MAŽOJI LIETUVIŠKOJI TARYBINĖ ENCIKLOPEDIJA

III TOMAS

R—Ž

LEIDYKLA „MINTIS" * VILNIUS * 1971

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA

MAŽOJI LIETUVIŠKOJI TARYBINĖ ENCIKLOPEDIJA

3

TOMAI

VYRIAUSIOJI REDAKCIJA

A. BARKAUSKAS, K. BIELIUKAS, J. GRIGONIS, J. JURGINIS, K. KORSAKAS, J. KUBILIUS, B. KURKULIS (atsakingasis sekretorius), J. MACEVIČIUS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), M. MARTYNAITIS, J. MATULIS (vyriausiasis redaktorius), K. MEŠKAUSKAS, V. NIUNKA (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), M. POŽARSKAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), P. SLAVĖNAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), R. ŠARMAITIS, L. ŠEPETYS, P. ULEVIČIUS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), V. VAZALINSKAS, A. VENCLOVA, G. ZIMANAS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), J. ZINKUS (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), J. ŽIUGŽDA (vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas), A. ŽUKAUSKAS

„MAŽOSIOS LIETUVIŠKOSIOS TARYBINĖS ENCIKLOPEDIJOS" SKYRIŲ REDAKCINĖS KOLEGIJOS IR REDAKCIJOS DARBUOTOJAI

ISTORIJOS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. J. ŽIUGŽDA. Lietuvos TSR istorijos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. J. JURGINIS, redaktoriai konsultantai — ist. m. kand. A. GAIGALAITĖ, ist. m. kand. M. JUČAS, ist. m. dr. V. MERKYS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir Lietuvos KP istorijos sektoriaus vadovas — ist. m. kand. R. ŠARMAITIS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas B. BARANAUSKAS, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas F. BIELIAUSKAS, generolas majoras doc. V. KARVELIS, ist. m. kand. S. LOPAJEVAS, ist. m. kand. P. ŠTARAS, ist. m. dr. B. VAITKEVIČIUS. Archeologijos ir etnografijos sektoriaus vadovas — ist. m. kand. A. TAUTAVIČIUS, redaktoriai konsultantai — ist. m. kand. P. KULIKAUSKAS, ist. m. kand. V. MILIUS, ist. m. kand. A. VYŠNIAUSKAITĖ. Ekonomikos ir teisės sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. Dz. BUDRYS, redaktoriai konsultantai — prof., ek. m. dr. M. GREGORAUSKAS, R. SIKORSKIS, teisės m. kand. S. VANSEVIČIUS. Gamtos mokslų ir technikos istorijos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. P. SLAVĖNAS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR MA akad. P. BRAZDŽIŪNAS, Lietuvos TSR MA akad. J. KUBILIUS, med. m. dr. S. BIZIULEVIČIUS, prof. M. MARTYNAITIS, prof. A. NOVODVORSKIS.

Redakcijos vedėjas — A. ŽUKAS, vyr. moksl. redaktoriai — P. MARGEVIČIUS, V. MARTINKĖNAS, J. TAMULAITIENĖ, moksl. redaktorė — D. PRONSKIETYTĖ.

LITERATŪROS IR KULTŪROS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. K. KORSAKAS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir lietuvių literatūros ir tautosakos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA narys korespondentas A. VENCLOVA, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. V. BANIULIS, filol. m. kand. K. DOVEIKA, filol. m. kand. A. JONYNAS, filol. m. kand. J. LANKUTIS, prof., filol. m. dr. | J. LEBEDYS |. Kalbotyros sektoriaus vadovas — filol. m. kand. K. ULVYDAS, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. J. KRUOPAS, prof., filol. m. dr. J. PALIONIS, prof., filol. m. dr. Z. ZINKEVIČIUS. Periodikos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas A. ULPIS, redaktoriai konsultantai — filol. m. kand. J. BASIULIS, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas J. KAROSAS, A. VAIVUTSKAS. Meno sektoriaus vadovas — meno m. kand. L. ŠEPETYS, redaktoriai konsultantai — prof., meno m. dr. J. GAUDRIMAS, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas P. GUDYNAS, R. JAKUČIONIS, prof., archit-ros dr. K. ŠEŠELGIS. Švietimo, kultūros ir visuomeninės minties sektoriaus vadovas — filos. m. dr. G. ZIMANAS, redaktoriai konsultantai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas M. GEDVILAS, ped. m. kand. A. GUČAS, Lietuvos TSR MA narys korespondentas J. MACEVIČIUS, filos. m. kand. E. MEŠKAUSKAS.

Redakcijos vedėjas — V. BERŽINIS, vyr. moksl. redaktoriai — Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas J. BŪTĖNAS, E. DAGYTĖ, Z. POCIUS, moksl. redaktoriai — K. GASPARAVIČIUS, R. MEŠKAUSKIENĖ.

GEOGRAFIJOS SKYRIUS. Vyriausiasis redaktorius — Lietuvos TSR MA akad. K. BIELIUKAS. Miestų ir kaimų sektoriaus vadovas — geogr. m. kand. V. BRAZAUSKAS, redaktoriai konsultantai — ped. m. kand. M. KARČIAUSKIENĖ, prof., med. m. dr. V. MICELMACHERIS, archit-ros kand. A. MIŠKINIS, ist. m. kand. M. TAMOŠIŪNAS, ist. m. kand. V. KANCEVIČIUS. Fizinės geografijos ir geologijos sektoriaus vadovas — prof., geol. ir miner. m. dr. V. GUDELIS, redaktoriai konsultantai — prof., geogr. m. dr. A. BASALYKAS, geogr. m. kand. E. ČERVINSKAS. Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas ir pramonės sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR MA akad. K. MEŠKAUSKAS, redaktoriai konsultantai — ek. m. kand. P. STANIKAS, prof., ek. m. dr. A. ŽILĖNAS. Žemės ūkio ir biologijos sektoriaus vadovas — Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas J. LAURINAITIS, redaktoriai konsultantai — V. BERGAS, biol. m. kand. K. JANKEVIČIUS, A. MAČIONIS, Lietuvos TSR nusipelnęs miškininkas A. MATULIONIS, biol. m. kand. A. SEIBUTIS, biol. m. kand. L. TYMUKAS.

Redakcijos vedėja — F. YLEVIČIENĖ, vyr. moksl. redaktoriai — F. JUKNA, V. KNYSTAUTAS, J. TAMAŠAUSKIENĖ, V. ULEVIČIUS.

VARDYNO, MOKSLINĖS IR LITERATŪRINĖS KONTROLĖS REDAKCIJA. Redakcijos vedėjas — V. KVIETKAUSKAS, vyr. moksl. redaktorius — M. GERVĖ, moksl. redaktorė — A. SUŠČENKIENĖ, jaun. redaktorė B. GRABIENĖ.

Vyr. meninė redaktorė — D. ŠILAINYTĖ, fotolaboratorijos vedėjas — A. GARUNKŠTIS, techninės grupės vadovė — J. GOLUBECKAITĖ, korektūros skyriaus vedėja — S. PUODŽIŪNIENĖ, vyr. korektorės — Z. KANIŠAUSKAITĖ, I. MEŠKIENĖ, Z. SANDIENĖ.

A 2/35 / 966
LTSR Valstybinė RESPUBLIKINĖ BIBLIOTEKA
Dž 32134
L 172061

III TOMO ĮKLIJOS

Radijas — prie 16 p.
Raseiniai — prie 17 p.
Rimša Petras — prie 32 p.
Rokiškis — prie 17 p.
Ruseckas Kanutas — prie 112 p.
Rustemas Jonas — prie 112 p.
Samuolis Antanas — prie 113 p.
Savickas Augustinas — prie 113 p.
Sklėrius Kajetonas — prie 128 p.
Skulptūra I — prie 192 p.
Skulptūra II — prie 193 p.
Smokovskis Vincas — prie 129 p.
Smuglevičius Pranas — prie 128 p.
Statyba — prie 33 p.
Steponavičius Algirdas — prie 432 p.
Stoškus Algimantas — prie 272 p.
Strolis Liudvikas — prie 129 p.
Šakiai — prie 208 p.
Šiauliai — prie 209 p.
Šileika Jonas — prie 273 p.
Šilutė — prie 208 p.
Švažas Jonas — prie 273 p.
Švietimas — prie 352 p.
Tapyba I — prie 288 p.
Tapyba II — prie 289 p.
Tarabildienė Domicėlė — prie 432 p.
Tauragė — prie 353 p.
Teatro dailė — prie 688 p.
Televizija — prie 16 p.
Telšiai — prie 353 p.
Trakai — prie 689 p.
Ukmergė — prie 592 p.
Ušinskas Stasys — prie 272 p.
Utena — prie 592 p.
Vabzdžiai — prie 593 p.
Vaikų literatūra — prie 433 p.
Valstybės herbas — prie 448 p.
Valstybės vėliava — prie 448 p.
Vienožinskis Justinas — prie 704 p.
Vienuolis Antanas — prie 608 p.
Vilkaviškis — prie 609 p.
Vilniaus universitetas I — prie 368 p.
Vilniaus universitetas II — prie 369 p.
Vilnius I — prie 800 p.
Vilnius II — prie 801 p.
Vilnius III — prie 816 p.
Vitražas — prie 705 p.
Zarasai — prie 609 p.
Zikaras Juozas — prie 32 p.
Žemaitė — prie 817 p.
Žemės ūkio akademija — prie 896 p.
Žemės ūkis I — prie 897 p.
Žemės ūkis II — prie 912 p.
Žmuidzinavičius Antanas — prie 704 p.
Žuvys I — prie 449 p.
Žuvys II — prie 913 p.

III TOMO SPALVOTI ŽEMĖLAPIAI

TSRS fizinis žemėlapis — prie 480 p.
TSRS politinis-administracinis žemėlapis — prie 496 p.
Lietuvių kalbos tarmių žemėlapis — prie 512 p.

SVARBESNIOSIOS III TOMO SANTRUMPOS

abs.— absoliutinis, absoliutus
adm.— administracinis; admirolas
adv.— advokatas
agit.— agitacijos, agitacinis
agr.— agronomas
agrar.— agrarinis
akad.— akademikas
akt.— aktorius
alb.— albanų, albaniškas
a. o.— and others (angl. „ir kiti")
apyg.— apygarda
apyl.— apylinkė
apys.— apysaka
aps.— apsakymas; apskritis
archit.— architektas; architektūrinis
archit-ra — architektūra
arm. — armėnų, armėniškas
art.— artistas
asist.— asistentas
astr.— astronomas
AT — Aukščiausioji Taryba
ats. red.— atsakingasis redaktorius
auton.— autonominis
azerb.— azerbaidžanų, azerbaidžaniškas
B.— Berlin (Berlynas)
baltr.— baltarusių, baltarusiškas
Bd.— Band. (vok. „tomas")
Bde.— Bände (vok. „tomai")
biol.— biologas; biologijos, biologinis
BTSR — Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika
bulg.— bulgarų, bulgariškas
Ch.— Chicago (Čikaga)
chem.— chemikas; chemijos, cheminis
civ.— civilinis
CK — Centro Komitetas
cz.— część (lenk. „dalis")
D.— Didysis
d.— dalis
dab.— dabar; dabartinis
dail.— dailininkas
dem.— demokratinis
dep.— departamentas
deš.— dešinysis
dgs.— daugiskaita
didž.— didžiausias
dir.— direktorius
dirig.— dirigentas
d-ja — draugija
d-metis — dešimtmetis
dol.— doleris
DŽDT — darbo žmonių deputatų taryba
e. a.— et autres (pranc. „ir kiti")
eil.— eilėraščių; eilėraštis
ež.— ežeras
fasc.— fascicule (pranc. „publikacija", „sąsiuvinis")
feod.— feodalizmo, feodalinis
filol.— filologijos, filologinis
filos.— filosofas; filosofijos, filosofinis
fin.— finansų, finansinis
fiz.— fizikas; fizikos, fizinis
fiziol.— fiziologas; fiziologijos, fiziologinis
f-kas — fabrikas
f-tas — fakultetas
g.— gatvė; gimęs
gal.— galininkas
gelžb.— gelžbetoninis
gen.— generalinis; generolas
geod.— geodezijos, geodezinis
geogr.— geografas; geografijos, geografinis
geol.— geologas; geologijos, geologinis
geom.— geometrijos, geometrinis
germ.— germanų
gyd.— gydytojas
gyv.— gyvenamasis; gyventojas
g-ja — gimnazija
g-la — gamykla
glžk.— geležinkelis
glžk. st.— geležinkelio stotis
gr.— graikų, graikiškas
grož.— grožinis
gruz.— gruzinų, gruziniškas
gub.— gubernija
H.— Heft (vok. „sąsiuvinis")
h — valanda
hebr.— hebrajų, hebrajiškas
ide.— indoeuropiečių
įk.— įkurta
įl.— įlanka
imp.— imperatorius; imperialistinis
įnag.— įnagininkas
in-tas — institutas
isp.— ispanų, ispaniškas
ist.— istorikas; istorijos, istorinis
įst.— įsteigta
išl.— išleista
išsp.— išspausdinta
įv.— įvairus
j.— jūra
jap.— japonų, japoniškas
jaun.— jaunesnysis
K.— Kaunas
k.— kalnas; kalba
kair.— kairysis
kand.— kandidatas
kapit.— kapitalistinis
kar.— karo, karinis
kilm.— kilmininkas
kirg.— kirgizų, kirgiziškas
kn.— knyga
koef.— koeficientas
kom.— komunistinis
komp.— kompozitorius
konc.— koncentracijos
koop.— kooperacijos, kooperatinis
koresp.— korespondentas
kosm.— kosminis
KP — Komunistų partija
kpt.— kapitonas
kr.— kraštas
k-tas — komitetas
kun.— kunigas
kun-stė — kunigaikštystė
kun-štis — kunigaikštis
L.— London (Londonas)
laikr.— laikraštis
leid.— leidimas
liet.— lietuvių, lietuviškas
lyg.— lyginamasis
lingv.— lingvistikos, lingvistinis
lit.— literatūros, literatūrinis
lit-ra — literatūra
LKJS — Lietuvos Komunistinė jaunimo sąjunga
LKP — Lietuvos Komunistų partija
LLKJS — Lietuvos Lenino Komunistinė jaunimo sąjunga
lot.— lotynų, lotyniškas
Lpz.— Leipzig (Leipcigas)
lt — litas
LSDP — Lietuvos Socialdemokratų partija
ltn.— leitenantas
LŪT — Liaudies ūkio taryba
M.— Mažasis; Москва (Maskva)
m.— miręs
MA — Mokslų akademija
maks.— maksimalus
m. dr.— mokslų daktaras
med.— medicinos, medicininis
mgr.— magistras
min.— minimalus; ministras
miner.— mineralogijos; mineralinis
m-ja — ministerija
mjr.— majoras
m. kand.— mokslų kandidatas
mkt.— mokytojas
m-la — mokykla
mold.— moldavų, moldaviškas
mot. g.— moteriškoji giminė
MT — Ministrų Taryba
muz.— muzikos, muzikinis
nac.— nacionalinis
naud.— naudininkas
neleg.— nelegalus
N. Y.— New York (Niujorkas)
ofic.— oficialus
okup.— okupacijos, okupacinis
ol.— olandų, olandiškas
org.— organinis
org-ja — organizacija
P.— Paris (Paryžius)
p.— pietų, pietinis; pietūs; puslapis
pab.— pabaiga
pagr.— pagrindinis
par.— parašyta
part.— partijos, partinis
partiz.— partizaninis
past.— pastatyta
pav.— paveikslas (MLTE iliustracija)
pavad.— pavaduotojas
pav. rink.— paveikslų (MLTE iliustracijų) rinkinys
ped.— pedagoginis
pirm.— pirmininkas
plg.— palygink
p-lis — pusiasalis

plk.— pulkininkas
pogr.— pogrindinis
pplk.— papulkininkis
pr.— pradinis; pradžia
pram.— pramonės, pramoninis
pranc.— prancūzų, prancūziškas
priv.— privatinis, privatus
pr. m. e.— prieš mūsų erą
prof.— profesinis; profesorius
profs-ga — profsąjunga
prov.— provincija
pt.— part (angl., pranc. „dalis")
publ.— publikacija
pvz.— pavyzdžiui
r.— rytai; rytų, rytinis
real.— realistinis; realinis
red.— redaktorius
resp.— respublikinis
rev.— revoliucijos, revoliucinis
rež.— režisierius
rink.— rinkinys
rj.— rajonas
RKP(b) — Rusijos Komunistų partija (bolševikų)
rom.— romanas; romėnų, romėniškas
RSDDP — Rusijos Socialdemokratų darbininkų partija
RSDDP(b) — Rusijos Socialdemokratų darbininkų partija (bolševikų)
rum.— rumunų, rumuniškas
S.— Seite (vok. „puslapis")
s — sekundė
s.— sala; stronica (lenk. „puslapis")
san.— sanitarijos, sanitarinis
sąs.— sąsiauris; sąsiuvinis
s-d.— socialdemokratų, socialdemokratinis
sekr.— sekretorius
s-ga — sąjunga
simf.— simfoninis
sk.— skyrius
skr.— sanskrito
sl.— slavų, slaviškas
slap.— slapyvardis
soc.— socialistinis
sr.— sritis
stat.— statybos, statybinis
str.— straipsnis
stud.— studentas
sutr.— sutrumpintai
svarb.— svarbiausias
š.— šiaurė; šiaurės, šiaurinis
šauksm.— šauksmininkas
T.— Teil (vok. „dalis")
t.— tomas
tadž.— tadžikų, tadžikiškas
tarpt.— tarptautinis
terit.— teritorinis
tikr.— tikrasis
t-metis — tūkstantmetis
tot.— totorių, totoriškas
t-ra — temperatūra
turkm — turkmėnų, turkmėniškas
u.— upė
u. a.— und andere (vok. „ir kiti")
ukr.— ukrainiečių
un-tas — universitetas
uzb.— uzbekų, uzbekiškas
V.— Vilnius
v.— vakarai; vakarų, vakarinis; vertė
vard.— vardininkas
v-ba — valdyba
ved.— vedėjas
vert.— vertėjas
vid.— vidurinis, vidutinis; vidurys; vidutiniškai
viet.— vietininkas
vykd.— vykdomasis
vyr.— vyresnysis
vyr. g.— vyriškoji giminė
visuom.— visuomenės, visuomeninis
visuot.— visuotinis
vls.— valsčius
vnk.— vienkiemis
vns.— vienaskaita
vnt — vienetas
vok.— vokiečių, vokiškas
vol.— volume (angl., pranc. „tomas")
z.— zeszyt (lenk. „sąsiuvinis")
zool.— zoologas; zoologijos, zoologinis
ž.— žiūrėk; žodžiai
žrn.— žurnalas
ž. ū.— žemės ūkio
вып.— выпуск (rus. „publikacija", „sąsiuvinis")
кн.— книга (rus. „knyga")
Л.— Ленинград
отв. ред.— ответственный редактор (rus. „atsakingasis redaktorius")
под ред.— под редакцией (rus. „redaguota")
СПб — Санкт-Петербург (Sankt-Peterburgas)
с.— страница (rus. „puslapis")
т.— том (rus. „tomas")
ч.— часть (rus. „dalis")

R

R, r — lietuvių kalbos abėcėlės dvidešimt trečioji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: 1) kietoji „r", pvz., „rãštas", „ráuti", ir 2) minkštoji „r", po kurios prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" rašomas minkštinamasis ženklas *i*, pvz., „vẽria", „iriúosi". Priebalsis „r" yra virpamasis liežuvio priešakinis sonantas. Jis visada žymimas raide *r* ir niekada neduslėja, pvz., „mir̃ti", „sir̃pti".

RĀBANAS [lenk. *raban* — triukšmingas protestas] — kalinių protestas prieš kalėjimo administracijos smurtą kolektyviu šauksmu ir triukšmo kėlimu. Lietuvos kalėjimuose yra buvę nemaža rabanų. 1923 Šiaulių kalėjime R. prasidėjo dėl to, kad sargybiniai šaudydavo į kalinius, žiūrinčius pro kamerų langus. Varnių konc. stovykloje 1927 R. sukėlė antifašistų mušimas. 1933 Šiaulių kalėjime, protestuojant prieš administracijos savavaliavimą, R. truko $1^1/_2$ val. Ypač dažnas reiškinys R. buvo burž. Lenkijos ir jos okupuoto Vilniaus kr. kalėjimuose. Pagarsėjo Lukiškių kalėjimo R., įvykęs 1926.XII dėl administracijos mėginimo prievarta maitinti polit. kalinius, paskelbusius bado streiką. R. atsispindėjo ir grož. lit-roje. 1932 Maskvoje buvo pastatyta lenkų proletarinio rašytojo V. Vandurskio pjesė „Rabanas", apie kurią šiltai atsiliepė V. Kapsukas.

Lit.: **V. K.** [V. Kapsukas], Raban.—„Priekalas", 1932, Nr. 7; **V. Jurgaitienė**, Nebuvo kada drobelių austi, V., 1963; **J. Karosas**, Kalba Vilniaus akmenys, V., 1963; **E. Jacovskis**, Už grotų, V., 1965.

RABCĒVIČIUS Eugenijus [g. 1925. IV.13 Leningrade] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1969). 1947—60 Lietuvos TSR Mėsos ir pieno pramonės m-jos įmonių vyriausiasis buhalteris. 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1961 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie alaus pramonės vystymą, maisto pramonės apskaitos tobulinimą, pram. įmonių rentabilumo tyrimus indeksų metodu.

RABĪKIAI — kaimas Panevėžio rj., Petriškių apyl., 5 km į p. r. nuo Krekenavos, prie kelio į Truskavą; kolūkio centras. 104 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Linkava (Nevėžio intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, biblioteka. 1959 buvo 139 gyv.

RABINĀVIČIUS Isakas [g. 1904.I.15 Žasliuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1926 Jonavoje dirbo rev. darbą stalių profsąjungoje. 1928—37 LKP narys. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune ir IX forte. 1931.I dalyvavo 10 dienų bado streike Kauno kalėjime. 1937—40 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, po sužeidimo demobilizuotas. Nuo 1957 pensininkas.

RABINÒVIČIUS Solomonas [g. 1901. XI.3 Kaune] — chirurgas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1961). Studijavo Leipcige ir Kaune. 1930 baigęs Kauno un-tą, iki 1941 dirbo Kauno žydų ligoninės chirurginio skyriaus ordinatoriumi, skyriaus vedėju. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos gydytojas. 1946—63 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės vaikų chirurginio skyriaus vedėjas. 1946—52 dar ir Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1963 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės vaikų chirurginio skyriaus konsultantas. Paskelbė straipsnių chirurgijos klausimais.

RACĒVIČIUS-RĀČAS Mykolas [1829 Vijoliuose (Šiaulių rj.) — 1895 Plungėje] — muzikas, vargonininkas. Muzikos pramokęs iš Šiaulių vargonininko, įvairiose Lietuvos vietose vargoninkavo. 1882 baigęs Varšuvos Muz. in-tą, vargoninkavo ir vadovavo bažnytiniams chorams Jurbarke, Raseiniuose, Zarasuose ir kitur. Gruzdžiuose (Šiaulių rj.) suorganizavo chorą, kuris dainavo ir pasaulietinio turinio dainas. Sukūrė religinių kūrinių („Lietuviškas mišias", 1889; giesmių ir kt.), proginių choro dainų (sveikinimų), fortepijono pritarimus dainoms „Sudiev, kvietkeli" (išsp. 1899) ir „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo" (abiejų žodžiai A. Vienažindžio).

Lit.: **J. Gaudrimas**, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 1, V., 1958.

RACINĀITĖ Cipa [g. 1913.VI.6 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1929 Panevėžyje įstojo į LKJS. 1933 už rev. veiklą nuteista 5 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Zarasuose, Kaune, Ukmergėje. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1939 darbininkė Kaune; organizavo mitingus duonos kombinate, f-ke „Koton". 1938, 1940 už rev. veiklą buvo kalinama Kaune, Dimitrave. 1940—64 administracinė, partinė ir spaudos darbuotoja Kaune, Jaroslavlio sr., Pagėgiuose, Tirkšliuose (Mažeikių rj.), Naujojoje Akmenėje. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1964 darbininkė Naujojoje Akmenėje.

RACIONALIZĀTORIAI ž. *Išradėjai ir racionalizatoriai.*

RACIÕNŽO SUTARTÌS — taikos sutartis, kurią 1404.V.22 Racionže (Vislos sala) Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK) ir Lenkija sudarė su Kryžiuočių ordinu. Po pirmojo žemaičių sukilimo (1401) kryžiuočiams nepavyko užvaldyti Žemaitijos; be to, jiems grėsė pavojus iš Danijos ir Švedijos. Vytautas ir jo bajorai stengėsi išlaikyti savo valdžioje rusų žemes. Todėl LDK ir Kryžiuočių ordinas sudarė R. s., kuri iš esmės rėmėsi *Salyno sutartimi*, LDK sudaryta su ordinu 1398. Vytauto įgaliotiniai pasižadėjo per metus vėl perduoti ordinui Žemaitiją (iki Nevėžio) ir Sūduvos v. dalį, priversti žemaičius paklusti ordinui ir duoti įkaitų, uždrausti bet kokius Vytauto valdinių ryšius su žemaičiais. Ordinas pasižadėjo neberemti Vytauto konkurentų (Švitrigailos) ir teikti Vytautui ginkluotą paramą, kai jis kariaus rusų žemėse. Tuo pat metu Racionže Lenkija su ordinu susitarė patvirtinti Kališo taiką (1343), be to, Lenkija atsisakė nuo Pamario.

Lit.: **B. Dundulis**, Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m.—„VVU mokslo darbai", t. 6, V., 1955; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964 [p. 250].

RACIŪTĖ Stanislava [**Butinavičienė;** g. 1916.XI.12 Puodkaliuose (Skuodo rj.)] — gydytoja pediatrė, medicinos mokslų kandidatė (1964). 1940 baigė Kauno un-tą. 1941—44 Kauno vaikų infekcinės ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotoja. 1946—48 Sveikatos apsaugos

m-jos vaikų gydymo ir profilaktikos įstaigų v-bos viršininkė. 1949—63 dirbo Vilniaus ligoninėse. Nuo 1963 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to paauglių ir vaikų higienos skyriaus mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaikų epideminius ir infekcinius hepatitus, enurezės patogenezę, gydymą ir profilaktiką, vaikų reumatą.

RAČÃLIAI — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 4 km į p. nuo Židikų; kolūkio centras. 141 gyv. (1970). Parduotuvė (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1935), biblioteka (nuo 1963). 1959 buvo 141 gyventojas.

RÃČGUS Jonas [iki 1921 **Račius**; 1895. XII.30 Vilkaviškyje — 1955.VI.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1912—17 gyveno Anglijoje, baigė vid. techn. m-lą. 1917 atvyko į Rusiją. Nuo 1917.XI Komunistų partijos narys. Astrachanėje kovojo už Tarybų valdžią. 1919.I atvykęs į Vilnių, dirbo kar. komisariato polit. skyriaus viršininku. Pradėjus į Lietuvą veržtis Lenkijos kariuomenei, suorganizavo taryb. partizanų būrį, kovojusį su ja Nemenčinės ir Pabradės apylinkėse. Partijos pasiųstas, 1919.VI įstojo į Lietuvos kariuomenę, 9 pulke sukūrė kom. org-ją ir jai vadovavo. 1921 suimtas. Pabėgęs iš sargybos būstinės Kaune, partijai leidus, išvyko į Tarybų Rusiją. 1921—25 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to (Maskvoje) rektoriaus pavaduotojas ūkio reikalams. 1925—30 tresto valdytojas Charkove. 1930—32 tarybinės eksporto org-jos atstovas Teherane. 1932—36 sunkiosios pramonės liaudies komisariato kontoros valdytojas, Maskvos „Izoliatoriaus" g-los direktorius. 1936 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1946 grįžęs į Lietuvą, dirbo Palangos kurorto inžinieriumi. 1956 reabilituotas.

RAČIAĨ — **1.** Kaimas Mažeikių rj., Šerkšnėnų apyl., 12 km į p. v. nuo Mažeikių, 10 km į v. nuo Tirkšlių. 276 gyv. (1970). Per kaimą teka Vaidotas (Šerkšnės intakas). Iš š. ir r. kaimą supa miškai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1568. 1959 buvo 360 gyv.

2. Kaimas Šiaulių rj., Gruzdžių apyl., 13 km į š. nuo Šiaulių, 6 km į š. v. nuo Šiaulių—Rygos geležinkelio. 88 gyv. (1970). Kaimą iš r., p. ir v. supa Medenų, Klebonų miškai. Yra pr. m-la. Kaimo v. dalyje buvo senkapis. Mirusieji jame laidoti nedeginti, su gausiomis įkapėmis. Keletas kapuose rastų geležinių įmovinių kirvių ir VI—XII a. papuošalų (kiaurakryžiai smeigtukai, įvijinės ir juostinės apyrankės, puoštos zoomorfinėmis galvutėmis, pasaginės segės ir kt.) laikoma Kauno, Šiaulių ir Vilniaus muziejuose. 1929—30 kaime veikė LKP kuopelė. Burž. nacionalistai po D. Tėvynės karo kaime nužudė 15 žmonių. 1959 buvo 92 gyv.

RÃČIAI — amatininkai, dirbantys medines kinkomojo transporto priemones. R. gamino ratus, roges, tekinius, stebules, lenkė lankus tekiniams ir pakinktams, kartais dirbo žemdirbystės įrankių medines dalis, namų apyvokos daiktus. Buvo meistrų, tekinusių vien tik stebules ir jas pardavinėjusių kitiems račiams. R. minimi XIV—XVI a. dokumentuose. Feod. laikais jie kūrėsi prie dvarų. Ilgainiui susidarė ištisi R. kaimai.

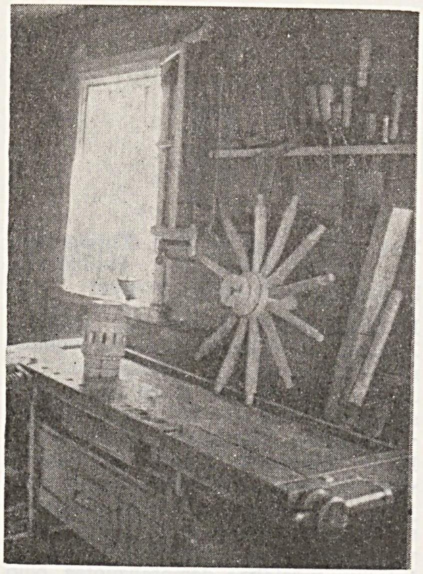

Račiaus darbo įrankiai

XIX a. pabaigoje—XX a. pirmojoje pusėje Eišiškėse, Jonavoje, Šėtoje, Varniuose buvo susidarę R. centrai. Savo dirbinius R. išvežiodavo po Lietuvos miestus ir miestelius ir ten mugėse pardavinėdavo. R. dažniausiai buvo bežemiai ar mažažemiai valstiečiai, išmokę amato iš tėvų, kartais mokėsi pas meistrą. R. darbo įrankiai buvo kirviai, piūklai, grąžtai, kaltai, rėžtukai, skriestuvai, obliai; be to, R. turėdavo darbastalį (varstotą), tekintuvę stebulėms tekinti, ožį stipinams drožti, ratadarę stipinams į stebulę kalti, jų galams piaustyti ir ratlankiams užtraukti. Ratadarės Lietuvoje žinomos 2 tipų: suolas ar rąstigalis su 4 kojomis, turintis viduryje pailgą išpiovą tekiniui įstatyti, ir 2 siauri suolai, sujungti 2 skersiniais. Geležines ratų ir rogių dalis apkaldavo kalviai. Svarbiausias įrankis tekinių lankams lenkti buvo ragalanktis, arba boba.

Taryb. metais R. amatas nyksta. Dabar R. daugiausia remontuoja kolūkių kinkomojo transporto priemones. Kai kuriuose kolūkiuose veikia elektrifikuotos R. ir stalių dirbtuvės.

Lit.: **S. Bernotienė**, Kinkomojo transporto priemonių gamyba.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 155—158]; **J. Rekašius**, Varnių amatininkai. — „Kraštotyra", V., 1966.

RAČIÃUSKAS Petras [1902 Valentuose (Lazdijų rj.) — 1947.XII.19 prie Leipalingio (Lazdijų rj.)] — pedagogas. 1926 Alytuje baigęs dvimečius mkt. kursus, mokytojavo Dzūkijos pr. m-lose. Nuo 1944 Leipalingio pr. m-los ir Leipalingio vls. liaudies švietimo skyriaus vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas Vileikių miške.

RAČĨNSKAS Algirdas [g. 1929.VI.22 Didkiemyje (Šilalės rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1961). 1954 baigė Irkutsko un-tą. 1955—56 dirbo kolektoriumi, hidrogeologu R. Sibiro anglių paieškų treste. 1959—60 Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-to moksl. bendradarbis. 1960—61 dirbo dirvožemininku Ž. ū. m-joje, 1961—1962 — inžinieriumi Vyriausiojoje vandens išteklių naudojimo ir apsaugos v-boje. 1962—69 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. sekretorius, nuo 1969 to in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių dinaminės geomorfologijos, landšaftotyros ir dirvožemio erozijos klausimais.

RAČĨNSKAS Vladas [g. 1931.II.6 Šilalėje] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigė Leningrado Chemijos-farmacijos in-tą. 1955—57 Rygos chemijos-farmacijos g-los pamainos meistras. 1960—61 Onkologijos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbis. 1961—65 Lietuvos TSR LŪT prietaisų gamybos v-bos projektavimo-konstravimo biuro galvaninių padengimų laboratorijos vyr. inžinierius, viršininkas. Nuo 1965 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie vandenilio vaidmenį elektroliziniame cinko išskyrimo iš sulfatinių tirpalų procese, elektrolizinių magnetinių dangų su spec. savybėmis gavimą.

RAČĨNSKIS Karolis [XIX a.] — dailininkas. J. Rustemo vadovaujamas, Vilniaus un-te studijavo tapybą. 1820—44 dirbo Vilniuje. Nutapė peizažų, sukūrė grafikos darbų. 1820 dalyvavo Vilniaus un-to studentų dailės parodoje, eksponavo miniatiūrą „Magdelena", raižinį „Virginijos mirtis" ir peizažą. Jo tapybos kūrinių ir piešinių („Paplaujos priemiestis", „Vilniaus vaizdas nuo Tivolio", „Vilniaus botanikos sodas", „Bernardinų sodas", „Jogailaičių pilis", „Arsenalas ir Pilies kalnas") litografijų Vilniuje XIX a. pirmojoje pusėje išspausdino M. Pšibilskis ir J. Ozemblovskis.

RAČIŪNAS Antanas [g. 1905.IX.17 Užliaušiuose (Panevėžio rj.)] — kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1953), Lietuvos TSR liaudies artistas (1965). 1923—27 studijavo Kauno muzikos mokyklos fortepijono klasėje. 1933 baigė Kauno konservatorijos J. Gruodžio vadovaujamą kompozicijos klasę. 1933—36 dirbo Liet. tautosakos archyvo muz. instruktoriumi, dėstė E. Laumenskienės Liaudies konservatorijoje, Kauno g-joje. 1936—39

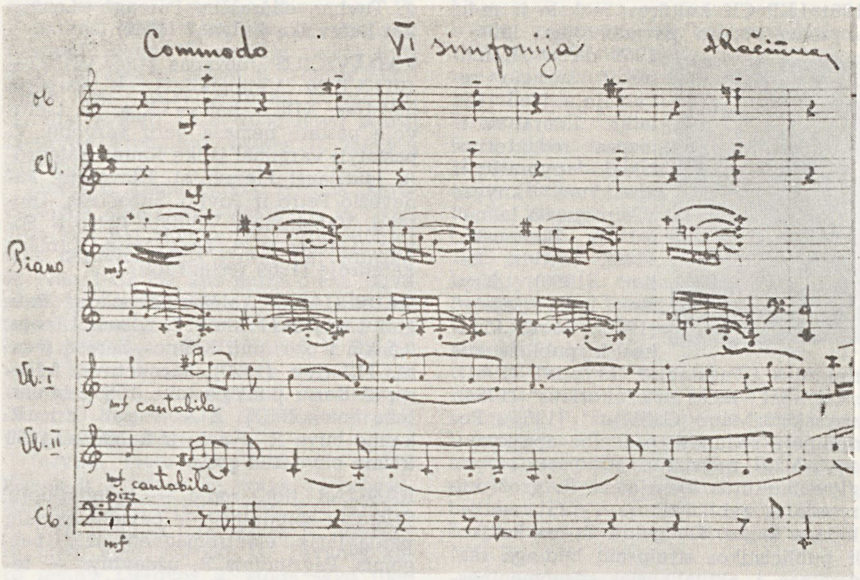

Antano Račiūno natų autografas

studijas gilino Paryžiaus muz. m-los N. Bulanžė vadovaujamoje kompozicijos klasėje. 1939—49 Kauno konservatorijos dėstytojas, 1945—49 dekanas. Nuo 1948 docentas. Nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas, kompozicijos klasės vedėjas, 1949—59 kompozicijos katedros vedėjas. Nuo 1958 profesorius. R. mokiniai buvo E. Balsys, V. Barkauskas, V. Baumilas, J. Gaižauskas, V. Klova, V. Paltanavičius, P. Tamuliūnas ir kiti liet. kompozitoriai.

Viena svarbiausių R. kūrybos sričių yra vokalinė muzika. Joje jungiamas liaudiškas melodingumas ir turtinga, daugiausia kvartomis pagrįsta harmonija. Ypač išraiškingos R. harmonizuotos liaudies dainos. Originaliosios jo dainos pasižymi lyriškumu. R. sukūrė nemaža kamerinės instrumentinės muzikos ir stambių vokalinės bei instrumentinės muzikos kūrinių. Reikšmingiausi iš jų yra operos.

Kūriniai: operos —„Trys talismanai" (1936, K. Inčiūros libretas), „Marytė" (1953, A. Venclovos, P. Keidošiaus ir J. Gustaičio libretas), „Saulės miestas" (1965, J. Mackonio libretas); oratorija „Tarybų Lietuva" (1948, V. Reimerio ž.); kantata „Išlaisvintai Lietuvai" (1945, K. Zupkos ž.); 7 simfonijos (I — 1933, II — 1938, III — 1951, IV — 1960, V — 1962, VI — 1966, VII — 1969); simf. poemos —„Vakaras prie Vilijos" (1937), „Ramunė ir Jurginas" (1952), „Platelių ežero paslaptis" (1957); siuita simf. orkestrui „Gimtinės laukuose" (1955); sonatos, sonatinos, pjesės įv. instrumentams, choro ir solo dainos, harmonizuotos liaudies dainos ir kt.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 2, V., 1964; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967; **D. Palionytė,** Valanda su kompozitorium Antanu Račiūnu, V., 1970.

RAČKĀUSKAS Karolis [slap. **Vairas;** 1882.XI.16 Šiaudinėje (Akmenės rj.) — 1970.IV.3 Kaune] — literatas, kultūros darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1957). Mokėsi Šiaulių ir Tartu g-jose, Kauno kunigų seminarijoje (1900—04), bet kunigu netapo. 1905 apsigyvenęs Peterburge, dirbo „Lietuvių laikraščio" redakcijoje. 1907 išvyko į JAV. Dalyvavo lietuvių soc. org-jų veikloje, dirbo švietėjo darbą. 1910—11 laisvamanių žrn. „Laisvoji mintis", 1911—1919 Susivienijimo lietuvių Amerikoje žrn. „Tėvynė" redaktorius. Išvertė į liet. kalbą ir 1910 pastatė teatro mėgėjų scenoje (Niujorke) M. Gorkio pjesę „Dugne". Nuo 1913 Lietuvių mokslo d-jos narys. Rinko Amerikoje lėšas nukentėjusiems nuo

karo Lietuvos gyventojams šelpti. Bendradarbiavo „Vilniaus žiniose", „Vienybėje lietuvninkų", „Kovoje". 1920 Lietuvos atstatymo b-vės buvo pasiųstas į Lietuvą steigti prekybos bei pramonės b-vių. 1923—28 dirbo Lietuvos atstovybėje Anglijoje. 1929—32 Lietuvos konsulas P. Afrikoje (Keiptaune). 1933 grįžęs į Lietuvą, vertėsi žurnalistika, dirbo vertėjo darbą. Bendradarbiavo „Lietuvos aide", „Lietuvos žiniose", „Kultūroje". 1940—47 Resp. bibliotekos (Kaune) direktoriaus pavaduotojas, moksl. sekretorius. 1949—69 P. Cvirkos memorialinio muziejaus direktorius.

Eilėraščius pradėjo skelbti 1905 „Lietuvių laikraštyje", apsakymus — 1911 „Tėvynėje". Gyvendamas JAV, išleido poezijos ir prozos kūrinių knygas: „Rosijos caras (Monologas). Politiško turinio eilės" (1908), „Eilėmis ir proza" (1909), „Girnikas-Pašakarnis. Begėdis. Jonas" (1911), „Prakeikimas" (1914). R. poezijoje vyrauja darbininkų gyvenimo ir rev. kovos motyvai, prozoje — kunigijos savanaudiškumo, skurdžios liet. valstiečių buities temos, dem. idėjų alegorijos. R. parašė socialistinio ir antimilitarinio turinio, t. p. informacinių knygų bei brošiūrų, biografinių apybraižų („Darbininkai ir jų ateitis", 1908; „Didžioji karė Europoje", 1914; „Žinios ir faktai apie SLA", 1914; „Amerika, arba rinkinys įvairių faktų, žinotinų Amerikoje gyvenantiems lietuviams ir čion atkeliaujantiems", 1915; „Kun. Vladislovas Dembskis", 1915; „Ruožai iš Susivienijimo lietuvių Amerikoje historijos", 1917). Išvertė į liet. kalbą keliasdešimt anglų, amerikiečių, prancūzų, rusų, lenkų ir kt. tautų rašytojų kūrinių. Be grož. lit-ros, išvertė nemaža pažangių autorių publicistinių bei mokslo populiarinimo knygų (A. Bebelio „Moteris ir socializmas", J. Marchlevskio ir kitų „Politiškoji ekonomija", G. Kirkpatriko „Karė — ko dėlei", M. Dragomanovo „Rojus ir pažanga", H. Velso „Pasaulio istorija", V. Klakstono „Pusvalandžiai su didžiaisiais mokslininkais" ir kt.). Taryb. metais parengė albumus apie P. Cvirką (1953) ir S. Nėrį (1955), P. Cvirkos memorialinio muziejaus katalogą (1960), parašė naują, beletrizuotą apybraižą apie laisvamanybės skleidėją V. Dembskį, apsakymų, memuarų, straipsnių.

Ršt.: Rinktinė, V., 1957 [J. Šimkaus įvad. str.]; **Пережитое, М., 1959;** Kunigas maištininkas (Biografinė apybraiža apie Vl. Dembskį), V., 1967.

Vert.: **Voltaire,** Kandidas, K., 1922; **H. Longfellow,** Hiavatos giesmė, K., 1929 [II leid. 1947; su A. Churginu]; **T. Dreiser,** Amerikoniška tragedija, 2 t., K., 1937 [III leid. V., 1964]; **G. Byron,** Manfredas ir Sardanapalas, K., 1937; **A. Kroninas,** Citadelė, K., 1940 [II leid. 1957]; **Dž. Steinbekas,** Rūstybės kekės, K., 1947; **T. Dreizeris,** „Genijus", V., 1950 [II leid. V., 1963]; **F. Kuperis,** Paskutinis mohikanas, V., 1953; **F. Kuperis,** Pėdsekys, V., 1954; **T. Dreizeris,** Finansininkas, V., 1958 [II leid. 1966].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **A. Venclova,** Vidurdienio vėtra, V., 1969 [p. 456—474]; **J. Būtėnas,** Karolis Vairas-Račkauskas. — „Pergalė", 1970, Nr. 5.

RAČKĀUSKAS Merkelis [1885.I.6 Šiaudinėje (Akmenės rj.) — 1968.I.7 Kaune] — filologas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1904—06 Peterburgo un-te studijavo teisę. 1910 baigė Odesos un-tą (klasikinės filologijos specialybė). Mokytojavo Bolgrado (Odesos sr.) ir Chersono g-jose. 1921—1923 Panevėžio gimnazijos, mkt. seminarijos mokytojas. 1923—27 Mažeikių g-jos direktorius ir Kauno un-to lot.

kalbos dėstytojas. 1927—40 Švietimo m-jos m-lų inspektorius ir Kauno un-to docentas. 1940—41 Kauno III g-jos direktorius. 1941—44 Kauno suaugusiųjų g-jos mokytojas, 1944—49 Kauno, 1949—67 Vilniaus un-to klasikinės filologijos profesorius. Parengė lot. sentencijų rinkinį (1928), kn. „Romėnų senybės" (1929), Cezario, Livijaus, Horacijaus ir kitų romėnų autorių komentarus,

romėnų lit-ros chrestomatiją „Anthologia latina" (su J. Vosyliumi, 3 d., 1938—1940), gr. kalbos gramatiką (1930—34), lot. kalbos vadovėlių vidurinėms ir aukštosioms m-loms. Išvertė Platono dialogus („Sokrato apologija. Kritonas", 1927; „Fedonas", 1930; „Puota. Faidonas", 1935; „Platono dialogai", 1968), Erazmo Roterdamiečio „Pagiriamąjį žodį kvailybei" (1950), T. Lukrecijaus poemą „Apie daiktų prigimtį" (1964) ir kt. Paskelbė straipsnių bei recenzijų antikinės lit-ros klausimais, apsakymų (Myrėno slapyvardžiu). Paliko atsiminimų apie Žemaitiją ir Šiaulius 1885—1905.

Ršt.: Graikų kalbos gramatika, 2 d., Marijampolė, 1930—34; Lotynų kalbos vadovėlis, K., 1947 [III leid. 1955]; **M. Račkauskas, E. Frolovas,** Lotynų kalba, [vadovėlis aukštosioms m-loms], K., 1952; Lotynų kalbos vadovėlis IX—XI klasei, K., 1953 [IV leid. 1967].

Leid.: C. Juli Caesaris Belli gallici, liber III, Kaunas—Marijampolė, 1927 [II leid. 1932]; Titi Livi Ab urbe condita, liber XXI, Kaunas—Marijampolė, 1928; **Q. Horatius Flaccus,** Parinkti eilėraščiai, Klaipėda, 1934 [II leid. 1939]; C. Juli Caesaris Belli gallici, libri VII cum A. Hirti libro octavo, K., 1940.

RAČKŨNŲ MĨŠKAS — miškas Trakų rj., 2 km į p. v. nuo Lentvario, į p. r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Lentvario girininkijai. Plotas 593 ha; medynų 424 ha. Reljefas stambiai banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai. 51% medynų savaiminės kilmės, 49% — kultūrinės (1927—59 metų sodiniai). Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. Pušynų (su eglės ir beržo priemaiša) yra 79%, eglynų 16%, ąžuolynų 2,7%, baltalksnynų 1,6%, maumedynų 0,7%. Jaunuolynai sudaro 58%, pusbrandžiai medynai 42%. Medynų vid. amžius 32 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 135 ktm/ha, vid. prieauga 4,2 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, voverių. Miškas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 200 ktm. Š. r. pakraštyje įsikūręs Račkūnų kaimas.

RÃČKUS Aleksandras [g. 1893.VI.7 Čekiškėje (Kauno rj.)] — kolekcionierius, muziejininkas. 1910—35 gyveno JAV. 1922 Čikagoje tapo chirurgu. Sukaupė daug retos lituanistinės medžiagos, ypač iš JAV lietuvių gyvenimo. Per Pasaulio lietuvių kongresą (1935) Kaune surengė savo muziejaus parodą, kurioje buvo per 80 000 eksponatų. Dalis jų perduota Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus ist. skyriui. 1936—38 R. buvo to skyriaus vedėjas. 1940 grįžo į JAV, vėl rinko muziejinę lituanistinę medžiagą. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje. Paskelbė straipsnių Lietuvos istorijos klausimais.

RADÃITIS Vytautas [g. 1927.VII.28 Kaune] — publicistas, literatūros kritikas. 1950—56 dirbo „Literatūros ir meno" redakcijoje (1954—56 redaktoriaus pavaduotojas). 1953 baigė Vilniaus universitetą. Nuo 1953 TSKP narys. 1956—1961 LKP CK kultūros, mokslo ir m-lų skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1964—1969 dirbo „Komunisto" žurnalo redakcijoje. Nuo 1969 laikr. „Literatūra ir menas" redaktorius. Išleido apybraižų ir apsakymų knygas „Taip gimsta laimė" (su A. Bieliausku, 1949), „Atviri keliai" (1950), „Kryžiai lieka šešėly" (1962), lit-ros kritikos ir publicistikos rinkinius „Pagrindinė kryptis" (1961), „Kol bent vienas prie altoriaus" (1964), apysaką „Mano Galilėjus" (1965). Periodinėje spaudoje paskelbė apsakymų, apybraižų, recenzijų, straipsnių ideologijos, kultūros klausimais. R. grož. kūryboje ir publicistikoje vyrauja antireliginės temos. Daugeliui lit-ros kritikos ir publicistikos straipsnių būdinga reagavimas į aktualiausias visuomenines-ideologines problemas, polemiškumas. R. išvertė į liet. kalbą A. Puškino, M. Lermontovo, B. Polevojaus ir kt. autorių prozos kūrinių.

RADAUSKÁITĖ Elvyra [g. 1923.VI.5 Gikoniuose (Pakruojo rj.)] — dailininkė. 1951 baigė Vilniaus Dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytoja. Nuo 1951 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Nuo 1953 TSKP narė. Sukūrė daugiausia terakotinių, marmurinių ir kitokios medžiagos skulptūrų — portretų, kompozicijų. Portretai realistiniai, lyriški, juose išryškinti žmogaus charakterio bruožai. Kompozicijose vyrauja darbo, taikos, vaikystės bei jaunystės temos.

Kūriniai: portretai — M. Mironaitės (1953), mergaitės (1960), Vitutės, kolūkietės Onutės (abu 1963), K. Ciolkovskio (reljefas, 1963), R. Gabrėnaitės (1964), K. Morkūno (1965), M. Margytės (1968); S. Nėries statula (1957, II variantas 1961); kompozicijos — „Politkalinys" (1953), „Linų lauke" (1955), „Vaikai" (1958), „Aušrinė", „Darbininkė" (abi 1963), „Vaikystė", „Motinystė" (abi 1965), „Taika" (1967), ir kt.

RADÁUSKAS Henrikas [1910.IV.23 Krokuvoje — 1970.VIII.27 Vašingtone] — poetas. 1930—34 Kauno un-te studijavo vokiečių ir rusų kalbas bei lit-rą, lankė B. Sruogos teatro seminarą. 1937—1940 dirbo Švietimo m-jos knygų leidimo komisijoje. Bendradarbiavo „Gaisuose", „Vaire", „Židinyje", „Naujojoje romuvoje", „Dienovidyje", „Varpuose". 1944 pasitraukė į Vakarus. 1949 apsigyveno JAV. Nuo 1959 dirbo Kongreso bibliotekoje (Vašingtone). Išleido eil. rinkinius „Fontanas" (1935), „Strėlė danguje" (1950), „Žiemos daina" (1955), „Eilėraščiai" (1965). R. poezijai būdingas estetizuojantis, abstrahuotas gyvenimo reiškinių suvokimas, rafinuota forma. R. eilėraščių išversta į anglų, vokiečių, lenkų, latvių, estų kalbas. R. išvertė į liet. kalbą R. Marteno diu Garo, T. Mano, S. Cveigo prozos kūrinių, P. Verleno, H. Heinės, J. Getės, J. Baltrušaičio, B. Pasternako, A. Achmatovos, J. Tuvimo eilėraščių. Parengė „Lenkiškai lietuvišką žodyną" (1939).

RADÃVIČIUS Juozapas [1857.VIII.22—1911.VII.26 Veliuonoje?] — vargonų meistras. XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvoje pastatė nemaža gerų vargonų. R. pastatyti vargonai išlikę Kauno katedroje (didžiausi Lietuvoje), Klovainių, Panevėžio Petro ir Povilo, Subačiaus, Taujėnų, Vabalninko, Vilniaus Petro ir Povilo, Teresės ir kt. bažnyčiose, Vilniaus katedroje (1969 restauruoti).

RADEĨKIAI — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 11 km į š. r. nuo Utenos, 0,5 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento. 112 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1966), biblioteka (nuo 1967). XIX a. pab. prie R. kaimo buvo R. dvaras ir karčema. 1959 kaime buvo 108 gyv.

RÃDIJAS [lot. *radio* — spinduliuoju, skleidžiu spindulius] — bevielis signalų perdavimas elektromagnetinėmis bangomis. Pagrindinis R. uždavinys — telegrafo ženklų (radiotelegrafija) ar kalbos garsų (radiotelefonija) perdavimas iš vienos vietos į kitą, t. p. informacinės (žinios, pranešimai, paskaitos ir kt.) bei meninės (koncertai, vaidinimai ir kt.) programos transliavimas neribotam klausytojų skaičiui (radiofonija).

Lietuvoje R. ryšiui nuo 1919.VII.9 pradėta naudoti Kaune iš vokiečių perimta nedidelė (apie 1,5 kW galingumo) kibirkštinė R. stotis. 1926 Kaune pradėjo veikti nauja R. stotis, pritaikyta radiotelegrafui (10 kW galingumo) ir radiofonijai (3 kW). 1932—33 Kauno R. stoties galingumas padidintas dvigubai. 1936 Klaipėdoje pradėjo veikti 10 kW radiofoninė stotis. 1928 pradėjo veikti 0,5 kW galingumo R. stotis lenkų okupuotame Vilniuje (1931 jos galingumas padidėjo iki 15 kW, 1936 — iki 50 kW); 1939.IX ji buvo hitlerininkų sugriauta, 1939.XI iš dalies atstatyta. Reguliarios R. laidos Lietuvoje pradėtos transliuoti 1926.VI.12 iš mažos studijos, įrengtos pačioje stotyje. R. programą sudarė naujienos, meteorologiniai pranešimai ir muzikos mėgėjų koncertai. 1926 pab. sukurtas R. orkestras, pradėta transliuoti operos bei baleto muziką iš Valst. teatro. 1926 R. programa trukdavo vid. 1,5 val. per dieną. 1927 R. studija buvo perkelta į erdvesnę patalpą Kauno centre, o 1933 — į specialiai įrengtą pastatą. Kauno R. stoties perduodama programa 1938 trukdavo vid. 9,5 val. per dieną (įskaitant ir Klaipėdos stoties rengiamą programos dalį). Valdantieji sluoksniai R. programą stengėsi panaudoti kovai prieš demokratijos ir socializmo idėjas, reakcinių burž. nacionalizmo, klerikalizmo ir fašizmo idėjų propagandai. Kartu R. pateikdavo ir nemaža vertingos informacijos, transliuodavo muzikos, literatūros laidas. R. abonentų 1927 buvo 5670, 1940 pr. — apie 88 000. Tokį R. abonentų negausumą lėmė sunkios darbo žmonių gyvenimo sąlygos, R. imtuvų brangumas, žemas elektrifikavimo

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 16

lygis, mažas R. stočių galingumas. Po I pasaul. karo Lietuvoje prasidėjo ir trumpųjų bangų R. mėgėjų veikla (pirmasis R. ryšį užmezgė B. Tolutis Šiauliuose dar 1918). Pirmieji R. mėgėjų būreliai įsteigti 1926. 1938 buvo įkurta Lietuvos Trumpųjų bangų R. mėgėjų draugija.

Lietuvos komunistams tribūną kartkartėmis suteikdavo Maskvos R. Nuo 1928.VIII kas savaitę buvo transliuojamos lietuvių kalba laidos per Minsko R. Nuo 1932 čia kas antra diena buvo skaitomos ir laikraščio „Raudonasis artojas" apžvalgos. Minsko radiofone dirbo F. Vaišnoras, E. Vilūnienė, L. Žaldaris ir kt. komunistai. Savo kūrinius čia yra skaitę A. Merkytė, B. Pauliukevičius, B. Pranskus, E. Tautkaitė ir kt. proletariniai rašytojai.

Tarybų Lietuvoje 1940—41 veikė Kauno ir Vilniaus R. stotys, jų programos buvo pertvarkytos taip, kad tarnautų vien liaudies interesams. R. abonentų buvo apie 100 000. D. Tėvynės karo metais Lietuvos R. stotis savo tikslams naudojo hitlerininkai. Lietuvos R. redakcija transliavo laidas per Maskvos radiją. Tose laidose, be ofic. pranešimų bei žinių, kalbėdavo liet. rašytojai, part. darbuotojai, kariai, koncertuodavo liet. ansambliai. Visa tai padėjo organizuoti ir plėsti kovą prieš fašizmą.

1944 hitleriniai okupantai Lietuvos R. stotis sunaikino. 1945 pradėjo veikti atstatytoji Vilniaus R. stotis, 1951 — Kauno; jos dirbo reikšmingą propagandinį, ideologinį ir kultūrinį darbą. 1956 suorganizuota antroji Vilniaus R. programa, pradėta transliuoti laidas užsienio lietuviams. Nuo 1965 Lietuvos R. laidos transliuojamos 3 vidutinėmis ir 8 ultratrumposiomis bangomis; pastarųjų siųstuvai yra Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose. 1969 bendras R. stočių galingumas buvo daugiau kaip 30 kartų didesnis, negu 1940; R. imtuvų bei garsiakalbių buvo apie 1 mln. R. programas perduoti padeda miestuose ir miesteliuose veikiantys R. mazgai. Nuo 1965 Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Druskininkuose veikia R. mazgai, perduodantys 3 skirtingas programas.

Bendra Tarybų Lietuvos R. programų, kurias sudaro ir tvarko Lietuvos TSR MT Valstybinis Televizijos ir radijo k-tas, trukmė — 28 valandos per parą. Lietuvos gyventojams jos transliuojamos 3 kalbomis (lietuvių, rusų ir lenkų), užsieniui — 2 (lietuvių ir anglų). Didesniąją programų dalį (apie $^2/_3$) sudaro muz. laidos, koncertų transliacijos. Per radiją dažnai koncertuoja Televizijos ir radijo k-to meno kolektyvai: choras (įst. 1963), lengvosios muzikos orkestras (įst. 1958), estradinis ansamblis (įst. 1967) ir kt. Tekstinės laidos užima apie $^1/_3$ programos. R. laidas rengia bei organizuoja Lietuvos TSR MT Valst. Televizijos ir radijo k-to vyriausiosios redakcijos (informacijos, ideologijos, liaudies ūkio ir kultūros, lit-ros ir dramos, laidų vaikams ir jaunimui ir kt.). Be etatinių redaktorių bei korespondentų, programas rengti padeda neetatiniai autoriai. Nemaža R. laidų rengiama pagal klausytojų pageidavimus bei pasiūlymus. 1969 gauta 91 000 laiškų, neetatiniai autoriai atsiuntė 8 700 straipsnių, apybraižų, informacijų. Kontaktui su R. klausytojais ir televizijos žiūrovais palaikyti, R. ir televizijos programoms, technikos klausimams nagrinėti leidžiamas savaitraštis „Kalba Vilnius". Tarybų Lietuvoje R. mėgėjai susibūrę 1960 įkurtoje Lietuvos R. sporto federacijoje. 1964, 1966 ir 1967 Kauno Politechnikos in-to kolektyvinė R. stotelė iškovojo TSRS trumpųjų R. bangų čempiono titulą, 1966 neoficialiose pasaulio trumpabangininkų telegrafistų pirmenybėse užėmė pirmąją vietą. 1963—64 Lietuvos rinktinė užėmė pirmąją vietą TSRS ultratrumpųjų R. bangų sporto varžybose. R. mėgėjas A. Kregždė 1965 laimėjo tarptautines ultratrumpųjų R. bangų sporto varžybas „Pasauliui — taika". Lietuvos TSR R. ir televizija priklauso Tarptautinei radijo ir televizijos org-jai (OIRT).

„RĀDIJO BAÑGOS" („Radio bangos") — savaitinis žurnalas, ėjęs 1933—34 Kaune. Redagavo V. Valys. Skelbė radijo programą, rašė radiotechnikos klausimais.

RĀDIJO GAMYKLÀ, Kauno radijo gamykla,— įmonė Kaune. Įkurta 1956. Iš pradžių gamino radijo imtuvus „Majak". 1958 sukonstruota ir pradėta gaminti radiola „Daina", 1959 — magnetola „Neringa". 1962 pab. pradėta gaminti magnetola „Vaiva", nuo 1963 pab. gaminama „Minija". Įmonė sparčiai plečiama.

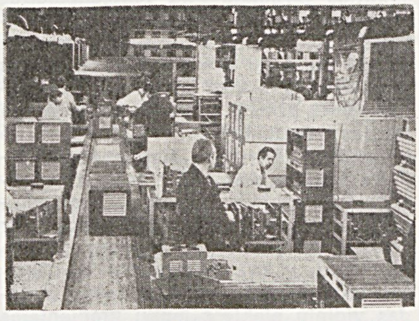

Kauno radijo gamyklos magnetolų surinkimo cechas

1962 baigtas statyti naujas gamybinis korpusas, kuriame įsikūrė technikos ir galvanizacijos cechai, konstruktorių biuras, chemijos ir kt. laboratorijos. Pagr. produkcija — 12 kanalų televizijos perjungikliai, tiekiami (1968) penkiolikai TSRS televizorių g-lų. Įmonėje veikia „Bangos" choras (nuo 1957), kuris 1963, 1965, 1967, 1970 pripažintas geriausiu Lietuvos darbininkų choru.

RĀDIJO IMTÙVAI. Lietuvoje buitiniai R. i. ėmė plisti apie 1926; tais metais Kaune pradėjo veikti radijo stotis. Iki II pasaul. karo R. i. buvo importuojami iš V. Europos kraštų (ypač Vokietijos, Olandijos, Anglijos) ir JAV. 1938 R. i. ir jų dalių įvežta už 3,5 mln. lt. Be to, Lietuvos amatininkai bei radijo mėgėjai gamino detektorinius R. i., kuriais naudojosi daugiausia valstiečiai. 1936 Kaune keletą mėnesių veikė nedidelis f-kas, kuriame iš importuotų detalių buvo montuojami paprastesnių tipų radijo imtuvai. Lenkų okupuotame Vilniuje nuo 1925 veikė R. i. f-kas „Elektrit". 1940 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo 77 000 R. i., iš kurių 45 000 tinklinių, naudojamų daugiausia miestuose, 15 000 baterinių ir 17 000 detektorinių, naudojamų kaimuose ir neelektrifikuotuose miesteliuose. Be to, Klaipėdos krašte 1939 pr. buvo 10 800 radijo imtuvų. 1956 pastatyta Kauno radijo gamykla. Joje iš pradžių buvo gaminami R. i. „Majak", o 1958 pradėta gaminti g-los konstruktorių sukurta 7 lempų 5 diapazonų radiola „Daina". 1959 buvo sukonstruota ir pradėta gaminti magnetola „Neringa", susidedanti iš 7 lempų 5 diapazonų R. i. ir 4 lempų magnetofono. Vėliau buvo sukurtos ir pradėtos gaminti patobulintos magnetolos: „Vaiva" (1962), „Minija-2" (1965), „Minija-4" (1967). Iš viso iki 1969 pab. pagaminta daugiau kaip 540 000 R. i. (1958 jų pagaminta 1700, 1960 — 25 900, 1965 — 63 000, 1969 — 40 100). 1970 pr. Lietuvoje buvo 644 000 naudojamų R. i., iš kurių 316 000 kaime. Į Lietuvos TSR įvežama įv. markių radijo imtuvų iš Latvijos TSR, RTFSR ir kitų tarybinių respublikų.

„RĀDIJO MĖGĖJAS" („Radio mėgėjas") — mėnesinis žurnalas, ėjęs 1927. IV—1928.IV Kaune. 1927 leido Kauno aukštesniosios technikos m-los radijo mėgėjų būrelis, 1928 — Radijo mėgėjų s-ga. Redagavo A. Mildažis.

„RADIKĀL-DEMOKRĀTAS" — liberalinis dienraštis, ėjęs 1935.VI.1—VIII.12 Kaune. Redagavo V. Statkevičius. Leido nuo Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos atskilusių asmenų grupė, nepatenkinta šios s-gos vadovybės taikstymusi su fašistine valdžia.

RĀDIKAS — statybininkas. Ž. *Retkė*.

RADÌKIAI — kaimas Kauno rj., Ražių apyl., 8 km į š. nuo Kauno miesto centro. 1959 buvo 52 gyv., 1970 — 36. Ties R., Neries terasoje, yra vėlyvojo akmens amžiaus (II t-mečio pr. m. e.) stovyklavietė, XIV—XVI a. griautinis ir X—XIII a. degintinis kapinynas (pastarasis suardytas).

Stovyklavietė ir griautinis kapinynas kasinėta 1959. Stovyklavietėje rasta virvelinės ir įraižomis puoštos keramikos, šįrdinių, skersinių ir lancetinių strėlių antgalių, akmeninių kirvių ir kaplių nuolaužų, griautiniame kapinyne — monetų, papuošalų, darbo įrankių. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

RADIOELEKTRÒNIKOS PRĀMONĖ. Lietuvoje R. p. pradėjo kurtis po I pasaul. karo. Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje buvo dirbtuvių, kuriose buvo taisomi arba iš importuotų detalių montuojami nesudėtingi radijo imtuvai. Lenkų okupuotame Vilniuje 1930 veikė 2 R. p. įmonės, kuriose dirbo ne mažiau kaip po 5 darbininkus; 1937 buvo jau 24 įmo-

nės. Vienoje iš jų — radijo imtuvų f-ke „Elektrit" (įk. 1925) — 1932 dirbo 25, 1933 — 150, 1938 — iki 1200 darbininkų ir tarnautojų; metinė gamybos apimtis 1938 prašoko 5 mln. zlotų. 1939 pab. f-kas perkeltas į Minską. 1956 pradėjo veikti Kauno *radijo gamykla*, gaminanti radijo imtuvus (magnetolas) ir televizijos kanalų perjungiklius, 1959 — Vilniaus televizijos mazgų g-la (nuo 1966 Vilniaus radijo komponentų g-la),

Radioelektronikos pramonė. Vilniaus radijo komponentų gamyklos atlenkimo sistemų gamybos konvejeris

gaminanti įvairius radijo mazgus, 1962— Šiaulių televizorių g-la, gaminanti *televizorius* „Tauras" (1969 pagaminta 141 000). Nuo 1965 veikia Panevėžio elektroninių vamzdžių g-la „Ekranas", kuri gamina 59 cm įstrižainės kineskopus ir tiekia juos Lietuvos ir kitų taryb. respublikų televizorių g-loms.

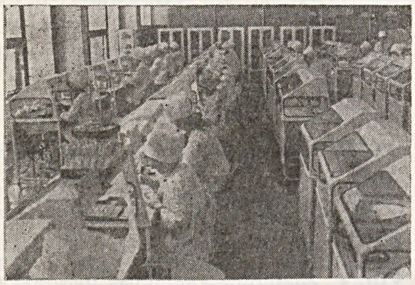

Radioelektronikos pramonė. Panevėžio „Ekrano" gamyklos elektroninės optinės sistemos montavimo baras

Beveik visose R. p. įmonėse veikia konstravimo biurai. Kauno radijo g-los inžinieriai sukonstravo radiolą „Daina" (pradėta gaminti 1958), magnetolas „Neringa" (1959), „Vaiva" (1962), „Minija-2" (1965), „Minija-4" (1967), televizijos kanalų perjungiklį. Šiaulių televizorių g-los inžinieriai sukonstravo unifikuotą televizorių „Tauras". Lietuvos inžinierių sukonstruotus prietaisus gamina ir kitų taryb. respublikų R. p. įmonės. Lietuvoje veikia radiotechnikos moksl. tyrimo institutai, kurių sukurta radijo aparatūra gaminama daugelyje TSRS R. p. įmonių.

RADIOLÒGIJA [lot. *radius* — spindulys + gr. *logos* — mokslas] — mokslas apie spindulius ir jų naudojimą.

Lietuvoje rentgeno, radioaktyviųjų elementų (radžio, kobalto, aukso), radioaktyviųjų fosforo bei jodo izotopų spinduliai naudojami atominės, branduolinės ir elementariųjų dalelių fizikos, atominės energetikos, radiochemijos moksl. tyrimams, t. p. medicinoje įv. ligų diagnostikai ir gydymui.

Didelės energijos spindulių fiz. tyrimus Lietuvoje pradėjo K. Baršauskas. 1938 Kauno un-te jis apgynė disertaciją apie antrinių kosminių spindulių energijos pasiskirstymą.

1947 Geol. ir geogr. in-te pradėta tirti atmosferos radioaktyvumą (vadovas B. Styra). Tie tyrimai apibendrinti B. Styros monografijoje „Branduolinės meteorologijos klausimai" (1959). Atmosferos radioaktyvumo tyrimų pagrindu Lietuvoje susikūrė branduolinės meteorologijos m-la, nagrinėjanti natūralų ir dirbtinį atmosferos radioaktyvumą, iš Žemės plutos išsiskiriančius ir kosmogeninius izotopus, radioaktyviųjų izotopų kaupimąsi kai kuriuose organizmuose ir jų savaiminį išsivalymą.

Šie klausimai toliau tiriami Fizikos ir matematikos in-to atmosferos radioaktyvumo sektoriuje, kuriam vadovauja B. Styra. 1956 Vilniaus un-te įkurta rentgeno laboratorija, tirianti rentgeno spindulių įtaką puslaidininkių elektriniam laidumui. Šioje laboratorijoje 1960 sukurtas puslaidininkių rentgenometras rentgeno spindulių intensyvumui matuoti. Kauno Politechnikos ir kt. in-tuose veikia rentgeno laboratorijos medžiagų struktūrai tirti. 1957 Fizikos ir matematikos in-te prof. P. Brazdžiūno iniciatyva įkurtas radioaktyviojo spinduliavimo sektorius. 1964 jame suorganizuota didelės skiriamosios galios β spektrometrijos laboratorija, kurioje tiriama vidinės konversijos elektronų spektrai ir radioizotopinių metodų panaudojimo klausimai, γ kvantų krypties koreliacijos, naudojamas γ—γ koreliacijų metodas vidinių elektros laukų gradientams prie jodo branduolių kristaluose matuoti. 1969 pastatyti šio in-to radiologinės laboratorijos rūmai, kuriuose įrengta švitinimo γ spinduliais aparatas, neutronų generatorius ir nemaža laboratorijų: α, β ir γ radiometrijos, α ir γ spektrometrijos, elektronų didelės skiriamosios galios spektrometrijos, γ—γ koreliacijų, branduolinio γ rezonanso, masių spektrometrijos, rentgenostruktūrinės analizės, storasluoksnių fotoplokštelių, t. p. „karštosios" laboratorijos darbams su dideliu aktyvumo radioaktyviosiomis medžiagomis ir kitos. Nuo 1960 Vilniaus un-te pradėti radiochemijos tyrimai, Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-te — radioaktyviųjų „žymėtųjų" atomų panaudojimo technikoje tyrimai.

Naudoti radioaktyviųjų elementų spindulius įv. ligų diagnostikai ir gydymui Lietuvoje pradėta 1928, kai Kauno Raudonojo kryžiaus ligoninė įsigijo 50 mg radžio (dėl didelio brangumo jis tebuvo pavartotas tik kelioms ligonėms gydyti). Dabar radioaktyviaisiais elementais gydoma Kauno Med. in-to ir Vilniaus un-to klinikose, Onkologijos in-te, onkologiniuose dispanseriuose. Resp. onkologiniame dispanseryje veikia telegamaterapijos aparatas „Luč-1" su kobalto šaltiniu, ekvivalentišku 4580 g radžio, Kauno resp. klinikinėje ligoninėje — betatronas. Šiose gydymo įstaigose veikia ir rotaciniai ROKUS aparatai su kobalto šaltiniu, ekvivalentišku 6000 g radžio. 1969 Lietuvoje dirbo 20 gydytojų radiologų, gydymo įstaigose buvo 3 radiologiniai skyriai su 125 lovomis, 7 radiologinės laboratorijos, kuriose įv. ligų diagnostikai ir gydymui vartojami atviri radioaktyvūs izotopai. 1968 šiose laboratorijose ištirta 7830 ligonių skydinės liaukos funkcija, radioaktyviuoju jodu gydyta 140 sergančiųjų tireotoksikoze, radioaktyviuoju koloidinio aukso izotopu — 38 ligoniai. Tiriami spindulinio gydymo, radiodiagnostikos ir kt. klausimai (K. Juškevičius, V. Lapinskas, D. Maksimaitienė, V. Paškevičius, A. Sirotka, A. Sutkus, A. Telyčėnas ir kt.). Moksl. darbą t. p. dirba Lietuvos Rentgenologų ir radiologų moksl. d-jos (su 5 filialais įv. miestuose) nariai. *Ž. Rentgenologija.*

RADIÕNOVAS Jonas [g. 1914.II.10 Rimkuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1930 įstojo į LKJS, iki 1933 buvo LKJS Šafarkos (Jonavos rj.) kuopelės sekretorius. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Vežiojo kom. lit-rą iš Kauno į Jonavą, Klaipėdą, Ukmergę. 1934 suimtas, 1937 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. 1940—41 adm. darbuotojas Vilniuje. 1942 pr. tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942.IV atvyko į Lietuvą partiz. kovai. Veikė Trakų, Kauno, Ukmergės apskrityse. 1943—44 partizanų būrio „Už Tarybų Lietuvą" Nr. 3 skyriaus vadas. 1944 dalyvavo kovose dėl Vilniaus. 1944—47 ir 1951—55 administracinis ir ūkinis darbuotojas Vilniuje. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje, 1949—51 part. darbuotojas Pagiriuose (Ukmergės rj.), Ramygaloje. 1955—56 kolūkio pirmininkas Vilniaus rajone. Nuo 1957 adm. darbuotojas Vilniuje.

RADIÕNOVAS Konstantinas [g. 1920. II.28 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1940 įstojo į LKJS. 1940—41 milicijos darbuotojas Kaune. D. Tėvynės karo pradžioje kovėsi prie Vitebsko, Smolensko. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 partizanų būrio „Mirtis okupantams" vadas (slap. Smirnovas). Nuo 1943 TSKP narys. 1944 pavasarį padėjo suorganizuoti partizanų būrį „Pirmyn" ir Vlado Barono būrį, vadovavo naujai susidariusiam 3 partizanų būrių junginiui. Nuo 1944 administracinis, ūkinis darbuotojas Kaune. 1950 baigė Resp. part. m-lą.

RADIOTĖCHNIKA — mokslas apie aukšto dažnumo elektromagnetinius virpesius ir radijo bangas; technikos sritis, kurioje tie reiškiniai taikomi praktiškai, visų pirma — bevieliam signalų perdavimui. Lietuvoje R. kursą pradėta dėstyti Kauno un-te 1927. 1940 Kauno un-te buvo įsteigta R. katedra, pradėta rengti radijo inžinierius. 1950 ta katedra įjungta į Kauno Politechnikos in-tą; 1964 in-te įkurtas radioelektronikos f-tas. 1966 Kauno Politechnikos in-te veikė 4 radiotechninės katedros, įvairias R. šakas studijavo daugiau kaip 2000 studentų. R. katedrų darbuotojai tiria netiesinius iškraipymus telegrafo kanaluose, moduliaciją, signalų spektro pakeitimą, sukūrė prietaisų radijo lempų parametrams tirti, netiesiniams iškraipymams matuoti, magnetofonų detonacijai tirti ir jų dažnuminėms charakteristikoms stebėti.

R., kaip atskira technikos šaka, apimanti aukšto dažnumo elektromagnetinių virpesių taikymą praktikoje, Lietuvoje pradėjo vystytis, pastačius pirmąsias radijo stotis, vėliau pirmąsias radijo g-las (ž. *Radijas, Radijo imtuvai, Radioelektronikos pramonė, Televizija, Televizoriai).*

RADÝSČIUS — kaimas Varėnos rj., 9 km į v. nuo Merkinės, prie plento į Leipalingį; Kibyšių apylinkės centras. 205 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1965). Pr. m-la (nuo 1962). Kaimo p. v. pakraštyje yra piliakalnis.

Radysčiaus piliakalnis

Piliakalnio aikštelė ovali, maždaug 30 m skersmens; joje yra kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio p. r. papėdėje yra maždaug 4 m aukščio ir 20 m ilgio pylimas. P. r., p. v. ir v. papėdėje, dirbamuosiuose laukuose, aptikta nemažos sen. gyvenvietės pėdsakų. Rasta žiestosios ir lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

1947 buržž. nacionalistai nužudė R. apylinkės pirmininką A. Živulską. 1959 kaime buvo 230 gyv.

RADĨŠIAI — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 14 km į p. nuo Rokiškio, 8 km į r. nuo Kamajų. 45 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Audra (į Sartų ež.). Prie R., Kubiliškių miške, yra pilkapyno liekanų; išlikę 3 pilkapiai, prie pagrindo apdėti akmenų vainikais. Pilkapio skersmuo 4 m. 1959 kaime buvo 66 gyv.

RADĨŠKĖ — kaimas Kapsuko rj., Sangrūdos apyl., 13 km į p. nuo Kalvarijos, 2 km nuo Lenkijos sienos; kolūkio centras. 354 gyv. (1970). Kaimo p. dalis vadinama Senąja R., š. dalis — Naująja R. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė; pastatyta (iki 1968) apie 30 gyv. namų, gyvulių ir paukščių fermos, mechaninės dirbtuvės, lentpiūvė. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1937), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1952). 1827 buvo 32 namai, 246 gyv.; 1959 — 373 gyv.

RĀDOMO KONFEDERĀCIJA — karinis politinis dalies Žečpospolitos feodalų susivienijimas, suorganizuotas Rusijos imperatorės Jekaterinos II 1767 Radome (Lenkija). XVIII a. įtakingi Lietuvos ir Lenkijos feodalai, kovodami dėl valdžios, suskilo į dvi partijas: Čartoriskių ir Potockių bei Radvilų. Čartoriskiai ieškojo talkininkų Rusijoje, Potockiai ir Radvilos — Prancūzijoje. Jekaterinos II pastangomis valdžia atiteko Čartoriskiams: jų giminaitis S. Poniatovskis buvo išrinktas Žečpospolitos karaliumi. Gavę valdžią, Čartoriskiai stengėsi atsipalaiduoti nuo Rusijos įtakos ir įvykdyti jų valdžią stiprinančias reformas. Tada Jekaterina II subūrė Čartoriskių konkurentus ir priešininkus į R. k. Konfederacijos maršalka buvo pakviestas K. Radvila, prieš tai pabėgęs į užsienį. Jam buvo grąžinti konfiskuotieji dvarai. Radvila sutiko priimti patarėju Rusijos kariuomenės pulkininką Karą. Konfederatai kvietė prisidėti prie jų bajorus ir karalių, o Jekateriną II prašė garantuoti Žečpospolitos bajorų teises, kurias varžė Čartoriskių reformos. Rusijos kariuomenės remiami, konfederatai užėmė Varšuvą ir sušaukė seimą. Seimas pripažino Rusijai teisę prižiūrėti, kad nebūtų keičiama valstybės santvarka, pažeidžiamos bajorų teisės, t. p. ir veto teisė seimuose, kad ir ateityje karalius būtų renkamas; sulygino katalikų ir nekatalikų teises. Dalis feodalų Radomo konfederacijai pasipriešino ir sušaukė *Baro konfederaciją,* kovojusią su Rusijos įtaka Žečpospolitoje.

RADVĀNAS Jonas [XVI a. pradžioje Vilniuje — XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje] — poetas humanistas. Mokėsi Vilniuje. Gyveno M. Radvilos Rudojo dvare. Lydėdamas Lietuvos D. Kun-stės etmono G. Chodkevičiaus vaikus, keliavo po užsienį, vėliau buvo jo sekretoriumi. Po etmono mirties Radvaną globojo valstybės veikėjas J. Abramavičius. Globėjo paragintas, Vergilijaus „Eneidos" pavyzdžiu R. sukūrė hegzametru 4 giesmių (3302 eilučių) poemą „Radviliada" („Radivilias... sive De vita et rebus... principis Nicolai Radivili", 1588). Plačiau, negu kiti lot. kalba rašę poetai, R. čia pavaizdavo XVI amžiaus Lietuvą, jos gamtos grožį, turtingumą, praeitį. Į poemą įpinta tuo metu madinga romėniškos lietuvių kilmės teorija, duota Lietuvos didžiųjų kun-ščių genealogija. Plačiai pavaizduoti karai su Livonija, maskviečiais, totoriais. Poemos pagr. veikėjas — M. Radvila — idealizuojamas kaip karvedys, valstybės vyras. Jo gyvenimas aprašomas nuo vaikystės iki mirties. Poemoje atsispindi noras išlaikyti plačią Lietuvos valstybės teritoriją. „Radviliadoje" reiškiamos Lietuvos nepriklausomybės aspiracijos po Liublino unijos. Kartu su poema paskelbta dar 2 epigramos, laiškas J. Abramavičiui, 3 panegirikos M. Radvilos vaikaičiams, panegirika J. Abramavičiui, 3 monodijos, 3 epitafijos, 2 eilėraščiai apie Tauro pilies užkariavimą, panegirika M. Radvilos pergalei prieš maskviečius. J. Radvanas dar parašė „Epitalamiją Kristupo Monvydo Dorohostaiskio ir Sofijos Chodkevičiūtės vestuvėms" („Epithalamium in nuptias... Christophori Monvidi Dorohostayski... et Sophiae Chodkieviciae", 1590). A. Regenvolscijus (A. Vengerskis) mini, jog R. parašęs „Eiles lenko Gžegožo iš Žarnovco postilės apgynimui" („In apologiam postillae pol. Gregorii Zarnovicii carmen", 1591).

Lit.: **V. Abramavičius,** XVI amžiaus Vilniaus poetai.—„Literatūros ir meno metraštis (1959)", V., 1959; **B. Kazlauskas,** Jono Radvano poema „Radviliada". — „Literatūra", t. 8, V., 1965; Bibliografia literatury polskiej („Nowy Korbut"), t. 3, Warszawa, 1965.

RĀDVIEČIO MIŠKAĨ — miškų masyvas Šilalės rj., 13 km į v. nuo Šilalės, 4 km į p. v. nuo Kvėdarnos. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Radviečio ir Tenenių girininkijoms. Plotas 2034 ha; medynų 1681 ha. Masyvą sudaro Radviečio (710 ha), Stigralinės (369 ha), Skerdynų (355 ha), Stigrėnų (349 ha), Kalniškių (142 ha) ir Giraitės (109 ha) miškai. Pietvakariuose R. m. jungiasi su Volmerinės ir Barsukinės miškais. Reljefas mažai banguotas. Masyvo p. v. pakraščiu teka Stigrė (Ašvos kair. intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. 97% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) yra 38%, beržynų 35%, drebulynų 10%, juodalksnynų 9%, baltalksnynų 7%, pušynų 1%. Jaunuolynai sudaro 23%, pusbrandžiai medynai 47%, pribręstantieji 14%, brandieji 12%, perbrendusieji 4%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 176 ktm/ha, vid. prieauga 4,2 ktm/ha. Gausu stirnų, voverių, kiškių, yra šernų, lapių, kiaunių, užklysta briedžių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 8400 ktm. Š. pakraštyje įsikūręs Radviečio kaimas.

RADVILÀ Jonušas [1612.XII.2 Papilyje (Biržų rj.) — 1655.XII.31 Tikocine (Lenkija)] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, Lietuvos reformatų veikėjas. Mokėsi Kėdainiuose, Slucke (BTSR); 1629—31 studijavo Leipcigo akademijoje, 1633 — Leideno un-te (Olandija), Niderlanduose Henriko Oraniečio stovykloje mokėsi karo mokslų. Žečpospolitos karaliaus Vladislovo IV siunčiamas, 1632 su delegacija buvo nuvykęs į Niderlandus ir Angliją pranešti apie Vladislovo išrinkimą karaliumi ir atsigabenti iš tų šalių inžinierių ir karininkų LDK kariuomenei rengti. 1633—1634 kartu su tėvu Kristupu kariavo dėl Smolensko. Nuo 1653 Vilniaus vaivada.

Būdamas LDK lauko etmonu (nuo 1646) ir didžiuoju etmonu (nuo 1654), vadovavo LDK kariuomenei kare su B. Chmelnickio vadovaujamais sukilėliais ir Rusija dėl Ukrainos ir Baltarusijos. 1655 karo su Rusija metu, švedams užpuolus Žečpospolitą, buvo *Kėdainių sutarties* iniciatorius; vėliau už tai apkaltintas išdavyste. R. rėmė Kėdainių g-ją, apie 1651 įkūrė Kėdainiuose spaustuvę, kuri išleido vieną iš nedaugelio XVII a. reformatų knygų liet. kalba („Knyga nobažnystės krikščioniškos").

Lit.: **E. Kotłubaj**, Życie Janusza Radziwiłła, Wilno—Witebsk, 1859; **P. Jakubėnas**, Kunigaikštis Janušas Radvilas, Biržai, 1927; **A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski**, Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, z. 5, Wrocław—Kraków, 1959.

RADVILA Jurgis [1556.V.31 Vilniuje — 1600.I.21 Romoje] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikas, katalikų bažnyčios veikėjas. 1574 paskirtas Vilniaus vyskupo padėjėju. 1575—77 Romoje studijavo teologiją; padėjo išrūpinti iš popiežiaus Vilniaus kolegijai akademijos teises. 1581 Vilniaus un-tui išlaikyti užrašė 8000 florinų. 1581—91 Vilniaus vyskupas, 1582—86 drauge ir Livonijos gubernatorius. Nuo 1583 kardinolas. Kovojo su protestantais (įsakė deginti jų knygas). 1582 įsteigė Vilniuje kunigų seminariją, kuriai padovanojo savo žemių (Karkažiškes, Vozgeliškes ir kt.); draudė priimti į tą seminariją nemokančius liet. kalbos. 1582—84 prisidėjo prie III Lietuvos Statuto parengimo. 1591—1600 Krokuvos vyskupas. Rūpinosi, kad Lietuvos D. Kun-stėje būtų sudaryta bažnytinė unija. Parašė kelionės į Italiją dienoraštį (lot. kalba; išsp. „Kwartalnik historyczny", 1935), atsiminimus apie savo gubernatoriavimą Livonijoje.

RADVILA Kristupas [**Perkūnas**; 1547—1603] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, karo vadas. 1572—1589 buvo Lietuvos vicekancleris, Trakų vaivada, ėjo kitas aukštas pareigas. Nuo 1589 didysis etmonas. Dalyvavo LDK kare su Maskva; kare su švedais 1601 laimėjo mūšį ties Kuoknese (Latvijos TSR) ir užėmė Cėsių pilį. Netrukus karaliaus Zigmanto Vazos buvo priverstas perduoti didžiojo etmono pareigas Lenkijos didžiajam etmonui J. Zamoiskiui. Pastatydino Biržų pilį. R. vardu rašytojas B. Sruoga pavadino operos libretui parašytą pjesę „Radvila Perkūnas" (1935), nors pjesės konfliktą sudaro Radvilos Perkūno sūnaus Jonušo Radvilos kivirčas su didikais Chodkevičiais.

RADVILA Kristupas [1585—1640 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, Lietuvos reformatų veikėjas. Nuo 1601 mokėsi Leipcige. 1615—35 LDK lauko etmonas, 1633—40 Vilniaus vaivada, 1635—40 didysis etmonas. Per karus su Švedija gynė Rygą, sustabdė švedų puolimą š. Lietuvoje. Buvo Zigmanto III Vazos politinis priešininkas. 1632 konvokaciniame Varšuvos seime jo pastangomis buvo patvirtintas 1563 įstatymas, kuris sulygino nekatalikų ir katalikų teises. Įsteigė aukštesniąsias reformatų m-las Kėdainiuose (1625), Slucke (BTSR; 1626). Sustiprino Biržų pilį. Globojo reformatų poetus S. Risinskį, B. Budną, D. Naborovskį.

RADVILA Mikalojus [**Rudasis**; 1512—1584] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, karo vadas. Mokslus ėjo užsienyje. 1557—61 LDK lauko etmonas, 1561—65 didysis etmonas, nuo 1565 kancleris. Mirus Žygimantui Augustui, kurį laiką buvo faktiškasis LDK valdovas. 1564 priėmė kalvinizmą ir tapo jo globėju, steigė reformatų parapijas, kvietė iš užsienio reformatų mokslininkus. Biržuose įkūrė vid. m-lą, kurioje buvo dėstoma lenkų, vokiečių, lotynų, graikų kalbos, istorija, aritmetika, tikyba ir kt. dalykai. Globojo arionų veikėją italą J. Blandratą. Vienas liet. delegacijos vadovų Liublino seime. Lietuvos unijos su Lenkija priešininkas.

RADVILA Mikalojus [**Juodasis**; 1515.II.4 — 1565.V.28 Lukiškėse (dab. Vilniaus dalis)] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, Lietuvos reformatų veikėjas. Mokėsi Nesvyžiuje (BTSR), Krokuvoje. 1542—50 LDK rūmų maršalka. Nuo 1550 LDK kancleris, nuo 1551 ir Vilniaus vaivada. Bresto seime 1544 reikalavo, kad didysis kun-štis gyventų Lietuvoje. Stengėsi, kad jo pusseserė Barbora Radvilaitė, Žygimanto Augusto žmona, būtų karūnuota. Tapęs karaliaus Žygimanto Augusto patarėju, gavo iš jo privilegiją saugoti LDK ist. dokumentus (jie buvo laikomi Nesvyžiaus archyve). Per karą dėl Livonijos stengėsi Livoniją prijungti prie LDK. 1561 LDK vietininkas Livonijoje. Vadovavo LDK delegacijai Varšuvos seime ir, svarstant Lietuvos unijos su Lenkija projektus, gynė LDK savarankiškumą bei integralumą. Nuo 1553 krypo į reformaciją, susirašinėjo su Ž. Kalvinu, kuris, R. padedamas, tikėjosi ir patį karalių į reformacijos pusę palenkti, bei su žinomu Ciuricho reformatu H. Bulingeriu. Apie 1553 Vilniaus priemiestyje pastatydino reformatų bažnyčią, 1557 sukvietė pirmąjį reformatų sinodą, globojo plintantį Lietuvoje arionizmą, 1563 leido savo valdose susaukti arionų sinodą.

Lit.: **J. Jasnowski**, Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515—1565), Warszawa, 1939; **J. Jurginis**, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965.

RADVILA Mikalojus Kristupas [**Našlaitėlis**; 1549.VIII.2 — 1616.II.28 Nesvyžiuje (BTSR)] — valstybės veikėjas, kartografas. Mokėsi Nesvyžiuje. 1563—1567 studijavo geografiją ir mediciną Leipcige, Strasburge, Romoje, Paryžiuje. Nuo 1567 katalikų veikėjas. 1569—1578 didžiojo kun-ščio dvaro maršalka. 1578 tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didžiuoju maršalka. 1590—1604 Trakų vaivada, nuo 1604 Vilniaus vaivada. 1576—86 (?) turėjo Vilniuje spaustuvę, leidusią daugiausia jėzuitų lit-rą. 1582—84 keliavo po Siriją, Palestiną, Egiptą. Nuo 1584 gyveno daugiausia Nesvyžiuje. Kelionių įspūdžius aprašė lot. kalba 1601 išleistoje knygoje „Kelionė į Jeruzalę" („Hierosolymitana peregrinatio"). Joje yra vertingos geogr. mokslui faktinės medžiagos. Maždaug tarp 1590 ir 1600 R. organizavo LDK lauko kartografavimo darbus. Pagal jų duomenis buvo sudarytas ir 1613 Amsterdame išleistas LDK žemėlapis; R. buvo šio žemėlapio redaktorius. Matematiniu tikslumu, turinio platumu ir meniniu apiforminimu šis žemėlapis buvo vienas tobuliausių to meto pasaulyje. Daug kartų jis buvo perspausdintas, paskutinį kartą išleistas 1750.

Lit.: **A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski**, Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, z. 5, Wrocław—Kraków, 1959; **A. Sajkowski**, Od Sierotki do Rybeńki, Poznań, 1965.

RADVILAITĖ Barbora ž. *Barbora Radvilaitė*.

RADVILAITĖ Liudvika Karolina [1667.II.27 — 1695.III.25] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikė, Lietuvos reformatų veikėja. Paskutinė Biržų—Dubingių Radvilų šakos dvarų valdytoja. Ištekėjusi už Brandenburgo markgrafo Liudviko, gyveno daugiausia Karaliaučiuje ir Berlyne. Materialiai rėmė daugelį Lietuvos reformatų bendruomenių, įsteigė stipendijas Karaliaučiaus, Frankfurto prie Oderio ir Berlyno un-tų studentams kalvinams iš Lietuvos, savo lėšomis išspausdino „Pradžią pamokslo dėl mažų vaikelių" (1680), davė lėšų Naujajam testamentui liet. kalba išleisti.

RADVILAVIČIENĖ Irena [g. 1928.VIII.12 Samaučiznoje (Kapsuko rj.)] — inžinierė mechanikė, technikos mokslų kandidatė (1958). 1951 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1954 TSKP narė. Nuo 1963 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie šiaustinių audinių pūkuotumą, pūkinių audinių kokybės nustatymą. Kn. „Tekstilininko vadovas" (1963) bendraautorė.

RADVILAVIČIUS Česlovas [g. 1938.VIII.16 Radvilonyse (Lazdijų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1968). 1962 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių molekulių bei kristalų spektrografijos klausimais.

RADVILAVIČIUS Vytautas [g. 1928.VIII.27 Balkūnuose (Alytaus rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1969). 1953 baigė Vilniaus un-to fizikos ir matematikos f-tą. 1954—62 Vilniaus un-to filosofijos katedros dėstytojas. Nuo 1964 Kauno Politechnikos in-to filosofijos katedros dėstytojas. Parašė brošiūrą „Džordanas Bruno" (1962). Paskelbė moksl. straipsnių dialektinio materializmo klausimais.

RADVILIAI — kaimas Šiaulių rj., Kužių apyl., 13 km į š. v. nuo Šiaulių, 4 km į š. nuo Kužių. 60 gyv. (1970). Prie kaimo yra apardytas plokštinis griautinis kapinynas; toje vietoje

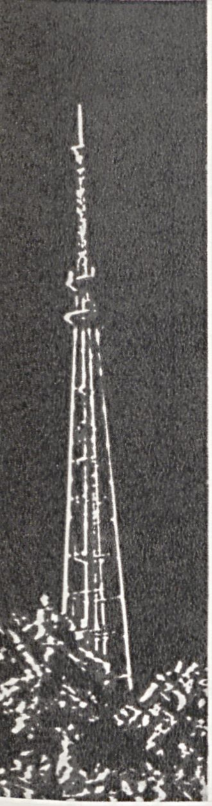

2

9

RADIJAS. TELEVIZIJA

1. Televizijos bokštas Vilniuje. **2.** Televizijos ir radijo choras. **3.** Televizijos teatre prieš spektaklį. **4.** Televizijos spektaklis vaikams. **5.** Televizijos ir radijo k-to rūmai. **6.** Televizijos ir radijo k-to statomų rūmų maketas. **7.** Televizijos kameros Statybininkų rūmų sporto salėje (Vilniuje). **8.** Saviveiklininkai televizijos studijoje. **9.** Televizijos ir radijo kaimo kapela. **10.** Televizijos ir radijo estradinis orkestras. **11.** Radijo spektaklis. **12.** Kauno radijo centro aparatinė. **13.** Kilnojamoji televizijos stotis Vingio parke

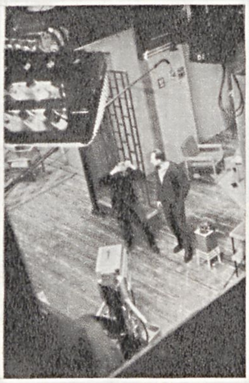

1

3

10

4

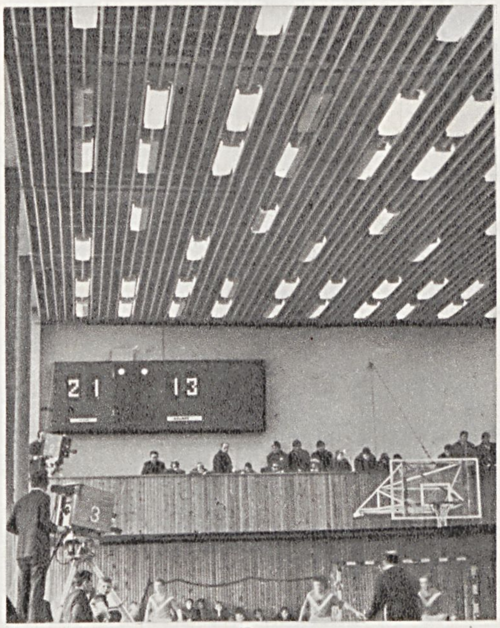

7

11

5

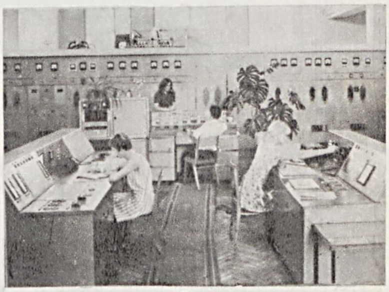

12

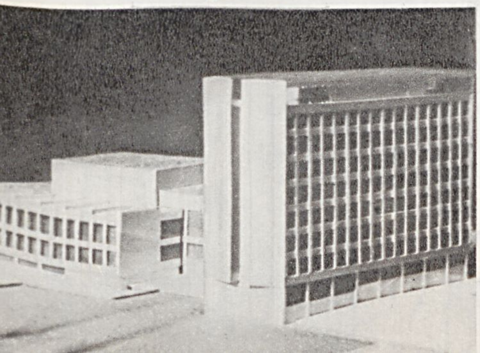

6

8

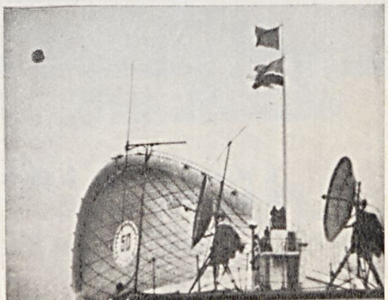

13

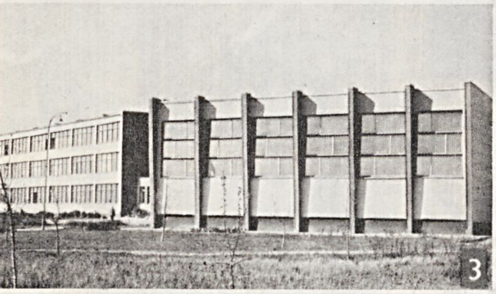
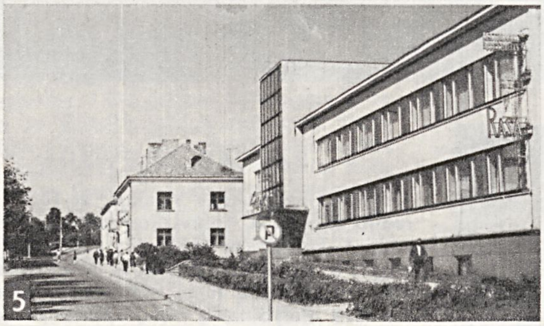

RASEINIAI

1. Bendras vaizdas. **2.** Tarybų gatvė. **3.** Mokykla-internatas. **4.** Siuvimo fabrikas „Šatrija". **5.** Komunarų gatvė. **6.** V. Grybo skulptūra „Žemaitis"

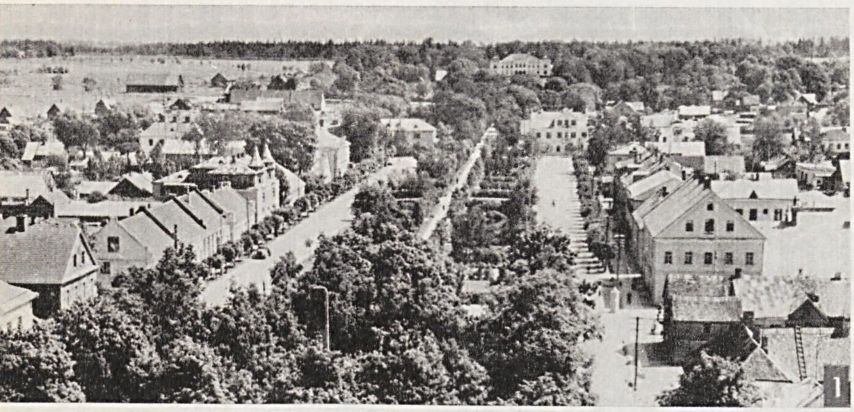
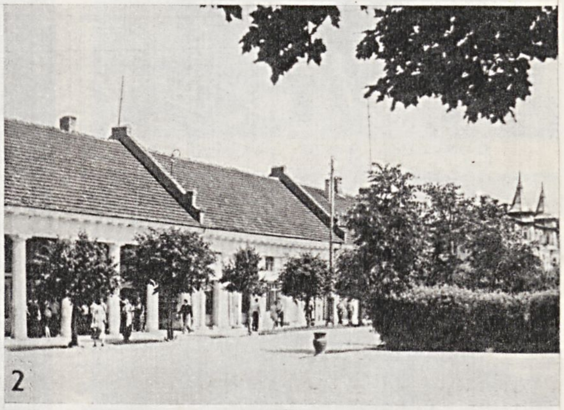

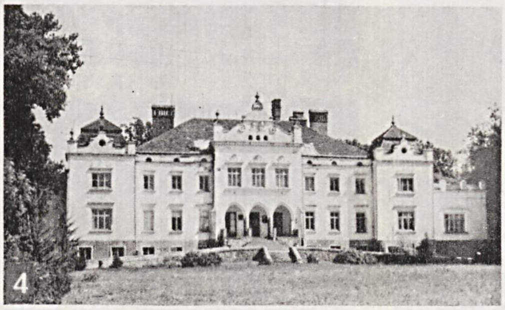

ROKIŠKIS

1. Miesto centras. **2.** Buvę prekybos namai. **3.** Sūrių g-la. **4.** Kraštotyros muziejus. **5.** Bažnyčia

ariant, rasta V—X a. dirbinių: du geležiniai įmoviniai ietigaliai, geležinis antskydis, žalvarinių kryžinių smeigtų, žalvarinių juostinių apyrankių. Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" ir Kauno ist. muziejuose. 1959 kaime buvo 75 gyv.

RADVILIŠKIO PELKĖ — pelkė Radviliškio rj., 0,5 km į v. nuo Radviliškio, palei geležinkelį į Šiaulius. Plotas 1203 ha (pramoninis 706 ha). Žemapelkė, susidariusi limnoglacialinės lygumos įlomėje. P. v. pakraščiu teka Banko kanalas. Yra nesupelkėjusių salų (27 ha). Durpių klodo didž. storis 3,4 m, vid. 1,95 m. Durpės medieninės-nendrinės, nendrinės ir viksvinės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 7,9%. Pelkės paviršius apsausintas. Š. v. dalyje Radviliškio bandymų stotis vykdo kultūrinių pievų bei ganyklų rengimo bandymus. Vid. dalyje iki 1968 buvo kasamos trupininės durpės. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 13,8 mln. m^3. Iki 1965 iškasta 70%. Pelkės viduryje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis, priesmėlis ir molis. Šiaurėje prie R. p. įsikūrusi durpyno darbininkų gyvenvietė.

RADVILIŠKIS — miestas vidurio Lietuvos š. dalyje, 20 km į p. r. nuo Šiaulių; rajono centras. 1970 buvo 16 900 gyv.; iš jų 2962 dirbo pramonėje, 2456 transporte, 537 statybose, 611 komunaliniame ūkyje, prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 704 švietimo, kultūros ir sveikatos apsaugos įstaigose. Teritorija 1172 ha (1970). Miestas 1 km pločio ir 4 km ilgio juosta driekiasi iš š. v. į p. r. tarp Šiaulių—Jonavos geležinkelio ir Šiaulių—Panevėžio plento. Plano struktūra stačiakampė. Pagr. gatvių sankryžoje — keturkampė aikštė. Gatvių tinklas netaisyklingas. Miestas įsikūręs pelkėtoje lygumoje, ties pietvakarine Radviliškio-Šiaulių kalvagūbrio papėde. Iš v. prie miesto prisišliejęs Radviliškio durpynas, kuriame iki 1965 buvo kasamos frezerinės durpės. 2 km į p. r., prie Šiaulių—Panevėžio plento, yra Antaniškių miškas (80 ha), 1965 paverstas parku.

Radviliškyje ugdoma mašinų gamybos, stat. medžiagų, lengvoji, maisto pramonė. Ž. ū. mašinų g-la (1949—53 autoremonto dirbtuvės, 1953—60 remonto g-la), nuo 1966 įeinanti į „Neries" firmą, gamina piaunamąsias mašinas, atsargines ž. ū. mašinų dalis; įmonėje dirba 790 darbininkų ir tarnautojų (1970). Panevėžio stiklo f-ko cechas (1924—69 stiklo f-kas) gamina tirpųjį stiklą (1969 pagaminta 42 500 t); 1970 įmonėje dirbo 195 darbininkai ir tarnautojai. Raštinės reikmenis, vaizdines mokymo priemones, tarą gamina raštinės reikmenų įmonė (1930—40 malūnas su lentpiūve, 1940—62 pram. kombinatas); 1970 įmonėje dirbo 680 darbininkų ir tarnautojų. „Kovo Aštuntosios" kojinių f-kas (įk. 1960; iki 1963 tekstilės ir galanterijos f-kas) gamina vyriškas ir moteriškas kojines (1969 pagaminta 5,5 mln. porų); 1970 jame dirbo 474 darbininkai ir tarnautojai. Mieste veikia prieš I pasaulinį karą įkurtas, taryb. metais žymiai išplėstas lokomotyvų (iki 1968 garvežių) depas; yra dar vagonų depas, kuris techniškai tikrina ir remontuoja vagonus (1969 suremontuota 3200 vagonų). Be to, veikia sviesto g-la, malūnas, duonos kombinatas su konditerijos cechu, buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1962), miško pramonės ūkis, bandymų stotis, kelios statybinės organizacijos.

Mieste 1970 buvo 91 gatvė; jų bendras ilgis 34,5 km, iš jų 19,4 km asfaltuotų. Butų fondas 121 600 m^2, iš jų 58 300 m^2 komunalinio ir žinybinio gyv. ploto. Nuo 1957 veikia vandentiekis (1970 tinklų ilgis 8,5 km), nuo 1961 — kanalizacija (5,6 km tinklų). Veikia viešbutis, dujų ūkio eksploatavimo kontora (suskystintas dujas 1970 ji tiekė 2980 abonentų), automatinė telefono stotis. Mieste kursuoja autobusai (nuo 1960), gyventojus aptarnauja taksiai (nuo 1961). 1962 įkurta autotransporto kontora turi 190 įv. paskirties automobilių (1970). Iš R. eina keliai į Tytuvėnus, Pakruojį.

R.— vienas stambiausių Pabaltijo geležinkelio mazgų; čia sueina Šiaulių—Jonavos, Šiaulių—Daugpilio, Radviliškio—Sovetsko geležinkeliai. Per R. glžk. st. praeina per parą vid. 4 poros (vasarą — 8) tolimųjų, 6 poros vietinių, 11 porų priemiestinių keleivinių traukinių (1970). Per miestą eina didelis tranzitinių krovinių srautas iš centrinių Tarybų Sąjungos rajonų į Baltijos jūros uostus: Kaliningradą, Klaipėdą, Liepoją.

Mieste yra 215 vietų ligoninė (įk. 1949), 50 vietų tuberkuliozinis dispanseris, miesto ir geležinkelio poliklinikos, greitosios pagalbos stotis. Yra 2 vid. m-los, vakarinė pamaininė m-la, profesinė technikos m-la prie ž. ū. mašinų g-los (nuo 1962), vaikų muzikos m-la, sporto m-la, 4 vaikų darželiai, vaikų lopšelis, kultūros namai (nuo 1947), 2 bibliotekos (rajoninė ir vaikų), pionierių namai, plačiaekranis kino teatras.

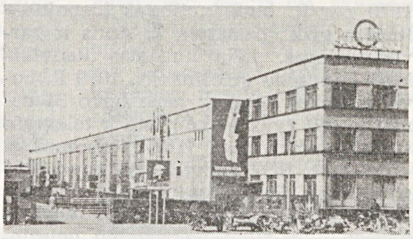

Radviliškis. Žemės ūkio mašinų gamykla

Leidžiamas rajono laikr. „Komunizmo aušra" (1949—59 ėjo „Raudonoji žvaigždė", 1960—62 „Spalio vėliava").

1951 durpyne prie pat R. glžk. st. rastas didelis monetų lobis.

Į Istorijos-etnografijos muziejų (Vilniuje) pateko daugiau kaip 6000 monetų, 6 sidabriniai samtelio tipo šaukštai, 2 sidabriniai žvangučiai (skambaliukai), sidabrinis kryželis, plonos drobės skutai, matyt, maišelio liekanos. Didžiausią lobio dalį sudaro XVI a. pradžios—XVII a. septintojo d-mečio sidabrinės monetos. Jų tarpe yra Lietuvos ir Lenkijos valdovų Aleksandro, Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto, Zigmanto Vazos ir Jono Kazimiero monetų. Daug yra Prūsijos (Georgo Vilhelmo, Fridricho Vilhelmo), Švedijos (Gustavo Adolfo, Kristinos, Karolio X, Karolio XI) monetų. Mažiau rasta Ispanijos karaliaus Pilypo II (ar III), Tešino hercogo Fridricho Vilhelmo, Škotijos, Danijos valdovų monetų. Rinkinyje yra ir vienas Niderlandų 1650 auksinis dukatas. Kai kurių monetų priklausomybė nenustatyta. Manoma, kad lobis paslėptas per karą su švedais.

XVI a. ist. šaltiniuose minimas R. dvaras. R. yra įtrauktas į 1529—67 Lietuvos miestų ir miestelių sąrašus.

Radviliškis. Miesto dalis prie geležinkelio

Radviliškis. Gyvenamasis kvartalas

RESPUBLIKINĖ BIBLIOTEKA
L 172061

XVI a. viduryje R. priklausė Radviloms. XVII a. pr. pastatyta medinė bažnyčia. 1657 Radviliškyje buvo 40 namų. 1687 Jonas Sobieskis suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų. XVII a. pab. ar XVIII a. pirmojoje pusėje miestelis buvo perplanuotas — centr. dalies radialinis planas pakeistas stačiakampiu. Po 1708—10 bado ir maro Radviliškyje neliko nė vieno gyventojo. Paskui miestelis vėl atgijo; 1710 Augustas II suteikė R. prekybinę privilegiją. Tai turėjo įtakos R. augimui — padaugėjo gyventojų, apsigyveno daugiau amatininkų ir prekybininkų. 1754 pastatyta kalvinų bažnyčia. 1833 buvo 338 gyventojai. 1863 miestelis nukentėjo nuo gaisro. 1868—1870 per R. buvo nutiestas Liepojos—Romnų glžk., pastatyta R. stotis ir garvežių depas. 1873 nutiestas Radviliškio—Daugpilio geležinkelis. 1879 R. buvo valsčiaus centras; jame buvo 31 namas ir 469 gyv., veikė pašto ir telegrafo stotis, valdinė m-la (1877 joje mokėsi 47 vaikai). 1897 Radviliškyje buvo 3955 gyventojai. Per I pasaul. karą nutiesus Radviliškio—Tilžės ir Šiaulių—Jelgavos geležinkelius, R. tapo stambiu geležinkelių mazgu. 1918.XII R. geležinkelio mazgo darbininkai sustreikavo ir išsirinko geležinkelio darbininkų k-tą. K-tas pareikalavo, kad vok. administracija liautųsi gabenusi įrengimus į Vokietiją. Vokiečiams pasitraukus iš R., darbininkų k-tas ėmė tvarkyti geležinkelio ūkį, ir stotis pradėjo funkcionuoti. 1919.I buvo išrinkta darbininkų ir varguomenės atstovų taryba, sukurta milicija, atidaryta 3 klasių prog-ja. 1919.II pab. vok. kariuomenė Tarybų valdžią nuslopino. 1919.XI.21—22 Lietuvos kariuomenė prie R. sumušė bermontininkus. XX a. pirmojoje pusėje R. buvo valsčiaus centras (1923 — 5464 gyv., 11,5 km gatvių, 750 namų, iš jų 7 mūriniai). 1932 R. suteiktos II eilės miesto teisės. Miestas augo neplaningai ir lėtai (1939 buvo 6855 gyv.). Pastatytas stiklo f-kas (1939), pradėta eksploatuoti šalia esantį durpyną (1939 pagaminta 30 000 t durpių); veikė ketaus liejykla, Glezerių odos apdirbimo įmonė (nuo 1930), pieninė, keli malūnai, lentpiūvė, buvo 2 vaistinės, geležinkelio spec. ambulatorija, senelių prieglauda, prog-ja, pr. m-la, biblioteka (nuo 1924). Veikė LKP ir LKJS kuopelės. 1920.II įvyko bruzdėjimas R. kariuomenės įguloje, 1922.V — geležinkelininkų streikas. Po faš. perversmo (1926.XII) R. buvo kom. lit-ros paskirstymo punktas, kuris aptarnavo LKP Šiaulių, Panevėžio ir Klaipėdos rajonus. D. Tėvynės karo metais sudegė nemažai namų, nukentėjo glžk. stotis ir garvežių depas, į Vokietiją išvežta pram. įmonių įrengimų. Taryb. metais R. labai išsiplėtė, mieste nutiesta daug naujų gatvių, pradėta statyti pagal 1956 patvirtintą miesto generalinį planą, pastatyta ligoninė, autobusų stotis, vidurinė m-la, kino teatras, buitinio aptarnavimo kombinatas, valgykla-restoranas, nemažai didelių mūrinių namų. Prie R. miesto išaugo nauja durpininkų gyvenvietė. Nuo 1950 R.— rajono centras. 1959 buvo 12 600 gyv.

RADVILÓNIAI — kaimas Radviliškio rj., Alksnupių apyl., 9 km į š. nuo Šeduvos, prie kelio į Rozalimą; tarybinio ūkio centras. 242 gyv. (1970). Per kaimą teka Šaka (Daugyvenės intakas), iš š. v. ir p. prieina Radvilonių miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la, biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 220 gyv.

RADVILÓNIŲ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 3 km į š. nuo Šeduvos, į v. nuo Šeduvos—Rozalimo kelio. Priklauso Radviliškio miško pramonės ūkio Aukštelkų ir Radvilonių girininkijoms. Plotas 2631 ha; medynų 2319 ha. Miškas apie 13 km ištįsęs iš š. v. į p. r. Reljefas lyguminis. Išilgai R. m. teka Ežerėlė (Daugyvenės intakas), miško š. v. pakraščiu — Vėzgė (Obelės intakas), p. v.— Niauduva (Daugyvenės intakas). Gausu melioracijos griovių (apie 53 km). Dirvožemiai velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai, vietomis velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgna giria su uosiu. 93% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, drebulynų 22%, eglynų 20%, uosynų 9%, pušynų 2%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 3%, ąžuolynų 1%. Be to, miške yra įveistų medynų: sibirinio maumedžio (0,2 ha), sibirinio kėnio, veimutinės pušies (0,2 ha), europinio maumedžio (0,3 ha) ir mišrus sibirinio maumedžio, veimutinės pušies, paprastosios pušies bei eglės medynas (3 ha). Jaunuolynai ir pusbrandžiai medynai sudaro po 34%, pribręstantieji 23%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 157 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra briedžių, elnių, stirnų, danielių, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis, tik 310 ha įeina į Šeduvos miesto žaliąją zoną. Per metus iškertama apie 4400 ktm. Į r. nuo R. m. yra Radvilonių kaimas.

RADZĒVIČIUS Alfonsas [g. 1905.III.19 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR)] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1947). 1929 baigęs Valstybės teatro dramos studiją, tame teatre dirbo aktoriumi. 1931—35 ir 1939—43 Šiaulių, 1935—39 Klaipėdos dramos teatro aktorius. Režisuoti pradėjo 1941, pastatydamas L. Rachmanovo „Neramią senatvę". 1943—44 Vilniaus miesto teatro, 1944—47 ir 1950—65 Lietuvos TSR dramos teatro aktorius. 1947 už Skrobotovo vaidmenį M. Gorkio „Priešuose" gavo TSRS Valst. premiją. 1947—49 Kauno dramos teatro vyriausiasis režisierius. Dėstė scenos dalykus Kauno dramos teatro studijoje, Vilniaus kultūros-švietimo technikume. Nuo 1965 Lietuvos TSR Radijo ir televizijos k-to televizijos teatro aktorius. Dalyvauja radijo laidose „Linksmasis subatvakaris" (Dėdė Steponas). Paskelbė straipsnių teatro klausimais, atsiminimų apie B. Dauguvietį.

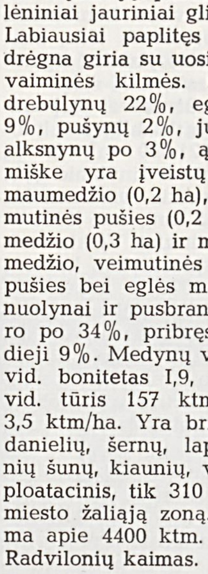

Vaidmenys: Dančis (H. Hejermanso „Viltis"), Grubekas (K. Simonovo „Po Pragos kaštonais"), Jaša, Serebriakovas (A. Čechovo „Vyšnių sodas", „Dėdė Vania"), Okajomovas (A. Afinogenovo „Pavasaris"), Guščia (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Smetona (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Nematomasis ginklas"), Rajesmikas (E. Raneto „Sūnus paklydėlis"), Vilis Lomenas (A. Milerio „Komivojažerio mirtis"), Jakimovas (V. Tokarevo „Sąžinė") ir kt.

Pastatymai: L. Rachmanovo „Nerami senatvė" (1946), G. Grakovo „Jaunoji gvardija" (pagal A. Fadejevo romaną; 1947), A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje" (1948), N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas" (1949), A. Želiabužskio „Gylys" (pagal E. Voinič romaną; 1949), J. Liutovskio „Apkaltinimas" (1955), E. Raneto „Sūnus paklydėlis" (1958).

Lit.: Alfonsas Radzevičius, V., 1965.

RADZĒVIČIUS Algimantas [g. 1932.XI.29 Alytuje] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1957—69 dirbo Liet. kalbos ir lit-ros in-te. Nuo 1969 Vilniaus un-to Kauno vakarinio f-to dėstytojas. Parašė studiją „Charakterio problema lietuvių tarybiniame apsakyme" (išsp. jo ir J. Kaminsko knygoje „Stiliaus ir charakterio problemos lietuvių tarybinėje prozoje", 1966). Paskelbė straipsnių apie A. Vienuolio, J. Avyžiaus, M. Sluckio ir kitų liet. rašytojų kūrybą, lietuvių taryb. prozos raidos klausimais. Parašė kai kuriuos kolektyvinių leidinių „Lietuvių literatūros istorija" (t. 4, 1968), „Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra" (1967), „Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai" (1969) skyrius.

RADZĒVIČIUS Bernardas [g. 1908.X.1 Gudakiemyje (Trakų rj.)] — botanikas fitopatologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te (1959—65 ž. ū. pagrindų katedros vedėjas). Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie obelų rauples.

RADZĒVIČIUS Ksaveras [g. 1927.X.9 Mikalajūnuose (Širvintų rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1967). 1955 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo Papilio (Biržų rj.) apylinkės ligoninės vedėju. Nuo 1958 dirba Biržų rj. ligoninės chirurginiame skyriuje. 1958—63 dar ir Biržų poliklinikos onkologinio kabineto vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pirštų pūlinių susirgimų gydymą.

RADZĒVIČIUS Petras [g. 1917.IV.15 Vergakiemyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1932—40 tarnavo pas buožes, dirbo siuvėjo parankiniu Alytuje. 1938 įstojo į LKJS. 1940—41 LLKJS Alytaus aps. k-to instruktorius. 1941—42 slapstėsi, dirbo įv. darbus Trakų aps. Nuo 1942.VII Šarūno partizanų būrio ryšininkas. 1945 baigė taryb. dar-

buotojų kursus prie LKP CK. Nuo 1946 TSKP narys. 1948 baigė Resp. part. m-lą, 1956 Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1946—63 (su pertraukomis) dirbo part. darbą Vilniuje, buvo LKP Kalvarijos rj. k-to I sekretorius, LKP CK atsakingasis organizatorius Šiauliuose. 1963—66 LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos ir spaustuvės direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1967 „Pravdos" leidyklos inspektorius.

RADZIKÁUSKAS E. — slapyvardis, kuriuo rašytojas Liudas *Gira* pasirašinėjo literatūros kritikos darbus.

RADZIUKÝNAS Juozapas [1845 ? — 1925.VI.9 Suvalkuose] — kraštotyrininkas. Dalyvavo 1863 sukilime. Vėliau, mokytojaudamas Varšuvos g-joje, domėjosi liaudies buitimi, papročiais, piliakalniais. Parašė pirmą platesnę studiją apie dzūkus, knygutę apie Užnemunės piliakalnius, rinko duomenis apie kt. piliakalnius. Bendradarbiavo „Aušroje", „Varpe", „Ūkininke", „Vienybėje lietuvninkų", „Dirvoje-žinyne". 1890—91 „Ūkininke" ir 1893—95 „Varpe" buvo išspausdintas jo darbas „Lietuvos istorija", 1904 „Dirvoje-žinyne"— str. „Dzūkai" (slap. Lietuvos vaikas).

Ršt.: Dzuki.—„Wisła", t. 14, Warszawa, 1900; Suvalkų rėdybos pilekalniai su žemlapiu, Varšava, 1909.

RADZIŪLIS Vladas [g. 1913.IV.11 Narsutiškėje (Ignalinos rj.)] — rašytojas. 1925—31 mokėsi Švenčionių liet. g-joje, iš kurios lenkų okup. valdžios reikalavimu buvo pašalintas. Nuo 1933 bendradarbiavo Vilniaus lietuvių spaudoje („Lietuviškame bare", „Vilniaus rytojuje", „Vilniaus žodyje", „Vilniaus balse"). 1935 baigęs Vilniaus Vytauto Didžiojo g-ją, Vilniaus un-te studijavo teisės ir humanitarinius mokslus, dirbo įv. įstaigose. 1944—46 Švenčionių g-jos direktorius. Nuo 1947 mokytojauja Vilniuje. 1963 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. Eilėraščių rinkinyje „Pirmais sparnais" (1936) vyrauja patriotiniai motyvai, kaimo gamtos vaizdai. Romane „Žingsniai gyveniman" (1938) ir apsakymų rinkinyje „Neduosim savo žemės" (1938) vaizduojama varginga to meto Vilniaus krašto liet. valstiečių buitis, uždarbio ieškojimas Latvijoje, liečiami valstiečių nac. sąmonėjimo, švietimosi klausimai. Taryb. metais R. išvertė į liet. kalbą M. Gorkio apsakymų, paskelbė straipsnių pedagogikos, metodikos klausimais.

RADZIVÕNAS Evaldas Arnoldas [g. 1936.XI.30 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1959 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo Kėdainiuose, Kaune. Nuo 1968 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie akyto betono panaudojimą statyboje, jo konstrukcijų apsaugą nuo drėgmės.

RADZVÌCKAS Petras [1864.X.22 Pacentuose (Kapsuko rj.) — 1931.IX.22 Kaune] — gydytojas otorinolaringologas. 1891 baigęs Maskvos un-tą, iki 1897 dirbo to un-to akių ligų klinikoje. 1896 Maskvoje apgynė med. daktaro disertaciją. 1897—1904 Smolensko ligoninės akių, ausų, nosies bei gerklės ligų skyriaus vedėjas. 1904—18 dirbo savo privačioje ligoninėje Smolenske, 1921—1924 — Kauno karo ligoninės ausų, nosies ir gerklės ligų skyriuje. Nuo 1924 Kauno un-to med. f-to profesorius. Jo iniciatyva 1930 Kaune pastatyta ausų, nosies ir gerklės ligų klinika (30 lovų), kuriai jis ir vadovavo. Paskelbė moksl. straipsnių apie trachomos gydymą, adenoidus ir kitais oftalmologijos bei otorinolaringologijos klausimais.

RADŽIŪLIŲ PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 8 km į p. r. nuo Paberžės, 5 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 129 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, apie 3 km ištįsusi iš š. į p. abipus Girijos (Žalesos kair. intako). Durpių klodo didž. storis 4,6 m, vid. 2,35 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 23%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3,5 m). Pelkės paviršius nusausintas. Šiaurėje prie pelkės įsikūręs Radžiulių kaimas.

RADŽIŪNAI — **1.** Kaimas Alytaus rj., Luksnėnų apyl., 6 km į p. v. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante. 1959 buvo 230 gyv., 1970 — 224. Į r. nuo kaimo yra Radžiūnų ež., už jo — Radžiūnų miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1919). Prie kaimo, Radžiūnų miške, yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė 2000 m². Š. papėdėje išlikęs 40 m ilgio, 6 m aukščio pylimas ir apie 20 m pločio, 3 m gylio griovys. Netoli piliakalnio aptikta sen. gyvenvietės pėdsakų.

2. Kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 10 km į p. v. nuo Kupiškio, 1 km į š. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 103 gyv. (1970). 1944.VIII ties R. seržanto Ch. Gajisino vadovaujami kulkosvaidininkai atrėmė kelias vok. faš. kariuomenės atakas. Už tai Ch. Gajisinui 1945 suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 kaime buvo 135 gyv.

RADŽIŪNAS Leopoldas [g. 1935.IV.16 Užušiliuose (Širvintų rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1964). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1963 dirba ped. darbą Vilniaus un-te; nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie monomerų sintezę, polimerizaciją, stambiamolekulinių junginių medifikavimą.

RADŽIŪNIENĖ Kazimiera [g. 1935. XII.20 Kašiuose (Radviliškio rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1967). 1960 baigė Vilniaus un-tą. 1960—63 Kauno Med. in-to asistentė. Nuo 1966 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie elektrolizinių nikelio dangų tekstūros kitimus.

RĀDŽVILAS J. — slapyvardis, kuriuo rašytojas Kostas *Korsakas* pasirašinėjo literatūros kritikos darbus.

RAFALÓVIČIUS Karolis [1830 Telechanuose (BTSR, netoli Baranovičių) — 1861 Vilniuje] — dailininkas. 1859 baigė Peterburgo Dailės akademijos tapybos studiją (už motinos portretą 1859 gavo akademiko vardą). Nuo 1859 gyveno Vilniuje. Nutapė akademizmo bruožais pasižyminčių portretų („Autoportretas", 1847; „Autoportretas su knyga", 1858; tėvo portretas, 1858, ir kt.).

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RAGAĨ — pučiamieji ambušiūriniai liaudies muzikos instrumentai. Jų yra kelių rūšių. Vieni R., vadinami *ožragiais*, daromi iš galvijo rago, kiti, vadinami *daudytėmis*, triūbomis, trimitais,— iš medžio. Triūbos, arba skerdžiaus trimitai, esti 8—10 cm skersmens, 50—110 cm ilgio, daugiausia kumpos, be šoninių skylučių. Jos daromos taip: medis perskeliamas, apdrožiamas, išskaptuojamas, paskui abi dalys suvožiamos, aptepamos sakais ir tampriai apvyniojamos beržo tošimi. Šiais R. išpučiami 3—4 skardūs natūraliosios gamos garsai.

Biržų apylinkių valstiečiai pučia **ragus** (1912)

Pučiama daugiausia pavieniui. Dviese buvo pučiamos sutartinės. Mediniai R. kartais sudaro 5 ragų komplektą. Komplekto R. esti tiesūs, vienas už kitą keliais centimetrais ilgesni, su laipsniškai platėjančiomis skylėmis. Jie derinami diatoniškai. Kiekvienu tokiu ragu išpučiami 1—2 skardūs garsai. Šiais R. lauke buvo pučiamos savitos (kartais ir skudučiams skirtos) sutartinės.

Lit.: **S. Paliulis,** Lietuvių liaudies instrumentinė muzika, V., 1959.

RAGAIŠIENĖ Vanda [g. 1931.I.2 Duobiuose (Utenos rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1968). 1954—55 Istorijos ir teisės in-to laborantė. 1955—57 Premezio (Prienų rj.), 1957—59 Pažemiškio (Ignalinos rj.) septynmečių m-lų, 1959—60 Gervėčių vid. m-los (BTSR, Astravo rj.) mokytoja. 1957 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1960 Ist. in-to laborantė, nuo 1962 moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie soc. lenktyniavimą už kom. darbo kolektyvo ir spartuolio vardą Tarybų Lietuvoje 1958—59, Lietuvos TSR pram. įmonių išradėjus ir racionalizatorius 1959—65, Lietuvos TSR pram. darbininkų dalyvavimą nuolatiniuose gamybiniuose pasitarimuose 1959—65, Lietuvos TSR pram. darbininkų pastangas pirma laiko įvykdyti septynmečio

(1959—65) planą („LTSR MA darbai", 1964, A 2; 1967, A 1, A 2).

RAGALĒVIČIUS Juozas [g. 1920.XII.25 Tureke (Lenkija)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1956). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1953—56 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1954 TSKP narys. 1956—60 Lietuvos TSR MT pirmininko padėjėjas, 1960—1963 Vilniaus plastmasinių dirbinių g-los direktorius, 1963—67 Plano komisijos vyriausiasis specialistas. Nuo 1967 dirba ped. darbą Vilnaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie rajoninės pramonės vystymą, darbo našumo kėlimą metalo apdirbimo pramonėje, gamybinių jėgų išdėstymą.

RĀGANA — moteris, kuri dedasi galinti ar kuriai primetama galia burtais pakenkti (užtraukti nelaimes) kitiems žmonėms.

Pirmosios žinios apie raganų teismus Lietuvoje yra iš XVI a. pabaigos. Lietuvoje juos organizavo daugiausia katalikų dvasininkai. Jie palaikydavo liaudyje prietarą, kad žmogus gali būti velnio apsėstas, raganauti. Dažnai būdavo apkaltinami raganavimu jiems kuo nors neįtinkantys žmonės, daugiausia moterys. Jos buvo žiauriai kankinamos ir, nepakeldamos kankinimų, dažnai prisipažindavo kaltos. Labiausiai raganos Lietuvoje buvo persekiojamos XVII a. (raganų bylų iš Šiaulių ekonomijos archyvo 1842 „Žemaitijos atsiminimuose" yra paskelbęs L. Jucevičius, 1848 „Žemaičių vyskupystėje" — M. Valančius). Nuo XVIII a. vid. raganų persekiojimas mažėjo, o 1776 Žečpospolitos seimas persekiojimą už raganavimą visai uždraudė. Tikėjimas raganomis liaudyje laikėsi ilgai. Dar XIX a. kaimuose pasitaikydavo moterų, kaltinamų raganavimu. Jos neva atimdavusios iš karvių pieną, pakenkdavusios derliui, atsiųsdavusios ligas. Tokios moterys buvo visų nekenčiamos, pačios šalindavosi žmonių. Plečiantis švietimui, silpnėjant religiniam tamsybiškumui, tikėjimas raganomis Lietuvoje išnyko.

Tikėjimas R. įėjo ir į liet. tautosaką. Pasakose dažnai minima pamotė R., skriaudžianti našlaitėlę, t. p. velnio ar burtininko duktė R., atliekanti už pasirinktą vyrą sunkiausius darbus (per dieną iškertanti 5 margus miško, su rėčiu išsemianti tvenkinį). Sakmėse pasakojama, kad raganos kenkiančios žmonėms ir gyvuliams, bendraujančios su velniais Joninių naktį, skraidančios į susirinkimus ir keliančios didžiules puotas. Lietuvoje gausu su R. sąvoka susijusių vietovardžių: Raganinė, Raganiškiai, Raganių kalnas ir kt.

Lit.: **M. Wołonczewski,** Żemajtiu Wiskupiste, t. 2, Wilnius, 1848; **P. Dundulienė,** Siaubinga praeitis.—„Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 6; **L. Jucevičius,** Raštai, V., 1959; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

RĀGAS — baltų genčių geriamasis indas, pagamintas iš gyvulio rago, puoštas žalvario bei sidabro plokštelėmis ir emale. Seniausi Lietuvos kapinynuose randami geriamieji R. yra III amžiaus. Kape jie būna padėti prie mirusiojo galvos, juosmens ar kojų, dažniausiai po vieną, nuo VIII—IX a. vakarų Lietuvoje — po du. Vienų iš jų puošti tik apkaustyti angos kraštai, kitų — visi apkalai. Puošniau kaustytus R. turėjo gentinės diduomenės nariai.

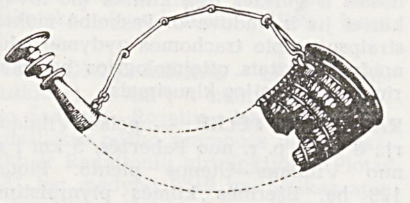

Rago rekonstrukcija (Pašušvio kapas, Kėdainių rj.)

Apatinė tokių R. dalis buvo puošiama žalvariniu žvakidės ar taurės pavidalo apkalu; R. angos kraštai buvo apkalami plona neornamentuota žalvario plokštele. Angos kraštai ir smaigalys buvo sujungiami juosta, pagaminta iš žalvario plokštelių. Žemaitijoje ir vid. Lietuvos š. dalyje rasta III—IV a. R., kurių juostos papuoštos įvairiaspalve emale. Vienas toks R. rastas Linkaičių (Joniškio rj.) kapinyne. Jo juostos žalvarinių plokštelių vidurys pripildytas raudonos emalės su balta juostele per vidurį. Du R. su emaliuotomis juostomis rasti Maudžiorų (Kelmės rj.) kapinyne. Jų juostų plokštelės papuoštos raudona emale su baltomis ir geltonomis juostelėmis. Iš V—VIII a. išliko keletas R., kurių paviršius prie angos krašto apkaltas ornamentuota sidabro plokštele (Rubokų kapas, Šilutės rj.; Pašušvio kapas, Kėdainių rj.). I t-mečio pab. ir II-mečio pr. geriamieji R. ypač buvo paplitę v. Lietuvoje. Jie aptinkami tiek vyrų, tiek moterų kapuose, dažnai net po du. Palyginus su ankstyvaisiais, šie R. paprastesni — žalvariu apkalti tik jų angos kraštai. Iš ragų buvo geriama ir vid. amžiais.

RAGAUSKĀITĖ Aldona [**Kuliukienė;** g. 1922.I.15 Šiaulėnuose (Radviliškio rj.)] — dainininkė (sopranas), režisierė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1966).

1944—47 Lietuvos TSR Operos ir baleto teatro choro artistė, 1946—1951 solistė. 1948 baigė Kauno konservatoriją. 1948—1953 Kauno Gruodžio muz. mokyklos dėstytoja. Nuo 1951 Kauno muzikinio teatro solistė, nuo 1961 režisierė. Nuo 1957 TSKP narė. 1966—67 stažavo Maskvos operetės teatre. Režisavo apie 20 spektaklių.

Vaidmenys: Violeta, Džilda (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas"), Rozina (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Putriuvienė (B. Gorbulskio „Meilė ir skarda"), Klotilda (A. Belazaro „Auksinės marios") ir kt.

Pastatymai: B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje" (1960), J. Miliutino „Čianitos pabučiavimas" (1961), K. Listovo „Sevastopolio valsas" (1962), G. Mazaneco „Kam reikia pinigų" (1963), Ž. Ofenbacho „Mėlynbarzdis" (1964), B. Gorbulskio „Laikas pamilti" (1965), J. Štrauso „Venecijos naktis" (1965), B. Kirverio „Ko pageidaujate" (1966), B. Gorbulskio „Trys vakarai" (1967, respublikinio teatrų festivalio premija ir sąjunginės jubiliejinės muz. teatrų apžiūros diplomas) ir kt.

RAGAUSKĀITĖ Aurelija [**Macevičienė;** g. 1924.III.31 Šiaulėnuose (Radviliškio rj.)] — aktorė, režisierė. 1952 Maskvoje baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-to aktorinį f-tą, 1962 — režisūros f-tą. 1952—57 Kauno muzikinio dramos teatro aktorė. 1959—61 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja. 1962—63 Kultūros m-jos meno reikalų v-bos viršininko pavaduotoja, 1963—65 Radijo ir televizijos k-to, Rusų dramos teatro režisierė. 1965—68 Jaunimo teatro vyriausioji režisierė. Nuo 1966 TSKP narė. Nuo 1969 Vilniaus lėlių teatro vyriausioji režisierė.

Vaidmenys: Siuzon (Bomaršė „Figaro vedybos"), Virpšienė (A. Griciaus „Karšta vasara"), Vesiolkina (M. Gorkio „Barbarai"), Ksenija (B. Lavreniovo „Lūžis").

Pastatymai: A. Tolstojaus „Buratino nuotykiai" (1962), V. Korostiliovo „Karalius Pif-Pafas Penktasis, bet ne tai svarbiausia" (1962) ir „Vovka planetoje" (1964), J. Švarco „Šešėlis" (1964), V. Rozovo „Vestuvių dieną" (1964), V. Šekspyro „Romeo ir Džuljeta" (1966), N. Pogodino „Aristokratai" (1967), V. Palčinskaitės „Aš vejuos vasarą" (1968) ir kt.

RAGAUSKĀITĖ Marija [1924.XII.1 Mantaičiuose (Pakruojo rj.) — 1944. IX.8 prie Pagirių (Kėdainių rj.)] — komjaunimo darbuotoja. Kilusi iš darbininkų. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942—44 VLKJS narė, nuo 1944 kandidatė į VKP(b) narius. Nuo 1944 dirbo LLKJS Ukmergės aps. k-to instruktore. Padėjo žemę naujakuriams dalyti. Burž. nacionalistų nukankinta Kreivių miške.

RAGĀUSKAS Jonas [1907.VIII.23 Stasiuliškiuose (dab. Naujasodė, Anykščių rj.) — 1967.X.11 Vilniuje] — publicistas, ateizmo propaguotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). 1926—31 studijavo Kauno universiteto teologijos-filosofijos fakultete. 1935 baigė Kauno kunigų seminariją. 1935—38 kunigavo Smilgiuose (Panevėžio rj.), 1938—44 kunigavo, dirbo g-jų kapelionu Kupiškyje, Panevėžyje.

1944—48 Kauno kunigų seminarijos dėstytojas. 1948 metęs kunigystę, gausiomis paskaitomis, straipsniais pradėjo skleisti ateistines ir antiklerikalines pažiūras. 1956—59 dirbo Resp. bibliotekoje. 1959—67 „Žinijos" draugijos valdybos lektorius-referentas. 1967 įstojo į TSKP.

Parašė beletrizuotą autobiografinę knygą „Ite, missa est!" (1960, V leid. 1970; Resp. premija 1960), kuri išversta į rusų (1961), latvių (1963), lenkų (1965)

ir kt. kalbas. Paskelbė publicistinių disputų, apybraižų religinės ideologijos bei moralės temomis knygas „Nenoriu dangaus" (1963, III leid. 1970) ir „Anuo metu..." (1966), antireligines brošiūras „Krikščioniškoji dorovė — darbo žmonių išnaudojimo įrankis" (1951, III leid. 1954; lenk. vert. 1951), „Katalikų religinės šventės ir apeigos" (1951, IV leid. 1958; lenk. vert. 1952), „Kaip kunigai apgaudinėja darbo žmones" (1951, III leid. 1954; latv. vert. 1955), „Bažnyčia — išnaudotojų sąjungininkas ir ramstis" (1954, lenk. vert. 1954), „Moteris ir religija" (1959, II leid. 1961), „Kuo tikite?" (1966, lenk. vert. 1966). R. antireliginės knygos pagrįstos katalikų bažnyčios ideologinių pažiūrų bei praktinės veiklos faktų, rel. lit-ros geru pažinimu, įtaigia logine argumentacija. R. parengė bibliografinių rekomenduojamos lit-ros brošiūrų („Žmogaus kilmė", 1957; „Ką skaityti fotomėgėjui", 1957; „Petras Cvirka", 1958, ir kt.). Išvertė į liet. kalbą Z. Kosidovskio („Biblijos sakmės", „Lisipo žirgai ir kiti pasakojimai"), L. Taksilio („Biblijos linksmybės") ir kitų autorių veikalų.

Lit.: **V. Radaitis**, Pagrindinė kryptis, V., 1961 [str. „Kaip nusimetami dvasios pančiai"]; **S. Laurinaitis**, Kelias iš tamsos į šviesą.—„Literatūros ir meno metraštis (1961)", V., 1961; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **V. Radaitis**, Žodis apie Joną Ragauską.—„Pergalė", 1967, Nr. 8.

RAGÁUSKAS Lionginas [g. 1927.IV.5 Jonavoje] — partinis darbuotojas. 1951—52 LLKJS Vilniaus miesto k-to instruktorius. 1952—55 LLKJS CK sektoriaus vedėjas. Nuo 1954 TSKP narys. 1955—58 mokėsi part. m-loje Rygoje. 1958—68 LKP Vilniaus miesto k-to darbuotojas. 1966 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. Nuo 1969 LKP Vilniaus miesto Tarybų rj. k-to I sekretorius.

RAGÁUSKAS Vincas [g. 1921.I.1 Šeteniuose (Kėdainių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1941 būdamas Vilniaus pėstininkų m-los kursantu, dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Velikije Lukų. Tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Buvo kuopos, bataliono vadas, pulko žvalgybos viršininkas, pulko vado pavaduotojas. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje. Fronte 2 kartus sužeistas. Nuo 1947 TSKP narys. 1957 Maskvoje baigė Frunzės karo akademiją. 1957—65 dirbo Lietuvos TSR Karinio komisariato sistemoje. Nuo 1965 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė straipsnių apie patriotinį jaunimo auklėjimą.

Ršt.: **V. Ragauskas, E. Danilevičius**, Lietuviškosios divizijos kovų keliais, V., 1969.

RAGĀVIČIUS Antanas [g. 1936.IV.8 Būdoje (Prienų rj.)] — biologas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, iki 1962 dirbo Botanikos in-te laborantu. 1965—67 Botanikos in-to, 1967—69 Biochemijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1970 Vilniaus eksperimentinės fermentinių preparatų g-los centr. laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kultivavimo sąlygų poveikį bakterinių proteazių biosintezei.

RAGAŽĖLĖ — ežeras Lazdijų rj., 2,5 km į v. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 22 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 900 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2400 m. Krantai daugiausia aukšti, pietinis apaugęs mišku.

RAGĒLIAI — kaimas Rokiškio rj., 10 km į p. nuo Rokiškio; apylinkės centras. 168 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, veterinarijos punktas, aštuonmetė m-la (1923—49 pradinė, 1949—1962 septynmetė), vakarinė m-la, kultūros namai (nuo 1968), biblioteka (nuo 1948). 1688 Rageliuose pastatyta bažnyčia. 1859 buvo 174 gyv., 15 namų; 1923 — 214 gyv., 1959 — 177.

RAGĒVIČIUS Mykolas [g. 1896.X.31 Vyžuonose (Utenos rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1965). 1919 baigęs Mstislavlio (BTSR) mokytojų seminariją, grįžo į Lietuvą ir buvo mobilizuotas į kariuomenę. Už kom. lit-ros platinimą 1921—23 laikytas drausmės dalinyje. 1923—25 pr. mokyklos mokytojas Kaune. 1927 baigė Kauno universitetą. 1925—40 Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijos, Viešojo atsiskaitymo įmonių ir įstaigų inspekcijos darbuotojas. 1940—1941 Prekybos liaudies komisariato planavimo skyriaus viršininkas. 1941—44 gyveno savo ūkyje prie Vyžuonų; 1943—44 „Audros" partizanų būrio ryšininkas. 1944—47 Kontrolės-ataskaitinio biuro (Vilniuje) viršininkas. Nuo 1947 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Nuo 1958 docentas. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie Lietuvos TSR duonos kepimo pramonę, ekonomijos režimą pram. įmonėse, įvairiais kooperacijos klausimais.

RAGINĒNAI — kaimas Radviliškio rj., Pakalniškių apyl., 8 km į š. r. nuo Šeduvos. 1959 buvo 166 gyv., 1970 — 150. R. pakraščiu teka Daugyvenė (Mūšos intakas), iš v. prieina Kleboniškių miškas. XVI a. Upytės vls. inventoriuose kaimas vadinamas Gabogala. 1923 buvo 270 gyv. Prie R. yra piliakalnis, du pilkapynai ir senkapis.

Piliakalnis (dar vad. Raganų kalnu) įrengtas Daugyvenės kair. krante, į p. nuo kaimo. Jo aikštelė maždaug 40 m ilgio ir 20 m pločio; š. gale yra pylimas. Š. papėdėje išlikęs griovys. Į p. v. nuo piliakalnio yra III—IV a. pilkapyno liekanų (apie 10 pilkapių) ir sen. gyvenvietės žymių. Pilkapiai prie pagrindo apdėti vienu akmenų vainiku. Kai kurie radiniai — antkaklė kūginiais galais, kaklo papuošalas — laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1 km į š. r. nuo piliakalnio yra apie 40 V—VII a. pilkapių (dar XX a. pr. jų būta maždaug 100). Dalis apdėta akmenų vainikais. Mirusieji laidoti deginti ir nedeginti. Rasta antkaklių (šaukštinių ir ruplėtais pastorintais galais), segių, smeigtukų, žiedų, apyrankių, geležinių įmovinių ir siauraašmenių kirvių, peilių, piautuvų, ylų, verpstukų smagračių ir kt. Radiniai laikomi Leningrado Ermitaže. Netoli šio pilkapyno yra XV—XVI a. senkapis. R. pilkapius 1826—30 tyrinėjo F. Diubua de Montperė, 1909—10 — I. Abramovas, J. Basanavičius. A. Spicinas VI—VIII a. lietuvių materialinę kultūrą siūlė vadinti Raginėnų kultūra. Šį terminą vartojo ir P. Tarasenka.

Lit.: **L. Krzywicki**, Żmudź starożytna, Warszawa, 1906; **Ф. Гуревич**, Рагинянский могильник.— „Краткие сообщения Института истории материальной культуры", вып. 36, М., 1951; **P. Kulikauskas**, Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros" klausimas.—„LTSR MA darbai", 1958, A. 1.

RAGŪLSKIENĖ Vida [**Kęsgailaitė;** g. 1931.VI.4 Klaipėdoje] — inžinierė mechanikė, technikos mokslų kandidatė (1965). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—56 „Silvos" f-ko (Kaune) technologė. 1956—58 Kauno politechnikumo dėstytoja. 1958—60 Energetikos ir elektrotechnikos in-to inžinierė. 1963—67 Metalo piovimo staklių moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialo moksl. bendradarbė. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijos skyriaus vedėja. Paskelbė daugiau kaip 70 moksl. straipsnių vibrosmūginių sistemų teorijos klausimais, padarė 7 išradimus.

Ršt.: **К. Рагульскис, И. Виткус, В. Рагульскене**, Самосинхронизация механических систем, ч. 1 (Самосинхронные и виброударные системы), Вильнюс, 1965.

RAGŪLSKIS Aloizas [g. 1932.I.3 Klovainiuose (Pakruojo rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—57 Kauno radijo g-los inžinierius konstruktorius. 1957—64 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to inžinierius, moksl. bendradarbis. 1964—67 to pat in-to melioracinių mašinų laboratorijos skyriaus vedėjas. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to moksl. tyrimo sektoriaus moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie melioracijos darbų mechanizavimą, taikomąją gruntų mechaniką.

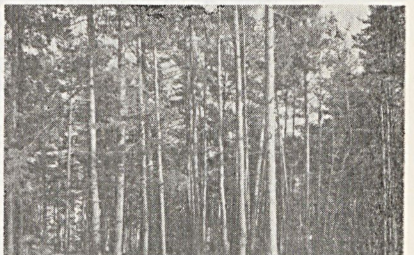

Raginėnų pilkapiai

RAGÙLSKIS Kazimieras [g. 1928.I.9 Klovainiuose (Pakruojo rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų daktaras (1963). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954 gavo techn. mokslų kandidato laipsnį.

1954—1963 Energetikos ir elektrotechnikos instituto moksl. bendradarbis, laboratorijos vadovas. Daktaro disertacija — „Mechanizmų ant virpančio pagrindo dinamika ir stabilumas". 1963—67 Metalo piovimo staklių moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialo Kauno laboratorijos ir Kauno Politechnikos in-to vibrotechnikos laboratorijos moksl. vadovas. Nuo 1967 vadovauja Kauno Politechnikos in-to precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijai. Nuo 1967 profesorius. TSRS MA mechanikos ir valdymo procesų skyriaus moksl. tarybos, Tarptautinės mašinų teorijos federacijos TSRS nac. k-to, Sąjunginės Vibrotechnikos probleminės komisijos, TSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-jos metodinės mašinų teorijos komisijos narys. Tiria netiesinių virpančių dinaminių sistemų sinchronizacijos, stabilizacijos ir optimizacijos problemas. Sukūrė sistemų su rotaciniais virpančiais elementais kombinuotos savaiminės sinchronizacijos teoriją, kai kurių tipų netiesinių dinaminių sistemų teoriją, savaime virpančių sistemų su vienpusiu ryšiu sinchronizacijos teoriją, išvystė mechaninių sistemų, veikiančių ant virpančio pagrindo, dinamikos ir stabilumo teoriją. Sukūrė netiesinių perdavimo mechanizmų bei sistemų sintezavimo metodus ir algoritmus. Daugiau kaip 40 R. vadovaujamų mokslininkų apgynė mokslų kandidato disertacijas ir dirba precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo teorijos srityje. R. (vienas ar su bendradarbiais) yra gavęs daugiau kaip 100 išradimų liudijimų (už kūnų pakabinimo elektromechaninius stabilizatorius, „oro pagalvės" principu veikiančius generatorius bei stabilizatorius, vibrosmūginio tipo judesio formatorius, savaiminės sinchronizacijos principu pagrįstus judesio stabilizatorius ir kt.). Už darbus netiesinių dinaminių sistemų srityje gavo 1967 Resp. premiją. Tęstinio leidinio „Vibrotechnika" atsakingasis redaktorius. Vienas ar su bendradarbiais minėtos problematikos klausimais paskelbė daugiau kaip 200 moksl. straipsnių.

Ršt.: Механизмы на вибрирующем основании (Вопросы динамики и устойчивости), Каунас, 1963; **К. Рагульскис** [и др.], Самосинхронизация механических систем, ч. 1 (Самосинхронные и виброударные системы), Вильнюс, 1965; ч. 2 (Синхронизация, моделирование), Вильнюс, 1967; **К. Рагульскис** [и др.], Колебания сложных систем, Вильнюс, 1969.

RAGUOTÍENĖ Genovaitė [**Tėvelytė;** g. 1931.VI.27 Laučiškiuose (Šakių rj.)] — bibliotekininkė, pedagogikos mokslų kandidatė (1965). 1955 baigusi Vilniaus un-tą, dirba to un-to bibliotekininkystės ir moksl. informacijos katedros dėstytoja. Nuo 1960 TSKP narė. Nuo 1968 istorijos f-to prodekanė. Nuo 1970 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaikų lit-rą ir vaikų skaitymą.

RAGUOTÍENĖ Nina [g. 1929.V.3 Kaune] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1963). 1952 baigusi Vilniaus un-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1952 TSKP narė. Nuo 1968 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie alkilinimo, peralkilinimo ir dezalkilinimo reakcijas.

RAGUŌTIS Aloizas Algimantas [g. 1938.VI.18 Toleikiuose (Utenos rj.)] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1961 baigė Ž. ū. akademiją. 1961—64 ir nuo 1968 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie miško dirvožemių ir medžių rizosferos mikroflorą.

RAGUŌTIS Antanas [g. 1914.III.14 Kušnieriūnuose (Utenos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Dirbo žemės ūkyje (Kušnieriūnuose), palaikė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą, vykdė kitas komunistų užduotis.

1934 už antifašistinę veiklą baustas administracine tvarka. 1935—1939 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, mokėsi Salų (Rokiškio rj.) ž. ū. m-loje, Kauno prekybos kursuose, dirbo krovėju Mažeikiuose. 1940.VII—XII Mažeikių aps. prekybos įmonių nacionalizavimo komisaro pavaduotojas, „Lietūkio" (Kaune) revizorius, kadrų skyriaus viršininkas. Nuo 1940.VIII TSKP narys. 1941 pr. dirbo LKP CK instruktoriumi. 1941.VIII įstojęs į Raudonąją Armiją, mokėsi specialioje karo m-loje, vykdė užduotis priešo užnugaryje, dalyvavo Maskvos gynyboje. 1942—43 mokėsi spec. m-loje Maskvoje. Nuo 1943 Rokiškio aps. vadovavo partizanų būriui, vėliau Žemaitės partizanų junginiui (slap. Dalgis). 1944—46 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie VKP(b) CK. 1946—1952 LLKJS CK I sekretorius. 1953 Maskvoje baigė Part. ir taryb. darbuotojų kursus prie Aukštosios part. m-los prie TSKP CK. Nuo 1953 adm. darbuotojas Kelmėje, Vilniuje. 1949—54 VLKJS CK narys. 1949—54 LKP CK narys; 1949—52 kandidatas į LKP CK Biuro narius, 1952—53 LKP CK Biuro narys. 1947—54 Lietuvos TSR AT deputatas. 1950—54 TSRS AT deputatas. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų apie partiz. judėjimą Lietuvoje.

RAGUŌTIS Bronius [g. 1929.IX.18 Kaune] — literatūros kritikas, filologijos mokslų kandidatas (1970). 1950—63 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1954 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame žurnalistikos katedros dėstytoju. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė recenzijų, straipsnių apie lietuvių taryb. rašytojų kūrybą, pažangiuosius JAV lietuvių rašytojus bei visuom. veikėjus (A. Bimbą, R. Mizarą, L. Prūseiką).

RAGUŌTIS Juozas [g. 1912.IV.1 Kušnieriūnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Baigė Utenos g-jos 2 klases. 1925—37 dirbo tėvų ūkyje. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936 LKP Utenos rj. konferencijos delegatas. 1937—40 LKJS CK instruktorius Rokiškio, Panevėžio, Zarasų ir Utenos apskritims. 1938 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1940—41 administracinis, ūkinis ir partinis darbuotojas Užpaliuose (Utenos rj.), Mažeikiuose, Kaune. 1941—42 ž. ū. darbininkas Jaroslavlio srityje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—47 LKP Utenos aps. k-to darbuotojas. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—63 part. ir adm. darbuotojas Vilniuje, Anykščių, Kavarsko, Kaišiadorių rajonuose. Nuo 1963 g-los ekspeditorius Vilniuje.

RAGUŌTIS Napoleonas [g. 1929.X.2 Kušnieriūnuose (Utenos rj.)] — partinis darbuotojas. 1947—50 LLKJS Utenos aps. k-to instruktorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1953 LKP Utenos rj. k-to part. kabineto vedėjas. 1953—55 LLKJS Utenos rj. k-to I sekretorius. 1955—59 mokėsi Leningrado Aukštojoje part. m-loje. 1959—64 LKP Alytaus rj. k-to sekretorius, nuo 1964 I sekretorius. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1966 LKP Revizijos komisijos narys.

RAGUŌTIS Stanislovas [g. 1925.XII.25 Kušnieriūnuose (Utenos rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—46 dirbo LKP Utenos aps. k-te. 1948—51 LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus instruktorius. 1953 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1953—57 LKP CK lektorius, lektorių grupės vadovas. 1957—63 LKP Vilniaus miesto Spalio rj. k-to sekretorius. 1963—64 Kinematografijos k-to pirmininko pavaduotojas. 1964 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1964 LKP CK leidyklos direktorius.

RAGUVÀ — **1.** Miestelis Panevėžio rj., 24 km į p. r. nuo Panevėžio, 0,5 km į v. nuo Ukmergės—Panevėžio plento; apylinkės ir kolūkio centras. 572 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Nevėžis. Iš R. eina keliai į Lėną, Vadoklius, Raguvėlę. Plano struktūra radialinė; kelių susikirtime yra keturkampė aikštė. Malūnas, pieninė, girininkija, 25 lovų ligoninė (įst. 1949; 1930—49 buvo ambulatorija), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (nuo 1947; 1919—28 prog-ja, 1928—44 pradinė, 1944—47 prog-ja), vaikų darželis (nuo 1945), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1946).

Prie R. rasta III a. archeologinių radinių (Kauno ist. muziejuje laikoma žalvarinė laiptelinė segė). Kalvoje prie R. yra IX—XVI a. senkapis. Degintiniuose ir griautiniuose kapuose randama plačiaašmenių kirvių, ietigalių, peilių, galąstuvų, skiltuvų, diržų, sagčių, žalvarinių raktų, pasaginių segių, įv. žiedų, auskarų. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) ir Kauno ist. muziejuje.

Ist. šaltiniuose 1501 minimas R. dvaras ir valsčius. 1610 dvaro inventoriuje aprašomas R. miestelis prie Ukmergės—Panevėžio kelio. Tuo metu Raguvoje buvo bažnyčia, cerkvė, degtinės varykla, 23 užstatyti sklypai, gyveno 2 kalviai, dailidė ir dar keli amatininkai. XVII amžiuje R. priklausė Oginskiams. XVIII a. antrojoje pusėje veikė parapinė m-la (1777 joje mokėsi 6, 1782 — 3 vaikai). XIX a. miestelis labai padidėjo (1833 buvo 299 gyv., 1859 — 465, 1897 — 1762). XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje R. buvo valsčiaus centras, joje vyko turgūs ir prekymečiai. XIX a. pr. veikė mokykla (su pertraukomis; 1816 joje mokėsi 15 mokinių). 1866 įkurta valdinė m-la. 1880 veikė valdinė mergaičių m-la; joje mokėsi 18 mokinių. 1897 buvo 2 odų dirbtuvės, pašto stotis. 1861.VII Raguvoje įvyko religinė politinė demonstracija, reikalavusi Žečpospolitos nepriklausomybės. Demonstrantai susirėmė su policija ir kariuomene. 1905 pab. Raguvoje valstiečiai ir ž. ū. darbininkai išvaikė carinę valsčiaus v-bą ir išrinko naują. 1919.I Raguvoje susikūrė ir apie 4 mėn. išsilaikė Tarybų valdžia. 1923 buvo 1015 gyv., vyko turgūs ir prekymečiai. Buržuazijos valdymo metais miestelyje buvo pieninė, linų pluošto ir sėmenų apdirbimo įmonė, lentpjūvė, 3 malūnai, girininkija, vaistinė, 2 pradinės m-los, biblioteka. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 200 R. gyventojų, jų tarpe valsčiaus part. org-jos sekretorių K. Baltušniką ir kt. aktyvistus. Nuo 1943 veikė LKP Raguvos valsčiaus pogr. k-tas. 1959 buvo 709 gyventojai. Raguvoje 1872 gimė dail. J. Mackevičius.

2. Kaimas Ukmergės rj., Ukmergės apyl., 14 km į p. nuo Ukmergės, 14 km į š. v. nuo Širvintų. 31 gyv. (1970). 1 km į v. nuo R. yra Žirnajų ežeras. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1501. 1959 buvo 60 gyv.

RAGUVĒLĖ — kaimas Anykščių rj., Juostininkų apyl., 10 km į š. r. nuo Raguvos. 1959 buvo 304 gyv., 1970 — 430. Per kaimą teka Juosta (Nevėžio intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), ž. ū. technikumas (įst. 1959; 1940—44 veikė ž. ū. m-la, 1944—47 ž. ū. mechanizacijos m-la) su mokomuoju ūkiu, aštuonmetė m-la (1918—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1949). 4 km į š. r. nuo R. yra Raguvėlės glžk. st. (prie Panevėžio—Švenčionėlių glžk.) ir girininkija. R. priklausė dvarininkams Komarams. Išlikę jų dvaro pastatai (juose įsikūręs ž. ū. technikumas) ir parkas — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Tai vienas didesniųjų sodybinių buv. dvaro ansamblių (past. XVIII a. pab.—XX a. pr.). Jis išsidėstęs abipus Juostos.

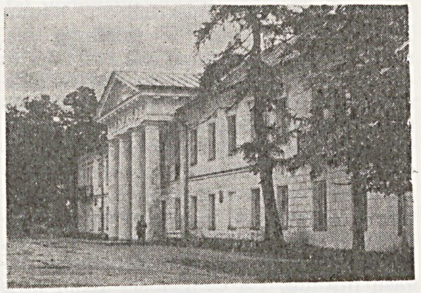

Raguvėlė. Ž. ū. technikumas

Ansamblis susideda iš 3 kompleksų. Šiuos kompleksus sieja 3 kompozicinės ašys. Ansamblio archit. akcentai — rūmai, svirnai, bažnyčia, buv. smuklė, bravoras. Pirmąjį pastatų kompleksą sudaro mūriniai klasicistiniai dviaukščiai dvaro rūmai (past. XVIII a. pab.), vienaukštė ratinė su 4 puskolonėmis priešakiniame fasade, vienaukštis buvęs dvariškių gyv. pastatas su 4 jonėninėmis kolonomis fasado centre, originalūs dviaukščiai bokštinio tipo aštuonkampio plano svirnai su pusrūsiais. Rūmai turi didžiojo orderio toskaninių kolonų portiką su frontonu. I komplekso pastatus jungia parteris (veja); už rūmų yra nedidelis peizažinio stiliaus parkas. Į v. nuo rūmų einanti klevų, pušų, eglių alėja veda į II kompleksą. Jį sudaro vienaukštė mūrinė smuklė su poromis pastatytų 8 toskaninių kolonų portiku, medinė bažnyčia (past. 1796), dviaukštė mūrinė varpinė, medinė klebonija ir kiti gyv. namai. Juostos upelis ir želdinių plotas skiria trečiąjį — ūkinių bei gamybinių pastatų — kompleksą. Jį sudaro buv. kumetynai, daržinės, kluonai ir tvartai, neogotikinių formų bravoras (įk. XIX a. pab.), vandens malūnas (prie Juostos). Prie dvaro sodybos, kaip kompleksinė jos dalis, dar yra kapinės su neogotikinių formų koplyčia-mauzoliejumi.

RĀGUVIŠKIAI — kaimas Kretingos rj., Žalgirio apyl., 9 km į r. nuo Kretingos, 9 km į p. v. nuo Kartenos, Minijos dešiniajame krante. 282 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Iš v. prieina Žalgirio miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1954). Yra IX—XII a. senkapis. Atsitiktiniai suardytų kapų radiniai (papuošalai, svarstyklių svoreliai) laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1944.X ties R. kpt. N. Rešetnikovo vadovaujamas tankų batalionas forsavo Miniją ir atrėmė kelias vok. faš. kariuomenės kontratakas. Už tai N. Rešetnikovui 1945 suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 kaime buvo 277 gyv.

Raguva

RAGUVŌS MÌŠKAS — miškas Panevėžio rj., 1,5 km į š. v. nuo Raguvos. Priklauso Panevėžio miško pramonės ūkio Nevėžio ir Raguvos girininkijoms. Plotas 2900 ha; medynų 2700 ha. Miškas apie 10 km ištįsęs iš š. į p. Šiaurėje siekia Ukmergės—Panevėžio plentą (1,5 km į p. r. nuo Miežiškių), rytuose — Nevėžį. Paviršius — pelkėta lyguma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški ir velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant karbonatingų priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris ir drėgna giria. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai; be to, nemaža mėlyninių ir dilgėlinių. Beržynų yra 34%, eglynų 27%, drebulynų ir juodalksnynų po 17%, pušynų 3%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 10%, brandieji ir perbrendusieji 8%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 102 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Gausu briedžių, šernų, yra stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Didesniąją dalį sudaro eksploatacinis miškas, tik 460 ha įeina į Nevėžio apsauginę juostą. Per metus iškertama apie 7200 ktm. Seniau miške vyravo brandūs eglynai. Dėl plynų kirtimų eglynus pakeitė beržynai. 1863—64 Raguvos miške dažnai rinkdavosi sukilėliai. 1863.IV čia susijungė Z. Sierakausko, B. Kolīškos ir A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėlių būriai ir miške ties Genėtiniais sumušė carinės kariuomenės dalinį.

RAIBŪŽIS Juozapas [1878 Gegrėnuose (Plungės rj.) — 1945 Kvėdarnoje (Šilalės rj.)] — liaudies skulptorius, knygnešys. Tarnavo piemeniu, vėliau, keliaudamas po Lietuvą, prekiavo galanterijos prekėmis, platino draudžiamą liet. spaudą, liaudies raižinius. Caro valdžios buvo kalinamas. I pasaul. karo metais dirbo Samaros (dab. Kuibiševas) ginklų f-ke. Iš Žemaitijos meistrų išmokęs drožti medžio skulptūrėles, visą gyvenimą vertėsi drožyba. R. sukurtų skulptūrėlių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje.

RĀICHMANAS Adolfas [1898 Kaune — 1927.II.2 Bialistoke (Lenkija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Ki-

lęs iš darbininkų. 1917 dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 išrinktas Kauno Darbininkų atstovų tarybos nariu. Buvo burž. nacionalistų kalinamas. 1922 persikėlęs į Vilnių, dirbo part. darbą maisto pramonės darbininkų, nekvalifikuotų darbininkų ir kt. profs-gose. Dalyvavo Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) II ir III konferencijoje, buvo VBKP Vilniaus miesto k-to sekretorius, VBKP Vilniaus apyg. k-to narys. Mokėsi part. m-loje Minske. 1925 Vilniuje buvo suimtas, bet pabėgo. 1926 VBKP Bialistoko apyg. k-to sekretorius. 1926 pab. suimtas; kalėjime nukankintas.

RAIDÝNAS — garsinio rašto sistemos raidžių visuma, *abėcėlė*.

RAĨGARDO MĨŠKAS — miškas Varėnos rj., 7 km į p. nuo Druskininkų, į p. v. nuo Pariečės—Druskininkų geležinkelio, Baltarusijos TSR pasienyje. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Raigardo girininkijai. Plotas 1791 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Į š. v. nuo R. m., Raigardo slėnyje, yra Raigardo pelkė.

RAĨGARDO PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 5 km į p. nuo Druskininkų, 0,5 km į v. nuo Druskininkų—Gardino plento. Plotas 426 ha (pramoninis 334 ha). Pelkė susidariusi *Raigardo slėnyje*. Jos r. pakraštys didžiuliais lankais — sufoziniais cirkais — įsirėmęs į dešinįjį Nemuno slėnio šlaitą. Pelkę maitina krituliai ir gruntiniai vandenys. Durpių klodo didž. storis 6,4 m, vid. 2,5 m. Vyrauja žemapelkinės viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 29%. Durpių ištekliai 83 mln. m^3. Pelkė apsausinta.

RAĨGARDO SLĖNIS — paplatėjusi Nemuno deš. kranto slėnio dalis, 5 km į p. nuo Druskininkų, tarp Švendubrės (Varėnos rj.) ir Pervalko (BTSR). Plotas 14 km^2 (iš v. į r. slėnis ištįsęs 5 km, iš š. į p. 4 km). Atsirado maždaug prieš 5000 metų, didėjant ir stumiantis į dešinę Nemuno vingiui. Nemunas ardė rytinį smėlingą maždaug 30 m aukščio krantą. Ilgainiui upė prasigraužė tiesesnę vagą, o buvęs vingis virto senvage, kuria ėmė tekėti iš šaltinių prasidedantis Kubilnyčios upelis (dabar ištiesintas). Be pagrindinės, dabar supelkėjusios Kubilnyčios senvagės, Nemunas Raigardo slėnyje vėliau paliko dar dvi eiles senvagių. Jauniausios senvagės dar nesupelkėjusios ir sudaro senvaginio tipo ežerus (Dvarną — prie Pervalko, Nemunykštį — prie Švendubrės). Nemunui plečiant R. s., iš smėlingo deš. šlaito tryško vandeningi šaltiniai; dėl to gruntas šliaužė žemyn, ir susidarė didžiausias Lietuvoje sufozinis-nuošliaužinis cirkas, padidinęs upės šoninės erozijos sudarytą slėnį. Vakarinėje R. s. dalyje, tarp neužakusių senvagių ir dabartinės Nemuno vagos, driekiasi salpinės lankos, niekur kitur Nemuno vidurupyje neaptinkamos. Toliau į rytus, vidurinėje R. s. dalyje, yra Nemuno terasų liekanų; jos daugiausia apaugusios pušynais, bet pasitaiko ir pustomo smėlio plotelių. Slėnio r. ir p. r. pakraštį užima *Raigardo pelkė* (426 ha). Joje, be pušaičių, auga alksniai, žaliosios samanos ir kt. durpojai. R. s. šlaitai išraižyti griovų, apaugę daugiausia pušynais.
Nuo Druskininkų—Gardino plento į R. s. atsiveria vaizdingi reginiai. Slėnis tarp skurdžių sausų kerpšilių atrodo tartum didelė žaliuojanti oazė. Klampūs šaltiniuoti Kubilnyčios raistai, kitados apaugę neperžengiamais brūzgynais, davė pagrindą atsirasti liaudies padavimui apie prasmegusį Raigardo miestą. Raigardo peizažų yra nutapęs M. Čiurlionis. Slėnio r. pakraštį (dalį sufozinio cirko ir jo šlaitą) apima Raigardo landšaftinis draustinis (apie 110 ha).

Lit.: **A. Mikalauskas**, Nemuno slėnio Raigrudo kilpoje geomorfologija.—„Geografinis metraštis", t. 4, V., 1961; **Č. Kudaba**, Raigardas.—„Kultūros barai", 1968, Nr. 4.

RÁIKĖNAI — kaimas Rokiškio rj., Pandėlio apyl., 7 km į š. v. nuo Pandėlio, prie kelio į Biržus; kolūkio centras. 131 gyv. (1970). Per kaimą teka Apaščia (Nemunėlio intakas). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų; yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, biblioteka (nuo 1963). 1959 buvo 127 gyv.

RÁILA Bronys [g. 1909.III.10 Plaučiškiuose (Pakruojo rj.)] — literatas. 1927—32 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, 1932—34 — Kauno konservatorijoje. 1930—31 bendradarbiavo antifaš. žurnale „Trečias frontas". Išleido eil. rink. „Barbaras rėkia" (1930), kuriam būdinga futuristiniai technikos, miesto ir iš dalies socialinės nelygybės motyvai, maištavimas prieš miesčioniškumą, stiliaus ekspresyvumas. Uždarius „Trečią frontą" (1931), tapo renegatu, burž. spaudoje koneveikė pažangiąją lit-rą. Dalyvavo Lietuvių tautininkų s-gos veikloje, buvo faš. žvalgybos bendradarbis. Dirbo Kauno radiofone, nacionalistinių laikraščių redakcijose. 1940.VI pasitraukęs į Vokietiją, su kitais įsteigė faš. org-ją — Lietuvių aktyvistų frontą ir buvo vienas iš jos vadovų. 1942—44 gyveno Lietuvoje. 1944 pasitraukęs į Vakarus, nuo 1948 gyvena JAV. Aktyviai dalyvauja burž. nacionalistų antitaryb. veikloje.

RAINIAĨ — kaimas Telšių rj., Viešvėnų apyl., 4 km į p. r. nuo Telšių miesto centro, prie kelio į Varnius; kolūkio centras. 414 gyv. (1970). Į p. nuo R. yra Rainių miškas. Parduotuvė, pr. m-la, kultūros namai. XIX a. buvo R. kaimas ir R. dvaras. 1897 prie dvaro rūmų aptikta III—IV a. griautinių kapų. Radiniai (du geležiniai įmoviniai kirviai, peilis, dvi žalvarinės juostinės apyrankės) laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1959 kaime buvo 254 gyv.

Lit.: **M. Brensztejn**, Wykopalisko na folwarku „Rajnie" w powiecie telszewskim na Żmudzi.—„Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne", t. 3, Kraków, 1898.

RAINŸS Algirdas [g. 1930.V.19 Klaipėdoje] — hidrologas, geografijos mokslų kandidatas (1967). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1956 Hidrometeorologinės tarnybos v-bos inžinierius, nuo 1967 Vilniaus hidrologinių ir meteorologinių skaičiavimų biuro viršininkas. Nuo 1964 (su pertraukomis) dar dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių iš inžinerinės hidrologijos.

RAISTÃPELKĖ, Bunkiškė, — pelkė Mažeikių rj., 5 km į p. nuo Sedos. Plotas 118 ha (pramoninis 95 ha). Žemapelkė. Pakraščiai vingiuoti. Durpių klodo didž. storis daugiau kaip 3 m, vid. apie 2 m; vid. susiskaidymas 60%. Kasamos gabalinės durpės kurui. Durpių buvo 1,9 mln. m^3. Iki 1970 pr. iškasta 38%.

RAĨSTAS — pelkė Vilniaus rj., 12 km į v. nuo Pabradės, 3 km į p. r. nuo Su-

Raigardas

žionių. Plotas 147 ha. Didesniąją dalį užima raistinė aukštapelkė, mažesniąją — raistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,27 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 4,1%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne priesmėlis, priemolis.

RAISTÌNIS — pelkė Plungės rj., 10 km į š. v. nuo Rietavo, 6 km į š. nuo Žemaičių plento. Plotas 117 ha. Pelkėje prasideda Jūra (Nemuno intakas). R. — sausuminės kilmės raistinė žemapelkė, dalis Raistinės miško (Endriejavo miškų masyvo šiaurėje). Durpių klodo didž. storis 2,6 m, vid. 1,16 m. Durpės žemapelkinės — raistinės bei plynraistinės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 14,3%.

RAĨSTŲ PẼLKĖ — pelkė Varėnos rj., 5 km į š. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, 1 km į š. r. nuo Lieluko ežero. Plotas 215 ha. Pelkės p. r. pakraščiu teka Spengla (Merkio intakas). R. p.— ežerinės kilmės žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. 1,7 m. Durpės viksvinės, medieninės-viksvinės ir įvairiažolinės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 11,1%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,2 m). Didesnioji pelkės dalis sukultūrinta.

RAIŠỸS Antanas [1884.III.28 Steponiuose (Rokiškio rj.) — 1939.VI.17 Novgorode (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1918—19 Rokiškyje kovojo už Tarybų valdžią. 1920—26 LKP narys. 1920—21 Rokiškio aps. darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas. Lietuvos profs-gų I suvažiavimo (1920.VI) delegatas. Rokiškio aps. profs-gos skyrių atstovų suvažiavime 1921.V suimtas, kalintas Rokiškyje, belaisvių stovykloje Kaune. Nuo 1922 siuvėjas Kaune. 1922 pasirašė LKP legalaus leidinio „Pochodnia" ofic. redaktoriumi; už tai Kauno karo komendanto nubaustas pinigine bauda. Kaip LKP delegatas su patariamuoju balsu (P. Juodakio slapyvardžiu) dalyvavo Kominterno IV kongrese (1922). Buvo kuopininkų kandidatas į Lietuvos I (1922) ir II (1923) seimą, už tai 1923—26 kalintas Kaune. 1927 buvo kalinamas Varnių konc. stovykloje. 1927—35 rėmė LKP, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1935 išvyko į TSRS. Dirbo siuvėju Voroneže, Novgorode. Asmenybės kulto sąlygomis 1938 suimtas ir nuteistas 3 metus kalėti. 1970 reabilituotas.

RAIŠỸTĖ Dzidra [g. 1931.XII.17 Saločiuose (Pasvalio rj.)] — veterinarijos gydytoja helmintologė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1960 baigusi Vet. akademiją, iki 1963 dirbo vet. gydytoja Stoniškio taryb. ūkyje (Šilutės rj.). Nuo 1966 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių vandens paukščių helmintų biologijos klausimais.

RAIŠUKỸTĖ Marta Augustė [1874. XII.10 Mocviečiuose (Rytų Prūsija, Pakalnės aps.) — 1933.VII.14 Tilžėje] — Rytų Prūsijos lietuvių kultūros veikėja. Mokėsi Tilžės mergaičių g-joje. Spaudos draudimo metais globojo knygnešius. Išvertė H. Pestalocio „Linhardą ir Gertrūdą" (1898). Materialiai rėmė liet. knygų leidyklą „Rūta" (įst. 1904). Paskelbė straipsnių apie Rytų Prūsijos lietuvių papročius, liaudies meną, kultūrą. 1913—14 „Prūsų Lietuvos savaitraščio" atsakingoji redaktorė. Tilžėje įsteigė liet. audinių ir rankdarbių m-lą (R. ir jos mokinių rankdarbiai buvo eksponuojami Tilžėje, Berlyne, Leipcige, Hamburge, Peterburge, Romoje). Palaikė ryšius su J. Basanavičiumi. Artimai bendradarbiavo su Vydūnu, rengė spaudai jo raštus. Dalyvavo Tilžės lietuvių giedotojų d-jos veikloje. 1920 įsteigė Prūsų lietuvių moterų d-ją ir iki mirties jai vadovavo.

Lit.: Vydūnas, Rožės ir lelijos Rūtos atminimui, Tilžė, 1933.

RAĨTININKAI — kaimas Alytaus rj., Raitininkų apyl., 9 km į š. v. nuo Merkinės. 135 gyv. (1970). Iš š. r. prieina Makniūnų ir Subartonių miškai. R. aštuonmetė m-la yra gretimame Makniūnų kaime. 1948 Raitininkuose burž. nacionalistai nužudė R. Lekavičių, O. Lekavičienę, A. Lekavičiūtę, 1949 — mkt. M. Glavickienę. Kaime 1967 pastatytas paminklinis akmuo partizanų būrio „Dainavos partizanas" ir Šarūno partizanų būrio kovotojams bei ryšininkams. 1959 kaime buvo 162 gyventojai. 1968 prie R. prijungti Balinės ir Prūdelių vienkiemiai.

RAIŽỸS Vaclovas [g. 1933.XII.19 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1956 baigė Aukštąją karinę jūrų mokyklą, 1961 — Kauno Politechnikos institutą. 1961—67 Durpių pramonės v-bos (Kaune) laboratorijos viršininkas. Nuo 1966 TSKP narys. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie durpių cheminį kompleksinį vartojimą; su kitais tuo klausimu parašė brošiūrą (1967).

RAJẼCKAS Gabrielius [g. 1906.VII.8 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921—27 darbininkas Panevėžyje. 1925—30 LKJS narys. Platino kom. lit-rą, piešė rev. plakatus. 1926 dalyvavo legalizuotų profsąjungų veikloje. 1926.XII savo namuose saugojo kom. lit-ros bibliotekėlę. 1927—28 Šiauliuose tarnavo kariuomenėje. 1928—29 kalėjo Panevėžyje. 1930—1940 siuvėjas Kaune; priklausė nelegaliai siuvėjų profs-gai, su kitais organizavo siuvėjų streikus. 1932—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1940—41 Darbo liaudies komisariato, Lietuvos profs-gų Organizacinio biuro darbuotojas. 1942—46 Raudonosios Armijos karininkas. Nuo 1943 Komunistų partijos narys. Nuo 1946 adm. darbuotojas Klaipėdoje, Vilniuje.

RAJẼCKAS Izaokas [1908.III.9 Panevėžyje — 1954.VII.15 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1921 dirbo amatininkų dirbtuvėse Panevėžyje. 1925 įstojo į LKJS. 1926 rudenį padėjo organizuoti kepėjų streiką Panevėžyje, kurti Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1926 LKJS kuopelės sekretorius, LKJS Panevėžio rj. konferencijos delegatas. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 7 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1940—41 tardytojas, prokuroro padėjėjas Panevėžyje, Zarasuose. 1941—45 darbininkas TSRS gilumoje. 1946—52 Lietuvos TSR prokuratūros darbuotojas. Nuo 1952 Plungės juridinės konsultacijos vedėjas. 1954 baigė Vilniaus un-tą.

RAJẼCKAS Raimundas Leonas [g. 1937. X.27 Šiauliuose] — inžinierius technologas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-to technologijos f-tą. 1959—61 Kauno „Inkaro" kombinato meistras, cecho viršininkas. 1961—63 Kauno „Aušros" metalo g-los direktorius. Nuo 1961 TSKP narys. 1966—67 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Nuo 1967 Valstybinės plano komisijos skyriaus viršininkas. 1967—68 stažavo Harvardo (JAV) un-te. Nuo 1968 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių ek. kibernetikos klausimais.

RAJẼCKAS Valentinas [g. 1930.V.9 Šiauliuose]— chemikas technologas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1953—1956 Eidukevičiaus odos ir avalynės kombinato meistras, 1956—59 Kauno „Raudonojo Spalio" f-ko meistras, cecho viršininkas, vyriausiasis inžinierius. Nuo 1962 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1966 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie avalynės technologiją, polimerinius klijus.

RAJẼCKAS Vladas [g. 1927.XI.23 Vidiškiuose (Ukmergės rj.)] — pedagogas, TSRS Pedagogikos mokslų akademijos narys korespondentas (1968), pedagogikos mokslų kandidatas (1964). 1950 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, iki 1956 dirbo Panevėžio ped. m-los direktoriaus pavaduotoju, 1956—60— Panevėžio II vid. m-los direktoriumi. Nuo 1957 TSKP narys. 1960—63 Gerceno ped. in-to (Leningrade) aspirantas. Nuo 1963 Mokyklų moksl. tyrimo in-to direktorius. 1967—1970 dar ir Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Nuo 1969 docentas. Paskelbė straipsnių mokymo bei auklėjimo ir pedagogikos istorijos klausimais.

Ršt.: Teigiamo požiūrio į humanitarinius dalykus ugdymas, V., 1966.

RAJÕNAS [pranc. *rayon* — spindulys; rajonas]— administracinis teritorinis vienetas; respublikos, srities, krašto, autonominės respublikos, autonominės sri-

ties, nacionalinės apygardos sudėtinė dalis Tarybų Sąjungoje. Rajonais skirstomi ir dideli TSRS miestai.

Pakeičiant senąjį administracinį Lietuvos teritorijos suskirstymą į apskritis ir valsčius, Lietuvos TSR 1950.VI.20 buvo suskirstyta į 87 adm. rajonus. Nuo to laiko R. skaičius ir dydis ne kartą keitėsi (ypač 1959 ir 1962). 1970 buvo šie 44 R.: Akmenės (centras Naujoji Akmenė), Alytaus, Anykščių, Biržų, Eišiškių, Ignalinos, Jonavos, Joniškio, Jurbarko, Kaišiadorių, Kapsuko, Kauno, Kėdainių, Kelmės, Klaipėdos (centras Gargždai), Kretingos, Kupiškio, Lazdijų, Mažeikių, Molėtų, Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Plungės, Prienų, Radviliškio, Raseinių, Rokiškio, Skuodo, Šakių, Šiaulių, Šilalės, Šilutės, Širvintų, Švenčionių, Tauragės, Telšių, Trakų, Ukmergės, Utenos, Varėnos, Vilkaviškio, Vilniaus, Zarasų (apie jų didumą ž. *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Bendrosios žinios). 9 resp. pavaldumo miestai (Birštonas, Druskininkai, Kaunas, Klaipėda, Neringa, Palanga, Panevėžys, Šiauliai, Vilnius) nepriklauso nė vienam adm. rajonui. Vilniaus miestas suskirstytas į 4, Kauno — į 3 R.

RAJÕNINIS PLANÃVIMAS — ūkinis rajonų teritorijos organizavimas, kurio tikslas — pramonės ir žemės ūkio įmonių, transporto, inžinerinių ir komunalinių įrengimų, kelių, gyvenviečių, poilsio vietų ir kitų objektų racionalus išdėstymas teritorijoje, sanitarinių sąlygų gerinimas, gamtos apsauga. Tarybų Sąjungoje sudaromos 30—100 tūkst. km² teritorijos (respublikos, srities, pramonės centro, hidroelektrinės įtakos zonos) R. p. schemos 20—25 metams. Remiantis šiomis schemomis, sudaromi mažesnių teritorijų R. p. projektai.

Pirmas planingas teritorijos pertvarkymas Lietuvoje buvo *valakų reforma* XVI a., kai buvo sutvarkytas chaotiškas žemės valdymas ir sukurti kompaktiški gatviniai kaimai. Antrą kartą teritorija buvo planingai pertvarkoma, skirstant kaimus į vienkiemius — nuo XIX a. vid. iki 1939. Abi šios reformos palietė didelę teritoriją, turėjo reikšmės tolesnei žemės ūkio raidai ir gyvenviečių išdėstymui, žymiai pakeitė Lietuvos kraštovaizdį.

Platus mokslinis ir praktinis R. p. darbas Lietuvoje pradėtas po D. Tėvynės karo. Ž. ū. statybos projektavimo in-tas 1958 sudarė Kauno priemiestinės zonos R. p. projektą. Projekte buvo numatyta kolūkių gyvenviečių išdėstymas ir teritorijos pertvarkymas, susijęs su Kauno hidroelektrinės statyba: gyventojų iškėlimas iš užliejamų plotų, ūkių ribų nustatymas, kelių tinklo pertvarkymas, apsauginių želdinių išdėstymas. Hidroelektrinės zonos sutvarkymo pasiūlymai iš dalies buvo realizuoti. 1959 Miestų ir kaimų statybos projektavimo in-tas sudarė Jurbarko hidroelektrinės zonos, o Ž. ū. statybos projektavimo in-tas — pajūrio zonos R. p. projektus. 1961 sudaryta Lietuvos TSR poilsio vietų išdėstymo schema. Šie projektai nebuvo įgyvendinti, bet turėjo metodinę reikšmę tolesniems R. p. darbams. Kartu buvo dirbamas ir moksl. darbas projektavimo org-jose (iki 1961), Statybos ir architektūros in-te, Kauno Politechnikos in-to gyvenviečių planavimo ir tvarkymo katedroje. Statybos ir architektūros in-tas 1958—60 sudarė R. p. darbo metodiką ir iškėlė mažų miestų — regionų centrų vystymo idėją. Vystytinų miestų idėją vėliau patikslino Kauno Politechnikos in-tas. Remiantis Ekonomikos in-to darbu „Miestų ugdymo ir pramonės išdėstymo Tarybų Lietuvoje perspektyva", Valstybinės plano komisijos, Gamtos apsaugos k-to, Vyriausiosios vandens išteklių naudojimo ir apsaugos v-bos, Ž. ū. statybos projektavimo, Pram. statybos projektavimo in-tų ir kitų įstaigų bei org-jų duomenimis, buvo sudarytas ir 1964 Lietuvos TSR MT patvirtintas vystytinų miestų sąrašas. Numatyta stabdyti Vilniaus ir Kauno augimą ir ugdyti 8 vidutinius ir mažus miestus — Klaipėdą, Šiaulius, Panevėžį, Kapsuką, Alytų, Plungę, Uteną ir Jurbarką. Šiuos 10 miestų numatoma paversti kultūriniais ir ekonominiais centrais (regionų centrais), tolygiai aptarnaujančiais visą Lietuvą. Kiekviename regione numatyta po keletą rajonų (jie ne visai sutampa su dabartiniais adm. rajonais), o kiekviename rajone — po keletą mikrorajonų (ž. kartoschemą).

Statybos ir architektūros in-te 1965 sudaryta Lietuvos TSR poilsio zonų perspektyvinio vystymo schema, kurioje pasiūlyta poilsio zonų, poilsio ir turistinių centrų teritorinė sistema, numatyta poilsio įstaigų vystymo perspektyva, įvertintos landšaftinės galimybės organizuoti poilsį. 1966 sudarytas urbanistinis p. Pabaltijo pajūrio poilsio rajonų planas, kuriame pasiūlyta Lietuvos TSR ir Kaliningrado sr. pajūrio poilsio zonų sistema, nustatyti Palangos poilsio rajono ir Kuršių nerijos išplanavimo principai, sukurta vad. „giluminė" pajūrio teritorijos išplanavimo sistema. 1967 sudaryta š. r. Lietuvos poilsio ir turizmo zonos išplanavimo schema. Kauno Politechnikos in-te 1966 suplanuota vieninga Lietuvos gyvenviečių sistema, nustatyta aptarnavimo centrų išdėstymo teritorijoje principai ir optimalūs ž. ū. gyvenviečių dydžiai.

1960 Ž. ū. statybos projektavimo in-tas, padedamas Ekonomikos, Gyvulininkystės, Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos, Kauno Politechnikos ir Žemdirbystės in-tų, pradėjo rengti administracinių rajonų žemės ūkio R. p. projektus. Buvo nustatyti optimalūs ž. ū. įmonių ir gamybinių vienetų dydžiai. 1961—1962 Ž. ū. statybos projektavimo in-tas sudarė eksperimentinę Kėdainių rajono R. p. schemą. Iki 1967 šis in-tas sudarė analogiškus visų rajonų R. p. projektus. Juose, atsižvelgiant į planuojamus ž. ū. gamybos vystymosi tempus ir kryptis, numatoma: teritorijos panaudojimas žemės ūkiui ir miškų ūkiui, statybos ob-

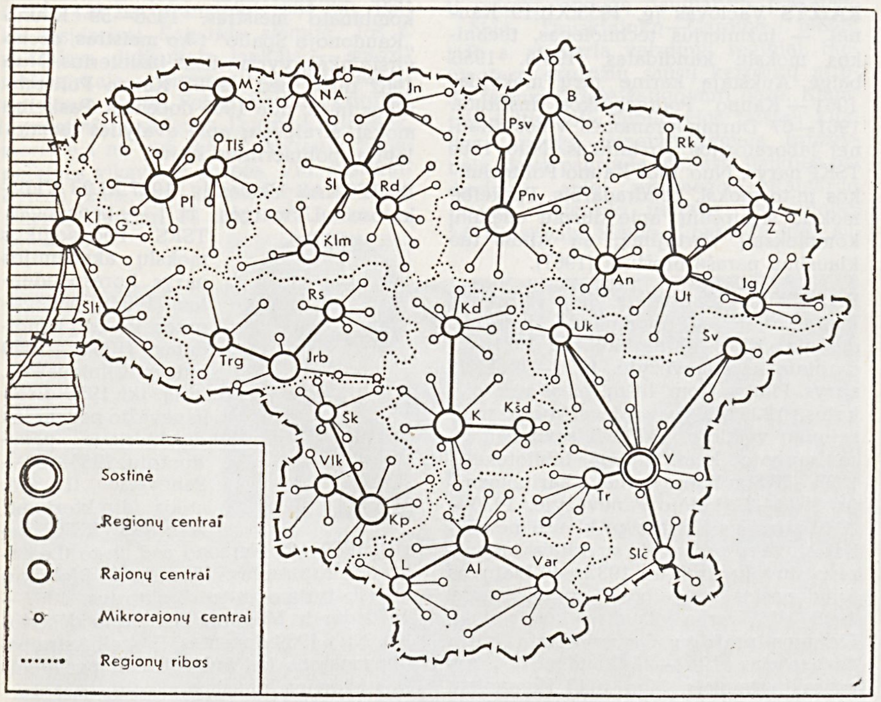

Rajoninis planavimas. Lietuvos TSR kultūrinių ir ekonominių regionų ir vystomų miestų kartoschema. Al — Alytus, An — Anykščiai, B — Biržai, G — Gargždai, Ig — Ignalina, Jn — Joniškis, Jrb — Jurbarkas, K — Kaunas, Kd — Kėdainiai, Kl — Klaipėda, Klm — Kelmė, Kp — Kapsukas, Kšd — Kaišiadorys, L — Lazdijai, M — Mažeikiai, NA — Naujoji Akmenė, Pl — Plungė, Pnv — Panevėžys, Psv — Pasvalys, Rd — Radviliškis, Rk — Rokiškis, Rs — Raseiniai, Sk — Skuodas, Šk — Šakiai, Šl — Šiauliai, Šlč — Šalčininkai, Šlt — Šilutė, Šv — Švenčionys, Tlš — Telšiai, Tr — Trakai, Trg — Tauragė, Uk — Ukmergė, Ut — Utena, V — Vilnius, Var — Varėna, Vlk — Vilkaviškis, Z — Zarasai

jektai, jų apimtis ir išdėstymas teritorijoje (gyvenvietės ir gamybiniai centrai, keliai, energetiniai įrengimai ir linijos, vietinės pramonės įmonės, poilsio vietos, hidrotechn. įrengimai). Šios schemos yra patvirtintos Lietuvos TSR MT ir realizuojamos.

Pram. statybos projektavimo in-tas 1962—67 sudarė visos Lietuvos TSR teritorijos perspektyvinę (iki 1980) R. p. schemą. Schemoje numatyta: pramonės išdėstymas, gyvenviečių tinklas, aptarnavimo sistema, paremta aptarnavimo centrų gradacija (regionų centrai — rajonų centrai — teritorinių mikrorajonų centrai — ž. ū. įmonių gyvenvietės), kelių tinklas, energijos tiekimo įrengimai ir linijos, vandens resursų naudojimas ir kt. Schemos autoriams — G. Kaplanienei, P. Kiuberiui, M. Kleinui, V. Maldžiūnui, A. Pucui, V. Saunoriui, A. Skupeikai, K. Šešelgiui, S. Vainikoniui, L. Zaduševskiui, H. Zvolinskui — 1967 buvo suteikta Resp. premija.

RAKAUSKAĨ — kaimas Švenčionių rj., Svirkų apyl., 7 km į š. v. nuo Adutiškio. 55 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Svyla (Birvėtos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la (ik. apie 1930). 1959 buvo 33 gyv.

RAKAUSKÁITĖ Marijona [g. 1892.V.30 Čikagoje] — dainininkė (dramatinis sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1945). Iki 1910 muziką studijavo Sant Frensio akademijoje (Viskonsino valstija), vėliau Čikagos muz. m-loje. 1911—1923 dainavimo mokėsi E. Titos Rufo ir kitose priv. studijose. 1918 Čikagoje baigė Šekspyro dramos studiją. Dainavo „Birutės" chore, atliko svarb. vaidmenis to choro pastatytuose muzikiniuose scenos veikaluose (M. Petrausko „Birutėje", S. Šimkaus „Čigonuose" ir kt.). 1915 su S. Šimkumi koncertavo JAV miestų liet. kolonijose. 1920 įdainavo liet. plokštelių. 1923 atvyko į Lietuvą. 1923—44 Valstybės teatro, 1944—1948 Operos ir baleto teatro operos solistė. 1937 koncertavo JAV.

Vaidmenys: Karmen (Ž. Bizė „Karmen"), Toska, Madam Baterflai (Dž. Pučinio „Toska" ir „Madam Baterflai"), Santuca (P. Maskanjo „Kavalerija rustikana"), Liza (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Rachelė (F. Halevi „Žydė"), Aida, Amelija (Dž. Verdžio „Aida" ir „Kaukių balius"), Venera (R. Vagnerio „Tanhoizeris"), Valentina (Dž. Mejerberio „Hugenotai"), Gražina (J. Karnavičiaus „Gražina"), Žvaigždonė (A. Račiūno „Trys talismanai") ir kt.

RAKÁUSKAS Aleksandras [g. 1932.VII.30 Vainatrakyje (Kauno rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1956 baigė Maskvos Technologinį mėsos ir pieno pramonės in-tą. 1956—62 Kauno mėsos kombinato technologas. Nuo 1965 Kauno Politechnikos in-to mokslinio tyrimo sektoriaus inžinierius, nuo 1968 moksl. bendradarbis; nuo 1969 in-te dirba ir ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie mėsos pramonės technologiją. Išrado sūdymo dozavimo aparatą.

RAKÁUSKAS Povilas [g. 1921.IV.14 Žemaitkiemyje (Ukmergės rj.)] — zoologas, biologijos mokslų kandidatas (1962). 1951 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, iki 1954 dirbo jame ped. darbą. 1956—59 Biologijos in-to, 1959—62 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1962 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1963 zoologijos katedros vedėjas. Nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vabzdžius — ankštinių kenkėjus.

RAKÁUSKAS Rimantas Jonas [g. 1939.VI.8 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1961 baigė Vilniaus un-tą. 1961—62 Fizikos ir matematikos in-to inžinierius, mokslinis bendradarbis. Nuo 1965 dėsto Vilniaus un-te. 1967—68 stažavo Pragos un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie molekulių optinių savybių teorinį tyrimą.

RAKÁUSKAS Vladas [g. 1908.IX.1 Meištuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo mažens tarnavo pas buožes; vėliau viešųjų darbų darbininkas. 1926 įstojo į LKJS, buvo Naumiesčio (dab. Kudirkos Naumiestis) kuopelės sekretorius. 1928 dalyvavo LKJS Vilkaviškio parajonio konferencijoje Žaliosios miške (Vilkaviškio rj.). Gabeno kom. lit-rą iš Vokietijos į Lietuvą, padėdavo komunistams pereiti į Vokietiją. Už kom. lit-ros platinimą 1927—28 buvo kalinamas Marijampolėje. 1936 su kitais suorganizavo Žemaičių plento darbininkų streiką prie IX forto. Nuo 1936 Komunistų partijos narys; priklausė Kudirkos Naumiesčio part. org-jai. Už rev. veiklą 1937 du kartus buvo kalinamas Marijampolėje, Vilkaviškyje, 1937—38 — Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 adm. darbuotojas Šakiuose. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte sužeistas. 1944—52 adm. darbuotojas Vilniuje. 1952—62 Kudirkos Naumiesčio linų apdirbimo f-ko direktorius. Pensininkas.

RAKLINĖVIČIUS Vincas [1920.VII.9 Balynaitėje (Alytaus rj.) — 1948.VII Makniūnuose (Alytaus rj.)] — pedagogas. 1940 baigęs Lietuvos Mokytojų prof. s-gos suaugusiųjų g-ją Kaune, mokytojavo Veiksmūnų (Alytaus rj.) ir Gudžių (Varėnos rj.) pr. m-lose. Vok. faš. okupacijos metais Šarūno būrio partizanas. Burž. nacionalistų nužudytas.

RAKLĨŠKIŲ MĨŠKAS — miškas Eišiškių rj., 13 km į v. nuo Šalčininkų. Priklauso Šalčininkų miškų ūkio Visinčios girininkijai. Plotas 1399 ha. *Rūdninkų girios* dalis.

RAKOVINÀ — ežeras Švenčionių rj., 11 km į p. nuo Pabradės, 1,5 km nuo Neries. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš š r į p. v.; ilgis 1000 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 2950 m. Krantai statūs, apaugę mišku. Išteka bevardis upelis.

RÃKTININKAS — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto pareigūnas, XV a. turėjęs rinkti iš valsčių medaus duoklę, XVI a. virtęs rakto — pavieto valstybinių dvarų administracinio vieneto — sandėlių prižiūrėtoju. Medaus duoklę rinkdavo daugiausia natūra. Trūkstamą jos kiekį rinkdavo pinigais. Vilniaus ir Trakų vaivadijų centrinių pavietų R. turėjo padėjėjus, kurie buvo vadinami paraktininkiais ir prižiūrėjo didžiojo kunigaikščio dvaro midaus gamybą ir gamintojus. Be tiesioginių savo pareigų, R. vykdydavo ir atskirus vaivados ar seniūno pavedimus. Ilgainiui R. virto vien bajorams teikiamu titulu.

RAKTUVĖ — žiemgalių pilis, stovėjusi Žagarės apylinkėse, greičiausiai Raktuvės piliakalnyje; kartais dar vadinama **Rakte.** Rašytiniuose šaltiniuose minima su XIII a. antrosios pusės įvykiais, kai lietuviai bendrai su žiemgaliais atkakliai kovojo prieš Kryžiuočių ordiną. 1271 Livonijos ordino kariuomenė sudegino R. pilį, tačiau ji buvo atstatyta. 1285 čia laikėsi žiemgaliai, kai, negalėdami atsispirti nuolatiniams ordino puolimams, sudegino savo Tervetės pilį. Po to ordinas puolė ir R., bet jos neįveikė. Jam pavyko sunaikinti tik R. papilį ir jo gyventojus. 1290 R. gynėjai, sunkių kovų ir bado priversti, pasitraukė iš R. gilyn į Lietuvą.

RAKŨNAS Algirdas [g. 1926.II.16 Kaune] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1966). Nuo 1952 TSKP narys. 1953 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, jame dirba ped. darbą (1953—54 istorijos f-to dekanas, 1954—56 in-to direktoriaus pavaduotojas neakivaizdinio mokymo, 1956—60 — mokymo reikalams). Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie hitlerinę okupaciją Lietuvoje, studentų auklėjimą ir aukštosios pedagoginės m-los darbą.

Ršt.: Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją, V., 1970.

RALIÃVIMAI — ganymo dainų rūšis. R. pasižymi savitais priedainiais (pvz., „ralio", „rido", „ėdro", „generalia"). Raliavimais buvo ganomi gyvuliai: įv. šūksniais keliami, guldomi, namo varomi. Raliavimuose apdainuojama piemenų buitis, darbas, galvijai, gamta, reiškiami nesudėtingi, betarpiški pergyvenimai. R. pasižymi improvizaciniais elementais. R. tekstas lengvai kaitaliojamas; jiems būdinga neposminė struktūra. Melodijos — rečitatyvinio pobūdžio, o priedainiuose yra šūksninių elementų. Vieni R. intonaciniu branduoliu (mažąja tercija) primena raudas, kiti sinkopiniu ritmu panašūs į sutartines. Raliuojama būdavo daugiausia r. Aukštaitijoje.

Lit.: Lietuvių tautosaka, t. 1 (Dainos), V., 1962; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

RALŸS Jeronimas [1876.X.10 Antkapiniuose (Kelmės rj.) — 1921.XII.17 Jonavoje] — vertėjas, gydytojas. Kilęs iš valstiečių. Baigęs Šiaulių g-ją, įstojo į Maskvos un-tą. 1896—97 studijavo fizikos ir matematikos, 1897—99 — medicinos f-te. 1903 baigęs un-tą, 3 metus dirbo Morozovo vaikų ligoninėje Maskvoje. Dalyvavo lietuvių spektakliuose Maskvoje (Keturakio komedijoje „Amerika pirtyje" vaidino Faibčiką). Nuo 1908 dirbo Prienuose, Taujėnuose (Ukmergės rj.), Jonavoje. 1914 mobilizuotas, buvo karo gydytoju Kaune, Saratove, Caricine (dab. Volgogradas). Lankėsi Graikijoje. 1918 grįžęs į Lietuvą, gyveno Jonavoje. Rūpinosi liaudies švietimu, ypač sanitariniu. Palaikė ryšius su LSDP. 1918—19 rėmė kovotojus už Tarybų valdžią Lietuvoje. Slapyvardžiu Nežinomas ir kriptonimais Než., Jer., J. R. bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke", „Vilniaus žiniose". Parašė apysakaitę „Rykštės" (1902), kurioje smerkė socialinę neteisybę, carinės administracijos savivalę.

Mokydamasis g-joje, R. išvertė Homero „Odisėjos" fragmentą ir nusiuntė jį „Varpui". Redakcija vertimą sukritikavo, ir R. kelerius metus antikinės lit-ros nevertė. Su J. Šlapeliu iš lenkų k. išvertė D. Defo „Robinzono gyvenimą ir jo nelaimes" (1907), H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo trobelę" (1914). 1914 Caricine baigė versti „Odisėją", bet rankraštis žuvo. Žuvo ir R. surinktas liet. tautosakos rinkinys. Naujas „Odisėjos" vertimas išleistas 1921 (II leid. 1937, III — 1948, IV — 1964). R. buvo įpusėjęs ir „Iliados" vertimą; jį užbaigė S. Čiurlionienė, P. Žadeikis ir J. Talmantas (išl. 1930, II leid. 1962).

Lit.: K. **Trečiakauskas**, Homero vertėjas. — „Komjaunimo tiesa", 1966.IX.28; **J. Krasuckas**, Pirmasis Homero vertėjas į lietuvių kalbą.— „Pergalė", 1966, Nr. 10; **V. Vaitiekūnas**, Atsiminimai [V. Šliagerio] apie Jeronimą Ralį.— „Kraštotyra", V., 1967; **K. Trečiakauskas**, ...Tokiam mažam kūne tokia siela.—„Švyturys", 1969, Nr. 3.

RALŸS Kazimieras [slap. **Vargovaikis**; 1885.III.12 Žalpiuose (Kelmės rj.) — 1958.I.6 Kaune] — literatas, publicistas. 1900—02 gyveno JAV. Grįžęs į Lietuvą, platino draudžiamą liet. spaudą. 1906—08 buvo daraktoriumi Žalpiuose, Skliausčiuose. Nuo 1906 bendradarbiavo period. spaudoje. „Lietuvos ūkininke", „Lietuvos žiniose", „Aušrinėje", „Jaunime" ir kitur paskelbė straipsnių, apsakymų, pjesių, eilėraščių. 1910—14 dirbo „Lietuvos ūkininko" redakcijoje, 1920—40 — Žemės banke. 1920—27 seimo atstovas (valstiečių liaudininkų frakcijos narys). Priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai. Išleido apys. „Vienturtis" (1911) apie tragiškas laimės ieškojimo Amerikoje pasekmes, pjesę „Kova su girtuoklybe" (1913), publicistines knygeles „Žemės belaukiant" (1922) ir „Darbo savanoriai" (1930).

RALIUKÓNIS Julius [g. 1912.IX.17 Žiezdrelėje (Utenos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1934 Radviliškyje baigė jaun. vadų m-lą, 1938 — Radviliškio prog-ją. Iki 1940 liktinis vyr. puskarininkis. 1940—41 Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso būrio vadas. 1941 Solnečnogorske (Maskvos sr.) baigė karininkų kursus. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos šaulių pulko rikiuotės skyriaus viršininkas. Dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Velikije Lukų, Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Po karo Taryb. Armijos junginio kadrų skyriaus viršininkas. Nuo 1946 TSKP narys. 1950—53 Kėdainių rj. karinis komisaras. 1953—62 Lietuvos TSR Karinio komisariato skyriaus viršininkas. 1962—64 Santechnikos darbų tresto kadrų skyriaus viršininkas. Nuo 1964 statybos ministro padėjėjas.

RAMANAUSKÁITĖ Jadvyga [**Petraitienė**; g. 1920.VII.24 Kaune] — aktorė. 1936 mokėsi Kauno dramos studijoje. 1937—1939 Klaipėdos dramos teatro, 1939—42 Šiaulių dramos teatro, 1942—52 Kauno dramos teatro, 1952—57 Kauno jaunojo žiūrovo teatro, nuo 1957 Akademinio dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Luiza (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Vera (M. Gorkio „Paskutinieji"), Polina (A. Ostrovskio „Pelninga vieta"), Tonia (L. Maliugino „Seni bičiuliai"), Olia (K. Simonovo „Taip ir bus"), Diana (Lope de Vegos „Šuo ant šieno"), Marija Stiuart (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Julija (R. Skučaitės „... Ir teisė mylėti") ir kt.

RAMANÁUSKAS Aleksandras [1882 Moldevičiuose (BTSR, Pastovių rj.) — 1948.IV.10 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919—1938 Komunistų partijos narys. 1931—1933 V. Baltarusijos Komunistų partijos Adutiškio rj. k-to narys, 1933—38 to k-to sekretorius. Už rev. veiklą 3 kartus buvo kalinamas.

RAMANÁUSKAS Edvardas [g. 1923. III.11 Panevėžyje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1959). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1963 docentas. Nuo 1964 chemijos f-to dekanas. Nuo 1965 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių hidrochemijos klausimais, t. p. apie elementų mikrokiekių nustatymo metodus. Vadovėlio „Bendroji chemija" (1967) bendraautoris.

RAMANÁUSKAS Ildefonsas [g. 1908. XII.17 Kuktiškėse (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1918—30 ž. ū. darbininkas, nuo 1932 dirbo įv. darbus Kaune. Už pažangią veiklą 1934 du kartus suimtas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Jo bute Kaune buvo LKP lit-ros sandėlis. 1936 už kom. veiklą suimtas ir 1937 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Pravieniškėse. 1940—41 adm. darbuotojas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1946—65 part. ir adm. darbuotojas Klaipėdos rj. Pensininkas.

RAMANÁUSKAS Jonas [g. 1912.IV.19 Kaune] — cirko artistas, Lietuvos TSR liaudies artistas (1963). Mokėsi Kauno suaugusiųjų gimnazijoje. Nuo 1930 įvairių Lietuvos cirkų artistas. 1940—41 dirbo cirke „Vilniaus arena" ir Lietuvos TSR Filharmonijos estrados sektoriuje. 1944 prie Filharmonijos suorganizavo cirko kolektyvą „Cirkas scenoje", buvo jo direktoriumi. Nuo 1959 „Vilniaus" cirko jėgos žonglierius ir klounas Barnabas.

RAMANÁUSKAS Julius [g. 1936.XI.24 Šventojoje (Kretingos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Altajaus Ž. ū. mašinų gamybos in-tą (Barnaule). 1959—1962 Šumsko taryb. ūkio (Vilniaus rj.) vyr. inžinierius. 1965—69 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1969 dėsto Ž. ū. akademijoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie traktorių variklius.

RAMANÁUSKAS Juozas [1870.XI.21 Lapankoje (Vilkaviškio rj.) — 1944.V.22 Mainersvilyje (JAV, Pensilvanijos valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo vaikystės tarnavo pas buožes. 1889 išvyko į JAV. Iš pradžių dirbo įv. darbus, vėliau angliakasiu. Nuo 1892 bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų". 1893 su A. Miluku nupirko savaitraštį „Garsas" ir leido pavadinimu „Garsas Amerikos lietuvių", kurį laiką pasirašinėjo jo redaktoriumi. Nuo 1895 susivienijimo lietuvių Amerikoje Mainersvilio kuopos raštininkas. J. Šliupo paveiktas, atsimetė nuo klerikalų, bendradarbiavo laikraštyje „Viltis" (1899). 1911 Mainersvilyje įkūrė Lietuvių teatro d-ją, iki 1913 tvarkė jos raštvedybą. 1905 įstojo į Lietuvių socialistų partiją Amerikoje, buvo jos vykd. k-to narys. 1916 suartėjo su V. Mickevičiumi-Kapsuku. Nuo 1919 JAV Komunistų partijos narys. Bendradarbiavo laikraščiuose „Kova", „Darbininkų viltis", „Galybė", „Laisvė", „Vilnis". 1941—44 dirbo JAV lietuvių org-jose, kurios teikė pagalbą Tarybų Sąjungai, hitlerininkų pavergtai Lietuvai.

RAMANÁUSKAS Kazys [g. 1896.III.28 Šeimyniškiuose (Raseinių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1962). 1919 baigęs Kauno karo m-lą, tarnavo karininku Lietuvos kariuomenėje; kartu 1927 baigė Kauno un-to ekonomikos skyrių. 1930 baigė Pragos Intendantų akademiją. 1930—40 tarnavo Lietuvos kariuomenės intendantūroje. Nuo 1940 Raudonosios Armijos (1942—44 16 liet. divizijos) karininkas. 1945—46 Lietuvos TSR Liaudies Komi-

sarų Tarybos darbuotojas. 1946—51 dirbo ped. darbą Kūno kultūros in-te, Ž. ū. akademijoje. 1951—57 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. sekretorius, 1957—60 to paties in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1960 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių melioracijos darbų organizavimo bei ekonomikos klausimais. Knygos „Žemės ūkio melioratoriaus žinynas" (1960) bendraautoris.

RAMANÂUSKAS Petras [g. 1914.II.24 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Iki 1930 tarnavo pas buožes, vėliau Alytaus liejyklos darbininkas. 1933 įstojo į LKJS. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935 už dalyvavimą Užnemunės valstiečių streike nubaustas adm. tvarka. 1935—37, atlikdamas kar. prievolę, dirbo rev. darbą kareivių tarpe. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 Alytaus aps. ž. ū. komisijos pirmininkas, Rokiškio aps. milicijos skyriaus viršininkas. 1941—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko polit. vadovo pavaduotojas; kautynėse prie Oriolo sunkiai sužeistas. 1944—54 adm. darbuotojas Vilniuje, Birštone, Kaišiadoryse. Nuo 1954 ūkinis darbuotojas Kaišiadoryse.

RAMANÂUSKAS Rimgaudas [g. 1934. XII.3 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vologdos Pienininkystės in-tą, iki 1961 dirbo Klaipėdos pieno kombinate inžinieriumi. Nuo 1965 Visasąjunginio sviesto ir sūrių pramonės in-to Lietuvos filialo (Kaune) cheminės laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių specialiosios sūrių fizinės chemijos klausimais; padarė keletą išradimų.

RAMANÂUSKAS Silvestras [g. 1924. III.6 Naukaimyje (Raseinių rj.)] — partinis darbuotojas. 1946—48 LLKJS Ukmergės aps. k-to darbuotojas. Nuo 1948 TSKP narys. 1948—49 LLKJS Kėdainių aps. k-to 1 sekretorius. 1949—51 part. darbuotojas Josvainiuose (Kėdainių rj.), Vilkaviškyje. 1951—52 LKP Veisiejų rj., 1954—56 LKP Šakių rj. k-to sekretorius. 1952—54 mokėsi Resp. part. m-loje. 1958—60 LKP Kudirkos Naumiesčio, nuo 1960 LKP Molėtų rj. k-to I sekretorius. 1963 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK, 1966 — Belvederio ž. ū. technikumą. 1960—62 LKP Revizijos komisijos narys, nuo 1962 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

RAMANÂUSKAS Vaclovas Zigmantas [g. 1937.X.5 Kančaičiuose (Skuodo rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—62 Skaičiavimo mašinų g-los specialaus konstravimo biuro inžinierius, nuo 1966 to biuro skyriaus viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie elektroninių skaičiavimo mašinų konstravimą.

RAMANÂUSKAS Vytautas [g. 1922. XI.8 Barsiukuose (Akmenės rj.)] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1950 baigęs Ž. ū. akademiją, dėstė Vilniaus miškų technikume; 1951—59 technikumo direktoriaus pavaduotojas. 1960—66 Miškų ūkio in-to miško apsaugos skyriaus vedėjas, nuo 1967 želdinimo skyriaus vedėjas. Metodiškai vadovauja miško medžių selekcijai miškų ūkiuose. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos parkų ir gyvenviečių dendroflorą, miško medžių selekciją. Monografijos „Dendrologija" (1963) redaktorius sudarytojas ir vienas autorių.

Ršt.: V. Ramanauskas, A. Gradeckas, Nurodymai miško sėklinėms plantacijoms sudaryti Lietuvos TSR miškuose, V., 1966.

RAMANÂUSKAS Vytautas [g. 1930.II.7 Drebulinėje (Vilkaviškio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1964). 1957 baigė Ž. ū. akademiją. 1957—62 Ekonomikos, 1962—67 Ž. ū. ekonomikos, nuo 1967 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie kapitalines investicijas į Lietuvos TSR žemės ūkį, galvaninių dangų ekonominį efektyvumą.

Ršt.: A. Poviliūnas, V. Ramanauskas, Efektyvūs kapitaliniai įdėjimai — gera ūkininkavimo sąlyga, V., 1966; B. Gurklys, V. Ramanauskas, Kolūkių gamybiniai fondai ir jų panaudojimas, V., 1968.

RAMANÂUSKIENĖ Dalia Barbora [g. 1935.I.4 Šiluvoje (Raseinių rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1961). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie fazių kitimo kinetiką chromo rūgšties ir trivalenčio chromo hidroksido mišiniuose, chromo rūgšties elektroredukcijos mechanizmą ir sąlygas didesnio korozinio atsparumo dekoratyvinėms chromo dangoms gauti.

RAMANÂUSKIENĖ Jadvyga [g. 1920. XI.29 Balandžiuose (Tauragės rj.)] — cirko artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). Mokėsi Kražių, Skaudvilės, Batakių vid. m-lose. Nuo 1933 įvairių Lietuvos cirkų artistė. 1940—41 cirko „Vilniaus arena" meno vadovė. Laimėjusi respublikos estrados artistų konkursą (žonglierė ant vienračio), buvo pasiųsta į sąjunginį estrados konkursą Maskvoje. 1941—44 dirbo Stalingrado operetės teatre, įvairiuose TSRS cirkuose. 1944—59 Lietuvos TSR Filharmonijos „Cirko scenoje", nuo 1959 cirko „Vilnius" artistė ir meno vadovė. Svarb. numerius arenoje atlieka su P. Pipiru ir V. Variakojiene.

RAMANAVÀ — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 3 km į š. nuo Onuškio, 8 km į p. r. nuo Aukštadvario; kolūkio centras. 146 gyv. (1970). XIX a. pab. buvo R. dvaras ir R. kaimas. 1959 kaime buvo 149 gyv.

RAMANČIŪCKAS Jonas [g. 1927.X.1 Griškonyse (Alytaus rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1966). 1944 baigė Alytaus ž. ū. m-lą. 1945—48 ir 1951—57 dirbo zootechniku. 1948—51 ir 1957—62 Kapsuko rj. „Gegužės Pirmosios" kolūkio, nuo 1962 Neries kolūkio pirmininkas; tie kolūkiai derliais, pieno ir mėsos gamyba, darbadienio verte yra vieni pirmaujančių Kapsuko rajone. Nuo 1967 TSKP narys.

RAMAŠKÀ Mykolas [1900.III.26 Norkūnuose (Alytaus rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys; vadovavo Vinkšninių (Alytaus rj.) kom. kuopelei. 1940—41 LKP Alytaus aps. k-to propagandos skyriaus instruktorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

RAMBÝNAS — mišku apaugusi aukštuma Nemuno deš. krante, 9 km į p. r. nuo Pagėgių. Senovėje ta aukštuma buvo didesnė (vad. Rambyno kalnas). Vėliau ją ardė upė; vandens paplautos kalno dalys griuvo XVIII a., 1835 ir vėliau. Rambyne buvo lietuvių alkvietė, šventasis miškas ir, gal būt, pilis. Kai kurie istorikai spėja R. kalne stovėjus skalvių pilį Ramigę, kurią 1276 kryžiuočiai sunaikino. R. daugiausia žinomas kaip vakarinių lietuvių apeigų vieta. 1385 ir 1395 kryžiuočių kelių į Žemaitiją aprašymuose minimas R. kalnas, o šalia jo iš r.— šventas miškas. 1595 K. Henenbergeris pažymėjo, kad žmonės laiko R. šventu kalnu. Pisanskio knygoje „Apie Prūsijos karalystės kalnus" (1769) parašyta, kad žmonės senu papročiu atlieka R. kalne įv. apeigas, nors dvasininkai jas ir draudžia. XIX a. pradžios autoriai teigia, kad dar ir tuo metu žmonės keliavo į R. maldauti sveikatos, vaisingumo ir kitų malonių, kad ant kalno buvo didelis lygiu viršumi akmuo, ant kurio sen. lietuviai dėdavę aukas dievams. 1811 tas akmuo suskaldytas malūno girnoms. Malūnininką ir akmenskaldžius ištikusios įv. nelaimės. Tai dar labiau sustiprino prietaringą žmonių pagarbą Rambynui. 1837 R. išpopuliarino E. Gizevijus, kuris aprašė (laikraštyje „Preussische Provinzialblätter") kalno dalies nuslinkimą (1835) ir paskelbė įv. padavimų apie R. (dalis jų, tur būt, jo paties sugalvoti). Jis teigė, kad Rambyne stovėjusi skalvių šventovė, kad čia sen. lietuviai garbinę dievus — Patrimpą, Laimą ir kt., o aukuro akmenyje buvęs iškaltas šventyklos atvaizdas, kalavijas, gyvulių pėdos ir kiti ženklai. Pats Gizevijus R. aukuro akmens nematė, o ankstyvesni šaltiniai akmens ženklų nemini. 1878 nuslinko R. kalno likučiai. Išliko mišku apaugusi aukštuma, kurioje yra nedidelių kalvelių, primenančių pilkapius. R. apylinkėse rasta X—V a. pr. m. e. žalvarinis įmovinis kirvelis ir III—XII a. senienų. Nuo XIX a. pabaigos Rambyne švenčia-

mos Joninės; taryb. metais rengiamos Tarybinio jaunimo dienos, sėjos baigimo iškilmės.

Lit.: Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2, Lpz., 1863; **A. Thomas,** Rombinus.—„Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft", Bd. 2, Heidelberg, 1887; **J. Remeika,** Ką kalneliai pasakoja, Klaipėda, 1938 [p. 9—16, 19, 88].

RAMÝGALA — miestas Panevėžio rj., 25 km į p. nuo Panevėžio; apylinkės centras. 2113 gyv. (1970). Miestas įsikūręs kalvoje, prie Kėdainių—Panevėžio plento. Teritorija 305 ha (1970), iš jų 94 ha užstatyta. Plano struktūra radialinė. Centre yra išplėstos gatvės pavidalo aikštė — viena iš įdomiausių šio tipo aikščių Lietuvoje (vad. ilgasis turgus). Dauguma pastatų išsidėstę palei pagr. gatvę. Miesto r. pakraščiu teka Upytė (Nevėžio intakas). Yra sviesto ir sūrių g-la (įk. 1932), duonos f-kas (kepykla past. 1954), buitinio aptarnavimo kombinatas, kuriam priklauso malūnas (įk. 1932), vilnų karšykla, lentpiūvė, įv. dirbtuvės. Mieste 1970 buvo 24 gatvės (bendras ilgis 12,8 km); 1960 įrengtas 2,5 ha parkas. Keliai jungia R. su Krekenava, Vadokliais, Pagiriais. Mieste veikia 75 vietų Panevėžio rj. ligoninė (įk. 1953), poliklinika, moterų ir vaikų konsultacijos, greitosios pagalbos postas. Yra vid. m-la (1940—49 g-ja), kino teatras (nuo 1955), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1937), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1950).

Ist. šaltiniuose R. minima XIII amžiuje. Didysis kun-štis Aleksandras 1501 pavedė Vilniaus vyskupams patronuoti, be kitų, ir R. parapiją, kurioje 1500 buvo pastatyta bažnyčia. 1525 pirmą kartą paminėtas R. valsčius, valdomas Kareivos. 1580 Steponas Batoras suteikė privilegiją rengti 3 metines muges. 1584 R. priklausė Upytės apskričiai. 1585, 1586 ist. šaltiniuose minimas R. dvaras ir miestelis, kuriame buvo parduotuvių, bažnyčia, kalėjimas. Keliai jungė R. su Kėdainiais, Raguva, Šeduva, Panevėžiu, Ukmerge. XIX amžiuje R. priklausė valstybės iždui. Miestelyje vyko dideli turgūs. 1833 buvo 454 gyv., 1897 — 1329 gyv. Nuo XIX a. vid. veikė m-la;

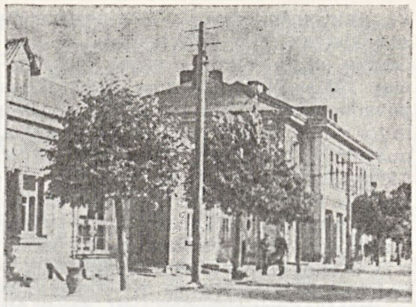

Ramygala. Centrinė gatvė

1853 joje mokėsi 56, 1880 — 86 mokiniai. 1918 pab. Ramygaloje įsikūrė LKP kuopelė, buvo sudarytas valsčiaus rev. k-tas (pirm. J. Marozas). Buržuazijos valdymo metais buvo pieninė (įk. 1925), 2 motoriniai malūnai su lentpiūvėmis, girininkija, prog-ja (įk. 1918), 2 pr. m-los, biblioteka (įk. 1933). Veikė LKP, LKJS, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės. 1923 miestelyje buvo 1246 gyventojai. 1943—44 veikė LKP Ramygalos valsčiaus pogr. k-tas. Taryb. metais pastatyta ligoninė, kino teatras, buitinio aptarnavimo kombinatas, universalinė parduotuvė-restoranas, nemažai gyv. namų. Iki 1950 R. — valsčiaus centras, 1950—62 — rajono centras; 1957 R. suteiktos miesto teisės. 1951—62 ėjo rajono laikr. „Tarybinė tėvynė". 1959 buvo 1882 gyv.

RAMIGĖ — vakarinių lietuvių pilis Nemuno žemupio dešiniajame krante, kaip spėjama, stovėjusi nuslinkusioje Rambyno kalno dalyje. 1276 Kryžiuočių ordino kariuomenė, iš Sembos atplaukusi Nemunu, paėmė Ragainės pilį, po to, persikėlusi per upę, puolė R. pilį. Po atkaklios kovos kryžiuočiai pilį paėmė, daug žmonių išžudė, kitus paėmė į nelaisvę.

RĀMIS — ežeras Zarasų rj., 3 km į š. v. nuo Smalvų, prie kelio į Zarasus. Plotas 32 ha, ilgis 1160 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 2900 m. Krantai aukšti. Nenutekamas. Prie ežero yra Raminavos vienkiemis. Ežeras verslovinis.

RAMÝTĖ — upė Radviliškio ir Pakruojo rj., Daugyvenės deš. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 59 km^2. Prasideda Valdeikių apylinkėse, 10 km į š. r. nuo Šeduvos. Teka į š. Įteka į Daugyvenę 10 km nuo jos žiočių, 2 km į š. nuo Klovainių, 7 km į r. nuo Pakruojo. Intakas Ošupis (deš.). Vid. nuolydis 98 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,31 m^3/s.

RAMŌNAI — kaimas Kauno rj., Čekiškės apyl., 9 km į š. nuo Vilkijos, 7 km į p. r. nuo Čekiškės. 24 gyv. (1970). Per kaimą teka Strebukas (Striūnos intakas). Yra Pagirių ryšių skyrius, Miškalaukio aštuonmetė m-la (1923—50 pradinė, 1950—62 septynmetė). 1959 buvo 26 gyv.

RAMONÁITĖ Stasė [g. 1925.IV.4 Rūdaičiuose (Plungės rj.)] — chemikė neorganikė, chemijos mokslų kandidatė (1956). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 jame dirba ped. darbą. Nuo 1962 TSKP narė. Nuo 1967 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie aliuminio, titano ir cirkonio nustatymo metodus.

RAMŌNAS Kęstutis [g. 1936.II.1 Biržuose] — dailininkas. 1954 baigė Kauno vidurinę dailės m-lą, 1965 — Lietuvos TSR Dailės in-tą (pram. dailės specialybė). Nuo 1964 Eksperimentinio meninio konstravimo biuro dailininkas konstruktorius, 1966—70 dar ir „Minties" leidyklos meninis redaktorius. Nuo 1966 dalyvauja dailės parodose. Sukūrė buitinės chemijos gaminių komplekto plastmasinės taros projektą (1965), pram. gaminių etikečių, firminių ženklų, lakštinės grafikos darbų („Dūdorius", 1966; „Jaunystė", 1967; „Trys mergelės", 1968; „Mitingas", „Sudegintas kaimas", 1969), atvirukų, apipavidalino ir iliustravo knygų.

RAMŌNAS Pranciškus [g. 1933.XI.12 Katinuose (Joniškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. 1956 Joniškio rj. Skribakių apyl. pirmininkas. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1957 Joniškio rj. Bariūnų kolūkio pirmininkas. Lietuvos TSR ž. ū. pirmūnas (1964). Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas. Jo vadovaujamas kolūkis tapo pirmaujančiu Joniškio rj.; kolūkyje ypač padidėjo javų, cukrinių runkelių derliai, pieno ir mėsos gamyba.

RAMŌNAS Viktoras [1896 Papiškiuose (Kauno rj.) — 1919.VIII prie Daugpilio] — Spalio revoliucijos ir 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Iš mažens tarnavo pas buožes. 1913 persikėlė į Kauną, 1914 — į Peterburgą; dirbo Putilovo g-loje. 1914 pab. mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1917 įstojo į Komunistų partiją, dalyvavo Žiemos rūmų šturme, vėliau kovojo už Tarybų valdžią Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas), Kijeve. 1918 rudenį įstojo į Raudonosios Armijos 5 Vilniaus pulką, 1919 pr. kovėsi Vilniuje, Jiezne ir kitur. Žuvo kautynėse.

RAMŌNAS, Romanas, Ramanauskas, Vincas [g. 1905.I.14 Trakiškiuose (Kapsuko rj.)] — rašytojas. 1924—28 studijavo Kauno un-to teologijos-filosofijos f-te. 1926—28 ir 1938—43 mokytojavo

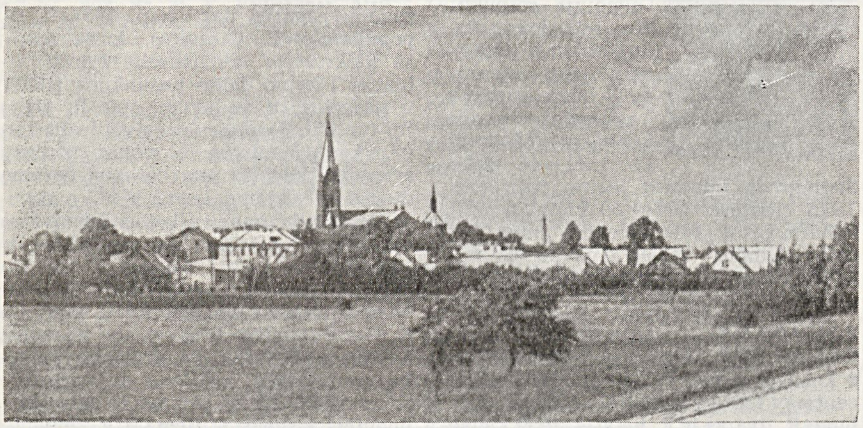

Ramygala. Bendras vaizdas

Marijampolėje. 1944 pasitraukęs į Vakarus, gyveno Vokietijoje, Austrijoje. Nuo 1950 gyvena JAV, Čikagoje. Nuo 1924 period. spaudoje skelbė noveles. Novelių rinkinyje „Dailininkas Rauba" (1934) vyrauja impresionistiniai meninninkų gyvenimo, periferijos miestelių buities vaizdai. Romanuose „Kryžiai" (1947), „Dulkės raudonam saulėleidy" (par. 1942, išl. 1951) vaizduojamas pasiturinčių valstiečių, provincijos inteligentų gyvenimas, reiškiamos antitarybinės tendencijos. Emigracijoje sukurtoms apysakoms (rink. „Miglotas rytas", 1960) t. p. būdinga Lietuvos kaimo buities tematika, patriarchalinių, konservatyvios pasaulėžiūros valstiečių idealizavimas.

RAMÕNGALIAI — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 2 km į p. r. nuo Vabalninko, prie kelio į Kupiškį; kolūkio centras. 132 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1782. Kaimas 1909 išsiskirstė į vienkiemius. Caro valdymo ir kaizerinės okupacijos metais Ramongaliuose veikė pažangaus jaunimo būrelis. Jis turėjo knygynėlį, leido rankraštinius laikraštėlius („Pirmieji žingsniai", „Irklas"). 1915 kaime buvo pastatyta M. Šikšnio pjesė „Pilėnų kunigaikštis" (režisavo K. Rimša). 1959 buvo 103 gyv.

RAMONÍENĖ Laima [**Puodžiūnaitė**; g. 1935.X.5 Kriūkuose (Šakių rj.)] — dailininkė. 1962 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-tą (grafikos specialybė), iki 1964 dirbo Lietuvos TSR LŪT Centrinio projektavimo ir konstravimo biuro dailininke. Nuo 1964 Eksperimentinio meninio konstravimo biuro dailininkė. Nuo 1962 dalyvauja dailės parodose. Sukūrė pram. gaminių etikečių, firminių ženklų, estampų („Mergaitės portretas", „Lietuvaitė", „Hirosimai atminti", „Motina"), apipavidalino ir iliustravo knygų (poezijos rink. „Būkit laimingos", V. Dautarto „Kai nurausta putinas", abi 1961; P. Cvirkos „Daina", 1963; Žemaitės „Nuo audros palindus", 1965).

RAMÕSIUS — ežeras Molėtų rj., 9 km į p. nuo Aluntos. Plotas 16 ha, ilgis 790 m, didž. plotis 360 m, kranto linijos ilgis 1950 m. Krantai daugiausia aukšti, rytinis apaugęs miškų. Išteka Ramošia (Alantos kair. intakas). Prie ežero yra Gilužių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

RAMŪČIAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Karmėlavos apyl., 12 km į š. r. nuo Kauno, 1,5 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento; kolūkio centras. 414 gyv. (1970). Pro kaimą teka Zversa (Neries intakas). Pr. m-la (nuo 1957), biblioteka. 1959 buvo 305 gyv.

2. Kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 2,5 km į š. v. nuo Šaukėnų, Ventos kair. krante. 147 gyv. (1970). Per kaimą eina Kuršėnų—Užvenčio kelias. Yra mašinų remonto dirbtuvės, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1717. 1959 buvo 55 gyv.

3. Kaimas Šilutės rj., Gardamo apyl., 11 km į š. r. nuo Šilutės, 10 km į š. v. nuo Žemaičių Naumiesčio; tarybinio ūkio centras. 137 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Tenenys (Minijos intakas). Kaimas gatvinis. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (XIX a. pab. įkurta pradinė; 1952—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 87 gyv.

RAMULDAVÕS MIŠKAĨ — miškų masyvas Anykščių rj., 9 km į š. r. nuo Anykščių, į v. nuo Anykščių—Rokiškio plento. Priklauso Anykščių miškų ūkio Ramuldavos ir Mickūnų girininkijoms. Plotas 3540 ha; medynų 3174 ha. Masyvą sudaro Ramuldavos (2590 ha), Saldagirio (318 ha), Smalinos (265 ha), Mickūnų (142 ha), Sterkonių (92 ha), Pavarių (50 ha), Medinų (48 ha) ir Dobilynės (35 ha) miškai. Šiaurėje masyvas siekia Šventąją, pietuose — jos intaką Varių, pietvakariuose susisiekia su Dobulio mišku. Paviršius banguotas, tik p. dalis vietomis lygi, pelkėta. Š. dalyje prasideda Šventosios kair. intakai Taurožė ir Beržuona. Dirvožemiai šilainiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai ir priemoliniai. 90% medynų savaiminės kilmės. Labiausiai paplitę augaviečių tipai — drėgnas bei drėgnokas žaliašilis ir drėgnas šilas. Pušynų yra 76%, beržynų 10%, eglynų 9%, juodalksnynų 3%, drebulynų 2%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 27%, pribręstantieji 20%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 125 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lūšių, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. 3015 ha užima eksploatacinis miškas, 525 ha — apsauginis (palei plentą ir Šventąją). Per metus iškertama apie 4400 ktm. Masyvo pakraščiuose įsikūrę Dobilynės, Medinų, Mickūnų, Pavarių, Ramuldavos, Smalinos, Sterkonių kaimai.

RAMUNÍENĖ Ramutė [g. 1918.VII.9 Maskvoje] — vertėja. 1936 baigė Marijampolės g-ją. 1937—39 studijavo Grenoblio (Prancūzija) un-te. Nuo 1945 Vilniaus un-to pranc. kalbos katedros dėstytoja. Išvertė į liet. kalbą pranc. rašytojų kūrinių.

Vert.: **O. Balzakas**, Pusseserė Beta, V., 1957; **O. Balzakas**, Pusbrolis Ponsas, V., 1959; **O. Balzakas**, Gobsekas (Apysakos), V., 1960; **O. Balzakas**, Trylikos istorija, V., 1963 [su A. Merkyte]; **Stendalis**, Parmos vienuolynas, V., 1963; **P. Gamara**, Berliuretės upelio paslaptis, V., 1964; **V. Hugo**, Biug Žargalis, V., 1965; **Moljeras**, Skapeno klastos.—„Tartiufas" ir kitos komedijos, V., 1967.

RAMŪNIS Simonas [iki 1940 **Ramanauskas**; g. 1916.X.29 Pakšteliuose (Šiaulių rj.)] — inžinierius architektas. Nuo 1940 studijavo Kauno un-te archit-rą ir lankė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to interjero studiją. Baigęs Kauno un-tą, 1944—45 dirbo Šiaulių miesto vyriausiojo architekto v-bos statybos bei archit-ros kontrolės inspekcijos viršininku. 1945—51 Vilniaus Dailės in-to dėstytojas ir Vilniaus Dailės muziejaus architektas. 1951—61 Vilniaus „Dailės" kombinato medžio darbų meno vadovas. Nuo 1961 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas; nuo 1965 docentas. Nuo 1967 dar ir Visasąjunginio Techn. estetikos in-to Vilniaus filialo pram. gaminių konstravimo skyriaus vyriausiasis specialistas.

Pagal R. projektus įrengti interjerai — TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljono salės (1950—55), Lietuvos TSR MT rūmų 2 salių (1953—54), Naujosios Akmenės kultūros rūmų (1958), TSRS Dailininkų s-gos kūrybos namų Palangoje (1959), Lietuvos TSR MT sanatorijos Druskininkuose dviejų salių (1959) ir reprezentacinės vilos Vilniuje (1960), M. Čiurlionio memorialinio muziejaus Druskininkuose (1963, su baldais); įrengtos įv. parodų ekspozicijos, pastatyti antkapiniai paminklai L. Girai (1951), J. Lapšiui (1952), B. Sruogai (1956) ir kt.

RAMŪTĖS PẼLKĖ — pelkė Švenčionių rj., 13 km į r. nuo Pabradės, 2 km į p. nuo Pabradės—Pastovių geležinkelio, Baltarusijos TSR pasienyje. Plotas 120 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė, susidariusi Meros (Žeimenos intako) slėnyje. Per R. p. teka bevardis Meros intakas. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 2,23 m. Vyrauja žemapelkinės durpės — plynraistinės bei raistinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 10,2%. Pelkė nusausinta. Jos š. dalis (76 ha) paversta kultūrine pieva. Prie pelkės įsikūręs Ramutės kaimas, o į š. v. nuo jo yra kita Ramutės pelkė.

RÀNCEVAS Merkurijus [g. 1903.XI.24 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—18 Petrograde dirbo kepykloje ir spaustuvėje. 1918—19 tarnavo Raudonojoje Armijoje, kariavo Suomijos ir Vilniaus kr. frontuose, buvo milicininku Panevėžyje. 1919—40 darbininkas Biržų, Panevėžio, Kėdainių, Šiaulių apskrityse. 1937—49 Komunistų partijos narys. Pogr. darbą dirbo Baisogalos (Radviliškio rj.) valsčiuje. 1940—41 Kėdainių aps. vykd. k-to darbuotojas. 1941—42 Mordovijoje dirbo kolūkyje, duonos kombinate. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte 3 kartus sužeistas. 1945—1950 Baisogalos vls. vykd. k-to pirmininkas. 1950—56 kolūkio pirmininkas Radviliškio rj. 1956—66 darbininkas Šiauliuose. Nuo 1967 pensininkas.

RANČẼLIS Vytautas Petras [g. 1938.I.31 Kalvarijoje] — botanikas genetikas, biologijos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1963 dirba jame ped. darbą; nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių augalų fiziologijos ir genetikos klausimais.

RANDAKẼVIČIUS Alfonsas [g. 1919.V.1 Dovainonyse (Kaišiadorių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, administracinis darbuotojas, generolas majoras. 1937—40 mūrininkas Kauno ir Trakų apskrityse. 1940—41 LLKJS Kruonio (Kaišiadorių rj.) vls. k-to sekretorius, LLKJS Kauno aps. komiteto instruktorius. Nuo 1940 TSKP narys. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. di-

vizijoje; buvo divizijos komjaunimo biuro sekretorius, divizijos polit. skyriaus viršininko padėjėjas komjaunimo reikalams. 1946—49 LLKJS CK sekretorius. 1952 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1952—56 tarnavo Taryb. Armijoje, buvo junginio vado pavaduojas polit. reikalams. 1956—59 Valst. saugumo k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, 1959—66 pirmininkas. 1966—70 adm. darbuotojas Maskvoje. Nuo 1970 Lietuvos TSR teisingumo ministras. 1952—60 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1960 LKP CK narys, nuo 1961 kandidatas į LKP CK Biuro narius. Nuo 1962 TSRS AT deputatas.

RÁNDAMONYS — kaimas Varėnos rj., Ratnyčios apyl., 14 km į š. r. nuo Druskininkų, 2 km į p. nuo Alytaus—Druskininkų plento. 196 gyv. (1970). Kaimą supa Randamonių miškas, iš v. prieina Randamonių ež. Yra girininkija (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1949), kultūros namai (nuo 1963). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1712. 1959 buvo 219 gyv.

RÁNDAMONIŲ EŽERAS — ežeras Varėnos rj., 13 km į p. nuo Merkinės, 14 km į š. r. nuo Druskininkų. Plotas 16 ha. Ežeras lašo formos; jo ilgis 510 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 1800 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti, vakarinis apaugęs mišku. Iš š. dalies išteka Grova (Nemuno intakas). R. pakrantėje yra Randamonių kaimas. Ežeras verslovinis.

RÁNDAMONIŲ MIŠKAS — miškas Varėnos rj., 11 km į š. r. nuo Druskininkų. Plotas 3805 ha; iš jų 3135 ha priklauso Druskininkų miškų ūkio Randamonių, 670 ha — Senovės girininkijai. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Šiaurės vakaruose R. m. siekia Nemuną.

RAÑKINIS. Lietuvoje R. pradėta žaisti 1928 (Klaipėdos sporto klubuose). Klaipėdoje buvo rengiamos miesto R. pirmenybės, turnyrai, žaidžiamos draugiškos rungtynės. Vėliau žaisti R. pradėta ir Kaune (1931 ir 1932 moterų sporto šventėse dalyvavo 2 R. komandos), bet jis neišpopuliarėjo.

Tarybų Lietuvoje žaisti R. (11 prieš 11) pradėta 1954 Vilniuje. 1955 R. įtrauktas į aukštųjų m-lų resp. spartakiados programą; įvyko keletas R. rungtynių tarp Vilniaus ir Kauno komandų. Nuo 1955 rengiamos Lietuvos vyrų ir moterų R. taurės varžybos, nuo 1956 — Lietuvos R. pirmenybės. 1957 pradėtas kultivuoti rankinio 7×7 variantas. 1958 Lietuvos R. rinktinė žaidė pirmuosius tarpt. susitikimus su Vengrijos ir Lenkijos rankininkais. Nuo 1962 rengiamos Lietuvos ir TSRS R. (7×7) pirmenybės. Nuo 1963 R. 11×11 variantas nebekultivuojamas. Kauno „Žalgirio" moterų komanda 1957 ir 1960 (11×11), 1966 ir 1967 (7×7) buvo TSRS R. čempione, Kauno „Atleto" vyrų komanda 1963 — TSRS R. (7×7) čempione. Kauno „Žalgirio" moterų komanda (R. Bitinaitė, E. Buzelienė, P. Dimaitė, A. Lazickaitė, E. Petkienė, S. Salyklienė, R. Stasiulevičienė, D. Vaitiekūnaitė, trenerė F. Bimbienė) 1961, 1967 ir 1968 dalyvavo Europos taurės turnyre; 1967 ir 1968 iškovojo Europos taurę. Lietuvos R. (7×7) čempionėmis buvo Kauno „Žalgirio" moterų (1963—64, 1966—1968) ir vyrų (1966—68), Vilniaus „Mokslo" moterų (1962), Kauno „Atleto" vyrų (1962—64) komandos. 1958—68 Lietuvos R. komandos yra turėjusios apie 250 tarpt. susitikimų (su Čekoslovakijos, Danijos, Jugoslavijos, Lenkijos, Rumunijos, Švedijos, Šveicarijos, Vengrijos ir kitomis R. komandomis). 28 Lietuvos rankininkai įv. varžybose atstovavo TSRS rinktinei. Nuo 1962 (su pertraukomis) TSRS vyrų R. rinktinę treniruoja TSRS ir Lietuvos TSR nusipelnęs treneris J. Grinbergas. 1969 pr. Lietuvoje R. kultivavo apie 30 000 sportininkų (jų tarpe 9 tarpt. klasės sporto meistrai, 3 TSRS nusipelnę sporto meistrai, 68 TSRS sporto meistrai).

„RAÑKPELNIS" — socialistinis, nuo 1920 komunistinis Škotijos lietuvių laikraštis, ėjęs 1907.X.30—1923.VI.29 Belshile iš pradžių kas 2 savaitės, vėliau (nuo 1912) kas savaitė. Iki 1909 jį leido Liet. socialdemokratų partija D. Britanijoje, 1909—20 — Liet. socialistų s-ga D. Britanijoje; šiai s-gai pasivadinus Liet. komunistų s-ga D. Britanijoje, „R." toliau ėjo kaip jos organas, o nuo 1922 jį leido Britanijos Komunistų partijos (Kominterno sekcijos) Lietuvių skyrius. Redaktoriai: 1907—08 K. Jurgelionis,

RANKPELNIS
BRIT. KOM. PART. (Kominterno Sekcijos) Liet. Skyriaus Organas.

„Rankpelnis". 1923 Nr. 2 antraštė

1908—12 V. Rudaitis, 1913—14 J. Klastaitis, J. Čerkevičius, A. Katilius, P. Plaušinis, 1915—16 V. Kapsukas, 1916—20 J. Steponaitis, I. Dagilis-Mauragas, 1920—22 J. Stalioraitis-K. Daugirdas, 1922—23 J. Merkevičius. Pirmuosius kelerius metus „R." buvo švietėjiškos krypties, kovojo prieš klerikalizmą (už tai klerikalų pasiųsti pogromininkai 1910 nusiaubė „R." redakciją ir spaustuvę); 1909 (Nr. 22) išspausdino ištrauką iš F. Engelso kn. „Darbininkų klasės padėtis Anglijoje". Šiuo laikotarpiu „R." bendradarbiai buvo Z. Angarietis, V. Jakštys (Senas Vincas), V. Paukštys-Čibiras, J. Steponaitis, P. Svotelis-Proletaras, J. Šepetys ir kt. Ilgainiui, ypač V. Kapsuko redaguojamas, „R." įgavo rev. kryptį. 1916—20 jame bendradarbiavo M. Juškevičius, F. Norvydas, V. Rekašius, L. Urbanavičius, vėliau — dar ir J. Baltrušaitis, J. Daubaras, J. Ramanauskas, D. Šolomskas. Aktyvūs „R." bendradarbiai ir toliau liko Z. Angarietis bei V. Kapsukas. Laikraštyje buvo daug rašoma apie D. Britanijos pažangiųjų lietuvių gyvenimą, o po 1918 — ir apie LKP veiklą, socializmo kūrimą Tarybų šalyje. 1922 paskelbta P. Vilūno ir Z. Valaičio straipsnių apie J. Janonio kūrybą, B. Pranskaus-Žalionio eilėraščių, išspausdinta ištrauka iš V. Lenino raštų („Taktika", Nr. 41).

RANKRAŠTÝNAI — bibliotekų ar mokslo įstaigų skyriai, kurie telkia, tvarko ir saugo rankraščius, daugiausia literatūros kūrinių originalus. Lietuvoje nemažus R. turi kelios įstaigos: Mokslų akademijos centr. biblioteka, Vilniaus

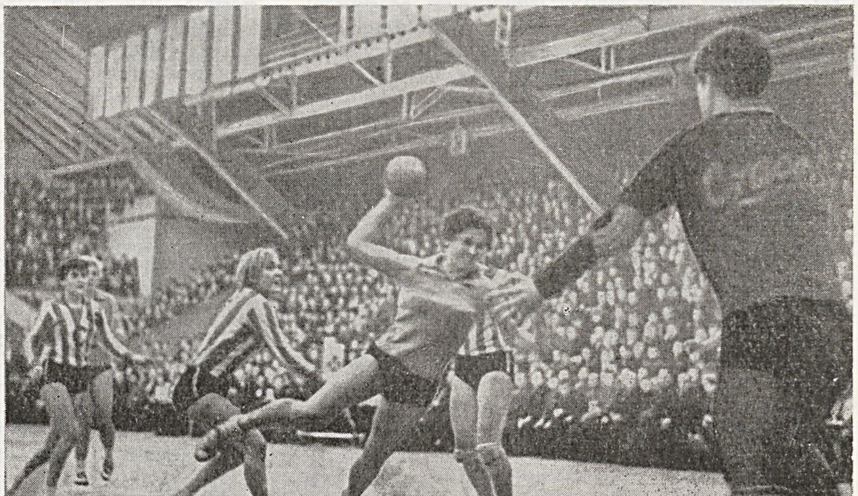

Europos **rankinio** taurės rungtynės tarp Kauno „Žalgirio" ir Krokuvos „Krakovijos" komandų (1967) Kaune

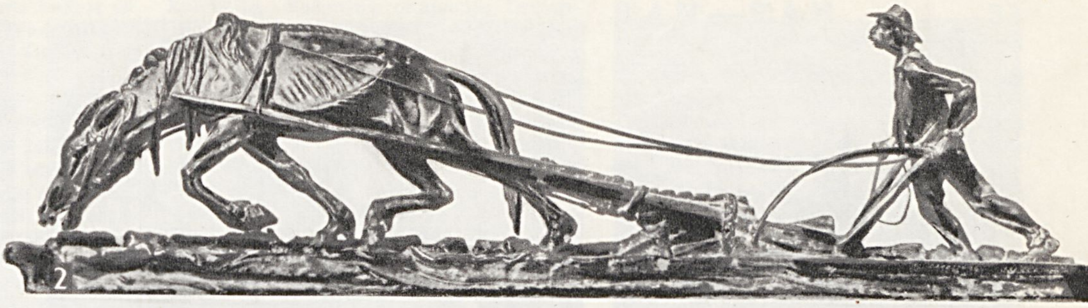

3

PETRAS RIMŠA

Skulptūros: **1.** „Diena ir naktis". **2.** „Artojas". **3.** „Žemaitė". Medaliai: **4.** „Pirmoji lietuviška knyga". **5.** „Juozas Gruodis"

2

4

5

JUOZAS ZIKARAS

1. „Motina su vaiku". **2.** „Senutė". **3.** „Ant vieškelio". **4.** „Piovėjas ir rišėja". **5.** „Knygnešys"

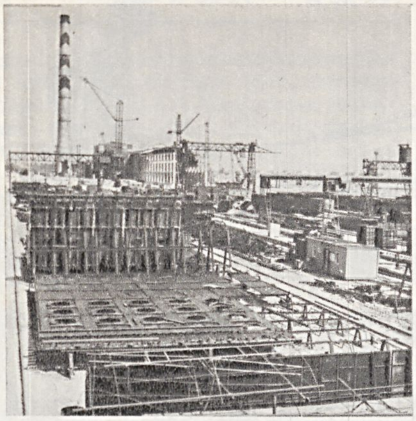

1

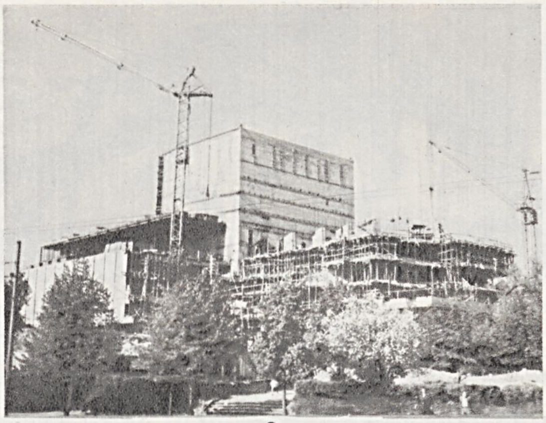

2

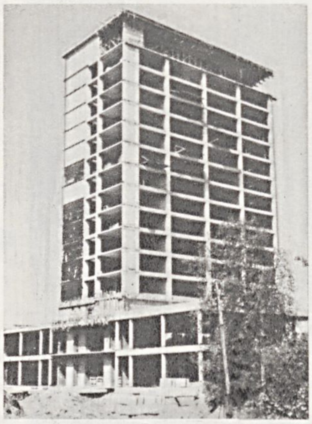

3

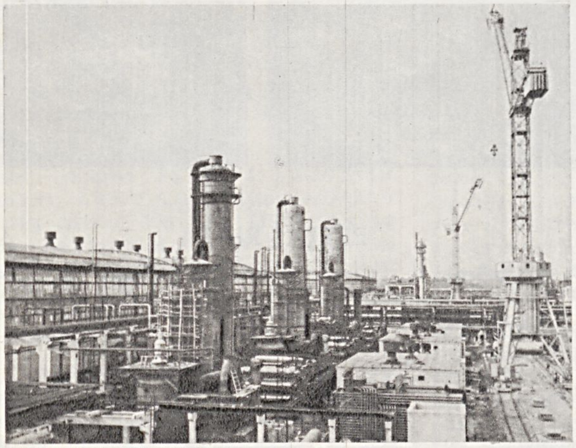

4

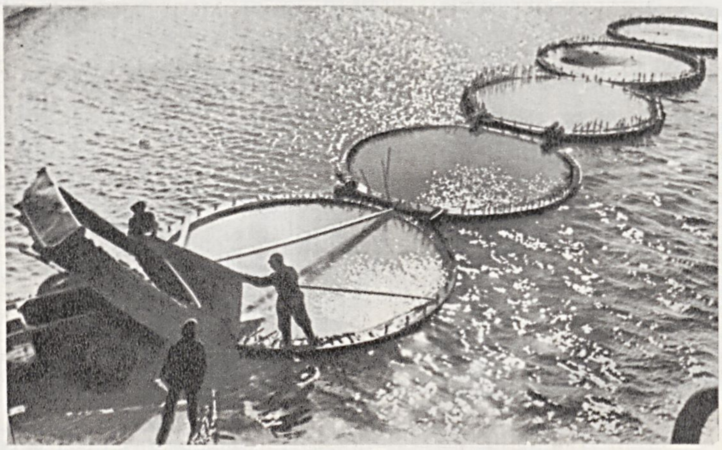

5

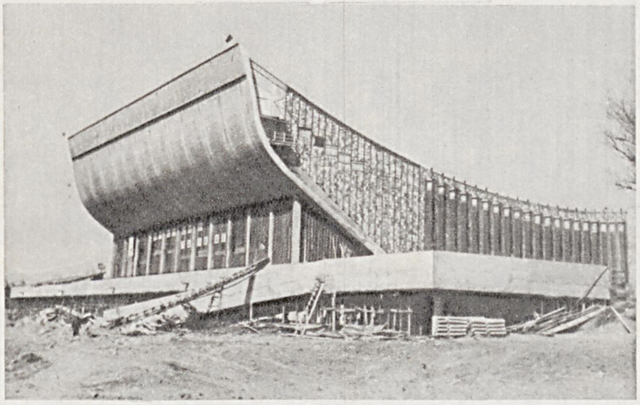

6

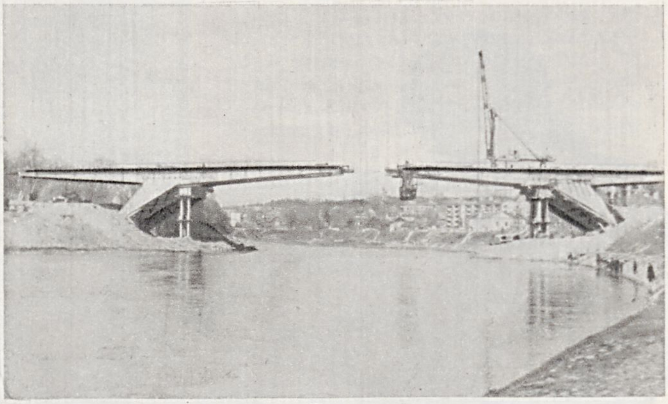

7

8

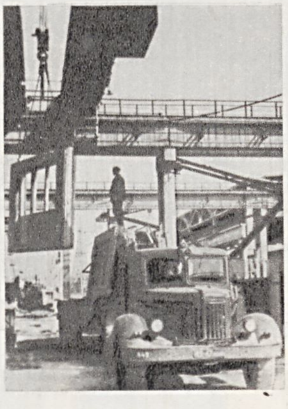

9

STATYBA

Statomi objektai: 1. Lietuvos šiluminės elektrinės III blokas (1964). **2.** Operos ir baleto teatras Vilniuje (1970). **3.** Viešbutis Vilniuje, prie Vingio parko (1970). **4.** Jonavos azotinių trąšų g-los II eilė (1968). **5.** Klaipėdos žvejybos uostas (1966). **6.** Sporto rūmai Vilniuje (1970). **7.** Antakalnio tiltas Vilniuje (1964). **8.** Gyv. namai Kauno V mikrorajone (1970). **9.** Gelžbetonio plokščių pakrovimas Kauno namų statybos kombinate (1970)

un-to moksl. biblioteka, Liet. kalbos ir lit-ros in-tas, Resp. biblioteka, Partijos istorijos in-tas, Lietuvos TSR Dailės muziejaus biblioteka.

MOKSLŲ AKADEMIJOS CENTR. BIBLIOTEKOS RANKRAŠTYNO užuomazga glaudžiai susijusi su bibliotekos įsteigimu. 1892 paveldėjęs iš tėvų (Emilijos ir Eustachijaus) knygų rinkinėlį, T. Vrublevskis pradėjo rinkti knygas ir muziejines vertybes: archyvalijas, monetas, rankraščius. 1911 jis įsigijo gydytojo ir istoriko J. Belinskio rinkinį, Zavadskio spaustuvės rankraščius. Rankraštinių dokumentų kaupimas ypač paspartėjo po 1912, įsisteigus Emilijos ir Eustachijaus Vrublevskių bibliotekos bičiulių d-jai. 1913—17 biblioteka įsigijo apie 500 rankraščių. Rankraštynai nuolat augo ir vėliau, kai, T. Vrublevskiui mirus, 1926 biblioteka tapo valstybine. 1941 perėjusi tik susikūrusiai Lietuvos TSR MA, biblioteka jau turėjo apie 23 000 rankraščių. Ypač daug jų buvo gauta iš nacionalizuotų dvarų archyvų. Hitlerinės okupacijos metais dalis rankraščių žuvo, bet pokario metais rankraštynas vėl ėmė gausėti. 1946 buvo grąžinti 1915 caro valdžios išvežti į Maskvą Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščiai (7723 saugojimo vienetai). Jie pargabenti iš TSRS Valstybinės Lenino bibliotekos. Daug rinkinių šis R. gavo iš kitų mokslo įstaigų, muziejų, bibliotekų, surinko iš priv. asmenų, bažnyčių, buv. dvarų. Pokario metais rankraščių fondai padidėjo daugiau kaip 6 kartus. Dabar (1969) rankraštynas turi beveik 135 000 saugojimo vienetų. Pokario metais buvo suintensyvintas bibliografinis rankraščių aprašinėjimas, pradėtas 1941 pirmojoje pusėje, pertvarkyti fondai, paskelbti pirmieji informaciniai ir bibliografiniai leidiniai apie rankraštyną. Visi rankraščiai suskirstyti į 270 fondų.

Seniausi (nuo XII a.) ir rečiausi rankraštyno dokumentai sutelkti 6 **pergamentų kolekcijose.** Didžioji tų dokumentų dalis — Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kun-ščių, vyskupų, popiežių privilegijos, reglamentuojančios sen. miestų ir miestelių gyvenimą, patvirtinančios ar suteikiančios kai kuriems feodalams ir katalikų bažnyčioms žemės valdas, teisę į dešimtinę ir kt. teises. Jų tarpe yra ir Jogailos bei Vytauto privilegijos, duotos netrukus po krikščionybės įvedimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK). **Mažosios Lietuvos istoriją liečiantys fondai** atspindi prūsų, v. lietuvių istoriją, ekonominį ir kultūrinį Klaipėdos kr. gyvenimą, LDK santykius su Kryžiuočių ordinu (Mažosios Lietuvos aktai, Borussica, Klaipėdos kr. aktų kolekcija). Yra (vienintelis Lietuvoje) **rusų rankraštinių knygų fondas.** Jame saugomas seniausias Lietuvoje rašto paminklas — vadinamoji Turovo evangelija, nurašyta XI amžiuje. R. turi teismų aktų rinkinį, inventorių kolekciją, kartotekų kolekciją, muz. rankraščių kolekciją, fotografuotų rankraščių kolekciją, rusiškų pergamentų rinkinį, atsitiktinių rankraščių kolekciją, Dailės muziejaus kolekciją, kaizerinę okupaciją liečiančių dokumentų rinkinį. Yra ir mėgėjų kolekcionierių sudarytų įv. rankraščių rinkinių. Atskiruose fonduose saugomi dokumentai, susiję su gimstančia rašytine liet. kultūra, tautinės sąmonės kilimu, kultūros ir visuomenės veikėjų (J. Pabrėžos, A. Strazdo, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus, M. Akelaičio, A. Baranausko, Žemaitės, V. Kapsuko, P. Cvirkos ir kt.) gyvenimu bei veikla. Daug yra rankraštinės medžiagos apie Vilniaus praeitį, istorinius lietuvių ir rusų, baltarusių, lenkų, ukrainiečių tautų santykius, 1794 ir 1863 sukilimus, 1905—07 ir 1918—19 revoliucijas.

Sudaryti fondai iš dvarų, bažnytinių institucijų, teatrų ir m-lų, redakcijų ir agentūrų, d-jų ir b-vių (org-jų) archyvų rankraščių. Pažymėtinas **Vilniaus vyskupystės kapitulos archyvas,** apimantis XIV—XX a. (apie 20 000 saugojimo vienetų). Šiuose dokumentuose yra labai daug medžiagos agrarinių santykių ir pramonės istorijos, meno istorijos (kapitulos kantorijos archyvas su turtinga XVII—XIX a. muz. kūrinių kolekcija), sociologinių, religinių ir tautinių santykių tyrinėtojams (aplinkraščiai, ganytojiški laiškai, raportai apie žmonių nuotaikas). Ypač gausi **Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija** (apie 15 000 vienetų), perimta iš Šiaulių „Aušros" muziejaus. Joje dominuoja ūkiniai dokumentai, bet yra ir laiškų rinkinių, lit-ros kūrinių rankraščių. Iš d-jų ir b-vių (org-jų) archyvų išsamiausi yra **Vilniaus „Ryto" d-jos ir Šv. Kazimiero d-jos archyvai.** Nemaža rankraščių liečia ankstyvąją LSDP veiklą.

Iš mokslo, meno ir visuomenės veikėjų asmeninių archyvų gausiausi ir vertingiausi yra **istorikų archyvai.** Jų fonduose yra retų ir senų dokumentų, reikšmingų mokslui dokumentų nuorašų, dažniausiai sugrupuotų pagal moksl. problemas. Šiuose fonduose daug bibliografijų, nuorodų į kitus R. ir archyvus, kuriuose saugomi Lietuvos istorijai svarbūs dokumentai. Be to, istorikų paliktų rankraščių tarpe bene daugiausia yra nepublikuotų. Apimtimi ir reikšme ypač išsiskiria K. Jablonskio, A. Janulaičio ir P. Pakarklio asmeniniai fondai. Iš gamtos mokslų atstovų svarbūs P. Slavėno, V. Čepinskio, P. Šivickio fondai. Kai kurie asmeniniai ar šeimyniniai archyvai — Sapiegų, Remerių, Lenskių, Pliaterių ir kt. — sukaupti dar feod. laikais.

VILNIAUS UN-TO MOKSL. BIBLIOTEKOS RANKRAŠTYNAS pradėtas kaupti nuo pat bibliotekos įkūrimo (1570). Žygimanto Augusto bibliotekoje, dovanotoje un-to steigėjams jėzuitams, jau buvo Tvardovskio XV a. rankraštinė knyga. Manoma, kad un-to bibliotekoje buvo ir daugiau rankraščių. Vėliau, iki 1832, biblioteka rankraštinę medžiagą papildė, be kitko, įsigijo 14 tomų išrašų iš Italijos ir Švedijos archyvų, liečiančių Lietuvos ir Lenkijos istoriją; iš Slucko jėzuitų kolegijos — pirmąjį Lietuvos Statutą rusų kalba, P. Skargos ir kitų žymių žmonių autografus, daug pergamentų. Rankraščiai nebuvo išskirti iš bendrų bibliotekos fondų (jais, matyt, mažai naudotasi). 1832 uždarius un-tą, jo bibliotekos rankraštinių fondų dalis pateko į Peterburgo biblioteką ir Kijevo un-tą. Vilniaus viešojoje bibliotekoje, kuri buvo įsteigta 1865 ir kurios fondai 1919 atiteko atkurtai Vilniaus un-to bibliotekai, vėl pamažu kaupėsi rankraščiai. Tai bibliotekai buvo perduotas 1865 likviduotos Vilniaus archeologinės komisijos nepilnas ir apleistas rankraščių (senųjų aktų, privilegijų bei autografų) rinkinys ir didysis Sapiegų archyvas iš Derečino (Gardino sr.), daugelis po 1863 sukilimo konfiskuotų archyvų, priklausiusių priv. asmenims, vienuolynams ir uždarytoms įstaigoms. 1873 biblioteka gavo Troškūnų, Palėvenės, Tytuvėnų vienuolynų rankraščių rinkinius. 1877 ji jau turėjo 4757 rankraščius. Jos rankraštiniai fondai ilgainiui buvo sutvarkyti ir aprašyti 5 tomų leidinyje („Opisanije rukopisnogo otdelenija Vilenskoj publičnoj biblioteki", vip. 1—5, 1895—1906). Po I pasaul. karo išlikę Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščiai 1919 atiteko Vilniaus un-to bibliotekai. 1923—24 Vilniaus un-to bibliotekoje pradėtas kurti rankraščių skyrius, apimantis ir senus pergamentus, žemėlapius, raižinius, gaidas, rankraščius. Vėliau tas skyrius įsigijo J. Lelevelio, M. Balinskio, J. Lukoševičiaus, M. Zdzechovskio, J. Spruogio ir kitus rankraščių rinkinius. 1951—52 iš Kauno un-to bibliotekos perimtas 13 000 rankraščių rinkinys, 1956 nupirkti filomatų archyvo likučiai, vėliau sukurtas žurnalistikos fondas (jame kaupiama žurnalistikos istorijos medžiaga); be to, renkama un-to ist. f-to etnografinių ekspedicijų medžiaga, un-te apgintų disertacijų bei kitų moksl. darbų rankraščiai. Vilniaus un-to rankraštynas turi (1969) apie 88 000 vienetų. Jie sudaro 84 fondus.

Vieną didžiausių šio R. rinkinių sudaro **buvusio Kauno un-to rankraštynas.** Jis apima liet. rašytojų, visuom. veikėjų, įvairių liet. d-jų, redakcijų („Varpo" ir „Ūkininko" redakcijų, LSDP, Peterburgo lietuvių d-jų) archyvus, Kretingos, Troškūnų vienuolynams, Raudondvario bibliotekai priklausiusius rinkinius bei skyrium gautus rankraščius (pvz., K. Būgos, J. Jablonskio, S. Daukanto, T. Daugirdo, M. Jankaus, E. Jagomasto, A. Baranausko, J. Basanavičiaus, A. Dambrausko-A. Jakšto, Z. Gėlės-Gaidamavičiaus, L. Giros, Didžiulių, V. Kudirkos, J. Tumo-Vaižganto, P. Višinskio, Žemaitės).

Svarbios yra **LDK teismų knygos** (ypač Gardino, Kauno, Šiaulių, Telšių, Trakų, Upytės, Vilniaus, Žemaičių žemės teismų), kurių seniausia yra 1522 metų. Rankraštynas turi didelį ir vertingą **traktatų bei moksl. darbų rinkinį,** M. Brenšteino aprašytą ir dažnai vadinamą jo vardu, apimantį XVI—XIX a. ir liečiantį gamtos mokslus, vid.

amžių filosofiją, Lietuvos bei Baltarusijos mokslų istoriją. Yra gausus XVI—XIX a. **inventorių rinkinys**, apimantis stambių bei smulkesnių Lietuvos ir Baltarusijos dvarų, vienuolynų, bažnyčių bei jų valdų aprašymus. Reikšmingas **Lietuvos teisės istorijos seminaro archyvinių dokumentų rinkinys**, apimantis didikų Chrapovickių, Kvintų, Raiskių, Tarvydų, Zubkų giminių archyvus, Lydos ir Pinsko pavietų bajorų apylinkių, Slonimo, Bichovo, Volkovisko, Minsko ir Vitebsko miestų įv. dokumentus. Šiuose rinkiniuose sutelkta medžiaga svarbi Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos istorijos, ekonomikos, teisės istorijos, visuom. santykių ir kt. sričių tyrinėtojams.

Meno srities fonduose yra J. Damelio, M. Januševičiaus, P. Smuglevičiaus meno darbų, archit. planų bei piešinių, XIX amžiaus Vilniaus teatro dekoracijų eskizų, rankraštinių gaidų (jų tarpe keli XV—XVI a. lotyniškų pergamentinių antifonarijų fragmentai, papuošti gausiomis vinjetėmis bei inicialais), XVIII—XIX a. liturginės bei pasaulietinės muzikos pavyzdžių, rašytojų A. Mickevičiaus, J. Slovackio, F. Dostojevskio, A. Gerceno, P. Beranžė, F. Voltero, muzikų M. Glinkos, F. Listo, Ž. Masnė, dailininkų G. Dorė, I. Kramskojaus, V. Perovo, mokslininko L. Pastero ir kitų mokslo ir meno žmonių autografų, nemaža LDK kun-ščių autografų. Paminėtina **pergamentų kolekcija**, sudaryta iš pavienių dokumentų, rašytų XIV—XIX a.

Iš org-jų ir įstaigų archyvinės medžiagos, patekusios į Vilniaus un-to moksl. bibliotekos rankraštyną, svarbiausi yra Vilniaus un-to ir Vilniaus švietimo apygardos dokumentai, liečiantys XVIII—XIX a. švietimą Lietuvoje; registracijos knyga, kurioje surašyti nuo 1650 mokslo laipsnius gavę asmenys; Lietuvos jėzuitų provincijos m-lų egzaminų knyga; Vilniaus un-to fakultetų, jo tarybos, org-jų veiklos dokumentai; M. Pelkos-Polinskio surinkta bibliografinė medžiaga, kurioje pasitaiko duomenų apie liet. knygas ir liet. kultūros veikėjus; Vilniaus un-to med. f-to ir Medicinos-chirurgijos akademijos profesorių skaityti kursai, studentų užrašai, ligų istorijų rinkinys, Vilniaus medicinos d-jos protokolai, kandidatų į d-jos narius mokslo darbai ir kt.; Rusijos Geogr. d-jos Vilniaus sk. etnografinė bei ekonominė medžiaga, rinkta 1867—1915 Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijose; kelių rusiškų d-jų, žurnalų rankraštinė medžiaga; Zavadskio spaustuvės susirašinėjimo raštų nuorašai, korektūriniai egzemplioriai, dokumentai; Vilniaus viešosios bibliotekos ir Senienų muziejaus 1855—1914 bei Vilniaus un-to bibliotekos 1919—38 archyvinė medžiaga, svarbi Lietuvos bibliotekininkystės istorijos tyrinėtojams.

Yra įv. asmenų archyvų: Vilniaus un-to profesorių M. Počobuto, A. Streckio, V. Gurskio, Joz. Franko, K. Kontrimo, J. Lelevelio, M. Pelkos-Polinskio, J. Sniadeckio, J. Volfgango ir kt.; orientalisto, Vilniaus un-to auklėtinio J. Kovalevskio, revoliucionieriaus ir geologo J. Lukoševičiaus, istoriko M. Balinskio; rašytojo ir mokslininko B. Pranskaus-Žalionio, archyvisto J. Spruogio; yra M. Remerio, F. ir A. Kuršaičių, V. Vilmiko, didikų Giedraičių, Karpių, Kiškų, Sapiegų, Radvilų rankraščių (gausiausia Karpių dvarų archyvinė medžiaga).

LIET. KALBOS IR LIT-ROS IN-TO RANKRAŠTYNAS paveldėjo Liet. mokslo d-jos 1907—38 surinktą kalbinę, literatūrinę, tautosakinę medžiagą, kultūros veikėjų rankraščius; Liet. tautosakos archyvo, veikusio 1935—40 prie Švietimo m-jos, tautosakos fondus, jo paties surinktus ir paveldėtus iš anksčiau gyvavusių org-jų (Tautosakos komisijos, dirbusios Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, Komisijos tautos melodijoms rinkti, veikusios prie Švietimo m-jos); Lietuvos istorijos in-to etnografijos sektoriaus po II pasaul. karo (iki 1952) surinktą tautosakos medžiagą; liet. kalbos žodyno kartoteką, į kurią įeina K. Būgos bei J. Balčikonio pastangomis surinkta žodyno medžiaga. Rankraštynas nuolat papildomas nauja medžiaga.

Literatūrinių rankraščių 1969 pab. buvo 33 165 vienetai, iš jų 19 465 surinkti taryb. metais, kiti paveldėti iš Liet. mokslo d-jos. Literatūros mokslui svarbiausi spausdintų ir nespausdintų poezijos ir prozos kūrinių, lituanistikos darbų rankraščiai, tų kūrinių ar darbų įv. redakcijos, variantai, publicistikos straipsnių, pranešimų, paskaitų, kalbų rankraščiai, darbo užrašai, dienoraščiai, atsiminimai, laiškai, įv. tautų lit-ros kūrinių vertimų rankraščiai, recenzijos, pastabos apie rašytojų kūrybą, lit-ros ir kalbos mokslininkų darbą ir visuom. veiklą. Iš Liet. mokslo d-jos palikimo filol. mokslui ypač vertingi M. Akelaičio, A. Baranausko, J. Biliūno, S. Daukanto, M. Davainio-Silvestravičiaus, J. Janonio, J. Mačio-Kėkšto, Lazdynų Pelėdos, Maironio, V. Pietario ir kt. rašytojų kūrinių rankraščiai, S. Daukanto, A. Juškos, D. Poškos, D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai, Liet. mokslo d-jos archyvas, J. Basanavičiaus rankraštinis palikimas (ypač gausi jo korespondencija). Iš sukomplektuotų rankraščių svarbesni: K. Donelaičio poemos „Metai" rankraščio dalis („Pavasario linksmybės" ir „Vasaros darbai"), dviejų jo laiškų originalai, K. Binkio, K. Borutos, K. Būgos, P. Cvirkos, J. Jablonskio, L. Giros, V. Krėvės-Mickevičiaus, V. Mykolaičio-Putino, Jono Marcinkevičiaus, V. Montvilos, S. Nėries, B. Sruogos, J. Šimkaus, M. Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, G. Petkevičaitės-Bitės, A. Vienuolio-Žukausko, Žemaitės, K. Korsako, A. Venclovos ir kitų rašytojų bei mokslininkų rankraščiai. Dauguma jų išsamiai parodo rašytojo kūrybinį procesą, darbo laboratoriją, estetinių-literatūrinių pažiūrų bei pasaulėžiūros formavimąsi, asmenybės brendimą; jų korespondencija atskleidžia literatūrinius bei kultūrinius ryšius su kt. tautų rašytojais, mokslo ir kultūros veikėjais. Iš šiuose fonduose esančių laiškų kai kurie jau publikuoti J. Biliūno, K. Būgos, P. Cvirkos, L. Giros, S. Nėries, Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės-Bitės, B. Sruogos, J. Šimkaus, P. Višinskio, Žemaitės raštų leidiniuose. Rankraštyne yra ir **memuarinės medžiagos** apie J. Janonį, S. Nėrį, K. Binkį, K. Būgą, J. Jablonskį, V. Krėvę, V. Montvilą, B. Sruogą, A. Vienuolį, Žemaitę ir kt. rašytojus bei mokslininkus. Dalis atsiminimų, laiškų ir dokumentų paskelbta leidiniuose apie S. Nėrį, J. Janonį, V. Montvilą, A. Vienuolį.

Liet. tautosakos rankraščius sudaro apie 770 000 tautosakos vienetų — 320 000 dainų (jų tarpe 53 000 su melodijomis), 61 000 pasakų, padavimų, sakmių ir anekdotų, 197 000 patarlių, priežodžių bei mįslių ir 192 000 įv. kitų tautosakos žanrų kūrinių užrašymų. Rankraštyne yra fonoteka ir fototeka. Fonoteka turi apie 26 000 tautosakos įrašų fonografo plokštelėse bei velenėliuose ir magnetofono juostose, o fototeka — kelis tūkstančius žymesniųjų tautosakos rinkėjų, jos užrašinėtojų fotografijų, t. p. kitokių nuotraukų ir jų negatyvų.

Liet. kalbos žodyno kartoteka turi per 3 mln. lapelių su atskirais žodžiais ir sakiniais. Rankraštyno paveldėta kalbinė medžiaga kasmet papildoma 30—40 tūkst. kortelių. Nemaža žodžių ir iliustracinių pavyzdžių surinkta ir tebeenkama iš senosios ir naujosios lit-ros bei kt. šaltinių. Liet. vardyno fondą sudaro apie 750 000 vienetų: per 440 000 vietovardžių ir per 300 000 asmenvardžių kortelių. Dauguma vietovardžių ir asmenvardžių užrašyti iš gyvosios kalbos. Likusioji dalis yra išrašai iš XVI—XVIII a. inventorių, metrikų knygų ir kt. ist. dokumentų. Didžioji vardyno fondo dalis surinkta 1930—40. Vardynas buvo renkamas ir pokario metais; jo rinkimas ypač suintensyvėjo po 1959, kai Liet. kalbos ir lit-ros in-te buvo įsteigta toponimikos grupė.

Dialektologinį rankraštinį fondą sudaro liet. kalbos atlaso kartoteka ir tarminiai tekstai. Kartotekoje, pradėtoje kaupti 1950, yra apie 650 000 atsakymų, užrašytų pagal atlaso medžiagos rinkimo programą iš daugiau kaip 850 Lietuvos TSR gyv. vietų ir liet. tarmių, esančių už Lietuvos TSR ribų. Yra fonetine transkripcija užrašytų tarminių tekstų: įvairių Lietuvos vietų buitinės šnekamosios kalbos pavyzdžių, tautosakos dalykų. Nemaža tarminių tekstų įrašyta į magnetofono juostas.

RESP. BIBLIOTEKA rankraščius sistemingai pradėjo kaupti Tarybų valdžios metais. Jos rankraštyne yra liet. kultūros ir lit-ros veikėjų rankraščių, pergamentų ir privileginių raštų (XV—XVI a.), senų įv. valdų dokumentų. Svarbūs yra dvarų, bažnyčių bei vienuolynų XIX a. dokumentai, taip pat Lietuvos rašytojų, istorikų ir kultūros veikėjų rankraščiai, pvz., istoriko S. Dau-

kanto žemaičių dainos, vyskupo M. Valančiaus laiškai ir užrašai, kurių dalis J. Tumo paskelbta, Žemaičių vyskupo nominato J. Gintilos veikalai ir korespondencija, J. Pabrėžos straipsnių botanikos, medicinos klausimais rankraščiai bei korespondencija, gamtininko kraštotyrininko A. Kašarausko archyvas. Daugiausia rankraščių yra iš XIX a. pab.—XX a. pirmosios pusės. Tai K. Jauniaus rankraščių rinkinys, K. Būgos korespondencija, istoriko ir etnografo E. Volterio, J. Šliupo, pedagogų J. ir P. Mašiotų, Kauno generalgubernatoriaus P. Veriovkino asmeniniai archyvai, rašytojų K. Borutos, L. Giros, J. Janonio, F. Kiršos, V. Krėvės-Mickevičiaus, S. Nėries, Žemaitės kūrinių rankraščiai. Be to, saugoma nemaža lietuviškų kom. atsišaukimų, rašytojo A. Venclovos padovanotos knygos (apie 600) su žymių žmonių autografais.

PARTIJOS ISTORIJOS IN-TO rankraštyne kaupiami nespausdinti moksl. darbai rev. judėjimo Lietuvoje ir LKP istorijos klausimais, t. p. rev. judėjimą liečiantys dokumentai ir jų nuorašai. Rankraštyną sudaro rankraščių ir dokumentų rinkiniai. Rankraščių rinkinyje 1970 pr. buvo 1019 rankraščių (57 442 lapai). Didelę dalį to rinkinio sudaro istorikų kandidatinės disertacijos ir diplominiai darbai. Dokumentų rinkinyje yra 538 saugojimo vienetai (36 534 lapai). Be to, in-te saugomi moksl. ekspedicijų metu sudaryti 823 aktai apie Lietuvos rev. ir partiz. judėjimo įvykių dalyvius ir vietas.

LIETUVOS TSR DAILĖS MUZIEJAUS BIBLIOTEKA rankraščius pradėjo kaupti 1940, perėmusi Vilniaus miesto muziejaus rankraščius. Iš jų svarbiausi: XVII—XVIII a. Vilniaus magistrato ir Lietuvos kun-ščių potvarkiai, Vilniaus evangelikų liuteronų kolegijos pajamų ir išlaidų sąrašai, reformatų kolegijų pranešimai, pavieniai dokumentai, susiję su Vilniumi, ir rankraštinė medžiaga apie L. Stuokos-Gucevičiaus kūrybą; meno tyrinėtojų rinkiniai — M. Vorobjovo laiškai, jo rašiniai dailės, architektūros ir estetikos klausimais, medžiaga apie M. Čiurlionio kūrybą, liaudies meno kūrinius, dailės parodas, dail. A. Jaroševičiaus laiškai, straipsniai laikraščiams ir pastabos apie liet. liaudies meną; kai kurių Lietuvos dailininkų autobiografijos; istorijos ir meno tyrinėtojų darbai — V. Zahorskio studijos apie Vilniaus mokslo bičiulių d-jos muziejaus numizmatikos skyrių ir apie Lenkijos monetas nuo seniausių laikų iki 1864, H. Slizenio studija apie žmones, susijusius su Lietuva ir pasižymėjusius mokslo, meno, lit-ros ir kt. srityse, nežinomo autoriaus parašyti XIX a. pab. straipsniai dailės, lit-ros, archit-ros, istorijos, geografijos ir kt. klausimais, pavadinti „Sylva rerum" (15 didelių tomų), mkt. V. Sako-Sakavičiaus rinkta medžiaga apie kultūros veikėjus, dirbusius Kėdainiuose; Lietuvos TSR Dailės muziejaus moksl. darbuotojų tyrimai meno kūrinių restauravimo klausimais, studijos apie dailininkus, vadovai po parodas ir ekspozicijas, medžiaga paskaitoms per radiją ir televiziją, studijų vertimai į liet. kalbą iš kt. kalbų.

Lit.: Перечень документов из рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, Вильна, 1867; **Ф. Добрянский,** Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских, Вильна, 1882; **Н. Одинцов,** Древние греческие богослужебные рукописи Виленской публичной библиотеки, СПб, 1887; Описание Рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 1—5, Вильна, 1895—1906; **А. Миловидов,** Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки, его история и состав, Вильна, 1910; **M. Brensztejn,** Biblioteka uniwersytecka w Wilnie do roku 1832, Wilno, 1925; **M. Brensztejn,** Zbiór rękopisów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, Wilno, 1932; **E. Eimaitytė,** Vytauto Didžiojo universiteto rankraščių skyrius.—„Bibliografijos žinios", 1936, Nr. 1, p. 27—30; **N. Leškovič,** Revoliucinis judėjimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1905—07 metais (LTSR MA CB rankraščių aprašas), V., 1958; **V. Abramavičius, K. Čepėnienė,** Lietuvos TSR Mokslų akademijos rankraštinių darbų ir disertacijų bibliografija 1946—56, V., 1958; **L. Vladimirovas,** Vilniaus universiteto biblioteka, V., 1958; **V. Abramavičius,** Rankraščių rinkiniai, V., 1963; **V. Abramavičius,** Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas, V., 1963; **D. Petkevičiūtė,** Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje (Bibliografinė rodyklė). — „Bibliotekininkystė ir bibliografija", t. 2, V., 1963; **V. Petrauskienė,** Rusų rankraštinė knyga Lietuvos bibliotekose.— Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva, V., 1966; **R. Šarmaitis,** Partijos istorijos instituto dvidešimtmetis.—„LKP istorijos klausimai", t. 7, V., 1968.

RANKŠLUOSTÌNĖ — senovinė rankšluosčio kabykla. R. pritvirtinama ant sienos geresniajame kambaryje — užstalėje arba netoli stalo. Raštuotas rankšluostis, kabinamas rankšluostinėje, dažnai yra tik dekoratyvinis, buitiniams reikalams nenaudojamas. R. sudaro rankšluosčio pločio velenėlis, įtaisytas tarp dviejų šoninių lentelių, sujungtų viršutine ir priekine lentelėmis. Kartais viršutinėje R. dalyje yra lentynėlė ar stalčiukas susidėti smulkmenoms, dažniausiai skutimosi reikmenims. XIX a. R. buvo daromos puošnios, darnių proporcijų, raiškiai dekoruotos. Šoninės lentelės profiliuojamos (apatinė jų dalis susiaurinama), išpiaustomos kiaurapiūviais raštais. Priekinės lentelės puošiamos įv. būdais: profiliavimu, kiaurapiūviu raštu, reljefiniu piaustymu. Raštų motyvai geometriniai, augaliniai, kartais gyvūniniai (paukščiai, zuikučiai ir kt.), retkarčiais antropomorfiniai. Vienas populiariausių motyvų — segmentinė žvaigždė, apie kurią išdėstomi kiti rašto motyvai. Rankšluostinėje kartais išpiaustomi padarymo metai, inicialai, lentelių kraštai papuošiami mediniais pakabučiais. Kai kurios XX a. pr. darytos R. nudažytos kelių spalvų aliejiniais dažais. Taryb. laikais Lietuvos kaime, plintant fabrikinės gamybos baldams, naujos R. retai bedaromos; jos puošiamos daugiausia išdeginimo būdu. R. rinkinių yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje), Lietuvos TSR Dailės ir Čiurlionio dailės muziejuose, Šiaulių „Aušros" muziejuje; piešinių — Lietuvos TSR MA Istorijos in-to etnografijos sektoriuje, Istorijos-etnografijos muziejuje.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Medžio dirbiniai), kn. 1, V., 1956 [P. Galaunės įvad. str.]; **A. Stravinskienė,** Medžio dirbinių puošyba.— Ignalinos kraštas, V., 1966; **V. Kulikauskienė,** Pirkių interjeras.— Dieveniškės, V., 1968.

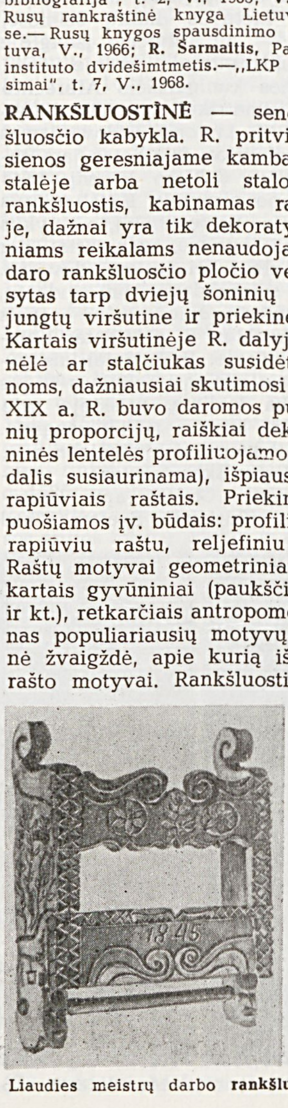
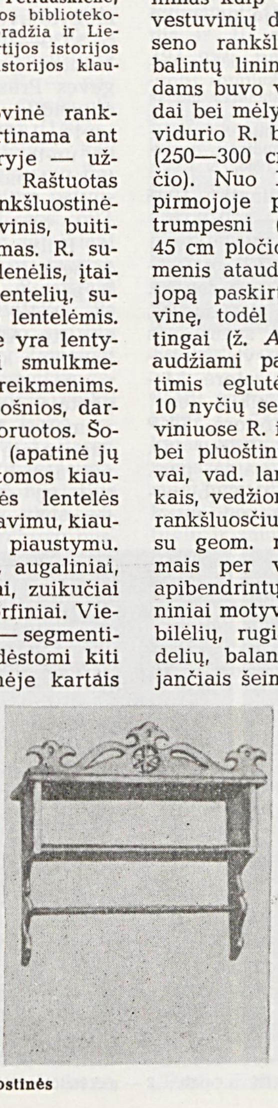
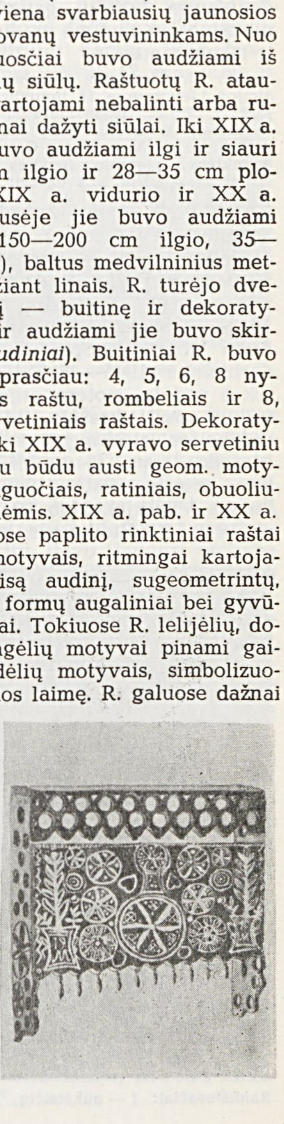

Liaudies meistrų darbo **rankšluostinės**

RAŇKŠLUOSTIS. Ankstyviausių rašytinių žinių apie lietuvių R. pateikė J. Lasickis veikale „Apie Žemaičių ir kitų sarmatų dievus" (1580—81). R. čia minimas kaip viena svarbiausių jaunosios vestuvinių dovanų vestuvininkams. Nuo seno rankšluosčiai buvo audžiami iš balintų lininių siūlų. Raštuotų R. ataudams buvo vartojami nebalinti arba rudai bei mėlynai dažyti siūlai. Iki XIX a. vidurio R. buvo audžiami ilgi ir siauri (250—300 cm ilgio ir 28—35 cm pločio). Nuo XIX a. vidurio ir XX a. pirmojoje pusėje jie buvo audžiami trumpesni (150—200 cm ilgio, 35—45 cm pločio), baltus medvilninius metmenis ataudžiant linais. R. turėjo dvejopą paskirtį — buitinę ir dekoratyvinę, todėl ir audžiami jie buvo skirtingai (ž. *Audiniai*). Buitiniai R. buvo audžiami paprasčiau: 4, 5, 6, 8 nytimis eglutės raštu, rombeliais ir 8, 10 nyčių servetiniais raštais. Dekoratyviniuose R. iki XIX a. vyravo servetiniu bei pluoštiniu būdu austi geom. motyvai, vad. languočiais, ratiniais, obuoliukais, vedžionėmis. XIX a. pab. ir XX a. rankšluosčiuose paplito rinktiniai raštai su geom. motyvais, ritmingai kartojamais per visą audinį, sugeometrintų, apibendrintų formų augaliniai bei gyvūniniai motyvai. Tokiuose R. lelijėlių, dobilėlių, rugiagėlių motyvai pinami gaidelių, balandėlių motyvais, simbolizuojančiais šeimos laimę. R. galuose dažnai

buvo įaudžiami metai, įvairūs posakiai, dainų posmeliai. Po II pasaul. karo R. rinktiniuose raštuose pasitaiko natūralistinių augalinių raštų motyvų — rožių, vynuogių kekių ir kt. Iki XX a. pr. rankšluoščių galai buvo puošiami žičkais ir pinikais (pintiniais kutais), XX a. pradėta puošti mezginiais, kartais siuviniais (raudonais ar įvairiaspalviais siūlais išsiuvinėjamos monogramos ar gėlės). Rankšluoščių puošnumu ir gausumu pasižymėjo Dzūkija. R. turėjo dar ir apeiginę reikšmę. XIX a. ir XX a. pr. vestuvių metu jie buvo dovanojami jaunųjų tėvams, broliams, seserims, piršliui, svočiai, muzikantams, kraičvežiams. R. buvo vartojami ir laidotuvių apeigose — kabinami ties pašarvotu mirusiuoju, dovanojami karsto nešėjams, duobkasiams. Klaipėdos kr. lietuviai šiam reikalui vartojo rankšluosčius su juodais pakraščiais.

Nuo XX a. vid. buityje vartojami daugiausia fabrikų gamybos R., nors rankšluoščių audimo tradicija neišnyko ir taryb. metais.

Lit.: **M. Glemžaitė,** Verpimo ir audimo tradicijos Lietuvoje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos“, t. 1, V., 1958; Lietuvių liaudies menas (Audiniai), t. 2, V., 1962; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **G. Tallat-Kelpšaitė-Niunkienė,** Lietuvių liaudies audiniai (Rankšluosčiai).—„LTSR MA darbai“, 1966, A 1.

RAPALÍENĖ Ona [**Žvirgždinaitė;** 1925 Senmiestėje (Mažeikių rj.) — 1948.VI.6 Mažeikių aps.] — partinė darbuotoja. 1940 įstojo į VLKJS, dirbo Židikų (Mažeikių rj.) vartotojų kooperatyve. 1941—44 slapstėsi, tarnavo pas buožes, buvo Kauno „Spindulio“ spaustuvės darbininkė. 1945—48 Židikų vls. bibliotekos vedėja, moterų organizatorė, Mažeikių aps. laikraščio „Mažeikių tiesa“ redakcijos atsakingoji sekretorė, LKP Mažeikių aps. k-to, LKP Židikų vls. k-to propagandistė (1946 baigė part. kursus Vilniuje). Nuo 1946 VKP(b) narė. 1948 LKP Židikų vls. k-to sekretorė.

RAPALÍENĖ Stasė [g. 1922.XII.24 Salantuose] — dainininkė (sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1966). 1950 baigusi Klaipėdos muz. m-lą, dirba Kauno muz. teatro soliste. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatė.

Vaidmenys: Tatjana (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas“), Tamara (A. Rubinšteino „Demonas“), Amelija (Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra“), Margarita (Š. Guno „Faustas“), Čio-čio-san (Dž. Pučinio „Čio-čio-san“), Gražina (J. Karnavičiaus „Gražina“), Aldona (A. Belazaro „Auksinės marios“), Putriuvienė (B. Gorbulskio „Meilė ir skarda“) ir kt.

RAPOLIÓNIS (Rafajłowicz, Rafałowicz, Rapagelanus, Stanislaus Lituanus) Stanislovas [apie 1485 netoli Eišiškių — 1545.V.13 Karaliaučiuje] — vienas lietuvių raštijos pradininkų. Kilęs iš smulkių bajorų (Jurgio Svetkaus Rapolionio sūnus). Bakalauro laipsniu baigė Krokuvos un-tą. Spėjama, kad ilgokai mokytojavo Lietuvos didikų šeimose, o 1539—42 — A. Kulviečio įsteigtoje Vilniaus aukštesniojoje m-loje. 1542 gavęs Prūsijos kunigaikščio Albrechto stipendiją, įsimatrikuliavo Vitenbergo un-te. 1544 M. Liuterio vadovaujamas to un-to teologijos fakultetas jam suteikė teologijos daktaro laipsnį. 1544 rudenį R. tapo pirmuoju Karaliaučiaus un-to teologijos profesoriumi, o išvykus A. Kulviečiui, perėmė, veikiausiai, dar ir hebrajų kalbos bei psalmių dėstymą. R. paskaitos sutraukdavo daug studentų, jas lankė miesto šviesuomenė ir pats kun-štis Albrechtas. R. palaidotas Karaliaučiaus katedroje. Paskutiniaisiais gyvenimo metais rūpinosi religinės lit-ros gimtąja kalba leidimu, prisidėjo prie pirmosios liet. knygos (1547) rengimo. Pastarojoje išspausdintas vienintelis R. pasirašytas lietuviškas tekstas — verstinė 80 eilučių „Giesmė apie kentėjimą Jėzaus Kristaus“. Spėjama, kad nepasirašytų M. Mažvydo katekizmo ir giesmyno (1566, 1570) giesmių tarpe yra ir daugiau R. tekstų. Yra žinių, kad jis buvo pradėjęs versti į lietuvių ir lenkų kalbas Bibliją. Be to, R. parašė J. Laskio „Epitome doctrinae ecclesiarum Prussiae Orientalis“ vertinimą (1544), teologinę disputaciją (išsp. 1545 ir 1562), raštą apie klausomąją išpažintį (1545) ir kita.

Lit.: **J. Rimantas,** Stanislovas Rapolionis.—„Literatūra ir menas“, 1945.VI.24; **K. Jablonskis,** Duomenys M. Mažvydo biografijai.—„Literatūra ir kalba“, t. 1, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Iš prof. K. Jablonskio palikimo.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. 4, V., 1965.

RAPOPORTÁITĖ Sofija [g. 1906.XII.25 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1921 Ukmergėje įstojo į LKJS. 1923—24 mokėsi Kauno un-to med. f-te. 1924—33 LKP narė; veikė Kaune. 1926—28 LKJS CK narė, 1927—28 Lietuvos Raudonosios pagalbos CK narė, 1927 LKP Kauno miesto k-to narė. Už rev. veiklą 1924—25 buvo kalinama Kaune, 1928—32 Kaune, Ukmergėje, Zarasuose. 1938—40 mokėsi med. seserų kursuose Kaune. 1940—41 Kauno karo ligoninės darbuotoja. 1941—42 med. sesuo fronte; buvo sužeista. Baigusi Odesos Med. in-tą, 1949—59 dirbo chirurge Odesoje. Pensininkė Vilniuje.

RASÉINIAI — miestas Lietuvos TSR vakaruose, prie Žemaičių plento, 73 km į š. v. nuo Kauno; rajono centras. 8946 gyv. (1970). Teritorija 747 ha (1970); 195 ha užstatyta, 5,5 ha užima žalieji plotai. Miestas įsikūręs dviejose Žemaičių aukštumos kalvose, kurias skiria Raseika (Reizgupio intakas). Miesto didesnioji dalis ir centras yra žemesniojoje kalvoje, mažesnioji (šiaurinė) — aukštesniojoje (apie 110 m). Plano struktūra radialinė; ją formuoja Žemaičių plentas ir keliai į Betygalą, Šiluvą. Centre yra keturkampė aikštė, kurioje 1934 pastatytas skulpt. V. Grybo paminklas „Žemaitis“. Gatvių tink-

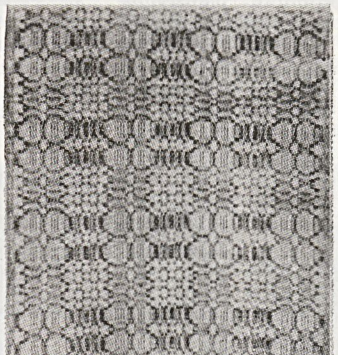
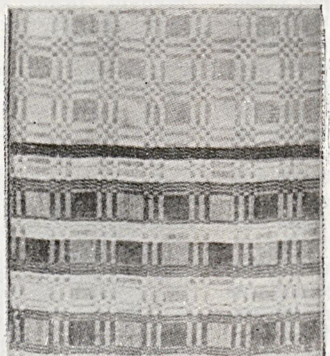
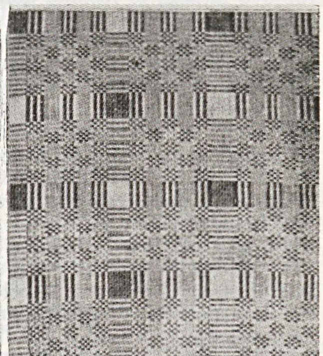

Rankšluosčiai: *1* — aukštaičių, XIX a. pab.; *2* — aukštaičių, XX a. pr.; *3* — žemaičių, XIX a. pr.; *4* — dzūkų, XIX a. pab.

las netaisyklingas. Miestą juosia: iš š.— Vilkupis (Šakos intakas), iš v. — Šlyna (Šaltuonos intakas). Miesto v. dalyje, Stonų slėnyje, telkiamos pram. įmonės.

PRAMONĖ. 1955 Raseiniuose įkurtas siuvimo f-kas (nuo 1970 siuvimo įmonių susivienijimas) „Šatrija" siuva vyriškus ir vaikiškus drabužius. Metinė produkcijos vertė 9,8 mln. rb (1969). Įmonėje dirba 770 darbininkų ir tarnautojų. Veikia sviesto g-la; metinė produkcijos vertė 7,3 mln. rb, dirba 154 darbininkai ir tarnautojai. Buitinio aptarnavimo kombinatui priklauso kepykla, siuvykla, Sargėnų keramikos g-los cechas, malūnas, lentpiūvė. Raseiniuose veikia tarpkolūkinė stat. v-ba (nuo 1960), melioracinės statybos v-ba, inkubatorinė paukštininkystės stotis.

KOMUNALINIS ŪKIS, SUSISIEKIMAS. Mieste yra 63 gatvės (1970); jų bendras ilgis 45,2 km. 12 gatvių asfaltuotų (11,2 km), 8 grįstos (7,1 km). Yra 4,8 ha parkas. Butų fondas 84 000 m^2 (1970); komunalinio gyv. ploto 28 000 m^2. Yra kanalizacija (1970 buvo 3,5 km tinklų) ir vandentiekis (3 km). Mieste kursuoja 4 autobusai, yra 5 taksiai (nuo 1959). Keliai jungia R. su Jurbarku, Baisogala, Betygala, Šiluva, Kelme. Autotransporto kontora turi 210 įv. paskirties automobilių.

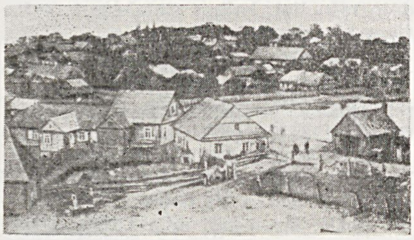

Raseiniai XX a. pradžioje

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA. Mieste veikia 220 vietų rajoninė ligoninė, 25 vietų tuberkuliozinis dispanseris. 1970 mieste dirbo 49 gydytojai. Yra 2 vid. m-los, mokykla-internatas (nuo 1966), vakarinė pamaininė vid. m-la (nuo 1944), neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1966), muz. m-la (nuo 1966), profesinė technikos m-la (1953—63 ž. ū. mechanizacijos m-la). Universalinė parduotuvė-mokykla rengia prekybos specialistus. Prie rajoninės ligoninės veikia dvimečiai med. seserų kursai. Mieste yra 2 vaikų darželiai, vaikų lopšelis, vaikų darželis-lopšelis, pionierių namai, kultūros namai (nuo 1960), 2 bibliotekos (rajoninė ir vaikų), kino teatras (nuo 1945), visuomeninis kraštotyros muziejus, televizijos retransliavimo stotis. Leidžiamas rajono laikr. „Naujas rytas" (1945—61 ėjo „Stalinietis", 1961—62 „Raseiniečių žodis").

ISTORIJA. Archeologiniai radiniai — akmeniniai kirvukai, žalvariniai papuošalai, ginklai ir kiti daiktai — rodo, kad R. ir jų apylinkės buvo gyvenamos jau nuo akmens amžiaus. Rašytiniuose ist. šaltiniuose R. minimi XIII a. viduryje.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 17

Raseiniai. Dab. Tarybų gatvė 1920

R., kaip ir visą Žemaitiją, XIV a. nuolat puldinėjo kryžiuočiai ir jų talkininkai. Per tuos puolimus R. ne kartą buvo užgrobti, sudeginti, 1322 ir 1357 — visiškai sunaikinti. XIV amžiuje R. buvo svarbus Žemaitijos centras. Pasirašant Žemaičių ir Kryžiuočių ordino taikos sutartį (Karaliaučiuje 1390), iš 7 Žemaičių delegacijos narių net 3 buvo R. atstovai. Iš Vytauto rašto ordino magistrui matyti, kad 1418 Raseiniuose ir apylinkėse įvyko valstiečių sukilimas prieš bajorus, kuris Lietuvos didžiojo kun-ščio vietininko buvo numalšintas. Sukilimo malšinti buvo išsiruošęs pats Vytautas. Raseiniuose pastatyta viena pirmųjų katalikų bažnyčių Žemaitijoje (1416 ar 1421). XV amžiuje R. — pavieto centras. Magdeburgo teisės R. suteiktos, Aleksandrui valdant (1492—1506; kai kurie istorikai teigia, kad miesto teises R. yra gavę tuojau po Žemaičių krikšto). Šios teisės buvo patvirtintos ir išplėstos Zigmanto Vazos 1592, Vladislovo IV — 1643 (kartu suteikiant teisę rengti turgų ir 3 metines muges). 1549 Žygimantas Augustas R. užrašė savo žmonai Barborai Radvilaitei. Po Liublino unijos (1569) R. tapo svarbiu Žemaitijos centru, čia buvo Žemaičių seniūno būstinė. Pirmieji Žemaičių žemės teismai Raseiniuose pradėjo veikti 1575. 1580 Steponas Batoras įsakė Žemaitijos bajorams suvažiuoti į Raseinius rinkti atstovų į Varšuvos seimą, o 1585 privilegija R. paskyrė nuolatine Žemaitijos seimelių posėdžių vieta, visos srities teismo įstaigų ir archyvo būstine. Bajorai rinkdavosi karališkuosiuose rūmuose arba lygumoje prie miesto (Stonuose). Toje lygumoje vykdavo ir Žemaičių kariuomenės pratybos. R. žemės aktai (nuo 1575) yra vieni seniausių Lietuvoje. 1764—66 dalis teismų iš R. perkelta į Telšius. 1616—1728 Raseiniuose veikė kalvinų bažnyčia. 1642 vyskupas J. Tiškevičius čia įkurdino dominikonus, kuriems kalvoje prie Raseikos upelio buvo pastatytas vienuolynas (veikęs iki 1884) ir bažnyčia (mūrinė bažnyčia, koplyčia ir vienuolynas — seniausi išlikę R. pastatai, baroko stiliaus archit-ros paminklai). XVIII a. veikė masonų d-ja. 1720 Raseiniuose įsteigtas karmelitų vienuolynas (veikė iki 1832) ir pastatyta bažnyčia. 1749 įsikūrė pijorų vienuolynas, kuris 1776 pasistatydino medinę bažnyčią, 1785 — naujus vienuolyno rūmus (vienuolynas uždarytas 1832). Prie vienuolyno veikė m-la (įk. 1742?), kurioje 1788 mokėsi 173 mokiniai. Mokymo lygiu m-la buvo viena geriausių Žemaitijoje. Joje dėstė žymūs mokslininkai, jų tarpe S. Jundzilas. 1787—1821 (su pertraukomis) R. teismų įstaigose dirbo D. Poška. 1792 Stanislovas Augustas suteikė miestui naują privilegiją, kuria patvirtinamos Magdeburgo teisės ir miesto herbas. Nuo 1796 R. — apskrities centras (iš pradžių priklausė Vilniaus vietininkijai, nuo 1797 — Lietuvos gub., nuo 1802 — Vilniaus, nuo 1842 — Kauno gub.). 1797 buvo 4319 gyv. 1794 Raseiniuose veikė savarankiškas valstiečių sukilėlių būrys. 1812 R. nukentėjo nuo Napoleono kariuomenės. R. buvo 1831 sukilimo centras Žemaitijoje. 1831.III.26 sukilėliai nuginklavo caro kariuomenės įgulą ir užėmė R. Iš R. sukilimas persimetė į kitas Žemaitijos vietas. IV.10 3000 sukilėlių būrys vėl užėmė R. Tačiau ties Kalnujais sukilėliai buvo sumušti. 1844 Raseiniuose įkurta parapinė m-la, kurioje mokėsi ir mergaitės.

Sparčiau augti R. pradėjo nuo XIX a. vidurio. 1833 buvo 4718 gyv., 281 medinis ir 10 mūrinių namų; 1857 buvo 494 gyv. namai (iš jų 42 mūriniai) ir

Raseiniai. Dab. Dubysos gatvė apie 1930

8516 gyventojų. XIX a. pab. miestas (1897 — 7455 gyv.) buvo gerai sutvarkytas: gatvės tiesios, grįstos akmenimis, nemažai mūrinių pastatų. Miesto viduryje buvo didelė turgaus aikštė, aplink kurią koncentravosi dauguma parduotuvių ir smuklių. Buvo išaugusi prekyba (daugiausia grūdais) su Ryga ir Rytų Prūsija. Be to, per R. ėjo Kauno—Mažeikių pašto kelias. Mieste buvo garo malūnas, spirito varykla, alaus darykla, plytinė, 4 odų dirbtuvės, pašto ir telegrafo stotis, apskrities m-la, parapinė ir valdinė m-los, keturklasė mergaičių m-la (nuo 1868 dviklasė, 1894—99 triklasė), klubas, ligoninė, prieglauda, vaistinė, kūrėsi d-jos, b-vės (pvz., veikė Vakcinacijos d-ja, kuri rūpinosi skiepijimu nuo raupų, 1899 įsikūrė sviesto gamintojų b-vė „Biruta"). Miestas labai nukentėjo per I pasaul. karą.

R. — vienas rev. judėjimo centrų Žemaitijoje. Čia buvo platinama „Iskra". 1905 mieste vyko darbininkų mitingai ir demonstracijos. 1919 pab.—1920 pr. part. darbą Raseiniuose dirbo K. Požela; jo iniciatyva 1919 buvo įkurta LKP kuopelė, ž. ū. darbininkų profs-ga. Tuo laiku čia buvo spausdinama pogr. „Tiesa" bei rev. atsišaukimai, išleistas laikr. „Darbo žodis".

Buržuazijos valdymo metais R. — apskrities centras (1923 — 5270 gyv.). 1930 R. plentu sujungti su Viduklės glžk. st. Nuo 1932 R. — II eilės miestas. 1933 jame buvo 48 gatvės (bendras ilgis 14 km), 705 namai, iš kurių 31 mūrinis. Mieste veikė 2 gariniai malūnai su lentpiūvėmis, 3 odų, 2 kailių, 2 vaisvandenių, 2 saldainių dirbtuvės, didelė pieninė, keli bankai, d-jos. Buvo 2 g-jos, žemesnioji ž. ū. m-la, 4 pr. m-los, 2 ligoninės, 3 vaistinės, 3 viešbučiai, kino teatras. Sparčiau augti R. pradėjo, kai 1938 buvo nutiestas Žemaičių plentas (1939 buvo 6217 gyv.). Buržuazijos valdymo metais Raseiniuose veikė LKP, LKJS, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės. Mieste 1930—40 buvo kalėjimas jauniems (17—21 m.) polit. kaliniams antifašistams. Jie nuo 1933 slapta leido rankraštinį laikraštėlį „Jaunųjų kolektyvistų balsas", 1940.III—IV išleido lit-ros žurnalėlį „Pirmieji žingsniai". 1941.VII—IX hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 6 km į p. nuo R., Kalnujuose, sušaudė apie 1680 žmonių, daugiausia R. gyventojų.

Vok. faš. okupacijos metais veikė LKP Raseinių aps. k-tas (įk. 1942.XI.26; sekretorius A. Jocius) ir LLKJS Raseinių aps. k-tas (įk. 1941 vasarą; sekretoriai J. Teišerskis ir J. Ulvydas). 1944 ties R. vyko smarkūs mūšiai. R. buvo išvaduoti 1944.X.8. Karo metu sunaikinta apie 90% miesto pastatų (jų tarpe elektrinė, bankas, ligoninė, malūnai, lentpiūvės, pieninė), visiškai sugriauta 440 gyv. namų (24 100 m^2 gyv. ploto) ir apgriauta 98 namai (3900 m^2 gyvenamojo ploto). Po karo R. apskrities įstaigos kurį laiką buvo įsikūrusios Šiluvoje.

Pokario metais miestas buvo atstatytas, pastatyta adm. pastatas, 1072 vietų vid. m-la, 400 vietų kino teatras, viešbutis-restoranas, universalinė parduotuvė, daugiau kaip 200 gyv. namų. Labai padidėjo miesto žalieji plotai. Miestas statomas pagal 1966 patvirtintą gen. planą. Iki 1950 R. buvo apskrities centras, vėliau — rajono centras. 1959 buvo 6242 gyventojai.

„RASEINIĒČIŲ ŽÕDIS" — tarybinis Raseinių rj. laikraštis, ėjęs 1961.XI.7 — 1962.IV.24 triskart per savaitę.

„RASÉINIŲ MAGDĒ" — satyros ir jumoro žurnalas, ėjęs 1920—26 Raseiniuose. 1920 dvisavaitinis, 1921—26 mėnesinis.

RASIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Rasių apyl., 20 km į p. nuo Vilkaviškio, 12 km į š. v. nuo Kalvarijos. 125 gyv. (1970). Per kaimą teka Rausvė (Šešupės intakas), v. pakraščiu — Aista (Širvintos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1961). Yra lentpiūvė, aštuonmetė m-la (1916—52 pr. m-la, iki 1960 septynmetė). XVI amžiuje R. buvo karališkasis kaimas. 1959 buvo 192 gyv.

RĀSIKAS Rapolas [1887.IV.4 Klevėnuose (Anykščių rj.) — 1938.X.19 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1904—17 LSDP narys. 1908 LSDP Suvalkijos rj. organizatorius (slapyvardis Baltukas). 1909—1913 gyveno Krokuvoje, ten baigė vid. mokslą, lankė un-te filos. paskaitas; 1912 vadovavo LSDP Užsienio Biurui. 1913—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Po 1917 Vasario revoliucijos *Lietuvių karininkų sąjungos* CK narys (priklausė kair. sparnui). 1917.XI nutraukė ryšius su LSDP ir įstojo į bolševikų partiją. Padėjo sukurti Liet. kareivių rev. k-tą, parengti liet. kareivių Rusijoje II suvažiavimą 1918.I (jame laimėjo rev. kareiviai — bolševikų šalininkai). 1918.IV—VIII dirbo Smolenske, padėjo organizuoti karo pabėgėlių grįžimą į gimtąsias vietas, kom. lit-ros gabenimą į Lietuvą ir Baltarusiją. 1918.V išrinktas kandidatu į RKP(b) Liet. sekcijų Centro Biuro narius. Nuo 1918.VIII Maskvoje Lietuvos reikalų komisariato kar. skyriaus vedėjas, Okupuotųjų kraštų kom. org-jų Laikinojo Centro Biuro prie RKP(b) CK sekretorius; padėjo sukurti Raudonosios Armijos Vilniaus 5-jį pėstininkų pulką. 1919 pr. Tarybų Lietuvos karo reikalų liaudies komisaras, nuo 1919.II.17 Vilniaus gub., nuo 1919.V Kauno gub. karo komisaras. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo (1919.II) išrinktas respublikos Tarybų Centro Vykd. K-to nariu. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos (jungtinio) suvažiavimo (1919.III) delegatas su patariamuoju balsu. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, kurį laiką dirbo Bobruiske (BTSR), tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1920 apsigyveno Maskvoje. Kominterno II kongreso (1920) delegatas nuo Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos. Nuo 1921.I LKP Užsienio Biuro narys. RKP(b) X suvažiavimo (1921) delegatas su patariamuoju balsu nuo LKP. 1921—23 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to (Maskvoje) liet. sektoriaus vedėjas, vėliau (iki 1929) ekonominės geografijos dėstytojas. 1930—31 Maskvos Transporto inžinierių in-to ekonominės politikos katedros vedėjas. 1931—34 Maskvos Automobilių kelių in-to ekonominių mokslų katedros vedėjas. 1934—1935 Susisiekimo liaudies komisariato leidyklos redaktorius, paskui Mašinų remonto tresto planavimo sektoriaus vedėjas. Bendradarbiavo LKP spaudoje (slap. Klivėnas). Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

RĀSIKAS Stasys [1910.VIII.22 Levizaruose (Utenos rj.) — 1970.X.2 Montevidėjuje] — pažangus Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjas. 1928 emigravo į Braziliją, dirbo kavos plantacijoje San Paulo valstijoje. 1929 San Paule įstojo į Susivienijimą lietuvių Brazilijoje, platino pažangiąją spaudą. 1931 persikėlė į Urugvajų. Nuo 1931 Urugvajaus Komunistų partijos narys. Vienas pažangios org-jos — Urugvajaus lietuvių centro — kūrėjų, jos pirmininkas. Režisavo Urugvajaus pažangiųjų lietuvių liaudies teatro statomus spektaklius. Faš. Vokietijai okupavus Lietuvą, buvo vienas K-to Tarybų Lietuvai remti kūrėjų. Nuo 1962 pažangaus laikr. „Darbas" redaktorius. 1956 ir 1970 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

RASÝMAS Pranas [g. 1928.X.2 Likiškėse (Alytaus rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1958). 1956 baigęs Vet. akademiją, dirba joje ped. darbą; nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų kojų ligas.

Ršt.: L. Aizinbudas, P. Burža, P. Rasymas, Žemės ūkio gyvulių patologinė fiziologija, [vadovėlis aukštosioms m-loms], V., 1963.

RASIMĀVIČIUS Antanas [g. 1929.III.7 Seirijuose (Lazdijų rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1965). 1953 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame dėstytoju; nuo 1966 docentas, liet. kalbos ir lit-ros f-to prodekanas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie veiksmažodinius žodžių junginius su įnagininku dabartinėje liet. kalboje („VVPI mokslo darbai", t. 11, 1960; „LTSR MA darbai", 1963, A 1; „Kalbotyra", t. 10, 1964). Period. spaudoje rašo liet. kalbos sintaksės ir stilistikos klausimais.

RASIMĀVIČIUS Pranas Vytautas [g. 1930.X.11 Skėriuose (Kaišiadorių rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1969). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—63 adm. darbuotojas, teisėjas Vilniuje. Nuo 1966 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos kolūkių ž. ū. produkcijos kontraktacijos sutartį.

RĀSINAS Borisas [g. 1923.III.25 Petrograde] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1958). 1942—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1947 TSKP narys. 1951 baigė Leningrado un-tą. Nuo 1952 dirba ped. darbą Lietuvos Kūno kultūros in-te; nuo 1964 marksizmo-leninizmo katedros vedėjas. Nuo 1962 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie ekonominius pertvarkymus Tarybų Lietuvoje 1940—41, TSRS ištisinį elektrifikavimą, apie darbo žmonių laisvalaikio dydį ir struktūrą ir kitais ekonomikos klausimais.

RASĨZMAS [pranc. *racisme*] — pseudomokslinė teorija, teigianti, kad žmonių rasės esančios biologiškai ir psichologiškai nelygiavertės. R. skirsto žmoniją į „aukštesniąsias" ir „žemesniąsias" rases. Rasistai dažnai sąmoningai maišo rasės ir tautos sąvokas, vienas tautas laiko iš prigimties fiziškai ir dvasiškai pranašesnėmis už kitas. Faš. Vokietijoje R. buvo ofic. ideologija, kuria buvo teisinami agresyvūs karai, atskirų tautų diskriminavimas, engimas ir naikinimas. Po II pasaul. karo R. idėjos daugiausia taikomos negrų diskriminacijai pagrįsti (Pietų Afrikos Respublikoje, JAV).

Lietuvoje R. propagavo burž. polit. veikėjas J. Aleksa. Knygoje „Lietuviškų gyvenimo kelių beieškant" (1933) jis skelbė, kad lemiamą vaidmenį tautų gyvenime vaidinanti jų biol. prigimtis, kraujo savybės. Rasinio nelygiavertiškumo koncepcijos elementų yra kai kuriuose tautosakininko J. Balio, mediko J. Žilinsko, matematiko O. Stanaičio darbuose. Artimos rasizmui biologinės nusikaltimo priežasčių teorijos buvo propaguojamos policijos žurnaluose „Kriminalistikos žinynas" ir „Policija".

R. kritikavo medikas A. Jurgutis, istorikas J. Galvydis, etnografas J. Baldžius (žrn. „Kultūra", 1933, Nr. 1, 1935, Nr. 1, 2) ir kiti liet. mokslininkai. Matematikas P. Slavėnas knygoje „Vokiečių kultūra" (1934) įtikinamai demaskavo vokiečių skelbiamą šiauriečių rasės pranašumo mitą, bet, antra vertus, nepagrįstai menkino vokiečių tautos indėlį į pasaul. kultūrą. Buvo išleistas R. kritiko austrų ekonomisto F. Herco veikalas „Rasė istorijos mokslo šviesoje" (1938, v. V. Jocaitis). Rasizmą, ypač vok. rasistų antisemitinę propagandą, griežtai smerkė LKP, jos spauda. Komunistai skelbė R. demaskuojančius straipsnius ir nekomunistiniuose pažangiuose leidiniuose. Nemaža straipsnių šia tema parašė G. Zimanas („Kultūra", 1936, Nr. 12; 1937, Nr. 5; 1938, Nr. 4). Kai kurie klerikalai savo metu yra pasisakę prieš R. iš idealistinių, pseudomokslinių pozicijų (aiškino, jog negali būti vertesnių ar mažiau vertingų rasių, nes visi žmonės esą lygūs prieš dievą). Vok. faš. okupacijos metais daugelis jų (J. Ambrazevičius, M. Reinys ir kt.) teisino ir rėmė okup. valdžios vykdomą R. politiką.

Lit.: I. Zaksas, Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje, V., 1959.

RĀSKAS Rasmus [1787.XI.22 Danijoje, netoli Odensės — 1832.XI.14 Kopenhagoje] — danų kalbininkas orientalistas. Kopenhagos un-to profesorius. Vienas pirmųjų istoriniu lyginamuoju metodu nustatė ide. kalbų giminystę. Parašė „Senovės šiaurės kalbos tyrinėjimus, arba islandų kalbos kilmę" (1818), „Apie trakų kalbų grupę" (1822). Teigė, kad skandinavai ir kiti germanai sudarė „didžiosios trakų genties" šaką, o jų kalbos kilo iš to paties šaltinio, kaip ir graikų bei lotynų kalbos. Lietuvių ir latvių kalbas R. laikė pačia artimiausia trakų šaka, giminiška t. p. germanų kalboms. Nustatydamas kalbų giminiškumą, R. vienas pirmųjų analizavo kalbų gramatinę sandarą ir fonetinius atitikmenis.

Ršt.: Udvalgte afhandlinger, 3 Bde., Kobenhavn, 1932—35.

RASLĀNAS Juozas [1883.I.24 Dičiūnuose (Utenos rj.) — 1938.X.22 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. Dalyvavo Spalio revoliucijoje, kovose su krasnovininkais. 1918 buvo vokiečių nelaisvėje. 1919 pr. Utenos Libknechto kom. klubo vedėjas. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Nuslopinus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo kalinamas Kaune. Vėliau dirbo rev. darbą Utenoje; už tai 1921 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1923 išvyko į TSRS, Leningrade dirbo prekyboje. 1938 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1969 reabilituotas.

RASLĀNAS Petras [g. 1914.III.25 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1926—28 Rokiškio apskrityje tarnavo pas buožes. 1928—31 Rokiškyje šaltkalvis. 1931 įstojo į LKJS. 1931 Rokiškyje dalyvavo ligonių kasų rinkimų kampanijoje, agituodamas už kair. darbininkų sąrašą. 1932 LKJS Rokiškio parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1932 nubaustas adm. tvarka, 1933 nuteistas 5 metus kalėti. Kalėjo Rokiškyje, Panevėžyje, Raseiniuose, Šiauliuose. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1938 kooptuotas į LKP Rokiškio aps. k-tą, 1939 jo sekretorius. 1939—40 LKJS CK narys, instruktorius. Bendradarbiavo pogr. laikraščiuose „Darbininkų mintys", „Darbininkų ir valstiečių jaunimas". Nuo 1940 adm. darbuotojas Kaune, Telšiuose, Kėdainiuose, Maskvoje, Vilniuje. 1960 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą.

RĀSOS — Vilniaus miesto dalis, 2 km į p. r. nuo miesto centro, už geležinkelio. Įsikūrusios *Rasų-Ribiškių kalvyno* vid. dalyje. Gyv. namai daugiausia mediniai, nedideli. Daug želdinių. Ist. šaltiniuose R. minimos nuo 1432. Vok. faš. okupacijos metais Rasose, Ribiškių D gatvėje, vykdavo LKP Vilniaus pogrindinio komiteto posėdžiai. 1944 Rasose vyko dideli mūšiai. Didelę R. dalį užima kapinės (15 ha).

RASŲ KAPINĖS įkurtos 1769 Vilniaus burmistro B. Milerio pastangomis. 1801 kapinės išplėstos, vėliau aptvertos mūrine siena (baigta statyti 1820), kuri išliko iki šiol. Kapinių centre 1841—50 pastatyta raudonų plytų pseudogotikinė koplyčia, prie kurios 1888 pristatyta aukšta pseudogotikinė varpinė. Iš abiejų koplyčios pusių buvo išmūrytos storos mūrinės sienos su 3—4 eilėmis nišų karstams. Jose buvo laidojami žymūs žmonės. Po I pasaul. karo įkurtos naujosios R. kapinės. Iš pradžių jos buvo skirtos neturtingiesiems laidoti. Naująsias kapines nuo senųjų skiria slėnis ir juo einanti Sukilėlių gatvė.

R. kapinėse yra palaidota daug mokslo, kultūros darbuotojų, visuom. veikėjų: J. Lelevelis (1786—1861), E. Tiškevičius (1814—73), P. Višinskis (1875—1906), T. Vrublevskis (1858—1925), J. Basanavičius (1851—1927), M. Remeris (1880—1945), P. Pakarklis (1902—1955), P. Bugailiškis (1883—1965), J. Banaitis (1908—67), Z. Žemaitis (1885—1969), P. Snarskis (1889—1969). Prieš I pasaul. karą inž. P. Vileišio pastatydintoje Vileišių koplyčioje palaidoti: Antanas (1856—1919), Petras (1851—1926), Jonas (1872—1942) ir kiti Vileišiai. Kapinėse palaidota daug lit-ros veikėjų, rašytojų, poetų: L. Kondratovičius-V. Sirokomlė (1823—62), K. Sakalauskas-Vanagėlis (1863—1938), L. Gira (1886—1946), P. Cvirka (1909—47), B. Sruoga (1896—1947), S. Jasilionis (1892—1950), J. Marcinkevičius (1900—53), P. Vaičiūnas (1890—1959), J. Tysliava (1902—61), V. Mozūriūnas (1922—64), K. Boruta (1905—65), J. Šimkus (1906—65), V. Mykolaitis-Putinas (1892—1967), M. Sikšnys (1874—1970); daug menininkų ir meno veikėjų: P. Smuglevičius (1745—1807), J. Ozemblovskis (1804—78), M. Čiurlionis (1875—1911), G. Landsbergis (1852—1916), M. Petrauskas (1873—1937), J. Talat-Kelpša (1888—1949), M. Chadaravičius (1902—49), M. Bukša (1869—1953), J. Bendorius (1889—1954), R. Jachimavičius (1893—1961), K. Petrauskas (1885—1968), A. Tarabilda (1934—1969).

RASTEIKA Anatolijus [g. 1924.I.14 Šiauliuose] — inžinierius architektas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1965). Nuo 1949 TSKP narys. 1949 baigęs Kauno un-tą, dirbo šio un-to, 1951—58 — Kauno Politechnikos in-to dėstytoju. Nuo 1958 Lietuvos TSR MT Statybos reikalų k-to pirmininko pavaduotojas, Architektų s-gos v-bos pirmininko pavaduotojas. Period. spaudoje paskelbė straipsnių įvairiais archit-ros klausimais.

Rasų kapinės

RASTEIKAITĖ Marija [g. 1930.IV.25 Šiauliuose] — aktorė. 1941.VI iš Lietuvos išvyko į Arteko (Krimas) pionierių stovyklą. 1942—44 mokėsi Debiosų (Udmurtijos ATSR) lietuvių mokyklojeinternate. 1947—48 Šiaulių dramos teatro aktorė. 1948 Šiauliuose baigė gimnaziją. 1952 baigusi Lunačiarskio teatrinio meno institutą (Maskvoje), dirbo aktore Kauno muzikiniame dramos teatre. Nuo 1953 TSKP narė. Nuo 1956 Akademinio dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Ana (M. Gorkio „Barbarai"), Liuda (A. Griciaus „Karšta vasara"), Liza Protasova (L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas"), Dalia (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Matisova (P. Kohouto „Šitokia meilė"), Ofelija (V. Šekspyro „Hamletas"), Moteris (N. Hikmeto „Visų užmirštas"), Sima (V. Rozovo „Kelyje"), Nastia (M. Gorkio „Dugne"), Helia (L. Zorino „Varšuvos melodija"), Leni (Ž. Sartro „Altonos atsiskyrėliai") ir kt.

RASTEIKIENĖ Liuda [g. 1926.II.22 Kaune] — inžinierė chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1953). 1949 baigė Kauno un-tą. 1953—58 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos institute. Nuo 1955 docentė. 1958—66 Chemijos ir chem. technologijos instituto mokslinė bendradarbė. Nuo 1962 TSKP narė. Nuo 1967 Biochem. in-to direktorė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie amino rūgštis, priešvėžinius preparatus, gaunamus iš amino rūgščių.

RASTENIENĖ Teklė Dalytė [g. 1939. III.1 Šeduvoje] — gydytoja stomatologė, medicinos mokslų kandidatė (1967). 1961 baigusi Kauno Med. in-tą, iki 1963 dirbo Kauno III ligoninės vaikų poliklinikoje. Nuo 1964 Kauno Med. in-to centrinės moksl. tyrimų laboratorijos moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie fibrinolizino aktyvumo ir stabilumo didinimą, vartojant tripsiną su magnio sulfatu ir kalcio chloridu.

RASTENIS Nadas [g. 1891.I.17 Stagalėnuose (Ignalinos rj.)] — poetas, vertėjas. Nuo 1911 gyvena JAV. 1924 baigęs Bostono un-to teisės f-tą, advokatavo (daugiausia Baltimorėje). Dalyvavo JAV lietuvių org-jų (Lietuvių laisvės artojų d-jos, Liet. socialistų s-gos, „Sandaros", Susivienijimo lietuvių Amerikoje ir kt.) veikloje. Dainavo „Gabijos" chore, M. Petrausko operetėse. Nuo 1917 bendradarbiavo „Keleivyje", „Naujienose", „Vienybėje", „Dirvoje", „Margutyje", „Drauge", „Lietuvių dienose". 1923 redagavo „Sandarą", 1925 — „Dirvą". Po II pasaul. karo dalyvavo burž. nacionalistų org-jų veikloje. Rašė eilėraščius, iš pradžių lietuvių kalba, nuo 1922 — ir anglų kalba. 1955 išleido lietuvišką poemą „Trijų rožių šventė". Išvertė į anglų kalbą A. Baranausko „Anykščių šilelį" (1956), K. Donelaičio „Metus" (1967), Maironio, P. Vaičaičio, J. Baltrušaičio, V. Mykolaičio-Putino, J. Tysliavos ir kitų liet. poetų eilėraščių. Į liet. kalbą išvertė V. Šekspyro, O. Chajamo ir kt. rašytojų kūrinių.

Lit.: A. **Churginas**, Donelaitis angliškai.— „Tiesa", 1967.XII.16; J. **Baušys**, „Metų" vertėjas Nadas Rastenis.—„Gimtasis kraštas", 1968. X.10.

RASTINĖNAI — kaimas Vilniaus rj., Sudervės apyl., 17 km į š. v. nuo Vilniaus, 3 km į š. r. nuo Neries; kolūkio centras. 95 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1914—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), biblioteka. 1959 buvo 85 gyv.

RASŲ-RIBIŠKIŲ KALVYNAS — erozinės kilmės kalvynas Vilniaus miesto p. r. pakraštyje, Vilnios kair. krante. Jis tęsiasi apie 7 km iš š. r. į p. v., nuo Pavilnio iki Vilniaus—Lydos glžk., apimdamas Pavilnį, Markučius, Rasas, Ribiškes, Liepkalnį. Kalvynas susidarė maždaug prieš 12 000 metų, kai Medininkų aukštumos apie 100 m aukščio briauną, nusileidžiančią į Vilnios žemupio slėnį, suraižė kritulių ir šaltinių vandenys. Susidarė daugybė slėniukų, kuriuos skiria liekaniniai gūbriai arba virtinėmis išsidėsčiusios stačiašlaitės kalvos. Slėniukais išvestos gatvės (Rasų, Didžioji Ribiškių, Sukilėlių, Džiaugsmo ir kt.). Kalvyną kerta Vilniaus—Minsko geležinkelis.

RAŠAI — ežeras Rokiškio rj., 3 km į r. nuo Jūžintų. Plotas 179 ha, didž. gylis 7,8 m, vid. gylis 2,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; jo š. dalis plati, p.— siaura. Ilgis 3260 m, didž. plotis 1050 m. Ežere yra keletas salelių. Kranto linija (9,5 km) labai vingiuota. Krantai daugiausia žemi. Per R. iš Sartų ež. teka Šventoji. Prie ežero įsikūrę Bileišiai, Riškonys, Tarnava. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 10,1 kg/ha (daugiausia kuojų, karšių).

RAŠAUSKIENĖ Larisa [g. 1910.VIII.7 Vilniuje] — inžinierė elektrotechnikė, technikos mokslų kandidatė (1958). 1939 baigė Kauno un-tą (pirmoji moteris, Lietuvoje gavusi inžinieriaus vardą). 1940 akc. b-vės „Elektra" inžinierė, 1940—41 Kauno aukštesniosios technikos m-los dėstytoja. 1941—44 dėstė Kauno suaugusiųjų in-te, 1944—52 Kauno politechnikume. 1946—50 dėstė ir Kauno un-te. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1960 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie dielektrinių nuostolių matavimo ferodinaminiu nuliniu indikatoriumi kompensacinį metodą.

RAŠČIAI — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 8 km į v. nuo Ariogalos, 2 km į p. nuo Žemaičių plento. 69 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1593 (9 valakai). 1959 buvo 78 gyv.

RAŠČIŪNAI — kaimas Ignalinos rj., Tverečiaus apyl., 8 km į r. nuo Mielagėnų, 8 km į p. nuo Tverečiaus; kolūkio centras. 110 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. P. pakraščiu teka Audenėlė (Svylos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. 1959 buvo 130 gyv.

RAŠČIUS Pranas [g. 1932.IX.24 Linskyje (Utenos rj.)] — literatas. 1956 baigė Ž. ū. akademiją. 1956—60 „Tiesos", „Literatūros ir meno", nuo 1960 „Šluotos" redakcijos darbuotojas. 1953 pradėjo skelbti eilėraščius period. spaudoje. Išleido satyr. eilėraščių rink. „Pirštai tarp durų" (1966), „Slegiam sūrį" (1969). P. Cvirkos romano motyvais su V. Gricvicku parašė libretą satyr. operai „Frank Kruk" (komp. B. Gorbulskis; past. 1959 Kauno muzikiniame dramos teatre).

RAŠĖ — upė Utenos rj., Vyžuonos deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 95 km^2. Prasideda prie Vilkablauzdės, 4 km į š. v. nuo Tauragnų. Teka į v. Įteka į Vyžuoną 21 km nuo jos žiočių, 2 km į š. v. nuo Utenos. Intakas Uola (deš.). Vid. nuolydis 538 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,64 m^3/s.

RAŠIA, Rašiai,— ežeras Švenčionių rj., 7 km į p. v. nuo Labanoro. Plotas 185 ha, didž. gylis 25 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 3750 m, didž. plotis 700 m. Š. dalyje yra pusiasalis, p. dalyje prieš

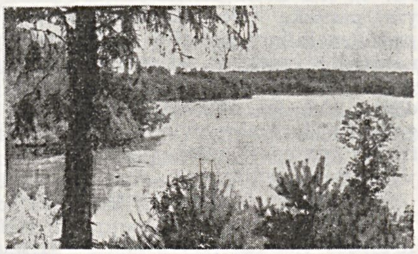

Rašia

jį — įlanka. Ežero v. gale yra 2 salos (iš viso 1,9 ha). Kranto linija (10,8 km) labai vingiuota. Krantai statūs, vietomis apaugę mišku. Į R. įteka keli upeliai; iš v. galo į Baltųjų Lakajų ež. teka Rašelė. Š. pakrantėje yra Rašelės ir Parašės kaimai. Ežeras verslovinis.

RAŠYBA, ortografija, — raidžių vartojimo kurioje nors literatūrinėje kalboje taisyklių visuma. Platesne prasme R. apima taip pat raidyną (ž. *Abėcėlė*) ir *skyrybą*. Pagal raidžių vartojimo principus skiriama fonetinė (fonologinė), morfologinė (morfonologinė, kilminė, etimologinė) ir tradicinė (istorinė) R.

Pagrindinis liet. rašybos principas — m o r f o l o g i n i s. Pagal jį kiekviena morfema (žodžio dalis) visais atvejais rašoma taip, kaip ji tariama prieš balsį (pvz., pagal „zyzia" rašoma ir „zyzčiau", nors iš tarimo reikėtų rašyti „zyščiau"). Žiūrima ir f o n e t i n i o (tiksliau, fonologinio) principo, reikalaujančio fiksuoti šnekamojoje kalboje egzistuojančius garsų skirtumus (pvz., žodžiai „kišo" ir „kyšo", „lupa" ir „lūpa" rašomi skirtingai todėl, kad jie skirtingai tariami), bet jį gerokai riboja morfologinis prin-

cipas. Liet. rašyboje nemaža ir praeities fonologinę sistemą atspindinčios t r a d i c i n ė s (istorinės) rašybos elementų. Iš tradicijos nerašomas „j" žodžiuose „ieva", „ietis", dvejopai žymimi ilgieji balsiai (plg. „rastas peilis" ir „ąžuolinis rąstas"). Šiek tiek laikomasi dar simbolinio (diferencinio) principo, reikalaujančio skirti rašte vienodai tariamus, bet nevienodą reikšmę ar gramatinę formą turinčius žodžius. Šiuo principu pagrįstas didžiųjų raidžių rašymas tikriniuose žodžiuose (plg. „eglė" — medis ir „Eglė" — moters vardas). Senuosiuose raštuose šis principas taikytas plačiau.

Dabartinė liet. R. susiformavo XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. XVI—XVII a. buvo linkstama į morfologinę R., vėliau (XVIII a.) daugiau laikytasi fonetinės. Didelę reikšmę dab. rašybos susiformavimui turėjo A. Šleicherio ir F. Kuršaičio vartotos R., nors jos, kaip ir vėlesnės J. Juškos, A. Baranausko ir K. Jauniaus R., plačiau neprigijo. A. Baranauskas ir K. Jaunius norėjo sudaryti tokią rašybą, kuria užrašytą tekstą galėtų savaip skaityti visų tarmių atstovai. Tačiau šis principas pritarimo nesusilaukė: rašybą imta derinti tik prie pietinių vakarų aukštaičių tarmės, virtusios lietuvių lit. kalbos pagrindu.

Lemiamą vaidmenį liet. rašybos istorijoje suvaidino K. Būgos ir ypač J. Jablonskio veikla. Svarbiausi R. principai, kurių iš esmės laikomasi ir dabar, buvo užfiksuoti 1901 J. Jablonskio (P. Kriaušaičio) „Lietuviškos kalbos gramatikoje". Jos R. nuo dabartinės skiriasi tik gausesniais dialektologiniais bei istoriniais elementais ir šiaip vienu kitu mažmožiu. Vėliau su K. Būga (kartais su juo ir pasiginčydamas) J. Jablonskis tą rašybą tobulino, tikslino, gynė nuo A. Dambrausko-A. Jakšto, M. Grigonio, J. Basanavičiaus ir kt. kritikos. Per I pasaul. karą Lietuvių mokslo d-ja J. Jablonskio rašybos pagrindu susidarė naują (vad. „vilniškę") R., kuri nuo ankstesnės skyrėsi „kyla", „kiūra" tipo veiksmažodžių (J. Jablonskis ir K. Būga rašė „kįla", „kiųra"), formų „mesdamas", „vesdamas" rašymu (J. Jablonskis rašė „mezdamas", „vezdamas") ir kai kuriomis kitomis detalėmis. „Vilniškė" R., užfiksuota 1919 išėjusioje J. Jablonskio „Lietuvių kalbos gramatikoje", išliko beveik nepakitusi iki šių dienų. Ji skiriasi tik viena kita smulkmena, pvz., žodžių „kodėl", „dėl", „todėl" (buvo rašoma „kodel", „del", „todel"), tam tikrų tikrinių vardų ir didžiųjų raidžių rašymu. 1929—33 nesėkmingai bandyta R. reformuoti: pašalinti tradicinius elementus (pvz., „nosines" raides), nuosekliau išlaikyti morfologinį principą. Panašus, bet ne toks radikalus bandymas darytas 1938, bet ir jis nebuvo sėkmingas. Reformuoti R. mėgino ir Tarybų Sąjungoje gyvenę proletariniai liet. publicistai ir rašytojai (pvz., jie buvo atsisakę ilgųjų ir „nosinių" balsių žymėjimo žodžio viduryje ir pradžioje), bet tas mėginimas irgi neturėjo pasisekimo.

Lit.: Rašybos reformos projektas, K., 1933; Jablonskio Raštai, t. 3, K., 1934; **J. Jablonskis,** Rinktiniai raštai, 2 t., V., 1957—59; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1958—61.

RAŠÌDOVAS Šarafas Rašidovičius [g. 1917.XI.6 Džizake (Uzbekijos TSR, Samarkando sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas, rašytojas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1936—38 vid. m-los mokytojas. 1938—41 Samarkando srities laikraščio „Leniniuli" sekretorius, redaktoriaus pavaduotojas, redaktorius. Nuo 1939 TSKP narys. 1941 baigė Samarkando universitetą. 1941—42 tarnavo Raudonojoje Armijoje, buvo sunkiai sužeistas. Demobilizuotas, 1942—44 vėl Samarkando sr. laikraščio redaktorius. 1944—47 Uzbekistano Komunistų partijos Samarkando sr. sekretorius. 1947—49 laikr. „Kzil Uzbekistan" redaktorius. 1948 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie VKP(b) CK. 1949—50 Uzbekistano Taryb. rašytojų s-gos pirmininkas. 1950—59 Uzbekijos TSR AT Prezidiumo pirmininkas, TSRS AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. Nuo 1959 Uzbekistano Komunistų partijos CK I sekretorius. 1956—61 kandidatas į TSKP CK narius, nuo 1961 TSKP CK narys, 1961—66 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius, nuo 1966 — į TSKP CK Polit. biuro narius. Nuo 1950 TSRS AT deputatas. Išleido eil. rinkinių, apysakų, romanų, paskelbė straipsnių lit-ros mokslo klausimais.

RAŠIÕS MĨŠKAS — miškas Švenčionių rj., 18 km į v. nuo Švenčionėlių, Baltųjų Lakajų ežero r. krante. Priklauso Švenčionėlių miško pramonės ūkio Labanoro girininkijai. Plotas 1335 ha. *Labanoro miškų* masyvo dalis. Miško š. pakraštyje telkšo Rašios ež., š. r. — Dubulio ež., vid. dalyje — Mekšrinio ež.; p. pakraščiu teka Lakaja (Žeimenos intakas).

RAŠỸS — ežeras Utenos rj., 6 km į š. nuo Utenos. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 710 m, didž. plotis 240 m. Krantai aukšti. Per R. teka Uola (Rašės deš. intakas). Prie ežero įsikūręs Sirutėnų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

RAŠÝTOJŲ SĄJUNGA, Lietuvos TSR Rašytojų sąjunga, — kūrybinė rašytojų ir literatūros kritikų organizacija, įkurta 1940. S-ga jungia literatus, kurie vadovaujasi soc. realizmo principais, prisideda prie komunizmo kūrimo, socialinio progreso, taikos ir tautų draugystės stiprinimo. Lietuvos TSR Rašytojų s-ga įeina į TSRS Rašytojų s-gą, vadovaujasi jos įstatais ir v-bos nutarimais.

1940.VIII Kaune buvo įsteigtas R. s. organizacinis k-tas, kuriam vadovavo P. Cvirka. S-gos branduolį sudarė rašytojai, buržuazijos valdymo metais susiję su antifaš. ar rev. judėjimu. Organizacinio k-to iniciatyva Kaune 1940.IX buvo įkurtas rašytojų ir meno darbuotojų klubas. 1941.IV prie s-gos įsteigta jaunųjų rašytojų sekcija (pirm. E. Mieželaitis). Jaunųjų rašytojų konsultantu buvo V. Montvila. Prie R. s. dar veikė grož. lit-ros vertėjų sekcija ir žydų rašytojų susivienijimas. 1940—41 R. s. leido mėnesinį žrn. „Raštai". Buvo numatyta 1941.IX sušaukti pirmąjį Lietuvos taryb. rašytojų suvažiavimą. Kilus karui, aktyviausieji s-gos nariai pasitraukė į TSRS gilumą. Maskvoje prie TSRS Rašytojų s-gos 1942.III buvo įsteigtas Lietuvos TSR Rašytojų s-gos biuras, kurį sudarė K. Korsakas (atsakingasis sekretorius), J. Šimkus ir A. Venclova. Biuras rūpinosi rašytojų kūrybine veikla ir buitinėmis sąlygomis. Biuro posėdžiuose buvo aptariami liet. rašytojų kūrinių tematikos, leidimo, vertimų organizavimo, lietuviškų radijo laidų ir periodinės spaudos klausimai. Jo iniciatyva nuo 1942.XI Maskvoje buvo leidžiamas laikraščio „Tarybų Lietuva" mėnesinis lit. priedas „Menas ir literatūra" (nuo 1943 „Literatūra ir menas"). Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos laikraščio „Tėvynė šaukia" redakcija rašytojų iniciatyva nuo 1942.V leido lit. priedą „Pergalė"; 1943 išleistas almanachas „Pergalė" (kn. 1).

1944 R. s. biuras įsikūrė Vilniuje. 1945 įvyko s-gos suvažiavimas, kuris išrinko s-gos valdybą. Kaune iki 1954 veikė s-gos filialas. R. s. sutelkė į vieną kūrybinį kolektyvą grįžusius iš evakuacijos ir okupuotoje Lietuvoje karo metus praleidusius rašytojus. 1947 įsteigtas Lit-ros fondas, kuris rūpinasi materialiniais, buitiniais R. s. narių reikalais. S-goje veikia 3 sekcijos — poetų, prozininkų, rusų k. rašančių rašytojų; 6 komisijos — vaikų ir jaunimo lit-ros kūrėjų, kritikų, dramaturgų, vertėjų, karinė ir užsienio. Įv. miestuose veikia R. s. globojamos jaunųjų rašytojų sekcijos bei būreliai. 1944—49 veikė žydų rašytojų sekcija. S-ga turi rašytojų klubą. S-goje dirba įvairių lit-ros žanrų konsultantai. Jos iniciatyva organizuojami lit. vakarai, naujų kūrinių aptarimai, susitikimai su skaitytojais, rašytojų dienos, poezijos savaitės, palaikomi lit. ryšiai su kitų taryb. respublikų ir užsienio šalių rašytojais. S-ga leidžia mėnesinį lit-ros žrn. „Pergalė" (nuo 1945), savaitraštį „Literatūra ir menas" (nuo 1946; nuo 1968 — visų Lietuvos TSR kūrybinių org-jų organas), žrn. „Nemunas" (nuo 1967; su LLKJS CK). R. s. v-bos pirmininkai: 1944—45 K. Korsakas, 1945—47 P. Cvirka, 1948—54 J. Šimkus, 1954—59 A. Venclova, 1959—70 E. Mieželaitis, nuo 1970 A. Bieliauskas. Rašytojų sąjungos suvažiavimai vyko 1945, 1954, 1959, 1965 ir 1970. 1970 sąjungai priklausė 124 nariai.

Lit.: **K. Doveika,** Lietuvių tarybiniai rašytojai Didžiajame Tėvynės kare, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

RAŠKÁUSKAS Vytautas [g. 1930.XII.10 Svidiškiuose (Kapsuko rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1965). 1955 baigęs Ž. ū. akademijos miškų ūkio f-tą, iki 1961 dirbo Automobilių transporto ir plentų m-joje, Vilniaus miesto apželdinimo treste želdinimo darbų vykdytoju. Nuo 1964 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvoje auginamus krūmus, ypač lanksvas, landšaftinį kelių apželdinimą, augimą skatinančias medžiagas ir jų įtaką vegetatyviniam sumedėjusių augalų dauginimui.

RAŠKĒVIČIUS Antanas [g. 1927.IX.21 Simne] — partinis darbuotojas. 1951—55 LLKJS Kauno miesto Lenino rj. k-to skyriaus vedėjas, I sekretorius. Nuo 1954 TSKP narys. 1955—62 LKP Kauno miesto k-to darbuotojas. Nuo 1963 LKP Kauno miesto Panemunės rj. k-to I sekretorius. 1963 neakivaizdiniu būdu baigė Kauno politechnikumą.

RAŠKÓVIČIUS Abramas [1916.V.18 Vilniuje — 1936.VI.17 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Skardininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1920 gyveno Kaune. Nuo 1934 LKJS narys. Platino antifaš. literatūrą. 1936.VI.17 Kaune dalyvavo A. Kranausko laidotuvių eisenoje, virtusioje antifaš. demonstracija, ir buvo policininko nušautas.

„RĀŠTAI" — tarybinis mėnesinis literatūros ir meno žurnalas, ėjęs 1940.XI—1941.VI Kaune. Išėjo 7 nr. Redaktorius P. Cvirka. „R." propagavo soc. pasaulėžiūrą, taryb. lit-ros laimėjimus. Žurnale bendradarbiavo J. Baltušis, Butkų Juzė, P. Cvirka, A. Gricius, J. Grušas, A. Liepsnonis, Jon. Marcinkevičius, V. Mykolaitis-Putinas, V. Montvila, T. Tilvytis, I. Simonaitytė, B. Sruoga, R. Šarmaitis, A. Venclova, A. Vienuolis. Buvo paskelbta taryb. tautų rašytojų bei kritikų kūrinių, straipsnių soc. realizmo klausimais, vertimų, informacijos apie taryb. respublikų kultūrinį gyvenimą. „R." spausdino liet. dailininkų (M. Čiurlionio, V. Jurkūno, P. Kalpoko) paveikslų reprodukcijas, straipsnius apie liet. dailę, muziką.

„Raštų" viršelis

RĀŠTAS — mintis arba kalbą fiksuojančių ženklų sistema. Seniausias R. tipas — piktografija (paveikslinis R.), vėlesnis — ideografija (ženklu reiškiama visa sąvoka), o dar vėlesnis — fonografija (fonetinis R.), kurios pradininkai, manoma, buvo finikiečiai. Europoje pirmieji pradėjo rašyti graikai, vėliau R. iš jų išmoko romėnai. Iš romėnų R. perėmė germanai, vėliau čekai, lenkai ir kt. tautos. Lietuvą R. pasiekė vėlai. Iki krikščionybės įvedimo (XIV a. pab.— XV a. pr.) Lietuvoje buvo vartojami tik kai kurie mnemoniniai ženklai laikui ar daiktų nuosavybei žymėti. S. Grunau, T. Narbuto ir kitų pateikiami tariamojo senovinio liet. rašto pavyzdžiai greičiausiai yra falsifikatas. Lietuvos didžiųjų kun-ščių raštinėje buvo vartojama senovinė baltarusių (vad. rusų) kalba, tuo metu besiformuojanti iš sen. rusų kalbos v. tarmių, ir senovinis slavų R.— kirilica. Pirmieji žinomi lietuviškai rašę asmenys buvo XVI a. humanistai ir reformatai S. Rapolionis, A. Kulvietis ir J. Zablockis. Jų rankraščių neišliko. Seniausias turimas rankraštinis liet. tekstas yra Vilniaus un-to bibliotekoje 1962 atrastas poterių įrašas 1503 išleistos lot. knygos „Tractatus sacerdotalis" paskutiniame puslapyje. Įrašo autorius nežinomas. Įrašyta XVI a. pr. (tikslios datos nėra). Pirmoji spausdinta liet. knyga — M. Mažvydo katekizmas, išleistas 1547 Karaliaučiuje. Tiek minėtajame rankraštiniame poterių tekste, tiek ir Mažvydo katekizme vartojamas R., sudarytas lot. alfabeto pagrindu. Pritaikant lot. raides liet. kalbos garsams reikšti ir sudarant liet. *abėcėlę*, buvo sekama kai kuriomis lenkų ir vokiečių rašybos manieromis. XVI—XVII a. šalia lot. raidžių dažnai buvo vartojamas plačiai tuo metu Europoje paplitęs gotiškas jų variantas, o kartais ir humanistinis kursyvas bei antikva. Rytų Prūsijoje lietuviai gotiškas raides vartojo iki pat II pasaul. karo, o Lietuvos D. Kun-stėje jos išnyko jau XVIII a.

Nors liet. R. ženklai įvairavo, vis dėlto iš pat pradžių jie gana tiksliai perteikė liet. kalbos garsus. Tik XVIII a., įsivyravus vergiškiems rel. tekstų vertimams, sumažėjus rūpinimuisi rašomosios liet. kalbos norminimu, kartu labai smuko ir liet. R. tikslumas. Didelių pakitimų liet. R. raidoje įvyko XIX a., kai į jo tobulinimo darbą įsijungė kalbininkai A. Šleicheris ir F. Kuršaitis. Labai savotiškas, originalias R. sistemas buvo sukūrę A. Baranauskas ir K. Jaunius, bandę rašte pavaizduoti įv. tarmių garsų tarimą. Liet. R. standartizavimui lemiamą reikšmę turėjo XIX a. pab. pagausėjusi spauda, ypač periodinė, ir kalbininkų J. Jablonskio bei K. Būgos norminamosios pastangos.

Lit.: **K. Papečkys,** Nuo strėlės iki knygos, V., 1964; **J. Palionis,** Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a., V., 1967; **Z. Zinkevičius,** Kalbotyros pradmenys, V., 1969.

RĀŠTIKIS Stasys [g. 1896.IX.13 Kuršėnuose] — buržuazinis karinis ir politinis veikėjas, divizijos generolas. I pasaulinio karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje, kariavo įv. frontuose. 1917 Tbilisyje baigė karo m-lą. 1919 kariniuose kontrrevoliuciniuose lietuvių daliniuose kovojo prieš Raudonąją Armiją. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, 1929 baigė Kauno un-tą, 1932 — gen. štabo akademiją Vokietijoje. 1932—1934 penktojo pėstininkų pulko vado padėjėjas, vadas. 1935—40 kariuomenės vadas, 1938—39 dar ir krašto apsaugos ministras. Rėmė reakcinę krikščionių demokratų ir liaudininkų politiką, buvo griežtų priemonių prieš rev. judėjimą šalininkas, siekė visų buržuazijos polit. srovių vienybės burž. santvarkai išsaugoti. 1940 gale pabėgo į Vokietiją. 1941—44 gyveno Lietuvoje. Hitlerinės okupacijos pradžioje buvo Lietuvių aktyvistų fronto sudarytos vad. Laikinosios vyriausybės krašto apsaugos ministras, bendradarbiavo su okupantais, rėmė jų planus įtraukti Lietuvos jaunimą į Vokietijos kariuomenę. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 persikėlė į JAV. Dalyvauja antitaryb. veikloje. Nuo 1921 bendradarbiavo spaudoje, rašė daugiausia kar. klausimais. Paskelbė atsiminimų.

RĀTAI, vežimas. Ratų yra darbinių ir išeiginių. XIII a. ist. šaltiniai mini lietuvių darbinius R., kuriais buvo vežama medžiaga pilių statybai, prekės, o karo metu — sužeistieji ir karo grobis. Kronikininkas A. Gvagninis (XVI a.) aprašė Rytų Prūsijos lietuvių R., kurie buvę be geležies, suvaržomi mediniais kyliais arba surišami vytimis, o tekiniai išlenkiami iš vieno medžio gabalo. Lietuvos Statutas tokius R. vadina paprastais valstiečių ratais. XVI a. dvarų inventoriuose minimi kaustyti ir nekaustyti ratai. Tuo metu buvo vartojami vienkinkiai, poriniai, dažnai ir 4 arkliais kinkyti ratai. Valstiečių darbiniai R. visi buvo nekaustyti ir nedideli. Mat, valstiečiai, laisvieji ir baudžiauninkai, turėjo atlikti dvarininkams daug įv. prievolių: vežti parduoti grūdus, linus ir kt. prekes į Vilnių, Kauną, Tilžę, Karaliaučių, Klaipėdą, Rygą, Liepoją, vežti stat. medžiagą, todėl nenorėjo varginti arklių, kinkydami juos į didelius R. Valstiečių R. ratlankiai buvo stori, platūs, iš išorės prikalinėti žvirgždų. Į tolimesnę kelionę valstiečiai imdavo atsarginius tekinius. XVI—XIX amžiuje Lietuvoje buvo vartojami ir vienkinkiai R. su dviem tekiniais, vad. bėdos; Užnemunėje jos vartotos dar ir XX a. Pirklių, dvarų, spirito varyklų, malūnų vartoti R., vad. brikai, buvo dideli ir stiprūs. Po baudžiavos panaikinimo, kylant žemės ūkiui ir plačiau pradėjus vartoti geležį, R. pradėta dirbti didesnius ir stipresnius, geležimi apkaustytais ratlankiais, geležinėmis ašimis ir atramomis. Tokius R. valstiečiai dažniausiai vartojo tik tolimesnėms kelionėms, o ūkio darbams iki I pasaul. karo vis dar buvo dirbami lengvi, mažai kaustyti vad. medinašiai ratai.

Nuo XIX a. valstiečiai vartojo vienkinkius ir porinius **darbinius** ratus. Vienkinkiai buvo paplitę r. ir p. r. Lietuvoje, poriniai — Žemaitijoje, Klaipėdos krašte, Užnemunėje. Aukštaitijoje buvo vartojami tik vienkinkiai darbiniai R., vad. vežėčios, su dviem ienomis; arklys į juos kinkomas pavalkais su lanku (ž. *Pakinktai*). Tai pastovaus ilgio R., nes jų pertraukas, jungiantis R. pirmgalį su pasturgaliu, yra pastoviai įtvirtintas į abu krėslus (skersines R. dalis, prie kurių pritaisomas viršus). Vežėčios buvo su medinėmis ašimis, lentinėmis gardimis, mažai kaustytos.

Iki I pasaul. karo jos dažnai buvo vartojamos ir kaip išeiginiai R.; tuo atveju buvo įdedama galinė lenta, papuošta tapytais ar piaustytais augaliniais ar geometriniais ornamentais. Po I pasaul. karo senąsias vežėčias pakeitė išardomi vienkinkiai R., kurių pertraukas užpakalyje užkišamas kaišteliu. Tokius R. galima pailginti ar sutrumpinti. Ilgiausiai (iki ž. ū. kolektyvizacijos) senosios vežėčios išliko š. Aukštaitijoje. P. Aukštaitijoje R. buvo dirbami ilgi, sunkūs, su gardimis; R. galai buvo išpinami karklais, virvėmis arba užstatomi gardelėmis. P. r. Aukštaitijoje vartotos vežėčios, kurių vėžės buvo 80—90 cm pločio. Šienui ir javams vežti Aukštaitijoje buvo vartojami R. su aukštomis gardimis — kuorai, karjolai, uorės. Jų užpakaliniai tekiniai paprastai buvo pritvirtinami prie gardžių, o priekis užkeliamas ant paprastų darbinių R. pirmgalio. Po D. Tėvynės karo tokios uorės, tik užkeliamos ant porinių R. pirmgalio, buvo vartojamos ir kai kuriose vid. Lietuvos vietose. Žemaitijoje ir vid. Lietuvoje labiau buvo paplitę poriniai darbiniai R., traukiami už branktų; į juos arkliai (kartais ir vienas) buvo kinkomi pavalkais be lanko. Poriniai R. nuo vienkinkių skyrėsi pirmgalio konstrukcija ir stipresniu apkaustymu. Jie turėjo vad. šlaunis, ant kurių sukaliojosi krėslas; priekyje tarp šlaunų buvo pritvirtinamas rodiklis (grąžulas). Be to, ant porinių R. dar buvo dedama rato formos geležinė krėslo atrama (sukynė), neleidžianti krėslui perkrypti. Poriniai darbiniai R., ypač Klaipėdos krašte, buvo platūs — jų vėžių plotis siekė iki 140 cm. Mažažemiai valstiečiai, laikę po vieną arklį, vartojo išardomuosius vienkinkius R., skirtus į turgų, malūną važiuoti. Čia vienkinkiai R. buvo platesni, lengvesni už aukštaičių, jų krėslai buvo stipriau apkaustyti geležinėmis atramomis. Užnemunėje buvo vartojami tik poriniai darbiniai R. (čia vadinami vežimais), traukiami už branktų; arkliai į juos buvo kinkomi plėškėmis. Tie R. (ypač jų gardys) didesni ir ilgesni už Žemaitijoje ir vid. Lietuvoje vartotus ratus. Be to, juose ir XX a. išliko medinašių R. lušnys (R. dalys, jungiančios rungą, prie kurio pritvirtinamos gardys, su R. ašimi). Užnemunės valstiečių ratų ratlankiai buvo sustatomi iš atskirų gabalų, vad. stukų, sutvirtinamų tarpusavyje medinėmis vinimis. Retkarčiais Užnemunėje buvo dirbami ir vienkinkiai R., bet jie nuo porinių skyrėsi tik dydžiu.

XVI a. dvarų inventoriuose aprašytieji kaustyti R. greičiausiai bus buvę dvarininkų **išeiginiai** ratai. To paties amžiaus dokumentuose yra žinių ir apie puošnias dvarininkų *karietas.* Valstiečiai išeiginius R. pradėjo vartoti XIX a. Tai buvo bričkos, vartotos visoje Lietuvoje. Užnemuniečių vartotų bričkų konstrukcija nedaug skyrėsi nuo porinių R., tik ašys buvo geležinės. Bričkos buvo porinės, su vienu rodikliu, gardelių viršumi, spyruokline sėdyne (pasoste); bričkos šonuose buvo paminos pasistoti lipant. XIX a. pab. tokias bričkas pradėta dirbti su lingėmis — viena skersine priekyje ir dviem išilginėmis gale. Rytų Aukštaitijoje vartotos bričkos buvo žemesnės, vienkinkės, su dviem ienomis, lenktu viršumi ir viršum tekinių pritvirtintais skardiniais sparnais. P. Aukštaitijoje dar iki XX a. pr. buvo vartojamos primityvios bričkos, vad. „bričkos ant kočėlų". Priekinę jų ašį su užpakaline jungė 3—5 apvalios kartelės, į kurias rėmėsi bričkos viršus. Po I pasaul. karo turtingesnieji Aukštaitijos valstiečiai pradėjo vartoti lengvesnius ir puošnesnius išeiginius R. (vad. lineikas), kurių užpakalyje išliko dvi išilginės lingės, o po priekine linge buvo dedama sukynė. Į lineikas labai panašūs buvo turtingųjų Užnemunės valstiečių fajetonai. Žemaitijoje labiau buvo paplitę brikeliai (ratukai). Jų konstrukcija beveik nesiskyrė nuo darbinių vienkinkių R., bet jie buvo žymiai mažesni, lengvesni, su 2 lingėmis, su paminomis ir skardiniais sparnais šonuose. Iki II pasaul. karo geriausiais brikelių meistrais buvo laikomi Varnių, Jonavos, Šėtos račiai. Brikeliai buvo dažomi žaliai, rudai, geltonai arba 2 spalvomis. Vid. Lietuvoje buvo paplitę ir aukštaičių bričkos, ir žemaičių brikeliai.

Tarybų valdžios metais, mechanizavus žemės ūkį, ratus išstumia mašinos. Kolūkiuose ir taryb. ūkiuose R. tevartojami kaip pagalbinė transporto priemonė lauko darbų metu, jais vežamas iš fermų į priėmimo punktus pienas, pristatomas į fermas pašaras ir kt.

Lit.: S. Bernotienė, Valstiečių sausumos susisiekimo priemonės XIX—XX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 421—433].

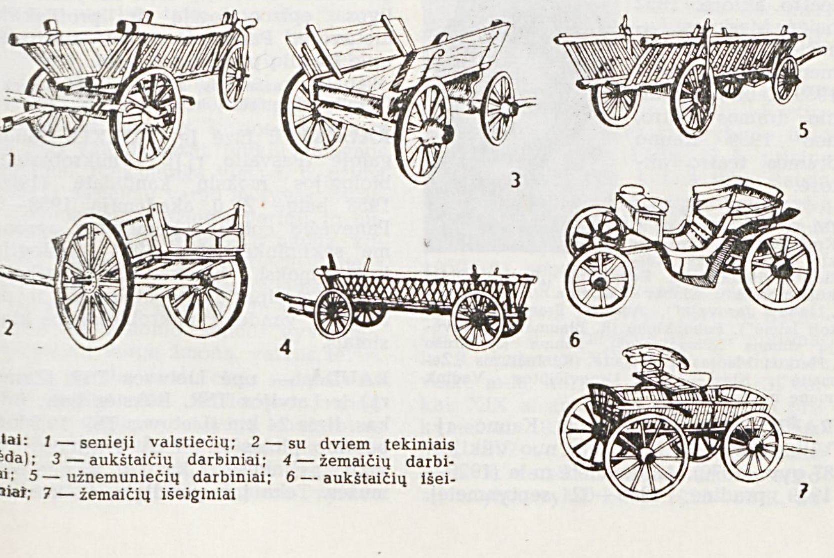

Ratai: *1* — senieji valstiečių; *2* — su dviem tekiniais (bėda); *3* — aukštaičių darbiniai; *4* — žemaičių darbiniai; *5* — užnemuniečių darbiniai; *6* — aukštaičių išeiginiai; *7* — žemaičių išeiginiai

RĀTAS-RATÁISKIS Vaclovas [g. 1910. II.25 Paliepyje (Lazdijų rj.)] — dailininkas. 1935 baigė Kauno meno m-los A. Galdiko vadovaujamą grafikos studiją. Studijas gilino Vokietijoje ir Italijoje. Nuo 1935 dalyvauja dailės parodose. 1937 Paryžiaus tarpt. parodoje už Maironio kn. „Jūratė ir Kastytis" (1937) iliustracijas apdovanotas Garbės diplomu. 1937—44 Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus dailės skyriaus konservatorius. Sukūrė medžio raižinių („Panemunė", 1938; „Tinklas", 1939; „Pavasaris Kaune", 1942), iliustravo knygų. Kūriniams būdingas dekoratyvumas, simboliškumas. 1944 R.-R. pasitraukė į Vokietiją; nuo 1949 gyvena Australijoje.

RĀTAUTAS Medardas [g. 1887.VI.7 Rotautuose (Ukmergės rj.)] — geodezininkas. 1913 baigęs Maskvos Matavimo in-tą, iki 1923 dirbo topogeodezinius darbus Odesoje. Grįžęs į Lietuvą, vadovavo Žemės tvarkymo departamento geodezijos skyriui, nuo 1928 — Karo topografijos skyriui (1929—40 jo atlikti I eilės trianguliacijos matavimai, 1950—1957 naudoti Žemės formos tyrimui Baltijos j. regione). Kartu 1929—41 dėstė Kėdainių kultūrtechnikų m-loje. Nuo 1940 Kauno un-to aukštosios geodezijos ir astronomijos katedros vedėjas. Nuo 1945 docentas, nuo 1950 Kauno Politechnikos in-to geodezijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių geodezijos klausimais. Pirmojo lietuviško geodezijos vadovėlio (išleisto 1957) svarb. autorius.

Ršt.: M. Ratautas [ir kt.], Geodezija, V., 1957.

RATELIS — verpimo įrankis. Ž. *Verpimas.*

RĀTINAS Ignas [1895.V.4 Gedinčiuose (Šiaulių rj.) — 1930 Sibire] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. 1919 įstojo į LKP. Už rev. veiklą 1920 suimtas ir 1921 nuteistas kalėti iki gyvos galvos. Kalėjo Šiauliuose, Kaune. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, 1923 atvyko į Maskvą, mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Baigęs mokslą, 1927 dirbo LKP atstovybėje prie Kominterno Vykd. K-to, vežiojo LKP atstovybės part. paštą LKP CK Sekretoriatui Kaune; suimtas ir iš Lietuvos ištremtas, atvyko į TSRS. 1928 pervestas į VKP(b) ir dirbo part. darbą Sibire. Buožių nužudytas.

RATKĒVIČIUS Stasys [g. 1917.III.16 Maskvoje] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1967). 1940—41 dainavo Lietuvos TSR Filharmonijos chore. 1944—45 mokėsi Vilniaus konservatorijoje ir Vilniaus dramos teatro studijoje. 1946—56 Klaipėdos dramos teatro aktorius, muzikinės grupės chormeisteris ir solistas. 1956—57 Kapsuko dramos teatro aktorius. Nuo 1958 Kapsuko lėlių teatro, nuo 1960 Kauno lėlių teatro (atkeltas iš Kapsuko) direktorius ir vyriausiasis režisierius. Režisavo apie 30 lėlių teatro pastatymų. Nuo 1966 tarptautinės lėlių teatrų veikėjų s-gos UNIMA taryb. sekcijos prezidiumo narys. Jo vadovaujamas Kauno lėlių teatras 1968 įvykusiame Rygoje Pabaltijo ir Baltarusijos lėlių teatrų festivalyje laimėjo pirmąsias vietas ir abu pagr. prizus.

Vaidmenys: Pikilas (Ž. Ofenbacho „Perikola"), Karandiševas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Ževakinas (N. Gogolio „Vedybos"), Tyzenhauzas (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Homodeis (V. Hugo „Andželas") ir kt.

Pastatymai: N. Gernet „Stebuklingasis Aladino žibintas" (1958), I. Štoko „Velnių malūnas" (1959), V. Miliūno „Mūsų nuotykiai mėnulyje" (1960), V. Majakovskio „Misterija Buf" (1967), P. Mančevo „Zuikių mokykla" (1968), S. Nėries „Eglės žalčių karalienės" inscenizacija (1968) ir kt.

RATKŪNAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 7 km į š. v. nuo Linkuvos, prie kelio į Pašvitinį. 24 gyv. (1970). Ratkūnų pr. m-la yra gretimame Gegiedžių kaime. Ist. šaltiniuose R. minimi 1586. 1959 buvo 17 gyv.

RĀTKUS Ignas [g. 1913.X.13 Šiauliuose] — pramonės darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1966). 1928—30 Aleksandrijos (Šiaulių rj.) koklių f-ko, 1931—44 „Pienocentro" Šiaulių sk. darbininkas. Nuo 1944 Šiaulių pieno kombinato mechaninių remonto dirbtuvių vedėjas. 1960—66 pateikė 26 racionalizacinius pasiūlymus, apmokė daug šaltkalvių, derintojų.

RĀTNYČIA — **1.** Upė Lietuvos TSR (Varėnos rj.) ir Baltarusijos TSR, Nemuno deš. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 185 km^2. Prasideda Šklėrių pelkėje, 17 km į p. r. nuo Druskininkų. Teka į p. v. per Dūbo ež. (iki jo vadinama Purve). Toliau pasuka į š. (ši dalis vadinama Kusenka), teka per Latežerio ež. Žemiau Latežerio teka į š. v. ir vadinama R. Nuo versmių 3 km teka per Lietuvą, toliau 11 km — per Baltarusiją, 3 km — BTSR siena, o paskutinius 16 km iki žiočių — vėl per Lietuvą. Įteka į Nemuną 448 km nuo jo žiočių, Druskininkuose. Intakas Cimakavas (deš.). Vidutinis nuolydis 160 cm/km. Vidutinis debitas žiotyse 1,15 m^3/s. Druskininkuose prie R. yra gydomosios kaskados.

2. Kaimas Varėnos rj., 3 km į p. r. nuo Druskininkų miesto centro; apylinkės centras. 560 gyv. (1970). Per R. teka Ratnyčia (Nemuno intakas), kaimą supa Ratnyčios miškas. Plano struktūra linijinė. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1940), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1964). Prie R. rasta neolito stovyklos liekanų. R., įsikūrusi prie senojo prekybinio kelio iš Gardino į Kauną ir Vilnių, buvo nemažas miestelis. Ist. šaltiniuose minima 1639. 1762 pastatyta pirmoji bažnyčia. XIX a. vykdavo dideli turgūs, buvo apie 10 parduotuvių, kelios alinės, 2 smuklės. 1897 buvo 539 gyv. Nuo 1918 turgūs išsikėlė į Druskininkus, o R. ėmė nykti. 1959 buvo 242 gyv. R. kapinėse palaidotas J. Čečiota (1797—1847), filomatas, artimas A. Mickevičiaus draugas.

RĀTNIKAS Jonas [1935.XII.30 Kaune — 1961.VIII.25 Palangoje] — poetas. 1955 baigęs karo lakūnų m-lą, tarnavo lakūnu Taryb. Armijoje. Nuo 1958 dirbo civ. aviacijoje (Vilniaus ir Kauno aeroportuose). Nuo 1958 period. spaudoje skelbė eilėraščius. 1962 išleistas R. poezijos rink. „Sparnai". R. eilėraščiams būdingas lyrizmas. Kai kurie eilėraščiai („Žvaigždžių lopšinė", „Nėra tavęs") virto dainomis.

RĀUBA Juozas Vytautas [g. 1929.VII.28 Kaune] — gydytojas higienistas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1952 baigęs Kauno Med. in-tą, dirba ped. darbą jo higienos katedroje; nuo 1961 docentas; nuo 1968 katedros vedėjas. 1958—1959 gydomojo f-to prodekanas, 1960—1964 stomatologijos-farmacijos f-to dekanas. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos tekstilės įmonių darbininkų darbo sąlygas, darbo ir poilsio režimą, organizmo pakitimus darbo metu ir kitais darbo higienos bei fiziologijos klausimais.

RAUBÁITĖ Birutė [g. 1926.XI.26 Kaune] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1944—1947 Šiaulių dramos teatro aktorė. 1952 baigė Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą. 1952—1959 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Nadežda (M. Gorkio „Barbarai"), Kručinina (A. Ostrovskio „Be kaltės kaltieji"), Hanka (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė"), Liubov Jarovaja (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Ana (I. Franko „Pavogtoji laimė"), Pundukienė (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Lauma (J. Grušo „Herkus Mantas"), Žemaitė (K. Inčiūros „Žemaitė"), Klevienė (D. Urnevičiūtės „Vadink mane motina") ir kt.

RAŪBATONIAI — kaimas Kauno rj., Vilkijos apyl., 7 km į p. r. nuo Vilkijos. 87 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1920—1949 pradinė, 1949—62 septynmetė). Ist. šaltiniuose R. minimi 1559. 1959 buvo 115 gyv.

RAUBIŠKÀ Enrikas [1931.VII.18 Kaune — 1949.VII.3 prie Gorainių (Šilutės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. 1946 įstojo į VLKJS. Nuo 1949 LLKJS Vainuto (Šilutės rj.) vls. k-to sekretorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

RAUBÓNYS — kaimas Pasvalio rj., 10 km į š. r. nuo Pasvalio, prie Pasvalio—Biržų plento; apylinkės ir kolūkio centras. 177 gyv. (1970). Pro kaimą teka Tatula ir jos intakas Ūgė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1951). 1959 buvo 93 gyv.

RAŪCKIS Eduardas [g. 1911.III.12 Gedžiūnuose (Pakruojo rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1932 baigęs Gruzdžių aukštesniąją gyvulininkystės m-lą, iki 1944 dirbo vet. felčeriu, o 1946 baigęs Vet. akademiją, iki 1964 dirbo vet. gydytoju. Nuo 1964 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie gastrofiliozės sukėlėjus ir kovą su jais, apie žuvų parazitus.

RAŪCKIS Mykolas [g. 1928.X.6 Saudogaloje (Pasvalio rj.)] — veterinarijos gydytojas helmintologas, biologijos mokslų daktaras (1970). 1953 baigė Veterinarijos akademiją. 1956—1959 Biologijos in-to, 1959—64 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinis bendradarbis. 1957 apgynė biologijos mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1965 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos instituto moksl. bendradarbis. Daktaro disertacijoje nagrinėjo kiaulių strongiloidozės sukėlėjų biol. savybes, šios ligos epizootologiją ir profilaktiką Lietuvoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių parazitines ligas.

Ršt.: **J. Kazlauskas, J. Pagirys, M. Rauckis,** Gyvulių ir paukščių helmintozės, V., 1961.

RAUCKÝTĖ Elzė [g. 1932.XI.6 Saudogaloje (Pasvalio rj.)] — mikrobiologė, biologijos mokslų kandidatė (1966). 1958 baigė Ž. ū. akademiją. 1958—61 Panevėžio cukraus kombinato agronomė sėklininkė. Nuo 1964 Geologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių fitopatologijos ir požeminių vandenų mikrobiologijos klausimais.

RAUDÀ — upė Lietuvos TSR (Zarasų rj.) ir Latvijos TSR, Ilūkstės kair. intakas. Ilgis 24 km (Lietuvos TSR 19,3 km), baseino plotas 113 km^2. Prasideda Navikų apylinkėse, 7 km į p. v. nuo Stelmužės. Teka į š. per Ilgio, Čičirio, Su-

vieko, Sodžių ežerus. Įteka į Ilūkstę 28 km nuo jos žiočių, 8 km į š. r. nuo Suvieko. Intakas Zelionka (kair.). Vid. debitas prie Latvijos TSR sienos 0,68 m³/s, vid. nuolydis 131 cm/km. Žemiau Ilgio ež., Pakaušėje, prie R. veikia vandens malūnas.

RAUDA — apeiginės tautosakos kūrinys, kuriuo reiškiamas sielvartas, netekus artimo asmens. Skiriamos laidotuvių, vestuvių, rekrutų ir kareiviavimo, piemenų, padegėlių, pavargėlių ir kt. raudos.

Ist. šaltiniuose yra žinių apie prūsų bei lietuvių genčių IX ir XIII a. laidotuvių raudas. Feodalizmo laikais mirusiojo apraudojimas ar nuotakos verkavimas buvo laikoma privalomu apeiginiu aktu. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje mirusiųjų apraudojimas buvo dar dažnas reiškinys. Pasak tautosakos rinkėjo M. Slančiausko, XIX a. vid. mirusieji būdavo apraudami Šiaulių apylinkėje. XX a. pr. užrašyta sen. raudų Ukmergės apylinkėse ir Dzūkijoje; pastarojoje raudos išsilaikė ilgiausiai. Nuo XX a. pr. apeiginis mirusiųjų apraudojimas retėjo, raudų mažiau beužrašyta. Dalis jų atitrūko nuo apeigų ir virto našlaičių dainomis. Kai kuriose raudose atsirado jumoristinių elementų. Raudos kai kur atgimė vok. faš. okupacijos metais kaip hitlerinio teroro aukų apgailėjimas (nužudytųjų Pirčiupyje, išvežtųjų į Vokietiją apraudojimas).

Seniausios ir gausiausios — **laidotuvių raudos.** Jos buvo susijusios su laidotuvių apeigomis (ž. *Laidotuvės*). Raudomis buvo ne tik apgailimas mirusysis ir atsisveikinama su juo, bet ir tikimasi paveikti velionio likimą po mirties, jo santykiavimą su gyvaisiais. Daugiausia užrašyta mirusiųjų garbstymo raudų. Jomis duktė ar sūnus rauda mirusių motinos ar tėvo, motina ar tėvas — dukters ar sūnaus, sesuo — brolio, žmona — vyro ir t. t. Skiriamos dvi raudų temų grupės: mirties apmąstymas, netekus šeimos nario, ir artimųjų buitis po jo mirties. Raudose atskleidžiami stiprūs liet. šeimos ryšiai, darnūs, meilė ir supratimu pagrįsti tėvų ir vaikų santykiai. Jie parodomi valstiečio buities, jo kasdienių rūpesčių ir darbų aspektu. Vidiniai šeimos nesutarimai iškyla tik anytai skirtose raudose. Daugelyje raudų raudama motinos, kurios netekimas laikomas skaudžiausiu įvykiu žmogaus gyvenime. Reikšmingą vietą t. p. užima našlės ir našlaičių vargo motyvas. Mirusį apraudant, pabrėžiama gerieji jo būdo bruožai, jo darbštumas ir nauda, kurią jis teikė šeimai. Valstiečio šeimos nario mirtis raudose suvokiama kaip socialinis įvykis, iš pagrindų pakeičiantis tolesnį velionio šeimos gyvenimą, stumiantis į vargą žmoną, vaikus, tėvus.

Antrą stambų raudų ciklą sudaro **vestuvių raudos.** Jas raudodavo jaunoji įvairiais vestuvių apeigų momentais nuo pirmojo vestuvių vakaro ligi išvažiavimo pas jaunąjį, daugiausia prieš jungtuves. Jaunosios raudose vyravo atsisveikinimas su gimtaisiais namais, tėvais, broliais, seserimis, jaunomis dienomis, „rūtų vainikėliu". Savo turiniu jos primena vestuvines dainas. Ypač graudžios ir lyriškos yra jaunosios-našlaitės raudos. Vestuvių raudos už laidotuvių raudas žymiai trumpesnės.

Į laidotuvių raudas panašios **rekrutų** bei **kareiviavimo raudos,** nes rekrutas dėl ilgos ir nepakeliamos tarnybos būdavo laikomas lyg mirusiu. Šios raudos Lietuvoje buvo kuriamos rekrutų ėmimo laikotarpiu (XVIII a. pab.—XIX a. vid.). Vienas raudas raudodavo patys rekrutai, kitas — jų motinos, seserys. Buitinis rekrutų raudų charakteris ryškesnis už laidotuvių. Rekrutų bei kareiviavimo raudų užrašyta nedaug.

Vaikų piemenų buitį feodalizmo ir kapitalizmo laikais atspindi graudžios, įtaigios **piemenų raudos.** Jose atsispindi kylančio kapitalizmo, klasinės valstiečių diferenciacijos reiškinių. Yra viena kita feod. poną pajuokianti rauda.

Raudos atliekamos rečitatyvu, t. y. pusiau dainuojant. Nors raudos ir buvo kuriamos pagal tam tikrą tradicinę schemą, tačiau jų raudojimo būdas, ilgi period. sakiniai leidžia improvizuoti tekstą, pritaikyti jį konkrečioms aplinkybėms. Raudose yra daug retorinių klausimų, sušukimų, pakartojimų. Dėl savotiškos rečitatyvinės atlikimo formos raudos ir rinkiniuose pateikiamos nevienodai: vienur jos spausdinamos kaip proza, kitur — kaip eiliuoti tekstai.

Leid.: **A. Juška,** Lietuviškos dainos, t. 3, Казань, 1882 [II leid. V., 1954]; **J. Basanavičius,** Lietuvių raudos iš visur surinktos, V., 1926; Lietuvių tautosaka, t. 2 (Dainos ir raudos), V., 1964.

Lit.: **D. Venclovaitė,** Liaudies buities atspindžiai lietuvių raudose.—„Literatūra", t. 3, V., 1962; **D. Venclovaitė,** Šeimos santykiai laidotuvių raudose.—„Literatūra", t. 4, V., 1962; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

RAUDELIŪNAS Alfonsas [g. 1929.X.29 Padaliuose (Kaišiadorių rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1954 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą; 1962—63 fizikos ir matematikos f-to prodekanas, 1963—65 dekanas, nuo 1965 matematikos ir mechanikos f-to dekanas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie tikimybių teorijos ribines teoremas.

RAUDĖNAI — kaimas Šiaulių rj., 13 km į v. nuo Kuršėnų, prie Šiaulių—Kretingos plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 256 gyv. (1970). Iš š. prieina Gelžės pelkė, per kaimą teka Rauda (Žižmos intakas). Yra parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, aštuonmetė m-la (iki 1947 pradinė, 1947—50 prog-ja, 1950—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. R. buvo karališkasis dvaras. 1550 pastatyta koplyčia, 1611 — bažnyčia. XVII a. pirmojoje pusėje minimas ir R. kaimas. XIX a. pr. Raudėnuose veikė m-la, kurioje 1804 mokėsi 35 vaikai. XIX a. antrojoje pusėje vyko prekymečiai. 1859 buvo 273 gyv. (20 kiemų), 1897 — 200 gyventojų. 1918 sudarytas R. valsčiaus darbo žmonių atstovų tarybos vykd. k-tas. 1923—36 R. buvo valsčiaus centras. 1923 — 212 gyv., 1959 — 277.

RAUDĖNIO-PALNYČIOS PELKĖ — pelkė Kapsuko rj., 4 km į p. nuo Kalvarijos. Plotas 627 ha (pramoninis 319 ha). Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, susidariusi keliose moreninėse daubose (ją sudaro 3 atskiri masyvai). Per pelkę teka Gasda (Kirsnos intakas) ir jos intakas Orija. Durpių klodo didž. storis 2,8 m, vid. 1,34 m. Durpės žemapelkinės — plynraistinės bei žolinės. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 19,2%. Durpių ištekliai 4,3 mln. m³. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 7,6 m. Pelkės pakraščiai nusausinti ir sukultūrinti.

RAUDĖNIŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 4 km į p. nuo Kalvarijos, 1 km į r. nuo Orijos ežero. 132 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1908). 1959 buvo 143 gyv.

RAŪDGIRIS — miškas Kelmės rj., 6 km į p. nuo Kražių, 6 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Kražių girininkijai. Plotas 670 ha; medynų 580 ha. Reljefas banguotas. Per š. dalį teka Plūščia (Ančios kair. intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vietomis su gliejiškumo žymėmis, priemoliniai. 88% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) yra 69%, beržynų (daugiausia plačialapinių) 21%, drebulynų 5%, baltalksnynų 4%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 44%, pribręstantieji 18%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 48 metai, vid. bonitetas I,5, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 135 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, pasitaiko briedžių; iš paukščių yra tetervinų, jerubių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1200 ktm.

RAŪDINĖ — kaimas Zarasų rj., Suvieko apyl., 17 km į š. nuo Zarasų, Latvijos TSR pasienyje. 83 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. 1959 buvo 76 gyv.

RAUDYS Šarūnas [g. 1941.II.24 Kaune] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1963 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1963—65 Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los specialaus konstravimo biuro inžinierius. 1968—69 Fizikos ir matematikos in-to inžinierius konstruktorius, nuo 1969 moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie atpažįstančių įrenginių klasifikatorių apmokymą ir kitais skaičiavimo technikos klausimais, padarė šios srities išradimų.

RAUDYS — ežeras Utenos rj., 5 km į p. nuo Utenos. Plotas 22 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 960 m, didž. plotis 290 m, kranto linijos ilgis 2230 m. Krantai, išskyrus pietvakarinį, žemi. Iš v. prie ežero prieina miškas. Per R. teka

Vyžuonos baseino upelis. Prie ežero įsikūrusi Paraudė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

„RAUDONARMIĒTIS“ — Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso laikraštis, ėjęs 1940.IX.3—1941.VI.21 triskart per savaitę. Redagavo J. Pajaujis. Išėjo 68 nr.

„RAUDONÀSIS ARTÓJAS“ — **1.** Komunistinis laikraštis, ėjęs 1927—37 Minske iš pradžių dukart per mėnesį, vėliau kas savaitę ir dukart per savaitę. Leido Baltarusijos Komunistų partijos CK. Redagavo A. Niedvaras-Bučiukas, A. Jakševičius, J. Kasperaitis, F. Vaišnoras, kai kuriuos numerius — K. Preikšas, J. Stašelis. Laikraštis buvo skirtas Tarybų Sąjungoje gyvenantiems liet. valstiečiams. Nelegaliai buvo platinamas ir Vilniaus krašte. „R. a.“ turėjo lit. puslapį — „Dailiosios literatūros lapelį“, kuriame buvo spausdinami grož. lit-ros kūriniai bei kritikos straipsniai; bendradarbiavo proletariniai liet. rašytojai A. Dabulevičius, A. Merkytė, B. Pranskus-Žalionis ir kt.

RAUDONASIS ARTOJAS

„Raudonasis artojas“ 1. 1928 Nr. 13 antraštė

2. Tarybinis Pagėgių rj. laikraštis, ėjęs 1950.XI.19—1960.XII.29 dukart per savaitę.

3. Tarybinis Biržų rj. laikraštis, ėjęs 1950.XI.23—1960.XII.29 triskart per savaitę.

4. Tarybinis Lazdijų rj. laikraštis, ėjęs 1950.XII.10—1960.XII.28 dukart—triskart per savaitę.

„RAUDONÀSIS KARỸS“ — tarybinis raudonarmiečių laikraštis, ėjęs 1945. II.23—XI.10 Maskvoje dukart per savaitę. Redakcijoje dirbo B. Fogelevičius, L. Kapočius, S. Vaintraubas ir kt.

RAUDONÀSIS KRỸŽIUS — **1.** Daugelyje šalių veikianti draugija, karo metu padedanti sergantiems ir sužeistiems kariams, karo belaisviams, taikos metu teikianti materialinę paramą nukentėjusiems nuo stichinių nelaimių, rengianti medicinos seseris, mokanti gyventojus sanitarijos ir higienos pradmenų. R. k. buvo įkurtas 1863 Ženevoje įvykusioje konferencijoje, kurioje dalyvavo 14 valstybių atstovai. Joje priimta tarpt. konvencija apie pagalbą sužeistiems ir sergantiems kariams.

Prieš I pasaul. karą Lietuvoje veikė Rusijos R. k. k-tas, kuris organizavo med. seserų kursus, steigė gydymo įstaigas. 1914 k-tas įsteigė Kaune R. k. ligoninę, 1916 — dar 2 ligonines. 1919. I.12 R. Šliupo ir kt. medikų iniciatyva Kaune buvo įkurta Lietuvos R. k. d-ja. Ji globojo karo belaisvius, organizavo ligonines sužeistiems kariams, infekcinėmis ligomis sergantiems gyventojams, med. seserų kursus ir m-las. 1919 d-ja įkūrė med. seserų m-lą Kaune, nuo 1924 pradėjo rūpintis Birštono kurorto atkūrimu ir išplėtimu (buvo pastatyta gydyklų, keletas vasarnamių). 1932 d-ja įsteigė Aukštojoje Panemunėje (dab. Kauno dalis) pirmąją Lietuvoje tuberkuliozinę sanatoriją. D-jos iniciatyva buvo praplėsta Kauno R. k. ligoninė (įsteigtas ortopedijos skyrius, kraujo transfuzijos stotis), Kauno greitosios med. pagalbos stotis, įsteigti jos skyriai Šiauliuose ir Panevėžyje. 1939 Vilniuje įkurta R. k. d-jos ligoninė, med. seserų m-la ir greitosios med. pagalbos stotis. R. k. veikloje dalyvavo pažangūs gydytojai P. Avižonis, V. Kuzma, V. Lašas, P. Mažylis ir kt. Jie daug prisidėjo prie to, kad R. k. ligoninės tapo stambiais gydymo centrais. Svarbiausią R. k. pajamų šaltinį iki 1940 sudarė 1922 įsteigta loterija (1923 ji davė pelno apie 40 000, 1928 — 256 000 lt). Draugija turėjo kelis šimtus narių (beveik visi jie buvo medikai). 1919—32 R. k. pirmininkas buvo R. Šliupas, 1938—40 J. Alekna.

1940 Liaudies Komisarų Taryba priėmė nutarimą įkurti Lietuvos TSR R. k. Buvo sudarytas d-jos organizacinis biuras (pirm. V. Micelmacheris). Po D. Tėvynės karo R. k. tapo viena iš masiškiausių visuom. org-jų. 1945 d-ja turėjo 71 800 narių, 1955 — 135 000, 1968 — 958 000. R. k. padeda sveikatos apsaugos darbuotojams kelti gyventojų san. kultūrą. 1945—68 d-ja parengė apie 21 000 ligonių slaugytojų, 23 000 visuomeninių san. inspektorių. Nuo 1945 prie R. k. k-tų veikia med. seserų kursai; Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose — med. seserų biurai, kuriems priklausančios med. seserys slaugo vienišus ligonius ir senelius. F-kuose, įmonėse, kolūkiuose yra R. k. san. draugovės ir postai, kurių nariai mokomi suteikti pirmąją med. pagalbą. R. k. org-jos veikia beveik visose Lietuvos m-lose; jose moksleiviai supažindinami su higienos taisyklėmis, mokomi teikti med. pagalbą. Daugelyje m-lų veikia d-jos ligonių slaugymo būreliai, kurių nariai slaugo ligonius, globoja senelius, lanko susirgusius klasės draugus. Nuo 1957 R. k. organizuoja donorus (jų tarpe duodančius kraujo nemokamai). 1958 Lietuvoje buvo 19 donorų, davusių kraujo nemokamai, 1968 — 37 000. 1945—68 įvyko 5 R. k. suvažiavimai. R. k. pirmininkai: 1944—47 V. Girdzijauskas, 1947—61 V. Brigmanas, 1961—1967 V. Kleiza, nuo 1967 D. Grybauskienė. Lietuvos TSR R. k. įeina į TSRS R. k. ir Raudonojo pusmėnulio d-jų s-gą.

2. Masinė nepartinė organizacija represuotiems bei persekiojamiems revoliucionieriams remti, jų šeimoms globoti. Lietuvoje 1903—14 veikė Lietuvos socialdemokratų ir Lietuvos demokratų partijų tokio pobūdžio org-ja *„Kankinių kasa“*, vadinta ir Raudonuoju kryžiumi. 1918.X LKP įkūrė savo R. k. Jau 1918 pab. R. k. org-jos pradėjo veikti Panevėžyje ir Šiauliuose, 1919 pavasarį — Vilniuje, 1919.VII — Kaune (ji vadinosi Politiniu raudonuoju kryžiumi). 1922 LKP įkurtasis R. k. pasivadino Lietuvos Raudonuoju kryžiumi baltojo teroro kankiniams gelbėti, nuo 1923 — Lietuvos Raudonosios pagalbos d-ja, o nuo 1924 — *Lietuvos Raudonąja pagalba.*

„RAUDONÀSIS MOKSLEĪVIS“ — komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis. Leido LKJS Kauno rj. k-to moksleivių komisija. Redagavo E. Meškauskas, J. Parnarauskas. Bendradarbiavo K. Bartkus, E. Medžys, J. Skorupskis, M. Šumauskas. 1929 Nr. 1 išleistas Raseiniuose. 1932 Nr. 1 išleistas Kaune. Paskelbė korespondencijų iš Kauno un-to, Raseinių, Alytaus, Jurbarko, Ukmergės, Kauno g-jų gyvenimo. Išspausdino N. Eislerio eilėraščio „Kominternas“, dainos „Kraugerių armija“, „Internacionalo“ vertimus.

„RAUDONÀSIS RYTÓJUS“ — komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1933. Leido LKP Šakių aps. Lekėčių vls. kuopelės. Išėjo 2 nr. (Nr. 1 — 1933.V). Tekstą rengė ir spausdino Kauno un-to studentai komjaunuoliai. Yra korespondencijų iš Lekėčių vls. valstiečių gyvenimo.

„RAUDONÀSIS SPÃLIS“ — avalynės f-kas Kaune. Įkurtas 1934 (buv. „Lituanika“). Tai buvo amatininkiška įmonėlė; iš pradžių joje dirbo apie 30, 1938 — apie 50 darbininkų. Vok. faš. okupantai įmonę sunaikino. 1945 ji atstatyta. 1950 f-ke dirbo 230, 1955 — 400, 1960 — 1300 darbininkų. 1959 pastatytas naujas 4000 m^2 gamybinio ploto korpusas. 1962 prie f-ko prijungta avalynės įmonė „Keturi komunarai“. F-kas automatizuotas (1968 įrengtas centrinis informacijos ir gamybos valdymo pultas). Gamina vyrišką, moterišką, vaikišką ir sportinę avalynę; beveik 50% gaminių — modelinė avalynė. Gamybinis plotas 5000 m^2. Dirba 2680 darbininkų ir tarnautojų (1970). 1969 pagaminta 2,5 mln. porų avalynės, kurios vertė 17,0 mln. rb. Žaliavą „R. s.“ gauna iš Eidukevičiaus odos ir avalynės įmonių susivienijimo ir Šiaulių „Elnio“ kombinato. Apie 50% produkcijos siunčia į kitas taryb. respublikas.

„RAUDONÀSIS SPÒRTAS“ — tarybinis savaitraštis, ėjęs 1940.VIII.20—1941. VI.17 Kaune. Redagavo V. Petronis.

„RAUDONÀSIS ŠVYTURỸS“ — **1.** Komunistinis nelegalus hektografuotas vienkartinis leidinys, išėjęs 1928.IX. Išleido LKP Biržų parajonio k-tas. Redagavo Raugalas. Leidinys ragino darbininkus rinkti į ligonių kasų tarybas tikrus darbininkų reikalų gynėjus, skelbė korespondencijas apie LKP, LKJS veiklą, Biržų darbininkų gyvenimą.

2. Tarybinis Klaipėdos rj. laikraštis, ėjęs 1945.XII.21—1962.IV.28. 1946—50 dienraštis, ėjo Klaipėdoje; vėliau ėjo Gargžduose dukart—triskart per savaitę.

„RAUDÓNAS ŠVYTURỸS“ — komunistinis nelegalus hektografuotas laik-

raštis, ėjęs 1931—32 Klaipėdoje lietuvių ir vokiečių („Der rote Leuchtturm") kalbomis. Leido LKP Klaipėdos kr. k-tas. Išėjo 8 nr. Tiražas apie 100 egz. Red. Š. Goldbergas. Laikraštį leisti padėjo Vokietijos KP nariai, Karaliaučiaus un-to studentai klaipėdiškiai H. Taleikis ir H. Regeris. Į liet. kalbą straipsnius vertė A. Didžiulytė-Kazanavičienė. Š. Goldbergą suėmus, „R. š." 1932 redagavo G. Kabas, E. Joneikis. Rašė apie Klaipėdos miesto darbininkų ir bedarbių kovą, demaskavo Darbininkų partijos vadovų H. Zurau, H. Žardeningo, G. Panarso parsidavimą vok. buržuazijai, skelbė LKP atsišaukimus, ragino remti polit. kalinius revoliucionierius, reikalavo mirties nuosprendžio panaikinimo komunistui J. Kasperaičiui. Prasidėjus komunistų suėmimams, laikraščio leidimas nutrūko.

RAUDÓNBALĖ — pelkė Biržų rj., 9 km į š. r. nuo Vabalninko, 7 km į v. nuo Kupreliškio. Plotas 102 ha. Ežerinės kilmės kupstuota raistinė žemapelkė, ištįsusi apie 3 km iš š. į p. Durpių klodo didž. storis 1,5 m, vid. 0,96 m. Durpės žemapelkinės — raistinės bei plyninės. Vid. susiskaidymas 42%, vid. peleningumas 5,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis. Pelkė nusausinta.

RAUDÓNDVARIS — **1.** Miestelis Kauno rj., 9 km į v. nuo Kauno, netoli Nevėžio ir Nemuno santakos, abipus Kauno—Jurbarko plento; apylinkės centras. 1959 buvo 371 gyv., 1970 — 1614 gyv. Įsikūręs Nevėžio kilpoje, jo deš. krante. Miestelis augo Nevėžio slėnio žemutinėje terasoje; aukštutinėje terasoje yra buvusio R. dvaro pastatai, bažnyčia, parkas. Miestelyje veikia Kauno siuvimo ir galanterijos f-ko „Danga" cechas (1970 pr. jame dirbo 173 žmonės), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ambulatorija (įst. 1945), *Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutas* (nuo 1958; įsikūręs buv. dvaro rūmuose), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—60 septynmetė, 1960—68 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1945), vaikų darželis (nuo 1961). Buvusio R. dvaro pagrindinis ... bei ūkiniai pastatai ir parkas — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

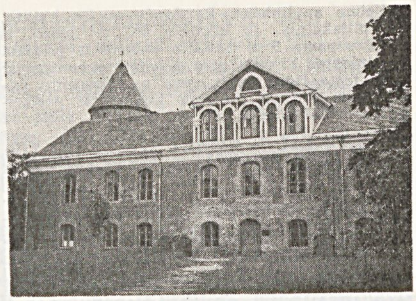

Raudondvaris 1. Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutas

R. dvaro rūmai, dažnai vadinami pilimi, statyti XVII a. pr. greičiausiai Kauno pakamorio V. Dziavialtovskio. Rūmai turėjo daug renesansinių elementų. Jie buvo mūriniai, 2 aukštų, š. r. kampe turėjo dviaukštį (neužbaigtą) apvalų bokštą su šaudymo angomis. Gaisrai, rekonstrukcijos gerokai pakeitė rūmų archit-rą, tačiau daugelis renesansinių bruožų išliko iki šiol. 1831 sukilimo metu rūmai apdegė. 1834—40 Tiškevičiai juos atstatė ir kiek rekonstravo: centr. daliai pristatė III aukštą — mezoniną, o gynybiniam bokštui — III ir IV aukštus. Buvo perplanuotas ir rūmų vidus. Dar labiau rūmai pasikeitė po 1855 rekonstrukcijos, kurią vykdė archit. C. Anikinis. Rūmų p. gale jis pastatė priestatą su bokšteliais — dūmtraukiais, prie antrinio įėjimo — prieangį, pakeitė fasadų apdailą, perplanavo patalpų vidų. Po rekonstrukcijos rūmai tapo puošnesni, įgijo neogotikos bruožų. Tokie jie išliko iki 1944, kai traukdamiesi hitlerininkai juos sudegino. 1962—64 rūmai atstatyti pagal archit. S. Čerškutės projektą, atkuriant renesansinės pilies išvaizdą.

Patikimų žinių apie R. yra nuo XVI a. To meto dokumentuose jis vadinamas Aukštuoju Dvaru, nuo XVII a. pr.— Aukštuoju R. 1652 R. dvarą iš E. Kosakovskio įsigijo J. Radvila. 1659 caro kariuomenė sudegino medinius dvaro pastatus ir R. miestelį. 1662 R. dvarą iš B. Radvilos nupirko Vorlovskiai, XVIII a. antrojoje pusėje jį valdė Zabielos, nuo XIX a. pr. — Tiškevičiai. Jie sukaupė dvare didelę biblioteką ir dailės kūrinių kolekciją (išvežtą iš R. per I pasaul. karą), įkūrė parką, sodą, šiltadaržius. XIX a. dvare buvo pastatyta puošni bažnyčia (archit. C. Anikinis), susprogdinta 1915. Salamenkos kaime (nuo 1966 — R. dalis) 1864 įsteigta valdinė pr. m-la; dvare daraktoriai slaptai mokė dvaro kumečių ir aplinkinių valstiečių vaikus. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) R. miestelis buvo valsčiaus centras; R. dvare veikė vyno darykla, plytinė. 1885 miestelyje buvo 90 gyv. Po I pasaul. karo R. dvaras nacionalizuotas, jo žemė išdalyta. Rūmuose įkurta vaikų prieglauda. Dalis knygų (apie 8000) iš buvusios dvaro bibliotekos 1930 atiteko Kauno un-tui. Miestelyje veikė miškų urėdija, paštas, keletas dirbtuvių ir parduotuvių, pr. m-la. 1923 jame buvo 382 gyventojai. 1930—31 ties R. per Nevėžį buvo pastatytas metalinis 106 m ilgio tiltas (1941 susprogdintas). Tarp R. ir Kauno kursuodavo garlaiviai; vasarą į R. suvažiuodavo nemažai poilsiautojų. Taryb. metais, įsikūrus Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tui ir jo eksperimentinio ūkio centrui, miestelis padidėjo. 1951 ties R. pastatytas gelžb. tiltas per Nevėžį. Raudondvaryje 1869 gimė komp. J. Naujalis.

Raudondvaris 1. Bendras vaizdas

Lit.: Raudondvaris, K., 1969.

2. Kaimas Vilniaus rj., Riešės apyl., 15 km į š. nuo Vilniaus, į r. nuo Vilniaus—Utenos plento; tarybinio ūkio centras. 1959 buvo 5 gyv., 1970 — 321. V. pakraštyje telkšo Raudondvario ežeras. Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvės, parduotuvė, valgykla, kultūros namai, biblioteka (nuo 1957). R. — buv. dvaras. 1841 jame įrengta angliško alaus ir porterio darykla (1851 joje dirbo 11 darbininkų, pagaminta apie 8000 kibirų alaus). 1885 ties R. rastas XIV—XV a. lobis: variniame inde buvo tribriaunis 178,6 g sidabro lydinys, 85,2 g sidabro lydinys, 14 pusiau perkirstų tribriaunio sidabro lydinio gabalų, 14 Pragos grašių, 10 Livonijos ordino ir Talino monetų, 8 Lietuvos monetos.

Lit.: **G. Fiodorovas**, Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija.—„Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951 [p. 206—207, 215—216].

3. Kaimas Radviliškio rj., Pakalniškių apyl., 2 km į r. nuo Šeduvos, tarp Šiaulių—Panevėžio plento ir Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 196 gyv. (1970). Per kaimą teka Daugyvenė (Mūšos intakas). Yra Šeduvos tarybinis ūkis-technikumas (1959—69 buvo ž. ū. technikumas), parduotuvė. R. įsikūrė XVIII a. pabaigoje; dvarininkas T. Ropas čia atkėlė Šeduvos dvaro centrą ir pavadino jį Raudondvariu. 1959 kaime buvo 217 gyv.

RAUDÕNĖ — miestelis Jurbarko rj., 23 km į r. nuo Jurbarko, Nemuno deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 609 gyv. (1970). Per R. į Nemuną teka Raudonės upelis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Malūnas, lentpiūvė, ambulatorija (nuo 1945), vid. m-la (nuo 1945), kultūros namai, biblioteka. R. vid. m-los (buv. dvaro) rūmai — sąjunginės reikšmės architektūros paminklas. Rūmus supa parkas.

R. dvaro rūmai, dažnai vadinami pilimi, statyti XVI a. pab. Iš pradžių jie buvo renesanso archit-rai būdingo plano ir stiliaus, nors turėjo ir gotikos stiliaus bruožų. Gyvenamasis, pietinis, korpusas buvo 1 aukšto, centre turėjo apvalų bokštą; ūkinis, šiaurinis korpusas,— 3 aukštų, su šaudymo angomis sienose ir 2 kampiniais bokštais. Abu korpusai buvo

sujungti gynybinėmis sienomis. V. sienoje buvo 2 aukštų vartai. Visi pastatai buvo netinkuoto plytų mūro, dengti dvišlaičiais čerpių stogais. Rūmų išvaizda ir išplanavimas po gaisrų ir rekonstrukcijų daug kartų keitėsi. Iš 1711 R. dvaro inventoriaus matyti, kad rūmų sienos buvo išmuštos raudona ir žalia oda bei audiniais, papuoštos paveikslais. Kambariuose stovėjo koklinės krosnys, marmuriniai stalai. Po 1856—77 rekonstrukcijos rūmai neteko renesansinių bruožų, jų meninė vertė sumažėjo. Dalis perstatymo darbų buvo atlikta pagal archit. C. Anikinio projektus. Iš buvusio rūmų ansamblio buvo paliktas tik š. korpusas su bokštais ir dalis kitų korpusų sienų. 1936 rūmai paremontuoti. 1944 hitlerininkai traukdamiesi susprogdino didįjį (33,5 m aukščio) jų bokštą, kuris virsdamas sugriovė ir žymią p. korpuso dalį. Tuoj po D. Tėvynės karo p. korpusas atstatytas; 1968 rekonstruotas ir bokštas.

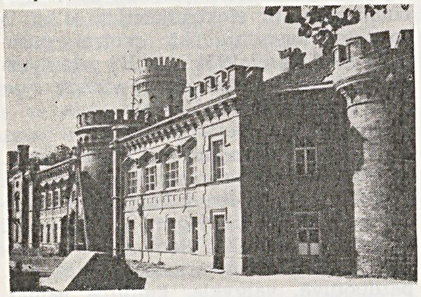

Raudonė. Vidurinė mokykla

XVI a. ist. šaltiniuose minimas valstybinis R. dvaras, kurį Žygimantas Augustas padovanojo miško pirkliui J. Krišpinui-Kiršenšteinui. Nuo XVIII a. pirmosios pusės dvarą valdė Olenskiai, XIX a. pr. — P. Zubovas, vėliau jis priklausė S. Kaisarovai, švedų kilmės dvarininkams Vachseliams, o nuo 1875 — portugalo de Faria e Kastro giminei. XIX a. miestelyje buvo pašto stotis. Buržuazinė žemės reforma R. dvarininkui paliko 400 ha dirbamos žemės ir 40 ha miško. Dvarininkui ėmus pardavinėti žemės sklypus, prie dvaro pradėjo kurtis miestelis. XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) R. buvo valsčiaus centras; 1923 — 215 gyv. Veikė pieninė, malūnas, spirito varykla, paštas, pr. m-la. R. dvaras už skolas 1934 atiteko Lietuvos Bankui. 1959 Raudonėje buvo 650 gyv.

RAUDONĖLĖS PÉLKĖ, Rakečių pelkė,— pelkė Eišiškių rj., 6 km į r. nuo Valkininkų, abipus Vilniaus—Eišiškių plento, Druskininkų-Varėnos miškų masyvo š. r. dalyje. Plotas 244 ha. Iš š. r. įsiterpia nesupelkėjęs p-lis, apaugęs mišku (Rakečių miško dalis). Pelkės š. dalyje prasideda Merkio kair. intakas Raudonėlė. R. p. — klampi raistinė ežerinės kilmės žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,8 m, vid. 1,06 m. Vyrauja medieninės durpės; yra ir medieninių-viksvinių. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 16%.

RAUDONĖNAI — kaimas Jurbarko rj., Raudonės apyl., 2 km į v. nuo Raudonės miestelio, Nemuno deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento; kolūkio centras. 325 gyv. (1970). Kultūros namai (nuo 1962), biblioteka. 1959 buvo 319 gyventojų.

Kaimo apylinkėse, Raudonės upelio krante, yra piliakalnis. Jo aikštelė 500 m^2 ploto, iš p. v. supama 3 m aukščio pylimo ir griovio. Prie plento, kalvoje, yra X—XIV a. senkapis; jame rasta žirgų kaulų, sagčių, žalvarinių įvijų. Dalis radinių laikoma Kauno ist. muziejuje.

RAUDONIAĨ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 6 km į p. nuo Ylakių, prie kelio į Barstyčius; kolūkio centras. 129 gyv. (1970). Per kaimą teka Gaivenis (Luobos intakas). Parduotuvė, aštuonmetė mokykla (1918—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1948). 1918—1919 Raudoniuose veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 118 gyv.

RAUDONÍESIEMS PARTIZÃNAMS REMTI GRŪPĖ — Didžiojo Tėvynės karo metais Jonavoje veikusi pogrindinė antifašistinė grupė. Sukurta 1942 antrojoje pusėje; turėjo 10 narių. Jos organizatorius — darbininkas D. Usačiovas. Grupė palaikė ryšį su LKP Kauno miesto ir apskrities k-tu, su partizanų būriu „Už Tarybų Lietuvą". Jos nariai pristatė partizanų būriui „Už Tarybų Lietuvą" sprogmenų, ginklų, rev. švenčių proga iškėlė 4 raudonas vėliavas su šūkiais prieš okupantus, platino LKP Kauno miesto ir apskrities k-to atsišaukimus. 1943 hitlerininkams ir burž. nacionalistams paskelbus mobilizaciją, grupės nariai agitavo, kad jaunimas neitų į mobilizacijos punktus, valstiečius ragino nevykdyti ž. ū. prievolių. Į grupę įsibrovus saugumo policijos agentui S. Bukinui, 1944 pr. buvo suimti ir sušaudyti D. Usačiovas, I. Murnikovas, I. Skorobogatovas, N. Šuliokienė ir kt.

RAUDONÌKIAI — kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 9 km į š. r. nuo Leipalingio; apylinkės centras. 53 gyv. (1970). Parduotuvė. 1959 buvo 75 gyv.

RAUDONIKÍENĖ Aldona [g. 1926.V.19 Galvokuose (Biržų rj.)] — gydytoja kurortologė, medicinos mokslų kandidatė (1969). 1952 baigusi Kauno Med. in-tą, iki 1957 dirbo Vilniaus med. m-los mokymo dalies vedėja. Nuo 1955 TSKP narė. 1961—65 Vilniaus tuberkuliozinės sanatorijos „Vilnelė" vyriausioji gydytoja. Nuo 1965 Respublikinės kurortų valdymo tarybos pirmininko pavaduotoja med. reikalams. Paskelbė moksl. straipsnių apie reumatu ir tuberkulioze sergančiųjų kurortinį gydymą.

RAUDONÌKIS Petras [1869.VIII.27 Kavarske — 1950.XI.18 Kaune] — farmacininkas. 1894 Maskvos un-te išlaikęs vaistininko padėjėjo egzaminus, dirbo Maskvos vaistinėse. 1897 už draudžiamos lit-ros laikymą buvo kalinamas ir ištremtas į Kaukazą. Grįžęs į Maskvą, baigė provizorių kursus. 1904—1905 Vokietijoje studijavo analizinę ir teismo chemiją.

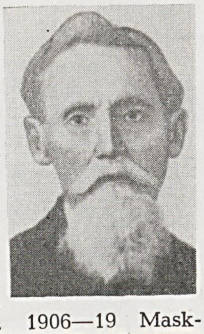

1906—19 Maskvos un-to asistentas. 1913—16 dėstė dar ir Maskvos Moterų med. in-te, vadovavo provizorių ir jų padėjėjų kursams. 1919 pr. dirbo Švietimo liaudies komisariate Vilniuje. 1919—22 Kaune vadovavo savo įkurtai analizinei laboratorijai, suorganizavo provizorių padėjėjų kursus. 1921—22 dėstė Aukštuosiuose kursuose. Nuo 1922 Kauno un-to profesorius; vadovavo med. f-to farmacijos skyriui. 1922—39 farmacijos ir farmakognozijos katedros vedėjas. Jo iniciatyva 1934 prie katedros įkurta vaistinė ir vaistų bei maisto produktų analizės skyrius. 1939 išėjo į pensiją. 1940—1941 suorganizavo Kaune analizės laboratoriją, jai vadovavo. 1941—45 vaistinės vedėjas Kaune. Nuo 1944 Kauno un-to farmacijos katedros profesorius, nuo 1948 vaistų formų ir Galeno preparatų technologijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių farmacijos klausimais.

RAUDÕNIS Antanas [1871.IV.23 Pakalniškiuose (Šilalės rj.) — 1939.II.28 Šiauliuose] — liaudies skulptorius. Buvo knygnešys. Dalyvavo Rusijos—Japonijos kare. Nuo 1912 gyveno Šiauliuose, dirbo geležinkelio šaltkalviu. Iš akmens iškalė skulptūrų (S. Daukanto antkapinį paminklą Papilėje, Perkūno statulą, kompoziciją „Motina su kūdikiu"). Meniniu sprendimu jos artimos tradicinėms medinėms liet. liaudies skulptūroms.

Lit.: **K. Abramavičius,** Akmens skulptūrų autorius.—„Meno saviveikla", 1964, Nr. 5.

RAUDÕNIS Stasys [slap. **Žaibas;** 1896. III.16 Nedojėse (Šilalės rj.) — 1935 BTSR] — poetas. 1916 baigė Raseinių keturklasę m-lą, 1918 — ped. kursus Kaune. 1918—19 mokytojavo Upynoje (Šilalės rj.). 1920 išvyko į Tarybų Rusiją, įstojo į Raudonąją Armiją. 1921 Tautybių reikalų liaudies komisariato liet. skyriaus sekretorius. 1922—23 ir 1925—27 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te (Maskvoje); 1923—25 šio un-to techn. darbuotojas, 1927—30 dėstytojas. Sudarė proletarinės poezijos almanachą „Kovos keliais" (su B. Pranskumi; 1929). 1930—35 mokytojavo liet. m-lose Baltarusijoje (Dimanovoje, Veretėjoje ir kitur). Nuo 1922 „Kolektyve", „Kibirkštyje", „Raudonajame artojuje" ir kt. leidiniuose spausdino eilėraščius. Juose vaizdavo Lietuvos darbo žmonių varginga gyvenimą, reiškė rev. nuotaikas.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Kovos keliais, V., 1961.

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

„RAUDÓNI VĖ́JAI" — nelegalus antifašistinis hektografuotas laikraštis, išleistas (1 nr.) 1932.III Ukmergėje. Išleido Ukmergės g-jos antifašistinė moksleivių grupė (J. Dievulis, S. Guzevičius, J. Kruminas, J. Palaima ir kt.). Paskelbė eilėraščių, apsakymų, komentavo m-los gyvenimo įvykius. „R. v." leidimą nutraukė antifaš. grupės narių areštas.

„RAUDONÓJI DIENÀ" — komunistinis nelegalus vienkartinis leidinys, išėjęs 1929.VI Kaune. Išleido LKJS CK. Spausdino „Spartako" spaustuvė. Leidinys populiarino Kominterno VI kongreso

nutarimu paskelbtą kovos prieš imp. karus dieną (VIII.1), rašė apie LKJS veiklą.

„RAUDONÓJI DIRVÀ“ — tęstinis komunistinis leidinys, ėjęs 1920—22 Charkove. Leido Ukrainos KP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuras. 1 tomas išėjo 1920, 2 tomas — 1922. Redagavo ir daugiausia rašė V. Serbenta. Bendradarbiavo S. Eimutis, B. Serbenta, V. Tercijonas ir kt.

„RAUDONÓJI PAGÁLBA“ — **1.** Komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1927 ir 1932—36 Kaune (kurį laiką **„Raudonosios pagelbos“** pavadinimu). Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos CK. Nr. 1 išėjo Karaliaučiuje. 1932—36 dauginta rotatoriumi. Išėjo apie 18 nr. Redagavo J. Komodaitė, B. Fogelevičius, B. Fridmanas, B. Gensas, I. Trečiokaitė-Žebenkienė ir kt. Iliustravo B. Motuza ir kt. dailininkai. Informavo apie LRP veiklą, paskelbė LRP I suvažiavimo (1935.VII) nutarimus, rašė apie faš. terorą, revoliucionierių teismus, polit. kalinių būklę.

Raudonoji Pagelba
Mėnesinis Lietuvos Raudonosios Pagelbos Centro Komiteto organas
N 1 — Liepos mėn. 1927 m. — N 1

„Raudonoji pagalba“ 1. 1927 Nr. 1 antraštė

2. Komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1929. Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos Panevėžio rj. k-tas. Redagavo J. Jurginis, A. Kaušpėdas. Išėjo 2 nr. Rašė apie Raudonosios pagalbos org-jos veiklą Panevėžyje, Utenoje, polit. kalinių terorizavimą Panevėžio kalėjime. Paskelbė LRP Panevėžio rj. k-to 1929.I—III pajamų ir išlaidų ataskaitą.

„RAUDONÓJI PAGÉLBA“ — Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) Klaipėdos krašto organizacijos iliustruotas žurnalas, išleistas (1 nr.) 1925.XII Klaipėdoje. Rašė apie LRP org-jos veiklą, apie burž. teroro aukas.

RAUDONÓJI PÉLKĖ — pelkė Mažeikių rj., 10 km į š. v. nuo Sedos, 2 km į š. r. nuo Sedos—Ylakių kelio. Plotas 352 ha (pramoninis 308 ha). Pelkė apie 3 km ištįsusi iš š. v. į p. r. Netoli jos prasideda Kvistė (Varduvos kair. intakas), tekanti pelkės p. v. pakraščiu. Didesniąją dalį sudaro plyninė aukštapelkė su pavienėmis žemomis pušimis; jos paviršius kemsuotas ir labai išgaubtas. Mažesniąją, š. v., dalį sudaro plyninė žemapelkė su pavieniais beržais bei juodalksniais. Durpių klodo didž. storis 9,8 m, vid. 5,05 m. Vyrauja fuskuminės durpės. Vid. susiskaidymas 23%, vid. peleningumas 4%. Dugne molis. Pelkė susidarė moreninės lygumos įdauboje dėl drėgmės pertekliaus. Paviršius nusausintas. Durpės kasamos kraikui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 15,6 mln. m^3. Iki 1970 pr. iškasta 1%.

„RAUDONÓJI VĖLIAVA“ — **1.** Knygų leidykla, veikusi 1940.VII—VIII Kaune. Įkurta nacionalizavus Šv. Kazimiero knygų leidyklą. Išleido M. Gorkio „Dainą apie Sakalą“, Jon. Marcinkevičiaus rom. „Baudžiauninkai“ ir kt. knygas. 1940.IX įjungta į Lietuvos TSR Valst. leidyklą.

2. Komunistinis laikraštis, ėjęs 1921. III.8—X.23 Maskvoje. Leido RKP(b) CK Lietuvių sekcijų Centro Biuras (CB). Išėjo 23 nr. Tiražas 3000 egz. Redagavo P. Vardūnas (Kurkulis). Bendradarbiavo K. Giedrys, K. Klorys, P. Mickevičius-Paprūsis, A. Regratis, A. Stasiūnas, J. Stašelis, J. Šepetys, E. Tautkaitė, Z. Valaitis ir kt. Paskelbė V. Lenino kalbų ištraukų, populiarino RKP(b) X suvažiavimo, Kominterno III kongreso nutarimus, spausdino Lietuvių sekcijų CB darbo ataskaitas. Lit. priede „Rausvieji skardai“ (išėjo 20 nr.) paskelbė D. Bedno, M. Gorkio, J. Kupalos kūrinių vertimų, A. Regračio, V. Rekašiaus, J. Šepečio eilėraščių. Priede „Moteries darbininkės lapelis“ (išėjo 4 nr.) paskelbė duomenų apie darbininkių judėjimą Lietuvoje. Už antipart. straipsnių paskelbimą RKP(b) Centrinės Kontrolės Komisijos nutarimu laikraštis uždarytas, jo redaktorius P. Vardūnas ir Lietuvių sekcijų CB sekretorius P. Mickevičius-Paprūsis pašalinti iš RKP(b).

3. Komunistinis nelegalus laikraštis, platintas 1928.III—1934 Vilniaus krašte. Leido V. Baltarusijos Komunistų partijos CK. Spausdintas Minske, bet buvo žymima, kad leidžiamas Vilniuje. Laikraštyje buvo smerkiama klerikalinių Vilniaus kr. liet. org-jų, į Vilniaus kr. imigravusių Lietuvos socialdemokratų veikla, propaguojamas proletarinis solidarumas kovoje prieš faš. diktatūrą Lietuvoje, raginama kovoti prieš nac. priespaudą Vilniaus krašte.

4. Pažangus Urugvajaus lietuvių savaitraštis, 1933—35 ėjęs Montevidėjuje. Redagavo A. Marma.

5. Tarybinis Šiaulių miesto laikraštis, einantis nuo 1941.IV.19. 1941.VI.15—1944.IX.10 nebuvo leidžiamas. Nuo 1952 eina penkiskart per savaitę. Nuo 1965.XII redaguoja A. Šidlauskas.

6. Tarybinis Eišiškių rj. laikraštis, ėjęs 1950.XII.16—1962.IV.21 dukart per savaitę. 1951.VIII.26—1962.IV.2 buvo leidžiamas tapatus leidinys lenkų k. („Czerwony sztandar“).

7. Tarybinis Varėnos rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.25 triskart per savaitę.

„RAUDONÓJI ŽVAIGŽDĖ“ — **1.** Tarybinis Radviliškio rj. laikraštis, ėjęs 1949.III.26—1959.IX.26 dukart per savaitę.

2. Tarybinis buvusio Sedos rj. laikraštis, ėjęs 1951.II.4—1959.XII.10 dukart per savaitę.

3. Tarybinis buvusios Vilniaus srities ir Vilniaus miesto dienraštis, ėjęs 1952. I.1—1953.VI.5. Redagavo P. Griškevičius. Ėjo tapatūs leidiniai rusų („Krasnaja zvezda“) ir lenkų („Czerwona gwiazda“) kalbomis.

„RAUDONŌSIOS ÁRMIJOS DIENÀ“ — vienkartinis leidinys, išėjęs 1919.II.23 Vilniuje. Išleido Lietuvos Karo reikalų liaudies komisariato agitacijos-švietimo skyrius ir Vilniaus miesto liaudies švietimo skyrius. Skirtas Raudonosios Armijos pirmosioms metinėms. Tekstas išspausdintas lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių ir žydų kalbomis. Paskelbta Lietuvos karo reikalų liaudies komisaro R. Rasiko sveikinimas raudonarmiečiams, naujas „Internacionalo“ vertimas į liet. kalbą, „Revoliucionierių daina“, J. Kupalos eil. „Ei, pirmyn!“.

„RAUDONŌSIOS PAGÁLBOS DÁRBAS“ — nelegalus komunistinis leidinys, išėjęs (1 nr.) 1934.VI Kaune. Išleido Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno rj. k-tas (Š. Geraitė, E. Kuniskytė, I. Trečiokaitė ir kt.). Padaugintas rašomąja mašinėle. Rašė apie LRP darbą.

RAUDONPLȲNIS — **1.** Pelkė Kapsuko rj., 8 km į š. nuo Kazlų Rūdos, 2 km į š. r. nuo Višakio Rūdos, Raudonplynio miške. Plotas 282 ha (pramoninis 197 ha). Sausumінės kilmės žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,62 m. Vyrauja žemapelkinės durpės — žolinės ir plynraistinės. Vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 8,8%. Pelkė nusausinta. Iki 1970 pr. iškasta 58% durpių. Prieš pradedant kasti, durpių ištekliai buvo 5,1 mln. m^3.

2. Durpyno darbininkų gyvenvietė Kapsuko rj., Višakio Rūdos apyl., 8 km į š. nuo Kazlų Rūdos, prie Raudonplynio pelkės. 36 gyv. (1970). Gyvenvietę supa Raudonplynio miškas. 1 km į p. nuo R. teka Judrė (Višakio intakas). Gyvenvietė įsikūrė 1936, pradėjus eksploatuoti Raudonplynio durpyną. 1959 buvo 224 gyv.

RAUDUVĒ Petras [g. 1912.IX.5 Baukuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas. 1937 baigė Kauno meno m-los A. Galdiko vadovaujamą grafikos studiją. 1937 pradėjo dalyvauti dailės parodose. 1940 Kaune dirbo kultūros paminklų apsaugos įstaigose. 1940—45 Kauno dailiųjų amatų mokyklos dėstytojas. 1945—49 Politinės lit-ros ir Grožinės lit-ros leidyklų meninis redaktorius. 1949—51 Vilniaus Dailės instituto dėstytojas. Dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse dailės parodose, liet. dailės parodose užsienyje. 1962 Vilniuje surengė individualinę grafikos darbų parodą (buvo perkelta į Kauną, Palangą, Uteną). R. apipavidalino ir iliustravo knygų, išraižė estampų, ekslibrių, sukūrė plakatų ir taikomosios grafikos darbų. R. kūriniai (daugiausia medžio ir linoraižiniai) pasižymi lyriškumu. Realistiniame piešinyje R. dаž-

nai vartoja simbolinius bei alegorinius elementus.

Kūriniai: iliustruotos knygos — J. Janonio „Raštai" (1945), A. Venclovos „Medis ir jo atžalos" (1947), T. Tilvyčio „Artojėliai" (1947), A. Baranausko „Anykščių šilelis" (1949), E. Mieželaičio „Pakilusi žemė" (1951), „Svetimi akmenys" (1957) ir „Žvaigždžių papėdė" (1959), J. Macevičiaus „Rudens liepsnos" (1957), V. Mozūriūno „Šaltinis prie kelio" (1957); estampai — „Kauno depas" (1937), Zodiako ženklų ciklas (1943—44), „Gelgaudų pilis", „Gamykloje" (abu 1940), Krimo peizažų ciklas (1952), „Prie Birutės kalno" (1957), „Vilniaus ŠEC" (1960), „VRES statyboje" (1962), „Vilniaus Antakalnis" (1964), ir kt.

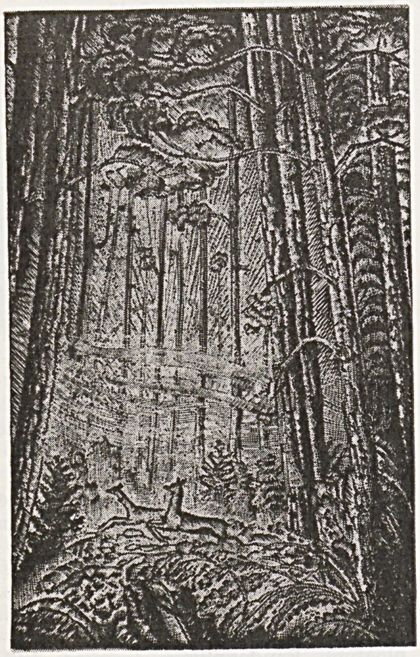

Petras Rauduvė. A. Baranausko „Anykščių šilelio" iliustracija (1949)

Leid.: Petras Rauduvė (Grafikos paroda. Katalogas), V., 1962 [V. Ulozos įvad. str.]; Petras Rauduvė (Grafika), V., 1964; Petras Rauduvė (Grafikos paroda. Katalogas), V., 1968 [P. Gudyno įvad. str.].

RAUDZĒVIČIENĖ Ona [**Jankauskaitė**; g. 1890 Juškaičiuose (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1900—10 buožių samdinė. 1910—18 darbininkė Šiauliuose; ten dalyvavo 1918—19 revoliucijos įvykiuose, dirbo darbininkų atstovų taryboje. Nuslopinus Tarybų valdžią, palaikė ryšius su komunistais, platino Mažeikių apskrityje kom. lit-rą. 1921—25 dirbo TSRS atstovybėje Kaune. 1927—44 Kaune tarnaitė. 1928—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai; platino kom. lit-rą, laikė neleg. lit-ros sandėlį. 1944—57 ūkinė darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

RAUGĀLĖ Antanas [g. 1905.II.20 Naujikuose (Kupiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1928 baigė Karo m-lą, 1932 — Aukštuosius artilerijos karininkų kursus. Iki 1940 Lietuvos kariuomenės karininkas, 1940—1941 Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso diviziono vadas. D. Tėvynės karo pradžioje sužeistas. 1942—44 Novosibirsko artilerijos karo m-los dėstytojas. 1944—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko štabo viršininkas, pulko vadas. 1945—49 Tarybinės Armijos artilerijos dalies vado pavaduotojas, pulko štabo viršininkas, pulko vadas. 1949—56 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1957 dirba Valstybinėje plano komisijoje.

RAUGEŔŠKIS. Lietuvoje auga 1 savaiminė R. rūšis — paprastasis R. *(Berberis vulgaris)* — ir kelios introdukuotos. **Paprastasis R.** užauga 1,5—2,5 m aukščio. Pasitaiko sausuose šlaituose, krūmynuose, pamiškėse. Labiau paplitęs Nemuno slėnio šlaituose (nuo Kauno iki Seredžiaus) ir Vilniaus apylinkėse. Auginamas ir kaip dekoratyvinis krūmas. Paprastasis R. platina juodąsias javų rūdis (jos parazituoja ant lapų), todėl arti javų pasėlių naikinamas. Iš uogų kartais verdama uogienė. Iš introdukuotų R. rūšių minėtinas **Tunbergo R.** *(B. Thunbergii)*, augantis dekoratyviniuose želdiniuose, parkuose; gana retas. Parkuose aptinkama ir introdukuota raudonlapė paprastojo R. forma (*B. v.* var. *atropurpurea*).

RAUKŠTÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 3 km į š. v. nuo Ramygalos, prie kelio į Krekenavą. 46 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1586. 1959 buvo 61 gyv.

RAUKTỸS Juozas [g. 1898.XII.26 Mataičiuose (Klaipėdos rj.)] — miškininkas. 1928 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1939 dėstė Alytaus aukštesniojoje miškų m-loje. 1939—41 Ž. ū. akademijos dėstytojas. 1941—44 Vilniaus un-to docentas, miškų apsaugos katedros ir arboretumo vedėjas. Paskelbė nemaža straipsnių apie skroblo paplitimą Lietuvoje, guobų pavadinimus, kovos su miško kenkėjais priemones. Išleido vadovėlį miškininkams „Dendrologija" (1938). 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 persikėlė į JAV. Lietuvoje ir užsienyje dalyvavo burž. nacionalistų org-jų veikloje.

RAULINÁITIS Algimantas [g. 1937. VIII.2 Sakaluose (Kauno rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1961 baigęs Vet. akademiją, dirba Gyvulininkystės in-te moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų kraujo grupes, sintetinio DL metionino vartojimą kiaulių racione.

RAUPAĨ *(variola)* — ūminė infekcinė liga, pasižyminti specifiniu pūsliniu odos ir gleivinių išbėrimu. Persirgus R., pūslelių vietoje lieka randai. R. sukelia filtruojamasis virusas, kurį 1906 atrado E. Pašenas. Yra žinių, kad Indijoje ir Kinijoje raupais sirgta seniau kaip 2000 metų prieš mūsų erą. IV a. raupai pasirodė Užkaukazėje, VI a.— Viduržemio j. šalyse, VIII a. — Prancūzijos šiaurėje, XV a. — Vokietijoje, XVI a. — Rusijoje. Manoma, kad Lietuvoje R. pasirodė apie XVI a. Labiausiai jie paplito XVIII a. Raupų pandemijos, siautusios Europoje 1614, 1719, 1723, 1790—1800, pasiekė ir Lietuvą. Daug susirgimų raupais Lietuvoje buvo dar XIX a. pab. ir XX a. pr. (1901 Kauno gub. raupais sirgo 1057 žmonės, Vilniaus gub.— 1503).

Jau 1785—86 Vilniaus un-te prof. J. Briotė skaitė specialų paskaitų kursą apie variolaciją — skiepijimą natūraliais raupais. Prof. A. Bekiu, 1803 Škotijoje susipažinęs su vakcinacija — karvės R. panaudojimu skiepams, pradėjo ją taikyti Lietuvoje. Prof. Joz. Franko pastangomis 1808 prie Vilniaus un-to terapijos klinikos įsteigtas *Vakcinacijos institutas*, kurio veikla žymiai sumažino R. epidemijas Lietuvoje. 1831 uždarius in-tą, vakcinacija vertėsi nekvalifikuoti asmenys (kirpėjai, šundaktariai). Jie patys gamindavo skiepijimo medžiagą, nesilaikydavo aseptikos, todėl skiepai sukeldavo įv. komplikacijų (rožę, pūlinius procesus), kurios neretai baigdavosi mirtimi. Kartais blogai pagaminta R. vakcina sukeldavo tikruosius R. Dėl to žmonės bijodavo skiepytis. 1872 Vilniuje įsteigtas Animalinės vakcinos in-tas (jame 1872 įskiepyti 1325 žmonės); 1873 dėl fin. sunkumų uždarytas. Skiepijimą tinkamai organizuoti pradėta tik 1886, kai gyd. P. Bagenskis Vilniuje prie Savičiaus ligoninės įsteigė vakcinacijos įstaigą — vadinamąją skiepijimo nuo R. veršidę. Joje buvo skiepijami veršiai, gaminama ir siuntinėjama gydymo įstaigoms R. vakcina, tiriama, kaip ją pagerinti, vakcinuojami žmonės. Šis skiepijimo punktas veikė iki 1891; 1888 jame įskiepyti 166 žmonės, 1890 — 470, 1891 — 1200 žmonių. Po I pasaul. karo Lietuvoje vakcinacija rūpinosi Higienos in-tas, įkurtas 1918 Kaune. 1920 jame pradėta gaminti R. vakciną. Masiniai Lietuvos gyventojų skiepijimai padėjo likviduoti raupus. Paskutiniai susirgimai raupais Lietuvoje užregistruoti 1930—36. Tarybų Lietuvoje visi gyventojai nuo R. skiepijami privalomai; susirgimų R. nepasitaiko.

Lit.: A. Makauskas, Iš raupų skiepijimo XVIII—XIX a. istorijos Lietuvoje.—„Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960.

RAUPIAĨ — kaimas Rokiškio rj., Juodupės apyl., 5 km į š. r. nuo Juodupės, prie kelio į Aknystę. 25 gyv. (1970). Per kaimą teka Prūdupis (Juodupės intakas). Yra parduotuvė (nuo 1962). Burž. nacionalistai 1941.VII Vyžuonos miške nužudė R. gyventoją komunistą A. Bulovą. 1959 buvo 29 gyv.

RAŪSVĖ — upė Vilkaviškio rj., Šešupės kair. intakas. Ilgis 48 km, baseino plotas 206 km^2. Prasideda prie Būdviečių, 6 km į š. nuo Liubavo. Teka į š. r., prateka Rūdos ež. Įteka į Šešupę 159 km nuo jos žiočių, ties Piliūnais, 3 km į p. r. nuo Pilviškių. Intakai: Vėžupis, Balsė, Paikis (visi deš.). Vid. nuolydis 299 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,24 m^3/s.

RAZMÀ Kazimieras [1851 Venckuose (Šilutės rj.) — 1932.II.16 ten pat] — liau-

dies skulptorius. Platino draudžiamą liet. spaudą. Drožinėti išmoko savarankiškai. Turėjo nedidelį ūkelį, dirbtuvėlę, laikė mokinius. Skulptūrėles kūrė daugiausia Izidoriaus, Marijos, Jurgio siužetais. Kūrinių išliko Žemaičių Naumiesčio (Šilutės rj.) apylinkėse.

RAZMÀ Liudvikas Saulius [g. 1938.II.7 Plateliuose (Plungės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1963 dėsto Vilniaus Ped. in-te. 1966—67 dar ir LLKJS Vilniaus miesto Lenino rj. k-to I sekretorius. Nuo 1966 TSKP narys. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie gyvenimo lygį, prekybos kultūrą, liaudies vartojimą, t. p. kapit. valstybių ekonomiką.

RAŽAITĒLIAI — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 13 km į v. nuo Ariogalos, 4 km į p. nuo Žemaičių plento; kolūkio centras. 117 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Alsa (Mituvos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1946), biblioteka (nuo 1959). 1959 buvo 99 gyv.

RAŽÃITIS Viktoras [g. 1907.XI.9 Sasnavoje (Kapsuko rj.)] — inžinierius statybininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1967). 1934 baigė Lježo (Belgija) un-tą. 1934—36 Karo butų v-bos vyriausiasis konstruktorius. 1936—40 „Statybos" b-vės skyriaus viršininkas. 1940—41 „Pramprojekto" vyriausiasis projektų inžinierius. 1941—44 „Statybos" b-vės vyriausiasis inžinierius. 1944—60 Pram. statybos projektavimo in-to vyriausiasis inžinierius, vyriausiasis konstruktorius. 1946—50 kartu dirbo ped. darbą Kauno un-te, nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1962 docentas. Su kitais suprojektavo apie 150 pastatų.

RAŽANÂUSKAS Aleksas [1915.V.21 Kedonyse (Alytaus rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Iš mažens tarnavo pas buožes, nuo 1931 Alytuje dirbo kepykloje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys; buvo part. kuopelės sekretoriaus pavaduotojas, sekretorius Alytuje. 1935 suimtas, 1936 už rev. veiklą nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose. Paleistas toliau dirbo rev. darbą. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 Alytaus aps. vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941.VII Alytaus aps. suorganizavo antifaš. partiz. grupę, kuri išaugo į partizanų būrį. Žuvo, vykdydamas kovos užduotį.

RAŽANÂUSKO PARTIZĀNŲ BŪRŸS — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Alytaus apskrityje. Išaugo iš 1941.VI sukurtos pogr. grupės, į kurią įėjo komunistai ir komjaunuoliai M. Malakauskas, V. Medziukevičius, A. Mikulevičius, M. Tuinyla, H. Vitchorotovas, A. Zdoba ir kiti. Grupė bazavosi Kalesninkų miške (Alytaus rj.), jai vadovavo A. Ražanauskas. Pogrindininkai 1941 užmezgė ryšius su Alytaus komunistais A. Akromu, M. Ribakovu, J. Tuinyla, F. Underiu ir kt., 1942 pr.— su Vėžionių (Alytaus rj.) pogrindininkais, kiek vėliau — su Genionių, Aukštakalnio (abu Varėnos rj.) komunistais, Milioniškių (Varėnos rj.), Lelionių, Lesagūrų, Nemunaičio (visi Alytaus rj.) valstiečiais. Iš pogr. grupių 1941.VII buvo sudarytas partizanų būrys (apie 50 kovotojų). Būrio kovotojai padėdavo tarybiniams karo belaisviams, persekiojamiems taryb. patriotams. 1942 vasarą buvo suimti ir sušaudyti 35 būrio kovotojai ir pogr. org-jos dalyviai (A. Akromas, F. Čeikauskas, J. Kantaravičius, V. Kašinas, gyd. V. Mozovka, M. Ribakovas ir kt.). 1943 pr. būryje vėl buvo apie 40 kovotojų. Jie užmezgė ryšius su Užukalnių, Skraičionių (abu Alytaus rj.) pogrindininkais. 1943 vasarą partizanų būrį Kalesninkų miške apsupo priešas. Žuvo daug kovotojų. A. Ražanauskas su grupe kovotojų iš apsupimo prasiveržė, tačiau, vykdamas užmegzti ryšių su Rūdninkų girios partizanais, žuvo. Dalis būrio kovotojų įsijungė į „Dainavos partizano" ir Šarūno būrius.

RAŽÃNSKAS Jonas [g. 1906.VI.18 Panemuninkuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1921 dirbo batų dirbtuvėse. Nuo 1930 Komunistų partijos narys; buvo LKP kuopelės sekretorius, 1931.I padėjo suorganizuoti Alytaus bedarbių demonstraciją. 1934—36 LKP Alytaus rj. k-to narys, padėjo organizuoti valstiečių streiką. Už rev. veiklą 1935—36 kalintas Kaune. 1937—40 dirbo „Inkaro" f-ke, batų dirbtuvėse Kaune. Buvo nelegalios odininkų profs-gos v-bos narys, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno miesto Vilijampolės k-to narys. Už rev. veiklą 1931, 1934 ir 1936—38 penkis kartus baustas adm. tvarka. 1940—1941 Kauno „Inkaro" f-ko darbininkas, part. org-jos sekretorius. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte sužeistas. 1944—61 darbininkas Kaune. Nuo 1961 pensininkas; gyvena Alytuje.

RAŽÃNSKAS Juozas [g. 1904.III.19 Panemuninkuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Dažytojas. 1930—1937 LKP narys. 1933—34 LKP Alytaus parajonio k-to narys. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos Alytaus org-joje. Užnemunės valstiečių streiko metu organizavo kalinamų valstiečių šelpimą. Už rev. veiklą 1933, 1934 ir 1936 kalintas adm. tvarka. 1941 Varėnos vls. liaudies teisėjas. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 TSKP narys. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—57 LKP Ignalinos rj. k-to sekretorius. Nuo 1957 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Nuo 1959 pensininkas.

RĄŽĖ, Ronžė, — upė Kretingos rj. Ilgis 17 km, baseino plotas 53 km^2. Prasideda Pryšmančių apylinkėse, 5 km į v. nuo Kretingos. Teka į š. v. Įteka į Baltijos jūrą Palangoje. Vaga kanalizuota. Vid. nuolydis 135 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,59 m^3/s.

RAŽINSKÁITĖ Danutė [**Budriūnienė**; g. 1939.II.18 Armonyse (Rokiškio rj.)] — botanikė, biologijos mokslų kandidatė (1967). 1960 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirba Botanikos in-te; 1961—68 moksl. bendradarbė. Nuo 1962 kartu Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1968 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie fitoncidus, eterinius aliejus, paprastąjį kmyną, blakinę kalendrą, paprastąją jonažolę.

RAŽĨNSKAS Antanas [g. 1925.VI.4 Armonyse (Rokiškio rj.)] — inžinierius geodezininkas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1957). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1954 dėstė Kauno ž. ū. technikume. 1957—60 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis, 1960—1963 to paties in-to Žemės plutos fizikos sektoriaus vadovas. Nuo 1961 TSKP narys. 1963—70 Geol. in-to geofizikos skyriaus viršininkas, be to, dėstė Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Nuo 1965 docentas. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to geodezijos katedros vedėjas. Sudarė Lietuvos gravitacinio anomalinio lauko žemėlapius. Pagrindinė moksl. darbo sritis — geodezinė gravimetrija. Paskelbė moksl. straipsnių apie detalų geoido tyrimą, gravimetrinio lauko struktūrą ir dabartinius Žemės plutos judesius Lietuvoje, kvazigeoido tyrimų panaudojimo galimybes, t. p. geodezijos ir kartografijos mokslų istorijos klausimais.

REALĨZMAS [lot. *realis* — tikras, daiktiškas] — **1.** Literatūros ir meno metodas, siekiantis meniniu vaizdu atskleisti esmines objektyvios tikrovės savybes; XIX a. susiformavusi literatūros srovė. R., kaip literatūros ir meno metodo, priešprieša yra tikrovės idealizavimas ir subjektyvistinis, fantastinis jos reiškinių transformavimas. Kadangi realistinį vaizdavimo tipą modifikuoja istorinės socialinės sąlygos, kultūrinė aplinka ir meninės tradicijos, skiriamas atskirų laikotarpių (antikos, vid. amžių, renesanso, švietimo epochos ir kt.) realizmas. Akivaizdžiausiai R. reiškėsi literatūroje ir dailėje. R., kaip XIX a. susiformavusi lit-ros srovė, tarybiniame lit-ros moksle dažniausiai vadinama kritiniu realizmu. Šios srovės atstovai vaizdo tikroviškumą siejo su socialinių santykių bei jų sąlygotų charakterių analize ir kritišku požiūriu į savo epochos visuomenės sandarą. Žymiausi kritinio R. rašytojai — O. Balzakas, Stendalis, G. Floberas, Gi de Mopasanas, Č. Dikensas, V. Tekerėjus, T. Manas,

N. Gogolis, I. Turgenevas, L. Tolstojus, F. Dostojevskis.

Real. vaizdavimo elementų randama jau seniausio laikotarpio (XVI—XVII a.) liet. lit-roje. Ryškūs R. bruožai liet. lit-roje pirmą kartą iškilo XVIII amžiuje — K. Donelaičio kūryboje. Donelaičio poemai „Metai" ir pasakėčioms būdingas detalių tikroviškumas, teisingas gyv. meto socialinių santykių suvokimas ir vertinimas. Tačiau Donelaičio kūrinių veikėjų paveikslų kūrimo principai ir žanriniai ypatumai labiau siejasi su klasicizmo estetika. Real. vaizdais pasižymi ir kitų švietimo epochos rašytojų kūryba (D. Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", S. Stanevičiaus pasakėčios ir kt.). XIX a. vidurio liet. prozoje vyrauja didaktinis realizmas. Didaktinio R. kūriniuose (A. Tatarės, P. Gomalevskio, J. Dovydaičio, M. Akelaičio, M. Valančiaus apysakose bei apsakymuose) tikroviški valstiečių buities vaizdai iliustruoja autoriaus tezes. Meniškai vertingiausių šios rūšies kūrinių parašė M. Valančius.

XIX a. paskutiniajame d-metyje pradėjo formuotis kritinis R., kuris tapo vyraujančia liet. lit-ros srove. Nuo K. Donelaičio laikų liet. lit-roje įsitvirtinusi valstietiška tematika ir tipažas XIX a. pab. įgijo naujų bruožų. Pirmą kartą atsirado realistinis, be ankstesniems laikotarpiams būdingo schematizmo charakteris, pasižymintis tipiškų ir individualių savybių pusiausvyra, išryškėjantis veiksme, sąlygotas socialinės savo meto tikrovės. XIX a. pab. kritinio R. kūriniuose daugiausia dėmesio skiriama kasdieniniams valstiečių vargams ir rūpesčiams. Juose parodomi neigiami kaimo gyvenimo reiškiniai — feodalizmo liekanos žmonių buityje ir sąmonėje (tamsumas, apsileidimas, tinginystė), naujų kapit. santykių pagimdytas išnaudojimas ir jų formuojama merkantilinė moralė. Griežtai smerkiami valstiečius engiančių socialinių sluoksnių (dvarininkijos, caro biurokratijos) atstovai. Nemaža vietos užima klerikalizmo kritika, protesto prieš carinę nac. engimo politiką motyvai, lietuvių nac. sąmoningumo žadinimas. Kritinio R. dem. pobūdis reiškėsi tiek griežta įvairių socialinio blogio formų kritika, tiek ir teigiamųjų liaudies buities bei charakterio bruožų (darbštumo, iniciatyvumo, pastangų šviestis, nac. ir polit. sąmonės brendimo) kėlimu ir poetizavimu. Ryškiausia ir talentingiausia XIX a. pab. lietuvių kritinio R. atstovė buvo Žemaitė. Sodria, liaudiška kalba ji sukūrė epiškai spalvingų poreforminio Lietuvos kaimo gyvenimo vaizdų, raiškių, sociališkai ir psichologiškai determinuotų valstiečių paveikslų. Ankstyvojo laikotarpio kritinį R., kurio ryškiausia atstovė buvo Žemaitė, savaip papildė kt. rašytojai: V. Kudirka satyriškai pavaizdavo caro valdininkiją, Lazdynų Pelėda daugiausia dėmesio skyrė žlungančio, išsigimstančio dvaro vaizdams, G. Petkevičaitė-Bitė rašė apie liet. inteligentijos formavimąsi. Šalia real. prozos atsirado pirmieji real. dramaturgijos kūriniai (Keturakio, Žemaitės, Bitės, Vaižganto pjesės). Real. poezijos pavyzdys — P. Vaičaičio kūryba, kurioje daug dėmesio skiriama socialinei tikrovei ir kasdienybės buičiai.

XX a. pr. kritinis R. praturtėjo naujais bruožais. Išsiplėtė tematika. Šalia tradicinių kaimo gyvenimo vaizdų padažnėjo miesto tema. Pradėta vaizduoti darbo žmonių rev. kovą (J. Biliūnas, K. Jasiukaitis, B. Laucevičius-Vargšas). Lit. tipažas pasipildė miesto skurdžiaus, darbininko, inteligento paveikslais. Pagilėjo, paįvairėjo problematika. J. Biliūno, A. Vienuolio kūriniuose atskleidžiamas burž. visuomenės antihumaniškumas, žalojantis asmenybę, trukdantis plėtotis jos moralinėms ir intelektualinėms jėgoms. Savitą vietą XX a. pr. realistinėje prozoje užima V. Krėvė ir Vaižgantas. Jų kūryboje socialinė kritika yra antrame plane, o pagr. dėmesys sutelktas į liaudies kultūros reiškinius. Valstietis vaizduojamas kaip didelių žmogiškų vertybių reiškėjas. Stengiamasi įsiskverbti į turtingą dvasinį jo pasaulį, atskleisti etinių principų, filos. pažiūrų formavimąsi ir tokiu būdu išryškinti nac. kultūros pagrindus. Visų žymiausiųjų XX a. pr. realistų (J. Biliūno, A. Vienuolio, V. Krėvės) prozoje pagilėjo psichologinė analizė, patobulėjo kūrinių kompozicija ir kalbinė išraiška. Ypač išaugo apsakymo žanras.

Tolesniame liet. literatūros procese (1917—40) R. taip pat buvo dominuojanti srovė. XX a. trečiajame d-metyje reikšmingų real. prozos kūrinių parašė A. Vienuolis („Prieš dieną", „Vėžys", „Inteligentų palata"), Vaižgantas („Dėdės ir dėdienės"). Ketvirtojo d-mečio liet. R. raidą nulėmė spartus real. romano augimas. Svariomis problemomis, pagr. herojaus vidine charakterio logika ypač reikšmingas V. Mykolaičio-Putino psichologinis rom. „Altorių šešėly" (1933—34), kuris turėjo įtakos tolesniam real. prozos vystymuisi. Daugelis ketvirtojo d-mečio real. romanų (J. Grušo „Karjeristai", Jon. Marcinkevičiaus „Benjaminas Kordušas", P. Cvirkos „Frank Kruk" ir „Žemė maitintoja", A. Venclovos „Draugystė"), apsakymų, iš dalies ir dramų (P. Vaičiūno pjesės) pasižymi griežta valdančiosios liet. buržuazijos kritika, burž. moralės veidmainiškumo, socialinės nelygybės, išnaudojimo smerkimu. Pažangiųjų rašytojų (P. Cvirkos, A. Venclovos, V. Montvilos, J. Šimkaus, K. Jakubėno) real. kūryboje liet. buržuazijos priešiškumo liaudžiai, parazitiškumo demaskavimas kai kada peraugdavo į faš. režimo ir burž. santvarkos pagrindų kritiką, klasių kovos, soc. ateities idėjų skelbimą. Šalia neigiamų burž. valdininkų, dvarininkų, miesto ar kaimo buržuazijos atstovų paveikslų iškilo teigiami vargingųjų valstiečių, naujakurių, pažangiųjų inteligentų paveikslai. Pažangioji realistinė ketvirtojo d-mečio liet. proza rėmėsi XX a. pasaul. lit-ros menine patirtimi ir vartojo naujus veikėjų paveikslų kūrimo būdus, įvairesnes stilistinės išraiškos priemones. Aktyvus reagavimas į esminius socialinės tikrovės procesus, gyvenimo rev. pertvarkymo idėjų užuomazgos pažangiųjų rašytojų kūryboje jau reiškė *socialistinio realizmo* elementų formavimąsi.

Realizmo teorija liet. kritikoje ir lit-ros moksle pradėjo formuotis XIX a. pabaigoje. J. Mačio-Kėkšto, V. Kudirkos, P. Višinskio, S. Matulaičio kritikos straipsniuose reikalaujama lit-ros ryšio su gyvenimu, situacijų ir charakterių tikroviškumo, kritiško požiūrio į gyvenimo blogybes. Sistemingiau ir plačiau R. estetikos principus išdėstė J. Biliūnas straipsniuose «Žemaitės „Paveikslai"» (par. 1901, išsp. 1908) ir „Mūsų gyvenimo dilgėlės ir usnys" (išsp. 1905). J. Biliūnas aiškino, kad real. menas — tai tikrovės atspindys, turintis didelę visuom. reikšmę. Atspindėjimas turįs būti ne „fotografiškas", mechaniškas, o atskleidžiantis esminius, tipiškus socialinės tikrovės momentus. Svarbiu kritinio R. bruožu J. Biliūnas laikė socialinio blogio, klasinės nelygybės smerkimą, liaudiškumą, humanizmą. G. Petkevičaitė-Bitė straipsniuose apie S. Čiurlionienės kn. „Lietuvoje", Lazdynų Pelėdos „Klaidą", Žemaitės kūrybą ir kituose didžiai vertino real. kūrybą, kritikavo estetizmo, individualizmo tendencijas, burž. meno polinkį į mistiką, kėlė lit-rai uždavinį orientuotis į liaudies poreikius. R. propaguojančių straipsnių XX a. pr. parašė L. Gira, B. Sruoga, P. Gerulis-Kragas ir kt. Naujas R. teorijos raidos etapas prasidėjo apie 1930. Trečiafrontininkų (K. Korsako, J. Šimkaus, K. Borutos) straipsniuose buvo keliama mintis, jog reikia pagilinti, atnaujinti Žemaitės ir J. Biliūno realizmą. Siūloma jungti tradicinį R. su ekspresionizmu ir futurizmu, naudoti montažo, konstruktyvizmo principą. Propaguojamasis metodas buvo vadinamas *neorealizmu*. Tačiau pažangieji kritikai netrukus atsisakė modernizmo ir R. sintezės idėjos. Apie 1935 liet. lit-ros moksle pradėjo formuotis kritinio realizmo koncepcija, kuriai turėjo įtakos rusų taryb. estetika. Ją propaguojančiuose K. Korsako, P. Cvirkos, A. Venclovos straipsniuose buvo pabrėžiama, kad menininko pareiga yra protestuoti prieš burž. tikrovės blogybes, kad lit-ros uždavinys — ne tik vaizduoti gyvenimą, bet ir jį vertinti. Kartu buvo pažymima humanistinių idealų kėlimo lit-roje reikšmė. Smerkiant asmenybės nužmoginimą kapit. visuomenėje, svarbu „kelti, aukštinti žmogaus esmę" (K. Korsakas). Ši teorija sudarė prielaidas socialistinio R. estetikai liet. lit-ros moksle formuotis.

R. problemos Lietuvos dailėje beveik netyrinėtos. Kalbant apie R., kaip dailės metodą, įprasta skirti *renesanso* laikotarpio R., Lietuvos dailėje dominavusį XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje, švietėjišką R., dailėje pasireiškusį pirmuoju *klasicizmo* plitimo laikotarpiu (XVIII a. pab.— apie 1831), ir vėlesnių laikų real. dailę, sudariusią R. srovę. R., kaip sro-

vė, susiformavo XIX a. vidurio Lietuvos dailėje, kuriai turėjo poveikio V. Europos real. dailė ir rusų dailininkų „peredvižnikų“ kūryba. XX a. pirmosios pusės R. (vadinamas dar ir postimpresionistinio R. vardu) buvo nauja realistinės liet. dailės atmaina. Dailės kūriniuose buvo siekiama didesnio meninio apibendrinimo, įsigalėjo plenerinis vaizdavimo būdas, daug spalvingesnis ir išraiškingesnis tapo koloritas. Daugumai šio laikotarpio liet. dailininkų, savo kūrybą grindusių R. principais, nemažą įtaką turėjo įvairios modernistinio meno srovės. XX a. ketvirtajame d-metyje realistinėje liet. dailėje atsirado socialistinio realizmo pradmenų.

Lit.: **I. Kostkevičiūtė,** Kritinis realizmas lietuvių prozoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, 4 t., V., 1957—68; **V. Zaborskaitė,** Realizmo klausimai 1905—1917 metų lietuvių literatūros kritikoje, V., 1957; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **K. Ambrasas,** Pažangioji lietuvių kritika, V., 1966.

2. Vidurinių amžių scholastinės filosofijos kryptis. Ž. *Scholastika.*

RECHLĒVIČIUS Henrikas [g. 1916.X.3 Zvankoje (RTFSR, Novgorodo sr.)] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1962). Baigė Kauno un-tą. 1944—57 Greifenbergerio mašinų g-los (Kaune) vyriausiasis inžinierius. 1958—62 Valstybinio mokslinio technikos k-to, 1962—65 — Valstybinio moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to mašinų ir prietaisų gamybos skyriaus viršininkas. 1959—61 dėstė liejininkystę Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1965 Valstybinės plano komisijos mokslo ir technikos skyriaus viršininko pavaduotojas. Paskelbė straipsnių liejininkystės ir Lietuvos TSR mašinų gamybos pramonės vystymo klausimais.

RECHNĒVSKIS (Rechniewski) Tadeušas [1862.IV.2 Peterburge — 1916.VII.21 Varšuvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, publicistas. Studijuodamas Peterburge, su kt. studentais 1879—80 įkūrė Lenkijos Socialistų gminą (bendriją), 1881 — Lenkijos ir Lietuvos Socialinę revoliucinę partiją. 1882—84 „Proletariato“ partijos CK narys, jos atstovas org-jos „Narodnaja volia“ („Liaudies valia“) Vykd. k-te; vienas iš laikr. „Proletariat“ („Proletariatas“, 1883—84) redaktorių. 1884 Kijeve su žmona V. Karpavičiūte suimtas. 1885 nuteistas 14 metų katorgos. Nuo 1906 gyveno Lietuvoje (Vilniuje), Lenkijoje; buvo vienas žymesniųjų Lenkijos Socialistų partijos-kairiosios veikėjų. 1906—14 redagavo Vilniuje ėjusį soc. krypties laikr. „Wiedza“ („Mokslas“) ir kt. leidinius.

REČĪNSKIS Povilas [g. 1917.VII.12 Jaroslavlyje (RTFSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1937 baigė Liepojos technikumą, 1941 Rygos karo m-lą. 1941—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos būrio, kuopos, bataliono vadas. Dalyvavo kautynėse prie Nevelio, Velikije Lukų, Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje. Nuo 1943 TSKP narys. 1946—50 Valst. įstaigų tarnautojų profs-gos resp. k-to pirmininkas. 1950—1951 LKP Vilniaus miesto Dzeržinskio rj. k-to sekretorius, 1951—52 to rajono vykd. k-to pirmininkas. 1952—56 Taryb. Armijos pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. 1956—60 Širvintų, Šalčininkų rj. vykd. k-to pirmininkas. 1960—64 Mažeikių elektrotechnikos g-los direktorius. Nuo 1964 Vilniaus radijo komponentų g-los direktoriaus pavaduotojas.

REČIÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Kaišiadorių apyl., 3 km į r. nuo Kaišiadorių, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. 153 gyv. (1970). Rečionyse 1936 kasant žvyrą, buvo suardyti XI—XVI a. kapai; juose rasta žalvarinė pasaginė segė keturkampiais galais, dvi apskritos plokštelinės segės, žmonių kaulų. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 189 gyv.

RĒDIS — ežeras Švenčionių rj., 7 km į š. v. nuo Pabradės, 2 km nuo Dubingių ežero. Plotas 34 ha, ilgis 1880 m, didž. plotis 450 m. Kranto linija (4880 m) labai vingiuota. Krantai daugelyje vietų statūs. Per R. teka Dubinga (Žeimenos intakas). Ežeras verslovinis.

REDŪKCIJA [lot. *reductio* — grąžinimas, atitraukimas] — garsų trumpėjimas ir jų tembro duslėjimas. Liet. tarmėse paplitusi nekirčiuotų balsių ir dvibalsių R. Nekirčiuoti ilgieji balsiai trumpėja kai kuriose žemaičių ir š. v. bei r. aukštaičių šnektose (pvz., vietoj lit. kalbos „grūdẽlis“ tariama „grudĩel(i)s“, „grudẽl(ь)s“), ilgąsias galūnes trumpina ir duslina žemaičiai, bet išlaiko jų tembrą (pvz., „ãkys“—„ãk(i)s“, „dáiktą“ — „dâkt(a)“, „šárkų“ — „šârk(u)“), trumpuosius galinius balsius neaiškios kokybės dusliaisiais „murmamaisiais“ verčia rytų aukštaičiai pantininkai, pontininkai ir kt. (pvz., „vaĩkas“, „vaikùs“ — „vaĩk(ъ)s“, „brólis“, „brólius“ — „bról(ь)s“).

Lit.: **Z. Zinkevičius,** Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija), V., 1966 [p. 50—138].

REDUPLIKĀCIJA [lot. *reduplicatio* — sudvigubinimas] — žodžio ar jo morfemos pakartojimas, įvairiose kalbose vartojamas kaip stilistinė ir žodžių ar gramatinių formų darybos priemonė. Liet. kalboje žodžių kartojimas atlieka stilistinę funkciją (pvz., „Tada g r a ž i g r a ž i buvai“, „Tai atsitiko s e n i a i s e n i a i“). Šaknies R. pasitaiko sudurtiniuose žodžiuose (pvz., „**kar̃tkart**ėmis“, „**mãžmož**is“) ir ypač ištiktukuose (pvz., „**lilìn**gu“, „**rarà**pt“). Yra žodžių su senovine, dabar nebesuvokiama R. (pvz., „**papár**tis“, „**viever**sỹs“).

REFORMĀCIJA — XVI—XVII amžiaus visuomeninis judėjimas (pasireiškęs ir Lietuvoje) prieš katalikų bažnyčią, popiežių, dogmatizmą bei socialinę priespaudą. Palankią dirvą R. sklisti Lietuvoje sudarė humanizmo idėjų paplitimas to meto Lietuvos feod. visuomenės viršūnėse, bajorų nepasitenkinimas privilegijuota dvasininkų luomo padėtimi, išaugę kultūriniai visuomenės poreikiai, kurių katalikų bažnyčia nepatenkino, ir socialiniai feod. visuomenės prieštaravimai. Pirmieji R. skelbėjai Lietuvoje (XVI a. trečiajame d-metyje) buvo M. Liuterio pasekėjai: A. Kulvietis, J. Zablockis, S. Rapolionis ir kt. Dėl persekiojimų jie turėjo bėgti į Prūsiją. Maždaug iki 1570 reformatai, kovodami su valstybės valdžia ir katalikų bažnyčia, patraukė į savo pusę daugumą didikų, eilinių bajorų ir miestiečių. Bajorai, ypač didikai, norėjo, kad bažnyčia priklausytų nuo pasaulietinės valdžios. Smulkieji bajorai bei miestiečiai rėmė R., nes jiems rūpėjo socialiniai klausimai, o kai kurie reformatai reikalavo socialinių reformų. Susiformavo 3 pagrindinės R. kryptys: 1) evangelikai liuteronys, paplitę Vilniuje ir lietuviškosiose Prūsijos srityse, apie 1563 organizaciniu atžvilgiu atsiskyrę nuo evangelikų reformatų; 2) evangelikai reformatai (kalvinai), kurių pažiūros atitiko didikų ir vidutiniųjų bajorų interesus; 3) arionai, remiami miestiečių, smulkiųjų bajorų ir kai kurių didikų, apie 1567 atsiskyrę nuo kt. reformatų; arionų reformacinės pažiūros buvo radikaliausios, nes jie, ypač kairioji jų srovė, reikalavo sulyginti luomus, panaikinti baudžiavą, mokesčius ir net valstybę, kaip prievartos organą, smerkė karus, mirties bausmę. Evangelikai liuteronys ir evangelikai reformatai bandė sudaryti vieną bažnytinę org-ją (1564, 1570, 1595 ir kt.), bet nesusitarė. R. plitimo metu žymiausi evangelikų reformatų bei arionų veikėjai buvo M. Radvila (Juodasis), S. Budnas, M. Čechovičius, P. Gonenzietis, M. Vendrigovskis, S. Zacijus. Kai kurie jų palaikė ryšius su Ž. Kalvinu ir R. centrais V. Europoje, iš kurios vėliau į Lietuvą atvyko žymūs R. veikėjai J. Blandrata, P. Vergerijus ir kiti. XVI a. šeštajame d-metyje lenkų reformatai mėgino pajungti besiformuojančią atskirą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) reformatų bažnyčią, tačiau tam pasipriešino M. Radvila (Juodasis), ir mėginimas nepavyko. Reformatai padalijo LDK į Vilniaus, Naugarduko, Užnerio, Polesės, Žemaitijos, Baltarusijos distriktus; savo sinodus iki 1683 dažniausiai šaukdavo Vilniuje.

Katalikų bažnyčiai ėmus kovoti prieš R. visoje Europoje, 1569 į LDK buvo pakviesti jėzuitai. Mirus M. Radvilai (Juodajam), katalikai pradėjo reformatus pulti. Jie geriau nei reformatai panaudojo švietimą ideologinei propagandai: organizavo disputus, leido poleminę lit-rą. Prireikus Vilniaus un-to studentai pavartodavo ir jėgą, susiremdavo su reformatais gatvėse. Nors 1573 reformatai, pasinaudoję politine situacija, Varšuvos konfederacijos aktu išsikovojo lygias teises Žečpospolitoje (Lietuvai šis aktas buvo patvirtintas tik 1587), jų padėtis mažai tepagerėjo. 1595—99 reformatai bandė sukurti prieš katalikus bendrą frontą su dizunitais (ž. *Bažnytinė unija*). Žymiausi šios kovos su jėzuitais laikotarpio reformatų

veikėjai buvo S. Budnas, J. Licinijus, S. Minvydas, J. Morkūnas, M. Petkevičius, K. Radvila, M. Radvila (Rudasis), S. Sudrovskis, A. Volanas ir kt.

Sustiprėjus katalikų bažnyčios įtakai, LDK reformatų šalininkų žymiai sumažėjo. 1640 buvo uždraustos evangelikų reformatų pamaldos Vilniuje, 1658 iš Žečpospolitos išvyti arionai. 1625—30 ir 1647—55 reformatų veikla buvo atsigavusi; jie steigė m-las, leido knygas. Tačiau 1668 seimo nutarimu ėmus tremti asmenis, išstojusius iš katalikų bažnyčios, ilgametė katalikų kova su R. baigėsi katalikų pergale. XVII a. žymūs R. veikėjai buvo J. Božimovskis, B. Chilinskis, J. Hartlibas, S. Jaugelis-Telega, S. Minvydas, J. Radvila, S. Tomaševskis. Po 1668 LDK dar liko keliasdešimt reformatų bažnyčių. Jų beteisiškumas buvo pretekstas XVIII a. Rusijai ir kt. kaimyninėms valstybėms kištis į Žečpospolitos vidaus reikalus.

Kovojant reformatų ir katalikų bažnyčioms dėl įtakos visuomenėje, XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. pradžioje susidarė palankios sąlygos Lietuvos kultūrai kilti. Reformatai ir jėzuitai lenktyniaudami steigė m-las. Iš reformatų m-lų XVI a. svarbiausios: A. Kulviečio 1539 Vilniuje įsteigta aukštesnioji m-la, veikusi iki 1542, vėliau atkurta M. Radvilos Juodojo, o 1570 reformuota M. Radvilos Rudojo ir veikusi iki 1640; žemesniojo tipo m-los Biržuose, Yvijoje (BTSR), Naujamiestyje (Panevėžio rj.), Šiluvoje (Raseinių rj.) ir kitur. Jėzuitams 1570 įkūrus Vilniuje kolegiją ir 1579 įsigalėjus įkurtoje akademijoje (ž. *Vilniaus universitetas*), švietime palaipsniui įsigalėjo katalikai. XVII a. pr. reformatai dar įsteigė aukštesniąsias m-las Slucke (BTSR), Kėdainiuose; jų m-los veikė Deltuvoje (Ukmergės rj.), Kelmėje, Papilėje (Akmenės rj.), Pašušvyje (Radviliškio rj.), Salamiestyje (Kupiškio rj.), Švobiškyje (Pasvalio rj.), Žeimelyje (Pakruojo rj.) ir kitur. Reformatų pastangomis 1547 pasirodė pirmoji knyga liet. kalba — M. Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“. Netrukus buvo išleista ir daugiau reformatų rel. raštų: J. Bretkūno „Postilė“ (1591), M. Petkevičiaus „Katekizmas lenkų ir lietuvių kalba“ („Polski z litewskim katechizm“, 1598), J. Morkūno „Postila lietuviška“ (1600), S. Jaugelio-Telegos, S. Minvydo, J. Božimovskio, S. Tomaševskio „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ (1653). 1660 pradėta spausdinti (Londone) S. Chilinskio išversta į liet. kalbą Biblija. Rytų Prūsijoje buvo leidžiami S. Vaišnoro, D. Kleino ir kitų lietuviški veikalai. R. laikotarpiu Lietuvos D. Kun-stėje buvo spausdinama daug poleminių politinių knygų lotynų ir lenkų kalbomis. Vilniuje, Breste (BTSR), Nesvyžiuje (BTSR), Rygoje, Vievyje, Ašmenoje (BTSR), Kėdainiuose ir kitur buvo įsteigtos protestantų spaustuvės. Visų krypčių reformacijos skleidėjai kritikavo feodalizmo ideologinio ramsčio — katalikų bažnyčios — dogmas, o radikalesnieji (arionai) — dar ir socialinę priespaudą. Ta jų kritika rengė dirvą ateistinei ir demokratinei minčiai.

Lit.: **J. Łukaszewicz,** Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, t. 1—2, Poznań, 1842—43; **A. Adamowicz,** Kościół augsburgski w Wilnie, Wilno, 1855; **J. Šepetys,** Reformacijos istorija Lietuvoje, V., 1922; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski,** Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, zesz. 5, Wrocław—Kraków, 1959; **J. Jurginis,** Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965; **I. Lukšaitė,** Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. — „Acta historica lituanica“, t. 5, V., 1970.

REFORMÌZMAS — darbininkų judėjimo srovė, priešiška revoliuciniam marksizmui; oportunizmo atmaina. R. atsirado XIX a. paskutiniame ketvirtyje. Reformistai darbininkų klasės kovą prieš kapitalizmą, už proletariato diktatūrą ir socializmą pakeičia kova už smulkias, kapitalizmo pagrindų nekeičiančias reformas. R. šalininkai skelbia, kad tokių reformų dėka kapitalizmas gali virsti socializmu.

Svarbiausi reformizmo ideologijos skleidėjai Lietuvoje iki 1918 buvo *Lietuvos Socialdemokratų partijos* (LSDP), *Bundo* ir *Lenkijos Socialistų partijos* deš. lyderiai. Prieš reformistus kovojo bolševikai, rev. socialdemokratai. Buržuazijos valdymo laikotarpiu R. ideologiją skleidė LSDP, sionistų-socialistų ir kt. partijų nariai. Lietuvoje reformizmui palankią dirvą sudarė tai, kad ji buvo smulkiaburžuazinė, agrarinė valstybė; apie 60% jos gyventojų buvo smulkūs ir vidutiniai valstiečiai, amatininkai, smulkūs prekybininkai. Pramonėje vyravo smulkios įmonės. Nusigyvenę smulkiaburžuaziniai elementai, tapdami proletarais, ilgesnį laiką išlaikydavo smulkiaburž. ideologiją — jie nekovojo dėl priv. nuosavybės panaikinimo, dalis jų siekė ją įsigyti patys. Buržuazija kvalifikuotus darbininkus — meistrus, pameistrius ir kt. — stengdavosi papirkti. Privilegijuotų darbininkų sluoksnis Lietuvoje buvo nežymus, tačiau geriau apmokami darbininkai, meistrai, norėdami išlaikyti privilegijuotą padėtį, vengdavo aktyvios rev. kovos, skleidė kapitalizmo „pagerinimo“, klasių „harmonijos“ idėjas. Vykdydami reformistinę politiką, savo nuolaidžiavimu faš. jėgoms Lietuvos deš. socialdemokratai 1926 padėjo fašistams užgrobti valdžią. LKP nuo pat savo susikūrimo su R. ryžtingai kovojo ir tą kovą laikė vienu iš svarbiausių savo uždavinių. Neatmesdama kovos už atskiras reformas, kurios palengvintų darbo žmonių padėtį, ji nuolat aiškino, kad pagrindinį darbo žmonių tikslą — išnaudojimo panaikinimą — galima pasiekti tik rev. kova.

RĖGELIS Konstantinas [1890.VIII.10 Peterburge — 1970.V.22 Keferberge (Šveicarija)] — botanikas. 1912 baigė Peterburgo un-tą. 1912—19 (su pertraukomis) tyrinėjo š. Rusijos ir Minsko gubernijos augalų bendrijas. 1919—22 Tartu un-to dėstytojas. 1921 Viurcburge (VFR) gavo filos. daktaro laipsnį. 1922—40 Kauno un-to ordinarinis profesorius, botanikos katedros vedėjas. 1923—40 vadovavo Kauno bot. sodui, įsteigtam jo iniciatyva. 1940—67 lankėsi daugelyje Europos ir Azijos šalių, tyrinėjo augalus; dirbo ped. ir moksl. darbą įvairiuose užsienio un-tuose (Ženevoje, Grace, Bagdade, Stambule, Kabule, Izmire). Dirbdamas Lietuvoje, tyrinėjo pievų, pajūrio kopų, Metelių, Dusios ir Obelijos ežerų bei jų apylinkių augaliją, sudarė Lietuvos augalų geografijos metmenis, rinko Lietuvos floros aprašymų bibliografiją ir ją skelbė Kauno un-to „Matematikos-gamtos fakulteto darbuose“ (išsp. 1931—42). Paskelbė moksl. straipsnių, išleido knygų (daugiausia vokiečių k.) augalų geografijos, geobotanikos ir sistematikos klausimais, augalų sistematikos vadovėlių (lietuvių k.) pr. m-lai (1934, 1936) ir aukštajai m-lai (1935, 1941).

RĖGRATIS Artūras [tikr. Kazys **Šlaitas;** 1894.III.4 Žemaitkiemyje (Ukmergės rj.) — 1924.X.7 Maskvoje] — poetas, revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Dvejus metus mokėsi siuvėjo amato. 1913 pradėjo bendradarbiauti „Rygos naujienose“, rygiškėje „Vilnyje“. Nuo 1914 darbininkas Rygoje. Mokėsi vakariniuose bendrojo lavinimo kursuose. Akordo slapyvardžiu išleido eil. rinkinį „Jaunuomenės žiedai“ (1914).

Mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, baigė felčerių kursus, dirbo karo ligoninėse. Po 1917 Vasario revoliucijos dalyvavo kareivių rev. judėjime, rėmė bolševikus. Nuo 1918 Raudonosios Armijos karys. Mūšyje ties Daugpiliu pateko į vokiečių nelaisvę; iš jos pabėgęs, grįžo į Žemaitkiemį. 1919 Ukmergės rev. k-to sekretorius, iždininkas, kar. instruktorius. Pasitraukęs su Raudonąja Armija, Novorosijske (Š. Kaukazas) dirbo mobilizacijos skyriaus viršininko pavaduotoju. 1920 demobilizuotas, Maskvoje dirbo RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato liet. poskyryje. Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo s-gos vienas steigėjų, jos biuro sekretorius (1921—23). 1922 parengė proletarinių liet. poetų kūrybos antologiją „Žaizdras“, į kurią įdėjo ir nemaža savo eilėraščių (papildyta JAV poetų kūriniais, ši antologija buvo išleista 1923 JAV „Švyturio“ pavadinimu). Eilėraščius spausdino „Komuniste“, „Raudonojoje vėliavoje“, „Komunare“, „Darbininkų atstove“, „Rankpelnyje“, JAV leidžiamuose „Laisvėje“, „Vilnyje“. Pasirašinėjo Akordo, Žaibo Rangio, Julės Sielaitytės, Andriaus Sielos ir kt. slapyvardžiais.

1912—17 R. eilėraščiams didelę įtaką turėjo Jovaro kūryba; jiems būdinga skurdaus darbo žmonių gyvenimo vaizdai, socialinės neteisybės smerkimas,

gamtos, meilės, jaunystės motyvai. Antruoju kūrybos laikotarpiu (1917—23) R. skelbė soc. revoliucijos idėjas, sukūrė Lietuvos darbo žmonių (berno, kumečio, piemenuko), taip pat rev. kovotojų paveikslų, pavaizdavo pirmuosius taryb. gyvenimo žingsnius Rusijoje. Epigramose, parodijose, alegoriniuose satyriniuose eilėraščiuose išjuokė klerikalus, dešn. socialdemokratus ir kitus liet. buržuazijos polit. veikėjus, dekadentinį meną. Daugelyje jo rev. ir taryb. tematikos eilėraščių (kaip ir rusų porevoliucinėje poezijoje) vyrauja kosminiai įvaizdžiai, simboliai, patetinės intonacijos. Kai kuriuose R. kūriniuose atsispindi gyv. epochos dramatizmas, tragiškas paties poeto likimas (R. sirgo džiova). R. — J. Janonio rev. poezijos tradicijų tęsėjas, taryb. tematikos liet. poezijoje pradininkas.

Ršt.: Artūras Regratis ir jo raštai, Brooklyn, N. Y., 1927; Rinktinė, V., 1949; Raštai, V., 1962.

Lit.: **B. Pranskus,** Lietuvių literatūros gretose, V., 1959; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

REIBINIAĨ — kaimas Joniškio rj., Skaistgirio apyl., 11 km į p. r. nuo Žagarės, 2 km į p. nuo Skaistgirio; kolūkio centras. 190 gyv. (1970). Spaudos draudimo metais kaime buvo laikomos švietėjo M. Slančiausko surinktos pažangios knygos. 1910 Reibiniuose gimė rašytojas A. Jasutis-Julmis. 1959 kaime buvo 203 gyv.

REĨMERIS Vacys [g. 1921.VIII.3 Kuršėnuose] — poetas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1940 įstojo į VLKJS. 1941—42 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1942—43 Lietuvos TSR valstybinių meno ansamblių dalyvis. 1943—1944 dirbo sąjunginio radijo komiteto liet. laidų redakcijoje. 1944—49 Kauno radijo k-to pirmininkas. Nuo 1945 TSKP narys. 1949—1969 laikr. „Literatūra ir menas", nuo 1969 laikr. „Gimtasis kraštas" redaktorius. 1952—54 Rašytojų s-gos v-bos atsakingasis sekretorius. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Gorkio lit-ros in-tą (Maskvoje).

Pirmuosius reportažus ir eilėraščius R. paskelbė period. spaudoje D. Tėvynės karo metais. Karo metų eilėraščiuose (rink. „Tėvų žemei", 1945) apdainavo taryb. karių heroizmą, reiškė tėviškės ilgesį. Šiems eilėraščiams būdinga šviesi pasaulėjauta, skambi, dainninga frazė. Pokario laikotarpio lyrikoje (rinkiniai „Su pavasariu", 1948; „Ir skrenda daina", 1952) giedra, džiaugsminga nuotaika, pakilus tikrovės traktavimas dar paryškėjo. R. poetizavo po karo atgimstančios tėvynės grožį, kolektyvinį darbą, penkmečių statybas, kovą už taiką. Daugelio eilėraščių lyr. herojus — buvęs karys, kuris džiaugiasi taikiu gyvenimu, socializmo laimėjimais. Kai kuriems to laikotarpio R. kūriniams pakenkė deklaratyvumo, paviršutiniškumo, gyvenimo idilinimo tendencijos. Lyrikos rinkiniuose „Su tavim aš kalbu" (1958), „Prie baltojo Tadžo" (1958) giliau atskleidžiamas gyvenimo

Vacio Reimerio poezijos rinkinių „Su pavasariu" (1948) ir „Pilnaties ratas" (1962) viršeliai

patyrimo subrandinto, idėjiškai bei morališkai praturtėjusio taryb. žmogaus dvasinis pasaulis. Nemaža vietos užima kelionės po Indiją įspūdžiai, draugystės jausmai kolonijinio jungo nusikračiusiai Indijos liaudžiai. Poezijos rinkinių „Pilnaties ratas" (1962) ir „Delnai" (1968) svarb. motyvai — susimąstymas apie savo kartos gyvenimo peripetijas, žmogaus būties prasmę, meilę, jaunystę. Šiuose rinkiniuose poet. minčių bei emocijų ratas paplatėjęs, įvairesnė, modernesnė meninė išraiška. 1970 išleista R. poezijos rinktinė „Eisenos". Geriausi įv. laikotarpių R. poezijos kūriniai pasižymi nuoširdumu, konkrečių gyvenimo reiškinių poetizavimu, jaunatviškos romantikos nuskaidrintu lyrizmu, dainingomis intonacijomis. Pagal R. tekstus kompozitoriai yra sukūrę nemaža dainų. R. parašė eilėraščių ir poemėlių vaikams — „Geras vyras" (1948), „Draugystė" (1950, rus. vert. 1951, ukr. vert. 1953), „Kodėl daiktai prašneko piktai" (1964), „Ciksi-tiksi" (1969). R. vaikų poezijoje lyrizmas derinamas su siužetinio pasakojimo elementais, jumoristinėmis intonacijomis. Jai būdinga skambi, nuotaikinga frazė, sklandus eiliavimas. Nemaža R. poezijos kūrinių išversta į rusų kalbą (rinkiniai „Lietuvos pavasaris", 1952; „Kelyje", 1953; „Tavo šiluma", 1961; „Spindulys ant delno", 1962). R. parašė apybraižą tautų draugystės motyvais „Lietuva — broliška žemė" (1966), kelionių įspūdžių reportažų (išsp. kolektyviniame rinkinyje „Mes matėme Indiją", 1957), straipsnių literatūrinio bei kultūrinio gyvenimo klausimais. Išvertė į liet. kalbą A. Puškino, M. Lermontovo, N. Nekrasovo, A. Tvardovskio (poemos „Muravijos šalis", „Vasilijus Tiorkinas", „Tolių toliai" ir kt.), K. Simonovo ir kitų poetų kūrinių. 1968 Reimeriui paskirta Džavaharlalo Neru premija už kūrinius Indijos temomis.

Lit.: **J. Kirkila,** Įspūdžiai poetiniuose vaizduose.—„Pergalė", 1959, Nr. 6; **A. Baltakis,** Praturtėjęs poeto balsas. — „Pergalė", 1962, Nr. 5; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

RÉINGARDAS Dimitrijus [g. 1926.X.22 Kaune] — inžinierius chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1964). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba ped. darbą. Nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie seleno chlorido hidrolizę vandens tirpaluose.

REINỸS Mečislovas [1884.II.5 Madagaskare (Zarasų rj.) — 1953.XI.8 Vladimire (RTFSR)] — katalikų bažnyčios veikėjas, psichologas. 1905 baigė Vilniaus kunigų seminariją, 1909 — Peterburgo Dvasinę akademiją. 1909—13 studijavo filosofiją ir gamtos mokslus Liuveno (Belgija) un-te. 1912 už darbą apie V. Solovjovo etikos teoriją gavo filos. daktaro laipsnį. 1913—14 gilino teologijos studijas Strasbure (Prancūzija). 1916—22 Vilniaus kunigų seminarijos dėstytojas. Dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos, švietimo d-jos „Rytas" veikloje. 1922—40 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-to psichologijos profesorius. Lietuvos Krikščionių demokratų partijos veikėjas. 1925—26 užsienio reikalų ministras. Nuo 1926 vyskupas, nuo 1940 arkivyskupas. Žurnaluose „Logos", „Soter", „Lietuvos mokykla" paskelbė idealistinių psichologijos, pedagogikos straipsnių. Išleido brošiūras „Tomas Akvinietis" (1916), „Paskirstomoji teisybė" (1937), „Rasizmo problema" (1939). Išvertė J. Čelpanovo psichologijos vadovėlį. 1942—47 Vilniaus vyskupijos valdytojas. Už antitaryb. veiklą buvo nuteistas.

REISKIAĨ — kaimas Plungės rj., Kulių apyl., 6 km į š. v. nuo Kulių; kolūkio centras. 71 gyv. (1970). Į p. nuo R. plyti Reiskių tyras, iš š. r. prieina Reiskių miškas. Yra pr. m-la, biblioteka (nuo 1968). 1959 buvo 42 gyv.

REISKIŲ-ŠIEMULIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Plungės rj., 15 km į p. v. nuo Plungės. Priklauso Plungės miškų ūkio Kulių girininkijai. Plotas 2527 ha; medynų 1310 ha. Masyvą sudaro Reiskių (1211 ha), Šiemulių (542 ha), Paalantės (454 ha) ir Aleksandravos (320 ha) miškai. Pietuose masyvas susisiekia su Peklinės mišku. Paviršius — banguota moreninė lyguma. Masyvo š. v. dalyje yra *Reiskių tyras.* Per Šiemulių mišką teka Alantas (Minijos intakas), Aleksandravos miško v. pakraščiu — Trumpė (Žvelso intakas). Dirvožemiai jauriniai pelkiniai, priesmėliniai ir priemoliniai, vietomis pelkiniai. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių, mėlyninių ir kimininių) yra 46%, pušynų (daugiausia kimininių) 24%, beržynų 23%, juodalksnynų 7%. Jaunuolynai sudaro 33%, pusbrandžiai medynai 46%, pribręstantieji 16%, brandieji ir perbrendusieji 5%. Medynų vid. amžius 55 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra tetervinų. Masyvas įeina į Kulių draustinį. Įv. ugdomai-

siais kirtimais per metus iškertama apie 1000 ktm. Masyvo š. pakraštyje įsikūrę Šiemulių, š. v.— Reiskių, r.— Paalančio kaimai.

REISKIŲ TYRAS — pelkė Plungės rj., 18 km į p. v. nuo Plungės, 5 km į š. v. nuo Kulių. Plotas 754 ha (pramoninis 588 ha). Pelkė plyti banguotoje moreninėje lygumoje. Pakraščiai labai vingiuoti. Yra nesupelkėjusių salų (apie 6 ha). Pelkę maitina krituliai ir sutekantys paviršiniai vandenys. Rytuose pro R. t. teka Alantas (Minijos kair. intakas), pietuose — Trumpė (Žvelsos deš. intakas). Pelkės š. v. pakraštyje prasideda Kartenalė (Minijos deš. intakas), p. pakraštyje — keletas bevardžių Trumpės intakų. Viduryje telkšo Reiskių ež. Didesniąją dalį užima išgaubta plyninė aukštapelkė; ją supa kimininiai plynraisčiai. Pelkės vid. ir š. r. dalyje gausu tipiškų aukštapelkinių hidrokompleksų (duburiuotųjų, ežerokšninių). Auga daug įv. kiminų rūšių, be to, liūnsargė, baltoji saidra ir kt. Durpių klodo didž. storis 7,5 m, vid. 4,4 m. Vyrauja fuskuminės durpės, pakraščiuose yra ir kitų kimininių durpių. Aptinkama imbrikatinio kimino. Vid. susiskaidymas 16%, vid. peleningumas 2,8%. Durpių ištekliai 25,6 mln. m^3. Po durpėmis smėlis ir molis. Reiskių tyras su aplinkiniais miškais įeina į Kulių landšaftinį draustinį.

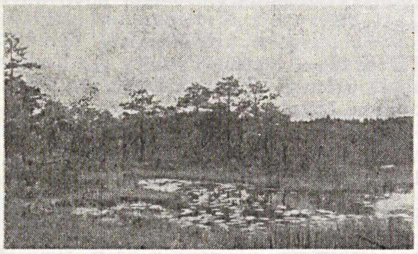

Reiskių tyras

REĪSONAS Karolis [g. 1894.IV.26 Peterupėje (netoli Rygos)] — architektas. Baigė Petrogrado Civ. in-to archit-ros f-tą. 1922—30 Šiaulių miesto inžinierius ir statybos skyriaus vedėjas. Šiauliuose suorganizavo statybos dešimtininkų kursus, jiems vadovavo. Prisidėjo prie Šiaulių amatų m-los įsteigimo, 1928—30 buvo jos vedėju. Nuo 1930 Ž. ū. rūmų statybos skyriaus vedėjas, Ž. ū. m-jos statybos reikalų konsultantas. 1930—38 dar ir Kauno savivaldybės inžinierius, statybos skyriaus vedėjas. 1940—44 Panevėžio miesto inžinierius ir statybos skyriaus vedėjas. Paskelbė straipsnių statybos klausimais, išleido knygas „Žemės ūkio statyba" (1926), „Molio statyba" (1928). 1944 pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1949 gyvena Australijoje, Adelaidoje dirba architektu.

Pagal R. projektus 1922—40 pastatyta: Šiauliuose — namas su kino teatru, saldainių f-kas, paminklas 1863 sukilėliams Sukilėlių kalnelyje; Tauragės ligoninė; Pasvalio komercinė m-la; Klaipėdoje — „Maisto" b-vės šaldytuvai, „Lietūkio" sandėliai; Kaune — „Lietūkio" namai, Ž. ū. rūmai, Žemės bankas, „Pienocentro" rūmai (su V. Landsbergiu), ir kt.

REIŠŸS Martynas [1891.IX.4 Kuršlaukiuose (Klaipėdos rj.) — 1955.IX.2 Bad Reichenhalėje (VFR, Bavarija)] — Klaipėdos krašto lietuvių visuomenės veikėjas. Po I pasaul. karo atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, su kitais lietuviais dirbo Klaipėdos kr. liet. burž. org-jose, kurios siekė prijungti tą kraštą prie Lietuvos. Veikė Ūkinėje autonomijos partijoje, kuri stengėsi stiprinti liet. buržuazijos pozicijas. 1922 įsteigė laivininkystės ir ekspedicijos b-vę „Sandėlis", kuri konkuravo su vok. darbdavių s-ga. 1925 Klaipėdos miesto tarybos vicepirmininkas. Buvo Klaipėdos pirklių ir amatininkų d-jos, Namų ir ūkio savininkų d-jos pirmininku, Klaipėdos ūkio banko direktoriumi. 1929—39 Čekoslovakijos garbės konsulas Klaipėdoje. 1943—44 R. buvo hitlerininkų kalinamas.

REITELĀITIS Jonas [1884.XI.23 Navasoduose (Kapsuko rj.) — 1966.XI.30 Krikštonyse (Lazdijų rj.)] — istorikas kraštotyrininkas. 1913 baigęs Seinų kunigų seminariją, kunigavo Krikštonyse. Parašė monografijų apie Užnemunės vietoves — Gudelius, Leipalingį, Veisiejus („Lietuvių tauta", kn. 2, d. 3, 1914; „Tauta ir žodis", kn. 3, 1925, kn. 5, 1928), Liškiavą („Mūsų senovė", Nr. 2—3, 1921—22), Seirijus, Merkinę, Kirsną, Būdvietį, Gražiškius ir kt. (nespausdintos). Sudarė privilegijų (XVI a.), dvarų inventorių, archyvų, Užnemunę liečiančių Lietuvos Metrikos ištraukų rinkinį. Nemaža rankraščių ir dokumentų atidavė Lietuvos TSR MA bibliotekos rankraščių skyriui.

RĒIZENAS Zalmenas [1888.X.6 Kaidanove (dab. Dzeržinskas, BTSR, Minsko sr.) — 1941 vasarą Vilniuje] — žydų literatūros ir kalbos tyrinėtojas, žodynininkas. Nuo 1919 gyveno Vilniuje. Redagavo laikr. „Vilner Tog" („Vilniaus diena"). Vienas Žydų moksl. in-to (IVO), veikusio 1925—41 Vilniuje, steigėjų ir vadovų. Jidiš kalba parašė „Žydų kalbos gramatiką" (1920), žydų lit-ros istorijos apžvalgą „Nuo Mendelsono ligi Mendelės" (1923), „Žydų literatūros, spaudos ir filologijos leksikoną" (4 t., 1928—29).

REIZGŸS, Reisgys, Martynas [1886.XII.11 Venckuose (Klaipėdos rj.) — 1942.IV.2 Mauthauzene (Austrija)] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Vienas iš kultūrinės Lankupių (Šilutės rj.) jaunimo d-jos steigėjų. Aktyviai veikė Klaipėdos kr. liet. buržž. org-jose, kurios siekė prijungti tą kraštą prie Lietuvos. Vėliau buvo išrinktas į Klaipėdos kr. seimelį. 1930—31 ir 1933—34 Klaipėdos kr. direktorijos narys, pirmininkas. Priešinosi vok. nacionalizmo įtakai Klaipėdos kr. m-lose. 1939 hitlerininkams okupavus Klaipėdą, pasitraukė į Lietuvą. Vėliau grįžo į Klaipėdos kr. ir buvo hitlerininkų uždarytas į Mauthauzeno konc. stovyklą.

REKĀŠIUS Antanas [g. 1928.VII.4 Pavandenėje (Telšių rj.)] — kompozitorius. 1959 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1959 Kauno Gruodžio muz. m-los dėstytojas. R. kūrybai būdinga dramatizmas, temperamentingumas, polinkis į kontrastingų muz. vaizdų gretinimą, originalius sąskambius.

Kūriniai: opera „Šviesos baladė" (par. 1970, A. Drilingos libretas); baletai — „Gęstantis kryžius" (past. 1966, paties R. libretas), „Musytė Zvimblytė" (par. 1969, paties R. libretas pagal K. Čiukovskį), „Aistros" (par. 1970, paties R. ir H. Kunavičiaus libretas); simfonijos (I — 1961, II — 1968, III — 1969); „Dramatinė poema" simf. orkestrui (1957), „Baladė" styginiam orkestrui (1958), instrumentinės pjesės, choro ir solo dainos, harmonizuotos liaudies dainos, muzika dramos spektakliams.

Lit.: Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967; **A. Ambrazas** [ir kt.], Teatro uždangai nusileidus. — „Muzika ir teatras", V., 1967.

REKĀŠIUS Vladas [slap. **Smidro Šakelė**; 1893.V.15 Vijoliškyje (Biržų rj.) — 1920.III.13 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas. Kilęs iš darbininkų. Mokydamasis Šiaulių g-joje, įsijungė į s-d. veiklą, įkūrė nelegalų socialistinį moksleivių būrelį, padėjo darbininkams organizuoti streikus. 1913 Frankfurto (VFR) un-te studijavo filosofiją, literatūrą, istoriją. 1914 Rygoje dirbo „Vilnies" redakcijoje.

Publicistiniuose straipsniuose rėmė bolševikų poziciją. 1914 už rev. veiklą ištremtas į Tomsko guberniją. 1916 pabėgęs iš ištrėmimo, gyveno Estijoje, buvo RSDDP(b) Tartu miesto k-to narys. 1917 pradžioje dėl policijos persekiojimo išvyko į Maskvą, buvo RSDDP(b) Bogorodskojės (Maskvos priemiestis) k-to sekretorius. 1917.V.10 Rusijos lietuvių seime Petrograde paskelbė bolševikų deklaraciją, smerkiančią kontrrevoliucinį seimo pobūdį. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Maskvoje. 1918 Viatkos rj. liaudies ūkio tarybos pirmininkas. 1918—19 dalyvavo kovose už Tarybų valdžią Lietuvoje. Buvo Kupiškio aps. rev. k-to pirmininkas. 1919.I dalyvavo Lietuvos rev. k-tų atstovų suvažiavime Vilniuje. Vėliau dirbo kom. pogrindyje Žemaitijoje. 1919—20 LKP Telšių rj. k-to sekretorius. R. iniciatyva 1919 Plungėje išleistas nelegalus hektografuotas laikr. „Žemaičių komunistas". Burž. nacionalistų nužudytas. 1961 Plungėje jam pastatytas paminklas (skulpt. L. Žuklys, archit. B. Paškevičius).

Eilėraščius pradėjo skelbti 1911. Bendradarbiavo „Aušrinėje", „Keleivyje", „Vilnyje", „Tiesoje", „Žemaičių komuniste". 1918—19 rengė spaudai eilėraš-

čių rinkinį (rankraštis žuvo). R. poezijoje vyrauja darbo žmonių išnaudojimo, rev. kovos, laisvės, soc. ateities motyvai. Prozos vaizdelyje „Nežymaus didvyrio mirtis" pavaizduotas drąsiai mirtį pasitinkantis revoliucionierius komunistas. R. išvertė į liet. kalbą „Internacionalą", H. Heinės eilėraščių ciklą ir kita (Moljero „Šykštuolio" ir daugelio kitų kūrinių vertimai neišlikę).

Ršt.: [Eilėraščiai. Prozos vaizdelis].— Po raudonąja vėliava, V., 1956.

Lit.: **J. Komodaitė,** Vladas Rekašius.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **R. Šarmaitis,** Vladas Rekašius — proletarinis rašytojas.— Ten pat; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

RĖKELIAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 7 km į š. r. nuo Šakių, prie kelio į Plokščius. 10 gyv. (1970). Per kaimą teka Orija (Jotijos intakas). Yra Prancų aštuonmetė m-la, į R. atkelta 1965. 1959 buvo 14 gyv.

REKĒTĖ — kaimas Kretingos rj., Imbarės apyl., 6 km į p. r. nuo Salantų. 230 gyv. (1970). Per kaimą teka Blendžiava (Salanto intakas). Yra biblioteka (nuo 1958). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1511. 1959 buvo 237 gyv.

Kaimo laukuose buvo senkapis. 1940 Kauno kultūros muziejus ištyrė 40 griautinių kapų, 1942 — 4 kapus; 1958 Ist. in-tas ir Kretingos kraštotyros muziejus ištyrė 7 kapus. Rasta akmenų vainikų likučių, V—VII a. žalvarinių bei sidabrinių papuošalų, geležinių įrankių, iečių antgalių, II—IV ir X—XII a. daiktų. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje ir Kretingos kraštotyros muziejuje.

REKETĨJOS ĔŽERAS — ežeras Kapsuko rj., 12 km į p. v. nuo Kalvarijos, 5 km į p. r. nuo Liubavo. Plotas 37 ha, ilgis 840 m, didž. plotis 700 m, kranto linijos ilgis 2900 m. Krantai aukšti. Per R. e. teka Reketa (Šelmentos deš. intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

REKĒVIČIENĖ Valerija [g. 1926.XII.9 Baukuose (Pasvalio rj.)] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1966). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1956 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie asmeninio materialinio suinteresuotumo didinimą ir darbo užmokesčio sutvarkymą pramonėje.

REKĒVIČIUS Alfonsas [g. 1920.VIII.26 Mankuviškėse (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—54 Kauno Politechnikos in-to inžinierius, prorektorius administracijos ir ūkio reikalams, nuo 1954 in-te dirba ped. darbą. 1954—60 dar ir Kauno miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. konstrukcijų skaičiavimo teoriją.

REKĒVIČIUS Kazys [g. 1928.X.30 Ariogaloje] — radijo inžinierius, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1957), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą. Be to, nuo 1960 vadovauja moksl. tyrimo in-tui Kaune. Nuo 1960 TSKP narys. Kelių išradimų autorius. Paskelbė moksl. straipsnių radiotechnikos klausimais.

RĖKYVA — Šiaulių miesto dalis, 9 km į p. nuo miesto centro, prie Rėkyvos ežero. Yra šiluminė elektrinė, padangų restauravimo g-la, briketų f-kas. Statomas kombinuotų pašarų kombinatas. Iki XX a. pr. R. buvo dvaras, priklausęs

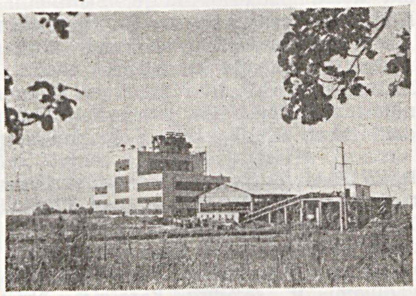

Rėkyva. Briketų fabrikas

Karpiams. Po I pasaul. karo dvaras nacionalizuotas, jame įsteigta invalidų prieglauda. 1921 netoli buv. dvaro, prie Bačiūnų kaimo, buvo pastatyta šiluminė elektrinė (1930 jos galingumas buvo 1750 kW). Netoli jos, ant Rėkyvos ež. kranto, 1941.VI paleista 2500 kW galingumo R. šiluminė elektrinė. Elektrinės buvo kūrenamos Rėkyvos durpyno durpėmis; jos tiekė elektros energiją Šiauliams. Po D. Tėvynės karo R. elektrinė išplėsta, jos galingumas padidėjo iki 11 000 kW. Iki Šiaurės vakarų energetinės sistemos sukūrimo R. elektrinė tiekė elektros energiją Šiauliams, Panevėžiui, Radviliškiui, Naujajai Akmenei, Kuršėnams ir kt. miestams. Prie elektrinės išaugo nemaža gyvenvietė, 1965 įjungta į Šiaulių miestą.

RĖKỸVOS ĔŽERAS, Rėkijavas, — ežeras Šiaulių rj., 5 km į p. nuo Šiaulių miesto centro. Plotas 1174 ha, didž. gylis apie 5 m. Pagal dydį dešimtas Lietuvos TSR ežeras. Jis liekaninio tipo, ovalus; ilgis 4630 m, didž. plotis 4100 m, kranto linijos ilgis 14,1 km. Š., v. ir p. krantai žemi, pelkėti (supa *Rėkyvos pelkė*), r. krantas kiek aukštesnis, sausas. Dugną dengia storas dumblo ir perplautų durpių sluoksnis. Ežere yra durpingų, nendrėmis apaugusių salelių. Aplink R. e. esančios pelkės sausinamos, daug ežero vandens sunaudoja Šiaulių įmonės ir Rėkyvos elektrinė, dėl to ežero lygis krinta. Ežeras yra Mūšos, Ventos, Dubysos ir Nevėžio vandenskyroje.

Rėkyvos ežeras

Melioraciniais kanalais sujungtas su Mūšos, Nevėžio ir Dubysos intakais. R. pakrantėje įsikūrusi Rėkyva (Šiaulių miesto dalis). Ežeras verslovinis.

RĖKỸVOS MĨŠKAS — miškas Šiaulių rj., 10 km į p. nuo Šiaulių, *Rėkyvos pelkėje*. Priklauso Šiaulių miško pramonės ūkio Rėkyvos ir Bubių girininkijoms. Plotas 1046 ha; medynų 427 ha. V. dalis siekia Rėkyvos ež. Augavietės tipas — šlapias šilas. 70% medynų sudaro V—Va boniteto pušynai, 30% — beržynai. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas V, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 24 ktm/ha. Gausu spanguolynų. Yra kiškių, tetervinų, pasitaiko lapių. Miškas apsauginis.

RĖKỸVOS PĔLKĖ — pelkė Šiaulių rj., į p. nuo Šiaulių, aplink Rėkyvos ežerą. Plotas 3373 ha (pramoninis 2432 ha). Pelkė apie 14 km ištįsusi iš š. į p. Nesupelkėjęs tarpas (pagal Rėkyvos ežero r. krantą) skiria R. p. į 2 masyvus: rytinį, dar vad. Degimais, ir vakarinį. V. masyvo p. dalis (į p. nuo Rėkyvos ež.) dar vadinama Karpiškėmis, š. — Piktmiškiu. Iš pietų į Karpiškes įsiterpia ilgas nesupelkėjęs p-lis; jame įsikūrę Vaikšnėgalos, Vaikšnėgalikės ir Gilvydžių kaimai. Tarp Rėkyvos ež. ir De-

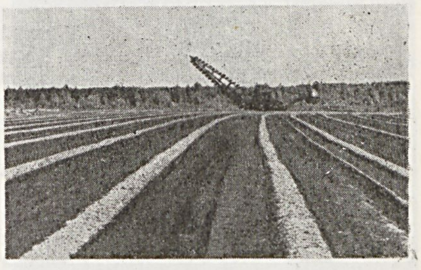

Rėkyvos pelkės pietinė dalis (Karpiškės)

gimų įsikūrusi Rėkyva — Šiaulių miesto dalis. Pelkė ežerinės kilmės, susidariusi pakraštinių moreninių darinių tarpgūbryje, Dubysos ir Nevėžio baseinų vandenskyroje. Ją maitina krituliai ir sutekantys paviršiniai vandenys. Pelkėje prasideda Šiaušė (Dubysos intakas) ir jos deš. intakas Upytė. Didesniąją R. p. dalį užima vidutiniškai kemsuota plynraistinė aukštapelkė, mažesniąją — plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 9,3 m, vid. 3,8 m. Vyrauja fuskuminės ir mediuminės durpės, vietomis pušinės-kimininės. Vid. susiskaidymas 24%, vid. peleningumas 6,4%. Durpių ištekliai 93,0 mln. m^3, iš jų 42,8 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių. 20% iškasta (iki 1970 pr.). Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 0,7 m). Pelkės dugno r. dalyje — smėlis, v.— molis. Pelkės paviršius apsausintas. Durpyną eksploatuoja Šiaulių durpių įmonė. 1969 pagaminta 30 000 t trupininių durpių kraikui ir 25 700 t kurui.

REKLAMÀ — informacijos priemonių sistema prekėms, paslaugoms, renginiams populiarinti. R. informuoja apie

prekes (jų kokybę, savybes, vartojimo būdą, jų gamintojus, įsigijimo vietas), paslaugas, renginius. Reklamai naudojama grafinės, žodinės ir kitos išraiškos priemonės. Reklamos formos: įpakavimas, tara, informacinė literatūra, spauda, radijas, kinas, parodos, mugės. Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje labiausiai paplitusi R. forma buvo vitrina. Buvo stengiamasi eksponuoti kuo daugiau prekių. Labai daug vietos reklamai buvo skiriama spaudoje. Vaizdinė R. (piešiniai, plakatai, skelbimai, fotografijos, iškabos) buvo nevienodo meninio lygio, dažnai primityvi, nepritaikyta prie aplinkos. R. turinį ir formą lėmė gamintojų ir prekybininkų konkurencinė kova, pelno siekimas. Dažnai R. siekė įpiršti vartotojams nevertingas prekes ar patarnavimus. Tarybinė R., be pagr. tikslo — padėti pram. įmonėms realizuoti gaminius, prekybos įmonėms — parduoti prekes, — ugdo visuomenės skonį, formuoja poreikius, puošia miestus, gyvenvietes, pastatus, jų

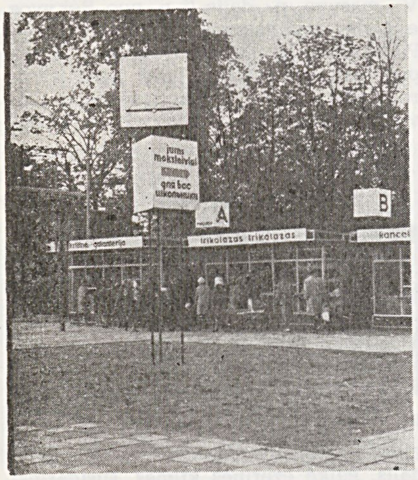

Mokyklinės mugės **reklama** Klaipėdoje

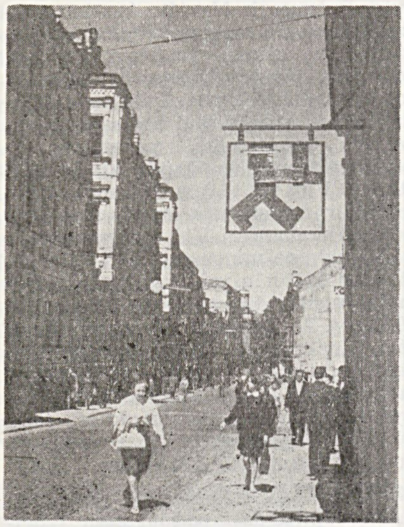

Reklama. Batų taisyklos Vilniuje iškaba

interjerą. Pastovi R. įeina į bendrą naujų ir rekonstruojamų pastatų, kvartalų projektų kompleksą ir harmonizuojasi su aplinka. Vilniuje veikiantis Eksperimentinis meninio konstravimo biuras kuria įpakavimą, tarą, etiketes, firminius ženklus, plakatus, tiria R. principus, metodiką. R. priemones gamina Prekybos m-jos Eksperimentinė prekybos įrenginių ir R. įmonė Vilniuje, Šiaulių ir Klaipėdos prekybos v-bų R. dirbtuvės, „Lietkoopsąjungos" R. kontora. Dailininkus, kurie rūpinasi R., turi teatrai, kino teatrai. Meniniu R. lygiu didesniuosiuose miestuose rūpinasi miestų dailininkai, kitur — rajonų architektai.

REKRŪTAI [pranc. *recruter* — verbuoti, komplektuoti] — vyrai, imti 1705—1874 į reguliarią Rusijos kariuomenę žemvaldžio (po 1861 kaimo bendrijos) pristatymu. Kai kuriose šalyse R. buvo vadinami ir samdyti kareiviai. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, caro valdžia panaikino Lietuvos kariuomenę ir įvedė Rusijoje praktikuotą kariuomenės komplektavimą — R. ėmimą. R. buvo imami iš mokesčius mokančių luomų, daugiausia iš valstiečių. R. iš savo baudžiauninkų parinkdavo dvarininkai. Iš pradžių R. tarnavo visą amžių, nuo 1793 — 25 metus, nuo 1834 — 20 metų ir nuo XIX a. antrosios pusės — 15 arba 10 metų. Pagal 1794.IX.1 įsaką nuo 200 gyventojų buvo imama po 1 R., o pirkliai ir žydai kiekvieną kartą už pristatytiną R. turėjo sumokėti 500 rb. 1796.IX.13 pareikalauta nuo 200 gyventojų po 5 rekrutus. 1797.VII.18 Rusijos imperijos teritorija buvo suskirstyta į kantonus po 500 žmonių. Kantonas turėjo duoti 1 R., bet netrukus caras Pavlas I įsakė imti po 3 R. nuo kantono. Palei Vokietijos sieną buvo palikta 100 varstų (106 km) pločio kantonais nesuskirstyta juosta (ji apėmė ir didelę Lietuvos dalį), kurioje buvo leista nuo rekrutavimo atsipirkti pinigais. Reikalaujamų R. skaičius priklausė ir nuo polit. aplinkybių, taikos ar karo meto. Daug R. paimta Krimo karui (1853—56), pvz., 1851—55 vien iš Kauno gubernijos — 11 200 vyrų. 1857—63 R. nebuvo imami. Gyventojai patekti į R. vengė: atėjus ėmimo sezonui, slapstydavosi miškuose, susižalodavo, kad netiktų karo tarnybai, bėgdavo į Prūsiją. Per R. gaudynes pasitaikydavo susirėmimų su policija. Kai kada ir paimti R. pabėgdavo. R., kilusių iš Vilniaus ir Kauno gubernijų, pabėgdavo didžiausias procentas visoje Rusijos imperijoje. Kad sunkiau būtų R. pabėgti, jie būdavo siunčiami į kitas, tolimas Rusijos imperijos gubernijas. Iš gyventojų, turinčių duoti R., buvo imami ir mokesčiai R. apsaugai, gabenimui, maistui, algai ir kt. reikalams. R., tarnavę miestuose, buvo apgyvendinami pas gyventojus arba kareivinėse, tarnavę provincijoje — paskirstomi po dvarus ir kaimus. Tarnybos metais R. dažniausiai prarasdavo sveikatą; grįžę jie buvo laisvi nuo baudžiavos, bet skursdavo, dirbdavo samdiniais. Vėliau jiems pradėta mokė-

Rekrutai. Rekrutas atsisveikina su šeima (dail. J. Mošinskis)

ti nedideles pensijas ar duoti 0,5—1 dešimtinės sklypelius. 1874 R. ėmimas buvo pakeistas visuotine karo prievole.

Lit.: Военно-статистический сборник России, вып. 4, СПб, 1871; **A. Janulaitis,** Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. (1795—1863), K., 1936; **M. Katkus,** Raštai, V., 1965 [p. 101—108].

RĖKSTINO MIŠKAS — miškas Anykščių ir Panevėžio rj., 7 km į r. nuo Miežiškių, abipus Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Priklauso Panevėžio miško pramonės ūkio Raguvėlės girininkijai. Plotas 1203 ha; medynų 1096 ha. Šiaurės vakaruose jungiasi su Gitėnų mišku. P. r. pakraščiu teka Juostos deš. intakas Rekstinas. Reljefas lyguminis, vietomis šiek tiek banguotas. Dirvožemiai jauriniai, žemesnėse vietose ir velėniniai jauriniai, gliejiški, smėliniai arba priesmėliniai. Labiausiai paplitę augavietės tipai — drėgnas bei drėgnokas žaliašilis ir drėgnokas šilagiris. 90% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia mėlyninių) yra 60%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių-mėlyninių) 20%, beržynų 10%, baltalksnynų, juodalksnynų, drebulynų, uosynų 10%. Jaunuolynai sudaro 52%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 15%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Gausu stirnų, kiškių, yra briedžių, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. 636 ha užima eksploatacinis miškas, likusią dalį (pagal geležinkelį) — apsauginis. Per metus iškertama apie 4000 ktm.

RĖKŪČIAI — kaimas Švenčionių rj., Reškutėnų apyl., 7 km į p. v. nuo Ignalinos, Vajuonio ežero p. v. pakrantėje. 1959 buvo 163 gyv., 1970 — 150. Iš v. prie kaimo prieina Pakretuonių, Paversmio miškai. Pr. m-la (nuo 1917). Miške, prie kaimo, yra didžiulis pilkapynas.

Maždaug 1,5 km ilgio, 200—300 m pločio teritorijoje yra apie 100 pilkapių. Dauguma jų suploto pusrutulio formos, 1,2—1,5 m aukščio, 12—15 m skersmens; prie jų pagrindo iškasti grioviai. 5 pilkapiai 20—22 m skersmens, 2 m aukščio, apkasti giliu grioviu ir apjuosti 3—4 m pločio ir 2,5 m aukščio pylimu. 1888 kaime buvo 12 kiemų, 98 gyv.

RELĪGIJA [lot. *religio* — dievų garbinimas] — iškraipytas, fantastinis gamtos ir visuomenės jėgų atsispindėjimas žmonių sąmonėje, pasireiškiantis tikėjimu pasaulį valdančiomis antgamtinėmis jėgomis ir jų garbinimu. Klasinėje antagonistinėje visuomenėje R. atspindi visų

pirma žmogaus bejėgiškumą prieš gaivališkas socialinės tikrovės jėgas. Valdančiosios išnaudotojų klasės suinteresuotos palaikyti R., nes ji skiepija nuolankumą ir susitaikymą su išnaudojimu. Religijų yra politeistinių (pripažįstančių daugelį dievų) ir monoteistinių (pripažįstančių vieną dievą). R., ypač monoteistinės, savo doktrinas remia idealistine filosofija. Labiausiai šiuo metu paplitusios R. yra budizmas, islamas ir krikščionybė.

Vystantis visuomenės gamybinėms jėgoms, kylant žmonių kultūrai, tobulėjant technikai, žmonės ima geriau suprasti gamtos bei visuomenės reiškinių esmę ir dėl to pradeda kritiškiau vertinti religiją. Kartu atsiranda R. atmetančių teorijų (ž. *Ateizmas*), glaudžiai susijusių su materialistinės filosofijos susiformavimu (ž. *Visuomeninė-filosofinė mintis*), įvairių mokslo šakų išaugimu. Tačiau sąlygas galutinai įveikti religiniams prietarams sudaro tik socializmas ir marksistinės-lenininės pasaulėžiūros (ž. *Dialektinis materializmas, Istorinis materializmas*) įsigalėjimas.

Lietuvoje iki XIV a. pab. viešpatavo politeistinė sen. lietuvių religija. Kitas R. išpažįstančių gyventojų Lietuvos miestuose ėmė rastis XIII a. (pravoslavų ir katalikų) ir XIV a. (judaistų, mahometonų).

Sporadinių žinių apie **senąją lietuvių R.** pateikia XIII—XVII a. ist. šaltiniai: „Eiliuotoji Livonijos kronika", Christburgo sutartis (XIII a.), Dusburgo kronika (XIV a.), kronikininkų J. Dlugošo (XV a.), L. Davido, S. Grunau, M. Strijkovskio (XVI a.) raštai, M. Mažvydo, M. Daukšos (XVI a.) ir kt. religiniai raštai, rašytojo J. Lasickio (XVI a.) kūriniai, Prūsijos istorikų K. Hartknocho, M. Pretorijaus, kalbininko D. Kleino (XVII a.) raštai. Ne visi tų šaltinių duomenys yra patikimi. Vieni jų autoriai, nemokėdami liet. kalbos ar menkai ją suprasdami, susidarė klaidingą nuomonę apie lietuvių R., paprastus daiktus ar įvaizdžius paskelbė lietuvių dievybėmis; kiti sen. lietuvių R. liekanas painiojo su plintančios krikščionių R. įvaizdžiais, nes senąjį liet. kultą krikščionybė deformavo. Nemaža painiavos į sen. lietuvių R. vaizdinius įnešė XIX a. lenkų ir lietuvių istorikai romantikai. Rašytines žinias apie sen. lietuvių R. papildo liet. tautosakos ir archeologijos duomenys.

Iš visų tų šaltinių galima nustatyti, kad sen. lietuvių R. atspindėjo daugiausia pirmykštės bendruomenės socialinę aplinką (XIII a. Lietuvoje feodalizmas tebebuvo ankstyvoje stadijoje). Lietuviai, kaip ir kt. baltai, garbino gamtą, kai kuriuos jos reiškinius laikė dievais, dvasiomis, tikėjo pomirtiniu gyvenimu. Kai kurie dievai buvo personifikuoti, kiti — be aiškaus pavidalo. Jie nesudarė kokios nors hierarchijos, buvo garbinami kaip tam tikros gyvenimo srities dievybės, vienos daugiau vienur, kitos — kitur. Dievais arba dieviškais reiškiniais lietuviai laikė perkūną, *saulę, mėnulį*, sietyną, aušrinę, aušrą, vaivorykštę. Turėjo ir visuom. reiškinius globojančių dievybių. Sen. lietuvių religijoje neaptinkama tarp savęs kovojančių gerųjų ir piktųjų dievų. Atrodo, kad tie patys dievai galėjo būti ir geri, ir blogi.

Vienas galingiausių dievų buvo dangaus dievas *Perkūnas*. Žemėje gyvenusi deivė *Žemyna*, arba Žemynėlė (jos kultas kilo iš vaisius duodančios žemės maitintojos gerbimo), miškuose — miško ir medžių deivė Medeinė, vandenyse — ežerų, upių, jūros dievybės — ežerinės, upinės, jūros dievybė *Bangpūtys*.

Ugnis lietuviams buvo tarytum tarpininkas tarp dangaus ir žemės, žaibu pasireiškianti dievų jėga. Ji žmogų šildė, priiminėjo jo aukas, lydėjo į dausas vėles. Ugnies deivė buvo *Gabija*. Ji minima ir tautosakoje: lietuvės, sužerdamos židinyje žarijas, melsdavosi ugnelei, vadindamos ją Gabija.

Visuom. gyvenimą ar namus globojančios dievybės buvo Žemėpatis, Laukpatis, Lauksargis, Žeminykas, Dimstipatis. Sprendžiant iš žodžių darybos (plg. viešpats — viešės valdovas), galima manyti pirmąsias dvi dievybes ar dvasias globojus sodybą, dirbamą žemę, teritorinę bendruomenę. Panašią reikšmę galėjo turėti ir Lauksargis, nes lauku buvo vadinama žemdirbių bendruomenė. „Žeminykas" XVI a. reiškė žemės savininką. Tad Žeminykas galėjo būti žemdirbio žemės nuosavybės globėjas. Dimstipatis bus buvęs namų ar sodybos saugotojas (dimsčiu buvo vadinamas prieangis, kiemas ar visa sodyba). Laima, Laimė, Laimelė (tautosakoje ir *laumė*), lemianti žmogaus ateitį, ir *Giltinė*, lemianti jo mirtį, buvo moters pavidalo dievybės, žinomos ir liet. *mitologijoje*.

Kai kurie ist. šaltiniai liet. dievybėmis vadina ir *aitvarus, kaukus*. Ist. šaltiniuose minima ir daugiau lietuvių dievų ar dvasių (pvz., Autrimpas ar Patrimpas, Pykulis, Šluotražis, Vaižgantas ir kt.). Dalis jų į sen. raštus pateko dėl autorių nenusimanymo apie lietuvių gyvenimą.

Sen. lietuviai garbino ir kai kuriuos gyvūnus, ypač žalčius, kaip namų globėjus. Žaltys buvo laikomas lietuvių namuose. Kertėje jam būdavusi įtaisoma gūžta. Įvesdindavęs žaltį į namus burtininkas tam tikru ritualu.

Sen. lietuviai tikėjo, kad po mirties žmogus gyvenąs kitame pasaulyje, kaip gyvenęs žemėje (ž. *Laidotuvės*). Todėl, laidodami mirusius, dėdavo į kapą įv. daiktų, kuriais žmogus naudojosi gyvas (kariams įdėdavo ginklų ir drauge laidodavo jų žirgus).

Sen. lietuvių įsitikinimu, ne tik kai kurios vėlės, bet ir kai kurios dievybės gyvendavusios medžiuose. Gal būt, iš dalies dėl to sen. lietuviai ypač gerbė kai kuriuos medžius ir net ištisas giraites, turėjo šventuosius miškus. Ypač buvo gerbiami ąžuolai. Ant tokių medžių šakų būdavo kabinamos aukos.

Kad įsiteiktų dievams, sen. lietuviai juos garbino, jiems aukojo. Tam reikalui jie turėjo šventovių po atviru dangumi. Buvo ir šventovių vėlėms pagerbti. Šventoves lietuviai rengė prie gyvenviečių, paprastai medžiais apaugusiame kalnelyje. Jos buvo vadinamos *alkomis, romuvomis* (daug šių dienų vietovardžių — Alkos kaimai, kalnai, Perkūnkalniai, Šventkalniai, Kaukokalniai, Romainiai, Rambynas — primena sen. šventoves). Liet. šventovėse buvo kūrenama amžinoji ugnis. Nemaža sen. lietuvių rel. apeigų liekanų buvo dar ir XVII—XVIII a. Jų pėdsakų yra išlikę iki šiol, pvz., kai kur mėnulis vadinamas dievaičiu, šaukiamasi Žemynos nustebus, labai gerbiama ugnis, vanduo.

Susiformavus sen. lietuvių religijoje dievų ir vėlių kultui, atsirado ir dvasininkų, vadinamų *vaidilomis, kriviais*, žyniais. Jų būta tiek eilinių, nežymių, tiek ir pagarsėjusių, tačiau kokios nors tarpusavio priklausomybės ar hierarchijos jų, kaip ir dievų, tarpe dar nematyti.

Pirmykštėje bendruomeninėje santvarkoje susiformavusi senoji religija Lietuvoje išsilaikė ilgiau, negu atitinkamos R. gretimuose kraštuose. Ją išstūmė **krikščionybė**. Lietuvoje ji palyginti vėlai įvesta ne tik dėl vėlesnės Lietuvos gyvenimo feodalizacijos (feod. santykiai Lietuvoje klostėsi IX—XII a.), bet ir dėl specifinių polit. aplinkybių. Lietuvos D. Kun-stei priklausė nemažai slavų žemių. Lietuviai buvo veikiami r. slavų kultūros, priėmė jų raštą. Vienas kitas priimdavo ir pravoslavybę. Tačiau liet. feodalai, norėdami išlaikyti savo įtaką slavų žemėse, nepripažino pravoslavybei viešpataujančios R. teisių. Panaudoti centralizuotos valstybės reikalams politeistinę pirmykštės bendruomenės laikų liet. religiją Lietuvos valdovams buvo sunku. Priimti katalikų tikėjimą trukdė Romos popiežiaus skatinama ir laiminama kryžiuočių bei kalavijuočių ekspansija į lietuvių ir slavų žemes. Dėl jos nesėkmingai baigėsi Mindaugo mėginimas apkrikštyti Lietuvą XIII a. viduryje. Vėlesni Lietuvos valdovai (Vytenis, Gediminas, Algirdas, Kęstutis) irgi neatmetė minties priimti feodalams parankią katalikybę. Jie ketino krikštytis, jei vok. riteriai nutrauks agresiją prieš Lietuvą. Tačiau priimti katalikybę ryžosi tik Vytautas ir Jogaila. Vykdant 1385 Krėvos unijos aktą dėl Lietuvos ir Lenkijos dinastinės sąjungos, 1387 **katalikybė** buvo įvesta Aukštaitijoje, 1413 — Žemaitijoje. Krikštas sustiprino liet. feodalų ekonominę ir politinę padėtį. 1387 privilegija Jogaila užtikrino katalikybę priėmusiems bajorams visiškos žemės nuosavybės teisę. Valstiečiai buvo priešingi krikščionybės įvedimui, nes jis buvo susijęs su baudžiavos įteisinimu, lenkų kunigų įsigalėjimu. Iki katalikybės įvedimo valstiečiai virsdavo bajorų ir kun-ščių baudžiauninkais (kaimynais) dėl turtinių santykių natūralaus vystymosi (be valstybės įsikišimo); dabar pati valstybė pradėjo dovanoti žemes ir valstiečius atskiriems feodalams. Krikštas žymiai paspartino valstiečių vertimą baudžiauninkais.

Naujasis tikėjimas sudarė kiek palankesnes sąlygas lietuvių feod. jaunuo-

menės kultūriniam bendravimui su V. Europa (lietuviai pradėjo studijuoti užsienyje, užmezgė ryšius su husitais, susipažino su humanizmo ir reformacijos idėjomis). Liet. liaudies kultūrai krikštas beveik nieko nedavė, nes po jo įsteigtos parapijos ir bažnyčios buvo dažniausiai tik bažnytinių beneficijų centrai. Raštu ir švietimu, ypač liaudies švietimu, jos labai mažai tesirūpino, nes kunigai iki reformacijos liet. kalbos dažniausiai nemokėjo. Todėl iki XVI a. vid. krikščionybė lietuvių kaimo žmonių bent kiek labiau nepaveikė. Čia dar daug kur tvirtai laikėsi senoji R.

XVI a. Lietuvoje prasidėjo masinis antikatalikiškas ir antifeodalinis judėjimas — *reformacija* — ir ėmė plisti **protestantizmas** (liuteronizmas, kalvinizmas, arionizmas ir kitos protestantizmo šakos). Nuo 1525, numalšinus Prūsijos lietuvių valstiečių sukilimą, liuteronizmas oficialiai buvo laikomas viešpataujančia Prūsijos Kun-stės, taigi, ir v. lietuvių, religija. Reformatų pastangomis 1547 pasirodė pirmoji liet. knyga — M. Mažvydo katekizmas. Reformacijos sukelta katalikybės ir protestantizmo kova, humanistinių idėjų poveikis drauge su ekonominiais, politiniais ir kt. veiksniais paspartino liet. raštijos raidą ir prisidėjo prie kultūrinės pažangos. Ją gerokai stabdė katalikiškosios reakcijos įsigalėjimas lietuviškose Lietuvos D. Kun-stės žemėse, t. p. antiliaudinių liuteronizmo tendencijų ir vokiečių kolonizacinės politikos sustiprėjimas v. lietuvių žemėse.

Priėmę katalikybę, Lietuvos valdovai jau nuo Vytauto laikų stengėsi įtvirtinti jos pozicijas r. slavų žemėse kaip atsparą prieš stiprėjančią Maskvos valstybę. Jėzuitams ir popiežiui skatinant, 1596 buvo sudaryta *bažnytinė unija*, pagal kurią dalis pravoslavų virto **unitais**. Pastarųjų šiek tiek atsirado ir Aukštaitijoje, nes joje daugiau, negu kitose etnografinės Lietuvos srityse, gyveno pravoslavų. 1839 Rusijos valdžia bažnytinę uniją panaikino.

Lietuvos valstietija ilgą laiką priešinosi feodalų mėginimams jėga įtvirtinti katalikybę, liuteronizmą ir kalvinizmą, nes su krikščionybės įsigalėjimu siejosi ne tik baudžiavos stiprėjimas, bet ir kolonizaciniai vokiečių ir lenkų ponų siekimai, liet. kalbos ir kultūros niekinimas. XVII a. katalikų ir protestantų kunigai vis dar skundėsi, kad liet. liaudis menkai tepažįsta krikščionybę. Lietuvos kaime ji galutinai įsigalėjo tik XVIII a.

XVII a. Lietuvoje atsirado dar vienos krikščionybės šakos išpažinėjų — **sentikių**. Jie atsikėlė iš Rusijos, nes ten tuo laiku buvo smarkiai persekiojami.

1795—1915 valst. religija Lietuvoje buvo pravoslavybė. Ją proteguodamas, remdamas jos išpažinėjus ir diskriminuodamas ne pravoslavus, carizmas stiprino Lietuvoje savo pozicijas, stengėsi naikinti liet. kalbą ir kultūrą. Kartu carizmas neatsisakė ir katalikų bei kitų religijų dvasininkų paslaugų.

Auganti liet. buržuazija siekė panaudoti R. savo interesams. Katalikybė 1919—40 Lietuvoje (išskyrus Klaipėdos kr.) vėl tapo valdžios proteguojama religija. Žymia dalimi ja rėmėsi reakcingiausių liet. buržuazijos partijų, jų tarpe ir tautininkų, ideologija. Valstybės remiama *bažnyčia* ir *kunigai* turėjo neribotas galimybes varyti religinę propagandą, vertė netikinčiuosius naudotis bažnytine metrikacija, m-lose mokyti vaikus tikybos. Antireliginė propaganda, nors oficialiai nebuvo uždrausta, praktiškai buvo varžoma. Pažangieji visuomenės sluoksniai kovojo su R. įtaka visuom. gyvenime (ž. *Ateizmas*). Nuosekliausiai ateistinę mintį skleidė Lietuvos komunistai. LKP dirbo ir tikinčiųjų darbo žmonių tarpe, aiškino jiems socialines R. šaknis, ragino kovoti su R. palaikančia išnaudotojiška santvarka, skiepijo jiems materialistinę pasaulėžiūrą.

Plačiausiai išpažįstama R. Lietuvoje tebėra katalikybė. Oficialiais metrikacijos aktų statistikos duomenimis, 1897 Kauno gub. katalikų buvo 1 180 300, Vilniaus gub. 935 800, Suvalkų gub. 446 200, o 1923 (Klaipėdos krašte 1925) surašymo duomenimis, Lietuvoje (be Vilniaus kr.) jų buvo 1 747 000, arba 80,5% visų gyventojų. Protestantų (evangelikų) 1897 Kauno gub. buvo 70 200, Vilniaus gub. 5400, Suvalkų gub. 37 500. 1923—25 duomenimis, jie sudarė 207 100, arba 9,5% Lietuvos gyventojų. Daugiausia protestantų tuo laiku gyveno Klaipėdos krašte, apie Biržus ir Kėdainius. Pravoslavų 1897 Kauno gub. buvo 46 500, Vilniaus gub. 415 200, Suvalkų gub. 33 000; sentikių — Kauno gub. 33 000, Vilniaus gub. 25 700, Suvalkų gub. 6100. 1923—25 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) pravoslavų ir sentikių drauge buvo 55 100, arba 2,5% visų gyventojų. Tuo metu pravoslavų daugiausia gyveno Kaune, Užventyje, Šiauliuose, Semeliškėse, Tryškiuose, Kruonyje, Raseiniuose, Vievyje, Panevėžyje, Užpaliuose, Vabalninke, Ukmergėje ir tų miestų apylinkėse; sentikių — Rokiškyje, Zarasuose, Aleksandravėlėje, Obeliuose, Panevėžyje, Viešintose, Tauragnuose, Kriaunose, Raguvoje ir jų apylinkėse.

XIV a. Lietuvoje atsirado judaizmo ir islamo išpažinėjų. **Judaizmą** — monoteistinę R., pagrįstą tikėjimu į vieną dievą Jahvę, neva šventuoju raštu apreiškusį žydų tautai savo valią,— į Lietuvą atsinešė žydai ir karaimai. Lietuvoje, kaip ir kitur, žydai turi rel. bendruomenes (anksčiau vadintas kahalais), maldos namus (sinagogas), kulto tarnus (rabinus ir kt.); XVIII—XIX a. Vilniuje turėjo dar vyriausiąjį rabiną — gaoną. Karaimų, Vytauto XIV a. iš Krimo atgabentų ir apgyvendintų Trakuose, išpažįstama judaizmo sekta, atsiradusi VIII a., atmeta talmudą, tikruoju dievo žodžiu ir vieninteliu tikėjimo šaltiniu laiko Bibliją (Torą). Karaimai, kaip ir visi judaizmo išpažinėjai, gyveno griežtai atsiriboję nuo kitų R. žmonių, turėjo savo rel. bendruomenes, maldos namus — kineses. 1897 Kauno gubernijoje judaizmo išpažinėjų buvo 212 700, Vilniaus — 204 700, Suvalkų — 59 200, o 1923—25 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) — 157 500, arba 7,3% visų gyventojų. Jie daugiausia gyveno miestuose ir miesteliuose (karaimai Trakuose, Vilniuje, Panevėžyje).

Islamo išpažinėjai — mahometonai — Lietuvoje gyveno rel. bendruomenėmis, turėjo savo maldyklas — mečetes ir dvasininkus — mulas. 1897 Kauno gubernijoje mahometonų buvo 1900, Vilniaus 4400, Suvalkų 800, o 1923—25 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) apie 1000. To meto duomenimis, jų daugiausia gyveno apie Vilnių ir Trakus.

Šie statistikos duomenys nėra tikslūs, nes metrikaciją Lietuvoje iki 1940 tvarkė dvasininkai, todėl netikintieji būdavo priversti metrikuoti savo vaikus bažnyčioje ir užrašyti juos vienos ar kitos R. išpažinėjais (ž. *Civilinė metrikacija*). Dėl mokslo žinių plitimo, pažangiosios visuomenės dalies ateistinės veiklos R. reikšmė Lietuvoje ėmė mažėti jau buržuazijos valdymo metais.

Ypač ji sumenko taryb. laikais, netekusi savo socialinės klasinės atramos. Socializmas, panaikindamas išnaudojimu pagrįstą santvarką, iš esmės pagerino žmonių darbo ir buities sąlygas, apsaugojo juos nuo nedarbo, bado, pašalino netikrumą dėl ateities ir tuo pakirto socialines religijos šaknis. Lietuvos TSR Konstitucija, kaip ir kitų taryb. respublikų konstitucijos, pripažįsta visiems piliečiams religinių kultų praktikavimo ir antireliginės propagandos laisvę. Plintant švietimui, kylant gyventojų kultūringumui, vis labiau įsigalint socialistinei ideologijai, visų R. įtaka Lietuvos gyventojams toliau sparčiai mažėja.

Lit.: **A. Mierzyński,** Źródła do mitologii litewskiej, 2 t., Warszawa, 1892—96; **J. Basanavičius,** Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, V., 1912; **S. Matulaitis,** Religija ir jos socialinė reikšmė, 2 t., Brooklyn, N. Y., 1931; **P. Pakarklis,** Popiežiai — lietuvių tautos priešai, V., 1948; **P. Pakarklis,** Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), 1956; **L. Adomauskas,** Šventraščio paslaptys, V., 1960 [II leid.]; Religijos ir ateizmo klausimai, V., 1963; **J. Žiugžda,** Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir Rytų Europą, V., 1962; **A. Petrika,** Apie šventraštį, erezijas ir inkviziciją, V., 1964; **J. Jurginis,** Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965; Religija, ateizmas, dabartis, V., 1966; Rašytojai ir religija, V., 1966; **P. Dundulienė,** Senovės lietuvių religijos klausimu.—„Istorija", t. 10, V., 1969; **J. Aničas, J. Rimaitis,** Tarybiniai įstatymai apie religinius kultus ir sąžinės laisvė, V., 1970.

RELÎŠKIS Jonas [g. 1897.IX.8 Rygoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pulkininkas. 1915—18 Petrograde dirbo šaltkalviu. Dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose. 1919—23 Komunistų partijos narys. Piliet. karo metais tarnavo Kariniame Jūrų Laivyne, buvo ekspedicinės jūrų divizijos pulko vadas. 1924—1930 Luganske (dab. Vorošilovgradas, Ukrainos TSR) pulko m-los viršininkas. 1927 Maskvoje baigė Aukštuosius vadų tobulinimosi kursus. 1930—38 Charkovo karo aviacijos m-los dėstytojas, sky-

riaus viršininkas. 1936 Charkove baigė Frunzės karo akademijos filialą. 1938 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1943 reabilituotas ir paskirtas liet. atsargos bataliono karininkų rezervo viršininku. 1944—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko štabo viršininkas. Po karo dirbo ped. darbą Veterinarijos akademijoje, Vilniaus un-te. Nuo 1955 pensininkas. Paskelbė straipsnių karybos klausimais.

REMEIKA Jonas [1884.VI.26 Trivalakiuose (Pakruojo rj.) — 1969 ten pat] — liaudies skulptorius. Vaikystėje tarnaudamas piemeniu, drožinėjo medžio skulptūrėles („Ėriukas", galvutė „Piemenėlis"). Vėliau mokėsi pas liaudies skulptorių P. Lečą. Daugiausia skulptūrų išdrožė 1909—14. Kūrinius eksponavo Lietuvių dailės d-jos parodose, Joniškio ž. ū. parodoje (1921) ir įvairiose liaudies meno parodose. Taryb. metais sukūrė V. Lenino, J. Gagarino skulptūras.

REMEIKA Jonas [g. 1891.XII.21 Svistapolyje (Panevėžio rj.)] — istorikas. Petrogrado, Berlyno, Greifsvaldo (VDR), Friburo (Šveicarija), Kilio (VFR) universitetuose studijavo istoriją, filosofiją ir kalbas. Už disertaciją apie prekybą, vykusią Nemunu nuo XIV a. pr. iki 1430 (išsp. „Tautoje ir žodyje", 1927), gavo filos. daktaro laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, dėstė g-jose. Veikė klerikalinėse d-jose, bendradarbiavo spaudoje, daugiausia klerikalinėje. Rinko tautosaką, išspausdino lit. padavimų. 1941.III išvyko į Vokietiją, dirbo Kilio ir Noištato (VFR) g-jose.

REMEIKA Jurgis [1878.IV.12 Baluškiuose (Pasvalio rj.) — 1958.V.25 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1898 išvyko į Rygą, dirbo f-kuose, dalyvavo 1905—1907 revoliucijoje. Nuo 1905 Komunistų partijos narys. 1905 įstojo į LSDP Rygos org-ją. Buvo vagonų f-ko darbininkų streiko, kuris truko 14 savaičių, k-to narys, f-ko darbininkų ligonių kasos pirmininkas. 1908—15 Lietuvių kultūros centro prie Latvijos krašto Socialdemokratijos Rygos k-to sekretorius. Padėjo plėsti Rygos lietuvių darbininkų d-jos „Giedra" veiklą, organizuoti nelegalaus liet. darbininkų laikr. „Pirmyn" (1905 ir 1915) ir legalaus laikr. „Vilnis" (1913—14) leidimą. Už rev. veiklą 4 kartus suimtas. 1915 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Kareivių tarpe (ypač 1917) platino bolševikų lit-rą, Vitebske dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose. 1918 pr. Maskvoje dirbo Lietuvos reikalų komisariate, rūpinosi karo pabėgėlių grįžimu į Lietuvą. 1920 išrinktas Maskvos Tarybos deputatu. 1921 mokėsi part. m-loje Maskvoje. Ją baigęs, dirbo Kuznecko anglies baseino šachtininkų lietuvių tarpe, vėliau (iki 1946) — adm. darbą Maskvoje. 1929—1937 Maskvos liet. darbininkų klubo aktyvistas.

REMEIKA Vytautas [1926 Babėnuose (dab. Kėdainių dalis) — 1952.X.30] — tarybinis aktyvistas. 1951 baigęs Kauno un-tą, dirbo Pernaravos (Kėdainių rj.) ambulatorijos vedėju, gydytoju Betygaloje (Raseinių rj.). 1950 įsijungė į kovą su nacionalistiniu pogrindžiu Kėdainių ir Raseinių apskrityse. Įgijęs burž. nacionalistų pasitikėjimą, išaiškino 17 gaujos slaptaviečių, šifrus, ryšininkų grupę. Vėliau įstojo į ginkluotą burž. nacionalistų būrį ir jame dirbo taryb. žvalgo darbą. Nuginkluojant paskutinius būrio narius, burž. nacionalistų mirtinai sužeistas.

RĖMERIS (Römer) Alfredas [1832.IV.16 Vilniuje — 1897.I.24 Karolinavoje (netoli Švenčionių)] — dailininkas. Dailininko E. J. Remerio sūnus. Lankė Vilniaus bajorų g-ją, K. Rusecko dailės studiją. Dailės studijas gilino Miunchene ir Paryžiuje. Dalyvavo 1863 sukilime, už tai 1864—65 buvo kalinamas Daugpilyje. Vėliau gyveno Vilniuje ir Karolinavos dvare. Lankėsi Italijoje. Nuo 1888 Lenkijos MA dailės istorijos sekcijos narys. Period. spaudoje išspausdino straipsnių (su savo piešiniais) Lietuvos dailės istorijos ir etnografijos klausimais. 1912 išspausdinti R. kalėjimo atsiminimai. Sukūrė tapybos, grafikos ir skulptūros kūrinių — portretų (motinos, 1872; B. Rusecko, 1889), religinių paveikslų (Kamajų, Pinsko bažnyčioms), mergaitės rankų studiją ir kt.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RĖMERIS (Römer) Eduardas Jonas [1806.V.14 Vilniuje — 1878.V.13 ten pat] — dailininkas, visuomenės veikėjas. Dailės pradmenų pramoko iš M. Podolinskio, mokydamasis Vilniaus g-joje. Vėliau studijavo Vilniaus un-to lit-ros ir dailės f-te (buvo J. Rustemo mokinys). 1820 kūrinius eksponavo un-to studentų dailės parodoje. 1833 už dalyvavimą anticariniame judėjime buvo kalinamas, 1838 ištremtas į Vologdos guberniją. 1852 grįžo į Lietuvą. Buvo Vilniaus archeologinės komisijos narys, Labdarybės d-jos įstaigų direktorius. Turėjo didelį autoritetą liberaliosios bajorijos sluoksniuose. 1858—60 dalyvavo baudžiavos panaikinimo projektą svarsčiusios Vilniaus bendrosios komisijos veikloje. 1861—63 Zarasų aps. taikos tarpininkas valstiečių reikalams. Iš šių pareigų pasitraukęs, 1863—64 Kaune buvo laikomas namų arešte. Nutapė portretų ir peizažų, iliustravo S. Moniuškos muz. kūrinių leidinį.

RĖMERIS (Römer) Eduardas Matas [1848.X.1 Vologdoje (RTFSR) — 1900.II.22 Lunoje (netoli Gardino)] — dailininkas. Tapybos mokėsi iš tėvo E. J. Remerio ir iš brolio A. Remerio, vėliau — K. Rusecko ir J. Zenkevičiaus studijose. 1867—78 studijavo tapybą Drezdene, Miunchene. Nuo 1878 gyveno Vilniuje. Nutapė peizažų („Žiemos peizažas"), liaudies gyvenimo scenų („Krikštynos Žemaičiuose", „Užgavėnės", „Prie stoties", „Kaziuko mugė Vilniuje"), buitinio ir istorinio žanro paveikslų, kuriuose romantiškai traktuojamos 1863 sukilimo temos. Sukūrė poeto A. Strazdo portretą.

Lit.: A. Savickas, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RĖMERIS (Römeris, Römer) Mykolas [1880.V.7 Bagdoniškyje (Rokiškio rj.) — 1945.II.22 Vilniuje] — teisininkas, visuomenės veikėjas. Kilęs iš dvarininkų. 1901 baigė Peterburgo Aukštąją teisės mokyklą. 1901—02 Krokuvos universitete studijavo istoriją. 1905 baigė Paryžiaus Politinių mokslų m-lą. 1905—1920 (su pertraukomis) Vilniuje advokatavo. 1906 leido burž. dem. krypties laikr. „Gazeta Wileńska" („Vilniaus laikraštis"), kuriame propagavo lietuvių ir lenkų tautų draugystę bei bendradarbiavimą dem. pagrindais, kovojo su šovinizmu. I pasaulinio karo metais buvo išvykęs į Austriją, įstojęs į J. Pilsudskio organizuojamus legionus. 1920 J. Pilsudskis pasiūlė R. sudaryti Vilniuje Lietuvos vyriausybę, kuri būtų priešpastatoma Lietuvos vyriausybei, įsikūrusiai Kaune, bet jis tą pasiūlymą atmetė. 1921—28 Lietuvos Vyriausiojo tribunolo, vėliau Valstybės tarybos narys. 1922—40 Kauno un-to, 1940—45 Vilniaus un-to profesorius. 1927—28 ir 1933—39 Kauno un-to rektorius. 1932 gavo teisės mokslų daktaro laipsnį. Buvo Klaipėdos komisijos prie ministrų kabineto narys, 1932 Lietuvai atstovaujantis teisėjas Hagos tarpt. tribunole, svarstant Klaipėdos bylą.

R. teisinėms pažiūroms turėjo įtakos XIX a. pab.—XX a. pr. prancūzų burž. teisininkai teoretikai (klasikinės demokratinės doktrinos kūrėjas A. Esmeinas, socialinių funkcijų teorijos atstovas L. Diugi ir institucionalizmo krypties atstovas M. Oriu), bet jis iš jų teorijų atmetė tai, kas neatitiko jo, kaip buržuazinio liberalinio demokrato, pažiūrų. R. neigė valstybės klasinę esmę, bet pripažino visuomenės susiskirstymą į klases, klasių kovą (tik manė, kad marksistai perdeda jos vaidmenį). Teigdamas, kad valstybėje būna kelios teisės sistemos, jis tušavo teisės klasinį pobūdį ir burž. teisės tarnybinį vaidmenį, piliečių teisę dalyvauti šalies valdyme laikė ne jų subjektyvine teise, o socialine tarnybine funkcija, tuo kurdamas teorinę prielaidą neigti darbo žmonių polit. teises, vaizduoti visų klasių narių, jų tarpe ir kapitalistų, veiklą kaip visuomenei naudingą „socialinę funkciją". R. propagavo „teisinę valstybę", t. y. valst. tvarkos pastovumą, kuris laiduotų burž. teisėtumą, piliečių teisę skųstis tam tikram teismo organui — adm. teismui dėl adm. organų neteisėtų veiksmų (faš. santvarkos sąlygomis tai buvo pažangi mintis), bet po 1926 faš. perversmo painiais samprotavimais teisino perversmus, smurtą.

Brošiūroje „Lietuvos valstybės konstitucijos reforma" (1928) jis tvirtino, kad 1928 konstitucija respublikos dem. pobūdžio ne tik nepanaikino, bet iš esmės nepalietė, kad ji yra „visai demokratiška". Monografijoje „Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija" (1938) burž. demokrato akimis išnagrinėjo TSRS konstituciją ir pripažino, kad ji yra vienas žymiausių ir įdomiausių socialinių eksperimentų. Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, paskaitose ir straipsniuose teigiamai vertino Spalio revoliucijos reikšmę pasaulio istorijoje. Be didesnių teisės mokslo veikalų, teisės klausimais paskelbė straipsnių žurnaluose „Teisė", „Kultūra", „Židinys", „Vairas", prancūzų ir lenkų moksl. periodikoje.

Ršt.: Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie, Kraków, 1906; Litwa, Lwów, 1908; Litwini w Prusiech Książęcych, Kraków, 1911; Litewskie stronnictwa polityczne, Wilno, 1921; Trečiasis tarptautinis sociologijos kongresas, K., 1925; Reprezentacija ir mandatas, K., 1926; Administracinis teismas, K., 1928; Lietuvos valstybės konstitucijos reforma, K., 1928; Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, K., 1932; Civilinė metrikacija, K., 1932; Dabartinės konstitucijos, K., 1932; Valstybė, 2 t., K., 1934—35; Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, d. 1, K., 1937; Sovietų naujoji 1936 metų konstitucija, K., 1938; Vilnius ir Pamarys, K., 1939; Suverenitetas, K., 1939.

REMIŠAUSKAS Mikalojus [g. 1907. XII.20 Bialistoke (Lenkija)] — inžinierius statybininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1929 baigęs Vilkaviškio g-ją, dirbo statybose Kaune, Šiauliuose ir kitur. 1946 baigė Kauno un-tą. 1940—50 dirbo ped. darbą Kauno un-te, 1951—53 Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1949 TSKP narys. 1953—57 Merkinės mašinų-traktorių stoties direktorius. 1957—69 vėl dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; 1962—65 in-to Klaipėdos vakarinio f-to stat. disciplinų katedros vedėjas, 1968—69 — in-to Vilniaus filialo dėstytojas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Vienas vadovėlio „Medžiagų atsparumas" (1958) autorių, jo redaktorius. Su B. Voronkovu parašė vadovėlį „Teorinė mechanika" (1961).

„REMKITE POLITINIUS DARBININKŲ KALINIUS!" — Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijos vienkartinis leidinys, išėjęs 1924.XII Klaipėdoje lietuvių ir vokiečių („Helft den politischen Arbeiter-Gefangenen!") kalbomis. Ofic. leidėjas H. Žardeningas. Rašė apie rev. judėjimo slopinimą Lietuvoje, suimtųjų revoliucionierių kankinimą, tarpt. reakciją.

REMONTO-TECHNIKOS STOTYS, RTS, — valstybinės įmonės, teikusios gamybinę ir techninę pagalbą kolūkiams ir tarybiniams ūkiams. 1958.VII Lietuvos TSR 88 mašinų-traktorių stotys (MTS) buvo pertvarkytos į RTS ir 36 MTS — į RTS skyrius. Vėliau RTS skyriai ir kai kurios RTS likviduota; 1959 pab. buvo 68 RTS. Jos remontavo kolūkių ir taryb. ūkių traktorius, kombainus ir kitas ž. ū. mašinas, padargus bei automobilius, teikė ūkiams naujas mašinas, atsargines dalis, naftos produktus, trąšas, chemikalus ir kitas gamybines medžiagas, dirbo melioracijos ir kt. specialius darbus, nuomojo mašinas, kurių ūkiams pirkti neapsimokėjo, mechanizavo gyvulininkystės fermas, diegė ž. ū. mechanizavimo laimėjimus ir priešakinį patyrimą, vykdė valstybinę techninę ž. ū. mašinų priežiūrą, kovojo su ž. ū. kultūrų kenkėjais ir ligomis. Vėliau RTS funkcijos buvo siaurinamos. 1960 pr. dalis RTS sujungta su melioracijos mašinų stotimis (MMS), dalis likviduota. Be to, specializuotiems darbams sudaryta 11 tarprajoninių RTS, kurios 1963 pr. pertvarkytos į resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" rajonų skyrių remonto dirbtuves.

Renavas

REMTIS — ežeras Plungės rj., 7 km į š. v. nuo Plungės, 4 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 900 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2500 m. Krantai r. gale žemi, pelkėti, kitur — aukštesni. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

RENAVAS — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 9 km į š. nuo Sedos; tarybinio ūkio centras. 166 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Varduva (Ventos intakas). Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka. Varduvos krante yra piliakalnis. Buvusio R. dvaro rūmai (past. 1880) ir parkas (įk. XIX a. vid.) — respublikinės reikšmės architektūros paminklas. Rūmuose įsikūrusi tarybinio ūkio kontora, kultūros namai.

Rūmai pseudorenesansinio stiliaus, vienaaukščiai, su dviejų aukštų šoniniais rizalitais. Stovi prie pat Varduvos slėnio šlaito. Į p. nuo rūmų upės link leidžiasi dvi terasos, į š. yra paradinis gazonas, kurį supa įv. introdukuoti medžiai (kanadinės cūgos, veimutinės pušys, glaustašakiai paprastieji ąžuolai, paprastieji ir raudonlapiai bukai, raudonieji platanalapiai klevai). Priešais rūmus, kitame Varduvos krante, vingyje, yra miškas-parkas, kuriame tarp eglių bei ąžuolų medynų padaryti vingiuoti takai, o vaizdingose vietose iš akmenų sukrauti įv. formų suolai.

R. kaimas ir dvaras priklausė baronams Renė. 1780 pastatyta bažnyčia. 1915 kaime A. Mika (pedagogas, rev. judėjimo dalyvis) suorganizavo socialistinę jaunimo kuopelę; ji leido antikaizerinį laikraštėlį „Sodžiaus jaunimas", turėjo biblioteką, ruošė vakarus. 1918—19 veikė R. dvaro darbininkų atstovų k-tas. 1923 R. kaime buvo 92 gyv., R. dvare — 137. 1959 Renave buvo 185 gyv.

RENESANSAS [pranc. *renaissance* — atgimimas] — **1.** Kultūros ir visuomeninės minties suklestėjimo laikotarpis Europoje (XIV—XVI a.). R. idėjos XV a. pab.—XVII a. vid. reiškėsi ir Lietuvos kultūroje, lit-roje, moksle. Ž. *Humanizmas*.

2. Architektūros ir dailės stilius, susiformavęs XV a. Italijoje ir iki XVII a. vidurio kultivuotas daugelyje Europos šalių. R. estetika buvo grindžiama humanizmo idėjomis. R. epochos menininkai vadovavosi antikos meno principais. R. menas išsilaisvino iš vid. amžių scholastikos, savo pobūdžiu pasidarė pasaulietiškas. Meno objektu tapo žmogus. Įsigalėjo realistinis vaizdavimo būdas. Italijoje R. archit-ra buvo pagrįsta sen. romėnų archit-ros principais ir bizantinio, romaninio bei gotikinio stiliaus techn. patyrimu. Italijos R. archit-rai būdinga romėnų archit-ros formos (kolonos, antablementas, lėkštas frontonas, apskritainės arkos, kupolas), masyvios sienos, horizontaliai suskaidytų tūriai, simetrija, formų aiškumas, darnumas. Pastatų archit. visuma atitiko humanistinius idealus. Kitose šalyse buvo naudojamos daugiausia tik dekoratyvinės Italijos R. archit-ros formos. Jos buvo perdirbamos, derinamos prie vietinių tradicinių pastatų struktūros, todėl atsirado daug regioninių R. variantų. R. laikotarpio dailininkai humanistines idėjas reiškė naujomis vaizdavimo priemonėmis, kurias grindė objektyvios tikrovės ir antikinės estetikos dėsniais. Buvo naudojamasi anatomija, proporcijų, perspektyvos teorija ir kitais naujausiais mokslo laimėjimais.

R. pradmenų pastebima jau XV a. antrosios pusės Lietuvos mene. Kaip stilius, renesansas Lietuvoje plito XVI a. pr.—XVII a. vid. (XVI a. greta gotikos, XVII a. greta baroko). Įv. šalių (ypač

Italijos, Vokietijos, Niderlandų) R. principams susipynus su vietinėmis tradicijomis, Lietuvoje išsirutuliojo savitas R. menas, gimingingas Lenkijos, Vokietijos renesansui. Nacionalinę Lietuvos R. specifiką nulėmė ir tai, kad čia drauge su užsienio architektais ir dailininkais kūrė daug vietinių meistrų. Vilniaus vaivados V. Goštauto Geranainių pilyje (BTSR) XVI a. dirbo tapytojas Mykolas, statybininkas Miselis, auksakalys S. Stanislavavičius. Kitose LDK vietose kūrė Aleksa, A. Andras, J. Bogdašovskis, P. Bokša, Budrys, A. Dirma, V. Ganskis, M. Gleiktūnas, K. Grachovskis, M. Jurgevičius, S. Kopačius, T. Kasperas, P. Kilijonas, A. Lituanus, K. Macelis, Mikita, Motiejus, G. Pečiūga, P. Pečiūga, J. Skidelis, T. Spinovskis, M. Sudikas, K. Šmila, L. Šugra, G. Švegeris, A. Tretkovskis, Jonas Vilniškis ir kiti vietiniai architektai, dailininkai ir auksakaliai.

ARCHITEKTŪRA. Lietuvoje R. archit-ra plėtojosi dviem etapais. Pirmojo etapo (XVI a.) pastatai turėjo nemaža gotikos bruožų. Gyv. namai buvo statomi pagal gotikos tradicijas, bet pritaikomi naujiems poreikiams. Renesansinės buvo pusapvalės jų arkos ir kiti dekoratyviniai elementai. Be to, šiuo laikotarpiu jau imta tinkuoti sienų paviršių, įsivyravo lygios, ramios plokštumos, simetrija, horizontalių linijų ritmas. Aukšti pastatų stogai, pritaikyti klimato sąlygoms, dažnai buvo pridengiami horizontalumą akcentuojančiais atikais (gyv. namas Vilniuje, Gorkio g.; buv. Vilniaus Žemutinė pilis). Liet. atikai buvo daugiausia be dantytos viršutinės dalies, dekoruoti mentėmis su frizu viršuje. Kai kurie jų (Aušros vartų atikas) papuošti šiaurės R. būdingais ornamentais, sudarytais iš skardos karpinius primenančių motyvų. Tokiais ornamentais buvo puošiami bažnyčių portalai (Šiaulių bažnyčia) ir kitos pastatų dalys (Kretingos bažnyčia, Biržų pilis). Pilims, feodalų rūmams, miestų vartams būdingi apvalūs gynybiniai bokštai, bažnyčioms — siauri bokštai su sraigtiniais laiptais. Antrojo etapo (XVI a. pab.—XVII a. vid.) archit-ra pasižymėjo manierizmu bei individualizmu. Buvo nukrypstama nuo R. tektonikos ir dekoro dėsnių, imta vartoti dinamiškesnes archit-ros formas, šviesos efektus. Pastatų sienas imta skaidyti horizontaliais ir vertikaliais elementais — karnizais, mentėmis, piliastrais, tinko rustais. Kai kurių R. pastatų sienų apdaila yra dvispalvė: tinkas tamsiai pilkas, o angų kraštai, karnizai, juostos — baltos (gyv. namas Kaune, Rotušės a., — dab. „Medžiotojų užeiga"; Panemunės pilis).

Lietuvoje R. archit-rai ryškiausiai atstovauja XVI—XVII a. pilys ir kulto pastatai. R. laikotarpiu Lietuvoje buvo statomos keturkampio plano *pilys*, kurių pylimai su mūrinėmis aptvarinėmis sienomis ir apvaliais gynybiniais bokštais kampuose supo didelį kiemą. Kiemo viduryje buvo 3 ar 4 korpusų su vidaus kiemu rūmai, sustiprinti kampiniais bokštais (Geranainių pilis). Naujas šio tipo variantas buvo pirmoji Biržų Radvilų pilis. Jos pylimo kampuose stovėjo bastionai, bet rūmai kieme įtvirtinimų neturėjo. Vilniaus Žemutinės pilies svarb. pastatas buvo renesansiniai rezidenciniai rūmai, kurių korpusai buvo sustiprinti laisvai išdėstytais keturkampiais bokštais — rizalitais. R. pilims būdingus bruožus turėjo Vilniaus gynybinė siena su vartais ir bokštais. Atskirą grupę sudaro rezidencinės Raudonės, Panemunės (Jurbarko rj.) pilys, įjungtos į įspūdingą Nemuno pakrančių landšaftą. Dviaukščius šių pilių rūmus sudarė 2 arba 3 korpusai, išdėstyti aplink keturkampį kiemą, kurį iš kitų pusių uždarė gynybinės sienos. Pilys kampuose buvo sutvirtintos apvaliais gynybiniais bokštais. Su vidaus kiemais buvo statomi ir didikų rūmai miestuose (L. Sapiegos rūmai Vilniuje). Kai kurie jų buvo aptveriami sienomis su gynybiniais bokštais (Chodkevičių rūmai Vilniuje).

R. laikotarpiu pradėtas statyti Vilniaus un-to rūmų kompleksas. Pagal P. Bokšos projektą XVI a. pab. mokomaisiais korpusais buvo apstatytas Počobuto, vėliau Skargos kiemas. Korpusai turėjo atviras vėlyvojo R. arkadines galerijas.

Miestuose buvo statomi (daugiausia galu į gatvę) vienaaukščiai, dviaukščiai su mansardomis, kartais triaukščiai gyv. namai. Jų archit. pavidalą lėmė daugiausia paskirtis. Namo vidus buvo pritaikomas savininko poreikiams; pirmame aukšte arčiau gatvės buvo rengiamos dirbtuvės, parduotuvės. XVI a. renesansinių namų priešakiniai fasadai turėjo iš gotikos atėjusius dekoratyvinius profiliuotų plytų frontonus, papuoštus pusapvalėmis arkomis ir kitais renesansiniais elementais (Kaune — Napoleono namas, namai Kutuzovo ir Vilniaus g.; Kėdainiuose — Stiklių namas) arba frontonus su smailiaarkėmis nišomis (Vilniuje — namai Muziejaus ir Arklių g.), piliastrais ir arkutėmis (Vilniuje — Rūdninkų g.). Smulkiais piliastrais, karnizais, nišomis ir voliutomis papuoštas Masalskio namų (Kaune) frontonas yra vėlyvesnis šiaurės R. variantas. Vėlyvojo R. gyv. namų sienos buvo puošiamos įdubiais ir iškiliais dekoratyviniais elementais (Vilniuje namai Subačiaus, Gorkio ir Rūdninkų g.), keturkampiai langai ir durys retkarčiais įkomponuojami į lėkštai skliaustas angas (Vilniuje namas Muziejaus g.) arba puošiami įv. apvadais (Kaune Masalskio gyv. namas; Vilniuje namas Muziejaus g.). Įvažiavimo angos buvo puošiamos piliastrais su antablementais ir stogeliais (Vilniuje namas Subačiaus g.), profiliuotais rėmais (Vilniuje namas Rūdninkų g.).

XVI a.—XVII a. vid. pastatyta nemaža kulto pastatų. Jie buvo keturkampio, rečiau kryžminio (Šiaulių bažnyčia) plano, vienanaviai (Vilniaus Mykolo, Videniškių, Kruonio bažnyčios, Kelmės evangelikų bažnyčia), haliniai (Kauno Trejybės, Rykantų, Siesikų, Skarulių bažnyčios) arba bazilikiniai (Kretingos, Simno bažnyčios). Šių bažnyčių skliautai buvo dekoruojami lipdytiniais vainikais ir rozetėmis (Vilniaus Mykolo bažnyčia) bei ornamentuotais rėmais (Videniškių bažnyčia). Pasitaiko gotiškų nerviūrinių skliautų (Skarulių bažnyčia). R. bažnyčios buvo daugiausia masyvios, tvirtovės tipo. Jų sienų išorė lygi arba suskaidyta plokščiais piliastrais. Po karnizu kai kada yra pusapvalių arkučių su konsolėmis frizas (Simno, Šiaulių bažnyčios). Bažnyčių priešakinį fasadą dažniausiai puošia masyvus kvadratinis arba aštuonkampis bokštas (Kelmės evangelikų, Kretingos, Kruonio, Siesikų, Šiaulių, Videniškių bažnyčios). Kai kurių bažnyčių (Kėdainių evangelikų, Simno, Vilniaus Mykolo) fasadų kampuose pastatyti du apvalūs bokšteliai su sraigtiniais laiptais. Kai kada bokštas stovi bažnyčios šone (Kauno Trejybės bažnyčia). Bažnyčių be bokštų priešakinio fasado frontonas būna dekoruotas įvairiomis R. formomis (Rykantų, Skarulių, taip pat Kauno Trejybės bažnyčia).

R. pastatų kompleksus pradėta jungti į landšaftą, puošti augalija. Prie Biržų, Panemunės, Vilniaus Žemutinės pilies, Radvilų, Sapiegų, Chodkevičių rūmų, Vilniaus bernardinų vienuolyno ir kt. pastatų buvo užveisti parkai bei sodai, dažnai su tvenkiniais, upeliais, mažosios archit-ros, skulptūros kūriniais. Nedideli sodai buvo užveisti ir kai kurių pastatų kiemuose.

DAILĖ. R. pasireiškė beveik visose Lietuvos vaizdinės ir taikomosios bei dekoratyvinės dailės šakose. Jau XVI a. pr. įsigalėjo R. būdingas realistinis vaizdavimo būdas, pakeitęs sąlyginį gotikinį. R. dailėje vyravo *portretas*.

Viena populiariausių dailės šakų buvo skulptūra. Buvo kuriama skulptūriniai portretai, su archit-ra susijusios dekoratyvinės skulptūros, kilnojamosios bažnytinės skulptūros, smulkiosios skulptūros ir medaliai. Dekoratyvinės skulptūros buvo statomos daugiausia priešakiniuose namų fasaduose. Vilniaus Vyriausiojo tribunolo fasado nišoje stovėjo stiukinė Temidės statula; Martyno brolijos namo fasadą puošė horeljefinės dviejų sėdinčių moterų figūros. Plito ir heraldinė skulptūra (Aušros vartų atiko reljefai). Rūmų portalai bei įvažiavimo angos buvo puošiamos kartušais su savininkų herbais ir kar. atributais. Herbais buvo puošiami ir didikų rūmų reprezentacinių patalpų interjerai (Vilniuje Sapiegų rūmų valgomojo skliautai). Bažnytinės skulptūros buvo įjungiamos daugiausia į pastatų interjerą arba vartojamos kulto reikmenų puošybai. Vilniaus katedrai skulpt. Hostsas išdrožė medinę vargonų tribūną. Meniški skulptūros bei architektūros ansambliai buvo daugelio bažnyčių altoriai. Plito medinė nukryžiuoto Kristaus skulptūra (Vilniuje — Bernardinų, Jono, Mykolo bažnyčiose), nemaža

smulkių skulptūrėlių (Vilniaus katedroje — sidabrinė Kazimiero skulptūrėlė; Jono bažnyčioje — sidabrinis tabernakulas su bareljefine kompozicija „Paskutinė vakarienė" ir kt.). R. laikotarpiu bažnyčiose buvo įrengta Lietuvos didikų antkapių — stambių skulptūrinių kompozicijų su figūriniu didiko portretu (A. Goštauto, P. Alšėniškio, S. Radvilos antkapiai Vilniuje; T. Oginskio Kruonyje; A. Valavičiaus Tytuvėnuose). Biržų pilyje stovėjo B. Radvilos ir K. Radvilaitės biustai.

1545—1627 Vilniuje veikusioje monetų kalykloje sukurta portretinių ir kitokių medalių. Tai buvo daugiausia nesudėtingos kompozicijos, ovalo pavidalo lietiniai medaliai, padaryti iš bronzos, sidabro bei aukso. Juos liejo Vilniuje gyvenę italų, vokiečių, niderlandų, prancūzų meistrai, vėliau ir vilniečiai H. Trilneris, J. Engelhartas ir kiti, pasirašinėję inicialais P.P., H.D. Sukurta medalių karo pergalių (J. Chodkevičiaus prieš turkus prie Chotino), karaliaus vainikavimo (Vladislovo IV), didikų vestuvių (Radvilų) ir kt. progomis. Nuo XVI a. antrosios pusės buvo kuriami medaliai, kuriuose buvo vaizduojama Lietuvos gamta ir žmonės. J. Engelharto 1625 nulietame Radvilų medalyje vaizduojama Vilniaus panorama, S. Datlerio nulietame Radvilų medalyje — J. Radvila ant žirgo ir Radvilų rūmai.

R. tapyboje vyravo molbertiniai paveikslai. Buvo tapoma lentose, varinėje skardoje, drobėje. Tapyba buvo puošiamos karinės ir bažnytinės vėliavos. Sienų tapyba, knygų miniatiūra, miniatiūrinė emalių tapyba buvo ne tokia populiari. Molbertinės tapybos paveikslai buvo kabinami miestų vartuose (Vilniaus Aušros, Trakų vartai), bažnyčių interjeruose, prie didikų kapų. Ypač plito portretas, geriausiai perteikiantis humanistines idėjas (P. Alšėniškio, J. Chodkevičiaus, B. Radvilaitės, Žygimanto Augusto portretai). Rūdninkų bažnyčios, Sapiegų, Aušros vartų madonų portretuose dailininkai akcentavo žmogiškumą, individualius, vietinį žmogaus tipą primenančius bruožus. R. laikotarpiu t. p. buvo nutapyta feodalų buitį vaizduojančių buitinio žanro (A. Vido „Stumbrų medžioklė", „Riterių turnyras"), buitinio panegirinio žanro (P. van Blemeno ir A. Vivianio „Etmonas M. Radvila įjoja į Romą"), batalinio žanro (A. van Vesterfeldo paveikslų ciklas) kūrinių. R. sieninės tapybos kūrinių, sukurtų vietos tapytojų, liko Vilniaus Bernardinų bažnyčios koridoriuose. Tapytojas M. Ostrauskas R. freskomis buvo papuošęs Vilniaus Žemutinę pilį.

XVI a. Lietuvoje pradėjus spausdinti knygas, kaip atskira dailės šaka susiformavo grafika. Plito medžio, o nuo XVII a. pr. ir vario raižiniai. Pirmąsias knygas („Apostol", „Malaja podorožnaja knižica") Vilniuje 1525 išspausdino iš Pragos atsikėlęs P. Skorina. Šios knygos papuoštos R. inicialais, augalinių ir gyvūninių motyvų atsklandomis, keliomis iliustracijomis (dauguma šių grafikos kūrinių klišių atsivežtos iš Pragos). Religines knygas su Vilniuje išraižytais grafikos kūriniais leido jėzuitai ir 1574 iš Maskvos atsikėlęs P. Mstislavecas. Buvo puošiami daugiausia tų knygų tituliniai puslapiai. Gausiau buvo iliustruojamos pasaulietinio turinio knygos. Trečiojo Lietuvos Statuto (1588) titulinis puslapis papuoštas Lietuvos herbu ir R. ornamentu, knygos tekste yra R. inicialų atsklandų ir užsklandų, įdėtas Žygimanto Vazos portretas. T. Tretnerio knygoje apie M. Radvilos kelionę į Jeruzalę (1601) įdėtas T. Makovskio raižytas Radvilos Našlaitėlio portretas. L. Zizanijaus „Slaviškoji gramatika" („Grammatika slovenska", 1596) iliustruota atsklandomis, užsklandomis ir gramatiką simbolizuojančia kompozicija. Tos gramatikos 1618 leidimo tituliniame puslapyje dar pridėta vaikų mokymo scena. XVII amžiuje R. formos įsigalėjo ir rankraštinių knygų miniatiūrose (Vilniaus siuvėjų 1668 statutas). Žymiausias R. grafikas, iliustravęs pasaulietinio turinio knygų, išraižęs ist. vietų peizažų ir Lietuvos žemėlapį, buvo T. Makovskis.

R. laikotarpiu ėmė intensyviai plisti taikomoji dekoratyvinė dailė bei dailieji amatai. Atsirado teatro dailė. 1624 Vilniuje sudarytai teatro trupei dekoracijas kūrė vietiniai meistrai. Garsėjo Vilniaus, Kauno ir kai kurių pilių auksakaliai. Jie darė sidabrinius indus (dubenis, lėkštes, ąsočius, taures, kaušus, puodukus, šaukštus), žvakides, papuošalus (auksines grandines, perlines apyrankes ir apgalvius, paauksuotus diržus ir sagas, brangakmenių akimis žiedus), kulto reikmenis. R. auksakalių dirbiniai buvo saikingų formų, kartais papuošti graviruotais ar kontūriniais piešiniais, įkartomis arba iškalinėti. Žiedų akyse dažnai būdavo iškalinėjami portretai. Kardininkai, patrankininkai, šarvininkai dirbo meniškus ginklus ir karių aprangą. Feodalai dirbdinosi paradinius šarvus, papuoštus paauksuotais apkaustais, ornamentais ir įvairiaspalviu emaliu (M. K. Radvilos šarvai) arba reljefiniais augaliniais ornamentais poliruotame paviršiuje. Buvo daromos plieninės arba auksinės paradinių kardų makštys su graviruotais bei reljefiniais pagražinimais (J. Chodkevičiaus kardas). Vilniaus, Valkininkų (Varėnos rj.) ir Nesvyžiaus (BTSR) liejyklose buvo kuriamos gyvūninių ir augalinių motyvų ornamentais bei gyvūnų galvų reljefais papuoštos patrankos. Kai kurios jų savo pavidalu panašios į koloną. Vilniuje ir kt. miestuose buvo liejami bokštų laikrodžių ir bažnyčių varpai, papuošti horeljefinėmis figūromis, ornamentais ir meniškais užrašais.

Iš keramikos dirbinių labiausiai plito indai ir kokliai. Puošnios lėkštės ir ąsočiai buvo padengti žalia ir ruda glazūra, pagražinti štampuotais, reljefiniais arba spalvotais geometrinių bei augalinių motyvų ornamentais. R. kokliai buvo puošiami žemo reljefo piešiniu, polichromuojami glazūra ir emaliu. Jų puošybai buvo plačiai taikomi siužetiniai piešiniai — vaizduojamos medžioklės, dvaro buities, alegorinės scenos, portretai, didikų ir valstybės herbai. Koklių piešiniams didelę įtaką turėjo italų R. dailė.

R. laikotarpiu Lietuvoje pradėta gaminti meninius stiklo dirbinius. 1547 Vilniuje M. Paleckis įsteigė stiklo dirbtuvę, kurioje buvo gaminami daugiausia indai. Plito ir R. stiliaus medžio dirbiniai. Buvo drožinėjami bei tekinami važiai, karietos, suolai ir kt. baldai, lazdos (Radvilos Našlaitėlio lazda).

Dailiosios tekstilės dirbinius gamino audėjų cechai ir XVI a. prie dvarų įsteigtos audimo dirbtuvės. Buvo audžiami audekl
ai drabužiams ir dekoratyviniai audiniai (kilimai, rankšluosčiai, lovatiesės, gūnios). Ryškaus nac. kolorito liet. audiniai plito ir užsienyje (Olandijoje ir kitur). Lietuvos didikai vartojo nemaža vilnonių kilimų (gobelenų), išaustų vietos ir užsienio meistrų. M. Hlebavičiaus rūmuose Vilniuje 1609 buvo 80 gobelenų. Feodalų ir bažnytiniai drabužiai, vėliavos, uždangalai buvo siuvinėjami aukso ir spalvotais siūlais, puošiami perlais, brangakmeniais (J. Sapiegos vėliava). Plito XV a. prasidėjusi meninė knygrišystė. Knygrišius laikė daugelis didikų ir Vilniaus knygynai. Knygų odiniai viršeliai buvo štampuojami R. ornamentais, auksuojami, puošiami reljefiniais ornamentuotais bei skulptūriniais apkaustais ir sąsagomis.

Lit.: **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **J. Jurginis**, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965; **T. Adomonis**, Lietuvos XIV—XVI amžių miniatiūra.—„Menotyra", t. 1, V., 1967; **M. Matušakaitė**, Ankstyvieji antkapiniai renesanso paminklai Lietuvoje.— Ten pat; **J. Mackonis**, XVI—XIX a. Lietuvos teatrų muzikinių spektaklių dekoratyvinis apipavidalinimas.— Ten pat; **M. Matušakaitė**, Stanislovo Radvilos antkapis Vilniaus Bernardinų bažnyčioje.—„Muziejai ir paminklai", kn. 3, V., 1968.

RENJĖ (Regnier) Mykolas [1723 Strasbure (Prancūzija) — 1800.VII.19 Vilniuje] — gydytojas akušeris, chirurgas. Mokėsi Paryžiuje. 1775 atvyko į Lietuvą, buvo Vilniaus vyskupo rūmų gydytoju. 1781 pradėjo dirbti Vilniaus un-te; skaitė chirurgijos, akušerijos kursus. Nuo 1789 akušerijos profesorius. 1789 Karaliaučiuje apgynė med. daktaro disertaciją apie naujagimių uždusimą. Buvo Lietuvos D. Kun-stės vyriausiuoju chirurgu. Moksl. akušerijos ir kvalifikuotos gimdymo pagalbos pradininkas Lietuvoje. 1775 jo iniciatyva Roko ligoninėje Vilniuje įsteigtas pirmasis Lietuvoje gimdymo skyrius ir atidaryta akušerių m-la.

RENTGENOLÒGIJA [vok. fiziko V. Rentgeno (Röntgen) pavardė + gr. *logos* — mokslas] — medicinos šaka, tyrinėjanti rentgeno spindulius ir jų taikymą diagnostikai bei gydymui. Jau 1896 Vilniaus med. d-jos posėdyje Peterburgo un-to fizikos laboratorijos darbuotojas A. Geršunas papasakojo apie 1895 at-

rastuosius rentgeno spindulius, pademonstravo rentgeno aparatą ir padarė plaštakos su adata minkštuosiuose audiniuose rentgeno nuotrauką. Tais pačiais metais Vilniuje gyd. F. Dembovskis atidarė pirmąjį rentgeno kabinetą. 1900 rentgeno kabinetą įkūrė gyd. L. Stemba. Vilniaus med. d-jos posėdžiuose L. Stemba, E. Kanas, F. Dembovskis, J. Dilonas ir kt. skaitė pranešimus apie plaučių, širdies, skrandžio ir inkstų rentgenodiagnostiką, piktybinių navikų rentgenoterapiją, demonstravo rentgenoskopijos ekraną, kaulų lūžimų ir kt. rentgenogramas. 1914 Kaune rentgeno kabinetą įsitaisė gyd. A. Lapinas. 1921 rentgeno aparatus Lietuvoje turėjo tik karo ligoninė (Kaune) ir Kauno miesto ligoninė. 1922 rentgeno kabinetas įkurtas Tauragės aps. ligoninėje. 1923 rentgeno aparatą įsigijo Kauno un-to med. f-tas. 1921 Kauno miesto ligoninėje įrengti paviršinės ir giliosios rentgenoterapijos aparatai. Jais buvo gydomi piktybiniai navikai, anemija, lėtiniai bronchitai, artritai, strumos. 1939 Kauno gydymo įstaigose buvo 8 rentgeno kabinetai su 10 aparatų, veikė 1 portatyvinis rentgeno aparatas kaulų, plaučių ir inkstų nuotraukoms daryti. 1940 iš 22 apskričių ligoninių rentgeno aparatus turėjo 15; šešiose iš jų dirbo rentgenologai. 1929 Kauno miesto ligoninėje rentgenologiškai ištirti 2186 ligoniai; 1927—30 padaryta 19 storųjų žarnų rentgeninių tyrimų. Rentgeno patarnavimai buvo brangūs (rentgenoskopija kainavo 8—25 lt, rentgeno nuotrauka — 10—25 lt, rentgenoterapijos dozė — iki 100 lt). 1922—40 moksl. darbai R. klausimais buvo spausdinami žurnale „Medicina" ir kt. leidiniuose. Buvo tyrinėjama skrandžio rentgenodiagnostika (Ch. Finkelšteinas), gydymas rentgeno spinduliais, jų biol. veikimas ir apsauga nuo jų (P. Kalvaitytė, O. Kerpauskaitė).

Vok. faš. okupacijos metais daug rentgeno aparatų buvo demontuota ir išvežta į Vokietiją. Po D. Tėvynės karo Lietuvoje rentgeno aparatūros ir specialistų ėmė daugėti. 1945 įkurta Sveikatos apsaugos m-jos rentgeno stotis. Per kelerius metus rentgeno kabinetai buvo įkurti visose rajonų, miestų ligoninėse ir daugelyje apylinkių ligoninių; pradėta teikti rentgenologinė pagalba namuose kilnojamaisiais rentgeno aparatais. Nuo 1955 gyventojams masiškai tikrinti naudojami fluorografijos įrenginiai; 1964 Resp. tuberkulioziniame dispanseryje suorganizuotas fluorografijos skyrius. 1950 Lietuvos gydymo įstaigose veikė 106 rentgeno kabinetai su 162 aparatais, 1968 — 205 kabinetai su 551 aparatu ir 37 fluorografais. 1968 peršviesta 1 274 000 ligonių (iš jų apie 630 000 profilaktiškai); padaryta 779 000 rentgeno nuotraukų, fluorografais patikrinta 519 000 gyventojų. Suorganizuota rentgenoterapinė pagalba resp. ligoninėse, onkologiniuose ir odos ligų dispanseriuose, rajonų ligoninėse. Telegamaterapijos kabinetuose 1968 atlikta 29 500 procedūrų, giliosios rentgenoterapijos — 64 850, trumpo židinio rentgenoterapijos — 29 100 procedūrų. Lietuvoje vartojami visi ligonių rentgenologinio tyrimo metodai (arteriografija, artografija, limfografija, salpingografija, tomografija ir kt.). 1968 Lietuvoje dirbo apie 220 rentgenologų, 190 rentgeno laborantų, 40 rentgeno technikų. Lietuvos rentgenologai (K. Ambrozaitis, A. Bartusevičienė, P. Jašinskas, M. Kiauleikienė, D. Kuncevič, V. Lapinskas, M. Šneideris, V. Vitkienė ir kt.) tobulina plaučių, skrandžio ir žarnyno rentgenodiagnostiką, tiria elektrorentgenografijos ir kitų R. sričių klausimus. Nuo 1947 veikusios miestų rentgenologų moksl. d-jos 1960 sujungtos į Lietuvos Rentgenologų ir radiologų moksl. draugiją (1970 — 190 narių), turinčią 5 filialus įv. miestuose. Įvyko du Lietuvos rentgenologų ir radiologų suvažiavimai, kuriuose buvo nagrinėjami R. klausimai. R. kursas dėstomas Kauno Med. in-te (katedros vedėjas P. Jašinskas) ir Vilniaus un-to med. f-te (katedros vedėjas K. Ambrozaitis).

Lit.: **D. Kuncevič**, Rentgenologija Lietuvoje seniau ir dabar.—„Sveikatos apsauga", 1963, Nr. 11; **V. Lapinskas**, Rentgenologinė ir radiologinė pagalba Lietuvoje prieš Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją ir po jos.—„Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 9.

REPČYTĖ Malvina [g. 1935.III.1 Nakonyse (Anykščių rj.)] — farmakologė, medicinos mokslų kandidatė (1966). 1960 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1966 dirbo un-to biologiškai aktyvių medžiagų sintezės ir tyrimo laboratorijos moksl. bendradarbė. Nuo 1966 un-to farmakologijos ir mikrobiologijos katedros asistentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie farmakologinių preparatų veikimą ir naudojimą.

REPEČKAITĖ Stasė [**Čiurlienė;** g. 1927. III.24 Anykščiuose] — dainininkė (sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1952 baigusi Lietuvos TSR konservatoriją, dirbo Šiaulių muzikos mokykloje. Nuo 1953 Kauno muz. teatro solistė.

Vaidmenys: Tatjana, Jolanta (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Jolanta"), Veronika (V. Baumilo „Paskenduolė"), Amelija (Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra"), Tamara (A. Rubinšteino „Demonas"), Margarita (Š. Guno „Faustas"), Ona (A. Belazaro „Auksinės marios"), Liubaša (K. Listovo „Sevastopolio valsas") ir kt.

RĖPŠAS, Riepšas, Kazys [g. 1915.XII.14 Salantuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1925—32 dirbo pas buožes. 1932 įstojo į LKJS. Nuo 1934 Komunistų partijos narys; 1935—1937 Salantų kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1935 baustas adm. tvarka. 1937 nuteistas 4 metus kalėti. 1940—41 adm. darbuotojas Telšiuose. 1942—43 mokėsi Maskvoje; 1943—44 adm. darbuotojas Jaroslavlyje, Molotovo (dab. Permė) ir Smolensko sr., 1944—59 — Jurbarke, Jiezne, Žiežmariuose, nuo 1959 — Kaune.

RĖPŠAS Konstantinas [g. 1930.VIII.31 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1967 dirbo Fizikos-matematikos in-to moksl. bendradarbiu. 1967—68 Puslaidininkių fizikos in-to inžinierius, nuo 1968 moksl. bendradarbis. Išrado superaukšto dažnumo galingumo matuoklį. Paskelbė moksl. straipsnių apie karštųjų elektronų tyrimus.

REPŠĖNAI — kaimas Anykščių rj., Dabužių apyl., 8 km į š. v. nuo Kavarsko, prie kelio į Traupį; kolūkio centras. 124 gyv. (1970). Pro kaimą teka Pienia (į Šventąją) ir jos intakas Čižupys. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (įst. 1927; 1953—60 septynmetė, 1960—68 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1953). Ist. šaltiniuose R. minimi 1596. 1959 buvo 165 gyv.

REPŠYS Jonas [g. 1928.III.3 Abromiškyje (Utenos rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1952 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba joje ped. darbą. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1962 miško ūkio ekonomikos ir miškotvarkos katedros vedėjas. Nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie patikslintąją medynų taksaciją. „Miško taksacinio žinyno" (1967) atsakingasis redaktorius. R. iniciatyva nuo 1969 Lietuvos miškai pradėti taksuoti matematiniu statistiniu metodu.

Ršt.: **J. Repšys, V. Antanaitis,** Miško taksacija, [vadovėlis], V., 1970.

REPŠYS Jonas [g. 1930.XI.20 Baltausiuose (Pakruojo rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1961). 1956 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą (istorijos specialybė). 1956—57 Ist. in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1959 Vilniaus un-to filosofijos katedros dėstytojas; nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie S. Daukanto visuom. ir polit. pažiūras, ist. materializmo, filosofijos istorijos, estetikos klausimais („Filosofija", t. 1, 3, 6—8, 1960—68).

REPŠYS Vytautas [g. 1922.IV.1 Maskvoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pulkininkas. 1940 mokėsi Telšių amatų m-loje. 1941 baigė Vilniaus pėstininkų m-lą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos baterijos vadas. Dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Velikije Lukų, Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—56 diviziono vadas. 1960 baigė Leningrado Artilerijos akademiją. Nuo 1961 dirba vadovaujamąjį darbą Tarybinės Armijos artilerijos junginiuose.

RESPUBLIKINĖ BIBLIOTEKA, Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka (nuo 1951; 1919 Lietuvos Centrinis knygynas; 1919—36 Valstybinis centrinis knygynas; 1936—40 Lietuvos Centrinė

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE, t. 1, prie p. 224

biblioteka; 1940—50 Lietuvos TSR Centrinė valstybinė biblioteka), — didžiausia Lietuvos TSR universalaus tipo biblioteka, metodinis koordinacinis Lietuvos TSR bibliotekininkystės ir bibliografijos centras.

Paskelbus Tarybų valdžią Lietuvoje, Švietimo liaudies komisariatas 1919.I Vilniaus viešosios bibliotekos pagrindu įsteigė Vilniuje Lietuvos Centrinį knygyną, kuris pradėjo veikti 1919.II.1. Jam vadovavo prof. E. Volteris. Pradėtas darbas nutrūko, 1919.IV.21 Vilnių okupavus lenkų legionams. Likęs Vilniuje Centrinis knygynas buvo perorganizuotas į Vilniaus un-to biblioteką. E. Volteris su bendradarbiais 1919 Kaune suorganizavo Centrinį knygyną. Jo fondų pagrindą sudarė Lietuvoje leidžiamų leidinių privalomasis egzempliorius, be priežiūros likusios dvarų bibliotekos ir įv. asmenų paaukotos knygos. 1919 pab. biblioteka turėjo 18 329 knygas. Ji neturėjo nuolatinių patalpų (1935 buvo įkurdinta „Pažangos" rūmų pusrūsyje). 1934 nemaža bibliotekos fondų dalis perduota Kauno un-to bibliotekai. Iki 1936 biblioteka įsteigė 17 skyrių didesniuose apskričių miestuose. 1940 bibliotekos fonduose buvo apie 70 000 egz. spaudinių.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, bibliotekos veikla išsiplėtė. Švietimo liaudies komisariato nutarimu jai buvo perduoti įvairių nacionalizuotų asmeninių bibliotekų fondai. 1941.I bibliotekos knygų fonduose jau buvo apie 200 000 spaudos vienetų. 1941 pr. biblioteka, be respublikinio, pradėjo gauti ir sąjunginį privalomąjį egzempliorių. Pagausėjus bibliotekos knygų fondams, gerokai padaugėjo ir skaitytojų (1941 biblioteka turėjo 2050 abonentų). Bibliotekoje pradėta organizuoti specializuotus skyrius, kurti bibliografinį centrą. Vok. faš. okupacijos metais 19 000 taryb. knygų buvo sunaikinta, išgrobta, sunaikinti katalogai, pati biblioteka kilnojama iš vienų patalpų į kitas. Vis dėlto bibliotekos darbuotojų sumanumo dėka išliko sveiki taryb. privalomieji egzemplioriai ir kita taryb. lit-ra.

Raudonajai Armijai išvadavus Kauną, Centr. bibliotekai buvo gautos tinkamesnės patalpos — buvusieji Prekybos, pramonės ir amatų rūmai (Donelaičio g.). Pirmiausia buvo stengiamasi atkurti ir papildyti taryb. lit-ros fondus. Daug knygų gauta iš įvairių TSRS bibliotekų ir iš likusių be priežiūros asmeninių bibliotekų. Pradėtas liet. knygotyros moksl. darbas. 1948 biblioteka pradėjo teikti kvalifikuotą metodinę pagalbą Lietuvos TSR masinėms bibliotekoms, leisti jų darbuotojams metodinę ir bibliografinę lit-rą. 1963 R. b. iš Kauno perkelta į Vilnių ir įkurdinta specialiai jai pastatytuose rūmuose (Lenino pr.), kurių bendras tūris — apie 60 000 m³.

1970 pradžioje bibliotekoje buvo 4 219 000 spaudos vienetų, arba 2 857 000 bibliotekinių vienetų (1 534 000 knygų, 356 000 žurnalų, 10 000 laikraščių, 260 000 vienetų specialiosios techninės lit-ros, 84 000 vienetų meno ir vaizdinės lit-ros, 40 000 mikrofilmų ir diafilmų), iš kurių 78% sudarė taryb. lit-ros fondas ir 22% — ikitarybinės bei užsienio lit-ros fondas (lit-ra užsienio kalbomis sudarė apie 15%). Viena didžiausių bibliotekos vertybių — unikalus lituanistikos fondas, kuriame sukaupta daugiau kaip 110 000 leidinių apie Lietuvą lietuvių ir kitomis kalbomis (pradedant XVI a.). Į lituanistikos fondo sudėtį įeina rankraštynas, kuriame yra pergamentų ir privilegijų raštų (XV—XVI a.) kolekcija, apie 13 000 vienetų liet. rašytojų, menininkų, mokslininkų ir kitų kultūros darbuotojų rankraščių. Apie 12 000 leidinių sukaupta retų knygų fonde (jame — 50 inkunabulų, 107 elzevyrai, nemaža aldų ir kt. spaudinių). Specializuotuose R. b. fonduose sukaupta daug mikrokopijų, bibliotekininkystės, specialiosios techninės lit-ros, žemėlapių ir atlasų. Meno ir vaizdinės lit-ros fonde yra apie 100 000 knygų ir albumų, reprodukcijų, graviūrų, estampų, atvirukų, fotografijų, plakatų, portretų, vaizdinių priemonių. Muz. lit-ros fonde kaupiama lit-ra apie muziką, natos, muz. įrašai, gramofono plokštelės. Informacinės-bibliografinės lit-ros fonde — daugiau kaip 70 000 vienetų tarybinių ir užsienio bibliografijos leidinių, enciklopedijų, žodynų, žinynų. R. b. kasmet gauna apie 3800 period. leidinių (apie 1600 iš užsienio). Su bibliotekos fondais skaitytojus supažindina 41 katalogas (daugiau kaip 8 mln. kortelių). Šią sistemą papildo bibliografinės kartotekos, kuriose suregistruota daugiau kaip 3 mln. period. leidinių ir rinkinių straipsnių. Biblioteka palaiko tarptautinių knygų mainus su 140 partnerių 36 šalyse. Knygos siunčiamos į įvairias Lietuvos ir kt. taryb. respublikų bibliotekas ir gaunamos iš jų per tarpbibliotekinį abonementą. Vis labiau plečiami ir tarpt. abonemento ryšiai su užsienio šalių bibliotekomis.

Bibliotekoje yra 21 skaitykla ir kabinetas, kuriais naudojasi 35 000 registruotų skaitytojų (1969). Jiems per metus išduodama apie 1,8 mln. egz. tomų ir suteikiama apie 50 000 bibliografinių informacijų. 1964 atidarytas suaugusiųjų abonementas, veikia vaikų lit-ros skyrius. Nuo 1966 Palangoje veikia vasarotojams skirtas R. b. filialas-skaitykla. Bibliotekinio ir bibliografinio darbo procesai bibliotekoje mechanizuojami. Pagr. saugykloje veikia automatinis knygų konvejeris, yra šviesos signalai skaitytojams, su Lietuvos ir kitų taryb. respublikų bibliotekomis palaikomi teletaipo ryšiai. Bibliotekoje įrengti telefonai automatai, informuojantys apie naujas knygas. Joje yra įrenginių klausyti muzikos įrašams bei mokytis užsienio kalbų; yra reprodukavimo, kopijavimo, mikrofilmavimo bei spausdinimo bazė.

R. b. kasmet išleidžia apie 150—200 spaudos lankų metodinės ir bibliografinės lit-ros. Iki 1969 išleista daugiau kaip 100 metodinių leidinių. Nuo 1949 R. b. leistas biuletenis „Bibliotekų darbas" 1961 virto mėnesiniu žurnalu. R. b. yra Lietuvos TSR rekomendacinės bibliografijos centras. Ji išleido daugiau kaip 200 rekomendacinių bibliografinių leidinių, tarp jų nemaža vaikams skirtų rodyklių. Be to, R. b. leidžia mėnesinius informacinius bibliografinius naujos lit-ros biuletenius, sudarinėja mokslinio informacinio pobūdžio bibliografijas (bibliografinį liet. rašytojų žodyną ir kt.). Bibliotekoje nagrinėjamos bibliotekininkystės ir bibliografijos problemos. Bibliotekoje dirba daugiau kaip 200 bibliotekininkų ir apie 100 pagalbinių darbuotojų.

Lit.: Respublikinė biblioteka (1919—1969), V., 1969.

RESPŪBLIKOS PREZIDEÑTAS — valstybės galva, renkamas tam tikram laikui daugelyje buržuazinių respublikų ir kai kuriose liaudies demokratijos šalyse.

Ėmusi organizuoti buržuazinę valstybę, Lietuvos Taryba 1918 vasarą buvo nutarusi paskelbti ją monarchija ir pirmuoju valstybės galva — karaliumi pakviesti hercogą fon Urachą, Viurtembergo grafą. Stiprėjant Lietuvoje rev. judėjimui, tas nutarimas buvo panaikintas ir valstybės galvos funkcijas ėmė vykdyti Valst. tarybos prezidiumas. 1919.IV.4, pakeitus laikinosios konstitucijos atitinkamą straipsnį, vietoj Valst. tarybos prezidiumo buvo įsteigtas valst. prezidento postas. Lietuvos prezidentu Valst. taryba išrinko A. Smetoną. 1920—22 R. p. pareigas ėjo Steigiamojo seimo pirmininkas A. Stulginskis. Pagal 1922 Lietuvos konstituciją R. p. rinko seimas (absoliučia balsų dauguma) 3 metams. Seimas $^2/_3$ balsų galėjo prezidentą atleisti, bet prezidentas turėjo teisę paleisti seimą, skelbti naujus jo rinkimus. R.p. kompetencijai priklausė atstovavimas respublikai, svetimų valstybių pasiuntinių priėmimas, ministro pirmininko pakvietimas ir pavedimas jam sudaryti ministrų kabinetą, seimo priimtų įstatymų skelbimas; jis buvo vyriausiasis respublikos ginkluotųjų pajėgų viršininkas, skelbė nepaprastąją padėtį. 1922—26 Lietuvos R. p. buvo A. Stulginskis, 1926 — K. Grinius. Po faš. perversmo 1926.XII.19 respublikos prezidentu buvo paskelbtas A. Smetona. Jis, paleidęs III seimą (1927. IV.12), panaikinęs galiojančią konstituciją, 1928.V.25 paskelbė naują konstituciją, kuri prezidento kadenciją pailgino ligi 7 metų ir nustatė, jog prezidentą renka „ypatingi tautos atstovai". Ši konstitucija respublikos prezidentui faktiškai atidavė visą valdžią: jis turėjo teisę leisti įstatymus, skirti bei keisti vyriausybę, paleisti seimą. 1931.XI.25 A. Smetona paskelbė Respublikos prezidento rinkimų įstatymą, kuris nustatė, kad „ypatingus tautos atstovus" renka valsčių, miestų ir apskričių tarybų nariai (tuo metu savivaldybėse jau visiškai viešpatavo faš. valdžios statytiniai, ir A. Smetonos perrinkimas buvo garantuotas). 1931.XII.11 116 „ypatingų tautos atstovų", kurių 107 buvo Lietuvių tautininkų s-gos nariai, balsavo už vie-

ninteli kandidatą į prezidentus A. Smetoną. Lygiai taip pat A. Smetona buvo perrinktas prezidentu ir 1938. Pagal 1938 konstituciją R. p. liko niekam nepavaldus, neatsakingas, neatskaitingas ir neatšaukiamas. 1940.VI.15 A. Smetonai pabėgus į Vokietiją, Lietuvos R. p. pareigas 1940.VI.15—18 ėjo ministras pirmininkas A. Merkys, o 1940.VI.18—VIII.25 Liaudies vyriausybės ministras pirmininkas J. Paleckis.

REŠELIÁUSKAS Henrikas [g. 1917.IV.22 Osipovičiuose (BTSR, Mogiliovo sr.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1944—45 Kauno miesto vykd. k-to plano komisijos pirmininkas. 1947 baigė Kauno un-tą. 1948—60 Kauno „Litekso" f-ko skyriaus ir cecho viršininkas, Lengvosios pramonės m-jos projektavimo konstravimo kontoros darbuotojas. 1961—69 Tekstilės pramonės in-to moksl. sekretorius, neaustinių medžiagų skyriaus viršininkas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie neaustinių (siūtinių bei klijuotinių) ir dubliuotų medžiagų gamybos technologiją, asortimentą.

REŠELIÁUSKAS Leopoldas [g. 1914.III.17 Liepojoje (Latvijos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1934 Šiauliuose baigė g-ją. 1935—37 tarnavo kariuomenėje. 1937—1939 dirbo Radviliškyje geležinkelio darbininku. 1939—41 studijavo mediciną Kauno un-te. 1942—44 Kęstučio partizanų būrio, veikusio Šiaulių aps., radistas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—49 part., adm. darbuotojas Vilniuje. Nuo 1949 Revoliucijos muziejaus direktorius.

REŠKETÀ — upė Telšių rj., Virvyčios kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 84 km^2. Prasideda Girkantiškės apylinkėse, 3 km į p. nuo Žarėnų. Teka r. kryptimi per Reškečio ež., Reškėtos, Šilų, Babrungės, Budrių pelkes. Įteka į Virvyčią 98 km nuo jos žiočių, ties Godeliais, 6 km į š. nuo Varnių. Intakai: dešinysis — Rudupis, kairieji — Šaltupis, Žiezdė. Vid. nuolydis 82 cm/km. Vaga kanalizuota, vasarą užželianti, ypač aukštupyje. Vyraujantis upės plotis 1—3 m, prie žiočių 4—5 m. Gylis 0,4—0,7 m. Debitas ties Godeliais (0,4 km nuo žiočių): maks. 25,2, vid. 0,98, min. vasarą 0,067, min. žiemą 0,064 m^3/s. Šaltomis žiemomis aukštupys užšąla iki dugno, o vasarą išdžiūsta. Ties žiotimis, 1—2 km ruože, R. patvenkta Virvyčios.

REŠKUTĖNAI — kaimas Švenčionių rj., 10 km į p. nuo Ignalinos, tarp Kretuono ir Kretuonykščio ežerų; apylinkės ir kolūkio centras. 261 gyv. (1970). Yra lentpjūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). 1888 buvo 143 gyv.; 1959 — 243 gyv.

RĖTAS (Rhete) Joachimas Jurgis [XVII a.] — spaustuvininkas. Gdansko spaustuvininko J. Reto sūnus. 1651 atvyko į Lietuvą, pakviestas vadovauti Kėdainių reformatų g-jos spaustuvei, steigiamai Lietuvos didžiojo etmono J. Radvilos iniciatyva. Atsigabeno dalį tėvo spaustuvės įrengimų. Manoma, kad Retą globojęs Kėdainių burmistras, literatas S. Jaugelis-Telega. 1653 R. išspausdino „Knygą nobažnystės krikščioniškos", S. Minvydo ir J. Božimovskio parengtą kalviniškąą „Katekizmą", „Maldas krikščioniškas", „Sumą, arba trumpą išguldymą evangelijų", keletą smulkesnių leidinių („Punkta miastu Kiejdańskiemu" ir kt.). Spaustuvės darbą sutrikdė švedų įsiveržimas (1655) ir J. Radvilos mirtis.

RĖTKĖ (Rethke, Rathke, Radike, Radeke) [XIV a.—XV a. pr.] — statybininkas. Manoma, kad, didžiojo kun-ščio Vytauto žmonos Onos pakviestas, atvyko iš Marienburgo ir su J. Purbachu iki 1390 pastatė Vilniaus Žemutinėje pilyje Onos bažnyčią (neišlikusi) bei prisidėjo prie Trakų pilies (Galvės ež. saloje) statybos.

RETÒRIKA [gr. *rhētorikē*] — iškalba, iškalbos mokslas. Atsirado Graikijoje apie VI—V a. pr. m. e., suklestėjo sen. Romoje. Vėliau R. plėtojo vid. amžių scholastai, renesanso ir baroko periodo rašytojai, pedagogai, filosofai. V. Europos m-lose iki XVIII a. pab.—XIX a. pr. dėstyta kaip savarankiška disciplina.

Lietuvos m-lose R. buvo dėstoma nuo jų kūrimosi pradžios (XIV—XV a.). Plačiausias R. kursas buvo skaitomas senajame Vilniaus un-te (1579—1832). R. buvo mokoma humanitarinėse klasėse (antroji mokymo pakopa po gramatikos klasių). R. vadovėlių lot. kalba parašė Vilniaus un-to profesoriai Ž. Liauksminas („Retorikos meno taisyklės ir iškalbingumo praktika", 1648; išplėstas variantas „Iškalbingumo praktika, arba retorikos meno taisyklės", 1658, XII leid. 1732), K. Vijūkas-Kojelavičius („Retorikos principai", 2 d., 1654), K. Chaleckis (1605, 1647), M. Charkevičius (1782), lenkų kalba — F. Golanskis (1766, 1808) ir kt. Ypač populiarus buvo Ž. Liauksmino vadovėlis, spausdintas įvairiuose V. Europos miestuose. XVIII—XIX a. Vilniuje buvo leidžiami antikos (Cicerono) ir vid. amžių autorių (F. Suareso) veikalai apie R. (originalo kalba ir išversti į lenkų kalbą). Nuo XIX a. R. vaidmuo ėmė mažėti. Ji kultivuojama tik teisinėje ir bažnytinėje praktikoje. Pirmuosius R. vadovėlius liet. kalba (skiriamus kunigų seminarijoms) parašė A. Baranauskas („Mokslas šventosios iškalbos", par. 1876) ir K. Jaunius („Dvasiškos iškalbos mokslas", par. apie 1906), bet jie neišspausdinti. Vėliau R. vadovėlių išleido B. Giedra („Retorika", 1932), J. Eretas („Menas kalbėti", 1935).

REUMATOLÒGIJA [gr. *rheumatos* — tekėjimo + *logos* — mokslas] — medicinos šaka, tyrinėjanti reumatines ligas (reumatą, reumatoidinį artritą, specifinius infekcinius artritus ir kt.) bei jų gydymą.

Reumatu (jis dar vad. Sokolskio ir Bujo liga) ir reumatinėmis sąnarių ligomis serga apie 4% pasaulio gyventojų. Tarybų Lietuvoje reumatu kasmet suserga maždaug 6—7 gyventojai iš 10 000. 1964 didžiųjų Lietuvos miestų ligoninėse reumatikai sudarė 2,5% ligonių.

Jau XIX a. Lietuvos gydytojai reumatą laikė ne tik sąnarių liga. Vilniaus med. d-jos (įst. 1805) protokoluose minima reumatinė angina, reumatinis otitas, reumatinis glositas ir kt. reumatinės ligos. R. klausimus tuo metu nagrinėjo Vilniaus un-to profesorius Joz. Frankas, 1804—23 dėstęs patologiją ir terapiją, vadovavęs terapinei klinikai. 1818 veikale „Praktiški bendri medicinos patarimai" („Praxeos medicae universae praecepte") jis aptarė R. klausimus, laikė reumatą dažna karštligės priežastimi. Pirmieji R. moksl. darbai Lietuvoje atlikti Vilniaus un-te XIX a. pradžioje. 1817 T. Volkovinskis apgynė med. daktaro disertaciją „Reumatinio širdies uždegimo istorija", kurioje vienas pirmųjų pasaulinėje med. lit-roje, beveik 20 metų anksčiau, negu buvo paskelbti G. Sokolskio ir Ž. Bujo širdies reumato stebėjimai, aprašė reumato pažeistą širdį. Vilniaus un-to profesorius L. Siaurukas 1853 paskelbė moksl. darbą apie reumato (ypač lėtinio) gydymą propilaminu. 1876, vos keli mėnesiai po to, kai reumatinio sąnarių uždegimo gydymo salicilo rūgštimi rezultatai buvo paskelbti med. lit-roje, Vilniaus med. d-joje buvo svarstomas gyd. S. Mošinskio pranešimas apie reumato gydymo salicilo rūgštimi rezultatus. 1934 V. Kuzmos, A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, M. Marcinkevičiaus, A. Domaševičiaus ir kt. gydytojų iniciatyva Kaune buvo įsteigta D-ja kovai su reumatu. Vienas iš pirmųjų stambių moksl. darbų R. klausimais buvo 1937 apginta J. Kupčinsko med. mokslų daktaro disertacija „Ūminio reumato etiologijos ir patogenezės klausimu".

Taryb. metais kova su reumatu pradėta valst. mastu. Reumatikams suorganizuota speciali med. pagalba. Atidarytas reumatologinis stacionaras Vilniuje, veikia kardioreumatologiniai centrai Vilniaus ir Kauno respublikinių klinikinių ligoninių poliklinikose, kardioreumatologiniai bei reumatologiniai kabinetai rajonų centruose (1969 jų buvo 30). Mokslinis bei metodinis R. darbo centras Lietuvoje yra Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-tas (tam darbui vadovauja in-to direktorius prof. L. Laucevičius), kuris nuo 1969 koordinuoja R. moksl. tyrimo darbus Pabaltijo taryb. respublikose. Reumatologiniai tyrimai vykdomi ir Kauno Med. in-te (vadovauja prof. J. Kupčinskas, už R. moksl. darbus 1966 gavęs Resp. premiją). Lietuvos reumatologai tiria reumato sukėlėjų — streptokokų ir jų filtruojamųjų formų savybes, biologiškai aktyvių medžiagų (nukleininių rūgščių, hormonų, katecholaminų, serotonino ir kt.) pakitimus ir jų priklausomybę nuo reumatinio proceso aktyvumo. Kompleksiškai tiriama neuroendokrininės sistemos įtaka eksperimentinio reumatinio proceso eigai, reu-

matikų kurortinio gydymo klausimai (patikslintos šio gydymo indikacijos ir kontraindikacijos). Sukurti eksperimentiniai autoalerginio miokardito ir sąnarių bei raumenų pažeidimo modeliai, reumatoidinio poliartrito diagnostikai pritaikyta tomografija, į R. praktiką įdiegti mikroelementų, kai kurių fermentų tyrimai, punkcinė kepenų biopsija, elektroninė ir liuminescencinė mikroskopija, radiospektrografija, elektromiografija, reografija. Reumatinės širdies ydos sėkmingai gydomos chirurginiu būdu, koreguojant arba protezuojant širdies vožtuvus (prof. J. Brėdikis, prof. A. Marcinkevičius ir kt.). Ypač rūpinamasi naujų priešreumatinių vaistų sintezavimu. Remiantis gyventojų sveikatos tikrinimu ir susirgimų reumatu dinamikos bei ryšio su aplinkos faktoriais stebėjimu, išaiškintas reumatinių sąnarių ligų paplitimas Lietuvoje (J. Dievaitienė, L. Gargasas, A. Matulis ir kt.). Nuo 1964 įvesta privaloma reumatinių ligų įskaitos (vad. signalinė) sistema (L. Gargasas), padedanti laiku sužinoti apie naujus susirgimus reumatu. 1967 įkurta Lietuvos TSR reumatologų moksl. d-ja (1970 turėjo 70 narių; pirm. J. Kupčinskas). Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-tas nuo 1959 leidžia moksl. darbų rinkinį ,,Reumatas" (iki 1970 išėjo 6 t.), 1962 ir 1968 išleido metodinius nurodymus gydytojams apie reumato diagnostiką, profilaktiką ir gydymą. Lietuvos reumatologų moksl. straipsnių išspausdinta Čekoslovakijos, Lenkijos, VDR, Vengrijos ir kt. šalių med. leidiniuose.

Nuo 1964 iki 1969 pirminis sergamumas reumatu Lietuvoje sumažėjo 40%, nuo 1954 iki 1969 letališkumas ligoninėse — 40—50%, mirtingumas nuo reumato — trečdaliu, reumato recidyvų ir paūmėjimų didžiuosiuose Lietuvos miestuose — 3—4 kartus. Dėl reumato intensyvesnio gydymo rečiau išsivysto širdies ydos.

Lit.: **M. Крикштопайтис,** Научные представления о ревматизме в работах Вильнюсского университета, опубликованных до известных работ Г. Сокольского и Ж. Буйо.— Материалы VI конференции по истории науки в Прибалтике, Вильнюс, 1965; **Л. Гаргасас,** Вопросы эпидемиологии ревматизма.— ,,Советское здравоохранение", М., 1965, № 8; **J. Kupčinskas,** Sėkmingos kovos su reumatiniais susirgimais penkiasdešimtmetis. — ,,Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 4; **Ю. Данис, Ю. Шюркус,** Очерки развития ревматологии в Советской Литве.— ,,Вопросы ревматизма", 1967, № 3; **Ю. Купчинскас,** Достижения в борьбе с ревматическими заболеваниями за 50 лет.— ,,Клиническая медицина", 1967, № 11; **Л. Лауцевичюс** [и др.], Достижения и перспективы профилактики ревматизма в Литовской ССР.— ,,Ревматизм", т. 6, Вильнюс, 1967.

RĒVAS Juozas [1914.XI.11 Virbalyje — 1943 Oriolo sr. (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1933 įstojo į LKJS. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Vienas iš Užnemunės valstiečių streiko organizatorių; už tai 1935 suimtas ir 1936 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose, Šiauliuose. 1940—41 adm. darbuotojas Tauragėje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

RĒVELTAS Leonas [g. 1938.V.26 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1961 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo ūkinį darbą Prienų rajone. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1966 dėsto Ž. ū. akademijoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie mechanizuotą runkelių nuėmimą.

REVKÒVSKIS Zigmantas [1807.VI.24 Vilniuje — 1893.XII.24 ten pat] — matematikas. Studijuodamas Vilniaus universitete, tyrinėjo naują matematikos šaką — tikimybių teoriją; 1827 baigęs un-tą ir gavęs magistro laipsnį, pasiūlė ją dėstyti aukštojoje m-loje ir pateikė jos kurso programą. 1830 Vilniaus un-te įkurta tikimybių teorijos katedra, o R. paskirtas jos vedėju ir profesoriumi. 1831 už vieno 1830—31 sukilimo organizatoriaus slėpimą ištremtas į Kaukazą kareiviu (iš tremties į Vilnių grįžo tik po 50 metų). Kaukaze netrukus ėmė vadovauti įvairiems geodezijos darbams, buvo pakeltas karininku, gavo kelių inžinieriaus vardą ir įgijo teisę savarankiškai dirbti. Nagrinėjo, kaip taikyti matematiką, tiriant inžinerinių darbų ekonominius klausimus, įrodinėjo, jog netolimoje ateityje mat. metodai bus plačiai taikomi ne tik įmonių, bet ir valstybių ekonominėje veikloje, dėl to iš dalies gali būti laikomas dabartinio matematikos panaudojimo ekonomikoje pradininku.

Lit.: **Z. Žemaitis,** Kibernetikos pradininkas — vilnietis. — ,,Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 11.

REVOLIÙCIJOS — esminiai visuomenės gyvenimo perversmai, kurie pakeičia visuomenės struktūrą. R. pobūdis (socialinis turinys), jų uždaviniai, varomosios jėgos (klasės, kurios jas vykdo), kovos formos, rezultatai ir reikšmė priklauso nuo tų šalių, kuriose R. vyksta, visuomenės ekonominės formacijos išsivystymo lygio, nuo ist. aplinkybių. Buržuazinės R. panaikino feodalinius gamybinius santykius, pakeitė juos kapitalistiniais ir įvedė buržuazijos valdžią. Imperializmo epochoje, atsiradus galimybei revoliucijoje įgyvendinti proletariato hegemoniją, darbininkų klasės s-gą su valstiečiais, susidaro sąlygos buržuazinėms R. peraugti į socialistines. Socialistinės (proletarinės) R. nuverčia burž. diktatūrą, įveda proletariato, veikiančio s-goje su valstiečiais, diktatūrą, likviduoja kapit. santvarką, sukuria naujus, socialistinius gamybinius santykius, panaikina socialinę ir nacionalinę nelygybę, žmonių išnaudojimą. Dabarties pasauliniam revoliuciniam judėjimui būdinga trijų pagrindinių jėgų — pasaulinės socializmo sistemos, darbininkų judėjimo kapitalistinėse šalyse ir nacionalinio išsivadavimo judėjimo — sąveika. Nacionalinės išsivaduojamosios, liaudies demokratijos, socialistinės R. suartėjo ir įgijo bendrų bruožų, nes jos visos yra antiimperialistinės.

Lietuvoje įvyko 3 R.: 1905—07 burž.-dem. revoliucija, 1918—19 proletarinė (socialistinė) revoliucija ir 1940 soc. revoliucija.

1905—07 BURŽUAZINĖ-DEMOKRATINĖ REVOLIUCIJA Lietuvoje buvo Rusijos pirmosios revoliucijos sudėtinė dalis. Daugianacionalinėje Rusijos imperijoje liaudį engė carizmas, dvarininkai, kapitalistai. Ne rusų tautybės darbo žmonės kentė ir nac. priespaudą. XX a. pr. Rusijos valstybėje naujomis įsigalėjusio imperializmo sąlygomis pradėjo bręsti rev. situacija. Ekonominė krizė ir 1904.I prasidėjęs Rusijos—Japonijos karas dar labiau padidino liaudies vargus, sustiprino visus klasinius prieštaravimus, klasių kovą. 1905 Rusijoje kilo revoliucija. Jos pagr. uždaviniai buvo nuversti monarchiją, įkurti dem. respubliką, likviduoti dvarininkų žemėvaldą, įvesti 8 val. darbo dieną, suteikti engiamoms imperijos tautoms lygias teises, užtikrinti joms nac. apsisprendimo teisę. Būdama buržuazinė-demokratinė, ji turėjo ir proletarinės R. bruožų: proletariatas buvo pagrindinė jos visuomeninė varomoji jėga, miesto ir kaimo masių hegemonas, o proletariniai kovos metodai — masiniai politiniai streikai, peraugę į ginkluotą sukilimą,— buvo viena svarbiausių priemonių masėms sukelti. Marksistinė darbininkų klasės partija — leninінė bolševikų partija — buvo organizuojanti revoliucijos jėga. Lietuvos darbininkų klasė kovojo kaip vienas daugianacionalinio Rusijos imperijos proletariato būrių. 1905—07 revoliucija buvo ir valstietiška, nes svarbiausias jos ekonominis uždavinys buvo išspręsti žemės klausimą. Valstiečiai buvo natūralūs proletariato sąjungininkai. Neatskiriama sudėtinė R. dalis buvo carizmo engiamų tautų nac. išsivadavimo judėjimas. Lietuvoje, kaip ir kituose ne rusų gyvenamuose Rusijos imperijos rajonuose, nac. išsivadavimo kova jungėsi su kova už socialinį išsivadavimą ir stiprino bendrą revoliucijos vystymąsi.

Revoliucija prasidėjo 1905.I.22(9), kai Peterburgo darbininkai, bolševikų raginimu atsakydami į carizmo piktadarybes, griebėsi ginklo. Daugianacionalinis Rusijos proletariatas parėmė Peterburgo darbininkus masiniais streikais ir demonstracijomis. Vilniaus ir Kauno darbininkai, vietos socialdemokratų šaukiami, I.24 pradėjo streikuoti. Vilniuje į streiką, trukusį iki I.29, įsijungė daugiau kaip 6000 darbininkų. Kaune streiką, trukusį iki I.31, pradėjo darbininkai metalistai — kovingiausias miesto proletariato būrys. Netrukus sustreikavo Šiaulių ir Panevėžio darbininkai. Streikų metu caro valdžia pasiuntė prieš darbininkus policiją, kazokų ir dragūnų būrius. Vilniaus gatvėse buvo suimta apie 100 žmonių. Sausio įvykiai pažadino liaudies polit. sąmoningumą, pakėlė ją į aktyvią rev. kovą. Jie paskatino visų tautybių darbininkus eiti išvien. 1905.II—III beveik 3 savaites streikavo apie 3000 darbininkų ir tarnautojų Vilniuje ir Naujojoje Vilnioje, buvo keliami

polit. ir ek. reikalavimai. Į streikų judėjimą įsijungė ir moksleiviai. 1905 pavasarį Kaune, Marijampolėje, Panevėžyje įvyko ek. streikai, Gegužės Pirmosios demonstracijos. Socialdemokratų rengiamuose mitinguose ir demonstracijose (Kupiškyje, Anykščiuose ir kitur) pradėjo dalyvauti valstiečiai ir ž. ū. darbininkai (kai kur su miestų darbo žmonėmis).

Revoliucijos pradžioje Lietuvoje rev. veiksmams trūko reikiamo polit. vadovavimo ir organizuotumo, nes kovingos socialdemokratų jėgos buvo išsklaidytos daugelyje org-jų. Lietuvoje veikė ir *Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos* (RSDDP) vietos org-jos, ir *Lietuvos Socialdemokratų partija* (LSDP), ir *Bundas*, ir *Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratija*, ir „Draugo" org-ja (1905 vasarą ji pasivadino Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija — LSDDP, o 1905 rudenį susijungė su LSDP), ir *Lenkijos Socialistų partija* Lietuvoje (lenk. PPS na Litwie), kuriose buvo nemaža oportunistų. Veikė t. p. eserų bei kitos socialistų vardu besidangstančios smulkiaburžuazinės org-jos.

Didelę reikšmę rev. jėgų sutelkimui turėjo 1905.IV.25—V.10 įvykęs RSDDP III suvažiavimas, kuris parengė revoliucinę bolševikų partijos strategiją bei taktiką, ir netrukus po jo pasirodęs V. Lenino veikalas „Dvi socialdemokratijos taktikos demokratinėje revoliucijoje", kuriame Leninas moksliškai pagrindė bolševikų strateginį planą ir taktinę liniją, išvystė burž.-dem. revoliucijos peraugimo į soc. revoliuciją teoriją, nurodė, kaip reikia kovoti už demokratiją ir socializmą. Leninines pažiūras, bolševikų partijos keliamus rev. lozungus Lietuvoje skleidė laikraščiai „Vperiod" („Pirmyn"), „Proletarij" („Proletaras"), vėliau „Novaja žizn" („Naujasis gyvenimas"). Lenininius lozungus propagavo RSDDP Šiaurės vakarų s-gos, RSDDP vietinių org-jų nariai bolševikai ir nacionalinių s-d. org-jų rev. veikėjai. Bolševikai savo veikloje vadovavosi RSDDP III suvažiavimo įpareigojimu siekti susitarimo su nacionalinėmis s-d. org-jomis, derinti su jomis rev. veiksmus, stengtis, kad būtų sudaromos sąlygos visoms s-d. organizacijoms susijungti į vieningą revoliucinę marksistinę partiją.

1905 vasarą revoliucija Lietuvoje stiprėjo, nors oportunistiniai socialdemokratijos vadovai liaudies judėjimą stengėsi pasukti vien nac. reikalavimų linkme. Miestuose vyko masiniai ek. ir polit. streikai, mitingai, demonstracijos, susirėmimai su policija ir kariuomene. Vilniuje 1905.VI—VII septynias savaites truko odininkų streikas, kuriame dalyvavo apie 1000 žmonių; Kaune streikavo metalistai ir daugiau kaip 1000 Nemuno sielininkų. Protestuodami prieš dragūnų smurtą, Kauno darbininkai 1905.VIII.8 paskelbė polit. streiką, o VIII.9 dragūnų nužudytų 2 asmenų laidotuvės virto didele demonstracija prieš carizmą (joje dalyvavo daugiau kaip 10 000 žmonių). Į polit. kovą prieš patvaldystę, dėl dem. laisvių ėmė stoti vis daugiau valstiečių, sustiprėjo agrar. judėjimas. Valstiečiai kovojo dėl dvarininkų užgrobtų servitutinių žemių, savavališkai kirto dvarininkų miškus, šienavo pievas, ginčytinose naudmenose ganė gyvulius, sueigose reikalavo žemės bežemiams ir mažažemiams. Prasidėjo masinis dvarų darbininkų judėjimas — savarankiška kaimo proletariato kova prieš išnaudotojus (ypač Panevėžio, Šiaulių, Marijampolės, Naumiesčio ir Vilkaviškio aps.). Dvarų darbininkai reikalavo, kad būtų pagerinta jų ekonominė padėtis, sutrumpinta darbo diena, padidintas darbo užmokestis. Didelį agitacinį ir organizacinį darbą jų tarpe nuveikė LSDDP nariai, ypač V. Kapsukas, kuris suformulavo dvarų darbininkų reikalavimus (jie buvo išspausdinti atsišaukimuose ir žrn. „Darbininkas"), suorganizavo daugelį streikų ir vadovavo jiems. Daugeliu atvejų dvarų darbininkų judėjimas įgydavo polit. kovos bruožų. 1905.VII.30 Joniškyje buvo suorganizuotas 16 aplinkinių dvarų streikuojančių darbininkų bei valstiečių mitingas ir demonstracija (apie 3000 jo dalyvių žygiavo su raudona vėliava ir lozungu „Šalin caro valdžią!"; per susidūrimą su dragūnais žuvo 3 demonstrantai). Reakc. dvasininkai, Seinų vyskupystės valdytojo prelato J. Antanavičiaus ir kitų klerikalizmo vadovų raginami, stengėsi padėti caro valdžiai slopinti rev. judėjimą.

Rusijos imperijos rev. judėjimo įbauginta, norėdama apgauti liaudį, atitraukti ją nuo revoliucijos, caro valdžia 1905.VIII.19(6) paskelbė manifestą dėl patariamosios *Valstybės dūmos* (Buligino dūmos) sušaukimo. Bolševikai ragino boikotuoti šią masėms apgauti skirtą dūmą, kovą prieš ją susieti su ginkluoto sukilimo rengimu. Aktyvaus dūmos boikoto lozungas sutelkė beveik visą Rusijos socialdemokratiją. Lietuvos s-d. org-jos irgi laikėsi aktyvaus dūmos boikoto taktikos. 1905 vasaros pabaigoje LSDP CK paskelbė „Lietuvos Socialdemokratų partijos manifestą", kuriame buvo iškeltas ginkluoto sukilimo šūkis. 1905 rudenį V. Kapsuko vadovaujama LSDDP, siekdama sutelkti s-d. jėgas, susivienijo su LSDP; pastarojoje sustiprėjo rev. kryptis. Visos šalies liaudies rev. veiksmai Buligino dūmą sužlugdė.

1905.X.20 Maskvoje prasidėjęs geležinkelininkų polit. streikas virto visuotiniu streiku, apėmė visą valstybę. Jo metu Lietuvos darbininkų klasė veikė jau organizuočiau, su didele rev. energija. 1905.X.25 sustreikavo Lietuvos geležinkelininkai. Visuotiniam Vilniaus darbininkų streikui X.26—XI.3 vadovavo s-d. org-jų sudarytas Jungtinis streiko k-tas. 1905.X.29 demonstruojančius darbo žmones apšaudė kariuomenė; 5 buvo užmušti, apie 30 sužeista. 1905.XI.3 per darbo žmonių susirėmimą su kariuomene ir policija žuvo 7 ir buvo sužeista apie 20 žmonių. Žuvusiųjų laidotuvėse dalyvavo apie 40 000 žmonių. 1905.X.31—XI.2 vyko visuot. politinis streikas Kaune; X.31 demonstracijoje ten dalyvavo apie 5000 žmonių. 1905.XI.1, masėms reikalaujant, iš Kauno kalėjimo buvo paleista polit. kalinių grupė. Visuot. polit. streikas apėmė t. p. Šiaulius, Panevėžį, Marijampolę, Vilkaviškį, Kalvariją, Jonavą, Naumiestį ir kitus Lietuvos miestus; streikavo darbininkai, tarnautojai, moksleiviai.

Visos Rusijos imperijos darbo žmonių vieningų rev. veiksmų spaudžiama, caro valdžia buvo priversta daryti nuolaidų. 1905.X.30(17) manifestu caras pažadėjo piliet. laisves, įstatymų leidžiamąją Valst. dūmą. Lapkričio pr. buvo paskelbta, kad amnestuojami polit. kaliniai, nebereikalaujama išperkamųjų mokesčių už skirtinę žemę. Tai buvo pirmoji revoliucijos pergalė. Proletariatui iškovojus sau ir visai liaudžiai, kad ir trumpam laikui, žodžio, spaudos, profsąjungų ir kt. org-jų laisvę, pirmą kartą Rusijoje ėmė legaliai eiti ir rev. laikraščiai. Peterburge pasirodė bolševikų laikr. „Novaja žizn" („Naujasis gyvenimas"), kurio platinimo skyrius įsikūrė

Revoliucijos. Caro kariuomenės nušautų demonstrantų laidotuvės Vilniuje 1905.X

ir Vilniuje. Vilniaus ir Kauno darbininkai ėmė organizuoti profs-gas.

Spalio streikas ir caro manifestas nulėmė Rusijos valstybės klasinių ir politinių jėgų išsidėstymą. Liberalinė buržuazija manifestą priėmė su entuziazmu, rev. jėgos — priešiškai. Su bolševikais jį kritikavo ir Lietuvos s-d. org-jos; jos ragino darbininkus, visą liaudį nepasiduoti apgaulei, rengtis nuversti carizmą ginklu. Lietuvos miestuose 1905.XI—XII vyko masiniai streikai (pvz., XI.29 prasidėjęs pašto ir telegrafo darbuotojų visuot. streikas Vilniuje truko 23 dienas), susirinkimai, mitingai, demonstracijos, miestuose ir valsčiuose pradėta organizuoti ginkluotus darbininkų ir kaimo varguomenės būrius. Kovoje su carizmu Rusijos proletariatas sukūrė naujus sukilimo ir rev. valdžios organus — darbininkų deputatų tarybas. Lietuvoje jungtiniai streikų k-tai ar jungtinės s-d. org-jų komisijos iš esmės vykdė darbininkų deputatų tarybų funkcijas. Rev. įvykiai Rusijoje buvo postūmis ir carizmo engiamų tautų nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, kurį rėmė rusų darbininkų klasė, bolševikų partija. Lietuvos valstiečių kova prieš feod. liekanas susiliejo su nac. išsivadavimo kova ir 1905 rudenį jau apėmė visas apskritis (1905. X—XII įvyko 172 valstiečių ir ž. ū. darbininkų mitingai, demonstracijos, 1905. I—IX — 45). LSDP org-jų vadovaujami, valstiečiai nuginkluodavo žandarus, policiją, atsisakinėjo mokėti mokesčius ir atlikinėti prievoles, vaikė senąsias valsčių v-bas ir teismus, kūrė dem. būdu išrinktus vietinės valdžios organus, m-las gimtąja kalba, naikino valstybines degtinės parduotuves; kai kur jų ginkluoti būriai užpuldinėjo caro kariuomenės dalinius, baudžiamuosius būrius. Aktyviausiai kovojo kaimo varguomenė. Ypač didelį užmojį revoliuciniai valstiečių veiksmai įgijo Ukmergės, Zarasų, Panevėžio ir Šiaulių apskrityse, kai kur jie čia pradėjo įgyti partiz. kovos formą. RSDDP Šiaurės vakarų s-gos atsišaukimai (išleisti 1905.XII), platinami daugiausia Vilniaus gub. kaimuose, skleidė bolševikų lozungus, ragino valstiečius vykdyti agrar. revoliuciją, kurti valstiečių rev. k-tus, imti dvarininkų žemę, kovoti išvien su darbininkų klase. Plačiai Lietuvoje paplito V. Kapsuko 1905.XI išleistas LSDP atsišaukimas „Vyrai, už ginklų!".

Kylant revoliucijai, suaktyvėjo liberalinė buržuazija. Burž. polit. veikėjai, stengdamiesi išplėsti savo įtaką, sulaikyti valstiečius nuo ginkluotos kovos ir nuo agrar. revoliucijos, 1905.XII.4—5 sušaukė *Lietuvių suvažiavimą Vilniuje* (burž. spaudoje dažnai vadinamą Didžiuoju Vilniaus seimu). Suvažiavimas, atvykusių į jį darbo žmonių spaudžiamas, pripažino, kad carizmas yra svarbiausias liaudies priešas ir kad geresnį gyvenimą galima sukurti tik laimėjus kovą su senąja tvarka, iškėlė reikalą stoti kovon kartu su sukilusiais Rusijos imperijos tautų darbo žmonėmis, pareikalavo Lietuvai autonomijos ir pabrėžė, kad ją galima išsikovoti tik galutinai sugriovus „dabartinę prispaudimo tvarką". Be to, suvažiavimas reikalavo liet. kalbos teisių valdžios įstaigose ir m-lose, ragino boikotuoti caro valdžios įstaigas, nemokėti mokesčių, neiti į kariuomenę, neleisti vaikų į valdžios m-las, uždarinėti degtinės parduotuves. Tačiau tame suvažiavime dalyvavę LSDP vadovai, laikydami buržuaziją darbininkų klasės sąjungininke revoliucijoje, taikstėsi su buržuazija, nerėmė rev. valstiečių ir darbininkų keliamų agrar. reikalavimų. Socialdemokrato S. Kairio su liberalais ir klerikalais parengta kompromisinė suvažiavimo rezoliucija nešaukė liaudies sukilti, nutylėjo žemės klausimą. Todėl 200 suvažiavimo dalyvių — revoliucinių ž. ū. darbininkų ir valstiečių — susirinkimas, kuriam pirmininkavo V. Kapsukas, 1905.XII.6 priėmė rezoliuciją, kuri ragino liaudį ginkluotis, kurti rev. k-tus liaudies sukilimui vadovauti ir valdžiai paimti.

1905.XII rev. įvykiai pasiekė kulminaciją. Daugelyje šalies vietų vyko ginkluoti sukilimai. Paremdami Maskvos Darbininkų deputatų tarybos XII.20(7) paskelbtąjį visuot. polit. streiką, kuris netrukus peraugo į ginkluotą sukilimą, XII.21(8) sustreikavo Vilniaus geležinkelininkai, o XII.24(11) Vilniuje prasidėjo visuot. polit. streikas. XII.22(9) Kaune prasidėjo masiniai mitingai, demonstracijos, o XII.25(12) — visuot. polit. streikas, susidūrimai su kariuomene. 1905.XII.25(12) visuot. streikas prasidėjo Naujojoje Vilnioje, XII.27 (14) — Panevėžyje. S-d. org-jos derino savo veiksmus, Vilniuje, Kaune, Panevėžyje sudarinėjo jungtinius k-tus. Įv. miestuose darbininkai ginklavosi. Bolševikai iš RSDDP org-jų, rev. socialdemokratai iš nac. org-jų stengėsi įtraukti į sukilimą valstiečius, stiprino rev. agitaciją kar. įgulose. Marijampolėje ginkluoto sukilimo rengimui vadovavo V. Kapsukas drauge su ten dislokuoto 111 Dono pėstininkų pulko rev. kareiviais. Kareiviai t. p. bruzdėjo Alytaus, Kauno, Panevėžio įgulose.

Vyraujanti Rusijos valstybės gyventojų daugumos rev. judėjimo forma 1905.XII tebebuvo visuot. polit. streikas. Lietuvoje rev. veiksmai gruodžio mėn. į ginkluotą sukilimą irgi neperaugo; tai atsitiko daugiausia dėl to, kad caro valdžiai pavyko suimti rengiamo sukilimo vadovus, pakeisti nepaklusnias kar. įgulas ištikimomis, kad s-d. org-jų vadovybėse, be rev. veikėjų, buvo ir oportunistų, kad rev. socialdemokratų jėgos buvo išsklaidytos daugelyje org-jų, kad vadovavimas rev. įvykiams atsiliko nuo darbininkų ir valstiečių rev. ryžtingumo. Ginkluotas sukilimas nebuvo pakankamai parengtas nei politiniu, nei organizaciniu-techniniu atžvilgiu, ginkluoti būriai ir kovos draugovės buvo negausios ir negalėjo ginklu kovoti su kariuomene, kurioje rev. darbas buvo silpnas. Lietuvos darbo žmonėms kovoti buvo ypač sunku ir dėl to, kad čia, pasienio rajone, kar. įgulos buvo gausesnės, negu kitur.

Nuslopinusi ginkluotą sukilimą Maskvoje, caro valdžia, dvarininkų, reakcinių buržuazijos sluoksnių ir reakc. dvasininkų talkininkaujama, ėmėsi dar žiauresnių represijų, teroro. Revoliucija palaipsniui ėmė slūgti, prasidėjo jos traukimosi etapas. Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, miesto ir kaimo darbo žmonės, nepaisydami baudžiamųjų būrių siautėjimo, trėmimų, kalėjimų, traukėsi kovodami. Rev. kovoje suartėjo įv. tautybių darbininkai, sustiprėjo nacionalinių s-d. org-jų ryšiai su RSDDP. 1906—07 vyko masiniai streikai ir demonstracijos Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir kt. miestuose. Darbininkai kovojo prieš lokautus, prieš juodašimtišką kun. K. Olšausko 1906 įsteigtą Šv. Juozapo d-ją, kūrė profs-gas. Plito valstiečių agrar. judėjimas, vyko dideli ž. ū. darbininkų streikai (1905—07 jų įvyko daugiau kaip 300, juose dalyvavo apie 10 000 darbininkų).

Sustiprėję rev. socialdemokratai ėmė lemti LSDP veiklos pobūdį. Rinkimus į I Valst. dūmą (1906.II—III) Lietuvos s-d. org-jos, kaip ir bolševikai, tikėdamosi naujo revoliucijos pakilimo, boikotavo. Tačiau revoliucija slūgo, ir II Valst. dūmos atžvilgiu jos pakeitė taktiką, siekdamos Valst. dūmą panaudoti kaip tribūną revoliucijos interesams. LSDP konferencija, įvykusi 1906. XI.14—19(1—6), nutarė dalyvauti rinkimuose į II Valst. dūmą (1907.III.5). Kauno gub. iš 6 išrinktų atstovų 5 buvo socialdemokratai ar jiems artimi žmonės. Lietuvos socialdemokratai II Valst. dūmoje (1907.V) paskelbė savo agrar. programą, kuri reikalavo konfiskuoti dvarininkų žemę. V. Leninas pažymėjo, kad ji agrariniu klausimu sutampa su RSDDP programa, bet kartu nurodė ir jos nac. ribotumą, paaiškino, kad žemės klausimas valstiečių naudai gali būti išspręstas tik sutelkiant valstiečius revoliucijos pergalei pasiekti visos Rusijos valstybės mastu.

1905—07 revoliucijos pralaimėjimo pagr. priežastys buvo šios: gaivališkai susidariusi revoliucijos stovykla — proletariato ir valstiečių s-ga — buvo nepakankamai tvirta ir organizuota; ryžtingiausi darbininkų, valstiečių ir kareivių rev. veiksmai vyko ne vienu metu; pati darbininkų klasė veikė nepakankamai organizuotai; dėl menševikų, oportunistų ir nacionalistų veiklos socialdemokratų nac. org-jose ne visi proletariato būriai buvo reikiamai parengti lemiamiems mūšiams su carizmu ir nevienodai ryžtingai veikė; nebuvo reikiamos vienybės darbininkų klasės avangarde — RSDDP; 1905 su ja nebuvo susijungusios nacionalinės s-d. org-jos, proletariato rev. jėgos neturėjo vieningo vadovaujančio centro; revoliuciją išdavė liberalinė buržuazija; carizmui padėjo užsienio kapitalistai.

Nors 1905—07 revoliucija ir pralaimėjo, ji sudavė galingą smūgį caro patvaldystei. Darbo žmonės, nors ir trumpam laikui, gavo kai kurias burž.-dem.

laisves. Carizmas buvo priverstas sušaukti atstovaujamąjį susirinkimą — Valst. dūmą. Darbininkai išsikovojo kiek geresnes gyvenimo sąlygas, trumpesnę darbo dieną, valstiečiai — išperkamųjų mokesčių už žemę panaikinimą, žemės reformos paspartinimą.

1905—07 revoliucijos priversta, caro valdžia panaikino Lietuvoje įstatymą, ribojantį valstiečių teisę pirkti žemę, lietuviams leido mokytojauti visoje Lietuvoje ir dėstyti liet. kalbą m-lose. Susidarius palankesnėms sąlygoms, Lietuvoje pradėjo kurtis įv. pobūdžio kultūrinės d-jos, ėmė sparčiau vystytis lietuvių nac. kultūra. Lietuvos darbo žmonės revoliucijos metu įgijo didelį polit. patyrimą; dauguma jų įsitikino, kad reakc. dvasininkai gina carizmą ir išnaudotojus, kad liberalinė liet. buržuazija bijo lemiamų rev. mūšių ir nenori visiškos revoliucijos pergalės, kad nacionaliniam ir socialiniam išsivadavimui pasiekti reikalinga visų Rusijos imperijos tautybių darbo žmonių kovos s-ga. Lenininių idėjų poveikis ir revoliucijoje įgytoji patirtis sustiprino LSDP rev. sparną, liet. rev. socialdemokratai daugeliu svarbių klausimų (ginkluoto sukilimo prieš carizmą, dvarininkų žemės konfiskavimo, pažiūrų į liberalinę buržuaziją ir t t.) priartėjo prie bolševikų pozicijų. Tai pasireiškė LSDP 1906.IX konferencijos nutarimuose, paskelbtoje *autonomistų* platformoje, V. Kapsuko straipsniuose žemės klausimu, atskiruose liet. socialdemokratų reikalavimuose, iškeltuose II Valst. dūmoje, LSDP VII suvažiavimo (1907) nutarimuose. 1905—07 revoliucijoje užsigrūdinę lietuvių proletariniai revoliucionieriai (V. Kapsukas, Z. Angarietis, P. Eidukevičius ir kt.) vėliau tapo LKP organizatoriais ir 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje vadovais.

1918—19 PROLETARINĖ REVOLIUCIJA — pirmasis aktyvios revoliucinės kovos už soc. visuomenės sukūrimą Lietuvoje etapas, kurio svarbiausioji išdava — polit. valdžios didžiojoje krašto dalyje perėjimas darbininkų klasei, kovojančiai s-goje su visais darbo žmonėmis, Lietuvos valstybingumo atkūrimas taryb. santvarkos pagrindu. Vadovaujanti šios R. jėga buvo LKP, kuri, remdamasi leninine socialistinės R. teorija, atsižvelgė ir į bendrus revoliucijos dėsningumus, ir į specifines rev. kovos ypatybes Lietuvoje, t. p. į tarpt. padėtį. *Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos* pergalė, Tarybų valdžios sukūrimas Rusijoje, Rusijos darbo žmonių kova už soc. santvarką suteikė ir Lietuvos liaudžiai aiškią socialinio bei nacionalinio išsivadavimo perspektyvą, davė akstiną bręsti Lietuvos rev. jėgoms. Lietuvos darbo žmonės pritarė Tarybų valdžios dekretams apie taiką ir žemę, tos valdžios priimtai „Rusijos tautų teisių deklaracijai". Lietuvoje sustiprėjo proletariato rev. kova, nac. išsivadavimo judėjimas. Socialinio išsivadavimo kovą, įgijusią aiškias Tarybų valdžios sukūrimo perspektyvas, stengėsi sustabdyti vietiniai išnaudotojai (buržuazija, dvarininkai). Jų partijos (krikščionys demokratai, liaudininkai ir pažangiečiai, vėliau susiformavę į tautininkų s-gą) rėmėsi vok. okupantais, o savo klasiniams siekimams pridengti kėlė Lietuvos nepriklausomybės lozungą. Jiems padėjo dešinieji LSDP lyderiai, kurie, žavėdamiesi burž. nepriklausomybės perspektyva, trukdė darbininkų klasinį sąmonėjimą, skatino juos bendradarbiauti su liet. buržuazija. Pastarosios klasiniai interesai atsispindėjo *Lietuvos Tarybos* 1917.XII.11 ir 1918. II.16 aktuose, kurių svarb. tikslas buvo atplėšti Lietuvą nuo Tarybų Rusijos, nuslopinti augantį darbo žmonių rev. judėjimą, išsaugoti kapit. santvarką, pasidalyti su vok. imperialistais valdžią arba, susidarius palankioms tarpt. sąlygoms, paimti ją patiems. Darbo žmonės į Lietuvos Tarybą žiūrėjo priešiškai ir savo išsivadavimo viltis siejo su soc. revoliucija, kuri galėjo išspręsti ir nac. klausimą, ir įgyvendinti jų naudai politinius bei socialinius-ekonominius pertvarkymus.

1918.III Tarybų Rusijai ir Vokietijai pasirašius *Bresto taikos* sutartį, į Lietuvą ėmė grįžti karo pabėgėliai, demobilizavęsi kariai. Daugelis sugrįžusiųjų buvo aktyvūs Spalio revoliucijos dalyviai, nemaža jų priklausė bolševikų partijai. Jie skleidė Tarybų valdžios idėjas. 1918 pavasarį Lietuvoje pradėjo kurtis pirmosios kom. kuopelės, o 1918 vasarą ir rudenį jų jau buvo beveik visame krašte. Jas steigė vietos rev. socialdemokratai, revoliucingai nusiteikę darbininkai, valstiečiai, liaudies inteligentai ir grįžę iš Tarybų Rusijos komunistai. 1918.VIII.14 Vilniuje įvyko nelegalus rev. socialdemokratų pasitarimas, nutaręs Lietuvoje kuriamą darbininkų klasės partiją pavadinti Komunistų partija. Parengti marksistinei-lenininei partijai dirvą daug padėjo RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuras, iš Tarybų Rusijos siunčiama liet. kom. spauda. 1918.IX.15 Užbaliuose (Kapsuko rj.) įvyko pirmoji Lietuvos kom. org-jų konferencija, priėmusi RKP(b) programą. Organizacinį partijos kūrimo darbą užbaigė LKP I suvažiavimas, įvykęs 1918. X.1—3 Vilniuje. Jis paskelbė, kad pagrindinis kom. org-jų tikslas yra soc. revoliucija, proletariato diktatūra, Tarybų valdžia.

Palankios soc. revoliucijai sąlygos (tiek išorinės, tiek vidinės) Lietuvoje susidarė 1918 rudenį. 1918.XI.9 kilus burž.-dem. revoliucijai Vokietijoje, pradėjo dar sparčiau irti okup. režimas Lietuvoje; okup. kariuomenės įgulose stiprėjo rev. nuotaikos, kurias skatino Vokietijos kair. socialdemokratų („Spartako" s-gos) veikla. Tarybų Rusija, 1918. XI.13 anuliavusi Bresto taikos sutartį, įgijo galimybę teikti tiesioginę polit. ir kar. pagalbą vokiečių okupuotų kraštų darbo žmonėms. Lietuvoje subrendo rev. situacija — susidarė objektyvios politinės-socialinės sąlygos sėkmingai darbininkų ir valstiečių kovai už Tarybų valdžią. Komunistai išvystė intensyvią veiklą, padėjusią subręsti ir subjektyvioms revoliucijos sąlygoms. Nei okupantai, nei A. Voldemaro 1918.XI.11 sudarytoji buržuazinė laikinoji Lietuvos vyriausybė neturėjo jėgų sulaikyti darbo žmonių rev. kovos stiprėjimo. LKP CK 1918.XI pab. iškėlė šūkį kurti proletarinės valdžios organus — darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių atstovų tarybas, paragino miesto ir kaimo darbo žmones pačius imti valdžią. Pirmosios *darbininkų atstovų tarybos* susikūrė 1918.XI Kalvarijoje, Sedoje, 1918.XII jos buvo išrinktos Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir kitur. 1918.XII rev. situacija peraugo į soc. revoliuciją — prasidėjo masiniai darbo žmonių rev. veiksmai, kurių tikslas buvo išvyti vok. okupantus, nuversti burž. valdžios organus, sukurti darbininkų ir darbo valstiečių valdžią. Varomosios revoliucijos jėgos buvo proletariatas ir bežemiai bei mažažemiai valstiečiai. Pastarieji sudarė absoliučią krašto gyventojų daugumą ir buvo suinteresuoti radikaliu žemės klausimo išsprendimu. Revoliucijos proceso Lietuvoje ypatybę sudarė tai, kad darbininkų klasės kova už socializmą, darbo valstiečių rev.-dem. judėjimas už žemę susijungė su visos liaudies nac. išsivadavimo judėjimu prieš vok. okupaciją (ši aplinkybė padėjo įtraukti į revoliuciją vidutiniuosius visuom. sluoksnius, svarbiausia — vidutiniuosius valstiečius). Revoliucijos centru tapo LKP CK 1918.XII.8 sudaryta Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė (pirmininkas V. Mickevičius-Kapsukas, nariai: Z. Aleksa-Angarietis, P. Svotelis-Proletaras, A. Jakševičius, K. Cichovskis, K. Kernovičius, A. Vainšteinas-Branovskis, S. Dimanšteinas). 1918.XII.15 paskelbta Tarybų valdžia Vilniaus mieste. 1918.XII.16 rev. vyriausybė išleido svarbiausiąjį revoliucijos dokumentą — manifestą, kuriuo sukilusių Lietuvos darbo žmonių vardu paskelbė, kad visa valdžia Lietuvoje pereina darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų taryboms. Tai buvo suverenios *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos* — darbininkų ir valstiečių valstybės — įkūrimo dokumentas. Manifeste buvo iškelta rev. vyriausybės programa: dvarininkų, stambiųjų ūkininkų, bažnyčių, vienuolynų bei dvasininkų žemės su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi, miškų, vandenų ir žemės gelmių, geležinkelių, pašto įstaigų, bankų, telegrafo ir telefono tinklų, f-kų ir g-lų, urmo sandėlių *nacionalizacija*, 8 val. darbo dienos įvedimas, darbininkų ir kaimo varguomenės skolų turčiams panaikinimas, darbo užmokesčio sutvarkymas, kova su spekuliacija ir kt. Manifestas nurodė, kad Lietuvos darbo žmonės ateityje žengs išvien su Tarybų Rusija ir kitomis socializmo keliu pasukusiomis šalimis. Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės sudarymas, jos manifesto paskelbimas reiškė, kad atkuriamas Lietuvos valstybingumas, tik jau kokybiškai nauju socialiniu turiniu

ir pažangiausia forma — Tarybų forma. Tarybų Lietuvos įkūrimą darbo žmonės, LKP CK paraginti, 1918.XII.16—19 parėmė visuot. polit. streikais ir masinėmis demonstracijomis Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, daugelyje apskričių centrų. Visur jie ėmė valdžią. 1918. XII.21 vienintele miesto valdžia pasiskelbė Kauno Darbininkų atstovų taryba (pirm. V. Griškelis), XII.25 — Panevėžio Darbininkų atstovų taryba (pirm. I. Olševskis), 1919.I.1 — Šiaulių Darbininkų atstovų taryba (pirm. J. Dumša). 1918. XII—1919.I Tarybų valdžios organai buvo sukurti didžiojoje Lietuvos dalyje (šiaurinėje ir rytinėje; ž. žemėlapį II tome prie p. 464). Tarybų valdžios organų susikūrė kai kur ir Užnemunėje; vienur — Vilkaviškyje, Kybartuose, Gižuose — jiems vok. okupantai sutrukdė paimti valdžią, kitur — Kalvarijoje, Kazlų Rūdoje, Pilviškiuose, Liudvinave, Šunskuose, Raudenyje, Višakio Rūdoje, Lukšiuose — tarybos kurį laiką vykdė valdžios funkcijas. Soc. revoliucijai visur vadovavo LKP, savo politika išsikovojusi didelę įtaką masėse. Tai rodo ir rinkimų į svarbiausiųjų miestų darbininkų atstovų tarybas duomenys: Kauno Darbininkų atstovų taryboje iš 45 atstovų 35 buvo komunistai, Šiaulių Darbininkų atstovų taryboje iš 35 atstovų — 25 komunistai, Panevėžio Darbininkų atstovų taryboje iš 22 atstovų — 14 komunistų; Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos kom. frakcijai iš 202 atstovų priklausė 96, ji buvo didžiausia ir vadovavo visai tarybos veiklai.

Tarybų Rusijos vyriausybė 1918.XII.22 V. Lenino pasirašytu dekretu pripažino Lietuvos TSR nepriklausomybę. Tai įtvirtino jos valstybingumą ir tarpt. požiūriu. Pripažindama aukščiausiąja Lietuvos valdžia Tarybų valdžią, o iki Tarybų suvažiavimo — V. Kapsuko vadovaujamą Laikinąją rev. vyriausybę, RTFSR Liaudies Komisarų Taryba (LKT) įpareigojo visas karines ir civilines Tarybų Rusijos valdžios įstaigas teikti Tarybų Lietuvos vyriausybei bei kariuomenei visokeriopą paramą. RTFSR LKT 1918.XII.22 dekretą 1918.XII.23 patvirtino Tarybų Rusijos Centro Vykd. K-tas. RTFSR vyriausybė pasiuntė Tarybų Lietuvai padėti kovoje su kontrrevoliucinėmis jėgomis kai kuriuos savo kar. junginius — Pskovo diviziją (nuo 1919. I.21 — Lietuvių divizija; į ją 1919.I.21 buvo įjungtas lietuviškas dalinys — Vilniaus penktasis šaulių pulkas) ir Internacionalinę diviziją (nuo 1919.I.23— II latvių divizija). Šie Raudonosios Armijos junginiai, atvykę į Lietuvą tuomet, kai didesnėje jos dalyje jau buvo įsikūrę Tarybų valdžios organai, sudarė palankias salygas Tarybų valdžios organu kuriamajai veiklai.

1919.II.18—20 Vilniuje įvyko Lietuvos Darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių atstovų tarybų I suvažiavimas (jame dalyvavo 221 delegatas, iš jų 166 komunistai). Jis pritarė Laikinosios rev. vyriausybės darbui, pakvietė darbo žmones susitelkti apie Komunistų partiją, Tarybų valdžią, patvirtino Lietuvos TSR valst. org-jos struktūrą, paremtą dem. centralizmo principais, paskelbė, kad aukščiausioji valst. valdžia respublikoje yra Tarybų suvažiavimas, o laikotarpiu tarp suvažiavimų — suvažiavimo renkamas Centro Vykdomasis Komitetas (CVK), savo ruožtu renkantis vykd. valdžios organą — Liaudies Komisarų Tarybą; pabrėžė, kad visa valdžia centre ir periferijoje priklauso miesto ir kaimo proletarų ir pusiau proletarų renkamoms taryboms. Suvažiavimo nutarimuose ekonominiais klausimais buvo sukonkretinta ir išplėsta atitinkama Laikinosios rev. vyriausybės manifesto dalis. Atsižvelgdamas į Vakarų imperialistų puolimo grėsmę, suvažiavimas pritarė RKP(b) CK 1919.I.16 rekomendacijai sujungti Lietuvos ir Baltarusijos taryb. respublikas, išrinko Lietuvos CVK, kuris artimiausiu metu turėjo susijungti su Baltarusijos CVK ir bendrame posėdyje išrinkti jungtinę vyriausybę. Tarybų suvažiavimas įstatymiškai įformino Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įkūrimą.

1919.II.27 Vilniuje įvykusiame jungtiniame Lietuvos TSR ir Baltarusijos TSR Centro Vykd. K-tų posėdyje buvo sudarytas bendras 100 narių CVK (po 50 narių nuo kiekvienos respublikos; jo prezidiumo pirmininkas — K. Cichovskis, sekretorius — R. Pileris, nariai — J. Doleckis, S. Ivanovas, P. Pikelis, P. Svotelis, J. Unšlichtas) ir išrinkta jungtinė Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Taryba (pirm. V. Kapsukas).

Ekonominis Tarybų Lietuvos gyvenimas buvo tvarkomas pagal Laikinosios rev. vyriausybės manifestą ir Tarybų valdžios skelbiamus dekretus. Buvo nacionalizuota ar sekvestruota didesnės maisto, medžio apdirbimo, popieriaus, metalo apdirbimo įmonės, spaustuvės, geležinkeliai, pašto ir telegrafo įstaigos, formavosi visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė paremta ūkio sanklodа. 1918.XII.31 vyriausybė nutarė įvesti 8 val. darbo dieną, buvo nustatyti įv. kategorijų darbininkų ir tarnautojų atlygiai. Vilniuje ir kitur pradėjo veikti nemaža pram. įmonių. Ypač buvo rūpinamasi gyventojų maitinimu, kova su spekuliacija. Žemės ūkis buvo pertvarkomas pagal Laikinosios rev. vyriausybės 1919.I.14 dekretą, kuriuo buvo panaikinta žemės priv. nuosavybė. Dvarininkų ir buožių, bažnyčių ir vienuolynų žemės su visu inventoriumi turėjo pereiti valstybės nuosavybėn be išpirkimo. Žemė, kurią valdė mažažemiai bei vidutiniai valstiečiai, buvo jiems ir paliekama. Nacionalizuotuose dvaruose buvo kuriami taryb. ūkių tipo liaudies ūkiai, kuriuos tvarkė renkami darbininkų k-tai. Tačiau dvarininkų žemės išdalijimo bežemiams ir mažažemiams valstiečiams klausimas nebuvo keliamas ir sprendžiamas, todėl susilpnėjo darbininkų klasės s-ga su valstiečiais.

Tarybų valdžia išvystė plačią kultūrinę veiklą. Ji paskelbė, kad įvedamas visuotinis privalomas mokymas gimtąja kalba, perėmė visas priv. m-las, bažnyčią atskyrė nuo valstybės; buvo kuriami kursai suaugusiųjų neraštingumui likviduoti, įvairios kultūros ir švietimo įstaigos; imtasi priemonių kultūros vertybėms (archit-ros paminklams, dailės kūriniams, pvz., M. Čiurlionio paveikslams) išsaugoti. 1919.III.13 Liaudies Komisarų Taryba paskelbė nutarimą atkurti Vilniaus universitetą.

Tarybų valdžios darbą nutraukė užsienio interventų (Lenkijos ir Vokietijos), t. p. liet. buržuazijos kar. dalinių, kurių organizavimą rėmė JAV, Anglija, Vokietija, puolimas. Imperialistai stengėsi Lietuvoje, kaip ir Latvijoje bei Estijoje, sudaryti placdarmą kovai prieš Tarybų Rusiją, kordoną V. Europai apsaugoti nuo Spalio revoliucijos idėjų. 1919.I.10—15 vok. kariuomenė išvaikė Kauno Darbininkų atstovų tarybą; netrukus buvo nuslopinti soc. revoliucijos židiniai Užnemunėje.

Tarybų Lietuvos gynybos organizavimui vadovavo Komunistų partija. 1919. I.13 buvo sudaryta Lietuvos Rev. kar. taryba (pirm. V. Kapsukas, nariai F. Norvydas, L. Morozovas). I.20 buvo įkurtas tos tarybos operatyvinis organas — R. Rasiko vadovaujamas Lietuvos TSR Karo reikalų liaudies komisariatas, o III.24 — J. Unšlichto vadovaujamas Lietuvos ir Baltarusijos TSR Karo reikalų liaudies komisariatas. Kovai su interventais ir vietos kontrrevoliucija buvo suorganizuotas Vilniaus penktasis šaulių pulkas, Žemaičių šaulių pulkas, Liet. divizijos atsargos batalionai Vilniuje, Panevėžyje, raudonarmiečių kuopos ir būriai daugelyje apskričių (ž. *Tarybinė Armija*).

Tarybų Lietuvos raudonarmiečiai su atvykusiais padėti Tarybų Rusijos ir Tarybų Latvijos kar. daliniais didvyriškai kovėsi už Tarybų valdžią. Tačiau jėgos buvo nelygios. 1919.III.11 vok. interventai užėmė Šiaulius. 1919.IV.19 kontrrevoliuciniams lenkų legionieriams įsiveržus į Vilnių, tuoj pat buvo sudaryta Lietuvos ir Baltarusijos TSR Gynybos taryba (pirm. V. Kapsukas, nariai M. Kalmanovičius, J. Unšlichtas), kuri perėmė visą civ. ir kar. valdžią, ėmė rūpintis visais kar. klausimais, sustiprino kovą prieš kontrrevoliuciją. Atkaklūs Vilniaus gynėjų mūšiai su interventais vyko 3 paras. 1919.IV.21 lenkų legionieriai Vilnių užėmė. Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos CK ir taryb. vyriausybė persikėlė į Minską. Z. Angarietis, kaip partijos CK ir taryb. vyriausybės įgaliotinis, buvo paliktas Daugpilyje, kad galėtų operatyviai vadovauti taryb. valdžios organams kontrrevoliucionierių neužimtuose rajonuose, part. darbui priešo užnugaryje. 1919. V.31 Lietuvos ir Baltarusijos TSR Gynybos taryba pasiūlė RTFSR CVK sudaryti taryb. respublikų sąjungą. Analoginius pasiūlymus pateikė Ukrainos ir Latvijos TSR. 1919.VI.1 Visos Rusijos Tarybų CVK, sutikus visoms taryb. respublikoms, nutarė sudaryti Rusijos, Ukrainos, Latvijos, Lietuvos ir Baltarusijos taryb.

respublikų kar. s-gą. Ta s-ga reiškė naują, svarbų taryb. respublikų bendradarbiavimo etapą.

1919.V—VIII fronte vyko sunkūs gynybiniai mūšiai, kuriuose ypač pasižymėjo Vilniaus penktasis šaulių pulkas. Raudonosios Armijos dalinius tuo metu ėmė smarkiau pulti ir Lietuvos burž. kariuomenė. 1919.V.3 Raudonosios Armijos daliniai pasitraukė iš Ukmergės, V.25 — iš Panevėžio, V.30 — iš Kupiškio. 1919.VI vid. frontas kiek stabilizavosi Obelių—Daugailių (Utenos rj.) gynybos linijoje. 1919.VIII.26 Lietuvos burž. kariuomenė užėmė Zarasus. Tarybų valdžia buvo nuslopinta visoje Lietuvoje. Jungtinė Lietuvos ir Baltarusijos TSR 1919 rudenį nustojo gyvavusi. Svarbiausia Tarybų valdžios Lietuvoje pralaimėjimo priežastis buvo kontrrevoliucijos kar. jėgų (jų pagr. dalį sudarė lenkų ir vokiečių interventai) persvara. Tarybų Rusija pakankamos ginkluotos paramos negalėjo suteikti, nes ji pati įnirtingai kariavo prieš imp. valstybių intervenciją ir baltagvardiečius. Tarybų valdžios pozicijas Lietuvoje silpnino ir kai kurios Komunistų partijos klaidos darbininkų ir valstiečių sąjungos bei kitais klausimais.

1918—19 proletarinė R. ir Tarybų valdžios idėjos paliko gilių pėdsakų Lietuvos darbo žmonių sąmonėje; polit. valdžios iškovojimas, darbininkų ir valstiečių respublikos sukūrimas liko jų kovos tikslu. LKP kūrybiškai išnagrinėjo ir apibendrino 1918—19 kovų patyrimą, padarė svarbias teorines bei praktines išvadas, kurios padėjo jai telkti darbo žmones tolesnėms išsivadavimo kovoms.

1940 SOCIALISTINĖ REVOLIUCIJA — antrasis rev. kovos už soc. visuomenės sukūrimą Lietuvoje etapas, dėsningas ilgus metus vykusios klasių kovos rezultatas. Ji reiškė ist. posūkį liet. tautos gyvenime. Lietuva, nusimetusi kapit. išnaudojimo jungą, įstojo į taryb. vystymosi kelią, tapo lygiateisiu TSRS nariu.

Jau 1920 Lietuvos darbininkų *streikai*, Kauno įgulos kareivių sukilimas (ž. *Sukilimai*) ir kiti klasių kovos reiškiniai parodė, kad, nuslopinusi 1918—19 revoliuciją, buržuazija triumfuoti negali. 1926.XII.17 faš. perversmas buvo visų buržuazijos reakc. jėgų puolimo prieš kylantį rev. judėjimą rezultatas. Tačiau fašizmas klasių kovos smarkėjimo nesulaikė. Į kovą prieš fašizmą įsijungė ir neproletariniai visuom. sluoksniai, ta kova darėsi vis masiškesnė. 1935 streikavo Užnemunės ir Dzūkijos valstiečiai, 1936 Kaune įvyko visuotinis politinis darbininkų streikas. Monopolijų ir užsienio kapitalo interesams tarnaujanti faš. valdžios vidaus ir užsienio politika darbininkų klasę ir darbo valstietiją stūmė į vis didesnį skurdą. Darbininkų realiojo ir nominaliojo uždarbio mažėjimas, chroniškas nedarbas, žemos ž. ū. produktų supirkimo kainos ir dideli valstiečių mokesčiai brandino objektyvias kovos prieš fašizmą ir burž. santvarką aštrėjimo prielaidas. Ta kova ėmė įgauti vis ryškesnį polit. pobūdį. Kapituliantiškas faš. valdžios elgesys Lenkijos ultimatumo metu (1938) ir hitlerininkams užgrobiant Klaipėdos kr. (1939) sukėlė didžiulį pasipiktinimą, kuris apėmė ne tik darbininkus ir valstiečius, bet ir inteligentiją bei buržuazijos dem. sluoksnius. Po Klaipėdos kr. netekimo faš. režimas pateko į ekonominę ir politinę aklavietę, valdančiųjų viršūnių krizė vis stiprėjo, kartu ėmė bręsti visos burž. santvarkos krizė. 1939 sustiprėjus hitlerinės agresijos grėsmei, rev. antifaš. kovos centr. uždaviniu pasidarė krašto nac. nepriklausomybės išsaugojimas. Jį sėkmingai išspręsti galima buvo tik likviduojant faš. režimą, sudemokratinant valst. santvarką, bendradarbiaujant su TSRS. LKP, vadovaudamasi Kominterno VII kongreso nutarimais, nuosekliai to siekė, telkė apie proletariatą visas patriotines antifašistines Lietuvos jėgas. Tam tikslui tarnavo bendro darbininkų fronto pagrindu LKP iniciatyva kuriamas antifašistinis liaudies frontas.

II pasaul. karas pradėjo naują bendrosios kapitalizmo krizės etapą, atvėrusį realias galimybes soc. revoliucijoms Pabaltijo valstybėse. 1939.X.10 buvo pasirašyta *Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartis*, pagal kurią TSRS perdavė Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kraštą. Nors faš. valdžia Vilniaus atgavimą stengėsi atvaizduoti kaip savo nuopelną, LKP paraginus, X.11—12 Kaune įvyko masinės antifaš. demonstracijos, darbo žmonės dėkojo Tarybų Sąjungai už Vilniaus kr. grąžinimą, už hitlerinės okupacijos pavojaus atitolinimą. Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartis sudarė Lietuvos darbo žmonėms naujas sąlygas kovoti prieš faš. režimą, nes pagal tą sutartį į Lietuvą įvestos taryb. kar. dalys kliudė hitlerinei Vokietijai įvykdyti intervenciją, susilpnino imperializmo pozicijas Lietuvoje. Europoje vykstančio imp. karo sąlygomis Lietuvoje pašlijo ūkinė pusiausvyra, smarkiai pablogėjo ekonominė darbo žmonių padėtis, pagausėjo bedarbių. Ek. sunkumai paaštrino darbo žmonių nepasitenkinimą visuom. santvarka, padidino darbininkų klasės rev. aktyvumą. Darbo žmonių kova prieš faš. valdžią reiškėsi dažnais streikais (1940.II.13 Lampėdžių viešųjų darbų darbininkų streikas ir jų susidūrimai su policija, Kauno įmonių darbininkų solidarumo streikas, bedarbių demonstracijos Panevėžyje, Rokiškyje, valstiečių streikai Alytaus, Biržų, Kauno aps. ir kitur). Valdančioji buržuazijos viršūnė, vidaus ekonominės ir politinės padėties bei tarpt. įvykių sukrėsta, praradusi savarankiško valstybės tvarkymo perspektyvą, tebestiprino ryšius su faš. Vokietija ir kitomis faš. valstybėmis, griežtino faš. terorą, ėmėsi veiksmų savitarpio pagalbos sutarčiai su TSRS sužlugdyti, rengėsi atiduoti Lietuvą Vokietijos protektoratui, į kurį žiūrėjo kaip į priemonę burž. santvarkai Lietuvoje išsaugoti. Be to, ji ėmėsi klastos ir provokacijų prieš Raudonosios Armijos įgulų karius, jas aptarnaujantį personalą. Tuo valdančioji buržuazijos viršūnė

Revoliucijos: mitingas Kaune, Vileišio (dab. Tarybų) aikštėje, 1940.VI; Liaudies Seimo atstovai pas „Maisto" fabriko (Kaune) darbininkus 1940.VII

visiškai izoliavosi nuo masių. Darbo žmonės, Komunistų partijos vadovaujami, stojo prieš tokią antiliaudinę faš. valdžios politiką. Tačiau nei darbo žmonių reikalavimai, nei TSRS vyriausybės įspėjimas (1940.V.25) Lietuvos faš. reakcijos provokacinių veiksmų nesulaikė. Todėl TSRS vyriausybė 1940.VI.14 įteikė Lietuvos vyriausybei pareiškimą, kuriame buvo išdėstyti savitarpio pagalbos sutarties pažeidimo atvejai ir reikalavimai, kurių įvykdymas laiduotų sutarties laikymąsi. Lietuvos kariuomenės vadovybės parama TSRS vyriausybės priemonėms savitarpio pagalbos sutarčiai išsaugoti sukėlė visišką sąmyšį Lietuvos faš. stovykloje. Tarp savęs kariaujančios Vakarų imp. valstybės Lietuvos buržuazijai paramos nesuteikė. Liaudies judėjimo verčiama, faš. vyriausybė 1940. VI.15 TSRS vyriausybės reikalavimus priėmė. Remiantis savitarpio pagalbos sutartimi ir Lietuvos vyriausybės 1940. VI.15 sutikimu, į Lietuvą buvo įvesti papildomi Raudonosios Armijos daliniai. Tai galutinai demoralizavo Lietuvos buržuaziją. Darbo žmonės, Komunistų partijos vadovaujami, išėjo į aikštes ir gatves, reikalaudami nuversti faš. režimą. Prezidentas A. Smetona 1940.VI.15 pabėgo į Vokietiją. Faš. valdžios aparatas buvo paralyžiuotas. Šie įvykiai paskatino rev. jėgas veikti. 1940.VI.15 LKP CK iškėlė rev. reikalavimus: sudaryti naują, demokratinę vyriausybę, grąžinti liaudžiai dem. teises, paleisti polit. kalinius revoliucionierius. Soc. revoliucija prasidėjo, kovojant už šių reikalavimų įgyvendinimą. 1940.VI.17 buvo sudaryta J. Paleckio vadovaujama Liaudies vyriausybė. Ji ėmė vykdyti proletariato diktatūros funkcijas, į valdžią atėjo darbininkų klasė, remiama darbo valstiečių ir kitų darbo žmonių sluoksnių. Pagrindines Liaudies vyriausybės veiklos kryptis nustatė LKP. Liaudies vyriausybė, LKP vadovaujama, vykdė esminius politinius ir socialinius-ekonominius pertvarkymus, turinčius tikslą likviduoti išnaudotojiškus santykius, sukurti soc. demokratiją, stiprinti draugiškus santykius su TSRS. Liaudies vyriausybė legalizavo LKP, LKJS, Lietuvos Liaudies pagalbos s-gą, darbininkų profs-gas, likvidavo reakc. org-jas, amnestavo polit. kalinius komunistus ir kt. antifašistus (daugelis jų tuoj pat įsijungė į valdžios aparatą, iš kurio buvo šalinami reakc. elementai). Pirmiausia iš pagrindų buvo pertvarkomi buržuazijos diktatūros saugojimui ir liaudies slopinimui tarnavę valdžios organai — Valst. saugumo departamentas ir visas kitas Vidaus reikalų m-jos aparatas. Į centr. laikraščių redakcijas, ELTĄ, radiją ir kitas masinės informacijos ir propagandos įstaigas buvo paskirti dirbti komunistai ir kt. antifašistai. Legaliai pradėjo eiti LKP CK organas „Tiesa", kiti LKP bei LKJS laikraščiai. Naujus valst. aparato kadrus rinko ir skirstė LKP CK. Soc. revoliucijos laimėjimams ginti, svarb. įstaigoms ir pram. objektams saugoti buvo sudaryta liaudies milicija. Kariuomenė buvo perorganizuota į Liaudies kariuomenę, joje buvo įsteigtas polit. darbuotojų in-tas, kuriamos LKP ir LKJS org-jos. Į bankus, pramonės ir prekybos įmones, stambius dvarus buvo paskirti komisarai. F-kuose sukurti darbininkų k-tai pradėjo kontroliuoti gamybą. Vykdydama rev. pertvarkymus ir įtvirtindama proletariato diktatūrą, LKP rėmėsi TSKP patirtimi. Faš. diktatūros nuvertimas, Liaudies vyriausybės politinės ir ekonominės priemonės dar labiau padidino Lietuvos darbininkų, darbo valstiečių, inteligentijos rev. aktyvumą. 1940. VII.14—15 įvyko Liaudies Seimo rinkimai. Didelės piliečių daugumos (balsavo 95,51% visų rinkėjų) išrinktas Liaudies Seimas, reikšdamas liaudies valią, 1940. VII.21 paskelbė Lietuvą tarybų socialistine respublika ir nutarė prašyti TSRS AT, kad priimtų ją į TSRS sudėtį; jis įstatymais įtvirtino soc. revoliucijos iškovojimus, padėjo politinius ir ekonominius *socializmo* kūrimo Lietuvoje pagrindus (ž. *Kultūrinė revoliucija, Žemės reforma*). 1940.VIII.3 TSRS Aukščiausioji Taryba priėmė Lietuvos TSR į Tarybų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis.

Lit.: **V. Kapsukas,** Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija, 2 d., Petrapilis—Smolenskas, 1918—20 [II leid.— Raštai, t. 7, V., 1964]; **Z. Angarietis,** Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija, t. 1—2, [Smolenskas], 1921; **Z. Angarietis,** Pirmieji Lietuvos bolševikai, [Smolenskas], 1921; **V. Kapsukas,** Lietuvos Komunistų partijos užgimimas.—„Komunaras", 1922, Nr. 2; **V. Kapsukas,** Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, Ch., 1934 [II leid.— V., 1958]; **Z. Angarietis,** LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.), Maskva, 1935 [II leid.— V., 1962]; **J. Žiugžda,** Lietuvių tautos kova dėl Tarybų valdžios 1918—1919 m., K., 1948; **R. Šarmaitis,** Darbo žmonių kova dėl Tarybų valdžios Lietuvoje 1918—1919 m., V., 1948; **V. Niunka,** Tarybų valdžios įsikūrimo Lietuvoje trisdešimtosios metinės, V., 1949; **M. Požarskas,** Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje (1940—1941 m.), V., 1955; **P. Girdzijauskienė,** 1905—1907 metų revoliucija Lietuvoje, V., 1955; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, [straipsnių rinkinys], V., 1957; **J. Jurginis,** 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje, V., 1958; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2—4, V., 1958—65; **R. Šarmaitis,** Marksizmo-leninizmo idėjų plitimas Lietuvoje iki 1918 metų. — Su marksizmo vėliava, V., 1959; Революция 1905—1907 гг. в Литве, Вильнюс, 1961; **J. Žiugžda,** Buržuazinės santvarkos Lietuvoje krizė ir fašistinės diktatūros nuvertimas (1939—1940).— Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 1—4, V., 1962—64; Lietuvos TSR istorija, t. 2—3, V., 1963—65; Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais (Dokumentų rinkinys), V., 1965; **K. Navickas,** TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais, V., 1966; **A. Sniečkus,** Spalio revoliucija ir Lietuva. — „Komunistas", 1967, Nr. 11; **B. Vaitkevičius,** Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1967; Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967; Борьба за Советскую власть в Прибалтике, М., 1967; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. — „Komunistas", 1967, Nr. 1—12, 1968, Nr. 1—4; **A. Tyla,** 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime, V., 1968; **A. Sniečkus,** Pusė amžiaus su kovos ir darbo vėliava. —„Komunistas", 1969, Nr. 1; Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; **A. Sniečkus,** Tarybų Lietuva klestėjimo keliu, V., 1970; Leninizmo pergalė Lietuvoje, V., 1970; О характере революции 1940 года в Прибалтике (Материалы научной дискуссии), Таллин, 1970; **A. Butkutė-Ramelienė,** Lenininė socialistinės revoliucijos teorija ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. — „Komunistas", 1970, Nr. 7.

„REVOLIUCIJOS KELIU"— komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, išleistas (1 nr.) 1935.VII Kaune. LKP CK nurodymu išleido Rev. inteligentų būrelis. Pagr. autorius ir redaktorius G. Zimanas. Rašė apie Lietuvos inteligentijos vietą rev. judėjime, paskelbė dalį M. Gorkio str. „V. I. Leninas".

REVOLIUCIJOS MUZIEJUS, Lietuvos TSR Revoliucijos muziejus (1940 Liaudies kovų muziejus, 1941 Revoliucijos muziejus, 1948—65 Istorijos-revoliucijos muziejus),— kultūrinė įstaiga, sauganti ir renkanti medžiagą apie Lietuvos darbo žmonių revoliucinį judėjimą nuo XIX a. pabaigos. Įkurtas 1940.VIII.1 Kaune, dabartinio Ist. muziejaus patalpose. Muziejus rinko rev. judėjimo Lietuvoje ist. medžiagą, 1940 pab. padėjo įkurti TSRS Tautų muziejuje (Maskvoje) Lietuvos TSR skyrių, LKP V suvažiavimo metu (1941) surengė parodą. Po šios parodos 2 salėse buvo įrengta LKP pogr. veiklos ekspozicija. Vok. faš. okupacijos metais muziejus buvo uždarytas, daug jo fondų sunaikinta. 1946 atkurtas Vilniuje. Muziejaus fonduose yra daugiau kaip 70 000 eksponatų (fotografijų, dokumentų, laikraščių ir kt.). Jame saugoma marksizmo-leninizmo klasikų veikalų leidiniai lietuvių ir kt. kalbomis, XIX a. pab.—XX a. pr. Lietuvoje išleisti ir platinti s-d. org-jų laikraščiai ir atsišaukimai; RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro ir Lietuvos reikalų komisariato 1918 metų leidiniai, Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės, Tarybų valdžios vietinių organų 1918—19 dokumentai; LKP, LKJS 1919—40 plakatai, atsišaukimai, brošiūros, pogrindyje gamintos ir per rev. šventes keltos raudonos vėliavos, kalėjusių rev. judėjimo dalyvių rankraščiai, laiškai, rankdarbiai; burž. valdžios uždarytų profs-gų archyviniai dokumentai; rev. judėjimo dalyvių nuotraukos; V. Kapsuko, P. Eidukevičiaus, V. Rekašiaus ir kitų rev. judėjimo veikėjų asmeniniai daiktai; Liaudies Seimo deklaracijos; nuotraukos, vaizduojančios hitlerininkų žiaurumus; žmonių, nužudytų Paneriuose, IX forte (Kaune) ir Pirčiupyje, daiktai bei dokumentai; partiz. judėjimo dalyvių nuotraukos, ginklai; D. Tėvynės karo metais TSRS gilumoje gyvenusių ir dirbusių lietuvių dokumentai; Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karių nuotraukos, laiškai, asmeniniai daiktai, ginklai, laikr.

Revoliucijos muziejaus Vilniuje ekspozicijos dalis

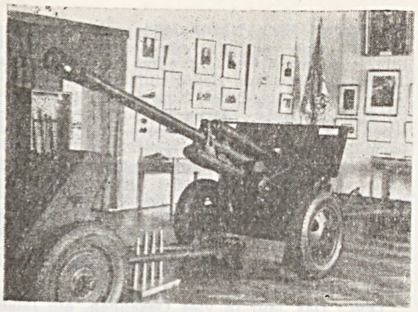

Revoliucijos muziejaus Vilniuje ekspozicijos dalis

„Tėvynė šaukia" komplektai; medžiaga apie taryb. karius, išvadavusius Lietuvą iš vok. okupantų; taryb. aktyvistų, žuvusių kovoje su burž. nacionalistais Lietuvoje pokario metais, daiktai, dokumentai ir nuotraukos; taryb. metais pastatytų g-lų produkcijos pavyzdžiai; dovanos, atsiųstos Tarybų Lietuvai iš kitų taryb. respublikų ir užsienio šalių. 1957 baigta kurti nuolatinė ekspozicija 9 salėse. Muziejaus filialai: F. Dzeržinskio namas muziejus (įst. 1959) ir LKP I suvažiavimo namas muziejus Vilniuje (įst. 1968), taryb. žmonių masinių žudynių hitlerinės okupacijos metais memorialinis muziejus Paneriuose (įst. 1960), fašizmo aukoms atminti muziejus Pirčiupyje (įst. 1960). 1968 muziejų (su filialais) aplankė 100 000 lankytojų, iš jų 70 000 — ekskursantai. Muziejus rengia progines ir kilnojamąsias parodas. Jame vyksta pionierių sueigos, VLKJS nario bilietų įteikimo ceremonijos, kuriose dalyvauja rev. judėjimo ir D. Tėvynės karo dalyviai, rengiami rev. ir ist. įvykių bei jų dalyvių sukakčių minėjimai. Kasmet į įvairias Lietuvos vietas muziejus siunčia ekspedicijas, kurios renka tų vietų rev. praeities medžiagą. 1940—41 muziejaus direktorius J. Būtėnas, 1946 E. Švarcas, 1946—47 I. Budionovas, 1947—48 E. Švarcas, nuo 1949 L. Rešeliauskas.

„REVOLIÙCINIS DARBININKAS"— komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1932.VIII.25—1937.IX.17 Kaune. Leido LKP Kauno rj. k-tas. Išliko 39 nr. Redkolegijoje dirbo J. Bulavas, M. Jofė, V. Niunka, J. Vinickis ir kt. Bendradarbiavo Ch. Aizenas, Z. Angarietis, J. Bulavas, Ch. Levinas, S. Maiminas, I. Meskupas, V. Niunka, V. Pušinaitis, A. Šimanas, J. Vinickis, G. Zimanas ir kt. Rašė apie LKP Kauno miesto ir rajono org-jos veiklą, Kauno darbininkų streikus, pramonės ir žemės ūkio darbininkų bei valstiečių išnaudojimą. Informavo apie socializmo kūrimą, socialinį draudimą Tarybų Sąjungoje. Ragino stiprinti kovą prieš fašizmą, remti streikuojančius Užnemunės valstiečius, boikotuoti 1936 seimo rinkimus, dalyvauti 1936 Darbo rūmų rinkimuose, demaskavo socialdemokratų lyderius, eserus, trockistus. Rašė apie pasaulinį lietuvių kongresą, įvykusį 1935 Kaune. Skelbė Lietuvos Komunistų partijos Kauno rj. komiteto, parajonių ir rajono konferencijų nutarimus.

„REVOLIÙCINIS FRÒNTAS"— kairiojo socialdemokratinio jaunimo žurnalas, išėjęs (1 nr.) 1933.V Kaune. Išleido socialdemokratinio jaunimo s-gos „Žiežirba" centro k-tas. Faš. valdžios konfiskuotas. Apie žurnalą buvo susispietę s-d. jaunimo s-gos „Žiežirba" ir Kauno un-to studentų d-jos „Žaizdras" kairesnieji nariai — kovos prieš fašizmą ir bendro fronto su komunistais šalininkai. Paskelbė A. Dagio, J. Gelžinio, A. Klimkos (A. Valionio), A. Žukausko ir kt. straipsnių, smerkiančių klerikalinę ideologiją, reformizmą, dešiniųjų socialdemokratų oportunizmą.

„REVOLIÙCINIS LIÁUDIES FRÒNTAS"— komunistinis nelegalus laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1936 pradžioje. Išleido LKP Prienų parajonio k-tas (J. Abacevičius, I. Ratneris ir kt.). Išspausdintas rotatoriumi. Rašė apie Užnemunės darbo valstiečių padėtį, ragino juos kovoti prieš faš. valdžią.

„REVOLIÙCINIS MOKSLEĨVIS" — komunistinis nelegalus hektografuotas neturtingosios moksleivijos laikraštis, ėjęs 1933—34 Kaune. Leido LKJS Kauno rj. k-to moksleivių komisija. 1933.XII išėjo Nr. 1, 1934.I—III — Nr. 1—3. Bendradarbiavo K. Bartkus, A. Jacovskis, V. Niunka, K. Trinkūnas, K. Vinokurovas ir kt. Spausdino nelegali „Auroros" spaustuvė. Skelbė antifaš. straipsnius, rašė apie neturtingųjų moksleivių materialinę būklę, faš. valdžios savavaliavimą, rev. moksleivių uždavinius, TSRS m-las. Išspausdino korespondencijų iš Kauno un-to, Kauno aukštesniosios technikos m-los, Ž. ū. akademijos, Kauno „Aušros" g-jos.

„REVOLIUCIONIẼRIUS" — socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos laikraštis, ėjęs 1927—29 Karaliaučiuje ir nelegaliai platintas Lietuvoje. Išėjo 13 nr. Smerkdamas faš. režimą, laikraštis propagavo individualinį terorą, laikėsi antikom. pozicijų.

„REVOLIUCIONNAJA ARMIJA" („Революционная армия" — „Revoliucinė armija") — nelegalus laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1906.VIII Vilniuje rusų kalba. Išleido eserų vadovaujama Karinė revoliucinė Lietuvos org-ja.

REVŪCKAS Petras [g. 1904.III.3 Marijampolėje] — pažangus Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Marijampolės g-joje. 1929 emigravo į Urugvajų. Beveik visą laiką Montevidėjuje dirbo skerdykloje. 1931 įstojo į Lietuvių liaudies teatrą, įsijungė į Lietuvos rev. kaliniams šelpti k-to veiklą. Nuo 1936 dalyvavo Ispanijos respublikonams remti k-to veikloje. 1947 suorganizavo Montevidėjaus radijo savaitines liet. valandėles, yra jų atsakingasis vedėjas. Kartu laikr. „Darbas" redakcinės kolegijos narys.

RĖZÀ Jonas [1576.V.25 Tilžėje — 1629. VIII.30 Karaliaučiuje] — Rytų Prūsijos lietuvių raštijos veikėjas. Tėvas buvo Tilžės m-los vedėjas. Tilžėje baigęs vid. mokslą, R. nuo 1591 Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Mokėjo lietuviškai ir dėl to 1599 buvo paskirtas Tilžės m-los kantoriumi. 1600—21 Tolminkiemio, 1621—29 Karaliaučiaus lietuvių evangelikų parapijos kunigas. Parengė spaudai J. Bretkūno išverstas psalmes — Biblijos vertimo VI knygą. Komisijos patikrintas ir pataisytas, šis R. darbas („Psalteras Dovydo") 1625 buvo išspausdintas. Be paties R. dedikacijos, knygos pradžioje įdėta Karaliaučiaus un-to prof. J. Bemo pratarmė, kurioje pateikiama žinių apie lietuvių bei prūsų kalbų vartojimą Rytų Prūsijoje, ir keletas lot. eilėraščių, iš kurių išsiskiria K. Sapūno eilėraštis, ginantis liet. knygos teises. Psalmių tekstai pateikti vok. ir liet. kalbomis. R. psalmyno ir J. Bretkūno vertimo tekstai gerokai skiriasi. „Psalteras Dovydo" — pirmoji liet. knyga, paremta grynai v. aukštaičių patarme. Šią patarmę netrukus teoriškai įtvirtino D. Kleino gramatikos (1653—54), o vėliau ja rašė visi Rytų Prūsijos lietuvių rašytojai.

Lit.: **V. Žulys,** Kaip J. Rėza keitė Bretkūno leksiką.—„Kalbotyra", t. 14, V., 1966; **V. Žulys,** Nosiniai galūnių balsiai J. Rėzos psalmyne.—„Baltistica", t. 3, sąs. 1, V., 1967; **J. Palionis,** Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a., V., 1967.

RĖZÀ Liudvikas Gediminas [1776.I.9 Karvaičiuose (Kuršių nerija) — 1840. VIII.30 Karaliaučiuje] — Rytų Prūsijos lietuvių tautosakininkas, K. Donelaičio kūrybos leidėjas, poetas, kultūros veikėjas. 1795—99 Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, antikines kalbas, klausė filosofo I. Kanto paskaitų. Baigęs un-tą, 1799—1816 buvo kariuomenės pamokslininku. Apgynęs filos. daktaro disertaciją („Apie šventųjų knygų moralės aiškinimą pagal Kantą", 1807), gavo un-te privatdocento vietą (nuo 1810 ekstraordinarinis profesorius), dėstė Rytų kalbas ir teologiją. Nuo 1810 liet. kalbos seminaro inspektorius. Būdamas kariuomenės pamokslininkas, dalyvavo 1812—14 kare; lankėsi Lietuvoje (Žemaitijoje), Latvijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir kitur. Šį laikotarpį jis aprašė kelionių dienoraštyje „Žinios ir pastabos iš karo pamokslininko dienoraščio apie 1813—1814 metų žygius" (vok. kalba, 1814). Nuo 1818 ordinarinis profesorius ir liet. kalbos seminaro direktorius, nuo 1828 teologijos f-to pirmasis profesorius (senjoras). 1819 gavo teologijos daktaro laipsnį. Kelis kartus ėjo un-to rektoriaus ir teologijos f-to dekano pareigas. Parengė ir išleido (lotynų k.) paskaitų teologams. 1830—31 bendradarbiavo su S. Stanevičiumi ir J. Plioteriu, kurie Karaliaučiuje rinko lituanistinę medžiagą. Buvo Prūsijos provincijos

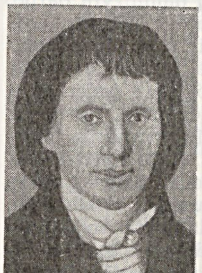

dvasinės konsistorijos, provincinės m-lų kolegijos, Karaliaučiaus moksl. d-jos narys. 1834 parengė du leidinius, kuriuose pateikė į Rytų ir Vakarų Prūsijos evangelikų bažnyčias paskirtų dvasininkų biografijas. Rūpinosi liet. inteligentijos ugdymu. Visas santaupas paliko Karaliaučiaus un-tui; iš jų 1853 buvo pastatytas bendrabutis („Rhesianum"), kuriame gyvenantiems studentams buvo teikiamas išlaikymas. Ant R. kapo Karaliaučiaus katedros kapinėse buvo pastatytas paminklas, kuriame iškaltos svarbiausių jo lituanistinių darbų antraštės ir keletas posmų iš jo eilėraščių.

R. rinko ir tyrinėjo liet. liaudies dainas. Jas ėmė rinkti per talkininkus prieš 1807. 1817 vok. kalba parašė ir išplatino spausdintą kreipimąsi „Lietuvių literatūros bičiuliams", kuriame prašė siųsti jam liet. liaudies dainas bei lit-ros kūrinių rankraščius. Karaliaučiaus laikraštyje „Beiträge zur Kunde Preussens" (1818) paskelbė Karaliaučiaus moksl. d-joje skaitytą paskaitą „Apie lietuvių liaudies dainas". 9 talkininkų padedamas, parengė pirmąjį liet. liaudies poezijos rinkinį „Dainos oder Litauische Volkslieder" (1825). Knygoje paskelbta: 85 dainos (visos liet. ir vok. kalbomis) iš Rytų Prūsijos, įvadinis straipsnis „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas", paaiškinimai (vok. kalba) ir 7 liaudies dainų melodijos. Rinkinyje paskelbta daugiausia vestuvinių dainų; yra darbo, jaunimo ir meilės, karo ir rekrutų, našlaičių, piemenų, vaišių dainų, pora raudų fragmentų. Įvade tekstai nušviesti etnografiniu, sociologiniu (smerkiama baudžiava, rekrutų ėmimas), istoriniu, mitologiniu, filologiniu, moraliniu, emociniu ir kt. požiūriais. Apie trečdalį dainų tekstų R. redagavo. Rinkinys garsėjo Rytų Prūsijoje, Lietuvoje, Vokietijoje, Čekijoje, Rusijoje; dainos buvo verčiamos į kt. kalbas, naudojamos grož. kūryboje (pvz., vok. poeto A. Šamiso lyrikoje). Rinkinį recenzavo J. Getė (1828 ir 1833), J. Grimas (1826) ir kt. Po 1825 R. toliau rinko dainas, daugiausia su melodijomis, bet jų nebeišleido.

Prieš 1807 R. pradėjo rengti spaudai ir versti į vok. kalbą K. Donelaičio „Metus"; juos išleido 1818. Knygoje pateiktas lietuviškas „Metų" tekstas ir jo vertimas į vok. kalbą. Plačioje kritinėje ir biografinėje pratarmėje (vok. kalba) „Metus" R. prilygino geriausiems to meto Europos rašytojų kūriniams, pabrėžė jų originalumą, meniškumą, liaudiškumą. Poemą R. vertino kaip klasikinį liet. lit-ros kūrinį, kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities nesenstantį paminklą. Veikalą laikė epu, todėl jo dalis išdėstė, pradėdamas „Pavasario linksmybėmis". Personažus laikė charakterių paveikslais iš autoriaus aplinkos. Patriotiškoje dedikacijoje V. Humboltui, kuris 1809 Karaliaučiuje ir 1814 Paryžiuje rėmė lituanistinę R. veiklą ir smerkė liet. kalbos slopinimą Rytų Prūsijoje, „Metai" iškelti kaip skydas lietuvių kovoje prieš germanizaciją. Redaguodamas „Metus", R. praleido vietas, kur vaizduojamas lietuvių „neviežlybumas". 1824 R. išleido liet. kalba knygelę „Aisopas, arba Pasakos", kur greta 102 Ezopo ir 7 kitų autorių pasakėčių paskelbtos 6 K. Donelaičio pasakėčios.

Grož. kūrinius R. rašė vok. kalba. Pirmą kartą 6 jo eilėraščiai buvo išspausdinti keleto poetų rinkinyje „Penkiolika vokiškų dainų" (1799). Pirmasis R. lyrikos rink. „Prutena" (61 eilėraštis) pasirodė 1809 (1825 išėjo d. 2). Eilėraščiuose „Karvaičių kapai", „Nuskendęs kaimas" apdainuojamas po smėliu palaidotas jo gimtasis kaimas. Antikinės eilėdaros formomis parašyta „Elegija Imanueliui Kantui", idilė apie pagoniškus baltų papročius („Mirusiųjų ugnis"). Baladėse poetizuojama Lietuvos istorija, baltų praeitis ir legendos („Ona ir Vytautas", „Kęstutis ir Mylinė", „Nemirseta" ir kt.). R. poezijoje smerkiama baudžiava („Epitafija J. Ch. Krausui") ir kryžiuočių agresija į prūsų bei lietuvių žemes („Balgos griuvėsiai" ir kt.). Į Rytų Prūsijos vok. poeziją R. įvedė lietuviškų bei prūsiškų motyvų, baltų mitologijos įvaizdžių. Jis vienas pirmųjų ėmėsi lietuviškos tautosakinės, istorinės ir legendinės tematikos, pralenkdamas tuo atžvilgiu lenkų romantikus, bet liet. poezijos raidai jo lyrika neturėjo įtakos. R. parašė ir liet. kalbos seminaro 100-jų metinių proga skaitė eilėraštį liet. kalba („Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos", išsp. 1931). Šiame hegzametru parašytame eilėraštyje keliamas reikalas rūpintis liet. kalba viešajame ir akademiniame gyvenime, bandoma sekti K. Donelaičio intonacijomis.

1816 R. išleido studiją „Lietuviškosios Biblijos istorija" (vok. kalba). Medžiagą jai sukaupė, organizuodamas ir redaguodamas Biblijos III leidimą (1816), kurį parengė 1810 jo įkurta Lietuviškosios Biblijos d-ja (R. redagavo ir Biblijos IV leidimą, išspausdintą 1824). Studijoje apžvelgti Biblijos vertimai į liet. kalbą, pateikta žinių apie liet. raštijos darbuotojus; ypač iškeltas J. Bretkūnas. Darbe smerkiamas vietinės valdžios nesirūpinimas liet. kalba, protestuojama prieš lietuvių vokietinimą. Kaip ir 1809, gindamas liet. kalbos seminarą un-te, R. studijoje reikalavo pagerinti lietuvių švietimą, įvesti liet. kalbą į kai kurias gimnazijas ir pakelti jos dėstymo lygį universitete.

R. reiškėsi ir liet. kalbos mokslo srityje. „Filologinėse-kritinėse pastabose" (vok. kalba, 2 d., 1816—24) aptarė savo redaguoto Biblijos teksto pataisymus, kuriais bandė praktiškai įgyvendinti kalbos grynumo, gyvumo, taisyklingumo, aiškumo principus, teoriškai iškeltus „Lietuviškosios Biblijos istorijoje". R. vadovaujamas liet. kalbos seminaras garsėjo kaip liet. kalbos mokymo centras. Liet. kalbos studijoms R. buvo sukaupęs daug leksikografinės rankraštinės medžiagos, pats buvo pradėjęs rašyti vok.-liet. kalbų žodyną.

Ršt.: De librorum sacrorum interpretatione morali, e Kantio commendata, Regiomonti, 1807; Prutena, oder preussische Volkslieder, Königsberg, 1809; Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814, aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen in dem Preussischen Heere, B., 1814; Geschichte der litauischen Bibel, Königsberg, 1816; Philologisch-kritische Anmerkungen zur litauischen Bibel, 2 T., Königsberg, 1816—24; De trium Evangeliorum in canone Novi Testamenti priorum fonte ac origine, Regiomonti, 1819; Prutena, oder vaterländische Lieder und Dichtungen, Königsberg, 1825; Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern, Königsberg, 1834; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.

Leid.: Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, Königsberg, 1818; Aisópas arba Pásakos isz Grykonû kalbôs perguldítos, Karaláuczuje, 1824; Dainos oder Litauische Volkslieder, Königsberg, 1825 [II leid. B., 1843; III leid., 2 d., K., 1935—37; IV leid., 2 d., V., 1958—64].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; **A. Jovaišas,** Liudvikas Rėza, V., 1969.

„REZGINĖLĖ" — liaudies šokis. Muz. metras $^4/_8$ ir $^2/_4$, viena melodijos dalis lėta, kita greita. Buvo šokamas per vestuves. Pamergės ir pabroliai šokdavo su jaunaisiais, o šokio pabaigoje juostomis apraizgydavo pakeltas jų rankas. Scenai šokį pritaikė J. Gudavičius.

Lit.: Rezginėlė, V., 1958.

REŽELÁITIS Endrius [1889.XII.1 Rokaičiuose (Tilžės aps.) — 1928.X.29 Klaipėdoje] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. 1910 su kitais įsteigė Gumbinėje Lietuvių d-ją. 1920 Mažosios Lietuvos Tautinės tarybos gen. sekretorius, kovojo dėl R. Prūsijos lietuvių gyvenamų vietų prijungimo prie Lietuvos.

RĖŽIAĪ — kaimas Eišiškių rj., Butrimonių ir Pabarės apyl., 13 km į š. r. nuo Eišiškių, 7 km į r. nuo Vilniaus—Eišiškių plento. 197 gyv. (1970). Kaimas gatvinis; kai kurios sodybos — vienkiemiai. 1959 buvo 208 gyv.

RĖŽTŪKAS — titnaginis įrankis su aštria briauna gale kaului ar ragui piauti. Lietuvoje vartotas vėlyvajame paleolite (X—IX t-metis pr. m. e.) ir mezolite (VIII—V t-metis pr. m. e.). Pagal rėžiamosios briaunos padėtį R. skirstomi į vidurinius, kampinius ir šoninius (pav.).

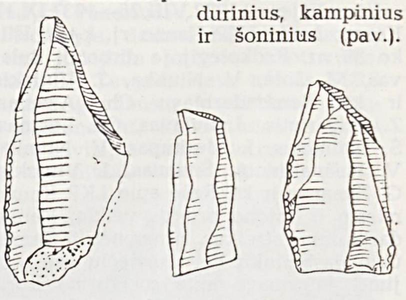

Rėžtukai (rėžiamoji briauna viršuje), rasti Eigulių akmens amžiaus stovykloje

RIĀBOVAS Arturas [g. 1922.XI.16 Jonikaičiuose (Šilutės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). Nuo 1942 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1944 baigęs Podolsko (Maskvos sr.) pėstininkų karo m-lą, vadovavo būriui, fronte buvo sunkiai sužeistas. 1946—51 kultūros ir švietimo, administracinis,

partinis darbuotojas Biržuose. Nuo 1950 TSKP narys. 1953 baigęs Resp. part. m-lą, iki 1956 dirbo joje ped. darbą. Nuo 1956 dėsto Vilniaus Aukštojoje part. m-loje; 1961—64 tos m-los taryb. ekonomikos, nuo 1964 ž. ū. ekonomikos ir organizavimo katedros vedėjas. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie darbo apmokėjimą kolūkiuose.

RIÁUBA Bronius [g. 1934.III.27 Urliuose (Rokiškio rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1961 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie silpnai priklausomų atsitiktinių dydžių ribines teoremas.

RIÁUBA Stasys [g. 1904.XI.13 Gudeliuose (Plungės rj.)] — liaudies skulptorius. Valstietis. Nuo vaikystės drožinėja medžio skulptūrėles ir kitokius dirbinius. Dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse liaudies dailės parodose. Skulptūrėlėse („Velnias su ragana šoka", „Davatka ir velnias", „Gyvačių kerėtojas", „Muzikantai", „Užgavėnių eisena", „Malūnininkas Grosas", „Laikrodininkas", „Mokslininkas" ir kt.) vaizduoja liet. liaudies pasakų personažus, fantastiškus paukščius ir žvėris, jumoristiškai traktuoja žmonių tipus. Kūriniams būdinga groteskas, tikroviškų formų transformavimas.

Lit.: A. Valiuškevičiūtė, Auksinės rankos.— „Kultūros barai", 1965, Nr. 10.

RÌBAKAS Abromas [**Reibakas;** g. 1903. I.21 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1916 apsigyveno Gelvonuose (Širvintų rj.), 1923 ten įstojo į LKJS. Nuo 1926 batsiuvys Kaune. Po faš. perversmo savo bute laikė LKJS Kauno miesto k-to biblioteką ir kom. lit-ros sandėlį. 1928 Klaipėdoje suimtas ir 1929 nuteistas 2 metus kalėti. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1931—33 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno parajonio k-to sekretorius, nelegalios tarnautojų profs-gos v-bos sekretorius. 1933 vėl suimtas ir 1934 nuteistas 6 metus kalėti. 1935 iš Kauno kalėjimo pabėgo ir, LKP CK leidus, išvyko į TSRS. Vėliau neteisėtai represuotas ir iki 1940 kalintas. 1940—1959 dirbo batsiuviu Taganroge (Rostovo sr.), Šachtose (Rostovo sr.), Krasnodaro krašte, Vilniuje. 1956 reabilituotas. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų apie rev. veiklą. Nuo 1959 pensininkas.

RÌBAKAS Naftalius [g. 1915.V.1 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1933—34 priklausė LKJS. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934—1937 LKP Rokiškio, Biržų k-tų narys. Už rev. veiklą buvo kalinamas: 1933—1934 Panevėžyje, 1938 Kaune, 1939—40 Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 darbininkas Kaune. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. Nuo 1945 darbininkas Vilniuje.

RIBAKÓVAS Artamonas [1909.IV.24 Kungušiliuose (Jonavos rj.) — 1970. XII.31 Klaipėdoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1932 įsijungė į rev. veiklą. 1933—34 LKJS, 1934—35 LKP narys. 1933 padėjo suorganizuoti Jonavos baldų f-ko darbininkų streiką, 1935—36 Kaune buvo streikų k-tų narys. 1940—41 adm. darbuotojas. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—47 adm. darbuotojas Kaune. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1950—59 part., adm. darbuotojas Tauragėje, Klaipėdoje, Kaune, Kapsuke. 1959—68 Gailių taryb. ūkio (Kelmės rj.) direktorius. Pensininkas.

RIBAKÓVAS (Рыбаков) Ivanas Jegorovičius [1870 Prutkove (RTFSR, Kalugos sr.) — po 1926 RTFSR] — rusų dailininkas. 1895—98 studijavo tapybą ir skulptūrą Peterburgo Dailės akademijoje. 1899—1912 dėstė tapybą ir dailės istoriją I. Trutnevo vadovaujamoje Vilniaus piešimo m-loje; 1912, I. Trutnevui mirus, šiai m-lai vadovavo. Su kitais 1908 įsteigė Vilniaus dailininkų d-ją. 1912—15 Vilniuje laikė privačią dailės m-lą. Nuo 1915 dėstė į Tulą evakuotoje Vilniaus piešimo m-loje. Nutapė real. peizažų ir buitinio žanro paveikslų („Mickūnų dvarelis", „Verandoje", abu 1910, ir kt.).

Lit.: S. Budrys, V. Budrienė, Piešimo mokykla Vilniuje 1866—1915 metais.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RIBAKÓVAS Merkurijus [1915.VIII.2 Manteikiuose (Ukmergės rj.) — 1956. VII.3 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1936 Manteikiuose įstojo į Komunistų partiją. 1940—41 Siesikų (Ukmergės rj.) vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, Šešuolių (Ukmergės rj.) vls. partorgas. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942—43 mokėsi Podolsko (Maskvos sr.) karo m-loje. 1944 taryb. ir part. darbuotojų kursų Šujoje (Ivanovo sr.) klausytojas. 1944—48 LKP Švenčionių aps. k-to sekretorius. 1948—1950 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—1952 dirbo part. darbą Linkuvoje. 1952—55 LKP Švenčionėlių rj. k-to I sekretorius. Nuo 1955 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie TSKP CK.

RIBAKÓVAS Petras [g. 1913.VIII.14 Vandžiogaloje (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Vandžiogalos kuopelės sekretorius. 1936 dalyvavo Babtų-Vandžiogalos parajonio part. konferencijoje. 1940—41 dirbo Vandžiogalos vls. vykd. k-te, ž. ū. komisijoje, LKP Kauno aps. k-to instruktoriumi. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, mokėsi Lietuvos partiz. judėjimo štabo mokomajame punkte Maskvoje. 1942—44 partizanų būrio „Už Tarybų Lietuvą" (pirmojo) komisaras, LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to narys. 1944—46 part. darbuotojas Kauno apskrityje. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1948 part. ir adm. darbuotojas Trakuose.

RIBAKÓVAS Terentijus [1908 Manteikiuose (Ukmergės rj.) — 1943 prie Aleksejevkos (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1937 Panoterių vls. (Jonavos rj.) sukūrė part. kuopelę. 1940—41 Jonavos plytinės direktorius, Šventupės (Ukmergės rj.) mašinų-traktorių stoties direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

RIBAKÓVAS Vasilijus [1900 Manteikiuose (Ukmergės rj.) — 1943.III.18 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1940—41 Pageležių (Ukmergės rj.) durpyno direktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

RIBAKÓVAS Vikula [g. 1911.II.6 Kungušiliuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1940 Jonavos vls. ž. ū. komisijos pirmininkas. 1941 mokėsi part. kursuose prie LKP CK, dirbo LKP CK instruktoriumi. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—1944 taryb. ir part. darbuotojų kursų Šujoje (Ivanovo sr.) klausytojas. 1944—1946 part. darbuotojas Vilniuje, Šilutėje, Pagėgiuose. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—59 dirbo part., adm. darbą Alytuje, Kalvarijoje. Nuo 1959 kolūkio pirmininkas Kapsuko rj.

RIBAKÓVAS Vladimiras [g. 1934.X.28 Vegeriuose (Akmenės rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1965). 1957 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą (bibliotekininkystės specialybė). 1957—59 LLKJS CK studentų skyriaus instruktorius. Nuo 1960 TSKP narys. 1959—60 ir nuo 1963 Vilniaus un-to filosofijos katedros dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių valstybės ir teisės tyrinėjimo metodologiniais klausimais.

RIBOKÁITĖ Zita [g. 1933.XI.10 Traupyje (Anykščių rj.)] — biologė, biologijos mokslų kandidatė (1968). 1958 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1960 mokytojavo vid. m-loje. Nuo 1960 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie javų brendimo biol. ypatumus.

RÌCHTERIS Jonas [1705 Klaipėdoje — 1754.XI.14 ten pat] — Rytų Prūsijos lietuvių leksikografas. Nuo 1722 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1727—28 Halės un-to liet. kalbos seminare dėstė liet. kalbą. Gavęs magistro laipsnį, nuo 1728 buvo Katyčių (Šilutės rj.), nuo 1736 Klaipėdos lietuvių evangelikų kunigas. Dirbdamas liet. kalbos seminare, parašė vok.-liet. kalbų žodyną (30 000 žo-

džių). Rankraštį buvo palikęs seminaro klausytojams naudotis. Ištraukų iš išlikusio Halėje rankraščio paskelbė F. Špechtas tęstiniame leidinyje „Archivum Philologicum" (t. 5, 1935).

RICIĒLIAI — kaimas Lazdijų rj., Šulėnų apyl., 8 km į r. nuo Leipalingio, 3 km nuo Nemuno; kolūkio centras. 387 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Ilgelio, Kruglio, Juodelio, Ončiuškio, Klonio ežerėliai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1920—50 pr. m-la, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka. 1827 buvo 29 namai, 263 gyventojai. Burž. nacionalistai kaime 1947 išžudė Subačių šeimą (6 žmones), 1949 — Lukoševičių šeimą (3 žmones). 1959 buvo 387 gyventojai. Ricieliuose 1913 gimė Tarybų Sąjungos Didvyris J. Aleksonis.

RICKEVIČIŪTĖ Kristina [g. 1922.I.2 Ukmergėje] — filosofė, filosofijos mokslų kandidatė (1962). 1949 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą (istorijos specialybė). 1948—50 Vilniaus un-to parengiamųjų kursų, nuo 1951 Vilniaus un-to filosofijos katedros dėstytoja; nuo 1967 docentė. Paskelbė straipsnių logikos, filosofijos istorijos klausimais („Filosofija", t. 1, 2, 7, 1960—66), išleido paskaitų aukštajai m-lai rink. „Iš filosofijos istorijos" (su B. Kuzmicku ir J. Lazausku; 1968).

RIDIKĀLIAI — kaimas Jurbarko rj., Viešvilės apyl., 1 km į š. nuo Viešvilės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento. 119 gyv. (1970). Pro kaimą į Nemuną teka Viešvilė. 1959 buvo 206 gyv.

RIEČIAĪ — kaimas Kapsuko rj., Gudelių apyl., 11 km į š. nuo Simno, 1,5 km į r. nuo Žuvinto ežero; kolūkio centras. 134 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1927), kultūros namai. XVIII a. minimas R. kaimas ir R. dvaras. 1959 buvo 57 gyv.

RIEDULIAĪ — apzulintos kietų uolienų atlaužos, kurių skersmuo ne mažesnis kaip 10 cm. R. skirstomi į smulkius (10—25 cm skersmens), vidutinius (25—50 cm), stambius (50—100 cm) ir labai stambius, arba luistus (daugiau kaip 100 cm skersmens). Lietuvoje paplitę R. ledynų atvilkti pleistoceno metu daugiausia iš vid. Švedijos, p. Suomijos, Viborgo apylinkių, Alandų salų, Baltijos j. dugno. Žemės paviršiuje randami R., at-

Rieduliai. Vištyčio akmuo (Vilkaviškio rj.)

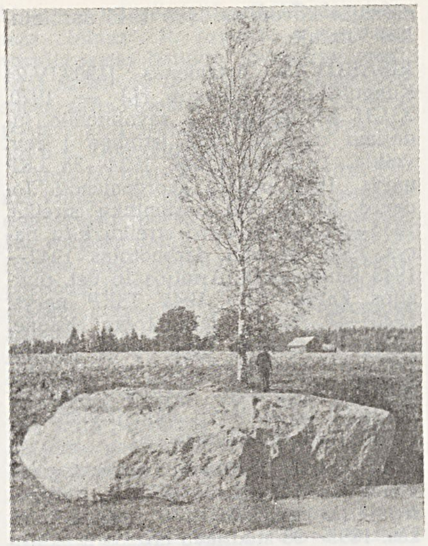

Rieduliai. Barstyčių akmuo (Skuodo rj.)

nešti paskutiniojo ledyno maždaug prieš 20 000 metų. Tik Lietuvos pietryčiuose (apie Eišiškes, Šalčininkus) išplitę R., atnešti priešpaskutiniojo ledyno. R. susikaupę į riedulynus, kurie pagal kilmę skirstomi į erozinius, akumuliacinius ir abrazinius. 75% visų Lietuvos riedulynų yra erozinio tipo. Lietuvoje buvo rasta apie 450 riedulynų (daugiausia Eišiškių, Varėnos, Vilniaus, Trakų, Kaišiadorių, Molėtų, Švenčionių, Utenos, Zarasų, Kupiškio, Skuodo, Kretingos, Vilkaviškio, Kapsuko, Lazdijų ir Alytaus rajonuose). 96% Lietuvos R. išteklių jau išnaudoti (statyboms ir skaldos gamybai). 1969 dar buvo 79 telkiniai su 894 000 m^3 riedulių. Didžiausi riedulynai: Šauklių-Šniukščių (Skuodo rj., 200 ha, 160 000 m^3), Salamiesčio-Čypėnų (Kupiškio ir Biržų rj., 300 ha, 100 000 m^3), Vištyčio (Vilkaviškio rj., 260 ha, 93 400 m^3), Dainavos (Vilniaus rj., 50 ha, 7000 m^3). Lietuvos TSR — vienintelis regionas, kur taip gausu švediškų, suomiškų, karelišku, baltiškų R., todėl kai kurie riedulynai paskelbti geol. draustiniais. Įdomiausi geol. draustiniai: Šauklių—Mosėdžio (Skuodo rj.), Vajelių (Utenos rj.) ir Erlėnų (Kretingos rj.). Skuodo rajone yra didžiausias Lietuvos riedulys — Barstyčių akmuo (stambiagrūdžio granito riedulys, ledynų atneštas iš Suomijos pietvakarių); jo ilgis 12,7 m, plotis 6,3 m, aukštis 5,2 m (iš jų 1,2 m žemėje).

RIEŠĒ — **1.** Ežeras Vilniaus rj., 14 km į š. v. nuo Vilniaus, 1,5 km į š. r. nuo Sudervės. Plotas 88 ha, didž. gylis 6 m, vid. gylis 2,5 m; ilgis 1520 m, didž. plotis 1070 m, kranto linijos ilgis 4400 m. Krantai (išskyrus rytinį ir pietrytinį) žemi, pelkėti. Yra sala (1,5 ha). Per ežerą teka Riešė (Neries deš. intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Upė Vilniaus rj., Neries deš. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 110 km^2. Išteka iš Baluosio ež., Sudervės apylinkėse, 12 km į š. v. nuo Vilniaus. Teka į r. per Riešės ež. Įteka į Nerį 178 km nuo jos žiočių, ties Verkiais. Vid. nuolydis 281 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,00 m^3/s. Mažuosiuose Gulbinuose (8 km nuo žiočių) ir Palaukinėje (7 km nuo žiočių) prie R. yra vandens malūnai.

3. Kaimas Vilniaus rj., Avižienių apyl., 13 km į š. nuo Vilniaus, abipus Vilniaus—Utenos plento. 201 gyv. (1970). Per kaimą teka Riešė (Neries intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka. XVI amžiuje R. parapija ir R. dvaras priklausė Vilniaus kapitulai. 1681 R. dvarui suteikta privilegija statyti tiltą per Riešės upę ir už važinėjimą per jį imti mokestį. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmojoje pusėje R.— valsčiaus centras. 1886 buvo 48 gyventojai. 1919 pr. Riešėje veikė revoliucinis k-tas. 1959 buvo 176 gyv.

RIEŠĒS AUKŠTUMÀ — Aukštaičių aukštumos pietinė dalis, esanti į š. nuo Vilniaus. Iš š. į p. aukštuma ištįsusi apie 25 km; jos plotis 10—15 km. Vakaruose R. a. ribojasi su Širvintų plynaukšte, šiaurėje ir šiaurės rytuose — su Molėtų aukštuma, rytuose nusileidžia į Pietryčių lygumą; iš p. r., p. ir p. v. aukštumą juosia Neries slėnis. R. a. reljefą suformavo keli paskutiniojo apledėjimo ledyno antslinkiai, palikę du galinių morenų ruožus. Vienas jų (ištįsęs iš š. r. į p. v.) yra aukštumos v. dalyje; jame iškilusios aukščiausios R. a. kalvos (180—205 m abs. aukščio). Antrasis galinių morenų ruožas (ištįsęs iš š. į p.) yra aukštumos r. dalyje, į r. nuo Mažosios Riešės. Rytiniu R. a. pakraščiu tęsiasi banguotos lygumos, o į v. nuo pirmojo galinių morenų ruožo aptinkamos ledyno tirpsmo vandenų sukurtos akumuliacinės reljefo formos. Be to, vakarinėje R. a. dalyje yra termokarstinių įdaubų; susijungusios viena su kita, jos sudaro sudėtingos formos pažemėjimus, kurių daugelyje buvo ežerai, dabar virtę pelkėmis. Viename iš gilesniųjų pažemėjimų telkšo Riešės ežeras. Abiejuose moreniniuose R. a. ruožuose vyrauja žvyringos nuosėdos; likusios aukštumos dalies kalvoto reljefo plotus daugiausia dengia moreniniai priemoliai. Aukštumoje vyrauja velėniniai jauriniai mažai ir vidutiniškai sujaurėję dirvožemiai. Didelė dalis dirvožemių, ypač vakarinėje R. a. dalyje, labai paveikta erozijos. Mišku daugiausia aukštumos r. dalyje. Per R. a. eina Vilniaus—Ukmergės ir Vilniaus—Utenos plentai.

RIEŠUTĪNĖ — kaimas Zarasų rj., Magučių apyl., 4 km į p. v. nuo Zarasų, į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento; tarybinio ūkio centras. 16 gyv. (1970). Parduotuvė, pradinė m-la (nuo 1947). 1959 buvo 17 gyventojų.

RIETĀVAS — miestas Plungės rj., 22 km į p. nuo Plungės, prie Žemaičių plento; Pelaičių apylinkės centras. 3423 gyv. (1970). Didesnioji (vakarinė) miesto dalis ir centras yra Jūros deš. krante. Rytinė dalis vadinama Vatušiais. Plano struktūra stačiakampė. Pagr. gatvių susikirtime — keturkampė aikštė. Teritori-

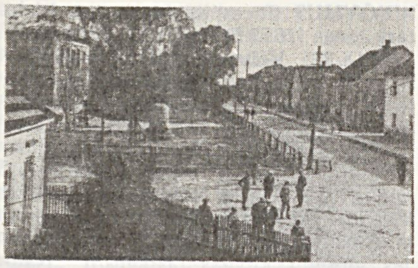

Rietavas. Kvėdarnos gatvė apie 1930

ja 336 ha; iš jų 30 ha užima parkas. Mieste 25 gatvės, 7210 m^2 komunalinio, 14 460 m^2 individualinio, 1670 m^2 žinybinio gyv. ploto (1969). Keliai jungia R. su Plunge, Tverais, Kvėdarna, Švėkšna, Kuliais. Veikia baldų f-kas (iki 1969 buvo medžio apdirbimo kombinatas, gaminantis piautą miško medžiagą, tarą; 1968 jame dirbo 125 darbininkai ir tarnautojai). Be to, mieste yra miško pramonės ūkis, buitinio aptarnavimo kombinatas, pieninė, 125 lovų ligoninė (įst. 1945), tuberkuliozės dispanseris (nuo 1966), tarybinis ūkis-technikumas, prekybos m-la, vid. m-la (iki 1918 pr. m-la, 1918—44 prog-ja, 1944—49 g-ja), vakarinė pamaininė m-la, kultūros namai, biblioteka (nuo 1928), kino teatras, vaikų darželis ir lopšelis.

R. vardas (Retowe) pirmą kartą minimas 1253 Kuršo vyskupo ir Livonijos ordino magistro dalybų akte. Ist. šaltiniuose 1436 minima vietovė Ritau, kai kurių istorikų t. p. identifikuojama su R. 1527 Žygimanto Senojo rašte Žemaitijos tijūnams minimas R. valsčius. Nuo 1527 jis priklausė didžiajam kun-ščiui ir buvo valdomas jo vietininko ir tijūno. XVI—XVIII a. dokumentuose R. kartais vadinamas ir pavieto centru. Pagal 1565 R. valsčiaus inventorių valstybinės to valsčiaus žemės buvo suskirstytos į 6 seniūnijas (Aitros, Juodėnų, Kapstato, Lelėnų, R. ir Veiviržėnų), kuriose buvo apie 700 ūkių ir daugiau kaip 4000 gyventojų. R. miestelyje tuo metu buvo apie 300 gyventojų. 1570 pagal valakų reformos įstatymą miestelyje buvo išmatuota stačiakampė aikštė, gatvės ir sklypai namams. 1589 aikštėje pastatyta bažnyčia. Apie 1589 R. valsčių gavo valdyti Sapiegos. 1590 Zigmantas Vaza suteikė privilegiją rengti miestelyje du savaitinius turgus ir metinį prekymetį. Zigmanto Vazos duotame 1596 R. bažnyčios aprūpinimo dokumente nurodoma, kad R. klebonas turi mokėti žemaitiškai ir laikyti mokytoją, tačiau apie m-los veikimą Rietave iki XIX a. pr. žinių nėra. 1640 R. gavo privilegiją rengti tris metinius prekymečius, 1767 — keturis. 1792 Stanislovas Augustas suteikė Rietavui Magdeburgo teises ir herbą. Tuo metu miestelyje buvo 3 gatvės, aplink aikštę stovėjo apie 20 namų. 1812 R. tapo kun-ščių Oginskių nuosavybe (jiems priklausė iki 1909). I. Oginskis įkūrė čia savo rezidenciją ir daug prisidėjo prie miestelio tvarkymo ir augimo. Buvo pertvarkyta jo centr. dalis, pastatyta dvaro rūmai (po I pasaul. karo nugriauti) ir kitų dvaro pastatų, neoromaninio stiliaus bruožų turinti bažnyčia (1853). Tarp rūmų ir bažnyčios nutiesta plati gatvė, tapusi miesto kompozicinė ašimi, pagr. gatvės išgrįstos, iki Endriejavo nutiestas plentas. Prie rūmų įkurtas 60 ha parkas, jame pasodinta daug introdukuotų

Rietavo dvaro rūmai apie 1908

medžių, iškasta tvenkinių ir kanalų, įrengta oranžerija. Priešais rūmus įrengta didelė aikštė su gėlynais ir skulptūromis. 1835 Rietave įsteigta ligoninė. XIX a. vid. miestelyje veikė paštas, vaistinė, dviklasė pr. m-la (1853 joje mokėsi 40 mokinių), našlaičių prieglauda, vyko turgūs ir prekymečiai. 1859 jame buvo 46 namai, 984 gyv., 1897 — 1750 gyventojų. R. dvarui 1859 priklausė 52 200 dešimtinių (apie 57 000 ha) žemės. I. Oginskis rūpinosi ž. ū. kultūros kėlimu, 1859 įsteigė Rietave agronomijos m-lą (veikė iki 1863) su mokomuoju ūkiu. Dėstoma buvo liet. kalba; mokytoju dirbo žymus liaudies švietėjas L. Ivinskis. XIX a. antrojoje pusėje Rietave vyko ž. ū. parodos. 1874 įsteigta Gyvulių globos d-ja. Apie 1874 B. Oginskis Rietave įsteigė šešiametę muzikos m-lą, veikusią iki 1903 (ž. *Muzikos mokyklos*). 1883 prie mokyklos suorganizuotas 60 žmonių simfoninis orkestras. 1892 pastatyta elektrinė — viena pirmųjų Lietuvoje. Buržuazijos valdymo metais R. buvo valsčiaus centras (1923 — 1720 gyv.). Veikė 2 malūnai, lentpiūvė, pieninė, elektrinė, prog-ja (iki 1934). 1925 įsteigta žemesnioji mergaičių ž. ū. m-la. D. Tėvynės karo metais R. labai nukentėjo nuo mūšių. Iki 1950 R. — valsčiaus, 1950—62 — rajono centras. Tuo laikotarpiu miestas sparčiai augo: buvo pastatyta spyglių miltų g-la (1967 g-los pastatas perduotas medžio apdirbimo kombinatui), medžio apdirbimo kombinato taros cechas, apie 50 komunalinių gyv. namų. 1950—61 ėjo rajono laikr. „Stalino keliu", 1961—62 „Komunizmo keliu". 1959 buvo 2882 gyv.

Rietavas

RÌEVIEČIAI, Reivyčiai, — kaimas Mažeikių rj., 4 km į š. nuo Mažeikių miesto centro; apylinkės ir kolūkio centras. 667 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Ašva (Vadaksties intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1965). Yra Mažeikių Garelio elektrotechnikos g-la (iki 1959 veikė ž. ū. mašinų atsarginių dalių įmonė), gaminanti elektros variklius skalbimo mašinoms ir tvirtinimo detales, parduotuvė (nuo 1959), ryšių skyrius (nuo 1959), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pradinė mokykla (nuo 1925), biblioteka (nuo 1959). 1959 buvo 399 gyventojai.

RÍEZNYČIOS PẼLKĖ — pelkė Trakų rj., 2 km į v. nuo Onuškio. Plotas 224 ha. Ežerinės kilmės raistinė bei plynraistinė aukštapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Jos dalis įeina į Dusmenų-Onuškio miškų masyvą. Yra nesupelkėjusių salų (apie 4 ha). Durpių klodo didž. storis 8,2 m, vid. 3,54 m. Vyrauja aukštapelkinės durpės, be to, yra mišrių ir tarpinio tipo klodų. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 7,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 4,4 m).

RIFÃITĖ Basia [g. 1915.II.20 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Iki 1940 darbininkė Rokiškyje. 1933—34 LKJS narė; 1934—51 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1936 nuteista 2 metus 8 mėnesius kalėti. Kalėjo Kaune, Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Panevėžyje, IX forte. 1939 paleista, dirbo rev. darbą Rokiškyje. 1940—41 darbininkė Kaune, 1941—45 Namangane (Uzbekijos TSR). 1945—61 tarnautoja, siuvėja Vilniuje. Pensininkė.

RÌGERIS Petras [g. 1906.VII.14 Koštialove (Čekoslovakija)] — pramonės darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs racionalizatorius (1958). 1924 baigė Lomnicės (Čekoslovakija) tekstilės technikų m-lą. 1924—28 dirbo audimo meistru Čekoslovakijoje. 1928—32 Juodupės vilnonių audinių f-ko „Nemunas" cecho vyriausiasis meistras. 1932—42 Šiaulių vilnonių audinių f-ko „Šiaulių audiniai" techn. vedėjas. 1944—70 Šiaulių trikotažo f-ko „Verpstas" vyriausiasis mechanikas, nuo 1970 — šaltkalvių brigadininkas. Nuo 1957 TSKP narys. Mezgimo

mašinų adatinių grūdinimo, garinimo ir lyginimo preso ir kt. išradimų autorius.

RỸGERTAS Juozas [g. 1936.I.2 Ukmergėje] — aktorius. 1959 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą. 1959—1962 Kapsuko dramos teatro, nuo 1963 Akademinio dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Kapsuko dramos teatre — Rodė (A. Liveso „Naujųjų Metų naktį"), A. B. (N. Hikmeto „Damoklo kardas"), Žonvalis (A. Žeri „Šeštasis aukštas"); Akademiniame dramos teatre — Stulgys (V. Rimkevičiaus „Ratas"), Pepelas (M. Gorkio „Dugne"), Skarbekas (V. Krėvės „Skirgaila"), Proskoras (K. Sajos „Pranašas Jona"), Karolis Požela (J. Būtėno ir A. Kernagio „Kad ir šimtą gyvenimų. . ."), Mindaugas (Just. Marcinkevičiaus „Mindaugas"), Servantesas — Don Kichotas (D. Vasermano ir D. Deriono „Žmogus iš Lamančos"); kino filmuose — Aleksas („Žingsniai naktį", 1962), Vaisieta („Suaugusių žmonių žaidimai", 1967), ir kt.

RÌGIS (Righi) Tomas [1727 Romoje? — 1802 Varšuvoje?] — italų skulptorius. Nuo 1760 buvo Romos Šv. Luko akademijos narys ir dėstytojas. Vilniaus vyskupo I. Masalskio pakviestas, 1784 atvyko į Lietuvą. Baroko stiliaus dekoratyvinėmis skulptūromis papuošė I. Masalskio rūmus Verkiuose (1784—85), L. Stuokos-Gucevičiaus perstatytą Vilniaus katedrą (1785—91). Sukūrė kamerinių skulptūrų (Vilniaus un-to profesoriaus J. Briotė terakotinį biustą, 1789, ir kt.). Žečpospolitos karaliaus Stanislovo Augusto pakviestas, 1791 išvyko į Varšuvą, 1791—95 su A. Lebrenu sukūrė skulptūrų Lazenkų rūmams ir parkui. Pats sukūrė alegorines „Vislos" ir „Bugo" skulptūras Lazenkų rūmų terasai.

Vilniaus katedrai sukūrė reljefą „Nojaus auka" (frontono timpane), 5 reljefus ir 4 evangelistų statulas (portiko sienoje), Abraomo ir Mozės statulas (nišose abipus portiko), alegorines statulas „Dievo meilė" ir „Artimo meilė" (šoninių navų galinėse nišose).

Lit.: **P. Galaunė,** Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; **V. Drėma,** Nieznane materiały do działalności Wawrzyńca Gucewicza, Piotra Rossi, Tomasza Righi oraz Karola i Kazimierza Jelskich.—„Biuletyn historii sztuki", Warszawa, 1966, Nr. 3/4.

RỸGIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 3 km į p. nuo Griškabūdžio. 135 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Nova (Šešupės intakas). Yra lentpiūvė. Sintautų parapijos 1697—1706 metrikuose minimas R. kaimas. 1959 kaime buvo 110 gyv. 1805 kaime gimė rašytojas A. Tatarė. 1877—82, mokydamasis Marijampolės g-joje, Rygiškiuose vasarodavo J. Jablonskis, vėliau pasirinkęs Rygiškių Jono slapyvardį.

RỸGIŠKIŲ JÕNAS — kalbininko Jono *Jablonskio* slapyvardis.

„RYGÕS BAL̃SAS" — savaitraštis, ėjęs 1921—31 Rygoje. Įsteigė spaustuvininkas K. Narkevičius. 1921—23 redagavo red. komisija (kun. A. Juodvalkis, K. Narkevičius, J. Paleckis, A. Vaičiūnas, A. Vronevskis), 1924—29 A. Juodvalkis, 1929—31 A. Vronevskis. Iš pradžių laikraštis laikėsi liberalinių pozicijų, o 1924 tapo klerikalinis.

Lit.: **J. Paleckis,** Žingsniai smėly, V., 1968 [p. 8—9].

„RYGÕS GAR̃SAS" — klerikalinis laikraštis, ėjęs 1909—17 Rygoje. 1909—10 ėjo kas savaitę, 1911—14 — dukart per savaitę, 1915—17 — triskart per savaitę. Leido K. Vizbaro, A. Macejausko ir J. Linarto b-vė. 1909—10 redagavo J. Linartas ir A. Šimoliūnas, 1911—14 — J. Bajoras, 1915—17 — kun. J. Bikinas.

„RYGÕS NAUJÍENOS" — liberalinis savaitraštis, ėjęs 1909.XII — 1915.IX Rygoje. Leido ir redagavo L. Jakavičius. Redakcijoje dirbo J. Pleirys, J. Petrulis, K. Stiklius ir kt. Bendradarbiavo Z. Gaidamavičius-Gėlė, K. Jasiukaitis, Jovaras, A. Mika, O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, V. Putna, B. Sruoga, K. Šlaitas-A. Regratis ir kt. Laikraštis kovojo su klerikalizmu, dėl to susilaukė ne vienos bylos.

RYKANTAĨ — kaimas Trakų rj., Kariotiškių apyl., 9 km į š. nuo Trakų, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio ir plento. 220 gyv. (1970). Glžk. st., girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1945—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1959). Mūrinė R. bažnyčia (pastatyta XVI a., perstatyta XVII a.) — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Bažnyčia trinavė, halinė, kiek nupiautais halės kampais. Kryžminiai skliautai paremti gotikiniais aštuonkampiais stulpais, iš lauko pusės sienos sutvirtintos kontraforsais. Langai su smailiomis gotikinėmis arkomis. Kitos architektūros formos — renesansinės. Bebokščio bažnyčios fasado frontonas sudarytas iš horizontalaus atiko ir trikampės plokštumos, suskaidytas dekoratyviniais piliastrais ir nišomis. Bažnyčios vidus papuoštas XVII a. monumentaliomis freskomis.

Prie kaimo rastas XIV a. pabaigos Lietuvos sidabrinių monetų lobis. Lobio 79 monetos saugomos Trakų kraštotyros muziejuje. XVI a. pabaigoje R. priklausė Talvošui, kuris pastatydino evangelikų reformatų bažnyčią. Vėliau R. atiteko Oginskiams. Lietuvos kancleris M. Oginskis padovanojo Rykantus Trakų vienuoliams dominikonams. 1889 kaime buvo 112 gyv., 1959 — 168 gyv.

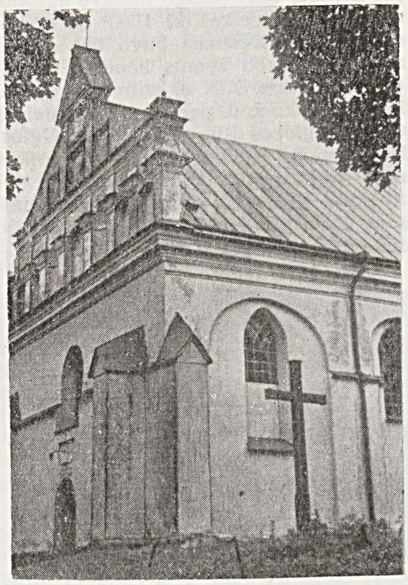

Rykantų bažnyčia

RIKÒVIJUS (Ricovius, Richovius, Richter) Jonas [1652 Saluvoje (R. Prūsija) — 1703.IX.29 Vėluvoje (R. Prūsija)] — Rytų Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Mokėsi Karaliaučiaus senamiesčio m-loje. Nuo 1671 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1676 jame gavo filos. magistro laipsnį. Nuo 1681 Norkyčių, nuo 1695 Vėluvos lietuvių evangelikų kunigas. 1685 antrąkart išleido kiek papildytas ir paredaguotas D. Kleino „Naujas giesmių knygas" (1666) ir „Naujas. . . maldų knygeles" (1666).

RYLÌŠKIAI — 1. Kaimas Alytaus rj., Raitininkų apyl., 10 km į p. nuo Nemunaičio, 11 km į š. v. nuo Merkinės; kolūkio centras. 198 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, felčerių-akušerių punktas, vid. m-la (1916—44 pradinė, 1944—49 prog-ja), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka. D. Tėvynės karo metais kaime veikė Šarūno partizanų būrio kovotojai. 1944.VI.7 jie nuginklavo pagalbinės policijos būrį. 1959 kaime buvo 215 gyv.

2. Kaimas Utenos rj., Tauragnų apyl., 4 km į p. v. nuo Tauragnų. 123 gyv. (1970). Yra pr. m-la (nuo 1933). 1959 buvo 146 gyv.

RYLÌŠKIS Antanas [g. 1936.I.17 Ryliškiuose (Utenos rj.)] — genetikas ir selekcininkas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1958—61 Vytėnų bandymų stoties atramos punkto (Rojuje, Ignalinos rj.) bandymų technikas, nuo 1961 moksl. bendradarbis. 1963 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-tą. Jo išvestos juodųjų serbentų veislės: Aitvarai, Audriai, Svyriai, Žeručiai. R. sukūrė perspektyvių nedygliuotų agrastų formų. Paskelbė moksl. straipsnių apie agrastų ir juodųjų serbentų selekciją ir kitais sodininkystės klausimais.

RIMAISAĨ — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 5 km į š. nuo Ramygalos, prie plento į Panevėžį. 1959 buvo 113 gyv., 1970 — 97.

Prie kaimo buvo kapinynas, kuriame X—XIII a. laidoti sudeginti mirusieji ir nedeginti žirgai. Kasant žvyrą, aptikta žirgų kaulų ir geležinių aprangos detalių. Kai kurios jų pasidabruotos ir inkrustuotos sidabro bei vario vielute. Kapinyną 1938 tyrinėjo Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai. Rasta 17 dar nesuardytų kapų (5 sudegintų žmonių kapai ir 12 griautinių žirgų kapų). Į 1 m skersmens ir 0,5 m gylio duobes supilti laužo likučiai, sudegę žmonių kaulai ir susilydžiusios įkapės. Žirgai laidoti galvomis į v., kniūpsti arba ant šono; jų kapuose rasta apyrankių, pasaginių segių vyniotiniais ir aguoniniais galais, žalvarinių skambučių, karčių skardelių, gintarinių karolių, geležinių žąslų, kalavijo makšties apkalas. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

RYMÁITĖ Ona [1900.I.1 Kaune — 1950.V.10 ten pat] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1945). Mokėsi „Saulės" gimnazijoje Kaune. Nuo 1911 vaidino „Dainos" d-jos, nuo 1913 — A. Vitkausko skrajojamosios trupės spektakliuose. 1915 atvyko į Maskvą, mokėsi S. Chaliutinos dramos kursuose, aktyviai dalyvavo Lietuvių dramos artis-

tų bendrovės veikloje. 1921 grįžusi į Lietuvą, iki 1926 ir 1928—50 dirbo aktore Kauno dramos teatre. Įkūrė privatų „Mūsų teatrą" (veikė 1926—28) ir jam vadovavo. Buvo gabi skaitovė. R. — plataus diapazono aktorė. Sukūrė raiškių vaidmenų, pasižyminčių lyrizmu, tikroviškumu, išraiškos priemonių turtingumu.

Vaidmenys: Aldona (A. Asnyko „Kęstutis"), Luiza, Amalija (F. Šilerio „Klasta ir meilė", „Plėšikai"), Mirandolina (K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė"), Duonutė, Viltė (V. Krėvės „Skirgaila", „Šarūnas"), Dorina (Moljero „Tartiufas"), Danguolė (V. Mykolaičio-Putino „Valdovas"), Ofelija, Olivija, Kordelija (V. Šekspyro „Hamletas", „Dvyliktoji naktis", „Karalius Lyras"), Julė (J. Petrulio „Prieš srovę"), Ievutė (A. Vienuolio „Dauboje"), Mina (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas"), Drąsutienė (A. Griciaus „Skeveldros") ir kt.

Ona Rymaitė, atliekanti Aldonos (A. Asnyko „Kęstutis") ir Mirandolinos (K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė") vaidmenis

Lit.: A. **Kupstas**, Oną Rymaitę prisiminus.— „Lietuvos teatrai", 1960, Nr. 8; **G. Aleksienė**, Ona Rymaitė.—„Tarybinė moteris", 1969, Nr. 1.

RÌMALDIŠKĖ — kaimas Ignalinos rj., Dysnos apyl., 12 km į p. r. nuo Tverečiaus, 2 km nuo Baltarusijos TSR sienos, Birvėtos deš. krante. 85 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1963). Yra parduotuvė (nuo 1960). Ist. šaltiniuose R. minima 1751 (įėjo į Adutiškio valdas, priklausančias Vilniaus kapitulai). 1888 buvo 15 kiemų, 120 gyv.; 1959 — 107 gyv.

RÌMANTAS Juozas [iki 1940 **Slapšinskas**; g. 1908.III.18 Bikūnuose (Utenos rj.)] — bibliotekininkas, bibliografas. 1927—35 dirbo „Sargybos" laikraščio redakcijoje, 1936—39 — Kauno radiofone. 1939—50 Resp. bibliotekos direktorius, 1942—47 dar ir Kauno un-to dėstytojas. 1942 baigė Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1951—58 Kauno VI vid. m-los mokytojas. 1959—63 Knygų rūmų vyriausiasis bibliografas, skyriaus vedėjas. Paskelbė straipsnių ir išleido knygų bibliotekininkystės, bibliografijos ir kultūros istorijos klausimais, parengė albumą „Žemaitė gyvenime ir kūryboje" (1956).

Ršt.: Bibliotekos ir jų tvarkymo bruožai, K., 1935; Viešųjų bibliotekų organizacija, K., 1937; Radijo problema Lietuvoje, K., 1940; Petras Rimša pasakoja, V., 1964.

RÌMANTIENĖ Rimutė [**Jablonskytė**; g. 1920.X.25 Kaune] — archeologė, istorijos mokslų kandidatė (1962). Baigusi Vilniaus un-tą, dirbo Čiurlionio dailės muziejaus archeologijos skyriuje. Nuo 1960 Istorijos in-to moksl. bendradarbė. Tyrinėja akmens ir žalvario amžiaus gyvenvietes (Eiguliai ir Žemieji Kaniūkai, prie Kauno; Ežerynas, Alytaus rj.; Netiesai, Varėnos rj.; Samantonys, Ukmergės rj.; Šventoji, Kretingos rj., ir kt.). Dalį tyrinėjimų duomenų paskelbė moksl. straipsniuose, dalį — archeologinėse konferencijose Vilniuje, Leningrade, Maskvoje, Kijeve, Minske. Su R. Kulikauskiene parengė „Lietuvių liaudies meno" serijos knygas „Papuošalai" (1958) ir „Kario ir žirgo apranga" (1969). Išvertė grož. lit-ros kūrinių (daugiausia iš norvegų k.).

Vert.: **N. Biriukovas**, Naryno vandenys, V., 1952; **S. Lagerlef**, Sakmė apie Gestą Berlingą, V., 1958; **S. Unset**, Kristina, Lauranso duktė, 3 t., V., 1960; **H. Ibsenas**, Laukinė antis, Šmėklos.— Dramos, V., 1963; **J. Li**, Kalnų vienkiemis, V., 1964.

RÌMANTIENĖ Sofija [**Kamarauskaitė**; g. 1921.VIII.30 Josvainiuose (Kėdainių rj.)] — dailininkė. 1948 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą (sodų bei parkų apipavidalinimo specialybė). Nuo 1949 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytoja. Nuo 1953 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse parodose. Sukūrė dekoratyvinių dirbinių, papuošalų, suvenyrų.

Kūriniai: dekoratyvinė dėžutė (1958); papuošalų komplektai (1958, 1960, 1961); dekoratyvinė peleninė „Žvaigždynas" (1959); sagės— „Žaltys", „Galvutė" (abi 1962), „Senas velnias", „Velnias" (iš suvenyrinių kaukių serijos, 1967); dekoratyvinės lėkštės —„Kalneliai" (1963), „Arimai" (1967), „Pavasaris" (1968); dekoratyvinė kaukė „Žydas" (1967), ir kt.

RÌMAS Vincas [iki 1939 **Runkevičius**; 1916.I.16 Smilgiuose (Vilkaviškio rj.) — 1948.III.16 prie Pilviškių (Vilkaviškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas. 1939 baigęs karo m-lą, tarnavo jaun. leitenantu Lietuvos kariuomenėje. 1940—41 Lietuvos Liaudies kariuomenės, Raudonosios Armijos 29 teritorinio šaulių korpuso karininkas. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo pulko ryšių viršininkas. Karo metais įstojo į VKP(b). Burž. nacionalistų nužudytas.

RÌMAS — eilėraščio eilučių pabaigos sąskambis. Lietuvių R. raida prasidėjo XVI a. vid., pasirodžius pirmiesiems eiliuotiems liet. tekstams. Iki XVII a. vid. vyravo labai neryškus R., sudarytas nepaisant žodžio dinaminės sandaros, pagrįstas gramatinių formų tapatumu (pvz., pàsekam/užmiřštam, darýdams/ródydams, girdė̃tas/tàs). Tikslus vienodos dinaminės sandaros R. (vyriškas, moteriškas, daktilinis) buvo vartojamas retai. XVII a. viduryje Rytų Prūsijos liet. literatūroje įvyko posūkis į silabinę-toninę eilėdarą, Lietuvos D. Kun-stės lit-roje — į klasikinio tipo silabinę eilėdarą. Rytų Prūsijoje ėmė sparčiai formuotis tikslieji moteriškieji ir vyriškieji, D. Lietuvoje — tikslieji moteriškieji rimai. Rytų Prūsijos raštų vyriškieji R. vok. poezijos pavyzdžiu buvo sudaromi ne vien iš oksitonų, bet ir iš proparoksitonų. Pastaruoju atveju buvo kirčiuojamas ne tik trečias nuo galo, bet ir (kiek silpniau) paskutinis žodžio skiemuo (pvz., ženklinà/ámžiną, gývąjį/linksmini). D. Lietuvoje, kur vyravo silabinė eilėdara, vyriškieji R. buvo reti. Juos sistemingai vartoti XIX a. antrojoje pusėje pradėjo A. Vienažindys. Iki pat XIX a. pab. liet. poezijoje šalia natūralių dažnai buvo vartojami ir forsuoti rimai. Tik talentingiausi poetai (S. Stanevičius, A. Baranauskas, iš dalies A. Strazdas) jų išvengė. Forsuoti R. išnyko, galutinai susiformavus silabinei-toninei eilėdarai. Didžiausią reikšmę čia turėjo Maironio poezija. Nuo XX a. pr. imta sistemingai vartoti ir daktilinius rimus. Iki XX a. trečiojo d-mečio vyravo vientisiniai tikslieji R., vėliau, veikiant daugiausia modernistinėms lit. srovėms, atsirado mišrieji (šãkos/vãkaras), asonansiniai (auksìnių/gìrių), konsonansiniai (reñkam/rañkom), instrumentaciniai (raudót/ruduõ), sudėtiniai (tóstą/kaktõs tau) ir kiti. *Ž. Eilėdara.*

RŸMAS Aleksandras [1876.II.2 Šiaulėnų vls. (Šiaulių aps.) — 1945 Vilniuje] — visuomenės veikėjas, gydytojas. Mokydamasis Mintaujos g-joje, priklausė slaptai moksleivių „Kūdikio" d-jai, studijuodamas Odesos un-te,— liberalinei „Rūtos" d-jai, su kitais liet. studentais organizavo liet. spektaklius, skaitė paskaitas liet. darbininkams. Baigęs un-tą, iš pradžių dirbo Valkininkuose (Varėnos rj.). Čia įkūrė Blaivybės d-jos skyrių. Priklausė Lietuvių mokslo d-jai. Vėliau persikėlė į Švenčionis. Prieš I pasaul. karą bendradarbiavo „Vilniaus žiniose", „Lietuvos žiniose", „Lietuvos ūkininke". 1919—20 ir 1923—29 Švenčionių liet. g-jos direktorius, gydytojas, mokytojas. Buvo Švenčionių „Ryto" švietimo d-jos narys, pirmininkas, v-bos narys. Priklausė Laikinajam Vilniaus lietuvių k-tui, Lietuvių san. pagalbos d-jai, buvo jos v-bos narys. Dažnai dalyvaudavo liet. delegacijose, vykstančiose į Varšuvą švietimo reikalais. Lenkų okupacijos metais buvo persekiojamas, kalinamas.

RIMÃŠIŲ PELKĖ — pelkė Eišiškių rj., 3 km į š. nuo Dieveniškių. Plotas 158 ha. Sausuminės kilmės žemapelkė, susiformavusi Gaujos kair. krante. Durpių klodo didž. storis 3,1 m, vid. 1,5 m. Durpės viksvinės ir plynraistinės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 14,4%. Pelkės paviršius nusausintas ir paverstas kultūrine pieva.

RIMAVIČIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Gižų apyl., 9 km į š. v. nuo Kapsuko. 76 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la

(nuo 1958). Ist. šaltiniuose 1498 minimas R. dvaras. 1827 R. kaime buvo 61 gyv., 1959 — 53.

RIMĀVIČIUS Jurgis [1905.IV.23 Dugnuose (Vilkaviškio rj.) — 1941.VII Opšrūtėliuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1939 Komunistų partijos narys; priklausė LKP Gižų pogr. kuopelei. 1940—41 naujakurys, taryb. aktyvistas; 1941 Marijampolės aps. grūdų paruošų skyriaus vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas.

RIMĀVIČIUS Karolis Brunas [1801 Pakruojyje — 1874.X.23 Pakėvėje (Kelmės rj.)] — literatas, vertėjas. 1824 įstojo į karmelitų ordiną. Apie 1837 įšventintas kunigu. 1839—65 buvo Kolainių vienuolyne. 1865—66 Vaiguvos vikaras, nuo 1866 Pakėvės filialistas. Sukūrė eil. „Ubagų balius", kurį išspausdino 1858 L. Ivinskio kalendoriuje. R. verstų eilėraščių (A. Gureckio „Dūmojimas prasčioko", „Trins užklausimai" ir nežinomo autoriaus „Malda visuose reikaluose krikščionims") rankraščiai, iki II pasaul. karo buvę Lietuvių mokslo d-jos bibliotekoje, ligi šiol nesurasti.

RIMĀVIČIUS Vladas [g. 1932.XI.25 Kuronyse (Kėdainių rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1969). 1956 baigęs Vet. akademiją, iki 1963 dirbo vet. gydytoju Jonavos, Kaišiadorių rajonuose. Nuo 1963 Vet. in-to neužkrečiamųjų ligų skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų medžiagų apykaitos sutrikimus.

„RIM̃BAS" — JAV lietuvių jumoro ir satyros žurnalas, ėjęs 1925—56 Bostone ir Niujorke. Iki 1934 ėjo kas mėnesį, vėliau nereguliariai. 1925—26 (iki Nr. 8) redagavo R. Židžiūnas, vėliau K. Paulauskas. Spausdino antiklerikalinius kūrinius, išjuokė įvairias žmonių ydas. Paskelbė taip pat kūrinių, priešiškų dem. bei rev. judėjimui.

RIM̃DŽIUS Antanas [g. 1927.XI.24 Charkove] — partinis darbuotojas. 1943—49 mokėsi karo m-lose Maskvoje. 1949—56 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1949 TSKP narys. 1955—56 LKP Vilniaus miesto k-to instruktorius. 1956—60 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—63 LKP CK instruktorius. 1961 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. 1963 Vilniaus miesto Lenino rj. part.-valst. kontrolės k-to pirmininkas. Nuo 1963 LKP Vilniaus miesto Spalio rj. k-to I sekretorius.

RIM̃DŽIUS Juozas [g. 1900.III.22 Mikšiūnuose (Joniškio rj.)] — agronomas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). 1923 baigė Dotnuvos ž. ū. technikumą. 1925—38 dėstė ž. ū. m-lose, dirbo agronomu. Bendradarbiavo ž. ū. spaudoje. 1945—56 Piktupėnų taryb. ūkio (Šilutės rj.) agronomas, 1956—60 direktorius. Nuo 1959 TSKP narys. Jo vadovaujamas ūkis labai padidino pieno gamybą, užaugino didelius javų derlius. Nuo 1960 pensininkas.

RIM̃DŽIUS Rapolas [1904.X.2 Staneliuose (Joniškio rj.) — 1944.I.4 Šiaulių aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Valstietis. Baigęs Šiaulių suaugusiųjų g-jos 3 klases, mokėsi Gruzdžių specialioje ž. ū. m-loje (1926 už antiklerikalinę veiklą iš jos pašalintas). Nuo 1924 veikė jaunimiečių org-joje, „Kultūros" būrelyje. Jaunimiečių Šiaulių aps. org-jų suvažiavime (1934) pasiūlė nepasitikėjimo liaudininkų vadovais rezoliuciją, kurią suvažiavimas priėmė. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1934 suimtas ir 1935 nuteistas 4 metus kalėti. 1939—40 LKP Šiaulių aps. k-to sekretorius. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 LKP Šiaulių aps. k-to skyriaus vedėjas. 1942 pr. Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942. VIII K. Kanapinio pavarde atvyko į Lietuvą partiz. kovai. Priklausė Dūdos partizanų grupei (Šiaulių aps.). Žuvo kovoje su priešais.

RYMEĨKIS Leonas [g. 1924.IV.19 Kaune] — dailininkas. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1950 dalyvauja dailės parodose. 1950—55 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos, 1955—61 Ped. lit-ros leidyklos dailininkas, 1961—63 Kauno „Dailės" kombinato vyriausiasis dailininkas. Nuo 1962 TSKP narys. 1963—69 Dailininkų s-gos Kauno sk. v-bos atsakingasis sekretorius. Apipavidalino apie 200 knygų, sukūrė satyrinių antireliginių plakatų, atvirukų, piešinių. Bendradarbiauja „Šluotoje" ir kituose period. leidiniuose.

Kūriniai: iliustracijos P. Cvirkos kn. „Sidabrinė kulka" (1950); plakatai — „35-sios Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos metinės" (1952), „Mokslas nugali" (1966); atvirukų rinkiniai — „Šiukšlės" (1959), „Mums nepakeliui" (1962); piešinių ciklai — „Dangus žemėje" (išl. 1959), „Rungtynes laimi teisėjas" (išl. 1964), «Operacija „Rojus"» (išl. 1965).

RYMEĨKIS Vytautas [g. 1930.X.25 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigęs Ž. ū. akademiją, joje dirba ped. darbą. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1964 docentas. Nuo 1967 mašinų remonto katedros vedėjas. Vadovėlio „Mašinų remontas" (1963) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie polimerų naudojimą mašinų remontui.

RIMẼNAI — kaimas Alytaus rj., 4 km į p. nuo Daugų; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 261 gyv. (1970). Į š. nuo kaimo yra Suvingio ež. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1926). 1959 buvo 195 gyv.

RIMGÁILA Fulgencijus [m. 1873] — architektas. XIX a. pradžioje Vilniaus un-te studijavo architektūrą (vadovas K. Podčašinskis), dirbo K. Podčašinskio padėjėju. 1828—56 studijas gilino Paryžiuje. 1857 grįžo į Lietuvą. Pastatė Pagryžuvio (Kelmės rj.) dvaro rūmus (1859).

RIMGAILIAĨ — kaimas Raseinių rj., Ilgižių apyl., 7 km į r. nuo Betygalos, prie kelio į Krakes. 78 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1585. 1959 buvo 68 gyv.

RIMÝDIS Antanas [g. 1905.III.2 Tytuvėnuose] — poetas, spaudos darbuotojas. 1921—29 dirbo Susisiekimo m-joje 1923—25 mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos m-loje. 1924—28 dalyvavo „Keturių vėjų" lit. sąjūdyje. Dirbo „Mūsų dienų", „Ūkininko patarėjo" redakcijose. 1934—36 „Literatūros naujienų" redaktorius ir leidėjas. Išleido poez. rinkinius „Mano Vedos" (1924) ir „Knyga be vardo" (1926). Pirmojo rinkinio eilėraščiai simbolistinio, antrojo — futuristinio pobūdžio. Išvertė į liet. kalbą I. Erenburgo apsakymų ciklą „Trylika pypkių" (su K. Kiela). 1940—41 dirbo „Valstiečių laikraščio" redakcijoje. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1950 gyvena JAV.

RÌMIEČIO PÉLKĖ — pelkė Lazdijų rj., 3 km į š. nuo Lazdijų. Plotas 263 ha. Ežerinės kilmės plyninė bei plynraistinė žemapelkė. Š. pakraštys siekia Rimiečio ež. Per pelkę teka Kirsna (Šešupės intakas). Durpių klodas daugiausia žemapelkinis — viksvinis bei daugiasluoksnis; jo didž. storis 7,4 m, vid. 2,55 m. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 22,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų; jų didž. storis 6,6 m. Pelkės š. r. pakraštyje įsikūręs Rimiečio kaimas. 2 km į š. nuo pelkės yra kita Rimiečio pelkė (93 ha).

RÌMIETIS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į š. nuo Lazdijų, 1,5 km į v. nuo kelio į Krosną. Plotas 170 ha, didž. gylis 6,8 m, vid. gylis 1,2 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 7850 m. Yra sala (6 ha). Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Ežeras pasiekęs subrendimo stadiją — seklus, dumblingas, pakrantės užžėlusios. Per R. teka Kirsna (Šešupės deš. intakas), be to, įteka Raišupis ir dar keli upeliai. Ežere peri gulbės nebylės. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei; žuvies 1969 sugauta 8,2 kg/ha. Prie R. įsikūrę Rimiečio, Kurdimakščių, Šilėnų kaimai.

RÌMKA Adolfas [1898.VI.17 Paliesiuje (Ignalinos rj.) — 1966.V.6 Leningrade] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1915—17 Petrogrado Putilovo g-los šaltkalvis. 1917.IV—VII V. Lenino šoferis Petrograde. Kovojo su kornilovininkais prie Gatčinos ir Carskoje Selo; dalyvavo Žiemos rūmų šturme. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo piliet. kare, buvo sužeistas. 1922—43 ir nuo 1945 dirbo Leningrado automobilių pramonės įmonėse. Nuo 1924 Komunistų partijos narys. 1927—30 daugelio sąjunginių motociklų varžybų nugalėtojas, TSRS čempionas (1928). 1943—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys.

RÌMKA Albinas [1886.II.16 Skerpieviuose (Vilkaviškio rj.) — 1944.II.27 Vilniuje] — ekonomistas, Lietuvos TSR MA akademikas (1941). Iki 1907 dirbo tėvų ūkyje ir savarankiškai mokėsi. 1907—1908 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1908—11 dirbo „Lietuvos ūkininko" redakcijoje Vilniuje, organizavo nelegalius jaunimo būrelius. Caro valdžiai

iškėlus už tai bylą, 1911 pab. pabėgo į Vokietiją, gyveno Šveicarijoje, vėl grįžo į Vokietiją. 1912—14 studijavo ekonomiką Visuomenės ir prekybos mokslų akademijoje Frankfurte prie Maino (VFR). 1914 persikėlė į Olandiją, vėliau į JAV, ten redagavo burž. liberalinius laikraščius „Jaunoji Lietuva", „Ateitis". 1917 atvyko į Rusiją, Voroneže dalyvavo Lietuvos Demokratų partijos, vėliau Valstiečių liaudininkų partijos veikloje. 1918—1920 vadovavo Lietuvos Ž. ū. m-jos statistikos skyriui, kartu buvo žemės reformos komisijos narys (nuo 1921 jos sekretorius), vienas iš buržuazinės žemės reformos projekto kūrėjų. 1919 kurį laiką redagavo oficiozą „Lietuva". 1919 išrinktas į Steigiamąjį seimą (atstovavo Lietuvos Valstiečių s-gai). 1920—23 studijavo Visuomenės ir prekybos mokslų akademijoje Frankfurte prie Maino, 1923 ją baigė. Nuo 1923 Kauno un-to docentas, nuo 1930 ekstraordinarinis, nuo 1939 ordinarinis profesorius. Dėstė statistiką, ekonominę politiką (liberaliosios klasikinės ekonomikos idėjų dvasia). Kartu 1924 redagavo žrn. „Lietuvos ūkis", 1926.VI—XII buvo finansų ministras, 1927—28 Centralinio statistikos biuro direktorius, 1928—39 Lietuvos Banko statistikos ir ekonominių informacijų skyriaus vedėjas, 1935—40 žrn. „Ekonomika" redaktorius, nuolatinis Valstybės statistikos tarybos narys. 1939 įgijo ekonomikos mokslų daktaro laipsnį. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius, 1940—41 jo ekonomikos fakulteto dekanas. Bendradarbiavo daugiausia „Lietuvos žiniose", „Lietuvos ūkyje", „Tautos ūkyje", „Varpe", „Ekonomikoje".

Ršt.: Skaitymo vadovėlis, V., 1911 (II leid. K., 1920); Dėl žemės klausimo Lietuvoje, Voronežas, 1918; Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą (Statistikos tyrinėjimai), V., 1918; Lietuvos ūkis (Statistikos tyrinėjimai), K.-V., 1922; Stambusis ir smulkusis žemės ūkis nuosavybės ir bendrojo valdymo santykiais, K., 1920; Gamyba ir pelnas įvairaus didumo žemės ūkyje, Kaunas—Klaipėda, 1922; Rabindranatas Tagorė (Rašytojas ir žmogus), K., 1924; Lietuvos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino unijos metų, K., 1925; Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais, K., 1925; Statistikos pagrindai, K., 1925; Moderninės socializmo srovės, K., 1930; Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Auszros"—„Varpo" gadynės (1883—1893) socialekonominiai raštai, K., 1931; Socialekonominė statistika, K., 1933; Statistika, K., 1939.

RIMKAĨ — **1.** Kaimas Klaipėdos rj., Dovilų apyl., 7 km į p. r. nuo Klaipėdos, į r. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 561 gyv. (1970). Yra glžk. st., parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1955), kultūros namai. 1959 buvo 251 gyv.

2. Kaimas Jonavos rj., Kulvos apyl., 3 km į v. nuo Jonavos, Neries dešn. krante. 202 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1936—50 pradinė). 1923—31 veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 314 gyv.

RIMKĒVIČIENĖ Marija [g. 1935.V.12 Kaune] — agrochemikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1965). 1959 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1961 dirbo kolūkio agronome. 1964—65 Respublikinio žemėtvarkos projektavimo in-to dirvožemininkė geologė. 1965—68 Kauno zoninės agrochemijos laboratorijos bandymų grupės vadovė. Nuo 1968 Visasąjunginio trąšų ir insektofungicidų in-to Jonavos bazinės laboratorijos moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių, išleido brošiūrų apie ž. ū. augalų tręšimą amoniakiniu vandeniu, skystomis kompleksinėmis trąšomis.

RIMKĒVIČIUS Dominikas [1854 Vilniuje — 1934.XII.26 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokydamasis Vilniaus g-joje, 1870 priklausė moksleivių savišvietos būreliui, kuris domėjosi rev. lit-ra. 1876 įstojo į Varšuvos un-to med. f-tą. 1878—79 aktyviai veikė nelegaliuose soc. būreliuose. 1879 suimtas, 1880 ištremtas į Sibirą. Nuo 1883 gyveno Vilniuje, priklausė Lenkijos Socialistų partijai (PPS), dalyvavo darbininkų judėjime, 1905—07 revoliucijoje; buvo 1905 rudenį sudarytojo LSDP ir PPS Vilniaus org-jų jungtinio k-to narys. Lenkijos Socialistų partijai 1906 suskilus, priklausė Lenkijos Socialistų partijai-kairiajai, buvo legalaus jos savaitraščio „Wiedza" („Žinija") atsakingasis redaktorius. 1911 nuteistas, 2 metus kalėjo Vilniuje. 1913 amnestuotas. Vėliau gyveno Vilniuje; priklausė Lenkijos Socialistų partijai.

RIMKĒVIČIUS Feliksas [1799 Mogiliovo (BTSR) gub. — 1851.XII.17 Vilniuje] — gydytojas terapeutas. 1820 baigė Vilniaus un-tą. 1821 apgynė med. daktaro disertaciją apie krupą. 1825—26 Vilniaus un-to terapijos katedros adjunktas; 1826—32 to un-to, nuo 1832 Medicinos-chirurgijos akademijos patologijos ir terapijos katedros profesorius. Nuo 1838 dar ir terapinės klinikos vedėjas. Uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją (1842), vadovavo Savičiaus ligoninei, dirbo konsultantu Vilniaus žydų ligoninėje. Buvo laikomas vienu geriausių diagnozuotojų, vykdavo konsultuoti ligonių į daugelį Lietuvos miestų. Dažnai nemokamai gydydavo neturtingus Vilniaus gyventojus, pirkdavo jiems vaistų. 1824 paskelbė str. „Apie stetoskopo panaudojimą", kuriame aprašė stetoskopą, širdies auskultacijos taškus, normalų ritmą, nagrinėjo širdies ritmo patologijos klausimus. Vienas pirmųjų Lietuvoje ėmė vartoti auskultaciją ir perkusiją. Dėstydamas studentams psichiatrijos kursą, klasifikavo nervų ir psichikos ligas pagal nervų sistemos anatomiją. 1841—44 parašė lenkų-lotynų kalbų žodyno med. dalį. Apie 30 gydytojų, R. vadovaujami, apgynė med. daktaro disertacijas. R. paskelbė daugiau kaip 40 moksl. straipsnių apie plaučių uždegimą, cukrinį diabetą, rachitą, širdies, perikardo bei aortos ligas ir kitais medicinos klausimais.

Lit.: J. Misiūra, Vidaus ligų dėstymas Vilniaus aukštojoje mokykloje 1781—1831 m. laikotarpiu.—„VVU mokslo darbai", t. 17, V., 1958; J. Šurkus, K. Vaitkevičius, A. Vileišis, Vilniaus universiteto medicinos fakulteto profesorius Feliksas Rimkevičius.—„Kauno Medicinos instituto darbai", t. 10, K., 1961.

RIMKĒVIČIUS Juozapas — 1831 sukilimo dalyvis. 1830 išrinktas Raseinių aps. pilies teismo pirmininku, 1831 pr. priklausė Raseinių aps. sukilėlių k-tui. Su J. Gruževskiu, B. Kalinausku, I. Stanevičiumi suorganizavo sukilėlių dalinius, kurie Lietuvoje pradėjo sukilimą — 1831.III.26 užpuolė Raseinius, nuginklavo kariuomenės įgulą. 1831.III.26—1831.IV.15 Raseinių aps. laikinosios sukilėlių valdžios narys. Iki sukilimo pabaigos vadovavo sukilėlių pulkui, kuris kovėsi ties Raseiniais, Vidukle, Rietavu, Varniais; gavo pulkininko laipsnį. Nuo 1831.IV.15 Žemaitijos patrankų liejyklos, ginklų bei parako dirbtuvių viršininkas. Sukilimą nuslopinus, emigravo į Prancūziją, gyveno Nansyje. Priklausė Paryžiuje veikusiai Lietuvos d-jai (vėliau Lietuvos ir rusų žemių d-jai).

RIMKĒVIČIUS Petras [1842—1907.XII.20 Pušalote (Pasvalio rj.)] — poetas. Mokėsi Panevėžio g-joje. Baigęs Varnių kunigų seminariją, kunigavo Kupiškyje (nuo 1869), Joniškėlyje (nuo 1882), Pušalote (nuo 1886). Švietė žmones, platino liet. knygas, palaikė ryšius su J. Katele, A. Juška, užrašinėjo liaudies dainas. Laikomas autoriumi nuorašais išlikusių eiliuotų kūrinių „Širdinga ir laisva turi būti giesmelė" ir „Tykus buvo vakarėlis" (pastarasis yra virtęs populiaria liaudies daina).

RIMKĒVIČIUS Vytautas [g. 1922.VIII.8 Kaune] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1960). Nuo 1944 Kauno muz. teatro solistas. Nuo 1952 TSKP narys. 1957 baigė Kauno Gruodžio muz. m-lą.

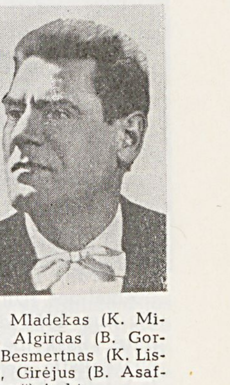

Vaidmenys: Bartolas (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Paolas (Dž. Verdžio „Simonas Bokanegra"), Suleimanas (U. Hadžibekovo „Aršin mal alan"), Jankas (I. Dunajevskio „Laisvasis vėjas"), Edvinas (I. Kalmano „Silva"), Mladekas (K. Milekerio „Studentas elgeta"), Algirdas (B. Gorbulskio „Meilė ir skarda"), Besmertnas (K. Listovo „Sevastopolio valsas"), Girėjus (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas") ir kt.

RIMKĒVIČIUS Vytautas [g. 1930.XII.26 Ramoniškiuose (Šakių rj.)] — rašytojas. 1954 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą, 1956 — Centrinę komjaunimo mokyklą prie VLKJS CK. 1953—59 dirbo „Jaunimo gretų", 1959—1961 — „Pergalės" redakcijose. 1962—1967 Lietuvos Kino studijos scenarijų skyriaus redaktorius. Nuo 1955 periodinėje spaudoje skelbia apybraižas ir apsakymus. Išleido prozos ir dramaturgijos knygų. Romane „Studentai" (1957) liečiamos aktualios ideologinės bei moralinės jaunimo gyvenimo problemos, vaizduojama pokario studentų buitis. Hero-

jinėje dramoje „Vandens lelija" (past. 1958 Akademiniame dramos teatre, išl. 1959) aštrūs politiniai pokario klasių kovos konfliktai atskleisti per romantiškos pasaulėjautos jaunuolių charakterius ir tragišką jų likimą. Dramose „Ratas" (past. 1963 Akademiniame dramos teatre, išl. 1964), „Paskolinkit ašarų" (past. 1969 Akademiniame dramos teatre) vaizduojama gyv. meto inteligentijos buitis, keliamos etinės šeimos, meilės, menininko pilietinės atsakomybės, kūrybinio darbo problemos. Etinė tematika būdinga ir pjesei „Girių kirtėjai" (past. 1969 Šiaulių dramos teatre, išl. 1970). Apsakymų ir apysakų rinkinyje „Kaimo kronikos" (1967) vyrauja karo ir pirmųjų pokario metų tematika, nepaprastos, dažnai šiurpios situacijos, sutirštintomis spalvomis piešiami veikėjai. Apsakymų rinkinyje „Nuosavas velnias" (1970) romantinius herojinius elementus nustelbia ironiškai, groteskiškai traktuojamos inteligentų buities vaizdai. Daugeliui R. prozos ir dramaturgijos kūrinių būdinga jausmingas, kartais kiek egzaltuotas autoriaus santykis su tikrove, karštas reagavimas į gyvenimo aktualijas. R. parašė scenarijus kino filmams „Kanonada" (1961), „Naktys be nakvynės" (su V. Ognevu, G. Kanovičiumi; 1966), „Surask mane" (su G. Kanovičiumi; 1967).

Lit. **A. Bieliauskas**, Keliai ir paminklai, V., 1963 [str. „Dėl žmogaus verta kautis"]; **J. Lankutis**, Gyvenimo pulsas.—„Muzika ir teatras", V., 1963; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **A. Zalatorius**, Romantiški efektai „Kaimo kronikose".—„Pergalė", 1967, Nr. 12; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

RIMKEVIČIŪTĖ Vladė [**Gerulaitienė**; g. 1924.IX.28 Kaune] — gydytoja fiziologė, medicinos mokslų kandidatė (1953). 1948 baigė Kauno un-tą. 1948—51 Kauno un-to, 1951—58 Kauno Med. in-to normalinės fiziologijos katedros asistentė; nuo 1958 docentė. Nuo 1958 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie anafilaksiją, nespecifinę desensibilizaciją ir kitais fiziologijos klausimais.

Ršt.: **V. Lašas, V. Rimkevičiūtė**, Virškinimo ir mitybos fiziologija, V., 1956.

RIMKIENĖ Konstancija [**Ysakaitė-Abekienė**; 1896.III.6 Šeškinėje (Biržų rj.) — 1964.IV.22 Čikagoje] — pažangi JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėja. Kilusi iš valstiečių. 1911 išvyko į JAV. Čikagoje dirbo kosmetike. 1913 pradėjo dainuoti choruose. 1914 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą. 1935 dalyvavo pasaulio lietuvių kongrese Kaune kaip JAV pažangiųjų lietuvių delegatė. Priklausė Lietuvių moterų progresyviniam susivienijimui. Susivienijimą likvidavus, 1937 Čikagoje suorganizavo Amerikos lietuvių moterų kultūros klubą ir buvo jo pirmininkė. Priklausė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. Bendradarbiavo „Vilnyje". 1962 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

RIMKUS Adomas [1903.II.3 Punkiškiuose (Kupiškio rj.) — 1966.X.10 Kaune] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1960). 1924—45 dirbo girininku. 1950 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1961 dirbo inžinieriumi Miškų ūkio ir miško pramonės m-joje. Nuo 1961 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių, daugiausia apie spygliuočių ligas ir kenkėjus.

Ršt.: Pušinis spygliakrėtis, V., 1958.

RIMKUS Alfonsas [g. 1924.VI.3 Kupsčiuose (Kėdainių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1953). 1949 baigė Kauno un-tą. 1953—57 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1957 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to hidrotechninės laboratorijos vedėjas. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie potvynių vandens praleidimo įrenginius, turbinų spiralinių kamerų skaičiavimą.

Ršt.: Гидравлический расчет водосбросов со сложным очертанием отверстия, Вильнюс, 1966.

RIMKUS Antanas [g. 1933.III.3 Pabalvėje (Telšių rj.)] — partinis darbuotojas, ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1965). 1951—55 komjaunimo darbuotojas Mitkaičiuose (Telšių rj.), Telšiuose, Klaipėdoje. Nuo 1953 TSKP narys. 1955—58 LLKJS Klaipėdos miesto k-to I sekretorius. 1957 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1958—61 LKP Klaipėdos miesto k-to sekretorius. 1964 baigė Visuomeninių mokslų akademiją prie TSKP CK. Nuo 1964 dirba ped. darbą Vilniaus Aukštojoje part. m-loje; iki 1966 polit. ekonomijos katedros vedėjas, 1966—67 direktoriaus pavaduotojas mokymo ir mokslo reikalams. Nuo 1967 LKP CK skyriaus vedėjas. Nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pramonės valdymą.

RIMKUS Kazimieras [iki 1921 **Čepas** Jonas; 1896.VI Kunigiškiuose (Rokiškio rj.) — 1938 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919 rudenį, mokydamasis Rokiškio prog-joje, įstojo į LKJS. Nuo 1919.XI Komunistų partijos narys. 1920 rudenį mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę, tarnavo elektrotechnikos batalione, dirbo rev. darbą tarp kareivių. 1921 suimtas. Siunčiamas į drausmės batalioną, pabėgo ir, LKP leidus, išvyko į Tarybų Rusiją. 1921—22 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te liet. sektoriuje, dirbo sektoriaus bibliotekos vedėju. 1923—25 fin. darbuotojas Charkove, Charkovo Liaudies ūkio in-to studentas. 1925—30 Charkove tarnavo Valst. banke. Padėjo vykdyti kolektyvizaciją Charkovo gubernijoje. 1931 Charkovo Marksizmo-leninizmo in-to studentas, 1932—33 Vakarų tautinių mažumų komunistinio universiteto aspirantas. Nuo 1934 ūkinis darbuotojas Maskvos metro statyboje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

RIMKUS Kazimieras [g. 1929.II.18 Algimantuose (Raseinių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1965). 1952 baigė Ž. ū. akademiją; nuo 1958 dirba joje ped. darbą. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pelkių kultūrinimą.

Ršt.: Kaip paversti pelkes kultūrinėmis pievomis, V., 1959.

RIMKUS Petras [1910.II.23 Palūkstyje (Telšių rj.) — 1941.VII.18 Telšiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1935—36 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai, buvo tos s-gos Palūkščio skyriaus v-bos pirmininkas. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—41 Varnių vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, vykd. k-to pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

RIMKUS Pranas [g. 1907.XI.1 Švėkšnoje (Šilutės rj.)] — agronomas, žemės ūkio spaudos darbuotojas. 1928 baigė Aukštosios Fredos (dab. Kauno dalis) sodininkystės ir daržininkystės m-lą. 1929—40 Ž. ū. rūmų sodininkystės-daržininkystės instruktorius-inspektorius; 2 metus specializavosi užsienyje. 1940—1944 „Naujosios sodybos" žurnalo redaktorius, po to mokytojas. 1953—59 Skaudvilės vaismedžių medelyno agronomas. 1959—63 „Mūsų sodų" žurnalo vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, 1963—68 skyriaus vedėjas. Dirbdamas Ž. ū. rūmuose, tyrinėjo vaismedžių veisles, jų iššalimą; praturtino vaismedžių asortimentą introdukuotomis veislėmis. R. — vienas Lietuvos Sodininkystės d-jos (1959) ir žrn. „Mūsų sodai" steigėjų. Išleido keliolika brošiūrų, paskelbė straipsnių sodininkystės, daržininkystės ir bitininkystės klausimais; ypač populiarina gėlininkystę.

RIMKŪTĖ Elena [g. 1928.IV.28 Elmininkuose (Anykščių rj.)] — gyvulių fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1960). 1952 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1955 jame dirbo laborante. 1958—59 Biologijos in-to, nuo 1959 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių antinksčių fiziologijos klausimais.

RIMOLIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Sedos apyl., 3 km į š. nuo Sedos, Varduvos dešn. krante. 1959 buvo 37 gyv., 1970 — 24. Ties R., Varduvos kilpoje, yra piliakalnis, vad. Užpiliais.

Piliakalnį iš š. juosia Varduva, iš r.— Varduvos senvagė, o iš p. ir v.— pylimas (maždaug 80 m ilgio, 1,8 m aukščio). Piliakalnio aikštelė 1600 m^2 ploto, apie 14 m iškilusi virš

Varduvos (XIX a. ir XX a. pr. joje buvo kaimo kapinės). Aikštelės š. r. pakraštyje yra 10 m ilgio ir 1,2 m aukščio pylimas.

RIMŠA Andriejus [apie 1550 Penčinoje (BTSR, Naugarduko rj.) — po 1599] — poetas. Kilęs iš bajorų. Nuo 1572 tarnavo M. Radvilai Rudajam. Dalyvavo K. Radvilos Perkūno karo žygiuose. Kurį laiką gyveno Dieveniškėse (Eišiškių rj.), buvo Biržų paseniūniu (pretoriumi). Baltr. kalba parašė 3 panegirines epigramas Lietuvos didikams O. Valavičiui, L. Sapiegai ir T. Skuminui. Epigrama L. Sapiegai išspausdinta III Lietuvos Statute (1588). Joje aiškinama Statuto leidėjo L. Sapiegos herbo reikšmė. Didžiausias R. kūrinys — poema lenkų kalba „Deketeros akroama" (par. 1583, išl. 1585). Joje pavaizduotas karas su Maskva, K. Radvilos Perkūno 1572—82 karo žygis. Ji turi pažintinės ir meninės reikšmės. 1581 R. baltr. kalba parašė „Chronologiją" ir 1595 išvertė į lenkų kalbą A. Poliako „Chorografiją".

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

RIMŠA Eduardas [g. 1927.IX.7 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigė Kauno Med in-tą. 1953—55 to in-to fakultetinės chirurgijos, nuo 1955 hospitalinės chirurgijos katedros asistentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pilvo ertmės organų susirgimų chirurginį gydymą.

RIMŠA Jonas [g. 1903.VIII.20 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — dailininkas. Mokėsi Kauno, Charkovo g-jose, 1920—22 dirbo Kaune, tėvo siuvykloje. 1922—25 Vienoje mokėsi siuvimo, laisvalaikiu piešė. 1925 grįžo į Kauną, bet netrukus išvyko į Paryžių, vėliau į Braziliją. 1930 persikėlęs į Argentiną, vertėsi portretų tapymu. Po kiek laiko įstojo į Buenos Aireso Dailės akademiją. 1932 ir 1934 už kūrinius gavo akademijos studentų draugijos premijas. 1935 Buenos Airese surengė individualinę kūrybos parodą, eksponavo argentiniečių tipų portretus ir gamtovaizdžius. 1936 apsigyveno Bolivijoje, nutapė paveikslų indėnų (aimarų) gyvenimo temomis. 1937 La Pase surengė kūrinių parodą. Po parodos buvo išrinktas Bolivijos garbės piliečiu, nutapė paveikslą „La Paso įkūrimas". 1938 dalyvavo pasaulio lietuvių dailės parodoje Kaune, eksponavo kūrinius „Indėnų procesija", „Inkakampa Jungajaus apylinkėse", „Motinos idilija". 1940 San Karlos de Bariločės (Argentina) tarpt. parodoje už seno patagoniečio F. Petičio portretą gavo pirmąją premiją ir aukso medalį. 1944—51 Bolivijoje laikė privačią dailės m-lą, materialiai rėmė mokinius. Surengė kūrinių parodas Bolivijoje (1950), Argentinoje, Brazilijoje (1951) ir kitur. Daug keliavo po Brazilijos miškus, lankėsi Taičio saloje (Polinezija). Nuo 1969 gyvena Santa Monikoje (JAV, Kalifornijos valstija, prie Los Andželo). Kelionių temomis sukūrė kelias serijas poetiškų, dekoratyvių, šviesaus kolorito paveikslų.

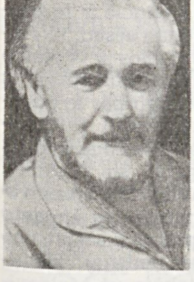

Lit.: J. **Rimantas**, Petras Rimša pasakoja, V., 1964; A. **Gudaitis**, Pasigedau pusiausvyros tarp civilizacijos ir kultūros.—„Gimtasis kraštas", 1969.III.13.

RIMŠA Juozas [1875.VIII.24 Margiuose (dab. Naudžiai, Vilkaviškio rj.) — 1970.XII.24 ten pat] — 1905—07 revoliucijos dalyvis, knygnešys. Valstietis. Baigęs Paežerių (Vilkaviškio rj.) pradinę mokyklą, 1888 pramoko knygrišystės, vėliau dirbo savo knygrišykloje Gižuose. Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse padėjo kurti politinę švietimo draugiją „Sietynas", 1895—97 dalyvavo jos veikloje, gabeno ir platino draudžiamą liet. spaudą, išleistą užsienyje. Už tai 1899 kalintas Kalvarijoje, po to ištremtas 2 metams į Odesą. 1902—06 priklausė LSDP; buvo LSDP Suvalkijos k-to narys. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, gabeno iš užsienio nelegalią lit-rą ir ginklus. 1905.IX suimtas ir ištremtas iš tėviškės, 1906 kalėjo Kalvarijoje. 1909 už veiklą kultūros ir švietimo org-joje „Šviesa" kalintas Kalvarijoje, po to ištremtas į Kauno gub. Vėliau ūkininkavo. 1919—40 buvo įvairių žemės ūkio koop. susivienijimų bei d-jų narys, dalyvavo liaudininkų polit. veikloje, rėmė komunistus pogrindininkus. 1940 Liaudies vyriausybės paskirtas Pilviškių vls. viršaičiu. 1941—44 slėpė ir rėmė okupantų persekiojamus asmenis. Nuo 1956 pensininkas.

RIMŠA Kazys [1895.IX.30 Svėdasuose (Anykščių rj.) — 1950.X.7 Maskvoje] — Spalio revoliucijos ir 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis, gydytojas. Kilęs iš darbininkų. 1904 su tėvais persikėlė į Peterburgą. Mokydamasis g-joje, įsijungė į rev. judėjimą, vadovavo nelegaliems darbininkų būreliams. 1912—14 per vasaros atostogas dirbo rev. darbą Kupiškio, Rokiškio apylinkėse, platino bolševikinę „Pravdą". Nuo 1913 Komunistų partijos narys. 1915—17 Tartu un-te studijavo mediciną, priklausė Tartu bolševikų org-jai. 1916 rudenį kalėjo Tartu kalėjime. Po Vasario revoliucijos dirbo revoliucinį darbą Rygoje: buvo III Internacionalo darbininkų ir kareivių klubo pirmininkas, veikė XII armijos bolševikų kar. org-joje, padėjo leisti bolševikinius laikr. „Okopnaja pravda" („Apkasų tiesa"), „Okopnij nabat" („Apkasų varpas"), 1917 redaguoti laikr. „Vilnis". Kaip XII armijos part. org-jos delegatas dalyvavo partijos VI suvažiavime (1917.VIII.8—16) Petrograde. Vokiečiams 1917.VIII užėmus Rygą, atvyko į Tartu, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose, buvo Tartu kar. rev. k-to narys. 1918 Kubanės—Juodosios Jūros Tarybų Respublikos, Šiaurės Kaukazo Tarybų Respublikos švietimo liaudies komisaras, paskui dirbo Krime, „Sevastopolskaja pravda" („Sevastopolio tiesa") redakcijoje. 1918 pab. atvyko į Vilnių (Petro Trainio pavarde), buvo LKP Vilniaus k-to pirmininkas. 1918.XII okup. valdžios suimtas, bet Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos reikalavimu tą patį mėnesį paleistas ir paskirtas Vilniaus kalėjimų komisaru. 1919 Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos narys, Vilniaus rev. k-to sekretorius; vadovavo miesto vykd. k-to švietimo skyriui. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo (1919.II.18—20) delegatas; išrinktas Tarybų Centro Vykd. K-to nariu. Nuo 1919.IV Lietuvos Kar. rev. tarybos ypatingasis įgaliotinis partizanų būriams organizuoti ir dirbti adm. darbui Ukmergės aps. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, pasitraukė į Tarybų Rusiją, tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1923—1924 pr., būdamas studentu, su kitais slaugė sergantį V. Leniną. 1925 baigęs Maskvos un-tą, dirbo TSRS sveikatos apsaugos sistemoje, dėstė aukštosiose m-lose. 1941—45 Raudonosios Armijos kar. gydytojas. Nuo 1948 Tuberkuliozės in-to (Vilniuje) direktorius, Lietuvos TSR Med. darbuotojų profs-gos resp. k-to pirmininkas.

RIMŠA Petras [1881.XI.23 Margiuose (dab. Naudžiai, Vilkaviškio rj.) — 1961. X.2 Kaune] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1951). Baigė Pilviškių (Vilkaviškio rj.) pradinę m-lą. Vaikystėje drožinėjo įvairius medžio dirbinius. 1900 Paryžiaus pasaulinės parodos lietuvių skyriuje buvo eksponuojamos dvi R. išdrožtos lazdos. 1900—03 Varšuvoje R. privačiai mokėsi skulptūros (1902—1903 P. Velionskio dirbtuvėje), lankė Meno skatinimo d-jos vakarinius kursus. 1903—04 studijavo Paryžiaus Dailės m-los A. Mersjė skulptūros studijoje, dailės studijų tikslu lankėsi Europos meno centruose. 1904—05 studijavo Krokuvos Dailės akademijoje (K. Laščkos skulptūros klasėje). 1905 grįžo į Lietuvą. Dailės klausimais rašė period. spaudoje. Su M. Čiurlioniu, A. Žmuidzinavičiumi ir kt. dailininkais 1907 įkūrė Lietuvių dailės d-ją, nemaža prisidėjo prie jos parodų rengimo (nupiešė plakatų, apipavidalino katalogų, surinko liaudies dailės eksponatų). D-jos parodose eksponavo skulptūras „Lietuvos mokykla 1864—1904" (1906), trilogiją „Artojas" (1907), „Gana to jungo" (1909) ir „Finale" (1910), „Kova" (1911).

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 32

„Lietuvos mokykloje" (vadinama ir „Vargo mokykla") R. sukurtas verpiančios ir mokančios vaiką skaityti moters vaizdas tapo carinės priespaudos metų Lietuvos švietimo simboliu. Trilogijoje artojo tema R. kėlė išsivadavimo kovos idėjas. Skulptūrose derino realistinį ir simbolinį vaizdavimo būdą. 1909—16 R. mokėsi Petrogrado Meno skatinimo d-jos m-loje. Retkarčiais lankėsi Lietuvoje, iliustravo knygų. 1910 m-los parodoje už skulptūrą „Artojas" gavo premiją. 1914 sukūrė antrąjį, patį kompaktiškiausią „Lietuvos mokyklos" variantą. 1916—19 gyveno Smolenske ir kitose Rusijos vietose. Karo pergyvenimų veikiamas, nulipdė stilizuotą geom. formų dekoratyvinę skulptūrą „Skausmas" (1916). 1919 grįžo į Lietuvą. 1920—22 Berlyne iš bronzos nuliedino plokščias dvipuses ornamentuotas dekoratyvines kompozicijas „Pax", „Diena ir naktis", sukūrė naujų „Artojo" variantų. 1923—1924 važinėjo į Londoną, studijavo O. Rodeno, E. Burdelio kūrybą, impresionistine maniera sukūrė rašytojų V. O'Haros, P. Parkerio, D. Finleino reljefinių portretų eskizus, T. Naruševičiaus reljefinį portretą ir biustą. 1923 pradėjo kurti medalius. Daugiausia jų nuliejo 1925—1926 (medaliai, skirti 1905 metų Lietuvių suvažiavimo Vilniuje, Klaipėdos prisijungimo jubiliejams, „Kova", „Vilnius 1323—1923", „Unijos nori" ir kt.). R. sukurti medaliai — raiškių formų, darnios kompozicijos žemo reljefo kūriniai. Ypač harmoningu portreto, šrifto ir kitų komponentų deriniu pasižymi Vilniaus įkūrimo 600 metų (1923), Vytauto mirties 500 metų (1930) jubiliejų medaliai. Geriausius medalius R. liedino Šveicarijoje. 1926 sukūrė realistinį bareljefinį Žemaitės portretą. 1928 dailės studijų tikslu lankėsi Italijoje. 1935—38 keliavo po JAV, surengė apie 10 savo kūrinių parodų, sukūrė kruopščiai modeliuotų ir dekoruotų bareljefinių medaliono pavidalo JAV lietuvių portretų (O. Kapočienės, A. Kalvaitienės, Pašakarnyčių, visi 1937).

Taryb. metais R. sukūrė medalių, skirtų kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo aktualijoms („Karas ir taika", J. Gruodžio šešiasdešimtmečio medalis, abu 1945, ir kt.). Vieni meniškiausių jo medalių yra „400 metų lietuviškai knygai" (1947), „Kristijonas Donelaitis" (1955). Savo kūrinius R. dovanojo Čiurlionio dailės muziejui (Kaune).

Kūriniai: apvaliosios ir dekoratyvinės skulptūros —„Lietuvos mokykla 1864—1904" (1906; variantai 1914, 1940, 1957), „Artojas" (1907; variantai 1922, 1923), „Gana to jungo" (1909), „Finale" (1910), „Chimera" (1911), „Ant pirmos žolės" (1911), „Kova" (1911), „Skausmas", „Pax" („Taika", 1921), „Diena ir naktis" (1922), „Karžygys" (1931), „Motinos" (1910), T. Naruševičiaus (1924), B. Buračo (1933) biustai, S. Dariui ir S. Girėnui paminklo projektas (1934); reljefiniai portretai — M. Valančiaus, V. Kudirkos (abu 1904), J. Basanavičiaus (1906), K. Vairo-Račkausko, V. O'Haros, P. Parkerio, T. Naruševičiaus (visi 1923), P. Viščiulytės (1924), Žemaitės (1926), E. Ortman (1935), A. Kalvaitienės, O. Kapočienės, Pašakarnyčių (visi 1937); iliustruotos knygos — Vydūno „Amžina ugnis" (1912), P. Mašioto „Žiemą ir vasarą" (1920) ir „Sparnuočiai" (1922); inkrustacijos, piešiniai, inicialai ir kt.

Petras Rimša. Pašakarnyčių portretas, bronza, 1937

Lit.: **P. Gudynas,** Skulptorius P. Rimša.— „Pergalė", 1956, Nr. 11; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **С. Будрис,** Петрас Римша, М., 1961; **J. Rimantas,** Petras Rimša pasakoja, V., 1964; **O. Jaskūnaitė,** Petras Rimša, V., 1966 [su reprodukcijų aplanku]; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

RÌMŠA Pranas [g. 1929.IV.20 Rudiškiuose (Joniškio rj.)] — sporto darbuotojas. 1953 baigęs Kūno kultūros in-tą, dirba Kūno kultūros ir sporto k-te prie Lietuvos TSR MT; nuo 1968 to k-to sporto federacijų skyriaus viršininko pavaduotojas. Sudarė straipsnių rinkinius „Olimpinė ugnis negęsta" (1961), „Olimpiada iš arti" (1965), su kitais parengė „Sportinių terminų žodyną" (1959), „Sportininko žinyną" (1959 ir 1960) ir kt. leidinius. Paskelbė straipsnių Lietuvos fiz. kultūros istorijos klausimais.

RÌMŠČIKAS — ežeras Ignalinos rj., 11 km į p. nuo Salako, 0,2 km į v. nuo Ažvinčio ežero v. kranto. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 730 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai žemi, v. ir p. pelkėti. Ežero pakrantėje įsikūrusi Švedriškė. Ežeras verslovinis.

RIMŠĖ — kaimas Ignalinos rj., 8 km į r. nuo Dūkšto, 5 km nuo Baltarusijos TSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 173 gyv. (1970). Keliai jungia R. su Zarasais, Dūkštu, Vidžiais, Drūkšiais. Iš š. prieina Ilgio ežeras. Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės (nuo 1964), parduotuvė (nuo 1962), ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1944), vid. m-la (nuo 1952; iki 1945 veikė pradinė, vėliau prog-ja), biblioteka. XVI a. ist. šaltiniuose minimas valstybinis R. dvaras. 1747 pastatyta bažnyčia. XVIII a. pab.—XIX a. pr. R. dvaras priklausė Pliateriams. 1767 Rimšėje buvo 50 gyventojų. XIX a. pr. dvarą nupirko valstybė, jo žemės buvo parduotos valstiečiams. 1865 įsteigta valdinė pr. m-la. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje R. buvo valsčiaus centras. 1897 — 108 gyv., 1959 — 200.

Lit.: Gaidės ir Rimšės apylinkės, V., 1969.

RÌMŠIŠKIŲ PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., 5 km į p. nuo Turgelių, 8 km į r. nuo Vilniaus—Lydos plento. Plotas 126 ha (pramoninis 106 ha). Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,15 m. Vyrauja švylinės-kiminінės ir mediuminės durpės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 3,4%. Durpės kasamos kraikui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 2,3 mln. m^3. Iki 1970 pr. iškasta 11%. Šiaurės rytuose prie R. p. yra Rimšiškių kaimas.

RIMŠÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Pašvitinio apyl., 2 km į v. nuo Pašvitinio, prie kelio į Joniškį; kolūkio centras. 40 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. 1923 buvo 54 gyventojai, 1959 — 31.

RIMÙČIŲ PĖLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 1,5 km į š. nuo Kurtuvėnų. Plotas 485 ha (pramoninis 381 ha). Pelkė apie 6 km ištįsusi rinoje, jungiančioje Dubysos ir Ventos slėnius, abipus Dubysos—Ventos kanalo. Rytuose nesupelkėjęs tarpas atskiria nedidelę pelkės dalį. R. p. — žemapelkė. Jos v. dalį užima plynraisčiai, vid. ir r. dalį — šienaujamos ir ganomos pievos; vid. dalyje yra Kurtuvėnų žuvininkystės ūkio tvenkinių. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. 2,06 m. Vyrauja viksvinės durpės; nemaža ir alksninių. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 10,7%. Durpių ištekliai 7,8 mln. m^3. Rytuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 2,7 m). Dugne smėlis, priemolis. Šiaurėje prie pelkės įsikūręs Rimučių kaimas.

RINGÁILĖ [m. 1433 ar 1434] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir jo žmonos Birutės duktė, Vytauto sesuo. R. vardas susijęs su 1392 Jogailos ir Vytauto derybomis. Kai Vytautas, susipykęs su Jogaila, antrą kartą pabėgo pas kryžiuočius, Jogaila pasiuntė pas jį į Ritersverderį Mozūrų kun-štį Henriką, kad šis slapta sutaikytų Jogailą su Vytautu. Vykdydamas tą uždavinį, Henrikas vedė R., buvusią pas kryžiuočius Vytauto įkaitu (tai padėjo Henrikui nuslėpti nuo kryžiuočių tikrąją savo misiją). Henrikui greit mirus, R. ištekėjo už Moldavijos vaivados Aleksandro; šiam 1433 mirus, buvo savo posūnio nužudyta.

Lit.: **P. Šležas,** Kęstučio šeima, K., 1933.

RINGÁILIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Klėriškių apyl., 12 km į š. v. nuo Aukštadvario, 11 km į š. r. nuo Stakliškių. 154 gyv. (1970). Ties R. prasideda Lapainia (Nemuno intakas). Pr. m-la (nuo 1930), biblioteka (nuo 1957). Ist. šaltiniuose R. minimi 1597 (22 valakai, 22 kiemai). 1959 buvo 143 gyv.

RINGAUDAĨ — kaimas Kauno rj., 8 km į v. nuo Kauno, prie Kauno—Šakių plento; Noreikiškių apylinkės centras. 394 gyv. (1970). Iš š. prieina Kamšos miškas. Ž. ū. akademijos mokomojo ūkio skyrius, kailinių žvėrelių ferma, medelynas, parkas. Tarp R. ir Noreikiškių įsikūrusi Ž. ū. akademijos gyvenvietė. 1939 Ringauduose veikė LKP CK „Spartako" spaustuvė. 1959 buvo 324 gyv.

RINGAUDAS [XII a. pab.—XIII a. pr.] — Lietuvos valstybės kūrėjo Mindaugo tėvas ar pirmtakas. Įv. redakcijų Lietuvos metraščiai, M. Strijkovskio kronika, „Eiliuotoji Livonijos kronika" skirtingai pasakoja, kad R. buvęs galingas vadas, vadina jį Lietuvos didžiuoju kun-ščiu, totorių nugalėtoju ties Mogilna (prie Nemuno aukštupio), teigia jį gyvenus Naugarduke, paskui perdavus valdžią Mindaugui.

RINGĖ — upė Ignalinos rj., Dysnos deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 110 km^2. Prasideda 11 km į p. r. nuo Ignalinos. Teka į š.; įtekėjus Virėkštai (iš kairės), pasuka į r. Įteka į Dysną 162 km nuo jos žiočių, ties Kačergiške, 11 km į š. nuo Mielagėnų. Nuolydis didelis: vid. 541 cm/km, aukštupyje (8 km ruože) net 1050 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,88 m^3/s.

RINGĖNAI — kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 3 km į š. v. nuo Balbieriškio. 26 gyv. (1970). Per kaimą teka Ringis (Dūmės intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1959 buvo 35 gyv.

RIÑGIAI — kaimas Tauragės rj., Pagramančio apyl., 11 km į š. nuo Tauragės, prie Plungės—Tauragės plento. 132 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Jūra (Nemuno intakas); iš š. r. prieina Birštvos miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė, yra malūnas. Ist. šaltiniuose R. (Ringenlauken) minimi 1393. 1561 kaimas turėjo 7 valakus, 5 kiemus. R. laukuose buvo senkapis, sunaikintas 1935—37; keli jame rasti III—VI a. dirbiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1959 kaime buvo 131 gyv.

RINGÓVĖ — kaimas Kauno rj., Daugeliškių apyl., 3 km į v. nuo Vilkijos, Nemuno deš. krante. 47 gyv. (1970). Kaimo r. pakraštyje yra X—XIV a. piliakalnis (apaugęs medžiais). Aikštelė maždaug 120 m ilgio ir 30 m pločio; jos š. pakraštyje yra apie 4 m aukščio pylimas. 1959 kaime buvo 41 gyv.

RINGÓVĖS MIŠKAS — miškas Kauno rj., 4 km į v. nuo Vilkijos, Nemuno deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento. Priklauso Kauno miškų ūkio Vilkijos girininkijai. Plotas 530 ha; medynų 434 ha. Miško š. dalies paviršių sudaro lyguma su nedidelėmis pelkėtomis lomomis, p. dalies — statūs, griovų išraižyti Nemuno slėnio šlaitai. R. pakraščiu teka Ringovė, v. pakraščiu — Naudupis (Nemuno intakai). Dirvožemiai daugiausia jauriniai ir velėniniai jauriniai gliejiški, susiformavę ant moreninių priemolių. 94% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia mėlyninių, brukninių ir kiškiakopūstinių) yra 46%, eglynų 21%, beržynų 16%, ąžuolynų 8%, juodalksnynų 5%, drebulynų 4%. Vyrauja pusbrandžiai II—III boniteto medynai. Vid. amžius 42 metai, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 122 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiškių, kiaunių, voverių. Miškas įeina į Vilkijos miesto žaliąją zoną; gausiai lankomas poilsiautojų. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 600 ktm. Miško r. pakraštyje įsikūręs Ringovės kaimas.

RINGUVÀ — upė Šiaulių rj., Ventos deš. intakas. Ilgis 37 km, baseino plotas 351 km^2. Prasideda Paitaičių apylinkėse, 6 km į v. nuo Šiaulių. Teka į š. ir š. v., žemupyje nuo Paringuvių pasuka į p. v. Įteka į Ventą 276 km nuo jos žiočių, ties Ringuvėnais, 3 km į š. nuo Kuršėnų. Intakai: dešinieji — Luponė, Abryna, Šėkštys, Lūkstas, Vervedis; kairieji — Amalė, Gergždas. Vid. nuolydis 74 cm/km. Debitas Gedinčiuose (2 km nuo žiočių): maks. 95,9, vid. 1,96, min. (vasarą ir žiemą) 0,002 m^3/s.

RIÑGUVĖNAI I — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 4 km į š. nuo Kuršėnų, prie Šiaulių—Mažeikių plento. 58 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs Ventos ir Ringuvos santakoje. Yra taryb. ūkio sodas (80 ha). Prie kaimo, Ringuvos deš. krante, buvo VI—XV a. senkapiai. Kai kurie radiniai (lankinės ir pasaginės segės, žiediniai smeigtukai, pusmėnulio formos pakabutis, įv. formų antkaklės) laikomi Šiaulių „Aušros" ir Telšių kraštotyros muziejuose. XIX a. ir XX a. pr. buvo R. dvaras (1923 — 64 gyv.). 1918—1919 dvare veikė darbininkų rev. k-tas; 1919 k-to pirmininko pavaduotoju buvo P. Zibertas. 1959 kaime buvo 113 gyv.

RIÑGUVĖNAI II — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 2 km į š. v. nuo Kuršėnų. 178 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Venta. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė, pastatyta ūkinių pastatų. XIX a. ir XX a. pr. buvo R. dvaras (1923 — 74 gyv.). 1959 kaime buvo 168 gyv.

RINGUŽĖ — upė Biržų ir Pasvalio rj., Upytės deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 16 km^2. Prasideda Mediniškio apylinkėse, 4 km į p. v. nuo Vabalninko. Teka į š. Įteka į Upytę 6 km nuo jos žiočių, netoli Gulbinų. Slėnis pelkėtas.

RINKĒVIČIENĖ Elvyra [g. 1939.III.25 Parupėje (Biržų rj.)] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1967). 1962 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1962 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie seleno dioksido tirpalų koncentruotoje sieros rūgštyje elektrochem. tyrimus.

RINKĒVIČIUS Jonas [1887.V.16 Avižieniuose (Utenos rj.) — 1958.I.2 Čikagoje] — buržuazinis visuomenės veikėjas, knygų leidėjas. 1898 apsigyvenęs Vilniuje, platino liet. spaudą. 1905—06 dirbo Vilniaus ir Kauno spaustuvėse, 1907 — „Vilties" laikraščio redakcijoje. J. Adomiškio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Viltyje". 1911—12 leido literatūros almanachą „Švyturys", 1913 — žurnalą „Vaivorykštė". 1915—17 gyveno ir dirbo Petrograde, Voroneže. 1918 grįžęs į Lietuvą, su kitais Vilniuje įkūrė „Švyturio" b-vę. R. išleido liet. rašytojų (L. Giros, M. Gustaičio, V. Krėvės, Lazdynų Pelėdos, J. Mikuckio, I. Šeiniaus, M. Vaitkaus, Vaižganto ir kt.) kūrinių. Dalyvavo įvairių kultūros ir švietimo d-jų („Ryto", „Rūtos", „Dainos", „Žiburio" ir kt.) veikloje. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 gyveno JAV.

RINKEVIČIŪTĖ Marija [Žilevičienė; g. 1933.IV.7 Trakuose (Ukmergės rj.)] — dailininkė. Nuo 1960 dalyvauja dailės parodose. 1961 baigusi Lietuvos TSR Dailės in-tą (dailiosios tekstilės specialybė), dirba jame dėstytoja. Su A. Brazdžiūte 1965 išleido kn. „Auskime, megzkime, siuvinėkime". Sukūrė dekoratyvinių kilimų, portjerų ir kitokių dailiosios tekstilės dirbinių. Kūriniuose savitai interpretuoja liaudies dailės tradicijas.

Kūriniai: dekoratyviniai kilimai — „Ant kalno malūnėlis" (1961), „Sadutė" (1962), „Jaunystė" (1967), faktūrinis kilimas (1968); „Darbininkų demonstracija" (1969); dekoratyvinės portjeros liaudies dainų ir pasakų motyvais (1961—1963); dekoratyvinis pano „Gluosniai" (1967), ir kt.

RINKÌMAI — organizacijos vadovaujančiųjų organų sudarymo būdas, leidžiantis įgyvendinti jos narių teisę spręsti organizacijos reikalus. Ypač svarbūs yra valstybės valdžios ir valdymo, t. p. savivaldybių organų R., nes jais įgyvendinamos piliečių teisės dalyvauti valstybės valdyme ar vietos reikalų tvarkyme (rinkiminės teisės). Visuomenės klasės, kurios organizuoja valst. valdžios ar savivaldybių organų R., paprastai nustato jų tvarką ir pobūdį (R. sistemą).

Miestų savivaldos organus (magistratus) ir miestiečių teismus Lietuvoje pradėta rinkti, XIV—XV a. didesniesiems miestams gavus savivaldos teises (ž. *Magdeburgo teisė).* Seniausių žinių apie valst. valdžios rinkimą Lietuvoje yra *Horodlės susitarimo* (1413) akte, kuriame numatyta, jog po Vytauto mirties Lietuvos didysis kun-štis turės būti renkamas. Pirmą kartą ponai ir bajorai 1430 juo išrinko Švitrigailą. Nuo 1565 kiekvieno pavieto bajorai savo *seimelyje* rinko po 2 atstovus į *seimus.* Nuo 1566 (pagal 1564 Belsko privilegiją) pavietų bajorų seimeliuose buvo renkami ir kandidatai į žemės, vėliau ir į pakamario teismų teisėjus, pateisėjus ir raštininkus. Po Liublino unijos (1569) Lenkijos karalius ir Lietuvos didžiuosius kun-ščius rinko specialūs elekciniai seimai. Tokia R. tvarka užfiksuota II ir III *Lietuvos Statutuose* (1566, 1588). Nuo 1581 bajorai pavietų seimeliuose rinko po du atstovus į Vyriausiąjį Lietuvos tribunolą. Iki XVII a. bajorų atstovai buvo renkami vienbalsiai, vėliau reikėdavo balsų daugumos (balsuojama buvo rašteliais ar kamuoliukais). Rinkosi savo valdžios organus ir 1769 sukilę š. Lietuvos valstiečiai (ž. *Sukilimai*).

Prijungus Lietuvą prie Rusijos, Lietuvos miestams buvo pritaikytas Rusijoje veikęs Jekaterinos II „Malonės raštas miestams", pagal kurį miestų gyventojai, suskirstyti į kategorijas, kas 3 metai rinko burmistrą („miesto galvą") ir bendrosios miesto dūmos narius. (Miestuose ir miesteliuose, kurie nebuvo gu-

bernijų ir apskričių centrai, Magdeburgo teisė nustojo galiojusi.) Bajorai pavietų seimeliuose rinko kandidatus į teismų pareigūnus (teisėjus, raštininkus ir kt.) ir bajorų savivaldos pareigūnus (maršalkas ir kt.). Po 1861 reformos valstiečiams buvo leista rinkti atstovus į valsčiaus sueigą (nuo 10 kiemų po vieną; iki 1861 tik valstybiniai valstiečiai tegalėdavo rinkti savo kaimo bendruomenės seniūną ir valstiečių teismą). Valsčiaus sueiga viešu būdu (dažniausiai rankų pakėlimu) rinko viršaitį ir valsčiaus teismą. 1905—07 revoliucijos metu valstiečiai, išvaikę caro valdžios pareigūnus, dem. būdu rinko savo valdžios organus. Dalis Lietuvos gyventojų dalyvavo rinkimuose į *Valstybės dūmą:* 1906 (I dūma), dukart 1907 (II ir III dūma) ir 1912 (IV dūma).

1918 pab.— 1919 pr., vykstant soc. revoliucijai, Lietuvos darbo žmonės rinko revoliucinius valdžios organus — *darbininkų atstovų tarybas.* Buržuazija tuo pat metu daugelyje vietų organizavo burž. v-bų bei k-tų R., kuriuos darbo žmonės dažniausiai boikotavo.

Susikūrus buržuazinei Lietuvos valstybei, 1919.XI buvo paskelbtas Steigiamojo seimo R. įstatymas, formaliai nustatęs visuotinius, tiesioginius, lygius R. su slaptu balsavimu. Iš esmės toks pat buvo ir 1922.VIII seimo R. įstatymas. Nuo 1921 pradėta rinkti ir *savivaldybių* organus. 1921.IV savivaldybių R. įstatymu buvo įvesti turto ir sėslumo rinkiminiai cenzai. 1931.V tautininkų valdžia paskelbė naują savivaldybių R. įstatymą, griežtai apribojusį piliečių rinkimines teises sėslumo, turto ir mokesčių cenzais. Pagal tą įstatymą R. buvo vykdomi atviru balsavimu. 1931.XI buvo paskelbtas *Respublikos prezidento* R. įstatymas, kuriuo nustatyta, kad prezidentą renka „ypatingi tautos atstovai", išrinkti apskrities viršininkų patvirtintų „tautos atstovų". Pagal šį įstatymą prezidento R. įvyko 1931.XII ir 1938.XI (prezidentu abiem atvejais išrinktas A. Smetona). 1936 faš. valdžia, darbininkų ir valstiečių judėjimo sukrėsta, paskelbė kitą seimo R. įstatymą. Juo buvo įvesti amžiaus, polit. kvalifikacijų ir sėslumo cenzai. Kandidatų į seimo atstovus sąrašus sudarinėjo apskričių ir miestų v-bos iš valdžiai patikimų asmenų. 1923—39 Klaipėdos kr. gyventojai dalyvavo rinkimuose į Lietuvos seimą, be to, rinko Klaipėdos kr. seimelį ir vietos savivaldybių organus pagal Klaipėdos kr. statuto nustatytą tvarką, kuri buvo palanki vokietininkams.

Atsižvelgdama į konkrečias rev. kovos sąlygas, į galimybę panaudoti burž. valdžios ir savivaldybių organų rinkimus darbo žmonių klasiniam sąmoningumui ugdyti, LKP nuo 1920.VII dalyvavo visuose bent iš dalies demokratiškuose rinkimuose, stengdamasi iškelti savo kandidatų sąrašus darbininkų profsąjungų, darbininkų kuopų ir kitais vardais. Kai faš. vyriausybė 1936 išleido antidemokratinį seimo rinkimų įstatymą, LKP ragino visas opozicines org-jas seimo rinkimus boikotuoti, nes tas įstatymas atėmė darbininkų ir darbo valstiečių kandidatams galimybę būti išrinktiems.

Prasidėjus 1940 soc. revoliucijai, Lietuvos Liaudies vyriausybė paskelbė *Liaudies Seimo* R. įstatymą (1940.VII.6). Šie R. įvyko 1940.VII.14—15 visuotinės, lygios ir tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant. Tai buvo pirmutiniai R., per kuriuos visai Lietuvos liaudžiai buvo visiškai užtikrinta demokratinė R. tvarka. 1940.VIII.25 Liaudies Seimas, priėmęs Lietuvos TSR Konstituciją, paskelbė Lietuvos TSR *Aukščiausiąja Taryba.* R. į TSRS AT (visuotinės, lygios ir tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant) pirmą kartą Tarybų Lietuvoje įvyko 1941.I.12. Vėliau R. į TSRS AT įvyko 1946.II, 1950.III, 1954.III, 1958.III, 1962.III, 1966.III, 1970.VI. Rinkimai į Lietuvos TSR AT (visuotinės, lygios ir tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant; renkama 1 deputatas nuo 10 000 gyv.) įvyko 1947.II, 1951.I, 1955.II, 1959.III, 1963.III, 1967.III. Pirmieji vietinių *darbo žmonių deputatų tarybų* rinkimai Lietuvos TSR įvyko 1948. I.18. Jie vyksta kas dveji metai visuotinės, lygios ir tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, nuo 1940 R. pagrindu sudaromi ir teismai. 1949 įvyko pirmieji liaudies teisėjų ir liaudies tarėjų rinkimai (teisėjai ir tarėjai buvo išrinkti 3 metams visuotinės, lygios ir tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant). Remiantis TSRS AT 1958.XII.25 priimtu įstatymu, liaudies teisėjai nuo 1960 renkami 5 metams (visuotinės, lygios, tiesioginės R. teisės pagrindu, slaptai balsuojant); liaudies tarėjus 2 metams renka visuotiniai darbininkų, tarnautojų ir kolūkiečių susirinkimai bei kar. daliniai.

Lit.: J. Bulavas, Rinkimai ir „tautos atstovavimas" buržuazinėje Lietuvoje, V., 1956; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65.

„RIÑKITE DARBININKŪS"— komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1923.IV Kaune. Išleido LKP Centro Komitetas Kauno miesto Darbininkų frakcijos vardu ryšium su rinkimais į II seimą. Red. K. Požela. Leidinys apibūdino burž. partijas, paskelbė Darbininkų kuopos kandidatų sąrašus, ragino už juos balsuoti. Paskelbė Kauno 400 geležinkelininkų 1923.III.17 susirinkimo reikalavimus ir Suvalkijos ž. ū. darbininkų profs-gos 1923.IV.2—4 Marijampolėje įvykusio suvažiavimo rezoliuciją žemės reformos klausimu. Cenzūros konfiskuotas.

RINKŠELIAĨ — kaimas Raseinių rj., Žaiginio apyl., 7 km į r. nuo Šiluvos, prie kelio į Šaukotą; kolūkio centras. 1959 buvo 102 gyv., 1970 — 74 gyv. Š. r. pakraščiu teka Žiobra (Luknės intakas). Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. Ties R. yra II—III a. pilkapių ir V—XII a. plokštinių griautinių kapų.

1939 ištirti 2 pilkapiai. Jie buvo apardyti, turėjo akmenų vainikus. Dalis mirusiųjų laidota skobtiniuose karstuose. Rasta žalvarinė vaiko antkaklė trimitiniais galais, smeigtukas ir kita. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

RINKŠELIŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Raseinių rj., 10 km į p. r. nuo Tytuvėnų, 6 km į p. v. nuo Šaukoto. Plotas 146 ha. Ežerinės kilmės kupstuota plynraistinė žemapelkė. Joje prasideda Žiobra (Luknės intakas). Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 3,15 m. Vyrauja viksvinės, viksvinės-nendrinės ir nendrinės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 9,5%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3,2 m). Vakaruose prie R. p. įsikūręs Rinkšelių kaimas.

RINKŪNAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Garliavos apyl., 2 km į p. nuo Garliavos, prie Kauno—Prienų plento. 363 gyv. (1970). Prie kaimo 1941.VIII.28—IX.2 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 250 žmonių (Garliavos, Mauručių, Pakuonio, Veiverių ir kitų aplinkinių vietovių gyventojų). 1959 kaime buvo 122 gyv.

2. Kaimas Pasvalio rj., Pumpėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Pumpėnų; kolūkio centras. 217 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Pyvesa (Mūšos intakas). Pr. m-la (1916—1950 pradinė, 1950—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1963). 1959 buvo 212 gyv.

RIÕGLIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Altoniškių apyl., 7 km į š. v. nuo Zapyškio, Nemuno kair. krante. 159 gyv. (1970). P. r. pakraščiu į Nemuną teka Ova, š. v.— Judrė; į p. v. nuo kaimo prasideda Vincentavos miškas. Girininkija, pr. m-la (nuo 1926). Kaimo apylinkėse rasta akmeninių kirvukų ir kitų akmens amžiaus stovyklos liekanų. Aptiktas V—XII a. plokštinis griautinis kapinynas. Radiniai (žalvariniai papuošalai) laikomi Kauno ist. muziejuje. Prie R., Nemuno krante, yra alkakalnis, vad. Rioglos kalnu. 1579 R. priklausė Zapyškio dvarui. 1959 kaime buvo 191 gyv.

RIPĪNSKIS (Rypiński) Karolis [1809. XI.5— 1892.VIII.29 Vilniuje] — dailininkas. J. Rustemo vadovaujamas, 1825—1831 Vilniaus un-te studijavo tapybą. Aliejiniais dažais ir akvarele nutapė portretų (J. Barščiausko; I. Monkevičiaus; moters juodais drabužiais, 1857; J. Zažeckio, 1874), religinių paveikslų (Vilniaus šv. Jono, Tytuvėnų bažnyčioms), miniatiūrų. Pagal R. piešinius (Vilniaus un-to dėstytojų A. Abichto, M. Bobrovskio, F. Rimkevičiaus portretai ir kt.) litografijų sukūrė A. Kliukovskis, J. Ozemblovskis, M. Pšibilskis. Keletas R. kūrinių (ist. asmenų portretai, J. Tiškevičiaus antkapio vaizdas, M. Palonio sukurtų Vilniaus katedros šv. Kazimiero koplyčios freskų kopijos) išspausdinta J. K. Vilčinskio „Vilniaus albume" (6 sąs., 1842—62).

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RIPKÀ — lietuvių liaudies sportinis žaidimas, *ritinys.*

RYŠIAĨ — informacijos perdavimas ir priėmimas pašto, telegrafo, telefono, radijo, televizijos priemonėmis. Pagal informacijos perdavimo būdus R. skirstomi į pašto R. ir elektrinius R.: telegrafą, telefoną, radiją, televiziją. 1969 Lietuvoje 32,5% R. darbo apimties sudarė

pašto R., 8,4% — telegrafas, 50,1% — telefonas, 9,0% — radijas ir televizija. R. produkcija 1960 sudarė 18,3 mln. rb, 1969 — 39,6 mln. rb. 1969 buvo 1159 R. įmonės, iš kurių 910 kaime. R. sistemoje dirbo 1940 — 4700, 1950 — 7600, 1960 — 9900, 1970 — 17 400 žmonių. Seniausia R. šaka — *paštas* — Lietuvoje pradėjo veikti XVI a. pr. Šiuo metu pašte dirba per 55% visų Lietuvos R. darbuotojų, iš kurių 80% — prie spaudos ir korespondencijos vežiojimo ir nešiojimo. Sparčiai auga *telegrafo* ryšiai. Elektrinis telegrafas Lietuvoje (Vilniuje) įrengtas 1859 (optinis veikė nuo 1830). Telegramos perduoti naudojami telegrafo, fototelegrafo, telefono, radijo įrengimai. Ypač greitai plečiamas abonentinio telegrafo tinklas. Viena iš operatyviausių R. priemonių yra *telefonas* (Lietuvoje veikia nuo 1892). Telefonizavimo tempai Lietuvoje žymiai didesni už vidutinius TSRS tempus. Miestų, daugelio miestelių ir kaimų telefono stotys automatizuotos. Sparčiai automatizuojami tarpmiestiniai telefono ryšiai. Pirmoji *radijo* stotelė įrengta 1919 Kaune. Sparčiai auga ne tik radiofono transliuojamų radijo laidų, imtuvų skaičius, bet ir siunčiamųjų bei priimamųjų radijo įrengimų tinklas Lietuvos įmonėse, įstaigose, transporte. Jauniausia R. šaka yra *televizija* (nuo 1957). Be televizorių, skirtų priimti televizijos studijos siunčiamoms laidoms, televizijos įrengimai vis daugiau naudojami įmonėse, įstaigose.

„RYŠININKŲ GYVENIMAS"— tarybinis ryšių darbininkų ir tarnautojų mėnesinis laikraštis, ėjęs 1940.X.12—1941.I.8 Kaune. Redagavo K. Plačenis.

RIŠKUS Jonas [g. 1922.XII.19 Egėliškėse (Šiaulių rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1959). 1949 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir literatūros f-tą. Nuo 1949 Vilniaus Ped. in-to liet. lit-ros katedros dėstytojas; 1961—67 liet. kalbos ir lit-ros f-to dekanas. Nuo 1961 docentas. Nuo 1965 TSKP narys. Parašė brošiūrą „Liaudies dainius Antanas Strazdas" (1957), „Lietuvių literatūros vadovėlį IX klasei" (su A. Šalčiūte ir K. Umbrasu; 1968), straipsnių apie K. Donelaitį, A. Strazdą, L. Ivinskį, P. Cvirką ir tarybinės vaikų lit-ros klausimais. Paskelbė archyvinės medžiagos apie A. Mickevičių.

„RYTAS"— 1. Klerikalinė švietimo draugija, veikusi 1912—38 Vilniaus krašte. Įsteigta J. Basanavičiaus, L. Giros, Juozo Kairiūkščio, kun. J. Kuktos, D. Malinausko, kun. K. Maliukevičiaus, A. Vileišio ir kt. iniciatyva. Prieš I pasaul. karą d-ja Vilniaus gub. turėjo apie 40 skyrių ir keletą pr. m-lų. Lietuvą okupavus vokiečiams, d-ja buvo uždaryta, bet vėliau leista veikti jos centrui. 1915 „R." v-ba Vilniuje įsteigė ped. kursus, kurie vėliau buvo perorganizuoti į mkt. seminariją, veikusią iki 1927. D-ja perėmė 1915 įsteigtus g-jos kursus, iš kurių išaugo liet. g-ja, vėliau pavadinta Vytauto Didžiojo g-ja. 1918 d-ja pradėjo rengti mokytojų vasaros kursus, Švenčionyse padėjo įsteigti liet. g-ją. Lenkijai okupavus Vilniaus kr., „R." veikla buvo varžoma. 1920 ir 1928 buvo iš naujo tvirtinamas d-jos statutas. 1927 uždaryta Vilniaus lietuvių mkt. seminarija ir apie 50 „R." išlaikomų pr. m-lų. Vietoj uždarytų pr. m-lų d-ja steigė kaimuose skaityklas ir bibliotekas (1936 jų buvo daugiau kaip 100). 1938 „R." uždarytas. Po I pasaul. karo d-jos pirmininkai buvo kunigai P. Kraujalis, K. Čibiras. „R." d-ja nemaža nuveikė, organizuodama švietimą Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Tačiau ji, laikydamasi klerikalinių pozicijų, kovojo prieš pažangiąją ideologiją, liberalinės švietimo d-jos „Kultūra" (ž. „*Kultūra*" 2) veiklą. „R." d-jos Švenčionių skyrius 1920 tapo savarankiška org-ja. 1927 ji turėjo apie 80 pr. m-lų kaimuose ir g-ją Švenčionyse. Okup. administracijai 1927 ėmus m-las uždarinėti, jų vietoje buvo steigiamos skaityklos. 1936 Švenčionių „R." d-ja Švenčionių aps. kaimuose turėjo apie 15 skyrių ir 18 skaityklų. 1938 d-ja ir jos išlaikoma Švenčionių g-ja buvo uždarytos. Švenčionių „R." d-jos pirmininku ilgiausiai buvo A. Rymas.

2. Pažangi Brazilijos lietuvių meno mėgėjų draugija, veikusi 1935—47 San Paule. D-jos v-bą sudarė V. Palubinskas, J. Pelakauskas, J. Šukys, D. Tamkus, A. Urbonas. „R." turėjo chorą (vadovai J. Stankūnas, K. Gudavičius), styginių instrumentų orkestrą (vadovas A. Balys), dramos mėgėjų būrelį (vadovai B. Bubnys, K. Januška, J. Mačiulaitis, J. Petrauskas, J. Petrusevičius, R. Vaišnora), futbolo komandą, stalo teniso, šachmatų būrelius (vadovai J. Aleksandravičius, A. Degesys, I. Malinauskas, P. Petraitis, P. Šukys). Rengė paskaitas, koncertus, vaidinimus (choro repertuarą sudarė liet. liaudies ir rev. dainos; dramos mėgėjų būrelis pastatė G. Landsbergio, B. Laucevičiaus, R. Mizaros, J. Petrulio, P. Vaičiūno ir kt. autorių pjesių). 1936—41 leido žrn. „Rytas". D-ja nustojo veikusi dėl policijos persekiojimų.

Lit.: P. Ulevičius, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 168—169, 199—202].

3. Spaudos bendrovė, veikusi 1918—1939 Klaipėdoje. Įsteigta R. Prūsijos lietuvių veikėjų iniciatyva. Prekiavo spaudos reikmenimis, leido liet. laikraščius. 1922 paversta akc. b-ve. „R." turėjo Klaipėdoje spaustuvę, leido laikraščius („Lietuvos keleivį", „Darbininkų balsą", „Memeler Beobachter" ir kt.). Išleido ir keletą knygų. B-vę likvidavo hitlerininkai, 1939 užgrobę Klaipėdos kraštą.

4. Klerikalinis JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1896—98 Voterberyje (Konektikuto valstija). Leido ir redagavo kun. J. Žebrys.

5. Klerikalinis dienraštis, ėjęs 1923—1936 Kaune. Leido „Žaibo" b-vė. Redagavo L. Bistras, K. Berulis, J. Miknevičius ir kiti. „R." atstovavo Lietuvos Krikščionių demokratų partijai. Propagavo klerikalizmą, kovojo prieš materializmą ir pažangųjį visuomenės judėjimą. Rėmė 1926 faš. perversmą, bet, išstūmus klerikalų ministrus iš valdžios, pradėjo kritikuoti tautininkus. Dėl to buvo baudžiami jo redaktoriai, protarpiais stabdomas leidimas. „R." uždarius, jį pakeitė klerikalinis dienraštis „XX amžius".

6. Pažangus mėnesinis Brazilijos lietuvių žurnalas, ėjęs 1936—41 San Paule. Leido meno mėgėjų ratelis „Rytas". Nr. 1—11 redagavo P. Storpirštis, Nr. 12—30 — A. Marma, A. Varža ir A. Zokas. Nustotas leisti, įsigalėjus Brazilijos valdžios įstatymui, suvaržiusiam svetimšalių spaudą.

RYTERIS (Rīteris) Janis [1867.IV.21 Lauberės Veršuose (Latvijos TSR, netoli Uogrės) — 1945.IV.24 Kurmalės Uozuolainėje (Latvijos TSR, Kuldygos rj.)] — latvių kultūros veikėjas, inžinierius statybininkas. 1894 baigęs Rygos Politechnikos in-tą, įvairiose Rusijos vietose tiesė geležinkelius. Nuo 1909 Rygos miesto statybos inspektorius, Ipotekos banko tarybos pirmininkas, statybų rangovas. Aktyviai dalyvavo Rygos latvių d-jos ir Latvių švietimo d-jos veikloje. 1921 įkūrė Latvių ir lietuvių vienybės d-ją, kurios pirmininku buvo visą d-jos gyvavimo laiką (iki 1940). R. rinko latvių tautosaką, paskelbė straipsnių apie lietuvių ir latvių kultūrinį bendradarbiavimą („Pirmas latvių ir lietuvių kongresas", 1924, ir kt.). Parengė ir 1929 išleido lietuvių-latvių kalbų žodyną (apie 53 000 liet. žodžių, kurių dalis sukirčiuota). Žodyno rengėjui talkininkavo J. Paleckis ir J. Poliakauskas. R. buvo parengęs ir latvių-lietuvių kalbų žodyną (rankraštis per karą žuvo).

RITERSVERDERIS — XIV a. pabaigos kryžiuočių pilis buvusioje Nemuno saloje netoli Kauno (ties Lampėdžiais). Pilis minima kryžiuočių kelių aprašymuose, Posilgės kronikoje, Vigando Marburgiečio kronikoje. Ji buvusi medinė, pastatyta 1391. Vytautas, susitaikęs su Jogaila ir nutraukęs santykius su kryžiuočiais, 1392 R. sudegino. 1394 pilis buvo atstatyta, bet, matyt, netrukus vėl sunaikinta, nes dokumentuose nebeminima.

RYTINĖ — kaimas Mažeikių rj., Juodeikių apyl., 20 km į š. v. nuo Mažeikių, 2 km į š. nuo Šiaulių—Liepojos geležinkelio. 359 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1958), biblioteka (nuo 1949). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1690. 1959 buvo 369 gyv.

RITINIAI — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 5 km į š. v. nuo Šakių, prie kelio į Gelgaudiškį. 152 gyv. (1970). Kaimą supa Batiškių, Šilo, Draustinės miškai. Per kaimą teka Orija (Jotijos intakas). Yra pr. m-la (nuo 1945). Kaimas susikūrė 1919, išdalijus Klišių dvaro žemę. 1959 kaime buvo 161 gyv.

RITINYS, ripka,— lietuvių liaudies sportinis žaidimas. Pagal dab. taisykles žaidžiamas futbolo aikštėje. Žaidimui vartojamas 17 cm skersmens, 2,5 cm storio

ir 600—700 gramų svorio guminis diskas, vad. ritinys, ir 135—150 cm ilgio riestu galu lazda, vad. ritmuša. Rungtyniauja dvi komandos (po 7 žaidėjus). Žaidžiami 2 kėliniai po 25 min. su 10 min. pertrauka. Žaidimo tikslas — įritinti ritinį į varžovo ginamus vartus (komandai skiriami 3 taškai) arba perritinti jį per galinę liniją (skiriamas 1 taškas).

Lietuvos TSR **ritinio** pirmenybių (1961) momentas

Nuo senų laikų Lietuvoje R. žaidė jaunuoliai ir suaugę vyrai. Kai kada R. rungtynėmis būdavo sprendžiami net įvairūs asmenų ar kaimų ginčai. Pirmosios žinios apie R. randamos XVII a. ist. šaltiniuose. R. dažnai minimas S. Daukanto ir M. Valančiaus raštuose. R. žaidimui buvo vartojamas beržinis arba ąžuolinis apkaustytas ritinys. 1923 K. Dineika sudarė R. (vad. lietuviškosios ripkos) žaidimo taisykles ir suorganizavo R. rungtynes Kauno stadione. 1956 Kūno kultūros in-to dėstytojai ankstesniųjų R. taisyklių pagrindu parengė naujas žaidimo taisykles. Pagal jas 1957 buvo surengtos varžybos Vilkaviškio, Lazdijų, Skaudvilės ir kt. rajonų festivaliuose, t. p. Vilniaus ir Kauno komandų rungtynės resp. festivalyje. 1961 patvirtintos R. rungtynių taisyklės, įvesti R. sport. atskyriai, surengtas 6 R. komandų turnyras (nugalėjo Plungės rj. rinktinė). Nuo 1962 kasmet rengiami Lietuvos R. čempionatai. 1967 Lietuvos TSR kultūros ir meno dienomis Maskvoje buvo surengtos parodomosios R. rungtynės. Šiuo metu R. labiausiai paplitęs Plungės, Kupiškio, Anykščių ir Trakų rajonuose. Tarybų Lietuvos R. čempionais buvo Vilniaus, Kauno ir Plungės rj. sportininkai. 1969 Lietuvoje R. kultivavo apie 1000 sportininkų.

Lit.: **V. Steponaitis**, Lietuvių liaudies žaidimai ir pramogos, V., 1956.

„RYTMETÌNĖS NAŨJOS ŽĨNIOS"— bulvarinis dienraštis, ėjęs 1933—34 Kaune. Leido ir redagavo J. Vebras.

„RYTÓJUS" — **1.** Kairiųjų revoliucinių socialistų liaudininkų laikraštis, ėjęs 1919.IX.14—X.19 Raseiniuose. Išėjus 5 numeriams, karo komendanto uždarytas.

2. Buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1920—1922 Tilžėje. Leido „Spaudos" d-ja. Redagavo A. Baltris. Spausdintas gotiškais spaudmenimis.

3. Pažangus Argentinos lietuvių savaitraštis, ėjęs 1927—30 ir 1932—37 Buenos Airese. 1930.IX.28 policija laikraštį uždarė, o aktyvesniuosius redakcijos darbuotojus suėmė. Nuo 1933 laikraštis ėjo pogrindyje. Redagavo R. Mizara, B. Klimavičius, A. Tamošiūnas, P. Ulevičius ir kt.

Lit.: **P. Ulevičius**, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 216—223].

„RÝTO NAUJĨENOS"— bulvarinis dienraštis, ėjęs 1934.VIII.23—X.29 Kaune vietoj laikinai nustojusių eiti „10 centų". Leido ir redagavo A. Narkevičius.

„RYTŲ̃ LIETUVÀ"— **1.** Liberalinis laikraštis, ėjęs 1922—23 Vilniuje triskart per savaitę. Redagavo P. Karazija. Lenkijos okup. valdžios uždarytas.

2. Informacinis savaitraštis, ėjęs 1932—1935 Ukmergėje. Red. I. Pacevičius.

RYTŲ̃ PRŪSIJOS LIETÙVIAI, vakariniai lietuviai,— kryžiuočių nukariautųjų skalvių, nadruvių ir kitų baltų (aisčių) genčių, kalbėjusių lietuvių kalba, palikuonys, gyvenę abipus Nemuno žemupio ir Priegliaus aukštupio baseine, vadinamojoje Mažojoje, arba Prūsų, Lietuvoje; to krašto autochtonai. Ligi XIX a. daugelis istorikų, t. p. kalbininkų, remdamiesi Dusburgo kronika (XIV a.), visas baltų gentis, gyvenusias tarp Vislos ir Nemuno, laikė *prūsais.* Dusburgo kronikoje Prūsija vadinama visa kryžiuočių užgrobta teritorija ir nurodoma, kad Nemunas ją skiria nuo Lietuvos ir Kuršo. Kronikoje Prūsijai priskirtos ir lenkų gyvenamos Kulmo bei Liubavo žemės. Kryžiuočių nukariautos gentys (pamedėnai, pagudėnai, galindai, varmiai, bartai, notangai, sembai, nadruviai, skalviai, sūduviai) betgi vadinamos tautomis *(nationes)* ir neminimi prūsai, nors kryžiuočiai visas jas iš pradžių tevadino prūsais. Vadinasi, Prūsija laikoma ne prūsų gyvenamas kraštas, o Kryžiuočių ordino valstybė, ne etnografinė, o politinė sąvoka. XIX a.— XX a. pr. vokiečių mokslininkai A. Becenbergeris, J. Kukas, K. Lomejeris, M. Tepenas, R. Trautmanas, L. Veberis ir kt., remdamiesi ist., geogr. bei lingv. duomenimis, padarė išvadą, kad š. r. Prūsijoje esančios Nadruvos ir Skalvos sritys negali būti laikomos prūsiškomis, kad prūsai gyveno tik tarp Vislos žemupio pietvakariuose ir Priegliaus, Deimenos upių bei Kuršių marių š. rytuose ir šiaurėje. A. Becenbergeris nustatė, kad vietovardžiai su liet. žodžiais „kiemas", „kalnas", upėvardžiai su žodžiu „upė" yra paplitę iki Deimenos ir Priegliaus upių. Toliau į vakarus ir pietus aptinkami vietovardžiai su prūsų k. žodžiais „garbis", „kaimis", upėvardžiai su „ape". Tuo remdamasis, A. Becenbergeris išvedė tokią rytinę prūsų k. ribą (iš š. į p.): Kirsnakaimis (į p. r. nuo Labguvos), Ripkaimis (į p. nuo Vėluvos), Kutkaimis (į v. nuo Norkyčių), Starkaimis (į r. nuo Nordenburgo), Koskaimis (į p. nuo Girduvos), Zilckaimis (į p. nuo Bartų), Vinkaimis (į p. nuo Rastenburgo) ir toliau į pietvakarius. Ši išvada nebuvo ginčijama iki 1919. Bet vok. nacionalistai, siekdami užgrobti Lietuvą ir visą Pabaltijį, ėmė įrodinėti, kad skalviai, nadruviai, sūduviai buvę prūsai, kad, esą, jiems žuvus, jų žemes XV—XVI a. užėmę ateiviai lietuviai. Pradžią šiam posūkiui 1921 davė G. Mortensen disertacija, kurią rengti padėjo vok. nacionalizmo šalininkas J. Gerulis. Dusburgo kronika nekritiškai pasirėmė ir K. Būga, 1924 paskelbtuose straipsniuose skalvius ir nadruvius t. p. priskirdamas prie prūsų. P. Pakarklis, V. Pryšmantas, V. Vileišis 1930—37 pateikė nemaža faktų, rodančių, kad Mortensen teiginiai yra tendencingi ir nepagrįsti. Polemizuodami su šiais istorikais, vokiečiai jau rėmėsi ir Būgos autoritetu, teigdami, kad jis įrodęs skalvių ir nadruvių prūsiškumą. Be to, G. Mortensen ir H. Mortensenas veikale apie R. Prūsijos gyventojus iki XVII a. („Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts", 1937—38) ėmė aiškinti, kad į p. nuo Žemaičių aukštumos esančios žemumos anksčiau t. p. buvusios gyvenamos prūsų genčių, kad tikroji lietuvių (žemaičių) ir prūsų siena visada ėjusi Nemunu nuo Gardino iki Dubysos žiočių, paskui Dubysa aukštyn apie 15 km, o toliau maždaug pro Girkalnį, Skaudvilę, Šilalę (Balsius), Tverus. G. ir H. Mortensenų teiginį, kad skalviai ir nadruviai esą prūsai, parėmė ne tik daugelis vok. mokslininkų, bet ir kai kurie lenkų istorikai, t. p. dalis liet. kalbininkų ir istorikų. Tačiau visi jie nutyli, kad ligi šiol nė vienas kalbininkas neįrodė, jog iki XV a., t. y. ligi tariamosios lietuvių kolonizacijos, skalvių ir nadruvių gyventos teritorijos vietovardžiai ar asmenvardžiai būtų buvę prūsiški. Jie t. p. nutyli, kad IX—XIII a. skalvių laidojimo papročiai bei materialinė kultūra (tai liudija ir kai kurie vok. archeologai) turi daugiau bendrų bruožų su Kuršo ir Žemaitijos archeologiniais paminklais, negu su prūsų. Apeinami tie ist. dokumentai, kuriuose iki pavergimo skalviai ir nadruviai nebuvo vadinami prūsais (pvz., XII a. skandinavų kronikos). Pagaliau, užmirštama ir tai, kad net Kryžiuočių ordinas XIII a. skalvių ir nadruvių žemes laikė Lietuvos dalimi. Ist. šaltiniai rodo, kad prūsų tauta formavosi iš įvairių prūsų genčių likučių į p. nuo Kuršių marių. Be to, visi žinomi prūsų k. paminklai yra išlikę tik iš Sembos ir Elbingo apylinkių, o jų nėra iš Skalvos ar Nadruvos. Atsižvelgdami į šiuos argumentus, tarybiniai liet. istorikai ir daro išvadą, jog į š. r. nuo prūsų gyveno liet. kalba šnekėjusios skalvių ir nadruvių gentys.

Kryžiuočių ordino, 1226 įsikūrusio Kulmo žemėje, kariuomenė pirmiausia pavergė prūsus ir įsitvirtino jų žemėse, o paskiau per kelias dešimtis metų niokojančiu karu prasibrovė ligi Nemuno. Dauguma užgrobtų sričių gyventojų bu-

vo paversta baudžiauninkais, turėjo dirbti ordino ir vok. feodalų žemę, mokėti įv. mokesčius ir kaip nelaisvieji tarnai dalyvauti ordino karo žygiuose. 1260 Lietuvos kariuomenei sumušus Livonijos ordiną, sukilo visos kryžiuočių pavergtos baltų gentys, kalbėjusios prūsiškai ir lietuviškai (ž. *Sukilimai:* 1260—74 didysis prūsų ir vakarinių lietuvių sukilimas). Žemaičių padedamos, iki 1273 beveik visos jos išsivadavo. Kryžiuočiams liko tik stipriausios pilys. Bet, popiežiui paskelbus kryžiaus žygius, jie susilaukė paramos iš visos V. Europos. Atsigavę kryžiuočiai ne tik atstatė sugriautas pilis, bet, sunaikinę didelę dalį sukilėlių, 1283 pasiekė Nemuną ir 1289 pasistatė jo pakrantėje Ragainės pilį. Prasidėjo nuolatinė ordino agresija prieš Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK). Lietuvių priešinimasis ilgai trukdė kryžiuočiams įsigalėti v. lietuvių žemėse. Tik 1336 jie pasistatė Įsruties (Insterburgo) pilį. Pavergtąjį prūsų kraštą ordinas intensyviai kolonizavo ir germanizavo, o v. lietuvių žemėse dėl nuolatinių LDK kariuomenės puolimų jis negalėjo nei apgyvendinti kolonistų vokiečių, nei kurti dvarų. Be to, kai kryžiuočiai pamatė, kad sukilimo pavojus nebegresia, jie r. srityse nesigriebė griežtos vokietinimo politikos, ir liet. kalba čia išliko.

Po Žalgirio mūšio (1410) sudarius Torunės taiką (1411), nusistojo ordino siena su Lietuva. Melno taika (1422) ta siena buvo patvirtinta. Ordinas buvo priverstas atsisakyti Žemaitijos (neskaitant 15—20 km pločio teritorijos ruožo Baltijos pajūryje ir Nemuno deš. krante nuo Nemirsetos iki Smalininkų) ir Sūduvos, o Nadruva ir Skalva galutinai atiteko jam. Kryžiuočiai skalvių bei nadruvių žemėse ėmė kurti ordino bei vok. feodalų dvarus. Dauguma skalvių ir nadruvių tapo baudžiauninkais. Pavergtųjų sričių gyventojai, jau anksčiau įjungti į Kryžiuočių ordino valstybės ūkinę santvarką ir turėję nusistovėjusias teises, kryžiuočių buvo vadinami prūsais. Savo valstybės r. sričių gyventojus kryžiuočiai vadino lietuviais, jų teisės buvo naujai nustatomos. Tačiau tuos r. sričių lietuvius, kurie gaudavo vad. prūsiškąją valstiečių teisę, kryžiuočiai vadino prūsais. Taigi, kryžiuočių dokumentuose, liečiančiuose ordino valstybės r. sritis, vietiniai gyventojai vadinami ir lietuviais, ir prūsais. Po Žalgirio mūšio Kryžiuočių ordinas vis silpnėjo ir tokios griežtos politikos, kokios buvo laikęsis prūsų žemėse, lietuvių srityse nebepajėgė vykdyti.

Vokiškose V. Europos žemėse 1524—1525 vykęs valstiečių karas turėjo įtakos ir ordino valstybės valstiečiams, jų tarpe v. lietuviams, kurie 1525 t. p. naikino dvarus Labguvos, Tepliavos apylinkėse ir kitur. Ordino magistras *Albrechtas Brandenburgietis* 1525 priėmė protestantizmą, paskelbė ordino valstybę pasaulietiška Prūsijos kun-ste, o save — Prūsijos kun-ščiu. Katalikų bažnyčių, vienuolynų žemes su visais valstiečiais jis išdalijo naujiems dvarininkams (buv. riteriams, vienuoliams), didelius žemių plotus pasiėmė pats. Neteko laisvės ir daugumas buvusių laisvųjų valstiečių. Albrechtas ėmė žiauriai slopinti valstiečių judėjimą. Remdamasis feodalais ir turtingaisiais miestiečiais, jis apgaule atviliojo prie Karaliaučiaus 4000 valstiečių ir išžudė daugumą jų vadų. Iki 1528 valstiečių kova buvo užgniaužta visoje Prūsijos kun-stėje. Prūsijoje įsigalėjus reformacijai, kiek pagerėjo liet. kalbos padėtis. Kadangi vienas svarbiausių reformacijos reikalavimų buvo skelbti žmonėms tikėjimą jų gimtąja kalba, tai kun-štis Albrechtas susirūpino liet. pamaldų įvedimu. 1530 jos buvo įvestos Tilžėje, 1531 — Karaliaučiuje, 1536 — Įsrutyje. Bet Prūsijos kun-stėje beveik nebuvo lietuviškai kalbančių kunigų, nebuvo ir religinės lit-ros liet. kalba. Reikėjo kviestis talkininkų iš Lietuvos D. Kun-stės. 1542 iš Vilniaus į Karaliaučių atvyko A. *Kulvietis,* kurį Albrechtas paskyrė savo patarėju ir pavedė jam rūpintis švietimo reikalais. 1542 A. Kulvietis ėmė vadovauti Karaliaučiuje įsteigtai aukštajai m-lai (Partikuliarui). Kai ta m-la 1544 buvo perorganizuota į *Karaliaučiaus universitetą,* A. Kulvietis tapo pirmuoju jo graikų ir hebrajų kalbų profesoriumi. A. Kulviečiui 1545 išvykus į Vilnių, jį pakeitė S. *Rapolionis.* A. Kulvietis ir S. Rapolionis buvo vieni pirmųjų liet. raštijos kūrėjų — išvertė į liet. kalbą giesmių. 1546 Albrechtas Karaliaučiaus un-te liet. kunigams rengti paskyrė 7 stipendijas (vėliau pridėjo dar 5). Stipendininkus jis ragino rašyti lietuviškas religines knygas. Vienas tų stipendininkų — M. Mažvydas — 1547 išleido Karaliaučiuje „Katekizmo prastus žodžius"— pirmąją liet. knygą. M. Mažvydo pradėtą liet. raštijos kūrimo darbą R. Prūsijoje toliau dirbo J. Bretkūnas, S. Vaišnoras, B. Vilentas, L. Zengštokas ir kt. Iš 1547—1625 laikotarpio, be spausdintų valdžios įsakymų ir rankraščių, yra išlikę 18 liet. leidinių, išleistų Prūsijoje. Lietuviškai buvo dėstoma ir pr. m-lose, ypač nuo 1568, kai jas imta kurti prie visų bažnyčių. Daugumai Prūsijos r. sričių gyventojų vok. kalbos nemokant, Prūsijos kun-stės valdžia XVI a. pab.— XVII a. pr. vartojo liet. kalbą ir savo kanceliarijoje (ja buvo rašomi įvairūs valdžios įsakymai bei kt. dokumentai, liečiantys vietinius gyventojus). Kad lietuviai tuo metu R. Prūsijoje sudarė gyventojų daugumą, liudija ir vok. geografas bei istorikas K. Henenbergeris, 1570—90 aprašinėjęs Įsruties apskritį (jis rašė, kad Įsruties aps. gyvena beveik vien lietuviai). Vietos gyventojų tautybė bei kalba atsispindėjo ir krašto adm. suskirstyme. Nuo 1600 Prūsijos teisiniuose dokumentuose r. sritys buvo vadinamos R. Prūsijos ir Lietuvos provincijomis, o dažniausiai tiesiog Lietuvos (Litauen) vardu. Lietuvos provincija buvo suskirstyta į 4 apskritis: Įsruties, Tilžės, Ragainės, Klaipėdos.

Prūsijai 1618 atsidūrus Brandenburgo elektorių valdžioje, lietuvių kultūrinio ir ekonominio gyvenimo sąlygos pablogėjo. Brandenburgo elektoriai, siekdami R. Prūsiją greičiau suvokietinti, liet. raštijos, kad ir religinės, neberėmė. Kunigų, mokančių lietuviškai, ėmė mažėti. XVII a. pirmojoje pusėje dėl karų labai nusmuko R. Prūsijos ekonomika, apmirė kultūrinis gyvenimas; beveik visiškai nutrūko ir liet. knygų leidimas (1625—1652 neišspausdinta nė viena liet. knyga). XVII a. antrojoje pusėje Prūsijos pasaulietinė ir bažnytinė valdžia, stengdamasi sustiprinti savo ideologinę įtaką R. Prūsijos lietuviams, vėl pradėjo rūpintis, kad bažnyčiose bent iš dalies būtų vartojama liet. kalba, ėmė steigti liet. parapines m-las. Prireikė leisti naujas liet. religines knygas, kartu buvo išleidžiama ir pasaulietinio turinio raštų. 1653 D. Kleinas Tilžėje išleido pirmąją liet. gramatiką, o 1666 — du giesmynus. Liet. raštiją toliau plėtė M. Švoba, K. Sapūnas, F. ir M. Pretorijai ir kiti. Lietuvių nutautėjimo procesas tuo laikotarpiu buvo lėtas ir pamažu plėtėsi iš vakarų į rytus.

1709 Prūsijoje (1701 ji buvo paskelbta karalyste) kilo didelis badas ir maras (jo epidemija truko ligi 1710 rudens). Apie 150 000 R. Prūsijos gyventojų mirė; liko beveik 11 000 visiškai tuščių sodybų, iš jų 8411 r. apskrityse (Įsruties aps. 4620, Ragainės 1613, Tilžės 1307, Klaipėdos 871). Marui pasibaigus, Prūsijos karalius Fridrichas I paskleidė atsišaukimų po visą Vokietiją, kviesdamas gyventojus keltis į savo valstybę. Kadangi tuo metu p. Vokietijoje ir Šveicarijoje buvo persekiojami protestantai, daugelis jų Fridricho I kvietimo paklausė. Į lietuvių gyvenamas žemes 1711—36 atvyko apie 20 000 kolonistų (daugiausia zalcburgiečių, švabų, šveicarų). Žemaičius, lenkus ir žydus karaliaus ediktu į R. Prūsiją priimti buvo griežčiausiai uždrausta. 1736 Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties apskrityse iš 12 082 baudžiauninkų 3723 buvo jau vokiečiai (nemaža vokiečių buvo gavę feodalų ūkius, todėl į baudžiauninkus neįskaityti). Kolonistai buvo laikomi vok. kultūros skleidėjais lietuvių tarpe, jie gavo įv. lengvatų (buvo atleidžiami nuo lažo, fiz. bausmių ir t. t.).

Matydama, kad, mažėjant lietuviškai mokančių kunigų, lietuvių tarpe silpnėja bažnyčios įtaka, pagarba pasaulietiškai valdžiai, Prūsijos valdžia 1725 prie Karaliaučiaus un-to įsteigė liet. kunigų seminariją; panaši seminarija 1727 įsteigta ir Halėje (Brandenburge). Be religinės lit-ros, liet. kalbos studijoms seminarijose reikėjo ir moksl. lit-ros, gramatikų, žodynų. Todėl vėl pradėta daugiau jos leisti. Iš viso 1726—75 Prūsijoje buvo išleista apie 50 įvairių liet. knygų. XVIII a. R. Prūsijoje gyveno ir kūrė vienas žymiausių feod. laikotarpio liet. rašytojų K. *Donelaitis.* Jo poema „Metai" (išl. 1818) — pirmasis didelės meninės vertės lietuvių grož. lit-ros kūrinys. Reikšmingi ir kitų XVIII a. liet. raštijos veikėjų (J. Brodovskio, M. Merlino, K. Milkaus, G. Ostermejerio, Pil. ir Pov. Ruigių) darbai.

XVIII a. pirmojoje pusėje Fridricho Vilhelmo I paskirtas liet. valsčių m-lų prižiūrėtojas H. Lizijus sumanė visose m-lose įvesti tik vok. kalbą, bet, gyventojams lietuviams griežtai pasipriešinus, tas sumanymas nebuvo įgyvendintas. 1735—41 buvo atidaryta apie 300 naujų m-lų, lietuvių gyvenamose srityse beveik visur buvo mokoma tik lietuviškai (pvz., Klaipėdos apskrityje 1800 buvo daugiau kaip 70 m-lų su dėstomąja liet. kalba ir 8 m-los, kuriose buvo dėstoma pusiau lietuviškai, pusiau vokiškai). 1794—95 vok. šaltiniai rodo, kad tuo metu daugumas R. Prūsijos gyventojų nuo Klaipėdos ir Labguvos iki Širvintos ir Nordenburgo (jame liet. pamaldos panaikintos tik 1802) save vadino lietuvninkais, o savo žemę — Lietuva. Dar XVIII a. pradžioje R. Prūsija turėjo 54 vok. valsčius ir 32 liet. valsčius. Vok. valsčių centras buvo Karaliaučius, liet. valsčių — Tilžė. Kiek vėliau iš liet. valsčių buvo sudarytas Lietuvos departamentas (jo tvarkoma teritorija buvo oficialiai pavadinta Lietuva; šis pavadinimas panaikintas tik 1879), o jo centras iš Tilžės perkeltas į Gumbinę (Klaipėdos miestas su apylinkėmis buvo priskirtas prie vok. valsčių). Prūsijos kariuomenės 2 pulkai, stovintys Įsrutyje, buvo vadinami lietuviškaisiais pulkais.

Lietuviškose Prūsijos srityse XVIII a. ir XIX a. pr. vyravo stambus valst. dvarų (karališkųjų domėnų) ūkis, pagrįstas lažininkų darbu; jose lažininkų buvo daugiau, negu kitose Prūsijos provincijose. Nepakeldami priespaudos, valstiečiai iš čia bėgo į užsienį. XVIII a. pabaigoje Prūsijos valstiečius pasiekė žinios apie baudžiavos panaikinimą Prancūzijoje, ir daugelis jų ėmė vengti lažo, nemokėti mokesčių, priešintis dvarų valdytojams (amtmonams) ir kelti aikštėn jų savavaliavimą. Fridrichas Vilhelmas III buvo priverstas daryti nuolaidų, daliai valst. dvarų valstiečių lažą pakeitė činšu; pvz., 1799 Klaipėdos aps. činšą pradėjo mokėti 429 lažininkų ūkiai, Ragainės aps.— 444. Napoleono kariuomenei užėmus didžiąją dalį Prūsijos, Klaipėdoje įsikūręs Fridrichas Vilhelmas III 1807 paskelbė baudžiavos panaikinimą. Lietuviai baudžiauninkai formaliai tapo laisvi, bet ekonomiškai jie liko visiškai priklausomi nuo vok. dvarininkų. Ta priklausomybė buvo viena iš jų vokietėjimo priežasčių.

Nacionalistiškai nusiteikusi R. Prūsijos administracija ir dvarininkija nuo XIX a. pr. vis atkakliau reikalavo išstumti liet. kalbą iš viešojo gyvenimo. Fridrichas Vilhelmas III, norėdamas labiau patraukti lietuvius į savo pusę, 1807 įsakė skirti 6 stipendijas lietuviams, kad jie galėtų tapti valdininkais, bet administracija šio įsakymo nevykdė, nors jį 1844 pakartojo ir Fridrichas Vilhelmas IV. Prūsijos karalių rodomas tariamas palankumas lietuviams nemaža prisidėjo prie to, kad lietuvių tarpe pradėjo įsigalėti konservatizmas ir pagarba monarchui, labai kliudę pasireikšti nac. judėjimui. Prūsijos Karalystės valdžia neprieštaravo ir religinės bei monarchistinės periodikos leidimui liet. kalba. 1823 Tilžėje išėjo religinio laikraščio „Nusidavimai dievo karalystėje" 2 numeriai (tai pirmasis laikraštis liet. kalba), 1832 Karaliaučiuje pradėjo eiti laikr. „Nusidavimai apie evangelijos prasiplatinimą tarp žydų ir pagonų" (ėjo iki 1915); 1849 F. Kuršaitis ėmė leisti „Keleivį", kurio tikslas buvo skiepyti ištikimybę Prūsijos monarchui, valdantiesiems sluoksniams ir religijai. Apskritai, XIX a.— XX a. pr. R. Prūsijoje pasirodė daugiau kaip 100 lietuviškų period. leidinių, bet daugumas jų buvo „Keleivio" pobūdžio, netiesioginiu būdu palaikė germanizaciją. Išimtį sudarė 1851 M. Puco leistas vok. laikraščio „Die freie Gemeinde" („Laisva bendruomenė") dvisavaitinis liet. priedas „Lietuviškas prielaiškas", M. Šerniaus 1878 Klaipėdoje pradėtas leisti laikr. „Lietuviška ceitunga" (nuo 1883 ji t. p. pradėjo tarnauti germanizatoriams), 1900—02 Bitėnuose ėjusi A. Bruožio ir M. Jankaus redaguota „Saulėteka", 1909—13 Tilžėje leistas laikr. „Birutė" ir dar vienas kitas leidinys.

1848 revoliucija pasiekė ir R. Prūsiją. 1848.III.27 pradėjo bruzdėti Klaipėdos darbininkai, III.29 Priekulės, Dovilų apylinkių, Vėluvos aps. valstiečiai. Neramumus slopino kariuomenė ir žandarai. Darbininkai ir valstiečiai bruzdėjo ir vėliau. Iš „Keleivyje" spausdintos medžiagos matyti, kad 1868.I streikavo Daubarių apylinkės (Tilžės aps.) valstiečiai, 1869.III — Gumbinės, 1871 — Karaliaučiaus darbininkai.

Iki XIX a. vid. lietuvių vokietinimą daugiausia vykdė vietinė administracija ir dvarininkai (pvz., 1844 Gumbinės apyg. m-lų tvarkytojo įsakymu iš m-lų buvo pašalinta liet. kalba), o nuo XIX a. vid.— ir centro valdžios organai. 1865, 1872 ir 1873 švietimo ministro įsakymais liet. kalba buvo pašalinta iš m-lų visose lietuvių gyvenamose apskrityse. Kai lietuviai dėl to pasiskundė, naujai sukurto Vokietijos reicho (1871) švietimo ministras atsakė, kad valdžia esanti tvirtai nusistačiusi liet. kalbą išnaikinti. 1876 išėjo įstatymas, vienintele valst. kalba paskelbęs vok. kalbą. Liet. kalba viešajame gyvenime liko tik kai kuriose bažnyčiose. Tokiomis sąlygomis vokietėjimas dar labiau paspartėjo. Lietuviai mėgino prieš vokietinimą kovoti legaliomis priemonėmis, daugiausia peticijomis valdžiai dėl liet. m-lų atidarymo (pvz., 1895 vieną tokių peticijų pasirašė 27 775 šeimų galvos), bet nieko nelaimėjo. Tuo pačiu tikslu imta kurti kultūrinio pobūdžio liet. d-jas. 1885 Tilžėje buvo įkurta *„Birutės"* d-ja (rengė liet. dainų šventes, liet. vaidinimus ir t. t.), 1895 — *Tilžės lietuvių giedotojų draugija* (išsilaikė ligi 1935; vadovavo Vydūnas), 1904 — religinio pobūdžio d-ja *„Sandora"* (daugiausia veikė Klaipėdos ir Priekulės apylinkėse), 1912 Tilžėje — liet. d-jų susivienijimas „Santara". 1898 į Vokietijos reichstagą buvo išrinktas lietuvis J. Smalakys, 1901 — M. Mačiulis, 1903 į Prūsijos landtagą — V. Gaigalaitis, 1913 — V. Steputaitis, bet lietuvybės palaikymui jie nepadarė nieko.

R. Prūsijos lietuviai daug padėjo liet. raštijai tuo metu, kai ji caro valdžios buvo uždrausta Lietuvoje (1864—1904). 1883—86 R. Prūsijoje ėjo „Aušra", nuo 1889 „Varpas" ir kt. laikraščiai, buvo išleista daug knygų. Liet. raštams leisti buvo įkurtos J. *Mikšo*, E. *Jagomasto* spaustuvės Tilžėje, M. *Jankaus* — Bitėnuose, kurios išspausdino t. p. nemaža rev. lit-ros (1904 Bitėnuose pirmąkart liet. kalba išspausdintas „Komunistų partijos manifestas"). Lietuviškumą palaikyti šiek tiek padėjo ir 1910—12 J. Vanagaičio Tilžėje leistas vok. kalba žrn. „Allgemeine litauische Rundschau" („Bendroji Lietuvos apžvalga"). Prie liet. kultūros ir kalbos paminklų išsaugojimo nemaža prisidėjo 1879—1923 Tilžėje veikusi *Lietuvių literatūros draugija* (Litauische literarische Gesellschaft).

Nepaisant nuoseklaus vokietinimo politikos, pačių vokiečių duomenimis, 1910—12 lietuviškai kalbėjo: Klaipėdos aps.— apie 66% visų gyventojų, Klaipėdos mieste — 6,7%, Šilutės aps.— 56,1%, Tilžės aps. — 46,4%, Ragainės aps.— 13,3%, Lankos aps. — 9,4%, Labguvos aps. — 14,4%, Pilkalnio aps. — 5,9%. Iš viso lietuviškai kalbančių gyventojų tuo laiku R. Prūsijoje dar buvo apie 150 000. 1918 nemaža R. Prūsijos gyventojų lietuvių, tarnavusių Vokietijos kariuomenėje, dalyvavo Vokietijos revoliucijoje, dirbo kar. dalinių zoldatenratuose.

1919 pagal Versalio sutartį nuo Vokietijos buvo atskirtas Klaipėdos kr. (1923 prijungtas prie Lietuvos). Vokietijos valdžioje likę lietuviai iki 1933 centro valdžios nebuvo persekiojami, bet vokietėjimo procesas vietos administracijos pastangų bei įvairių istorinių, ekonominių bei psichologinių faktorių dėka ir toliau vyko sparčiai. 1920 Tilžėje ėjo dienraštis „Rytojus", 1920—1922 savaitraštis „Rytojus", toliau veikė Tilžės lietuvių giedotojų d-ja. 1923—24 ėjo laikr. „Laukininkas". 1924 E. Jagomastas pradėjo leisti „Naująjį Tilžės keleivį" (ėjo dukart per savaitę, tarpais ir dažniau). R. Prūsijoje buvo spausdinama nemaža LKP periodikos ir kt. leidinių (ypač po faš. perversmo Lietuvoje). 1926 Tilžėje susikūrė Vokietijos Lietuvių susivienijimas, užsibrėžęs palaikyti begęstantį lietuvių kultūrinį gyvenimą.

Lemiamą smūgį lietuviškumui R. Prūsijoje sudavė hitlerininkų įsigalėjimas Vokietijoje 1933. Nuo to laiko viską, kas lietuviška, imta naikinti sistemingai, jau centro valdžios nurodymu, griebiantis ir teroro priemonių. Liet. veikėjai buvo persekiojami, net viešai mušami (pvz., hitlerininkai 1934 sumušė Vydūną, V. Mačiulaitį ir kt.). 1934—35 R. Prūsijoje hitlerininkai naikino liet. įstaigas (pvz., išdaužę langus, uždarė Karaliaučiaus ir Tilžės lietuvių etnografinius muziejus, vad. lietuvių namus), galutinai užgniaužė paskutinių liet. org-jų veiklą (pvz., Tilžės lietuvių giedotojų d-jos),

gujo liet. kalbą iš tų bažnyčių, kuriose ji dar buvo vartojama. 1935 teroras ypač įsisiautėjo ryšium su Lietuvos teismo nuosprendžiu Klaipėdos krašte veikusių hitlerininkų byloje. Gąsdindami lietuvius, hitlerininkai Tilžėje ant tilto per Nemuną pakorė žemaičio (atseit, lietuvio) iškamšą ir paskelbė, jog lietuvybė jau likviduota. 1936 hitlerininkų spauda pradėjo kampaniją su šūkiu „Naikinkite, kas lietuviška". Tuoj po to iš lietuvių visuomenės veikėjų buvo atimti pasai. Visą laiką įnirtingai buvo puolamas vienintelis lietuviškas laikr. „Naujasis Tilžės keleivis". 1937 liet. pamaldos jau tebuvo laikomos vienąkart per savaitę Tilžėje, dukart per mėnesį Ragainėje ir retkarčiais dar vienur kitur. Tokia pat vokietinimo politika nuo 1939 buvo pritaikyta ir vėl užgrobtam Klaipėdos kraštui. 1940.IX nustojo ėjęs paskutinis R. Prūsijos lietuviškas laikr. „Naujasis Tilžės keleivis". Netrukus kai kurie R. Prūsijos lietuviai persikėlė į Tarybų Lietuvą. 1945, artėjant Raudonajai Armijai, hitlerininkai daugumą R. Prūsijos gyventojų, jų tarpe ir tuos, kurie dar laikė save lietuviais, išvarė į Vokietijos gilumą.

Lit.: **Ch. Hartknoch,** Preussische Kirchen-Historia, Frankfurt a. M., 1686; **J. Voigt,** Geschichte Preussens, Bd. 4, Königsberg, 1830; **H. Meyer,** Topographisch-statistische Übersicht des Regierungsbezirks Gumbinnen, Insterburg, 1839; Recessus Generalis der Kirchen-Visitation insterburgischen und anderer litauischen Embter in Herzogtum Preussen. De Anno 1638.— „Preussisches Provinzial-Kirchenblatt", Königsberg, 1843; **M. Stryjkowski,** Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, t. 1, Warszawa, 1846; **M. Toeppen,** Historisch-komparative Geographie von Preussen, Gotha, 1858; **A. Rogge,** Geschichte des Kreises und der Diöcese Darkehmen, Darkehmen, 1873; **L. Weber,** Preussen vor 500 Jahren in kulturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung, nebst Spezial-Geographie, Danzig, 1878; **K. Lohmeyer,** Geschichte von Ost- und Westpreussen, Gotha, 1881; **A. Bezzenberger,** Die litauisch-preussische Grenze.—„Altpreussische Monatsschrift", H. 19—20, 1882—83; **A. Fircks,** Die preussische Bevölkerung nach ihrer Muttersprache und Abstammung.—„Zeitschrift des Königlich-preussischen statistischen Bureaus", H. 3, B., 1893; **J. Schnaubert,** Statistische Beschreibung des Kreises Pillkallen, Pillkallen, 1894; **A. Skalweit,** Die ostpreussische Domänenverwaltung unter Friedrich Wilhelm I und das Retablissement Litauens, Lpz., 1906; **J. Kuck,** Die Siedelungen im westlichen Nadrauen, Königsberg, 1909; **M. Römer,** Litwini w Prusach Książęcych, Kraków, 1911; **A. Bruožis,** Prūsų lietuvių raštija, Tilžė, 1913; **A. Bruožis,** Prūsų lietuvių laikraščiai, Klaipėda, 1914; **G. Froelich,** Litauische Kirchen und Dörfer im Hauptamt Insterburg um das Jahr 1580.— „Zeitschrift d. Altertums-Gesellschaft Insterburg", H. 15, Insterburg, 1914; **R. Stein,** Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreussens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts, Jena, 1918; **J. Sembritzki,** Geschichte des Kreises Memel, Memel, 1918 [II leid. 1926]; **J. Sembritzki,** Geschichte des Kreises Heydekrug, Memel, 1920; **A. Bruožis,** Mažosios Lietuvos buvusiejie rašytojai ir žymesniejie lietuvių kalbos mylėtojai, Tilžė, 1920; **H. Mortensen,** Siedlungs-geographie des Samlandes, Stuttgart, 1923; **A. Bruožis,** Mažosios Lietuvos politikos veidrodis, K., 1923; **P. Karge,** Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Beleuchtung, Königsberg, 1925; **A. Rimka,** Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais, K., 1925; **Vydūnas,** Mažosios Lietuvos lietuvių šventė, Klaipėda, 1927; **A. Janulaitis,** Užnemunė po Prūsais (1795—1807), K., 1928; **A. Bruožis,** Mažoji Lietuva, Klaipėda, 1929; **Vydūnas,** Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischen Beziehungen, Tilsit, 1932; **R. Valsonokas,** Klaipėdos problema, Klaipėda, 1932; **V. Pryšmantas,** Ne kuršiai, bet žemaičiai.—„Vairas", 1933, Nr. 1—2; **P. Pakarklis,** Klaipėdos srities gyventojų tautybė prieš vokiečių ordino atėjimą, K., 1933; **A. Bruožis,** Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos, K., 1935; **J. Jonaitis,** Vokietijos propaganda prieš Lietuvą, K., 1935; **P. Pakarklis,** Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje, K., 1935; **V. Vileišis,** Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje, K., 1935; **P. Pakarklis,** Lietuvių vokietinimas Mažojoje Lietuvoje, Maskva, 1942; **P. Pakarklis,** Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš lietuvių srityse, Maskva, 1944; **Ю. Жюгжда,** Судьба западных литовцев и Кристионас Донелайтис.— **К. Донелайтис,** Времена года, М., 1946; **P. Pakarklis,** Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, K., 1948; **P. Pakarklis,** Popiežiai — lietuvių tautos priešai, V., 1948; **П. Кушнер** (Кнышев), Этнические территории и этнические границы, М., 1951; **R. Jasas,** Didysis Prūsų sukilimas (1260—1274), V., 1959; Lietuvos TSR istorija, 3 t., V., 1957—65; Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, V., 1960; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961; **P. Žostautaitė,** Prūsijos lietuvių valstiečių padėtis XVIII a. antrojoje pusėje.— „LTSR MA darbai", 1962, A 1; **A. Tautavičius,** Mūsų giminaičiai prūsai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 6; **A. Tautavičius,** Lietuvių tautos protėviai.— Ten pat, Nr. 8; **P. Žostautaitė,** Prūsijos lietuvių vokietinimas ir pasipriešinimas jam 1848—1914 m. — „LTSR MA darbai", 1968, A 1.

RĪVKINDAS Jakovas [g. 1910.IX.27 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1949). Kilęs iš tarnautojų. I pasaul. karo metais su tėvais apsigyveno Vilniuje. Nuo 1930 padėjo Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) nariams dirbti pogr. darbą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys, dirbo propagandinį, profsąjunginį darbą. 1933 baigė Vilniaus un-tą. 1933—34 VBKP Vilniaus apyg. k-to narys. Už rev. veiklą 1934 kalintas Vilniuje. 1935—38 dirbo VBKP CK centr. redakcijoje (Varšuvoje). 1938—39 Vilniaus Žydų moksl. tyrimo in-to konsultantas. 1939.IX padėjo organizuoti Vilniuje Raudonąją gvardiją, buvo jos viršininko pavaduotojas. 1939.X—1940 Bialistoko sr. vykd. k-to statistikos sektoriaus vedėjas, 1940—41 mokytojas Bialistoke. Vok. faš. okupacijos metais buvo uždarytas Bialistoko gete, 1944 vasarą iš geto pabėgo, slapstėsi. Nuo 1944 dirba ped. darbą Gardino Ped. in-te; 1944—65 matematikos katedros vedėjas. Nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. darbų įvairiais matematikos klausimais.

ROBLIAĨ — kaimas Rokiškio rj., Panemunėlio apyl., 6 km į p. r. nuo Panemunėlio miestelio, 5 km į v. nuo Anykščių—Rokiškio plento. 141 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Šetekšna (Jaros aukštupys), iš p. prieina Salagirio miškas. Yra pr. m-la (nuo 1935). Robliuose 1856 gimė rašytoja L. Didžiulienė-Žmona. 1959 buvo 206 gyv.

„ROBOTNIK LITEWSKI" ž. *„Lietuvos darbininkas" 1.*

„ROBOTNIK WILEŃSKI" („Vilniaus darbininkas") — socialdemokratinis laikraštis lenkų kalba, išėjęs (1 nr.) 1905.VIII Vilniuje. Išleido LSDP vietoj 1902.II—1905.V neperiodiškai ėjusio laikr. „Echo życia robotniczego na Litwie". Rašė apie kontrrevoliucinę katalikų dvasininkijos veiklą, apie darbininkų judėjimą, propagavo LSDP vadovybėje vyravusį federalizmą.

RÓCHMANAS Zelmanas [1904 Pastovyse (BTSR) — 1941.I.18] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Panevėžyje baigė g-jos 4 klases. 1924—26 ž. ū. darbininkas, 1926—28 darbininkas Klaipėdoje. Po faš. perversmo įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1928.II suimtas ir ištremtas į Lenkiją. 1928.VII R. Grinbergo pavarde nelegaliai grįžęs, dirbo Kaune. 1929—31 su žmona M. Kromaite Kaune laikė LKP lit-ros sandėlį. 1931 suimtas ir 1932 nuteistas 10 metų kalėti. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1933 išvyko į Maskvą. 1934—36 ten mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1936—38 dirbo f-ke darbininku. 1938 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai nuteistas 8 metus kalėti. 1956 reabilituotas.

RÓCIUS Domas [1905.X.15 Užventyje (Kelmės rj.) — 1943.X.17 Pliaterave (BTSR, Breslaujos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. Dalyvavo Užvenčio „Kultūros" būrelio veikloje. 1934, dirbdamas Dirkstelių, Žakiškės dvaruose (Telšių rj.) ir kt. vietose, organizavo komunistines kuopeles, buvo LKP kuopelės Telšiuose sekretorius. 1934 pabaigoje darbo žmonių išrinktas Telšių miesto tarybos atstovu. 1935 pažangaus savaitraščio „Darbo žemaitis" (Telšiuose) atsakingasis redaktorius. Nuo 1936 LKP Telšių parajonio k-to, 1939—40 Telšių aps. k-to sekretorius. Už kom. idėjų skleidimą 1936 dukart baustas adm. tvarka. Padėjo suorganizuoti Telšiuose dramos būrelį, vaidino to būrelio dramos sekcijos pastatytoje antimilitaristinėje H. Hejermanso pjesėje «„Vilties" žuvimas». Dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos Telšių skyriaus veikloje. Su kitais leido kom. atsišaukimus, nelegalų laikr. „Liaudies frontas" (1936—37). 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Nuo 1940 Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. 1940—41 Telšių aps. ž. ū. komisijos pirmininkas, Telšių aps. vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą. 1943.IV su LKP CK operatyvine grupe grįžo į Lietuvą, buvo „Žalgirio" partizanų brigados komisaras, vadas (slap. Baškys). Žuvo kovoje su hitlerininkais. R. palaikai 1954 perkelti į Vilniaus Karių kapines.

Lit.: **K. Sideravičius,** Domas Rocius, V., 1970.

RÓČIŠKĖ — kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 8 km į š. v. nuo Ariogalos, Dubysos kair. krante. 1959 buvo 89 gyv., 1970 — 49. Upės krante į p. nuo R. yra

piliakalnis, vad. Aukštuonos kalnu; L. Kšivickio nuomone, jame stovėjusi pilis galėjusi būti Mindaugo sostinė. T. Daugirdo duomenimis, priešais R., kitame Dubysos krante, buvęs XII—XVI a. kapinynas (jame rasta Pragos grašių).

Piliakalnyje yra 2 aikštelės — šiaurės vakarų ir pietryčių; jas skiria 2,5 m gylio, 5 m pločio griovys ir 4,5 m aukščio pylimas. Š. v. aikštelė 72 m ilgio, 8—16 m pločio, be kultūrinio sluoksnio; manoma, kad tai būta priešpilio. P. r. aikštelė 57 m ilgio, 42 m pločio; joje aptikta kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Iš p. r. aikštelę saugo griovys ir maždaug 1,5 m aukščio pylimas. Š. vakaruose piliakalnį nuo gretimos kalvos skiria griovys ir 3 m aukščio pylimas.

RÕČIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 4 km į p. r. nuo Sudargo, prie kelio į Slavikus; kolūkio centras. 99 gyv. (1970). Per kaimą teka Jotija (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, Svaiginių pr. m-la, kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 60 gyv.

ROČKÀ Marcelinas [g. 1912.IV.25 Ambručiuose (Jurbarko rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1949). 1939 baigęs Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą, iki 1940 mokytojavo Zarasų g-joje. 1940—51 Vilniaus un-to klasikinės filologijos katedros dėstytojas; kartu 1945—50 un-to ist. ir filol. f-to prodekanas, 1949—51 liet. lit-ros katedros vedėjas. 1949—54 TSKP narys. 1951—59 Vilniaus Ped. in-to užsienio lit-ros katedros dėstytojas; nuo 1953 docentas. 1951—55 Ped. in-to direktorius. 1960—61 dirbo Centrinėje mokslinėje techninėje bibliotekoje. Nuo 1961 dirba Knygų rūmuose, nuo 1963 ikitarybinės spaudos bibliografijos skyriaus vedėjas. Vienas bibliografijos leidinio „Knygos lietuvių kalba" (t. 1, 1969) sudarytojų. Paskelbė straipsnių apie K. Donelaitį, M. Mažvydą, P. Roizijų, M. Sarbievijų, V. Agripą ir kitus senosios raštijos veikėjus. Išvertė į liet. kalbą Aristotelio „Poetiką" (1959), M. Sarbievijaus poetikos ištraukų.

ROČKIAĨ — kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 3 km į p. v. nuo Seirijų. 178 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1928). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime išžudė Ausukevičių (6 žmones), Babarskų (5), Buklierių (3), Graužėlių (2), Jelenskių (4), Sebestinų (2) šeimas, nužudė J. Asadauską, V. Tumasonį. 1959 buvo 206 gyv.

RODÀ Donatas [g. 1915.I.1 Alešiškėse (Trakų rj.)] — žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). 1932 baigė Aukštadvario prog-ją. Aukštadvaryje dirbo malūno darbininku, Semeliškėse (Trakų rj.) tarnavo notaro kontoroje, teisme. 1932—40 rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos organizaciją. 1938 persikėlęs į Kauną, bendradarbiavo spaudoje. 1940—41 „Darbo Lietuvos", „Tarybų Lietuvos" korespondentas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. 1944—46 „Tarybų Lietuvos" lit. darbuotojas, atsakingasis sekretorius, redaktorius. Nuo 1946 TSKP narys. 1948 baigė Respublikinę part. m-lą. 1948—53 „Tiesos" redaktoriaus pavaduotojas. Nuo 1953 Eltos direktorius. 1955 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Parašė feljetonų ir pamfletų rinkinius „Garsiosios firmos bankrotas" (1964), „Nepripažintieji viešpačiai" (1966; V. Mickevičiaus-Kapsuko premija 1967).

RÓDAI I — kaimas Panevėžio rj., Petriškių apyl., 2 km į š. r. nuo Krekenavos, prie kelio į Upytę. 5 gyv. (1970). Per kaimą teka Neivirupis (Nevėžio intakas), yra buv. dvaro parkas. 2 km į š. nuo Rodų I yra Rodai II. Ist. šaltiniuose Rodai minimi 1585. 1923 Roduose I buvo 100 gyv., 1959 — 14.

„RODINA ZOVIOT" („Родина зовёт" — „Tėvynė šaukia") — tarybinių karių laikraštis, ėjęs 1942.VII.3—1945.V.22 Balachnoje (Gorkio sr.), pafrontėje Oriolo, Kursko sr., Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje rusų kalba. Buvo leidžiamas vidutiniškai 1—2 kartus per savaitę. Leido Raudonosios Armijos 16-osios liet. divizijos polit. skyrius. Redagavo J. Pajaujis (1942—44), I. Karlinas (1944—45). Išėjo 217 nr.

RODŪNIÓNIS, Raduinionis, Radunianis (Radunius, Rodonius), Aleksandras [apie 1526 — 1583 Kaukėnuose (Rytų Prūsija, Pakalnės aps.)] — vienas lietuvių raštijos pradininkų. Spėjama, kad R. kilęs iš Rodūnios (BTSR) ir po 1545 atvykęs iš Lietuvos į Rytų Prūsiją. Studijavo Karaliaučiaus un-te. Paskirtas Kaukėnų lietuvių evangelikų kunigu, ten gyveno nuo 1549 iki mirties. M. Mažvydo giesmyne (1570) išspausdinta R. versta 54 eilučių „Giesmė apie večerę paskutinę pono Jėzaus Kristaus".

RODŪNIÓNIS (Radunius, Rodonius) Aleksandras [apie 1550 Kaukėnuose (Rytų Prūsija, Pakalnės aps.) — 1591 ar 1592 ten pat] — Rytų Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. 1573—79 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1579 ordinuotas kunigu, buvo tėvo — Kaukėnų lietuvių evangelikų kunigo A. Rodūnionio — padėjėjas ir m-los precentorius. Nuo 1583 Kaukėnų lietuvių evangelikų kunigas. Rašė ir vertė giesmes (išsp. L. Zengštoko giesmyne, 1612, ir kt. leidiniuose). Koregavo J. Bretkūno „Postilę" ir Biblijos vertimą.

ROGÁLSKIS (Rogalski) Leonas [1806.I.7 Vilniuje — 1878.III.15 Lenkijoje] — lenkų istorikas, lituanistas. Period. leidinyje „Tygodnik Wileński" (1819) paskelbė liet. liaudies dainą lenkų kalba ir pastabas apie liet. dainas; po metų ten pat išspausdino kitos liet. dainos originalą ir lenkišką vertimą, 1828 period. leidinyje „Dziennik Wileński" — P. Kepeno knygelės „Apie lietuvių tautų kilmę, kalbą ir literatūrą" vertimą į lenkų k. (papildydamas kai kuriomis žiniomis). Baigęs Vilniaus un-tą, nuo 1829 buvo jo tarybos sekretoriumi. 1835—44 Varšuvoje redagavo žurnalą „Magazyn powszechny", leido pirmąją visuotinę lenkų enciklopediją (1835—39), rašė Lenkijos ir Lietuvos istorijos klausimais („Kryžiuočių istorija", 1846; „Jono III Sobieskio istorija", 1847). 1864 Orgelbrando visuot. enciklopedijoje paskelbė straipsnį apie Lietuvą. Period. spaudoje rašė apie kai kuriuos liet. leidinius, jų rengėjus ir autorius (L. Rėzą, Kaj. Nezabitauskį, S. Stanevičių ir kt.).

RÕGĖS. XIII a. ist. šaltiniai mini lietuvių R., kuriomis buvo vežama medžiaga pilių statybai, o karo metu — sužeistieji ir grobis. Lietuvos Statutas mini jų kainas. XVI—XIX a. dokumentuose yra žinių apie vienkinkes ir porines R., jų tarpe ir puošnius važius. Iki XIX a. pab. valstiečių vartotos R. buvo nekaustytos, su riestomis pavažomis, pakaltomis kietesniu medžiu — kadagiu ar ąžuolu. Nuo XX a. pradžios R. imta kaustyti, daryti su geležinėmis kilpomis ienoms įkabinti. Į R. buvo kinkoma kaip ir į ratus, vartojamus atitinkamoje Lietuvos dalyje.

Vienkinkės **darbinės** R. buvo paplitusios Aukštaitijoje. Jų vėžių plotis apie 50 cm. Į R. pavažas buvo statmenai įstatomos 3—4 poros stipinų, sujungiamų skersiniais — vinkšnomis (pav., *1*). Žemaitijoje, Vidurio Lietuvoje ir Užnemunėje buvo vartojamos vienkinkės ir porinės darbinės R., vadinamos šlajomis. Jų pavažos truputį riestos į viršų, išta-

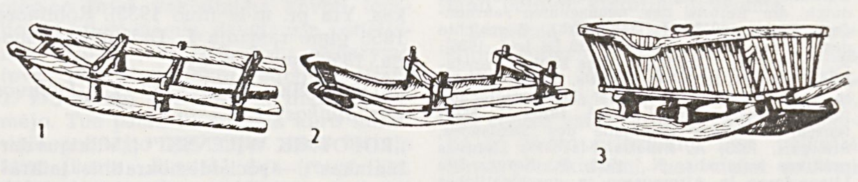
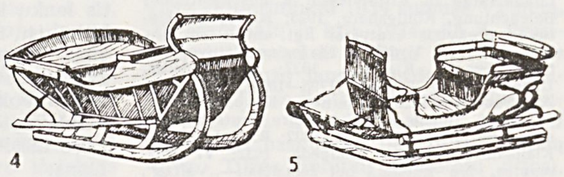

Rogės: *1* — aukštaičių darbinės; *2* — žemaičių darbinės (šlajos); *3* — žemaičių darbinės (šlajos) su gurbeliu; *4* — aukštaičių išeiginės (važelis); *5* — žemaičių išeiginės (šlajukai)

šytos arba padarytos iš kreivo medžio gabalo. Traukiamos už brankto. Vėžių plotis 70—75 cm. Stipinai sujungiami mediniais skersiniais, pritvirtinamais prie pavažų geležiniais aplankais (pav., 2). Porinės šlajos daromos su grąžulu, vienkinkės — su ienomis. Ant darbinių R. (ir šlajų) buvo dedama trikampė arba keturkampė viršutinė R. dalis (gurbelis, katukas, lugės), sukalama iš kartelių ar lentelių (pav., 3). Rąstams vežti prie šlajų buvo pritvirtinamos mažos rogutės (vadinamos karukais).

Išeiginės R. vadinamos važiais, važeliais, šlajukais, lubnelėmis. Aukštaitijoje buvo paplitę važeliai ir lubnelės. Važeliai vienkinkiai, su 3 poromis stipinų, prie kurių pritvirtinamos skersinės užkalos su sparnais kojai pastatyti lipant. Važelių viršus labai riestas, su sėdyne viduje (pav., *4*). Ypač puošnus buvo jų apkaustymas: geležinės sparnų atramos susuktos spirale, suvytos kaip virvė, išlankstytos įv. augalinėmis ar geometrinėmis figūromis; galai pumpurų, žvakučių formos. Lubnelės buvo kiek didesnės ir ne tokios puošnios. Žemaitijoje ir Vidurio Lietuvoje buvo paplitę vienkinkiai ir poriniai šlajukai (pav., 5). Konstrukcija jie beveik nesiskyrė nuo šlajų (kartais buvo daromi su stipinais), o apkaustymu ir puošyba — nuo važelių. Užnemunės valstiečiai vartojo šlajukus, važelius ir didesnius važius, visus juos vadindami rogėmis, rogutėmis. Visos išeiginės R. buvo dažomos rudai, geltonai, žaliai, juodai, kartais 2 spalvomis. Taryb. metais, įsigalėjus automobilių transportui, darbinės R. tevartojamos kaip pagalbinė žiemos susisiekimo priemonė, o išeiginės beveik išnyko.

Lit.: **S. Bernotienė,** Valstiečių sausumos susisiekimo priemonės XIX—XX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 430—434].

RÕGUTAS Solomonas [Ukmergėje — 1902.I.9 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas socialdemokratas. Dirbo Kaune. 1901.XII iš Kauno į Ukmergę gabeno „Iskros" siuntą. Ukmergėje suimtas, kalėjo Kaune; per tardymą buvo kankinamas. Kalėjimo kameroje rastas negyvas su kilpa ant kaklo.

„ROITE FON", „Di roite fon" („Raudonoji vėliava"),— komunistinis dienraštis, ėjęs 1920.VIII.1 — VIII.23 Vilniuje žydų kalba. Buvo leidžiamas, esant mieste Raudonosios Armijos dalims. Leido Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos CK, redagavo M. Rafes. Išėjo 20 nr. Spausdino Vilniaus rev. k-to įsakymus, korespondencijas apie darbininkų padėtį, part. org-jų veiklą. Paskelbė Vilniaus profs-gų 1920.VIII konferencijos medžiagą. Bendradarbiavo M. Balberiškis, D. Berezovskis, A. Kantoras, D. Kaplanovičius, A. Krinica, Ch. Levinas.

„ROITE HILF" („Raudonoji pagalba") — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1925—29 Kaune žydų kalba. Leido Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) organizacijos CK. Spausdino „Spartako" spaustuvė. 1925.X išėjo Nr. 1, 1926.II — Nr. 2 (red. Ch. Krilovaitė). 1929.IV išėjęs Nr. 2 (red. A. Plakchinas) hektografuotas. Rašė apie polit. kalinių rėmimą, LRP veiklą.

ROÌZIJUS (Royzius, Ruiz de Moros) Petras [apie 1505 Alkanise (Ispanija) — 1571.IV.26 Vilniuje] — poetas humanistas, teisininkas. Nuo 1537 Bolonijos, Padujos, Romos un-tuose studijavo teisę. Studijas baigė teisės daktaro laipsniu. Nuo 1542 Krokuvos un-to profesorius, nuo 1549 dar ir Žygimanto Augusto teisės tarėjas. 1551 persikėlė į Lietuvą. Buvo karaliaus Vilniaus rūmų teisės ir kanclerio teismo tarėjas, Kražių klebonas ir Žemaičių vyskupystės kanauninkas (nors buvo tik diakonas). 1566 tapęs Vilniaus šv. Jono bažnyčios klebonu, vadovavo prie jos esančiai m-lai. Nuo 1567 Vilniaus vyskupystės kanauninkas, nuo 1569 t. p. katedros kustodas. Prisidėjo prie II Lietuvos Statuto parengimo. Dalyvavo komisijoje, kuri buvo siunčiama į Gdanską raminti sukilusių miestiečių. Palaikė glaudžius ryšius su vietos ir užsienio politikos bei kultūros veikėjais. R. parašė lotyniškai daug eiliuotų kūrinių — poemų, sveikinimų, epitafijų, epigramų ir kt. Poezijoje aptarė žymesniuosius gyv. meto įvykius, apibūdino daugelį Lietuvos, Lenkijos ir užsienio politikos ir kultūros veikėjų. R. aukštino Radvilas, Chodkevičius ir kitus Lietuvos didikus, kai kuriuose kūriniuose lietė ir valstiečių gyvenimą. Jo kūriniuose minima Lietuva, Vilnius, Varniai ir kitos Lietuvos vietovės, gausu antikinės mitologijos ir retorikos elementų. Satyrose kritikavo kai kuriuos asmenis, bet daugiausia bendrąsias savo meto ydas. Dauguma R. eiliuotų kūrinių pirmą kartą paskelbti 1900 išleistame jo poezijos rinkinyje. Kaip teisininką R. labiausiai išgarsino „Šventojo Lietuvos tribunolo nutarimai" („Decisiones... in sacro auditorio Lituanico"), pirmą kartą išspausdinti 1563 Krokuvoje, o paskui su pakeitimais bei pataisymais Frankfurte prie Maino (1570) ir Venecijoje (1572). Šiame veikale paskelbti sprendimai, kuriuos R. padarė, būdamas karaliaus teisės tarėjas. R. čia įrodinėja, kad tais atvejais, kai nėra reikiamų liet. įstatymų, turėtų būti remiamasi Romos teise.

Ršt.: **Petri Royzii Maurei Alcagnicensis** Carmina, edid. B. Kruczkiewicz, 2 partes, Cracoviae, 1900.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **M. Ročka,** Lietuviškoji Petro Roizijaus tematika ir jo kultūrinė veikla Lietuvoje.— „Literatūra", t. 8, V., 1965.

ROJŪNAI — 1. Kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 16 km į p. v. nuo Panevėžio, 13 km į š. v. nuo Ramygalos. 98 gyv. (1970). Pro kaimą teka Upytė (Nevėžio intakas) ir Vešeta (Upytės intakas), eina keliai iš Upytės į Ramygalą ir į Krekenavą. Ist. šaltiniuose R. minimi 1604. Kaimo laukuose 1935 rasta sen. dirbinių (kartu su žmonių kaulais); X—XIII a. geležinė balno kilpa laikoma Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 98 gyv.

2. Kaimas Pasvalio rj., Pasvalio ir Tetirvinų apyl., 7 km į š. nuo Pasvalio, Mūšos kair. krante. 95 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1586. 1959 buvo 91 gyv.

RÕJUS — vienkiemis Ignalinos rj., Sokiškių apyl., 3 km į š. r. nuo Dūkšto. 7 gyv. (1970). R. įkūrė prof. A. Hrebnickis; 1890 gavęs iš savo uošvio 24 ha Beržininkų dvaro žemės, pradėjo veisti pomologijos sodą. Šiai vietovei vėliau prigijo R. vardas. 1910 sodas užėmė 14 ha, jame augo 789 veislių vaismedžiai. 1922—41 Hrebnickis Rojuje gyveno ir dirbo. 1957 Rojuje įsteigtas Vytėnų bandymų stoties atramos punktas. Čia selekcionuojami juodieji serbentai ir agrastai, daromi agrastų genetikos ir mutagenezės tyrimai. 1969 augo 88 veislių vaismedžiai ir 175 veislių uogakrūmiai. Išvestos naujos juodųjų serbentų veislės: Aitvarai, Audriai, Svyriai, Žėručiai. 1961 atidarytas A. Hrebnickio memorialinis muziejus, prie namo pastatytas jo paminklas (skulpt. L. Žuklys, archit. J. Stravinskas). 1959 vienkiemyje buvo 4 gyv.

Lit.: **A. Ryliškis,** Rojus.— Gaidės ir Rimšės apylinkės, V., 1969 [p. 168—176].

ROKAĨ — kaimas Kauno rj., 7 km į p. nuo Kauno, Jiesios deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 1226 gyv. (1970). Keramikos g-la (buv. plytinė, įkurta 1922), gaminanti drenažo vamzdžius, parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1962), felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (pradinė įk. 1919). Pastatyta daug darbininkų ir kolūkiečių gyv. namų. Kaimo apylinkėse rastas mezolitoraginis kirvis ir maždaug 2 m ilgio mamuto iltis. 1959 buvo 592 gyv.

RÓKANTIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Grigaičių apyl., 7 km į r. nuo Vilniaus miesto centro, 2 km į p. v. nuo Naujosios Vilnios geležinkelio stoties. 310 gyv. (1970). Kaimo š. pakraštyje, Vilnios kair. krante, kalvos viršūnėje, yra XVI a. statytos renesansinės pilies griuvėsiai (1940 pilies teritoriją kasinėjo Vilniaus dailės muziejaus darbuotojai). XVI a. metraščiuose yra padavimų apie tai, kad R. pilį XI—XII a. pastatęs kun-štis Alšis. XVI a. pirmojoje pusėje pilis dar priklausė Alšėnų kunigaikščiams, vėliau atiteko Žygimantui Augustui, po to buvo valdoma kitų didikų. 1798 ist. šaltiniuose minimas R. kaimas ir R. dvaras (iš viso 146 gyv., 9 kiemai, 5 kampininkai). 1852 R. dvaro laukuose archeologas mėgėjas A. Pliateris ištyrė didelį pilkapyną — 40 degintinių žmonių kapų ir 32 griautinius žirgų kapus. Pilkapyne rastas X a. geležinis kalavijas yra Varšuvos archeologijos muziejuje. 1959 kaime buvo 267 gyventojai. 1968 prie Rokantiškių prijungtas Klonių kaimas.

RÓKANTIŠKIŲ MIŠKAS — miškas Vilniaus rj., 9 km į p. r. nuo Nemenčinės, į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 3855 ha; iš jų 2909 ha priklauso Nemenčinės miškų ūkio Arvydų ir Bezdonių girininkijoms, 946 ha — Vilniaus miško pramonės ūkio Naujosios Vilnios girininkijai. *Nemenčinės miškų* masyvo dalis.

RŌKAS Steponas [g. 1929.V.31 Mančiušėnuose (Širvintų rj.)] — kelių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1961). 1954 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1956 jame dirbo ped. darbą. 1959—1960 Maskvos Automobilių kelių in-to moksl. bendradarbis. 1960—69 dėstė Kauno Politechnikos in-te; 1962—64 santechn. f-to prodekanas, 1967—69 kelių katedros vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1963 docentas. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to kelių katedros vedėjas. Vadovėlio „Kelių tiesimas" (d. 1, 1967) bendraautoris. Išrado prietaisą gruntams bandyti lauko sąlygomis. Paskelbė moksl. straipsnių apie automobilio ratų ir grunto sąveiką, kelio dangos šiurkštumą, dilumą, asfalto dangų kokybę, gruntų vertinimą automobilių pravažumo požiūriu.

ROKĒLIAI — kaimas Kauno rj., Samylų apyl., 4 km į p. nuo Aukštosios Panemunės. 191 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1945). 1959 buvo 190 gyv.

ROKĒNAI — **1.** Kaimas Zarasų rj., Antazavės apyl., 7 km į š. nuo Dusetų, Zalvio ežero p. krante; kolūkio centras. 98 gyv. (1970). 1884 Rokėnuose gimė komp. J. Gruodis; 1966 jo atminimui pastatytas paminklinis akmuo. 1959 kaime buvo 103 gyv.

2. Kaimas Ignalinos rj., Kazitiškio apyl., 8 km į p. v. nuo Salako, 2 km į š. nuo Ažvinčio ežero. 80 gyv. (1970). Ties R. yra griautinis kapinynas. Prieš II pasaul. karą jame rasta IV—V a. žalvarinių ir geležinių dirbinių; kai kurie jų — žalvarinė emaliuota pasaginė segė, keletas žalvarinių žiedinių antsmilkinių smailėjančiais ir sraigtiškais galais — laikomi Kauno ist. muziejuje. 1966 kaime aptiktas griautinis kapas su keturiomis XVII a. pirmosios pusės monetomis. 1959 kaime buvo 103 gyv.

ROKIŠKĒLIAI — kaimas Rokiškio rj., Ragelių apyl., 8 km į p. r. nuo Rokiškio, prie kelio į Kriaunas. 205 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Rokiškėlių ež., iš š.— Rokiškėlių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra 50 vietų kaulų tuberkuliozės sanatorija (nuo 1951), parduotuvė, pr. m-la (nuo 1927). 1959 buvo 180 gyv.

ROKIŠKĒLIŲ ĒŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 8 km į p. r. nuo Rokiškio, prie kelio į Kriaunas. Plotas 19 ha, ilgis 610 m, didž. plotis 410 m, kranto linijos ilgis 1700 m. Krantai žemi. Per ežerą teka Audros kair. intakas. Prie R. e. yra Rokiškėlių kaimas.

RŌKIŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 7 km į p. r. nuo Kruonio, 2 km į r. nuo Kalvių. 1959 buvo 277 gyv., 1970 — 185. R. pakraščiu teka Lapainia (į Kauno marias). Atskiros kaimo dalys dar vadinamos Rokiškėmis I (1970 buvo 93 gyv.), Rokiškėmis II (5 gyv.), Rokiškėmis III (87 gyv.). Yra pr. m-la (nuo 1955), biblioteka. Kaimo apylinkėse yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelės š. pakraštyje išlikęs 15 m ilgio pylimas. Piliakalnio v. papėdėje yra sen. gyvenvietės pėdsakų; aptinkama lipdytinės keramikos brūkšniuotu, lygiu ir grublėtu paviršiumi. Kalvoje į š. v. nuo piliakalnio randama žmonių kaulų, XVI—XVII a. monetų.

RŌKIŠKIS — miestas Lietuvos TSR šiaurės rytuose, 16 km į p. v. nuo Latvijos TSR sienos, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; rajono centras. 9153 gyv. (1970). Teritorija 1052 ha (1970). R. įsikūręs Aukštaičių aukštumos v. šlaite. Per miestą iš r. į v. teka Laukupė (Nemunėlio intakas); ji miesto r. dalyje užtvenkta (1958) ir sudaro 6,3 ha dirbtinį Rokiškio ežerą, kuris kanalu sujungtas (1959) su Audrelio ežeru. Rokiškio ežero pakrantės — mėgstamos rokiškėnų poilsio vietos. Plano struktūra stačiakampė su ryškia kompozicine ašimi centr. dalyje. Centre — stačiakampė aikštė. Dauguma pastatų sudaro taisyklingus kvartalus.

PRAMONĖ. Svarbiausia ir seniausia R. įmonė — ž. ū. mašinų g-la (įk. 1926; nuo 1928 J. Zameto „Lietmetalo" f-kas, nuo 1934 „Plūgo" f-kas). Gamina šakniapioves, žolės miltų malūnus, ž. ū. mašinų dalis ir agregatus. 1969 produkcijos vertė 3,6 mln. rb; 1970 pr. dirbo 400 darbininkų ir tarnautojų. Konservų g-la (įk. 1965; 1970 pr. dirbo 240 žmonių) gamina vaisių, uogų ir daržovių konservus, vaisvandenius, saldainius, putojantį vyną; 1969 produkcijos vertė 1,9 mln. rb. Centrinė sūrių g-la (iki 1966 sviesto g-la) — viena didžiausių sūrių g-lų Pabaltijyje (apie 500 darbininkų ir tarnautojų). Gamina sviestą, riebų fermentinį sūrį, sutirštintą pieną su cukrumi, nenugriebto pieno produktus; 1969 produkcijos vertė 11,4 mln. rb. Kombinuotų pašarų g-la (įk. 1967) gamina 260 t kombinuotų pašarų per parą; joje 1970 pr. dirbo 215 žmonių. 1968 pradėjo veikti siuvimo f-kas. Be to, Rokiškyje veikia kepykla (16 t duonos produktų per parą), dešrų gamybos cechas, buitinio aptarnavimo kombinatas, keletas stat. org-jų.

KOMUNALINIS ŪKIS, SUSISIEKIMAS. Mieste yra 68 gatvės, kurių bendras ilgis 63,5 km (1970). Yra 2 parkai (9 ha), 4 aikštės. 1970 buvo 85 500 m^2 gyv. ploto, iš jo 29 100 m^2 komunalinio. Vandentiekis ir kanalizacija įrengta 1964; kanalizacijos tinklų ilgis 4,9 km (1970), vandentiekio — 4,0 km. Mieste kursuoja autobusai, keleivius aptarnauja ir taksiai (nuo 1960). Keliai jungia R. su Pandėliu, Juodupe, Obeliais, Anykščiais, Kupiškiu. Autotransporto kontora 1970 turėjo 218 automašinų, iš jų 62 autobusus. Į Vilnių kursuoja lėktuvai.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS, KULTŪRA. Rokiškyje veikia 200 vietų ligoninė, 25 vietų tuberkuliozinis dispanseris, 2 vaistinės, 2 vaikų darželiai-lopšeliai, 2 vid. m-los, vakarinė pamaininė m-la (nuo 1940), neakivaizdinė m-la (nuo 1948), kultūros m-la (įk. 1967), vakarinis mechanikos technikumas (įk. 1964), muz. m-la, vaikų sporto m-la, 2 bibliotekos (rajoninė, įk. 1919, ir vaikų, įk. 1964), kultūros namai (įk. 1952), liaudies teatras (įk. 1959), kino teatras, pionierių namai, stadionas su sporto sale, kraštotyros muziejus (įk. 1933). Muziejuje sukaupta daug eksponatų nuo akmens amžiaus iki mūsų dienų, surinkta keli tūkstančiai XVI—XX a. dokumentų, didelė numizmatikos kolekcija, daug etnografinės ir archeologinės medžiagos, dailės kūrinių. Leidžiamas rajono laikr. „Spalio vėliava" (nuo 1962, kitais pavadinimais nuo 1944). Yra resp. reikšmės archit-ros paminklų: buvę prekybos namai (past. XVIII a. pab.), bažnyčia (statyta 1868—77), buvusio dvaro rūmai (past. 1801, rekonstruoti 1905) ir parkas (įk. XIX a. pr.).

Prekybos namai stovi miesto centre. Jų fasadą puošia kolonos. Manoma, kad jie pastatyti pagal L. Stuokos-Gucevičiaus projektą. Bažnyčią statė Silezijos meistrai, užbaigė Vienos architektas J. Verneris. Bažnyčia pseudogotikinio stiliaus, asimetrinės kompozicijos. Vidų puošia kolonos, daugybė skulptūrų, marmuro ir bronzos puošmenų, pagamintų Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Austrijoje. Didysis altorius atvežtas iš Paryžiaus, ąžuolinė sakykla pagaminta Belgijoje. Bažnyčios langai papuošti Vienos darbo vitražais. Dalį medžio drožinių sukūrė vietiniai liaudies meistrai. Bažnyčios kriptoje įrengtas Tyzenhauzų mauzoliejus.

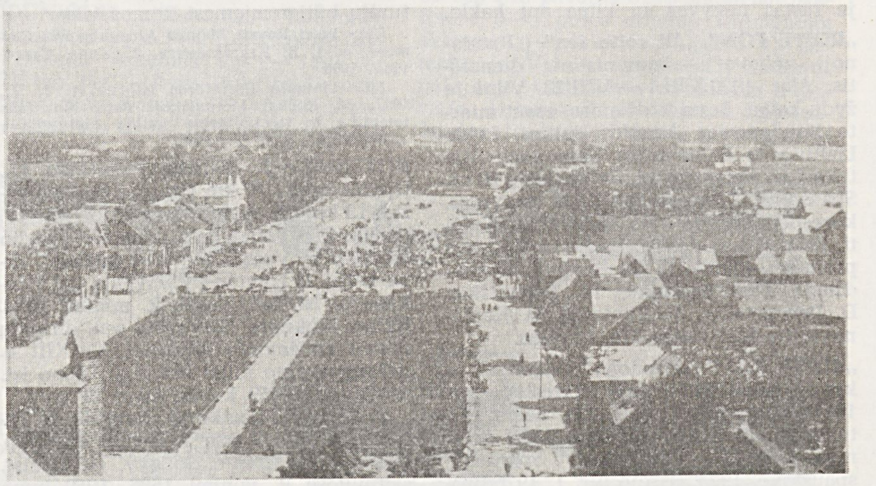

Rokiškio centrinė aikštė 1926

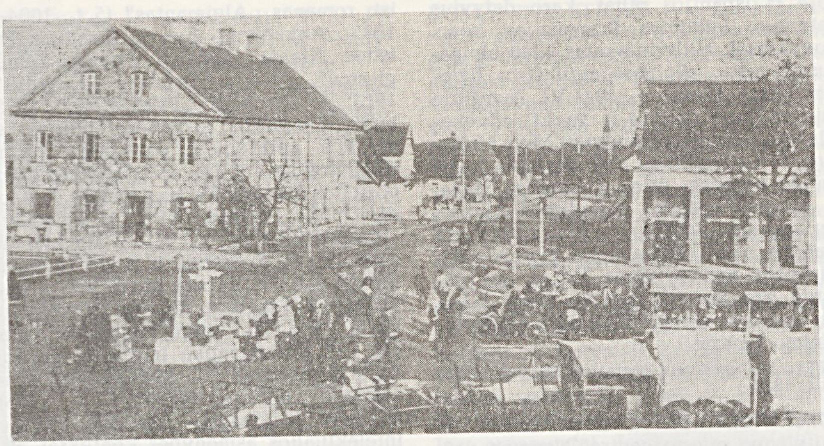

Rokiškis. Vytauto gatvė 1930

Priešakinio fasado kair. pusėje pastatyta varpinė, galerija sujungta su bažnyčia. Bažnyčia aptverta aukšta mūro siena su dailiais vietinio kalvio M. Bruškio kaltais geležiniais vartais. Nuo bažnyčios į r. eina kompozicinė ašis, kuri per miesto centr. aikštę, alėją tarp dviejų Laukupės maitinamų tvenkinių, esplanadą jungia bažnyčią ir buv. dvaro rūmus. Rūmus pastatydino didikai Tyzenhauzai, rekonstravo Pšezdzeckiai. Iki rekonstrukcijos rūmai buvo klasikinio stiliaus. Rekonstruojant jie buvo įmantriai barokizuoti, pristatytas antrasis aukštas. Rūmuose nemaža puošmenų: priėmimo salėje išlikęs didžiulis židinys, valgomasis išpuoštas liaudies ornamentais, lentų sienos ir lubos pagražintos meistrų drožiniais. Puošniai dekoruotos durys. Fligeliai papuošti dorėninio orderio kolonomis. Rūmus supa parkas, kuriame vyrauja vietiniai medžiai. V. dalyje, priešais rūmus, yra 50 m pločio gazonu apželdinta esplanada su abipus (palei fligelius) einančiomis alėjomis. Už rūmų, nuo dekoratyvinio gazono, prasideda 3 radialinės alėjos. Parko v. dalyje, abipus esplanados, medžiai susodinti taisyklingai, tankiomis eilėmis; r. dalyje želdiniai išdėstyti laisviau.

ISTORIJA. Pirmą kartą R. dvaras minimas 1499 kun-ščio Aleksandro privilegijoje dėl girios kirtimo. R. tada priklausė Vilniaus vaivadijos Anykščių apskričiai. 1501—06 pastatyta medinė bažnyčia. 1512 minimas R. valsčius. Žygimantas Senasis XVI a. pradžioje R. dvarą padovanojo kun-ščiams Krošinskiams. XVI a. pab. ar XVII a. pr. jie pasistatydino 2 aukštų mūrinę gotikos stiliaus pilaitę su apsauginiais bokštais. Bokštas ir rūmų fragmentai, išlikę miesto r. dalyje, yra seniausi R. istorijos paminklai. XVI—XIX amžiuje R. priklausė dvarui. XVII—XIX a. jį valdė Tyzenhauzai. XVIII a. pab. sudarytas miesto planas ir pradėta pagal jį statyti. 1880 R. dvarą paveldėjo grafai Pšezdzeckiai. 1781 R. m-loje mokėsi 18 mokinių (8 bajorų ir 10 valstiečių vaikų), 1828 — 40 mokinių. Jau XVIII amžiuje R. apylinkėse buvo išauginama nemažai linų; XIX a. pirmojoje pusėje daugiausia jų buvo parduodama į Rygą, iš čia dalis buvo eksportuojama į Angliją, Olandiją. 1825 miestelyje gyveno daugiau kaip 200 žmonių; daugiausia buvo amatininkų, kiti vertėsi prekyba. 1859 buvo 460 gyv., veikė alaus darykla, vėjo ir vandens malūnai, lentpiūvė, prieglauda, vyko turgūs ir prekymečiai. XIX a. vid. buvo ligoninė; 1859—60 joje būdavo 4—12 ligonių. Po baudžiavos panaikinimo R. tapo valsčiaus centru. Miestelis labiau augti pradėjo XIX a. pab., kai 1873 pro R. buvo nutiestas geležinkelis. Pagyvėjo prekyba, ypač paukščiais (1893 iš Rokiškio glžk. st. buvo išvežta apie 70 000 gyvų žąsų). Nemažą reikšmę Lietuvos kultūriniam gyvenimui turėjo R. muzikos m-la, veikusi Tyzenhauzo dvare. 1883 jai ėmė vadovauti čekas R. Limanas; nuo to laiko m-la veikė be pertraukos iki 1904. Joje mokėsi J. Gruodis, J. Talat-Kelpša, M. Petrauskas. 1897 miestelyje buvo 2736 gyv. Kaizerinės okupacijos metu R. tapo apskrities centru.

1918.X LKP Rokiškio aps. valsčių org-jų susirinkime buvo išrinktas apskrities part. k-tas, į kurį įėjo V. Baškys, A. Kurklietis, J. Macijauskas, O. Širvytė, E. Tičkus. Obeliuose XII.20 įvykusioje apskrities part. konferencijoje buvo išrinktas R. apskrities rev. k-tas (pirm. E. Tičkus). XII.25 rev. k-tas su ginkluotu darbininkų būriu, vadovaujamu P. Kirstuko, iš Obelių atvyko į R., jį užėmė ir paskelbė Tarybų valdžią. XII.26 R. geležinkelio stotyje buvo nuginkluotas vokiečių kar. ešelonas. XII.31 bandyta nuginkluoti kitą ešeloną. Per susirėmimą žuvo revoliucionieriai E. Tičkus ir J. Pagirys. Keršydami vokiečiai sudegino R. geležinkelio stotį. 1919.I.13 Rokiškyje įvyko apskrities valsčių rev. k-tų įgaliotinių suvažiavimas. Tarybų valdžia Rokiškyje gyvavo iki 1919.VI.

Buržuazijos valdymo metais R. buvo apskrities centras (1923 — 4325 gyv.). 1920 jam suteiktos miesto teisės. 1923 buvo 29 gatvės (10 km), 551 namas, iš jų 48 mūriniai; teritorija 527 ha. Veikė elektrinė, 3 malūnai, lentpiūvė, pieninė, krakmolo g-la, „Lietmetalo" g-la, 65 vietų ligoninė, 2 vaistinės. Mieste dirbo 10 gydytojų. 1918 buvo įkurta prog-ja, 1919 reorganizuota į g-ją; 1931 pastatytas g-jos pastatas. Be to, mieste veikė dar viena prog-ja, pr. m-la, mergaičių amatų m-la, biblioteka, kraštotyros muziejus. 1931 miesto aikštėje, priešais bažnyčią, pastatytas 13 m aukščio obeliskas su betoninėmis skulptūromis (skulpt. R. Antinis). Visą buržuazijos valdymo laikotarpį Rokiškyje veikė LKP, LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos. 1931 sudarytas LKP R. rajono k-tas, 1938 — apskrities k-tas. Vok. faš. okupacijos metais veikė LKP Rokiškio aps. k-tas (įk. 1943.XI.24; sekretorius P. Jakubonis) ir LLKJS Rokiškio aps. k-tas (įk. 1943.X; sekretorius A. Kairelis).

Iki 1950 R. buvo apskrities centras, o 1950 tapo rajono centru (1959 buvo 5520 gyv.). Buv. turgaus aikštė miesto centre pertvarkyta, apsodinta medžiais ir krūmais, svarb. gatvės sutvarkytos, išasfaltuotos. Mieste pastatyta konservų g-la (1965), sūrių g-la (1968), kombinuotų pašarų g-la (1967), siuvimo f-kas (1969), automat. telefono stotis (1962), universalinė parduotuvė (1965), 450 vietų kino teatras (1966), restoranas (1964) ir kt. visuom. pastatų. 1967 parke, prie rūmų, pastatytas revoliucionieriaus E. Tičkaus paminklas (skulpt. N. Petrulis). Smuškevičiaus aikštėje 1969 pastatytas dukart Tarybų Sąjungos Didvyrio rokiškėno J. Smuškevičiaus paminklas (skulpt. K. Bogdanas). Miesto p. dalyje išaugo pram. rajonas, p. v. dalyje — gyv. kvartalai.

Lit.: Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935; **V. Gasiūnas,** Rokiškis, V., 1967.

ROKÒKAS [pranc. *rococo,* iš *rocaille* — kriauklių ornamentas] — dekoratyvinis architektūros ir dailės stilius, reiškęsis vėlyvojo *baroko* laikotarpiu. Labiausiai plito 1720—70 Prancūzijoje rūmų interjero bei baldų ir taikomosios dailės dirbinių puošyboje (vadinamas dar ir Liudviko XV stiliumi). R. būdinga rafinuota, įmantri interjero apdaila: tarp siaurų, nuapvalintais kampais apvadų dominuoja padriki, asimetriški, iš raitytų linijų bei stilizuotų kriauklių sudaryti ornamentai, šviesiai žalsvas koloritas. Kitose Europos šalyse R. pasireiškė vešlesnėmis formomis, intensyvesnėmis spalvomis. R. ornamentais ten buvo puošiamas ne tik pastatų (rūmų, bažnyčių) vidus, bet ir išorė. Vaizdinei R. dailei būdingas kameriškumas, dekoratyvumas, manieringi, sentimentalūs vaizdai, mitologiniai, pastoraliniai ir erotiniai siužetai.

Lietuvoje R. plito 1740—70. R. ornamentais buvo puošiamos vėlyvojo baroko bažnyčios (Vilniaus Jono, Palėvenės, Tytuvėnų), ypač jų altoriai. Nemaža R. elementų yra bažnyčių išorėje. Fasado tinko lipdinių, metalo grotelių, kryžių rokokinė apdaila joms teikia puošnią, raiškią išvaizdą (Vilniaus Kotrynos, Jono ir Misionierių bažnyčios). Kai kurių Lietuvos pastatų R. artimas Prancūzijos rokokui (Vilniaus Jurgio ir Vizitiečių bažnyčių interjerai). R. puošmenų yra Vilniaus un-to rūmų interjere ir T. Žebrausko suprojektuotos observatorijos fasade, Kauno Lit-ros muziejaus interjere ir kitur. R. turėjo įtakos ir XVIII a. antrosios pusės Lietuvos dailei. Tapyboje atsirado daugiau puošnumo, išdailintų formų (S. Čechovičiaus tapyti paveikslai Vilniaus Kotrynos, Vizitiečių

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 17

bažnyčioms), buvo išraižyta įmantrios formos grafikos kūrinių. R. ornamentais buvo puošiami baldai, važiai, karietos, metalo dirbiniai (rankenos, užraktai, žibintai, indai, papuošalai), kulto reikmenys.

„ROLNICTWO LUDOWE" („Valstiečių ūkis") — žurnalas, ėjęs 1919 Vilniuje lenkų kalba. Leido Lietuvos ir Baltarusijos Žemdirbystės liaudies komisariatas. Išėjo 5 nr. Redagavo S. Bobinskis. Paskelbė rev. vyriausybės nutarimų, Lietuvos ir Baltarusijos KP II konferencijos rezoliucijas, Lietuvos ž. ū. darbininkų suvažiavimo (1919.II) medžiagą, straipsnių ž. ū. ir miškų ūkio klausimais. Nustojo ėjęs, lenkų legionieriams užėmus Vilnių.

ROLNIKÁITĖ Maša [g. 1927.VII.21 Klaipėdoje] — literatė. 1937—41 mokėsi Plungės ir Vilniaus g-jose. 1941—43 kalėjo Vilniaus gete, 1943—45 Strazdumuižos (prie Rygos) ir Štuthofo (Lenkija) koncentracijos stovyklose. 1945—48 dirbo Meno reikalų v-boje prie Lietuvos TSR MT, 1948—64 — Filharmonijoje. 1955 neakivaizdiniu būdu baigė Gorkio lit-ros institutą (Maskvoje). Nuo 1961 TSKP narė. Atsiminimų knygoje „Turiu papasakoti" (1963) aprašė gyvenimą gete ir konc. stovyklose. Ši knyga išversta į rusų, jidiš, hebrajų (1965), latvių, vokiečių, prancūzų, suomių, švedų, japonų (1966), ispanų (1967), vengrų, čekų, olandų, danų, bulgarų (1968) kalbas. R. parašė dar apysaką „Trys susitikimai" (rusų k., 1970), apybraižų, išvertė į liet. kalbą V. Sajanovo, V. Sobko, S. Aliošino kūrinių. Period. spaudoje paskelbė publicistinių straipsnių, recenzijų.

RÒLNIKAS Michelis [1908.II.9 Plungėje — 1941.IX.20 Paryžiuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, teisininkas. Kilęs iš prekybininkų. 1926 Kaune baigęs g-ją, 1927 išvažiavo į Paryžių, kur 1930 baigė un-tą, už disertaciją „Tarybų Sąjungos profesinės sąjungos" gavo teisės daktaro laipsnį. Apie 1928 padėjo Prancūzijos Komunistų partijai (PKP) suorganizuoti Paryžiuje liaudies un-tą, kuriame skaitė paskaitas marksizmo-leninizmo teorijos klausimais. Nuo 1930 PKP narys. 1930—31 gyvendamas Plungėje, legaliuose ir nelegaliuose jaunimo susirinkimuose skaitydavo pranešimus marksizmo-leninizmo teorijos, Prancūzijos darbininkų judėjimo klausimais. Policijos persekiojamas, išvyko į Paryžių, ten advokatavo. Nuo 1934 Prancūzijos Raudonosios pagalbos org-jos, nuo 1935 kair. profs-gų advokatas; gynė teismuose polit. emigrantus — rev. judėjimo dalyvius, profs-gų darbuotojus, streikininkus. Brošiūrose ir straipsniuose (slap. Laborin, Lira) populiarino socializmo kūrimo Tarybų Sąjungoje laimėjimus. 1937 padėjo legalizuoti Paryžiuje Raudonosios pagalbos org-ją „Baltijos draugai", kurioje telkėsi antifašistai emigrantai iš Lietuvos (ji rėmė polit. kalinius Lietuvoje ir Ispanijos piliet. karo dalyvius lietuvius, laikomus Prancūzijos konc. stovyklose). Hitlerininkams 1940 okupavus Paryžių, rūpinosi antifašistų bylomis okup. įstaigose. 1941.VI Paryžiuje suimtas kaip įkaitas ir su kt. advokatais antifašistais sušaudytas Mon Valerjeno forte. Palaikai 1950 perkelti į Per Lašezo kapines, prieš Komunarų sieną. R. vardu Paryžiuje pavadintas klubas, kuriame jis skaitydavo paskaitas, prie klubo ir namo, kuriame jis gyveno, pritvirtintos memorialinės lentos. Jo pavardė yra žuvusių kovoje prieš fašizmą vadovaujančiųjų PKP darbuotojų atminimo lentoje.

Ršt.: Les syndicats professionnels en URSS, Paris, 1937.

ROMÁINIAI — Kauno miesto dalis, 8 km į š. v. nuo miesto centro, Nemuno deš. kranto viršutinėje terasoje. Iš v., š. ir p. Romainius supa pušynas — mėgstama kauniečių poilsio vieta. Į š. nuo R. yra Romainių kaimas (Kauno rj., Užliedžių apyl.), daug kartų minimas kryžiuočių kronikose jau XIV a. vid. Yra 225 vietų respublikinė tuberkuliozės ligoninė ir 150 vietų kaulų tuberkuliozės sanatorija. Romainių miške 1931 buvo įsteigta nedidelė sezoninė tuberkuliozės sanatorija, 1936 pertvarkyta į stacionarinę, o 1938 išplėsta iki 80 vietų. 1937 buvo įkurta 50 vietų tuberkuliozės ligoninė. 1946 ligoninę sujungus su sanatorija, įsteigta respublikinė tuberkuliozės sanatorija; 1956 ji reorganizuota į 2 atskiras gydymo įstaigas. 1964 ligoninė reorganizuota ir išplėsta, pastatytas naujas korpusas. 1946 R. prijungti prie Kauno.

ROMÁITĖ Riva [nuo 1946 **Valtienė;** g. 1909.XI.21 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1924—31 LKJS narė. Dirbo Kauno pionierių org-joje, darbininkų sporto klube, prekybos ir pramonės tarnautojų profs-goje. 1926—28 vežiojo LKP lit-rą iš Kybartų į Kauną, o iš čia į Radviliškį, Vilkaviškį, Marijampolę. 1928—40 priv. klinikos laborantė Kaune. 1930—31 LKJS Kauno rj. k-to darbuotoja. Už rev. veiklą 1929 ir 1930 bausta adm. tvarka. 1931—33 LKP narė. 1933—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narė. 1940—41 poliklinikos laborantė Kaune. 1942—44 darbininkė, med. sesuo Penzoje. Nuo 1944 med. darbuotoja Vilniuje. Nuo 1963 TSKP narė.

ROMÃNAS — prozos žanras; stambus epinės literatūros kūrinys. Romane (skirtingai negu *apysakoje* ir *apsakyme*) dažniausiai susipina keletas siužetinių linijų, veikia daug veikėjų, parodoma vaizduojamų reiškinių raida. Tačiau tarp R. ir apysakos dažnai nėra griežtos ribos. Laisva, lanksti R. struktūra leidžia aprėpti gausią ir įvairią tikrovės medžiagą. Todėl lit-ros pažintinis aspektas romane ryškesnis, negu kt. žanruose. Romanų yra socialinių-buitinių, istorinių, satyrinių, mokslinių-fantastinių, nuotykių ir kitokių.

Liet. lit-roje R. atsirado XX a. pr. Pirmasis šio žanro kūrinys — V. Pietario ist. romanas „Algimantas" (5 t., 1904—1905). Ankstyvieji liet. R. (Lazdynų Pelėdos „Klaida", 1909; K. Puidos „Žemės giesmė", 1911; I. Šeiniaus „Kuprelis", 1913; A. Vienuolio „Prieš dieną", 1925) buvo daugiausia socialinės-buitinės tematikos, aprašomojo pobūdžio. Gilesne psichologine analize, daugiaplanės kompozicijos bandymais pasižymėjo J. Lindės-Dobilo „Blūdas" (1912) ir Vaižganto „Pragiedruliai" (2 t., 1918—20). Liet. R. susiformavo, subrendo ir pasidarė reikšmingiausiu liet. prozos žanru XX a. ketvirtajame d-metyje. Šiuo laikotarpiu sukurta ypač reikšmingų realistinių romanų. Gili problematika ir aukšta meninė kultūra būdinga V. Mykolaičio-Putino romanui „Altorių šešėly" (3 t., 1933), kuriame vaizduojami sudėtingi vidiniai intelektualios asmenybės konfliktai, parodomas menininko susidūrimas su klerikaline aplinka, religiniu dogmatizmu. Šiuo kūriniu, pasižyminčiu nuoseklia kompozicija, darnia išorinių įvykių ir žmogaus vidinės būsenos vaizdų sinteze, V. Mykolaitis-Putinas ištobulino klasikinę psichologinio R. struktūrą liet. lit-roje. Dauguma vertingesniųjų ketvirtojo d-mečio R. buvo socialiniai-buitiniai, kai kurie jų turėjo psichologinio R. bruožų. P. Cvirka („Žemė maitintoja", 1935), A. Venclova („Draugystė", 1936), Jon. Marcinkevičius („Benjaminas Kordušas", 1937), K. Boruta („Mediniai stebuklai", 1938) pavaizdavo svarbius klasių kovos ir rev. nuotaikų brendimo burž. visuomenėje momentus, sukūrė ryškių liaudies ir inteligentijos atstovų paveikslų. J. Grušas („Karjeristai", 1935), I. Simonaitytė („Aukštujų Šimonių likimas", 1935), J. Paukštelis („Kaimynai", 1939), V. Žilionis („Būdviečių mokykla", 1938), P. Orintaitė („Daubiškės inteligentai", 1937), J. Jankus („Egzaminai", 1938; „Be krantų", 1938), L. Dovydėnas („Broliai Domeikos", 1936) savo romanuose sprendė aktualias visuomenines ir moralines problemas, įv. aspektais kritikavo burž. miesčioniškumą, atskleidė dramatišką „mažojo žmogaus" likimą kapit. santvarkoje, pavaizdavo valstiečių buitį. Tuo laikotarpiu buvo kultivuojami dar ir kiti R. tipai: satyrinis (P. Cvirkos „Frank Kruk", 1934; T. Tilvyčio „Kelionė aplink stalą", 1936), folklorinis (P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs", 1936), istorinis (A. Vienuolio „Kryžkelės", 1932; K. Puidos „Magnus Dux", 1936), biografinis (K. Plačenio „Pulkim ant kelių", 1936), fantastinis-pamfletinis (I. Šeiniaus „Siegfried Immerselbe atsijaunina", 1934). Be realistinių, buvo sukurta nemaža modernistinio pobūdžio, daugiausia impresionistinio stiliaus, romanų (K. Jankausko „Jaunystė prie traukinio", 1936; „Vieškelyje plytų vežimai", 1938; A. Vaičiulaičio „Valentina", 1936; V. Katiliaus „Katastrofa", 1937; S. Ivošiškio „Spūdai", 1937), kuriems būdingi individualistinių pergyvenimų, meilės, vienišumo motyvai, neryškūs, sociališkai ir istoriškai neapibrėžti veikėjų paveikslai. Modernistiniai R. pasižymėjo kompozicinėmis ir stilistinėmis naujovėmis, Vakarų lit-ros poveikio žymėmis.

Buvo išleista ir menkaverčių R. (J. Pilyponio, J. ir A. Burčikų-Brolių Tomdykų, S. Keblo, P. Rūtelionienės).

Tarybinis liet. R. pradėjo vystytis pokario metais. Soc. realizmo metodas praplėtė romane vaizduojamų reiškinių apimtį, nulėmė jų vertinimą soc. ideologijos ir moralės požiūriu. Taryb. romanuose, ypač pirmojo pokario dešimtmečio, daug dėmesio skiriama burž. praeities kritikai, vaizduojami naujo tipo teigiami herojai (revoliucionierius profesionalas, kovojantis f-ko darbininkas, ideologinius lūžius pergyvenantis inteligentas). Daugelio romanų kompozicija šakota, personažų likimas, jų gyvenimo peripetijos siejamos su istoriniais liaudies gyvenimo posūkiais, visuom. sluoksnių santykių formomis bei jų kitimu. Kaip ir anksčiau, vyraujantis R. tipas — socialinis R. Socialinių R., pasižyminčių idėjiniu ir politiniu kryptingumu, parašė A. Vienuolis („Puodžiūnkiemis", 1952), I. Simonaitytė („Vilius Karalius", 2 t., 1956), J. Baltušis („Parduotos vasaros", 2 t., 1957—69), A. Venclova („Gimimo diena", 1959), J. Paukštelis („Jaunystė", 1959), H. Korsakienė („Laikinoji sostinė", 1961), J. Dovydaitis („Dideli įvykiai Naujamiestyje", 1953; „Žydrieji ežerai", 1964), V. Sirijos Gira („Buenos Aires", 1956), A. Bieliauskas („Rožės žydi raudonai", 1959), J. Avyžius („Į stiklo kalną", 1961; „Kaimas kryžkelėje", 1964; „Sodybų tuštėjimo metas", 1970), V. Petkevičius („Apie duoną, meilę ir šautuvą", 1967). Istoriniams A. Gudaičio-Guzevičiaus („Kalvio Ignoto teisybė", 2 t., 1948—49; „Broliai", 4 t., 1951—55; „Sąmokslas", 2 t., 1964—65), V. Mykolaičio-Putino („Sukilėliai", 1957), V. Žilionio („Atsisakom nuo senojo svieto", 1959) romanams būdingas epopėjiškumas, juose į pirmą planą iškyla liaudies gyvenimas ir kova. Šeštojo d-mečio pabaigoje bei septintajame d-metyje išpopuliarėjo psichologinis (kartais su polinkiu į „sąmonės srauto" formą) romanas. Tokio tipo romanų sukūrė M. Sluckis („Laiptai į dangų", 1963; „Adomo obuolys", 1966; „Uostas mano — neramus", 1968), A. Bieliauskas („Kauno romanas", 1966), J. Mikelinskas („O laikrodis eina", 1966), V. Sirijos Gira („Štai ir viskas", 1963), R. Lankauskas („Vidury didelio lauko. . .", 1962). I. Meras parašė nedidelės apimties metaforinių-simbolinių lyr. pobūdžio romanų („Lygiosios trunka akimirką", 1963, ir kt.). Tarybinėje liet. prozoje dar sukurta satyrinių (I. Simonaitytės „Pikčiurnienė", 1953), biografinių (K. Borutos „Sunkūs paminklai", 1960) romanų.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2—4, V., 1958—68; **J. Lankutis,** Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, V., 1959 [str. „Lietuvių tarybinio romano bruožai"]; **A. Radzevičius,** Nūdienio romano vystymosi tendencijos.— „Literatūra ir menas", 1960.VII.30; **J. Tornau,** Romano autoriaus rūpesčiai, V., 1966; **E. Bukelienė,** Dar kartą apie psichologizmą.—„Pergalė", 1967, Nr. 5; **A. Bučys,** Lietuvių prozos akiračiai.—„Pergalė", 1967, Nr. 11; **V. Kubilius,** Vidinis monologas.—„Pergalė", 1968, Nr. 5; **A. Bieliauskas,** Kam rašomi romanai.—„Pergalė", 1968, Nr. 12; **M. Sluckis,** Romanisto požiūris.— Ten pat; Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai, V., 1969; **J. Žėkaitė,** Lietuvių romanas, V., 1970.

ROMÃNINIS STÌLIUS — architektūros ir dailės stilius, X—XIII a. kultivuotas daugelyje Europos šalių. Susiformavo feodalizmo kilimo ir katalikų ideologijos viešpatavimo laikais. Jam būdingos rūsčios tvirtovinio pobūdžio pilys, bažnyčios, vienuolynai. Remiantis antikinės Romos, Bizantijos bei Kaukazo tautų archit-ros principais, buvo sukurtos naujos tašyto akmens skliautų konstrukcijos, kurios vėliau pagrindė gotikos stilių. R. s. bažnyčioms būdingas lotyniško kryžiaus planas, bazilikinė sistema, kryžminiai skliautai, masyvios sienos ir bokštai. Dominuojančios archit. formos yra kolonos su kubiniais kapiteliais, pusapvalės arkados, perspektyviniai portalai, lizenos, arkadiniai frizai. R. s. skulptūros, puošusios pastatų fasadus ir portalus, ornamentai, freskos ir miniatiūros buvo daugiausia plokštuminės, pasižymėjo asketiškumu, schematiškumu.

Lietuvoje R. s. bruožų turi kai kurie gotikos ir renesanso stiliaus pastatai. XIX a. antrosios pusės — XX a. pirmosios pusės Lietuvos archit-roje yra neoromaninio stiliaus elementų. Rietavo bažnyčios (1853) neoromaninio stiliaus formos eklektiškai supintos su gotikinėmis ir klasicistinėmis formomis. Lentvario bažnyčioje (1926) įdėtos ankstyvąjį R. s. imituojančios plokščios medinės lubos. Neogotikinei Plungės bažnyčiai (1933) būdinga R. s. rišlios sistemos planas ir R. s. imituojančios detalės.

ROMANÔVIČIUS Fiodoras [g. 1899.VI.8 Kolodnoje (BTSR, Bresto sr.] — agronomas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1919—22 tarnavo savanoriu Raudonojoje Armijoje. 1926 baigęs Leningrado Ž. ū. in-tą, iki 1941 dirbo agronomu Stalingrado ir Smolensko srityse, be to, adm. darbą TSRS Ž. ū. liaudies komisariate. 1941—45 Raudonosios Armijos karys. 1945—54 Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos įvairių v-bų vyriausiasis agronomas, viršininko pavaduotojas; 1954—69 kolūkių v-bos viršininkas. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė straipsnių Lietuvos kolūkių organizavimo ir jų ekonomikos klausimais, išleido brošiūrų apie darbo normavimą, apmokėjimą, planavimą kolūkiuose.

ROMANÔVIČIUS Leonidas [g. 1923.I.23 Antopolyje (BTSR, Bresto sr.)] — žurnalistas. 1941 Vilniuje baigė vid. m-lą. 1941—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, Lietuvos partiz. judėjimo štabo operatyvinės grupės radistas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—45 LLKJS Vilniaus miesto k-to sekretorius. 1945—47 Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-jos referentas. 1949 baigė Resp. part. m-lą. 1949—50 Vilniaus aps. laikraščio „Lenino keliu" redaktorius. 1950—51 LKP Vilniaus sr. k-to spaudos sektoriaus vedėjas. 1951—53 Vilniaus sr. laikraščio „Raudonoji žvaigždė" redaktoriaus pavaduotojas. 1953 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1957 baigė Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. 1957—58 Kultūrinių ryšių su užsienio šalimis k-to prie TSRS MT referentas. 1958—62 „Pravdos" korespondentas Lenkijoje. Nuo 1962 dienraščio lenkų kalba „Czerwony sztandar" („Raudonoji vėliava") redaktorius. Nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas.

ROMÃNSAS [isp. *romance*] — kamerinės muzikos žanras; lyrinio, intymaus turinio solo daina su muzikos instrumento, daugiausia fortepijono, pritarimu. Romansų sukūrė liet. kompozitoriai J. Gruodis, A. Kačanauskas, J. Naujalis, M. Petrauskas, Č. Sasnauskas, S. Šimkus, J. Talat-Kelpša ir kt. Taryb. metais šio žanro kūrinių parašė dauguma liet. kompozitorių. Populiariausi yra A. Belazaro, B. Dvariono („Žvaigždutė", 1944; L. Stepanausko ž.), V. Kairiūkščio, V. Klovos, V. Paltanavičiaus romansai.

ROMANTÌZMAS [pranc. *romantisme*] — literatūros ir meno srovė, kilusi XVIII a. pabaigoje — XIX a. pradžioje V. Europoje. R. buvo susijęs su Didžiąja pranc. revoliucija, jos idėjų įv. šalyse sukeltu antifeod., dem. ir nac. judėjimu. R. reiškė t. p. nepasitenkinimą burž. revoliucijos rezultatais, nusivylimą racionalistinėmis švietimo epochos idėjomis. Romantikai daugiausia rėmėsi subjektyviojo idealizmo filos. koncepcijomis, aukštino individą, jo išskirtinumą. Tautą laikė savitu individualiu vienetu, buvo linkę idealizuoti jos praeitį, daug dėmesio skyrė liaudies gyvenimui, tautosakai. R. srovė ryškiausia lit-roje ir muzikoje. Romantikai vaizdavo turtingos sielos, maištaujančius, pasiaukojančius, bet aplinkinių žmonių nesuprastus, kenčiančius, daugiausia tragiško likimo herojus. R. herojai paprastai niekina miesčionišką buitį, materialinės naudos siekimą, gyvenimo prasmės ieško abstrakčioje filosofijos, kartais ir mistikos sferoje. R. kūriniams būdingas subjektyviojo elemento — emocijų ir fantazijos — vyravimas, lyrizmas, muzikalumas, gausūs gamtos vaizdai; kūrinių situacijos ir paveikslai neįprasti, nekasdieniški, sąlygiški. Romantikai atmetė klasicistų normatyvinės poetikos kanonus, paneigė griežtas ribas tarp atskirų žanrų, ėmė kultivuoti mišrias žanrines formas. Apie XIX a. vid. romantizmą pakeitė realizmas. Rytų ir Vidurio Europos šalių lit-roje R. susiformavo truputį vėliau ir dar XIX a. antroje pusėje vaidino svarbų vaidmenį. Žymiausi R. lit-ros atstovai — Dž. Baironas, P. Šelis, V. Hugo, Novalis, L. Tikas, E. Hofmanas, H. Heinė, V. Žukovskis, M. Lermontovas, A. Mickevičius, J. Slovackis.

LITERATŪRA. Nuosekliõs, turinčios aiškią estetinę programą srovės liet. lit-roje R. nesudarė. Liet. rašytojų kūryboje romantinės tendencijos dažniausiai susipynusios su klasicistinėmis arba realistinėmis. R. formavimuisi liet. lit-roje didelę įtaką turėjo lenkų rašytojai romantikai (A. Mickevičius, J. Slovackis, J. Kraševskis, L. Kondratovičius), kurie savo kūriniams siužetus, motyvus ėmė iš Lietuvos istorijos, liet. mitologijos ir tau-

tosakos. Liet. R. buvo liaudiškesnis už lenkų. Jo savitumą nulėmė ryšiai su nac. išsivadavimo judėjimo ideologija, valstietiška (arba smulkiųjų bajorų) rašytojų kilmė, orientavimasis į skaitytoją valstietį. Liet. romantizmas XIX a. reiškėsi daugiausia poezijoje. R. užuomazgos XIX a. pr. buvo susijusios su naujomis visuom. minties tendencijomis, lietuvių nac. judėjimo pradžia. Buvo domimasi Lietuvos istorija, liet. liaudies gyvenimu ir kūryba. Rašytojai vartojo tautosakines poet. išraiškos priemones, motyvus. Romantizmui būdingų ypatybių yra ist. asmenybes poetizuojančioje S. Valiūno „Birutės dainoje", tautinio atgimimo viltis žadinančioje S. Stanevičiaus odėje „Šlovė žemaičių", grož. prozai artimuose S. Daukanto ist. raštuose, L. Rėzos vok. kalba parašytose istorinės ir tautosakinės tematikos baladėse. Pirmasis ryškesnis liet. R. atstovas yra A. Baranauskas. Poemoje „Anykščių šilelis" jis pakiliai, emocingai apdainavo Lietuvos gamtą, kontrastiškai gretino skurdžios dabarties ir idealizuojamos praeities vaizdus, smerkė socialinę ir politinę priespaudą. Poemai būdingas lyrizmas, joje gausiai vartojamos liaudies kūrybos poet. išraiškos priemonės. A. Baranausko „Anykščių šilelis" turėjo įtakos vėlesniems liet. romantikams. Nacionalinio išsivadavimo judėjimo pakilimo laikotarpiu (XIX a. paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais) R. buvo vyraujanti liet. poezijos srovė. Romantinės tematikos poetai (A. Vištelis, K. Sakalauskas-Vanagėlis, J. Miliauskas-Miglovara, S. Davainis-Silvestraitis) buvo susibūrę apie vieną pirmųjų lietuvių periodinių leidinių — „Aušrą". Jų poezijoje nepasitenkinimas tikrove visų pirma reiškė protestą prieš carinę nac. priespaudos politiką, sielvartą dėl liet. liaudies beteisiškumo ir tamsumo; romantinės svajonės buvo siejamos su buržuaziniais nacionaliniais idealais, tautinės vienybės, nac. savigarbos ugdymo idėjomis. Tačiau meniniu atžvilgiu silpnuose jų eilėraščiuose patriotinis patosas dažnai virsdavo retorine deklaracija, pastangos reikšti gilesnius jausmus — paviršutinišku sentimentalumu. Kūrybos turiningumu, meniniu brandumu kitus „Aušros" poetus žymiai pranoko Maironis. Jo poezijos romantinės ypatybės dar ryškesnės, negu A. Baranausko. Pakilia, emocinga intonacija Maironis apdainavo šlovingą liet. tautos praeitį, didvyriškas kovas su kryžiuočiais, aukštino gimtąją kalbą, žavėjosi Lietuvos gamtos grožiu, nac. papročiais. Jis atgaivino A. Baranausko iškeltus romantinius Lietuvos miško, girios įvaizdžius, suteikė jiems naujo poet. žavesio. Šiais įvaizdžiais Maironis reiškė nacionalinio išsivadavimo lūkesčius, aukštino kūrybinę liaudies galią, poetizavo nac. tradicijų plotmėje suvokiamą žmogaus ryšį su gamta. Be to, Maironis pirmą kartą liet. poezijoje plačiai atskleidė turtingą asmenybės vidaus pasaulį, specifiškai romantinius pergyvenimus (didelę jausmų įtampą, svajingumą, ilgesį). Jis įvedė į liet. lit-rą romantikų kultivuotus lyr. eilėraščio, epinės-lyrinės poemos žanrus, sustiprino poezijos lyrizmą ir muzikalumą. Tačiau Maironio kūryba turi ir nebūdingų R. poetikai bruožų. Kai kurių R. bruožų turi ir XIX a. pab. pradėjusi formuotis liet. dramaturgija (A. Fromo-Gužučio tautosakinės-mitologinės pjesės „Eglė žalčių karalienė", „Rūmai ežero dugnuose", „Jūratė marių karalienė").

XX a. pirmaisiais d-mečiais romantinių prozos, poezijos ir dramos kūrinių parašė V. Krėvė („Dainavos šalies senų žmonių padavimai", „Šarūnas"), L. Gira („Milžinkapių daina"), V. Mykolaitis-Putinas („Kunigaikštis Žvainys"). R. artimų kūrinių sukūrė Vydūnas, M. Vaitkus, P. Vaičiūnas ir kt. rašytojai. Šio laikotarpio liet. R. kai kuriais atvejais buvo susijęs su modernizmo tendencijomis ir vadinamas *neoromantizmu*. Daugelyje XX a. pr. romantinių kūrinių stengiamasi atskleisti mistinę „tautos dvasią", spręsti žmogaus dvasinio tobulėjimo problemas, vaizduoti komplikuotų, prieštaringų jausmų, neįprasto likimo herojus. Tačiau šie kūriniai platesnio visuom. atgarsio neturėjo. 1919—40 R. daugeliu atvejų tapo epigoniškas, nesusijęs su gyv. meto problemomis. Tačiau kai kuriuose L. Giros, K. Inčiūros, A. Miškinio romantinės krypties kūriniuose patriotiniai motyvai, kaimo buities idealizacija iš dalies buvo jungiami su burž. visuomenės negerovių kritika. Kitų rašytojų (J. Aleksandravičiaus, B. Rutkausko) R. artimuose kūriniuose vyravo individualistinės nuotaikos, estetizavimo tendencijos, modernistinės išraiškos priemonės. Romantinės pasaulėjautos bruožai kai kurių pažangiųjų rašytojų (S. Nėries, K. Borutos) kūryboje buvo susiję su visuom. patosu, aktualiomis piliet. temomis. Romantinio stiliaus elementų yra ir tarybinėje liet. lit-roje (V. Mykolaičio-Putino, E. Mieželaičio, J. Degutytės ir kitų rašytojų kūriniuose). Tačiau šie elementai dažniausiai nusakomi ne romantizmo, o romantikos arba romantiškumo terminais.

DAILĖ. Dailėje R. susiformavo kaip priešprieša akademizmui. Dailininkai vaizdavo neįprastus gyvenimo reiškinius, reiškė individualius pergyvenimus, dideles emocijas, nesilaikė akademizmo kanonų.

Lietuvos dailėje R. požymių atsirado XIX a. antrajame d-metyje. J. Damelis, 1812 tapybos darbuose vaizduodamas iš Rusijos bėgančią Napoleono kariuomenę, romantiškai traktavo žmogaus kovą su mirtimi. R. požymių yra ir to laikotarpio J. Rustemo portretuose. R., kaip srovė, Lietuvos dailėje susiformavo po 1831 sukilimo Vilniaus un-to dailės katedrų auklėtinių kūryboje. R. dailė, savo idėjomis artimai susijusi su dem. judėjimu, carinės reakcijos sąlygomis buvo varžoma. R. neapėmė visų dailės šakų, jo raida buvo lėta ir ilga (M. Andriolio ir kt. dailininkų kūryboje tęsėsi iki XIX a. paskutiniojo d-mečio). Daugiausia plito romantinė tapyba ir grafika. Buvo kuriamos originalios, tradicinių schemų nevaržomos tapybinės ir grafinės kompozicijos. Praturtėjo tapybos koloritas ir faktūra. Grafikoje įsigalėjo litografija. R. skulptūrų neišliko. Taikomojoje dekoratyvinėje dailėje ir archit-roje R. reiškėsi labai menkai.

R. laikotarpio dailėje išryškėjo liaudiški, demokratiniai bruožai. Su R. siejasi XIX a. pirmojoje pusėje pradėjusio formuotis buitinio žanro tematika. Tapytojai ir grafikai vaizdavo kasdieninį valstiečių ir miestiečių gyvenimą (K. Rusecko „Piovėja", „Lietuvaitė su verbomis", A. Slendzinskio „Elgeta valgo", V. Smokovskio „Aklas elgeta su berniuku", „Miško kirtėjas", „Valstiečių poilsis"; M. Andriolio „Nemokama čiuožykla"; K. Bachmatavičiaus „Moterys prie šulinio ir važiuoti vyrai", „Turgaus prekiautoja"; V. Dmochovskio „Žydų vestuvės"; K. Kukevičiaus „Kepurininkas", „Senų daiktų pardavėjas", „Račius"), liaudies papročius (K. Rusecko „Joninių mugė Rasose", „Žolinė"; V. Smokovskio „Liaudies šokiai"). Nacionalinio ir socialinio išsivadavimo idėjos atsispindėjo ist. žanro kūriniuose (nežinomo dailininko „Gailestingosios seserys globoja 1794 m. J. Jasinskio vadovaujamus Vilniaus gynėjus", A. Šemešio „Robako mirtis", R. Aleknos-Švoinickio „Sukilėlių patrulis pamiškėje", V. Smokovskio „Lietuvos ulonai", nežinomo dailininko „Vedamas sušaudyti sukilėlis"). Dailininkai vaizdavo laisvės mintis žadinančius Lietuvos istorijos įvykius (J. Trojanovskio „Vytautas ties Žalgiriu", A. Strauso „Valterio ir Kęstučio dukters Aldonos palaiminimas", V. Majeranovskio „Pilėnų kova su kryžiuočiais", K. Ripinskio „Kęstutis ir Birutė", M. Kulešos „Husarai atakoje", M. Andriolio „Gediminas stato Vilniaus pilį"). Liet. liaudies gyvenimas vaizduojamas V. Smokovskio iliustracijose J. Kraševskio poemai „Vitolio rauda" (1846).

R. laikotarpio vienas populiariausių dailės žanrų buvo portretas, artimai susijęs su ist. žanru. Portretuose dailininkai vaizdavo pažangius visuom. veikėjus, daugiausia kovotojus už tautos laisvę (J. Moračinskio „1794 m. sukilimo Lietuvos karinių pajėgų viršininkas pulkininkas J. Jasinskis", „S. Konarskis kalėjime"), rodė gilius žmonių pergyvenimus, neramų charakterį (V. Vankavičiaus nutapyti A. Mickevičiaus, K. Piaseckio portretai, K. Ripinskio nutapytas I. Monkevičiaus portretas).

R. dailėje susiformavo savarankiškas peizažo žanras. Peizažai prarado buvusią dekoratyvinę paskirtį, buvo grindžiami gamtos stebėjimu. R. peizažuose vaizduojama gamtos kaita, akcentuojamas Lietuvos kraštovaizdžio grožis, emocingai reiškiamos dailininkų nuotaikos (V. Dmochovskio „Neris ties Verkiais", „Lietuviška sodyba saulėlydyje", „Vakaras prie Nemuno", „Stakliškės"; K. Račinskio „Vilniaus botanikos sodas", „Vilniaus vaizdas nuo Tivolio").

R. laikotarpiu Lietuvoje buvo pradėta rūpintis dailės ir kitų kultūros verty-

bių apsauga, meno kūrinių publikavimu. 1855 Vilniuje E. Tiškevičius įsteigė Senienų muziejų. J. Vilčinskis išleido „Vilniaus albumą" (1842—62), K. Tiškevičius — albumą „Krašto raižybos paminklai" (1858), J. Ozemblovskis —„Raižinių atlasą iš Vilniaus miesto istorijos".

Lit.: **V. Mykolaitis-Putinas**, Literatūros etiudai, K., 1937 [str. „Idealizmas ir romantizmas"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 1—3, V., 1957—1963; **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **J. Lankutis**, V. Mykolaičio-Putino kūryba, V., 1961; **K. Umbrasas**, Literatūros kryptys ir metodai, V., 1962; **T. Adomonis**, Lietuvos pažangioji dailė 1832—1863 metais. — „Istorija", t. 4, V., 1963; **R. Mikšytė**, Antano Baranausko kūryba, V., 1964; **V. Zaborskaitė**, Maironis, V., 1968 [p. 440—477]; **V. Kubilius**, Salomėjos Nėries lyrika, V., 1968; **V. Kubilius**, Romantizmo likimas.— Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai, V., 1969.

ROMAŠKĒVIČIUS Stanislovas [1896. XII.5 Peterburge — 1961.VI.17 Maskvoje] — Spalio revoliucijos ir 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Nuo 1904 Pryšmantuose (Raseinių rj.) tarnavo pas buožes. 1915 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1917 dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Nuo 1917.XI TSKP narys. 1917—18 kovojo prieš haidamakus, malšino buožių maištus. 1918—19 Raudonosios Armijos 5 Vilniaus pulko būrio vadas; kovėsi Lietuvoje. 1919 prie Daugpilio sunkiai sužeistas. 1920—27 tarnavo TSRS pasienio kariuomenės daliniuose, vėliau dirbo ūkinį darbą Minske ir kitur.

ROMĀTO PĒLKĖ — pelkė Kaišiadorių rj., 8 km į š. v. nuo Kaišiadorių, į š. r. nuo Kaišiadorių—Jonavos geležinkelio. Plotas 299 ha (pramoninis 244 ha). Pelkė apie 5 km ištįsusi iš š. v. į p. r. Joje prasideda Romatas (Lomenos intakas). Didesniąją dalį užima išgaubta plynraistinė aukštapelkė. Jos viduryje yra ežerokšninių kompleksų. Durpių klodo didž. storis 13 m, vid. 4,9 m. Didesnioji klodo dalis mišraus tipo. Vyrauja aukštapelkinės kimininės (mediuminės) ir tarpinio tipo viksvinės-kimininės bei medieninės durpės. Vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 3,6%. Po durpėmis smėlis, priemolis. P. r. dalis nusausinta. Kasamos trupininės durpės, daugiausia kraikui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 10,2 mln. m^3. Iki 1970 pr. iškasta 47%.

ROMŪČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 6 km į š. nuo Kuršėnų, Ventos deš. krante, prie plento į Mažeikius. 166 gyv. (1970). Kuriasi nauja tarybinio ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, biblioteka. XIX a. buvo R. kaimas ir R. dvaras. 1923 kaime buvo 102 gyv., 1959 — 93.

ROMUVÀ — P. Dusburgo ir M. Jerošino XIV a. kronikose minima Nadruvos vietovė, kurioje buvęs baltų genčių religinis centras. R. buvusi Nadruvos r. dalyje, kur žinomas upėvardis Romovupė (pro R. tekanti upė). Prūsiškai ta vieta vadinosi „Romovo", jos vardas reiškęs ramybės, apeigų vietą. Joje gyvenęs *krivis* buvęs pripažįstamas ir gerbiamas ne tik nadruvių, bet ir visų kitų genčių, iš kurių vėliau susidarė baltų tautos. Romuvoje degusi amžina ugnis; čia krivis aukojęs dievams trečdalį po pergalės gauto karo grobio. Grunau kronika (XVI a.) teigia Romuvoje buvus didžiulį ąžuolą, kuriame stovėję Perkūno ir kt. dievų stabai; prieš juos degusi minėtoji ugnis. Aplink ąžuolą stovėję vaidilų nameliai. Tokių kulto vietų baltų genčių teritorijoje buvo ir daugiau, tačiau Dusburgo aprašytoji bus buvusi viena svarbiausių.

Lit.: **K. Būga**, Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958 [p. 165—169].

„ROMUVÀ"— klerikalinis lietuvių inteligentų klubas, veikęs 1935—40 Vilniuje. Steigėjai: A. Juknevičius, J. Maceika (pirm.), J. Sinius, S. Taškūnaitė, S. Urbonavičius ir kt. „R." rengė paskaitas, diskusijų vakarus, vaidinimus, koncertus. 1938 įsigijo patalpas, jose įsteigė skaityklą, biblioteką, valgyklą. Čia dažnai apsistodavo ir gaudavo gidus į Vilnių atvykę turistai.

RONDOMÂNSKIS, Randamonis, Andrius [1889.VIII.7 Medeniuose (Utenos rj.) — 1943.X.26 Kaune] — žuvininkystės specialistas, publicistas. 1913 baigė Peterburgo un-tą. 1919—22 mokytojavo Vilniaus lietuvių g-joje. Iš Vilniaus lenkų okup. valdžios ištremtas, 1922—38 dirbo Kaune Ž. ū. m-jos žuvininkystės inspektoriumi; kartu mokytojavo g-joje, o 1924—40 Ž. ū. akademijoje dėstė žuvininkystę. Aktyviai dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos veikloje; 1933 redagavo laikr. „Laisvamanis". Brošiūroje „Mažosios Lietuvos žvejyba" pateikė žinių apie žuvis, ist. duomenų apie žvejybą, žuvininkystę. Paskelbė publicistinių straipsnių apie koop. prekybos reikšmę, 1893 Kražių įvykius, Lietuvos lenkus ir kt. klausimais. Spaudoje ir per radiją polemizavo su ekstremistais lenkais dėl Vilniaus kr. okupacijos.

Ršt.: Litwa współczesna (Wybór artykułow z lat 1920—1921), Wilno, 1922; Mažosios Lietuvos žvejyba, K., 1924; Garbė nusipelnėtiems (Gloria victis, 1863 metų sukilimo epizodai), K., 1936.

ROPĖJŲ MĪŠKAS — miškas Trakų rj., 10 km į p. nuo Lentvario, prie Vilniaus—Eišiškių plento. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Ropėjų, Lygainių ir Paluknės girininkijoms. Plotas 8340 ha; medynų 7360 ha. Miškas kompaktiškas. Šiaurėje siekia Meduvio ež., pietuose — Merkio upę ir Naujienų pelkę, pietryčiuose — Baltosios Vokės pelkę, vakaruose — Lukną (Merkio deš. intaką). Per mišką teka Žvirgždė (Merkio deš. intakas) ir Krempė (Vokės kair. intakas). Paviršius — smulkiai banguota smėlinga lyguma, išvagota periglacialinės kilmės raguvų. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, daugiausia smėliniai; pietuose yra ir durpinių dirvožemių. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 90%, beržynų 5%, eglynų 3%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 55%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 8%, brandieji 4%. Medynų vid. amžius 39 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 118 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, voverių, kiškių. Didesnioji (šiaurinė) miško dalis įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną, 76 ha palei Merkį — apsauginiai, likusioji miško dalis — eksploatacinė. Per metus iškertama apie 10 000 ktm.

RÓPĖS. Lietuvoje auginamos pašarinės R., arba turnepsas *(Brassica rapa* var. *rapifera* f. *major;* pailgos šaknys), ir valgomosios R. *(B. rapa* var. *rapifera* f. *minor;* plokščios arba rutulinės šaknys). Daugiau sėjama pašarinių R. Jų rajonuota (1969) Lietuvoje veislė — Osterzundo R. Abiejų formų R. daugiausia auginamos v., r., p. r. Lietuvos lengvose, rūgščiose ir drėgnokose dirvose, kuriose blogiau dera kt. šakniavaisiai. Pašarinės R. kartais sėjamos posėliu po ankstyvųjų vikių mišinio, ankstyvųjų bulvių. Svarbiausi R. lapų kenkėjai: spragės (vabalai), įv. vikšrai, amarai. Samališkės bandymų stotyje (Klaipėdos rj.) 4 metus gauta vid. po 429 cnt/ha pašarinių R.

R. pirmiausia buvo auginamos kaip daržovės. Apie jų auginimą pirmosios žinios randamos 1586 Upytės (Panevėžio rj.) teismo dokumentuose. Daugiausia buvo auginama iki XVIII a., kol paplito bulvės. Tuo laikotarpiu R. daugiausia buvo vartojamos virtos. Po to dažniau imta auginti jas pašarui, o valgomąsias R. valgyti žalias.

Lit.: **A. Sabaliauskas**, Dėl baltų kalbų ropės pavadinimų kilmės.—„LTSR MA darbai", 1959, A 1.

RÓPIŠKĖ — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 11 km į p. nuo Švenčionių, 2 km į r. nuo Strūnos upės. 86 gyv. (1970). Yra aštuonmetė m-la, kultūros namai, biblioteka (nuo 1954). 1959 buvo 94 gyv.

ROPKOJAĨ — kaimas Šilutės rj., Natkiškių apyl., 11 km į š. nuo Pagėgių, 12 km į p. r. nuo Katyčių. 218 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (1945). Yra vietinės reikšmės archit-ros paminklas — 1870 pastatytas gyv. namas. XIX a. pr. pastatyta medinė bažnyčia. 1939 kaime buvo 475 gyv., 1959 — 156.

ROPLIAĨ. Lietuvoje yra septynios R. rūšys: pelkinis vėžlys *(Emys orbicularis)*, vikrusis driežas *(Lacerta agilis)*, gyvavedis driežas *(L. vivipara)*, gluodenas *(Anguis fragilis)*, paprastasis žaltys *(Natrix natrix)*, lygusis žaltys *(Coronella austriaca)* ir paprastoji angis *(Vipera berus)*. **Pelkinis vėžlys** yra vėžlių būrio *(Chelonia)*. Jis retas, pasitaiko pietų Lietuvos ežeruose, upėse ir kt. vandenyse. **Vikrusis** bei **gyvavedis driežai** (tikrųjų driežų šeima, *Lacertidae)*, **gluodenas** (gluodenų šeima, *Anguidae)*, **paprastasis** bei **lygusis žalčiai** (žalčių šeima, *Colubridae)* ir **paprastoji angis** (angių šeima, *Viperidae)* yra žvynaroplių būrio *(Squamata)*.

Vikrusis driežas daugiausia gyvena sausose pamiškėse, pušynuose; gyvavedis driežas — šlapiose pamiškėse, aukštapelkėse, melioracijos kanalų pakraščiuose. Gluodenas paplitęs sausuose miškuose, viržynuose, pamiškėse, soduose. Paprastasis žaltys yra retokas, lygusis žaltys — labai retas; gyvena kai kuriuose miškuose prie vandens. Paprastoji angis yra dažnoka miškuose, aukštapelkėse. Iš visų šių R. tik paprastoji angis yra nuodinga.

R., daugiausia žaltys ir gyvatė, dažnai minimi liet. mitologijoje ir tautosakoje. Senovėje lietuviai žalčius laikydavo trobose, maitindavo juos pienu („Šnypščia lyg žaltys, pieno negavęs", „Šnypščia kaip žaltys be ožkos pieno"), iš jų elgsenos spėdavo ateitį ir kt. Tai labai stebino keliautojus ir krikščionybės platintojus, kurie aprašinėjo sen. lietuvių gyvenimą. Atrodo, kad žaltys yra vienintelis lietuvių garbintas gyvūnas. Mitologinėse sakmėse pasakojama, kad žalčiai keršydavę žmogui, jei pastarasis jiems kenkdavęs. Patarlėse ir priežodžiuose gyvatės įvaizdžiu daugiausia išreiškiamas blogas žmogaus būdas, suktumas, piktumas („Gyvatė gelia skaudžiai, o pikto žmogaus liežuvis dar skaudžiau", „Gyvatė raitos ir sukapota", „Šnypščia, kaip gyvatė po laužu"). Mįslėse atsispindi gyvatės vikrumas, specifinė jos išvaizda. Labai populiarūs buvo užkalbėjimai nuo gyvatės įkirtimo, kuriais tartum įsakoma jai atsiimti savo nuodus. Žalčio, gyvatės motyvai naudojami liet. liaudies ornamentikoje.

Ž. *Driežai, Gyvatės, Vėžliai, Žalčiai.*

Lit.: **P. Šivickis,** Lietuvos ropliai.—„Mūsų gamta", 1966, Nr. 7; **S. Mastauskis,** Lietuvos ropliai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 10.

RŌSENAS Antanas Arnoldas [g. 1933. III.31 Kaune] — aktorius. 1956 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą. Nuo 1956 Akademinio dramos teatro aktorius. Nuo 1958 TSKP narys. Dalyvauja meninio skaitymo vakaruose.

Vaidmenys: Vyturys, Kiaunė (V. Rimkevičiaus „Vandens lelija", „Ratas"), Diatlovas (N. Pogodino „Trečioji patetinė"), Rimas (K. Sajos „Nerimas"), Jevdokimovas (N. Radzinskio „104 puslapiai apie meilę"), Aliоša (M. Gorkio „Dugne"), Viktoras (L. Zorino „Varšuvos melodija"), Andrius (R. Skučaitės „. . .Ir teisė mylėti"), Rapolas Čarnas (J Būtėno ir A. Kernagio „Kad ir šimtą gyvenimų. . .") ir kt.

ROSINJÒLIS (Rossignol) Žanas [1726—1817] — matematikas. Ištremtas iš Prancūzijos, 1762—65 Vilniaus un-te dėstė elementarinę matematiką ir (pirmąsyk Vilniuje) trigonometriją penkiems jau baigusiems aukštąjį mokslą mokytojams ir studentui matematikui P. Norvaišai. Išliko jo padiktuotas rankraštinis vadovėlis „Sferinė trigonometrija" („Trigonometria sphaerica", 1763). 1765 išvyko į Kiniją.

RÒSIS (de Rossi) Pietras [g. 1760] — italų architektas. XVIII a. pab.— XIX a. pr. gyveno Vilniuje. 1789 suprojektavo Aušros vartų koplyčios mūrinį prieangį, 1791 sudarė Bokšto kalno (prie Bokšto g.) požemių planus. XVIII a. pab.— XIX a. pr. buvo Lietuvos gub. architektas. 1798 perstatė į kareivines Kazimiero ir Ignoto bažnyčių vienuolynus. 1800 Antakalnio bravorą perdirbo į arsenalą; vėliau vadovavo D. Radvilos rūmų (Trakų g.) dvariškių gyv. patalpų pertvarkymui į teatrą, su archit. A. Kosakovskiu perstatė Paberžės (Vilniaus rj.) bažnyčią, sudarė Vilniaus pilies teritorijos planą. Apie 1837 suprojektavo Vilniaus rotušės trečiąjį aukštą su bokštu.

ROSTOVÁITĖ Tatjana [g. 1926.VIII.4 Šiauliuose] — poetė, literatūros kritikė. 1950 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1956—58 dirbo „Literatūros ir meno" redakcijoje. Nuo 1945 bendradarbiauja spaudoje. Eil. rinkinyje „Nugalėtojai" (1951) vyrauja pokario atkuriamojo darbo, komjaunimo, kovos už taiką motyvai, džiugios, pakilios intonacijos. Eil. rinkiniuose „Tarp jūros ir marių" (1966), „Ugnis ir vanduo" (1970) šalia tėviškės peizažų, uostamiesčio, jūros vaizdų nemaža vietos užima jaunystės prisiminimai, gyvenimo prasmės apmąstymai, meilės, šeimos motyvai. R. parašė brošiūrą „Salomėja Nėris" (1955; rus. leid. 1956), paskelbė recenzijų, straipsnių liet. lit-ros ir teatro klausimais. Išvertė į liet. kalbą rusų (S. Ščipačiovo, M. Lermontovo, L. Tolstojaus, V. Ivanovo, D. Granino), estų, prancūzų ir kt. tautų rašytojų kūrinių.

RŌTINĖNAI — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 5 km į š. nuo Alsėdžių, prie kelio į Varduvą. 370 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1958). 1959 buvo 376 gyv.

RŌTININKAI — Pandėlio, Kupiškio, Anykščių, Kurklių, Želvos apylinkių rytų *aukštaičiai,* kurių tarmėje vietoj literatūrinės kalbos žodžio kamieno kirčiuotų balsių „a" ir „e" paprastai tariamas balsis „o" su „a" atspalviu ir „ė" su „e" atspalviu (pvz., „kõlnas", „gẽras" vietoj „kãlnas", „gẽras"). R. vardas kalbininkų padarytas iš žodžio „rãtas" tarminio atitikmens „rõtas". Ž. *Tarmės.*

ROTKÝTĖ Lilija [g. 1931.VI.25 Kaune] — geologė, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatė (1968). 1955 baigusi Maskvos un-tą, iki 1957 dirbo Centr. rajonų geol. v-boje geologe paleontologe. 1957—63 Lietuvos TSR MA Geol. ir geogr. in-to, nuo 1963 Geol. in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Pabaltijo juros sistemos nuogulas ir jų fauną.

ROTÒMSKIENĖ Tamara [g. 1918.X.14 Rostove prie Dono (RTFSR)] — kalbininkė anglistė, filologijos mokslų kandidatė (1961). 1938 baigė Klaipėdos, 1951 — Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1947 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1951 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie anglų k. būdvardžių daiktavardėjimą.

ROTÒMSKIS Povilas [1906.III.22 Žeimelyje (Pakruojo rj.) — 1962.V.17 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, kultūros darbuotojas. 1916 netekęs tėvų, atsidūrė Riazanės lietuvių vaikų namuose, kurių auklėtiniai 1918 buvo pervežti į Vilnių ir išdalyti buožėms bei dvarininkams. R. pateko į Naudvario (Raseinių rj.) dvarelį, kur iki 1920 dirbo įvairius ūkio darbus. 1923 baigęs Žagarės progimnaziją, lankė Kėdainių mkt. kursus. 1923—26 mokytojavo Žagarės pr. m-loje, buvo klerikalų persekiojamas už pažangią veiklą. 1926—28 mokėsi Panevėžio mkt. seminarijoje. 1926 (po faš. perversmo) įstojo į LKP, dirbo daugiausia Panevėžio moksleivių tarpe. 1927—28 LKJS Panevėžio rj. k-to narys (slap. Tomas); padėjo organizuoti 1928 Gegužės Pirmosios antifaš. demonstraciją Panevėžyje. Už rev. veiklą 1928 suimtas ir 1930 nuteistas 9 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje ir Šiauliuose. 1938—1940 Kaune Mokytojų knygyno vedėjas, teikė paramą LKP darbuotojams, už tai buvo 2 kartus kalinamas. Į liet. kalbą išvertė M. Gorkio apsakymų, A. Sinklerio rom. „Automobilių karalius". 1940 dirbo Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariate. Nuo 1940.X Lietuvos TSR vyriausybės atstovas prie TSRS Liaudies Komisarų Tarybos. 1941 pradėjo dirbti TSRS Užsienio reikalų liaudies komisariate. Dirbdamas 1942—44 taryb. konsulate Niujorke, padėjo pažangiesiems užsienio lietuviams stiprinti ryšius su Lietuva. 1944—48 Lietuvos TSR užsienio reikalų ministras. 1945 vadovavo taryb. delegacijai Varšuvos derybose dėl Lenkijos piliečių repatriacijos. 1946 TSRS delegacijos Paryžiaus Taikos konferencijoje narys. 1948—49 Lietuvos TSR Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-jos v-bos sekretorius. 1949—50 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos v-bos atsakingasis sekretorius. 1950—53 Vilniaus sr. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1954—56 Lietuvos TSR MT vyr. referentas. Nuo 1956 Lietuvos Draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis d-jos prezidiumo pirmininkas. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatas. Pokario metais buvo Lietuvos Sodininkystės d-jos centro v-bos narys, Vilniaus miesto gėlininkų sekcijos pirmininkas. Išvedė naujų gėlių veislių, apdovanotų tarpt. parodose.

RŌTULIAI — kaimas Jurbarko rj., Jurbarkų apyl., 3 km į r. nuo Jurbarko, Nemuno deš. krante; kolūkio centras. 99 gyventojai (1970). Per kaimą eina Kauno—Jurbarko plentas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. 1959 buvo 72 gyventojai.

ROTÙNDAS, Mieleskis, Augustinas [apie 1520 — 1582.III.20 Vilniuje] — rašytojas humanistas, publicistas, teisininkas. Studijavo Vitenbergo (1539) ir Padujos un-tuose. 1548 gavo teisės daktaro laips-

nį. 1544 ir 1549—50 Krokuvoje dirbo karaliaus sekretoriumi. 1551 atvyko į Lietuvą, buvo Žygimanto Augusto sekretoriumi bei Vilniaus miesto vaitu. Išvertė į lot. kalbą II Lietuvos Statutą (1566). Liublino seime (1569) buvo išrinktas į III Lietuvos Statuto rengimo komisiją. 1571 surašė Žygimanto Augusto testamentą. Su vyskupu V. Protasevičiumi rūpinosi, kad į Lietuvą atvyktų jėzuitai kovoti su reformacija. 1582 pasirašė Vilniaus kunigų seminarijos įkūrimo aktą. Yra išlikę jo lotyniškai rašytų laiškų, kuriuose atsispindi reformacijos plitimas Lietuvoje. Karaliaus pavestas, buvo ėmęs rašyti Lietuvos istoriją („Chronica sive historia Lithuaniae") (jos fragmentų yra išlikę J. Rivijaus kronikoje). Rotundui priskiriama II Lietuvos Statuto (1566) vertimo į lot. kalbą prakalba, trumpas Lietuvos kun-ščių apibūdinimas („Epitome principum Lithuaniae", 1576) ir žymus XVI a. poleminės publicistikos veikalas — anoniminis dialogas „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu" („Rozmowa Polaka z Litwinem", 1564), kuris buvo lyg ir atsakymas į lenkų publicisto S. Ožechovskio pamfletą („Quincunx"), neigiantį Lietuvos valstybės lygiateisiškumą su Lenkija. 1582 R., polemizuodamas su reformatu A. Volanu, išleido brošiūrą „Apie dvasininkų luomo orumą Lenkijos valstybėje" („De dignitate ordinis ecclesiastici Regni Poloniae", 1582), kurioje kritikuojama reformacija, aukštinama katalikų dvasininkijos reikšmė valstybei. Publicistikoje R. dėstė romėniškos lietuvių kilmės teoriją, stengdamasis pagrįsti Lietuvos ir Lenkijos lygiateisiškumą, atspindėjo Liublino unijai priešiškas polit. nuotaikas, ragino stiprinti karaliaus valdžią ir katalikų bažnyčios vaidmenį valstybėje, siūlė viešajame ir privačiame Lietuvos gyvenime vartoti lotynų kalbą, smerkė feodalus už lenkų kalbos vartojimą.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; J. **Jurginis**, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965; Bibliografia literatury polskiej („Nowy Korbut"), t. 3. Warszawa, 1965.

RŌTUŠĖS [lenk. *ratusz*, iš vok. *Rathaus*] — miestų savivaldybių pastatai.

Lietuvoje R. pradėtos statyti, miestams įgijus savivaldos teises. (Savivaldos, daugiausia Magdeburgo, teises XIII—XVIII a. gavo daugiau kaip 90 Lietuvos miestų.) Vilniuje rotušė buvo greičiausiai jau XIV a. pabaigoje. XV a.—XVI a. pirmojoje pusėje R. buvo pastatytos Kaune, Trakuose, Merkinėje, Punioje, Ukmergėje, XVI a. vid.—XVII a. — Alytuje, Biržuose, Joniškyje, Kėdainiuose, Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis), Žiežmariuose ir kitur. Vilniaus, Kauno, Biržų, Kretingos, Merkinės, Naumiesčio, Punios, Skuodo, Ukmergės, Virbalio ir kt. miestų R. buvo pastatytos turgaus aikštės viduryje. Tik Kėdainių rotušė buvo pastatyta didžiosios turgavietės š. r. pakraštyje, o Kalvarijos ir Trakų R. — siaurų ir ilgų turgaviečių kraštuose. Beveik visos turgavietės buvo didelės (ne mažesnės kaip 1 ha). Dauguma rotušių, ypač nedideliuose taisyklingo keturkampio plano miestuose (Naumiestyje, Skuode, Virbalyje), savo stambiu tūriu, aukštu bokštu buvo vienas svarbiausių miesto erdvinės kompozicijos elementų.

R. buvo daugiausia pailgo stačiakampio plano dviaukščiai pastatai. Pirmasis aukštas buvo skiriamas dažniausiai prekybos reikalams. Jo patalpas nuomojo atskiri miestiečiai arba miesto bendruomenės. Pritrūkus vietos, šalia R. buvo statomi nedideli prekybos pastatėliai (kioskai); daug jų stovėjo prie Vilniaus, Punios ir kt. rotušių. Skuode ir kai kuriuose kituose miestuose šalia R. buvo pastatytos kelios su rotuše lygiagrečios kioskų eilės. Antrasis R. aukštas buvo naudojamas miesto tarybos ir teismo reikalams. Kretingos rotušėje viena antrojo aukšto patalpa buvo skirta vaikams mokyti. Aukštuose, iš toli matomuose R. bokštuose būdavo miesto laikrodis, žinias skelbiantys varpai. Bokšte dažnai buvo įrengiamas archyvas, bokšto rūsyje — kalėjimas. Daugelį bokštų puošė

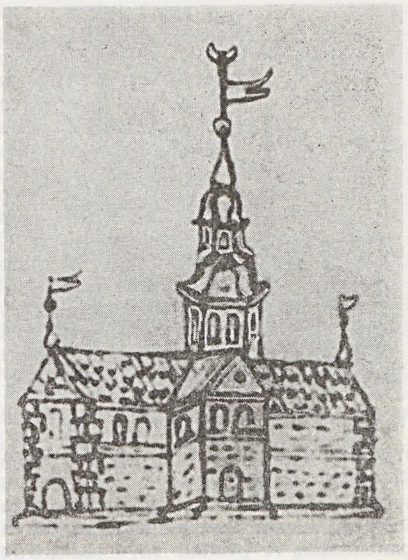

Rotušės. Biržų rotušės piešinys, XVII a.

meniški metaliniai vėjarodžiai. Prieš R. daug kur buvo įrengtos nuteistųjų bausmės vietos, stovėjo gėdos stulpai. Dar XVIII a. vid. gėdos stulpai buvo prieš Vilniaus ir Kauno rotušes.

R. didumą, stat. medžiagas ir puošnumą lėmė miesto didumas bei turtingumas. Lietuvoje beveik visos R. buvo mūrinės. Tik Skuode stovėjo fachverkinio mūro rotušė, o Punioje ir Žiežmariuose — medinės R. Puošniausios buvo Vilniaus ir Kauno R. Iki XVIII a. pabaigos Vilniaus ir Kauno turgaus aikščių viduryje išaugo net R. pastatų kompleksai. Tačiau apskritai R. buvo saikingi statybos metu dominuojančio archit. stiliaus kūriniai. Gotikos stiliaus buvo pirmosios Vilniaus bei Kauno R. ir Trakų rotušė, renesanso stiliaus — Biržų, Kėdainių, Kretingos, Skuodo ir kt. rotušės.

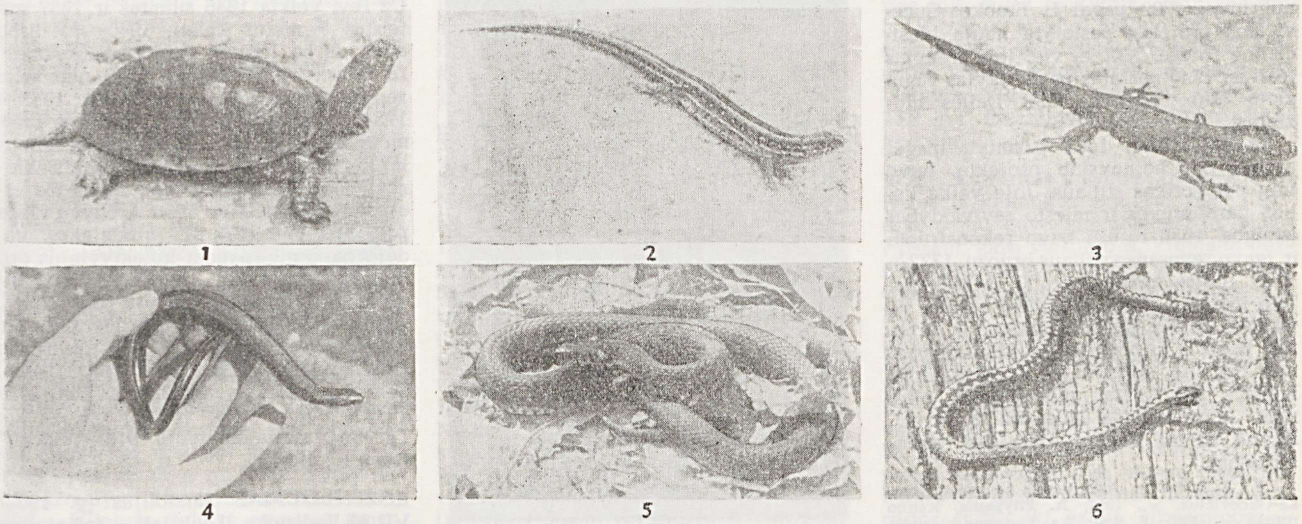

Lietuvos ropliai. **1.** Pelkinis vėžlys. **2.** Vikrusis driežas. **3.** Gyvavedis driežas. **4.** Gluodenas. **5.** Paprastasis žaltys. **6.** Paprastoji angis

Rotušės. Kauno rotušės brėžinys, 1836

Paskutinioji žinoma Klaipėdos R. buvo klasicistinio stiliaus.

XVIII a. pab. Lietuvą prijungus prie Rusijos, miestų savivaldos teisės buvo panaikintos, R. prarado savo paskirtį ir nenaudojamos sunyko. Nemaža jų (Naumiesčio, Skuodo, Šeduvos, Ukmergės) buvo nugriautos, kitos (Kretingos, Merkinės) pertvarkytos į cerkves ir kita. Iki šiol išliko pertvarkytos, pritaikytos kt. reikalams Vilniaus ir Kauno R. ir labai pakeisti buvusių R. pastatai Jurbarke, Kėdainiuose, Merkinėje, Žiežmariuose.

Vilniaus rotušė XVI a. buvo mūrinis gotikos stiliaus pastatas su aukštu bokštu šone. XVII a. pirmojoje pusėje rotušėje buvo burmistrų ir miesto tarėjų salės, archyvas, arsenalas, kasos ir kalėjimas. 1656 medinė rotušės bokšto su laikrodžiu dalis sudegė. 1662 ji pradėta atstatinėti. 1749 rotušė vėl apdegė. Iš pradžių ją atstatinėjo archit. J. Glaubicas, 1755—69 — archit. T. Ruselis. Rotušei jie suteikė barokinę išvaizdą. Barokinė Vilniaus R. buvo papuošta turtingais lipdiniais, teminėmis skulptūromis ir vazomis. 1781 rotušės bokštas nugriuvo. 1799 pagal L. Stuokos-Gucevičiaus projektą pastatyta nauja klasicistinė rotušė. XIX a. vid. joje įrengtas teatras. 1940 pastatas pertvarkytas į muziejų (dab. Lietuvos TSR Dailės muziejus).

Kauno rotušė, 1562 pastatyta pagal archit. B. Choinovskio projektą, buvo taip pat gotikos stiliaus. Joje veikė kelios parduotuvės ir miesto savivaldybės įstaigos. 1638 rotušė buvo rekonstruota ir įgavo renesanso stiliaus bruožų. 1772—1775 rotušę rekonstravo J. Matekeris. Tuo metu ji įgavo dabartinę baroko išvaizdą. Rotušę puošia grakštus 6 tarpsnių bokštas. Apačioje jis keturkampis, nuo trečiojo tarpsnio — aštuonkampis. Bokštas pagražintas piliastrais ir pilonais. Jame įtaisyta laikrodis ir varpai. Kauno rotušė restauruojama ir rekonstruojama.

Lit.: **E. Budreika**, Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, V., 1954; **A. Pilypaitis**, Kauno rotušė, V., 1961; **E. Budreika**, Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas Stuoka-Gucevičius (1753—98), V., 1965; **J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius**, Vilniaus miesto istorija (Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos), V., 1968; **H. Grincevičius**, Kėdainių rotušė.—„Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 11; **J. Maceika**, Senoji Vilniaus rotušė, V., 1970.

ROVĖJÀ — upė Biržų rj., Apaščios deš. intakas. Ilgis 35 km, baseino plotas 216 km². Prasideda Valkiškių apylinkėse, 5 km į p. r. nuo Papilio. Teka į š. v. pro Papilį. Įteka į Apaščią 21 km nuo jos žiočių, ties Mikalava, 6 km į š. nuo Biržų. Intakas Serbenta (deš.). Vid. nuolydis 86 cm/km. Debitas ties Parovėja (žemupyje): maks. 46,1, vid. 1,31, min. vasarą 0,020, min. žiemą 0,016 m³/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 47%, vasarą (VI—VIII mėn.) 10%, rudenį (IX—XI mėn.) 24%, žiemą (XII—II mėn.) 19% viso metinio vandens kiekio. Labai šaltomis žiemomis upė vietomis užšąla iki dugno. Metinė vandens lygio svyravimų amplitudė 1,6 m.

ROZALÌMAS — miestelis Pakruojo rj., 9 km į p. nuo Pakruojo; apylinkės ir kolūkio centras. 685 gyv. (1970). P. r. pakraščiu teka Daugyvenė (Mūšos intakas), o į ją per miestelį teka Kiaulupis. Miestelio šiaurinė dalis įsiterpusi į pušyną. Plano struktūra linijinė; centre yra išplėstos gatvės pavidalo aikštė. Dauguma pastatų išsidėstę palei pagr. gatvę. Miestelio pakraštyje kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Keliai jungia R. su Klovainiais, Smilgiais, Šeduva. Yra pieninė, melioracinės statybos v-ba, girininkija, 25 vietų ligoninė (įk. 1935), vaistinė (įk. 1893), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1965), vid. m-la (nuo 1949), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1941). Gražios apylinkės, pušynas prie pat miestelio nuo seno sutraukdavo nemažai poilsiautojų. Rozalime 1905 vasarojo rašytojas J. Biliūnas.

Manoma, kad R. kaimas jau buvo XVI amžiuje. 1771 pastatyta medinė bažnyčia. XVIII a. pab. ist. šaltiniuose minimas ir miestelis. 1789 įsteigta m-la, kurioje 1806 mokėsi 40 berniukų ir 15 mergaičių. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje R. buvo valsčiaus centras. XIX a. veikė pašto stotis. 1833 buvo 120, 1897 — 549 gyventojai. 1876 caro valdžiai pašalinus viršaitį J. Misiūną, kuris rūpinosi, kad valstiečiai gautų žemės, kilo R. valsčiaus valstiečių bruzdėjimas. Valdžia suėmė J. Misiūną, be to, 12 seniūnų ir 4 kitus valstiečius, bet bruzdėjimas nurimo tik 1881. 1905.XII.5 buvo likviduota carinė valsčiaus valdžia, sunaikintos bylos ir raštai, išrinktas valsčiaus rev. k-tas. 1919 pr. Rozalime buvo susikūrusi Tarybų valdžia. 1923 buvo 713 gyv.; vyko turgūs, buvo apie 20 parduotuvių ir smuklių. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė daug R. gyventojų. Rozalime ir jo apylinkėse 1941—42 veikė Poželos antifašistinė pogr. org-ja. Pokario metais burž. nacionalistai nužudė 19 R. valsčiaus aktyvistų. 1959 buvo 563 gyv.

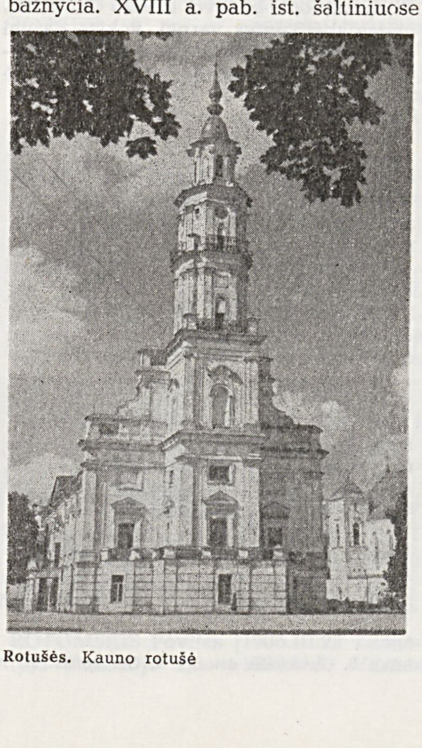

Rotušės. Kauno rotušė

ROZÃUSKAS Eusiejus [g. 1907.VII.25 Kijeve] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1967). 1921 atvykęs su motina į Kauną, mokėsi rusų g-joje ir dirbo korepetitoriumi. 1926—34 studijavo Kauno universiteto matematikos-gamtos, humanitarinių mokslų fakultetuose. 1930—1933 kartu ir Pribačio knygyno bibliografas. Nuo 1931 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) organizacijos narys. 1932—34 savo bute spausdino neleg. kom. laikraščius „Revoliucinis darbininkas" ir „Raudonoji pagalba", atsišaukimus. 1934—36 Lano spaustuvės korektorius. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935—36 daugino LKP CK atsišaukimus, instrukcijas. Už rev. veiklą 1936 suimtas ir 1937 nuteistas 7 metus kalėti. 1940—46 dirbo adm. darbą Kaune, Gorkyje, Krasnodare, Maskvoje, Vilniuje. 1946 neteisėtai represuotas (1956 reabilituotas). 1953—1954 Lietuvos TSR Kultūros m-jos resp. metodinio kabineto, 1954—57 Respublikinio bibliotekų kolektoriaus direktorius. 1957—60 Vidaus reikalų m-jos archyvų skyriaus, nuo 1960 Archyvų v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. Padėjo parengti spaudai kolektyvinius dokumentų rinkinius „1905—1907 m. revoliucija Lietuvoje" (rusų k., 1961), „1863—1864 m. sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje" (rusų k., 1965), „Masinės žudynės Lietuvoje (1941—1944)" (1965), „Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais" (1965), „Kova už Tarybų valdžią Lietuvoje 1918—1920 m." (rusų k., 1967).

RÓZENBLIUMAS Anatolijus [g. 1902.VII.30 Bialistoke (Lenkija)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų dak-

taras (1967), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1962). 1927 baigė Keteno (VDR) aukštąją pramonės m-lą, 1945 — Kauno un-tą. 1928—29 inžinierius konstruktorius Berlyne. 1929—36 Lietuvos kariuomenės Karo butų valdybos inžinierius konstruktorius. 1937—40 suprojektavo ir pastatė gelžbetoninį tiltą per Nemuną Alytuje, Kauno sporto halę, „Limos" f-ką, Radviliškio stiklo f-ką ir kt., sukonstravo dabartinio Kauno Politechnikos in-to chem. technologijos f-to, Kauno karininkų ramovės ir kt. pastatus. R. — gelžbetonio moksl. tyrimų Lietuvoje pradininkas. 1940—41 Statybos tresto statybos skyriaus viršininkas, „Pramprojekto" konstrukcijų skyriaus viršininkas; kartu dėstė Kauno un-te. 1941—44 buvo uždarytas Kauno gete. 1944—50 Kauno un-to gelžb. konstrukcijų katedros vedėjas. 1948 įgijo techn. mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1948 docentas. 1951—69 Kauno Politechnikos in-to gelžb. konstrukcijų katedros vedėjas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1968 profesorius. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to spec. konstrukcijų katedros vedėjas. Daktaro disertacija — „Apie plyšius, įtempimus ir deformacijas krūvių veikiamose gelžb. konstrukcijose". 1958 gavo Resp. premiją už surenkamųjų gelžbetoninių bei armosilikatinių arkų (rėminių santvarų) trobesių denginiams sukūrimą.

Ršt.: Mūrinės konstrukcijos, V., 1956; Каменные конструкции, M., 1964.

RÔZENŠTEINAS Maksas [1884—1905.XI.3 Vilniuje] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. Socialdemokratas. Žuvo per darbininkų susirėmimą su kariuomene ir policija Pylimo (dab. Komjaunimo) gatvėje.

RÔZINAS Samuelis [g. 1926.III.1 Kaune] — dailininkas. 1942—44 priklausė Kauno geto antifaš. org-jai. 1944 būrių „Pirmyn", „Mirtis okupantams" partizanas. Vykdydamas kovos užduotį, buvo sunkiai sužeistas. 1944—49 Raudonosios Armijos karys. 1949—51 studijavo Vilniaus Dailės institute. 1955 baigė TSRS Dailės akademijos Repino tapybos, skulptūros ir archit-ros in-to (Leningrade) grafikos f-tą. Nuo 1955 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Kūrinius yra eksponavęs daugelyje užsienio šalių. 1967 surengė individualinę grafikos darbų parodą Izraelyje (Jeruzalėje ir Tel Avive), 1969 — Vilniuje. Sukūrė estampų, iliustravo knygų. R. kūriniams būdinga istorinė bei revoliucinė ir žydų folkloro tematika, vaizdo realistiškumas, polinkis į emocingumą, ekspresyvumą.

Kūriniai: iliustruotos knygos — J. Biliūno „Joniukas" (1953), A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė" (1955, 1958), Lazdynų Pelėdos „Motulė paviliojo" (1961), T. Tilvyčio „Daina gyvybės kaina" (1962), G. Ošerovičiaus „Šventoji kasdienybė" (1968); estampai — spalvotų raižinių ciklas „Vietos, kur gyveno A. Mickevičius" (1955), spalvotų raižinių ciklas „Vilnius" (1957), „V. Mickevičius-Kapsukas streikuojančių valstiečių tarpe 1905 m." (1957), „V. I. Leninas Razlive" (1960), ciklas „Lietuvos partizanai" (1960—65), „Lietuvos VRES statyboje" (1962), triptikas „V. I. Leninas Vilniuje" (1966), raižinių ciklai „Senasis Vilnius", „Izraelio etiudai" (1968), spalvotų raižinių ciklas „Žydų liaudies dainos" (1968); piešinių ciklas „Vilniaus getas" (1949—66), ir kt.

Samuelis Rozinas. „Į kovą žūtbūtinę", iš ciklo „Lietuvos partizanai", linoraižinys, 1964

Leid.: Вильнюс, [spalvotų raižinių albumas], M., 1957; Samuelis Rozinas (Grafikos darbai. Reprodukcijos), V., 1969 [P. Gudyno įvad. str.].

Lit.: Samuelis Rozinas (Dailės paroda. Katalogas), V., 1969 [P. Gudyno įvad. str.].

ROZÔVSKIS Grigorijus [g. 1929.XI.10 Kaune] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1958). 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1951—58 Žemdirbystės in-to, nuo 1958 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie trivalenčio vario junginius, chem. variavimą.

ROZÔVSKIS Josifas [1876 Nalibokuose (BTSR, Stolbcų rj.) — 1927.VII.21 Kislovodske (Stavropolio kr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1878 su tėvais gyveno Vilniuje. 1896 įsijungė į socialdemokratų judėjimą. Dirbdamas Šišmano ir Duruncos tabako f-ke, dalyvavo jo darbininkų streike, už tai buvo pašalintas iš darbo. Po to dirbo rev. darbą darbininkų odininkų tarpe. 1897—98 gyveno užsienyje, dalyvavo darbininkų judėjime Londone. 1898 grįžęs iš užsienio, dirbo rev. darbą Mariupolyje (dab. Ždanovas, Donecko sr.), Kijeve, Rygoje. Po RSDDP II suvažiavimo (1903) — bolševikas. Už rev. veiklą 5 kartus buvo suimtas, kalinamas. Dalyvavo Spalio revoliucijoje Petrograde, 1918—24 ten pat dirbo ūkinį darbą.

ROZÔVSKIS Solomonas [1879 Vilniuje — 1924.XI.21 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1901 įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1903 bolševikas. 1904 Vilniuje dalyvavo RSDDP Šiaurės vakarų k-to ir Vilniaus grupės veikloje. 1905 rudenį atvykęs į Kauną, sutelkė RSDDP grupę, organizavo rev. darbą kariuomenėje, padėjo sukurti kar. rev. grupę. Kaip RSDDP Kauno org-jos atstovas, dalyvavo bolševikų Tamerforso konferencijoje (1905). Vėliau rev. darbą dirbo Luganske, Rygoje, Liepojoje, Penzoje; už tai daug kartų buvo suimtas, kalėjo Rygoje, Minske, Kaune, Vilniuje. Dalyvavo Spalio revoliucijoje Petrograde. Vėliau Maskvoje dirbo adm. darbą.

ROZVADÔVSKIS (Rozwadowski) Janas [1867.XII.7 Čarnoje (Lenkija, netoli Tarnuvo) — 1935.III.3 Varšuvoje] — lenkų kalbininkas indoeuropeistas. 1885—89 studijavo Krokuvos ir Leipcigo (pas F. Brugmaną) un-tuose. Nuo 1900 Krokuvos un-to ide. kalbotyros profesorius. Nuo 1903 Lenkijos MA narys korespondentas, nuo 1908 tikrasis narys, 1925—29 prezidentas. Be bendrosios kalbotyros problemų, lenkų kalbos istorijos, baltų ir slavų kalbų santykių, R. tyrinėjo ir Krokuvos un-te dėstė liet. kalbą. 1896 pakartotinai išleido anoniminę liet. kalbos gramatiką „Universitas linguarum Litvaniae" (1737), parašė vok. kalba studiją apie liet. kalbos kirčiavimą (išsp. „Indogermanische Forschungen", Bd. 7, 1897). 1914 parengė liet. kalbos ploto žemėlapį, parašė baltų kalbų apžvalgą „Baltų kalbos" (išsp. „Encyklopedia Polska", t. 3, 1915).

RÔŽČENKO Marija [g. 1920.X.15 Cegelnioje (RTFSR, Smolensko sr.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1960). 1941 baigė Maskvos Lenino ped. in-tą. Mokytojavo Varnos (Čeliabinsko sr.) vid. m-loje. 1943—49 Zadonsko (Oriolo sr.), 1949—57 Vilniaus Nėries vid. m-los mokytoja. 1952—57 dar ir Vilniaus miesto Stalino rj. liaudies švietimo skyriaus vedėja. Nuo 1957 Vilniaus V vid. m-los direktorė. 1963—67 Lietuvos TSR AT deputatė, Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotoja.

RÔŽĖ, kultūrinis erškėtis. Rožės yra kilusios iš keliolikos *erškėčio* rūšių. Lietuvoje jau buvo auginamos XIX a. Po I pasaul. karo veislinių R. krūmelių dažniausiai būdavo įvežama iš Vokietijos, Olandijos. Lietuvos TSR auginamos kelių grupių R. (arbatinės, arbatinės hibridinės, bengalinės, floribundinės, laipiojančios, miniatiūrinės, parko, poliantinės, remontantinės). Rožės užauga 25—200 cm aukščio. Žydi per metus vieną kartą (pvz., laipiojančios, parko), du kartus (pvz., arbatinės hibridinės, remontantinės) arba visą vasarą (pvz., poliantinės). Lauke žydi nuo birželio antrosios pusės iki šalnų, šiltnamiuose — ir žiemą. Svarbesniosios grybinės ligos:

lapų — raudonjuodis dėmėtumas, filostiktozė, lapų ir ūglių — miltligė, įv. rūdys, ūglių — degligė, pumpurų — kekerinis puvinys; kenkėjai (vabzdžiai, drugiai): stiebų ir ūglių — įv. skydamariai, lapų ir ūglių — didysis amaras, cikada, rudojo lapsukio vikšrai, įv. piūklelių, vapsvelių lervos, žiedpumpurių — žiedpumpurių piūklelio lervos, įv. tripsai.

Rožė. Rožynas Palangoje

Žiemai rožės prilenkiamos prie žemės ir pridengiamos eglišakėmis, lapais, piuvenomis, durpėmis, smėliu. Auginamos dekoratyviniais tikslais; iš žydinčių šakelių daromos puokštės. Rožes daugina Vilniaus ir Kauno apželdinimo trestai, rajoninių miestų ir kt. vietų gėlininkystės ūkiai. Rožių kolekcijų yra Kauno botanikos sode (apie 300 veislių), Vilniaus bot. sode (apie 100 veislių), Vytėnų bandymų stotyje (apie 70 veislių). Veislinių R. ūglių ir krūmelių gaunama iš Maskvos, Krimo bot. sodų, RTFSR, Ukrainos, Latvijos, Estijos TSR gėlininkystės ūkių. Rožių auginimas daugiausia tiriamas Kauno bot. sode.

Lit.: Vadovas kovai prieš sodų ligas ir kenkėjus, V., 1960 [sk. ,,Rožės ir erškėčiai"]; **E. Petrauskaitė,** Rožių ligos Lietuvoje, jų svarbesniųjų sukėlėjų biologijos ir kovos priemonių tyrimai.— Kultūrinių augalų derlumo pakėlimo fiziologiniai pagrindai, V., 1964; **A. Boguševičiūtė,** Nauji Lietuvos TSR želdiniams gražiai žydintieji dekoratyviniai vijokliniai augalai.— Miestų ir gyvenviečių apželdinimas, V., 1967; **E. Tučkus,** Lietuvoje augintinos rožių veislės.— Ten pat.

RUBĀCKIS Vladimiras [g. 1914.XII.19 Ašmenoje (BTSR)] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1959). 1944—1947 dainavo Baltarusijos TSR Dainų ir šokių ansamblio chore. 1951 baigė Lietuvos TSR konservatoriją (vadovas K. Petrauskas). 1948—53 ir nuo 1963 Lietuvos TSR Filharmonijos, 1949—63 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. Operos teatre sukūrė apie 30 vaidmenų. Koncertuose dainuoja lietuvių, rusų ir užsienio kompozitorių dainas, romansus, liaudies dainas. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Užkaukazės, Vid. Azijos ir kituose TSRS miestuose.

Vaidmenys: Oneginas, Robertas (P. Čaikovskio ,,Eugenijus Oneginas", ,,Jolanta"), Rigoletas, Žermonas, Jagas (Dž. Verdžio ,,Rigoletas", ,,Traviata", ,,Otelas"), Demonas (A. Rubinšteino ,,Demonas"), Silvijas (R. Leonkavalio ,,Pajacai") ir kt.

RŪBÁIČIAI — kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 6 km į š. nuo Šilalės. 23 gyv. (1970). Ties R. yra piliakalnis. Jo šlaitai statūs, 7—9 m aukščio. Aikštelė 60 m ilgio ir 20—30 m pločio; jos galuose buvę nedideli pylimai. 1959 kaime buvo 31 gyv.

RUBĀVIČIUS Vaclovas [g. 1901.VII.24 Varniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1932—45 Komunistų partijos narys. 1940—41 milicijos darbuotojas Marijampolėje, Švenčionėliuose, Nemenčinėje. 1941.IX hitlerininkų suimtas. Kalėjo Telšiuose, Dimitrave. 1942.XII pabėgęs, slapstėsi Varniuose. 1944—63 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Telšiuose, Varniuose. Pensininkas.

RUBẼLNINKAI — kaimas Ignalinos rj., Ceikinių apyl., 5 km į v. nuo Mielagėnų. 117 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (1936 įsteigta pradinė, 1949—60 veikė septynmetė), biblioteka. 1888 kaime buvo 16 kiemų, 132 gyventojai; 1959 — 129 gyv.

RUBEŽÁIČIAI — kaimas Telšių rj., Telšių apyl., 7 km į p. nuo Telšių, į v. nuo Telšių—Žarėnų kelio. 123 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje telkšo Judrino ež. Pr. m-la (nuo 1929). 1959 buvo 181 gyv.

RUBIKAĨ — kaimas Mažeikių rj., Šerkšnėnų apyl., 9 km į r. nuo Sedos. 169 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Viešetė (Ventos intakas). Yra parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1958), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1928), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 159 gyv.

RUBÌKAS Jonas [g. 1932.IV.14 Slavikuose (Šakių rj.)] — genetikas, medicinos mokslų kandidatas (1966). 1955 baigęs Vilniaus un-to med. f-tą, dirbo Eksperimentinės ir klinikinės medicinos, Botanikos in-tuose. Nuo 1967 Biochem. in-to moksl. bendradarbis. Dirba molekulinės genetikos srityje. Skaitė pranešimus XII tarptautiniame genetikų kongrese (1968 Tokijyje), X tarptautiniame mikrobiologų kongrese (1970 Meksikoje). Paskelbė moksl. straipsnių bakteriofagų genetinės transformacijos, chem. mutagenezės klausimais.

RUBÌKIAI — kaimas Anykščių rj., 9 km į r. nuo Anykščių, Rubikių ežero v. krante; prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; apylinkės centras. 140 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Anykšta (Šventosios intakas). Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948). 2 km į š. nuo kaimo yra Rubikių glžk. st. ir Anykščių stat. medžiagų g-la (ž. *Šiauliai 2*), anksčiau vadinta Rubikių plytine; Rubikiuose nuo 1969 veikia šios g-los cechas. 1959 buvo 122 gyv.

RUBÌKIŲ ẼŽERAS — ežeras Anykščių rj., 11 km į r. nuo Anykščių, 5 km į š. nuo Kauno—Zarasų plento. Plotas 944 ha, didž. gylis 16,1 m, vid. gylis 5,7 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 5520 m, didž. plotis 3400 m. Kranto linija (24 km) labai vingiuota. P. ir v. krante yra keletas siaurų ir ilgų įlankų. Ežere yra 13 salų (iš viso 11 ha; beveik visos š. dalyje). Ežero krantai daugiausia neaukšti, vietomis kiek pelkėti. Atabradas platus, apaugęs nendrėmis. Ežero viduryje yra seklumų. Giliausia dalis — rytinė. Į R. e. įteka Smulkė, Kriokšlis, Šilaupis; išteka Anykšta (Šventosios intakas). Aplink ežerą įsikūrę kaimai: Rubikiai, Šiauliai, Aniūnai, Kriokšlys, Paežeriai, Terpežeris, Klykūnai, Pagraužiai. Ežerą labai mėgsta turistai ir poilsiautojai. R. e. ir jo apylinkės paskelbtos landšaftiniu draustiniu. Ežeras verslovinis.

Rubikių ežeras

RUBINÃVAS — kaimas Šilalės rj., Šilalės ir Jucaičių apyl., 3 km į p. v. nuo Šilalės, prie kelio į Pajūrį. 82 gyv. (1970). Per kaimą teka Lokysta (Jūros intakas). Yra malūnas. Lokystos upelio slėnyje, prie Šilalės—Pajūrio kelio, yra piliakalnis, vad. Šarūno kalnu, arba Šarūno kapu. K. Šivickio nuomone, XX a. pr. šis piliakalnis vadintas švedų pilimi, o Šarūno kapu vadinta kita kalva. Piliakalnio š. dalis nukasta XIX a. vid. Aikštelė 35 m ilgio, 30 m pločio; jos p. gale yra 2 m aukščio pylimas. XIX a. antrojoje pusėje kaimo vietoje buvo R. palivarkas. 1923 R. dvare buvo 23 gyv., R. kaime — 82 gyv.; 1959 kaime buvo 116 gyv.

RUBÌNOVAS Stanislovas [g. 1930.II.11 Vilniuje] — dainininkas (bosas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1966). 1942—44 buvo Baltarusijos Manochino partizanų brigados globotinis. 1947—49 LLKJS Centro Komiteto darbuotojas. 1951—53 dainavo Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio chore. 1956 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1956 Kauno muz. teatro solistas. Nuo 1960 TSKP narys. Dalyvauja koncertuose, atlieka daugiausia taryb. kompozitorių dainas.

Vaidmenys: Mefistofelis (Š. Guno ,,Faustas"), Bazilijas (Dž. Rosinio ,,Sevilijos kirpėjas"), Greminas (P. Čaikovskio ,,Eugenijus

Oneginas"), Kaikaris (V. Baumilo „Paskenduolė"), Bolė (B. Gorbulskio „Laikas pamilti"), Kuprijanovas (D. Kabalevskio „Pavasaris dainuoja"), Petras I (V. Ščerbačiovo „Tabokinis kapitonas") ir kt.

RŪBINSONAS Michailas [g. 1923.XII.23 Kaune] — žurnalistas. 1938 įstojo į LKJS. 1941 baigė g-ją Kaune. 1942—43 Kauno geto antifaš. org-jos štabo narys, geto komjaunimo org-jos sekretorius. 1943—1944 partizanų būrio „Mirtis okupantams" kovotojas. 1945—48 laikr. „Milicijos darbuotojas" redakcijos lit. darbuotojas, redaktoriaus pavaduotojas. 1948—57 „Komjaunimo tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas, atsakingasis sekretorius. Nuo 1949 TSKP narys. 1956 baigė Vilniaus un-tą (žurnalistikos specialybė). 1957—59 „Tiesos" redakcijos atsakingojo sekretoriaus pavaduotojas. Nuo 1959 „Vakarinių naujienų" redakcijos atsakingasis sekretorius. Paskelbė apybraižų apie 1964 ir 1968 Žiemos olimpines žaidynes Insbruke ir Grenoblyje.

RŪBINŠTEINAS Ilja [g. 1913.X.27 Charkove] — gydytojas psichiatras, medicinos mokslų kandidatas (1949). 1935 baigęs Berno un-tą, iki 1939 dirbo Šveicarijoje. 1940—41 Vilniaus psichiatrinės ligoninės vyriausiasis gydytojas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos gydytojas. 1946—50 Vilniaus psichoneurologinės ligoninės vyriausiasis gydytojas, nuo 1955 Klaipėdos psichoneurologinio dispanserio vyriausiasis gydytojas, vėliau skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie šizofrenijos gydymą ir kitais psichoneurologijos klausimais.

RŪBLIS — ikirevoliucinės Rusijos ir TSRS piniginis vienetas. *Ž. Pinigai.*

RUBŌKŲ KAPINÝNAS — griautinis plokštinis IV—VIII a. kapinynas Šilutės rj., 6 km į p. nuo Šilutės, netoli Vileikių. Vardą gavo nuo netoliese buvusio Rubokų kaimo. 1899 kapinyną tyrinėjo A. Becenbergeris (ištyrė 3 kapus), 1900 ir 1901 — A. Becenbergeris ir H. Šojus (Scheu) (48 kapus). Kapai su apvalių ir pailgų akmenų vainikų liekanomis. Juose laidoti žmonės ir žirgai. Rasta įmovinių kirvių, galąstuvų, kalavijų, ietigalių, pentinų, geriamojo rago apkalas iš sidabro plokštelės, sidabrinė antkaklė su dvigubu lankeliu, antkaklių su tordiruotais lankeliais, gintaro, stiklo ir emalės karolių, žalvarinių ir sidabrinių lankinių žieduotųjų segių, žalvarinių lankinių segių su įv. kojelėmis. Radiniai buvo laikomi Karaliaučiaus muziejuje „Prussia".

RUBULIAĨ — kaimas Kretingos rj., Kurmaičių ir Žalgirio apylinkėse, 10 km į r. nuo Kretingos, prie Šiaulių—Kretingos plento, Minijos deš. krante. 302 gyv. (1970). Kultūros namai (nuo 1961). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1566. 1959 buvo 255 gyv.

RUCĒVIČIENĖ Elena [**Kasperskaitė**; g. 1886.XII.14 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — mėgėjų teatro aktorė. Mokėsi privačiai, kurį laiką buvo mokytoja, vėliau amatininkė. 1903 atsikėlusi į Vilnių, įsitraukė į liet. teatro mėgėjų veiklą, vaidino įvairiuose teatro mėgėjų pastatymuose. 1910 priklausė Vilniaus lietuvių artistų s-gai. 1919 buvo įstojusi į K. Glinskio vadovaujamą Vilniaus teatro studiją. Sulietuvino keletą dramos veikalų (pjesė „Smuklė" 1913 premijuota Blaivybės d-jos dramos veikalų konkurse).

RUCĒVIČIUS Antanas [1880.V.30 Pavembriuose (Vilkaviškio rj.) — 1949.IV. 11 Kaune] — mėgėjų teatro aktorius, kultūros veikėjas. Mokėsi Marijampolės ir Liepojos g-jose, Kazanės universitete. Dalyvavo slaptuose liet. moksleivių būreliuose, platino draudžiamą liet. spaudą, prisidėjo prie slaptos „Artojų draugijos" organizavimo, Marijampolės apylinkėse organizavo slaptus liet. spektaklius, rinko tautosaką. Buvo pašalintas iš un-to ir kalinamas. 1905 amnestuotas, apsigyveno Vilniuje, dirbo „Vilniaus žinių", „Lietuvos ūkininko" redakcijose, M. Kuktos spaustuvėje. Dalyvavo „Vilniaus kanklių", „Rūtos" ir kt. d-jų veikloje, priklausė Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos d-jos vaidintojų ir dainininkų kuopai, Vilniaus lietuvių artistų b-vei (buvo aktorius ir režisierius). 1915 su G. Landsbergiu ir J. Strazdu prie Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti sukūrė dramos sekciją. Vėliau buvo K. Glinskio vadovaujamos Vilniaus teatro studijos trupės dalyvis. 1919—24 Vilniuje ir Kaune dirbo „Švyturio" knygų leidimo b-vėje (buvo vienas jos steigėjų). 1925—1926 Valstybės teatro direkcijos narys. Paskui vėl dirbo „Švyturio" b-vėje, „Spindulio" b-vės spaustuvėje. 1940—41 Valst. leidyklos, nuo 1945 Ped. lit-ros leidyklos korektūros skyriaus vedėjas.

Nuo 1901 bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke", „Naujienose", „Darbininkų balse", „Vienybėje lietuvninkų" ir kt. laikraščiuose. Knygoje „Sunkiaisiais laikais" (1920) ir period. leidiniuose („Mūsų senovė", 1938, t. 2, Nr. 3) paskelbė atsiminimų iš spaudos draudimo laikų. Parašė apsakymų („Rugiapiūtė", 1905, ir kt.). Išvertė į liet. kalbą dramos veikalų (A. Šniclerio „Fariziejai", 1920; G. Zapolskos „Kvailų žmonių tragedija", 1929), romanų (P. Benua „Aurora", 1931; H. Hagardo „Rytų perlas", 1931) ir kt.

RŪCHAS Leiba [g. 1915.IV.15 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1931 Rokiškyje įstojo į LKJS. 1932—35 dalyvavo LKJS veikloje Kaune. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935 už rev. veiklą suimtas ir 1936 nuteistas $7^1/_2$ metų kalėti; kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 5 metų. Kalėjo Kaune ir Raseiniuose. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, fronte buvo sužeistas. Nuo 1946 adm. darbuotojas, darbininkas Vilniuje.

RUČIŪNAI — kaimas Jonavos rj., Kulvos apyl., 9 km į š. v. nuo Jonavos, 1 km į p. v. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; kolūkio centras. 172 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1947), biblioteka. 1959 buvo 174 gyv.

RŪDA — kaimas Vilkaviškio rj., Gižų ir Šeimenos apylinkėse, 11 km į p. r. nuo Vilkaviškio, prie plento į Kapsuką. 482 gyv. (1970). Per kaimą teka Rausvė (Šešupės intakas), p. pakraštyje yra Rūdos ež. Yra Gižų sviesto gamykla (nuo 1925), pr. m-la (nuo 1936). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1959 kaime buvo 476 gyv. Rūdoje 1923 gimė poetas K. Kubilinskas.

RŪDAIČIAI — kaimas Kretingos rj., 7 km į š. v. nuo Kretingos, 8 km į š. r. nuo Palangos; apylinkės ir kolūkio centras. 471 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Tenžė (Akmenos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959). Į p. v. nuo R., prie kelio į Kiauleikius, yra piliakalnis (pilalė), į p. r., prie kelio į Kretingą,— alkakalnis. Prie R. yra du kapinynai: pirmasis — 2 km į š. v. nuo kaimo, antrasis — 1,5 km į š. r., Tenžės slėnyje.

Pirmąjį kapinyną 1940 tyrinėjo Kauno kultūros muziejus. Ištirta 65 griautiniai, 3 degintiniai žmonių kapai ir 1 žirgo kapas. 60 griautinių kapų, apdėtų akmenų vainikais, supilta II—VII a., kiti kapai — ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu. Mirusieji laidoti žemiau akmenų vainikų, keturkampėse pailgose duobėse, su karstais ir be karstų. Kapuose rasta geležinių dalgių, ietigalių, įmovinių kirvių, peilių, ylų, adatų, akmeninių galąstuvų, verpstukų, skydų liekanų, sidabrinių, žalvarinių, gintarinių ir stiklinių papuošalų, molinių puodelių, tošinių dėžučių, varinių Romos monetų. Antrąjį kapinyną, vad. Katmilžiais, 1962 ir 1967 tyrinėjo Ist. in-tas ir Kretingos kraštotyros muziejus. Ištirta 1 degintinis, 19 griautinių žmonių ir 3 griautiniai žirgų kapai. Degintinis žmogaus kapas supiltas I a. pr. m. e. arba mūsų eros I a. Jis turėjo puslankio formos akmenų vainiką. Sudeginti palaikai palaidoti molinėje urnoje, į kurią sudėtos ir įkapės. Griautiniai kapai (I—IV a.) apdėti netaisyklingo apskritimo arba ovalo formos akmenų vainikais. Rasta geležinis kaltas, keletas Žemutinio Pavislio žalvarinių dirbinių (apyrankė pumpuriniais galais, 3 segės, diržo papuošalas).

1923 kaime buvo 324 gyventojai. Burž. nacionalistai 1948 nužudė R. skaityklos vedėją J. Žvirblį. 1959 kaime buvo 462 gyv.

Lit.: **M. Michelbertas,** Rūdaičių II kapinynas.— Lietuvos archeologiniai paminklai (Lietuvos pajūrio I—VII a. kapinynai), V., 1968; **M. Michelbertas,** Rūdaičių I kapinynas.— Ten pat.

RUDÁIČIAI — kaimas Klaipėdos rj., Lapių apyl., 6 km į š. r. nuo Gargždų, 3 km į š. nuo Vėžaičių; kolūkio centras. 319 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. 1804 veikė parapinė m-la; joje mokėsi 24 mokiniai. 1959 kaime buvo 314 gyv.

RUDAITIENĖ Emilija [g. 1918.XI.6 Krasnojarske] — gydytoja rentgenologė, medicinos mokslų kandidatė (1962). 1947 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Tuberkuliozės in-te; nuo 1957 rentgenologinio skyriaus vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių apie šoninės tomografijos reikšmę plaučių tuberkuliozinių kavernų diagnostikai ir kitais plaučių rentgenologijos klausimais.

RUDAITIS Aleksandras [g. 1929.VII.28 Zapyškyje (Kauno rj.)] — dainininkas (tenoras), režisierius. 1952 baigęs Lietuvos TSR konservatoriją, iki 1966 dirbo Akademinio operos ir baleto teatro solistu. 1966—68 stažavo kaip režisierius Maskvos Stanislavskio ir Nemirovičiaus-Dančenkos muz. teatre. Nuo 1968 Akademinio operos ir baleto teatro režisierius.

Vaidmenys: Kunigaikštis (A. Dargomižskio „Undinė"), Faustas (Š. Guno „Faustas"), Pinkertonas (Dž. Pučinio „Madam Baterflai"), Pedras (E. d'Albero „Slėnyje"), Kasijus (Dž. Verdžio „Otelas"), Arlekinas (R. Leonkavalio „Pajacai"), Jaroška (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Jurgelis (B. Dvariono „Dalia"), Bžoska (A. Račiūno „Saulės miestas") ir kt.

Pastatymai: Dž. Pučinio „Mergina iš Kalifornijos" (1968), Dž. Verdžio „Rigoletas" (1969), T. Chrenikovo „Audroje" (1970) ir kt.

RUDAITIS Vincas [1885.XII.15 Opšrūtuose (Vilkaviškio rj.) — 1970.I.11 Čikagoje] — pažangus Anglijos ir JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1898—1901 mokėsi Peterburgo triklasėje mokykloje. Dalyvavo 1905—07 rev. įvykiuose Vilkaviškio rajone. 1907 emigravo į Škotiją. Įstojęs į Liet. socialistų s-gą (LSS), nuo 1908 buvo „Rankpelnio" redakcijos raidžių rinkėjas, „Rankpelnio" redaktorius. 1913 persikėlęs į JAV, dirbo „Vienybės lietuvninkų" spaustuvėje. Netrukus įstojo į JAV Liet. socialistų s-gą. 1916—20 „Kovos" spaustuvės linotipininkas Filadelfijoje, 1920—36 Čikagoje. 1918 Filadelfijoje redagavo LSS laikraštį „Apžvalga". 1936—52 dirbo „Laisvės" laikraščio spaustuvėje Niujorke, nuo 1952 — „Vilnies" spaustuvėje Čikagoje. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Šviesoje". Dalyvavo Amerikos liet. darbininkų lit-ros d-jos, Liet. darbininkų susivienijimo ir kt. pažangių org-jų veikloje.

Lit.: Vincui Rudaičiui — 80 metų [R. autobiografija ir P. Buknio atsiminimai apie R.].— „Laisvė", 1965.XII.14; **L. Kapočius,** Gyvenimas, atiduotas pažangos labui. — „Tiesa", 1970.I.17.

RUDAMINA — **1.** Upė Vilniaus rj., Vokės deš. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 297 km^2. Prasideda Mykoliškių apylinkėse, 12 km į p. r. nuo Vilniaus. Teka į v. Įteka į Vokę 29 km nuo jos žiočių, ties Merešlėnais. Intakai: dešinysis — Neméža, kairieji — Peteša, Galinė. Vid. nuolydis 187 cm/km. Vid. debitas žiotyse 2,52 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 30%, vasarą (VI—VIII mėn.) 20%, rudenį (IX—XI mėn.) 24%, žiemą (XII—II mėn.) 26% viso metinio vandens kiekio. Šveicaruose (30 km nuo žiočių) ir Patotoryje (21 km nuo žiočių) prie R. yra vandens malūnai. R. žemupį kerta Vilniaus—Lydos glžk.

2. Miestelis Vilniaus rj., 12 km į p. nuo Vilniaus, abipus kelio į Turgelius; apylinkės ir kolūkio centras. 1962 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Per miestelį teka Rudamina (Vokės intakas). Yra paukštynas (past. 1968; pajėgumas 2 mln. mėsinių viščiukų per metus), parduotuvė, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), vid. m-la (1923—36 pradinė, 1936—49 prog-ja, 1949—52 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1959). R. minima kryžiuočių kronikose (Rudminne). 1377 prie Rudaminos 700 liet. raitelių laimėjo mūšį su kryžiuočiais. Pasak ist. V. Pašutos, XIV amžiuje R. buvusi valsčiaus centras. Per R. ėjo svarbiausiasis Vilniaus—Ašmenos kelias. 1397 Vilniaus vyskupas miestelį perleido kapitulai. XVI a. buvo R. dvaras; dvaro inventoriuje minimas R. bravoras ir smuklė. 1592 pastatyta bažnyčia. 1781 R. parapinėje m-loje mokėsi 10 vaikų, 1782 — 21. XIX amžiuje ir XX a. pirmojoje pusėje R.— valsčiaus centras (1897 — 281 gyv.). 1919 Rudaminoje buvo įkurtas rev. k-tas. R. labai nukentėjo D. Tėvynės karo metu. 1959 buvo 347 gyv.

3. Miestelis Lazdijų rj., 8 km į š. v. nuo Lazdijų; apylinkės ir kolūkio centras. 414 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime yra keturkampė aikštė; pastatai išsidėstę palei kelius. Keliai veda į Lazdijus, Kalvariją, Būdvietį. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1948), aštuonmetė m-la (1949—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1958). R. bažnyčia (past. 1797) vertinga archit. požiūriu. Laukuose prie miestelio buvo pilkapių su IV a. kapais. 1 km į p. v. nuo miestelio yra piliakalnis, tyrinėtas 1965.

Piliakalnis įrengtas kalvos (198 m abs. aukščio) viršūnėje. Aikštelė 83 m ilgio, 60 m pločio; iš visų pusių ją juosia pylimas, suplūktas iš molio, akmenų ir medžio. Jis 3 kartus buvo stiprinamas ir aukštinamas. Suanglėję pylimo rąstai, apdegę strėlių antgaliai, randami vidinėje pylimo pusėje, rodo, kad įtvirtinimai ne kartą degė. Kultūriniame sluoksnyje (aikštelės pakraščiuose) rasta gyvulių kaulų, anglių, akmenų, grūdų, puodų šukių, geležies dirbinių — strėlių antgalių ir lankinė laiptelinė pasidabruota segė. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Piliakalnis įrengtas I t-mečio antrojoje pusėje ir naudotas iki XIII a. Iš pradžių jis buvo laikina slėptuvė, o II t-mečio pr. sustiprintas ir jame buvo įrengta viena stipriausių jotvingių pilių.

R. dvaras įkurtas XVI a. antrojoje pusėje (priklausė G. Masalskiui). 1592 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). XVI a. pab. ar XVII a. pr. Rudaminai

Rudamina 3. Piliakalnis

suteiktos Magdeburgo teisės. 1777 R. parapinėje m-loje mokėsi 5 bajorų, 10 miestiečių ir valstiečių vaikų, 1781 — 10 bajorų, 11 miestiečių ir 25 valstiečių vaikai. Užnemunei perėjus Prūsijos valdžion, R. savininkas prašė panaikinti miesto privilegiją, nes mokesčių rinkėjai surinkdavo mažiau lėšų, nei atsieidavo miesto išlaikymas. 1800 buvo 269 gyv. (50 namų), 1827 — 245. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje R.— valsčiaus centras. 1864 įkurta valdinė m-la. 1905—06 R. valstiečiai ir ž. ū. darbininkai dalyvavo rev. judėjime; 1906.I.4 jie uždarė valsčiaus v-bą, sunaikino bylas ir raštus. 1918 pab. Rudaminoje buvo išrinkta darbininkų ir mažažemių valstiečių atstovų taryba. 1923 R. kaime buvo 133 gyv., R. dvare — 123 gyv.; 1959 Rudaminoje buvo 329 gyv.

RUDAMINA DUSETIŠKIS (Rudomina Dusiacki) Kazimieras Stanislovas [XVI a. pab.? Dusetose — XVII a. Italijoje?] — liutnininkas, kompozitorius. Manoma, kad XVII a. pr. studijavo Bolonijos un-te ir pas italų liutnininką Santiną Garsį da Parmą mokėsi groti liutne ir kompozicijos teorijos. Yra žinoma 1620—21 rankraštinė liutnės tabulatūra „Dusetiškio knyga" („Dusiacki Buch"), kurioje įdėti trys R. D. kūriniai — „Lenkų balius", „Šokis" ir „Kazokėlis".

RUDAMINOS PELKĖ — pelkė Vilniaus rj., 15 km į p. r. nuo Vilniaus, 6 km į r. nuo Rudaminos. Plotas 167 ha. Per pelkę teka Rudamina (Vokės deš. intakas). R. p.— plynraistinė žemapelkė; jos š. dalis įeina į Gegužinės mišką. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,09 m; susiskaidymas 30—40%, vid. peleningumas 16,3%.

RŪDAUSIAI — kaimas Akmenės rj., Alkiškių apyl., 10 km į p. r. nuo Akmenės, 10 km į š. r. nuo Papilės, prie kelio į Kruopius. 146 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šventupis (Dabikinės intakas). Yra parduotuvė. 1959 buvo 246 gyv.

RŪDAVOS MŪŠIS — Lietuvos ir Kryžiuočių ordino kariuomenių mūšis 1370. II.18 ties Rūdava, 18 km į š. nuo Karaliaučiaus. Kad lietuviai 1370 puls ordiną, Kęstutis pranešė kryžiuočiams dar 1369 vasarą. Žygyje dalyvavo, be Kęstučio, ir Algirdas su lietuvių ir rusų kariuomene. 1370.II.17 lietuviai užėmė Rūdavos pilį. Prūsų žemėje jie pasirodė 8 dienomis anksčiau, negu ordinui buvo pranešę jo šnipai. Kitą dieną apie pietus kryžiuočių kariuomenė, magistro vadovaujama, jau buvo prie Rūdavos. Tuojau įvyko kautynės, kurių eigos ir smulkmenų kronikos nenurodo. Tų laikų kronikininkas Vygandas, paprastai smulkmeniškai aprašinėjantis kautynes, tik konstatuoja, kad buvo kovojama narsiai (kiti ist. šaltiniai mini vien kovos faktą). Kiek plačiau jis vaizduoja kautynių pabaigą. Pasak jo, lietuviai iš kovos lauko bėgę. Tačiau tuo tikėti neleidžia kronikoje surašyti mūšio nuostoliai. Žuvo žymiausi ordino vadai: vyriausiasis ordino maršalas H. fon Šindekopfas, Bran-

denburgo komtūras K. fon Hatenšteinas ir jo pagalbininkas H. fon Štokheimas, Redeno komtūras P. Korvicas, kiti žymūs riteriai (jų vardai nepaminėti) ir apie 200 ordino karių. Tokie kryžiuočių vadai negalėjo žūti mažame susirėmime ar persekiodami bėgantį priešą. Iš žuvusiųjų lietuvių vadų minimas Vaišvila, bet ir tas miręs nuo šalčio, o karių skaičių kronikos nurodo nevienodai: Vygandas 1000, H. Vartbergė 3500. Kad lietuvių nuostoliai nebuvo tokie dideli, matyti ir iš to, jog Kęstutis dar tais pačiais metais žygiavo į Prūsiją iki Ortelsburgo, dalyvavo žygiuose į Lenkiją ir kariavo su Algirdu prieš Maskvą. Iš to, kad nė viena vok. kronika neaprašo mūšio eigos ir kad jame žuvo ordino vadai, galima spręsti, jog kautynes laimėjo lietuviai.

Lit.: **A. Kučinskas,** Kęstutis (Lietuvių tautos gynėjas), Marijampolė, 1938 [p. 78—83]; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 117]; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964 [p. 228].

RŪDEKAS Judelis [g. 1911.IV.2 Žagarėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kirpėjas. 1926 įstojo į LKJS. Dirbo rev. darbą Jonavoje, Biržuose, buvo LKJS Biržų parajonio k-to sekretorius. 1929 už rev. veiklą nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1934 paleistas, toliau dirbo rev. darbą, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno miesto III parajonio k-to sekretorius. 1936—39 LKP narys; veikė Kaune. Už rev. veiklą 1937 baustas adm. tvarka. 1939 pabėgo iš Lietuvos kariuomenės ir be LKP CK sutikimo atvyko į TSRS. Už nelegalų sienos perėjimą nubaustas 5 metams laisvės atėmimo. 1945 grįžęs į Kauną, dirbo kirpėju. 1959 reabilituotas. Nuo 1960 pensininkas.

RUDEKŠNA — upė Ukmergės ir Kėdainių rj., Obelies deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 40 km^2. Prasideda Vaivadiškių apylinkėse, 4 km į r. nuo Pagirių, ir teka į š., o nuo Pagirių—Vadoklių kelio pasuka į p. Įteka į Obelį 42 km nuo jos žiočių, ties Rikliškiais, 9 km į š. r. nuo Šėtos. Intakai — Gelažė ir bevardis (abu kair.). Aukštupio vaga kanalizuota, slėnis supelkėjęs.

RŪDĖLĖ — kaimas Kapsuko rj., Naujienos apyl., 9 km į p. r. nuo Kalvarijos. 50 gyv. (1970). Per kaimą teka Kirsna (Šešupės intakas). Yra pr. m-la (nuo 1922). 1959 buvo 69 gyv.

RUDĖNAI — kaimas Kapsuko rj., Gudelių apyl., 10 km į v. nuo Balbieriškio. 202 gyv. (1970). Per kaimą teka Rudė (Peršėkės intakas). Iš r. prie kaimo prieina Ivoniškio ir Balbieriškio miškai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1958). Yra pr. m-la (nuo 1917). 1959 buvo 245 gyv.

RUDESĖLIS — ežeras Molėtų rj., 6 km į p. r. nuo Molėtų, 0,5 km į v. nuo Baltųjų Lakajų ežero. Plotas 28 ha. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1230 m, didž. plotis 350 m, kranto linijos ilgis 2750 m. Yra sala (0,2 ha). Krantai aukšti, statūs, apaugę pušynais. Į ežerą įteka bevardis upelis, išteka Rudesa (į Baltuosius Lakajus). Pro ežero p. v. galą eina Pabradės—Molėtų kelias. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5 kg/ha.

RUDESOS MIŠKAI — miškų masyvas Molėtų rj., 5 km į p. r. nuo Molėtų, tarp Bebrusų, Siesarties, Baltųjų Lakajų ir Rudesos ežerų. Priklauso Utenos miškų ūkio Rudesos girininkijai. Plotas 1020 ha; medynų 897 ha. Masyvo p. v. dalį sudaro Rudesos miškas (675 ha), š. r. dalį — Mindūnų miškas (345 ha). Rudesos miške telkšo Rudesėlio ež. Reljefas kalvotas daubotas. Dirvožemiai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai, vietomis priemoliniai. Vyrauja savaiminės kilmės medynai. Pušynų yra 99%, beržynų 1%. Jaunuolynai (daugiausia jų Mindūnų miške) sudaro 49%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 22%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 143 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškai su aplinkiniais ežerais įeina į Molėtų landšaftinį draustinį. Vasarą gausiai lankomi poilsiautojų. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1800 ktm. Prie Rudesos miško, Baltųjų Lakajų v. pakrantėje, įsikūręs Rudesos kaimas.

RUDGALVIAI — kaimas Klaipėdos rj., Antkopčio apyl., 8 km į š. r. nuo Veiviržėnų; kolūkio centras. 176 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1931), biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 171 gyv.

RUDILIAI — kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 10 km į p. v. nuo Kupiškio, 1 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 184 gyv. (1970). Parduotuvė. 1959 buvo 174 gyv.

RŪDIŠKĖS — miesto tipo gyvenvietė Trakų rj., 16 km į p. nuo Trakų, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 2038 gyv. (1970). Gyvenvietę supa Rūdiškių miškai. Plano struktūra linijinė. Centre yra keturkampė aikštė, suplanuota XIX a. Daugumas pastatų išsidėstę pagal pagr. gatvę (Trakų—Onuškio kelią) bei nuo jos atsišakojančias gatveles, į v. nuo geležinkelio. Yra glžk. st., resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" mechaninės dirbtuvės, medžio apdirbimo kombinatas, terpentino ir dervos g-la, miško chemijos ruožas, miško ruošos punktas, ambulatorija (nuo 1945), vid. m-la (nuo 1955), vaikų darželis (nuo 1948), vaikų lopšelis (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1947), biblioteka (nuo 1947). Manoma, kad seniau Rūdiškėse buvo lydoma balų rūda; iš to kilęs ir gyvenvietės pavadinimas. R. kaimas ist. šaltiniuose minimas 1774 (tada pastatyta bažnyčia). R. ėmė augti po 1864, nutiesus Peterburgo—Varšuvos glžk. ir įsteigus R. geležinkelio stotį. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje R.— valsčiaus centras (1866 buvo 23 gyv., 1914 — 200). Lenkų okupacijos metais Rūdiškėse veikė nedidelė lentpiūvė, vyko turgūs ir prekymečiai, buvo keliolika smuklių ir parduotuvių. 1941.VI kautynėse prie R. pasižymėjo seržantas G. Naidinas; už tai jam buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Vok. faš. okupacijos metais R. apylinkėse aktyviai veikė partizanai. 1958.V.15 Rūdiškėms buvo suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1959 buvo 1483 gyv.

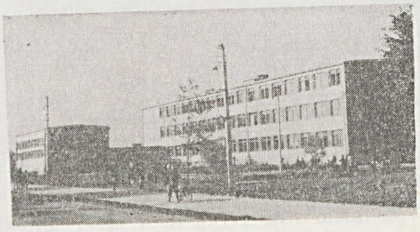
Rūdiškių vidurinė mokykla

RUDIŠKIAI — kaimas Joniškio rj., 15 km į p. v. nuo Joniškio, 5 km į š. v. nuo Šiaulių—Rygos plento; apylinkės ir kolūkio centras. 220 gyv. (1970). Pietuose pro kaimą teka Mūša. Parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, aštuonmetė m-la (1926—49 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1948). Kaimo p. v. pakraštyje yra III—XIII a. griautinis kapinynas.

Kapinyne rasta žalvarinių nuokamienių ir kryžminių smeigtų, apyrankių (tuščiavidurių, juostinių, storėjančiais galais, su iškilia trikampe briauna), antkaklių, ažūrinė segė, puošta raudona emale, pasaginė segė, geležinių įmovinių kirvių, piautuvų, įmovinių ietigalių, lankinė segė lenkta kojele, pasaginė segė. Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje, Kauno ist. muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

1770 kaime pastatyta medinė bažnyčia. XIX a. vid. veikė parapinė m-la (1853 joje mokėsi 35 mokiniai). 1886 buvo 195 gyv., 1923 — 292, 1959 — 233.

RŪDIŠKIŲ MIŠKAS — miškas Trakų rj., 10 km į p. nuo Trakų. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Madžiūnų (2654 ha), Rūdiškių (3726 ha) ir Žeronių (1918 ha) girininkijoms. Plotas 8298 ha. *Inkleriškių-Rūdiškių miškų* masyvo dalis. Miškas apie 19 km ištįsęs iš š. į p. Pietryčiuose siekia Vilniaus—Eišiškių plentą ir Merkį, pietvakariuose — Vilniaus—Gardino geležinkelį. Rūdiškių miške yra Rūdiškių miesto tipo gyvenvietė.

RŪDMANAS Samuelis [g. 1920.VIII.8 Kuršėnuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. 1935 įstojo į LKJS, buvo Kuršėnų kuopelės sekretorius. Nuo 1940.V Komunistų partijos narys. 1940—1941 Šiaulių aps. vykd. k-to skyriaus vedėjas. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo kuopos vadas. Po karo siuvėjas Vilniuje, 1949—1954 ten pat adm. darbuotojas, vėliau siuvimo f-ko darbininkas, brigadininkas.

RUDNIA — **1.** Kaimas Varėnos rj., Kaniavos apyl., 17 km į p. r. nuo Varėnos; kolūkio centras. 227 gyv. (1970). Per R. teka Ūla (Merkio intakas), kaimą supa Rudnios miškas. Yra vandens malūnas, lentpiūvė, girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo

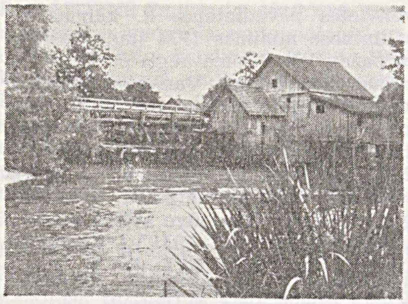

Rudnia 1. Vandens malūnas

1960), vid m-la (įst. 1952; 1925—45 veikė pradinė), biblioteka. Kaimo apylinkėse aptikta 15 akmens amžiaus stovyklų.

Seniausių stovyklų radiniai (strėlių antgaliai, gremžtukai, rėžtukai) priklauso paleolito pabaigai (IX t-metis pr. m. e.). Mezolito (VIII—V t-metis pr. m. e.) stovyklose rasta geom. formų strėlių antgalių, ovalių apskaldytų kirvelių. Neolito (IV—II t-metis pr. m. e.) stovyklose rasta įv. įspaudomis puoštos keramikos su augalinėmis ir grūsto granito priemaišomis, titnaginių dirbinių (strėlių antgalių, ietigalių, gludintų kirvelių). Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Nuo XVI a. iki XX a. vidurio R.— valsčiaus centras. XVI a. veikė geležies liejykla. 1529 pastatyta bažnyčia. 1888 buvo 207 gyv., 1959 — 380.

2. Kaimas Eišiškių rj., Pagaujėnų apyl., 5 km į r. nuo Dieveniškių; kolūkio centras. 33 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Verseka (Gaujos intakas). Yra parduotuvė (nuo 1965), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1967). 1959 buvo 42 gyv.

RŪDNINKAI — kaimas Eišiškių rj., 11 km į v. nuo Jašiūnų, Merkio deš. krante; apylinkės centras. 596 gyv. (1970). Kaimą supa Rūdninkų giria. Yra pr. m-la (nuo 1920), kultūros namai (nuo 1950). R. įsikūrę prie senojo Vilniaus—Krokuvos kelio. Manoma, kad apie 1470 Kazimieras Jogailaitis įkūrė R. medžioklės namus. 1511 Žygimantas Senasis pastatydino bažnyčią, o vietoj senųjų medžioklės namų — 3 naujus namus iš pušinių rąstų; be to, įrengė tvenkinius. 1655, karo su švedais metu, R. rūmai, bažnyčia ir visi dokumentai sudegė (1790 bažnyčia atstatyta). 1897 buvo 160 gyv., 1959 — 537.

RŪDNINKŲ GIRIA — miškų masyvas Eišiškių ir Varėnos rj., 23 km į p. nuo Vilniaus, į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio; vienas didžiausių Lietuvoje. Plotas 26 000 ha; iš jų 6513 ha priklauso Šalčininkų miškų ūkio Dainavos, Rūdninkų, Salų ir Visinčios girininkijoms, 9677 ha — Valkininkų miškų ūkio Pabarės, Pirčiupio, Šalčios ir Zigmantiškių girininkijoms, likusioji dalis — kt. žinyboms. Masyvas 26 km ištįsęs iš r. į v. Jo š. ir v. pakraščiu teka Merkys, Šalčia (Merkio intakas) ir jos intakas Visinčia. V. dalį kerta Vilniaus—Eišiškių plentas, š.— Jašiūnų—Pirčiupio kelias. Giria sudaro vieną masyvą (apie 60 000 ha) su gretimais *Inkleriškių-Rūdiškių miškais, Ropėjų mišku, Giria,* Ežeraičio mišku, *Fermos mišku,* Palielukio ir Pabarės miškais, esančiais kitapus Merkio ir Šalčios; šie miškai nuo seno buvo priskiriami Rūdninkų giriai. Aprašomąjį masyvą (26 000 ha) sudaro 16 miškų, iš kurių 14 didesni kaip 500 ha:

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Dargužių	Valkininkų	Pirčiupio	814
		Šalčios	356
Girios	Valkininkų	Pabarės	609
Gudelių	Šalčininkų	Visinčios	576
		Salų	198
Jašiūnų II	Šalčininkų	Dainavos	1129
Pamerkio	Valkininkų	Pirčiupio	888
Pirčiupio	Valkininkų	Pirčiupio	872
Puščios	Valkininkų	Zigmantiškių	565
Rakečių	Valkininkų	Pirčiupio	548
		Zigmantiškių	60
Rakliškių	Šalčininkų	Visinčios	1399
Rūdninkų	Šalčininkų	Rūdninkų	2187
		Salų	1591
	Valkininkų	Pirčiupio	892
Salų	Šalčininkų	Salų	1024
Šalčios	Valkininkų	Pirčiupio	17
		Šalčios	555
		Zigmantiškių	681
Ūtos	Valkininkų	Pabarės	635
Zigmantiškių	Valkininkų	Zigmantiškių	594

R. g. driekiasi smėlėtos Pietryčių lygumos p. dalimi, kurią sudaro Merkio senslėnis. Vakaruose ir š. vakaruose ji siekia Merkio vidurupio — Vokės zandrinės lygumos r. pakraštį, kuris r. kryptimi palaipsniui pereina į Merkio terasinę lygumą. Pirčiupio ir Rūdninkų apylinkėse terasinė lyguma yra apie 135 m abs. aukščio, labai šlapia. Čia yra didelių pelkių: *Macelių pelkė, Raudonėlės pelkė, Rūdninkų pelkė, Šakos,* Zigmantiškių pelkė; jose prasideda Merkio intakai Špigulė, Mažasis Pirčiupis, Didysis Pirčiupis, Raudonėlė. Masyvo viduriu iš š. r. į p. v. eina žemyninių kopų ruožas, kurio r. pakraštyje didelėse termokarstinėse įlomėse yra *Kernavės pelkė,* Skersbalės, Gulbinų, Visinčios-Samanynės, Samanynės pelkės, Kernavo, Šulnio ežerai. Žemyninės kopos vietomis yra 150—160 m abs. aukščio. Masyvo r. dalis užima plokščią fliuvioglacialinę lygumą. Dirvožemiai jauriniai, rečiau velėniniai jauriniai, susiformavę ant fliuvioglacialinių smėlių; pasitaiko žemapelkinių. Gruntinis vanduo yra negiliai; jame gausu geležies junginių. Medynai užima 19 500 ha; jų 85% savaiminės kilmės. Labiausiai paplitusios šilų augavietės, kuriose vyrauja viržiniai ir brukniniai pušynai, kiškiakopūstiniai eglynai, dilgėliniai juodalksnynai, beržynai su pušų ir juodalksnių priemaiša. Pušynų yra 66,9%, juodalksnynų 12,0%, eglynų 10,3%, beržynų 10,1%, drebulynų 0,6%, uosynų 0,1%. Jaunuolynai sudaro 57%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 10%, brandieji ir perbrendusieji 9%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,71, vid. tūris 112 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. 73% sudaro eksploataciniai miškai, likusią dalį — apsauginiai (palei Merkį bei kelius) ir Vilniaus miesto žaliosios zonos miškai. Per metus iškertama apie 52 000 ktm, iš jų pagrindiniais ir atkuriamaisiais kirtimais apie 27 500 ktm, sanitariniais ir ugdomaisiais — apie 24 500. Yra briedžių, stirnų, šernų, lūšių, lapių, kiaunių, voverių, erelių, sakalų, juodųjų gandrų, kurtinių, tetervinų, upėse — bebrų, ūdrų.

XV amžiuje R. g. sudarė dalį didžiulio girių masyvo, kuris tęsėsi į p. nuo Vilniaus ir apėmė beveik visą Lietuvos p. r. dalį. Girioje buvo nedidelių geležies rūdos telkinių, nuo seno naudojamų. Vietovardžiai Rudnia, Rūdninkai, Geluža rodo buvus geležies liejyklų. Girioje buvo stumbrų, taurų, meškų. 1470 Kazimieras Jogailaitis girioje įkūrė medžioklės dvarą ir žvėryną. 1641 karališkųjų girių ordinacijoje aprašoma ir R. g.; ji buvo padalyta į Rūdninkų ir Tarpupio girininkijas, 4 rajonus, 104 barus, paskirstyta 66 sekėjams. 1795 didesnioji girios dalis atiteko Rusijos imperijos

Rūdninkų giria

iždui, pakraščių miškai buvo perduoti dvarininkams. Miškas buvo smarkiai kertamas, naikinama gyvūnija. 1885 nušauta paskutinė meška. 1906 Vilniaus medžiotojų d-jos pastangomis girioje buvo įsteigtas draustinis; jame buvo draudžiama net uogauti ir grybauti. Miškotvarka girioje buvo atlikta 1876, 1890, 1908, 1923, 1939, 1949, 1963.

1831 Rūdninkų girioje buvo mėginta suformuoti Vilniaus un-to studentų sukilėlių legioną. 1863.III.19 girioje įvyko L. Narbuto vadovaujamų sukilėlių mūšis su caro kariuomene. D. Tėvynės karo metais Rūdninkų girioje buvo įsikūrę LKP Pietų sr., Vilniaus ir Alytaus aps. pogr. k-tai, veikė partizanų būriai „Už pergalę“, „Perkūnas“, „Mirtis fašizmui“, „Keršytojas“, Mickevičiaus būrys. Girioje išliko Mickevičiaus, „Keršytojo“ būrių ir būrio „Mirtis fašizmui“ žeminės. R. g. paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

RŪDNINKŲ PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., 2 km į š. r. nuo Rūdninkų, Rūdninkų girioje. Plotas 464 ha (pramoninis 158 ha). Pelkėje prasideda Akla (įtekanti į Papio ež.). R. p.— sausuminės kilmės kupstuota raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 1,2 m, vid. 0,7 m; vid. susiskaidymas 42%, vid. peleningumas 19,9%. Durpių ištekliai 1,1 mln. m^3.

RŪDNIOS MĪŠKAS — miškas Varėnos rj., 15 km į p. r. nuo Varėnos. Priklauso Varėnos miškų ūkio Rudnios girininkijai. Plotas 1732 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Per mišką teka Ūla (Merkio intakas) ir jos intakas Sienyčia; p. dalyje yra Ūlos ežeras.

RUDŌKAS Jonas [g. 1923.VI.24 Kaune] — inžinierius energetikas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1959 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie didelio suspaudimo variklio pritaikymą dirbti generatorinėmis dujomis, gamtinių dujų vartojimą ir kt.

RUDŌKAS Vytautas [g. 1928.II.13 Noriūnuose (Kupiškio rj.)] — poetas. 1952 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1952—58 dirbo Grož. lit-ros leidykloje, 1958—62 „Moksleivio“ redakcijoje. Nuo 1962 Rašytojų sąjungos poezijos konsultantas. Eilėraščius periodinėje spaudoje skelbia nuo 1948. Poezijos rinkiniuose „Žydi eglių viršūnės“ (1955), „Apkasų gėlės“ (1959) ir poemoje „Nežinomas kareivis“ (1965) vyrauja proletarinės revoliucijos, D. Tėvynės karo ir pokario klasių kovos Lietuvoje temos; apdainuojama žygių romantika ir dramatizmas, valios, ryžto, didvyriškumo motyvai jungiami su lyriškai reiškiamais sielvarto, liūdesio motyvais. Eil. rinkiniuose „Saulėgrąžų vasara“ (1963), „Proskyna“ (1967), „Žolės džiaugsmas ir liūdesys“ (1970) liečiamos praeities rev. kovų, taikos gynimo, žmonijos ateities perspektyvų temos, daug vietos užima egocentriniai meilės, ištikimybės, gamtos įspūdžių motyvai. R. poezijai būdingas rūstokas, santūrus lyrizmas. Kai kurie eilėraščiai pasižymi dainingomis intonacijomis. Pagal R. tekstus kompozitoriai yra sukūrę dainų. R. išleido vaikams poezijos knygas „Šokolado juokdarys“ (1962), „Kepėjo miestas“ (1964), „Kai Žemė patekės“ (1967). Išvertė į liet. kalbą H. Laksneso, E. Bagrickio, L. Martinovo, T. Tabidzės, R. Akutagavos, K. Kulijevo ir kt. rašytojų kūrinių.

Lit.: **A. Baltakis**, Trečioji poeto knyga.— „Pergalė“, 1963, Nr. 3; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **K. Nastopka**, „Surasti požiūrio kampą. . .“—„Pergalė“, 1967, Nr. 8; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

RŪDŌS MĪŠKAS — miškas Lazdijų rj., 2 km į š. nuo Veisiejų, tarp Vernijo ir Šlavanto ežerų. Plotas 970 ha; medynų 880 ha. Didesnioji dalis priklauso Veisiejų miškų ūkio Veisiejų girininkijai, mažesnioji (apie 260 ha) — „Tiesos“ kolūkiui. Susisiekia su Babrų mišku. Reljefas kalvotas daubotas; kai kurios daubos pelkėtos. V. dalis pietuose siekia Šlavantėlio ež.; joje yra Balčio, Giluišio, Liūnelio ežerai. Dirvožemiai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai, labai skeletingi. Vyrauja gryni brukniniai pušynai, iš kurių apie 48% kultūrinės kilmės (daugiausia sodinta 1956—63). Pušynų yra 97,6%, eglynų 1,3%, beržynų 0,6%, juodalksnynų 0,5%. Jaunuolynai sudaro 97,2%, pusbrandžiai medynai 2,8%. Medynų vid. amžius 25 metai, vid. bonitetas II,8, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 40 ktm/ha, vid. prieauga 1,6 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, kiškių, yra briedžių. R. m. įeina į Veisiejų miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1000 ktm. Pietuose prie R. m. įsikūręs Rūdos kaimas.

RŪDŠILIS — miškas Šakių rj., į š. nuo Lekėčių. Priklauso Šakių miškų ūkio Lekėčių girininkijai. Plotas 1582 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis. Miško p. r. pakraščiu teka Liekė (Nemuno intakas).

RŪDUPIAI — kaimas Telšių rj., Viešvėnų apyl., 13 km į p. r. nuo Telšių, prie kelio į Luokę. 119 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1922). Laukuose prie kaimo būta XIII—XVII a. senkapio. Iš suardytų kapų į Istorijos-etnografijos muziejų (Vilniuje) pateko žalvarinių papuošalų ir geležinis plačiaašmenis kirvis. 1959 kaime buvo 148 gyv.

RUDZĒVIČIUS Benediktas [1887.VI.21 Kaune — 1958.II.16 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1905—18 dirbo šaltkalviu Kaune, Taline, Rygoje, nuo 1918 — vėl Kaune, geležinkelių, paskui karo aviacijos dirbtuvėse. Nuo 1922 Komunistų partijos narys. Padėjo suorganizuoti 1922 geležinkelininkų streiką, 1924.V.1 demonstraciją. Nuo 1925 priklausė metalistų profs-gai. Padėdavo įrengti LKP CK pogr. spaustuves. Jo konspiraciniame bute buvo saugomi part. dokumentai, slapstėsi vadovaujantieji LKP veikėjai. R. padėdavo LKP CK nariams užmegzti ryšius su periferijos part. org-jų atstovais. 1941 LKP CK aparato ūkinis darbuotojas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi, dirbo statybose. Po karo darbininkas Kaune.

RUDZIÁNSKAS Juozas [g. 1925.VIII.14 Julijanavoje (Prienų rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1968), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1968). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—64 Dzeržinskio staklių g-los (Kaune) konstruktorius, vyriausiasis inžinierius. 1964—66 „Žalgirio“ g-los specialaus konstravimo biuro Kauno filialo viršininkas. 1966—69 Dzeržinskio staklių g-los specialaus konstravimo biuro „Koordinata“ vyriausiasis inžinierius konstruktorius. Nuo 1969 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Sukonstravo indukcinį kampamatį, antivibracinius mašinų pamatus. Vadovavo mažagabaritinių koordinatinių ypatingo tikslumo ištekinimo staklių sukūrimui. Paskelbė moksl. straipsnių apie įvairias mažagabaritines didelio tikslumo stakles ir jų gamybą.

RÙDZIKAS Zenonas [g. 1940.IX.16 Gulbiniškėje (Lazdijų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1962 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1965 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie sudėtingus atominius spektrus, elektronų šuolius atomuose ir jonuose, grupių teorijos klausimais.

RUDZINSKÁITĖ Janina [**Dautartienė**; g. 1917.VIII.25 Maskvoje] — aktorė, režisierė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1967). 1935 įstojo į Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1939 baigė Kauno dramos studiją. 1937—48 Kauno dramos teatro, 1948—49 Vilniaus dramos teatro aktorė. 1949—50 Liaudies kūrybos namų dramos metodistė. 1950—1953 Meno reikalų v-bos teatrų skyriaus inspektorė. Nuo 1953 Lietuvos Kino studijos dubliažų režisierė. Iki 1971 liet. kalba įgarsino 180 pilnametražių meninių filmų.

Vaidmenys: Pelagėja (M. Gorkio „Miesčionys“), Leonilija (S. Santvaro „Žvejai“), Agnė (P. Vaičiūno „Aukso gromata“), ledi Milford (F. Šilerio „Klasta ir meilė“), Anė (A. Čechovo „Vyšnių sodas“), Marijana (Moljero „Tartiufas“).

RUDZÌNSKAS Antanas [g. 1923.VI.13 Šiauliuose] — žurnalistas. 1944 baigęs Telšių mkt. seminariją, dirbo mokytoju, Lygumų vls. švietimo skyriaus vedėju. 1946—47 LKP Šiaulių aps. k-to propagandininkas. Nuo 1947 TSKP narys. 1947—49 Šiaulių miesto ir apskrities laikr. „Raudonoji vėliava“ redaktorius. 1949—57 „Tiesos“ redakcijos skyriaus vedėjas, atsakingasis sekretorius, redaktoriaus pavaduotojas. 1956 neakivaizdi-

niu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1957 „Pravdos" korespondentas Lietuvos TSR ir Kaliningrado srityje.

RUDZÌNSKAS Dionizas [1866.V.12 Skapiškiuose (Raseinių rj.) — 1954.XI.25 Ariogaloje] — agronomas selekcininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). 1893 Maskvoje baigęs Žemdirbystės ir miškininkystės akademiją, dirbo mokslinį darbą Batumyje (Gruzijos TSR), Maskvoje, suorganizavo lauko bandymų ūkį netoli Kachovkos (Ukrainos TSR, Chersono sr.). 1898—1909 Žemdirbystės ir miškininkystės akademijos bendrosios žemdirbystės ir dirvožemio katedros asistentas. Tyrė dirvos mechaninių ingredientų įtaką augalų maistingumui, tvarkė bandymų lauko kolekcinį augyną. Maskvos politechnikos muziejuje su prof. V. Viljamsu tvarkė ž. ū. eksponatų skyrių. 1902 Vokietijoje specializavosi augalų selekcijos srityje (pas prof. K. Riumkerį), susipažino su selekcijos ir sėklininkystės metodika, aplankė Danijos ir Švedijos selekcijos stotis, parsivežė įv. veislių javų sėklų pavyzdžių. 1903 prie Žemdirbystės ir miškininkystės akademijos ėmė organizuoti planingą lauko augalų selekciją. 1904 ekspedicijoje po europinę Rusijos dalį rinko vietinių veislių augalus kryžminimui ir selekcijai. 1908 Rusijos ž. ū. parodoje už savo eksponatus apdovanotas aukso medaliu. 1909—14 Maskvos Ž. ū. in-te (buv. Žemdirbystės ir miškininkystės akademija) dėstė augalų selekciją. 1910—22 vadovavo Maskvos selekcijos stočiai prie to in-to. 1911—12 susipažino su JAV, Kanados, Švedijos selekcijos stotimis bei selekcininkais (L. Berbanku ir kt.). 1914—15 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1916—22 Maskvos Ž. ū. in-to augalų selekcijos katedros vedėjas, nuo 1916 profesorius. 1922 grįžęs į Lietuvą, suorganizavo Dotnuvos selekcijos stotį ir buvo pirmuoju jos vedėju (iki 1932); kartu 1926—35 Ž. ū. akademijoje dėstė genetiką ir selekciją. Dalyvavo pasauliniuose selekcininkų suvažiavimuose (1928 Čekoslovakijoje, 1931 Vokietijoje), lankėsi (1929) Latvijos, Estijos, Suomijos selekcijos stotyse ir susipažino su jų pasiekimais. Lietuvoje darė veislių kontrolinius bandymus lauke ir vegetaciniuose induose, pasiūlė metodą, kaip vertinti veisles iš vid. pavyzdžio, imant po 10 augalų iš 1 m^2. Jo sukurtos ž. ū. augalų veislės: žieminių kviečių — Akuotuotieji (4211), Smėlynų (2470), 2453 iš Egipto; žirnių — Pūdyminiai (B 559), Žaliukai (A 572), Štambiniai (D 563), Vaškiniai (A 579); avižų — Dotnuvos baltosios, A 315, A 331; linų — Dotnuvos ilgūnėliai, A 776, 813, 841; rugių — Žalieji, Rygiškieji. R. vadovaujama stotis dalyvavo Lietuvos ž. ū. parodose ir gaudavo aukso medalių, palaikė ryšius su TSRS mokslo įstaigomis. 1923—31 leido informacinį biuletenį „Dotnuvos selekcijos stoties pasėlių rodiklis". Pirmasis Lietuvoje propagavo G. Mendelio mokslą. Paskelbė daugiau kaip 100 mokslinių, populiarių bei apžvalginių straipsnių (rusų ir lietuvių kalba), daugiausia selekcijos, sėklininkystės, genetikos klausimais.

R. palaidotas Gėlainiuose (Kėdainių rj.), prie Dotnuvos. 1959 Akademijoje (prie Dotnuvos), Žemdirbystės in-to teritorijoje, pastatytas R. skulptūrinis paminklas.

Lit.: **K. Bėčius, Ch. Markovas,** Selekcijos pionierius (Tėvyninės selekcijos pradininko — profesoriaus D. Rudzinsko gimimo 100-sioms metinėms), V., 1966 [su bibliografija]; **J. Dagys,** Profesorius Dionizas Rudzinskas — selekcijos mokslo pradininkas Lietuvoje.—„Biologija", t. 7, V., 1967.

RUDZÌNSKAS Henrikas [g. 1909.I.19 Lauckaimyje (Vilkaviškio rj.)] — dailininkas. Nuo 1935 dalyvauja dailės parodose. 1936 baigė Kauno meno m-los skulptūros studiją (vadovai J. Zikaras ir K. Sklėrius). 1936—44 Joniškio g-jos, 1944—46 Telšių g-jos ir taikomosios dailės m-los mokytojas. 1946—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, nuo 1946 Kauno vidurinės meno m-los dėstytojas. Sukūrė skulptūrinių kompozicijų, portretų, pasižyminčių plastikos santūrumu ir tikslumu. Kūryboje dominuoja jaunimo temos.

Kūriniai: kompozicijos —„Po darbo mitinge" (1940), „Ir žiedai nepasako" (1942), „Jaunasis mičiurininkas" (1950), „Kolūkio talkininkė" (1953), „Pionierius — gamtos draugas" (1955), „Moksleivė" (1967), „Taika" (1968); statulos — „Statybininkas" (1957), „Sielininkas" (1957, past. Lvovo parke), „Elektrifikatorius" (1960); portretai — V. Petravičiaus (1935), Janinos, Jūratės, Butkų Juzės (1945), A. Kučo (1948), A. Baranausko (1956), 20 portretų serija „Mano mokiniai" (1959), žmonos (1965), ir kt.

Henrikas Rudzinskas. „Vaistažolių rinkėja", terakota, 1967

RUDZÌNSKAS Juozas [g. 1905.XI.17 Rygoje] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR liaudies artistas (1954). 1928—31 mokėsi Valstybės teatro dramos studijoje. 1930—32 Valstybės teatro aktorius. 1932—35 ir 1939—41 Šiaulių dramos teatro, 1935—39 Klaipėdos dramos teatro, nuo 1941 Lietuvos TSR Dramos teatro aktorius. Sukūrė daug raiškių vaidmenų. 1947 R. paskirta TSRS Valstybinė premija už Zacharo Bardino vaidmenį M. Gorkio pjesėje „Priešai", 1952 — už laimėjimus teatro meno srityje. 1946—49 Lietuvos TSR Dramos teatro studijoje vadovavo kursui. 1948 pradėjo režisuoti. Nuo 1950 TSKP narys. 1949—51 ir 1954—66 Akademinio dramos teatro vyriausiasis režisierius, 1954—58 dar ir šio teatro direktorius. 1951—54 Lietuvos Kino studijos dubliažo režisierius. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas. 1955—62 Lenino literatūros ir meno premijų komiteto prie TSRS Ministrų Tarybos narys. Nuo 1962 Lietuvos TSR konservatorijos teatro meno katedros dėstytojas.

Juozas Rudzinskas, atliekantis Ignoto (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė") ir Skirgailos (V. Krėvės „Skirgaila") vaidmenis

Vaidmenys: Hertas (H. Hejermanso „Viltis"), Andželas (V. Hugo „Andželo" inscenizacija), Valdovas (V. Mykolaičio-Putino „Valdovas"), Kolomijcevas, Buličiovas (M. Gorkio „Paskutinieji", „Jegoras Buličiovas"), Globa (K. Simonovo „Rusų žmonės"), Smirnovas, Lopachinas (A. Čechovo „Meška", „Vyšnių sodas"), Tartiufas (Moljero „Tartiufas"), Bočiarovas (L. Rachmanovo „Nerami senatvė"), Krečetas (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas"), Kosta Vara (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas"), Ignotas (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Tichonas (A. Ostrovskio „Audra"), Skirgaila (V. Krėvės „Skirgaila") ir kt.

Pastatymai: D. Gou ir A. D'Juso „Giliosios šaknys" (1948), A. Griciaus „Liepto galas" (1950), A. Korneičiuko „Putinų giraitė" (1951), B Romašovo „Ugnies tiltas" (1954), Dž. Londono „Vagystė" (1955), R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose" (1957), P. Kohouto „Šitokia meilė" (1958), A. Gudaičio-Guzevičiaus „Nematomasis ginklas" (1958), V. Šekspyro „Hamletas" (1959), A. Milerio „Komivojažerio mirtis" (1959), A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske" (1960), H. Ibseno „Šmėklos" (1961), L. Zorino „Draugai ir metai" (1962), M. Panjolio „Topazas" (1963), V. Rozovo „Kelyje" (1964), M. Gorkio „Dugne" (1964), J. Getės „Faustas" (1965), V. Krėvės „Skirgaila" (1966) ir kt.

Lit.: Juozas Rudzinskas, V., 1955.

RÙDŽIAI — kaimas Jurbarko rj., Eržvilko apyl., 5 km į v. nuo Eržvilko, Šal-

KANUTAS RUSECKAS

„Besijuokiantis italas“

JONAS RUSTEMAS

Autoportretas

ANTANAS SAMUOLIS

Autoportretas

AUGUSTINAS SAVICKAS

„Fašistų sudegintame kaime"

tuonos kair. krante. 68 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose R. minimi 1561. 1959 buvo 58 gyv.

RUDŽIAĨ — kaimas Kapsuko rj., Šunskų apyl., 6 km į š. v. nuo Kapsuko, 1 km į š. r. nuo plento į Vilkaviškį. 39 gyv. (1970). Prie kaimo iš p. v. prieina Rudžių giraitė. 1941.VII joje hitlerininkai sušaudė apie 400 žmonių. 1959 kaime buvo 40 gyv.

RUDŽIÁNSKAS Rokas [g. 1913.I.1 Devynduoniuose (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1932—34 kooperatyvo vedėjas Devynduoniuose. 1934—36 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1936—40 statybos darbininkas Kėdainių aps. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, 1936—40 LKP Devynduonių kuopelės sekretorius. Devynduonių apylinkėje 1936 suorganizavo faš. seimo rinkimų boikotą, rinko parašus dėl amnestijos polit. kaliniams. 1940—41 milicijos įgaliotinis Gudžiūnuose (Kėdainių rj.), Gudžiūnų vls. partorgas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte sužeistas. 1944 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—45 LKP Kėdainių aps. k-to skyriaus vedėjas. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. 1946—50 LKP Šiaulių, Lazdijų aps. k-tų sekretorius. 1950 LKP Veisiejų rj. k-to I sekretorius. 1951—52 mokėsi Lenino kursuose prie TSKP CK Maskvoje. 1953—57 LKP Vievio rj. k-to I sekretorius. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1958—60 LKP Mažeikių rj. k-to II sekretorius, 1961—64 Mažeikių rajono vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1964 Mažeikių elektrotechnikos g-los kadrų skyriaus viršininkas.

RUDŽIÓNIS Bronius [1904 Makniūnuose (Alytaus rj.) — 1959.VII.5 prie Daugų] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1926 įsijungė į rev. judėjimą. Tarnaudamas kariuomenėje Marijampolėje, 1927 už rev. veiklą buvo suimtas ir nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune. 1931 paleistas, dirbo pas buožes. Nuo 1943.V partizanų būrio „Dainavos partizanas" ryšininkas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—50 Alovės (Alytaus rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas, nuo 1950 kolūkio pirmininkas Alytaus rajone. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas.

RUDŽIÓNIS Stasys [g. 1918.X.29 Dūmine (Kauno rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1940 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1941 baigė Vilniaus pėstininkų m-lą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos būrio, diviziono, baterijos vadas. Dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Oriolo, Velikije Lukų, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1950 Leningrade baigė Aukštąją artilerijos karininkų m-lą. 1950—56 artilerijos pulko vadas. 1956—65 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te. Nuo 1965 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Reikalų valdybos skyriaus vedėjas.

„RUGĒLIAI" — liaudies šokis. Buvo šokamas Vilniaus krašte ir Žemaitijoje. Muz. metras $^{2}/_{4}$, tempas vidutiniškas. Šokėjai eidavo į priekį ir atgal, paskui plodavo delnais (arba pasisukinėdavo), po to sukdavosi. Šokdami dainuodavo: „Piovė diedas rugelius, boba rišo pėdelius. Suriš man, iškuls man, į aruodus supils man", nemažai vaidindavo. 1939 „R." pritaikyti scenai.

Lit.: J. **Lingys**, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 2, V., 1952.

RUGĒNAI — kaimas Kėdainių rj., Pernaravos apyl., 8 km į p. v. nuo Josvainių, 6 km į p. r. nuo Pernaravos; kolūkio centras. 131 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920). 1959 buvo 180 gyv.

RUGIAĨ. Lietuvos TSR auginami žieminiai **sėjamieji R.** *(Secale cereale)*. Vasarinių R. (vasaručių R., atuoriečių, arba atuodogių) auginama labai mažai (1923—1937 Lietuvoje, be Vilniaus kr., kasmet jų buvo sėjama nuo 3000 iki 3600 ha). R. užauga 60—190 cm aukščio. Selekcionuojami Žemdirbystės in-te (1922—56 Dotnuvos selekcijos stotyje, Lietuvos Valstybinėje selekcijos stotyje). Sukurtos 9 lietuviškos žieminių R. veislės (iki 1969). Lietuvoje rajonuotos R. veislės (1969): Baltija, Benekainių, Lietuvos 3. Geriausiai auga vid. sunkumo dirvose. Geri R. derliai Lietuvoje gaunami grynuosiuose pūdymuose arba pūdymuose, kuriuose augo varpinių ir ankštinių žolių mišiniai žaliajam pašarui ir silosui, dobilienose, plėšiniuose, po ankstyvųjų bulvių. Sėjami nuo rugpiūčio pab. iki rugsėjo vid. Svarbesniosios grybinės R. ligos: diegų ir šaknų — fuzariozė, arba pavasarinis sniego pelėsis (pavojingiausia liga, kartais pažeidžianti 20—30%, o kai kur net iki 50% R. pasėlių); stiebų — stiebinės kūlės, juodosios javų rūdys; lapų — javų miltligė, rudosios rūdys; žiedų — skalsės (ypač drėgnais metais). Svarbesnieji kenkėjai: jaunų, ypač dygstančių, R. — dirvinis šliužas (moliuskas), spragšių (vabalų) lervos; varpų — javų muselių, tripsų (vabzdžių) lervos; minkštų grūdų — grūdinio pelėdgalvio (drugio) vikšrai. Iš viso žieminiais R. 1969 apsėta 213 800 ha, arba 9,1% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (23,7% bendro javų ploto), jų tarpe kolūkiuose 136 100 ha, taryb. ir kituose valst. ūkiuose 77 700 ha. Visuose ūkiuose R. pasėliai buvo veisliniai. Vid. derlingumas (1969) — 18,6 cnt/ha; Vilkaviškio rj. Dailučių kolūkis iš 24 ha gavo po 49,3 cnt, Alytaus rj. „Atžalyno" kolūkis iš 60 ha — po 40,9 cnt; Kaišiadorių rj. Dovainonių taryb. ūkis iš 233 ha — po 27,4 cnt. R. grūdai vartojami duonai, menkaverčiai grūdai, sėlenos — koncentruotam pašarui, šiaudai ir pelai — kraikui; kartais sėjama ir žaliajam pašarui. R. auginimas tiriamas Žemdirbystės institute, Žemės ūkio akademijoje.

ISTORINIAI DUOMENYS. Archeologinės iškasenos (pvz., Raseinių rj. Gabrieliškių piliakalnyje) rodo, kad Lietuvos teritorijoje R. jau buvo paplitę I—IV a. Kai kurie XVI—XVII a. dokumentai rodo, kad rugiais valstiečiai atiduodavo dalį prievolių dvarui. 1905 R. pasėliai Kauno gub. valstiečių ūkiuose sudarė 27,6% bendro pasėlių ploto, dvaruose 21,3%, Vilniaus gub. — 30,4% ir 30,1%; 1912 Kauno gub. valstiečių ūkiuose 27,6%, dvaruose 20,9%, Vilniaus gub. — 32,4% ir 27,5%. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje 1913 R. pasėliai užėmė 760 000 ha (arba 36% bendro pasėlių ploto), 1939 — 612 000 ha (24%), 1953 — 347 900 ha (15,9%), 1958 — 380 900 ha (17,2%), 1963 — 352 800 ha (14,7%), 1966 — 311 000 ha (13,2%). Jų plotai sumažėjo dėl žieminių kviečių, miežių ir kt. javų pasėlių plotų plėtimo. Vid. derlingumas dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje 1913 buvo 8,8 cnt/ha, 1934—38 — 11,6 cnt/ha. Iki XX a. vidurio iš ilgų, nežolėtų R. pėdų buvo daromi kūliai, kuriais dažnai buvo dengiami valstiečių gyvenamųjų ir ūkinių pastatų stogai, kemšami čiužiniai, išklojami bulvių kaupai, svilinamos paskerstos kiaulės, sukamos grįžtės pėdams rišti. Apie R. sukurta liet. liaudies dainų, liaudies šokių ir žaidimų. Ž. dar *Rugiapiūtė*.

Lit.: A. **Sabaliauskas**, Dėl lietuvių *atúoriečiai* „vasariniai rugiai" kilmės. — „LTSR MA darbai", 1961, A 1; V. **Milius**, Kūlių darymas.— Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

RUGIAPIŪTĖ. Lietuviai nuo seno laikė R. svarbiausiu darbymečiu. Jai iš anksto buvo ruošiami drabužiai, darbo įrankiai, maistas. Pietinėje Lietuvos dalyje R. pradedama liepos viduryje, šiaurinėje — liepos pabaigoje ir net rugpiūčio pradžioje. Seniausias rugių (ir kviečių) nuėmimo būdas buvo rovimas arba piovimas titnaginiu peiliu, iš kurio išsivystė piautuvas. Iki dalgio atsiradimo rugius piovė moterys, pėdus rišo ir gubas statė vyrai. Dalgiais rugius kirto vyrai, o rišo moterys. XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje, pirmiausia dvaruose, o vėliau ir stambiuose valstiečių ūkiuose atsirado įvežtinių ir namų darbo kertamųjų mašinų; jos ypač paplito po I pasaul. karo.

R. susijusi su daugybe papročių. Dar iki XX a. pr. buvo atliekama pirmojo rugių pėdo supiovimo apeiga, vad. prapiovos, arba pradėtuvės. Keletą dienų prieš R. pradžią, dažniausiai šeštadienį, buvo supiaunamas pirmasis pėdas, vad. svečias, diedas, gaspadorius. Jis papras-

Rugiapiūtė. Rugių kirtimas dalgele (Kupiškio vls., 1934)

Rugiapiūtė. Rugių kirtimas dalgiais (XX a. pr.)

tai buvo daromas mažas, perrišamas juosta arba varpų vainiku, parnešamas namo ir pastatomas kertėje, kur išstovėdavo iki rugių vežimo į kluoną. P. Lietuvoje dar XX a. pr. anyta, supiovusi ir pastačiusi pirmąjį pėdą, atsivesdavo marčią, kuri uždengdavo jį drobės stuomenimis. Rytų ir vidurio Lietuvoje piovėjos ir rišėjos susijuosdavo pirmųjų nupiautų šiaudų grįžtėmis, tikėdamos, kad ilgiau nepavargs. XVII a. Rytų Prūsijos lietuviai, supiovę pirmąjį pėdą, susėsdavo ant žemės ir, valgydami lašinius su duona, dėkodavo dievams, kad leido pradėti rugiapiūtę. Nupiautąjį pėdą parsinešdavo namo ir, pasidėję ant stalo kartu su maistu, vėl dėkodavo dievams.

Rugiams piauti buvo daromos kaimynų talkos. Baudžiavos laikais dvaruose R. buvo vienas iš skubos darbų („gvoltų"), į kuriuos turėjo eiti visa šeima, išskyrus senius ir vaikus. Vėlesniais laikais buožių ir dvarininkų rugius, be talkininkų, piovė samdyti padieniai darbininkai arba valstiečiai, atidirbantys už skolas. Per R. talką piovėjai lenktyniaudavo. Pirmąjį barą nuvarydavo geriausias piovėjas ar piovėja. Rišėjai atsilikti nuo savo piovėjo buvo didelė negarbė. Daug kur buvo paprotys per rugiapiūtę atėjusį į lauką šeimininką ar šiaip pašalinį žmogų surišti šiaudų grįžte ir pakilnoti.

Nupiauti rugiai buvo statomi į gubas. Jos minimos jau XIII a. rašytiniuose šaltiniuose. Užnemunėje jos buvo vadinamos rikėmis, šlitėmis, Žemaitijoje — kupelėmis, manduliais, vid. ir p. Lietuvoje — mendeliais, r. Aukštaitijoje — kopkomis. Į gubą buvo sustatoma po 7—30 pėdų. XX a. pr. į gubą dažniausiai buvo statoma po 10 pėdų; pirmiausia pastatomas 1 pėdas su žemyn nulenktomis varpomis, aplink jį sustatomi 8 pėdai, o dešimtuoju (sulenktu ar apžiodomu) pridengiama guba. Esant geram orui, dešimtasis pėdas buvo paliekamas šalia gubos; tik užėjus lietui, guba buvo apdengiama. Užnemuniečiai gubas statydavo pailgas, panašias į stogo šelmenį. Vid. Lietuvoje ir Žemaitijoje iš pradžių buvo surišama 3—4 pėdų „boba", aplink kurią ratu sustatoma ligi 20 pėdų. Gubos buvo rikiuojamos eilėmis, tarp kurių, kraunant vežimus, buvo galima važiuoti. Paskutinę gubą buvo stengiamasi pastatyti didelę, pilną, kad kitais metais rugiai gerai užderėtų.

Paskutinė R. diena Aukštaitijoje vadinama pabaigtuvėmis, nuobaigomis, Dzūkijoje — paginomis, Žemaitijoje — nuobaigais, nubaigais (ž. *Pabaigtuvės*).

Nupiauti rugiai po kelių dienų buvo vežami į klojimą. Užnemunėje ir Žemaitijoje rugiai buvo vežami poriniais ratais, r. ir p. r. Lietuvoje — vienkinkiais. Aukštaitijoje dažniausiai jie buvo vežami uorėmis — spec. ratais su aukštomis gardimis (ž. *Ratai*). Į ratų dugną buvo įtiesiama paklodė išbirusiems grūdams surinkti. Kraunant vežimą, vyras paprastai padavinėdavo pėdus, o moteris ar paauglys juos mindavo. Į vienkinkius ratus sutilpdavo apie 140 pėdų, o į porinius — apie 180. Prieš vežant rugius, klojimas buvo išvalomas, iškaišomas pelyno šakomis rugiams nuo kenkėjų apsaugoti. Po to iš namų buvo atnešamas pirmasis pėdas — „svečias", pastatomas į kampą, o ant jo kraunamas pirmasis rugių vežimas. R. ir p. Lietuvoje su pirmu rugių vežimu reikėdavo pervažiuoti per paklotą prie klojimo durų staltiesę, rankšluostį ar paklodę. Apie Biržus ir Zarasus pirmas rugių vežimas dar XIX a. pab. buvo pasitinkamas su duona ir druska. Kai kur š. Lietuvoje ir Klaipėdos krašte paskutinis vežimas buvo išpuošiamas gėlėmis, o Aukštaitijoje — kraunamas pilnas, kad kitais metais būtų pilnas klojimas.

Svarbią vietą R. papročiuose užima R. dainos. Jos buvo dainuojamos, einant rugių piauti, piaunant, grįžtant namo, talkų metu. Dainuodavo dažniausiai moterys. R. dainose poetizuojamas rugelis žiemkentėlis, brangus grūdelis, raginama greičiau baigti piauti rugių barelį, kreipiamasi į saulutę, kad ji greičiau nusileistų, apdainuojamas darbo sunkumas.

Kolūkiuose rugiai kertami mašinomis, kombainais, todėl daugelis buvusių R. papročių išnyko.

Ž. Rugiai 1, Sambaris, Žemės ūkio mašinos ir padargai.

Lit.: **J. Petrulis**, Rugiapiūtės papročiai. — „Mūsų tautosaka", t. 8, 1934; **P. Dundulienė**, Rugiapiūtės pabaigtuvės Lietuvoje.—„Istorija", t. 1, V., 1958; **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

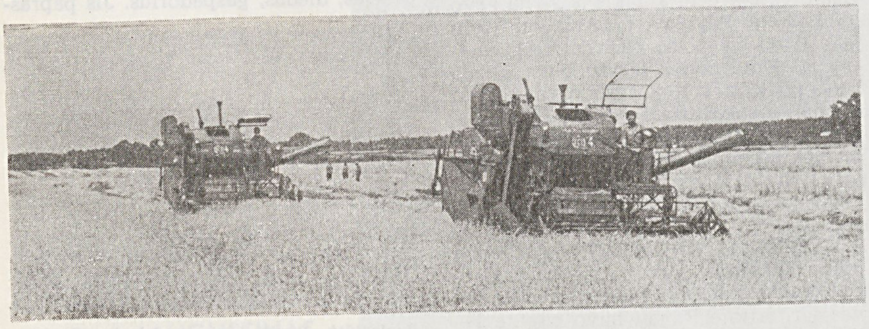

Rugiapiūtė kolūkyje (Šakių rj.)

RUGIĒNIS Justas [g. 1909.III.28 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs teisininkas (1969). Kilęs iš darbininkų. 1926 Vilkaviškyje įstojo į LKJS. 1927—28 LKJS Vilkaviškio rj. k-to narys. Už komunistinės lit-ros gabenimą iš Vokietijos į Lietuvą 1928 suimtas; iki 1930 kalėjo Marijampolėje, Vilkaviškyje, Alytuje ir Kaune. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1930—1931 LKJS Kauno rj. komiteto sekretorius, LKJS CK narys. Už rev. veiklą 1931 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. 1938 kooptuotas į LKP Kauno aps. k-tą. 1938—40 kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—49 dirbo Lietuvos TSR Vidaus reikalų liaudies komisariato sistemoje. 1949—57 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. 1955 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. 1957—66 Religinių kultų tarybos įgaliotinis prie Lietuvos TSR MT, nuo 1966 Religijų reikalų tarybos prie TSRS MT įgaliotinis Lietuvos TSR. Bendradarbiavo (daugiausia pogrindžio metais) „Balse", „Tiesoje", „Darbininkų jaunime", polit. kalinių rankraštiniuose žurnaluose „Kovotojas", „Kolektyvistas" (slap. Kūjis, Piautuvas, Vladas, Kibirkštis), JAV lietuvių laikraščiuose „Laisvė", „Vilnis".

RUGIĒNIUS Juozas [g. 1925.I.5 Rokuose (Kauno rj.)] — gydytojas kardiologas, medicinos mokslų daktaras (1970). 1950 baigęs Kauno un-tą, dirbo Jurbarko ir Skuodo ligoninėse. 1959—64 Eksperimentinės medicinos instituto mokslinis bendradarbis. 1963 apgynė mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1964 dirba pedagoginį darbą Vilniaus un-te: iki 1967 vidaus ligų propedeutikos, nuo 1967 hospitalinės terapijos katedroje. Nuo 1966 docentas. Daktaro disertacijoje išnagrinėjo platinos-vandenilio metodo taikymą, kompleksiškai tiriant sergančiuosius įgimtomis širdies ydomis. Sukonstravo širdies mikrozondą su plati-

nos elektrodais, sukūrė įgimtos širdies ydos dydžio nustatymo metodiką ir naują širdies zondavimo būdą (autorinės teisės 1968). Paskelbė moksl. straipsnių vektokardiografijos, širdies ydų, reumato diagnostikos, ultragarsinės kardiografijos, hemodinamikos ir kitais kardiologijos klausimais.

RUGINIENĖ Emilija [1900.XII Gintališkėje (Plungės rj.) — 1941.VII Salantuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš kumečių. Iki 1940 kumetė. Nuo 1935 Komunistų partijos narė; priklausė Gintališkės part. kuopelei. Hitlerininkų nužudyta.

RUGINIS Stasys [1905.XII Gintališkėje (Plungės rj.) — 1941.VII Salantuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iki 1940 kumetis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys; priklausė Gintališkės part. kuopelei. 1940—1941 Platelių (Plungės rj.) vls. vykdomojo komiteto pirmininkas. Hitlerininkų nužudytas.

RUGYS Juozas [1858.V.23 Rūgiuose (Šakių rj.) — 1919.IX.16 Švėkšnoje (Šilutės rj.)] — liberalinis visuomenės veikėjas, gydytojas. 1885 baigė Maskvos un-tą. Studijuodamas dalyvavo slaptoje Maskvos liet. studentų d-joje. Įsikūręs Švėkšnoje, bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke", šiuos laikraščius platino ir rėmė materialiai. 1904 dalyvavo Rusijos—Japonijos kare. 1905—07 revoliucijos metu padėjo daugeliui caro persekiojamų kovotojų pabėgti į užsienį. Rūpinosi liaudies švietimu, organizavo kaimuose skaityklas. 1911 įsteigė d-ją „Artojas", kuri supirkinėjo dvarų žemes ir jas pardavinėjo valstiečiams.

RUGYTĖ Elvyra [g. 1931.VII.30 Kamajuose (Rokiškio rj.)] — dailininkė. 1949—1953 Kamajų vid. m-los mokytoja. 1959 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to dailiosios tekstilės f-tą. Nuo 1959 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1960 kūrinius eksponavo Varšuvoje, liet. dailės parodoje, 1966 — Bulgarijoje ir VDR. Nuo 1960 Lietuvos TSR Dailės muziejaus dailininkė restauratorė. 1961—62 stažavo Maskvoje, Centrinėse Grabario dailės restauracinėse dirbtuvėse (1964 įgijo I kategorijos tapybos restauratorės kvalifikaciją). Restauravo daug įv. epochų ir įv. tautų tapybos kūrinių. Savitai interpretuodama liet. liaudies meno tradicijas, sukūrė darnios kompozicijos, raiškaus kolorito kilimų ir kitų tekstilės dirbinių.

Kūriniai: kilimas (1960), austinis dekoratyvinis kilimas „Eglė" (1965), sieninis kilimas (1967), kilimai „Vingeliai" (1967), „Langučiai" (1968), ir kt.

Lit.: Kūriniai, restauruoti Dailės muziejaus restauracinėse dirbtuvėse, [parodos katalogas su P. Gudyno įvadiniu straipsniu], V., 1968.

„RUGŪČIAI" — liaudies šokis. Atsiradęs Užnemunėje, Prienų apylinkėse. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitas. Šokėjai vaizduodavo rugių kirtimą, rinkimą, dalgių galandimą, gubų statymą. 1938 E. Ambrazevičienė „R." pritaikė scenai.

Lit.: J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 1, K., 1948.

RUIBYS Stasys [g. 1927.I.18 Marijampolėje] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1966). 1952 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1957 dirbo Alytaus rj. ligoninėje. 1957—67 Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-to biochem. laboratorijos moksl. bendradarbis. Nuo 1967 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių reumatinių susirgimų diagnostikos ir gydymo klausimais.

RUIGIAI — kaimas Klaipėdos rj., Vėžaičių apyl., 6 km į š. v. nuo Veiviržėnų. 154 gyv. (1970). Per kaimą teka Aisė (Veiviržo intakas) su intaku Tverupiu. Yra pr. m-la (nuo 1923). 1959 buvo 207 gyv.

RUIGYS (Ruhig) Pilypas [1675.III.31 Katinavoje (Rytų Prūsija, Stalupėnų aps.) — 1749.IV.6 Valtarkiemyje (Rytų Prūsija, Gumbinės aps.)] — lietuvių kalbos tyrinėtojas, žodynininkas. Nuo 1692 studijavo Karaliaučiaus un-te. Kurį laiką gyveno Kaune. Nuo 1708 visą gyvenimą buvo Valtarkiemio lietuvių evangelikų kunigu. Su kitais parengė religinių raštų lietuvių k.: „Naująjį testamentą" (1727), Biblijos vertimą (1735), giesmyną (1732) ir kt. Giesmyne yra 11 jo verstų giesmių ir 1 originali. Svarbiausi R. darbai — „Lietuvių kalbos tyrinėjimas" (par. 1708 lot. kalba, išl. 1745 vok. kalba) ir „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" (1747). R. palaikė M. Merliną, reikalavusį gryninti literatūrinę liet. kalbą ir ją ugdyti, remiantis gyvąja liaudies kalba bei tautosaka. Entuziastingu eilėraščiu sveikino pirmosios pasaulietinio turinio knygelės liet. kalba (J. Šulco „Ezopo pasakėčios", 1706) pasirodymą. „Lietuvių kalbos tyrinėjime" aiškindamas liet. kalbos kilmę, liet. kalbos žodžius gretino su kitų kalbų žodžiais. Neprieštaraudamas daugelio nuomonei, kad liet. kalbos motina ar sesuo esanti kažkuri slavų kalba, R. liet. kalbos senele laikė graikų kalbą. Šitai įrodinėdamas, R. sugretino apie 400 graikiškų žodžių su lietuviškais. Tokiu būdu jis tęsė J. Partacijaus ir iš dalies M. Pretorijaus tradiciją. R. pabrėžė liet. kalbos savarankiškumą, savitumą. Būdingomis jos savybėmis laikė žodingumą, iš gr. kalbos paveldėtą grakštumą, melodingumą. Šioms savybėms pailiustruoti panaudojo tautosaką — pirmą kartą išspausdino 3 liaudies dainas („Anksti rytą rytužį", „Aš turėjau žirgužėlį", „Aš atsisakiau savo močiutei"), be to, priežodžių, patarlių, mįslių, posakių. R. paskelbtomis liaudies dainomis susidomėjo vok. rašytojai G. Lesingas ir J. Herderis. J. Getė vieną iš jų („Aš atsisakiau savo močiutei") panaudojo dramoje „Žvejė". Rengdamas „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną", R. panaudojo K. Širvydo, V. Hako žodynus ir savo paties, E. Dicelijaus ir kitų surinktą gyvosios kalbos medžiagą. Žodyne, be žodžių vertimų, jų reikšmės ir vartojimo paaiškinimų, kartais duodama ir frazeologinių pavyzdžių, kurių dalis yra priežodžiai. R. kalbiniai darbai suvaidino reikšmingą vaidmenį kovoje dėl liet. kalbos teisių, sudarė palankią jai atmosferą, buvo atrama vėlesniems rašytojams. Daugiausia Ruigiu rėmėsi K. Milkus savo žodyne (1800), A. Krauzė veikale „Lietuva ir jos gyventojai" („Litauen und dessen Bewohner", 1834), K. Bogušas studijoje „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę" („O początkach narodu i języka litewskiego", 1808).

Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg. Königsberg, druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745.

Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjimo" (1745) titulinis puslapis

Ršt.: Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften, Königsberg, 1745 [faktiškai 1747]; Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Lexikon, Königsberg, 1747.

Lit.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII amžiuje, parengė J. Lebedys, V., 1956; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

RUIGYS (Ruhig) Povilas Fridrichas [apie 1725 Valtarkiemyje (R. Prūsija, Gumbinės aps.) — po 1781 Karaliaučiuje] — kalbininkas, lietuvių kalbos mokytojas. Liet. kalbos tyrinėtojo Pilypo Ruigio sūnus. Nuo 1740 studijavo Karaliaučiaus un-te, paskui kelerius metus buvo to un-to liet. kalbos seminaro docentas. Vėliau apsigyveno Latvijoje pas brolį, protestantų dvasininką. Susirgęs psichine liga, buvo grąžintas į Karaliaučių ir iki mirties laikomas ligoninėje. R., tėvo pavestas, išleido „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenis" („Anfangsgründe einer litauischen Grammatik", 1747), skirtus pirmiausia studentams, būsimiesiems dvasininkams. Šiame veikale R. panaudojo D. Kleino, Sapūno-Šulco, V. Hako gramatikas, savo 5 metų darbo liet. kalbos seminare patirtį. R. iškėlė aikštėn bevardę būdvardžių gimi-

nę, įtraukė į asmenavimo paradigmas būtąjį dažninį laiką. Pavyzdžiams panaudojo priežodžių bei posakių. Gramatiką peržiūrėjo R. tėvas, F. Tiška ir kiti. Vėliau R. gramatika rėmėsi K. Milkus, rengdamas savąją liet. kalbos gramatiką (1800). R. liet. kalbos gramatika naudojosi ir K. Bogušas.

RUKAĨ — **1.** Kaimas Šilutės rj., Stoniškių apyl., 8 km į š. v. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio ir Klaipėdos—Jurbarko plento. 754 gyv. (1970). Glžk. st., girininkija, Stoniškių vid. m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka. Nuo 1912 kurį laiką Rukuose veikė „Ąžuolo" kultūrinė d-ja. 1959 kaime buvo 673 gyv.

2. Kaimas Skuodo rj., Šačių apyl., 14 km į p. r. nuo Skuodo, 6 km į r. nuo Mosėdžio; kolūkio centras. 288 gyv. (1970). Parduotuvė (nuo 1953), ryšių skyrius (nuo 1964), felčerių-akušerių punktas (nuo 1964), aštuonmetė m-la (1937—55 pradinė, 1955—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). 1935—40 Rukuose veikė LKP kuopelė. 1942 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė R. gyventojus komunistus A. Markaitį ir J. Vaškį. 1959 kaime buvo 302 gyv.

RŪKAINIAI — kaimas Vilniaus rj., 17 km į p. r. nuo Vilniaus, abipus Vilniaus—Minsko plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 560 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Rukainė (Kinės intakas). 1 km į r. nuo R. yra Rukainių miškas. Parduotuvė (nuo 1946), ryšių skyrius, ambulatorija, vid. m-la (iki 1949 pradinė, 1949—55 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1949). Ist. šaltiniuose R. minimi 1435. XVI a. pastatyta medinė bažnyčia (vėliau perstatyta). 1775 buvo 110 sodybų. XIX a. antrojoje pusėje R. — valsčiaus centras; veikė pr. m-la, pašto stotis. 1897 buvo 242 gyv., 1959 — 209.

RŪKAINIŲ MĨŠKAS — miškas Vilniaus rj., 17 km į p. r. nuo Vilniaus, abipus Vilniaus—Minsko plento. Priklauso Vilniaus miško pramonės ūkio Rukainių girininkijai. Plotas 2082 ha; medynų 1970 ha, iš jų 300 ha užsodinta 1949—1967. Reljefas mažai banguotas. Per mišką teka Kinė (Vilnios intakas) su intakais Kuosine, Rukaine, Svira, Vaičia. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai, su žvyro priemaiša. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas ir drėgnokas žaliašilis. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) 95%, eglynų 4%, beržynų, juodalksnynų, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 71%, pusbrandžiai medynai 29%. Medynų vid. amžius 32 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 111 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, voverių, tetervinų, jerubių, pasitaiko kiaunių, užklysta briedžių. Miškas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2000 kietmetrių.

1 km į v. nuo R. m. įsikūręs Rukainių kaimas. 1944 Rukainių miške buvo įsikūręs I. Černiachovskio štabas.

RŪKAS Antanas [1907.IX.10 Šiauliuose — 1967.VII.21 Čikagoje] — rašytojas. 1927 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, iki 1933 mokytojavo pr. m-lose. 1933—39 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. Lankė B. Sruogos teatro seminarą, A. Jakševičiaus dramos studiją. 1935—40 dirbo įv. laikraščių ir žurnalų redakcijose. 1940—41 teatrų inspektorius ir Meno reikalų v-bos viršininko pavaduotojas. 1941—44 Vilniaus „Vaidilos" teatro aktorius. Nuo 1926 bendradarbiavo periodinėje, daugiausia pažangiojoje, spaudoje. Parašė pjesę kaimo buities tematika „Žemė šaukia" (1937), inscenizavo V. Kudirkos „Viršininkus", Žemaitės „Petrą Kurmelį". Išleido eil. rink. „Posmai" (1938), kuriame vyrauja liet. liaudies skurdžios buities, socialinės priespaudos, kovų už laisvę motyvai, sielvartingos, graudžios intonacijos. 1940—41 bendradarbiavo taryb. spaudoje. 1944 pasitraukė į Vakarus; nuo 1949 gyveno JAV. Romane „Sužalotieji" (1958) pavaizdavo karo, socialinių santvarkų kaitos paveiktus žmones, reiškė antitaryb. idėjas. Dalyvavo JAV lietuvių teatro mėgėjų veikloje, parašė buitinės tematikos pjesę „Bubulis ir Dundulis" (1945), komediją „Vieno kiemo gyventojai" (1961), pjesę vaikams „Algis Dalgis gaidžiakojis ir gauja pabaisų" (1958), poez. knygas „Bokštai, meilė ir buitis" (1951), „Mano tautos istorija" (1966). R. poezijoje gausu nacionalistinių motyvų. R. išleido biografinę apybraižą apie J. Adomaitį-Šerną „Vienišo žmogaus gyvenimas" (1962).

RŪKĖ-DRĀVINIA (Rūķe-Draviņa) Velta [1917.I.25 Valmieroje (Latvijos TSR)] — latvių kalbininkė. 1939 baigė Rygos un-tą. Nuo 1940 Rygos un-te buvo J. Endzelyno asistentė. Parengė latvių kalbos tarmių tyrinėjimo programą. 1945 pasitraukė į Švediją. 1954—59 Stokholmo un-te studijavo slavistiką (P. Arumos mokinė). 1959 apgynė daktaro disertaciją apie latvių kalbos deminutyvus. 1948—65 dėstė baltų kalbas Lundo un-te, nuo 1965 dėsto baltų ir slavų kalbas Stokholmo un-te. Paskelbė darbų baltistikos, slavistikos ir bendrosios kalbotyros (vaikų kalbos, bilingvizmo) klausimais. Išleido F. Fortunatovo liet. kalbos fonetikos paskaitas (1961). Užsienio spaudoje recenzavo lituanistikos darbų.

Ršt.: Diminutive bei Familiennamen im Lettischen und Litauischen. — „Scando-Slavica", Bd. 2, Copenhagen, 1956; Diminutive im Lettischen, Lund, 1959; Über einige altertümliche Konstruktionen in der slavischen und baltischen Volksdichtung. — „Scando-Slavica", Bd. 7, Copenhagen, 1961; Die Expansion der russischen Buchweizenbenennungen nach Westen. — „Scando-Slavica", Bd. 10, Copenhagen, 1964; Die Untersuchungen der russischen Mundarten im Baltikum und ihre Bedeutung für die allgemeine Dialektologie. — „Scando-Slavica", Bd. 11, Copenhagen, 1965.

RŪKYKLÀ — pastatas ar patalpa mėsai ar žuviai rūkyti. Rūkyklos labiausiai išplito XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje Aukštaitijoje, vidurio Lietuvoje, Užnemunės dzūkuose. Žemaitijoje mėsa buvo rūkoma gyv. namo patalpoje — *kamine*. Rūkyklos dažniausiai įrengiamos kieme arba sodybos pakraštyje, atokiau nuo kt. trobesių. Tai pastatėliai, dažniausiai sukalti iš vertikalių lentų, didesniuose ūkiuose kartais sumūryti iš akmenų. Durys vienerios. Stogas keturšlaitis ar dvišlaitis, dengtas lentomis arba skiedromis, su angomis (čiukurais) dūmams išeiti, be lubų. R. pastogėje, apie 1,5 m aukštyje, įtaisytos horizontalios kartys mėsai ar žuviai kabinti.

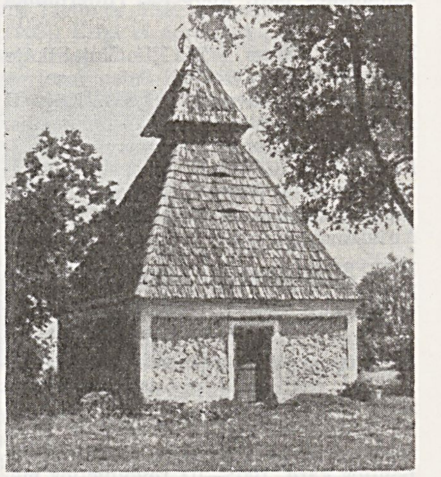

Rūkykla (buvusiame Pagojo dvare, Kėdainių rj.)

2—3 m prieš R., ant žemės, įrengta ugniavietė, uždaru kanalu (grioveliu) sujungta su rūkykla. Ugniavietėje pakūrus kadagius, dūmai eina kanalu į R. ir pakeliui atvėsta (šalti dūmai mėsai rūkyti geriausiai tinka). Išrūkyta mėsa laikoma klėtyje, ant gyv. namų aukšto arba tam tikslui skirtoje kamaroje — rūkinėje. Stambesniųjų vidurio Lietuvos valstiečių namuose tokios kamaros kartais buvo naudojamos ir mėsai rūkyti. Ji buvo rūkoma ir gyv. namų kaminuose, pirtyse.

Lit.: J. Baršauskas [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968 [p. 75—76].

RUKLÀ — kaimas Jonavos rj., Dumsių apyl., 9 km į p. r. nuo Jonavos, Neries kair. krante, prie kelio į Kaišiadoris. 133 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1924 įkurta pradinė). 1940.VI.6 streikavo R. dvaro darbininkai. 1959 kaime buvo 485 gyv.

RUKLIAĨ — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 12 km į š. r. nuo Utenos, 4 km į š. v. nuo Kauno—Zarasų plento; kolūkio centras. 132 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Giedrio ež. Yra pr. m-la (nuo 1935). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 12 žmonių. 1959 buvo 150 gyv.

RŪKŠTỸS — ežeras Ignalinos rj., 3 km į r. nuo Dūkšto, prie kelio į Rimšę. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 940 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 2050 m. P. krantas žemas, pelkėtas, kiti aukštesni. Per R. teka upelis į Dūkšto ež. V. pakrantėje įsikūręs

Bikėnų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

RUKÙIŽA Antanas [g. 1887.XI.3 Sriubiuose (dab. Lioliai, Kėdainių rj.)] — miškininkas. 1913 baigęs Peterburgo Miškų in-tą, iki 1918 Rusijoje dirbo miškininku, vadovavo miškų melioracijos darbams. 1918—22 dirbo Panevėžio miškų urėdu, dėstė Panevėžio miškininkų kursuose. 1922—27 Dotnuvos ž. ū. technikumo direktorius. Kartu 1924—26 Ž. ū. akademijos prorektorius, 1924—27 miškininkystės katedros vedėjas. 1927—1936 Alytaus miškų urėdas revizorius ir Alytaus aukštesniosios miškų m-los direktorius. Be to, 1934—36 vadovavo Dzūkų kraštotyros d-jai ir Dzūkų muziejui (Alytuje). 1936—40 Miškų dep. direktorius. Paskelbė straipsnių apie Lietuvos miškų ūkio tvarkymą, durpynų eksploatavimą. Priklausė įv. nacionalistinėms org-joms. 1944 pasitraukė į Vokietiją, 1949 persikėlė į JAV. Dalyvavo burž. nacionalistų antitaryb. veikloje.

RUKUĨŽIAI — kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 6 km į r. nuo Žagarės, 3 km į p. nuo Latvijos TSR sienos. 158 gyv. (1970). Per kaimą teka Švėtelė (Vilkijos intakas). Aštuonmetė m-la (1929—54 pradinė, 1954—62 septynmetė). Kaimo apylinkėse yra apardytas VI—XVI a. kapinynas. Rasta žalvarinių antkaklių, kryžinių ir ratelinių smeigtų, segių, žiedų, apyrankių, auskaras, geležinių įmovinių bei pentinių siauraašmenių kirvių, ietigalių, skiltuvas, galąstuvų, verpstelis, sidabrinių antkaklių plonėjančiais ir storėjančiais galais. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 209 gyv.

RÙLIS Zenonas [g. 1932.I.1 Dapšionyse (Radviliškio rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1966). 1956 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo to un-to TSKP istorijos katedros dėstytoju. Nuo 1968 Vilniaus un-to Kauno vakarinio f-to marksizmo-leninizmo katedros vedėjas, docentas. Nuo 1957 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie Komunistų partijos vaidmenį komunizmo išplėstinio kūrimo laikotarpiu, apie lenininius part. valst. kontrolės principus.

RULĨŠKĖS-VITÃLIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Švenčionių rj., 7 km į r. nuo Švenčionių, Baltarusijos TSR pasienyje. Priklauso Švenčionėlių miško pramonės ūkio Švenčionių girininkijai. Plotas 1050 ha; medynų 637 ha. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš v. į r. Jį sudaro Ruliškės (653 ha), Vitališkių (170 ha), Gavaitiškės (91 ha), Cibulskų (dar vad. Diskaučiznos mišku; 77 ha) ir Vygarių (59 ha) miškai. Reljefas lygumінis. Tarp Vygarių ir Ruliškių miškų teka Svyla (Birvėtos intakas). Masyvo r. dalyje, Ruliškių miške, yra *Alių* pelkė. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vietomis gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Medynai savaiminės kilmės. Drebulynų yra 41%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) 32%, beržynų 15%, juodalksnynų 9%, pušynų 3%. Jaunuolynai sudaro 25%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji 26%, brandieji ir perbrendusieji 24%. Medynų vid. amžius 28 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 123 ktm/ha, vid. prieauga 4,4 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, usūrinių šunų, yra briedžių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 2000 ktm. Masyvo pakraštyje įsikūrę Cibulskų ir Ruliškių kaimai.

RULKÓVSKIS Stanislavas [Švenčionyse — 1916.XI.14 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, vienas pirmųjų Lietuvos socialdemokratų. Darbininkas odininkas. Tarp 1890 ir 1895 įsijungė į socialdemokratų judėjimą. Nesutikdamas su LSDP programos separatistiniais reikalavimais, 1896 pasitraukė iš LSDP ir įstojo į Lietuvos Darbininkų s-gą. Vykstant Vilniuje 1897 masiniams streikams, jo iniciatyva buvo sukurta odininkų profs-ga. 1897 įkalintas, 1899 pr. ištremtas 5 metams į Sibirą. 1904 grįžęs įstojo į RSDDP Vilniaus grupę, vėliau buvo RSDDP Vilniaus k-to narys, bolševikas. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje Vilniuje; buvo RSDDP Vilniaus miesto I rajono k-to, kuris vadovavo odininkams, narys, vienas odininkų streikų vadovų, Vilniaus odininkų profs-gos organizatorius, jos v-bos pirmininkas. 1908 ištremtas į Viatkos guberniją. 1913 grįžęs į Vilnių, vėl dalyvavo darbininkų judėjime, buvo odininkų profs-gos v-bos sekretorius, Darbininkų kultūros s-gos v-bos narys.

RÙMBONYS — kaimas Alytaus rj., Dubėnų apyl., 8 km į š. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante. 29 gyv. (1970). Į p. nuo kaimo, prie Nemuno ir Pilupio santakos, yra piliakalnis.

Rumbonių piliakalnis

Piliakalnio aikštelė ovali, 14 m ilgio, 9 m pločio. Piliakalnis sutvirtintas dviem pylimais: vienu (4,5 m aukščio) iš p. v., kitu (3,5 m) iš š. r. Į r. ir p. r. nuo piliakalnio rasta sen. gyvenvietės liekanų: lipdytinės (brūkšniuotosios bei grublėtosios) ir žiestosios keramikos. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

1742 Rumbonyse pastatyta medinė bažnyčia ir varpinė. XVIII a. pab. veikė pr. m-la (1782 joje mokėsi 4 mokiniai). 1923 R. dvare buvo 90 gyv., R. kaime — 26. 1944.VII.15 ties Rumbonimis mūšyje su hitlerininkais pasižymėjo eilinis A. Tichonenka. Už tai 1945 jam po mirties suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 kaime buvo 17 gyv.

RUMBÓVIČIUS (Rumbowicz) Hipolitas [1798—1838] — matematikas, architektas. 1817 filos. magistro laipsniu baigė Vilniaus un-tą. 1821—32 Vilniaus un-te dėstė braižomąją geometriją, geod. ir archit. braižybą, išleido 4 braižybos vadovėlius studentams ir vid. m-lų moksleiviams. Nuo 1832 Bialistoko architektas.

RUMOKAĨ — bandymų stoties gyvenvietė Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 9 km į š. nuo Vilkaviškio. 134 gyv. (1970). Yra bandymų stotis (nuo 1927), tirianti agrotechniką Sūduvos lygumų dirvožemiuose, parduotuvė, vaikų darželis (nuo 1964), biblioteka (nuo 1950). Ist. šaltiniuose R. minimi 1744. XIX a. pab.— XX a. pr. buvo R. kaimas ir R. dvaras. 1905.VI streikavo R. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti atlyginimą; streiką laimėjo. 1959 buvo 25 gyv.

RÙMPIS Jurgis [g. 1902.XII.2 Vienžindžiuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mokydamasis Šiaulių suaugusiųjų g-joje, nuo 1926 priklausė legaliam marksistų būreliui, padėjo jam leisti hektografuotą laikr. „Pirmieji žingsniai". 1927 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1928 Šiauliuose suimtas ir 1929 nuteistas 4½ metų kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Kaune, Ukmergėje. 1933 paleistas iš kalėjimo, dirbo ž. ū. darbininku. 1937—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. Nuo 1937 tarnautojas Kaune, Vilniuje.

RÙMPIŠKĖNAI — kaimas Rokiškio rj., Kazliškio apyl., 6 km į p. r. nuo Pandėlio. 110 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu eina Rokiškio—Pandėlio kelias. Iš p. prie kaimo prieina Rumpiškėnų pelkė. Yra parduotuvė. 1959 buvo 97 gyventojai.

RÙMPIŠKĖNŲ PĖLKĖ — pelkė Rokiškio rj., 4 km į p. r. nuo Pandėlio. Plotas 174 ha (pramoninis 132 ha). Pelkę maitina krituliai ir gruntiniai vandenys. Per š. dalį teka Apaščia (Nemunėlio intakas). R. p.— plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,5 m, vid. 1,96 m. Vyrauja plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 10,7%. Durpės kasamos kurui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 2,6 mln. m^3. Iki 1970 pr. iškasta 13%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Šiaurės rytuose prie R. p. įsikūręs Rumpiškėnų kaimas.

RÙMŠA Jeronimas [1863—1911 Mataičiuose (Klaipėdos rj.)] — liaudies skulptorius. Baigė Švėkšnos (Šilutės rj.) dvimetę m-lą. Dar jaunystėje išmoko dailidės, šaltkalvio, batsiuvio ir kitų amatų. Platino draudžiamą liet. spaudą. Iš medžio drožinėjo skulptūrėles, kiaurapjūves verpstes. Jo kūriniai plito Veiviržėnų (Klaipėdos rj.) apylinkėse. Apie 1904 apsigyvenęs Rietave, grojo Oginskių pučiamųjų orkestre, dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. R. kūrinių yra Lietuvos TSR Dailės muziejuje.

Lit.: J. Petrulis, Jeronimas Rumša.—„Kraštotyra", V., 1963.

RUMŠAĨ — kaimas Šilutės rj., Juknaičių apyl., 8 km į r. nuo Šilutės. 167 gyv. (1970). Š. r. pakraščiu teka Šyša (Atmatos intakas). Parduotuvė, pr. m-la (įst. 1825). 1968 prie R. prijungtas Rebzdžių kaimas. 1959 buvo 176 gyv.

RUM̃ŠAS Petras [g. 1921.XI.2 Paulaičiuose (Šilutės rj.)] — matematikas. 1954 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių matematikos dėstymo klausimais. Vadovėlio „Trumpas aukštosios matematikos kursas" (1963) bendraautoris.

RUM̃ŠIŠKĖS — miestelis Kaišiadorių rj., 16 km į v. nuo Kaišiadorių, prie Vilniaus—Kauno plento; apylinkės ir kolūkio centras. 1959 buvo 446 gyv., 1970 — 922. Miestelis stovi Kauno marių krante, prie Rumšiškių miško. Gatvių tinklas stačiakampis. Gyv. namai daugiausia tipiniai, vienabučiai. Miestelis pastatytas pagal Ž. ū. statybos projektavimo in-to projektą. Keliai jungia R. su Pravieniškėmis, Žiežmariais. Mariomis vasarą į Kauną kursuoja motorlaiviai. Yra ryšių skyrius, ambulatorija, vaistinė, kultūros namai (nuo 1957) biblioteka (nuo 1945), vid. m-la, vaikų darželis-lopšelis (nuo 1961). Bažnyčia (past. 1859—60) ir 3 aukštų medinė varpinė — resp. reikšmės archit-ros paminklai. Netoli Rumšiškių 1966 pradėtas kurti Lietuvos TSR Liaudies buities muziejus. Prie R., Pravienos deš. krante, 1957 tyrinėtos piliakalnio liekanos. Rasta I t-mečiui būdingos keramikos; radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). R. apylinkėse rasta senkapių (tos vietos dabar apsemtos marių).

1953 kasinėta 21 degintinio XIII—XIV a. kapo liekanos. 1961—63 ištirta 5 degintiniai ir 255 griautiniai XIV a. pab.—XVI a. kapai. Degintinių kapų duobės apie 0,5 m gylio, iki 0,8 m skersmens; jų dugne rasta sudegusių žmonių kaulų ir įv. daiktų: kirvių, ietigalių, peilių, skiltuvų, žalvarinių papuošalų. Nesudeginti mirusieji palaidoti mediniuose karstuose, dažniausiai galvomis į vakarus. Kapų gylis — iki 1,45 m (nuo dabartinio žemės paviršiaus). Vyrų kapuose rasta kirvių, ietigalių, skiltuvų; moterų — verpstukų, adatinių, pasaginių ir apskritų plokštelinių segių, karolių. Peilių, piniginių su Kęstučio, Vytauto, Aleksandro laikais kaldintomis monetomis, molinių puodų, paukščių kaulų, žiedų, diržų rasta ir vyrų, ir moterų, o kartais ir vaikų kapuose. Puošnesnius diržus, dažnai apkaltus žalvariu, nešioję moterys ir vaikai, o dailias, žalvariu puoštas pinigines — vyrai. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Ist. šaltiniuose R. minimos XIV amžiuje. 1381 ir 1385 R. nusiaubė kryžiuočiai. R. kaimas minimas Jogailos 1387 rašte Skirgailai. XIV a. pab. ar XV a. pr. pastatyta bažnyčia. 1508 ist. šaltiniuose minimas R. valsčius, 1557 — R. miestelis ir karališkasis valsčius. Ketverių metų seimas 1791 suteikė Rumšiškėms Magdeburgo teises ir herbą. XVIII a. Rumšiškėse veikė parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 2 šlėktų, 6 miestelėnų ir valstiečių vaikai, 1781 — 11 šlėktų, 5 miestelėnų ir 2 valstiečių vaikai; 1804 m-loje buvo 11 mokinių, 1811 — 43 berniukai ir 8 mergaitės. XIX a. vid. veikė valsčių raštininkų m-la (joje 1851—53 mokėsi poetas A. Baranauskas); 1853 m-lą lankė 28 mokiniai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje R. buvo valsčiaus centras. XIX a. jose vyko turgūs ir prekymečiai, buvo vandens malūnas, sandėlių. 1833 miestelyje buvo 368 gyv., 1859 — 89 namai, 969 gyv., 1897 — 1180 gyv. 1923 buvo 1010 gyv. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—42 sušaudė apie 400 R. gyventojų. D. Tėvynės karo metais R. apylinkėse veikė partizanų būrys „Už Tarybų Lietuvą". 1944.VII.20 kautynėse su vok. faš. kariuomene prie R. pasižymėjo seržantas A. Jeršovas, eiliniai S. Fenka ir P. Jakovlevas; už tai jiems 1945 suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai. Beveik visas miestelis sudegė. Po karo jis buvo atstatytas. Iki 1958 R. buvo išsidėsčiusios Nemuno deš. kranto apatinėje terasoje; miestelio plano struktūra buvo radialinė. Statant Kauno hidroelektrinę, 1958—59 iš numatyto užtvindyti Nemuno slėnio miestelis buvo perkeltas apie 2 km į š. r. nuo buv. vietos. Naujojoje vietoje buvo pastatyta vid. m-la, kultūros namai, vaikų darželis-lopšelis, parduotuvės, daugiau kaip 100 gyv. namų, nutiesta 13 gatvių, kurių bendras ilgis 8 km, iš jų 3,9 km asfaltuotų (1968).

Rumšiškių bažnyčia ir varpinė 1968

Rumšiškės 1968

RUMŠIŠKIŲ-GAIŽIŪNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Jonavos ir Kaišiadorių rj., 15 km į r. nuo Kauno. Plotas 29 000 ha; iš jų 10 500 ha priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Būdų, Gegužinės, Kertupio, Livintų, Pravieniškių ir Rumšiškių girininkijoms, 5000 ha — Jonavos miškų ūkio Dumsių ir Užusalių girininkijoms, likusioji dalis — kt. žinyboms. Masyvas apie 17 km ištįsęs iš v. į r. Pietuose siekia Kauno marių krantus, šiaurės rytuose — Nerį. Jo p. dalį kerta Vilniaus—Kauno, š. r.— Kaišiadorių—Jonavos geležinkelis, š. v. pakraščiu eina Kauno—Jonavos glžk. Masyvo pakraščiai labai vingiuoti; į miškus giliai įsiterpia kolūkių bei taryb. ūkių dirbami laukai ir kaimai: Beištrakiai, Būdos (I, II, III, IV ir V), Dumsiai, Dumsiškiai, Livintai, Pravieniškės. Masyvą sudaro 15 miškų; iš jų 11 didesni kaip 500 ha:

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Beištrakių	Kaišiadorių	Būdų	591
		Livintų	905
Būdų	Jonavos	Dumsių	316
		Užusalių	1842
Būdų	Kaišiadorių	Būdų	719
Dumsių	Jonavos	Dumsių	634
Gegužinės	Kaišiadorių	Gegužinės	507
	Valstybinio žemės fondo		1860
Kertupio	Kaišiadorių	Kertupio	966
Pravieniškių	Jonavos	Užusalių	516
	Kaišiadorių	Kertupio	1325
		Livintų	1410
		Pravieniškių	1847
Ruklos	Valstybinio žemės fondo		529
Rumšiškių	Kaišiadorių	Rumšiškių	1580
Šilasėdų	Valstybinio žemės fondo		4573
Vadų	Jonavos	Dumsių	1722
	Kaišiadorių	Livintų	585

R.-G. m. driekiasi Nemuno ir Neries tarpuslėnio banguota lyguma, kurią dengia senovinės Neries deltos smėliai ir žvirgždai, slūgsantys ant juostuotųjų molių. Miškuose daug pelkių: *Čiuloto raistas*, Epušoto, Gyvatyno pelkės, *Juodvalkio pelkė*, Medžiolito pelkė, *Palraistis*, *Romato pelkė*, *Šlapraistis*, *Vilkų raistas*. Masyve prasideda Neries intakai — Ruklelė, Taurosta, Varpė, Laukysta, Lomena su intakais Dumse bei Romatu, Šešuva su intakais Želva, Garšu bei Pravarta; Nemuno intakai — Karčiupis ir Praviena su intakais Nizra bei Nedėja. Dirvožemiai velėniniai jauriniai bei velėniniai gliejiški, priemoliniai; yra jaurinių smėlinių ir pelkinių. Medynų yra 17 100 ha; jie daugiausia savaiminės kilmės. Pušynų yra 40%, beržynų 25%, eglynų 20%, juodalksnynų 9%, drebulynų 3%, ąžuolynų, uosynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 12%, brandieji ir perbrendusieji 10%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas II,2, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 132 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, upeliuose — bebrų. 60% masyvo sudaro apsauginiai miškai palei Nerį, Kauno marias, kelius, geležinkelius ir Kauno miesto žaliosios zonos miškai; likusioji dalis yra eksploatacinė. Per metus iškertama apie 50 000 ktm. Miškai palei Kauno marias labai mėgstami poilsiautojų; vasarą juose veikia pionierių stovyklos.

RUMŪNŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Rum. rašytojų kūrinius imta gausiau versti į liet. kalbą taryb. metais. Liet. kalba išleista M. Sadovianaus (1880—1961) „Apsakymai" (1951, v. A. Saulynas), apys. „Mitria Kokoras" (1952), J. Slavičiaus (1848—1925) apysakų rink. „Laimingas malūnas" (1958, v.

P. Simonaitis), H. Zinkės karinė nuotykių apys. „Objektas 112" (1958, v. A. Kubilienė) ir autobiografinė apys. „Fronto dienoraštis" (1965, v. J. Būtėnas), D. Kelineskaus rom. „Otilijos paslaptis" (1962, v. T. Rostovaitė), A. Štefaneskaus apys. „Nelakstyk vienas per lietų" (1962, v. V. Radaitis), F. Muntianaus (g. 1924) rom. „Statulos niekada nesijuokia" (1964, v. J. Vaišnoras), D. Stenojaus (1893—1956) apys. „Vienuolyno viršininkė" (1966, v. R. Klimovičienė), T. Konstantino (g. 1910) nuotykių apys. „Žvaigždė nukris vidurnaktį" (1967, v. P. Velička), D. Popeskaus (g. 1935) kūrinių rink. „Baltas lietus" (1968, v. J. Jasinevičius), kurį sudaro apys. „Baltas lietus" ir 7 apsakymai, N. Brebano rom. „Frančiska" (1970, v. J. Vaišnoras). Liet. kalba pasirodė rum. dramaturgų kūrinių: L. Brukšteino drama „Nemigo naktis" (1963), V. Stojaneskaus komedija „Meilės laiškai" (1964). Išėjo keletas rum. rašytojų kūrinių vaikams: M. Sadovianaus apys. „Gėlių sala" (1956, v. P. Česnulevičiūtė) ir „Stebuklingoji giria" (1962, v. A. Andriuškevičius), V. Vintaus apys. „Kas tas Nicė Penicė?" (1962, v. R. Kaniavienė), O. Panku-Jašo apys. „Didysis mūšis prie mažojo tvenkinio" (1962, v. L. Starevičiūtė), V. Kiriako kn. „Penki kapitonai ir raketa" (1963, v. A. Andriuškevičius), J. Joneskaus apys. „Krištolinis žmogeliukas" (1965, v. Ž. Rukšėnaitė) ir kt. Nemaža rum. rašytojų (M. Banušo, E. Barbaus, D. Botezo, S. Juraso, M. Krišano, R. Lukos, S. Rudianaus, M. Sadovianaus ir kt.) kūrinių išspausdinta liet. periodikoje.

Liet. lit-ros kūrinių išversta į rum. kalbą. Rum. kalba išspausdinta P. Cvirkos apsakymų („Tėvas", „Deputatas", „Paslaptis", „Lapė karalienė"), A. Venclovos apybraiža „Marytė" (1949), A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (1955), J. Skliutausko pjesė „Jeigu tu žmogus" (1955), E. Mieželaičio poezijos kn. „Žmogus" (1964, v. G. Dumitreskus), Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1965), Žemaitės apsakymų rink. „Sučiuptas velnias" (1965).

Liet. rašytojų kūrinių paskelbta periodinėje rum. spaudoje ir kt. leidiniuose. Rinkinyje „Tarybinės poezijos antologija" (1955) yra skyrius „Lietuvių poezija", kurį sudaro L. Giros, S. Nėries ir A. Venclovos eilėraščių vertimai. Rinkinyje „Iš pasaulinės meilės poezijos" (1965) pateikta S. Nėries ir E. Mieželaičio kūrinių. Period. spaudoje išspausdinta K. Donelaičio, J. Dovydaičio, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, S. Nėries, V. Reimerio, A. Venclovos, V. Žilinskaitės ir kitų liet. rašytojų kūrinių. Liet. poezijos kūrinius verčia rum. poetai G. Taškus, M. Fortuneskus, G. Dumitreskus, A. Zerneskus ir kt. Rumunų period. spaudoje paskelbta straipsnių apie liet. lit-rą ir kai kuriuos liet. rašytojus.

RUNIÓNYS — kaimas Molėtų rj., Aluntos apyl., 3 km į š. r. nuo Aluntos, prie kelio į Uteną; kolūkio centras. 133 gyv. (1970). Iš š. v. prie kaimo prieina Kėgžlio ežeras. 1950—51 burž. nacionalistai Runionyse nužudė kolūkio pirmininkus J. Cibą ir V. Utkiną. 1959 buvo 103 gyv.

RUÑKELIAI. Lietuvoje auginami cukriniai ir puscukriniai R. *(Beta vulgaris* subsp. *esculenta* var. *altissima),* pašariniai, arba paprastieji, R. *(B. vulgaris* subsp. *esculenta),* burokėliai, arba cvikliai *(B. vulgaris* subsp. *esculenta* var. *rubra),* ir cvikliniai R., arba mangoldai *(B. vulgaris* subsp. *cicla).* **Cukriniai R.** daugiausia auginami cukraus gamybai. 1969 tam tikslui jų auginta 24 400 ha. Vid. derlingumas (1969) 194 cnt/ha; Kapsuko rj. Salomėjos Nėries kolūkis iš 55 ha gavo po 556 cnt. Pagal pasėlių plotą jie užima pirmąją vietą iš visų R. Plačiau auginami nuo XX a. ketvirtojo d-mečio pradžios (ž. *Cukriniai runkeliai*). Pašariniai, rečiau puscukriniai R., o kartais (nuo 1960) ir nedidelė dalis cukrinių R. auginama sultingajam pašarui (1969 cukrinių R. pašarui auginta 3700 ha). **Pašarinių R.** auginama mažiau kaip cukrinių. Jų rajonuotos (1969) Lietuvoje veislės — Dotnuvos Bares, Ekendorfo geltonieji. Geri jų priešsėliai — žiemkenčiai, bulvės, dobilienose augę vasariniai javai. Visuom. sektoriaus ūkių nusausintose žemėse paprastai sėjami, nenusausintose auginami iš daigų. Gerai auginant, rūgščiose, nekalkintose priemolio ir priesmėlio dirvose gaunama apie 350 cnt/ha R.; geresnėse žemėse — iki 700 cnt/ha ir daugiau. Svarb. grybinės ligos: daigų — juodšaknė, lapų — sausasis vidurinių lapų puvinys, rudmargė, rūdelė, netikroji miltligė; lapų kenkėjai — spragės (vabalai), runkelių musės lervos, amarai, šaknų — sprakšių (vabalų) lervos. Pašariniai R. jau buvo paplitę XIX a. antrojoje pusėje. Dar mažiau auginama **puscukrinių R.** Jų rajonuota (1969) veislė — Puscukriniai baltieji. Blogomis augimo sąlygomis jie duoda daugiau kaip pusantro karto didesnį derlių negu cukriniai R. Paplito nuo XX a. ketvirtojo d-mečio. *Burokėliai* pagal pasėlių plotą daržovių tarpe užima antrąją vietą. Apie jų auginimą yra žinių jau XVI a. dvarų inventoriuose. **Cvikliniai R.** (labiausiai vertinama jų garbiniuotalapė forma) dekoratyviniais tikslais kartais auginami darželiuose.

RUNKĒVIČIUS Jonas [1902.V.18 Navininkuose (Vilkaviškio rj.) — 1966.VII.23 Vilniuje] — gydytojas ftiziatras, medicinos mokslų kandidatas (1953), Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Mokydamasis Marijampolės g-joje, palaikė ryšius su komjaunuoliais, 1922 priklausė visuomenininkų kuopelei, vėliau marksistinei „Spindulio" org-jai. Už kom. lit-ros platinimą 1924 pašalintas iš g-jos, išlaikė brandos atestato egzaminus eksternu. Studijuodamas Kauno un-te, buvo Studentų socialistų d-jos v-bos pirmininkas. Už rev. veiklą 1923—1925 kelis kartus kalintas. 1933 baigęs Kauno un-tą, iki 1937 dirbo Kaune tuberkuliozinės sanatorijos gydytoju, 1937—40 vedėju. 1939 tobulinosi Šveicarijoje. 1940—41 ir 1944—45 Alytaus tuberkuliozinės ligoninės vyriausiasis gydytojas, 1944—45 dar ir Alytaus aps. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas. Vok. faš. okupacijos metu vertėsi Alytuje gydytojo praktika, teikė materialinę ir medicininę pagalbą Alytaus aps. partizanams. Nuo 1945 dirbo ped. darbą Vilniaus un-to fakultetinės terapijos katedroje; nuo 1953 docentas. Kartu buvo Tuberkuliozės in-to organizacinio-metodinio skyriaus vedėjas. Daug nuveikė, kovodamas Lietuvoje su tuberkulioze. Paskelbė moksl. straipsnių apie plaučių tuberkuliozės profilaktiką, gydymą ir kitais ftiziatrijos klausimais.

RUNKIŨ MĨŠKAS — miškas Kapsuko rj., 5 km į š. nuo Kazlų Rūdos. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Runkių girininkijai. Plotas 1259 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis. Prie R. m. įsikūręs Runkių kaimas.

RUÕKIS Viktoras [g. 1885.III.11 Daubariškėje (Ignalinos rj.)] — dirvožemininkas ir agrochemikas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1947), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1947).

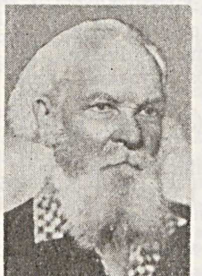

1912 baigė Odesos universitetą (chemijos specialybę), 1914 — Maskvos Žemės ūkio in-tą. Demobilizuotas iš Rusijos kariuomenės, 1919 organizavo Dotnuvos vidurinę žemės ir miškų ūkio mokyklą; iki 1920 buvo jos vedėjas, vėliau mokytojas. 1922—26 mokytojavo Dotnuvos ž. ū. technikume. 1924—41 Ž. ū. akademijos agrochemijos ir geognozijos katedros vedėjas; iki 1927 privatdocentas, 1927—31 docentas, nuo 1931 ekstraordinarinis profesorius. Ikitarybiniu laikotarpiu, studijuodamas dirvožemius, rinkdamas jų monolitus, uolienas, apkeliavo apie 10 Europos kraštų, be to, Alžyrą, Tunisą. Vok. fašistams okupavus Lietuvą, 1941 iš Ž. ū. akademijos pašalintas kaip nepatikimas faš. valdžiai. Nuo 1944 vėl dirba akademijoje; iki 1968 dirvožemio katedros vedėjas, nuo 1945 profesorius. Nuo 1952 TSKP narys. 1958—69 Visasąjunginės Dirvožemininkų d-jos Lietuvos filialo pirmininkas.

R. daugiausia tyrinėjo Lietuvos dirvožemius. 1930 paskelbė Lietuvos dirvožemių klasifikaciją pagal reljefą, mechaninę sudėtį ir drėgmės režimą. 1936 išleido p. Lietuvos dirvožemių žemėlapį. 1946—49 vadovavo dirvožemininkų agrochemikų moksl. ekspedicijai, tiriančiai Lietuvos dirvožemius. Prisidėjo prie pirmojo Lietuvos TSR dirvožemių žemėlapio (1951) išleidimo. Išleido vadovėlių, knygų ir brošiūrų chemijos, agrochemijos, dirvožemio mokslo, mineralogijos,

petrografijos, kristalografijos klausimais, be to, knygų apie savo keliones į kt. kraštus. R. yra pirmųjų chem. vadovėlių lietuvių kalba (išl. 1920, 1922—23) autorius.

Ršt.: Apie Lietuvos dirvožemius, K., 1928; Dirvožemio mokslas, K., 1930; Lietuvos dirvožemių reakcija, K., 1933; Bendroji ir istorinė geologija, K., 1935; Trąšų ir tręšimo mokslas, K., 1936; Apie dirvožemius apskritai, K., 1937; Pietų Lietuvos dirvožemiai, K., 1938; Kristalografija. Mineralogija. Petrografija (Konspektinis kursas su sistema mineralams pažinti), [V.], 1950; Dirvožemiai, V., 1956; Žemės istorija, V., 1957; Dirvožemio mokslas, V., 1959; Kristalografija ir optinė uolienų mineralogija, V., 1966.

RŪOLIŠKIS — ežeras Biržų rj., 3 km į r. nuo Biržų. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 610 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 1700 m. Krantai žemi, pelkėti. Iš R. išteka upelis į Rovėją. Š. pakrantėje yra Ruoliškio kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

RUPEIKÀ Juozapas [1778 ar 1785—86 Telšių aps.— 1854.IX.8 Šiluvoje (Raseinių rj.)] — kultūros veikėjas. Mokėsi Telšių aps. m-loje, Minsko (ar Mogiliovo) kunigų seminarijoje. Kunigavo Baltarusijoje, Žemaitijoje. 1815—42 Šeduvos klebonas. 1816 paskyrė palivarką Šeduvos parapinei m-lai išlaikyti, o špitolėje įsteigė pradedančiųjų mokyklėlę, kurioje buvo mokoma lietuviškai. Yra pasirašęs J. Chodzkos apysakos „Jonas iš Svisločės" vertimo į liet. kalbą (1823) leidėju ir vertėju (ar tikrai apysaką vertė R., abejojama). 1831 sukilimo metu iš pradžių buvo palankus sukilėliams, bet netrukus perėjo į carizmo pusę.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.

RŪPINTOJĖLIS, smūtkelis, — liaudies skulptūros siužetas; sėdinčio Kristaus statulėlė. Šio siužeto statulėlių yra vokiečių, lenkų, rusų liaudies dailėje. Lietuvoje R. buvo paplitęs daugiausia Žemaitijoje. Uždengtas stogeliu arba įdėtas į koplytėlę, R. dažniausiai buvo kabinamas medžiuose. Išvaizda jis dažniausiai primena nuvargusį valstietį. Kaip ir dauguma liaudies skulptūrų (ž. *Liaudies dailė),* R. drožiamas iš medžio, polichromuojamas. XIX a. pab.—XX a. pr. rūpintojėlių sukūrė Gedvilas, J. Glodenis, Katinas, J. Paulauskas ir daugelis nežinomų liaudies skulptorių. 1907—14 R. buvo eksponuojami Lietuvių dailės d-jos parodose, vėliau daugelyje parodų Lietuvoje ir užsienyje. R. siužeto skulptūrų sukūrė J. Mikėnas (1937 Paryžiaus tarpt. parodai) ir B. Pundzius (A. Niemio antkapiui Helsinkyje, 1933). R. siužetą vartojo ir daugelis kitų liet. dailininkų.

Lit.: **P. Galaunė,** Lietuvių liaudies menas (Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai), K., 1930; Lietuvių liaudies menas (Skulptūra), kn. 1, V., 1963 [P. Galaunės sudarytas albumas su J. Mikėno įvad. str.].

RUPKALVIŲ PĖLKĖ, Žalgirių pelkė, — pelkė Šilutės rj., 1 km į r. nuo Rusnės miesto, Nemuno deš. krante. Plotas 3412 ha (pramoninis 3014 ha). Pelkė susidariusi Nemuno žemupyje. Ją maitina krituliai ir gruntiniai bei potvynių vandenys. Š. pakraščiu į Nemuną teka Šyša, p. v. — Leitė. Yra nesupelkėjusių salų (apie 44 ha). R. p. viduryje yra nedidelė išgaubta aukštapelkė; jos paviršius iškilęs 3 m aukščiau Kuršių marių lygio. Aukštapelkę supa tarpinio tipo pelkė ir žemapelkė, užimanti daugiau kaip pusę visos R. p. teritorijos. Žemapelkiniai pakraščiai apsemiami Rusnės bei Atmatos potvynių. Natūrali augalija aukštapelkėje beveik išnykusi, tik kai kur yra likę kimininių švylynų ir duburių žymių. Tarpinio tipo pelkėje ir žemapelkėje yra plynraisčių (su pušimis, beržais, viržiais, švyliais, viksvomis) ir raistų (juodalksnynų, baltalksnynų, beržynų); rytuose jie sudaro *Žalgirių mišką.* Pelkės pietuose, abipus Leitės, driekiasi viksvinės plynės.

Durpių klodas daugiausia žemapelkinis ir mišrus. Jo didž. storis 6,7 m, vid. 2,7 m. Vyrauja plynraistinės durpės, yra plyninių ir raistinių-plyninių. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 11,3%. Ištekliai 81,4 mln. m³. Durpės buvo kasamos kurui ir kraikui (yra daug senų karjerų). Po durpėmis smėlis, žvyras, priemolis. Pelkės dugno žemiausia vieta yra 4 m žemiau marių lygio. Pelkėjimas prasidėjo prieš 8000 metų. Kuršių marių ir Nemuno lygiui pradėjus kilti, per pastaruosius 3000 metų pelkė regresavo. Platus pelkės ruožas paupyje užpiltas smėlio (jo sluoksnio storis 0,3—1,0 m). Didesnioji pelkės dalis sukultūrinta, išvagota daugybe kanalų. Joje įsikūrę kaimų (Rupkalviai, Žalgiriai), seniau vadintų „pelkių kolonijomis". Per pelkę eina kelias iš Rusnės į Šilutę.

RUPLỸS Bronius [g. 1930.IX.15 Mockūnuose (Biržų rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Ž. ū. akademiją. 1955—58 Vandens ūkio projektavimo in-to inžinierius. Nuo 1958 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje; nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie slėginę filtraciją po hidrotechn. įtvarais.

RUPÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 4 km į š. nuo Linkuvos, prie kelio į Žeimelį. 141 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la, kultūros namai (nuo 1967), biblioteka (nuo 1967). 1959 buvo 100 gyv.

RÙPŪŽĖS — beuodegių *varliagyvių* būrio šeima.

RUSẼCKAS Boleslovas Mykolas Julius [1824.XI.23 Romoje — 1913.I.31 Vilniuje] — dailininkas. Dailės mokėsi tėvo K. Rusecko studijoje, 1843—50 studijavo tapybą Peterburgo Dailės akademijoje, F. Brunio ir K. Briulovo vadovaujamose studijose. Baigęs akademiją, lankėsi Italijoje. Nutapė portretų, peizažų, buitinio ir religinio žanro kūrinių.

Kūriniai: portretai — moters bidermejerio drabužiais (akvarelė, 1840), moters (1847), autoportretas (1852), žmonos S. Ruseckienės-Karpavičiūtės, Vilniaus vyskupo A. Krasinskio (išsp. J. Vilčinskio „Vilniaus albume"), tėvo K. Rusecko (akvarelė), F. Brunio (akvarelė, 1850), moters žalia suknele (pastelė); peizažai —„Vilniaus Bernardinų kapinės", „Totoriškių dvarelis" (akvarelė); kompozicija „Marijos dangun žengimas" (eskizas, 1859), šventųjų paveikslai ir kt.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

RUSẼCKAS Kanutas [1800.II.22 Stebėkiuose (Panevėžio rj.) — 1860.IX.2 Vilniuje] — dailininkas. 1809—15 mokėsi Troškūnuose. Vilniaus un-te 1816—18 studijavo matematiką, 1818—21 — dailę (J. Rustemo vadovaujamoje tapybos bei piešimo klasėje ir K. Jelskio vadovaujamoje skulptūros klasėje). Dalyvavo slaptoje universiteto studentų filomatų Spinduliuotųjų d-joje. 1821 studijavo dailę Paryžiuje, privačioje G. Letjero (Lethière) studijoje, 1822 — Paryžiaus Dailės akademijoje. 1822—30 gyveno Romoje, studijavo tapybą V. Kamučinio (Camuccini), skulptūrą — B. Torvaldseno (Thorvaldsen), A. Gro (Gros) ir Apolinaro akademijose. Nutapė akademistinių kompozicijų („Kumėjos Sibilė", „Paris", „Šv. Sebastijonas", visi 1823), portretų („Besijuokiantis italas", 1823; „Rudaplaukės moters galva", apie 1822—31), romantiškų antikinės Romos, Pompėjos, Herkulanumo, Neapolio, Tivolio, Apeninų kalnų vaizdų ir buitinių scenų („Koliziejaus griuvėsiai", „Tibro upė", abu apie 1822—26; „Italų piemenys", „Italas valstietis pardavinėja pieno gaminius", abu apie 1822—31). Nukopijavo Domenikino, Leonardo da Vinčio, Rafaelio, Ticiano, Veronezės ir kitų italų dailės klasikų kūrinių. 1831 grįžo į Vilnių. Sukūrė akademistinių religinių paveikslų Salų (Rokiškio rj.) ir Vilniaus šv. Teresės bažnyčioms, Vil-

Kanutas Ruseckas. „Piovėja", aliejus, 1844

niaus katedrai. 1834—39 Vilniaus bajorų pensiono, nuo 1839 Vilniaus bajorų in-to dėstytojas. 1834—60 buvo itin produktyvus R. kūrybos laikotarpis. R. nutapė originalių, brandžių buitinio žanro kūrinių („Piovėja", 1844; „Lietuvaitė su verbomis", 1847; „Mergina, rišanti prie kryžiaus prijuostę", 1851; „Valstietis su šluotomis", 1852; „Žvejė", 1856; „Zakristijonas", 1857, ir kt.), daugiafigūrių kompozicijų („Sekminės Vilniaus Kalvarijose", apie 1846—50; „Devintinių procesija Vilniuje", apie 1846—51; „Joninių mugė Rasose", „Petrinių mugė Rasose", „Petrinių mugė Antakalnyje", „Žolinė", visi 1850). Ypač meniški šio laikotarpio portretai (autoportetas, 1840; sūnaus Boleslovo, 1843; tėvo ir pamotės, 1845; Ivickienės, 1851; Pliaterių, 1859). Juose plėtojamos Lietuvos dailėje J. Rustemo išugdytos realistinio psichologinio portreto tradicijos. Daugelyje Lietuvos peizažų („Požemis", 1834; „Stumbro medžioklė", apie 1844—51; „Meška su meškiukais urve", 1845; „Botanikos sodas", apie 1850—55; „Vilniaus miesto panorama", 1850; „Potockių malūnas Paplaujoje", 1855) R. emocingai vaizdavo gamtos įvairovę.

Lit.: Kanutas Ruseckas (1800—1860. Dailės darbų parodos katalogas), V., 1961 [V. Drėmos įvadinis straipsnis]; A. Savickas, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 112

RUSĒCKAS Petras [1883 Baubliškiuose (Rokiškio rj.) — 1944] — buržuazinis visuomenės veikėjas, spaudos darbuotojas. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, Lietuvių suvažiavime Vilniuje (1905), platino atsišaukimus prieš carizmą. Vienas Lietuvos Valstiečių s-gos kūrėjų, rengė jos įstatus. Mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, 1915 pateko į vokiečių nelaisvę. 1918—25 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, redagavo žrn. „Karys" ir kt. leidinius. Išėjęs į atsargą, dirbo liaudininkų organizacijose, suredagavo ir išleido keletą memuarų rinkinių: „Knygnešys" (2 t., 1926—28), „Pasaulio lietuviai" (1935), „Baudžiava" (1936), „Savanorių žygiai" (1937), „Lietuva Didžiajame kare" (1939) ir kt.

RUSĒCKAS Zigmas [1897.IX.25 Čedasuose (Rokiškio rj.) — 1968.IX.22 Vilniuje] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963). 1923 baigė Dotnuvos ž. ū. technikumą. 1923—40 dirbo agronomu įvairiose Lietuvos apskrityse; kartu 1927—33 dėstė Kėdainių kultūrtechnikų m-loje. 1940—41 Ž. ū. akademijos mokomojo ūkio administratorius. 1945—1948 Lietuvos Valstybinės selekcijos stoties skyriaus vedėjas ir direktoriaus pavaduotojas. 1949—59 ir nuo 1967 Joniškėlio bandymų stoties, 1959—67 Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo moksl. bendradarbis; kartu 1951—57 Joniškėlio ž. ū. technikumo dėstytojas. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Paskelbė moksl. straipsnių, daugiausia apie ganyklų įrengimą.

RŪSEINIAI — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 9 km į š. v. nuo Josvainių, prie kelio į Krakes, Šušvės kair. krante. 1959 buvo 113 gyv., 1970 — 161. Pro kaimą teka Smilgaitis (Smilgos intakas) ir jo intakas Amalis. Šušvės krante prie R. yra apardytas kapinynas. Ist. šaltiniuose R. minimi 1593 (13 valakų dirbamos žemės, 24 — miško).

1939 kapinyną tyrinėjo Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus, 1968—69 — Istorijos in-to darbuotojai. Ištirta 70 XI—XIV a. degintinių žmonių kapų, 66 to paties laikotarpio žirgų kapai ir 66 XIV—XVII a. griautiniai žmonių kapai. Žirgai (po vieną ar kelis — iki 5) laidoti kartu su žmonėmis. Kai kurių žirgų kapuose rasta žalvariu kaustytų kamanų, ornamentuotų kaulinių žąslų, skersinukų, balnų kilpų, karčių skardelių. Griautiniuose kapuose žmonės laidoti be karstų (XIV—XV a.) ir karstuose (XVI—XVII a.); šiuose kapuose rasta plokštinių segių, monetų. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje.

RUSÈLIS (Russeli) Tomas [XVIII a.] — architektas. Gyveno Vilniuje. 1755 prisidėjo prie Vilniaus rotušės priešakinio fasado remonto ir gipsatūrinės puošybos darbų, 1756 — prie rotušės bokšto atstatymo. Suprojektavo ir pastatė Vilniaus turgaus krautuvėles (1756), Vilniaus maršalkų rūmus, Šumsko bažnyčią (Vilniaus rj., 1767—89).

RUSIAĨ — kaimas Kaišiadorių rj., Zubiškių apyl., 15 km į š. r. nuo Kaišiadorių, Neries kair. krante. 179 gyv. (1970). Ties R., prie Neries, būta akmens amžiaus stovyklų ir XI—XVI a. degintinių bei griautinių kapų. 1921 P. Tarasenka kapinyno teritorijoje rado titnago skelčių, akmeninių kirvių, žmonių kaulų, apdegusių žalvarinių papuošalų, geležinį kūgio formos šalmą, geležinius kamanų apkalus ir kt. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 209 gyventojai.

RUSICÌZMAI, rusybės, — iš rusų kalbos pasiskolinti žodžiai arba posakiai. Ž. *Slavizmai.*

RŪSIJOS GEOGRÃFINĖ DRAUGIJÀ ž. *Geografinės draugijos.*

RŪSIJOS KOMUNÌSTŲ PÀRTIJOS (BOLŠEVÌKŲ) LIETŪVIŲ SÈKCIJOS (iki 1918.III **Rusijos Socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijos**) — lietuvių bolševikų ideologinio darbo lietuvių darbo žmonių tarpe organai, veikę 1917—22 prie vietinių RKP(b) organizacijų komitetų. Pradėjo kurtis, perorganizuojant RSDDP(b) lietuvių rajonus, kuopas. Pirmasis į sekciją persitvarkė (1917.IX) RSDDP(b) Petrogrado org-jos Liet. rajonas (kt. miestuose tai įvyko kiek vėliau). 1917.IX.23 buvo sudarytas RSDDP(b) Liet. sekcijų Laikinasis Centro Biuras (LCB), kurio sudėtį (V. Kapsukas, Z. Angarietis, J. Dumša) 1917.X.23(10) patvirtino RSDDP(b) CK (posėdyje dalyvavo V. Leninas). LCB koordinavo sekcijų darbą, rūpinosi jų ryšiais tiek su vietinėmis part. org-jomis, tiek tarp savęs. Liet. sekcijos konsolidavo liet. komunistus proletarinio internacionalizmo principų pagrindu, demaskavo burž. ir smulkiaburžuazinių partijų reakc. veiklą, telkė lietuvius darbo žmones soc. revoliucijai pergalei Rusijoje pasiekti. RSDDP(b) Liet. sekcijų LCB nuo 1917.X (nuo Nr. 25) ėmė leisti „Tiesą" kaip LCB ir Petrogrado Liet. sekcijos organą. RSDDP(b) ir ypač liet. bolševikų veiklos dėka sužlugo burž. nacionalistų siekimas atitraukti lietuvius darbo žmones nuo bendros Rusijos proletariato rev. kovos, ir liet. proletarai įnešė svarų indėlį į Spalio pergalę Rusijoje.

Po Spalio revoliucijos pergalės liet. bolševikų sekcijos ypač rūpinosi savo org-jų stiprinimu, darbo žmonių mobilizavimu soc. revoliucijos laimėjimams ginti, svarstė aktualius rev. veiklos okupuotoje Lietuvoje uždavinius. Laikinojo Centro Biuro sušaukta, 1918.I.18—21 Petrograde vyko liet. bolševikų sekcijų I konferencija, kuri išrinko nuolatinį Centro Biurą (Z. Angarietis, J. Dumša, V. Kapsukas, P. Kurkulis-Vardūnas, J. Lenkaitis, S. Matulaitis, P. Mickevičius-Paprūsis, J. Smolskis, S. Turla). Centro Biuro (CB) pasiūlymu RTFSR Liaudies Komisarų Taryba 1917.XII.21 įkūrė *Lietuvos reikalų komisariatą.* Liet. sekcijos, telkdamos lietuvius darbo žmones apie Tarybų valdžią, toliau kovojo prieš burž. nacionalistų org-jas, sekcijų veiklos dėka vis daugiau liet. karių stojo į besikuriančią Raudonąją Armiją. 1918.III RSDDP(b) pavadinus RKP(b), RSDDP(b) Liet. sekcijas imta vadinti RKP(b) Liet. sekcijomis.

1918.IV.6 Voroneže pradėjo eiti Liet. sekcijų CB teorinis žrn. „Komunistas". CB leido „Darbininkų knygynėlio" seriją — politinės, mokslo populiarinimo ir grožinės lit-ros kūrinius (1917—18 išėjo 16 knygelių — 13 Petrograde, 3 — Voroneže; septynioliktas, neserijinis, leidinys buvo 1918 Voroneže išleistos J. Janonio „Eilės"). Tarp išleistų leidinių buvo 4 V. Kapsuko knygelės, 4 — Z. Angariečio, 2 — J. Janonio.

1918.V.26—27 Maskvoje vyko RKP(b) Liet. sekcijų II konferencija, kuri padėjo galutinai išgyvendinti separatizmo reiškinius iš liet. bolševikų veiklos, davė akstiną kurtis naujoms sekcijoms (1918.VI.8 liet. bolševikų Maskvos org-ja nutarė pasivadinti RKP(b) Maskvos org-jos Liet. sekcija; sekcijos susikūrė arba kūrėsi Kurske, Permėje, Oriole, Saratove). Konferencija išrinko naują CB (V. Kapsukas, J. Lenkaitis, S. Matulaitis, P. Mickevičius-Paprūsis, R. Rasikas). Nuo 1918 antrosios pusės, ypač nuo rudens, CB daugiausia rūpinosi rev. darbu Lietuvoje, parengė darbininkų klasės marksistinės partijos Lietuvoje kūrimo principus, reikalavo, kad Lietuvos komunistai atsiribotų nuo oportunistinės LSDP, mokė Lietuvoje gyvenančius revoliucionierius kurti kom. kuopeles, rengti darbininkų klasę ir visus darbo žmones soc. revoliucijai Lietuvoje. 1918 vasarą CB užmezgė ryšius su Lietuva, siuntė į ją part., taryb., kar. darbuotojus (prieš tai, dar 1918.IV, į Vilnių atvyko A. Drabavičiūtė), kom. lit-rą, padėjo Lietuvos komunistams Voroneže išleisti laikr. „Darbininkas komunistas"

1 nr., rūpinosi lietuvių darbo žmonių telkimu į Raudonosios Armijos Vilniaus penktąjį pėstininkų pulką.

1918 pab. CB nariams išvykus į Lietuvą, CB veikla kurį laiką buvo nutrūkusi, tačiau sekcijos veikė toliau. 1919 pr. įkūrus Lietuvos ir Baltarusijos TSR, buvo nutarta, kad ir Rusijoje CB turi dirbti ne tik tarp lietuvių, bet ir tarp baltarusių darbo žmonių. Todėl vadovaujantis liet. komunistų centras Rusijoje — RKP(b) Liet. sekcijų CB — buvo pavadintas RKP(b) CK Lietuvių ir baltarusių agitacijos ir propagandos skyriumi. To skyriaus kolegiją sudarė R. Rasikas (vedėjas), J. Stašelis (sekretorius) ir Chodošas. 1920.III.17—21 Maskvoje vyko RKP(b) narių, kilusių iš Lietuvos ir Baltarusijos, III konferencija, kuri plačiai ir kritiškai apsvarstė Tarybų valdžios veiklą Lietuvoje ir Baltarusijoje 1918—1919. Ji išrinko RKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriaus Lietuvių ir baltarusių sekcijų CB, į kurį įėjo R. Rasikas (sekretorius), V. Kapsukas, Chodošas, Romančiukas, J. Stašelis.

1920 rudenį CB nariams baltr. komunistams išvykus dirbti į Tarybų Baltarusiją, jis vėl buvo pavadintas RKP(b) Liet. sekcijų CB. 1920 susikūrė Centro Biurui pavaldūs liet. komunistams vadovaujantys organai ir kitose lietuvių susitelkimo vietose — Ukrainos KP(b) CK Lietuvių skyrius (vėliau Centro Biuras), Charkove leidęs savaitraštį „Darbininkų balsas", RKP(b) CK Sibiro biuro Lietuvių biuras (Sibiro lietuviai komunistai Omske 1920 leido savaitraštį „Komunistų tiesa"), Baltarusijos KP(b) CK Lietuvių biuras. Liet. komunistų sekcijų veiklą 1920.XII.1—7 Maskvoje svarstė RKP(b) liet. komunistų sekcijų IV konferencija. Ji išrinko naują CB, į kurį įėjo P. Kurkulis-Vardūnas, P. Mickevičius-Paprūsis (sekretorius), R. Rasikas, K. Rimša, J. Stilsonas. CB sudėtį 1921.II.7 patvirtino RKP(b) CK Organizacinis biuras.

1920 rudenį tarp liet. komunistų Rusijoje ėmė reikštis opozicija — vad. skloka, kovojusi prieš žymiausius LKP vadovus, vadovaujančius LKP organus. Į lietuvių komunistų V konferencijos (1921.XI) išrinktąjį CB pateko vien sklokininkai. RKP(b) CK 1921.XI.11 tą CB paleido. Kiek vėliau sklokos organizatoriai P. Mickevičius-Paprūsis ir P. Kurkulis-Vardūnas buvo pašalinti iš partijos. Buvo uždarytas ir CB laikr. „Raudonoji vėliava". Vietoj CB buvo įkurtas Sekretoriatas (sekr. K. Giedrys), sekcijų organu tapo V. Kapsuko redaguojamas mėnesinis žrn. „Komunaras". Kadangi Liet. sekcijos veikė daugiausia tarp lietuvių karo pabėgėlių, kurių daugumas iki 1922 grįžo į Lietuvą, palaipsniui likvidavosi ir pačios sekcijos. Be to, trūko lėšų jų aparatui ir centre, ir periferijoje išlaikyti. RKP(b) CK Sekretoriatas 1923.I nutarė nebeleisti „Komunaro"; kartu nustojo veikęs ir RKP(b) CK Liet. sekcijų Sekretoriatas.

RŪSIJOS LIETŪVIAI (iki 1917). LIETUVIAI TREMTINIAI (po 1831 ir 1863 sukilimų). Nuslopinęs 1831 sukilimą, caras 1832.III.22 įsakė bajorų, nuteistų už dalyvavimą sukilime, vaikus imti į kariuomenę, žemesnės kilmės suimtus sukilėlius atiduoti į rekrutus ir siųsti į Sibirą. 1833.VII.25 caras įsakė ištremti į Sibirą ar į kitas tolimas vietas visus žmones, davusius sukilėliams prieglobstį, nors ir nežinojusius jų tikslų (tremiamieji turėjo teisę per metus parduoti savo nekilnojamąjį turtą). Nuslopinus 1863 sukilimą, sukilėliai iš įvairių Lietuvos vietų buvo tremiami į Sibiro ir Pavolgio gubernijas. Daug jų apgyvendinta Samaros gubernijos Novouzensko, Pugačiovsko ir kt. apskrityse. Tremtiniai ten įkūrė kelis liet. kaimus. Didžiausias jų, turėjęs apie 100 liet. šeimų, buvo Čiornaja Padina, 50 km į p. nuo Jeršovo miesto. Kiti, mažesni kaimai buvo Tolovka (30 km į p. nuo Čiornaja Padinos; 34 šeimos) ir Litovka (12 km į p. nuo Čiornaja Padinos; 25 šeimos). Be to, po kelias liet. šeimas įsikūrė daugelyje aplinkinių kaimų, pvz., Krasniankoje (9 km į š. nuo Čiornaja Padinos), Orlov Gajuje (12—15 km į p. v. nuo Čiornaja Padinos), Kurilovkoje, Jeremejevkoje, Repnoje ir kitur.

Dabartiniai Čiornaja Padinos gyventojai prisimena, kad jų seneliai ar senelių tėvai yra kilę iš Kauno ar Vilniaus gub.; kai kurie nurodo tikslesnę senelių gimimo vietą (Biržus, Kėdainius, Šiaulius, Švenčionis, Ukmergę, Uteną, Vilkaviškį, Vyžuonas, Zarasus ir kt.). Tai iš dalies patvirtina ir gubernatorių ataskaitos, kuriose minimi tremtiniai iš Šiaulių aps.: Balazariškio, Daukučių, Devynduonių, Dvariškių, Januškonių, Joniškio, Juodupių, Kauleliškių, Mažeilų, Mikališkių, Ožaičių, Paberžių, Pociūnėlių, Prasčiūnų, Šaukoto, Šeduvos, Velžių, Žinėnų; iš Panevėžio aps.— Mazgių, Pakalniškių, Pempių ir kt. kaimų; iš Zarasų — Dusetų miestelio ir apylinkių, Kalbutiškių, Ragavos ir kt. kaimų. Dauguma Tolovkos kaimo tremtinių buvo užpalėnai ir dusetiškiai.

LIETUVIAI, ATSIKĖLĘ Į RUSIJOS MIESTUS IKI I PASAUL. KARO. Keltis į Rusijos miestus lietuvius vertė spartus kapitalistinio gamybos būdo vystymasis ir ž. ū. proletariato ir pusiau proletariato atsiradimas, stiprėjanti klasinė diferenciacija, silpnas Lietuvos pramonės augimas, žymiai mažesnis darbo užmokestis žemės ūkyje negu stambiųjų Rusijos miestų pramonėje, sezoninės migracijos neišsivystymas, mokymosi sąlygos ir kt. priežastys.

Maskvoje lietuvių ėmė rastis apie XIX a. vidurį. Jau 1849 čia gyveno grupė liet. studentų. Tai galėjo būti buvę uždarytosios Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos studentai, persikėlę studijuoti į Maskvą. 1858—62 Maskvoje liet. studentai buvo sudarę būrelį (nariai — J. Koncevičius iš Šeduvos, P. Lipštas iš Šakynos ir kt.), kurio tikslas — šviesti Lietuvos liaudį. 1863 sukilimas būrelio darbą nutraukė; kai kurie jo nariai (pvz., P. Lipštas) dalyvavo sukilime ir paskui atsidūrė Sibire. Nuo XIX a. aštuntojo d-mečio liet. studentų Maskvoje kiek pagausėjo. Iš jų paminėtini J. Basanavičius, V. Pietaris, M. Katkus, J. Šliūpas. 1880—81 Maskvos liet. studentai leido hektografuotą laikr. „Aušra", kuris turėjo padėti lavintis lietuviškai kalbėti ir rašyti, kurti vienodą rašybą. 1880 Maskvoje, Žemdirbystės akademijoje, pradėjo studijuoti L. Janavičius. Jo iniciatyva, padedant J. Šliūpui, 1883 buvo išleistas „Proletariato" partijos parengtas „Manifestas artojams"— pirmasis soc. atsišaukimas liet. kalba. 1884 studentai įkūrė nelegalią Maskvos lietuvių studentų draugiją (MLSD), kuri oficialiai gyvavo kaip apolitinė iš vieno krašto kilusių studentų bendruomenė („zemliačestvo"). Un-to vadovybė tokias bendruomenes toleravo, tik kiekvienam susirinkimui jos turėdavo gauti atskirą leidimą. MLSD rūpinosi šelpti savo narius, pažinti liet. kalbą bei istoriją. Pradžioje veikliausi d-jos nariai buvo J. Jablonskis, P. Mašiotas. MLSD vienu tarpu turėjo apie 30 narių. D-jos įstatai įpareigojo kiekvieną narį per metus perskaityti d-jos susirinkime bent po 1 referatą. Tuos referatus d-ja siuntė spausdinti „Aušrai", vėliau — „Lietuviškajam balsui", „Varpui", „Ūkininkui" ir kt. liet. laikraščiams. MLSD užmezgė santykius su kitų Rusijos un-tų liet. studentais, palaikė ryšius su Maskvos latvių studentų d-ja. 1889 MLSD minėjo du jubiliejus: Prancūzijos revoliucijos 100 metų ir baudžiavos panaikinimo Užnemunėje 25 metų. MLSD veikė iki 1910. 1910 įsisteigė legali Maskvos aukštųjų m-lų studentams lietuviams šelpti d-ja, prie kurios buvo suorganizuota knygų leidimo komisija. Šiai d-jai priklausė S. Šimkus, J. Gruodis, P. Oleka. D-jos narių iniciatyva 1910—13 buvo leidžiamas „Lietuvos žinių" priedas „Aušrinė", subūręs kairesniųjų liberalinių pažiūrų aukštųjų m-lų liet. studentus. 1910 įsikūrė ir negausi klerikalinių pažiūrų studentų d-ja „Rūta". XIX a. paskutiniajame d-metyje Maskvoje, be liet. studentų (iš jų paminėtini M. Šikšnys, J. Baltrušaitis) buvo ir liet. moksleivių. Dalis jų mokėsi farmacijos vaistininko Fereino vaistinėse; kai kurie, baigę mokslą, likdavo Maskvoje dirbti. Apie tą laiką Maskvoje pagausėjo ir lietuvių darbininkų, tarnautojų, verslininkų. Ilgainiui jie ėmė reikštis ir visuom. veikloje. 1908 įsikūrė legali Maskvos lietuvių savišalpos d-ja. Ji rengė koncertus ir vaidinimus, turėjo chorą (ž. *Muzika)*. 1912 prie Maskvos lietuvių savišalpos d-jos įsisteigė Dailės ir dramos kuopelė. Ji rengė paskaitas, pasilinksminimus, vakarus, spektaklius. Į Dailės ir dramos kuopelę aktyviai įsijungė A. Sutkus, Kauno „Dainos" d-jos aktorius, įstojęs Maskvoje į dramos studiją.

Prieš pat I pasaul. karą Maskvoje lietuvių buvo apie 2000, iš jų apie 90 studentų, apie 200 farmacininkų.

Peterburge 1835—50 gyveno ir dirbo ist. S. Daukantas. 1844 iš Vilniaus į Peterburgą buvo atkelta Dvasinė akademija. Joje mokėsi lietuviai M. Valančius,

A. Baranauskas, K. Kairys, J. Mačiulis-Maironis, K. Jaunius, A. Dambrauskas (A. Jakštas) ir daug kitų. Kai kurie jų vėliau toje akademijoje ir dėstė. Nuo 1858 Peterburge gyveno liet. kalbininkas J. Juška, nuo 1869 — bibliografas S. Baltramaitis. Apie 1870 Peterburge jau buvo nemaža *studentų* lietuvių. 1875 susikūrė slaptas liet. studentų būrelis. Iš jo narių minėtinas P. Vileišis, tais metais įstojęs į Peterburgo un-to fizikos-matematikos f-tą. 1875—76 P. Vileišis leido hektografuotą laikr. „Kalvis melagis", spausdino lot. raidėmis liet. knygeles. Apie 1893 Peterburge atsirado liet. studentų būrelis, kuris rūpinosi kultūrine veikla ir savo narių šelpimu. Peterburgo un-te ir kitose aukštosiose Peterburgo m-lose kai kurie liet. studentai palaikė ryšius su rusų ir lenkų pažangiaisiais studentais; pvz., J. Bielskis, 1882 baigęs Peterburgo Kelių inžinierių in-tą, aktyviai dalyvavo narodovolcų judėjime, o J. Lukoševičius, studijuodamas Peterburgo un-te, priklausė A. Uljanovo (V. Lenino brolio) vadovaujamam narodovolcų būreliui, kuris 1887 surengė pasikėsinimą prieš carą Aleksandrą III.

1908 buvo sukurta Peterburgo lietuvių studentų medikų korporacija „Fraternitas Lithuanica". Peterburgo liet. studentai priklausė įvairioms Peterburgo lietuvių org-joms ir turėjo savo org-ją („zemliačestvą"). Lietuvių „zemliačestva" XX a. pr. turėjo apie 120 liet. studentų (su nelietuviais, kilusiais iš Lietuvos, apie 140). Nuo 1910 ji veikė kaip vieša studentų org-ja. 1912 ji turėjo 111 narių (84 vyrus ir 27 moteris). 1910 įsikūrė Peterburgo lietuvių studentų mokslo draugijėlė. 1913 Peterburgo šv. Kotrynos g-joje mokėsi gana daug lietuvių. Jie susibūrė į slaptą Jaunimo kuopelę, kurios tikslas buvo propaguoti liet. literatūrą, istoriją, meną ir padėti mokslo draugams, gyvenantiems be vyresniųjų globos. Kuopelės posėdžiuose buvo skaitomi referatai. Kuopelė leido rankraštinį laikraštį „Mūsų aušrelė". Kuopelės nariai uoliai dalyvavo Č. Sasnausko, S. Šimkaus, A. Busilo vadovaujamuose choruose, stud. Piščiko suorganizuotame styginiame orkestre ir šokių grupėje (ji šoko tautinius šokius ir dideliame Rusijos etnografiniame vakare 1914).

Po baudžiavos panaikinimo (1861) į Peterburgą, ieškodami darbo, vyko nemaža lietuvių valstiečių. Iš pradžių jie gyveno be savitarpio ryšių. 1883 pabaigoje J. Čerka-Čerkauskas Peterburge subūrė apie 100 lietuvių būrelį. Į jį įsijungė ir Peterburgo lietuviai inteligentai. 1892 Peterburge įsikūrė pirmoji Rusijos imperijoje legali liet. org-ja — *Labdaringoji Peterburgo lietuvių bei žemaičių draugija* (1892—1917). Vienas pagrindinių jos tikslų buvo šelpti mokslus einančią jaunuomenę. Šiai d-jai priklausė beveik visi žymesni Peterburgo liet. inteligentai: prof. K. Jaunius, inž. P. Vileišis, V. Matulaitis, A. Purėnas ir kt. Dar prieš spaudos atgavimą ši d-ja rengė liet. vakarus bei vaidinimus su dainomis ir šokiais. Vakarų pajamos, narių įnašai ir aukos per metus sudarydavo apie 10 000 rb. Spaudą atgavus, d-ja išleido kalendorių (1904), o nuo 1905 faktiškai jos lėšomis buvo leidžiamas „Lietuvių laikraštis". D-ja išlaikė Peterburge kelias pr. m-las. Ją rėmė savo lėšomis ir kai kurie Lietuvos dvarininkai: B. Oginskis, A. Tiškevičius, gen. A. Babianskis. D-jos surengtuose vakaruose debiutavo broliai M. ir K. Petrauskai, pradėjo reikštis muzikai S. Šimkus, J. Talat-Kelpša. 1900 įsisteigė *Peterburgo lietuvių savitarpinės pagalbos draugija.* Jos steigėjai ir vadovai buvo daugiausia Labdaringosios Peterburgo lietuvių bei žemaičių d-jos nariai, pasiturintys lietuviai (pirklys Kulvietis, dantų gydytojas Mažonis). D-jos tikslas — narių šelpimas, ištikus ligai ar kitai nelaimei. Stojamasis mokestis buvo 50 rb. Kadangi tokia suma daug kam pasirodė per didelė, mažiau pasiturintys lietuviai 1904 įkūrė *Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos draugiją*, kurios narių įnašai buvo daug mažesni. Ši d-ja telkė daugiausia darbininkus ir pažangius inteligentus. Ji rūpinosi ne tik savišalpa, bet ir švietimu. 1912 ji įkūrė pirmąją Peterburgo lietuvių pr. m-lą, vėliau dar tris. Mažturčių d-jos pavyzdžiu ir kitos Peterburgo lietuvių d-jos prieš I pasaul. karą įkūrė 3 pr. m-las. Minėtosios Peterburgo lietuvių d-jos pasižymėjo gyva teatrine veikla. Iš pradžių (1900) jos sutelkė Lošikų būrelį, kuris rūpinosi spektaklių rengimu. Į liet. vakarų programą buvo įtraukiami nac. šokiai ir žaidimai, solo ir choro dainos. 1903 Lošikų būrelis pastatė pirmąją liet. operetę — M. Petrausko „Kaminkrėtį ir malūnininką". 1905 šio būrelio scenoje pasirodė J. Slovackio tragedija „Mindaugas", buvo pastatyta nemaža liet. dramaturgijos veikalų. Būrelio iniciatorius, jo veiklos skatintojas ir faktiškas vadovas buvo geležinkelio tarnautojas A. Jasūdis. 1911 Jasūdis pakvietė K. Glinskį liet. spektaklių režisuoti. Apie 1900 Peterburge veikė Lietuvių skaitymo d-ja.

Peterburge prieš pat I pasaul. karą gyveno apie 30 000 lietuvių, daugiausia darbininkų.

Šiek tiek liet. studentų, tarnautojų ir valstiečių iki I pasaul. karo gyveno ir kituose Rusijos miestuose. Jau XIX a. antrojoje pusėje Kazanėje buvo žymesnių lietuvių: A. Ugianskis (un-to profesorius), J. Juška (g-jos mokytojas), A. Juška (kunigas). XX a. pradžioje Kazanėje klebonavo K. Jaunius. Tomske pirmieji lietuviai atsidūrė kaip tremtiniai po 1863 sukilimo. XX a. pradžioje Tomsko un-te studijavo keliolika lietuvių. 1908 jie ten turėjo savo kuopelę, palaikė ryšius su nuo seniau Andrejevkoje (60 km nuo Tomsko) ir jos apylinkėse gyvenančiais lietuviais, prenumeravo laikraščius, bendradarbiavo liet. spaudoje. Skatinant caro vyriausybei laisvų žemių apgyvendinimą, 1884 ir vėliau į Tomsko gub. (dab. Novosibirsko sr., Vengerovo rj.) atvyko daugiau lietuvių, ypač iš Baisogalos ir Šeduvos apylinkių. Jie įsikūrė ištisais kaimais, du iš jų pavadino savo gimtųjų vietų vardais — Baisogala (apie 1900 turėjo 18 šeimų), Šeduva (34 šeimas). Netoliese esančiame Riamovajos kaime t. p. gyveno 35 liet. šeimos.

Didesnės liet. studentų org-jos Peterburge, Maskvoje ir mažesnės grupės Kazanėje, Tomske ir kt. palaikė tarpusavio ryšius, per atostogas Lietuvoje rengė bendrus vakarus. Bendravimas pasidarė intensyvesnis po 1905 revoliucijos, ypač nuo 1910, pradėjus leisti liberalinį studentų laikr. „Aušrinė". Liet. studentų Rusijos un-tuose prieš I pasaul. karą buvo nemaža. Vien Peterburgo lietuvių studentų d-ja 1914 turėjo 125 narius, Maskvos lietuvių studentų d-ja — 93.

LIETUVIAI RUSIJOS MIESTUOSE I PASAUL. KARO METAIS. I pasaul. karo pradžioje, Vokietijos kariuomenei veržiantis į Lietuvą, dalis jos gyventojų (drauge su mobilizuotais į kariuomenę per 300 000) traukėsi į Rusiją. Į Rusiją buvo ištremta lietuvių ir iš R. Prūsijos (pvz., M. Jankus). Iš liet. gubernijų buvo evakuota apie 160 įmonių, kurios įsikūrė Petrograde, Maskvoje, Smolenske ir kt. miestuose. 1915 vasarą dalis *Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti* t. p. pasitraukė į Rusiją ir ėmė organizuoti lietuvių pabėgėlių šelpimą Rusijos miestuose, kūrė savo skyrius, kur tik buvo daugiau šelptinų lietuvių. Pagal 1916.I.1 sąrašą d-jos skyriai (vėliau jų atsirado daugiau) veikė Aleksandrovske, Archangelske (Permės sr.), Borovičiuose (Novgorodo sr.), Brianske, Caricine (dab. Volgogradas), Čeliabinske, Gatčinoje (Leningrado sr.), Jaroslavlyje, Jelece (Lipecko sr.), Kazanėje, Kostromoje, Lipecke (RTFSR), Lugoje (Leningrado sr.), Maskvoje, Novgorode, Nižnij Novgorode (dab. Gorkis), Omske, Penzoje, Permėje, Petrograde, Pskove, Roslavlyje (Smolensko sr.), Rostove, Samaroje (dab. Kuibiševas), Saratove, Semipalatinske, Simbirske (dab. Uljanovskas), Smolenske, Staraja Rusoje (Novgorodo sr.), Tambove, Tomske, Tuloje, Tverėje (dab. Kalininas), Velikije Lukuose, Vologdoje, Voroneže ir kt. miestuose. Prieš I pasaul. karą Voroneže tebuvo maža ir neorganizuota lietuvių politinių tremtinių bei darbininkų grupė. Lietuvių čia labai pagausėjo 1915, atvykus apie 2000 lietuvių karo pabėgėlių, daugiausia darbininkų, ir apie 1000 evakuotų su m-lomis liet. mokinių. 1915 čia buvo įkurtos 2 liet. g-jos, „Saulės" d-jos kursai (mkt. seminarija), pedagogikos kursai, buhalterijos kursai, 2 dviklasės m-los. Visose jose buvo dėstoma rusiškai, bet mokyta ir liet. kalbos. 1915/16 tose Voronežo m-lose mokėsi apie 600 moksleivių (1916 g-jas baigė 46 mokiniai). Mokiniams buvo įkurta 10 bendrabučių (7 berniukų, 3 mergaičių). 1916.II juose gyveno apie 1000 mokinių. M-loms ir bendrabučiams vadovavo bei dirbo juose liet. visuomenės veikėjai, pedagogai J. Jablonskis, J. Balčikonis, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Mašiotas, M. Šikšnys, Z. Žemaitis

ir kt. Po Vasario revoliucijos Voroneže ėmė veikti įv. lietuvių partijos: klerikalinė lietuvių krikščionių demokratų, Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų, socialdemokratų (bolševikų). Krikščionių demokratų partija leido iš Petrogrado atkeltą liet. savaitraštį „Vadas", įkūrė knygų leidimo b-vę. 1917 iš Petrogrado į Voronežą buvo atkelta lietuvių spaustuvė. Čia išėjo apie 80 knygų ir brošiūrų, beveik visos kom. krypties. Buržuazinės partijos, kurių rankose buvo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti lėšos, stengėsi plėsti savo įtaką moksleivių tarpe, įtraukti juos į klerikalinę ateitininkų org-ją. Be ateitininkų, Voroneže veikė smulkiaburž. ideologijos moksleivių aušrininkų org-ja, moksleivių lavinimosi kuopelė, J. Janonio įsteigta marksistinė visuomenininkų org-ja. Šios org-jos leido daugiausia hektografuotus savo laikraščius: ateitininkai „Inkarą", „Jaunųjų kankles", „Mūsų kardą", „Ateities spindulius"; aušrininkai „Sūkurį", „Aušrinę"; lavinimosi kuopelė „Ugnelę", visuomenininkai „Atžalą". Moksleiviai rengdavo vakarus su vaidinimais (pvz., pastatė M. Šikšnio parašytą ir režisuotą dramą „Pilėnų kunigaikštis"). Veikė V. Nacevičiaus vadovaujamas bendras moksleivių choras.

Petrograde veikė Lietuvių bendro lavinimosi kursai (1917 perorganizuoti į liet. g-ją su dėstomąja liet. kalba). 1916 čia atsikėlęs Janonis subūrė savarankišką moksleivių marksistų org-ją. 1916.VI Maskvoje įvyko liet. studentų ir gimnazistų visuomenininkų, atvykusių į eserų ir liberalų vadovaujamą moksleivių suvažiavimą, nelegali konferencija. Ji pasmerkė imp. karą, valdančiosios klasės imp. politiką, liet. burž. šovinizmą ir veidmainystę, pabrėžė, kad tik soc. revoliucija gali išvaduoti Lietuvą. Ji nutarė užmegzti ryšius su visais, kurie dirba rev. darbą. Šią bolševikų liniją moksleivių suvažiavime tvirtai gynė J. Janonis. Liberalinė suvažiavimo dauguma visuomenininkų pasiūlytas rezoliucijas atmetė. 1916.XI.21 įvyko Petrogrado lietuvių rev. socialdemokratų konferencija, kurioje buvo nutarta įstoti į RSDDP(b) Petrogrado org-ją ir sudaryti Lietuvių rajoną. Konferencija pavedė išrinktam Lietuvių rajono k-tui sudaryti propagandistų kolegiją, leisti legalų laikraštį ir brošiūras, o reikalui esant — neleg. atsišaukimus bei brošiūras, informuoti darbininkus apie politinę padėtį. Lietuvių rev. socialdemokratų kuopelės susikūrė Rostove prie Dono, Maskvoje (jos priemiestyje Bogorodskojėje). Voroneže lietuviai marksistai veikė bendrai su RSDDP(b) org-ja.

1916—17 kai kurios grupės iš Lietuvos evakuotų liet. moksleivių iš didžiųjų miestų (daugiausia Petrogrado, Maskvos) buvo perkeliamos į Š. Kaukazą, daugiausia į Jekaterinodarą (dab. Krasnodaras), kur veikė ir Lietuvių k-tas karo pabėgėliams šelpti. Su moksleiviais į Š. Kaukazą atvyko ir liet. studentų (iš Petrogrado ir Maskvos), vėliau t. p. karo pabėgėlių org-jų likvidacinės komisijos įgaliotinių.

Pažangieji R. l. aktyviai dalyvavo 1917 Vasario revoliucijoje. Petrograde, Maskvoje ir kt. miestuose jie dalyvavo demonstracijose, ginkluotoje rev. kovoje. Vasario revoliucija pagreitino R. l. kairėjimą. Po Vasario revoliucijos Petrogrado org-jos Liet. rajonas ir kt. miestų liet. bolševikai su visa RSDDP(b) išėjo iš pogrindžio. Liet. rajonas tada turėjo apie 100 narių (visoje Rusijoje buvo apie 150 liet. bolševikų). Netrukus prie jų prisidėjo J. Janonis, išėjęs iš Vitebsko kalėjimo, ir kiti polit. kaliniai, išsilaisvinę iš Sibiro katorgos (pvz., Z. Angarietis), polit. tremtiniai, grįžę iš JAV (pvz., V. Kapsukas ir jo bendraminčiai), iš D. Britanijos atvykęs buv. lietuvių socialistų laikraščio „Rankpelnis" redaktorius J. Steponaitis ir jo bendraminčiai. Visi jie žymiai sustiprino R. l. rev. veiklą. Sutelkti lietuvių kair. jėgas daug padėjo RSDDP(b) Petrogrado org-jos Lietuvių rajono laikr. *„Tiesa"*, pradėjęs eiti 1917.IV.12. „Tiesos" redakcinėje kolegijoje iš pradžių dirbo Z. Angarietis, o nuo 1917.VI ir V. Kapsukas.

Po Vasario revoliucijos suaktyvėjo t. p. buržuazinės ir smulkiaburžuazinės R. l. partijos bei kt. org-jos. Stambiosios buržuazijos atstovai telkėsi į *Lietuvos Krikščionių demokratų partiją* ir Lietuvių tautos pažangos partiją (ž. *„Pažanga" 1*). Šios partijos norėjo organizuoti lietuvių batalionus, kuriuos ketino panaudoti kontrrevoliucijai. Lietuvos liberalinei buržuazijai atstovavo *„Santaros"* partija, vidutinei ir smulkiajai — Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija (ž. *Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjunga*). Liet. kariai jungėsi į *Lietuvių karininkų sąjungą*. Buvo ir kitų burž. grupuočių. Lietuvių burž. partijos 1917.II Petrograde įsteigė Lietuvių tautos tarybą, kuri sudarė Laikinąjį Lietuvos valdomąjį k-tą. Pagal tarybos nutarimą k-tas turėjo perimti visas iš Lietuvos evakuotas pram. įmones ir įstaigas. Lietuvių tautos taryba 1917.VI.9 sušaukė *Rusijos lietuvių seimą Petrograde*. Jame dalyvavo per 300 delegatų. Seimas, neišrinkęs jokio vadovaujamojo organo, suskilo. Senosios sudėties Liet. tautos taryba, besiplečiant revoliucijai, iširo ir likvidavosi. Kiek vėliau Liet. karininkų s-gos CK pavedimu lietuvių burž. partijų vadovai sudarė Vyriausiąją lietuvių tarybą Rusijoje. Šios tarybos būstinė 1917.XI įsikūrė Voroneže. (1918.IV Vyriausioji R. l. taryba, vadinanti save Lietuvos vyriausybe, už ryšius su Tarybų valdžios priešais buvo uždrausta ir likviduota.) Lietuvių karininkų s-gos CK, kurio daugumą sudarė buržuazijos atstovai, nepaisydamas tos s-gos 1917.V suvažiavimo nutarimų, 1917 vasarą suorganizavo liet. dalinius Smolenske, Vitebske ir kituose Rusijos miestuose.

Tuo metu didėjo bolševikų idėjų įtaka liet. darbo žmonėms. V. Kapsukas RSDDP(b) VI suvažiavime pažymėjo, kad lietuviai bolševikai, dirbdami su Rusijos bolševikais, galės sujungti Rusijoje išsisklaidžiusius dešimtis tūkstančių lietuvių darbininkų. Po RSDDP(b) VI suvažiavimo liet. bolševikai su visa partija ėmė organizuoti darbininkus ir kareivius kovai dėl soc. revoliucijos pergalės. Stiprindami RSDDP(b) liet. rajonų ryšius su bendromis part. org-jomis, jie sudarė liet. sekcijas prie vietinių RSDDP(b) org-jų (ž. *Rusijos Komunistų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijos)*. Sekcijų darbui koordinuoti buvo išrinktas RSDDP(b) Liet. sekcijų Laikinasis Centro Biuras, į kurį įėjo V. Kapsukas, Z. Angarietis ir J. Dumša. Netrukus po to visuose miestuose, kur buvo daugiausia lietuvių, įsikūrė liet. socialdemokratų org-jos, dirbančios išvien su RSDDP(b) org-jomis. Lietuviai rev. socialdemokratai ir jų pasekėjai aktyviai dalyvavo Spalio revoliucijoje ir kovojo dėl Tarybų valdžios (ž. *Didžioji Spalio socialistinė revoliucija)*. Petrograde Spalio revoliucijoje dalyvavo V. Kapsukas, Z. Angarietis, J. Opanskis, J. Dumša, E. Tautkaitė, J. Lenkaitis ir kiti. K. Giedrys, vykdydamas V. Kapsuko užduotį, suformavo liet. būrį ir vedė jį prieš gen. P. Krasnovo kariuomenę. Kreiserio „Aurora", davusio signalą šturmuoti Žiemos rūmus, įguloje buvo ir lietuvis A. Godliauskas. J. Baltrūnas vadovavo karo medicinos prietaisų g-los raudongvardiečių būriui, kuris su kitais nuginklavo Laikinosios vyriausybės apsaugą ir Vladimiro karo m-lą. Maskvoje Spalio revoliucijos kovose dalyvavo P. Baltrušaitis, M. Kaunaitė, E. Stankaitė, J. Petryla, J. Žukas, V. Rekašius, iš Kauno evakuotų metalistų būrys ir daug kitų lietuvių. K. Rimša dirbo part. darbą XII armijoje (Rygoje). Jis buvo Tartu Kar.-rev. k-to narys.

Apie lietuvius Rusijoje po Spalio revoliucijos ž. *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga:* Lietuviai (iki 1940).

Lit.: **Z. Angarietis,** Lietuviai bolševikai Rusijoje 1917 metais, Voronežas, 1918; **Z. Angarietis,** „Tėvynės gelbėtojų" žygiai. Vokietijos koštuvas, Voronežas, 1918; **J. Šliupas,** Jaunatvė — gyvenimo pavasaris, Šiauliai, 1927; „Karo archyvas", K., 1929; **B. Sruoga,** Lietuvių teatras Peterburge (1892—1918), K., 1930; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **J. Janonis,** Raštai, 2 t., V., 1957; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 3, V., 1958; **J. Aničas,** Lietuviai bolševikai Spalio revoliucijos kovose, V., 1958; **J. Aničas, S. Noreikienė,** Lietuvos reikalų komisariato veikla 1917—1918 metais, V., 1959; **J. Steponaitis,** Lietuviai darbininkai kovoje už tarybų valdžią Sibire. — Proletarinė revoliucija Lietuvoje, V., 1960; **L. Truska,** Emigracija iš Lietuvos 1868—1914.—„LTSR MA darbai", 1961, A 1; **V. Kapsukas,** Raštai, t. 7, V., 1964; **A. Vengris,** Kastantas Glinskis, V., 1965; **A. Vidugiris,** Čiornos Padinos lietuvių tarmės susidarymas ir jos ypatybės. — „LTSR MA darbai", 1965, A 1; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. — „Komunistas", 1967, Nr. 8—10; **B. Vaitkevičius,** Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1967.

RÙSIJOS LIETÙVIŲ SEĨMAS PETROGRADĖ. Liet. burž. partijų, veikiančių Rusijoje, atstovai 1917.II—III sukūrė Lietuvių tautos tarybą, kuri 1917.III.26(13) deklaravo, kad Lietuva turinti būti paversta atskiru adm. vienetu, ir 1917.III.27 sudarė 12 asmenų Laikinąjį

Lietuvos valdomąjį k-tą, kuriam pavedė rūpintis visais su minėta tarybos deklaracija susijusiais klausimais. Į tą k-tą, kuris buvo laikomas būsimosios Lietuvos vyriausybės užuomazga, be krikščionių demokratų, „Pažangos", „Santaros" partijų ir socialistų liaudininkų atstovų, įėjo taip pat RSDDP(b) Petrogrado Lietuvių rajono vadovai V. Požela ir G. Liutkevičius. 1917.III.31 Liet. tautos tarybos delegacija (V. Bielskis, M. Januškevičius, M. Yčas) įteikė tarybos deklaraciją Laikinajai Rusijos vyriausybei, bet jos atstovai oficialiai nieko nepažadėjo. Apie mėnesį palaukusi ir nesulaukusi atsakymo, Liet. tautos taryba nutarė Petrograde sušaukti Rusijoje gyvenančių lietuvių seimą, paskyrė jo rinkimų komisiją (V. Bielskis, F. Bortkevičienė, M. Yčas, M. Januškevičius, V. Požela, R. Skipitis, S. Šilingas, J. Tumas) ir paskelbė rinkimų nuostatus (dalyvauti rinkimuose galėjo lietuviai, sukakę 18 metų; rinkti reikėjo po 1 delegatą nuo 200 žmonių, mažesnėse vietovėse — nuo 50—100). Lietuvių burž. ir smulkiaburž. partijos, propaguodamos „tautinės vienybės" idėją, „vieningosios srovės" teoriją, tikėjosi šio seimo nutarimais atitraukti lietuvių darbo žmones nuo dalyvavimo Rusijos revoliucijoje, izoliuoti juos nuo revoliucinių Rusijos darbininkų ir valstiečių, nuo bolševikų partijos. Jos vylėsi seime sudaryti tokią tarybą, kuri galėtų jau visų lietuvių vardu ginti buržuazijos klasinius interesus. Oportunistinė bendradarbiavimo su buržuazija politika, kurią vykdė tuometiniai RSDDP(b) Petrogrado Liet. rajono vadovai, buvo naudinga buržuazijai, nes skleidė iliuzijas apie neva bendrus visų lietuvių interesus. Z. Angarietis, vos tik atvykęs į Petrogradą, griežtai kritikavo tokią RSDDP(b) Petrogrado Liet. rajono vadovybės taktiką. 1917.IV buvo išrinktas naujas rj. k-tas, kuris netrukus atšaukė bolševikų atstovus iš Liet. tautos tarybos ir Laikinojo Lietuvos valdomojo k-to. 1917.V.24 RSDDP(b) Petrogrado Liet. rajonas nutarė agitacijos ir propagandos sumetimais dalyvauti seimo rinkimuose (vėliau to buvo atsisakyta), bet nedalyvauti seimo darbe — išrinktieji delegatai bolševikai turėjo seime padaryti pareiškimą, kodėl jie negali dirbti su „tautinės vienybės" šalininkais, ir išeiti iš seimo.

Seimas (apie 330 delegatų) susirinko 1917.VI.9. Maskvos lietuvių bolševikų delegatai (vienas kitas ir iš provincijos delegatų) vis dėlto susiblokavo su oportunistinėmis LSDP grupėmis ir sudarė seime vadinamąją lietuvių socialdemokratų frakciją. V. Rekašius Petrogrado, Jekaterinoslavo, Voronežo, Bogorodsko ir Nižnij Novgorodo lietuvių bolševikų vardu antrąją seimo posėdžių dieną paskelbęs deklaraciją, demaskuojančią buržuazinį seimo pobūdį ir burž. bei smulkiaburž. partijų mėginimą dangstyti savo klasinius tikslus visos liet. visuomenės vardu, su bolševiku I. Krasausku demonstratyviai iš seimo išėjo. Bolševikų blokavimąsi seime su oportunistais socialdemokratais kritikavo RSDDP(b) CK, jų elgseną pasmerkė RSDDP(b) Petrogrado Liet. rajonas. Pačiame seime tarp burž. ir smulkiaburž. grupuočių įvairiais darbo procedūros ir Lietuvos ateities klausimais kilo dideli ginčai. Delegatai suskilo į 2 blokus — dešinįjį (stojusį už nepriklausomos buržuazinės Lietuvos valstybės sukūrimą, už valst. ryšių su Rusija nutraukimą) ir kairįjį (Lietuvos ateitį siejusį su burž. dem. Rusija, stojusį už plačią Lietuvos autonomiją federatyvinėje Rusijos valstybėje). Blokams priėmus skirtingas rezoliucijas, seimas iširo, kartu žlugo ir jį sušaukusi Liet. tautos taryba. Tolesni burž. ir smulkiaburž. partijų mėginimai tos tarybos (ar į ją panašios) veiklą atgaivinti ilgesnį laiko tarpą nedavė vaisių, nes vis daugiau Rusijoje gyvenančių lietuvių darbo žmonių ėmė remti bolševikų partiją. Pagaliau 1917.XI lietuvių burž. partijų veikėjai sukūrė Voroneže *Vyriausiąją lietuvių tarybą Rusijoje.*

RUSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ DARBININKŲ PARTIJA, RSDDP (organizacijos Lietuvoje 1901—19). RSDDP org-jos Lietuvoje ėmė kurtis, V. Leninui ir jo vienminčiams išplėtus kovą už vieningą, revoliucinę marksistinę daugianacionalinio Rusijos proletariato partiją. Pirmoji 1901.VII susikūrė **RSDDP Vilniaus grupė.** Jos įkūrėjai buvo miesto įgulos karininkai — gydytojas F. Gusarovas ir I. Klopovas. Prie jų prisidėjo darbininkas J. Piatnickis (Taršis) ir kt. Tai buvo lenininės „Iskros" idėjinės krypties grupė. 1901 Vilniaus odininkų streiko metu ji išleido atsišaukimą „Į karininkus", raginantį juos neversti kareivių slopinti streiką. Vilniaus grupė palaikė ryšius su „Iskros" redakcija, rėmė „Iskrą", padėjo ją bei kitą rev. lit-rą gabenti iš užsienio ir platinti, bendradarbiavo su kt. miestų iskrininkais, stengėsi organizuoti part. darbą Kaune, Panevėžyje ir kitur. F. Gusarovas ir I. Klopovas organizavo rev. agitaciją kariuomenėje, Vilniuje įkūrė Kar.-rev. grupę, veikė 1902 pab. Rusijoje įkurtoje Kar.-rev. org-joje. Vilniečių iskrininkų revoliucinę agitaciją kariuomenėje gerai įvertino „Iskra" (1902, Nr. 9). 1903 rudenį F. Gusarovas buvo kooptuotas į RSDDP CK.

RSDDP CK 1904.IV patvirtino **RSDDP Šiaurės vakarų komitetą,** kuris organizaciniu atžvilgiu jungė Vilniaus, Minsko, Vitebsko, Daugpilio part. grupes ir Smurgainių org-ją. Vilniaus atstovas k-te buvo I. Strašinskis. K-to buveinė iki 1905 vasaros buvo Vilnius; jo nariai veikė įv. miestuose. Šiaurės vakarų k-tas kovojo prieš nac. atskirumą, separatizmo skleidimą darbininkų tarpe. Jis padėdavo bendrame partijos darbe, palaikė ryšius su bolševikų centru užsienyje, susirašinėjo su N. Krupskaja, padėjo V. Leninui iš emigracijos susisiekti su vadovaujančiais bolševikų veikėjais Rusijoje. RSDDP Šiaurės vakarų k-tas ir RSDDP Vilniaus grupė turėjo neleg. spaustuvių, leido atsišaukimus, hektografuotas brošiūras. Šiaurės vakarų k-te, kaip ir Vilniaus org-joje, bolševikai organizaciniu atžvilgiu nuo menševikų nebuvo atsiskyrę.

1904 vasarą RSDDP Vilniaus grupei priklausė 120 organizuotų įvairių tautybių darbininkų ir 200—300 darbininkų, skaitančių partinę literatūrą. Visą grupės org-ją sudarė 4 miesto rajonai, turintys atskirus k-tus. RSDDP Vilniaus organizacijai vadovavo propagandistai, agitatoriai, tvarkantys neleg. lit-ros leidimą ir gabenimą, ir kiti vadovaujantys partijos darbuotojai. Jų tarpe buvo S. Rulkovskis, S. Rozovskis, P. Grožanas, B. Vigilevas, S. Dimanšteinas, J. Černuchinas.

Šiaurės vakarų k-to delegatas D. Postolovskis dalyvavo RSDDP III suvažiavime. 1905.V—VI vyko bolševikų kova su menševikais dėl III suvažiavimo nutarimų pripažinimo. 1905, kilus revoliucijai, RSDDP Vilniaus grupė išaugo ir sustiprėjo. 1905.VIII.10 ji išleido hektografuotą neperiodinį leidinį „Listok Vilenskoj gruppi RSDRP" („RSDDP Vilniaus grupės lapelis"), kuriame buvo išspausdintas atsišaukimas „Šalin komediją!", nukreiptas prieš Buligino dūmą. Kelti vietinių s-d. org-jų narių idėjinį lygį, stiprėti vietinėse RSDDP org-jose bolševikams padėjo centriniai bolševikų laikraščiai „Vperiod" („Pirmyn"), „Proletarij" („Proletaras"), „Novaja žizn" („Naujasis gyvenimas"), K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalai. Nors 1905 pavasarį nemaža org-jos narių buvo suimta, RSDDP Vilniaus org-ja išaugo — vasarą ji turėjo jau 400 narių ir teikė paramą RSDDP nariams bei grupėms artimiausiuose miestuose.

Įeinančių į RSDDP Šiaurės vakarų k-tą grupių suvažiavime (1905.VIII netoli Minsko) buvo nutarta Šiaurės vakarų k-tą pakeisti šio rajono vietinių grupių bei org-jų s-ga (jos veikla turėjo apimti ir Kauno gub.); buvo parengti **RSDDP Šiaurės vakarų sąjungos** įstatai. Po to suvažiavimo Minske įvykusi pirmoji sritinė RSDDP Šiaurės vakarų krašto org-jų konferencija parėmė bolševikų taktiką — aktyviai boikotuoti valdžios rengiamą Valstybės dūmą (pagal Buligino projektą) ir, pasiremdama RSDDP II bei III suvažiavimų nutarimais, užsibrėžė siekti revoliucijoje veiksmų vienybės su nacionalinėmis socialdemokratų organizacijomis. Tai padarė teigiamą poveikį visam socialdemokratų darbui, sustiprino bolševikų vaidmenį Lietuvoje, padėjo išplėsti darbo žmonių revoliucinius veiksmus. RSDDP Šiaurės vakarų sąjungos atsišaukimai ragino visą liaudį sukilti ir nuversti caro valdžią.

Vilniaus grupė 1905.XII buvo pertvarkyta į **RSDDP Vilniaus komitetą.** RSDDP Vilniaus grupės, vėliau Vilniaus k-to nariais 1905—06 buvo bolševikai S. Rulkovskis, I. Pušas, A. Solcas, A. Palčikas, S. Piliavskis, N. Krestinskis ir kiti. RSDDP Vilniaus org-joje veikė politinių, taktinių ir teorinių klausimų nagrinėjimo būreliai, buvo sudaryta propagandistų kolegija.

1905 antrojoje pusėje susikūrė RSDDP Kauno (organizatorius S. Rozovskis), Šiaulių ir Panevėžio grupės. **RSDDP Kauno grupėje** įv. laikotarpiais veikė bolševikai L. Katašiova, S. Piliavskis, A. Sviderskis ir kt.; į jos vadovaujantį kolektyvą įėjo Tilmansų f-ko darbininkas. Kauno RSDDP org-jos branduolį sudarė darbininkai metalistai lietuviai ir lenkai. 1905 rudenį veikė Švenčionių moksleivių s-d. grupė. Prie RSDDP Vilniaus k-to 1905 pabaigoje buvo įkurta **RSDDP Apygardos organizacija** (1905 pab.— 1906 ji apėmė Kaišiadorių, Švenčionių, Pabradės, Varėnos, Vievio, Žaslių, Žiežmarių ir kai kurias Baltarusijoje veikiančias kaimiškąsias part. grupes, organizacijas). Vilniuje 1905—07 veikė RSDDP moksleivių org-ja. Prie RSDDP Vilniaus k-to 1906.II buvo įkurta Valstiečių grupė.

Rev. darbui kariuomenėje 1905 rudenį buvo sukurta Kar. rev. org-ja prie RSDDP Vilniaus k-to, gruodžio pr.— kar. grupė prie RSDDP Kauno org-jos. 1906 Kaune sukurta RSDDP ir Bundo kar. org-ja (turėjo apie 200 narių, 1907 prie jos prisidėjo ir LSDP vietos org-ja). Revoliucijos metu kareiviai sudarė kar. rev. grupę Marijampolėje (Dono 111 pėstininkų pulke), RSDDP rev. kar. organizacijos buvo sukurtos Šiauliuose ir Panevėžyje. Vilniaus kar. org-jos atstovas I. Klopovas 1906.III dalyvavo Maskvoje RSDDP kar. part. org-jų konferencijoje ir buvo su kitais konferencijos dalyviais suimtas.

1905—07 RSDDP org-jos Lietuvoje leido atsišaukimus (dešimtis tūkstančių egzempliorių) į darbininkus, valstiečius, kareivius, moksleivius, ragino stoti į rev. kovą. RSDDP Šiaurės vakarų s-gos srities k-tas 1906—07 leido neleg. laikraštį „Soldatskaja žizn" („Kareivių gyvenimas"), Kauno kar. org-ja 1907 leido nelegalų laikraštį „Golos kazarmi" („Kareivinių balsas"). RSDDP Vilniaus grupės, vėliau Vilniaus k-to, kar. org-jos atsišaukimus spausdino RSDDP Vilniaus k-to neleg. spaustuvė (tam darbui vadovavo E. Solc). 1906.II išėjo Vilniaus k-to laikr. „Walka robotnicza" („Darbininkų kova"); vėliau jis ėjo kaip RSDDP Lietuvos ir Baltarusijos srities s-gos organas.

RSDDP grupės ir org-jos per 1905 spalio ir gruodžio visuot. polit. streikus su nacionalinėmis s-d. org-jomis kūrė jungtinius k-tus ir drauge vadovavo darbininkų rev. veiksmams Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Naujojoje Vilnioje ir kitur. Vilniuje buvo suorganizuotas darbininkų ginkluotas būrys. Tačiau menševikiniai elementai varžė RSDDP org-jų ir grupių rev. veiklos užmojį. RSDDP Vilniaus ir Kauno org-jos 1906—07 dalyvavo Valst. dūmos rinkimų kampanijose (bolševikai kovojo prieš blokavimąsi su liberaline buržuazija). RSDDP Vilniaus org-jai buvo atstovaujama RSDDP IV (jungtiniame) suvažiavime Stokholme (1906.IV.23 — V.8). (Suvažiavimo mandatų komisijai dėl formalumų nepripažinus Vilniaus bolševikų delegato S. Rulkovskio mandato, suvažiavimo darbe dalyvavo tik Vilniaus menševikų delegatas B. Vigilevas.) 1905.VI RSDDP Šiaurės vakarų s-ga pasivadino **RSDDP Lietuvos ir Baltarusijos srities sąjunga.** Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratijai RSDDP IV suvažiavime susivienijus su RSDDP ir pradėjus veikti kaip teritorinei RSDDP org-jai, jos Vilniaus org-jos 150 narių įsijungė į RSDDP Vilniaus org-ją.

1905 antrojoje pusėje — 1906 pavasarį svarbiausiose RSDDP Lietuvos miestų org-jose vyravo bolševikai. Dėl policijos persekiojimo ir suėmimų 1906—07 susilpnėjo ir pačios org-jos, ir bolševikų įtaka jose. 1905 pabaigoje RSDDP Vilniaus org-joje buvo daugiau kaip 1000 narių, o 1906 vasarą — 800; Kauno org-joje 1906 vasarą buvo apie 800 narių, o 1907 pr.— 400. 1906.VI.26 buvo suimti Apygardos org-jos prie RSDDP Vilniaus k-to konferencijos dalyviai, 1906.VIII—X — Karinės org-jos prie Vilniaus k-to aktyvistai, 1906.IX.15 — RSDDP Vilniaus k-to, 1907.XI.26 — RSDDP Kauno org-jos vadovaujančiosios grupės nariai. Daug aktyvių revoliucijos dalyvių darbininkų buvo pašalinta iš darbo, org-jos neteko ryšių su įmonėmis. Į RSDDP V (Londono) suvažiavimą (1907.V.13 — VI.1) Vilniaus org-jos delegatas nenuvyko, jame dalyvavo Kauno rev. kar. org-jos delegatas S. Nachimsonas. Sumažėjusiai RSDDP Kauno org-jai susidėjus su Daugpilio org-ja delegatui išrinkti, persvarą įgijo menševikai.

Po 1907.VI valst. perversmo (II Valst. dūmos išvaikymo) prasidėjusios reakcijos laikotarpiu RSDDP org-jos veikė Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje. Jose toliau vyko idėjinė bolševikų ir menševikų kova. RSDDP Vilniaus org-jos k-tą tuomet sudarė 4 bolševikai, 1 menševikas ir 1 centristas, ji turėjo daugiau kaip 200 narių; žymesnieji veikėjai buvo bolševikai M. Šnaidmanas (G. Belenkis) ir B. Etingofas (B. Varšavskis). RSDDP Kauno org-ja (1907 pr.) turėjo apie 400 narių (1909 pr.— jau tik 100). RSDDP Lietuvos org-jose bolševikų įtaka palaipsniui stiprėjo. Tai rodo 1908 pab. įvykusi RSDDP Šiaurės vakarų krašto org-jų konferencija. Svarstomais klausimais ji priėmė bolševikiškus nutarimus ir M. Šnaidmaną išrinko delegatu į RSDDP Visos Rusijos V konferenciją. Reakcijos metais Lietuvoje veikusios RSDDP org-jos rūpinosi gabenamos iš užsienio nelegalios bolševikinės lit-ros platinimu bei siuntimu į Rusiją, Vilniuje ir Šiauliuose turėjo neleg. lit-ros sandėlius. Vilniuje, legalioje Žirmunskio spaustuvėje, 1908 slapta buvo išspausdintas RSDDP centr. organo „Social-demokrat" Nr. 1, bet valdžiai pavyko jį konfiskuoti. 1909 vasarą įvykę suėmimai RSDDP org-jas Lietuvoje sužlugdė. 1911 Vilniuje vėl buvo sudaryta RSDDP iniciatyvinė grupė. Ji prisijungė prie bolševikų iniciatyva sudarytos Rusijos Organizacinės komisijos part. konferencijai sušaukti ir 1912.I pasiuntė delegatą darbininką M. Gurevičių (slap. Matvejus) į RSDDP Visos Rusijos VI (Pragos) konferenciją. Atkurtoji RSDDP Vilniaus grupė, kuriai 1912 priklausė R. Kacaitė, S. Rulkovskis ir kt., bendradarbiavo su LSDP ir Bundo Vilniaus org-jomis, leido atsišaukimus, vadovavo darbininkų streikams, protesto prieš susidorojimą (1912.IV) su Lenos aukso kasyklų darbininkais judėjimui. LSDP CK nario P. Eidukevičiaus, RSDDP Vilniaus grupės k-to narės R. Kacaitės ir kitų rev. socialdemokratų rūpesčiu 1912—14 Vilniuje buvo organizuotai platinama bolševikinė „Pravda". RSDDP Vilniaus grupė dalyvavo ir IV Valst. dūmos rinkimų kampanijoje (1912), tačiau joje laikėsi menševikų pozicijų. 1912 rudenį įvykę nauji suėmimai labai susilpnino RSDDP Vilniaus grupės veiklą. Vilniuje liko RSDDP narių (jų tarpe ir bolševikų), bet veiklios org-jos jie nesudarė. Buvusieji RSDDP nariai 1918 vasarą sukūrė **Lietuvos ir Baltarusijos Darbininkų socialdemokratų partiją** (Internacionalą). Jai vadovavo R. Ginzburgas (S. Girinis), R. Kacaitė ir E. Sokolovskis. Tai buvo smulkiaburž. org-ja. Ji 1918.XII leido laikr. „Naša era" („Mūsų era"), 1919.I—III — „Novaja era" („Naujoji era"), 1919.I — ir laikr. „Proletarskij internacional" („Proletarinis internacionalas"). Ši partija bendradarbiavo su Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partija, buvo atstovaujama Vilniaus Darbininkų atstovų taryboje. Kai ji 1919 pabaigoje Rusijos menševikų internacionalistų pavyzdžiu likvidavosi, daugumas jos narių įstojo į Komunistų partiją.

RSDDP Lietuvos org-jose vyravo čia bolševikų, čia menševikų pažiūros. Bolševikai stengėsi užmegzti platesnius ryšius su liet. darbininkais ir valstiečiais, tačiau, menkai tepažindami Lietuvos socialinio ir politinio gyvenimo specifiką ir neremiami LSDP org-jų, kurių vadovų dauguma laikėsi separatistų pozicijų, ne visada sugebėdavo tai padaryti. Menševikai nė nesistengė ieškoti ryšių su gausiausiu Lietuvos darbo žmonių sluoksniu — valstiečiais. Todėl RSDDP org-jos negalėjo išplėsti Lietuvoje savo įtakos.

Lit.: **Z. Angarietis,** Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininku kovos istorija, 2 t., [Smolenskas], 1921; **В. Мицкевич-Капсукас,** Истоки зарождения Коммунистической партии Литвы. — «Пролетарская революция», М., 1929, № 1; **W. Mickiewicz-Kapsukas,** 1905 rok na Litwie i Białorusi Zachodniej. — „Z pola walki", Moskwa, 1931, Nr. 11—12; **E. Griškūnaitė,** Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1908—1914 metais, V., 1959; **Ю. Андрюшайтите,** Положение и борьба рабочего класса Литвы в период реакции (1907—1910 гг.).— „Вопросы истории КП Литвы", т. 1, Вильнюс, 1959; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. — „Komunistas", 1967, Nr. 1—12.

RŪSIJOS SOCIALDEMOKRĀTŲ DARBINIŇKŲ PĀRTIJOS (BOLŠEVÌKŲ) PETROGRĀDO ORGANIZĀCIJOS LIETŪVIŲ RAJÕNAS — nacionalinė Petrogrado lietuvių bolševikų organizacija, veikusi 1916—17. Rajono kūrėjai buvo lietuviai rev. socialdemokratai, I pasaul. karo pradžioje (1915) su kitais karo pabėgėliais persikėlę į Petrogradą. Rygos

liet. socialdemokratai (jų atvyko į Petrogradą 14) 1915.VIII sukūrė „Saturno" ir „Liepsnos" part. kuopeles, užmezgė ryšius su Petrogrado bolševikų org-ja. Pastaroji pasiūlė sukurti RSDDP(b) sudėtyje Lietuvių rajoną jau veikusio Petrograde Latvių rajono pavyzdžiu. Į RSDDP(b) Petrogrado k-tą lietuviai rev. socialdemokratai pasiuntė atstovą palaikyti ryšių. 1916 vasarą rygiečiai lietuviai rev. socialdemokratai užmezgė ryšį su kitomis Petrograde savarankiškai veikusiomis liet. socialdemokratų kuopelėmis. 1916 pab. Petrograde įvyko nelegali liet. socialdemokratų konferencija (joje dalyvavo 9 delegatai, atstovavę 68 socialdemokratams). Ji suvienijo visas Petrograde veikusias lietuvių rev. socialdemokratų kuopeles į vieną org-ją, kuri įsijungė į RSDDP(b), pasivadino RSDDP(b) Petrogrado org-jos Liet. rajonu ir išrinko rajono k-tą (J. Dumša, J. Janonis, V. Požela, P. Raudonikis, J. Švereika). RSDDP(b) Petrogrado k-te rajonui atstovavo V. Požela. Liet. rajonas turėjo visas RSDDP(b) Petrogrado rajonų k-tų teises (priimdavo į partiją naujus narius, po Vasario revoliucijos išduodavo part. dokumentus, rinko nario mokestį). 1917 Liet. rajonas vaidino vadovaujantį vaidmenį kt. miestų liet. bolševikų org-jų tarpe. Jis buvo ir vienas geriausių RSDDP(b) Petrogrado org-jos rajonų. Iki 1917 Vasario revoliucijos, be Petrogrado, lietuvių rev. socialdemokratų org-jos (kuopos) veikė Bogorodskojėje (Maskvos priemiestis), Rostove prie Dono, Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas), Voroneže, Rygoje. Po Vasario revoliucijos Petrogrado org-jos Liet. rajonas ir kt. miestų liet. bolševikai su visa RSDDP(b) išėjo iš pogrindžio. Liet. rajonas tada turėjo apie 100 narių (visoje Rusijoje buvo apie 150 liet. bolševikų); į Petrogradą atvyko nemaža užsigrūdinusių revoliucionierių (iš Sibiro tremties — Z. Angarietis, iš JAV — V. Kapsukas, K. Giedrys). 1917.IV.12 Liet. rajonas pradėjo leisti „Tiesą"— pirmąjį lietuvių kom. laikraštį. 1917.III—IV iš rajono buvo pašalinti oportunistai — bendradarbiavimo su buržuazija šalininkai, buvo atšaukti atstovai iš *Lietuvių tautos tarybos*, likviduoti kai kurie separatizmo reiškiniai. 1917.IV.19 išrinktas naujas rajono k-tas, į kurį įėjo Z. Angarietis, J. Dumša, J. Janonis (sekretorius), K. Jukna, G. Liutkevičius, Nariukas, V. Požela (jis 1917.V pasitraukė iš k-to ir partijos). RSDDP(b) Petrogrado k-te rajonui atstovavo Z. Angarietis. Sparčiai kūrėsi ir stiprėjo liet. bolševikų org-jos (rajonai) ir kt. miestuose — Jekaterinoslave, Nižnij Novgorode (dab. Gorkis), Charkove, Viborge (Leningrado sr.).

Nacionalinių liet. bolševikų org-jų (rajonų, kuopų ir kt.) įsikūrimas Rusijoje buvo teigiamas reiškinys, nes evakavęsi lietuviai rev. socialdemokratai, įstoję į RSDDP(b) ir nemokėję rusų k., galėjo aktyviai dalyvauti partijos veikloje tik nac. org-jose, leisdami savo spaudą ir per savo org-jų (rajonų) k-tus palaikydami ryšius su atitinkamais RSDDP(b) organais. Įkūrus nacionalines liet. bolševikų org-jas, buvo lengviau dirbti polit. darbą tarp evakuotųjų lietuvių darbo žmonių, geriau kovoti prieš lietuvių burž. ir smulkiaburž. partijas, kurios, skelbdamos „tautinės vienybės" ir „vieningosios srovės" teorijas, stengėsi atitraukti lietuvių darbo žmones nuo bendros su kitais Rusijos valstybės proletarais rev. kovos už soc. revoliucijos pergalę. Vis dėlto liet. rajonai (kuopos ir kt.), kaip liet. bolševikų susivienijimo forma, prieštaravo partijos kūrimo internacionaliniam principui, sudarė galimybę reikštis separatizmui, ypač kai į jų vadovybę patekdavo nepakankamai principingų arba net oportunistiškai nusiteikusių žmonių. Taip buvo įvykę iš pradžių su Petrogrado org-jos Liet. rajonu, Maskvos liet. socialdemokratų org-ja. Todėl liet. bolševikų vadovai jau po Vasario revoliucijos pasiūlė liet. rajonus pertvarkyti į sekcijas. Tai ir buvo padaryta po RSDDP(b) VI suvažiavimo. Reorganizavimo iniciatorius buvo Petrogrado org-jos Liet. rajonas, kurio visuot. susirinkimas 1917.IX.23 nutarė panaikinti rajoną, o partijos narius lietuvius įpareigojo įstoti į f-kų ir g-lų, kuriose jie dirbo, partines org-jas, taigi, į bendras RSDDP(b) miesto parajonių ir rajonų org-jas. Agitacijos ir propagandos darbui dirbti tarp lietuvių darbo žmonių, nemokančių rusiškai, buvo sudarytos sekcijos prie vietinių part. org-jų f-kų, parajonių ir rajonų k-tų (ž. *Rusijos Komunistų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijos*). Petrogrado liet. bolševikų pavyzdžiu rajonai buvo pertvarkyti į sekcijas ir kt. miestuose.

RŪSINAS Petras [1914.VI.27 Krikštonyse (Lazdijų rj.) — 1941 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1934—35 Krikštonių pašto agentūros tarnautojas, vėliau dirbo žemės ūkyje. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. LKP Alytaus aps. k-to pavestas, įstojo į pavasarininkų s-gą, buvo jos Krikštonių sk. pirmininkas, dirbo rev. darbą jaunimo tarpe. 1940—41 LKP Alytaus aps. k-to darbuotojas. Hitlerininkų nužudytas.

RUSÌNĖ — ežeras Zarasų rj., 11 km į p. nuo Zarasų, 1 km į r. nuo Samavo ežero. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 800 m, didž. plotis 350 m, kranto linijos ilgis 1950 m. R. ir v. krantai apaugę mišku.

RŪSŶS (ūkinis įrenginys bulvėms, daržovėms ir kitiems maisto produktams laikyti). Paprasčiausiu rūsiu Lietuvoje laikoma žemėje iškasta maždaug 1,5 m skersmens ir 2 m gylio duobė su lentomis ar rąsteliais sutvirtintomis sienomis. Stogas padaromas iš rąstelių ir apipilamas žemėmis; priekyje palikta anga dažniausiai užkemšama šiaudais, uždedama lentomis. Tokie R. paprastai kasami už sodybos, vienas šalia kito, atskirų rūšių šakniavaisiams laikyti. Tobulesnis, trobesio tipo R. dažniausiai statomas sodyboje, prie gyv. namo galo arba tarp svirno ir tvarto. Toks R. susideda iš 2 patalpų: žeminės ir antžeminės. Žeminė patalpa yra apie 2 m gilumo duobė, padalyta į kelis skyrius. Jos sienos akmeninės, rištos moliu ar cementu. Lubos žiemai apipilamos spaliais, apdedamos samanomis, šienu ar šiaudais; jose paprastai būna anga, pro kurią laipteliais nusileidžiama į žeminę. Rytų ir pietryčių Lietuvoje yra rūsių su išoriniu nuožulniu įėjimu į žeminę. R. antžeminis pastatas būna suręstas iš apvalių ar aptašytų rąstų. Rytų Lietuvoje R. sienas sudaro 4—6 rąstų vainikai, Žemaitijoje — 12, o Dzūkijoje jos tokios žemos, kad stogeliai beveik prisišliejį prie žemės. Stogas šiaudų arba skiedrų, dvišlaitis ar trišlaitis. Antžeminėje R. patalpoje laikomi įv. rakandai ir smulkesnis ūkio inventorius. Kartais žeminė R. dalis įrengiama po gyv. namo (virtuvės, kamaros ar priemenės) grindimis.

RUSIŲ̃ RĀGAS — kaimas Širvintų rj., Čiobiškio apyl., 13 km į v. nuo Musninkų, 1 km į v. nuo Čiobiškio, Neries deš. krante. 1959 buvo 86 gyv., 1970 — 81. Iš š. prie kaimo prieina Čiobiškio miškas. Kaimo apylinkėse yra 3 pilkapių grupės, tyrinėtos 1963—64.

Pirmoji, 28 pilkapių, grupė yra į v. nuo kaimo. Tyrinėtas vienas pilkapis su dviem akmenų vainikais. Jame rasti du degintiniai V—VI a. kapai. Antroji, 20 pilkapių, grupė yra į š. nuo kaimo. Tyrinėti 8 pilkapiai. Rasta griautinių ir degintinių žirgų kapų. Trečioji, 12 pilkapių, grupė yra į r. nuo kaimo, prie Čiobiškio miestelio. Tyrinėti 5 pilkapiai. Juose aptikta IX—XI a. degintinių moterų ir vyrų kapų. Moterų kapuose rasta žalvarinių papuošalų, molinių verpstelių, vyrų kapuose — ginklų ir darbo įrankių. Be to, šiuose pilkapiuose rasta molinių puodų. Manoma, kad trečiojoje pilkapių grupėje laidoti kariai ir jų šeimų nariai, o antroje — kovos žirgai, todėl abi pastarosios pilkapių grupės yra vieno laiko.

RUSKIAĨ — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 3 km į š. v. nuo Laukuvos, prie Žemaičių plento; tarybinio ūkio centras. 110 gyv. (1970). Parduotuvė, kultūros namai. 1959 buvo 99 gyv.

RŪSNĖ — **1.** Nemuno deltos šaka. Ilgis 35 km. Prasideda 10 km žemiau Sovetsko, kur Nemunas šakojasi į dvi šakas: dešiniąją — Rusnę ir kairiąją — Giliją (Matrosovką). Ties Rusnės miestu R. šakojasi į Atmatą ir Skirvytę. R. laikoma Nemuno tąsa; jai tenka 82% Nemuno metinio nuotėkio. Teka į š. v. siena su RTFSR Kaliningrado sritimi. Intakai: Gėgė, Veižas, Leitė (visi deš.). Vid. nuolydis 8 cm/km. Vagos vyraujantis plotis apie 200 m, didžiausias 500 m (ties Palei-

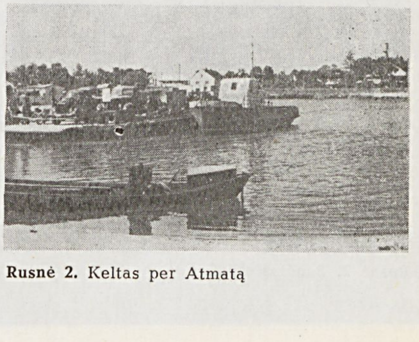

Rusnė 2. Keltas per Atmatą

čiais); vid. gylis 3 m, didž. gylis 7,9 m. Srovės greitis: vid. 0,6 m/s, didž. 1,0 m/s. Vid. metinis debitas 517 m^3/s, aukštų potvynių metu 6500—7000 m^3/s. Per pavasario potvynį vanduo aukštutinėje R. dalyje pakyla 6,0—6,5 m, žemutinėje — apie 3 m aukščiau vasaros vandens lygio. Upė apsemia 1—2 m vandens sluoksniu deltos deš. krantą, išsiliedama į plotį nuo 0,5 km (ties Galzdonais) iki 6 km (ties Šilgaliais). Be to, R. vandens lygis svyruoja dėl Kuršių marių patvankos ir nuotvankos (marių patvanka pastebima maždaug iki Karceviškių). Išilgai viso kairiojo R. kranto yra aukštas pylimas, apsaugantis net nuo didžiausių pavasario potvynių. Deš. kranto polderiai apsaugo laukus tik nuo vasaros potvynių. Per pavasario ledonešį pasitaiko ledo sangrūdų bei ledo kamščių, dėl kurių staigiai pakyla vandens lygis. Ledai dažnai užkemša Giliją, susigrūda prie Karceviškių, ties Gėgės žiotimis, kur siauresnė ne tik R. vaga, bet ir užliejamieji plotai. R. vagoje nusėda daug sąnašų. Ypač didelės smėlio seklumos susidaro prie Paleičių. R. vaga, kasmet valoma žemsemėmis, kad išliktų laivybai reikalingas gylis.

2. Miestas Šilutės rj., 8 km į p. v. nuo Šilutės, *Rusnės saloje*, prie Rusnės upės išsišakojimo į Atmatą ir Skirvytę; žuvininkystės ūkio centras. 2597 gyv. (1970). Miestas įsikūręs Atmatos krante. Jo p. pakraščiu teka Skirvytės atšaka Pakalnė, nuo kurios miesto v. dalyje atsišakoja Vorusnė. Miesto teritorijos paviršius vos 1—2 m pakilęs virš jūros lygio. Nuo potvynių R. saugo pylimai; mieste veikia vandens perpumpavimo stotys. Plano struktūra radialinė, pagr. kelių susikirtime yra trikampė aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius į R. salos gyvenvietes (Šyškrantę, Pakalnę, Vorusnę). Ties R. veikia keltas per Atmatą. Yra žuvivaisos įmonė (įst. 1961), žuvies apdirbimo įmonė, žvejų uostas su žvejybos laivų remonto dirbtuve, pieninė, kepykla, lentpiūvė, 40 vietų ligoninė (įk. 1957; 1949 įsteigta ambulatorija), vaistinė, vaikų darželis (nuo 1955), vaikų lopšelis (nuo 1961), vid. m-la (nuo 1954), pagalbinė mokykla-internatas (1952—60 kurčnebylių mokykla-internatas), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1946), gamtos apsaugos inspek-

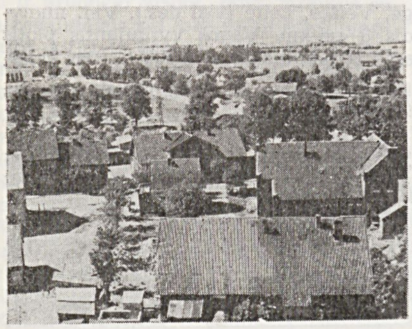

Rusnė 2. Bendras vaizdas

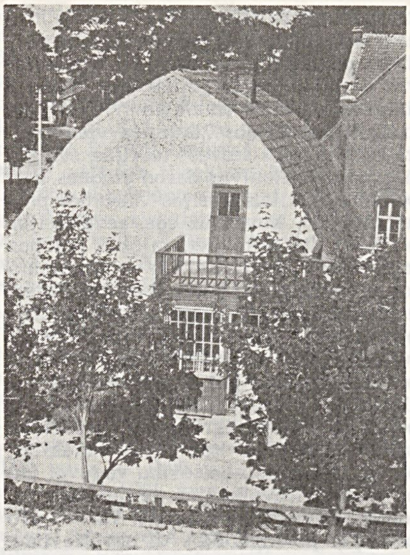

Rusnė 2. Ambulatorija (buvęs gyv. namas)

cija. Evangelikų liuteronų bažnyčia (past. 1809) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Yra įdomus archit. požiūriu gyv. namas (dabar ambulatorija).

R.— sena žvejų gyvenvietė. 1419 pastatyta medinė bažnyčia. 1448 jau buvo smuklė. Nuo 1498 R. žvejai naudojosi laisvos žvejybos teise, kuri buvo atnaujinta 1617 privilegija. 1544 Prūsijos kun-štis Albrechtas raštu nurodo, kad Rusnėje pamaldos turi būti laikomos lietuvių ir kuršių kalbomis. 1583 įsteigta parapinė m-la. Nuo 1596 vyko savaitiniai turgūs. R. žvejai žuvį veždavo į Šilutę, Tilžę, Karaliaučių. Pro R. buvo iš Lietuvos plukdoma miško medžiaga, skirta eksportui. Atplukdyti Nemunu sieliai Rusnėje būdavo perrišami, sutvirtinami ir paruošiami plukdyti Kuršių mariomis į Klaipėdą. Rudenį atplukdyti sieliai čia stovėdavo iki pavasario. Nuo XVII a. pabaigos Rusnėje turėjo atstovus visos stambesniosios Klaipėdos miško medžiagos supirkimo ir apdirbimo firmos. 1750 R. tapo valsčiaus centru. 1771 Rusnėje buvo 20 amatininkų, 1796 — 44. R. ypač pradėjo augti po 1772, kai prasidėjo Rusijos miško prekyba per R. su užsieniu. 1792 leistas nuolatinis turgus. 1815 miestelyje buvo 146 gyv. namai ir 1997 gyventojai. 1850 pastatyta garinė lentpiūvė (1913 Rusnėje buvo net 6 lentpiūvės). 1860 V. Europos pirkliai Rusnėje nupirko medienos už 2 mln. talerių. R. ir apylinkių gyventojai Vokietijos valdžios buvo vokietinami: 1736 R. parapijoje gyveno vien tik lietuviai, o 1848 lietuviai besudarė 67,9%, 1912 — 60,3% visų gyventojų. 1914 ties R. per Atmatą pastatytas tiltas. Po 1923, prijungus Klaipėdos kr. prie Lietuvos, R. neteko prekybinių ryšių su Rytų Prūsijos miestais. XX a. pirmojoje pusėje R.— valsčiaus centras. 1925 buvo 1509 gyv., vyko turgūs, veikė žuvies perdirbimo, miško apdirbimo įmonės. 1923—1939 buvo muitinė. Traukdamiesi vok. faš. okupantai susprogdino tiltą per Atmatą, smarkiai sunaikino miestelį. Po karo R. atstatyta. Pastatyta gyv. namų, kultūrinių bei buitinių pastatų; rekonstruotos ir išplėstos įmonės. 1946 Rusnei suteiktos miesto teisės. 1959 buvo 2330 gyventojų. 1967 prie R. miesto teritorijos prijungta visa Rusnės sala.

RŪSNĖS SALÀ — Nemuno deltos dalis tarp Atmatos ir Skirvytės (su Tiesiąja). Plotas 43,5 km^2. R. s. paviršius — samplovinė lyguma, 0,5—1,5 m pakilusi virš jūros lygio. Salą raižo daugybė upelių, jų atšakų ir senvagių: Palaukys, Budulupė, Žaizdrupė, Rusnaitė, Pakalnė, Vorusnė, Skatulė, Vytinė. Be to, yra keletas pelkių: Didžiojo Gurgždo, Pelytakos Gurgždo, Kabuišės, Dumblio. Rusnės saloje 2610 ha užima natūralios pievos, apie 1000 ha — miškai ir krūmynai, apie 150 ha — ariama žemė. Ypač gerai čia dera pievos, pavasario potvynių dumblu patręštos. Be to, jos gerinamos, reguliuojant vandens režimą. Tam saloje įrengta polderių ir vandens kėlimo stočių. Rusnės saloje yra Rusnės miestas, įsikūręs ten, kur Nemunas išsišakoja į Atmatą, Pakalnę ir Skirvytę, ir keli kaimai — Pakalnė, Skirvytė, Skirvytėlė, Šyškrantė, Uostadvaris, Vorusnė. Adm. atžvilgiu visa R. s. priklauso Rusnės miestui.

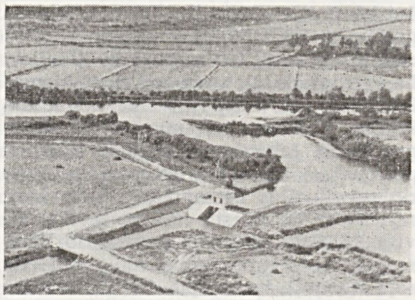

Rusnės sala

R. s. po truputį didėja. Skirvytės žiotys per metus pasistumia į priekį vidutiniškai 20 m; Vytinės ir Tiesiosios žiotyse plečiasi Triušių, Kubilių, Kiemo Briedžių (Elenos) ir dar kelios nedidelės salelės, t. p. priskiriamos Rusnės salai. Žmonės saloje apsigyveno maždaug XV a.

Lit.: **M. Beconis**, Kai kurie duomenys apie naujų landšaftų formavimąsi Nemuno avandeltos rajone.—„Geografinis metraštis", t. 8, V., 1967.

RUSTEIKÀ Antanas [g. 1920.IV.3 Čigoniškėse (Zarasų rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1948 baigė Kauno un-tą. Iki 1952 stat. įmonių inžinierius, vid. m-los mokytojas Kaune. 1956—60 dirbo ped. darbą Ž. ū. akademijoje. 1960—67 dėstė Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale; nuo 1962 docentas. Nuo 1968 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie gruntų sutankinimo uždavinių sprendimą.

RUSTEIKÀ Vytautas [g. 1904.X.14 Rostove prie Dono] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Pogr.

KAJETONAS SKLĖRIUS
„Akmenos pakrantės"

PRANAS SMUGLEVIČIUS
Granovskienės portretas

VINCAS SMOKOVSKIS
„Aklas elgeta su berniuku"

LIUDVIKAS STROLIS

Kūriniai:

vaza „Flora",

lėkštė „Plekšnės"

darbą dirbo Babtuose (Kauno rj.), palaikė ryšius su LKP Vandžiogalos (Kauno rj.) ir Jonavos org-jomis. 1940—41 ūkinis darbuotojas, LKP Babtų vls. k-to sekretorius. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1946 liaudies gynėjas (Kauno rj.), ūkinis darbuotojas. Kurį laiką dirbo Kazachijoje. Nuo 1966 pensininkas.

RUSTEIKÀ Vladas [g. 1928.VI.21 Kaune] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1956 dirbo chirurgu Kauno I taryb. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1956 Kauno Med. in-to hospitalinės chirurgijos katedros asistentas. Nuo 1963 TSKP narys. Pradėjo vartoti naują lūžusio žastikaulio proksimalinio galo operacijos metodą. Paskelbė moksl. straipsnių traumatologijos klausimais.

RUSTÈMAS Jonas [1762 Stambule — 1835 Dūkšte (Ignalinos rj.)] — dailininkas. Apie 1774 pateko į A. Čartoriskio dvarą Pulavuose (netoli Liublino, Lenkija). Dailės mokėsi Varšuvoje (P. Norbleno ir M. Bočarelio studijose), 1788—1790 — Vokietijoje. 1798—1832 Vilniaus un-to tapybos katedros dėstytojas (nuo 1811 profesorius, 1819—1826 katedros vedėjas). Išugdė nemaža žymių Lietuvos tapytojų. Jo kūryba turėjo poveikio visai XIX a. pirmosios pusės Lietuvos tapybos (ypač portreto) raidai. Dėstydamas piešimą ir tapybą, naudojosi gyvu modeliu. Nutapė daug XIX a. pradžios Lietuvos visuomenės ir kultūros veikėjų portretų. Sukūrė keletą buitinių paveikslų („Nakties scena gatvėje" ir kt.), satyr. piešinių (100 kortų; J. Kislingo raižiniai).

XVIII a. pabaigoje R. tapytiems portretams (Gucevičienės portretas, alegorinis grupinis Tyzenhauzaičių portretas ir kt.) turėjo įtakos M. Bočarelio kūryba. Jie pasižymi barokiniais ir klasicistiniais bruožais, sentimentalumu. Nuo XIX a. pradžios R. kūrė realistinius psichologinius portretus (3 autoportretai, M. Barankevičiaus, Fiorentienės su anūke, A. Kapelio, M. Končiaus, J. Niškovskio portretai), kuriems turėjo įtakos P. Norbleno kūryba, ankstyvasis romantizmas. Šiuose portretuose pabrėžiamas asmens orumas, jausmo poetiškumas.

Leid.: Souvenir pittoresque des petits ouvrages de J. Rustem, [piešinių litografijos; parengė K. Bachmatavičius, V.], 1837.

Lit.: **W. Smokowski**, Jan Rustem.—„Wizerunki i roztrząsania naukowe", t. 4, Wilno, 1838; **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 112

RÙSŲ DRĀMOS TEĀTRAS, Lietuvos TSR Valstybinis rusų dramos teatras (nuo 1960; 1946—60 Vilniaus rusų dramos teatras), — dramos teatras, veikiantis nuo 1946 Vilniuje. Pradinį teatro kolektyvo branduolį sudarė Maskvos, Leningrado ir kitų Rusijos teatrų aktoriai bei teatro m-lų absolventai: J. Aroseva, V. Belickis, M. Germajeva, L. Ivanovas, O. Kuzmina, O. Kuznecova, I. Orlovas, Z. Poletajeva, V. Rudinas, I. Safončikas, B. Smelcovas, V. Šaltis, N. Trusovas, N. Vigilianskaja, A. Višnevskis ir kiek vėliau į trupę įsijungę aktoriai O. Cholina, J. Dubravinas, S. Jakovleva, B. Krasilnikovas, G. Palinas, J. Višnevskaja. Spektaklius režisavo N. Ladiginas, I. Liozinas, J. Ščerbakovas, N. Temiakovas, scenovaizdžių sukūrė A. Grigorjancas, S. Lukackis ir kt. Pirmasis spektaklis — A. Ostrovskio „Be kaltės kalti" — įvyko 1946.IX.21 (rež. N. Ladiginas). Nemaža šio autoriaus kūrinių teatro kolektyvas pastatė ir vėliau. Reikšmingą vietą teatro repertuare užėmė rusų taryb. rašytojų (M. Gorkio, B. Lavreniovo, L. Maliugino, K. Simonovo ir kt.) pjesės, kuriose vaizduojama herojiška taryb. liaudies praeitis, keliamos aktualios nūdienos problemos. Teatro raidoje svarbų vaidmenį suvaidino spektakliai: L. Maliugino „Senieji draugai", B. Lavreniovo „Už tuos, kurie jūroje" ir „Lūžis", M. Gorkio „Miesčionys" ir „Barbarai", K. Treniovo „Liubov Jarovaja", N. Gogolio „Revizorius", V. Šekspyro „Otelas", J. Rainio „Pūsk, vėjeli!", I. Popovo ir A. Stepanovo „Port Artūras", I. Turgenevo „Bajorų gūžta". Pirmajame „Pabaltijo teatriniame pavasaryje" (1956) gerai įvertinta teatro pastatyta S. Smirnovo pjesė „Tvirtovė prie Bugo". Teatras pastatė J. Baltušio dramą „Gieda gaideliai", A. Griciaus dramą „Sudužusi vaza" („Karšta vasara") ir kt. autorių pjesių liet. tematika (P. Gelbako ir I. Kašnickio „Taip prasideda gyvenimas", G. Kanovičiaus ir O. Chanejevo „Protu ir širdimi", L. Slavino „Eleną" ir kt.). Įv. metu į trupę įsijungė aktoriai: I. Arkadjeva, J. Bistrickaja, M. Buinas, A. Inozemcevas, A. Karantajevas, G. Kočetkovas, S. Lobanovas, J. Maivina, M. Mironaitė, N. Nikomarovas, L. Perfiljeva, V. Poltevskis, J. Ratmirova, L. Riteris, septintajame dešimtmetyje — Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą baigę aktoriai D. Jakševičiūtė, V. Jefremovas, M. Jevdokimovas, M. Makarovas, L. Mračko, J. Pakulis, R. Vagnerytė ir kt. Vertingiausi septintojo d-mečio spektakliai: G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje" (1960 Resp. premija), V. Majakovskio „Blakė", F. Dostojevskio „Idiotas", B. Brechto „Ponas Puntila ir jo tarnas Matis", J. Volčeko „Teismo kronika", D. Patriko „Keistoji misis Sevidž", A. Ostrovskio „Kiekvienam gudruoliui pakanka kvailumo", L. Žuchovickio „Atpildo amžius". Šiuo laikotarpiu pastatyta liet. dramaturgų pjesių: V. Miliūno „Žuvėdros palydi", K. Sajos „Gaidžio pentinai", R. Markūno „Paryžiau, Paryžiau!", R. Samulevičiaus „Jeigu pasibels" ir kt. Vyriausieji teatro režisieriai: 1946 N. Ladiginas, 1946—49 S. Vladičianskis, 1949—50 B. Velikanovas, 1950—53 J. Markova, 1953—55 A. Poliakovas, 1955—61 V. Golovčineris, 1962—65 V. Galickis, nuo 1966 J. Chi-

Rusų dramos teatras

Rusų dramos teatras. Scena iš M. Bulgakovo pjesės „Bėgimas" (1967)

Rusų dramos teatras. P. Gelbako ir I. Kašnickio „Taip prasideda gyvenimas" (1949)

gerovičius. Prie teatro kūrybinių ieškojimų nemaža prisidėjo dar ir režisieriai L. Durasovas, R. Juknevičius, K. Kymantaitė, L. Lurjė. Vyriausiuoju dailininku dirba S. Lukackis (nuo 1960), dailininke — L. Tolstich-Bojarskaja (nuo 1967). Teatras yra gastroliavęs Maskvoje, Leningrade, Baku, Minske, Kišiniove, Rygoje, Taline, Tuloje, Brianske, Kaliningrade, Sevastopolyje, Žitomire, Vitebske, Gomelyje ir kitose TSRS vietose. 1958 teatro kolektyvas buvo išvykęs į Kazachijos TSR vaidinti plėšinių žemdirbiams.

Rusų dramos teatras. Scena iš G. Nikolajevos ir S. Radzinskio pjesės „Grumtynės žygyje" (1960)

SVARBESNIOSIOS PREMJEROS (skliaustuose nurodomi: statytojas ir režisierius; dailininkas):

1946. A. Ostrovskio „Be kaltės kalti" (N. Ladiginas; A. Grigorjancas); K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė" (I. Rapoportas; S. Lukackis); L. Maliugino „Senieji draugai" (I. Liozinas; S. Lukackis).

1947. B. Lavreniovo „Už tuos, kurie jūroje" (M. Malininas, N. Temiakovas; A. Grigorjancas); K. Simonovo „Rusų klausimas" (A. Gripičius; A. Grigorjancas); M. Gorkio „Miesčionys" (S. Vladičianskis; M. Sapeginas); L. ir P. Turų ir L. Šeinino „Provincijos gubernatorius" (J. Ščerbakovas; A. Grigorjancas).

1948. A Ostrovskio „Pelninga vieta" (I. Liozinas; S. Lukackis); J. Petrovo „Taikos sala" (J. Ščerbakovas; A. Grigorjancas), E. Skribo „Stiklinė vandens" (I. Liozinas; A. Grigorjancas); A. Sofronovo „Maskviškis charakteris" (S. Vladičianskis; A. Grigorjancas).

1949. M. Gorkio „Paskutinieji" (J. Ščerbakovas; J. Feoktistovas); A. Šteino „Garbės įstatymas" (S. Vladičianskis; A. Grigorjancas); A. Barianovo „Anoje pusėje" (J. Ščerbakovas; A. Grigorjancas); L. ir P. Turų ir L. Šeinino „Vila skersgatvyje" (B. Velikanovas; A. Grigorjancas); P. Gelbako ir I. Kašnickio „Taip prasideda gyvenimas" (J. Ščerbakovas, B. Velikanovas; J. Feoktistovas); V. Sobko „Už antrojo fronto" (S. Španovas; A. Grigorjancas); A. Ostrovskio „Belugino vedybos" (B. Velikanovas; J. Feoktistovas).

1950. A. Ostrovskio „Vilkai ir avys" (B. Velikanovas; A. Grigorjancas); K. Treniovo „Liubov Jarovaja" (B. Velikanovas; B. Gurvičius); A. Krono „Partijos kandidatas" (G. Lordkipanidzė; A. Grigorjancas).

1951. A Suchovo-Kobilino „Krečinskio vestuvės" (T. Dudareva; S. Lukackis); Lope de Vegos „Šuo ant šieno" (A. Novoskolcevas; V. Kleščevskis); B. Lavreniovo „Lūžis" (A. Novoskolcevas; A. Grigorjancas); J. Jegorovo ir G. Pobedonoscevo „Trys kareiviai" (L. Durasovas; V. Popova).

1952. N. Gogolio „Revizorius" (J. Markova, A. Novoskolcevas; A. Grigorjancas); V. Šekspyro „Otelas" (J. Markova; A. Grigorjancas); I. Popovo „Šeima" (J. Markova; V. Popova); J. Galano „Po auksiniu ereliu" (L. Durasovas; S. Lukackis).

1953. A. Ostrovskio „Judri vietelė" (A. Belinskis; A. Grigorjancas); V. Rozovo „Jos draugai" (I. Liozinas; S. Lukackis); A. Jakobsono „Šakalai" (A. Tunkelis; A. Grigorjancas); J. Rainio „Pūsk, vėjeli!" (F. Ertnerė; L. Grasmanis); E. Voinič „Gylio" inscenizacija (A. Tunkelis; J. Ladižinskis); V. Minko „Nenurodant pavardžių" (I. Liozinas; S. Lukackis); A. Arbuzovo „Tania" (A. Poliakovas; S. Achvledianis); L. Brausevič ir I. Karnauchovos „Raudonoji gėlelė" (V. Euferis; I. Šreteris).

1954. V. Dichovično ir M. Slobodskojaus „Vestuvinė kelionė" (V. Euferis; S. Lukackis); I. Popovo ir A. Stepanovo „Port Artūras" (A. Poliakovas, I. Liozinas; V. Šaporinas); A. Arbuzovo „Klajonių metai" (A. Poliakovas; I. Šreteris); A. Čechovo „Vyšnių sodas" (I. Liozinas; S. Lukackis); T. Londono „Tikrasis žmogus" (pagal B. Polevojaus „Apysaką apie tikrąjį žmogų"; A. Poliakovas; S. Lukackis).

1955. J. Baltušio „Gieda gaideliai" (K. Kymantaitė; J. Vilutis); A. Šteino „Asmeniškas reikalas" (A. Poliakovas; S. Lukackis); V. Rozovo „Gero vėjo" (V. Gorbacevičius; G. Palinas); M. Gorkio „Barbarai" (V. Golovčineris; M. Percovas); K. Goldonio „Linksmas nuotykis" (I. Liozinas; Ch. Goldfainas); A. Korneičiuko „Sparnai" (V. Golovčineris; J. Pižovas).

1956. G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė" (A. Tunkelis; S. Lukackis); V. Pistolenkos „Anios Beriozkos meilė" (S. Cichockis; S. Lukackis); S. Smirnovo „Tvirtovė prie Bugo" (V. Golovčineris; J. Pižovas); A. Griciaus „Sudužusi vaza" („Karšta vasara"; R. Juknevičius; S. Lukackis); B. Nušičiaus „Filosofijos daktaras" (I. Liozinas; J. Pižovas); I. Turgenevo „Bajorų gūžta" (L. Lurjė; J. Pižovas).

1957. D. Dobričianino „Trijų lakštingalų gatvė 17" (J. Baturinas; S. Lukackis); N. Pogodino „Petrarkos sonetas" (L. Lurjė; S. Lukackis); A. Ostrovskio „Vasilisa Melentjeva" (V. Golovčineris; J. Pižovas); N. Vinikovo „Kada žydi akacija" (J. Baturinas; S. Lukackis); M. Kaco ir A. Rž̌eševskio „Olekas Dundičius" (L. Lurjė; S. Lukackis); L. Boriskovo „Ugnies žiede" (V. Golovčineris; J. Pižovas); A. Kasonos „Medžiai miršta stovėdami" (B. Bragancevas; S. Lukackis).

1958. A. Korneičiuko „Kodėl šypsosi žvaigždės" (L. Lurjė; S. Lukackis); E. Remarko „Paskutinis sustojimas" (B. Bragancevas; J. Pižovas); V. Rozovo „Džiaugsmo beieškant" (J. Baturinas; S. Lukackis); A. Ostrovskio „Karšta širdis" (B. Bragancevas; J. Pižovas); G. Figeiredo „Lapė ir vynuogės" („Ezopas"; G. Bariškikovas; J. Pižovas); L. Leonovo „Aukso karieta" (L. Lurjė; J. Pižovas); Cao-Juj „Taifūnas" (V. Golovčineris; S. Lukackis); A. Arbuzovo „Tolimasis kelias" (A. Galinis; J. Malinauskaitė).

1959. G. Kanovičiaus ir O. Chanejevo „Protu ir širdimi" (V. Golovčineris; J. Pižovas); H. Ibseno „Nora" („Lėlių namai"; L. Lurjė; S. Lukackis); L. Slavino „Elena" (pagal H. Korsakienės rom. „Gyveniman išėjus"; V. Golovčineris; S. Lukackis); L. ir P. Turų „Pabėgimas iš nakties" (L. Lurjė; J. Pižovas); A. Salinskio „Būgnininkė" (V. Golovčineris; J. Pižovas); J. Dold-Michailiko „Ir vienas lauke karys" (J. Baturinas; S. Lukackis).

1960. H. Vuolijoki „Justina" (V. Golovčineris; S. Lukackis); A. Čechovo „Žuvėdra" (L. Lurjė; M. Percovas); G. Nikolajevos ir S. Radzinskio „Grumtynės žygyje" (V. Golovčineris; S. Lukackis); A. Safonovo „Milijonas už šypseną" (L. Lurjė; M. Percovas) ir „Virėja" (N. Vologžaninas; S. Lukackis); L. Tolstojaus „Tamsos galybė" (L. Lurjė; S. Lukackis).

1961. A. Parnio „Afroditės sala" (V. Golovčineris, N. Vologžaninas; M. Percovas); A. Ostrovskio ir N. Solovjovo „Laukinukė" (V. Golovčineris, S. Cvetkovas; S. Lukackis); V. Panovos „Baltąsias naktis palydint" (V. Golovčineris; A. Zirnis); B. Šo „Pigmalionas" (L. Lurjė; S. Lukackis); N. Pogodino „Kremliaus kurantai" (L. Lurjė; S. Lukackis).

1962. P. Karvašo „Šventoji naktis" (N. Vologžaninas; S. Lukackis); V. Majakovskio „Blakė" (L. Lurjė; I. Ivanovas); V. Gibsono „Dviese sūpuoklėse" (A. Baltrušaitis; R. Šilinskas); K. Vitlingerio „Žmogus iš žvaigždės" (V. Galickis; I. Ivanovas); M. Šatrovo „Šių dienų jaunimas" (V. Galickis, V. Geleris; S. Lukackis, I. Ivanovas).

1963. F. Dostojevskio „Idiotas" (L. Lurjė; I. Ivanovas); J. Edlio „Argonautai" (V. Geleris; S. Lukackis); B. Brechto „Ponas Puntila ir jo tarnas Matis" (V. Galickis; I. Ivanovas); V. Šekspyro „Užsispyrėlės sutramdymas" (L. Lurjė; S. Lukackis); A. Korneičiuko „Platonas Krečetas" (V. Limantas; S. Lukackis).

1964. V. Miliūno „Žuvėdros palydi" (V. Galickis; I. Ivanovas); A. Diaso-Gomeso „Jį vadino Zedo Burus" („Įžadas"; L. Lurjė; S. Lukackis); J. Švarco „Šešėlis" (A. Ragauskaitė; I. Ivanovas); D. Kilti „Mielasis apgavikas" (L. Lurjė; I. Ivanovas); V. Rozovo „Vestuvių dieną" (A. Ragauskaitė; S. Lukackis); A. Ostrovskio „Bekraitė" (L. Lurjė; I. Ivanovas); S. Rozanovo „RVS" (pagal A. Gaidaro apsakymą; A. Ragauskaitė; S. Lukackis).

1965. K. Sajos „Gaidžio pentinai" (V. Galickis; I. Ivanovas); S. Radzinskio „Nykusis krantas" (pagal B. Polevojaus romaną; V. Galickis; S. Lukackis); A. Kuznecovo ir G. Šteino „Vedęs jaunikis" (B. Vtorovas; G. Palinas); D. Psafaso „Reikalingas melagis" (N. Lifšicas; I. Krilovas); G. Mdivanio „Pavogė konsulą" (A. Korbutas; S. Lukackis).

1966. M. Gorkio „Keistuoliai" (V. Ogloblinas; J. Kovalenka, V. Krivošejina); E. de Filipo „Kalėdos senjoro Kupjelo namuose" (L. Lurjė; J. Surkevičius); L. Maliugino „Pašaipioji mano laimė" (L. Lurjė; A. Grigorjancas); J. Volčeko „Teismo kronika" (J. Chigerovičius; S. Lukackis); Lope de Vegos „Madrido plienas" (J. Chigerovičius; S. Lukackis, E. Mordmilovičius).

1967. V. Rozovo „Tradicinė sueiga" (L. Lurjė; S. Lukackis); M. Bulgakovo „Bėgimas" (J. Chigerovičius; P. Belovas); I. Šo „Bruklino idilija" („Paprasti žmonės"; L. Lurjė; S. Lukackis); V. Dolgio „Įvykdžius nuosprendį, prašau. . ." (J. Chigerovičius; S. Lukackis).

1968. T. Viljamso „Stiklinis žvėrynas" (I. Borisovas; G. Levkovičius); R. Markūno „Paryžiau, Paryžiau!" (V. Melnikas; L. Tolstich); A. Ostrovskio „Kiekvienam gudruoliui pakanka kvailumo" (J. Chigerovičius; S. Lukackis); D. Patriko „Keistoji misis Sevidž" (L. Lurjė; S. Lukackis); P. Nilino ir V. Malko „Žiaurumas" (L. Vainšteinas; L. Tolstich); L. Ustinovo ir O. Tabakovo „Snieguolė ir septyni nykštukai" (V. Melnikas, M. Chersonskis; L. Tolstich).

1969. L. ir P. Turų „Nepaprastas pasiuntinys" (J. Chigerovičius; S. Lukackis); R. Samulevičiaus „Jeigu pasibels" (V. Melnikas; S. Lukackis); L. Žuchovickio „Atpildo amžius" (J. Chigerovičius; P. Belovas); V. Ježovo „Lakštingalų naktis" (V. Melnikas; S. Lukackis); M. Gorkio „Saulės vaikai" (J. Chigerovičius; S. Lukackis); M. Tveno „Heklberio Fino nuotykiai" (V. Melnikas; L. Tolstich).

1970. J. Kaplinskajos „Blaivus pasaulis" (M. Kosmanas; L. Bojarskaja); S. Cveigo ir Ž. Romeno „Volponė" (pagal B. Džonsono komediją; V. Melnikas; L. Bojarskaja); S. Aliošino „Viskas lieka žmonėms" (J. Chigerovičius; S. Lukackis); N. Hikmeto „Pirmoji šventės diena" (A. Kokorinas; L. Bojarskaja); A. Makajonoko „Aukštasis teismas" (J. Chigerovičius, V. Melnikas; S. Lukackis); M. Karimo „Aigulės šalis" (B. Vtorovas; L. Bojarskaja).

Lit.: Вильнюсский русский драматический театр, Вильнюс, 1956.

RÙSŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti rytų slavų kalbų grupei. Ji yra rusų tautos kalba, vartojama ir kaip visų TSRS tautų bendravimo priemonė. R. k. — Suvienytųjų Nacijų Organizacijos ofic. kalba (greta anglų, prancūzų, kinų ir ispanų kalbų).

Senovine R. k. (tiksliau — kanceliarine senovine baltr. kalba) Lietuvos D. Kunigaikštystėje buvo rašomi valst. raštai: didžiųjų kun-ščių dokumentai, teismų bylos ir kt. Ilgainiui iš tokių raštų susidarė didelis archyvas, vadinamas Lietuvos Metrika. XV—XVI a. rusų k. buvo sukurta metraštinė kronikinė lit-ra („Lietuvos giminės pradžia", „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis", „Vytauto pagyrimas", „Lietuvos ir Žemaitijos Didžiosios Kunigaikštystės metraštis" ir kt.). Senovine rusų (baltarusių) k. parašyti Kazimiero teisynas (1468), Lietuvos Statutas (1529, 1566, 1588). XV—XVI a. Lietuvos D. Kun-stėje R. k. rašytuose raštuose yra nemaža liet. žodžių (pvz., „alksnin"— alksnynas, „bitnik"— bitininkas, „maltuvia"— maltuvė, „ski-

londi"— skilandis, „sviren"— svirnas, „dailida"— dailidė, „sontok"— santaka). Kai kurie liet. žodžiai buvo vartojami ir Rusijoje rašomuose ofic. raštuose. Lietuvoje išspausdintos pirmosios knygos senovine rusų kalba, kurioje gausu tuo metu pradėjusios formuotis baltarusių kalbos ypatybių. P. Skorina parengė ir 1525 Vilniuje išspausdino pirmąją rusišką knygą — „Apostol" („Apaštalas") ir „Mažąją kelionių knygutę". Knygos R. k. buvo spausdinamos pirklių Mamoničių 1575 Vilniuje įkurtoje spaustuvėje („Tribunolas", 1585; Lietuvos Statutas, 1588; L. Zizanijaus „Slaviškoji gramatika", 1596, ir kt.). 1619 Vievyje pirmą kartą išleista M. Smotrickio „Slaviškoji gramatika", turėjusi didelę įtaką vėlesnių gramatikų autoriams Rusijoje ir kt. šalyse. 1611—46 Vievio spaustuvėje rusų kalba išspausdinta daugiau kaip 20 knygų. XVII a. pab. oficialia Lietuvos D. Kun-stės kanceliarijos kalba paskelbta lenkų kalba.

Dab. Lietuvos teritorijoje nuo seno gyveno rusų. Jų atsikėlė dar XIV—XVI a. iš rusiškų Lietuvos D. Kun-stės sričių, iš Novgorodo, Pskovo, Tverės ir kt. rusų žemių. Po 1667 pravoslavų bažnyčios reformos į Lietuvą persikėlė daug sentikių. Nemaža rusų Lietuvoje pastoviai apsigyveno XIX a. Iš pradžių atsikėlę rusai gyveno daugiausia r. Lietuvoje, vėliau pasklido ir kitur. Šiuo metu daugiausia senbuvių rusų gyvena Zarasų, Jonavos, Vilniaus ir Švenčionių rajonuose, kur yra nemaža rusiškų kaimų.

Lietuvos senbuvių rusų tarmės artimiausios Pskovo tarmių grupei. Nuo ilgamečių kontaktų su liet. kalba jos pasipildė naujais elementais. Kai kuriuose rusų kalbos žodžiuose pakeičiami garsai, pvz., „prodavec" virsta „pardavec" (pagal liet. „pardavėją"), „tmin" — „kmin" (pagal liet. „kmyną"). Leksikoje daug liet. daiktavardžių (pvz., „pírminik" — pirmininkas, „sklíp" — sklypas, „sargíba" — sargyba, „karvídia" — karvidė, „šakáli" — šakaliai, „póšar" — pašaras, „vága" — vaga, „trintúk" — trintukas, „atostági" — atostogos). Kai kurie skoliniai turi kelis variantus (pvz., „žéginj", „žéger", „žegávina" — žaginiai). Dauguma skolinių linksniuojami pagal R. k. dėsnius (pvz., „karási kak nógini" — karosai kaip naginės; „ješčio prédy dajut" — dar priedus duoda; „god, kak v sargíbi rabotaju" — metai, kai einu sargybą; „v úskuri pošol" — išėjo į užkurius ir kt.). Senbuvių rusų tarmėse yra ir pasiskolintų junginių (pvz., „dainú švénte" — dainų šventė, „krízíu miátai" — krizių metai), kuriuose išlaikytos liet. kalbos formos. Iš kai kurių skolinių padaromi nauji žodžiai, prijungiant R. k. priesagas (pvz., „v a g á j u t, štob voda stekala" — vagoja, kad nutekėtų vanduo).

XVI a. pab. Vilniaus un-te prof. F. Groza rusų kalba dėstė teologiją. Vilniaus pravoslavų brolijos m-loje, be kt. kalbų klasių, buvo ir R. k. klasė. Vilniaus un-te R. k. pradėta pastoviai dėstyti 1797, o rusų lit-ra — 1804. Nuo 1803 Vilniaus švietimo apygardos g-jose R. k. buvo fakultatyvinis dalykas, o 1828 įvesta kaip privaloma svetima kalba ir oficiali m-lų kanceliarijų kalba. Po 1830—1831 sukilimo caro valdžia, uždariusi vidurines ir parapines m-las, steigė pravoslavų dvasininkų prižiūrimas valdines pr. m-las su dėstomąja rusų kalba. 1864—1904 caro valdžia mėgino prievarta įvesti rusų spaudmenis liet. knygoms ir kt. leidiniams spausdinti.

Pažangūs rusų mokslo ir visuomenės veikėjai smerkė caro varomą rusifikavimo politiką, padėjo ugdyti nacionalinę liet. kultūrą. XIX a. pab. ir XX a. pr. Lietuvos liaudžiai didelį poveikį turėjo rusų kalba leidžiama revoliucinė, ypač marksistinė, literatūra.

R. k. tyrinėjimas Lietuvoje glaudžiai susijęs su senuoju Vilniaus un-tu. 1805 un-te įsteigta R. k. ir lit-ros katedra. Šios katedros profesorius I. Loboika išleido R. k. gramatiką (1827). A. Chlebovičius išvertė iš pranc. kalbos kitataučiams skirtą R. k. gramatiką (1823). 1820 lankydamasis Italijoje, M. Bobrovskis sudarė Vatikano bibliotekoje esančių seniausių slavų rankraščių ir spaudinių katalogą. Vėliau, dirbdamas Vilniaus un-te, apie tuos rankraščius ir spaudinius jis paskelbė keletą straipsnių. Vilniaus un-to auklėtiniai parengė R. k. žodynų: prof. J. Kovalevskis — mongolų-rusų-prancūzų kalbų žodyną (3 t., 1844—49), D. Bartoševičius — lenkų-rusų ir rusų-lenkų kalbų žodyną (2 t., 1841—45), L. Rogalskis — rusų-lenkų kalbų žodyną (3 t., 1841—42), D. Chodzka — lenkų-rusų-prancūzų kalbų žodyną (3 t., 1840).

R. k. tyrinėjo liet. kalbininkas K. Būga („Slavų-baltų etimologijos", 1912—1913; „Pastabos ir papildymai A. Preobraženskio rusų kalbos etimologiniam žodynui", 1918). Po I pasaul. karo buvo išspausdinta J. Šlapelio lietuvių-rusų kalbų žodynas (A-K, 1928), B. Sereiskio lietuvių-rusų kalbų žodynas (1933), J. Barono rusų-lietuvių kalbų žodynas (1924, II leid. 1933) ir kt. Kauno un-te veikė R. k. ir lit-ros katedra; slavistikos studijoms vadovavo prof. V. Krėvė-Mickevičius. Mėgindama sulaikyti rev. idėjų plitimą Lietuvoje, burž. valdžia neleido g-jose dėstyti rusų kalbos, varžė rusų kalba leidžiamos taryb. spaudos platinimą.

Lietuvos TSR daug dėmesio skiriama R. k. vadovėlių rengimui (autoriai T. Šuravinas, A. Timinskis, P. German, I. Rimdžius ir kt.). Vilniaus un-tas, Vilniaus ir Šiaulių ped. in-tai rengia R. k. ir literatūros mokytojus. Šios aukštosios m-los yra pagrindiniai rusistikos židiniai Lietuvoje. Iki 1969 Lietuvos TSR kalbininkai įvairiais R. k. klausimais parengė ir apgynė 19 kandidatinių disertacijų, išspausdino nemaža straipsnių. V (1963 Sofijoje) ir VI (1968 Pragoje) tarptautinių slavistų suvažiavimų proga Lietuvoje išleisti specialūs straipsnių rinkiniai, kuriuose nagrinėjami baltų ir slavų kalbų ryšiai („Kalbotyra", t. 7, 1963; „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 10, 1968). Lietuvos TSR rusistai tyrinėja R. k. istoriją (E. Kedaitienė, A. Koneveckis), Vilniaus un-to rankraštyne esančius rusų (baltarusių) raštijos paminklus (A. Antanovičius, Z. Daunienė, J. Marčenka, V. Stašaitienė, L. Sudavičienė, M. Zakarjan), Lietuvos senbuvių rusų tarmes (V. Kostelnickis, V. Nemčenka, M. Sivickienė, O. Šulienė). Su Latvijos ir Estijos kalbininkais rengiamas Pabaltijo rusų tarmių žodynas. Renkama medžiaga slavų kalbų lingvistiniam atlasui, kuris rengiamas Maskvoje. Daug dėmesio skiriama gretinamosios rusų ir lietuvių gramatikos klausimams (L. Drotvinas, E. Galnaitytė, V. Jovaiša, K. Musteikis, J. Rozga, G. Šarka, J. Zaikauskienė). Tyrinėjama rusų ir lietuvių kalbų sąveika dvikalbystės (bilingvizmo) sąlygomis (E. Galnaitytė, F. Mažulis, T. Plakunova, M. Sivickienė, M. Zakarjan). Analizuojami įvairūs R. k. dėstymo metodikos klausimai (E. Fuks, M. Laurinavičienė, F. Mažulis, V. Šernas, A. Timinskis ir kt.). Rengiami R. k. žodynai vid. m-loms, renkama medžiaga K. Paustovskio raštų kalbos žodynui (E. Galnaitytė, T. Plakunova, L. Sudavičienė). Kai kurie Lietuvos kalbininkai tyrinėja baltų ir slavų kalbinius ryšius (S. Karaliūnas, V. Mažiulis ir kt.). 1959 Vilniaus un-te pradėjus dirbti taikomosios kalbotyros srityje, parengtas algoritmas mašininiam vertimui iš R. k. į liet. kalbą (vadovė M. Zakarjan). Nuo 1967 nagrinėjami ir programuoto R. k. mokymo klausimai. (N. Chorošilova, S. Daunytė, V. Stašaitienė). Tarybiniais metais išleisti žodynai: Ch. Lemcheno rusų-lietuvių kalbų žodynas (1949, II leid. 1955), V. Kosuchino ir A. Lyberio lietuvių-rusų kalbų žodynas (1956), A. Lyberio lietuvių-rusų kalbų žodynas (1962), J. Barono rusų-lietuvių kalbų žodynas (III leid., 2 t., 1967). Straipsniai R. k. bei jos dėstymo metodikos klausimais spausdinami daugiausia Lietuvos TSR aukštųjų m-lų darbuose („Kalbotyra", „Psichologija ir pedagogika") ir žurnale „Tarybinė mokykla".

1959 Tarybų Lietuvoje gyveno 231 014 rusų (8,5% visų gyventojų), kurių 98,3% R. k. laikė gimtąja kalba. 1970 gyventojų surašymo preliminariniais duomenimis, rusai sudarė 8,1% visų Lietuvos TSR gyventojų. 1969/70 Lietuvoje buvo 104 rusiškos m-los (37 pradinės, 23 aštuonmetės, 44 vidurinės). Rusų kalba leidžiami laikraščiai, žurnalai, polit. ir grož. lit-ra, transliuojamos radijo laidos. R. k. dėstoma visose pradinėse, aštuonmetėse, vidurinėse ir aukštosiose Lietuvos mokyklose. Ji padeda lietuviams susipažinti su tarybinių ir užsienio tautų lit-ra, mokslu ir kultūra, o tarybinėms ir užsienio tautoms — su lietuvių literatūros, mokslo ir kultūros laimėjimais.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvos TSR istorija, 3 t., V., 1957—65; Е. Марченко, Л. Судавичене, Теоретическая и прикладная русистика в Литовской ССР.— „Русский язык в национальной школе", М., 1961, № 2; „Kalbotyra", t. 7, 8, V., 1963; J. Žiugžda, Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje, K., 1964; „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 10, V., 1968.

RUSŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Lietuvius mini jau seniausi rusų metraščiai (XII a. Nestoro metraštis ir kt.) ir grož. lit-ros kūriniai („Sakmė apie Igorio žygį", apie 1187). Vienuolis Sofonijus ist. apysakoje „Zadonščina" 1380 rašė apie lietuvių ir rusų kun-ščių kovinę sandraugą Kulikovo mūšyje. Rusų metraščiai, ypač XIV—XV a., — svarbus Lietuvos istorijos šaltinis. Pasitraukęs iš Maskvos, 1566 Vilniuje apsigyveno ir čia toliau spausdino knygas pirmojo rusų spaustuvininko I. Fiodorovo padėjėjas P. Mstislavcevas. 1596 Vilniuje išleista I. Zizanijaus „Slaviškoji gramatika", o 1619 Vievyje — M. Smotrickio „Slaviškoji gramatika" (M. Smotrickis jaunystėje mokėsi Vilniaus jėzuitų kolegijoje). Iš Lietuvos buvo kilęs ir joje mokslus išėjęs žymiausias XVI a. rusų rašytojas, publicistas Ivanas Peresvetovas (slapyvardis; tikroji pavardė ir gyvenimo metai nežinomi). XVI a. Lietuvoje gyveno ir kitas XVI a. rusų publicistas — pabėgęs Ivano IV karvedys kun-štis Andrejus Kurbskis. Publicistas Mykolas Lietuvis 1548—50 lot. kalba parašė veikalą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius", kuriame pateikta žinių apie sen. rusų gyvenimą.

Glaudesni rusų ir lietuvių lit. ryšiai susiklostė Rusijos ir 1795 padalintos Žečpospolitos tautų bendroje kovoje prieš carizmą. Lietuvos ir Rusijos revoliucionierių bendradarbiavimą pirmasis pavaizdavo su Lietuva glaudžiai susijęs lenkų poetas A. Mickevičius „Vėlinių" III dalyje (1832). A. Puškinas (1799—1837) 1828 išvertė A. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo" pradžią, 1833 — baladę „Budrys ir jo sūnūs". Lietuvos tema užėmė žymią vietą XIX a. pirmosios pusės rusų romantikų kūryboje. M. Lermontovas (1814—41) sukūrė poemą „Lietuvaitė" (1832), N. Ogariovas (1813—77) — poemą „Jūros karalaitė" (XIX a. IV dešimtmetis). Rašytojas dekabristas A. Bestuževas-Marlinskis (1797—1837) parašė ciklą romantinių apysakų apie Livonijos ordiną, kuriose yra nemaža Lietuvos istorijos vaizdų. Lietuvos praeitis buvo vaizduojama ir pseudoromantiniuose kūriniuose, kaip kad N. Kukolniko (1809—68) daugiatomiame ist. romane „Alfas ir Aldona". 1827 Rusijos MA akademikas P. Kepenas (1793—1864) išleido bibliografinę studiją „Apie lietuvių [baltų] tautų kilmę, kalbą ir literatūrą", kuri netrukus buvo išversta į lenkų ir vokiečių kalbas. Medžiagą šiam darbui, kuriame apžvelgiama liet. raštijos raida ir minimi žymiausieji liet. rašytojai bei švietėjai, P. Kepenui padėjo surinkti D. Poška. XIX a. pirmojoje pusėje rusų periodikoje („Sin otečestva") buvo paskelbta L. Jucevičiaus surinktos tautosakos vertimų. Pažangieji rusų kultūros atstovai gynė carizmo pavergtų tautų teises. A. Gercenas (1812—70), N. Ogariovas (1813—77) ir kiti rusų rev. demokratai ryžtingai smerkė Lietuvos polonizavimo ir rusifikavimo politiką, reikalavo pripažinti liet. tautai nac. apsisprendimo teisę, aistringais straipsniais rėmė 1863 sukilimą. Jų leidžiamas laikraštis „Kolokol" ir kita revoliucinė rusų spauda vis labiau plito ir Lietuvoje. Lietuvių ir kitų Rusijos imperijos tautų engimo politiką viešai kritikavo L. Tolstojus (1828—1910) ir kiti rusų rašytojai. Rusų mokslininkai padėjo ugdyti nacionalinę liet. kultūrą. Rusijos Geografinė d-ja (įk. 1845) surinko Lietuvoje daug etnografinės medžiagos ir tautosakos. D-jos medaliu už smulkiosios tautosakos rinkimą buvo apdovanotas L. Ivinskis. 1867 šios d-jos skyrius įsikūrė Vilniuje. Liet. tautosaką tyrinėjo bei rinko rusų istorikai ir filologai N. Kostomarovas (1817—87), F. Fortunatovas (1848—1914), V. Mileris (1848—1913). Rusijos mokslo įstaigos (Kazanės un-tas, Rusijos MA), lot. rašmenimis leisdamos liet. tautosaką (brolių A. ir J. Juškų rinkinius) ir K. Donelaičio „Metus", t. p. padėjo kovoti prieš liet. spaudos draudimą. Liet. tautosaka buvo verčiama į rusų kalbą (N. Bergo sudarytas rink. „Įvairių tautų dainos" ir kt. leidiniai).

Viena svarbiausių lietuvių ir rusų lit. ryšių bei lit-rų sąveikos formų buvo vertimai. XIX a. vid. poetas J. Želvavičius proza išvertė į liet. kalbą I. Krilovo (1769—1844) pasakėčių ir išleido jų rinkinį „Pasakos" (1863). Tai buvo pirmieji rusų lit-ros kūriniai, išversti į liet. kalbą. Caro valdžiai 1864—65 uždraudus spausdinti liet. knygas lot. rašmenimis, lietuvių ir rusų lit-rų ryšiai sutriko. Kurį laiką iš rusų k. beveik nieko nebuvo verčiama, išskyrus pavienius kūrinius rusų rašmenimis spausdintuose vadovėliuose. Tiktai vystantis nacionaliniam liet. judėjimui, ypač atsiradus liet. laikraščiams, buvo pradėta versti ir rusų lit-ros kūrinius, savo tematika artimus Lietuvos gyvenimui ar to meto problemoms, dažnai nenurodant jų autorių ir net nepažymint, kad tai vertimai. Taip su I. Krilovo pasakėčiomis elgėsi P. Arminas-Trupinėlis, M. Šikšnys-Šiaulėniškis, K. Sakalauskas-Vanagėlis ir daugelis kt. vertėjų. 1899 Tilžėje buvo išleistas V. Kudirkos verstų Krilovo pasakėčių rink. „Pasakos". Buvo verčiami t. p. kitų rusų poetų, ypač A. Puškino, kūriniai. P. Arminas-Trupinėlis išvertė Puškino baladę „Paskenduolis" („Skendinys", 1885), P. Vaičaitis — liaudies dramą „Undinė" ir mažąją tragediją „Šykštusis riteris" (1899), S. Dagilis — kelis „Eugenijaus Onegino" fragmentus (1899). Visų šių Puškino kūrinių (išskyrus „Skendinį") vertimai išspausdinti Peterburge išleistame rinkinyje „Puškinas lietuviškame vertime" (1904). Ir panaikinus liet. spaudos draudimą (1904), dažniausiai buvo verčiami liaudiškieji Puškino kūriniai („Žiemos vakaras", „Paukštytė" ir kt.). Iki 1917 liet. periodikoje dažnai buvo skelbiami rev. demokrato N. Nekrasovo (1821—78) poezijos vertimai. Pirmasis jį vertė A. Bulota. „Varpe" jis paskelbė „Nenukirsto rėžio" (1893) ir „Dainos apie darbą" (1894) vertimus. Į liet. kalbą daugiausia buvo verčiama rusų poezija valstietiška tematika: A. Kolcovo (1809—42) kūrybos išvertė S. Dagilis, o vėliau J. Janonis; I. Nikitino (1824—61) — J. Andziulaitis-Kalnėnas ir S. Dagilis; A. Pleščejevo (1825—1893) — K. Sakalauskas-Vanagėlis. S. Dagilis „Lietuviškajame šiupinyje" (d. 1, 1884) paskelbė M. Lermontovo „Trijų palmių" vertimą. Kiek vėliau Lermontovo eilėraščius vertė J. Mačys-Kėkštas. XIX a. pab. dar buvo verčiama G. Deržavino (1743—1816), N. Jazikovo (1803—1846), A. Apuchtino (1840—93), S. Nadsono (1862—87) ir kitų rusų poetų kūryba. Vertimai iš rusų poezijos padėjo įsitvirtinti liet. lit-roje silabinei toninei eilėdarai.

Pirmieji rusų prozos vertimai buvo vaizdeliai, pasakos, apsakymai, apysakaitės. Populiariausi liet. periodikoje buvo L. Tolstojaus kūriniai, kurių pirmąjį —„Ugnis negesoma išsiplečia" — 1887 išvertė A. Kriščiukaitis-Aišbė. Vėliau buvo gausiai spausdinami Tolstojaus „liaudiškieji apsakymai", jo publicistiniai kūriniai. Iki 1917 liet. kalba išleistos 25 Tolstojaus knygelės, o liet. periodikoje paskelbta daugiau kaip 100 jo kūrinėlių. 1890 liet. spaudoje paskelbtas pirmasis N. Gogolio (1809—52) kūrybos vertimas — apys. „Baisingas kerštas". Liet. periodikoje dažnai buvo spausdinami I. Turgenevo (1818—83) ir V. Korolenkos (1853—1921) apsakymai, M. Saltikovo-Ščedrino (1826—89) satyr. kūriniai. Į liet. kalbą išversta narodnikų G. Uspenskio (1843—1902) bei G. Mačteto (1852—1901) ir kitų pažangiųjų rusų rašytojų (V. Garšino, L. Andrejevo ir kt.) kūrinių. Kiek vėliau (1905) pradėta versti A. Čechovo (1860—1904) kūryba. Iki 1917 liet. kalba buvo išspausdinti 25 Čechovo kūrinių vertimai.

Lietuvių ir rusų lit-rų ryšiai dar labiau išsiplėtė, prasidėjus Rusijoje proletariniam revoliuciniam judėjimui. Lietuvą savo raštuose ne kartą minėjo G. Plechanovas, V. Leninas. Lietuvoje buvo platinama, per ją transportuojama leninine „Iskra". Leninines idėjas Lietuvoje skleidė pravdistinė „Vilnis" (1913—1914), jos turėjo įtakos V. Kapsuko pažiūrų į nac. kultūrą ir lit-rą formavimuisi. Lietuvoje plito, į liet. kalbą buvo verčiamos rusų rev. dainos, rusų prol. lit-ros pradininko M. Gorkio (1868—1936) kūryba. XX a. pradžioje į liet. kalbą išversta jo „Daina apie Audros šauklį" (1902), „Daina apie Sakalą" (1903), „Legenda apie Danką" (1904), „Gyvenimo akivaizdoje" (1905), „Sausio 9-ji" (1908) ir daugelis kt. kūrinių. Revoliucinių rusų rašytojų kūriniai, ypač Gorkio kūryba, turėjo įtakos rev. judėjimui Lietuvoje 1905—07 ir to meto liet. lit-rai. R. l. veikiamos, formavosi daugelio liet. rašytojų (Maironio, J. Biliūno, L. Giros, J. Janonio, V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos, V. Krėvės ir kt.) kūrybinės individualybės. Kai kurie liet. rašytojai studijavo Rusijos un-tų humanitariniuose f-tuose, keletas jų (J. Baltrušaitis, J. Janonis, V. Krėvė, V. Didžiulytė ir kt.) yra rašę ir rusiškai.

XX a. pr. pasirodė ir pirmieji liet. rašytojų kūrinių vertimai į rusų kalbą. 1902 atskira knygele buvo išleistas Keturakio komedijos „Amerika pirtyje" vertimas. 1916 Petrograde išleistoje antologijoje „Tėvynė" („Otečestvo") buvo išspausdintas pluoštas B. Sruogos išverstų liet. poetų eilėraščių. Liet. lit-ros antologiją rengė M. Gorkis, į šį darbą pasitelkęs poetus V. Briusovą (1873—1924), A. Bloką (1880—1921) ir kitus. V. Ivanovas (1866—1949) antologijai išvertė didelį K. Donelaičio „Pavasario linksmybių" fragmentą, o drauge su K. Balmontu (1867—1942) — pluoštą liet. liaudies dainų. Antologiją išleisti sutrukdė I pasaul. karas.

Didžioji Spalio socialistinė revoliucija lietuvių ir rusų literatūrų ryšius labai sustiprino. Rusijoje susikūrė pirmosios bolševikinės liet. organizacijos, pradėjo eiti pirmasis bolševikinis liet. laikraštis „Tiesa". Lietuvoje sparčiai plito leninizmo idėjos, į liet. kalbą nelegaliai buvo verčiami V. Lenino raštai, skaitomi ir populiarinami G. Plechanovo, A. Lunačiarskio ir kt. rusų marksistų bei tarybinių rusų autorių kūriniai. Nepaisant valdančiųjų sluoksnių priešiškumo Tarybų Sąjungai, komunizmo idėjoms ir rusų kultūrai, pažangioji R. l. buržuazijos valdymo metais stipriai veikė kultūrinį Lietuvos gyvenimą. Dar prieš I pasaul. karą Lietuvoje labiausiai buvo skaitoma L. Tolstojaus, I. Turgenevo ir F. Dostojevskio (1821—81) kūryba. Šių rašytojų kūryba liko populiari ir buržuazijos valdymo metais. Kauno Kudirkos skaityklos 1936 surengtos apklausos duomenimis, mėgstamiausias iš kitų tautų rašytojų buvo L. Tolstojus. Išversti šie žymesnieji L. Tolstojaus kūriniai: „Kaukazo belaisvis" (1924, v. K. Binkis), „Kazokai" (1928, v. V. Jocaitis), „Kreicerio sonata" (1929), „Tėvas Sergijus" (1931, v. Butkų Juzė), „Karas ir taika" (1937, v. V. Jocaitis), „Prisikėlimas" (1937, v. S. Čėšūnas), „Chadži Muratas" (1938, v. S. Blinda). Daug Tolstojaus kūrybos ištraukų, atskirų kūrinių buvo spausdinama periodikoje, įv. rinkiniuose, skaitiniuose.

Atskirais leidiniais išėjo A. Puškino „Dubrovskis" (1929, v. P. Kvietkauskas) ir „Kapitono duktė" (1929, v. B. Dunga), vėliau Puškino apysakos (1937, v. P. Cvirka, A. Venclova). Iš rusų prozos buvo išleista: M. Lermontovo apys. „Mūsų laikų didvyris" (1936, v. V. Jocaitis), N. Gogolio apys. „Tarasas Bulba" (1924, v. A. Valaitis), komedija „Revizorius" (1934, v. A. Sprindys, P. Paunksnis), „Mirusios sielos" (1937, v. M. Miškinis), apysakos „Kalėdų naktis", „Baubas" (1939, v. S. Dabušis), I. Lažečnikovo (1792—1869) ist. romanas „Lediniai namai" (1937, v. M. Januškevičius), I. Turgenevo romanai „Tėvai ir vaikai" (1924, v. J. Sužiedėlis), „Bajorų gūžta" (1929, v. J. Sužiedėlis), „Rudinas" (1931, v. P. Būtėnas), „Dūmai" (1938, v. J. Vaitkevičius), „Prieš įvykius" („Išvakarėse"; 1938, v. J. Sužiedėlis), apys. „Pirmoji meilė" (1937, v. V. Kemežys), A. Ostrovskio (1823—86) „Komedijos" („Pelninga vieta" ir „Neturtas — ne yda"; 1922) ir drama „Perkūnija" („Audra"; 1923, v. Vitkauskas), F. Dostojevskio romanai „Nusikaltimas ir bausmė" (1930, v. J. Balčiūnas), „Baltosios naktys" (1938, v. V. Lingė), „Idiotas" (1939, v. P. Povilaitis), „Lošėjas" (1939, v. K. Augulis), V. Korolenkos apysakos „Baisioji naktis. Makaro sapnas" (1936, v. S. Nėris), „Giria gaudžia" (1937, v. K. Boruta ir J. Kruminas), „Aklasis muzikantas" (1937, v. S. Skipitienė) ir „Debesuota diena" (1939, v. J. Kruminas, H. Lukauskaitė), A. Čechovo apysakų ir apsakymų rinkiniai „Raštai" (1923, v. S. Petraitienė), „Miegas eina" (1923, v. K. Ž. ir J. D. K.), „Moterų laimė" (1929, v. S. Dabušis), „Palata Nr. 6. Nuobodi istorija. Juodasis vienuolis" (1938, v. L. Žurauskas), „Mano gyvenimas. Dauboje. Mužikai" (1938, v. L. Žurauskas), A. Čechovo pjesės „Trys seserys" (1923, v. B. Sruoga), „Vyšnių sodas" (1923, v. J. Talmantas) ir vodeviliai („Meška", „Piršlybos", „Girinis"). Išversta ir išleista rusų rašytojų L. Andrejevo (1871—1919), V. Garšino (1855—1888), A. Kuprino (1870—1938) kūrinių. Liet. kalba išleistas rusų rašytojo S. Minclovo (1870—1933) ist. romanas apie didįjį kunigaikštį Vytautą „Daina apie Sakalą" (1932, v. J. Talmantas) ir G. Chruščiovo-Sokolnikovo ist. romanas apie Žalgirio mūšį „Griunvaldas" (2 d., 1922, v. O. Pleirytė-Puidienė). Rusų poezijos kūrinių vertimai burž. valdymo metais buvo spausdinami daugiausia periodikoje. Atskirais leidiniais išėjo M. Lermontovo „Raštai" (1922, v. A. Valaitis), I. Krilovo „Pasakėčios" (1937, v. J. Talmantas).

Taryb. rašytojų kūriniai dažniausiai pasirodydavo pažangiojoje periodikoje („Kultūroje", „Trečiame fronte", „Literatūroje", „Literatūros naujienose" ir kt.). Atskiromis knygomis buvo išleista nemaža M. Gorkio kūrinių: rom. „Motina" (1934, v. V. Montvila), „Italijos vaizdai" (1934, v. P. Vaičiūnas), „Mano universitetai" (1936, v. A. Venclova), aps. rinkiniai „Buvusieji žmonės" (1937, v. V. Montvila) ir „Žmogaus gimimas" (1938, v. K. Korsakas, H. Korsakienė, P. Rotomskis ir kt.), „Žmonėse" (t. 1—2, 1937, v. K. Augulis) ir apys. „Išpažintis" (1938, v. V. Oškinis). 1936 Vilkaviškyje buvo išspausdintas M. Šolochovo rom. „Pakelta velėna" vertimas (v. V. Drazdauskas), tačiau faš. cenzūra knygą konfiskavo. Atskirais leidiniais išleista: Bloko poema „Dvylika" (1928, v. K. Snarskis), A. Tolstojaus (1882—1945) fantastinė apys. „Aelita" (1924) ir ist. romanas „Petras I" (1937, v. K. Boruta), A. Neverovo (1886—1923) rom. „Duoningas miestas" (1939, v. V. Vaupšas), V. Katajevo (g. 1897) apys. „Baltuoja burė vienišoji" (1939, v. A. Venclova), I. Ilfo (1897—1937) ir E. Petrovo (1903—1942) rom. „Dvylika kėdžių" (1938, v. P. Cvirka, P. Laurinaitis) ir kelionės įspūdžių kn. „Vienaaukštė Amerika" (1938, v. M. Meškauskienė). Periodikoje paskelbta V. Majakovskio (1893—1930) eilėraščių, N. Ostrovskio (1904—1936) romanų fragmentų ir kitų tarybinių rašytojų kūrinių vertimų.

Vaikams šiuo laikotarpiu liet. kalba išleista A. Barto, V. Biankio, K. Čiukovskio, S. Maršako, L. Tolstojaus kūrinių (v. K. Binkis, P. Cvirka, K. Jakubėnas, S. Nėris ir kt.).

R. l. kursas buvo dėstomas Kauno un-te. Periodikoje, tęstiniame leidinyje „Darbai ir dienos" ir kitur buvo skelbiami J. Baldausko, M. Banevičiaus, P. Cvirkos, V. Drazdausko, K. Korsako, K. Snarskio, B. Sruogos, A. Venclovos ir kt. autorių straipsniai ir darbai apie rusų rašytojus. Didžiausias šios srities veikalas buvo B. Sruogos „Rusų literatūros istorija" (2 t., 1933). Tuose darbuose atsispindi skirtingos autorių idėjinės pozicijos, ypač vertinant taryb. rusų lit-ros reiškinius. Buvo verčiami ir rusų rašytojų bei kritikų darbai. Periodikoje ir knygų pratarmėse išspausdinta D. Blagojaus (g. 1893), K. Čiukovskio, M. Gorkio, A. Tolstojaus, V. Veresajevo (1867—1945) ir kitų rusų autorių straipsnių R. l. klausimais.

Labai daug dėmesio tarybinei R. l. skyrė komunistinė liet. spauda. Baltarusijos Valst. leidykla išleido M. Gorkio publicistikos rink. „Sausio 9-ji" (1932, v. J. Saugaitis) ir „Rinktinius raštus" (1936, v. J. Šepetys), A. Neverovo rom. „Miška Dodonovas" („Taškentas — duoningas miestas"; 1930, v. P. Sadauskas), V. Stavskio (1900—43) apybraižą „Įsibėgėjimas" (1934, v. F. Vaišnoras), A. Gaidaro (1904—41) apys. „Tolimieji kraštai" (1934, v. B. Pauliukevičius), K. Paustovskio (1892—1968) apys. „Kara-Bugaz" (1935, v. A. Jakševičius), A. Avdejenkos (g. 1908) rom. „Aš myliu" (1935, v. B. Pranskus) ir kitų taryb. rašytojų kūrinių. Kom. periodikoje buvo spausdinami ne tik taryb. rašytojų (B. Gorbatovo, M. Gorkio, A. Novikovo-Pribojaus, F. Panfiorovo, P. Pavlenkos, A. Serafimovičiaus, M. Šolochovo, A. Tolstojaus ir kt.) kūriniai bei jų fragmentai, bet ir straipsniai, recenzijos apie jų kūrybą. „Priekalas" ir kiti kom. period. leidiniai plačiai rašė apie taryb. rašytojų I suvažiavimą ir kitus svarbius lit. gyvenimo įvykius.

Iki Tarybų valdžios atkūrimo Lietuvoje liet. rašytojų kūriniai į rusų kalbą buvo verčiami tik epizodiškai. Maskvoje buvo išleistas P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" (1937, v. A. Bauža), rink. „Lietuvių pasakos" (1939), B. Pranskaus straipsnyje apie J. Janonį („Oktiabr", 1927, Nr. 6) išspausdinti kelių Janonio eilėraščių vertimai, žurnale „Internacionalnaja literatura" (1939, Nr. 11) — P. Cvirkos aps. „Siena". Apie liet. lit-rą ir žymiausius jos atstovus gana plačiai, nors dažnai netiksliai, informavo pirmoji tarybinė „Literatūrinė enciklopedija".

Lietuvos visuomenei susipažinti su kai kuriais tarybinio rusų meno laimėjimais, liet. rašytojams užmegzti tiesioginius kontaktus su tarybiniais rusų rašytojais padėjo *Lietuvių draugija TSRS tautų kul-*

tūrai pažinti (1929—40). Liet. rašytojai P. Cvirka, L. Gira, V. Krėvė, A. Venclova lankėsi Tarybų Sąjungoje. Į Lietuvą 1937 buvo atvykę tarybiniai rusų rašytojai N. Tichonovas ir V. Ivanovas.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, liet. visuomenės domėjimasis rusų lit-ra dar labiau sustiprėjo. 1940—41 liet. kalba išleista ligi tol neversti klasikiniai XIX a. rusų lit-ros kūriniai: L. Tolstojaus apysakos „Netikras kuponas ir Jono Golovino mirtis" (1940, v. E. Levinskas), rom. „Ana Karenina" (t. 1, 1941, v. F. Neveravičius), I. Turgenevo apys. „Pavasario sriautas" (1940, v. J. Avižonis), F. Dostojevskio romanai „Vienos moters istorija" (1940, v. L. Žurauskas), „Pažemintieji ir nuskriaustieji" (1941, v. V. Andriukaitytė). Išėjo M. Gorkio kūrinių nauji leidimai: rom. „Motina" (1940, v. V. Montvila), aps. rinkinys „Žmogaus gimimas" (1940, red. K. Korsakas), „Daina apie Sakalą ir kitos novelės" (1940, v. J. Narbutas). Išleista N. Ostrovskio rom. „Audrų pagimdyti" (1940, v. V. Petrauskas), M. Šolochovo rom. „Pakelta velėna" (1940, v. V. Drazdauskas), A. Makarenkos (1888—1939) apysakos „Pedagoginė poema" (1940, v. V. Ambraziejus) ir „Vėliavos bokštuose" (1940, v. J. P-nas), V. Katajevo apysakos „Aš darbo liaudies sūnus" (1940, v. V. Banevičius) ir „Baltuoja burė vienišoji" (II leid., 1940, v. A. Venclova), M. Zoščenkos „Pasakojimai apie Leniną" (1940, v. V. Sirijos Gira), V. Lidino apys. „Nežinomo kareivio kapas" (1940, v. V. Petrauskas), J. Germano „Pasakojimai apie pirmąjį čekistą" (1941, v. A. Kanapeckas), N. Tichonovo aps. rinkinys „Linksmieji žirgai" (1941) ir kitų tarybinių rusų rašytojų kūrinių. Atskiromis knygomis išėjo tarybinių rusų dramaturgų pjesės: K. Treniovo (1876—1945) „Ant Nevos kranto" (1940, v. V. Sirijos Gira, V. Petrauskas), A. Arbuzovo (g. 1908) „Šešetas mylimųjų" (1941, v. Č. Petrikas) ir kitos. 1940—41 išleista keletas populiariausių tarybinių rusų dainų rinkinių. Periodikoje pasirodė N. Asejevo, E. Bagrickio, S. Jesenino, V. Lugovskojaus, V. Majakovskio, N. Tichonovo eilėraščių, I. Erenburgo, D. Furmanovo, A. Gaidaro, I. Ilfo ir E. Petrovo apsakymų ir didesnių kūrinių ištraukų. Be to, periodikoje paskelbta straipsnių apie žymesniuosius tarybinius rusų rašytojus. Užsimezgė glaudesni lietuvių ir rusų rašytojų kontaktai, kurie ypač sustiprėjo per D. Tėvynės karą.

1940—41 tarybinėje rusų periodikoje paskelbta nemaža liet. rašytojų (L. Giros, P. Cvirkos, S. Nėries ir kt.) kūrinių vertimų. D. Tėvynės karo metu rusų kalba išleisti liet. rašytojų kūrybos rinkiniai „Gyvoji Lietuva" (1942), „Amžinoji neapykanta" (1943), „Už tarybinį Pabaltijį" (1943), „Prie mėlynojo Nemuno" (1944) ir „Kelias į Lietuvą" (1944), L. Giros poezijos rink. „Eilėraščiai" (1942), S. Nėries poezijos rink. „Kulkoms švilpiant" (1943), A. Venclovos eilėraščių rink. „Gimtoji padangė" (1944), K. Korsako eilėraščių rink. „Toli nuo savųjų" (1944).

Daugiausia R. l. kūrinių liet. kalba buvo išleista po D. Tėvynės karo. Iš senosios R. l. išėjo klasikinis kūrinys „Sakmė apie Igorio žygį" (1952, v. B. Sruoga, red. V. Mykolaitis-Putinas), D. Fonvizino (1745—92) „Pjesės" (1948, v. J. Grušas), A. Radiščevo (1749—1802) „Kelionė iš Peterburgo į Maskvą" (1950, v. P. Dirsė), N. Karamzino (1766—1826) apys. „Vargšė Liza" (1950, v. K. Žievys), du I. Krilovo pasakėčių rinkiniai (1945 ir 1949), A. Gribojedovo (1795—1829) komedija „Vargas dėl proto" (1949, 1967, v. J. Graičiūnas). Išversta daug A. Puškino kūrinių. Išleista jo romanų ir apysakų rink. „Proza" (1946), poezijos rink. „Lyrika" (1947), „Mažosios dramos" (1947), rom. „Eugenijus Oneginas" (1947, v. A. Venclova), tragedija „Borisas Godunovas" (1947, v. J. Graičiūnas), lyrikos, poemų, pasakų ir mažųjų tragedijų rink. „Puškino lyra" (1949). „Belkino apysakos" (1949, v. A. Venclova), apys. „Dubrovskis" (1949, v. V. Drazdauskas), poema „Poltava" (1951, v. K. Inčiūra), „Poemos" (1953). 1954—55 išėjo A. Puškino „Raštai" (5 t.), kuriuose išspausdinta eilėraščių (v. V. Bložė, A. Churginas, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, A. Venclova ir kt.), poemos „Ruslanas ir Liudmila" (v. K. Kubilinskas), „Kaukazo belaisvis" (v. E. Matuzevičius), „Bachčisarajaus fontanas" (v. Just. Marcinkevičius), „Čigonai" (v. K. Snarskis), „Poltava" (v. V. Reimeris), „Varinis raitelis" (v. A. Venclova) ir kitos, romanas „Eugenijus Oneginas" ir tragedija „Borisas Godunovas" (abu v. A. Venclova), eiliuotos dramos „Šykštusis riteris", „Mocartas ir Saljeris", „Akmeninis svečias", „Puota maro metu" (visas v. A. Churginas), „Undinė" (v. Just. Marcinkevičius), pasakų (v. K. Kubilinskas, T. Tilvytis), apysakų ir kt. kūrinių. Išleista M. Lermontovo „Proza" (1946), rom. „Mūsų laikų herojus" (IV leid., 1963), lyrikos ir poemų rink. „Rinktinė" (1949), rink. „Poezija" (1964), kuriame buvo išspausdinta eilėraščių (v. A. Busilas, A. Churginas, J. Graičiūnas, E. Matuzevičius ir kt.), poemos „Giesmė apie carą Ivaną Vasiljevičių..." (v. J. Graičiūnas), „Bėglys" (v. E. Matuzevičius), „Mcyris" (v. V. Bložė), „Demonas" (v. Just. Marcinkevičius), „Maskaradas" (v. V. Bložė). Liet. kalba išėjo N. Gogolio apysakų rinkiniai „Vakarai viensėdyje ties Dikanka" (1947, v. M. Miškinis), „Mirgorodas" (1947, v. M. Miškinis), „Peterburgo apysakos" (1947, v. L. Starevičiūtė), pjesių rink. „Komedijos" (1947), apys. „Tarasas Bulba" (1949, v. M. Miškinis), poema „Mirusios sielos" (1950, 1965, v. M. Miškinis), „Raštai" (5 t., 1953—54), A. Gerceno apys. „Šarka vagilė" (1948, v. B. Gavėnas), rom. „Kas kaltas?" (1949, v. V. Kličmanas), „Praeitis ir godos" (4 t., 1958, v. P. Povilaitis), I. Turgenevo „Raštai" (9 t., 1946—50), apsakymų rink. „Medžiotojo užrašai" (1957, v. S. Nėris, V. Katilius), romanai „Tėvai ir vaikai" (1959, 1968, v. J. Sužiedėlis), „Bajorų gūžta" (1965, v. J. Sužiedėlis), I. Gončiarovo (1812—91) romanai „Oblomovas" (1948, v. V. Drazdauskas) ir „Skardis" (1951, v. P. Velička), N. Černiševskio (1828—89) rom. „Kas daryti?" (1949, v. A. Dambrauskas), N. Pomialovskio (1835—63) „Bursos apybraižos" (1949, v. V. Čepaitis), F. Rešiotnikovo (1841—71) apys. „Podlipoviečiai" (1951, v. S. Balčiūnas), A. Slepcovo (1836—78) apysakų ir apsakymų rink. „Sunkūs laikai" (1952), S. Aksakovo (1791—1859) „Šeimos kronika" (1952, v. E. Murkienė), G. Uspenskio apsakymų ir apybraižų rink. „Rasteriajevo gatvės papročiai" (1952, v. K. Lukša), M. Saltikovo-Ščedrino rom. „Ponai Golovliovai" (1949, v. K. Bartkus), „Pasakos" (1950, v. S. Rudzevičius), satyr. epopėja „Vieno miesto istorija" (1949, 1967, v. S. Dabušis), apybraižų rink. „Užsienyje" (1953, v. J. Ragauskas), „Monrepo prieglobstis" (1950, v. P. Simonaitis); F. Dostojevskio romanai „Nusikaltimas ir bausmė" (1947, v. L. Žurauskas), „Pažemintieji ir nuskriaustieji" (1957, 1967, v. L. Žurauskas), prozos rink. „Baltosios naktys" (1949, v. L. Žurauskas), rom. „Jaunuolis" (1950, 1965, v. A. Lagunavičius, L. Žurauskas), „Broliai Karamazovai" (1960, v. M. Miškinis), „Idiotas" (1961, v. P. Povilaitis), „Lošėjas" (1963, v. D. Urbas), „Užrašai iš Mirusiųjų namų" (1964, v. D. Urbas), L. Tolstojaus romanai „Ana Karenina" (2 t., 1948, 1958, v. P. Povilaitis), „Prisikėlimas" (1948, 1957, v. D. Urbas), „Karas ir taika" (4 t., 1949—50, 1959, v. E. Viskanta), autobiografinė trilogija „Vaikystė. Paauglio metai. Jaunystė" (1947, 1960, v. M. Miškinis), apysakų ir apsakymų rinkiniai „Antpuolis" (1947, v. K. Umbrasas, V. Jocaitis), „Pūga" (1948), „Chadži Muratas" (1949), aps. rinkinys „Gaisras" (1951), „Pjesės" (1953, v. P. Kežinaitis), apys. „Kreicerio sonata" (1958, v. M. Miškinis), V. Korolenkos apysakų ir apsakymų rinkiniai „Makaro sapnas" (1948, v. S. Nėris, M. Gricienė), „Aklasis muzikantas" (1949), „Blogoje draugijoje" (1950, v. B. Gavėnas), „Giria gaudžia" (1956, v. K. Boruta), N. Leskovo (1831—95) „Rinktinės apysakos" (1951, v. J. Paukštelis), D. Mamino-Sibiriako (1852—1912) rom. „Privalovų milijonai" (1952, v. V. Bortkevičius, A. Šarka), A. Čechovo „Raštai" (9 t., 1946—49; 10 t., 1960—61), A. Kuprino apsakymų ir apysakų rinkiniai „Sulamita" (1948, v. S. Nėris, K. Umbrasas), „Molochas" (1949), I. Šmeliovo (1875—1950) apys. „Žmogus iš restorano" (1959, v. M. Miškinis).

Į liet. kalbą išversti svarbiausi tarybinės R. l. prozos kūriniai. Išėjo daug M. Gorkio knygų: autobiografinė trilogija „Vaikystė" (1946, v. E. Matuzevičius), „Žmonėse" (1948, v. E. Matuzevičius, V. Jocaitis), „Mano universitetai" (1947, v. A. Venclova), rom. „Motina" (1946, 1952, 1967, v. V. Montvila), aps. rinkiniai „Makaras Čiudra" (1947), „Bičiuliai" (1947), „Pasakos apie Italiją" (1948, v. P. Vaičiūnas, L. Starevičiūtė), „Prie Čiangulo" (1950), „Apsakymai" (1952), rom. „Artamonovai" (1948,

v. P. Povilaitis), apysakos „Foma Gordejevas" (1948, v. V. Jocaitis), „Trejetas" (1949, v. V. Jocaitis, A. Benešiūnas), „Klimo Samgino gyvenimas" (1951, v. P. Povilaitis), „Matvejaus Kožemiakino gyvenimas" (1953, v. B. Puodžiukaitis), apysakų ir apsakymų rinkiniai „Kainas ir Artiomas" (1948), „Vasara" (1949), pjesių rinkiniai „Dugne" (1948), „Jegoras Buličiovas ir kiti" (1952) ir kita. 1953—56 išleista 20 tomų M. Gorkio „Raštų". Išversta daugelio kitų žymiausių tarybinių rusų rašytojų kūrinių: B. Gorbatovo (1908—54) apsakymų rink. „Kasdieninė Arktika" (1948, v. P. Cimbolenka), M. Šolochovo (g. 1905) romanai „Tykusis Donas" (4 t., 1945—47, IV leid. 1963, v. P. Povilaitis), „Pakelta velėna" (t. 1, IV leid. 1951, v. V. Drazdauskas; 2 t., 1961, v. J. Galvydis), „Dono apsakymai" (1958, v. J. Galvydis), A. Fadejevo (1901—56) rom. „Sutriuškinimas" (1946, 1967, v. V. Jocaitis), D. Furmanovo (1891—1926) apys. „Čiapajevas" (1946, 1948, 1967, v. J. Talmantas) ir rom. „Maištas" (1953, v. L. Šimonėlytė, J. Dukynas), N. Ostrovskio romanai „Audrų pagimdyti" (1946, 1956, v. V. Petrauskas), „Kaip grūdinosi plienas" (V leid. 1963, v. V. Petrauskas), A. Novikovo-Pribojaus (1877—1944) rinkinys „Jūrų apysakos" (1946, v. K. Bartkus), ist. romanas „Cusima" (1948, v. K. Budrys), rom. „Pirmo rango kapitonas" (1949), apys. „Sūrus krikštas" (1966, v. B. Kurkulis), A. Serafimovičiaus (1863—1949) rom. „Geležinis srautas" (1947, v. S. Balčiūnas; 1967, v. A. Pakalnis), aps. rinkiniai „Linksma diena" (1948) ir „Stebuklas" (1955, v. K. Kiela), F. Gladkovo (1883—1958) rom. „Cementas" (1947, v. A. Lastas), apysakos „Laisvūnai" (1953, v. D. Urbas) ir „Negandų metai" (1956, v. D. Urbas), V. Katajevo apysakos „Baltuoja burė vienišoji" (1947, v. A. Venclova) ir „Aš darbo liaudies sūnus" (1947, v. V. Banevičius), romanai „Laikas, pirmyn!" (1948, v. A. Andrėnas) ir „Žiemos vėjas" (1962, v. T. Stonis), A. Tolstojaus apysakų ir romanų rink. „Nikitos vaikystė" (1948, v. J. Brėdikis, V. Radaitis), trilogija „Kančių keliai" (1949, 1961, v. V. Petrauskas), apysakų rinkiniai „Apysakos" (1949) ir „Rusų būdas" (1951), ist. romanas „Petras Pirmasis" (1952), fantastinis rom. „Aelita" (1956, v. J. Lankutis), rom. „Inžinieriaus Garino hiperboloidas" (1957, v. A. Paraščiakas), L. Leonovo (g. 1899) romanai „Sotė" (1948, v. P. Povilaitis), „Rusų miškas" (1956, v. M. Miškinis), apys. „Eugenija Ivanovna" (1965, v. J. Aputis), J. Krimovo (1908—1941) apysakų rink. «Tanklaivis „Derbentas"» (1948, v. J. Brėdikis, A. Štukarevičius), K. Paustovskio (1892—1968) apys. „Kolchidė" (1948, v. T. Venclovienė), autobiografinio ciklo apysakos „Prabėgę metai" (1959), „Nerami jaunystė" (1960), „Nežinomo amžiaus pradžia" (1961), „Didžiųjų lūkesčių metai" (1962), „Šuolis į pietus" (1963), „Klajonių knyga" (1966, visas vertė G. Juodvalkytė), „Aukso rožė" (1958, v. A. Murkienė), A. Mališkino (1892—1938) rom. „Užkampio žmonės" (1949), F. Panfiorovo (1896—1960) rom. „Bruskai" (2 t., 1949), K. Fedino (g. 1892) apsakymų rink. „Senis" (1950, v. A. Lastas), trilogija „Pirmieji džiaugsmai" (1950, v. P. Kežinaitis), „Nepaprasta vasara" (1951, v. A. Tiešis, P. Kežinaitis) ir „Laužas" (1963, v. J. Galvydis), M. Prišvino (1873—1954) apsakymų rink. „Žmogaus pavasaris" (1950, v. S. Dabušis), A. Makarenkos apys. „Vėliavos bokštuose" (1954, v. K. Akelis, A. Tiešis) ir „Pedagoginė poema" (IV leid. 1956, v. V. Ambraziejus), I. Ilfo ir E. Petrovo romanai „Dvylika kėdžių" (1957) ir „Aukso veršis" (1957, v. L. Janušytė), B. Lavreniovo (1891—1959) apysakų rink. „Keturiasdešimt pirmasis" (1959, v. J. Miliušis). Išleista apysakų rinkiniai „Naujas žmogus" (1946, v. H. Korsakienė) ir „Rusų tarybinė apysaka" (1947), kuriuose išspausdinta I. Erenburgo, A. Fadejevo, K. Fedino, F. Gladkovo, B. Gorbatovo, M. Gorkio, I. Ilfo ir E. Petrovo, V. Katajevo, K. Simonovo, M. Šolochovo, N. Tichonovo, A. Tolstojaus ir kt. rašytojų kūrinių, pamfletų, apsakymų ir apybraižų apie Jungtines Amerikos Valstijas rinkinys „Štai ji, Amerika!" (1954, v. D. Šlapoberskis ir G. Neverauskytė), V. Stavskio apysakų rink. „Įsibėgėjimas" (1948, v. J. Grincevičius, P. Velička), V. Veresajevo apysakų ir apsakymų rink. „Isanka" (1948, v. M. Gaidukaitė, K. Kiela), J. Tinianovo (1894—1943) romanai „Kiuchlia" (1949, v. J. Vaznelis) ir „Vazir-Muchtaro mirtis" (1959, v. J. Graičiūnas), V. Jano (1875—1954) romanai „Čingis-Chanas" (1949) ir „Batu-Chanas" (1950, v. Č. Kriaučiūnas), O. Forš (1873—1961) rom. „Apvilkti akmeniu" (1950, v. V. Sakalauskas), V. Šiškovo (1873—1945) rom. „Rūsčioji upė" (1954, v. P. Dirsė, J. Galvydis), A. Vinogradovo (1888—1946) rom. „Paganinio pasmerkimas" (1955, v. V. Visockas), S. Sergejevo-Censkio (1875—1958) epopėja „Sevastopolio grumtynės" (1958, v. V. Oškinis), L. Seifulinos (1889—1954) apysakos ir apsakymai „Virinėja" (1959, v. B. Puodžiukaitis), A. Grino (1880—1932) feerija „Raudonos burės" (1960, v. A. Sluckaitė), rom. „Bėgančioji bangomis" (1963, v. A. Sluckaitė), A. Avdejenkos rom. „Aš myliu" (1961, v. V. Kvietkauskas), I. Babelio (1894—1941) apsakymai „Raitelių armija" (1964, v. J. Graičiūnas), M. Zoščenkos (1895—1958) feljetonų rink. „Paskutinis nemalonumas" (1964, v. A. Pakalnis), M. Kolcovo (1898—1942) „Ispanijos dienoraštis" (1965, v. J. Pajaujis).

Į liet. kalbą išversta daug tarybinių rusų rašytojų knygų, kurios buvo parašytos D. Tėvynės karo ar pokario metais: V. Grosmano (1905—64) apys. „Liaudis nemirtinga" (1944, 1945, v. A. Venclova) ir rom. „Stepanas Kolčiuginas" (1950, v. S. Lukoševičius, M. Untulis), N. Tichonovo (g. 1896) apsakymų rink. „Tarybinio žmogaus bruožai" (1945, v. J. Budrikaitė), „Rinktinė proza" (1950) ir apys. „Baltasis stebuklas" (1958, v. B. Kačkutė), B. Gorbatovo apys. „Nenugalėtieji" (1945, v. J. Karosas), M. Šolochovo ištraukos iš romano „Jie kovėsi dėl Tėvynės" (1946, v. K. Bartkus) ir aps. „Žmogaus dalia" (1958, v. J. Galvydis), N. Biriukovo (g. 1912) romanai „Žuvėdra" (1946, v. M. Galvydienė) ir „Naryno vandenys" (1952, v. R. Jablonskytė), V. Kaverino (g. 1902) apsakymų rink. „Dabar mes kitokie" (1946, v. T. Stonis), rom. „Du kapitonai" (2 t., 1947—48, v. L. Žurauskas), L. Sobolevo (g. 1898) aps. rinkiniai „Vienintelis troškimas" (1946) ir „Jūrų siela" (1949, v. A. Augulis, P. Keidošius), L. Solovjovo (1906—62) rom. „Ramybės drumstėjas" (1946, v. P. Šereika), A. Beko (g. 1902) apys. „Panfiloviečiai pirmose linijose" (1947, v. J. Kochas, B. Kiaunė), I. Erenburgo (1891—1967) romanai „Paryžiaus žlugimas" (1947, v. K. Bartkus), „Audra" (1949), „Devintoji banga" (1954, v. V. Galinis, G. Juodvalkytė) ir „Antroji diena" (1967, v. J. Banaitis), A. Fadejevo rom. „Jaunoji gvardija" (1947, 1953, 1964, v. L. Janušytė), V. Ovečkino (1904—68) apys. „Sveikinimai iš fronto" (1947, v. S. Zareckas) ir apybraižų rink. „Rajono kasdienybės" (1955, v. P. Kežinaitis), V. Panovos (g. 1905) apysakos „Bendrakeleiviai" (1947, v. B. Gavėnas), „Kružilicha" (1949, v. A. Kubilius), „Šviesusis krantas" (1951, v. N. Zibertaitė) ir vaizdeliai „Serioža" (1957, v. V. Lukoševičius), K. Simonovo (g. 1915) apys. „Dienos ir naktys" (1947, v. J. Tornau), romanai „Gyvieji ir mirusieji" (1962, v. A. Žirgulys) ir „Kareiviu niekas negimsta" (1965, v. A. Žirgulys), N. Virtos (g. 1906) rom. „Vienatvė" (1947, v. B. Aidukaitė) ir pjesė „Duona mūsų kasdieninė" (1950, v. A. Kanapeckas), V. Inber dienoraštis „Beveik treji metai" (1948, v. A. Augulis), E. Kazakevičiaus (1913—62) apys. „Žvaigždė" (1948, v. A. Daumantienė), V. Nekrasovo (g. 1911) apys. „Stalingrado apkasuose" (1948, v. A. Dambrauskas), P. Pavlenkos (1899—1951) rom. „Laimė" (1948, v. A. Katkus), B. Polevojaus (g. 1908) „Apysaka apie tikrąjį žmogų" (1948, 1962, v. V. Radaitis, L. Maskoliūnas), apsakymų rink. „Pulko vėliava" (1950, v. V. Jurkūnas), apsakymų rink. „Amžininkai" (1954, v. D. Sauka), rom. „Auksas" (1957, v. K. Jankauskas), dokumentinė apys. „Žmogus žmogui — draugas" (1960, v. S. Budrytė), P. Veršigoros (1905—63) apys. „Grynos sąžinės žmonės" (1948, v. N. Zibertaitė), F. Gladkovo apysakos „Priesaika" (1948, v. A. Katkus) ir „Apysaka apie vaikystę" (1952, v. K. Butautas), S. Babajevskio (g. 1909) romanai „Aukso žvaigždės kavalierius" (1949, v. A. Dambrauskas) ir „Šviesa viršum žemės" (1952, v. K. Umbrasas), V. Ažajevo (1915—68) rom. „Toli nuo Maskvos" (1950, v. D. Pinigis), T. Siomuškino (g. 1900) rom. „Alitetas išeina į kalnus" (1950, v. K. Urbonavičius) ir apys. „Čiukčija" (1957, v. P. Keidošius), V. Ketlinskajos (g. 1906) rom. „Apsupime" (1953, v. D. Pinigis), K. Sedicho (g. 1908) rom.

„Daūrija" (1953, v. J. Paukštelis), S. Antonovo (g. 1915) apsakymų ir apybraižų rink. „Keliais eina mašinos" (1954, v. G. Baužytė), apys. „Alionka" (1962, v. V. Bukauskas), M. Bubenovo (g. 1909) romanai „Baltasis beržas" (1954, v. L. Janušytė, V. Visockas, S. Sabonis) ir „Erelių stepė" (1961, v. P. Griškevičius), V. Kočetovo (g. 1912) romanai „Žurbinai" (1954, v. P. Kežinaitis), „Mus lydi jaunystė" (1957, v. P. Čebelienė, D. Meciūnaitė) ir „Broliai Jeršovai" (1960, v. L. Janušytė), V. Katajevo rom. „Už Tarybų valdžią" (1955, v. P. Simonaitis), V. Tendriakovo (g. 1923) prozos rink. „Ne to lizdo paukštis" (1956, v. A. Dambrauskas), apys. „Staigmena" (1963, v. S. Rastenienė) ir rom. „Pasimatymas su Nefertite" (1967, v. J. Galvydis).

Išversta į liet. kalbą ir naujausios (šeštojo bei septintojo d-mečių) tarybinės rusų lit-ros kūrinių: A. Andrejevo (g. 1915) apys. „Gyventi trokštu" (1959, v. A. Dūdys), rom. „Kovai parskrido" (1962, v. P. Griškevičius), „Teiskite mus, žmonės" (1966, v. V. Miliūnas), V. Aksionovo (g. 1932) apys. „Kolegos" (1962, v. S. Skeivys), M. Aleksejevo (1918) rom. „Vyšnių duburys" (1964, v. V. Oškinis), novelių apys. „Duona mūsų kasdieninė" (1966, v. V. Oškinis), A. Ananjevo apys. „Vienuolio Grigorijaus kozíriai" (1967, v. V. Šulcaitė), G. Baklanovo (g. 1923) apys. „Pėda žemės" (1964, v. B. Kurkulis), V. Bedno (g. 1916) apys. „Merginos" (1963, v. A. Mickienė), J. Bondarevo (g. 1924) romanai „Paskutiniai šūviai" (1960, v. V. Bartusevičius), „Tyla" (1965, v. V. Miliūnas), V. Fomenkos (g. 1911) rom. „Žemės balsas" 1964, v. J. Galvydis), J. Germano (g. 1910) rom. „Vieneri metai" (1962, v. V. Bartusevičius), trilogijos romanai „Tavo gyvenimo tikslas" (1961, v. R. Sabonienė), „Brangus mano žmogau" (1964, v. V. Drazdauskas) ir „Aš atsakau už viską" (1967, v. P. Griškevičius), A. Gladilino (g. 1935) apys. „Brigantina pakelia bures" (1964, v. R. Glibauskaitė), D. Granino (g. 1918) romanai „Ieškotojai" (1956, v. A. Žaltauskaitė), „Po vestuvių" (1961, v. V. Radaitis), „Skrendu į audrą" (1964, v. T. Rostovaitė), N. Jevdokimovo (g. 1922) apys. „Nusidėjėlė" (1963, v. K. Papečkys), A. Kalinino (g. 1916) apys. „Karo atgarsiai" (1965, v. D. Lenkauskienė), J. Kazakovo (g. 1927) apsakymai „Žydra ir žalia" (1966, v. F. Vaitiekūnas), V. Koževnikovo (g. 1909) apys. „Draugas Jolkinas" (1961), V. Lipatovo (g. 1927) apys. „Upės sraunuma" (1967, v. J. Keliuotis), V. Maksimovo (g. 1932) apys. „O žmogus gyvas" (1964, v. V. Girčys), P. Nilino (g. 1908) trys apysakos „Žiaurumas. Bandymo laikas" (1958, v. S. Skeivys), „Per kapines" (1966, v. G. Žaliukas), A. Rekemčiuko apys. „Jaunystė — paikystė" (1964, v. D. Lenkauskienė), S. Sartakovo (g. 1908) apys. „Neatiduok karalienės" (1963, v. J. Macevičius), J. Semionovo apys. „...Eidamas tarnybines pareigas" (1964, v. V. Būda), G. Serebriakovos (g. 1905) rom. „Ugnies pagrobimas" (1963, v. P. Kežinaitis), J. Trifonovo rom. „Troškulio numalšinimas" (1966, v. J. Graičiūnas), A. Vasiljevo (g. 1907) rom. „Pirmadienis — sunki diena" (1963, v. A. Pakalnis), F. Vigdorovos (g. 1915) apysakos „Šeimos laimė" (1964) ir „Mieloji gatvė" (1966, abi vertė Z. Erbšteinaitė), G. Vladimovo (g. 1931) apys. „Didžioji rūda" (1964, v. V. Giedra), S. Zaligino (g. 1913) rom. „Altajaus takai" (1965, v. Z. Grigoraitis) ir apys. „Prie Irtyšiaus" (1966, v. P. Dirsė) ir kt.

Mažiau buvo leidžiama tarybinių rusų poetų rinkinių; poez. vertimai dažniausiai buvo spausdinami periodikoje. Atskiromis knygomis išėjo V. Majakovskio „Eilėraščiai" (1947), „Rinktinė" (1954), poemos „Vladimiras Iljičius Leninas" (1952) ir „Gerai" (1968, v. T. Tilvytis), A. Tvardovskio (g. 1910) poemos „Muravijos šalis" (1948), „Vasilijus Tiorkinas" (1949) ir „Tolių toliai" (1963, visas v. V. Reimeris), A. Surkovo (g. 1899) eilėraščių rink. „Pasauliui — taika!" (1952), N. Tichonovo poezijos rink. „Rinktinė" (1953), M. Isakovskio (g. 1900) eilėraščių ir dainų „Rinktinė" (1953), M. Aliger (g. 1915) poema „Zoja" (1954, v. P. Keidošius), A. Bloko „Poezija" (1960, v. A. Baltakis), „Lyrika" (1966, v. A. Baltakis), S. Jesenino (1895—1925) lyrikos rinkiniai „Baltoji obelų pūga" (1961, v. Just. Marcinkevičius) ir „Mėlyni gaisrai" (1965, v. Just. Marcinkevičius), R. Roždestvenskio (g. 1932) poema „Rekviem" (1961, v. A. Baltakis). Minėtųjų poetų, taip pat A. Achmatovos (1889—1966), P. Antokolskio (g. 1896), N. Asejevo (1889—1963), E. Bagrickio (1895—1934), D. Bedno (1883—1945), S. Kirsanovo (g. 1906), V. Lugovskojaus (1901—57), A. Prokofjevo (g. 1900), I. Selvinskio (1899—1968), M. Svetlovo (1903—64), S. Ščipačiovo (g. 1894), N. Zabolockio (1903—58) ir kitų eilėraščiai išėjo „Rusų tarybinės poezijos" 5 aplankuose (1961—65), kurių kiekviename yra po 5—6 įv. autorių knygas.

Liet. kalba išleista žymiausių tarybinių rusų dramaturgų kūrinių: K. Treniovo „Liubov Jarovaja" (1947, v. J. Rudzinskaitė), N. Pogodino (1900—62) „Kremliaus kurantai" (1947, v. J. Grybauskas), „Žmogus su šautuvu" (1948, v. V. Dineika), B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė" (1947, v. K. Kymantaitė), B. Lavreniovo „Už tuos, kurie jūroje" (1947, v. A. Gricius), K. Simonovo (g. 1915) „Rusų žmonės" (1947, v. V. Sirijos Gira), „Rusų klausimas" (1947, v. K. Kiela), „Vaikinas iš mūsų miesto" (1952, v. M. Krinickaitė), V. Višnevskio (1900—51) „Optimistinė tragedija" (1948, v. J. Rudzevičius), V. Katajevo „Tėvų namai" (1950, v. A. Žukauskas), A. Arbuzovo „Klajonių metai" (1954, v. V. Miliūnas), „Tania" (1955, v. P. Vaičiūnas), A. Afinogenovo (1904—41) „Savo vaikų motina" (1956, v. E. Kuosaitė), V. Majakovskio „Misterija Buf. Blakė. Pirtis" (1966, v. J. Macevičius) ir kt.

Taryb. metais vaikams išleista A. Čechovo, V. Korolenkos, A. Kuprino, A. Puškino, L. Tolstojaus, A. Barto, V. Biankio, K. Čiukovskio, A. Gaidaro, M. Gorkio, V. Katajevo, S. Maršako, S. Michalkovo, M. Priležajevos, A. Tolstojaus, F. Vigdorovos ir kt. rusų rašytojų kūrinių (vertė A. Churginas, L. Gira, K. Kubilinskas, J. Macevičius, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, V. Mozūriūnas, T. Tilvytis, A. Venclova ir kt.).

Į liet. kalbą verčiami ir svarbiausieji rusų estetikos ir lit-ros kritikos veikalai. Išleista XIX a. rusų lit-ros kritikų veikalų: V. Belinskio (1811—48) „Rinktiniai raštai" (1948, 1961), „Apie Gogolį" (1952), N. Dobroliubovo (1836—61) „Rinktiniai raštai" (1948), „Literatūros kritika" (1963), N. Černiševskio „Estetika" (1953), D. Pisarevo „Kritika" (1964). Išėjo V. Lenino straipsnių rinkiniai „Leninas apie literatūrą" (1946), „Leninas apie kultūrą ir meną" (1948 ir 1960), V. Lenino „Gercenui atminti" (1955) ir „Straipsniai apie Tolstojų" (1956). Išverstos knygos marksistinės estetikos ir lit-ros kritikos klausimais: G. Plechanovo (1856—1918) straipsnių rink. „Literatūra ir estetika" (1960), A. Lunačiarskio (1875—1933) „Kritikos straipsniai" (1960), V. Vorovskio (1871—1923) „Literatūros kritikos straipsniai" (1962) ir lit-ros kritikos straipsnių rink. „Rusų XIX amžiaus literatūra" (1949), kuriame, be aukščiau minėtų kritikų, išspausdinta dar A. Gerceno, N. Gogolio, I. Gončiarovo ir M. Gorkio straipsnių. Iš tarybinės lit-ros kritikos veikalų išleista: M. Gorkio „Leninas. Tolstojus. Čechovas" (1945), „Jauniems rašytojams" (1946), „Apie tikrąjį požiūrį" (1947), „Pasikalbėjimai apie amatą" (1947), „Kritikos straipsniai" (1952), A. Fadejevo „Literatūra ir gyvenimas" (1947), N. Ostrovskio „Kalbos, straipsniai, laiškai" (1949) ir kt. Išversta nemaža lit-ros istorijos darbų, rašytojų biografijų ir kūrybos apžvalgų: A. Roskino „Maksimas Gorkis" (1947), N. Brodskio „V. Belinskis" (1948), N. Belčikovo „N. G. Černyševskis" (1949), V. Veresajevo „A. S. Puškinas" (1949), L. Kasilio „Patsai Majakovskis" (1949), N. Deržavino „A. I. Gercenas" (1950), N. Stepanovo „I. Krilovas" (1952), V. Jermilovo „A. P. Čechovas" (1953), S. Tregubo „N. Ostrovskis" (1955), V. Šklovskio „Levas Tolstojus" (1965). Rusų rašytojų kūryba nagrinėjama E. Červinskienės darbuose „L. Tolstojus" (1960) ir „A. Čechovas" (1965). Nemaža straipsnių įvairiais R. l. klausimais spausdinama periodinėje liet. spaudoje, mokslo darbų rinkiniuose ir liet. kalba leidžiamose rusų rašytojų knygose.

Daug tarybinių rusų rašytojų parašė kūrinių liet. tematika. Dalis jų paskelbta rinkinyje „Susitikimas su Lietuva" (1965). Knygoje daug eilėraščių, publicistikos, apsakymų ir fragmentų iš didesnių kūrinių, kurių autoriai V. Aksionovas, P. Antokolskis, E. Dolmatovskis, I. Erenburgas, V. Ivanovas, S. Kirsanovas, V. Koževnikovas, V. Lidinas, S. Mar, L. Ozerovas, K. Paustovskis, A. Prokofjevas, R. Roždestvenskis, B. Sluckis S. Smirnovas, A. Surkovas, M. Svetlo-

vas, N. Tichonovas, A. Tvardovskis ir daugelis kitų. Caro valdymo laikų Vilnius aprašomas A. Bruštein (g. 1884) apysakų cikle, kuris išverstas į liet. kalbą: „Kelias eina į tolį" (1958), „Aušta" (1959) ir „Pavasaris" (1962, visas vertė K. Kiela). I. Kozlovo (1888—1957) kūryboje svarbią vietą užima V. Kapsuko-Mickevičiaus paveikslas (prisiminimų kn. „Katorga" ir dokumentinė apys. „Ilgas kelias į laisvę"). Nemaža kūrinių liet. tematika paskelbta rusų kalba leistame almanache „Sovetskaja Litva" („Tarybų Lietuva"; 12 kn., 1954—67) ir nuo 1967 leidžiamame almanache „Litva literaturnaja" („Literatūrinė Lietuva"), kuriuose išspausdinta daugiausia Lietuvoje gyvenančių rusų rašytojų (P. Gelbako, G. Kanovičiaus, I. Kašnickio, G. Metelskio, K. Vorobjovo ir kt.) kūrinių. Pastarajame leidinyje spausdinama daug liet. rašytojų kūrinių vertimų.

Po D. Tėvynės karo į rusų kalbą išversta daug liet. lit-ros kūrinių. Iš pradžių buvo leidžiami daugiausia antologinio pobūdžio rinkiniai: „Lietuvos poetai" (1947), „Tarybų Lietuvos poetai" (1948), „Lietuvių literatūros dekada Maskvoje" (1948), „Lietuvių novelės" (1948), „Lietuvos poezija" (1950), „Tarybų Lietuvos proza" (1950), „Tarybų Lietuvos poetai" (1953), „Lietuvių apsakymai" (1953), „Tarybinė lietuvių dramaturgija" (1954), eilėraščių rink. „Mus partija veda" (1954). Vėliau išleisti rink. „Lietuvių apsakymai" (1961) ir „XIX a. lietuvių poetai" (1962). Buvo išversta ikitarybinės liet. lit-ros kūrinių. 1946 Maskvoje išėjo K. Donelaičio „Metai" (vertė D. Brodskis; ištraukos buvo spausdinamos periodikoje dar karo metais). Vertimą teigiamai recenzavo G. Šengelis, V. Kirpotinas, S. Šervinskis. Nauji Donelaičio „Metų" ir jo pasakėčių leidimai rusų kalba Maskvoje išėjo 1951, 1955 ir 1964, Leningrade — 1960, Vilniuje — 1951. D. Brodskis t. p. išvertė D. Poškos „Mužiką Žemaičių ir Lietuvos" (1962). Rusų kalba dar išleista A. Strazdo eil. rinkiniai „Dainuoju ne šlovei" (1955) ir „Dainos" (1958), A. Baranausko poema „Anykščių šilelis" (1950, 1952, v. N. Tichonovas), Žemaitės „Rinktinė" (1947), „Rinktiniai raštai" (2 t., 1951), „Rinktiniai raštai" (1952) ir dar keturi jos apsakymų ir apysakų rinkiniai (visi vertimai F. Šuravino), Lazdynų Pelėdos kūrybos rink. „Ir pražuvo kaip sapnas" (1955, 1960, v. Z. Šišova, F. Šuravinas), J. Biliūno prozos kūrinių rinkiniai „Pirmutinis streikas" (1952, v. O. Juodelienė) ir „Laimės žiburys" (1964, v. B. Zaleskaja, O. Juodelienė), 3 Maironio poezijos „Rinktinės" (1948, 1949 ir 1962), J. Janonio poezijos „Rinktinė" (1953, 1955), V. Krėvės apys. „Raganius" (su 7 apsakymais, 1963).

Rusų kalba išleisti žymiausiųjų tarybinių liet. poetų kūrybos rinkiniai: V. Montvilos eil. rinkiniai „Rinktinė" (1952, 1956), „Jūsų šviesa neužgeso" (1959), „Eilėraščiai" (1962), „Tenai, kur saulė" (1965), S. Nėries eil. rinkiniai „Mano kraštas" (1947), „Rinktinė" (1950), „Prie šaltinio" (1967), L. Giros eil. rinkinys „Rinktinė" (1952, 1960), V. Valsiūnienės poema „Veronika" (1953), „Eilėraščiai" (1957), V. Mozūriūno eil. rinkiniai „Vienmečiai" (1949), „Eilėraščiai" (1952), „Sąžinė negali tylėti" (1953), „Eilėraščiai" (1957), K. Borutos poez. rink. „Laisvo vėjo valia" (1967), T. Tilvyčio eil. rinkiniai „Rinktinė" (1951), „Didysis jausmas" (1952), poema „Usnynė" (1953), „Poemos" („Artojėliai", „Dičius" ir „Usnynė", 1957), „Eilėraščiai" (1964), V. Mykolaičio-Putino poezijos rink. „Būties dovana" (1966), A. Venclovos poezijos rinkiniai „Nemuno kraštas" (1948), „Rinktinė" (1952, 1953, 1957), „Eilėraščiai" (1952, 1953, 1966), „Ar tu žinai tą šalį" (1965), A. Churgino „Eilėraščiai apie draugystę" (1948), V. Reimerio eil. rinkiniai „Lietuvos pavasaris" (1952), „Kelyje" (1953), „Tavo šilima" (1961), „Spindulys delne" (1962), K. Korsako eil. rinkinys „Rinktinė" (1953), E. Mieželaičio „Broliška poema" (1955, 1956), eil. rinkiniai „Pavasario svečiai" (1959), „Žmogus" (3 leid., 1961—63), „Mano lakštingala" (1963), „Kardiograma" (1963), „Aviaetiudai" (1966), „Karuselė" (1967), J. Paleckio eil. rinkiniai „Atgimimas" (1958), „Sveika, Tarybų Lietuva!" (1960), „Gyvenimo keliu" (1964), „Milijonai širdžių" (1965), K. Vairo-Račkausko eilėraščių, apsakymų ir publicistikos rink. „Pergyvenimai" (1959), A. Baltakio eil. rinkiniai „Pasikalbėjimas su žeme" (1958), „Velnio tiltas" (1961), eilėraščių ir poemų kn. „Aukštas skrydis" (1965), J. Degutytės eil. rinkinys „Ugnies lašai" (1960), E. Matuzevičiaus eil. rinkinys „Negesk, švyturio ugnele" (1962), P. Širvio eil. rinkinys „Ošia gimtinės beržai" (1963), A. Maldonio eil. rinkinys „Aukštos gaidos" (1963), V. Šimkaus eil. rinkinys „Žemė jus myli" (1963), Just. Marcinkevičiaus poemos „Kraujas ir pelenai" (3 leid., 1964—65), „Publicistinė poema" (1965), J. Vaičiūnaitės „Eilėraščiai" (1964), A. Drilingos „Eilėraščiai" (1966), V. Palčinskaitės „Rinktinė lyrika" ir kt. Liet. poeziją į rusų k. vertė P. Antokolskis, V. Deržavinas, A. Gatovas, V. Kazinas, D. Kedrinas, A. Klionovas, M. Lozinskis, V. Lugovskojus, S. Mar, S. Maršakas, L. Martinovas, A. Mežirovas, L. Ozerovas, A. Prokofjevas, R. Roždestvenskis, I. Selvinskis, B. Sluckis, J. Smeliakovas, M. Svetlovas, N. Tichonovas, M. Zenkevičius, V. Zviaginceva ir daugelis kitų.

Rusų kalba išleisti žymiausiųjų tarybinių liet. prozaikų ir dramaturgų kūriniai: P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" (1949, 1968), rinkiniai „Apsakymai" (1950), „Rinktiniai raštai" (1954), „Raštai" (3 t., 1967), A. Gudaičio-Guzevičiaus romanai „Kalvio Ignoto teisybė" (7 leid., 1950—63), „Broliai" (4 leid., 1953—68), novelių rink. „Tamsioji naktelė" (1961), rom. „Sąmokslas" (1967), A. Vienuolio romanas „Puodžiūnkiemis" (3 leid., 1952—54), „Kaukazo legendos" (1955), apysakos „Paskenduolė. Išdukterė" (1955), „Rinktinė" (1959), J. Šimkaus „Apsakymai" (1953, 1959), V. Mykolaičio-Putino romanai „Altorių šešėly" (3 leid., 1958—64) ir „Sukilėliai" (1962), B. Sruogos rom. „Dievų miškas" (1958, 1964), T. Tilvyčio rom. „Kelionė aplink stalą" (1959), Jon. Marcinkevičiaus rom. „Benjaminas Kordušas" (1961), K. Borutos apysaka-kronika „Sunkūs paminklai" (1961), apys. „Baltaragio malūnas" (1966), J. Ragausko autobiografinė apys. „Ite, missa est" (1961), I. Simonaitytės romanai „Bušė ir jos seserys" („Pikčiurnienė"; 1954, 1955) ir „Vilius Karalius" (1961), autobiografinės apysakos „...O buvo taip" (1963) ir „Ne ta pastogė" (1965), rom. „Šimonių likimas" (1966), A. Venclovos prozos „Rinktinė" (1957), romanai „Gimimo diena" (1960) ir „Draugystė" (1962), apybraižos apie Islandiją „Šiaurės sidabras" (1963), atsiminimai „Pavasario upė" (1967), „Jaunystės atradimas" (1969), A. Griciaus pjesės „Išvakarėse" (1954) ir „Karšta vasara" (1957), apsakymų rink. „Žmonės" (1962), J. Baltušio apsakymų ir pjesių rink. „Rinktinė" (1953), rom. „Parduotos vasaros" (d. 1, 1959, 1965), apsakymų ir apybraižų rink. „Kas dainon nesudėta" (1965), J. Avyžiaus apys. „Palikimas" (1951), „Apsakymai ir apysakos" (1953), apsakymų ir apysakų rink. „Upė ir krantai" (1960), romanai „Į stiklo kalną" (1964) ir „Kaimas kryžkelėje" (1966), J. Dovydaičio rom. „Dideli įvykiai Naujamiestyje" (3 leid., 1951—52), aps. rinkiniai „Neramus žmogus" (1953), „Meilė ir neapykanta" (1956), H. Korsakienės apys. „Gyveniman išėjus" (1957) ir rom. „Laikinoji sostinė" (1964), M. Sluckio apys. „Geri namai" (3 leid., 1955—63), „Apsakymai" (1960), aps. rinkiniai „Vienu stebuklu mažiau" (1962) ir „Kaip sudužo saulė" (1962), rom. „Laiptai į dangų" (1965), aps. rinkiniai „Uvertiūra ir trys veiksmai" (1965) ir „Batelių kaina" (1966), J. Mikelinsko rom. „Vandens nešėja" (1966), V. Sirijos Giros romanai „Buenos Aires" (1958), „Štai ir viskas" (1964) ir „Bobų vasara" („Voratinkliai draikės be vėjo", 1969), A. Baužos aps. rinkinys „Žiburiai kelyje" (1963), V. Dautarto aps. rinkinys „Beldžiu į duris" (1966), A. Pociaus aps. rinkinys „Išvaikščiotom kryžkelėm" (1966), J. Paukštelio romanai „Kaimynai" (1959), „Jaunystė" (1961), „Netekėk, saulele" (1965), A. Bieliausko romanai „Rožės žydi raudonai" (1960), „Mes dar susitiksim, Vilma!" (1965) ir „Kauno romanas" (1967), R. Lankausko „Žemės rudeniškos spalvos" (apys. „Klajojantis smėlis" ir apsakymai, 1963), I. Mero apys. „Geltonas lopas" (1963), romanai „Ant ko laikosi pasaulis. Lygiosios trunka akimirką" (1966), K. Sajos aps. rinkinys „Klumpės" (1961) ir pjesė „Nerimas" (1964), A. Čekuolio aps. rinkinys „Toli, Barenco jūroje" (1961), V. Žilinskaitės jumoristinių aps. rinkiniai „Ideali žmona" (1964) ir „Karkvabalis" (1966), V. Miliūno pjesės „Vidurdienio debesys" (1958) ir „Žuvėdros palydi" (1963), J. Usačiovo rom. „Nemunas laužia ledus" (1960) ir kt. Labai dažnai liet. rašytojų kūriniai spaus-

dinami rusų lit. periodikoje. Liet. prozą į rusų k. vertė A. Bauža, V. Čepaitis, F. Dektoras, O. Juodelienė, G. Kanovičius, I. Kaplanas, K. Kiela, E. Malcas, R. Riabininas, L. Slavinas, Z. Šišova, V. Šklovskis, F. Šuravinas ir kt.

Į rusų k. išversta nemaža A. Baltrūno, K. Borutos, P. Cvirkos, J. Dovydaičio, H. Korsakienės, K. Kubilinsko, R. Lankausko, Just. Marcinkevičiaus, A. Matučio, E. Mieželaičio, M. Sluckio, V. Valsiūnienės, P. Tarasenkos ir kitų liet. rašytojų kūrinių vaikams bei jaunimui.

Į rusų k. verčiama ir liet. tautosaka. 1944 Maskvoje išėjo liet. liaudies dainų rinkinys „Dainos". Išleista pasakų rinkiniai „Lietuvių liaudies pasakos" (1953, 1954), „Gulbė — karaliaus pati" (1962), naujas rink. „Dainos" (1965). Daug liet. tautosakos išleista atskiromis knygelėmis vaikams ir paskelbta įv. rinkiniuose bei chrestomatijose.

Rusų ir lietuvių rašytojus sieja asmeniniai kontaktai, kūrybinis bendravimas. Maskvoje ir kituose RTFSR miestuose buvo surengtos liet. lit-ros ir meno, Tarybų Lietuvoje — R. l. ir meno dekados bei dienos. Prie TSRS Rašytojų s-gos veikia nuolatinė liet. lit-ros komisija, kuri propaguoja liet. lit-ros laimėjimus. Liet. lit-ra tyrinėjama TSRS MA Gorkio Pasaul. lit-ros in-te; jis, bendradarbiaudamas su Liet. kalbos ir literatūros in-tu, 1955 išleido rusų kalba „Lietuvių tarybinės literatūros istorijos apybraižą". Įvairiais liet. lit-ros klausimais straipsnių parašė P. Antokolskis, K. Fedinas, A. Makarovas, P. Nilinas, V. Ognevas, L. Ozerovas, N. Tichonovas, K. Zelinskis ir kiti rusų rašytojai, lit-ros kritikai ir lit-ros mokslo darbuotojai. Apie liet. lit-rą rašo Maskvoje leidžiami lit. žurnalai „Voprosi literaturi" („Literatūros klausimai"), „Družba narodov" („Tautų draugystė") ir kt. Juose skelbiami liet. rašytojų kūriniai ir straipsniai įvairiais kūrybinio darbo klausimais, liet. rašytojų kūrinių recenzijos. Rusų kalba išleistos liet. autorių knygos apie liet. rašytojus: T. Rostovaitės „Salomėja Nėris" (1956), V. Kubiliaus „Teofilis Tilvytis" (1958), V. Galinio „Petras Cvirka" (1961), K. Doveikos „Kristijonas Donelaitis" (1963), J. Lankučio «E. Mieželaičio „Žmogus"» (1965) ir „V. Mykolaitis-Putinas" (1967). Lietuvių lit-ros ist. raida nušviečiama rusų kalba leidžiamame akademiniame veikale „Daugianacionalinės tarybinės literatūros istorija" (t. 1, 3, 1970). Apie lietuvių rašytojų kūrybą daug rašoma rusų kalba leidžiamų lietuvių autorių knygų įvaduose ir periodikoje.

Lietuvių ir rusų lit. ryšiai nagrinėjami daugelyje lit-ros mokslo ir kritikos darbų. K. Korsako straipsnių rinkinyje „Literatūrų draugystė" (1962) plačiai apžvelgiama rusų ir lietuvių tautų kultūrinių ir literatūrinių ryšių raida, žymiausių rusų rašytojų (I. Krilovo, A. Puškino, N. Nekrasovo, L. Tolstojaus, A. Čechovo, M. Gorkio, A. Bloko, V. Majakovskio ir kt.) kūrybos poveikis Maironiui, P. Vaičaičiui, K. Binkiui, P. Cvirkai, S. Nėriai, V. Montvilai, T. Tilvyčiui, A. Venclovai ir kitiems liet. rašytojams. Nemaža straipsnių ir atsiminimų apie lietuvių ir rusų lit-rų ryšius paskelbta A. Venclovos knygose „Laikas ir rašytojai" (1958) ir „Epochos vėjas" (1962). A. Puškino 150-jų gimimo metinių proga išleistas lit-ros tyrinėtojų darbų rink. „Puškinas ir lietuvių literatūra" (1950), kuriame įdėta to paties pavadinimo V. Mykolaičio-Putino studija. Lietuvių ir rusų lit. ryšiai nagrinėjami P. Užkalnio monografijoje „Majakovskis ir lietuvių literatūra" (1955), K. Umbraso monografijoje „M. Gorkis ir lietuvių literatūra" (1955), tęstiniame leidinyje „Literatūra ir kalba" (t. 10, 1969), A. Adiklytės, Z. Grigoraičio, Z. Kuzmickio, V. Mozūriūno straipsniuose.

Išleista bibliografinių darbų apie rusų ir lietuvių lit. ryšius: E. Stanevičienės bibliografinė rodyklė „Lietuvių literatūriniai ryšiai. 1944—1959" (1960), S. Lyrovienės ir V. Lyrovo bibliografija „Lietuvių grožinė literatūra TSRS tautų kalbomis" (1968), O. Petrėnaitės parengta Puškino kūrinių vertimų į liet. kalbą bibliografija (išsp. rinkinyje „Puškinas ir lietuvių literatūra", 1950), K. Umbraso — M. Gorkio kūrinių vertimų ir raštų apie jį liet. spaudoje bibliografija (išsp. „VVPI mokslo darbuose", t. 11, 1960), J. Petronio bibliografinė rodyklė „Levas Tolstojus (1887—1960)" (1963, rotaprintu) ir kiti bibliografiniai darbai apie rusų rašytojus.

RŪŠČICAS (Ruszczyc) Ferdinandas [1870. XII.10 Bogdanove (BTSR, netoli Ašmenos) — 1936.X.30 ten pat] — dailininkas. 1890 baigęs Minsko g-ją, iki 1892 Peterburgo un-te studijavo teisę. 1897 baigė Peterburgo Dailės akademijos A. Kuindžio vadovaujamą peizažo klasę. 1897—1904 gyveno Bogdanovo dvare, lankėsi Krime, Baltijos j. salose, V. Europos šalyse. Dalyvavo Peterburgo Dailės akademijos pavasario parodose, rusų dailininkų grupuotės „Mir iskusstva" („Meno pasaulis") ir lenkų dailės d-jos „Sztuka" („Menas") parodose. Nutapė peizažų ir kompozicijų („Malūnas žiemą", 1897; „Žemė", „Malūnas", „Krėva", visi 1898; „Baladė", 1899; „Vilnelė", 1900; „Joninės", „Tremtiniai", abu 1902; „Žiemos pasaka", 1904, ir kt.). Peizažuose vaizdavo daugiausia Vilniaus, Ašmenos, Lydos apylinkes. Šiuo metu susiformavo originalus R. kūrybos stilius, kuriam būdinga realistinis tikrovės suvokimas, romantiniai polėkiai, kompozicijos monumentalumas, gamtos formų medžiagiškumą pabrėžianti tapysena, santūrus koloritas. 1904—07 R. dėstė Varšuvos dailės m-loje, 1907—1908 Krokuvos Dailės akademijoje. Organizavo lenkų dailės parodas Vienoje ir Miunchene, sukūrė tapybos darbų („Nec mergitur", 1905, ir kt.). Nuo 1908 gyveno Vilniuje, 1919—32 buvo Vilniaus un-to profesorius, dailės f-to dekanas. Sukūrė teatro dekoracijų (J. Slovackio pjesėms „Lila Veneda", 1909, ir „Baladina", 1914), plakatų, apipavidalino ir iliustravo knygų. Rūpinosi Vilniaus meno paminklų apsauga.

Lit.: **J. Bułhak**, Ferdynand Ruszczyc (Życie i dzieło), Wilno, 1939; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

RŪŠKELIAI — kaimas Pasvalio rj., Grūžių apyl., 9 km į v. nuo Pasvalio, 7 km į š. r. nuo Joniškėlio. 84 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1586. 1959 buvo 102 gyv.

RŪTA. Lietuvoje auga paprastoji R. *(Ruta graveolens).* Kilusi iš Viduržemio j. kraštų. Yra žinių, kad ji ten buvo auginama prie moterų vienuolynų, kaip vaistinis bei dekoratyvinis augalas. Lietuvos dvarų inventoriuose R. minima 1561. Užauga iki 30—80 cm aukščio. Nuodinga. Vartojama liaudies medicinoje.

R.— tradicinis gėlių darželių augalas. Auginama ir kapinėse. Nuo seno svarbią vietą R. užima krikštynų, laidotuvių, o ypač vestuvių papročiuose, apdainuojama liet. liaudies dainose. Rūtų vainikas simbolizuoja merginos subrendimą, jaunystę, skaistybę. Jį nešiodavo merginos, sulaukusios to amžiaus, kai lankosi piršliai. Vestuvių išvakarėse, vad. pintuvių vakarą, beveik visos apeigos būdavo skirtos atsisveikinimui su rūtomis, su darželiu; jaunoji būdavo puošiama rūtų vainiku, graudinama dainomis apie rūtelę. Kai kur ir kiti vestuvių dalyviai, išskyrus našles, būdavo pasipuošę rūtomis. Kai kurie papročiai, susiję su R., liko iki šiol. R. lapų motyvais puošiami liaudies audiniai, kraičio skrynios, margučiai.

Lit.: **B. Sruoga**, Dainų poetikos etiudai.— Raštai, t. 6, V., 1957; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [sk. „Šeimos buitis ir papročiai"]; **S. Daunys**, Rūta lietuvių liaudies tradicijose. — „Kraštotyra", V., 1969.

„RŪTA"— 1. Kultūrinė draugija, veikusi 1904—14 Krokuvoje. Jungė Krokuvos aukštosiose m-lose studijuojančius ir kitus tame mieste gyvenančius lietuvius. Pirmosios v-bos pirmininkas buvo J. Herbačiauskas, sekretorius A. Varnas, knygininkas Z. Skirgaila. D-jai priklausė J. Angrabaitis, P. Bliūdžius, A. Didžiulis, V. Kairiūkštis, S. Kymantaitė, P. Mažylis, R. Rasikas, P. Rimša, A. Staneika, K. Ulianskis, J. Vienožinskis ir kt. Jos veikloje dalyvavo ir Lietuvos-Lenkijos unijos šalininkų. Ją rėmė kalbininkas prof. J. Rozvadovskis. D-ja rengė paskaitas apie liet. lit-rą, lietuvių, lenkų ir baltarusių tautų kultūrinius santykius. 1907 išleido almanachą „Gabija".

2. Kultūrinė lietuvių draugija, veikusi 1906—18 Odesoje. D-ja turėjo išsinuomojusi salę ir 8 kambarius, rengdavo vaidinimus, paskaitas, vakarinius bendrojo lavinimo kursus darbininkams, įsteigė biblioteką. Spektakliai iš pradžių buvo rengiami kas mėnuo, paskiau kas dvi savaitės. Buvo vaidinama Keturakio „Amerika pirtyje", T. Rutkovskio „Audra giedroje", G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda", M. Šikšnio-Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis", V. Gutovskio „Švarkas ir milinė", K. Jasiukaičio „Alkani

žmonės", J. Šnapščio-Margalio „Mūsų bajorai" ir kt. pjesės. Daugiausia režisavo studentai M. Sleževičius, Z. Žemaitis, vėliau A. Lisauskis, K. Sleževičius. D-jos veikloje dalyvavo J. Avižonis, D. Blynas, P. Druskis, J. Latvaitė, N. Lukavičius, J. Melis, P. Paršaitis, A. Rymas, V. Ruokis, K. Sleževičius, M. Tijūnaitytė, J. ir D. Vizgirdos, P. Žiurkevičius, A. Žostautienė ir kt. D-jos spektakliuose debiutavo Odesos g-ją lankiusi aktorė A. Vainiūnaitė. D-ja turėjo chorą (vadovas Z. Žemaitis). D-jos veikla ypač suintensyvėjo per I pasaul. karą, kai į Odesą atvyko daug lietuvių karo pabėgėlių. „R." pirmininkai buvo A. Gricevičius, L. Žemaitis ir kt.

3. Pažangi Latvijos lietuvių draugija, veikusi 1924—34 Rygoje. D-ją suorganizavo ir jos veikloje aktyviai dalyvavo J. Paleckis, B. Pauliukevičius, P. Ramonas. Turėjo apie 100 narių. Rengė liet. vakarus, organizavo bendrojo lavinimo kursus, turėjo chorą, lit-ros sekciją; pastarosios pastangomis buvo parengti 2 rinkinėliai „Iš latvių literatūros". 1925—26 leido žrn. „Naujas žodis". Po faš. perversmo Latvijoje „R." buvo uždaryta.

Lit.: J. **Bakanas**, Rygos lietuviai. — „Kultūros barai", 1969, Nr. 10.

4. Lietuviškų knygų leidykla, veikusi 1904—38 Tilžėje. Įsteigta Vydūno ir L. Smalakytės iniciatyva. Leidyklą materialiai rėmė Vydūnas, M. Raišukytė, M. Ašmutaitis, po I pasaul. karo jai savo turtą paskyrė A. Bruožis. „R." išleido apie 50 Vydūno knygų („Amžiną ugnį", „Tautos gyvatą", „Prabočių šešėlius" ir kt.), leido žurnalus „Jaunimas" (1911—14), „Darbymetis" (1921—25). Knygas spausdino O. Mauderodės, E. Jagomasto „Lituania", Klaipėdos „Ryto" spaustuvės. „R." veiklą sutrikdė Vokietijoje įsigalėjęs hitlerizmas.

„RŪTA", Vilniaus lietuvių susivienijimas „Rūta",— kultūrinė draugija, veikusi 1909—14 Vilniuje. Įkurta Odesoje veikusios „Rūtos" d-jos pavyzdžiu. „R." tikslas — jungti ir kultūriškai šviesti Vilniuje ir jo krašte gyvenančius lietuvius. D-ja rengė vaidinimus, koncertus, lit. vakarus, paskaitas, minėjimus. Buvo išsinuomojusi patalpas su sale ir klubu. Turėjo chorą (vadovavo V. Lopata ir K. Diržys), vaidintojų būrelį. Vėliau vaidinimams rengti pasitelkė Vilniaus lietuvių artistų s-gą bei Vilniaus lietuvių artistų b-vę. Šeštadieniais rengė spektaklių premjeras, o sekmadieniais jas kartodavo papigintomis kainomis darbininkams. Trečiadieniais vykdavo uždari d-jos narių vakarai. Koncertines programas atlikdavo S. Audėjus, L. Balčiauskaitė, M. Čiurlionis, K. Petrauskas, M. Petrauskas, V. Polovinskaitė-Grigaitienė, L. Skalskaitė-Šukevičienė, S. Viburytė. D-ja turėjo per 200 narių, jos klubas buvo Vilniaus lietuvių kultūrinis centras. D-jos tarybos nariais buvo K. Alyta, A. Domaševičius, L. Gira, J. Grigaitis, T. Juodvalkis, A. Jurašaitis, D. Malinauskas, A. Rucevičius, G. Sapkauskaitė, M. Sleževičius, J. Strazdas, A. Vėgėlė, A. Vileišis, J. Vileišis, Z. Žemaitis ir kt.

Lit.: J. **Būtėnas**, Lietuvių teatras Vilniuje (1900—1918), K., 1940.

RŪTĀKIEMIS — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 11 km į v. nuo Krekenavos; kolūkio centras. 192 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Liaudė (Nevėžio intakas). Kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1958). 1959 buvo 107 gyv.

„RŪTELĖ", „Pasėjau rūtelę", „Sėdi rūta", — liaudies šokis (ratelis). Buvo šokamas Aukštaitijoje, Dzūkijoje, Tauragės apylinkėse. Muz. metras įvairus — $^2/_4$, $^4/_8$, $^3/_4$; įvairus ir tempas. Labiausiai buvo paplitę du šokio variantai. Vienur šokėjai sukdavosi ratu, jo viduryje stovėdavo mergina ar vyras. Kiek pasisukus, šokėjas iš vidurio imdavo už parankės šokėją iš rato ir sukdavo (arba sukdavosi visi, susikabinę už parankių). Šokėjai dainuodavo: „Pasėjau rūtelę darželyje, sukrovė žiedelį geltoną. Tu, rūtele, gražiai žydi, imk tu savo, katrą myli". Kitur du šokėjai sėdėdavo pirkios viduryje, kiti stovėdavo pašaliais ir dainuodavo: „Sėdi rūta, sėdi ant vainiko virkščių..." Dainuojant sėdintieji išsirinkdavo poras ir šokdavo polką. Ukmergės apylinkėse „R." šokdavo, dainuodami „Pasėjau rūtelę ant pylimo", Žemaitkiemio (Ukmergės rj.) apylinkėse (XIX a. pab.) — A. Vienažindžio „Kaipgi gražus gražus rūtelių darželis". J. Lingys, naudodamas sutartinių motyvus, „R." pritaikė scenai.

Lit.: **M. Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; **A. Kašarauskas**, [tautosakos tekstai].— „Tautosakos darbai", t. 3, K., 1937 [p. 115]; **Z. Slaviūnas**, Sutartinės, t. 3, V., 1959 [p. 223].

RŪTENBERGAS Lipė [1893.X.16 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.) — 1970.I.21 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1916—20 Lodzėje (Lenkija) priklausė kairiajai Bundo org-jai. 1920 Kaune veikė kairiojoje Bundo org-joje — Kom. Bunde, buvo jo Vyriausiojo k-to narys. 1920 įstojo į LKP. Būdamas vienas iš Kom. Bundo Lietuvos org-jos likvidavimo (1921.VI) iniciatorių, su kitais pasirūpino, kad geriausieji jos nariai įstotų į LKP. LKP III suvažiavimo Karaliaučiuje (1921) delegatas, jame išrinktas LKP CK nariu (slap. Lipė). Suvažiavimo posėdyje su kitais jo dalyviais vok. policijos suimtas. 1922 dirbo part. darbą Vilniuje, buvo LKP apygardos k-to narys (slap. Juzefas), komunistų sąrašo kandidatas į Lenkijos seimo atstovus. Bendradarbiavo LKP spaudoje. Policijos persekiojamas, išvyko į TSRS. Buvo VKP(b) narys, dirbo ūkinį, administracinį darbą Maskvoje. 1937 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas. 1955 reabilituotas. Pensininkas.

Ršt.: По заданию Компартии Литвы.— Вильнюсское подполье, Вильнюс, 1966.

RŪTĖNIS Jonas [1900.VI.24 Grubiškyje (Biržų rj.) — 1932 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Biržų g-joje. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 Vabalninko rev. k-to pirmininkas, narys, Vabalninko pašto viršininkas. Su kitais kūrė kom. kuopeles Salamiesčio (Kupiškio rj.) ir Vabalninko valsčiuose. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, pasitraukė į Daugpilį, įstojo į Raudonąją Armiją. Vykstantį žvalgybos tikslais į Lietuvą, Latvijos pasieniečiai suėmė ir perdavė Lietuvos policijai. Kalėjo Rokiškyje, buvo nuteistas mirti, bet pabėgo. 1919—21 dirbo pogr. part. darbą, buvo LKP Zarasų parajonio k-to organizatoriumi. 1921 išvyko į Tarybų Rusiją. 1922—25 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Rašė eilėraščius, bendradarbiavo period. spaudoje („Kolektyve", „Komunare", „Raudonojoje vėliavoje"). Priklausė Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo s-gai. Nuo 1925 gyveno Leningrade.

RUTKÁUSKAS Adolfas [1913.III.10 Babriškėse (Varėnos rj.) — 1941.VII.6 Simne] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1939 palaikė ryšius su LKP Varėnos org-ja, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos Varėnos org-jos veikloje. Nuo 1940.III Komunistų partijos narys. 1940—41 Pavarėnio (Varėnos rj.) apyl. pirmininkas, Metelių (Lazdijų rj.) mašinų-traktorių stoties direktorius. D. Tėvynės karo pradžioje su taryb. karių grupe kovojo prieš burž. nacionalistus ir hitlerininkus; buvo suimtas ir hitlerininkų nužudytas.

RUTKÁUSKAS Benis [g. 1904.VII.13 Rementiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1923 įstojo į LKJS, buvo Rementiškių kuopelės sekretorius. Už kom. veiklą 1924—26 kalintas Kaune. 1926—28 samdinys Vilkaviškio apskrityje. 1926—39 LKP narys. 1928—31 kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1931—1932 LKP Vilkaviškio rj. k-to narys. 1932—33 LKP CK instruktorius Panevėžio rj., LKP Panevėžio k-to narys. 1933 nuteistas 11 metų kalėti. Kalėjo Šiauliuose. 1939 amnestuotas. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1944 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—58 Kauno miesto, Klaipėdos aps., Marijampolės aps., Panevėžio miesto, Jonavos rj. vykd. k-to pirmininkas, pirmininko pavaduotojas. Nuo 1958 adm. darbuotojas Kaune.

RUTKÁUSKAS Juozas [g. 1917.V.10 Pučeže (RTFSR, Ivanovo sr.)] — žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1967). 1927 baigė Veisiejų pr. m-lą, 1929 — šios m-los ž. ū. klasę. 1940—41 dirbo Lazdijų aps. vykd. k-te. 1941—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—48 Lazdijų aps. laikr. „Dzūkų žinios" redaktorius. Nuo 1946 TSKP narys. 1950 baigė Resp. part. m-lą. 1950—51 „Valstiečių laikraščio" redakcijos skyriaus vedėjas. 1951—52 Šven-

čionėlių rj. laikr. „Naujas gyvenimas", 1952—62 Ukmergės rj. laikr. „Tarybinis kelias", nuo 1962 Šakių rj. laikr. „Draugas" redaktorius.

RUTKAUSKAS Stasys [g. 1927.X.27 Balkūnuose (Alytaus rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1968). 1952 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1961 dirbo Kauno „Drobės" ir „Spartuolio" f-kuose meistru, cecho viršininku. 1961—64 Tekstilės pramonės in-to laboratorijos vedėjas. Nuo 1964 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie natūralių ir cheminių pluoštų balinimą ir dažymą, su A. Paulausku parašė tais klausimais 2 brošiūras. Padarė 2 išradimus.

RUTKEVIČIŪTĖ Jadvyga [g. 1904.XII.15 Užumelnyčyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. 1918—21 Raudonosios Armijos sanitarė Rusijoje. 1922 apsigyveno Varėnoje. Už antifaš. veiklą 1929—30 kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1931 ligonių kasos „Dainavos" sanatorijos (Varėnoje) sanitarė, viena iš Gegužės Pirmosios minėjimo joje organizatorių. 1931—1940 sanitarė Kaune. Nuo 1934 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narė. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Kurį laiką savo bute laikė kom. lit-ros sandėlį. 1936.VI dalyvavo Kauno darbininkų visuot. polit. streike. 1939—40 dirbo polit. ir agit. darbą Laisvamanių etinės kultūros ir Nuomininkų d-jose. 1940—41 adm. darbuotoja. 1943—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos vyr. seržantė. 1945—62 ūkinė darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

RŪTKIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., 6 km į š. r. nuo Eržvilko; apylinkės ir kolūkio centras. 83 gyv. (1970). Per kaimą teka Viščiova (Šaltuonos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (pradinė įst. 1922), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1961). 1959 buvo 98 gyv.

RUTKŪNAS, Rutkauskas, Benediktas [g. 1907.IV.29 Pazūkuose (Panevėžio rj.)] — rašytojas. 1926—30 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1930—37 mokytojavo Žagarėje, Vilkaviškyje, Kėdainiuose. 1937—39 dirbo Lietuvių rašytojų d-joje, Kauno radiofone. 1941—44 Kauno amatų m-los mokytojas. 1943 baigė Vilniaus un-tą (germanistikos specialybė). 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 gyvena JAV. Išleido novelių rink. „Nuodėmės" (1932) ir poezijos rinkinius „Eilėraščiai marėse" (1930), „Versmės" (1937), „Gyvenimo tvanas" (1941), „Sparnus man meta paukštės" (1947), „Mėlyna diena" (1967). R. poezijoje vyrauja simbolistiniai motyvai. Taryb. metais išleistame rinkinyje „Gyvenimo tvanas" nemaža visuom. tematikos eilėraščių. R. išvertė S. Cveigo rom. „Marija Stiuart" (1939).

RUTKŪTĖ Danutė [g. 1922.III.10 Joniškyje] — aktorė, radijo ir televizijos diktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1963). 1940 baigusi Joniškio g-ją, Vilniaus universitete studijavo humanitarinius mokslus. 1941—42 „Vaidilos" teatro, 1943—44 Vilniaus miesto teatro, 1945—46 Panevėžio dramos teatro aktorė. 1946—49 Joniškio g-jos mokytoja. 1949—60 Lietuvos radijo, nuo 1960 televizijos diktorė. 1961 Maskvoje baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-tą. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių teatro klausimais, apybraižų apie aktorius.

Vaidmenys: Marta Chorvat (L. Fodoro „Brandos atestatas"), Ulrikė (H. Anšpacho „Vidurnakčio vaiduokliai"), Anuška (R. Bilingerio „Gigantas"), Brigita (B. Dauguviečio „Nauja vaga"), Žiogienė (K. Binkio „Atžalynas"), Birutė (S. Čiurlionienės „Pinigėliai"), Kanina (B. Džonsono „Sukčiaus testamentas") ir kt.

RUTŠTEINIENĖ Beilė [Zingeraitė; g. 1916.XII.15 Kretingoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1932 LKJS narė. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1935 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Šiauliuose, Ukmergėje. 1939 paleista, toliau dirbo rev. darbą; buvo ištremta 1 metams į Kretingą. 1940—41 LKP Kretingos aps. k-to part. kabineto vedėja. 1942—44 Ičialkų (Gorkio sr.) vaikų namų mokytoja. 1945—47 vėl LKP Kretingos aps. k-to part. kabineto vedėja. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—53 Vilniaus ž. ū. technikumo dėstytoja. Pensininkė.

RUZGAI — kaimas Mažeikių rj., Juodeikių apyl., 11 km į š. v. nuo Mažeikių, prie Šiaulių—Liepojos geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 324 gyv. (1970). Kaimo š. v. pakraščiu teka Varduva (Ventos intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1947—59 septynmetė), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1953). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1589. XIX a. ir XX a. pr. buvo R. kaimas ir R. dvaras. 1923 R. kaime buvo 133, R. dvare — 107 gyventojai. 1919.II prie R. dvaro susikovė raudonarmiečių Mažeikių kuopa su vok. kariuomenės daliniu. 1959 kaime buvo 292 gyv.

RUZGAITĖ Aliodija [g. 1923.VI.24 Kaune] — baleto artistė, teatro kritikė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1964). 1939 baigė Valstybės teatro baleto studiją, 1949 — Kauno un-tą (liet. literatūros specialybė), 1954 — Lunačiarskio teatrinio meno institutą (Maskvoje). 1942—66 Akademinio operos ir baleto teatro baleto artistė, 1959—66 baletmeisterė repetitorė; be to, 1952—59 Lietuvos TSR konservatorijos, 1962—64 Vilniaus un-to estetikos katedros, nuo 1966 Vilniaus Čiurlionio vidurinės meno m-los dėstytoja. Period. spaudoje paskelbė apybraižų apie baleto artistus, baleto recenzijų.

Vaidmenys: Zarema (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas"), Laurensija (A. Kreino „Laurensija"), Lapė, Barbora (I. Morozovo „Daktaras Aiskauda"), Alyvų fėja, Piktoji fėja (P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė"), Ispanė (M. Ravelio „Bolero"), Meilužė (R. Grinbloto „Rigonda"), Dama (L. Auster „Šiaurės sapnas"), Ragana (E. Balsio „Eglė žalčių karalienė").

Ršt.: Choreografijos menas, V., 1960; Lietuviško baleto kelias, V., 1964.

RŪZGAS Vincas [g. 1890.I.24 Plepešiškėse (Utenos rj.)] — pedagogas, vadovėlių autorius, muziejininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1957). 1916 įgijęs pradinės m-los mokytojo teises, mokytojavo Petrogrado lietuvių pr. mokyklose; kartu studijavo Pedagoginiame suaugusiųjų švietimo institute, dalyvavo Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos draugijos ir visuomenininkų kuopelės veikloje. 1921 grįžęs į Lietuvą, dirbo mokytoju. 1922—40 Kauno ped. muziejaus ir 1925—41 Kauno Kudirkos bibliotekos skaityklos vedėjas. Dalyvavo Lietuvos Mokytojų prof. s-gos veikloje, prisidėjo prie „Spaudos fondo" organizavimo. Lietuvos Mokytojų prof. s-goje įsigalėjus deš. elementams, su kitais pažangiais mokytojais įsteigė ped. d-ją „Naujoji mokykla", Mokytojų knygyną ir žrn. „Mokykla ir visuomenė". 1936—40 Lietuvos Mokytojų prof. d-jos pirmininkas. 1940—41 ir 1944—46 Kauno miesto švietimo skyriaus vedėjas. 1946—58 vadovavo Kauno ped. kabinetui ir ped. muziejui. Be to, 1944—59 mokytojavo Kaune, vadovavo Vilniaus Ped. in-to ir kt. aukštųjų m-lų Kauno konsultaciniam punktui. Nuo 1958 Ped. muziejaus direktorius. Nuo 1963 M-lų moksl. tyrimo in-to moksl. korespondentas. Period. spaudoje rašo nuo 1913. Savo pavarde, V. Alaušo, V. Rykštės ir kt. slapyvardžiais paskelbė straipsnių pedagogikos, bibliotekininkystės ir kt. klausimais. Yra parašęs, išvertęs ir sudaręs vadovėlių, metodinių priemonių.

Ršt.: Kartono ir knygrišystės darbų vadovėlis, K., 1926; Gamtos rinkinių gaminimas, K., 1927; Mokomosios ekskursijos, K., 1927; Gamtos metodikos pagrindai, K., 1930; Medžio ir metalo darbų vadovėlis, K., 1930; Vaikų auklėjimas, [chrestomatija], K., 1935; Bibliotekoms vadovėlis, K., 1937; Natūralios vaizdinės biologijos priemonės, V., 1964.

RŪZGUS Petras [g. 1934.VI.10 Dagiliuose (Rokiškio rj.)] — agrochemikas, ekonomikos mokslų kandidatas (1969). 1963 baigė Irkutsko un-to biologijos ir dirvotyros f-tą. 1963—65 dirbo Lietuvos TSR Žemėtvarkos projektavimo in-te

Trakų Vokės zoninėje agrochemijos laboratorijoje. Nuo 1969 Ž. ū. ekonomikos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie miner. trąšų ekonominį efektyvumą.

RUŽANCÒVAS Aleksandras [1893. VIII.12 Viazmoje (RTFSR, Smolensko sr.) — 1966.VII.23 Danvile (JAV, Ilinojaus valstija)] — bibliotekininkas, bibliografas. Studijavo Maskvos un-to ist. ir filol. f-te. 1914—18 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Nuo 1919 Lietuvos kariuomenės karininkas, ugniagesių inspektorius. 1921—40 vadovavo Centrinei kariuomenės bibliotekai. Nuo 1928 Lietuvos Bibliografijos in-to reikalų vedėjas. 1931 su kitais įsteigė Lietuvos Bibliotekininkų d-ją. 1922—29 žurnale „Mūsų žinynas" skelbė „Karo literatūros rodyklę", 1928—30 „Bibliografijos žiniose" — to meto period. spaudos bibliografiją. Parengė „Spaudos fondo" knygų katalogą (su V. Ruzgu, 1928—30), „Centrinės kariuomenės bibliotekos katalogą" (su P. Petrausku, 1933—38). Sudarė daugelio period. leidinių („Mūsų žinyno", „Švietimo darbo" ir kt.) rodykles. Paskelbė straipsnių ir archyvinės medžiagos iš Lietuvos kariuomenės, bibliotekų istorijos, apie 1831 ir 1863 sukilimų įvykius Kaune. 1944 pasitraukė į Vokietiją, nuo 1949 gyveno JAV. Rinko ir bibliografavo užsienio lietuvių spaudą. Nuo 1948 rengė spaudai bibliografinį biuletenį „Knygų lentyna" (parengė 142 nr.).

RŪŽAS — ežeras Ignalinos rj., 3 km į p. r. nuo Rimšės, prie kelio į Vidžius. Plotas 229 ha, didž. gylis 4,3 m. Ežeras L raidės pavidalo; ilgis 4570 m, didž. plotis 1010 m, kranto linijos ilgis 9700 m. Yra 2 nedidelės salos. Dugnas lėkštas, dumblingas; pakrantės užžėlusios. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Į R. įteka 2 upeliai, išteka Rūža (Drūkšos deš. intakas). Ežeras verslovinis.

RUŽELÝTĖ Ona [g. 1921.I.19 Salose (Rokiškio rj.)] — teisininkė, teisės mokslų kandidatė (1950). 1946 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo jame pedagoginį darbą. Nuo 1956 docentė. 1958—69 Ekonomikos in-to, nuo 1969 Istorijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie sąžinės laisves gniaužimą Lietuvos buržuazinėje valstybėje, kovą su spekuliacija Tarybų Lietuvoje 1918—19, Lietuvos TSR teismų valdymą, teisminę teisę, kovą su nusikalstamumu.

Ršt.: Šiuolaikinis buržuazinis teismas reakcijos tarnyboje, V., 1954; **K. Domaševičius, O. Ruželytė,** Pirmieji tarybiniai teismai Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1957; Отрицание свободы совести в буржуазных странах, М., 1964; **S. Černiauskas, O. Ruželytė** [ir kt.], Kaip ginamos tarybinių piliečių civilinės teisės, V., 1965.

RŪŽIS — ežeras Alytaus rj., 6 km į p. nuo Nemunaičio, 2,5 km į r. nuo Nemuno. Plotas 24 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 800 m, didž. plotis 470 m. P. v. krantas aukštas, kiti — žemesni; beveik visi apaugę mišku. Per R. teka bevardis Nemuno intakas. Iš p. r. prie ežero prieina Bugonių kaimas. Ežeras verslovinis.

S

S, s — lietuvių abėcėlės dvidešimt ketvirtoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „s", pvz., „saũsas", „sõdas", „sãkė", ir minkštoji „s", pvz., „sēka", „klausýti", „vaĩsiai", „vėsiaũ". „S" yra ankštumos pučiamasis liežuvio priešakinis vienžidinis duslusis priebalsis. Priebalsis „s" skirtinas nuo raidės *s*. Raidė *s* ne visada žymi priebalsį „s", pvz., rašome „trisdešim̃tas", „vir̃sdamas", „siaũsdamas", o tariame „trizdešim̃tas", „vir̃zdamas", „siaũzdamas", ir atvirkščiai, priebalsis „s" ne visada žymimas raide *s*, pvz., rašome „zir̃zti", „zýzti", o tariame „zir̃sti", „zýsti".

SABAČIŪNAI — kaimas Joniškio rj., Kepalių apyl., 4 km į p. nuo Joniškio, prie Šiaulių—Rygos plento ir Šiaulių—Rygos geležinkelio. 68 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Audruvė (Virčiuvio intakas); iš v. prieina Vilkiaušio miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1586. 1959 buvo 72 gyv.

SABĀKINAS Demjanas [g. 1922.X.25 Jurgiškyje (Anykščių rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). 1942—1943 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—54 dirbo komjaunimo, partinį darbą Zarasuose, Dusetose, Anykščiuose, Pandėlyje. Nuo 1945 TSKP narys. 1950 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1954 Rokiškio rj. Gerkonių kolūkio pirmininkas. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas. Jo vadovaujamame kolūkyje užauginti dideli javų, cukrinių runkelių, bulvių, sėmenų derliai.

SABALIAUSKÁITĖ Genovaitė [g. 1923. IV.2 Kaune] — baleto artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954), Lietuvos TSR liaudies artistė (1957), TSRS liaudies artistė (1964). 1934—38 lankė baleto studiją prie Valstybės teatro. 1938—40 Valstybės teatro baleto artistė. 1941 tobulinosi Leningrado choreografijos mokykloje. D. Tėvynės karo pradžioje su Leningrado Kirovo akademinio operos ir baleto teatro grupe pasitraukė į Permę. 1944—65 Lietuvos TSR Akademinio operos ir baleto teatro primabalerina. Nuo 1952 TSKP narė. 1965—68 to paties teatro vyr. baletmeisterė, 1952—58 dar ir Vilniaus dešimtmetės muzikos m-los, nuo 1966 — Vilniaus Čiurlionio vidurinės meno m-los dėstytoja. S.— plataus diapazono šokėja. Jos kūrybai būdinga heroikos ir lyrikos sintezė, šokiui — formos išbaigtumas, kantilena, pozų skulptūriškumas. Gastroliavo daugelyje TSRS teatrų, Lenkijoje, Turkijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Bulgarijoje, Suomijoje, Birmoje, Tailande, Kambodžoje, Ceilone.

Vaidmenys: Odeta-Odilija, Aurora, princesė Florina (P. Čaikovskio „Gulbių ežeras", „Miegančioji gražuolė"), Žizel (A. Adano „Žizel"), Kitri (L. Minkaus „Don Kichotas"), Raimonda (A. Glazunovo „Raimonda"), Deivė (L. Delibo „Silvija"), Zarema, Marija (B. Asafjevo „Bachčisarajaus fontanas"), Tao-Choa (R. Gliero „Raudonoji gėlelė"), Zobeida (N. Rimskio-Korsakovo „Šecherazada"), Laurensija (A. Kreino „Laurensija"), Solveiga (E. Grigo „Peras Giuntas"), Esmeralda (Č. Punjo „Paryžiaus katedra"), Egina (A. Chačaturiano „Spartakas"), Marytė (J. Pakalnio „Sužadėtinė"), Kastė (J. Juzeliūno „Ant marių kranto"), Audronė (J. Indros „Audronė"), Eglė (E. Balsio „Eglė žalčių karalienė") ir kt.

Genovaitė Sabaliauskaitė, atliekanti Žizel vaidmenį (A. Adano „Žizel")

SABALIÃUSKAS Adolfas [slap. Žalia Rūta; 1873.VIII.23 Krikščiuose (Biržų rj.) — 1950.I.14 Kaune] — tautosakininkas. Mokėsi Šiaulių g-joje, Kauno kunigų seminarijoje, studijavo Friburo (Šveicarija) un-te. Nuo 1896 kunigavo Liepojoje, Nemunėlio Radviliškyje (Biržų rj.), Pušalote (Pasvalio rj.). 1920 buvo karo ligoninės, 1921—36 karo policijos m-los kapelionas, 1938—40 Lietuvos kariuomenės vyriausiasis kapelionas. Aktyviai dalyvavo visuom. veikloje, laikėsi reakcinių, rev. judėjimui priešiškų pozicijų.

1891—92 gimtajame kaime pradėjo rinkti liaudies dainas. Ypač daug tautosakos surinko, 1907 apsigyvenęs Nemunėlio Radviliškyje. Aptiko seną dainų rūšį — sutartines ir nemaža jų užrašė. 1910 susipažino su suomių tautosakininku A. Niemiu, su juo rinko liet. dainas. Paskelbė 890 dainų tekstus, 591 dainos melodiją ir 254 smulkiosios tautosakos kūrinius. Rinko ir liaudies skulptūrą — kryžius, statulėles. Parengė dainų rinkinius „Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje" (su A. Niemiu, 1911), „Lietuvių dainų ir giesmių gaidos" (1916), paskelbė dainų tęstiniame leidinyje „Tauta ir žodis" ir kitur. S. tyrinėjo rūtos įvaizdį dainose („Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", 1895, Nr. 15), aprašė sutartinių melodijas ir jų atlikimo būdą, liet. liaudies muzikos instrumentus, būdinguosius liet. liaudies muzikos bruožus („Lietuvių tauta", kn. 2, d. 1, 1911). Iš suomių kalbos išvertė „Kalevalą" (1922), A. Niemio „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimus" („Mūsų tautosaka", t. 6, 1932), A. Kivio romaną „Septyni broliai" (1950) ir kitų grož. lit-ros kūrinių. Parašė eilėraščių, draminių kūrinių („Pančiai", 1917; „Kada rožės žydžia", 1917; „Laumės", 1920), kuriuose daug tautosakos motyvų. Eiliuotame kūrinyje „Savu keliu" (1923) aprašė Nemunėlio ir Apaščios apylinkes.

Lit.: Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; J. Čiurlionytė, Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai, V., 1969.

SABALIÃUSKAS Albinas Algimantas [g. 1929.I.10 Tauragėje] — inžinierius geologas, administracinis darbuotojas. 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 Miestų statybos projektavimo in-to inžinierius, grupės vadovas, skyriaus viršininkas; nuo 1963 — direktorius. Nuo 1960 TSKP narys.

SABALIÃUSKAS Algirdas [g. 1929.VII.26 Marijampolėje] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1953—56 Liet. kalbos ir lit-ros in-to redaktorius, aspirantas, nuo 1956 — moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie baltų kalbų ž. ū. augalų ir naminių gyvulių pavadinimų kilmę („LTSR MA darbai", 1957—60, A; „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2, 3, 6, 8, 10, 1959—1968), liet. kalbos ist. gramatikos („Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai", 1957), baltų kalbų tyrinėjimo istorijos („Literatūra ir kalba", t. 6, 1962; „Baltistica", t. 2, sąs. 1, 2, t. 3, sąs. 2, 1966—67) ir kt. klausimais. Parašė kalbos mokslo populiarinimo knygų. Išvertė latvių (B. Saulyčio, E. Vilko, M. Birzės ir kt.) rašytojų kūrinių.

Ršt.: Žodžiai keliauja, V., 1962; Žodžiai pasakoja, V., 1965; Lietuvių kalbos leksikos raida. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 8, V., 1966; Žodžiai atgyja, V., 1967; Šimtas kalbos mįslių, V., 1970.

SABALIÃUSKAS Antanas [1864 Kriaunose (Rokiškio rj.) — 1919.VI Rageliuose (Rokiškio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Valstietis. Priklausė LSDP. Už tai 1906 kalintas Zarasuose. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 Rokiškio rev. tribunolo narys. Kontrrevoliucionierių nužudytas.

SABALIÃUSKAS Jonas [g. 1907.X.2 Kareivonyse (Lazdijų rj.)] — poligrafininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs pramonės darbuotojas (1966). Mokydamasis Marijampolės g-joje, 1924—27 dalyvavo moksleivių aušrininkų veikloje. 1931—1940 Kauno „Raidės" spaustuvės korektorius, linotipininkas; dalyvavo profsąjunginiame ir antifašistiniame judėjime, bendradarbiavo period. leidiniuose „Poligrafijos darbininkas", „Valstiečių žodis", „Socialdemokratas". 1933 baigė Kauno un-to teisės f-to 2 kursus. 1941 adm. darbuotojas Zarasuose. 1941—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—45 Poligrafijos tresto valdytojas. Nuo 1945 Leidyklų ir poligrafijos pramonės v-bos vyriausiasis inžinierius, v-bos viršininko pavaduotojas. Be to, nuo 1965 Poligrafijos ir leidyklų moksl.-techn. d-jos resp. v-bos pirmininkas. Paskelbė straipsnių poligrafijos klausimais.

SABALIÃUSKAS Jonas [g. 1927.VII.20 Slavinčiškyje (Kupiškio rj.)] — inžinierius architektas, technikos mokslų kandidatas (1957). Nuo 1948 TSKP narys. 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1959 jame dirbo ped. darbą. 1956—1963 Statybos ir archit-ros in-to direktorius, nuo 1963 to pat in-to šiluminės fizikos laboratorijos vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. konstrukcijų šilumines savybes ir patvarumą, įvairiais archit-ros ir stat. medžiagų pramonės klausimais.

SABALIÃUSKAS Julius [g. 1933. VIII.6 Apaščioje (Rokiškio rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—57 Šilutės melioracijos mašinų stoties darbų vykdytojas, direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—59 Vidaus vandenų eksploatacijos v-bos viršininko pavaduotojas. 1960—64 Vandens išteklių naudojimo ir apsaugos k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininkas, 1965 Lietuvos TSR MT Valstybinio vandens ūkio k-to pirmininkas. Nuo 1965 melioracijos ir vandens ūkio ministro pavaduotojas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie vandens išteklių naudojimą ir apsaugą, nutekančiojo vandens valymą ir dirvų drėkinimą.

SABALIÃUSKAS Kazys [g. 1930.III.9 Slavinčiškyje (Kupiškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1954 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1953 TSKP narys. 1954—56 Jurbarko mašinų-traktorių stoties vyr. inžinierius. Nuo 1957 Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los vyriausiasis inžinierius. Paskelbė moksl. straipsnių apie perforatorių pramušimo mechanizmų dinamiką.

SABALIÃUSKIENĖ Jūratė Brigita [g. 1931.V.5 Kaune] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1964). 1955 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1957 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mineralizatorių įtaką portlandcemento klinkerio susidarymui.

SABALỸS Algirdas [g. 1923.VII.30 Kaune] — aktorius. 1943 Vilniuje baigęs g-ją, dirbo aktoriumi Vilniaus „Vaidilos" teatre. Nuo 1945 Akademinio dramos teatro aktorius. 1948 baigė šio teatro studiją. 1957—60 Vilniaus kultūros-švietimo technikumo dėstytojas.

Vaidmenys: Bronislavas (V. Miliūno „Marti"; pagal Žemaitės apsakymus), Rimvydas (P. Vaičiūno „Ekscelencijos"), Albinas (K. Sajos „Silva studentauja"), Tardytojas (J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą"), Liberas (E. de Filipo „Melo ilgos kojos"), Tautrimas (K. Sajos „Nerimas") ir kt.

SABÃNSKIS Česlovas [g. 1932.VI.1 Kaune] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1949—51 LLKJS Radviliškio rj. k-to darbuotojas, LLKJS Šeduvos rj. k-to sekretorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1955—58 part. darbuotojas Radviliškyje. 1958—62 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1962 LKP Raseinių rj. k-to skyriaus vedėjas. 1962—65 LKP Skuodo rj. k-to darbuotojas. Nuo 1965 Skuodo rj. vykd. k-to pirmininkas.

SABĨNĖ — kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 8 km į p. r. nuo Lukšių, 8 km į š. r. nuo Griškabūdžio. 15 gyv. (1970). Per kaimą teka Sabinė (Žvikinės intakas); iš v. prieina Zyplių, iš r. — Karalgirio miškai. Ist. šaltiniuose S. kaimas minimas 1559. 1959 buvo 17 gyv.

SABLÃUSKIAI — kaimas Akmenės rj., Alkiškių apyl., 7 km į r. nuo Akmenės, 9 km į p. nuo Naujosios Akmenės; tarybinio ūkio centras. 324 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šventupis (Dabikinės intakas). Yra felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, biblioteka. 1959 buvo 327 gyv.

SÃBLERIS Georgas [1810.IV.30 Haljaloje (Estijos TSR, Rakverės rj.) — 1865.XII.4 Vilniuje] — astronomas. 1834 baigęs Tartu un-tą, dirbo jo observatorijoje; tyrė dvilypes žvaigždes, dalyvavo eks-

pedicijoje, kuri nustatinėjo Juodosios ir Kaspijos jūrų lygio skirtumą. 1839 gavęs filos. daktaro laipsnį, iki 1854 buvo Pulkovo observatorijos astronomas stebėtojas. Dalyvavo astronominiuose-geodeziniuose darbuose Suomijoje. Nuo 1854 Vilniaus observatorijos direktorius. Čia daugiausia rūpinosi stebėjimų metodika, pats konstravo astronominius prietaisus, su M. Gusevu bandė astronomijoje taikyti fotografiją, pirmiausia Saulės dėmėms tirti. 1865 tobulinosi Anglijoje, iš ten atvežė Vilniaus observatorijai fotoheliografą.

SABÓNIAI — 1. Kaimas Pasvalio rj., Grūžių apyl., 5 km į š. r. nuo Joniškėlio, Mūšos kair. krante; kolūkio centras. 157 gyv. (1970). Parduotuvė, felčeriųakušerių punktas, pr. m-la (nuo 1926), biblioteka (nuo 1962). Ist. šaltiniuose S. minimi 1585. 1959 buvo 150 gyv.

2. Kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 12 km į š. v. nuo Ramygalos, 9 km į š. r. nuo Krekenavos. 36 gyv. (1970). Pro kaimą teka Upytė (Nevėžio intakas). Pr. m-la. Ist. šaltiniuose S. kaimas minimas 1586. 1959 buvo 38 gyv.

SABÓNIENĖ Elena [g. 1940.IX.14 Griebčiuose (Vilkaviškio rj.)] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1963 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1966 dirbo Vilniaus „Neries" f-ko chem. laboratorijoje. Nuo 1969 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie jonų koncentracinius kitimus difuziniame sluoksnyje, elektrolitiškai išskiriant varį iš rūgščių sulfatinių elektrolitų.

SABÓNIENĖ Regina [**Stonytė**; g. 1928. XI.14 Šiauliuose] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1963). 1953 baigė Vilniaus un-tą; nuo 1954 jame dirba ped. darbą. Nuo 1956 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kuriuos sulfamidus.

SABÓNIS Jonas [g. 1938.I.18 Kurkliškėse (Trakų rj.)] — gydytojas anesteziologas, medicinos mokslų kandidatas (1968). Nuo 1962 TSKP narys. 1963 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1964 dirbo to un-to širdies ir kraujagyslių chirurgijos probleminėje laboratorijoje. 1967—69 Onkologijos in-to mokslinis bendradarbis. Nuo 1969 Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-to med. darbo moksl. organizavimo skyriaus vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie sergančiųjų skrandžio vėžiu kraujo serumo baltymų sudėties kitimą per operaciją ir po jos.

SABÓNIS Stasys [g. 1925.V.24 Aliniškėje (Trakų rj.)] — vertėjas, spaudos darbuotojas. 1951 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1951—1961 „Vagos" leidyklos redaktorius, 1961—66 vaikų ir jaunimo verstinės lit-ros redakcijos, nuo 1966 originaliosios lit-ros redakcijos vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys

Vert. **T. Heierdalas**, „Kon-Tikiu" per vandenyną, V., 1956; **D. Čiosičius**, Saulėtekis toli, V., 1957; **I. Šamiakinas**, Versmės, V., 1958; **R. Tagorė**, Namai ir pasaulis, V., 1959; **S. Lemas**, Magelano debesis, V., 1961; **M. Stelmachas**, Plati giminė, d. 2, V., 1962; **I. Andričius**, Drinos tiltas, V., 1965; **D. Maksimovič**, Jie nebe vaikai, V., 1967.

SACHARÌNAS. Lietuvoje nuo XIX a. pab. buvo vartojamas cukraus vietoje konditerijos gaminiams falsifikuoti. S. buvo įvežamas iš Vokietijos ir Prancūzijos. Nuo 1890 S. dėti į maisto produktus uždrausta. Po I pasaul. karo S. nedideliais kiekiais buvo importuojamas ir vartojamas cukraus vietoje bei vaistams gaminti. Mažomis dozėmis kai kuriems vaistams gaminti vartojamas ir dabar. Gaunamas iš RTFSR. 1969 Lietuvoje per vaistų sandėlį realizuota 108 kg S. Jo vartojimas mažėja, nes sachariną pakeičia kitos, efektyvesnės medžiagos.

SACHÃROS PÉLKĖ — pelkė Rokiškio rj., 6 km į v. nuo Rokiškio. Plotas 171 ha (pramoninis 138 ha). Sausuminės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Ją supa Kavoliškių—Panemunėlio miškas. Durpių klodo didž. storis 3,9 m, vid. 2 m. Vyrauja mediuminės ir pušinės-kimininės durpės. Vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 6%. Durpių ištekliai 2,7 mln. m^3. Pelkė nusausinta. Kasamos trupininės durpės kraikui. Iki 1970 iškasta 56%. Pelkės v. pakraštyje yra durpyno darbininkų gyvenvietė.

SADAUNÝKAS Jonas [slap. **Sadūnas**; g. 1925.II.22 Koliekuose (Utenos rj.)] — žurnalistas. 1945—48 studijavo Vilniaus Dailės in-te ir kartu (iki 1950) dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1951—56 dirbo žrn. „Švyturys", 1956—57 — žrn. „Tarybinė moteris" redakcijose. Nuo 1957 žrn. „Šluota" redakcijos atsakingasis sekretorius. Nuo 1960 TSKP narys. Išleido apybraižų knygas „Mokytojo kelias" (1950), „Nemunu" (1954), „Žmonės ir darbai" (1955), „Žemė ir duona" (1964). F. Koniševo knygos „Ąžuolai žalieji mano" (1968) lit. bendraautoris.

SADAUSKÁITĖ Nina [1915.XI.5 Gatčinoje (Leningrado sr.) — 1969.X.17 Kaune] — inžinierė chemikė, Lietuvos TSR nusipelniusi inžinierė (1962). 1941—50 Kauno Giedrio kailių f-ko laborantė, meistrė, cecho viršininkė. 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1950—64 Giedrio kailių f-ko, nuo 1964 Giedrio kailių pramonės įmonių susivienijimo vyriausioji inžinierė. 1958—62 TSRS AT deputatė. Keturių išradimų autorė.

SADÁUSKAS Pranas [g. 1928.III.7 Astraguose (Kaišiadorių rj.)] — veterinarijos gydytojas citologas, veterinarijos mokslų daktaras (1964). 1952 baigęs Vet. akademiją, iki 1960 dirbo Gyvulininkystės ir veterinarijos instituto moksl. bendradarbiu, sektoriaus vedėju. 1955 įgijo veterinarijos mokslų kandidato laipsnį. 1960—61 Vet. in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams ir skyriaus vedėjas. 1961—63 Eksperimentinės medicinos in-to moksl. bendradarbis. 1963—67 Botanikos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams ir sektoriaus vedėjas. Nuo 1969 profesorius. Daktaro disertacijoje apibendrino galvijų bruceliozės serologinę, citologinę ir citocheminę charakteristiką. Sudarė originalią citologinių preparatų gavimo iš gyvo organizmo metodiką. Paskelbė moksl. straipsnių imunologijos, serologijos ir citologijos klausimais.

SADÁUSKAS Teodoras [g. 1908.II.8 Varšuvoje] — inžinierius mechanikas. 1934 baigė Kauno un-tą. 1936—40 kariuomenės autorinktinės dirbtuvių inžinierius, viršininko pavaduotojas. 1940—1950 dėstė Kauno un-te; 1949—50 braižomosios geometrijos katedros vedėjas. Nuo 1949 docentas. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; 1951—1963 braižomosios geometrijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie mašinų tepalus ir vibraciją.

Ršt.: **T. Sadauskas, Č. Jakimavičius**, Standartinis šriftas užrašams brėžiniuose, V., 1961; **V. Sliesoriūnas, T. Sadauskas**, Braižomosios geometrijos išspręstų tipinių uždavinių rinkinys, V., 1964.

SADÁUSKAS Vacys [g. 1924.IX.29 Rumšiškėse (Kaišiadorių rj.)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų daktaras (1966), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1968). 1948 baigęs Kauno universitetą, iki 1949 dirbo Kruonio (Kaišiadorių rj.) gimdymo namų vedėju. 1949—50 Kauno greitosios med. pagalbos stoties vyriausiasis gydytojas. Nuo 1951 TSKP narys. 1950—53 Kauno sr. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1953—60 Kauno kraujo perpylimo stoties vyriausiasis gydytojas. Nuo 1954 dirba Kauno Med. in-to akušerijos ir ginekologijos katedroje, nuo 1966 jos vedėjas; 1961—65 gydomosios medicinos f-to dekanas, nuo 1965 in-to prorektorius mokslo reikalams. 1958 gavo med. mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1961 docentas, nuo 1967 profesorius. Daktaro disertacijoje nagrinėjo Druskininkų kurorto gydomųjų veiksnių poveikį ligonėms, sergančioms lėtiniais gimdos priedų uždegimais. Akušerijoje ir ginekologijoje pritaikė kai kuriuos funkcinės diagnostikos metodus, įvedė naujų operacinių metodų. Vienas pirmųjų Lietuvoje tyrė kurortų gydomųjų veiksnių reikšmę ginekologiniams susirgimams. Su kitais 1968 patobulino stetofoną ir fetokardiofoną. Paskelbė moksl. straipsnių apie cezario piūvio operacijos techniką, amnioskopijos klinikinę reikšmę, placentos lokalizaciją radioizotopais, taip pat kitais akušeri-

jos, ginekologijos, sveikatos apsaugos organizavimo klausimais.

SADAUSKIENĖ Gražina [**Ališauskaitė;** g. 1934.II.23 Vilkaviškyje] — inžinierė mechanikė, technikos mokslų kandidatė (1966). 1958 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1962 dirbo Pram. statybos projektavimo in-to inžiniere, lengvosios pramonės grupės vadove. Nuo 1965 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie siūlų nuovargį.

SADŪNAI — kaimas Zarasų rj., Žukliškių apyl., 5 km į r. nuo Dusetų, 3 km į š. v. nuo Vencavo ežero; kolūkio centras. 54 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 63 gyv.

SADŪNAS Antanas [g. 1932.V.3 Ražampolyje (Utenos rj.)] — chemikas neorganikas, chemijos mokslų kandidatas (1960). 1953—56 „Elfos" g-los meistras. 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1956—57 Stat. medžiagų pramonės m-jos laboratorijos inžinierius, 1960—61 Naujų stat. medžiagų in-to mokslinis sekretorius, 1961—64 Lietuvos TSR MT Moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to skyriaus viršininkas, 1964—66 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių in-to moksl. sekretorius, nuo 1966 to in-to stat. keramikos skyriaus viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių stat. keramikos klausimais, padarė 5 šios srities išradimus.

SADŪNIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Mickūnų apyl., 18 km į r. nuo Vilniaus, į p. nuo Vilniaus—Minsko geležinkelio. 208 gyv. (1970). Per kaimą eina Vilniaus—Šumsko kelias. Pr. m-la (nuo 1949). 1959 buvo 216 gyv.

SADŪTĖ — liaudies šokis (ratelis). Buvo paplitęs š. ir r. Lietuvoje. Muz. metras $^4/_4$, tempas lėtas. Tai vestuvinis šokis, kurį šokdavo merginos mergvakaryje. Šokėjos, laikydamos rankose gėles, dainuodavo sutartines (su priedainiu „Saduto") ir atsisveikindamos paeiliui sukdavosi su jaunąja. S. judesiai lengvi, lėti, sutartinės melodija lyriška, graudi. S. sceninę kompoziciją 1939 sukūrė E. Šlekienė, 1946, 1952 ir 1964 — J. Lingys. Muziką šokiui 1946 pritaikė J. Švedas. S. buvo šokama 1950 ir 1960 respublikinėse dainų šventėse.

Lit.: **J. Lingys,** Lietuvių liaudies šokiai, kn. 1, K., 1948; Jaunimo saviveiklos scena, kn. 20, V., 1957; Suktinis, V., 1959; **J. Lingys,** Sadutė.—„Kultūros barai", 1968, Nr. 5.

SAFAREVIČIUS (Safarewicz) Janas [g. 1904.I.26 Daugpilyje] — lenkų kalbininkas indoeuropeistas. 1922 Vilniuje baigęs g-ją, Vilniaus un-te studijavo ide. kalbotyrą ir klasikinę filologiją. 1927 gavo filos. daktaro laipsnį. 1927—1930 studijas gilino Paryžiuje (klausė A. Mejė, E. Benvenisto, Ž. Maruzo paskaitų). Nuo 1930 Vilniaus un-to lot. kalbotyros dėstytojas, nuo 1932 docentas. Nuo 1937 Krokuvos un-to lyginamosios ide. kalbų gramatikos katedros profesorius. Nuo 1958 Lenkijos MA narys korespondentas, nuo 1964 tikrasis narys. Pagrindiniai jo veikalai skirti lot. kalbos fonetikai ir ist. gramatikai. Nagrinėja bendruosius kalbotyros klausimus, ide. kalbotyros problemas, graikų, italikų, baltų, slavų kalbas. Daug dėmesio skiria liet. kalbai, kurią išmoko Vilniuje. S. surado ir 1938 paskelbė M. Mažvydo akrostichą eiliuotoje „Katekizmo" (1547) prakalboje (vėliau surado jo akrostichą ir „Formoje krikštymo", 1559), tyrinėjo liet. eilėdarą, vietovardžių su priesaga „-išk-" paplitimo ribas, liet. kalbos veiksmažodžių veikslus, liet. kilmės lenkų asmenvardžius. Keli S. straipsniai skirti baltų ir slavų kalbų santykiams. S. yra Tarptautinės baltų-slavų kalbų santykiams tirti komisijos vicepirmininkas.

Ršt.: Un acrostiche de Mažvydas.— „Prace filologiczne", t. 18, Warszawa, 1938; Litewskie nazwy miejscowe na „-iszki".— „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności", t. 45, Kraków, 1945; Dwa drobiazgi litewskie.— Inter Arma (Księga pamiątkowa ku czci prof. Kazimierza Nitscha), Kraków, 1946; Litewskie nazwy miejscowe na -iszki.— „Onomastica", t. 2, Kraków, 1956; Studia językoznawcze, Warszawa, 1967.

Lit.: **J. Balčikonis,** Lenkų mokslininko lituanistinis darbai.—„Tiesa", 1957.I.31.

SAFRONOVA (Сафронова) Eleonora Petrovna [g. 1930.V.16 Melitopolyje (Ukrainos TSR, Zaporožės sr.)] — literatūros tyrinėtoja, filologijos mokslų kandidatė (1963). 1952 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. Nuo 1952 Vilniaus un-to rusų lit-ros katedros dėstytoja; nuo 1968 docentė. Paskelbė straipsnių apie rusų lit-ros kritikus V. Belinskį, D. Pisarevą, V. Vorovskį, rašytojus M. Gorkį, L. Andrejevą ir kt. 1970—71 dėstė rusų lit-rą Krokuvos un-te.

SĀGAVAS — ežeras Lazdijų rj., 2 km į r. nuo Seirijų. Plotas 76 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; š. galas siauras, pietinis — platus. Ilgis 1900 m, didž. plotis 750 m, kranto linijos ilgis 5500 m. V. krantas aukštas, kiti žemesni; pietinis apaugęs mišku. Per S. teka Seira (Baltosios Ančios intakas), iki ežero vadinama Šarkiškės upeliu, žemiau — Sagavo upeliu. Ežeras verslovinis.

SAĪKAS, siekas, sykelis — apie 17 l talpos indas, lietuvių vartotas biralams laikyti, seikėti. Saikai dažniausiai buvo pinami iš šiaudų grįžčių ar karklų plėšų. Kubiliukų pavidalo S. buvo sudėlioti iš šulelių ir apkalti lazdyniniais ar kadaginiais lankeliais. Be to, buvo ir keturkampių saikų, sukaltų iš lentelių, su apkaustytais kampais ir pritaisytomis rankenėlėmis.

SAJĀ Kazys [g. 1932.VI.27 Skėriuose (Pasvalio rj.)] — rašytojas. 1952 baigė Klaipėdos ž. ū. technikumą, 1954 — Klaipėdos mkt. in-to gamtos-geografijos f-tą, 1958 — Vilniaus Pedagoginio in-to lietuvių kalbos ir literatūros f-tą. S. — vienas produktyviausių tarybinių lietuvių dramaturgų. Komedijoje „Lažybos" (past. 1954 Klaipėdos dramos teatre, 1955 Pernu dramos teatre Estijoje) jumoristiškai vaizduojami kaimo jaunuolių santykiai, asmeninių ambicijų susidūrimas kolūkinės gamybos sferoje; komedijoje „Silva studentauja" (past. 1957 Akad. dramos teatre, Klaipėdos ir Liepojos dramos teatruose) — studentų buitis. Šiose pjesėse ryškūs lyr. komedijos žanriniai bruožai, antrojoje iškyla ir satyros elementų. Komedijoje „Septynios ožkenos" (past. 1957 Klaipėdos dramos teatre) satyr. priemonėmis, kontrastingu realybės ir paradiškumo sugretinimu išjuokiami biurokratiniai vadovavimo kolūkiams metodai. Kolūkinio gyvenimo problematika, realistiškai sodrūs kaimo buities vaizdai būdingi ir vėlesnėms S. komedijoms „Gaidžio pentinai" (past. 1964 Klaipėdos dramos teatre, 1965 Vilniaus rusų dramos teatre), „Šventežeris" (past. 1970 Kauno dramos teatre), t. p. vienaveiksmėms saviveiklai skirtoms komedijoms „Šeškai", „Vis per gerą širdį" ir kt. Pilietiškai aštrus neigiamų socialinių reiškinių vaizdavimas, opių visuom. problemų kėlimas, šmaikščios replikos, liaudiškas sąmojis — vertingiausios buitinių S. komedijų savybės, kompensuojančios vietomis pasitaikančius kompozicijos, charakterių trūkumus, siauroką, suprastintą keliamų problemų traktavimą.

Dramose „Pirmoji drama" (past. 1961 Akad. dramos teatre), „Nerimas" (past. 1962 Akad. dramos teatre), „Saulė ir stulpas" (past. 1964 Kauno dramos teatre), tragikomedijoje „Jo ekscelencija Vabalas" (past. 1965 Šiaulių dramos teatre) vaizduojamas daugiausia inteligentijos gyvenimas, sprendžiamos moralinės ir psichologinės kolizijos, smerkiami dvasinio skurdumo, savanaudiškumo ir karjerizmo reiškiniai. Soc. humanizmo idealai šiose dramose daugiausia siejami su tiesumo, nuoširdumo, jautrumo aplinkiniams žmonėms teigimu. Moraliniai ir visuomeniniai konfliktai liečiami mažosiose buitinėse pjesėse „Moteris eina per lietų", „Šlubis", „Gerasis dėdė", „Lagaminas, kuriame buvo sąžinė", „Priemiestinis «Patrakai — Drūtgalis»", „Baimė", „Dvi pelės", „Gaisras", „Kur mano protas". Kai kurios jų („Baimė", „Moteris eina per lietų") pasižymi įžvalgiu psichologizmu.

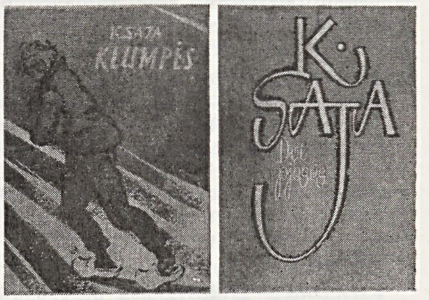

Kazio Sajos apsakymų rinkinio „Klumpės" (1958) ir dramų rinkinio „Dvi pjesės" (1965) viršeliai

Naują S. kūrybinės veiklos etapą sudaro jo alegorinės dramos-parabolės „Maniakas", „Oratorius", „Pranašas Jona" (visos past. 1967 Akad. dramos teatre), „Mamutų medžioklė" (past. 1968 Kauno dramos teatre). Jose hiperbolės, grotesko priemonėmis atskleidžiami etikos, psichologijos paradoksai, demaskuojamas inertiškumas, susitaikymas su blogiu, miesčioniškas galvosenos primityvumas, dvasinių polėkių iliuziškumas, lengvatikystė, gėrėjimasis tariamais laimėjimais. Moralinė šių kūrinių problematika asocijuojama su antihumaniškomis kai kurių socialinių bei politinių XX a. reiškinių tendencijomis. Draminės parabolės žanro S. kūriniams būdingas racionalizmas, iš dalies didaktikos, publicistiškumo požymiai.

S. išleido vaikams ir jaunimui aps. rinkinius „Klumpės", „Vaistai nuo strazdanų" ir apysakėlę „Peštukai ir nykštukai", kuriuose vyrauja lyrinių bei jumoristinių intonacijų autobiografiniai pasakojimai apie vaikystę, mokslo metus. Be to, S. parašė jumoristinę apysaką kolūkiečių buities tematika „Jurgis ant stogo, Palangoj ir kitur". Sa-jos kūrinių išversta į rusų, latvių, estų, moldavų, mongolų, anglų ir kitas kalbas.

Ršt.: Vis per gerą širdį..., V., 1956; Komedijos, V., 1957; Klumpės, V., 1958; Деревянные башмаки, M., 1961; Pirmoji drama, V., 1962; Moteris eina per lietų, V., 1962; Vaistai nuo strazdanų, V., 1963; Nerimas, V., 1963; Jurgis ant stogo, Palangoj ir kitur, V., 1963; Dvi pjesės, V., 1965; Dvi pelės, V., 1966; Baimė, V., 1966; На крутом повороте, M., 1966; Peštukai ir nykštukai, V., 1967; Mažosios pjesės, V., 1968; Mamutų medžioklė, V., 1969; Abstinentas, V., 1970.

Lit.: **J. Lankutis**, Literatūra ir humanistiniai idealai, V., 1963 [str. „Šekspyrų reikia visur"]; **J. Lankutis**, Gyvenimo pulsas.—„Muzika ir teatras", V., 1963; **J. Lozoraitis**, Dramaturgas ir teatras mąsto apie dabartį.—„Pergalė", 1963, Nr. 8; **V. Kubilius**, Gyvenimo tiesos dramaturgija.—„Pergalė", 1964, Nr. 11; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

SAJÉNKA (Саенко) Piotras Rodionovičius [g. 1913 Kemerovo sr. (RTFSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Hitlerininkų tankų divizijos 1944.VIII.9 Vilkaviškyje apsuptas, jo vadovaujamas šaulių pulkas 18 val. trukusiame mūšyje sunaikino 27 priešo tankus, 9 šarvuočius, apie 500 hitlerininkų ir pralaužė apsupimą.

SĄJUNGINIO ELEKTRÌNIO SUVÌRINIMO MÓKSLINIO TYRÌMO INSTITÙTO VÌLNIAUS SKỸRIUS — mokslinio tyrimo ir konstravimo įstaiga Vilniuje. 1959—63 vadinosi Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-los specialiu konstravimo biuru, 1963—69 — Visasąjunginio elektros suvirinimo įrengimų mokslinio tyrimo instituto Vilniaus filialu. 1960 skyriaus (tuomet — biuro) darbuotojai sukūrė ir atidavė į gamybą naują suvirinimo transformatorių (jame varinė apvija pakeista aliuminine), 1961 nuolatinės srovės suvirinimo generatoriams pritaikė aliumininius laidus. 1963—1966 jie tyrė suvirinimo generatorių dinamiką, nuo 1963 tiria suvirinimo procesą. 1964 sukūrė universalų suvirinimo srovės keitiklį, pasižymintį originaliu schemos sprendimu ir gerais ekonominiais duomenimis. 1964—69 sukūrė suvirinimo agregatų su benzininiais ir dyzeliniais varikliais, 1965—69 — specialių suvirinimo srovės generatorių metalams suvirinti įv. aplinkoje (dujose, ore, vandenyje), 1967—69 — suvirinimo keitiklių, 1967 — naują elektrodo laikiklių seriją, 1968 — transformatorių didelio skersmens vamzdžių suvirinimo staklynams, balastinių reostatų seriją. 1969 sukūrė pirmuosius Tarybų Sąjungoje pramoninius bekolektorius nuolatinės srovės suvirinimo agregatų pavyzdžius. Skyrius yra vienintelė Tarybų Sąjungos organizacija, tirianti ir konstruojanti naujus suvirintojų darbo įrankius, apsaugos priemones. Skyriaus direktorius A. Paštukas.

SAKAĨ, pramonės žaliava. XVII a. Lietuvoje buvo pradėta rinkti eglės sakus iš atsitiktinai arba specialiai prieš kirtimą pažeistų medžių. XIX a. eglės jau buvo sakinamos sistemingai. Nuo XX a. pr. pradėta sakinti tik pušis, nes jų sakinimas geriau apsimoka. 1916 sakų surinkta 104 t, 1917 — 173 t, 1935 — 112 t, 1939 — 246 t, 1940 — 338 t. Vok. faš. okupacijos metais sakinimas sumažėjo, po karo vėl suintensyvėjo. 1949 susikūrė Vilniaus ir Kauno miško chemijos ūkiai, kurie organizuoja sakinimą visoje Lietuvoje. 1949 sakų surinkta 260 t, 1959 — 1313 t, 1969 — 1603 t. 1949 iš 1 ha sakinamų pušų buvo gauta vid. 65 kg S., 1969 — 166. 1949—69 nusakinta 150 000 ha pušynų. Sakinami medžiai, kurių skersmuo ne mažesnis kaip 18 cm. Parinkti pušynai sakinami 10—15 metų (ilgalaikis sakinimas), rečiau 4—5 metus (trumpalaikis), po to iškertami.

Pirmuosius pušų sakinimo tyrimus 1927 darė Ž. ū. akademija. Didesnės apimties tyrimai buvo daromi 1933—34 Alytaus aukštesniojoje miškų m-loje. Taryb. metais sakinimą tiria Miškų ūkio in-tas, Ž. ū. akademijos miškų ūkio fakultetas, Vilniaus ir Kauno miško chemijos ūkiai.

Iš S. gaminama kanifolija ir terpentinas. XVII—XVIII amžiuje S. buvo perdirbami amatininkų dirbtuvėse. 1848 Jašiūnuose (Eišiškių rj.) įsteigta terpentino ir dervos įmonė. 1857—58 Lietuvoje veikė 4 tokios įmonės. 1915—17 kanifolijos ir terpentino g-la veikė Kaune. 1936 įsteigtas Alytaus terpentino ir kanifolijos f-kas. Traukdamiesi vok. faš. okupantai f-kui padarė daug žalos. Po karo jis buvo restauruotas ir išplėstas; 1964 pavadintas Alytaus chemijos g-la. Joje, be terpentino ir kanifolijos, gaminama buitinių chem. gaminių. 1949—69 g-la pagamino 22 700 t kanifolijos ir 4700 t terpentino.

Lit.: **B. Lučinskas**, Lietuvos pušynų sakinimas. — „Mūsų girios", 1958, Nr. 12; **B. Kančys**, Pušynų sakinimas. — Lietuvos TSR miškų ūkis, V., 1968; **B. Kančys**, Sakų perdirbimas. — Ten pat.

SAKALAĨ. Lietuvoje yra šešios S. rūšys: skėtsakalis *(Falco subbuteo)* ir pelėsakalis *(F. tinnunculus)* pasitaiko dažnokai, startsakalis *(F. columbarius)*, sakalas keleivis *(F. peregrinus)* — retai, medžioklinis S. *(F. rusticolus)* ir raudonkojis S. *(F. vespertinus)* — labai retai. S. gyvena retuose miškuose (dažniausiai pušynėliuose) tarp laukų ir kt. vietose. Lizdus suka aukštuose medžiuose, dažniausiai pušyse; neretai peri ir kt. paukščių (varnų) pernykščiuose lizduose. Daugumas S. žiemoti išskrenda į šiltuosius kraštus, tačiau startsakalių, sakalų keleivių pasitaiko Lietuvoje ir žiemą arti gyvenviečių. Skėtsakaliai minta daugiausia grambuoliais, skėtėmis, vieversiais, startomis; pelėsakaliai — peliniais graužikais; startsakaliai — startomis, žvirbliais; sakalai keleiviai — karveliais, kurapkomis, antimis, tetervinais, varnėnais. Dresiruoti S. (medžiokliniai S., sakalai keleiviai) feodalų dvaruose plačiai buvo naudojami kt. paukščių, t. p. nedidelių žvėrių medžioklei. Kai kuriuose dvaruose, pvz., Verkių, buvo specialios S. m-los (falkonerijos). III Lietuvos Statute (1588) yra nurodytos pabaudos už perinčių S. gaudymą, mažų S. grobstymą iš lizdų. Dvaruose būdavo S. prievaizdų, vad. *sakalininkų*. S. buvo laikomi spec. trobesiuose arba tvartų pakraigėse. Dresiruotų sakalų Lietuvoje pasitaikydavo iki XX a. pr. Nuo seniausių laikų S. minimi liet. liaudies dainose.

Lit.: Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959.

„SAKALAĨ" — speciali partizanų žvalgų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Panevėžio apskrityje. Jos branduolį sudarė 10 žmonių, 1943.V atvykusių iš TSRS gilumos. Grupei vadovavo A. Gailevičius. „S." žvalgė ekonominę ir politinę situaciją, kariuomenės dislokaciją ir judėjimą, platino kom. spaudą, organizavo žmones kovai su okupantais, vykdė diversijas, puldinėjo okupantus. „S." palaikė ryšius su „Bičiulių", „Patvariųjų" partizanų būriais, Gražinos partizanų junginiu. Grupėje buvo 23 kovotojai; jos LKP org-jai priklausė 5 nariai.

SÃKALAS Aloizas [g. 1931.VII.6 Jusiškyje (Anykščių rj.)] — inžinierius radiotechnikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—63 Elektrografijos in-to, iki 1969 Vilniaus un-to inžinierius. Nuo 1969 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių puslaidininkių fizikos teoriniais ir eksperimentiniais klausimais.

„SÃKALAS" — knygų leidimo bendrovė, veikusi 1924—40 Kaune. B-vę įkūrė A. Kniūkšta, A. Vireliūnas ir L. Indreika. Mirus A. Vireliūnui ir pasitraukus L. Indreikai, nuo 1925 b-vės savininkai buvo A. Kniūkšta ir S. Zareckas; faktiškai jai vadovavo A. Kniūkšta. „S." leido vadovėlius, originalinę ir verstinę grož. lit-rą, žrn. „Kalba" (1930), laikr. „Gimtoji kalba" (1935—38), žrn. „Dienovidis" (1938—39), savo turimų knygų katalogus. Rengė papiginto knygų par-

davimo mėnesius, skyrė (nuo 1935) lit. premijas. Iki 1940 „S." išleido 608 knygas, jų tarpe K. Borutos, B. Brazdžionio, S. Būdavo, P. Cvirkos, L. Dovydėno, J. Grušo, V. Mykolaičio-Putino, A. Miškinio, S. Nėries, A. Vaičiulaičio, A. Venclovos, A. Vienuolio ir kitų liet. rašytojų prozos ir poezijos kūrinių. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, „S." b-vė buvo nacionalizuota. Vok. faš. okupacijos metais (1943) A. Kniūkšta „S." atgaivino ir išleido apie 30 knygų.

SAKALAUSKAITĖ Emilija [**Stulgienė;** g. 1921.I.26 Panevėžyje] — gydytoja akušerė ginekologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1945 baigusi Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jo akušerijos ir ginekologijos klinikos ordinatore. 1950—56 Ukmergės gimdymo namų vyriausioji gydytoja. Nuo 1956 Kauno Med. in-to akušerijos ir ginekologijos katedros asistentė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie dubens dugno traumatizmo pasekmes ir kovą su jomis.

SAKALAUSKAS Antanas [g. 1933.VI.15 Laužadžiuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1957 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—61 Santechnikos darbų tresto meistras, darbų vykdytojas. Nuo 1965 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vandens gerinimą Nikiforo filtruose.

SAKALAUSKAS Juozas [g. 1892.II.16 Kaireliuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1917 dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijų įvykiuose Petrograde. 1918—21 tarnavo Raudonosios Armijos Čiapajevo divizijoje. Dalyvavo kautynėse su baltagvardiečiais ir pilsudskininkais. 1921 grįžo į Lietuvą, gyveno Rokiškyje. 1926—28 už antifaš. veiklą kalintas Varnių konc. stovykloje. 1935 vėl kalintas Panevėžyje. 1940—41 adm. darbuotojas Pandėlyje, Rokiškyje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1944 Gorkyje baigė juridinius kursus. 1944—49 prokuroras Rokiškio, Marijampolės ir Kėdainių apskrityse. 1949—55 part. ir adm. darbuotojas Kupiškyje. Pensininkas.

SAKALAUSKAS Kazimieras [g. 1934. III.7 Kaniūkuose (Utenos rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1957 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1959 dirbo inžinieriumi Vilniuje. Nuo 1962 dirba pedagoginį darbą Vilniaus un-te. Paskelbė mokslinių straipsnių apie puslaidininkių triodų parametrus bei jų stabilumą.

SAKALAUSKAS Kazys [g. 1935.IX.28 Punske (Seinų aps.)] — inžinierius kelininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1963 dirbo projektavimo įstaigose Kaune. 1966—69 Kauno Politechnikos in-to, nuo 1969 — Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie geležinkelių projektavimą.

SAKALAUSKAS Kęstutis [g. 1933.V.14 Radviliškyje] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1965). 1957 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo Vilniaus hidrogeologijos stoties kolektoriumi. 1958—60 dirbo Geologijos ir gelmių apsaugos v-bos hidrogeol. ekspedicijos hidrogeologu, geologu, vyr. geologu; dalyvavo naftos paieškose Lietuvoje. Nuo 1964 Geologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 naftos skyriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių Pabaltijo naftingumo ir tektonikos klausimais. Nustatė Baltijos naftingosios provincijos ribas, Baltijos pajūrio p. r. dalies naftingumo perspektyvas.

Ršt.: Тектоника и нефтегазоносность Юго-Западной Прибалтики, Вильнюс, 1968.

SAKALAUSKAS Ksaveras [slap. **Vanagėlis;** 1863.IV.27 Kalesninkuose (Alytaus rj.) — 1938.VI.15 Varšuvoje] — rašytojas. 1883 baigė Veiverių mkt. seminariją.

1883—88 mokytojavo Pajevonyje (Vilkaviškio rj.), Beržininkuose (netoli Seinų), 1888—1908 — Lomžos gubernijoje ir pačioje Lomžoje (Lenkija), nuo 1908 iki mirties — Varšuvoje. Palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse. Lietuvoje ir vėliau Lenkijoje S. dalyvavo lietuvių kultūrinėje veikloje: organizavo chorus, rengė vakarus, skaitė paskaitas, platino draudžiamą liet. spaudą. Nuo 1884 bendradarbiavo „Aušroje" ir kitoje liet. spaudoje. Išleido poezijos ir prozos knygelių („Melagių dėdė", „Arbatnamyje", „Valsčiaus ponai. Vestuvės", visos 1907; „Miestelio Onutė", 1907, II leid. 1914; „Dievo žmonės", „Gyvačių karalius", 1908), elementorių bei skaitinių knygų m-loms („Dovanėlė", 1909; „Vaikų šaltinėlis", d. 3, 1926; „Aušrelė", 1927). Vertingiausi S. kūriniai parašyti 1883—1910. Vėlesnioji S. kūryba (daugiausia eilėraščiai visuom. temomis) mažareikšmė.

S. poezijoje vyrauja pilietinė patriotinė, gamtos ir meilės lyrika. Patriotiniuose eilėraščiuose („Iš tolimos šalies", „Šauksmų aidas", „Laimės valanda", „Abejojantiems", „Milžinų garbei") S. žadino nac. sąmoningumą, propagavo liaudies švietimą, lyriškai reiškė gimtojo krašto ilgesį, sielvartą dėl carinės priespaudos. Daugelis šių eilėraščių pasižymi romantiniu pakilumu. Gamtinės tematikos eilėraščiuose („Putpelė", „Pavasaris", „Metų dalys") šalia Lietuvos peizažo yra kaimo buities, darbo vaizdų. Kai kuriuose eilėraščiuose („Du paveikslai", „Mano dalia", „Paukštelis") S. lietė socialinius prieštaravimus. S. meilės lyrika („Daina", „Mylimajai", „Mielas karvelėli") poet. priemonėmis ir kai kuriais motyvais artima lietuvių tautosakai. Geriausiems S. eilėraščiams būdingos dem. idėjos, nuoširdumas, lakoniška, lengvai įsimenama poet. frazė, sklandus eiliavimas. Kai kurie jų („Iš tolimos šalies", „Mielas karvelėli", „Daina") virto liaudies dainomis. Sekdamas I. Krilovu ir kt. pasakėtininkais, S. parašė eiliuotų pasakėčių („Gaidys ir deimantas", „Genys ir dagilis", „Ponas ir šuo" ir kt.). S. pasakėčios ir kai kurie gamtiniai eilėraščiai („Putpelė", „Pavasaris") buvo spausdinami daugelyje mokyklinių chrestomatijų. S. išvertė į liet. kalbą A. Pleščejevo, A. Maikovo ir kitų rusų poetų eilėraščių.

Real. pobūdžio, bet primityvokos meninės formos apsakymuose („Valsčiaus ponai", „Vestuvės", „Viešnagė", „Miestelio Onutė", „Lažybos", „Melagių dėdė") S. vaizdavo Lietuvos kaimo ir miestelių žmonių buitį, reiškė užuojautą išnaudojamiesiems, kėlė nac. išsivadavimo idėjas. Vertingiausia S. prozos dalis — nedidelės apimties didaktiniai bei pažintiniai kūrinėliai vaikams. Vienuose jų vaizduojami vaikai ir jų santykiai su suaugusiaisiais, kituose pasakojama apie paukščių, gyvulių, žvėrelių gyvenimą. S. prozai turėjo poveikio K. Ušinskio, L. Tolstojaus, D. Mamino-Sibiriako kūryba.

Ršt.: Raštai, K.—V., 1921; Dovanėlė, V., 1960.

Lit.: **J. Tumas**, Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos, K., 1925; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **V. Auryla**, Lietuvių vaikų literatūra, d. 1, V., 1967.

SAKALAUSKAS Romualdas [g. 1928. X.14 Šiauliuose] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1961).

1950 baigęs Kauno un-to statybos f-tą, iki 1957 dirbo Šiauliuose darbų vykdytoju, statybos v-bos inžinieriumi. 1957—1958 Statybos m-jos gamybos v-bos viršininkas. 1958 statybos ministro pavaduotojas. 1958—1962 Vilniaus statybos tresto vyriausiasis inžinierius. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1962 statybos ministras. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. 1964—66 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1966 LKP CK narys.

SAKALAUSKAS Vincas [g. 1914.I.6 Makniūnuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. Kilęs iš neturtingųjų valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Buvo Makniūnų kuopelės sekretoriumi. Už rev. veiklą 1936 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Raseiniuose. 1940—41 Merkinės ž. ū. komisijos pirmininkas, milicijos įgaliotinis, LKP Marcinkonių vls. k-to sekretorius. 1941 dirbo kolūkyje Saratovo sr., mokėsi Maskvoje spec. m-loje. 1942 Raudonosios Armijos karys. 1943—44 LKP Alytaus aps. pogr. k-to sekretorius, dalyvavo partiz. kovoje. 1945—46 mokėsi Aukštojoje part.

m-loje prie VKP(b) CK. 1946—50 LKP Mažeikių aps., 1953—57 LKP Radviliškio rj. k-tų I sekretorius. 1950—53 part. darbuotojas Klaipėdoje. 1960 baigęs Šilutės ž. ū. m-lą, iki 1962 dirbo Pagynės taryb. ūkio (Kauno rj.) direktoriumi. Nuo 1965 part. darbuotojas Alytuje.

SAKALÂUSKAS Vytautas [g. 1905.IV.10 Gėlainiuose (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1924—29 ir 1932—40 Dotnuvos bandymų stoties darbininkas. 1929—32 gyveno Brazilijoje. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, buvo Ž. ū. akademijos dvaro (Dotnuvoje) kom. kuopelės sekretorius. Nuo 1938 LKP Dotnuvos vls. k-to sekretorius. Jo namuose su Dotnuvos vls. komunistais susitikdavo LKP CK darbuotojai. 1940—1941 S. buvo Kėdainių aps. ž. ū. komisijos pirmininkas, ž. ū. skyriaus vedėjas. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo kuopos polit.vadovas. 1944—61 part. ir adm. darbuotojas Vilniuje, Šakių, Kalvarijos apskrityse, Simno, Kazlų Rūdos, Kybartų, Šilutės, Klaipėdos rajonuose. Pensininkas.

SAKALÂUSKAS Vytautas [g. 1933. IV.24 Kaune] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1957 baigęs Kauno Politechnikos in-to mechanikos f-tą, iki 1959 dirbo Kauno „Priekalo" gamyklos meistru, cecho viršininku, vyriausiuoju inžinieriumi. 1959—63 tos g-los direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. 1963—65 Lietuvos TSR LŪT mašinų gamybos valdybos viršininko pavaduotojas. 1964 baigė Kauno Politechnikos in-to vakarinį skyrių (mašinų gamybos pramonės ekonomikos ir organizavimo specialybė). 1965—67 LKP CK pramonės ir transporto skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1967—69 to skyriaus vedėjas. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1969 Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininkas.

SAKALÂUSKIENĖ Eugenija [g. 1929. IX.11 Telšiuose] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1968). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1953—1957 Telšių „Masčio" trikotažo f-ko meistrė, chemikė technologė, laboratorijos viršininkė, 1957—63 LŪT Lengvosios pramonės v-bos inžinierė. Nuo 1966 Chemijos ir chem. technologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie fotocheminius poliolefinų pakitimus, polietileno fotolizę.

SAKALÂUSKIENĖ Liuda [g. 1918.VII.27 Slapukuose (Kelmės rj.)] — gydytoja akušerė ginekologė, medicinos mokslų kandidatė (1962). Baigusi Kauno un-tą, iki 1948 dirbo Kauno I gimdymo namuose. 1948—55 Kauno resp. klinikinės ligoninės gydytoja. Nuo 1955 dirba ped. darbą Kauno Med. in-to akušerijos ir ginekologijos katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių uroginekologijos klausimais.

SAKALÎNĖ — 1. Kaimas Tauragės rj., Baltrušaičių apyl., 9 km į p. r. nuo Tauragės, 7 km į p. nuo Gaurės. 193 gyv. (1970). Per S. eina Tauragės—Jurbarko kelias. Kaimo apylinkėse prasideda Meižis ir Alksnupis (Šešuvies intakai), iš p. v. prieina Sakalinės miškas. Girininkija, aštuonmetė m-la (1902—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). 1959 buvo 225 gyv.

2. Kaimas Eišiškių rj., Šalčininkų apyl., 6 km į r. nuo Šalčininkų. 157 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la. 1959 buvo 155 gyv.

SAKALÎNĖS MÌŠKAS — miškas Tauragės rj., 10 km į p. r. nuo Tauragės. Priklauso Tauragės miško pramonės ūkio Sakalinės girininkijai. Plotas 3612 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

SAKALINIÑKAI — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valstiečiai, auginę ir dresiravę feodalams medžioklinius *sakalus* žvėrelių (kiškių, stirnų, lapių) ir paukščių medžioklei. Jau XIV a. buvo prijaukintų sakalų, naudojamų medžioklei (kun-štis Kęstutis buvo sudegintas su savo sakalais). Ist. šaltiniuose daugiausia minimi Naugarduko pavieto, iš dalies Krėvos, Lydos ir kitų LDK pavietų sakalininkai. S. priklausė aukštesniajai valstiečių kategorijai ir buvo karo prievolininkai. S. darbą apdraudė I Lietuvos Statutas (1529), kurio IX skyrius numatė dideles baudas už sakalų lizdų naikinimą. S. buvo vadinamas ir LDK medžioklininkas, sakalų augintojų prižiūrėtojas. Ištobulėjus medžiokliniams parakiniams šautuvams ir nustojus medžioti su sakalais, S. palaipsniui išnyko. Bet dar XVIII a. buvo pramoginių medžioklių su sakalais, vadinasi, turėjo būti ir sakalininkų.

SAKALÎNSKAS Mykolas [g. 1932.X.17 Galviškėse (Kaišiadorių rj.)] — gydytojas otorinolaringologas, medicinos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1962 dirbo Skaudvilės rj. ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotoju. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1962 (su 3 metų pertrauka) Vilniaus un-to fakultetinės chirurgijos katedros dėstytojas. Vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo daryti klausos grąžinimo operacijas ligoniams, sirgusiems otoskleroze. Paskelbė moksl. straipsnių apie priedinių nosies daubų alerginių susirgimų gydymą, viršutinių kvėpavimo takų ūminius susirgimus, ausų ligas.

SÃKAS (de Sacco) Džiuzepė [1735 — 1798.XII.21 Vilniuje] — italų architektas. Į Lietuvą atvyko iš Veronos. Nuo 1753 Gardino karališkasis architektas. Buvo Lietuvos D. Kun-stės kavalerijos majoras, Gardino miesto tarybos narys. 1773 vadovavo Gardino bažnyčių statybai, nuo 1774 — A. Tyzenhauzo Lietuvos karališkųjų ekonomijų statyboms. Suprojektavo J. Chreptavičiaus rūmus Ščiorsuose (BTSR, Naugarduko rj.; past. 1770—75, neišlikę), restauravo rūmus ir pilį bei pastatė mokyklą Gardine (Gorodnicoje); suprojektavo Valavičių rūmus Sviacke (BTSR) ir kitų pastatų rytinėse Lietuvos D. Kun-stės vietovėse; perstatė A. Tyzenhauzo rūmus Pastovyse (BTSR); parengė daugelį projektų statyboms Lietuvos karališkosiose ekonomijose, taip pat Vilniaus rotušės (1784) ir katedros konkursinius projektus.

SAKINỸS — iš žodžių ar žodžio sudarytas kalbos vienetas, kuriuo žmogus perduoda savo mintis kitam. Kad S. išreikštų mintį, jis turi būti sudarytas pagal kalbos dėsnius. Literatūrinėje liet. kalboje pagal turinį skiriami: a) **konstatuojamieji S.**, kuriais pranešama apie kokį įvykį bei reiškinį arba teigiama ar neigiama, kad daiktas ar reiškinys turi kokį požymį (pvz., „Mikutis žingsniavo sunkiu darbininko žingsniu", „Motinos meilė kasdien nauja"), b) **skatinamieji S.**, kuriais liepiama ar draudžiama, prašoma, skatinama, linkima, pageidaujama, leidžiama (pvz., „Neminėk manęs blogu žodžiu", „Važiuojam namo!") ir c) **klausiamieji S.**, kuriais ko nors klausiama, norint patikrinti reiškinio realumą arba gauti papildomų žinių iš pašnekovo (pvz., „Ar sergi?", „Kas vakar buvo atėjęs?"). Klausiamojo S. formą, bet konstatuojamąjį turinį kartais turi retoriniai sušukimai ir antraštės (pvz., „Kam aš pasiguosiu, jeigu ne tau?!", „Kaip Jonelis raides pažino"). Bet kuris konstatuojamasis, skatinamasis ar klausiamasis S. gali būti šaukiamasis, jeigu jis pasakomas jausmingai — su džiaugsmu ar nusivylimu, susižavėjus ar pasipiktinus ir pan. (pvz., „Koks gražus mažytis mūsų kraštas!", „Kur tu josi, kelelį keliausi?!").

Pagal struktūrą S. skirstomi į vientisinius ir sudėtinius. **Vientisiniai S.** esti: a) dvinariai, kurių gramatinį centrą sudaro veiksnys ir tarinys (pvz., „Auksas ir purve žiba"), b) vienanariai, kurie turi tik vieną pagrindinę sakinio dalį ir smulkiau skirstomi į asmeninius (pvz., „Sėdome vakarieniauti"), beasmenius (pvz., „Pagailo kvailutei Sigutės") ir nominatyvinius (pvz., „Gaškų pirkia. Šventvakaris"), ir c) benariai, kurie pagrindinių sakinio dalių visai neturi (pvz., „Ak", „Cit!", „Taip", „Na, Petrai!"). Dvinariai ir vienanariai S. vadinami išplėstiniais, kai prie gramatinio centro prijungiama bent viena antrininkė sakinio dalis — pažyminys, papildinys ar aplinkybė.

Sudėtiniai S. sudaromi iš dviejų ir daugiau S. Pagal darybą jie skirstomi į sujungiamuosius ir prijungiamuosius. Sujungiamieji S. esti jungtukiniai (pvz., „Žaliuoja kolūkio laukuose javai, ir ūžia dirbtuvės mūs miestuose") ar bejungtukiai (pvz., „Kaltė yra — kaltininko nė-

ra"). Pagal komponentų prasmės santykį S. sujungimas gali būti: a) sudedamasis (pvz., „Naktis buvo debesuota, o pieva rasota"), b) priešpriešinis (pvz., „Buvo vėlus vakaras, bet niekas nesiskirstė"), c) skiriamasis (pvz., „Tu pasitrauk, arba aš tave pamokysiu"). Prijungiamieji S. turi pagrindinį S., prie kurio jungiamuoju žodžiu (jungtuku, įvardžiu, įvardiniu prieveiksmiu ar dalelyte) jungiamas šalutinis S. (pvz., „Siųsčiau tėvelį, kad atvaduotų bėrą žirgelį"). Rečiau pasitaiko bejungtukis šalutinio S. prijungimas (pvz., „Bijai vilko — neik į girią"). Šalutiniai S. skirstomi rūšimis pagal jų atstojamas ar paaiškinamas pagrindinio S. dalis: veiksnio šalutiniai S. (pvz., „Kas nedirba, tas nevalgo"), tarinio šalutiniai S. (pvz., „Svetainė buvo tokia didelė, jog negalėjai matyti nei jos krašto, nei galo"), pažyminio šalutiniai S. (pvz., „Mes žinom šalį, kur visi lygūs"), papildinio šalutiniai S. (pvz., „Pasakyk, ar bus svečių") ir įv. aplinkybių šalutiniai S. (pvz., „Kol saulė patekės, rasa ir akis išės").

Sakinio sandarą nagrinėja sintaksė, jo išraiškos vertę — stilistika.

Lit.: **J. Balkevičius**, Sakinių tipai dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje.— Dabartinė lietuvių kalba, V., 1961; **L. Drotvinas**, Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos prijungiamuosius sakinius be jungtukų.— Ten pat; **A. Piročkinas**, Sudėtinio sakinio sintaksinių santykių klausimu.—„Kalbotyra", t. 9, V., 1963.

SAKMĖ — pasakojamosios tautosakos kūrinys, kuriame aiškinama pasaulio ar įvairių gamtos reiškinių kilmė, vaizduojamas žmogaus susidūrimas su mitinėmis būtybėmis. Sakmių kūrimą skatino tikėjimas, kad, be realios tikrovės, egzistuojąs dar ir antgamtinis pasaulis, kuriame veikiančios paslaptingos jėgos ir būtybės (dievai, deivės, aitvarai, laumės, raganos ir kt.). Faktai, atsitikimai, įvykiai sakmėse nupasakojami trumpai, be poet. puošmenų. Sakmių siužetai dažniausiai siejami su konkrečiais žmonėmis ir vietomis. Tuo sakmės panašios į pasakojimus ir atsiminimus. Dalis sakmių turi tradicinį siužetą. Senovinės S. susijusios su pagoniškuoju liet. tikėjimu. Vėliau krikščionybė į jas įpynė naujų motyvų.

Skiriamos etiologinės ir mitologinės S. **Etiologinės S.** aiškina dangaus kūnų (Saulės, Mėnulio, Grįžulo Ratų, žvaigždžių), žemės ir jos paviršiaus ypatybių (akmenų), žmogaus ir atskirų jo kūno dalių, įv. gyvūnų (arklio, jaučio, asilo, avino, šuns, vilko, kiškio, ežio, kurmio, šikšnosparnio, varlės, voro, juodojo gandro, gegutės, volungės) ir augalų (alksnio, uosio, javų, tabako) kilmę. Jos rodo liaudies pastangas išsiaiškinti ir suprasti aplinkinį pasaulį. Populiariausi etiologinių S. veikėjai yra sužmoginti dievas ir velnias. Daugiausia etiologinių S. yra sukurta apie gyvūnus ir augalus, jų žymes ir ypatybes. **Mitologinių S.** yra kur kas daugiau. Jose aiškinami sen. žmogaus nesuprasti gamtos ir visuomenės gyvenimo reiškiniai, vaizduojamas susidūrimas su mitinėmis būtybėmis bei dvasiomis. Skiriamos tokios mitologinių S. grupės: 1) sakmės apie laumes; 2) ligas, giltinę; 3) numirėlius; 4) vaiduoklius; 5) velnius; 6) gamtos dvasias (laumes, undines, Perkūną, vėjus, šaltį); 7) gyv. namų dvasias (aitvarus, kaukus, pusčius, ugnį); 8) nepaprastus žmones (raganas, burtininkus, vilkolakius, blogų akių žmones); 9) nepaprastus gyvūnus; 10) lobius.

Sakmėse atsispindi sen. žmogaus pasaulėžiūra, susiformavusi tuo metu, kai jis dar menkai pažino gamtos reiškinius ir visuomenės gyvenimą. Daugumoje sakmių atsispindi tikroviškas liaudies galvojimas, smerkiama socialinė nelygybė ir moralinės ydos, aukštinamas darbas. Sakmės yra vienas pagr. šaltinių liet. mitologijai pažinti.

Sakmės pradėtos rinkti XIX amžiuje. J. Balio „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge" („Tautosakos darbai", t. 2, 1936) suregistruota apie 4000 sakmių užrašymų. Dalis surinktų S. paskelbta leidinyje „Lietuvių liaudies sakmės" (t. 1, 1940). Nemaža sakmių užrašyta taryb. metais. Dalis jų paskelbta „Lietuvių tautosakos" 4 tome (1967).

Lit.: Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; **A. Jonynas**, Pasakojamoji lietuvių tautosaka.— Lietuvių tautosaka, t. 4 (Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos), V., 1967; **N. Vėlius**, Laumės lietuvių liaudies sakmėse ir tikėjimuose.— „LTSR MA darbai", 1967, A 3.

SĀKNAS — ežeras Lazdijų rj., 6 km į š. r. nuo Veisiejų, 8 km į š. v. nuo Leipalingio. Plotas 10 ha, ilgis 550 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai daugiausia žemi. Įteka 2 upeliai, išteka Sakna (į Termento ež.). R. pakrantėje yra Sakniavos kaimas. Ežeras verslovinis.

SAKŪČIAI — kaimas Šilutės rj., Kintų ir Saugų apylinkėse, 12 km į p. nuo Priekulės, abipus Minijos, prie kelio į Ventę. 279 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1912—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 238 gyv.

SAKŪČIŲ-BUNDALŲ MIŠKAI — miškų masyvas Šilutės rj., 10 km į š. v. nuo Šilutės, 5 km į r. nuo Kintų. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Kintų girininkijai. Plotas 936 ha; medynų 740 ha. Masyvas apie 6,5 km ištįsęs iš š. į p. Per vidurį jį kerta Sakūčių—Žemaitkiemio kelias. Į š. nuo kelio yra Bundalų miškas (482 ha), į p.— Sakūčių miškas (454 ha). Vakaruose už 1 km teka Minija. Pietuose pro Sakūčių mišką į Miniją teka Tenenys. Paviršius — pelkėta lyguma, pavasarį užliejama potvynių. Į Bundalų mišką įeina Miškogalių pelkės dalis, į Sakūčių mišką — Bundalinės pelkės dalis. Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, gliejiški bei gliejiniai, susiformavę ant aliuvinių smėlių. 50% medynų kultūrinės kilmės (didesnioji jų dalis pasodinta XIX a. pab.—XX a. pr.). Pušynų yra 34%, juodalksnynų 27%, beržynų 23%, eglynų 16%. Jaunuolynai sudaro 24%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 14%, brandieji 24%. Medynų vid. amžius 55 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Masyvo viduryje, abipus Sakūčių—Žemaitkiemio kelio, yra 205 ha apsauginių miškų; likusieji miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 2000 ktm.

SAKŪTĖLIAI — kaimas Šilutės rj., Saugų apyl., 8 km į p. r. nuo Priekulės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 288 gyv. (1970). Pr. m-la. 1959 buvo 278 gyv.

SALĀDŽIUS Vytautas [g. 1930.I.11 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1967). 1955 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo jame laborantu. 1958—59 Geol. v-bos geologas, 1959—63 geol. žvalgybos partijos viršininkas. Nuo 1966 Geol. in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie p. Pabaltijo ordoviko ir silūro moliuskų fauną, jos stratigrafinį pasiskirstymą šiose sistemose.

SALĀGALIO PELKĖ — pelkė Kupiškio rj., 8 km į p. r. nuo Pandėlio. Plotas 197 ha. Pelkėje telkšo užželiantis Apaščios ež., dar vadinamas Karosiniu. Pelkės didesniąją (p. ir p. r.) dalį sudaro plynraistinė žemapelkė, mažesniąją (š. v.) — raistinė aukštapelkė; tarp jų yra plynraistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodas aukštapelkėje mediuminis, žemapelkėje daugiasluoksnis, tarpinio tipo pelkėje mišrus plyninis-raistinis. Klodo didž. storis 5 m, vid. 2,8 m. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 9,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

SALĀGIRIO MIŠKAS — miškas Rokiškio rj., 16 km į p. v. nuo Rokiškio, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Priklauso Rokiškio miško pramonės ūkio Salagirio girininkijai. Plotas 1286 ha; medynų 1120 ha. Reljefas lyguminis, išraižytas melioracinių griovių. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant riedulingų priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. Medynai savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, eglynų 30%, drebulynų 20%, baltalksnynų 6%, pušynų 4%. Jaunuolynai sudaro 33%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 28%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 5500 kietmetrių. 2 km į p. nuo S. m. yra Salų miestelis.

SĀLAKAS — miestelis Zarasų rj., 18 km į p. v. nuo Zarasų, 10 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento; apylinkės ir kolūkio centras. 595 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs 1 km į v. nuo Luodžio ežero.

1,5 km į v. nuo S. yra Salako giria, 1 km į š. — Giteniškių miškas. Keliai jungia S. su Zarasais, Degučiais, Daugailiais, Dūkštu, Kazitiškiu. Plano struktūra radialinė. Kelių susikirtime — keturkampė aikštė. Daugumas pastatų išsidėstę palei kelius. Malūnas, pieninė, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, girininkija, 25 lovų ligoninė (nuo 1955), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—46 prog-ja), vaikų darželis (nuo 1958), biblioteka (nuo 1944). 2 km į v. nuo miestelio, Salako girioje, prie kelio į Daugailius, yra IX—XII a. pilkapių, kuriuose rasta žirgų griaučių.

Ist. šaltiniuose S. parapija minima 1496, S. dvaras — 1586, S. miestelis — 1596. XVI—XIX amžiuje S. dvaras ir miestelis priklausė Vilniaus vyskupui. Per Šiaurės karą (XVIII a. pr.) miestelis sudegė. 1731 S. rakto inventoriuje minimi malūnas, alaus darykla, sūrinė. 1781 S. parapinėje m-loje mokėsi 4 mokiniai, 1804 — 10. 1833 Salake buvo 405 gyv., 1873 — 1083, 1897 — 2386. 1863 S. apylinkėse veikė valstiečių P. Lukošiūno ir J. Barzdos vadovaujami sukilėlių būriai. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė daugiau kaip 30 parduotuvių ir smuklių; Salakas garsėjo važių gamyba. 1918 pab.—1919 pr. Salake veikė rev. k-tas. Buržuazijos valdymo metais miestelyje buvo pieninė, keliasdešimt parduotuvių, vaistinė, pr. m-la. 1923 buvo 1918 gyv. XIX a. antrojoje ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai išžudė apie $^1/_3$ S. gyventojų. 1959 miestelyje buvo 776 gyv.

SĀLAKO GIRIÀ — miškas Zarasų rj., 1,5 km į v. nuo Salako, abipus kelio į Daugailius. Priklauso Zarasų miškų ūkio Salako girininkijai. Plotas 1998 ha; medynų 1725 ha. Miškas apie 8 km tęsiasi iš š. r. į p. v. Pietvakariuose susisiekia su Minčios giria. P. r. pakraštys siekia Ežerinio, Dėlinio, Krokavo, Kavinio ežerus, š. — Lygajų ežerą. Reljefas daugiausia kalvotas daubotas, tik v. ir p. v. dalį sudaro lyguma, kurioje plyti Avinuosto pelkė. Dirvožemiai jauriniai šilainiai, mažai sujaurėję, smėliniai. 92% medynų sudaro brukniniai ir mėlyniniai pušynai. Jaunuolynų yra 42%, pusbrandžių medynų 36%, pribręstančiųjų 16%, brandžiųjų 6%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 130 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, briedžių, usūrinių šunų, yra tetervinų, ežeruose — ančių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 4000 ktm.

SALĀMIESČIO MIŠKAĪ — miškų masyvas Biržų ir Kupiškio rj., 3 km į š. r. nuo Vabalninko, 4 km į š. nuo Salamiesčio. V. dalis priklauso Biržų miško pramonės ūkio Vabalninko girininkijai, r.— Kupiškio miškų ūkio Kupreliškio girininkijai. Plotas 3271 ha; medynų 2709 ha, pelkių 214 ha (Vileišbalės pelkės p. dalis ir kt.). Masyvo didesniąją dalį sudaro Salamiesčio miškas (2398 ha), mažesniąją (vakarinę) — Lamokų (393 ha), Šaltosios Azijos (388 ha) miškai ir Kuprių šilas (92 ha). Paviršius — mažai banguota dugninės morenos lyguma. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, velėniniai karbonatiniai bei gliejiški, priesmėliniai ir priemoliniai. Medynai savaiminės kilmės. Beržynų (viksvinių, mėlyninių, kiškiakopūstinių, įvairiažolinių) yra 42%, drebulynų (daugiausia įvairiažolinių) 17%, pušynų (mėlyninių) ir eglynų (mėlyninių bei kiškiakopūstinių) po 11%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 8%, uosynų 2%, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 28%, pusbrandžiai medynai 44%, pribręstantieji 13%, brandieji 14%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 108 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Gausu stirnų, briedžių, usūrinių šunų, šernų, lapių, kiškių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 6000 ktm. Prie Lamokų miško įsikūręs Lamokų kaimas, prie Kuprių šilo — Kuprių kaimas.

SALĀMIESTIS — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 12 km į š. v. nuo Kupiškio; kolūkio centras. 186 gyv. (1970). Dalis sodybų išsidėsčiusios kompaktiškai abipus Vabalninko—Alizavos kelio, kita dalis — vienkiemiai. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1947—49 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1951). 1583 Salamiestyje buvo evangelikų reformatų bažnyčia. Ist. šaltiniuose 1585 minimas S. dvaras, 1628 — ir S. miestelis. XVII a. jame vyko turgūs. Kovų su švedais metu S. labai nukentėjo. XIX a. vid. buvo spirito varykla, alaus darykla, senelių prieglauda. 1890 buvo 64 gyventojai. 1918 įkurtas rev. k-tas (pirm. J. Genys). 1923 S. kaime buvo 103 gyv., S. dvare — 113 gyventojų. 1927—40 Salamiestyje veikė mergaičių žemesnioji ž. ū. m-la. 1959 kaime buvo 174 gyv.

SALANTAĪ — miestas Kretingos rj., 31 km į š. r. nuo Kretingos, 24 km į š. v. nuo Plungės; Imbarės apylinkės centras. 2163 gyv. (1970). Didesnioji (rytinė) miesto dalis ir centras yra Salanto (Minijos intako) kair. krante. Plano struktūra radialinė. Pagr. gatvių susikirtime — keturkampė, išplėstos gatvės pavidalo aikštė. Iš S. eina keliai į Kretingą, Plungę, Skuodą, Barstyčius, Darbėnus, Platelius. Teritorija 324 ha; iš jų 2 ha užima parkas. Mieste 23 gatvės. Butų fondas 5380 m^2 komunalinio, 9230 m^2 individualinio, 2720 m^2 žinybinio gyv. ploto (1970). Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 75 lovų ligoninė, vid. m-la (1865—1942 pradinė, 1942—44 prog-ja), mokykla-internatas (nuo 1960), vaikų darželis, lopšelis, kultūros namai (nuo 1950), biblioteka.

Miesto p. v. pakraštyje, Gaidžio kalne, yra išlikę keletas I t-mečio pr. m. e. pilkapių su degintiniais žmonių kapais. Į š. v. nuo S. yra Alkos kalnas; M. Valančiaus teigimu, dar XVI a. ant jo degusi šventoji ugnis. Imbarės seniūnijos inventoriuje 1565 minimas S. kaimas. Pagal 1567 inventorių Salantuose buvo 4 gatvės, aikštė ir 27 namai. 1746 Augustas III leido Salantuose rengti 4 metinius prekymečius. S. parapinėje m-loje 1801 mokėsi 14 vaikų, 1811 — 77. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. 1859 buvo 1408 gyv., 1897 — 2449. XIX a. antrojoje pusėje Salantuose veikė vandens malūnas, pašto stotis, buvo apie 80 parduotuvių. Nuo 1905 kurį laiką A. Bendikas leido kalendorių „Keleivis, išeinąs in Žemaičius ir Lietuvą". 1918—19 Salantuose veikė rev. k-tas. Po I pasaul. karo buvo pieninė, keliasdešimt parduotuvių, linų supirkimo punktas, pr. m-la. Veikė LKP, LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos kuopelės. 1923 S. mieste buvo 1677 gyv., S. dvare — 125. 1934—35 Salantuose vyko bedarbių demonstracijos ir streikai. 1950—59 S.— rajono centras; 1951—59 buvo leidžiamas rajono laikr. „Stalino vėliava". Taryb. metais pastatyta vid. m-la, kultūros namai, kino teatras. 1959 mieste buvo 2321 gyv.

SĀLANTAS — upė Plungės ir Kretingos rj., Minijos deš. intakas. Ilgis 43 km, baseino plotas 275 km^2. Prasideda Platelių apylinkėse, 13 km į r. nuo Salantų. Aukštupyje teka į š. v., įtekėjus Notei,— į p. v. per Salantus. Įteka į Miniją 99 km nuo jos žiočių, ties Kūlupėnais, 5 km į š. r. nuo Kartenos. Intakai: de-

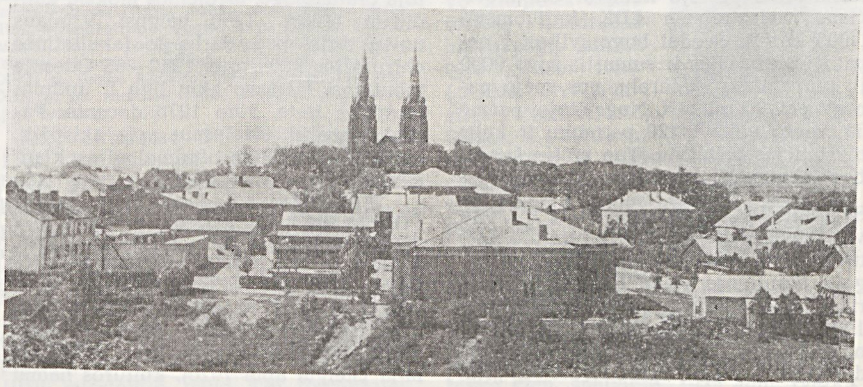

Salantai

šinieji — Alksna, Notė, Pestupis, Kūlupis; kairieji — Bubinas, Alkupis, Blendžiava. Vid. nuolydis 296 cm/km. Vid. debitas prieš Notės žiotis 0,70, žemiau Bubino žiočių 1,51, žiotyse 3,36 m³/s.

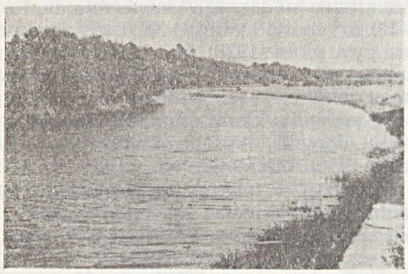

Salantas prie Salantų

SALAPĖ́TA Pranas [1902.IV.5 Pakubėtiškiuose (Molėtų rj.) — 1950.V.26 Pašešuvyje (Tauragės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Mažažemis valstietis. Pirmasis Pašešuvio kolūkio pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

SALAPIÃRAUGIS — **1.** Ežeras Kapsuko rj., 12 km į p. v. nuo Kalvarijos, 7 km į p. r. nuo Liubavo, 2 km nuo Lenkijos sienos. Plotas 14 ha, ilgis 550 m, didž. plotis 360 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Ežeras nenutekamas; verslovinis. Į š. r. nuo jo yra kitas (mažesnis) S. ežeras, į v. — Salapiaraugio kaimas.

2. Kaimas Kapsuko rj., Liubavo apyl., 13 km į p. v. nuo Kalvarijos, netoli Lenkijos sienos; kolūkio centras. 141 gyv. (1970). Kaimo r. pakraštyje yra 2 Salapiaraugio ežerai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė (nuo 1956), felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1950). XVIII a. kaimas priklausė Reketijos dvarui. 1959 buvo 129 gyv.

SÃLASPILIO MŪ̃ŠIS — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Švedijos kariuomenių mūšis 1605.IX.27 ties Salaspiliu (15 km į p. r. nuo Rygos). Tai didžiausias mūšis Zigmanto Vazos dinastiniais tikslais sukeltuose Žečpospolitos karuose su Švedija (1600—29). Žygiuojančiai į Rygą Švedijos kariuomenei (14 000 karių), kuriai vadovavo karalius Karolis IX, pastojo kelią J. Chodkevičiaus vadovaujama LDK kariuomenė (4000 karių). Švedai buvo įvilioti į nepatogias pozicijas ir sumušti; žuvo 9000 jų karių, daug generolų, vos spėjo pabėgti pats Karolis IX. Nugalėtojai paėmė 60 priešo vėliavų, 20 patrankų ir kelis tūkstančius belaisvių. Tuo mūšiu švedai buvo išvaryti iš Livonijos.

SALDAĨNIAI. S. sudaro apie 15% Lietuvos *konditerijos pramonės* gaminių. Lietuvoje S. pradėta gaminti XIX a. pabaigoje. Šiauliuose veikė Kaganų konditerijos f-kas, Vilniuje — Bunimovičių (nuo 1901 S. Peterburgo šokolado ir saldainių f-ko akc. b-vės). Po I pasaul. karo didžiausi S. f-kai buvo „Birutė" ir „Rūta" Šiauliuose, „Tilka" Kaune. „Lascha" Klaipėdoje. Iš viso 1938 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) veikė 25 S. gamybos įmonės, pagaminta 1580 t saldainių. Geros kokybės buvo kreminiai ir šokoladiniai S. Tarybiniais metais S. gamyba sutelkta keliuose dideliuose konditerijos f-kuose: Vilniaus „Pergalėje", Kauno Poželos f-ke ir Šiaulių „Rūtoje". 1940 pagaminta 2600 t, 1950 — 9800 t, 1960 — 18 900 t, 1969 — 29 100 t saldainių (drauge su karamele). 1969 realizuota Lietuvoje 18 700 t, išvežta į RTFSR ir Kazachijos TSR 10 900 t; be to, eksportuota į Jemeną. 1967 ir 1968 „Pergalės" konditerijos f-ko gaminiai apdovanoti TSRS liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) diplomais.

SAL̃DUPIS — upė Mažeikių rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 16 km, baseinio plotas 47 km². Prasideda Plienakių apylinkėse, 10 km į p. v. nuo Viekšnių. Aukštupyje teka į p. r., vidurupyje — į š. r., žemupyje į š. v. Įteka į Ventą 209 km nuo jos žiočių, 4 km į p. nuo Mažeikių. Intakas Sodupis (kair.).

SALDŪ̃TIŠKIS — miestelis Utenos rj., 21 km į p. r. nuo Utenos, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 388 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė; centre — keturkampė aikštė. Iš r. prie miestelio prieina Lamėsto ež., iš p. r. — Vilkakalnio miškas. Yra glžk. st., girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius, 25 lovų ligoninė (nuo 1956; 1945—56 ambulatorija), vid. m-la (1921 įsteigta pradinė; 1944—49 veikė prog-ja), vaikų darželis (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1920). XIX a. pab.— XX a. pr. minimas S. dvaras. S. ėmė augti, nutiesus geležinkelį ir prie jo pastačius S. stotį. Po I pasaul. karo S. kurį laiką buvo valsčiaus centru. Vyko turgūs, veikė kelios parduotuvės. 1923 Saldutiškyje buvo 71 gyventojas. 1924 pastatyta lentpiūvė (dirbo iki 150 darbininkų). 1959 buvo 309 gyv.

„SALEZIẼČIŲ ŽĨNIOS" — vienuolių saleziečių mėnesinis žurnalas, ėjęs 1927—50 Turine (Italija). Buvo platinamas Lietuvoje ir kitose lietuvių gyvenamose vietose.

SALIKLÝTĖ Joana [**Jautakienė**; g. 1934. XII.19 Staidaruose (Lazdijų rj.)] — gydytoja oftalmologė, medicinos mokslų kandidatė (1966). 1960 baigusi Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą jo fakultetinės chirurgijos katedroje. 1962—65 Odesoje tobulinosi Filatovo akių ligų ir audinių terapijos in-te. Nuo 1970 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie akispūdį, glaukomą ir kitais oftalmologijos klausimais.

SALINIÑKAI — kaimas Vilniaus rj., Juodšilių apyl., 9 km į p. nuo Vilniaus, 1 km į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. 1286 gyv. (1970). Ryšių skyrius, valgykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (nuo 1964; pr. m-la įsteigta apie 1920), kultūros namai (nuo 1962). 1959 buvo 219 gyv.

SALĨNIS — **1.** Ežeras Rokiškio rj. ir Zarasų rj. riboje, 10 km į š. r. nuo Dusetų, 3 km į š. nuo Antazavės. Plotas 43 ha, didž. gylis 6,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1040 m, didž. plotis 620 m, kranto linijos ilgis 3070 m. Yra 3 salos. P. r. krantas aukštas, kiti žemesni, vietomis pelkėti. Per S. teka upelis į Tautesnio ež. Prie ežero yra Salinių kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Varėnos rj., 9 km į p. nuo Daugų, 0,5 km į r. nuo Nedingio ežero. Plotas 20 ha, didž. gylis 6,3 m, vid. gylis 3,5 m. Ežeras ovalus; jo ilgis 650 m, didž. plotis 490 m, kranto linijos ilgis 2070 m. Krantai, išskyrus rytinį, žemi, pelkėti. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

3. Ežeras Lazdijų rj., 3 km į v. nuo Lazdijų. Plotas 14 ha, ilgis 720 m, didž. plotis 360 m. Krantai, išskyrus pietinį, aukšti. Įteka ir išteka po bevardį Šešupės baseino upelį. Ežeras verslovinis.

4. Ežeras Zarasų rj., 6 km į v. nuo Dusetų. Plotas 11 ha, ilgis 425 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 1250 m. R. krantas aukštas, status, š. ir v. krantai žemi, vietomis pelkėti. Per S. teka upelis į Šventąją. Ežeras verslovinis.

SALÝNO SUTARTĨS — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir Kryžiuočių ordino magistro Konrado Jungingeno sutartis, sudaryta 1398.X.12 Salyno saloje (Nemune, ties Nevėžio žiotimis). Vytautas šia sutartimi atidavė ordinui Žemaitiją iki Nevėžio ir pažadėjo pastatyti ordinui 2 arba 3 pilis, nevesti savos ir nepraleisti per savo žemes svetimos kariuomenės prieš ordiną, garantuoti ordino žmonėms prekybos laisvę Lietuvoje. Vytautas šią ordinui palankią sutartį pasirašė, norėdamas turėti veikimo laisvę rytuose. 1409 Žemaitijai sukilus ir išsivadavus, S. s. neteko reikšmės.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955.

SALÝS Antanas [g. 1902.VII.21 Reketėje (Kretingos rj.)] — kalbininkas. 1923—25 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lyg. kalbotyrą, 1925—29 Leipcigo un-te — baltistiką, slavistiką ir lyg. kalbotyrą, 1929 Hamburgo universitete — eksperimentinę fonetiką. 1929 už disertaciją „Žemaičių tarmės" („Die žemaitischen Mundarten"; išsp. „Tautoje ir žodyje", t. 6, 1930) gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1930—39 Kauno un-to docentas, profesorius. 1930 Kauno un-te suorganizavo fonetikos laboratoriją. Išleido un-te skaityto dialektologijos kurso santrauką „Lietuvių kalbos tarmės" (1935; II leid. 1946 Tiubingene, VFR). Buvo Valstybės tarybos patarėjas terminologijos klausimais, Pavardžių ir vietovardžių komisijos narys. Kalbotyros klausimais rašė „Gimtojoje kalboje", „Archivum philologicum", „Athenaeum" ir kt. leidiniuose. Su P. Skardžiumi redagavo L. Dambrausko „Kalbos patarėją" (1939). 1939—41 Lituanistikos in-to liet. kalbos skyriaus vedėjas, 1939—43 Vilniaus un-to profesorius, nuo 1941 Liet. kalbos in-to direktorius. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, dirbo Tiubingeno un-te (VFR).

Nuo 1947 Pensilvanijos un-to (JAV, Filadelfija) profesorius (dėsto slavistiką ir baltistiką). Sudarė „Lietuvos žemėlapio vardyną" (1956). Su A. Senu redagavo „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno" III—V tomus (16—49 sąs., išl. 1950—68 Heidelberge). 1969 Tarybų Lietuvos mokslo įstaigose rinko medžiagą istoriniam liet. kalbos žodynui.

SALŶS Kostas [1879 Juodeikiuose (Plungės rj.) — 1941.XI.17 netoli Kretingos]— 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Tarnavo pas buožes, dirbo atsitiktinius darbus. 1918—19 Kulių (Plungės rj.) valsčiaus rev. k-to pirmininkas. 1919 P. Plechavičiaus gaujos dalyviai nužudė jo žmoną. 1919 už kom. veiklą S. buvo suimtas ir tardomas Kretingoje; 1920 kalėjo Šiauliuose. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 Kulių vls. vykd. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

SALŶTĖ Domicelė [**Butkienė;** 1922.III.16 Siemuliuose (Plungės rj.)— 1948.V.8 prie Tilvikų (Plungės rj.)] — tarybinė aktyvistė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. 1940—41 dirbo adm. darbą Kuliuose (Plungės rj.), Kretingoje. 1941—44 darbininkė Ivanovo srityje, Totorijos ATSR. 1945—46 adm. darbuotoja Kuliuose; 1946—48 Kulių vls. vykd. k-to pirmininkė. 1947 išrinkta Lietuvos TSR AT deputate. Nuo 1947 kandidatė į LKP narius. 1948 dirbo LKP Plungės aps. k-te. Burž. nacionalistų nužudyta.

SALKININKAI — kaimas Trakų rj., Babriškių apyl., 8 km į v. nuo Trakų, prie kelio į Semeliškes; kolūkio centras. 104 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Viesų ež. Yra parduotuvė (nuo 1964), felčerių-akušerių punktas (nuo 1964), aštuonmetė m-la (1945—50 pr. m-la, 1950—61 septynmetė), biblioteka. Ist. šaltiniuose S. minimi 1643. 1825—49 Salkininkuose veikė popieriaus f-kas, kuriame dirbo 5 darbininkai. 1959 kaime buvo 87 gyv.

SALŌČIAI — miestelis Pasvalio rj., 18 km į š. nuo Pasvalio, prie Pasvalio— Bauskės (Latvijos TSR) plento, abipus Mūšos; apylinkės ir kolūkio centras. 667 gyv. (1970). Miestelio r. dalies, esančios Mūšos deš. krante, gatvių tinklas stačiakampis. Pastatai išsidėstę kvartalais palei gatves. Senosios miestelio dalies, nusidriekusios Mūšos kair. krantu iš š. į p., plano struktūra radialinė. Centr. aikštė išplėstos gatvės formos. Pastatai išsidėstę palei kelius. Keliai jungia S. su Biržais, Vaškais, Žeimeliu. Pieninė (nuo 1932), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, girininkija (nuo 1961), vaistinė (nuo 1892), ambulatorija (nuo 1945; 1956—62 buvo 10 vietų ligoninė), vid. m-la (nuo 1951), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1940).

Ist. šaltiniuose S. minimi 1514 (tais metais pastatyta bažnyčia). 1525 S. buvo jau miestelis, kuriame buvo smuklių, parduotuvių, gyveno nemažai karaimų. Per S. ėjo prekybinis Pasvalio—Bauskės kelias. 1581 ir Šiaurės karo metu (1700—1721) miestelis sudegė. 1794 Saločiuose telkėsi sukilėliai. XIX a. veikė parapinė m-la (1804 joje mokėsi 10 berniukų, 1852 — 42 vaikai), senelių prieglauda. 1897 buvo 356 gyventojai. 1918—19 Saločiuose buvo Tarybų valdžia. 1918—50 S.— valsčiaus centras (1923 — 621 gyv.). Buržuazijos valdymo metais vyko turgūs, buvo pr. m-la, biblioteka, keletas parduotuvių ir smuklių. 1929 pastatytas tiltas per Mūšą. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė taryb. aktyvistus G. Galinkevičiūtę, S. Paškevičių, A. Pelegrimą, Sturlą. 1943 buvo išžudyti miestelio gyventojai žydai. D. Tėvynės karo metu (1944) miestelis buvo sudegintas. Po karo atstatytas. 1959 buvo 660 gyv.

SALŌČIŲ EŽERAS — ežeras Zarasų rj., 5 km į v. nuo Turmanto, 1 km į p. nuo Latvijos TSR sienos. Plotas 40 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1830 m, didž. plotis 460 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 5 km. Yra didelis pusiasalis (p. krante) ir 2 salos. Ežero p. v. krantas žemas, kiti aukšti, statūs. Į S. e. įteka 3 upeliai, išteka upelis į Kampuočio ež. (Dysnos baseino). Prie ežero yra Saločių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia karšių) 1969 sugauta 14,9 kg/ha.

SALŌČIUS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. r. nuo Joniškio. Plotas 15 ha, didž. gylis 38 m. Ežero š. galas platus, pietinis — siauras. Ilgis 700 m, didž. plotis 350 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai daugiausia aukšti. Į ežero š. dalį įteka upelis. Prie ežero įsikūręs Andrulėnų kaimas. Ežeras verslovinis.

SĀLOS — 1. Miestelis Rokiškio rj., 11 km į p. nuo Panemunėlio miestelio, 9 km į v. nuo Kamajų; apylinkės centras. 420 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Dviragio ež. pusiasalyje. Yra Rokiškio sviesto gamyklos cechas, felčerių-akušerių punktas, tarybinis ūkis-technikumas (1920—50 žemesnioji ž. ū. m-la, 1950—69 ž. ū. technikumas), aštuonmetė m-la (nuo 1936 pradinė, 1949—59 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka. Buvę S. dvaro rūmai ir juos supantis parkas — resp. reikšmės archit-ros paminklai.

Rūmai neoklasicistinio stiliaus. Jų fasadą sudaro dviejų aukštų portikas su 6 jonėnų stiliaus kolonomis. Parkas mišraus stiliaus: prie rūmų — geometrinio, toliau nuo rūmų, ežero link,— landšaftinio. Parke auga liepos, klevai, uosiai, tujos, pocūgės, arčiau rūmų pasodinta alyvų, ligustrų, plikųjų lanksvų, jazminų. XVII a. parke Radvilos buvo įsteigę žvėryną. XIX a. pr. rūmuose veikė muzikos m-la, turėjusi orkestrą ir chorą.

Ist. šaltiniuose S. dvaras minimas 1567. Jis priklausė kun-ščiams Radviloms, grafams Morikoniams ir Tyzenhauzams. 1782 pastatyta bažnyčia, XIX a. pr.— dvaro rūmai, išlikę iki šiol. Išparceliavus S. dvarą, jo rūmuose 1920 įsteigta žemesnioji ž. ū. m-la; joje veikė LKJS pogr. org-ja. 1923 Salose buvo 167 gyv. Po D. Tėvynės karo pastatytas technikumo moksleivių bendrabutis, parduotuvė, individualinių gyv. namų. 1959 miestelyje buvo 426 gyventojai. Salose 1891 gimė rev. judėjimo veikėjas K. Giedrys.

2. Kaimas Rokiškio rj., Salų apyl., 10 km į v. nuo Kamajų, 1 km į p. v. nuo Salų miestelio; kolūkio centras. 104 gyv. (1970). Vakaruose pro kaimą teka Šetekšna (Jaros aukštupys), rytuose už 0,5 km yra Dviragio ež. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Biblioteka. 1959 buvo 126 gyv.

SALÓTAS — ežeras Telšių rj., 3 km į p. r. nuo Žarėnų. Plotas 76 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p., per vidurį išlinkęs į v.; ilgis 1740 m, didž. plotis 680 m, kranto linijos ilgis 4050 m. Krantai žemi, pietinis pelkėtas. Išteka upelis į Didovo ežerą. Pietrytinėje S. pakrantėje įsikūręs Milkantų kaimas.

SALŌTIS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 8 km į p. nuo Aluntos, 9 km į r. nuo Balninkų. Plotas 40,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1850 m, didž. plotis 460 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 5 km. Krantai daugiausia statūs. Per S. teka upelis iš Duobio ež. į Gruodžio ež. Šiauriniame S. krante įsikūręs Girsteitiškio kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

Salotis 2

2. Ežeras Švenčionių rj., 8 km į š. r. nuo Švenčionių, 2 km į r. nuo Švenčionių—Naujojo Daugėliškio kelio. Plotas 11 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 680 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 1900 m. Krantai žemi, pelkėti. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SĀLPEITERIS Samuilas [g. 1910.X.5 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1927 Kaune įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretorius, bendradarbiavo pogr. laikraštyje „Unzer fone" („Mūsų vėliava"; slap. Vosilius, V., Samas, S.). 1929 už rev. veiklą ir 1930 už antifašistinės demonstracijos rengimą baustas adm. tvarka. 1931.XII už kom. veiklą suimtas ir 1933.II nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Raseiniuose. 1937 paleistas, dirbo rev. darbą Kaune. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Dirbo profs-gose, bendradarbiavo kom. spaudoje. 1939 adm. tvarka

kalintas Dimitravo, Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. 1940.VI—1941 laikr. „Truženik" redakcijos skyriaus vedėjas. Nuo 1942 laikr. „Tėvynė šaukia" lit. bendradarbis, redaktoriaus pavaduotojas, redaktorius. 1956—63 laikr. „Lietuvos geležinkelininkas" redaktoriaus pavaduotojas. Nuo 1963 Resp. bibliotekos darbuotojas.

SALTONAS Antanas [1895.II.8 Naujadvaryje (Kapsuko rj.) — 1966.VIII.20 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1919—29 stalius Marijampolėje, Alytuje. 1925—36 Komunistų partijos narys. 1926—29 LKP Marijampolės rj. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1929 Alytuje suimtas ir 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte; priklausė polit. kalinių kolektyvui. 1936—44 darbininkas Kaune, Anykščiuose. Priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, platino kom. lit-rą, su kitais organizavo streikus, už tai 1939 atleistas iš darbo. 1944 išvežtas darbams į Vokietiją. 1945—54 stalius Panevėžyje, Kaune.

SALTONIŠKĖS — Vilniaus miesto dalis Neries deš. kranto terasose, tarp Žvėryno ir Šnipiškių, 2 km į š. v. nuo miesto centro. Šiaurėje S. siekia Šeškinės kalvas. Pagrindinę S. dalį riboja Saltoniškių, Ukmergės ir Studentų gatvės. Nuo XVI a. iki XIX a. vidurio S. priklausė Radviloms, vėliau — kt. didikams. Po I pasaul. karo Saltoniškėse buvo pastatyta nemažai individualių gyv. namų. Taryb. metais jų dar padaugėjo, o pietinėje S. dalyje, Studentų gatvėje, buvo pastatyti *Vilniaus Pedagoginio instituto* rūmai (1960) ir studentų bendrabučiai.

SALŲ EŽERAS — kitas *Dviragio* ežero vardas.

SALŲ MIŠKAS — miškas Eišiškių rj., 8 km į š. v. nuo Šalčininkų. Priklauso Šalčininkų miškų ūkio Salų girininkijai. Plotas 1024 ha. *Rūdninkų girios* dalis. Miško r. pakraščiu eina Vilniaus—Lydos glžk., š. pakraščiu teka Visinčia (Šalčios intakas).

SALUPIŲ-PANERIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Jonavos rj., 7 km į p. v. nuo Jonavos, Neries kair. krante. Priklauso Jonavos miškų ūkio Svilonių girininkijai. Plotas 1017 ha; medynų 908 ha. Masyvą sudaro Salupių miškas (899 ha) ir Panerių miškas (118 ha), siaura juosta ištįsęs Neries krantu. Reljefas banguotas; Neries slėnio šlaitai išraižyti erozinių griovų, ypač Salupių miško šiaurėje. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, susiformavę ant žvyro bei smėlio. Medynai daugiausia savaiminės kilmės (kultūrinių tėra 67 ha). Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 80%, beržynų 14%, eglynų 6%. Jaunuolynai sudaro 66%, pusbrandžiai medynai 34%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 155 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Miške pasitaiko kamštinis skirpstas, juodauogis šeivamedis, europinis ožekšnis ir vienapiestė gudobelė. 3 kvartale auga 6 m aukščio kadagys. Gausu stirnų, baltųjų ir pilkųjų kiškių, yra briedžių, šernų, barsukų, usūrinių šunų, lapių, voverių, tetervinų, Neryje — bebrų ir ūdrų. S.-P. m. įeina į Neries apsauginių miškų juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2400 ktm. D. Tėvynės karo metais Salupių miške būrio „Už Tarybų Lietuvą" partizanai buvo įsirengę žeminių.

SALVADORAS (Salvedor, Salveder, Salvandor, Salvator, Selvetter) Jonas Vincentas [XVII a.] — austrų statybininkas. Kilęs iš Graco. 1664 priėmė Vilniaus miesto pilietybę. Buvo Vilniaus mūrininkų ir akmentašių cecho vyresniuoju, kun-ščio pilies mūrininku. 1666 su Vilniaus kapitula sudarė sutartį restauruoti apgriautą Vilniaus katedrą. 1691 statėsi namus Šereikiškiuose (netoli Vilniaus).

SAMAJAUSKAS, Sąmajauckas, Samojauskas, Kazimieras [1869.II.17 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) —1937. V.24 Kaune] — teisininkas, literatas. Studijavo Maskvos ir Peterburgo un-tų teisės f-tuose. 1900 baigęs Peterburgo un-tą, Kaune dirbo advokatu. Nuo 1903 bendradarbiavo period. spaudoje („Naujienose", „Vilniaus žiniose", „Šaltinyje", „Draugijoje", „Lietuvoje", „Lietuvos mokykloje", „Vaire"). Dalyvavo „Saulės", „Dainos" ir kitų kultūrinių d-jų veikloje. Išleido knygų teisės klausimais („Tiesos gaspadorių ir samdininkų Lietuvoje", 1903; „Valsčiaus teismas", 1906; „Valsčiaus notariatas Suvalkų gubernijoje", 1910; „Lietuvos teisių ir teisininkų įvardinimas", 1921), aforizmų ir paradoksų rink. „Šviesos spinduliai" (1924). S. — vienas pirmųjų V. Šekspyro vertėjų į liet. kalbą (1909 išleido „Hamleto" vertimą).

SAMALAUKĖS-PRŪDELIO MIŠKAI — miškų masyvas Vilniaus rj., 16 km į p. r. nuo Vilniaus, 1 km į r. nuo Vilniaus—Turgelių kelio. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Gegužinės girininkijai. Plotas 854 ha; medynų 780 ha, iš jų 200 ha pasodinta 1947—67. Masyvo v. dalį sudaro Samalaukės miškas (562 ha), r.— Prūdelio miškas (292 ha). Tarp miškų yra taryb. ūkio laukų (apie 100 ha). Reljefas banguotas. Gausu riedulių. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas ir drėgnokas šilagiris. R. dalyje vyrauja kultūrinės kilmės pušies ir beržo jaunuolynai, likusioje dalyje — savaiminės kilmės I ir II boniteto eglės, beržo bei drebulės jaunuolynai ir pusbrandžiai medynai. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas I,2, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Yra šernų, lapių, voverių, jerubių, užklysta briedžių. Miškas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Per metus iškertama apie 1200 kietmetrių. Š. r. pakraštyje įsikūręs Samalaukės kaimas.

SAMANIAI — kaimas Zarasų rj., 14 km į r. nuo Obelių, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio, 3 km nuo Latvijos TSR sienos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 178 gyv. (1970). Parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius, felčeriųakušerių punktas, aštuonmetė m-la (1910—61 pradinė), kultūros namai, biblioteka. 1937—40 veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 121 gyv.

SAMANYČIA — pelkė Švenčionių rj., 7 km į š. nuo Adutiškio. Plotas 320 ha (pramoninis 276 ha). Raistinė aukštapelkė. Pelkės dalis įeina į Gantauninkų mišką. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,09 m. Durpės aukštapelkinės; jų susiskaidymas 15—45%.

SAMANYNĖ — **1.** Pelkė Kupiškio rj., 9 km į p. nuo Vabalninko, 4 km į v. nuo Antašavos, Vasniūnų miške. Plotas 241 ha. Sausuminės kilmės raistinė aukštapelkė, apaugusi skurdžiomis pušaitėmis. Paviršius kupstuotas, truputį išgaubtas. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,62 m. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 4,6%.

2. Pelkė Rokiškio rj., 4 km į r. nuo Onuškio, 1 km į p. nuo Latvijos TSR sienos, Kukių miške. Plotas 110 ha. Ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė ir tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 4,8 m, vid. 1,85 m. Vyrauja fuskuminės, švylinės, kiminінės, švylinėskimininės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 3,9%.

SAMANYNĖS-STUOBRINĖS PELKĖ — pelkė Šakių rj., 12 km į v. nuo Zapyškio, 17 km į š. nuo Kazlų Rūdos. Plotas 129 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,37 m. Durpės aukštapelkinės ir žemapelkinės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 4,4%.

SAMANIS — **1.** Ežeras Lazdijų rj., 4 km į r. nuo Veisiejų. Plotas 33 ha, ilgis 820 m, didž. plotis 650 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai daugiausia aukšti. Ežeras nenutekamas; verslovinis.

2. Ežeras Ignalinos rj., 3 km į š. nuo Dūkšto. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 930 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2550 m. V. krantas aukštas, status, kiti žemesni. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia lydekų) 1969 sugauta 17,5 kg/ha. Yra vėžių.

3. Ežeras Zarasų rj., 14 km į p. v. nuo Zarasų, prie plento į Kauną. Plotas 13 ha, ilgis 550 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Krantai aukšti, pietinis apaugęs mišku. Nenutekamas. Ežero š. pakrantėje įsikūręs Degučių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SAMANIŲ PELKĖ — pelkė Lietuvos ir Latvijos TSR, 14 km į r. nuo Obelių, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Didesnioji pelkės dalis (98 ha) yra Lietuvos TSR, Zarasų rajone. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 2,41 m. Vyrauja mediuminės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 2,4%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 7 m).

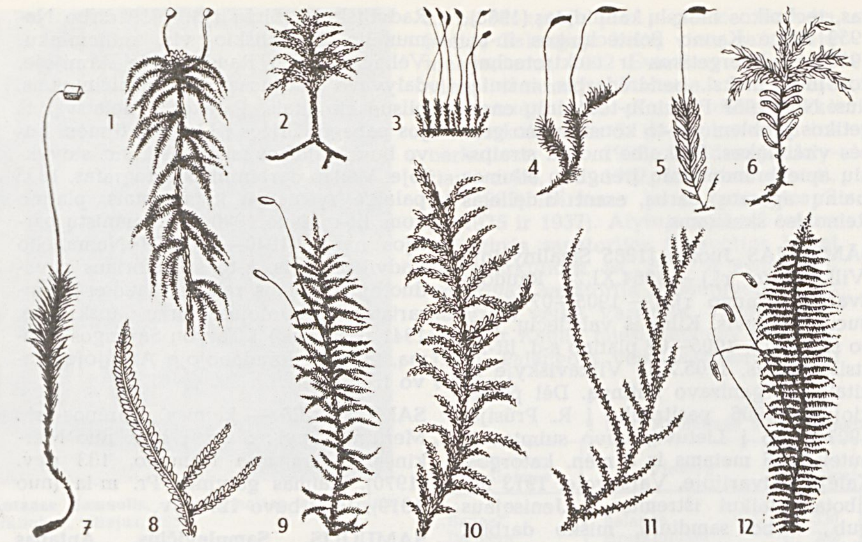

Labiau paplitusios Lietuvoje **samanos:** *1* — garbanotasis kiminas; *2* — palminė junetė; *3* — paprastoji rausvutė; *4* — šakotoji dvyndantė; *5* — vingialapė kemsa; *6* — vingialapė mnija; *7* — paprastasis gegužlinis; *8* — papartinė tįsena; *9* — paprastoji šilsamanė; *10* — tribriaunė kerėža; *11* — garbanotoji kerėža; *12* — šilinė plunksnė

SĀMANOS. Lietuvoje žinoma apie 250 S. *(Bryophyta)* rūšių. Dauguma jų priklauso lapuotųjų S. klasei *(Musci)*, kitos — kerpsamanių klasei *(Hepaticae)*. S. auga beveik visur: miškuose, pievose, dirvose, dirvonuose, pelkėse, vandenyse, ant medžių kamienų, akmenų, stogų. Kai sąlygos ypač palankios, S. nulemia gamtovaizdį, vienos arba su kt. augalais sudarydamos augalijos kompleksus, pvz., aukštapelkių ir žemapelkių augaliją, miško gyvąją paklotę, smiltynų bei kopų kerpinę samaninę dangą. Labiausiai paplitusios ir atskiriems augalijos kompleksams būdingos S. rūšys: **aukštapelkėse** — raudonasis kiminas *(Sphagnum rubellum)*, rudasis kiminas *(Sph. fuscum)*, smailialapis kiminas *(Sph. acutifolium)*, smailiašakis kiminas *(Sph. cuspidatum)*; **žemapelkėse, pelkėtuose miškuose** — garbanotasis kiminas *(Sph. squarrosum)*, pelkinė dygė *(Calliergonella cuspidata)*, liūninė drepanė *(Drepanocladus intermedius)*, pelkinė transė *(Aulacomnium palustre)*; **pušynuose** — paprastoji šilsamanė *(Pleurozium Schreberi)*, garbanotoji kerėža *(Rhytidiadelphus squarrosus)*, šilinė plunksnė *(Ptilium crista-castrensis)*, atžalinė gūžtvė *(Hylocomium proliferum)*, purioji dvyndantė *(Dicranum undulatum)*, šakotoji dvyndantė *(D. scoparium)*; **lapuočių miškuose, eglynuose** — paprastasis gegužlinis *(Polytrichum commune)*, vingialapė kemsa *(Atrichum undulatum)*, palminė junetė *(Climacium dendroides)*, vingialapė mnija *(Mnium undulatum)*, tribriaunė kerėža *(Rhytidiadelphus triquetrus)*, paprastoji maršancija *(Marchantia polymorpha)*, papartinė tįsena *(Plagiochila asplenioides)*; **kopose, smiltynuose, sausose dykvietėse** — paprastoji rausvutė *(Ceratodon purpureus)*, lenktagalvis sterpis *(Pohlia nutans)*, žilsvasis gegužlinis *(Polytrichum piliferum)*, smiltyninis gegužlinis *(P. juniperinum)*, stoginė minkštūnė *(Tortula ruralis;* ji daugiau už kitas S. paplitusi ir ant stogų). Miškuose S. sugeria daug atmosferos vandens; juo naudojasi medžiai bei kt. augalai. Kiminai (*Sphagnum* genties S.) ypač greitina pelkėjimo procesą ir durpių formavimąsi; durpės Lietuvoje daugiausia ir yra kiminінės. Miškininkystėje pagal S. rūšinę sudėtį charakterizuojamos miško augalų bendrijos ir kai kurie miškų tipai (pvz., Lietuvoje paplitę žvilgsamaniai pušynai, daug retesni gegužliniai eglynai ir pušynai). S., kaip izoliacinė medžiaga, dedamos tarp rąstų ręstiniuose kaimo trobesiuose, jomis kamšomi plyšiai. Be to, kiminai ir kt. samanos naudojamos gyvų augalų siuntoms pakuoti, kiminінės durpės — kraikui.

S. TYRIMAS. XVIII a. pab.—XX a. pr. samanas tyrinėjo Vilniaus un-to botanikai: S. Jundzilas 1791 suminėjo 84 S. rūšis, randamas Vilniaus apylinkėse, J. Jundzilas 1822 — 150 S. rūšių, surinktų Lietuvoje. J. Pabrėža, tyrinėjęs Žemaitijos S., pirmasis paskelbė apie 130 rūšių S. liet. pavadinimų — („Taislius auguminis", išl. 1900), P. Matulionis — daugiau kaip 70 rūšių („Žolynas", d. 2, 1906). J. Pabrėžos ir P. Matulionio paskelbti lietuviški S. pavadinimai buvo panaudoti „Lietuviškam botanikos žodynui" (1938), o kai kurie jų vartojami ir dabar, pvz., kiminas, nertvė, silnyčius. Nemaža žinių apie Lietuvos pelkių S. paskelbta monografijose „Kamanos" (1937) ir „Šepeta" (1940). Taryb. laikotarpiu S. daugiausia tiriamos Vilniaus un-te, Miškų ūkio in-te, Ž. ū. akademijoje. Moksl. straipsnių apie S. yra paskelbę J. Pipinys, I. Bakšytė ir kt.

Lit.: **A. Minkevičius,** Vadovas Lietuvos TSR miškų, pievų ir pelkių samanoms pažinti, V., 1955; **J. Mowszowicz,** Conspectus florae Vilnensis, cz. 1, Łódż, 1957 [skyrius „Mszaki — Bryophyta"]; **J. Pipinys,** Rytų Lietuvos pievų ir žemapelkių samanų ekologijos bruožai ir floristinė sudėtis.—„LTSR MA darbai", 1961, C 1.

SAMANTÓNYS — kaimas Ukmergės rj., Veprių apyl., 9 km į š. v. nuo Gelvonų, Šventosios kair. krante. 1959 buvo 47 gyv., 1970 — 57. Kaimo p. pakraščiu teka Širvinta; į ją ties S. įteka Siemanys. Prie Šventosios yra akmens ir žalvario amžių stovyklavietė (maždaug 600 m ilgio ir 300 m pločio).

1942 stovyklavietę tyrinėjo Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai. Rasta ankstyvojo mezolito strėlių antgalių, gremžtukų, rėžtukų, daug žalvario amžiaus titnago dirbinių (strėlių antgalių, gremžtukų, grandiklių), šlifuotų akmeninių kirvių, molinių indų šukių ir gyvenamųjų pastatų liekanų. Vienas pastatų buvęs ovalus, maždaug 10 m ilgio ir 6 m pločio, pastatytas iš karčių, išpintas šakomis, o iš vidaus apkrėstas moliu. Jo stogas rėmėsi 2 storais šulais. Įėjimas buvo iš šono. Netoli įėjimo asloje išliko 3 židinių duobutės, pilnos anglėto smėlio. Židiniuose buvo keletas plokščių apdegusių akmenų. Vieno židinio duobėje ir šalia jos rasta didelių indų šukių. Indai buvo moliniai su grūsto granito priemaiša, įv. formų (plokščias apskritas dubuo, rutulinė amfora siauru kakliuku, kibiro formos puodai, nežymiai profiliuotos taurės). Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

Lit.: **Р. Римантене,** Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис.— „Советская археология", М., 1960, № 2.

SAMĀVAS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 8 km į p. nuo Zarasų. Plotas 540 ha, didž. gylis 12,7 m, vid. gylis 5,9 m, ilgis 5400 m, didž. plotis 2100 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 19,8 km. Šiaurėje ir pietuose yra 2 didelės įlankos. P. ir v. krantai aukšti, apaugę mišku; r. ir p. v. krantai žemi, vietomis pelkėti. Yra 6 salos (iš viso 2,8 ha). Atabradas labai platus, smėlingas. Per S. teka Vaisinė (į Ūparto ež.), be to, įteka 2 bevardžiai upeliai. Prie ežero įsikūrę kaimai: Samavai, Pameldynė, Pajuodalankės. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

Samavas 1

2. Ežeras Molėtų rj., 10 km į v. nuo Labanoro, 1 km į š. nuo Stirnių ežero. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 900 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2330 m. Yra sala (1,5 ha). Krantai aukšti, apaugę mišku. Išteka bevardis Žeimenos baseino upelis. Ežeras verslovinis.

SĀMBALSIS — dviejų balsių ar balsio ir dvibalsio susidūrimas žodyje, *hiatas.*

SĀMBARIS, samboris, — **1.** Sėjos ar derliaus nuėmimo sudėtinės pabaigtuvės. S., kaip pabaigtuvių apeigos, atsirado dar senosios liet. religijos laikais. Jomis prašyta dievų saugoti pasėlius, dėkota už derlių. Pirmąsias rašytines žinias apie S. pateikia XV a. šaltiniai. Ist. J. Dlugošas aprašo rudenį miškeliuose švęstas derliaus nuėmimo šventes. XVI—XVII a.

ist. šaltiniai (M. Strijkovskio, J. Lasickio, M. Pretorijaus, J. Maleckio raštai) mini S. birželio pabaigoje, kai, baigę sėją, kaimo gyventojai darydavę sudėtinį, vad. sambarinį, alų, piaudavę aukai jautį ar aviną ir alkoje ar šiaip kur prie upelio keldavę puotą. S. buvę ruošiami ir rudenį, suvežus ar net iškūlus javus. Valstiečiai iškuldavę javų ir iš gauto grūdų mišinio padarydavę alaus, o kiekvienam vaišių dalyviui iškepdavę po mažą duonos kepaliuką. Vaišių metu aukodavę gaidį ir vištą, kalbėdami maldelę, kuria kreipdavęsi į Žemėpatį, Žemyną ar kurį kitą dievą. Virtus paukščius suvalgydavę, užgerdami alumi. Pavalgę vyrai ir moterys pūtę ilgus medinius ragus ir dainavę dainas. Žinių apie sen. lietuvių sambarius duoda ir S. Daukantas. Sambariai buvo daromi dar ir XX a. pradžioje. Pvz., Joniškio apylinkėse sėjos pabaigtuvėms kaimo vyrai darydavo sudėtinį alų, o moterys atsinešdavo kiaušinių, medaus, sūrių, dešrų, paukštienos; susirinkę kurioje nors troboje, išpuoštoje gėlėmis, vainikais, 2 dienas puotaudavo.

2. Piemenų pavasario šventė, dar vad. **melstuvėmis, pautiene.** Aukštaitijoje ji buvo rengiama per Sekmines, Žemaitijoje — per Devintines. Surinkę iš šeimininkų kiaušinių, sūrių, sviesto, miltų, pasidarę alaus, piemenys ruošdavo vaišes, į kurias kviesdavo kerdžių, kartais ir naktigonius. Kai kada piemenų sambariuose dalyvaudavo ir šeimininkai. XX a. pr., išsiskirsčius daugumai kaimų vienkiemiais, piemenų sambariai beveik išnyko.

Lit.: E. Dulaitienė (Glemžaitė), Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 198—201]; P. Dundulienė, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963 [p. 158—159, 208—209]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 79, 102—104]; M. Katkus, Raštai, V., 1965 [p. 23—24].

SAMYLAĨ — kaimas Kauno rj., 14 km į r. nuo Kauno, Kauno marių p. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 264 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius. 1827 buvo 124 gyv., 1959 — 262. Kaimo apylinkėse yra nedidelis piliakalnis. Jo aikštelė ovali, 15 m ilgio, 12 m pločio, šlaitai statūs, maždaug 6 m aukščio. Į š. nuo piliakalnio yra I t-mečio gyvenvietės pėdsakų.

SÃMIS — ežeras Trakų rj., 6 km į r. nuo Onuškio, 2,5 km į p. nuo Vilkokšnio ežero. Plotas 69,5 ha. Ežeras ovalus; ilgis 1160 m, didž. plotis 760 m, kranto linijos ilgis 3300 m. Krantai žemi, pelkėti, pietinis apaugęs mišku. Iš S. į Vilkokšnio ež. teka Samė. Ežero pakrantėje įsikūrę Samninkų, Samninkėlių kaimai.

SÃMNINKAI — kaimas Trakų rj., Grendavės apyl., 5 km į r. nuo Onuškio. 163 gyv. (1970). Iš p. r. prie kaimo prieina Samio ežeras. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1601. 1959 buvo 242 gyv.

SAMOŠKÀ Pranas [g. 1933.X.7 Teneniuose (Šilalės rj.)] — inžinierius energetikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—63 Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis, inžinierius. Nuo 1967 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to konstravimo grupės viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie branduolinių įrenginių šilumos mainų aparatų darbą, esant dideliems Reinoldso skaičiams.

SÃMSONAS Juozas [1885 Smalinyčioje (Vilkaviškio rj.) — 1964.XI.24 Raudondvaryje (Kauno rj.)] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo samdiniu. 1905—07 platino s-d. lit-rą, atsišaukimus, 1905.X.17 Vilkaviškyje su kitais suorganizavo mitingą. Dėl persekiojimų 1906 pasitraukė į R. Prūsiją. 1907 grįžo į Lietuvą, buvo suimtas ir nuteistas 6 metams ir 8 mėn. katorgos. Kalėjo Kalvarijoje, Varšuvoje. 1913 neribotam laikui ištremtas į Jenisejaus gub., dirbo samdiniu, miško darbus. 1918—20 raudongvardietis, partizanas, kovojo su kolčiakininkais, semionovininkais. 1920—45 ūkinis darbuotojas Krasnojarsko krašte. Nuo 1925 TSKP narys. 1945—49 darbininkas, nuo 1949 kolūkietis Raudondvaryje.

SAMULĒVIČIUS Raimundas [g. 1937. IX.25 Kaune] — dramaturgas. 1955 baigęs Jonavos vid. m-lą, iki 1962 dirbo kolūkio „Lenino keliu" (Jonavos rj.) bitininku. Nuo 1963 studijuoja Maskvos Gorkio lit-ros in-te. Pjesėje „Studentiška novelė" (past. 1964 Kauno dramos teatre) liečiamos taryb. jaunimo buities ir moralės problemos. Mažo Lietuvos miestelio kasdienybė vaizduojama pjesėje „Pasiklydęs tarp žvaigždžių" (past. 1965 Kauno dramos teatre, išl. 1966). Pjesėje „Jeigu pasibels..." (išl. 1967, rus. vert. 1967; past. 1968 Jakutsko dramos teatre, 1969 Vilniaus rusų dramos teatre) vaizduojamas liet. inteligentijos gyvenimas vok. faš. okupacijos laikotarpiu, keliamos patriotizmo, moralinės atsakomybės idėjos. Pjesėse „Sofoklas ir Ji" (išsp. „Pergalėje", 1968, Nr. 8), „Aidas" (1969; past. 1969 Klaipėdos ir Pernu dramos teatruose) gvildenamos gyvenimo prasmingumo, meilės, šeimos, draugystės temos.

SAMULIÓNIS Algis Romualdas [g. 1936. XI.24 Klaipėdoje] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1959 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1959—61 Joniškio rj. liaudies švietimo skyriaus ped. kabineto vedėjas ir Joniškio II vid. m-los mokytojas. Nuo 1964 Liet. kalbos ir literatūros in-to moksl. bendradarbis. Parašė studiją „Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas" (1968), paskelbė straipsnių dramaturgijos ir teatro klausimais. Parengė „Balio Sruogos raštų bibliografiją" (1970, rotaprintu).

SAMÙLIS Juozas [1902.III.12 Grabužėnuose (Latvijos TSR, Stučkos rj.) — 1942. I.3 Naro Fominsko rj. (Maskvos sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1917 Rygoje baigė g-jos 6 klases. 1918 apsigyveno Nemunėlio Radviliškyje (Biržų rj.). 1919 dirbo Nemunėlio Radviliškio vls. milicininku. Vėliau tarnavo Raudonojoje Armijoje, dalyvavo mūšiuose su judeničininkais, pilsudskininkais. Patekęs į nelaisvę, iš jos pabėgo. Grįžęs į Lietuvą, 6 mėn. buvo burž. valdžios laikomas konc. stovykloje. Vėliau darbininkas, fotografas. 1935 palaikė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Nemunėlio Radviliškio vls. k-to sekretoriaus pavaduotojas, Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Biržų apskrityje. 1941 pasitraukė į Tarybų Sąjungos gilumą, tarnavo Raudonojoje Armijoje. Žuvo fronte.

SAMŪNIŠKĖS — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 5 km į š. v. nuo Merkinės, 3 km nuo Nemuno. 133 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Pr. m-la (nuo 1919). 1959 buvo 127 gyv.

SAMUÕLIS, Samulevičius, Antanas [1899.VI.3 Puišiuose (Raseinių rj.) — 1942.II.9 Leisine (Šveicarija)] — dailininkas. 1928 baigė Kauno meno m-los

J. Vienožinskio vadovaujamą tapybos studiją. Nuo 1930 dalyvavo Jaunųjų dailininkų, Nepriklausomųjų dailininkų d-jos, Lietuvos Dailininkų s-gos ir kitose dailės parodose. Su kitais 1932 įsteigė „Ars" grupuotę, dalyvavo jos parodose. 1937 dalyvavo liet. dailės parodose Rygoje ir Taline. Paaštrėjus plaučių džiovai, 1939 išvyko gydytis į Šveicariją. 1966 Kaune surengta S. kūrinių paroda.

S. aliejumi nutapė peizažų, portretų, kompozicijų, natiurmortų. Nuoširdūs, emocingi jo kūriniai pasižymi savitu tikrovės ir liaudies dailės tradicijų interpretavimu, ryškiomis, apibendrintomis spalvomis, dekoratyvumu, laisvu potėpiu. Buitinėse kompozicijose „Senelė" (1928), „Skurdas" (1929), „Balionėlių pardavėjas" (1930), „Girtuoklis" („Alkoholikas", 1935) S. vaizdavo socialinius prieštaravimus. Autoportretuose „Autoportretas su patefonu" (1930), „Autoportretas su teptukais" (1936) parodė skurdžią menininko būklę. Satyrinėse kompozicijose „Naujoji Leda", „Poniutė" (1931), „Nukryžiuotasis" („Prikaltasis buržua", 1933), „Vasarotojai" („Pliažas", 1934) smerkė Lietuvos buržuazijos moralę, gyvenimo būdą, simboliškai reiškė maištingas mintis. Peizažuose „Priemiestis" (1931), „Baltoji obelis" (1932), „Sodyba" („Pušys", 1936), „Sodyba pamiškėje" (1936) didelėmis spalvų dėmėmis perteikė dramatišką nuotaiką. Natiurmortuose („Natiurmortas su dievuku", 1931; „Natiurmortas su veidrodžiu", 1932; „Natiurmortas su mediniu arkliuku", 1933; „Natiurmortas su obuo-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 113

Antanas Samuolis. „Natiurmortas su mediniu arkliuku", aliejus, 1933.

liais ir gėlėmis", 1935) pavaizdavo paprastus buities daiktus, liaudies meno kūrinius, meistriškai perteikė jų dekoratyvumą, pasiekė didelio spalvų darnumo ir ritmingumo.

Kiti kūriniai: kompozicijos — „Darbininko šeimos poilsis" (apie 1929), „Kompozicija" (1933), „Moteris su vaiku", „Motina su kūdikiu", „Kambarys" (1934); portretai —„Geltona moteris" (1934), brolio, A. Dimavičiaus portretai (1935), „Dailininkas" (1935), „Ligonis" (1937), autoportretai; peizažai —„Ežeras" (1934), „Ruduo", „Sodyba su rugių lauku" (1935), ir kt.

Leid.: Antanas Samuolis (24 reprodukcijos), V., 1967 [su A. Gudaičio ir A. Sluckaitės str.].

Lit.: **R. Samulevičius,** Dailininkas Antanas Samuolis.—„Pergalė", 1962, Nr. 2; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Antanas Samuolis, [katalogas], K., 1966; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968.

SAMUÕLIS Jonas [1883.III.15 Kaune — 1958.III.26 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo vaikystės dirbo pas buožes, paskui lentpiūvių ir kt. įmonių darbininku. 1904—1910 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1906 už dalyvavimą 1905 rev. įvykiuose 4 mėn. kalintas Kronštate. 1912—17 gyveno Anglijoje, dirbo laikr. „Rankpelnis" spaustuvėje. 1918 pab. grįžo į Kauną, užmezgė ryšius su komunistais. Nuo 1919 su žmona Elžbieta padėjo LKP darbuotojams slėpti kom. lit-rą ir part. dokumentus. 1922—24 LKP CK kurjeris. 1924—39 Kauno kuro b-vės vežikas. Jo bute 1923—40 įv. laiku nelegaliai gyveno LKP nariai E. Šimaitė, K. Požela, J. Šarmaitis, K. Pocius ir kiti. 1939—56 darbininkas, tarnautojas Kaune.

SANATÕRIJOS. 1920—40 Lietuvoje S. daugiausia steigė įv. visuom. org-jos ir d-jos arba pavieniai asmenys. 1921 Karo sanitarijos v-ba įkūrė S. karininkams Birštone (50 vietų) ir Palangoje (200 vietų). Birštono sanatorijoje buvo gydomi ligoniai, sergantys reumatu, inkstų, šlapimo takų ir virškinamojo trakto ligomis; Palangos sanatorijoje — įvairiomis tuberkuliozės formomis (išskyrus plaučių tuberkuliozę). Šios S. veikdavo tik 3 vasaros mėnesius vietos gyventojų butuose. Jose gydėsi (dažnai tik ilsėjosi) kar. pareigūnai. Tais pačiais metais Lietuvos Mokytojų prof. s-gos centro v-ba įsteigė Palangoje kelių vietų sanatoriją mokytojams, 1922 Švietimo m-ja — 12 vietų sanatoriją Birštone. Aukštojoje Panemunėje (dab. Kauno dalis) veikė 3 tuberkuliozinės S. (D-jos kovai su tuberkulioze, įst. 1930, Raudonojo kryžiaus d-jos, įst. 1932, ir viena privati, įst. 1933). Birštone buvo pastatytos 2 S. (1935 ir 1937). Alytuje veikė 2 tuberkuliozinės sanatorijos (Draugijos kovai su tuberkulioze, įst. 1937, ir žydų). Buvo privati sanatorija Kulautuvoje. 2 sanatorijos veikė Varėnoje. Turėjo sanatoriją ir Kauno miesto ligonių kasa (įst. 1939). Palangoje veikė sanatorija žydų vaikams.

1 lent. **Klimatinės ir balneologinės sanatorijos Lietuvoje 1970**

Sanatorijos pavadinimas	Vietovė	Vietų skaičius	Gydomos ligos
„Banga"	Palanga	330	Kraujo apytakos sistemos ir nervų
„Dainava"	Druskininkai	252	Kraujo apytakos sistemos
„Draugystė"	Druskininkai	330	Virškinimo organų ir kraujo apytakos sistemos
„Dzūkija"	Druskininkai	361	Virškinimo organų
„Jūratė"	Palanga	260	Kraujo apytakos sistemos ir nervų
„Pušynas"	Druskininkai	220	Kraujo apytakos sistemos ir judėjimo bei atramos organų
„Saulutė" (vaikų)	Druskininkai	300	Reumatas, paralyžiai, poliomielito pasekmės
„Spalis"	Birštonas	305	Virškinimo organų
„Taika"	Likėnai (Biržų rj.)	200	Judėjimo ir atramos organų
„Tėvynė"	Druskininkai	505	Virškinimo ir judėjimo bei atramos organų
„Tulpė"	Birštonas	300	Virškinimo ir judėjimo bei atramos organų
„Vilnius"	Druskininkai	320	Virškinimo organų ir kraujo apytakos sistemos
„Žibutė" (vaikų)	Kačerginė (Kauno rj.)	150	Reumatas, plaučių
„Žuvėdra"	Palanga	256	Kraujo apytakos sistemos ir nervų

1940, atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, privačios S. buvo suvalstybintos, išplėstos. Po D. Tėvynės karo buvo steigiamos naujos S., rekonstruojami senieji S. pastatai, pastatyta daug modernių S. miegamųjų korpusų, valgyklų, klubų. Visos S. pradėjo veikti ištisus metus. Mažos S. buvo sujungtos į didesnes, specializuotos. Nuo 1960 kurortuose veikiančios suaugusiųjų S. priklauso Lietuvos Respublikinei profs-gų kurortų valdymo tarybai, tuberkuliozės ir vaikų S.— Sveikatos apsaugos m-jai.

1970 Lietuvoje buvo 14 klimatinių bei balneologinių S. (1 lent.) su 4089 vietomis ir 14 tuberkuliozės S. (2 lent.) su 2630 vietų. Klimatinėse ir balneologinėse S. (Birštone, Druskininkuose, Likėnuose ir Palangoje) daugiausia naudojamos gamtinės gydymo priemonės (miner. vandenys, gydomasis purvas, jūros maudyklės ir kt.), t. p. gydomoji fiz. kultūra, fizioterapija, dietinis maitinimas. Šiose S. ligoniai dažniausiai gydomi 26 dienas (vaikų S.— 2—3 mėn.). Kelialapius į jas skiria profsąjungų org-jos, remdamosi gydytojų išvadomis dėl sanatorinio gydymo būtinumo ir pobūdžio. Didelė dalis ligonių kelialapius gauna nemokamai arba už 30% kainos.

Tuberkuliozės S. įkurtos vasarvietėse, pušynuose ir kitose klimatoterapijai tinkamose vietose. Ligoniai jose gydomi nemokamai iki klinikinio pasveikimo. Į tuberkuliozės S. ligonius siunčia tuberkuliozės dispanseriai, į vaikų S.— vaikų poliklinikos ir vaikų konsultacijos. Vaikų sanatorijose veikia m-los, kuriose dėstomas vid. mokslo kursas.

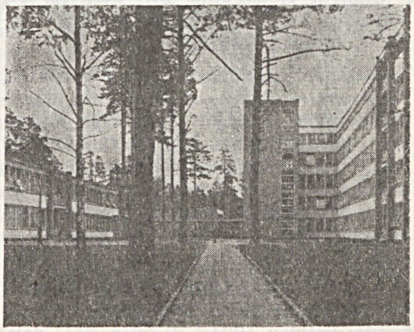

Vaikų **sanatorija** „Pušelė" Valkininkuose (Varėnos rj.)

S. aprūpintos šiuolaikine diagnozavimo ir gydymo aparatūra, jose veikia funkcinės diagnostikos, fizioterapijos,

2 lent. **Tuberkuliozės sanatorijos Lietuvoje 1970**

Sanatorijos pavadinimas	Vietovė	Vietų skaičius	Gydomos tuberkuliozės formos
Domaševičiaus	Kaunas (Aukštoji Panemunė)	115	Plaučių ir kaulų
„Eglutė" (vaikų)	Šilutė	100	Plaučių
Kauno (vaikų)	Kaunas (Aukštoji Panemunė)	200	Kaulų, sąnarių ir plaučių
„Smiltelė" (vaikų)	Klaipėda (Giruliai)	100	Plaučių
„Kregždutė" (vaikų)	Kulautuva (Kauno rj.)	100	Plaučių
Kulautuvos	Kulautuva (Kauno rj.)	470	Ekstrapulmoninė
Pagryžuvio	Pagryžuvis (Kelmės rj.)	100	Plaučių
„Pušelė" (vaikų)	Valkininkai (Varėnos rj.)	424	Plaučių
Raudonojo kryžiaus	Kaunas (Aukštoji Panemunė)	275	Plaučių
Rokiškėlių	Rokiškėliai (Rokiškio rj.)	50	Kaulų ir sąnarių
Romainių	Romainiai (Kauno rj.)	150	Kaulų
„Vilnelė" (vaikų)	Vilnius	350	Plaučių
Vilniaus	Vyžulionys (Vilniaus rj.)	100	Kaulų ir sąnarių

stomatologijos, rentgeno ir kt. kabinetai, klinikinės ir biocheminės laboratorijos, dirba kvalifikuoti med. darbuotojai. Vien kurortų sanatorijose dirba apie 150 gydytojų ir 350 vid. med. personalo darbuotojų. Kasmet Lietuvos sanatorijose gydosi apie 100 000 ligonių.

„SĄNDARA", Amerikos lietuvių tautinė sandara (iki 1915 Tautinė lietuvių pirmeivių partija),— buržuazinė politinė JAV lietuvių organizacija. Įkurta 1914 Filadelfijoje. Svarbiausi „S." veikėjai buvo J. Šliūpas, J. Širvydas, V. Račkauskas, M. Damijonaitis, A. Rimka, Karuža ir kiti. I pasaul. karo metais „S." leido 3 laikraščius: „Vienybę lietuvninkų", „Lietuvą" ir „Ateitį". Po I pasaul. karo „S." turėjo apie 100 kuopų įv. miestuose. Netrukus „Sandaroje" išryškėjo dvi srovės: tautininkų nacionalistų, artimų Lietuvos tautininkams fašistams, ir tautininkų liberalų, vėliau suartėjusių su Lietuvos valstiečiais liaudininkais. Trečiame d-metyje „S." ėmė nykti, ir ilgainiui teliko apie 10 jos kuopų. Prie to nykimo ypač prisidėjo tautininkų nacionalistų pasitraukimas iš „S." po 1926 faš. perversmo Lietuvoje ir 1929 ekonominė krizė.

„SĄNDARA"— JAV lietuvių savaitraštis, einantis nuo 1918. Iki 1928 ėjo Bostone. Iš pradžių laikėsi liberalinės krypties. Redagavo J. Baniulis, J. Trimas, J. Šlekys, J. Pronskus. 1929 perkeltas į Čikagą. Redaguoja M. Vaidyla. Po II pasaul. karo „S." atstovauja reakc. jėgoms, šmeižia Tarybų Lietuvą.

SĄNDLERIS Lazaris Jankelis [1896.VI.11 Telšiuose — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1928 Klaipėdoje suimtas ir nuteistas 6 metus kalėti. 1935 paleistas iš Ukmergės kalėjimo, toliau dirbo rev. darbą. 1940—41 dirbo Kaune, siuvimo artelėje. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje.

„SĄNDORA" — Rytų Prūsijos lietuvių evangelikų labdaros ir kultūros organizacija, veikusi 1904—39 (nuo 1923 daugiausia Klaipėdos krašte). Iš pradžių „S." centras buvo Tilžėje, vėliau — Klaipėdoje. „S." steigė ir laikė senelių ir našlaičių prieglaudas, vaikų darželius, med. seserų kursus, šelpė neturtingus moksleivius, organizavo bažnytinius chorus, orkestrus. Laugaliuose (prie Gargždų) turėjo savo ūkį, Klaipėdoje — namus, kuriuose buvo „S." v-ba. 1904—38 leido laikr. „Pagalba" (red. V. Gaigalaitis); be to, išleido 16 religinių knygelių. „S." likvidavo hitlerininkai, užėmę Klaipėdos kraštą.

SANDRAVĀ — upė Raseinių rj., Luknės deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 45 km^2. Prasideda Vilkiškių apylinkėse, 6 km į r. nuo Šiluvos. Vingiuodama teka p. kryptimi. Įteka į Luknę 12 km nuo jos žiočių, netoli Pasandravio, prie Raseinių—Baisogalos kelio. Turi vieną kair intaką.

SANGRŪDĀ — kaimas Kapsuko rj., 10 km į p. nuo Kalvarijos, 4 km nuo Lenkijos sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 216 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Parduotuvė, ryšių skyrius, vaistinė, vid. m-la (nuo 1940 pr. m-la, 1945—49 prog-ja, 1949—52 septynmetė m-la), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1948). S. minima 1744 Vilniaus vyskupystės aprašyme. XIX a. buvo S. palivarkas (priklausęs Mockavos dvarui). Kaimas susikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus S. dvaro žemę. 1959 kaime buvo 171 gyv.

SANITĀRIJA [lot. *sanitas* — sveikata]— visuma praktinių priemonių *higienos* reikalavimams įgyvendinti.

Lietuvoje S. žymesniu mastu pradėta rūpintis XV—XVI a. Tai daryti vertė paplitusios užkrečiamosios ligos, dažnos epidemijos. Kilus epidemijų grėsmei, būdavo uždaromi miestų vartai, o jų raktai perduodami magistratui, skelbiami valst. potvarkiai, draudžiantys įvažiuoti į epidemijų apimtus miestus, rengti juose turgus ir kitokius susibūrimus (pvz., 1543—46 ir 1571 dėl epidemijų buvo paleisti seimai, 1588—89 neveikė vyriausiasis tribunolas, 1667 — Vilniaus un-tas). Prie miestų san. būklės gerinimo prisidėjo gatvių grindimas ir valymas, šulinių, kanalizacijos griovių kasimas, pirčių statymas. XVI a. Lietuvos miestuose pirtis turėjo magistratai, vienuolynai ir privatūs asmenys; jose buvo ne tik prausiamasi, bet ir gydoma. Pirtys minimos ir to meto dvarų inventoriuose. Vanduo gėrimui buvo imamas iš šulinių ir šaltinių, vežamas kubiluose iš upių. Vilniuje XVI a. vid. įrengtas vandentiekis. Keletą kartų per metus (paprastai prieš didžiąsias šventes) iš gatvių būdavo išvalomos ir išvežamos už miesto šiukšlės ir kitos gyventojų pilamos atmatos; Vilniaus magistratas tam reikalui turėjo kelis vežimus. XIX a. miestų valdžia pradėjo leisti gyventojams privalomas S. taisykles (1874 Vilniuje, 1883 Kaune), suorganizavo S. komisijas. Tačiau san. būkle nuosekliai buvo rūpinamasi dažniausiai tik gresiant epidemijoms. Sanitarinė gatvių ir kiemų priežiūra buvo palikta policijos pareigūnams. 1890, Vilniaus S. komisijos duomenimis, iš 2060 patikrintų namų tik 80 turėjo valomas išviečių duobes; iš 1043 šulinių daugelis buvo įrengta šalia išvalomųjų duobių, teršusių geriamą vandenį; 798 namai visai neturėjo šulinių; 305 namų gyventojai visus nešvarumus pildavo į upę.

S. srityje pasidarbavo *Vilniaus medicinos draugija* (įk. 1805). D-jos nariai teikdavo san. nurodymus ir patarimus adm. įstaigoms, org-joms ir atskiriems asmenims. D-ja parengė ir išleido nurodymus, kaip išvengti dizenterijos (1812, 1831, 1845), choleros (1848, 1860, 1906), krupo (1893) ir kt. ligų. D-jos iniciatyva 1887 Vilniuje įkurta Chemijos-bakteriologijos laboratorija, 1897 — Pastero stotis.

1919 Tarybų Lietuvos Sveikatos apsaugos liaudies komisariate veikė S. ir socialinės medicinos skyrius. Jo darbuotojai organizavo kovą su epidemijomis (ypač vidurių ir dėmėtosios šiltinės), steigė izoliatorius, priešepideminius skyrius med. įstaigose, suorganizavo kilnojamąsias brigadas pirtims, šuliniams įrengti.

1920—40 Lietuvoje S. ir epidemiologijos klausimais Sveikatos apsaugos departamente buvo pavesta rūpintis vienam referentui. Apskrityse S. daugiausia buvo rūpinamasi tik vad. švaros savaičių metu arba kilus epidemijų pavojui. 1937 Lietuvoje veikė 20 med. laboratorijų (14 Kaune, 3 Šiauliuose, 2 Panevėžyje ir 1 Ukmergėje), kuriose 1937 padaryta 14 070 cheminių ir bakteriologinių analizių. Mažai buvo daroma analizių maisto kokybei nustatyti (pvz., 1936—37 atlikta jų tik 570). Centralizuotas *vandentiekis* veikė Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Ukmergėje, Druskininkuose, *kanalizacija* — Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Ukmergėje. S. reikalavimus dažniausiai propaguodavo labdaringos d-jos (1928—40 išleista 49 brošiūros ir lapeliai; jie buvo leidžiami ne didesniu kaip 1000 egz. tiražu).

Atkūrus 1940 Lietuvoje Tarybų valdžią, Sveikatos apsaugos liaudies komisariate buvo įsteigta S. inspekcija, kuriai pavesta rūpintis valst. san. priežiūra ir priešepideminių priemonių organizavimu. Buvo įkurtos pirmosios *sanitarijos ir epidemiologijos stotys*. Kaune įsteigti San. švietimo namai, pradėtas leisti žrn. „Liaudies sveikata".

Po D. Tėvynės karo sugadintas vandentiekio ir kanalizacijos tinklas, didelė gyventojų migracija, antisanitarinė miestų ir kaimų gyvenviečių būklė, dažnos infekcinės ligos kėlė realų epidemijų pavojų. Reikėjo skubiai organizuoti sanitarines ir priešepidemines įstaigas. Jau 1945 buvo atkurtas S. ir higienos in-tas (vėliau perorganizuotas į *Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos institutą*). Tais metais Lietuvoje dirbo 50 gydytojų epidemiologų ir S. gydytojų, 7 bakteriologai. 1946 suorganizuoti Respublikiniai san. švietimo namai, vėl pradėjo veikti sanitarijos ir epidemiologijos stotys, dezinfekcijos skyriai. S. įstaigų ir specialistų greitai daugėjo. Nuo 1962 Vilniaus un-te pradėta rengti S. ir higienos gydytojus. 1965 įkurtos 4 toksikologijos laboratorijos, tiriančios maisto produktus ir naujas sintetines medžiagas, 13 pram. laboratorijų, kuriose nagrinėjamos darbo sąlygos pramonės įmonėse (apšvietimas, ventiliacija ir kt.). 1969 pr. Lietuvoje veikė 13 sanitarijos ir epidemiologijos stočių, 43 centrinių rajoninių ligoninių sanitarijos ir epidemiologijos skyriai, 1 dezinfekcijos stotis ir 51 profilaktinės dezinfekcijos skyrius. S. įstaigose dirbo apie 450 gydytojų. Visuose resp. pavaldumo miestuose ir rajonų centruose veikia sanitarijos-chemijos ir bakteriologijos laboratorijos. 1968 jose buvo padaryta apie 2 mln. įv. analizių (1 176 000 bakteriologinių, 14 000 maisto, 10 000 atmosferos oro, 15 000 pram. įmonių oro užteršimo, ventiliacijos efektyvumo ir kt.).

Taryb. metais valst. mastu keliama gyventojų san. kultūra. Be Respublikinių, veikia dar Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų san. švietimo namai. 1969 Lietuvoje dirbo apie 70 san. švietimo specialistų (20 gydytojų ir 50 instruktorių). Nuo 1960 resp. pavaldumo miestuose ir rajonų centrucse veikia liaudies sveikatos un-tai (1969 juose buvo apie 22 000 klausytojų), kuriuose nagrinėjami ir S. klausimai. Rengiami kursai visuomeniniams san. inspektoriams; 1968 tuos kursus baigė 8600 žmonės (iš jų 5750 kaime). Vid. m-lose rengiamos įv. viktorinos ir olimpiados higienos ir S. klausimais. Respublikiniai san. švietimo namai 1968 išleido 187 pavadinimų san. švietimo leidinius bendru 1,5 mln. egz. tiražu.

Lit.: **A. Savulionis,** Mūsų laimėjimai, gerinant respublikos sanitarinę būklę ir mažinant infekcinį gyventojų sergamumą. — „Sveikatos apsauga", 1965, Nr. 7; **А. Вилейшис, В. Сюдикас,** Из истории санитарного состояния города Каунас.— Материалы VI конференции по истории науки в Прибалтике, Вильнюс, 1965; **В. Мицельмахерис,** Очерки по истории медицины в Литве, Л., 1967.

SANITĀRIJOS IR̃ EPIDEMIOLÒGIJOS STÕTYS — sveikatos apsaugos įstaigos, prižiūrinčios ir tyrinėjančios tam tikros teritorijos gyventojų ir gyvenviečių sanitarinę būklę, kovojančios su infekcinėmis, parazitinėmis, profesinėmis ir kitomis ligomis.

Pirmosios S. ir e. s. buvo įsteigtos 1940, atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką. Vok. faš. okupacija jų kūrimą ir pradėtą darbą nutraukė. 1946 Lietuvoje veikė 24, 1949 — 37, 1954 — 104 sanitarijos ir epidemiologijos stotys. 1957 rajonų S. ir e. s. prijungtos prie tų rajonų centr. ligoninių ir paverstos ligoninių sanitarijos ir epidemiologijos skyriais. 1969 pr. Lietuvoje veikė 13 S. ir e. s. (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Druskininkų, Palangos, Panevėžio rajono, Klaipėdos uosto, 4 geležinkelio ruožo), 43 sanitarijos ir epidemiologijos skyriai rajonų centr. ligoninėse bei Civ. aviacijos sanitarijos ir epidemiologijos skyrius Vilniuje. 1969 pab.— 1970 pr. rajonų centr. ligoninių sanitarijos ir epidemiologijos skyriai pertvarkyti į rajonų S. ir e. s. Visoms S. ir e. s. vadovauja Respublikinė sanitarijos ir epidemiologijos stotis Vilniuje; prie jos 1954 prijungta Respublikinė priešmaliarinė, 1955 — Respublikinė priešbruceliozinė stotis. S. ir e. s. turi sanitarinius priešepideminius ir dezinfekcinius skyrius, sanitarines-bakteriologines laboratorijas. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio rajono sanitarijos ir epidemiologijos stotyse dar yra parazitologiniai ir antirabiniai skyriai, Vilniaus ir Klaipėdos uosto stotyse — sanitariniai karantininiai punktai. 1969 visose S. ir e. s. bei sanitarijos ir epidemiologijos skyriuose dirbo 273 įv. specialybių gydytojai.

SANITĀRINĖS TÈCHNIKOS DIRBINIAĨ. Pirmieji S. t. d.— ketinės durelės krosnims, viryklų dangčiai, orkaitės, vėdinimo kanalų grotelės — Lietuvoje pradėta gaminti 1910 Kaune, M. Šuvalo f-ke „Mars". Ta pati įmonė, 1920 perimta „Nemuno" akc. b-vės ir pavadinta „Nerimi" (ž. „*Neris*" *1*), nuo 1933 pradėjo lieti sekcinius centr. šildymo katilus (iki 52 m² šildomojo paviršiaus), radiatorius (500 ir 1000 mm) ir ketinius vamzdžius vidaus kanalizacijai; 1939 joje pagaminta 240 katilų, 10 000 m² šildomojo paviršiaus radiatorių ir kt. Ketinius dangčius vandentiekio ir kanalizacijos šuliniams, vandens kolonėles, hidrantus 1930—40 liejo Kauno siaurųjų geležinkelių dirbtuvės. Daug S. t. d. buržuazijos valdymo metais buvo importuojama. Po II pasaul. karo S. t. d. gamyba Lietuvoje labai padidėjo. 1946—1963 dujų vamzdžius gamino Kauno g-la „Vamzdis" (1950 pagaminta 1000 t, 1962 — 1370). Katilus ir radiatorius iki 1966 gamino „Neries" ir Greifenbergerio mašinų g-los (1966 — 66 000 m² šildomojo paviršiaus katilų, 50 000 m² radiatorių); nuo 1967 radiatorius gamina Kėdainių metalo konstrukcijų g-la (1969 pagaminta 61 000 m²). Centr. šildymo katilus nuo 1960 gamina Kauno *Greifenbergerio mašinų gamykla* (1969 pagaminta 85 500 m²; produkcijos vertė 3,8 mln. rb); per 90% jos gaminių realizuojama kitose taryb. respublikose, apie 5% siunčiama į užsienį (1969 — į Vengriją). Nuo 1950 S. t. d. gamina Lentvario san. technikos gaminių g-la „*Kaitra*"; iš pradžių joje buvo gaminami ketiniai kanalizacijos vamzdžiai, nuo 1954 — vonios (1960 — 159 000, 1969 — 214 000), dušų padėklai (1960 — 1800, 1969 — 11 200), plautuvės, kriauklės, unitazai, trapai. Smulkius S. t. d. gamina 1957 Vilniuje įkurtas „Santechmontažo" trestas. 1968 Kaune įkurta eksperimentinė mechaninė g-la „Statybininkas", kurios vienas cechas (buv. santechninių detalių g-la) gamina ortakius, komplektuoja radiatorines šildymo sistemas, vandentiekio ir kanalizacijos vamzdynus ir įrengimus. Santechnikos darbų tresto (įk. 1953) įmonės t. p. gamina S. t. d. 1969 eksportuota (daugiausia į Vengriją) centr. šildymo katilų. Į Lietuvą sanitarinės technikos dirbinių įvežama iš kitų taryb. respublikų ir užsienio.

SÁNKELIŲ PẼLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 4 km į p. nuo Bezdonių, į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio, Rokantiškių miške. Plotas 150 ha. Pelkė sausuminės kilmės. Didesniąją dalį užima žemapelkė, mažesniąją — aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 1,8 m, vid. 1,18 m. Durpės žemapelkinės ir aukštapelkinės. Vid. susiskaidymas 40%, vid. peleningumas 10%. Dugne smėlis, priesmėlis.

SANSKRÌTAS [skr. *saṃskṛtam* — sukurta] — senovės indų literatūrinė kalba, priklausanti indoeuropiečių kalbų šeimai. Skiriamas **vediškasis S.** (XXV—VI a. pr. m. e.), **epinis S.** (didžiosios poemos „Mahabharatas" ir „Ramajanas"— VI a. pr. m. e.— IV a.) ir **klasikinis S.,** kuriam pagrindą padėjo Paninio gramatika (V a. pr. m. e.). Sanskritui, kaip ir dabartinei hindi kalbai bei kai kurioms kitoms Indijos kalboms, vartojamas **devanagari** raštas.

Nuo pat XIX a. pr., atsiradus lyginamajai kalbotyrai, S. buvo lyginamas su liet. kalba. Buvo rasta daug bendrybių šių dviejų kalbų fonetikoje, morfologijoje ir leksikoje. 1830 P. Bolenas išleido vok. kalba darbą „Lietuvių kalbcs palyginimas su sanskritu". Sanskrite ir liet. kalboje yra fonologinę reikšmę turinčių ilgų ir trumpų balsių. S. turi afrikatas „č" ir „dž" (lotyniškai transliteruojama c ir *j*), kietą ir minkštą „š", o tai skiria jį, pvz., nuo lot. ir gr. kalbų ir artina prie liet. kalbos.

Daugumos S. vardažodžių vienaskaitos nominatyvas, kaip ir liet. kalboje, baigiasi „-as", „-is", „-us". S. turi 8 linksnius, kurie forma ir vartosena dažnai sutampa su liet. kalbos linksniais. Daugumos daiktavardžių kamienų S. genityvas ir abliatyvas turi vieną formą, kuri atitinka liet. kilmininko formą, pvz., skr. genityvas ir abliatyvas „mates" (iš *„mnteis") ir liet. „minties", skr. „sūnos" (iš *„sūnaus") ir liet. „sūnaus". Skr. nominatyvas „śvâ", genityvas „śunas" atitinka liet. „šuo", „šuns" (iš „šunes").

Daugelis S. priesagų, pvz., „-tā̆", „-ti", „-nā̆", „-nu", „-mā̆", „-rā̆" ir kt. sutampa su atitinkamomis liet. priesagomis. Skr. „asmi", „asi", „asti" sutampa su liet. „esmi", „esi", „esti". Skr. „dadāmi" ir „dadhāmi" atitinka liet. „duodu", „dedu". Būsimojo laiko daryba sanskrite, kaip ir liet. kalboje, yra sigmatinė, pvz., skr. „dāsyāmi" ir liet. „duosiu".

S. ir liet. kalba turi labai daug panašiai skambančių žodžių, pvz., „aśru"— ašara, „avis"— avis, „aśvā"— ašva (kumelė), „kūrmas" (vėžlys) — kurmis, „gandhas" (kvapas) — gandas, „devas"— dievas, „navyas"— naujas, „patis" (vyras) — pats, „pādas" (koja) — pėda, padas, „madhu"— medus, „miśras"— mišras, „yavas" (miežis) — javai, „vr̥kas"— vilkas, „vīras" (didvyris) — vyras, „vāyus" — vėjas, „viśpatis" — viešpats, „rathas" (vežimas) — ratai, „lokas" (erdvė, pasaulis) — laukas, „svapnas"— sapnas, „sanas"— senas, „sūnus"— sūnus, „sravati"— srovena, „śākhā"— šaka, „śvaśuras"— šešuras, ir kiti. S. turi didelę reikšmę liet. kalbos ist. gramatikos ir žodžių etimologijos studijoms.

Kauno un-te S. dėstė K. Būga, A. Senas, P. Brenderis ir R. Mironas, Vilniaus un-te dėsto J. Dumčius, R. Mironas. Mokymui daugiausia vartotas vokiečių sanskritologo A. Štenclerio vadovėlis.

Lit.: **R. Mironas,** Sanskrito ir lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo bendrybės.—„VVU mokslo darbai", t. 18, V., 1958; **R. Mironas,** Sanskrito ir lietuvių kalbos lyginamosios-istorinės fonetikos pagrindiniai bruožai.—„Kalbotyra", t. 19, V., 1968.

SÁNTAIKA — kaimas Alytaus rj., 10 km į r. nuo Simno, prie Kapsuko—Alytaus plento ir Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 75 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956),

vid. m-la (1937—51 pradinė, 1951—61 septynmetė, 1961—66 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1956). 1959 buvo 49 gyv.

SANTAKĀ — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 4 km į r. nuo Kalvarijos. 320 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Šešupė, r. pakraščiu — jos intakas Kirsna. XVIII amžiuje S. buvo bajoriškasis kaimas. 1827 buvo 23 namai, 196 gyv. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 4 žmones. 1959 buvo 303 gyv.

SANTAKAĨ — kaimas Šakių rj., Sintautų apyl., 10 km į p. v. nuo Šakių, prie plento į Kudirkos Naumiestį. 72 gyv. (1970). Per S. teka Penta (Šešupės intakas). Kaimas įsikūrė XVIII a. pradžioje. Santakuose 1876 gimė, praleido vaikystę ir 1901 mirė poetas P. Vaičaitis. 1959 kaime buvo 65 gyv.

SÀNTAKOS MĨŠKAS — 1. Miškas Vilniaus rj., 6 km į š. r. nuo Nemenčinės, Neries kair. krante, priešais Žeimenos žiotis. Priklauso Nemenčinės miškų ūkio Santakos girininkijai. Plotas 1134 ha. *Nemenčinės miškų* masyvo dalis. Per mišką eina Vilniaus—Daugpilio geležinkelis.

2. Miškas Jonavos rj., 6 km į š. r. nuo Jonavos, tarp Šventosios ir Neries, prie jų santakos. Priklauso Jonavos miškų ūkio Santakos girininkijai. Plotas 580 ha; medynų 546 ha, iš jų 146 ha kultūrinės kilmės. Sudaro vieną masyvą su Upninkų mišku. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, susiformavę ant aliuvinių smėlių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. 73% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių) yra 91%, eglynų 8%, beržynų 1%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 60%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 138 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, Šventojoje — ūdrų. Miškas įeina į Šventosios ir Neries apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 780 ktm.

„SÀNTARA", Demokratinė tautos laisvės santara, — liberalinės buržuazijos partija. Įkurta 1917.III Rusijoje. Steigėjai J. Baltrušaitis, P. Leonas, R. Skipitis, P. Šalčius, S. Šilingas ir kiti. 1917—1920 leido laikr. „Santara" (Petrograde, Maskvoje, Kaune). Pirmasis Centro v-bos pirmininkas buvo P. Leonas. Santarininkai aktyviai dalyvavo Rusijos lietuvių seime Petrograde (1917), rėmė Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos idėją. „S." veikėjai užėmė aukštus postus burž. valdžios aparate (pvz., P. Leonas 1918—19 buvo teisingumo, vėliau vidaus reikalų ministras, parengė kai kuriuos įstatymus; J. Alekna, S. Šilingas buvo Valstybės tarybos nariai). 1925 „S." persiorganizavo į Ūkininkų partiją.

„SÀNTARA" — liberalinis laikraštis, ėjęs 1917—18 Petrograde, Maskvoje ir 1919—20 Kaune. Leido „Santaros" partijos centro k-tas. Redagavo R. Skipitis, S. Naginskas, T. Petkevičius, V. Sidzikauskas, P. Šalčius, M. Šalčius.

SÀNTRUMPOS — sutrumpintai (praleidžiant kai kurias raides) užrašyti žodžiai arba žodžių junginiai. Liet. kalboje vartojamos **žodžių S.**, kurias sudaro arba vien pirmoji žodžio raidė (pavyzdžiui, N.— Naujasis, m.— metai, t — tona), arba pirmoji raidė ir dar kai kurios raidės, dažniausiai priebalsės (pavyzdžiui, raj.— rajonas, kt.— kiti, dr.— daktaras, g-vė — gatvė, ha — hektaras). Žodžių S. ypač daug vartojama žodynuose ir enciklopedijose, kiek mažiau — mokslinėje ir publicistinėje lit-roje. Šios S. neturi įtakos tarimui: jomis pakeisti žodžiai skaitomi kaip nesutrumpinti. **Žodžių junginių S.**, vartojamos liet. kalboje, būna sutaptinės, raidinės, skiemeninės ir mišriosios. **Sutaptinę S.** sudaro paprasta žodžių S. suma (pavyzdžiui, t. t. — taip toliau, chem. m. kand.— chemijos mokslų kandidatas). **Raidinę**, arba **inicialinę, S.** sudaro pirmosios trumpinamųjų žodžių raidės, paprastai didžiosios, parašytos greta (pavyzdžiui, TSRS — Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga, JAV — Jungtinės Amerikos Valstijos, MTS — mašinų-traktorių stotis, VISI — Vilniaus Inžinerinis statybos institutas). Raidinėmis S. dažniausiai pakeičiami sudėtiniai tikriniai pavadinimai. Jos skaitomos arba paraidžiui (VISI — visi), arba tariant raidžių pavadinimus (TSRS — tėeseres, JAV — jotavė), kartais prisegant dar galūnę (MTS — emtėesas); pastaruoju atveju jos ir linksniuojamos (bet tik skaitant, ne rašant). **Skiemeninių S.** pavadinimas yra sąlyginis: tokią S. sudaro kiekvieno trumpinamojo žodžio kelios pirmosios raidės (nebūtinai skiemuo), sujungtos į vieną žodį, kuris kartais gauna dar ir galūnę ir tada yra linksniuojamas (pavyzdžiui, rajkomas — rajono komitetas, „Elfa" — elektrotechnikos fabrikas, GerMaPo — Gerdvilis, Malėla ir Podliaskis). **Mišriosios S.** sudaromos, pirmąjį pavadinimo žodį (arba pirmuosius žodžius) trumpinant kaip skiemeninės santrumpos atveju, o paskutinį paliekant nesutrumpintą (pavyzdžiui, kolūkis — kolektyvinis ūkis, soclenktynės — socialistinės lenktynės, rajkoopsąjunga — rajono kooperatyvų sąjunga). Mišriosios S. labai artimos sudurtiniams žodžiams — nuo jų skiriasi tik daryba.

Nemaža dalis liet. kalboje vartojamų S. yra tarptautinės (pavyzdžiui, t, ha), verstos (pvz., pramprekyba iš rus. пром-торг) ar tiesiog pasiskolintos iš kt. kalbų, daugiausia iš rusų k. (pvz., rajkomas, TASS, ZIL).

Daug liet. kalboje vartojamų S. yra „Rusiškų ir lietuviškų santrumpų žodyne" (1960; liet. dalį parengė V. Petrauskas ir V. Vanagas).

SÀNTUOKOS IR̃ ŠEIMÕS KÕDEKSAS — įstatymų leidybos aktas, kuriame sistemingai išdėstytos teisės normos, reguliuojančios santuokos ir šeimos santykius.

Iki 1940 Lietuvoje santuokos ir šeimos santykius reguliavo atitinkamais laikotarpiais galiojusios *civilinės teisės* ir bažnyčios teisės normos (ž. *Civilinis kodeksas, Šeima*).

1940 Tarybų Lietuvoje laikinai buvo įvestas 1926 **RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas** (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais). Šis kodeksas nustatė visišką vyro ir žmonos lygiateisiškumą asmeniniuose ir turtiniuose santuokos santykiuose, suteikė ištuokos laisvę, įvedė privalomą civ. būklės aktų (gimimo, mirties, santuokos, ištuokos ir kt.) registravimą valstybiniuose civ. metrikacijos organuose, garantavo vaikų interesų apsaugą. Lietuvos TSR aukščiausieji valdžios organai, atsižvelgdami į kintančias gyvenimo sąlygas, kai kuriuos šio kodekso straipsnius keitė.

1969.VII.26 Lietuvos TSR AT priėmė **Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodeksą,** kuris įsigaliojo 1970.I.1. Jį sudaro preambulė ir 6 skyriai, suskirstyti dar į 25 skirsnius, o šie — į 215 straipsnių.

Preambulėje apibūdinami pagrindiniai taryb. santuokos ir šeimos požymiai komunizmo kūrimo laikotarpiu. Pirmajame skyriuje nurodomi kodekso uždaviniai, apibrėžiami jo reguliuojami santykiai ir to reguliavimo principai. Antrajame skyriuje nusakoma santuokos sudarymo sąlygos ir tvarka, asmeninės ir turtinės sutuoktinių teisės ir pareigos, nustatoma, kada santuoka pasibaigia ir kada ji pripažįstama negaliojančia. Trečiajame skyriuje reguliuojami asmeniniai bei turtiniai tėvų ir vaikų savitarpio santykiai, alimentinės kitų šeimos narių pareigos, alimentų mokėjimo tvarka ir įvaikinimo santykiai. Ketvirtajame skyriuje aptariami globos ir rūpybos santykiai. Penktasis skyrius skirtas civ. metrikacijai reguliuoti. Šeštajame skyriuje aptariama, kaip tarybiniai santuokos ir šeimos įstatymai taikomi užsieniečiams ir asmenims be pilietybės, nustatoma, kaip Lietuvoje taikomi užsienio valstybių įstatymai, tarpt. sutartys ir susitarimai.

Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodeksas yra soc. valstybės, įžengusios į komunizmo kūrimo laikotarpį, kodeksas. Juo siekiama toliau stiprinti taryb. šeimą, pagrįstą kom. moralės principais, visokeriopai saugoti motinos ir vaiko interesus, galutinai pašalinti iš šeimos santykių žalingas praeities atgyvenas, stiprinti šeimos narių atsakomybės šeimai jausmą. Kodeksas nustato, kad nuo pareiškimo santuokai įregistruoti padavimo iki jos įregistravimo turi praeiti 1 mėnuo. Palikdamas teisminę ištuokos tvarką, jis leidžia išsituokti ir tiesiog civ. metrikacijos įstaigoje, pvz., kai išsituokti sutinka abu sutuoktiniai, neturintys nepilnamečių vaikų, ir kitais iš esmės neginčijamais atvejais. Kodeksas išplečia nesantuokinių vaikų teisių apsaugą, jų teises sulygina su santuokoje gimusių vaikų teisėmis, nuodugniai aptaria šeimos narių savitarpio alimentavimo, alimentų mokėjimo, įvaikinimo, globos ir rūpybos klausimus.

„SÀNTŪRA" — klerikalinis blaivininkų žurnalas, ėjęs 1926—27 Kaune. Redagavo A. Gylys. Išėjo 4 nr.

SÀNTVARAS Stasys [g. 1902.V.27 Rūstekoniuose (Jurbarko rj.)] — rašytojas,

dainininkas (tenoras). 1922—23 dirbo Eltoje. 1923—25 Tautos teatro ir „Vilkolakio" teatro administratorius. Lankė A. Sutkaus vaidybos studiją. 1926—27 Klaipėdos konservatorijoje ir 1927—32 Milane studijavo dainavimą. 1932—34 Valstybės teatro operos solistas. Nuo 1921 period. spaudoje skelbė eilėraščius, teatro spektaklių recenzijas (St. Vydragos slapyvardžiu). Išleido simbolistinės poezijos rinkinius „Saulėtekio maldos" (1924), „Pakalnių debesys" (1936), „Giesmės apie saulę ir sielą" (1939), alegorines dramas „Saulytė" (1923), „Minių mylimoji" (d. 1, 1926), buitines pjeses „Žvejai" (past. 1926 Kauno Valstybės teatre, išl. 1942), „Kaimynai" (past. 1943 Kauno Valstybės teatre, išl. 1944), parašė libretų (S. Šimkaus operai „Pagirėnai", J. Pakalnio baletui „Sužadėtinė"). Išvertė daugelio Valstybės teatre statomų operų libretus. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1949 gyvena JAV, Bostone. Išleido eil. rinkinius „Laivai palaužtom burėm" (1946), „Atidari langai" (1959), „Aukos taurė" (1962), kuriuose vyrauja liūdesio, sielvarto, religinių apmąstymų motyvai. Parašė libretą J. Gaidelio operai „Dana" (1969).

SANŽILĖS KANĀLAS — kanalas, jungiantis Nevėžį ir Lėvenį. Su Lėveniu jis jungiasi ties Bernatoniais (8 km į š. v. nuo Panevėžio), su Nevėžiu — ties Berčiūnais (8 km į v. nuo Panevėžio). Ilgis 8 km. Įrengtas 1930: Sanžilės (Nevėžio intako) vaga sureguliuota ir kanalu (8 m pločio, 2 m gylio) sujungta su Lėveniu, kad Lėvens vandens perteklius per potvynius nutekėtų į Nevėžį. Kanalo pralaidumas buvo 30—40 m^3/s. Ilgainiui kanalas užako (ypač prie Lėvens); jo vid. metinis debitas tesiekia 2 m^3/s. Į S. k. įteka Lokupė (iš dešinės) ir Siesrautas (iš kairės).

SAPAGÕVAS Jonas [g. 1935.VIII.29 Didėjoje (Rokiškio rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą Kauno Med. in-te. Paskelbė moksl. straipsnių sudėtingų sistemų patikimumo teorijos klausimais, t. p. apie matematinių metodų taikymą biologijoje ir medicinoje.

SAPAGÕVAS Mifodijus [g. 1939.VII.12 Didėjoje (Rokiškio rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1961 baigė Vilniaus universitetą. Nuo 1961 TSKP narys. 1961 ir 1965—66 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis, inžinierius. Nuo 1967 to paties in-to direktoriaus pavaduotojas, skaičiavimo metodų sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie netiesinių diferencialinių lygčių sprendimą, elektroninių skaičiavimo mašinų panaudojimą stat. mechanikoje.

SAPIEGÀ Kazimieras Povilas Jonas [1637 — 1720.III.13 Gardine] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) politinis veikėjas. 1663—70 Polocko vaivada, 1671 Žemaičių seniūnas, 1676—82 lauko etmonas, nuo 1682 Lietuvos didysis etmonas ir Vilniaus vaivada. 1694 ties Kamenec Podolsku (Ukrainos TSR) sumušė turkus. Buvo Lietuvos unijos su Lenkija priešas. Kovojo su Oginskiais ir kitais LDK didikais, sudariusiais prieš Sapiegas *Valkininkų konfederaciją* (1700). Kilus *Šiaurės karui*, ilgainiui perėjo į Švedijos karaliaus Karolio XII pusę ir rėmė jo statytinį Lenkijos karalių Stanislovą Leščinskį. Už tai 1703 seimo nutarimu pašalintas iš visų valst. pareigų. Karoliui XII 1709 pralaimėjus ties Poltava mūšį su rusais, perėjo į Žečpospolitos karaliaus Augusto II pusę. Bylinėjosi dėl valst. dvarų su Vilniaus vyskupu K. Bžostovskiu ir buvo ekskomunikuotas. Bylą dėl ekskomunikacijos laimėjo. Apie bylą paliko spausdintų raštų lotynų ir lenkų kalbomis. Kai kuriuos S. biografijos duomenis panaudojo rašytojas B. Sruoga ist. dramoje „Kazimieras Sapiega" (1947).

SAPIEGÀ Leonas [1557—1633] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) politinis veikėjas. Kilęs iš smulkių Vitebsko žemės bajorų pravoslavų. Mokėsi Nesvyžiuje, protestantų globėjo M. Radvilos Juodojo dvare. 1570 įstojo į protestantišką Leipcigo un-tą, studijavo istoriją, lotynų ir kt. kalbas. Perėjo į kalvinizmą. 1580 išrinktas į seimą, paskirtas LDK sekretoriumi, 1581 — LDK karo sekretoriumi; su įvairiomis diplomatinėmis misijomis važinėjo į Maskvą. 1585—89 LDK vicekancleris, 1589—1621 kancleris, 1621—25 Vilniaus vaivada, nuo 1625 LDK didysis etmonas. Reformacijai pralaimėjus, perėjo į katalikybę ir uoliai ją rėmė: pastatė daug vienuolynų ir bažnyčių (ir Vilniaus šv. Mykolo bažnyčią, kurioje palaidotas). Tvarkė Vyriausiąjį tribunolą, parengė III Lietuvos Statutą (įsigaliojusį 1588), rūpinosi jo spausdinimu. Statuto įžangoje kreipėsi į karalių ir bajorus, propaguodamas teisinės valstybės idėją. Neigė, kad valstybės prigimtis antgamtiška. Dievo vardą minėjo tik etine, dorovine prasme, o įstatymus laikė žąslais akiplėšoms suvaldyti, kad nebūtų engiami silpnesnieji. Kalbėdamas apie laisvę ir teisėtumą, turėjo galvoje tik privilegijuotąjį luomą. Karo metais S. savo lėšomis samdydavo papildomus kariuomenės būrius, sumokėdavo valstybės samdytinės kariuomenės skolas; griežtai vykdydamas III Lietuvos Statuto nuostatą, draudžiantį duoti valst. tarnybas ne LDK piliečiams, prieš karaliaus Zigmanto III valią neleido B. Macejovskiui, ne LDK piliečiui, užimti Vilniaus vyskupų sosto. Statydamas Lietuvoje bažnyčias ir apdovanodamas jas žeme, reikalavo, kad jų klebonai arba vikarai mokėtų lietuviškai.

SAPIEGÀ Povilas [apie 1610—1665] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didikas, karo vadas. Buvo LDK pastalininkis, etmono pavaduotojas, Vitebsko vaivada; nuo 1656 Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis etmonas. Kariavo su B. Chmelnickio vadovaujamais kazokais (1649—51), su švedais (1655—57). Daug prisidėjo prie Lietuvos išvadavimo iš švedų okupacijos.

SAPIEGINĖ — Vilniaus miesto dalis į r. nuo Antakalnio, apimanti *Antakalnio-Sapieginės kalvyno* š. r. dalį. Paviršius kalvotas, apaugęs pušynais. S.— mėgstama vilniečių poilsio ir sporto vieta. Veikia „Žalgirio" sporto d-jos turizmo ir poilsio bazė, renganti sporto varžybas, nuomojanti slides ir kitokį sporto bei turizmo inventorių. Sapieginės š. dalyje yra vilniečių kolektyvinių sodų. Nuo XVI a. ši teritorija priklausė didikams Sapiegoms, dėl to ilgainiui imta vadinti S. vardu.

SAPÕŽNIKOVAS Avdejus [1920.XII — 1945.III.27 Vilchvoje (Lenkija, Katovicų vaivadija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1937 Ko-

Sapieginė

munistų partijos narys. Part. darbą dirbo Juodupės (Rokiškio rj.) valsčiuje. 1940—41 darbininkas Rokiškyje. 1942—1943 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943—44 Žemaitės partizanų junginio partizanas. 1944 grįžo į Raudonąją Armiją. Žuvo fronte.

SAPROPÈLIS — ežerinės kilmės uoliena; bestruktūrė organinė masė, susidariusi iš gyvūnų ir žemesniųjų augalų liekanų. Turi 50—90% vandens, karbonatų ir kitų miner. medžiagų priemaišų. Lietuvoje yra apie 10 mlrd. m^3 sapropelio: apie 5,5 mlrd. m^3 ežeruose (užaugančiuose, senatvės stadijos) ir apie 4,5 mlrd. m^3 — ežerinės kilmės pelkėse. Daugiausia S. yra Žuvinto ežere ir pelkėje (Kapsuko ir Alytaus rj.; 76 mln. m^3), Dysnų ežere (Ignalinos rj.; 50 mln. m^3), Amalvo ežere ir Amalvų pelkėje (Kapsuko rj.; 44 mln. m^3), Dusios ežere (Lazdijų rj.; apie 30 mln. m^3), Ančios ežere (Lazdijų rj.; 13,5 mln. m^3). S. atmainos sapropelito, arba gitijos, turinčio žymiai mažiau vandens, randama tarpmoreninėse nuosėdose. S. naudojamas (Kapsuko, Lazdijų rj. kolūkiuose) kaip priedas prie pašarų, turintis B grupės vitaminų ir karbonatų; tinka dirvoms kalkinti bei tręšti.

Lit.: A. Garunkštis, Lietuvos sapropelių klausimu.—„Geografinis metraštis", t. 2, V., 1959.

SAPŪNAS Kristupas [1589—1659 Encūnuose (R. Prūsija, Stalupėnų aps.)] — lietuvių raštijos darbuotojas. 1603 imatrikuliuotas Karaliaučiaus un-te, 1612—1657 Didžiųjų Rudupėnų lietuvių evangelikų kunigas. Dalyvavo komisijoje J. Rėzos parengtam psalmynui „Psalteras Dovydo" (1625) peržiūrėti, šiame psalmyne paskelbė lot. eilėraštį, kuriame gynė liet. knygų reikalingumą. Vėliau padėjo D. Kleinui parengti gramatiką ir giesmyną. Parašė „Lietuvių kalbos gramatikos metmenis" („Compendium Gramaticae Lithvanicae", apie 1643) ir žodyną. 1651 šiuos darbus įteikė Karaliaučiaus un-tui. Žodynas yra dingęs, o gramatiką suredagavo ir 1673 išleido T. Šulcas; dėl to ji vadinama Sapūno-Šulco gramatika.

SARAPINAĨ — kaimas Šakių rj., Jankų apyl., 10 km į š. nuo Višakio Rūdos. 56 gyv. (1970). Kaimą supa Lekėčių ir Agurkiškės miškai. Š. v. pakraščiu teka Nova (Šešupės intakas), p. r. pakraščiu eina Zapyškio—Griškabūdžio kelias. Yra Novos girininkija (nuo 1958), biblioteka. 1959 buvo 68 gyv.

SARAPĨNIŠKĖS — kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 12 km į š. nuo Varėnos miestelio, 13 km į r. nuo Daugų; kolūkio centras. 111 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (nuo 1964), kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 129 gyv.

SARBIẼVIJUS (Sarbiewski) Motiejus Kazimieras [1595 Sarbeve (Lenkija, Plocko vaivadija, netoli Plonsko) — 1640 Varšuvoje] — poetas humanistas, rašęs lotynų kalba. Mokėsi Pultusko (Lenkija) kolegijoje.

1612 įstojo į jėzuitų ordiną ir persikėlė į Vilnių. 1614—17 studijavo filosofiją Braunsbergo (dabar Branevas, Olštino vaivadija) akademijoje. 1617—19 Kražių kolegijoje dėstė sintaksę ir poetiką. 1620 Vilniaus akademijoje pradėjo teologijos studijas, 1622—25 Romoje studijavo filosofiją, teologiją ir antikinę lit-rą. Pagarsėjo kaip poetas. 1623 popiežius Urbonas VIII už poeziją iškilmingai apvainikavo S. laurų vainiku. 1626—27 S. dėstė retoriką Polocko (BTSR) kolegijoje. 1627—35 Vilniaus akademijos profesorius (dėstė retoriką, filosofiją, teologiją). 1630 gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro, o 1636 teologijos daktaro laipsnius. Nuo 1635 iki mirties karaliaus Vladislavo IV dvaro pamokslininkas ir teologas.

S. kūrė panegirikas, odes, epigramas, proginius eilėraščius, religinius himnus, laikydamasis klasikinių lit-ros tradicijų. Jo „Lyrika" („Lyricorum libri tres", 1625 išspausdinta Kelne, 1628 Vilniuje) susilaukė apie 60 leidimų (iš jų 20 Vilniuje). Sekdamas italų poetu M. Betiniu, S. sukūrė odžių ciklą „Miškų žaidimai" („Silviludia", išl. 1757). S. kūryboje gausu liet. tematikos. Poetas apdainavo Vilnių, jo apylinkes, Nerį, Gedimino pilį, Trakus, Kražius. Panegirikose atsispindėjo Lietuvos feod. diduomenės gyvenimas. Spėjama poetą mokėjus liet. kalbą. Būdamas populiarus to meto Europoje, S. plačiai išgarsino Lietuvos vardą. Jo kūryba domėjosi XIX a. pr. liet. rašytojai, kultūros veikėjai (D. Poška, L. Ivinskis, M. Valančius). XX a. pr. jo kūrinių į liet. kalbą išvertė M. Gustaitis. Taryb. metais išleistas S. poezijos vertimų rinkinys „Miškų žaidimai" (1958).

Ršt.: [Raštų ištraukos].— Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; Miškų žaidimai, V., 1958 [vertė A. Žukauskas, paaiškinimus parengė A. Bielinis].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

SARGẼNAI — gyvenamoji vietovė Kauno miesto š. pakraštyje, 5 km į š. nuo miesto centro, tarp Žemaičių plento ir Neries. Šiaurinė dalis (1959 joje buvo 658 gyv., 1970 — 2495) priklauso Kauno rj. Ražių apylinkei, pietinė — Kauno miestui. Per š. dalį eina Kauno—Vandžiogalos kelias. Veikia keramikos dirbinių g-la (1899—1966 buvo plytinė); 1969 joje dirbo 531 darbininkas ir tarnautojas, pagaminta 32,3 mln. plytų (iš jų 8,4 mln. apdailos plytų), 750 000 čerpių, 14,3 mln. drenažo vamzdžių. Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvių, ryšių skyrius, parduotuvė, valgykla, vaistinė, ambulatorija, kultūros namai. Per pietinę S. dalį, priklausančią miestui, eina Kauno šiaurinis apvažiuojamasis kelias; 1964 jo trasoje per Nerį pastatytas tiltas. Šioje S. dalyje veikia 50 vietų tuberkuliozinė ligoninė (įk. 1937). Neries krante yra kapinynas.

Kapinyną 1938—41 tyrinėjo Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai. Buvo atkasta 378 kapai (343 griautiniai ir 35 degintiniai), 14 apeiginių židinių ir 3 laužavietės. II—V a. mirusieji čia laidoti nedeginti. Prie griaučių rasta žalvarinių plokštelinių ir įvijinių antsmilkinių, romėniškų segių, apyrankių su pumpuro pavidalo galais, kryžinis smeigtukas, geležinių įmovinių kirvių, pentinis siauraašmenis kirvis. VI—IX a. degintinių kapų rasta vos keletas, X—XIII a.— daugiau. Įkapių gausumu išsiskyrė degintinis XII—XIII a. kapas, kuriame rasta apie 220 žalvarinių dirbinių ir jų fragmentų (bendras svoris daugiau kaip 5 kg). Kapinyno teritorijoje buvo laidojama ir vėlesniais šimtmečiais. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

XIX amžiuje ir XX a. pradžioje buvo S. dvaras ir S. kaimas. 1923 kaime buvo 313 gyv., dvare — 111. Iki I pasaul. karo S. priklausė Raudondvario, vėliau — Lapių valsčiui. 1946 p. dalis prijungta prie Kauno miesto. Š. dalyje (prie plytinės) taryb. metais susikūrė nauja darbininkų gyvenvietė.

„SARGÝBA" — klerikalinis blaivininkų savaitraštis, ėjęs 1922—35 ir 1937—39 Kaune. Leido Lietuvių katalikų blaivybės d-ja.

„SARGÝBOS BÓKŠTAS" — mėnesinis biblistų sektos žurnalas, ėjęs 1921—30 Niujorke. Spausdino daugiausia vertimus iš šios sektos leidinių anglų kalba.

SARIÀ — upė Švenčionių rj., Žeimenos kair. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 87 km^2. Prasideda prie Modžiūnų, 3 km į p. v. nuo Švenčionių. Teka per Sarių ež. į p. v. Įteka į Žeimeną 34 km nuo jos žiočių, 10 km į š. r. nuo Pabradės. Intakas Karvinė (deš.). Vid. nuolydis 271 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,81 m^3/s. Netoli žiočių upę kerta Vilniaus—Daugpilio glžk.

SARIAĨ — kaimas Švenčionių rj., Šutų apyl., 11 km į p. v. nuo Švenčionių, prie plento į Vilnių; tarybinio ūkio centras. 132 gyv. (1970). Iš š. prieina Sarių ež.; iš jo per kaimą teka Saria (Žeimenos intakas). Yra vandens malūnas, parduotuvė, aštuonmetė m-la. 1959 buvo 75 gyv.

SARIŲ̃ ẼŽERAS — ežeras Švenčionių rj., 8 km į p. v. nuo Švenčionių. Plotas 77 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 3730 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 7700 m. Krantai daugiausia žemi, vietomis apaugę mišku. Per ežerą teka Saria (Žeimenos intakas). P. pakrantėje yra Sarių kaimas. Ežeras verslovinis.

SAROČINÀ — kaimas Ukmergės rj., Atkočių apyl., 13 km į v. nuo Ukmergės, 4 km į p. r. nuo Siesikų. 130 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose 1495 minimas S. dvaras. 1923 buvo 30 gyv., 1959 — 13.

SARTAĨ — ežeras Rokiškio ir Zarasų rj., prie Dusetų. Plotas 1331 ha, didž. gylis 21,9 m. Pagal dydį penktas Lietuvos TSR ežeras. Ežeras rininis. Jo stuomuo ištįsęs iš š. į p.; nuo stuomens į v. eina 3 didelės atšakos, į r. — 2 mažes-

nės (ž. schemą). Viena iš v. atšakų (vidurinė) vadinama Audrakampiu. Ežero ilgis 14 780 m, didž. plotis 950 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 79 km. Yra 7 salos (iš viso 13,2 ha). Krantai ežero š. gale aukšti, kitur — žemi, ties vid. dalimi — smėlėti, apaugę mišku, vietomis padrėkę. Ež. dubenį sudaro 6 persikertančios rinos. Giliausia rina yra ežero š. gale, ištįsusi iš v. į r. nuo Lašų iki Velikuškių. Joje yra ir giliausioji ežero vieta. Kitų š. galo duburių gylis 16—20 m. P. dalyje vyrauja 4—6 m gylis, duburiuose — iki 10 m. Dugną beveik ištisai dengia dumblas, tik pakraščiuose, seklumose ir prie intakų žiočių yra smėlingų nuosėdų. Per S. teka Šventoji, be to, įteka Audra, Serbentupis, Kriauna, Zalvė ir dar keletas upelių. Prie ežero įsikūrę apie 30 kaimų, prie p. galo stovi Dusetos. R. krante, prie š. galo, yra Velikuškių piliakalnis (naudotas nuo II t-mečio pr. m. e. antrosios pusės iki I t-mečio vidurio). Ežeras įeina į Dusetų landšaftinį draustinį. Labai mėgstamas turistų ir poilsiautojų. S. kerta turistinis maršrutas baidarėmis, einantis Šventąja. Kasmet vasario pradžioje prie Dusetų ant ežero ledo rengiamos žirgų lenktynės. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia kuojų, lydekų) 1969 sugauta 5,6 kg/ha.

SAÑTININKAI — kaimas Tauragės rj., 9 km į r. nuo Katyčių, prie kelio į Tauragę; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 233 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Sartė (Kamonos intakas). Parduotuvė,

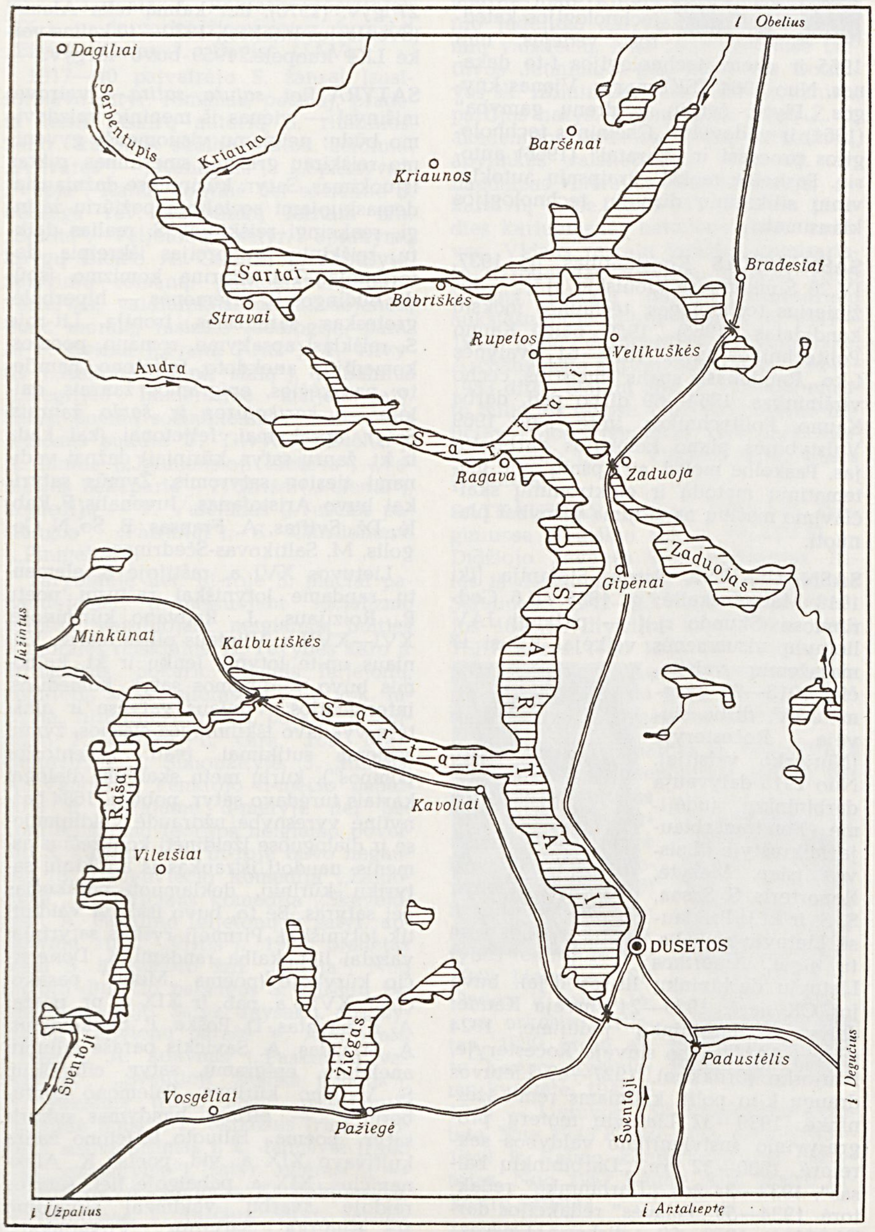

Sartų ežero schema

ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), vid. m-la (1867 įkurta pradinė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1952). 1787 pastatyta bažnyčia. XIX a. pro S., Sartės upe, ėjo Rusijos-Vokietijos siena; buvo pašto stotis, muitinė, pr. m-la (1879 joje mokėsi 24 vaikai). Spaudos draudimo metais per S. buvo gabenama liet. spauda. Po I pasaul. karo (iki 1937) S. buvo Sartininkų-Žygaičių valsčiaus centras. 1959 buvo 147 gyv.

„SĄSIEKA" — mėnesinis susisiekimo darbuotojų laikraštis, ėjęs 1927—28 Kaune. Leido Susisiekimo m-ja. Redagavo J. Augustaitis.

SASNÀ — upė Kapsuko rj., Šešupės deš. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 97 km^2. Prasideda Smalinyčios apylinkėse, 8 km į š. v. nuo Igliaukos. Teka v. kryptimi pro Sasnavą, kerta Kazlų Rūdos—Alytaus glžk. Įteka į Šešupę 179 km nuo jos žiočių, ties Surgučiais, 10 km į p. v. nuo Kazlų Rūdos. Intakai: dešinysis — Utalina, kairieji — Santaka, Valčiuva. Vid. nuolydis 219 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,57 m^3/s.

SASNÃUKA — kaimas Rokiškio rj., Suvainiškio apyl., 4 km į p. nuo Suvainiškio. 4 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Suvainiškio pelkė, iš r.— Taručių miškas. Buržuazijos valdymo metais kaime veikė LKP kuopelė. Jos narį A. Karvelį nužudė hitlerininkai. 1959 kaime buvo 27 gyv.

SASNAUSKÁITĖ Elena [g. 1923.IV.9 Vilniuje] — gydytoja higienistė, medicinos mokslų kandidatė (1960). 1947 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1955 dirbo respublikiniame fizkultūros-medicinos dispanseryje. 1959—63 Eksperimentinės medicinos in-to mokslinė bendradarbė. 1963—69 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to vaikų ir paauglių higienos skyriaus vedėja. Nuo 1966 TSKP narė. Nuo 1969 Kurortologijos moksl. tyrimo laboratorijos moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių moksleivių fiziologijos, med. kontrolės ir gydomosios fizinės kultūros klausimais.

SASNÃUSKAS Alfonsas [g. 1913.IX.13 Charkove — 1944.VII.4 IX forte (prie Kauno)] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1920 su tėvais grįžo į Lietuvą. Dirbo Kauno f-kuose. 1938 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 Kauno „Ringuvos" f-ko direktoriaus pavaduotojas. Hitlerinės okupacijos pradžioje suimtas, kalėjo Pravieniškių konc. stovykloje. 1943 pabėgo, slapstėsi. Priklausė LKP pogr. kuopelei Kaune, buvo partiz. būrio „Už Tarybų Lietuvą" ryšininkas. Vėl įkalintas Kaune. Hitlerininkų nužudytas.

SASNÃUSKAS Česlovas [1867.VII.1 Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.) — 1916.I.5

Petrograde] — kompozitorius, choro dirigentas. Pasimokęs muzikos privačiai,

vargoninkavo įvairiose Lietuvos vietose ir Daugpilyje. 1891—98 studijavo Peterburgo konservatorijos solo dainavimo klasėje. Baigęs konservatoriją, privačiai studijavo kompozicijos teoriją. 1904 baigė Peterburgo Archeologijos in-tą. Vadovavo Peterburgo lietuvių, Kotrynos bažnyčios chorams. 1909—10 leido periodinius „Lietuviškos muzikos" sąsiuvinius. Rūpinosi lietuvių muz. terminologija, studijavo lietuvių muz. folklorą. Sukūrė kantatą „Broliai" solistui, chorui ir fortepijonui (1910, M. Gustaičio žodžiai), kantatą „Requiem" chorui ir vargonams (1910), preliudų ir fugų vargonams, giesmių, kamerinių vokalinių kūrinių, harmonizavo liet. liaudies dainų. Reikšmingiausi S. kūriniai — choro dainos („Kur bėga Šešupė", 1902; „Užmigo žemė", „Jau slavai sukilo"; visų Maironio žodžiai) ir harmonizuotos liet. liaudies dainos („Siuntė mane motinėlė", „Lėk, sakalėli" ir kt.). Kūryboje S. laikėsi klasikinės muzikos tradicijų. Buvo vienas pirmųjų profesionaliosios lietuvių muzikos kūrėjų.

Lit.: J. **Žilevičius**, Česlovas Sasnauskas, K., 1936; J. **Gaudrimas**, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 1, V., 1958; V. **Landsbergis**, Česlovo Sasnausko gyvenimo ir veiklos bruožai.— „Muzika ir teatras", V., 1967.

SASNÁUSKAS Jonas [g. 1910.X.1 Kiaulėnuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1921—32 dirbo pas buožes. Nuo 1929 dalyvavo rev. judėjime, priklausė LKJS. 1932—35 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934 LKP Subačiaus (Kupiškio rj.) vls. k-to sekretorius. 1933 ir 1934 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1934 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1940—41 Vilkaviškio aps. prokuroro padėjėjas. 1941—1942 dirbo kolūkyje Kuibiševo srityje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—45 dirbo f-ke Arménijos TSR. 1945—61 partinis, ūkinis ir administracinis darbuotojas Telšiuose, Biržuose. Pensininkas.

SASNÁUSKAS Juozas [1895.IV.20 Gankiuose (Radviliškio rj.) — 1928.III.10 Ročesteryje (JAV, Niujorko valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1913 išvyko į JAV, dirbo kirpėju Čikagoje, Binghamptone, Ročesteryje. 1915 įsijungė į darbininkų judėjimą. Priklausė Lietuvių socialistų s-gai, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. Nuo 1919 JAV Komunistų partijos narys. 1920—23 dirbo Kaune, buvo LKP narys. Kom. savaitraščio „Mūsų kelias" (Kaunas, 1922) ofic. redaktorius; už tai baustas adm. tvarka. 1923 pab. grįžo į JAV, dirbo Ročesteryje kirpėju. Dalyvavo pažangiųjų lietuvių judėjime.

SASNÁUSKAS Kęstutis [g. 1923.XI.3 Telšiuose] — inžinierius technologas,

technikos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1948 baigęs Kauno universitetą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Nuo 1962 silikatų technologijos katedros vedėjas, nuo 1965 ir chem. technologijos f-to dekanas. Nuo 1964 TSKP narys. Vienas knygos „Plytų, čerpių ir drenų gamyba" (1961) ir vadovėlio „Cheminės technologijos procesai ir aparatai" (1966) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių autoklavinių silikatinių dirbinių technologijos klausimais.

SASNÁUSKAS Konstantinas [g. 1937. IV.26 Šimkūnuose (Joniškio rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—61 avalynės f-ko „Raudonasis spalis" meistras, cecho viršininkas. 1964—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1969 Valstybinės plano komisijos darbuotojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie matematinių metodų ir elektroninių skaičiavimo mašinų naudojimą gamybai planuoti.

SASNÁUSKIENĖ, Sasna, Stefanija [iki 1918 **Malinauskaitė**; g. 1895.VII.6 Gedrimuose (Skuodo rj.)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. Kilusi iš mažažemių valstiečių.

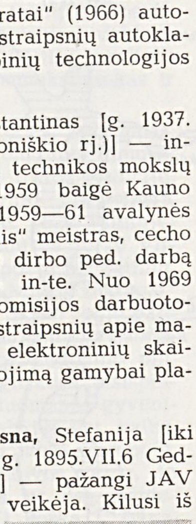

1913—20 gyveno JAV, dirbo siuvėja Ročesteryje (Niujorko valstija). Nuo 1915 dalyvauja darbininkų judėjime. Bendradarbiauja laikraštyje „Laisvė" (slap. Mažytė, Reporteris, S. Sasna, S. S. ir kt.). Priklausė Lietuvių socialistų s-gai, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai, buvo jos CK narė. 1920—24 siuvėja Kaune; dalyvavo darbininkų judėjime, 1924 grįžo į JAV, dirbo siuvėja Ročesteryje, Niujorke (Brukline). 1927—40 Lietuvos draugų k-to polit. kaliniams remti iždininkė, 1930—32 Lietuvių moterų progresyvinio susivienijimo valdybos sekretorė. 1930—32 žrn. „Darbininkių balsas", 1932—34 žrn. „Darbininkė" redaktorė. 1934—59 „Laisvės" redakcijos darbuotoja. 1959—69 dirbo „Laisvės" spaustuvės linotipininke.

SASNAVÀ — kaimas Kapsuko rj., 13 km į š. r. nuo Kapsuko, 1 km į r. nuo Kauno—Kapsuko plento; apylinkės centras. 397 gyv. (1970). Kaimas gatvinis; plano struktūra radialinė. Per kaimą teka Sasna (Šešupės intakas). Yra 2 parduotuvės, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1940), vaistinė, vid. m-la (nuo 1953; 1899 įsteigta pr. m-la, 1944 prog-ja), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1946). 1817 pastatyta koplyčia. 1827 kaime buvo 26 namai, 214 gyventojų. 1905 apie 20 valstiečių Sasnavoje surengė Gegužės Pirmosios demonstraciją. Buržuazijos valdymo metais S. buvo valsčiaus centras. 1923 buvo 330 gyv., 1959 — 353.

SATARĒČIUS — kaimas Utenos rj., Užpalių apyl., 8 km į š. r. nuo Užpalių. 27 gyv. (1970). Per kaimą teka Alauša (Šventosios intakas). 1920—40 kaime veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 49 gyv.

SATYRÀ [lot. *satura, satira* — įvairovė, mišinys] — vienas iš meninio vaizdavimo būdų; neigiamų visuomenės gyvenimo reiškinių griežtas smerkimas, piktas išjuokimas. Satyr. kūriniuose dažniausiai demaskuojami socialiniu požiūriu žalingi, reakcingi reiškiniai. S. realias daiktų, reiškinių proporcijas iškreipia, deformuoja. Tai stiprina komizmo įspūdį. Būdingos S. priemonės — hiperbolė, groteskas, sarkazmas, ironija. Lit-roje S. reiškiasi apsakymo, romano, poemos, komedijos, anekdoto, feljetono, pamfleto, pasakėčios, epigramos žanrais, dailėje — *karikatūros* ir *šaržo* žanrais. Satyr. apsakymai, feljetonai (kai kada ir kt. žanrų satyr. kūriniai) dažnai vadinami tiesiog satyromis. Žymūs satyrikai buvo Aristofanas, Juvenalis, F. Rablė, Dž. Sviftas, A. Fransas, B. Šo, N. Gogolis, M. Saltikovas-Ščedrinas.

Lietuvos XVI a. raštijoje S. elementų randame lotyniškai rašiusių poetų P. Roizijaus, J. Radvano kūriniuose. XVI—XVII a. Vilniaus pilies teatre, Vilniaus un-te lotynų, lenkų ir kt. kalbomis buvo vaidinamos satyr. komedijos, intermedijos. Vilniaus gatvėse ir aikštėse vykdavo iškilmingos eisenos, žymių asmenų sutikimai (vad. „šventosios pompos"), kurių metu skaitomi dialogai kartais turėdavo satyr. pobūdį. 1684 bažnytinė vyresnybė uždraudė vaidinimuose ir dialoguose įžeidinėti konkrečius asmenis, naudoti ištraukas iš antikinių satyrikų kūrinių, deklamuoti pasakėčias bei satyras. Be to, buvo įsakyta vaidinti tik lotyniškai. Pirmieji ryškūs satyriniai vaizdai liet. kalba randami K. Donelaičio kūryboje (poema „Metai", pasakėčios). XVIII a. pab. ir XIX a. pr. poetai A. Klementas, D. Poška, P. Šimkevičius, A. Strazdas, A. Savickis parašė eiliuotų anekdotų, epigramų, satyr. eilėraščių. S. Valiūno kūrinys „Palemono kontubernija" — pirmas bandymas sukurti satyr. poemą. Eiliuoto feljetono žanrą kultivavo XIX a. vid. poetas K. Aleknavičius. XIX a. pabaigoje liet. satyros raidoje svarbų vaidmenį suvaidino V. Kudirka. Satyrose „Viršininkai", „Lietuvos tilto atsiminimai", „Cenzūros

klausimas", „Vilkai" jis demaskavo carinę biurokratiją, smerkė carinę nac. engimo politiką. Satyrinių antiklerikalinės ir anticarinės tematikos apsakymų XIX a. pab. ir XX a. pr. parašė S. Matulaitis, J. Gurauskis, satyr. eilėraščių — P. Vaičaitis, J. Mačys-Kėkštas, feljetonų, pamfletų — K. Jasiukaitis. S. bruožų yra Žemaitės antiklerikaliniuose apsakymuose, visuom. polit. tematikos feljetonuose, valstiečių buitį vaizduojančiose komedijose. Meniškai įtaigių eiliuotų S., kritikuojančių burž. inteligentijos idėjinį neprincipingumą, karjerizmą, abejingumą liaudžiai, XX a. pradžioje ir liet. buržuazijos valdymo metais sukūrė Maironis. XX a. pr. proletarinėje liet. lit-roje satyrinį vaizdavimo būdą kultivavo V. Mickevičius-Kapsukas (prozoje), J. Janonis, A. Regratis (poezijoje). XX a. pr. buvo leidžiami satyr. žurnalai „Ežys", „Garnys", „Dagis" (JAV).

1917—40 paįvairėjo S. žanrai (susiformavo satyr. romanas, poema), pradėta leisti atskirų autorių S. rinkinius. Satyr. kūrinius skelbė period. leidiniai „Aitvaras", „Kuntaplis", „Spaktyva", „Vėpla". Kandi politinė bei socialinė S. būdinga rev. dailininkų leistam žrn. „Šluota". Feljetonų, satyr. apsakymų knygų išleido A. Gricius, L. Janušytė. Satyrinių romanų, pajuokiančių burž. verteivas, valdininkus, demaskuojančių burž. moralę, rasizmo ideologiją, parašė P. Cvirka („Frank Kruk"), T. Tilvytis („Kelionė aplink stalą"), I. Šeinius („Siegfried Immerselbe atsijaunina"). Satyr. poemų socialinėmis ir buitinėmis temomis sukūrė T. Tilvytis („Dičius"), K. Binkis („Jauniausioji Lietuva", „Tamošius Bekepuris"), F. Kirša („Pelenai"), komedijų — P. Vaičiūnas („Tuščios pastangos", „Patriotai"), S. Čiurlionienė („Pinigėliai").

Tarybinėje liet. lit-roje S. plačiai panaudojama, demaskuojant socializmo priešus, vaizduojant neigiamus buities ir moralės reiškinius. D. Tėvynės karo ir pirmaisiais pokario metais feljetonų, pamfletų, satyr. eilėraščių apie vok. fašizmą, hitlerinę agresiją parašė J. Baltušis, P. Cvirka, L. Gira, Jon. Marcinkevičius, I. Simonaitytė, J. Šimkus, A. Venclova. Penktojo d-mečio pabaigoje ir šeštajame d-metyje dėl bekonfliktiškumo teorijos neigiamo poveikio S. kūriniai liet. lit-roje buvo negausūs (B. Dauguviečio komedija „Žaldokynė", A. Griciaus komedija „Skeveldros", A. Pakalnio feljetonų ir satyr. apsakymų rink. „Pirtis"). 1956 pradėtas leisti S. ir jumoro žrn. „Šluota". Nuo šeštojo d-mečio pabaigos S. kūrinių žymiai pagausėjo. Satyr. apysakų, apsakymų ir feljetonų parašė V. Audronaša („Saga"), A. Jonynas („Paskutinė vakarienė", „Šventieji žiedžia puodus"), A. Pakalnis (rink. „Seni pažįstami", „Medinė boba"), P. Skodžius (rink. „Didysis susivienijimas"), L. Janušytė (rink. „Iki pasimatymo"), satyr. eilėraščių — T. Tilvytis, A. Jonynas, K. Kubilinskas, A. Pabijūnas, P. Raščius. Satyr. vaizdavimo elementų gausu kai kuriose V. Žilinskaitės knygose („Angelas virš miesto", „Romantikos institutas"). Nemaža feljetonų, pamfletų parašė Jon. Bulota, Juoz. Bulota, M. Jackevičius, L. Juozėnas, L. Kiauleikis, V. Misevičius, D. Roda, A. Zabielskas ir kt. žurnalistai. Satyr. aštrumu pasižymi kai kurios A. Griciaus („Sėja ir piūtis"), V. Miliūno („Še tau, kad nori"), K. Sajos („Septynios ožkenos") komedijos. Lietuvos Kino studija sukūrė satyr. filmus „Kalakutai" ir „Marš, marš, tra-ta-ta".

Lit.: **D. Judelevičius**, Petras Cvirka satyrikas, V., 1958; **J. Bulota**, Juoko derlius.—„Pergalė", 1963, Nr. 2; **G. Astrauskas**, Apolono lyra ir satyro švilpynė. — „Tiesa", 1966.XI.14; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968 [p. 865—870]; **M. Ročka**, Apie XVI a. vidurio Vilniaus paskvilius.—„Literatūra", t. 11, sąs. 1, V., 1969.

SATKÁUSKAS Grigas [g. 1916.XI.20 Samaroje (dab. Kuibiševas)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1934 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai, buvo jos Dotnuvos sk. iždininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Platino kom. lit-rą Ž. ū. akademijos studentų, dvaro darbininkų, apylinkės valstiečių, o 1938—40, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, — kareivių tarpe. 1940—41 Lietuvos Liaudies kariuomenės bataliono polit. vadovas, Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Vilniuje; mokėsi TSRS Vidaus reikalų liaudies komisariato aukštesniojoje m-loje Maskvoje. 1941—1944 adm. darbuotojas Novosibirske, Archangelsko srityje, Smolenske. 1944—1953 dirbo Šiaulių aps. ir Vilniaus miesto milicijos v-bose. Nuo 1953 Kauno milicijos m-los viršininkas. 1963 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to teisės fakultetą.

SATKÁUSKAS Pranas [1914.I.15 Darginiuose (Joniškio rj.) — 1944.IV.5] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Iki 1941 darbininkas Šiauliuose. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1943 LKP Šiaulių aps. pogr. k-to narys, Kęstučio partizanų būrio kovotojas, būrio part. org-jos sekretorius. Žuvo kautynėse su hitlerininkais.

SATKĒVIČIUS Eduardas [g. 1906.VIII.14 Kaune] — instrumentalistas (altas), pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). Baigė Kauno konservatorijos smuiko (1936) ir alto (1938) klases. 1933—44 Valstybės teatro, 1944—1948 Lietuvos TSR Operos ir baleto teatro orkestro artistas. 1939 grojo altu Kauno styginiame kvartete. 1945—1946 — Lietuvos TSR styginiame kvartete. Nuo 1945 Kauno muz. m-lų (1945—1949 ir Kauno konservatorijos) dėstytojas. Nuo 1957 Kauno muz. teatro orkestro artistas.

SATKĒVIČIUS Edvardas [g. 1936.I.12 Užusaliuose (Jonavos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—60 Vilniaus Spalio 40-mečio staklių g-los meistras, technologas. 1961—63 Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis. 1966—67 Metalo piovimo staklių moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialo moksl. bendradarbis. Nuo 1967 dirba Kauno Politechnikos in-te; 1967—68 probleminės precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijos skyriaus vedėjas, nuo 1968 dėstytojas. Vienas monografijos „Mechaninių sistemų savaiminė sinchronizacija" (d. 2, 1967) autorių. Paskelbė mokslinių straipsnių apie elektroninį mechaninių ryšių modeliavimą; 20 išradimų autorius.

SATKŪNAI — kaimas Joniškio rj., Daunoravos apyl., 5 km į š. nuo Joniškio, prie Šiaulių—Rygos plento; tarybinio ūkio centras. 238 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Sidabra (Platonio intakas), už jos driekiasi Satkūnų miškas. Parduotuvė, girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1959), vaikų darželis. 1905 liepos mėn. streikavo S. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti atlyginimą; streiką laimėjo. 1959 kaime buvo 269 gyv.

SATKŪNAS Antanas [g. 1908.VII.10 Maskvoje] — dainininkas (tenoras). 1939 baigė Šiaulių muz. m-lą. 1939—44 Valstybės teatro, nuo 1944 Akademinio operos ir baleto teatro solistas.

Vaidmenys: Chozė (Ž. Bizė „Karmen"), Radamesas (Dž. Verdžio „Aida"), Turidu (P. Maskanjo „Kavalerija rustikana"), Kanijus (R. Leonkavalio „Pajacai"), Tebaldas (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta"), Bumelijus (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė"), Girtas kazokas (P. Čaikovskio „Mazepa") ir kt.

SATKŪNŲ MĪŠKAS — miškas Joniškio rj., 4 km į š. r. nuo Joniškio, į r. nuo Šiaulių—Rygos plento. Priklauso Joniškio miškų ūkio Satkūnų girininkijai. Plotas 1080 ha; medynų 970 ha. Pietryčiuose S. m. jungiasi su Saugėlaukio mišku. Miško v. pakraščiu teka Sidabra (Platonio intakas), p. r. — Audruvė (Virčiuvio intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai karbonatiniai ir velėniniai gliejiniai, priemoliniai. 90% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 36%, drebulynų 30%, baltalksnynų 16%, uosynų 10%, eglynų 7%. Jaunuolynai sudaro 12%, pusbrandžiai medynai 55%, pribręstantieji 27%, brandieji ir perbrendusieji 6%. Medynų vid. amžius 55 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Gausu stirnų, yra briedžių, elnių, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas įeina į Joniškio miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2500 ktm. Į v. nuo S. m. įsikūręs Satkūnų kaimas.

SATUNÓVSKIS Leonas [g. 1900.XII.5 Konstantinograde (dabar Krasnogradas, Ukrainos TSR)] — ekonomistas sta-

tistikas, ekonomikos mokslų daktaras (1965). 1920—23 tarnavo Raudonojoje Armijoje, 1923—1934 dirbo Charkovo statistikos įstaigose. 1928 baigė Charkovo Liaudies ūkio in-tą. 1931—1941 Charkovo Planavimo in-to dėstytojas. 1941—45 Tadžikijos TSR Centrinės statistikos valdybos sektoriaus vadovas. 1945—49 TSRS Plano komisijos įgaliotinio Lietuvai įstaigos kontrolierius. 1949—60 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te, Irkutsko Liaudies ūkio in-te. 1955 gavo ekonomikos mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacija — „Darbo našumo pramonėje matavimo teoriniai pagrindai". Nuo 1960 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1967 matematinių metodų taikymo ekonomikoje sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių indeksų teorijos, darbo našumo matavimo ir analizės klausimais.

Ršt.: Учебник промышленной статистики, Харьков, 1940; Вопросы измерения и анализа производительности труда на промышленном предприятии, М., 1966; Производство и распределение продукции в Литовской ССР.— Межотраслевые исследования в экономических районах, М., 1967; Методология измерения производительности труда в промышленности, Вильнюс, 1968.

SAUDARGÁITĖ Aušra [g. 1939.X.1 Kaune] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1962 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1964 dirbo Plungės „Linų audinių" f-ko meistre, laboratorijos vedėja. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to probleminės ultragarso laboratorijos moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie elektrolizinį kadmio ir seleno lydinių išskyrimą, rado būdą gauti plonus kadmio selenido sluoksnius.

SAŪDARGAS Povilas [g. 1913.XI.15 Rietave] — aktorius. 1932 baigęs Kauno Daukanto mkt. seminariją, iki 1945 mokytojavo Salantų, Gargždų, Skuodo ir kitose pr. m-lose. 1946—47 dirbo Vilniaus lėlių teatre. 1948 baigė Vilniaus dramos teatro studiją. Nuo 1948 Akademinio dramos teatro aktorius. 1948—62 vadovavo Vilniaus pionierių namų dramos būreliui.

Vaidmenys: Bidenka (V. Katajevo „Pulko sūnus"), Bosas (H. Hejermanso „Viltis"), Dorodnovas (A. Ostrovskio „Vėlyvoji meilė"), Velička (P. Vaičiūno „Ekscelencijos"), Bobojedovas (M. Gorkio „Priešai"), Masalskis (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), prelatas Lašauskas (J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą"), Kostiliovas (M. Gorkio „Dugne"), Vartenbergas (V. Krėvės „Skirgaila"), Spuras (J. Būtėno ir A. Kernagio „Kad ir šimtą gyvenimų. . .") ir kt.

SAUDÓGALA — kaimas Pasvalio rj., Saločių apyl., 4 km į p. nuo Saločių, Mūšos kair. krante. 259 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ties S., Mūšos krante, rasta VII—VIII a. dirbinių. Ist. šaltiniuose S. minima 1634. 1898 Saudogaloje gimė rašytojas K. Kiela. 1959 kaime buvo 318 gyv.

SAUGAĨLIAI — kaimas Raseinių rj., Pagojukų apyl., 11 km į r. nuo Raseinių, 6 km į š. v. nuo Betygalos; kolūkio centras. 128 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kurantas (Dubysos intakas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas. pr. m-la (nuo 1919), biblioteka. 1959 buvo 125 gyv.

SAUGINIAĨ — kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 13 km į v. nuo Šiaulių, 6 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento; kolūkio centras. 189 gyv. (1970). Iš š. r. prieina Švendrės miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1962), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1960). 1923 Sauginiuose buvo 237 gyv., 1959 — 156.

SAŪGOS — kaimas Šilutės rj., 13 km į š. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 565 gyv. (1970). Į r. nuo kaimo tęsiasi Joniškės miškas. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Malūnas, lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), vid. m-la (XVIII a. vid. įkurta pradinė, 1949—56 veikė septynmetė), vaikų namai (nuo 1952), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1947), vaikų darželis. 1857 pastatyta bažnyčia. 1875 Saugose buvo įsteigti vok. kalbos mokytojų kursai. XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1934—39 Saugose veikė žiemos ž. ū. m-la. 1959 kaime buvo 500 gyv.

SÁUKA Donatas [g. 1929.X.13 Mažeikiuose] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1957). 1951—1953 dirbo Grož. lit-ros leidykloje. 1953 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1956 to un-to liet. lit-ros katedros dėstytojas; nuo 1966 docentas. Parašė studiją „Salomėjos Nėries kūryba. 1921—1940" (1957), kurioje daug dėmesio skiriama S. Nėries poezijos lyrizmo apibūdinimui. Monografijoje „Tautosakos savitumas ir vertė" (1970) analizuojama pagrindinių liet. tautosakos žanrų problematika, struktūros ypatybės, estetinio suvokimo specifika. Paskelbė moksl. straipsnių apie S. Nėries lyriką, liet. tautosaką.

SÁUKA Leonardas [g. 1931.I.5 Telšiuose] — tautosakininkas, filologijos mokslų kandidatas (1959). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Leidiniui „Pasaulio tautos" („Narodi mira", t. 2, 1964) su kitais parašė straipsnį apie lietuvius. Parengė liet. tautosakos rink. „Šepetys repetys" (1965). Sudarė (su kitais) ir redagavo penkiatomio leidinio „Lietuvių tautosaka" 3 ir 4 tomus, parašė įvadinius straipsnius apie gyvulines, formulines ir stebuklines pasakas (t. 3, 1965), apie žaidimus ir šokius (t. 5, 1968). Parašė studiją apie vestuvines dainas („Literatūra ir kalba", t. 9, 1968).

SAUKALÍENĖ Barbora [g. 1917.III.17 Gencų Medsėdžiuose (Kretingos rj.)] — žemės ūkio darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1958). Iki 1940 kurį laiką buvo samdinė. Nuo 1949 Klaipėdos rj. Černiachovskio kolūkio melžėja. Nuo 1958 TSKP narė. 1956 iš kiekvienos karvės primelžė vid. po 4800 kg, 1957 — po 5633 kg.

SAUKĒVIČIUS Alfonsas [g. 1922.I.1 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1950 baigė Kauno un-tą. 1951—55 dirbo ped. darbą Ž. ū. akademijoje. 1955—56 Fizikos-technikos in-to ž. ū. mechanizavimo sektoriaus vadovas. 1956—59 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to direktorius. 1961—63 Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los skyriaus viršininkas. 1963—66 „Sigmos" susivienijimo valdymo sistemų projektavimo-konstravimo biuro skyriaus viršininkas. Nuo 1966 Skaičiavimo mašinų specialaus konstravimo biuro vyriausiasis projekto konstruktorius. Padarė išradimų (pneumatinis-mechaninis karbiuratorius, vakuuminis greiferis ir kt.). Paskelbė moksl. straipsnių apie skaičiavimo technikos panaudojimą gamybos valdyme.

SAUKĒVIČIUS Bronius [g. 1928.III.20 Miežionyse (Lazdijų rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960). 1951 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—53 Kauno sr. ž. ū. v-bos vyr. agronomas. Nuo 1953 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to (iki 1956 Melioracijos in-tas) moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių agromelioracijos, melioracinių griovių šlaitų stiprinimo, nusausintų plotų įsavinimo, kultūrinių pievų ir ganyklų įrengimo klausimais.

SÁULAŽOLIAI — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 1 km į š. nuo Gargždų miesto centro, Minijos deš. krante. 1959 buvo 395 gyv., 1970 — 606. Kaimo š. pakraščiu į Miniją teka Gargždupis, v. — eina Kretingos—Gargždų kelias. 1953 ties S., taisant kelią, buvo aptiktas I—III a. varinių Romos monetų lobis.

Lobį sudaro apie 70 monetų: Trajano, Adriano, Sabinos, Antonino Pijaus, Faustinos I, Marko Aurelijaus, Faustinos II, Komodo sestercijos, Getos medalionas, kaldintas Kilikijoje, ir kitos. 49 monetos yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Iš radinių sprendžiama, kad tai buvo vietinio baltų genties turtuolio turtas, užkastas apie 230 metus.

SÁULĖ. Senovės lietuviams, kaip ir kitoms žemdirbių tautoms, būdingas S. kultas. Kad lietuvių protėviai garbino S., rodo I—IV a. radiniai: įv. dirbinių ornamentuose vyrauja S. motyvas. S. vaizduojama kaip ratas, kuriame dažnai įbrėžtas kryžius, kaip vainikas ar kaip spinduliuojantis skritulys. Rašytinės žinios apie S. kultą žymiai vėlesnės. Dusburgo kronikoje rašoma, kad S. garbinę senieji prūsai. Jeronimas Pragiškis, rašęs XIV a. pab.—XV a. pr., teigia, kad Žemaitijoje gyvavęs pasakojimas, pagal kurį S. buvusi uždaryta bokšte ir iš ten ją su kūju išvadavę Zodiako ženklai. S. garbinimas minimas ir XVI—XIX amžiaus šaltiniuose. S., kaip mitologinės

būtybės, vaizdas gyvuoja tautosakoje, daugiausia dainose. S. gyvenimas vaizduojamas antropomorfiškai, dainuojama apie saulę-močiutę, saulės dukrytes, dievo dukrytę (saulę). Tokiu pačiu aspektu iškyla S. santykiai su Mėnuliu: S. ir Mėnuo laikomi seserim ir broliu, žmona ir vyru, o žvaigždės — jų vaikais. L. Rėzos rinkinio mitologinėse dainose Mėnuo veda S., ši už kalnų šildo piemenėlius, Aušrinė pakuria jai ugnį, Vakarinė kloja patalą. Kitose liet. dainose Laumė į vaišes kviečia žvaigždes, bet nekviečia Saulės. S. skaičiuoja danguje žvaigždes, kelia Mėnulį, kalbasi su juo. Daugelyje dainelių piemenys kreipiasi į S., kviesdami ją užtekėti, šildyti, atvažiuoti karieta ar ratais, žada jai už šilumą dovanų. Vestuvinėse dainose našlaitė guodžiasi Saulei sunkiais darbais, prašo ją sukrauti kraitį. Karinėse istorinėse dainose S. padeda seserims gedėti žuvusio brolio. Ryškią vietą S. užima Joninių, Kalėdų apeigose ir papročiuose. S. suasmeninimo žymių yra mitologinėse sakmėse, patarlėse bei priežodžiuose.

S. motyvas plačiai naudojamas audinių, medžio ir metalo dirbinių, pastatų puošyboje (kryžių bei kulto pastatų bokštų metalinės viršūnės netgi vadinamos „saulutėmis").

„SĀULĖ", Lietuvių švietimo draugija „Saulė", — klerikalinė švietimo draugija, veikusi 1906—40. Steigėjai: K. Ciemnolonskis, J. Garalevičius, P. Januševičius, H. Laumianskis, K. Olšauskas, R. Šliūpas, T. Žilinskas. D-ja steigė ir išlaikė m-las įvairiose Lietuvos vietose (Ariogaloje, Pašaltuonyje, Rumšiškėse, Salantuose, Švėkšnoje ir kitur), Kaune suorganizavo mkt. kursus. 1910 turėjo 72 skyrius, 40 m-lų, 30 knygynėlių. 1913 Kaune pasistatydino rūmus, kur buvo d-jos centras. I pasaul. karas sutrukdė „S." veiklą. D-jos išlaikomos Kauno m-los buvo evakuotos, mkt. kursai perkelti į Vilnių, vėliau — į Voronežą. Tačiau jau 1915—16 „S." įsteigė pr. m-lą Utenoje, g-jas Kaune ir Panevėžyje, vėliau g-jas ir prog-jas Biržuose, Jurbarke, Kražiuose, Ramygaloje, Švėkšnoje, Telšiuose, Ukmergėje, Utenoje, Žagarėje. 1918 į Kauną grįžo mkt. kursai, ir vietoj jų buvo įsteigta „S." mergaičių mkt. seminarija. 1919 veikė 10 „S." g-jų ir prog-jų, kuriose mokėsi daugiau kaip 1600 mokinių. Tautininkams daugumą d-jos m-lų suvalstybinus, „S." veikla susilpnėjo. Ilgiausiai (iki 1940) veikė „S." mkt. seminarija ir Švėkšnos g-ja.

„SĀULĖ" — **1.** Bulvarinis JAV lietuvių laikraštis, ėjęs 1888—1956 Mahanojuje (JAV, Pensilvanijos valstija). Iš pradžių ėjo kas savaitę, nuo 1896 — dukart per savaitę. Iki 1909 leido ir redagavo D. Bačkauskas, vėliau — jo sūnūs Pranas ir Viktoras. Buvo skiriama kultūriškai ir politiškai atsilikusiems skaitytojams, vartojo archaišką kalbą ir rašybą.

2. Buržuazinis dienraštis, ėjęs 1934. XI.30—1935.I.2 Kaune. Leido ir redagavo J. Gudaitis.

SĀULĖS IR MĖNULIO UŽTEMIMAI. Saulės užtemimas — astronominis reiškinys, kai Mėnulis, praeidamas tarp Saulės ir Žemės, visiškai arba dalinai uždengia Saulę kurio nors Žemės rajono stebėtojui. Dėl Mėnulio ir Žemės sukimosi Mėnulio šešėlis slenka Žemės paviršiumi apie 1 km/s ir didesniu greičiu. Juostoje, kuria eina šešėlis, matyti visiškas Saulės užtemimas (ne ilgiau kaip 8 min.), abipus jos — dalinis užtemimas. Mėnuliui esant toli nuo Žemės, Saulės užtemimas gali būti žiedinis — Mėnulis neuždengia visos Saulės, ji matoma kaip spindintis žiedas. Visiški Saulės užtemimai toje pačioje vietoje — labai retas reiškinys (pasikartoja vid. kas 300—400 metų).

Visiški ir žiediniai Saulės užtemimai, Lietuvoje įvykę II t-metyje (datos — naujojo stiliaus): 1140.III.20, 1153.I.26 (žiedinis), 1187.IX.4, 1213.VIII.5 (žiedinis), 1366.VIII.7 (žiedinis), 1409.IV.15 (žiedinis), 1415.VI.7, 1424.VI.26, 1431. II.12, 1518.VI.8 (žiedinis), 1540.IV.7, 1639.VI.1 (žiedinis), 1706.V.12, 1793.IX.5 (žiedinis), 1851. VII.28, 1887.VIII.19, 1912.IV.17 (žiedinis), 1914. VIII.21, 1954.VI.30. Artimiausias visiškas Saulės užtemimas Lietuvoje bus matomas 2075. VII.13.

Mėnulio užtemimas — astronominis reiškinys, kai, esant Mėnulio pilnačiai, Mėnulis ir Saulė būna priešingose Žemės pusėse ir ant Mėnulio krinta Žemės šešėlis. Vienoje ir toje pačioje vietoje Mėnulio užtemimas pasikartoja maždaug kas 18 metų, jis gali trukti ligi 2 valandų.

Bažnyčia Saulės ir Mėnulio užtemimais baugindavo liaudį, skelbdavo, kad jie esą dievo rūstybės ženklas. Po 1784 dalinio Saulės užtemimo vyskupas A. Tiškevičius įsakė žmonėms visą mėnesį pasninkauti. 1914 per Saulės užtemimą Šiauliuose skambino bažnyčių varpai, sklido kalbos apie pasaulio pabaigą, kunigai ragino tikinčiuosius melstis. Lietuvos mokslininkai jau feod. laikais neigė užtemimų antgamtinę prigimtį (pvz., A. Diblinskis savo 1639 Vilniuje išleistame veikale „Šimtas astronomijos tezių"). M. Počobutas 1793, stebėdamas Augustave Saulės užtemimą, nustatė apie 20 Lietuvos vietovių geogr. ilgumą. Įvairių Lietuvos vietovių geogr. ilgumą Vilniaus astronomai nustatinėjo ir pasinaudodami Mėnulio užtemimais (pvz., 1760.V.29 J. Nakcianovičius tuo būdu nustatė Vilniaus geogr. ilgumą, patikslino kt. vietovių geogr. ilgumą). M. Počobutas 1766 (vienas pirmųjų Europoje) apie Mėnulio užtemimą išleido monografiją.

SĀULĖS MŪŠIS — Lietuvos ir Kalavijuočių ordino kariuomenių mūšis 1236. IX.22 *Šiaulių žemėje*. S. m. buvo pirmas didesnis mūšis Lietuvoje. Manoma, kad tiek ordino, tiek lietuvių pusėje kariavo ne daugiau kaip po 2000 karių. Ordino kariuomenėje, be pagr. jėgų — šarvuotų riterių, dalyvavo ir vad. svečiai, arba kryžininkai, kovoje su pagonimis norėję įsigyti popiežiaus teikiamų atlaidų, t. p. ordino pavergtųjų genčių neofitai. Visi jie buvo menkiau ginkluoti už riterius. Eiliuotojoje Livonijos kronikoje, kuri vienintelė plačiau rašo apie S. m., pasakyta, kad žemaičių šarvai sidabru spindėję, o šalmai žėrėję, bet apie kautynių eigą pateikia labai mažą žinių. Kronikoje rašoma, jog kryžiaus karo dalyviai nekliudomi įsibrovė į Žemaitiją ir plėšikavo. Dar nepasiekę Saulės (Šiaulių), jie grįžo atgal ir IX.21 visai netikėtai prie vieno upelio, pelkėtoje vietoje, susidūrė su liet. kariuomenės būriu. Magistras Folkevinas ragino pulti tą būrį, bet svečiai bijojo prarasti žirgus ir nenorėjo kautis klampioje vietoje. Kitos dienos rytą prie kalavijuočių prisiartino daug didesnė liet. kariuomenė ir privertė juos kautis. Nors kalavijuočiai kovojo narsiai, buvo nugalėti: be kitų, žuvo jų magistras ir 48 riteriai. Pasak kronikos, lietuviai kalavijuočius „brūkliais išmušė kaip bobas", o tuos, kurie bandė pasprukti namo, nukovė nuo kalavijuočių atsimetę žiemgaliai. Kronika už pralaimėjimą kaltina svečius, mūšio išvakarėse (IX.21) atsisakiusius kautis. Iš mūšio aprašymo matyti, jog lietuviai kautynėse sumaniai panaudojo gamtos sąlygas. Manoma, kad lietuviams vadovavo Žemaičių kun-štis Vykintas. S. m. buvo pirma Lietuvos pergalė prieš ordiną. Ji keliolikai metų sulaikė Kalavijuočių ordino puolimus, bet paskatino Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinus susivienyti (1237) ir bendromis jėgomis pulti Žemaitiją, kuri kliudė jiems susisiekti sausuma.

Lit.: S. Zajączkowski, Studia nad dziejami Żmudzi w wieku XII, Lwów, 1925; Z. Ivinskis, Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė, K., 1936; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 66]; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964, [p. 109—119].

„SAULĖTEKA" — liberalinis laikraštis, ėjęs 1900—02 Bitėnuose (Šilutės rj.). Leido ir redagavo M. Jankus. Išėjo 18 nr.

SAULĖTEKIAI — kaimas Kauno rj., Daugeliškių apyl., 5 km į š. nuo Vilkijos, prie kelio į Čekiškę. 204 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1946—52 pradinė, 1952—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1954). Kaimas įsikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Gaižuvos dvarą. 1923 Gaižuvos dvare buvo 77 gyv. (2 ūkiai). 1959 kaime buvo 117 gyv.

„SAULĖTEKIO RĀSOS" — buržuazinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1928.II—IV Rietave. Leido ir redagavo A. Šidlauskas.

„SAULĖTEKIS" — **1.** Liberalinis laikraštis, ėjęs 1919 Kaune triskart per savaitę.

2. Klerikalinis blaivininkų laikraštis, ėjęs 1926 Kaune. Išėjo 4 nr.

SAULĖVIČIUS Juozas [1915 Trakiškiuose (Varėnos rj.) — 1941.VII Bingelių miške (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934 suorganizavo Merkinės vls. kom. kuopelę, buvo jos sekretoriumi. Už rev. veiklą 1940.V kalintas Marijampolėje. 1940—1941 LKP Merkinės vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir burž. nacionalistų žiauriai kankintas ir nužudytas.

SAULĒVIČIUS Pranas [g. 1908.I.29 Trakiškiuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys, LKP Nedingės (Varėnos rj.) kuopelės sekretorius. 1935—36 su kitais organizavo valstiečių streiką Daugų, Butrimonių (Alytaus rj.) valsčiuose. 1940—1941 Merkinės vls. vykd. k-to pirmininkas, Alytaus aps. finansų skyriaus vedėjas. 1941.VII suimtas, buvo kankinamas. 1942 pradžioje paleistas, slapstėsi, buvo Šarūno partizanų būrio ryšininkas, dalyvavo to būrio kovos veiksmuose. Nuo 1944 ūkinis darbuotojas, tarnautojas Merkinėje, Alytuje, Jonavoje, Tauragėje.

SAULEVIČIŪTĖ Elena [Zabulėnienė; g. 1927.IV.17 Kretingoje] — dainininkė (sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1957), Lietuvos TSR liaudies artistė (1964).

Nuo 1953 Akademinio operos ir baleto teatro solistė. 1955 baigė Lietuvos TSR konservatorijos K. Petrausko vadovaujamą solo dainavimo klasę. Dalyvauja simfoniniuose ir kameriniuose koncertuose, dainuoja per radiją ir televiziją. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje ir kituose TSRS miestuose, Lenkijoje (1957), VDR (1958), Suomijoje (1963), Kanadoje (1967). Už Elenos vaidmenį V. Klovos operoje „Duktė" 1960 gavo Resp. premiją.

Elena Saulevičiūtė, atliekanti Dezdemonos (Dž. Verdžio „Otelas") ir Tojanos (A. Račiūno „Saulės miestas") vaidmenis

Vaidmenys: Dezdemona, Elena, Aida, Amelija (Dž. Verdžio „Otelas", „Sicilijos mišparai", „Aida", „Kaukių balius"), Neda (R. Leonkavalio „Pajacai"), Besė (Dž. Geršvino „Porgis ir Besė"), Tatjana, Liza, Marija, Jolanta (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Pikų dama", „Mazepa", „Jolanta"), Jaroslavna (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Fata Morgana (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams"), Frančeska, Zemfyra (S. Rachmaninovo „Frančeska da Rimini", „Alekas"), Marytė, Tojana (A. Račiūno „Marytė", „Saulės miestas"), Eglė, Elena (V. Klovos „Pilėnai", „Duktė"), Dalia (B. Dvariono „Dalia"), Rūta (V. Laurušo „Paklydę paukščiai") ir kt.

Lit.: V. Mažeika, Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida), V., 1967.

SĀULIS Bronius [g. 1928.I.25 Rokiškyje] — spaudos darbuotojas. 1946—49 Kauno un-te studijavo filologiją. 1946—1952 kartu dirbo Kauno radijo k-te. 1952—62 Ped. lit-ros leidyklos redaktorius, redakcijos vedėjas, vyriausiasis redaktorius. 1953 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1962 „Šviesos" leidyklos direktorius. Išvertė vadovėlių vid. m-loms, knygų pedagogikos klausimais, grož. lit-ros kūrinių.

SAULŪČIAI — kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 9 km į p. nuo Kuršėnų. 157 gyv. (1970). Per kaimą teka Žaigis (Ventos intakas), iš v. prieina Žaigėnų miškas. Biblioteka (nuo 1961). Kaime yra senkapis, kuriame rasta VIII—XI a. žalvarinių papuošalų (kryžinis smeigtukas, dalis antkaklės, apyrankė). Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. Kaimas įsikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Žaigėnų dvarą ir palivarką. 1959 kaime buvo 191 gyv.

„SAULŪTĖ"— dvisavaitinis vaikų žurnalas, ėjęs 1925—31 Jurbarke. Redagavo A. Giedraitis (Giedrius). Bendradarbiavo B. Brazdžionis, B. Buivydaitė, A. Jakštas, P. Mašiotas, J. Tumas-Vaižgantas ir kt.

SĀUNDERSAS Juozapas [1773 Londone — 1845 Kremenece (Ukrainos TSR, netoli Ternopolio)] — dailininkas. Londone mokėsi raižybos. 1794 (ar 1796) — 1810 dirbo Peterburge. Išraižė caro šeimos, rusų didikų klasicistinio stiliaus portretų, nukopijavo Ermitaže dailės kūrinių, iliustravo A. Bunino, G. Deržavino, V. Kapnisto raštus. Už raižinius „Romėno dukters meilė" ir „Olandų rytas" Peterburgo Dailės akademija 1800 jam suteikė akademiko vardą. 1800 S. išrinktas Stokholmo Dailės akademijos nariu. 1810—21 (su pertraukomis) profesoriavo Vilniaus un-te, vadovavo raižybos katedrai. S. mokiniai buvo J. Chščonovičius, B. Kislingas, M. Podolinskis, K. Ruseckas, V. Slaveckis, V. Smokovskis. Vilniuje S. išraižė chirurgo J. Niškovskio (1818) ir kt. portretus, kompoziciją „J. Zamoiskio apoteozė" (pagal J. Damelį), iliustracijas pasakų rinkiniui lenkų kalba „Tūkstantis ir viena naktis", apipavidalino J. Dantisko knygą „Mintys" (lenkų k., 1812 ar 1813). 1821—24 gyveno Odesoje, vėliau Florencijoje, Kremenece. Florencijoje išraižė A. Kanovos portretą (pagal F. Fabrą).

Lit.: P. Galaunė, Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

SAUNŌRIAI — kaimas Akmenės rj., Kruopių apyl., 1,5 km į v. nuo Kruopių, abipus kelio į Papilę. 89 gyv. (1970). Iš p. prieina Pagervių miškas. Kaimo dalys vadinamos Saunoriais I ir Saunoriais II. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1955). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1650 (priklausė Akmenės dvarui). 1959 kaime buvo 104 gyv.

SAUSAĪNIAI. Lietuvoje S. kepami nuo seno. Jų pasaldinimui buvo vartojamas medus. XIX a. pradėjus gaminti cukrų, S. gamyba padidėjo. Po I pasaul. karo S. gamino daugiausia nedidelės dirbtuvėlės. 1939 pagaminta 200 t. Taryb. metais S. gamyba sukoncentruota Vilniaus Melnikaitės biskvitų f-ke ir Kauno Poželos konditerijos f-ko biskvitų ceche. 1950 pagaminta 1800 t, 1960 — 4730 t, 1969 — 6957 t. Sausainiai sudaro 22% visos *konditerijos pramonės* produkcijos. Didžioji dalis S. realizuojama Lietuvoje, dalis išvežama į kitas taryb. respublikas (1969 į Rusijos TFSR ir Kazachijos TSR išvežta 2460 t). 1967 ir 1968 Melnikaitės f-ko gaminiai apdovanoti TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) diplomais.

SAUSĀKRŪMIS ž. *Zuikiakrūmis.*

SAUSANĀVIČIUS Algirdas [g. 1931.I.1 Paviekšniuose (Prienų rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). Nuo 1952 TSKP narys. 1953 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, 1954—56 ir 1960—63 dirbo jame ped. darbą. 1956—1960 „Tarybinės žemės" kolūkio (buv. Daugų rj.) pirmininkas, Daugų rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1966 Vilniaus Aukštosios part. m-los polit. ekonomijos katedros vedėjas. Nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kapitalizmo vystymąsi VFR žemės ūkyje, V. Europos bendrąją ž. ū. rinką, VFR monopolijas ir valstybinį monopolistinį kapitalizmą.

SAUSANAVIČIŪTĖ Angelė [g. 1939. XII.17 Paviekšniuose (Prienų rj.)] —ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1968). 1964 baigusi Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie tekstilės pramonės gamybinių fondų efektyvumą.

SAUSAŠILIO-SEDULŌS MIŠKAĪ — miškų masyvas Ignalinos ir Zarasų rj., 4 km į š. nuo Dūkšto, abipus Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Dūkšto ir Gaidės girininkijoms ir Zarasų miškų ūkio Smalvų girininkijai. Plotas 7156 ha; medynų 5377 ha. Masyvą sudaro Sausašilio (4803 ha), Sedulos (1152 ha), Gailiutiškių (756 ha) ir Karačiūnų (445 ha) miškai. Vakaruose miškai siekia Luodžio, šiaurės vakaruose — Švento, šiaurėje — Smalvų ir Smalvykščio ežerus; tarp Švento ir Luodžio ežerų S.-S. m. jungiasi su Tumiškės mišku. Paviršius — banguota daubota smėlinga lyguma. Gausu ežerų: Arklinis, Baltas, Beržinis, Dumblinis, Dūkštas, Gilutis, Kampinis, Luodykštis, Salinis, Skaidrys, Skritelis, Trilypis, Visaginas. Per S.-S. m. teka Šventoji (Neries intakas). Sausašilio miške, į p. nuo Smalvykščio ež., yra Smalvykščio pelkė. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių; yra ir pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. Pušynų yra 88%, eglynų 3%, beržynų 8%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 52%, pusbrandžiai medynai 46%, pribręstantieji 2%. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas II,9, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 92 ktm/ha, vid.

prieauga 2,7 ktm/ha. Sausašilio miške pasodintas maumedynas su pušies ir eglės priemaiša (10 ha). Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. 4875 ha miškų įeina į Smalvo-Smalvykščio landšaftinį draustinį ir į Švento botaninį draustinį, 427 ha — į geležinkelio apsauginę juostą; likusioji dalis eksploatacinė. Per metus iškertama apie 4000 ktm. I pasaul. karo metais kaizeriniai okupantai mišką labai iškirto. Medienai išvežti buvo nutiestos dvi siaurojo geležinkelio šakos, pastatyta lentpiūvė.

SAUSDRĀVAS — upė Plungės rj., Minijos deš. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 94 km^2. Prasideda prie Vydeikių, 12 km į r. nuo Plungės. Teka į p. ir p. v. Įteka į Miniją 156 km nuo jos žiočių, priešais Stalgėnus, 9 km į p. nuo Plungės. Intakai: dešinieji — Kulka, Kapupis, Šilupis; kairysis — Saisa. Vid. nuolydis 239 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,13 m^3/s.

SAUSENĀVIČIUS Henrikas [g. 1933.IV.14 Kaune] — inžinierius kelininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1958 baigęs Politechnikos in-tą, iki 1969 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kelių dangas su bituminėmis emulsijomis.

SAUSERIAĨ — kaimas Kretingos rj., Kūlupėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Kartenos, į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 168 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Minija, v. — Salantas. Ties S., Minijos krante, yra piliakalnis. Jo aikštelė 50 m ilgio, 35 m pločio; jos š. r. dalyje išlikęs 35 m ilgio, 1,6 m aukščio pylimas. Žemesnis pylimas, buvęs į r. nuo pirmojo, beveik sunaikintas. 1959 kaime buvo 159 gyv.

SAUSIAĨ — kaimas Trakų rj., Kariotiškių apyl., 8 km į š. r. nuo Trakų, prie Vilniaus—Kauno plento. 1959 buvo 99 gyv., 1970 — 88. 1 km į p. v. nuo S. eina Vilniaus—Kauno glžk. Felčerių-akušerių punktas. Prie kaimo yra apie 100 pilkapių.

Kai kurie pilkapiai turi akmenų vainikus. 1934 ir 1937 Vilniaus un-to archeologijos muziejus ištyrė 7 pilkapius su degintiniais I t-mečio antrosios pusės kapais. 1955 Trakų kraštotyros muziejus ištyrė 3 pilkapius su degintiniais VIII—IX a. kapais. 1964 Istorijos in-to archeologai ištyrė 8 pilkapius su degintiniais VIII—XI a. kapais. Radiniai yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) ir Trakų kraštotyros muziejuje.

SAUSINIÑKAI — kaimas Vilkaviškio rj., Bartninkų apyl., 15 km į p. v. nuo Vilkaviškio. 181 gyv. (1970). Pro S. teka Širvinta (Šeimenos intakas). Kaimo r. pakraštyje yra Sausininkų ež. Pr. m-la (nuo 1959). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1827 jame buvo 369 gyv., 43 namai; 1959 — 188 gyv.

SAŪSLAUKIS — kaimas Šilalės rj., Kvėdarnos apyl., 7 km į v. nuo Kvėdarnos, prie kelio į Švėkšną. 255 gyv. (1970). Per kaimą teka Ašva (Veiviržo intakas), iš š. prieina Sauslaukio miškas. Pr. m-la (nuo 1948). S. minimas kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). 1923 S. dvare buvo 32 gyv., S. kaime — 232 gyv.; 1959 kaime buvo 251 gyv.

SAŪSMEDIS. Lietuvoje auga 1 savaiminė S. rūšis — paprastasis S. *(Lonicera xylosteum)* — ir apie 10 introdukuotų. **Paprastasis S.** užauga iki 3 m aukščio. Pradeda žydėti vid. V.15—V.30; uogos prisirpsta rugpjūčio mėn., nuodingos. Miškuose yra vienas iš labiausiai paplitusių krūmų, ypač gausus mišriuose ir lapuočių medynuose. Geriausiai auga karbonatiniuose dirvožemiuose. Pasitaiko dekoratyviniuose želdiniuose. Iš **introdukuotų S.** rūšių seniausiai ir gausiausiai auginamas dekoratyviniams tikslams totoriškasis S. *(L. tatarica)*. Be to, minėtini (kaip puošnūs vijokliniai ir pusiau vijokliniai augalai): apskritalapis S. *(L. caprifolium)*, vijoklinis S. *(L. periclymenum)*, geltonasis S. *(L. flava)*, stambiažiedis S. *(L. tellmanniana)*.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

SAŪSVINGIS — ežeras Alytaus rj., 6 km į p. nuo Alovės. Plotas 54 ha, didž. gylis 19 m, ilgis 1100 m, didž. plotis 700 m, kranto linijos ilgis 3150 m. Krantai neaukšti, vietomis pelkėti. Iš S. teka bevardis Nedingės intakas. Ežeras verslovinis.

„SAVĀITĖ" — **1.** Liberalinis savaitraštis, ėjęs 1933 Klaipėdoje. Redagavo Butkų Juzė ir H. Jakužaitis.

2. Nacionalistinis savaitinis žurnalas, ėjęs 1940.I—VI ir 1942—44 Kaune. Leido ir redagavo K. Obolėnas.

SAVANŌRIŲ SĄJUNGA, Lietuvos kariuomenės kūrėjų-savanorių sąjunga, — nacionalistinė organizacija, veikusi Lietuvoje 1927—40. Jos nariai galėjo būti asmenys, 1918—20 savanoriais įstoję į buržž. Lietuvos kariuomenę. S. s. įkurta faš. režimui Lietuvoje remti. Rūpinosi ir ekonominiais savo narių reikalais.

SAVARÌNĖ — kaimas Kaišiadorių rj., Žaslių apyl., 9 km į š. r. nuo Žaslių, 3 km į p. nuo Čiobiškio. 45 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs aukštame Neries slėnio šlaite. Per kaimą eina Kaišiadorių—Čiobiškio kelias, teka Gamanta (Laukystos intakas). Yra Eiriogalos aštuonmetė m-la (1919—53 pradinė, 1953—61 septynmetė). 1959 buvo 50 gyv.

SĀVČENKA Vincas [g. 1918.VIII.20 Varėnoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Jaunystėje dirbo pas buožes, vėliau statybininku. 1932 įstojo į LKJS. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Buvo kuopelės sekretorius, LKP Varėnos vls. k-to narys, 1936 sekretorius. 1938—40 LKP Alytaus aps. k-to narys, kurį laiką sekretorius. 1940—41 dirbo adm. darbą Alytuje. 1943 Maskvoje baigęs Vidaus reikalų liaudies komisariato (VRLK) m-lą, iki 1945 buvo VRLK operatyvinis darbuotojas. 1945—46 LKP Telšių aps. k-to sekretorius. 1948 baigęs Resp. part. m-lą, buvo LKP Mažeikių aps., Druskininkų rj. k-tų sekretorius, Betygalos mašinų-traktorių stoties polit. skyriaus viršininkas. Nuo 1952 profsąjunginis ir ūkinis darbuotojas Vilniuje.

SAVICKÁITĖ Eufemija [g. 1927.IX.1 Joniškyje] — pedagogė, literatūros dėstymo metodininkė. 1951 baigusi Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą, dirbo mokytoja Žagarės vid. m-loje. Nuo 1958 Mokyklų moksl. tyrimo in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė straipsnių apie liet. lit-ros dėstymą, parengė „Skaitinius" VII klasei (1962).

SAVICKÁITĖ Ieva [g. 1931.IV.14 Kaune] — chemikė organikė, biologijos mokslų kandidatė (1963). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1954—55 Sanitarijos ir higienos in-to, 1955—64 Žemdirbystės in-to, 1964—66 Botanikos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbė. 1966 tobulinosi Čekoslovakijos MA Org. chemijos ir biochemijos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie amino rūgščių sudėtį kviečiuose bei mielėse, proteolizinius fermentus.

SAVÌCKAS Antanas [1914 Čižiūnuose (Alytaus rj.) — 1941.XI.2 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Buržuazijos valdymo metais valstiečių tarpe platino kom. atsišaukimus, agitavo kovoti prieš burž. santvarką. Už tai 1932 baustas adm. tvarka. 1935 dalyvavo Užnemunės valstiečių streike. Dauguose policijos ir žvalgybininkų žiauriai sumuštas ir įkalintas. Paleistas iš kalėjimo, vėl įsijungė į pažangią veiklą, už tai buvo kalinamas. 1940—41 gydėsi.

SAVÌCKAS Augustinas [g. 1919.V.12 Kopenhagoje] — dailininkas, meno mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). Rašytojo J. Savickio sūnus. Vaikystėje su tėvais gyveno Danijoje, Suomijoje. 1936—39 mokydamasis Kauno III g-joje, platino kom. lit-rą, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1937 įstojo į LKJS. 1939—40 Ženevos universitete studijavo sociologiją, gyveno Prancūzijoje, Belgijoje. 1940—41 Kaune dirbo Lenkų evakuacijos komisijoje, „Karių tiesos" (vėliau „Raudonarmiečio") redakcijoje, studijavo Vilniaus Dailės akademijoje. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą, dirbo kolūkyje, akmens skaldyklose. 1942—45 (su pertrauka) tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo bataliono komjaunimo organizatorius. 1943—44 Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių dailininkas; Maskvos 1905 metų revoliucijos dailės m-loje studijavo tapybą. 1944—45 sukūrė piešinių ir akvarelių ciklą „Iš kareivio bloknoto". 1949 baigė Vilniaus

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 113

Dailės in-to tapybos f-tą (vadovai J. Vienožinskis, V. Mackevičius). Nuo 1949 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose (kūrinius eksponavo Prancūzijoje, Egipte, Kinijoje, Belgijoje, Kanadoje). 1949—51 dirbo Meno reikalų v-boje prie Lietuvos TSR MT. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (nuo 1965 docentas). Nuo 1958 TSKP narys. 1959, 1965 ir 1969 surengė individualines kūrinių parodas Vilniuje, Kaune ir kitur. Parašė moksl. darbų apie liet. peizažą, M. Čiurlionio, K. Sklėriaus kūrybą, įvadų dailės parodų katalogams, dailės kritikos straipsnių.

Augustinas Savickas. „Pirčiupio tragedija", aliejus, 1959

Aliejiniais dažais, akvarele, guašu, sangvinu, pieštuku sukūrė apie 800 peizažų, figūrinių kompozicijų, portretų, natiurmortų. 1949—58 peizažams būdinga episkumas, tikslus piešinys, pilkšvas, tamsokas koloritas, pastoziniai potėpiai (Vilniaus apylinkių ciklas, 1952—58). 1958—69 peizažai ekspresyvūs, nutapyti ryškiomis, kontrastingomis spalvomis („Žiemos peizažas su gelsvu dangumi", 1959; „Žvejų kaimas Ventėje", 1961; „Vakaras Kuršių mariose", 1963; „Kolūkio sode", „Ankstyvas pavasaris", abu 1965). Kai kurie pastarojo laikotarpio peizažai pasižymi monumentalumu, apibendrinimu („Senieji Vilniaus mūrai", „Audringas Vilnius", abu 1967; „Pilka diena prie ežero", 1968). Figūrinėse kompozicijose S. pavaizdavo Lietuvos rev. praeitį („1926 metų gruodžio 27-sios rytas", 1957; triptikas „Revoliucinis Vilnius 1918—1919", 1958; „Spalis Lietuvoje", 1967; „Sugrįžimas po Spalio pergalės", 1969), tragiškus D. Tėvynės karo įvykius („Pirčiupio tragedija", 1959). Daugelis antikarinės temos kompozicijų („Requiem fašizmo aukoms", „Išlaisvintame Vilniuje 1944 metų vasarą", „Fašistų sudegintame kaime. Prie žuvusiųjų", visi 1965; Resp. premija 1966; diptikas „Motina ir žemė", 1967; du triptikai „Motina ir kareivis", „Kelias", abu 1968) pasižymi meninio vaizdo monumentalumu, apibendrinimu, sodriu koloritu. Figūrinėse kompozicijose gausu peizažo elementų. Ekspresyviai, kontrastingomis spalvomis nutapytuose portretuose (Raimučio, 1959; moters iš konclagerio, 1961; kolūkietės G. Eidukynienės, 1962; moters, 1962) akcentuojami svarbiausi žmogaus charakterio bruožai.

Ršt.: Kajetonas Šklėrius — peizažistas.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; J. Gaudrimas, A. Savickas, M. K. Čiurlionis, V., 1965; Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965.

Leid.: Augustinas Savickas (Reprodukcijos), V., 1969.

Lit.: Augustinas Savickas, [parodos katalogas su S. Budrio įvadiniu straipsniu], V., 1959; Augustinas Savickas (Dailės paroda. Katalogas), V., 1969.

SAVÌCKAS Jonas [g. 1905.IV.5 Garliavoje (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1921—40 dirbo Kauno įmonėse. 1922—25 LKJS narys; platino kom. lit-rą. 1940—41 Aukštosios Panemunės vls. vykd. k-to pirmininkas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte sužeistas. Nuo 1943 TSKP narys. Pokario metais Kauno mieste ir rajone dirbo partinį ir ūkinį darbą, padėjo organizuoti kolūkius, kovoti su nacionalistiniu pogrindžiu. Burž. nacionalistai nužudė jo šeimos narius, o jį patį 1946 ir 1951 sunkiai sužeidė. Nuo 1957 pensininkas.

SAVÌCKAS Jonas [g. 1923.IX.1 Kunkojuose (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Vok. faš. okupacijos pradžioje įsijungė į antifašistinį judėjimą. 1942—43 VLKJS narys. Nuo 1943 TSKP narys. Buvo partizanų būrio „Keršytojas" kulkosvaidininkas. 1943 pavasarį dalyvavo vok. generolo Bezekės nužudymo operacijoje, vėliau padėjo nuversti nuo bėgių 8 priešo ešelonus. Po karo dirbo part. darbą Raseinių apskrityje. 1948 baigė vienmetę Vilniaus part. taryb. m-lą. 1948—58 įv. vietose dirbo partinį ir ūkinį darbą. Nuo 1958 ūkinis darbuotojas Raseinių rj., Klaipėdoje.

SAVÌCKAS Juozas [g. 1919.X.9 Pagirėliuose (Kapsuko rj.)] — agrochemikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1969). 1949 baigė Vilniaus un-tą. 1947—52 Ž. ū. in-to, 1952—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1956 Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie dirvožemių rūgštingumo tyrimus ir dirvožemių kalkinimą, be to, straipsnių sport. žūklės ir gamtos apsaugos klausimais. Vienas knygos „Meškeriojimas" (1957), monografijos „Lietuvos dirvožemių kalkinimas" (1958) autorių.

SAVÌCKAS Pranas [apie 1778 r. Aukštaitijoje — 1864.III.6 Aleksandravėlėje (Rokiškio rj.)] — poetas. Spėjama, kad mokėsi Vilniaus kunigų seminarijoje. Apie 1810—11 įšventintas kunigu, ilgą laiką vikaravo Kuktiškėse (Utenos rj.). Nuo 1835 Aleksandravėlės klebonas. Išliko du jo eilėraščiai („Pustymai" ir „Apsakymas", par. 1847); jie pasižymi poet. kalbos sugestyvumu, real. tendencijomis.

SAVÌCKAS Vincas [g. 1898.III.6 Kurtuvėnuose (Šiaulių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, pažangus Brazilijos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš kumečių. 1914—18 geležinkelininkas Mažeikiuose. 1918—19 Mažeikiuose dalyvavo kovose už Tarybų valdžią, buvo Mažeikių aps. rev. komiteto narys ir Ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija Mažeikiuose vadovas. Nuslopinus Tarybų valdžią Mažeikiuose, tarnavo Raudonojoje Armijoje, dalyvavo mūšiuose Latvijoje, Baltarusijoje. Sužeistas pateko į lenkų kontrrevoliucionierių nelaisvę; 1919.XII pabėgo. Grįžęs į Lietuvą, buvo laikomas belaisvių stovyklose. 1920—1923 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, vėliau darbininkas įv. Lietuvos vietose. 1925 išvyko į Prancūziją, dirbo Paryžiuje elektrotechnikos įmonėje. 1926—29 Prancūzijos KP narys. 1929 išvyko į Braziliją, 1930—51 Brazilijos KP narys. Dirbo pažangiųjų lietuvių d-joje „Šviesa" Porto Alegrėje; ją uždarius — Brazilijos lietuvių org-jų Centro tarybos nariu San Paule; 1941—1945 — Komitete Tarybų Sąjungai remti Porto Alegrėje. 1946.VIII dalyvavo pirmajame P. Amerikos lietuvių kongrese Montevidėjuje (Urugvajus). 1946—47 rinko lėšas Tarybų Lietuvai atkurti. 1948—51 kalintas Porto Alegrėje, Santa Anoje, Rio de Žaneire, Sante. 1930—1948 bendradarbiavo laikraščiuose „Darbas", „Laisvė", „Vilnis" (slap. Katalikas, Darbininkas, Gairė, Keleivis, Praeivis, Jonas Srovė), brazilų laikraštyje „Imprensa popular" (slap. Gaučo). 1951 ištremtas iš Brazilijos, atvyko į Lenkiją; dirbo Ščecino laivų statykloje. 1953—61 šaltkalvis Vilniuje. Nuo 1960 TSKP narys. Pensininkas. Parašė atsiminimų knygą „Kaip mes vargelį kapojom" (1959).

SAVÌCKIS Antanas [apie 1782 netoli Kretingos — 1836.V.11 Žemalėje (Mažeikių rj.)] — poetas, vertėjas. Spėjama, kad mokėsi Žemaičių Kalvarijoje (dab. Varduva) arba Kražiuose. Vėliau studijavo Vilniaus un-to med. f-te, kur gavo med. daktaro (1812) laipsnį. Apie 1819 Varnių kunigų seminarijoje įšventintas kunigu, iki 1826 buvo vikaras Tirkšliuose (Mažeikių rj.), 1827—28 Gargžduose, 1828—29 Stulgiuose (Kelmės rj.), 1829—1834 Židikuose (Mažeikių rj.), nuo 1834 Žemalėje. Išleido dvi religinio turinio knygeles (1828 ir 1829). Paliko 1825—35 parengtą (nespausdintą) poezijos rinkinį, kurį sudaro 2 dalys: verstinės pasakėčios „Baikos, arba pasakos" ir originalūs eilėraščiai „Pradžia visokių satyrų". S. poezija yra perdėm klasicistinio pobūdžio, vidutinio stilistinio lygio.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Lietuvių poezija. XIX amžius, V., 1955.

SAVÌCKIS Antanas [1788 Minsko gub.— 1851 Ukmergėje] — gydytojas. Baigęs Vilniaus un-tą, 1812 gavo med. daktaro laipsnį. 1814—18 karo gydytojas. Vėliau dirbo Ukmergėje. Palaikė ryšius su Vilniaus un-to profesoriais; 1828 atsiuntė un-to patologijos muziejui kūdikio su įgimtais veido trūkumais preparatą. Vienas iš moksl. lit-ros onkologijos klausimais pradininkų Lietuvoje. Daktaro disertacijoje „Apie skirą ir vėžį apskritai"

išdėstė mokslo apie piktybinius navikus pagrindus, pateikė bendrą vėžinių ligų charakteristiką.

SAVÌCKIS Antanas [g. 1917.I.18 Pakarklyje (Jurbarko rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1944 baigė Kauno un-tą. 1944—1961 „Lino" kooperatyvų s-gos, projektavimo org-jų Kaune technologas, projektų vyriausiasis inžinierius. Nuo 1961 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Išrado vargintuvą medžiagų patvarumui nustatyti, paskelbė moksl. straipsnių apie linų pluošto technologiją.

SAVÌCKIS Julius [g. 1904.V.18 Maldūnuose (Šilalės rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1932 baigė Latvijos un-tą. 1932—1938 Veterinarinės bakteriologijos in-to (Kaune) asistentas, diagnostikos skyriaus vedėjas. 1936—40 redagavo žrn. „Veterinarija ir zootechnija". 1938—40 dirbo Vet. departamente vet. gydytoju. 1940—1941 dėstė Vet. akademijoje. 1948—54 vet. laboratorijos Kaune vet. gydytojas. 1954—61 Gruzdžių ž. ū. technikumo (Šiaulių rj.) dėstytojas. 1961—63 Tauragės, 1964—67 Lazdijų vet. laboratorijos bakteriologijos skyriaus vedėjas. Pensininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie karvių tešmens uždegimus ir kitais veterinarijos klausimais.

SAVÌCKIS Jurgis [slap. **Rimošius;** 1890.V.2 Pagausantyje (Jurbarko rj.) — 1952.XII.22 Ermitaže (Prancūzija, netoli Monte Karlo)] — rašytojas. 1911—14 Maskvos un-te studijavo teisę. Dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje, 1915 buvo pasiųstas į Daniją rūpintis lietuviais, esančiais vokiečių nelaisvėje. 1919—23 ir 1930—1937 Lietuvos atstovas Danijoje, Švedijoje ir Norvegijoje (rezidavo Kopenhagoje), 1923—25 — Olandijoje, 1925—1927 — Suomijoje, 1937—38 — Latvijoje, 1938—40 — Tautų Sąjungoje (Ženevoje). 1927—30 dirbo Užsienio reikalų m-joje; nuo 1928 dar ir Valstybės teatro direktorius. Nuo 1939 gyveno Prancūzijoje, Rokebriune (netoli Monte Karlo). Ten ir palaidotas.

Period. spaudoje noveles pradėjo skelbti 1910. Bendradarbiavo „Lietuvos žiniose", „Aušrinėje", „Bare", „Židinyje", „Skaitymuose", „Naujojoje romuvoje", „Rygos balse". Išleido novelių rinkinius „Šventadienio sonetai" (1922), „Ties aukštu sostu" (1928), „Raudoni batukai" (1951), romaną „Šventoji Lietuva" (1952), kelionių įspūdžių knygas „Atostogos" (1928), „Truputis Afrikos" (1934), „Kelionės" (2 t., 1938). Po mirties išleistas dienoraštis „Žemė dega" (2 t., 1956). Idėjinėmis bei estetinėmis savybėmis S. kūryba artimiausia ekspresionizmo srovei, bet joje yra ir impresionizmo, simbolizmo, realizmo bruožų. Reikšmingiausia kūrybos dalis — novelės. S. prozoje liečiamos etinės žmogaus egzistencijos problemos, nemaža vietos užima erotikos, izoliuotai traktuojamo psichinio gyvenimo, iracionalių pasąmonės impulsų motyvai. S. kūrė subjektyvų, dažnai per komplikuotos psichikos prizmę suvoktą, be vietos ir laiko žymių pasaulio vaizdą. Kūrinių veikėjai — daugiausia iš įprastinių gyvenimo vėžių išstumti, sociališkai degraduoti, traumuotos psichikos žmonės, neturį ryškesnių išorės bruožų. S. kūryboje vyrauja pašaipus ir ironiškas gyvenimo reiškinių traktavimas. Tačiau kai kuriuose kūriniuose iškyla ir humanistinio aktyvumo tendencijų, reiškiama užuojauta skriaudžiamiesiems, atskleidžiamas žmogaus dvasinis atsparumas slegiančiai aplinkai. S. kūrinių pasakojimas trūkčiojantis, asociatyvus, su dažnais loginiais šuoliais, realios ir fantastinės plotmės staigiu kaitaliojimu. S. mėgo vartoti kontrastus, sudėtingas metaforas; sodrios šnekamosios liaudies kalbos leksika jo kūryboje sumišusi su miesto žargonizmais ir intelektualizmais.

Ršt.: Novelės, V., 1967 [V. Vanago įvad. str.].

Lit.: K. **Korsakas Radžvilas**, Straipsniai apie literatūrą, K., 1932 [str. „Jurgio Savickio žodis"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **V. Kazakevičius**, Nuo Ariogalos sklypelio žvalgantis.—„Gimtasis kraštas", 1967.V.11.

SAVICKÝTĖ Virginija [g. 1930.XII.6 Skuode] — pedagogė, pedagogikos mokslų kandidatė (1964). 1953 baigė Kūno kultūros in-tą. 1954—57 LLKJS CK atsakingoji organizatorė, 1957—60 — m-lų skyriaus vedėjo pavaduotoja. Nuo 1958 TSKP narė. Nuo 1963 Šiaulių Ped. in-to dėstytoja. Paskelbė straipsnių apie kom. auklėjimą ir pionierių org-jos darbą.

SAVIČĖNKA Isajus [1890.VIII.2 Rūsteikiuose (Zarasų rj.) — 1963.V.14 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 grįžo į Lietuvą, dirbo žemės ūkyje. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Priklausė Smalvų (Zarasų rj.) kuopelei. D. Tėvynės karo metais dirbo taryb. ūkyje Totorijos ATSR. 1945—55 Zarasų mašinų-traktorių stoties direktoriaus pavaduotojas polit. reikalams, kolūkio pirmininkas Vilniaus rj.

SAVIČIŪNAI — **1.** Kaimas Vilniaus rj., Žemaitėlių apyl., 23 km į p. r. nuo Vilniaus, 1 km į š. r. nuo Vilniaus—Minsko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 203 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1763. 1959 buvo 143 gyv.

2. Kaimas Anykščių rj., Kraštų apyl., 6 km į š. r. nuo Svėdasų. 79 gyv. (1970). Per kaimą teka Maleiša (Ilgosios intakas). Kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1957). Ist. šaltiniuose S. minimi 1791 (24 gyventojai, 5 valakai). 1959 buvo 111 gyv.

SĀVIČIUS Izaokas [g. 1917.VIII.25 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1933 įstojo į LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Mokydamasis Kauno aukštesniojoje techn. m-loje, 1934—39 buvo tos m-los komjaunimo kuopelės sekretorius. 1935—36 jo bute buvo spausdinami m-los komjaunimo kuopelės atsišaukimai. Kom. lit-rą S. platino ir Šiauliuose, o iš buvusios ten tėvo spaustuvės atveždavo į Kauną šriftų LKJS CK pogr. spaustuvei. 1936 už kom. atsišaukimų platinimą m-loje buvo suimtas, bet netrukus paleistas. 1939 įstojo į Kauno un-to technikos f-tą. Bendradarbiavo LKJS pogr. spaudoje (slap. Stiklas, Plaktukas, Aloizas). 1939—40 amatų m-los „Ort" (Kaune) mokytojas; suorganizavo joje komjaunimo kuopelę. 1940—41 polit. vadovas Lietuvos Liaudies kariuomenėje, LKJS Šiaulių aps. k-to narys, Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje; buvo būrio vadas. 1944—45 dalyvavo kautynėse dėl Šiaulių, Klaipėdos, Liepojos. Nuo 1945 TSKP narys; adm. darbuotojas Vilniuje.

SAVÌEČIAI — kaimas Kėdainių rj., Nociūnų apyl., 13 km į p. nuo Kėdainių, prie kelio į Vandžiogalą; kolūkio centras. 170 gyv. (1970). Per kaimą teka Mėkla (Barupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė. 1798 buvo 29 gyv., 1959 — 194.

SAVILIÓNYS — kaimas Alytaus rj., Raitininkų apyl., 7 km į p. nuo Nemunaičio, prie kelio į Merkinę. 111 gyv. (1970). Pr. m-la. 1959 buvo 125 gyv. Savilionyse 1895 gimė ir 1968 ten pat palaidotas JAV lietuvių rašytojas R. Mizara.

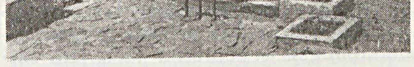

Savilionys. Rašytojo R. Mizaros kapas

SAVÌŠALPOS KÃSOS — susivienijimai prie profsąjunginių organizacijų, teikiantys savo nariams trumpalaikes ar ilgalaikes paskolas, negrąžinamas pašalpas. Pagal Visasąjunginės profesinių sąjungų Centro Tarybos 1959 patvirtintus tipinius įstatus savarankiškos S. k. sudaromos prie profs-gų vietos k-tų. Mažoms įmonėms ir įstaigoms bei m-loms, kur nėra 15 asmenų, norinčių stoti į S. k., tokios kasos gali būti įsteigtos prie atitinkamos profs-gos miesto ar rajono k-to. Priimtas į kasą narys moka stojamąjį įnašą — 0,5% mėnesinio atlyginimo arba stipendijos, po to kas mėnesį — nario įnašą, kurį sudaro 0,5% gaunamos algos, stipendijos arba pensijos. Kasos

nariai, įmokėję 50 mėnesinių įnašų, gali būti atleidžiami nuo tolesnio įnašų mokėjimo, be to, jiems teikiama pirmenybė gauti paskolą. Ilgalaikės paskolos duodamos v-bos nutarimu ir tokiu atveju imamos nustatyto dydžio palūkanos. Trumpalaikės paskolos (iki sekančio atlyginimo) duodamos be palūkanų. Vyriausiasis kasos valdymo organas yra visuotinis narių susirinkimas, kuris, esant daugiau kaip 300 narių, gali būti pakeičiamas įgaliotinių konferencija. Visuot. susirinkimai arba konferencijos yra teisėti, jei juose dalyvauja ne mažiau kaip $^2/_3$ narių arba įgaliotinių. Einamuosius kasos reikalus tvarko visuot. susirinkimo arba konferencijos viešu balsavimu vieneriems metams renkama v-ba. V-ba iš savo tarpo išsirenka pirmininką, iždininką ir sekretorių. 1968.I.1 Lietuvoje veikė 1228 S. k. su 102 000 narių. 1967 jos išdavė 55 960 narių 4 988 000 rb ilgalaikių paskolų ir 56 940 narių 1 102 000 rb trumpalaikių paskolų.

Pirmosios Lietuvoje S. k., įkurtos darbininkų 1888 Vilniuje, buvo *profesinių sąjungų* užuomazga. Iš dalies S. k. funkcijas vykdė ir *ligonių kasos*, Lietuvoje pradėtos organizuoti 1896.

SAVÌTARPINĖ PAGÁLBA — nacionalistinė šelpimo organizacija, veikusi 1941—1944 vietoj vokiečių okupacinės valdžios uždaryto Lietuvos *Raudonojo kryžiaus*. S. p. perėmė Raudonojo kryžiaus įstaigas ir įmones, mėgino, kiek tai leido okupacijos sąlygos, vykdyti jo funkcijas. Šelpdama daugiausia antitaryb. elementus, S. p. talkininkavo hitlerininkams. S. p. k-tai veikė miestuose, apskričių ir valsčių centruose. S. p. leido neperiod. biuletenį „Savitarpinės pagalbos žinios" (1941—44), kuriame nemaža vietos užėmė antitaryb. propaganda. S. p. vyriausiojo k-to pirmininkai buvo M. Naujokas (1941—42) ir I. Končius (1942—44).

SAVÌTARPIO KREDÌTO DRAUGÌJOS — kooperatinio pobūdžio kapitalistinės kredito organizacijos. Jas steigia daugiausia vidutinieji prekybininkai ir pramonininkai, kad atsispirtų stambiųjų prekybininkų ir pramonininkų konkurencijai. Stojančio į d-ją asmens įnašas grynais pinigais — paprastai 10% jam skiriamo kredito sumos. Iš tokių įnašų sudaromas pagrindinis d-jos kapitalas. D-jos nariai už jos nuostolius bei pasižadėjimus atsako jiems skiriamo kredito sumos dydžiu. Pirmoji savitarpio kredito d-ja Lietuvoje buvo įkurta 1874 Kaune. 1913 Vilniaus gub. buvo 24 S. k. d., Kauno gub.— 6. 1925—37 Lietuvoje jų veikė 13—14, 1938—40 — 10. Didžiausia buvo Kauno S. k. d.— jos balanso suma buvo 4 mln. lt (visų kitų drauge 8—10 mln. lt). 1940 S. k. d. buvo nacionalizuotos, jų aktyvai ir pasyvai perduoti Lietuvos Bankui.

„SAVIVALDÝBĖ" — mėnesinis savivaldybių darbuotojų laikraštis, ėjęs 1923—1940 Kaune. Leido Vidaus reikalų m-jos savivaldybių departamentas

SAVIVALDÝBĖS — kai kurių kraštų bendruomenės (miesto, valsčiaus, apskrities ir panašios), turinčios vietos savivaldos teisę. Valst. įstatymų nustatytu mastu jos per savo renkamus organus tvarko ir tenkina įvairius vietos viešojo gyvenimo reikalus (švietimo, kultūros, sporto, higienos bei sanitarijos, socialinio aprūpinimo, transporto, prekybos ir kt.), lėšas gaudamos iš gyventojams įstatymais nustatytų mokesčių, rinkliavų, natūrinių prievolių, t. p. iš valst. iždo subsidijų. Savivaldybėmis kartais vadinamos ir vietos savivaldos organų sistemos.

Vietos savivaldos bendruomenių kūrimosi pradžia Lietuvoje sietina su Liubeko, Rygos miestų teisių bei *Magdeburgo teisės* teikimu miestams (pvz., 1258 Klaipėda gavo Liubeko miesto teisę, 1387 Vilnius — Magdeburgo teisę ir t. t.). Feod. Lietuvos laikais savivaldos teise naudojosi ir didesniosios žydų bendruomenės (Vilniaus, Trakų ir kt.). Nuo 1831 Lietuvos miestai tvarkėsi pagal keliskart kaitaliotus Rusijos „Miestų nuostatus" („Gorodskoje položenije"). Po baudžiavos panaikinimo (1861) šiokią tokią savivaldą gavo ir valstiečių bendruomenės. Jų savivaldos organai buvo: seniūnijos sueiga, seniūnas, valsčiaus sueiga, valsčiaus viršaitis su valsčiaus v-ba ir valsčiaus teismas; Užnemunėje — Suvalkų gub. — seniūnijos sueiga, seniūnas (šaltyšius), valsčiaus (gminos) sueiga, vaitas ir teismas.

Buržuazijos valdomoje Lietuvoje S. užuomazga laikytinos parapijų bendruomenės, kurios 1918 kaizerinės okupacijos sąlygomis pradėjo kurti vietos savivaldos organus — vadinamuosius parapijų k-tus. 1919 pr. S. jau buvo kuriamos pagal vidaus reikalų ministro aplinkraščius. Lietuvos buržuazija, su užsienio imperialistų pagalba nuslopinusi Tarybų valdžią, žinojo, kad darbo žmonių sąmonėje yra gyva demokratiškiausių valdžios organų — Tarybų idėja. Todėl buržuazija, kurdama savo valstybės aparatą, iš pat pradžių paskelbė, kad vietinė valdžia bus perduota savivaldybėms, kurios visus reikalus savarankiškai tvarkys per savo renkamus organus. Iš tikrųjų buržuazija to pažado netesėjo. Net pirmasis (1919.X.10) savivaldybių įstatymas nustatė tokią vietos savivaldos sistemą, kuri atitiko valdančiųjų klasių interesus. Visais vėlesniais šio įstatymo pakeitimais bei papildymais buvo siaurinamos darbo žmonių teisės, stiprinamas S. biurokratizmas, jų organai vis labiau pajungiami centro valdžiai. 1919 įstatymas įvedė valsčių, apskričių ir miestų savivaldybes. Pagal tą įstatymą miestai buvo suskirstyti į 2 grupes: a) su apskričių teisėmis, b) su valsčių teisėmis. Apskrities savivaldybę sudarė valsčiai ir miestai su valsčių teisėmis. Valsčiaus S. organai buvo valsčiaus taryba ir valsčiaus v-ba, kuriai vadovavo pirmininkas (viršaitis), miesto S.— miesto taryba ir miesto v-ba, kuriai vadovavo pirmininkas (burmistras), apskrities S.— apskrities taryba ir apskrities v-ba (nuo 1924 jos pirmininkas — apskrities viršininkas). Visi S. organai buvo renkami 3 metams. Buržuazija, norėdama neleisti S. organuose dalyvauti varguomenei, proletariatui, 1921 S. įstatymu įvedė rinkiminius turto ir sėslumo cenzus. Visi į sąrašus įtrauktieji rinkėjai tiesioginiu būdu rinko atstovus tik į valsčių ir miestų tarybas (pvz., į valsčiaus tarybą buvo renkamas 1 atstovas nuo 300 gyv.), į kitus S. organus atstovus rinko valsčių ir miestų tarybų nariai. Visų S. organų veiklą prižiūrėjo vidaus reikalų m-ja. Klaipėdos krašte, kuris autonomijos pagrindais tvarkėsi pagal Klaipėdos kr. statutą bei konvenciją ir nepanaikintus Vokietijos įstatymus, Lietuvos S. įstatymai negaliojo. Po 1926 faš. perversmo tautininkų valdžia paliko savivaldybėms rūpintis tik vietos kultūros ir ūkio reikalais, skelbdama, kad bet kokia politika yra centro valdžios dalykas, kad pačios S. esančios valst. aparato dalis ir turinčios visiškai priklausyti nuo centro vykd. valdžios. Faš. valdžia jau 1929 išleido savą vietos S. įstatymą, kuriuo paliko valsčių ir apskričių S. santvarką, bet pertvarkė S. rinkimus (miestų S. tas įstatymas nelietė). 1931 vietos S. įstatymas piliečių rinkimines teises dar labiau apribojo sėslumo, turto ir mokesčių cenzais, S. organus pavertė centro valdžios politikos vykdymo įrankiu.

Pagal 1931 įstatymą ir 1934 padarytus jo pakeitimus S. kompetencija iš esmės nepasikeitė; buvo pertvarkyta tik jų organų struktūra ir jų sudarymo būdas. Valsčiaus S. organai buvo valsčiaus taryba, jos renkamas viršaitis, seniūnijų krivulės (susirinkimai) ir jų renkami seniūnai. Buvusią valsčiaus v-bą dabar atstojo viršaitis. Valsčiaus tarybą sudarė valsčiaus viršaitis ir seniūnijų krivulių išrinkti atstovai (po 1 nuo seniūnijos). Miestai buvo suskirstyti į pirmaeilius (jų apskrities savivaldybė neapėmė, jie buvo pavaldūs tiesiai vidaus reikalų m-jai) ir antraeilius (jie įėjo į apskrities savivaldybę, buvo pavaldūs tiesiai apskrities viršininkui ir vidaus reikalų m-jai). Pirmaeiliai miestai buvo šie: Alytus, Biržai, Kaunas, Kėdainiai, Marijampolė, Panevėžys, Šiauliai, Telšiai, Ukmergė, Vilkaviškis (nuo 1939 ir Vilnius). Jų S. organai buvo miesto taryba ir jos renkamas burmistras. Miesto tarybą, kurią sudarė 9—36 nariai (pagal miesto gyventojų skaičių), rinko miesto gyventojai. Kauno miesto tarybos $^1/_3$ narių skyrė ministrų taryba (Kauno miesto savivaldybė buvo pavaldi tiesiai ministrų kabinetui, nuo 1938 ministrų tarybai). Apskrities S. organai buvo apskrities taryba ir apskrities v-ba; tarybą sudarė visų apskrities valsčių ir antraeilių miestų tarybų išrinkti atstovai, valsčių viršaičiai ir antraeilių miestų burmistrai, valdybą — apskrities tarybos išrinkti 2 nariai ir vidaus reikalų ministro skiriamas apskrities viršininkas, kuris buvo ir v-bos pirmininkas. Valsčiaus, miesto ir apskrities tarybos kadencija truko 5 metus, valsčiaus viršaičio, miesto burmistro ir apskrities v-bos — 7 metus. Gyventojai tiesiogiai rinko tik miestų tarybas,

seniūnus ir seniūnijų atstovus į valsčių tarybas.

1931 įstatymas nustatė, kad valsčiaus ir miesto tarybų narius gali rinkti ne jaunesni kaip 24 metų piliečiai, kurie tame valsčiuje ar mieste yra išgyvenę ne mažiau kaip 1 metus ir moka ar turi mokėti vieną iš S. mokesčių (nekilnojamojo turto, žemės, prekybos, pramonės, amato, asmens, buto), kurie yra valstybės, S. įstaigų tarnautojai ar yra baigę aukštąjį mokslą, specialųjį ž. ū. mokslą. Vadinasi, teisės rinkti neturėjo šeimininkės, piliečiai, neturintys pastovaus darbo ir nuolatinės gyv. vietos, varguomenė bei didelė dalis jaunimo, politiškai nepatikimi asmenys, dauguma darbininkų, t. y. daugiau kaip pusė suaugusiųjų piliečių. Be įv. rinkiminių cenzų, įstatymas įvedė ir netiesioginių apribojimų. Pvz., miestų tarybų rinkimuose dalyvauti galėjo tik piliečiai, įrašyti į miestų burmistrų sudarytus rinkėjų sąrašus, o į juos nebuvo rašomi nepageidaujami asmenys. Rinkimų į miestų tarybas eigai vadovavo rinkiminės komisijos, susidedančios iš apskričių viršininkų ir Vidaus reikalų m-jos skiriamų asmenų. Siūlomą kandidatų sąrašą turėjo pasirašyti 25—300 (priklausomai nuo miesto gyventojų skaičiaus) rinkėjų, jį dar tvirtino rinkiminė komisija, kuri nepageidaujamą kandidatą galėjo savavališkai išbraukti. Seniūnijų krivulėse valsčių tarybų nariai buvo renkami atviru balsavimu, stebint policijai. 1931 įstatymu apskričių viršininkams buvo suteikta teisė apskųsti apylinkės teisėjams nepageidaujamų asmenų išrinkimą į valsčių ar apskričių tarybas. Šie dažniausiai panaikindavo pažangių asmenų išrinkimą. Pvz., 1940 pavasarį po rinkimų į valsčių tarybas teisėjai panaikino 67 atstovų išrinkimą. Be to, išrinktus seniūnus, valsčių viršaičius ir antraeilių miestų burmistrus turėjo tvirtinti apskričių viršininkai, o pirmaeilių miestų burmistrus — vidaus reikalų ministras. Pastariesiems jų nepatvirtinus, buvo skiriami nauji rinkimai, o dar kartą nepatvirtinus, viršaičius ir miestų burmistrus vidaus reikalų ministras skirdavo savo nuožiūra (Kauno burmistrą tokiais atvejais skirdavo ministrų taryba, o seniūnus — apskričių viršininkai). Šia teise vidaus reikalų ministras ir apskričių viršininkai naudojosi dažnai. Apskričių viršininkai t. p. turėjo teisę atleisti seniūnus, nušalinti nuo darbo viršaičius ir antraeilių miestų burmistrus. Viršaičius ir visų kategorijų miestų burmistrus iš pareigų atleisti galėjo vidaus reikalų ministras, o Kauno burmistrą — ministrų taryba. Visos S. buvo pavaldžios vidaus reikalų m-jai ir apskričių viršininkams.

Be kitų partijų, S. organų *rinkimuose* 1920—36 faktiškai dalyvavo ir tuo metu pogrindžio sąlygomis veikusi Lietuvos Komunistų partija.

Tokia S. organų sudarymo procedūra buvo nustatyta ne vien buržuazijos interesams vietos savivaldoje saugoti, bet ir dėl to, kad faš. valdžia tokiu suvaržytu S. organų renkamumu bandė pridengti aukščiausiųjų valstybės valdžios organų fašistinį diktatūrinį pobūdį. Pvz., pagal 1931 respublikos prezidento rinkimų įstatymą prezidento rinkėjais tapo „ypatingieji tautos atstovai", renkami ne visos tautos, o valsčių, miestų ir apskričių S. tarybų; pagal 1936 seimo rinkimų įstatymą kandidatus į seimą t. p. kėlė apskričių ir miestų tarybos.

S. uždaviniai ir po 1931 iš esmės liko tie patys. S. tenkino ir tvarkė kai kuriuos vietos viešojo gyvenimo reikalus. Svarbiausi jų buvo kai kurių švietimo, kultūros ir meno įstaigų steigimas bei laikymas, m-lų aprūpinimas patalpomis, kuru, mokslo priemonėmis, komunalinių patarnavimų teikimas bei tvarkymas (gyvenviečių vandentiekis, šuliniai, kanalizacija, gatvių bei vietos kelių tvarkymas bei priežiūra, vietos transporto organizavimas bei eksploatavimas, gyvenviečių tvarkymas apskritai, sveikatos apsauga (gydymo įstaigų — ligoninių, ambulatorijų, vaistinių — ir higienos bei sanitarijos įstaigų steigimas), veterinarinė priežiūra, viešųjų darbų organizavimas bedarbiams, vietos prekybos įmonių bei prekymečių darbo tvarkymas, priešgaisrinė apsauga. Tvarkydamos tuos reikalus, S. įstatymo nustatyta tvarka leido gyventojams įsakymus. Savo reikalams tenkinti S. apdėdavo gyventojus mokesčiais, rinkliavomis, natūrinėmis prievolėmis. 1939 Lietuvos S. pajamos sudarė 17,6% valstybės pajamų, o išlaidos — 17,3% valstybės išlaidų. Tačiau 1931 įstatymas nustatė, kad S. vietos gyvenimo reikalais rūpinasi tik tiek, kiek jais nesirūpina vyriausybės organai, kad vidaus reikalų ministras gali bet kurį S. priklausantį klausimą spręsti pats (S. lėšomis). Be to, didelę dalį valsčių ir antraeilių miestų S. organų nutarimų turėjo tvirtinti apskričių viršininkai, o apskričių ir pirmaeilių miestų S. — vidaus reikalų ministras. Tuos nutarimus, kurių pagal įstatymą nereikėjo tvirtinti, apskričių viršininkai galėjo užprotestuoti, t. y. sustabdyti jų vykdymą iki vidaus reikalų ministro galutinio nutarimo.

LKP buvo vienintelė partija, kuri visą laiką nuosekliai kovojo už S. organų rinkimų demokratizavimą, demaskavo burž. valdžios reakcinę S. politiką, antiliaudinę pačių S. organų veiklą. 1920—34 LKP, veikdama pogrindžio sąlygomis, kur tik galėjo, faktiškai dalyvavo S. organų rinkimuose, ir kartais į tuos organus buvo išrenkama komunistų.

Lit.: **S. Alperavičius**, Antiliaudinis vietinių savivaldybių pobūdis buržuazinėje Lietuvoje, V., 1957.

„SAVIVALDYBIŲ BALSAS" — liberalinis mėnesinis savivaldybių darbuotojų žurnalas, ėjęs 1926—27 Kaune. Redagavo J. Vileišis.

SAVLERYTĖ Basia [g. 1899.I.2 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš darbininkų. 1918—19 priklausė Bundo Vilkaviškio org-jai. Nuo 1919 Komunistų partijos narė. Nuo 1920 LKP CK konspiracinio buto Kaune šeimininkė; su vyru A. Levinu laikė ginklų ir kom. lit-ros sandėlį. Už rev. veiklą 1921 nuteista 6 metus kalėti. 1923 Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Maskvą. 1927—1954 Maskvos bibliotekų direktorė. 1941 padėjo suorganizuoti mokslinę med. biblioteką Vilniuje. Pensininkė.

SAVUKYNAS Algimantas [g. 1938.IV.22 Smarliūnuose (Lazdijų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1960 baigė Vilniaus un-tą. 1960—1961 dėstė Vilniaus technologiniame technikume. Nuo 1961 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie veidrodinio atspindžio simetriją kvantmechaninėje judėjimo kiekio momento teorijoje ir kitais teorinės bei atomų fizikos klausimais.

SAZĀNAI. Lietuvoje sazanas, arba laukinis karpis *(Cyprinus carpio)*, pirmą kartą sėkmingai įveistas 1952 Kuršių mariose iš Volgos, 1952—66 Kauno mariose ir devyniuose 1155 hektarų versloviniuose ežeruose — iš Amūro. Minta dugniniais organizmais, t. p. augaliniu maistu. Žvejojami versloviniu būdu (ypač Kauno mariose) ir meškeriojami.

SAŽĒNIS Petras [1901.II.6 Peterburge — 1936.I.27 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1915—17 Petrograde mokėsi g-joje. Nuo 1919 tarnautojas Kaune. Padėjo sukurti Lietuvos bankų tarnautojų ir darbininkų profs-gą. 1921—22 LKP organizuotos kooperatinės knygų leidimo d-jos „Šviesa" v-bos vicepirmininkas. Nuo 1924 tarnautojas Leningrade. Parašė komediją „Sveikam kūne — sveika dvasia", išvertė V. Katajevo pjesę „Apskritimo kvadratūra", rev. dainų, bendradarbiavo „Laisvėje", „Raudonajame artojuje", „Priekale".

SCENĀRIJUS [lot. *scaena* — scena] — draminis kūrinys, pagal kurį kuriamas kino filmas. Ž. *Kino scenarijus.*

SCHOLĀSTIKA [lot. *scholasticus* — mokyklinis, iš gr. *scholē* — mokykla] — vidurinių amžių filosofija. Jos atstovai stengėsi teoriškai pagrįsti religinę pasaulėžiūrą, feod. visuomenės valdančiųjų sluoksnių ideologiją. S. būdingas abstraktumas, empirinio tikrovės pažinimo ignoravimas, autoritarinis metodas. Scholastai rėmėsi Aristotelio teorijomis, pritaikydami jas krikščionybės interesams. Filosofiją jie norėjo pajungti teologijai. Skiriama S. priešistorijis, arba patristika (VII—VIII a.), ankstyvoji S. (IX—XII a.) ir S. klestėjimo laikotarpis (XIII—XV a.). Savita buvo Rytų šalių (daugiausia arabų) scholastika (IX—XIII a.).

Lietuvos feodalų atstovai su S. pirmiausia susipažino, studijuodami užsienyje. Lietuvoje S. pradėjo plisti XVI a. antrojoje pusėje. XVI—XVIII amžiuje S. buvo dėstoma Vilniaus un-te (jėzuitų akademijoje, įk. 1579), Vilniaus, Kauno, Kražių, Gardino, Raseinių, Paparčių

(Kaišiadorių rj.), Seinų ir kt. kolegijose bei vienuolynų m-lose. Filosofijos dėstytojai dėstė S. autoritetų — Augustino, Alberto Didžiojo, Tomo Akviniečio, Dunso Skoto, kartais ir V. Okamo — interpretuotą Aristotelio filosofiją, be to, rėmėsi XV—XVII a. filosofais — Ariaga, Toletu, Kajetanu, Soncinu, F. Suaresu. Vilniaus un-to filos. f-te S., suskirstyta į logiką, fiziką (gamtos filosofiją), metafiziką ir etiką, buvo dėstoma 3 metus. Neretai etika būdavo baigiama dėstyti teologijos f-te. Kai kuriose vienuolynų m-lose scholastinės filosofijos kursas trukdavo 2 metus. Logikos kursą sudarė 2 dalys — dialektika ir logika. Dialektikoje buvo aiškinami loginio skaičiavimo klausimai — terminų, teiginių, samprotavimų teorijos. Z. Kriugeris, K. Vežbickis ir kt. dėstytojai, nagrinėdami dialektiką, reiškė idėjų, artimų šiuolaikinei logikai — loginių aibių teorijai, teiginių logikai, modalinei logikai, loginei semantikai. Antrojoje kurso dalyje, vad. logikoje, buvo nagrinėjamos bendrųjų sąvokų, Aristotelio kategorijų, mokslo ir tikėjimo santykio ir kt. filos. problemos. Gamtos filosofijos kurse buvo dėstomas Aristotelio veikalas „Fizika" (judėjimo, priežastingumo, erdvės ir laiko, begalybės ir kt. klausimai), jo gamtamoksliniai traktatai, t. p. veikalas „Apie sielą", kuriuo rėmėsi scholastinė psichologija. Metafizikos kurse buvo aiškinamos kai kurios Aristotelio veikalo „Metafizika" vietos (bendrieji būties klausimai). Scholastai pabrėždavo tuos Aristotelio teiginius, kuriuos galima buvo aiškinti idealistiškai.

Scholastikos buvo 2 kryptys — nominalizmas ir realizmas. Jos skirtingai sprendė universalijų (bendrųjų sąvokų) santykio su tikrove klausimą ir reiškė materialistines ir idealistines tendencijas pačioje scholastikoje. Vilniaus un-to dėstytojai Z. Kriugeris, K. Vežbickis buvo nuosaikūs nominalistai (konceptualistai). Jie pripažino egzistuojant tikrovę, atskirus daiktus bei reiškinius, o universalijas laikė sąlyginiais daiktų ir reiškinių pavadinimais. Universalijos, jų teigimu, egzistuojančios tik protė. Nominalistai kritikavo objektyviajam idealizmui atstovaujančius nuosaikiuosius realistus (M. Smigleckį ir kt.), kurie bendrąsias sąvokas laikė savarankiškomis, nepriklausančiomis nuo daiktų. Gamtos filosofijoje ir metafizikoje nominalistai polemizavo su vad. modalistais, kurie daiktų savybes ir santykius atitraukdavo nuo daiktų ir laikė savarankiškai egzistuojančiomis esybėmis — modusais. Vilniaus un-to dėstytojai T. Požeckis, J. Sadkovskis, J. Burba, J. Stanislavskis, S. Losevskis smerkė spekuliacijas savybėmis ir santykiais kaip grynomis esmėmis.

Pažangesnieji XVII a. S. dėstytojai suprato, kad scholastinė gamtos filosofija paseno, ir savo paskaitose iš dalies ėmė remtis naujausiais gamtos mokslų teiginiais. Vilniaus un-te ir kt. m-lose buvo dėstomos kai kurios renesanso mokslininkų bei filosofų (N. Koperniko, Dž. Bruno, J. Keplerio, G. Galilėjaus, R. Dekarto, Ch. Šeinerio, A. Kircherio, Dž. Kardano, Ticho Brahės, V. Harvėjaus, Paracelso, P. Pomponacio) teorijos. T. Požeckis 1645 skaitytame filos. kurse pritarė N. Koperniko sistemai. Kai kurie S. dėstytojai atsargiai, teologizuota forma reiškė pasaulio begalybės, erdvės amžinumo idėjas. XVIII a. vid. pradėjus Lietuvoje plisti šviečiamosioms idėjoms, padidėjus susidomėjimui gamtos mokslais, S. imta iš m-lų šalinti. Jėzuitai buvo priversti m-las reformuoti. S. žlungant, susidarė 2 filos. kryptys — kompromisinė ir antischolastinė. A. Skorulskis, B. Dabševičius ir kiti kompromisinės krypties atstovai naujųjų laikų mokslininkų ir filosofų F. Bekono, R. Dekarto, G. Leibnico, Ch. Volfo, I. Niutono pažiūras jungė su scholastika ir teologija. Antischolastai (K. Narbutas ir kt.) reikalavo pašalinti S. iš m-lų programų ir dėstyti naujųjų laikų filosofiją, suderintą su teologija. S. žlugimo laikotarpiu Lietuvoje populiariausi buvo vokiečių švietėjo racionalisto Ch. Volfo ir italų filosofo Fortunato Brešiečio veikalai. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, Edukacinė komisija visai pašalino filosofiją iš Vilniaus un-to bei vid. m-lų programų. Vid. m-lose buvo dėstoma logika ir etika. Eksjėzuitai ir kiti dvasininkai savo m-lose ir vėliau dėstė S., derindami ją su naujųjų laikų filosofija.

XX a. pr. į Lietuvą iš V. Europos ėmė sklisti neoscholastikos (naujiesiems laikams pritaikytos S.) idėjos. Buržuazijos valdymo metais neoscholastika Lietuvoje buvo oficiali filos. kryptis. Ji buvo dėstoma Kauno un-to teologijos-filosofijos ir humanitarinių mokslų f-tuose, Kauno kunigų seminarijoje. Neoscholastikos buvo 2 šakos — neotomizmas ir augustinizmas. Neotomizmui atstovavo Kauno un-to profesoriai S. Šalkauskis, P. Kuraitis, M. Reinys, K. Paltarokas. Augustinizmas Lietuvoje buvo mažiau populiarus. Jo atstovai, kad ir ne visai nuoseklūs, buvo V. Šilkarskis, I. Tamošaitis, A. Maceina.

Lit.: **R. Plečkaitis,** Scholastinė logika Lietuvoje.—„Filosofija", t. 2, sąs. 2, V., 1962; **R. Plečkaitis,** Psichologijos dėstymo Lietuvos mokyklose XVII a. pabaigoje—XVIII a. pradžioje apžvalga.—„Pedagogika ir psichologija", t. 3, V., 1962; **R. Plečkaitis,** Scholastinės logikos žlugimas Lietuvoje.—„Filosofija", t. 3, V., 1963; **R. Plečkaitis,** Psichologijos dėstymas filosofijos kurse Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje.—„Filosofija", t. 6, V., 1965; **R. Plečkaitis,** Kai kurie gamtos filosofijos klausimai senajame Vilniaus universitete (XVII a.—XVIII a. pirmoji pusė). — „Filosofija", t. 8, V., 1968.

„SCIENTIA" [lot. *scientia* — mokslas] — Kauno universiteto studentų marksistų draugija, veikusi 1936—40. D-jos veikloje aktyviai dalyvavo studentai komunistai: O. Eidukaitytė, P. Grinius, V. Krestjanovas, M. Kučinskaitė, F. Levitacas, K. Mozūras, S. Savickas, V. Taurinskas ir kt. Prie d-jos steigimo prisidėjo nepartiniai D. Čaprackas, A. Jankūnas, A. Kilikevičius, L. Tumašovas. „S." globojo prof. V. Krėvė-Mickevičius. D-jos veiklai vadovavo LKP CK per M. Meškauskienę ir V. Niunką. „S." naudojosi anksčiau un-te veikusių studentų marksistų d-jų „Aurora" ir „Stedra" patirtimi. Suorganizavo paskaitų apie dialektinį ir istorinį materializmą (jas skaitė J. Jurginis, J. Pajaujis, V. Prėskienis), lit-ros vakarų (dalyvavo J. Baldžius, P. Cvirka, L. Gira, V. Krėvė-Mickevičius, J. Šimkus). 1939, TSRS grąžinus Lietuvai Vilnių ir Vilniaus kr., surengė paskaitų apie Vilniaus kr., Lietuvos ateities perspektyvas, Europos polit. padėtį ir kt. temomis. Jas skaitė prof. V. Krėvė-Mickevičius, prof. A. Purėnas, P. Pakarklis ir kt. D-ja turėjo apie 20—30 narių, palaikė ryšius su kitomis pažangiomis studentų org-jomis. 1937—1938 daugelis šios d-jos narių rinko parašus peticijai dėl polit. kalinių amnestijos. „S." dalyvavo liaudies fronto veikloje, platino tarp studentų liaudies fronto leidinį „Už liaudies teises". Kai kurie „S." nariai platino kom. spaudą. D-jos v-bos nariai ne kartą buvo tardomi.

SČESNULĖVIČIUS Stasys [g. 1905.III.24 Voroneže (RTFSR)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1970), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1939 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo pedagoginį darbą; 1944—50 stat. medžiagų katedros vedėjas; 1949—50 architektūros fakulteto dekanas. Nuo 1949 docentas. Kartu 1944—51 dėstė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institute, 1945—48 buvo jo dekoratyvinės architektūros f-to dekanas. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; 1951—62 statybos f-to dekanas, nuo 1951 stat. medžiagų katedros vedėjas. Nuo 1957 TSKP narys. Sukonstravo aparatą stat. medžiagų šilumos laidumui tirti. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. medžiagas.

Ršt.: Statybinės medžiagos, V., 1966.

SEBĖCKIS Juozas [1893 Paluobėse (Skuodo rj.) — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. 1918—19 Ylakiuose (Skuodo rj.) padėjo kurti Tarybų valdžią. 1928 kaip plečkaitininkas baustas adm. tvarka ir 1 metus gyveno policijos priežiūroje. Nuo 1935 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1939—1940 darbininkas Šventosios uoste. Nuo 1940.VIII kandidatas į Komunistų partijos narius. 1941 buhalteris Kretingoje. Vok. faš. okupacijos metu slapstėsi, kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Hitlerininkų sušaudytas.

SEBEŽENKOVAITĖ Taisa [g. 1928.X.14 Adakave (Tauragės rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1969). 1952 baigė Vilniaus Ped. in-to rusų kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1952 TSKP narė. Nuo 1955 tame in-te dirba pedagoginį darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie LKP kovą už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935—40.

SEDÀ — miestas Mažeikių rj., 26 km į p. v. nuo Mažeikių, prie Varduvos upės; apylinkės centras. 1821 gyv. (1970). Miestas įsikūręs Varduvos deš. krante; rytuose siekia Sedos ežerą. Miesto teritorija 420 ha (1968). Centre yra stačiakampė gotikinė aikštė; į ją sueina pagr. gatvės. Keliai jungia su Mažeikiais, Plunge, Telšiais, Barstyčiais, Ylakiais, Židikais. Mieste yra 35 gatvės; bendras jų ilgis 16 km. Yra lentpiūvė, malūnas, vilnų karšykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 50 vietų ligoninė (nuo 1951), 25 lovų tuberkuliozės dispanseris (nuo 1958), vid. m-la (iki 1921 pradinė, 1921—44 prog-ja), vaikų darželis ir lopšelis, kultūros namai, biblioteka, kino teatras. S. bažnyčia (past. 1770) ir varpinė (past. XIX a. pirmojoje pusėje) — respublikinės reikšmės archit-ros paminklai.

Seda

Bažnyčia medinė, kryžminio plano, trinavė. Šonines navas nuo centrinės skiria 3 poros kolonų. Tarp sienų ir kolonų įrengtos nedidelės galerijos, retai pasitaikančios Lietuvos bažnyčiose. Trapecijos formos presbiteriją nuo centr. navos skiria konstruktyvinė skersinė sija, būdinga senosioms lietuviškoms medinėms bažnyčioms. Bažnyčios išorei būdingas liaudiškas formų lakoniškumas, proporcijų didingumas. Sienos apkaltos vertikaliomis lentomis, aukštas stogas apdengtas malksnomis, šlaitų susikirtimo kampuose užbaigtas bokšteliais, kurių viršūnėje yra grakštūs ažūriniai geležiniai kryželiai. Fasadą skaido simetriškai išdėstyti keturkampiai langai ir apvalūs langeliai. Varpinė medinė, karkasinės konstrukcijos, gražių proporcijų.

Sedos bažnyčia

Ist. šaltiniuose S. minima XIII amžiuje. S. dvaras buvo įsikūręs upės kilpoje, o S. kaimas — už kelių šimtų metrų į r. nuo dvaro, prie ežero. XVI a. pirmojoje pusėje S. priklausė Dirvėnų dvaro seniūnui V. Bartusevičiui. 1508 pastatyta bažnyčia. XVI a. antrojoje pusėje S. atiteko Vnučkoms; jie pavertė S. svarbiu Žemaitijos kalvinizmo centru. 1638 S. nupirko Sapiegos; jie pastatė naujus dvaro rūmus, plėtė amatus ir prekybą. 1655 S. gavo teisę rengti 1 savaitinį turgų ir 4 metinius prekymečius. XVIII a. miestelio centras buvo rekonstruotas: teritorija palei kelią į Tirkšlius išplanuota ir užstatyta pagal stačiakampę gotikinę schemą, kelių sankryžoje įrengta stačiakampė aikštė turgums ir mugėms. 1780 suteikta papildoma privilegija rengti metinį turgų. 1770 vietoj senosios S. bažnyčios buvo pastatyta nauja, o 1790 pastatyta dar viena bažnyčia. XIX a. Sedoje veikė parapinė m-la, kurioje 1805 mokėsi 50 mokinių, 1828 — apie 100 mokinių. 1853 veikė 2 m-los: parapinė (41 mokinys) ir valdinė (100 mokinių). XIX a. pr. turgaus aikštėje vienas priešais kitą pastatyti 2 vienodi turgaus trobesiai. Jie buvo mūriniai, klasicistinių formų, padalyti pertvaromis į nedideles krautuves. XIX a. pab. Sedoje veikė apie 40 krautuvių, keliolika smuklių ir alinių, vandens malūnas, pašto stotis, 2 prieglaudos. 1897 buvo 2015 gyventojų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. S. gyventojai (mkt. A. Mika ir kt.) dalyvavo 1905—07 rev. judėjime. 1905.X.14 minia užpuolė kariuomenės kuopą (iš minios 3 žmonės buvo sužeisti). 1918.X Sedoje pradėjo legaliai veikti apskrities rev. k-tas (pirm. J. Čypas). 1918.XI išrinkta Darbininkų atstovų taryba. 1919.I.1 įvyko LKP Žemaitijos konferencija, išrinkusi Žemaitijos kar. rev. k-tą. Buržuazijos valdymo metais miestelyje veikė pieninė, malūnas, 2 lentpiūvės, skerdykla, vilnų karšykla ir mezgykla. 1923 buvo 1851 gyv. 1944 kovose dėl S. išvadavimo pasižymėjo mjr. G. Pisarevas ir kpt. D. Ščerbinas; 1945 jiems suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrių vardai. 1950—1959 Seda buvo rajono centras; buvo leidžiamas laikraštis „Raudonoji žvaigždė". 1959 mieste buvo 2126 gyventojų.

SEDEĨKIAI — kaimas Anykščių rj., Andrioniškio apyl., 8 km į p. r. nuo Viešintų, Šventosios deš. krante. 82 gyv. (1970). Girininkija, pr. m-la (nuo 1923), biblioteka. 1959 buvo 116 gyv.

SEDÕS ẼŽERAS, Sedula,— ežeras Mažeikių rj., Sedos miesto r. pakraštyje, prie plento į Mažeikius. Plotas 33 ha. Ežeras labai ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1200 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 4500 m. Krantai ežero galuose pelkėti. Iš S. e. išteka upelis į Varduvą. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SEDÕS GIRIÀ — miškas Mažeikių rj., 3 km į š. nuo Sedos, į š. v. nuo Plungės—Mažeikių plento. Priklauso Mažeikių miškų ūkio Renavos ir Žemalės girininkijoms. Plotas 2672 ha; medynų 2227 ha. Miškas išsidriekęs tarp Ventos intakų Varduvos ir Šerkšnės; jame prasideda Šerkšnės intakai Šaka bei Varlupis ir Varduvos intakas Varlupis. Reljefas lyguminis, vietomis šiek tiek banguotas. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, vietomis gliejiški, priesmėliniai ir priemoliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 97% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 36%, beržynų ir pušynų po 28%, drebulynų 6%, baltalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 19%, pribręstantieji 24%, brandieji 18%. Medynų vid. amžius 43 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Miško p. v. dalyje 1957 įveistas pilkosios tuopos medynas (0,2 ha). Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Miškas eksploatacinis, išskyrus 6 ha palei plentą. Per metus iškertama apie 6600 ktm. S. g. labai nukentėjo 1967.X nuo vėtros; joje medžių išversta, sulaužyta, sužalota maždaug 90 000 ktm.

SEDULÀ. Lietuvoje auga 1 savaiminė S. rūšis—raudonoji S. *(Cornus sanguinea)*— ir keletas introdukuotų. **Raudonoji S.** užauga iki 5 m aukščio. Žydi gegužės pab.— birželio pr.; vaisiai prinoksta rugsėjo mėn.; nukrinta spalio mėn. Labiau paplitusi lapuočių ir mišriuose miškuose, palaukėse, šlaituose. Geriausiai auga velėniniuose karbonatiniuose žvyringo smėlio dirvožemiuose, susiformavusiuose ant molio. Kartais naudojama šlaitams apželdinti, trakui sudaryti, parkuose — augalų grupių pakraščiams apsodinti. S. vaisius lesa laukiniai paukščiai. Iš **introdukuotų S.** rūšių dekoratyviniuose želdiniuose dažna palaipinė S. *(C. stolonifera)*, dažnoka baltoji S. *(C. alba)*, retesnė geltonžiedė S. *(C. mas)*. Pastaroji S. bei kultūrinės jos atmainos vertinamos ir kaip vaiskrūmiai; nemaža jų auginama rašytojo M. Grigonio sode netoli Panevėžio.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

SẼGALIS Judelis [1899.V.20 Vilniuje — 1961.III.29 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1919 komjaunimo darbuotojas Vilniuje. 1925—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. 1925—26 VBKP Vilniaus miesto k-to narys; dirbo vadovaujamąjį profsąjunginį darbą. 1926 išrinktas į Vilniaus miesto ligonių kasų tarybą. Už rev. veiklą ne kartą kalintas. 1933 ir 1937 ištremtas iš Vilniaus. 1939—41 Ašmenos gyvulių paruošų kontoros direktorius. 1941—47 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1947—59 darbininkas Vilniuje. Nuo 1959 pensininkas.

SẼGĖ — senovinis metalinis papuošalas, kuriuo buvo susegami drabužiai. Nešiota įv. tautų nuo žalvario amžiaus.

Lietuvoje S. daugiausia buvo nešiojamos I t-metyje ir II t-mečio pirmojoje pusėje. Tai buvo populiariausias moterų ir vyrų papuošalas. Masyvesnėmis S. buvo segami viršutiniai drabužiai, lengvesnėmis — marškiniai, palaidinės. Segių dažniausiai randama kapuose: prie mirusiojo krūtinės, kartais pasmakrėje arba ties juosmeniu. Kapuose jų aptinkama po vieną, poromis ir daugiau; pvz., Gintališkėje (Plungės rj.) vyro kape rasta net 19 pasaginės formos segių. Rečiau jų randama sen. gyvenvietėse, piliakal-

niuose. Daugumas S. buvo gaminamos vietinių meistrų; pasitaiko ir importuotų iš Romos imperijos provincijų, germanų bei slavų kraštų, Skandinavijos, Suomijos ir iš kitur.

I—IV a. buvo nešiojamos akinės, profiliuotosios skydelinės, laiptelinės, apskritosios kiauraraštės bei emaliuotos pasaginės S., lankinės S. su lenkta kojele ir romėniškosios sparnelinės. Šio laikotarpio segės daugiausia žalvarinės, bet pasitaiko ir sidabrinių. V—VIII a. vyraujanti S. forma buvo lankinė, primenanti arbaletą. Tik S. kojelės galas įvairus: lenktas, trikampis, žvaigždinis, zoomorfinis, skliuto ir kitokio pavidalo. Buvo nešiojamos ir kitokios S.: žieduotosios (liemenėlis ir kojelė papuoštos rantytais žiedeliais), laiptelinės (kojelės papuoštos skersiniais), aguoninės (įvijų galai baigiasi aguonos formos galvutėmis). Be žalvarinių S., tuo laikotarpiu buvo nešiojama vis daugiau sidabrinių. IX a. šalia lankinių plačiai paplinta pasaginės S. su labai įvairiais galais: cilindriniais, aguoniniais, zoomorfiniais, keturkampiais, daugiakampiais, žvaigždiniais ir kitokiais. Daugelio S. lankeliai papuošti geometriniais motyvais, kai kurie suvyti iš kelių vielų. Kartais žalvarinės S. papuoštos ornamentuota sidabro plokštele, mėlyno stiklo akutėmis. V. Lietuvoje IX—XI a. buvo nešiojamos apskritos ir kt. formų kiauraraštės segės. XI—XII a. paplito žiedinės S., XIII a.— apskritosios plokštelinės S., ypač mėgtos XV—XVI amžiuje. XVII a. kapuose segių neberandama.

Lietuvos gyventojų nešiotos S. labai panašios į seges, kurias nešiojo kitos baltų gentys, gyvenusios Latvijos ir R. Prūsijos teritorijoje.

Segės: *1* — akinė; *2* — laiptelinė; *3* — profiliuota skydelinė; *4* — lankinė su žvaigždine kojele; *5* — lankinė laiptelinė; *6* — lankinė žieduotoji; *7* — lankinė žieduotoji; *8* — lankinė su trikampe kojele; *9* — skliutakojė; *10* — lankinė su zoomorfine kojele

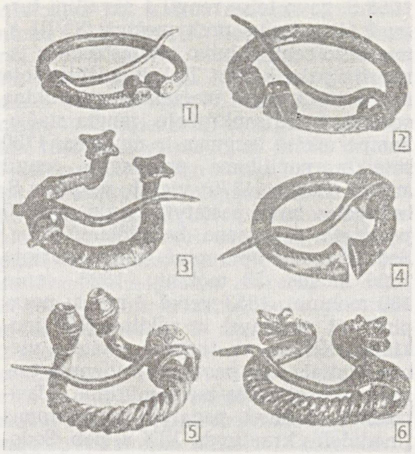

Segės (pasaginės): *1* — su cilindriniais galais; *2* — su daugiakampiais galais; *3* — su žvaigždiniais galais; *4* — su pastorintais galais; *5* — su aguoniniais galais; *6* — su zoomorfiniais galais

Lit.: **R. Kulikauskienė, R. Rimantienė,** Lietuvių liaudies menas (Senovės lietuvių papuošalai), kn. 1, V., 1958; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 215—229, 327—338, 474—484].

SEIBÙTIS Algirdas [g. 1927.IX.23 Obeliuose] — pelkėtyrininkas, biologijos mokslų kandidatas (1956). 1951 baigė Ž. ū. akademiją. 1956—60 Geologijos ir geografijos in-to moksl. bendradarbis, 1960—63 to in-to pelkėtyros sektoriaus vadovas. Nuo 1964 dėsto Vilniaus Ped. in-te; nuo 1965 docentas. Parašė knygos „Lietuvos TSR fizinė geografija" (t. 1, 1958; Resp. premija, 1959) skyrių „Lietuvos pelkės". Paskelbė mokslinių straipsnių pelkėtyros, paleogeografijos, augalų geografijos klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geogr. skyriaus redaktorius konsultantas.

SEĨDELIS Levas [1895.VI.27 Rostove prie Dono (RTFSR) — 1961.III.17 Vilniuje] — violončelistas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954). Baigęs Rostovo muz. m-lą, nuo 1912 studijavo Peterburgo konservatorijoje; grojo orkestruose. 1917—45 dėstė Jekaterinburgo (dab. Sverdlovskas), Taganrogo (Rostovo sr.), Rostovo, Maskvos muz. m-lose, grojo šių miestų simfoniniuose ir teatrų orkestruose. 1926 eksternu baigė Leningrado konservatoriją. 1936—45 TSRS Valstybinio simf. orkestro koncertmeisteris. 1945—49 vadovavo Vilniaus konservatorijos, 1949—61 — Lietuvos TSR konservatorijos violončelės klasei (1950—59 ir styginių instrumentų katedrai). Nuo 1946 docentas. 1946—50 grojo Filharmonijos styginiame kvartete, dirbo Radijo k-to simf. orkestro koncertmeisteriu. Dalyvavo koncertuose, dirbo Respublikinėje muzikos metodikos komisijoje.

SEILIŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Noragėlių apyl., 7 km į š. r. nuo Seirijų, prie kelio į Alytų; kolūkio centras. 232 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1955). Yra parduotuvė (nuo 1951), aštuonmetė m-la (nuo 1920 pradinė, 1954—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958). Kaime, nedidelėje kalvoje, aptikta IV—V a. griautinių kapų. Juose rasta žmonių griaučių su įkapėmis. Dalis radinių laikoma Istorijos-etnografijos muziejuje (žiediniai antsmilkiniai, antkaklė šaukštiniais galais, rankogalinės apyrankės, žalvariniai cilindrėliai, ietigalis ir skydo liekanos). 1959 kaime buvo 218 gyv.

Lit.: **I. Sadauskaitė,** Kairėnų ir Seiliūnų kapinynų radiniai.—„LTSR MA darbai", 1959, A 1.

SEĨMAS — **1.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (iki 1569) ir Žečpospolitos aukščiausiasis įstatymų leidimo ir valstybės valdymo organas, veikęs XVI—XVIII a.; taip pat jo suvažiavimas. Galutinai susiformavo XVI a. antrojoje pusėje. S. šaukė didysis kun-štis, o tarpuvaldžio metu — Ponų taryba. Į S. buvo kviečiami Ponų tarybos nariai, aukštesnieji valstybės pareigūnai (seniūnai, tijūnai, vėliavininkai), kun-ščiai, ponai ir visi kiti bajorai. Nuo 1512 bajorų atstovai į S. buvo renkami, bet ir toliau į jį galėjo atvykti kiekvienas bajoras. S. rinkdavosi dažniausiai Vilniuje arba Breste. XVI a. pirmojoje pusėje S. kompetencijai priklausė Lietuvos didžiojo kun-ščio rinkimas, vidaus ir užsienio politika, karo, mokesčių, valst. iždo kontrolės, amnestijos bei malonės ir daugelis kitų klausimų, iš dalies ir įstatymų leidimas. Seime bajorai pateikdavo didžiajam kun-ščiui savo „prašymus"; jo „atsakymai" į tuos „prašymus" turėjo įstatymo galią. Tačiau bajorai darėsi vis didesnė polit. jėga, o jų prašymai — vis reiklesni, kol pagaliau virto atvirais reikalavimais. 1564—66 įvykdžius Lietuvoje administracijos ir teismų reformas, pavietų seimeliai ir S. tapo institucijomis, per kurias reiškėsi vis didėjanti bajorijos galia valstybėje. II Lietuvos Statutas (1566) užfiksavo šias luomines reformas ir išplėtė S. kompetenciją. Iki tol į S. suvažiuodavo visi bajorai, kurie tik norėdavo, o po reformos jame dalyvaudavo jau tik pavietuose išrinkti bajorų atstovai ir Ponų tarybos nariai. Atstovai gaudavo seimelių priimtas instrukcijas ir turėjo seime jų laikytis. S. šaukdavo didysis kunigaikštis, Ponų tarybos patariamas arba bajorijos prašomas. Be S. sutikimo jis negalėjo sudaryti nė vieno svarbesnio valstybės akto.

XVI a. vid., dar nespėjęs galutinai susiformuoti, Lietuvos S. buvo pertvarkytas. Liublino unijos (1569) aktu sujungus Lietuvą ir Lenkiją į Žečpospolitą, atskiri abiejų valstybių S. buvo panaikinti ir sudarytas bendras S. su viena šaukimo bei rinkimo tvarka, sudėtimi ir kompetencija. S. šaukė karalius, o tarpuvaldžio metu — Lenkijos katalikų bažnyčios galva — primas. Siunčiamais į pavietus universalais karalius pranešdavo S. ir priešseiminių seimelių sušaukimo laiką. Universalai turėjo būti paskelbti vėliausiai dvi savaitės iki seimelių sušaukimo. Nuo 1573 S. pradėta šaukti reguliariai — ne rečiau kaip kas dveji metai.

S. susidėjo iš dviejų rūmų. Aukštuosius rūmus sudarė senatas, kurio nariai buvo karaliaus skiriami iki gyvos galvos, o žemuosius rūmus, arba S. siaurąja prasme,— pavietų seimeliuose išrinkti atstovai — po du iš kiekvieno pavieto. Žemieji rūmai buvo vadinami atstovų rūmais, o jų nariai — S. atstovais. Atstovai atvykdavo į S. su tam tikromis instrukcijomis ir ribotais ar neribotais įgaliojimais spręsti įv. klausimus. Nors karalius formaliai neįėjo į S. sudėtį, bet be jo S. buvo laikomas nepilnu. Kad S. būtų pilnas, jame turėjo dalyvauti karalius, senatoriai ir atstovai. Lemiamą vaidmenį seime turėjo pavietų atstovai. Lietuvos atstovų skaičius seime beveik visą laiką buvo pastovus — 28 senatoriai (po 1775 — 31) ir 48 pavietų atstovai. Tai sudarė kiek mažiau negu trečdalį visų S. narių. Kadangi S. spręsdavo klausimus ne balsavimu, mažesnis lietuvių negu lenkų atstovų skaičius didelės reikšmės neturėjo. Be to, Lietuvos reikalus jos atstovai spręndė iš pradžių gen. seimeliuose, o nuo XVII a.— savo atskirose sesijose; bendroje S. sesijoje buvo sprendžiami tik abi valstybes liečiantys klausimai. Karaliaus vardu seime Lietuvos reikalais kalbėdavo Lietuvos kancleris, Lenkijos reikalais — Lenkijos kancleris. Kas trečio S. pirmininkas buvo renkamas iš Lietuvos atstovų. Senatoriai ir atstovai algos negaudavo. Lietuvos atstovų kelionės išlaidas ir išlaikymą pagal III Lietuvos Statuto (1588) nuostatus apmokėdavo pavietų bajorija.

Suvažiavus seimui, pradžioje susirinkdavo vieni pavietų atstovai ir šauksmu (ne balsavimu) rinkdavo S. pirmininką, vadinamąjį S. maršalką. Paskui, patikrinus atstovų įgaliojimus bei jų išrinkimo teisėtumą, S. sesija būdavo iškilmingai atidaroma. Senatoriai ir atstovai pradėdavo atskirus posėdžius, bet prireikus posėdžiaudavo ir drauge. Lietuvos ir Lenkijos atstovai seime sėdėjo mišriai, pagal vaivadijai ar pavietui skirtą vietą ir atstovams suteiktą rangą. S. darbas prasidėdavo kandidatų siūlymu į laisvus valst. postus. Išklausius karaliaus pasiūlymus dėl seime svarstytinų valstybės reikalų, žodį gaudavo senatoriai. Prieš valstybės reikalų svarstymą atstovų rūmai pateikdavo karaliui skundus dėl teisių pažeidimų, t. p. atskirų pavietų ir net asmenų pageidavimus bei reikalavimus. Tuos reikalavimus karaliui patenkinus, S. pradėdavo svarstyti aktualius valstybės reikalus, bet nuo S. sesijos pradžios neretai jau būdavo praėjusios 2—3 savaitės. Kad S. dirbtų sklandžiau, buvo steigiamos komisijos, kurių parengtus pasiūlymus bendriems S. posėdžiams reikėjo tik patvirtinti. S. metu vyko ir vadinamosios provincijų sesijos, kuriose Lietuvos, Didžiosios ir Mažosios Lenkijos atstovai atskiruose posėdžiuose svarstydavo tik savo provincijos reikalus. Į baigiamuosius posėdžius vėl rinkosi visas S. Jo maršalka iš pareikštų nuomonių sudarydavo vieną bendrą išvadą, vad. konkliuziją, kuri buvo suformuluojama į S. nutarimą ar įstatymą, vad. konstituciją. Jeigu, skaitant konstituciją, niekas neprotestuodavo, ji buvo laikoma priimta. Tačiau paviete faktiškai ji įsigaliodavo tik pavieto seimelio patvirtinta. Iškilmingas S. uždarymo, kaip ir atidarymo, posėdis baigdavosi karaliaus rankos bučiavimo ceremonija.

Seimas 1. Žečpospolitos seimas 1619

S. buvo skirstomi į **paprastuosius**, arba ordinarinius, ir **nepaprastuosius**, arba ekstraordinarinius. Paprastieji S. rinkdavosi ne rečiau kaip kas 2 metai 6 savaitėms įstatymų leisti ir einamųjų valstybės reikalų spręsti. Nebaigę darbo laiku, jie galėjo būti pratęsiami. Praktikoje šie S. būdavo šaukiami dažniau, kartais net ir po du kartus per metus. Nepaprastieji S. buvo šaukiami dažniausiai 2 savaitėms, iškilus svarbiems valstybės reikalams. Mirus valdovui, vykdavo 2 savaičių **konvokaciniai S.**, kuriuose buvo sprendžiami tarpuvaldžio reikalai ir pasirengiama naujojo valdovo rinkimams, 6 savaičių **elekciniai S.**, kuriuose buvo renkamas karalius, ir 2 savaičių **karūnaciniai S.** Norėdama išvengti S. nutraukimo, bajorija kartais rinkdavosi į **konfederacinius S.**, kuriuose visus reikalus spręsdavo paprasta balsų dauguma. Nepatenkinti karaliumi, didikai ir bajorai suvažiuodavo į **rokošinius S.**, kurie faktiškai reiškė maištą prieš karalių. Be to, pasitaikydavo trumpalaikių, karaliaus skubiai sušauktų S. suvažiavimų. Dėl ypatingo kai kurių S. pobūdžio jiems prigijo specialūs vardai. Tai **pacifikaciniai S.**, skirti bajorams su karaliumi arba susivaidijusioms didikų ir bajorų grupuotėms sutaikyti, **eksorbitaciniai S.** — teisės pažeidimams atitaisyti, **raitųjų S.**, kur bajorai posėdžiavo raiti, pasiruošę jėga priešintis didikams ir jų intrigoms.

Įprasta S. suvažiavimo vieta buvo Varšuva, o karūnacinių S.— Krokuva. Nuo 1673 kas trečias S. vyko Gardine. Bet elekciniai, karūnaciniai ir konvokaciniai S. ir toliau rinkosi tik Lenkijoje.

S. nutarimai turėjo būti priimami vienu balsu. Pakakdavo vienam atstovui pareikšti nesutikimą — veto (ž. *Liberum veto)*, ir S. nutrūkdavo. Iš pradžių veto teise naudojosi tik atskiros didikų grupuotės ir partijos arba susigrupavę kelių pavietų atstovai, vėliau — ir atskiri asmenys (18 atvejų S. buvo nutrauktas dėl vieno atstovo nesutikimo). Didėjant bajorijos savivalei, XVII a. viduryje S. nutraukimų padažnėjo, o XVIII a. jie pasidarė įprastas reiškinys. Iš 1652—1764 įvykusių 55 S. tik 7 baigė darbą sėkmingai, o visi kiti išsiskirstė, nieko nenutarę. Nustojus S. normaliai funkcionuoti, didėjo feod. anarchija. Bet kokius bandymus įvesti reikalų sprendimą balsavimu bajorai atmesdavo. Vengdamas S. išardymo, karalius ėmė juos varžyti: nutraukti, atidėti iki palankesnio laiko. Tai ne visada padėdavo. Todėl neatidėliotiniems valstybės reikalams spręsti pradėta šaukti ypatinguosius senato posėdžius, kuriuose dalyvaudavo karalius. Buvo šaukiami ir konfederaciniai seimai. 1764 seime buvo padarytos kai kurios S. reformos: priimtas S. statutas, nustatyta, kad S. svarsto reikalus iš eilės pagal jų svarbumą valstybei, kad S. maršalka renkamas ir iždo bei ekonominiai reikalai sprendžiami balsų dauguma, suteikti neriboti įgaliojimai pavietų atstovams spręsti valstybės reikalus. 1791.V.3 konstitucija numatė naujų S. reformų, bet jos jau nebuvo įgyvendintos.

Nors Liublino unija formaliai ir panaikino atskirus Lietuvos ir Lenkijos S., Lietuvos S. rinkosi dar gana ilgai. To meto dokumentuose jie vadinami **Vyriausiaisiais Lietuvos suvažiavimais** ir **Lietuvos konvokacijomis.** Šie S. buvo šaukiami nereguliariai, dažniausiai Lietuvai vidaus klausimams aptarti. Atskirų Lietuvos seimų šaukimo ir darbo tvarka būdavo tokia pat, kaip ir bendrų S. Kartais šiuose S. dalyvaudavo ir didysis kun-štis. Dėl to lenkai paprastai protestuodavo. Lietuvos seimai rinkdavosi Vilniuje, Gardine, Breste ir kitur. Nuo XVII a. vid. jie pradėjo nykti, o XVIII a. susirinkdavo labai retai. Atskiri Lietuvos S. buvo vienas iš reikšmingų Lietuvos valstybingumo bruožų po Liublino unijos.

S. buvo luominė bajorijos institucija, tarnavusi jos klasiniams interesams. Nei valstiečiams, nei miestiečiams nebajorams jame nebuvo atstovaujama, išskyrus Vilniaus ir Krokuvos miestus, kurių atstovai dalyvaudavo, svarstant šiuos miestus liečiančius klausimus. Dvasininkų reikalus gynė senatoriai vyskupai.

2. Renkamas aukščiausiasis buržuazinės Lietuvos Respublikos valstybinės valdžios organas (parlamentas), kurio kompetencijai priklausė įstatymų leidimas. Kurdama savo valstybės aparatą, Lietuvos buržuazija iš pradžių rėmėsi ne vien policiniu teroru prieš LKP ir rev. judėjimą, bet ir politinės demagogijos priemonėmis. Viena jų, kuria buržuazija dangstė savo klasinius siekimus, buvo pažadas sušaukti steigiamąjį seimą. Bijodama duoti liaudžiai dem. teisių, buržuazija tą pažadą tesėti vis delsė. Pagaliau, verčiama stiprėjančio darbo žmonių nepasitenkinimo, 1919.X paskelbė steigiamojo seimo rinkimų įstatymą. Jis nustatė rinkimams tiesioginį, lygų ir slaptą balsavimą ir proporcinę atstovų vietų skirstymo sistemą. Kareiviai teisės

rinkti negavo. Tik po Kauno įgulos sukilimo (1920.II) ta teisė buvo pripažinta ir jiems. Nelegaliai veikusios LKP Centro Biuras darbo žmonėms aiškino, kad steigiamasis seimas bus tik išnaudotojų valdžios organas, negins darbo žmonių interesų, ir kvietė boikotuoti rinkimus. LKP CK, įsikūręs tuo metu Smolenske, teisingiau įvertino Lietuvos vidaus ir tarptautinę padėtį, išsiuntė Lietuvos komunistams instrukciją dalyvauti rinkimuose ir panaudoti steigiamojo seimo tribūną darbo žmonių interesams ginti, tačiau tas dokumentas pateko į Lietuvą per vėlai, ir LKP steigiamojo seimo rinkimuose nedalyvavo. 1920 pagal 1919.XI įstatymą buvo išrinktas Steigiamasis seimas, į kurį įėjo 112 atstovų (59 klerikalų bloko atstovai, 28 valstiečiai liaudininkai, 13 socialdemokratų, kiti — tautinių mažumų atstovai). Šis S. parengė ir priėmė (1922) Lietuvos konstituciją. Be to, jis priėmė apie 150 įstatymų, jų tarpe ir žemės reformos įstatymą, pavedė savo pirmininkui A. Stulginskiui eiti respublikos prezidento pareigas.

Pagal 1922 Lietuvos konstituciją S. buvo 1 rūmų, renkamas 3 metams. Jis leido įstatymus, rinko respublikos prezidentą. Prezidentas ir jo pavedimu sudaromas ministrų kabinetas buvo atsakingi seimui. Ministrų kabinetas turėjo turėti S. pasitikėjimą ir atsistatydinti, S. pareiškus jam nepasitikėjimą. S. buvo renkamas iš esmės pagal tą patį 1919.XI įstatymą 3 kartus: 1922.X.10—11 (išrinkta 78 atstovai, iš jų 38 klerikalų bloko, 19 valstiečių s-gos ir socialistų liaudininkų, 11 socialdemokratų, 5 kuopininkų); 1923.V.12—13 (iš 78 vietų klerikalai gavo 40, valstiečiai liaudininkai 16, socialdemokratai 8, visos tautinės mažumos 14) ir 1926.V.8—10 (klerikalų 30, valstiečių liaudininkų 22 ir socialdemokratų 15, likusieji 11 — visų tautinių mažumų). Rinkimams į I seimą (1922) LKP iniciatyva buvo pasiūlyti darbininkų kuopų ir darbininkų bei vargingųjų valstiečių kandidatų sąrašai. Išrinkti *kuopininkai* seime demaskavo antiliaudinę burž. valdžios politiką. Kadangi nė viena partija I seime neturėjo absoliutinės daugumos, seimas buvo pirma laiko paleistas. Rinkimų į II seimą išvakarėse visi darbininkų kuopų ir darbininkų bei vargingųjų valstiečių pasiūlyti kandidatai buvo suimti, kad liaudis jų vėl neišrinktų. Po fašistinio valst. perversmo (1926.XII.17) S., kurį laiką formaliai dar veikęs, 1927.IV buvo paleistas. Pagal 1928 konstituciją, paskelbtą faš. valdžios be jokio atstovaujamojo organo pritarimo, S. nebebuvo svarbiausias valdžios organas. Tačiau tautininkams jis nė toks nebuvo pageidaujamas. 1927—36 jie valdė be jokio S. Tik pabūgusi darbo žmonių judėjimo, 1936 faš. valdžia paskelbė naują S. rinkimų įstatymą, pagal kurį vėl buvo išrinktas S. Jį sudarė 49 atstovai, išrinkti iš faš. savivaldybių tarybų pasiūlytų kandidatų (21 buožė ar dvarininkas, 6 aukštieji valdininkai, 4 advokatai, 3 kunigai, bet nė vieno darbininko ar darbo valstiečio. 42 iš S. atstovų buvo tautininkų s-gos nariai, 7 — jaunalietuviai). 1938 konstitucija S. vaidmenį dar labiau sumenkino, iš esmės pavertė jį patariamuoju valstybės prezidento organu. S. galėjo tik svarstyti įstatymų projektus ir priimti rekomendacijas. Įvykus Lietuvoje 1940 soc. revoliucijai, faš. S. buvo paleistas ir dem. pagrindais išrinktas *Liaudies Seimas.*

Lit.: **М. Любавский,** Литовско-русский сейм, М., 1900; **М. Довнар-Запольский,** Спорные вопросы в истории Литовско-русского сейма.— „Журнал министерства народного просвещения", СПб, 1901, № 10; **Н. Максимейко,** К вопросу о литовско-русских сеймах, СПб, 1904; **W. Konopczyński,** Liberum veto, Kraków, 1918; **S. Kutrzeba,** Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 1919; **J. Lappo,** Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, K., 1932; **K. Avižonis,** Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940; **W. Konopczyński,** Chronologia sejmów polskich 1493—1793, Kraków, 1948; **J. Bulavas,** Tautos atstovavimo falsifikavimas buržuazinėje Lietuvoje, V., 1949; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65; **J. Bulavas,** Rinkimai ir tautos atstovavimas „buržuazinėje Lietuvoje", V., 1956; **J. Jacovskis,** Uždangą nuplėšus. . . (Gruodžio 17 d. fašistinis perversmas ir visiškas atstovavimo teisės likvidavimas Lietuvoje 1926—1940 metais), V., 1959; **L. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski,** Historia państwa i prawa Polski, t. 2, Warszawa, 1968.

SEIMĖLIS — 1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto (ar žemės) bajorų suvažiavimas seimo atstovams, kandidatams į žemės teismo bei pavieto pareigūnus rinkti ir svarbiems bajorų vietos reikalams aptarti. Seimeliai buvo įvesti 1564—66 teismų ir administracijos reformomis, kuriomis visa valstybės teritorija, be Žemaitijos, buvo suskirstyta į 13 vaivadijų su 30 pavietų (po 1569 Liublino unijos liko 9 vaivadijos su 22 pavietais). Į S. suvažiuodavo visi tame paviete gyvenantys bajorai arba turintys žemės valstybės ir pavieto pareigūnai. Priešseiminius S. šaukdavo savo universalais didysis kun-štis, o kiti S. rinkdavosi vietos bajorijos iniciatyva arba III Lietuvos Statuto (1588) ir seimo konstitucijų nustatyta tvarka. Apie S. šaukimą buvo pranešama visiems pareigūnams ir viešai skelbiama visų miestelių bažnyčiose ir turgavietėse. S. paprastai rinkosi vaivadijos ar pavieto centr. mieste, bet karo, epidemijos ir kt. atvejais galėjo rinktis ir kt. miestuose ir net už pavieto ribų. Posėdžiaudavo bažnyčioje, teisme ar pilyje. S. posėdžiams pirmininkaudavo vyriausio rango pareigūnas, o nuo XVII a. vidurio — S. pirmininkas, renkamas balsų dauguma ir vadinamas direktoriumi arba maršalka. S. sesijos trukdavo ne ilgiau kaip 4 dienas. Visi nutarimai iki 1613 buvo priimami vienbalsiai. Pasiekti vieningą nuomonę neretai nepavykdavo, ir S. nutrūkdavo. Todėl 1613 buvo priimta seimo konstitucija, nustatanti, kad visus klausimus seimeliai spręstų paprasta balsų dauguma. Tačiau dėl įv. priežasčių ne kartą seimeliai nutrūkdavo ir vėliau. S. kvorumas įstatymo nebuvo nustatytas, todėl jo nutarimai visada buvo teisėti ir privalomi visiems pavieto bajorams. S. nutarimai būdavo įrašomi į pavieto pilies teismo knygas, iš kurių kiekvienas galėjo gauti išrašą.

Seimelių buvo įv. paskirties. **Priešseiminiai S.** buvo šaukiami 6 savaitės iki paprastojo ir 3 savaitės iki nepaprastojo seimo, o nuo 1683 — visada 2—3 savaitės iki seimo sušaukimo. Į tuos S. atvykdavo karaliaus įgaliotiniai; jie paaiškindavo universaluose išdėstytus reikalus ir prašydavo bajorus duoti savo atstovams neribotus įgaliojimus spręsti seime kelsimus klausimus. Bajorai svarstydavo jiems pateiktus klausimus, išrinkdavo po 2 pavieto atstovus į seimą ir duodavo jiems instrukciją, kurios atstovai turėjo laikytis seime. Į instrukciją buvo įtraukiami ir vietos bajorų reikalavimai. **Poseiminiai,** arba **reliaciniai, S.** vyko po kiekvieno seimo. Šie S. turėjo susirinkti per 4 savaites nuo seimo darbų pabaigos. Į juos bajorai rinkdavosi išklausyti grįžusių atstovų pranešimų ir apsvarstyti seimo nutarimų. Seimo priimtos konstitucijos faktiškai įsigaliodavo, tik reliacinio S. patvirtintos. S. atstovų atvežtas oficialus seimo nutarimų nuorašas, S. jį apsvarsčius, buvo įrašomas į pilies teismo knygas ir atiduodamas saugoti žemės teismui. Poseiminio S. nutarimai buvo privalomi visiems pavieto bajorams. Nuo 1613 tuose S. dar buvo renkami deputatai į Lietuvos Iždo tribunolą. Seimams vis dažniau nutrūkstant, šių S. reikšmė didėjo. **Rinkiminius,** arba **elekcinius, S.** šaukdavo vaivados. Juose buvo renkami kandidatai į pavieto žemės teismo ar kitus kuriuos pavieto pareigūnus (teisėjus, raštininkus, pakamarius ir kt.). Iš išrinktų kandidatų vienus skirdavo didysis kun-štis, kitus vaivada. Šie S. rinkdavosi rečiau, negu dauguma kitų, nes pareigūnai buvo skiriami iki gyvos galvos arba paaukštinimo. **Tribunoliniai,** arba **graudulíniai, S.** buvo šaukiami kasmet II.2 pavieto ar vaivadijos deputatams į Vyriausiąjį Lietuvos tribunolą rinkti. Kiekvienam pavietui tribunole turėjo atstovauti 2 deputatai, o Žemaitijai — 3. Tribunoliniai S. kartais svarstydavo ir dalykus, tiesiogiai nesusijusius su savo paskirtimi (pvz., mokesčių rinkimas, skundai dėl neteisėtų pareigūnų veiksmų). **Kaptūriniai,** arba **gedulíniai, S.** rinkdavosi po didžiojo kun-ščio mirties, prasidėjus vad. tarpuvaldžiui. Juose būdavo sudaromi kaptūriniai (laikinieji) teismai, sprendžiami tarpuvaldžio metu iškilę reikalai. **Prieškonvokaciniai S.** buvo šaukiami tarpuvaldžio metu. Pavieto bajorai juose svarstydavo klausimus, kurie turėjo būti iškelti artimiausiame konvokaciniame seime (ž. *Seimas*). **Rokošiníus S.** šaukdavo karaliaus valdymu nepatenkinti pavieto bajorai aptarti kovos prieš karalių priemonėms ir išrinkti pasiuntiniams į karaliui priešišką, rokošinį seimą. **Ūkiniai,** arba **ekonominiai, S.** buvo šaukiami nuo XVII a. Jie paskirstydavo seimo uždėtus pavietui mokesčius, spręsdavo vietos administracijos, iždo ir kariuomenės reikalus, galėjo apdėti savo pavietus papildomais mokesčiais. XVIII a. pr. šių S. kompetencija spręsti kariuomenės ir iždo klausimus buvo ge-

rokai susiaurinta. **Privatiniai S.** rinkdavosi be vyriausybės sutikimo, pavieto bajorų iniciatyva. 1659 jie buvo uždrausti. **Nepaprastieji S.** buvo šaukiami spręsti ypač svarbių ir skubių pavieto reikalų (pvz., kilus karo pavojui). Jų nutarimai dažniausiai liesdavo kariuomenės sudarymą, mokesčių rinkimą ir kitus karo reikalus. **Generaliniai S.** buvo šaukiami Volkoviske (BTSR), o nuo 1588 Slonime (BTSR), 2 savaitės iki seimo. Iš esmės tai buvo ne pavietų seimeliai, bet Lietuvos senatorių ir visų pavietų seimo atstovų suvažiavimai. Juose buvo svarstomos pavietų instrukcijos, derinami jose keliami reikalavimai ir ruošiama bendra visų Lietuvos atstovų taktika seime. Be to, čia buvo aptariami ir tokie tik Lietuvą liečiantys dalykai, kurie seimuose nebuvo keliami. Tai buvo atskiri Lietuvos seimai, todėl jie ir dirbo ta pačia tvarka, kaip bendrieji seimai. Jie išnyko XVII a., kai Lietuvos atstovai jau turėjo pakankamą seimavimo patyrimą ir Lietuvos reikalus aptardavo atskirose savo sesijose seimų metu (ž. *Seimas*).

Seimeliai buvo grynai luominė bajorijos institucija, tarnavusi jos klasiniams tikslams. Jų reikšmė vis didėjo, o XVIII a. jie tapo pagrindine valst. gyvenimo grandimi. S. kartais atmesdavo seimo priimtas konstitucijas, ir to pavieto bajorai nemokėdavo nustatytų mokesčių, nevykdydavo centr. valdžios potvarkių. Prijungus 1795 Lietuvą prie Rusijos, kas 3 metai rinkdavosi apskričių ir gubernijų seimeliai; jie rinko kandidatus į teismų pareigūnus (teisėjus, raštininkus ir kt.) ir bajorų savivaldos pareigūnus. 1863 sukilimo metu S. buvo panaikinti.

2. Klaipėdos krašte 1923—39 veikęs autonominės valdžios organas, turėjęs įstatymų leidimo teisę. S. buvo renkamas visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu 3 metams. Jis sudarydavo sau atsakingą direktoriją — vykdomąjį autonominės valdžios organą; be to, turėjo sau pavaldų patariamąjį organą — ūkio tarybą, kuri jį konsultuodavo ekonomikos ir finansų klausimais. Kadangi pagal Klaipėdos kr. perdavimo Lietuvai konvenciją (1924) krašto ekonomika ir administracija liko vok. buržuazijos rankose, vok. dvarininkų įtaka kaime nebuvo pakirsta (žemės reforma Klaipėdos krašte nebuvo vykdoma), tai ir seimelyje visą laiką vyravo vokietininkai. Rinkimuose į jį aršiai kovodavo lietuvių ir vokiečių burž. polit. grupuotės (ž. *Klaipėdos kraštas, Darbininkų partija*). Ilgainiui vokietininkai seimelyje, kaip ir kitose Klaipėdos kr. gyvenimo srityse, visiškai įsigalėjo. Lietuvos faš. valdžiai nuolaidžiaujant, hitlerininkai, išvystę labai plačią propagandą ir pateikę bendrą visų vokiečių kandidatų sąrašą, gavo seimelyje 24 vietas iš 29.

Lit.: **Ф. Леонтович,** Веча, сеймы и сеймики в Великом Княжестве Литовском.— „Журнал министерства народного просвещения", СПб, 1910, № 2—3; **М. Любавский,** Очерк истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно, Пушкино, 1910 [II leid. Пушкино, 1915]; **И. Лаппо,** Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия (Литовско-русский повет и его сеймик), Юрьев, 1911; **A. Janulaitis,** Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, Tilžė, 1920; **R. Valsonokas,** Klaipėdos problema, Klaipėda, 1932; **J. Robinzonas,** Klaipėdos krašto konvencijos komentaras, 2 t., K., 1934; **A. Šapoka,** Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos, K., 1938; **K. Avižonis,** Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65.

SEIRÀ — upė Lazdijų rj., Baltosios Ančios kair. intakas. Ilgis 48 km, baseino plotas 222 km^2. Prasideda 7 km į š. r. nuo Seirijų. Teka į p. per Sagavo, Seirijo, Krašto ežerus. Iki Sagavo ež. vadinama Šarkiškės upeliu, žemiau, tarp Sagavo ir Seirijo ež.,— Sagavo upeliu. Įteka į Baltąją Ančią 5 km nuo jos žiočių, 11 km į p. v. nuo Druskininkų. Intakai: Vilkė, Stirta (abu deš.). Vid. nuolydis 129 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,42 m^3/s. Paseirėje (25 km nuo žiočių) prie S. yra vandens malūnas.

SEIRÌJAI — miestelis Lazdijų rj., 19 km į r. nuo Lazdijų; apylinkės ir kolūkio centras. 1095 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Alytaus—Lazdijų plento p. pusėje. Plano struktūra radialinė. Centre yra aikščių kompleksas. Gatvių tinklas prisitaikęs prie banguotos ir raižytos vietovės. Pastatai išsidėstę pagal kelius, kurie veda į Alytų, Metelius, Lazdijus, Leipalingį, Merkinę ir Gudelius. Yra pieninė (nuo 1916), lentpiūvė (nuo 1930), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 4 parduotuvės, 2 valgyklos, 50 lovų ligoninė (nuo 1949), ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (nuo 1936), vaikų darželis (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1953), biblioteka (nuo 1946).

S. dvaras įkurtas XVI a. pradžioje Merkinės girioje. 1523 Žygimantas Senasis S. dvarą dovanojo J. Sapiegai ir leido statyti smuklę (tuo metu dvare buvo 7 baudžiauninkai). Netrukus S. atiteko Radviloms. 1537 pastatyta katalikų bažnyčia. XVI a. pabaigoje S. tapo vienu Lietuvos kalvinizmo centrų. 1584 pastatyta evangelikų reformatų, o 1598 — evangelikų liuteronų bažnyčia. XVII a. pirmojoje pusėje S. gavo miesto teises. XVII a. pabaigoje pagal valakų įstatymą išmatuota miestelio aikštė, gatvė ir sklypai namams. Mirus Boguslavui Radvilai, jo duktė Karolina 1681 ištekėjo už Brandenburgo markgrafo ir padovanojo jam Seirijus. Vok. kun-ščiai valdė miestelį iki 1795. Tuo laikotarpiu į S. atsikėlė daug vok. amatininkų, veikė 2 kun-ščio malūnai. 1726 pastatyta sinagoga. XVIII a. antrojoje pusėje prie liuteronų bažnyčios veikė parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 4 šlėktų ir 20 valstiečių vaikų. XVIII a. pabaigoje S. buvo medinis aplūžęs miestelis (1788 — 2820 gyv.). Nuo 1795 S. su visa Užnemune atiteko Prūsijai, o 1800 buvo padaryti domėnų valsčiaus centru. 1800—1807 miestelyje buvo nemaža audyklų. Patekę Prūsijos valdžion, S. neteko prekybinių bei ūkinių ryšių su kitais Lietuvos miestais ir ėmė nykti. 1808 Seirijuose tebuvo 1100 gyventojų, 220 namų. 1815 prijungus Užnemunę prie Rusijos, miestelis vėl ėmė augti. 1827 jame jau buvo 1996 gyv., 264 namai (9 mūriniai), vyko turgūs ir prekymečiai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1863 sukilimo metu S. amatininkai gamino sukilėliams ginklus. 1863.VI mūšyje prie S. žuvo sukilėlių vadas P. Suzinas; jis ir palaidotas Seirijuose. 1870 Seirijuose įsteigta valdinė pr. m-la, kurioje 1872 mokėsi 42 mokiniai. 1871 jau veikė vaistinė. XIX a. pab.—XX a. pr. miestelis dar labiau išaugo. 1889 jame buvo 320 gyv. namų, 3 pr. m-los, malūnas, lentpiūvė. S. ir Suvalkus jungė pašto kelias; miestelyje veikė pašto stotis. 1897 buvo 2664 gyv., 1902 — 3250 gyv. 1900 miestelį ištiko didelis gaisras, po kurio S. ilgai neatsigavo. 1923 buvo 1884 gyventojai. 1926 įsteigta stalių m-la. S. valsčiuje 1939 veikė 3 LKP kuopelės. Vok. faš. okupacijos metais daug S. gyventojų buvo išžudyta ar išvežta į Vokietiją. Per D. Tėvynės karą S. beveik visiškai sugriauti. Burž. nacionalistai Seirijuose 1946 nužudė liaudies gynėją K. Aranauską, 1949 — miškų ūkio direktorių J. Glušauską, 1947 išžudė naujakurių Packevičių 4 asmenų šeimą. 1959 miestelyje buvo 1164 gyv. 1876 Seirijuose gimė dail. A. Žmuidzinavičius.

SEIRÌJIS — ežeras Lazdijų rj., 2 km į p. nuo Seirijų, prie kelio į Leipalingį. Plo-

Seirijai

tas 501 ha, didž. gylis 19 m (p. dalyje). Ežeras ovalus, ledo luisto išgulėtas; ilgis 3000 m, didž. plotis 2800 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Kranto linijos ilgis 9750 m. Per S. teka Seira (Baltosios Ančios intakas), įteka upelis iš Gailieko ež. Prie S. yra Paserninkų, Cijūniškės, Šilavičių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5,4 kg/ha.

SĖJÀ. Lietuvoje nuo seniausių laikų iki XX a. vid. javai buvo sėjami iš prijuostės ar iš sėtuvių (kraitelių), nupintų iš ruginių šiaudų grįžčių ir lazdyno ar karklo plėšų. Sėtuvės buvo apvalios arba ovalios, į viršų platėjančios, su pritaisytomis juostomis, diržais ar rankšluosčiais užsikabinti. Be pintų sėtuvių, buvo

Sėja (Kupiškio vls., 1935)

vartojamos ir statinėlės pavidalo bei keturkampės medinės sėtuvės. Sėjėjas sėtuvę kabindavosi ant kaklo ar per pečius. Sėjama buvo viena ranka arba abiem. Daugelyje Lietuvos vietų, sėjant rankomis, buvo biržijama. Biržytojas, eidamas paskui sėjėją, palikdavo dirvoje žymę (braukdavo koja ar kaišiodavo į dirvą šiaudų kuokšteles ar medžių šakutes), vad. biržę, kad sėjėjas matytų, iki kur apsėta. Pasėjus ir sėklą įakėjus, kartais dirva buvo lyginama lygiu arba išilgai ar skersai krumpliuotu mediniu volu (ruliu). XIX a. pirmojoje pusėje dvaruose pradėta vartoti sėjamąsias mašinas. Buržuazijos valdymo metais valstiečių ūkiuose jos nebuvo paplitusios; plačiai jas vartoti pradėta tik kolūkiuose ir taryb. ūkiuose.

Kada kuriuos javus sėti, lietuviai nustatydavo daugiausia remdamiesi tam tikrais fenologiniais reiškiniais. Pvz., avižos ir miežiai buvo sėjami ievoms pražydus, lubinai — joms sprogstant ar pražystant pelkinėms purienoms, linai — pradėjus žydėti žemuogėms ar dulkėti peržydėjusiems kadagiams, žieminiai rugiai ir kviečiai — sliekams pradėjus raustis į paviršių (rugpiūčio pab.—rugsėjo pr.).

S., kaip ir kiti lauko darbai, buvo susijusi su papročiais ir apeigomis. Paprastai ji buvo pradedama tam tikromis, dažniausiai porinėmis dienomis, atsižvelgiant į mėnulio fazes. Buvo žiūrima, kad diena būtų debesuota, nes tikėta, kad tokią dieną pasėti grūdai duos didesnį derlių. Ypač buvo paisoma vėjo krypties. Tikėta, kad sėti reikia, pučiant šiaurės vėjui, — tada javų nestelbsiančios piktžolės. Pirmąją sėjos dieną buvo vengiama ko nors (ypač ugnies) skolinti, kad skolintojas neišsineštų laukų derliaus. Sėti buvo einama kuo anksčiausia, kad paukščiai sėklos nematytų ir nenulestų, o kai kur dar ir todėl, kad kaimynas „neužsėtų" javų — nepradėtų sėti kartu ir tuo nepaviliotų derliaus į savo lauką. Sėjėjas švariai apsirengdavo, susijuosdavo juosta. Prieš pasiausdamas pirmą sėklos saują, kai kas sukalbėdavo maldą, pabučiuodavo žemę. Pasak M. Strijkovskio, dar XVI a. pr. buvo švenčiama sėjos pradžios šventė. Pavasarį žmonės susirinkdavę iš kelių kaimų ir, melsdamiesi Pergrubiui ir Perkūnui, aukodavę jiems aukas, prašydami gero derliaus. XIX a. Tverečiaus (Ignalinos rj.) apylinkėje Jurginių rytą žemdirbiai nešdavo apie savo lauką duoną ir margintus kiaušinius, tikėdami tuo apsaugosią javus nuo krušos ir kitų stichinių nelaimių. Kai kur per sėją šeimininkė duodavo sėjėjui valgyti virtų kiaušinių ar kiaušinienės, nes kiaušinis buvo laikomas gimimo, augimo ir vaisingumo simboliu. Grįžusį iš sėjos sėjėją namiškiai apipildavo vandeniu, kad javams užtektų lietaus. Sėjos baigimą sen. lietuviai švęsdavo (ž. *Sambaris 1*).

Sėja Paliūniškio kolūkyje (Panevėžio rj.)

Taryb. metais sėjama mechanizuotai, ir daugumas S. papročių išnyko.

Lit.: **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963 [p. 146—160]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 62—66]; **I. Laniauskaitė**, Senieji Suvalkijos valstiečių arimo ir sėjos įrankiai.—„Kraštotyra", V., 1967.

„SĖJÀ"— vienkartinis dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1938.IV.25 Vilniuje. Išleido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Oficialusis redaktorius — J. Aidulis, faktinis — J. Karosas. Išspausdino kraštotyrininko J. Aidulio užrašus, J. Kėkšto, O. Miciūtės, A. Žukausko eilėraščių, menotyrininko V. Drėmos, literatūros kritiko J. Dagio (J. Karoso) straipsnių, baltr. poeto M. Tanko eilėraščių vertimų.

„SĖJĖJAS" — dvisavaitinis evangelikų reformatų laikraštis, ėjęs 1926—40 Biržuose. Redagavo P. Jakubėnas.

„SĖJŌS BĀRAS"— dvimėnesinis knygų propagavimo žurnalas, ėjęs 1930—34 Kaune. Leido „Dirvos" b-vė. Redagavo A. Dundzila.

SEKÌMAS (literatūrinis) — **1.** Grožinės literatūros kūrinio laisvas vertimas ar perkūrinys. Jo santykiai su originalu gali būti įvairūs. Vieni sekimų autoriai siekia perteikti originalą, bet nesistengia adekvačiai ir detaliai atkurti visų jos elementų (V. Ažukalnio-Zagurskio, J. Andziulaičio-Kalnėno, K. Sakalausko-Vanagėlio, P. Vaičaičio sekimai). Kiti rašytojai nutolsta nuo originalo, stengdamiesi pritaikyti jį savo krašto, epochos sąlygoms. D. Poška „Mužike Žemaičių ir Lietuvos" sulietuvino nežinomo lenkų autoriaus kūrinį „Lenkų mužikas", V. Mickevičius-Kapsukas, J. Baltrušaitis-Mėmelė ir kiti ankstyvosios revoliucinės liet. poezijos kūrėjai sulietuvino nemaža rusų ir lenkų rev. dainų. Kai kada rašytojai savarankiško kūrinio atskirus elementus susieja su sekamuoju originalu, norėdami papildyti, pagilinti savo kūrinį kito autoriaus kūrybos kontekstu. Tokie yra V. Mykolaičio-Putino eilėraščių ciklai „Sonetai" (su paantrašte „Sekant V. Šekspyru"), „Rytų motyvais" (su paantrašte „Sekant Gete") ir „Bodlero temomis".

2. Literatūrinės įtakos forma, kai arti laikomasi pavyzdžiu pasirinktojo kūrinio. Dalis šios rūšies sekimų yra nekūrybiškas, nesiekiantis jokių estetinių ar ideologinių tikslų geresnio rašytojo kartojimas, mėgdžiojimas (J. Šnapščio-Margalio eilėraščiai, kartojantys Maironį). Kitais atvejais rašytojai sąmoningai pabrėžia savo kūrinio artumą sekamajam kūriniui, pakartodami kai kuriuos jo prasmės ir išraiškos elementus (Jovaro ir Bitės lyr. prozos fragmentai „Kodėl tavęs čia nėra", sekantys to paties pavadinimo Šatrijos Raganos vaizdeliu).

Kai kada rašytojai S. naudoja poleminiais tikslais. Atskirų formos elementų panašumas išryškina poleminio kūrinio skirtingumus, prieštaraujančius sekamojo kūrinio prasmei (J. Baltrušaičio-Mėmelės eil. „Kas vargdienį priglaus", polemiškai parafrazuojantis Maironio eil. „Beturčiams").

SEKIÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Vilūnų apyl., 5 km į p. nuo Darsūniškio, Nemuno deš. krante. 214 gyv. (1970). Į š. nuo S. yra Užgirėlio miškas. Pr. m-la (nuo 1906). Ist. šaltiniuose S. minimi 1586 (9 vienkiemiai, 28 valakai). 1959 kaime buvo 291 gyv.

SEKỸS Jonas [**Sekevičius**; 1887.IX.3 Mauručiuose (Prienų rj.) — 1956.VIII.1 Hartforde (JAV)] — liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Baigęs Veiverių dviklasę m-lą, mokė vaikus liet. rašto. 1907 išvyko į JAV. Aktyviai dalyvavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Tėvynės mylėtojų d-jos veikloje. 1910—11 redagavo satyros žrn. „Dagis", 1912—14 — satyrinį laikraštį „Tarka". 1919—40 dalyvaudamas „Sandaros" org-jos veikloje, rėmė jos ryšius su Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-ga. Parašė V. Kudirkos biografiją (1909). Savo pavarde ir J. Dagio, Vinciūno, M. Bėdulio, K. Žilio, P. Galindo ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Lietuvos ūkininke", „Vilniaus žiniose", „Vienybėje lietuvninkų". Parašė straipsnių visuom. klausimais, knygų recenzijų.

SĖKLININKỸSTĖ — žemės ūkio augalų veislinės sėklos dauginimas ir veislinių pasėlių plėtimas gamybai. Lietuvoje organizuotai sėklininkyste imta rūpintis XIX a. pab.—XX a. pr. Įvairios to meto ž. ū. org-jos (Kauno b-vė ž. ū. reikmenims pirkti ir parduoti, „Žagrė" Marijampolėje, Marijampolės ūkininkų draugovė, ž. ū. būreliai įv. apskrityse) parūpindavo dvarininkams bei valstiečiams (daugiausia turtingesniesiems) pagerintos javų ir kai kurių kitų augalų veislinės sėklos iš Rusijos, o kartais ir iš užsienio šalių. Kai kurie ž. ū. būreliai patys daugino veislinę sėklą (jos kartais nemokamai gaudavo ir iš Baisogalos bandymų stoties), turėjo sėklos valymo mašinų, spaudoje propagavo veislinės sėklos vartojimo naudą. Prieš I pasaul. karą Klaipėdos krašte veikusios ž. ū. d-jos t. p. platino veislinę sėklą, rengė net sėklų muges. S. tapo ypač aktuali po I pasaul. karo. Iš pradžių originali veislinė sėkla buvo importuojama. Sėklą platino kooperatinė prekybos org-ja „Lietūkis", Lietuvos Ūkininkų s-ga. Vėliau įv. augalų veislinę sėklą pradėjo auginti kai kurie stambieji ūkiai, daugiausia vad. kultūriniai gamybiniai ūkiai. S. vystyti padėjo Dotnuvos selekcijos stotis (įk. 1922), Dotnuvos bandymų stotis (įk. 1924), vėliau ir kitos bandymų stotys. Nuo 1923 valsčių savivaldybės, ž. ū. kooperatyvai ir kai kurie ūkiai ėmė steigti javų valymo punktus. 1926 Kaune įsteigta daugiamečių žolių sėklos valymo įmonė (dab. Kauno grūdų produktų gamyklų v-bos sėklų valymo cechas). 1930—39 koop. d-ja „Sėklininkas" augino ir daugino daržovių, pašarinių žolių ir linų veislinę sėklą. Daržovių sėklą platino ir kai kurios ž. ū. m-los. Nuo 1939 beveik visų augalų veislinės sėklos auginimą ir dauginimą ėmėsi organizuoti „Lietūkis". Tačiau vientisos S. sistemos 1919—40 nebuvo. Veislinė sėkla buvo labai brangi. Daugiausia ją naudojo dvarininkai ir turtingieji valstiečiai. Mažažemiai ir vid. valstiečiai dažniausiai sėdavo jau išsigimusią, menkavertę sėklą. 1938 (be Vilniaus kr.) apie 8—10% pagr. augalų pasėlių buvo veisliniai. 1941—44 S. visiškai sužlugo. Pagr. augalų veislinių pasėlių tebuvo likę apie 1%.

Po D. Tėvynės karo S. pradėta sistemingai organizuoti. 1945—46 kiekvienoje apskrityje buvo įsteigtos sėklos kokybės ir karantino inspekcijos; 1952—1953 jos reorganizuotos į sėklos kontrolės laboratorijas, kurios veikė iki 1966. 1946—48 įkurti 9 valstybiniai lauko augalų, 5 daržovių ir 6 techninių augalų veislių tyrimo punktai; vėliau jų skaičius ir pobūdis keitėsi. Be to, po karo buvo sukurti 26 valstybiniai javų veislinės sėklos dauginimo ūkiai ir įsteigta 60 veislinės sėklos punktų; tokie ūkiai ir punktai veikė iki 1960. Dabar (1969) sėklininkyste rūpinasi Žemdirbystės in-tas (prie Dotnuvos), 13 valstybinių ž. ū. augalų veislių tyrimo punktų (9 kompleksiniai, 1 daržovių, 3 vaismedžių ir vaiskrūmių), 16 javų, bulvių ir daugiamečių žolių S. ūkių, 4 linų S. stotys, 78 linų, 60 daugiamečių žolių, 28 lubinų, 30 bulvių, 137 daržovių ir pašarinių šakniavaisių S. ūkiai, 44 valstybinės rajoninės sėklos inspekcijos. Žemdirbystės in-tas gamina įv. augalų superelitinę sėklą ir ją perduoda šešiolikai S. ūkių. Ž. ū. augalų veislių tyrimo punktai kasmet tiria po keletą ar keliolika kiekvieno augalo veislių, sukurtų Lietuvos ir kitose TSRS, t. p. užsienio šalių selekcijos stotyse (1969 šiuose punktuose buvo tiriama 48 augalų 687 veislės), geriausias veisles pasiūlo Respublikinei ž. ū. augalų rajonavimo komisijai rajonuoti, o pasenusias, ūkiniu požiūriu atsilikusias — išbraukti iš rajonuotų veislių. 16 S. ūkių (14 eksperimentinių ir 2 mokomieji) daugina įv. rajonuotų augalų veislių elitinę sėklą ir ja aprūpina priskirtų jiems rajonų kolūkius ir taryb. ūkius. Upytės bandymų stoties eksperimentinis ūkis daugina ir linų elitinę sėklą, kurią padauginęs perduoda linų S. stotims (Anykščių, Joniškio, Plungės, Šakių). Šios stotys elitinę sėklą dar daugina linų S. ūkiuose iki III atsėlio ir ją perduoda linų f-kams, o pastarieji veisline sėkla aprūpina įv. ūkius. Daugiamečių žolių (60 kolūkių) ir lubinų S. ūkiai (28 kolūkiai) daugina I ir tolesnių atsėlių sėklą. Bulvių S. ūkiai (30 įv. ūkių) pagal sutartis daugina t. p. I ir tolesnių atsėlių sėklą, be to, ankstyvosios veislės bulvių (Pirmūnių) sėklą, kuri išvežama į kitas taryb. respublikas. Daržovių ir šakniavaisių S. ūkiai (137 įv. ūkiai) pagal sutartis daugina I ir II atsėlio sėklą; šie ūkiai daržovių elitinės sėklos gauna iš Vytėnų bandymų stoties (Kauno rj.), o pašarinių šakniavaisių — iš Žemdirbystės in-to. 1970 Radviliškyje įkurtas daugiamečių žolių sėklų valymo f-kas. Valst. rajoninės sėklos inspekcijos kontroliuoja ir padeda organizuoti bei gerinti sėklininkystę visuose rajono ūkiuose. 1953 veisliniai pasėliai sudarė 22% javų pasėlių, 1969 — 100%. Svarbiausių javų, t. p. linų ir bulvių veislinių pasėlių didėjimą rodo lentelė. Visi cukrinių runkelių, kukurūzų, lubinų, pašarinių šakniavaisių, daržovių pasėliai yra veisliniai. Cukrinių runkelių, kukurūzų veislinė sėkla,

Javų, linų ir bulvių veisliniai pasėliai (procentais, palyginti su visu atitinkamo augalo pasėliu)

	1953	1959	1969
Rugiai	17,1	63,4	100
Žieminiai kviečiai	19,9	73,3	100
Vasariniai kviečiai	31,2	85,8	100
Miežiai	24,0	85,4	100
Avižos	17,8	74,3	99,9
Linai	13,0	95,5	100
Bulvės	8,9	16,3	98,9

be to, didelė dalis (1969 daugiau kaip 50%) kai kurių daržovių ir lubinų sėklos įvežama iš kitų taryb. respublikų. Raudonųjų dobilų veisliniai pasėliai 1969 sudarė 14,6% viso raudonųjų dobilų pasėlio. Apie S. miško ūkyje ž. *Miško ūkis*: Miško atkūrimas. Ž. *Selekcija*.

SEKLUCIÃNAS Janas [apie 1510—15 — 1578] — lenkų reformatų raštijos darbuotojas, palaikęs ryšius su lietuvių raštijos pradininkais. 1536 imatrikuliuotas Leipcigo un-te, kurį baigė laisvųjų menų bakalauro laipsniu. 1538—43 gyveno Poznanėje, nuo 1544 Karaliaučiuje. Parašė ir išvertė keletą religinio turinio knygų. Karaliaučiuje bendravo su A. Kulviečiu, S. Rapolioniu, M. Mažvydu, B. Vilentu. Pirmosios liet. knygos — M. Mažvydo katekizmo (1547) pagrindas yra S. leidiniai: mažasis katekizmas („Katechizmu tekst prosty dla prostego ludu", 1545) ir giesmynas („Pieśni duchowne a nabożne", 1547).

SEKLUÕTIS — ežeras Švenčionių rj., 1,5 km į v. nuo Kaltanėnų. Plotas 23 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; iš p. į ežerą giliai įsiterpęs pusiasalis. Ežero ilgis 1160 m, didž. plotis 380 m, kranto linijos ilgis 2500 m. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti ir miškingi. Per ežerą teka Kiauna (Žeimenos intakas). Prie S. įsikūręs Kuklių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 4,5 kg/ha.

„SEKMĀDIENIO PÃŠTAS" — bulvarinis savaitraštis, ėjęs 1937.I.2—XII.25 Kaune. Leido ir redagavo A. Narkevičius.

„SEKMĀDIENIS" — bulvarinis savaitraštis, ėjęs 1928—40 Kaune. Iki 1930 leido ir redagavo V. Kemežys. Vėliau leido Ch. Kučinskas, redagavo V. Radzevičius.

SEKMÌNĖS — viena svarbiausių krikščionių švenčių, švenčiama septintą sek-

madienį po Velykų. Lietuvių ir kaimyninių tautų liaudies kalendoriuje ji susijusi su sėjos pabaigtuvėmis ir vasaros darbų pradžia. Dauguma S. papročių buvo susiję su valstiečių pastangomis užauginti didesnį derlių. S. šeštadienį valstiečiai šventintu vandeniu šlakstydavo laukus, tikėdami tuo apsaugosią javus nuo kenkėjų. Taip pat tikėta, kad nuo S. galima maudytis upėse ir ežeruose, nes vanduo nebekenkiąs. S. išvakarėse vyrai ir merginos eidavo į mišką pasikirsti beržiukų. Juos statė prie trobos durų, šakomis kaišė trobos vidų, puošė sodybos vartus. Tik nuo S. pradėdavo rišti beržines vantas. Pirmąją S. dieną šeimininkės ugnies nekurdavo; buvo valgomi iš vakaro paruošti šalti valgiai. S. antrąją dieną (kai kur pirmosios dienos popietę) valstiečių šeimos apeidavo savo laukus, nešdamos sūrio, sviesto, kiaušinių, duonos, alaus ir kitų valgių bei gėrimų. Susitikę parugėje kaimynai vaišinosi, dainavo vad. parugines dainas. Šis paprotys r. Lietuvoje buvo vadinamas *paruge*, vid. Lietuvoje — sambariu (ž. *Sambaris 1*). S. išvakarėse, kitur per pačias S. piemenys puošė karvių ragus žalumynų puokštėmis, vainikais, nes tikėta, kad dėl to padaugėsią pieno. Šeimininkės negailėjo piemenims S. dovanų: pyrago, kiaušinių, sviesto, miltų ir būtinai sūrio. Iš surinktų produktų piemenys darė savo sambarį (ž. *Sambaris 2*). S. papročiai kolūkiniame kaime beveik išnyko.

Lit.: **C. Cappeller**, Kaip senieji lietuvininkai gyveno, Heidelberg, 1904; **M. Valančius**, Palangos Juzė, K., 1947 [p. 69]; **E. Dulaitienė** (Glemžaitė), Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 198—201]; **A. Vyšniauskaitė**, Lietuvių liaudies kalendorius, jo šventės ir papročiai.— 1960 m. astronominis kalendorius, V., 1959 [p. 141—142]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 102—104, 547—548].

SEKMÕKAS Pranas [g. 1906.IV.4 Gabrilavoje (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo staliumi Jonavoje, Klaipėdoje. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1936 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Šiauliuose, Kaune, Ukmergėje. 1941 Maskvoje mokėsi Vidaus reikalų liaudies komisariato m-loje. D. Tėvynės karo metais dirbo adm. darbą, tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Po karo part. darbuotojas Joniškio rj. Nuo 1962 pensininkas.

SÈLA — kaimas Utenos rj., Tauragnų apyl., 5 km į p. r. nuo Tauragnų, 2 km į p. v. nuo Tauragno ežero; kolūkio centras. 206 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (įst. 1913; 1952—62 veikė septynmetė). Kaimo š. r. pakraštyje, netoli Tauragno ež., yra piliakalnis — natūrali pailga kalva be įtvirtinimų. 1959 kaime buvo 239 gyventojai.

SELÈKCIJA [lot. *selectio* — atranka] — augalų, gyvulių ir naminių paukščių veislių gerinimas bei kūrimas.

Lietuvoje selekcionuojama šių grupių augalai: lauko, sodo augalai, daržovės, gėlės ir miško medžiai.

Lauko augalus moksliškai selekcionuoti pradėta 1922, kai prof. D. Rudzinsko iniciatyva buvo įkurta Dotnuvos S. stotis (Akademijoje, Kėdainių rj.). Žymesnieji selekcininkai, dirbę stotyje,— K. Bėčius, J. Bulavas, Z. Mackevičius, D. Rudzinskas. Iki 1924 stotis priklausė Dotnuvos ž. ū. technikumui, 1924—28 Ž. ū. akademijai, 1928—38 Ž. ū. tyrimo įstaigai, nuo 1938 Ž. ū. m-jai. Pagerintų arba naujai sukurtų veislių augalai daugiausia buvo auginami stambiuosiuose valstiečių ūkiuose. 1945 stotis reorganizuota į Lietuvos S. ir sėklininkystės in-tą, o šis 1947 — į Lietuvos Valstybinę S. stotį, kuri 1956 įjungta į Žemdirbystės in-tą. Stočiai vadovavo: iki 1932 prof. D. Rudzinskas, vėliau Z. Mackevičius, 1940—41 ir 1944—56 J. Bulavas. Šiuo metu lauko augalai selekcionuojami Žemdirbystės in-te (Akademijoje, Kėdainių rj.), jo Vokės (Vilniaus rj.) ir Vėžaičių (Klaipėdos rj.) filialuose, Rumokų (Vilkaviškio rj.), Upytės (Panevėžio rj.) bandymų stotyse, Ž. ū. akademijoje (Noreikiškėse, Kauno rj.). Žemdirbystės in-to centre yra du S. skyriai: javų ir žolių S. ir sėklininkystės (vadovas K. Leistrumas), techninių ir kaupiamųjų augalų S. ir sėklininkystės (vadovė I. Vaznonienė). Dirba (1969) 18 selekcininkų; žymesnieji — V. Būdvytienė, H. Černiauskas, K. Leistrumas, J. Pivoriūnas, A. Puidokaitė, M. Šakys, P. Virbickas. Selekcionuojama rugiai, kviečiai, miežiai, avižos, pašarinės pupos, žirniai, vasariniai vikiai, bulvės, pašariniai ir puscukriniai runkeliai, raudonieji, rausvieji ir baltieji dobilai, mėlynžiedė liucerna, motiejukai, tikrasis eraičinas, šunažolė, pievinė miglė, daugiametė svidrė. Žemdirbystės in-to Vokės filialo S. ir sėklininkystės skyriuje (vadovai: 1960—65 J. Lazauskas, nuo 1965 A. Subačius) dirba (1969) 7 selekcininkai. Selekcionuojama lubinai, seradėlė, bulvės, garždenis, esparcetas, geltonžiedė liucerna. Šio in-to Vėžaičių filiale selekcionuojami pašariniai sėtiniai. Rumokų bandymų stotyje — viensėkliai cukriniai runkeliai. Upytės bandymų stotyje — linai. Ž. ū. akademijoje selekcionavimui vadovauja J. Bulavas; selekcionuojami žieminiai kviečiai, cukriniai runkeliai. Iš visų lauko augalų veislių, 1924—69 sukurtų Dotnuvos S. stotyje ir reorganizuotose jos S. įstaigose, Žemdirbystės in-te ir dviejuose jo filialuose, t. p. dviejose bandymų stotyse, 109 veislių augalai buvo įv. metu Lietuvoje dauginti, iš jų 47 veislės rajonuotos. 1969 iš Lietuvoje rajonuotų lauko augalų veislių 37 buvo lietuviškos. 1969 buvo 14 lauko augalų ir daržovių liet. veislių rajonuotų kitose taryb. respublikose: po 1 veislę rugių, žirnių, pupų, bulvių, ridikėlių, puscukrinių runkelių, seradėlės, garždenio, raudonųjų ir rausvųjų dobilų, tikrojo ir raudonojo eraičino, daugiametės svidrės, pievinės miglės. Kai kurios lietuviškos lauko augalų ir daržovių veislės tiriamos VDR, Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Rumunijoje, Vengrijoje, Bulgarijoje ir kitose užsienio šalyse.

Sodo augalus pradėta selekcionuoti 1940 selekcininko I. Štaro sodyboje (Kauno pakraštyje). Jo užauginti selekciniai augalai 1952 buvo perduoti Vytėnų bandymų stočiai (Kauno rj.). Stoties sodo augalų S. skyriuje (vadovai: 1964—1966 I. Štaras, nuo 1966 A. Misevičiūtė) ir šios stoties Dūkšto atramos punkte (Rojuje, Ignalinos rj.) dirba (1969) 4 selekcininkai. Stotyje selekcionuojama obelys, kriaušės, slyvos, vyšnios, trešnės, juodieji serbentai, braškės, lazdynai; Dūkšto atramos punkte — agrastai, juodieji serbentai. Iš viso sukurta (iki 1969) 5 obelų, 4 juodųjų serbentų, 5 braškių veislės. 1969 iš sodo augalų veislių, įtrauktų į Lietuvos standartinį sortimentą, 2 obelų veislės, 1 juodųjų serbentų ir 1 braškių veislė buvo lietuviškos. Be selekcininkų sukurtų sodo augalų veislių, yra liaudies sukurtų: kai kurios obelų veislės (Beržininkų ananasas, Lietuvos cukrinis, Lietuvos pepinas, Popierinis, Rudens dryžuotasis), kriaušių (Pilkutė, Stundinė, Vandenė), slyvų (Čirkšlė, Vietinė geltonoji), vyšnių (Vietinė rūgščioji, Žagarvyšnė). Tokių veislių vaismedžius renka ir tiria Vytėnų bandymų stotis.

Daržovių S. pradininkas — prof. S. Nacevičius. 1924 įkūrus Ž. ū. akademiją, jis selekcionavo daržoves akademijos mokomajame darže (Akademijoje, Kėdainių rj.). 1948—56 daržovės buvo selekcionuojamos Lietuvos Valstybinėje S. stotyje, 1956—58 Žemdirbystės in-to centre, nuo 1958 Vytėnų bandymų stotyje. Šios stoties daržovių S. ir sėklininkystės skyriuje (vadovai: 1963—69 J. Mačys, nuo 1969 L. Rimkevičius) dirba (1969) 6 selekcininkai; žymiausias — J. Mačys. Selekcionuojama agurkai, pomidorai, valgomosios morkos, burokėliai, kopūstai, svogūnai, pupelės, daržo žirniai ir kai kurios kt. daržovės. Iš visų daržovių veislių, 1924—69 sukurtų Ž. ū. akademijoje, Lietuvos Valstybinėje S. stotyje, Žemdirbystės in-to centre ir Vytėnų bandymų stotyje, 10 veislių buvo įv. metu Lietuvoje rajonuota. 1969 iš Lietuvoje rajonuotų daržovių veislių 9 buvo lietuviškos.

Gėles pradėta selekcionuoti 1945 Kauno botanikos sode. Žymiausia gėlių selekcininkė — O. Skeivienė. Selekcionuojama raktažolės, bijūnai, žinginiai (kalijos), ciklamenai, streptokarpai, vilkdalgiai (irisai), jurginai, rožės. Sukurta (iki 1969) 8 švelniosios raktažolės veislės, 6 perspektyvinės baltažiedžio bijūno veislės. Gėlininkai mėgėjai (P. Balčikonis, O. Griniuvienė, S. Kuzavinis, P. Rotomskis ir kt.) yra sukūrę jurginų, kardelių, vilkdalgių veislių.

Miško medžius pradėta selekcionuoti XX a. septintajame d-metyje Miškų ūkio in-te (prie Kauno). In-to S. grupėje dirba (1969) 5 selekcininkai; žymiausias — V. Ramanauskas. Kryžminami maumedžiai. Tiriama pušies, eglės ir drebulės populiacijų vidurūšinė struktūra, nustatomos vertingiausios jų formos. Iš skiepytų žemaūgių medelių sudaromos sėklinės plantacijos rūšinėms sėk-

loms gauti. Pradėti citologiniai medžių tyrimai ir kai kurie chem. mutagenezės darbai. Iki 1969 kryžminimo būdu gauti sparčiai augantys maumedžių mišrūnai, selekciniu požiūriu įvertinti visi brandūs Lietuvos medynai, atrinkta apie 2000 pliusinių (geriausių) medžių.

Apie gyvulių ir paukščių selekciją ž. *Veislininkystė*.

1966 įsteigtas Visasąjunginės Genetikų ir selekcininkų d-jos Lietuvos skyrius. Jo centras yra Noreikiškėse (Kauno rj.); pirm. J. Bulavas. 1969 pr. skyrius turėjo apie 70 narių. Nariai kelia savo kvalifikaciją, praktikoje taiko moksl. darbus, propaguoja naujuosius mokslinius ir praktinius genetikos ir S. laimėjimus, padeda m-loms tobulinti S. klausimų dėstymą.

Lit.: **D. Rudzinskas**, Trumpos žinios apie Dotnuvos selekcijos stoties darbus.—„Žemės ūkis", 1932, Nr. 6; Lietuvos valstybinė selekcijos stotis, V., 1955; **K. Leistrumas**, Lietuvos selekcininkų laimėjimai ir sėklininkystės išplitimas respublikoje, V., 1959; Lietuvos TSR liaudies selekcijos vaismedžių veislės, V., 1960; **J. Bulavas**, Augalų selekcija ir sėklininkystė, V., 1963; Vytėnų I. Mičiurino v. sodininkystės-daržininkystės bandymų stotis, V., 1964; **K. Bėčius, Ch. Markovas**, Selekcijos pionierius, V., 1966; „Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 12 (Lauko kultūrų selekcija ir sėklininkystė), V., 1968; „Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 14 (Žemės ūkio kultūrų selekcija ir sėklininkystė), V., 1970; **J. Bulavas**, Bendroji augalų selekcija, V., 1970.

SELELIÓNIS Eduardas [g. 1928.XII.3 Kaune] — poetas. 1954 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1958 dirbo jame klinikiniu ordinatoriumi. 1958—61 gydytojas Kelmėje. Nuo 1961 „Sveikatos apsaugos" žurnalo redaktorius. 1946 period. spaudoje pradėjo skelbti eilėraščius. Poemoje „Sąžinė" (1960) pavaizdavo periferijos inteligentų gyvenimą, kėlė etines problemas. S. eilėraščiams (rink. „Žvaigždėta žemė", 1964) būdinga darbo heroikos, kasdienybės realijų temos, polinkis į epiškumą ir racionalizmą. S. išleido apybraižas apie med. darbuotojus „Darbėnų apylinkėje" (1962) ir „Didelė šeima" (1964), vaikų poezijos knygeles „Saulėti takeliai" (1962), „Tadas — mandagiųjų vadas" (1965), „Vėjo burės" (1968).

SĖLẼNIAI — kaimas Plungės rj., Šateikių apyl., 16 km į š. v. nuo Plungės, 2 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 320 gyv. (1970). Per kaimą teka Mišupė (Minijos intakas). Prieina Liekno, Reketkalnio, Bajorės, Ringio miškai. Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (1935—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1721. 1959 buvo 364 gyv.

SĖLENIAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 8 km į š. v. nuo Gargždų; kolūkio centras. 57 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Eketė (Danės intakas), š. r. — jos intakas Grieža. Yra parduotuvė, pr. m-la. 1959 buvo 62 gyv.

SELẼVIČIUS Alfonsas [g. 1937.II.5 Krukliuose (Varėnos rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1961 baigė Ž. ū. akademiją. 1961—62 Žemdirbystės in-to, 1963—64 Perlojos bandymų stoties (Varėnos rj.) moksl. bendradarbis. Nuo 1968 Žemdirbystės in-to Vokės filialo mokslinis sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių kukurūzų selekcijos klausimais.

Ršt.: **A. Mališauskas, A. Selevičius, J. Šedys**, Kukurūzų veislės ir hibridai, V., 1966.

SELEŽÌNSKAS Nesteris [1904 Armoniuose (Rokiškio rj.) — 1941.XII.21 Naro Fominsko rj. (Maskvos sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1934 dirbo Juodupės (Rokiškio rj.) tekstilės f-ke. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą, tarnavo Raudonojoje Armijoje. Žuvo fronte.

SĖLIAI — baltų gentis, gyvenusi š. r. Lietuvoje (Saločiai, Pasvalys, Palėvenė, Subačius, Viešintos, Svėdasai, Tauragnai, Salakas) ir Latvijos p. r. dalyje (Dauguvos kair. pusėje, nuo Daugpilio beveik iki Rygos). XIII a. pradžioje S. pietuose ribojosi su lietuviais, vakaruose — su žiemgaliais, šiaurės rytuose — su latgaliais. Pasak K. Būgos, S. gyvenamo krašto p. riba tuo metu siekusi Salaką, Tauragnus, Uteną, Svėdasus, Subačių, Palėvenę, Pasvalį. Tačiau ši nuomonė kelia abejonių (tikriausiai ta riba vietomis bus ėjusi toliau į š.). S. vardas (lot. „selones", „Selonia", vok. „Selen", „Selenland") minimas „Henriko Livonijos kronikoje" (1225—1226) ir „Eiliuotojoje Livonijos kronikoje" (1143—1290). Tuo metu S. centras buvo Sėlpilis (Dauguvos kair. krante). 1208 Sėlpilį užėmė Kalavijuočių ordinas. Po to S. kurį laiką dar priešinosi vokiečiams. XIII—XIV a. pietiniai S. susiliejo su lietuviais, o šiauriniai su latviais (latgaliais). Apie S. kalbą ir jos santykį su kitomis baltų kalbomis šiek tiek duomenų duoda negausūs S. tikriniai vardai, patekę į XIII—XV a. ist. dokumentus, ir S. kalbos pėdsakai dabartinėse to krašto lietuvių ir latvių tarmėse (ž. *Sėlių kalba*).

SĖLIAVOS. Lietuvoje seliava *(Coregonus albula)* randama 45 giliuose arba vid. gylio ežeruose (vienuose dažnai, kituose retokai). Dėl nevienodų gyvenimo sąlygų kai kuriuose ežeruose (pvz., Baltųjų ir Juodųjų Lakajų, Baluošo, Dusios, Lūšių) S. užauga didelės (16—20 cm ilgio), daugumoje ežerų (pvz., Alaušo, Platelių, Vievio) — mažesnės (14—16 cm). Neršia lapkričio—gruodžio mėn. Minta zooplanktonu. 1937 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) versloviniu būdu sugauta 230 cnt S.; 1969 — 320 cnt (4% visų versloviniu būdu vidaus vandenyse sugautų žuvų pagal svorį). S. lervų veisiama kt. ežeruose. Realizuojamos šviežios ir rūkytos.

Lit.: **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956.

SELÌCKAS Juozas [g. 1899.I.9 Svėdasuose (Anykščių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—18 darbininkas Maskvoje. 1918—19 Svėdasų rev. k-to sekretorius. 1919 Raudonosios Armijos karys; dalyvavo kautynėse Nemenčinės, Pabradės apylinkėse. 1919—21 Kauno karo belaisvių stovyklos v-bos sekretorius; padėdavo stovykloje esantiems rev. judėjimo dalyviams gauti kom. lit-ros, organizuoti pabėgimus. Po 1921 rev. judėjime nebedalyvavo; dirbo Fin. m-jos mokesčių departamento revizoriumi inspektoriumi. Nuo 1928 studijavo Kauno un-to teisės f-te. Nuo 1944 ūkinis darbuotojas Kaune. Pensininkas.

SELILIÓNIENĖ Jadvyga [g. 1922.V.3 Paprūdžiuose (Kelmės rj.)] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1962). 1946 baigė Kauno un-tą. Nuo 1945 dirba ped. darbą Veterinarijos akademijoje; nuo 1964 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie ultravioletinių spindulių įtaką karvių pieno riebalų kokybei, išorinių faktorių įtaką D vitamino kiekiui piene ir melžiamų karvių šėrimą.

SĖLỸNĖ — kaimas Rokiškio rj., Ragelių apyl., 6 km į p. nuo Rokiškio, prie Anykščių—Rokiškio plento; tarybinio ūkio centras. 145 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Nemunėlis, iš š. prieina Raisto miškas. Yra parduotuvė, girininkija (nuo 1963), aštuonmetė m-la (nuo 1922 pradinė, 1954—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 110 gyv.

SELIOVÌNIS — ežeras Lazdijų rj., 9 km į p. v. nuo Veisiejų, 9 km į š. v. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 26 ha, ilgis 800 m, didž. plotis 550 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Krantai aukšti. Nenutekamas. 1 km į r. nuo ežero yra Sapiegiškių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SĖLIŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti baltų kalbų grupei. *Sėlių* vardas minimas XIII a. ist. šaltiniuose. Sėliai nepaliko jokių savo rašto paminklų. Apie jų kalbą labai šykščiai pasakoja tik sėlių vandenvardžiai ir vienas kitas bendrinis žodis, išlikęs dabartinėse lietuvių ir latvių tarmėse, be to, keletas gerokai iškraipytų vietovardžių ist. šaltiniuose. Sėlių kalba, sprendžiant iš menkų jos reliktų, buvo gana artima kuršių kalbai, lyg ir viena iš pereiginių tarmių tarp lietuvių ir latvių (latgalių). Sėliai, kaip ir lietuviai su kuršiais, turėjo išlaikę dvigarsius „an", „en", „in", „un". Junginių „tj" ir „dj" (prieš užpakalinės eilės balsius) likimu sėliai buvo artimi kuršiams ir artimesni lietuviams, negu latviams. Sėliai, kaip latviai ir kuršiai, minkštuosius „k" ir „g" išvertė į „c" ir „dz". Tai matyti iš sėlių vietovardžių (tiesa, sėliškasis „c" čia dėsningai lietuvių išverstas į „č"): Čedasas (Rokiškio rj. ežeras iš sėl. Cedasas; lietuviškai būtų Kedasas), Čiaunas (Zarasų rj. ežeras iš sėl. Ciaunas; lietuviškai būtų Kiaunas), Čičirys (Zarasų rj. ežeras iš sėl. Cicirys; lietuviškai būtų Kikirys). Kaip latviai ir kuršiai, sėliai vietoj lietuvių „ž" ir „š" turėjo „z" ir „s". Tai matyti iš sėlių vietovardžių: Zaduojas (Zarasų rj. ežeras; lietuviškai būtų Žaduojas), Zalvas (Zarasų rj. ežeras; lietuviškai būtų Žalvas), Zarasas (Zarasų ežeras, iš sėl. Ezerasas; lietuviškai būtų

Ežerasas) ir kt. Be jau minėtų tikrinių vardų, liet. kalboje žinomi kai kurie sėliškos kilmės žodžiai: „zaukti"— rėkti (Dusetos), „zinti" — sirginėti (Dusetos), „zliaukti"— žliaukti (Salos) ir kt.

Lit.: A. **Bielenstein**, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, St. Petersburg, 1892; K. **Būga**, Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961 [p. 274—282].

SELIŪKAS Balys [g. 1912.III.8 Erzvėte (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1928 įstojo į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1931—38 V. Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. 1932—38 VBKP Tverečiaus rj. k-to narys. Švietimo d-jos „Kultūra" veikėjas. 1936 jo sodyboje įrengta slapta spaustuvė, kurioje buvo spausdinami laikr. „Valstiečių balsas", „Barikada", atsišaukimai, plakatai. 1939 kartu su kitais suorganizavo Tarybų valdžią Tverečiaus valsčiuje. Vok. faš. okupacijos metais palaikė ryšius su „Vilniaus" partizanų būriu, buvo Tverečiaus vls. antifaš. k-to narys. Nuo 1944 TSKP narys. 1950 baigęs dvimetę part. m-lą prie LKP CK, dirbo partinį, vėliau ūkinį darbą. Nuo 1967 pensininkas.

SELVANAS Anatolijus [g. 1922.III.20 Raseiniuose] — teisininkas, ekonomikos mokslų kandidatas (1962). 1940—41 adm. darbuotojas Raseiniuose. 1942—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1946 TSKP narys. 1947—49 komjaunimo, partinis darbuotojas Vilniuje. 1951 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą ir Resp. part. m-lą. 1951—56 dirbo ped. darbą Resp. part. m-loje (1953—56 direktoriaus pavaduotojas). 1956—62 Vilniaus Aukštosios part. m-los direktoriaus pavaduotojas, 1962—66 Šiaulių Ped. in-to prorektorius, Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-to v-bos viršininkas. Nuo 1965 docentas. Nuo 1966 dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te; nuo 1968 polit. ekonomijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kapitalizmo vystymąsi Lietuvos žemės ūkyje, LKP agrarinę politiką.

SEMASIOLOGIJA [gr. *sēmasia* — ženklas, reikšmė + *logos* — mokslas] — leksikologijos skyrius, tiriantis vidinę (prasminę) kalbos vienetų struktūrą — žodžių ir jų junginių reikšmes. Ž. *Leksikologija.*

SEMAŠKA Bronius [g. 1929.VII.15 Šiauliuose] — inžinierius architektas. 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1961 dirbo Šiaulių miesto vyriausiojo architekto grupės architektu. 1961—64 Miestų statybos projektavimo in-to Šiaulių sk. projektų vyriausiasis architektas, nuo 1964 skyriaus viršininkas. Nuo 1966 Architektų s-gos Šiaulių sk. pirmininkas. Nuo 1967 TSKP narys.

Pagal S. projektus Šiauliuose rekonstruota: Sukilėlių kalnelis (1958), Centr. aikštė ir skveras (1960); pastatyta: Draugystės mikrorajono du kvartalai (1962—65), Vytauto g. stambiaplokščių namų kvartalas (1964—65), Centr. mikrorajonas (1963—67) bei Pietinio rajono I mikrorajonas (1965—70, abu su A. Kuosa) ir kt.

SĖMBAI, žemiai,— *prūsų* gentis.

SEMELIŠKĖS — miestelis Trakų rj., 17 km į v. nuo Trakų, 12 km į p. nuo Elektrėnų; apylinkės ir kolūkio centras. 664 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Strėva (Nemuno intakas), iš p. prieina Nestrėvančio ež. Plano struktūra linijinė. Centre — išplėstos gatvės formos aikštė. Daugumas pastatų išsidėstę palei Vievio—Aukštadvario kelią. Yra vandens malūnas, 6 parduotuvės, valgykla, poliklinika (nuo 1969; 1958—69 veikė ligoninė), vid. m-la (iki 1945 pr. m-la, 1945—49 prog-ja, 1949—51 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka.

Semeliškės

Ist. šaltiniuose S. minimos 1377 (tais metais buvo kryžiuočių sunaikintos). Per S. ėjo kryžiuočių kelias į Vilnių ir Trakus, todėl jos ne kartą nukentėjo. 1501 pastatyta bažnyčia (1699 sudegė; 1772 pastatyta nauja). S. priklausė karališkosioms valdoms. XVI a. viduryje S. seniūnijos laikytoju paskirtas M. Radvila. 1782 veikė parapinė m-la; 1859 įkurta valdinė. XIX amžiuje Semeliškėse veikė keliolika parduotuvių, vyko dideli turgūs ir prekymečiai. 1897 miestelyje buvo 968 gyv.; be jo, dar buvo du S. kaimai, susikūrę po baudžiavos panaikinimo. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1918 pab. Semeliškėse buvo sudarytas rev. k-tas. 1943—44 veikė LKP Semeliškių vls. k-tas. 1959 miestelyje buvo 544 gyv.

SEMELIŠKIŲ-ŪBIŠKIŲ MIŠKAS — miškas Trakų rj., 2 km į p. nuo Semeliškių. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Semeliškių girininkijai. Plotas 1290 ha; medynų 1090 ha. Miškas apie 7,5 km ištįsęs iš r. į v. Rytinė dalis (apie 300 ha) dar vadinama Barbutiškių mišku. Šiaurės vakaruose miškas siekia Vaisiečio ežerą. Reljefas kalvotas daubotas. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, priesmėliniai, vietomis priemoliniai, labai skeletingi. Eglynų yra 46%, beržynų 26%, drebulynų 22%, juodalksnynų 4%, ąžuolynų ir pušynų 2%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 31%, pribręstantieji 13%, brandieji 14%. Medynų vid. amžius 42 metai, bonitetas I,2, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 170 ktm/ha, vid. prieauga 4,0 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, užklysta briedžių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2500 ktm.

SĖMENYS — linų sėklos. Apie S. derlių, vartojimą ž. *Linai, Aliejus.*

SEMIONOVAS Michailas [g. 1896.X.23 Užusaliuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919—21 dalyvavo piliet. kare, kariavo Pietų fronte. Grįžęs į Lietuvą, dirbo įv. darbą. 1924—31 LKP narys, priklausė Užusalių kuopelei, dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. Už kom. veiklą 1929 buvo kalinamas Kaune. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1946 TSKP narys. 1946—66 partinis ir ūkinis darbuotojas Kaune. Pensininkas.

SEMŌŠKAI — kaimas Lazdijų rj., Kapčiamiesčio apyl., 5 km į š. nuo Kapčiamiesčio. 75 gyv. (1970). Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (1952—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 87 gyv.

SĖNAS (Senn) Alfredas [g. 1899.III.19 Blotzheime (Prancūzija)] — šveicarų kalbininkas germanistas, lituanistas. 1921 baigė Friburo un-tą ir už disertaciją „Germanų kalbų skolinių studija" gavo filos. daktaro laipsnį. 1921 apsigyveno Lietuvoje. 1921—22 Eltos referentas, 1922—30 Kauno un-to profesorius. Nuo 1930 gyvena JAV. 1930—31 Jelio, 1931—38 Viskonsino un-to profesorius. 1938—47 Pensilvanijos un-to germanų kalbų skyriaus vadovas; 1947—69 šio un-to slavų ir baltų kalbų skyriuje dėstė slavistiką ir baltistiką. 1930—31 dėstė liet. kalbą Niujorko, 1942 — Š. Karolinos, 1949, 1951 — Kalifornijos un-tų vasaros kursuose. Parašė liet. kalbos vadovėlį (1929), „Lietuvių kalbos vadovą" (d. 1 — liet. kalbos gramatika, 1968; d. 2 — skaitiniai ir žodynas, 1957). Svarbiausias S. darbas — „Lietuvių rašomosios kalbos žodynas" (5 t., 49 sąs., 1926—68), kurį jis parengė su P. Brenderiu (1—14 sąs.), M. Nidermanu (1—23 sąs.) ir A. Saliu (16—49 sąs.). Paskelbė daugiau kaip 50 straipsnių liet. kalbos ir lyg. kalbotyros klausimais, patikrino ir papildė A. Valdės „Lyginamojo indoeuropiečių kalbų žodyno" (3 t., 1926—32), S. Feisto „Lyginamojo gotų kalbos žodyno" (1939), K. Buko „Indoeuropiečių kalbų sinonimų žodyno" (1949) liet. kalbos medžiagą.

Ršt.: Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, 5 Bde., Heidelberg, 1926—68; Kleine litauische Sprachlehre, Heidelberg, 1929; The Lithuanian Language, Ch., 1942; Lithuanian Dialectology, Menascha (Wisconsin), 1945; Handbuch der litauischen Sprache, 2 T., (T. 1 — Litauische Grammatik; T. 2 — Lesebuch und Glossar), Heidelberg, 1957—68.

SENASIS DAUGĖLIŠKIS — kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl., 7 km į r. nuo Ignalinos. 134 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Iš š. prieina Virėkštos ež., iš p. r.— Didžiagirio miškas. Pr. m-la (nuo 1922). 1514 Daugėliškio dvarą (jo centras buvo dabartiniame S. D.) Žygimantas Senasis užrašė Goštautams. 1526 prie dvaro pastatyta bažnyčia, prie jos įsteigta m-la, ėmė kurtis miestelis. 1542, mirus S. Goštautui, jo žmona Barbora Radvilaitė užrašė Daugėliškio valdas karaliui Žygimantui Augustui, ir Daugė-

liškio dvaras virto seniūnija. Jos seniūnais buvo Pacai (XVII a.), Chodkevičiai ir Pliateriai (XVIII a. ir XIX a. pr.). 1886 Daugėliškio bažnyčia sudegė. 1889 bažnyčia buvo pastatyta naujoje vietoje, prie Daugėliškio kaimo (3 km į š. nuo miestelio), kuris pradėtas vadinti Naujuoju Daugėliškiu, o miestelis — Senuoju Daugėliškiu. 1959 buvo 166 gyv.

SENÁSIS TAR̃PUPIS — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 6 km į p. nuo Senųjų Trakų; kolūkio centras. 258 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Prieina Meduvio ir Karvio ežerai, Strakiškių, Karvio, Tarpupio pelkės. Yra parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1949). 1959 buvo 248 gyv.

SÉNAS STRŪNÁITIS — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 6 km į p. nuo Švenčionių. 106 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kūna (Meros aukštupys). Kaimas gatvinis. Yra aštuonmetė m-la (nuo 1916 pradinė, 1951—60 septynmetė). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1459. 1959 buvo 106 gyv.

SÉNAS VIÑCAS — rašytojo Vinco *Jakščio* slapyvardis.

SENÃTAS [lot. *senatus*, iš *senex* — senis] — **1.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nuolatinė valstybės taryba; aukštieji seimo rūmai XVI—XVIII amžiuje. Iš pradžių veikė kaip didžiojo kun-ščio patariamasis organas — *Ponų taryba*. Liublino unijos (1569) aktu iš Lietuvos Ponų tarybos ir Lenkijos Karaliaus tarybos buvo sudarytas bendras abiejų valstybių valdžios organas — senatas. Jį sudarė senatoriai, skiriami karaliaus iki gyvos galvos iš didikų. Jie turėjo prisiekti, kad teiks karaliui teisingus patarimus. Į S. įėjo visi vyskupai, vaivados, kaštelionai ir ministrai. Senatorių buvo apie 140. Lietuvos senatoriais buvo skiriami Lietuvos piliečiai, o Lenkijos senatoriais — Lenkijos piliečiai. Į S. įėjo šie Lietuvos senatoriai: 3 vyskupai, 9 vaivados, Žemaičių seniūnas (vaivados teisėmis), 10 kaštelionų (po 1 iš kiekvienos vaivadijos ir 1 iš Žemaičių seniūnijos) ir 5 ministrai — didysis maršalka, rūmų maršalka, kancleris, vicekancleris ir valstybės paiždininkis. 1768 senatorių teisės buvo suteiktos didžiajam etmonui ir lauko etmonui, o 1775 ir rūmų paiždininkiui. Aukščiausiu Lietuvos pasaulietiniu senatoriumi buvo laikomas Vilniaus vaivada, o dvasiniu — Vilniaus vyskupas. Žemiausią Lietuvos senatorių grupę sudarė ministrai. Bendrame Žečpospolitos Senate Lietuvos senatoriai sudarė mažiau negu vieną trečdalį ir kiekviena proga reikalavo daugiau vietų.

Į seimą senatoriai buvo šaukiami kartu su pavietų atstovais. S. aktyviai dalyvavo visame seimo darbe. Senatoriams buvo pavesta prižiūrėti visą karaliaus veiklą ir jam patarti valstybės reikaluose. S. patarimai karaliui buvo privalomi. Prie karaliaus S. skyrė 4 nuolatinius senatorius (1 vaivadą, 1 vyskupą ir 2 kaštelionus), kurie už duotus karaliui patarimus buvo atsakingi seimui. Be to, senatas vykdė ir seimo teismo funkcijas. Seimo teismas vyko S. posėdžiuose ir sprendė karaliaus įžeidimo, valstybės išdavimo ir kt. bylas. Senatoriai su karaliumi bylas nagrinėjo specialiuose S. posėdžiuose ir jas sprendė kaip aukščiausioji instancija.

Tarp seimo suvažiavimų S. iš dalies atlikdavo ir seimo funkcijas, bet turėjo pateikti savo veiklos ataskaitą susirinkusiems į seimą atstovams. Seimo suvažiavimo metu senatoriai posėdžiaudavo atskirai nuo pavietų atstovų, bet prireikus rinkdavosi į bendrus abejų rūmų posėdžius. S. posėdžiams pirmininkaudavo karalius. Sprendžiama buvo balsų dauguma, nors senate, kaip ir seime, nebuvo balsuojama. Išklausęs senatorių nuomones, karalius suformuluodavo nutarimus. Padažnėjus seimų nutraukimams, XVII a. pradėta šaukti ypatinguosius S. posėdžius, kuriuose buvo aptariami neatidėliotini valstybės reikalai. Kadangi senatoriai buvo skiriami didikai, kurie eidavo ir ministrų, vaivadų, kaštelionų bei vyskupų pareigas, tai senatoriai buvo faktiškieji krašto valdovai. Jie tvarkė visus vidaus ir užsienio politikos reikalus. Didelę įtaką senatoriai darė visam seimo darbui; pavietų atstovai klausė jų nuomonės, retai teišdrįsdavo prieštarauti.

XVI a. pab. ir XVII a. pr. Lietuvos senatoriai vieningai gindavo LDK interesus. S. posėdžiai daugiausia buvo bendri su lenkais. Šaukiant atskirus Lietuvos seimus, buvo atskiri ir Lietuvos S. posėdžiai. Tarpuvaldžių metu aukščiausia valdžia Lietuvoje priklausė Lietuvos senatoriams. Jie rūpinosi visais krašto vidaus ir užsienio reikalais, skyrė generalinių seimelių, atskirų Lietuvos seimų ir priešseiminių seimelių sušaukimo laiką.

Prijungus Lietuvą prie Rusijos (1795), Žečpospolitos S. buvo panaikintas.

Lit.: **A. Janulaitis**, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, Tilžė, 1920; **A. Šapoka**, Lietuva ir Lenkija po 1569 metų ir Liublino unijos, K., 1938; **K. Avižonis**, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940.

2. Rusijos aukščiausiasis valdžios organas, nuo 1711 vykdęs valstybės organų priežiūrą, XIX a. pirmojoje pusėje virtęs aukščiausiuoju teismo ir priežiūros organu. Nuo 1795 jo kompetencijai priklausė ir Lietuvos teismų išspręstos bylos. Po 1864 teismų reformos didžiausią reikšmę įgijo jo kasaciniai departamentai (civilinių ir baudžiamųjų bylų), valstybės aparato priežiūros departamentas ir polit. nusikaltimų persekiojimo įstaiga. Panaikintas Spalio revoliucijos.

3. Daugelio Europos (1919—40 ir Lietuvos) universitetų vienas iš vadovybės organų, kurį sudaro rektorius, prorektorius, universiteto sekretorius ir fakultetų dekanai. S. sprendžia svarbiausius un-to mokymo, mokslo ir finansų klausimus.

SÉNDEKAS Jonas [apie 1823 — 1863. VIII.21] — 1863 sukilimo dalyvis. Atsargos karininkas. Trakų apskrityje suorganizavo sukilėlių būrį ir jam vadovavo. Veikė Trakų, Vilniaus ir Lydos apskrityse. 1863.VII pab. perėjo į Augustavo gub. Žuvo kautynėse.

SENDZIKÍENĖ Marija [**Balandžiūtė, Botyrienė**; g. 1897.IX.10 Rūdoje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. Nuo 1906 tarnavo pas buožes. Nuo 1918 palaikė ryšius su komunistais, platino kom. lit-rą. 1921—33 LKP narė. 1923—1924 dirbo LKP CK „Spartako" spaustuvėje (Kaune). 1927—30 LKP CK konspiracinio buto Kaune šeimininkė; šiame bute vyko LKP CK Sekretoriato posėdžiai, buvo laikoma kom. lit-ra. 1930—1932 už rev. veiklą kalinta Kaune, Ukmergėje. 1934—40 dirbo Pabaigų plytinėje (Kapsuko rj.), rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1940—41 profs-gų darbuotoja Marijampolės aps., darbininkė Kaune. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi Kaune, Vilkaviškio apskrityje. 1945—50 tarnautoja, 1950—57 darbininkė Kapsuke. Nuo 1957 TSKP narė. Pensininkė.

SENÍEJI MACĒLIAI — kaimas Eišiškių rj., Rūdninkų apyl., 7 km į v. nuo Rūdninkų, 2 km į p. nuo Merkio, prie Jašiūnų—Pirčiupio kelio. 14 gyv. (1970). Kaimą supa Rūdninkų giria. Prie kaimo yra 1863 sukilimo dalyvių kapai. Prie jų girioje buvo keliasdešimt pilkapių, aplinkui apkastų grioviu. 1933 Vilniaus un-to archeologijos muziejaus darbuotojai ištyrė 23 pilkapius. Keliuose pilkapiuose buvo degintiniai IX—XII a. žirgų kapai. Juose rasta geležinių balno kilpų, žąslų, piautuvų, sagčių. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1641. 1959 buvo 22 gyv.

SENÍEJI TRÃKAI — kaimas Trakų rj., 5 km į p. r. nuo Trakų, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 341 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1919—52 pradinė, 1952—60 septynmetė). Bažnyčia ir buv. vienuolyno rūmai — vietinės reikšmės architektūros paminklai.

XIV a. pabaigos ar XV a. pradžios Rusijos miestų sąraše kitų Lietuvos miestų tarpe minima ir S. T. mūrinė pilis. Pagal padavimus, patekusius į XV—XVI a. metraščius, S. T. įkūręs didysis kun-štis Gediminas XIV a. pr. Jis čia

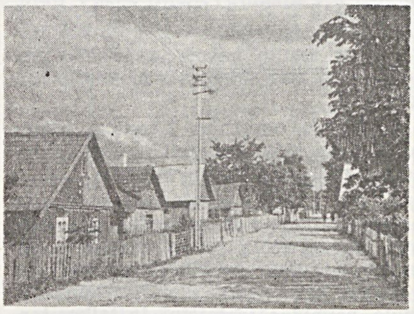

Senieji Trakai

pastatydinęs pilį ir persikėlęs į ją iš Kernavės. S. T. pilis užėmė maždaug 150 m ilgio ir 130 m pločio keturkampį sklypą, apsuptą 35—40 m pločio ir 4—6 m gylio grioviu. Šioje pilyje gyvenęs Gedimino sūnus Kęstutis, joje gimęs Vytautas. XIV a. antrojoje pusėje Kęstučiui pastatydinus Trakų p-lio pilį, S. T. pilis pamažu neteko reikšmės. 1405 Senuosiuose Trakuose Vytautas pastatydino bažnyčią ir įkūrė benediktinų vienuolyną, kuriam ilgainiui atiteko buvusieji pilies pastatai. 1757 bažnyčia sudegė; 1889 pastatyta dabartinė. Jau 1781 prie vienuolyno veikė m-la; 1804 joje mokėsi 8 mokiniai. 1831 uždarytas ir vienuolynas, ir m-la. 1860 Senuosiuose Trakuose buvo 164 gyv. (20 kiemų), 1959 — 334 gyv.

SENIENŲ MUZIEJUS — muziejus, veikęs su pertraukomis 1856—1914 Vilniuje. Ž. *Istorijos-etnografijos muziejus.*

SENIŠKIS — kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl., 12 km į š. r. nuo Ignalinos, 4 km į š. nuo Naujojo Daugėliškio. 103 gyv. (1970). Per kaimą į Šaminio ež. teka Vėžiupis. Kaimo š. dalis dar vad. Seniškiu I (77 gyv.), p.— Seniškiu II (26 gyv.). Pr. m-la. 1511 pastatyta medinė bažnyčia (1776 perstatyta, 1915 sudegė). XV—XVI amžiuje S. priklausė Goštautams. 1959 buvo 136 gyv.

SENIŪNAS — **1.** Pirmykštės bendruomenės vyresnysis.

2. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teisminis administratorius ir teisėjas. Administravo kun-ščio žemes, pilis ir dvarus, valdė ir teisė gyventojus; jo žinioje buvo pavieto pilies teismas (ž. *Teismai*), sprendęs baudžiamąsias bylas. Teisminiai S. buvo Ašmenoje, Breslaujoje, Kaune, Gardine, Lydoje, Mozyriuje, Oršoje, Pinske, Rečicoje, Slonime, Ukmergėje, Upytėje, Volkoviske, be to, trijų vaivadijų centr. pavietuose Breste, Minske, Mstislavlyje.

Lit.: И. Лаппо, Великое Княжество Литовское, СПб, 1901 [p. 238 ir kt.].

3. Bajoras, gavęs valdyti tam tikrą kunigaikščio žemės plotą (seniūniją) kaip atlyginimą už tarnybą arba kaip užstatą už paskolintus iždui pinigus su teise juos išsirinkti. Mažesnės seniūnijos — tenuto — administratorius dažniau buvo vadinamas ne S., o laikytoju — tenutarijumi. Ir S., ir laikytojas buvo ne tik administratorius, bet ir savo seniūnijos arba tenuto valstiečių teisėjas bei seimo paskirtos sidabrinės mokesčio rinkėjas.

4. Bajorų renkamas Žemaičių seniūnijos (Žemaitijos kunigaikštystės) valdytojas, teisėmis prilygęs vaivadai.

5. Po 1861.II.19 reformos žemiausio administracinio vieneto (dažniausiai kaimo) pareigūnas, paprastai valstietis. Seniūną rinkdavo seniūnijos sueiga (po I pasaul. karo — krivulė) 3 metams. Jis buvo pavaldus viršaičiui ir taikos tarpininkui, atsakingas už seniūnijos sueigos nutarimų įgyvendinimą, mokesčių surinkimą, prievolių atlikimą, kelių taisymą, žemės ribų saugojimą. Iki 1915 vykdė ir policijos funkcijas; galėjo bausti areštu iki 2 dienų ir pinigine bauda iki 1 rb. Tarybų Lietuvoje S. išliko iki 1950.

SENKAĨ — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 6 km į š. nuo Kretingos, 1,5 km į v. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 1959 buvo 87 gyv., 1970 — 57. Yra Tarvydų pr. m-la (įst. 1932). Vakaruose pro kaimą teka Tenžė (Danės intakas). Jos slėnio krante yra III—IV a. kapinynas.

1909 kapinyną tyrinėjo V. Nagevičius, 1940— Kauno kultūros muziejaus darbuotojai. Rasta 51 akmenų vainikas, 14 griautinių kapų. Vainikai buvę pailgi (keturkampiai arba ovalūs), apskriti, puslankio formos. Mirusieji laidoti nedeginti, su karstais ir be jų, 0,2—0,9 m gylio duobėse. Griaučiai labai suirę. Įkapės — geležiniai įmoviniai kirviai, ietigaliai, dalgiai, peiliai, moliniai puodeliai, akmeniniai verpstukai, skiltuvas, galąstuvas, žalvarinės antkaklės kūginiais galais, ažūrinės ir laiptelinės segės, įvijinės apyrankės. Viename kape rasta romėniška imp. Karakalos (211—217) sestercija. Radiniai laikomi Leningrado Ermitaže ir Kauno ist. muziejuje.

SENKEVIČIENĖ Bronė [**Druktenytė;** g. 1901.IX.3 prie Telšių] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. Kilusi iš bežemių valstiečių. 1903 su tėvais išvyko į JAV. Filadelfijoje mokėsi muzikos, tapo pianiste. 1923 įsijungė į darbininkų judėjimą. Gyvendama Istone, dalyvavo darbininkų streikuose kaip piketininkė, mokė liet. kalbos imigravusius iš Lietuvos darbininkus, dirbo dramos būrelyje. Gyvendama Niujorke, 1941—45 dirbo įstaigoje, siuntinėjusioje drabužius, maisto produktus į TSRS. 1949—63 Čikagoje dirbo valgykloje, „Vilnies" laikr. raštinėje. Dalyvavo liet. choruose, dramos būrelyje, buvo kelių pažangių liet. org-jų sekretorė. Nuo 1970 vėl dirba „Vilnies" redakcijoje.

SENKEVIČIUS Bronius [slap. **Vanagėlis;** 1913.V.13 Dubičiuose (Varėnos rj.) — 1944.XII prie Budapešto] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1928 įstojo į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo sąjungą (VBKJS), buvo Dubičių kuopelės sekretoriumi. 1929 VBKJS Dubičių rj. k-to narys. 1930—38 V. Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. 1930—32 VBKP Dubičių kuopelės, nuo 1932 VBKP Dubičių rj. k-to sekretorius. Dalyvavo konferencijose ir pasitarimuose Vilniuje, bendradarbiavo neleg. laikraštyje „Valstiečių balsas". 1936 suimtas ir su pertraukomis 2 metus kalintas Lydoje ir Vilniuje. 1939 rudenį išrinktas V. Baltarusijos Nac. susirinkimo deputatu. 1939—41 Rodūnios (BTSR) milicijos įgaliotinis. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje. Žuvo fronte.

SENKEVIČIUS Vaclovas [1896.V.23 Piepaliuose (Radviliškio rj.) — 1969.III.30 La Porte (JAV, Indianos valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Stalius. 1912 atvykęs į JAV, dirbo Filadelfijoje. 1917—19 tarnavo JAV kariuomenėje. Po karo darbininkas Filadelfijoje, Istone. Dalyvavo darbininkų judėjime, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos (ALDLD) veikloje. 1933, 1935 ir 1936 buvo ALDLD CK pirmininkas. Ilgametis saviveiklos vakarų dalyvis, smuikininkas. Nuo 1941 dirbo Niujorko „Laisvės", nuo 1949 Čikagos „Vilnies" laikr. spaustuvėse, redakcijose. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Šviesoje" (slap. Darbintas, V. Lienius, Vacius S-čius). Išvertė į lietuvių kalbą M. Aleksejevo „Bolševikus" (1932), A. Jakovlevo „Spalį" (1933).

SENKEVIČIUS Vitoldas [g. 1920.II.12 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1939—41 dirbo Vilniaus elektrinėje. 1940 įstojo į VLKJS. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Čuvašijos ATSR. 1942, tarnaudamas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, mokėsi partizanų m-loje. 1942.VII su „Alksnio" partizanų grupe atvyko į priešo užnugarį. 1944.II paskirtas A. Mickevičiaus partizanų būrio komisaru, išrinktas LKP Vilniaus aps. pogr. k-to nariu. 1944 LKP Vilniaus aps. k-to laikraščio „Za wolność" („Už laisvę") redaktorius. 1944—46 LKP Vilniaus aps. k-to agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas, instruktorius. Nuo 1946 dirba adm. darbą Lenkijoje.

SEÑKUS Juozas [1907.VII.18 Teiberiuose (Vilkaviškio rj.) — 1970.X.29 Vilniuje] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1955). 1928 baigęs Vilkaviškio g-ją, Kauno un-te studijavo lituanistiką. 1931—33 ir 1936—37 „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijos, 1934—35 Pavardžių ir vietovardžių komisijos bendradarbis. 1937 baigęs un-tą, mokytojavo Kauno IV g-joje. 1939—44 dirbo „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijoje. 1944—1951 Vilniaus un-to dėstytojas. 1951—70 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Su kitais redagavo „Lietuvių kalbos žodyno" I tomo II leidimą (1968) ir II tomą (1947; II leid. 1969). Tyrinėjo daugiausia kapsų ir zanavykų tarmes (jų aprašai išspausdinti „LTSR MA darbuose", A, 1958—62, 1968; „Lietuvių kalbotyros klausimuose", t. 3, 1960). Tyrinėjo pirmosios liet. knygos tarmę, Lazūnų tarmę, paskelbė straipsnių dialektologijos, toponimikos ir literatūrinės liet. kalbos klausimais, atsiminimų apie J. Jablonskį. Parengė „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukciją" (1954; II leid. 1958), su kitais sudarė „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą" (1951; II leid. 1956). Su E. Grinaveckiene redagavo „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyną" (1963).

SENKŪTĖ Regina [1927.V.14 Marijampolėje — 1956.X.16 Kaune] — aktorė, režisierė. 1947—48 Kauno dramos teatro aktorė. 1948 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją, 1953 Maskvoje — Lunačiarskio teatrinio meno in-to dramos režisūros f-tą (lygia greta įgijo ir muz. teatro režisierės specialybę). 1953—56 Kauno muzikinio dramos teatro muz. trupės vyriausioji režisierė, aktorė. S. pastangomis teatre buvo pa-

statyta reikšmingų muz. veikalų, išaugo pastatymų meniškumas. Kaip aktorė, S. pasižymėjo

dideliu temperamentu, originaliu ir įtaigiu vaidmens traktavimu.

Vaidmenys: Sima (L. Maliugino „Seni bičiuliai"), Liuba Ševcova (A. Fadejevo „Jaunosios gvardijos" inscenizacija), Siuzon (Bomaršė „Figaro vedybos"), Hesia (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė").

Pastatymai: Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas" (1953), F. Farkašo „Erelio plunksnos" (1953), D. Čimarozos „Slaptos vedybos" (1954), A. Belazaro „Auksinės marios" (1955), F. Zupė „Bokačas" (1955), P. Čaikovskio „Jolanta" (1955), Ž. Bizė „Karmen" (1956) ir kt.

Lit.: M. Petuchauskas, Įvairiaspalvis talentas.—„Muzika ir teatras", V., 1963.

SENKÙTIS, Bagdononių ežeras, — ežeras Lazdijų rj., 6 km į v. nuo Seirijų. Plotas 32 ha, didž. gylis 4,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1500 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 3250 m. Krantai aukšti, atabradas siauras, smėlingas. Dugną š. dalyje dengia dumblingas molis, p. dalyje — sapropelingas molis. Per S. teka Šešupės baseino upelis. Prie ežero įsikūręs Bagdononių kaimas.

SÉNNEMUNÈ — **1.** Ežeras Šilutės rj., 8 km į v. nuo Pagėgių, Nemuno salpoje. Plotas 56 ha. Ežeras upinės kilmės, susidaręs Nemuno senvagėje; ilgis apie 3500 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 10,6 km. Krantai žemi. Prie ežero įsikūrę Kucų, Pelenių kaimai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Ežeras Šilutės rj., 5 km į p. r. nuo Pagėgių, 4 km į š. r. nuo Sovetsko, Nemuno salpoje. Plotas 11,5 ha. Ežeras upinės kilmės, susidaręs Nemuno senvagėje, siauras, išlinkęs į š. r.; ilgis 2100 m, didž. plotis 100 m, kranto linijos ilgis 5500 m. Krantai lėkšti. Prie ežero įsikūręs Prūselių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SENÓJI IMPILTÌS — kaimas Kretingos rj., Laukžemio apyl., 11 km į š. nuo Darbėnų, 5 km į v. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 300 gyv. (1970). Per kaimą teka Juodupis (Šventosios intakas). Už 2 km į p. r. nuo S. I. yra Naujoji Impiltis, o tarp šių 2 kaimų — *Impilties piliakalnis.* Felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), kultūros namai (nuo 1957). Įdomi sena sodyba — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. 1959 buvo 355 gyv.

SÉNOSIOS VIĚSOS — kaimas Širvintų rj., Viesų apyl., 7 km į š. v. nuo Širvintų, prie Vilniaus—Ukmergės plento. 28 gyv. (1970). Per kaimą teka Viesa (Širvintos intakas). Yra pr. m-la (įst. 1938; 1954—62 veikė septynmetė, 1968—1969 aštuonmetė). 1 km į p. nuo Senųjų Viesų yra Žemosios Viesos. 1959 kaime buvo 31 gyv.

„SENÓVĖ" — **1.** Neperiodinis kraštotyrininkų leidinys, ėjęs 1926—30 Mažeikiuose. Leido Mažeikių aps. senovės pažinimo mėgėjų kuopa. Redagavo S. Ličkūnas. Išėjo 3 nr. Pirmieji 2 nr. spausdinti hektografu.

2. Tęstinis istorijos mokslo leidinys, ėjęs 1935—38 Kaune. Leido Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tas. Redagavo prof. L. Karsavinas. Išėjo 4 t.

SÉNRUSNĖ, Sennemunė, — ežeras Šilutės rj., 10 km į v. nuo Pagėgių, Nemuno salpoje. Plotas 40 ha. Ežeras upinės kilmės, susidaręs Nemuno senvagėje; ilgas, turi daug atšakų. Ilgis 2100 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 4900 m. Krantai žemi. Ežeras verslovinis.

SENTIMENTALÌZMAS [pranc. *sentiment* — jausmas, jausmingumas] — XVIII a. antrosios pusės ir XIX a. pradžios literatūros srovė, pakeitusi klasicizmą. S. atmetė klasicizmui būdingą racionalistiškumą, patosą, propagavo jausmingumą, paprastumą, gyvenimą gamtos prieglobstyje. S. parengė dirvą romantizmui ir todėl dar vadinamas preromantizmu. Žymiausi S. atstovai — L. Sternas ir S. Ričardsonas Anglijoje, Ž. Ruso Prancūzijoje, kai kurie „Audros ir veržimosi" rašytojai Vokietijoje, N. Karamzinas, V. Žukovskis Rusijoje. S. reiškė pažangiąsias švietimo epochos idėjas — priešiškumą absoliutizmui, luominiams prietarams, feod. etikai, socialinių pertvarkymų siekimą. S. lit-roje dažniausiai vaizduojami nekilmingųjų luomų žmonės, daug vietos skiriama asmeninio, intymaus gyvenimo temoms. S. būdingi žanrai — psichologinis romanas, „ašaringoji" komedija, lit. laiškas, dienoraštis, atsiminimai, kelionių įspūdžiai, idilė, aprašomoji poema.

S. apraiškų atsiradimą XIX a. pradžios liet. lit-roje nulėmė daugiausia lenkų sentimentalistinės poezijos (ypač F. Karpinskio) poveikis. A. Klemento, D. Poškos, A. Strazdo kūryboje nemaža S. lit-rai būdingų tendencijų: prigimtinės žmonių lygybės idėjos kėlimas, žemdirbystės, kaip ekonominio visuomenės pamato, aukštinimas, užuojauta baudžiauninkams (D. Poška, A. Strazdas), gamtos estetizavimas (A. Klementas, A. Strazdas). XIX a. pr. liet. poezijoje (ypač A. Klemento ir A. Strazdo) vyrauja kaimo gyvenimo, gamtos motyvai, valstiečio darbas ir aplinka dažnai vaizduojami perdėm šviesiomis spalvomis. Populiari buvo idilė (A. Klemento „Upelis", „Gojelis" ir kt., A. Strazdo „Piemenų giesmė", „Strazdas", „Aušra") ir gamtos aprašymas, vadinamoji sodų poezija (D. Poškos „Mano darželis"). S. apraiškos liet. lit-roje turi ir specifinių bruožų, kuriuos nulėmė Lietuvos visuomeninis gyvenimas, liet. poezijos (ypač A. Strazdo) liaudiška paskirtis. S. srovei artimi liet. poetų kūriniai neretai pasižymi natūraliu jausmu, tikroviškais kaimo buities ir gamtos vaizdais, socialinio teisingumo gynimu. Liet. idilių personažai — ne valstiečių drabužiais perrengti kilmingieji, o realūs kaimo žmonės. Idilių poetika t. p. skiriasi nuo klasikinių šio žanro kūrinių. Liet. idilėse maža paisoma taisvklių, kurių laikėsi S. poezija, antikiniai mitologiniai įvaizdžiai pakeisti liet. vardais bei realijomis, vartojamos (ypač A. Strazdo idilėse) liet. liaudies dainų poet. priemonės.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

„7 MĚNO DIĚNOS", „Meno 7 dienos", — mėnesinis teatro meno savaitraštis, ėjęs 1927—34 Kaune. Iki 1932 redagavo A. Dirgėla, vėliau — V. Dineika. Bendradarbiavo K. Binkis, B. Dauguvietis, L. Gira, J. Paleckis, J. Talat-Kelpša, P. Vaičiūnas ir kt. Rašė apie Lietuvos ir užsienio šalių teatrą, kiną, dailę, teikė žinių apie sportą, radiją, techniką. Informavo apie TSRS meninį gyvenimą.

SEPTYNMĚTĖS MOKÝKLOS — tarybinės nepilnos vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos. 1949, reorganizuojant Lietuvos m-lų sistemą, prog-jos (4 klasių nepilnos g-jos) ir kai kurios 4 skyrių pr. m-los buvo perorganizuotos į septynmetes m-las. 1950—51 Lietuvoje veikė 705 septynmetės m-los. Nuo 1959/60 mokslo metų, įvedus 8 metų privalomą mokymą, S. m. perorganizuotos į *aštuonmetes m-las.*

SEPTINTÀSIS FÓRTAS, VII fortas, — Kauno tvirtovės dalis Žaliakalnio š. pakraštyje; masinių žudynių vieta hitlerinės okupacijos metais. Iki D. Tėvynės karo buvo naudojamas kaip įv. archyvų saugykla. 1941 gestapininkai ir vietiniai nacionalistai S. f. teritorijoje ėmė masiškai žudyti žmones. Pagal Lietuvos gestapo viršininko Jegerio, vadovavusio masinėms žudynėms, ataskaitą Berlynui, VII forte 1941.VII.4—19 nužudyta daugiau kaip 3000 žmonių. Čia nužudytas poetas V. Montvila, TSRS AT deputatė J. Budžinskienė ir daug kitų taryb. aktyvistų, soc. santvarkos šalininkų. Kilus epidemijos pavojui, masinės žudynės iš VII forto buvo perkeltos į užmiestį — IX ir IV fortus.

Lit.: Gestapo viršininko Lietuvoje Jegerio ataskaita.— Masinės žudynės Lietuvoje (1941—1944), d. 1, V., 1965.

SERADĖLĖ. Lietuvoje S. *(Ornithopus sativus)* užauga 30—60 cm aukščio. Pradėta selekcionuoti 1947 Lietuvos Valstybinės selekcijos stoties Karoliniškių (prie Vilniaus) selekciniame punkte; nuo 1956 selekcionuojama Žemdirbystės in-to Vokės filiale (Vilniaus rj.). Sukurta liet. veislė Vilnelė; ji Lietuvoje rajonuota nuo 1962. S. dažniausiai sėjama įsėliu į žieminius rugius anksti pavasarį, kol neišėjo pašalas. Geriau auga drėgnuose, huminguose priesmėlio ir priemolio dirvožemiuose. Svarb. grybinė lapų liga — fuzariozė, šaknų — rizoktonija. Kai kuriais metais jauni S. stiebai ir ankštarėlės gerokai nukenčia nuo deguliagrybių. Iš kenkėjų daugiau žalos daigams ir jaunai S. padaro sitonai (vabalai). S. pasėliuose daugiausia ganoma; rečiau S. naudojama žaliajam pašarui, silosui, šienui. Jos žaliosios masės derlingumas Lietuvoje 100—250

cnt/ha, lietingais metais iki 500 cnt/ha. S. pasėliai sėklai Lietuvoje 1953 užėmė 7200 ha, 1958 — 2300 ha, 1969 — 500 ha.

Lietuvoje S. buvo auginama jau XIX a. pab. Iki XX a. šeštojo d-mečio ji buvo labiau paplitusi p. ir p. r. Lietuvos smėlio ir priesmėlio dirvose, kur dobilai silpnai auga arba visai neauga. Vėliau imta auginti jas beveik visuose Lietuvos rajonuose, kur yra lengvų dirvų. Tačiau sėjama mažais plotais ir vis mažiau, nes seradėlę išstumia kiti, rentabilesni pašariniai augalai.

SERAFINĀVIČIUS Jonas [g. 1885.I.12 Subatėje (Latvijos TSR)] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1900 Šiaulių Frenkelio odų f-ko darbininkas. 1905 dalyvavo Šiaulių darbininkų streike ir demonstracijoje. 1915—17, tarnaudamas Rusijos kariuomenėje, agitavo kareivius prieš caro valdžią, dirbo kareivių rev. org-jose. 1918—35 darbininkas odininkas Šiauliuose, dalyvaudavo darbininkų streikuose. Nuo 1948 pensininkas.

SERAFINAVIČIŪTĖ Elena [1911.VII.21 Šiauliuose — 1942 Zokniuose (dab. Šiaulių dalis)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Darbininkė. 1928 įstojo į LKJS, buvo Šiaulių „Rūtos" f-ko LKJS org-jos sekretorė. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narė. 1940—1941 LKP Šiaulių miesto k-to instruktorė. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, dirbo pogrindyje. 1941 pab. suimta, kankinta ir sušaudyta.

SERAPĪNAS Juozas [g. 1921.I.2 Baltininkėliuose (BTSR, Gardino sr.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1958). 1947 baigęs Vilniaus un-tą, dirba to un-to bendrosios chirurgijos ir topografinės anatomijos katedroje; nuo 1964 docentas. Pritaikė naują skrandžio ir dvylikapirštės žarnos prakiurusių opų užsiuvimo metodą. Paskelbė mokslinių straipsnių apie skrandžio vaskuliarizacijos ypatumus, t. p. anatomijos ir chirurgijos klausimais.

SERAPĪNAS Vytautas [g. 1937.VII.5 Veiviržėnuose (Klaipėdos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1960 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1966 dirbo Šiaulių ir Kauno technologinių įrenginių montavimo v-bose meistru, techn. skyriaus viršininku, darbų vykdytoju. Nuo 1969 Kauno Politechnikos in-to probleminės precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijos inžinierius. Paskelbė moksl. straipsnių apie perforacinių kortelių trūkaus judesio dinamiką, išrado sukimosi netolygumo matavimo įrenginį.

SERAPĪNIŠKĖ — kaimas Ignalinos rj., Gubavos apyl., 8 km į p. nuo Salako, prie Sungardo ežero; kolūkio centras. 48 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, Gubavos aštuonmetė m-la (nuo 1962). 1959 buvo 41 gyv.

SERAPĪNIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Rokiškio apyl., 1,5 km į p. v. nuo Rokiškio miesto centro; tarybinio ūkio centras. 60 gyv. (1970). Per kaimą teka Laukupė (Nemunėlio intakas). Pastatyta taryb. ūkio pastatų. 1959 buvo 52 gyv.

SERBENTĀ Andrius [1875.XI.10 Rėkaviškyje (Kapsuko rj.) — 1958.X.11 Kapsuke] — pedagogas, knygnešys. 1893 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo pr. m-lose. 1898—1902 LSDP narys. Mokytojaudamas Prapuoleniuose (Vilkaviškio rj.), padėjo gabenti iš užsienio leninine „Iskrą", platino draudžiamą liet. spaudą. Dalyvavo 1905 rev. įvykiuose Užnemunėje. 1905 atleistas iš tarnybos; jam buvo sudaryta byla. 1907 emigravo į JAV. Dalyvavo liet. išeivių kultūrinėje veikloje. Išvertė keletą brošiūrų, E. Zola rom. „Darbas" (slap. A. Uoga). 1913 grįžęs į Lietuvą, buvo nuteistas, iki 1916 kalėjo. Pasitraukęs į Voronežą, kurį laiką dirbo knygyne, mokytojavo. Po 1917 Vasario revoliucijos buvo Belije Strugų (netoli Leningrado) milicijos viršininko pavaduotoju. 1918 grįžo į Lietuvą. Susikūrus Tarybų valdžiai, dirbo Vilniaus miesto komisariate. Vėliau suorganizavo Pilviškių ir Žiežmarių prog-jas. Klerikalinės valdžios atleistas iš prog-jos direktoriaus pareigų, nuo 1922 dirbo pr. m-lose. 1929 paleistas į pensiją. 1940—41 vėl mokytojavo. Vok. faš. okupacijos metais atleistas. 1944—57 Kapsuko vid. m-lų mokytojas.

SERBENTĀ Bronius [1898.II.20 Prapuoleniuose (Vilkaviškio rj.) — 1943.VIII.13 Taškente] — revoliucinio judėjimo dalyvis, istorikas. Gimė mokytojo šeimoje. 1909—15 mokėsi Marijampolės gimnazijoje, vėliau Vilniuje ir Voroneže. Priklausė aušrininkų org-jai. Bendradarbiavo slaptuose hektografuotuose moksleivių laikraštėliuose, period. spaudoje. 1918 Charkove baigė g-ją. 1919 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1919—20 Lietuvos Rev. socialistų liaudininkų partijos narys. 1919 pab., vengdamas suėmimo, perėjo į Lenkijos valdomą Vilniaus kraštą. 1920.VII, Raudonajai Armijai išvadavus Vilnių, dirbo kom. spaudoje. Perduodant Vilnių Lietuvai, nugabeno LKP CK archyvą, part. spaustuvės įrengimus į Smolenską. Ten dirbo LKP CK leidykloje. Nuo 1921 studijavo istoriją ir kinų kalbą Charkovo un-te. 1925—36 VKP(b) narys. 1926—35 dėstė istoriją Charkovo, Dnepropetrovsko, Kursko, Kalinino aukštosiose mokyklose. Nuo 1926 docentas, nuo 1927 profesorius. 1935—38 ekonomistas Tolimuosiuose Rytuose; kartu studijavo kinų kalbą. 1938 Aschabado (Turkmėnijos TSR), 1939—42 Nalčiko (Kabardos — Balkarijos ATSR) Ped. in-to senovės ir viduramžių istorijos katedros vedėjas. 1942 neteisėtai represuotas. 1957 reabilituotas. Paskelbė moksl. straipsnių, daugiausia Kinijos istorijos klausimais.

SERBENTĀ Ladas Vladas [g. 1900.IV.10 Prapuoleniuose (Vilkaviškio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1964). 1910—15 mokėsi Marijampolės gimnazijoje, 1915—17 Voronežo liet. g-joje; dalyvavo aušrininkų veikloje. 1917—18 raudongvardietis Voroneže, Maskvoje. 1918 grįžo į Lietuvą. Būdamas Lietuvos Rev. socialistų liaudininkų partijos įtakoje, organizavo Marijampolėje darbininkų profs-gą. 1919.I prisidėjo prie Marijampolės Darbininkų atstovų tarybos (ji buvo tos pačios partijos įtakoje) rinkimų organizavimo, už tai vėliau buvo kalinamas Kaune. 1920—26 dirbo profsąjunginį darbą Marijampolėje, Tauragėje, mokytojavo. 1923 eksternu baigęs g-ją, iki 1925 studijavo Kauno un-te. 1927, vengdamas fašistų persekiojimo, emigravo į Vokietiją. 1933 baigė Vienos Aukštąją pasaul. prekybos m-lą. 1939 dėstė Prekybos in-te (Klaipėdoje). 1939—40 dirbo prekybos org-jose Kaune. 1940—41 ir 1944—46 Vilniaus vidurinės ekonomikos m-los direktorius. 1941—44 Vilniaus I amatų m-los mokytojas. 1944—45 dar ir Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos darbuotojas. 1944—50 dėstė Vilniaus un-te. 1950 neteisėtai represuotas, iki 1954 kalėjo (1958 reabilituotas). 1955—57 dirbo Profleidykloje (Vilniuje). 1957—62 Ekonomikos in-to, nuo 1962 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų pinigų ir finansų politikos klausimais, apie racionalizatorių judėjimo reikšmę, socialistinių įmonių ekonomiką. Vienas iš „Rusiškai lietuviško ekonomikos terminų žodyno" (1966) sudarytojų.

SERBENTĀ Vitalis [g. 1895.VI.14 Liukiuose (Vilkaviškio rj.)] — istorikas, Baltarusijos TSR MA akademikas (1931), istorijos mokslų daktaras (1934). 1909—1914 priklausė aušrininkų organizacijai Marijampolės, 1914—15 — Vilniaus g-joje. Redagavo rankraštinius, hektografuotus laikraštėlius: „Vaikų draugas" (1907—08), „Mintis" (1909—13), „Mūsų mintis" (1911—1913), „Aušrelė" (1914—15), „Sūkurys" (1915—16).

1916 Voroneže baigė liet. g-ją. 1917—18 Lietuvos Rev. socialistų liaudininkų partijos narys. 1917 Charkove dalyvavo Vasario revoliucijos įvykiuose, buvo išrinktas į Charkovo miesto dūmą, buvo Charkovo Darbininkų ir kareivių tarybos deputatas, rev. k-to narys, redagavo laikr. „Charkovo lapelis". Nuo 1920 Komunistų partijos narys. 1920 baigęs Charkovo un-to ist. ir filol. f-tą, dėstė Charkovo aukštosiose m-lose. 1920—22 Ukrainos KP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro sekretorius. 1922 baigė Charkovo un-to med. f-tą. 1922—23 Maskvoje Vakarų tautinių mažumų kom. un-te dėstė chemiją ir biologiją, Aukštuosiuose juridiniuose kursuose — filosofijos istoriją. 1924 Maskvoje baigęs Raudonosios profesūros in-to filos. skyrių, dirbo Vitebsko (BTSR) part. m-los

vedėju ir dėstytoju, paskui BTSR Švietimo liaudies komisariato taryb. part. m-lų skyriaus vedėju; kartu skaitė Vakarų istoriją Minsko Kom. un-te ir Baltarusijos un-te. 1925—27 Baltarusijos Komunistų partijos (BKP) CK skyriaus vedėjo pavaduotojas spaudos reikalams. 1925—31 ir Baltarusijos un-to visuot. istorijos katedros vedėjas. Nuo 1926 docentas, nuo 1930 profesorius. 1926—34 BTSR istorikų marksistų d-jos v-bos pirmininkas. 1928—1932 Partijos istorijos in-to prie BKP CK direktorius. 1931—37 BTSR MA Prezidiumo narys. 1932—34 BTSR MA ist. sektoriaus vedėjas. 1934—36 TSRS Centrinės archyvų v-bos Maskvoje sk. vedėjas. Asmenybės kulto sąlygomis 1937 Maskvoje neteisėtai nuteistas 10 metų kalėti. 1947 apsigyveno Lietuvoje. 1948—1949 Šalčininkų ligoninės vyriausiasis gydytojas. 1949 vėl neteisėtai represuotas. 1956 reabilituotas. 1957—67 BTSR MA Filos. in-to filos. istorijos sektoriaus vedėjas. Nuo 1967 koordinacinės tarybos, tyrinėjančios filosofijos ir socializmo istorijos problemas, pirmininkas, BTSR MA visuom. mokslų skyriaus biuro narys.

1920—22 S. redagavo Charkove leidžiamą liet. savaitraštį „Darbininkų balsas", straipsnių rinkinius „Raudonoji dirva", bendradarbiavo žurnaluose „Kolektyvas", „Kibirkštis", laikraštyje „Raudonasis artojas" (slap. Taira, Vitalis, Vit. S., V. S., Girinaitis, Antanas Karklas, Simas); be to, Charkove redagavo laikraščius „Krasnije rezervi" („Raudonieji rezervai"), „Krasnoarmeiskaja stranica" („Raudonarmiečio lapelis"), buvo Ukrainos KP CK organo „Komunist" redakcinės kolegijos narys. 1924 paskelbė darbą „Holbacho pažinimo teorija", 1929 su kitais parengė „Kinijos istoriją". 1925—33 redagavo V. Lenino raštų (12 tomų) pirmąjį vertimą į baltr. kalbą, išvertė į baltr. kalbą K. Markso „Kapitalo" 1 tomą (1935 išleistas maketas). 1934—36 bendradarbiavo žurnaluose „Bolševik Belorusiji" („Baltarusijos bolševikas"), „Polimia" („Liepsna"), „Proletarskaja revoliucija" („Proletarinė revoliucija"), laikraščiuose „Pravda", „Zviazda" („Žvaigždė") ir kt.

Ršt.: Naujos žmonijos šventė (1 d. gegužės), Charkovas, 1920; К истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии XVI — начала XIX в.— Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии, Минск, 1962; Видные атеисты и материалисты Белоруссии второй половины XVI в.— Очерки истории марксистско-ленинской философии в Белоруссии, Минск, 1968.

Vert.: **A. Bogdanovas**, Pradinis politinės ekonomijos kursas, Charkovas, 1922; **M. Pokrovskis**, Rusijos istorija su bruožais iš pasaulinės visuotinės istorijos, 2 d., Brooklyn, N. Y., 1926.

„SERBENTĀ" — liaudies šokis (ratelis). Buvo paplitęs visoje Lietuvoje. Muz. metras $^{2}/_{4}$, tempas greitokas. Merginos ir vyrai daugiausia sukdavosi ratu, paskui pindavo žilvitį. Molėtų apylinkėse šokėjai sustodavo 2 eilėmis vieni prieš kitus, suartėdavo ir nutoldavo, paskui viena eilė darydavo vartelius, kita lįsdavo. Šokio dainoje beveik visur kalbama apie nokinančią uogeles serbentą, su kuria lyginama mergelė. Butrimonių (Alytaus rj.) apylinkėse šokis buvo vadinamas „Kleveliu". J. Lingys „S." pritaikė scenai, praturtino draminių šokių elementais.

Lit.: **M. Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; **J. Lingys**, Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955.

SERBEÑTAI. Lietuvoje auga 4 savaiminės serbento *(Ribes)* rūšys ir 3 introdukuotos. Prie savaiminių rūšių priklauso juodasis S. *(R. nigrum)*, raudonasis S. *(R. spicatum)*, plaukuotasis S. *(R. pubescens)* ir kalninis S. *(R. alpinum)*. **Juodasis S.** auga drėgnuose miškuose, krūmynuose; dažnas Nemuno žemupio salpoje ir salose, be to, juodalksnynų trake. **Raudonasis S.** paplitęs miškuose (ypač aikštelėse, kirtimuose), paupiuose; dideli jo sąžalynai auga Nemuno deltoje. **Plaukuotasis S.** dažnas miškuose. **Kalninis S.** auga eglynuose, mišriuose miškuose; dažnesnis vid. ir š. v. Lietuvos miškuose. Įvairios kultūrinės juodojo ir raudonojo S. veislės auginamos soduose. Kalninis S. kartais auginamas dekoratyviniais tikslais. Savaiminių rūšių S. uogos valgomos. Introdukuotos rūšys — paprastasis S. *(R. silvestre)*, auksuotasis S. *(R. aureum)*, raudonžiedis S. *(R. sanguineum)*. **Paprastojo S.** kultūrinės veislės auginamos soduose; jos sudaro 2 veislių grupes — raudonuosius ir baltuosius S. **Auksuotieji ir raudonžiedžiai** S. kartais dekoratyviniais tikslais auginami sodybų ir gyvenviečių želdiniuose. Auksuotojo S. uogos valgomos.

Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.) sukurtos (iki 1969) juodųjų S. veislės — Derliai, Juodžiai, Vytėniai; šios stoties Dūkšto atramos punkte — Aitvarai, Audriai, Svyriai, Žėručiai. Rajonuotos (1970) juodųjų S. veislės — Golubka, Lijo derlingieji S., Stachanovka Altaja; raudonųjų — Olandų raudonieji S.; baltųjų — Olandų baltieji S. Juodieji S. gerai auga drėgnesnėse dirvose; raudonieji ir baltieji — sausesnėse dirvose, šiltesnėse, saulėtesnėse vietose. Svarbiausioji S. žiedų ir lapų virusinė liga — žiedų pilnavidurė; grybinės lapų ligos — S. šviesmargė, įv. deguliai, rūdys. Žalingiausi kenkėjai: pumpurų — pumpurų erkutė, S. kandis; lapų — S. amaras, įv. piūkleliai (vabzdžiai), sprindžiai (drugiai); stiebų — S. stiklasparnis (drugys), uogų — agrastų ugniukas (drugys). Uogos prinoksta liepos pr.—rugpiūčio vid. Daugiausia serbentų įveista vaismedžių medelynų ūkiuose; juose didž. plotą užima juodieji. 1962 šių medelynų ūkiuose buvo 69 ha serbentynų (iš jų 13 ha derančių), 1965 — 96 ha (37 ha), 1968 — 113 ha (74 ha). S. derlingumas (1968): Panevėžio vaismedžių medelyno ūkyje iš 6,1 ha gauta vid. po 73 cnt. S. uogos Lietuvoje daugiausia perdirbamos į uogienes, sultis, tyreles, vyną, trauktines, be to, gaminami trinti S. su cukrumi, uogos konservuojamos (šaldomos), valgomos žalios. Uogas perdirba keletas konservų f-kų, Anykščių ir Alytaus vyno g-los. Sodinimui S. krūmelius daugiausia platina vaismedžių medelynai. S. auginimas platesniu mastu tiriamas Vytėnų bandymų stotyje. Botaniko Ž. Žilibero duomenimis, Lietuvos valstiečių soduose S. buvo paplitę jau XVIII a.

SERBENTĀVIČIUS Antanas [g. 1919.I.29 Pilviškiuose (Anykščių rj.)] — miškininkas dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962). 1950 baigė Ž. ū. akademiją ir Šiaulių mkt. in-tą. 1950—1951 Šiaulių miškų ūkio inžinierius, 1955—62 Respublikinės sėklų kontrolės ir agrochemijos laboratorijos direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1962 dėsto Vilniaus Ped. in-te; nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie smėlinius dirvožemius ir jų naudojimą miškų ir žemės ūkyje.

SEȐBŲ-CHORVĀTŲ LITERATŪRA (rytai su liet. lit-ra). Jugoslavijos tautų lit-ra Lietuvoje pradėta plačiau domėtis taryb. metais. Iš serbų-chorvatų kalbos į liet. kalbą išversti romanai: D. Čiosičiaus „Saulėtekis toli" (1957, v. S. Sabonis), B. Stankovičiaus (1875—1927) „Pasiutęs kraujas" (1964, v. J. Grigienė), I. Andričiaus „Drinos tiltas" (1965, v. S. Sabonis), S. Rankovičiaus (1863—1899) „Girių karalius" (1966, v. A. Kazragis), M. Laličiaus „Vestuvės" (1966, v. J. Pajaujis), B. Zupančičiaus „Atminimai" (1967, v. M. Subatavičienė), D. Maksimović „Jie nebe vaikai" (1967, v. S. Sabonis), M. Krležos „Filipo Latinovičiaus sugrįžimas" (1969, v. V. Beržinis). Vaikams liet. kalba išleista eilėraščių knygutė „Kas čia žiūri?" (1958 ir 1965, v. I. Rudokienė), M. Matošeco apys. „Laivo dienoraštis" (1961, v. A. Maladauskaitė, D. Meciūnaitė), T. Seliškaro apys. «„Mėlynosios žuvėdros" įgula» (1964, v. S. Zastarskytė), pasakų rink. „Trys broliai" (1965, v. I. Meciūnaitė, T. Ališkevičienė), kuriame paskelbta serbų, slovėnų, makedonų, chorvatų ir kitų Jugoslavijos tautų pasakų, E. Peroci pasaka „Mano skėtis kaip balionas" (1967, v. S. Sabonis). Liet. periodikoje išspausdinta I. Andričiaus, B. Čiopičiaus, F. Davido, S. Janevskio, J. Stanišico kūrinių.

Serbų-chorvatų kalba išleista Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1964). Jugoslavijos periodikoje paskelbta P. Cvirkos, R. Kašausko, E. Mieželaičio, V. Žilinskaitės ir kitų lietuvių rašytojų kūrinių, lietuvių liaudies pasakų.

SERDOKAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 4 km į p. r. nuo Vilkaviškio, prie plento į Kapsuką. 252 gyv. (1970). Kaimo p. v. pakraščiu teka Šeimena (Širvintos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra pr. m-la (nuo 1918). Ist. šaltiniuose S. minimi 1744. 1827 buvo 50 gyv., 1959 — 131.

SERẼBRENIKOVAS (Серебренников) Borisas Aleksandrovičius [g. 1915.III.7 Cholmogoruose (RTFSR, Archangelsko sr.)] — rusų kalbininkas, TSRS MA narys korespondentas (1953), filologijos

mokslų daktaras (1956). 1940 baigė Maskvos Istorijos, filosofijos ir literatūros in-to klasikinių kalbų skyrių. 1954—60 TSRS MA literatūros ir kalbos skyriaus akademiko sekretoriaus pavaduotojas. 1960—64 TSRS MA Kalbotyros in-to direktorius, nuo 1965 to paties in-to bendrosios kalbotyros sektoriaus vadovas. Tyrinėja baltų ir finųugrų kalbų santykius. Bendradarbiauja Lietuvos filol. spaudoje.

Ršt.: О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре европейской части СССР, близкого к балтийским языкам.— „LTSR MA darbai", 1957, A 1; О некоторых возможных причинах происхождения иллативного значения у латышского локатива.— Rakstu krājums, Rīgā, 1959.

SEREDOKÀ Kostas [g. 1902.VI.15 Kruonyje (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1916—21 darbininkas Petrograde, Novosibirske. 1922—24 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1925 įsijungė į rev. judėjimą. 1930—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1937—44 Komunistų partijos narys. 1940—41 Kruonio apyl. pirmininkas, Kruonio valsčiaus partorgas, Vilkijos taryb. ūkio direktorius. Vok. faš. okupacijos metais kalėjo Kaune, Virbalyje. Paleistas slapstėsi. 1944—53 Kruonio apyl. tarybos pirmininkas. 1954—59 milicijos darbuotojas. 1959—62 kolūkietis. Pensininkas.

SERĖDŽIUS — miestelis Jurbarko rj., 38 km į š. v. nuo Kauno, prie Kauno—Jurbarko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 848 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Nemuno deš. kranto terasose. Jo r. pakraščiu teka Dubysa, v. — Piešvė. Plano struktūra linijinė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Iš S. eina kelias į Ariogalą. Per Nemuną kelia motorinis keltas. Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvės (siuvykla, pintų baldų dirbtuvė, paminklų dirbtuvė ir kt.), melioracinės statybos v-ba, ambulatorija (nuo 1950), vaistinė, vid. m-la (1944—48 prog-ja, 1948—55 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1956), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1956). Dubysos deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento, yra kapinynas; ties Dubysos žiotimis, Nemuno slėnyje,— piliavietė, vad. Palocėliu; Nemuno slėnio šlaite, Pieštvės kair. krante,— S. piliakalnis.

Kapinyną 1936—37 tyrinėjo Kauno ist. muziejus, 1964 — Ist. in-tas. 1936—37 buvo atkasti 42 griautiniai III—IV a. kapai ir 2 vėlesni degintiniai kapai; 1964 atkasta dar 14 griautinių III—IV a. kapų. Mirusieji laidoti keturkampėse duobėse, su karstais ir be jų; kai kur prie mirusiojo šonų tvarkingai padėta akmenų. Laidojimo kryptys įvairios. Rastose įkapėse vyrauja darbo įrankiai ir papuošalai. Keturiolikoje moterų kapų rasta daug Romos imperijoje gamintų emalės ir stiklo karolių apvarų. Rasta vaikiškų (mažų) antkaklių, apyrankių. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

S. piliakalnis nuo gretimos plynaukštės atskirtas dideliu pylimu, kurio aukštis dar dabar yra iki 7 m. Piliakalnio šlaitai statūs; aikštelės plotas apie 2000 m². Randama I t-mečiui būdingų dirbinių. Piliakalnis archeologų netyrinėtas.

Istorikai romantikai (T. Narbutas, I. Loboika) rašė, kad Seredžiuje esąs palaidotas mitologinis Lietuvos valdovas Palemonas. Nuo to ir S. piliakalniui prigijo Palemono kalno vardas (anksčiau jis vadintas Pieštvės, arba Pieštvėnų, piliakalniu). Ant piliakalnio stovėjo Pieštvės pilis, kurią vok. metraštininkai vadino „Pisten", „Pistene", „Bisten". Šią pilį kryžiuočiai puolė 1293, 1294, 1298, 1318, 1319, 1322, bet neįstengė jos paimti. Ypač atkaklios kautynės įvyko 1322; buvo sudegintas priešpilis, kuris buvo aukštai ant kalvos, prie piliakalnio. 1336—37 kryžiuočiai netoli Pieštvės pilies (vieni spėja, kad Nemuno slėnyje ties dabartinėmis Dubysos žiotimis, kiti — kad į v. nuo S.) pastatė Marienburgo pilį. Pieštvės pilis 1363 buvo kryžiuočių sunaikinta. Spėjama, kad Dubysos deš. krante, prie žiočių, 1406 kryžiuočiai buvo pastatę Dobysenverderio, arba Tobysenburgo, pilį — rezidenciją Žemaitijos fogtui, kuris, bėgdamas nuo sukilusių žemaičių, 1409 ją sudeginęs. Manoma, kad prie Dubysos žiočių Nemune buvusi sala, kurioje Vytautas su kryžiuočiais 1398 pasirašė vadinamąją Salyno sutartį. Po Žalgirio mūšio Seredžiuje buvo įkurtas didžiojo kun-ščio dvaras. S. vardas žinomas nuo XVI a. To meto ist. šaltiniuose prie S. dvaro minimas ir miestelis palei Kauno—Jurbarko prekybos kelią. XVI a. pab.— XVII a. pr. Seredžiuje gyveno nemažai pirklių ir amatininkų. 1612 pastatyta bažnyčia (Nemuno slėnyje). 1635 įsteigta parapinė m-la. 1762 Augustas III leido rengti turgus ir metinius prekymečius. 1829 miestelis labai nukentėjo nuo potvynio: buvo paplautas šlaitas, nugriuvo bažnyčia ir keli kt. pastatai. Po to bažnyčia pastatyta viršutinėje terasoje. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) S. — valsčiaus centras. 1873 buvo 562 gyv., 1897 — 1648. XIX a. vid. buvo pašto stotis. 1853 parapinėje m-loje mokėsi 74 mokiniai. 1877 įkurta vandens matavimo stotis. 1897 miestelyje buvo spirito varykla, per 20 parduotuvių ir smuklių; vyko turgūs, prekymečiai. 1905 rev. įvykių metu į S. buvo atsiųsta baudžiamoji ekspedicija. Apie 1906 įsteigta valdinė pr. m-la. Buržuazijos valdymo metais buvo prieplauka, malūnas, vaistinė, pr. m-la, ž. ū. m-la (nuo 1921). 1923 — 931 gyv. Veikė LKP ir LKJS kuopelės. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 Seredžiuje nužudė apie 600 miestelio gyventojų. 1959 miestelyje buvo 1104 gyv. Seredžiuje lankė pr. m-lą komp. S. Šimkus.

Seredžiaus piliakalnis

SEREĨKIAI — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Meškuičių apyl., 16 km į š. r. nuo Šiaulių, 7 km į v. nuo Lygumų. 268 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Šiladis (Mūšos intakas), iš r. prieina Bitaičių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (įst. 1865). Archit. požiūriu vertinga S. kapinių koplytėlė ir vartai (XIX a.). S. kapinėse palaidotas poetas Z. Gaidamavičius-Gėlė. 1959 kaime buvo 255 gyv.

2. Kaimas Pasvalio rj., Krinčino apyl., 11 km į p. r. nuo Pasvalio, 7 km į p. nuo Krinčino. 20 gyv. (1970). Pro kaimą teka Jiešmuo (Mūšos intakas). Ist. šaltiniuose S. kaimas minimas 1586. 1959 buvo 28 gyv.

SEREĨSKIS Benjaminas [g. 1895.IX.20 Kaune] — žodynininkas. 1932 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. Studijų metais sekretoriavo J. Jablonskiui. 1930—38 dirbo mokytoju Kauno g-jose. 1944—49 Lietuvos TSR MT Reikalų v-bos leidinių redaktorius. Rusų kalba parašė „Sisteminį lietuvių kalbos vadovėlį" (1929), „Lietuvių kalbos praktikos kursą" (1940) ir „Lietuvių kalbos vadovėlį" (1947). Parengė „Lietuviškai-rusišką žodyną" (1933) ir „Trumpą lietuvių-rusų kalbų žodyną" (1948). Išvertė ir suredagavo įv. turinio knygų ir brošiūrų.

SERGÈJEVAS (Сергеев) Anatolijus Andrejevičius [1915 Astrachanėje — 1945. I.28 Marijampolėje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944. VII.14 su savo vadovaujamu šaulių batalionu prie Merkinės forsavo Nemuną, įsitvirtino jo kair. krante ir išplėtė placdarmą. Sunkiai sužeistas R. Prūsijoje, mirė Marijampolėje.

SERGÈJEVAS Jonas [g. 1905.IX.9 Paskutiškiuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo samdiniu Paskutiškiuose. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijos veikloje, padėjo kurti LKP ir LKJS kuopeles, buvo Paskutiškių part.

kuopelės sekretorius. 1934 išrinktas Jonavos vls. part. k-to nariu. 1940 Vilniaus kalėjimo viršininkas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po karo part. ir adm. darbuotojas Kaišiadoryse, Žiežmariuose. Nuo 1959 pensininkas.

SERGĖJEVAS Trofimas [g. 1914.VIII.17 Paskutiškiuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas. 1932 įstojo į LKJS, buvo Paskutiškių kuopelės sekretorius. Už revoliucinę veiklą 1934—36, 1937 ir 1938 kalėjo Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LLKJS Kauno aps. k-to I sekretorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Pokario metais adm. darbuotojas Kaune. Pensininkas.

SERGĖJEVAS Vasilijus [g. 1904.I.10 Paskutiškiuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Darbininkas. 1933 Paskutiškiuose įsijungė į Raudonosios pagalbos org-jos veiklą. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Buvo part. kuopelės sekretorius. 1940—41 miško paruošų darbininkas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po karo darbininkas Jonavoje. Pensininkas.

SERGIJEVIČIUS Petras [g. 1900.VII.10 Stavrove (BTSR, Vitebsko sr.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1919—22 ir 1925—27 studijavo tapybą Vilniaus un-to dailės f-te, 1924—25 — Krokuvos Dailės akademijoje. Nuo 1928 dalyvauja dailės parodose. 1944—45 Vilniaus baltarusių muziejaus bendradarbis. 1946—51 Vilniaus Dailės in-to dėstytojas. Nutapė teminių kompozicijų, peizažų, portretų. Vilniuje 1961 ir 1970 surengė individualines kūrybos parodas.

Kūriniai: portretai —„Jauna valstietė" (1935), „Studentė" (1936), „Mergaitė prie lango" (1940), „Kolūkio pirmininkas" (1952), „P. Skorina, pirmasis Vilniaus spaustuvininkas" (1957), „Dailidė" (1958), „Brigadininkas" (1959), „Skulptorius R. Jachimavičius", „Poetas Maksimas Tankas" (abu 1960), „Prof. B. Pranskus-Žalionis", „LTSR nusipelnęs artistas E. Pilypaitis" (abu 1961), „Kolūkietė" (1962); kompozicijos —„Partizanai prie kalvės" (1950), „Melioracija" (1952), „Bedarbių demonstracija Kaune 1925 m." (1954), „K. Kalinauskas 1863 m. sukilėlių tarpe" (1955), „Laukų valymas", „Traktorininkų pietūs" (abi 1957), „K. Kalinauskas ir V. Vrublevskis apžiūri 1863 m. sukilėlius" (1959), „Dainų šventė prie Naručio ežero" (1965); peizažai —„Auksiniai klevai" (1956), „Žiema miške" (1957), ir kt.

Lit.: Petras Sergijevičius (Katalogas), V., 1961; Petras Sergijevičius (Katalogas), V., 1970.

SERMĖGA — viršutinis drabužis, vyrų dėvėtas iki XIX a. pabaigos. *Ž. Drabužiai.*

SERÒVAS (Серов) Georgijus Trofimovičius [1915 Šarlike (Orenburgo sr.) — 1944.X R. Prūsijoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.VII.14 su savo vadovaujamu šaulių batalionu prie Žaunieriškių (Alytaus rj.) forsavo Nemuną ir įsitvirtino jo kair. krante; atmušdamas kontrataką, batalionas sunaikino 6 priešo tankus, apie 300 karių ir išlaikė pozicijas.

SĖRVA Pranas [g. 1907.VI.3 Kuršuose (Telšių rj.)] — instrumentalistas (kontrabosininkas), liaudies muzikos instrumentų meistras. 1926—30 mokėsi Klaipėdos muzikos mokyklos kontraboso klasėje. Mokydamasis padirbo kontrabosą, violončelę. 1930—35 studijavo Kauno konservatorijos (iki 1933 Kauno muzikos mokykla) kontraboso klasėje. 1933—35 grojo Buchanco žydų operetės orkestre, su broliais S. ir V. Servomis savo dirbtuvėlėje Kuršuose pagamino įv. org-jų ir m-lų orkestrams skudučių komplektų. 1935—43 grojo Lietuvos radijo simf. orkestre. 1940—1945 — Filharmonijos, 1940 — dar ir Vilniaus miesto teatro orkestre. 1940 su broliais pagamino Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansambliui pučiamuosius ir mušamuosius muz. instrumentus, 1944—45 — pilną muz. instrumentų komplektą, vėliau jį nuolat papildinėjo. 1945—59 dirbo Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio muz. instrumentų meistru. Pagamino liaudies muz. instrumentų komplektus 1946, 1950 ir 1955 respublikinių dainų švenčių bei 1954 liet. literatūros ir meno dekados Maskvoje muz. kolektyvams, Kauno Med. in-to, Kauno Politechnikos in-to, Vilniaus Ped. in-to, Vilniaus un-to studentų dainų ir šokių liaudies ansambliams, Lietuvos TSR konservatorijai, muz. m-loms. 1958—61 dirbo Teatro d-jos liaudies muzikos instrumentų dirbtuvių (Vilniuje ir Kuršuose) meistru, 1961 ir 1962—68 — Vilniaus „Dailės" kombinato liejiku, 1961—62 — Medžiotojų ir žvejų d-jos ginklininku. Patobulino kankles, sukonstravo naujų liaudies muz. instrumentų variantų: chromatinį lumzdelį, žemesnio registro lumzdelį (nepaplito), chromatinę birbynę, bosinę diatoninę ir chromatinę, kontrabosinę diatoninę ir chromatinę birbynes, skrabalus (pagal J. Švedo sumanymą), bosines ir kontrabosines kankles.

SERVITÙTAS [lot. *servitus* — pareiga, prievolė] — teisė ribotai naudotis svetima nekilnojamąja nuosavybe. Vykdant 1861 valstiečių reformą, Lietuvoje servitutiniais objektais buvo pripažintos dvarininkams atitekusios naudmenos, kuriomis valstiečiai nemokamai naudojosi iki baudžiavos panaikinimo: ganyklos, miškai, vandenys ir kt. Pagal 1869.III.26 įstatymą Kauno ir Vilniaus gubernijose S. teisė buvo palikta tik tiems valstiečiams, kuriems ji buvo pripažinta išpirkimo aktuose. Sudarant išpirkimo aktus, valstiečiai dažnai nekreipė dėmesio, ar juose S. įrašytas. Pasinaudodami tuo, dvarininkai išpirkimo aktuose nepažymėtus S. ėmė likviduoti. Suvalkų gubernijoje, įėjusioje į Lenkijos Karalystės sudėtį, 1864.II.19 manifestu valstiečiams buvo palikti visi iki tol buvę S., be to, sugrąžinti tie, kurių valstiečiai buvo netekę po 1864. Užnemunei buvo nustatytos naudojimosi servitutais taisyklės. S. čia gaudavo ir atskiri ūkiai, o Kauno ir Vilniaus gubernijose jie priklausė tik kaimams. Šių gubernijų valstiečiai naudojosi vien teise ganyti miške, o Užnemunėje, be to, dar galėjo kirstis stat. medžiagos, kuro, rinktis samanų, pakratų, ganyti dvarininkų laukuose, žvejoti jų vandenyse. 1869.III.26, 1875.XII.29, 1892.III.20 įstatymais buvo nustatytos S. likvidavimo sąlygos, abiem pusėms susitarus dėl kompensacijos. S. naikinimo procesas sparčiai vyko tik Suvalkų gubernijoje. Dvarininkams savavališkai naikinant servitutines ganyklas, valstiečiai dešimtmečius bylinėdavosi su dvarininkais. Ginčai dėl S. iki pat I pasaulinio karo trukdė vykdyti Stolipino reformą. Po I pasaul. karo Lietuvos valstybėje, vykdant žemės reformą ir skirstant kaimus į vienkiemius, S. buvo palaipsniui likviduojami.

Lit.: **К. Абрамович**, О крестьянских сервитутах в губерниях Западных, Прибалтийских и Царства Польского, СПб, 1895; **S. Vansevičius**, Lietuvos valstiečių teisinė padėtis po 1861 m. reformos įvykdymo.— Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; **R. Strazdūnaitė**, Agrariniai santykiai Užnemunėje 1795—1864 m.— Ten pat; **S. Vansevičius**, Teisinė Suvalkų gubernijos valstiečių padėtis po 1864 m. reformos.—„Teisė", t. 2, V., 1961; **A. Tyla**, Lietuvos valstiečių kova dėl ginčytinų žemių ir miško 1905—1907. — „LTSR MA darbai", 1964, A 1.

SĖTIKIS — ežeras Švenčionių rj., 6 km į š. r. nuo Švenčionių, 1 km į p. nuo Švenčionių—Tverečiaus plento. Plotas 11 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 800 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 1750 m. Krantai žemi, daugiausia pelkėti, miškingi. Iš S. išteka Dysnos baseino upelis. Prie ežero yra Bavainiškės, Sėtikės kaimai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SEVELIÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 12 km į p. v. nuo Žiežmarių, 7 km į p. r. nuo Kruonio. 186 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1937). 1959 buvo 248 gyv.

SEVERĖNAI — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 7 km į š. nuo Kaltinėnų, prie kelio į Varnius. 83 gyv. (1970). Per kaimą teka Raudys (Ašvijos intakas). Lentpiūvė (nuo 1965), mechaninės dirbtuvės, parduotuvė (nuo 1966). S. aštuonmetė m-la (1922—64 pradinė) yra gretimame Palentinio kaime. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 6 S. gyventojus. 1959 kaime buvo 59 gyv.

SĖZEMANAS Vosylius [1884.V.30 Viborge (RTFSR, Leningrado sr.) — 1963.III.29 Vilniuje] — filosofas. 1909 baigė Peterburgo un-tą. 1909—11 tobulinosi Marburgo (VFR) ir Berlyno un-tuose. 1915—18 Petrogrado un-to dėstytojas. 1918—21 Viatkos (dab. Kirovas) Ped. in-to, Saratovo un-to docentas. 1922—23 Berlyno Rusų mokslų in-to docentas. Išleido vok. kalba kn. „Ritmas ir jo reikšmė mene ir auklėjime" (1913), periodiniuose filos. leidiniuose rusų ir vokiečių kalbomis paskelbė straipsnių (daugiausia etikos ir estetikos klausimais). 1923—40 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to filos. katedros pro-

fesorius. Dėstė logiką, estetiką ir kitas filos. disciplinas. Išleido aukštosioms mokykloms vadovėlį „Logika" (1929). Kauno universiteto tęstiniuose leidiniuose „Humanitarinių mokslų fakulteto raštai", „Eranus", taip pat Vokietijos filos. leidiniuose paskelbė (daugiausia vok. kalba) logikos, gnoseologijos, estetikos ir etikos studijų („Idealizmo problema filosofijoje", „Apie poetinio vaizdo prigimtį", „Pažinimo problemos studijos", „Loginių paradoksų klausimu", „Mūsų laikų gnoseologijai naujai besiorientuojant", „Loginių dėsnių santykis su subjektyvia ir psichine būtimi. Loginiai dėsniai ir autonominė būtis" ir kt.). Ikitarybinių metų S. filos. koncepcijos — idealistinės. Jam turėjo įtakos rusų filosofas idealistas N. Loskis ir neokantinės Marburgo filos. m-los atstovai (H. Kohenas, P. Natorpas, E. Kasireris).

1940—50 ir 1958—63 S. dirbo Vilniaus un-to filos. katedros profesoriumi. Asmenybės kulto sąlygomis 1950 neteisėtai represuotas. 1958 reabilituotas. Taryb. laikotarpio straipsniuose (išsp. „Filosofijoje", t. 1, 2, 1960—62) S. nagrinėjo daugiausia logikos problemas. Išvertė į liet. kalbą Aristotelio veikalą „Apie sielą" (1959), parašė jam įvadą ir komentarus. 1970 išleista S. „Estetika". Taryb. laikotarpiu S. filos. pažiūros evoliucionavo dialektinio materializmo linkme.

Lit.: A. **Lozuraitis**, Prof. V. Sezemanas ir jo „Estetika".— V. **Sezemanas**, Estetika, V., 1970.

SIAUDĖLĖ — liaudies šokis. Buvo paplitęs Aukštaitijoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas vidutiniškas. S. šokdavo merginos arba moterys. Susikabinusios per alkūnes, vaikščiodavo po pirkią, paskui, susikibusios po dvi, trepsėdamos šokdavo polką, pabaigoje tris kartus suplodavo. Šokdamos dainuodavo: „Lioj siaudela, lioj gudela, siaudela siaudžia. . .". J. Lingys šokį pritaikė scenai. S. buvo šokama 1955 respublikinėje dainų šventėje.

Lit.: „Tautosakos darbai", t. 3, K., 1937 [p. 296]; Supyniau pynimą, d. 2, V., 1964.

SIAURŶS — ežeras Švenčionių rj., 6 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Plotas 10 ha, ilgis 1000 m, didž. plotis 150 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai statūs, apaugę mišku. Iš š. dalies išteka bevardis upelis (Luknelės intakas).

SIAURŪKAS, Sevrukas, Liudvikas [1806 Žemaitijoje — 1853] — gydytojas anatomas. Baigęs Troškūnų (Anykščių rj.) m-lą, studijavo Vilniaus un-te teisę, vėliau mediciną. Studijuodamas dirbo prozektoriaus padėjėju. 1832 baigė med. f-tą. 1832—39 Medicinos-chirurgijos akademijos prozektorius, be to, 1834—1840 patologinės anatomijos profesorius. 1836—37 dėstė dar ir normaliąją anatomiją. 1840 apgynė med. daktaro disertaciją apie ekstrauterinį nėštumą. Nuo 1840 dėstė anatomiją Maskvos un-te. Parašė moksl. darbų apie netaisyklingą virškinamojo kanalo padėtį, reumato komplikacijas. Išvertė į rusų kalbą S. Boko patologinės anatomijos vadovėlį, papildydamas jį keliais savo parašytais skyriais.

SIBIČIAĨ — kaimas Radviliškio rj., Sidabravo apyl., 4 km į r. nuo Sidabravo, 4 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 74 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Guopys (Šuojos intakas). Ist. šaltiniuose 1586 minimas valstybinis S. kaimas. 1959 buvo 93 gyv.

„SÌBIRO LIETÙVIŲ ŽÌNIOS" — liberalinis laikraštis, ėjęs 1919.VII.1—XII.17 Tomske. Leido Centralinis lietuvių biuras Sibire. Redagavo K. Pabrėža.

SIČIŪNAI — kaimas Rokiškio rj., Pandėlio apyl., 8 km į š. r. nuo Pandėlio, 4 km į p. r. nuo Panemunio. 78 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1586 (18 valakų). 1959 buvo 62 gyv.

SIDABRÀ — **1.** Upė Lietuvos TSR (Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Platonio deš. intakas. Ilgis 45 km (Lietuvos TSR 33 km), baseino plotas 144 km^2 (Lietuvos TSR 77 km^2). Prasideda Rubežninkų apylinkėse, 12 km į p. v. nuo Joniškio. Teka į š. r. pro Joniškį, toliau į š. Įteka į Platonį 26 km nuo jo žiočių, 5 km į š. v. nuo Platonės. Intakas Vilkiaušis (deš.). Vid. nuolydis 146 cm/km. Vid. debitas ties Latvijos TSR siena 0,40 m^3/s.

2. XIII a. žiemgalių pilis Joniškio apylinkėse, Sidabros ir Vilkiaušio santakoje. S. keliolika kartų minima Hermano Vartbergės kronikoje ir Eiliuotojoje Livonijos kronikoje šalia *Raktuvės*, Duobelės ir Tervetės pilių kaip stipriausia ir sunkiausiai įveikiama. XIII a. pab. per žiemgalių sukilimą S. buvo Livonijos ordino kelis kartus puolama, prarado per 400 gynėjų. Išdavikams padedant, pilis buvo paimta ir iki pamatų sudeginta.

SIDABRÃVAS — kaimas Radviliškio rj., 13 km į p. r. nuo Šeduvos; apylinkės ir kolūkio centras. 139 gyv. (1970). Kaimo p. ir v. pakraščiu teka Kiršinas (Nevėžio intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (iki 1968 felčerių-akušerių punktas), vid. m-la (1918—46 pradinė, 1946—52 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1945). Kaimas pradėjo kurtis, kai 1829 buvo pastatyta bažnyčia. 1923 buvo 47 gyv. 1905 Sidabrave kelis mėnesius klebonavo J. Tumas-Vaižgantas. 1959 kaime buvo 113 gyv.

Sidabravo vidurinė mokykla

SIDABRÌNĖ — XIV—XVII a. kai kuriose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės srityse paplitusi nenuolatinė karo rinkliava sidabriniais pinigais. S. mokėjo valstiečiai, miestiečiai (amatininkai, pirkliai ir kitokio verslo žmonės), gresiant karui arba jam prasidėjus. Taikos metais nuo S. atleisdavo kun-štis tam tikromis privilegijomis (pvz., 1387 Jogaila nuo S. atleido bažnytines žemes, 1447 Kazimieras ir 1492 Aleksandras kilmingųjų pavaldinius), bet prireikus vėl jos reikalaudavo. S. didumą nustatydavo seimas. Pvz., 1563 jis paskyrė mokėti nuo kiekvienos poros jaučių arba arklių žagrės po puskapį grašių, nuo vieno jaučio arba arklio žagrės po 15 grašių, daržininkams po 5 grašius ir neturintiems daržo nuo kiekvienų vartų po 3 grašius. 1565—66 seimui pareikalavus, didikai sutiko papildomai apdėti S. visus savo pavaldinius. Šį kartą S. mokėtojų tarpe, be paprastų valstiečių ir miestiečių, minimi smuklininkai, meškininkai, dūdoriai (muzikantai) ir net valkatos. Visi jie turėjo mokėti po 8 grašius už save ir už kiekvieną šeimos narį, žydai — po 15 grašių už save ir po 2 grašius už kiekvieną tarną, totoriai amatininkai ir vežikai po 10 grašių už vyrą ir po 5 už žmoną ir kiekvieną vaiką. Didžiausią S. (po kelias kapas grašių) mokėjo Vilniaus ir Kauno pirkliai. Kaunas 1551 mokėjo 100 kapų grašių, Vilnius 500, Alytus, Ašmena, Daugai, Raseiniai po 5 kapas grašių.

SIDARÃVIČIUS Bronius [1897.IV.18 Liepalotuose (Šakių rj.) — 1969.III.5 Kaune] — gydytojas dermatovenerologas, medicinos mokslų daktaras (1932).

1922—25 Leipcige studijavo mediciną. 1927 baigė Kauno un-tą. 1928—46 dirbo ped. darbą Kauno un-to odos ir veneros ligų katedroje; nuo 1935 docentas, nuo 1936 katedros vedėjas. 1930—31 tobulinosi Vienos, Pragos, Miuncheno ir Paryžiaus un-tų klinikose. 1946—48 dirbo Kauno tuberkuliozės dispanseryje. Nuo 1949 profesorius. 1948—56 Dermatologijos-venerologijos in-to direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1956 Kauno Med. in-to odos ir veneros ligų katedros vedėjas. Daktaro disertacijoje nagrinėjo odos alergiją ir jos gydymą. Išleido pirmąjį lietuvišką dermatovenerologijos vadovėlį. Paskelbė moksl. straipsnių apie pūlingų odos susirgimų profilaktiką ir gydymą, odos tuberkuliozės gydymą ftivazidu, kai kurių ligų gydymą radioaktyviuoju fosforu, gonorėją ir kitas odos bei veneros ligas, išvertė med. knygų.

Ršt.: Profesinės dermatozės, V., 1961; Odos ir venerinės ligos, [vadovėlis], V., 1964.

SĬDAUGA Bronius [g. 1925.XI.30 Nemunėlio Radviliškyje (Biržų rj.)] — inžinierius statybininkas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1962). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—51 projektavimo įstaigų inžinierius Kaune. 1951—1969 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; 1964—68 santechnikos f-to prodekanas, 1968—69 in-to Vilniaus filialo miestų statybos f-to dekanas. Nuo 1965 docentas. Nuo 1965 TSKP narys. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to miestų statybos f-to dekanas. Vadovėlio „Inžinerinė geologija" (1965) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių gruntotyros ir inžinerinės geologijos klausimais.

SЎDEKLIO ĒŽERAS — ežeras Telšių rj., 15 km į p. r. nuo Telšių, 10 km į r. nuo Žarėnų. Plotas 12 ha. Ežeras ovalus; ilgis 480 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 1340 m. Krantai žemi. Iš S. e. išteka Minija. Prie ežero yra Sydeklio, Survilų kaimai. Ežeras verslovinis.

SЎDEKLIO PĖLKĖ — pelkė Telšių rj., 14 km į š. nuo Varnių, prie kelio į Telšius. Plotas 111 ha. Pelkės š. r. pakraštyje telkšo Sydeklio ež.; iš jo per pelkę teka Mava (į Ilgio ež.). S. p.— ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė ir plynraistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 2,5 m; vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 6,3%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,2 m).

SIDERĀITĖ Šeina [g. 1921.II.9 Lazdijuose] — endokrinologė, medicinos mokslų kandidatė (1968). 1946 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1967 dirbo Vilniaus I taryb. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1967 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės endokrinologė. Nuo 1967 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie sergančiųjų cukralige aterosklerozę, endeminį gūžį, skydliaukės uždegiminius procesus ir kitais endokrinologijos klausimais.

SĬDERAS Šimonas [g. 1922.IV.4 Lazdijuose] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1949 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie smėlio dinaminį pastovumą, gelžb. konstrukcijas.

SIDERĀVIČIUS Kazys [g. 1907.X.8 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš amatininkų. Baigęs Marijampolės mkt. seminariją, 1926—40 mokytojavo Šilgalių (Šilutės rj.), Telšių, Vadžgirio (Jurbarko rj.), Betygalos (Raseinių rj.) pr. m-lose. Skaitė valstiečiams, mokytojams ateistines paskaitas, skleidė antifaš. pažiūras, dėl to Švietimo m-jos buvo kilnojamas iš vietos į vietą. 1936—40 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Betygalos būrelyje, platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams, Ispanijos antifašistams. Bendradarbiavo laikraščiuose „Šešupės bangos", „Žemaitis", „Darbo žemaitis", „Žibintas". 1940.VI—XI Telšių aps. viršininkas, 1940—1941 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) pirmininko padėjėjas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—1946 Lietuvos TSR LKT skyriaus viršininkas. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—57 Lietuvos TSR MT pirmininko sekretoriato vedėjas. Kartu 1948—60 dėstė marksizmą-leninizmą, TSRS istoriją Lietuvos TSR konservatorijoje, Resp. part. m-loje, Vilniaus un-te. 1954 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą (istorijos specialybė). 1957—1968 žrn. „Mokslas ir gyvenimas" redaktoriaus pavaduotojas. Period. spaudoje ir kolektyviniuose rinkiniuose paskelbė moksl. straipsnių liet. tautos ir liet. lit-ros istorijos klausimais. Pensininkas.

Ršt.: Nuo Durbės ligi Žalgirio, Maskva, 1944; Krikščionybės atsiradimas Lietuvoje, V., 1961; Domas Rocius, V., 1970.

SĬDERIAI — kaimas Radviliškio rj., Šiaulėnų apyl., 8 km į š. v. nuo Šiaulėnų, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 145 gyv. (1970). Iš š. prieina Didžiojo tyrulio pelkė. Per S. eina Šiaulėnų—Tyrulių kelias. Felčerių-akušerių punktas. Kaimo laukuose yra senkapis, kuriame rasta VIII—XIII a. papuošalų (antkaklių ramentiniais galais, kryžinių smeigtukų, pasaginių segių); radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. Ist. šaltiniuose S. minimi 1638. 1959 buvo 148 gyv.

SIDUNŌVAS Polikarpas [1925.V.20 Lazdijuose — 1947.XI.23 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — pedagogas, komjaunimo darbuotojas. 1940 įstojo į VLKJS. 1947 baigęs Lazdijų g-ją, pradėjo dirbti Leipalingio g-joje mokytoju ir komsorgu. Burž. nacionalistų nužudytas.

SIDZIKĀUSKAS Vaclovas [g. 1893.IV.10 Šiaudinėje (Šakių rj.)] — buržuazinis visuomenės veikėjas, diplomatas. Nuo 1917 „Santaros", vėliau Ūkininkų partijos centro k-to narys. 1919—22 Lietuvos misijos Šveicarijoje sekretorius, atstovas. 1920—34 (su pertraukomis) Lietuvos atstovas Tautų Sąjungoje. 1922—31 Lietuvos atstovas, vėliau įgaliotas ministras Vokietijoje, nuo 1925 dar Austrijoje ir Šveicarijoje. 1931—32 Lietuvos atstovas Nuolatiniame tarptautiniame teisingumo tribunole Hagoje. 1931—34 įgaliotas ministras D. Britanijoje ir Olandijoje; atstovavo Lietuvai bylose su Lenkija dėl Vilniaus, dėl miško plukdymo Nemunu, dėl tranzito Kaišiadorių—Lentvario geležinkeliu, vadovavo Lietuvos deryboms su Tautų Sąjunga dėl Klaipėdos konvencijos sudarymo, su Vokietija dėl karo nuostolių likvidavimo ir prekybos sutarties sudarymo. Nuo 1934, susikompromitavęs išeikvojimais, diplomatinėje veikloje nedalyvavo. 1935 baigė Kauno un-to teisių f-tą. 1936—40 buvo Lietuvos „Šel" b-vės direktorius, dėstė diplomatijos istoriją Prekybos in-te. 1941 pasitraukė į Vokietiją, o apie 1949 išvyko į JAV. Vienas iš buržuazinio nacionalistinio pogrindžio Lietuvoje ir burž. nacionalistų antitaryb. veiklos užsienyje organizatorių.

SIEKINЎS — nekaitoma lietuvių kalbos veiksmažodžio forma, reiškianti veiksmą, kurio siekiama kitu veiksmu. Liet. kalbos S. baigiasi priesaga *-tų*, pvz., „nėštų", „kirštų", „sakýtų". Jis vartojamas su veiksmažodžiais, reiškiančiais daikto judėjimą viena kuria kryptimi (pvz., „E i n a šieno p i a u t ų"), jo perėjimą iš judėjimo į ramybės būvį (pvz., „S u s t o j o p a s i g a n y t ų"), t. p. su veiksmažodžiais „siųsti", „kviẽsti", „léisti", „prašýti", „varýti" ir panašiais, kai slinktis yra tik suvokiama, numanoma (pvz., „S i u n t ė pieno p a r n e š t ų"; „L e i d o Joniuką p i e m e n a u t ų"). S. dabar vartoja tik r. aukštaičiai; kt. tarmėse jį yra pakeitusi bendratis.

SĬELIAI — eilėmis surišti (supinti) rąstai, malkos, popiermedžiai, plukdomi upėmis, kartais ir ežerais.

S. susideda iš kelių ar keliolikos tarpsnių, vadinamų gelnimis, lovomis. Juos sudaro vienodo ilgumo rąstų eilės. Kietųjų lapuočių miško medžiaga rišama į S. su spygliuočiais, nes vien kietųjų lapuočių S. vandenyje skęsta. Iki XIX a. pabaigos S. daugiausia buvo sutvirtinami vytelėmis ir kartimis, vėliau — vinimis, vielomis, grandinėmis, lynais. Šis darbas buvo dirbamas pavasarį ir vasarą vandenyje arba žiemą ant ledo. Šiuo metu S. sutvirtinami grandinėmis, lynais mechanizuotu būdu, elektrinėmis arba dizelinėmis gervėmis. S. paprastai plukdomi pasroviui; jei upe plaukioja laivai — traukiami vilkikais.

XV a. pr. pradėjus iš Lietuvos eksportuoti miško medžiagą, S. plukdymas įgavo didelę reikšmę. 1415 iš Lietuvos į Prūsiją buvo atplukdyta sieliais daug pusiau apdorotų ąžuolinių rąstų — vančosų. XV a. S. buvo plukdomi Nemunu, Šešupe, vėliau (iki pat XX a. pr.) — ir Nerimi, Šventąja, Dubysa, Nevėžiu, Jūra, Minija. S. plukdymas padidėjo nuo XVI a., pradėjus intensyviai kirsti panemunės miškus. Tuo laiku valstybė ir atskiri feodalai miškus nuomodavo užsienio pirkliams ar rangovams (vad. faktoriams), kurie kirsdavo miškus ir plukdydavo sielius. Pavyzdžiui, XVI a. įvairių Lietuvos miškų eksploatacija buvo perduota H. Skopui, Bolemanui, XVII a. — J. Fogelzangui, Adersbachui, Šleinui, K. Kiršenšteinui. S. buvo plukdomi į Karaliaučių, Gdanską. Ypač daug S. iš Lietuvos buvo plukdoma XVII—XVIII a., nes V. Europos šalyse išsiplėtė laivų statyba ir padidėjo stat. medžiagos, visų pirma ąžuolinių rąstų, paklausa. XVIII—XIX a. per Lietuvą iš Nemuno aukštupio ir jo intakų kasmet buvo plukdoma apie 6000 S. (kiekvienas apie 100 m ilgio ir apie 10 m pločio). 1840 vien Nemunu nuplukdyta 1500 S., 1864 — 1012 S., 1870 — 2075 S., 1900 —

15 320 S. Iki I pasaul. karo, ypač XIX a. pab., dauguma rąstų iš Nemuno baseino miškų buvo sieliais plukdoma į Klaipėdą, Karaliaučių, Tilžę. 1909 į Vokietiją Nemunu nuplukdyta 7000 S. (apie 90% iš Lietuvos į Vokietiją eksportuojamos medienos). Dalis medienos buvo sunaudojama Lietuvos miestuose (statyboms, kurui), perdirbama paupių lentpiūvėse. 1905.VI streikavo apie 1000 Nemuno sielininkų, reikalaudami padidinti atlyginimą; streiką laimėjo. Po I pasaul. karo didieji Nemuno aukštupio miškai atiteko Lenkijai, be to, Lietuvos paupių miškai karo metais buvo labai iškirsti, dėl to S. plukdymas, ypač eksportui, sumažėjo. Pagausėjus lentpiūvių, buvo eksportuojama daugiau apdirbtos medienos, kuri būdavo išgabenama laivais ir traukiniais. Sieliais mediena buvo plukdoma daugiausia į upių pakrantėse (ypač Kaune, Vilniuje, Jonavoje) ir Klaipėdoje esančias lentpiūves. 1919—1940 S. daugiausia buvo plukdomi Nemunu, Nerimi, Jūra, Minija, Nemunėliu. Tačiau ir tuo laikotarpiu S. tebesudarė didesniąją visos transportuojamos medienos dalį. 1935 Lietuvos upėmis buvo plukdyta 290 000 m^3 sielių, 1936 — 232 400 m^3, 1937 — 371 000 m^3. S. daugiausia plukdė vietos pirkliai ir vertelgos. Nuo 1931 S. plukdymą ėmė organizuoti ir Miškų departamentas.

Taryb. metais S. plukdomi Nemunu, Nerimi; be to, dar buvo plukdomi Nevėžiu (iki 1954), Žeimena (iki 1958), Minija (iki 1965). 1946—50 kasmet buvo nuplukdoma nuo 160 000 m^3 iki 240 000 m^3 sielių, arba apie 80% visos vandens keliais transportuojamos medienos. Prasidėjus Kauno hidroelektrinės statybai (1956), S. plukdymas sumažėjo. Be to, medienai transportuoti vis daugiau naudojamos spec. automašinos. 1959 buvo plukdoma 33 000 m^3

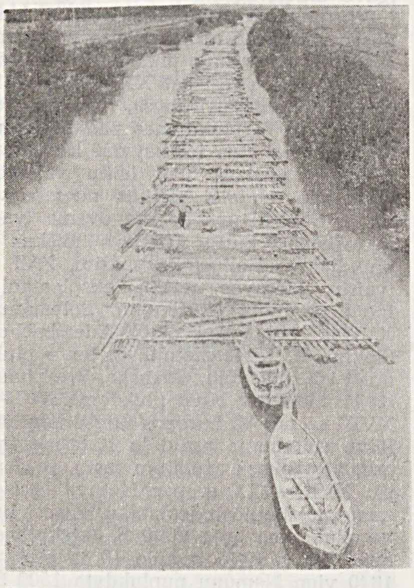

Sieliai Klaipėdos kanale (1965)

sielių, 1964 — 27 000, 1969 — 23 000, arba 85% visos vandens keliais transportuojamos medienos. 1944—60 S. plukdė miškų urėdijos, miško pramonės ūkiai, Kauno miško plukdymo kontora, nuo 1961 — Kauno miškų ūkio miško plukdymo ruožas.

SIELÌCKIS Vaclovas [g. 1868 Janapolyje (Latvijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1881—83 mokėsi Vilniaus g-joje, vėliau baigė Minsko real. m-lą. 1887 Vilniuje užmezgė ryšius su buvusiais „Proletariato" partijos nariais, narodovolcais ir marksistų būreliu, priklausė Vilniaus centrinei marksistų grupei. Palaikė ryšius su Varšuvos ir kt. miestų rev. org-jomis. 1888 nuvykęs į Peterburgą tartis dėl bendradarbiavimo su narodovolcų krypties būreliu, iškėlė jo vadovams sąlygą atsisakyti individualaus teroro taktikos ir pripažinti socialdemokratų programą. 1888 kalėjo Vilniuje, 1889—90 — Peterburge, paskui 2 metus gyveno policijos priežiūroje Charkove. Tardomas Peterburgo narodnikų būrelio byloje (1891), prisipažino nelegaliai veikęs Vilniuje. Už tai nubaustas dar 1 metus būti policijos priežiūroje.

SIẼNIS — ežeras Trakų rj., 3 km į p. r. nuo Aukštadvario. Plotas 102,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2550 m, didž. plotis 870 m. Dubuo sudėtingos kilmės: rininis ir ledo luisto išgulėtas. Krantai daugiausia aukšti ir statūs, p. r. gale apaugę mišku. Per ežerą teka Verknė. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia karšių) 1968 sugauta 8,4 kg/ha. 1962 įveista ungurių.

Lit.: A. Stanaitis, Sienis.—„Mūsų gamta", 1966, Nr. 7.

SIẼNŲ TAPÝBA — dekoratyvinės tapybos rūšis; ant sienų tinko nutapyti dailės kūriniai, skirti pastatų puošybai. Sienų tapyboje vartojama drėgnosios (it. *al fresco*) ir sausosios (it. *al secco*) freskos, aliejinės tapybos, grizailės, sgrafito ir kt. technika.

Lietuvoje jau XIV—XV a. kai kurie pastatai buvo dekoruojami S. t. kompozicijomis ir ornamentais. Jų liekanų yra Vilniaus katedros varpinės (buv. Žemutinės pilies bokšto) pirmojo aukšto skliautuose, Piatnickio cerkvėje ir kitur. Manoma, kad XV a. pr. buvo sukurtos Trakų salos pilies bizantinio stiliaus freskos, vaizduojančios pilies valdovo ir dvariškių veiklą ir buitį. XVII a. renesanso stiliaus freskomis buvo papuošti Vilniaus un-to rūmai (buv. alumnatas, P. Smuglevičiaus, J. Lelevelio salės, M. Počobuto kambariai). Lietuvoje S. t. suklestėjo baroko laikotarpiu, išplitus prabangių bažnyčių, vienuolynų, didikų rūmų statybai. XVII—XVIII a. pastatus S. t. darbais dekoravo daugiausia italų dailininkai. Italų tapytojas M. Palonis nutapė Pažaislio archit. ansamblio, Vilniaus katedros Kazimiero koplyčios ir kitų pastatų freskų. Turtingai buvo dekoruotos Jiezno, Liškiavos (Varėnos rj.) bažnyčios, Pacų rūmai Jiezne, Sluškų rūmai Vilniuje, kai kurie Tytuvėnų archit. ansamblio pastatai. Vilniaus Jurgio bažnyčioje apie 1765 nutapyti freskiniai Zigmanto II ir trys Radvilų portretai. Manoma, kad Rykantų bažnyčios (Trakų rj.) freskas XVII a. antrojoje pusėje nutapė vietinis dailininkas J. Janavičius. XVIII a. antrojoje pusėje Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčioje barokinių freskų sukūrė italų tapytojas M. de Altomontė. XIX a. pr. A. ir P. Smuglevičiai grizailės technika iš naujo dekoravo Vilniaus un-to posėdžių (dab. P. Smuglevičiaus) salę. Pagal archit. K. Podčašinskio projektus buvo papuoštos vienos Vilniaus un-to salės (dab. profesorių skaitykla) ir Vilniaus evangelikų bažnyčios (dab. „Kronikos" kino teatras) lubos. Reikšmingiausi XIX amžiaus S. t. kūriniai yra Kauno katedros real. krypties freskos, kurias 1890—91 nutapė M. Andriolio vadovaujami dailininkai J. Čejavičius ir J. Moniuška.

XX a. pirmosios pusės lietuvių S. t. raida susijusi su dailininkų T. Daugirdo, A. Varno ir ypač A. Gudaičio, P. Kalpoko, J. Mikėno, S. Ušinsko veikla. Šiuo metu sienų tapyboje ėmė dominuoti pasaulietinės temos, S. t. kūriniais pradėta puošti visuom. pastatus. XX a. ketvirtajame d-metyje A. Gudaitis sukūrė kilnojamąją freską „Moteris su vaiku", kambario dekoratyvinio pano eskizus, piešinius freskai „Sode". S. Ušinskas sukūrė S. t. kūrinių projektus „Cirkas repetuoja", „Muzikantai", „Lituanikos" skridimui skirtos S. t. kompozicijos projektą. S. t. kūrinių eskizų sukūrė ir J. Mikėnas. Šių dailininkų S. t. kūriniams turėjo įtakos modernistinė pranc. dailė. P. Kalpokas nutapė freską Kauno prekybos rūmuose, dekoratyvinį pano „Stumbrų medžioklė" Kretingos banke, sukūrė sieninio triptiko „Žvejai" eskizą. J. Mikėno ir S. Ušinsko iniciatyva Kauno meno m-loje 1932 buvo įsteigtas dekoratyvinės dailės skyrius, kuriame buvo rengiami ir S. t. specialistai. Dauguma buržuazijos valdymo laikotarpiu dailininkų sukurtų sienų tapybos projektų nebuvo realizuoti.

Po II pasaulinio karo freskas Naujosios Akmenės kultūros rūmuose nutapė I. Trečiokaitė-Žebenkienė („Ceche", „Skaito laikraštį") ir S. Veiverytė („Liaudies šokis"). V. Jankauskas sukūrė monumentalią freską Kauno „Inkaro" f-ko klube, freską „Neringa ir Naglis" (su V. Povilaičiu) Vilniaus „Neringos" kavinėje. A. Kalitytė sgrafito kūriniais dekoravo Vilniaus „Spartos" f-ko ir Kauno Janonio popieriaus f-ko interjerus. L. Ločeris sukūrė sgrafitinę kompoziciją „Taurų medžioklė" Vilniaus „Tauro" kavinėje, dekoratyvinį pano Anykščių „Puntuko" restorane. A. Steponavičius, B. Žilytė ir L. Ločeris dekoravo Vilniaus „Nykštuko" kavinę, A. Steponavičius ir B. Žilytė — Valkininkų vaikų sanatoriją. R. Gibavičius ir Š. Šimulynas freskomis ir sgrafito kompozicijomis papuošė Vilniaus un-to filologijos f-to Mažvydo salę ir koridorius. Laikydamiesi liet. liaudies meno tradicijų, stilizuodami piešinį, lakoniškais S. t. kūriniais daug visuomeninių ir gamybinių pastatų dekoravo vyr. kartos dailinin-

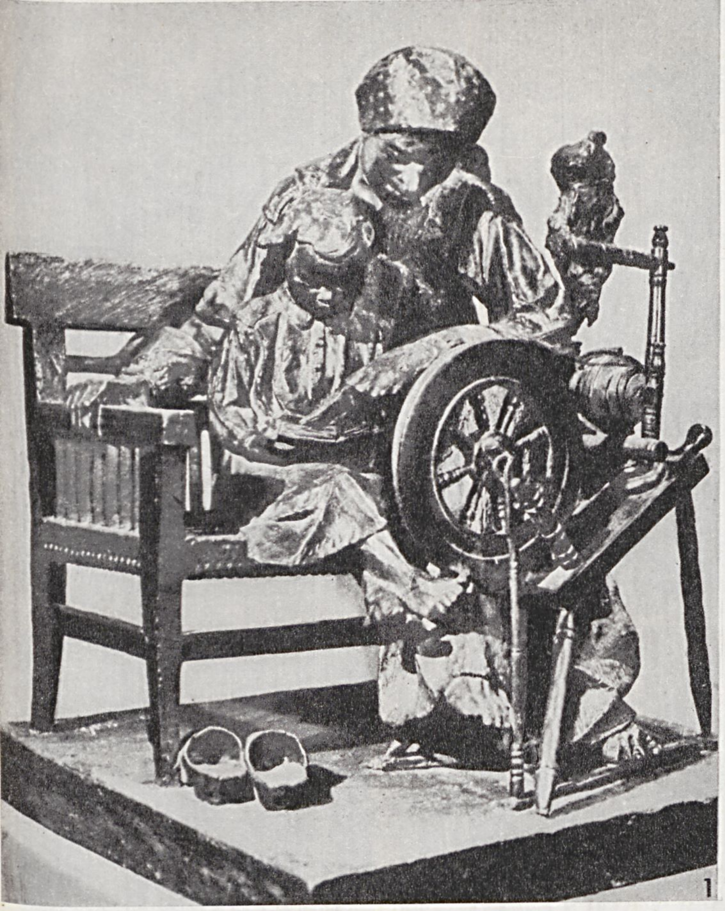

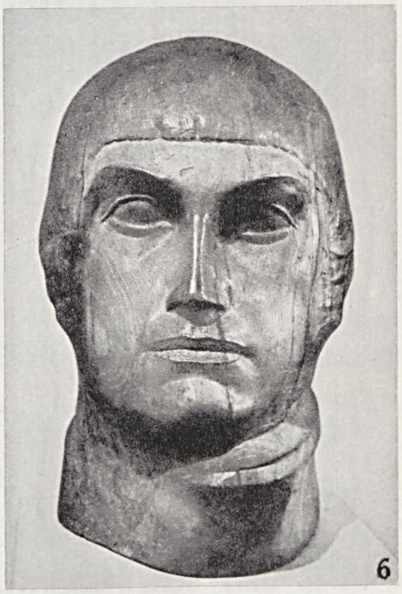

SKULPTŪRA I

1. P. Rimšos „Lietuvos mokykla". **2.** J. Zikaro „Skausmas". **3.** J. Mikėno „Į laukus". **4.** B. Pundziaus „Darius ir Girėnas". **5.** V. Grybo „Žemaičio" paminklo reljefas. **6.** M. Menčinsko „Vyro portretas"

1

2

3

4

5

6

SKULPTŪRA II

1. N. Petrulio „V. Leninas". **2.** J. Kėdainio „Poilsis". **3.** P. Aleksandravičiaus „Darbas" (fragmentas). **4.** B. Vyšniausko „J. Janonis". **5.** R. Antinio „Dūdorius". **6.** K. Bogdano „J. Gruodis". **7.** P. Vaivados „V. Kapsukas". **8.** G. Jokūbonio „J. Vienožinskis". **9.** K. Kisielio „A. Strazdas". **10.** V. Vildžiūno „Karaliai"

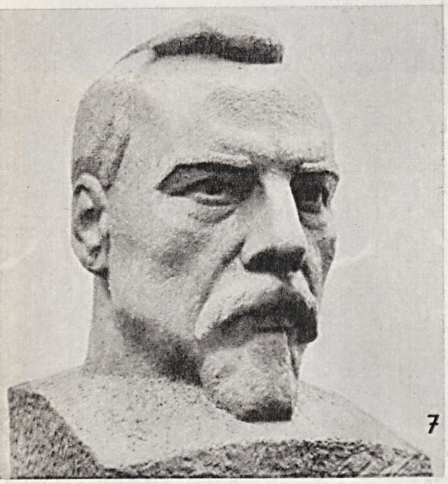

7

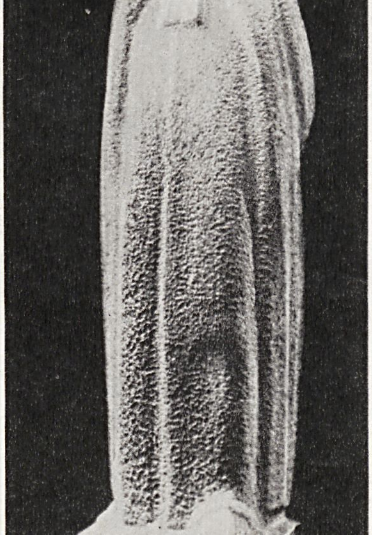

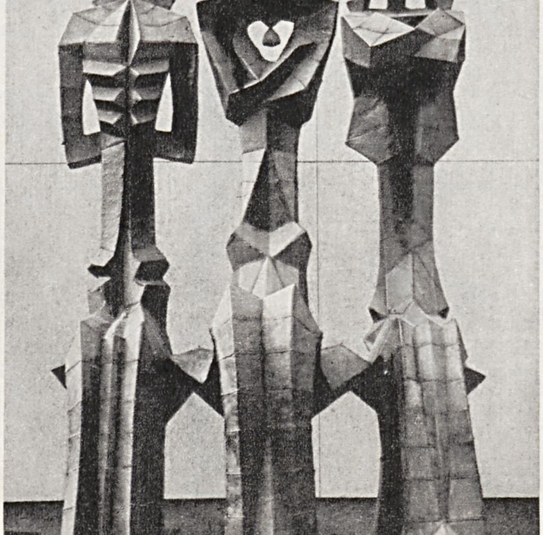

kai R. Kalpokas, B. Motuza, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, L. Truikys ir taryb. metais išaugę dailininkai A. Gurskis, A. Kalitytė, B. Klova, J. Kmieliauskas, M. Ladigaitė, L. Ločeris, A. Pociūtė-Juškevičienė, V. Povilaitis, V. Trušys, V. Zalensienė ir kt.

Lit.: **J. Baršauskas, H. Kairiūkštytė-Jacinienė,** Pažaislis, V., 1960; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **A. Spelskis,** Po baroko skliautais, V., 1967; **R. Krukaitė,** Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968; **T. Adomonis,** Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba.—„Menotyra", kn. 2, V., 1969.

SIERAKÁUSKAS Zigmantas [1827 Lucko (Ukrainos TSR) aps. — 1863.VI.27 Vilniuje] — vienas 1863 sukilimo Lietuvoje vadų. Kilęs iš neturtingų bajorų. 1843 baigė Žitomiro gimnaziją. Nuo 1845 Peterburgo universitete studijuodamas matematiką ir ekonomiką, telkė revoliucingai nusiteikusį jaunimą. 1847 vasarą atvykęs į Lietuvą, susipažino su žymiais to laiko rev. veikėjais B. Zaleskiu, M. Balinskiu, A. Dalevskiu ir P. Dalevskiu (Broliškojo jaunimo sąjungos kūrėjas). 1848 V. Europos rev. judėjimo paveiktas, sukilimo organizavimo reikalais vyko į Galiciją, priklausiusią Austrijai, bet pasienyje buvo sulaikytas ir paimtas į kariuomenę. Tarnavo Orenburge (RTFSR), Uralske (Kazachijos TSR), Kokande (Uzbekijos TSR). 1856, mirus carui Nikolajui I, gavo karininko laipsnį, tarnavo Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Kariuomenėje suartėjo su ukr. dailininku ir poetu T. Ševčenka. 1857—61 mokėsi Peterburgo Gen. štabo akademijoje; ją baigęs, gavo gen. štabo kapitono laipsnį. Peterburge susipažino su N. Černiševskiu ir kitais Rusijos rev. demokratais, bendradarbiavo žurnale „Sovremennik" („Amžininkas"), su kitais telkė Peterburge gyvenančius Rusijos imperijos v. gubernijų karininkus į slaptą rev. org-ją, buvo aktyvus org-jos „Zemlia i volia" („Žemė ir laisvė") narys. 1860—62, būdamas užsienyje, užmezgė ryšius su lenkų ir rusų revoliucionieriais (A. Gercenu ir kt.). Lietuvoje bendravo su K. Kalinausku, A. Mackevičiumi, J. Geištoru — būsimaisiais 1863 sukilimo vadais. 1862 užmezgė ryšius su Italijos revoliucionieriumi Dž. Garibaldžiu. Prasidėjus 1863 sukilimui, buvo Lietuvos sukilėlių kar. viršininku ir Kauno vaivada. Pateikęs karo planus ir davęs nurodymus Vilniaus vaivadijos sukilimo vadovams, sujungė K. Dalevskio, B. Koliškos, A. Mackevičiaus, vėliau M. Stanišausko ir K. bei D. Maleckių būrius į kar. rinktinę, kuri, jo vadovaujama, 1863.IV.21 kovėsi Raguvos girioje, prie Genėtinių, ir IV.26 prie Karsakiškio (Panevėžio rj.). Sužinojęs, kad artėja gen. Ganeckio vadovaujama Rusijos kariuomenė, S. paskirstė sukilėlių jėgas į 3 kolonas, vadovaujamas B. Koliškos, A. Mackevičiaus ir jo paties, ir išvyko Biržų link. Prie Medeikių (Biržų rj.) V.7 Koliškos ir S. jungtinės jėgos kovėsi su mjr. Merlino vadovaujamu caro kariuomenės daliniu ir privertė jį trauktis. V.8 Koliška ir S. prie Gudiškių (Biržų rj.) susikovė su gen. Ganeckio pagr. jėgomis ir kautynes pralaimėjo. Sunkiai sužeistas, S. pateko į nelaisvę ir karo lauko teismo nuosprendžiu buvo pakartas Vilniuje, Lukiškių (dab. Lenino) aikštėje.

Lit.: **А. Смирнов,** Сигизмунд Сераковский, М., 1959; **В. Дьяков,** Материалы к биографии Сигизмунда Сераковского.— Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов, М., 1960; **J. Žiugžda,** 1863 sukilimas Lietuvoje.— Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963; **O. Maksimaitienė,** Iš Zigmanto Sierakausko gyvenimo ir veiklos.—„LTSR MA darbai", 1964, A 1; **В. Бикулич,** Воспоминания А. Сераковской и другие материалы о Сераковском в ЦГИА Литовской ССР.— К столетию героической борьбы „за нашу и вашу свободу", М., 1964.

SIERÕS RŪGŠTÌS, H_2SO_4, — stipri dvibazė neorganinė rūgštis. Lietuvoje apie 1875 pradėta gaminti Vokietijos firmos „Union" Klaipėdos f-ke. Tuo metu jame dirbo kelios dešimtys darbininkų, o prieš pat I pasaul. karą — per 300 darbininkų. Po I pasaul. karo šiame f-ke (jis buvo vadinamas chem. produktų f-ku „Union") būdavo pagaminama 25—30 tūkst. tonų S. r. per metus. Šiek tiek S. r. dar buvo įvežama iš Vokietijos. Daugiausia S. r. buvo vartojama mineralinėms trąšoms gaminti. Po D. Tėvynės karo f-kas atstatytas ir 1948 pradėjo veikti kaip superfosfato f-kas „Artojas". Jis S. r. gamino iki 1950. Nuo 1963 S. r. gamina Kėdainių chem. kombinatas. Didžiąją dalį S. r. produkcijos kombinatas sunaudoja superfosfatui gaminti, iki 10% eksportuojama į Rumuniją, Vengriją ir kitas soc. šalis.

SIESARTIẼS PELKẼ — pelkė Molėtų rj., 5 km į p. v. nuo Molėtų, abipus Siesarties (Šventosios intako). Plotas 169 ha. Ežerinės kilmės plyninė žemapelkė, pietuose ir vakaruose apaugusi juodalksnynu, kitur — pavieniais juodalksnių bei karklų krūmais. P. v. pakraštyje telkšo 2,4 ha ežerėlis. Durpių klodo didž. storis 4,5 m, vid. 2,06 m. Vyrauja viksvinės ir nendrinės durpės. Vidutinis susiskaidymas 28%, vidutinis peleningumas 40,3%.

SIESAR̃TIS — ežeras Molėtų rj., 3 km į r. nuo Molėtų. Plotas 546 ha, didž. gylis 37,4 m, vid. gylis 10,4 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 7400 m, didž. plotis

Siesartis

1750 m. Yra 5 salos (iš viso 37 ha), 2 dideli pusiasaliai. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 32 km. Š. v. krantas žemas, pelkėtas, kiti daugiausia aukšti, pietinis apaugęs mišku. Į S. įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Siesartis (Šventosios intakas). Prie S. įsikūrę Jučių, Kirneilės kaimai. S. įeina į Lakajų landšaftinį draustinį. Ežeras verslovinis. Mėgstamas turistų ir poilsiautojų.

SIESARTÌS — **1.** Upė Molėtų ir Ukmergės rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 76 km, baseino plotas 633 km². Išteka iš Siesarčio ež., 3 km į r. nuo Molėtų. Teka į v., žemupyje — į š. v. Įteka į Šventąją 50 km nuo jos žiočių, 7 km į š. r. nuo Ukmergės. Intakai: dešinieji — Mokia, Plaštaka; kairieji — Grabuosta, Duobužė, Vardas, Želva, Šešuola. Vid. nuolydis 123 cm/km. Vid. debitas žiotyse 5,13 m³/s. Pavasarį (III—V mėn.) S. nuplukdo 57%, vasarą (VI—VIII mėn.) 15%, rudenį (IX—XI mėn.) 13%, žiemą (XII—II mėn.) 15% viso metinio nuotėkio. Prie S. yra 5 vandens malūnai: Molėtuose, Siesartyje (Molėtų rj.), Kazliškiuose, Valtūnuose, Siesartyje (Ukmergės rj.). Dešiniajame S. krante, prie Berzgainių, yra piliakalnis, paskelbtas landšaftiniu-istoriniu draustiniu.

Siesartis 1

2. Upė Šakių rj., Šešupės deš. intakas. Ilgis 63 km, baseino plotas 201 km². Prasideda Jančių apylinkėse, 9 km į v. nuo Lekėčių. Teka į v. pro Šakius. Įteka į Šešupę 79 km nuo jos žiočių, ties Slavikais. Intakai: dešinieji — Purvė, Lenkupys, Kriokupys, Juodupis; kairieji — Žvikinė, Vilkupis. Vid. nuolydis 71 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,20 m³/s. Debitas Šakiuose (28 km nuo žiočių): vid. 0,74, maks. 29,3 m³/s. Vasarą upė vietomis išdžiūsta. Pavasarį (III—V mėn.) upe nuteka 50%, vasarą (VI—VIII mėn.) 6%, rudenį (IX—XI mėn.) 16%, žiemą (XII—II mėn.) 28% viso metinio vandens kiekio.

3. Kaimas Ukmergės rj., Lyduokių ir Žemaitkiemio apyl., 9 km į š. r. nuo Ukmergės, Siesarties (Šventosios intako) deš. krante. 20 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Vaizgeliškių miškas. Keliai jungia S. su Ukmerge, Vidiškiais, Žemaitkiemiu. Yra vandens malūnas, lentpiūvė. Istoriniuose šaltiniuose S. kaimas minimas 1680. 1923 buvo 7 gyventojai, 1959 — 21.

SÎESIKAI — miestelis Ukmergės rj., 17 km į v. nuo Ukmergės; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 568 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Siesikų ež. v. pakrantėje; netoliese, ežero p. krante, yra buvusio S. dvaro rūmai. 2 km į v. nuo S. yra Siesikų miškas. Plano struktūra radialinė. Keliai jungia S. su Ukmerge, Lėnu, Pagiriais, Tarakais. Yra pieninė, girininkija (nuo 1958), ambulatorija (nuo 1944; 1955—65 ligoninė), vaistinė (nuo 1945), vid. m-la (nuo 1950), vaikų darželis (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1950). S. bažnyčia, varpinė ir buvusio dvaro rūmai — respublikinės reikšmės architektūros paminklai.

Bažnyčią 1537 pastatydino S. dvaro savininkai Siesickiai. XVIII a. po gaisro pastatas buvo gerokai pakeistas. Bažnyčia stačiakampė, trinavė, halinė, su negilia trisiene apsida. Navos vienodo aukščio, tik centrinė 3 kartus platesnė už šonines. Kryžminiuose navų skliautuose yra dekoratyvinės juostos, kurios centr. navoje sudaro žiedo pavidalo ornamentus. Pastato priekyje yra bokštas (apačioje kvadratinis, viršuje aštuonkampis), šoniniuose fasaduose — aukšti apskritainių arkų langai su laiptuotais angokraščiais. Bažnyčioje stovi renesansiniai suolai ornamentuotomis atramomis.

Siesikų bažnyčia

XV a. Siesikuose buvo pilis. Spėjama, kad ji pastatyta XIV a. (priklausiusi kun-ščiui Jaunučiui). Vėliau pilis perstatyta į dvaro rūmus. Ist. šaltiniuose 1441 minima pirmoji S. bažnyčia, XVI a.— S. dvaras. XVIII a. Siesikams suteikta prekybinė privilegija; kurį laiką veikė parapinė m-la (1777 joje mokėsi 3 bajorų ir 3 miestelėnų bei valstiečių vaikai, 1781 — 21 bajorų ir 4 valstiečių vaikai). XIX a. S. dvaro savininkai Daugėlos perstatė senuosius dvaro rūmus (buv. pilį). Rūmai įgijo klasicistinę išvaizdą. Šalia išlikusio XVI a. pilies bokšto su renesansinėmis arkatūromis pastatytas antras kvadratinis bokštas. 1859 miestelyje buvo 337 gyventojai. 1863 Siesikuose apie 2 savaites slapstėsi vienas sukilimo vadų A. Mackevičius. 1867 įsteigta valdinė m-la. 1904 dvaro parke pastatyti nauji m-los rūmai. 1923 miestelyje buvo 488 gyv., dvare — 117 gyventojų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. 1941 hitlerininkai ir burž. nacionalistai Siesikuose nužudė 27 gyventojus. D. Tėvynės karo metu miestelis sudegė; S. dvare buvę turtingi meno kūrinių rinkiniai, rankraščiai, archyvas (nuo XV a.) dingo. Po karo miestelyje pastatyta vid. m-la, girininkija, parduotuvė, gyv. namų. 1959 buvo 481 gyv.

SÎESIKAS — ežeras Utenos rj., 3 km į p. v. nuo Kuktiškių, 0,5 km į p. nuo Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Plotas 10,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 480 m, didž. plotis 260 m, kranto linijos ilgis 1800 m. Krantai žemi, pelkėti. Per S. teka upelis į Vyžuoną.

SÎESIKŲ ĒŽERAS — ežeras Ukmergės rj., 14 km į š. v. nuo Ukmergės, Siesikų miestelio r. pakraštyje. Plotas 140 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 3380 m, didž. plotis 850 m. Rytinis galas platus, vakarinis — siauras. Kranto linijos ilgis 8500 m. Yra sala (2,4 ha). Krantai žemi, vietomis pelkėti. Per S. e. teka Armona (Šventosios intakas), be to, įteka keli bevardžiai upeliai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SÎESIKŲ MÎŠKAS — miškas Ukmergės rj., 2 km į v. nuo Siesikų, 3 km į š. nuo Ukmergės—Kėdainių kelio. Priklauso Ukmergės miško pramonės ūkio Siesikų girininkijai. Plotas 1849 ha; medynų 1545 ha. Miško v. dalyje yra taryb. ūkio laukų. Reljefas lyguminis, kai kur mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai ir velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priemolingi. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgna giria su uosiu. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 47%, drebulynų 23%, eglynų 14%, juodalksnynų 6%, baltalksnynų 5%, ąžuolynų ir uosynų po 2%, pušynų 1%. Pavieniui auga senų ąžuolų. Miško pakraštyje ties Baravykų kaimu auga daugiau kaip 2 m skersmens ąžuolas, paskelbtas gamtos paminklu. Jaunuolynai sudaro 34%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 17%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 118 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, yra briedžių, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 3000 ktm. 1863.VI.4 Siesikų miške įvyko A. Minskio vadovaujamo sukilėlių būrio kautynės su caro kariuomene.

SÎESIKŲ PÉLKĖ — pelkė Ukmergės rj., 15 km į š. v. nuo Ukmergės, į š. nuo Siesikų ežero. Plotas 368 ha (pramoninis 243 ha). Pelkė susidariusi moreninėje lygumoje, Nevėžio ir Šventosios vandenskyroje. Š. dalyje telkšo užaugantis Kryto ež., į kurį per pelkę teka Drungė. Pelkę maitina krituliai ir sutekantys paviršiniai vandenys. Didesniąją dalį užima raistinė žemapelkė, Lukynės miško dalis; mažesniąją (r. ir š. r.) — plynraistinė ir plyninė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 1,28 m. Vyrauja žemapelkinės medieninės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 16,7%. Ištekliai 3,1 mln. m^3. Pelkės p. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne molis, smėlis. Vakaruose prie S. p. įsikūręs Siesikų miestelis.

SIĒTAS — ežeras Trakų rj., 7 km į v. nuo Trakų, 2 km į š. nuo Trakų—Semeliškių kelio. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 700 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 1800 m. Krantai aukšti. Pakrantėje įsikūrusios Petkėniškės.

„SIETÝNAS" — **1.** Liberalinė švietimo draugija, nelegaliai veikusi 1894—1897 Užnemunėje. Įsteigta 1894.VI.24 V. Bielskaus, J. Česnos, J. Kačergiaus ir V. Šlekio iniciatyva. Pirmininkas — V. Šlekys, iždininkas — V. Bielskus. Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse susikūrė 8 kuopelės, turėjusios apie 70 narių. D-jai priklausė daugiausia kaimo jaunimas, vadovaujamas buv. moksleivių, ir vienas kitas inteligentas. D-ja veikė konspiratyviai: nariai turėjo slapyvardžius, atskirų kuopelių nariai vieni kitų nežinojo, ryšius palaikė kuopelių pirmininkai. Pagal mėnesinį nario mokestį nariai buvo skirstomi į 3 grupes (mokantys po 20 kp, 50 kp ir 1 rb), bet teises visi turėjo lygias. D-jos nariai platino „Varpą", „Ūkininką", „Vienybę lietuvninkų" ir kt. laikraščius bei knygas. Spaudą gaudavo iš knygnešių, kai kurie sietyniečiai ir patys ją gabeno iš Prūsijos. Prasidėjus Marijampolės aps. žandarų viršininko A. Vonsiackio akcijai prieš lietuvių nac. judėjimą, „S." d-ja buvo susekta, 35 asmenys suimti ir nuteisti 3 metams ištremti į europinės Rusijos r. gubernijas arba į Sibirą. V. Šlekio teigimu, iš nuteistųjų tik 4 buvę sietyniečiai: J. Česna, J. Kačergius, A. Matulaitis ir F. Vitkauskas. Po represijų d-ja nustojo veikusi.

2. Liberalinis dvisavaitinis savivaldybės, kooperacijos, ūkio ir kultūros laikraštis, ėjęs 1919—22 Šiauliuose. Redagavo P. Bugailiškis.

SIETUVÎŠKIS — ežeras Rokiškio rj., 6 km į š. nuo Salų, 9 km į š. v. nuo Kamajų. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 700 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai žemi. Per S. teka Žvygupis (Šeteksnos intakas). Prie ežero įsikūręs Grigiškio kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 9,3 kg/ha.

SIETUVÕS PÉLKĖ, Raistrų pelkė, — pelkė Šilalės ir Telšių rj., 6 km į š. r. nuo Laukuvos, į p. nuo Lūksto ežero. Plotas 378 ha (pramoninis 318 ha). Per pelkę į Lūksto ež. teka Sietuvų upelis. S. p. — ežerinės kilmės raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Durpių klodas daugiasluoksnis, plyninis ir plynraistinis; jo didž. storis 4,7 m, vid. 1,93 m. Durpių vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 13,3%. Po durpėmis vietomis yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 4,1 m).

„SIGMÀ" — skaičiavimo ir organizacinės technikos įmonių susivienijimas. Įkurtas 1965. „S." sudaro: g-los, gaminančios *skaičiavimo mašinas* ar jų elementus — Vilniaus skaičiavimo mašinų, Telšių skaičiavimo mašinų, Panevėžio tiksliosios mechanikos, Tauragės skaičiavimo mašinų mazgų g-los, Pabradės skaičiavimo prietaisų g-la „Modulis"; Kauno eksperimentinė automatizacijos priemonių g-la, gaminanti elektrografinius dauginimo aparatus ir kasos maši-

nas bilietams pardavinėti (ž. *Prietaisų gamybos pramonė*); Vilniaus elektros skaitiklių g-la, gaminanti buitinius *elektros skaitiklius* ir stalines klavišines skaičiavimo mašinas; projektavimo ir konstravimo org-jos — specialusis skaičiavimo mašinų konstravimo biuras, specialusis organizacinės technikos konstravimo biuras ir valdymo sistemų projektavimo ir konstravimo biuras. Susivienijimui vadovauja v-ba, prie kurios veikia direktorių taryba, padedanti spręsti pagrindinius susivienijimo veiklos klausimus, ir techn. taryba, sprendžianti mokslo ir techn. pažangos problemas. Susivienijime dirba apie 16 000 žmonių (1969). „S." konstruoja ir gamina techn. priemones pirminių duomenų surinkimui mechanizuoti, skaitmeninei ir tekstinei informacijai apdoroti automatizuotose ūkinių objektų valdymo sistemose (perforatorius, elektroninius tekstinius tabuliatorius, skaičiavimo kompleksus „Rūta"), elektrografinius dauginimo aparatus, buitinius elektros skaitiklius. „S." produkcija naudojama visose taryb. respublikose ir eksportuojama.

SIGŪTĖ — stebuklinės lietuvių liaudies pasakos apie piktą pamotę raganą ir skriaudžiamą našlaitę pagrindinis personažas. Pasakoje atsispindi senovinė pasaulėžiūra, socialinės nelygybės atsiradimas, iš giminės formuojantis šeimai. Klasinėje visuomenėje S. personažas įgijo platesnę humanistinę prasmę, ėmė reikšti paprasto žmogaus išnaudojimą. S. paveikslas yra vienas ryškiausių visoje liet. tautosakoje. Lit-roje S. paveikslą sukūrė S. Nėris poemoje „Našlaitė".

SYKAĨ. Lietuvoje aptinkami trys syko *(Coregonus lavaretus)* porūšiai: jūrinis S. *(C. lavaretus lavaretus)* — dažnas Kuršių mariose, platelinis S. *(C. lavaretus holsatus platelensis)* — dažnas Platelių ežere, ežerinis S. *(C. lavaretus maraenoides)* — labai retas Trakų, Lūšių ežeruose. Jūrinis S. gyvena Baltijos j., neršia lapkričio—gruodžio mėnesį Kuršių marių žvyruotose ar akmenuotose vietose; vasarą ir rudenį šiųmetukai arba vienerių metų amžiaus jaunikliai migruoja į jūrą. Platelinis S.— endeminis paskutiniojo ledynmečio reliktas; neršia tuo pačiu metu. 1894 S. iš Peipuso ež. įveisti Trakų ežeruose, 1936 — Lūšių ežere. S. dažni ir Vištyčio ežere, pasitaiko t. p. kai kuriose upėse. Kuršių mariose minta įv. smulkiais dugniniais gyvūnais, ežeruose — dugniniais vėžiagyviais, moliuskais, stintelėmis. 1969 Kuršių mariose versloviniu būdu sugauta 25 cnt. S. gaudymas limituojamas. S. šiųmetukų įveisiama kt. ežeruose. Realizuojami švieži.

Lit.: **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; **J. Maniukas,** Kai kurie duomenys apie Lietuvos TSR ežerų lašišines žuvis. — „LTSR MA darbai", V., 1957, B 3; **B. Bagdžius,** Platelių ežero sykas ir jo išteklių reprodukcija.— Ten pat, 1958, B 4; Куршю марес, Вильнюс, 1959 [p. 298—299].

SÌKERIS Petras [g. 1906.X.5 Sachaline] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš tarnautojų. 1910 su motina atvyko į Kauną. 1914—20 gyveno Ukrainoje. 1920 grįžo į Kauną. 1924 emigravo į Argentiną. Buenos Airese dirbo avalynės f-kuose, mokėsi prekybos m-loje. Parengė lietuviams skirtą „Ispanų kalbos vadovėlį" (1928). Po 1930 valst. perversmo buvo kalinamas. Dalyvavo Liet. liaudies teatro veikloje. 1955—60 liet. klubo „Kultūra" pirmininkas.

SIKÒRSKIS Juozas [g. 1936.VI.21 Labūnavoje (Kėdainių rj.)] — darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1966). Nuo 1953 Kauno Dzeržinskio staklių g-los šaltkalvis surinkėjas. Nuo 1964 TSKP narys.

SIKÒRSKIS Romualdas [g. 1926.XI.16 Kaune] — ekonomistas finansininkas, administracinis darbuotojas. 1944—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje; fronte buvo sunkiai sužeistas. 1947 baigė Kauno finansų-kredito technikumą. 1947—1952 dirbo fin. įstaigose Vilkijoje, Kaune. Nuo 1951 TSKP narys. 1955 baigė Visasąjunginę Aukštąją finansų mokyklą (Leningrade). 1955—57 Lietuvos TSR finansų ministro pavaduotojas, nuo 1957 finansų ministras. 1958—60 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1960 LKP CK narys. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas. Period. spaudoje rašo ekonomikos ir finansų klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" redakcijos istorijos skyriaus redaktorius konsultantas.

SILGIÓNYS — kaimas Alytaus rj., Punios apyl., 5 km į v. nuo Butrimonių. 151 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose S. minimi 1747 (12 šeimų). 1959 buvo 208 gyventojai.

SILÌCKAS Petras [g. 1922.I.22 Noriūnuose (Kupiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, administracinis darbuotojas. 1941 baigė Vilniaus pėstininkų m-lą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos minosvaidžių kuopos vadas, pulko žvalgybos viršininkas, bataliono vadas. Fronte buvo sunkiai sužeistas. Nuo 1944 TSKP narys. 1945—47 dirbo Lietuvos TSR kariniame komisariate ir kartu Ministrų Tarybos reikalų v-boje. 1947—49 Kupiškio aps. vykd. k-to pirmininkas. 1951 baigė Resp. part. m-lą. 1951—53 Persikėlimo v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. 1953—56 Tauragės rj., 1957—59 Ukmergės rj. vykdomųjų komitetų pirmininkas. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę mokyklą prie TSKP CK. Nuo 1960 socialinio aprūpinimo ministro pavaduotojas.

SILIKĀTINIAI DIRBINIAĨ, silikatbetonis. Lietuvoje silikatinės plytos ir bitumu impregnuotos silikatinės plytos grindiniui, vad. bituko plytelės, pradėta gaminti 1933 Kauno „Bituko" f-ke (įk. 1929); 1939 pagaminta 600 000 silikatinių plytų ir 1 540 000 bituko plytelių. Po D. Tėvynės karo atkurta „Bituko" g-la 1947 vėl pradėjo gaminti bituko plyteles. 1953 g-la iš pagrindų rekonstruota. 1956—59, be silikatinių plytų, ji gamino dar tankios masės silikatbetonio blokus gyv. namų sienoms. Vėliau vietoj šių gaminių pradėta gaminti akytos masės (putų, vėliau dujų) silikatinės pertvarinės plokštės (900—1100 kg/m^3) bei termoizoliacinės plokštės (400—450 kg/m^3). 1954 pastatytas Vilniaus S. d. kombinatas, gaminantis silikatines plytas. Gargždų stat. medžiagų kombinatas (past. 1960), be silikatinių plytų, gamina termoizoliacinį dujų silikatą (nuo 1962), naudojamą daugiausia stogų termoizoliacijai, ir stambias armuotas dujų silikato perdenginių plokštes (nuo 1963). 1962 paleistas Akmenės stat. medžiagų kombinato silikatinių plytų gamybos cechas. 1966 silikatinės plytos pradėta gaminti Matuizų stat. medžiagų g-loje (Varėnos rj.), 1969 — Kupiškio stat. medžiagų g-loje. 1969 „Bituko" g-loje pradėta gaminti dujų silikato blokeliai lauko sienų konstrukcijoms.

Silikatinių dirbinių gamyba

	1939	1950	1960	1969
Silikatinės plytos (mln.)	2,1	14,7	228,8	624,6
Termoizoliacinis dujų silikatas (tūkst. m^3)	—	—	4,0	105,4

Kaip augo S. d. gamyba Lietuvos TSR, matyti iš lentelės. Žaliava S. d. gamybai naudojama vietinė, kalkes Matuizų stat. medžiagų g-lai, iš dalies ir „Bitukui", tiekia Naujosios Akmenės cemento gamyklos kalkių cechas. Beveik visi Lietuvos įmonių pagaminti silikatiniai dirbiniai realizuojami Lietuvoje; apie 1 mln. silikatinių plytų per metus eksportuojama į Švediją.

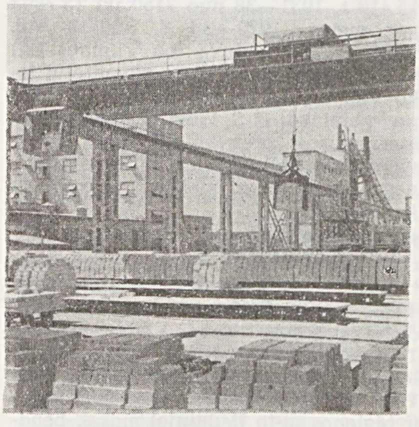

Kauno **silikatinių dirbinių** gamykla „Bitukas"

SYLỸS — ežeras Utenos rj., 9 km į p. r. nuo Daugailių, 10 km į š. r. nuo Tauragnų. Plotas 21 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1050 m, didž. plotis 250 m. Krantai lėkšti. Į S. įteka 2 upeliai, ište-

ka upelis į Ilgio ež. Prie ežero yra Gaidžių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SILKĖS. Lietuvos žvejai gaudo šias silkės *(Clupea)* genties žuvis: kilkes *(C. sprattus balticus)*, strimeles *(C. harengus harengus membras)* ir atlantines S. *(C. harengus)*. Kilkės ir strimelės gaudomos Baltijos jūroje prie Lietuvos krantų. Atlantinės S. žvejojamos nuo 1950. Šių S. daugiau imta gaudyti 1951, sukūrus ekspedicinę S. žvejybos bazę Klaipėdoje; iki 1961 žvejota tik š. r. Atlante, nuo 1961 — ir š. v. Atlante netoli JAV krantų. 1970 šios S. buvo gaudomos š. v. Atlante ir Šiaurės jūroje (š. r. Atlante, sumažėjus šių S. ištekliams, nuo 1969 jos nebežvejojamos). 1952 Klaipėdoje buvo pastatyta S. apdorojimo įmonė. Iki 1965, išskyrus 1961, S. žvejyba kasmet didėjo, nuo 1966, mažėjant S. ištekliams, mažėjo. Atlantinių S. sugauta (tūkst. t.): 1959 — 76,0 (74,5% bendro Lietuvos žvejų sugautų jūrinių žuvų svorio), 1961 — 62,6 (59,6%), 1963 — 90,0 (51,5%), 1965 — 114,7 (48,2%), 1967 — 74,9 (28,3%), 1969 — 50,3 (15,5%). Nemaža S. išvežama į kitas taryb. respublikas, nuo 1957 kartais ir į užsienį.

Į Lietuvą silkių buvo atgabenama jau XIII a. pab.— XIV a. pr. iš V. Europos. Iki XVI a. pr. jų įveždavo Hanzos pirkliai, dažniausiai per Gdanską, rečiau per Rygą, Karaliaučių. XVI—XVIII a. pirkliai gana nepastoviai, o nuo XVIII a. pab. iki I pasaul. karo daug pastoviau įveždavo S. iš V. Europos kraštų, daugiausia per Karaliaučių, Klaipėdą, Liepoją, Rygą. Be atskirų pirklių, silkėmis prekiavo ir kai kurie cechai, pvz., nuo XVIII a. iki 1811 druskininkų cechas Vilniuje. 1923—39 silkių buvo įvežama per Klaipėdą iš Anglijos, šiek tiek — iš Norvegijos, Olandijos, Vokietijos. 1929 importuota 18 350 t silkių, 1930 — 15 410 t, 1931—38 nuo 7150 iki 13 780 t per metus. 1929—38 S. sudarė vid. 97,9% visų į Lietuvą (be Vilniaus kr.) importuotų žuvų; vienam gyventojui teko vid. 4,8 kg S. per metus. To meto prekybininkai iš S. labai pasipelnydavo. Mažmeninėje prekyboje S. buvo pardavinėjamos kelis kartus didesne kaina, negu už jas buvo mokama importininkams.

SILMANAS Solomonas [1897.II.22 Kaune — 1966.VIII.7 Vilniuje] — higienistas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1926 baigęs Berlyno un-tą, iki 1941 dirbo įvairiose Kauno laboratorijose. 1941—44 ligoninės Nižnij Tagile (Sverdlovsko sr.) laboratorijos vedėjas. Nuo 1945 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių vandens telkinių san. apsaugos, helmintologijos klausimais.

SILOSAS [isp. *silo* — raugintas pašaras; jo saugykla]. Lietuvoje silosą gaminti (iš kukurūzų) bandyta 1890 Gižų (Vilkaviškio rj.) dvare; bandymas nepavyko. Pirmasis S. įrenginys (bokštas) buvo pastatytas 1911 Bubių (Šiaulių rj.) dvare. 1931 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 51 S. įrenginys, 1937 — apie 1000 (daugausia pusbokščiai). Nuo XX a. ketvirtojo d-mečio iki 1954 S. buvo gaminamas daugiausia iš cukrinių ir pašarinių runkelių lapų, iš daugiamečių žolių ir pievų atolo, šiek tiek iš vikių ir avižų mišinio. Nuo 1955 daugiau pradėta silosuoti ir *kukurūzų*, kurie iki 1968 kasmet sudarydavo apie 50—60% viso pagaminto S. kiekio. Be kt. augalų, pastarajame d-metyje šiek tiek imta silosuoti ir pašarinių *lubinų*, *pupų* žaliosios masės. Silosiniai augalai (be kukurūzų) 1953 Lietuvoje užėmė 22 000 ha, 1958 — 80 800 ha, 1970 — 84 300; kukurūzai silosui ir žaliajam pašarui 1958 — 42 800 ha, 1970 — 84 400. Iš viso paruošta S. (tūkst. t): 1966 — 1877, 1967 — 1590, 1970 — 2500. Silosuojama daugiausia kaupuose, tranšėjose, nedaug — S. pusbokščiuose bei bokštuose. 1965 buvo apie 5000 įvairių S. įrenginių. Beveik visas S. sušeriamas melžiamoms karvėms ir galvijų prieaugliui. Kiaulėms (kai kuriose veislininkystės stotyse) ir paukščiams (paukštininkystės taryb. ūkiuose) gaminamas kombinuotas S. iš morkų, liucernos, dobilų, seradėlės, pašarinių lubinų, ankštinių ir varpinių augalų mišinių, kukurūzų, pašarinių kopūstų, cukrinių runkelių su lapais, žolės miltų, šieno miltų. Silosiniai augalai smulkinami kombainais, silosapiovėmis, šakniapiovėmis, smulkintuvais ir kitomis smulkinimo mašinomis.

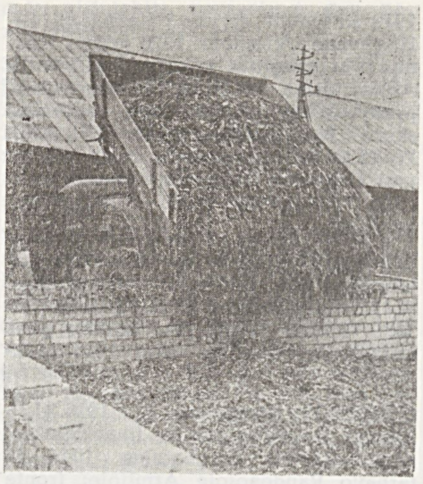

Siloso gaminimas „Bolševiko" kolūkyje (Kauno rj.)

SILŪRAS — trečiasis paleozoinės eros periodas, vėlesnis už ordoviką ir ankstesnis už devoną; geologinė sistema, kurios sluoksniai susiklostė per tą periodą. S. prasidėjo maždaug prieš 440 mln. metų ir truko 30 mln. metų. S. sistemos dariniai paplitę visoje Lietuvoje, išskyrus pačią p. dalį apie Druskininkus; rytuose (Vilniuje) jie slūgso 90 m gylyje, vakaruose (Stoniškiuose) — 1211 m gylyje. S. periode Lietuvos teritoriją buvo apsėmusi negili jūra. Klimatas buvo šiltas, drėgnas, tik S. periodo viduryje r. ir vid. Lietuvoje — dykuminis. Lietuvoje esama abiejų S. skyrių: apatinio ir viršutinio. V. Lietuvoje, Baltijos sineklizėje, S. facijos apačioje terigeninės, viršuje vyrauja karbonatinės. Jų storis maždaug 1000 metrų. S. nuosėdų storymę čia sudaro moliai (yra skalūnuotų), mergeliai; rečiau pasitaiko klinčių ir vulkaninės kilmės metabentonitinių molių. Gausu graptolitų fosilijų. R. Lietuvoje, Baltarusijos—Mozūrijos anteklizės šlaite, S. facijos karbonatinės. Jas sudaro pilki ir raudoni mergeliai, dolomitai, klintys su retais gipsų įtarpais. Vid. Lietuvoje, Baltijos sineklizės šlaite, randamos pereinamojo tipo facijos, kurias sudaro terigeninių ir karbonatinių nuosėdų sluoksniai iš molių, mergelių, klinčių, dolomitų su retais smiltainių tarpsluoksniais ir degamųjų dujų bei naftos pėdsakais. Karbonatinių ir pereinamojo tipo facijų darinių storis 140—450 m. Juose labai gausu fosilijų: pirmuonių, koralų, samangyvių, pečiakojų, moliuskų (dvigeldžių, pilvakojų ir galvakojų), jūrų lelijų, ostrakodų, trilobitų (nariuotakojų); rečiau aptinkama graptolitų, primityvių bežandžių žuvų, primityvių augalų ir jų sporų. Tirdamas karbonatinių ir pereinamojo tipo facijų darinius, J. Paškevičius 1958 sudarė Lietuvos S. stratigrafinę schemą, pagal kurią buvo pataisytos kitų TSRS regionų S. darinių stratigrafinės schemos. Lietuvos S. dariniai stratigrafiniu požiūriu yra vieni iš pilniausių Europoje.

Lit.: **J. Paškevičius,** Lietuvos TSR teritorijos siluro (landoverio ir uenlokio) stratigrafinė schema.—„VVU mokslo darbai", t. 5, V., 1958; **J. Paškevičius,** Lietuvos TSR teritorijos viršutinio siluro (ludlovio) stratigrafijos klausimu.—„LTSR Mokslų akademijos Geologijos ir geografijos instituto moksliniai pranešimai", t. 7, V., 1958; **И. Пашкевичюс,** Стратиграфическая ревизия силурийских карбонатных отложений Южной Прибалтики.— Вопросы геологии Литвы, Вильнюс, 1963.

„SILVA" — kojinių fabrikas Kaune. Įkurtas 1928. Iš pradžių tai buvo brolių Uliamperlių ir Ko dirbtuvė, kurioje dirbo apie 50 žmonių, vyravo rankų darbas. Buvo gaminama medvilninės, šilkinės kojinės ir įv. trikotažas. 1931, 1934, 1936 įmonėje vyko streikai; LKJS CK narė A. Šiaučiūnaitė čia 1937 įkūrė komjaunimo org-ją. D. Tėvynės karo metu įmonė buvo nuniokota, dalį įrengimų išgabeno vok. faš. okupantai. 1945 f-kas atstatytas. 1955 pagaminta 12,9, 1960 — 17,3 mln. porų kojinių. Pastatyta naujas trikotažo apdailos korpusas (1968) ir gamybinis buitinis korpusas (1970), rekonstruotas mezgimo cechas. Įmonė aprūpinta naujais įrengimais, daugiausia gautais iš Čekoslovakijos ir VDR. Pagrindiniai gamybos procesai mechanizuoti ir automatizuoti. Veikia 4 pagr. cechai: mezgimo, narstymo, kojinių apdailos ir trikotažo apdailos. Gamybinis plotas apie 15 000 m². 1969 dirbo 1800 darbininkų ir tarnautojų, pagaminta 21,7 mln. porų vaikiškų kojinių ir kojinių-kelnių, atlikta trikotažo ir užuolaidų apdailos už 2,6 mln. rb; bendrosios produkcijos vertė 11,1 mln. rb. Žaliavą įmonė gauna iš Klaipėdos „Trinyčių",

Kauno Petrausko medvilnės verpimo f-kų, Bresto (BTSR), Engelso (Saratovo sr.), Klino (Maskvos sr.) ir kt. miestų sintetinio pluošto kombinatų. 85—90% produkcijos siunčia į kitas taryb. respublikas.

SILVANĀVIČIUS Nikodemas [1834. XII.25 Cincevičiuose (BTSR, netoli Vileikos) — 1919 Prienuose] — dailininkas. 1854 baigė Molodečno apskrities m-lą, 1863 — Peterburgo Dailės akademijos tapybos skyrių, 1870 — mozaikos skyrių. 1864—1866 gyveno Vilniuje. 1870—99 dirbo Peterburgo Dailės akademijos mozaikos dirbtuvėje. Už Peterburgo Isakijaus soboro mozaikas „Judo pabučiavimas" (pagal K. Briulovo projektą) ir „Paskutinė vakarienė" (pagal Živago projektą) Peterburgo Dailės akademija 1876 suteikė S. akademiko vardą. Nuo 1902 S. gyveno Birštone, Prienuose. Nutapė portretų (Bonifatovo; Jiezno žydo, 1870; kalinio, 1874; giminaičių, liaudies tipų), religinių paveikslų (Jiezno, Punios, Nemaniūnų, Prienų bažnyčioms), sukūrė mozaikų. S. tapyti portretai pasižymi paprastumu, nuoširdumu, asmens charakterio analize.

Lit.: V. **Drėma**, Nikodemas Silvanavičius.— „Pergalė", 1959, Nr. 12; **P. Galaunė**, Pamirštas tapytojas ir mozaikininkas.—„Kauno tiesa", 1959.XII.13; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

SIMÁITIS Eduardas [1897.I.16 Juknaičiuose (Šilutės rj.) — 1942.XI.24 Zaksenhauzene (VDR)] — buržuazinis R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. 1917 baigęs mkt. seminariją, mokytojavo Pašyšių ir kt. pr. m-lose (Šilutės aps.). Dėstė liet. kalbą. 1920 suorganizavo Pašyšių jaunimo d-ją, vadovavo chorams, dalyvavo teatrinėje saviveikloje. 1923, dirbdamas Pauplių pr. m-loje, pradėjo visus dalykus dėstyti lietuviškai. 1926—1932 Klaipėdos Donelaičio pr. m-los vedėjas. 1932.II—VI Klaipėdos kr. direktorijos pirmininkas, 1934—35 direktorijos m-lų referentas ir Klaipėdos miesto m-lų patarėjas, švietimo tarybos narys. Įkūrė Liet. mokytojų d-ją, buvo „Aukuro" d-jos, Veikimo centro, Veikėjų d-jos ir kt. liet. org-jų v-bų narys. Hitlerininkų įkalintas Zaksenhauzeno konc. stovykloje.

SIMANÂUSKAS Juozas [1879 Vilkijoje — 1959.V.25 Klivlende (JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Jaunystėje dirbo piemeniu, bernu. 1899 išvyko į JAV. Dirbo angliakasiu, kirpėju, laikrodžių taisytoju. Nuo 1918 gyveno Klivlende. Čia baigė optometrijos m-lą. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Tiesoje" (JAV), „Šviesoje" (slap. J. N. Simans, J. N. S). Priklausė pažangioms lietuvių org-joms.

SIMANÂUSKIENĖ Ieva [1880.XII Krosnoje (Lazdijų rj.) — 1953.X.26 Klivlende (JAV)] — literatė. Jaunystėje Vilniuje dirbo tarnaite. Apie 1907 išvyko į JAV. 1918 įsikūrė Klivlende, priklausė pažangioms lietuvių org-joms, dalyvavo meno saviveikloje. Parašė pjesių („Trokštu mirties", „Alkani vaikai", „Religijos retežiai", „Baudžiauninkai"), kelionių įspūdžių, knygų apžvalgų (slap. Eva Simans, E. S., Katalikė, Dilgelė).

SIMANĀVIČIUS Juozas [g. 1905.III.31 Gudiškiuose (Biržų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš kumečių. 1926—34 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1934 už dalyvavimą voldemarininkų puče nuteistas 10 metų kalėti. 1937 pagal malonės prašymą paleistas. 1937—38 bedarbis. 1939 f-ko darbininkas Kaune, Vilniuje. Dalyvavo Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos veikloje. 1940—41 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi, 1942 palaikė ryšius su LKP Vilniaus pogr. k-tu. Nuo 1943 TSKP narys. Vilniuje su kitais įrengė pogr. spaustuvę. 1943—44 partizanų būrio „Keršytojas" vadas (slap. Pavel, Petraitis). 1950 baigęs Resp. part. m-lą, dirba ūkinį darbą Vilniuje.

SIMANĀVIČIUS Juozas [g. 1936.VII.21 Kojeliškiuose (Biržų rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1964). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1963 Ž. ū. akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vanadžio, molibdeno, volframo izopolikompleksus ir heteropolikompleksus. Parengė fosforo nustatymo chromo molibdatu metodą. Rado naują reagentą natrio jonams identifikuoti.

SIMANĀVIČIUS Leonas [g. 1929.VII.15 Panevėžyje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1958). Nuo 1953 TSKP narys. 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1957—65 jame dirbo ped. darbą. 1960—1961 specialybės žinias gilino Jeilo un-te (JAV). 1961—64 Vilniaus un-to chemijos f-to dekanas. Nuo 1965 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie trifazės pusiausvyros tyrimą sistemoje, kurią sudaro kalcio chloridas, metilo spiritas ir vanduo, apie aliuminio elektrolizinį išskyrimą iš nevandeninių tirpalų.

SĪMANIŠKIAI — kaimas Pakruojo rj., Rozalimo apyl., 4 km į p. nuo Rozalimo, prie kelio į Smilgius. 119 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Daugyvenė (Mūšos intakas). Ist. šaltiniuose S. vardas minimas 1586. 1959 buvo 156 gyv.

SIMAŠKÀ Kazimieras [1914.IX.28 Mackonyse (Anykščių rj.) — 1965.XI.13 Vilniuje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1933 baigęs Valstybės teatro vaidybos studiją, vaidino „Jaunųjų teatre". 1934—37 Valstybės teatro, 1937—1939 Klaipėdos dramos teatro, 1939—1950 Šiaulių dramos teatro, 1950 —1965 Akademinio dramos teatro aktorius. 1956—65 dar ir Vilniaus kultūros-švietimo technikumo dėstytojas.

Vaidmenys: Šiaulių dramos teatre — Okajomovas (A. Afinogenovo „Mašenka"), Jonas Vingis (V. Miliūno „Marti"; pagal Žemaitės apsakymus), Petrovas (K. Simonovo „Po Pragos kaštonais"), Bublikas (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas"), Povilas Kavoliūnas (Jon. Marcinkevičiaus „Kavoliūnai"); Akademiniame dramos teatre — Pologijus (M. Gorkio „Priešai"), Dzeržinskis (N. Pogodino „Kremliaus kurantai"), Dičkus (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Kleantas (Moljero „Tartiufas"), Radvila (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Antonijus (V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko"), Čarlis (A. Milerio „Komivojažerio mirtis"), Gvėra (A. Griciaus „Buvo buvo — kaip nebuvo. . ."), Bubnovas (M. Gorkio „Dugne"), ir kt.

SIMAŠKÀ Klemensas [g. 1925.I.26 Mackonyse (Anykščių rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1964). 1946—47 Žemaitkiemio pr. m-los (Ukmergės rj.) mokytojas, vedėjas. 1951 baigė Vilniaus Ped. in-to ped. f-tą. 1951—53 Klaipėdos mkt. in-to dėstytojas, 1953—56 šio in-to direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1956 Vilniaus un-to dėstytojas, 1966—68 istorijos ir filologijos, 1968—70 istorijos f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIX a. pab.—XX a. pr. liet. elementorių didaktinius ir metodinius pagrindus, apie liaudies švietimo ir ped. minties raidą Lietuvoje.

SIMBOLÌZMAS [pranc. *symbolisme*, iš gr. *symbolon* — sutartinis ženklas] — XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios literatūros ir meno srovė. S. rėmėsi subjektyviojo idealizmo filosofija (E. Bergsono, F. Ničės, V. Solovjovo koncepcijomis), propagavo individualizmą. Simbolistai tikrovės reiškinius laikė „anapusinio" pasaulio atspindžiais, meną — priemone prasiskverbti į tą pasaulį. Jie stengėsi išreikšti visuot. ryšį tarp daiktų, žmogaus ir visatos, tą ryšį suvokdami dažniausiai mistiškai. S. pirmiausia susiformavo pranc. poezijoje. Žymiausi S. atstovai — S. Malarmė, P. Verlenas, A. Rembo. Simbolistai atsisakė racionalistinės logikos ir pasakojamojo elemento lyrikoje, ištobulino daugiaprasmių simbolių, užuominų ir nutylėjimų poetiką, sustiprino muz. pradą, praturtino eilėdarą, pradėję plačiai vartoti verlibrą.

Liet. lit-roje S. pradėjo reikštis XX a. pirmojo d-mečio pabaigoje. Iki trečiojo d-mečio vidurio S. buvo vyraujanti liet. poezijos srovė. S. estetikos principai, perimti iš rusų ir lenkų modernistų, dažniausiai buvo propaguojami kartu su kitų modernistinių srovių (impresionizmo, neoromantizmo) principais. S. Kymantaitė-Čiurlionienė (kn. „Lietuvoje", 1910), B. Sruoga (str. „Skeveldros", išsp. 1915), V. Mykolaitis-Putinas (str. „Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė", išsp. 1921) nusakė svarbiausius liet. S. siekimus — ieškoti tautinės pasaulėjautos lyčių, kuriose būtų įkūnytas specifinis liet. tautos ryšys su kosmosu, siekti abs. tiesos, glūdinčios anapus regimojo pasaulio formų, išlaisvinti emocijas iš loginio apibrėžtumo. Anksčiausiai (1908—10) simbolistinius eilėraščius pradėjo kurti M. Gustaitis. Vėliau su S. srove ilgesnį ar trumpesnį laiką buvo susiję B. Sruoga, F. Kirša, V. Mykolaitis-Putinas,

M. Vaitkus, P. Vaičiūnas, J. Baltrušaitis ir kt. poetai. Liet. simbolizme buvo įvairių poet. mąstymo tendencijų — alegorizmo (M. Vaitkaus „Šviesūs krislai", 1913), abstraktaus intelektualizmo (F. Kiršos „Suverstos vagos", 1926), laisvos emocinių asociacijų tėkmės (B. Sruogos „Saulė ir smiltys", 1920), sukaupto dramatizmo (V. Mykolaičio-Putino „Tarp dviejų aušrų", 1927), aforistiškumo ir liaudiško žodžio archaikos (J. Baltrušaičio „Ašarų vainikas", 1942). Liet. poetai simbolistai vengė visuom. tematikos, atsisakė išorinio pasaulio pažinimo uždavinių, daugiausia vadovavosi panteistine pasaulėjauta. Jie išvystė filos. lyrikos žanrą, pagilino gamtos vaizdavimą, kultivavo improvizacinį stilių, ištobulino garsinę išraišką (aliteracijos, asonansiniai rimai, verlibras), pradėjo naudoti eil. ciklą kaip kompozicinį vienetą. Simbolistų poetika, jų išpopuliarintais simboliais, metaforomis kūrybinio kelio pradžioje naudojosi jaunesniosios kartos poetai (J. Tysliava, L. Skabeika, S. Santvaras, T. Tilvytis, A. Venclova, V. Montvila, S. Nėris). S. poezijos populiarumas sumažėjo, iškilus simbolistams priešiškai keturvėjininkų grupei.

Simbolistinių dramų parašė K. Puida („Dramos", 1912), M. Vaitkus („Žvaigždės duktė", 1924), P. Vaičiūnas („Giedrėjanti sąžinė", 1924), L. Gira („Paparčio žiedas", 1928). Dramaturgijoje S. atgaivino vid. amžių žanrą — misteriją (Vydūno „Prabočių šešėliai", 1908; V. Mykolaičio-Putino „Nuvainikuota vaidilutė", 1927).

Lit.: **A. Venclova**, Muzikinis elementas mūsų simbolistų lyrikoje.—„Dienovidis", 1938, Nr. 2; **J. Lankutis**, V. Mykolaičio-Putino kūryba, V., 1961; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **V. Kubilius**, Jurgio Baltrušaičio kelias.— **J. Baltrušaitis**, Poezija, V., 1967.

SIMĖNAI — kaimas Šilalės rj., Poškos apyl., 6 km į š. nuo Skaudvilės. 83 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Ančia (Šešuvies intakas); prie kaimo į Ančią įteka Pela. Ties Ančios ir Pelos santaka, kalvoje (maždaug 23 m iškilusioje virš Ančios ir Pelos), yra piliakalnis, vad. Pelėdkalniu. Jis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje. Aikštelė 40 m ilgio ir 15—17 m pločio; jos š. gale yra 2 m aukščio pylimas. Iš š. ir p. piliakalnį juosia grioviai (p. griovio gylis 6 m, š.— 8—9 m). 1959 kaime buvo 93 gyv.

SIMĖNAS Petras [1908.VI.28 Mantgailiškyje (Biržų rj.) — 1941.XII Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš kumečių. 1927—29 siuvėjas Biržuose. 1928 įstojo į LKJS. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1934 už rev. veiklą nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Kaune, Šiauliuose, Ukmergėje. Bendradarbiavo polit. kalinių rankraštiniuose žrn. „Politkalinys", „Kolektyvistas" (slap. Danulis, Kad-is). 1940—41 dirbo adm. darbą Kaune. Vok. faš. okupacijos metais suorganizavo partizanų būrį. Žuvo kautynėse su okupantais.

SIMĖNO PARTIZANŲ BŪRYS — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Kauno apskrityje. Pradėtas organizuoti 1941.VIII; jo branduolį sudarė komunistai, likę okupuotoje teritorijoje, ir komunistai bei komjaunuoliai, atsiųsti iš Kalinino. Grupei vadovavo P. Simėnas. 1941.IX.5 partizanai, nukovę sargybinius, padegė vokiečių karinį maisto sandėlį, IX.6 Nemune paskandino 2 laivus su grūdais, XII.3 Kauno pakraštyje apšaudė vokiečių kareivių būrį. Gestapininkams išaiškinus dalį S. p. b. partizanų, 1941.XII.13 Kauno Ąžuolyne buvo pakarti S. p. b. nariai A. Vilimas, A. Slapšys ir kt. Grupės vadas P. Simėnas žuvo kautynėse su hitlerininkais; likę partizanai įsijungė į kitus partizanų būrius.

Lit.: **P. Štaras**, Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966.

SIMFÕNIJA [gr. *symphōnia* — sąskambis] — simfoninės muzikos žanras; sonatinio ciklo formos kūrinys simfoniniam orkestrui. Susiformavo XVIII amžiuje Vienos klasikų J. Haidno, V. Mocarto, L. Bethoveno kūryboje. S. sudaro daugiausia 4 dalys (alegro, andante, menuetas arba skerco ir finalas). Simfonijoje— didelės apimties, išplėtotos muz. formos kūrinyje — reiškiamos sudėtingos idėjos ir emocijos.

Lietuvoje S. pradėtos kurti XVIII a. pabaigoje. XVIII—XIX a. jų sukūrė A. Milvydas (Koncertinė simfonija), Novickis, Sokolovskis ir kt. kompozitoriai. XX a. pr. simfonijos I dalies klavyrą parašė M. Čiurlionis. 1919 S. klavyrą sukūrė J. Žilevičius (jį 1922 instrumentavo E. Gailevičius). Ši S.— siuitos pobūdžio 3 dalių kūrinys, pagrįstas liet. liaudies dainų citatomis. 1923 simfonijos I dalį parašė J. Gruodis (ji paplitusi „Simfoninio prologo" pavadinimu). Po I pasaul. karo simfonijų dar parašė V. Bacevičius, J. Gaidelis, V. Jakubėnas, A. Račiūnas. Šios S. dėl muz. dramaturgijos trūkumų didesnio poveikio lietuvių S. raidai neturėjo.

Taryb. metais skiriami du S. plėtotės etapai. Pirmuoju etapu (1947—56) simfonijų sukūrė kompozitoriai: J. Pakalnis (Pastoralinė simfonija, 1947; visai pabaigta tik jos I dalis), B. Dvarionas (simfonija e-moll, 1947), J. Juzeliūnas (I simfonija, 1948, II — 1951), K. Galkauskas (simfonija „Maskva", 1948), J. Karosas (I simfonija, 1949, II — 1954), B. Gorbulskis (I simfonija, 1951, II — 1952), A. Račiūnas (III simfonija, 1951), J. Bašinskas (I simfonija, 1955), J. Gaižauskas (simfonija g-moll, 1956). Vertingiausios iš jų yra B. Dvariono ir J. Juzeliūno simfonijos. Daugelyje šio laikotarpio S. apdainuojama ilgą kovų ir išbandymų kelią nuėjusi tėvynė, vaizduojamas jos gamtos grožis, liaudies buitis ir papročiai. Neseniai praėjusio karo muz. reminiscencijos čia tik paryškina džiugų finalą. Šių S. formą lėmė jų žanrinis pobūdis. Jų dalys daugiausia tik gretinamos, stokoja vidinio ryšio, jose atsietai nuo visumos įterpiamos liaudies melodijų citatos.

Antruoju laikotarpiu (nuo 1956) sukurtos S. yra darnesnės kompozicijos, jose kūrybiškiau naudojami liaudies muzikos elementai. Sukurta dramatinių psichologinių ir filosofinių S., naudojamos naujos S. formos ir išraiškos priemonės. Naujo stiliaus bruožai jau ryškūs S. Vainiūno simfonijoje cis-moll (1957). Joje apibendrintai vaizduojama liet. liaudies kova už naują, laimingą gyvenimą. Ši S. pasižymi vientisu muz. pasakojimu, nuoseklia muz. dramaturgija. Keturios jos dalys traktuojamos kaip atskiri vienos muz. idėjos plėtojimo etapai. V. Paltanavičiaus simfonijoje e-moll (1958), J. Bašinsko II simfonijoje (1960), A. Rekašiaus simfonijose (I — 1961, II — 1968, III — 1969) ir V. Barkausko simfonijoje (1962) vaizduojama asmenybės drama, pasakojama apie žmogaus dvasines kolizijas ir kančias, patirtas siekiant laimės. Šviesi ir veržli A. Račiūno IV simfonija (1960) kelia taryb. jaunimo gyvenimo, taikaus kuriamojo darbo asociacijas. Studijinio pobūdžio simfonijų sukūrė V. Bagdonas (1961) ir B. Alekna (1963). A. Bražinskas sukūrė Kamerinę simfoniją (1967). Apie 1960 liet. kompozitorių simfonijose išryškėjo programiškumo tendencijos — pastangos sukonkretinti muz. vaizdų turinį. J. Indra simfonijoje „Griuvėsių miestas" (1960) atkūrė to paties pavadinimo Salomėjos Nėries poemos epizodus: sugriauto miesto panoramą, vaikų netekusios beprotės motinos blaškymąsi, laisvės ir atgimimo viltį reiškiančius posmus. Programiškumas būdingas taip pat A. Račiūno V (1962), VI (1966) ir VII (1969) simfonijoms. V simfonijoje vaizduojami taryb. liaudies pergyvenimai D. Tėvynės karo metais, raginama kovoti už taiką. VI ir VII S. — tai savotiška kompozitoriaus muz. autobiografija, kurioje susipina jaunystės prisiminimai ir gyvenimo prasmės apmąstymas. J. Juzeliūno II simfonijoje „Žmogaus lyra" (1965) sukurtas apibendrintas taryb. žmogaus paveikslas, įv. aspektais vaizduojama stipri ir vientisa asmenybė. S. idėjinį turinį sukonkretina solisto ir mišraus choro dainuojami E. Mieželaičio poezijos tekstai. S. būdingi monumentalūs, daugiaplaniai muz. vaizdai. S. žanrui artimi ir muz. dramaturgija artimas E. Balsio kūrinys smuikui, fortepijonui ir simf. orkestrui „Dramatinės freskos" (1965). Jame apibendrintai vaizduojamas epochos dramatiškumas, pažangiųjų žmonių kova prieš reakciją.

Lit.: **J. Gaudrimas**, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 2, V., 1964; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

SIMNAS — miestas Alytaus rj., 26 km į v. nuo Alytaus, prie Kazlų Rūdos— Alytaus geležinkelio; apylinkės centras. 1716 gyv. (1970). Miesto š. pakraštyje yra Simno ež., v.— Giluičio ež., per miestą į Simno ež. teka Spernia. Plano struktūra radialinė. Centre — netaisyklingos formos aikštė. Teritorija 186 ha. Miestas turi 14 gatvių. Yra 45 komunaliniai, 160 individualinių, 11 žinybinių gyv. na-

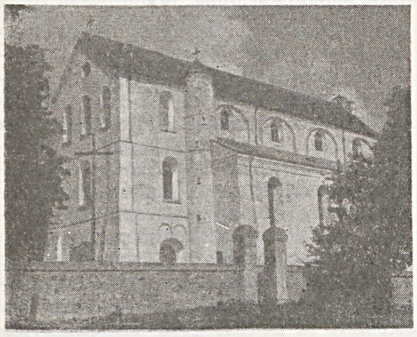

Simno bažnyčia

mų (1969). Keliai jungia S. su Alytumi, Kalvarija, Seirijais. Yra keletas Alytaus buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvių, 35 lovų ligoninė (nuo 1951), vaistinė, vid. m-la (1904—44 pradinė, 1944—1949 prog-ja), pagalbinė mokykla-internatas (1959—68 mokykla-internatas), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1937), kino teatras (nuo 1951). S. bažnyčia — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Bažnyčia mūrinė, turi Lietuvos renesansui būdingų dekoro elementų. Centr. navoje yra aklina triforija iš piliastriukų ir arkučių, virš šoninio portalo — dviguba arka su konsole. Galinė navos siena ir Marijos koplyčios sienos papuoštos arkutėmis su konsolėmis. Bažnyčią pradėta statyti 1520. Iš pradžių buvo pastatytos 3 navos, prieangis, du laiptų bokšteliai, įrengti vargonai. Vėliau priešakiniame fasade pastatytas bokštas (XVIII a. nugriautas). XVII a. pr. pristatytos šoninės koplyčios, XVIII a. antrojoje pusėje — penkiasienė presbiterija. Ilgą laiką bažnyčia turėjo medines lubas ir šiaudinį stogą. 1847 ji sudegė (išliko tik sienos). Po to centr. nava buvo perdengta mūriniais kryžminiais skliautais. 1917 bažnyčia suremontuota, prie presbiterijos kampų pastatyti kontraforsai. 1933 padėti nauji pamatai, gelžbetoniu sutvirtintos sienos ir skliautai.

Ist. šaltiniuose S. dvaras minimas XV a. pabaigoje. Jis įėjo į valst. dvarų kompleksą — Alytaus ekonomiją. 1506 didysis kun-štis Aleksandras dovanojo jį Trakų vaivadai J. Zabžezinskiui. 1535 S. vėl atiteko didiesiems kun-ščiams. Nuo XVII a. vid. S. dvaras priklausė Sapiegoms, vėliau Višniaveckiams, Bek-Holšteinams, Tiškevičiams, Godlevskiams. Miestelis ėmė kurtis greičiausiai XVII a. pr. 1626 Zigmantas Vaza suteikė jam Magdeburgo teises. 1782 S. parapinėje m-loje mokėsi 1 bajorų, 1 valstiečių ir 8 miestelėnų vaikai. 1808 miestelyje buvo 750 gyv., 1827 — 1020 gyv. (140 namų), 1897 — 1443 gyv. XIX a. vid. buvo pašto stotis, vaistinė. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. Buržuazijos valdymo metais buvo 2 gariniai malūnai, 3 vilnų karšyklos, aliejaus spaudykla, ž. ū. mašinų dirbtuvė, limonado gamykla, pr. m-la, 2 viešbučiai. 1923 buvo 1519 gyventojų. 1931 pab. susikūrė LKP kuopelė (sekr. B. Ditkevičius). 1941.VIII hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Simne nužudė LKP valsčiaus k-to sekretorių J. Jusevičių, valsčiaus vykd. k-to pirmininką P. Urboną ir daug kitų S. gyventojų. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 12 S. gyventojų. 1950—59 S. buvo rajono centras; 1951—59 buvo leidžiamas rajono laikr. „Kelias į komunizmą". 1945—68 mieste pastatyta 57 mūriniai ir 84 mediniai namai. 1959 mieste buvo 1661 gyv.

SIM̃NO ẼŽERAS — ežeras Alytaus rj., Simno miesto š. pakraštyje. Plotas 246 ha, didž. gylis 4,6 m, vid. gylis 2,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2770 m, didž. plotis 1325 m, kranto linijos ilgis 7200 m. V. ir p. krantai neaukšti, lėkšti, š. ir r.— kiek statesni. R. ir š. r. krantai vandens ardomi; jų papėdėse atabradas iki 100 m pločio. Ežero pakrantės užžėlusios. Į S. e. įteka Simnyčia, Spernia ir dar keli upeliai, išteka Bambena (į Žuvinto ež.). Dėl Bambenos pelkėjimo ir krantų abrazijos S. e. plotas pamažu didėja. Nuo 1934 iki 1961 jis padidėjo 9,1 ha; ežeras pagilėjo 0,5 m. Ežere peri gulbės nebylės. Š. r. pakrantėje yra molio karjerų.

SIMOKAITỸTĖ Albina [**Tumkevičienė**; g. 1923.V.17 Marijampolėje] — aktorė. 1943 baigė Marijampolės mkt. seminariją. 1945—49 Marijampolės dramos teatro, nuo 1949 Šiaulių dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Onutė (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Senelė (A. Kasonos „Medžiai miršta stovėdami"), Antosė (A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis"), Ulanbekova (A. Ostrovskio „Augintinė"), Daubienė (P. Vaičiūno „Tuščios pastangos"), Ana Ivanovna (V. Rozovo „Prieš vakarienę"); Izabelė (kino filme „Kalakutai"), ir kt.

SIMONÁITIS Erdmonas [1888.X.30 Spečiuose (Tilžės aps.) — 1969.II.24 Veinheime (VFR)] — buržuazinis Klaipėdos krašto lietuvių visuomenės veikėjas. Mokėsi Šilutės ir Tilžės g-jose. Dirbo Tilžėje ir Pilkalnyje teismo vyr. sekretoriumi. Veikė liet. org-jose. 1912 įsteigė Tilžės lietuvių klubą. 1918 vokiečių okup. administracijos spaudos skyriaus Vilniuje narys. 1920—22 Klaipėdos kr. direktorijos narys. 1923 Klaipėdos kr. sukilėlių direktorijos pirmininkas, vėliau Klaipėdos gubernatoriaus pavaduotojas. 1924—26 Šilutės aps. viršininkas. 1926 Klaipėdos kr. direktorijos pirmininkas. 1930—37 Klaipėdos aps. viršininkas. 1938 Klaipėdos burmistras. 1939 Vokietijai užgrobus Klaipėdos kr., apsigyveno Kaune. 1941—45 kalėjo Mauthauzeno (Austrija) ir Dachau (VFR) konc. stovyklose. Gyveno V. Vokietijoje, dalyvavo Mažosios Lietuvos tarybos ir kitų burž. nacionalistų org-jų veikloje.

SIMONÁITIS Povilas [g. 1907.III.10 Gailioniuose (Pasvalio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1927—40 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1929 baigė Karo m-lą, 1933 — artilerijos karininkų kursus. 1940 Raudonosios Armijos baterijos vadas. 1941 Vilniaus pėstininkų m-los dėstytojas. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos diviziono vadas, pulko vado pavaduotojas, pulko vadas. Dalyvavo kautynėse prie Oriolo, Nevelio, Velikije Lukų, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Fronte sunkiai sužeistas. 1946 išėjo į dimisiją. Išvertė V. Katajevo „Už Tarybų valdžią" (1955), N. Nečvolodovos, L. Rezničenkos „Lenino jaunystė" (2 d., 1958—60) ir kitų grož. lit-ros kūrinių.

SIMONAITỸTĖ Ieva [g. 1897.I.23 Vanaguose (Klaipėdos rj.)] — rašytoja, Lietuvos TSR liaudies rašytoja (1967). Vaikystėje susirgusi kaulų tuberkulioze, negalėjo lankyti m-los, lavinosi savarankiškai. 1912—14 gydėsi Angerburge (dab. Vengoževas, Lenkija). Grįžusi į gimtąsias apylinkes, iki 1921 vertėsi siuvėjos amatu, kilnodamasi iš vieno kaimo į kitą. 1914 „Tilžės keleivyje" pirmą kartą paskelbė savo eilėraštį. Dalyvavo

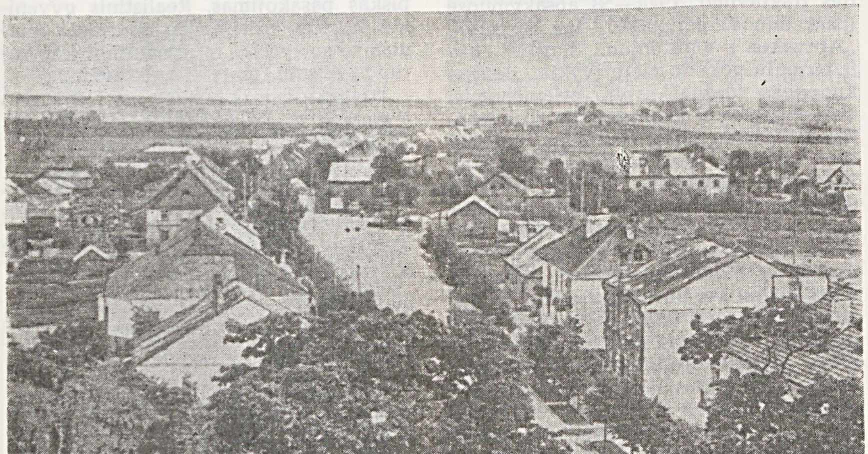

Simnas

Klaipėdos krašto lietuvių tautinėje kultūrinėje veikloje, nuo 1917 priklausė Vanagų jaunimo org-jai „Eglė" (kartu ir „Santaros" susivienijimui, jungusiam daugelį Klaipėdos kr. jaunimo org-jų). 1921 persikėlė į Klaipėdą. Baigusi mašinraščio ir stenografijos kursus, iki 1936 dirbo įv. įstaigose (Lietuvos konsulate, „Ryto" spaustuvėje, „Prūsų lietuvių balso" redakcijoje, Klaipėdos kr. seimelio biure) mašininke ir vertėja. „Tilžės keleivyje", „Prūsų lietuvių balse", „Lietuviškoje ceitungoje", „Rytojuje", „Klaipėdos krašto žodyje", „Lietuvos keleivyje" ir kituose period. leidiniuose paskelbė eilėraščių, apybraižų, apsakymų. Pasirašinėjo dažniausiai Evutės, E. S. Eglaitės, Sesutės ir kt. slapyvardžiais. Išpopuliarėjo romanu „Aukštųjų Šimonių likimas" (1935, VI leid. 1966; Valst. premija 1936; latv. vert. 1938, rus. vert. 1966). Šiam romanui pasirodžius, S., atsisakiusi tarnybos, atsidėjo lit. darbui. 1935 pab. gydėsi Čekoslovakijoje, 1938—39 Šveicarijoje. 1938 išleido rom. „Pavasarių audroj" (ankstesnė redakcija pavadinimu „Tu amžinai mane minėsi", išsp. „Lietuvos keleivyje", 1933), 1939 — rom. „Vilius Karalius" I dalį. Vokietijai užgrobus Klaipėdos kraštą, S. apsigyveno Kaune. 1940—41 bendradarbiavo tarybiniuose period. leidiniuose, paskelbė apsakymų. Išleido rom. „Be tėvo" (1941). Vok. faš. okupacijos metais buvo persekiojama. Pokario laikotarpiu aktyviai dalyvavo visuomeninėje bei kultūrinėje veikloje. Išleido apsakymų rinkinį „Apysakos" (1948) ir apysaką „Pikčiurnienė" (1953, II leid. 1955; rus. vert. 1954, kin. vert. 1957, latv. vert. 1962). Perdirbo ir išplėtė prieš karą rašytąjį rom. „Vilius Karalius" (2 t., 1956, II leid. 1967; rus. vert. 1961, latv. vert. 1961; Resp. premija 1958), parašė autobiografinę trilogiją „...O buvo taip" (1960, rus. vert. 1963), „Ne ta pastogė" (1962, rus. vert. 1965), „Nebaigta knyga" (1965, rus. vert. 1968) ir memuarinių pasakojimų kn. „Gretimos istorijėlės" (1968). Nuo 1963 S. gyvena Vilniuje.

1920—35 period. spaudoje skelbti S. eilėraščiai, daugiausia patriotinės ir gamtinės tematikos, buvo abstraktoki, publicistiški. Iš ankstyvųjų apsakymų reikšmingesni „Bertė Mertinienė", „Bevardė", „Takas, vedąs į vieškelį", „Moteris". Juose matyti real. vaizdavimo užuomazgų, dėmesys žemesniųjų socialinių sluoksnių gyvenimui, užuojauta vargstantiesiems. Apsakymų stilius emocingas, pakilus. Brandžiausiame ikitaryb. laikotarpio kūrinyje — romane „Aukštųjų Šimonių likimas"— keliama Klaipėdos kr. lietuvių tragiško ist. likimo

Ievos Simonaitytės romano „Aukštujų Šimonių likimas" (1935) ir „Raštų" I tomo (1956) viršeliai

problema, smerkiama Prūsijos valdžios germanizacinė politika, lietuvių engimas. Romano veiksmas apima vienos giminės dviejų šimtmečių (XVIII a.— XX a. pr.) istoriją, bet daugiausia vietos skiriama XIX a. antrosios pusės laikotarpiui. S. spalvingai vaizduoja patriarchalinę liet. valstiečių buitį, lietuvių nac. charakterio ypatumus, kartu atskleisdama kapitalistėjančio kaimo socialinius ir moralinius konfliktus. Kai kuriuose personažų paveiksluose, Klaipėdos krašto ist. likimo temos traktavime yra romantinių elementų, simbolikos, alegorijų. Tačiau vyraujantis vaidmuo priklauso realistiniam buities, veikėjų charakterių vaizdavimui. Romane „Pavasarių audroj" šalia XX a. pradžios Klaipėdos kr. lietuvių buities vaizdų nemaža vietos užima lietuvių nac. sąmoningumo, piliet. aktyvumo brendimo motyvas, nac. judėjimo reiškinių vaizdai. Romane „Be tėvo" plačiau atskleidžiama betėvio vaiko vargingos buities ir beteisiškumo tema, liesta ir ankstesniuose kūriniuose. Šie romanai meniniu įtaigumu neprilygsta „Aukštųjų Šimonių likimui". Juose yra sentimentalumo, schematizmo, vietomis natūralistinio buities traktavimo. 1944—58 apsakymuose (paskelbtuose periodikoje bei rinkinyje „Apysakos") vaizduojami šiurpūs karo ir pirmųjų pokario metų įvykiai, demaskuojamas (dažnai satyr. priemonėmis) vok. fašizmas, aukštinamas liaudies žmonių ištvermingumas, narsumas, liečiami soc. moralės, pasaulėžiūros klausimai. Daugeliui apsakymų būdingas reportažiškumas. Apysakoje „Pikčiurnienė" satyr. priemonėmis sukurtas ryškus, apibendrinantis buožiškos moralės ir psichologijos moters charakteris. Kūrinyje vaizduojami kai kurie reikšmingi XIX a. pab. ir XX a. pr. istoriniai įvykiai, Klaipėdos kr. socialiniai reiškiniai (I pasaul. karas, buožių turtėjimas karo sąlygomis, darbo žmonių klasinio sąmoningumo augimas, Klaipėdos darbininkų streikas). Romano teigiamieji veikėjai — sąmonėjantys, revoliucingai nusiteikę žemųjų socialinių sluoksnių atstovai. Jų paveikslai ne tokie ryškūs, kaip pagr. veikėjos — Pikčiurnienės, tačiau jie atspindi rašytojos pastangas vadovautis soc. realizmo principais, giliau atskleisti socialinius prieštaravimus, visuomenės raidos perspektyvas. Rom. „Vilius Karalius"— daugiaplanis, apimąs įvairias Klaipėdos kr. lietuvių gyvenimo politines, kultūrines, moralines problemas. Romane parodomas kapit. santykių formavimasis, jų poveikis valstiečių šeimos santykiams, jaunos kaimo buržuazijos moralinis nuopolis; keliamos lietuvių tautinio susipratimo problemos, atskleidžiama Klaipėdos kr. buities etnografinė specifika; liečiama antimilitarinės ir revoliucinės pasaulėžiūros brendimo tema. Romano veikėjai pasižymi savitu, sudėtingu ir prieštaringu dvasiniu pasauliu. Jie gerai psichologiškai motyvuoti. Ypač įdomūs veikėjų moterų paveikslai. „Viliui Karaliui" būdingi socialinio-buitinio, iš dalies ir psichologinio romano bruožai. Tai meniškiausias S. kūrinys. Autobiografinėse knygose „...O buvo taip", „Ne ta pastogė", „Nebaigta knyga", „Gretimos istorijėlės" S. beletrizuota forma perteikia savo gyvenimo faktus, įvykius, pasakoja apie įv. žmones, su kuriais yra susidūrusi. Šiose knygose atskleidžiama rašytojos dvasinio brendimo istorija ir ją nulėmusi socialinė, kultūrinė, nacionalinė aplinka. Pasakojimas gyvas, nuotaikingas, tik vietomis ištęstas.

S.— ryškiausia Klaipėdos kr. gyvenimo vaizduotoja liet. lit-roje. Jos kūryboje atsispindi specifinės šio krašto politinės ir kultūrinės sąlygos, socialinių ir nacionalinių prieštaravimų susipynimas, papročių, tradicijų, kalbos savitumas. Geriausiems S. romanams būdingas kritinis patosas, žmogaus asmenybę morališkai žlugdančių išnaudotojiškų santykių smerkimas, lietuvių nac. savigarbos, atsparumo germanizacijos politikai kėlimas. Romanų veikėjai suaugę su aplinka, jų charakteriai atskleidžiami etnografiškai spalvingose buitinėse scenose. Kompozicija fragmentiška, epizodai jungiami laisvai, be griežtesnio loginio motyvavimo. Būdingas S. kūrinių bruožas — gyvas, nuotaikingas, betarpiškas pasakojimas. Realistinis gyvenimo kasdienybės vaizdų sodrumas jungiamas su lyriniu ir romantiniu kai kurių paveikslų, motyvų traktavimu.

Ršt.: Raštai, 6 t., V., 1956—58; ...O buvo taip, V., 1960; Ne ta pastogė, V., 1962; Nebaigta knyga, V., 1965; Meilutis ir Gužiukas, V., 1967; Gretimos istorijėlės, V., 1968.

Lit.: **K. Korsakas Radžvilas,** Kritika, K., 1936 [str. „Žlugimo kronika"]; **J. Žėkaitė,** Pikčiurnienė.— Literatūros klausimai, V., 1956; **R. Dambrauskaitė,** Ievos Simonaitytės kūryba, V., 1958; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [str. «I. Simonaitytės „Pikčiurnienė"»]; **A. Venclova,** Laikas ir rašytojai, V., 1958 [str. „Šviesus mūsų literatūros puslapis"]; **M. Sluckis,** Sunkiausias menas, V., 1960 [str. „Takas, atvedęs į vieškelį"]; **L. Zumerienė,** Ieva Simonaitytė (Rekomenduojamos literatūros rodyklė), K., 1962; **I. Kostkevičiūtė,** Literatūros dienovidžiai, V., 1964 [str. „Ieva Simonaitytė"]; **V. Kubilius,** Naujų kelių ieškant, V., 1964 [str. «Skaitant „Vilių Karalių"»]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; **R. Dambrauskaitė,** Ieva Simonaitytė, V., 1968.

SÌMONAS [m. apie 1864 netoli Kupiškio] — liaudies skulptorius. Tikroji pavardė nežinoma. Apie 8 metus buvo Palėvenės (Kupiškio rj.) dominikonų vienuolyno vienuolis. Iš vienuolyno pašalintas, Palėvenės apylinkėse dirbo kerdžiumi, drožinėjo medžio skulptūrėles, koplytstulpius, meniškus namų apyvokos daiktus. Skulptoriaus darbo išmokė

savo nesantuokinį sūnų, vadinamą Kantičkiumi. S. sukurtų skulptūrėlių yra Lietuvos TSR Dailės muziejuje.

Lit.: Z. Žemaitytė, J. Petrulis, Trys dievdirbių kartos.—„Kultūros barai", 1966, Nr. 4.

SIMONĀVIČIUS, Semenavičius, Kazimieras [apie 1600 Raseinių aps.— po 1651] — inžinierius, artilerijos specialistas. Mokėsi Vilniaus un-te. Tarnaudamas Žečpospolitos kariuomenėje, gerai susipažino su artilerija; stengdamasis ją patobulinti, studijavo matematiką, fiziką, chemiją, archit-rą, išmoko braižybos, graviravimo, metalo liejimo. Dalyvavo įv. kautynėse su Maskvos D. Kun-stės kariuomene (pvz., 1633 Smolensko operacijoje), totoriais (1644). Karaliaus Vladislovo Vazos buvo pasiųstas gilinti žinių į Olandiją. Grįžęs 1647 buvo paskirtas artilerijos inžinieriumi, vėliau Žečpospolitos artilerijos vyriausiojo vado pavaduotoju. 1649 vėl išvyko į Olandiją, ten baigė rašyti ir 1650 Amsterdame lot. kalba išleido kn. „Didžiojo artilerijos meno pirmoji dalis" („Artis magnae artilleriae pars prima"; 1651 išleista pranc. k., vėliau vokiečių, anglų, olandų, danų ir kt. kalbomis; 1963 išleista lenkų k.). Pusantro šimto metų ši knyga buvo svarbiausias artilerijos mokslo veikalas Europoje. Veikalą sudaro 5 skyriai, pavadinti knygomis. Jame yra daugiau kaip 200 autoriaus pieštų paveikslų bei schemų; aiškinami pabūklų kalibrai, konstrukcija, taikymo būdai, kalbama apie metalų lydinių sudarymo metodus, artilerijoje vartojamų medžiagų gamybos technologiją, įv. sviedinius ir kita. Trečioji veikalo knyga „Apie raketas" skirta raketų konstrukcijoms, jų kurui, gamybai, paleidimo įrenginiams. Šitoje knygoje pirmąsyk keliama daugiapakopės raketos ir raketinės artilerijos idėja, pateikiami trijų pakopų raketos brėžiniai, apžvelgiama raketų gamy-

Kazimiero Simonavičiaus knygos „Didysis artilerijos menas" titulinis puslapis

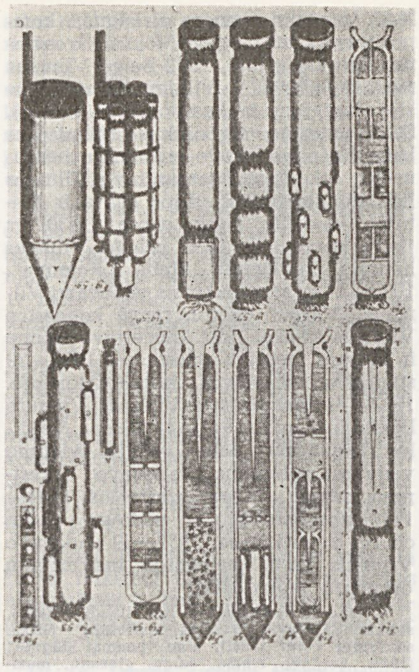

Iliustracija iš Kazimiero Simonavičiaus knygos „Didysis artilerijos menas"

bos technologija, kalbama apie bateriją iš septynių paraku užtaisomų raketų. S. buvo parengęs spaudai ir antrąją savo veikalo dalį (gana plačiai ji atpasakota pirmosios dalies pratarmėje), bet nespėjo išleisti. Jos rankraštis buvo saugomas Sanguškų bibliotekoje (netoli Liublino), vėliau pateko į Zaluskio biblioteką Varšuvoje, o XIX a. išvežtas į Peterburgą. S. buvo humanistinių pažiūrų: rašydamas apie kariavimo priemones, jis nepropagavo karo, teigė, kad karai esą žiaurūs, pavojingi, kad tai didžiausia žmonijos nelaimė, atsiradusi iš šykštumo, garbės troškimo, suktumo, noro pavergti kt. tautas.

Lit.: A. Ivaškevičius, Raketų pradininkas Kazimieras Simonavičius.—„Tiesa", 1966.IV.16; Z. Žemaitis, Vilniaus universitetas ir raketos.— „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 11; A. Normantas, Iš raketų istorijos.—„Mokslas ir gyvenimas, 1968, Nr. 9.

SIMONĀVIČIUS Vincas [g. 1907.II.3 Užventyje — revoliucinio judėjimo dalyvis, ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1958). Kilęs iš darbininkų. 1913—40 samdinys, ž. ū. darbininkas Šiaulių aps., darbininkas Šiauliuose, Klaipėdoje. 1923 Užventyje su J. Grikštu parengė hektografuotą leidinį „Revoliucinės dainos". 1925 įstojo į LKJS. Bendradarbiavo kom. spaudoje (slap. S. Daugnoris, V. Kovotojas). Už rev. veiklą 1928 nuteistas 12 metų kalėti; kaip nepilnamečiui ir pagal amnestiją bausmė sumažinta iki 4 metų. Kalėjo Šiauliuose, Kaune, IX forte. 1933—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1940—41 Kretingos miesto, 1944—45 Kretingos aps. vykd. k-to pirmininkas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1948 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1948—49 LKP CK spaudos sektoriaus vedėjas. Nuo 1949 Vilniaus un-to dėstytojas. 1953 eksternu baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1962 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie 1930—33 ekonominę perprodukcijos krizę Lietuvoje, proletarinės revoliucijos Lietuvoje prielaidas.

SIMONÓVIČIUS Romanas [1763 Vitebsko gub.— 1813.XII.12 Vilniuje] — mineralogas, medikas. Baigė Vilniaus un-tą. 1797—99 to un-to anatomijos ir fiziologijos katedros viceprofesorius, 1799—1801 adjunktas. Nuo 1801 med. daktaras. 1801—03 studijavo Freibergo (VDR) Kalnakasybos akademijoje. Grįžęs į Vilnių, įkūrė un-te miner. katedrą, buvo jos vedėju, profesoriumi. Parašė pirmąjį Lietuvoje miner. vadovėlį (1806), surinko apie 15 000 mineralų ir uolienų kolekciją.

Ršt.: R. Symonowicz, O stanie dzisiejszym mineralogii, Wilno, 1806.

SIMÓVIČIUS Giršas [g. 1919.V.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. 1931—33 dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1934—36 LKJS narys. Kaune rengė susirinkimus, mitingus rev. švenčių metu. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936 dalyvavo parajonio part. konferencijoje Kleboniškyje (dab. Kauno miesto dalis), dirbo tarprajoniniu part. lit-ros skirstytoju. 1937 nuteistas $4^1/_2$ metų kalėti, bet kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta. Kalėjo Kaune, Raseiniuose. 1940.I paleistas, dirbo Kaune presuotoju. Už rev. veiklą įkalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 Kauno „Livielos" g-los tekintojas, part. org-jos sekretorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; 1943 fronte sunkiai sužeistas. Po karo Kauno ir Vilniaus g-lų darbuotojas.

SIMŪTIS Jonas [g. 1916.XI.16 Morkiškiuose (Telšių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1935—1936 LKJS narys, Nevarėnų (Telšių rj.) vls. kuopelės sekretorius. 1935—38 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Nuo 1936 Komunistų partijos narys; buvo LKP Nevarėnų vls. kuopelės sekretorius. Už kom. veiklą 1936 Telšiuose dukart baustas adm. tvarka, vėliau buvo laikomas policijos priežiūroje Nevarėnuose. 1940—41 LKP Telšių aps. k-to darbuotojas, Šiaulių apyg. teismo teisėjas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte buvo sužeistas. 1944 mokėsi juridiniuose kursuose Gorkyje. 1944—46 liaudies teisėjas Kaune. 1946—48 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. Vėliau advokatas, juriskonsultas Prienuose, Biržuose, Alytuje, Kaune, Klaipėdoje. 1955 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus juridinę m-lą. Nuo 1964 juriskonsultas Kaune.

SIMŪTIS Pranas [g. 1902.III.7 Notėnuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš mažažemių

valstiečių. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Šiauliuose hektografavo kom. atsišaukimus. 1932—33 rašė korespondencijas „Balsui" (slap. „Z"). 1935 dalyvavo LKP Šiaulių rj. konferencijoje, buvo išrinktas LKP Šiaulių rj. k-to sekretoriumi. Už kom. veiklą 3 kartus baustas adm. tvarka, o 1936 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Ukmergėje; bendradarbiavo polit. kalinių rankraštiniuose žurnaluose. 1940 Šiaulių aps. milicijos viršininkas. 1941 LKP Šiaulių miesto k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte dukart sužeistas. 1944—47 part. darbuotojas Panevėžio mieste ir apskrityje. 1949 baigė Resp. part. m-lą. Vėliau partinis ir ūkinis darbuotojas Lazdijų rj., Vilniuje, Telšių rj. Nuo 1960 pensininkas.

SINDIKĀTAS [gr. *syndikos* — veikiąs bendrai, išvien] — įmonininkų monopolistinis susivienijimas, turįs tikslą riboti konkurenciją, kelti prekių kainas, didinti įmonininkų pelną. Ž. *Monopolijos.*

SINĒVIČIENĖ Danutė [**Gibavičienė;** g. 1933.V.25 Kukliuose (Lazdijų rj.)] — zoologė histologė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1957 baigusi Leningrado Ždanovo un-tą, iki 1960 dirbo Vilniaus un-to laborante. Nuo 1960 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1963 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie sterko dauginimąsi Lietuvos vandenyse.

SINÌCKAS Domininkas [1874.XII.25 Šeduvoje — 1940.IX.10 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Socialistinio Darbo Didvyris (1935). Kilęs iš darbininkų. Nuo 1888 Radviliškio geležinkelio depo darbininkas. 1889 įstojo į nelegalų rev. darbininkų būrelį, platino s-d. lit-rą. 1891 padėjo organizuoti depo darbininkų Gegužės Pirmosios streiką, už tai buvo suimtas, bet pabėgo. 1892 nuteistas $3^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Kaune, Peterburge. 1895 vėl nuteistas 4 metams kalėti, buvo ištremtas į Sibirą, ten dalyvavo rev. judėjime. Nuo 1902 Komunistų partijos narys. Dalyvavo 1905—07 ir Spalio revoliucijose. 1921—38 dirbo įvairiose Sibiro ir RTFSR Centro ž. ū. įstaigose (1926—28 TSRS Prekybos atstovybėje Austrijoje).

SINÌCKAS Vaclovas [g. 1927.VII.2 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.)] — administracinis darbuotojas. 1955 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1957 dirbo Kaune inžinieriumi. 1957—59 Kėdainių rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1959 TSKP narys. 1959—60 adm. darbuotojas Kėdainiuose. 1960—61 Joniškio rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1961—62 ūkinis darbuotojas Joniškyje. 1962—64 mokėsi Minsko Aukštojoje part. m-loje. 1965—68 LKP Joniškio rj. k-to II sekretorius. Nuo 1968 Joniškio rj. vykd. k-to pirmininkas.

SÌNIUS Julijonas [**Sinevičius;** 1911.I.22 Vaiškūnuose (Švenčionių rj.) — 1959.X.22 Vilniuje] — choro dirigentas, kompozitorius, pedagogas. Mokėsi Švenčionių lietuvių g-joje, 1932 baigė Vilniaus muz. m-lą, 1937 — Vilniaus konservatoriją (vargonų ir kompozicijos klases). Studijuodamas vargoninkavo Mikalojaus bažnyčioje, vadovavo pučiamųjų instrumentų orkestrui. Suorganizavo Vilniaus lietuvių amatininkų d-jos chorą ir Lietuvių studentų s-gos chorą (1930) ir jiems vadovavo. 1935 įsteigė Vilniaus lietuvių inteligentų klubą „Romuva". 1937—44 su pertraukomis vadovavo Vilniaus „Varpo" chorui, rengė koncertus Vilniaus krašte, 1938 koncertavo Kaune ir kituose Lietuvos miestuose. 1938—39 studijavo Varšuvos konservatorijoje. 1937—41 mokytojavo Vilniaus Vytauto Didžiojo g-joje, 1941—44 dirbo „Vaidilos" teatro muz. dalies vedėju, švietimo vadybos referentu, vadovavo orkestrams, rengė „Varpo" koncertus. 1944—1948 vargoninkavo ir vadovavo g-jos chorui Švenčionyse, 1957—59 vadovavo Vilniaus un-to pučiamųjų instrumentų orkestrui, mokytojavo.

Surinko ir harmonizavo liet. liaudies dainų, sukūrė „Lietuvių liaudies simfoniją" (1935), simfoniją F-dur (1941), simf. poemą „Sigutė" (1943), kantatų, maršų, dainų, giesmių, muzikos scenos veikalams. Vertingiausi S. kūriniai yra lyr. dainos („Mano kaime", A. Miškinio ž.; „Mano gimtinė", Maironio ž., ir kt.).

Leid.: Keturios dainos, V., 1939.

SINJŌRAS Abelis [g. 1914.V.15 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). Kilęs iš darbininkų. 1924—30 mokėsi Kauno komercinėje gimnazijoje. 1930—35 Kauno Centrinio žydų banko kooperacijai remti tarnautojas. 1928 Kaune įstojo į LKJS. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 LKP CK pogr. spaustuvės „Kova", paskui kom. lit-ros sandėlio vedėjas. Už dalyvavimą Kaune 1935 Gegužės Pirmosios demonstracijoje nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karininkas, polit. darbuotojas. 1946—48 Teisingumo m-jos kadrų v-bos viršininko pavaduotojas. 1950 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1950 „Vagos" leidyklos redakcijos vedėjas. Sudarė leidinius „Literatūros ir meno metraštis" (10 kn., 1959—69), „Taip tėvai kovojo" (1967), „Girių ereliai" (1967).

SINJORÌENĖ Zelda [**Korbaitė;** g. 1916. XII.2 Degučiuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1935 Kaune įstojo į LKJS. Už kom. lit-ros platinimą 1936 nuteista 1,5 metų kalėti; bausmė buvo sumažinta iki 1 metų. Kalėjo Kaune, IX forte. 1937 LKJS Kauno rj. k-to narė. Nuo 1937 Komunistų partijos narė; vadovavo jaunimo būreliams „Ort" amatų m-loje. 1937—40 Kauno Centrinio žydų banko kooperacijai remti tarnautoja. 1938 už rev. veiklą bausta adm. tvarka. 1939—40 studijavo ekonomiką Kauno, 1940—41 — Vilniaus un-te. 1941—44 darbininkė, partinė darbuotoja Jaroslavlio srityje. 1944—69 part. darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

SÌNKĖ Abraomas [g. 1904.VII.4 Gelvonuose (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. 1926 Gelvonuose įstojo į LKJS. 1927—61 Komunistų partijos narys. 1928—29 Gelvonų part. kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1929 suimtas ir 1930 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje, Šiauliuose. 1938—40 dirbo rev. darbą Ukmergėje, Onuškyje (Trakų rj.). 1940—41 Ukmergės vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, būrio vadas, bataliono partorgas. 1945—50 Ukmergės vykdomojo komiteto pirmininkas, 1950—51 pramonės kombinato direktorius, nuo 1951 Smėlių, Širvintų, Ukmergės rajonų ūkinis darbuotojas. Nuo 1968 TSKP narys.

SINKĒVIČIUS Aleksandras [g. 1908. VIII.1 Intuponyse (Prienų rj.)] — maisto produktų technologas. Iki 1940 dirbo įv. darbą Kaune („Lietūkyje", alaus g-loje). 1941—44 Prienų alaus daryklos gamybos technologas. 1942 baigė Kauno un-tą. 1948—58 Mažeikių alaus daryklos „Kibirkštis" inžinierius, Klaipėdos alaus f-ko „Švyturys" technologas. 1959—67 Stakliškių liet. midaus g-los (Prienų rj.) vyriausiasis inžinierius, nuo 1967 tos g-los direktorius. Sukūrė liet. midaus „Dainava", „Bočių", „Trakai", „Vilnius", „Stakliškės", „Prienų šilai", „Gintaras", „Lietuviško balzamo", iš midaus pagamintų stiprių gėrimų „Šventinė", „Žalgiris", „Nemunas", „Lietuva" receptūras ir technologiją. Už „Bočių", „Dainavos", „Trakų" midaus sukūrimą gavo autorines teises. Už liet. midaus kūrimą ir gamybą apdovanotas dviem TSRS liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) sidabro medaliais.

SINKĒVIČIUS Česlovas [g. 1921.IX.11 Janėnuose (Lazdijų rj.)] — gydytojas urologas, medicinos mokslų kandidatas (1959). 1945 baigė Kauno un-tą. 1945—1946 dirbo Alytaus aps. ligoninėje. 1946—47 Daugų ambulatorijos vedėjas. 1947—51 Kauno un-to, 1951—52 Kauno Med. in-to fakultetinės ir hospitalinės chirurgijos katedros asistentas. 1952—1955 Kauno resp. klinikinės ligoninės septinio, 1955—60 urologinio skyriaus vedėjas. Nuo 1960 dirba Kauno Med. in-to fakultetinės chirurgijos katedroje; nuo 1962 docentas. Nuo 1962 TSKP narys. Parašė monografiją „Prostatos adenoma" (išleista 1969). Paskelbė moksl. straipsnių apie inkstų akmenligės, navikų ir tuberkuliozės, šlapimo pūslės ir prostatos auglių diagnostiką bei gydymą ir kitais urologijos klausimais. Vienas knygos „Klinikinė chirurgija" (išleista 1969) autorių.

SINKĒVIČIUS Klemensas [g. 1929.V.3 Marčiukonyse (Lazdijų rj.)] — bibliotekininkas, pedagogikos mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1969). 1948 baigęs Kauno mkt. seminarijos bibliotekininkystės skyrių, iki 1949 dirbo Kultūros-švietimo įstaigų k-to bibliotekų skyriaus inspektoriumi. 1949—54 Vilniaus masinės bibliotekos Nr. 3 vedėjas. 1954 baigęs Vilniaus un-tą (bibliotekininkystės specialybė), dirba to un-to dėstytoju; 1967—70 bibliotekininkystės ir moksl. informacijos katedros vedėjas; nuo 1968 docentas; nuo 1970 istorijos f-to dekanas. Nuo 1964 Respublikinės tarpžinybinės bibliotekų tarybos pirmininkas. Paskelbė moksl. straipsnių bibliotekininkystės klausimais.

SINKEVIČIŪTĖ Agota [Šneiderienė; 1893.III.19 Kisiniškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1968.V.13 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. 1909 LSDP narė. 1918—30 LKP narė. 1919—1920 laikė LKP konspiracinį butą Marijampolėje. Už rev. veiklą 1920 suimta, po to buvo laikoma policijos priežiūroje. 1924 nuteista 4 metus kalėti, bet pagal 1922 amnestiją paleista. Gyvendama prie Kybartų, 1926—28 padėjo gabenti iš Vokietijos kom. lit-rą. 1928 vėl suimta, pabėgo į Vokietiją. 1928—1930 kaip polit. emigrantė gyveno R. Prūsijoje, padėjo gabenti LKP lit-rą į Lietuvos pasienį, už tai vok. policijos ištremta iš Vokietijos. Apsigyveno Liuksemburge. Ištremta iš jo, 1930 atvyko į TSRS. Gyveno Leningrade, dirbo siuvyklose.

SIÑKOPĖ [gr. *synkopē* — sutrumpinimas, iškritimas] — balsio arba skiemens, paprastai trumpo ir nekirčiuoto, išnykimas žodžio viduryje. Liet. kalbos žodžiai „añtras", „katràs", „kélnės", „vélnias" dėl S. yra atsiradę iš „añtaras", „kataràs", „kẽlinės", „vẽlinas". Sudurtiniuose vandenvardžiuose su antruoju komponentu „-upė" pasitaiko formų su išnykusiu balsiu „u": „Pilpis" (Subačius), plg. „Pilupis", „Pilupỹs" (Žemaičių Naumiestis, Šustės intakas); „Žálpis" (Šilalė), plg. „Žãlupis" (Kruopiai, Gervės intakas) ir kt. Tarmėse pasitaiko ir daugiau S. pavyzdžių: „brõkas"— burokas, „sąsvinis" — sąsiuvinis, „Savèrja" — Saverija, „dal̃kotis" — dalgiakotis, „šimtkõjis" — šimtakojis, „vargõninkas" — vargonininkas.

SINONİMAI [gr. *synōnimos* — bendravardis] — žodžiai, skirtingai skambantys, bet turintys artimą arba tą pačią reikšmę. S. gali skirtis: 1) loginės reikšmės ypatybėmis (pvz., „greitas" ir „spartus", „galvoti" ir „manyti", „mėgti" ir „mylėti", „vartoti" ir „naudoti", „kampas" ir „kertė", „nuolat" ir „pastoviai") ir 2) stilistiniais emociniais atspalviais (pvz., „pasakoti" ir „porinti", „kalbėti" ir „byloti", „gulėti" ir „drybsoti"). Pirmieji sudaro ideografinius, antrieji — stilistinius S. Šalia pastoviųjų, arba sisteminių, S., turinčių artimą reikšmę „iš prigimties", esti ir tokių, kurie sinonimais tampa tik tam tikrame kontekste arba tam tikroje situacijoje (pvz., „Šeimyna pasilikę vienas k a l ė, kitas d a i n a v o, j u o k ė s i, ž v e n g ė iš šeimininkės ligos"; „Viršum pilkų, tuščių laukų s k r i d o senas varnas. Jis y r ė s i visą dieną, nuo pat ankstyvo ryto, į vakarus". Pastarieji S. vadinami kontekstiniais, arba situaciniais.

Artimą (arba tą pačią) reikšmę turinčių išraiškos priemonių esama ir gramatinėje sandaroje. Jos sudaro gramatinius S., kurie savo rėžtu skirstomi į: 1) morfologinius, t. y. artimą reikšmę turinčias formas (pvz., „parvažiuoti n a k t į" ir „parvažiuoti n a k č i a", „gauti d a r b o" ir „gauti d a r b ą", „pradeda rinktis s v e č i ų" ir „pradeda rinktis s v e č i a i") ir 2) sintaksinius S., t. y. artimą reikšmę turinčias konstrukcijas (pvz., „v a r i n i a i vartai" ir „v a r i o vartai"; „girdėti, kad d u n d a" ir „girdėti d u n d a n t"; „mesti r ū k y t i" ir „mesti r ū k i u s").

Žodžiai ar formos, turinčios visai tą pačią reikšmę, kartais dar vadinamos absoliučiais S. (pvz., „kepenys" ir „jaknos", „kiškis" ir „zuikis", „drebulė" ir „epušė").

Lit.: **A. Lyberis**, Lietuvių kalbos sinonimų žodynas, K., 1961; **J. Pikčilingis**, Leksinė ir gramatinė sinonimika, V., 1969.

SIÑTAKSĖ [gr. *syntaxis* — sudarymas, sandara] — gramatikos mokslo dalis, tirianti: 1) žodžių gramatinius ryšius sakinyje (derinimą, valdymą, prišliejimą ir kt.), 2) sintaksinių žodžių junginių susidarymą (pvz., „darbštus žmogus", „atstovauti kolūkiui", „tinklas žuvims gaudyti", „išeiti šieno grėbti"), 3) sakinio dalių (veiksnio, tarinio, pažyminio, papildinio, aplinkybių) ir įterpinių reiškimą, 4) vientisinių ir sudėtinių sakinių tipus bei jų ypatybes (pvz., minties ir tikrovės santykį sakinyje, intonaciją, skyrybą).

Liet. kalbos S. klausimai, kaip atskiras gramatikos dalykas, pirmą kartą buvo keliami 1653 Karaliaučiuje lot. kalba išleistoje D. Kleino „Lietuvių kalbos gramatikoje", kurios II dalyje („De syntaxi") nurodomos kai kurios žodžių derinimo ir linksnių, prielinksnių bei jungtukų vartojimo taisyklės, aiškinamos veiksmažodžių nuosakų, bendraties ir dalyvių funkcijos. Tie patys klausimai žymiai plačiau nušviesti A. Šleicherio vok. kalba parašytoje ir 1856 Pragoje išleistoje „Lietuvių kalbos gramatikoje", o pirmasis sistemingas liet. kalbos sintaksinės sandaros aprašymas yra pateiktas t. p. vokiškai parašytoje ir 1876 Halėje išleistoje F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatikoje". Šios knygos II dalyje yra 4 skyriai, kuriuose nagrinėjamos pagrindinės ir antrininkės sakinio dalys, sudėtiniai sakiniai ir žodžių tvarka sakinyje.

Lietuviškai pirmąją liet. kalbos sintaksę „Santaika (syntaxis) lietuviškoje kalboje" Petro Gražbylio slapyvardžiu 1905 parašė P. Januševičius. Joje trumpai apibūdintos vientisinio sakinio dalys, sakiniai su vienarūšėmis pagrindinėmis sakinio dalimis, sudėtiniai prijungiamieji sakiniai, kai kurių kalbos dalių ir linksnių sintaksinės reikšmės ir pagrindiniai skyrybos ženklų vartojimo atvejai. Ši S. kalbos mokslo raidai didesnės reikšmės neturėjo, jos terminai („veikėjas" — veiksnys, „sąjunga" — jungtis, „paaiškinimo žodžiai"— pažyminys, „užbaigos žodžiai"— papildinys, „skirsmelis"— kablelis ir kt.) neprigijo, nes 1911 pasirodė išsami, tiek S. teorijos, tiek ir kalbos praktikos atžvilgiu labai kruopščiai parengta Rygiškių Jono (J. Jablonskio) „Lietuvių kalbos sintaksė", kuri pirmoji nustatė literatūrinės liet. kalbos S. normas, padėjo įdiegti jas ir kovoti prieš nereikalingų skolintinių konstrukcijų brovimąsi į raštų kalbą. J. Jablonskio S. terminai (veiksnys, tarinys, pažyminys ir kt.), sudaryti konsultuojantis su K. Būga, J. Balčikoniu, J. Šlapeliu ir kt. kalbininkais, tebevartojami. Ne mažesnę reikšmę S. mokslui turėjo ir kitas J. Jablonskio veikalas —„Linksniai ir prielinksniai" (1928). Liet. kalbos istorinės S. srityje daugiausia yra nuveikęs E. Frenkelis, parašęs „Lietuvių kalbos linksnių sintaksę" („Syntax der litauischen Kasus", 1928) ir „Lietuvių kalbos polinksnių ir prielinksnių sintaksę" („Syntax der litauischen Postpositionen und Praepositionen", 1929).

S. vadovėlius vid. m-loms parašė P. Klimas (I leid. 1919, VIII leid. 1932), M. Durys (1927), P. Meškauskas (1929), P. Būtėnas (1930), Z. Kuzmickis (I leid. 1930, V leid. 1939), A. Kalnius (1943). Jų vadovėliai, išskyrus M. Durio „Lietuvių kalbos sintaksę" ir P. Būtėno „Lietuvių kalbos prielinksnių mokslą", buvo parašyti laikantis ne tik Jablonskio terminų, bet ir visos jo sintaksinių reiškinių aprašymo sistemos.

Tarybų valdžios metais vid. m-lai S. vadovėlį, turėjusį didelę reikšmę lit. kalbai norminti, parašė J. Žiugžda („Lietuvių kalbos gramatika", d. 2, 1945; XVII leid. 1964); nuo 1967 m-lose vartojamas naujas, iš esmės pataisytas šio vadovėlio (autoriai P. Gailiūnas ir J. Žiugžda) leidimas. Aukštosioms m-loms yra išleista J. Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė" (1963), kurioje pateikiama nauja tarinių klasifikacija, plačiai analizuojamos sudėtinės sakinio dalys ir jų komponentai, šalutinių sakinių tipai ir kt., yra plati skyrybos ženklų vartojimo apžvalga. Įvairiais S. klausimais apginta kandidatinių disertacijų: apie vietininkų funkcijas (A. Laigonaitė), apie įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą (A. Valeckienė), apie prijungiamuosius jungtukus (J. Žukauskaitė), apie sujungiamuosius sakinius (A. Piročkinas), apie vienarūšes sakinio dalis (J. Kareckaitė), apie veiksmažodinius junginius (A. Rasimavičius, M. Čaikauskas, Č Grenda), apie veiksmažodinį tarinį (J. Sirtautas) ir kt. Straipsnių liet. kalbos S. klausimais yra paskelbę L. Drotvinas, Z. Dumašiūtė, B. Kalinauskas, N. Sližienė, K. Ulvydas ir kt. kalbininkai.

SINTAUTAÏ — miestelis Šakių rj., 8 km į p. v. nuo Šakių, prie kelio į Kudirkos Naumiestį; apylinkės ir kolūkio centras. 621 gyv. (1970). Pro miestelį teka Penta (Novos intakas). Plano struktūra linijinė. Yra susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" rajoninės remonto dirbtuvės (nuo 1961), pieninė (nuo 1936), malūnas, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ambulatorija (nuo 1948), vid. m-la (nuo 1953; pr. m-la įst. 1918), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1948). S. kapinėse palaidotas poetas P. Vaičaitis. M-loje įrengta P. Vaičaičio memorialinė ekspozicija.

S. kaimas įkurtas Veliuonos girioje XVI a. viduryje. Pirmieji jo gyventojai buvo Suntautaičiai. 1641 pastatyta bažnyčia. 1735 Augustas III suteikė privilegiją rengti 4 metinius prekymečius, o 1780 Stanislovas Augustas — dar ir savaitinį turgų. XVIII a. pab. teismų dokumentuose S. jau vadinami miesteliu. 1827 buvo 334 gyv., 36 namai, 1890 — 458 gyv., 42 namai. XIX a. pirmojoje pusėje miestelyje buvo įsteigta pr. m-la; 1859 joje mokėsi 85 mokiniai. 1855—63 Sintautuose klebonavo A. Tatarė; jis laikė dar vieną m-lą. XIX a., augant Šakiams ir Naumiesčiui (dab. Kudirkos Naumiestis), Sintautuose prekyba tolydžio menkėjo, turgūs išnyko. 1863.VIII sukilėliai už pagalbą caro valdžiai pakorė S. šaltyšių, išplakė smuklininkus. Po I pasaul. karo (ir iki 1950) S.— valsčiaus centras. 1923 buvo 637 gyventojai. 1935 susikūrė LKP kuopelė. D. Tėvynės karo metu S. labai nukentėjo. 1944.VIII prie S. įvyko kautynės, kuriose pasižymėjo kpt. L. Tručakas, leitenantai I. Kisluchinas, M. Samochvalovas, N. Serovas, S. Sorokinas, seržantas A. Čiumakovas. 1945 jiems suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrių vardai. Po karo burž. nacionalistai nužudė Sintautų m-los komjaunimo org-jos sekretorių A. Palubinską. 1959 miestelyje buvo 634 gyv.

SIONÌSTAI — žydų buržuazijos nacionalistinio judėjimo — sionizmo, atsiradusio XIX a. pabaigoje, dalyviai, sionizmo ideologijos šalininkai. S. galutinai susiorganizavo po viso pasaulio S. org-jų kongreso 1887 Bazelyje (Šveicarija). Jie užsibrėžė uždavinį ugdyti žydų tautinio išskirtinumo, pranašumo jausmus, perkelti viso pasaulio žydus į Palestiną ir sukurti ten žydų valstybę. S. skelbia visų žydų klasinio bendradarbiavimo idėją ir stengiasi atitraukti žydų darbo žmones nuo bendros su jų gyvenamų šalių darbo žmonėmis kovos už dem. laisves, taiką, nuo klasinės kovos prieš buržuaziją.

Lietuvoje S. atsirado pačioje sionizmo formavimosi pradžioje. 1884 Vilniuje ėmė veikti L. Pinskerio vadovaujami Siono mylėtojai (Chovevei Cion). 1887 Druskininkuose jie sušaukė II Visos Rusijos S. konferenciją, o 1889 Vilniuje — III Visos Rusijos S. konferenciją. 1905 Lietuvoje susikūrė kelios S. partijos (sionistai socialistai, Siono darbininkai, sionistai seimistai). 1906—07 Vilniuje ėjo S. laikraštis „Dos idiše folk" („Žydų tauta"). Vėliau Lietuvoje atsirado ir daugiau S. org-jų. Iš jų labiausiai žinomos: Ceirei Cion — buržuazinė nacionalistinė jaunimo org-ja, sionistai „revizionistai" — sionistinė fašistinė org-ja, vadovaujama Žabotinskio šalininkų, ir sionistinė fašistinė org-ja, vadovaujama Grosmano šalininkų; Sionininkų partija (CS) — sionistų socialistų partija; Poalei Cion — smulkiaburžuazinė nacionalistinė partija, ir kt. Kiekviena S. srovė leido savo laikraščius. Iš jų žymesni: 1918—40 Kaune ėjęs dienraštis „Idiše štime" („Žydų balsas"), nuo 1925 ten pat ėjęs laikr. „Ziv" („Spindesys", hebrajų k.), nuo 1926 nereguliariai pasirodydavęs leidinys „Unzer ruf" („Mūsų šūkis"), nuo 1931 — „Najer veg" („Naujasis kelias"); Vilniuje nuo 1929 ėjęs savaitraštis „Vilner lebn" („Vilniaus gyvenimas"). Visos S. partijos su padaliniais ir org-jomis Lietuvoje 1935—36 buvo uždarytos, bet S. veikė ir toliau.

Būdami žydų buržuazijos interesų gynėjai, S. padėjo Lietuvos buržuazijos valdžios organams slopinti darbo žmonių rev. judėjimą. Tuo tikslu S. veikėjai buvo įtraukiami į burž. valdžios organus. A. Voldemaro, M. Sleževičiaus vadovaujamų kabinetų ministrais ar kitais aukštais valdžios pareigūnais buvo S. veikėjas M. Soloveičikas (žydų reikalų ministras, Steigiamojo seimo atstovas), sionistas N. Rachmilevičius (Lietuvos Tarybos narys, Steigiamojo seimo atstovas, prekybos ir pramonės viceministras, Centrinio žydų banko steigėjas ir nuolatinis jo v-bos narys), buvęs Rusijos imperijos S. pirmininkas S. Rozenbaumas (Lietuvos Tarybos narys, Steigiamojo seimo atstovas, žydų reikalų ministras, užsienio reikalų viceministras), J. Robinzonas, nuo 1928 vadovavęs visiems Lietuvos S. (seimo atstovas, Užsienio reikalų m-jos teisių patarėjas).

Hitlerinės okupacijos metais S. vadovai vokiečių nurodymu žydų getuose sudarė vad. judenratus (žydų tarybas), kurie padėjo okupantams persekioti pasipriešinimo judėjimo dalyvius.

S., kaip ir kiti burž. nacionalistai, stengiasi visaip kenkti Tarybų valdžiai, skleidžia įv. gandus, tendencingai aiškina TSRS užsienio politiką, bando skiepyti burž. ideologiją žydų jaunimui. LKP visada kovojo su sionizmo ideologija, jos skleidimu žydų darbo žmonių tarpe; telkė žydų darbo žmones į bendrą visų Lietuvos darbininkų ir valstiečių kovą prieš buržuazijos viešpatavimą, už darbo žmonių valdomos Lietuvos sukūrimą; taryb. metais ji kovoja už visokių atspalvių burž. nacionalizmo, taigi ir sionizmo, liekanų taryb. žmonių sąmonėje likvidavimą.

SIPÀITIS Vladas [Fedotas-Sipavičius; g. 1904.XII.24 Jaušyčiuose (Telšių rj.)] — aktorius, režisierius. 1918 baigęs F. Koršo dramos teatro (Maskvoje) studiją, tame pat teatre dirbo aktoriumi. 1921—23 mokytojavo Telšių „Saulės" g-joje, mkt seminarijoje, dalyvavo „Kanklių" d-jos veikloje. 1923—35 ir 1946—49 Kauno dramos teatro aktorius, baleto šokėjas, režisierius. Kaune įsteigė nemokamą dramos studiją, kuri 1931 išaugo į Eksperimentinį teatrą. 1942—46 Kauno muz. komedijos teatro meno vadovas. 1935—1942 dirbo Klaipėdos, Šiaulių dramos teatruose. 1956—65 dėstė muzikos ir kultūros-švietimo technikumuose, Lietuvos TSR konservatorijoje, Vilniaus Ped. in-te. Nuo 1967 Kauno J. Gruodžio muz. m-los dėstytojas. Režisavo bei apipavidalino dramos veikalų. Parašė pjesių: „Gaudeamus" (1933), „Mažasis karžygys" (1938) ir kt.

Vaidmenys: Jogaila (Maironio „Kęstučio mirtis"), Tvirbutas (P. Vaičiūno „Sudrumsta ramybė"), Bodajevas (A. Ostrovskio „Miškas"), Damisas (Moljero „Tartiufas").

Pastatymai: S. Čiurlionienės „Pasiutusi veidmainystė" (1932), M. Tveno „Princas ir elgeta" (1935), P. Kalderono „Nematomoji" (1935), K. Goldonio „Dviejų ponų tarnas" (1935), B. Sruogos „Baisioji naktis" (1936), Č. Dikenso „Svirplys užkrosnyje" (1937), P. Vaičiūno „Aukso gromata" (1938) ir kt.

SÌPARIS Juozas [1894.II.26 Kusiuose (Šilalės rj.) — 1970.IV.5 Vilniuje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1947), TSRS liaudies artistas (1954). 1920—1925 Kauno satyros teatro „Vilkolakis" aktorius (1923 baigė šio teatro studiją). 1923—25 kartu dirbo aktoriumi Tautos teatre. 1926—40 Kauno Valstybės teatro aktorius. Dalyvavo estradiniame ansamblyje „Linksmieji broliai". 1940—1959 Akademinio dramos teatro aktorius. Sukūrė raiškių charakterinių ir herojinių vaidmenų originaliuose ir verstiniuose dramos veikaluose. N. Pogodino „Kremliaus kurantuose" (1947) pirmąkart liet. scenoje sukūrė V. Lenino paveikslą. Už V. Lenino vaidmens sukūrimą V. Višnevskio „Neužmirštamuosiuose 1919-siuose" (1951) 1952 gavo TSRS Valst. premiją. 1945—1949 Akademinio dramos teatro studijoje vadovavo kursui. 1953—58 Lietuvos TSR konservatorijos teatro meno katedros dėstytojas. 1950—54 buvo TSRS AT deputatas.

Juozas Siparis, atliekantis Vingio (V. Miliūno „Marti") ir Levšino (M. Gorkio „Priešai") vaidmenis

Vaidmenys: Tautos teatre — Šarūnas (V. Krėvės „Šarūnas"); Valstybės teatre — Nolinis (R. Blaumanio „Indranai"), Šlapelis (V. Krėvės „Žentas"), Juokdarys (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis"), Zemlianika (N. Gogolio „Revizorius"), Vilhelmas Telis (F. Šilerio „Vilhelmas Telis"), Aslaksenas (H. Ibseno „Visuomenės priešas"), Piščikas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Višnevskis, Vosmibratovas (A. Ostrovskio „Pelninga vieta", „Miškas"); Akademiniame dramos teatre — Partizanas (V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69"), Charitonovas, Tichis (K. Simonovo „Rusų žmonės", „Po Pragos kaštonais"), Simonas (H. Hejermanso „Viltis"), Šipučinas (A. Čechovo „Jubiliejus"), Vingis (V. Miliūno „Marti"; pagal Žemaitės apsakymus), Levšinas, Pavlinas (M. Gorkio „Priešai", „Jegoras Buličiovas"), Mileris (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Kvedaras (J. Chlivicko ir J. Gustaičio „Obelys žydės"), Knurovas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Romaniukas (A. Korneičiuko „Putinų giraitė"), Jokūbas (J. Baltušio „Anksti rytelį"), Dubravinas (B. Romašovo „Ugnies tiltas"), Gėrikas (B. Sruogos „Apyaušrio dalia") ir kt.; liet. filmuose — Antanas („Marytė"), Gabrys („Aušra prie Nemuno").

Lit.: [**A. Gricius, A. Kleinas**], J. Siparis, V., 1954; **A. Guobys**, TSRS liaudies artistas Juozas Siparis, V., 1968.

SÌPARIS Rimantas [g. 1927.XI.12 Kaune] — dainininkas (bosas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1964). Aktoriaus J. Sipario sūnus. 1944—46 lankė Vilniaus dramos teatro studiją, dirbo šio teatro aktoriumi. 1946—1948 Filharmonijos solistas. 1948 baigė Vilniaus konservatoriją. Nuo 1948 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. 1966—67 ir nuo 1969 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. Dalyvauja simfoniniuose ir kameriniuose koncertuose, dainuoja per radiją ir televiziją. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje, Taline ir kituose TSRS miestuose, Albanijoje (1957), Lenkijoje (1961). Už Boriso Godunovo vaidmenį M. Musorgskio operoje „Borisas Godunovas" 1951 gavo TSRS Valst. premiją, už Hofmano vaidmenį V. Klovos operoje „Duktė" 1960 — Resp. premiją.

Vaidmenys: Mefistofelis, Loranas (Š. Guno „Faustas", „Romeo ir Džuljeta"), Malūnininkas (A. Dargomižskio „Undinė"), Galickis (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Saljeris (N. Rimskio-Korsakovo „Mocartas ir Saljeris"), Greminas, Renė (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Jolanta"), Pročida, Pilypas (Dž. Verdžio „Sicilijos mišparai", „Don Karlas"), Bazilijus (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Tyzenhauzas (B. Dvariono „Dalia"), Karalius (R. Vagnerio „Lohengrinas"), Vidūnas (V. Paltanavičiaus „Kryžkelėje") ir kt.

Rimantas Siparis, atliekantis Vidūno (V. Paltanavičiaus „Kryžkelėje") ir Boriso Godunovo (M. Musorgskio „Borisas Godunovas") vaidmenis

Lit.: **V. Mažeika,** Rimantas Siparis, V., 1964; **V. Mažeika,** Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida), V., 1967.

SIPĀVIČIUS Gvidonas Stasys [1915.V.10 Sibire — 1943.VII.28 prie Nikolskojės (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokydamasis Kauno un-to technikos f-te, su kitais įsteigė marksistines studentų org-jas „Scientia" (1936) ir „Kultūra" (1940). Nuo 1938 Komunistų partijos narys, 1939 buvo LKP kuopelės sekretorius. 1940 Lietuvos Liaudies kariuomenės Polit. v-bos skyriaus viršininkas. Kartu mokėsi Kauno un-to technikos f-te, dirbo marksizmo-leninizmo katedros dėstytoju, buvo un-to pirminės part. org-jos sekretorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas su patariamuoju balsu. 1941 dirbo Čiuvašijos ATSR. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko agitatorius, mokomojo bataliono vado pavaduotojas polit. reikalams, bataliono vado pavaduotojas. Žuvo fronte.

Lit.: **J. Levinsonas,** Kapitonas Sipavičius.— „Mokslas ir gyvenimas", 1963, Nr. 2.

SIPÓNYS — kaimas Prienų rj., Birštono apyl., 7 km į r. nuo Balbieriškio, Nemuno deš. krante. 249 gyv. (1970). Į v. nuo kaimo yra Siponių miškas. Aštuonmetė m-la (1918—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1956). 1923 buvo 289 gyventojai. Burž. nacionalistai 1946 išžudė S. gyventojų Bendoravičių ir Pukštų šeimas, nužudė Siponių apyl. sekretorių J. Jaruševičių. 1959 kaime buvo 253 gyventojai. 1968 prie S. prijungtas Kirkilų kaimas.

SIPÓNIŲ MÌŠKAS — miškas Prienų rj., 6 km į p. v. nuo Birštono, Nemuno deš. krante (Birštono kilpoje). Priklauso Prienų miško pramonės ūkio Birštono girininkijai. Plotas 2040 ha; medynų 1660 ha. Reljefas banguotas; pakraščiuose (arčiau Nemuno) yra raguvų. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. 82% medynų savaiminės kilmės. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 78%, eglynų 12%, beržynų 7%, juodalksnynų ir drebulynų 3%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 48%, pribręstantieji 5%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,67, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Yra stirnų, usūrinių šunų, lapių, voverių, Nemune — bebrų. Miškas įeina į Nemuno apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama vid. 1,5 ktm/ha. Miško r. pakraštyje įsikūręs Siponių kaimas.

SIPÓVIČIUS Francas [g. 1905.XII.26 Bucevičiuose (Minsko sr., Zaslavlio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958). Nuo 1927 TSKP narys. 1940—41 ir 1945—60 Šalčininkų taryb. ūkio direktorius; 1942—45 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1960 pensininkas.

SIRÁIČIAI — kaimas Telšių rj., Gadunavo apyl., 3 km į v. nuo Telšių miesto centro, į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 1959 buvo 58 gyv., 1970 — 94. Per kaimą į Masčio ežerą teka Durbinis. Į p. v. nuo kaimo, Durbinio deš. krante, yra plokštinis X—XII a. kapinynas.

1956—57 kapinyną tyrinėjo Telšių kraštotyros muziejus ir Istorijos in-tas. Ištirta 1 griautinis ir 19 degintinių kapų. Degintinių kapų duobės 2,2—3,2 m skersmens. Jų dugne buvo tvarkingai sudėti geležiniai ietigaliai ir geriamųjų ragų apkalai, o ant jų supilta laužo likučiai su sudegusiais mirusiųjų kaulais ir apdegusiomis įkapėmis. Apardytas griautinis kapas buvo aptiktas 30 cm gylyje. Kapinyne rasta apie 300 įkapių: žalvarinių, gintarinių ir stiklinių papuošalų, geležinių įmovinių ietigalių, peilių, ylų, adatų ir kt. Radiniai laikomi Telšių kraštotyros muziejuje.

1901 ties Siraičiais rastas archeologinis lobis: geležinis kalavijas su rankenos skersiniu, geležinis pentinas, žalvariniai papuošalai (16 pasaginių segių, juostinė apyrankė, 3 žiedai, 2 diržų sagtys), žalvarinis svarstyklių svorelis. Lobis laikomas Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Lit.: **M. Brensztejn,** Skarb bronzowy znaleziony we wsi Syrajcie w powiecie i parafii telszewskiej na Żmujdzi.—„Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne", t. 6, Kraków, 1903 [p. 44—50, lentelės XV—XVIII]; **E. Butėnienė,** Siraičių X—XII a. senkapis. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959.

SIRĒVIČIUS Juozapas — 1831 sukilimo dalyvis. Sukilimo pradžioje vadovavo Telšių aps. sukilėlių kariuomenės būriams, vėliau — sukilėlių pulkui. 1831.V pakeltas pulkininku. 1831.VII.13—15 sukilėlių kariuomenės daliai perėjus į Prūsiją, iki 1831.VIII.15 su nedideliu būriu toliau kovojo Telšių apskrityje, po to Augustavo vaivadijoje. 1831.IX emigravo į Prancūziją, ten ir mirė.

SIRGĒLIS — ežeras Švenčionių rj., 4 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Plotas 15,5 ha, ilgis 530 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 1600 m. Krantai apaugę mišku, šiaurinis ir rytinis gana aukšti, kiti žemesni. Į S. įteka Kampuotėlė, išteka Sirgėla (Žeimenos intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SÌRGUŠKĖS MÌŠKAS — miškas Lazdijų rj., 5 km į p. nuo Kapčiamiesčio, Baltarusijos TSR pasienyje. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Pertako girininkijai. Plotas 1134 ha. *Kapčiamiesčio miškų* masyvo dalis. Per mišką eina Kapčiamiesčio—Gardino kelias, š. r. pakraščiu teka Baltoji Ančia (Nemuno intakas).

SÌRIJOS GIRÀ Vytautas [g. 1911.IV.12 Vilniuje] — rašytojas. Rašytojo L. Giros sūnus. 1931 baigęs Kaune g-ją, studijavo Kauno un-to med. f-te. Išleido poezijos rinkinius „Golas į ateitį" (1931), „Širdys formaline" (1934), „Mergaitės ir asonansai" (1935), „Šešėliai nuo ekrano" (1937) ir eilėraščių vaikams knygeles „Traukinys" (1936), „Jūra" (1937), „Kaminkrėtys" (1938). Bendradarbiavo tautininkų ir klerikalų spaudoje („Naujojoje romuvoje", „Lietuvos aide", „XX amžiuje", „Vaire"). Apie 1936 ėmė tolti nuo valdančiųjų sluoksnių ideologijos, reikšti kritinį požiūrį į tikrovę. 1941 mokytojavo. Vok.

faš. okupacijos metais dirbo gydymo įstaigose registratoriumi, sąskaitininku. Po D. Tėvynės karo dirbo „Jaunimo gretų" redakcijoje, Grož. lit-ros leidykloje. 1949 baigęs Vilniaus un-to med. f-tą, dirba gydytoju. Išleido eil. rinkinius „Pro amžių bėgį" (1947), „Mes taikos neprašom — reikalaujam" (1951) ir poezijos rinktinę „Ekranas" (1967), apysakų ir apsakymų rinkinius „Žmonės baltais chalatais" (1949), „Žmonės iš didžiojo laivo" (1951), romanus „Buenos Aires" (1956, rus. vert. 1958), „Štai ir viskas" (1963, rus. vert. 1964, latv. vert. 1966), „Voratinkliai draikės be vėjo" (išsp. 1959 „Pergalėje", išl. 1968; rus. vert. 1969), pjeses „Ponas Pirsonas jau nebegrįš" (su A. Slavinu, 1953), „Aštuntojo laivyno draugiškas vizitas" (1954); knygeles vaikams „Laivai" (1946), „Algis vyksta į stovyklą" (1956). Pagal romaną „Buenos Aires" S. G. parašė (su V. Žalakevičium) scenarijų kino filmui „Adomas nori būti žmogumi" (1959).

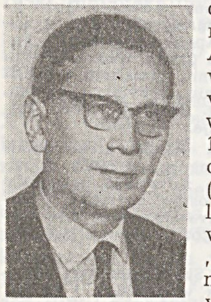

Burž. laikotarpio eilėraščiuose S. G. vaizdavo kasdienybę, daugiausia miesto gyvenimo reiškinius. Urbanistine tematika, eilėraščių formos ypatybėmis (toninė eilėdara, ekspresyvumas, dinamiška vaizdų kaita, kontrastai, ironija, šiurkštoka frazė) S. G. tęsė keturvėjininkų tradicijas. Pirmuosiuose jo poezijos rinkiniuose ryškios valdančiųjų sluoksnių ideologijos, katalicizmo tendencijos. Rinkinyje „Šešėliai nuo ekrano" jau yra burž. visuomenės kritikos, satyr. vaizdų. Kai kuriuose eilėraščiuose liečiama fašizmo grėsmės problema, smerkiamas militarizmas, poezijos prasmė siejama su visuom. gyvenimu, pažangiomis idėjomis.

Pokario metų S. G. poezijai būdingos piliet. temos, publicistiškumas. Reikšmingiausi yra satyr. eilėraščiai, demaskuojantys fašizmą, militarizmą. Pilietiškumas, publicistiškumas būdingi ir pjesėms. Apsakymuose S. G. pavaizdavo inteligentų, daugiausia gydytojų, buitį, ideologinius ir gamybinius konfliktus.

Vytauto Sirijos Giros eilėraščių rinkinio „Šešėliai nuo ekrano" (1937) ir romano „Buenos Aires" (1956) viršeliai

Svarbiausia taryb. laikotarpio S. G. kūrybos sritis — romanai. Romane „Buenos Aires" rašytojas pavaizdavo Kauno priemiesčių gyventojų buitį burž. metais, „mažojo žmogaus" likimą kapit. visuomenėje. Romanas „Štai ir viskas" parašytas nepagydomo ligonio vidinės išpažinties, nueito gyvenimo kelio apmąstymų forma. Romane vaizduojamas II pasaulinio karo verpetuose morališkai pasimetusio žmogaus sąmonėjimas. Taryb. inteligentijos buities, moralės klausimai liečiami romane „Voratinkliai draikės be vėjo". S. G. romanai pasižymi įdomia intriga, juose vaizduojami komplikuotų, savitų biografijų personažai. Romanų meninę įtaigą kartais silpnina negilus psichologinis motyvavimas.

Tarybinėje period. spaudoje S. G. paskelbė recenzijų, straipsnių įvairiais kultūrinio, visuomeninio gyvenimo klausimais, kelionių įspūdžių. S. G. išvertė į liet. kalbą rusų, čekų, lenkų (A. Mickevičiaus „Gražina") rašytojų kūrinių.

Lit.: **A. Bieliauskas,** Apie šūvius į taikinį ir šūvius rikošetu.— „Pergalė", 1957, Nr. 4; **J. Josadė,** Knyga ir tikrovė, V., 1961 [str. „Neaiški rašytojo pažiūra į savo herojų"]; **K. Ambrasas,** Mintys kelyje, V., 1963 [p. 130—141]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; **V. Kubilius,** Ironijos poetas.— „Pergalė", 1967, Nr. 11.

„SÝRIUS" — sausųjų elementų gamykla Klaipėdoje. 1931 Kaune įkurta elektros elementų ir baterijų įmonė „Syrius". 1939 pab. joje dirbo apie 60 darbininkų ir tarnautojų. Įmonė iki 1940 priklausė A. Vaišvilos ir F. Heinmetso akc. b-vei. 1940 nacionalizuota. 1945 pr. šios įmonės vietoje buvo įsteigtas sausųjų elektros elementų f-kas „Syrius", kuris 1945.VIII buvo perkeltas į Klaipėdą, į buvusias E. Skvaro baterijų ir elementų įmonės (įst. 1910) patalpas. 1957 įmonei perduotos „Artojo" superfosfato g-los patalpos. 1962 paleistas naujas surinkimo cechas. Įrengimus ir mašinas įmonė gaminasi pati. Įmonėje dirbo: 1945 — 20, 1950 — 48, 1960 — 560, 1970 — 1217 žmonių. Gaminama įv. rūšių sausieji elektros elementai, naudojami kišeninėms lemputėms, įvairiems elektrotechnikos ir radioelektronikos prietaisams. Pagaminta: 1945 — 30 000, 1950 — 290 000, 1960 — 18,7 mln., 1969 — 90,3 mln. elementų. Bendroji produkcija 1950 sudarė 58 000 rb, 1960 — 2,3 mln., 1969 — 9,1 mln. rb. Žaliavas įmonė gauna iš RTFSR, Gruzijos TSR ir kitų taryb. respublikų bei Lenkijos; produkciją siunčia į visas taryb. respublikas ir apie 30 užsienio šalių: VDR, Vengriją, Rumuniją, Jugoslaviją, Čekoslovakiją, Graikiją, Suomiją, Kubą, D. Britaniją, JAR, Iraną, Iraką, Malį, Indiją, Tanzaniją ir kt.

SIRÒTSKIS Romanas [g. 1905.IX.22 Kaune] — dailininkas. Per I pasaul. karą su tėvais išvyko į Čekoslovakiją. 1935 Pragoje baigė Ukrainiečių dailės akademiją (grafikos specialybė). Iliustravo rusų ir čekų rašytojų knygų, P. Cvirkos aps. „Lakštingala". Period. leidiniuose išspausdino karikatūrų, jumoristinių piešinių. 1949 grįžęs į Lietuvą, iki 1951 dirbo Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytoju. Nuo 1951 „Kauno audinių" f-ko dailininkas. 1966 Kaune surengė individualinę kūrinių parodą. Sukūrė estampų, kuriems būdinga ryškus tipažas, groteskas, dekoratyvumas.

Kūriniai: „Čekiška madona" (1942), „Poilsio diena" (1962), „Don Kichotas keliauja" (1964), „Ramus gyvenimas", „Atominis žvėris" (1965), „Tamsiosios jėgos" (1966) ir kt.

SIRTAUTÁITĖ Sabina [g. 1934.XI.26 Kaune] — agronomė technologė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1966). 1959 baigusi Ž. ū. akademiją, trumpą laiką dirbo kolūkio agronome. 1959—62 Ž. ū. akademijos laborantė, nuo 1966 dėstytoja. Nuo 1968 TSKP narė. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių apie daržovių, daugiausia morkų, auginimą, sandėliavimą bei paruošimą maistui. Su B. Zabulevičiūte parašė brošiūrą „150 patiekalų iš retų daržovių" (1969).

SÌRTAUTAS Kazys [1900.XI.10 Antagynėje (Kauno rj.) — 1941.XII.24 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1937 prisidėjo prie Žemaičių plento darbininkų streiko organizavimo. 1940—41 Žemaitkiemio (Kauno rj.) dvaro komisaras, Raudondvario (Kauno rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas, Raudondvario vls. partorgas. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, slapstėsi. Žuvo mūšyje su burž. nacionalistais.

SÌRTAUTAS Vytautas Juozas [g. 1921.VI.10 Aukštaslynyje (Raseinių rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1969). 1943—45 mokytojavo pr. ir vid. m-lose (Paišlynyje, Girkalnyje, Raseiniuose, Naujojoje Vilnioje). 1945—1949 Liet. kalbos in-to redaktorius. 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1950—56 Klaipėdos mkt. in-to, nuo 1956 Šiaulių Ped. in-to dėstytojas. Paskelbė straipsnių apie skolinius liet. kalboje (Šiaulių Ped. in-to „Mokslo darbai", t. 1, 1961), apie bendratį dvinariame sakinyje („Kalbotyra", t. 17, 1967). Su I. Jurkoniu parengė liet. kalbos vadovėlį IV klasei (1967).

SIRŪČIAI — kaimas Raseinių rj., Žaiginio apyl., 15 km į š. r. nuo Raseinių, 11 km į p. r. nuo Šiluvos; kolūkio centras. 39 gyv. (1970). Per kaimą teka Sandrava (Luknės intakas). Kultūros namai (nuo 1966). 1959 buvo 40 gyv.

SÝRUS Stanislovas [1904.XI.3 Vengerovo rj. (Novosibirsko sr.) — 1943.IV.22 Begomlyje (Minsko sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1929 VKP(b) narys. 1934 Maskvoje baigęs Vakarų tautinių mažumų kom. un-to liet. sektorių, dirbo Krasnojarsko krašte. 1941 LKP Vilniaus miesto Tarybų rj. k-to sekretorius. 1942 dirbo LKP CK aparate Maskvoje. 1943 su LKP CK operatyvine grupe vyko į Lietuvą organizuoti partiz. judėjimo. Žuvo, sudužus sklandytuvui.

SIRUTÃVIČIUS Vladas [g. 1877.IV.5 Kairiškiuose (Akmenės rj.)] — Lietuvos Socialdemokratų partijos veikėjas. Pramonininkas. 1895 baigė Šiaulių g-ją,

1905 — Peterburgo Technologijos in-tą. 1898 įstojo į LSDP. 1900 LSDP CK narys, priklausė LSDP vadovybės kair. daliai. 1905—06 laikėsi autonomistų srovės pažiūrų, su kitais parengė šios srovės programinės platformos projektą. Vėliau nukrypo į oportunizmą. Buvo LSDP atstovas Steigiamajame seime. Bendradarbiavo spaudoje. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Nuo 1950 gyvena JAV.

SIRUTĖNAI — kaimas Utenos rj., Vyžuonų apyl., 5 km į š. nuo Utenos; kolūkio centras. 37 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Išdago ež. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1927), biblioteka (nuo 1956). XVIII a. ist. šaltiniuose minimas S. dvaras. 1780 pastatyta koplyčia. 1923 S. dvare buvo 44 gyv.; 1959 kaime — 31 gyventojas.

SIRŪTIS (Siruć) Bernardas Motiejus [1731 prie Gardino — 1784 Vilniuje] — teisininkas, matematikas. Baigęs Romoje aukštąjį mokslą, Vilniaus pijorų kolegijoje dėstė matematiką. Gavęs Vilniaus un-te filos. daktaro laipsnį, nuo 1781 buvo jo profesorius; dėstė romėnų teisę ir šventąjį raštą. Išleido matematikos vadovėlių (lotynų ir lenkų kalbomis), knygą apie Romos papročius (lenkų k.), išvertė į lenkų kalbą „Rusų teisės istoriją" (5 t.).

SIRŪTIŠKIS — kaimas Kėdainių rj., Kėdainių apyl., 7 km į š. nuo Kėdainių, prie plento į Panevėžį, Nevėžio deš. krantė; tarybinio ūkio centras. 372 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1959), biblioteka. Kaimo apylinkėse buvo piliakalnis, sunaikintas XX a. pradžioje. 1959 kaime buvo 193 gyventojai. 1968 prie S. prijungtas Beržytės kaimas.

SIRVĖTAS — ežeras Švenčionių rj., 10 km į š. r. nuo Švenčionių, 1 km į v. nuo Švenčionių—Tverečiaus plento. Plotas 18 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; v. krantas išgaubtas į v. Ilgis 1000 m, didž. plotis 300 m. R. krantas aukštas, kiti žemesni, vietomis pelkėti ir apaugę mišku. Per S. teka Sirvėta (į Kančiogino ež.). Prie ežero įsikūrusi Kėriškė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SIRVYDAI — kaimas Šakių rj., Lekėčių apyl., 3 km į š. v. nuo Lekėčių. 181 gyv. (1970). Per kaimą teka Žiegždris (Nemuno intakas). Prieina Juškinės ir Rūdšilio miškai. Yra kolūkio ūkinių pastatų. 1959 buvo 247 gyv.

SIRVYDAS Povilas Algimantas [g. 1931. V.22 Kamajuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius energetikas, biologijos mokslų kandidatas (1961). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—56 „Apvijos" f-ko (Kaune) inžinierius. Nuo 1956 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje, nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių augalų energetikos ir mikroklimato klausimais.

SIRVYDIENĖ Elvyra [g. 1937.V.23 Vaišniūnuose (Ignalinos rj.)] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1967). 1961 baigė Veterinarijos akademiją. 1966—68 Gyvulininkystės in-to, nuo 1968 Pabaltijo zoninės paukštininkystės bandymų stoties (Panevėžyje) moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie naminių paukščių lesinimą.

SIRVYDIS Jonas [g. 1931.XII.12 Kaniūkuose (Utenos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1956 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1962 dirbo inžinieriumi Pernaravoje (Kėdainių rj.), Ariogaloje. Nuo 1962 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to inžinierius konstruktorius, moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie vitamininių pašarų gamybos procesų mechanizavimą.

SIRVYDIS Vytautas [g. 1935.III.5 Ratkupyje (Rokiškio rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1961 dirbo Vilniaus I tarybinėje klinikinėje ligoninėje. 1964—69 Vilniaus un-to bendrosios chirurgijos katedros asistentas, nuo 1967 dar ir Vilniaus miesto klinikinės ligoninės širdies chirurgijos skyriaus vedėjas. Nuo 1969 docentas. 1965—1966 tobulinosi Vengrijoje. Su kitais pasiūlė naują širdies zondavimo būdą, eksperimentiniu ir klinikiniu būdu tyrė inksto arterijų susiaurėjimą, jo chirurginio gydymo būdus. Daro sudėtingas širdies operacijas. Paskelbė moksl. straipsnių apie širdies vožtuvų protezavimą, eksperimentinės renovaskulinės hipertonijos ir įgimtų širdies ydų chirurginį gydymą, rekonstrukcines kraujagyslių operacijas ir kitais kardiochirurgijos klausimais.

SIRVYDIS Vytautas [g. 1935.III.5 Kaniūkuose (Utenos rj.)] — zootechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1965). 1960 baigęs Veterinarijos akademiją, iki 1968 dirbo Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1968 Pabaltijo zoninės paukštininkystės bandymų stoties (Panevėžyje) direktorius. Išleido brošiūrų ir paskelbė moksl. straipsnių paukštininkystės klausimais.

SIRVYDŽIAI — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 16 km į r. nuo Utenos, 8 km į š. nuo Tauragnų; kolūkio centras. 48 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1792 (21 kiemas, 87 gyv., 29 valakai; priklausė Tauragnų dvarui). 1859 S. dvare buvo spirito varykla. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai sudegino beveik visą kaimą, išžudė daug vietos gyventojų. 1959 kaime buvo 33 gyv.

SITIGAS Ernstas — vokiečių kalbininkas. Ž. Ernstas *Zitigas.*

SITKŪNAI — kaimas Kauno rj., Babtų apyl., 5 km į p. nuo Babtų, Nevėžio kair. krante, prie Žemaičių plento. 354 gyv. (1970). R. pakraščiu į Nevėžį teka Kiaunupis, iš r. prieina Sitkūnų miškas. Babtų girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1918—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka, vaikų darželis. 1959 buvo 124 gyv.

SIŪDIKAS Stasys [g. 1921.VII.9 Skomaičiuose (Radviliškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1934—36 tarnavo pas buožes, 1936—1940 darbininkas. 1938 įstojo į LKJS. 1940 LLKJS Gudžiūnų vls. k-to sekretorius. 1941 ūkinis darbuotojas. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, slapstėsi. Nuo 1942.VII „Audros" partizanų grupės (Kėdainių aps.) kovotojas, vienas šios grupės organizatorių. 1944—45 LLKJS Kėdainių aps. k-to komsorgas, instruktorius. 1946 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1946 TSKP narys. Nuo 1946 part. darbuotojas Kvėdarnoje, Šilalėje, Klaipėdoje, Tauragėje.

SIŪRBA Jonas [iki 1913 **Siurbis;** g. 1897. VII.12 Ratlankstyje (Kėdainių rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1913 emigravęs į JAV, dirbo siuvyklose, fabrikuose. Savarankiškai baigė vid. mokslą. Dalyvavo Amerikos jaunųjų socialistų, paskui kitų JAV darbininkų org-jų veikloje. 1921—22 dirbo „Vilnies", 1922—31 — „Laisvės" redakcijose. Nuo 1936 Lietuvių darbininkų susivienijimo v-bos sekretorius; redaguoja šio susivienijimo laikr. „Tiesa". Aktyviai dalyvavo kampanijose Lietuvos darbo žmonių rev. judėjimui remti.

SIUVĖJAI. Jau XIV—XV a. Lietuvos miestuose buvo susitelkę S.; jie siuvo drabužius feodalams ir miestiečiams. 1495 Vilniuje susikūrė S. cechas (vienas iš pirmųjų cechų), 1823 greta jo dar ir atskiras žydų S. cechas. 1839 žydų S. cechas suskilo į vyriškų, moteriškų ir užsienietiškų drabužių S. cechus. Pastarasis siuvo tuo metu į madą įėjusius angliškus kostiumus. 1795 Vilniuje cechams priklausė 82, 1848 — 434, 1893 — 953 siuvėjai. 1893 Kaune buvo trys S. cechai; juose dirbo 415 amatininkų. XIX a. viduryje S. cechų buvo visuose apskričių centruose ir daugelyje miestelių. Miesteliuose S. dažniausiai kūrė jungtinius cechus, kuriems priklausė ir kitų gausesnių specialybių amatininkai (daugiausia batsiuviai). 1886—93 visi cechai buvo likviduoti. Atsirado *siuvimo pramonės* įmonių, siuvančių drabužius supirkėjams ir parduotuvėms. Be to, miestų gyventojams drabužius siuvo pavieniai S.

Lietuvos kaimo gyventojai naudojosi kaimo ir miestelių S. paslaugomis. Apie kaimo S. daugiau žinių turima nuo XIX a. antrosios pusės. Vieni jų siuvo savo namuose, kiti keliaudavo per kaimus, apsistodami valstiečio namuose

2—6 savaitėm, kol pasiūdavo šeimynai viršutinius drabužius. Siuvimo įrankius keliaujantys S. nešiojosi medžiaginiuose krepšeliuose. Nuo XIX a. pab., pradėjus siūti mašinomis, valstiečiai S. parsiveždavo į namus. Už darbą siuvėjams buvo atlyginama daugiausia pinigais, iš dalies ir maisto produktais; be to, jie gaudavo nakvynę ir maistą. S. turėjo po 1—3 mokinius, kurie mokėsi apie 3 metus. Keliaujantys S. paprastai buvo geri pasakotojai, muzikantai.

Taryb. metais dauguma S. dirba siuvimo f-kuose. Po D. Tėvynės karo miesteliuose ir kaimuose susiorganizavo S. artelės, vėliau įjungtos į buitinio aptarnavimo kombinatus. Yra dar ir individualiai dirbančių siuvėjų.

SIUVÌMO PRĀMONĖ. Lietuvoje iki XX a. pr. apatinius ir lengvus viršutinius *drabužius* žmonės siūdavosi patys, kitus siūdavo amatininkai *siuvėjai*. Miestuose ir miesteliuose siuvėjai dažniausiai turėdavo dirbtuves, o kaimuose daugiausia iš naminių audinių siūdavo keliaujantys siuvėjai. 1897 surašymo duomenimis, liet. gubernijose buvo apie 20 000 siuvėjų, iš jų Vilniuje 4230, Kaune 1480; 10 800 žmonių siuvo vyriškus drabužius, 7300 — moteriškus, 1700 — baltinius. 1900 Vilniuje veikė 4 dirbtuvės, siuvusios ne tik individualiems užsakovams, bet ir pardavimui: A. Bliumentalio siuvimo dirbtuvė (įk. 1870), kurioje dirbo 71 darbininkas; C. Domeikos ir V. Antonovičiaus rankdarbių dirbtuvė (įk. 1892), kurioje, be rankdarbių, buvo siuvami ir baltiniai, dirbo 30 darbininkų; B. Zalcbergo siuvykla (įk. 1885), kurioje buvo siuvami vyriški ir moteriški viršutiniai drabužiai, dirbo 12 darbininkų; A. Jarošinskio moteriškų suknelių siuvykla (įk. 1881), kurioje dirbo 22 darbininkai.

Mažai tepakito S. p. ir po I pasaul. karo. 1926 Lietuvoje drabužius siuvo 24 800 žmonių (be Vilniaus kr.), iš kurių vos 403 dirbo įmonėse, turinčiose ne mažiau kaip 5 darbininkus. S. p. įmonių skaičius iki II pasaul. karo svyravo nuo 58 (1931) iki 32 (1937); jų darbininkų skaičius — nuo 433 (1927) iki 241 (1936). Be darbininkų, S. p. įmonėse 1940 dirbo dar 28 tarnautojai ir 46 savininkų šeimos nariai. S. p. įmonių dydis 1940 buvo toks: nuo 5 iki 19 žmonių — 34 (jose dirbo 238 žmonės); nuo 20 iki

Siuvimo pramonė. Vilniaus „Lelijos" siuvimo fabrikas

1 lent. **Lietuvos TSR Lengvosios pramonės m-jai pavaldžių siuvimo pramonės įmonių gamybos apimtis ir profilis 1969**

	Pagr. gaminiai	Vidutinis dirbančiųjų skaičius	Bendroji produkcija (mln. rb)
„Lelijos" susivienijimas (Vilnius)	Vyriški kostiumai, moteriški paltai, kelnės, baltiniai, vaikiški drabužiai	3844	58,6
„Spalis" (Kaunas)	Vyriški ir vaikiški paltai	1114	16,1
„Dainava" (Alytus)	Paltai ir apsiaustai	884	15,4
„Šatrija" (Raseiniai)	Kelnės	757	9,8
„Baltija" (Kaunas)	Baltiniai, galanterija	995	11,9
„Dubysa" (Kaunas)	Suknelės	921	7,2
„Nevėžis" (Panevėžys)	Vaikiški kostiumai	594	5,7
Vilkaviškio siuvimo f-kas	Kelnės	858	5,5
Klaipėdos siuvimo f-kas	Palaidinės	204	1,8
Modelių namai (Vilnius)	Paltai ir apsiaustai, modeliavimas	396	0,8

49 žmonių — 3 (84 žmonės); 50 ir daugiau žmonių — 2 (154 žmonės).

S. p. įmonėse, kuriose dirbo 5 ir daugiau darbininkų, 1939 buvo sunaudota tik 7,5% Lietuvoje pagamintų ir importuotų audinių. Likusioji Lietuvoje realizuotų audinių dalis buvo sunaudota siuvimui namuose arba nedidelėse dirbtuvėlėse.

Taryb. metais sustambinus nacionalizuotas S. p. įmones, 1941 Lietuvoje veikė 4 viršutinių drabužių ir 4 baltinių siuvimo f-kai, iš kurių 5 Kaune (jų tarpe „Danga" ir „Spalis") ir po vieną Vilniuje („Standartas"), Naujojoje Vilnioje ir Kybartuose. Visi šie f-kai priklausė Vietinės pramonės liaudies komisariatui; juose dirbo apie 2400 darbininkų ir tarnautojų. Vilniuje buvo pradėta naujo didelio siuvimo f-ko (dab. „Lelijos" siuvimo f-kas) statyba.

Po D. Tėvynės karo S. p. pradėta kurti beveik iš naujo. 1947 pradėjo veikti siuvimo f-kas „Lelija" Vilniuje, 1952 — „Nevėžis" Panevėžyje, 1955 — Vilkaviškio siuvimo f-kas ir Raseinių „Šatrija", 1957 — Alytaus „Dainava"; 1958 Vilniuje pastatytas naujas siuvimo f-kas „Aušra". 1960 Kaune, sujungus „Siuvėjo" ir „Baltijos" siuvimo arteles, pradėjo veikti siuvimo f-kas „Baltija"; prijungus prie „Dubysos" artelės siuvimo kombinatą, įkurtas siuvimo f-kas „Dubysa". Tais pačiais metais Klaipėdos siuvimo artelė reorganizuota į Klaipėdos siuvimo f-ką. 1963 Vilniuje sukurtas siuvimo įmonių susivienijimas „Lelija", į kurį įėjo siuvimo f-kas „Lelija" su Ukmergės ir Utenos siuvimo cechais ir „Aušros" siuvimo f-kas. Ukmergės cechas 1967 reorganizuotas į f-ką, Utenos cechas 1969 pr. likviduotas. 1969 susivienijimui priklausė: „Lelija", „Aušra", Ukmergės, Rokiškio (įk. 1968) ir Širvintų (įk. 1969) siuvimo f-kai. 1970 Raseiniuose sukurtas siuvimo įmonių susivienijimas „Šatrija" su filialais Šilalėje ir Šilutėje.

1954 įkurti Vilniaus *modelių namai*, kurie rengia naujus drabužių modelių etalonus pramonei; jie turi ir siuvimo skyrių. Be to, veikia 3 individualaus siuvimo f-kai: Vilniuje — „Ramunė" (44 dirbtuvės, 1560 darbuotojų), Kaune — „Mada" (29 dirbtuvės, 1220 darbuotojų), Klaipėdoje — „Gintaras" (8 dirbtuvės, 690 darbuotojų). Kitų miestų ir kaimų gyventojams individualiai drabužius siuva buitinio aptarnavimo kombinatai. Didèsniosios Lietuvos S. p. įmonės yra pavaldžios Lengvosios pramonės m-jai (56% visos S. p. produkcijos ir 77% masinio drabužių siuvimo; ž. 1 lent.), likusios — Vietinės pramonės, Buitinio aptarnavimo m-joms, Kurčiųjų d-jai ir kt. žinyboms. Visa S. p. gamybos apimtis nuo 1950 iki 1969 padidėjo 10 kartų. Kaip augo S. p. gamyba 1960—69, rodo 2 lentelė. 72%

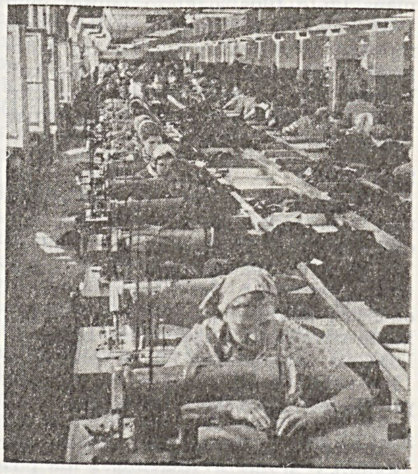

Siuvimo pramonė. Alytaus siuvimo fabriko „Dainava" siuvimo cechas

visos S. p. gamybos 1969 sudarė masinis drabužių siuvimas; šioje srityje dirbo 50% visų S. p. darbuotojų; likusieji drabužius siuvo ir taisė pagal individualius užsakymus (3 lent.). Siuvimo f-kai masiniam drabužių siuvimui 1969 sunaudojo daugiau kaip 50% visų Lietuvoje suvartotų audinių; 52% audinių, sunaudotų masiniam drabužių siuvimui, gauta iš Lietuvos tekstilės pramonės įmonių; likusioji dalis atvežta iš kitų taryb. respublikų arba importuota. 87% S. p. produkcijos 1969 buvo realizuota Lietuvoje (tai sudarė apie 72% visos gatavų drabužių prekių apyvartos), likusioji dalis išvežta į kitas taryb. respublikas ir į užsienį.

2 lent. **Lietuvos TSR siuvimo pramonės pagr. gaminių gamyba 1960—69**

	1960	1965	1969
Bendroji produkcija (% palyginti su 1960)	100	121	196
Paltai, puspalčiai ir apsiaustai (tūkst.)	902	936	1173
Kostiumai (tūkst.)	763	825	932
Suknelės (tūkst.)	384	1306	1842
Kelnės (tūkst.)	776	2024	1377

1

2

3

4

5

ŠAKIAI

1. Bendras vaizdas. **2.** Miesto centras. **3.** Tarybų gatvė. **4.** Vid. m-la. **5.** Administracinis pastatas

ŠILUTĖ

1, 3. Miesto centras
2. Pramonės rajonas
4. Profesinė technikos m-la
5. Universalinė parduotuvė

1

2

1

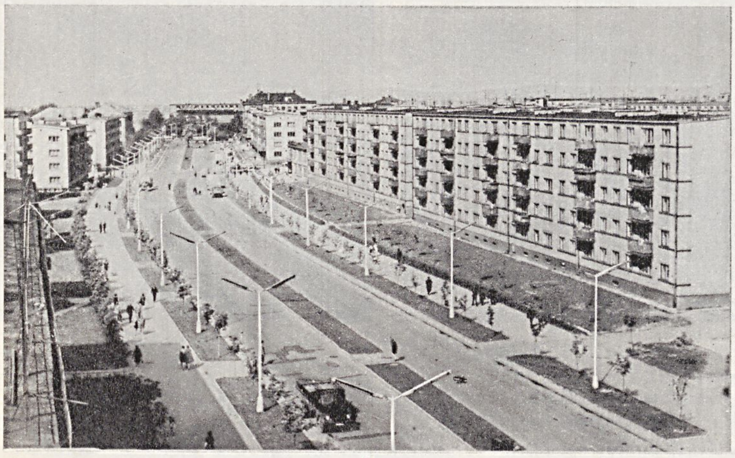

2

3

4

5

6

ŠIAULIAI

1. Bendras vaizdas
2. Draugystės prospektas
3. Komunarų gatvė
4. Pergalės aikštė
5. Kino teatras „Saulė"
6. Paminklas rev. judėjimo dalyviui B. Grigui
7. Precizinių staklių g-la
8. Mėsos kombinatas

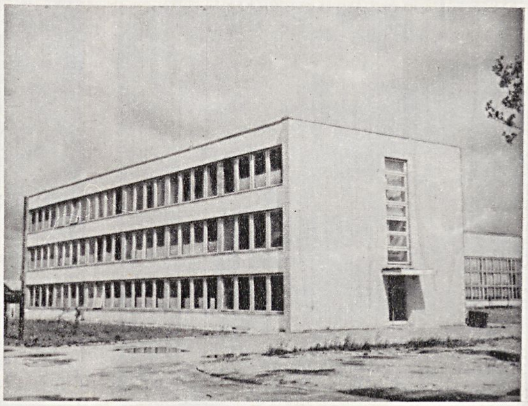

7

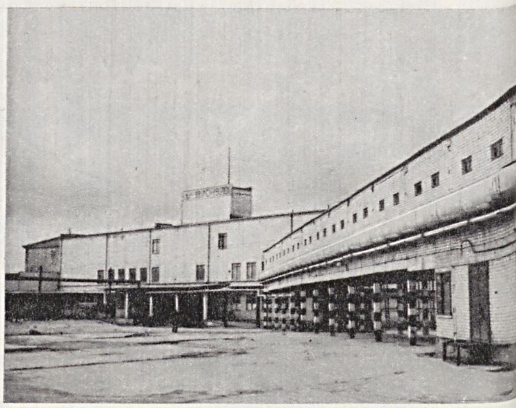

8

3 lent. Lietuvos TSR siuvimo pramonės pasiskirstymas pagal gamybos pobūdį 1969

	Įmonių skaičius	Gamyboje dirbančiųjų skaičius	Bendroji produkcija (mln. rb)
Masinis drabužių siuvimas	26	15 431	172,5
Drabužių siuvimas pagal individualius užsakymus	47	15 365	65,6

SIVICKIENĖ Marija [**Kindurytė**; g. 1925. VII.8 Malkavoje (BTSR, Mstislavlio rj.)] — kalbininkė rusistė, filologijos mokslų kandidatė (1956). 1951 baigusi Minsko un-tą, dėsto Vilniaus un-te; nuo 1960 docentė. Paskelbė straipsnių rusų, baltarusių, lietuvių kalbų ir tarmių sąveikos bei jų dialektologijos klausimais.

Ršt.: Kai kurie beasmenių sakinių tipai Malkavos tarmėje.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2, V., 1959.

SIVOLOVAS Anufrijus [1900 Paskutiškiuose (Jonavos rj.) — 1944.XI.25 prie Liepojos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1941 Jonavos mašinų-traktorių stoties direktoriaus pavaduotojas polit. reikalams. 1941—42 taryb. ūkio (Čeliabinsko sr.) direktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

SIVOLOVAS Jefimas [1906 Paskutiškiuose (Jonavos rj.) — 1946.V.30 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Darbininkas. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1941 Pakuonio (Prienų rj.) valsčiaus partorgas. 1941—42 darbininkas Čeliabinsko srityje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—1946 Paskutiškių apyl. pirmininko pavaduotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

SIZOVAS (Сизов) Piotras Ivanovičius [1909 Terpenijoje (Ukrainos TSR) — 1944.X.21 Pagėgiuose] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.X.21 prie Pagėgių priešo pėstininkams įsiveržus į taryb. tranšėjas, S. vadovaujami kariai juos iš ten išmušė ir persekiojo toliau. S. puolė vokiečių kulkosvaidį, jį sunaikino ir žuvo pats.

SKABEIKA Klemensas [1884.VIII.12 Knabikuose (Mažeikių rj.) — 1951.XII.12 Kudirkos Naumiestyje] — pedagogas, žemės ūkio mokslo populiarintojas.

1905 baigęs Šiaulių g-ją, 1907—16 su pertraukomis Tartu un-te studijavo agronomiją. 1915—1917 buvo Centrinio lietuvių komiteto pabėgėliams šelpti (Petrograde) kultūros-švietimo sekcijos vedėjas. 1918 grįžęs į Lietuvą, dirbo Ž. ū. ministerijos žinyboje. 1920—44 Raseinių žemesniosios ž. ū. m-los vedėjas, mokytojas. Nuo 1944 Raseinių g-jos mokytojas, direktorius, ped. kabineto vedėjas. Remdamasis eksperimentine didaktika, parengė elementorių „Kas skaito rašo — duonos neprašo" (1909; III leid. 1916). Iki I pasaul. karo „Vilniaus žiniose", „Lietuvos ūkininke", „Mokykloje" ir kitur rašė mokymo ir auklėjimo klausimais, kritikavo carinę m-lą už jos atitrūkimą nuo gyvenimo. Parengė ž. ū. mokslo vadovėlių.

Ršt.: Piktžolės ir jų naikinimas, K., 1913; Pirmieji žingsniai, [elementorius], Petrapilis, 1916; „Mano akiniai", [elementorius], [K.], 1920; Pievos, K., 1924; Dirvožemis, K., 1925.

Lit.: M. **Karčiauskienė**, Aiškinamojo skaitymo pradmenys lietuviškoje mokykloje 1905—1917 metais.—„VVPI mokslo darbai", t. 5, 1958; K. **Simaška**, Pedagoginės kryptys lietuviškų elementorių turinyje (XIX a. pabaiga—XX a. pradžia).—„Pedagogika ir psichologija", t. 7, 1965; A. **Gučas**, Psichologijos raida Lietuvoje (XIX a. pabaiga—XX a. pradžia), V., 1968.

SKABEIKA Leonas [1904.VIII.4 Žiogaičiuose (Mažeikių rj.) — 1936.I.22 ten pat] — poetas. 1925—30 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te studijavo liet. ir pranc. literatūrą.

Priklausė varpininkų organizacijai. Nuo 1923 periodinėje spaudoje („Aušrinėje", „Jaunime", „Kultūroje", „Vienybėje") skelbė eilėraščius, publicistinius straipsnius. Straipsniuose kritikavo klerikalų valdžią, propagavo demokratijos idealus. 1929 išleido eil. rinkinį „Po juodo angelo sparnais". 1933 susidomėjo socializmo teorija ir TSRS gyvenimu. Nepagydomai sirgdamas džiova, gausiuose laiškuose draugams ir „Testamente" (1936) smerkė liberalizmą ir burž. demokratiją, kėlė rev. kovos ir socializmo idealus. Taryb. metais išleistas apypilnis S. poezijos ir laiškų rink. „Vidurnakčių aikštėse" (1964).

S. poetiniam braižui turėjo įtakos simbolizmas ir ekspresionizmas. Iš simbolizmo S. perėmė sielvarto ir demoniškų aistrų motyvus, abstrakčias, pakilias metaforas bei įvaizdžius. Gaivališkumo, veržlaus temperamento poetizavimas, intensyvi, valinga intonacija susiję su ekspresionizmo poetika. Palengva S. išryškėjo kaip dramatiškos įtampos, griežtų sprendimų, niūrios vaizdinės ir muzikinės ekspresijos poetas. Į liet. lyriką įvedė miesto nakties gyvenimo vaizdų („gėdos kvartalai", „pritonai"), artimų pranc. poeto Š. Bodlero „Piktybės gėlių" pasaulėvaizdžiui. Paskutiniuosiuose S. eilėraščiuose („Žodis dėl literatūrinės akcijos") iškilo polit. opozicijos, idėjinio aktyvumo nuotaikos.

Lit.: A. **Venclova**, Laikas ir rašytojai, V., 1958; J. **Būtėnas**, Leonas Skabeika.—„Literatūros ir meno metraštis (1959)", V., 1959; V. **Kubilius**, L. Skabeika — žmogus ir poetas.— L. **Skabeika**, Vidurnakčių aikštėse, V., 1964; [A. Gučo, J. Būtėno, A. Miškinio, J. Šimkaus, A. Venclovos atsiminimai].— Ten pat; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

SKABEIKIAI — kaimas Ukmergės rj., Vidiškių apyl., 8 km į š. nuo Ukmergės, prie plento į Panevėžį. 58 gyv. (1970). Prie kaimo yra Skabeikių miškas. Istoriniuose šaltiniuose 1596 minimas Skabeikių dvaras. 1959 kaime buvo 91 gyventojas.

SKAČKAUSKAITĖ Regina [**Mikėnienė**; g. 1931.V.31 Panevėžyje] — gydytoja anatomė, medicinos mokslų kandidatė (1960). 1956 baigė Kauno Med. in-tą. 1960—66 dirbo jo anatomijos katedroje; nuo 1963 docentė. 1963—66 dar ir gydomojo f-to prodekanė. Nuo 1963 TSKP narė. Nuo 1966 Vilniaus un-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie smegenėlių kojyčių arterinę vaskuliarizaciją ir kitais anatomijos klausimais.

SKAIČIAVIMO MAŠINOS. S. m. gamyba Lietuvoje pradėta 1957, kai buvo pastatyta Vilniaus kasos aparatų g-la. Pagaminusi 450 daugiasekcinių kasos aparatų, 1958 įmonė buvo reorganizuota ir pavadinta S. m. g-la. Nuo 1959 gamina įv. perforacines 80 ir 45 stulpelių S. m.: perforatorius reproduktorius PR-80 ir PR-45, suminius perforatorius PI-80 ir PI-45, skaičiavimo perforatorius PS-80 ir PS-45. Šios mašinos įeina į perforacinių S. m. komplektą, naudojamą mašininio skaičiavimo stotyse (MSS) ir mašininio skaičiavimo biuruose (MSB). 1960 pradėti gaminti (1961 modernizuoti) elektroniniai skaičiuokliai EV-80, atliekantys aritmetines ir logines operacijas, o nuo 1964 vietoj jų gaminami patobulinti elektroniniai skaičiuokliai „Rūta". Nuo 1961 gaminamos (1966 moder-

Vilniaus **skaičiavimo mašinų** gamykla

nizuotos) skirstomosios mašinos RPM-80, kurios automatiškai pagal daugelį požymių surenka, išrenka, išdėsto ir grupuoja perforacines korteles. Nuo 1962 gaminama EASP-S tipo elektroniniai analizatoriai — specializuotos analoginės S. m., skirtos koreliacinėms funkcijoms, spektrinio tarpusavio tankio funkcijoms pagal koreliacines funkcijas skaičiuoti bei Furjė eilučių koeficientams nustatyti. 1964 pradėta gaminti BLP-1 tipo įrenginiai informacijai iš popierinės 5, 6 ir 7 kanalų perforacinės juostos perrašyti į 80 kolonėlių perforacines korteles bei agregatinių elektroninių perforacinių skaičiavimo mašinų ATE-80 sistema, susidedanti iš 7 įrenginių, skirta apdoroti perforacinėse kortelėse užfiksuotai tekstinei ir skaitmeninei informacijai. Nuo 1966 gaminami elektroninių S. m. perforatoriai PEM-80, skirti automatiškam elektroninės S. m. apdorotų duomenų fiksavimui 80 kolonėlių perforacinėse kortelėse. 1969 pradėta gaminti keliolikos mašinų ir aparatų kompleksas „Rūta", skirtas automatizuotoms ūkinių objektų valdymo sistemoms. Jis greitai skaičiuoja, mechaniškai surenka pirminius duomenis, perduoda juos iš darbo vietų į skaičiavimo centrą (SC), apdoroja skaitmeninę bei tekstinę informaciją ir pateikia ją patogia forma.

1964 metais įv. paskirties S. m. pradėjo gaminti dar kelios įmonės. Telšių S. m. g-la iš pradžių gamino S. m. detales, nuo 1969 pradėjo gaminti perforatorius reproduktorius PI-80-U. Kauno eksperimentinė automatizacijos priemonių g-la, gaminanti daugiausia elektrografinius dauginimo aparatus, 1964 pradėjo gaminti elektronines ir elektromechanines S. m.— bilietų kasos mašinas „Volchov". Vilniaus elektros skaitiklių g-la gamina klavišinius stalinius skaičiavimo automatus „Vilnius" ir „Rasa"

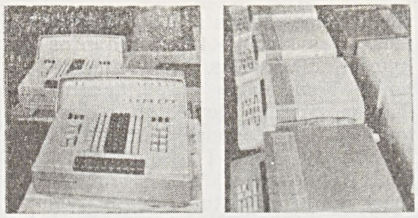

Skaičiavimo mašinos „Vilnius" ir „Rasa"

(1969 jų pagaminta 8800), kurie atlieka 6 matematikos veiksmus; juos naudoja tiek specializuotos mašininio skaičiavimo tarnybos, tiek ir atskiri darbuotojai. Magnetinės atminties diskus su nuimamomis kasetėmis, sudarančius vieną iš svarbiausių „Rūtos" komplekso įtaisų, gamina Panevėžio tiksliosios mechanikos g-la, kuri, be to, dar gamina automatus, skirtus grafinei informacijai skaityti ir perkelti į perforacinę juostą. Pabradės skaičiavimo prietaisų g-la „Modulis" (iki 1964 kabelių g-la) gamina S. m. mazgus ir detales Vilniaus S. m. g-lai. Šioms g-loms ir kt. vartotojams unifikuotas mažų gabaritų S. m. reles gamina Tauragės skaičiavimo mašinų mazgų g-la.

S. m. konstruoja, jų naudojimą tiria ir projektuoja specialusis S. m. konstravimo biuras (įk. 1959) ir valdymo sistemų projektavimo ir konstravimo biuras (įk. 1966). Juose 1969 dirbo daugiau kaip 1000 žmonių, kurių dauguma — technikos, ekonomikos, matematikos specialistai. Iš viso 1969 Lietuvoje S. m. konstravo, gamino ir jų pritaikymą projektavo apie 12 000 žmonių. S. m. g-los ir jų konstravimo bei projektavimo biurai yra susijungę į skaičiavimo ir organizacinės technikos susivienijimą *„Sigma"*. Lietuviškos S. m. naudojamos Lietuvoje ir kt. taryb. respublikose, eksportuojamos į Bulgariją, Čekoslovakiją, Lenkiją, Vengriją, VDR.

Lietuvos TSR liaudies ūkyje mašininio skaičiavimo tarnybos pradėta steigti

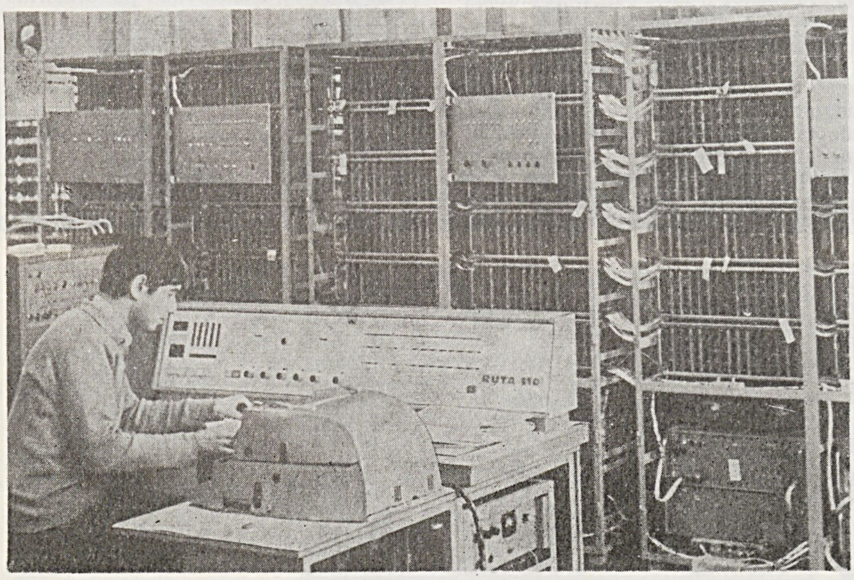

Skaičiavimo mašinos. Skaičiavimo technikos kompleksas „Rūta 110"

1954. Iki 1960 pr. buvo sukurta 18 MSB ir 5 MSS, o 1969 pab. jau veikė 169 MSB, 31 MSS, buvo naudojama apie 11 000 klavišinių ir 79 komplektai perforacinių skaičiavimo mašinų. MSB ir MSS naudoja perforacinių S. m. komplektus. Skaičiavimo centruose, skirtuose ekonominei informacijai apdoroti, naudojama

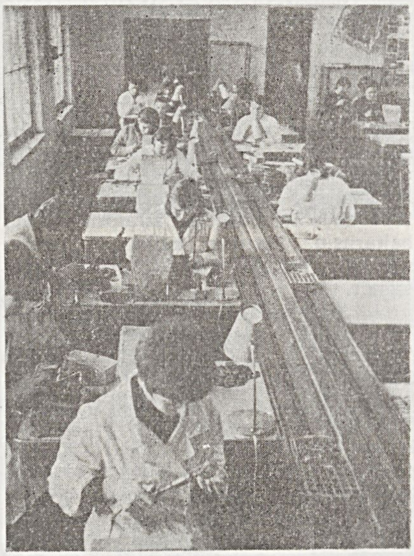

Skaičiavimo mašinos. Pabradės skaičiavimo prietaisų gamyklos „Modulis" surinkimo cechas

galingos, greitai veikiančios programinio valdymo elektroninės S. m., perforaciniai skaičiavimo kompleksai arba kelios vid. galingumo S. m. Skaičiavimo centruose, skirtuose mokslinei ir inžinerinei informacijai apdoroti, įrengiamos universalios ir specialios elektroninės S. m. Pirmoji elektroninė S. m. (BESM-2M) paleista 1961 Fizikos ir matematikos in-te. 1963 po 1 S. m. turėjo Vilniaus un-tas ir Kauno Politechnikos in-tas. 1970 pr. šešiolikoje SC buvo 21 S. m.: 6 „Minsk-22", 2 „Minsk-14", 3 „Nairi", 4 „Promin-M", 2 „ATE-80", po 1 BESM-2M, BESM-4, „Razdan-3", „Ural-11B". Nuo 1970 įrengiami „Rūta-110" tipo elektroniniai skaičiavimo technikos kompleksai.

Perforacinių S. m. programuotojus rengia Tarpšakinis vadovaujančių ir inžinerijos bei technikos darbuotojų kvalifikacijos kėlimo in-tas, ekonominės kibernetikos bei ekonominės informacijos apdorojimo specialistus — Vilniaus un-tas.

SKAIČIUS — gramatinė kategorija, būdinga vardažodžiams, įvardžiui ir veiksmažodžiui. Iš vardažodžių savarankišką S. kategoriją turi tik daiktavardis. Jos esmę sudaro vieno daikto priešpastatymas neribotam tos pačios rūšies daiktų skaičiui. Dauguma literatūrinės liet. kalbos daiktavardžių kaitomi skaičiais, t. y. gali turėti vienaskaitos ir daugiskaitos formas. Vienaskaita rodo, kad kalbama apie vieną tam tikros rūšies daiktą (pvz., „beržas", „lova", „arklys"), daugiskaita, — kad kalbama daugiau kaip apie vieną tos pat rūšies daiktą

(pvz., „beržai", „lovos", „arkliai"). Sen. raštuose, tarmėse, kartais ir naujesniuosiuose raštuose bei šnekamojoje lit. kalboje pasitaiko dar ir daiktavardžių dviskaitos formų, reiškiančių, kad kalbama apie 2 tos pat rūšies daiktus. Dabar dažniau pavartojamas dviskaitos galininkas (pvz., „Abu langu iškūlė"). Be skaičiais kaitomų daiktavardžių, liet. kalboje yra ir tokių, kurie vartojami tik vienaskaitos arba tik daugiskaitos forma. Tai vienaskaitiniai ir daugiskaitiniai daiktavardžiai. Prie vienaskaitinių priskiriami daiktavardžiai, reiškiantys: a) tam tikrą medžiagą (pvz., „molis", „auksas", „šokoladas"), b) skaičiuoti negalimas abstrakčias sąvokas (pvz., „baimė", „ištikimybė", „vartosena"), c) vienarūšių daiktų sankaupą (pvz., „augalija", „liaudis", „varguomenė"), d) ligų pavadinimus (pvz., „džiova", „vėžys"), e) tikrinius daiktų vardus (pvz., „Lietuva", „Kaukazas"). Prie daugiskaitinių priskiriami daiktavardžiai, reiškiantys: a) visokias iškilmes ir apeigas (pvz., „įkurtuvės", „laidotuvės", „vestuvės"), b) sudėtinį, ne vieno žmogaus atliekamą veiksmą (pvz., „imtynės", „lenktynės", „skyrybos"), c) tam tikrą medžiagą arba jos liekanas po kurio nors veiksmo (pvz., „dujos", „sakai", „pakulos"), d) iš kelių dalių padarytus padargus, įrankius ar šiaip konkrečius daiktus (pvz., „rogės", „žirklės", „akiniai"), e) tam tikrą laiko tarpą (pvz., „atostogos", „išvakarės"), f) ligų pavadinimus (pvz., „niežai", „vėjaraupiai"), h) pasaulio šalis (pvz., „pietūs", „rytai", „vakarai"), g) žmogaus ar gyvulio kūno dalis, sudėtinius organus (pvz., „griaučiai", „kepenys"), i) tikrinius vardus (pvz., „Raseiniai", „Šiauliai").

Būdvardžių S. kategorija yra sintaksinė: ji priklauso nuo to, su kuriuo S. daiktavardžiu derinamas būdvardis (pvz., „geras vaikas", „geri vaikai"). Lygiai taip pat nuo daiktavardžių S. priklauso ir kelintinių skaitvardžių bei būdvardiškųjų įvardžių S. kategorija (pvz., „tas pirmas vaikas"; „tie pirmi vaikai"). Iš kiekinių skaitvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos formas gali turėti tik skaitvardžiai „dešimtis", „šimtas", „tūkstantis", „milijonas", „milijardas". Kiti skaitvardžiai S. kategorijos neturi. Nekaitomi skaičiais ir daiktavardiškieji bei skaitvardiškieji įvardžiai, išskyrus tik įvardžius „jis", „ji" ir „kelintas, -a". Įvardžiai „mes", „jūs" turi specifinę daugiskaitos reikšmę: jie pasako ne „daug aš", „daug tu", bet „aš ir tu", „aš ir jūs", „aš ir jie", „aš, tu ir jie", „tu ir jis", „tu ir jie".

Veiksmažodžio vienaskaitos forma parodo, kad veiksmo ar būsenos subjektas yra vienas asmuo (pvz., „tu eini", „jis sėdi"), daugiskaitos forma,— kad veiksmo ar būsenos subjektas yra daugiau kaip vienas asmuo (pvz., „mes einame", „jie sėdi").

SKAĨČIŲ TEÒRIJA — matematikos mokslo šaka, nagrinėjanti natūrinių, sveikųjų, algebrinių ir kitų skaičių savybes. Lietuvoje XIX a. pabaigoje A. Baranauskas nagrinėjo kai kurių aritmetinių funkcijų sąryšius, tarpusavyje pirminių skaičių dėsningumus. Iš Lietuvos yra kilęs Vokietijos matematikas H. Minkovskis (1864—1909), laikomas skaičių geometrijos kūrėju. 1937—39 Mančesterio un-te (Anglija) S. t. srityje specializavosi Kauno un-to absolventas G. Žilinskas, kuris paskelbė moksl. straipsnių apie neapibrėžtines kvadratines formas, 4 tiesinių formų sandaugos minimumą. Po 1950 Lietuvoje buvo pradėti nuoseklūs S. t. tyrimai; jų yra 3 pagr. kryptys: analizinė algebrinių S. t., tikimybinė S. t., diofantinių aproksimacijų metrinė teorija. S. t. tyrimų Lietuvoje iniciatorius, visų šios srities disertacijų ir moksl. tyrimų vadovas — prof. dr. J. Kubilius.

Analizinės algebrinių skaičių teorijos srityje buvo tiriama aukštesniojo laipsnio algebrinių skaičių kūnų struktūra, skaičių pirminių daugiklių pasiskirstymas, kai kurie adityviniai uždaviniai, kartu vystant šių tyrimų analizinį aparatą. Sukurta naujų metodų Hekės charakterių sumoms vertinti, gautos pirmosios teoremos apie Hekės eilučių nulinių vietų tankį bei kitas jų analizines savybes. Išspręsta susilpninta Landau hipotezė, įrodyta, jog egzistuoja be galo daug pirminių skaičių, išreiškiamų dviejų labai skirtingo dydžio kvadratų suma (J. Kubilius). Išvestos artutinės funkcionalinės Hekės dzeta funkcijų lygtys kvadratinių kūnų atvejams, patikslinti Hekės eilučių nulinių vietų tankiai, gauta tikslesnė šių kūnų pirminių daugiklių pasiskirstymo asimptotika (K. Bulota, A. Matuliauskas). Ištirta Gauso skaičių pirminių daugiklių pasiskirstymo kai kurie netaisyklingumai, apibendrinta Liniko teorema apie mažiausią pirminį skaičių aritmetinėje progresijoje kvadratinio menamojo skaičių kūno atvejui (J. Vaitkevičius). Pritaikius Vinogradovo metodą, praplėsta logaritminė sritis kritiškoje juostoje, kurioje Hekės eilutės neturi nulinių vietų (J. Urbelis).

J. Kubiliaus monografijoje „Tikimybiniai metodai skaičių teorijoje" (1959) atskiri tikimybinės skaičių teorijos faktai buvo suformuoti į atskirą mokslo šaką. J. Kubilius sukūrė šios teorijos aksiomatiką, išvystė adityvinių aritmetinių funkcijų tyrimo metodus, gavo vertingų duomenų apie šių funkcijų pasiskirstymo dėsnių konvergavimą bei jo greitį, tokio konvergavimo būtinas ir pakankamas sąlygas, įrodė adityvinių aritmetinių funkcijų didžiųjų skaičių dėsnį, rado ryšį tarp pirminių skaičių pasiskirstymo dėsnių ir Markovo procesų; gavo daugiamačius asimptotinius pasiskirstymo dėsnius, ištyrė Gauso skaičių atvejį; apibendrino Erdešo ir Vintnerio teoremą; su J. Liniku sukūrė aritmetinį Brauno judesio modelį; sukūrė analizinį generuojančių funkcijų metodą. Dalis šių J. Kubiliaus rezultatų apibendrinta aritmetinėms adityvinėms funkcijoms, kurių argumentas perbėga sveikų polinomų reikšmių aibes (R. Uždavinys) arba tam tikras aibes — pusgrupes su reguliariu normavimu (Z. Juškys). Kai kurie J. Kubiliaus rezultatai apibendrinti multiplikatyvinėms funkcijoms, nesuvedamoms į adityvines (A. Bakštys). Lietuvos matematikų tikimybinės S. t. darbai turi didelę praktinę vertę (atsitiktinių procesų modeliavimui, apytikriems skaičiavimams, branduolinėje fizikoje).

Diofantinių aproksimacijų metrinės teorijos srityje įrodyta Malerio hipotezė apie polinomo aproksimacijos dydį tam atvejui, kai polinomas kvadratinis (J. Kubilius). J. Kubiliaus mokinys Minsko matematikas V. Sprindžiukas įrodė Malerio hipotezę apie S skaičių aibės matą. Tai vienas iš svarbiausių pastarojo meto pasiekimų šioje teorijoje. Nustatytas kai kurių grandininių trupmenų parametrų pasiskirstymo, funkcijų konvergavimo į ribinį dėsnį greitis, įvertintis didelių nukrypimų tikimybės (G. Misevičius). Gauta svarbių rezultatų, praplečiant Malerio problemą keliems kintamiesiems (R. Sliesoraitienė).

SKÃIDIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Nemėžio apyl., 11 km į p. r. nuo Vilniaus, 2 km į p. nuo Vilniaus—Minsko plento. 1959 buvo 352 gyv., 1970 — 398.

SKAIDRỸS — ežeras Ignalinos rj., 5 km į p. nuo Smalvų, 3 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 900 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai aukšti, apaugę mišku. Per ežerą teka Drūkšos baseino upelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 7,9 kg/ha.

SKÃISČIAI — kaimas Kapsuko rj., Liubavo apyl., 2 km į š. r. nuo Liubavo, prie kelio į Kalvariją; kolūkio centras. 39 gyv. (1970). Per kaimą teka Graužė (Šešupės intakas). XIX a. pab. buvo S. kaimas ir palivarkas, kuriuose 1889 gyveno 141 gyventojas. 1889 Skaisčiuose gimė komp. J. Bendorius. 1959 kaime buvo 37 gyv.

SKAISČIŪNAI — kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 5 km į v. nuo Kapsuko, prie kelio į Keturvalakius. 289 gyv. (1970). Per kaimą teka Uosupelis (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra aštuonmetė m-la (nuo 1926 pradinė, 1955—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). Kaimas įsikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Mikalinės dvarą. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai išžudė Eidukevičių šeimą (5 žmones). 1959 kaime buvo 224 gyv.

SKAĨSGIRIS Rimantas [g. 1929.VI.20 Kaune] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1961). 1953 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1953—57 Vilniaus Ped. in-to marksizmo-leninizmo katedros dėstytojas. 1961 baigė Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. 1961—63 Lietuvos TSR Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-jos v-bos pir-

mininko pavaduotojas. Nuo 1961 Vilniaus Ped. in-to filos. katedros dėstytojas, nuo 1963 vedėjas; nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie dabartinius burž. filosofus, neopozityvizmą, filosofijos dėstymo metodus, ateizmo klausimais.

SKAISGIRỸS Juozas [1906.I.6 Šakiuose — 1942.VII.31 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1915 dirbo pas buožes. 1926—27 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1928—36 darbininkas Šakiuose, Kėdainių, Panevėžio, Ukmergės, Vilkaviškio, Marijampolės apskrityse, Klaipėdoje. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1935 padėjo organizuoti Suvalkijos valstiečių streiką. Už rev. veiklą 1935, 1936, 1940 keturis kartus baustas adm. tvarka. 1936—38 LKP Šakių rj., 1938—40 Šakių aps. k-to sekretorius. 1940—41 LKP Šakių, Lazdijų aps. k-to I sekretorius, nuo 1941 Lazdijų k-to skyriaus vedėjas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas su patariamuoju balsu. Vok. faš. okupacijos pradžioje hitlerininkų suimtas, kalintas Marijampolėje ir nužudytas.

SKAISTĀKAIMIS — kaimas Šakių rj., Gelgaudiškio apyl., 2 km į v. nuo Gelgaudiškio, prie kelio į Kidulius; kolūkio centras. 238 gyv. (1970). 0,5 km į š. nuo kaimo teka Nemunas. Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės. 1959 buvo 249 gyventojai.

SKÁISTĖ, Jonikūnų ežeras,— ežeras Rokiškio rj., 4 km į r. nuo Panemunio, prie kelio į Rokiškį. Plotas 59 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1380 m, didž. plotis 540 m, kranto linijos ilgis 3350 m. Krantai žemi, ežero galuose pelkėti ir apaugę mišku. Į S. įteka keli upeliai, išteka upelis į Nemunėlį. Prie ežero įsikūręs Jonikūnų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SKAISTERIAĨ — kaimas Vilniaus rj., Mickūnų apyl., 16 km į r. nuo Vilniaus, 1 km į š. nuo Vilniaus—Minsko geležinkelio. 502 gyv. (1970). Pr. m-la, biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1798 (18 kiemų, 131 gyv.). 1959 buvo 414 gyv.

SKAĨSTGIRIAI — kaimas Kėdainių rj., Kunionių apyl., 9 km į p. v. nuo Josvainių, 4 km į š. v. nuo Kauno—Kėdainių plento; kolūkio centras. 93 gyv. (1970). Pro kaimą teka Aluona (Nevėžio intakas) ir jos intakas Sakuona, iš p. prieina Laučynės ir Bajėnų miškai. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1922—56 pradinė, 1956—61 septynmetė). 1959 buvo 63 gyv.

SKAISTGIRIAĨ — 1. Kaimas Šakių rj., Sintautų apyl., 8 km į p. r. nuo Šakių, prie kelio į Griškabūdį. 151 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1961), pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. S. minimi Sintautų parapijos 1697—1706 metrikų knygoje. 1959 buvo 131 gyv.

2. Kaimas Panevėžio rj., 12 km į š. nuo Panevėžio, prie Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 131 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Lėvuo, iš v. prieina Stačiūnų miškas. Glžk. st., aštuonmetė m-la (1910—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė). Skaistgirių felčerių-akušerių punktas yra Voverinėje. 1959 kaime buvo 133 gyventojai.

SKAISTGIRỸS — miestelis Joniškio rj., 16 km į š. v. nuo Joniškio, prie kelio į Žagarę; apylinkės ir kolūkio centras. 541 gyv. (1970). Miestelyje yra 9 gatvės. Mechaninės dirbtuvės, parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius, ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (1900—49 pradinė, 1949—55 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1953). XVII a. pastatyta bažnyčia. 1859 buvo 88 gyv., 8 namai. 1886 buvo 103 gyv., 2 alinės, vėjo malūnas, vyko savaitiniai turgūs. 1919 buvo įsikūrusi LKP kuopelė. XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) S.— valsčiaus centras (1923 — 165 gyv.). Hitlerininkai ir burž. nacionalistai Skaistgiryje sušaudė valsčiaus partorgą B. Motuzą, komjaunimo org-jos sekretorių A. Žeimį. Taryb. metais miestelis išaugo (1959 buvo 374 gyv.). Pastatyta daugiau kaip 100 gyv. namų. Statiniai išdažyti gražiai suderintomis spalvomis. Pasodinta daug želdinių, prie pat miestelio užveistas 12 ha parkas. Gero naujosios miestelio dalies išplanavimo ir viso miestelio sutvarkymo organizatorius — kolūkio pirmininkas J. Viliūnas. 1969 LKP CK ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba pripažino S. eksperimentine pavyzdine gyvenviete.

SKAISTGIRIŲ̃ PELKĖ — pelkė Panevėžio rj., 10 km į p. nuo Pušaloto, 1 km į v. nuo Skaistgirio geležinkelio stoties. Plotas 104 ha (pramoninis 70 ha). Pelkė apie 2 km ištįsusi iš š. į p. Vidurinę dalį sudaro plynraistinė tarpinio tipo pelkė, likusią — žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,49 m. Vyrauja tarpinio tipo durpės — raistinės, plyninės bei plynraistinės, pakraščiuose — žemapelkinės raistinės bei plynraistinės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 8,2%. Pelkė nusausinta. Kasamos gabalinės durpės kurui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo apie 1 mln. m^3. Iki 1970 iškasta 58%.

SKÁISTINĖS ẼŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 12 km į p. r. nuo Obelių, 9 km į š. nuo Antazavės. Plotas 27 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1100 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Krantai aukšti. Įteka bevardis upelis. Prie ežero yra Skaistinės, Trumponių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 7,8 kg/ha.

SKÁISTIS, Žydiškių ežeras,— ežeras Trakų rj., 1,5 km į š. r. nuo Trakų, 1 km į v. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 308 ha, didž. gylis 32 m, vid. gylis 9,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 3400 m, didž. plotis 2080 m. Yra 9 salos (iš viso 3,7 ha). Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 14 km. Krantai

Skaistis

daugiausia aukšti, statūs; p. r. ir š. r. krantai apaugę mišku. Š. v. gale prie ežero prieina Užtrakio parkas; prie jo maždaug 200 m pločio sąsiauriu S. jungiasi su Galvės ež. Į S. įteka upelis iš Birvos ežero. 1880 tarp S. ir Balčio ež. (į r. nuo S.) iškastas kanalas, įjungęs S. į Saidės baseiną. Ežerą labai mėgsta poilsiautojai, turistai, sportininkai. Jo š. r. gale, Žydiškėse, yra Vilniaus un-to vila. S. įeina į Trakų landšaftinį draustinį. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

„SKAĨTYMAI" — mėnesinis literatūros žurnalas, ėjęs 1920—23 Kaune. Išėjo 24 nr., vadinami knygomis. Leido Švietimo m-ja. Redagavo V. Krėvė-Mickevičius, vėliau L. Gira (Nr. 22—24). Jame bendradarbiavo žymesnieji to meto liet. rašytojai, atstovavę įvairioms lit. srovėms (daugiausia realizmui, iš dalies ir romantizmui, simbolizmui). Buvo išspausdinta Vaižganto („Dėdės ir dėdienės"), Šatrijos Raganos („Sename dvare"), A. Vienuolio („Inteligentų palata"), V. Krėvės („Žentas"), Lazdynų Pelėdos, Maironio, K. Binkio, B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, P. Vaičiūno, F. Kiršos ir kt. autorių prozos, poezijos, drama-

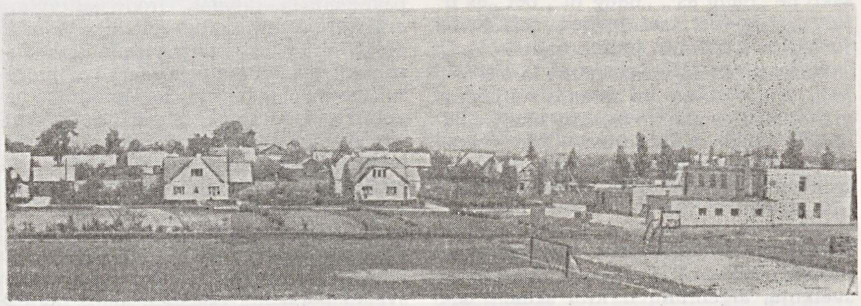

Skaistgirys

„Skaitymų" viršelis

turgijos kūrinių. Buvo skelbiama ir vertimų (Dantės „Dieviškosios komedijos" fragmentai ir kita). Lit-ros kritikos straipsnius (dalis jų poleminiai) skelbė V. Bičiūnas, L. Gira (E. Radzikauskas), J. Lindė-Dobilas, B. Sruoga (B. Sirakuzinas), Vaižgantas, Vydūnas ir kiti. „S." nustojo ėję, Švietimo m-jai nutraukus finansavimą.

SKAĨTVARDIS — kalbos dalis, apimanti žodžius, kurie reiškia skaičius, skaičiais žymimą daiktų kiekį ir jų eilę. Liet. kalboje skiriami kiekiniai ir kelintiniai S. Pirmieji, atsakydami į klausimą „kiek?", rodo abstraktų skaičių ar skaičiais reiškiamą daiktų kiekį; antrieji, atsakydami į klausimą „kelintas?", rodo skaičiais reiškiamą daiktų eilę arba tvarką. Kiekiniai S. dar skirstomi į 1) pagrindinius, 2) dauginius, 3) kuopinius, 4) trupmeninius. Pagr. skaitvardžiai „1", „2", „4"— „9" yra kaitomi giminėmis ir linksniais: „víenas — vienà", „dù — dvì", „keturì— kẽturios", „penkì — pe͂nkios", „šešì — šẽšios", „septynì — septýnios", „aštuonì — aštúonios", „devynì — devýnios"; skaitvardis „3" irgi kaitomas linksniais, tačiau giminėmis — tik vietininke: „trijuosè — trijosè". Su S. „dù — dvì" morfologiškai sutampa „abù — abì", nors jo reikšmė yra daugiau įvardiška. Skaitvardžiai „1"—„4" (ir „abù — abì") yra seniai kaitomi, o skaitvardžiai „5"—„9" iš pradžių buvo nekaitomi (plg. lot. „quinque", „sex", „septem", „octo", „novem"). Nekaitomo būta ir skaitvardžio „10" (plg. lot. „decem"), kuris atitinkamose ide. tarmėse vėliau buvo imtas kaityti. Literatūrinėje liet. kalboje jis yra linksniuojamas kaip *-i* kamieno mot. g. daiktavardis: „dešimtìs", „dešimtie͂s", „dẽšimčiai" ir t. t. Šis S. sutrumpėjo į nekaitomą „dẽšimt", kuris ir yra įprastinė lit. kalbos forma. Skaitvardžius „dvì dẽšimtys", „trỹs dẽšimtys", „kẽturios dẽšimtys"..., „devýnios dẽšimtys" lit. kalboje t. p. baigia išstumti jų nekaitomosios formos: „dvìdešimt", „trìsdešimt", „kẽturiasdešimt"..., „devýniasdešimt". Skaitvardžiai „vienúolika", „dvýlika", „trýlika", „keturiólika"..., „devyniólika" yra kaitomi kaip vienaskaitiniai *-o* kamieno daiktavardžiai, tik jų galininkas sutampa su vardininku, pvz., „vienúolika" (vard.), „vienúolikos" (kilm.), „vienúolikai" (naud.), „vienúolika" (gal.) ir t. t. Visi šie S. yra atsiradę iš sudurtinių žodžių, kurių pirmuose dėmenyse slypi skaitvardžiai „vienas"..., „devyni", o antrasis dėmuo yra „-lika", reiškiąs „atliekamą" (po „dešimties"). „Šimtas, -o", „tū́kstantis, -čio" linksniuojami kaip atitinkami daiktavardžiai; taip pat daiktavardiškai yra kaitomi „milijõnas", „milijárdas".

Dauginiai S. sudaro vos dešimties (įskaitant ir „abeji, ābejos") žodžių grupę: „vienerì — víenerios", „dvejì — dvẽjos", „abejì — ābejos", „trejì —-trẽjos", „ketverì — kẽtverios"..., „devynerì — devýnerios". Dauginiai S. yra sudaryti iš pagrindinių S. ir savo vartosena nuo pastarųjų skiriasi tuo, kad sakinyje eina tik su daugiskaitiniais S.

Kuopiniai S. yra 9: „dvẽjetas", „ãbejetas", „trẽjetas", „kẽtvertas"..., „devýnetas". Jie sudaryti iš dauginių arba pagrindinių S. (su priesaga „-etas") ir reiškia daiktų kiekį kaip vieną būrį, kuopą. Jie kaitomi, kaip vienaskaitiniai *-a* kamieno daiktavardžiai.

Nepilnų skaičių sąvokoms reikšti vartojami trupmeniniai S. Juos sudaro žodžių samplaikos iš pagrindinio S. (skaitvardžių) ir kelintinio S.: „vienà antróji" („vienõs antrõsios"...), „dvì pe͂nktosios" („dviejų̃ penktų̃jų"...), „vienúolika dvidešimtų̃jų" („vienúolikos dvidešimtų̃jų"...), „trìsdešimt vienà tūkstantóji" („trìsdešimt vienõs tūkstantõsios"...) ir t. t. Prie šių S. priskirtini ir „pusañtro, -õs", „pustrečio, -iõs", „pusketvir̃to, -õs" ir kt. (kaitomi tik giminėmis ir skaičiais); jie reiškia sveiko skaičiaus ir pusės sumą. Savo reikšme trupmeniniams S. artimi yra „pùsė", „trẽčdalis", „ketvir̃tis", „penktãdalis" ir kt.

Visi kelintiniai S. kaitomi giminėmis, linksniais ir skaičiais: „pìrmas — pirmà" („pìrmo — pirmõs", „pirmì — pìrmos"...), „añtras — antrà", „trẽčias — trečià", „ketvir̃tas — ketvirtà", „peñktas — penktà"..., dešim̃tas — dešimtà", „vienúoliktas — vienúolikta"..., „dvidešim̃tas — dvidešimtà" ir taip toliau. Samplaikiniai kelintiniai S. yra sudaryti iš kiekinių pagrindinių S., tik paskutinis jų žodis turi kelintinio S. formą, pvz.: „dù šimtaĩ pìrmas, -à", „septynì šimtaĩ kẽturiasdešimt peñktas, -à", „tū́kstantis devynì šimtaĩ septyniasdešim̃tas, -à". Linksniuojant šias samplaikas, kaitomas tik paskutinis jų žodis, t. y. tik kelintinio S. forma, pvz.: „dù šimtaĩ pìrmas", „dù šimtaĩ pìrmo" ir taip toliau.

Lit.: **Rygiškių Jonas**, Lietuvių kalbos gramatika, K.-V., 1922; **V. Mažiulis**, Индоевропейская десимальная система числительных.— „Вопросы языкознания", т. 4, М., 1956; **V. Mažiulis**, Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. — Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, V., 1957; **O. Szemerenyi**, Studies in the Indo-European System of Numerals, Heidelberg, 1960; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, V., 1965.

SKAKÁUSKAS Stanislovas [g. 1914. IV.11 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921—1931 tarnavo pas buožes. Nuo 1931 darbininkas Zarasuose. 1933 įstojo į LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Platino kom. lit-rą. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1935—36 už rev. veiklą kalintas Zarasuose, Panevėžyje, Kaune. 1937 išrinktas LKP Zarasų parajonio k-to sekretoriumi. 1937—39 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1939 Kaune dalyvavo stat. darbininkų streike, buvo streiko k-to narys. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—43 tarnavo Vidaus reikalų liaudies komisariato daliniuose Gorkyje, Maskvoje. 1944—67 dirbo administracinį, partinį ir ūkinį darbą Vilniuje, Kaune, Vilkaviškyje. Pensininkas.

SKALBÌMAS. XIX a. ir XX a. pr. Lietuvoje skalbimui buvo vartojamas lapuočių medžių šarmas. Nešvarūs skalbiniai buvo sudedami į medinį kubilą ir uždengiami drobule. Per pelenais apibarstytą drobulę keletą kartų buvo pilamas karštas vanduo. Kitas S. būdas — šaltu ar karštu šarmu užpilti skalbiniai buvo paliekami mirkti per naktį, kitą dieną virinami. Lininiai ir pakuliniai skalbiniai kultuvėmis buvo velėjami upėje, ežere ar tvenkinyje. Velėjimui kartais buvo telkiamos talkos. Patyrusios skalbėjos, sutardamos kultuvėmis, velėdavo į taktą. Čia pat skalbiniai buvo ir skalaujami. Žiemą buvo skalbiama virtuvėse. Skalbiniai buvo džiovinami kieme ant tvorų, krūmų, karčių, vėliau ir virvių; žiemą — svirne, daržinėje ar trobos aukšte. Didesni skalbiniai buvo lyginami su kočėlu, smulkesni — su buteliu, pripiltu karšto vandens, vėliau su geležiniu lygintuvu, pridedamu žarijų. Didžiausi S. buvo dukart per metus — prieš Kalėdas ir Velykas.

Nuo XX a. pr. vis labiau imta vartoti fabrikines skalbimo priemones — muilą, skalbimo miltelius. Taryb. metais Lietuvoje pradėtos gaminti sintetinės skalbimo priemonės. Vilniaus chemijos g-los „Švyturys" (iki 1968), „Spindulys" (nuo 1968), Kauno buitinė cheminių gaminių g-la gamina skalbimo miltelius „Snaigė", „Neris", „Vilnelė", skalbimo pastą „Efektas", „Astra", „Svajonė", skystas skalbimo priemones „Sintolas", „Gintaras", balinimo priemones „Gulbė", „Žuvėdra", „Baltija", „Ramunė" ir kt. Buityje paplito skalbimo mašinos, elektriniai lygintuvai. Daug gyventojų naudojasi skalbyklomis.

SKALSKÁITĖ Liudvika [**Šukevičienė;** g. 1885.III.20 Naujojoje Vilnioje] — dainininkė (sopranas). 1905 baigusi Minsko Marijos g-ją, iki 1908 Minske mokytojavo. 1908—12 mokėsi Vilniaus muz. m-loje, 1912—17 studijavo Maskvos konservatorijoje (baigė 1918). 1909—14 dainavo Vilniaus „Rūtos" d-jos vakaruose, 1912—16 — Maskvos lietuvių vakaruose. 1917—20 Maskvoje privačiai dėstė dainavimą. 1920 grįžo į Lietuvą. 1921—22 dėstė Kauno muz. m-loje, su A. Kačanausku ir E. Laumenskiene surengė koncertinę kelionę po Lietuvą. 1922—28 ir 1936—45 gyveno Joniškyje. 1928—29 Romoje mokėsi dainavimo. 1929—36 Kaune vertėsi priv. pamokomis, koncertavo, buvo Radiofono solistė. Nuo 1945 gyvena Vilniuje. S. repertuarą sudarė daugiausia kamerinės muzikos kūriniai, operų arijos.

SKALSKÁITĖ Valerija [**Demkienė;** g. 1887.IV.19 Naujojoje Vilnioje] — pianistė. 1905 baigusi Minsko Marijos g-ją, iki 1908 Minske vertėsi priv. pamokomis. 1908—13 mokėsi Vilniaus muz. m-loje, 1913—20 studijavo Maskvos konservatorijoje. Vilniaus „Rūtos" d-jos ir Maskvos lietuvių vakaruose akompanavo, skambino solo fortepijonu. Iki

1922 gyveno Maskvoje, vėliau Vilniuje ir kitur. Nuo 1950 gyvena Kaune.

SKÁLVIAI — vakarinių lietuvių gentis, gyvenusi prie Nemuno žemupio, į š. nuo nadruvių (ž. *Prūsai, Rytų Prūsijos lietuviai*).

SKAMARÃKŲ-GATAŪČIŲ PẼLKĖ — pelkė Biržų rj., 12 km į p. nuo Biržų, 3 km į r. nuo Biržų—Vabalninko kelio. Plotas 178 ha. Žemapelkė, ištįsusi iš š. į p. tarp 2 drumlinoidinių gūbrių; ilgis apie 7 km, plotis 0,2—0,4 km. Durpių klodo didž. storis 1,3 m, vid. 0,86 m. Durpės žemapelkinės, medieninės-kimininės. Vid. susiskaidymas 47%, vid. peleningumas 11,5%. Pelkės paviršius nusausintas, paverstas kultūrine pieva ir ganykla. Šiaurės vakaruose prie pelkės įsikūręs Skamarakų, rytuose — Gataučių kaimas.

SKÃPIŠKIAI — kaimas Anykščių rj., Staškūniškio apyl., 7 km į p. nuo Kavarsko, 3 km į r. nuo Šventosios u. 33 gyv. (1970). 2 km į p. r. nuo S. eina Kauno—Zarasų plentas. Ist. šaltiniuose 1596 minimas S. dvaras. XIX a. pr. veikė m-la (1805 mokėsi 32 berniukai). 1959 buvo 71 gyv.

SKÃPIŠKIS — **1.** Miestelis Kupiškio rj., 15 km į š. r. nuo Kupiškio, 3 km į š. v. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 425 gyv. (1970). Į v. nuo miestelio yra Mituvos ež. Plano struktūra radialinė. Kelių susikirtime — netaisyklingos formos, išplėstos gatvės pavidalo aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie jungia S. su Pandėliu, Kupiškiu, Panemunėliu, Skapiškio glžk. st. gyvenviete. Yra pieninė, malūnas, lentpiūvė, ambulatorija (nuo 1945), vaistinė, vid. m-la (iki 1940 pradinė, 1940—41 ir 1944—49 prog-ja, 1941—1944 amatų m-la, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1945).

Ist. šaltiniuose S. dvaras minimas 1555. XVII a. pradėjo kurtis miestelis. 1750—1832 Skapiškyje buvo dominikonų vienuolynas. S. parapinėje m-loje 1777 mokėsi 6 vaikai, 1782 — 19 (9 bajorų ir 10 valstiečių vaikų). XIX a. pr. Skapiškyje veikė apskrities m-la. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. 1833 buvo 322 gyv., 1897 — 1184. XIX a. antrojoje pusėje Skapiškyje buvo apie 20 parduotuvių ir smuklių, vyko turgūs ir prekymečiai. 1863.V.4 Z. Sierakausko vadovaujamas sukilėlių būrys užėmė S. miestelį, nuginklavo žandarus, sunaikino valsčiaus dokumentus. 1905.XI buvo išvaikyta carinė valsčiaus valdyba ir išrinkta nauja. 1918 pab. buvo susikūręs S. valsčiaus rev. k-tas (pirm. J. Urbonas, sekr. J. Šinkevičius). Po I pasaul. karo buvo pieninė, 2 malūnai, lentpiūvė, kelios parduotuvės, pr. m-la, vaistinė; veikė LKP kuopelė. D. Tėvynės karo metais miestelis buvo smarkiai apgriautas. 1959 buvo 617 gyv.

2. Geležinkelio stoties gyvenvietė Kupiškio rj., Skapiškio apyl., 3 km į p. nuo Skapiškio miestelio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 53 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1936). Gyvenvietė įsikūrė 1873, nutiesus Radviliškio—Daugpilio glžk. ir pastačius prie jo S. geležinkelio stotį. Per I pasaulinį karą iš S. buvo nutiesta siaurojo geležinkelio šaka į Suvainiškį (1960 šis geležinkelis išardytas). 1923 buvo 105 gyv., 1959 — 163.

SKARÀ — moteriškas drabužis, gaubiamas ant pečių. Ž. *Drabužiai.*

SKARÁITIŠKĖ — kaimas Raseinių rj., Šiluvos apyl., 12 km į š. nuo Raseinių, 7 km į v. nuo Žaiginio. 94 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Tvarkantė (Dubysos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la. 1959 buvo 183 gyv.

„SKAR̃DAS" — **1.** Socialdemokratinis savaitraštis, ėjęs 1907.I—VI Vilniuje. Legalus LSDP organas. Buvo leidžiamas vietoj „Naujosios gadynės". Išėjo 21 nr. Oficiali redaktorė B. Šėmytė, faktiškai redagavo S. Matulaitis, V. Mickevičius-Kapsukas. Leidėjas J. Lickevičius. Leido priedą „Dūmos darbai" (išėjo 9 nr.). Bendradarbiavo P. Avižonis, P. Bugailiškis, S. Matulaitis, A. Povylius, R. Rasikas, M. Slančiauskas ir kt. Išspausdino Jovaro, J. Smalsčio, J. Šepečio eilėraščių, K. Jasiukaičio apsakymų. Vilniaus teismo rūmų nuosprendžiu uždarytas.

2. Mėnesinis visuomenės, gamtos mokslų ir literatūros žurnalas, ėjęs 1926. I—III Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 3 nr. LKP CK 1926.III.4 „S." pavedė redaguoti V. Kapsukui, K. Poželai ir J. Greifenbergeriui. Ofic. redaktorius — B. Pauliukevičius. Žurnale įv. slapyvardžiais paskelbta: V. Kapsuko straipsnis apie 1905 revoliuciją Lietuvoje, jo parinkti J. Basanavičiaus laiškai iš „Aušros" laikų, Z. Angariečio str. „Marksizmo šaltiniai ir mūsų socialdemokratai", K. Poželos straipsnių apie socializmą ir religiją, Lietuvos profs-gas. Išspausdinta M. Gorkio apybraiža „Sausio 9-oji" (vertė B. Pauliukevičius), B. Pranskaus eilėraščių. B. Pranskus recenzavo A. Lasto-Juodojo „Lietuvos knygnešio likimą", antologiją „Sūduva", F. Kiršos eilėraščių rink. „Suverstos vagos". Išspausdinta Klaipėdos krašte veikusios Darbininkų partijos 1926. III.7 konferencijos rezoliucija dėl Darbininkų partijos sukūrimo visoje Lietuvoje (ši partija turėjo būti LKP legali priedanga). „S." buvo cenzūros uždarytas, o ofic. redaktorius suimtas.

„Skardas" 2. 1926 Nr. 1 viršelis

SKARDÌNSKAS Antanas [g. 1899.XII Garmuliškyje (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas, valstietis. Nuo 1924 Komunistų partijos narys; iš pradžių Bikūnų (Utenos rj.) kuopelės, vėliau Garmuliškio kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1928 suimtas ir 1929 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Zarasuose, Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1936 amnestuotas, toliau dirbo rev. darbą. 1940—41 LKP Antalieptės (Zarasų rj.) vls. k-to sekretorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1942—1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—47 LKP Antalieptės vls. k-to sekretorius. 1947—55 kolūkio pirmininkas Zarasų rj., brigadininkas, sandėlininkas. Pensininkas.

SKAR̃DIS Antanas [g. 1905.XII.25 Sofijske (BTSR, Mogiliovo sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs profesinio techninio mokymo mokytojas (1964). 1925—1927 dirbo Donbaso šachtose. 1927—1929 Sofijsko skaityklos vedėjas, 1928 su kitais suorganizavo lietuvių kolūkį „Naujas gyvenimas". 1929—31 Suchorių apylinkės tarybos pirmininkas. Nuo 1930 TSKP narys. 1931—34 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1934—1939 partinis darbuotojas įvairiose BTSR vietose. 1940—41 LKP CK part. kadrų sektoriaus vedėjas. D. Tėvynės karo pradžioje Vitebske naikintojų bataliono, vėliau fronte autobataliono komisaras. 1942—45 Raudonosios Armijos 2-jo liet. šaulių bataliono komisaras, pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. 1945—54 Resp. part. m-los (Vilniuje) direktorius. 1953 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-to istorijos f-tą. 1954—65 Lietuvos Profesinio techninio mokymo v-bos (iki 1959 Lietuvos Darbo rezervų resp. v-ba) viršininkas. 1958—62 LKP Revizijos komisijos narys. Kartu su A. Arlausku parašė brošiūrą „Tarybų Lietuvos darbininkų kadrų kalvė" (1964). Pensininkas.

SKAR̃DUPIAI — **1.** Kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 9 km į p. v. nuo Kapsuko, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 258 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1962), ryšių skyrius (nuo 1949), aštuonmetė m-la (nuo 1912 pradinė, 1950—1961 septynmetė). 1959 buvo 200 gyv.

2. Kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 5 km į v. nuo Gražiškių, prie kelio į Vištytį; kolūkio centras. 183 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Tadarinės ir Beržyno miškai. Yra lentpiūvė, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1920), kultūros namai (nuo 1962). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1827 jame buvo 55 gyv., 11 namų. 1906.VI S. valstiečiai dalyvavo Šūklių dvaro darbininkų suorganizuotame streike. 1959 kaime buvo 179 gyv.

SKAR̃DŽIUS Jonas [g. 1913.VI.23 Varkujuose (Anykščių rj.)] — ekonomistas

finansininkas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1953 ir 1955—63 dirbo Valst. banko įstaigose Vilniuje. 1955 baigė Leningrado Finansų akademiją. Nuo 1963 Ekonomikos in-to prekių ir pinigų apyvartos sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie prekių ir pinigų cirkuliacijos planavimo bei reguliavimo sistemos tobulinimą.

SKAŘDŽIUS Pranas [g. 1899.III.26 Subačiuje (Kupiškio rj.)] — kalbininkas. 1923—24 Kauno, 1925—29 Leipcigo un-te studijavo liet. kalbą, baltistiką, slavistiką, lyg. kalbotyrą. Klausė K. Būgos, J. Jablonskio paskaitų. Studijuodamas su Jablonskiu taisė studentų darbus, drauge dirbo terminologijos ir rašybos komisijose. 1929 už disertaciją „Senieji slavų kalbų skoliniai lietuvių kalboje" (išsp. „Tautoje ir žodyje", t. 7, 1931; vok. kalba) gavo filos. daktaro laipsnį. 1929—39 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to docentas, 1939—43 Vilniaus un-to to paties f-to profesorius. 1933 parašė habilitacinį darbą „Daukšos akcentologija" (1935). Redagavo tęstinį kalbotyros leidinį „Archivum philologicum" (8 t., 1930—39), lit. kalbos žrn. „Kalba" (3 sąs., 1930). Parengė literatūrinės liet. kalbos kirčiavimo teorinius apmatus „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas" (1936). Su A. Saliu redagavo L. Dambrausko sudarytą „Kalbos patarėją" (1939). 1943 išleido veikalą „Lietuvių kalbos žodžių daryba". Period. spaudoje paskelbė straipsnių apie M. Daukšą, K. Būgą, J. Jablonskį. 1944 pasitraukęs iš Lietuvos, 1946—49 dirbo Tiubingeno un-te (VFR). 1949 apsigyveno JAV. 1956 baigęs Klivlendo aukštąją bibliotekininkystės m-lą, Vašingtone dirba Kongreso bibliotekoje. Su S. Barzduku ir J. Martinaičiu redagavo „Lietuvių kalbos vadovą" (išl. 1950 Bilefelde, VFR). Parašė „Lietuvių kalbos kirčiavimą" (1968). Paskelbė straipsnių literatūrinės liet. kalbos, ist. fonetikos ir gramatikos klausimais.

SKAŘDŽIUS Vincas [slap. **V. Viskaras**; 1897.IV.2 Sofijske (BTSR) — 1967.II.15 Vilniuje] — poetas, publicistas. Kilęs iš valstiečių. 1912 baigė Mogiliovo (BTSR) keturklasę m-lą. 1918—21 dirbo Čausų (Mogiliovo sr.). vls. taryboje, mokytojavo Gladkovo pr. m-loje. 1926 baigęs Baltarusijos un-to pedagogikos f-tą, mokytojavo Toločino (Vitebsko sr.) vid. m-loje, studijavo Baltarusijos un-to aspirantūroje. 1930—37 BTSR MA Nac. mažumų in-to moksl. bendradarbis. Išleido knygas „Nacionalinės kultūros statyba Sovietų Baltarusijos lietuvių darbo masių tarpe" (1932) ir „Lietuviai Tarybų Baltarusijoje" (baltr. kalba, 1935). „Raudonajame artojuje" ir kituose lietuvių ir baltarusių period. leidiniuose paskelbė eilėraščių, straipsnių apie Baltarusijos lietuvių buitį, kultūrą, tautosaką. S. poezijoje vyrauja taryb. tikrovės, ypač kolūkinio kaimo buities, vaizdai. 1938 neteisėtai ištremtas į Kazachstaną. 1939—1958 dirbo adm. darbą Borovskojėje (Kustanajaus sr.), Kustanajuje. 1957 reabilituotas. Nuo 1958 pensininkas. Kustanajaus sr. period. spaudoje paskelbė eilėraščių rusų kalba.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — Kovos keliais, V., 1961.
Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

SKÁRGA Petras [1536.II Grujece (prie Varšuvos) — 1612.IX.12 Krokuvoje] — pirmasis Vilniaus universiteto rektorius, kontrreformacijos veikėjas. 1554 baigęs Krokuvos akademiją, ėjo įvairias aukštas pareigas Lenkijoje. 1569 įstojo į jėzuitų ordiną. 1574—84 gyveno Vilniuje. Atkakliai kovojo su nekatalikais Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje ir Livonijoje. Būdamas 1574—79 Vilniaus jėzuitų kolegijos, 1579—84 Vilniaus un-to (akademijos) rektorius, įkūrė jėzuitų kolegijas Polocke, Rygoje, Tartu. Knygose „Apie dievo bažnyčios vienybę" (lenkų k., 1577), „Pastabos evangelikams ir visiems nekatalikams" (lenkų k., 1592), „Seimo pamokslai" (lenkų k., 1597) propagavo bažnytinę uniją, skelbė kovą nekatalikams, barė didikus už jų savavaliavimą bei valstiečių priespaudą, reikalavo sustiprinti karaliaus valdžią ir apriboti seimo kompetenciją. Nuo 1588 būdamas Zigmanto Vazos pamokslininku, prisidėjo prie religinės netolerancijos stiprinimo valstybėje.

SKARŪLIAI — kaimas Jonavos rj., Dumsių apyl., 2 km į r. nuo Jonavos, Neries kair. krante. 961 gyv. (1970). Yra Jonavos azotinių trąšų g-la, gaminanti sintetinį amoniaką, amoniakinį vandenį, skystas kompleksines trąšas, metanolą, skystą anglies dioksidą, sausąjį ledą, deguonį (1969 g-loje dirbo 1080 darbininkų). Pastatyta g-los darbininkų gyv. namų. Gamybinių įmonių kombinatas, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1954). S. bažnyčia (past. 1622) — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

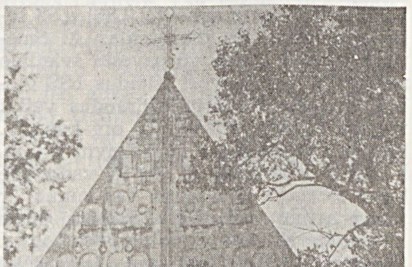

Skarulių bažnyčia

Bažnyčia mūrinė, stačiakampė, su trisiene apsida. 4 poros aštuonkampių stulpų bažnyčios vidų dalija į 3 navas. Centr. nava baigiasi presbiterija, kurios šonuose yra zakristijos su tribūnomis viršuje. Spalvingus, kai kur tinkuotus, fasadus puošia iš pusapvalių arkų sudaryta arkada. Bažnyčia renesansinio stiliaus, tačiau turi daug gotikos bruožų: halės tipo centr. navą, aukštą stogą, nišomis suskaidytą trikampį frontoną, smailėjančius kryžminius skliautus, smailiaarkes angas ir nišas.

S. apylinkėse aptikta dviejų akmens amžiaus stovyklų liekanų. Vienoje stovyklavietėje rasta IX—VIII t-mečio pr. m. e. svidrinei kultūrai būdingų titnaginių strėlių antgalių, rėžtukų ir kt. dirbinių, kitoje — III—II t-mečio pr. m. e. titnaginių strėlių antgalių, akmeninių kirvių bei kapliukų, keramikos fragmentų. Dalis radinių laikoma Kauno ist. muziejuje. Ist. šaltiniuose S. minimi XVI a. pradžioje. 1622 A. Skorulskis pastatydino bažnyčią. XVIII a. pab. veikė pr. m-la (1781 joje mokėsi 10 bajorų ir 4 valstiečių vaikai; 1828 — 23 vaikai). 1959 kaime buvo 539 gyv.

SKATÌKAS — **1.** XVIII—XIX a. lenkiško ir rusiško grašio, XIX a.—XX a. pr. rusiškos 1/2 kapeikos monetos kitas pavadinimas.

2. 1919—22 Lietuvoje vartoto piniginio vieneto auksino šimtoji dalis.

SKAUDĀLIAI — kaimas Kretingos rj., Imbarės apyl., 7 km į p. nuo Salantų, tarp Salanto (Minijos intako) ir jo intako Blendžiavos; kolūkio centras. 1959 buvo 211 gyv., 1970 — 198.

SKAUDŶS Jonas [g. 1899 Ruzgiškėse (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Iki 1928 ž. ū. darbininkas gimtinėje. 1928—40 batsiuvys Kaune. Priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, buvo jos parajonio k-to sekretoriumi. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1945 ūkinis ir administracinis darbuotojas Kaune.

SKAUDŪČIAI — kaimas Telšių rj., Nevarėnų apyl., 13 km į p. r. nuo Sedos, 1,5 km į š. nuo Nevarėnų. 188 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1767. 1959 buvo 204 gyv.

SKAUDŪLIŠKIŲ ĘŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 7 km į p. r. nuo Maišiagalos, 1 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 24 ha, ilgis 900 m, didž. plotis 550 m, kranto linijos ilgis 2470 m. V. ir p. krantai aukšti, kiti žemesni. Išteka upelis į Dūkštą (Neries intaką). Prie ežero yra Skauduliškių kaimas.

SKAUDVÌLĖ — miestas Tauragės rj., 25 km į š. r. nuo Tauragės, prie Šiaulių—Sovetsko plento; apylinkės centras. 2661 gyv. (1970). Pro S. teka Ančia (Šešuvies intakas). Miesto teritorija 393 ha (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr.

gatvių susikirtime yra netaisyklingo keturkampio formos aikštė. Keliai jungia S. su Šilale, Jurbarku. Mieste 27 gatvės, jų bendras ilgis 17 km. Butų fondas 20 000 m² gyv. ploto (iš jo 9920 m² komunalinio). Yra ryšių statybos ir montavimo mechanizuota kolona (1970 joje dirbo 158 žmonės), stat. medžiagų įmonė, koklių dirbtuvė, resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" remonto dirbtuvės, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, pieninė, 75 vietų ligoninė, vid. m-la (nuo 1945), pagalbinė mokykla-internatas (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1937), vaikų darželis-lopšelis.

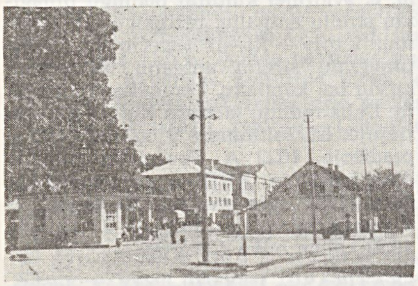

Skaudvilė. Miesto centras

S. apylinkės XIII—XIV a. buvo gana tankiai gyvenamos. Jos to meto ist. šaltiniuose dažnai minimos, kalbant apie Karšuvos žemę. 2 km į š. r. nuo S. yra Karšuvos kaimas ir piliakalnis, kuriame manoma buvus vieną iš Karšuvos pilių. Skaudvilėje 1936 rastas XIV a. sidabro lydinių ir papuošalų lobis (1850 g). Jį sudarė 12 lazdelės pavidalo lydinių ir 3 jų fragmentai, antkaklė, 2 pasaginės segės, 2 apyrankės užkeistais galais (radiniai laikomi Čiurlionio dailės muziejuje, Kaune). Ist. šaltiniuose S. minima nuo XVIII amžiaus. 1797 pastatyta evangelikų liuteronų bažnyčia. XIX a. pr. prie bažnyčios veikė parapinė m-la, kurioje 1821 mokėsi 23 mokiniai. Miestelis išaugo XIX a. antrojoje pusėje, nutiesus (1836—58) pro jį Peterburgo—Karaliaučiaus plentą. 1873 jame buvo 80 namų, 712 gyv.; 1897 buvo 1390 gyv., vyko dideli turgūs ir gyvulių prekymečiai, į kuriuos suvažiuodavo pirklių net iš Vokietijos, Anglijos, Švedijos. Dauguma gyventojų vertėsi prekyba ir amatais. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras (1915—18 apskrities centras). Po I pasaul. karo (1923 buvo 1362 gyv.) veikė malūnas su lentpiūve, pieninė, nedidelė elektrinė, kooperatyvas, kelios amatininkų dirbtuvės, med. punktas, vaistinė, pr. m-la. 1950—62 S. buvo rajono centras. 1950 S. suteiktos miesto teisės. Po D. Tėvynės karo pastatyta gyv. namų, 880 vietų vid. m-la (1960), kultūros namai (1963), ligoninė (1950), vaikų darželis-lopšelis (1946), buitinio aptarnavimo kombinatas (1950). 1951—62 ėjo S. rajono laikr. „Leninietio balsas". 1959 mieste buvo 2723 gyv.

Skaudvilė. Vilniaus gatvė

SKAUTAI [angl. *scout* — žvalgas] —buržuazinių karinių-sportinių jaunimo organizacijų nariai. Pirmoji S. org-ja įkurta 1908 Anglijoje gen. R. Baden-Povelo iniciatyva. Netrukus skautizmas paplito Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, JAV ir kt. šalyse. Skautams diegiamas griežtas paklusnumas, drausmė, skiepijami darbo įgūdžiai; daug dėmesio kreipiama S. fiz. auklėjimui, kar. parengimui. Daugelyje kapit. šalių S. org-jos panaudojamos reakciniams valdančiųjų sluoksnių tikslams. Kai kuriose šalyse, ypač neseniai iškovojusiose nepriklausomybę, S. organizacijų veikla yra pažangaus pobūdžio.

Lietuvoje prieš I pasaul. karą veikė rusų ir lenkų S. org-jos, po karo — dar ir žydų S. org-ja. Pirmosios lietuvių S. org-jos įkurtos P. Jurgėlos iniciatyva: 1917 — Voronežo liet. g-joje, 1918 — Vilniaus liet. g-joje. Netrukus S. org-jos susikūrė Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Vilkaviškyje, Marijampolėje ir kt. miestuose. Joms priklausė daugiausia moksleiviai. 1922 sudaryta Lietuvos Skautų asociacija (LSA), kurios šefu išrinktas J. Alekna. 1922 Kaune ir 1924 Klaipėdoje susikūrė jūrų S. org-jos. 1925 LSA šefu išrinktas A. Stulginskis. 1930 vyriausybė spec. įstatymu LSA pertvarkė į Lietuvos Skautų sąjungą (LSS). LSS šefu tapo valstybės prezidentas A. Smetona, globoti LSS buvo pavesta švietimo ministrui. Vyriausybei išleidus LSS globos įstatymą ir kartu uždraudus veikti visoms kitoms moksleivių org-joms, S. liko vienintelė legali moksleivių org-ja. Į LSS ir į vietinių S. org-jų vadovybę buvo skiriami daugiausia tautininkai ır jiems artimi asmenys. Jaunimo tarpe LSS uoliai skleidė tautininkų ideologiją. Skautams buvo leidžiami laikraščiai „Skautas" (1922—23), „Skautų aidas" (1923—40), S. vadovams ir vadovėms — žurnalai „Vadovė" (1929—40), „Skautų vadas" (1932—35), „Skautybė" (1936—1940). 1939 pab. Lietuvoje buvo apie 15 000 aktyvių skautų. LSS uždaryta 1940.VII.18. Po II pasaul. karo liet. S. org-jos veikia JAV, Anglijoje, Australijoje ir kai kuriose kitose kapitalistinėse šalyse.

„SKÁUTAS"— mėnesinis skautų laikraštis, ėjęs 1922—23 Kaune. Redagavo K. Jurgėla. Išėjo 6 nr.

„SKAUTÝBĖ" — skautų žurnalas, ėjęs 1936—40 Kaune kas du mėnesiai. 1936 redagavo K. Palčiauskas, 1937—40 — V. Čepas. Skirtas skautų vadovams.

„SKÁUTŲ ÁIDAS" — skautų laikraštis, ėjęs 1923—24 Šiauliuose ir 1925—40 Kaune kartą ir dukart per mėnesį. Leido Lietuvos Skautų s-ga. Redagavo V. Baniulis, I. Tamašauskas, A. Saulaitis ir kt. Leido priedą „Skautų vadas".

„SKÁUTŲ VÃDAS"— skautų žurnalas, ėjęs 1932—35 Kaune kas trys mėnesiai. Leido Lietuvos Skautų s-ga. Redagavo A. Saulaitis ir K. Palčiauskas.

SKEĨMIO PÉLKĖ — pelkė Lietuvos TSR (Švenčionių rj.) ir Baltarusijos TSR, 8 km į p. r. nuo Pabradės, 2 km į p. nuo Pabradės—Pastovių geležinkelio. Plotas 752 ha (pramoninis 666 ha), iš jų apie 150 ha Baltarusijoje. Pelkė susidariusi pakraštinių morenų smėlingame duburyje, Meros (Žeimenos intako) ir Baluošos (Neries intako) vandenskyroje. Ją maitina krituliai ir paviršiniai vandenys. Š. r. pakraštyje telkšo Skeimio ež. (9,5 ha). Pelkėje prasideda 2 bevardžiai Baluošos intakai. S. p.— ežerinės kilmės aukštapelkė. Didesniąją dalį užima plynraisčiai. Durpių klodo vidž. storis 7,8 m, vid. 3,6 m. Vyrauja mediuminės ir švylinės-kimininės durpės. Vid. susiskaidymas 22%, vid. peleningumas 2,9%. Durpių ištekliai 23,9 mln. m³. Pelkės vakaruose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis, molis.

SKEIRIAĨ — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 1 km į p. v. nuo Jūžintų. 38 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Skynimo miškas. Yra lentpiūvė. Miške prie kaimo yra 4 apardyti pilkapiai, kuriuose rasta II—IV a. žalvarinių papuošalų. 1959 kaime buvo 32 gyv.

SKEĨVERIS Aldonas Petras [g. 1928. IV.29 Kulbagalyje (Panevėžio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1955—57 LLKJS Panevėžio miesto k-to darbuotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—60 mokėsi Taryb. part. m-loje prie LKP CK. 1960—63 LKP Panevėžio rj. k-to skyriaus vedėjas. 1963—69 Raseinių rj. liaudies kontrolės k-to pirmininkas. 1966 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1969 Raseinių rj. vykd. k-to pirmininkas.

SKEIVIENĖ Ona [g. 1912.II.25 Talkoniuose (Pasvalio rj.)] — agronomė gėlininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1965). 1937—44 Kauno botanikos sodo sodininkė gėlininkė, nuo 1945 moksl. bendradarbė (1950—55 laborantė). 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Paskelbė moksl. straipsnių apie gėlių selekciją, sukūrė 5 raktažolių veisles. Viena knygos „Dekoratyvinė sodininkystė" (1963) autorių.

Ršt.: Gėlių auginimas, V., 1955; Kambariniai dekoratyviniai augalai, V., 1957; **A. Bogușevičiūtė, M. Lukaitienė, O. Skeivienė,** Įmonių teritorijos ir cechų apželdinimas, V., 1966.

SKEIVÝS Antanas [g. 1919.VII.30 Užpelkyje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Ylakiuose (Skuodo rj.). 1940—41 LKP Židikų (Mažeikių rj.) vls. k-to narys. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1946 baigė vienmetę,

1949 — dvimetę Resp. part. m-lą. 1946—1947 LKP Telšių aps. k-to sekretorius. 1949—60 partinis, nuo 1960 — ūkinis darbuotojas Klaipėdoje.

SKEIVỸS Steponas [g. 1913.IX.3 Mažaičiuose (Mažeikių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1964). 1931 baigęs Telšių g-ją, studijavo Kauno un-te. 1936—40 mokytojavo pr. m-lose, Telšių žydų g-joje ir mkt. seminarijoje. Bendradarbiavo „Žemaityje", „Jaunime", „Moksleivyje" ir kituose period. leidiniuose. 1940—41 Jonavos vid. m-los direktorius, Švietimo liaudies komisariato vid. m-lų v-bos inspektorius. Vok. faš. okupacijos metais protarpiais dirbo Mažeikių, Viekšnių ir Telšių g-jose, keliskart buvo atleistas. 1943 baigė Vilniaus un-tą. 1944—47 Telšių g-jų direktorius. 1947—56 Klaipėdos mkt. in-to dėstytojas, vėliau vid. m-lų mokytojas. Nuo 1959 Klaipėdos IX vid. m-los direktorius. Period. spaudoje paskelbė publicistinių straipsnių. Išvertė grož. lit-ros kūrinių (L. Šeinino rom. „Karinė paslaptis", P. Nilino apys. „Žiaurumas", N. Pogodino rom. „Gintariniai karoliai", K. Aksionovo apys. „Kolegos" ir kt.).

SKEIVỸS Zenonas [1910.I Margininkuose (Skuodo rj.) — 1951.X.1 Klaipėdoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Jaunystėje tarnavo pas buožes. Ylakiuose (Skuodo rj.) dalyvavo rev. būrelių darbe. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—1941 Židikų (Mažeikių rj.) vls. ž. ū. komisijos pirmininkas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; Jaroslavlyje mokėsi profsąjungos darbuotojų kursuose. 1945—46 laikr. „Mažeikių tiesa", 1946—48 — „Šilutės tiesa" redaktorius. 1951 baigė Resp. part. m-lą. 1951 LKP Klaipėdos sr. k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas.

SKEMAĨ — kaimas Rokiškio rj., Rokiškio apyl., 8 km į r. nuo Rokiškio, 0,5 km į š. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 404 gyv. (1970). Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1945), kultūros namai, biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 231 gyv.

SKĒMIAI — kaimas Radviliškio rj., 9 km į r. nuo Grinkiškio, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio ir Kėdainių—Šiaulių plento; apylinkės ir kolūkio centras. 357 gyv. (1970). Pro kaimą teka Dotnuvėlė (Nevėžio intakas), iš visų pusių supa Baisogalos miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1867 įkurta pradinė), biblioteka (nuo 1948). XIX a. vid. S. buvo valsčiaus centras. 1863 S. apylinkėse veikė sukilėlių būriai. 1959 kaime buvo 403 gyv.

SKEPETÌNĖ — liaudies šokis. XIX a. pab.—XX a. pr. buvo paplitęs Žemaitijoje. Muz. metras ir tempas įvairus (Raseinių apylinkėse metras šokant buvo keičiamas net tris kartus — $^2/_4$, $^3/_4$, $^5/_8$). Buvo šokamas panašiai kaip „Blezdingėlė". Rankose šokėjai laikydavo skepetaites ir dainuodavo: „Seni jauni miego nori..." J. Gudavičius, naudodamas Tauragės apylinkių S. elementus, šokį pritaikė scenai. S. buvo šokama 1965 respublikinėje dainų šventėje.

Lit.: **M. Grigonis,** Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; „Tautosakos darbai" (Iš Mažosios Lietuvos tautosakos), t. 3, K., 1937 [p. 296]; Supyniau pynimą (Lietuvių liaudies šokių aprašymas), d. 2, V., 1964.

SKERDỸKLOS — *mėsos pramonės* įmonės.

SKĖRIAĨ — **1.** Kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 9 km į š. nuo Sedos, prie kelio į Židikus. 183 gyv. (1970). Iš š. v. prie kaimo prieina Raudonoji pelkė. Yra Renavo ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948). Kaime, prie kelio į Židikus, aukštoje žvyringoje kalvoje buvo senkapis su griautiniais ir degintiniais kapais. Jame rasta IX—XIV a. žalvarinių papuošalų (pasaginių segių, kryžinių smeigtukų, vytinių antkaklių ir kt.). Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" ir Kauno istorijos muziejuose. 1959 kaime buvo 243 gyv.

2. Kaimas Kaišiadorių rj., Žaslių apyl., 8 km į š. r. nuo Žaslių, 4 km į p. nuo Čiobiškio. 65 gyv. (1970). Per kaimą teka Gamanta (Laukystos intakas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958). Skėrių kultūros namai ir biblioteka yra Mikalaučiškių kaime. 1959 Skėriuose buvo 78 gyv.

SKERNĒVIČIUS Juozas [g. 1931.IX.15 Košonyse (Prienų rj.)] — pedagogas, biologijos mokslų kandidatas (1969), TSRS sporto meistras (slidinėjimo 1955, lengvosios atletikos 1957, irklavimo 1959), Lietuvos TSR nusipelnęs treneris (1967). 1955 baigęs Kūno kultūros in-tą, dirba Vilniaus Ped. in-to fiz. auklėjimo teorijos ir metodikos katedroje. Daugkartinis Lietuvos TSR slidinėjimo, lengvosios atletikos ir irklavimo čempionas bei rekordininkas. Išugdė pasižymėjusių slidininkų. Paskelbė moksl. straipsnių apie fiz. auklėjimo užsiėmimų ir slidinėjimo treniruočių įtaką studentų organizmui, straipsnių slidinėjimo technikos ir treniruočių metodikos klausimais.

SKERSĀBALIO MĨŠKAS — miškas Prienų rj., 7 km į v. nuo Prienų. Priklauso Prienų miškų ūkio Meškapievio girininkijai. Plotas 1151 ha. *Prienų miškų* masyvo dalis. Pietvakariniame S. m. pakraštyje telkšo Skersabalio ežeras.

SKEȒSBALĖ — pelkė Eišiškių rj., 10 km į p. v. nuo Rūdninkų, 1 km į š. v. nuo Visinčios (Šalčios intako), Rūdninkų girioje. Plotas 120 ha. Sausuminės kilmės raistinė aukštapelkė. Durpės vidutiniškai susiskaidžiusios; jų klodo didž. storis 1 m, vid. 0,74 m.

SKERSTONÁITĖ Laima [g. 1926.XII.7 Šiauliuose] — dailininkė. 1952 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Apipavidalino ir iliustravo vaikiškų knygų, sukūrė estampų, akvarelių, pram. grafikos kūrinių. Iliustruoja vaikiškus periodinius leidinius.

Apipavidalintos ir iliustruotos knygos: A. Baltrūno „Mūsų miesto berniukai" (1953), M. Sluckio „Laiškanešė" (1953) ir „Sigitos jūra" (1954), E. Tautkaitės „Mažasis draugas" (1955), A. Kazanavičienės „Pajūrio vaikai" (1957), liet. liaudies daina „Skrido uodas per girią" (1963) ir kt.

SKERSTŪVĖS — senovinis paprotys, paskerdus kiaulę, vaišinti skerdimo talkininkus bei kaimynus šviežia mėsa; mėsa, kuri duodama kaimynams, paskerdus kiaulę. XVI—XVII a. ist. šaltiniai mini lietuvius rengus S. vaišes. J. Lasickis veikale „Apie Žemaičių ir kitų sarmatų dievus" teigia, kad per S. prie stalo būdavęs kviečiamas dievas, vardu Ežegulis. K. Būgos manymu, šiuo vardu galėjęs vadintis tos šeimos mirusis, nes mirusieji tiek per S., tiek per kitas svarbesniąsias vaišes būdavę kviečiami prie stalo, su jais buvo bendraujama tarsi su gyvais. Ist. M. Pretorijaus duomenimis, R. Prūsijos lietuviai XVII a. per S. vaišindavęsi, gausiai vienas kitą užgerdami. Ir XX a. lietuviai paskerdę kiaulę, daug kur ruošdavo vaišes kaimynams. Pavaišintiems šviežia mėsa, kruopiniais ar bulviniais vėdarais, juka, šiupiniu, alumi kaimynams dar buvo įdedama mėsos parnešti kitiems šeimos nariams. S. paprotys kai kur yra išlikęs iki šiol.

Lit.: **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958 [str. „Siela ir vėlė"]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 533—534].

SKETERÍENĖ Ona [**Didžiulytė;** 1878. VI.23 Griežionėlėse (Anykščių rj.) — 1960.IX.7 Antavilyje (Vilniaus rj.)] — literatė. Visuomenės veikėjų S. Didžiulio ir L. Didžiulienės duktė. Mokėsi privačiai Griežionėlėse, nuo 1896 Mintaujoje. Užrašinėjo tautosaką, parašė eilėraščių. 1900 Tartu baigusi akušerijos kursus, dirbo akušere Kupiškyje, Ukmergėje, Žeimelyje (1902—12), Linkuvoje (Pakruojo rj.), Papilyje (Biržų rj.). 1915 su vyru gydytoju A. Sketeriu išvyko į Jaltą. 1916 Maskvoje baigusi med. seserų ir felčerių kursus, dirbo med. darbą lietuvių karo pabėgėlių punktuose. 1919 grįžo į Vilnių. Lenkų mobilizuota, dirbo Varšuvos ligoninėse. 1922—24 dirbo Panevėžio ligoninėje. Nuo 1924 gyveno daugiausia Griežionėlėse. Vok. faš. okupacijos metais rėmė taryb. partizanus. Išvertė iš lenkų kalbos ir Tėvelių dukrelės slapyvardžiu paskelbė aps. „Jurgis Kastrijotas, išvaduotojas Albanijos" (1894), kurio pabaigoje kėlė lietuvių nac. išsivadavimo idėjas. Tėvų dukrelės slapyvardžiu išleido iš lenkų k. išverstą mokslo populiarinimo knygelę „Apie naudingus ir kenkiančius ūkei paukščius" (1895).

Lit.: **A. Kazanavičienė,** Už gimtųjų namų slenksčio.—„Tiesa", 1960.XI.5.

SKETĒRIS Adomas [1859.XII.14 Nereikoniuose (Pasvalio rj.) — 1916. IV.19 Maskvoje] — literatas, gydytojas. 1879—84 Maskvos un-te studijavo mediciną. Buvo suartėjęs su narodnikais. Baigęs un-tą, dirbo gydytoju š. Lietuvoje — Žeimelyje (1884—1907), Linkuvoje (1907—12), Papilyje (1912—14). Platino

caro valdžios draudžiamą liet. spaudą, materialiai rėmė liet. moksleivius ir studentus. Buvo kultūros darbuotojų Literatiškosios komisijos narys. 1902 dvejiems metams ištremtas į Pskovą. Priklausė Lietuvos Demokratų partijai. Dalyvavo evangelikų reformatų veikloje, buvo išrinktas Vilniaus sinodo kuratoriumi. 1915 Jaltoje suorganizavo lietuvių karo pabėgėlių sanatoriją ir jai vadovavo.

Nuo 1883 Vaistininko, Vaistytojo, Nenuoramos slapyvardžiais bei kriptonimais A. Sket., A. S-is, A. S. bendradarbiavo „Aušroje", „Varpe", „Lietuvos ūkininke", „Vilniaus žiniose". 1894—97 „Varpe" išspausdintame straipsnių cikle „Ruožai iš Lietuvos gyvenimo" skelbė kovos prieš carizmą idėją, kėlė konkrečius politinius nacionalinio išsivadavimo judėjimo reikalavimus. Parašė eilėraščių, apsakymų, pjesę. Dr. Baltušio slapyvardžiu išleistuose apsakymuose „Ant nakvynės" (1894) ir „Vakaras Tilviko pirkelėje" (1894) pateikė valstiečių gyvenimo etnografinių faktų, propagavo švietimą, nac. sąmoningumą, skelbė kolektyvinio žemės dirbimo idėją. 1903 Steigviliuose (Pakruojo rj.) buvo suvaidinta S. pjesė „Iš tamsos į šviesą" (išl. 1913), kurioje smerkiami valstiečiai, verčiantys vaikus stoti į kunigų seminarijas. Parašė med. knygeles „Pamokinimas, kaip nuog choleros gintiesi" (1893), „Karštinės" (1910), „Kyla" (1911).

Lit.: V. Kapsukas, Raštai, t. 6, V., 1963 [str. „Dr. Adomas Sketeris"].

SKETĒRIS Vytautas [g. 1928.IX.20 Švobiškyje (Pasvalio rj.)] — administracinis darbuotojas. 1948 baigė Joniškėlio ž. ū. technikumą. 1948—53 agronomas Šiaulių apskrityje, Šiaulių sr. vykd. k-to ž. ū. propagandos v-bos viršininkas. Nuo 1952 TSKP narys. 1953—55 dirbo Lietuvos TSR MT reikalų v-boje. 1955—59 Linkuvos rj., 1959—62 Utenos rj. vykd. k-tų pirmininkas. 1962—69 Rokiškio rj. gamybinės ž. ū. v-bos viršininkas. 1964 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1969 Rokiškio rj. vykd. k-to pirmininkas. 1963—1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

SKIAŪTERIS Jokūbas [g. 1910.VI.20 Smaliečiuose (Biržų rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1932 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, mokytojavo Biržų, Panevėžio apskričių, Kėdainių miesto pr. m-lose. 1945—50 Kėdainių vls. liaudies švietimo skyriaus vedėjas, vėliau mokytojavo Panevėžyje. 1955 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1957 Panevėžio I aštuonmetės m-los direktorius. Period. spaudoje rašo jaunimo auklėjimo klausimais. Išleido knygas: „Mokytojas ir mokiniai" (1959), „Apie tėvų ir vaikų santykius" (1960), „Rugsėjo pirmoji" (1960), „Mokykla ir šeima" (1961), „Keliai į šeimos laimę" (1965), „Tau, jaunuoli" (1967).

SKỸDAS — vienas seniausių gynimosi ginklų. Lietuvoje karių buvo vartojamas nuo II a. Baltų genčių skydai buvo mediniai, todėl kapuose randama tik geležinių jų dalių — apkalų. Skydai buvo daromi iš 1,5—2,5 cm storio lentų ir aptraukiami oda. S. kraštai kartais buvo apkalami skarda, o centras sutvirtinamas geležiniu tuščiaviduriu kūgio formos apkalu — umbu. Prie S. iš vidaus buvo pritvirtinama rankena, už kurios karys laikė skydą. Iš randamų apkaustų galima spręsti, jog seniausi S. buvo keturkampiai, kiek suapvalintais kampais. Lietuvoje II—VII a. kapuose rasti 64 umbai. Daugiausia jų aptikta r. Lietuvoje, kiek mažiau — v. Lietuvoje ir tik po kelis — vid. Lietuvoje, Užnemunėje. Vieno S. liekanų šalia kitų kario įkapių aptinkama vyrų kapuose. Tik viename Rūdaičių (Kretingos rj.) kapinyno kape buvo rastos dviejų S. liekanos. Apie lietuvių S. dydį ir formą iš dalies galima spręsti ir pagal Latvijoje rastus kuršių skydus. Maskatuižos (Liepojos rj.) kapinyno III a. kario kape rastas S., kurio forma primena netaisyklingą ovalą su nupiautais galais; jis yra 1,45 m ilgio ir 65 cm pločio. Tiro (Liepojos rj.) durpyno IX a. lobyje aptiktas 85,5 cm skersmens medinis apskritas skydas.

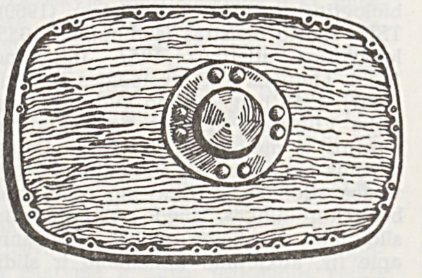

Skydo rekonstrukcija

Liet. karių skydus mini XIII amžiaus Ipatijaus metraštis ir kiti XIII—XV a. rašytiniai šaltiniai. XIV a. antrosios pusės ir XV a. pradžios antspauduose vaizduojami liet. kariai su įv. formos ir dydžio skydais. XIV—XV amžiuje buvo apvalių ir pailgų (jų tarpe migdolo formos) S., kartais profiliuotų (ž. *Ginklai*, pav.). Lengvą S. karys laikydavo rankoje, sunkų pasistatydavo ant žemės ir iš už jo kovodavo su priešu. S. buvo puošiami herbais. XVI amžiuje Europoje, taigi ir Lietuvoje, S. ėmė nykti ir buvo vartojami jau tik simboliškai per lenktynes, žaidynes.

Lit.: P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 190, 313].

SKIEMÓNYS — miestelis Anykščių rj., 16 km į p. r. nuo Anykščių, prie kelio į Molėtus; apylinkės ir kolūkio centras. 297 gyv. (1970). Pro miestelį teka Lukna (į Nevėžos ež.). Plano struktūra radialinė. Centre — keturkampė aikštė.

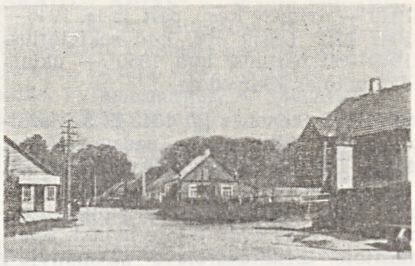

Skiemonys

Pastatai išsidėstę palei kelius. Malūnas, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1928), vid. m-la (nuo XIX a. pab. iki 1944 pradinė, 1944—51 progimnazija, 1951—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1949). Miestelio v. pakraštyje yra 200 m ilgio ir 30 m pločio senkapis; jame randama žmonių kaulų. Apie 1500 buvo pastatyta bažnyčia. XVIII a. ist. šaltiniuose minimas S. miestelis; tuomet jame buvo augustinų vienuolynas. XVIII a. antrojoje pusėje veikė parapinė m-la (1782 joje mokėsi 3 bajorų, 4 miestiečių, 2 valstiečių vaikai). XIX a. veikė odų dirbtuvė ir 2 malūnai. 1886 buvo 321 gyv., 1923 — 473. XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) S. buvo valsčiaus centras. 1959 buvo 178 gyv.

SKIEMUÕ — mažiausias kalbos srauto segmentas, tarimo vienetas, ritmiškai ir akcentiškai formuojantis žodžius. S. centras, jo konstruktyvinė dalis, yra balsis, o priebalsiai sudaro periferines S. dalis. Pvz., žodyje „o-là" pirmąjį S. sudaro vienas balsis, antrąjį — priebalsio ir balsio junginys. S. centrą gali sudaryti ne tik vienbalsis, bet ir vienafonemis sutaptinis dvibalsis arba sudėtinis dvibalsis (balsinės fonemos ir sonanto junginys). Skiemenys gali būti trumpi (pvz., „vì-sas") arba ilgi („vý-rai", „kal̃-tą"). Ilgieji esti tvirtagaliai („siũs-ti") arba tvirtapradžiai („siú-ti"). Atvirieji baigiasi balsiu arba grynuoju dvibalsiu („kái-me"), uždarieji — priebalsiu („kál-nas"). Universaliausias liet. kalbos S. yra priebalsio ir balsio junginys („mó-ti-na", „ba-la-nà"). Ten, kur susiduria keli priebalsiai, S. riba dažnai nėra aiški. Priebalsiai šliejasi dažniau prie to balsio, kuris eina po priebalsių, o ne priešingai („au-sìs", „ga-lû-nė"). Žodžių skaidymas į skiemenis ir jų skaidymas į keliamąsias dalis kartais nesutampa (daugelis kėlimo taisyklių grindžiamos tradicijomis).

SKILÀNDIS. Lietuvoje minimas XVI a. ist. šaltiniuose. Gaminamas iš gabaliukais supiaustytos kiaulienos su prieskoniais (pipirais, druska, svogūnais ir kt.). Kai kur S. daromas iš sukapotų kiaulienos atliekų — kepenų, plaučių, inkstų, širdies — ir lašinių. Paruošta mėsa sukemšama į kiaulės skrandį ir išrūkoma. S. valstiečiai dažniausiai laiko vasaros darbymečiui — šienapiūtei, rugiapiūtei, kai pritrūksta šviežios mėsos. Dab. metu skilandžiai gaminami ir naminiu, ir pramoniniu būdu.

SKÌLTUVAS — įrankis ugniai skelti. Lietuvos dab. teritorijoje žinomas nuo I amžiaus. S. buvo daromi iš granito ar kitokio akmens. Jie buvo ovalūs, su apvalainais galais ir briaunomis. Ugnis buvo įžiebiama, smogiant skiltuvu į kitą akmenį ir įskeliant kibirkštį, kuri uždegdavo prie jo pridėtą kempinę ar kitą greit užsidegantį daiktą. Nuo III—IV a. baltų gentys ėmė vartoti geležinius S., bet plačiau jie paplito tik IX—XII a. Tai geležinė pailga plokštelė, kurios galai plonėja, užlenkti aukštyn ir susukti į spiralę. Nuo XII a. buvo vartojami ir ovalūs geležiniai S. Ir vieni, ir kiti buvo nešiojami maišelyje prie juostos. S. buvo vartojami iki XX a. pradžios. Pastarojo meto S. vieną dalį sudarė apie 0,5 cm storio, 6—10 cm ilgio ir 2—3 cm pločio plieninė plokštelė, kartais papuošta ornamentais, kitą — gabaliukas titnago, prie kurio, skeliant ugnį, buvo pridedamas suvyniotas skuduriukas ar kempinės gabaliukas.

Lit.: **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 186, 409]; **P. Dundulienė,** Namų židinio kultas Lietuvoje. — „Istorija", t. 6, V., 1964.

SKILVIÓNIAI — kaimas Joniškio rj., Saugėlaukio apyl., 6 km į š. r. nuo Joniškio; kolūkio centras. 125 gyv. (1970). Per kaimą teka Audruvė (Virčiuvio intakas). Pr. m-la (nuo 1936), kultūros namai. 1959 buvo 110 gyv.

SKILVIÓNIŲ MÌŠKAS — miškas Panevėžio rj., 3 km į v. nuo Krekenavos. Plotas 1449 ha; medynų 1375 ha. Didesnioji dalis (1110 ha) priklauso Panevėžio miško pramonės ūkio Skilvionių girininkijai, mažesnioji — „Tiesos" kolūkiui (240 ha) ir Žemantiškių taryb. ūkiui (99 ha). Kai kurios S. m. dalys dar vadinamos gretimų kaimų ir kt. vardais (Bulbinavos, Deferencijos, Raukutiškių, Skaistakalnio, Stukų, Vanaginės, Žabynės, Želniškių). Paviršius — lyguma su nedideliais įdubimais. Dirvožemiai velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, vietomis velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant karbonatingų priemolių. Labiausiai paplitę miško tipai — plačialapinis beržynas ir plačialapinis drebulynas. Beržynų yra 45%, drebulynų 40%, ąžuolynų ir uosynų 15%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji 27%, brandieji 4%. Medynų vid. amžius 28 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 87 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių. Valst. miškas — eksploatacinis; jame per metus iškertama apie 3500 ktm. Seniau miške vyravo ąžuolynai ir uosynai. Juos plynai iškirtus, atžėlė beržynai su drebulės priemaiša, o žemesnėse vietose — drebulynai su beržo bei uosio priemaiša. Iki I pasaul. karo valst. fondui priklausė apie 800 ha. Vėliau prie jų prijungtas maždaug 200 ha Linkavičių dvaro miškas. Likusi dalis suvalstybinta po D. Tėvynės karo.

SKIMUÑDRIS Vygandas [g. 1931.I.22 Panevėžyje] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1954 baigęs Vet. akademiją, dirba joje dėstytoju. Nuo 1957 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių maro viruso kai kurias biol. savybes.

SKINEĨKIAI — kaimas Zarasų rj., Žukliškių apyl., 3 km į p. nuo Dusetų, prie kelio į Antalieptę. 1959 buvo 34 gyv., 1970 — 28. Į p. r. nuo kaimo yra apardytas 15 m aukščio piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė maždaug 45 m ilgio, 20 m pločio. Piliakalnio šlaituose ir jį supančiuose laukuose rasta I t-mečio pr. m. e.— I mūsų eros t-mečio lipdytinės keramikos liekanų, akmeninių kirvelių, gyvulių kaulų. Kaime buvo V—VI a. pilkapių. 1938 Vytauto Didžiojo kultūros muziejus ištyrė 2 pilkapių liekanas. Radiniai (geležinis antskydis, geležiniai pentiniai siauraašmeniai kirviai, sidabrinė antkaklė viela apvyniotais galais ir kt. papuošalai) laikomi Kauno ist. muziejuje.

SKÌNIJA — upė Klaipėdos rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 47 km^2. Prasideda Girininkų apylinkėse, 9 km į p. r. nuo Gargždų. Teka į v. Įteka į Miniją 51 km nuo jos žiočių, 3 km į p. nuo Gargždų. Intakas Žirgupys (deš.).

„SKÝNIMAI" — mėnesinis literatūros žurnalas, ėjęs 1933 Kaune. Išėjo 3 nr. Redagavo V. Krėvė-Mickevičius. Bendradarbiavo S. Anglickis, B. Sruoga, I. Šeinius ir kt. rašytojai.

SKYNIMŲ̃ ẼŽERAS — ežeras Trakų rj., 4 km į p. v. nuo Vievio. Plotas 11 ha, ilgis 530 m, didž. plotis 430 m, kranto linijos ilgis 1560 m. Krantai daugiausia aukšti, statūs. Nenutekamas.

SKÌPITIS Rapolas [g. 1887.I.31 Baukuose (Pasvalio rj.)] — buržuazinis visuomenės veikėjas, žurnalistas. Mokydamasis Palangos prog-joje ir Šiaulių g-joje, priklausė slaptoms liet. moksleivių kuopelėms, platino draudžiamą liet. spaudą. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1905—09 Maskvos un-te studijavo mediciną, 1909—14 — teisę. Bendradarbiavo liberaliniame moksleivių žurnale „Aušrinė", 1910—11 buvo jo redakcijos narys. 1911—15 Maskvos aukštųjų m-lų studentams lietuviams šelpti d-jos pirmininkas. I pasaul. karo metais Rusijoje dirbo Lietuvių d-joje nukentėjusiems dėl karo šelpti. 1917 su kitais įkūrė liberalinę partiją „Santara" (1925 ji pasivadino Ūkininkų partija), buvo vienas jos laikr. „Santara" redaktorių. 1922—40 advokatas Kaune. 1925—28 Ūkininkų partijos laikr. „Ūkininko balsas" redaktorius. Veikė Šaulių s-goje; 1927—28 buvo jos centro valdybos pirmininkas. Prisidėjo prie 1926 faš. perversmo įtvirtinimo. 1932 su kitais įkūrė nacionalistinę D-ją užsienio lietuviams remti; 1932—1940 buvo jos pirmininkas. 1937—40 burž. savaitraščio „Namų savininkas" redaktorius. 1940 išvyko iš Lietuvos; 1946 persikėlė į JAV. Vienas iš antitarybinės burž. nacionalistų veiklos organizatorių, 1943 įsteigto Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) narys.

SKIRGÁILA [1353—96] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sritinis kunigaikštis, Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos sūnus, artimiausias Jogailos šalininkas ir jo rėmėjas kovoje prieš Kęstutį ir Vytautą (1379—92). Dar tėvui gyvam esant, kariavo su Livonijos ordinu, 1376 dalyvavo Algirdo ir Kęstučio žygyje prieš Kryžiuočių ordiną, įsiveržė į Įsrutį ir sumušė kryžiuočius. Remdamas Jogailą, 1379.VII su slapta misija vyko į užsienį; pirmiausia lankėsi pas kryžiuočius ir buvo iškilmingai priimtas, nors tuo laiku kryžiuočiai ir kalavijuočiai puldinėjo Lietuvą. Oficialus S. kelionės tikslas buvęs jo noras krikštytis. Toliau S. nuvyko pas Lenkijos ir Vengrijos karalių Liudviką. Galimas daiktas, kad S. kelionių rezultatas buvo 1379 Trakų sutartis ir slaptoji 1380 *Dovydiškių sutartis* su kryžiuočiais prieš Kęstutį. Už paslaugas Jogaila atidavė Skirgailai valdyti Polocką, atimtą iš nepaklusnaus brolio Andriaus. Polockiečių neįsileistas, atvyko su Jogailos kariuomene ir pasikvietė pagalbon Livonijos ordiną. Polockiečiai gynėsi 14 savaičių. Tuo metu (1381) Vilniuje Kęstutis nuvertė Jogailą ir pasiskelbė didžiuoju kun-ščiu. Tai sužinojęs, S. pasitraukė į Livoniją, o į Polocką grįžo *Andrius*. Jogailai 1382 atsiėmus iš Kęstučio didžiojo kun-ščio sostą, S. kartu su Jogaila pasirašė su Kryžiuočių ordinu *Bražuolės sutartį* prieš Kęstutį, su kryžiuočių pagalba paėmė Trakus. 1382—92 juos valdė. Padėjo Jogailai suimti Vytautą ir Kęstutį. Kviesdamas Kęstutį ir Vytautą taikos derybų į Jogailos stovyklą, S. savo ir Jogailos vardu prisiekė, kad jiems nieko neatsitiks, bet priesaiką sulaužė, atvykusį Kęstutį ir Vytautą suėmė, atlydėjo į Krėvą ir uždarė pilies kalėjime, kur Kęstutis po 4 dienų buvo nužudytas. S. buvo Jogailos delegacijos vadovas derybose su Lenkijos ponais, rengiantis sudaryti Krėvos aktą. Po to, Jogailos remiamas, S. nugalėjo Polocko kun-štį Andrių bei jo sąjungininkus, paėmė jį į nelaisvę ir nugabeno į Lenkiją, o pats 1387—92 valdė Polocką. Kai Lenkijoje įsistiprinęs Jogaila pamatė, kad vienas nepajėgs valdyti Lietuvos ir Lenkijos, jis paskyrė S. savo vietininku Lietuvoje. Vytautas, pasitraukęs pas kryžiuočius, rinko savo šalininkus iš Lietuvos ir, kryžiuočių padedamas, organizavo prieš jį žygius. Jogailai susitaikius su Vytautu, 1392 Trakų kun-stė ir didžiojo kun-ščio vietininko postas iš S. buvo atimta ir perduota Vytautui. Skirgailai *Astravos sutartimi* buvo pažadėta Kijevo kun-stė, ir ją S. gavo 1394, kai Vytautas iš ten išvarė kun-štį Vladimirą. (1392—94 S. gyveno pas Jogailą.) Kai kurie metraščiai teigia, kad S. dėl tironiško būdo buvęs vienuolio nunuodytas, bet tai neįrodyta.

Lit.: **S. Smolka,** Kiejstut i Jagiełło, Kraków, 1888; **A. Kučinskas,** Kęstutis, Marijampolė, 1938.

SKIRGÁILA Zigmas [1882.XII.7 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) — 1962.XI.1 Kaune] — vargonininkas, cho-

ro vadovas. Mokėsi Veiverių mkt. seminarijoje. Naumiestyje 3 metus pasimokęs pas vargonininką L. Risauską, 2 metus vargoninkavo Lietuvoje, Baltarusijoje, Lenkijoje. 1900 studijavo Varšuvos, vėliau Krokuvos konservatorijoje; giedojo Vavelio katedros chore, vertėsi muz. pamokomis, dalyvavo Krokuvos lietuvių „Rūtos" d-jos veikloje. 1906 baigęs Krokuvos konservatorijos vargonų klasę, išvyko į Paryžių. 1907 su M. Petrausku koncertavo JAV. Klausė paskaitų Paryžiaus un-to (Sorbonos) meno f-te, dainavo profesionaliuose choruose. 1910—13 mokytojavo privačioje Mintaujos muz. m-loje ir vargoninkavo. 1913—21 vargoninkavo Charkove, vadovavo liet. chorui, koncertavo. 1921—1928 mokytojavo Panevėžio g-jose, dainavo mėgėjų vaidinamose operetėse, koncertavo. 1928—40 Kudirkos Naumiesčio burmistras; lygia greta vadovavo chorams, koncertavo. S. rūpesčiu Kudirkos Naumiestyje pastatyti m-los rūmai ir V. Kudirkos paminklas (skulpt. V. Grybas). 1940—41 S. mokytojavo Alytuje, 1941—44 vargoninkavo Kudirkos Naumiestyje. Nuo 1944 dirbo Kauno muz. komedijos teatre. 1949—51 dėstė muziką vaikų muz. studijoje, vėliau vargoninkavo Karmelitų bažnyčioje ir Kauno katedroje. S. sukūrė „Requiem" chorui ir vargonams, giesmių, preliudų fortepijonui, romansų, choro dainų (S. Nėries ir kt. poetų tekstai).

Lit.: J. **Rimantas**, Petras Rimša pasakoja, V., 1964 [p. 82—83, 94—96].

SKIRGAILÁITĖ Violeta [g. 1935.X.28 Ignotiškyje (Trakų rj.)] — dailininkė. 1956—58 mokėsi Kauno Žuko taikomosios dailės m-los keramikos skyriuje. Nuo 1963 TSKP narė. 1964 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą (skulptūros specialybė). Nuo 1965 dalyvauja dailės parodose. Nuo 1964 Klaipėdos „Dailės" kombinato dailininkė, 1964—66 Klaipėdos mokyklos-internato mokytoja. Nuo 1966 Dailininkų s-gos Klaipėdos sk. v-bos pirmininkė. Sukūrė originalios plastikos kamerinių skulptūrų, medžio ir gintaro kompozicijų, metalo papuošalų.

Kūriniai: dekoratyvinė skulptūra „Mokiniai" (1964); portretai — H. Kurausko, Raselės (abu 1965), A. Žadeikio (1966); reljefinės kompozicijos — „Mergaitė su smuiku", „Elektrėnai" (abi 1966), „Žaidžiantys vaikai" (1967), „Nubudimas" (1968), ir kt.

SKYRÝBA, punktuacija, — sintaksės mokslo dalis, aiškinanti skyrybos ženklų vartojimo taisykles. Rašte S. ženklai žymi sakinių bei kai kurių sakinio narių ribas ir tokiu būdu padeda greičiau ir tiksliau suvokti parašytą mintį. Balsu skaitančiajam S. ženklai parodo, kur reikia stabtelėti, kurią sakinio dalį ypatingiau pabrėžti arba su kokia intonacija — ramiai, emocingai ar klausiant — perskaityti visą sakinį. Rašomosios liet. kalbos S. remiasi loginiais gramatiniais ir iš dalies intonaciniais S. ženklų vartojimo principais, kuriais vadovavosi J. Jablonskis „Lietuvių kalbos sintaksėje" (1911), „Lietuvių kalbos gramatikoje" (1922), „Linksniuose ir prielinksniuose" (1928).

Sakinio gale paprastai rašomas vienas S. ženklas (taškas, klaustukas, šauktukas ar daugtaškis), rečiau du (pvz., klaustukas ir šauktukas) arba net trys ženklai (klaustukas, šauktukas ir daugtaškis). Pačiame sakinyje S. ženklais arba atskiriamas vienas nuo kito du sakinio nariai, arba tam tikras narys iš sakinio išskiriamas. Sakinyje atskiriama: 1) vienarūšės sakinio dalys — kableliu (pvz., „Aplinkui plaikstėsi ir mirgėjo vėliavos, plakatai", „Žygiais, o ne žodžiais mes tėvynę mylim") ir 2) sujungiamieji sakiniai — kableliu, kabliataškiu, dvitaškiu, brūkšniu (pvz., „Prasidėjo atostogos, ir visi išvažiavo", „Lopas ant lopo — adatos nė dūrio"). Sakinyje išskiriama: 1) dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės žodžių grupės — kableliais (pvz., „Oras, dienai brėkštant, atšąla", „Parėjęs namo, radau svečią"); 2) tokios sakinio dalys, kurios pažymi, paaiškina ar patikslina prieš jas einančias sakinio dalis — paprastai kableliais, rečiau brūkšniais ar skliausteliais [pvz., „Krūmai, žole barzdoti, kraštais mišką riečia", „Nemune daug žuvų, ypač ešerių", „Du broliai — Petras ir Jonas — išvažiavo", „Posėdis įvyks lapkričio mėn. 25 d. (pirmadienį)]; 3) gramatiškai su sakiniu nesusieti žodžiai: kreipiniai — kableliais (pvz., „Vyrai, prie darbo!"), jaustukai ir teigiamosios dalelytės — kableliais (pvz., „Ak, kaip aš laukiau tavęs", „Taip, aš dar sugrįšiu"), įterptiniai žodžiai bei posakiai — kableliais, brūkšniais ar skliausteliais [pvz., „Ji, gal būt, ateis", „Pats dvaro tijūnas (ar tai juokai?) peršasi"]; 4) šalutiniai sakiniai — kableliais (pvz., „Jis girdi, kad Anė verkia, ir nebežino, ką daryti").

Kabutėmis išskiriami perkeltine reikšme pavartoti žodžiai ir įv. pavadinimai, antraštės ir ištisi posakiai, kurie eina sakinio dalimis (pvz., «Ar jau tave „pakrikštijo"?», «Atvažiavo „Mūsų rytojaus" agronomas»). Be to, kabutės, brūkšnys ir dvitaškis vartojami tiesioginei kalbai nuo autoriaus kalbos atskirti.

Lit.: J. **Jablonskis**, Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1957; J. **Balkevičius**, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963; K. **Ulvydas**, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos skyrybos principai. — „Kalbos kultūra", sąs. 5, V., 1963.

SKÌRKA Antanas [1903.VI.15 Didžiuosiuose Zariškiuose (Kapsuko rj.) — 1953. VIII.20 Palangoje] — agronomas. 1932 baigė Ž. ū. akademiją. 1932—39 žiemos ž. ū. m-lų mokytojas, kartu rajono agronomas įv. vietose. 1939—41 dirbo adm. darbą Alytuje. 1944—46 Žemdirbystės liaudies komisariato, nuo 1946 Ž. ū. m-jos vyriausiasis agronomas. Period. spaudoje rašė aktualiais ūkiniais ir organizaciniais klausimais.

Ršt.: Lietuvos darbo valstiečiai tarybiniu keliu, V., 1948; A. **Skirka**, J. **Tarvidas**, Durpių naudojimas tręšimui, V., 1951.

SKIRKĒVIČIUS Algirdas [g. 1939.I.14 Sangrūdoje (Kapsuko rj.)] — entomologas, biologijos mokslų kandidatas (1965). 1962 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1964 dirbo jos mokomojo ūkio bityno vedėju. Nuo 1965 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių vabzdžių (ypač bičių) fiziologijos klausimais.

SKÌRKIŠKĖ — kaimas Šakių rj., Barzdų apyl., 6 km į š. r. nuo Pilviškių. 32 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Balsupis (Višakio intakas). Yra pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1963). Ist. šaltiniuose S. minima 1773. 1959 buvo 37 gyv.

SKÌRLĖNAI — kaimas Vilniaus rj., Danilavos apyl., 10 km į v. nuo Pabradės, 1 km į p. nuo Dubingių ežero; apylinkės centras. 218 gyv. (1970). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas. 1959 buvo 66 gyv.

SKÌRNAS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 6 km į r. nuo Turmanto. Plotas 53 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2200 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 4900 m. Yra 2 salos (iš viso 2,4 ha). Krantai daugiausia aukšti, statūs, p. gale apaugę mišku. Iš S. teka upelis į Drūkšių ežerą. Ežero š. galu eina siena su Latvijos TSR. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Zarasų rj., 9 km į p. r. nuo Turmanto, 1,5 km į š. nuo Drūkšių ežero; dar vadinamas **Čeimuška.** Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 850 m, didž. plotis 500 m. Krantai žemi, apaugę mišku. Įteka 2 upeliai, išteka upelis į Drūkšių ež. Prie ežero yra Skirnos kaimas.

SKIŘPSTAS. Lietuvoje auga 1 savaiminė S. rūšis — paprastasis S. *(Ulmus carpinifolia)* — ir 1 introdukuota. **Paprastasis S.** užauga iki 30 m aukščio. Žydi dažniausiai balandžio pab.; sėklas beria apie gegužės pab. Daugiausia nyksta nuo guobų maro. Labiausiai paplitęs p. v. ir vid. Lietuvos lygumų miškuose, Nemuno ir jo intakų bei griovų šlaituose. Geriausiai auga velėniniame karbonatiniame drėgname dirvožemyje. Grynų skirpstynų yra apie 520 ha, daugiausia Kauno, Širvintų, Prienų rajonuose. Liet. liaudis S. medieną vartodavo stalių dirbiniams, mašinų dalims, įv. įrankiams. S. forma — kamštinis S. (*U. c.* var. *suberosa)* — užauga iki 20 m aukščio; dažnas upių šlaituose, retesnis miškuose, kartais auginamas parkuose, skveruose. Miškuose, šlaituose ir gyvenvietėse neretai randama paprastojo S. ir kalninės *guobos*, t. p. paprastojo S. ir kamštinio S. hibridų. Introdukuota rūšis — **žemaūgis S.** *(U. pumila)* — pasitaiko parkuose.

Lit.: Lietuvos TSR miškai, V., 1962 [sk. „Guobynai"]; Dendrologija, V., 1963.

SKIRPSTIENĖ Aldona [g. 1928.III.24 Kaune] — agrochemikė dirvožemininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1967). 1954 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1955 dirbo joje ped. darbą. 1956—63 Tauragės mašinų-traktorių stoties agronomė, Tauragės agrochemijos laboratorijos vedėja. Nuo 1967 Kauno zoninės agrochemijos laboratorijos dirvožemininkė agrochemikė. Paskelbė moksl. straipsnių apie velėniniuose gliejiškuose dirvože-

miuose auginamų žirnių ir cukrinių runkelių tręšimą molibdenu ir kobaltu.

SKIRSNEMUNĖ — miestelis Jurbarko rj., 9 km į r. nuo Jurbarko; apylinkės centras. 479 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Nemuno deš. krante; susisiekia su Molynės (iš v.) ir Žvyrių (iš r.) kaimais ir drauge su jais apie 4 km nusidriekia palei Kauno—Jurbarko plentą. Plano struktūra linijinė. Dauguma namų išsidėstę palei pagr. gatvę. Veikia Kauno tekstilės galanterijos f-ko „Kaspinas" cechas (įk. 1964). 1970 pr. jame dirbo 294 darbininkai ir tarnautojai. Įmonė gamina medvilninius audinius, medvilnines, pusvilnones, vilnones skaras, kaklajuostes; 1969 produkcijos vertė 3,3 mln. rb. Yra pieninė, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ambulatorija (nuo 1949), vid. m-la (1948—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1964), biblioteka (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1957).

Ist. šaltiniai S. mini XIII amžiuje. Nemuno deš. krante, netoli dabartinės S., stovėjo *Bisenės* pilis, kurią kryžiuočiai dažnai puldinėjo. 1313 kovai su pilies gynėjais Nemuno kair. krante, priešais Bisenę, jie pasistatė Christmemelio pilį. Manoma, kad iš šios pilies pavadinimo kilęs ir S. vardas. S. apylinkėse visą XIV a. vyko kovos su kryžiuočiais. 1431 Skirsnemunėje Švitrigaila pasirašė taikos sutartį su Kryžiuočių ordinu (ž. *Skirsnemunės sutartis*). Nuo XV amžiaus S. buvo didžiojo kun-ščio dvaras. XV a. ist. šaltiniai mini S. valsčių ir karinę apygardą. 1526 Skirsnemunėje jau vyko turgūs. S. įtraukta į 1529—67 Lietuvos miestų sąrašus. XVI a. vid. miestelis mokėjo 5 kapas grašių sidabrinės mokesčio. 1579 jau buvo bažnyčia. 1589 Zigmantas Vaza suteikė S. privilegiją rengti turgus ir 2 metinius prekymečius. Tą privilegiją vėliau patvirtino arba išplėtė Vladislovas Vaza (1644, 1646), Jonas Kazimieras (1649), Jonas Sobieskis (1687), Augustas II (1731). XVI a. pab. ir XVII a. pr. prekybos rejestrai rodo, kad S. pirkliai lankydavosi Raseinių ir Kėdainių turguose. Pagal 1788 S. inventorių, miestelyje buvo 13 miestiečių sodybų (prie aikštės) ir 39 — valstiečių; buvo amatininkų dirbtuvių. Ketverių metų seimo nutarimu 1792 S. buvo suteikta Magdeburgo teisės ir herbas. 1842 įsteigta m-la; 1853 joje mokėsi 32 vaikai. XIX a. miestelis didėjo: 1859 — 497, 1897 — 1409 gyventojai. 1870 dalis S. valstiečių išsikėlė į vienkiemius. 1897 miestelyje vyko turgūs, prekymečiai, buvo keliolika parduotuvių ir smuklių. Buržuazijos valdymo metais S. priklausė Jurbarko valsčiui (1923 buvo 707 gyv.). Veikė pieninė, ž. ū. mašinų dirbtuvė, įv. amatininkų dirbtuvių, elektrinė, pr. m-la. 1933 Skirsnemunėje veikė LKJS kuopelė. Prieš II pasaul. karą pradėta statyti cemento f-kas (cemento gamybai buvo numatyta naudoti kreidą, kurios sluoksnis ties S. išeina beveik į patį žemės paviršių); prasidėjus karui, statyba nutrūko. 1959 buvo 451 gyv.

SKIRSNEMUNĖS SUTARTIS — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Švitrigailos ir Kryžiuočių ordino magistro P. Rusdorfo sutartis, sudaryta 1431.VI.19 Skirsnemunėje (Jurbarko rj.). Sutartimi buvo pasižadama visomis jėgomis teikti savitarpio pagalbą užpuolimo atveju, pradėti karą tik susitarus, dalytis karo grobį lygiomis, palikti Melno taikos sutarties (1422) nustatytas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Kryžiuočių ordino sienas, visus nesutarimus spręsti geruoju. Šia sutartimi Švitrigaila norėjo įsigyti sąjungininkų prieš Lenkiją, kurios Ponų taryba nepripažino jo išrinkimo Lietuvos didžiuoju kun-ščiu ir stengėsi paimti LDK į savo valdžią. S. s. buvo sudaryta, lenkų feodalams užėmus LDK valdomą didžiąją dalį Podolės ir rengiantis užimti Volinės centrą Lucką. Lenkijos kariuomenei užpuolus Lucką (1431 rugpiūčio pradžioje), ordinas įsiveržė į Lenkijos žemes: Dobrinę, Kujaviją, Poznanę. Iš pietryčių Lenkiją puolė kita LDK sąjungininkė — Moldavija. Karas pakrypo Lenkijos nenaudai, ir 1431.IX.1 Čartoriske LDK ir Lenkija sudarė paliaubas. Negalėdami pasiekti savo tikslo ginklu, Lenkijos ponai sukurstė sąmokslą prieš Švitrigailą, ir jis 1432.IX.1 buvo nuverstas. Naujasis LDK didysis kun-štis Žygimantas Kęstutaitis stengėsi laikytis S. s., bet Lenkijos ponai 1432.X.15 Gardino sutartimi iš jo išreikalavo, kad S. s. būtų nutraukta.

Lit.: **J. Matusas,** Švitrigaila, K., 1938; **B. Dundulis,** Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., V., 1968.

SKIRSNEMUNIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Skirsnemunės apyl., 11 km į š. r. nuo Jurbarko. 505 gyv. (1970). Per kaimą teka Imsrė (Mituvos intakas). Sodybos plačiai išsisklaidžiusios vienkiemiais: šiaurėje siekia Antvardę (Mituvos intaką), pietuose — Skirsnemunę. Kaimo š. dalis dar vadinama Skirsnemuniškiais I, vid.— Skirsnemuniškiais II, p.— Skirsnemuniškiais III. Pr. m-la (nuo 1942). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė kaimo klubo-skaityklos vedėją komjaunuolę V. Stanevičiūtę, jos motiną ir brolį. 1959 kaime buvo 505 gyv.

SKIRUTYTĖ Aldona [g. 1932.V.17 Šiauliuose] — dailininkė. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės instituto grafikos f-tą. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse dailės parodose, taip pat tarybinės dailės parodose užsienyje. Kuria daugiausia estampų ciklus. Cikluose „Prie marių" (1960—62) ir „Gintarėlio kraštas" (1964—65), raižiniuose „Žvejo gimimas" (1963; Liublianos tarptautinės grafikos parodos premija 1965), „Pasaka apie Nidą" (1963), sukurtuose žvejų gyvenimo, pajūrio gamtos ir legendų temomis, reiškiamos meilės, motinystės, šeimos, darbo, taikos idėjos. Raižiniuose „Mano gimtinė" (1962), „Lietuva" (1965), „Mano ežerėliai" (1967; Florencijos II tarptautinės grafikos bienalės aukso medalis 1970), cikle „Lietuva — taikos sesė" (1967) S. sukūrė apibendrintą, simbolinį Lietuvos vaizdą. S. kūriniai pasižymi ryškiu nac. koloritu, romantiškumu, vaizdų sintetiškumu, dekoratyvumu. Kai kuriems jų (raižiniai „Laidų daina", „Mano pavasarėlis", „Žemės kūdikėlis", visi 1962) būdingas simboliškumas. Už raižinių ciklus „Gintarėlio kraštas", „Dainos komjaunimui" (1968), „Lietuvos poetai apie revoliuciją" (1969—70) S. gavo 1970 Resp. premiją.

Aldona Skirutytė. „Myliu", iš ciklo „Gintarėlio kraštas", linoraižinys, 1964

Kiti kūriniai: litografijų ciklas Žemaitė gyvenimo temomis (1957), linoraižinių ciklai „Paneriai" (1960) ir „Mano tėvynė dainose ir legendose" (1963—64), spalvotas linoraižinys „Taikos sesės" (1965), kartono raižinys „Bočių giesmė" (1966) ir kt.

Leid.: Žemaitė, [litografijų aplankas], V., 1959; A. Skirutytė, [estampų aplankas su I. Korsakaitės straipsniu], V., 1965.

SKIRVYTĖ (rus. Северная) — Nemuno deltos šaka. Ilgis 9 km. Prasideda ties Rusnės miestu, kur Rusnės u. šakojasi į Atmatą (dešinioji šaka) ir S. (kairioji).

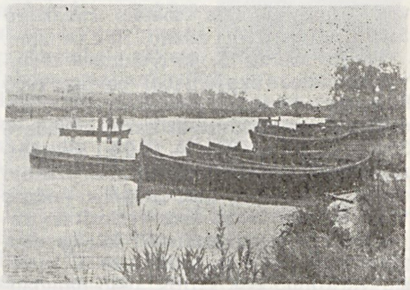

Skirvytė ties Rusnės miestu

Teka į p. v. Dar Rusnės mieste nuo S. į dešinę atsišakoja Pakalnė; ties Skirvytėlės kaimu S. šakojasi į Vytinį uostą ir Ūstraginę. S. skiria Lietuvos TSR (dešinėje) nuo RTFSR Kaliningrado sr. (kairėje). Vaga sureguliuota; jos plotis 100—400 m, gylis 1,5—7,8 m. Srovės greitis 0,1—0,2 m/s. Skirvytė vandeningesnė už Atmatą. Vasarą jai tenka 76—78% Rusnės nuotėkio, per pavasario potvynį 60—65%. Metinė vandens lygio

svyravimų amplitudė ne didesnė kaip 2,5 m.

Lit.: M. Beconis, Kai kurie duomenys apie naujų landšaftų formavimąsi Nemuno avandeltos rajone.—„Geografinis metraštis", t. 8, V., 1967.

SKÌRŽEMĖ — kaimas 14 km į p. r. nuo Žemaičių Naumiesčio, 5 km į r. nuo Katyčių; Kivylių tarybinio ūkio centras. 459 gyv. (1970). V. dalis (212 gyv.) yra Šilutės rj. Vainuto apyl., r. dalis (247 gyv.) — Tauragės rj. Sartininkų apyl. Parduotuvė, pr. m-la. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė keletą S. gyventojų. 1959 kaime buvo 571 gyv.

SKYSTÀSIS KÙRAS. XIX a. pr. miestų apšvietimui Lietuvoje jau buvo vartojamas kanapių aliejus. 1832 Vilniuje gatvėms apšviesti buvo 559 aliejiniai žibintai. 1844—45 žiemą Vilniaus gatvių apšvietimui sunaudota 14,7 t kanapių aliejaus. 1851 Vilniaus gatvėms apšviesti pradėta naudoti spirito (78%) ir terpentino (22%) mišinį. 1872 kai kurie Lietuvos valstiečiai šviesai jau vartojo žibalą. 1876 buvo įrengtos 286 žibalinės lempos Vilniaus gatvėms apšviesti; 1891 jau buvo 842 žibalinės lempos. XIX a. pab. žibalu buvo apšviečiama 144 Vilniaus gatvės, skersgatviai ir aikštės. XIX a. pabaigoje Lietuvoje atsirado vidaus degimo variklių, vartojančių S. k. Pavyzdžiui, „Vestfalijos" f-kas Kaune 1894—95 turėjo 3 stacionarinius benzinu varomus vidaus degimo variklius, kurių bendras galingumas sudarė 107 AG. Po I pasaul. karo S. k. vartojimas ėmė ypač didėti, nes atsirado daugiau vidaus degimo variklių (stacionarinių ir transporto priemonių). Bet dar 1937 apie $^1/_3$ viso sunaudoto S. k. sudarė žibalas, kuris daugiausia buvo vartojamas apšvietimui. 1938 importuota 53 200 t naftos ir jos produktų; tai sudarė apie 5% viso kuro balanso. Lietuvos pramonė tais metais suvartojo 5460 t naftos, 270 t žibalo, 70 t benzino.

Taryb. metais S. k. vaidmuo Lietuvos liaudies ūkyje labai pakilo. 1965 S. k. vartojimas, palyginti su 1937, padidėjo daugiau kaip 40 kartų ir sudarė 33,7% (iš jo mazutas — 15,2%) viso kuro balanso. Ypač jo vartojimas pradėjo didėti nuo 1960, kai daugelis įmonių vietoj kietojo kuro ėmė vartoti skystąjį. 1969 S. k. suvartota 97 kartus daugiau negu 1946. Smarkiai kito S. k. rūšių vartojimo lyg. svoris. 1946 daugiausia buvo suvartojama benzino. Jo vartojimas didėja, bet vartojimo lyg. svoris mažėja. Dizelinio kuro vartojimas ypač didėjo 1950—60, kai žibaliniai traktoriai buvo keičiami dizeliniais. Šiluminėms elektrinėms, katilinėms pradėjus vartoti mazutą, nuo 1960 staiga pradėjo didėti jo vaidmuo S. k. balanse. Vis mažiau vartojama žibalo apšvietimui, nes jį išstumia elektra. S. k. rūšių vartojimo lyg. svorio kitimas matyti iš lentelės. Nuo 1960 S. k. per Klaipėdą eksportuojamas į Norvegiją, Švediją, Suomiją, Daniją, Belgiją, Kubą. Visas S. k. gaunamas iš kitų taryb. respublikų, daugiausia iš Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos, Azerbaidžano. Lietuvos gelmėse 1968 aptikta naftos pram. telkinių. Dabar tiriami jos ištekliai.

Skystojo kuro suvartojimo struktūra 1946—69 (%)

	1946	1950	1960	1969
Autobenzinas	53,5	44,4	40,5	17,7
Dizelinis kuras ..	12,5	20,3	42,6	18,5
Mazutas	—	1,1	11,4	62,6
Traktorinis žibalas	18,1	25,3	0,7	0,8
Žibinamasis žibalas	15,9	8,9	4,8	0,4
Iš viso	100	100	100	100

SKLAÑDYMAS. Lietuvoje kultivuoti S. pradėjo Kauno aukštesniosios technikos m-los aviacijos mėgėjų būrelis (įk. 1931). 1932.VIII.15 Pažaislyje (prie Kauno) šio būrelio nariai pradėjo skraidyti sklandytuvu T-1 („Technikas-1"; ž. *Sklandytuvai*). 1933 Nidoje buvo atidaryta sklandymo m-la. Iki 1938 ji parengė 282 A sklandytojus pilotus, 147 B pilotus ir 79 C pilotus. Pirmasis C pilotas buvo B. Oškinis. Lietuvos sklandytojai 1939 pasiekė šiuos rezultatus: išsilaikymo ore (be nutūpimo) — 26 h 10 min (III vieta pasaulyje), abs. aukščio — 2650 m, didž. nuotolio — 169 km. 1939 Kaune įvykusiose Pabaltijo aviacijos varžybose Lietuvos sklandytojų komanda iškovojo I vietą.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Aukštagiryje (prie Vilniaus) buvo įsteigta Dariaus ir Girėno sklandymo m-la. Jos sklandytuvus, lėktuvus ir kt. turtą išgrobstė vok. faš. okupantai. 1944 rudenį Kauno un-te buvo įsteigta S. sekcija (pirm. V. Vaitkus), kurios nariai ėmėsi remontuoti kai kuriuos senus sklandytuvus, bet jų darbą sunaikino 1946 potvynis. 1946 Kauno un-te B. Oškinis suorganizavo teorinius S. kursus, kurių tikslas buvo rengti sklandytojus konstruktorius. S. sportas Tarybų Lietuvoje nuolat kultivuojamas nuo 1947, Vilniuje įkūrus Lietuvos TSR Aeroklubą (1950 jis pertvarkytas į Aviacijos technikos klubą, o 1960 į Aviacijos sporto klubą). 1951 Kauno Politechnikos in-te ir Kauno jaunųjų technikų stotyje susikūrusių S. sekcijų nariai sklandytuvais M-1, M-2, BRO-9, BRO-10 pradėjo skraidyti viršum Nemuno slėnio šlaitų (Kulautuvoje). Ten buvo pasiekti pirmieji Tarybų Lietuvos S. rekordai: 1951 mokomuoju sklandytuvu A-1 B. Oškinis šlaito antvėjyje išsilaikė 1 h 7 min, 1954 Z. Brazauskas „Pūku" — 2 h. Kauno sklandytojų pastangomis 1955 Kulautuvoje atidaryta visuomeninė S. stotis. Čia pirmą kartą Lietuvoje buvo panaudotas mechaninis agregatas (konstruktorius J. Balčiūnas) sklandytuvams išvilkti į 300—350 m aukštį. Išvilktas į šį aukštį, V. Dovydaitis „Pūku" pakilo iki 1050 m. 1955 Kulautuvoje įvyko pirmosios respublikinės S. varžybos, kuriose V. Dovydaitis pakilo iki 1750 m. 1956 Kaune buvo įsteigta valstybinė S. stotis (vėliau perorganizuota į Aviacijos sporto klubą). 1958 V. Dovydaitis sklandytuvu BK-4 atliko pirmąjį pokario metais tolimą skridimą (132 km). 1960 K. Kizevičius, išsilaikęs terminėse oro srovėse 9 h 24 min, pirmasis iš Tarybų Lietuvos sklandytojų pasiekė išsilaikymo ore TSRS rekordą. 1961 J. Jaruševičius „Blaniko" sklandytuvu (su keleiviu) nuskrido 531 km, V. Dovydaitis vienviečiu „Blaniku" — 503 km. R. Garmutė 1961 pasiekė Tarybų Lietuvos laisvo tolimo skridimo rekordą (473 km); 1963 ji tapo TSRS rekordininke, skrisdama iš anksto numatyta kryptimi ir grįždama į starto vietą (nuskrido 284 km). 1963 Tarybų Lietuvos komanda (A. Arbačiauskas, J. Jaruševičius, R. Visackas) TSRS S. varžybose laimėjo I vietą. 1963 V. Žukas sklandytuvu (su keleiviu) pasiekė 4400 m aukštį, Z. Brazauskas (be deguonies aparato) — 6000 m aukštį, L. Jemeljanovas vienviečiu sklandytuvu — 6110 m aukštį (visi 3 skridimai užregistruoti kaip TSRS rekordai). Netrukus J. Jaruševičius pasiekė naują TSRS rekordą — 6896 m aukštį. 1965 A. Jonušas iš anksto numatyta kryptimi nuskrido į Minską ir nenutūpęs grįžo į savo aerodromą, nuskridęs 504 km nuotolį (tapo TSRS rekordininku).

Be Vilniaus ir Kauno aviacijos sporto klubų, 1969 aviacijos sporto klubai veikė Alytuje, Biržuose, Jurbarke, Klaipėdoje, Naujojoje Akmenėje, Panevėžyje, Šiauliuose ir kitur. Atskirą visuomeninį aviacijos sporto klubą turėjo Lengvosios pramonės m-jos sklandytojai. 1969 Lietuvoje sklandymo sportą kultivavo apie 7000 žmonių.

1968 Lietuvos **sklandymo** pirmenybių dalyviai Kaune

Lit.: J. Balčiūnas, V. Dovydaitis, B. Oškinis, Debesų keliais, V., 1961; V. Dovydaitis, Erdvėje daug paslapčių, V., 1967; J. Balčiūnas, V. Dovydaitis, Žydraisiais vieškeliais, V., 1969.

SKLANDÝTUVAI, planeriai, — sunkesni už orą bemotoriai skraidymo aparatai.

Pirmąjį Lietuvoje sklandytuvą 1913 pagamino J. Garalevičius Kaune. 1922 V. Šenbergas pagamino sklandytuvą Š-1, 1932 Kauno aukštesniosios technikos m-los (ATM) aviacijos būrelis — sklandytuvą T-1 („Technikas-1"; darbo brėžinius parengė B. Oškinis). Tai buvo mokomosios paskirties S. (neturėjo net dengtos piloto kabinos). ATM dirbtuvėse

Sklandytuvai. BRO-3 Kauno aerodrome (1938)

1934 buvo pagamintas Oškinio konstrukcijos sklandytuvas T-2. Tai buvo lavinimosi tipo aparatas, turintis pusiau dengtą liemenį su piloto kabina (svoris 100 kg, sparnų ilgis 11,25 m, aerodinaminė kokybė iki 13,5). Padedamas V. Ašmensko, B. Karvelio, A. Paknio, Oškinis 1936 savo lėšomis pagamino BRO-3. Tai buvo dengto liemens, aptakių aerodinaminių formų S., skirtas skristi terminėse srovėse (svoris 82 kg, sparnų ilgis 10 m, aerodinaminė kokybė iki 16,6). 1936 Nidoje buvo išbandytas A. Paknio sukonstruotas sklandytuvas „Uodas" (svoris 115 kg, sparnų ilgis 11 m, aerodinaminė kokybė iki 13). 1936 Z. Rimša sukonstravo motorizuotą sklandytuvą „Keva" su 28 AG varikliu. Su Šiaulių amatų m-los aviacijos būrelio nariais Oškinis 1937 pagamino (vienas pirmųjų Europoje) akrobatinį (skiriamą aukštajam pilotažui) sklandytuvą BRO-5, kuris vėliau buvo pavadintas „Rūta" (svoris 130 kg, sparnų ilgis 10 m, aerodinaminė kokybė iki 19, normalus skridimo greitis 100 km/h). 1937 A. Paknys ir A. Gysas sukonstravo dvivietį sklandytuvą PAGY, skirtą skristi su instruktoriumi (svoris 235 kg, sparnų ilgis 14,7 m, aerodinaminė kokybė iki 20). 1937 P. Motiekaitis pagamino dvisparnį mokomąjį sklandytuvą MO-1. B. Karvelio 1937 sukonstruotas BK-1 („Vanagas") buvo skiriamas skristi terminėse srovėse. 1938 Paknys ir Gysas baigė gaminti sklandytuvą „Termikas", skirtą skridimui terminėse srovėse; juo buvo galima daryti ir aukštojo pilotažo figūras (sklandytuvo svoris 125 kg, sparnų ilgis 14 m, aerodinaminė kokybė iki 23). Vėliau šie konstruktoriai „Termikui" įtaisė 18 AG variklį. „Termikas" lengvai pakildavo nuo žemės, nubėgęs apie 80 m, ir išvystydavo 1 m/s kilimo greitį (skridimo greitis apie 70 km/h). 1938 Oškinis baigė gaminti 3 naujus sklandytuvus BRO-7 („Pūkas"), kurie buvo lengvi, bet tiko skristi terminėse srovėse, daryti aukštojo pilotažo figūras. 1940 Karvelis pagamino rekordinio tipo sklandytuvą BK-2. Tai buvo dailių formų, ilgų (16,8 m), į galą siaurėjančių sparnų aparatas (svoris 140 kg, aerodinaminė kokybė iki 33; tuo metu didesnės kokybės praktiškai dar niekam nebuvo pavykę pasiekti). 1941 hitlerininkai geresnius S. išgrobstė. Lietuvos sklandymo bazė buvo sunaikinta. 1948 Oškinis, sklandymo entuziastų studentų padedamas, pagamino savo konstrukcijos sklandytuvą BRO-10 („Pūkas"), kurį bandymų komisija (Maskvoje) pripažino tinkamu serijinei gamybai. 1952 Motiekaitis Šiauliuose pagamino skridimui terminėse srovėse sklandytuvą MO-2, o 1957 — MO-3. 1954—57 Kauno sklandymo stoties dirbtuvėse buvo pagaminti Oškinio mokomasis sklandytuvas BRO-9 (svoris 90 kg, sparnų ilgis 8,6 m, aerodinaminė kokybė iki 14), pradinio mokymo sklandytuvas BRO-11 (svoris 58 kg) ir terminiams skridimams sklandytuvas BRO-12 (svoris 160 kg, sparnų ilgis 12 m, aerodinaminė kokybė iki 20). Šie 3 S. buvo gaminami serijomis Simferopolio (Krimo sr.) S. dirbtuvėse, kurios tiekė juos TSRS aeroklubams bei sklandymo stotims. 1950—59 Kauno Politechnikos in-to sklandytojai pagamino A. Kuzmickio sukonstruotus mokomąjį sklandytuvą M-1 („Mechanikas"), treniruočių sklandytuvą M-2 ir terminiams skridimams skiriamus sklandytuvus KPI-3 bei KPI-5. KPI-5 (kaip ir KPI-3) buvo lengvai valdomas, pasižymėjo pastovumu ir nesudėtinga gamybos technologija (svoris 128 kg, sparnų ilgis 12 m, aerodinaminė kokybė iki 20). 1953 P. Bėkštos dviviečio S. projektas sąjunginiame konkurse užėmė IV vietą. 1957 Kauno sklandymo stoties dirbtuvėse buvo pagamintas Karvelio

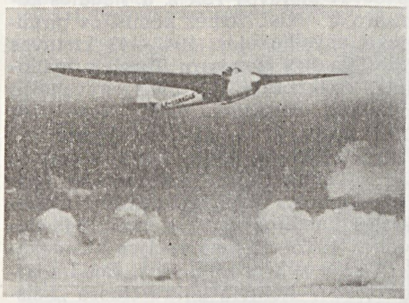

Sklandytuvai. BK-1 („Vanagas") ore (1938)

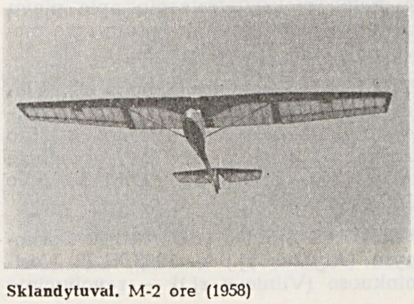

Sklandytuvai. M-2 ore (1958)

sklandytuvas BK-4 (aerodinaminė kokybė iki 25). 1959 pagamintas Karvelio standartinės klasės sklandytuvas BK-6 (svoris 262 kg, sparnų ilgis 15 m, aerodinaminė kokybė iki 28). Šis S. buvo gaminamas serijiniu būdu Simferopolio sklandytuvų dirbtuvėse, eksportuojamas. P. Bėkšta 1964 motorizavo sklandytuvą RB-13, įrengdamas jame 11,3 AG variklį (IŽ-49).

Lit.: A. Aškinis, Pasakojimas apie konstruktorių Bronių Oškinį. — „Sportas", 1955, Nr. 91—102; V. Jurkštas, A. Paknio sklandytuvai — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 3;

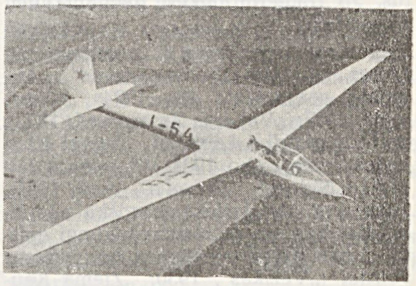

Sklandytuvai. BK-6 ore (1961)

V. Jurkštas, Pirmieji sklandytuvai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 6; V. Jurkštas, Su ereliais kartu [apie konstruktorių B. Karvelį].— „Švyturys", 1968, Nr. 9.

SKLĒRIUS Kajetonas [**Sklėris;** 1876. VII.27 Kunigiškiuose (Anykščių rj.) — 1932.I.14 Kaune] — dailininkas. 1896 baigė Panevėžio realinės m-los 6 klases, 1903 — A. Štiglico techn. piešimo m-los (Peterburge) skulptūros skyrių. 1903 Vilniuje dirbo Petro ir Povilo bažnyčios skulptūrų restauravimo darbus. 1904—1915 Liepojos komercinės m-los ir mergaičių prog-jos mokytojas. Sukūrė skulptūrinių biustų, portretinių reljefų

(„Mano motina", 1907; „Vaikai", 1909), dalyvavo pirmosiose liet. dailės parodose. 1907 lankydamasis Krime, nutapė akvarelių. 1910 ir 1912 keliavo po V. Europos šalis, aplankė Paryžiaus, Briuselio, Antverpeno muziejus. 1913 Liepojoje surengė akvarelės parodą. 1915—18 gyveno Petrograde ir Taline, dirbo Talino dailės m-loje. I pasaul. karo metu sukūrė akvarelių — portretų (žmonos, 1914; estės, seno esto, abu 1916), kompozicijų („Parke", 1914), peizažų. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918 Baranovičiuose (BTSR), 1919—21 Kaune dirbo adm. darbą, 1921—22 tarnavo Lietuvos pasiuntinybėje Maskvoje. 1922—32 Kauno meno m-loje dėstė piešimą, skulptūrą ir akvarelę (1925—29 buvo tos m-los direktorius). Šiuo laikotarpiu sukūrė brandžiausius kūrinius. 1929 keliavo po Šveicariją, Italiją, 1931 —po Pran-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 128

cūziją, nutapė nemaža didelio formato akvarelių. 1929 ir 1936 Kaune surengtos S. kūrinių parodos.

Savo kūriniuose S. aukštino žmogų, reiškė optimizmą, pažangias idėjas, parodė paprastų gamtos motyvų grožį. Virtuoziškai valdydamas akvarelės techniką, jis suformavo savitą stilių, kuriam būdinga išradinga kompozicija, pleneras, originalūs spalvų santykiai, skaidrus koloritas. Akvareliniais peizažais, portretais, žanrinėmis kompozicijomis S. padėjo lietuvių akvarelinės tapybos pamatus. Jo tradicijų laikėsi dauguma liet. akvarelistų.

Lietuvos peizažuose S. vaizdavo paežeres, paupius („Zarasų ežeras", „Akmenos pakrantės", abu 1924; „Gluosniai", 1927; „Vakaras Zarasuose", 1928), Baltijos pajūrį („Laivelis", „Laivai Klaipėdos uoste", abu 1924; „Raudonos burės", „Nidoje", „Laivelis", visi 1931). Juose perteikė lyrišką, elegišką nuotaiką. Kai kuriems peizažams būdingi episki, ramūs Lietuvos žiemos bei vasaros vaizdai („Vežikas", 1930; „Žiema Kaune", „Raguvos laukai", abu 1931). V. Europos peizažuose S. vaizdavo Italijos miestus, Alpių kalnus, Adrijos j. ir Tirėnų j. pakrantes („Kortina d'Ampeco", „Venecija. Didysis kanalas", „Venecija. San Marko aikštė", „Kiodža. Vigo tiltas", „Kapris. Laivelių prieplauka", „Kapris. Farlionis", visi 1929; „Prancūzijos mieste", 1931). Juose darnia kompozicija, harmoningomis, raiškiomis spalvomis perteikė pakilią, šventišką nuotaiką.

S. nutapė nemaža portretų. Geriausieji jų (žmonos, 1926; ponios St., ponios J., mergaitės, visi 1931) pasižymi efektinga kompozicija, juose raiškiu koloritu perteikiamas modelio išorinis grožis, elegantiška laikysena, puošni apranga. Grupiniame portrete „Bažnyčioje" (1930) subtiliai pavaizduota senos ir jaunos moters dvasinė būsena.

Kajetonas Sklėrius. „Laivai Klaipėdos uoste", akvarelė, 1924

Leid.: V. Kairiūkštis, Kajetonas Sklėrius-Šklėris (1876—1932), [reprodukcijų albumas su įvadiniu straipsniu], K., 1938; K. Sklėrius (32 reprodukcijos), [aplankas su J. Umbraso straipsniu], V., 1964.

Lit.: **A. Savickas**, Kajetonas Šklėrius — portretistas. — „Pergalė", 1959, Nr. 10; **A. Savickas**, Kajetonas Šklėrius — peizažistas. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **J. Umbrasas**, Dailininko K. Sklėriaus gyvenimas ir kūryba Liepojoje (1904—1915). — „Istorija", t. 7, V., 1965.

SKLĒRIUS Povilas [g. 1898.VIII.21 Kunigiškiuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius melioratorius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1952), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1963). 1918 Kunigiškiuose įsitraukė į revoliucinę veiklą. 1919—24 LKJS narys. 1919—20 kūrė komjaunimo kuopeles Kunigiškiuose, Rokiškio gimnazijoje bei Rokiškio dvare, Ažubaliuose (Rokiškio rj.), Savičiūnų dvare (Anykščių rj.), Dotnuvos ž. ū. technikume, kuriame nuo 1920 mokėsi. Dalyvavo LKJS Centro Biuro 1920.XI.21—22 plenume. Už kom. veiklą 1923—24 kalintas Rokiškyje, Panevėžyje. 1924 pašalintas iš Dotnuvos ž. ū. technikumo, jį baigė eksternu. 1924—27 dirbo kultūrtechniku. 1928—33 Austrijos KP narys. 1933 Vienoje baigė Aukštąją ž. ū. m-lą. 1934—40 dirbo inžinieriumi melioratoriumi Ž. ū. rūmuose (Kaune), Ž. ū. m-jos referentu drenažo reikalams. 1934—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1940—41 Lietuvos TSR ž. ū. liaudies komisaro ir Valst. žemės komisijos pirmininko pavaduotojas. 1942—43 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotinis evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Kirgizijos TSR. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—47 žemdirbystės ministro ir Respublikinės žemės reformos komisijos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1947 Lietuvos Ž. ū. akademijos melioracijos katedros vedėjas, nuo 1948 docentas; 1947—55 melioracijos f-to dekanas, 1958—63 prorektorius. Bendradarbiavo JAV lietuvių laikraščiuose „Laisvė", „Vilnis" (1928—33; slap. Mėnulistas, kriptonimai Mė. . .s, M., Mė. . .tas). Paskelbė moksl. straipsnių apie pievų gerinimą, populiarių straipsnių apie pievų sausinimą ir kultūrinimą.

SKLIAŪSTĖ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 10 km į š. r. nuo Ylakių, abipus Židikų—Vainiuodės kelio; kolūkio centras. 126 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1949—62 septynmetė). 1959 buvo 185 gyv.

SKLIŪTAS Bronius [1904.VIII.23 Doškonyse (Alytaus rj.) — 1968.XI.22 Uosininkuose (Vilniaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Amatininkas. Nuo 1924 Alytuje dalyvavo Raudonosios pagalbos veikloje, nuo 1935 vykdė Komunistų partijos pavedimus; jo namuose vyko LKP narių susirinkimai. 1935 baustas adm. tvarka. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1938 ištremtas į Trakų apskritį. 1940—1941 Vilniuje milicijos skyriaus viršininkas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit darbuotojas; fronte sužeistas. Pokario metais baigęs part. darbuotojų kursus prie LKP CK, iki 1951 dirbo adm. darbą Dauguose. 1944 kovoje su buržuaziniais nacionalistais buvo sužeistas.

SKLIUTAUSKAITĖ Adasa [g. 1931.V.5 Kaune] — dailininkė. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1959 dalyvauja dailės parodose. Apipavidalino ir iliustravo knygų vaikams, sukūrė lakštinės grafikos darbų, atvirukų. Iliustracijoms būdingas grakštus piešinys, giedros spalvos.

Kūriniai: iliustruotos knygos — V. Griciūtės „Lino dūdos" (1957), A. Baltrūno „Linas ir Valentinas" (1958), I. Mero „Geltonas lopas" (1960), K. Maruko „Mama ir šoferis" (1962), P. Mašioto „Julytės kiškelis" (1965), M. Sluckio „Stebuklingoji rašalinė" (1965), J. Degutytės „Mano diena" (1966), K. Sajos „Peštukai ir nykštukai" (1967), R. Skučaitės „Kiškių troleibusas" (1970); estampai — ciklas „Mūsų vaikai" (1960), „Muzikantė" (1962), „Pasakėlė" (1962), cikias „Metų laikai" (1965), „Akvariumas" (1967), „Vaikų šventė" (1969); atvirukų rinkiniai — „Dainų šventė" (1959), „Gintarėliai" (1967), „12 mėnesių" (1968), ir kt.

SKLIUTĀUSKAS Ilja [g. 1896.IX.22 Gardine] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1953), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1960). 1920 baigęs Charkovo un-tą, iki 1931 dirbo gydytoju Kapčiamiestyje (Lazdijų rj.), Žagarėje, 1931—40 — TSRS pasiuntinybėje ir prekybos atstovybėje Kaune. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos gydytojas. Nuo 1947 dėsto Vilniaus un-te; nuo 1956 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie raudonosios vilkligės gydymą aukso preparatais, kompleksinį balneologinį reumato, mažosios chorėjos gydymą, apie organizmo reaktyvumą ir kitais terapijos klausimais.

SKLIUTĀUSKAS Jokūbas [g. 1925.I.10 Kaune] — rašytojas. D. Tėvynės karo metais buvo evakavęsis į TSRS gilumą. 1945—48 dirbo „Tiesos", „Literatūros ir meno" redakcijose. 1949 baigė Vilniaus un-to med. f-tą. Iki 1951 ir nuo 1954 gydytojas Vilniuje, 1951—54 Latvijoje, Čiukčių nac. apygardoje, Vladivostoke, Kazachstane.

Nuo 1940 bendradarbiauja spaudoje. Pjesėje „Gyvenimas šaukia", dar vadinamoje „Jeigu tu žmogus" (išsp. rinkinyje „Jaunimo saviveiklos scena", 1952; rus. vert. 1953, ukr. vert. 1953, rum. vert. 1955), pavaizdavo taryb. medikų gyvenimą. Komedijoje „Vaikinas su velnio plauku" (past. 1960 Panevėžio teatre; išl. 1961) liečiama taryb. jaunuolio dvasinio brendimo tema. Televizijos pjesėje „Loterijos bilietas" (išsp. „Pergalėje", 1964, Nr. 4) sprendžiamos žmogaus pašaukimo, jo vietos gyvenime problemos. Pjesėje „Širdies liga" (past. 1967 Anykš-

čių liaudies teatre, išl. 1967; nauja redakcija pavadinimu „Žmonės be laikrodžių" past. 1969 Vilniaus statybininkų liaudies teatre) vaizduojamas lietuvių išeivių gyvenimas, keliamos ideologinės bei moralinės problemos. S. pjesės sceniškos, dinamiško veiksmo. S. išleido kelionių apybraižų rinkinius „Stepių Iliada" (1965), „Smėlis, saulė, svajonė" (1966), „Iš armėniško sąsiuvinio" (1968). Pagrindinė apybraižų tema — taryb. tautų draugystė. S. surinko memuarinės medžiagos apie V. Krėvės gyvenimą Baku mieste (išsp. „Pergalėje", 1961, Nr. 2), parašė atsiminimų apie rašytojus L. Girą, P. Cvirką, J. Šimkų, publicistinių straipsnių.

SKŌBIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 13 km į š. r. nuo Kuršėnų, 12 km į v. nuo Gruzdžių. Plotas 176 ha. Raistinė tarpinio tipo pelkė, Skobiškių miško dalis. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,03 m. Durpės žemapelkinės plynraistinės ir tarpinio tipo raistinės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 6,3%. Pelkės r. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne priesmėlis ir priemolis. Šiaurėje prie pelkės įsikūrusios Skobiškės.

SKODÍNIAI — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 7 km į r. nuo Kupiškio, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 72 gyv. (1970). Per kaimą teka Skodinys (Kupos intakas). Yra pr. m-la (įst. 1910; 1952—62 veikė septynmetė), kultūros namai. 1959 buvo 93 gyv.

SKŌDŽIUS Petras [g. 1927.XII.26 Kupreliškyje (Biržų rj.)] — rašytojas. Mokėsi Biržų g-joje. Nuo 1961 TSKP narys. 1952—62 dirbo laikr. „Biržiečių žodis" redakcijoje. Nuo 1956 period. spaudoje skelbia feljetonus, jumoreskas. Jumoristinių bei satyrinių apsakymų rinkiniuose „Atsiknojusi lentelė" (1959) ir „Meilės paslaptys" (1968) vaizduojama gyv. meto tikrovė, daugiausia miesto gyvenimo kasdienybė. Satyr. apysakoje „Didysis susivienijimas" (1963) liečiama burž. praeities tema, demaskuojamas Lietuvos burž. valdininkų pseudopatriotizmas, dvasinis bukumas, moralinis niekingumas. Satyriniai ir jumoristiniai S. kūriniai grindžiami daugiausia komiškomis situacijomis. Aps. rinkinyje „Ji buvo moteris" (1967) sprendžiami šeimos, meilės, ištikimybės klausimai, keliamos žmogaus dvasinio tvirtumo, optimizmo sunkiomis gyvenimo valandomis idėjos. Kai kuriuose apsakymuose yra deklaratyvumo, didaktizmo elementų.

Lit.: [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

SKODŽIŪTĖ Liuda [g. 1936.VI.9 Gulbinėnuose (Pasvalio rj.)] — dailininkė. 1955 baigė Kauno vidurinę dailės m-lą, 1961 — Lietuvos TSR Dailės in-to tekstilės f-tą. 1961—67 Vilniaus modelių namų, nuo 1967 Vilniaus „Dailės" kombinato dailininkė. Nuo 1961 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Sukūrė dekoratyvinių audinių, kilimų. Kūriniuose naudoja liaudies meno motyvus.

Kūriniai: dekoratyviniai audiniai — „Plaukė žąselė per ežerėlį", „Turėjo bobutė žilą ožėlį", „Piemenėliai" (visi 1961); kilimai — „Pabaigtuvės" (1963), „Pavasaris" (1967), ir kt.

SKOLINIAĨ — žodžiai, atėję į kurią nors kalbą iš kitos kalbos. Į liet. kalbą daugiausia S. pateko iš slavų (baltarusių, lenkų, rusų) kalbų (ž. *Slavizmai*). Slavai buvo tarpininkai, per kuriuos lietuviai gavo ir daugelį graikų, lotynų, net germanų ir kt. kalbų skolinių. Liet. kalboje yra ir *germanizmų*, į liet. kalbą atėjusių daugiausia iš vok. kalbos. Š. Lietuvos tarmėse pasitaiko skolinių iš latvių kalbos, tačiau lit. kalboje jų beveik nėra.

Lit.: **A. Sabaliauskas**, Lietuvių kalbos leksikos raida.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 8, V., 1966.

SKOMĀIČIAI — kaimas Radviliškio rj., Skėmių apyl., 9 km į r. nuo Grinkiškio, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio ir Kėdainių—Šiaulių plento; kolūkio centras. 265 gyv. (1970). Per kaimą teka Dotnuvėlė (Nevėžio intakas). Parduotuvė, pradinė m-la, biblioteka. 1959 buvo 228 gyv.

SKOMANTAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Veiviržėnų apyl., 6 km į p. v. nuo Veiviržėnų, abipus Gargždų—Švėkšnos kelio; kolūkio centras. 1959 buvo 77 gyv., 1970 — 99. Vakaruose pro S. teka Veiviržas (Minijos intakas). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (iki 1962 septynmetė), kultūros namai. Ties S., Veiviržo deš. krante, yra I t-mečio—II t-mečio pr. piliakalnis — vienas didžiausių Lietuvoje. Ant piliakalnio 1969 pastatyta V. Majoro skulptūra „Žemaitis".

Iš v. piliakalnį supa du lygiagretūs 65—70 m ilgio, 4 m pločio, 0,7 m gylio grioviai ir du — vienas 2 m, kitas 8 m aukščio — pylimai. Aikštelė 80 m ilgio, 55—40 m pločio; r. gale ją juosia 38 m ilgio, 1 m aukščio pylimas. Piliakalnio šlaitų aukštis apie 20 m. Į v. nuo piliakalnio randama lipdytinės (grublėtu paviršiumi) bei žiestosios keramikos. Kaimo š. v. dalyje, Veiviržo kair. krante, yra VI—XII a. senkapis. 1909 V. Nagevičius ištyrė 3 degintinius ir 2 griautinius kapus. Viename degintiniame kape rasta nedeginto žirgo griaučių.

Skomantai. „Žemaitis" (V. Majoro medžio skulptūra)

SKŌMANTAS — vienas XIII a. Sūduvos kunigaikščių. Dusburgo ir Ipatijaus kronikų žiniomis, S. buvo turtingas bei galingas karo vadas ir žinys, puldinėjo Pinsko ir Kulmo sritis, ilgiau už kitus jotvingių kun-ščius kovojo su kryžiuočiais. Kai šie sudegino S. dvarą ir paėmė į nelaisvę bei nužudė daug žmonių, jis su šeima ir artimaisiais pasitraukė į Rusią. Po kurio laiko sugrįžo, apsikrikštijo ir gavo žemės prūsų krašte.

SKŌMINAS Vilhelmas [g. 1934.VIII.27 Skominėliuose (Ukmergės rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1964). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie geležies-chromo, nikelio-chromo, vario-cinko lydinių elektrolitinį nusodinimą. Vienas iš knygos „Blizgančios elektrolitinės dangos" (1969, rusų k.) autorių.

SKORINÀ Pranciškus [apie 1490 Polocke — apie 1540 Pragoje] — baltarusių humanistas, spaudos baltarusių kalba pradininkas, pirmasis Vilniaus spaustuvininkas. Gimė pirklio šeimoje. Mokėsi Krokuvos akademijoje (1504—06), gavo joje laisvųjų menų bakalauro, o 1512 Padujos un-te — medicinos daktaro laipsnį. 1517, Vilniaus miestiečių šelpiamas, įkūrė spaustuvę Pragoje; ten 1517—20 išleido „Pragos psalmyną" („Pražskaja psaltirj") ir „Rusų bibliją" („Biblia russka"). Atsikėlęs į Vilnių, 1525 įkūrė burmistro J. Babičiaus namuose spaustuvę — pirmąją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir dabartinėje TSRS teritorijoje. 1525 išleido Naujojo testamento dalį, pavadintą *„Apostol"*, ir daugiausia pirkliams skirtą „Mažąją kelionių knygutę" („Malaja podorožnaja knižica"). Abi knygos parašytos senąja slavų kalba, priartinta prie šnekamosios baltarusių kalbos. 1530 S. buvo nuvykęs į Karaliaučių dirbti spaustuvėje. Tais pačiais metais dėl lėšų stokos nustojo leidęs knygas. 1534 jau gyveno Pragoje. Savo leidiniais švietė tautiečius gimtąja kalba, teikė jiems astronomijos, istorijos, geografijos žinių pradmenis, auklėjo pilietiškumą ir patriotizmą. Pirmojoje Vilniaus spaustuvėje jo išleistos knygos pasižymi šrifto dailumu ir ryškumu, dailiais raižiniais, inicialais, užsklandomis; apipavidalinimo atžvilgiu jos prilygsta geriausiems to meto V. Europos leidiniams.

Lit.: **L. Vladimirovas**, Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas, V., 1956; **М. Алексютовiч**, Скарына, яго дзейнасць i светапогляд, Мiнск, 1958; **A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski**, Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, z. 5, [Wielkie Księstwo Litewskie], Wrocław—Kraków, 1959.

SKORŪLSKIS Antanas [1715.XI.22 Žemaitijoje — 1780 Vilniuje] — filosofas.

1730 Vilniuje įstojo į jėzuitų ordiną. 1733—36 Nesvyžiuje (BTSR) studijavo filosofiją. 1743 Varšuvoje baigęs teologijos mokslus, Vilniaus, Daugpilio, Kauno, Naugarduko (BTSR), Ilūkstės (Latvijos TSR) jėzuitų m-lose dėstė kalbas, retoriką, logiką, geometriją, visuot. istoriją. Vadovavo jėzuitų kolegijoms Naugarduke, Kaune, Vilniuje. 1752—55 Vilniaus un-te dėstė filosofiją (logiką, metafiziką ir gamtos filosofiją), 1759—teologiją. 1772—73 Vilniaus un-to (akademijos) rektorius. Ėjo įvairias bažnytines pareigas. 1766—72 vadovavo Lietuvos jėzuitų provincijai. Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), Vilniaus un-te dėstė gamtos mokslus.

S. — vienas pirmųjų kompromisinės krypties filosofų Lietuvoje. Jis stengėsi suderinti naujųjų laikų filosofiją su scholastika ir teologija. „Filosofijos vadovėlyje" („Commentariolum philosophiae", 1775) greta scholastų teorijų S. išdėstė ir kritikavo kai kurias P. Gasendi, R. Dekarto, G. Leibnico, I. Niutono, Ch. Volfo pažiūras. Pasak jo, iš šių pažiūrų plaukianti išvada, jog dievas nieko nesukūręs. Pateikęs gyv. meto gamtos mokslo duomenų, S. vis dėlto propagavo kiek pataisytą scholastinę peripatetikų gamtos filosofijos sistemą.

Lit.: **R. Plečkaitis**, Scholastinės logikos žlugimas Lietuvoje. — „Filosofija", t. 3, V., 1963; **R. Plečkaitis**, Psichologijos dėstymas filosofijos kurse Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje.— Ten pat, t. 6, V., 1965.

SKOVAGALIAĨ — kaimas 4 km į p. v. nuo Simno. 169 gyv. (1970). Dalis kaimo (65 gyv.) priklauso Alytaus rj. Simno apyl., kita dalis (104 gyv.) — Lazdijų rj. Teizų apyl. Iš r. prie kaimo prieina Kalesninkų miškas, iš p. v. — Kalniškės miškas. 1827 buvo 20 namų, 162 gyventojai. 1932 kaime įkurta LKP kuopelė. Buvo įkurtas ir Lietuvos Jaunimo sąjungos skyrius; jo v-boje buvo komunistų. Burž. nacionalistai 1949 kaime nužudė kolūkio pirmininką A. Makauską. 1959 buvo 189 gyv.

SKRABALAĨ — mušamasis liaudies muzikos instrumentas. Tai iš klevo arba skirpsto išskaptuoti 8—16 cm ilgio, 5—9 cm pločio, 6—12 cm aukščio, 3—5 mm storio sienelėmis loveliai. S., barbenami medinėmis lazdelėmis arba gandro blauzdikauliais, skleidžia įv. aukštumo trumpus skardžius garsus. Iki XIX a. pab. skrabalais buvo pritariama smuikui arba armonikai. Vėliau, paplitus pirktiniams būgneliams ir ksilofonams, S., kaip muz. instrumentą, nustota vartoti. S. su viduje tabaluojančiomis šerdelėmis buvo rišami po kaklu miške ar krūmuose ganomoms karvėms. Taryb. metais S. pritaikyti liet. liaudies instrumentų orkestrui. Juos ištobulino P. Serva. 25 skrabalus (apimančius diapazoną nuo c^1 iki c^3) jis suderino chromatiškai ir išdėstė pritvirtintuose prie kelmo rankšluostinės pavidalo rėmuose. S. tapo virtuoziniu muzikos instrumentu. Skrabalavimo techniką ištobulino V. Krupickas. Kūrinių skrabalams parašė B. Dvarionas, J. Gaižauskas, V. Klova, J. Švedas ir kt.

SKRABŪLIS Juozas [g. 1898.X.3 Paveisininkuose (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1906 dirbo pas buožes. 1914 baigė Seinų g-jos 4 klases. 1919—21 tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje. 1920—29 LKP narys. Part. darbą dirbo Marijampolėje, Kaune. Už kom. veiklą 1920, 1922, 1923 ir 1925 buvo kalinamas Marijampolėje, Kaune. 1922—23 dirbo Marijampolės „Švyturio" spaustuvėje. 1925—1927 dirbo Kaune Šančių „Kultūros" būrelio v-bos sekretoriumi. 1927 ištremtas į Nevarėnus (Telšių rj.), po to kalėjo Varnių konc. stovykloje. Sudarius baudž. bylą, perkeltas į Kauno kalėjimą. Čia už part. drausmės sulaužymą polit. kalinių 1929.I bado streiko metu pašalintas iš LKP. 1929.V teismo išteisintas, eksternu baigė g-ją ir iki 1940 dirbo Kauno apyl. teismo raštvedžiu. 1940—58 buhalterijos darbuotojas Kaune. Pensininkas. V. Laimučio, J. Varniečio slapyvardžiais paskelbė eilėraščių žurnaluose „Kibirkštis", „Raudonoji pagalba", „Socialdemokratas".

SKRAJÓJAMASIS TEÃTRAS, Juozo Vaičkaus skrajojamasis teatras, — Juozo Vaičkaus vadovaujamos gastroliuojančios dramos aktorių trupės, veikusios 1905—20. Pradinę S. t. trupę sudarė aktoriai Kastantas ir Kazys Bužokai, M. Grikšaitė-Vaičkienė, Z. Grikšaitė, J. Grikšienė, K. Gurskaitė, K. Jurkūnas, T. Motuzaitė-Mikutienė, J. Motuzas, L. Paulauskas, J. Teišerskaitė, L. Tomkytė, A. Vaičkus, Jonas Vaičkus, A. Vaičkutė-Jurkūnienė, A. Žukauskaitė, M. Žukauskas ir kt. Spektaklių dekoracijas kūrė J. Motuzas. Pirmasis spektaklis (G. Petkevičaitės-Bitės ir Žemaitės „Velnias spąstuose") įvyko 1905.VI.29 Mažeikiuose. Iš pradžių S. t. gastroliavo daugiausia Mažeikių apylinkėse, o nuo 1911 rengė spektaklius visoje š. Lietuvoje. Iki 1914 S. t. pastatė 30 veikalų (Keturakio „Amerika pirtyje", A. Fromo-Gužučio „Poną ir mužikus", G. Petkevičaitės-Bitės „Kovą", J. Strazdo „Švarką ir milinę" ir kt.), aplankė 55 vietoves, suvaidino apie 200 spektaklių. Spektakliai dažnai būdavo papildomi deklamacijomis ir koncertine programa.

I pasaul. karo metu atvykęs į Petrogradą, J. Vaičkus 1916 įsteigė vaidybos m-lą ir iš šios m-los auklėtinių bei Petrograde gyvenančių liet. aktorių suorganizavo naują S. t. trupę, kurią sudarė aktoriai J. Dikinis, V. Dineika, M. Kiršinas-Lingvys, P. Kubertavičius, O. Labonaitė, P. Mačinskas, V. Petronis, J. Slapšinskas, J. Stanulis, P. Tendžiulytė, A. Venclauskas, vėliau prisijungusi O. Kurmytė ir kt. Šiuo laikotarpiu S. t. pastatė S. Bogušytės ir M. Dirmantaitės „Dumblynę", P. Vaičiūno „Aukas" ir „Pražydo nuvytusios gėlės", M. Šikšnio-Šiaulėniškio „Sparnus" ir kt. pjeses.

1918.VI atsikėlęs į Vilnių, S. t. daugiausia gastroliavo po Lietuvą, o nuo 1918.VIII vaidino Vilniuje. Vėliau rengė spektaklius raudonarmiečiams. Į trupę įsijungė B. Paškevičiūtė, V. Steponavičius, A. Vainiūnaitė ir kt. aktoriai. Teatras pastatė pjesių, smerkiančių kapit. išnaudojimą, burž. moralę, žadinančių rev. nuotaikas (B. Laucevičiaus-Vargšo „Žmonės", K. Jasiukaičio „Alkani žmonės" ir kt.). Tarybų valdžia S. t. kolektyvui paskyrė patalpas, J. Vaičkui pavedė S. t. trupės pagrindu organizuoti profesionalų valstybinį liet. teatrą. Prasidėjus darbas nutrūko, Vilnių užėmus lenkų legionieriams. Persikėlęs į Kauną, S. t. vaidino Vilniuje statytas pjeses, parengė naujų pastatymų (H. Hejermanso „Du keliu", A. Čechovo „Tris seseris", H. Ibseno „Statytoją Solnesą" ir „Šmėklas", G. Landsbergio-Žemkalnio „Blindą", L. Tolstojaus „Patamsio galybę" ir kt.). Daugelis S. t. aktorių įsijungė į 1920 Kaune įkurtos Dramos vaidyklos trupę.

SKRANÃITĖ — XIII a. lietuvių pilis Karšuvoje. Pasak Dusburgo kronikos, lietuviams iš S. pasitraukus, 1307 ją sudeginę kryžiuočiai. Dėl nuolatinių lietuvių kovų su kryžiuočiais Karšuvos žemei virtus dykra, S. greičiausiai nebuvo atstatyta, nes vėliau nebeminima.

SKRANDĖNAI — kaimas Telšių rj., Varnių apyl., 8 km į p. nuo Varnių, abipus kelio į Kaltinėnus. 69 gyv. (1970). Kaimo p. v. pakraščiu teka Nakačia (į Biržulio ež.). Ist. šaltiniuose S. minimi 1385. 1959 buvo 42 gyv.

SKREBỸS — ežeras Trakų rj., 1,5 km į š. r. nuo Aukštadvario. Plotas 17 ha, didž. gylis 16,2 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 870 m, didž. plotis 260 m, kranto linijos ilgis 1920 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę mišku. Ežeras nenutekamas. Skirtas mėgėjiškai žūklei; žuvies (daugiausia kuojų) 1969 sugauta 13,4 kg/ha. Pakrantėje įsikūrusi Vilniaus Inžinerinio statybos in-to studentų vasaros stovykla.

SKREBÕTIŠKIS — kaimas Pasvalio rj., Tetirvinų apyl., 9 km į š. nuo Pasvalio. 91 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1865—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė). Kaime buvo grupė pilkapių. XX a. pr. juos kasinėjo topografas Masalitinovas. Rasta žalvarinių dirbinių, panašių į pentinus. 1909 kaimas išsiskirstė į vienkiemius. XX a. pr. S. buvo valsčiaus centras. 1959 kaime buvo 82 gyventojai. 1870 Skrebotiškyje gimė dailininkas A. Jaroševičius.

SKREBŪLIAI — kaimas Molėtų rj., Žalvarių apyl., 8 km į p. nuo Molėtų, 1 km į v. nuo Vilniaus—Utenos plento. 71 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1920). 1888 kaime buvo 64 gyv. (5 kiemai), 1959 — 86 gyv.

SKRIAŨDŽIAI — kaimas Prienų rj., 11 km į r. nuo Kazlų Rūdos, prie Kauno—Kapsuko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 485 gyv. (1970). Prie kaimo iš š. v. prieina Skriaudžių miškas (Kazlų Rūdos miškų masyvo dalis). Daugumas sodybų stovi abipus kelio, einančio nuo Kauno—Kapsuko plento į Šilavotą. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la

(1912—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1944). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1664. 1827 buvo 397 gyv., 1923 — 576. 1905 kaime buvo platinami rev. atsišaukimai, vyko mitingai. 1935 S. gyventojai dalyvavo Suvalkijos valstiečių streike. Vok. faš. okupacijos metais Skriaudžiuose buvo tarybinių karo belaisvių stovykla, kurioje žuvo apie 500 žmonių. 1959 kaime buvo 492 gyv.

SKRIDULÍENĖ Marija [1890.IX.20 Baltausiuose (Pakruojo rj.) — 1961.VII.12 Šiauliuose] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvė. Kilusi iš ž. ū. darbininkų. Dvaro darbininkė. 1905—07 dalyvavo ž. ū. darbininkų streikuose. I pasaul. karo metais dirbo odų f-ke Bogorodskojėje (Maskvos priemiestis). 1918—19 LKP narė, priklausė Diržių-Bardiškių (Pakruojo rj.) kuopelei. Vėliau iš rev. judėjimo pasitraukė.

SKRINDĒLIS, Skardelis, — buvęs ežeras Zarasų rj., 6 km į š. v. nuo Salako. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) jo plotas buvo 15 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 5 m ir S. įsiliejo į *Antalieptės marias.*

SKRYNIÀ — dėžė audiniams, drabužiams laikyti. Lietuvoje skrynios buvo vartojamos XVI a.—XX a. pradžioje. Skrynios ilgainiui išstūmė tam pačiam reikalui vartotus kraičkubilius. Skrynios buvo laikomos gyv. name, klėtyje. Jos buvo daromos iš lentų. Aukštaitijoje jos nuožulnėja į apačią, Žemaitijoje ir Užnemunėje yra stačių kraštų. Skrynios turi lygius ar išgaubtus antvožus ir profiliuotas pakojas; viduje yra lentelių sukalti prieskryniai smulkiems daiktams susidėti. Dažniausiai sutvirtintos kalvių kaltais ar iš skardos karpytais apkaustais (ypač Aukštaitijoje), dažytos žalia, vyšnine, mėlyna ar juoda spalva; priekinė jų dalis, šonai ir antvožas papuošti tapytais augaliniais raštais, paukščiukais. Pagal motyvų, kompozicijos, kolorito nevienodumus skiriami Žemaitijos, Aukštaitijos ir Užnemunės skrynių dekoravimo būdai. Pavyzdžiui, r. Lietuvoje skrynios buvo dekoruojamos spausdintiniais (štampuotais) geom. ornamentais; Aukštaitijoje jos buvo dažomos šviesesnėmis, Žemaitijoje — sodresnėmis spalvomis. Paplitus drabužių spintoms, S. beveik nebevartojamos. Iki šiol išlikusios S. dažniausiai stovi kamarose, ir jose paprastai laikomi maisto produktai.

Lit.: **K. Čerbulėnas,** Kaimo skrynios Užnemunėje. — ,,Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis", K., 1941; **J. Matiukaitė, E. Mancevičiūtė,** Lietuvių liaudies baldų polichromija. — ,,Kauno Politechnikos instituto darbai", t. 11, K., 1959; **A. Keturka,** Dzūkijos skrynių ir kuparų puošyba. — ,,Statyba ir architektūra", t. 1, V., 1962; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 444—445]; **A. Daniliauskas, J. Daniliauskienė,** Karsakiškio apylinkės (Panevėžio raj.) kraitiniai baldai.—,,Kraštotyra", V., 1967; **V. Kulikauskienė,** Pirkių interjeras.— Dieveniškės, V., 1968; **A. Daniliauskas,** Rokiškio raj. Juodupės apylinkės valstiečių kraičio skrynios ir kuparai.—,,LTSR MA darbai", 1968, A 1.

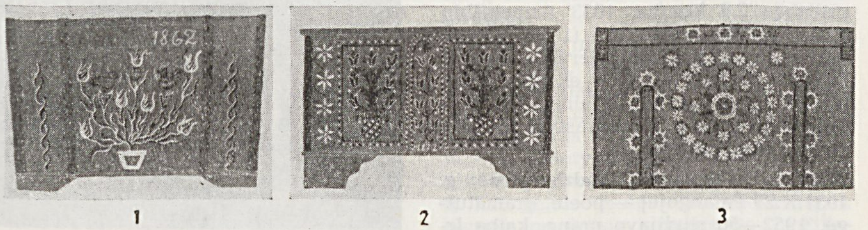

1 2 3

Skrynios: *1* — rytų aukštaičių, *2* — žemaičių, *3* — dzūkų

SKRÌNIKOVAS (Скрынников) Stepanas Andrejevičius [1906.VII.14 Peskuose (Voronežo sr.) — 1968.II] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Su savo vadovaujamu šaulių pulku į p. nuo Alytaus 1944.VII.14 forsavo Nemuną; 1944.X.21 prie Ožkabalių (Vilkaviškio rj.) jo pulkas, puolamas 15 priešo tankų, lydimų pėstininkų bataliono, 6 val. trukusiame mūšyje sunaikino 6 priešo tankus ir beveik visus pėstininkus. Kitą dieną, hitlerininkų kontratakuojamas, išlaikė pozicijas ir sudarė sąlygas kitiems Raudonosios Armijos daliniams pereiti TSRS valst. sieną.

SKRINSKÀ Vladas [g. 1891.XII.10 Gižuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1918—20 LKP narys, veikė Gižuose. LKP I suvažiavimo (1918.X) delegatas. 1919 ir 1922 kalintas. 1924—40 Laisvamanių etinės kultūros d-jos Gižų sk. pirmininkas. Iki 1958 kolūkietis. Pensininkas.

SKRÌNSKIS Antanas [apie 1870 Rėsčiuose (Šilalės rj.) — 1925 Laukuvoje (Šilalės rj.)] — liaudies skulptorius. Drožinėjo medžio skulptūrėles, kalė metalines kryžių viršūnes. S. kūriniai plito Laukuvos, Tverų, Rietavo, Kvėdarnos apylinkėse. Keletas jo sukurtų skulptūrėlių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje.

SKRIPKÀ Alfonsas [g. 1928.VI.12 Lazdijuose] — žurnalistas. 1952 baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. 1952—55 Valst. kontrolės m-jos kontrolierius. 1955—56 dirbo Vyriausiojoje lit-ros ir leidyklų reikalų v-boje. Nuo 1956 TSKP narys. 1956—63 „Minties" leidyklos redakcijos vedėjas. 1961 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1963 žrn. „Liaudies ūkis" redaktorius. Išvertė į liet. kalbą ekonomikos veikalų.

SKRÝTAS, Bluvaklis, — ežeras Ignalinos rj., 9 km į š. r. nuo Rimšės, 3 km į v. nuo Baltarusijos TSR sienos. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 660 m, didž. plotis 300 m. Krantai žemi, pelkėti, miškingi (išskyrus š. r. krantą). Lėkštoką dugną dengia sapropelis. Į S. įteka 2 bevardžiai upeliai. Ežeras verslovinis.

SKRITĒLIS — ežeras Zarasų rj., 4 km į p. r. nuo Smalvų, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 15 ha, ilgis 500 m, didž. plotis 460 m, kranto linijos ilgis 1450 m. Krantai, išskyrus šiaurinį, žemi, pietrytinis miškingas. Ežeras verslovinis.

SKRŌBLAS. Lietuvoje auga **paprastasis S.** *(Carpinus betulus).* Jis yra savaiminis. Užauga iki 25 m aukščio. Žydi balandžio—gegužės mėn.; vaisiai prinoksta spalio mėn. Vietomis nukenčia arba žūsta nuo žiemos speigų. Šiaurinė S. arealo riba eina pro Skuodą, Plungę, Rietavą, Kaltinėnus, Raseinius, Kaišiadoris, Semeliškes (Trakų rj.) ir, aplenkdama p. r. Lietuvos smėlynus, apie Druskininkus pasiekia Baltarusiją. Atskiras salas jis sudaro Raguvėlės (Anykščių rj.), Lėno (Ukmergės rj.) ir Grybiškių (Eišiškių rj.) miškuose. Dažnas kt. medynų antrajame arde ir trake, t. p. paplitęs upių, ežerų, griovių šlaituose. Geriausiai auga karbonatiniuose, puriuose apydrėgniuose dirvožemiuose. Skroblynų yra apie 1600 ha, daugiausia Kapsuko, Alytaus, Prienų, Kaišiadorių rajonuose. Jų vid. amžius 26 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 54 ktm/ha. Lygiame ir nuolaidžiame reljefe būna mėlyninių-kiškiakopūstinių, plačialapinių ir plačialapinių-uosyninių skroblynų. S. plačiai naudojamas dekoratyviniuose želdiniuose. Liet. liaudis jo medieną vartodavo įv. įrankiams, mašinų detalėms, krumpliaračiams, sraigtams, batų vinelėms.

Lit.: Lietuvos TSR miškai, V., 1962; Dendrologija, V., 1963.

SKRÓBLIS — kaimas Plungės rj., Bubėnų apyl., 5 km į š. v. nuo Rietavo, abipus kelio į Kulius. 111 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Jūra (Nemuno intakas). Netoli S., Jūros deš. krante, yra apardyta 8—10 m aukščio kalva, vad. pilale (joje įrengtos kapinės). Prie tos kalvos rastas XIV—XII a. pr. m. e. žalvarinis R. Pabaltijo tipo ikraštinis kirvis (laikomas Telšių kraštotyros muziejuje). 1959 kaime buvo 98 gyv.

SKROBLÙS — upė Varėnos rj., Merkio kair. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 67 km^2. Prasideda Margionių apylinkėse, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio. Teka į š. per Druskininkų-Varėnos miškus. Įteka į Merkį 11 km nuo jo žiočių, 8 km į p. r. nuo Merkinės, prie Trasninko. Turi vieną kair. intaką. Vid. debitas 0,44 m^3/s. Vid. nuolydis 199 cm/km.

SKRODĒNIS Aleksandras [g. 1934.II.22 Pabambiuose. (Tauragės rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—60 Giedrio kailių f-ko (Kaune) meistras, cecho viršininkas. 1960—62 Pram. statybos projektavimo in-to inžinierius. Nuo 1966 dirba pe-

dagoginį darbą Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė mokslinių straipsnių apie avikailių chem. modifikavimą vario druskomis.

SKRODĒNIS Stasys [g. 1938.I.16 Padvariuose (Šilalės rj.)] — tautosakininkas, filologijos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigė Vilniaus un-tą. 1960—61 Liet. kalbos ir lit-ros in-to laborantas, 1961—62 moksl. bendradarbis. Nuo 1965 Resp. bibliotekos vyriausiasis bibliotekininkas. Aktyviai dalyvauja Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-jos veikloje. Paskelbė moksl. straipsnių apie kalendorinių apeigų žaidimus ir dramos elementus („LTSR MA darbai", 1965, A 1; 1966, A 2), šių apeigų tautosaką („Pergalė", 1966, Nr. 10), liaudies vaidintojų drabužius ir kaukes („Schweizerisches Archiv für Volkskunde", 1967, H. 3/4), liet. etnografinius spektaklius („Muzika ir teatras", 1967), suomių epo „Kalevala" vertimus į liet. kalbą („Bibliotekų darbas", 1966, Nr. 9). Su K. Grigu parengė tautosakos rink. „Dangus, kunigai ir liaudis" (1963). Išvertė „Karelų pasakas" (1970).

SKRÓMOVAS Aleksandras [1906.X.1 Gireliuose (Jonavos rj.) — 1930.IX.27 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1923 įstojo į LKJS. Priklausė s-d. jaunimo s-gai „Žiežirba", buvo šios org-jos Užusalių (Jonavos rj.) kuopos v-bos pirmininkas. Nuo 1926 Komunistų partijos narys; rev. darbą dirbo Turžėnų valsčiuje. 1927 suimtas, po to buvo laikomas policijos priežiūroje. 1929 vėl suimtas, žiauriai sumuštas.

SKROMOVÍENĖ Marija [**Kormilcevaitė;** g. 1902.XI.7 Užusaliuose (Jonavos rj.)]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Valstietė. 1930 įsijungė į rev. judėjimą. Laikė namuose kom. lit-rą, piešė plakatus, hektografu spausdino atsišaukimus, pasirašytus LKP Kalnėnų parajonio k-to. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Gabeno kom. lit-rą iš Kauno į Jonavą ir Užusalius. 1934—39 kalėjo Kaune, Marijampolėje, Ukmergėje. 1940 Jonavos vls. ž. ū. komisijos pirmininkė. 1940—41 LKP Kauno aps. k-to darbuotoja. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. D. Tėvynės karo metais dirbo Kuibiševo srityje. Nuo 1945 LKP Kauno aps. ir rj. komiteto darbuotoja.

SKRUODỸS Jonas [1882.VIII.26 Bryzgiuose (Rokiškio rj.) — 1935.III.9 Vilniuje] — rašytojas, pedagogas. Mokydamasis Mintaujos g-joje, priklausė slaptai liet. moksleivių d-jai „Kūdikis". Už anticarines pažiūras 1896 iš g-jos pašalintas. 1907 baigė Vilniaus kunigų seminariją, 1917 — Peterburgo Dvasinę akademiją. Nuo 1918 gyveno Vilniuje. 1922—25 dėstė Vilniaus Vytauto Didžiojo g-joje ir Vilniaus kunigų seminarijoje, 1925—35 — Švenčionių liet. g-joje. Grož. kūriniuose (poema „Auštras", 1925; pjesės „Dievakis", 4 d., 1922—26, „Jogaila", 1923, ir kt.) S. panaudojo literatūrinių ir liaudies padavimų, pasakų, dainų motyvus. Meniniu atžvilgiu šie kūriniai menkaverčiai. S. parašė vadovėlių m-loms („Etika", 1920; „Tarptautinė teisė", 1921), memuarus „Atminimai" (2 d., 1923—24), išleido smulkiosios tautosakos ir padavimų rink. „Tautosaka" (1925).

SKRUODỸS Petras [1912.X.7 Teklinėje (Rokiškio rj.) — 1943.III.18 Oriolo sr. (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1923—38 ž. ū. darbininkas, siuvėjas Teklinėje, Latvijoje. 1928—34 LKJS narys. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1938—41 tarnautojas Rokiškio aps., Kaune. 1941 pasitraukė į Penzos sritį. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

SKŠÍCKIS (Skrzycki) Mauricijus [slap. **Karmelitas;** m. po 1844 Glubokojėje (BTSR, Vitebsko sr.)] — dailininkas. Dailę studijavo Vilniaus un-to raižybos katedroje. Baigęs un-tą, įstojo į Aušros vartų basųjų karmelitų vienuolyną. Iki 1844 gyveno Vilniuje. Sukūrė vario raižinių — prof. V. Kalinskio portretą, peizažų („Antikinis peizažas"), šventųjų paveikslėlių („Angelai", „Madona su kūdikiu") ir kt.

SKUBĒTAI — kaimas Eišiškių rj., Jašiūnų apyl., 7 km į p. nuo Jašiūnų, 3 km į r. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. 153 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Visinčia (Šalčios intakas), iš r. prieina Šalčininkėlių miškas. Pr. m-la (nuo 1944). Į r. nuo kaimo, miške, yra 40 pilkapių; jų skersmuo 6—11 m, aukštis apie 1,5 m. Pilkapius juosia grioviai, duobės. Manoma, kad pilkapiai VIII—XII amžiaus. XIX a. pabaigoje buvo S. kaimas ir S. dvaras. 1959 Skubėtuose buvo 134 gyv.

SKUBŲ̃ MIŠKAĨ — miškų masyvas Jurbarko rj., 7 km į š. nuo Seredžiaus, tarp Dubysos ir Armenos (Nemuno intakų). Priklauso Jurbarko miško pramonės ūkio Dubysos girininkijai. Plotas 1070 ha; medynų 980 ha, iš jų 90 ha kultūrinės kilmės. Masyvą sudaro Skubų (550 ha), Kiluvos (320 ha) ir Armeniškių (200 ha) miškai. Reljefas banguotas, tik v. dalyje lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, susiformavę daugiausia ant limnoglacialinių priemolių ir molių. Pušynų yra 30%, eglynų 25%, beržynų 21%, juodalksnynų 12%, drebulynų ir baltalksnynų po 5%, ąžuolynų 2%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 42%, pribręstantieji 21%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 108 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. 1953 Armeniškių miške įveista maumedžio (1 ha). Gausu stirnų, šernų, yra lapių, jerubių, slankų. Didesnioji masyvo dalis eksploatacinė, tik 160 ha r. pakraštyje įeina į Dubysos apsauginę juostą. V. pakraštyje įsikūręs Armeniškių kaimas.

SKUČÁITĖ Ramutė [**Liandzbergienė;** g. 1931.X.27 Palangoje] — poetė, dramaturgė. 1952—56 studijavo pranc. kalbą Irkutsko Užsienio kalbų ped. in-te. 1953—1954 Zimos (Irkutsko sr.) vid. m-los mokytoja. Nuo 1956 gyvena Vilniuje. 1956—59 neakivaizdiniu būdu studijavo pranc. kalbą Vilniaus Ped. in-te. 1958—1963 vertėja, lit. darbuotoja „Vakarinių naujienų", „Agitatoriaus" redakcijose. Nuo 1966 dirba „Genio" redakcijoje. Eilėraščius pradėjo spausdinti 1958. Išleido eil. rinkinius „Žydintis speigas" (1965) ir „Keliai ir pakelės" (1969). S. eilėraščiams būdinga jausmo betarpiškumas, lyrizmas, tautosakinių bei etnografinių įvaizdžių naudojimas. S. parašė moralinės problematikos pjesę „. . . Ir teisė mylėti" (past. 1967 Akad. dramos teatre), operetės „Trys vakarai" dalies „Mimoza" (komp. B. Gorbulskis; past. 1967 Kauno muzikiniame teatre) libretą, vaikų lit-ros kūrinių — fantastinę apysaką „Klaidų miestas" (1966), pjesę pasaką „Vienas sviedinukas man" (past. 1966 Akad. dramos teatre), eil. rinkinį „Gėlių gegužinė" (1969), televizijos pjesę „Mezginių pasaka". Išvertė operų ir operečių libretų.

SKUDRÍCKAS Petras [1904.IV.10 Brigiškiuose (Biržų rj.) — 1946.II.18 Nakiškiuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Iki 1940 žemės ūkio, statybos darbininkas Biržų apskrityje. Nuo 1931 Komunistų partijos narys, Brigiškių kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1932 suimtas, 1933 paleistas už užstatą. 1933 baustas adm. tvarka, nuteistas 1 metams lygtinai. 1940—41 Biržų milicijos darbuotojas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—46 Joniškėlio vls. partorgas. Burž. nacionalistų nužudytas.

SKUDŪČIAI, skurdutės, — švilpiamieji liaudies muzikos instrumentai. Daromi iš jauno uosio. 10—20 cm ilgio pagaliukai iš vieno galo išilgai išdeginami arba išgręžiami ir apdrožiami, kad liktų 2—3 mm storio sienelės ir dugnelis. Kiaurasis galas (žiotys) iš 2 pusių įžambiai nupiaunamas. Vienu S. išpučiamas tik vienas garsas, kurio aukštumas priklauso nuo skylutės didumo. Skudučiuojama keliais arba net keliolika įv. tonų skudučių. Jie pučiami, vertikaliai priglaudus prie smakro. Liaudies skudutininkai (Biržų, Pasvalio, Vabalninko apylinkėse) skudučiavo grupėmis (3—6 vyrai), pūsdami po 1—2 skudučius. Buvo grojamos daugiausia sutartinės — „Untytė", „Penkiaglasė", „Šešiaglasė", „Septyniōs", „Ridikas", „Atžagarinė" ir kt. Nuo 1930 S. repertuarą kūrė muzikai S. Paliulis, A. Leipus, S. Lupeika, D. Andrulis, J. Švedas, gamybą tobulino liaudies mu-

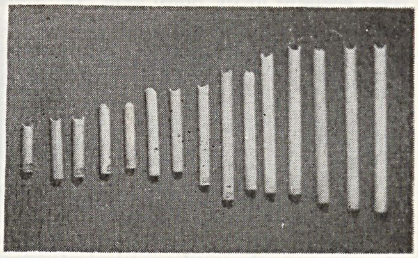

Skudučiai

zikos instrumentų meistras P. Serva ir kiti. S. ypač išpopuliarėjo taryb. metais. Nusistojo 2 skudučių komplektai: a) liaudiškasis, sudarytas iš 18 skudučių, kuriais skudučiuoja 6 skudutininkai; b) chromatinis, sudarytas iš 29 skudučių, apimančių diapazoną nuo c iki c^3. Pastarasis komplektas naudojamas lietuvių liaudies instrumentų orkestre. 1950 ir 1955 respublikinėse dainų šventėse ir 1964 respublikinėje moksleivių šventėje dalyvavo maždaug po 1000 skudutininkų.

Lit.: S. **Paliulis**, Lietuvių liaudies instrumentinė muzika, V., 1959.

„SKUDŪČIAI" — buržuazinis žurnalas, ėjęs 1934—38 Zarasuose kas du mėnesiai. Leido ir redagavo A. Žagrakalienė.

SKUDŪTIŠKIS — kaimas Molėtų rj., 16 km į š. nuo Molėtų, 4 km į v. nuo Vilniaus—Utenos plento; apylinkės ir kolūkio centras. 221 gyv. (1970). Prie S. prieina Kurmio ir Bružo ežeriukai. Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime yra trikampė aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Kuriasi kolūkio gyvenvietė. Yra malūnas (nuo 1963), parduotuvė, buitinio aptarnavimo paviljonas (nuo 1969), ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1951), aštuonmetė mokykla (nuo 1926 pradinė, 1949—1960 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1947). XV amžiuje P. Jogailavičius, Vilniaus vaivados M. Radvilos giminaitis, nusipirkęs žemės iš S. valstiečių, įkūrė S. dvarą. XVIII a. vid. pastatyta bažnyčia. XIX a. ir XX a. pr. buvo S. miestelis ir 2 dvarai; miestelyje vyko nedideli turgūs, veikė kelios parduotuvės, buvo amatininkų. 1889 miestelyje buvo 36 gyv., 1923 miestelyje 257, dvaruose 60; 1959 Skudutiškyje buvo 206 gyv.

SKULPTŪRA [lot. *sculptura*, iš *sculpo* — drožinėju, kalu] — dailės šaka; tūrinis erdvinis dailės kūrinys, vaizduojantis materialų trijų matavimų objektą, daugiausia žmogų. S. kalamos, drožiamos, liejamos bei lipdomos iš marmuro, granito, medžio, bronzos, terakotos, gipso ir kitų patvarių medžiagų. Skiriami du S. tipai — apvalioji S. ir reljefas — ir trys S. rūšys — monumentalioji, dekoratyvinė ir kamerinė. S. formos yra statula, skulptūrinė grupė, biustas, statulėlė, medalis, medalionas, moneta, gema.

Lietuvoje neolito laikotarpiu (III tūkstantmetyje pr. m. e.) plito smulkios gintarinės skulptūrėlės — žmogaus pavidalo amuletai. Tokių skulptūrėlių aptikta pajūryje — Juodkrantėje, Palangoje, Smeltėje. Šventojoje iškastas neolito laikotarpio medinis stulpas, kurio viršuje išdrožtas žmogaus veidas. Išliko neolito laikotarpio plastiškai apdorotų papuošalų. Nemaža S. elementų turi IX—XV a. papuošalai, ginklai, karių apranga. Apyrankės ir segės, kardų rankenos, balnų kilpos, kamanų laužtukai ir kt. dirbiniai buvo gražinami gyvūninių motyvų antgaliais, reljefais. Jau XVIII a. Lietuvoje plito polichrominės medinės skulptūrėlės (ž. *Liaudies dailė*).

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 192 ir 193

Profesionalioji skulptūra Lietuvoje atsirado XV a. Krikščionių kulto reikalams tuo metu buvo vartojamos medinės gotikos stiliaus skulptūros. XVI a. paplito renesansinės S., daugiausia italų skulptorių sukurti antkapiai (A. Goštauto ir P. Alšėniškio antkapiai Vilniaus katedroje). XVII a. Lietuvoje plito baroko stiliaus skulptūros. Vertingiausi to laikotarpio kūriniai yra Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčios interjero lipdiniai, sukurti italų skulptorių Dž. Galio bei P. Perečio ir vietinio meistro M. Žilevičiaus. Manoma, kad Dž. Galis ir P. Peretis sukūrė ir Vilniaus katedros Kazimiero koplyčios altoriaus barokinį reljefą. XVII—XVIII a. iškalta nemaža barokinių antkapių (S. Radvilos antkapis Vilniaus Bernardinų bažnyčioje, L. Sapiegos — Mykolo bažnyčioje, ir kt.). XVIII a. pab. italų skulptorius T. Rigis sukūrė baroko stiliaus skulptūras Vilniaus katedros fasadui, šios katedros timpano reljefą „Nojaus auka" ir kt. skulptūras. XIX a. pirmosios pusės Lietuvos S. raidai nemažą reikšmę turėjo 1803 Vilniaus un-te įsteigta S. katedra. 1803—11 jai vadovavo pranc. skulptorius A. Lebrenas, 1811—32 — skulpt. K. Jelskis. Abu šie dailininkai savo kūrybą grindė klasicizmo principais. Jų pradėta klasicistinė kryptis ilgam įsitvirtino Lietuvos skulptūroje. A. Lebrenas nulipdė klasicistinių biustų, kuriuose vaizdavo Vilniaus un-to profesorius ir kitus žymius to meto žmones. K. Jelskis sukūrė Lietuvos didžiųjų kun-ščių ir jėzuitų ordino šventųjų statulas Vilniaus katedros šoniniams fasadams, J. Kosakovskio (Vilniaus katedra) ir J. Stroinovskio (Vilniaus Jono bažnyčia) antkapių klasicistinius biustus, Vilniaus evangelikų bažnyčios timpano klasicistinį bareljefą „Kristaus pamokslas miniai". 1832 uždarius Vilniaus un-tą, Lietuvos skulptorių veikla susilpnėjo. XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje kiek sėkmingiau reiškėsi un-to S. katedros auklėtinis R. Slizenis, sukūręs klasicistinių reljefinių portretų, medalionų.

XX a. pr. lietuvių S. raidai didelę reikšmę turėjo Lietuvių dailės d-jos veikla, ypač tos d-jos 1907—14 parodos. Tuo metu išaugo liet. skulptorių, įsitvirtino realistinė žanrinė kryptis, įsigalėjo liaudiška, demokratinė tematika. Dominavo kamerinė S. Reikšmingas nacionalinio išsivadavimo ir socialines temas skulptūrose vaizdavo P. Rimša („Lietuvos mokykla 1864—1904", „Artojas", kultūros veikėjų biustai), J. Zikaras (bareljefai „Mergaitė su žolynais", „Bedarbis", „Iš Tilžės", „Ant vieškelio"), K. Sklėrius, K. Ulianskis, V. Žičkauskas.

1919—40 intensyviau plėtojosi lietuvių S. rūšys, tematika, didėjo meniškumas. S. raidai didelę reikšmę turėjo 1928 Kauno meno m-loje įsteigta S. studija (vadovas J. Zikaras). XX a. ketvirtajame d-metyje pradėjo kurti R. Antinis, V. Grybas, J. Mikėnas, B. Pundzius ir kiti gabūs skulptoriai, praturtinę S. naujais meniniais laimėjimais. J. Zikaras, P. Rimša, K. Sklėrius ir kiti vyr. kartos skulptoriai kūrė daugiausia kamerines ir dekoratyvines skulptūras. J. Zikaras savo kūrybą grindė daugiausia akademizmo principais, tik kai kada laisviau impresionistine maniera modeliuodamas S. formas. Jis komponavo reljefus („Bedarbis", „Arklių tramdytojas"; L. Didžiulienės-Žmonos, J. Basanavičiaus, J. Tumo-Vaižganto, V. Dubeneckio portretai), biustus (J. Basanavičiaus, J. Herbačiausko, P. Vaivados), dekoratyvines skulptūras („Knygnešys", „Sielvartas", „Svajonė"). P. Rimšos kūryboje šiuo metu įsivyravo dekoratyvinė kryptis. Jis komponavo alegorines dekoratyvines S., pasižyminčias originalia stilizacija ir ornamentika („Diena ir naktis", „Skausmas", S. Dariaus ir S. Girėno paminklo projektas ir kt.). P. Rimša sukūrė daug medalių ir portretinių medalionų, kuriems būdinga saikingas stilizavimas, originali ornamentika.

Monumentaliosios ir dekoratyvinės S. srityje daugiau nuveikė jaunesniosios kartos skulptoriai. V. Grybas sukūrė S. Daukanto paminklą Papilėje, Žemaičio paminklą Raseiniuose, V. Kudirkos paminklą Kudirkos Naumiestyje. Dekoratyvinių bei monumentinių S. sukūrė J. Mikėnas („Lietuva", „Moteris su vaisiais", „Moteris su paršeliu"), R. Antinis (Nepriklausomybės paminklas Širvintose, V. Endziulaičio antkapio projektas), B. Pundzius („Vandens nešėja", „Prie šaltinėlio", „Trys milžinai"), B. Bučas („Sėjėjas"). Šių skulptorių kūryboje įsigalėjo sintetinis vaizdavimo būdas, pagrįstas konstruktyvia kompozicija, apibendrintomis formomis, pabrėžtu stambių masių ir siluetų ritmu. Jų kūrybai nemažą poveikį turėjo ir liet. liaudies skulptūros tradicijos. Formos sintetiškumas būdingas jaunesiosios kartos skulptorių sukurtiems visuomenės bei kultūros veikėjų biustams (B. Pundziaus sukurti Maironio, S. Daukanto, M. Petrausko biustai; B. Bučo sukurtas J. Tumo-Vaižganto biustas; P. Aleksandravičiaus sukurtas berniuko biustas) ir dekoratyviniams reljefams (B. Pundziaus reljefas Kauno Pramonės ir prekybos rūmų fasadui; P. Aleksandravičiaus „Žvejai", „Pajūryje"). M. Menčinskas, kuriam nemažą įtaką turėjo P. Amerikos šalių dailė, kūrė daugiausia biustus, juose ekspresyviai vaizdavo dramatišką žmogaus būseną, gilų susimąstymą („Skausmas", „Žvejas", „Jūratė", „Filosofas" ir kt.).

Taryb. metais lietuvių S. plėtojasi, veikiama naujų etinių ir estetinių kriterijų. S. raidai lemiamą reikšmę turėjo pasikeitusios visuom. sąlygos, liet. mene įsitvirtinęs soc. realizmo metodas, realistinės S. tradicijos. Sukurta skulptūrų rev. kovos, socializmo bei komunizmo kūrimo, taikos temomis. Ypač populiari V. Lenino tema (G. Jokūbonio, N. Petrulio, B. Pundziaus, K. Švažo skulptūros). Taryb. metais Lietuvos aukštosiose dailės m-lose išugdyta nemaža skulptorių. Intensyviai plėtojasi

S. rūšys bei formos. Jau pirmaisiais pokario metais pradėtos kurti monumentaliosios skulptūros. J. Mikėnas, B. Pundzius, P. Vaivada, R. Jachimavičius ir kt. sukūrė Pergalės monumentą Kaliningrade. Šio monumento skulptūrose vaizduojamas taryb. karių heroizmas, kovos dinamika, pergalės triumfas. Ekspresyviausia monumentali S. yra J. Mikėno „Pergalės" skulptūrinė grupė. Pokario metais J. Mikėnas sukūrė taip pat M. Melnikaitės statulą paminklui Zarasuose, P. Cvirkos statulą paminklui Vilniuje. Formų sintetiškumas, muzikali plastinė ritmika būdinga vėliau sukurtoms J. Mikėno skulptūroms „Taika", „Pirmosios kregždės", kuriose reiškiama taurūs žmonijos idealai, epochos didybė. Vienas reikšmingiausių taryb. metų monumentaliosios S. darbų yra Pirčiupio monumentui G. Jokūbonio sukurta „Motinos" statula, simbolizuojanti gedinčią ir protestuojančią Lietuvą. Aktualia tematika, originalia menine išraiška pasižymi ir kitos G. Jokūbonio skulptūros (V. Lenino statula Maskvoje, paminklo plėšinių užkariautojams projektas). Monumentalių S. sukūrė taip pat B. Pundzius (V. Lenino, V. Kapsuko paminklų projektai), N. Petrulis (V. Lenino statula paminklui Kaune), P. Vaivada (V. Kapsuko statula paminklui Vilniuje), K. Kisielis („Žvejas", A. Strazdo statula), R. Antinis, V. Mačiuika, V. Vildžiūnas ir kt. Vaisingai kuriami ir monumentalūs skulptūriniai biustai (P. Aleksandravičiaus, K. Bogdano, R. Jachimavičiaus, J. Mikėno, B. Pundziaus, P. Vaivados, L. Žuklio, V. Žuklio kūriniai). Plinta memorialinė antkapinė S. Iš granito, medžio, metalo, marmuro sukurta įv. pavidalo antkapinių paminklų, kuriuose darniai jungiama S., meninio šrifto ir mažosios architektūros elementai. Memorialinių skulptūrų sukūrė A. Ambraziūnas, K. Bogdanas, J. Burneika (K. Preikšo antkapis), P. Deltuva, N. Gaigalaitė (R. Jachimavičiaus antkapis), G. Jokūbonis (tėvų, K. Kubilinsko, E. Tautkaitės, J. Vienožinskio antkapiai), L. Kamarauskas, J. Kėdainis (P. Cvirkos antkapis), V. Palys, A. Toleikis, V. Vildžiūnas (P. Vaičiūno antkapis) ir kt.

Taryb. metais ypač paplito dekoratyvinė S. Vienas pirmųjų šios rūšies kūrinių yra I. Černiachovskio tilto (Vilniuje) skulptūrinės grupės: B. Pundziaus „Taikos sargyboje", B. Bučo ir P. Vaivados „Žemės ūkis", N. Petrulio ir B. Vyšniausko „Pramonė ir statyba", J. Mikėno ir J. Kėdainio „Besimokantis jaunimas". Vertingų dekoratyvinių S. pastatyta kurortuose ir kt. miestuose. R. Antinis sukūrė ekspresyvią „Eglės žalčių karalienės" skulptūrą Palangos parkui, N. Gaigalaitė — skulptūrinę grupę „Jūratė ir Kastytis" Palangos fontanui. Palangoje pastatyta taip pat K. Petrikaitės-Tulienės skulptūra „Birutė" ir Ž. Jonuškaitės skulptūra „Saulutė". Druskininkus puošia J. Kėdainio skulptūra „Poilsis", B. Vyšniausko skulptūros „Motinystė" bei „Ratnyčėlė", poetizuojančios žmogaus kūno grožį, ir plastikos sintetiškumu pasižyminti A. Dimžlio skulptūra „Prie šaltinio". Originalios yra J. Ruzgo („Perkūnas"), L. Striogos („Poilsis" Kauno Ąžuolyne), V. Vildžiūno („Karaliai" Kaune), B. Zalenso („Ryto giesmė") dekoratyvinės skulptūros.

Kamerinėje taryb. metų S. dominuoja buitinė tematika. Buitinėse skulptūrinėse kompozicijose vaizduojami įv. profesijų žmonės (kolūkiečiai, darbininkai, kariai, inteligentai), parodoma jų veikla. Geriausiose šio žanro S. (J. Kėdainio „Brigadininkas", „Kolūkio arklininkas", „Melioratorius", „Tėvynės laukuose"; O. Lipeikaitės „Kiaulininkė"; A. Navickaitės „Vaisių rinkimas"; H. Rudzinsko „Sielininkas", „Kolūkio talkininkė"; L. Žuklio „Tekintojas racionalizatorius S. Tarnauskas", „Kalvis"; V. Žuklio „Kolūkio laiškanešė", „A. Strazdelis", „Kolūkio kalvis" ir kt.) gilinamasi į žmogaus psichologiją, filosofiškai traktuojama darbo prasmė. Buitinio žanro S. sukūrė taip pat K. Bogdanas, B. Bučas, G. Jokūbonis, K. Jurašiūnas, N. Meškytė, J. Mikėnas, J. Mozūraitė, N. Petrulis, E. Radauskaitė, L. Strioga, P. Vaivada, B. Vyšniauskas, B. Zalensas ir kiti. Taryb. metais sukurta nemaža ist. rev. tematikos skulptūrų. Vienas reikšmingiausių šio žanro kūrinių yra N. Petrulio ir B. Vyšniausko figūrinė kompozicija „Keturi komunistai". Joje akcentuojamas rev. patosas, tikėjimas pergale. Brandžių ist. rev. žanro S. sukūrė taip pat K. Bogdanas („1863 metų valstiečių sukilimas Lietuvoje"), A. Dimžlys („Kovotojai už Tarybų valdžią Lietuvoje", „Devintajame forte"), J. Kalinauskas, K. Švažas („Pirmieji išvaduotojai"), P. Vaivada ir kt. Taryb. metų kamerinis skulptūrinis portretas pagrįstas geriausiomis S. tradicijomis — psichologiškumu, lakoniškumu, apibendrinimu. Originalios plastikos ir kompozicijos portretų sukūrė P. Aleksandravičius (A. Vienuolio biustas; J. Jablonskio, Žemaitės statulos) ir J. Mikėnas (Rimos, A. Venclovos, kolūkietės, jaunosios pianistės portretai, kompozicijos „Dzūkas ir anūkas", „Žvejas, žvejo duktė ir aš"). Daug įv. profesijų žmonių portretų (J. Grybausko, E. Tičkaus, P. Cvirkos, S. Nėries, K. Korsako, A. Venclovos, valstiečio, A. Godliausko) sukūrė N. Petrulis. Ypač nuotaikingi, taiklūs N. Petrulio sukurti J. Mikėno, R. Sipario, S. Krasausko, P. Gudyno ir kitų jumoristiniai portretai — šaržai. Susikaupimo nuotaika, monumentalumu, taupiomis išraiškos priemonėmis pasižymi G. Jokūbonio sukurti portretai (J. Janulionio ir kt.). Įv. medžiagos ir faktūros portretais liet. dailę praturtino taip pat A. Ambraziūnas, R. Antinis, K. Bogdanas, B. Bučas, N. Gaigalaitė, J. Kalinauskas, L. Kamarauskas, D. Lukoševičius, V. Mačiuika, J. Mozūraitė-Klemkienė, V. Palys, J. Petrauskas, E. Radauskaitė, H. Rudzinskas, L. Strioga, V. Šerys, K. Švažas, A. Toleikis, V. Vildžiūnas ir kt. Metalo reljefų nukalė J. Kalinauskas, J. Kėdainis ir kt. Sukurta medalių su reljefiniais portretais. Meniškiausi jų yra P. Rimšos sukurti medaliai J. Gruodžio, A. Mickevičiaus, K. Donelaičio jubiliejams. Laikydamiesi P. Rimšos tradicijų, lakoniškų, darnios kompozicijos medalių sukūrė J. Kalinauskas, J. Kėdainis, E. Varnas, J. Varnas, V. Žuklys ir kt.

Leid.: Изобразительное искусство Литовской ССР, М., 1957 [albumas su V. Ulozos įvad. str.]; Lietuvių tarybinė dailė (Skulptūra), V., 1961 [albumas su S. Budrio įvad. str.].

Lit.: **P. Galaunė,** Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; **T. Adomonis,** Vincas Grybas, V., 1959; **S. Budrys,** Juozas Kėdainis, V., 1960; **S. Budrys,** Juozas Zikaras, V., 1960; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **S. Budrys,** Juozas Mikėnas, V., 1961; **J. Umbrasas,** Petras Aleksandravičius, V., 1961; **S. Budrys,** Gediminas Jokūbonis, V., 1963; **S. Budrys,** Pergalės monumentas Kaliningrade, V., 1965; **O. Jaskūnaitė,** Petras Rimša, V., 1966; **S. Budrys,** Robertas Antinis, V., 1968; **S. Budrys,** Bronius Pundzius, V., 1969; **S. Budrys,** Bronius Vyšniauskas, V., 1969; **S. Budrys,** Vladas Vildžiūnas, V., 1970.

SKUŌDAS — miestas Lietuvos TSR šiaurės vakaruose, 50 km į v. nuo Mažeikių, 2 km į p. r. nuo Latvijos TSR sienos; rajono centras. 4684 gyv. (1970). Miestas įsikūręs prie Bartuvos ir Luobos santakos. Teritorija 467 ha (1968); iš jų 45 ha užima parkas. Bartuvos kair. krante yra senamiestis, deš. krante — naujamiestis. Abi dalis jungia gelžb. tiltas (past. 1966). Plano struktūra stačiakampė. Naujamiesčio centr. dalyje, pagr. gatvių sankryžoje, yra kvadratinė gotikinė aikštė, senamiesčio centre — išplėstos gatvės pavidalo turgaus aikštė. Mieste 32 gatvės; bendras jų ilgis 20 km. Butų fondas (1970) 32 000 m^2 (19 000 m^2 individualinio, 13 000 m^2 komunalinio ir žinybinio gyv. ploto). Miesto vandentiekio tinklo bendras ilgis

Skuodas

2,5 km, kanalizacijos 2,6 km (1968). Pagr. gatvėmis kursuoja autobusai. Yra autotransporto kontora (nuo 1964). Keliai jungia S. su Salantais, Seda, Mažeikiais, Priekule (Latvijos TSR), Kretinga, geležinkeliai — su Kretinga, Priekule (Latvijos TSR). Yra malūnas (nuo 1929), sviesto g-la (nuo 1933), virvių f-kas (1961—63 plytų f-kas), kepykla (nuo 1965), buitinio aptarnavimo kombinatas, 4 stat. org-jos, resp. susivienijimo „Lietuvos Ž. ū. technika" skyrius, 165 lovų ligoninė, vid. m-la (1909—18 pradinė, 1918—28 prog-ja, 1928—49 g-ja), muz. m-la (nuo 1966), kultūros namai (nuo 1946), rajoninė biblioteka (nuo 1948), vaikų biblioteka (nuo 1952), vaikų darželis (nuo 1952), lopšelis (nuo 1953), darželis-lopšelis (nuo 1966), kino teatras. Leidžiamas laikr. „Mūsų žodis" (1951—62 ėjo „Pergalė").

Šalia S., *Kuluose*, aptikti II—III a. ir IX—XIII a. kapinynai. Eiliuotojoje „Livonijos kronikoje" rašoma, kad 1259 apie 3000 žemaičių ties S. (Scoden, Schoden, Schoten) sumušė didelę kalavijuočių kariuomenę. 1568 Žygimantas Augustas S. dvarą ir miestelį padovanojo Žemaičių seniūnui J. Chodkevičiui. 1572 S. suteiktos Magdeburgo teisės, leista statyti rotušę, turėti teismą, vėliavą, antspaudą; miestiečiai 12 metų buvo atleisti nuo prievolių dvarui. Naujoji miesto dalis, kuri kūrėsi arčiau dvaro, buvo pavadinta Johanesburgu, bet šis vardas neprigijo. Senojoje miesto dalyje gyveno daugiausia vokiečiai. Abi dalys turėjo po turgavietę. 1614 Skuode įsteigta parapinė m-la. 1625 S. dvaras atiteko Sapiegoms. 1645 Vladislovas Vaza pakartotinai suteikė Skuodui Magdeburgo teises, kurias 1792 patvirtino Ketverių metų seimas. 1702 S. užėmė švedai. 1704.XI.1 lietuvių ir rusų kariuomenės daliniai prie S. sumušė švedų ir jų talkininkų dalinius. S. parapinėje m-loje 1804 mokėsi 40 vaikų, 1815 — 15. S. gyventojai aktyviai dalyvavo 1831 sukilime. 1833 Skuode buvo 1387 gyv., 1849 — 1099, 1897 — 3814. XIX a. pirmojoje pusėje mieste buvo 6 gatvės, 2 turgaus aikštės, vyko 2 savaitiniai turgūs ir 3 metiniai prekymečiai. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. XIX a. pab. veikė spirito varykla, odų ir sagų dirbtuvės, degtukų f-kas, daugiau kaip 20 parduotuvių, ligoninė. 1918.XII.22 susikūrė S. rev. k-tas. Buržuazijos valdymo metais Skuode buvo dirbtinio rago f-kas, batų f-kas, vandens malūnas, pieninė, kelios kepyklos, vilnų karšykla, vilnų verpykla, 2 vaistinės, viešbutis, 2 prog-jos, kuri laiką veikė 2 metų prekybos kursai (įst. 1926), biblioteka, senelių prieglauda. Veikė LKP kuopelė. 1923 buvo 3614 gyventojų. Vok. faš. okupacijos metais Skuode hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 1200 žmonių. S. apylinkėse veikė partizanų grupė „Pirmyn". Per D. Tėvynės karą sudegė S. naujamiestis. 1945.I.23 kautynėse dėl S. išvadavimo pasižymėjo seržantas A. Kaširinas. Jis krūtine uždengė priešo kulkosvaidžio ambrazūrą. Po mirties jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Nuo 1950 S. — rajono centras. 1945—65 pastatyta apie 200 individualinių ir 50 komunalinių gyvenamųjų namų, kepykla, virvių fabrikas, viešbutis, vidurinė mokykla, vaikų darželis-lopšelis, kultūros namai. 1959 buvo 3139 gyventojai.

SKUÕDIS Vytautas [g. 1929.III.21 Čikagoje] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1969). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1953—69 dirbo geologu Visasąjunginiame „Hidroprojekto" in-te. Dalyvavo Kauno hidroelektrinės ir kitų Lietuvos hidrotechn. objektų parengime (tyrinėjo Nemuno, Neries slėnius). Vadovavo Pliavinių, Rygos ir kitų Dauguvos hidroelektrinių projektų geol. dalies parengimui. 1961 atliko geol. rekognoskuotę prie Cipos upės Užbaikalėje. 1963 su kitais sudarė Estijos TSR kompleksinio vandens resursų naudojimo schemą. Nuo 1969 Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Dauguvos slėnio geologiją.

SKUODÝTĖ Zofija [**Rudzevičienė;** g. 1933.V.15 Gruzdiškėje (Raseinių rj.)] — fitohelmintologė, biologijos mokslų kandidatė (1965). 1957 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1959 dirbo Visasąjunginėje Ž. ū. parodoje (Maskvoje) ekskursijų vadove. 1959—60 Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos zootechnikė bitininkė. Nuo 1960 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių varpinių javų, dobilų, daržovių helmintologijos klausimais.

SKUÕDO KETŪ̃NAI — kaimas Mažeikių rj., Šerkšnėnų apyl., 9 km į š. r. nuo Sedos, prie Plungės—Mažeikių plento. 338 gyv. (1970). Per kaimą teka Viešetė (Ventos intakas) ir Nendrė (Šerkšnės intakas), iš p. prie kaimo prieina Skuodo Ketūnų miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. 1959 buvo 379 gyv.

SKŪ̃PAS Laurynas Algimantas [g. 1937. VIII.10 Salamiestyje (Kupiškio rj.)] — kalbininkas romanistas, filologijos mokslų kandidatas (1968). 1959 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1959—61 Šeduvos vid. m-los mokytojas. Nuo 1964 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1968 filol. f-to prodekanas, nuo 1970 pranc. kalbos katedros vedėjas. 1967 tobulinosi Paryžiaus universitete (Sorbonoje). Nuo 1967 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių prancūzų kalbos akcentologijos klausimais.

SKUPEIKÀ Alfonsas [g. 1924.VII.27 Šiauliuose] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1959). 1948 baigė Vilniaus un-tą. 1948—49 Valst. banko Lietuvos Resp. kontoros Vilniaus miesto v-bos viršininko pavaduotojas. Nuo 1949 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie pramonės išdėstymą, miestų vystymą ir rajonavimą, linų ūkio vystymą, liaudies ūkio chemizavimą. 1967 su kitais už Lietuvos TSR rajoninio planavimo schemos sukūrimą gavo Resp. premiją.

SKURBUTĖ́NAI — kaimas Vilniaus rj., Vaidotų apyl., 18 km į p. v. nuo Vilniaus, 11 km į p. r. nuo Lentvario. 198 gyv. (1970). Kaimas gatvinis, ištįsęs apie 1,5 km. Aštuonmetė m-la (iki 1952 pradinė, 1952—62 septynmetė), biblioteka. XIX a. vid. buvo S. kaimas ir S. dvaras. 1959 kaime buvo 200 gyv.

SKURDÊLIS Antanas [1892 Pažiuržmotyje (Šilalės rj.) — 1955 ten pat] — liaudies skulptorius. Mažažemis. Drožinėjo medžio skulptūrėles, koplytstulpius. S. kūriniai plito Žvingių (Šilalės rj.) apylinkėse. Keletas jo sukurtų skulptūrėlių yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

SKÙRKIS Adomas [1897.XII.7 Palijoniškyje (Utenos rj.) — 1938.V.22 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1914 išvyko į Peterburgą, buvo darbininkas. 1917—21 Komunistų partijos narys. 1918—19 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1919 grįžo į Lietuvą. 1920 pab. mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę, palaikė ryšius su LKP nariais, platino kareivių ir valstiečių tarpe kom. lit-rą; už tai 1921 nuteistas kalėti iki gyvos galvos. 1926 amnestuotas, buvo Utenos darbininkų profsąjungos v-bos pirmininku, organizavo bedarbius. Po faš. perversmo slapstėsi. 1927 nuvyko į TSRS, dirbo Leningrado įmonėse ir kitur. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

SKÙRKIS Alfonsas [g. 1906.VII.17 Palijoniškyje (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Buvo LKJS narys. 1929, tarnaudamas kariuomenėje, kalėjo už ryšius su komunistais. Už kom. veiklą dar buvo kalinamas 1933 ir 1935—36. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte kontūzytas, liko invalidu. Nuo 1951 pensininkas.

SKÙRKIS Jonas [1908.II.17 Palijoniškyje (Utenos rj.) — 1946.IV.23 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kalvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo LKJS org-joje. Už kom. lit-ros platinimą 1928 nuteistas 9 metus kalėti, bet amnestijos įstatymu ir kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 3 metų. Kalėjo Kaune. Paleistas toliau dirbo rev. darbą; už tai 1933, 1934 ir 1935 kalintas. 1940—41 apylinkės seniūnas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. Burž. nacionalistų nužudytas.

SKÙRKIS Kostas [1911.IV.2 Palijoniškyje (Utenos rj.) — 1938.I.27 Sverdlovske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš valstiečių. 1926 įstojo į LKJS, buvo Utenos vls. kuopelės sekretorius. Nuo 1932 Komunistų partijos narys, LKP Utenos parajonio k-to narys. Bendradarbiavo pogr. spaudoje (slap.

Butvila). Už rev. veiklą 1933 du kartus suimtas, abu kartus pabėgo. 1934 išvyko į TSRS, dirbo f-ke Leningrade. 1935—36 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje. 1936—37 dirbo f-ke Sverdlovske. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1960 reabilituotas.

SKŪRKIS Petras [1909.IX.9 Palijoniškyje (Utenos rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1920 dirbo pas buožes. 1926 įstojo

į LKJS. Už rev. veiklą 1928 nuteistas $3^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932—34 LKP Utenos parajonio k-to narys; per tą laiką 2 kartus kalintas adm. tvarka. 1934—35 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1935 dirbo LKP CK instruktoriumi. Tais pat metais suimtas ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 dirbo adm. darbą Utenoje. 1941.VI pasitraukė į Kalininą. Žuvo, vykdamas į Lietuvą organizuoti partiz. kovos.

SKVERBAĨ — kaimas Kupiškio rj., Subačiaus apyl., 3 km į š. r. nuo Subačiaus miesto tipo gyvenvietės. 104 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Lėvuo (Mūšos intakas). Ties S., Lėvens kair. krante, buvo pilkapynas. 1909 rusų archeologas I. Abramovas rado čia 11 pilkapių ir 4 jų tyrė. Dviejuose pilkapiuose rado žmogaus griaučius (be įkapių). Be to, ariant suardytuose pilkapiuose rasta III—IV a. apyrankių; jos laikomos Kupiškio kraštotyros muziejuje. 1959 kaime buvo 126 gyv.

SKVIRĖCKAS Juozapas [1873.IX.18 Rimkūnuose (Pakruojo rj.) — 1959.XII.3 Zamse (Austrija)] — katalikų bažnyčios veikėjas, vyskupas. 1900 baigė Peterburgo Dvasinę akademiją. 1900—38 Kauno kunigų seminarijos profesorius. 1913—14 redagavo ir leido laikr. „Bažnytinė apžvalga". I pasaul. karo metais gyveno Smolenske, Tuloje. Buržuazijos valdymo metais buvo vienas iš pagrindinių bažnytinės ir klerikalinės veiklos Lietuvoje organizatorių ir vadovų. 1919—26 Žemaičių vyskupo pavaduotojas. Su kitais išsirūpino, kad būtų įsteigta Lietuvos bažnytinė provincija, ir sutiko su Vilniaus vyskupystės atskyrimu nuo Lietuvos. Buvo (nuo 1926) Kauno arkidiecezijos metropolitas (arkivyskupas), stiprino bažnyčios įtaką kultūriniam ir politiniam Lietuvos gyvenimui, kūrė ir plėtė kunigų rengimo įstaigas, buvo vienas iš Kauno un-to teologijos-filologijos f-to organizatorių ir jo profesorius (nuo 1922). 1941.VII su kt. vyskupais per radiją sveikino Lietuvą okupavusius hitlerininkus. 1944 pasitraukė į Vieną, vėliau persikėlė į Zamsą. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje. Išvertė į liet. kalbą ir išleido (1911—37) visą Bibliją.

SLABADÀ — 1. Kaimas Vilniaus rj., Lavoriškių apyl., 22 km į r. nuo Vilniaus, 0,5 km nuo Vilniaus—Svyrių plento, Vilnios (Neries intako) kair. krante. 1959 buvo 226 gyv., 1970 — 248.

2. Kaimas Panevėžio rj., Petriškių apyl., 10 km į p. v. nuo Ramygalos, 5 km į š. v. nuo Truskavos. 80 gyv. (1970). Per kaimą teka Linkava (Nevėžio intakas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, biblioteka (nuo 1946). 1959 buvo 99 gyv.

SLABADAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Juodupėnų apyl., 8 km į r. nuo Kudirkos Naumiesčio, Šešupės deš. krante. 160 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), pr. m-la (nuo 1924), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1951). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1773. 1959 buvo 139 gyv.

SLABADĖLĖ — kaimas Alytaus rj., Alovės apyl., 9 km į v. nuo Daugų, 2 km į š. r. nuo Alovės. 1959 buvo 163 gyv., 1970 — 151. Iš r. prieina Gedimino miškas. Kaimo r. pakraštyje, miške, buvo pilkapynas.

Archeologas E. Volteris 1888—89 ištyrė 26 pilkapius. Kapų sampilai buvo sukrauti iš akmenų. Po jais aptikta griautinių kapų ir vienas degintinis kapas. Prie žmonių griaučių rastas geležinis antskydis, įmovinis kirvis, žalvarinės vielos antsmilkinis, įmovinių ietigalių ir kitų IV—V a. daiktų. Dalis radinių laikoma Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

SLABADÍŠKIŲ ẼŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 7 km į r. nuo Maišiagalos. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1000 m, didž. plotis 400 m. P. ir v. krantai apaugę mišku. Š. pakrantėje yra Slabadiškių kaimas.

SLANČIÁUSKAS Matas Jonas [1850.II.21 Trumpaičiuose (Joniškio rj.) — 1924. III.11 Reibiniuose (Joniškio rj.)] — tautosakos rinkėjas, visuomenės veikėjas.

Rašyti ir skaityti išmoko iš tėvo — medinių indų drožėjo. Kelerius metus lankė kaimo mokytojų (daraktorių) pamokas. Buvo keliaujantis siuvėjas. Turėjo nemažą biblioteką (apie 600 knygų). Mokėjo svetimų kalbų. Mokė kaimo vaikus skaityti ir rašyti. Rašė ir platino atsišaukimus prieš carą. 1889 su J. Trumpuliu ir L. Vaineikiu įsteigė slaptą „Atgajos" d-ją. 1895—96 kalėjo Šiauliuose. 1896 ištremtas 3 metams į Rygą. Skaistgirio, Žagarės, Gruzdžių, Joniškio apylinkėse platino draudžiamą liet. spaudą; „Aušroje", „Vienybėje lietuvninkų", „Šviesoje", „Ūkininke", „Tėvynės sarge", „Naujojoje gadynėje", „Skarde", „Žarijoje" ir kitur skelbė korespondencijas ir anticarinius eilėraščius. Susirašinėjo su J. Jablonskiu. 1866 pradėjo rinkti tautosaką ir rinko ją bemaž visą gyvenimą. S. surinko apie 4500 įvairių tautosakos kūrinių (apie 900 dainų, 660 pasakojamosios tautosakos kūrinių, daugiau kaip 700 patarlių ir priežodžių, per 200 mįslių, apie 400 užkalbėjimų, 550 liaudies tikėjimų ir kitos folkloro medžiagos). Padarė nemaža liaudies drabužių piešinių. Surinktas pasakas siuntinėjo J. Basanavičiui. Dalis S. užrašytos tautosakos paskelbta J. Basanavičiaus pasakų rinkiniuose ir „Lietuvių tautoje" (kn. 3, d. 2, 1923). Dauguma S. užrašymų laikoma Lietuvos TSR MA Centr. bibliotekos ir Liet. kalbos ir lit-ros in-to rankraštynuose. Už tautosakos rinkimą 1907 buvo išrinktas Lietuvių mokslo d-jos nariu korespondentu. Palaidotas Rudiškiuose (Joniškio rj.).

Lit.: **M. Žakavičiūtė,** Matas-Jonas Slančiauskas — įžymus tautosakininkas. — „Tiesa", 1959.III.21; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; **P. Budraitis,** Kultūros dirvonų plėšėjas.— „Kultūros barai", 1967, Nr. 8; **M. Macijauskienė-Žakavičiūtė,** Dar kartą apie M. Slančiauską. — „Tiesa", 1968.IV.4.

SLÃNKOS. Lietuvoje slanka *(Scolopax rusticola)* dažnesnė drėgnuose miškuose. Į Lietuvą S. atskrenda kovo mėn. (didelė jų dalis būna keletą dienų, tik praskrisdamos); išskrenda spalio mėn. Žiemoja daugiausia p. Europoje, D. Britanijoje. Peri ant žemės. Lesa vabalus, sliekus, uodų vikšrus. S. — sportinės medžioklės objektas. Medžiojamos IV. 25—V.10 ir VIII.15—XI.15.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 1, V., 1957.

SLAPÝVARDIS, pseudonimas, — netikras vardas ar pavardė, konspiracijos ar kuriais kitais sumetimais vartojami vietoj tikrojo vardo ar pavardės. Slapyvardžius vartojo įv. nelegalių org-jų veikėjai, sukilėliai, rev. judėjimo dalyviai, D. Tėvynės karo partizanai ir kt. Liet. raštijoje S. pradėta vartoti XVI a. Spėjama, kad Mykolo Lietuvio (Michalo Lituanus) slapyvardžiu išleistą veikalą „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" (1550) parašė M. Tiškevičius. XIX a. pr. S. Daukantas savo raštus leido įv. slapyvardžiais (Antons Dagys, J. Devinakis, Jonas Girdenis, Jokubs Laukys, Jonas Purvys, Jonas Ragaunis, Motiejus Šauklys, S. Tievelis, Antanas Vaineikis, Antanas Žeimys), norėdamas sudaryti įspūdį, kad Lietuvoje esą nemaža rašytojų. Caro valdžiai uždraudus liet. spaudą, užsienyje spausdinamus savo raštus slapyvardžiais konspiracijos sumetimais pasirašinėjo liet. rašytojai ir publicistai, pvz., J. Basanavičius (Birštonas), G. Petkevičaitė (Bitė), V. Kudirka (Vincas Kapsas, Paežerių Vincas), J. Biliūnas (J. Niūronis), P. Vaičaitis (Sekupasaka). XX a. pr. ir po I pasaul. karo savo raštus slapyvardžiais skelbė rev. judėjimo dalyviai, pvz., V. Mickevičius (V. Kapsukas, V. Gelažis, Senas Darbininkas ir kt.), Z. Aleksa (Angarietis, M. Bevardis, M. Beržas, K. Kalnėnas ir kt.). Po Spalio revoliucijos kai kurie revoliucionierių slapyvardžiai liko jų ofic. pavardžių sudėtine dalimi (V. Mickevičius-Kapsukas, Z. Aleksa-Angarietis) arba ir atstojo pavardę (V. Kapsukas, Z. Angarietis). Slapyvardžiais pa-

sirašydavo rašytojai B. Sruoga (B. Sirakūzinas), K. Korsakas (J. Radžvilas), A. Guzevičius (A. Gudaitis). Liet. lit-ros istorijoje žinomi ir grupiniai S.: Dvi Moteri (J. Žymantienė ir G. Petkevičaitė), A. P. Dviese (P. Cvirka ir A. Venclova), Lazdynų Pelėda (seserys S. Ivanauskaitė-Pšibiliauskienė ir M. Ivanauskaitė-Lastauskienė) ir kt. Daugelis S. išpopuliarėjo ir ilgainiui buvo vartojami lygiagrečiai su pavardėmis: Adomas Jakštas (A. Dambrauskas), Šatrijos Ragana (M. Pečkauskaitė), Maironis (J. Mačiulis), Žemaitė (J. Žymantienė-Beniuševičiūtė), Vaižgantas (J. Tumas), A. Vienuolis (A. Žukauskas), V. Krėvė-Mickevičius, V. Mykolaitis-Putinas, Salomėja Nėris (S. Bačinskaitė) ir kt. Daugumą liet. autorių slapyvardžių, vartotų iki 1914, surinko ir iššifravo V. Biržiška („Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės“, 2 d., 1943).

SLAPŠŶS Albertas [1907 Peterburge — 1941.XII.13 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921—1922 tarnavo pas buožes, 1924—35 statybų darbininkas Kaune, Klaipėdoje. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. 1926 dirbo Kaipėdos kr. Darbininkų partijoje, buvo jos lietuvių frakcijos pirmininkas. 1936 Klaipėdoje buvo kom. kuopelės sekretorius. 1936 už rev. veiklą nuteistas 5 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje. 1940—41 adm. darbuotojas. D. Tėvynės karo pradžioje pasitraukė į TSRS gilumą, bet netrukus atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Hitlerininkų nužudytas.

SLAPŠŶS Antanas [g. 1914.XII.21 Rygoje] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1930—36 Kretingos—Telšių geležinkelio tiesimo, Klaipėdos uosto darbininkas. Dalyvavo uosto darbininkų profs-gos veikloje, palaikė ryšius su LKP. 1937 išvyko į Ispaniją; buvo 13 internac. brigados karys, kariavo Estremaduros, Aragono, Ebro frontuose. 1938—41 Ispanijos KP narys. 1939—41 Prancūzijoje kalėjo konc. stovyklose. 1941 grįžo į Lietuvą. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos jaun. leitenantas; fronte buvo sužeistas. Nuo 1943 TSKP narys. Po karo Kretingos aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. Vėliau Telšių, Šilutės, Kupiškio rajonų vykd. k-tų pirmininkas. 1959—69 Lietuvos TSR MT skyriaus vedėjas. Knygoje „Už Ispanijos laisvę“ (1957) paskelbė atsiminimų. Nuo 1969 pensininkas.

Ršt.: Apylinkės, gyvenvietės Taryba ir ekonomika. — Apylinkių ir gyvenviečių Tarybų darbo klausimai, V., 1969.

SLAVĒCKIS Vincentas [g. 1800] — dailininkas. 1811—16 studijavo Vilniaus un-to tapybos (vadovas J. Rustemas) ir raižybos (vadovas J. Saundersas) klasėse. Baigęs un-tą, 1817—19 grafikos studijas gilino Peterburgo Dailės akademijoje. 1819—23 dirbo Vilniaus un-to litografu, prisidėjo prie un-to litografijos steigimo. 1820 Vilniuje dalyvavo dailės parodoje. 1836—44 Daugpilio g-jos mokytojas.

Lit.: P. Galaunė, Lietuvos grafika XVI—XIX a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos“, t. 3, V., 1961.

SLAVĒNAS Jonas [g. 1928.III.14 Kapsuke] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1958). 1949—54 mokytojavo Kaune, Klaipėdoje (1951—54 Klaipėdos I vid. m-los direktorius). 1951 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—59 Biologijos in-to, 1959—69 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1969 Botanikos in-to augalų mutagenezės laboratorijos vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie fitoncidus, eterinius aliejus, nukleinines rūgštis, fitohormonus. Išleido brošiūrą „Fitoncidai ir jų reikšmė“ (1960).

SLAVĒNAS Juozas [1880.III.16 Delnickuose (Lazdijų rj.) — 1906 Suvalkuose] — 1905 revoliucijos dalyvis. Valstietis. LSDP narys. 1905 organizavo streikus Rudaminos vls. dvaruose. 1906.V suimtas. Mirė kalėjime.

SLAVĒNAS Juozas Justinas [g. 1932.VIII.14 Delnickuose (Lazdijų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1964). 1957 baigęs Vilniaus un-tą, jame dirba ped. darbą; nuo 1965 fizikos f-to dekanas. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie spektrinių linijų osciliatorių stiprumo nustatymą.

SLAVĒNAS Jurgis [g. 1924.IV.21 Delnickuose (Lazdijų rj.)] — kelių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1957). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1951—53 kar. inžinierius Archangelske. Nuo 1954 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1962 docentas. Knygos „Medžiagų atsparumas“ (1959) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie metalų ciklinį bei mažaciklinį stiprumą ir ilgaamžiškumą, kelių tiesimui naudojamo betono pagerinimą. Išrado (su V. Kaganu) gembinių nejudamų bandinių, kurių tiriamas nuovargis, apkrovimo įrenginį. Už darbus metalų stiprumo tyrimo srityje jam su kitais 1969 paskirta Resp. premija.

SLAVĒNAS Paulius [g. 1901.VII.21 Maskvoje] — matematikas, astronomas, Lietuvos TSR MA akademikas (1968), Tarptautinės mokslo istorijos akademijos narys korespondentas (1966), fizikos-matematikos mokslų daktaras (1945), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959). 1920—1922 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1925 Kauno universitete baigė matematikos, 1928 Jeilo un-te (JAV) — astronomijos mokslus. 1928—29 Kauno un-to vyr. asistentas. 1929—30 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1930—40 Kauno un-to privatdocentas. Bendradarbiavo periodikoje („Kultūroje“, „Vagoje“, „Kosmose“, „Gamtoje“), propagavo moksl. žinias.

Vienas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo s-gos (1933—36) steigėjų. Šiai persiorganizavus į Lietuvos Vakarų s-gą (1936—39), buvo jos pirmininkas. Nuo 1940 docentas, matematikos katedros vedėjas; nuo 1941 profesorius. Hitlerinės okupacijos pradžioje iš un-to atleistas. Nuo 1944 Vilniaus un-to profesorius (1944—47 dėstė ir Kauno un-te); 1944—52 ir 1956—1969 astronomijos katedros vedėjas, nuo 1969 konsultantas. 1949—68 Lietuvos TSR MA narys korespondentas. 1949—1953 ir Lietuvos TSR MA Prezidiumo moksl. sekretorius. 1959 Fizikos ir matematikos in-te suorganizavo astronomų grupę. Be ped. ir moksl. veiklos, S. daug nuveikė kaip mokslo žinių propaguotojas. Paskelbė daugiau kaip 600 mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių apie žvaigždžių sistemų sandarą ir evoliuciją, astrofotometrinius tyrimus, reliatyvumo teorijos pagrindus, įvairiais mokslų istorijos ir jų sistematikos, moksl. pasaulėžiūros formavimo klausimais. Dalis moksl. straipsnių išspausdinta JAV ir Vokietijos moksl. leidiniuose. S. vadovauja Lietuvos mokslo istorikų darbui, nuo 1950 yra Gamtos mokslų ir technikos istorijos komisijos prie Lietuvos TSR MA Prezidiumo pirmininkas. Aktyviai dalyvauja „Žinijos“ d-jos veikloje, yra jos v-bos prezidiumo narys, filosofijos ir ateizmo mokslinės metodinės tarybos pirmininkas, „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, ist. skyriaus gamtos mokslų ir technikos sektoriaus vadovas.

Ršt.: The stellar case of the problem of three bodies. — Transaction of Yale observatory, vol. 6, pt. 3, New Haven, 1927; Fotometrinis planetos Urano tyrinėjimas. — „Kauno universiteto matematikos-gamtos fakulteto darbai“, t. 6, sąs. 1, 1932; Dangaus spinduoliai (Aprašomosios astronomijos pradmenys), K.—Marijampolė, 1936; Astronomija, d. 1, K., 1938; Saulės sistema, K., 1946; Pasaulio praeitis, K., 1946; Žvaigždės (Astronomijos pagrindai), K., 1948; Didžioji mūsų žvaigždžių sistema (Galaktika), K., 1949; Visatos santvarka ir evoliucija, K., 1949; Pasaulio kilmė, V., 1950; Dabartinis mokslas apie pasaulio išsivystymą, V., 1954; Астрономия в высшей школе Литвы XVI—XIX вв.— „Историко-астрономические исследования“, вып. 1, М., 1955; Ar galima gyvybė Visatoje?, V., 1957.

SLAVĒNIENĖ Laima Irena [g. 1931.II.21 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.)] — veterinarijos gydytoja, biologijos mokslų kandidatė (1957). 1954 baigė Veterinarijos akademiją. 1958—66 dirbo moksl. bendradarbe Biologijos in-te, Zoologijos ir parazitologijos in-te (1960—61 buvo jo moksl. sekretorė), Botanikos in-te. Nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių gyvulių morfologijos klausimais.

SLAVĪKAI — kaimas Šakių rj., 20 km į v. nuo Šakių, prie RTFSR Kaliningrado srities sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 333 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Šešupė, p. pakraščiu — jos intakas Siesartis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1953). Yra parduotuvė,

ryšių skyrius, ambulatorija, aštuonmetė m-la (1952—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1962). Prie Šešupės, ant kalvos, buvo senkapis, kuriame valstiečiai rasdavo įv. geležinių ir žalvarinių dirbinių, puodų šukių, žmonių kaulų. Manoma, kad tai buvo plokštinis V—VII a. kapinynas su degintiniais kapais.

XVI a. viduryje S. vietoje buvo du Vizbarynės kaimai; XVI amžiaus Virbalio inventoriuje Vizbarynė aprašoma kaip poilsio punktas kelyje iš Jurbarko į Virbalį. Tuo metu kaime buvo kelios užeigos, alinė, smuklė, nakvynės namai (smuklę laikė V. Slavikaitis; manoma, kad nuo jo pavardės vėliau imta kaimą vadinti Slavikais). XVII a. vid. šis kaimas jau vadinamas Slavikais. 1754 Slavikuose pastatyta bažnyčia. 1889 buvo 397 gyv., veikė pr. m-la. Buržuazijos valdymo metais S. kurį laiką buvo valsčiaus centru (1923 — 534 gyv.). 1948 burž. nacionalistai kaime nužudė apylinkės pirmininką J. Bruožį ir valstietį A. Bilinską. 1959 buvo 274 gyv.

SLÃVINAS Edvardas [1919 Vid. Azijoje — 1938.IX.19 Ispanijoje] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis. Mokėsi Kauno „Aušros" g-joje. 1937 emigravo į Prancūziją. 1938 atvyko į Ispaniją, buvo 13 internac. brigados, vėliau 45 divizijos smogiamojo bataliono karys. Žuvo Ebro fronte.

SLAVÌNSKAS Algirdas [1912.XII.11 Kvetkuose (Biržų rj.) — 1963.XI.30 Kaune] — inžinierius architektas. Baigė Kauno un-tą. 1945—48 Respublikinio projektavimo-planavimo tresto architektas, 1947—49 Kauno un-to dėstytojas. 1948—50 Kauno miesto vyriausiasis architektas. 1950—53 Kauno srities architektūros reikalų skyriaus, 1953—60 Kauno tarprajoninio archit-ros reikalų skyriaus viršininkas. 1960—63 Pram. statybos projektavimo in-to skyriaus viršininkas. Pagal S. projektus pastatyta gyv. namų ir visuomeninių pastatų Kaune, Naujojoje Akmenėje ir kitur, statomas Kauno pramonės rajonas (1963 projektas).

SLAVÌNSKAS Juozas [1919.IV.19 Kaune — 1944.IV.15 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1937 įstojo į LKJS. Dalyvavo Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos veikloje. 1940—41 Vilniaus pėstininkų m-los kursantas. D. Tėvynės karo pradžioje kovėsi fronte, ties Smolensku pateko į nelaisvę. 1941 rudenį pabėgo iš Daugpilio belaisvių stovyklos, Kaune suorganizavo komjaunuolių pogr. grupę, su kuria Jonavos miškuose ruošė partizanų būriui bazę. 1942 pr. suimtas, kalėjo Kaune, IX forte. 1942.V išvežtas darbams į Lampėdžius, su kaliniais komjaunuoliais D. Putilovu ir F. Vetrinu užpuolė prižiūrėtojus, pabėgo, slapstėsi, vėliau įstojo į partizanų būrį „Už tėvynę". 1943.VIII su grupe kovotojų buvo priešo apsuptas, bet prasiveržė iš apsupimo, užmezgė ryšius su Kauno pogrindininkais. Suorganizavęs komjaunimo būrį, su kitais sudegino degalų sandėlį prie IV forto. Žuvo kautynėse su hitlerininkais.

SLAVÌNSKIS Petras [1795.VI.29 Kinėje (Vilniaus rj.) — 1881.V.30 ten pat] — astronomas. 1815 baigęs Vilniaus un-tą ir gavęs filos. magistro laipsnį, pradėjo dirbti Vilniaus astronomijos observatorijoje. 1817 gavęs filos. daktaro laipsnį, dirbo observatorijos direktoriaus padėjėju. 1818 skaitė astronomijos kursą Vilniaus un-te. 1819—22 tobulinosi V. Europoje, nupirko observatorijai įrengimų bei instrumentų. 1823—26 Vilniaus un-to teorinės ir praktinės astronomijos katedros adjunktas, 1826—32 profesorius, be to, 1825—43 observatorijos direktorius. 1826 išleido knygą „Teorinės ir praktinės astronomijos pagrindai" (lenkų k.). Dalyvavo geodeziniuose darbuose Lietuvoje ir Kurše.

SLAVIŪ̃NAS Zenonas [iki 1939 **Slavinskas**; g. 1907.I.14 Skaudvilėje] — folkloristas, etnografas, filologijos mokslų kandidatas (1958). Iš tėvo pramokęs muzikos, vėliau ją studijavo pas kompozitorius J. Gruodį ir A. Kačanauską. Nuo 1930 Kauno un-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą. 1930—32 Kauno un-to studentų choro ir simfoninio orkestro dirigentas. 1934—35 Komisijos tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti narys ir reikalų vedėjas, fonografuotojas.

1935—39 Lietuvių tautosakos archyvo melodijų tvarkytojas. 1939—40 Lituanistikos in-to tautosakos archyvo sekretorius, nuo 1941 Etnologijos in-to tautosakos skyriaus fonogramų kabineto vedėjas. 1945—47 Ist. in-to tautosakos sekcijos vadovas. 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1945 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas; nuo 1958 docentas. Paskelbė straipsnių apie liet. liaudies dainų klasifikaciją, regioninius stilius, nac. savitumą, studiją „Lietuvių kanklės", „Lietuvių etnografinės muzikos bibliografiją" (išsp. „Tautosakos darbuose", t. 3, 5, 1937—38), straipsnį apie liaudies papročius ir mitinius įvaizdžius M. Mažvydo raštuose (išsp. „Senojoje lietuviškoje knygoje", 1947). Su J. Lingiu ir V. Jakelaičiu parengė leidinį rusų kalba „Lietuvių liaudies šokiai" (1953, II leid. 1955). Parašė straipsnius apie A. Juškos surinktas vestuvių dainas ir papročius (išsp. leidinyje „Lietuviškos svotbinės dainos", 2 t., 1955), „Lietuvių tautosakos apybraižos" (1963) skyrius „Šokių ir žaidimų dainos" ir „Tarybinė tautosaka". Parengė leidinį „Sutartinės" (3 t., 1958—59), kuriame paskelbė visas žinomas sutartinių tipo dainas. Šio leidinio įvadiniuose straipsniuose pateikė naujų duomenų apie sutartinių žanrus, jų istoriją, dainavimo būdus. S. tyrinėja sinkretinius folkloro reiškinius (poetinius, muzikinius, vaidybinius ir choreografinius jo elementus, jų ryšį su liaudies tikėjimais, mitologija, apeigomis ir papročiais). Fonografu įrašė į plokšteles 8328 dainų melodijas, surinko daugiau kaip 4000 tautosakos bei etnografinės medžiagos vienetų.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 2, V., 1964 [p. 105—106]; **J. Čiurlionytė,** Tautosakos tyrinėtojo jubiliejus. — „Pergalė", 1967, Nr. 2; **L. Sauka,** Zenonas Slaviūnas — folkloristas. — „Liaudies kūryba", t. 1, V., 1969.

SLAVÌZMAI — slavų (daugiausia rusų, baltarusių, lenkų) kalbų žodžiai ir posakiai, daugiau ar mažiau įsigalėję literatūrinėje lietuvių kalboje ir jos tarmėse. Slavizmais laikomi ne tik grynai slaviški, bet ir graikų, lotynų, germanų bei kitų kalbų žodžiai, patekę į lietuvių kalbą iš slavų kalbų (pvz., „rỹžiai", „rõžė", „kárpis", „mùlas", „vỹnas", „sijõnas").

Liet. kalbos S. yra šimtmečius trukusios lietuvių ir kaimyninių slavų valstybinio, politinio, ekonominio ir kultūrinio bendradarbiavimo rezultatas. Seniausi iš jų yra rusicizmai, atėję iš sen. rusų kalbos. K. Būgos teigimu, žodžiai „pùndas", „tur̃gus", „muĩtas", „kãtilas", „pipìras", „stìklas" ir kt. atėję į liet. kalbą dar prieš XII a. Iš rusų kalbos buvo skolintasi žodžių ir vėlesniais laikais, ypač XVIII a. pab., įjungus Lietuvą į Rusijos sudėtį (pvz., „armõnika", „arbū̃zas", „kaliõšai"). Iš rusų kalbos daugiausia buvo imami tarptautiniai mokslo terminai.

Lietuvos valstybėje vartojant rašto reikalui senąją baltr. kalbą, liet. kalboje įsigalėjo nemaža baltr. kalbos žodžių (pvz., „knygà", „česnãkas", „karãlius", „miẽstas", „smuĩkas").

Liet. kalboje yra polonizmų (pvz., „seĩmas", „põpierius", „arfà", „kreidà", „ãjeras", „anỹžius", „pastarnõkas", „krãlikas", „arbatà", „kavà", „vaivadà"). XV—XVIII a. liet. kalbą buvo užplūdę daugiausia religinių raštų žargoniniai polonizmai (pvz., „dūšià", „griẽkas", „peklà", „lokamstvà", „viẽrnastis", „pakūtà"). Jie kenkė liet. kalbos raidai. Žalodami liet. kalbą, nutautę valdantieji feod. visuomenės sluoksniai norėjo sulenkinti liet. tautą.

Daugiausia S. yra rytinių ir pietinių lietuvių tarmėse. Kai kurie S. tvirtai įsigalėjo liet. kalbos žodyne ir šiandien tik kalbos mokslas gali pasakyti, kad jie yra iš kitur atkeliavę. Apytikriai skaičiavimai rodo, kad S. sudaro apie 1,5% literatūrinės liet. kalbos leksikos.

Lit.: **P. Skardžius,** Die slavichen Lehnwörter im Altlitauischen. — „Tauta ir žodis", t. 7, K., 1931; **K. Būga,** Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter. — Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961; **A. Sabaliauskas,** Lietuvių kalbos leksikos raida. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 8, V., 1966.

SLAVOČÌNSKIS Saliamonas Mozerka [prieš 1630 Lipkiškėje (Raseinių rj.) — 1660] — raštijos darbuotojas. Mokėsi Vilniaus alumnate, klausė paskaitų ir akademijoje. 1648 gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. Įšventin-

tas kunigu ir gavęs prezentacijos raštą, bet nesulaukdamas įvesdinimo, jėga įsibrovė į Šiaulėnų (Radviliškio rj.), paskui ir į Kražių (Kelmės rj.) klebonijas, užvaldė jų turtus. Dėl to buvo ekskomunikuotas, bet abi parapijos liko jo rankose. Vėliau paskirtas Piltinės (Latvijos TSR, Ventpilio rj.) kanauninku. S. pažymėtas autoriumi 2 leidiniuose: pirmajame katalikų giesmyne („Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios", 1646) ir panegiriniame sveikinime Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui („Elogium natale", 1646). Viename šio sveikinimo egzemplioriuje amžininko įrašyta, kad tai Kazimiero Kojelavičiaus darbas. S. giesmynas didesnis už ankstesnius protestantų giesmynus (arti 190 giesmių, jų tarpe 48 psalmės, kurių 47 verstos iš J. Kochanovskio giesmyno). Giesmės verstos iš lenkų ir lotynų kalbų. Giesmyno kalbos pagrindas — žemaičių (dūninkų) tarmė. Daugiausia naudotasi K. Širvydo 1642 žodynu. Giesmės verstos gana laisvai, kūrybiškai, su menine nuovoka. Eilėdara tobulesnė, negu ankstesnių liet. giesmynų. Griežtai išlaikytas ir įtvirtintas izosilabizmas, tikslus moteriškas rimas (bet jis neretai forsuotas, pavartojant transakcentaciją), žymiai paįvairinta ir praturtinta strofika. S. giesmynu rėmėsi vėlesni katalikiškų giesmynų („Balsas širdies", 1680, ir kt.) sudarytojai. Jis turėjo nemažą poveikį ir reformatų giesmynui („Knyga nobažnystės", 1653).

Ršt.: S. **Slavočinskis,** Giesmės tikėjimui katalickam priderančios, parengė J. Lebedys, V., 1958.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; **J. Girdzijauskas,** Lietuvių eilėdara, V., 1966; **D. Gargasaitė,** Surastas pilnas S. Slavočinskio giesmyno egzempliorius. — „Pergalė", 1968, Nr. 9.

SLENDZINSKIS Aleksandras [1804 ar 1806 Vilniuje — 1878? ten pat] — dailininkas. J. Rustemo vadovaujamas, Vilniaus un-te studijavo tapybą. Nutapė portretų, buitinio ir religinio žanro paveikslų.

Kūriniai: A. Sniadeckio (1843), moters (1860), barzdoto vyro (1869) portretai, kompozicijos „Elgeta kapinėse" (1870), „Elgeta valgo" (1876), Kristaus kankinimo 14 scenų Raudondvario bažnyčiai, ir kt.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

SLENDZINSKIS Vincas [1837.I.2 Skrebinuose (Jonavos rj.) — 1909.VIII.19 Vilniuje] — dailininkas. Vilniuje, tėvo A. Slendzinskio ir K. Rusecko studijose, mokėsi tapybos. 1855 (ar 1856) — 1863 studijavo Maskvos Dailės m-loje. 1859 už perspektyvos piešinį iš natūros ir etiudą „Danielius liūtų urve" gavo Peterburgo Dailės akademijos I ir II laipsnio medalius. Dalyvavo 1863 sukilime, už tai buvo ištremtas į Sibirą. 1867 Peterburgo Dailės akademijoje gavo laisvojo dailininko diplomą. Kurį laiką pagyvenęs Charkove, 1872 išvyko į Drezdeną. Apie 1880 grįžo į Vilnių. Nutapė portretų (autoportretas, 1862; A. Makoveckio, S. Kosovovaitės-Makoveckienės, abu 1866; rusų valdininko, 1868), peizažų („Medinis turgus Užupio gatvėje", 1884; „Vilniaus panorama iš Paplaujos"), realistinių buitinio žanro kompozicijų („Senelė veria adatą", 1860; „Lietuvių vaikai", „Našlaitė", abu 1873; „Mergaitė prie durų", 1879). Realistinėms S. kompozicijoms nemažą įtaką turėjo demokratinė XIX a. antrosios pusės rusų dailė. XIX a. paskutiniajame d-metyje S. nutapė romantiškų paveikslų liet. istorijos, mitologijos ir kt. temomis („Kęstutis pagrobia Birutę", 1892; „Linksmybės dievaičio Ragučio šventė", 1895; „Gedimino sapnas", 1897).

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

SLĖNGIAI — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., 5 km į š. r. nuo Klaipėdos miesto centro. 82 gyv. (1970). Pro kaimą teka Ringelis (Danės intakas). Yra aštuonmetė m-la (1919—45 pradinė, 1945—62 septynmetė). 1905 buvo 52 gyv., 1959 — 95.

SLEŽĖVIČIUS Kazys [1890.III.18 Daugėliuose (Jurbarko rj.) — 1953.I.15 Vilniuje] — geofizikas, meteorologas. 1916 baigė Odesos un-to matematikos skyrių. 1918—20 dirbo Odesoje g-jos direktoriumi. 1921—27 mokytojavo Kaune. 1922—40 dirbo ped. darbą Kauno, nuo 1940 Vilniaus un-te. Nuo 1923 docentas, geofizikos ir meteorologijos katedros vedėjas. Nuo 1930 profesorius. Nuo 1944 meteorologijos ir klimatologijos katedros vedėjas. Buržuazijos valdymo metais aktyviai veikė Lietuvos Mokytojų profs-goje. S. vadovaujant, 1936—1938 pirmą kartą Lietuvoje atlikta magnetinė nuotrauka. Ja remdamasis, S. sudarė Žemės magnetizmo žemėlapius ir pirmasis pažymėjo Tumasonių-Subatės magnetinę anomaliją. Tyrinėjo Lietuvos klimatą. Iš šių sričių yra paskelbęs daugiau kaip 100 moksl. darbų.

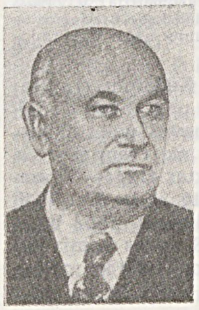

Ršt.: Keturių svyruoklių Sternecko aparatas ir jo konstantų nustatymas. — „Vytauto Didžiojo Universiteto matematikos-gamtos fakulteto darbai", t. 7, sąs. 2, K., 1932; Gravimetriniai darbai 1934 m. ir svorio jėgos greitėjimas Lietuvoje, K., 1936; Gravimetriniai darbai Lietuvoje su Sternecko aparatu, K., 1936; **K. Sležėvičius, I. Saldukas,** Lietuvos magnetinė nuotrauka, padaryta 1936—1938 m., V., 1941.

SLEŽĖVIČIUS Mykolas [1882.II.21 Drembliuose (Raseinių rj.) — 1939.XI.11 Kaune] — liberalinis buržuazinis visuomenės ir valstybės veikėjas, advokatas. 1907 baigė Odesos un-to teisės f-tą. 1905 juodašimčiams surengus Odesoje žudynes, kovojo prieš juos ginklu. Studijuodamas su kitais suorganizavo Odesos lietuvių darbininkų d-ją „Rūta". 1907—1917 Lietuvos Demokratų partijos narys. 1907—12 Vilniuje redagavo „Lietuvos ūkininką" ir „Lietuvos žinias". 1913—1915 advokatavo Vilniuje. 1915 su kitais Vilniuje įsteigė karo pabėgėlių ir nukentėjusių nuo karo šelpimo d-ją (Agronomijos teisių d-ja). 1915 išvyko į Rusiją. 1917 priklausė Lietuvos Socialistų liaudininkų partijai; už kategorišką reikalavimą atskirti Lietuvą nuo rev. Rusijos iš jos pašalintas. Suorganizavo Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partiją, buvo jos pirmininkas iki 1922. 1917 pab.—1918 pr. buvo Vyriausiosios lietuvių tarybos Rusijoje pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. Voroneže buvo suimtas. Grįžęs į Lietuvą, 1918.XII buvo paskirtas vyriausiuoju karo vadu — diktatoriumi. 1918.XII.—1919.III ir 1919.IV—X Lietuvos ministras pirmininkas; organizavo vokiečių interventų ir vidaus burž. kontrrevoliucijos ginkluotą kovą prieš Tarybų Lietuvos respubliką. 1919 padėjo likviduoti lenkų *peoviakų sąmokslą* Lietuvoje. 1920—27 seimo atstovas. 1926.VI.4—XII.17 ministras pirmininkas, užsienio reikalų ir teisingumo ministras. 1926 pasirašė Lietuvos—TSRS nepuolimo sutartį. Nuolaidžiavo Lietuvos fašistams, rengusiems 1926 valst. perversmą. Po perversmo su savo kabinetu atsistatydino ir tuo padėjo legaliai sudaryti faš. vyriausybę. 1922—36 būdamas Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos CK pirmininku, laikėsi bendradarbiavimo su faš. vyriausybe politikos, priešinosi LKP siūlomai liaudies fronto politikai. Buvo vienas prohitlerinės žygininkų org-jos steigėjų. Nuo 1927 Kauno savivaldybės, Tarpt. banko, Kredito banko Kaune juriskonsultas, užsienio prekybinių firmų atstovas Lietuvoje.

SLIDINĖJIMAS. Lietuvoje pradėtas kolektyviai kultivuoti apie 1932. S. dėstė ir jo pratyboms vadovavo švedų specialistai. 1933 Kaune įvyko karininkų S. varžybos (15 km). 1937 Zarasuose buvo surengtos pirmosios Lietuvos S. pirmenybės. 1938—40 Lietuvos slidininkai Pabaltijo studentų žiemos olimpiadose (1938 olimpiada įvyko Zarasuose) užėmė paskutiniąsias vietas. S. plitimą stabdė labai brangus sporto inventorius. S. sportą propagavo lengvaatlečiai A. Šimanas (pirmasis Lietuvos S. čempionas), A. Vietrinas ir kt. 1940 Lietuvos S. pirmenybėse dalyvavo kiek daugiau slidininkų. 1940 įvyko tarpmiestinės Vilniaus, Kauno ir Talino S. varžybos.

Tarybų Lietuvoje S. tapo populiaria masine sporto šaka. Jau 1941 visose apskrityse buvo surengti moksleivių ir jaunimo S. krosai, įvyko dvejos Lietuvos S. pirmenybės (asmeninės ir tarpapygardinės), slidininkų 100 km žygis Vilnius—Kaunas (dalyvavo 9 slidininkai). 1941 Lietuvos slidininkai dalyvavo pirmosiose Pabaltijo respublikų S. varžybose (Siguldoje, Latvijos TSR). Nuo 1945 kasmet (su nedidelėmis išimtimis dėl šiltų žiemų) vyksta Lietuvos S. pirmenybės. Lietuvos slidininkai dalyvauja TSRS S. pirmenybėse bei kitose sąjunginėse S. varžybose. 1949 įvyko pirmosios Lietuvos kaimo jaunimo S. pirmenybės. 1952—53 ir 1956 Lietuvos slidininkai dalyvavo Pabaltijo respublikų S. varžybose, 1957—60 šešių taryb. res-

publikų S. mačuose (Vorochtoje, Ukrainos TSR), 1961 devynių taryb. respublikų varžybose (Alma Atoje), 1963 ir 1965 Pabaltijo ir Baltarusijos respublikų slidininkų varžybose. 1969.I.1 Lietuvoje S. kultivavo apie 73 000 sportininkų (jų tarpe 12 TSRS sporto meistrų).

SLIEKAĪ. Yra dvi pagr. ekologinės S. *(Oligochaeta)* grupės: dirvožemio S. *(O. terricola)* ir vandens S. *(O. limicola)*. Abiejų grupių S. randama ir Lietuvoje.

DIRVOŽEMIUOSE priskaičiuota (iki 1969) 15 S. rūšių (jos priklauso 1 šeimai). Dažni yra *Allolobophora caliginosa, Eisenia rosea, Lumbricus rubellus* ir *L. terrestris;* retesni — *Allolobophora longa, A. chlorotica, Bimastus tenuis, Octolasium lacteum;* kitų rūšių S. — reti arba labai reti ir aptinkami specifiškuose biotopuose (pvz., miškų, parkų, šlapių pievų dirvožemiuose). Paprastai gyvena iki 20 cm gylio, per sausrą ir žiemą — dažniausiai iki 50 cm, pasitaiko iki 200 cm gylio. 1 m^2 randama 30—300 S., kartais 400—900. Jų gausumas priklauso nuo reljefo, dirvožemio savybių, klimato, erozijos, agrotechnikos. Nuo S. gerėja dirvožemio struktūra, aeracija, vandens režimas, greitėja humifikacija, gausėja mikroorganizmų, biotinių medžiagų (vitaminų, fermentų), didėja augalų derlius. Jie gali būti kiaulių plaučių parazitų tarpiniai šeimininkai, be to, būna gausiai apsikrėtę pirmuonimis, nematodais. Nemažai dirvožemio S. ekologijos ir jų reikšmės klausimų yra ištirta Zoologijos ir parazitologijos in-te (O. Atlavinytė).

GĖLUOSIUOSE VANDENYSE yra žinoma (iki 1969) 55 S. rūšys (jos priklauso 7 šeimoms). Ežeruose ir kūdrose labiausiai paplitęs tubifeksas *(Tubifex tubifex)* raudonas, nuo 25 mm iki 85 mm ilgio. Gyvena dumble, įsirausęs priekine kūno dalimi. Kai jų labai daug prisiveisia, dumblas ištisai raudonuoja. Negiliuose ežeruose, pvz., Dysnų ežere (Ignalinos rj.), 1 m^2 rasta 1600—2840 tubifeksų, arba 3,6—17,3 g; giliausiame, Tauragno ežere (Utenos rj.), 60 m gylyje, — apie 90 tubifeksų, arba apie 1 g. Upėse labiausiai yra paplitę sroviniai S., pvz., *Propappus volki,* baltas, iki 6 mm ilgio; *Limnodrilus newaensis,* rausvas, 40—90 mm. Šaltiniuose dažnas yra *Nais elinguis,* šviesiai rudas, 2,5—8,0 mm ilgio. Rastos 3 parazitinių S. rūšys (vėžių žiaunose). Vandens S. minta puvenomis, greitindami jų mineralizaciją. Dėl to nesikaupia puvenų, kurios mažina deguonies kiekį vandenyje. Užterštuose vandenyse S. atlieka biol. filtrų funkcijas. Sliekus ėda bentofaginės žuvys, ypač karšiai. Vandens S. ir jų gyvenimas Lietuvoje detaliau ištirta Zoologijos ir parazitologijos in-te (A. Grigelis).

SLIESARĀVIČIENĖ Laimutė Pranciška [g. 1940.IV.7 Vilniuje] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1962 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių blizgodarių adsorbciją ir jos įtaką vario elektrokristalizacijai rūgščiuose tirpaluose.

SLIESORIŪNAS Feliksas [g. 1931.VII.17 Šlapiuose (Utenos rj.)] — istorikas. 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1959—62 Lietuvos TSR MA aspirantūros skyriaus vedėjas. 1964—69 Istorijos in-to moksl. bendradarbis, o nuo 1969 mokslinis sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie 1830—31 sukilimą Lietuvoje („LTSR MA darbai", 1965 A 1, A 2, 1966 A 1, „Kraštotyra", 1967, 1969).

SLIESORIŪNAS Vytautas [g. 1924.III.2 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1959). 1947 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1963 docentas, nuo 1969 braižomosios geometrijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie traktorių kuro siurblius.

Ršt.: Braižomosios geometrijos uždavinynas, K., 1961 (III leid. 1969); **V. Sliesoriūnas, A. Indriūnas,** Braižomoji geometrija, V., 1962; **V. Sliesoriūnas, T. Sadauskas,** Braižomosios geometrijos išspręstų tipinių uždavinių rinkinys, V., 1964.

SLĪKIAI — kaimas Kėdainių rj., Nociūnų apyl., 9 km į p. r. nuo Kėdainių, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio. 213 gyv. (1970). Glžk. st., ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (1944—50 ambulatorija), aštuonmetė m-la (iki 1948 pradinė, 1948—59 vidurinė). 1952 burž. nacionalistai nužudė S. m-los komjaunimo sekretorių J. Kriūną. 1959 kaime buvo 194 gyv.

SLYVÀ. Lietuvoje yra 1 savaiminė slyvos *(Prunus)* rūšis — dygioji S. *(P. spinosa)* ir 3 introdukuotos — naminė S. *(P. domestica),* aitrioji S., arba kryklė *(P. insititia),* kaukazinė S. *(P. cerasifera).* **Dygioji S.** retoka. Randama Nemuno šlaituose apie Vilkiją, Seredžių, Jurbarką, kai kur Neries šlaituose; auginama kai kuriuose parkuose, soduose. Jos vaisiai valgomi žali, kai peršąla. Soduose dažnai auginamos įv. veislių **naminės slyvos. Aitrioji S.** dažnesnė individualiniuose soduose, sodybose. Vaisiai valgomi. **Kaukazinė S.** taip pat labiau paplitusi individualiniuose soduose; pasitaiko sodų užuovėjiniuose užtvaruose. Daugiausia auginama Kėdainiuose, Linkuvoje, Panevėžyje, Švėkšnoje (Šilutės rj.), Šiaudinėje (Panevėžio rj.), Veiviržėnuose (Klaipėdos rj.), Kernavėje, Zibaluose (abu Širvintų rj.). Vaisiai valgomi.

Rajonuotos (1969) slyvų veislės: Ažano vengriškoji S., Edinburgo S., Paprastoji vengriškoji S., Vietinė geltonoji S., Viktorija. Individualiniuose soduose labiausiai paplitusi Paprastoji vengriškoji, Vietinė geltonoji. Poskiepiams nuo 1966 rekomenduojama Kaukazinė S. ir Kolūkinis renklodas; Kauno botanikos sode Kaukazinė S. naudojama ir abrikosų, persikų poskiepiams. Slyvos gerai auga drėgnesnėse priemolio dirvose. Svarbiausios grybinės slyvų ligos: lapų — vyšnių skylaligė, slyvų rūdis, sidabraligė; šakelių — raganų šluota; šakų — citosporiozė; vaisių — vyšnių moniliozė, slyvų vyžos; medienos — gelsvasis ir baltasis medienos puvinys. Šakos ir kamienai neretai nukenčia nuo lipaplūdžio (sakoplūdžio). Žalingiausi kenkėjai: lapų — vyšnių ir slyvų amarai, įv. piūklelių (vabzdžių) lervos; pumpurų, žiedų — įv. kandys; vaisių — slyvų vaisėdžio (drugio) vikšrai. Slyvų vaisiai prinoksta VIII—IX mėn. Daugiausia slyvų įveista vaismedžių medelynų ūkiuose; 1968 juose buvo 195 ha slyvų, iš jų 89 ha derančių. S. derlingumas: Žagarės vaismedžių medelyno ūkyje 1968 iš 49,5 ha gauta vid. po 19,5 cnt, Anykščių — iš 5,0 ha po 44,0 cnt. Slyvų įvežama ir iš kitų taryb. respublikų; 1968 iš Moldavijos ir Ukrainos jų įvežta apie 1000 t. Slyvų vaisiai Lietuvoje daugiausia valgomi švieži, perdirbami į uogienes, sultis, kompotus, trauktines; be to, vaisiai konservuojami (šaldomi), džiovinami. Vaisius perdirba keletas konservų f-kų. Sodinimui slyvų medelius daugiausia platina vaismedžių medelynai. Didžiausi kolekciniai slyvų sodai įveisti Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.), Ž. ū. akademijoje, Kauno sodininkystės ir daržininkystės technikume. Kauno botanikos sode. Botaniko Ž. Žilibero duomenimis, Lietuvos valstiečių soduose slyvos buvo paplitusios jau XVIII a.

SLIVĪNSKAS Antanas [g. 1918.VIII.7 Kašonyse (Prienų rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). Dalyvavo 1935 metų valstiečių streike, Jiezno valsčiuje platino kom. atsišaukimus. 1940—44 Raudonosios Armijos karys. 1944—54 dirbo adm. darbą įvairiuose Lietuvos rajonuose. Nuo 1945 TSKP narys. 1957 baigė Resp. part. m-lą. 1957—60 Eišiškių rj. vykd. k-to pirmininkas. 1958—61 LKP Revizijos komisijos narys. Nuo 1960 Varėnos rj. „Merkio" kolūkio pirmininkas. Iki 1965 jo vadovaujamame kolūkyje javų derlius padidėjo 2,5 karto, bulvių — 2,8, pašarinių šakniavaisių — 4,6, pieno padaugėjo 2,5 karto.

SLIVKÀ Mauša [1905.II.27 Raseiniuose — 1967.I.25 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1941 dirbo linotipininku, daugiausia Kauno spaustuvėse. 1920—25 LKJS narys; veikė Šiauliuose, Kaune. Nuo 1922 padėjo LKP leisti kom. atsišaukimus, laikraščius, aprūpinti pogr. spaustuves šriftu ir medžiagomis. 1925—29 LKP narys. Vėliau veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1941—44 raidžių rinkėjas, linotipininkas Taškente, Maskvoje, 1945—58 Klaipėdoje, Vilniuje.

SLĪZENIS (Slizień) Rapolas [1804—1881] — dailininkas. Po 1822 studijavo dailę Vilniaus un-te (vadovai J. Rustemas ir K. Jelskis), lygia greta lankė teisės paskaitas. 1826—30 gyveno Peterburge, vėliau savo dvare netoli Vilniaus. Sukūrė mažosios formos skulptūros darbų — medalionų, reljefų, figūrėlių

(E. Tiškevičiaus, 1850; T. Zano, A. Važinskio, K. Hofmanovos-Tanskos ir kt.).

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

SLIZĒVIČIUS Mykolas [g. 1926.IX.29 Palapišiuose (Raseinių rj.)] — spaudos, partinis ir administracinis darbuotojas. Po D. Tėvynės karo dirbo komjaunimo darbą, mokytojavo Gaštynuose (Kelmės rj.), Raseiniuose, Merkinėje (Varėnos rj.). Dalyvavo kovose su burž. nacionalistais, buvo sunkiai sužeistas. 1948 baigė Resp. part. m-lą. 1948—50 „Komjaunimo tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—51 Ž. ū. m-jos polit. sektoriaus instruktorius. 1951—53 LKP Vilniaus sr. k-to instruktorius, spaudos sektoriaus vedėjas. 1953—55 LKP Vilniaus miesto Tarybų rj. k-to sekretorius. 1955 pr. LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus instruktorius. Nuo 1955 dirba adm. darbą Vilniuje. 1959 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją partinę mokyklą prie TSKP Centro Komiteto.

SLIŽIENĖ Nijolė [g. 1932.XI.7 Raseiniuose] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1965). 1956 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių apie sudurtines veiksmažodžių formas („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, 7, 9, 11, 1961—69).

SLIŽYS Pranas [g. 1915.XII.16 Traupyje (Anykščių rj.)] — choro dirigentas, kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1955). Muzikos pramoko iš tėvo vargonininko. 1933—34 vargonininkavo Leliūnuose. 1937—41 studijavo Kauno konservatorijos vargonų ir kompozicijos klasėse. 1939—45 mokytojavo Ukmergės mokytojų seminarijoje ir gimnazijoje, vadovavo chorams. 1945—48 Vilniaus un-to studentų choro chormeisteris. 1948 baigė Vilniaus konservatoriją. Nuo 1948 Vilniaus un-to studentų choro meno vadovas ir dirigentas. Lygia greta dirbo Vilniaus kultūros m-los ir vid. m-lų mokytoju, 1961—65 vadovavo Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los vyrų chorui „Elektronika". Nuo 1966 Vilniaus un-to estetinio lavinimo katedros vedėjas. S. buvo respublikinių dainų švenčių (nuo 1955) ir Pabaltijo studentų dainų švenčių Tartu (1956), Rygoje (1958), Tartu (1966) ir Vilniuje (1968) vyriausiasis dirigentas. S. vadovaujamas un-to choras laimėjo I vietas 1950, 1955, 1960 Lietuvos TSR dainų švenčių ir 1957 jaunimo ir studentų festivalio mišrių chorų konkursuose. Su un-to choru koncertavo daugelyje TSRS miestų, Lenkijoje (1968), Čekoslovakijoje (1970). Sudarė jumoristinių liet. liaudies dainų rink. „Nesigirk, svainiuk" (1960). Harmonizavo liet. liaudies dainų („Ar aš ne vyšnelė", „Nudavė močiutė", „Gieda gaideliai", „Bėg upelė", „Ar tu sergi, pijokėli mano"), sukūrė dainų („Negriš ta diena, kur praėjo", K. Jakubėno ž., 1940 resp. konkurso premija; „Gimtinės beržai", P. Širvio ž., 1955 resp. konkurso premija; „Gegelė", E. Mieželaičio ž., 1967 resp. konkurso premija, ir kt.). S. dainos daugiausia lyrinės, jose kūrybiškai remiamasi liet. liaudies muzikos tradicijomis.

Lit.: 25 dainos metai, V., 1965; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

SLIŽYS Rimantas [g. 1936.VI.8 Kaune] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1964). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Chemijos ir chem. technologijos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių elektrolizinio metalų išskyrimo teorijos klausimais.

SLIŽYS Vladas [g. 1912.VIII.23 Užulieknyje (Anykščių rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1948). 1939 baigęs Kauno universitetą, iki 1950 jame dirbo pedagoginį darbą; 1944—47 ir 1949—1950 neorg. technologijos katedros vedėjas. Nuo 1950 docentas. 1951—59 dėstė Kauno Politechnikos institute; iki 1956 silikatų technologijos katedros vedėjas. 1946—1965 chemijos ir chem. technologijos in-to silikatų chemijos sektoriaus vadovas. Nuo 1966 Visasąjunginio Trąšų in-to Jonavos laboratorijos viršininkas. Rado būdą skystoms kompleksinėms trąšoms gaminti iš ekstrakcinės fosforo rūgšties. Vienas vadovėlių „Bendroji silikatų technologija" (1963) ir „Bendrosios silikatų technologijos laboratoriniai darbai" (1967) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių apie kreidos mergelį, molį, dolomitą, kvarcinį smėlį ir jų gaminius, jų pramonės vystymą.

SLOVĀKŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Pirmieji slovakų prozos vertimai Lietuvoje pasirodė taryb. metais. Į liet. kalbą išversta: L. Mniačkos rom. „Mirties vardas Engelchen" (1963, v. V. Visockas), K. Jarunkovos apsakymų rink. „Apie neklaužadą liežuvėlį" (1968, v. S. Sabonis), V. Zamarovskio beletrizuotas veikalas apie B. Hrozno ir kt. hetitologų veiklą „Hetitų imperijos paslaptys" (1969, v. V. Kvietkauskas). Vaikams liet. kalba išleista slovakų liaudies pasaka „Svečiuose pas saulutę" (1955, v. J. Stukas), slovakų liaudies dainelės „Virė pelytė košelę" (1969, v. S. Budrytė). Period. spaudoje išspausdinta L. Feldeko, M. Ferkos, P. Karvašo, M. Laičako, V. Migaliko, V. Minačiaus, M. Valeko ir kt. rašytojų kūrinių.

Į slovakų kalbą išverstas liet. rašytojo A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (1955, v. J. Niznanskis). Slovakų periodikoje paskelbta Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, T. Tilvyčio poezijos, M. Sluckio prozos vertimų.

„SŁOWO ROBOTNICZE" („Darbininkų žodis") — komunistinis savaitraštis, ėjęs 1921.I.9—16 Kaune lenkų kalba. Išėjo 2 nr. Ofic. redaktorius A. Buitvydas. Rašė apie Lietuvos darbininkų prof. s-gų veiklą, darbininkų gyvenimą Lenkijoje, Vilniaus krašte ir kt. vietose, paskelbė V. Lenino kalbą, pasakytą Visos Rusijos VIII Tarybų suvažiavime (1920.XII), paminėjo K. Libknechto ir R. Liuksemburg nužudymo 2 metų sukaktį. Cenzūros uždarytas.

SLŪCKIS Mykolas [g. 1928.X.20 Panevėžyje] — rašytojas. Prasidėjus D. Tėvynės karui, iš Palangos pionierių stovyklos buvo evakuotas į Kirovo srities Sovetsko vaikų namus. 1951 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1945—50 dirbo „Komjaunimo tiesos", 1950—51 — „Žvaigždutės" redakcijose. 1952—54 Rašytojų sąjungos prozos konsultantas, 1954—59 s-gos v-bos sekretorius.

Apsakymus periodinėje spaudoje skelbia nuo 1947. Lit. veiklos pradžioje daugiausia rašė vaikams. Pirmuosiuose aps. rinkiniuose „Aš vėl matau vėliavą" (1948), „Apšviestas langas" (1949) pavaizdavo karo meto pergyvenimus. Karo sukrėsto vaiko psichika perteikiama kontrastiškomis spalvomis, jausmingu tonu. S. remiasi lietuvių lyr. apsakymo tradicija. Romanas „Geri namai" (1955), kuriame vaizduojamas vaikų namų gyvenimas pokario klasių kovos fone, pasižymi objektyvesniu pasakojimu, savarankiškesne charakterių logika. Šiame romane daugiau dėmesio skiriama buitinei detalei; labiau įvairuoja intonacija. Apsakymų ir apysakų knygose vaikams „Kaip sudužo saulė" (1957), „Milžinai nenorėjo karaliais būti" (1958), „Stebuklingoji rašalinė" (1965) vyrauja lyr. prozos stilius, dažnai siejamas su liaudies padavimų, romantikos, poetiškumo ir fantastikos elementais. Novelių rinkiniuose „Vėjų pagairėje" (1958),

Mykolo Sluckio apsakymų rinkinio „Vėjų pagairėje" (1958) ir romano „Laiptai į dangų" (1963) viršeliai

„Geriau mums nesusitikti" (1961), „Išdaigos ir likimai" (1964) daugiausia vaizduojami pokario klasių kovos konfliktai, gyv. meto inteligentijos buitis. Novelių vaizdai, kompozicija grindžiami personažų vidinės būsenos impulsyviais bangavimais. S. detaliai fiksuoja nuotaikų virpesius; pasakojimas intymus, impresionistiškas, kartais perdaug žodingas ir stilizuotas. Meniškiausioms S. novelėms („Suominis", „Pirmoji komandiruotė", „Uvertiūra ir · trys veiksmai", „Nieko, tikrai nieko" ir kt.) būdinga lanksti kompozicija, nuotaikingumas. Romane „Laiptai į dangų" (1963) detali psichologinė analizė įgijo vidinio monologo formą. Į vidinį monologą įjungti ir socialinių santykių vaizdai, ir romantinė metaforika. Romane atskleista dramatiška lietuvio valstiečio padėtis ir sudėtingas komjaunuolio inteligento asmenybės formavimasis pokario klasių kovos laikotarpiu. Romane „Adomo obuolys" (1966) S. kritiškai pavaizdavo inteligentų dvasinį susmulkėjimą, degradaciją. Romano „Adomo obuolys", kaip ir „Laiptų į dangų", struktūra pagrįsta vidiniu monologu. Romane „Uostas mano — neramus" (1968) keliamos inteligentijos gyvenimo problemos, kritiškai vaizduojamas psichologinis biurokrato tipas, šiuolaikinio miesto buitis ir erotizmu užsikrėtusio jaunimo moralinė krizė. S. romanams būdinga personažų sąmonės skaidymas į smulkius, kartais silpnai tarpusavyje susietus elementus. Su V. Miliūnu S. parašė pjesę jaunimui **„Du maži žmogeliukai dideliame mieste"** (1966). S. novelės, romanai išversti į rusų, estų, vokiečių, rumunų, vengrų ir kt. kalbas. Period. spaudoje S. paskelbė straipsnių apie praeities liet. rašytojus, taip pat gyv. meto liet. lit-ros klausimais. Išleido straipsnių rink. „Sunkiausias menas" (1960). 1966 už novelių rinktinę, „Žingsniai" S. paskirta Resp. premija. Pagal S. rom. „Geri namai" 1959 Kauno jaunojo žiūrovo teatre pastatyta pjesė „Duokit jiems sparnus" (R. Mikalauskaitės inscenizacija), pagal rom. „Laiptai į dangų" 1966 pastatytas kino filmas.

Ršt.: Aš vėl matau vėliavą, K., 1948; Apšviestas langas, V., 1949; Būsimasis kapitonas, V., 1950; Adomėlis sargybinis, V., 1953; Geri namai, V., 1955 [II leid. 1960]; Kaip sudužo saulė, V., 1957; Milžinai nenorėjo karaliais būti, V., 1958; Добрый дом, M., 1958; Vėjų pagairėje, V., 1958; Sunkiausias menas, V., 1960; Рассказы, M., 1960; Geriau mums nesusitikti, V., 1961; Как разбилось солнце, M., 1962; Одним чудом меньше, Вильнюс, 1962; Laiptai į dangų, V., 1963 [II leid. 1970]; Kelias suka pro mus, V., 1963; Išdaigos ir likimai, V., 1964; Дорога сворачивает к нам, M., 1964; Žingsniai, V., 1965; Stebuklingoji rašalinė, V., 1965; Увертюра и три действия, M., 1965; Лестница в небо, M., 1965 [III leid. 1969]; Adomo obuolys, V., 1966; Aš vėl matau vėliavą, V., 1966; Волшебная чернильница, Вильнюс, 1967; Uostas mano — neramus, V., 1968; Улыбки и судьбы, M., 1968; Адамово яблоко, M., 1969; Жажда, M., 1970.

Lit.: **J. Šimkus,** Apie literatūrą, V., 1956 [str. „Knyga apie augančius žmones"]; **A. Radzevičius,** Charakteris ir jo vaizdavimas. — „Pergalė", 1959, Nr. 9; **K. Ambrasas,** Literatūros akiračiai, V., 1961 [str. „Kelias eina į priekį"]; **J. Lankutis,** Revoliucinių konfliktų romantika ir sudėtingumas. — „Pergalė", 1963, Nr. 11; **I. Kostkevičitūė,** Literatūros dienovidžiai, V., 1964 [str. „Mykolas Sluckis"]; **A. Борщаговский,** Индрюнасы из хутора Бируляй.— „Литературная газета", M., 1964.IX.13; **A. Bučys,** Žingsnis po žingsnio. — „Pergalė", 1966, Nr. 7; [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **V. Kubilius,** Vidinis monologas. — „Pergalė", 1968, Nr. 5; **E. Bukelienė,** Naujas M. Sluckio romanas. — „Pergalė", 1969, Nr. 2.

SLUČĀJUS — kaimas Varėnos rj., 16 km į p. r. nuo Varėnos, 3 km į v. nuo Baltarusijos TSR sienos; Kaniavos apylinkės centras. 140 gyventojų (1970). Yra vidurinė mokykla (1922—51 pradinė, 1951—1956 septynmetė). 1959 buvo 82 gyventojai.

SMAILŸS Alfredas [g. 1928.V.7 Pažėruose (Kauno rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų daktaras (1966). 1949 baigęs Kauno universitetą, iki 1953 dirbo Kauno resp. klinikinės ligoninės chirurginio skyriaus ordinatoriumi. Nuo 1957 Kauno Medicinos in-to hospitalinės chirurgijos katedros dėstytojas; nuo 1965 docentas; nuo 1968 profesorius. 1957 įgijo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacijoje apibendrino eksperimentinius ir klinikinius staigaus širdies sustojimo patogenezės ir terapijos tyrimus. Su kitais sukūrė aparatą širdies skilvelių virpėjimo garsinei diagnostikai. 1970 už elektroimpulsinį širdies aritmijų gydymo metodą su kitais gavo TSRS Valst. premiją. Paskelbė moksl. straipsnių apie trombozes, plaučių ligas, taip pat reanimatologijos ir chirurgijos klausimais. Su kitais autoriais parašė knygą „Klinikinė chirurgija" (išleista 1969).

SMALAKŸS Jonas [1835.VI.7 Didžiuosiuose Trumpaičiuose (R. Prūsija, Pakalnės aps.) — 1901.V.8 Tilžėje] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Baigė pr. m-lą. Lankėsi Europos ir Azijos miestuose. Italijoje įstojo į Dž. Garibaldžio savanorių, kovojančių dėl Italijos nepriklausomybės, korpusą, dalyvavo mūšiuose. Vėliau ūkininkavo Didžiuosiuose Algaviškiuose, prie Kaukėnų, gyveno Tilžėje. 1890 su D. Zauniumi ir M. Jankumi sudarė Lietuvišką konservatyvų k-tą. Tas k-tas S. iniciatyva 1892 buvo perorganizuotas į Lietuvišką konservatyvų skyrimo d-ją, kuri rūpinosi patraukti į savo pusę liet. rinkėjus. 1898 Klaipėdos ir Šilutės apskrityse buvo išrinktas pirmuoju lietuvių atstovu į Vokietijos reichstagą, kuriame gynė lietuvių nac. reikalus.

SMALINÝČIA — kaimas Vilkaviškio rj., Paežerių apyl., 10 km į r. nuo Vilkaviškio. 33 gyv. (1970). Kaimą supa Gurbšilio, Paežerių-Stepongirės miškai. Yra Vilkaviškio girininkija (nuo 1880), dekoratyvinių medžių ir krūmų medelynas (4 ha). 1959 buvo 36 gyv.

SMALINIÑKAI — miestas Jurbarko rj., 11 km į v. nuo Jurbarko, Nemuno deš. krante. 952 gyv. (1970). Iš v. prie miesto prisišliejęs Smalininkų kaimas (1970 buvo 374 gyv.). Ties miesto r. pakraščiu į Nemuną įteka Šventoji. Šiaurėje yra Smalininkų miškas. Miestas apie 2 km nutįsęs iš r. į v. palei Klaipėdos—Jurbarko plentą. Teritorija 113 ha (1968).

Smalininkų prieplauka XX a. pradžioje

Plano struktūra linijinė, būdinga daugumai paupio gyvenviečių. Namai daugiausia mūriniai, 1—2 aukštų. Mieste 7 gatvės (iš viso 2,6 km). Yra 4 ha parkas, daug medžių, pagr. gatvėje (plente) — ilga ąžuolų alėja. Kelias jungia S. su Taurage. Pro S. Nemunu kursuoja motorlaiviai į Kauną ir Klaipėdą; yra prieplauka. Yra lentpiūvė, malūnas, buitinio aptarnavimo dirbtuvių, girininkija, 35 vietų ligoninė (įk. 1950), vidurinė m-la (iki 1949 pradinė, 1949—53 septynmetė), žemės ūkio mechanizacijos technikumas (nuo 1954), vaikų darželis (nuo 1955), lopšelis (nuo 1963), kino teatras, kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1946), stadionas, vandens matavimo stotis.

Nuo 1422 Šventosios upeliu pro S. ėjo siena tarp Lietuvos ir vokiečių valdomų žemių. S. kūrėsi pasienyje, prie Nemuno, todėl juose nuo seno vyko gyva prekyba. XIX a. pr. Smalininkuose buvo uostas. 1811 įsteigta vandens matavimo stotis (pirmoji prie Nemuno); 1886—88 Nemuno krante įrengti mūriniai laiptai jos matuoklėms tvirtinti. 1880 Smalininkuose buvo 160 namų ir 709 gyv., kurie vertėsi žemdirbyste, laivininkyste, medžio apdirbimu ir prekyba. Veikė nedidelis stiklo f-kas, muitinė, pašto ir telegrafo stotis. Vasarą Nemunu į Tilžę kursavo pašto garlaiviai. XIX a. antrojoje ir XX a. pirmojoje pusėje vyko prekymečiai. XIX a. antrojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1905 sujungti siauruoju geležinkeliu su Pagėgiais. XX a. pr. per S. buvo gabenama „Iskra". 1905 bu-

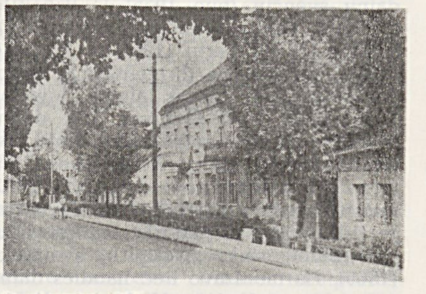

Smalininkai 1968

Smalininkai. Žemės ūkio mechanizacijos technikumas

vo 828 gyv. Po I pasaul. karo, prijungus Klaipėdos kr. prie Lietuvos, Smalininkuose buvo įsteigta Lietuvos muitinė, per kurią vyko prekyba su Vokietija. 1923 buvo 905 gyv. Veikė 3 plytinės, durpių įmonė, malūnas, 2 lentpiūvės, laivų statybos įmonė, vaistinė, 2 pr. m-los, keliolika parduotuvių. Iki 1933 per S. į Lietuvą buvo gabenama dalis Vokietijoje leidžiamos LKP lit-ros. Per D. Tėvynės karą miestelis smarkiai nukentėjo. Po karo atstatytas; pastatyta ž. ū. mechanizacijos technikumo pastatų kompleksas, buitinio aptarnavimo paviljonas. 1945 Smalininkams suteiktos miesto teisės. 1950—68 Smalininkuose veikė vaikų namai. 1959 buvo 1117 gyv.

SMALINIŇKŲ-VIEŠVILĖ̃S MIŠKAĨ — miškų masyvas Jurbarko, Šilutės ir Tauragės rj., 4 km į š. v. nuo Jurbarko, prie Klaipėdos—Jurbarko plento; vienas didžiausių Lietuvoje. Plotas apie 44 200 ha. Priklauso Jurbarko ir Tauragės miško pramonės ūkių keturiolikai girininkijų. Masyvas 34 km ištįsęs iš v. į r. Vakaruose siekia Jūrą, šiaurėje — Šešuvį ir Šaltuoną, rytuose — Mituvą, pietuose — Nemuną. S.-V. m. kerta Tauragės—Smalininkų kelias. Masyvą sudaro 33 miškai; iš jų 24 didesni kaip 500 ha:

Miškas	Miško pramonės ūkis	Girinin-kija	Plotas (ha)
Antšvenčių	Jurbarko	Smalininkų	725
Aukštagirių	Jurbarko	Jūravos	970
Balandinės	Jurbarko	Balandinės	1073
Baltupėnų	Jurbarko	Mociškių	464
		Viešvilės	752
Degimų	Jurbarko	Jūravos	580
		Viešvilės	660
Eičių	Tauragės	Eičių	4088
Gaurės	Tauragės	Gaurės	1048
Globių (Meišnerinė)	Jurbarko	Globių	1558
	Tauragės	Gaurės	1909
Jurbarko	Jurbarko	Pašvenčio	3951
Jūros	Jurbarko	Jūravos	1002
		Viešvilės	142
Kaskalnio	Jurbarko	Jūravos	112
		Liepgirių	767
Laukesų	Jurbarko	Mantvilių	1740
Liepgirių	Jurbarko	Kalvelių	537
		Liepgirių	460
		Smalininkų	564
Mantvilių	Jurbarko	Mantvilių	2849
Mociškių	Jurbarko	Mociškių	1297
Pagulbinų	Jurbarko	Viešvilės	624
Pašaltuonio (Kručkovinė)	Jurbarko	Globių	1558
Sakalinės	Tauragės	Sakalinės	3612
Smaladaržio	Jurbarko	Liepgirių	780
Šilinės	Tauragės	Šilinės	3410
Tetervinė	Jurbarko	Kalvelių	112
		Smalininkų	1433
Viešvilės	Jurbarko	Kalvelių	1037
		Smalininkų	637
Žukų	Jurbarko	Jūravos	580

S.-V. m. driekiasi Nemuno žemupio lygumos š. r. dalimi, kurią sudaro vėlyvajame ledynmetyje į prieledyninį baseiną tekėjusio Nemuno supilta delta. Paviršius nuklotas senovinės Nemuno deltos smėliu, daugelyje vietų vėjo supustytų į parabolines kopas. Daugiausia kopų yra į š. nuo Viešvilės; vyraujantis jų aukštis 20—25 m (vienos iš jų — 63,6 m). Gausu aklinų daubų, kuriose plyti pelkės: *Artoji, Bajorpievė, Balandinės II pelkė*, Beržynės pelkė, *Beržtuvos pelkė, Didžioji Bala*, Drangauskinė, *Gličio pelkė*, Jūravos pelkė, *Laukesų*, Molynų, Opšrijos, Piaunio, Tinkbalio, Užbalių pelkės. Masyve prasideda: Nemuno intakai Viešvilė, Kasikas, Šventoji; Jūros — Žiogys, Giluvė; Mituvos — Vidauja, Kamė, Globys; Šešuvio — Raudonmeižis, Meižis, Alksnupis, Drūtupis, Įkojis. Dirvožemiai daugiausia jauriniai ir velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai; yra ir pelkinių. Medynai užima 31 440 ha; 83% jų savaiminės kilmės, 17% kultūrinės (daugiausia pietuose). Labiausiai paplitę brukniniai-mėlyniniai, mėlyniniai ir brukniniai pušynai, mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai, viksviniai ir kiškiakopūstiniai beržynai. Pušynų yra 61%, beržynų 14%, eglynų 13%, juodalksnynų 7%, drebulynų 3%, baltalksnynų ir ąžuolynų po 1%. Pavieniui auga maumedžiai, veimutinės pušys, uosiai, skroblai, liepos, tuopos. Jaunuolynai sudaro 44%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 11%, brandieji ir perbrendusieji 8%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 126 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, lapių, voverių, yra briedžių, kiaunių, barsukų. Pelkynuose peri kurtiniai, tetervinai, gervės, antys, tilvikai, Gaurės ir Mantvilių miškuose — juodieji gandrai. 70% miškų yra eksploataciniai, 30% — apsauginiai (palei upes ir kelius). Per metus iškertama apie 70 000 ktm. Medienai vežti nutiesta daug kelių. Dalis medienos plukdoma Nemunu. Per S.-V. m. ėjo Lietuvos D. Kun-stės—Prūsijos, o po trečiojo Žečpospolitos padalijimo (1795) — Rusijos—Prūsijos siena. 1880 atlikti pirmieji miškotvarkos darbai. 1920 miškai suvalstybinti.

SMALIŪ̃KAS Domas [g. 1936.VII.28 Švendubrėje (Varėnos rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, dirba Botanikos in-te; nuo 1960 to in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių tanidinių augalų sistematikos, geobotanikos ir biochemijos klausimais.

SMALĨKVIEČIAI — kaimas Šilalės rj., Kaltinėnų apyl., 8 km į š. nuo Kaltinėnų, prie kelio į Varnius; kolūkio centras. 56 gyv. (1970). Pro kaimą teka Raudys (Ašvijos intakas). Kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1964). XIX a. antrojoje pusėje buvo S. dvaras. 1959 kaime buvo 58 gyv.

SMALSTỸS, Smolskis, Jurgis [1881 Kamajuose (Rokiškio rj.) — 1919.VII.6 Pakriaunyje (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, rašytojas. Mokėsi Rygos g-joje, Peterburgo un-te studijavo teisę. LSDP veikėjas, vadovavo LSDP Kamajų organizacijai. 1905 Kamajuose, Aluntoje (Molėtų rj.), Utenoje organizavo streikus, mitingus, demonstracijas, dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje. 1906 emigravo. Tais pat metais grįžęs į Lietuvą, nelegaliai apsigyveno Vilniuje, buvo LSDP Vilniaus k-to narys. 1907 suimtas Jaltoje (Krimas). Pabėgęs 1907 išvyko į užsienį. Nuo 1910 gyveno Briuselyje, studijavo technikos mokslus. 1913 svetima pavarde grįžo į Lietuvą. 1914—16 gyveno Petrograde, Sibire. 1916—17 kalintas Kostromoje, Maskvoje. Po Vasario revoliucijos paleistas iš kalėjimo, dirbo LSDP Maskvos org-joje. Su kitais liet. socialdemokratais 1917.V įstojo į RSDDP(b), bet norėjo atgaivinti seną ją LSDP. 1918 pr. buvo išrinktas į RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biurą, įėjo į „Tiesos" redakciją. 1918 vasarą iš RSDDP(b) pasitraukė. Atvykęs į Lietuvą, buvo besikuriančios burž. valdžios Rokiškio aps. k-to pirmininkas. 1918.XII burž. k-tą nuvertus, dirbo Rokiškio aps. rev. k-to liaudies švietimo skyriuje. 1919 kaip taryb. įstaigos darbuotojas buvo burž. nacionalistų suimtas ir nužudytas. Palaidotas Pakriaunio miške. 1947 S. palaikai perkelti į Obelių karių kapines.

Nuo 1904 S. bendradarbiavo „Ūkininke", „Vilniaus žiniose", „Vienybėje lietuvninkų", „Naujojoje gadynėje", „Rankpelnyje", „Lietuvos žiniose". Pasirašinėjo slapyvardžiais ir kriptonimais: Šatekšnis, Kamajiškis, S-tis, S-s, Tas pats, Š. A. Tekšnis, Žilas-šilas. Parašė eilėraščių, apsakymų, komediją. Eilėraščiuose reiškė nacionalinio išsivadavimo, socialinės lygybės, rev. kovos idėjas. Apsakyme „Vasaros rytas" (1906) pavaizdavo dvaro darbininkų klasinį sąmonėjimą, konfliktą su ponu, propagavo darbininkų vienybę. Satyr. apsakyme „Ir nuvyto kaip rožė" (išsp. 1915 „Lietuvos žiniose") išjuokė dvarininkų luomines pretenzijas, lietuvių burž. inteligentijos savanaudiškumą, godumą. Komedijoje „Nutrūko" (1906) kritiškai pavaizdavo buožiją, reiškė dem. idėjas.

Ršt.: [Eilėraščiai, apsakymai, komedija]. — Audroms siaučiant, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **D. Butėnas, N. Michailova,** Nauji dokumentai apie Jurgi Smalstį. — „Literatūra ir menas", 1963.VI.29; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; **J. Smalstytė,** Mano tėvas, V., 1967.

SMAL̃VAS — ežeras Zarasų rj., 10 km į š. r. nuo Dūkšto, 1 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 335 ha, didž. gylis 30 m, vid. gylis 6 m.

Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 4860 m, didž. plotis 1410 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 15,6 m. Yra sala. Krantai ežero š. gale gana aukšti, p. gale daugiausia žemi, kai kur pelkėti. Pietuose ir pietryčiuose ežerą siekia miškas. Per S. teka Drūkša (į Drūkšių ež.). S. įeina į Smalvo-Smalvykščio landšaftinį draustinį. 1,5 km į v. nuo ežero yra Smalvų kaimas. Ežeras verslovinis.

SMALVÝKŠČIO PÉLKĖ — pelkė Zarasų rj., 2 km į p. nuo Smalvų, prie Smalvykščio ežero. Plotas 328 ha (pramoninis 289 ha). Ežerinės kilmės plyninė žemapelkė; joje pasitaiko aukštapelkės vystymosi židinių. Pelkėje auga retas augalas — pelkinis vikšris (*Juncus stygius* L.). Durpių klodo didž. storis 4,6 m, vid. 1,96 m. Vyrauja žemapelkinės plyninės durpės. Susiskaidymas 20—25%, vid. peleningumas 6,1%. Pelkė įeina į Smalvo-Smalvykščio landšaftinį draustinį.

SMALVÝKŠTIS — ežeras Zarasų rj., 1 km į p. nuo Smalvų. Plotas 90 ha. Ežeras ovalus; ilgis 1380 m, didž. plotis 1040 m, kranto linijos ilgis 5000 m. Krantai, išskyrus šiaurinį ir šiaurės rytinį, žemi, pelkėti. Dugnas lėkštas, dengiamas sapropelio. Per ežerą teka Drūkša (į Smalvo ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 8 kg/ha. Įeina į Smalvo-Smalvykščio landšaftinį draustinį.

SMAL̃VOS — kaimas Zarasų rj., 13 km į p. r. nuo Zarasų, 4 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 103 gyv. (1970). Per kaimą eina Dūkšto—Turmanto kelias. P. v. pakraštyje telkšo Smalvo, p. — Smalvykščio ežerai. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), pr. m-la (nuo 1954), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1957). S. bažnyčia (past. 1600) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Ist. šaltiniuose 1580 minimas S. dvaras. 1804 S. parapinėje m-loje mokėsi 10 berniukų. XIX a. antrojoje pusėje Smalvose vyko turgūs ir prekymečiai. 1889 buvo 175 gyventojai. XIX a. ir kurį laiką XX a. (iki 1920 ir 1939—50) S. buvo valsčiaus centras. 1919 Smalvose veikė valsčiaus rev. k-tas. 1959 buvo 63 gyv.

SMARLIŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Veisiejų apyl., 5 km į š. r. nuo Veisiejų; kolūkio centras. 194 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse yra ežerų: Ilgis, Saknas, Vernijis. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (nuo 1919 pradinė, 1954—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. 1827 buvo 137 gyv. (20 kiemų), 1959 — 191 gyv.

SMEIGTÙKAS — senovės baltų genčių papuošalas. Pradėtas nešioti žalvario (bronzos) amžiuje. Lietuvos teritorijoje S. buvo gaminami iš žalvario arba geležies, kartais iš kaulo, puošiami sidabru ir mėlyno stiklo akutėmis. Daugiausia smeigtukų aptinkama moterų, rečiau vyrų kapuose, prie mirusiojo krūtinės; randama jų ir piliakalniuose bei sen. gy-

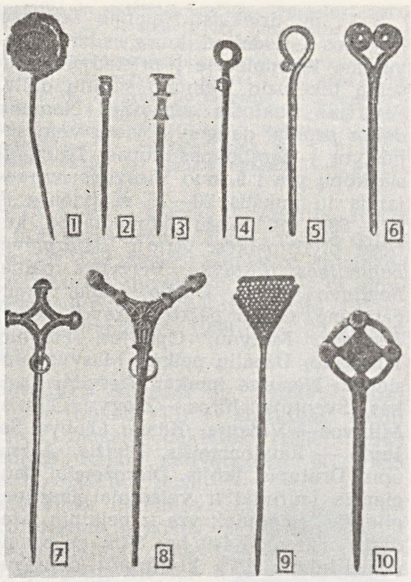

Smeigtukai: *1* — įvijinis; *2* — statinėlės formos; *3* — ritinis; *4* — žiedinis; *5* — lazdelinis; *6* — su spiraline galvute; *7* — su kiaurakryžme galvute; *8* — su trikampe galvute; *9* — su trikampe akyta galvute; *10* — su kiaurarašte rateline galvute

venvietėse. Kapuose dažnai randama porinių S., sujungtų grandinėlėmis, kurios prie S. buvo pritvirtinamos puošniais įv. formų kabučiais. Tokiais S. buvo susegamas ir viršutinis moters drabužis. Žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus S. rasta nedaug. Geležiniai S. daugiausia lazdeliniai. Žalvariniai S. įvairesnės formos — ąseliniai, spiraliniai, lazdeliniai. Kauliniai S. būna su kastuvėlio ar apskritimo formos galvute. Pirmaisiais mūsų eros amžiais smeigtukų pagausėjo, jų formos paįvairėjo. II—IV a. buvo nešiojami S. su ritės, statinėlės, ratelio formos galvutėmis ir kitokie. V—VIII a. atsirado nuokamienių, kryžinių, su trikampe galvute ir kitokių smeigtukų. IX—XIII a. daugiausia buvo dėvimi kryžiniai S., kurių galvutės dažnai pasidabruotos arba aptrauktos sidabro plokštele ir papuoštos mėlyno stiklo akutėmis. Be kryžinių, buvo nešiojami S. su trikampe, reljefiniu raštu puošta galvute. Pajūryje IX—XIII a. smeigtuku buvo segamas ir galvos apdangalas prie plaukų.

Lit.: **R. Kulikauskienė, R. Rimantienė,** Lietuvių liaudies menas (Senovės lietuvių papuošalai), V., 1958; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 100—101, 122—123, 210—215, 338—344, 485—490].

SMELCÓVAS Borisas [g. 1911.VII.31 Peterburge] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1959). 1939 baigė Leningrado Teatrinį in-tą. 1939—41 dirbo Vorošilovgrado ir Leningrado teatruose. 1941—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje, dalyvavo mūšiuose. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1946 Lietuvos TSR Rusų dramos teatro aktorius. Dalyvauja meninio skaitymo vakaruose.

Vaidmenys: Subotinas (L. Maliugino „Senieji draugai"), Pikalovas (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Firsas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Labutis (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Kosmė (P. Kalderono „Dama vaiduoklė"), Mamajevas (A. Ostrovskio „Kiekvienam gudruoliui pakanka kvailumo") ir kt.

SMĖLỸNĖS-VÌDIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Ignalinos rj., į š. nuo Ignalinos, abipus Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Ignalinos ir Vaišniūnų girininkijoms. Plotas 4618 ha; medynų 3152 ha. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš š. į p. Jį sudaro Mikalinės (684 ha), Vidiškių (611 ha), Smėlynės (539 ha), Jonalaukio (423 ha), Pamiškės (326 ha), Kylatrakio (281 ha), Ignalinos (265 ha), Juodupio (221 ha), Galinių (203 ha), Žitamanto (177 ha), Navikų (171 ha), Azos (138 ha), Pašvoginės (128 ha), Užušilės (108 ha), Lobinių (104 ha), Varniankos (82 ha), Balteniškės

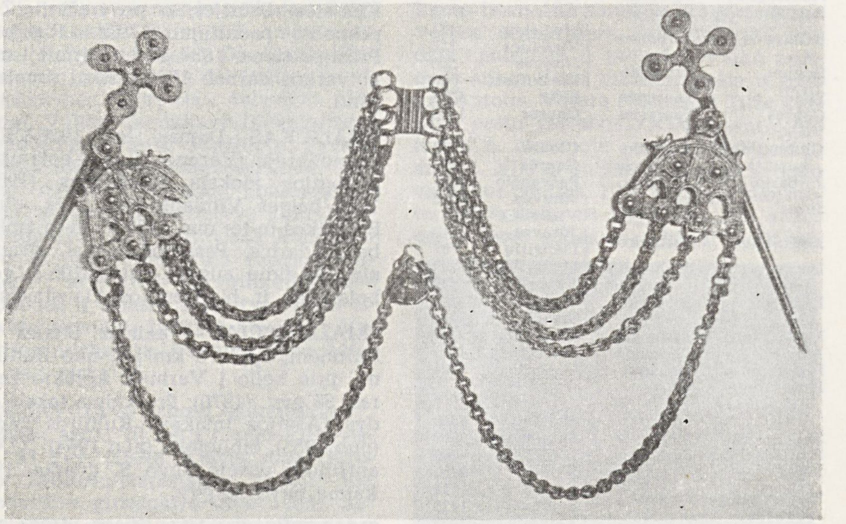

Žalvario **smeigtukai**, sujungti grandinėlėmis

(78 ha), Pašilės (40 ha) ir Užubalių (39 ha) miškai. V. pakraščiu teka Švogina (į Dringio ež.). Vidiškių miške telkšo Varnio, Ilgio, Mekšrinio ežerai. Paviršius — smulkiai banguota daubota smėlinga lyguma. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, smėliniai; š. dalyje yra pelkinių. 77% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 81%, beržynų 11%, eglynų 6%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 58%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 4%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas II,6, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 100 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, tetervinų. 2341 ha sudaro eksploatacinis miškas, 227 ha — apsauginis. Per metus iškertama apie 2100 ktm. Masyvo pakraščiuose įsikūrę Azos, Balteniškės, Galinių, Jonalaukio, Kylatrakio, Lobinių, Mikalinės, Navikų, Pamiškės, Varniankos, Vidiškių, Žitamanto kaimai.

SMĖLÌNIS — ežeras Molėtų rj., 2,5 km į š. nuo Balninkų, prie kelio į Aluntą. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 700 m, didž. plotis 220 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Š. krantas aukštas, status, pietinis kiek lėkštesnis. Per S. teka upelis į Karališkių ežerą. P. pakrantėje yra Šilelių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SMĖLÝNŲ AUGALAĨ, psamofitai. Lietuvoje auga daugiau kaip 90 rūšių S. a. Jie ištveria ir apipustymą smėliu, ir šaknų apnuoginimą nupusčius smėlį, užaugindami ilgus horizontalius šakniastiebius (pvz., rugiaveidė, smiltyninė viksva), vertikaliai aukštyn augančius šakniastiebius (smiltlendrė), aukštyn iš smėlio kylančius šoninius ūglius (pajūrinis gluosnis). Daugumas S. a. yra kserofitai — standžialapiai (rugiaveidė), smulkialapiai (paprastasis čiobrelis), turintys šeriškus arba vikšriškus išilgai susisukusius lapus (pajūrinis, polesinis ir smėlinis eraičinai, šepetukas), plaukeliais apžėlusius (smiltyninė kulkšnė, smiltyninis šlamutis) arba dygliuotus lapus, ilgą liemeninę šaknį (pajūrinė zunda); kai kurie — sukulentai (jūrasmiltė, perkūnropė, aitrusis šilokas). Vieni S. a. būdingi tik smėlynams (rugiaveidė, smiltlendrė, pilkalapis šaukštis), kiti randami ir kitokiose augavietėse (paprastasis varputis). S. a. labiausiai paplitę Baltijos pajūryje, Pietryčių lygumoje, Kauno apylinkėse. Lietuvoje gamtos apsaugos įstatymu saugomi šie S. a.: kaip labai reti — pajūrinė zunda, smėlinis eraičinas (p. r. Lietuva — vienintelė TSRS vieta, kur jis auga); kaip reti — penkialapis dobilas, muilinė guboja, lietuviškoji naktižiedė, pajūrinis pelėžirnis, perkūnropė, tamsialapis skiautalūpis. S. a. tarpe yra atlantinės ir subatlantinės temperatinės floros atstovų — gvaizdė, pavasarinis kežys, pašuolė, smilgenė, šepetukas; endeminių baltijinių rūšių (pajūryje) — smiltyninė linažolė, pajūrinė našlaitė, baltijinis pūtelis, baltijinė stoklė; endeminių polesinių rūšių (Pietryčių lygumoje) — lietuviškoji naktižiedė, baltarusiškasis pūtelis; visų jų arealų ribos kerta Lietuvą. Smėlynams sutvirtinti Lietuvos pajūryje įveista muilinė guboja, kalninė pušis, gauruotasis varputis. Kai kurie S. a. yra vaistiniai (čiobrelis, kerpena, aitrusis šilokas, šlamutis) arba dekoratyviniai (muilinė guboja, perkūnropė, pajūrinė zunda). Smėlynams būdingos tam tikros augalų bendrijų kaitos. Pvz., pustomame pajūrio smėlyje pirmiausia įsikuria ir jį sutvirtina smiltlendrė, rugiaveidė, pajūrinis pelėžirnis. Jų sutvirtintame smėlyje įsikuria kitos rūšys, beveik ištisai padengdamos smėlį (pajūrinis eraičinas, smiltyninė viksva, šepetukas, kai kurių rūšių kerpės ir samanos). Visai sutvirtintame smėlyje susidaro palyginti patvarios S. a. bendrijos, atitinkančios vadinamąją klimakso stadiją,— sausi pušynai.

Lit.: J. Dagys, Pajūrio augalai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 7.

SMĖLIS — biri nuosėdinė uoliena, kurioje 0,1—2,0 mm skersmens dalelių yra ne mažiau kaip pusė. Lietuvoje daugiausia yra ledynų vandenų sukaupto S. (fliuvioglacialinio, limnoglacialinio), be to, yra jūrinio, eolinio, ežerų ir upių pakrantėse susiklosčiusio S.

Lietuvoje S. labai paplitęs visų geol. sistemų nuosėdinių uolienų storymėse. Labiausiai ištirtas ir daugiausia naudojamas kvarterinis S. Jis slūgso žemės paviršiuje arba po 1—1,5 m danga; dažniausiai būna smulkiagrūdis arba įvairiagrūdis, feldšpatinis-kvarcinis. Daugiausia šio smėlio susikaupę Lietuvos pietuose ir pietryčiuose (Vilniaus, Varėnos, Lazdijų rj.), nemažai jo yra rytuose (Ignalinos, Švenčionių rj.) ir pietvakariuose (apie Kazlų Rūdą ir Smalininkus), Žemaičių aukštumos centr. dalyje, prie Baltijos j., didesniųjų upių slėniuose. S. klodo didž. storis apie 20 m. Šiaurės ir vidurio Lietuvoje smėlynų beveik nėra. Kvarterinis S. naudojamas keliams tiesti, pylimams statyti, stat. medžiagoms (stiklui, silikatinėms ir keraminėms plytoms, čerpėms, drenažo vamzdžiams, stat. skiediniui, betonui) gaminti. Be to, ties Anykščiais (Vejeliškyje) rasta labai gero neogeno sistemos kvarcinio S. (7,4 mln. m^3). Jis naudojamas ne tik paprasto stiklo, bet ir kineskopų, tiksliosios optikos reikmenų gamybai.

Lietuvoje prognozinių S. išteklių yra daugiau kaip 9 mlrd. m^3. Smėlio telkinių yra apie 200; jų pram. ištekliai apie 60 mln. m^3. Didžiausi S. telkiniai: Sandrupio (Varėnos rj.; apie 28 mln. m^3), Nemakščių (Raseinių rj.; 5,5 mln. m^3), Beržupio (Varėnos rj.; 5,5 mln. m^3), Liudvinavo (Kapsuko rj.; 4,9 mln. m^3).

SMEL̃STORIUS Jonas Boleslovas [1882. XII.27 Liubavo (Kapsuko rj.) vls.— 1943. VIII.24 Panevėžyje] — literatas. Baigė Marijampolės g-ją. Apie 1900 išvyko į JAV. Nuo 1905 dalyvavo Liet. socialistų s-gos veikloje. 1906 redagavo „Keleivį", 1909—11 ir 1914—15 „Kovą", 1909 ir 1913 „Pirmyn". Apie 1920 grįžo į Lietuvą, dirbo Kauno centr. pašte. 1922—26 Pašto, telegrafo, telefono tarnautojų profs-gos valdybos pirmininkas. Po 1926 faš. perversmo buvo perkeltas į Panevėžio paštą. 1939 išėjo į pensiją. JAV išleido eilėraščių rink. „Sielos balsai" (1913), pjeses „Karės nuotaikos" (1916) ir „Kryžeivis" (1923, pagal B. Komarovskį), publicistinę brošiūrą „Klesos ir klesų kova" (1914), period. spaudoje paskelbė apsakymų. S. grož. kūriniai meniniu atžvilgiu menkaverčiai. Išvertė į liet. kalbą H. Senkevičiaus apys. „Kryžiokai" (1902), laisvai atpasakojo K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestą" (1914). JAV lietuvių spaudoje buvo paskelbta S. piešinių. Grįžęs į Lietuvą, nuo visuomeninės ir kūrybinės (literato bei dailininko) veiklos nutolo.

SMELTÃLĖ, Smeltė,— upė Klaipėdos rj. Ilgis 23 km, baseino plotas 124 km^2. Prasideda Šlapšilės apylinkėse, 4 km į v. nuo Gargždų. Teka į p. v. Įteka į Kuršių marias ties Klaipėda. Intakas Smeltaitė (kair.). Vid. nuolydis 123 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,44 m^3/s. Smeltalės žemupį kerta Klaipėdos—Pagėgių glžk.

SMEL̃TĖ — Klaipėdos miesto dalis, nusitęsusi Kuršių marių pakrante 6 km iš š. į p., nuo Senamiesčio iki Klaipėdos kanalo, rytuose susisiekianti su Taikos prospektu. Per pietinę S. dalį į Kuršių marias teka Smeltalė. Tarp Taikos prospekto ir Nemuno g., einančios išilgai S., yra gyv. kvartalai; pram. įmonės įsikūrusios Kuršių marių pakrantėje. S. — svarbus Klaipėdos pramonės rajonas. Yra Klaipėdos jūrų žvejybos uostas su 4 didelėmis žuvies gaudymo ir transportavimo bazėmis: Baltijos žvejybos laivyno (nuo 1946), okeaninės žvejybos laivyno (nuo 1952), tralerių laivyno (nuo 1958) ir refrižeratorių laivyno (nuo 1964). 1968 tose bazėse dirbo 12 450 darbininkų ir tarnautojų. Veikia celiuliozės ir popieriaus kombinatas (1898—1946 celiuliozės f-kas; 1968 dirbo 1490 darbininkų ir tarnautojų), statinių ir taros kombinatas „Pažanga" (nuo 1948), bandomasis konservų f-kas (nuo 1946), žuvies apdorojimo įmonė (nuo 1958), žūklės priemonių f-kas (nuo 1957), duonos kombinatas (nuo 1945), statybos v-ba, autotransporto kontora, žvejų ir jūrų transporto darbuotojų ligoninės nervų skyrius ir poliklinika, vaikų poliklinika, 2 vaistinės, 4 vid. m-los, neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1969), 7 vaikų darželiai ir lopšeliai, biblioteka, kino teatras. Statoma laivų remonto įmonė.

Prieš I pasaul. karą Smeltėje rasta III t-mečio pr. m. e. gintaro dirbinių. 1503 ist. šaltiniuose minima smuklė prie Smeltalės upelio. XIX a. pab. S. kaimo dalis, priklausiusi priv. savininkams, buvo vadinama Bajoriškąja Smelte (Adelig Schmelz; 1889 buvo 258 gyv., 72 kiemai), likusioji, valstybinė — Karališkąja Smelte (Königlich Schmelz; 3891 gyv., 972 kiemai, pašto agentūra, telegrafo stotis). Karališkosios S. gyventojai vertėsi žvejyba, prekyba, dirbo lentpiūvėse, kuriose buvo apdirbama Karaliaus Vilhelmo kanalu (dab. Klaipėdos kana-

las) atplukdyta miško medžiaga. 1896 veikė keliolika lentpiūvių (8 iš jų buvo garinės; jose dirbo apie 300 darbininkų). Apdorota miško medžiaga buvo eksportuojama į Angliją, Olandiją. 1918 S. prijungta prie Klaipėdos.

SMETONÀ Adomas [1901.III.10 Liepojoje — apie 1941] — dailininkas. 1929 baigęs Kauno meno m-los tapybos studiją, studijavo Paryžiaus Dekoratyvinio meno m-loje. Grįžęs iki 1941 dirbo Kauno meno m-los dėstytoju, dalyvavo dailės parodose. Kurį laiką buvo Lietuvos Dailininkų s-gos pirmininku. Nutapė kompozicijų („S. Batoras įkuria Vilniaus universitetą"), portretų (autoportretas), peizažų („Turadvaris"), dekoratyvinės tapybos kūrinių.

SMETONÀ Antanas [1874.VII.10 Užulėnyje (Ukmergės rj.) — 1944.I.9 Klivlende (JAV)] — buržuazinis visuomenės ir valstybės veikėjas, fašistinis Lietuvos diktatorius (1926—40), publicistas. Mokydamasis Mintaujos ir Peterburgo gimnazijose ir studijuodamas Peterburgo un-te, dalyvavo nelegalioje liet. buržinteligentijos veikloje, palaikė ryšius su varpininkais. 1902 baigė Peterburgo un-to teisės f-tą. 1902—18 dirbo Vilniaus žemės banke, 1904 ir 1907 dar ir „Vilniaus žinių" redakcijoje. Priklausė Lietuvos Demokratų partijai (LDP). 1905—1906 redagavo „Lietuvos ūkininką", gynė jame dvarininkams palankų kadetinį žemės reformos projektą. 1907 pasitraukė iš LDP. Iki 1913 vadovavo „Vilties" b-vei, redagavo laikr. „Viltis", vėliau žrn. „Vairas" (1914—15 ir 1923—24), rūpinosi lietuvių stambiosios buržuazijos ir dvarininkijos ekonominių ir kultūrinių pozicijų stiprinimu, su kt. viltininkais stengėsi sutelkti liberalus ir krikščionis demokratus bendrai kovai prieš rev. judėjimą. 1914 priklausė liet. burž. partijų sukurtam Lietuvių politikos centrui, rėmusiam carizmo politiką, raginusiam lietuvius dalyvauti imp. kare. Buvo išrinktas Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti pirmininko pavaduotoju, kaizerinės okupacijos metais vadovavo šios d-jos veiklai Lietuvoje. Dalyvavo kaizerinių okupantų užsienyje suorganizuotose liet. konferencijose, kuriose buvo priimtos rezoliucijos dėl Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos. 1917. IX.18—22 Liet. konferencijoje Vilniuje išrinktas į buržuazinę Lietuvos Tarybą, buvo jos pirmininkas. Bendradarbiaudamas su kaizeriniais okupantais, pasirūpino, kad Lietuvos Taryba paskelbtų Viurtembergo kun-štį V. Urachą Lietuvos karaliumi Mindaugu II. 1918 pab. pabėgo iš rev. judėjimo apimto Vilniaus, apsistojo Berlyne, ieškojo pagalbos prieš rev. judėjimą Lietuvoje. 1919 Lietuvos Tarybos paskelbtas respublikos prezidentu (tas pareigas ėjo iki 1920). Vėliau vadovavo stambiosios kaimo ir miesto buržuazijos partijai „Pažanga", redagavo jos laikraščius. 1923—26 Kauno un-te dėstė meno teoriją ir filosofiją; nuo 1926 docentas. Nuo 1924 vieno Lietuvos komercinių bankų v-bos vicepirmininkas. 1924—40 Lietuvių tautininkų s-gos, į kurią persiorganizavo „Pažangos" partija, lyderis. 1926 išrinktas į III seimą. Vienas faš. perversmo (1926. XII.17) iniciatorių. Po perversmo paskelbtas valstybės vadu, 1926.XII.19 seime tautininkų ir krikščionių demokratų atstovų išrinktas valstybės prezidentu. Iki 1940.VI.15 vykdė faš. diktatūrą, visą laiką remdamasis reakcine karininkija, policija ir Lietuvių tautininkų s-ga. Buvo priešingas dem. santvarkos principams, stengėsi pritaikyti Lietuvos sąlygoms kiek modifikuotą itališkąjį fašizmą. Paskutiniais diktatoriavimo metais ėmė orientuotis į hitlerinę Vokietiją, stengėsi paversti Lietuvą jos protektoratu. Griūvant Lietuvoje buržsantvarkai, 1940.VI.15 pabėgo į Vokietiją, paskui apsigyveno JAV. Išleido keletą publicistikos tomų. Polit. straipsniuose propagavo „tautos vienybės", klasių bendradarbiavimo, korporatyvizmo, tautiniu elitu paremto „vadizmo" teorijas, stengėsi derinti krikščionybės ir liet. nacionalizmo idėjas. Visa tai atsispindi ir jo straipsniuose etikos, kultūros, valstybės ir teisės klausimais.

SMIGLÈCKIS (Smiglecius) Martynas [1562 arba 1564 Lvove (Ukrainos TSR) — 1618.VII.25 Kališe (Lenkija)] — filosofas. Mokėsi Pultuske (Lenkija) ir Vilniaus un-te. Nuo 1580 Romoje studijavo filosofiją ir teologiją, ten įstojo į jėzuitų ordiną. 1586—1591 Vilniaus un-te dėstė filosofiją, vėliau — teologiją. Vadovavo jėzuitų kolegijoms Pultuske, Poznanėje, Kališe. Pagarsėjo ginčais su arionais ir kalvinistais, išleido juos kritikuojančių knygų. Veikale lot. kalba „Logika" (išl. 1618 Ingolštate, 1634 ir 1658 Oksforde) rėmėsi kiek panaujinta Tomo Akviniečio teorija. S. teigė, kad universalijos egzistuojančios dvejopai — daiktuose ir mąstyme. Tikėjimą laikė svarbesniu už loginį pažinimą. S. buvo geras Aristotelio veikalų bei jų antikinių komentatorių žinovas, žymus scholastinės logikos specialistas. Jo „Logika" buvo paplitusi ir V. Europoje (Anglijoje, Prancūzijoje). Vilniuje išleistame veikale lenkų k. „Apie palūkanas" (1596, VIII leid. 1753) S. smerkė baudžiavą, siūlė socialines reformas.

Lit.: **R. Plečkaitis**, Scholastinė logika Lietuvoje. — „Filosofija", t. 2, sąs. 2, V., 1962; **J. Jurginis**, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965.

SMÌLGA Algirdas Paskalis [g. 1936.V.17 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, nuo 1961 dirba jame ped. darbą (1962—68 puslaidininkių probleminės laboratorijos vedėjas). Nuo 1963 TSKP narys. 1967—68 stažavo P. Kalifornijos un-te (JAV). Paskelbė moksl. straipsnių apie kadmio selenido kontaktines ir elektrines savybes.

SMÌLGA — upė Kėdainių rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 32 km, baseino plotas 225 km^2. Prasideda prie Krakių ir teka į p. r. Įteka į Nevėžį 58 km nuo jo žiočių, Kėdainiuose. Intakai: dešinieji — Smilgaitis, Klamputis; kairieji — Tranys, Juodbalis, Greičiupis, Jaugila, Vištupis. Vid. nuolydis 165 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,08 m^3/s.

SMILGÁITIS — upė Kėdainių rj., Smilgos deš. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 87 km^2. Prasideda prie Krakių ir teka pradžioje į p., vidurupyje ir žemupyje — į r. Įteka į Smilgą 9 km nuo jos žiočių, 6 km į v. nuo Kėdainių. Intakai: dešinieji — Dangaučius, Amalis; kairysis — Šeškupėlis. Vid. nuolydis 166 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,41 m^3/s.

SMILGĒLIAI — kaimas Pasvalio rj., Pumpėnų apyl., 1 km į v. nuo Pumpėnų. 158 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse aptiktas plokštinis griautinis kapinynas. Jame rasta VI—XII a. dirbinių (žalvarinė antkaklė, lankinė segė aguoniniais galais, apyrankė paplonintais galais, vienašmenis kalavijas, įtveriamasis ietigalis ir kt.). Radiniai laikomi Kauno istorijos muziejuje. 1959 kaime buvo 206 gyventojai.

SMILGĒVIČIUS Algirdas [g. 1936.IV.19 Viduklėje (Raseinių rj.)] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—60 „Elfos" g-los (Vilniuje) inžinierius konstruktorius, 1960—67 Specialaus konstravimo biuro prie „Elfos" g-los mikromašinų skyriaus viršininko pavaduotojas. 1967—1969 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to docentas, elektros įrengimų katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie spec. paskirties valdomus asinchroninius variklius.

SMILGĒVIČIUS Jonas [g. 1924.I.21 Bikniškėje (Kelmės rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. Nuo 1935 dirbo įv. darbus ir mokėsi suaugusių g-joje Kaune. 1940—41 Kauno statybos tresto darbuotojas. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo šaltkalviu Penzos srityje. 1942 pab. mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Norske (Jaroslavlio sr.). 1943—1946 LLKJS CK sektoriaus vedėjas. Nuo 1947 TSKP narys. 1948 baigė Resp. part. m-lą. 1948—50 LLKJS CK lektorių grupės vedėjas, propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1950—52 LLKJS CK sekretorius. 1952—53 LKP Šiaulių sr. k-to sekretorius. 1953—54 LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas. 1954—57 kultūros ministras. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1958 Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1954—56 LKP CK narys, 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas. Bendradarbiauja periodinėje spaudoje.

SMÌLGIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Palomenės apyl., 7 km į š. nuo Kaišiadorių, prie Kaišiadorių—Jonavos kelio. 167 gyv. (1970). Pro S. teka Lomena (Neries intakas). 1959 buvo 230 gyv.

SMILGIAI — **1.** Miestelis Panevėžio rj., 17 km į r. nuo Šeduvos, prie Šiaulių—Panevėžio plento; apylinkės ir kolūkio centras. 597 gyv. (1970). Ties S. nuo plento atsišakoja kelias į Pakruojį. Plano struktūra radialinė. Pagr. gatvių susikirtime — keturkampė aikštė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ambulatorija (nuo 1940), vid. m-la (1944—49 prog-ja, 1949—51 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1947), vaikų darželis (nuo 1966). Bažnyčia (past. 1764) — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Bažnyčia medinė; vidus halės tipo, plonais mediniais stulpais padalytas į 3 navas. Plati presbiterija užsibaigia negilia trisiene apsida. 3 altorių ansamblis užima visą apsidos plotį. Altorius 1873 sujungė liaudies meistras Balčius-Balčiauskas, tarp jų įkomponavęs papildomas kolonas ir ornamentuotas plokštes. Kolonų kamienai ir altorių plokštės dekoruoti sodriais, spalvingais rokokiniais ornamentais. Šventoriuje yra kelių tarpsnių medinė varpinė (past. XIX a. pab.).

Ist. šaltiniuose XVI a. antrojoje pusėje minimas S. dvaras. 1661 pastatyta medinė bažnyčia. 1806 įsteigta pr. m-la. Spaudos draudimo metais Smilgiuose buvo slaptas liet. spaudos sandėlis. Knygnešys A. Bataitis gabeno spaudą iš R. Prūsijos į S. ir paskui platino apylinkėje. 1908 miestelyje įvyko pirmas liet. vakaras. Prieš I pasaul. karą Smilgiuose buvo vaistinė, keletas parduotuvių, smuklių; vyko turgūs. 1897 buvo 150 gyv., 1923 — 408. 1918 miestelyje veikė rev. k-tas (pirm. J. Klykūnas). XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1959 buvo 532 gyv.

2. Kaimas Biržų rj., 7 km į š. v. nuo Likėnų; apylinkės ir kolūkio centras. 193 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (1950—66 felčerių-akušerių punktas), aštuonmetė m-la (nuo XIX a. pab. iki 1949 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963). Ist. šaltiniuose S. minimi 1586. 1959 buvo 200 gyv.

3. Kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 11 km į š. r. nuo Kapsuko, 5 km į r. nuo Kauno—Kapsuko plento; kolūkio centras. 142 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1958). 1827 kaime buvo 91 gyv.; 1959 — 78 gyv.

SMILGIAĨ — kaimas Šiaulių rj., 8 km į p. r. nuo Kuršėnų, 5 km į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 160 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Viekė (Ventos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la (įst. 1909; 1949—61 veikė septynmetė, 1961—69 aštuonmetė), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1969). Yra archit. požiūriu įdomus akmeninis buv. dvaro svirnas — magazinas, statytas 1846. 1959 kaime buvo 194 gyv.

SMILTAĨNIS — kompaktiška, dažniausiai kieta nuosėdinė uoliena, susicementavusi iš 0,1—2 mm skersmens smėlio grūdelių. Lietuvoje S. tarpsluoksnių ir lęšių (nuo keleto milimetrų iki keliasdešimt centimetrų storio, retai — iki 2 m ar daugiau) randama visose geol. sistemose (nuo eokambro iki kvartero); jų daugiausia devono sistemoje. S. būna įstrižai ar banguotai sluoksniuotas su moliu, aleuritu, smėliu, mergeliu, dolomitu. Į žemės paviršių devono sistemos S. išeina Šventės, Mūšos, Nemunėlio, Šventosios ir jos intakų krantų ir slėnių atodangose; juros sistemos S.— Ventos atodangoje ties Papile. Smiltainio yra ir daugelyje kvartero atodangų.

SMILTÝNĖ — **1.** Klaipėdos miesto dalis Kuršių nerijoje, į p. nuo Kopgalio, priešais Danės žiotis. Teritorija kiek kalvota, apaugusi sausais pušynais. Smiltynėje, Baltijos j. pakrante, tęsiasi apsauginė kopa, kurią nuo jūros skiria geras paplūdimys. S. — mėgstama Klaipėdos gyventojų ir turistų poilsio vieta. Su miesto centru susisiekiama motoriniu keltu ir upių laivais. Smiltynėje prasideda plentas, einantis per Kuršių neriją į Kaliningradą. Yra vasarnamių, jachtklubas, pr. m-la, girininkija, Neringos miškų ūkis, parduotuvė. Jau 1406 ist. šaltiniuose minimas pašto kelias per S. (išilgai Kuršių nerijos).

2. Kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 7 km į v. nuo Panevėžio, Nevėžio kair. krante, prie Šiaulių—Panevėžio plento. 37 gyv. (1970). Į š. r. nuo S. tęsiasi Berčiūnų miškas. Aštuonmetė m-la (1915—49 pradinė, 1949—60 septynmetė). 1959 buvo 46 gyv.

SMISLÒVAS (Смыслов) Piotras Michailovičius [1827—1891.XII.6 Vilniuje] — astronomas, topografas, gravimetristas. Baigė karo topografijos m-lą. 1851—65 dirbo Rusijos Karo topografijos depe, Pulkovo astronomijos observatorijoje, 1855—59 dalyvavo astronominėse ekspedicijose. 1866—76 Vilniaus astronomijos observatorijos direktorius; daug dėmesio skyrė Saulės dėmių fotografavimui ir fotometriniams matavimams.

SMOKÒVSKIS, Smakauskas, Vincas [1797.II.19 Vilniuje — 1876.II.13 Krikonyse (Ignalinos rj.)]— dailininkas. J. Rustemo vadovaujamas, nuo 1817 Vilniaus un-te studijavo tapybą, lankė J. Saunderso grafikos pamokas ir estetikos bei meno istorijos paskaitas, K. Jelskio skulptūros pamokas, italų, anglų ir lotynų literatūros paskaitas. Už darbą apie Egipto skulptūrą gavo filosofijos magistro laipsnį. 1823—29 studijavo Peterburgo Dailės akademijoje. Čia už tapybos darbus apdovanotas keliais sidabro medaliais, už kompoziciją „Epaminondo mirtis lakedemoniečių pergalės metu" (1827) — mažuoju aukso medaliu. Peterburge nutapė ist. kompozicijas „Marijus Kartaginos griuvėsiuose", „Focianas kalėjime" ir kt., sukūrė 3 litografijas A. Mickevičiaus „Konradui Valenrodui" (1828) ir iliustracijas „Vėlinėms" (neišspausdintos). 1830—32 Vilniaus un-te dirbo J. Rustemo asistentu, dėstė piešimą ir tapybą; nuo 1831 dar studijavo med. f-te. Nutapė paveikslų antikinėmis temomis („Belizaras", „Edipas"

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 129

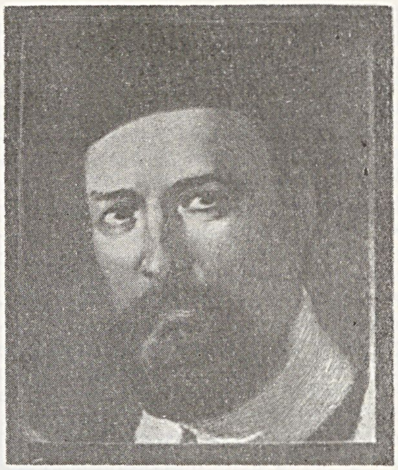

Vincas Smokovskis. Autoportretas

ir kt.). 1836 baigė Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademiją. 1841—56 dirbo Varšuvos miesto gydytoju. Laisvalaikiu tapė portretus, peizažus, daug piešė. Medžio raižiniais iliustravo J. Kraševskio „Vitolio raudą" (1846) ir kt. knygas, sukūrė iliustracijų L. Rėzos dainų rinkiniui (neišspausdintos). Keletas S. sukurtų J. Kraševskio „Vitolio raudos" iliustracijų buvo išspausdinta lenkų k. išleistame S. Daukanto „Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių" skyriuje „Apie senovės lietuvių kariavimo būdus" (1849). Bendradarbiavo period. spaudoje, S. Orgelbrando leidžiamoje lenkų enciklopedijoje. Parašė moksl. darbų apie Trakų pilies freskas, dailininkus A. Orlovskį, J. Rustemą, V. Vankavičių, dailės kritikos straipsnių. Ist. kompozicijoms ir kitiems aliejumi tapytiems S. paveikslams būdingi klasicizmo bei akademizmo bruožai. Knygų iliustracijoms (litografijoms, medžio raižiniams) ir piešiniams nemažą įtaką turėjo romantizmas.

Kiti kūriniai: „Steponas Batoras steigia Vilniaus akademiją", „Aklas elgeta su berniuku", batalinės scenos su raiteliais, „Jogaila po Žalgirio mūšio", „Vengrų belaisviai", „Jadvygos mirtis" (1869), peizažai, piešiniai liaudies gyvenimo temomis.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **P. Galaunė**, Lietuvos grafika XVI—XIX a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961; **T. Adomonis**, Lietuvos pažangioji dailė 1832—1863 metais. — „Istorija", t. 4, V., 1963; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

SMOLÉNSKAS Jonas [g. 1888.XI.23 Pediškiuose (Lazdijų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Apie 1908 išvyko į JAV. Iš pradžių dirbo fermoje netoli Baltimorės, 1913—15 Šenandoro (Pensilvanijos valstija) anglies kasyklose. Priklausė Liet. socialistų s-gai, angliakasių profs-gai. 1915—20 dirbo Detroito parduotuvėse, buvo pažangiųjų darbininkų Tarpt. apsigynimo k-to narys. 1920—48 maisto produktų parduotuvės savininkas Detroite, Baltimorėje.

Ilgametis Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, Lietuvių darbininkų susivienijimo narys. Materialiai rėmė pažangiųjų lietuvių darbininkų judėjimą. 1962 daugiausia iš jo lėšų Majamyje (Floridos valstija) įsteigtas lietuvių soc. klubas; S. yra vienas to klubo vadovų. 1959 ir 1965 lankėsi Lietuvoje.

SMOLSKÍENĖ Žermena [**Želens;** 1888. X.27 Vervjėje (Belgija, prie Lježo) — 1960.XII.24 Briuselyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1910 baigusi Arlono Ped. in-tą, mokytojavo Briuselyje. Ištekėjo už polit. emigranto iš Lietuvos studento J. Smalsčio (Smolskio). 1914—18 gyveno su vyru Petrograde, Maskvoje, dirbo privačia pranc. kalbos mokytoja. 1918—19 pranc. kalbos mokytoja Rokiškio g-joje. 1919 padėjo dirbti Rokiškio rev. k-tui. Sušaudžius jos vyrą, 1920—25 dėstė Marijampolės real. g-joje. Su P. Bliūdžiumi, S. Matulaičiu dirbo LKP kuopelėje. 1925—26, būdama Kauno un-to bibliotekos vedėja, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, buvo legalios Kaliniams šelpti d-jos v-bos pirmininkė. Nuo 1927 mokytojavo Briuselyje. II pasaulinio karo metais dalyvavo pasipriešinimo judėjime.

SMÒLSKIS Jurgis — revoliucinio judėjimo dalyvis, rašytojas. Ž. Jurgis *Smalstys.*

SMORIGÁITĖ Natalija [**Baderienė;** g. 1920.III.14 Kaune] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1963). 1949 baigė Vilniaus un-tą. 1949—52 Kauno IV poliklinikos laboratorijos vedėja. Nuo 1952 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje; nuo 1964 docentė, nuo 1966 org. chemijos katedros vedėja. Nuo 1961 TSKP narė. Vadovėlių „Fizinė ir koloidų chemija" (1957), „Neorganinė chemija" (1961, II leid. 1965) ir knygos „Bendrosios chemijos laboratoriniai darbai" (1966) bendraautorė. Paskelbė moksl. straipsnių apie karboninių rūgščių išsūdymą iš tirpalų.

SMUGLĒVIČIUS Pranas [1745.X.6 Varšuvoje — 1807.IX.18 Vilniuje] — dailininkas. Tapybos mokėsi savo tėvo, karaliaus Augusto III rūmų tapytojo L. Smuglevičiaus, studijoje, vėliau privačioje S. Čechovičiaus dailės mokykloje. Baigė Varšuvos valstybinės mokyklos poetikos klasę. Nuo 1763 Romoje studijavo dailę A. Maronio studijoje, nuo 1765 — Šv. Luko meno akademijoje (kaip karaliaus Stanislovo Augusto stipendininkas). S. mokytojas buvo vok. tapytojas A. Mengsas. 1765 ar 1766 S. apdovanotas aukščiausia akademijos premija. Romoje S. gyveno

Pranas Smuglevičius. „Skitų pasiuntiniai pas Darijų", aliejus

iki 1784. Čia susiformavo klasicistinė, XVII a. Romos baroko ir eklektinio akademizmo bruožų turinti S. tapymo maniera. Italų didikų mecenatų kardinolo Borgezės ir kun-ščio Aldobrandinio pavestas, S. piešė Romos antikos pastatus bei jų griuvėsius, dekoratyvinę vidaus apdailą. 1778 Romoje išleido vario graviūrų albumą, kuriame išspausdino su dail. A. Brena sukurtas Tito termų freskų ir kitų dekoracijų kopijas. Akvarele S. nukopijavo antikinę freską „Aldobrandinio vestuvės", Nerono „Aukso rūmų", etruskų kapinių freskas, nupiešė Romos, Tivolio vaizdų, kompozicijų šventraščio, antikinės mitologijos, istorijos temomis. Tomis pat temomis aliejumi nutapė paveikslų. 1784 grįžo į Varšuvą. Vyskupo I. Masalskio pakviestas, 1785 vieneriems metams atvyko į Vilnių. Čia nutapė religinio ir istorinio turinio paveikslų bažnyčioms ir vienuolynams, sukūrė I. Masalskio portretą ir grupinį jo šeimos portretą. A. Čartoriskio pavestas, nupiešė 24 Vilniaus archit-ros paminklų — XVI—XVII a. gynybinių sienų, vartų ir kt.— vaizdus (išl. 1912 Vilniuje). Grįžęs į Varšuvą, iki 1797 tapė didelio formato paveikslus Lenkijos bažnyčioms, pilims. Varšuvoje S. įsteigė dirbtuvę — tapybos m-lą. Po 1788 sukūrė nemaža piešinių vario raižinių ciklui Lietuvos ir Lenkijos istorijos temomis, tačiau buvo išraižytos tik 9 graviūros (1791; išl. 1820 Vilniuje). 1797 vėl pakviestas į Vilnių, iki 1807 vadovavo Vilniaus un-to tapybos ir piešimo katedrai. Žymiausias jo mokinys buvo J. Oleškevičius. 1797—1807 S. nutapė religinės tematikos paveikslų Vilniaus bažnyčioms (daugiausia katedrai). Rusijos caro Pavlo I pavestas, 1800—02 mitologinio ir religinio turinio dekoratyvinės tapybos kūriniais papuošė Peterburge Michailo pilies lubas ir sienas (jie greitai buvo pašalinti). 1805 su broliu dail. A. Smuglevičiumi alegorinio turinio tapybos kūriniais dekoravo Vilniaus un-to iškilmių salę (dab. Smuglevičiaus salė; 1928—29 dail. J. Hopeno restauruota). Vilniuje S. nutapė vienus meniškiausių savo kūrinių — un-to rektoriaus J. Stroinovskio ir Granovskienės portretus.

S. sukūrė daug įv. tematikos paveikslų, portretų, apie 200 piešinių (daugiausia figūrinių kompozicijų, eskizų). Nedideliuose buitinio žanro paveiksluose vaizdavo valstiečius, sukūrė gamtos ir miesto vaizdų. Kai kuriems (ypač vėlesniojo laikotarpio) S. paveikslams būdingos dem. tendencijos, pažangios polit. pažiūros, patriotizmas. Portretuose S. vaizdavo daugiausia diduomenės atstovus, karaliaus šeimą. Nemaža jo portretų yra grupiniai. Vaizduojamus asmenis S. idealizavo, figūras tapė pailgintų proporcijų, statiškas, dažniausiai sudėtingomis, dirbtinėmis pozomis, pseudoist. drabužiais, konvencionalaus peizažo fone. Realistiškesne, objektyvesne tapymo maniera, pastabumu, subtilesne asmens charakteristika pasižymi lietuvių valstiečių atvaizdai. Daugelio S. paveikslų koloritas prislopintas, blyškus.

Kūriniai: kompozicijos — „Persų pasiuntiniai pas Maroko karalių", „Skitų pasiuntiniai pas Darijų", „Melchizedeko ir Abraomo auka", „Agripina perkelia savo vyro palaikus į tėvynę", 12 apaštalų paveikslų, „Lenkijos karalius Boleslovas Drąsusis nužudo Krokuvos vyskupą Stanislovą", „Šv. Petro ir šv. Povilo atsisveikinimas"; studijos, paveikslų eskizai ir kt.

Lit.: **P. Galaunė,** Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; **В. Дрема,** Некоторые вопросы изучения литовского изобразительного искусства.— „Искусство", М., 1954, № 4; **A. Ryszkiewicz,** Z twórczości F. Smuglewicza. Portrety zbiorowe.—„Biuletyn historii sztuki", Warszawa, 1957, Nr. 1; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **A. Ryszkiewicz,** Polski portret zbiorowy, Warszawa, 1961; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

SMŪKLĖS — užeigos ir pramogų namai, kuriuose buvo galima nusipirkti ir išgerti svaigalų, pavalgyti, pernakvoti, kai kuriose — ir pasistatyti pastogėje arklius bei vežimą. Lietuvos D. Kun-stės dokumentuose, dar neseniai ir šnekamojoje kalboje užeigos namai buvo vadinami ir karčemomis (rus. *korčma,* lenk. *karczma*), o smulkios svaigalų parduotuvės, įrengtos miestiečio ir valstiečio gyv. name,— šinkiais (vok. *Schenke*). S. buvo statomos prie vieškelių, žymesnių kelių sankryžose, didesniuose kaimuose, miesteliuose ir miestuose. Jas mini jau XIV a. pab. ist. šaltiniai. Miestų ir kaimų S. buvo 2 tipų: užkandinės (kartu ir viešbučiai, bet be ratinių, „stadalų") ir užvažiuojamieji namai — su ratinėmis ir tvartais bei ėdžiomis, užkandinėmis ir viešbučiais. Lietuvos S. buvo panašios į Lenkijos ir Baltarusijos smukles. Iš lenkų buvo perimtas paprotys žymėti S. kokiu nors ženklu: pakabinti pušies šaką, iškelti gairę. Kai kada prieš S. buvo statomas ženklas, rodantis, kurių gėrimų joje yra. Iš pradžių S. buvo skirstomos į midaus, alaus ir degtinės smukles. Maždaug nuo XVIII a., paplitus degtinei, tas skirstymas išnyko. Smuklėse, be pono varyklos degtinės („žalio vyno"), dar būdavo alaus, giros, sulos, midaus, įv. šaknų užpiltinės. Privilegijas steigti S. valstybinėse, privačiose ar bažnytinėse valdose duodavo didysis kun-štis. Jas gaudavo klebonai, vienuolynai, bajorai, dvarininkai. Savininkai S. dažniausiai išnuomodavo; nuomininkai nuo XVII a. daugiausia būdavo žydai. Už svaigalų gamybą ir pardavinėjimą reikėjo mokėti valstybei vad. kaištinį (lenk. *czopo-*

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 128

wy, iš *czop* — statinės kaištis), mokestį ir kapšči(z)ną (lenk. *kapać* — lašėti). Valstiečiams buvo draudžiama gaminti svaigalus, išskyrus vienkartines progas (pvz., vestuves). Jie turėjo pirkti degtinę tik savo pono ar jo nuomininko smuklėje. Kai kurie dvarininkai nustatydavo, kiek valstietis per metus turi išgerti. Smuklių Lietuvoje buvo labai daug, pvz., 1554 Panevėžyje buvo 51 alaus, 3 midaus ir 10 degtinės S., 1619 Šiauliuose — 46 alaus ir 38 degtinės S., 1832 Vilniuje — 779 S. Po 1831 metų sukilimo ir 1841 bažnytinių žemių nusavinimo caro valdžia perėmė bažnyčių, vienuolynų ir parapijų (ne visų) S. su jų žemėmis ir svaigalų daryklomis, 1897—98 įvedė degtinės gaminimo ir pardavinėjimo monopolį. Tuo pat metu paplitus geležinkeliams ir viešbučiams, S., kaip užvažiuojamųjų namų, vaidmuo sumažėjo. Iki XX a. pradžios S. buvo ne tik išgėrimų vieta, bet ir smulkių prekių parduotuvė. XX a. pirmojoje pusėje S. išnyko.

SMUKŪČIAI — kaimas Jurbarko rj., Jurbarkų apyl., 4 km į v. nuo Jurbarko, prie plento į Klaipėdą. 112 gyv. (1970). Per kaimą teka Mituva (Nemuno intakas). Vandens malūnas. Ist. šaltiniuose S. minimi 1561 (5 kiemai, 10 margų). 1902 per S. iš Vokietijos į Kauną buvo gabenama „Iskra". 1959 kaime buvo 126 gyv.

SMULKAŪS KRÈDITO DRAUGÌJOS — smulkiaprekių gamintojų susivienijimai kreditui gauti. Ž. *Kredito kooperacija.*

SMŪLKIS — ežeras Anykščių rj., 17 km į v. nuo Utėnos, prie Kauno—Zarasų plento. Plotas 41 ha, didž. gylis 4,1 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1360 m, didž. plotis 460 m, kranto linijos ilgis 3080 m. Per S. teka Anykšta (Šventosios intakas). Prie ežero įsikūrę Buivydų, Gudiškių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 10 kg/ha.

SMUŠKĒVIČIUS Jokūbas [1902.IV.15 Rokiškyje — 1941 Maskvoje] — Rusijos ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis, karo veikėjas, generolas leitenantas (1940), dukart Tarybų Sąjungos Didvyris (1937 ir 1939). Kilęs iš amatininkų. 1918 Vologdoje įstojo į Komunistų partiją. Tais pačiais metais Rokiškyje su kitais kūrė Tarybų valdžią. Ją nuslopinus, išvyko į Tarybų Rusiją, dalyvavo piliet kare. 1922 karo aviacijos polit. darbuotojas, vėliau, baigęs Kačos (Krime) lakūnų m-lą, tarnavo lakūnu, vadovavo aviacijos grupei, brigadai. 1936 išvyko į Ispaniją, ten buvo Ispanijos Respublikos aviacijos vyriausiuoju patarėju. Dalyvavo oro mūšiuose, pasižymėjo koviniu meistriškumu bei drąsa; buvo žinomas generolo Duglo vardu. 1937 grįžo į TSRS, buvo Raudonosios

Armijos Karinių Oro Pajėgų viršininko pavaduotoju. 1937—40 TSRS AT deputatas. 1939 vadovavo karo aviacijos dalims, kariavusioms su japonais prie Chalchin Golo upės; po to buvo paskirtas Raudonosios Armijos Karinių Oro Pajėgų viršininku. 1939—40 kandidatas į VKP(b) CK narius. 1940 suimtas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas. Rokiškyje S. vardu pavadinta aikštė, kurioje 1969 jam pastatytas paminklas.

SNAIGÝNAS — ežeras Lazdijų rj., 2 km į r. nuo Veisiejų. Plotas 216 ha, didž. gylis 25 m, vid. gylis 7,6 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 3650 m, didž. plotis 1000 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 11 250 m. Yra 3 salos (iš viso 1,5 ha). Š. r. krantas aukštas, pietvakarinis žemesnis, vietomis pelkėtas. P. r. gale ežero krantai apaugę mišku. Per ežerą teka Stirta (į Trikojo ež.), tarp S. ir Trikojo ež. vadinama Snaigynu. Prie ežero įsikūrę Kailinių, Snaigyno, Paterių kaimai. Ežeras verslovinis.

SNAIGŪPĖ — kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 8 km į r. nuo Leipalingio. 141 gyv. (1970). Iš š. kaimą siekia Ončiuškio ežerėlis, iš p.— Šilelio miškas. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1967), biblioteka. 1959 buvo 89 gyv.

SNÃRSKIS Bruno [g. 1935.II.8 Marijampolėje] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1957 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo įvairių projektavimo įstaigų Kaune inžinieriumi. Nuo 1959 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis; kartu dėsto Kauno Med. in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. konstrukcijų laikančiosios galios atsargų teorijos pagrindus.

SNÃRSKIS Konstantinas [slap. **K. Žvaigždulis;** g. 1906.I.21 Biržuose] — poetas, vertėjas. Mokydamasis Biržų g-joje (1917—25), įsijungė į rev. veiklą, buvo žvalgybos persekiojamas, teisiamas. 1925—29 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų fakultete. 1929 už kom. lit-ros laikymą buvo kalinamas Varnių konc. stovykloje. Paleistas gyveno Biržuose (iki 1930 policijos priežiūroje), dirbo mokesčių inspekcijoje. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi Latvijoje. 1946—47 dirbo „Biržiečių tarybinio žodžio" redakcijoje. 1948—66 mokytojavo Biržų vid. m-lose, dirbo Biržų rj. bibliotekoje. Pensininkas.

Buržuazijos valdymo metais antifaš. ir kom. spaudoje („Kultūroje", „Žiežirboje", „Kibirkštyje", „Žaizdre", „Naujojoje gadynėje") paskelbė eilėraščių, recenzijų, straipsnių. S. poezijoje (eil. rinkinys „Akmenys", 1926) vyrauja miesto proletarų gyvenimo motyvai, nepasitenkinimas burž. santvarka. S. rėmėsi J. Janonio poet. tradicija, tačiau jo eilėraščiuose iškilo ir naujų bruožų (vėliau įsitvirtinusių antifašistinėje liet. poezijoje) — vaizdo hiperbolizavimas, šnekamosios kalbos ir oratorinių intonacijų jungimas, toninė eilėdara. S. išvertė į liet. kalbą poemas: A. Bloko „Dvylika", Dž. Bairono „Šiljono kalinį", A. Puškino „Čigonus", J. Utkino „Apsakymą apie raudonplaukį Motelę".

Lit.: Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra, V., 1967.

SNÃRSKIS Povilas [1889.VIII.25 Švobiškyje (Pasvalio rj.) — 1969.XI.17 Vilniuje] — botanikas floristas, biologijos mokslų daktaras (1947), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959). 1906 baigė Joniškėlio ž. ū. m-lą, 1910 — Panevėžio mkt. seminariją. 1911—14 mokytojavo Meškuičių pradinėje mokykloje (Šiaulių rj.). 1914—1917 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1919—20 mokytojavo Pabiržės (Biržų rj.), Biržų pradinėse mokyklose, 1920—1925 Joniškėlio ž. ū. m-loje. 1929 baigė Kauno un-tą. 1930—1939 mokytojavo Klaipėdos g-joje, kurį laiką kartu dėstė Prekybos in-te. 1939—1940 g-jos mokytojas Palangoje. 1940—1944 dėstė Vilniaus Ped. in-te (nuo 1940 docentas), iki 1942 ir Vilniaus un-te. Nuo 1944 profesorius. 1944—48 Vilniaus un-to aukštesniųjų augalų sistematikos katedros, 1948—63 darvinizmo ir genetikos katedros vedėjas; 1963—67 biochemijos, biofizikos ir genetikos katedros profesorius. 1945—52 dėstė ir Vilniaus Ped. in-te; 1945—46 buvo gamtos-geografijos f-to dekanas. Daugiausia tyrė Lietuvos rasakilas (daktaro disertacija —„Lietuvos rasakilos *(Alchemilla)* ir jų išsiplatinimas"), be to, retesniųjų Lietuvos augalų geogr. paplitimą, sojos veislių aklimatizavimą, eglynų bei ąžuolynų tipus, piktžoles, slyvas, dekoratyvinius augalus, tobulino gamtos mokslų metodiką. Į visus tuos darbus įtraukė nemaža savo mokinių. Svarbiausias S. veikalas — „Vadovas Lietuvos TSR augalams pažinti"— yra pagrįstas daugiausia jo paties floristinių tyrimų duomenimis. S.— vienas veikalo „Lietuvos TSR flora", t. 2—3 (1961—63; Resp. premija, 1965) autorių. Floristinės botanikos klausimais paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Vadovas Lietuvos TSR laukų piktžolėms pažinti, [K.], 1948; Vadovas Lietuvos TSR augalams pažinti, V., 1954; **B. Ribokaitė, P. Snarskis,** Dekoratyviniai vijokliniai ir laipiojantieji augalai, V., 1960; Mičiurininiai darbo metodai, V., 1961; Vadovas Lietuvos augalams pažinti, V., 1968.

Lit.: **I. Šarkinienė,** Prof. Povilas Snarskis — įžymus Lietuvos botanikas ir pedagogas [su bibliografija]. — „Biologija", t. 9, V., 1969.

SNIADĒCKIS (Śniadecki) Andriejus [1768.XI.30 Žnine (Lenkija, Bidgoščiaus vaivadija) — 1838.V.16 Vilniuje] — biologas, chemikas, gydytojas. Astronomo Jano Sniadeckio brolis. Mokėsi Krokuvoje, Padujoje (Italija), Edinburge (Škotija). 1791 baigęs Krokuvos akademiją, 1793 Padujoje gavo med. ir

filos. daktaro laipsnį. Paskui tobulinosi Vienoje. Nuo 1797 Vilniaus un-to chemijos ir farmacijos katedros profesorius; skaitė chemijos, o 1798—1803 dar ir farmacijos kursą.

Suorganizavo Vilniaus un-te chem. laboratoriją. 1827—1832 Vilniaus un-to, 1832—38 Medicinos-chirurgijos akademijos terapijos katedros profesorius ir klinikos vedėjas. Vienas Vilniaus med. d-jos (įk. 1805) organizatorių, pirmasis jos pirmininkas. 1805 su kitais įsteigė (ir kurį laiką redagavo) žrn. „Dziennik Wileński" („Vilniaus dienraštis"), 1817 — „Šubravcų" („Nenaudėlių") d-ją, bendradarbiavo d-jos spaudoje. Sudarė daug lenkiškų chemijos terminų. Dviejų tomų veikale „Chemijos pagrindai" („Początki chemii", 1800) S. propagavo Lavuazjės teoriją. Žymiausiame savo veikale „Gyvųjų būtybių teorija" („Teoria jestestw organicznych", 2 t., 1804—11) nauju požiūriu aprašė bendruosius biologijos ir žmogaus fiziologijos klausimus. Aiškindamas organizmo gyvybinius procesus, rėmėsi chem. ir fiz. dėsniais, pabrėžė aplinkos ir organizmo ryšius. Materialistiškai apibrėžė gyvybę, kaip ypatingą materijos judėjimo formą, palyginti teisingai aprašė medžiagų apykaitos vaidmenį gyvybės procesuose. Kritiškai nagrinėjo daugelį biol. reiškinių, bet iš dalies laikėsi klaidingų vitalistinių pažiūrų. Paskelbė moksl. straipsnių biologijos, chemijos, medicinos, geologijos, mineralogijos, fizikos klausimais. Medicininiuose straipsniuose nagrinėjo mitybos, diagnostikos ir gydymo klausimus, reikšmingais dalykais laikė ligonio anamnezę, pulso nustatymą, aiškino infekcinių ligų priežastis, aprašė 1812—13 šiltinės ir dizenterijos epidemiją Lietuvoje. Propagavo higienos principus, sveiką mitybą, rašė apie vaikų fizinį auklėjimą.

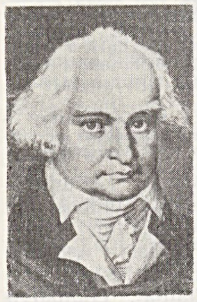

SNIADECKIS (Śniadecki) Janas [1756. IX.29 Žnine (Lenkija, Bidgoščiaus vaivadija) — 1830.XI.9 Jašiūnuose (Eišiškių rj.)] — astronomas, matematikas, filosofas. 1775 baigęs Krokuvos akademiją, gavo daktaro laipsnį ir nuo 1776 pradėjo joje dėstyti algebrą. 1778 pasiųstas tobulintis į V. Europą; Vokietijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Anglijoje studijavo matematiką, fiziką, astronomiją, karo inžineriją. Nuo 1781 dėstė matematiką ir astronomiją Krokuvos un-te. 1791 įkūrė Krokuvos astronomijos observatoriją. 1807—15 Vilniaus un-to rektorius; kartu globojo ir un-to žinioje buvusias vid. m-las (jose mokėsi apie 20 000 moksleivių). Prancūzų okupacijos metu išsaugojo nepaliestus un-to kabinetus, laboratorijas, knygų fondus. S. rektoriavimo metu Vilniaus un-tas mokslo lygio, profesūros kvalifikacijų ir studentų skaičiaus atžvilgiu pasidarė vienas iš pirmaujančių Rusijos imperijos un-tų. S. viešai kritikavo Rusijos švietimo ministro A. Razumovskio nurodymą, kad stojantieji į un-tą turi pateikti bajoriškos kilmės įrodymus. Smerkė astrologinius prietarus, neigiamai vertino jėzuitų įtaką m-lai. Vadovaudamas un-to astronomijos observatorijai (1807—25), stengėsi aprūpinti ją naujausiais instrumentais, reguliariai siuntė stebėjimų medžiagą Rusijos MA leidžiamiems memuarams ir Berlyno astronomijos metraščiui. Už darbus astronomijos srityje 1811 buvo išrinktas Rusijos MA nariu korespondentu. Monografijoje apie M. Koperniką (1802) įvertino jo metodus kaip teisingus bei novatoriškus, pabrėžė jo darbo savarankiškumą ir reikšmę objektyviam dangaus mechanikos dėsnių pobūdžiui išryškinti. Vertingi S. matematikos darbai (lenkų k.) „Apie matematikos mokslų pradžią, reikšmę ir įtaką" (1781), „Algebrinio skaičiavimo teorija" (2 t., 1783), „Sferinė trigonometrija" (1817), t. p. „Geografija, arba matematinis ir fizinis žemės aprašymas" (1804). Filos. veikaluose (lenkų k.) „Apie metafiziką" (1814), „Apie filosofiją" (1819) pripažino objektyvų pasaulio egzistavimą, iš nenuoseklaus, stichinio materializmo pozicijų kritikavo I. Kanto agnosticizmą. Būties ir sąmonės santykio klausimą sprendė materialistiškai, teigė, kad filosofija turi būti siejama su praktiniu gyvenimu, siekė parodyti mokslo reikšmę praktinei žmonių veiklai.

Ršt.: Wybór pism naukowych i publicystycznych, Kraków, 1952; Wybór pism naukowych, Warszawa, 1954; O Koperniku, Wrocław, 1955; Pisma filozoficzne, Kraków, 1958.

Lit.: **M. Chamcówna**, Jan Śniadecki, Kraków, 1963.

SNIEČKUS Antanas [g. 1903.I.7 Bubleliuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo, Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. 1914 mokėsi Vilniaus gimnazijoje, 1915—18 lietuvių g-joje Voroneže, palaikė ryšius su marksistine visuomenininkų organizacija. Po 1917 vasario revoliucijos tapo bolševikų partijos šalininku, platino komunistinę literatūrą. Baigęs Voronežo g-jos 4 klases, 1918 vasarą grįžo į Lietuvą, dalyvavo rev. judėjime. Baigęs pašto darbuotojų kursus, 1919—21 dirbo telegrafo prižiūrėtoju Alytuje. Priklausė Suvalkijos bendrosios profs-gos Alytaus skyriui, buvo to skyriaus v-bos sekretoriumi. Nuo 1920.VIII Komunistų partijos narys. 1920—21 LKP Alytaus parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1921.I Alytuje suimtas, kalintas Kaune, 1921.III paleistas policijos priežiūron. Dirbo LKP vadovaujamoje Raudonojo Kryžiaus organizacijoje politinių kalinių šelpimo darbą, padėjo leisti LKP legalius spaudos leidinius („Darbininkų reikalai" ir kt.). Gresiant suėmimui, LKP CK 1921.VIII pasiuntė S. mokytis į Tarybų Rusiją. LKP Užsienio Biuras 1921.VIII paskyrė jį dirbti į LKP CK leidyklą Smolenske. S. redagavo LKJS Centro Biuro (CB) leidinį „Jaunimo lapelis", LKJS CB, paskui CK organą „Darbininkų jaunimas", buvo leidyklos vedėjo Z. Angariečio pavaduotoju. 1924 dalyvavo LKP IV suvažiavime (su patariamojo balso teise). 1925 baigė Smolensko un-to Darbininkų f-to socialinį-ekonominį skyrių. Nuo 1925 dirbo LKP atstovybėje prie Kominterno Vykd. K-to (Maskvoje) ir mokėsi Maskvos Plechanovo liaudies ūkio in-to ekonomikos f-te. Įvykus Lietuvoje faš. perversmui, buvo pasiųstas į Lietuvą dirbti part. darbo.

1926.XII Kaune buvo kooptuotas į LKP CK, 1927.I išrinktas vienu iš LKP CK sekretorių (slap. Matas). Dirbo daugiausia organizacinį ir propagandinį darbą. Redagavo laikraščius „Tiesa", „Šalin fašizmas!", rašė žurnaluose „Komunistas", „Balsas". LKP IV konferencija 1927.X S. išrinko LKP CK nariu. 1929 Maskvoje jis darė pranešimus dviejuose LKP CK plenumuose. 1930.IV.7 Kaune suimtas (su Antano Jankaus, Antano Skardžiaus dokumentais). Tardomas pareiškė priklausąs LKP, bet to nelaikąs nusikaltimu. Kariuomenės teisme pasakė fašizmą demaskuojančią kalbą. 1931. II.26 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte ir Šiauliuose. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1933.X išvyko į Maskvą. Iki 1936.V dirbo LKP atstovo prie Kominterno Vykd. K-to Z. Angariečio pavaduotoju, dėstė Tarptautinės Lenino m-los liet. sektoriuje part. statybos, LKP istorijos kursą. 1933.XII—1934.IX dar ir Kominterno Internacionalinės kontrolės komisijos atsakingas darbuotojas. 1934—35 „Priekalo" žrn. redkolegijos narys, vedė jame Lietuvai skirtą skyrių, bendradarbiavo (slap. A. Beržas, Matas, M. Manaitis, kriptonimais A. B., M. ir be parašo). Kartu 1935—36 buvo Tarptautinės Lenino m-los dėstytojas, aspirantas. Dalyvavo LKP CK 1934.IX.25—28 plenume ir LKP CK 1935.VII.9 posėdyje, kuriuose buvo sprendžiami antifaš. judėjimo klausimai. Buvo 1935.VII.19 sudaryto LKP CK Polit. biuro narys. Dalyvavo Kominterno V ir VII kongresuose (kaip svečias), Kominterno Vykd. K-to plenumuose.

LKP CK pavedimu 1936.V.27 S. atvyko į Kauną ir 1936—39 dirbo LKP CK I sekretoriumi (slap. Pijus, Kazys). Su kitais vadovavo 1936.VI.18—20 visuotiniam politiniam Kauno darbininkų streikui. Buvo „Tiesos", „Propagandisto", „Partijos darbo" redkolegijų narys, daug

rašė šiuose leidiniuose part. gyvenimo, partijos politikos, kovos prieš burž. ideologiją, prieš trockizmą klausimais (slap. Rapolas, R-las, Pijus, kript. P. ir be parašo). 1937.V.21—VIII.8 buvo atvykęs į Tarybų Sąjungą, padarė LKP CK ataskaitą Kominterno Vykd. K-te. 1938—1939 vadovavo LKP CK plenumams, kurie nustatė LKP liniją, vystant antifaš. judėjimą sudėtingomis ist. sąlygomis, telkiant patriotines jėgas prieš vok. fašizmo grėsmę ir hitlerininkų šalininkus Lietuvoje. LKP CK 1938.I plenumas išrinko Sniečkų LKP CK Polit. biuro nariu ir CK I sekretoriumi. 1938 ne dėl LKP kaltės nutrūkus LKP CK ryšiams su Kominterno Vykd. K-tu, S. vadovaujamas LKP CK išsaugojo partiją nuo pakrikimo, išplėtė jos ryšius su darbininkais, valstiečiais, pažangiaisiais inteligentais. 1940 pradžioje Kominterno Vykd. K-tas pripažino LKP CK polit. liniją per tą laikotarpį teisinga. 1939.XII.19 Kaune S. buvo suimtas ir 1940.VI.1 nuteistas 8 metus kalėti.

Žlugus faš. režimui, S. 1940.VI.18 buvo iš Kauno kalėjimo paleistas. Vadovaudamas LKP Centro Komitetui, jis iki 1940.VIII kartu dirbo ir Liaudies vyriausybės Vidaus reikalų m-jos saugumo departamento direktoriumi. Buvo išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Pirmojoje Liaudies Seimo sesijoje pasiūlė priimti nutarimą, kad Tarybų Lietuva įeitų į TSRS sąjunginės respublikos teisėmis, padarė pranešimą mandatų komisijos vardu.

1940.VIII.15 LKP CK plenumo S. išrinktas legalizuotos LKP CK Biuro nariu ir CK I sekretoriumi. LKP(b) V suvažiavime (1941.II.5—9) S. padarė ataskaitinį pranešimą apie Lietuvos politinio bei ūkinio gyvenimo pertvarkymą, pirmuosius socializmo statybos laimėjimus. Suvažiavimas išrinko S. LKP(b) CK nariu, o CK plenumas — Biuro nariu ir CK I sekretoriumi, VKP(b) XVIII konferencija (1941.II.18) — kandidatu į VKP(b) CK narius.

D. Tėvynės karo pradžioje S. su kitais LKP(b) CK ir Tarybų Lietuvos vyriausybės nariais pasitraukė į TSRS gilumą, buvo vienas Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos ir partizanų būrių kovai prieš vok. okupantus organizatorių. Būdamas LKP(b) CK I sekretoriumi ir Lietuvos partiz. judėjimo štabo viršininku (nuo 1942.XI.26 iki 1944 rudens), daug prisidėjo prie antifaš. propagandos organizavimo, partinių organizacijų atkūrimo ir partizaninės kovos išplėtimo okupuotoje Lietuvoje.

Išvadavus Raudonajai Armijai Vilnių, S. kartu su kitais LKP(b) CK ir Tarybų Lietuvos vyriausybės nariais atvyko į Vilnių ir organizavo hitlerinių okupantų ir karo veiksmų metu sugriauto respublikos liaudies ūkio atkūrimą ir tolesnį vystymą. 1949—71 įvykusiuose LKP VI—XVI suvažiavimuose S. darė ataskaitinius pranešimus. Visuose šiuose suvažiavimuose buvo išrinktas LKP CK nariu, CK plenumuose — LKP CK Biuro (1962—66 prezidiumo) nariu ir I sekretoriumi. Nuo 1952 S. renkamas TSKP CK nariu. Nuo 1941 yra TSRS AT deputatas, nuo 1940 — Lietuvos TSR AT deputatas ir jos Prezidiumo narys. 1967—70 buvo TSRS Aukščiausiosios Tarybos Sąjungos Tarybos, nuo 1970 yra Tautybių Tarybos Užsienio reikalų komisijos pirmininko pavaduotojas.

Tarybų valdžios metais visą laiką vadovaudamas LKP Centro Komitetui, S. ypatingai rūpinosi respublikos industrializavimu, socialistinio ž. ū. sukūrimu ir jo vystymu, partinių ir tarybinių kadrų ugdymu, ideologiniu darbu, kova su burž. nacionalizmu, taryb. tautų draugystės stiprinimu. Rev. judėjimo istorijos, socializmo ir komunizmo kūrimo, ideologinio darbo, internac. auklėjimo klausimais centr. ir resp. spaudoje paskelbta daug S. kalbų ir straipsnių, kuriuose atsispindi respublikos part. org-jos veikla, Tarybų Lietuvos ekonomikos ir kultūros kilimas, partijos kova prieš burž. nacionalizmą, marksizmo-leninizmo idėjų triumfas Lietuvoje.

Ršt.: Крестьянская борьба в Литве (О крестьянских волнениях в Сувалкии в 1935 г.).— ,,Аграрные проблемы", М., 1935, № 5—6; Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą (1941 m. vasario 5 d.), K., 1941; Stiprinkime kovą prieš vokiškuosius okupantus (Kalba, pasakyta per Maskvos radiją 1943 m. liepos 18 d.), Maskva, 1943; Kalba antrajame lietuvių tautos atstovų mitinge Maskvoje 1942 m. gruodžio 6 d., Maskva, 1943; Lietuva kovoje prieš vokiškuosius okupantus, M., 1944; Apie priemones vokiečių okupacijos padariniams Tarybų Lietuvos žemės ūkyje likviduoti (Pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III sesijoje 1944 m. rugpiūčio 30 d.), V., 1944; Apie Lietuvos TSR partinių organizacijų darbo trūkumus ir uždavinius politinio darbo srityje. — Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) Centro Komiteto IV plenumas 1944 m. gruodžio 27—30 d., V., 1945; Einamasis momentas ir Lietuvos TSR darbo valstiečių uždaviniai vykdant pavasario sėją (Pranešimas pirmajame respublikiniame Lietuvos TSR darbo valstiečių atstovų suvažiavime Vilniuje 1945 m. kovo 27 d.), V., 1945; Galutinio LTSR išvalymo nuo vokiškųjų grobikų metinės (Pranešimas, padarytas 1946 m. sausio 28 d. Kaune), K., 1946; Dėl uždavinių Tarybų Lietuvos žemės ūkį atstatant bei išvystant (Pranešimo Lietuvos KP(b) CK XIII plenume sutrumpinta stenograma), V., 1947 (rus. leid. 1947); Lietuvių tauta broliškoje TSRS tautų šeimoje. — Lietuvių tauta kovoje už laimingą ateitį, [kartu su M. Gedvilu], V., 1947; Apie ideologinio darbo pagerinimą (Pranešimo Lietuvos KP(b) CK XV plenume sutrumpinta stenograma), V., 1948 (rus. leid. 1948); Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių uždaviniai (Sutrumpinta pranešimo Respublikiniame kolektyvinių ūkių valstiečių suvažiavime stenograma), V., 1949 (lenk. leid. 1949); Stiprinkime spaudos ryšį su masėmis, V., 1949; Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos 39 metinės (Pranešimas iškilmingame susirinkime Vilniuje 1956 m. lapkričio 6 d.), V., 1956; Vincas Mickevičius-Kapsukas, V., 1957 [II leid. 1960; lenk. leid. 1959]; F. Dzeržinskis — proletarinio internacionalizmo idėjų propagandistas Lietuvoje [ir kiti 9 str.]. — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Lietuvos KP Centro Komiteto ataskaita LKP X suvažiavimui, V., 1958; Lietuvos KP CK pirmojo sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimas ir baigiamasis žodis neeiliniame XI suvažiavime, V., 1959 [rus. leid. 1959]; Ataskaitinis pranešimas Lietuvos Komunistų partijos XII suvažiavime. Baigiamasis žodis Lietuvos Komunistų partijos XII suvažiavime, V., 1960 [rus. leid. 1960]; Lietuvos KP Centro Komiteto ataskaita KP XIII suvažiavimui. — Lietuvos Komunistų partijos XIII suvažiavimas, V., 1961; Lietuvos KP Centro Komiteto ataskaita Lietuvos Komunistų partijos XIV suvažiavimui, V., 1964; Liaudies priešakyje.— Klestėk, Tarybų Lietuva, V., 1966; Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto ataskaita XV suvažiavimui. — Lietuvos Komunistų partijos XV suvažiavimas, V., 1966; Į naujus kūrybinius tarybinio mokslo laimėjimus. — Lietuvos TSR Mokslų akademija (XXV), V., 1967; TSKP CK 1968 m. spalio plenumo išdavos ir respublikos partinės organizacijos uždaviniai, toliau vystant žemės ūkį (Pranešimas LKP CK X plenume 1968 m. lapkričio 21), V., 1968 [rus. leid. 1968]; Su komunizmo vėliava (Minint LKP 50-sias metines).—,,Komunistas", 1968, Nr. 10; Pusė amžiaus su kovos ir darbo vėliava.—,,Komunistas", 1969, Nr. 1; Šlovingas kelias.— Lietuvos komjaunimui 50 metų, V., 1969; В братском союзе народов советских.— К берегам янтарного моря (Воспоминания), М., 1969; Tarybų Lietuva — klestėjimo keliu, V., 1970 [rus. leid. 1970]; Национальная и интернациональная ответственность коммунистов.— «Коммунист», М., 1970, № 6; Lietuvos Komunistų Partijos XVI suvažiavimas, V., 1971 [ataskaitinis pranešimas].

SNIĒGINIS — ežeras Švenčionių rj., 6 km į v. nuo Švenčionėlių. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 930 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2750 m. Krantai žemi, pelkėti, miškingi. Ežeras nenutekamas, verslovinis; žuvies 1969 sugauta 58,4 kg/ha.

SNIEŠKÀ Vladas [g. 1924.X.29 Kėdainiuose] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1944—55 dirbo adm. darbą Kėdainiuose. Nuo 1954 TSKP narys. 1955—57 Kėdainių mašinų-traktorių stoties part. org-jos sekretorius. 1957—59 Kėdainių rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. 1959—60 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—62 Ignalinos rj. vykd. k-to pirmininkas. 1963 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1964 LKP Ignalinos rj. k-to I sekretorius, kandidatas į LKP CK narius.

SNIETALÀ — upė Jurbarko rj., Mituvos kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 60 km². Prasideda prie Spruktų, 8 km į š. v. nuo Seredžiaus. Teka į v. Įteka į Mituvą 64 km nuo jos žiočių, ties Stakiais. Intakas Agliuona (kair.). Vid. nuolydis 89 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,36 m³/s.

SNITKÀ (Снитко) Ivanas Nikitovičius [1904 Novaja Ukrainkoje (Ukrainos TSR) — 1944.VII.31 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Prie Žiežmarių 1944.VII.16 prieštankinio pabūklo ugnimi sunaikino 3 priešo šarvuotas mašinas ir apie 60 karių. Kautynėse dėl Kauno su grupe karių savaeigiu pabūklu sunaikino 4 priešo kulkosvaidžių lizdus, apie 30 hitlerininkų ir užėmė svarbią aukštumą. Žuvo, ją gindamas.

SNIŪTŸS — ežeras Zarasų rj., 6 km į p. nuo Dusetų, 0,5 km į v. nuo Šventosios upės. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 560 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 1950 m. Krantai žemi, pelkėti, šiaurinis ir rytinis miškingi. Išteka Sniūtė (į Vyko ež.).

SNUDÀITIS Vincas [apie 1890 — 1920. VII.27 Omske] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš Lietuvos. Gyveno Anglijoje, priklausė Lietuvių socialistų sąjungai D. Britanijoje. 1917 pabaigoje atvykęs į Omską, įstojo į partizanų būrį.

Užbaikalės fronte kovėsi su baltagvardiečio Semionovo gaujomis. Susikūrus lietuvių batalionui Kolčiako kariuomenėje, įstojo į jį ir 1919.XI.25 Čerepanovo geležinkelio stotyje dalyvavo jo sukilime prieš kolčiakininkus. Su batalionu perėjo į partizanų pusę, paskui su jais įsijungė į Raudonąją Armiją, kariavo prieš baltagvardiečius. Po demobilizavimo tarnavo Omsko milicijoje.

SNŪKIO IR NAGŲ LIGA *(aphtae epizooticae)* — ūminė infekcinė skeltanagių gyvulių liga, pasireiškianti aftoziniais (pūsliniais) pažeidimais burnos ertmėje, tarpunagėse, tešmens paviršiuje. Ją sukelia įv. tipų, variantų ir biol. formų filtruojamieji virusai. Šia liga dažniausiai serga galvijai, avys ir kiaulės; ja gali užsikrėsti ir žmonės. Pirmą kartą S. ir n. l. buvo pastebėta 1514 Italijoje. XVII—XIX a. jos epizootijos daug kartų siautė ir dabar neretai pasitaiko Europos, Azijos, Afrikos ir P. Amerikos šalyse. Apie Lietuvoje pastebėtą S. ir n. l. pirmą kartą rašė L. Bojanus 1810. Jos epizootijos siautė 1838—39, 1908 (Vilniaus gubernijoje tais metais šia liga sirgo 14 920 galvijų, 709 avys, 1265 kiaulės), 1919—26 (daugiausia 1922; apėmė 10 apskričių, sirgo 4200 galvijų), 1938 ir 1962—63. Į Lietuvą patekdavo iš kaimyninių kraštų.

SOBIEŠKIS Janas [1629—96] — Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1674—96). 1646 baigė Krokuvos akademiją. 1646—48 lankėsi Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje, Olandijoje, domėjosi tų kraštų kar. įtvirtinimais, jų statybos technika. Grįžęs dalyvavo karuose su kazokais, švedais. Nuo 1668 Lenkijos didysis etmonas. 1674 mūšyje ties Chocimu (Ukrainos TSR, prie Kamenec Podolsko), vėliau keliuose kituose mūšiuose nugalėjo turkus. Po M. Višnioveckio mirties varžantis partijoms dėl naujo kandidato užsieniečio į Žečpospolitos sostą, iškilo S. kandidatūra. Po Chocimo pergalės jis atvyko su kariuomene į elekcijos (karaliaus rinkimo) lauką ties Varšuva ir buvo išrinktas karaliumi. Rinkimų metu buvo nesutarimų; S. kandidatūros priešų tarpe buvo ir įtakingi Lietuvos didikai Pacai. Jų veikiami, kai kurie Lietuvos atstovai atsisakė remti S. kandidatūrą. Tačiau ją palaikė Pacų priešai — Lietuvos lauko etmonas ir vicekancleris M. Radvila bei didikai Sapiegos. Matydami nieko nelaimėsią, ir Pacai pripažino S., bet vis tiek liko jo priešai. Tapęs karaliumi, S. gynė Ukrainą nuo turkų, pasirašė su jais 7 metų paliaubas, sudarė s-gą su Prancūzija ir Švedija prieš Brandenburgo elektorių Fridrichą Vilhelmą, iš kurio norėjo atimti R. Prūsiją ir padaryti jos kun-ščiu savo sūnų Jokūbą. Pacų vadovaujami, Lietuvos feodalai priešinosi šiems S. planams ir trukdė žygiuoti S. sąjungininkų švedų kariuomenei per Lietuvą į R. Prūsiją. Švedams pavyko įsiveržti į R. Prūsiją, bet Fridricho Vilhelmo kariuomenė juos sumušė. S. planas prijungti prie Lenkijos R. Prūsiją nepavyko. Nepatenkintas Pacais, S. į aukštus kun-stės postus paskyrė Sapiegas. Bet iškilę ir šie pasidarė tokie pat neklusnūs, kaip ir Pacai. Nepasisekus įsigalėti R. Prūsijoje, S. sudarė sąjungą su Austrija prieš turkus. Kai turkai užpuolė Austriją, S. 1683.IX.12 ties Viena juos sumušė ir išvijo iš šalies. Lietuvos kariuomenė Žečpospolitos seimo nutarimu šiame žygyje dalyvavo, bet, etmono Sapiegos vadovaujama, į karo lauką atvyko pavėlavusi, jau po didžiųjų kautynių, ir grįžo beveik be nuostolių. Gindamas Austriją nuo turkų, S. tikėjosi, kad Austrijos imperatorius parems S. sūnaus kandidatūrą į Žečpospolitos sostą po tėvo mirties, bet imperatorius atsisakė tai padaryti. Nusivylęs Austrija, Sobieskis 1686 sudarė su Rusija *„Amžinąją taiką"*, kuria patvirtino *Andrusovo paliaubų* sutartį ir visiems laikams atsisakė Smolensko ir Kijevo. Pakartotiniai S. žygiai prieš turkus į Padunojė baigėsi nesėkmingai. S. santykiai su Lietuva buvo blogi. Iš visų Žečpospolitos karalių jis mažiausiai lankėsi Lietuvoje, atvažiuodavo tik į Gardino seimo sesijas.

SOBLYS Jonas [1898.VI.25 Šiauliuose — 1959.X.7 Vilniuje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje, Rusijos pilietinio karo ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—18 dirbo metalo apdirbimo įmonėse Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Grįžęs į Lietuvą, 1918 įstojo į LKP ir buvo išrinktas į Šiaulių Darbininkų atstovų tarybą. 1919 tarnavo Raudonosios Armijos Žemaičių pulke, kovėsi ties Bubiais, Luoke, Šiauliais, Pasvaliu, Ukmerge. Vėliau dalyvavo Rusijos piliet. kare. 1919—1938 Raudonosios Armijos karininkas, mokėsi karo m-loje. Nuo 1925 TSKP narys. 1938—41 Kijevo Maisto pramonės in-to katedros vedėjas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—45 Lietuvos TSR kar. komisaras, 1945—46 Raseinių aps. kar. komisaras. 1946—57 Vilniaus un-to dėstytojas.

SOBOLĖVSKIS (Соболевский) Aleksejus Ivanovičius [1856.XII.26 Maskvoje — 1929.V.26 ten pat] — rusų filologas. 1878 baigė Maskvos un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1884 už rusų kalbos istorijos tyrinėjimus gavo filol. mokslų daktaro laipsnį. Nuo 1882 Kijevo, nuo 1888 Peterburgo un-to profesorius. Nuo 1893 Rusijos MA narys korespondentas, nuo 1900 akademikas. Tyrinėjo rusų k. istoriją, dialektologiją, toponimiką, etnografiją, senąją rusų raštiją, paleografiją, dailę, tautosaką. Studijose rėmėsi ir lietuvių kalbos faktais. Paskelbė straipsnių apie liet. kalbos įtaką slavų kalboms, recenzavo V. Požezinskio lituanistinius darbus.

Ršt.: Следы литовского влияния на славянские языки.— „Русский филологический вестник", т. 14, Варшава, 1885.

Lit.: J. Palionis, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

SOBUVA — kaimas Prienų rj., Būdos apyl., 6 km į š. r. nuo Jiezno, 8 km į š. v. nuo Stakliškių. 217 gyv. (1970). Į š. nuo kaimo yra Bebrūko ež. Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1921). 1959 buvo 216 gyv.

SOCIALDARVINIZMAS *[socialinis darvinizmas]* — XIX a. pabaigoje kilusi sociologinė teorija, pagrindiniu visuomenės raidos varikliu laikanti kovą už būvį ir natūralinę atranką. S. pagrįstas Č. Darvino biol. teorijos perkėlimu į sociologiją. Socialinę nelygybę, socialinius, tautinius prieštaravimus, išnaudojimą, karus socialdarvinistai pateisina ir skelbia natūraliais, neišvengiamais, žmonių biol. prigimties skirtybių nulemtais dalykais. Lietuvoje buržuazijos valdymo laikotarpiu buvo išleistas S. propaguojantis L. Gumplovičiaus veikalas „Sociologijos pagrindai" (1929, v. A. Janulaitis). Kai kurias S. idėjas kėlė J. Šliūpas straipsnyje „Priekaištai valstybei, ką ji daro bloga" („Lietuvos aidas", 1928.VII.23). S. koncepcijas „Kultūros" žurnale kritikavo istorikas J. Galvydis, biologas J. Dagys ir kiti pažangūs mokslininkai.

„SOCIALDEMOKRATAS" — **1.** Socialdemokratinis laikraštis, ėjęs 1915.III—1916.V Belshile (Škotija). Leido LSDP Užsienio Biuras. Išėjo 8 nr. ir „Socialdemokrato priedo" Nr. 1. Redaktorius ir daugumos straipsnių autorius V. Kapsukas. Bendradarbiavo Z. Angarietis, P. Eidukevičius, V. Požela, K. Zalevskis ir kt. „S." laikėsi bolševikams artimų rev. socialdemokratų pozicijų: smerkė burž. nacionalizmą, imperialistinį karą, propagavo internacionalines rev. kovos tradicijas, rėmė sumanymą įkurti III Internacionalą. Paskelbė V. Kapsuko rašytą LSDP Užsienio Biuro deklaraciją dėl I pasaul. karo, RSDDP(b) CK sveikinimą Lietuvos rev. socialdemokratams, straipsnių ir dokumentinės medžiagos apie LSDP veiklą. Laikraštis nustojo ėjęs, V. Kapsukui išvykus į JAV.

2. Socialdemokratinis laikraštis, ėjęs 1917.XI.28—1918.IV.13 Maskvoje. Iš pradžių leido Rusijoje veikusių LSDP grupių suvienytoji org-ja, nuo 1918 pr. — Lietuvos Socialdemokratijos Maskvos org-ja. Išėjo 7 nr. Red. kolegijoje dirbo S. Matulaitis, J. Smalstys-Smolskis, F. Valiukas, P. Žeronas. Bendradarbiavo dar P. Avižonis, J. Vitkauskas. Paskelbė 1917.VIII.12—14 Maskvoje vykusios Lietuvos socialdemokratų internacionalistų kuopų ir org-jų, veikiančių Rusijoje, konferencijos rezoliucijas, informavo apie lietuvių gyvenimą Rusijoje ir Lietuvoje. RSDDP(b) Liet. sekcijų 1918.I.18—21 Petrogrado konferencijai sukritikavus oportunistinę „S." poziciją, laikraštis 1918.IV susijungė su atsikėlusia iš Petrogrado „Tiesa".

3. Savaitinis Lietuvos Socialdemokratų partijos laikraštis, ėjęs 1919—33 Kaune. Redagavo J. Čiurlys, K. Bielinis, S. Kairys. Tautininkų valdžios uždarytas.

SOCIALINIS APRŪPINIMAS — valstybinis ar visuomeninis materialinės ir kul-

tūrinės paramos teikimas jos reikalingiems piliečiams. S. a. suprantamas ir siauriau — tai valstybinis tų piliečių aprūpinimas tiesioginiais asignavimais iš valstybės biudžeto (Tarybų Sąjungoje — sąjunginio, respublikinio ar vietinio). TSRS ir Lietuvos TSR Konstitucijos užtikrina taryb. piliečių teisę gauti materialinį aprūpinimą senatvėje, netekus darbingumo, maitintojo ir kt. atvejais. Lietuvoje, kaip ir kt. taryb. respublikose, yra du S. a. finansavimo būdai: socialinis draudimas, kurio lėšas sudaro įmonių, įstaigų, kolūkių ir kt. org-jų įmokos (darbininkai, tarnautojai ir kolūkiečiai socialinio draudimo įmokų nemoka), ir tiesioginiai asignavimai iš valst. biudžeto. Iš S. a. lėšų mokamos *pensijos* (senatvės, invalidumo, netekus maitintojo, už ištarnautus metus, personalinės) ir socialinio draudimo pašalpos (laikino nedarbingumo, nėštumo ir gimdymo, kūdikio gimimo, laidotuvių ir kt.), išlaikomi seneliai ir invalidai; piliečiai, darbingi tik iš dalies, aprūpinami darbu, perkvalifikuojami, mokomi naujų profesijų, gydomi bei protezuojami; iš tų lėšų t. p. mokamos nuolatinės valstybės pašalpos daugiavaikėms ir vienišoms motinoms. Socialinio draudimo lėšomis darbininkai, tarnautojai ir kolūkiečiai siunčiami į Lietuvos TSR ir kt. taryb. respublikų sanatorijas, poilsio namus, turistines stovyklas, jiems teikiamas gydomasis maitinimas, jų vaikams rengiamos pionierių stovyklos, išlaikomos vaikų sporto m-los, organizuojamos kitos sveikatos palaikymo ir kultūrinio aptarnavimo priemonės. Laikino nedarbingumo pašalpa mokama nuo pirmosios susirgimo dienos iki pasveikimo arba iki pripažįstamas invalidumas. Pašalpos dydis priklauso nuo nenutrūkstamo darbo stažo; jei tas stažas ne mažesnis kaip 8 metai, mokama algos dydžio pašalpa. Gimdyvėms duodamos 56 dienų nėštumo ir 56 dienų gimdymo atostogos, jų metu mokama algos dydžio pašalpa; be to, dar mokama kūdikio gimimo pašalpa.

Feodalizmo ir kapitalizmo laikais Lietuvoje materialinė parama jos reikalingiems asmenims iš pradžių buvo pagrįsta vien turtingųjų malone, kuri reiškėsi jų *labdarybe*. Vėliau darbingumo ar darbo netekusių darbininkų ir tarnautojų materialinis aprūpinimas buvo pradėtas tvarkyti įstatymais — įvestas socialinis draudimas, prasidėjęs *ligonių kasų* steigimu. 1903 Rusijos imperijoje įsigaliojo įstatymas dėl įmonininkų atsakomybės už darbininkų nelaimingus atsitikimus įmonėse, o 1912 — įstatymas dėl darbininkų draudimo ligos ir nelaimingo atsitikimo atvejui. Įstatymas buvo taikomas tik nedaugeliui pram. darbininkų, ligos pašalpa pagal jį buvo mokama nuo 4-sios susirgimo dienos ir tik tam tikrą laiką, o darbininkų draudimo įnašai buvo 2 kartus didesni, negu įmonininkų. Nelaimingo atsitikimo atvejui draudė vadinamosios draudimo d-jos, kurių vadovybėje darbininkų nebuvo.

1919.II.6 Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė priėmė nutarimą dėl visų darbo žmonių draudimo ligos, nelaimingo atsitikimo, invalidumo, senatvės, motinystės, nedarbo ir kt. atvejams. Šiuo nutarimu darbo žmonės buvo atleidžiami nuo bet kokių draudimo įmokų, socialinis draudimas buvo vykdomas valstybės lėšomis. Netekus darbingumo ar darbo, pašalpa buvo nustatyta viso darbo užmokesčio dydžio.

Lietuvos burž. valdžia nevykdė nė carinio 1912 įstatymo, nors jis buvo recipuotas. Tik 1925 buvo įsteigtas Karių pensijų ir pašalpų fondas. Jis buvo sudaromas iš 6% dydžio privalomų atskaitymų iš karių algos ir mokėjo senatvės pensijas kariams, ištarnavusiems ne mažiau kaip 20 metų, pensijas kariams, ištarnavusiems ne mažiau kaip 10 metų ir atleistiems iš tarnybos dėl ligos, ir invalidumo pensijas. 1926 buvo įsteigtas Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų fondas. Jis mokėjo pensijas ir pašalpas tik etatiniams valst. įstaigų tarnautojams. Senatvės pensijas gaudavo valdininkai, ištarnavę 25 metus, pensijas dėl sveikatos susilpnėjimo — valdininkai, ištarnavę ne mažiau kaip 10 metų, invalidumo pensijas — valdininkai, netekę ne mažiau kaip 25% darbingumo. Tarnautojo šeimos nariams, netekusiems maitintojo, abu fondai mokėjo pensijas ir pašalpas.

Pagal 1926 įstatymą 1928 pradėtos steigti *ligonių kasos*. Med. pagalbą ir pašalpas savo nariams jos pradėjo teikti kai kur 1929, 1932 — visoje Lietuvoje. 1937 buvo įvestas miesto darbininkų draudimas įmonininkų lėšomis nelaimingo atsitikimo atvejui: nukentėjusiajam buvo nemokamai teikiama med. pagalba ir mokama ²/₃ darbo užmokesčio dydžio pašalpa nuo 4-sios susirgimo dienos. Darbe suluošintiems darbininkams draudimo kasa mokėjo pensiją, kurios dydis priklausė nuo prarasto darbingumo procento. Tokias pensijas 1937 gavo 257, 1938 — 445, 1939 — 628 asmenys. 1939 samdytojų lėšomis pradėta drausti ž. ū. darbininkus nelaimingo atsitikimo atvejui. Nukentėjusiam darbininkui buvo nemokamai teikiama med. pagalba ir tik nuo 16-sios nedarbingumo dienos mokama ²/₃ darbo užmokesčio dydžio pašalpa. 1935 įsteigtas Kauno miesto savivaldybės, o 1939 — ir kt. savivaldybių tarnautojų pensijų ir pašalpų fondai. Jie buvo sudaromi iš 6% dydžio privalomų atskaitymų iš tarnautojų algos. Iš valst. iždo pensijas gaudavo karo invalidai, aukštieji karininkai, dvasininkai ir valdininkai, „pasižymėję" (dažniausiai faš. režimui nusipelnę) asmenys. 1930 Lietuvoje pensininkų buvo 1530, 1940 pr.— 6426. Didesnieji kooperatyvai („Pienocentras", „Spaudos fondas", „Parama" ir kt.), kai kurie bankai (pvz., Lietuvos Bankas) sudarydavo privalomus savo tarnautojų aprūpinimo senatvėje fondus, į kuriuos buvo atskaitoma iš tarnautojo darbo užmokesčio iki 5% ir antra tiek primokama iš kooperatyvo ar banko lėšų. Visa kooperatyvo ar banko įmokėta suma buvo išmokama tik nustatytą laiką išdirbusiems tarnautojams. Kai kuriose m-jose (pvz., Ž. ū. m-joje) iš tokių fondų buvo teikiamos ir paskolos.

Klaipėdos krašte socialinis draudimas atsirado XIX a. antrojoje pusėje. Prijungus Klaipėdos kr. prie Lietuvos, jame buvo draudžiami pramonės ir žemės ūkio darbininkai ligos, nelaimingo atsitikimo, invalidumo ir senatvės atvejams. Draudė tam reikalui 1923 įsteigta Klaipėdos kr. socialinio draudimo įstaiga. Bedarbius draudimo įstaigos lėšomis draudė savivaldybės. Draudimo įmokas mokėjo darbininkai ir samdytojai lygiomis dalimis — po 5% darbininkų darbo užmokesčio.

Vilniuje nuo 1934 veikė Vilniaus socialinio draudimo įstaiga, kuri aptarnavo visą Vilniaus vaivadiją. Ji draudė ligos, nelaimingo atsitikimo, senatvės, invalidumo atvejams. Darbininkų ligos draudimo įmokos sudarė 5—7% darbo užmokesčio (³/₅ įmokų mokėjo samdytojai, ²/₅ — samdomieji). Nelaimingo atsitikimo draudimo įmokos sudarė 0,07—7% darbo užmokesčio (mokėjo samdytojai). Invalidumo ir senatvės draudimui buvo mokama 3,6% darbo užmokesčio (pusę mokėjo samdytojai, pusę — samdomieji). Nedarbo atvejui buvo draudžiami darbininkai tik tų įmonių, kuriose dirbo 5 ar daugiau asmenų. Įmokos sudarė 2% darbo užmokesčio (1,5% mokėjo įmonininkai, o 0,5% — darbininkai). Tarnautojų draudimo įmokos sudarė 2,5% darbo užmokesčio (1,5% mokėjo įmonės ar įstaigos, o 1% — tarnautojai). 1939 pabaigoje Vilniaus socialinio draudimo įstaigos darbas buvo perorganizuotas pagal Lietuvos įstatymus.

S. a. klausimais LKP visą laiką nuosekliai gynė darbininkų ir tarnautojų reikalus. Nuo 1925 ji ragino darbininkus ir tarnautojus reikalauti, kad bet koks S. a. (ligonių kasos, socialinio draudimo, pensijų ir kt. forma) būtų vykdomas tik valstybės ir samdytojų lėšomis, kad S. a. apimtų visus darbininkus ir tarnautojus ir būtų teikiamas ne tik ligos ir nelaimingo atsitikimo, bet ir invalidumo, senatvės, nedarbo atvejais, kad S. a. reikalus būtų pavesta tvarkyti patiems darbininkams ir tarnautojams.

1940.XI.10 Tarybų valdžia Lietuvoje įvedė nemokamą visų darbo žmonių gydymą, panaikino ligonių kasas, įvedė privalomą valstybinį socialinį draudimą, apimantį visus darbininkus ir tarnautojus, atleido darbininkus ir tarnautojus nuo socialinio draudimo įmokų, socialinio draudimo tvarkymą perdavė profs-goms. 1941.I.1 įvedus tarybinius pensijų nuostatus, įsigaliojo visa tarybinė S. a. sistema. Buvo sukurti S. a. valst. organai. 1956.X.1 įsigaliojo naujas pensijų įstatymas, kuris žymiai padidino pensininkų skaičių, palengvino pensijų gavimo sąlygas ir padidino išmokamas sumas (senatvės pensijos padidėjo vid. 2 kartus, invalidumo — 1,6, netekus maitintojo — 1,9 karto). 1965 padidintos valst. pensijos I ir II grupių invalidams ir šeimoms, netekusioms maitintojo. Lietuvoje 1955 pensininkų buvo 47 000, 1960 — 98 000, 1964 pab. — 184 000 žmo-

nių. 1965.I.1 įsigaliojo įstatymas dėl pensijų ir pašalpų kolūkio nariams; pagal jį mokama senatvės, invalidumo, maitintojo netekimo pensijos, nėštumo bei gimdymo pašalpos. 1965 paskirtos pensijos apie 140 000 kolūkiečių. 1967.IX.26 padidintos pensijos invalidams, kariams, sumažintas jų, t. p. kai kurių tekstilės pramonės šakų darbininkių ir kolūkių narių senatvės pensijos amžius, padidintas kolūkio narių invalidumo pensijų minimumas, pradėtos teikti nuolatinės pašalpos invalidams nuo vaikystės. 1968 vien iš S. a. organų (Lietuvoje 1968 buvo 56 S. a. skyriai, kuriuose dirbo 617 darbuotojų) pensijas ir nuolatines valstybines (ne socialinio draudimo) pašalpas gavo apie 530 000 žmonių — 241 000 darbininkų, tarnautojų, karių ir jų šeimų narių, 245 000 kolūkinio kaimo žemdirbių ir per 44 000 daugiavaikių ir vienišų motinų (1945 jas gavo 18 300 motinų). Taigi, 17% Lietuvos gyventojų gauna pensijas ar nuolatines valstybines pašalpas. Lietuvos TSR senelių ir invalidų namuose 1945 buvo išlaikoma 2800, 1968 pr.— 6884 žmonės. Vieno žmogaus išlaikymas senelių ir invalidų namuose valstybei kainuoja 518 rb per metus. 1945 senelių ir invalidų namams išlaikyti valstybė išleido 1,3 mln. rb, 1968 — 6,5 mln. rb. Senelius ir invalidus aptarnauja 2300 žmonių, iš jų 1200 med. darbuotojų. 1945—68 seneliams ir invalidams pastatyta 14 naujų moderniai įrengtų namų. Apie 50% invalidų dirba. Protezinei-ortopedinei pagalbai Lietuvoje kasmet išleidžiama apie 200 000 rublių. 1944 įkurta Aklųjų d-ja, 1948 — Kurčiųjų d-ja; jos turi 10 mokomųjų gamybinių kombinatų (dirba 5000 žmonių), organizuoja narių mokymą, aprūpinimą darbu.

S. a. vykdomas tik iš valstybės lėšų. 1945 Lietuvoje jam išleista 8,4 mln. rb, 1950 — 12,6, 1955 — 15,3, 1960 — 37,0, 1964 — 52,9, 1968 — 117,0 mln. rb (iš jų pensijoms ir pašalpoms 105,0 mln. rb), iš kurių 40,0 mln. rb iš centralizuoto kolūkiečių S. a. fondo. 1945—68 socialiniam aprūpinimui išleista 880 mln. rb. Tai žymi dalis tų sumų, kurias Lietuvos gyventojai gauna iš valstybės kaip priedą prie darbo užmokesčio ir kurios padidina realiąsias jų pajamas (nemokamas gydymas, nemokamas švietimas ir kvalifikacijos kėlimas, stipendijos, apmokamos visų darbininkų ir tarnautojų atostogos ir kt.).

SOCIĀLINIS DRAUDÌMAS — *socialinio aprūpinimo* dalis, apimanti darbingumo ar darbo netekusių darbininkų, tarnautojų ir kolūkiečių materialinį aprūpinimą, organizuojamą įstatymo pagrindu. Kapit. šalyse S. d. vykdomas daugiausia pačių darbininkų ir tarnautojų lėšomis, kurias S. d. įstaigos (*ligonių kasos*, pensijų fondai ir kt.) sukaupia iš darbininkų ir tarnautojų darbo užmokesčio atskaitymų. Samdytojų įnašai S. d. reikalams paprastai neviršija pusės jų darbininkų ir tarnautojų S. d. įnašų. Tarybų Lietuvoje, kaip ir kitose taryb. respublikose, S. d. lėšas sudaro įstaigų, įmonių, kolūkių ir kt. org-jų įnašai; darbininkai, tarnautojai ir kolūkiečiai S. d. įnašų nemoka. Iš S. d. lėšų jie gauna senatvės, invalidumo, maitintojo netekimo, personalines pensijas, laikino nedarbingumo, nėštumo, gimdymo, kūdikio gimimo, laidotuvių ir kt. pašalpas. Be to, iš S. d. lėšų finansuojama sveikatos taisymas ir profilaktika (gydomasis maitinimas, sanatorinis gydymas, vaikų vasaros poilsis) ir kultūrinis darbo žmonių aptarnavimas (įv. klubai, kultūros ir poilsio parkai ir kt.).

„SOCIALÌSTAS" — komunistinis laikraštis, išleistas (1 nr.) 1923.XII.1 Kaune. Laikraščio planą parengė Z. Angarietis. Redagavo K. Požela. Red. kolegijoje dirbo dar A. Šidiškis. „S." ragino sukurti Lietuvos Socialistų partiją, kuri turėjo būti legali LKP priedanga. Rašė apie sunkią darbininkų padėtį, paskelbė korespondencijų iš Kauno, Marijampolės, Naumiesčio darbininkų gyvenimo. Nr. 1 cenzūra konfiskavo, laikraštis buvo uždarytas. Ofic. redaktorius S. Pranaitis buvo nuteistas 8 metus kalėti, bet 1925 išteisintas.

„SOCIALÌSTAS LIÁUDININKAS"— eseriškos krypties savaitraštis, ėjęs 1926. X.31—XII.5 Tauragėje. Išėjo 3 nr. Leido ir redagavo L. Serbenta.

SOCIALÌSTINĖ REVOLIÙCIJA, proletarinė revoliucija, — buržuazijos diktatūros nuvertimas ir proletariato diktatūros įvedimas. Ž. *Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, Revoliucijos.*

„SOCIALÌSTINĖ TÉISĖ"— tarybinis teisės biuletenis, einantis nuo 1968 Vilniuje. Leidžiamas vietoj ligi tol ėjusio „Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo biuletenio". Išeina 4 kartus per metus. Leidžia Juridinė komisija prie Lietuvos TSR MT. Redaguoja B. Vaitiekūnas. Skelbia straipsnius teisės mokslo ir praktikos klausimais. Nagrinėja teismo bei tardymo organų, advokatūros, juriskonsultų, notariato veiklos ir įstatymų tobulinimo problemas. Spausdina Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamosiose ir civilinėse bylose, apybraižas apie išaiškintus nusikaltimus.

„SOCIALÌSTINIS KĖ́LIAS" — **1.** Tarybinis Plungės rj. laikraštis, ėjęs 1948. XI.1—1962.IV.24 triskart per savaitę.

2. Tarybinis Šakių rj. laikraštis, ėjęs 1950.XII.8—1962.IV.21 dukart per savaitę.

3. Tarybinis buvusio Dusetų rj. laikraštis, ėjęs 1951.IV.28—1959.XII.9 dukart per savaitę.

4. Tarybinis buvusio Linkuvos rj. laikraštis, ėjęs 1953.VI.6—1959.XII.12 dukart per savaitę.

SOCIALÌSTINIS LENKTYNIÁVIMAS — Tarybų Sąjungos darbo žmonių ar jų kolektyvų pastangos dirbti geriau už kitus, gauti maksimalius darbo rezultatus ir tuo prisidėti prie socializmo ir komunizmo spartesnio kūrimo; darbo žmonių komunistinio auklėjimo priemonė, viena iš socialistinės visuomenės varomųjų jėgų. S. l. padeda vykdyti liaudies ūkio planus, kelti darbo našumą, soc. gamybos lygį, komunistiškai auklėti darbo žmones, S. l. principas — draugiška pirmūnų parama atsiliekantiesiems, siekiant bendrų darbo laimėjimų. Šiuo metu S. l. papildo materialinio suinteresuotumo principą, jis būtinai siejamas su moksliniu darbo organizavimu, naujomis kokybės kontrolės ir operatyvinio planavimo sistemomis ir kitais gamybos organizavimo metodais.

Vieni iš S. l. pradininkų Lietuvoje buvo Alytaus statybininkai, kurie, 1940.VIII įsijungę į S. l., pirma nustatyto laiko baigė statybos darbus. Jų pavyzdžiu pasekė Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir kt. miestų darbininkai. 1940.IX.30 Kaune įvyko „Metalo", „Livielos", „Neries" ir „Vilijampolės" f-kų atstovų pasitarimas, kuriame buvo priimta rezoliucija dėl soc. lenktyniavimo Spalio revoliucijos 23 metinių garbei. Metalistų kviečiami, į S. l. įsijungė beveik visų Lietuvos pram. įmonių kolektyvai. Vėliau pram. įmonės pradėjo S. l. ryšium su rinkimais į TSRS AT (1941.I.12), LKP V suvažiavimu (1941.II.5—9). 1940. XII.18 Kaune įvyko spartuolių suvažiavimas, kuris apsvarstė S. l. eigą. 954 S. l. pirmūnai buvo apdovanoti garbės raštais ir premijomis.

Po D. Tėvynės karo Lietuvos darbo žmonės, pritardami Maskvos, Leningrado darbininkų iniciatyvai, ėmė lenktyniauti dėl IV penkmečio (1946—50) plano įvykdymo per 4 metus. 1945 lenktyniavo 57%, o 1948 pab.— 80% pram. darbininkų. 1947 prasidėjus daugiastaklininkų judėjimui, kai kurie Lietuvos darbininkai t. p. ėmė aptarnauti daugiau staklių. 1948.VIII.30 Vilniuje įvyko Lietuvos novatorių ir spartuolių suvažiavimas. LKP CK, apsvarstęs to suvažiavimo rezultatus, padarė išvadą, kad spartuolių ir novatorių judėjimas Lietuvoje tapo galinga jėga, padedančia sėkmingai spręsti penkmečio uždavinius, ir pakvietė Lietuvos darbo žmones vystyti įvairias S. l. formas. 1948 pram. darbininkai pradėjo kovoti dėl puikios kokybės brigados vardo. 1949.VI.10 Vilniuje įvyko brigadų, kovojančių dėl puikios kokybės brigados vardo, vadovų resp. pasitarimas. Ši S. l. forma tuo metu apėmė 1150 brigadų, kuriose dirbo apie 12 000 darbininkų. 1950 pab. dėl puikios kokybės brigados vardo kovojo 2150 brigadų, kuriose dirbo 27 000 darbininkų (38% visų pram. darbininkų), o 973 brigadoms šis vardas jau buvo suteiktas. Naujoji S. l. forma kartu su kitomis gamybos organizavimo priemonėmis davė didelę ekonominę naudą. V penkmetyje (1951—55) Lietuvos darbininkų tarpe paplito lenktyniavimas dėl geriausio respublikoje savo profesijos darbininko vardo. 1952 vid. šį vardą buvo iškovoję 128 darbininkai. 1954 kilo judėjimas dėl geresnio vidinių gamybos rezervų panaudojimo. 1958.XI prasidėjo S. l. dėl

kom. darbo kolektyvo vardo. Šiam judėjimui būdinga, kad gerų gamybinių rodiklių siekimas organiškai derinamas su naujo žmogaus formavimu. Vienos pirmųjų į šį judėjimą įsijungė Kauno mechaninės remonto g-los „Apvija“ ir metalo dirbinių g-los „Atrama“ šaltkalvių brigados, kurioms 1958.XI.26 buvo suteiktas kom. darbo brigadų vardas. 1958.XI.27 šį vardą gavo Vilniaus garvežių depo garvežio Nr. 7416 brigada. Ši S. l. forma paplito ir žemės ūkyje (1958.XII.5 Skuodo rj. „Aušros“ kolūkio kukurūzų auginimo grandžiai pirmajai buvo suteiktas kom. darbo kolektyvo vardas). 1959 Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-los darbininkai pradėjo judėjimą dėl kom. darbo spartuolio vardo. 1959.III.20 Kaune įvyko I respublikinis kom. darbo kolektyvų ir spartuolių pasitarimas. 1959 pavasarį kai kurios g-los ir f-kai pradėjo kovoti dėl kom. darbo įmonės vardo (1960 jį gavo N. Akmenės cemento g-la, 1961 — Kauno chemijos-farmacijos f-kas „Sanitas“, Grigiškių bandomasis popieriaus kombinatas ir kt.). 1960 pr. pramonėje dėl kom. darbo kolektyvo vardo kovojo 1691 brigada — 24 500 žmonių (190 brigadų šį vardą jau buvo gavusios), dėl kom. darbo spartuolio vardo — 4500 žmonių (apie 500 jį jau buvo gavę). 1967 pradžioje soc. lenktyniavime dalyvavo 365 200 žmonių, arba 87,2% visų pramonės, statybos, transporto ir ryšių darbininkų ir tarnautojų (judėjime dėl kom. pažiūros į darbą tuo laiku dalyvavo 204 600 žmonių, arba 48,8%). Kom. darbo kolektyvo vardą 1967 pr. buvo iškovoję 4670 brigadų, 936 cechai ir skyriai, 53 įmonių ir org-jų kolektyvai, o kom. darbo spartuolio vardą tuo metu buvo gavę apie 54 000 asmenų. 1968 pabaigoje soc. lenktyniavime dalyvavo apie 90% darbininkų, inžinerijos-technikos darbuotojų ir tarnautojų, o dėl kom. darbo kolektyvo vardo kovojo daugiau kaip 13 000 brigadų, apie 3500 cechų, skyrių ir barų, apie 350 įmonių ir org-jų; beveik kas ketvirtas gamybininkas siekė kom. darbo spartuolio vardo. S. l., taigi ir judėjimo dėl kom. pažiūros į darbą, dalyviai stengėsi rasti naujų gamybos rezervų, racionaliau naudoti techniką, tobulinti techn. įrengimus, kelti darbo kultūrą, gerinti gaminių kokybę. Ypač efektyviai prie to prisidėjo *išradėjai ir racionalizatoriai* (pvz., 1959—1965, įdiegus į gamybą išradimus ir racionalizacines naujoves, gauta 102,9 mln. rb ekonomijos; 1966—67 išradėjai ir racionalizatoriai pateikė apie 90 000 pasiūlymų, iš kurių 65 000 įdiegta į gamybą; tai leido valstybei sutaupyti 40,5 mln. rb).

Lit.: **M. Požarskas,** Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje (1940—1941 m.), V., 1955; Lietuvos TSR istorija, V., 1958; **A. Butkutė-Ramelienė,** Lietuvos Komunistų partijos kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941 m.), V., 1958; Dirbti ir gyventi komunistiškai, V., 1965; **K. Surblys,** Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965; **V. Treigienė,** Socialistinis lenktyniavimas Tarybų Lietuvoje 1940—1941 metais. — Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; **Z. Barkauskienė,** Socialistinis lenktyniavimas Tarybų Lietuvos pramonėje 1959—1967 metais.— Ten pat.

SOCIALÌSTINIS REALÌZMAS — meno ir literatūros kūrybos metodas, kurio esmę sudaro teisingas, istoriškai konkretus tikrovės ir jos revoliucinio vystymosi vaizdavimas. S. r. yra naujas *realizmo* etapas, susijęs su XX a. visuomenės raidos reiškiniais, soc. ideologija, revoliuciniu darbininkų judėjimu, socializmo ir komunizmo kūrimo praktika. Tikrovės reiškinių meninis apibendrinimas S. r. kūriniuose pagrįstas realizmui būdingais tipizavimo principais. Marksistinės pasaulėžiūros sąlygoto estetinio idealo esmę sudaro revoliucinis visuomenės pertvarkymas, socialinis teisingumas, žmogaus dvasinis tobulėjimas. Ypatingai svarbią funkciją S. r. mene atlieka teigiamųjų veikėjų paveikslai. S. r. atstovai vadovaujasi meno partiškumo (sąmoningas klasinio požiūrio į tikrovę reiškimas), idėjiškumo (kūrinio turinio, idėjų primatas formos atžvilgiu) ir liaudiškumo (liaudies gyvenimo vaizdavimas, jos vaidmens istorijoje pabrėžimas, tikrovės reiškinių vertinimas liaudies interesų požiūriu) principais. S. r. — pagrindinis tarybinio ir daugumos soc. šalių meno kūrybos metodas. Be to, jį kultivuoja ir kai kurie pažangieji, su darbininkų judėjimu susiję kapit. šalių rašytojai. S. r. principai rusų lit-roje ir lit-ros moksle pradėjo formuotis XIX a. paskutiniajame ir XX a. pirmajame d-metyje. S. r. terminas atsirado tarybiniame lit-ros moksle apie 1934. XX a. ketvirtajame d-metyje pradėta kurti ir S. r. teorija. Jos gilinimas ir plėtimas tebėra svarbus lit-ros teorijos ir menotyros uždavinys.

Liet. lit-roje S. r. pradmenų pradėjo rastis J. Janonio, V. Kapsuko ir J. Biliūno kūriniuose, rašytuose XX a. pradžioje. Juose iškilo naujo estetinio idealo bruožai, susiję su organizuoto ir sąmoningo proletariato ideologija. Lit-ra laikoma kovos už naują socialinę santvarką, soc. idealus priemone. Šią lit-ros tradiciją tęsė A. Regratis, B. Pranskus, A. Jasutis, A. Dabulevičius, B. Pauliukevičius, A. Maginskas, A. Gudaitis-Guzevičius ir kiti revoliuciniai proletariniai rašytojai, kurie buvo aktyvūs LKP nariai arba su ja bendradarbiavo.

1919—40 kai kuriomis S. r. ypatybėmis pasižymėjo ir pažangiųjų rašytojų P. Cvirkos, V. Montvilos, S. Nėries, A. Venclovos kūriniai. Šie rašytojai griežtai smerkė burž. gyvenseną, moralę, aukštino engiamo liaudies žmogaus dvasinį grožį. P. Cvirka romane „Žemė maitintoja“ sukūrė socialinį tipą, kuriam būdinga stichiškai bręstanti soc. pasaulėžiūra, rev. siekimai. S. Nėris ketvirtojo d-mečio pradžioje skelbė romantiškai traktuojamus pasaulio rev. pertvarkymo šūkius.

1940—41 prasidėjo spartesnis S. r. plitimas liet. lit-roje, susijęs su daugelio rašytojų posūkiu į marksistinę pasaulėžiūrą. Naujos pasaulėžiūros formavimasis, prasidėjęs 1940—41, toliau vyko D. Tėvynės karo ir pokario metais. 1940—1941 S. r. būdingą aktyvų rašytojo santykį su tikrove, soc. visuomenės idealus nuosekliausiai reiškė V. Montvila, S. Nėris, P. Cvirka, L. Gira, T. Tilvytis. Tarybinių liet. rašytojų kūriniuose buvo pabrėžiamas lemiamas liaudies vaidmuo istorijoje, naujų, soc. ideologijos požiūriu vertinami asmenybės ir visuomenės santykiai.

D. Tėvynės karo laikotarpiu S. r. liet. lit-roje (ypač poezijoje) labai sustiprėjo. Poezijoje buvo aukštinama taryb. karių ir partizanų kovos heroika, jų pasiaukojimas tėvynės labui, apdainuojama tautų draugystė. Liaudiškumo principas įgijo ryškią patriotinę prasmę — žadinti liaudyje tėvynės meilę ir neapykantą priešams. Geriausiuose to meto S. Nėries, P. Cvirkos, L. Giros, A. Venclovos, K. Korsako, J. Baltušio, Jon. Marcinkevičiaus kūriniuose plačiai reiškiamos proletarinio internacionalizmo ir soc. humanizmo idėjos. Šio laikotarpio poezijoje ir iš dalies prozoje gausiai vartojami tautosakos motyvai bei įvaizdžiai (S. Nėris, L. Gira, P. Cvirka). Tarybiniai liet. rašytojai aktyviai rėmė Komunistų partijos politiką, kūrybinėje praktikoje vadovavosi kom. partiškumo principu. Didelį poveikį liet. rašytojams padarė kontaktai su rusų ir kitų taryb. tautų S. r. atstovais, gilesnis susipažinimas su jų kūryba.

Pokario laikotarpiu, kai liet. lit-ra vystėsi sudėtingomis klasių kovos Lietuvoje sąlygomis, S. r. principai buvo įtvirtinami, atmetant burž. ideologijos ir estetikos, individualizmo ir apolitiškumo tendencijas. Didelę reikšmę S. r. principų stiprėjimui liet. lit-roje ir mene turėjo nuolatinis Komunistų partijos vadovavimas kultūriniam gyvenimui. S. r. lit-ros kūrėjai stengėsi parodyti istorinį liet. liaudies kelią į socializmą, taryb. santvarkos laimėjimus. Aktualios tematikos S. r. kūrinių (apsakymų) vienas pirmųjų sukūrė P. Cvirka. Šio laikotarpio S. r. prozai (J. Avyžiaus, J. Baltušio, P. Cvirkos apsakymai, J. Dovydaičio, A. Gudaičio-Guzevičiaus, A. Vienuolio, I. Simonaitytės romanai) būdingas ryškus istorizmas, epinė vaizdų objektyvizacija bei detalių konkretumas, socialinių charakteristikų vyravimas veikėjų paveiksluose, aktyvios, kovingos prigimties herojų poetizavimas. Šiomis ypatybėmis didele dalimi pasižymėjo ir poezija (T. Tilvyčio, V. Valsiūnienės poemos). Romano ir poemos žanruose matyti polinkis į epopėjinį užmojų platumą. Lyrikoje dominavo pilietiniai, tribūniškų publicistinių intonacijų kūriniai (V. Grybas, A. Jonynas, J. Macevičius, V. Mozūriūnas, V. Reimeris, V. Valsiūnienė, A. Venclova). Šio laikotarpio S. r. lit-roje soc. idėjos dažnai reiškiamos ir tiesioginėmis deklaracijomis arba iliustruojamos didaktinio pobūdžio vaizdais.

Apie 1954—56 prasidėjo naujas S. r. raidos liet. lit-roje laikotarpis. Kūrybinėje praktikoje, kritikoje ir lit-ros moksle imta vengti vulgaraus sociologizavimo, iliustratyvumo, schematizmo, natūralistinio aprašinėjimo, pradėta daugiau

rūpintis meninės formos įvairumu. Nauji soc. visuomenės gyvenimo poreikiai skatino plėsti tematiką. Pagausėjo būties, žmogaus gyvenimo prasmės problemų, traktuojamų soc. humanizmo požiūriu. Visuose lit-ros žanruose imta plačiau vartoti sąlygišką formą, simboliką, sudėtingesnę kompozicinę struktūrą. Poezijai (A. Baltakis, J. Degutytė, A. Maldonis, Just. Marcinkevičius, M. Martinaitis, E. Mieželaitis, V. Mykolaitis-Putinas, V. Šimkus, J. Vaičiūnaitė) pasidarė būdinga monumentalus dramatizmas, romantika, asociatyvumas, ryškūs tapybiniai ir muzikiniai pradai, laisvosios eilės. Prozoje sustiprėjo psichologizmas. Romanistai ėmė naudoti modelines situacijas ir vidinio monologo struktūras (A. Bieliauskas, M. Sluckis). Vieni psichologinės krypties prozininkai (M. Sluckis, I. Meras, J. Aputis) linksta į lyr. potekstę, kiti (R. Lankauskas) — į lakoniškumą, epinį objektyvumą ir santūrumą, treti (J. Mikelinskas) — į racionalistinę, detalizuotą psichologinę analizę. Tradicinės, iš ankstesnių laikotarpių paveldėtos stilistinės krypties proza t. p. žymiai praturtėjo, patobulėjo (J. Baltušis, J. Paukštelis, J. Avyžius, A. Baltrūnas, A. Pocius). Labai išaugo iki tol palyginti negausi S. r. dramaturgija, ypač moralinė-buitinė (K. Saja, A. Gricius, V. Miliūnas), filosofinė (J. Grušas, Just. Marcinkevičius), lyrinė-heroinė (V. Rimkevičius, D. Urnevičiūtė), alegorinė-groteskinė (K. Saja) drama bei komedija. Naujos formos ieškojimai visuose lit-ros žanruose susiję su turinio gilėjimu, didesniu problemiškumu. Stilistinis lit-ros įvairumas praturtino S. r. estetiką, praplėtė estetinio idealo ribas. Naujojoje liet. lit-roje yra ir S. r. principų neatitinkančių reiškinių. Bendražmogiškų etinių problemų kėlimas, sudėtingos psichologijos atskleidimas kartais atsiejamas nuo socialinių aplinkybių, istoriškai konkrečių realijų. Kai kurie kūriniai stokoja idėjinio kryptingumo, ryšio su kom. visuomenės kūrimo uždaviniais. Meninės formos eksperimentai, naudojimasis pasaul. meno patirtimi formos srityje ne visada pagrįsti turinio ypatybėmis, kartais veda į dirbtinumą, manieringumą. S. r. teorija, apibendrindama naujus kūrybinės praktikos poslinkius, nuolat vystoma, plečiama; ji nėra galutinai užbaigta, nes susijusi su gyvu lit. procesu.

Liet. dailėje S. r. pradmenų atsirado XX a. ketvirtajame d-metyje, susidarius pažangių dailininkų grupei. Palaikydami ryšius su LKP, pažangieji dailininkai V. Jurkūnas, J. Kuzminskis, V. Mackevičius, B. Motuza-Matuzevičius, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, L. Vaineikytė, P. Vaivada, B. Žekonis, S. Žukas įkūrė „Linijos" d-ją, leido pogrindinį rev. satyros žrn. „Šluota", savo kūriniuose griežčiau kritikavo socialinę nelygybę, fašizmą, skleidė rev. idėjas. Jų kūryboje ėmė formuotis teigiamo herojaus — darbo žmogaus — paveikslas. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, period. spaudoje buvo spausdinami piešiniai, vaizduojantys visuomeninio ir kultūrinio Lietuvos gyvenimo keitimąsi, sukurta daug plakatų, agituojančių stiprinti Tarybų valdžią, ir karikatūrų, išjuokiančių kapitalizmo atgyvenas. Polit. satyros srityje daug nuveikė S. Žuko vadovaujamas „Agitpropas" ir pradėtas legaliai leisti žrn. „Šluota". Naują, tarybinį gyvenimą vaizdavo tapytojai A. Gudaitis, P. Kalpokas, L. Kazokas, V. Mackevičius, skulptoriai V. Grybas, J. Mikėnas, B. Pundzius, grafikai J. Kuzminskis, P. Tarabilda, D. Tarabildienė ir kt. dailininkai. D. Tėvynės karo metais į TSRS gilumą pasitraukę dailininkai V. Jurkūnas, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, L. Vaineikytė, S. Žukas ir kt. savo kūriniuose reiškė tėvynės meilę ir neapykantą fašizmui. S. r. principais — partiškumu, idėjiškumu, liaudiškumu, soc. humanizmu — dauguma liet. dailininkų sėkmingai vadovavosi pokario metais. Dailėje svarb. dėmesys buvo atkreiptas į naujo gyvenimo kūrėją — taryb. žmogų. S. r. principais pagrįstų kūrinių pirmajame pokario d-metyje sukūrė skulptoriai P. Aleksandravičius, R. Antinis, B. Bučas, J. Kėdainis, J. Mikėnas, N. Petrulis, B. Pundzius, P. Vaivada, B. Vyšniauskas, tapytojai M. Cvirkienė, V. Dilka, A. Gudaitis, L. Katinas, V. Mackevičius, Z. Petravičius, A. Petrulis, B. Uogintas, J. Vienožinskis, A. Žmuidzinavičius, grafikai M. Bulaka, V. Galdikas, V. Jurkūnas, A. Kučas, T. Kulakauskas, J. Kuzminskis, P. Rauduvė, D. Tarabildienė ir kt. Labiau įsisąmonindami marksistinę pasaulėžiūrą ir S. r. principus, šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir septintajame dešimtmetyje daugelis liet. dailininkų giliau įprasmino rev. praeities, tautų draugystės, komunizmo kūrimo tematiką, sukūrė raiškių taryb. žmogaus — komunizmo kūrėjo — paveikslų. Praturtėjo liet. dailės meninės išraiškos priemonės, išryškėjo nemažą naujų liet. dailininkų individualybių. Praturtindami vyresniosios dailininkų kartos patyrimą, didelių laimėjimų pasiekė taryb. metais išaugę skulptoriai A. Ambraziūnas, K. Bogdanas, G. Jokūbonis, J. Kalinauskas, K. Kisielis, V. Vildžiūnas, tapytojai J. Čeponis, V. Gečas, S. Jusionis, V. Karatajus, V. Kisarauskas, A. Savickas, A. Stasiulevičius, L. Surgailis, J. Švažas, L. Tuleikis, S. Veiverytė, grafikai R. Gibavičius, S. Krasauskas, A. Makūnaitė, L. Paškauskaitė, S. Rozinas, A. Skirutytė, A. Steponavičius, V. Valius, S. Valiuvienė, B. Žilytė, vitražistai A. Garbauskas, S. Kazimieraitis, K. Morkūnas, A. Stoškus ir kt.

Taryb. laikotarpiu S. r. principais vadovaujasi liet. teatro bei kino meno kūrėjai ir liet. kompozitoriai. Praktinėje kūrybinėje veikloje S. r. metodas jiems suponuoja stiliaus, žanrų ir meninių individualybių įvairovę.

Lit.: **J. Lankutis,** Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, V., 1959; Socialistinio realizmo klausimai (Straipsnių rinkinys), V., 1962; Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968; Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai, V., 1969.

„SOCIALÌSTINIS ŽẼMĖS ŪKIS" — tarybinis mėnesinis žemės ūkio žurnalas, ėjęs 1956—62 Vilniuje. Redagavo J. Astikis, K. Bėčius.

„SOCIALÌSTINIU KELIŪ" — tarybinis Kauno rajono laikraštis, ėjęs 1950. XII.30—1962.IV.22 dukart—triskart per savaitę.

„SOCIALISTIŠES FLUGBLAT" („Socialistinis lapelis") — socialdemokratinis laikraštis, ėjęs 1906—07 Vilniuje. Leido jungtinis LSDP CK, Lietuvos Socialdemokratų partijai susivienijus su Lenkijos Socialistų partijos Lietuvos org-ja. Išėjo 4 nr. Rašė apie LSDP ir Lenkijos Socialistų partijos Lietuvos org-jos susivienijimą, aiškino naują s-d. taktiką II Valstybės dūmos rinkimuose, kritikavo Bundo pasitraukimą iš prol. stovyklos ir jo blokavimąsi su burž. liberalais rinkimuose į II dūmą.

SOCIALÌZMAS [lot. *socialis* — visuomeninis] — socialinė ekonominė santvarka, kurioje vyrauja visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė, valdžia priklauso darbo žmonėms, nėra išnaudotojų klasių, planingas liaudies ūkio vystymas laiduoja spartų gamybinių jėgų augimą, sudarantį sąlygas darbo žmonių gerovei sistemingai kelti, kultūrai, menui ir mokslui ugdyti. S. — pirmoji (žemiausioji) komunistinės visuomeninės ekonominės formacijos fazė, pakeičianti kapitalizmą.

Lietuvoje S. epocha apima 1940—58 metus ir sudaro du laikotarpius: pereinamąjį iš kapitalizmo į S. laikotarpį (1940—51) ir baigiamąjį S. kūrimo laikotarpį (1952—58). Pereinamasis laikotarpis apėmė ist. periodą, kuris prasidėjo soc. revoliucijos pergale, proletariato diktatūros įsitvirtinimu ir pasibaigė S. pamatų, soc. visuomenės sukūrimu. S. pamatų sukūrimą sąlygojo tiek bendriausieji pereinamojo laikotarpio dėsningumai, tiek nacionaliniai bei internacionaliniai šio vystymosi momentai.

Lietuvoje S. buvo kuriamas įnirtingos klasių kovos sąlygomis, likviduojant išnaudotojų klasių elementus mieste ir kaime. Tarybų Lietuva pereinamuoju laikotarpiu buvo proletariato diktatūros valstybė, kurios forma — taryb. respublika.

Susiklosčius palankioms vidaus ir išorės sąlygoms, LKP vadovaujama Lietuvos liaudis 1940.VI.15—17 nuvertė buržuazijos diktatūrą ir paėmė valdžią. Po taikios (be ginkluoto sukilimo) *revoliucijos* pergalės darbo žmonės išrinko *Liaudies Seimą*, kuris Lietuvą paskelbė Tarybų socialistine respublika (ž. *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Istorija). Lietuvos TSR buvo priimta į TSRS. Įsigaliojo Lietuvos TSR *Konstitucija,* prasidėjo naujas liet. tautos valstybingumo laikotarpis. Kilo kova tarp nugalėto, bet dar nepanaikinto kapitalizmo ir kuriamo, bet dar neįsitvirtinusio socializmo. Nacionalizavus stambiosios pramonės, prekybos ir kitas kapit. įmones, buvo sukurtas soc. sektorius ir pakirsta stambiosios buržua-

zijos ekonominė galia. Imta laipsniškai likviduoti nedarbą, vystyti pramonę. S. pagrindų kūrimą nutraukė vok. faš. okupacija. Po karo pramonė buvo vystoma ypač sparčiais tempais: 1945 ji gamino tik 40% prieškarinės bendrosios pramonės produkcijos, 1948 jau pasiekė prieškarinį lygį, o 1950 jį viršijo 90%, 1947—48 buvo likviduotas kapit. sektorius mieste. Liaudies ūkis buvo industrializuojamas, kuriamos naujos pramonės šakos, statomos naujos įmonės. Atsižvelgiant į pagrindinius soc. gamybos principus, buvo stengiamasi įveikti pramonės ir kitų industrinių liaudies ūkio šakų atsilikimą, remiantis visos Tarybų šalies materialine gamybine baze, sukurta materialinė gamybinė S. bazė, sudarytos sąlygos visam respublikos ūkiui soc. pagrindais pertvarkyti ir toliau vystyti. Kilo darbo našumas: 1950 pramonėje jis buvo daugiau kaip dvigubai didesnis, negu 1940.

Žemė tapo visos liaudies nuosavybe. 1940 įvykdžius *žemės reformą,* apie 75 000 mažažemių ir bežemių valstiečių gavo žemės, ekonominė buožių galia buvo apribota, pradėta nuosekliai vykdyti šios klasės tolesnio ribojimo ir išstūmimo politiką. Vok. faš. okupacijos metais buožės atėmė žemę iš taryb. naujakurių, o okupantai paėmė valdyti buv. dvarų žemes. Visa žemė buvo paskelbta vokiečių armijos grobiu, buvo rengiamasi plačiai kolonizacijai. Raudonajai Armijai išvijus okupantus, nauja žemės reforma iš esmės pakeitė socialinius ekonominius ir klasinius santykius Lietuvos kaime. Pakirtus buržuazijos ekonomines jėgas, svarb. vietą ž. ū. gamyboje užėmė darbo valstiečiai; kaime subrendo sąlygos soc. pertvarkymams. 1949—50 Lietuvos kaime vyko masinė *kolektyvizacija,* 1951 ji iš esmės buvo baigta, paskutinė išnaudotojų klasės liekana — buožija likviduota. Išnyko socialinė ekonominė bazė naujiems kapit. elementams rastis, įsigalėjo soc. nuosavybė, išnyko pereinamajam laikotarpiui būdingas ekonomikos daugiasanklodiškumas.

1940 Lietuvoje kaip rev. proceso sudėtinė dalis prasidėjo *kultūrinė revoliucija,* kuri ypač platų mastą įgavo pokario metais. Buvo įgyvendintas visuotinis privalomas pradinis ir pradėtas įgyvendinti septynmetis mokymas, didelių laimėjimų pasiekta meno, literatūros srityse, dvasinės kultūros lobiai pasidarė prieinami visai liaudžiai. Nac. kultūra įgijo soc. turinį. Komunistų partijai vadovaujant, sėkmingai kovota prieš įvairias nacionalistinės ideologijos formas, jų tarpe ir „vieningosios srovės" teoriją, neigusią klasių kovą. Daug padaryta, marksistiniu-lenininiu požiūriu vertinant kultūrinį liet. tautos palikimą, įveikiant darbo žmonių sąmonėje praeities atgyvenas. Panaikinusi išnaudotojų klasių politinį ir ekonominį viešpatavimą, socialistinė revoliucija išvadavo kultūrą iš burž. ideologijos, pavertė ją liaudies dvasinio švietimo ir visapusiško kultūrinio vystymo priemone. Socialistinė kultūra tapo aukštesne istorine lietuvių tautos dvasinio gyvenimo pakopa.

Visuomenės klasinės sudėties kitimo pagrindą Lietuvoje sudarė objektyvūs S. kūrimo dėsningumai ir Tarybų valdžios vykdomi socialiniai ekonominiai, politiniai ir kultūriniai pertvarkymai: *nacionalizacija,* kooperacija, žemės reforma, kolektyvizacija, industrializacija, kultūrinė revoliucija. Likvidavus išnaudotojų klases, antagonistinių klasių neliko. Liet. tautą sudarė darbininkų klasės, kolūkinės valstietijos klasės ir taryb. inteligentijos sluoksnio, aptarnaujančio abi tas klases, sandrauga. Šių klasių sudėtis ir pobūdis, kuriant S., taip pat iš esmės pakito. Darbininkų klasė tapo valdanti, įgijo šalies valdymo ir visuom. gamybos organizavimo įgūdžių, persiauklėjo pati ir perauklėjo smulkiaburžuazinius sluoksnius, įtraukdama juos į S. kūrimą. Valstiečių klasės egzistavimo pagrindą sudarė visuomeninė (kooperatinė) nuosavybė.

Įsitvirtinus soc. gamybiniams santykiams, pakitus visuomenės klasinei struktūrai, galutinai susiformavo lietuvių soc. nacija. Tarp lietuvių soc. nacijos ir kitų TSRS soc. nacijų proletarinio internacionalizmo pagrindu formavosi ir vystėsi draugystė ir ekonominis, valstybinis, politinis bei kultūrinis bendradarbiavimas.

Sukūrus S., nesutaikomus klasinius prieštaravimus pakeitė moralinė politinė visuomenės vienybė; jos ekonominį pagrindą sudarė soc. nuosavybė, o politinį — soc. demokratija. Gyventojai ėmė vis labiau įsitraukti į valstybės valdymą, į vadovavimą ūkiniam bei kultūriniam gyvenimui. Taryb. santvarkos sąlygomis Lietuvoje išaugo naujas žmogus — socializmo kūrėjas.

Galingas įrankis, kuriuo buvo įvykdyti pertvarkymai, nulėmę S. pergalę Lietuvoje, buvo politinė visuomenės organizacija — soc. valstybė. Panaudodama ilgametį taryb. statybos kitose taryb. respublikose patyrimą, liet. tauta, Komunistų partijos vadovaujama, vystė nac. valstybingumą, tobulino valst. valdžios ir valst. valdymo organus, visą valdžios aparatą.

Pokario metais vykusi smarki klasių kova sunkino S. kūrimą Lietuvoje. Lietuvos darbo žmonių klasiniai priešai — burž. klasių likučiai ir jų interesų gynėjai — buržuaziniai nacionalistai visokiomis priemonėmis trukdė kūrybinį liaudies darbą. Į pereinamojo laikotarpio pabaigą pagrindinės antitarybinio pogrindžio jėgos buvo palaužtos ir likviduotos.

Baigiantis penktajam ir prasidedant šeštajam d-mečiui, buvo įvykę šie ekonominės ir socialinės struktūros pakitimai: 1) senoji pramonė buvo pertvarkyta soc. pagrindais, vystoma nauja, kurios pagrindą sudarė sunkiosios pramonės šakos; buvo padėti krašto industrializacijos pamatai; 2) smulkūs individualūs valstiečių ūkiai, pagrįsti privatine gamybos priemonių nuosavybe, susivienijo į stambius soc. ūkius, pagrįstus koop. nuosavybe; buvo sukurta daug socialistinių ž. ū. įmonių — taryb. ūkių, pagrįstų valst. nuosavybe; 3) buvo likviduotos išnaudotojų klasės ir jas formuojančios priežastys — privatinė gamybos priemonių nuosavybė; liko dvi draugiškos klasės — darbininkų ir valstiečių — bei darbo inteligentijos sluoksnis; 4) buvo įgyvendintas pradinis kultūrinės revoliucijos etapas; 5) susiformavo socialistinė lietuvių nacija. Lietuvos TSR AT 1951.XII.26 pakeistoje Konstitucijoje konstatuota, kad Lietuvoje likviduota kapit. ūkio sistema, panaikinta privatinė gamybos priemonių nuosavybė, panaikinta galimybė išnaudoti žmogų.

S. kūrimo Lietuvoje istorija patvirtino V. Lenino teiginį apie perėjimo iš kapitalizmo į S. kelių bendrumą. Lietuvoje pereinamasis iš kapitalizmo į S. laikotarpis truko 10—11 metų. Svarb. veiksniai, spartinę S. kūrimą Lietuvoje: 1) įvairiapusiška kt. taryb. respublikų parama ir ekonominis savitarpio bendradarbiavimas, naudojimasis TSRS jau sukurta materialine technine S. baze; 2) kūrybinis atskirų taryb. respublikų ir visos TSRS S. kūrimo patyrimo perėmimas ir panaudojimas; 3) aukštesnis, palyginti su kai kuriomis anksčiau susikūrusiomis taryb. respublikomis, ekonominis ir kultūrinis Lietuvos lygis S. kūrimo išvakarėse. Pagr. veiksniai, lėtinę S. kūrimą: 1) vok. faš. okupacija ir karo padariniai; 2) asmenybės kulto sąlygos; 3) smarki klasių kova pokario metais.

Šeštojo d-mečio pradžioje Lietuva su kt. taryb. respublikomis perėjo į S. kūrimo baigiamąjį laikotarpį (1952—58) — visiškos S. pergalės ir proletariato diktatūros valstybės peraugimo į bendraliaudinę valstybę laikotarpį. Pasibaigus pereinamajam laikotarpiui, neliko esminių specifinių socializmo Lietuvoje vystymosi požymių, išskyrus tik kai kuriuos antraeilius savitumus, Lietuva pradėjo vystytis pagal bendruosius dėsningumus, būdingus kitoms TSRS respublikoms. Baigiamajame laikotarpyje buvo intensyviai industrinamas liaudies ūkis, specializuojama pramonė, vystomos sunkiosios pramonės šakos. Ypač sparčiai vystėsi naujos pramonės šakos: mašinų gamybos, elektrotechnikos, laivų statybos. Buvo tobulinamos pramonės ir statybos valdymo organizacinės formos, stiprinama kolūkinė santvarka, kolūkių ir taryb. ūkių materialinė bazė, įveikiami sunkumai, atsiradę pereinant prie kolektyvinio žemės dirbimo. Buvo diegiami naujausi mokslo pasiekimai, pertvarkomas ž. ū. planavimas. Lietuva iš agrarinio krašto virto išsivysčiusia industrine agrarine respublika. Su soc. santykių pergale prasidėjo lemiamas kultūrinės revoliucijos etapas, kurio metu buvo įgyvendinti esminiai soc. revoliucijos reikalavimai kultūros ir ideologijos srityse. Buvo sukurta daug vertingų literatūros ir meno kūrinių. Išsiplėtė kultūrinio bendradarbiavimo su

kitomis taryb. respublikomis formos. Liet. liaudies kultūra ir menas tapo sudėtine TSRS kultūros dalimi.

Šiam laikotarpiui būdingas lenininių normų atkūrimas part. ir valst. gyvenime ir asmenybės kulto sukeltų klaidų ir trūkumų taisymas. Soc. demokratija įveikė žalingas asmenybės kulto pasekmes, buvo išplėstos sąjunginių respublikų, jų tarpe ir Tarybų Lietuvos, teisės. Vyko tolesnis lietuvių soc. nacijos vystymosi, soc. nacijų savitarpio bendradarbiavimo, jų suartėjimo procesas; atsirado naujų taryb. tautų draugystės formų.

S. kūrimo baigiamuoju laikotarpiu augo darbo žmonių kūrybinis aktyvumas, keitėsi pažiūra į darbą. Į valstybės ir gamybos valdymą, visuom. gyvenimą ir kultūrinę veiklą įsijungė visų klasių ir sluoksnių atstovai. Ypač svarbus pasidarė komunistinis darbo žmonių auklėjimas, nes praeities atgyvenų įveikimas žmonių sąmonėje vis dar atsiliko nuo jų ekonominės padėties. S. metais iš esmės pasikeitė gyventojų klasinė struktūra. Vidutinis metinis darbininkų ir tarnautojų skaičius S. laikotarpio pabaigoje buvo jau kelis kartus didesnis, negu pradžioje.

Sukūrusi materialinę techninę S. bazę, industrinį potencialą, pertvarkiusi žemės ūkį soc. pagrindais, pakėlusi liaudies kultūrą ir sąmonę į soc. lygį, iš esmės pakėlusi liaudies materialinę gerovę, užbaigusi soc. visuomenės kūrimą, Lietuva su kitomis taryb. respublikomis materialiai ir dvasiškai pasirengė pereiti į komunizmo antrąją fazę. Nuo 1959 Lietuvos TSR su kt. taryb. respublikomis pradėjo kom. visuomenės kūrimo laikotarpį (ž. *Komunizmas*).

Lit.: **K. Marksas, F. Engelsas,** Gotos programos kritika. — Rinktiniai raštai, t. 2, V., 1950; Maskvoje 1958 metų lapkričio 14—16 dienomis įvykusio socialistinių šalių Komunistų ir Darbininkų partijų atstovų pasitarimo Deklaracija. Taikos manifestas, V., 1957; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis, V., 1960; **K. Meškauskas,** Tarybų Lietuvos industrializavimas, V., 1960; **G. Zimanas,** Lietuvių socialistinės nacijos susiformavimo prielaidos ir sąlygos, V., 1963; **J. Žiugžda,** Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje, K., 1964; **K. Surblys,** Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965; **L. Truska,** Socializmo pergalė Lietuvoje. — Lietuvos TSR istorijos bruožai, K., 1965; **H. Šadžius,** Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio periodizacijos klausimu. — „Komunistas", Nr. 6, V., 1966; **M. Burokevičius,** Kai kurie kultūrinės revoliucijos Tarybų Lietuvoje klausimai. — Spalio revoliucijos keliu, V., 1967; Už socializmo sukūrimą Lietuvoje V., 1969; **A. Sniečkus,** Tarybų Lietuva — klestėjimo keliu, V., 1970; **А. Снечкус,** Советская Литва на пути расцвета, Вильнюс, 1970; Leninizmo pergalė Lietuvoje, V., 1970.

SOCIOLÒGIJA [lot. *socius* — bendras + gr. *logos* — mokslas] — mokslas, tyrinėjantis visuomenę, visuomeninius reiškinius, jų tarpusavio ryšius ir raidos dėsningumus. S. istorija glaudžiai susijusi su *visuomeninės-filosofinės minties* istorija. Bandymų aiškinti visuom. reiškinius, jų kitimo priežastis randama įv. šalių filosofų darbuose nuo antikos laikų (Dž. Viko, Š. Monteskjė, Ž. Kondorsė, Volteras, Ž. Ruso, J. Herderis). Ypač svarbų vaidmenį S. mokslui susiformuoti turėjo XVIII a. pab.—XIX a. pirmosios pusės G. Hegelio, A. Sen Simono ir S. terminą įvedusio O. Konto darbai. Iki XIX a. visos S. teorijos buvo idealistinės. Materialistinei S. pagrindus padėjo dialektinio ir istorinio materializmo kūrėjai K. Marksas ir F. Engelsas. Jie nustatė, jog visuomenės vystymąsi lemia materialinių gėrybių gamybos būdų kaita ir išaiškino daugelį kapitalizmo bei kitų ekonominių formacijų raidos dėsningumų. XX amžiuje S. labai išsišakojo. Skiriama bendroji S., nagrinėjanti bendruosius visuomenės raidos dėsnius bei jos tyrimo metodologinius principus, ir specialioji S., nagrinėjanti atskirus visuomenės gyvenimo reiškinius. Specialiąją S. sudaro įv. šakos: teisės, kultūros, meno, darbo, šeimos, jaunimo, miesto, kaimo S. ir kt.

Lietuvoje sociologinė mintis pradėjo reikštis XVI—XVII a. (Lietuvos Statutas; arionų teorijos apie žmonių lygybę, valstybę, kaip prievartos aparatą; Vilniaus un-to profesorių scholastų teiginiai apie dievišką visuomenės pagrindų prigimtį). XVII a. pab. plito fiziokratų teorijos. XIX a. populiari buvo „visuomeninės sutarties" teorija. Vieni jos atstovai (P. Vileišis, J. Zauerveinas) propagavo monarchiją, teigė, jog valstybė susiformavusi kaip darnus organizmas ir kiekvienas jos narys privaląs atlikti jam skirtas funkcijas. Kiti (S. Daukantas, J. Šliūpas, P. Višinskis) aiškino, kad žmonės turį teisę visuom. sutartį papildyti, kad valstybės santvarka ilgainiui kintanti, nuo žemesnės pakopos (abs. monarchijos) pereinanti prie aukštesnės (dem. respublikos). Vienas pirmųjų šios teorijos skelbėjų S. Daukantas teigė, jog žmonės iš prigimties esą lygūs ir todėl baudžiava smerktina. P. Višinskis pabrėžė žmonių sąmoningumo svarbą (žmonės turį suprasti, jog reikia keisti esamą santvarką). 1831 ir 1863 sukilimų dalyviai Kipr. Nezabitauskis, J. Goštautas, K. Kalinauskas, Z. Sierakauskas propagavo valstiečių socialinės revoliucijos idėją. XIX a. pabaigoje J. Mačys, J. Andziulaitis, S. Matulaitis ir ypač J. Biliūnas socialinės revoliucijos idėją pradėjo sieti su darbininkų klase. J. Adomaičio, V. Dembskio, P. Mikolainio raštuose žymu H. Spenserio organinės visuomenės teorijos poveikis.

Naują lietuvių sociologinės minties raidos etapą pradėjo L. Janavičius, V. Kapsukas, Z. Angarietis. Jie marksistiniu požiūriu vertino konkrečius XX a. pradžios Lietuvos visuomeninio gyvenimo reiškinius, savo tyrinėjimus grindė statistikos duomenimis (V. Kapsuko straipsniai apie ž. ū. darbininkus, liet. buržuazijos augimą, L. Janavičiaus „Pramonės išsivystymo Lenkijos karalystėje apybraiža"). V. Kapsukas (str. „Istorinis materializmas", išsp. 1908), Z. Angarietis („Materialistinis istorijos supratimas", 1913) pirmieji pradėjo propaguoti ir teorinius ist. materializmo principus. 1920—40 marksistinės S. atstovai analizavo 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje patirtį, kai kuriuos burž. Lietuvos klasinių santykių klausimus (V. Kapsuko „Buržuazinė Lietuva"). Pogrindinėje bei Tarybų Sąjungoje leidžiamojoje komunistinėje liet. spaudoje buvo skelbiamos ist. materializmo idėjos.

XX a. buržuazinių liet. sociologų darbai daugiausia buvo vadovėlių pobūdžio. Burž. metais S. buvo dėstoma Kauno un-te ir kunigų seminarijoje. K. Šaulio („Sociologija", 1920), K. Paltarokо („Socialis klausimas", 1921), S. Šalkauskio („Kultūros filosofijos metmens", 1926), A. Maceinos („Socialinis teisingumas", 1938) knygos buvo pagrįstos popiežiaus Leono XIII enciklikos „Rerum novarum" bei neotomistų (Ž. Mariteno ir kt.) teorijų teiginiais (priv. nuosavybės neliečiamybė, klasių interesų harmonija, krikščioniškasis solidarumas, lemiamas dvasinės kultūros vaidmuo visuom. gyvenime). P. Leonas knygoje „Sociologijos paskaitos" (1939) vienalytės koncepcijos nepateikia, remiasi įv. krypčių sociologais (daugiausia rusų burž. sociologais M. Kovalevskiu, P. Sorokinu). Konkrečias socialines ekonomines Lietuvos problemas tyrinėjo ekonomistas A. Rimka, istorikas A. Janulaitis. Pozityvizmo principais pagrįstų S. straipsnių paskelbė J. Baldžius, V. Čepinskis. Kai kuriuos ist. materializmo teiginius savo straipsniuose propagavo J. Galvydis.

Tarybiniu laikotarpiu materialistinės bendrosios S. problemos tyrinėjamos Vilniaus un-to filos. katedroje (A. Lozuraičio apybr. „Materialistinio istorijos supratimo pagrindai", 1968, ir kt.), iš dalies ir kitų aukštųjų m-lų visuom. mokslų katedrose. Apie 1960 pradėta organizuoti ir specialiosios S. tyrimus. 1964—69 veikė teisės ir S. sektorius Ekonomikos in-te. Nuo 1965 veikia socialinių tyrimų laboratorija Vilniaus un-te, nuo 1966 Kauno Politechnikos in-te. 1969 įkurtas filosofijos, teisės ir S. skyrius Istorijos in-te. Liet. sociologai nagrinėja socialines darbo, švietimo, šeimos, jaunimo, religijos bei ateizmo, laisvalaikio ir kt. problemas.

SŌDAI. Lietuvos soduose auginama apie 20 genčių vaisinių augalų — sėklavaisinių, kaulavaisinių, *uoginių augalų* grupių. Iš sėklavaisinių augalų (1968 — 89,2% bendro S. ploto) daugiausia auginama *obelų*, gerokai mažiau *kriaušių*. Iš kaulavaisinių (7,4%) labiau paplitusios *slyvos, vyšnios*, mažiau *trešnės*. Iš uoginių (3,4%) dažnesni *serbentai, braškės, agrastai*, retesnės *avietės*, retos *vynuogės*, gervuogės. Iš viso Lietuvoje priskaitoma apie 2000 S. augalų veislių. Patvirtintą vaisinių bei uoginių augalų sortimentą sudaro (1970) 46 veislės: obelų 15, kriaušių 6, slyvų 5, vyšnių 4, uogakrūmių 12, braškių 4. Sortimentas kasmet tikslinamas — paliekamos arba įtraukiamos naujos atspariausios ir kitomis geromis ūkinėmis bei biologinėmis savybėmis pasižyminčios veislės.

Pagal klimato ir dirvožemio tinkamumą S. veisti Lietuvos teritorija skirstoma į 3 zonas (vakarų, vidurio ir rytų)

ir 6 pozonius (vakarų zona — į Pajūrio žemumos ir Žemaičių aukštumos pozonius; vidurio — į šiaurės ir pietvakarių; rytų — į šiaurės rytų ir pietryčių). Palankiausios sąlygos sodams yra vidurio zonoje. Iš viso sodai 1968 užėmė 44 700 ha, arba 1,3% visų ž. ū. naudmenų; 21 300 ha sodų priklausė visuom. sektoriaus ūkiams, iš jų 8300 ha kolūkiams. Derantieji S. užėmė 24 500 ha (visuom. sektoriaus ūkiuose 8400 ha). Daugiausia S. yra Kauno, Kėdainių, Jurbarko, Joniškio, Panevėžio, Anykščių, Kaišiadorių, Prienų ir Vilniaus rajonuose. Prekinius S., didesnius kaip 70 ha, turi 57 ūkiai (24 taryb. ūkiai, 21 vaismedžių medelynų ūkis, 9 mokomieji ir kiti valstybiniai ūkiai, 3 kolūkiai). Didžiausi S.: vaismedžių medelynų ūkiuose — Mičiurino (Jurbarko rj.; 520 ha), Panevėžio (260 ha), Kaišiadorių (247 ha), Žagarės (234 ha), Tytuvėnų (228 ha), Daukšiagirio (Prienų rj.; 160 ha); taryb. ūkiuose — Kimbartiškės (Zarasų rj.; 198 ha), Simno (113 ha), Kretingos (102 ha), Žeimių (Jonavos rj.; 98 ha), Kuršėnų (96 ha), Šalčininkų (89 ha); kolūkiuose — Lenino (Šakių rj.; 176 ha); mokomuosiuose ūkiuose — Kapsuko taryb. ūkio-technikumo (120 ha), Aluntos (Molėtų rj.) taryb. ūkio-technikumo (110 ha), Ž. ū. akademijos (Kauno rj.; 95 ha); iš kitų valst. ūkių — Vytėnų (Kauno rj.) bandymų stoties eksperimentiniame ūkyje (165 ha). Šimtui hektarų ž. ū. naudmenų teko (1968) apie 200 vaismedžių, šimtui gyventojų — apie 300.

S. vaisių vid. derlingumas 1945—68 visų kategorijų ūkiuose buvo 37,5 cnt/ha. Naradavos (Biržų rj.), Joniškio, Žagarės vaismedžių medelynuose, Lenino kolūkyje (Šakių rj.) ir daugelyje kitų valst. ūkių bei kolūkių, taikant pažangius agrotechnikos metodus, gaunama po 50—100 cnt/ha; Vytėnų bandymų stoties sutankintuose S. kai kurių veislių obelų derlius — 280—450 cnt/ha. 1948—69 įkurti 24 valstybiniai vaismedžių *medelynai*. Juose auginami ir platinami visų kategorijų ūkiams vaismedžių skiepai, uogakrūmiai, braškių daigai, t. p. veisiami prekiniai S., organizuojamas vaisių laikymas ir perdirbimas. 1969 valst. paruošoms pristatyta 40 100 t S. vaisių ir uogų, pagaminta 57 mln. sąlyginių indelių vaisių ir uogų konservų. Nemaža vaisių ir uogų perdirbama ne tik *konservų* f-kuose, bet ir vyno g-lose. Jau ir keliuose visuom. sektoriaus ūkiuose yra vaisių perdirbimo punktų, sulčių gamybos cechų.

Kiekvienais metais X.5—XI.5 rengiami sodų ir kitų želdinių veisimo mėnesiai. Sodinimui vaismedžių skiepus, uogakrūmius platina (1970) 10 vaismedžių medelynų, Vytėnų bandymų stoties eksperimentinis ūkis, Kauno tarybinis ūkistechnikumas, Ž. ū. akademijos mokomasis ūkis; S. užuovėjinėms užtvaroms medelius bei krūmus — miško medelynai. Nuo 1960 veikia Kaišiadorių karantino punktas, kuris kontroliuoja iš kitų TSRS respublikų ir užsienio į Lietuvą įvežamus vaisinius ir kt. augalus. Visuom. sektoriaus S. įveisimo projektus sudarinėja (nuo 1962) Žemėtvarkos projektavimo in-to specialistai (iki 1961 sudarinėdavo įvairūs ž. ū. specialistai). Sodų turintiems ūkiams mašinas, padargus, chemikalus kovai su augalų ligomis ir kenkėjais tiekia resp. susivienijimas „Lietuvos ž. ū. technika". Vaisių ir uogų paruošomis rūpinasi Prekybos m-ja, Maisto pramonės m-ja, Lietuvos Vartotojų kooperatyvų s-ga. Vid. kvalifikacijos sodininkystės specialistai rengiami Kauno tarybiniame ūkyje-technikume (1920—45 Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės m-la).

S. augalai selekcionuojami (ž. *Selekcija*), jų veislės, agrotechnika, vaisių perdirbimo ir laikymo technologija tyrinėjama daugiausia Vytėnų bandymų stotyje. Joje parinkti geriausi obels ir kriaušės poskiepiai, sukurtas birželinis vyšnių ir trešnių akiavimo metodas, kuris plačiai naudojamas visoje Tarybų Sąjungoje. Kai kuriuos sodininkystės klausimus tyrinėja dar Botanikos in-tas, Vilniaus un-tas, Ž. ū. akademija. Išleista du V. Venskutonio, I. Štaro sodininkystės vadovėliai (1956, 1959), du V. Venskutonio tokie vadovėliai (1962, 1966), atlaso „Lietuvos pomologija" vienas sąs. (1962). Sodininkystę daugiausia propaguoja žurnalas „Mūsų sodai", Lietuvos Sodininkystės d-ja (ž. *Sodininkystės draugijos*). Visuom. sektoriaus sodininkystei vadovauja Sodininkystės ir bitininkystės trestas.

ISTORINIAI DUOMENYS. Rašytinių žinių apie S. Lietuvoje yra nuo XIV amžiaus. Jogailos 1387 privilegijoje minimi keli S. prie Vilniaus (karaliaus ir didikų žemėje). Kiek daugiau žinių apie S. yra XVI—XVII a. dvarų inventoriuose. Iš archeologinių, lingvistinių tyrinėjimų, rašytinių ist. šaltinių sprendžiama, kad vyšnios buvo auginamos jau IX—XIV a., obelys — XIII a., kriaušės — XV a. pirmojoje pusėje, slyvos — kiek vėliau. Plačiau pradėta S. veisti nuo XIV a. pab., ypač, kai didysis kun-štis Vytautas atkėlė iš Krimo į Lietuvą totorių ir karaimų, tarp kurių buvo sodininkų. Plintant krikščionybei (XIV—XV a.), iš V. Europos šalių į Lietuvą atvykstantys dvasininkai atsiveždavo ir įv. vaisinių augalų skiepų bei sėklų. Nemažai vaismedžių tuo metu įvežta iš Lenkijos ir Rusijos. Vienas 1476 dokumentas rodo, kad tuo metu kai kurie dvarai turėjo duoti bažnyčiai ir S. derliaus dešimtinę. I Lietuvos Statute (1529) numatyta pabauda už svetimų vaismedžių iškasimą ar iškirtimą. Žinoma XVI a. Lietuvos TSR teritorijoje buvus daugiau kaip 30 didelių (80—100 vaismedžių) sodų. 1575—1647 Kulvos (Jonavos rj.), Kuosinės (Vilniaus rj.), Padubysio (Kelmės rj.) dvaruose buvo įveista po 2—3 obelų sodus. 1653—80 Pajūrio (Tauragės rj.), Pakruojo, Stačiūnų (Ukmergės rj.), Tytuvėnų, Trakinių (Vilniaus rj.) ir kt. dvarų soduose buvo auginama obelys, kriaušės, slyvos, vyšnios ir įv. uogakrūmiai. 1702 Surdegio (Anykščių rj.) vienuolyno daržai ir sodai užėmė 6,6 ha. 1797 Pažaislio (prie Kauno) vienuolyne buvo sodas, kuriame augo 300 vaismedžių. Dideliuose dvaruose, ypač Žemaitijoje, augintos ir trešnės. Šiek tiek vaismedžių savo sklypuose pasisodindavo ir valstiečiai. Feod. laikotarpiu dauguma žemvaldžių, turėjusių S., laikė sodininkus. Prof. Ž. Žiliberas nurodo, kad jau XVIII a. antrojoje pusėje daugelis Lietuvos valstiečių turėjo nemažus S., mokėjo skiepyti vaismedžius. 1850 Ukmergės aps. soduose obelys ir kriaušės užėmė apie 80% visų S. augalų, slyvos ir vyšnios 15%, uoginiai augalai 5%; 1883 Šiaulių aps. nedideliuose valstiečių S. buvo auginamos tik vyšnios, Kėdainių aps. ūkiuose — daugiausia obelys ir kriaušės. Lietuvos dvarininkai dali S. derliaus parduodavo Peterburge, Varšuvoje, Rygoje, Maskvoje ir kt. dideliuose miestuose. 1860 buvo įkurti pirmieji vaismedžių medelynai. Pirmajame d-metyje po baudžiavos panaikinimo (1861) S. plotai ir jų derliai šiek tiek sumažėjo. 1862—67 Kauno gub. ūkiuose iš 1 ha S. būdavo kasmet surenkama vidutiniškai po 20 cnt vaisių. 1870—80 nemažai vaismedžių skiepų buvo atvežama iš Rygos, Varšuvos, Maskvos, Minsko, Černigovo (Ukraina) ir užsienio šalių medelynų. Introdukuoti vaismedžiai praėjo natūralią atranką. Ištvermingiausių introdukuotų veislių vaismedžiai buvo veisiami prekiniuose soduose, vėliau iš jų atrenkamos standartinės veislės. 1887 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo

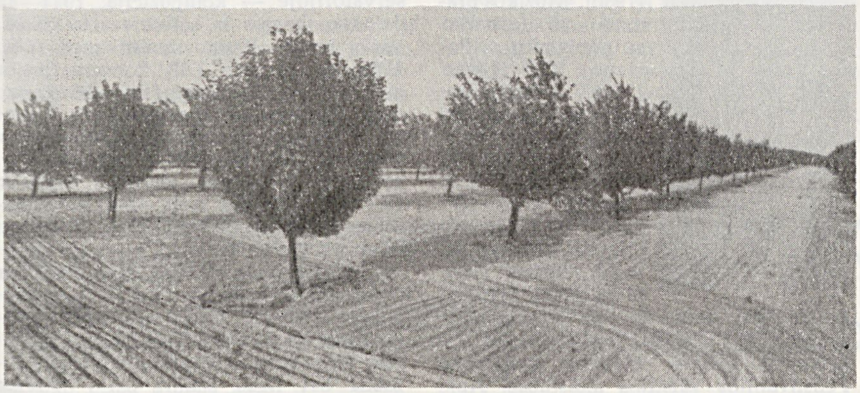
Mičiurino vaismedžių medelyno sodas (Jurbarko rj.)

35 950 ha sodų. 1893—94 kasmet būdavo surenkama vidutiniškai jau po 36 cnt vaisių iš 1 ha. Į įvairius Rusijos imperijos miestus 1875—1912 iš Lietuvos išvežta apie 229 000 t vaisių; 1898—1902 į užsienį išvežta vaisių už 45 000 rb. Nuo XIX a. vid. iki 1914 sodininkystė labiau plėtėsi Kauno gub. Tada Kaune prie gubernijos žemėtvarkos komisijos veikusi agronomijos sekcija kai kuriuose valstiečių ūkiuose savo lėšomis įveisė pavyzdinių sodų. 1893—94 Lietuvoje jau buvo 220 tokių S.; jie užėmė 1352 ha. Prie sodininkystės vystymo t. p. nemažai prisidėjo *sodininkystės draugijos,* veikusios Kaune (nuo 1875), Vilniuje, Panevėžyje, Šiauliuose, Marijampolėje. 1913 Lietuvos TSR teritorijoje buvo 30 000 ha S. (0,7% visų ž. ū. naudmenų). Iki 1914 valstiečiai iš sėklavaisinių daugiausia augino obelų, mažiau kriaušių; iš kaulavaisinių — daugiausia vyšnių, slyvų, mažiausiai trešnių. Stambieji ūkiai didelę būsimo S. derliaus dalį dar vaismedžiams žydint ar kiek vėliau parduodavo pirkliams. Gerokai S. nukentėjo per I pasaul. karą. 1918 pab. Lietuvos TSR teritorijoje jų liko kiek daugiau kaip 25 000 ha.

1919—40 vaismedžių skiepų daugiausia buvo atvežama iš V. Europos medelynų. 1930 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 30 200 ha S. (pagal vaismedžių plotą — 41,5% obelų, 36,6% vyšnių, 11,3% slyvų, 10,6% kriaušių; iki 8 ha ūkiai turėjo 11,5% visų sodų, 8—30 ha — 49,0%, 30—10 ha — 30,9%, 100 ha ir stambesni — 8,6%), 1935 — 38 000 ha, 1939 dab. Lietuvos TSR teritorijoje — 44 000 ha (1,0% visų ž. ū. naudmenų). Daug žalos sodams padarė šaltos žiemos: 1928/29 iššalo arba labai buvo pažeista apie 50% visų vaismedžių, 1939/40 — 82%. 1924—39 vienam gyventojui per metus tekdavo vidutiniškai 21 kg Lietuvoje užaugintų S. vaisių ir uogų. Per tą laiką iš Lietuvos eksportuota 44 300 t sodo vaisių (daugiausia obuolių ir vyšnių). 1938 veikė 12 vaisių ir daržovių konservų įmonių (be Vilniaus krašto), tačiau visos jos buvo mažos.

1945 Lietuvos TSR buvo likę 15 700 ha sodų. 1945—68 įveista 29 000 ha naujų sodų. 1952 soduose augo 2 996 650 obelų, 217 400 kriaušių, 340 400 slyvų, 1 484 800 vyšnių, 41 060 trešnių, 7250 lazdynų krūmų, apie 400 ha uoginių augalų (daugiausia serbentų, mažiau agrastų, braškių, aviečių). 1955/56 žiemos šalčiai pažeidė 10,7% vaismedžių, 1962/63 — 17,8%. Nuo XX a. septintojo d-mečio šiek tiek daugiau imta auginti ir vitaminingesnių sėklavaisinių, kaulavaisinių, uoginių augalų: juodųjų serbentų, raukšlėtalapių (raukšlėtųjų) erškėčių, saldžiavaisių šermukšnių, juodvaisių aronijų, dygliuotųjų šaltalankių, paprastųjų svarainių. 1958—61 vienam gyventojui per metus teko vid. 29 kg Lietuvoje užaugintų S. vaisių ir uogų, 1963—64 — vid. 42 kg.

Mokslinės sodininkystės pradininkas Lietuvoje yra J. Strumila. Veikaluose „Šiaurės sodai" (lenkų k.; I—VII leid., 1820—83), „Visuotinis sodininkystės metraštis" (lenkų k.; 1830, 1844, 1850) jis plačiai aprašė S. augalų agrotechniką Lietuvos sąlygomis. Prof. E. Jančevskis veikale „Pomologiniai užrašai" (lenkų k.; 1879) pirmasis apibūdino 34 Žemaitijoje augusias vaismedžių veisles. Prof. A. Hrebnickis suredagavo „Vaisių atlasą" (rusų k.; 1903—06), įveisė pomologijos sodą (prie Dūkšto), kuriame buvo daugiau kaip 1000 įvairių S. augalų veislių. Be to, 1911 jis paskelbė Lietuvoje augintinų vaismedžių veislių sortimentą. Pirmoji brošiūra apie S. liet. kalba — „Pamokslai apie sodus" (S. Daukanto vertimas, 1849). Vėliau brošiūrų apie S. išleido P. Vileišis („Sodnas, apyniai ir bitys", I leid. 1885, II leid. 1906), L. Ivinskis („Sodų veisimas ir pūdymų dirbimas", 1893), J. Kriščiūnas („Kaip sodą sodinti", 1910), F. Martišius („Apie sodą", 1910), J. Kriaučiūnas („Kaip veisti mažus sodelius Lietuvoje", 1911). 1928—41 apie vaismedžių, uogakrūmių auginimą daugiausia buvo rašoma žurnaluose „Sodyba", „Naujoji sodyba". Sodininkystės vadovėlių išleido J. Strazdas („Sodininkystė", 1929), autorių kolektyvas („Sodininkystės vadovėlis ūkininkams", red. J. Talat-Kelpša, 1934), M. Itomlenskis, S. Bagdonas („Sodininkystė", 1936).

S. dažnai minimi, poetizuojami liet. liaudies dainose. Sodo įvaizdis paprastai simbolizuoja tėvų sodybos grožį, meilę gimtiesiems namams, gražų gyvenimą. Patarlėse apibendrinama sodo darbai, jo priežiūra („Žiūrėk lauko vasarą, o sodo rudenį").

Lit.: Vytėnų I. Mičiurino v. sodininkystės-daržininkystės bandymų stotis, V., 1964; Состояние и перспективы развития плодоводства в Прибалтийских республиках и Ленинградской области, Вильнюс, 1966; **J. Kriaučiūnas,** Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje, V., 1968; **A. Seibutis,** Kada Lietuvoje pradėta sodai sodinti.—„Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 5; **A. Grabauskas,** Sodininkystės organizavimas, V., 1968; **A. Grabauskas,** Perspektyvinis sodininkystės išvystymas Lietuvoje. — „Žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 2, V., 1969; **G. Stubra,** Lietuvos sodų ištvermingumas, V., 1969; **J. Kontrimas, A. Urbonas,** Naujesnieji vitaminingi vaisiniai augalai, V., 1969.

SODEIKÀ Antanas [g. 1890.I.23 Jurbarke] — dainininkas (baritonas), pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1945), Lietuvos TSR liaudies artistas (1950). Muzikos pramoko iš Jurbarko vargonininko A. Pociaus. 1907 išvyko į JAV. Filadelfijoje privačiai mokėsi muzikos, mokytojavo. Vargonininkavo Čikagoje, dalyvavo „Birutės" d-jos veikloje. M. Petrausko „Birutėje" atliko Senojo vaidilos vaidmenį. Iš M. Petrausko mokėsi dainuoti solo ir skambinti fortepijonu. Vėliau vargoninkavo ir privačiai mokėsi muzikos įvairiuose Pensilvanijos valstijos miestuose. Apie 1918 Skrantone pastatė M. Petrausko „Birutę" ir „Adomą ir Ievą". Čia įkūrė Dailės mylėtojų d-ją, vadovavo jos chorams. Koncertavo su M. Petrausku, dainavo operetėse, įrašė dainų į plokšteles. 1920 Bostone baigęs M. Petrausko Lietuviškąją konservatoriją, grįžo į Lietuvą. 1920—44 Valstybės teatro, 1944—50 — Operos ir baleto teatro solistas. Atliko Žermono vaidmenį pirmajame liet. operos spektaklyje — Dž. Verdžio „Traviatoje" (1920). Dainavimo studijas gilino Italijoje (1921 Romoje, 1924 Milane). Koncertavo JAV miestuose, Romoje, Milane, Rygoje ir kitur. 1945—49 Kauno konservatorijos, nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas; nuo 1948 docentas, nuo 1957 profesorius. 1951—54 Lietuvos TSR AT deputatas. Turėjo stiprų, sodraus tembro balsą, sukūrė raiškių dramatinių vaidmenų.

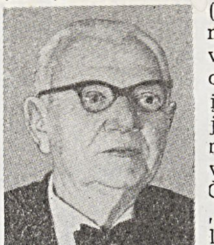

Antanas Sodeika, atliekantis Rigoleto (Dž. Verdžio „Rigoletas") ir Demono (A. Rubinšteino „Demonas") vaidmenis

Vaidmenys: Žermonas, Rigoletas, Amonasras, Jagas (Dž. Verdžio „Traviata", „Rigoletas", „Aida", „Otelas"), Tonijus (R. Leonkavalio „Pajacai"), Oneginas, Tomskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Pikų dama"), Skarpija (Dž. Pučinio „Toska"), Sebastianas (E. d'Albero „Slėnyje"), Borisas Godunovas (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Igoris (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Demonas (A. Rubinšteino „Demonas"), Komisaras (V. Muradelio „Didžioji draugystė"), Jaunasis bajoras (J. Karnavičiaus „Gražina"), Gulbinas (M. Petrausko ir J. Dambrausko „Eglė") ir kt.

Ršt.: Mano kelias į muzikos meną (Atsiminimai), V., 1958.

Lit.: **I. Mikšytė,** Pirmasis mūsų Rigoletas.—„Kultūros barai", 1970, Nr. 2.

SODEIKÀ Antanas Kęstutis [g. 1922.X.8 Kaune] — gydytojas otorinolaringologas, foniatras. 1940—41 studijavo Kauno un-te archit-rą, 1940—45 Kauno konservatorijoje — kompoziciją. 1944—45 dainavo Operos ir baleto teatro chore. 1949 baigė Kauno un-to med. f-tą, 1960 — Lietuvos TSR konservatorijos solo dainavimo klasę. 1949—50 Kauno resp. klinikinės ligoninės ausų, nosies ir gerklės ligų skyriaus ordinatorius. 1950—52 Vilniaus miesto Stalino rj. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas. 1950—55 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės gydytojas. Nuo 1955 Vilniaus miesto II ligoninės ausų, nosies ir gerklės ligų skyriaus vedėjas. Nuo 1962 dar ir foniatrijos kabineto (įkurto jo pastangomis) vedėjas, nuo 1969 kartu Akademinio operos ir baleto teatro foniatras. Tiria balso aparato sutrikimų priežastis bei ligas, sudarė balso ugdymo metodiką. Tomis temomis paskelbė

moksl. straipsnių, skaitė pranešimų tarprespublikinėse ir sąjunginėse moksl. konferencijose.

Ršt.: Sveikas ir gražus balsas, V., 1968.

SODEIKA Stasys [g. 1897.I.6 Jurbarke] — dainininkas (bosas). 1919—26 Lietuvos kariuomenės karininkas. Dainavimo mokėsi Kaune, O. Marinio studijoje (1923—24), ir Milane (1930). 1923—1944 Valstybės teatro, 1944—57 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. Nuo 1940 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los dėstytojas.

Vaidmenys: Mefistofelis (Š. Guno „Faustas"), Kardinolas (F. Halevi „Kardinolo duktė"), Ramfis, Karalius (Dž. Verdžio „Aida"), Greminas, Tomskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Pikų dama"), Končiakas (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Pimenas (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Gudalas (A. Rubinšteino „Demonas"), Krušina (B. Smetanos „Parduotoji nuotaka"), Kerdžius (S. Šimkaus „Kaimas prie dvaro"), Vaidila (J. Karnavičiaus „Gražina") ir kt.

SODĖLIAI — **1.** Kaimas Rokiškio rj., Juodupės ir Rokiškio apyl., 11 km į š. nuo Rokiškio, prie kelio į Juodupę. 187 gyv. (1970). Per kaimą teka Vyžuona (Nemunėlio intakas). Iki 1952 kaime buvo Juodupės vilnonių audinių f-ko filialas. 1959 buvo 251 gyv.

2. Kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 13 km į p. v. nuo Vabalninko, Pyvesos deš. krante; kolūkio centras. 134 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (1860—1951 pradinė, 1951—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1947). 1746 Sodeliuose pastatyta bažnyčia. 1959 buvo 93 gyv.

SODĖLIŠKIAI — **1.** Kaimas Panevėžio rj., Raguvos apyl., 10 km į p. nuo Raguvos, 4 km į v. nuo Ukmergės—Panevėžio plento. 148 gyv. (1970). Į š. r. yra Enčio ežeras. 1959 buvo 209 gyv.

2. Kaimas Biržų rj., 9 km į š. nuo Likėnų, prie kelio į Suostą; apylinkės ir kolūkio centras. 90 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ryšių skyrius, parduotuvė. Prieš II pasaul. karą kaime buvo pieninė. 1959 buvo 133 gyv.

SODĖNAI — kaimas Molėtų rj., Luokesos apyl., 6 km į v. nuo Molėtų. 124 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Siesartis (Šventosios intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1959). 1959 buvo 114 gyv.

SODÝBA, sėdyba, — gyvenamieji ir ūkiniai valstiečio pastatai su kiemu, daržu, sodu. XVI a. Lietuvos dvarų inventoriuose minimi šie S. trobesiai: namas, troba (ž. *Gyvenamieji namai*), *svirnas, tvartas, klojimas, daržinė, pirtis* (ž. *Pirtys*), *rūsys*. XVI a. valakų reformos nuostatuose nurodoma, kaip turi būti išplanuotos baudžiauninkų sodybos. Tuometiniai valstiečių sodybiniai sklypai buvo ilgi ir siauri, kirto statmenai kaimo gatvę: vienoje jos pusėje stovėjo gyv. namas ir svirnas, kitoje — tvartai, daržinė, klojimas, pirtis. XVII a. istorikas M. Pretorijus mini, kad turtingo lietuvio S. turėjo net 2 gyv. namus (senąjį namą ir naująją trobą), svirną, klojimą, pirtį, maltuvę ir kt. ūkinius trobesius. Panašius duomenis pateikia ir kiti to laikotarpio autoriai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje tebuvo kaimų ir vienkiemių sodybų. Įsigalėjus kolūkinei santvarkai, radosi dar ir kolūkių gyvenviečių sodybų.

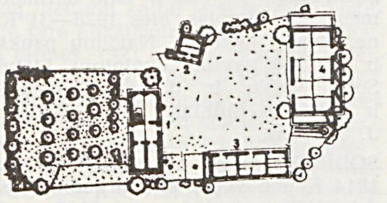

Kompaktiškos **sodybos** planas: *1* — pirkia, *2* — svirnas, *3* — tvartas, *4* — klojimas

KAIMŲ S. yra dažniausiai stačiakampio formos. Pagal trobesių sugrupavimą skiriamos linijinės, kompaktiškos ir laisvo plano sodybos. **Linijinių S.** (jų daugiausia gatviniuose kaimuose) plotas yra pailgas. Pastatai sugrupuoti viena arba dviem eilėmis. Gyv. namas stovi galu į gatvę; priešais namą, paprastai durimis į jį, stovi svirnas. Kiti ūkiniai pastatai išrikiuoti į vieną eilę su gyv. namu arba svirnu. Klojimas dažnai

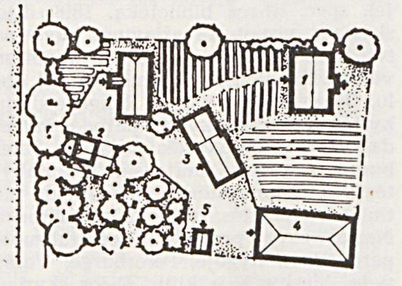

Laisvo plano **sodybos** pastatų išdėstymas: *1* — pirkia, *2* — svirnas, *3* — tvartas, *4* — klojimas, *5* — rūsys

stovi S. gale, lyg ją uždaro. **Kompaktiškos S.** ūkiniai pastatai, išskyrus atokiau stovintį klojimą, sugrupuoti aplink gyv. namą. Šio tipo sodybų randama tiek gatviniuose, tiek ir padrikuose (kupetiniuose) kaimuose. **Laisvo plano S.** pastatai sugrupuoti be aiškesnės siste-

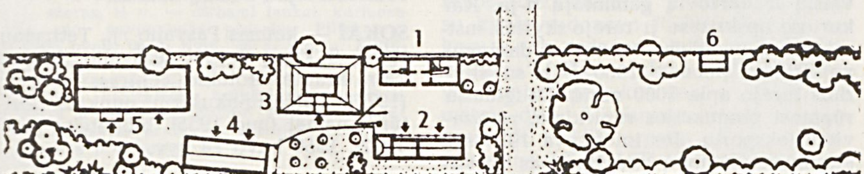

Linijinės **sodybos** planas: *1* — pirkia, *2* — svirnas, *3* — tvartas, *4* — daržinė, *5* — klojimas, *6* — pirtis

mos. Šios sodybos susikūrė senose kaimavietėse, daliai valstiečių išsikėlus į vienkiemius.

VIENKIEMIŲ S. trobesiai sustatyti įvairiai ir sudaro 2 arba 3 kiemus — švarųjį, ūkinį, kai kur ir kluonieną. Švarusis kiemas yra priešais gyv. namą, ūkinis (gyvulių) kiemas atskirtas nuo švariojo. S. turi 3—10 trobesių. Išsiskiria senosios **žemaičių** vienkiemių S.; jos pagal trobesių sustatymą yra dvejopos. Vienose jų svirnas, troba ir tvartai stovi lygiagrečiai; troba, būdama centre, skiria kiemus. Švarusis kiemas yra tarp gyv. namo ir svirno, ūkinis — tarp tvartų ir gyv. namo, dažniausiai atskirtas nuo namo tvora. Daržinė, rūsys ir kiti ūkiniai pastatai stovi prie klojimo, esančio toliausia nuo pagrindinių S. pastatų. Kitose žemaičių vienkiemių sodybose pastatai sustatyti be tipiško plano, tik troba ir svirnas — taip pat, kaip ir aukščiau minėtose sodybose. Tvartai dažniausiai „L" arba „U" formos; viduryje — diendaržis, sudarantis atskirą kiemą. Kita ūkinė aikštelė supa daržines.

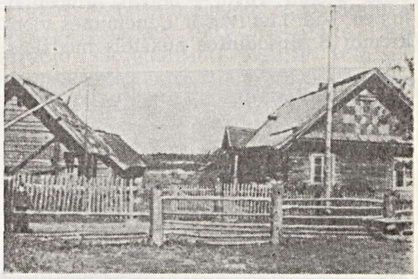

Linijinė **sodyba** (Eišiškių rj.)

Prie tvartų yra tvarteliai kiaulėms, kūdra gyvuliams girdyti, rūsys (arčiau svirno). Bendras žemaičių senųjų S. bruožas — trobesių gausumas. **Užnemunėje** vienkiemių S. pastatai buvo koncentruojami aplink vieną didelį keturkampį kiemą, tvora perskirtą į ūkinį ir švarųjį. Priešingose kiemo pusėse šoniniais fasadais vienas į kitą stovi gyv. namas ir klojimas. Svirnas ir tvartai uždaro kiemą iš galų. Kiti trobesiai sugrupuoti aplink tą patį kiemą. Į Užnemunės sodybas panašios visoje Lietuvoje paplitusios vienkiemių S., kurios susikūrė 1925—1939, skirstantis kaimams. Valdžia reikalavo, kad vieta sodybai būtų parenkama sklypo viduryje, o tarp trobesių, pastatytų aplink kvadratinį kiemą, būtų tarpai. Be minėtų trobesių, liet. sodyboje dažnai dar būna pirtis, rūsys, šulinys. Beveik visi Lietuvos r. dalies valstiečiai turi pirtis, pastatytas arčiau upelio, ežero ar kūdros. Žemaičių sodybose pirčių mažiau, užnemuniečių beveik visai nėra. Rūsys dažniausiai statomas prie gyv. namo arba tarp svirno ir tvarto. R. Lietuvoje jis kartais būna įrengtas po gyv. namu. Šulinio vieta priklauso nuo to, kur rasta vandens, bet dažniausiai jis yra prie gyv. namo. Kartais sodyboje pasitaiko ir antras šulinys gyvuliams girdyti.

NAUJOSIOS KOLŪKINIŲ GYVENVIEČIŲ SODYBOS t. p. yra keturkampio plano. Trobesiai jose grupuojami aplink kvadratinį kiemą: arčiau gatvės, šoniniu fasadu į ją, stovi gyv. namas, už jo, pakraštyje — tvartas-daržinė.

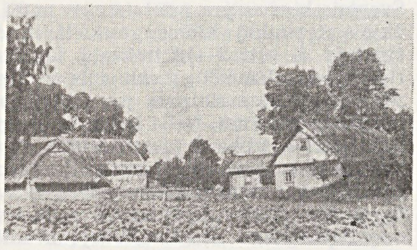

Vienkieminė sodyba (Kalvarijos rj.)

Liet. sodybose visais laikais buvo gausu **želdinių.** Labiausiai S. želdinamos Žemaitijoje (Plungės, Telšių, Kretingos, Šilutės rj.). Medžiai sodinami tam tikra tvarka: klevai ar uosiai — prie trobos galų, arčiau svirno, aplink kiemą ar visą sodybą; abipus įvažiavimo į S. arba šalia kiemo vartų — beržai, gluosniai, liepos. Vid. Lietuvos ir Užnemunės vienkiemių S. apsodintos aukštais medžiais.

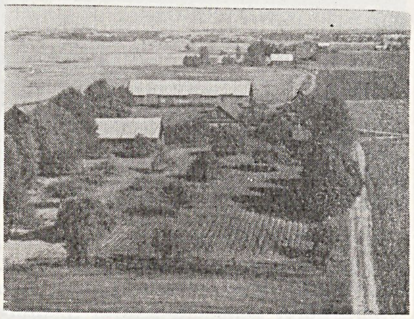

Vienkieminė **sodyba** (Rokiškio rj.)

Mažiau želdinamos Trakų, Varėnos, Eišiškių rajonų S., nes smėlynuose medžiai blogai auga, be to, žiemą lengviau iššąla. Vijokliniais augalais sodybos želdinamos dažniausiai Biržų, Kupiškio rj., iš dalies Žemaitijoje. Sodybos želdinamos ir įv. dekoratyviniais krūmais bei medžiais — jazminais, alyvomis, akacijomis, ievomis, dažniausiai sodinamais kieme tarp gyv. namo ir svirno arba prie kelio kaip gyvatvorė. Daugumoje S. yra vaismedžių ir vaiskrūmių **sodai.**

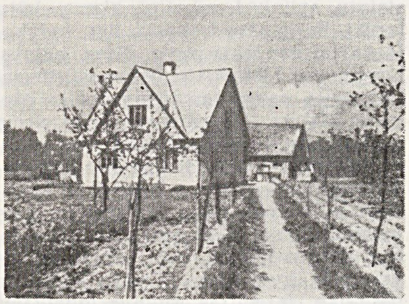

Kolūkio gyvenvietės **sodyba** (Šakių rj.)

Jų vieta sodyboje priklauso nuo S. formos; dažniausiai sodas sodinamas priešais gyv. namą iš p. pusės. Tarp gatvės ir gyv. namo galo arba prie namo šono, ties seklyčios langais, įrengiami **gėlių darželiai.** Naujosiose kolūkinių gyvenviečių sodybose jie daromi iš gatvės pusės. Darželiai suskirstomi į lysves, kurios aptaisomos akmenukais, velėna, apipinamos karklo vytelėmis. Sodai, daržai, darželiai, atskiri kiemai dažnai aptveriami *tvora,* kuri turi ne tik ūkinę, bet ir puošybinę paskirtį.

Lit.: **J. Baršauskas,** Lietuviškos kolūkiečių sodybos architektūra, V., 1956; **Ф. Белинскис,** Литовское народное зодчество, М., 1960; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 170—210]; **K. Šešelgis** [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, d. 1, V., 1965.

„SODÝBA" — žemės ūkio darbuotojų mėnesinis žurnalas, ėjęs 1928—31 Kaune. Leido Lietuvos Naminių paukščių ir smulkių gyvulių augintojų, Lietuvos Sodų vaisių ir daržovių gamintojų ir Lietuvos Bitininkų d-jos. Redagavo J. Strazdas.

SODININKÝSTĖS DRAUGÌJOS. 1875—1914 Kaune veikė **Kauno sodininkystės d-ja** (1893 buvo 133 nariai, 1912 — 483). Ji turėjo medelyną, šiltnamių, inspektų, spec. lit-ros biblioteką. Daugiausia rūpinosi Kauno miesto apželdinimu, be to, propagavo naujausius sodų auginimo būdus, rengė sodininkystės parodas, paskaitas.

1898—1914 Vilniuje veikė **Rusijos Imperatoriškosios sodininkystės d-jos Vilniaus skyrius** (1900 — 287 nariai, 1913 — 392). Vilniuje turėjo vaisių, daržovių, gėlių, sodininkystės ir daržininkystės reikmenų parduotuvių, didelį pomologinį sodą (įveistą 1900 Antakalnyje), spec. lit-ros biblioteką. 1899 d-jos skyriaus visuot. suvažiavime buvo patvirtintas pirmasis Lietuvoje augintinų vaismedžių veislių sortimentas (33 obelų, 25 kriaušių veislės). Rengė sodininkystės ir daržininkystės parodas-muges, dalyvavo sodininkystės parodose Peterburge, propagavo naujausius sodininkystės ir daržininkystės metodus, leido metinius biuletenius, turėjo 2 instruktorius. Nariai savo produkciją centralizuotai parduodavo Rygoje, Peterburge, Varšuvoje, Maskvoje ir kitur. D-jos skyriaus pirmasis pirmininkas — V. Montvila.

Be šių S. d., 1900—14 Panevėžyje veikė Panevėžio sodininkystės d-ja, 1900—1914 Kaune — Kauno ž. ū. d-jos sodininkystės skyrius, 1903—14 Šiauliuose — Rusijos Imperatoriškosios sodininkystės d-jos Šiaulių skyrius, 1914 Marijampolėje — Bitininkystės bei sodininkystės lietuvių d-ja „Bitė".

1926—34 Kaune veikė **Lietuvos Sodų vaisių ir daržovių gamintojų d-ja.** Kai kuriose apskrityse ji turėjo skyrius, instruktorius, nedideles vaisių bei daržovių perdirbimo įmones. 1930 d-ja su skyriais turėjo apie 7000 narių. Daugiausia rūpinosi produkcijos supirkimu, realizavimu, eksportu. Jos iniciatyva 1929 sodininkystės žinovų suvažiavimas patvirtino antrąjį augintinų Lietuvoje vaismedžių sortimentą (21 obelų, 9 kriaušių, po 5 vyšnių ir trešnių, 4 slyvų veisles). Be to, d-ja platino sodininkystės ir daržininkystės įrankius, chemikalus, parūpindavo importinių skiepų, sėklų, platino spec. lit-rą, propagavo pagalbines ž. ū. šakas, su kt. d-jomis leido žrn. „Sodyba" (1928—31).

1934 pastaroji d-ja buvo sujungta su kt. ūkinėmis org-jomis ir pavadinta **Lietuvos Žemės ūkio smulkiųjų šakų ir specialių kultūrų d-jų s-ga „Sodyba",** kuri veikė Kaune iki 1939. Jai 1938 priklausė daugiau kaip 20 nedidelių įmonių, kuriose buvo perdirbama vaisiai, uogos, daržovės, gaminama marmeladas, saldainiai, vynas, sultys, actas, prieskoniai. Apskričių centruose ir kt. vietose „Sodyba" turėjo supirkimo punktų, savo parduotuvėse prekiavo sodininkystės ir daržininkystės įrankiais, dirbtiniais koriais, medumi, eksportavo bei importavo vaisius. 1938 „Sodyba" supirko 17 000 t vaisių ir uogų, iš kurių 3700 t perdirbo savo įmonėse. Sodininkystės veiklai koordinuoti 1933—34 Kaune veikė **Sodininkystės s-ga** (1934 turėjo apie 300 narių). Ji padėjo nariams realizuoti jų užaugintus vaisius, uogas ir pagamintus iš jų produktus, leido spec. lit-rą, propagavo šalčiams atsparias vaismedžių veisles.

Nuo 1959 Vilniuje veikia **Lietuvos Sodininkystės d-ja.** Jos tikslas — plėsti ir propaguoti pagalbines ž. ū. šakas. Įvairiose Lietuvos vietose yra (1969 pr.) 305 šios d-jos skyriai. D-jai priklauso 40 000 narių; veikia sodininkystės, daržininkystės, bitininkystės sekcijos, gėlininkystės ir dekoratyvinės sodininkystės sekcija. Vaismedžiams, daržovėms, gėlėms auginti, bitėms laikyti d-jos skyriai turi apie 3000 ha kolektyvinių sodų. Naujovėms propaguoti d-jos skyriai rengia parodas, ekskursijas, pasitarimus, kursus; užaugintai produkcijai realizuoti kai kuriuose miestuose turi firminių parduotuvių, paviljonų, kioskų. Nuo 1959 d-ja Vilniuje leidžia žrn. *„Mūsų sodai".* Iki 1969 išleido 10 brošiūrų, daugiausia sodininkystės klausimais. Metodinei paramai ir konsultacijoms teikti turi 5 specialistus. D-jos pirmininkai: 1959—69 J. Kriaučiūnas, nuo 1969 P. Svetika.

Lit.: **J. Kriaučiūnas,** Sodai ir jų vystymosi istorija Lietuvoje, V., 1968.

SÕDŽIŲ ĔŽERAS — ežeras Zarasų rj., 3 km į š. r. nuo Suvieko, 6 km į š. v. nuo Stelmužės. Plotas 42 ha, ilgis 1140 m, didž. plotis 510 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 4550 m. P. ir p. r. krantai aukšti, š. ir š. v.— žemi, pelkėti. Per S. e. teka Rauda (Ilūkstės intakas), be to, įteka bevardis upelis. Prie ežero yra Sodžių kaimas.

SOKAĨ — kaimas Pasvalio rj., Tetirvinų apyl., 9 km į š. nuo Pasvalio, Mūšos kair. krante; kolūkio centras. 62 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 74 gyv.

SÕKAS Juozas [g. 1904.VIII.10 Kupiškyje] — miškininkas, literatas. 1927 baigęs Dotnuvos ž. ū. technikumo miš-

kininkystės skyrių, iki 1944 Lazdijų, Šakių, Kauno, Raseinių apskrityse dirbo girininku, vyr. miškininku, miškų ūkio direktoriumi. 1946—48 Vilniaus un-to miškų f-to laborantas. Nuo 1947 dirba Gamtos apsaugos k-te. S. apsakymų ir apybraižų rinkiniuose vaikams „Žaliojoj girioj" (1956), „Briedžiai plaukia" (1957), „Mūšis Nemuno kilpoje" (1960), „Oi tu sakal sakalėli" (1964) pasakojama apie žvėrių ir paukščių gyvenimą. Juose daug pažintinės medžiagos, skiepijama meilė tėviškės gamtai, žadinamas dėmesys, jautrumas aplinkai. S. išleido praktinio pobūdžio knygas „Kaip naikinti vilkus" (1949), „Žvėrių ir paukščių medžioklė" (1952), periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių gamtos apsaugos ir medžioklės klausimais.

SÕKAS Pranas [g. 1920.II.1 Miesteliškiuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius elektrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—1951 Vilniuje elektros tinklų inžinierius. 1952—57 Ž. ū. statybos projektavimo in-to elektrikų grupės vadovas. Nuo 1957 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie ultravioletinius spindulius ir jų taikymą gyvulininkystėje, sėklų ir pašarų švitinimą.

SOKÃVIČIUS Vladas [g. 1925.I.2 Baisogaloje (Radviliškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1940.VII įstojo į LKJS. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą, dirbo Molotovo (dab. Permė) srityje. 1942 Maskvoje baigęs radistų m-lą, atvyko į Lietuvą, buvo „Audros" partizanų būrio radistas. Po karo dirbo LKP CK instruktoriumi. Nuo 1947 TSKP narys. 1948 baigė Resp. partinę m-lą. 1948—50 LKP Kretingos aps. k-to darbuotojas. 1953 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1954—57 LKP Kalvarijos rj. k-to sekretorius. 1958—70 LKP Ukmergės rj. k-to I sekretorius. Nuo 1956 LKP CK narys. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narys.

SÕKIŠKIAI — kaimas Ignalinos rj., Sokiškių apyl., 3 km į š. nuo Dūkšto. 1959 buvo 105 gyv., 1970 — 94. Iš r. prie kaimo prieina Samanio ež. Jo pakrantėje yra piliakalnis, vad. Juodžeminiu.

Iš š. ir p. piliakalnį supa gilios daubos, iš r. — ežeras, iš v. — dirbami laukai, kuriuose rasta sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnio aikštelė ovali, 66 m ilgio, 56 m pločio. Kultūrinis sluoksnis ryškus; jame rasta akmeninių kirvukų, kaulinių dirbinių, geležies gargažių, lipdytinės keramikos brūkšniuotu, smulkiai grublėtu ir lygiu paviršiumi. Piliakalnis naudotas I t-mečio pr. m. e. antrojoje pusėje ir mūsų eros pradžioje.

SÒKOLOVAS Nikolajus [apie 1844 Rogačiove (BTSR, Gomelio sr.) — 1877.V.4 Permėje (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Matininkas. 1864—70 dirbo Lydos ir Dysnos apskričių, 1870 — Vilniaus gubernijos valstiečių reikalų v-boje, 1871—75 — Trakų aps. taikos tarpininkų suvažiavime. 1874—75 vadovavo narodnikų būreliui, kurio nariai dirbo Vilniaus mieste ir gubernijoje. Už marksistinės lit-ros laikymą 1875 suimtas, 1876 ištremtas į Permės gub.

SÒKOLOVAS (Соколов) Nikolajus Nikolajevičius [1875.XII.10 Trubčevske (RTFSR, Briansko sr.) — 1923.V.27 Maskvoje] — rusų kalbininkas slavistas ir baltistas. 1899 baigė Maskvos un-tą. 1909—1919 to un-to lyg. kalbotyros privatdocentas (dėstė ir liet. kalbą). Nuo 1918 Voronežo un-to, nuo 1922 Maskvos un-to profesorius. Tyrinėjo rusų, baltarusių, lietuvių kalbų tarmes. 1901 Lietuvoje tyrė aukštaičių, 1912—14 — žemaičių tarmes. 1921 apgynė magistro disertaciją „Lietuvių kalbos žemaičių tarmė". Lituanistikos klausimais yra paskelbęs straipsnių ne tik rusų moksl. leidiniuose, bet ir liet. spaudoje („Lietuvos balse", „Viltyje", „Ateityje"). Rankraščiais liko darbai apie liet. vietovardžius Trubčevsko apylinkėse, apie dvejybinį (absoliutinį) datyvą lietuvių ir slavų kalbose (par. 1919), apie liet. knygas ir dokumentus Voronežo bibliotekose (par. 1921). S. susirašinėjo su J. Basanavičiumi, K. Būga, skaitė paskaitas Lietuvių mokslo d-jos suvažiavime (1912), Maskvoje įvykusiame lietuvių vakare (1917 rudenį).

Ršt.: Литовские рукописи Барановского.— „Известия Императорской академии наук", т. 15, кн. 2, СПб, 1910; Литовская орфография и ее реформаторы, Вильна, 1915; Жемайтское наречие литовского языка (Очерки по диалектологии и истории жемайтских говоров).— „Воронежский Историко-археологический вестник", Воронеж, 1921, вып. 1.

Lit.: **V. Būda,** Prof. N. N. Sokolovo lituanistiniai darbai.—„Literatūra ir menas", 1953. V.31; **J. Palionis,** Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

SOKOLÒVSKIS Edvardas [1878 Vilniuje — 1932.IV.18 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Agronomas. 1894—96 priklausė nelegaliam Vilniaus real. m-los moksleivių socialistų būreliui. 1896 įstojo į LSDP, buvo vienas pirmųjų Lietuvos darbininkų organizatorių. 1897—98 redagavo nelegalų LSDP laikr. „Echo życia robotniczego" („Darbininkų gyvenimo aidas"). 1899—1900 prisidėjo prie Lietuvos ir Lenkijos socialdemokratų org-jų susivienijimo. 1900 dalyvavo Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratijos (LK ir LSD) suvažiavime Otvocke (prie Varšuvos), 1900—01 įėjo į jos Vyriausiąją v-bą. Dalyvavo 1905—1907 revoliucijos įvykiuose Vilniuje, priklausė RSDDP Vilniaus org-jai, orientavosi dažniausiai į menševikus. 1906 su kitais vadovavo RSDDP Šiaurės vakarų s-gai; redagavo laikr. „Walka robotnicza" („Darbininkų kova"). 1907 buvo suimtas, netrukus pabėgo. Reakcijos metais dirbo Varšuvoje, buvo atsakingasis LK ir LSD organo „Trybuna" redaktorius, LK ir LSD Varšuvos k-to narys. 1910 pab. ištremtas iš Lenkijos. 1911—12 Vilniuje veikė RSDDP org-joje. Per rinkimus į IV Valstybės dūmą (1912) suimtas, kalėjo Vilniuje. 1913 ištremtas 3 metams į Archangelsko gub. Nuo 1916 priklausė Peterburgo, 1918 pab.— Vilniaus menševikų internacionalistų grupei; vienas pastarosios laikr. „Novaja era" („Naujoji era") redaktorių, Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos narys. Nuo 1919 Lenkijos Komunistų partijos narys. 1919 vienas Lenkijos visuotinio ž. ū. darbininkų streiko organizatorių. Lenkijos Komunistų partijos delegatas Komunistų Internacionalo IV kongrese (1922); atstovavo Lenkijos Komunistų partijai ir Lenkijos ž. ū. darbininkų s-gai Valstiečių Internacionalo I kongrese (1923) Maskvoje. 1923—26 Valstiečių Internacionalo tarybos narys. Lenkijos valdžios 1919, 1921 ir 1926 kalintas. Dėl ligos 1926 paleistas, išvyko į TSRS. 1927—30 Lenkijos Komunistų partijos CK nario pavaduotojas, dirbo spaudoje. Priklausė TSKP (part. stažas nuo 1919).

SÒLC Esfira [1873 Vilniuje — 1936.II.11 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1901 RSDDP Vilniaus grupės narė, palaikė ryšius su Peterburgo s-d. grupės „Rabočeje znamia" („Darbininkų vėliava") nariais. 1903—04 kalinta. 1904 padėjo suorganizuoti RSDDP Vilniaus grupės neleg. spaustuvę, 1905—06 joje dirbo. 1906 RSDDP Vilniaus k-to narė. 1906 vėl suimta, bet pabėgo. Peterburge dalyvavo partijos kar. org-joje, tvarkė neleg. spaustuvę. 1907 ištremta 2 metams į Tobolsko gub., dalyvavo Tiumenės part. org-jos darbe. 1909 grįžo į Vilnių, iš čia emigravo. Paryžiuje palaikė ryšius su bolševikų grupe. 1911 atvyko į Peterburgą. 1912—14 gyveno tremtyje Čerdinėje (Permės sr.), paskui dirbo Maskvoje. 1917—20 dirbo laikr. „Pravda" redakcijoje, 1920—30 — VKP(b) CK aparate. Būdama pensininkė, dirbo part. darbą Maskvoje.

SÒLCAS Aronas [1872 Salininkuose (Vilniaus rj.) — 1945.IV.30 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1898 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1899 pašalintas iš Peterburgo un-to, tapo revoliucionieriumi profesionalu. 1901 pr. Vilniuje buvo suimtas, vėliau gyveno policijos priežiūroje. Priklausė „Iskros" transportavimo grupei Vilniuje, už tai 1901 pab. suimtas ir 1902 ištremtas į Irkutsko guberniją. 1903 pabėgo, veikė pogrindyje Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Čia vėl buvo kalinamas. 1905—06 dalyvavo Vilniaus rev. įvykiuose. Priklausė RSDDP Vilniaus grupei, nuo 1905.XII — RSDDP Vilniaus k-tui. 1906.III Vilniaus bolševikų buvo išrinktas RSDDP IV suvažiavimo delegatu, bet jame nedalyvavo. 1906 išvyko į Peterburgą. Už rev. veiklą buvo 7 kartus suimtas, 3 kartus ištremtas (2 kartus iš ištremties pabėgo); iš viso kalėjo apie 10 metų. Po 1917 Vasario revoliucijos RSDDP(b) Maskvos k-to narys, vienas Maskvos bolševikų laikr. „Social-demokrat" redaktorių. Dalyvavo ginkluotame sukilime Maskvoje. 1918 pr., Bresto taikos laikotarpiu, laikėsi kairuo-

liškų pozicijų. Dirbo „Pravdos" redakcijoje. 1921—38 RKP(b) Centrinės kontrolės komisijos, RTFSR ir TSRS Aukščiausiojo Teismo narys. Nuo 1938 prokuroras Maskvoje.

„SOLDATSKAJA ŽIZN" („Kareivių gyvenimas") — socialdemokratinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1906.II—1907.VI. Iš pradžių leido RSDDP Šiaurės vakarų s-ga, nuo 1906 pab.— RSDDP Lietuvos ir Baltarusijos sr. k-tas. Išėjo 15 nr. Spausdintas daugiausia RSDDP Vilniaus k-to neleg. spaustuvėje. Į redakcijos sudėtį įėjo RSDDP Vilniaus Karinės-revoliucinės org-jos veikėjas I. Klopovas.

SÕLIS — ežeras Trakų rj., 8 km į p. r. nuo Aukštadvario. Plotas 14 ha, didž. gylis 23,6 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 740 m, didž. plotis 260 m, kranto linijos ilgis 1900 m. P. ir r. krantai aukšti, š. ir v.— žemi. Per S. teka Verknės kair. intakas. Prie S. įsikūręs Pakalninkų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SOLÒMENCEVAS (Соломенцев) Michailas Sergejevičius [g. 1913.X.25 Jerilovkoje (RTFSR, Lipecko sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Nuo 1940 TSKP narys. 1940 baigė Leningrado Politechnikos in-tą. 1940—54 Lipecke, Čeliabinske ir Čeliabinsko srityje dirbo g-lų meistru, cecho viršininko pavaduotoju ir viršininku, part. organizatoriumi, vyriausiuoju inžinieriumi, direktoriumi. 1954—57 TSKP Čeliabinsko sr. LŪT pirmininkas. 1959—62 Kazachstano KP CK II sekretorius. 1964—1966 TSKP Rostovo sr. k-to I sekretorius. Nuo 1966 TSKP CK skyriaus vedėjas, TSKP CK sekretorius. Nuo 1961 TSKP CK narys. Nuo 1958 TSRS AT deputatas.

SOLÒMINAS Leiba [g. 1914.VII.1 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1929 įstojo į LKJS. 1932—33 LKJS Jonavos rj. k-to sekretorius. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934 ir 1936—1937 LKP Kauno rj. k-to instruktorius, kairiųjų profs-gų Centro Biuro narys. Padėjo suorganizuoti keletą streikų (1933 Jonavos stalių, 1934 „Inkaro" fabriko darbininkų, 1936 Kamberio lentpiūvės darbininkų, Kauno medžio apdirbimo įmonės darbininkų ir visuotinį politinį). 1935 LKP Šančių parajonio k-to sekretorius. 1938—39 LKP Kauno aps. k-to lit-ros paskirstymo aparato vedėjas, 1939—40 LKP CK instruktorius Kauno apskričiai (slap. Janys). Už rev. veiklą 1933—40 7 kartus baustas adm. tvarka. 1940—41 dirbo LKP Kauno miesto k-te. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942—44 LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to sekretorius. Vadovavo Prano partiz. grupei ir jungtiniam Kauno aps. partizanų būrių štabui (slap. Pranas). 1944—46, 1948—50 ir 1953—56 LKP Kauno miesto k-to skyriaus vedėjas. 1948 baigė Resp. part. m-lą, 1953 neakivaizdiniu būdu — Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1950—53 LKP Kauno sr. k-to skyriaus vedėjas. 1956—61 Respublikinės bibliotekos sk. vedėjas. Nuo 1961 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas.

SOLÒMINIENĖ Liuba [Kimelsaitė; g. 1909.XI.15 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1925—37 darbininkė Kaune. 1927—32 LKJS narė, 1927—30 kuopelės sekretorė. 1931—37 LKJS Kauno rj. k-to narė, Kauno Senamiesčio parajonio k-to sekretorė. Nuo 1932 Komunistų partijos narė. 1937—39 vaikų namų auklėtoja. Už rev. veiklą 1939 ištremta į Vilkaviškio apskritį. 1940 ir 1944—46 Kauno vaikų namų direktorė. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos san. instruktorė, buvo sunkiai sužeista. 1946—62 part. darbuotoja Kaune. Pensininkė.

SOLOVJÒVAS (Соловьёв) Nikolajus Jakovlevičius [g. 1918.VI.15 Juzovkoje (dab. Doneckas, Ukrainos TSR)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1962). 1932—38 Staline (dab. Doneckas) dirbo šaltkalviu. 1939 Donecko srities advokatų kolegijos darbuotojas. 1940—53 tarnavo Taryb. Armijoje; majoras. Nuo 1943 TSKP narys. 1950 baigė Lenino karinę-politinę akademiją (Maskvoje). Nuo 1954 Vilniaus un-to filos. katedros dėstytojas; nuo 1966 docentas. Vadovauja šeimos problemas tiriančiai sociologų grupei prie Vilniaus un-to filos. katedros. Išleido knygų, paskelbė straipsnių šeimos, santuokos, moralės soc. visuomenėje klausimais.

Ršt.: Meilė, santuoka ir šeima socialistinėje visuomenėje, V., 1954; Meilė, santuoka ir šeima, V., 1958; Семья в советском обществе, M., 1962.

SÒLTANAS Adomas [1792 Lydos aps.—1863] — 1831 sukilimo dalyvis, sukilėlių kariuomenės pulkininkas. Vilniaus un-te studijavo fiziką, matematiką, archit-rą, tapybą, istoriją ir gamtos mokslus. Už anticarinę veiklą buvo kalinamas. 1831 vadovavo sukilėlių raitininkų brigadai, kurią sudarė 10 ir 11 ulonų pulkai. Sukilimui pralaimėjus, 1831.VII pasitraukė į Prūsiją, vėliau apsigyveno Paryžiuje, paskui Romoje.

SONATÀ [it. *sonata*, iš lot. *sonare* — skambėti] — kamerinės muzikos žanras; sonatinio ciklo formos kūrinys vienam arba dviem muzikos instrumentams. Ciklinė 4 dalių (alegro, andante, menuetas arba skerco, finalas) S. forma nusistojo XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje Vienos klasikų J. Haidno, V. Mocarto, L. Bethoveno kūryboje.

Pirmąsias lietuvių S. fortepijonui XX a. pr. sukūrė M. Čiurlionis. 1919—1940 sonatų sukūrė V. Bacevičius, K. Banaitis, J. Gaidelis, J. Gruodis. Taryb. metais sonatų įv. instrumentams sukūrė E. Balsys, A. Bražinskas, B. Dvarionas, J. Gaižauskas, K. Griauzdė, J. Juzeliūnas, J. Karosas, V. Klova, G. Kuprevičius, B. Kutavičius, V. Laurušas, T. Makačinas, V. Montvila, V. Paltanavičius, L. Povilaitis, A. Račiūnas, A. Rekašius, P. Tamuliūnas, S. Vainiūnas, A. Venckus ir kt. kompozitoriai.

SONDẼCKIS Saulius [g. 1928.X.11 Šiauliuose] — dirigentas, smuikininkas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1964). 1948—50 Operos ir baleto teatro orkestro artistas. 1950—57 Vilniaus vaikų muz. m-los, 1952—59 Vilniaus Talat-Kelpšos muzikos m-los, nuo 1955 Čiurlionio vidurinės meno m-los dėstytojas. 1952 baigė Lietuvos TSR konservatorijos smuiko klasę. Nuo 1957 dėsto Lietuvos TSR konservatorijoje, nuo 1959 vadovauja styginių instrumentų katedrai. 1957—60 studijas gilino Maskvos Čaikovskio konservatorijos neakivaizdinėje aspirantūroje. Su Čiurlionio meno m-los mokinių orkestru koncertavo Lietuvos, Latvijos, Estijos miestuose, Maskvoje, Budapešte (1964). 1960 suorganizavo Filharmonijos kamerinį orkestrą, yra jo dirigentas ir meno vadovas. Su orkestru gastroliavo daugelyje TSRS miestų, VDR (1966), Kanadoje ir Anglijoje (1968), Čekoslovakijoje ir Lenkijoje (1969). Dalyvavo smuikininkų ir violončelistų resp. konkursų Minske (1960), Rygoje (1965) ir Kišiniove (1969), smuikininkų sąjunginių konkursų Maskvoje (1965) ir Leningrade (1969) žiuri. Nuo 1966 TSKP narys. Kameriniam orkestrui aranžavo M. Čiurlionio ir kt. kompozitorių kūrinių. Bendradarbiaudami su S., kūrinių kameriniam orkestrui parašė A. Bražinskas, B. Dvarionas, J. Juzeliūnas, T. Makačinas ir kiti liet. kompozitoriai.

SONÈTAS [it. *sonetto*, iš lot. *sonare* — skambėti] — griežtos kompozicinės-intonacinės struktūros 14 eilučių eilėraštis, sudarytas iš 2 ketureilių (katrenų) ir 2 trieilių (tercetų). Sonetui būdinga rimų schema — *abba abba* (arba *abab abab*) *ccd ccd* (arba *cde cde*). Trieiliuose dviejų arba trijų rimų deriniai gali ir labiau įvairuoti. S. susiformavo XIII—XIV a. italų poezijoje, vėliau paplito ispanų, prancūzų, anglų ir kt. šalių poetų kūryboje. Įv. šalių poetai S. savaip modifikavo (pvz., anglų S. sudarytas iš 3 ketureilių ir 1 dvieilio). Sudėtinga 15 sonetų ciklo forma vadinama sonetų vainiku. Žymūs S. kūrėjai — Dantė, Petrar-

ka, P. Ronsaras, V. Šekspyras, A. Puškinas, A. Mickevičius. Liet. poezijoje S. atsirado XIX a. pabaigoje. Ikitaryb. laikotarpiu sonetų sukūrė A. Vištelis, V. Kudirka, P. Vaičaitis, Maironis, Z. Gaidamavičius, J. Janonis, M. Gustaitis, F. Kirša, J. Baltrušaitis, V. Mačernis ir kt., taryb. metais — V. Mykolaitis-Putinas, T. Tilvytis, A. Venclova, A. Churginas, E. Mieželaitis, A. Miškinis, A. Maldonis. J. Janonis mėgino sukurti sonetų vainiką (neužbaigtas). V. Mykolaičiui-Putinui ir A. Maldoniui būdinga angliškoji S. forma.

SONGÁILA Mykolas [1874.IX.5 Kuzmine (RTFSR, Pskovo sr.) — 1941.IX.12 Kaune] — architektas. 1903 baigė Peterburgo Dailės akademijos architektūros skyrių. Studijas gilino Italijoje. 1908—15 Petrogrado Politechnikos instituto dėstytojas, 1916—20 Petrogrado Ž. ū. in-to rektorius. Gyvendamas Rusijoje, suprojektavo Chersono g-ją ir sinagogą, Aleksino soborą (netoli Chersono), Petrogrado Ginekologijos in-to rūmus, gyv. namų (vad. Egipto namą Petrograde), vilų; sukūrė Petrogrado pirklių klubų, geležinkelio stočių interjerų. 1916 Petrograde rusų k. išleido kn. „Sanitarinių techninių įrenginių tipai ir normos". 1921—41 Kauno un-to technikos f-to profesorius, projektavimo ir archit-ros istorijos katedros vedėjas. Parašė studiją „Vytauto Didžiojo universiteto fizikos-chemijos institutas" („Technika", 1933, Nr. 7). 1940 Kauno un-to technikos f-te suorganizavo archit-ros skyrių.

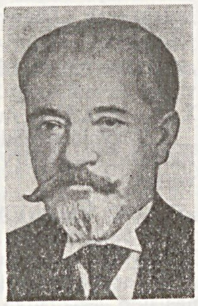

Suprojektavo ir pastatė Kauno un-to fizikos-chemijos f-to rūmus (1925; neišlikę), Lietuvos Banko rūmus (1928), Biržų, Kėdainių, Panevėžio, Utenos (visi 1932), Tauragės (1935), Mažeikių (1938) banko rūmus, V. Dubeneckio antkapinį paminklą Kaune (apie 1933). S. laikėsi Peterburgo Dailės akademijos archit. m-los tradicijų, kartu ieškojo originalių, naujoviškų formų. Jo suprojektuoti pastatai yra darnių proporcijų, funkciniu atžvilgiu tikslingi, patogūs, kruopščiai pastatyti. Dėstydamas archit-rą, S. propagavo novatoriškumą, skatino remtis liaudies archit-ra ir daile. Kūrybinė ir pedagoginė S. veikla turėjo didelį poveikį Lietuvos archit-ros raidai.

SONGÁILA Ringaudas Bronislovas [g. 1929.IV.20 Klaipėdoje] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1950 baigęs Gruzdžių (Šiaulių rj.) veterinarijos technikumą, studijavo Veterinarijos akademijoje ir kartu 1952—54 dirbo LLKJS CK komsorgu. Nuo 1953 TSKP narys. 1954—56 Lietuvos TSR MA part. org-jos sekretorius. 1955 baigė Veterinarijos akademiją. 1956—57 LKP CK Kauno rj. inspektorių grupės atsakingasis organizatorius. 1957—60 Lietuvos TSR MT Reikalų v-bos ž. ū. skyriaus vedėjas. 1960—61 ž. ū. ministro pavaduotojas. 1961—62 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas. 1962—63 Lietuvos TSR MT pirmininko I pavaduotojas, ž. ū. produktų gamybos ir paruošų ministras. Nuo 1962 LKP CK sekretorius. 1962—1964 LKP CK biuro ž. ū. reikalams pirmininkas. Nuo 1961 LKP CK, nuo 1962 LKP CK Biuro (1962 —1966 Prezidiumas) narys. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas. Paskelbė straipsnių žemės ūkio ir part. darbo kaime klausimais.

SONGÁILA Viktoras [g. 1933.V.1 Palangoje] — melioracijos darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1966). Nuo 1955 Šilutės melioracinės statybos v-bos ekskavatorininkas. Nuo 1964 TSKP narys. Pasižymėjo, sausindamas užliejamąsias pievas.

SONGAILÁITĖ Regina [**Balčikonienė**; g. 1922.IX.20 Kretingoje] — dailininkė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1959). 1948 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto teatro dekoracijos studiją, vadovaujamą L. Truikio. Nuo 1948 dirba Akademinio operos ir baleto teatro dailininke. Apipavidalino apie 40 operos ir baleto spektaklių, sukūrė nac. kostiumų projektų „Lietuvos" ansambliui (su J. Balčikoniu), Lietuvos sportininkams sąjunginėse spartakiadose (1954, 1959), respublikinių dainų švenčių dalyviams (1967; su J. Balčikoniu, 1970). Už V. Klovos operos „Duktė" apipavidalinimą 1960 gavo Resp. premiją. Daugumoje dekoracijų S. derina tapybos ir architektūros elementus. Kai kuriose jos dekoracijose (ypač baleto spektaklių) dominuoja grafikos priemonės, sąlygiškumas.

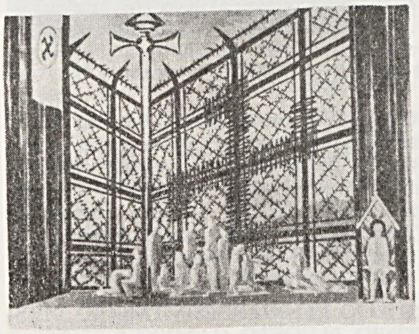

Regina Songailaitė. V. Klovos operos „Duktė" dekoracijų eskizas (1960)

Apipavidalinti spektakliai: operos — J. Karnavičiaus „Gražina" (1949), Dž. Pučinio „Bohema" (1951) ir „Madam Baterflai" (1965), Dž. Verdžio „Traviata" (1952), „Rigoletas" (1957) ir „Aida" (1963), L. Delibo „Lakmė" (1955), V. Klovos „Vaiva" (1958), R. Vagnerio „Lohengrinas" (1969); baletai — A. Kreino „Laurensija" (1950), L. Minkaus „Don Kichotas" (1954), P. Čaikovskio „Miegančioji gražuolė" (1955) ir „Spraktukas" (1963), E. Grigo „Peras Giuntas" (1956), J. Štrauso „Žydrasis Dunojus" (1958), M. Čiulakio „Tariamasis sužadėtinis" (1962), A. Adano „Korsaras" (1964), L. Minkaus „Don Kichotas" (1968), ir kt.

Lit.: Lietuvos scenografija, V., 1968.

SORÒKINA Ana [**Budzon;** 1899.I.2 Vilniuje — 1967.IV.4 Maskvoje] — 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje ir Rusijos pilietinio karo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1918.X Komunistų partijos narė, partinį darbą dirbo Vilniuje. Tarnavo Raudonojoje Armijoje (4 liet. pulke). Nuo 1921 gyveno Maskvoje, dirbo partijos Maskvos miesto k-te. 1924—38 VKP(b) CK aparato darbuotoja. 1938 neteisėtai represuota. 1955 reabilituota.

SÓROS, grūščiai. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje tikroji S. *(Panicum miliaceum)* buvo gana plačiai auginama jau III—XII a.; tai patvirtina Gabrieliškių (Raseinių rj.), Veliuonos ir kt. piliakalnių iškasenos. S. minimos įv. rašytiniuose šaltiniuose; pvz., vienas 1514 dokumentas rodo, kad buvo reikalaujama S. grūdų duoklės didžiojo kun-ščio dvarui; III Lietuvos Statute (1588) nurodoma jų kaina („sorų kapa — aštuoni grašiai"). Labiausiai S. buvo paplitusios dirvoninės žemdirbystės laikais (XV—XVIII a.). Apie S. auginimą Lietuvoje vėlesniais laikais yra rašęs D. Afanasjevas (1861). Iki D. Tėvynės karo daugiau jų buvo sėjama pietryčių ir pietų Lietuvoje, dažniausiai bulvienose. Po karo S. buvo auginamos ir kitose Lietuvos dalyse. S. pasėliai užėmė (ha): 1948 — 700, 1953 — 900, 1954 — daugiau kaip 1600, 1955 — 1100, 1956 — 200. Kai kurie kolūkiai yra gavę po 25 cnt/ha S. grūdų, po 300 cnt/ha žaliosios masės. S. grūdai Lietuvoje buvo vartojami kruopoms, pašarui, lesalui, sorų buvo sėjama ir žaliajam pašarui, silosui. Nuo 1960 sorų beveik nebeauginama — jas išstūmė kiti javai. Dykvietėse, pakelėse, pageležinkelėse pasitaiko sulaukėjusių sorų. S. auginimą grūdams ir žaliajam pašarui 1949—54 tyrė Ž. ū. akademijos doc. A. Petkevičius (gavo iki 45 cnt/ha grūdų).

SOSIŲ MÌŠKAS — miškas Kėdainių rj., 8 km į š. r. nuo Dotnuvos geležinkelio stoties, 4 km į v. nuo Surviliškio. Priklauso Kėdainių miško pramonės ūkio Šlapaberžės girininkijai. Plotas 630 ha; medynų 593 ha. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai daugiausia velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, vietomis velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai. Beržynų (daugiausia garšvinių bei lazdyninių, žemesnėse vietose ir vingiorykštinių) yra 50%, eglynų 24%; likusi dalis — drebulynai, baltalksnynai, pušynai. Jaunuolynai sudaro 30%, pusbrandžiai medynai 60%, pribręstantieji 7%, bran-

dieji 3%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 100 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1000 ktm.

SOSIŪRAS (Saussure) Ferdinandas de [1857.XI.26 Ženevoje — 1913.II.22 Vuflene (Šveicarija, Vo kantonas)] — šveicarų kalbininkas. 1875—79 studijavo Ženevoje, Leipcige, Berlyne. 1878 paskelbė „Senosios indoeuropiečių kalbų balsių sistemos tyrinėjimą". 1880 apgynė filos. mokslų daktaro disertaciją. 1881—91 dirbo Paryžiaus Aukštojoje m-loje. Nuo 1891 Ženevos un-to profesorius. 1894 tarptautiniame orientalistų kongrese (Ženevoje) skaitė pranešimą apie liet. kalbos kirčiavimą. Pranešime buvo suformuluotas dėsnis apie kirčio nukėlimą iš šaknies į galūnę; šis dėsnis, vėliau savarankiškai atrastas F. Fortunatovo, paprastai vadinamas *Fortunatovo—de Sosiūro dėsniu*. S. tyrinėjo dar ir kitus istorinės liet. kalbos gramatikos ir prūsų kalbos klausimus. Jis turėjo didelę įtaką kalbos mokslo raidai.

Ršt.: Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes, Lpz., 1879; Vieux prussien *siran* „le coeur". — „Mémoires de la Société de Linguistique", vol. 7, P., 1892; Traitement de l'*ū* en vieux prussien.— Ten pat; Les féminins en *-ū* du vieux prussien.— Ten pat; Lituanien *kùmstė* „le poing".— Ten pat; A propos de l'accentuation lituanienne.— Ten pat, vol. 8; Accentuation lituanienne.—„Indogermanische Forschungen", Bd. 6 (Anzeiger), Strassburg, 1896; Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure, Heidelberg, 1922.

„SOTER" [gr. *sōtēr* — išganytojas] — tęstinis katalikų teologijos leidinys, ėjęs 1924—39 Kaune. Leido Kauno un-to teologijos-filosofijos f-tas. 1924—30 redagavo P. Dovydaitis, 1931—39 — P. Malakauskis. Išėjo 28 knygos.

SÓTKALNIS — kaimas Kelmės rj., Stulgių apyl., 9 km į p. nuo Kražių, 2,5 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 106 gyv. (1970). Yra keliolika apardytų II—IV a. pilkapių; jie apskriti, 5—8 m skersmens, 0,5—1,0 m aukščio, prie pagrindo turi akmenų vainikus. Atsitiktiniai radiniai iš tų pilkapių laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 111 gyv.

SÓVAIČIAI — kaimas Akmenės rj., Viekšnių apyl., 10 km į r. nuo Mažeikių, 8 km į š. nuo Viekšnių. 162 gyv. (1970). Pro kaimą teka Ašva (Vadaksties intakas), iš p. prieina Maigų miškas. Yra aštuonmetė m-la (1954—61 septynmetė). 1918 kaime buvo išrinkta darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų taryba. 1959 buvo 220 gyv.

„SOVETSKAJA LITVA" („Советская Литва"—„Tarybų Lietuva") — tarybinis dienraštis, einantis nuo 1944.X.26 Vilniuje rusų kalba. Leidžia LKP CK, Lietuvos TSR AT ir Lietuvos TSR MT (iki 1946 leido Liaudies Komisarų Taryba). 1944—45 redagavo P. Gelbakas, 1945—53 — A. Anuškinas, 1954—55 — V. Lucenka. Nuo 1955 redaguoja V. Meščeriakovas.

SPAĨGIAI — kaimas Akmenės rj., Kruopių apyl., 15 km į p. r. nuo Akmenės, 13 km į š. r. nuo Papilės; kolūkio centras. 72 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Šventupių, iš r.— Paliesių ir Gerkiškių miškai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra Rudeliškių pr. m-la (nuo 1946), biblioteka (nuo 1956). 1959 buvo 55 gyv.

„SPAKTYVÀ" — neperiodinis satyros žurnalas, ėjęs 1924—34 Kaune. Redagavo P. Būdvytis.

SPĀLIO KETURIASDEŠIM̃TMEČIO STÃKLIŲ GAMYKLÀ — įmonė Vilniuje. Įkurta 1957 vietoje Naujosios Vilnios staklių remonto dirbtuvių. Iki 1958 ji buvo vadinama Spalio keturiasdešimtmečio atsarginių detalių g-la ir gamino staklių atsargines dalis, staklių ir kt. įrengimų modernizacijos mazgus ir nestandartinius įrengimus. 1958 pradėjo gaminti smulkių modulių krumpliaračių frezavimo stakles. 1960 įmonė specializuota; gamina precizines smulkių modulių krumpliaračių frezavimo stakles laikrodžių, prietaisų ir automobilių pramonei. 1964 įkurtas krumpliaračių gamybos cechas. 1957 bendroji produkcija sudarė 31 000 rb, 1958 — 215 000, 1960 — 487 000, 1969 — 3 488 000 rb. 1960 pagaminta 131 krumpliaračių frezavimo staklės, 1969 — 426 staklės (iš jų 248 precizinės, 35 specialios) ir 115 000 krumpliaračių (iš jų 30 000 precizinių).

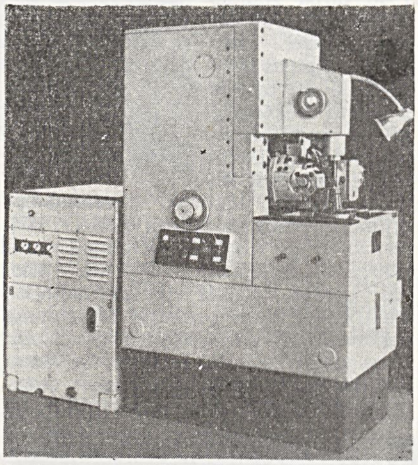

Spalio keturiasdešimtmečio staklių gamykloje pagamintos precizinės krumpliaračių frezavimo staklės 5308A

G-loje 1970 pr. dirbo 856 darbininkai ir tarnautojai. Produkcija siunčiama į visas taryb. respublikas ir daugelį užsienio šalių. S. k. s. g. gaminiai buvo apdovanoti aukso, sidabro ir bronzos medaliais TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodoje (Maskvoje), Brno (Čekoslovakija), Leipcigo (VDR) tarpt. mugėse.

SPĀLIO PENKIASDEŠIM̃TMEČIO DIRBTĨNIO PLŪOŠTO GAMYKLÀ — įmonė Kaune. Pradėta statyti 1960. Veikia 17 cechų (1970). Gamybinis plotas 54 600 m^2. Dirba 4000 darbininkų ir tarnautojų (1970). Gaminama triacetatinis (nuo 1965) ir diacetatinis (nuo 1967) šilkas, triacetatiniai putlūs siūlai (nuo 1967) ir triacetatinis štapelinis pluoštas (nuo 1965). 1969 įmonė pagamino 10 700 t dirbtinio pluošto, kurio vertė apie 50 mln. rb. Pagal produkcijos apimtį g-la yra viena iš didžiausių dirbtinio pluošto įmonių Tarybų Sąjungoje. Žaliavą gauna iš Jerevano „Polivinilacetato" g-los, Vladimiro chemijos g-los, Rošalio (Maskvos sr.) chemijos g-los, iš D. Britanijos. Apie 70% produkcijos siunčia į kitas taryb. respublikas, apie 10% eksportuoja. Įmonės triacetato gamybos įrengimai importiniai, o diacetato — tarybiniai. G-la automatizuota. Veikia oro kondicionavimo aparatūra, cechuose palaikoma pastovi t-ra ir drėgmė. G-loje veikia pavyzdinis estradinis kolektyvas „Oktava" ir sporto klubas „Pluoštas".

„SPĀLIO PERGALĖ" — **1.** Tarybinis buvusio Pandėlio rj. laikraštis, ėjęs 1950. X.22—1962.III.31 dukart per savaitę.

2. Tarybinis Šilalės rj. laikraštis, ėjęs 1951.III.24—1962.IV.21, dukart per savaitę.

„SPĀLIO VĒLIAVA" — **1.** Tarybinis buvusio Šeduvos rj. laikraštis, ėjęs 1951. II.18—1962.IV.25 dukart per savaitę.

2. Tarybinis Rokiškio rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.25 triskart per savaitę.

SPĀLIS, Dūdėnas, — ežeras Molėtų rj., 5 km į š. v. nuo Giedraičių, prie kelio į Želvą. Plotas 41 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1600 m, didž. plotis 350 m. Š. r. ir v. krantai lėkšti, pelkėti. Į S. įteka Šiupenėlė, išteka Dūdena. P. v. pakrantėje įsikūrę Dūdėnai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5,8 kg/ha.

„SPĀLIS" — siuvimo fabrikas Kaune. Ž. *Siuvimo pramonė.*

SPALIŪKAI — 7—10 metų moksleiviai, rengiami stoti į pionierių organizaciją. S. grupės sudaromos prie pionierių būrių. S. taisyklės ragina mylėti m-lą, gerbti vyresniuosius, būti stropiais, drąsiais, teisingais. Spaliukais gali būti visi I—IV klasių moksleiviai (priėmimo į S. nėra). Vienos klasės S. sudaro grupę. Grupė dalijama į pogrupius — žvaigždutes, kurias sudaro 5—6 S. Žvaigždutėms vadovauja pionieriai instruktoriai. Grupė turi raudoną vėliavą. S. nešioja ženkliukus — penkiakampę žvaigždutę su V. Lenino vaikystės atvaizdu. Pirmosios S. grupės buvo sudarytos 1923 pabaigoje Tarybų Rusijoje. Lietuvoje S. atsirado taryb. metais. Pionierių vadovaujami, jie aktyviai dalyvauja įvairiuose moksleivių renginiuose. Mokyklose rengiamos „Raudonosios žvaigždutės", „Atsisveikinimo su elementoriumi", „Baltpraušio" šventės, veikia „Kodėliuko", „Mažylių" klubai.

SPAMPĀNIS Karlas [apie 1750 — 1783. V.2 Ceproje (BTSR, netoli Nesvyžiaus)] — italų architektas. 1770 Vilniuje perstatė ir sujungė du gyv. namus. 1773 prižiūrėjo Vilniaus un-to naujų korpusų ir astronomijos observatorijos statybą. 1774 paskirtas Lietuvos D. Kun-stės kariuomenės vėliavininku. 1775 sudarė

P. Bžostovskio rūmų Merkinėje projektą. 1776 dirbo Vilniuje, 1778—79 — Nesvyžiuje ir Radzivilmontuose (BTSR, netoli Nesvyžiaus), 1778—82 Zaslavlyje (netoli Minsko) pastatė D. Pšezdzeckio dvaro rūmus ir kt. pastatus, Justinianove (BTSR, Vitebsko sr.) — dvaro rūmus, dvariškių gyv. patalpas, išplanavo parką. 1780—83 Radzivilmontuose statė medinius J. Radvilos dvaro rūmus (1806 sudegė). 1782 sudarė sutartį su Vilniaus lipdytoju K. Šneideriu dėl Vilniaus katedros Kazimiero koplyčios atnaujinimo.

SPAÑGUOLĖS, spalgenos, — *uoginių augalų* rūšis.

„SPARNAĨ" — **1.** Oro sporto žurnalas, išėjęs (1 nr.) 1934.XII Kaune. Redagavo V. Adomavičius.
2. Tarybinis aviacijos sporto biuletenis, einąs nuo 1969 Vilniuje keturiskart per metus. Vienkartinis leidinys išėjo 1968. Redaguoja J. Zujus.

„SPARTÀ"— kojinių ir trikotažo fabrikas Vilniuje. 1918 Vilniuje buvo įkurtas kojinių f-kas „Vilniaus karūnos". Įmonė priklausė inž. J. Janovui ir gamino kojines rankinėmis mašinomis. 1918 joje dirbo 11 darbininkų. 1940 f-kas buvo nacionalizuotas, sujungtas su L. Blokui ir sūnums priklausiusiu f-ku „Elbis", ir iš jų 1941.I sukurtas valstybinis kojinių f-kas „Pakaita". D. Tėvynės karo metu f-kas labai nukentėjo. 1945, „Pakaitą" sujungus su trikotažo f-ku „Avangardas", buvo įkurtas valstybinis kojinių ir trikotažo f-kas „Sparta". F-kas greitai buvo atstatytas, kiek vėliau — rekonstruotas ir išplėstas, aprūpintas naujais įrengimais. 1955 įmonės gamybinis plotas sudarė 6100 m^2. 1965 pastatytas naujas 11 000 m^2 gamybinio ploto kojinių mezgimo korpusas. 1969 f-kas turėjo apie 900 kojinių mezgimo automatų, įmonėje dirbo 2330 darbininkų ir tarnautojų. Gamina vyriškas, moteriškas kojines, vyriškus, moteriškus trikotažo baltinius, maudymosi kostiumėlius, sport. kostiumus — iš viso apie 60 rūšių gaminių. Pagaminta: 1945 — 0,07, 1950 — 2,3, 1960 — 7,8, 1969 — 22,0 mln. porų kojinių; 1945 — 0,1, 1950 — 0,6, 1960 — 2,4, 1969 — 2,9 mln. vienetų trikotažo baltinių. Apie 18% produkcijos realizuojama Lietuvoje, 82% — kitose taryb. respublikose. Žaliavą „S." naudoja vietinę, be to, gauna iš kitų taryb. respublikų; apie 40% elastinių verpalų — iš D. Britanijos, Austrijos, Italijos.

„SPARTÃKAS" — LKP CK pogrindinė spaustuvė, veikusi 1920—40. Įkurta LKP Centro Biuro 1920.IX.28 nutarimu Kaune (Panevėžio g. 9) „Tiesai" ir kitiems kom. spausdiniams leisti. „Spartake" buvo spausdinama „Tiesa", „Kareivių tiesa", „Jaunasis komunistas", „Borba" („Kova"), „Czerwony sztandar" („Raudonoji vėliava"), atsišaukimai ir brošiūros. 1921 išspausdinta 56 leidiniai. 1922.I—III — 13 leidinių 700—12 000 egz. tiražu. Spaustuvėje dirbo komunistė N. Melnalksnaitė, A. Bernotas ir kt.; jai vadovavo K. Požela. 1922.III.24 „S." susekė žvalgyba. K. Požela ir kiti spausdinimo mašiną ir dalį šrifto paslėpė Valančiaus g., bet III.28 žvalgyba juos surado. Kariuomenės teismas 1923.III.2 už dalyvavimą „S." darbe 2 asmenis nuteisė sušaudyti, 1 kalėti iki gyvos galvos. 1922 amnestija bausmę nuteistiesiems sumažino.

Antroji „S." spaustuvė 1923.IV buvo įrengta Kaune, Šviesos g. (dab. Žekonio) g. 13. Šriftą parūpino A. Buitvydas, M. Šumauskas ir kiti legalių spaustuvių darbininkai. 1924 pavasarį „S." buvo perkeltas į Dzūkų g., 1927 — į Ukmergės plentą, 1930 — Zarasų g. 23. Atkurtoje spaustuvėje išspausdinta 28 „Tiesos" numeriai, daugiau kaip 200 LKP atsišaukimų, taip pat LKP Kauno rj. k-to, LKJS CK atsišaukimų ir nemaža kitų leidinių. Pirmą kartą „S." vardas pažymėtas 1923. VI.30 atsišaukime. Spaustuvėje dirbo LKP nariai J. Žagas, M. Sendzikienė, E. Šimaitė, nuo 1925 J. Garelis. Dėl persekiojimų 1930 antrojoje pusėje „S." įrengimai buvo paslėpti, E. Šimaitė emigravo į TSRS.

1924—29 „S." turėjo ir kilnojamus įrengimus (rankinę spaustuvę), daugiausia skirtus lit-rai žydų kalba spausdinti. Jie buvo laikomi komunistų butuose. Su tais įrengimais M. Slivka rinko „Der proletarišer signal", atsišaukimus, J. Vilkoriščius — „Junger komunist", atsišaukimus, M. Ormanas — „Unzer emes", atsišaukimus.

Nauja stacionarinė „S." spaustuvė buvo įrengta J. Garelio ir kt. pastangomis 1931 Kaune, Šiaulių g. 36. Buvo panaudoti senieji „S." įrengimai, I. Stražas ir kiti legalių spaustuvių darbininkai parūpino šrifto. Šį kartą „Spartake" buvo spausdinama „Kareivių tiesa", atsišaukimai; dirbo LKP nariai M. Kaukaitė ir K. Katinas. 1932.II.18 „S." žvalgybininkai vėl susekė. Jo darbuotojus kariuomenės teismas 1932.VI.22 nuteisė po 12 metų kalėti.

Trečioji „S." spaustuvė, veikusi 1932.IV—1933.III, išspausdino 1 nr. „Kareivių tiesos", keletą atsišaukimų.

Ketvirtą kartą „S." spaustuvė buvo įrengta 1933 rudenį Kaune, Patrimpo g. 24^a. Įrengimus padėjo pagaminti A. Buitvydas, E. Rozauskas ir kt. komunistai. Išspausdinta atsišaukimų, 2 „Tiesos" numeriai (1934 pr.); dirbo LKP narys J. Mickevičius. 1934.II.27 žvalgyba „S." vėl susekė. Kariuomenės teismas 1935.III.19 J. Mickevičių nuteisė 15 metų, „S." patalpų savininką — 8 metus kalėti.

Penktoji „S." spaustuvė 1935 išspausdino 7 nr. „Tiesos", nemaža atsišaukimų.

1935 Kaune „S." spaustuvė buvo įrengta šeštą kartą. Pastebėjus, kad „S." spausdintą „Tiesą" ir atsišaukimus vežantys part. org-jų atstovai pakeliui suimami, LKP CK sekretoriatas 1937.III nutarė su spaustuve ir jos darbuotojais ryšius nutraukti, o leidinius dauginti pogr. rotatorinėse.

Septintą kartą „S." spaustuvę įrengė F. Krastinis Muravoje (dab. Kauno dalis). Nuo 1938.VIII joje buvo spausdinami atsišaukimai, nuo 1938.XI — „Tiesa" ir kt. leidiniai; dirbo LKP nariai A. Milvydas, A. Murauskaitė, F. Krastinis, M. Bordonaitė, I. Meskupas, A. Sniečkus; buto šeimininkas — B. Gapšys. Vokietijai 1939.III užgrobus Klaipėdos kr., B. Gapšys atsisakė toliau laikyti spaustuvę. „S." įrengimai buvo perkelti į Ringaudus (Kauno rj.). Čia spaustuvėje dirbo LKP nariai A. Milvydas, J. Prekevičius (buto šeimininkas) ir kt. 1939. XII.19 A. Milvydas, J. Prekevičius, F. Krastinis ir A. Sniečkus buvo suimti. Apeliaciniai rūmai 1940.VI.1 F. Krastinį ir A. Milvydą nuteisė po 6 metus, A. Sniečkų — 8 metus kalėti. „S." įrengimų žvalgyba nesurado. 1940 pr. „S." įrengimai buvo pervežti į Kungušilų kaimą (Jonavos rj.). 1940.IV juis P. Petrauskienė su namo šeimininku F. Kruglіakovu (abu LKP nariai) išspausdino LKP CK ir LKJS CK Gegužės Pirmosios atsišaukimus.

Lit.: „Tiesa" (1917—1947), V., 1948; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 1—4, V., 1962—64.

SPAR̃TAS — ežeras Lazdijų rj., 11 km į p. r. nuo Lazdijų, 8 km į š. nuo Veisiejų. Plotas 20 ha. Išteka upelis į Šlavanto ežerą. Prie ežero įsikūręs Spartų kaimas.

„SPARTUÕLIS" — tarybinis Trakų rj. laikraštis, einąs nuo 1962.V.1 triskart per savaitę lietuvių, lenkų („Przodownik") ir nuo 1965.VII.1 rusų („Udarnik") kalbomis.

„SPARVÀ" — socialdemokratinis satyrinis laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1905 Bitėnuose (Šilutės rj.). Išleido LSDP. Parengė A. Janulaitis.

SPARVÌNIAI — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 5 km į p. r. nuo Griškabūdžio, prie kelio į Pilviškius. 67 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (1958—1969 med. punktas), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1954). S. pr. m-la yra Bliuviškiuose (nuo 1962). S. minimi Sintautų parapijos 1697—1706 metrikų knygoje. 1959 kaime buvo 126 gyv.

SPAUDÀ — periodiniai (laikraščiai, žurnalai) ir neperiodiniai (knygos, brošiūros) leidiniai. Ž. *Knygų leidyba, Periodika.*

„SPAUDÀ IR̃ GYVẼNIMAS"— klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1932—1933 Telšiuose. Redagavo kun. P. Ramanauskas.

„SPAUDÕS DARBININ̄KŲ ŽINIOS" — komunistinis nelegalus hektografuotas leidinys, išėjęs (1 nr.) 1935.XII Kaune. Išleido LKP Kauno miesto III parajonio 2 kuopelė. Ragino kovoti prieš faš. valdžią, paskelbė streikuojančių Suvalkijos valstiečių reikalavimus, korespondencijų apie Kauno spaustuvių darbininkų padėtį.

SPAUDÕS DRAUDÌMAS — caro valdžios 1864—1904 vykdytas draudimas spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti lietu-

viškus leidinius lotyniškomis raidėmis. S. d. buvo tiesiogiai susijęs su reikalavimu spausdinti liet. raštus vien rusiškomis raidėmis. Rusiškų raidžių vartojimo liet. raštuose iniciatoriai buvo A. Hilferdingas, S. Mikuckis, I. Kornilovas ir kiti. S. d. vykdyti ėmėsi valstybės sekretorius Lenkijos reikalams N. Miliutinas, Vilniaus generalgubernatoriai M. Muravjovas, K. Kaufmanas, A. Potapovas, vidaus reikalų ministras P. Valujevas. 1864.VI.5 Muravjovas įsakė Vilniaus cenzūros k-tui neleisti spausdinti lot. raidėmis liet. knygų, o 1864.X.14 uždraudė visame jam pavaldžiame krašte spausdinti ir kartoti liet. leidinius, neturinčius Vilniaus cenzūros k-to aprobatos, nors kitų cenzūros k-tų ir aprobuotus. 1865.II.4 Muravjovas uždraudė platinti anksčiau cenzūros aprobuotas šešias liet. knygas (P. Šrubauskio „Balsas širdies", 1818 ir 1852; V. Valmikio „Kantičkos žemaitiškos", 1844; M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystė", 1848, ir „Istorija šventa Senojo įstatymo", 1852; G. Kasakovskio „Rožančius", 1853, ir „Garbė dievo", 1855). Muravjovą pakeitęs Vilniaus generalgubernatorius Kaufmanas 1865.VIII.26 sudarė gen. N. Cilovo, vėliau gen. P. Stolipino pirmininkaujamą komisiją peržiūrėti lenkiškoms ir lietuviškoms knygoms, pardavinėjamoms Vilniuje. Komisija veikė apie metus. 1865.IX.6 Kaufmanas įsakė Vilniaus cenzūros k-tui, kad visos liet. knygos būtų leidžiamos tik rusiškomis raidėmis, įpareigojo gubernatorius uždrausti spaustuvių, litografijų ir chromolitografijų savininkams spausdinti liet. leidinius lot. raidėmis, perspėti juos ir knygų pardavėjus, kad draudžiami leidiniai bus konfiskuoti. Kaufmanas t. p. uždraudė liet. leidinius lot. raidėmis įvežti į Lietuvą iš užsienio, kartu prašė vidaus reikalų ministrą P. Valujevą, kad jis paskelbtų tokį pat įsakymą visoje Rusijos imperijoje.

Valujevas patenkino Kaufmano prašymą, 1865.IX.23 išleisdamas atitinkamą aplinkraštį (Nr. 141). Kaufmanas t. p. įsakė Vilniaus švietimo apygardos globėjui išleisti kuo daugiau liet. vadovėlių ir skaitinių rusiškomis raidėmis. 1866.I.30 caras įsakė visus valdžios leidinius lietuvių kalba spausdinti rusiškomis raidėmis. 1880.IV.22 buvo padaryta šio potvarkio pataisa: leista spausdinti moksl. darbus liet. kalba lot. raidėmis su sąlyga, kad jie nebus platinami lietuvių gyvenamose vietose.

Kaufmanui paskelbus visos liet. spaudos draudimą, buvo atiminėjamos ir tos liet. knygos, kurios turėjo cenzūros leidimą; iš įv. knygynų buvo konfiskuota 89 987 egz. liet. knygų. Knygininkai ir spaustuvininkai skundėsi dėl nuostolių Vidaus reikalų m-jai. Todėl 1869.IV.10 Vyriausiosios spaudos reikalų v-bos taryba, patvirtinusi S. d., neleido iš knygininkų atiminėti liet. knygų, išėjusių iki 1865.IX.23. Tačiau to nurodymo nelabai laikytasi. 1872.IX.22 Vilniaus ge-

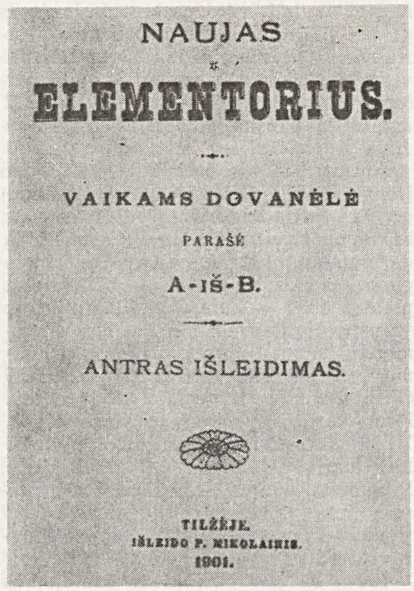
NAUJAS
ELEMENTORIUS.
VAIKAMS DOVANĖLĖ
PARAŠĖ
A-IŠ-B.
ANTRAS IŠLEIDIMAS.
TILŽĖJE.
IŠLEIDO P. MIKOLAINIS.
1901.

Spaudos draudimo laikais išleisto lietuviško elementoriaus tituliniai puslapiai

neralgubernatorius A. Potapovas uždraudė spausdinti naujas ir grąžinti atimtas liet. knygas, vartojamas mokymo reikalams (elementorius, vadovėlius, istorijos skaitinius). Vis dėlto 1873.VI.3 Vilniaus knygininkui F. Zavadskiui pavyko gauti leidimą platinti anksčiau sulaikytas dvi religinio turinio liet. knygas.

Kadangi tuo metu Vilniaus cenzūros k-tas neleido spausdinti liet. knygų, tai Vilniaus knygininkai, spaustuvininkai ir pavieniai asmenys kartais jį apeidavo ir kreipdavosi į Peterburgo cenzūros k-tą. Peterburge gyvenęs P. Vileišis, peterburgiškiam k-tui leidus, 1876—77 išspausdino 4 liet. knygeles ir L. Ivinskio ūkiškąjį kalendorių (1878). F. Zavadskiui pavyko gauti leidimus 2 maldaknygėms, kurias jis 1879 išspausdino Vilniuje. Remdamasis 1880.IV.22 caro įsaku, Kazanės un-tas 1880—82 išleido A. Juškos „Lietuviškas dainas", „Svodbinę rėdą", Rusijos MA 1883 — „Lietuviškas svodbines dainas", 1897 — A. Juškos parengto liet. kalbos žodyno tomą, Rusijos Geografinė draugija 1891—1904 — S. Baltramaičio bibliografinius veikalus. A. Maciejauskui už 1900 Peterburge išspausdintą Lietuvos žemėlapį lot. raidėmis ir P. Višinskiui už lot. raidėmis išspausdintą lietuvišką vakaro afišą bei jos išklijavimą Joniškyje buvo iškeltos bylos, bet jas kaltinamieji senate laimėjo.

S. d. metu Lietuvai skirti liet. leidiniai lot. raidėmis buvo spausdinami R. Prūsijoje: Ragainėje, Tilžėje, Bitėnuose, Klaipėdoje. Lietuvą pasiekdavo ir JAV lietuvių leidiniai. Draudžiamas liet. knygas spausdinti už Rusijos imperijos ribų pirmas ėmėsi M. Valančius. Vėliau leidėjų atsirado daugiau. 1883 Ragainėje buvo pradėta spausdinti „Aušra". Nuo to laiko R. Prūsijoje, be „Aušros", ėjo laikraščiai ir žurnalai: „Varpas" (1889—1905), „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga" (1889—96), „Ūkininkas" (1890—1904), „Apšvieta" (1892—93), „Lietuvos darbininkas" (1896—99), „Tėvynės sargas" (1896—1904), „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo" (1899), „Draugas" (1904—1905), „Darbininkų balsas" (1901—06), „Darbininkas" (1905—1906) ir kt. Čia buvo spausdinamos įv. srovių opozicinio turinio knygelės, liet. rašytojų raštai. Liet. inteligentai leido daug šviečiamojo pobūdžio lit-ros. XIX a. pab. ėmė rodytis s-d. krypties spaudinių, opozicinių ir revoliucinių atsišaukimų. Iš pradžių vyravo religinė lit-ra, o nuo 1883 ėmė plisti ir pasaulietinė. J. Angrabaičio duomenimis, 1864—96 R. Prūsijoje išspausdinta 3 777 250 egz. įvairių liet. leidinių: elementorių 403 500 (10,9%), kalendorių 617 200 (16,6%), laikraščių 75 900 (2,0%), maldaknygių, giesmynų ir kitos religinės lit-ros 2 608 650 (70,5%). Saugumo sumetimais buvo leidžiama daug kontrafakcinių knygų (ž. *Kontrafakcija*).

R. Prūsijoje spausdinama draudžiamoji lit-ra į Lietuvą daugiausia patekdavo kontrabandos būdu. Atsirado *knygnešių* profesija. Vieni jų gabeno liet. leidinius iš R. Prūsijos į Lietuvą, kiti ją platino vietoje. Žymiausi knygnešiai J. Bielinis, M. Baltūsis, K. Ūdra, A. Verbyla, J. Kancleris, J. Navickas. Kūrėsi slaptos knygų platinimo ir leidimo d-jos ir kuopelės: „Akstinas", Apaščios ir Nemunėlio susivienijimas, „Artojų draugystė", „Atgaja", „Atžala", „Aušrinė", „Daukanto manta", Garšvių d-ja, „Kelias", Lietuvos mylėtojų d-ja, „Lietuvos motinėlė", „Lizdas", „Sietynas", „Spindulys", „Svirplys", „Teisybė", „Trimitas", „Vienybė", Vinco Kapso draugystė, „Žvaigždė". Svarbūs knygų platinimo centrai buvo S. Didžiulio sodyba Griežionėlėse (Anykščių rj.). Didelę knygų slėptuvę Šilo-Pavėžupio (Kelmės rj.) dvare turėjo V. Putvinskis. Garšviuose (Panevėžio rj.) J. Bielinio ir K. Ūdros iniciatyva sukurtoji knygų platinimo d-ja, kuriai priklausė V. Kazanauskas, A. Ladukas, J. Nateckis, Račiūnas ir J. Sakalauskas, veikė ne tik Kauno, bet ir Vilniaus gubernijose, siuntė knygas į lietuvių kolonijas Latvijoje ir Rusijoje. Po 10 metų Garšvių d-ja buvo likviduota, trys jos nariai ištremti.

Draudžiamų knygų gabenimas iš užsienio ir platinimas buvo persekiojamas. Prie sienos buvo 3 apsauginės zonos, kur, be pasieniečių, kontrabandininkus gaudė policininkai ir žandarai. Draudžiamos lit-ros platintojai buvo baudžiami kalėjimu, katorga, ištrėmimu. Pašto darbuotojams buvo nurodyta konfiskuoti visus iš užsienio siunčiamus liet. spaudinius.

1868.XI Vilniaus generalgubernatoriui Potapovui buvo pranešta apie Tilžėje išspausdintų priešvyriausybinių liet. brošiūrų platinimą. Potapovo prašymu Prūsijos valdžia pradėjo persekioti liet. spaudos leidėją J. Zabermaną ir platintojus. Rusijos ir Prūsijos policija ir žandarmerija ir vėliau ne kartą bendrai persekiojo draudžiamą lit-rą. Pirmoji didelė byla draudžiamų leidinių platintojams (daugiau kaip 15 žmonių) Lietuvoje iškelta 1870. 6 kaltinamieji buvo ištrem-

ti į Šiaurės gub., 4 perduoti griežtai policijos priežiūrai, kiti išteisinti. Iš viso už draudžiamų knygų laikymą ar platinimą nukentėjo (kalėjo, buvo ištremta) daugiau kaip 1000 žmonių, daugiausia valstiečių. Keletas knygnešių žuvo, gabendami knygas.

Pasienyje ir visoje Lietuvoje kasmet buvo sulaikoma, konfiskuojama ir sunaikinama daug draudžiamos liet. lit-ros. 1889 sulaikyta 9697 egz., 1891—1903 — 196 338 egz. knygų ir kt. spaudinių.

1864 buvo sudaryta lietuvių knygų leidimo rusiškomis raidėmis komisija (L. Ivinskis, J. Krečinskis, S. Mikuckis, A. Petkevičius). Pirmoji tokia knyga —„Abėcėlė žemaitiškai lietuviška" — išėjo 1864. Per visus S. d. metus tokių leidinių (daugiausia elementorių, maldaknygių ir kitų religinių knygų) išspausdinta apie 50. 1865 prie liaudies m-lų buvo įsteigti knygų sandėliai, per kuriuos buvo platinami rusiškais rašmenimis spausdinti leidiniai liet. kalba. 1886 Kauno gub. tokių sandėlių buvo 99. Kai kuriais metais už tas knygas buvo surenkama tik po 10—25 rb; 1883 pajamų visai negauta. 1876—86 prie Varnių liaudies m-los buvusiame sandėlyje neparduota nė vienos knygos. Knygos buvo siuntinėjamos policijai ir vietinės administracijos atstovams, kad šie jas platintų gyventojų tarpe. Žmonės tokius leidinius boikotavo. Ilgainiui carinė administracija įsitikino, kad lot. raidžių draudimą ir liet. raštus rusiškomis raidėmis liet. tauta atmeta. Be bendro pasipriešinimo spaudos draudimui, kai kurie liet. inteligentai prašymais rūpinosi atgauti spaudą: rašė peticijas carui, vyriausybės nariams, generalgubernatoriams, gubernatoriams. 1881 vyskupas A. Beresnevičius kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, prašydamas panaikinti draudimą spausdinti maldaknyges lot. raidėmis. Jo prašymą palaikė Kauno gubernatorius N. Baranovas ir Vilniaus generalgubernatorius E. Totlebenas. 1895—1896 S. Didžiulis ir kt. suorganizavo šešių Ukmergės aps. valsčių valstiečių prašymus carui. Peticijų kampaniją dėl spaudos grąžinimo suorganizavo J. Tumas-Vaižgantas. 1897 tuo tikslu į Kauno gubernatorių kreipėsi Kretingos dvarininkas A. Tiškevičius. 1902 inteligentų parengtus kolektyvinius prašymus Vidaus reikalų ministrui įteikė Rokiškio, Skapiškio, Pandėlio, Panemunėlio, 1903—1904 Valkininkų, Žarėnų valsčių valstiečiai. Lietuvių kovą dėl liet. spaudos rėmė Rusijos pažangiosios jėgos. XIX a. pab.—XX a. pr. sustiprėjęs rev. judėjimas ir atkaklus liet. liaudies priešinimasis spaudos draudimui privertė caro valdžią peržiūrėti S. d. klausimą. 1897 ministrų kabinetui pavedus, Vidaus reikalų ir Liaudies švietimo m-jos parengė įstatymo projektą dėl liet. knygų leidimo Rusijos imperijoje. Jame buvo numatyta leisti spausdinti tik mokslines ir religines knygas, maldaknyges bei kalendorius ir įsileisti, cenzūrai peržiūrėjus, užsienyje išėjusius liet. leidinius. Tačiau tas projektas nebuvo priimtas. Rev. judėjimo pakilimo sąlygomis Vilniaus generalgubernatorius P. Sviatopolkas-Mirskis pasiūlė visiškai panaikinti S. d., kad būtų užkirstas kelias plisti antivyriausybinei lit-rai iš užsienio. Šiam pasiūlymui pritarė Rusijos MA ir kai kurie aukštieji valdininkai. Ministrų kabinetas 1904. IV.13 panaikino visus ankstesnius nutarimus bei potvarkius dėl lietuvių ir žemaičių rašto draudimo ir leido, be rusiškojo, t. p. lotyniškąjį arba kitokį šriftą. Caras šį nutarimą 1904.V.7 (senuoju stiliumi IV.24) patvirtino. S. d., padaręs didelę žalą liet. kultūrai, buvo panaikintas.

Spaudos draudimo laikais išleisto liet. elementoriaus rusiškomis raidėmis tituliniai puslapiai

Lit.: **Grafas Leliva,** Padėjimas lietuvių tautos Rusų vieszpatystej, Shenandoah, 1896; **J. Zanavikutis** [Z. Angarietis], Suskaita arba Statistika visų lietuviszkų knygų, atspaustų Prusuose nuo 1864 metų iki pabaigai 1896 metų, Tilžė, 1897; Dokumentas apie lotyniškas litaras lietuviškoje literatūroje, Tilžė, 1899; **И. Корнилов,** Русское дело в Северо-западном крае, СПб, 1901; **M. Römer,** Litwa, Lwów, 1908; 10 metų spaudos atgavimo paminėjimas, V., 1914; **P. Mašiotas,** Kai knygas draudė, K., 1924; **J. Tumas,** Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai, K., 1924; **V. Bakšytė,** Beitrag zur Geschichte des Kampfes um die Schulsprache in Litauen mit besonderer Berücksichtigung der Zeit der Grossen Reform (1855—1864), Memel, 1930; **V. Biržiška,** Lietuvių knygos augimo tempai, K., 1930; **K. Korsakas,** Mėginimas įvesti rusų raides į lietuvių ir latvių raštus.— XXVII knygos mėgėjų metraštis, kn. 1, K., 1934; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2, V., 1958; **V. Kapsukas,** Raštai, t. 1, V., 1960 [p. 189—203]; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963; **J. Žiugžda,** Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje, V., 1964; **R. Vėbra,** Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė priespauda Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje.—„Istorija", t. 8, V., 1966.

„SPAUDÕS FÒNDAS" — mokslo priemonių gaminimo, knygų leidimo ir prekybos kooperatinė bendrovė, veikusi 1921—40. „S. f." v-bą sudarė: J. Geniušas, V. Kvieska (pirmininkas), V. Lašas, V. Ruzgas, B. Žygelis (direktorius), J. Žiugžda. B-vės nariai buvo Lietuvos Mokytojų prof. s-gos Centro v-ba, jos skyriai, atskiri asmenys. B-vė turėjo urmo prekybos sandėlių, knygynus ir parduotuves Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Panevėžyje, Tauragėje, Ukmergėje, Biržuose, Kėdainiuose, Mažeikiuose, Vilkaviškyje, popieriaus gaminių f-ką, knygrišyklą, spaustuvę, cinkografiją, litografiją, fotolaboratoriją, mokslo priemonių bei optikos dirbtuves. „S. f." įstaigose, knygynuose, įmonėse dirbo apie 330 darbininkų ir tarnautojų. „S. f." išleido keletą šimtų grož. lit-ros veikalų, jų tarpe K. Binkio, K. Borutos, J. Būtėno, P. Cvirkos, K. Jakubėno, K. Korsako, V. Krėvės, J. Marcinkevičiaus, J. Paleckio, J. Šimkaus, A. Venclovos, A. Vienuolio ir kt. liet. rašytojų kūrinių, mokslo populiarumo ir techn. lit-ros knygų, pr. ir vid. m-loms vadovėlių (daugiau kaip 3 mln. egz. tiražu). „S. f." leido knygų serijas „Lietuvių klasikai", „Literatūros panteonas", „Jaunimo skaitymai", „Įžymiųjų žmonių biografijos", „Pigioji technikos biblioteka" ir kitas, žurnalus „Bibliografijos žinios" (1928—30), almanachą „Prošvaistė" (1937—40), „Lietuviškąją enciklopediją" (1933—40). Platino Kauno un-to, Švietimo m-jos, Ž. ū. akademijos bei kt. leidėjų išleistas knygas ir užsienio spaudą. 1937 pasistatydino Kaune rūmus (juose įsikūrusi V. Mickevičiaus-Kapsuko spaustuvė). 1940 antrojoje pusėje „S. f." buvo nacionalizuotas.

„SPAUDÕS MĒTRAŠTIS" — Lietuvos TSR valstybinės einamosios registracinės bibliografijos mėnesinis leidinys, einantis nuo 1957 Vilniuje. „S. m." leidžiamas vietoj 1947—56 ėjusių „Knygų metraščio" ir „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraščio". „S. m." sudaro 7 dalys: **„Knygų metraštis", „Periodinių** leidinių metraštis", „Gaidų metraštis", „Vaizduojamojo meno spaudinių metraštis", „Žurnalų ir laikraščių straipsnių metraštis", „Recenzijų metraštis" ir „Tarybinės lituanikos metraštis". Šiuose metraščiuose, išskyrus „Tarybinės lituanikos metraštį", registruojama beveik visa Lietuvos TSR spaudos produkcija. „Tarybinės lituanikos metraštyje" skelbiama medžiaga apie Lietuvą, išspausdinta TSRS ir užsienio soc. šalių spaudoje. „Spaudos metraštyje" sudaromos pagalbinės rodyklės: pavardžių, geografinė, kolektyvų ir kt. Nuo 1960 šios rodyklės leidžiamos atskiru metiniu leidiniu. „S. m." rengia Knygų rūmai. Atsakingasis redaktorius A. Ulpis.

„SPAUDÕS NAUJÍENOS" — savaitinis Lietuvių spaudos platinimo draugijos laikraštis, ėjęs 1929—30 Kaune. Redagavo P. Jasas.

SPAUSTŪKAI — prietaisas riešutams spaudyti. S. sudaro 2 pagaliukai, sujungti ašele; vienas jų būna padarytas iš išlinkusio medžio. S. puošiami geometriniais, stilizuotų augalinių ar gyvūninių motyvų ornamentais, išrėžtais kon-

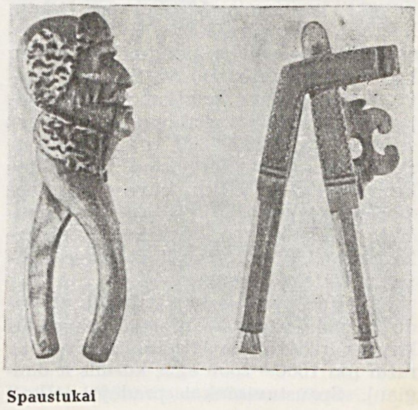

Spaustukai

tūrine linija arba išpiaustytais reljefiškai. Kai kurių S. spaudžiamoji dalis imituoja žmogaus (senio) ar gyvulio, fantastinės būtybės galvą, kartais ir visą figūrą (aviną, katę, voverę, velnią). S. rinkinių yra Čiurlionio dailės muziejuje (Kaune), Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) ir kitur.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Medžio dirbiniai), d. 2, V., 1958.

SPAUSTŪVĖS. XVI a. pab.—XVII a. pr., plintant renesanso ir humanizmo idėjoms, vykstant antikatalikiškam judėjimui — reformacijai, bažnyčioms kovojant dėl viešpataujančios padėties, Lietuvoje pagyvėjo kultūrinis gyvenimas. Tarp savęs kovojančios bažnyčios (katalikai, protestantai, pravoslavai, unitai) stengėsi turėti savo S., leisti religinius leidinius. Sąlygos S. steigti Lietuvoje buvo gana palankios, nes nebuvo jokių varžymų, išimtinių teisių, jų darbo kontrolės. Todėl Vilnius XVI a. buvo svarbus knygų spausdinimo centras R. Europoje. Pirmąją S. Lietuvoje (Vilniuje) 1524 įsteigė P. *Skorina*. Joje 1525 buvo išspausdinta pirmoji knyga Lietuvoje (ir visoje TSRS teritorijoje) — *„Apostol"*. XVI a. antrojoje pusėje į Vilnių atvykę Kuzma ir Lukas Mamoničiai įsteigė spaustuvę (veikė 1574—1624). Joje išspausdinta daugiau kaip 70 knygų, jų tarpe III Lietuvos Statutas (1583). Spaustuvė turėjo popieriaus dirbtuvę, knygrišyklą, spaudmenų liejyklą. 1586 S. Batoras jai suteikė Lietuvos D. Kunigaikštystės spaustuvės teises. 1576 M. Radvila iš Bresto perkėlė į Vilnių savo tėvo Radvilos Juodojo spaustuvę, o 1586 perdavė ją Vilniaus un-tui. Un-to spaustuvė su trumpomis pertraukomis veikė 1586—1805. XVII a. pab. ji dar turėjo 11 spausdinimo staklių. Ši S. išspausdino apie 3000 leidinių, iš jų 140 lietuviškų. Joje išspausdintos kai kurios M. Daukšos („Katekizmas", „Postilė"), K. Širvydo, M. Slavočinskio knygos. Katalikų, reformatų, pravoslavų raštus įv. kalbomis, jų tarpe ir liet. kalba spausdino ir kitos XVI—XVIII a. Vilniaus spaustuvės. J. Radvilos 1651 Kėdainiuose įsteigtoje S. buvo spausdinamos lietuviškos evangelikų reformatų knygos. XVI—XVIII a. Lietuvos S. spausdino knygas įvairiomis V. Europos tautų, hebrajų, arabų kalbomis. Lietuvoje išspausdintos knygos poligrafinių darbų kokybe nesiskyrė nuo V. Europos knygų. Knygos buvo puošiamos, iliustruojamos, prabangiai įrišamos. Jos buvo spausdinamos 200—300 egz., kartais ir mažesniu tiražu. Pirmosios lietuviškos knygos XVI—XVIII a. buvo spausdinamos daugiausia R. Prūsijoje: Karaliaučiuje (J. Daubmano, Hartnerio, J. Ostербergerio, J. Veinreicho ir kt. spaustuvėse), Tilžėje, Gumbinėje.

Pradėjus vystytis kapitalizmui, atsirado daugiau naujų S., pradėta spausdinti knygas ir dėl pelno. Padidėjo knygų tiražai (iki 1000—2000 egz., kartais ir daugiau). Spaustuvininkai pradėjo ieškoti pigesnių spausdinimo būdų. XIX a. didžiausia ir geriausiai įrengta Lietuvos S. buvo J. Zavadskio (ž. *Zavadskio knygų leidykla*) spaustuvė Vilniuje (veikė 1805—1940). Spaustuvės įrengimus Zavadskis pirko iš un-to. Įsteigimo metais joje dirbo 35 darbininkai. 1806—61 joje vien tik liet. knygų išspausdinta daugiau kaip 130. XIX a. pradžioje T. Gliuksbergas įsteigė Vilniuje antrą pagal didumą S., kurią 1859 perleido A. Kirkorui. Viena didžiausių Vilniaus S. buvo B. Romo (veikė 1799—1940). 1837 jai buvo suteikta monopolinė teisė spausdinti knygas hebrajų kalba Lietuvai ir Baltarusijai. (Svarbesniosios S. išvardytos 1 lent.).

1 lent. **Svarbesniosios Lietuvos spaustuvės, įsteigtos iki 1914**

Spaustuvė	Veikimo metai	Veikimo vieta
P. Skorinos	1524—1526?	Vilnius
L. ir K. Mamoničių	1574—1624	,,
M. K. Radvilos	1576—1586	,,
D. Lenčickio	1576—1600?	,,
J. ir J. Karcanų	1580—1620	,,
V. Haraburdos	1582—?	,,
Vilniaus un-to	1586—1805 (su pertraukomis)	,,
J. Morkūno	1592—1606	,,
S. ir U. Zulcerių	1596—1603	,,
Šv. dvasios vienuolyno rusų brolijos	1596—1610	,,
	1611—1615	Vievis
	1615—XVIII a. pr.	Vilnius
Bazilionų	1628—1839	,,
J. Radvilos	1651—1670?	Kėdainiai
Pranciškonų	1671—1781	Vilnius
Pijorų	1754—1836	,,
Diecezijos (misionierių)	1799—1843	,,
Romų	1799—1940	,,
J. Zavadskio	1805—1940	,,
Gubernijos v-bos	1816—1915?	,,
B. Noimano	1818—1842	,,
A. Marcinovskio	1818—1863	,,
Tipografų	1821—1865	,,
Horchų	1825—1861	Klaipėda
T. Gliuksbergo ir kt.	1828—1859	Vilnius
A. Dvoržeco	1829—1941	,,
S. Bliumovičiaus	1833—1915?	,,
A. Sirkino	1839—1915?	,,
Tipografų	1843—1862	Kaunas
Karo apygardos štabo	1857—1915	Vilnius
A. Kirkoro	1859—1867	,,
E. Vaikinio ir Ko	1860—1881	Klaipėda
Sokolovskių, A. Estrino	1862—1915?	Kaunas
L. Maco	1873—1903	Vilnius
A. Minskerio	1873—1918	,,
I. Jalovcerio	1873—1939?	Vilnius
M. Žirmunskio	1881—1915?	,,
Š. Cionsono	1889—1915?	,,
M. Jankaus	1893—1909	Bitėnai
	1909—1939	Klaipėda
P. Vileišio	1904—1910	Vilnius
S. Banaičio	1905—1918	Kaunas
Spaudos darbų artelės	1906—1914	Vilnius
M. Kuktos	1906—1924	,,
A. Žukovskio	1907—1924	,,
L. Karpinovičiaus	1909—1912	,,
K. Strazdo ir M. Vėgėlės	1911—1915?	,,
M. Lapinsko	1911—1921	,,
M. Yčo ir bendrovės	1912—1926	Biržai

Liet. spaudos draudimas (1864—1904) atsiliepė ir S. veiklai. Lietuvoje liet. knygos nebuvo spausdinamos, lietuviški ir iš dalies lenkiški spaudmenys buvo sunaikinti. Tuo metu daugiau liet. knygų pradėta spausdinti R. Prūsijoje. M. Šernius, J. Mikšas ir K. Kibelka 1880 įsteigė spaustuvę Ragainėje. Ten spaustuvę 1880 įsteigė ir M. Jankus (1893 perkelta į Bitėnus, 1909 į Klaipėdą; veikė iki II pasaul. karo). E. Jagomastas 1896 įsteigė spaustuvę Tilžėje (veikė iki II pasaul. karo). Spaudos draudimo metais daug liet. knygų spausdino K. Giedraičio, H. Holco ir F. Šerniaus, F. Šrederio, J. Traušio, J. Ziberto spaustuvės Klaipėdoje. 1864—1904 suintensyvėjo liet. knygų spausdinimas kitų R. Prūsijos miestų, JAV, D. Britanijos spaustuvėse.

XIX a. pab. vystantis kapitalizmui, poligrafijos pramonė ėmė sparčiau augti. Iki 1900 S. buvo įsteigtos beveik visuose Vilniaus ir Kauno gub. apskričių miestuose. 1900 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo 51 S., 10 litografijų ir 1 atskira spaudmenų liejykla. Vien Vilniaus spaustuvėse dirbo 584 žmonės. Didžiausios Vilniaus S. buvo J. Zavadskio (dirbo 102 žmonės), A. Sirkino (95 žmonės), karo apygardos štabo ir Romų (po 49 žmones). Vilniaus S. gaudavo užsakymų iš Maskvos, Kijevo. Po 1904 vėl pradėta steigti liet. spaustuves. 1904 Vilniuje liet. spaustuvę įsteigė P. Vileišis (1910 ją nupirko V. Kopecas), 1905 Kaune — S. Banaitis, 1911 Vilniuje — K. Strazdas ir M. Vėgėlė, 1912 Biržuose — M. Yčas. 1906—07 Vilniuje RSDDP Vilniaus k-tas, LSDP Bundo Vilniaus k-tas turėjo savo nelegalių S., kuriose spausdino laikraščius, atsišaukimus. Svarbesniosios Lietuvos S., įsteigtos iki 1914, išvardintos 1 lentelėje. Lietuvos S. veiklą labai sutrikdė I pasaul. karas. Kaizeriniai okupantai uždraudė leisti liet. leidinius, beveik visas S. uždarė. Vilniuje ir Kaune veikė tik kelios S., kurios vykdė okup. valdžios užsakymus, spausdino okupantų leidžiamą laikr. „Dabartis".

1918 Lietuvos burž. vyriausybė, nupirkusi iš kaizerinių okupantų „Dabarties" spaustuvę (Kaune), padarė ją valstybine; 1928 ji buvo pavadinta „Spindulių". Tai buvo didžiausia ir moderniausia Lietuvos S. Joje, be knygų, laikraščių, žurnalų, buvo spausdinami įvairūs valst. dokumentai, pašto ženklai, kalami pinigai. Dirbo apie 250 darbininkų. Be „Spindulio", 1939 Lietuvoje veikė šios didesnės S.: Vilniuje — Romų, Zavadskio, Marcinovskio; Kaune — „Raidė" (įst. 1920), „Šviesa" (įst. 1921), „Žaibas" (įst. 1922), „Varpas" (įst. 1922), „Viltis" (įst. 1936); Klaipėdoje — „Lithuania" (įst. 1912), „Rytas" (įst. 1924); Šiauliuose — „Titnagas" (įst. 1920); Marijampolėje — „Dirva" (įst. 1919), „Šešupė" (įst. 1914), marijonų (įst. 1926). 1939 Lietuvoje veikė apie 110 S., jose dirbo apie 1600 žmonių. Vilniuje buvo 41 spaustuvė (240 darbuotojų), Kaune — 36 (875 darbuotojai), Klaipėdoje — 8 (255 darbuotojai), Šiauliuose — 4 (50 darbuotojų). Dauguma S. buvo mažos, turėjo po 3—5 darbininkus. Geriausiai įrengtos ir didžiausios buvo Kauno S. Jose 1939 buvo 60 raidžių rinkimo mašinų, 6 rotacinės spausdinimo mašinos, 2 ofsetinės, 1 giliaspaudės mašina.

Lietuvos S. darbininkai buvo aktyvūs rev. judėjimo dalyviai. Jie dalyvavo svarbiausiuose 1905 polit. streikuo-

se. Vilniaus S. darbininkai streikavo 1914.III; Kaune 1919.XI sustreikavo ką tik įsteigtos valstybinės S. darbininkai, 1930—„Spindulio" S. darbininkai. 1923—1925 Kaune Lietuvos Spaudos darbininkų profs-gos v-ba leido laikr. „Spaustuvininkas", 1930 išleido nelegalų komunistinį laikr. „Spaustuvininkų balsas". 1919—40 veikė LKP ir LKJS nelegalios S.: *„Spartakas"*, *„Kova"*, R. Čarno, J. Greifenbergerio. Nelegalių leidinių spausdino ir kai kurios legalios S.— *Gurvičių spaustuvė*, S. Levino spaustuvė *„Progresas"* ir kt. 1918—39 Vilniuje veikė 3 nelegalios Lietuvos KP spaustuvės (iki 1922 pab.), Lenkijos KP ir Vakarų Baltarusijos KP spaustuvės, kurios spausdino laikraščius, atsišaukimus lenkų, baltarusių, žydų, lietuvių kalbomis.

Atkūrus Tarybų valdžią, S. buvo nacionalizuotos ir perduotos Poligrafijos pramonės trestui, kuris jas sustambino, perorganizavo. Vok. faš. okupacijos metais daug S. buvo uždaryta, paliktos veikti tik kelios, spausdinusios daugiausia burž. nacionalistų period. leidinius bei Vokietijos leidyklų leidinius. D. Tėvynės karo metais Vilniuje, Kaune, Marijampolėje ir kitur įv. metu veikė LKP ir LKJS k-tų, partizanų būrių, antifaš. org-jų 15 nelegalių S., kurios spausdino laikraščius, atsišaukimus. Po D. Tėvynės karo pirmiausia buvo atstatytos Vilniaus, Kauno S., spausdinusios laikraščius, polit. lit-rą. Buvo atstatytos arba naujai pastatytos apskričių miestų S. Nedidelės S. buvo jungiamos, stambinamos. 1970 pr. veikė šios S.: Vilniuje — LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos, „Vaizdo", „Pergalės"; Kaune — Poželos, Kapsuko-Mickevičiaus, „Raidės"; Klaipėdoje — „Ryto"; Šiauliuose — „Titnago"; Panevėžio; kituose miestuose — rajonų S.

LKP CK LAIKRAŠČIŲ IR ŽURNALŲ LEIDYKLOS SPAUSTUVĖ. Buvusi Zavadskio spaustuvė Vilniuje 1944 perduota „Tiesos" leidyklai, „Aušros" spaustuvė —„Sovetskaja Litva" redakcijai. Jos buvo pavadintos tų laikraščių vardais. 1955 šios S. perduotos LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklai, o 1960 sujungtos ir pavadintos LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos spaustuve. Tai pagrindinė Lietuvos TSR laikraščių ir žurnalų spaustuvė, turinti naujausią poligrafinę techniką. 1969 joje buvo spausdinama

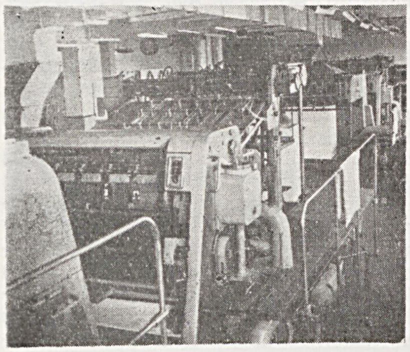

Spaustuvės. LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos spaustuvės giliaspaudės cechas

18 resp. laikraščių, 24 žurnalai. Spaustuvė atlieka ir TSRS centr. laikraščių bei žurnalų leidyklų užsakymus (1969 iš matricų spausdino laikraščius „Izvestija", „Pravda", „Komsomolskaja pravda", „Trud", iš diapozityvų —žrn. „Krokodil"). Spausdina ir brošiūras. Turi cinkografiją. 1964 spaustuvėje, be kt. įrengimų, įrengta rotacinė šešiaspalvė giliaspaudės mašina. 1969 per parą spaustuvė spausdino vid. po 1 mln. egz. vienspalvių ir dvispalvių laikraščių ir po 100 000 egz. vienspalvių ir kelių spalvų žurnalų.

POŽELOS SPAUSTUVĖ (Kaune). Didžiausia knygų ir žurnalų spaustuvė. Iki 1950 buvo vadinama „Spinduliu". Taryb. metais iš pagrindų rekonstruota, pastatyti nauji pastatai (1962—67). Spaustuvė turi modernią rotacinę šešiaspalvę giliaspaudės mašiną (metinis pajėgumas 200 mln. spalvos atspaudų), modernią cinkografiją. Gali atlikti sudėtingiausius

Spaustuvės. Kauno Poželos spaustuvės iškiliosios spaudos cechas

spaudos darbus. Poželos spaustuvė spausdina grož. lit-rą, spalvotas knygas vaikams, meninius albumus, reprodukcijas, atvirukus, spalvotus žurnalus. Renka ir spausdina sudėtingus lingvistinius ir kt. mokslų leidinius. Jos išspausdinti leidiniai gerai vertinami sąjunginiuose knygų konkursuose, TSRS ir užsienio parodose.

„VAIZDAS". Išaugo iš Romų spaustuvės, įsteigtos 1799 Vilniuje. 1940—41 prie jos buvo prijungtos kelios mažesnės S. Po D. Tėvynės karo išplėsta spaustuvės teritorija, rekonstruotos senosios patalpos, pastatytas (1957) naujas gamybinis korpusas, įrengtas (1957) ofsetinės spaudos cechas. „Vaizde" spausdinama moksl. ir grož. knygos, spalvoti mokykliniai vadovėliai, „Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija".

KAPSUKO-MICKEVIČIAUS SPAUSTUVĖ. Įsteigta 1948 Kaune, sujungus kelias mažas spaustuves. 1950—55 aprūpinta naujais įrengimais. Pagr. produkcija — vadovėliai. Be to, spausdina grož. lit-rą, techninę pram. įmonių dokumentaciją, laikr. „Kauno tiesa". 1968 pradėti dideli spaustuvės plėtimo, rekonstravimo darbai. Statomas naujas 8 aukštų administracinis ir gamybinis korpusas.

„PERGALĖ". Įsikūrusi Vilniuje, buvusios A. Sirkino spaustuvės vietoje. 1952 baigta rekonstruoti (pradėta 1941), pristatytas naujas korpusas. Tais pačiais me-

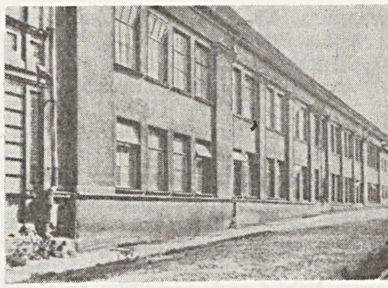

Vilniaus „Vaizdo" **spaustuvė**

tais prie jos prijungta Janonio spaustuvė. Spausdina nedideliais tiražais moksl., techn. literatūrą, techn. dokumentaciją.

„RYTAS". Įsteigta 1924 Klaipėdoje, atkurta 1945. 1959—60 išplėsta, įrengtas ofsetinės spaudos cechas. Turi cinkografiją. Spausdina laikr. „Tarybinė Klaipėda", blankus, etiketes.

„TITNAGAS". Įsteigta 1920 Šiauliuose. 1967 iš pagrindų rekonstruota, aprūpinta naujais įrengimais. Spaustuvė nuo 1970 spausdina Šiaulių laikr. „Raudonoji vėliava" ir rajono laikraščius ofsetine keturspalve rotacine mašina.

„RAIDĖ". Įsteigta 1920 Kaune. 1949 rekonstruota, įrengtas knygų įrišimo cechas. 1950—55 aprūpinta naujais įrengimais. Spausdina blankus, bilietus, techn. dokumentaciją, kai kurių Kauno aukštųjų m-lų, įmonių laikraščius.

PANEVĖŽIO SPAUSTUVĖ. Spausdina miesto ir rajono laikraščius, afišas, blankus.

RAJONŲ SPAUSTUVĖS. Daugiausia įsteigtos po D. Tėvynės karo. Spausdina rajonų laikraščius, blankus, atlieka kitus spaudos darbus. Turi raidžių rinkimo, spausdinimo mašinas, brošiūravimo įrengimus. 1961 rajonų S. buvo sustambintos. 1969 sustambintų S. buvo 13.

Visos S., išskyrus LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos spaustuvę, priklau-

Kapsuko-Mickevičiaus **spaustuvė** Kaune

so Lietuvos TSR MT Valstybiniam spaudos k-tui. Be šių S., Vilniuje veikia (1970) 2 žinybinės S. — TSRS standartų leidyklos (įst. 1944) ir Lietuvos TSR Vidaus reikalų m-jos (įst. 1944); 1969 jose dirbo apie 60 žmonių. Spaustuvinių cechų 1969 turėjo Lengvosios pramonės m-jos Centrinis projektavimo ir konstravimo biuras, Vietinės pramonės m-jos meninio konstravimo biuras, Aklųjų d-jos Vilniaus gamybinis mokymo kombinatas, Janonio popieriaus f-kas ir kt. įmonės; šiuose cechuose dirbo apie 130 žmonių.

Iš viso 1969 Lietuvoje veikė 50 S., jose dirbo apie 3400 žmonių. Valstybiniam spaudos k-tui priklausančių S. ir LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos spaustuvių veiklos svarb. duomenys ir pagr. įrengimai parodyti 2 ir 3 lentelėse.

Lietuvos spaustuvėse spausdintos knygos gerai vertinamos tarpt. parodose. 1937 pasaul. parodoje Paryžiuje „Spindulio" spausdintos knygos — J. Biliūno „Liūdna pasaka", „Gulbė, karaliaus pati" — už dail. M. Bulakos, V. Petravičiaus iliustracijas apdovanotos Didžiuoju prizu. 1959 Leipcige sidabro medaliu apdovanota Poželos spaustuvėje spausdinta K. Donelaičio poema „Metai" už V. Jurkūno iliustracijas. 1965 Leipcige aukso medaliu, 1967 Bratislavoje „Aukso obuolio" prizu apdovanota K. Kubilinsko knyga „Varlė karalienė" už A. Steponavičiaus iliustracijas, 1965 Leipcige sidabro medaliu — Žemaitės „Marti" už A. Kučo iliustracijas, bronzos medaliu — E. Mieželaičio „Žmogus" už S. Krasausko iliustracijas, 1969 Bratislavoje „Aukso obuolio" premija — J. Rainio „Aukso sietelis" už B. Žilytės iliustracijas. Daug diplomų, premijų Poželos, „Vaizdo" S. gauna sąjunginiuose ir tarprespublikiniuose knygų konkursuose, parodose.

Ž. Cinkografijos, Giliaspaudė, Knygų leidyba, Litografijos, Ofsetinė spauda, Poligrafijos pramonė.

Lit.: **L. Abramowicz,** Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525—1925), Wilno, 1925; **V. Abramavičius,** Senųjų lietuviškų knygų spaustuvės.— Senoji lietuviška knyga, K., 1947; **L. Vladimirovas,** Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas, V., 1956; Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, z. 5 (Wielkie Księstwo Litewskie), Wrocław—Kraków, 1959; **J. Jurginis,**

3 lent. Lietuvos TSR spaustuvių pagr. įrengimai
(1970 pr.)

Raidžių renkamosios mašinos	153
Elektroninės graviravimo mašinos	9
Fotoreprodukciniai aparatai	16
Iškiliosios spaudos mašinos	309
iš jų:	
1 sekcijos laikraštinės rotacinės	7
dvispalvė 2 sekcijų laikraštinė rotacinė	1
keturspalvė 2 sekcijų laikraštinė rotacinė	1
dvispalvė 14 sekcijų laikraštinė rotacinė	1
Ofsetinės spaudos mašinos	47
iš jų:	
keturspalvė rotacinė	1
šešiaspalvė lakštinė	1
keturspalvė lakštinė	1
dvispalvės lakštinės	10
vienspalvės lakštinės	32
Giliaspaudės mašinos	9
iš jų:	
šešiaspalvės rotacinės	2
vienspalvės lakštinės	7

V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija (Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos), V., 1968; **В. Меркис,** Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в., Вильнюс, 1969; Lietuvos TSR bibliografija, serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1 (1547—1861), V., 1970; **А. Аничкин,** На заре книгопечатания в Литве, Вильнюс, 1970.

„SPAUSTŪVININKAS" — profsąjunginis laikraštis, ėjęs 1923—25 Kaune. 1923—24 ėjo kas mėnesį, 1925 — kas du mėnesius. Leido Lietuvos Spaudos darbininkų prof. s-gos v-ba. Redagavo K. Stiklius, nuo 1924.IX — A. Baltrušaitis.

„SPAUSTŪVININKŲ BALSAS" — komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1930.IV.1 Kaune. Išleido LKP Kauno rj. k-tas. Red. J. Kasperaitis. Medžiagą surinkti padėjo Lietuvos Spaudos darbininkų prof. s-gos kair. nariai: J. Galperinas, L. Juškevičius, A. Rutkauskas, J. Vicas ir kt. Laikraštis ragino švęsti Gegužės Pirmąją, kritikavo Spaudos darbininkų prof. s-gos v-bos narių socialdemokratų darbą, rašė apie sunkią spaustuvių darbininkų padėtį.

SPEIČŸS Anatolijus [g. 1922.I.23 Kaune] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—55 Kauno remonto g-los meistras, „Pergalės" g-los technikos skyriaus viršininkas. Nuo 1955 TSKP narys. 1955—57 Vilniaus grąžtų g-los direktorius. 1957—59 Lietuvos TSR LŪT mašinų gamybos v-bos viršininkas. 1959—61 Vilniaus šlifavimo

2 lent. Respublikinių ir rajonų spaustuvių (veikusių 1969) veiklos pagr. duomenys

Spaustuvės	Darbuotojų skaičius		Bendroji produkcija (tūkst. rb)		Knygų ir žurnalų produkcija (mln. 60×90 cm formato atspaudų)		Laikraščių produkcija (mln. A2 formato egz.)		Blankų produkcija (mln. 60×90 cm formato atspaudų)	
	1960	1969	1960	1969	1960	1969	1960	1969	1960	1969
LKP CK laikraščių ir žurnalų leidyklos	491	730	1024	2410	7,9	118,5	151,6	308,2	. . .	9,8
Poželos	497	671	936	2360	46,8	350,0	8,7	—	7,0	—
„Vaizdas"	324	399	565	1374	34,4	83,0	—	—	6,4	2,1
Kapsuko-Mickevičiaus	320	340	482	793	40,0	54,7	—	9,8	0,7	3,4
„Rytas"	112	190	223	576	—	—	4,1	10,6	8,0	16,4
„Pergalė"	188	199	312	524	17,7	17,6	—	—	2,8	3,8
„Raidė"	106	146	164	326	12,0	—	—	1,4	2,9	21,1
„Titnagas"	76	99	204	309	—	—	1,9	3,1	2,1	13,7
Panevėžio	30	41	63	120	—	—	1,7	3,4	1,8	5,3
Rajonų spaustuvės	460	423	711	1006	—	—	15,2	27,0	11,9	22,4

staklių g-los direktorius. 1961—67 Metalo piovimo staklių moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialo direktorius. 1967—68 Jonavos azotinių trąšų g-los vyriausiojo inžinieriaus pavaduotojas. Nuo 1968 Šilutės hidraulinių pavarų g-los direktorius. 1961—68 Lietuvos TSR Aviacijos sporto federacijos prezidiumo pirmininkas. Už labai didelio tikslumo apvalaus šlifavimo staklių 3E153 ir universalių labai didelio tikslumo apvalaus šlifavimo staklių 3E12 sukūrimą ir įdiegimą į gamybą su kitais 1965 gavo Resp. premiją.

SPEIČŸS Antanas [g. 1920.IV.1 Pramislavoje (Rokiškio rj.)] — architektas. 1948 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą (sodų bei parkų dekoratyvinio apipavidalinimo specialybė). 1948—50 Kauno un-to, 1951—58 Kauno Politechnikos in-to, 1958—67 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytojas.

Pagal S. projektus rekonstruotas Kauno „Metropolio" restorano interjeras (1957), įrengti Kėdainių (1959), Kapsuko (1962) restoranų interjerai, pagaminta apšvietimo armatūra įvairiems Kauno, Kėdainių, Minsko ir kt. miestų pastatams (1957—63), apipavidalinta respublikinė liaudies dailės paroda (1965) ir kt.

SPEIČŸS Pranas [g. 1903.I.23 Juodpėnuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo mažens dirbo pas buožes. 1930 išrinktas Lietuvos Jaunimo s-gos Juodpėnų sk. v-bos pirmininku. Nuo 1935 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Buvo suimtas. 1940—41 Šimonių (Kupiškio rj.) vls. viršaitis, vykd. k-to pirmininkas. 1941 dirbo Kanaše (Čiuvašijos ATSR). 1942—1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 Komunistų partijos narys. 1944 taryb. ir part. darbuotojų kursų Šujoje (Ivanovo sr.) klausytojas. 1944—54 adm. ir part. darbuotojas Panevėžyje, Ramygaloje. 1954—67 Panevėžio naftos bazės direktorius. Pensininkas.

SPEKTROSKŌPIJA — fizikos skyrius, tiriantis įvairaus ilgio elektromagnetinių bangų spinduliavimo spektrus ir radioaktyviųjų medžiagų spinduliuojamų dalelyčių energijos spektrus. Pagal tiriamo spinduliavimo pobūdį S. skirstoma į atominę S., molekulinę S., rentgeno S., radiospektroskopiją ir branduolinę S. Pastaroji skirstoma dar į α S., β S. ir γ S. Pagal tyrimo metodą S. gali būti eksperimentinė ir teorinė. Yra dar vad. taikomoji, arba praktinė, S. Ji spektroskopiniais metodais tiria medžiagų sudėtį, analizuoja molekulių ir kristalų struktūrą. Kaip tyrimo metodas, ji naudojama įvairiose mokslo bei gamybos šakose.

Eksperimentiniai spektroskopiniai tyrimai Lietuvoje pradėti po I pasaul. karo. Vilniaus un-te 1924 pradėta tirti gyvsidabrio spektras (H. Nevodničanskis) ir halogenų molekulių spektrai (J. Patkovskis ir kt.). 1934 H. Nevodničanskis sužadino magnetinį dipolinį spinduliavimą. Kauno un-te nuo 1934 buvo tiriama gyvsidabrio rezonansinės linijos hiper-

smulkioji struktūra (A. Žvironas). Po D. Tėvynės karo įvairių S. sričių eksperimentiniai tyrimai daromi Vilniaus un-te, kai kuriuose Lietuvos TSR MA in-tuose, Vilniaus Ped. in-te ir Kauno Politechnikos in-te (ž. *Fizika, Radiologija, Rentgenologija*). Pagrindinė Vilniaus un-te atliekamų atominės S. darbų kryptis — spektrinių linijų slėgiminių efektų tyrimas (H. Horodničius, A. Misiūnas, V. Norkūnas, A. Valužis). Surinkta nemaža eksperimentinės medžiagos, leidžiančios patikslinti spektrinės linijos kontūro teorijas. Iš molekulinės S. klausimų tiriama ištirpintos medžiagos ir tirpiklio molekulių sąveika. Tyrimams naudojami elektroniniai (H. Jonaitis, A. Kazlauskienė, B. Kriščiūnienė), infraraudonieji bei kombinacinio išbarstymo (V. Šalna) ir branduolinio magnetinio rezonanso (G. Misiūnas) spektrai. Kai kurių un-to fizikų spektroskopiniai darbai susiję su vitaminų tyrimu. Un-te tiriamas ir Špolskio efektas aromatiniuose junginiuose (E. Žurauskienė). Puslaidininkių in-te tiriama t-ros ir elektrinio lauko įtaka puslaidininkių spektrams (A. Šileika). Chemijos ir chem. technologijos in-te spektroskopiškai tiriama medžiagų sudėtis, molekulių struktūra (Z. Alaunė). Vilniaus Ped. in-te tiriama kristalų liuminescencija (P. Pipinys ir kt.).

Teoriniai (atominės ir molekulinės) S. darbai daugiausia vykdomi Fizikos ir matematikos in-te, Vilniaus un-te (ž. *Teorinė fizika*). Ištirta daugelio neutralių ir įvairiai jonizuotų lengvųjų bei geležies grupės atomų spektrai, surastos tų atomų svarbiausiųjų spektrinių charakteristikų skaitmeninės vertės (Vilniaus fizikai teoretikai atominių spektrų charakteristikų skaičiavimą koordinuoja visos TSRS mastu). Be atomų, ištirta daugelio org. molekulių, t. p. kompleksinių junginių bei kristalinių medžiagų su geležies grupės ir retųjų žemių elementų priemaišomis spektrinės savybės.

Prie daugelio g-lų įrengtos spektroskopinės laboratorijos, kuriose spektroskopiniai tyrimai panaudojami gamybos ir kt. praktiniams reikalams.

SPEL̃SKIS Antanas [g. 1918.X.16 Šiauliuose] — inžinierius architektas, architektūros daktaras (1968). 1944 baigė Kauno universitetą. Dirbdamas įvairių projektavimo organizacijų projektų vyriausiuoju architektu, 1945—49 parengė grupės sudegintų Vilniaus (dab. Lenino prospekte) pastatų rekonstravimo projektus (LKP CK rūmų, past. 1949, ir kt.). Už LKP CK rūmų interjero projektą 1951 TSRS jaunųjų architektų darbų apžiūroje gavo II premiją. 1946—1950 Kauno un-to, 1951—55 Kauno Politechnikos in-to, nuo 1954 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas; nuo 1957 docentas, nuo 1969 profesorius. 1953 apgynė architektūros kandidato disertaciją. 1955—57 Lietuvos TSR MT Statybos ir architektūros reikalų k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—60 Miestų ir kaimų statybos projektavimo in-to vyriausiasis architektas. Suprojektavo nemaža visuom. pastatų interjerų, gyv. namų Kaune ir Klaipėdoje, paskelbė mokslinių straipsnių apie Lietuvos archit-rą, miestų raidą, planavimą ir statybą. Archit-ros daktaro disertacijos tema — „Lietuvos urbanistikos vystymosi ypatumai".

Ršt.: Miestų sodybinės statybos architektūra, V., 1955; Vilniaus baroko perlas, [Petro ir Povilo bažnyčios bukletas], V., 1964; Po baroko skliautais, [monografija apie Petro ir Povilo bažnyčią], V., 1967; Lithuanian towns, [studija apie Lietuvos miestų raidą], V., 1970.

SPENGLÀ — **1.** Ežeras Trakų rj., 8 km į p. r. nuo Onuškio, 3 km į v. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. Plotas 39 ha, didž. gylis 2,1 m, vid. gylis 0,9 m. Ežeras labai ištįsęs iš š. v. į p. r. Ilgis 2620 m, didž. plotis 360 m. Krantai žemi. Per ežerą teka Spengla (Merkio intakas). Prie S. įsikūręs Spenglininkų kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Upė Trakų ir Varėnos rj., Merkio deš. intakas. Ilgis 30 km, baseino plotas 123 km^2. Prasideda Gudaraiscio pelkėje, Gudakiemio apylinkėse, 8 km į r. nuo Onuškio. Teka į p. r. per Galvožerio, Spenglos ež. Įteka į Merkį 82 km nuo jo žiočių, 4 km į p. v. nuo Valkininkų. Intakas Lielukas (deš.). Vid. nuolydis 102 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,96 m^3/s. Spenglos kaime prie S. (2 km nuo žiočių) yra vandens malūnas. S. žemupį kerta Vilniaus—Gardino glžk.

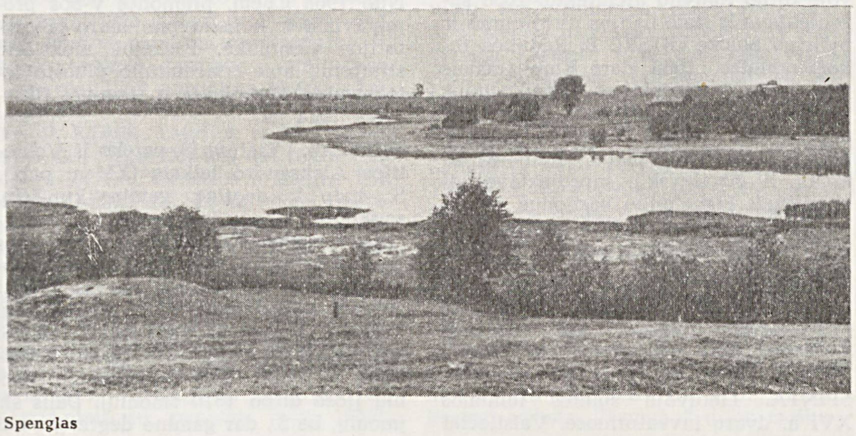

Spenglas

3. Upė Molėtų ir Švenčionių rj., Dubingos kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 140 km^2. Prasideda 6 km į v. nuo Joniškio ir teka p. r. kryptimi per Nikajo, Arino, Spenglo ež. Įteka į Dubingą 5 km nuo jos žiočių, 4 km į š. v. nuo Pabradės. Iki Spenglo ež. vadinama Arina. Intakas Pravalas (kair.). Vid. nuolydis 81 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,33 m^3/s.

4. Upė Kaišiadorių rj. Ilgis 17 km, baseino plotas 75 km^2. Prasideda Beižionių apylinkėse, 11 km į v. nuo Semeliškių. Teka į š. r. per Aujėdo ež. Įteka į Ilgio ež. ties Kietaviškėmis, 4 km į p. v. nuo Elektrėnų. Intakas Krokva (kair.). Vid. nuolydis 526 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,60 m^3/s.

SPEÑGLAS — ežeras Molėtų rj., 6 km į š. nuo Pabradės, 3 km į p. r. nuo Arnionių. Plotas 88 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2280 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 5700 m. Š. v. ir p. v. krantai aukšti, kiti žemesni. Ežerą supa miškas. Per S. teka Spengla (Dubingos intakas), iki ežero vad. Arina. Iki 1970 ežeras buvo verslovinis; 1969 žuvies sugauta 44,1 kg/ha.

SPENGLÕS PẼLKĖ, Galvės pelkė, — pelkė Trakų rj., 6 km į p. r. nuo Onuškio. Plotas 861 ha (pramoninis 664 ha). Pelkė apie 6 km ištįsusi iš š. į p. Pietuose ir pietvakariuose siekia Spenglos ežerą. Sąsmauka, kurioje yra Spenglininkų kaimas, dalija pelkę į 2 dalis. Š. dalyje yra Samio ir Galvožerio ežerai. Per pelkę teka Spengla (Merkio intakas). Pelkės paviršius kupstuotas, šlapias, vietomis sunkiai pereinamas. Augalija raistinė ir plynraistinė, žemapelkinė. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,1 m. Vyrauja žemapelkinės viksvinės ir medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 10,5%. Durpių ištekliai 13,9 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 9,7 m). Pelkės š. r. ir p. v. dalys nusausintos.

SPẼRÀ — ežeras Širvintų rj., 4 km į p. r. nuo Musninkų. Plotas 80,5 ha, ilgis 1500 m, didž. plotis 1100 m, kranto linijos ilgis 4900 m. Krantai vietomis pelkėti. Įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Musės kair. intakas. Š. r. pakrantėje yra Paspėrių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SPÌCINAS (Спицын) Aleksandras Andrejevičius [1858.VIII.26 Jaranske (RTFSR, Kirovo sr.) — 1931.IX.17] — archeologas. 1892—1918 dirbo Peterburgo archeologijos komisijoje ir un-te. Nuo 1919 Materialinės kultūros istorijos akademijos tikrasis narys, nuo 1927 TSRS MA narys korespondentas. Tyrė ir skelbė r. slavų ir Lietuvos archeologinę medžiagą. Archeologijos komisijos lei-

diniuose paskelbė straipsnių apie Lietuvos pilkapius ir Vilniaus gub. archeologinius paminklus, archeologų M. Butrimuvnos, V. Kaširskio, V. Nagevičiaus, V. Šukevičiaus kasinėjimų ataskaitų. 1923 lankėsi Lietuvoje, tvarkė Kauno muziejaus rinkinius. Moksl. darbe „Lietuviškos senienos" („Tauta ir žodis", t. 3, rusų k.) apibendrino Lietuvos archeologijos duomenis nuo seniausių laikų iki XV—XVI a., o geležies amžių suskirstė į atskiras kultūras — Raginėnų kultūrą, *Klaipėdos kultūrą* ir kt.

Lit.: С. Жебель, Археолог — энтузиаст.— „Советская археология", т. 10, М., 1948; Список ученых трудов А. А. Спицына.— Ten pat.

„SPINDULIAĨ" — liberalinis savaitraštis, ėjęs 1939.X—1940.V Kaune, 1940. V—VII Vilniuje (čia pavadintas „Vilniaus spinduliais"). Leido ir redagavo P. Ruseckas.

„SPINDULỸS" — **1.** Legali komunistinė jaunimo draugija, veikusi 1923—26. Įsikūrė 1920 Opšrūtuose (Vilkaviškio rj.) kaip nepartinė jaunimo švietimo org-ja. LKJS Centro Biuras 1923.XII nutarė, kad Vilkaviškio komjaunimo org-ja turi nusiųsti po 1—2 narius į d-jos skyrius, įsistiprinti juose ir išplėsti d-jos veiklą po visą Lietuvą. 1924.VIII.15—17 Vilkaviškyje įvyko „S." d-jos I suvažiavimas. Tada d-joje buvo 13 skyrių su 200 narių. Į centro v-bą buvo išrinkti 6 komjaunuoliai. 1925 buvo suimti d-jos vadovai, iš suimtosios Vilkaviškio aps. k-to sekretorės O. Šmeigauskaitės paimti d-jos raštai ir turtas. D-ja nustojo veikusi. Po trumpos pertraukos vėl pradėjo veikti (netrukus sušauktame skyrių atstovų pasitarime dalyvavo apie 30 žmonių). D-jos skyriai rengė paskaitas, organizavo futbolo komandas. Po III seimo rinkimų d-jos veikla pagyvėjo. D-jos II suvažiavimas, įvykęs 1926.VI.27—29 Vilkaviškyje, priėmė naujus įstatus, skelbiančius, kad d-jos tikslas — organizuoti darbininkų ir valstiečių jaunimą, kelti jo klasinę sąmonę, skatinti studijuoti visuomenės ir gamtos mokslus. 1926 pab. d-ja turėjo apie 20 skyrių ir apie 400 narių. Skyriai veikė Vilkaviškyje, Marijampolėje, Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis), Kybartuose, Opšrūtuose, Šunskuose, Gudeliuose ir kai kuriuose dvaruose. D-ja leido period. leidinį „Spindulys". Liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė ilgą laiką nesutiko „S." registruoti kaip visos Lietuvos org-jos, laikė ją tik Suvalkijos jaunimo org-ja. Todėl komjaunuoliai be jos leidimo įkūrė Aleksoto ir Vilkijos skyrius. 1926.XII d-ja buvo įregistruota, bet jos veiklą nutraukė 1926.XII.17 faš. perversmas.

2. Spaustuvė Kaune (1928—50; 1950 pavadinta Poželos spaustuve). Ž. *Spaustuvės.*

3. Liberalinis JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1904.IX—1907.V Niujorke (Brukline) ir Pitsburge (Pensilvanijos valstija). Leido ir redagavo V. Karalius.

4. Klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1910—14 Seinuose. Redagavo kun. J. Grajauskas.

5. Komunistinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1924—26. Leido Lietuvos jaunimo d-jos „Spindulys" CK. Nr. 1 (hektografuotas), išleistas 1924.II Vilkaviškyje, aiškios polit. krypties neturėjo. „Spindulio" d-jai patekus į LKJS įtaką, LKP legalus laikr. „Kaimo žodis" 1924.XII.25 prie Nr. 2 išspausdino jaunimo priedą „Spinduliai", kuriame nušvietė Užnemunėje veikusių d-jos skyrių veiklą. Atgaivinus valdžios uždarytą „Spindulio" d-ją, 1926.VIII—XII Kaune išėjo „S." 4 nr. Redakcinėje komisijoje dirbo LKJS CK nariai M. Šumauskas, K. Sprindys. Nr. 1 oficialusis redaktorius — A. Šlekys, Nr. 2—4 — V. Laurynaitis. Bendradarbiavo Z. Angarietis, K. Domaševičius, D. Kučinskas, R. Šarmaitis, M. Šumauskas ir kt. „Spindulyje" paskelbta ištraukų iš K. Markso, F. Engelso, V. Lenino raštų, „Spindulio" d-jos įstatų projektas, d-jos II suvažiavimo (1926.VI) rezoliucijos, straipsnių apie Spalio revoliuciją. Kauno karo komendanto 1926. XII.31 nutarimu uždarytas.

SPINDŽIŪKAS — ežeras Trakų rj., 8,5 km į r. nuo Aukštadvario, 1,5 km į p. nuo Vilniaus—Prienų plento. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 500 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 1350 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę mišku. Per S. teka Strėva (į Spindžiaus ež.). Yra vėžių. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SPINDŽIŪS — ežeras Trakų rj., 9 km į r. nuo Aukštadvario, 1,5 km į p. nuo Vilniaus—Prienų plento. Plotas 119 ha, didž. gylis 24,5 m (r. dalyje), vid. gylis 10 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2620 m, didž. plotis 900 m, kranto linijos ilgis 7000 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę mišku (išskyrus p. r. galą); paežerėje nemaža šaltinių. Per S. teka Strėva. Ežere yra vėžių. P. r. pakrantėje įsikūrę Spindžiaus ir Julijanavos kaimai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei; jį mėgsta turistai, poilsiautojai.

SPINÓVSKIS, Spinauskas, Teofilis [XVII a.] — architektas, karo inžinierius, matematikas. XVII a. vid. studijavo Niderlanduose, Prancūzijoje. Lietuvoje dirbo Radvilų architektu. 1658 suprojektavo ir statė naujus įtvirtinimus ir pylimus Slucke (BTSR). B. Radvilos rekomenduotas, 1660 darė Karaliaučiaus gen. planą ir projektavo fortifikacinius įrenginius (vad. lietuviškojo pylimo zonoje). 1661 sudarė Kėdainių turgaus aikštės apstatymo planą. 1661—64 su archit. S. Arciševskiu suprojektavo renesansinės Biržų pilies bastionus, sargybos pastatą, rūmus (ir jų interjerą), vartus, tiltą ir redutą; pertvarkė Biržų priemiesčių gen. planą.

Lit.: **A. Ciechanowiecki,** Z dziejów budowy zamku w Birżach.—„Kwartalnik architektury i urbanistyki", Warszawa, 1959, Nr. 1—2; **K. Mekas,** Biržai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 7.

SPÌNTA. Lietuvoje spintos minimos XVI a. dvarų inventoriuose. Valstiečiai jose laikė maistą. Senosios S. buvo pastatomos ar pakabinamos, išskobtos iš medžio kamieno. Nuo XVIII a. antrosios pusės paplito S., sukaltos iš lentų. Drabužius ir baltinius spintose pradėta laikyti nuo XIX a. vidurio. Šios S. buvo vienavėrės, dvivėrės ar trivėrės, su stalčiais ar lentynomis. Jų durys vientisos arba su filingais. Spintos buvo puošiamos piaustytais reljefiniais ornamentais, polichromine tapyba (augaliniais bei gyvūniniais motyvais), plokščiu geometrinių bei augalinių ornamentų kiaurapiūviu. Dažomos rudai, žaliai, mėlynai.

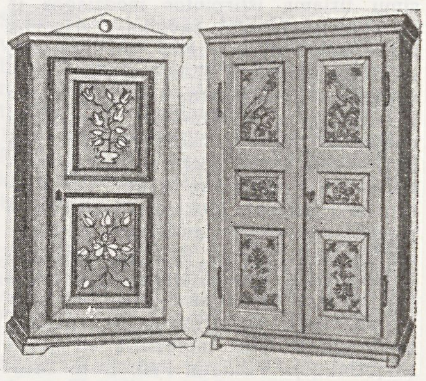

Liaudies meistrų darbo spintos

Moderniosios S. vartojamos drabužiams ir baltiniams laikyti. Jos yra tiesių linijų, dvivėrės, trivėrės ar keturvėrės. Industriniu būdu gaminamos S. yra sunarstomos iš unifikuotų detalių. Pastaruoju metu gaminamos S. ir su antresolėmis.

SPIRAKIAĨ — kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 12 km į š. v. nuo Panevėžio, 4 km į v. nuo Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. 50 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Lokupė (Sanžilės intakas), už jos yra Spirakių miškas. Girininkija, ryšių skyrius, pr. m-la, biblioteka. 1790 Spirakiuose pastatyta medinė bažnyčia. 1909 veikė pr. m-la. 1959 buvo 41 gyv.

SPIRIKÃVIČIENĖ Regina Henrika [**Leparskytė;** g. 1938.IX.15 Kaune] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1962 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1964 dirbo Kauno Giedrio kailių f-ko pamainos viršininke. Nuo 1968 Chem. pramonės v-bos projektavimo ir konstravimo biuro laboratorijos viršininkė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie triacetatinio pluošto fotocheminę destrukciją ir terminės fiksacijos įtaką jai.

SPÌRITAS. Į Lietuvą S. pateko iš Vokietijos Aleksandro laikais (XV a. pab.). S., kaip ir *degtinę,* gamino kun-ščių, vyskupų, klebonų ir miestiečių S. ir degtinės varyklos. XIX amžiuje S. varymas tapo dvarininkų privilegija, o miestuose apie XIX a. vidurį S. varyklos visai išnyko. 1831 Lietuvoje (be Švenčionių, Trakų ir Ukmergės aps.) buvo 1500 S. ir degtinės varyklų, 1841 (visoje Lietuvoje) — 1260; 1857—58 buvo 510 įmonių (jose dirbo 1810 žmonių). Dalis šių įmonių, be S., dar gamino degtinę, o kai

kurios ir alų bei mieles. 1863 Lietuvoje pagaminta 471 000 kibirų S., 1883/84 — 558 000, 1895/96 — 1 113 000, 1899/1900 — 994 000 kibirų S. Iki XIX amžiaus S. buvo gaminamas iš grūdų ir nerektifikuojamas. Tik XIX a. pab. pradėjo kurtis S. rektifikavimo įmonės. S. pradėta gaminti iš bulvių. Iki XIX a. pabaigos S. gamino, perdirbinėjo ir realizavo patys S. varyklų savininkai, o 1897—98 buvo įvestas valst. monopolis. XX a. pradžioje S. gamyba buvo viena iš svarbiausių maisto pramonės šakų. 1923 S. ir degtinės prekybą monopolizavo valstybė. Buvo supirkinėjamas žaliasis S. iš priv. varyklų ir iš jo gaminamas geriamasis bei denatūruotas S. ir degtinė. S. ir degtinės monopolio pajamos 1929 sudarė 41,6 mln. lt, išlaidos 9,8 mln. lt; 1938 pajamos 39,4 mln. lt, išlaidos 10,2 mln. lt. 1931 veikė 31 S. varykla, pagaminta 331 000 dkl S., 1938 — 38 varyklos, pagaminta 525 000 dkl S.

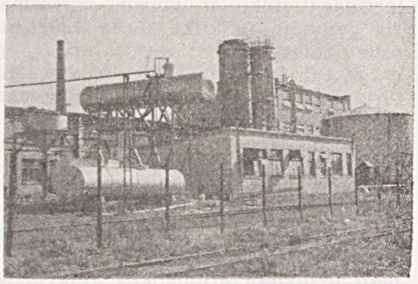

Šilutės spirito gamykla

Taryb. metais smulkios S. varyklos buvo uždarytos, o kitos rekonstruotos ir praplėstos. 1969 veikė 6 S. gamybos įmonės: Panevėžio bandomasis S. kombinatas (pagaminta 707 000 dkl žaliojo S.), Antanavos (Kapsuko rj.; pagaminta 234 000 dkl), Balbieriškio (122 000 dkl), Obelių (149 000 dkl), Šalčininkų (146 000 dkl) ir Šilutės (420 000 dkl) S. g-los. Iš viso Lietuvoje 1950 pagaminta 432 000 dkl žaliojo S., 1955 — 830 000, 1960 — 818 000, 1965 — 1 514 000, 1969 — 1 778 000 dkl (1 127 000 dkl pagaminta iš melasos, 350 000 iš grūdų ir 301 000 iš bulvių). S. rektifikuoja Panevėžio bandomasis S. kombinatas, Kauno likerio ir degtinės g-la „Stumbras" ir Vilniaus vyno ir degtinės g-la. 1969 pagaminta 849 000 dkl rektifikuoto S. Jis naudojamas daugiausia maisto pramonėje (degtinei, likeriui gaminti, vynui spirituoti); be to, chemijos, farmacijos pramonėje. S. gamybai 1969 sunaudota 10 400 t grūdų, 30 200 t bulvių ir 38 400 t melasos. 1969 iš RTFSR, Latvijos ir kitų taryb. respublikų įvežta 900 000 dkl rektifikuoto S.; į RTFSR, Ukrainos ir Estijos TSR išvežta 724 000 dkl. Be to, techn. reikalams iš kitų tarybinių respublikų įvežama techn. S. (1969 iš RTFSR įvežta 76 000 dkl).

SPITRĖNAI — kaimas Utenos rj., 11 km į r. nuo Utenos, 8 km į š. v. nuo Tauragnų; apylinkės centras. 123 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Raudesa (Rašės intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (nuo 1918 pradinė, 1948—60 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). Kaimas minimas XVIII a. pabaigoje. XIX a. pr. pastatyta bažnyčia. XIX a. pab. buvo S. kaimas ir S. dvaras. 1923 kaime buvo 218 gyv., 1959 — 164.

SPÒNTIS Eugenijus [1866.XII.13 — 1931. III.17 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1887 baigęs Peterburgo karo m-lą, tarnavo karininku Vilniuje. Čia įstojo į nelegalų narodovolcų būrelį. 1889 atleistas iš karo tarnybos, vadovavo batsiuvių polit. švietimo būreliui. 1892—93 dalyvavo s-d. judėjime, vadovavo lenkų ir lietuvių batsiuvių pameistrių būreliui. 1893 išvyko į Maskvą. Ten priklausė marksistų grupei. Kelis kartus gabeno iš Vilniaus į Maskvą marksistinę lit-rą. 1893 pab. persiuntė streikavusiems Vilniaus siuvėjams pinigus, surinktus iš Maskvos darbininkų. 1894—1895 veikė Maskvos darbininkų s-goje. Atstovavo tai s-gai Peterburgo, Maskvos, Kijevo ir Vilniaus darbininkų pasitarime (1895 Peterburge). Tame pasitarime S. linko į vad. ekonomizmą. 1895 kartu su V. Leninu vyko į užsienį užmegzti ryšių su „Darbo išvadavimo" grupe. Ten susitiko su Lenkijos socialdemokratų veikėjais. 1895 pab. Maskvoje suimtas ir po kurio laiko ištremtas, iki 1899 gyveno policijos priežiūroje Archangelske. 1905 dalyvavo rev. įvykiuose Minske. Vėliau rev. judėjime nebedalyvavo. 1918—23 dirbo adm. darbą Nižnij Novgorodo gub., vėliau gyveno Minske.

SPÒRTAS ž. *Fizinė kultūra ir sportas.*

„SPÒRTAS" — **1.** Sporto ir fizinio lavinimo žurnalas, ėjęs 1923—28 Kaune. Išėjo 63 nr.

2. Tarybinis sporto laikraštis (iki 1956 — žurnalas), einantis nuo 1952 Vilniuje. 1952—56 ėjo kas mėnesį, 1956—1959 — dukart per savaitę, nuo 1959 eina triskart per savaitę. 1952—56 redaktorius M. Jackevičius, nuo 1956 A. Litvaitis.

SPÒRTINĖ ŽŪKLĖ. Lietuvoje pradėta kultivuoti 1955. Tais pačiais metais Vilniaus žūklautojai suorganizavo S. ž. po ledu pirmenybes Pastrėvio (Trakų rj.) hidroelektrinės tvenkinyje. Pirmosios respublikinės spiningistų pirmenybės vyko 1957 Dubingių ežere. Nuo tada S. ž. žiemos ir vasaros pirmenybės rengiamos kasmet. 1959 Dubingių ežere įvyko pirmosios tarprespublikinės — Lietuvos ir Estijos — S. ž. varžybos (laimėjo estai). Tais pačiais metais Neryje netoli Vievio pirmą kartą Tarybų Sąjungoje vyko kompleksinės Lietuvos TSR S. ž. pirmenybės (po 2 val. buvo žūklaujama plūdine, dugnine meškere bei spiningu). 1966 S. ž. pirmenybėse pradėjo dalyvauti moterys. Nuo 1966 Lietuvos žūklautojai kasmet rungtyniauja su Lenkijos sportininkais, nuo 1969 dalyvauja soc. šalių meškeriotojų „Draugystės" varžybose. S. ž. įtraukta į „Nemuno" sporto d-jos vasaros ir žiemos sporto žaidynes. Nuo 1967 Nidoje kasmet vyksta „Nemuno" d-jos meškeriotojų žiemos sąskrydžiai, be to, kasmet vyksta Medžiotojų ir žvejų d-jos sąskrydžiai. 1965 žūklautojams pradėta teikti sportininkų atskyrius, 1969 — ir TSRS sporto meistro vardus. 1968 TSRS S. ž. pirmenybėse Lietuvos žūklautojas S. Labanauskas užėmė IV vietą.

„SPÒRTO DIẼNOS" — dvisavaitinis sporto žurnalas, ėjęs 1935.V—XII Kaune. Redagavo A. Vabalas.

SPÒRTO MOKỸKLOS. Lietuvoje veikia šių tipų S. m.: vaikų ir jaunių (mokosi jaunesni kaip 18 metų amžiaus sportininkai), jaunimo (mokosi baigusieji vaikų ir jaunių S. m.), aukštojo sport. meistriškumo (mokosi Lietuvos sporto rinktinių nariai), specializuotos (mokosi vienos arba kelių giminingų sporto šakų, pvz., plaukimo, šuolių į vandenį, vandensvydžio mėgėjai).

Pirmosios S. m. Lietuvoje įkurtos: 1945 Kaune, 1949 Vilniuje, 1951 Klaipėdoje. 1953 Švietimo ministerija atidarė sporto m-las Biržuose, Marijampolėje, Ukmergėje ir Utenoje. 1954 pr. veikė 13 S. m. (9 jų priklausė Švietimo m-jai, 3 — Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos sporto k-tams, 1 — Geležinkelio v-bai); jose dirbo 93 treneriai ir mokėsi 2400 sportininkų. 1957 Vilniuje įkurta Respublikinė vaikų ir jaunių sporto m-la, jaunimo sporto m-los Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje, 1962 Kaune (prie Kūno kultūros in-to) — Aukštojo sport. meistriškumo m-la su filialu Vilniuje, kuris 1966 reorganizuotas į savarankišką sporto m-lą. Nuo 1964 prie didesniųjų Kūno kultūros kolektyvų ir klubų steigiamos visuomeninės sporto m-los. 1966 Panevėžyje atidaryta sporto mokykla-internatas. 1969 pr. Lietuvoje veikė 63 S. m. (2 aukštojo sport. meistriškumo, 5 jaunimo, 42 vaikų ir jaunių, 14 specializuotų); jose mokėsi 21 700 sportininkų, dirbo 590 trenerių. 42 S. m. priklausė Švietimo m-jai, 13 — sporto d-joms, 7 — kūno kultūros ir sporto k-tams, 1 — Laisvanoriškai d-jai armijai, aviacijai, laivynui remti. Iki 1968 visos S. m. parengė 4 TSRS tarpt. klasės sporto meistrus, 67 TSRS sporto meistrus, 908 kandidatus į TSRS sporto meistrus ir pirmaatskyrininkius.

„SPÒRTO NAUJIẼNOS" — savaitinis sporto laikraštis, ėjęs 1935—36 Kaune. Leido ir redagavo B. Adomavičius.

„SPÒRTO PASÁULIS" — savaitinis sporto laikraštis, ėjęs 1934 Kaune. Redagavo A. Žukauskas.

„SPÒRTO TRIBŪNÀ" — savaitinis sporto laikraštis, ėjęs 1933—35 Kaune. Redagavo K. Civanavičius.

„SPÒRTO ŽINIOS" — savaitinis sporto laikraštis, ėjęs 1939.V—VIII Kaune. Leido ir redagavo J. Valaitis.

SPRANÁITIS Viktoras [1916 Ivanove (RTFSR) — 1941.VI.28 Paražniuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1936 įsto-

jo į LKJS. Su broliais Aleksandru ir Juozu platino kom. lit-rą, rinko lėšas polit. kaliniams. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas Šakiuose, Kudirkos Naumiestyje. Hitlerininkų nužudytas.

SPRÁUDIS — kaimas Plungės rj., Pelaičių apyl., 10 km į p. v. nuo Rietavo, 5 km į p. nuo Žemaičių plento. 196 gyv. (1970). Per kaimą teka Letausas (Jūros intakas). Prie kaimo prieina Spraudžio, Meškių, Pupšių ir Žadvainių miškai. Yra pr. m-la. 1959 buvo 208 gyv.

SPRÌNDIS Adolfas [g. 1921.I.29 Varniuose] — literatūros tyrinėtojas, rašytojas, filologijos mokslų kandidatas (1955). 1940—41 LLKJS CK instruktorius. 1948 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1951 Vilniaus un-to liet. lit-ros katedros dėstytojas; nuo 1962 docentas. Parašė studiją „Lietuvių literatūrinė kritika 1861—1905" (1957), straipsnių apie XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios liet. rašytojus, lit-ros kritiką. Parengė S. Matulaičio („Atsiminimai", 1957) ir P. Višinskio („Raštai", 1964) raštų rinkinius. Yra parašęs grož. lit-ros kūrinių. Aps. rinkiniuose „Ateina šeštadienis" (1964), „Trylika zuikių" (1967), „Senelė nori mirti" (1970) pavaizdavo daugiausia žvejų, medžiotojų buitį, lietė moralės problemas. Apsakymams būdinga tradicinė realistinio pasakojimo maniera.

SPRINDŸS Algimantas [g. 1928.II.28 Šiauliuose] — inžinierius architektas. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1953 dirba Miestų statybos projektavimo in-te (1953—59 architektas, 1959—65 grupės vadovas, nuo 1965 vyriausiasis projektų architektas).

Pagal S. projektus Kaune pastatyta Pram. statybos projektavimo in-to rūmai (su V. Stausku, 1965), „Mados" ateljė (1966), Klaipėdoje — „D" kvartalas (1963), projektavimo org-jų rūmai (1969), Kėdainiuose — chemijos kombinato klubas (1967), įrengti Kaune „Rambyno" aludės (su V. Šepkumi, 1965) ir kitų pastatų interjerai. Be to, S. parengė 16 liet. divizijos karių paminklo Aleksejevkoje (Oriolo sr., 1957), J. Vito paminklo Alytuje (su J. Petrausku, 1969), Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filialo rūmų (pradėta statyti 1969), medžiotojų ir žvejų namo prie Kauno marių (pradėta statyti 1969), kavinės prie Janonio aikštės Kaune (pradėta statyti 1970), Kauno universalinės 300 vietų parduotuvės (1969) projektus. S.— Janonio aikštės (Kaune) išplanavimo ir apstatymo projekto (1970) vyriausiasis architektas.

SPRINDŸS Jonas [g. 1913.XII.14 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1928 įstojo į LKJS, buvo LKJS Rokiškio parajonio k-to narys. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1932—36 LKP narys. 1932, 1933, 1934 ir 1935 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1933 ištremtas 1 metams į Šiluvą (Raseinių rj.). 1940—41 f-ko „Plūgas" (Rokiškyje) direktorius. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. 1945—58 part. ir adm. darbuotojas Pagėgių rj., nuo 1958 darbininkas Rokiškyje.

SPRÓGIŠKĖ — kaimas Akmenės rj., Klykolių apyl., 6 km į p. r. nuo Laižuvos, 2,5 km nuo Latvijos TSR sienos. 63 gyv. (1970). Iš v. ir p. kaimą supa Karaliaučiaus, Pakamanių miškai. Yra Jučių aštuonmetė m-la (1949—60 septynmetė). 1959 buvo 78 gyv.

SPRUÕGIS (Sprogis) Janis [1833.XII.9 Stukmaniuose (Latvijos TSR, Stučkos rj.) — 1918.VII.19 Kijeve] — archeografas, archyvistas, latvių dainų rinkėjas ir leidėjas. Mokėsi Rygos pravoslavų kunigų seminarijoje ir Peterburgo Dvasinėje akademijoje; 1863 už dalyvavimą demonstracijoje iš akademijos pašalintas. Dirbo Peterburgo viešojoje bibliotekoje. Vilniaus švietimo apygardos globėjo pakviestas, 1864 Vilniuje pradėjo organizuoti viešąją biblioteką, tvarkė konfiskuotų bibliotekų knygas. Nuo 1866 Vilniaus centr. archyvo archyvaro padėjėjas. 1870 paskirtas Vilniaus archeografinės komisijos nariu. Rengė, redagavo keletą tos komisijos leidžiamų aktų tomų (t. 6, 8, 12, 14, 18, 24, 28, 29, 32 ir 36), rašė jiems įvadus. Pritarė carizmo nac. politikai. Rinko latvių kalbos žodžius ir siuntinėjo juos K. Voldemarui, K. Miulenbachui. „Latvių liaudies kūrybos paminkluose" (1868) rusų raidėmis paskelbė 1857 liaudies dainas, 52 mįsles ir 3 priežodžius su visos tos tautosakos vertimu į rusų kalbą. Periodinėje latvių spaudoje palankiai vertino liet. rašytojų (Žemaitės, K. Jasiukaičio, Lazdynų Pelėdos ir kt.) kūrybą.

Ršt.: Памятники латышского народного творчества, Вильна, 1868; Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, Вильна, 1888; Географический указатель выборных документов из актовых книг Виленского центрального архива [А—О], Вильна, 1914—15.

Lit.: **K. Korsakas**, Mėginimas įvesti rusų raides į lietuvių ir latvių raštus.— XXVII knygos mėgėjų metraštis, kn. 1, K., 1934.

SPÙDAS Vaidotas [1935.IV.27 Kaune — 1961.XI.1 ten pat] — poetas. 1957 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Mokytojavo Medeikių (Biržų rj.) ir Linkuvos vid. m-lose. 1963 išleistas S. eilėraščių rink. „Mėlynos pušys". S. poezijoje vyrauja gyvenimo prasmės apmąstymai. Dramatinė eilėraščių įtampa derinama su improvizaciniu stiliumi, šnekamosios kalbos intonacijomis.

SPUDÙLIS Aleksandras [g. 1927.II.2 Klaipėdoje] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1951—62 dirbo Akmenės cemento g-loje cecho meistru, cecho viršininku, vyriausiuoju inžinieriumi, direktoriumi. Nuo 1955 TSKP narys. 1962—65 Lietuvos TSR LŪT Chem. pramonės v-bos viršininkas. 1965—70 Chem. pramonės v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. Nuo 1970 firmos „Lietuvos buitinė chemija" generalinis direktorius. 1960—61 LKP CK revizijos komisijos narys, nuo 1961 LKP CK narys. Paskelbė straipsnių cemento gamybos, chem. pramonės klausimais.

SPUDÙLIS Jonas [1860.I.7 Pašvinėje (Šiaulių rj.) — 1920.VII.6 Tauragėje] — kalbininkas, gydytojas. 1881 baigęs Šiaulių g-ją, Maskvos un-te studijavo mediciną. 1882 perėjo į Peterburgo Karo medicinos akademiją, kurią baigė 1885. Dirbo gydytoju Taškente, Samarkande (Uzbekijos TSR), Šiauliuose, Peterburge, Tauragėje ir kitur. Apie 1893 Peterburge apgynė med. daktaro disertaciją. Maskvoje bendravo su prof. F. Fortunatovu, liet. kalbos klausimus svarstė studentų būreliuose. Peterburge pradėjo rinkti medžiagą liet. kalbos žodynui, prisidėjo prie A. Juškos žodyno leidimo. Atostogų metu kaupė dialektologinius faktus kurtuvėniškių tarmės aprašui. Už šios tarmės aprašą Rusijos Geografinė d-ja 1889 jį apdovanojo aukso medaliu. Žodynui medžiagą rinko ir vėliau, versdamasis gydytojo praktika. Apie 1882 susidarė savitą rašybą: vartojo *uo, ie, sz, cz, w, l* (ir kietajam), *i* (po *cz, dz*). 1883 tyrinėjo lietuvių pavardes ir vietų vardus („Žinyčia", 1900, Nr. 2). S. yra kūręs aritmetikos ir gramatikos terminus, rašęs apie atskirų žodžių vartojimą, apie priesagos „-ystė" lietuviškumą. 1882 su J. Šliūpu parengė „Ūkininko kalendorių", bet negavo cenzūros leidimo jį spausdinti. Su P. Matulioniu išleido pirmąjį lietuvišką aritmetikos uždavinyną („Užduotyną", 1885). Su P. Matulioniu 1885 leido rankraštinį laikraštėlį „Žinių nešėjis" (išėjo 10 nr.). Apie 1896 su studentu Lapinskiu išvertė iš lenkų kalbos J. Blizinskio scenos veikalėlį „Žentas dėl parodos". Pasirašinėjo: Gailutis, J. Gailutis, S., Sp-is Jonas dr.

SPULNIÕSIOS PÉLKĖ — pelkė Raseinių rj., 8 km į r. nuo Šiluvos, 3 km į š. r. nuo Žaiginio. Plotas 148 ha. Ežerinės kilmės kupstuota plyninė žemapelkė, apaugusi pavieniais beržais ir gluosniais. Paviršius lygus, pasviręs į vakarus. V. dalis pažliugusi, r. — apsausinta. Durpių klodo didž. storis 3,9 m, vid. 1,8 m. Durpės medieninės-viksvinės, nendrinės, nendrinės-viksvinės ir medieninės-nendrinės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 10,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis ir priesmėlis.

SPŪRGA Valentinas [g. 1929.IV.25 Aržuolupiuose (Šakių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1964), Socialistinio Darbo Didvyris (1968). 1940—46 mokėsi Šakių g-joje. 1946—47 mokytojavo Jurbūdžių (Šakių rj.) pr. m-loje. 1947—49 Sintautų vls. švietimo skyriaus vedėjas ir Sintautų prog-jos mokytojas. 1949 baigė Kauno mkt. seminarijos neakivaizdinį skyrių, 1953 — Vilniaus Ped. in-to ist. f-tą. 1953—54 Šiaulių Ped. in-to dėstytojas, 1954—56 Kapsuko II vid. m-los direktoriaus pavaduotojas, nuo 1956 V. Mykolaičio-Putino mokyklos-internato direktorius. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė straipsnių ped. klausimais.

STASYS UŠINSKAS

„Makbetas"

ALGIMANTAS STOŠKUS

„Gyvenimo giesmė"

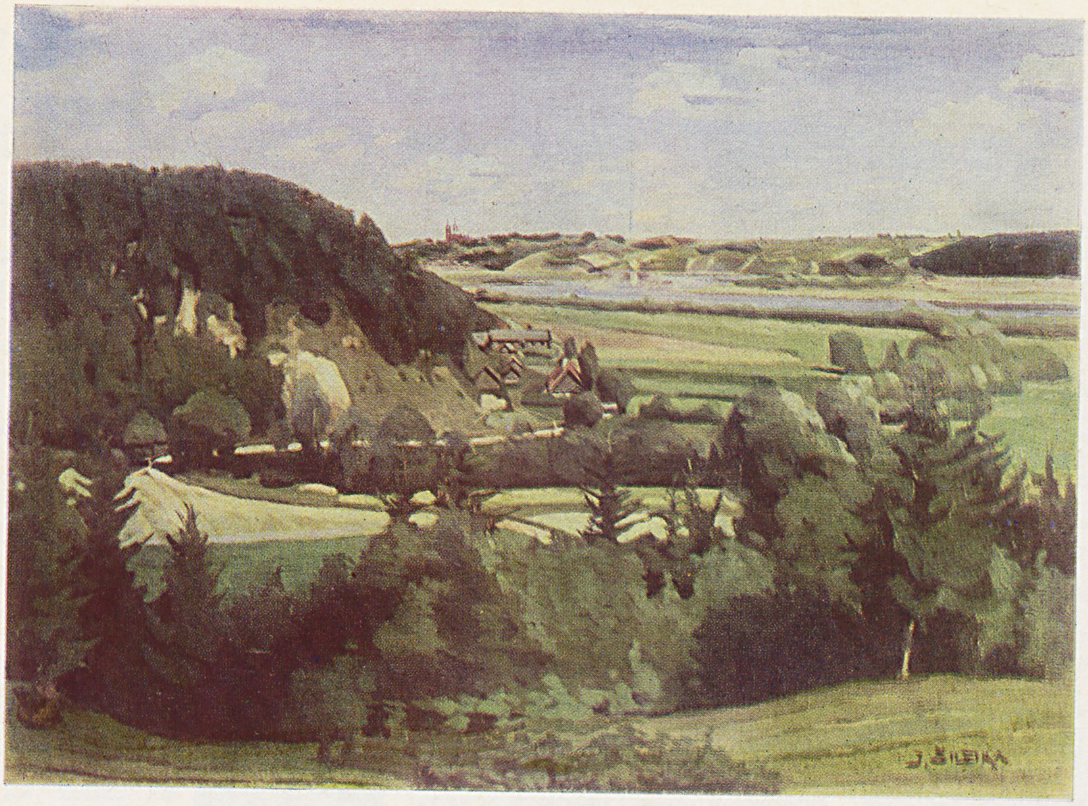

JONAS
ŠILEIKA
„Nemuno slėnis
ties Jundakalniu"

JONAS ŠVAŽAS
„IX fortas"

SPURGÁITĖ Elena [g. 1924.VIII.18 Šunkariuose (Šakių rj.)] — literatė. 1941 baigė Marijampolės g-ją. 1952—55 dirbo Jūrės (Kapsuko rj.) bibliotekos vedėja. 1959 baigusi Kauno Med. in-tą, dirba gydytoja stomatologe Kazlų Rūdoje. Parašė knygelių ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams: „Kiaunės dvaro nebėra" (1958), „Žaliapūkė" (1959), „Ligonėliai" (1959), „Jūreivis Baltrukas" (1969).

SPURGANAĨ — kaimas Mažeikių rj., Tirkšlių apyl., 7 km į p. v. nuo Mažeikių, 2 km į v. nuo Tirkšlių. 281 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Viešetė (Ventos intakas), iš v. prieina Spurganų miškas. Kaime prie Viešetės yra vandens malūnas. Ist. šaltiniuose S. minimi 1770. 1959 buvo 229 gyv.

SRÁIGĖS, pilvakojai moliuskai. Lietuvoje sraigių *(Gastropoda)* rasta 134 rūšys, iš jų sausumoje 83, gėluosiuose vandenyse 46 ir Baltijos jūroje (prie Lietuvos krantų) 5 rūšys (neskaitant gėlavandenių). Gėlavandenės S., ypač įv. kūdrinukės *(Limnaeidae)*, yra svarbūs daugelio stuburiniuose parazituojančių kirmėlių trematodų tarpiniai šeimininkai. Iš bekiaučių sausumos S. minėtini **šliužai** (rasta 13 rūšių); kai kurie jų žalingi daržovėms. Iš kiautuotų jų rūšių verslovinę reikšmę turi **vynuoginė S.**

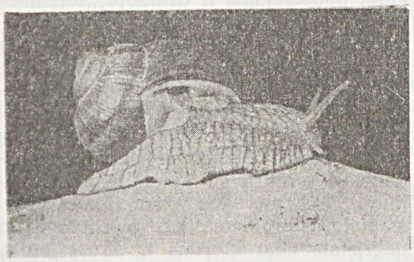

Vynuoginė sraigė

(Helix pomatia), atgabenta į Lietuvą iš Prancūzijos dar XVI amžiuje. Paplitusi buv. vienuolynų ir dvarų teritorijose, kai kuriuose parkuose (pvz., Joniškėlio, Veprių, Verkių), kapinėse, mažiau — miškuose, paupių šlaituose. Minta įv. augalų minkštosiomis dalimis. Lietuvos koop. org-jos supirkinėja iš gyventojų ir eksportuoja į Prancūziją vynuogines sraiges maistui. Daugiausia jų supirkta Vilniaus, Zarasų, Pasvalio, Molėtų, Švenčionių rajonuose.

Lit.: E. **Andreikevič**, Kai kurie duomenys apie vynuoginės sraigės (*Helix pomatia* L.) biologiją Lietuvos TSR.— Nauji laimėjimai biologijoje ir biochemijoje, V., 1967.

SRAVINÁITIS — ežeras Ignalinos rj., 11 km į š. v. nuo Ignalinos. Plotas 35 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 900 m, didž. plotis 480 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 3450 m. Krantai neaukšti. Iš r. prie ežero prieina miškas. Per S. teka Žeimenos baseino upelis. Vakaruose prie S. yra Ginučių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 8,9 kg/ha.

SREDNÌCKAJA Matilda [1867 Vilniuje — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Dantų gydytoja. Baigė Vilniaus g-ją ir dantų gydytojų kursus. Gyvendama Peterburge, priklausė nelegaliai narodovolcų grupei, 1891 buvo kalinta. Grįžusi į Vilnių, įstojo į Vilniaus socialdemokratų grupę, dirbo organizacinį ir agitacinį darbą. 1895 į jos butą iš Berlyno buvo nelegaliai atgabenta V. Lenino užsienyje įsigytos marksistinės literatūros. 1897 kalinta Vilniuje, 1898 5 metams ištremta į Mogiliovo guberniją. 1902 pabėgo į užsienį ir daugiau rev. judėjime nebedalyvavo. 1905 grįžo į Vilnių. Hitlerininkų nužudyta.

SREZNÈVSKIS (Срезневский) Izmailas Ivanovičius [1812.VI.13 Jaroslavlyje (RTFSR) — 1880.II.21 Peterburge] — rusų filologas. 1829 baigė Charkovo un-tą. Nuo 1842 Charkovo, nuo 1847 Peterburgo un-to profesorius. 1846 gavo slavų-rusų filologijos daktaro laipsnį. Nuo 1851 Rusijos MA akademikas. Tyrinėjo daugiausia senuosius rusų rašto paminklus, sen. slavų kalbą, rusų k. tarmes, rusų tautosaką. Didžiausias S. veikalas — „Medžiaga senosios rusų kalbos žodynui pagal raštijos paminklus" (3 t., 1890—1912).

Propaguodamas ist. lyg. kalbotyrą, S. pabrėžė liet. kalbos reikšmę indoeuropiečių, ypač slavų, kalbų tyrinėjimui. S. paskatinti, J. Juška ir S. Mikuckis ėmė tyrinėti liet. kalbą ir rinkti medžiagą jos žodynams. Rusijos MA darbuose 1852 S. paskelbė S. Mikuckio rašytą G. Neselmano „Lietuvių kalbos žodyno" recenziją, 1857 — J. Juškos rašytą A. Šleicherio „Lietuvių kalbos gramatikos" recenziją, 1861 — J. Juškos studiją apie liet. kalbos tarmes ir rašybą, 1867 — A. ir J. Juškų parengtą liet. liaudies dainų rinkinėlį su vertimais į rusų kalbą. Caro valdžiai uždraudus liet. spaudą, S. ir kitų akademikų rūpesčiu Rusijos MA 1865 išleido lot. spaudmenimis K. Donelaičio „Metus", o 1883 — A. Juškos sudarytą rink. „Lietuviškos svotbinės dainos".

Lit.: **J. Palionis**, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

SRITÌS — kai kurių Tarybų Sąjungos respublikų administracinis teritorinis vienetas. Lietuvos TSR 1950.VI.20 buvo suskirstyta į 4 sritis: Kauno (ją sudarė 23 adm. rajonai), Klaipėdos (16 adm. rajonų), Šiaulių (24 adm. rajonai), Vilniaus (24 adm. rajonai). 1953.V.28 jos panaikintos.

SRIUBÌŠKIAI — kaimas Rokiškio rj., Pandėlio apyl., 5 km į p. nuo Pandėlio, prie kelio į Skapiškį; kolūkio centras. 145 gyv. (1970). Per kaimą teka Lėvuo (Mūšos intakas). Pradinė m-la (nuo 1917), biblioteka (nuo 1956). 1959 buvo 123 gyv.

„ŚRODY LITERACKIE" („Literatūriniai trečiadieniai") — literatūros žurnalas, ėjęs 1935—37 Vilniuje lenkų kalba. Išėjo 7 kn. Informavo ir apie liet. literatūros naujienas. Nr. 2 įdėtas V. Montvilos eilėraščio „Mirtis ant kryžiaus" vertimas.

„SROVĖ" — dvisavaitinis evangelikų liuteronų laikraštis, ėjęs 1931—35 Kaune. Leido Lietuvių evangelikų liuteronų s-ga. Redagavo Gudaitienė-Gintautaitė, vėliau E. Gavėnienė.

SRŪOGA Balys [1896.II.2 Baibokuose (Biržų rj.) — 1947.X.16 Vilniuje] — rašytojas, literatūros tyrinėtojas, teatrologas. Mokydamasis Panevėžio real. mokykloje, įsijungė į aušrininkų org-jos veiklą. Nuo 1911 „Lietuvos žiniose", „Rygos naujienose", „Aušrinėje", „Vaivorykštėje" skelbė eilėraščius, straipsnius apie lit-rą (daugiausia Svajaus, Barito Kaunio, Šelmio Plunksnadraskio, Ilguno, Homunculaus slapyvardžiais). 1914 baigęs m-lą, įstojo į Petrogrado Miškų in-tą. 1915—16 studijavo Petrogrado un-to, 1916—18 — Maskvos un-to ist. ir filol. f-tuose. Maskvoje dar lankė Šaniavskio un-to paskaitas. Bendravo su poetu simbolistu J. Baltrušaičiu, domėjosi ir kt. simbolistų kūryba. Tai turėjo poveikio S. estetinėms pažiūroms. 1918 grįžęs į Lietuvą, dirbo Spaudos biure, laikr. „Lietuva" redakcijoje. Dalyvavo teatro komisijų, Lietuvių meno kūrėjų d-jos, „Vilkolakio" teatro veikloje (skaitė paskaitas vilkolakininkų susirinkimuose, rašė spektaklių scenarijus, dainas). Išleido poemą „Deivė iš ežero" (1919) ir eilėraščių rink. „Saulė ir smiltys" (1920). 1921—24 Miuncheno un-te studijavo slavistiką, susipažino su vok. menu, lit-ra. Keliavo po Bavarijos Alpes, Tirolį. Bendradarbiavo Lietuvos ir JAV lietuvių spaudoje. 1922 paskelbė poemėles „Miestas" („Skaitymuose" ir „Naujienose") ir „Jūrūnas" („Naujienose"). 1923 išleido poezijos rink. „Dievų takais". 1924 baigė un-tą filos. daktaro laipsniu. Nuo 1924 Kauno un-to docentas. 1932—40 to un-to profesorius. Dėstė rusų lit-rą ir rusų tautosaką, vok. lit-rą, teatro istoriją, vadovavo slavistikos ir teatro seminarams. Prisidėjo prie Studentų teatro studijos įsteigimo (1937). Daug dėmesio skyrė lit-ros mokslui ir kritikai, tyrinėjo teatro istorijos, teatro meno specifikos klausimus. Parašė studijas „Dainų poetikos etiudai" (1927), „Kipras Petrauskas" (su V. Žadeika, 1929), «„Šarūnas" Valstybės teatre» (1930), „Lietuvių teatras Peterburge 1892—1918" (1930), „Vaičiūno dramaturgija" (išsp. žurnale „Darbai ir dienos", 1930), „Rusų literatūros istorija" (2 d., 1931—33). Buvo vienas Lietuvių d-jos TSRS kultūrai pažinti steigimo (1929) iniciatorių. Lit-ros, teatro ir kitais kultūrinio bei visuomeninio gyvenimo klausimais paskelbė nemaža straipsnių „Bare", „Praduose ir žygiuose", „Skynimuose", „Vaire", „Akademike" ir kitur. Pasirašinėjo dažniausiai įv. slapyvardžiais (Padegėlis Kasmatė, B. Sirakuzinas, Jurgis Zablockas, J. Saduko-

nis ir kt.). Išleido dramas „Milžino paunksmė" (1932; past. 1934 „Jaunųjų teatre"), „Radvila Perkūnas" (1935; 1937 Valstybės teatre past. opera, J. Karnavičiaus muzika), „Baisioji naktis" (1935; past. 1936 Valstybės teatre), „Aitvaras teisėjas" (1935), „Algirdas Izborske" (1938), du kūrinius jaunimui — apysaką „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus" (su V. Daugirdaite-Sruogiene, 1937) ir poemą „Giesmė apie Gediminą" (1938), publicistines brošiūras „Vokiškasis siaubas" (J. Plieninio slapyvardžiu, 1934) ir „Paskutinė kryžkelė" (tuo pačiu slapyvardžiu, 1940). Išvertė operų libretų („Eugenijų Oneginą", „Pasaką apie carą Saltaną" ir kt.), dramos kūrinių (A. Čechovo „Tris seseris", H. Ibseno „Statytoją Solnesą"), K. Balmonto, J. Baltrušaičio, V. Briusovo, E. Verharno, P. Verleno eilėraščių, Novalio „Himnus nakčiai", H. Heinės „Šiaurės jūrą". Paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais užmezgė ryšius su pažangiaisiais rašytojais, bendradarbiavo „Literatūroje", „Prošvaistėje".

Nuo 1940 S. — Vilniaus un-to profesorius. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, parašė kantatą „Lietuvos keliu", numatomai liet. meno dekadai Maskvoje rašė dramą „Apyaušrio dalia", sukūrė libretą baletui „Čičinskas". 1943—45 vok. faš. okupantų buvo kalinamas Štuthofo konc. stovykloje (netoli Gdansko). Štuthofe sukūrė lyr. dramą „Pavasario giesmė" (past. 1965 Panevėžio dramos teatre), komedijas „Uošvė", „Dobilėlis penkialapis", „Prančiškiuko marškinėliai", „Pagunda". 1945 grįžęs į Vilnių, profesoriavo Vilniaus un-te. Išleido dramas „Apyaušrio dalia" (1945; past. 1956 Akademiniame dramos teatre; 1959 Akademiniame operos ir baleto teatre past. opera, B. Dvariono muzika) ir „Kazimieras Sapiega" (1947). Parašė eilėraščių ciklą „Giesmės Viešnelei Žydriajai", koncentracijos stovyklos memuarų kn. „Dievų miškas", dramas „Pajūrio kurortas" ir „Barbora Radvilaitė" (neužbaigta). Šie kūriniai buvo paskelbti po S. mirties jo „Raštuose" (1957). S. parengė „Lietuvių liaudies dainų rinktinę" (išl. 1949). Išvertė į liet. kalbą rusų liaudies epą „Sakmė apie Igorio žygį" (išl. 1952), N. Nekrasovo eilėraščių. S. atsiminimų kn. „Dievų miškas" išversta į rusų (1958), lenkų (1965), prancūzų (1967), latvių (1968) kalbas, reikšmingiausios dramos — į rusų kalbą.

Pirmieji S. grož. kūriniai — eilėraščiai. Ankstyvoji poezija (iki 1915) — realistinė, pagrįsta klasikines poetikos principais. Joje vyrauja tradiciniai tėvynės meilės, gamtos, jaunatviškų emocijų ir nuotaikų motyvai. Kai kuriems eilėraščiams būdinga lengva, žaisminga ritmika, dainingumas, tautosakos įvaizdžiai. Poez. rinkiniuose „Saulė ir smiltys" ir „Dievų takais" jau vyrauja simbolistinė lyrika. S. — vienas pirmųjų liet. lyrikų, atsisakiusių Maironio poet. mokyklos, jo problematikos. S. poezijoje atskleidžiamas uždaras, su aplinka, visuom. gyvenimu mažai tesusijęs vidinis žmogaus pasaulis, intensyvi psichinė veikla. Daugelyje eilėraščių S. aukštino žmogaus kūrybinę prigimtį ir priešpastatė ją gyvenimo kasdienybei, poetą supančios aplinkos menkystei („Prooemion", „Mes ateinam kaip šešėliai"). Šalia nevilties, vienišumo, individualizmo motyvų S. poezijoje ryškūs gyvenimo prasmės ieškojimo, gyvybinių žmogaus ryšių su gamta motyvai („Saulėleidžio giesmės", „Kalėjimas", „Piovėjas"), joje poetizuojamas gaivališkas meilės jausmas („Dievų takais", „Spinduliuose", „Rudeniniai žvilgsniai"). S. eilėraščiai daugiaplaniai, jų konstrukcija grindžiama asociacijomis, kontrastiškų nuotaikų kaita. Liet. lyrikoje S. įtvirtino improvizacinį eilėraštį, kuriame vyrauja laisvas emocijų srautas, pojūčių niuansai, o realūs daiktai dažnai traktuojami kaip poetinio pergyvenimų pasaulio simboliai. Geriausiems S. eilėraščiams būdinga muzikalumas („Supasi, supasi lapai nubudinti", „Ūkanotoji"), originali, išradinga metaforika, lyrizmas. Poemėlės „Deivė iš ežero" ir „Jūrūnas"— romantinio pobūdžio S. kūriniai. Poemėlėje „Miestas" sukurtas ekspresyvus, reljefiškas kapit. miesto kontrastų vaizdas. Perėjęs į dramaturgiją, S. prie poezijos grįždavo retokai. Eil. cikle „Alpėse" tradiciškesnės konstrukcijos vaizdais atskleidžiamas kalnų gamtos grožis, keliami žmogaus ir gamtos santykių, žmogaus fizinio menkumo ir jo dvasinės didybės klausimai. Poemos „Giesmė apie Gediminą" siužetas pagrįstas Vilniaus įkūrimo legendos motyvais, joje reiškiamos patriotinės idėjos. Taryb. laikotarpio kantatoje „Lietuvos keliu" apmąstomas liet. tautos ist. kelias, pirmą kartą S. kūryboje akcentuojami socialinės priespaudos, liaudies kančių motyvai. „Giesmės Viešnelei Žydriajai" — kontrastiškų eilėraščių apie meilę ciklas. Jame atsispindi kai kurie dramatiški pokario klasių kovos momentai.

Balio Sruogos dramos „Milžino paunksmė" (1932) ir „Raštų" I tomo (1957) viršeliai

Reikšmingiausia S. kūrybos dalis — dramaturgija. Dauguma S. dramų — ist. kronikos. Jose vaizduojamos kovos dėl Lietuvos valstybingumo, keliamos tautinio sąmoningumo problemos. Ist. faktus ir asmenybes S. interpretavo gana laisvai, nesistengdamas jiems suteikti ist. detalių konkretumo, epochos kolorito. S. rėmėsi burž. istoriografijos koncepcijomis, tačiau dažnai nuo jų nutoldavo, psichologiškai sudėtingus charakterius, konfliktus traktuodamas humanistiniu filosofiniu aspektu. Dramoje „Milžino paunksmė" pavaizduotas intrigų kupinas Lenkijos karaliaus dvaro gyvenimas. Dramos centre — tragiškas nuo savo tautos kamieno atskilusio ir prie svetimos aplinkos nepritapusio karaliaus Jogailos paveikslas. „Baisiosios nakties" turinys pagrįstas 1905—07 revoliucijos (ji traktuojama kaip nac. judėjimo etapas) įvykiais Lietuvoje. Dramos „Apyaušrio dalia" pagr. tema — 1769 Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas. Šioje dramoje poetizuojami liaudies žmonės, jų laisvės siekimas, kovos ryžtas; joje sukurtas įtaigus herojiškas pagr. veikėjos Dalios Radvilaitės charakteris. Liaudies, kaip svarbiausios tautos dalies, idėja puoselėjama ir dramoje „Kazimieras Sapiega". Šioje dramoje vaizduojami feodalų kivirčai, smerkiamas bajorų nutolimas nuo liaudies. S. praturtino liet. dramaturgiją poetiniu liaudies paveikslu, lyrine jos išminties, taurumo ir kovos apoteoze. Ist. dramų pagr. veikėjų pergyvenimai dažnai išryškinami, parodant jų santykį su liaudimi, tautos likimu, etinėmis jos tradicijomis. Humanistine problematika, psichologiškai pagrįstais charakteriais ir situacijomis, šmaikščiu dialogu pasižymi ir kitos S. dramos. Alegorinėje pjesėje jaunimui „Aitvaras teisėjas", pagal tautosakos tradiciją perkėlęs žmonių moralę ir papročius į gyvulių pasaulį, S. sąmoningai demaskavo burž. buities negeroves. Lyr. dramoje „Pavasario giesmė" poetizuojama meilė, jaunystės polėkis, gvildenamos etinės gyvenimo džiaugsmo, laimės siekimo problemos, kurios įv. aspektais buvo liečiamos ir ist. tematikos dramose. Pjesė „Pajūrio kurortas" pagrįsta gyvenimo Štuthofo konc. stovykloje įspūdžiais. Dauguma S. dramų poetiškos: jos parašytos baltosiomis eilėmis, su dainų intarpais; svarbų kompozicinį vaidmenį jose atlieka nuotaika, veikėjų

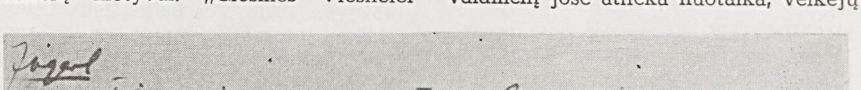

Balio Sruogos dramos „Milžino paunksmė" autografas

paveikslai dažnai atskleidžiami lyr. analizės būdu. Liet. dramaturgijoje S. ištobulino lyr. monologo formą, emociniam įspūdžiui sustiprinti sėkmingai vartojo muz. elementą. Romantinis pakilumas, ypač ryškus pagr. herojų paveiksluose, S. dramose jungiamas su realistiniu veiksmo motyvavimu, realistiniais šalutinių veikėjų paveikslais.

Atsiminimų knygoje „Dievų miškas" S. pavaizdavo hitlerinės konc. stovyklos buitį, atskleidė fašistinę žmonių naikinimo ir nužmoginimo sistemą, sukūrė ryškius hitlerininkų paveikslus. Stovyklos gyvenimo faktai ir autoriaus pergyvenimai „Dievų miške" atskleidžiami šiurpaus tragizmo kupina ironiška intonacija.

S. parašė nemaža lit-ros bei teatro istorijos ir kritikos, t. p. folkloristikos darbų. Ankstyvuosiuose straipsniuose apie lit-rą S. daugiausia rėmėsi rusų rev. demokratų, t. p. kultūrinės-istorinės m-los atstovų principais, propagavo realizmą. Apie 1915 pradėjo propaguoti simbolizmą, meno kūrybos tikslu laikyti tautos dvasios išraišką. S. smerkė meno utilitarizmą, konkrečius lit-ros kūrinius reikalavo vertinti visų pirma estetiniu požiūriu. Po I pasaulinio karo polemizavo su klerikaline kritika, jos dogmatizmu, demaskavo valdančiųjų sluoksnių abejingumą liet. kultūros reikalams, griežtai kritikavo menkaverčius teatro repertuaro veikalus, rūpinosi originaliosios dramaturgijos ugdymu. Smerkdamas melodramatizmą ir lėkštą didaktiškumą, S. kai kada nepakankamai vertino meno visuomeniškumo ir idėjiškumo vaidmenį. S. kritikos straipsniai pasižymi gyvu, šmaikščiu stiliumi. S. dažnai vartojo ironiją ir sarkazmą, mėgo paradoksus, netikėtus sugretinimus ir išvadas. S. populiarino Lietuvoje rusų klasikinę lit-rą (veikalas „Rusų literatūros istorija", straipsnis apie A. Puškiną), tarybinio ir V. Europos teatro laimėjimus (G. Krego, A. Tairovo, V. Mejerholdo, K. Stanislavskio teorijas). Rusų lit-rą S. vertino, vadovaudamasis daugiausia buržuazinės rusų lit-ros istoriografijos koncepcijomis. Liet. teatro istorijai skirtuose darbuose pateikė vertingų faktinės medžiagos. Studijoje „Dainų poetikos etiudai" S. pirmą kartą liet. folkloristikoje išanalizavo nemaža liet. liaudies dainų poetikos klausimų, palietė liet. tautosakos nac. specifikos problemą. Folkloristikos darbuose S. daugiausia rėmėsi rusų folkloristo A. Veselovskio ir Vakarų Europos psichologinės mokyklos atstovų koncepcijomis.

Ršt.: Raštai, 6 t., V., 1957 [A. Rabačiauskaitės įvadinis straipsnis I tome ir R. Šarmaičio straipsnis V tome]; Bangų viršūnės, V., 1966 [V. Kubiliaus baigiamasis straipsnis]; В тени исполина, Вильнюс, 1968 [J. Lankučio baigiamasis straipsnis].

Lit.: **J. Petrulis,** Balio Sruogos lyrika.—„Skaitymai", kn. 23, K., 1923; **B. Pranskus,** Jaunasis Balys Sruoga.—„Pergalė", 1948, Nr. 10; **V. Galinis,** Balys Sruoga.—„Pergalė", 1956, Nr. 2; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [str. „B. Sruogos lyrika ir dramaturgija"]; **J. Lankutis,** Lietuvių dramaturgija, V., 1958 [str. „Dramaturgas-lyrikas"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 1), t. 4, V., 1961—68; **A. Sluckaitė,** Balys Sruoga — lyrikas.—„Poezijos pavasaris", V., 1966; **E. Mieželaitis,** Čia Lietuva, V., 1968 [str. „Milžino paunksmėje"]; **A. Samulionis,** Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas, V., 1968; **A. Samulionis,** Balio Sruogos raštų bibliografija, V., 1970 [spausdinta rotaprintu].

SRUOGÍENĖ Vanda [**Daugirdaitė;** g. 1899.VIII.16 Piatigorske (Stavropolio kr.)] — istorikė. 1918—44 Šiaulių, Kauno, Vilniaus g-jų mokytoja, direktorė. 1929 baigė Kauno un-tą. 1944 pasitraukė į Vakarus. 1948 Bonos un-te gavo filos. daktaro laipsnį. 1949 persikėlė į JAV. Nuo 1950 Čikagoje mokytojavo. Parašė ist. apysaką „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus" (su B. Sruoga, 1937), Lietuvos istorijos vadovėlių, rašė XIX a. žemaičių bajorų ūkio („Senovė", 1938) ir kitais Lietuvos istorijos klausimais. Jos istorijos mokslo darbų koncepcijos buržuazinės, idealistinės.

SRUOGINÝTĖ Aldona [g. 1921.X.26 Kaune] — chemikė farmacininkė, biologijos mokslų kandidatė (1954). 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1946—47 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1947 dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te; 1957—59 gamtos-geografijos f-to dekanė. Nuo 1957 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių B grupės vitaminų įtaką kraujo karboanhidrazės aktyvumui, apie karboanhidrazės fermentą augaluose bei gyvūnų organizmuose ir jo kitimus. Su A. Jukonyte išrado fotoelektrokolorimetrinį būdą karboanhidrazės fermento aktyvumui nustatyti.

SRŪOGIŠKIŲ MĨŠKAS — miškas Zarasų rj., 4 km į p. nuo Dusetų, Šventosios deš. krante. Priklauso Zarasų miškų ūkio Dusetų girininkijai. Plotas 695 ha; medynų 607 ha. Yra 5 nedideli ežerėliai (vieno plotas 3,8 ha, kitų mažesnis kaip 1 ha) ir apie 50 ha pelkių. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 62%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių-mėlyninių) 19%, beržynų (kiškiakopūstinių) 14%, drebulynų 5%. Jaunuolynai sudaro 50%, pusbrandžiai medynai 21%, pribręstantieji 18%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 51 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 135 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, voverių. S. m. įeina į Šventosios apsauginių miškų juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1100 ktm. Per mišką eina kelias iš Dusetų į Antalieptę.

SRŪOJA — upė, Varduvos deš. intakas. Ilgis 52 km, baseino plotas 177 km^2. Prasideda Brazdeikių apylinkėse (Telšių rj.), 7 km į p. v. nuo Telšių. Teka į š. pro Lieplaukę (Telšių rj.), Alsėdžius (Plungės rj.), per Paprabučio, Pakalniškių pelkes, Alsėdžių ež. Įteka į Varduvą 70 km nuo jos žiočių, 2 km į p. r. nuo Sedos (Mažeikių rj.). Aukštupys nuo versmių iki Alsėdžių ež. vadinamas **Lušine.** Intakai: Germantupis, Rukupis, Alkupis (visi deš.). Vid. nuolydis 108 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,77 m^3/s. Šoniuose (29 km nuo žiočių) ir Alsėdžiuose (28 km) prie S. yra vandens malūnai.

STABÌNIS Jurgis [1907.IV.14 Rygoje — 1959.V.31 Vilniuje] — geografas. 1926 baigęs g-ją, mokytojavo Rygos lietuvių g-joje ir kartu studijavo Rygos un-te. Su stenografu T. Ruoze sudarė liet. kalbos stenografijos sistemą (vartojamą ir dabar). 1944—45 Vilniaus liaudies un-to direktorius, 1945—56 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, fiz. geografijos katedros vedėjas, 1946—50 geogr. f-to dekanas. 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1946—59 dar dėstė Vilniaus un-te latvių k. ir stenografiją. Nuo 1956 Mokytojų tobulinimosi in-to metodistas. Organizavo Lietuvoje buriavimo sportą, propagavo turizmą. Su A. Ivanausku parašė Lietuvos TSR geografijos vadovėlį vid. m-loms.

Ršt.: Buriavimas, V., 1961; **J. Stabinis, A. Ramanauskas,** Nerimi, V., 1961; **J. Jackūnienė, J. Stabinis,** Stenografija, d. 1, K., 1962.

STABÌNSKAS Stasys [g. 1917.XII.2 Girelėje (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1932—1934 LKJS narys, Kalnėnų (Jonavos rj.) kuopelės sekretorius, LKJS Kalnėnų parajonio k-to narys. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1934 suimtas ir 1937 nuteistas 5 metus 4 mėn. kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose. 1940 LKP CK reikalų v-bos, Kauno milicijos v-bos polit. skyriaus darbuotojas. 1941 part. ir kar. kursų Leningrade, Maskvoje klausytojas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, polit. darbuotojas. Fronte sužeistas. 1944 Maskvoje dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe. 1944—46 polit. darbuotojas Raudonojoje Armijoje. 1946—53 adm. ir part. darbuotojas Vilniuje, Alovėje. 1957 baigė Resp. part. m-lą. 1957—62 part. ir adm. darbuotojas Obeliuose, Vilniuje. Nuo 1962 darbininkas Vilniuje.

STABÌNTIŠKĖS— kaimas Kaišiadorių rj., Žaslių apyl., 10 km į š. r. nuo Kaišiadorių, 5 km į š. nuo Žaslių; kolūkio centras. 239 gyv. (1970). V. pakraščiu į Nerį teka Laukysta. Keliai jungia S. su Kaišiadoriais, Jonava, Čiobiškiu, Žasliais. Prie kryžkelės kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1954). 1959 buvo 183 gyv.

STABRÂUSKAS, Stabrovskis (Stabrowski), Kazimieras [1869.XI.21 Kruplianuose (BTSR, netoli Slonimo — 1929.VI.8 Garvoline (Lenkija)] — dailininkas. Nuo 1887 studijavo Peterburgo Dailės akademijoje. 1894—97 studijas gilino Paryžiaus Žiuljeno akademijoje ir Peterburgo Dailės akademijos I. Repino klasėje. Keliavo po Turkiją, Palestiną ir kitas Rytų šalis. Nuo 1896 dalyvavo rusų, lenkų ir tarptautinėse dailės parodose. Tapė daugiausia lyrinius realistinius peizažus („Kaimo tyla", 1900 Paryžiaus tarpt. parodos sidabro medalis; „Baltoji naktis Suomijoje", „Baltoji naktis Peterburge"). Susidomėjęs mistinėmis teorijomis (okultizmu, teosofija), nukrypo į mistinį simbolizmą. 1901 apsigyveno Varšuvoje. 1904 jo pastangomis įkurta Varšuvos dailės m-la, kurioje 1904—06 mokėsi

M. Čiurlionis. 1904—09 S. buvo tos m-los direktoriumi; materialiai rėmė Čiurlionį, turėjo įtakos to laikotarpio Čiurlionio kūrybai. 1907—12 dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose, eksponavo daug kūrinių — realistinių („Ruduo", „Vilniaus katedros varpinė") ir simbolistinių peizažų (ciklai „Liūdna šalis", „Audra slenka"), portretų (žmonos ir kt.), fantastinių kompozicijų. Kai kuriems šių kūrinių turėjo įtakos M. Čiurlionio kūryba. I pasaul. karo metais gyveno Petrograde ir Maskvoje, vėliau grįžo į Lenkiją. 1922 Varšuvoje įkūrė dailininkų mistikų d-ją „Sursum corda". 1926 Poznanėje ir 1927 Lodzėje surengė savo kūrybos parodas.

Lit.: K. Kalinowski, Jubileuszowa wystawa prac profesora K. Stabrowskiego, Łódź, 1927; A. Savickas, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; K. Abramavičius, Kazimieras Stabrauskas.—„Kultūros barai", 1970, Nr. 6.

STACĪNSKAS Kazimieras [1895.I.8 Norkūnuose (Vilkaviškio rj.) — 1938.IX.16 Maskvoje] — gydytojas, revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—17 mokėsi Tartu un-te. 1919 dirbo Gelvonų (Širvintų rj.) ligoninėje. 1918—1919 LSDP narys. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1921 baigė Voronežo un-to med. f-tą. 1921—37 dirbo vadovaujamąjį darbą sveikatos apsaugos organuose Kazanėje, Maskvoje, Orenburge, Alma Atoje, Donbase. 1922—24 dar ir Maskvos Vakarų tautinių mažumų kom. un-to polit. ekonomijos dėstytojas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

STACKĒVIČIUS Mečislovas [g. 1927.I.23 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—1962 ir 1965—68 dirbo Kauno Janonio popieriaus f-ko pamainos meistru, vyriausiuoju inžinieriumi, cecho viršininku, vyriausiuoju technologu. Nuo 1957 TSKP narys. 1962—65 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Nuo 1968 Lietuvos popieriaus pramonės įmonių susivienijimo vyriausiasis inžinierius; nuo 1970 viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių organinių rūgščių druskų įtaką medienos delignifikavimui. Kelių išradimų autorius.

STAČIŌKAS Stasys [g. 1937.VIII.25 Alytuje] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1967). 1960 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių valstybės ir teisės teorijos klausimais, apie tarybinio valst. aparato ir soc. pramonės Lietuvoje sukūrimą.

STAČIŪNAI — **1.** Kaimas Pakruojo rj., 15 km į p. v. nuo Pakruojo, prie Šiaulių—Biržų geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 324 gyv. (1970). Pro S. teka Obelė (Kruojos intakas). Kaimas gatvinis. Glžk. st., parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1913—45 pradinė, 1945—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1945). Tiesiant pro S. Šiaulių—Biržų glžk., buvo aptiktas plokštinis III—XI a. kapinynas. Rasta daug žalvarinių, sidabrinių papuošalų (segių, smeigtukų, apyrankių, antkaklių ir kt.). Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1668 Stačiūnuose pastatyta bažnyčia. XX a. pirmojoje pusėje S. buvo valsčiaus centras. 1959 kaime buvo 345 gyv.

2. Kaimas Pasvalio rj., Joniškėlio apyl., 5 km į š. v. nuo Joniškėlio. 132 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Mūša, eina Šiaulių—Biržų glžk. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1919), kultūros namai (nuo 1962). 1959 buvo 117 gyv.

STĀDNIKOVA Aleksandra [g. 1926.X.22 Kliučiuose (RTFSR, Saratovo sr.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1953). 1949 baigė Saratovo Ž. ū. in-tą. 1953—54 laikr. „Sovetskaja Litva" korespondentė. 1954—58 Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos ž. ū. mokslo v-bos metodininkė. 1958—65 Kamčatkos ž. ū. bandymų stoties moksl. bendradarbė, direktoriaus pavaduotoja. Nuo 1966 Ž. ū. ekonomikos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių, kuriuose nagrinėja bulvių auginimą Lietuvoje agrotechnikos ir ekonomikos požiūriu.

STĀFILAS (Staphylus) Fridrichas [1512. VIII.27 Osnabriuke (VFR) — 1564.III.5 Ingolštate (VFR)] — vokiečių teologas, parašęs pirmosios lietuviškos knygos prakalbą. Kurį laiką gyveno Kaune, kur pramoko liet. kalbos. Studijavo Krokuvos, Padujos (Italija) un-tuose. 1541 Vitenbergo (VDR) un-te gavo magistro laipsnį. Mirus S. Rapolioniui, buvo pakviestas į Karaliaučiaus un-tą. Nuo 1546 Karaliaučiaus un-to teologijos profesorius, paskui ir rektorius. M. Mažvydo katekizmui (1547) parašė lot. prakalbą „Bažnyčios Lietuvoje ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė". 1548 atsisakęs profesūros, kurį laiką buvo hercogo Albrechto tarėju. Lankėsi Kaune. 1552 grįžo katalikybėn. Nuo 1559 teologijos daktaras. Nuo 1560 profesoriavo Ingolštato un-te ir jį reformavo. Išleido nemaža brošiūrų prieš protestantizmą.

STAIGŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Teizų apyl., 11 km į š. r. nuo Lazdijų, prie Dusios ežero. 52 gyv. (1970). S. susikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Zebrėnų dvarą. Burž. nacionalistai 1946.X.4 kaime išžudė 4 šeimas: Jonuškų (2 žmones), Jelaveckų (3 žmones), Minkevičių (3 žmones), Valvonių (5 žmones). 1959 buvo 64 gyv.

STAINŸS Kazys [1919 Skiemuose (Rokiškio rj.) — 1944.X.10 prie Vainuto (Šilutės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1937 įstojo į LKJS. Su kitais organizavo Juodupės tekstilės f-ko darbininkų streikus. 1940—41 LLKJS Juodupės vls. org-jos sekretorius. 1942—1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, bataliono komjaunimo organizatorius. Divizijos laikraštyje „Tėvynė šaukia" paskelbė „Komjaunimo organizatoriaus laiškus" ir kt. apybraižas. Žuvo fronte.

STAJĒTIŠKIS — kaimas Švenčionių rj., Adutiškio apyl., 5 km į š. v. nuo Adutiškio. 91 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Svyla (Birvėtos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1940). Ist. šaltiniuose 1635 minimas S. palivarkas; jis įėjo į Adutiškio valdas, priklausančias Vilniaus kapitulai. 1890 kaime buvo 37 gyv. (3 kiemai), 1959 — 117 gyv.

STĀKAI — kaimas Eišiškių rj., Poškų apyl., 10 km į r. nuo Šalčininkų, prie BTSR sienos. 68 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Žižma (Gaujos intakas), iš p. r. prieina Stakų miškas. Miške, maždaug 1 ha plote, yra apie 50 pilkapių (toliau į p. buvę pilkapiai sunaikinti, ariant laukus).

1952 ištirti 8 pilkapiai. 5 iš jų turėjo akmenų vainikus ir žemus sampilus, kuriuose rasta V—VI a. degintinių kapų. 3 pilkapių sampilai aukštesni, be akmenų vainikų; viename tų pilkapių rastas sudeginto žirgo kapas su apdegusiomis geležinėmis balno kilpomis, žąslais ir piautuvu, likusiuose — degintiniai žmonių kapai su negausiomis XI—XII a. įkapėmis.

XIX a. pab. buvo S. kaimas ir S. dvaras. Dvare buvo degtinės varykla, stiklo gamykla. 1959 Stakuose buvo 65 gyv.

STAKĀUSKAS Juozapas [g. 1900.VII.24 Degsnėje (Ignalinos rj.)] — istorikas. 1922—30 studijavo Austrijoje (Insbruko ir Vienos un-tuose). Baigęs Vienos un-tą ir grįžęs į Lietuvą, kunigavo. Nuo 1932 mokytojavo Marijampolės marijonų g-joje. 1934—39 Lietuvos Centr. archyvo vedėjas. 1939—44 Vilniaus valst. archyvo direktorius. Hitlerinės okupacijos metais išsaugojo to archyvo senuosius aktus, archyvo patalpose slėpė žydus. 1944—59 kunigavo. Nuo 1959 Kauno kunigų seminarijos dėstytojas. Parašė kn. „Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje" (1934), kurioje plačiai apibūdino pirmąsias Lietuvos vyskupystes ir Mindaugo santykius su Roma bei Kryžiuočių ordinu. Surinko daug medžiagos apie liet. spaudos draudimą (tos medžiagos negatyvai perduoti Lietuvos TSR MA). Rinko Lietuvos vyskupysčių istorijos medžiagą, dalį jos paskelbė knygelėse apie vyskupus M. Valančių, M. Paliulionį, A. Baranauską ir kt. Savo darbuose laikosi idealistinių koncepcijų.

Lit.: S. Binkienė, Ir be ginklo kariai, V., 1967.

STAKIAĪ — kaimas Jurbarko rj., 25 km į š. r. nuo Jurbarko, Mituvos kair. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 115 gyv. (1970). Ties S. į Mituvą įteka Snietala. Kaimas gatvinis. Maždaug iki 1914 buvo vadinamas **Pamituviu.** Parduotuvė, girininkija, ryšių skyrius (nuo 1945), felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė mokykla (1930—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka. 1750 pastatyta medinė bažnyčia. Prieš I pasaulinį karą veikė pr. m-la, buvo paštas, girininkija, pieninė, vilnų karšykla, kelios krautuvės. 1923 buvo 190 gyv., 1959 — 93.

STAKIONĪENĖ Valerija [g. 1925.X.13 Nevėžnykuose (Panevėžio rj.)] — peda-

gogė, pedagogikos mokslų kandidatė (1958). 1948 baigusi Kūno kultūros in-tą, dirba jame ped. darbą; nuo 1957 fiz. auklėjimo katedros vedėja, nuo 1960 docentė. Nuo 1951 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie moksleivių fiz. lavinimą.

STĀKLĖS. Nuo seno Lietuvoje buvo naudojamos *audimo* S., dažniausiai medinės, namų darbo. Pramonė ir amatininkai naudojo dar nesudėtingas medžio ir metalo apdirbimo stakles. Taryb. metais Lietuvoje sukurta *metalo piovimo staklių* pramonė. Įvairias metalo piovimo S. gamina: Vilniuje — *Spalio keturiasdešimtmečio staklių gamykla, Šlifavimo staklių gamykla*, S. g-los „Komunaras", *„Žalgiris"*, Kaune — Dzeržinskio S. g-la, specialiųjų S. g-la „Priekalas", šlifavimo S. g-la *„Neris"*, Šiauliuose — precizinių S. g-la. Metalo piovimo S. konstruoja *Metalo piovimo staklių mokslinio tyrimo instituto Vilniaus filialas*. Lietuvos pramonė dar naudoja įv. tekstilės (audimo, mezgimo), medžio apdirbimo ir kitas S., kurias gauna iš kitų taryb. respublikų ir užsienio.

STĀKLIŠKĖS — miestelis Prienų rj., 10 km į r. nuo Jiezno, prie Vilniaus—Prienų plento; apylinkės ir kolūkio centras. 1410 gyv. (1970). Iš S. eina keliai į Butrimonis, Kalvius, Užuguostį. Plano struktūra stačiakampė; pagr. kelių susikirtime — stačiakampė gotikinė aikštė (viena būdingiausių šio tipo aikščių Lietuvoje). Pastatai išsidėstę palei kelius. Veikia midaus g-la „Lietuviškas midus" (iki 1964 alaus darykla), gaminanti 12 rūšių midų ir kt. gėrimus. 1964 joje dirbo 70 darbininkų; pagaminta 200 000 l midaus ir 120 000 l stipriųjų trauktinių. Yra 25 lovų ligoninė, vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—51 prog-ja, 1951—54 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1937). S. bažnyčia (past. 1776), šventoriaus tvora ir vartai — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Prie S. yra miner. vandens šaltinių. Apie 1,5 km į š. r. nuo S., Guostės (Verknės intako) deš. krante, yra piliakalnis. Jo aikštelė ovali, maždaug 40 m ilgio, 20 m

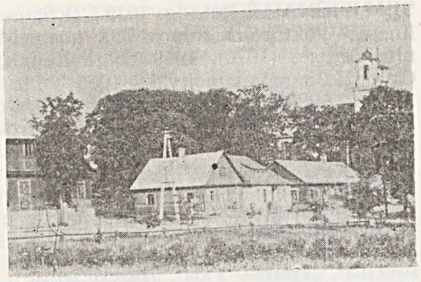

Stakliškės

pločio. Į š. nuo piliakalnio yra grioviu atskirtas papilys (jo aikštelės ilgis 55 m, plotis 50 m). 1957 prie S. rastas XIII—XIV a. sidabrinių daiktų lobis.

Didžioji lobio dalis (3,2 kg) — 8 monetų lydiniai, 19 apskritų plokštelinių segių, 2 pasaginės segės pintais lankeliais ir stilizuotais zoomorfiniais galais, 3 apyrankės pintais lankeliais, kaklo apvarų liekanos — yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Papuošalai inkrustuoti malachitu, topazu, ametistu, krištolu. Manoma, kad lobio daiktai buvo pagaminti vietos amatininkų ir priklausė Lietuvos didikams. Lobis paslėptas XIV a. pab ar XV a. pr.

Ist. šaltiniuose S. vardas (Stakelisken, Staghelisken) minimas nuo XIV amžiaus. 1375, 1377, 1403 S. puolė kryžiuočiai. Nuo XV a. pab. ar nuo XVI a. pr. Stakliškių dvaras priklausė valstybei. 1518 Žygimantas Senasis jį įkeitė P. Masalskiui. 1521 dokumentuose jau minimas ir S. miestelis. 1549 Žygimantas Augustas dvarą ir miestelį padovanojo Barborai Radvilaitei. XVI—XVIII amžiuje S. buvo seniūnijos centras. 1593 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1759 Augustas III leido savaitinį turgų ir 2 metinius prekymečius. XVIII a. antrojoje pusėje veikė parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 8 miestelėnų ir valstiečių vaikai, 1798—30, 1804—12 vaikų. 1785—93 S. miestelėnai bylinėjosi su seniūnu dėl neteisėtai padidintų prievolių ir mokesčių. Miestelėnų pasipriešinimui slopinti į S. buvo atsiųsta kariuomenės. 1792 Ketverių metų seimas suteikė Stakliškėms Magdeburgo teises. Po III Žečpospolitos padalijimo S. dvaras ir miestelis atiteko Rusijos iždui; S. valdytoju tapo gen. Muravjovas. XVIII a. susidomėta S. šaltiniais ir imta juos tirti, norint nustatyti, kiek jų vandenyje yra druskos. Be kitų, S. šaltinius 1791 tyrinėjo Vilniaus un-to prof. S. Jundzilas; 1792 jis išleido brošiūrą „Apie Stakliškių sūriuosius šaltinius ir druską" (lenkų k.). 1851 tris šaltinius (sieringo, druskingo ir geležingo vandens) ištyrė Vilniaus vaistininkas J. Kuševičius; jis paskelbė, kad šaltiniai yra gydomieji. Prie šaltinių buvo pastatyta balneologinė gydykla; 1851 joje gydėsi 60, 1852 — 120, 1853 — 200 žmonių. 1857 gydyklos pastatai sudegė ir nebuvo atstatyti, nes tuo metu įsikūrė Birštono kurortas. XIX a. antrojoje pusėje S. išaugo; miestelyje veikė keliolika parduotuvių ir smuklių, vyko turgūs ir prekymečiai. 1890 pastatyta alaus darykla. S. dvare veikė audimo f-kas. 1861 miestelyje buvo 1305 gyv., 1897 — 2200. 1869 S. dvaro žemė buvo išdalyta. XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) S. buvo valsčiaus centras. 1923 miestelyje buvo 1787 gyv.; veikė alaus darykla, kepykla, pieninė, vilnų karšykla, kelios odos bei kailių apdirbimo dirbtuvės, paštas, lietuvių ir žydų pr. m-los. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 500 S. gyventojų. Taryb. metais pastatyta vid. m-la (1962), 22 individualūs gyv. namai (iki 1968); plečiama midaus g-la. 1959 buvo 389 gyventojai. Stakliškėse kurį laiką gyveno ir 1897 baigė pr. m-lą rašytojas L. Gira.

Lit.: V. Jurkštas, Stakliškių druska.—„Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 9.

STAKMINIAĪ — kaimas Telšių rj., Tryškių apyl., 2 km į p. nuo Tryškių, prie kelio į Užventį. 120 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Virvyčia (Ventos intakas), iš r. prieina Tryškių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1563 (30 valakų). 1959 buvo 154 gyv.

STAKVILĒVIČIUS Mindaugas [g. 1931. VII.24 Stebuliuose (Lazdijų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1968). 1956 baigęs Maskvos un-tą, dėsto Šiaulių Ped. in-te. Nuo 1958 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių netiesinės lauko teorijos ir reliatyvumo teorijos klausimais.

STĀLAS. Lietuvoje stalai minimi XVI a. dvarų inventoriuose. Pagal konstrukciją ir formą liet. liaudies meistrų darbo stalai yra kelių tipų. Paprasčiausią S. sudaro plati keturkampė lenta, uždėta ant vienos storos medžio trinkos. Kitų tipų stalų lenta dedama ant 2 profiliuotų pastovų ar kryžmų, sujungtų apvaliu ar keturkampiu ilginiu; ant 4 lenktų ar tiesių kojų, sutvirtintų viršuje lentų rėmu, apačioje — skersinėmis ir išilginėmis pakojomis. Stalai ant pastovų ir kryžmų buvo labiau paplitę Žemaitijoje. Liaudies meistrų S. daromi iš įv. rūšies medžio lentų, jų paviršius klijuote nedengiamas. Žemaitijoje S. paviršius kartais tapomas augaliniais motyvais. Modernūs S. gaminami pram. būdu, dažnai iš unifikuotų detalių. Jie lengvi, lakoniškų formų.

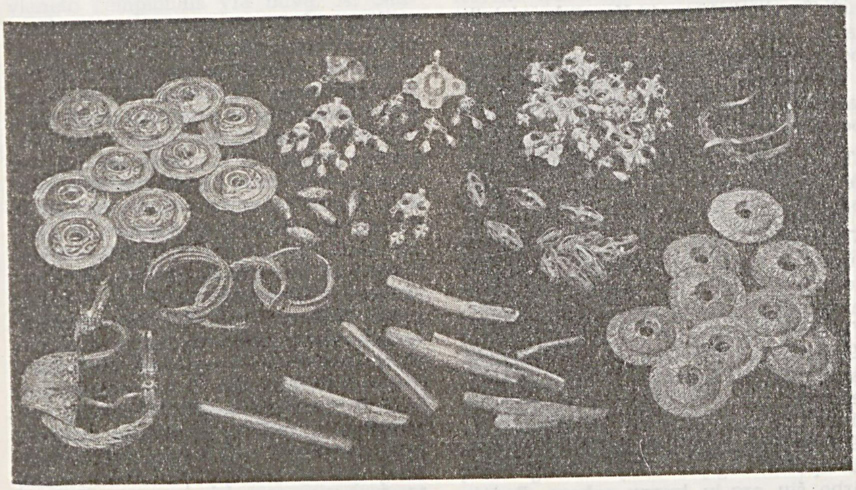

Stakliškių lobis

Liaudies meistrų darbo **stalai**

STALGĖNAI — kaimas Plungės rj., 10 km į p. nuo Plungės, abipus Plungės—Tauragės plento; apylinkės centras. 314 gyv. (1970). Kaimo r. ir š. pakraščiu teka Minija, v. — jos intakas Lukna. Iš v. prieina Stalgėnų miškas. Yra ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1947), parduotuvė. Į v. nuo S., Luknos kair. krante, yra piliakalnis. Jo v. pašlaitėje išlikęs įtvirtintas papilys. Piliakalnio aikštelė beveik apskrita, 30 m skersmens; papilio aikštelė 24 m ilgio, 12—17 m pločio. 1948 Stalgėnuose burž. nacionalistai nužudė komjaunuolius Z. Duobytę, A. Duobį, O. Jukniene, S. Simanauskienę, A. Skuodį. 1959 buvo 237 gyv.

STALGĖNŲ MIŠKAS — miškas Plungės rj., 9 km į p. nuo Plungės, prie Plungės—Tauragės plento. Priklauso Plungės miškų ūkio Stalgėnų girininkijai. Plotas 798 ha, medynų 660 ha. Miškas apie 8 km ištįsęs iš š. v. į p. r. Per S. m. teka Lukna (Minijos intakas). Paviršius — sléniuota lyguma. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 52%, pušynų 30%, beržynų 13%, baltalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 17%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 55 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 170 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra stirnų, kiaunių. Miškas eksploatacinis, tik 100 ha įeina į plento apsauginę juostą. Per metus iškertama apie 1200 ktm. Rytiniame S. m. pakraštyje įsikūręs Stalgėnų kaimas.

STALILIŪNAITĖ Rūta [g. 1938.I.21 Šiauliuose] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1970). 1959 baigė Kauno Gruodžio muzikos mokyklą, 1963 — Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį fakultetą. Nuo 1963 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Veročka (V. Rozovo „Prieš vakarienę"), Eni (A. Milerio „Visi mano sūnūs"), Saulė (K. Sajos „Saulė ir stulpas"), Birutė (J. Avyžiaus „Kaimas kryžkelėje"), Kleopatra (V. Šekspyro „Antonijus ir Kleopatra"), Laima, Giedrė, Mėta (D. Urnevičiūtės „Numintas slenkstis", „Tyluva — 2 km", „Tėvuko žaislai"), Jurga (E. Ignatavičiaus ir S. Motiejūno „Baltaragio malūnas"; pagal K. Borutos apysaką), Nazi (M. Baidžijevo „Dvikova") ir kt.

„STALINIEČIO KELIAS" — tarybinis buvusio Troškūnų rj. laikraštis, ėjęs 1951. I.18—1959.XII.10 dukart per savaitę.

„STALINIETIS" — **1.** Tarybinis Raseinių rj. laikraštis, ėjęs 1945.IV.21—1961 XI.4 triskart per savaitę.

2. Tarybinis Kretingos rj. laikraštis, ėjęs 1950.XII.31—1961.XI.1 dukart per savaitę.

3. Tarybinis buvusio Obelių rj. laikraštis, ėjęs 1951.II.5—1959.I.25 dukart per savaitę.

STALININKAS — XV—XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės garbės pareigūnas, prižiūrėdavęs didžiojo kunigaikščio rūmų stalą per puotas. Be šio S., dar buvo po vieną S. kiekvienoje vaivadijoje ir kiekviename paviete. S. titulą suteikdavo kun-štis didikams. S. buvo aukštesnis už *taurininką*.

„STALINO KELIU" — **1.** Tarybinis Kupiškio rj. laikraštis, ėjęs 1946.X.22—1961.XI.1 dukart per savaitę.

2. Tarybinis buvusio Rietavo rj. laikraštis, ėjęs 1950.IX.1—1961.XI.10 dukart per savaitę.

3. Tarybinis buvusio Smėlių rj. laikraštis (leistas Ukmergėje), ėjęs 1950. XII.1—1955.VII.3 dukart per savaitę.

4. Tarybinis buvusio Kazlų Rūdos rj. laikraštis, ėjęs 1951.V.23—1961.IX.18 dukart per savaitę.

„STALINO VĖLIAVA" — **1.** Tarybinis Pasvalio rj. laikraštis, ėjęs 1949.I.8—1961.XI.3 triskart per savaitę.

2. Tarybinis buvusio Kavarsko rj. laikraštis, ėjęs 1951.I.12—1961.XI.18 dukart per savaitę.

3. Tarybinis buvusio Salantų rj. laikraštis, ėjęs 1951.V.1—1959.XII.13 dukart per savaitę.

STALIORAITIS Jonas — revoliucinio judėjimo dalyvio Kazio *Daugirdo* tikroji pavardė.

STALIORAITIS Juozas [g. 1893.III.19 Jūrėje (Kapsuko rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš tarnautojų. Iki 1913 dirbo žemės ūkyje Višakio Rūdos apylinkėse. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, platino s-d. atsišaukimus. 1913 išvyko į JAV, Čikagoje dirbo įv. darbus. Nuo 1915 Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos, nuo 1930 Lietuvių darbininkų susivienijimo pašalpinės org-jos narys. Daug metų dirbo šių org-jų kuopų v-bose. Padėjo įkurti pažangų „Vilnies" laikraštį, remia jį materialiai, jame bendradarbiauja. 1930 ir 1961 lankėsi Lietuvoje.

STALIORAITYTĖ Elena [g. 1925.III.19 Šunskuose (Kapsuko rj.)] — gydytoja patologė anatomė, medicinos mokslų daktarė (1969). 1948 baigusi Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jame pedagoginį darbą; nuo 1951 Kauno Med. instituto patologinės anatomijos katedros dėstytoja. 1957 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1965 docentė. Daktaro disertacijoje išnagrinėjo, kaip skydliaukės funkcinės ir morfologinės ypatybės priklauso nuo fiziologinės bei patologinės būklės ir amžiaus. Paskelbė moksl. straipsnių reumatologijos, vaikų patologijos ir endokrininių liaukų funkcinės morfologijos klausimais.

Ršt.: Е. Сталиорайтите, Я. Лашене, Эндокринные железы новорождённого, Вильнюс, 1969.

STALMOKAITĖ Teresė [1921.IV.3 Gargžduose — 1941.VII ten pat] — komjaunimo aktyvistė. Kilusi iš valstiečių. Moksleivė. 1940.VII įstojo į LKJS, buvo Kretingos vid. m-los komjaunimo organizatorė ir sekretorė, LLKJS Kretingos aps. k-to biuro narė. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudyta.

STALMOKŲ PELKĖ — pelkė Radviliškio rj., 1 km į p. v. nuo Šiaulėnų. Plotas 321 ha (pramoninis 239 ha). Pelkę supa kalvotas raguvotas galinių morenų kraštovaizdis; maitina krituliai ir sutekantys paviršiaus vandenys. Š. r. pakraščiu teka Šušvė (Nevėžio intakas). S. p. — sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,4 m, vid. 1,45 m. Durpės žemapelkinės, plynraistinės, raistinės ir plyninės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 20,5%. Paviršius nusausintas. Pietuose prie S. p. įsikūręs Stalmokų kaimas.

STALO TENISAS. Lietuvoje pradėtas kultivuoti 1925 (Kauno sporto klubuose). Iš pradžių kaip pramoginis žaidimas buvo žaidžiamas tik žiemą. 1926 Kaune įvyko pirmosios tarpklubinės draugiškos varžybos. Nuo 1927 kasmet buvo rengiamos Lietuvos S. t. pirmenybės (iš pradžių jose dalyvavo tik Kauno sportininkai). Pirmieji Lietuvos S. t. žaidėjai ir propaguotojai buvo A. Amonas, O. Gurvičaitė, J. Šimensas ir kiti. 1929—32 Lietuvos S. t. vyrų komanda dalyvavo pasaulio S. t. pirmenybėse (visus 4 kartus užėmė X vietą). Nuo 1929 Lietuvos stalo tenisininkai rengdavo rungtynes su latviais, nuo 1930 — su estais. 1930 Kaune viešėjo pasaulio S. t. čempionė — Vengrijos komanda. 1930—31 žaisti S. t. pradėta Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, daugelyje apskričių miestų. Išaugo daug jaunų žaidėjų (S. Astrauskaitė, V. Dzindziliauskas, V. Karalius, E. Ni-

Stalo tenisas. Žaidžia 1969 Europos komandinių pirmenybių čempionė A. Skarulienė

kolskis, V. Variakojis ir kt.), kurie sėkmingai atstovavo Lietuvai tarptautinėse S. t. varžybose. Nuo 1932 kasmet vykdavo Lietuvos S. t. komandinės pirmenybės. 1935 pasaulio S. t. pirmenybėse Lietuvos vyrų komanda savo pogrupyje užėmė VI vietą, 1936 ir 1938 — V vietą, 1937 — bendrą VIII vietą, 1939 — bendrą IV vietą. 1936 pasaulio S. t. pirmenybėse pirmą kartą dalyvavo ir Lietuvos moterų S. t. komanda (užėmė paskutinę vietą). 1938—39 Lietuvos S. t. komanda buvo Pabaltijo S. t. čempionė. Tuo metu iškilo naujų gabių žaidėjų (Ch. Duškesas, B. Vitartaitė-Balaišienė ir kt.).

Taryb. metais Lietuvoje S. t. tapo labai mėgstama sporto šaka. 1948 Lietuvos stalo tenisininkai rungtyniavo su Rygos ir Maskvos sportininkais. 1949 įvyko pirmosios Lietuvos TSR S. t. pirmenybės. 1950 O. Žilevičiūtė ir V. Variakojis laimėjo I vietas stipriausiųjų TSRS stalo tenisininkų turnyre. Nuo 1951 TSRS S. t. pirmenybėse Lietuvos stalo tenisininkai užima pirmaujančias vietas. TSRS S. t. vieneto čempionais yra buvę: A. Saunoris (1952—54, 1956, 1959, 1961), O. Žilevičiūtė (1952), B. Balaišienė (1954, 1957), R. Paškevičius (1958), N. Ramanauskaitė (1959, 1961), L. Balaišytė (1962, 1964, 1966). Lietuvos S. t. rinktinė 1953, 1955 ir 1965 buvo komandinių TSRS pirmenybių čempionė. 1954 TSRS S. t. rinktinės sudėtyje tarpt. varžybose pradėjo žaisti Lietuvos stalo tenisininkai, 1957 tarpt. varžybose pradėjo dalyvauti ir atskiros Lietuvos S. t. komandos. III tarptautinėse jaunimo žaidynėse Maskvoje (1958) A. Saunoris ir R. Paškevičius užėmė vyrų dvejeto III vietą. 1959 Europos jaunių S. t. pirmenybėse N. Ramanauskaitė užėmė moterų vieneto II ir moterų dvejeto I vietą. 1960 Europos S. t. pirmenybėse A. Saunoris ir R. Paškevičius užėmė vyrų dvejeto II vietą. 1962 L. Balaišytė tapo Europos jaunių čempione. Lietuvos S. t. rinktinė 1958, 1963 ir 1965 tapo Pabaltijo S. t. čempione. 1966 Lietuvos moterų komanda laimėjo tarptautinę „Dunojaus" taurę Bulgarijoje. 1967 L. Balaišytė tapo absoliučia Indijos čempione ir, kaip TSRS rinktinės narė, pasaulio S. t. komandinėse pirmenybėse laimėjo sidabro medalį. Lietuvos stalo tenisininkai žaidė tarpt. rungtynes su Austrijos, Belgijos, Bulgarijos, Čekoslovakijos, Prancūzijos, Rumunijos, Švedijos ir kt. komandomis. 1969.I.1 Lietuvoje S. t. kultivavo apie 56 000 sportininkų (jų tarpe 28 TSRS sporto meistrai).

STÁLTIESĖ. Lietuvių liaudis vartoja paprastas ir dekoratyvines staltieses. Dekoratyvinėmis dengiamas stalas aukštaičių seklyčioje ir žemaičių gerojoje troboje. XIX a. ir XX a. pr. buvo paplitusios austos lininės S., vėliau metmenims pradėta vartoti medvilnę ir šilką. Dekoratyvinių S. raštai buvo paprastesni, negu rankšluosčių. Dažniausiai jos buvo audžiamos 4, 5, 6 nytimis ruoželiu, eglutės ir rombelių raštais, 8, 16 nyčių servetiniais raštais, pluoštiniu, rinktiniu arba kaišytiniu būdu. Vyravo geometriniai raštų motyvai. XX a. vid. greta austinių pradėta vartoti S., nertas iš baltų ar dažytų lininių bei medvilninių siūlų, siuvinėtas vilnoniais siūlais. S. dažniausiai pailgos, 120×150, 130×160, 250×150 cm dydžio. Kaip ir lovatiesės, jos buvo susiuvamos iš dviejų palų. Švenčių metu staltiesėmis buvo dengiamos ir lovos; Dzūkijoje kūmai į jas įsupdavo vežamą krikštyti kūdikį. Per laidotuves baltomis S. buvo užtiesiamos lentos, ant kurių šarvojamas numirėlis; kartais jomis išmušamas karsto vidus. Dabar namų darbo staltiesės baigia nykti. Kolūkiečiai, kaip ir miestiečiai, daugiausia vartoja fabrikinės gamybos staltieses.

Lit.: **M. Glemžaitė,** Verpimo ir audimo tradicijos Lietuvoje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **R. Sipavičiūtė, D. Šilainytė,** Margieji raštai.— Dieveniškės, V., 1968.

STANÁIČIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Lygumų apyl., 6 km į š. nuo Kybartų. 90 gyv. (1970). Vakaruose pro kaimą teka Širvinta (Šešupės intakas); ja eina RTFSR Kaliningrado srities siena. Ist. šaltiniuose S. minimi 1561 (32 valakai, 20 kiemų). 1827 buvo 256 gyv. (35 kiemai), 1959 — 116 gyv.

STANÁITIS Algirdas [g. 1934.II.15 Ąžuolų Būdoje (Kapsuko rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigė Vilniaus un-tą. 1958—62 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1962 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas; nuo 1965 docentas, gamtos ir geografijos f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių ežerų raidos bei morfometrijos ir Lietuvos gyventojų geografijos klausimais.

STANÁITIS Jonas [g. 1910.VI.25 Lukšiuose (Šakių rj.)] — inžinierius elektrotechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1935 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą, 1944—1950 radiotechnikos katedros vedėjas. 1951—62 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas, radiotechnikos katedros vedėjas. 1963—69 dėstė Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale, 1966—69 radioelektronikos katedros vedėjas. Nuo 1967 docentas. Nuo 1969 dirba ped. darbą Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių radiotechnikos ir radijo matavimų klausimais. „Rusų-lietuvių kalbų politechninio žodyno" (1959) bendraautoris.

Ršt.: Trumpų bangų radijo mėgėjas, V., 1953 (II leid. 1954); Kaimo radijo mėgėjas, V., 1954 (II leid. 1955); Radijo imtuvai, V., 1960; Pramoninė elektronika, d. 1, V., 1962; Radiotechnikos laboratoriniai darbai, K., 1963.

STANÁITIS Jonas [g. 1919.IX.20 Matarnuose (Šakių rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1944 baigęs Kauno un-tą, iki 1955 dirbo Šakių rj. ligoninės vyriausiuoju gydytoju, chirurginio skyriaus vedėju. 1955—63 Šilutės rj. ligoninės chirurginio skyriaus, nuo 1963 Tuberkuliozės in-to chirurginės klinikos vedėjas. Sukonstravo apa-

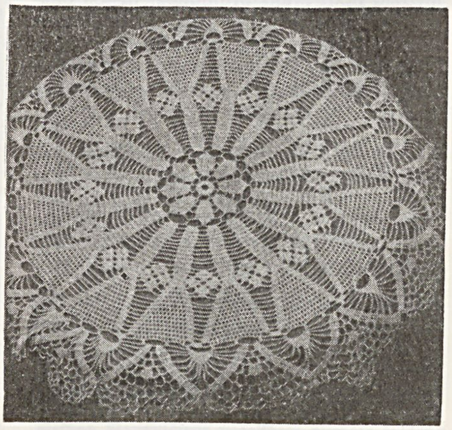

Staltiesė: austa ir nerta

ratą lūžusiems blauzdos ir dilbio kaulams atstatyti. Paskelbė moksl. straipsnių traumatologijos klausimais.

STANÃITIS Jurgis [g. 1908.IX.19 Grinaičiuose (Šakių rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. 1927 emigravęs į Argentiną, dirbo Buenos Aireso ir Aveljanedos g-lose. Nuo 1929 dalyvavo neleg. profs-gų ir kitų darbininkų org-jų veikloje, prisidėjo prie darbininkų streikų organizavimo. 1932—48 Argentinos KP narys. Platino pažangiųjų lietuvių laikraščius („Dabartį", „Momentą", „Tiesos žodį", „Rytojų", „Vienybę"). Nuo 1948 org-jos „Laisvoji Lietuva" centro v-bos narys; dalyvavo ir taryb. piliečių org-jų (Gorkio kultūros ir sporto klubo „Baltarusių židinys" ir kt.) veikloje. 1956 grįžęs į Lietuvą, dirbo Vilniaus elektrinio suvirinimo įrengimų g-loje. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1964 pensininkas.

STANCĒVIČIUS Antanas [g. 1920.I.8 Lomiuose (Tauragės rj.)] — agronomas ir botanikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). Baigė Ž. ū. akademiją. 1944—46 Aniškio taryb. ūkio (Alytaus rj.) direktorius. Nuo 1946 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje; nuo 1961 docentas, 1962—69 žemdirbystės katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kovą su piktžolėmis, sėjomainas ir žemės dirbimą. Vienas veikalo „Lietuvos TSR flora" (t. 2—3, 1961—63; Resp. premija, 1965) autorių. Parašė monografijos „Lietuvos TSR dirvožemiai" (1965; Resp. premija, 1967) skyrių „Augalija".

Ršt.: Kova su piktžolėmis, [K.], 1947; Lietuvos TSR pasėlių augalijos geobotaniniai tyrimai.—„Lietuvos Žemės ūkio akademijos darbai", t. 6, sąs. 1, K., 1959; **A. Petkevičius, A. Stancevičius,** Vadovas varpinėms ir ankštinėms pašarinėms žolėms pažinti [mokymo priemonė Ž. ū. akademijos studentams], V., 1970.

STANCÌKAS Edmundas [g. 1937.IV.13 Lazduonėnuose (Šilutės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Baldų ir medžio apdirbimo pramonės (iki 1968 Celiuliozės, popieriaus ir medžio apdirbimo pramonės) m-jos eksperimentinio konstravimo biuro ekonomistas, vyriausiasis ekonomistas. Nuo 1968 dar ir Vilniaus un-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie baldų gamybos efektyvumo didinimą.

STANČÃIČIAI — kaimas Klaipėdos rj., Endriejavo apyl., 11 km į š. r. nuo Veiviržėnų, 5 km į p. nuo Endriejavo; kolūkio centras. 120 gyv. (1970). Parduotuvė, kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 121 gyv.

STÃNČIKAS Antanas [g. 1899.XI.9 Žvirblaičiuose (Plungės rj.)] — žemės ūkio darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1965). 1949—52 Plungės rj. Žlibinų kolūkio laukininkystės darbininkas, nuo 1952 grandininkas. Užaugino gausius linų derlius.

STAÑČIUS Povilas [1888.I.23 Devynduoniuose (Kėdainių rj.) — 1962.X. (16?)] — gydytojas stomatologas. 1914 baigęs Peterburgo Karo medicinos akademiją, iki 1917 buvo karo gydytojas. 1918 grįžo į Lietuvą. 1920—22 Kauno karo ligoninės gydytojas. Nuo 1922 dėstė Kauno un-te. Nuo 1926 docentas, stomatologijos ir dentiatrijos katedros bei klinikos vedėjas. 1938 apgynė med. daktaro disertaciją „Odontogeninių cistų klausimu". Nuo 1938 profesorius. Pirmasis Lietuvoje pradėjo daryti burnos ertmės operacijas. Paskelbė moksl. straipsnių apie parodontozių, gangrenavusių dantų gydymą, burnos ertmės anesteziją ir kitais stomatologijos klausimais. 1944 pasitraukė į Vakarus; nuo 1950 gyveno JAV.

STANEIKÀ Adalbertas [1885.IV.23 Lekuose (Lenkija, netoli Varšuvos) — 1962. II.17 Vainkote (JAV)] — dailininkas. 1904—09 studijavo tapybą Krokuvos Dailės akademijoje. 1907—08 dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose; eksponavo Žemaitės, G. Petkevičaitės-Bitės, Z. Skirgailos portretus ir kitus kūrinius. 1909—18 dailės studijas gilino Miunchene, Paryžiuje, Romoje. 1921—30 dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Italijoje. Nuo 1930 gyveno Lietuvoje; dirbo Užsienio reikalų m-joje, Kaune laikė privačią dailės studiją. 1941—44 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dėstytojas. Kurį laiką buvo Lietuvos Dailininkų s-gos pirmininku. Dalyvavo liet. dailės parodose. Nutapė daugiausia saloninio pobūdžio akademistinių portretų ir peizažų, nupiešė portretų anglimi. Meniškesnis S. nutapytas skulpt. P. Rimšos portretas. 1944 S. pasitraukė į Vakarus; nuo 1949 gyveno JAV.

STANEIKÀ Viktoras [g. 1918.XII.12 Augaluose (Vilkaviškio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1968). 1940—44 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—46 LKP Tauragės aps. k-to darbuotojas. 1946—49 Tauragės aps. prokuroras. 1949—51 Tauragės, Kuršėnų miško pramonės ūkių direktorius. 1951—54 ir 1959—60 Užvenčio rj. vykd. k-to pirmininkas. 1954—59 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—62 LKP Užvenčio, nuo 1962 LKP Skuodo rj. k-to I sekretorius. 1961—66 LKP Revizijos komisijos narys. Nuo 1966 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

STANELIÃI — kaimas Plungės rj., Paukštakių apyl., 8 km į š. r. nuo Plungės, prie Šiaulių—Kretingos plento ir geležinkelio; kolūkio centras. 220 gyv. (1970). Šiaurėje pro S. teka Pietvė (Babrungo intakas). Ryšių skyrius, felčeriųakušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (nuo 1965), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1954). Netoli S., Pietvės deš. krante, yra piliakalnis. Jo aikštelės ilgis 70 m, plotis 14—35 m; iš laukų pusės ją juosia pylimas (ilgis 37 m, didž. aukštis 5 m). 1959 kaime buvo 88 gyv.

STANELÌENĖ Danutė [Markauskienė; g. 1922.IV.20 Pelucmurgiuose (Kapsuko rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvė, apdovanota trijų laipsnių „Šlovės" ordinais. 1940 Kaune dirbo spaustuvėje. 1942 įstojo į VLKJS. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Dalyvavo kautynėse prie Oriolo, Nevelio, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Nuo 1944 TSKP narė. 1946—1954 TSRS AT deputatė. 1949 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1949 part. ir adm. darbuotoja Plungėje, Telšiuose, Vilniuje.

STANĒLIS Juozas [g. 1887.III.19 Paliūnuose (Lazdijų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Stalius. 1904—05 LSDP narys. Dalyvavo 1905 revoliucijos įvykiuose Keturvalakių (Vilkaviškio rj.) apylinkėse. 1906 išvyko į JAV. Gyveno Los Andžele, Filadelfijoje, Niuarke. Nuo 1915 Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugijos (ALDLD) narys. 1916—17 priklausė Lietuvių socialistų s-gai, bendradarbiavo jos laikraštyje „Kova" (slap. J. Slapukas). 1924—27 ALDLD CK iždininkas, nuo 1928 kandidatas į ALDLD CK narius. Nuo 1930 Lietuvių darbininkų susivienijimo (LDS) narys. Pastaraisiais metais ALDLD 5 kuopos ir LDS 8 kuopos Niuarke pirmininkas. 1969 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

STANĒVIČIENĖ Severa Danutė [**Jermalavičiūtė;** g. 1931.XI.7 Aleknonyse (Alytaus rj.)] — botanikė mikologė, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1956 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1963 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie peronosporainius grybus.

STANĒVIČIUS Aleksandras [1899.XI.1 Zapiškiuose (Trakų rj.) — 1944 prie Onuškio (Trakų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 ž. ū. darbininkas Trakų, Alytaus apskrityse. Nuo 1930 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1937 Dusmenyse (Trakų rj.) sukūrė part. kuopelę. 1940—41 Onuškio vls. ž. ū. komisijos ir vykd. k-to pirmininkas, Žiežmarių vls. partorgas. 1942—44 Trakų partizanų brigados ryšininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

STANĒVIČIUS Emerikas [1803 Birželėse (Radviliškio rj.) — prieš 1866] — literatas, liaudies dainų skelbėjas. Mokėsi Dotnuvos bernardinų m-loje. 1817 persikėlė į Vilniaus g-ją; baigė 6 klases. 1820—22 studijavo Vilniaus un-to fizikos ir matematikos, vėliau — literatūros ir laisvųjų menų f-te. Priklausė slaptai studentų Filaretų d-jai, už tai buvo keletą menesių kalinamas. Dalyvavo 1831 sukilime. Periodikoje lenkų kalba pa-

skelbė idilių ir pasakėčių. 1819—22 savaitraštyje „Tygodnik Wileński" („Vilniaus savaitraštis") išspausdino 12 liet. liaudies dainų tekstų su vertimais į lenkų kalbą (tai pirmasis Lietuvoje paskelbtas liet. liaudies dainų pluoštas) ir 3 nežinomų autorių dainas, kurios įv. variantais plito liaudyje. Vienoje nežinomo autoriaus dainoje atsispindi 1812 karo įvykiai. Dainų tekstai reikšmingi liet. tautosakos mokslui. Vertimai į lenkų k. laisvi, kai kurie labai išplėsti. Lenkų „Visuotinėje enciklopedijoje" („Encyklopedia powszechna", t. 23, 1866) minima lietuviška S. kūryba, tačiau ji iki šiol nesurasta.

Lit.: J. Lebedys, Simonas Stanevičius, V., 1955.

STANĖVIČIUS Ezechielis [g. 1798.IV.10 Padubysyje (Kelmės rj.)] — 1831 sukilimo dalyvis. 1820—23 Raseinių aps. pilies teismo, 1823—26 žemės teismo pirmininkas. 1826—29 Raseinių aps. bajorų maršalka. 1831 pr. vadovavo Raseinių aps. sukilėlių k-tui. 1831.IV.15 išrinktas Raseinių aps. sukilėlių viršininku ir vadovavo jų kariuomenei mūšiuose su caro kariuomene. 1831.VI.21 Tytuvėnuose Žemaitijos apskričių sukilėlių laikinųjų valdžios atstovų išrinktas ten sudarytos Žemaitijos centr. vyriausybės, gyvavusios iki VII.1, pirmininku. Lenkų kariuomenei ir daliai Lietuvos sukilėlių 1831. VII.13—15 pasitraukus iš Lietuvos į Prūsiją, o gen. H. Dembinskio daliniui prasiveržus į Lenkiją, S. su savo daliniu priešinosi caro kariuomenei iki 1831.XI, paskui perėjo į Prūsiją ir emigravo į Prancūziją. Ten aktyviai dalyvavo Lietuvos emigrantų polit. veikloje, priklausė Paryžiuje veikusiai Lietuvos d-jai (vėliau Lietuvos ir rusų žemių d-ja).

STANĖVIČIUS Ignotas [g. 1806] — 1831 sukilimo dalyvis. Kilęs iš Viduklės (Raseinių rj.). 1831 pr. priklausė Raseinių aps. sukilėlių k-tui. Su broliu Zenonu, J. Gruževskiu, B. Kalinausku ir kitais k-to nariais organizavo sukilėlių būrius. Su jais 1831.III.26 puolė Raseinius ir nuginklavo caro kariuomenės įgulą. 1831. III.26—IV.15 Raseinių aps. sukilėlių laikinosios valdžios narys. Vėliau pakeltas kapitonu, vadovavo sukilėlių daliniui. Platino liet. atsišaukimus, kuriuose buvo žadama panaikinti baudžiavą. 1831.VI paskirtas Raseinių aps. sukilėlių kariuomenės organizatoriumi. 1831 pab. pateko į nelaisvę. Varomas į Taliną, pabėgo ir emigravo į Prancūziją.

STANĖVIČIUS Jonas [1823 Lyduvėnuose (Raseinių rj.) — 1904 Krokuvoje] — 1863 sukilimo dalyvis. Po 1831 sukilimo su tėvais emigravo į Prancūziją; dalyvavo 1848 revoliucijoje, vėliau Alžyro kare. 1853 mėgino nelegaliai grįžti į Lietuvą, bet buvo prie sienos suimtas ir ištremtas į Kaukazą kareiviu. Po kurio laiko amnestuotas, apsigyveno Šiaulių apskrityje. Prasidėjus 1863 sukilimui, buvo paskirtas Šiaulių aps. sukilėlių kar. viršininku. Vadovavo sukilėlių būriui, veikė Šiaulių, Telšių bei Raseinių apskrityse, 1863.IV.14—VIII.30 vienuolika kartų kovėsi su caro kariuomenės daliniais. Pamatęs, kad sukilėliai laimėti negali, emigravo į Paryžių. Parašė atsiminimų apie 1863 sukilimą.

STANĖVIČIUS Leonas [g. 1908.VI.28 Liepojoje] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1960). 1931—32 mokėsi J. Vaičkaus kino ir teatro studijoje. 1940—46 Kauno jaunojo žiūrovo teatro, nuo 1946 Kauno muzikinio teatro solistas. Sukūrė daugiausia komiškų vaidmenų.

Vaidmenys: Filipas (I. Dunajevskio „Laisvasis vėjas"), Petruškovas (I. Kovnerio „Akulina"), Gurijus Andrejevičius (D. Kabalevskio „Pavasaris dainuoja"), Putrius (B. Gorbulskio „Meilė ir skarda"), Vundervudas (J. Miliutino „Čianitos pabučiavimas"), Menelajus (Ž. Ofenbacho „Gražioji Elena"), Dulitlas (F. Lou „Mano puikioji ledi"), Kagleris (J. Štrauso „Vienos kraujas") ir kt.

STANĖVIČIUS Simonas [1799 Kanopėnuose (Raseinių rj.) — 1848.III.10 Stemplėse (Šilutės rj.)] — poetas, tautosakininkas, filologas, istorikas. Kilęs iš smulkių bajorų. 1821 baigė Kražių g-ją (jos bibliotekoje susipažino su M. Daukšos „Postile" ir kitomis senomis liet. knygomis). Nuo 1822 Vilniaus un-te studijavo klasikinę filologiją. 1826 baigęs un-tą filos. kandidato laipsniu, Vilniuje vertėsi priv. pamokomis, studijavo lituanistiką, rengė spaudai liet. leidinius. 1830 su J. Plioteriu nuvykęs į Karaliaučių ieškoti lietuviškų ir lituanistinių knygų, susibičiuliavo su L. Rėza. Vėliau padėjo J. Plioteriui komplektuoti lituanistinę biblioteką. 1834 su J. Plioteriu apsigyveno Raseiniuose, o šiam 1836 mirus, persikėlė į Stemples pas jo brolį Kazimierą. Mirė džiova. Palaidotas Švėkšnoje.

Svarbiausia S. lit. palikimo dalis — grož. kūryba, išleista kartu su K. Donelaičio pasakėčiomis („Šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio ir antros šešios Krizo Donelaičio, lietuvininko prūso", 1829). Leidinyje, be 6 pasakėčių, įdėta ir programinio pobūdžio odė „Šlovė Žemaičių" (par. 1823), kurioje aukštinamas žemaičių studentų susirūpinimas stiprinti liet. tautinį sąmoningumą, kovoti dėl nac. lygiateisiškumo, grąžinti liet. kalbą į viešąjį gyvenimą, padaryti ją literatūrine kalba. Dauguma S. pasakėčių — originalūs kūriniai. Tik 2 pasakėčiose („Lapė ir juodvarnis", „Lapė ir žąsys") S. pasinaudojo Ezopo pasakėčių motyvais. Kitų S. pasakėčių („Žmogus ir levas", „Erelis, karalius paukščių", „Aitvarai", „Arklys ir meška") motyvai paimti iš liet. tautosakos ir paties poeto sukurti. Geriausiose pasakėčiose („Aitvarai" ir „Arklys ir meška") S. atspindėjo liaudies buitį, išreiškė jos interesus ir siekimus. „Aitvaruose" S. pavaizdavo turtėjančius valstiečius kaip kylančią ekonominę-socialinę jėgą, reiškė mintį, kad valstietis turėtų būti visiškai išlaisvintas: ne tik atleistas iš baudžiavos, bet ir aprūpintas žeme. Politinėje pasakėčioje „Arklys ir meška" S. atspindėjo valstiečių masių nuskurdimą, jų vergišką padėtį, „sunkią nevalią" baudžiavinėje ir carinėje priespaudoje. Pasakėčios veikėjai, pavaizduoti meškos ir arklio alegorijomis, yra žemaičiai ir aukštaičiai. Kiek laisvesnė pavaizduota meška, t. y. žemaičiai valstiečiai. Arklys — tai aukštaičiai valstiečiai, kurių gyvenimas dar sunkesnis. Šia pasakėčia S. propagavo nacionalinį lietuvių aukštaičių ir žemaičių bendrumą feodalinio išnaudojimo ir carinės priespaudos sąlygomis, smerkė feodalinį susiskaldymą ir uždarumą. Pasakėčių stilius paprastas, glaustas ir konkretus, kalba gyva, liaudiška.

S. pirmasis Lietuvoje parengė ir išleido liaudies dainų („Dainos Žemaičių", 1829) ir jų melodijų („Pažymės žemaitiškos gaidos", 1833) rinkinius, iškėlė tautosaką kaip meninę vertybę, kaip nac. kultūros dalį. Liaudies dainas S. laikė menine liaudies gyvenimo išraiška, pro švelnius lyrinius jų vaizdus įžvelgė šiurkščią realybę, skurdžią valstiečio buitį. Surinko apie 150 dainų, bet paskelbė tik 30 gražiausių. S. pirmasis Lietuvoje įvertino melodijos reikšmę, laikė ją neatskiriama dainos dalimi.

1823 S. išleido 2 knygelėmis ištraukas iš M. Daukšos „Postilės" ir jos prakalbą. 1829 antrašte „Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos" antrą kartą išleido 1737 išspausdintą nežinomo autoriaus lotynišką liet. kalbos gramatiką („Universitas linguarum Litvaniae"). Šią gramatiką S. papildė: pateikė dviskaitos ap-

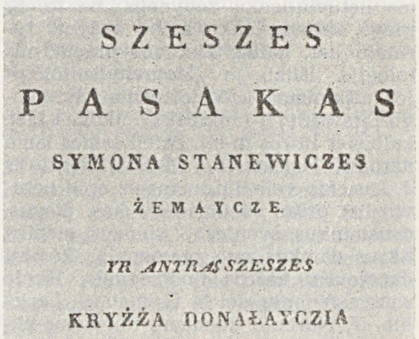

SZESZES

PASAKAS

SYMONA STANEWICZES

ŻEMAYCZE.

YR ANTRAS SZESZES

KRYŻŻA DONAŁAYCZIA

LITUWYNYNKA PRUSA.

WYLNIUJE.

SPAUSTUWOJ' B. NEUMANA.

Metuse 1829.

Simono Stanevičiaus pasakėčių pirmojo leidimo (1829) titulinis puslapis

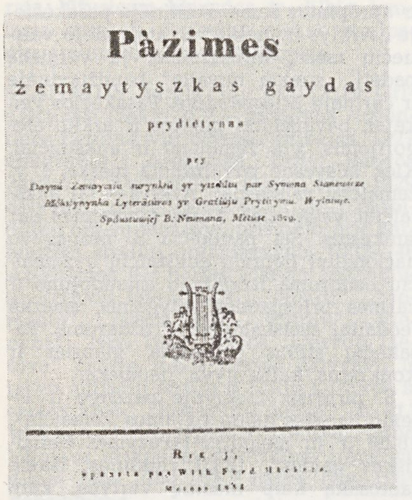

Simono Stanevičiaus „Pažymių žemaitiškos gaidos" (1833) titulinis puslapis

rašymą, daugiau linksnių galūnių, žodžių formų, o išnašose — pastabų apie jų senumą, kilmę. Prakalboje („Skaitysiantiems") palietė aktualiuosius lit. kalbos ugdymo klausimus, skatino mokytis iš senųjų raštų, davė geriausių liet. rašytojų bei leidinių apžvalgą. S. išvertė ir 1823 išleido T. Brandenburgo knygelę „Apie darymą valgio iš kerpių islandų" ir Š. Lomono „Istoriją šventą". Vertimai reikšmingi literatūrinės liet. kalbos istorijai. Tuose vertimuose daugelis tarpt. žodžių nusakyti liet. atitikmenimis. „Istorijos šventos" vertimo pabaigoje pridėtas lietuvių-lenkų žodynėlis. Be to, S. rengė lietuvių-lenkų kalbų žodyną, tyrinėjo liet. kalbą, Lietuvos praeitį, mitologiją. Išliko jo „Lietuvių mitologijos aiškinimo" („Wyjaśnienie Mythologii Litewskiej") rankraštis (laikomas Liet. kalbos ir lit-ros in-te). Pateikdamas tame darbe K. Hartknocho, M. Strijkovskio ir J. Lasickio veikalų duomenis apie lietuvių bei prūsų šventąsias vietas, dievus, dvasininkus, šventes, S. stengėsi atskirti tikrus dalykus nuo pramanytų. Rėmėsi daugiausia kalbos duomenimis. Iškėlė rimtų abejonių dėl S. Grunau, J. Lasickio, T. Narbuto duodamų duomenų tikrumo. S. — pirmasis liet. mitologijos šaltinių kritikas.

Ršt.: Pasakėčios, K., 1948; Pasakėčios, V., 1959; Dainos Žemaičių, V., 1954; Raštai, V., 1967.

Lit.: **K. Korsakas**, Simonas Stanevyčia.— Literatūra ir kritika, V., 1949; **J. Lebedys**, Simonas Stanevičius, V., 1955; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; **V. Žukas**, Pirmasis lietuvių rekomendacinės bibliografijos darbas.—„Bibliotekų darbas", 1958, Nr. 1; **A. Jovaišas**, Nežinoma S. Stanevičiaus kelionė.—„Literatūra ir menas", 1966.V.28.

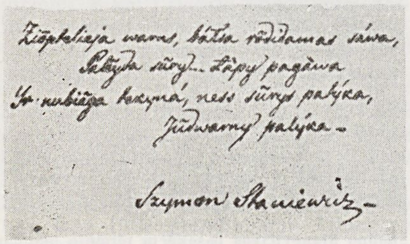

Simono Stanevičiaus autografas

STĀNGAS (Stang) Christianas [g. 1900. III.15] — norvegų kalbininkas baltistas ir slavistas. Nuo 1918 Oslo un-te studijavo lyg. kalbotyrą. 1920—21 studijas gilino Paryžiuje (klausė A. Mejė paskaitų). 1927 Oslo un-te gavo lyginamosios ide. kalbotyros magistro, 1929— filos. daktaro laipsnį (už studiją „Mažvydo lietuviško katekizmo kalba"). 1935—36 Londone studijavo bendrąją kalbotyrą ir etnografiją, Vienoje — fonologiją ir slavistiką (pas N. Trubeckoją). 1936 Rygos universitete klausė J. Endzelyno paskaitų. Nuo 1938 Oslo un-to slavistikos profesorius.

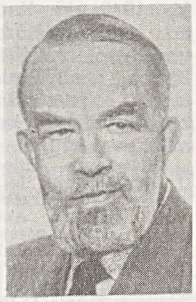

Liet. kalbos studijų tikslais 1924—25, 1929 ir 1938 lankėsi Lietuvoje. Palaikė ryšius su liet. kalbininkais (K. Būga, J. Jablonskiu ir kt.). 1930 Zietelos (BTSR) apylinkėse tyrinėjo Zasečių kaimo tarmę (jos aprašą paskelbė 1958). Zietelos tarmę S. laiko grynai lietuviška ir nepritaria tiems, kurie mano ją esant lituanizuota atsikėlėlių prūsų ar jotvingių tarme. 1933 su J. Geruliu S. paskelbė R. Prūsijos lietuvių žvejų tarmės aprašą. Paskelbė moksl. darbų apie slavų ir baltų veiksmažodį (1942), slavų akcentologiją (1957; II leid. 1966). Parengė ir išleido „Lyginamąją baltų kalbų gramatiką" (1966), kurioje apibendrinti lygtoliniai baltų kalbotyros laimėjimai.

Ršt.: Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929; **J. Gerulis, Ch. Stangas**, Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose, K., 1933; Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen, Oslo, 1935; Das slavische und baltische Verbum, Oslo, 1942; Slavonic accentuation, Oslo, 1957; Die litauische Mundart von Zasėčiai im Gebiet von Wilna.— „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", Bd. 18, Oslo, 1958; Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo-Bergen-Tromsö, 1966.

STANÌKAS Petras [g. 1931.VIII.10 Gireléje (Pasvalio rj.)] —ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1961). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1955—66 dėstė Vilniaus technologijos technikume. 1958—1966 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 to in-to gamybos valdymo ir planavimo sektoriaus vadovas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR pramonės vystymo perspektyvas, darbo našumo ir gamybos apimties rodiklių tobulinimą, durpių pramonės ekonomiką. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas.

STANIÓNIENĖ Janina [g. 1917.I.3 Praščiūnuose (Radviliškio rj.)] — gydytoja stomatologė, medicinos mokslų kandidatė (1958). 1940 baigusi Kauno un-tą, dirbo jame ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Med. in-te; nuo 1958 terapinės-ortopedinės stomatologijos katedros vedėja. Nuo 1960 docentė. Nuo 1962 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kariozės ir parodontozės etiologiją, komplikacijas, gydymą.

STANIÓNIS Kazys [1904.IV.22 Tiraspolyje (Moldavijos TSR) — 1961.XI.15 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1919—45 darbininkas Kaune. Nuo 1922 dalyvavo rev. judėjime. 1925 Kaune išrinktas į statybininkų profs-gų v-bą. Už rev. veiklą 1927—34 buvo 6 kartus suimtas, daug kartų kratomas, baudžiamas adm. tvarka. Kalėjo Varnių konc. stovykloje, IX forte, Kaune. 1931—36 LKP narys. 1931 išrinktas į Kauno miesto ligonių kasos tarybą. 1932 LKP Kauno miesto parajonio k-to narys. 1932—33 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1945—48 administracinis ir profs-gų darbuotojas, vėliau darbininkas Vilniuje.

STANIONÝTĖ Aldona [g. 1932.III.3 Lazdijuose] — zoologė entomologė, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1956 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1961 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių žirgelių biologijos ir ekologijos klausimais.

STANŸS Juozas [g. 1930.IX.19 Jurkupiuose (Rokiškio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1954—56 Rokiškio rj. vykd. k-to plano komisijos pirmininkas. 1956—59 Rokiškio rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1959—63 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1963—65 LKP Kapsuko rj. k-to sekretoriaus pavaduotojas. 1965—68 LKP Kapsuko rj. k-to II sekretorius, 1968—70 I sekretorius.

STANISLAVĀVAS — kaimas Švenčionių rj., Švenčionių apyl., 9 km į š. r. nuo Švenčionių, prie kelio į Mielagėnus; kolūkio centras. 68 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Samanio ež. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1952). XIX a. buvo S. dvaras. 1959 kaime buvo 36 gyv.

STANISLAVIČIŪTĖ Irena [g. 1922.XI.28 Kėdainiuose] — chemikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1962). 1947—52 agronominės chemijos stoties (Vilniuje) moksl. bendradarbė, skyriaus vedėja. 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1952—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1956 Žemdirbystės in-to Vokės filialo dirvožemio skyriaus chem. analizių laboratorijos vadovė. Paskelbė moksl. straipsnių apie fosforo junginius Lietuvos TSR jauriniuose smėlio dirvožemiuose, apie vyraujančių Lietuvos TSR dirvožemių tipų agrochem. savybes.

STANISLOVÀITIS Jonas [g. 1898 Amsterdame (JAV, Niujorko valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, gydytojas. 1926 baigęs Kornelio

un-to med. kolegiją (Niujorke), vertėsi med. praktika Voterberyje (Konektikuto valstija). Dalyvavo pažangiųjų liet. org-jų veikloje. Su A. Petrika parašė kn. „Gydymo istorija" (1957). 1959 lankėsi Lietuvoje; apie kelionę daugelyje JAV miestų darė pranešimus.

STANISLOVAS AUGUSTAS — paskutinis Žečpospolitos karalius (1764—95). Ž. Stanislovas *Poniatovskis*.

STANIŠAUSKAS Mykolas [1836—1863. VII.20 Ukmergėje] — 1863 sukilimo dalyvis. 1863 pavasarį Ukmergės apskrityje suformavo sukilėlių būrį, su kuriuo prisijungė prie Z. Sierakausko rinktinės. Buvo paskirtas bataliono vadu. 1863. V.7—8 kautynėse prie Biržų pateko į nelaisvę ir buvo sušaudytas.

STANIŠAUSKIS Jokūbas [1892.I.24 Pašlūžmyje (Klaipėdos rj.) — 1943. IV.14] — geodezininkas. 1917 baigė Maskvos Matininkų in-tą. 1920—21 Žemės reformos v-bos žemės tvarkymo ir matavimo departamento melioracijos, matavimo skyrių vedėjas. 1921—22 Dotnuvos vidurinės žemės ir miškų m-los mokytojas. 1922—26 Dotnuvos ž. ū. technikumo vicedirektorius, matininkų kursų Dotnuvoje mokytojas, jų vedėjas. 1926—27 Žemės reformos v-bos žemės tvarkymo departamento direktorius, šios v-bos valdytojas. 1927—34 Kėdainių kultūrtechnikų m-los direktorius (jo pastangomis ši m-la įkurta). 1934—38 susisiekimo ministras. 1939—41 dėstė Ž. ū. akademijoje. Nuo 1939 docentas. Išleido 2 vadovėlius kultūrtechnikams (1932, 1937). Periodikoje paskelbė straipsnių geodezijos, kultūrtechnikos klausimais.

STANIULIS Aleksandras [g. 1898.I.5 Aniškyje (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Ž. ū. darbininkas, vėliau valstietis. 1933—40 LKP narys; buvo Rožučių (Alytaus rj.) kuopelės sekretorius. 1936 ir vėliau savo namuose hektografavo kom. atsišaukimus. 1940—41 Alytaus vls. vykd. k-to pirmininkas. 1943—44 Šarūno partizanų būrio ryšininkas. Po karo profsąjunginis, administracinis ir ūkinis darbuotojas Butrimonyse (Alytaus rj.), Druskininkuose, Alytuje. Nuo 1964 TSKP narys.

STANIULIS Feliksas [g. 1913.VI.26 Degsniuose (Anykščių rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1963). 1947 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie oro baseinų apsaugą nuo užteršimo, darbo saugumą.

STANIULIS Juozas Benediktas [g. 1938. I.13 Digriuose (Kauno rj.)] — virusologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1961 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo Rumokų bandymų stoties (Vilkaviškio rj.) moksl. bendradarbiu. Nuo 1966 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie ankštinių augalų virusines ligas.

Ršt.: **A. Minkevičius, J. Staniulis** [ir kt.], Virusinės augalų ligos, V., 1967.

STANIULIŠKĖS — kaimas Utenos rj., Saldutiškio apyl., 7 km į r. nuo Saldutiškio, 2 km į p. v. nuo Kirdeikių. 1959 buvo 38 gyv., 1970 — 28. Kaimo p. r. pakraštyje yra piliakalnis, vad. pilale.

Staniuliškių piliakalnis

Piliakalnis įrengtas nedidelėje pailgoje kalvoje. Aikštelė 18 m ilgio, 14 m pločio; iš p. v. ją juosia vienas pylimas (2 m aukščio), iš r.— du (0,5 m ir 2,1 m aukščio). Piliakalnio papėdėje randama sen. gyvenvietės pėdsakų — lipdytinės keramikos, daugiausia grublėtu paviršiumi, anglių, apdegusių molio gabalų.

STANIŪNAI — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 3 km į p. r. nuo Panevėžio miesto centro, prie Ukmergės—Panevėžio plento; eksperimentinio paukštininkystės ūkio centras. 301 gyv. (1970). Per kaimą teka Žagienis (Nevėžio intakas), iš r. prieina Staniūnų miškas. Sodybos daugiausia išsidėsčiusios prie kelio, jungiančio Ukmergės—Panevėžio ir Kėdainių—Panevėžio plentus. Kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1953), vaikų darželis. 1859 S. dvare buvo 15 gyv., veikė degtinės varykla. 1906. VII.16 Staniūnų miške (buv. Kaizerlingo miške) įvyko protesto mitingas prieš Valst. dūmos paleidimą. Vienas iš mitingo organizatorių buvo S. dvaro darbininkas P. Šembelis. Vok. faš. okupacijos metais Staniūnų miške hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai masiškai šaudė Panevėžio ir jo apylinkių gyventojus; 1942.V buvo sušaudyti 48 partizanai, priklausę *Poželos antifašistinei partizaninei organizacijai*. 1959 kaime buvo 163 gyventojai. 1969 dalis kaimo prijungta prie Panevėžio.

STANKAITĖ Emilija [1897.VIII.30 Šaukote (Radviliškio rj.) — 1970.III.27 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. 1910—13 auklė, darbininkė Rygoje. Priklausė lietuvių s-d. d-jai „Giedra". 1914—18 darbininkė Nižnij Novgorode (dab. Gorkis), Maskvoje. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Maskvoje, tarnavo Raudonojoje gvardijoje. 1918 pab. grįžo į tėviškę, vėliau apsigyveno Šiauliuose. Nuo 1923 Komunistų partijos narė. Padėjo partijai palaikyti ryšius su kareiviais. 1926 LKP Šiaulių rj. k-to narė. Kair. darbininkų iškelta kandidate į seimo atstoves. Už rev. veiklą 1927 kalinta Varnių konc. stovykloje. Joje šventė Gegužės Pirmąją ir už tai nuteista 5 metus kalėti. Kalėjo Telšiuose, Kaune. 1929, pritaikius 1928 amnestiją, paleista. Po to dirbo Kaune, kooptuota į LKP Kauno rj. k-tą, dirbo moterų skyriuje. Priklausė med. darbuotojų part. kuopelei. 1931, 1933 tris kartus adm. tvarka kalinta Kaune. 1940—41 Lietuvos TSR Komunalinio ūkio liaudies komisariato skyriaus vedėja, Vilniaus aps. liaudies teismo teisėja. 1941.VI pasitraukė į Saratovo sr.; dirbo f-ke Petrovske. 1942 mokėsi Norske (prie Jaroslavlio) lietuvių part. ir taryb. darbuotojų kursuose, vėliau Čkalove (dab. Orenburgas) juridinių darbuotojų kursuose. 1944—53 tarnautoja Vilniuje.

STANKAITIS Vincas [g. 1895] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Paparčiuose (Kaišiadorių rj.). Už rev. veiklą 1936 baustas adm. tvarka. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkų nužudytas.

STANKEVIČIAUS PARTIZANŲ GRUPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Marijampolės apskrityje. Pradėta organizuoti 1943 pr. iš vietos taryb. aktyvo. Grupėje buvo 10 kovotojų, jai vadovavo K. Stankevičius. S. p. g. nariai ragino valstiečius nevykdyti ž. ū. produktų pristatymo okupantams prievolių, priverstinių darbų prievolių, padėjo slapstytis jaunimui nuo mobilizacijos į hitlerinę kariuomenę, nuo vežimo darbams į Vokietiją, rėmė tarybinius karo belaisvius, persekiojamus taryb. patriotus. S. p. g. palaikė ryšius su LKP Marijampolės aps. pogr. k-tu ir Petriko partizanų būriu. Turėjo rotatorių, laikraštėlyje „Į kovą" (red. K. Stankevičius) 1943 spausdino Tarybinio informacijos biuro pranešimus ir atsišaukimus. Prie grupės pogr. spaudos leidimo prisidėjo Jonas ir Juozas Bulotos. Kovose žuvo grupės vadas K. Stankevičius, partizanai A. Žukas, S. Velioniškis ir kt.

Lit.: **S. Naujalis**, Pėdsakai dingsta miške, V., 1963; **P. Štaras**, Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966.

STANKEVIČIENĖ Gražina [g. 1932.III.24 Kaune] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1966). 1957 baigusi Ž. ū. akademiją, dirba Gyvulininkystės in-to moksline bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių apie naminius paukščius, ypač vištas, jų veisimą, veislininkystę.

STANKEVIČIUS Jonas [1911 Dambavoje (Šakių rj.) — 1941.VI.23 Jankuose (Šakių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1934 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas Pajevonio vls. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

STANKEVIČIUS Juozas [g. 1929.IV.5 Gintaučiuose (Raseinių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 TSKP narys. 1959—63 Vilniaus un-to prorektorius administracijos ir ūkio reikalams. Nuo 1966 to un-to dėstytojas, nuo 1969 materialinio aprūpinimo ekonomikos katedros vedėjas. Pa-

skelbė moksl. straipsnių apie tiekimo organizavimą.

STANKĖVIČIUS Mauricijus Mykolas [1856.IX.20 Varšuvoje — 1892.VI.21 Krokuvoje] — bibliografas, spaudos istorijos tyrinėtojas. Gimė iš Žemaitijos kilusioje šeimoje. 1874 Varšuvoje baigė g-jos 5 klases. 1874—77 dirbo Varšuvos, 1877—89 Krokuvos knygynuose. 1889 Krokuvoje atidarė antikvariatą, leido katalogus. Kurį laiką dirbo Krokuvos Mokslų akademijoje kanceliarinį darbą. Priklausė Krokuvos MA antropologijos komisijai, K. Liskio istorijos d-jai, A. Mickevičiaus lit-ros d-jai. Parengė 1886—89 A. Mickevičiaus bibliografiją, rašytojo V. Ančico, Krokuvos MA 1873—91 leidinių ir kt. bibliografijas, išspausdino straipsnių ir recenzijų.

Svarbiausia S. tyrinėjimų sritis buvo lituanistika. S. lenkų kalba parašė liet. spaudos istorijos darbų ir bibliografijų, kurios sudarė „Lietuvių literatūros bibliografinių studijų" seriją. Pirmasis šios serijos darbas — „Duomenys apie lietuvišką Bibliją, 1663 metais išspausdintą Londone" (1886), antrasis — „Lietuvių bibliografija nuo 1547 iki 1701 m." (1889). Referate „Dėl lietuvių spaudos istorijos medžiagos kaupimo" (1890) apžvelgė liet. bibliografijos šaltinius, ragino lenkų mokslininkus rinkti ir tyrinėti liet. spaudą. S. buvo parengęs ir XVIII a. liet. spaudos bibliografiją (neišspausdinta, rankraštis dingęs). Rengė spaudai monografijas apie S. Rapolionį, liet. gramatikas, giesmynus, Biblijos vertimus ir kt. S. darbai turėjo ir polit. reikšmę kovoje dėl liet. spaudos teisių („Lietuvių bibliografiją" buvo uždrausta įvežti į Rusijos imperiją).

Lit.: V. Žukas, Lietuvių bibliografas M. Stankevičius.—„Bibliotekininkystė ir bibliografija", t. 2, V., 1963.

STANKĖVIČIUS Motiejus [1890 Jurkšuose (Vilkaviškio rj.) — 1952.V.12 Balčiūnuose (Vilkaviškio rj.)] — pedagogas, vadovėlių autorius. 1913 baigė Kopenhagos Aukštąją ž. ū. m-lą. 1919—22 ir 1927—34 mokytojavo Vilniaus Vytauto Didžiojo g-joje, 1919—27 Vilniaus lietuvių mkt. seminarijoje. 1926—35 vadovavo Lietuvių ūkio d-jai (Vilniuje). 1928 redagavo laikr. „Dirva". 1935—40 Ž. ū. rūmų (Kaune) bibliotekos vedėjas. Po karo dirbo lit. darbą. 1947—51 mokytojavo Barzdų septynmetėje m-loje (Šakių rj.). Dirbdamas Vilniuje, dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje, išleido pirmuosius lietuviškus gamtos mokslų vadovėlius vid. m-loms: „Augalų fiziologija" (1920), „Negyvoji gamta" (1920; II leid. 1924), „Botanikos vadovėlis" (1920; VI leid. 1934), „Botanika" (1921), „Žmogaus kūnas" (1921; III leid. 1923), „Zoologijos vadovėlis" (2 d., 1921—23), „Biologijos vadovėlis" (1924), „Chemijos vadovėlis" (1923; III leid. 1934), knygelę „Apie bites" (1921), bendradarbiavo (M. St. kriptonimu, Homo slapyvardžiu) „Šaltinyje", „Lietuvos kelyje", „Kelyje", „Vilniaus aide", „Vilniaus rytojuje". Išleido ž. ū. brošiūrų, išvertė gamtos mokslų populiarinimo veikalų, bendradarbiavo „Artojuje" („Šaltinio" priede), „Lietuvos ūkininke", „Ūkininko patarėjuje", „Žemės ūkyje".

STANKĖVIČIUS Pranas [1896.X.10 Šūkliuose (Vilkaviškio rj.) — 1940.XII.15 Magadano sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Baigęs g-ją Voroneže, mokėsi Voronežo Ž. ū. in-te. Nuo 1915 Komunistų partijos narys. Dirbo propagandinį darbą tarp lietuvių karo pabėgėlių. Dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose, priklausė Voronežo kovos būriui. Vėliau Voronežo milicijos viršininkas. Dalyvavo kovose su anarchistais, mamontovininkais ir kt. kontrrevoliucionieriais. 1919 RKP(b) Voronežo gub. k-to sekretoriaus pavaduotojas, Liaudies banko Voronežo sk. komisaras; suorganizavo banko brangenybių išvežimą iš baltagvardiečių užimamo Voronežo. Miestą išvadavus, dirbo RKP(b) Voronežo gub. k-to skyriaus vedėju. 1920 išsiųstas į Vakarų frontą, paskui (1920.VI) LKP Centro k-to — su part. paštu į Vilnių. Pakeliui Latvijos policijos suimtas, kalėjo Rezeknėje, Rygoje. Tarybų Rusijai ir Latvijai pasikeitus įkaitais, 1921 pr. atvyko į Maskvą. Iki 1923 dirbo RKP(b) Rostovo gubernijos komitete. 1923—24 RKP(b) CK aparato darbuotojas. 1924—26 part. darbuotojas Turkmėnijoje. 1927 Charbine R. Kinijos geležinkelio darbuotojas. 1929 kinų nuteistas 9 metus kalėti. TSRS ir Kinijai 1929.XII pasirašius Chabarovsko susitarimą, paleistas. 1930 dirbo VKP(b) Vid. Volgos kr. k-to instruktoriumi Samaroje, saugumo organuose. 1931—34 Visasąjunginės Ž. ū. akademijos moksl. sekretorius, prezidiumo narys, kadrų skyriaus vedėjas. 1934—36 Kom. akademijos moksl. sekretoriaus pavaduotojas, moksl. sekretorius, prezidiumo biuro narys (iki jos likvidavimo). 1936—37 Maskvos Invalidų darbo organizavimo moksl. tyrimo in-to direktorius. 1937 suimtas, 1938 neteisėtai nuteistas 8 metus kalėti darbo stovykloje. 1969 reabilituotas.

STANKĖVIČIUS Viktoras [1924.VIII.20 Tamošbūdyje (Šakių rj.) — 1961.VI.29 Kretingoje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1941 hitlerininkų kalintas Jankuose (Šakių rj.). Nuo 1942 palaikė ryšius su partizanais. 1943 įstojo į „Jūros" partizanų būrį, buvo 2-jo skyriaus vadas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1945—54 part. ir adm. darbuotojas Šakiuose, Sintautuose (Šakių rj.). 1956 baigė Vilniaus ž. ū. mechanizacijos technikumą. 1956—61 Darbėnų mašinų-traktorių stoties, Kretingos remonto-technikos stoties direktorius.

STANKĖVIČIUS Vytautas [1912.II.18 Marijampolėje — 1943.VI.11 Baltarusijoje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. 1933—35 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1935—40 dirbo Kauno „Maisto" f-ke. 1939 įstojo į Lietuvos Liaudies pagalbos s-gą, platino kom. lit-rą. Už dalyvavimą „Maisto" darbininkų streike (1940.III) pašalintas iš darbo. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 Mažūno partizanų grupės vado pavaduotojas. Žuvo kovoje su hitlerininkais.

STANKĖVIČIUS Vytautas [g. 1932.XII.10 Rokėnuose (Zarasų rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1958 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1961 buvo Ramygalos rj. melioracinės grupės viršininku, dirbo Panevėžio melioracinės statybos treste, Vandens resursų apsaugos ir panaudojimo v-boje. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1964 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie geležies ir jos junginių pašalinimą iš požeminio vandens, vandentiekio vamzdžių biol. koroziją.

STANKĖVIČIUS Vytautas [g. 1933.IX.29 Padrečiuose (Prienų rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1959 dėstė Kauno stat. m-loje. 1964—68 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis, nuo 1968 moksl.-techn. informacijos sektoriaus vadovas. Nuo 1967 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. konstrukcijas.

STANKĖVIČIUS Vytautas [g. 1935.III.16 Skerdikuose (Kėdainių rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigęs Vet. akademiją, iki 1962 dirbo vet. gydytoju. 1965—67 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. 1967—69 Vet. akademijos laborantas. Nuo 1969 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė mokslinių straipsnių apie kiaulių helmintozių profilaktiką.

STANKĖVIČIUS Vladimiras [nuo 1944 **Stanka** Vladas; 1884.XI.16 Biržuose — 1968.XII.25 Vašingtone (JAV)] — buržuazinis teisininkas, filosofas, visuomenės veikėjas. 1908 baigęs Peterburgo un-to teisės f-tą, buvo paliktas jame rengtis profesūrai. Kurį laiką buvo Valst. dūmos trudovikų frakcijos sekretorius. 1914 patvirtintas Petrogrado un-to privatdocentu. Baigęs karo m-lą, nuo 1915 dėstė Petrogrado karo inžinierių m-loje. 1917 buvo A. Kerenskio kabineto viršininkas, Laikinosios vyriausybės komisaras vyriausiojo kariuomenės vado būstinėje; per Spalio revoliuciją vadovavo junkeriams, gynusiems Žiemos rūmus. 1919 iš Tarybų Rusijos emigravo į Vokietiją, 1923 atvyko į Lietuvą. Nuo 1923 Kauno un-to docentas, vėliau profesorius; dėstė baudžiamąją teisę ir vertėsi advokatūra. 1934—35 gynė Klaipėdos kr. hitlerininkus (zasininkų ir noimanininkų byloje). 1944 pasitraukė į Vakarus, dalyvavo

liet. burž. nacionalistų veikloje; nuo 1949 dirbo JAV kongreso bibliotekoje. Išleido knygų filosofijos, istorijos, teisės klausimais (anglų, lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis).

STANKEVIČIŪTĖ Liudmila [g. 1927.I.18 Kaune] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1960). 1950 baigusi Kauno un-tą, iki 1952 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje, Birštono sanatorijoje. 1952—53 Kauno sanitarijos-epidemiologijos stoties san. skyriaus vedėja. 1953—55 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to (Kaune) moksl. bendradarbė. Nuo 1959 Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie streptokokinę infekciją.

STANKŪNAS Juozas [1888.IV.17 Joniškyje — 1957.VI.2 Vilniuje] — 1905—1907 revoliucijos ir Spalio revoliucijos dalyvis. Siuvėjas. 1905 dalyvavo rev. įvykiuose Šiauliuose. 1905—07 LSDP narys. Nuo 1907 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1909 kalintas Kaune. 1912 nuteistas 4 metams katorgos ir kalintas Chersone (Ukrainos TSR), o 1915 ištremtas į Sibirą. Po Vasario revoliucijos atvyko į Petrogradą, įstojo į Raudonąją gvardiją, dalyvavo Spalio revoliucijoje, šturmavo Žiemos rūmus. 1918—26 vadovaujantis darbuotojas Raudonojoje Armijoje; kovojo įvairiuose pilietinio karo frontuose. 1926—41 vadovaujantis ūkinis darbuotojas Čerkasuose, Maskvoje. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po karo dirbo ūkinį ir administracinį darbą Vilniuje.

Ršt.: Šiaulių darbininkų tarpe (Iš atsiminimų). — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957.

STANKŪNAVIČIENĖ Milda [**Balčiūnaitė**; g. 1935.III.5 Tiltagaliuose (Panevėžio rj.)] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1968). 1960 baigusi Veterinarijos akademiją, dirba Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbe. Nuo 1966 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pilnavertį kiaulių vedeklių šėrimą.

STAŇKUS Antanas [g. 1894.X.12 Paalsyje (Raseinių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1915—1918 Voroneže mokėsi liet. g-joje, priklausė moksleivių marksistų visuomenininkų org-jai. 1918—20 Komunistų partijos narys. 1918 pab. Vidukleje (Raseinių rj.) suorganizavo kom. kuopelę ir jai vadovavo. 1919 pr. Raseiniuose suorganizavo ginkluotą būrį ir atvedė jį į Žemaičių pulką. II (jungtinio) Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijų suvažiavimo (1919.III) delegatas (atstovavo Šiaulių part. org-jai). Prie Joniškėlio, Pasvalio, Vabalninko, Biržų dalyvavo mūšiuose su burž. nacionalistais. 1919 vid. išrinktas į Biržų aps. rev. k-tą. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, pasitraukė į Daugpilį, vėliau dirbo part. darbą Kėdainių apskrityje. 1920 dalyvavo LKP Raseinių parajonio konferencijoje. Vėliau iš rev. judėjimo pasitraukė, dirbo mokytoju. 1932 baigė Kauno un-to teisių f-tą. 1933—41 advokatas Biržuose. 1940 išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo nariu. 1945—48 Ukmergėje liaudies teisėjas. Nuo 1948 TSKP narys. 1948—62 Aukščiausiojo Teismo narys teisėjas. Pensininkas.

STAŇKUS Antanas [g. 1928.XI.10 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1950 baigęs Kauno un-tą, jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie konstrukcijų ant tamprausPagrindo skaičiavimą ir medžiagų valkšnumą. Vienas vadovėlio „Medžiagų atsparumas" (1959) autorių.

STAŇKUS Jonas [g. 1927.III.29 Sideriuose (Radviliškio rj.)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1968). 1950 baigęs Kauno un-tą, iki 1957 dirbo Vilniaus respublikinėje ligoninėje. 1950—52 dar ir Vilniaus akušerių m-los mokymo dalies vedėjas. 1957—65 Klaipėdos gimdymo namų akušerijos skyriaus, nuo 1965 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės ginekologijos skyriaus vedėjas. Nuo 1970 kartu dirba pedagoginį darbą Vilniaus universitete. Paskelbė mokslinių straipsnių apie cezario piūvio poveikį kūdikiui, gimdymo sukėlimą hipofizio hormonais, t. p. kitais akušerijos bei ginekologijos klausimais.

STAŇKUS Juozapas [1840—1922.I.21 Upynoje (Šilalės rj.)] — liaudies skulptorius. Mažažemis valstietis. Vertėsi medžio skulptūrėlių drožyba. Drožinėti išmokė ir sūnų Juozapą, pramintą Stankiuku. Jų sukurtų skulptūrėlių yra Čiurlionio dailės (Kaune), Šiaulių „Aušros" ir kituose muziejuose.

Lit.: M. Čilvinaitė, Iš mūsų dievdirbių gyvenimo.—„Gimtasai kraštas", 1938, Nr. 19/20.

STANŪLIS Juozas [g. 1897.IV.3 Šventežeryje (Lazdijų rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1957). 1917—18 mokėsi Petrogrado valstybinėje teatro mokykloje ir J. Vaičkaus dramos studijoje.

1918—20 J. Vaičkaus vadovaujamo Skrajojamojo teatro (Petrograde, Vilniuje, Kaune) aktorius. 1920—1922 ir 1924—31 Kauno dramos teatro aktorius. 1924—1926 Kauno Liaudies teatro vadovas ir režisierius. 1931—35 ir 1939—42 Šiaulių dramos teatro, 1935—39 — Klaipėdos dramos teatro direktorius, režisierius, aktorius. Period. spaudoje paskelbė straipsnių apie teatrą. 1942—43 „Vaidilos" teatro (Vilniuje) režisierius. 1944—58 Akademinio dramos teatro aktorius (1945—46 direktorius). 1956—58 Lietuvos TSR konservatorijos teatrinio f-to dėstytojas.

Vaidmenys: Generolas (M. Gorkio „Priešai"), Orgonas (Moljero „Tartiufas"), Grubekas (K. Simonovo „Po Pragos kaštonais"), Lengtonas (D. Gou ir A D'Juso „Giliosios šaknys"), Prezidentas, Mileris (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Jarmala (K. Kymantaitės ir A. Liobytės „Žemė maitintoja"; pagal P. Cvirkos romaną), Šereika (P. Vaičiūno „Ekscelencijos"), Kutiakas (B. Romašovo „Ugnies tiltas"), Radvila (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Dūdaris (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose") ir kt.

Pastatymai: P. Vaičiūno „Patriotai" (1931), „Tikruoju keliu" (1934), „Prisikėlimas" (1936) ir „Tėviškės pastogėje" (1942), V. Mykolaičio-Putino „Valdovas" (1932), K. Binkio „Atžalynas" (1938), M. Gorkio „Paskutinieji" (1941) ir kt.

STANŽIENĖ Ona [g. 1923.II.15 Brigiškiuose (Biržų rj.)] — tekstilės pramonės darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1960). 1945—50 vaikų darželio auklė Klaipėdoje. Nuo 1950 dirba Klaipėdos „Trinyčių" f-ke: iki 1951 brokuotoja, nuo 1951 verpimo skyriaus brigadininke. Nuo 1955 TSKP narė.

STAPULIÓNIENĖ Ligija [**Kislauskaitė**; g. 1928.XII.28 Ariogaloje] — inžinierė architektė, Lietuvos TSR nusipelniusi inžinierė (1963). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—58 Statybos m-jos techn. skyriaus inžinierė, nuo 1958 Baldų ir medžio apdirbimo pramonės m-jos Eksperimentinio konstravimo biuro projektų vyriausioji konstruktorė.

Pagal S. projektus pagaminti Naujosios Akmenės kultūros rūmų baldai (1958), 1, 2 ir 3 kambarių butų baldai (1958), 3 kambarių buto baldai (1959; su A. Stapulioniu, 1961), Resp. bibliotekos (Vilniuje) baldai (1962), Kauno „Baltijos" viešbučio baldai (1967) ir kt. S. sudarė Vilniaus sporto rūmų salės (1969) baldų projektus.

STAPULIÓNIS Algimantas [g. 1929. VIII.10 Šiauliuose] — inžinierius architektas. 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—59 Vilniaus statybos technikumo dėstytojas. Nuo 1959 Baldų ir medžio apdirbimo pramonės m-jos Eksperimentinio konstravimo biuro architektas. Nuo 1965 TSKP narys.

Pagal S. projektus įrengti Vilniaus nuolatinės baldų parodos (1960), „Dainavos" restorano (su E. Cukermanu, 1963) interjerai, sukurta daug visuom. pastatų ir butų baldų.

STARKAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Alksnėnų apyl., 10 km į š. nuo Vilkaviškio, 9 km į v. nuo Pilviškių. 207 gyv. (1970). 1 km į š. nuo kaimo teka Šešupė. Yra pr. m-la (nuo 1929). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1827 jame buvo 63 gyventojai. 1933 kaime J. Juodišius suorganizavo LKP kuopelę; be kitų, jai priklausė S. ir V. Borkiai. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir burž. nacionalistai J. Juodišių ir Borkius nužudė. 1959 kaime buvo 247 gyv.

STÁRKIAI ž. *Sterkai.*

STAŘKUS Kęstutis [g. 1930.V.24 Vabalninke] — zootechnikas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1956 baigęs Veterinarijos akademiją, iki 1958 dirbo Vandžiogalos (Kauno rj.) mašinų-trak-

torių stoties zootechniku. 1958—60 Kauno veislininkystės stoties zootechnikas selekcininkas. Nuo 1963 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie sintetinio A vitamino, sintetinio β-karotino ir žolės miltų karotino, t. p. karčiųjų lubinų žolės miltų įtaką broilerių augimui.

STARÔBINA Pera [**Taicaitė**; g. 1905. XII.20 Joniškėlyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1926—32 mokėsi Kauno un-to teisių f-te. 1928—34 LKP narė. Part. darbą dirbo Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose. Už rev. veiklą 1930 buvo kalinama Varnių konc. stovykloje. 1932 LKP Šiaulių rj. k-to narė. Buvo adm. tvarka ištremta į Joniškėlį. 1934 išvyko į TSRS, gyveno Charkove. 1941—44 dirbo Taškento sr. kolūkyje, 1944—45 Taškente lietuvių vaikų namų auklėtoja. 1945—57 tarnautoja Kaune, Vilniuje. Nuo 1959 pensininkė.

STARÔBINAS Josifas [g. 1905.IV.24 Vidžiuose (BTSR, Breslaujos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1920—23 LKJS narys. 1921 gyvendamas Panevėžyje, slėpė pogr. lit-ros sandėlį. Už rev. veiklą 1921 baustas adm. tvarka. 1923 LKJS Panevėžio rj. k-to narys. 1923—33 LKP narys. 1924—1925 LKP Panevėžio rj. k-to narys. 1929 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1933, Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į TSRS. 1934—41 Charkove dirbo gamykloje, poliklinikoje. D. Tėvynės karo metais dirbo Taškento srityje. Nuo 1947 dirba Vilniuje, trikotažo f-ke „Vilija". Nuo 1950 TSKP narys.

STARÔBINAS Rachmielis [1904.IX Vidžiuose (BTSR, Breslaujos rj.) — 1942. V. 2] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1923—25 LKJS narys. Už rev. veiklą 1925 nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Panevėžyje ir Kaune. 1926 amnestuotas. 1926—37 LKP narys. 1926 LKJS Panevėžio rj. k-to narys. Gresiant suėmimui, 1927 emigravo į TSRS, dirbo Rostove prie Dono. Asmenybės kulto sąlygomis 1937 neteisėtai represuotas. 1957 reabilituotas.

STARÔBINAS Vulfas [1904 Vidžiuose (BTSR, Breslaujos rj.) — 1948.VI.29 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1925—27 LKJS narys. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1929 Panevėžyje nuteistas $4^1/_2$ metų kalėti. 1935 LKP Kauno miesto parajonio k-to narys. 1936 vėl nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1940—41 dirbo Kauno autotresto kadrų skyriuje. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1945 dirbo Lietuvos TSR Maisto pramonės m-joje.

STĀROSTINAS Vladimiras [g. 1899. VI.30 Šiauliuose] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs veterinarijos gydytojas (1965). 1919—22 studijavo Saratovo Vet. in-te. 1923—29 Kauno un-to laborantas. 1929—35 Gruzdžių (Šiaulių rj.) aukštesniosios gyvulininkystės m-los sekretorius. 1936—41 Vet. akademijos laborantas. Vok. faš. okupacijos metais iš tarnybos atleistas. Nuo 1945 dirba ped. darbą Vet. akademijoje. 1950 baigė Vet. akademiją. Nuo 1958 docentas. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie arklių veninę sistemą.

STĀROŠAS Viktoras [g. 1921.VI.12 Kaune] — kino operatorius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1936 Kaune baigė g-ją. Nuo 1940 Lietuvos Kino studijos operatorius. 1942 Raudonosios Armijos karys. Daugelio kino žurnalų ir apybraižų operatorius, režisierius, scenarijų autorius. Už filmą „Tarybų Lietuva" Starošui suteikta TSRS Valstybinė premija (1952), už filmus „Jie — kauniečiai", „Tėviškėje" ir „10 dienų Lenkijoje" — Resp. premija (1959).

STAROVÔLSKIS Abramas [g. 1918. VI.27 Bialistoke (Lenkija)] — sporto darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1965). 1935—40 studijavo Kauno un-to statybos f-te. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1944 dirba Švietimo m-joje, nuo 1948 fiz. lavinimo skyriaus viršininkas. Kn. „Fizinė kultūra mokykloje" (1950) vienas iš autorių.

Lit.: Sporto varžybų organizavimas mokykloje, K., 1964.

STASĒVIČIUS Zigmantas [g. 1936.XII.1 Kamariškiuose (Kelmės rj.)] — agronomas fitopatologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1962 dirbo kolūkio agronomu, pirmininku. Nuo 1965 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie virusines bulvių ligas.

STASÝLOS — kaimas Eišiškių rj., Dačiūnų apyl., 6 km į š. v. nuo Šalčininkų, prie Vilniaus—Lydos geležinkelio. 125 gyv. (1970). Iš p., r. ir š. kaimą supa Stasylų, Tartokų miškai. Yra glžk. st., parduotuvė, ryšių skyrius 1959 buvo 200 gyv.

STASÝLŲ MĨŠKAS — miškas Eišiškių rj., 2 km į š. v. nuo Šalčininkų, tarp Vilniaus—Lydos geležinkelio ir plento. Priklauso Šalčininkų miškų ūkio Šalčininkėlių ir Šalčininkų girininkijoms. Plotas 796 ha; medynų 751 ha. Šiaurėje S. m. jungiasi su Šalčininkėlių mišku, pietuose susisiekia su Tribonių mišku. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai ir veléniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai. 92% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 41%, eglynų 37%, beržynų 18%, drebulynų 3%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 53%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji ir brandieji 15%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Gausu šernų, yra stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, užklysta briedžių. Miškas eksploatacinis, tik palei geležinkelį ir plentą yra 312 ha apsauginio miško. Per metus iškertama apie 1000 ktm. Š. pakraštyje įsikūręs Stasylų kaimas.

STASIULĒVIČIUS Aloizas [g. 1931.VI.2 Ariogaloje] — dailininkas. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos f-tą. Nuo 1956 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1956—57 Telšių taikomosios dailės m-los, nuo 1960 Vilniaus Čiurlionio vidurinės meno m-los dėstytojas. 1959, 1964 ir 1969 Vilniuje surengė individualines kūrinių parodas. Nutapė teminių paveikslų, daug Vilniaus peizažų. Peizažai dekoratyvūs, konstruktyvios kompozicijos, intensyvaus kolorito. Juose dažnai vartojamas koliažas.

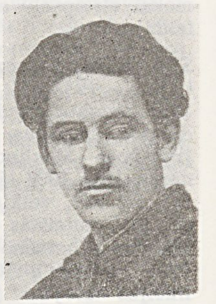

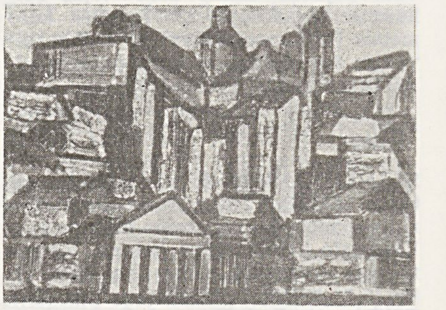

Aloizas Stasiulevičius. „Vilniaus kontrastai", tempera, koliažas, 1968

Kūriniai: teminės kompozicijos — „Statyba" (1960), „Sukilėlio vestuvės" (1963); peizažai — „Arimai" (1956), „Vilnius" (1958), „Vilniaus panorama", „Literatų gatvė" (abu 1965), „Siena" (1966), „Rotušės aikštė", „Vilniaus barokas", „Vilniaus universitetas", „Pramoninis Vilnius" (visi 1967), „Senamiesčio mozaika", „Miestas" (abu 1968), „Aikštė", „Senamiesčio geometrija", Siluetai", „Vilniaus grafika", „Naujieji ritmai", „Sankryžos" (visi 1969), ir kt.

Lit.: A. Savickas, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Aloyzas Stasiulevičius (Dailės paroda. Katalogas), V., 1969.

STASIULĒVIČIUS Juozas [g. 1923. III.19 Skuode] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1948 baigė Kauno un-tą. 1948—1953 elektros stočių įrenginių kapitalinio remonto įmonės (Kaune) inžinierius. 1957—61 Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis, 1961—67 to in-to (nuo 1967 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to) branduolinių įrenginių šilumos mainų laboratorijos vadovas. Paskelbė moksl.

straipsnių energetikos ir šilumos mainų klausimais.

STASIULEVIČIŪTĖ Elena [g. 1928.IX.10 Vartuose (Lazdijų rj.)] — kalbininkė anglistė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1951 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą; 1957—65 užsienio kalbų f-to dekanė. Nuo 1953 TSKP narė. Nuo 1966 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie anglų k. žodžių darybą.

STASIULIENĖ Juzefa [**Platukaitė**; g. 1895.I.20 Gadunave (Telšių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1917—36 darbininkė Šiauliuose, Kaune. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1937 nuteista 4 metus kalėti. 1940—41 Kauno „Kartonažo" f-ko darbininkė. D. Tėvynės karo metais karo ligoninės sanitarė. Nuo 1945 pensininkė, gyvena Vilniuje.

STASIULIONIS Balys [1921.III.3 Koliekuose (Utenos rj.) — 1949.IX.26 Utenoje] — pedagogas. 1932—41 mokėsi Utenos g-joje. 1940 įstojo į LKJS. 1941—42 Pašulniškių (Molėtų rj.) pradinės m-los vedėjas. 1942 studijavo Vilniaus un-to ekonomikos fakultete. Nuo 1944.IX Vyžuonų (Utenos rj.) progimnazijos direktorius, nuo 1945 Utenos aps. liaudies švietimo skyriaus vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas.

Lit.: A. Remeikis, Aš gyvenau teisingai.— Kad žemėje žydėtų gėlės, K., 1960.

STASIŪLIS Kazimieras [1888.I.8 Slėpsniuose (Joniškio rj.) — 1956.XII.5 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1905 priklausė LSDP, už tai pašalintas iš Šiaulių g-jos. Buvo suimtas, pabėgęs slapstėsi. 1909 emigravo į JAV, dalyvavo darbininkų judėjime. Po Vasario revoliucijos atvyko į Rusiją, Smolenske buvo išrinktas į darbininkų deputatų tarybą. 1917 pab. Smolensko gub. revoliucinio tribunolo, lietuvių karo pabėgėlių k-to pirmininkas. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 Molodečno aps. kar. tarybos narys, Vileikos, Ašmenos (BTSR) rev. k-tų pirmininkas. 1919 pr. Vilniuje padėjo suorganizuoti rev. tribunolą ir buvo pirmasis jo pirmininkas. Lietuvos Tarybų I suvažiavime (1919) išrinktas Lietuvos Tarybų Centro Vykd. K-to nariu. Pilsudskininkams užgrobus Vilnių, buvo Raudonosios Armijos Vakarų fronto 15 armijos kar. rev. tribunolo pirmininkas. 1920 LKP Centro Biuro narys, jo kar. skyriaus pirmininkas; veikė Kaune. 1921—22 kalintas Kaune. Tarybų Rusijai ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją. Dirbo Raudonosios Armijos teismuose. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kar. tribunolo pirmininkas. 1947—49 LKP CK Part. archyvo ir Partijos istorijos in-to moksl. bendradarbis.

STASIŪNAS Antanas [1898.XI Sereikiuose (Šiaulių rj.) — 1944.I.29 Primorės kr. (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Baigęs Šiaulių g-jos 6 klases, 1915—18 mokytojavo pr. m-loje. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1919—20 tarnavo Raudonosios Armijos Žemaičių pulke ir kt. daliniuose. 1922 baigęs part. kursus prie Sverdlovo kom. un-to (Maskvoje), dirbo LKP CK instruktoriumi, Kauno rj. k-to sekretoriumi. 1923 Lietuvos Polit. Raudonojo kryžiaus CK sekretorius, 1923—24 LKJS Centro Biuro (CB) sekretorius (slap. Dionizas, Zenonas). Bendradarbiavo „Komuniste", „Darbininkų jaunime" ir kt. kom. leidiniuose (slap. Asta, Astaitis). Komunistinio Jaunimo Internacionalo IV kongreso (1924, Maskvoje) delegatas (slap. Antanas Ivanovskis). LKP IV suvažiavimo (1924, Maskvoje) delegatas. LKJS I suvažiavime (1924) darė CB ataskaitinį pranešimą. 1925—30 dirbo TSRS Liaudies Komisarų Tarybos reikalų v-boje. Buvo Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo s-gos narys. 1931 mokėsi taryb. ūkių direktorių kursuose. 1932—35 taryb. ūkio prie Maskvos direktorius. 1931 padėjo Z. Valaičiui išleisti Maskvoje antipartinį leidinį „20 kreivų žingsnių", už tai VKP(b) Centrinės Kontrolės Komisijos 1933 nubaustas. 1935—37 mokėsi Teisės akademijoje Maskvoje. 1937 represuotas. 1957 reabilituotas.

STASIŪNAS Antanas [g. 1922.I.21 Gantauninkuose (Ignalinos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie klijuotus metalo sujungimus.

Ršt.: V. Babilius, K. Bieliūnas, B. Dragūnas, V. Jūrėnas, A. Stasiūnas, Metalininko žinynas, V., 1961; Tekintojo vadovas, V., 1963; A. Stasiūnas, A. Kuzmickas, Metalo piovimo staklės, V., 1965.

STASIŪNAS Jonas [g. 1919.IX.26 Ničiūnuose (Kupiškio rj.)] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1957), TSRS liaudies artistas (1964). 1941—44 Valstybės teatro, nuo 1944 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. 1948 baigė Kauno konservatoriją. Už Boriso Godunovo vaidmenį M. Musorgskio operoje „Borisas Godunovas" 1951 gavo TSRS Valst. premiją. Nuo 1957 TSKP narys. 1957 sąjunginiame muz. kolektyvų festivalyje (Maskvoje) už Margirio vaidmenį V. Klovos operoje „Pilėnai" apdovanotas laureato diplomu. Nuo 1962 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas.

Dainuoja simfoniniuose ir kameriniuose koncertuose, per radiją ir televiziją, atlieka liet. liaudies dainas, B. Dvariono, J. Talat-Kelpšos, A. Račiūno, S. Rachmaninovo kantatų, L. Bethoveno IX simfonijos, Dž. Verdžio „Requiem" solo partijas. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Kišiniove, Rygoje, Minske, Tbilisyje, Jerevane, Baku ir kituose TSRS miestuose, Lenkijoje (1957), Kinijoje (1960). S. sukurti vaidmenys pasižymi raiškiu vokaliniu ir vaidybiniu interpretavimu, monumentalumu.

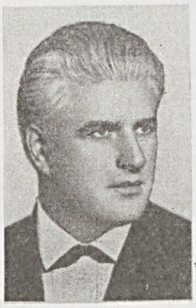

Vaidmenys: Igoris (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Borisas Godunovas (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Demonas (A. Rubinšteino „Demonas"), Mazepa (P. Čaikovskio „Mazepa"), Skarpija, Ranča (Dž. Pučinio „Toska", „Mergina iš Kalifornijos"), Rigoletas, Renė, Jagas, Monforas, Amonasras, Žermonas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Kaukių balius", „Otelas", „Sicilijos mišparai", „Aida", „Traviata"), Sebastianas (E. d'Albero „Slėnyje"), Tonijus (R. Leonkavalio „Pajacai"), Eskamiljas (Ž. Bizė „Karmen"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Trefų karalius (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams"), Alekas, Lančotas (S. Rachmaninovo „Alekas", „Frančeska da Rimini"), Margiris (V. Klovos „Pilėnai"), Karalius (K. Orfo „Gudruolė"), Porgis (Dž. Geršvino „Porgis ir Besė"), Telramundas (R. Vagnerio „Lohengrinas") ir kt.

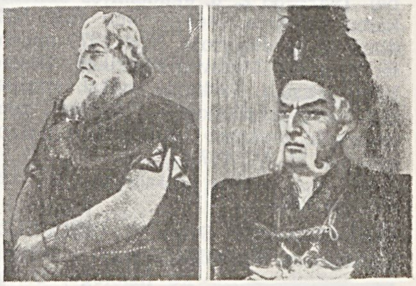

Jonas Stasiūnas, atliekantis Margirio (V. Klovos „Pilėnai") ir Mazepos (P. Čaikovskio „Mazepa") vaidmenis

Lit.: A. Kalinauskas, Jonas Stasiūnas, V., 1965; V. Mažeika, Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida), V., 1967.

STASIŪNAS Rimgaudas [g. 1937.V.29 Salake (Zarasų rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1962 buvo Viesų kolūkio (Širvintų rj.) pirmininkas. Nuo 1965 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie darbo organizavimą žemės ūkyje.

„STAS" PARTIZANŲ GRŪPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Kaune. Jos užuomazgą sudarė iš Maskvos 1942.V atsiųsti žmonės: H. Borisa, K. Lialys (radistas), J. Pikas (vadovas). 1944 grupė turėjo 79 kovoto-

jus. Jos uždavinys buvo tirti priešo užnugaryje ekonominę ir politinę situaciją, žvalgyti priešo kariuomenės dislokaciją ir judėjimą. Partizanai platino kom. spaudą, ragino gyventojus kovoti su okupantais. Grupės žvalgai užmezgė ryšius su LKP Pietų sr. ir LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-tais. H. Borisa buvo paskirtas LLKJS Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to nariu, suorganizavo 4 komjaunimo kuopeles Žaliakalnyje, padėjo rinkti ir siųsti žmones į partizanų būrius. Sugedus grupės radijo siųstuvui, žinios buvo siunčiamos per J. Aleksonio radijo stotį. 1944.II LKP Pietų sr. pogr. k-tas pavedė H. Borisai sudaryti spec. grupę, turėjusią prasiskverbti į gen. P. Plechavičiaus Vietinės rinktinės štabą, sužinoti priemones, numatytas prieš taryb. partizanus. Spec. grupę sudarė H. Borisa, V. Borisa, J. Inčiūra, K. Lialys, J. Pokrovskis, H. Tendzegolskis ir M. Zumeris. Žinias grupei teikdavo štabo karininkas. Per vieną susitikimą su juo (1944.III.31) H. Borisai buvo paruošta pasala, ir jis buvo sužeistas. „S." p. g. Kauno depe sugadino 22 garvežius, keliasdešimt vagonų. Kovose žuvo Tarybų Sąjungos Didvyris H. Borisa, V. Borisa, H. Tendzegolskis ir kiti „S." p. g. kovotojai.

STAŠAITIENĖ Valentina [g. 1911.XII.26 Samaroje (dab. Kuibiševas, RTFSR)] — kalbininkė slavistė, filologijos mokslų kandidatė (1965). 1942 baigė Vilniaus un-tą (slavistikos specialybė), 1955 — Vilniaus Ped. in-tą (anglistikos specialybė). 1947—58 Ž. ū. akademijos užsienio kalbų katedros vedėja. Nuo 1959 Vilniaus un-to dėstytoja. Nuo 1970 docentė. Tyrinėja Lietuvos Metrikos (teismo bylų) leksiką. Paskelbė moksl. straipsnių slavų leksikologijos, vertimo, programuoto mokymo klausimais („Kalbotyra", t. 21, V., 1970).

Ršt.: Rusų-lietuvių pasikalbėjimai, K., 1961 [III leid. 1968].

STAŠAUSKAITĖ Stasė [g. 1924.VIII.23 Kutiškiuose (Radviliškio rj.)] — botanikė fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1954). 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1953—59 Biologijos in-to, 1959—1964 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1961 TSKP narė. Nuo 1964 dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te; nuo 1965 docentė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie mikroelementų fiziologinę veiklą augaluose, apie C vitamino pasiskirstymą vaismedžiuose bei spygliuočiuose.

STAŠAUSKAITĖ Tamara [1923.II.14 Kaišiadoryse — 1947.X.11 Alytuje] — pedagogė. 1941—43 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1944—1947 Alytaus II g-jos mokytoja. Nuo 1946 neakivaizdiniu būdu studijavo Vilniaus Ped. in-te. Aktyviai dalyvavo visuom. veikloje. Buрž. nacionalistų nužudyta.

STAŠĖLIS Jonas [slap. **J. Skribliukas;** 1884.VII Karpiškiuose (Šiaulių rj.) — 1938.XI.19 Baltarusijos TSR] — revoliucinio judėjimo dalyvis, rašytojas. Kilęs iš valstiečių. Vertėsi siuvėjo amatu. Nuo 1904 dalyvavo Obelių vls. socialdemokratų būrelių veikloje. I pasaul. karo metu mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. Dirbo Lietuvos reikalų komisariate Petrograde, Maskvoje. Dalyvavo proletarinėje revoliucijoje Lietuvoje: 1919 buvo Vilniaus gub. karinio komisariato darbuotojas, Zarasų aps. rev. k-to pirmininko pavaduotojas. 1920 Charkove redagavo laikr. „Darbininkų balsas". 1921 veikė kom. pogrindyje Švenčionių apylinkėse, Vilniuje. LKP III suvažiavimo (1921) Karaliaučiuje delegatas. Vok. policijos su kitais suvažiavimo dalyviais suimtas ir ištremtas į Tarybų Rusiją. Iki 1929 gyveno Maskvoje, dirbo Liaudies Komisarų Taryboje ir kitose įstaigose. Dalyvavo Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo s-gos veikloje. 1930—33 Giedrio kolūkio (BTSR, Mogiliovo sr., Sofeisko kaimas) pirmininkas. 1934—37 Minske dirbo laikr. „Raudonasis artojas" redakcijoje, Vyriausiojoje literatūros ir leidyklų reikalų v-boje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis.

1910 išleido jumoristinių eilėraščių rink. „Tabokių gadžinkos". 1911 „Lietuvos ūkininke" paskelbė apysakaitę iš baudžiauninkų gyvenimo „Trys brangios gyvastys". Po 1921 parašė eilėraščių, eiliuotų feljetonų, apsakymų, apybraižų. Poezijoje vaizdavo sunkų darbo žmonių gyvenimą, reiškė antiklerikalines mintis. Iš prozos kūrinių reikšmingiausias satyr. apsakymas „Ponas Deičis ir ūkininkas Buožius", kuriame pašiepiama Lietuvos žvalgyba. S. parašė apybraižą apie 1919 įvykius „Iš Vilniaus išeinant", atsiminimų apie V. Kapsuką.

Ršt.: [Kūryba]. — Kovos keliais, V., 1961.
Lit.: **B. Pranskus,** Jonas Stašelis (J. Skribliukas).—„Švyturys", 1958, Nr. 8; **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

STAŠIŪNŲ PELKĖ — pelkė Jonavos rj., 10 km į š. nuo Jonavos, 7 km į r. nuo Žeimių. Plotas 144 ha. Kupstuota plynraistinė aukštapelkė. Ją maitina daugiausia krituliai. Vakaruose pelkė siekia Žeimelio ež. Durpių klodo didž. storis 3,3 m, vid. 1,3 m. Vyrauja mediuminės ir pušinės-švylinės durpės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 4,6%. Po durpėmis molis, priemolis, smėlis, priesmėlis. 1,5 km į š. nuo S. p. yra Stašiūnų kaimas.

STAŠKĀVIČIAI — kaimas Pasvalio rj., Vaškų apyl., 17 km į š. r. nuo Linkuvos, 8 km į š. nuo Vaškų. 78 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Plonė (Yslikio intakas). Iš p. r. prieina Gedučių miškas. Aštuonmetė mokykla (1923—1949 pradinė, 1949—62 septynmetė). Ist. šaltiniuose S. minimi 1565. 1959 buvo 118 gyv.

STAŠKĒVIČIUS Audvydas Juozapas [g. 1935.VII.25 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—61 Kauno „Apvijos" g-los inžinierius. Nuo 1961 dėsto Kauno Politechnikos in-te (1969—70 stažavo Budapešto un-te). Paskelbė moksl. straipsnių apie dirbtinės odos bei armuotų plastmasių struktūrą.

STAŠKĒVIČIUS Leonardas [1924 Norgeliškiuose (Raseinių rj.) — 1945.X.20 prie Šiluvos (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1940 VLKJS narys; buvo Paprabaudžio apyl. komjaunimo organizatorius. Vok. faš. okupacijos pradžioje rėmė antifaš. judėjimo dalyvius, su kitais kūrė komjaunimo kuopeles. 1943—44 „Keršytojo" būrio partizanas. 1944—45 adm. darbuotojas Šiluvos vls. Žuvo kovoje su burž. nacionalistais.

STAŠKĒVIČIUS Mečislovas [1884 Obeliuose — 1964.VI.16 Klaipėdoje] — 1905—07 revoliucijos ir Spalio revoliucijos dalyvis. 1898—1914 kalvis Oriole. 1905 dalyvavo darbininkų mitinguose, demonstracijose, platino bolševikų atsišaukimus. Už dalyvavimą rev. judėjime buvo suimtas. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje, buvo fronte. Per 1917 Vasario revoliuciją su kt. kareiviais išvadavo iš Daugpilio kalėjimo polit. kalinius. 1917.IV demobilizuotas. 1917.X dalyvavo rev. įvykiuose Brianske ir aplinkiniuose kaimuose. 1918—41 Briansko, Maskvos, Kijevo geležinkelio depų kalvis, mechanikas. Nuo 1924 TSKP narys. D. Tėvynės karo metais dirbo Penzos geležinkelio stotyje, Ruzajevkos rj. (Mordovijos ATSR) kolūkyje. 1945—56 Kauno ir Klaipėdos geležinkelio stočių inžinierius, viršininko pavaduotojas, viršininkas.

STAŠKEVIČIŪTĖ Aleksandra [g. 1899. XII.22 Kaune] — dainininkė (sopranas), pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1952), Lietuvos TSR liaudies artistė (1954). 1929—41 Valstybės teatro operos solistė. 1930 baigė Pragos konservatoriją. Gastroliavo Maskvoje, Pragoje, Stokholme, Rygoje, Taline ir kitur, dainavo su solistais F. Šaliapinu, J. Bjerlingu, L. Sibiriakovu, Z. Otava. 1940—41 dėstė Kauno konservatorijoje. 1940—1947 Lietuvos TSR AT deputatė. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą, koncertavo fronte, Maskvoje, Balachnoje (Gorkio sr.), Kurske, Oriole ir kt. miestuose. 1944—53 Lietuvos TSR Operos ir baleto teatro solistė. 1944—48 Kauno konservatorijos,

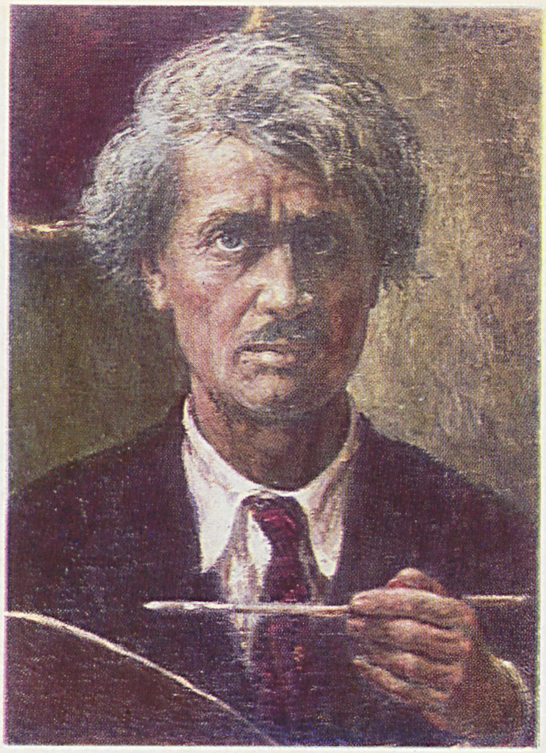

1

2

3

TAPYBA I

1. P. Kalpoko autoportretas
2. J. Vienožinskio autoportretas
3. A. Samuolio „Baltoji obelis"

1

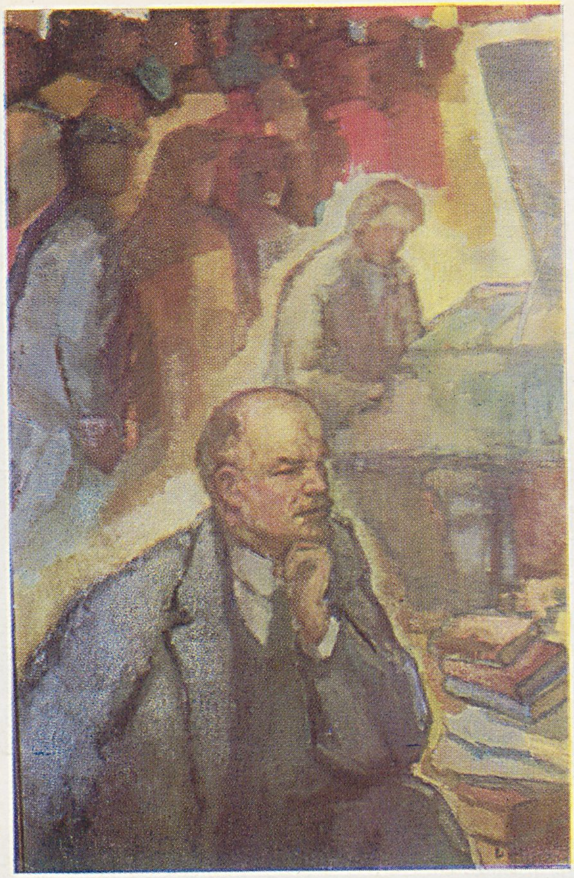

2

3

TAPYBA II

1. A. Gudaičio „Rūta ilsisi"
2. V. Mackevičiaus „Apasionata"
3. V. Gečo „1919 metai Lietuvoje. Lietuvos raudonarmiečiai"

nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja (nuo 1960 profesorė). Nuo 1951 TSKP narė. Surengė rečitalių, dainavo daugelyje koncertų, gastroliavo Latvijoje, Estijoje, Ukrainoje, Moldavijoje, Čekoslovakijoje. Profesinis dainininkės meistriškumas, plataus diapazono balsas, vaidybiniai sugebėjimai lėmė daugelio S. sukurtų vaidmenų raiškumą ir emocingumą. Dirbdama ped. darbą, S. išugdė nemaža dainininkų.

Aleksandra Staškevičiūtė, atliekanti Gražinos (J. Karnavičiaus „Gražina") ir Čio-čio-san (Dž. Pučinio „Čio-čio-san") vaidmenis

Vaidmenys: Margarita (Š. Guno „Faustas"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Čio-čio-san (Dž. Pučinio „Čio-čio-san"), Dezdemona, Aida (Dž. Verdžio „Otelas", „Aida"), Tatjana, Liza (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Pikų dama"), Saburova (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė"), Jaroslavna (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Undinė (A. Dvoržako „Undinė"), Marženka (B. Smetanos „Parduotoji nuotaka"), Gražina (J. Karnavičiaus „Gražina") ir kt.

Lit.: **I. Mikšytė,** Vis tiek būsiu artistė.— „Kultūros barai", 1967, Nr. 10; **V. Mažeika,** Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida), V., 1967.

STAŠKEVIČIŪTĖ Genovaitė **[Petrukaitienė, Baumilienė;** g. 1925.V.15 Paprabaudyje (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė, partinė ir administracinė darbuotoja. Kilusi iš mažažemių valstiečių. 1938—40 tarnavo pas buožes. 1940.VII įstojo į LKJS. 1940—1941 LLKJS Raseinių aps. k-to instruktorė, pionierių vadovė Palangoje. Vok. faš. okupacijos pradžioje suimta, vėliau slapstėsi. 1942 įstojo į „Keršytojo" partizanų būrį. Buvo LLKJS Raseinių aps. k-to II sekretorė. Nuo 1943 TSKP narė. Po karo dirbo LLKJS ir LKP Raseinių aps. k-tuose. 1949 baigė Resp. part. m-lą. 1949—51 LKP Vilkijos aps., rajono k-to sekretorė. 1951—53 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotoja. 1951—59 Lietuvos TSR AT deputatė, 1951—54 Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotoja. 1953—55 LKP Panevėžio rj. k-to I sekretorė. 1955—59 Panevėžio miesto vykd. k-to pirmininkė. 1957 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1959 Prekybos ir vartotojų kooperacijos darbuotojų profs-gos resp. k-to pirmininkė.

STAŠKŪNAS Balys [1892.VII.4 Aluntoje (Molėtų rj.) — 1919.V.28 Runionyse (Molėtų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mažažemis valstietis. 1914—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje, dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1918 pr. pakeliui į Lietuvą buvo kaizerinių okupantų sulaikytas ir išvežtas į Vokietiją. Po 1918.XI revoliucijos Vokietijoje grįžo į Aluntą. 1919.I išrinktas Aluntos vls. rev. k-to nariu. Vadovavo varguomenės šelpimui ir ž. ū. produktų paruošoms. Burž. nacionalistų nužudytas.

STAŠKŪNIŠKIS — kaimas Anykščių rj., 9 km į p. r. nuo Kavarsko, prie Kauno—Zarasų plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 125 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). XIX a. vid. Staškūniškyje buvo pašto stotis. 1959 buvo 76 gyv.

STAŠKŪTĖ Emilija [g. 1892.III.8 Reibiniškėse (Joniškio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1910 Šiauliuose baigusi priv. prog-ją, iki 1914 mokytojavo Šiaulių apylinkėse. 1913 Šiauliuose priklausė rev. jaunimo būreliui, prisidėdavo prie streikų organizavimo. I pasaul. karo metais mokytojavo lietuvių karo pabėgėlių m-lose Simbirske (dab. Uljanovskas), Nižnij Novgorode (dab. Gorkis), Minske. Nuo 1918 Komunistų partijos narė. 1918—19 padėjo kurti Tarybų valdžią Joniškyje. 1919 pavasarį ėjo per frontą Raudonosios Armijos pusėn, buvo burž. nacionalistų sulaikyta, kalinta Utenoje, Ukmergėje, Kaune. 1919, Tarybų Rusijai ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, atvyko į Maskvą. Čia ir Charkove iki 1937 dirbo pedagoginį bei bibliotekininkės darbą. 1937 neteisėtai nuteista 5 metus kalėti. Nuo 1945 gyvena Šiauliuose. 1952 reabilituota. Iki 1958 bibliotekos darbuotoja Šiauliuose. Pensininkė.

STATYBA. PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENINĖS SANTVARKOS LAIKOTARPIS. Lietuvoje S. pradžia siejama su pirmųjų gyventojų atsiradimu (IX—V t-metis pr. m. e.). Tyrinėtose IV—II t-mečio pr. m. e. stovyklavietėse aptikta židinių liekanų, ūkinių duobių, stulpų vietų. Vienos seniausių ir įdomiausių yra žalvario amžiaus Samantonių stovyklos (Ukmergės rj.; Šventosios kair. krante, apie 1 km žemiau Veprių) liekanos. Pastatų joje būta dvejopų: su židiniu ir be židinio. Iš išlikusios aslos žymių bei buvusių stulpų vietų matyti, kad pastatų būta apskritų ir ovalių. Jų skersmuo 2—11 m, vidurys kiek pakilęs (iki 15—25 cm). Pastatų konstrukcijos būta karkasinės. Mediniai stulpai laikė sienas ir stogą. Sienos tarp stulpų buvo išpintos žabais ir apkrėstos moliu. Įsigalėjus žemdirbystei ir gyvulininkystei (II—I t-metis pr. m. e.), ėmė kurtis pastovesnės sodybos, o sunkiau prieinamose kalvose — įtvirtintos sodybos — *piliakalniai.* Piliakalnių šlaitai buvo pastatinami, aplink iškasamas griovys, supilamas pylimas, aptveriama tvora. Neolito ir žalvario amžiuose būstų statybai Lietuvos gyventojai tevartojo titnago ir kaulo įrankius. Mūsų eros pradžioje pradėta vartoti geležiniai kirviai.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 33

FEODALIZMO LAIKOTARPIS. Svarb. statiniai feod. epochos pradžioje buvo gynybiniai. IX—XIII a. buvo rengiami nauji ir stiprinami jau esantys piliakalniai. Piliakalnių pylimas iš lauko pusės buvo paaukštinamas (pvz., XII a. Apuolės piliakalnis paaukštintas 7,5 m), ant jo statoma gulsčių rąstų, dažniausiai ąžuolinių, siena, sutvirtinta stačiais ąžuoliniais rąstais, sukaltais į žemę. Piliakalnių aikštelėse buvo statoma *pilys* ir kiti mediniai pastatai. XIII a. akmenis ir plytas pradėjus rišti degtomis kalkėmis, pilių sienas pradėta statyti mūrines (ž. *Mūras*). Mūrinės XIII a. pab.—XIV a. Medininkų, Lydos, Krėvos pilys buvo aptvertos aukštu keturkampiu aptvaru — sienomis su 1 ar 2 dideliais keturkampiais mūro bokštais. Sienų konstrukcija kiautinė. Statybai naudotos nevienodo dydžio brauktinės *plytos.* Iš didesnių plytų pastatytos tvirtesnės konstrukcijos dalys — sąramos, skliautai, kampai; mažesnės plytos panaudotos sienoms. Sienos nestoros, plytos surištos baltiškuoju būdu. Gardino pilies (jos išlikusios sienos statytos XIV a. pab.—XV a.) statybai panaudotos brauktinės liet. plytos. Mūro konstrukcija kiautinė: abu sienų šonai išmūryti iš maždaug lygaus dydžio akmenų, o tarp jų likęs tarpas užpildytas smulkiais akmenimis ir skalda su kalkių skiediniu. Tam tikrais aukščiais sienose kartojasi plytų mūro eilės. Vilniaus Aukštutinę pilį su kalnu ir pakalnėje buvusiais Žemutinės pilies pastatais juosė gynybiniai mūrai. Gynybinė siena buvo išmūryta iš kalkių skiediniu surištų lauko akmenų; kai kur ją puošė įmūrytos plytų juostos. Panašiai buvo pastatyta ir senuosioji Kauno pilis. Paplitus tobulesnėms griaunamosioms karo mašinoms, nuo XIV a. antrosios pusės pilių sienoms sustandinti pradėta naudoti fachverkinį mūrą (Vilniaus Aukštutinė, Kauno pilys, Trakų salos pilies apvadinės sienos). Pilių sienos pradėta mūryti storos (iki 3—3,5 m), kampuose imta statyti bokštai. Stiprėjant griaunamiesiems prietaisams, XV—XVII a. pilys buvo vėl stiprinamos, rekonstruojamos. Smulkesni feodalai XVI—XVII a. statydinosi įtvirtintas sodybas, o turtingieji feodalai, didikai, pirkliai — mūrines rezidencines pilis (Raudonės, XVI a. pab.; Panemunės, 1610).

Gyvenamieji ir ūkiniai pastatai iki XV a. vidurio Lietuvoje buvo beveik vien mediniai. Jų liekanų randama piliakalnių X—XV a. sluoksniuose (pvz., Vilniaus Aukštutinės pilies kieme). Pastatų būta vienos patalpos, beveik kvadratinio plano, apie 3×3 m dydžio. Jų sienų rąstai buvo gulsti, kampuose sunerti į sąsparas. Kai kurių pastatų kampuose aptikta krosnių (plūktų iš molio su akmenimis) liekanų. Asla kartais ir-

gi plūkto molio. Stogai šiaudiniai, keturšlaičiai, dažnai su čiukuru. Panašių XIII a. medinių pastatų liekanų aptikta (1959—61) Vilniuje, Gedimino aikštėje. Šie pastatai t. p. beveik kvadratiniai, bet kiek didesni (nuo 3,5×3,5 iki 4×4,5 m). Kai kurie iš jų buvę gyvenami, su pušinių tašytų lentų grindimis ir molinėmis krosnimis kampe, kiti naudoti kaip tvartai, kluonai, klėtys, sandėliai. Sienojai netašyti. Kiemuose, tarp pastatų, rasta skiedrų, iš kurių matyti, kad rąstai buvo ruošiami S. vietoje. Nuo XIV a. vid. pradėta statyti ir pailgi pastatai su 2—3 patalpomis (kambariais). Kai kurių pastatų būta iki 13 m ilgio. XIII a. pab. ir XIV a. pr. visi iki šiol žinomi gyvenamieji ir ūkiniai pastatai buvo mediniai, daugiausia iš pušinių rąstų. Sienojai buvo gerai suleidžiami, tarp jų klojamos samanos. *Gyvenamieji namai* ir kai kurie ūkiniai pastatai buvo su medinėmis tašytų lentų grindimis, kurios buvo klojamos tiesiog ant žemės arba ant padėtų sijų. Tik vienur kitur grindys buvo pakeltos nuo žemės, grindų sijas įleidžiant tarp apatinių vainikų. Grindų lentos gražiai nutašytos, suleistos, bet prie sijų neprikaltos. Pastatų durys buvo kabinamos ant medinių vyrių, užsklendžiamos mediniais skląsčiais arba užkabinamos geležiniais kabliais. Ūkinių pastatų durys buvo tašytų lentų, kurios buvo medinėmis vinimis prikalamos prie skersinių. Gyv. namų durys buvo storesnių tašytų lentų, gerai suleistos ir sujungtos skersiniais. Langai buvo daromi nedideli, pailgi, dažniausiai per 1 rąsto plotį, be rėmų ir stiklų. Langų angos buvo užtaisomos užstumiamomis lentelėmis. Kartais į langus būdavo įtveriamos plonos lentelės — balanos, gyvulių pūslės. XVI a. langų angoms užtaisyti pradėta naudoti popierius. Pilių ir bažnyčių langams nuo XIV a. pab. pradėta naudoti stiklas. Kai kurie pastatai turėjo uždarus (su sienomis) arba atvirus prieangius — priestatus. Krosnys buvo statomos kampe, tiesiog ant žemės arba ant medinio ręstinio pamato. Medinių gyvenamųjų ir ūkinių pastatų iš apvalių rąstų, pastatytų be jokių pamatų, būta aptvarinių pilių kiemuose. Nuo XIV a. vid. vis daugiau trobesių statoma iš tašytų rąstų (tuo metu tašytų rąstų pastatai jau buvo statomi Rygoje). Apie XVI a. antrosios ir XVII a. pirmosios pusės medinius pastatus tėra mažai žinių. 1955—57 Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje aptiktų 2 medinių pastatų sienos statytos be jokių pamatų, netinkuotos, o grindys išklotos paprastomis pailgomis plytomis (bažnyčiose ir dvarų rūmuose grindims buvo naudojamos specialios didesnės kvadratinės plytos).

Paplitus mūrinėms pilims, akmenis ir plytas pradėta naudoti ir gyv. namų sienoms. 1387 Vilniaus pilies teritorijoje jau būta ir mūrinių gyv. pastatų. XVI a. miestuose jau atsiranda mūrinių kvartalų. Dvarų, vienuolynų gyvenamuosius ir ūkinius pastatus iš mūro pradėta statyti XVI a. pab.— XVII a. pr. (valstiečių gyv. namai ir kt. trobesiai ir toliau buvo statomi mediniai).

Gyv. namams ir ūkiniams pastatams statyti nuo XV a. pradėta naudoti fachverkinį mūrą. Tokia S. ypač buvo paplitusi Klaipėdoje ir v. bei š. Lietuvoje. Rišamąja medžiaga mūrui ir tinkui ir toliau buvo vartojamas kalkių skiedinys. XVI a. antrojoje pusėje gotikinį plytų rišimą pamažu ėmė stumti renesansinis, galutinai įsigalėjęs XVII a. antrojoje pusėje ir išsilaikęs iki XIX amžiaus. XIX a. paplito kryžminis, o XIX a. antrojoje pusėje — olandiškasis ir angliškasis plytų rišimo būdas (ž. *Mūras*). XIX a. pr. vienur kitur gyv. namų ir ypač ūkio pastatų sienoms pradėta vartoti nedegtas molis. XVIII—XIX a. mediniams pastatams miestuose ir kaimuose buvo daromi akmenų mūro pamatai; sienos iš vidaus tinkuojamos molio ar kalkių tinku. Tuo metu pradėta statyti didesnių pastatų. 1818 Vilniuje buvo 720 mūrinių ir 687 mediniai gyv. namai, 1860 — 833 mūriniai ir 806 mediniai. Taigi, daugiau kaip per 40 metų mūrinių ir medinių namų santykis beveik nepasikeitė. Gyv. namų dydį apytikriai nusako kambarių skaičius. Vilniaus dūmos duomenimis, Vilniuje 1824 buvo: 1—5 kambarių 492 namai, 6—10 kambarių — 219, 11—15 — 137, 16—20 — 96, 21—30 — 75, 31—50 — 38, 51—75 — 5 namai.

Pirmoji Vilniaus bažnyčia minima 1323 Gedimino rašte. XV a. pr. pastatyta mūrinė Kauno katedra ir Vytauto bažnyčia (Kaune). Daug didelių mūrinių kulto pastatų pastatyta XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje: Vilniuje — Kazimiero bažnyčia (1604—18), Šv. dvasios cerkvė (1624—33), Teresės bažnyčia (1634—50), Petro ir Povilo bažnyčia (1668—76), Pažaislyje — vienuolynas ir bažnyčia (1667—1712), Liškiavoje — bažnyčia (1695). Kulto pastatų statyba konstrukcijomis, S. būdais ir technika mažai skyrėsi nuo gynybinių pastatų S. Beveik visų šios rūšies pastatų perdengimai skliautiniai, langų angos arkinės.

XV—XVI a. Lietuvoje buvo pastatyta mūrinių *rotušių*: Kaune, Vilniuje, Trakuose, Merkinėje, Ukmergėje; XVI—XVII a. Alytuje, Biržuose, Joniškyje, Kėdainiuose ir kitur. Tik kai kurių mažų miestų (Punios, Žiežmarių) rotušės buvo medinės. Nuo XVI a. miestuose pradėta statyti mūrines m-las, pirklių, amatininkų cechų ir kt. visuom. pastatus.

Jau XIII—XIV a. Lietuvoje buvo tiesiami *keliai*. XVII—XVIII a. tiesiant kelius, būdavo pilama sankasa, kasami grioviai, statomi tiltai. Jie buvo mediniai, retai — akmenų ar plytų mūro. XIX a. pirmojoje pusėje tiesti plentų važiuojamąją dalį sudarė 5 m pločio sukietintos skaldos juosta. Sankasos pylimo žemės darbai buvo atliekami rankiniu būdu, žemės iš didesnių iškasų buvo vežamos arkliniais vežimais, žmonių stumiamais vagonėliais ir karučiais. Skalda buvo ruošiama rankiniu būdu ir voluojama arkliniais plentvoliais.

Feod. laikotarpiu S. darbai buvo atliekami daugiausia rankiniu būdu; iš mechanizacijos priemonių buvo naudojami skrysčiai, gervės, suktuvai. XIII a. ir XIV a. pirmojoje pusėje buvo statoma vien tik kirviu; piūklo žymių nepastebėta. Nuo XIV a. pab. ar XV a. pr., be kirvių, jau buvo naudojami piūklai, obliai, kaltai, grąžtai, svambalai, gulsčiukai.

KAPITALIZMO LAIKOTARPIS. Šiame laikotarpyje atsirado naujų stat. medžiagų: cementas, metalo konstrukcijos (lydyto plieno gaminiai), monolitinis gelžbetonis. Pradėta daugiau statyti, ypač miestuose, pram. įmonių, prekybinių, visuomeninių pastatų, ištaigingesnių gyv. namų, vilų. Žymesnieji šio laikotarpio pradžios pastatai: Vilniuje — geležinkelio stoties rūmai (1861), dujų f-kas (1864), P. Cimermano ketaus liejykla (1864), Šišmano ir Durunčos tabako manufaktūra (1865), V. Šopeno alaus darykla (dab. „Tauras"; 1869), A. Tiškevičiaus liejykla ir mechaninė dirbtuvė (1896), keli odos f-kai, Valstybės banko skyriaus rūmai (dab. Mokslų akademijos prezidiumo rūmai; 1908), teatras (1913); Kaune — Šmitų metalo ir mašinų f-kas (1879), Tilmansų metalo f-kas (1867); Lentvaryje — Frumkinų metalo f-kas. Pastatai statyti daugiausia 1—2 aukštų. Buvo tiesiama daugiau kelių ir plentų (ž. *Keliai*). 1862 nutiestas pirmasis geležinkelis — per Lietuvą einanti Peterburgo—Varšuvos glžk. dalis su Lentvario—Virbalio atšaka. Netrukus buvo nutiesta ir daugiau geležinkelių (ž. *Geležinkeliai*). 1859—60 įrengtas Panerių, 1859—62 — Kauno geležinkelio *tuneliai*. Didžiausiam Lietuvoje Kauno tuneliui (1280 m) pastatyti sunaudota 9 mln. plytų. Keliuose, geležinkeliuose pastatyta daug *tiltų*. Tiltai daugiausia buvo statomi mediniai, kiti turėjo medinių sijų perdengimus ant mūrinių atramų. Pastatyta ir vienas kitas plieninis tiltas.

Kapitalizmo laikotarpiu, kaip ir anksčiau, statyboje vyravo rankų darbas, S. mechanizacija buvo menka; be gervių, rankinių suktuvų, pradėta naudoti garinius suktuvus, poliakales. S. darbus vykdė rangovinės org-jos arba pavieniai asmenys — meistrai. Vilniuje XIX a. pab. veikė keletas S. org-jų („Statybininkas", Vilniaus S. biuras), kurios statė didesnius objektus Vilniuje ir kt. miestuose, turėjo stat. medžiagų sandėlius.

1 lent. Valstybinių ir kooperatinių įmonių ir organizacijų (be kolūkių) statybos ir montavimo darbai 1950—69

(mln. rb; sugretinamosiomis kainomis)

	1950	1960	1969
Pramonėje	7	46	110
Statybos pramonėje	1	5	9
Žemės ūkyje	4	17	124
Transporte ir ryšiuose	4	8	18
Gyv. namų statyboje (be individualinės statybos)	5	36	106
Prekybos ir komunalinių įmonių, mokslo, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos įstaigų statyboje	12	36	92
Iš viso liaudies ūkyje	33	148	459

2 lent. **Bendrojo lavinimo m-lų, ligoninių ir ikimokyklinių vaikų įstaigų statyba 1946—69**

	Mokyklų				Ligoninių (vietų)	Ikimokyklinių vaikų įstaigų (vietų)
	valst. ir koop. įmonių bei org-jų lėšomis		kolūkių lėšomis			
	skaičius	vietų	skaičius	vietų		
1946—50	16	9 030	81	8 530	595	476
1951—55	27	13 120	161	14 062	880	2 497
1956—60	64	31 650	31	2 627	1518	4 225
1961—65	134	78 441	65	7 040	3275	19 755
1966	11	27 700	10	425	1158	8 852
1967	10	25 439	19	1 052	600	8 150
1968	12	21 676	15	901	805	8 250
1969	17	21 239	29	1 414	650	9 190

Po I pasaul. karo Lietuvoje, ypač Kaune, S. pagyvėjo nuo 1925. Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) pastatyta: 1925 — 7910 gyv. namų ir 9440 kt. paskirties trobesių; 1930 atitinkamai — 7490 ir 11 710; 1935—6540 ir 13 000; 1939 — 6690 ir 11 310 (Klaipėdos krašte 1935 pastatyta 221 gyv. namas ir 513 kt. paskirties trobesių). 1939 pastatytų gyv. namų kubatūra sudarė 2,1 mln. m^3, kt. paskirties trobesių — 4,4 mln. m^3. Iš viso 1922—39 pastatyta 125 000 gyv. namų ir 204 000 įv. paskirties negyvenamų trobesių, apie 20 km tiltų. Svarbesnieji to meto pastatai: Lietuvos Bankas (1929) Kaune, Kauno paštas (1932; 27 700 m^3 vidaus talpos), Klaipėdos g-ja (1931; 1200 vietų), Marijampolės (1931), Pavenčių (1935) ir Panevėžio (1940) cukraus f-kai, Kauno karininkų ramovė (1934; 25 000 m^3), „Pienocentro" pieninė Kaune (1936; 18 000 m^3), Kauno autobusų garažas (1936; 5000 m^2 grindų ploto), Ukmergės g-ja (1937; 1200 vietų), pr. m-la Kaune (dab. Gruodžio muz. m-la; 1938; 1200 vietų), Kauno aukštesnioji technikos m-la (dab. politechnikumas; 1938; 1200 vietų), Kauno sporto halė (1938; 4000 m^2 grindų ploto), 660 vietų Kauno klinikinė ligoninė (1939; centr. korpuso ilgis 226 m, grindų plotas 15 000 m^2, vidaus talpa 87 000 m^3, visų rūmų vidaus talpa 130 000 m^3).

Po I pasaul. karo, kaip ir anksčiau, daugiausia gyv. namų ir kt. paskirties pastatų buvo statoma medinių; pvz., 1939 medinių įv. paskirties pastatų pastatyta 13 590, mūrinių 1270, molinių ir mišrių medžiagų 3130. Šiuo laikotarpiu Lietuvos kaime paplito molinių trobesių S. Plūktinės arba krėstinės molio sienos buvo statomos ant lauko akmenų pamatų, mūrytų su kalkių skiediniu. Dažniausiai naudota originalus krėstinis molio sienų S. būdas (šiuo būdu pastatyta apie 90% visų Lietuvos molinių trobesių). Molis buvo maišomas su šiaudais, minkomas ir iš jo krečiamos sienos; jos buvo apipiaustomos iš viršaus žemyn, kad geriau nutekėtų lietaus vanduo. Taip nukrėstos sienos yra gana patvarios. Gyv. namų ir svirnų sienos buvo tinkuojamos kalkių arba molio skiediniu.

Miestuose pradėta daugiau naudoti naujų stat. medžiagų: monolitinio gelžbetonio, plieno konstrukcijų. Be anksčiau naudotų S. technikos priemonių, pradėta naudoti vibratoriai betoninėms ir gelžbetoninėms konstrukcijoms sutankinti, transporteriai žemėms ir kitoms stat. medžiagoms transportuoti. Didesniuose pastatuose būdavo įrengiama vandentiekis, centr. šildymas, elektra. Pram. įmones statydino priv. asmenys etapais, plėsdami jas pagal gaminių paklausą. Gyv. namai t. p. buvo statomi beveik vien priv. asmenų. Valstybės statomų objektų S. darbus vykdė priv. rangovai, varžytynių būdu pasisiūlę statyti už mažiausią kainą. Brolių D. ir G. Ilgovskių kompanija statė Kauno klinikas, Kauno gaisrininkų rūmus, Klaipėdos šaldytuvą ir skerdyklą, Kauno dailės muziejų, tiesė Jurbarko—Smalininkų plentą ir kt.; I. Stungevičiaus ir P. Urbono kompanija tiesė Žemaičių plento atkarpą nuo Kauno iki Cinkiškių, rekonstravo plentus; J. Judelevičius statė Ukmergės kareivines, „Maisto" f-ko šaldytuvus Kaune, Zarasų komercijos m-lą, kelis gelžb. tiltus ir kt.; J. Kaplano ir Ch. Romo kompanija — Kauno centr. paštą, Lietuvos Banką Kaune; danų Hoigardo ir Šulco akc. b-vė tiesė Telšių—Kretingos glžk., statė plieninius tiltus per Nemuną ir Nerį Kaune. Didesnius mūrinius priv. savininkų pastatus statė S. darbų rangovai, o mažesnius mūrinius ir medinius pastatus — amatininkai. Kaip ir anksčiau, S. buvo sezoninė. Statyboje 1940 pr. dirbo 9900 darbininkų. S. inžinierius rengė Kauno un-to technikos f-tas. Pirmoji laida (3 inžinieriai) išleista 1925. Iš viso iki 1940 parengta 189 S. inžinieriai. S. technikus rengė Kauno aukštesnioji technikos m-la. Pirmoji laida (9 technikai) išleista 1925; iki 1940 parengta 262 S. technikai. Įv. specialybių kvalifikuotus darbininkus rengė amatų ir profesiniai kursai. S. klausimais buvo rašoma žurnaluose „Statybos menas ir technika" (1922—23), „Technika ir ūkis" (1929—40), Kauno un-to technikos f-to tęstiniame leidinyje „Technika" (1924—41).

SOCIALIZMO IR KOMUNIZMO KŪRIMO LAIKOTARPIS. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, S. tapo savarankiška materialinės gamybos šaka. Jau 1940 pastatyta arba baigta statyti didelių visuom. pastatų; pradėta tiesti Vilniaus—Kauno plentas, pradėta statyti naujų pram. įmonių.

Po D. Tėvynės karo S. apimtis labai išaugo. Statybos ir montavimo darbų augimas 1950—69 matyti iš 1 lentelės.

Pirmiausia buvo atstatinėjama sugriautos įmonės, gyv. namai, inžineriniai įrenginiai. Kartu pradėta statyti naujos didelės pram. įmonės. Pastatyta: Vilniaus elektrotechnikos g-la „Elfa" (1946), staklių g-la „Žalgiris" (1948), Šiaulių dviračių f-kas „Vairas" (1949), Kauno turbinų g-la „Pergalė" (1950), Baltijos laivų statykla Klaipėdoje (1950), Vilniaus elektros skaitiklių g-la (1950), Akmenės cemento g-la (1952), Vilniaus skaičiavimo mašinų g-la (1958), Kėdainių chem. kombinatas (1962), Jonavos azotinių trąšų g-la (1964), Panevėžio stiklo f-kas (1964), Kauno Spalio penkiasdešimtmečio dirbtinio pluošto g-la (1965), Utenos trikotažo f-kas (1967), Alytaus medvilnės kombinatas (1968). Iš viso 1946—69 pastatyta 192 didelės naujos pram. įmonės (neskaitant atskirų cechų). 1946—69 pastatyta 702 bendrojo lavinimo m-los (264 000 vietų), 9480 vietų ligoninių, 61 400 vietų ikimokyklinių vaikų įstaigų (2 lent.). Kolūkiuose, taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose 1951—69 pastatyta 879 000 vietų karvidžių, 1 642 000 vietų kiaulidžių, 3 942 000 vietų paukštidžių (3 lent.). Be to, pastatyta valst. paukštynų: 1966 — 70 000 vištų dedeklių, 1967 — 58 000, 1968 — 90 000, 1969 — 60 000. 1968 pastatytas 2 mln. mėsinių viščiukų per metus pajėgumo mėsinis paukštynas.

Gyv. namai miestuose daugiausia statomi daugiabučiai, 2—12 aukštų. Statoma daugiausia valstybės lėšomis. Be to, veikia (nuo 1962) namų statybos kooperatyvai, kurie savo lėšomis, susidedančiomis iš narių įnašų ir valstybės kredito, statydina daugiabučius gyv. namus savo nariams. Nedideliuose miestuose ir didžiųjų miestų pakraščiuose statomi ir nedideli privatūs gyv. namai. Miesteliuose, kaimuose gyv. namai statomi daugiausia privatūs, kolūkiečių, kaimo inteligentų lėšomis; dalį gyv. namų kolūkiečiams stato kolūkiai išsimo-

3 lent. **Gyvulininkystės patalpų statyba Lietuvos TSR kolūkiuose, taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose 1951—69** (tūkst. vietų)

	Karvidės		Kiaulidės		Paukštidės	
	kolūkiuose	taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose	kolūkiuose	taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose	kolūkiuose	taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose
1951—55	138	10	191	10	393	30
1956—60	187	28	339	76	199	79
1961—65	188	137	449	167	966	1393
1966	42	21	97	31	71	374
1967	32	12	70	38	57	175
1968	37	8	68	15	20	90
1969	30	9	76	15	—	95

kėtinai. Miestuose gyv. kvartalai paprastai statomi kompleksiškai. Iš viso 1946—69 atiduota naudoti 16,6 mln. m^2 bendro (naudingojo) ploto, iš kurio 9,8 mln. m^2 pastatyta valst., koop. įmonių bei org-jų ir gyv. namų S. kooperatyvų lėšomis, 6,8 mln. m^2 — kolūkių ir priv. asmenų lėšomis. Kaip augo gyv. namų S., matyti iš 4 lentelės.

4 lent. **Gyv. namų statyba 1946—69** (tūkst. m^2 naudingojo ploto)

	Valst. ir koop. įmonės bei org-jos ir gyv. namų statybos kooperatyvai	Darbininkai ir tarnautojai (savo lėšomis ir valst. kreditu)	Kolūkiai, kolūkiečiai ir kaimo inteligentai
1946—50*	766	301	576
1951—55	638	323	295
1956—60	1409	666	899
1961—65	3114	976	771
1966	889	186	165
1967	932	176	260
1968	920	237	339
1969	1146	238	349

* Įskaitant karo metu sugriautų gyv. namų atstatymą

Išaugus automobilių transportui, labai padidėjo kelių tiesimo darbai. 1946—69 Lietuvoje nutiesta 10 600 km kietos dangos kelių, iš kurių 5000 km asfaltuotų. Nutiesta dviejų juostų Vilniaus—Kauno autostrada. Keliuose ir geležinkeliuose pastatyta daug tiltų. 1959 pastatyta Kauno hidroelektrinės užtvanka ir paleista elektrinė (90 000 kW galingumo). Pastatyta Lietuvos šiluminė elektrinė Elektrėnuose (1969 — 1,2 mln. kW; pirmoji turbina paleista 1962). Iki 1969 nutiesta 4900 km aukštos įtampos perdavimo, 27 000 km aukštos įtampos paskirstomųjų ir 41 800 km žemos įtampos elektros linijų. Įrengti Vilniaus, Kauno ir kt. aeroportai. Išplėsti Klaipėdos jūrų žvejybos ir jūrų prekybos uostai.

Taryb. laikotarpiu statoma pagal projektavimo org-jų parengtus, S. ir archit-ros žinybų patvirtintus projektus. Pram. įmonių projektus rengia Pramoninės S. projektavimo in-tas (Kaune) ir jo Vilniaus filialas (apie 40% visų pram. įmonių projektavimo darbų) bei sąjunginiai projektavimo in-tai. Miestų S. projektavimo in-tas (Vilniuje) projektuoja gyv. kompleksus miestuose, Ž. ū. statybos projektavimo in-tas (Kaune) rengia dokumentaciją kaimo S., Komunalinio ūkio projektavimo in-tas (Vilniuje) projektuoja miestų gyv. namų, m-lų, ligoninių, prekybos ir visuom. maitinimo, komunalinių įmonių ir kitų visuom. pastatų kapitalinį remontą ir rekonstrukciją. S. darbus vykdo Vilniaus ir Kauno namų S. kombinatai, S. trestai (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Akmenės, Alytaus, Jonavos), Mechanizacijos trestas (Kaune), „Prammontažo", Elektromontavimo darbų, Santechnikos darbų trestai Vilniuje, Gelžb. konstrukcijų trestas (Vilniuje), kuriam pavaldžios gelžb. konstrukcijų g-los (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir kitur), Kauno metalinių konstrukcijų g-la „Statybininkas", S. ir remonto kontoros ir trestai, Tarpkolūkinių S. org-jų susivienijimas, 10 kelių S. v-bų, 2 tiltų S. v-bos ir kt. org-jos. Iš viso 1969 veikė 187 stat. org-jos, iš kurių 90 specializuotų. Be to, veikė 39 tarpkolūkinės stat. org-jos. Lietuvoje išvystyta *statybinių medžiagų pramonė*. Pagrindiniai S. darbai mechanizuoti. Rangovinių S. ir remonto org-jų naudojamų pagrindinių S. mašinų parkas parodytas 5 lentelėje. Sparčiai didėja S. darbų industrializavimas, surenkamųjų konstrukcijų ir detalių naudojimas. Pavyzdžiui, 1960 1 mln. rb vertės S. ir montavimo darbų buvo sunaudota 2610 m^3 gelžbetonio, 1965 — 3880 m^3, 1969 — 4050 m^3. 1960 surenkamoji S. sudarė 2,5% visos Stat. m-jai pavaldžių S. org-jų S. apimties, 1968 — 33,6%; gyv. namų surenkamoji S., 1961 sudariusi 13,5% visos valstybinės ir kooperatinės namų S. apimties, 1968 sudarė 47%. Pastatų elementai ir detalės industrinei S. gaminama gelžb. konstrukcijų g-lose, namų S. kombinatuose, spec. poligonuose, o iš jų autotransportu pristatoma į S. aikšteles, kur, naudojantis keliamaisiais įrengimais, montuojami pastatai. Surenkamieji elementai standartizuojami, statoma pagal tipinius projektus, dėl to S. pagreitėja ir atpinga. S. darbai nenutrūksta ištisus metus. Statyboje 1969 dirbo 126 600 žmonių; iš jų S. ir montavimo darbus dirbo 111 500 (94 500 darbininkų, 12 600 inžinierių ir technikų). S. inžinierius rengia Vilniaus Inžinerinis S. in-tas (iki 1969 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialas), Kauno Politechnikos in-tas ir jo vakariniai f-tai Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje. 1945—69 parengta 4110 įv. specialybių S. inžinierių. S. technikus rengia Vilniaus ir Plungės S. technikumai ir Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio politechnikumai. 1945—69 parengta 2220 įv. specialybių S. technikų. Įv. specialybių kvalifikuotus S. darbininkus rengia Darbo rezervų v-ba savo technikos m-lose. Be to, prie didesniųjų S. trestų veikia mokymo kombinatai, kuriuose keliama darbininkų kvalifikacija. Įvairius S. klausimus moksliškai tiria S. ir archit-ros in-tas (Kaune), Kauno Politechnikos in-tas, Vilniaus Inžinerinis S. in-tas ir kitos moksl. įstaigos. Moksl. straipsniai S. klausimais spausdinami biuletenyje „Statyba ir architektūra" (eina nuo 1958), tęstiniuose leidiniuose „Statyba ir architektūra" (1962—70 išėjo 9 tomai), „Lietuvos TSR architektūros klausimai" (1960—66 išėjo 3 tomai) ir kitur.

5 lent. **Rangovinių statybos ir remonto org-jų statybos mašinų parkas 1950—69**

	1950	1955	1960	1965	1969
Ekskavatorių	27	165	1130	1982	3198
Skreperių	7	57	210	110	177
Buldozerių	15	99	920	1492	2687
Kilnojamųjų kranų	1	100	286	802	1591

Ž. *Architektūra, Blokai, Dailidės, Daržinė, Elektrifikacija, Geležinkeliai, Gelžbetonio gaminiai, Gyvenamieji namai, Jauja, Kalkės, Kalvė, Kaminas, Kanalizacija, Keliai, Klojimas, Kooperatinė gyvenamųjų namų statyba, Krosnis, Melioracija, Mūras, Piliakalniai, Pilys, Pirtys, Plytos, Projektavimo institutai, Rotušės, Rūkykla, Rūsys, Silikatiniai dirbiniai, Statybinių medžiagų pramonė, Svirnas, Tiltai, Tvartas, Uostai, Vandentiekis.*

„STATỸBA" — tarybinis savaitraštis, ėjęs 1958.VII—1961.III Vilniuje lietuvių ir rusų („Stroitelstvo") kalbomis. Leido Lietuvos TSR MT Statybos ir architektūros reikalų k-tas, Statybos ir stat. medžiagų pramonės resp. k-tas. Redaktoriai P. Krasauskas (1958—60), J. Volungevičius (1960—61). Rašė įvairiais statybos ir stat. medžiagų gamybos klausimais.

„STATỸBA IR̃ ARCHITEKTŪRÀ" — **1.** Tarybinis mėnesinis leidinys, einantis nuo 1958.V Vilniuje. Skelbia straipsnius statybos, stat. medžiagų ir architektūros klausimais. 1958 ir 1959 išėjo po 1 tomą, o 1960 — 7 tomai. Leidžia Lietuvos TSR MT Statybos reikalų k-to Centrinis techn. informacijos ir propagandos biuras. Redagavo A. Bialopetravičius, A. Cibas, V. Kasperavičius, nuo 1967 redaguoja J. Dyčmonas.

2. Tęstinis mokslo darbų leidinys, einantis nuo 1962 Vilniuje. Leidžia Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-ja. Iki 1970 išėjo 9 t.

STATỸBINĖ MECHÃNIKA — mokslas apie konstrukcijų skaičiavimą pagal stiprumą, standumą ir pastovumą. Pagrindinis S. m. uždavinys — sukurti statybinių ir kt. konstrukcijų (pvz., lėktuvų, laivų) vidaus jėgų skaičiavimo ir deformacijų nustatymo metodus, projektinio optimalių konstrukcijų skaičiavimo bei sintezės metodus, ištirti konstrukcijų pastovumo sąlygas.

S. m. mokslo Lietuvoje pradininkas — Kauno un-to profesorius K. Vasiliauskas, paskelbęs monografijas apie apskritimo būdą stat. statikoje (1924—29), influientes (1940), svyruojančių atramų sijas (1948) ir kt., parašęs pirmuosius liet. kalba medžiagų atsparumo (1935, 1941, 1951) ir S. m. (1953) vadovėlius, parengęs Kauno un-te ir Kauno Politechnikos in-te (KPI) nemaža S. m. specialistų. KPI S. m. katedroje (įst. 1922 Kauno un-te) moksl. darbas dirbamas šiomis kryptimis: konstrukcijų ant tampraus pagrindo skaičiavimas (B. Garmus, V. Klimavičius, A. Krutinis, A. Martišius, A. Stankus, J. Žukas), optinio metodo taikymas, skaičiuojant bei modeliuojant įv. stat. konstrukcijas (A. Čyras, A. Stankus, J. Žukas), tiltų švytavimų tyrimas (I. Cypinas) ir kt.; V. Klimavičius parašė S. m. vadovėlį (išl. 1965).

1963—69 KPI Vilniaus filiale, nuo 1969 Vilniaus Inžineriniame statybos in-te (jo S. m. katedroje, įst. 1969) atliekami S. m. problemų tyrimai, naudojant naujausius matematinio programa-

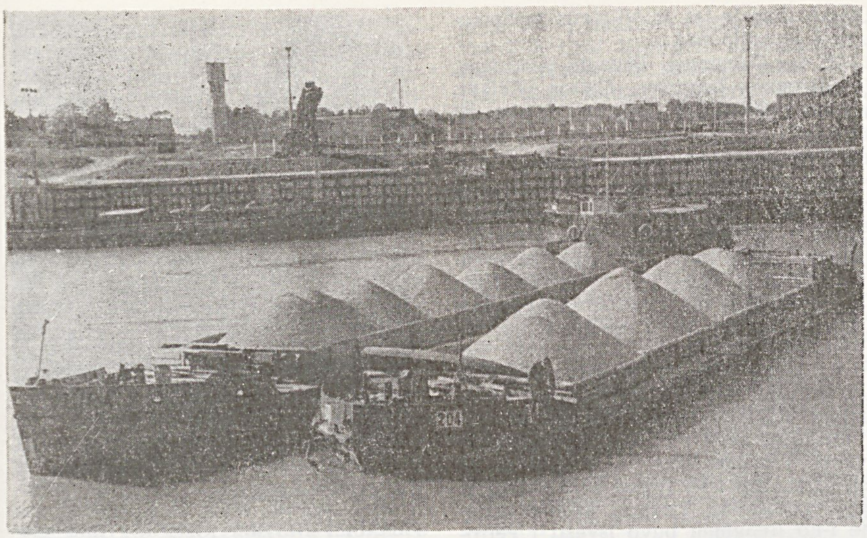

Statybinių medžiagų pramonė. Kalnėnų nerūdinių statybinių medžiagų gamykla (Jurbarko rj.)

vimo metodus ir elektronines skaičiavimo mašinas. Tiems tyrimams vadovauja A. Čyras. Sukurta nauja metodika, algoritmai ir programos optimalioms tampriosioms-plastinėms vienamatėms sistemoms (sijoms, rėmams ir kt.) skaičiuoti pagal stiprumą (A. Čyras, V. Zakarevičius, H. Gylys), t. p. įvertinant standumą ir išankstinį įtempimą (A. Čižas), klupdomų elementų pastovumą (L. Lindišas); skaičiuoti tokių sistemų deformacijoms (R. Baronas). Sukurta apibendrinta optimalių kontinualių standžiųjų-plastinių sistemų skaičiavimo teorija bei jos taikymo plokštėms ir kevalams metodika (A. Čyras, A. Borkauskas, J. Nagevičius). D. Maciulevičius, panaudodamas t. p. matematinio programavimo metodus, išnagrinėjo optimalių tampriųjų šarnyrinių-strypinių sistemų sintezės klausimus. Matematinio programavimo metodus optimalių klupdomų konstrukcijų sintezei taiko I. Cypinas (KPI Šiaulių f-te), P. Baublys (Vilniaus Inžineriniame statybos in-te), plokščių ant tampraus pagrindo skaičiavimui — A. Krutinis (KPI). Kai kurie S. m. klausimai sprendžiami Statybos ir architektūros in-te (A. Sadeckas, B. Snarskis ir kt.).

Kartais į S. m. įtraukiami gretutiniai mokslai: medžiagų atsparumas, tamprumo teorija, plastiškumo teorija. KPI medžiagų atsparumo katedros darbuotojai (J. Baušys, A. Martišius, J. Slavėnas, S. Vasauskas ir kt.) nagrinėja medžiagų kietumo bandymo, įtempimų relaksacijos, medžiagų ciklinio stiprumo, kintamo skerspjūvio elementų skaičiavimo klausimus.

Lit.: В. Климавичюс, Развитие строительной механики в Литовской ССР за 25 лет (1940—1965).— Строительная механика, Вильнюс, 1966.

STATYBINIŲ MEDŽIAGŲ PRAMONĖ. Feodalizmo laikais Lietuvoje pilių ir miestų statybai daugiausia buvo naudojamas medis, o nuo XIII a.— ir lauko akmenys bei plytos su rišamąja medžiaga — kalkių skiediniu. Stat. medžiagos paprastai buvo gaminamos šalia statomojo objekto, ir S. m. p. iki pat I pasaul. karo iš esmės nebuvo. 1912 dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje stat. medžiagas (plytas, koklius, kalkes) gamino 339 amatininkiško pobūdžio įmonės, kuriose dirbo 1936 darbininkai.

Po I pasaul. karo dauguma S. m. p. įmonių buvo nedidelės; jos gamino plytas, čerpes, koklius, kalkes, stiklą. Kiek moderniau buvo įrengtos, turėjo dirbtines džiovyklas Palemono (įk. 1923) ir Daugėlių (Šiaulių rj.; įk. 1938) plytinės. Kitos plytinės buvo sezoninės. Kalkės buvo degamos daugiausia lauko tipo krosnyse. Iš viso 1939 Lietuvoje buvo 152 S. m. p. įmonės, jose dirbo 2450 darbininkų.

1940 atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo pradėta statyti didelės Anykščių (Šiaulių kaime, prie Rubikių ež.), Joniškėlio (Pasvalio rj.) plytinės. Daugėlių plytinėje padėti šiferio cecho pamatai; Skirsnemunėje (Jurbarko rj.) pradėta statyti cemento g-la.

D. Tėvynės karo ir vok. faš. okupacijos metais S. m. p. labai nukentėjo.

Po karo buvo atkuriamos ir plečiamos senosios S. m. p. įmonės, pradėta statyti naujos. 1952 paleista Naujosios Akmenės cemento g-la. Gabalines ir maltas kalkes iš Menčių bei Karpėnų karjerų klinčių gamina Akmenės stat. medžiagų kombinatas (įk. 1953) ir Naujosios Akmenės cemento g-los kalkių cechas (past. 1955). Kalkės degamos mechanizuotose šachtinėse krosnyse bei sukamosiose krosnyse. Daugėlių stat. medžiagų kombinate, Dvarčėnų (Vilniuje) plytinėje, Palemono, Rokų (Kauno rj.), Sargėnų (Kauno rj.) keramikos g-lose pastatyti nauji plytų formavimo, džiovinimo bei degimo cechai. Tauragėje nedidelės sezoninės plytinės vietoje 1964 pradėjo veikti mechanizuota keramikos g-la, gaminanti drenažo vamzdžius, plytas (jų tarpe ir rūgščiai atsparias). 1954 Vilniuje pastatytas silikatinių dirbinių kombinatas, kuris, be silikatinių plytų, gamina miner. vatą ir jos gaminius: plokštes, stat. veltinį. 1956 pastatytas Daugėlių stat. medžiagų kombinato šiferio cechas gamina banguotus ir lygius šiferio lapus. 1961 Gargžduose (Klaipėdos rj.) paleistas stat. medžiagų kombinatas gamina silikatines plytas, termoizoliacinio dujų silikato dirbinius, termoizoliacinį putų polistirolą, tolį, ruberoidą, izolą. Prie Palemono keramikos g-los 1962 pastatytas keramzito cechas. Naujosios Akmenės cemento g-los asbestcementinių gaminių cechas gamina šiferį ir asbestcementinius vamzdžius (nuo 1963). 1965 Panevėžyje paleistas naujas stiklo f-kas, kuris gamina lakštinį stiklą. Perlitą gamina Matuizų (Varėnos rj.) stat. medžiagų g-la; ji nuo 1965 pradėjo gaminti ir silikatines plytas. Betono ir gelžbetonio konstrukcijas bei detales gamina Vilniaus ir Kauno namų statybos kombinatai, Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Kėdainių ir kitos gelžb. konstrukcijų g-los. Polivinilchloridinį linoleumą gamina Vilniaus eksperimentinė polimerinių dirbinių g-la (nuo 1966). Piautinę miško medžiagą, fanerą, medžio drožlių bei medžio pluošto

Lietuvos stat. medžiagų pramonės produkcija

	1939	1945	1950	1955	1960	1965	1969
Cementas (tūkst. t)	—	—	—	203,7	468,5	797,6	880,3
Stat. kalkės (tūkst. t)	20,1	4,9	34,6	112,4	194,5	182,0	312,0
Plytos (mln.)	74,0	10,4	93,1	. . .	498,0	668,0	928,0
iš jų: molinės (mln.)	. . .	. . .	. . .	190,5	269,8	274,8	393,4
silikatinės (mln.)	. . .	. . .	. . .	112,0*	228,2	393,3	524,6
Čerpės (mln.)	6,3	0,6	4,3	12,4	3,7	0,5	1,6
Kokliai (mln.)	. . .	. . .	. . .	. . .	0,7	3,7	4,0***
Drenažo vamzdžiai (tūkst. sąlyginių km)	0,3	. . .	. . .	13,2**	31,3	64,1	111,7
Lakštinis stiklas (mln. m^2)	0,7	0,0	0,3	—	—	1,2	3,0
Stiklo blokai (mln.)	—	—	—	—	—	—	5,9
Šiferis (mln. sąlyginių plytelių)	—	—	—	—	35,0	85,0	99,0
Tirpusis stiklas (tūkst. t)	—	—	—	—	24,5	27,7	42,5
Minkšta stogų danga (mln. m^2)	1,6	0,3	4,5	7,7	9,5	16,2	35,9
Surenkamojo gelžbetonio ir betono konstrukcijos ir detalės (tūkst. m^3)	—	—	—	24,6	291,0	996,0	1377,0
Linoleumas ir relinas (tūkst. m^2)	—	—	—	—	—	270,8	938,0
Miner. vata ir jos dirbiniai (tūkst. m^3)	—	—	—	—	47,0	113,0	132,3
Keramzitas (tūkst. m^3)	—	—	—	—	—	91,8	148,7
Putų polistirolas (tūkst. m^3)	—	—	—	—	—	—	35,8
Perlitas (tūkst. m^3)	—	—	—	—	—	24,0	43,5

* 1957 duomenys
** 1956 duomenys
*** Pagaminta tik Statybinių medžiagų pramo nės m-jos įmonėse

plokštes ir įvairias stat. detales gamina *medžio apdirbimo pramonės* įmonės. S. m. p. produkcijos augimas matyti iš lentelės. Pradėjus gaminti šiferį, sumažėjo čerpių gamyba, o pradėjus naudoti stambias surenkamąsias gelžb. plokštes, kiek sulėtėjo plytų gamybos augimas.

Lietuvoje yra pakankamai S. m. p. žaliavų išteklių. Iki II pasaul. karo ir tuoj po jo inertinės medžiagos (skalda, žvyras, smėlis) buvo ruošiamos daugiausia rankiniu būdu. Dabar šias medžiagas tiekia mechanizuotos nerūdinių stat. medžiagų g-los: Gargždų, Jočionių (Vilniuje), Kalnėnų (Jurbarko rj.). Didziausia iš jų — Kalnėnų g-la — gamina žvyrą, žvyro ir smėlio mišinį, skaldą; 1969 pagaminta apie 12 mln. m^3 inertinių medžiagų. Petrašiūnuose (Pakruojo rj.) 1965 pastatyta dolomitinės skaldos g-la, kuri 1969 pagamino 413 000 m^3 dolomitinės skaldos.

S. m. p. produkcija daugiausia realizuojama Lietuvoje; didelė dalis cemento, dalis plytų išvežama į kitas taryb. respublikas, šiek tiek eksportuojama į Švediją.

Lietuvos miner. žaliavos ir jų tinkamumas stat. medžiagoms gaminti moksliškai tyrinėti pradėta po I pasaul. karo (J. Dalinkevičius, P. Jodelė, M. Kaveckis). Šį darbą suintensyvino 1936 įkurto Lietuvos Energijos k-to žemės turtų sekcija. Taryb. metais S. m. p. naudojamų miner. žaliavų išteklius tiria Geol. v-bos kompleksinė geol. ekspedicija, jų technines bei technologines savybes tiria ir naujas stat. medžiagas kuria Visasąjunginis Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių in-tas „Termoizoliacija", Kauno Politechnikos in-tas, Stat. m-jos trestas „Orgtechstatyba", Statybos ir architektūros in-tas. S. m. p. specialistus rengia Kauno Politechnikos in-tas ir Vilniaus technologinis technikumas.

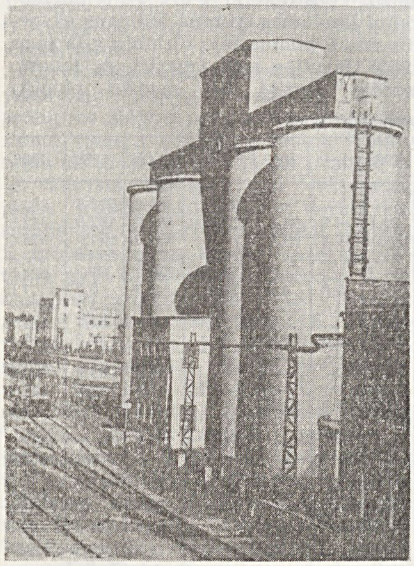

Statybinių medžiagų pramonė. Daugelių statybinių medžiagų kombinatas (Šiaulių rj.)

Ž. dar *Cementas, Drenažo vamzdžiai, Gelžbetonio gaminiai, Gipsas, Kalkės, Plytos, Silikatiniai dirbiniai, Stiklas, Šiferis.*

STATÝBOS APDAILÕS MAŠÌNŲ GAMYKLÀ — įmonė Vilniuje (Naujojoje Vilnioje). 1880 dabartinėje g-los teritorijoje pirklys S. Višvianskis įkūrė pasagvinių f-ką, kuris 1882 buvo pavadintas vielos ir vinių f-ku. 1890 perimtas E. Poselio g-lų akc. bendrovės, f-kas ėmė sparčiai plėstis: buvo pastatyta mūrinių priestatų, darbininkų 1890—1905 padaugėjo nuo 200 iki 450. F-kas daugiausia gamino dalgius (1890 jų buvo pagaminta 150 000, 1893 — 400 000, 1909 — 1 000 000). 1897 f-ko darbininkai dalyvavo Vilniaus odos f-kų darbininkų streike. 1905 f-ke įvyko ekonominių ir politinių streikų. I pasaul. karo pradžioje f-ko įrengimai buvo išvežti į Petrogradą. Kaizeriniai okupantai jo patalpose įkūrė linų apdirbimo įmonę. Pirmosiomis D. Tėvynės karo dienomis įmonė buvo subombarduota. 1948 ji atstatyta ir ėmė gaminti dažymo aparatus. 1966 reorganizuota į stat. apdailos mašinų g-lą. Bendras gamybinis plotas 13 800 m^2 (1969). Pagr. produkcija — kompresoriai, dažymo aparatai. G-la turi cechą Kaišiadoryse (nuo 1964), kuris gamina dažų purkštuvus ir purkštuvus sodams. 1970 g-loje dirbo 1960 darbininkų ir tarnautojų, iš jų 360 inžinierių ir technikų; produkcijos vertė 14,1 mln. rb. Žaliavą g-la gauna iš RTFSR, Ukrainos TSR ir kitų taryb. respublikų įmonių. Produkcija realizuojama visose taryb. respublikose, eksportuojama į daugelį šalių.

STATÝBOS IR̃ ARCHITEKTŪ̃ROS INSTITÙTAS — Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos reikalų komiteto mokslinė įstaiga Kaune. Įkurtas 1956, perorganizuojant Fizikos-technikos in-tą. Iki 1963 priklausė Mokslų akademijai. Turi 4 sektorius (pastatų konstrukcijų, archit-ros, miestų ir gyvenviečių planavimo, ž. ū. statybos), 4 laboratorijas (betoninių gaminių technologijos, plastikų ir pastatų apdailos, statybinės šiluminės fizikos, konstrukcijų ir medžiagų panaudojimo) ir eksperimentinių darbų biurą. Tiria silikatbetonio gamybą, jo konstrukcijų projektavimą ir skaičiavimą, pasiūlė naują silikatbetonio sudėties parinkimo metodą, hidroterminio kietinimo režimą. Tiria ir betoninių konstrukcijų statines bei dinamines charakteristikas, apdailą ir ilgaamžiškumą, pluošto plokščių gamybą, konstrukcijas iš tų plokščių, ių apdailą polimerinėmis emulsijomis, keramzitbetonio konstrukcijas. Ieško būdų Lietuvos naudingosioms iškasenoms (kalkėms, dolomitams, mergeliams, moliui, opokai) panaudoti stat. pramoneje. Sukūrė matematinį stat. konstrukcijų stiprumo ir kt. savybių atsargos nustatymo metodą, nagrinėja statiškai neišsprendžiamų sistemų modeliavimą. Rengia rekomendacijas dėl stat. pramonės objektų išdėstymo perspektyvinių planų, statybos technikos progreso krypčių, t. p. naujų gaminių ir medžiagų naudojimo norminius dokumentus, instrukcijas. Tiria miestų ir kaimų gyv. namų projektavimo problemas. Nagrinėja pajūrio, r. Lietuvos ir Žemaitijos ežerynų bei priemiestinių poilsio zonų planavimo problemas, rengia Lietuvos nac. parkų, landšafto draustinių ir turizmo bei poilsio sistemų schemas (pajūrio kurortinės zonos išplanavimo ir r. Lietuvos poilsio ir turizmo sistemos schemos jau patvirtintos). Surinko ir apibendrino daug medžiagos apie Lietuvos archit-ros paminklus, miestus, liaudies archit-rą. Išleido straipsnių rinkinių gyv. namų projektavimo, landšaftotyros, archit-ros istorijos bei teorijos klausimais („Lietuvos TSR architektūros klausimai", 1960, 1964, 1966) ir statybos (daugiausia konstrukcijų tyrimo) klausimais (1958, 1967). Iki 1963 in-to direktorius J. Sabaliauskas, nuo 1963 — B. Vektaris.

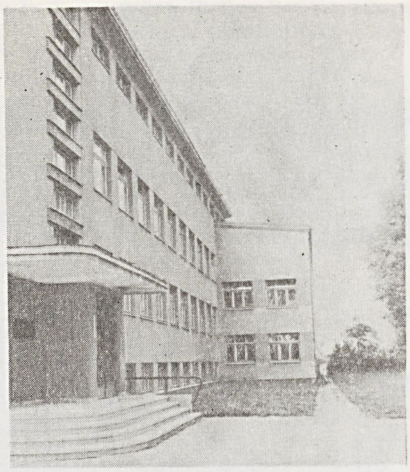

Statybos ir architektūros institutas Kaune

„STATÝBOS MẼNAS IR̃ TÈCHNIKA" — mėnesinis žurnalas, ėjęs 1922—23 Kaune. Leido Lietuvos atstatymo komisariatas.

STATÌSTIKA [it. *statista* — valstybininkas, valstybės padėties žinovas] — mokslas, kiekybiškai tiriantis masinius visuomenės reiškinius ir siekiantis atskleisti tų reiškinių visumų savybes, t. y. parodyti visumų sudėtines dalis ir jų tarpusavio santykius; kiekybinė masinių reiškinių apskaita, t. y. kiekybinių duomenų apie tuos reiškinius rinkimas ir dorojimas; tų duomenų rinkiniai (biuleteniai, metraščiai). Soc. šalyse S. pagr. uždavinys yra rinkti, doroti, analizuoti ir laiku pateikti valstybiniams planavimo ir valdymo organams moksliškai pagrįstus duomenis apie valst. planų vykdymą, materialinius liaudies ūkio resursus ir jų naudojimą, apie įvairių liaudies ūkio šakų vystymo santykį, kultūros ugdymą, gyventojų gerovės kėlimą ir kt.

Senajame Vilniaus un-te (XVIII a.—XIX a. pr.) S. buvo aiškinama polit. ekonomijos arba diplomatikos kursuose, buvo leidžiami bendri geografijos ir

S. leidiniai. S. mokslui ir praktikai Lietuvoje daug nusipelnė A. Rimka, kuris 1923—39 Kauno un-te, 1940—41 Vilniaus un-te dėstė S. teoriją ir ekonominę S., vedė S. spec. seminarus, išleido tris S. vadovėlius. Po D. Tėvynės karo S. disciplinos Vilniaus un-te buvo skaitomos studentams ekonomistams ir teisininkams. 1947 S. katedra (nuo 1944 jos vedėjas — J. Dagys) buvo sujungta su buhalterinės apskaitos ir finansų katedromis. 1965 įsteigta ekonominės kibernetikos ir S. katedra. 1970 vėl sudaryta atskira S. katedra (vedėjas A. Merčaitis). Vid. išsimokslinimo statistikus 1954—66 rengė Kauno S. technikumas (1963 pavadintas Kauno ekonomikos technikumu). Kurį laiką Vilniaus un-tas ir Kauno ekonomikos technikumas rengė statistikus neakivaizdiniu būdu. Pirmosios S. įstaigos Lietuvoje buvo gubernijų S. k-tai, įsteigti XIX a. viduryje. Jie leido gubernijų informacines knygutes („pamiatnaja knižka"), kuriose, be etnografinių straipsnių, buvo publikuojami kai kurie S. duomenys (demografiniai, nusikalstamumo ir t. t.). 1919 pr. kai kurios Tarybų Lietuvos žinybos įkūrė S. organus, pvz., Vyriausiosios liaudies ūkio tarybos apskaitos ir S. skyrius rinko duomenis iš pram. įmonių apie gamybą, pagr. fondus, darbo užmokestį, darbininkų skaičių. Buržuazijos valdomoje Lietuvoje 1919 kai kuriose m-jose (Prekybos ir pramonės, Žemės ūkio ir valstybės turtų, Susisiekimo) buvo įsteigti žinybinės S. organai. 1919 Prekybos ir pramonės m-jos S. departamentas išleido „Statistines žinias apie Lietuvą ligi karui 1914 m.". 1921 Finansų m-joje buvo suorganizuotas valstybinis S. organas — Centralinis statistikos biuras (CSB). CSB, be einamosios S. duomenų rinkimo, 1923 surengė visuotinį gyventojų surašymą, 1930 pab.— visuotinį žemės ūkio surašymą, 1935 — pasėlių plotų ir gyvulių surašymą. 1936—37 CSB iniciatyva buvo tiriami darbininkų ir tarnautojų šeimų biudžetai. Šių darbų duomenys paskelbti atskirais leidiniais. Be to, CSB kas mėnuo leido S. biuletenius (nuo 1924), kasmet — „Lietuvos statistikos metraštį" (iš viso 12 tomų), „Lietuvos užsienio prekybą" (11 tomų). Klaipėdos krašte veikė Klaipėdos kr. statistikos biuras, 1921—1938 kas mėnuo leidęs „Klaipėdos krašto statistines žinias". Vilniaus ir Kauno miestai leido savo metraščius. Kai kurios žinybos (Ž. ū. m-ja, Susisiekimo m-ja, Ž. ū. rūmų sąskaitybos ir ekonomikos biuras, Klaipėdos uosto v-ba, Lietuvos Bankas ir kt.) rinko ir skelbė savo darbo srities S. duomenis. 1940 pabaigoje CSB pagrindu buvo įsteigta Lietuvos TSR Liaudies ūkio apskaitos v-ba. 1941 ji pavadinta Lietuvos TSR Statistikos v-ba, o 1960 — Centrinė statistikos v-ba prie Lietuvos TSR MT (Lietuvos TSR CSV). Metodiškai jai vadovauja TSRS CSV. Miestų ir rajonų valstybiniai S. organai vadinami S. inspektūromis, Vilniaus miesto — S. v-ba. Visi šie S. organai nustatyta tvarka renka, doroja ir nagrinėja visų visuom. gyvenimo sričių statistinius duomenis. Lietuvos TSR CSV leidžia S. rinkinius, kuriuose pateikiami demografiniai, liaudies ūkio raidos, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos duomenys. Pirmasis toks rinkinys („Lietuvos TSR liaudies ūkis") išleistas 1957. Vėliau išleisti šie S. rinkiniai: „Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis" (1960), „Lietuvos TSR liaudies ūkis 1960 metais" (1962), „Lietuvos TSR liaudies ūkis 1961 metais" (1963), „Lietuvos TSR skaičiais 1962 metais" (1963), „Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1963 metais" (1964), „Tarybų Lietuvai 25 metai" (1965), „Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 metais" (1966), „Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra" (1967), „Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1967 metais" (1968), „Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1968 metais" (1969). Atskiras rinkinys išleistas apie Lietuvos TSR švietimą ir kultūrą (1964). Be to, Lietuvos TSR CSV leidžia S. duomenų biuletenius ir atskirų sričių S. duomenų rinkinius tarnybiniam naudojimui. TSRS CSV atskiru leidiniu paskelbė (1963) Lietuvos TSR 1959 visuotinio gyventojų surašymo duomenis. S. rinkinių yra išleidusios ir kai kurios miestų bei rajonų S. inspektūros (pvz., Vilniaus miesto 1956, 1958, Kauno miesto 1962, 1968).

Lit.: J. Dagys, Statistikos organizacija ir šaltiniai Lietuvoje 1919—1940 m.—„Ekonomika", t. 8, sąs. 2, V., 1968.

„STATÌSTIKOS BIULETĒNIS" — mėnesinis leidinys, ėjęs 1923.XI—1939.X Kaune, 1939.XI—1940.X Vilniuje lietuvių, rusų, prancūzų ir vokiečių kalbomis. Leido Fin. m-jos centralinis statistikos biuras.

STĀTIŠKĖS MÌŠKAS — miškas Lazdijų rj., 2,5 km į š. nuo Seirijų, prie Metelio ir Obelijos ežerų. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Seirijų girininkijai. Plotas 760 ha; medynų 690 ha, pelkių 11 ha. Reljefas mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški ir puveniniai jauriniai gliejiniai, priesmėliniai, su riedulingo priemolio podirviu. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — šilagiris (drėgnokas, drėgnas ir šlapokas). Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių) yra 26%, juodalksnynų (daugiausia viksvinių) 25%, pušynų 24%, beržynų 13%, skroblynų 7%, drebulynų 5%. Jaunuolynai sudaro 56%, pusbrandžiai medynai 42%, pribręstantieji 2%. Medynų vid. amžius 30 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 65 ktm/ha, vid. prieauga 2,2 ktm/ha. Gausu šernų, stirnų, usūrinių šunų, lapių, kiškių. Miškas įeina į ežerų apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1000 ktm. Pietryčiuose prie S. m. įsikūręs Statiškės kaimas.

STATKĒVIČIUS Albinas [g. 1919.VIII.15 Adomiškėse (Kapsuko rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962). 1946 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba joje ped. darbą. Nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie cukrinių runkelių auginimo mechanizavimą.

STATKĒVIČIUS Jonas [1897.XII.7 Papiškiuose (Panevėžio rj.) — 1969.IV.4 Kaune] — gydytojas otorinolaringologas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1968). 1926 baigęs Kauno un-tą, iki 1928 jo anatomijos in-te dirbo asistentu. 1928—31 Kauno karo ligoninės chirurginio skyriaus ordinatorius. 1931—33 Kauno un-to ausų, nosies ir gerklės ligų klinikos asistentas. Tobulinosi Vienoje, Pragoje, Berlyne. Nuo 1933 Panevėžio ligoninės ausų, nosies ir gerklės ligų skyriaus (įkurto jo pastangomis) vedėjas. Spaudoje rašė otorinolaringologijos klausimais.

STATKEVIČIŪTĖ Irena [g. 1920.X.19 Raseiniuose] — pianistė, filosofė, filosofijos mokslų kandidatė (1964). 1945—47 Vilniaus muz. m-los dėstytoja. 1947 baigė Vilniaus konservatoriją (fortepijono specialybė). 1947—49 Vilniaus konservatorijos koncertmeisterė, nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos fortepijono ir marksizmo-leninizmo katedrų dėstytoja; nuo 1968 docentė. Parašė vadovėlį aukštosioms mokykloms „Estetika" (su G. Nežnovu, 1963), paskelbė straipsnių estetikos, meno istorijos klausimais.

STATULĒVIČIUS Leonas [g. 1921.VIII.4 Sadūnuose (Zarasų rj.)] — žemės ūkio darbuotojas. 1941 baigęs Salų (Rokiškio rj.) ž. ū. m-lą, dirbo agronomu. 1947—50 Kalvarijos aps., 1950—51 Kalvarijos rj. ž. ū. skyriaus vedėjas. Nuo 1951 „Tarybų Lietuvos" kolūkio (Kapsuko rj.) pirmininkas. Nuo 1953 TSKP narys. 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. 1965 baigė Kapsuko ž. ū. technikumą. Jo vadovaujamas kolūkis javų derliumi, dideliais sukultūrintų pievų plotais, išaugusiais visuom. fondais greit tapo vienu pirmaujančių Lietuvoje. Period. spaudoje S. rašo ž. ū. organizavimo klausimais.

STATULĒVIČIUS Vytautas [g. 1929. XI.27 Bikūnuose (Utenos rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1967). Nuo 1953 TSKP narys.

1954 baigė Vilniaus un-tą. 1957—59 Fizikos ir matematikos instituto mokslinis bendradarbis, nuo 1959 to in-to tikimybių teorijos sektoriaus vadovas, 1964—66 direktoriaus pavaduotojas, nuo 1967 direktorius. Nuo 1957 kartu dirba pedagoginį darbą Vilniaus un-te; 1962—68 docentas, nuo 1968 profesorius. 1959 gavo fizikos-matematikos mokslų kandidato laipsnį. Kibernetikos problemų mokslinės tarybos prie TSRS MA prezidiumo, Tikimybių teorijos ir matematinės statistikos komisijos prie TSRS MA matematikos mokslų skyriaus narys.

Tyrinėja tikimybių teorijos, mat. statistikos ir kibernetikos problemas. Sukūręs perėjimo charakteringųjų funkcijų metodą ir patobulinęs tiesioginius tikimybinius metodus, gavo atsitiktinių dydžių, surištų Markovo grandine, bei apskritai silpnai priklausomų atsitiktinių dydžių sumų labai tikslias ribines teoremas, ypač lokalines. Ištyrė liekamųjų narių konstantų ir parametrų priklausomybę nuo atskirų dėmenų nepriklausomų atsitiktinių dydžių sumų atveju. Tais klausimais paskelbė daugiau kaip 30 moksl. straipsnių. Daktaro disertacija — „Tikimybių teorijos ribinių teoremų tyrimai". Skaitė pranešimus pasauliniuose matematikų kongresuose Edinburge (1958) ir Maskvoje (1966), konferencijoje informacijos teorijos klausimais Pragoje (1962). 1966 už darbą „Markovo grandinių ir silpnai priklausomų atsitiktinių dydžių ribinės teoremos" gavo Resp. premiją.

Ršt.: Некоторые функционалы на процессах.— Transactions of the Second Prague conference on information theory, statistical decision functions, random processes, Prague, 1960; Локальные предельные теоремы и асимптотические разложения для неоднородных цепей Маркова.— „Lietuvos matematikos rinkinys", t. 1, sąs. 1—2, V., 1961; Предельные теоремы и их уточнения для аддитивных случайных функций и сумм слабо зависимых случайных величин.— Transactions of the Third Prague conference on information theory, statistical decision functions, random processes, Prague, 1964; Предельные теоремы для плотностей и асимптотические разложения для распределений сумм независимых случайных величин.— „Теория вероятностей и её применение", M., 1965, № 4; On large deviations.— „Zeitschrift für Wahrscheinlichkeitstheorie und verwandte Gebiete", Bd. 6, H. 2, Berlin—Heidelberg—New York, 1966; О больших уклонениях для случайных процессов.— „Lietuvos matematikos rinkinys", t. 6, sąs. 4, V., 1966.

STAUGÁITIS Jonas [1868.VI.1 Omentiškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1952.I.8 Kaune] — gydytojas terapeutas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1945). 1889—93 studijavo Varšuvos un-to medicinos f-te, buvo aktyvus liet. studentų d-jos „Lietuva" narys, bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke" (slap. J. St., J. Bitaitis, J. Vincaitis ir kt.). Baigęs un-tą, 1894 ir 1903 tobulinosi Varšuvos ir Peterburgo klinikose. 1894, susirgusio V. Kudirkos pakviestas, atvyko į Šakius ir iki 1914 ten dirbo gydytoju. 1904—06 ir 1914—18 karo gydytojas. Šakiuose ir Marijampolėje suorganizavo kultūrinės „Šviesos" d-jos (įk. 1906) skyrius; už tai 1909 Kalvarijoje kalintas. 1918—19 Šakių aps. ligoninės vedėjas. 1919—26 Kauno miesto ligoninės, 1919—20 dar ir Sveikatos departamento med. skyriaus vedėjas. 1922—40 žrn. „Medicina" redaktorius. 1922—40 Kauno med. d-jos pirmininkas. Lietuvos Gydytojų s-gos (įk. 1924) organizatorius ir ilgametis pirmininkas. 1928 Kauno un-tas suteikė jam medicinos garbės daktaro vardą. Buvo žymus valstiečių liaudininkų veikėjas, Steigiamojo ir kitų Lietuvos seimų atstovas. III seimo (1926) pirmininkas (faš. perversmo metu iš pareigų pašalintas). 1945—49 Higienos muziejaus, Respublikinių san. švietimo namų Kaune vedėjas. 1949—51 Kauno sanitarijos-epidemiologijos stoties gydytojas, san. švietimo skyriaus vedėjas. Daug prisidėjo prie lietuviškosios med. terminologijos kūrimo. Paskelbė moksl. straipsnių med. istorijos klausimais, t. p. mokslo populiarinimo straipsnių.

STAUGÁITIS Justinas [1866.XI.14 Tupikuose (Šakių rj.) — 1943.VII.8 Telšiuose] — klerikalinis visuomenės ir valstybės veikėjas, vyskupas. 1890 baigęs Seinų kunigų seminariją, kunigavo įvairiose Lietuvos ir Lenkijos vietose. Varšuvoje veikė Lietuvių savišalpos d-joje. 1906 Marijampolėje su kitais įsteigė švietimo d-ją „Žiburys". 1909—1913 Seinuose redagavo laikr. „Vadovas". Nuo 1911 dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje. Kaizerinės okupacijos metais bendradarbiavo su okupantais. Buvo Lietuvos Tarybos vicepirmininkas. Kaip žymus krikščionių demokratų veikėjas, buvo Steigiamojo ir kitų Lietuvos seimų (iki 1926) atstovas; kelis kartus buvo seimo pirmininku arba vicepirmininku. Nuo 1926 Telšių vyskupas. Bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje. Hitlerinės okupacijos metais skelbė profašistinius ganytojiškus laiškus. Parašė knygų įvairiais katalikų bažnyčios, religijos, buržuazinės Lietuvos valstybės gyvenimo klausimais. S. apysakoje „Tiesiu keliu" (slap. J. Gintautas, 3 t., 1934—1935) iš klerikalinių pozicijų oponuojama V. Mykolaičio-Putino romanui „Altorių šešėly". Period. spaudoje išspausdino atsiminimų apie kaizerinę okupaciją ir buržuazinės Lietuvos tarybos santykius su okupantais.

STAURÝLAI — kaimas Telšių rj., Tryškių apyl., 4 km į p. nuo Tryškių. 69 gyv. (1970). Pro kaimą teka Tryškys (Virvyčios intakas). Pr. m-la (nuo 1922). Prie kaimo yra buvęs senkapis. Atsitiktinių radinių iš jo (žalvarinių III—IV a. apyrankių, geležinis įmovinis ietigalis, X—XI a. kalavijo rankenos skersinis) yra Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 94 gyv.

STAUSKÁITĖ Rožė [g. 1928.VII.25 Jaskoniškėse (Zarasų rj.)] — geografė, geografijos mokslų kandidatė (1966). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—63 Geologijos ir geografijos in-to, nuo 1963 Lietuvos TSR MA Geografijos skyriaus moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių Baltijos j. pietrytinės dalies sąnašų litologijos ir litodinamikos klausimais.

STÁUSKAS Petras [g. 1919.VI.20 Talovkoje (Saratovo sr., netoli Kurilovkos)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1966). Nuo 1950 TSKP narys. 1950 baigė Vilniaus Dailės instituto tapybos f-tą. 1950—51 Kauno sr. meno reikalų skyriaus vedėjas. Nuo 1951 Čiurlionio dailės muziejaus direktorius. Nuo 1953 dalyvauja respublikinėse ir Pabaltijo dailės parodose. Nuo 1963 Dailininkų s-gos Kauno sk. v-bos pirmininkas. 1964 ir 1969 Kaune surengė individualines kūrinių parodas. Nutapė portretų, peizažų, teminių kompozicijų, pasižyminčių santūriu koloritu, toniniais kontrastais. Daug tapo akvarele. Akvarelėse (portretuose ir peizažuose) subtiliai perteikė asmenų psichologinę būseną bei gamtos vaizdus.

Petras Stauskas. L. Lukošiūnienės portretas, aliejus, 1962

Kūriniai: rašytojos Lazdynų Pelėdos (M. Lastauskienės, 1957), archeologo P. Tarasenkos (1957), Socialistinio Darbo Didvyrio J. Černiaus (1960), L. Lukošiūnienės (1962), dail. N. Liatukaitės (1966) portretai; peizažas „Kauno senamiestis rudenį" (1964); kompozicija „Tradicinės žirgų lenktynės ant Sartų ežero" (1965); akvarelės — inž. O. Abukauskaitės (1963), moters (1963), I. Aleksienės (1964), Jurgos (1965) portretai; peizažai „Liškiavos apylinkės" (1963), „Nerami jūra" (1964), „Kaunas pavasarį" (1965), ir kt.

Lit.: Petras Stauskas (Dailės darbų paroda. Katalogas), K., 1964 [A. Krištopaičio įvad. str.]; **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Akvarelė (20 reprodukcijų), V., 1966 [R. Krukaitės įvad. str.]; Petras Stauskas (Dailės paroda. Katalogas), K., 1969 [S. Budrio įvad. str.].

STÁUSKAS Vladas [g. 1932.XII.21 Kaune] — inžinierius architektas, architektūros kandidatas (1967). 1957 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—61 Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filialo architektas, 1961—68 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis, nuo 1968 to in-to rekreacinės ir landšafto architektūros sektoriaus

vadovas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Lietuvos kurortų ir poilsio zonų, ypač Baltijos pajūrio, architektūrinį planavimą. Už Lietuvos perspektyvinius planus ir šios srities teorinius darbus 1968 gavo Respublikinę premiją.

Parengė Pram. statybos projektavimo in-to rūmų (su A. Sprindžiu, past. 1965), Panevėžio kavinės ,,Seklyčia" interjero (su A. Misiūnu ir A. Šipaila, įrengtas 1963), Kauno Janonio aikštės išplanavimo ir apstatymo (su S. Bartusevičiumi, 1960), Nidos išplanavimo (1960), Palangos (1966) ir Neringos (1968) išplanavimo gen. projektus, Vanagupės vasarvietės detalų projektą (su A. Jankausku, A. Lecku, J. Vaškevičiumi, 1967), ir kt.

Ršt.: Планировка приморских зон отдыха.—,,Архитектура СССР", М., 1964, № 7; Landšafto įvertinimo metodika planuojant poilsio rajonus.—,,Lietuvos TSR architektūros klausimai", t. 3, V., 1966; Актуальные вопросы исследовательских работ в деле организации мест отдыха в Прибалтике.—,,Ежегодник Эстонского Географического общества" (1964/1965), Таллин, 1967.

STAVIDÓNYS — kaimas Eišiškių rj., Pabarės apyl., 14 km į š. r. nuo Eišiškių, 6 km į r. nuo Pabarės. 163 gyv. (1970). Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (nuo 1963). 1959 buvo 194 gyv.

STAVÌSTIS, Puržemis, — ežeras Švenčionių rj., 11 km į p. nuo Pabradės. Plotas 11 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 750 m, didž. plotis 200 m. P. r. krantas aukštas, š. v.— žemesnis, apaugęs mišku. Per S. teka upelis į Vokšelio ež. Prie ežero įsikūrę Punžonys. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

STEBẼKIAI — kaimas Panevėžio rj., Vadoklių apyl., 8 km į p. r. nuo Ramygalos, prie kelio į Pagirius. 157 gyv. (1970). Atskiros kaimo dalys dar vadinamos Stebėkiais I (62 gyv.) ir Stebėkiais II (95 gyv.). Pr. m-la (nuo 1918), biblioteka. Ist. šaltiniuose S. minimi 1586. 1790 buvo 80 gyventojų, 11 ūkių, malūnas (priklausęs Pajuostės dvarui). 1959 kaime buvo 218 gyv.

STEBULIAĨ — kaimas Lazdijų rj., Teizų apyl., 7 km į p. v. nuo Simno, 2 km į š. v. nuo Dusios ežero; kolūkio centras. 209 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Kalniškės miškas. Yra parduotuvė (nuo 1956), ryšių skyrius (nuo 1960), felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (nuo 1927 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1962). Kaimas susikūrė apie 1926, po buržuazinės žemės reformos. Burž. nacionalistai kaime 1947 nužudė Teizų apyl. pirmininką V. Stravinską, jo motiną bei žmoną ir P. Grebeckienę, 1948 — J. Navicką ir J. Navickienę. 1959 kaime buvo 230 gyv.

STEBULÌŠKĖS — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 3 km į v. nuo Liudvinavo. 131 gyv. (1970). Per kaimą teka Sūduonia (Šešupės intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1958). Kaime 1866 gimė pažangus visuomenės veikėjas, publicistas, istorikas S. Matulaitis. 1959 buvo 78 gyv.

STECẼVIČIUS Renardas [g. 1933.IV.12 Vilniuje] —radijo ryšių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1965). 1958 baigė Leningrado Elektrotechnikos ryšių in-tą. 1958—61 Lietuvos TSR Ryšių m-jos statybos-montavimo v-bos skyriaus viršininkas. Nuo 1961 TSKP narys. 1966—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale; nuo 1968 docentas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie kosminės televizijos metodų lyg. analizę, įvairių skaitmeninės (kodinės) televizijos sistemų efektyvumą, ryšių su dirbtiniais Žemės palydovais sistemų ekonomiškumą.

„STEDRÀ", Studentų teatro draugija,— pažangi Kauno universiteto studentų organizacija, veikusi 1931—34. Įkurta 1931.II.5 studentų teatralų J. Grybausko, A. Jakševičiaus, R. Juknevičiaus, K. Kymantaitės ir kt. iniciatyva. D-ja surengė keletą spektaklių. Jos susirinkimuose buvo skaitomos paskaitos teatro meno ir kt. klausimais, diegiama materialistinė pasaulėžiūra. D-joje būrėsi kom. ir antifaš. pažiūrų studentai. 1934. II.18 ,,S." surengė un-te V. Lenino mirties 10 metų sukakties minėjimą, kuriame dalyvavo apie 60 studentų. Salėje buvo pakabintas V. Lenino paveikslas su užrašu ,,Leninas mirė — jo darbai gyvena". Po minėjimo studentai priėmė protesto rezoliuciją prieš Austrijos darbininkų žudynes ir rinko aukas revoliuciniams Austrijos darbininkams. Už tai un-to senato nutarimu ,,S." buvo uždaryta, o jos pirmininkas P. Grinius vienam semestrui pašalintas iš un-to.

STEGÌNIS — ežeras Varėnos rj., 10 km į p. nuo Onuškio, 8 km į v. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. Plotas 14 ha, didž. gylis 4,4 m, vid. gylis 1,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 635 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 1700 m. Krantai, išskyrus pietinį, žemi, pelkėti. 1 km į r. nuo ežero įsikūręs Žilinų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

STEIGIAMÀSIS SEĨMAS — vienas iš Lietuvos *seimų* (1920—23).

STEIGVÌLIAI — kaimas Pakruojo rj., Lauksodžio apyl., 12 km į š. nuo Linkuvos, prie kelio į Lauksodį. 193 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Beržtalis (Ysylykio intakas). Abiejuose Beržtalio krantuose yra I t-mečio ir XVI—XVII a. gyvenvietės pėdsakų. Rasta lipdytinės keramikos lygiu ir grublėtu paviršiumi. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1874. 1903 Steigviliuose pastatyta A. Sketerio drama ,,Iš tamsos į šviesą". Burž. nacionalistai ir vok. okupantai 1919.III išžudė apie 20 Steigviliuose apsistojusių raitelių raudongvardiečių. 1959 kaime buvo 242 gyv.

STEIKŪ́NAS Jurgis Vytautas [1916.II.2 Maskvoje — 1943.XII.27 Jiezne] — lakūnas, sklandytojas. Skraidyti sklandytuvu pradėjo Petrašiūnų sklandymo būrelyje. Su kitais Nidoje 1933 įsteigė sklandymo m-lą, dirbo jos instruktoriumi. 1937 baigė Lietuvos Aeroklubo motorinio skraidymo m-lą, gavo C piloto laipsnį. Skraidė pirmojoje Lietuvos oro linijoje Kaunas—Palanga. Aviacijos švenčių metu demonstruodavo aukštojo pilotažo techniką ir sudėtingus šuolius parašiutu. 1940 vasarą pirmasis sklandytuvu nuskrido iš Kauno į Vilnių.

STELMOŠẼNKA Marija [g. 1896.XI.28 Zasuliuose (BTSR, Stolbcų rj.)] — surdopedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1960).1929 baigė Varšuvos Specialųjį in-tą, 1956 — Maskvos Ped. in-to defektologijos f-tą. Nuo 1931 Vilniaus kurčiųjų mokyklos-internato mokytoja. Kurčiųjų m-loms parengė vadovėlių: ,,Skaitinius" II klasei (su S. Kuliekoniu, 1965), III klasei (su S. Kuliekoniu, 1949), elementorių parengiamajai klasei ,,Žvaigždutė" (su B. Jauniškiu ir P. Mintaučkiene, 1967). Nuo 1966 pensininkė.

STEL̃MUŽĖ — kaimas Zarasų rj., Imbrado apyl., 11 km į š. nuo Zarasų, prie Latvijos TSR sienos. 148 gyv. (1970). Iš p. prieina Stelmužės ež., iš š.— Lukšto ež. Yra parkas; jame auga maždaug 2000 metų amžiaus ąžuolas. Jo aukštis 20 m, perimetras 8,6 m. Ąžuolas globojamas kaip gamtos paminklas. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1925—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). S. medinė bažnyčia (past. 1650, perstatyta XVIII a. pirmojoje pusėje) ir varpinė — resp. reikšmės architektūros paminklai. Bažnyčioje 1963

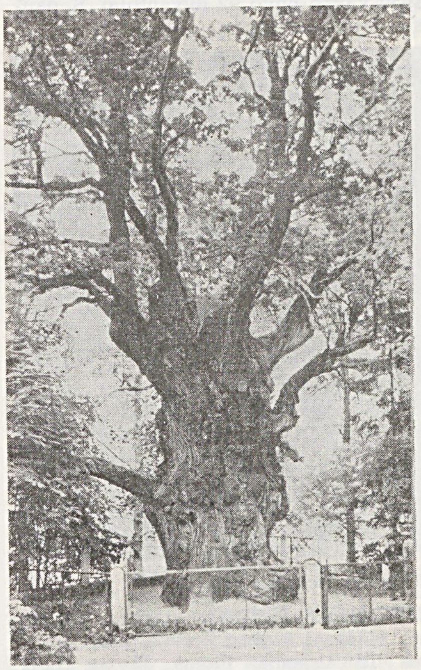

Stelmužės ąžuolas

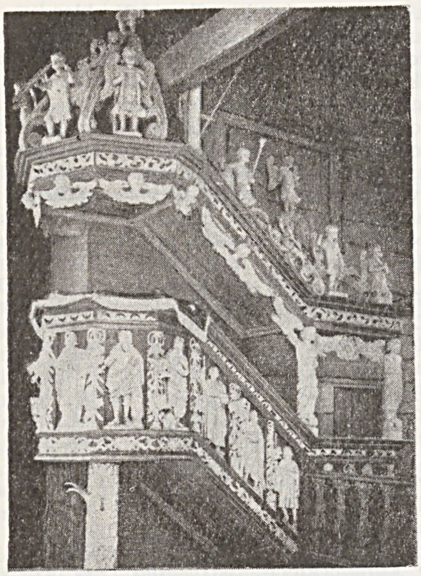

Stelmužės bažnyčios sakykla

įrengtas liaudies skulptūros muziejus — Rokiškio kraštotyros muziejaus filialas.

S. bažnyčia vienanavė. Jos priesienį iš 3 pusių supa kolonos, pagr. fasade sudarančios liaudiškų formų portiką. Bažnyčios interjeras įrengtas XVIII a. pirmojoje pusėje. Jo dominuojantys elementai — altorius ir sakykla — papuošti barokiniais bareljefais, horeljefais ir skulptūromis. Šventoriuje yra darnių proporcijų medinė varpinė.

S. — buv. dvaras, XVIII a. priklausęs vok. baronams Folkerzamams, XIX a. rusų didikams Valujevams ir kt. privatiems savininkams. Per I pasaul. karą prie S. vyko mūšiai, buvo sugriauti S. ežero pakrantėje stovėję dvaro rūmai. 1959 kaime buvo 92 gyventojai. S. gausiai lankoma turistų.

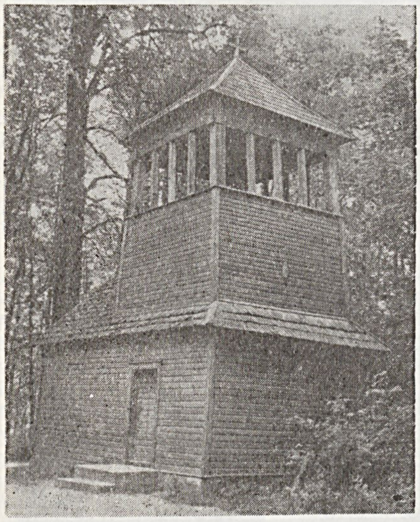

Stelmužės bažnyčios varpinė

STELMUŽĖS EŽERAS — ežeras Zarasų rj., 11 km į š. nuo Zarasų, prie Latvijos TSR sienos. Plotas 32 ha, ilgis 1050 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 3850 m. Yra 2 salos (iš viso 0,5 ha). V., š. ir r. krantai aukšti, statūs; p. krantas žemas, pelkėtas. Per S. e. teka upelis į Stumbrinės ež. (Dauguvos baseino). Ežero š. pakrantėje yra Stelmužės kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

STEMPLĖS — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 11 km į r. nuo Švėkšnos, prie kelio į Kvėdarną. 117 gyv. (1970). P. r. pakraščiu teka Ašva (Veiviržo intakas), iš p. r. prieina Stemplių ir Jurkaičių miškai. Girininkija, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1945). XIX a. prie S. kaimo buvo S. dvaras. 1863.V.11—12 ties S. sukilėliai buvo susirėmę su caro kariuomene. Stemplėse rašytojas S. Stanevičius praleido paskutiniuosius savo gyvenimo metus (mirė 1848). 1959 kaime buvo 141 gyv.

STENOGRĀFIJA [gr. *stenos* — siauras, glaustas + *graphē* — raštas] — tam tikras raštas, kuriuo galima greitai užrašinėti sakytinę kalbą. 1912 S. buvo dėstoma Vilniuje, N. ir A. Mochovų skaičiavimo kursuose. 1920 Kaune Švietimo m-ja įsteigė S. kursus seimo stenografams rengti (kursus lankė 15 asmenų). Vėliau S. buvo dėstoma keliose mašinraščio ir prekybos m-lose. 1922 Kaune įsteigta Lietuvos Stenografų s-ga. Liet. kalbai vokiečių (Štolcės-Šrejo) S. sistemą pritaikė E. Jansenas. Iš jo „Trumpo lietuvių kalbos stenografijos vadovėlio" (1924) mokėsi real. g-jų moksleiviai ir S. kursų klausytojai. 1938 prekybos m-lose ir mašinraščio kursuose pradėta dėstyti liet. kalbai pritaikyta latvio J. Ruozės S. sistema (T. Ruozės „Stenografijos vadovėlis", išl. 1939). Po II pasaul. karo S. buvo dėstoma Vilniaus un-te ir Vilniaus Ped. in-te (dėstė J. Stabinis). 1962 išleistas J. Jackūnienės ir J. Stabinio „Stenografijos vadovėlis" vid. m-loms. Šiuo metu S. dėstoma kai kuriose vid. m-lose ir Vilniaus un-te (žurnalistikos specialybės studentams).

STEÑSLERIENĖ (Stensler) Milda [**Janušonytė**; g. 1916.VIII.24 Niuarke (JAV, Niudžersio valstija)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja, choro dirigentė. Nuo 1930 dalyvavo Niuarko „Sietyno" chore, kurį laiką jam vadovavo. Skambinti fortepijonu ir diriguoti chorui mokėsi B. Šalinaitės-Sukackienės studijoje. Baigė koledžą, studijavo vakariniuose muz. kursuose. Nuo 1940 dalyvauja Lietuvių meno s-gos veikloje; nuo 1954 šios s-gos sekretorė. Nuo 1950 vadovauja Bruklino „Aido" chorui, su juo 1965 dalyvavo jubiliejinėje Lietuvos TSR dainų šventėje. Bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje".

Lit.: A. Valvutskas, Tėvų pėdomis.—„Kultūros barai", 1967, Nr. 10.

STEPANÁUSKAS Leonas [g. 1925.VI.28 Kaune] — žurnalistas. 1949 baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją. 1951 baigęs Vilniaus un-tą (germanistikos specialybė), mokytojavo Vilniuje. 1956—63 dirbo Radijo ir televizijos k-te. Nuo 1963 „Tiesos" laikraščio neetatinis korespondentas, akredituotas prie VDR Užsienio reikalų m-jos spaudos skyriaus Berlyne. 1963—67 dar dirbo VDR Kelionių biure (Berlyne), nuo 1968 — Berlyno televizijos redaktoriumi. Nuo 1965 VDR baltistų k-to narys. Parašė informacinio pobūdžio knygą „Vokietijos Demokratinė Respublika" (1969). Lietuvos period. spaudoje paskelbė straipsnių apie Vokietiją, lietuvių ir vokiečių kultūrinius ryšius; VDR period. spaudoje, per radiją ir televiziją populiarina liet. kultūros, ekonomikos laimėjimus.

STEPANĀVIČIUS Algirdas [g. 1934. XI.20 Kryželiuose (Utenos rj.)] — kelių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1966). 1957 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—61 Ukmergės kelių statybos rajono Nr. 2 meistras, darbų vykdytojas. 1965—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie kabančiąsias statybines konstrukcijas.

STEPÁNKA Albertas [g. 1920.XI.22 Panevėžyje] — dailininkas. 1951 baigė Vilniaus Dailės in-to teatro dekoracijos skyrių. Nuo 1951 Panevėžio dramos teatro dailininkas. Apipavidalino Panevėžio dramos teatro, Kauno dramos teatro ir muzikinio teatro spektaklių. 1966 suorganizavo saviveiklinį Panevėžio kultūros rūmų lėlių teatrą (nuo 1970 Panevėžio lėlių liaudies teatras) ir jam vadovauja. Su J. Blėdyte-Stepankiene šiame teatre pastatė K. Kubilinsko, B. Lukošiaus ir kt. autorių veikalų. S. dekoracijoms būdinga lakoniškumas, sąlygiškumas.

Apipavidalinti spektakliai: Panevėžio dramos teatre — K. Goldonio „Melagis" (1952), P. Bomaršė „Sevilijos kirpėjas" (1957), I. Turgenevo „Mėnuo kaime" (1957), H. Ibseno „Heda Gabler" (1957), H. Figeiredo „Lapė ir vynuogės" (1959), A. Čechovo „Ivanovas" (1960), A. Gudaičio-Guzevičiaus „Dvikova" (1962); Kauno dramos teatre — G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė" (1955); Kauno muzikiniame teatre — B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje" (1960), ir kt.

Lit.: Lietuvos scenografija, V., 1968.

STEPANKĒVIČIUS Vincas [g. 1931. IV.30 Jiezne] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1949—50 LLKJS Jiezno vls. k-to sekretorius. 1950—51 LKP Jiezno rj. k-to darbuotojas. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—55 mokėsi Resp. part. m-loje. 1955 LLKJS CK instruktorius. 1955—57 LLKJS Jiezno rj. k-to I sekretorius. 1957—61 LKP Jiezno rj. k-to sekretorius. 1961—62 Pasvalio rj. k-to II, I sekretorius. 1962—65 LKP Biržų rj. k-to darbuotojas. Nuo 1965 Molėtų rj. vykd. k-to pirmininkas. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK, 1966 — Belvederio (Jurbarko rj.) ž. ū. technikumą.

STEPONAITIENĖ Liudmila [Šuravinaitė; g. 1921.X.9 Novotoržske (RTFSR, Kalinino sr.)] — gydytoja pediatrė, medicinos mokslų daktarė (1970). 1938—1941 studijavo Kauno un-te. D. Tėvynės karo metais dirbo Ferganos sr. mokyklų gydytoja, studijavo Molotovo (dab. Permė) Medicinos in-te, kurį baigė 1944. 1944—1946 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos liaudies komisariato inspektorė. Nuo 1944 dirba ped. darbą Vilniaus universiteto vaikų ligų katedroje; nuo 1963 docentė, nuo 1966 katedros vedėja. Nuo 1951 TSKP narė. 1958 įgijo med. mokslų kandidatės laipsnį. Su kitais tiria vaikų ligų gydymą vaistažolėmis. Daktarės disertacijoje nagrinėja vaikų lytinio brendimo periodo svarbiausiųjų susirgimų ypatumus. Paskelbė moksl. straipsnių apie mažų vaikų tuberkuliozinio meningito klinikos ir gydymo ypatumus, bronchine astma sergančių vaikų autoagresiją, kūdikių hipotrofijos etiologiją, vaikų stafilokokinę pneumoniją, t. p. sveikatos apsaugos organizavimo, med. istorijos klausimais. Vadovėlio „Vaikų ligos" (1962) bendraautorė. Išleido populiarių brošiūrų apie vaikų auginimą, maitinimą, ligas („Likviduokime difteriją", „Vaikų lytinis brendimas" ir kt.). Aktyviai bendradarbiauja period. spaudoje.

Ršt.: L. Steponaitienė, P. Baublys, Vaikas auga, V., 1965 [II leid. 1969]; L. Steponaitienė, S. Pavilonis, Vaikų lytinio brendimo amžiaus fiziologija ir patologija, V., 1970.

STEPONAITIS Edmundas [1892.II.28 Sintautuose (Šakių rj.) — 1908.VIII.19 Šakiuose] — poetas. 1904 baigęs Šakių dviklasę m-lą, raštininkavo Šakiuose. Nuo 1905 Kaune dirbo raidžių rinkėju. Eilėraščius pradėjo rašyti apie 1906. Bendradarbiavo „Viltyje" ir „Draugijoje". Susižavėjęs tolstojizmo idėjomis, susirašinėjo su L. Tolstojumi. S. poezijoje vyrauja egotistiniai ir gamtos motyvai, ryšku polinkis į estetizmą. S. išvertė į liet. kalbą A. Puškino, A. Maikovo, F. Tiutčevo, N. Nekrasovo, J. Baltrušaičio eilėraščių, N. Gogolio, L. Tolstojaus prozos vaizdelių. S. kūrinių ir vertimų pilną rinkinį su biografine apybraiža išleido L. Gira (E. Steponaičio „Raštai", 1912).

Ršt.: [Eilėraščiai].— Lietuvių poezija, t. 1, V., 1967.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

STEPONAITIS Juozas [1887.X.26 Kampiškiuose (Kauno rj.) — 1945 Omske (RTFSR)?] — revoliucinio judėjimo Anglijoje ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dalyvavo 1905 rev. įvykiuose Garliavos apylinkėse, buvo kalinamas Kaune. Nuo 1905 dirbo Londono dirbtuvėse, Belshilo (Škotija) anglies šachtose ir fabrikuose. 1909 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą D. Britanijoje, redagavo jumoristinį laikr. „Širšės" („Rankpelnio" priedą). 1912—16 gyveno Kanadoje. Vakarais mokydamasis, įgijo vid. mokslą. 1916 grįžo į D. Britaniją, redagavo „Rankpelnį". Atsisakęs tarnauti Anglijos kariuomenėje, su grupe Liet. socialistų s-gos D. Britanijoje narių 1917.VI atvyko į Petrogradą. Čia įstojo į RSDDP(b), dirbo spaustuvėje, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose. 1918 atvyko į Omską, dirbo part. darbą lietuvių tarpe. 1918.III įstojo į internacionalinį partizanų būrį, kuriame buvo apie 200 lietuvių, buvo to būrio vado adjutantas; S. Lazo vadovaujamas, Užbaikalės fronte kovojo su semionovininkais. Po čekų ir slovakų korpuso maišto ir japonų interventų užpuolimo, partizanams nuėjus į pogrindį, S. apsigyveno Svobodno geležinkelio stotyje (Amūro sr.). 1918 pusę metų buvo kalinamas Blagoveščenske (Amūro sr.). Novonikolajevske (dab. Novosibirskas) mobilizuotas ir su 94 lietuviais, buv. partizanais, įstojo į burž. nacionalistų suorganizuotą Vytauto Didžiojo lietuvių batalioną, priklausiusį kolčiakininkų armijos lenkų divizijai. Šiame batalione S. sukūrė pogr. part. org-ją. Vadovavo bataliono kareivių sukilimui 1919.XI.25 Čerepanovo glžk. stotyje, nuvedė juos į rev. partizanų būrį kovai prieš kolčiakininkus. Priartėjus Raudonajai Armijai, liet. batalionas 1919.XII.19 prisijungė prie jos, o S. buvo paskirtas pulko komisaru. Tarnavo Kuznecke (dab. Novokuzneckas, Kemerovo sr.), Krasnojarske. Demobilizuotas nuo 1920 gyveno Omske. 1920—21 Lietuvių-baltarusių sekcijos prie RKP(b) Sibiro biuro sekretorius, 1920 Omske padėjo leisti Lietuvių sekcijos savaitraštį „Komunistų tiesa". Nesutikdamas su nepo politika, 1922 S. pasitraukė iš partijos. 1922—28 Omske dirbo įvairiose koop. org-jose. 1928—30 laikr. „Omskaja pravda" bendradarbis. 1930—31 vertėjas Maskvoje. Nuo 1931 dėstė anglų kalbą Omsko in-tuose. 1936 baigė Maskvos Užsienio kalbų in-to neakivaizdinį skyrių. 1941—44 ūkinis darbuotojas Omske, 1944—45 Omsko Med. in-to dėstytojas.

STEPONAITIS Jurgis [g. 1914.IV.18 Belshile (Škotija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pulkininkas. Kilęs iš darbininkų. 1920 su tėvais grįžo į Lietuvą. 1929—30 dirbo pas buožes, vėliau Virbalio plytinėje ir plento tiesimo sezoniniu darbininku. 1931 Virbalyje įstojo į LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos organizaciją. Hektografavo kom. atsišaukimus, plakatus. Bendradarbiavo kom. spaudoje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Virbalio parajonio k-to narys. 1935 Suvalkijos valstiečių streiko dalyvis. Už kom. veiklą 1935 suimtas ir 1936 nuteistas 12 metų kalėti. Kalėjo Raseiniuose. 1940—42 adm. darbuotojas Vilkaviškyje, Marijampolėje, Krasnojarsko krašte. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos bataliono vado, vėliau Taryb. Armijos pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. 1953—54 Leningrade mokėsi Engelso Taryb. Armijos polit. darbuotojų tobulinimosi centr. kursuose. 1955—64 Lietuvos TSR Vidaus reikalų, Viešosios tvarkos apsaugos m-jos darbuotojas. 1964—65 Respublikinės stat. medžiagų bazės direktorius. 1965—68 Taryb. part. m-los prie LKP CK direktoriaus pavaduotojas ūkio reikalams. Pensininkas.

STEPONAITIS Vytautas [1893.III.24 Sintautuose (Šakių rj.) — 1957.X.12 Kaune] — bibliografas. 1913 baigęs Kauno komercijos mokyklą, studijavo Maskvos Komercijos in-te. 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, baigė Odesos karo m-lą. 1918 grįžo į Lietuvą. 1919—40 Lietuvos kariuomenės karininkas. 1926 baigė Aukštuosius karininkų kursus; Kauno un-te studijavo ekonomiką ir teisę. 1941—57 Resp. bibliotekos bibliografas. Nuo 1910 bendradarbiavo „Aušrinėje", vėliau — JAV lietuvių liberalinėje spaudoje („Jaunojoje Lietuvoje", „Ateityje" ir kt.). 1921—40 redagavo karybos ir istorijos period. leidinius „Mūsų žinynas", „Karo archyvas", kuriuose paskelbė ist. tyrinėjimų („Medžiaga 1863—64 m. sukilimo istorijai", 1925; „Iš Kauno gubernatoriaus archyvų bylų", 1928; „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoj 1905 m.", 1929, ir kt.). Taryb. metais sudarė rekomendacinių bibliografijos rodyklių („Gegužės 1-ji", „Žemdirbystė ir gyvulininkystė", 1948), parengė leidinius „Tarybinė lithuanica (1944, 1945 ir 1946)" (1948—49). Nuo 1951 bendradarbiavo „Tarybinės lituanikos metraštyje".

STEPONAVIČIENĖ Valerija [g. 1933. XII.21 Kaune] — provizorė, biologijos mokslų kandidatė (1965). 1958 baigusi Kauno Med. in-to stomatologijos-farmacijos f-tą, dirba ped. darbą to in-to higienos katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvoje auginamų daržovių vitamininguma.

STEPONAVIČIUS Albertas [g. 1934.I.2 Kurtakiuose (Kaišiadorių rj.)] — kalbininkas anglistas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1960 jame dėstė. 1960—63 Leningrado un-to aspirantas. Nuo 1963 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1968 anglų filologijos katedros vedėjas. Su kitais parašė „Anglų kalbos istorinę fonologiją" (1970). Paskelbė mokslinių

straipsnių anglų k. istorijos ir dab. kalbos teorijos klausimais.

STEPONAVIČIUS Albinas [g. 1930. IX.11 Kelmėje] — partinis darbuotojas, filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1967). 1949—50 Kelmės rj. laikr. „Bolševikinis žodis" lit. darbuotojas. 1950—1951 mokėsi aviacijos m-loje. 1951—1954 lėktuvų radiolokacinių įrenginių radiomechanikas. 1955—56 adm. darbuotojas Kelmėje. Nuo 1956 TSKP narys. 1956—57 LKP Kelmės rj. k-to instruktorius. 1961 baigė Vilniaus Aukštąją part. m-lą. 1961—64 LKP CK lektorius. 1964—67 mokėsi Visuom. mokslų akademijoje prie TSKP CK. Nuo 1967 LKP CK darbuotojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie socialinės tikrovės įtaką kom. sąmoningumo formavimuisi, išleido brošiūrų moksl. komunizmo klausimais.

Ršt.: В. Остряков, А. Степонавичюс, Социально-политические факторы формирования коммунистической сознательности трудящихся, М., 1967.

STEPONAVIČIUS Algirdas [g. 1927.I.12 Kaune] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1967). 1950 baigė Vilniaus Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Iliustravo daugiausia vaikų knygas; sukūrė estampų, peizažinių pastelių, ekslibrių. Bendradarbiauja žurnaluose „Genys", „Pergalė". Už K. Kubilinsko kn. „Varlė karalienė" iliustracijas 1965 Leipcigo tarptautinėje knygų parodoje apdovanotas aukso medaliu, 1967 Bratislavos tarptautinėje vaikų knygų iliustracijų bienalėje — „Aukso obuolio" prizu.

Daugelyje estampų (linoraižiniai „Kauno HES statyba", 1960; litografijos „Cemento gamykla", 1961, „Kėdainių chemijos kombinatas", 1963; litografijų ciklas „Naujosios statybos", 1968—1969) S. pavaizdavo pramoninę Lietuvą. Kai kuriose litografijose („Rytas", „Saulė ir lėktuvai", „Darbo žmonės", visos 1961) metaforiškais vaizdais išreiškė laimės, taikos, darbo idėjas. Iliustracijos pasižymi originaliais vaizdais, išradinga kompozicija, dekoratyvumu, ekspresyviomis spalvomis. Vaizdas sumaniai derinamas su tekstu, vartojamas dekoratyvus šriftas. S. kūriniams turi įtaką liet. liaudies menas. Juose novatoriškai interpretuojami fantastiniai ir jumoristiniai liaudies pasaulėjautos bei stilistiniai liaudies dailės elementai.

Kūriniai: iliustruotos knygos — rink. „Mįslės" (1958), I. Lapienio „Senelės laivas" (1960), K. Kubilinsko „Varlė karalienė" (1962), K. Borutos „Jurgio Paketurio klajonės" (1963), M. Sluckio „Nedėkingas ančiukas" (su B. Žilyte, 1964), S. Tomarienės „Užburtos birbynės" (su B. Žilyte, 1964), tautosakos rink. „Šepetys repetys" (1965); triptikas „Marytė Margytė" (1959); estampai „Žiema" (1958), „Mergaitė su žąsiuku" (1958), litografijų ciklas I, II, III, IV, V (1961), „Rašytoja Žemaitė" (1962); freskos „Nykštuko" kavinei Vilniuje (su B. Žilyte, L. Ločeriu, 1964), Valkininkų vaikų sanatorijai (su B. Žilyte, 1970), ir kt.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 432

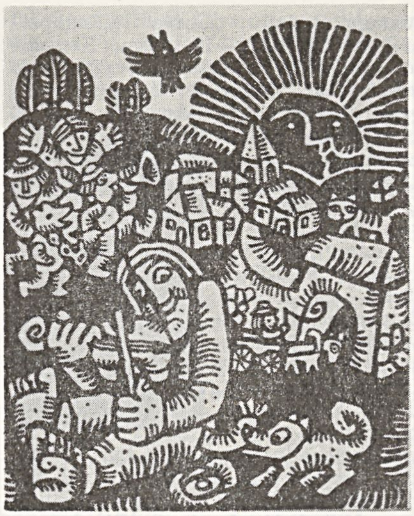

Algirdas Steponavičius. K. Borutos apysakos „Jurgio Paketurio klajonės" iliustracija (1963)

Lit.: A. Sluckaitė, Augalas — konstrukcija, arba kaip dailininkas mąsto.—„Kultūros barai", 1967, Nr. 6; Algirdas Steponavičius, V., 1969.

STEPONAVIČIUS Antanas Nemezijus [g. 1935.XII.19 Kaune] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1959—65 ir nuo 1969 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis, 1965—69 moksl. sekretorius. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie vario ir skaistvario elektrolizinį nusodinimą. Su kitais išrado naujus blizgančio cianidinio variavimo ir skaistvariavimo elektrolitus.

STEPONAVIČIUS Ignas [g. 1903.II.24 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys; buvo Lomenių part. kuopelės sekretorius. Už rev. veiklą 1938 kalintas adm. tvarka. 1940 Kaišiadorių vls. vykd. k-to pirmininkas, 1941 Trakų aps. vykd. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte sužeistas. 1944—50 partinis ir ūkinis darbuotojas Lazdijų apskrityje, 1950—59 ūkinis darbuotojas Kaišiadorių rajone. Pensininkas.

STEPONAVIČIUS Jonas [1880.III.10 Zokoriuose (Zarasų rj.) — 1947.XII.8 Vangene (VFR)] — klerikalinis visuomenės veikėjas, psichologas. 1902 baigė Vilniaus kunigų seminariją, 1906 Peterburgo Dvasinę akademiją. Vėliau studijavo Miunchene, dirbo V. Vunto eksperimentinės psichologijos laboratorijoje Leipcige. Parašė studiją „Subjektyvios lygybės nustatymas, remiantis vidutine paklaida ir vartojant registravimo metodą" (vok. kalba, 1912). 1912 gavo filos. daktaro laipsnį. 1912—14 Vilniuje „Ryto" draugijos pirmininkas. 1915—19 Rusijos kariuomenės kapelionas. Grįžęs į Lietuvą, dalyvavo Lietuvos Krikščionių demokratų partijos veikloje, 1920—27 buvo šios partijos atstovas seimuose. 1927—33 Zarasų komercinės g-jos direktorius, 1933—40 Utenos g-jos mokytojas. Veikale „Psichologiški essays" (2 d., 1937—38) lietė daugiausia parapsichologijos (antjutiminio suvokimo) klausimus. Vok. faš. okupacijos metais talkininkavo hitlerininkams, buvo Zarasų aps. viršininkas. 1944 pasitraukė į Vakarus.

STEPONAVIČIUS Jonas [g. 1907 Dovainiškyje (Pakruojo rj.)] — dailininkas. 1929 baigė Kauno meno m-los grafikos studiją, 1933 — Paryžiaus Aukštąją taikomosios dailės ir grafikos m-lą, studijavo Paryžiaus Dailiosios spaudos m-loje. Dalyvavo „Ars" grupės ir kitose parodose. 1937 Paryžiaus pasaul. parodoje už K. Puidos knygos „Vienos nakties dykūnas" iliustracijas laimėjo Didįjį prizą, už plakatus — aukso medalį. Iliustravo knygų, sukūrė litografijų, ekslibrių, pašto ženklų. 1944 pasitraukė į Vakarus, gyvena Bostone (JAV). Sukūrė medžio raižinių ir litografijų; jiems turėjo įtakos kubizmas.

STEPONAVIČIUS Jonas [g. 1916.X.31 Gilbonyse (Panevėžio rj.)] — agronomas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1961). 1948 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1952 dirbo Rumokų bandymų stoties (Vilkaviškio rj.) direktoriumi. Nuo 1952 Vilkaviškio rj. Arminų kolūkio pirmininkas. Nuo 1967 TSKP narys. Jo vadovaujamas kolūkis pasižymi dideliu javų, cukrinių runkelių ir kukurūzų derliumi (vienas pirmaujančių rajone), gerai naudoja sėjomainas, pagamina daug mėsos ir pieno (tais atžvilgiais yra vienas geriausių Lietuvoje).

STEPONAVIČIUS Juozas [1877.III.19 Kiaunoriuose (Kelmės rj.) — 1968. VIII.2 Joniškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Nuo 1890 Šiauliuose dirbo tabako ir odos f-kuose, dalyvavo streikuose. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje Gruzijoje, dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Paleistas į atsargą, dirbo Šiaulių, Rygos, Liepojos odos f-kuose. 1918 pab. dirbo tarybinėje geležinkelio milicijoje. 1919 pr. tarnavo Raudonosios Armijos Žemaičių pulke, dalyvavo mūšiuose ties Šiauliais, Gruzdžiais, Kuršėnais, buvo sužeistas. 1932—40 mažažemis valstietis. 1940—41 Žvirblinių dvaro (Pakruojo rj.) komisaras, liaudies teismo tarėjas. 1949—50 kolūkio pirmininkas Joniškio rj., vėliau kolūkietis. Nuo 1953 pensininkas.

STEPONAVIČIUS Kazys [1889.V.28 Čyčkuose (Vilkaviškio rj.) — 1953.VI.6 Klaivsaide (JAV, Niujorko valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1909 emigravęs į JAV, dalyvavo Amerikos Socialistų partijos ir pažangiųjų lietuvių org-jų veikloje.

1918—20 ir 1922—23 Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos CK sekretorius. K. Bevardžio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje", „Šviesoje".

STEPONĀVIČIUS Liudvikas [g. 1924. II.6 Kaune] — gydytojas anatomas, medicinos mokslų kandidatas (1962). 1948 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jo anatomijos katedros asistentu. Nuo 1951 Kauno Med. in-to normalinės anatomijos katedros dėstytojas; nuo 1966 docentas, nuo 1967 katedros vedėjas. Nuo 1965 dar ir stomatologijos-farmacijos f-to dekanas. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie smegenų laidų tyrimą.

Ršt.: A. **Jurgutis**, L. **Steponavičius** [ir kt.], Žmogaus anatomija, [vadovėlis], V., 1967.

STEPONĀVIČIUS Pranas [1904.IX.29 Panevėžyje — 1966.XI.17 Kaune] — dailininkas. 1931 baigė Kauno meno m-los skulptūros skyrių, 1934 — keramikos skyrių. Nuo 1932 dėstė Kauno VIII amatų m-loje, Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te, Kauno Žuko taikomosios dailės technikume. Dalyvavo dailės parodose Lietuvoje ir užsienyje. Sukūrė antkapinių paminklų, reljefinių portretų (J. Gruodžio portretas, 1958), keraminių skulptūrėlių liaudies pasakų motyvais, animalistiniais motyvais („Stumbras", „Pelėda", „Ožiukas", „Pempė", „Gegutė", 1960), buitinės keramikos dirbinių (servizų, peleninių). Steponavičiaus kūryboje reikšmingiausi keramikos dirbiniai. Juose kūrybiškai interpretuojamos liaudies dailės tradicijos.

STEPONĀVIČIUS Vincas [1898.VI.13 Deveitoniuose (Pasvalio rj.) — 1958. III.1 Vilniuje] — aktorius. I pasaul. karo metu mokėsi Voronežo liet. g-joje, vaidino „Skudučio" dramos būrelyje. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918 Skrajojamojo teatro, 1919 Tautos teatro aktorius. 1920—40 su pertraukomis vaidino Valstybės teatre. 1926—27 vadovavo rusų dramos teatrui Taline, 1928—29 — Vasaros teatrui Kaune. 1933—34 Šiaulių dramos teatro aktorius ir režisierius (1934 past. O. Ernsto „Auklėtojus" ir kt.). 1936—37 Švietimo m-jos kultūros reikalų departamento teatrų instruktorius, nuo 1946 Vilniaus rusų dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Ferdinandas (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Henrikas (G. Hauptmano „Paskendęs varpas"), Tautvilis (V. Krėvės „Šarūnas"), Pilypas (F. Šilerio „Don Karlas"), Lyras (V. Šekspyro „Karalius Lyras") ir kt.

STEPONĀVIČIUS Vytautas [g. 1929.I.6 Kelmėje] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigė Kauno Med. in-tą. 1953—56 Anykščių rj. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas ir Anykščių rj. ligoninės chirurgas. Nuo 1956 dirba ped. darbą Kauno Med. in-te; nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie chirurginį stenokardijos gydymą, anesteziologijos vystymąsi Lietuvoje.

Ršt.: A. **Mickis**, V. **Steponavičius**, Desmurgija, V., 1965.

STEPONĖNAS Povilas [g. 1915.XI.25 Krasovščiznoje (BTSR, Vitebsko sr.)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1962). Baigė Kauno un-tą. Nuo 1944 dirba Vilniaus un-to akušerijos ir ginekologijos katedroje; nuo 1967 docentas; nuo 1969 katedros vedėjas. Tiria gimdos vėžio operacinį gydymą, nėščiųjų toksikozes. Paskelbė moksl. straipsnių apie moters lyties organų trichomonozės gydymą, t. p. straipsnių san. švietimo klausimais.

STEPŌNIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Būdos apyl., 8 km į š. nuo Jiezno, 2 km į r. nuo Kaišiadorių—Alytaus plento.

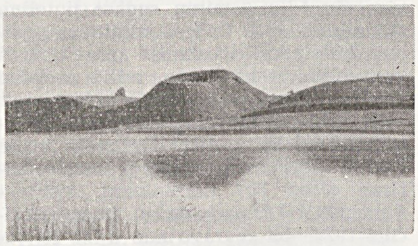

Steponiškių piliakalnis

37 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje yra Surmiaus ež.; jo v. pakrantėje, kalvoje įrengtas piliakalnis, archeologinėje lit-roje vadinamas Paukščių piliakalniu. Jo 8—10 m skersmens aikštelė apjuosta maždaug 3 m aukščio pylimu. 1959 kaime buvo 42 gyv.

STEPRIŲ PĖLKĖ — pelkė Panevėžio ir Ukmergės rj., 7 km į p. nuo Vadoklių, 5 km į v. nuo Lėno. Plotas 747 ha (pramoninis 602 ha). Pelkė susidariusi dugninės morenos lygumos įdubime, įsiterpusiame tarp 2 pakraštinių moreninių gūbrių. Iš š., r. ir p. pelkę supa Taujėnų masyvo miškai (Piktakalnio, Lėno, Gružų). Yra 2 nesupelkėjusios salos (apie 20 ha). Išilgai pelkės (iš p. į š.) teka Juoda (Nevėžio intakas). S. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, apaugusi beržais, juodalksniais, drebulėmis. Aptinkamas beržas keružis. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 1,3 m. Vyrauja žemapelkinės plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 9,3%. Durpių ištekliai apie 7,9 mln. m^3.

STEPŪLIS Pranas [g. 1913.XII.14 Janėnuose (Lazdijų rj.)] — instrumentalistas (kanklės, obojus), liaudies muzikos tyrinėtojas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1963). 1938—40 studijavo Kauno un-to, 1940 — Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-te. 1938—40 Lietuvos Kanklininkų d-jos kanklių muzikos kursų dėstytojas. 1941—43 Dainų ir šokių liaudies ansamblio, 1944—62 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio kanklininkų grupės vadovas. 1945 baigė Vilniaus muz. m-lą, 1950 — Lietuvos TSR konservatoriją (obojaus specialybė). 1945—49 Vilniaus konservatorijos, nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas; nuo 1966 docentas. Už liet. liaudies meno ugdymą ir populiarinimą 1950 gavo TSRS Valst. premiją. Nuo 1961 TSKP narys. Nemaža prisidėjo prie kanklių gamybos ir tobulinimo, kankliavimo technikos ugdymo. Paskelbė medžiagos kankliavimo klausimais („Jaunimo saviveiklos scena", 1951—54, Nr. 1—11), išleido vadovėlį „Kanklės" (1955), su V. Leimontu parašė knygos „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos" (t. 3, 1967) skyrių „Muzika lietuvių liaudies instrumentams".

STĖRKAI, starkiai. Lietuvoje sterkas *(Lucioperca lucioperca)* yra labai dažnas Kuršių mariose, dažnas sekliuose ir vid. gylio ežeruose (pvz., Dysnų, Dysnykščio), dažnokas Nemuno žemupyje. Gyvena neskaidriame vandenyje, kur smėlėtas, akmenuotas dugnas. Neršia gegužės mėn. Iš šiaurinės Kuršių marių dalies neršti keliauja į Nemuno deltą (daugiausia Atmatą, Skirvytę). Kuršių mariose minta daugiausia stintelėmis, pūgžliais, ežeruose — aukšlėmis ir kt. mažomis žuvimis. 1953—69 S. įveisti 52 ežeruose, Antalieptės ir Kauno mariose (iš viso apie 25 000 ha). 1937 Kuršių mariose versloviniu būdu sugauta 193 cnt, ežeruose ir upėse — 204 cnt; 1969 Kuršių mariose — 1258 cnt (10% visų versloviniu būdu šiose mariose sugautų žuvų pagal svorį), ežeruose, upėse, Kauno ir Antalieptės mariose — 103 cnt. Nuo 1961 S. gaudymas Kuršių mariose yra limituojamas (ne daugiau kaip 2000 cnt per metus). Realizuojami daugiausia švieži, vartojami konservų gamybai.

Lit.: T. **Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; Б. **Багджюс**, Результаты исследования биологии судака *(Lucioperca lucioperca* L.) залива Куршю марёс.— „LTSR MA darbai", 1959, B 2; R. **Volskis**, Starkis ir jo veisimas, V., 1960; D. **Misiūnienė**, Kur gyvena starkiai.—„Mūsų gamta", 1969, Nr. 7.

STEȐVAS — ežeras Telšių rj., 3 km į š. nuo Varnių. Plotas 136 ha. Ežeras ovalus, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1890 m, didž. plotis 1080 m, kranto linijos ilgis 5150 m. Krantai žemi, pelkėti. Išteka Sengovija (į Biržulio ež.). Prie ežero įsikūręs Pastervys. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

STĨGRĖ — upė Šilalės ir Šilutės rj., Ašvos kair. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 28 km^2. Prasideda Jonaičių apylinkėse, 10 km į v. nuo Šilalės. Teka į v. Įteka į Ašvą 36 km nuo jos žiočių, prie Stemplių. Intakas Juodupis (kair.). Vid. debitas žiotyse 0,36 m^3/s.

STĨKLAS. Lietuvos teritorijoje gyvenusios baltų gentys S. vartojo nuo mūsų eros pradžios. Su kt. papuošalais iš Romos imperijos į Lietuvą patekdavo įv. spalvų skaidraus bei neperšviečiamo S.

(emalės) karolių. Emalės karoliai dažnai būdavo įvairiai ornamentuoti. Iš S. karolių buvo sudaromos apvaros, dažnai tarp jų įterpiant žalvario įvijėles, pakabučius ar maišant juos su gintaro ir žalvario karoliais. III—V a. raudona ir žalia emale būdavo užpildomos žalvarinių segių ir pakabučių paviršiuje paliktos duobutės. Kartais taip buvo puošiamos žalvarinės geriamųjų ragų rankenos. Apie IV a. Lietuvos meistrai pradėjo naudoti mėlyno S. akutes žalvarinėms segėms, smeigtukams, pakabučiams puošti. V—VII a. stiklo karolių Lietuvoje būta žymiai mažiau ir beveik vien tik mėlynos bei žalios spalvos. Daugiau ir įvairesnių formų bei spalvų karolių į Lietuvą buvo atgabenama iš Artimųjų Rytų ir Bizantijos nuo VIII—IX a., paintensyvėjus prekybai. Lietuvoje rasta ir senosios Rusios miestų amatininkų gamintų stiklinių karolių, spalvoto S. žiedų ir apyrankių. Daugiausia rasta stambių tamsiai mėlynų pailgų karolių su išilginiais grioveliais. Nuo XIV a. pabaigos S. pradėta naudoti bažnyčių ir pilių langams, vitražams. XIV—XV a. į Lietuvą buvo atvežama ir stiklinių taurių bei kitokių S. indų.

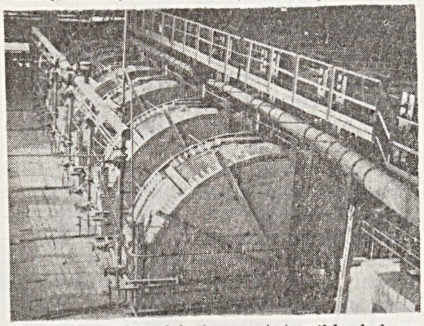

Panevėžio **stiklo** fabriko voninė stiklo lydymo krosnis

Rašytinių duomenų apie S. gamybą Lietuvoje yra nuo XVI a. vidurio. 1547 Žygimantas Augustas suteikė dvarininkui M. Paleckiui monopolinę teisę steigti Vilniuje S. dirbtuvę ir prekiauti savo gamybos bei atvežtiniais S. gaminiais. Vilniaus gubernijoje 1800—05 buvo 4 S. gamybos įmonės, Užnemunėje (Ūtoje) — 1 žaliojo ir paprastojo S. gamybos įmonė. 1828 Lietuvos dvaruose buvo 3 S. įmonės, kuriose dirbo apie 40 darbininkų. 1843 Kauno gub. veikė 3 S. dirbtuvėlės, o Vilniaus gub.— keletas Radvilų S. manufaktūrų. XIX a. pab. Vilniuje įkurti S. f-kai „Vitrum" (veikė iki II pasaul. karo) ir „Kalvarija" (dab. „Raudonoji aušra"). 1900 Vilniaus gub. veikė 4 S. f-kai, 1914 — 5. 1923 Petrašiūnuose (prie Kauno) pradėjo veikti butelių, pūstų indų ir presuotų S. gaminių f-kas „Stiklas", paskui pavadintas „Indu"; įmonė netrukus subankrutavo. 1924—27 Kaune, Šančiuose, veikė Tubino S. f-kas „Tubaras"; jam sudegus, Kauno p. dalyje (Aleksote) buvo įkurtas S. f-kas „Aleksotas". 1929 Palemone įkurtas stiklinių indų f-kas, 1930 Šančiuose — naujas Tubino S. f-kas, vėliau pavadintas „Stiklolitu", 1938 Petrašiūnuose — S. f-kas „Elnias". Apie 60% visų šių f-kų gaminių sudarė buteliai, stiklainiai, apie 30% — stiklinės, grafinai, buteliukai vaistams, apie 10% — veidrodžiai ir kt. Be to, veikė nemažai smulkių nemechanizuotų S. šlifavimo ir veidrodžių dirbtuvėlių („Nova", „Kristal", „Veidrolit"). 1927 Lietuvoje veikė 6 kiek didesnės S. dirbinių įmonės, kuriose dirbo 207 darbininkai, 1937 — 5 įmonės ir 349 darbininkai. Įmonių skaičius 1924—39 svyravo nuo 2 iki 19, jose dirbančių žmonių — nuo 108 iki 441. 1939 vid. paleistas pirmasis Lietuvoje mechanizuotas Radviliškio lakštinio S. f-kas. Nedidelė S. gaminių dalis buvo eksportuojama į Latviją, Vokietiją, Prancūziją; trūkstami S. dirbiniai buvo importuojami iš Čekoslovakijos, Vokietijos. Per D. Tėvynės karą f-kai „Vitrum" ir „Elnias" buvo sugriauti ir po karo nebeatstatyti. Atkurti buvo 3 S. f-kai: Radviliškio, „Aleksotas" (Kaune) ir „Raudonoji aušra" (Vilniuje). 1965 pr. paleistas Panevėžio S. f-kas, gaminantis lakštinį S. ir statybinius S. blokus; nuo 1970.V jame pradėta gaminti grūdintas stiklas. Radviliškio S. f-kas (nuo 1969.I — Panevėžio S. f-ko Radviliškio cechas) 1946—50 gamino langų S., o nuo 1951 gamina tirpųjį stiklą. „Aleksotas" ir „Raudonoji aušra" gamina butelius (iki 1969 vid. gamino ir stiklainius). Be to, nuo 1969 vid. „Raudonosios aušros" f-ke pradėjo veikti vitražinio S. cechas, kuris gamina presuotus spalvoto S. gaminius ir spalvotą vitražinį S. Be šių S. f-kų, su S. gamyba ir apdirbimu susiję: Panevėžio elektroninių vamzdelių g-la „Ekranas", kurioje formuojamos stiklinės kineskopų dalys; Panevėžio tiksliosios mechanikos g-la, kurioje apdorojamos (šlifuojamos, poliruojamos) optinės detalės. Pagrindiniai S. f-kų gamybiniai rodikliai 1946—69 matyti iš lentelės. Lietuvos įmonės S. gamina iš kvarcinio smėlio, kurį iki šiol

Panevėžio **stiklo** fabriko Radviliškio cecho tirpiojo stiklo gamybos linija

daugiausia imdavo iš vietinių karjerų. Po II pasaul. karo Radviliškio ir Panevėžio S. f-kai pradėjo naudoti Anykščių kvarcinį smėlį. Šiuo metu Anykščių stat. medžiagų g-los kvarcinio smėlio sodrinimo cechas (įk. 1969) aprūpina S. įmones sodrintu kvarciniu smėliu; žemesnės kokybės bet tamsiam S. gaminti ir toliau naudojamas vietinis smėlis. Dauguma S. f-kų gaminių realizuojama Lietuvoje, šiek tiek tirpiojo, langų S. ir kt. gaminių išvežama į kitas taryb. respublikas (pvz., 1969 išvežta 0,8 mln. m^2 langų S.). Lietuvoje negaminami S. gaminiai įvežami iš kitų taryb. respublikų. Dauguma S. pramonės specialistų — Kauno Politechnikos in-to auklėtiniai.

Lit.: K. Strazdas, Lietuvos stiklo pramonė, V., 1964.

STIKLIÕRIUS Jokūbas [1871.VII.25 Kaušeliuose (R. Prūsija, Ragainės aps.) — 1942.II.19 Tilžėje] — R. Prūsijos lietuvių kultūros veikėjas. Mokėsi Pilkalnio ir Ragainės mkt. seminarijose, paskui tarnavo karo valdininku Karaliaučiuje, Gumbinėje, Tilžėje. Gumbinėje įsteigė Lietuvių d-ją. 1912—13 Tilžėje leido liberalinį „Lietuviškai-vokišką savaitraštį", 1913—14 „Prūsų Lietuvos savaitraštį". 1915—16 dirbo Lietuvai skirto kaizerinių okupantų laikr. „Dabartis" redakcijoje. Kurį laiką buvo Mažosios Lietuvos Tautinės tarybos gen. sekretoriumi. 1920—22 Tilžėje leido laikr. „Rytojus". Klaipėdos kr. prijungus prie Lietuvos, įsteigė Klaipėdoje lietuvių banką; vadovavo „Ryto" akc. b-vei, buvo Klaipėdos miesto v-bos teatro ir kultūros komisijos narys. Rūpinosi, kad Klaipėdoje būtų įsteigtas teatras ir konservatorija. 1939—40 hitlerininkų kalintas.

STÌKLIUS Kostas [1880.XII.25 Liepalotuose (Šakių rj.) — 1962.II.23 Krekenavoje (Panevėžio rj.)] — literatas, liaudies švietėjas. Iš tėvo pramokęs rašto, lavinosi savarankiškai. Daraktoriavo, gabeno iš R. Prūsijos ir platino draudžiamą lietuvių literatūrą, anticarinius atsišaukimus. 1902 pro Sintautus gabeno lenininę „Iskrą". Priklausė „Sietyno" draugijai. Už šią veiklą buvo kalinamas Kalvarijoje. Nuo 1899 „Varpe", „Ūkininke", „Darbininkų balse", „Vilniaus žiniose", „Lietuvos žiniose" spausdino publicistinius straipsnius, eiléraš-

Lietuvos TSR stiklo fabrikų pagrindiniai gamybiniai rodikliai

Įmonė	Darbuotojų skaičius		Produkcija				
	1946	1969	Gaminių pavadinimas	1946	1950	1960	1969
„Aleksotas" (Kaunas) ..	167	359	stiklo tara (tūkst. t)	0,4	2,3	7,3	12,4
„Raudonoji aušra" (Vilnius)	96	229	″ ″ ″	0,0	1,2	3,8	9,4
Panevėžio stiklo f-kas (be Radviliškio cecho)	—	822	stiklo blokai (mln.)	—	—	—	5,9
			lakštinis stiklas (mln. m^2)	0,2	0,3	—	3,0
Radviliškio stiklo f-kas (nuo 1969.I Panevėžio S. f-ko cechas)	381	195	tirpusis stiklas (tūkst. t) ..	—	—	24,5	42,5
			silikatiniai klijai (tūkst. t)	—	—	—	2,4

čius, dainas, apsakymus. Lietuvoje ir JAV išleido apie 50 įv. pobūdžio knygelių (kai kurių po keletą leidimų). Pasirašinėjo slapyvardžiais K. Stiklelis, Liepukas, Liepalotų Kastantas ir kt. Publicistiniuose straipsniuose kėlė kovos prieš nac. priespaudą idėjas, reikalavo liet. spaudos laisvės. 1904—09 dirbo „Vilniaus žinių" spaustuvėje. 1907—1909 leido ir redagavo satyros ir jumoro laikr. „Ežys". 1911—15 gyveno Rygoje, dirbo „Rygos naujienų" redakcijoje. Grįžęs į Lietuvą, dirbo valst. spaustuvėje Kaune; buvo Spaudos darbininkų prof. s-gos v-bos sekretorius. 1923—24 laikr. „Spaustuvininkas" redaktorius. 1925—27 Marijampolėje leido ir redagavo savaitraštį „Šešupės bangos". Taryb. metais pensininkas. Gyveno Krekenavoje, bendradarbiavo rajoninėje spaudoje.

S. išleido eilėraščių, eiliuotų feljetonų, pasakėčių rinkinius: „Davatkų gadzinkos ir šiaip linksmos dainos" (1903), „Girtuoklių gadzinkos ir kitos apie girtuoklystę dainos" (1903), „Lietuvos lenkų kantičkos" (1904), „Kantičkos apie peklos kančias", „Laisva valandėlė. Broliams dovanėlė", „Čia ne juokai, bet tikra tiesa!", „Šešupė" (visi 1906), „Linksmi žiedeliai" (1907), „Gegutė", „Gyvenimo gabalėliai" (1908), „Pikta boba baisesnė už velnią. Dėl ko dabar velniai ant žemės nesivalkioja" (1908) ir kt. Burž. valdymo metais buvo išleistas S. kūrinių rink. „Davatkų gadžinkos ir kitos linksmos dainelės" (1930). Eilėraščiuose ir apsakymuose S. vaizdavo vargingą liet. valstiečių buitį, ragino juos šviestis, žadino nacionalinį sąmoningumą, geresnio gyvenimo viltis. Daugelyje satyrinių ir jumoristinių kūrinių išjuokė valstiečių buities ydas, tamsumą, prietaringumą, reiškė antiklerikalines idėjas. S. kūrinių meninė vertė nedidelė, tačiau jie buvo populiarūs dėl savo dem. tendencijų, valstietiškos tematikos. S. parengė keliolika mokslo populiarinimo ir praktinio pobūdžio knygelių, surinko ir išleido liet. liaudies dainų rink. „Labai gražios dainos" (1907), išvertė į liet. kalbą P. Jeršovo pasaką „Arkliukas kupriukas ir Jonukas kvailiukas" (1905), L. Tolstojaus komediją „Pirmasis degtindaris" (1909) ir kt.

Ršt.: [Eilėraščiai ir apsakymai].— Audroms siaučiant, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **A. Venclova**, Pavasario upė, V., 1968 [p. 437—445].

STILÌSTIKA [lot. *stilus* — kotelis, kuriuo buvo rašoma vaškuotose plokštelėse] — stiliaus ir jo priemonių mokslas; filologijos šaka, tirianti kalbos išraiškos priemones, jų vartojimo galimybes ir tikslingumą. S. pradmenų randama antikos autorių retorikose, poetikose ir kt. raštuose. XX a. pr. S. susiformavo į savarankišką disciplįną (kalbininkų Š. Bali, A. Sešė darbai). Skiriamos lingvistinė S. (kalbotyros šaka) ir literatūrinė S. (lit-ros mokslo šaka). Lingvistinė S. apima visas kalbos vartojimo sritis; ji nagrinėja įvairiopų (leksinių, gramatinių) išraiškos priemonių vartosenos galimybes ir dėsningumus, pareinančius nuo kalbos vartojimo srities bei atliekamos funkcijos, moko kalbos meistriškumo. Ypač didelį dėmesį ši S. kreipia į kalbos priemonių sinonimiką ir jų prasminius, emocinius, ekspresinius atspalvius. Literatūrinė S. traktuojama dvejopai: vieni mokslininkai jos objektu laiko lit-ros kūrinio kalbinės išraiškos priemonių vartojimo dėsningumus, kylančius iš autoriaus individualybės, kiti S. objektui priskiria ir kitų kūrinio komponentų (siužeto, charakterių, kompozicijos ir kt.) savitumą, būdingą kuriam rašytojui ar lit-ros srovei. Pirmuoju atveju lit. S. labiau susijusi su kalbotyra, antruoju — su menotyra.

Lietuvių S. pradmenys yra XVIII a. ir XIX a. pr. raštijos atstovų (Pil. Ruigio, G. Ostermejerio, K. Milkaus, L. Rėzos, K. Bogušo, S. Stanevičiaus) užuominos ir pastabos apie liet. kalbos ypatybes — turtingumą, švelnumą, muzikalumą, bandymai kalbą norminti ir gryninti, pritaikyti lit-ros reikalams. Minčių apie stilių daugiausia buvo keliama gramatikose ir kituose kalbotyros raštuose, tautosakos rinkiniuose, raštijos istorijos ir kritikos straipsniuose. Stilistinio kalbos, lit-ros kūrinių vertinimo elementų vis daugiau pradėjo rastis XIX a. antrosios pusės — XX a. pradžios literatų ir kalbininkų (V. Kudirkos, J. Jablonskio, G. Petkevičaitės-Bitės) darbuose. Apie stiliaus dalykus, ypač kreipiant dėmesį į kalbos gryninimą, svetimybių šalinimą, probėgšmais buvo užsimenama XIX a. pab.—XX a. pr. periodiniuose leidiniuose („Varpe", „Tėvynės sarge", „Vilniaus žiniose"). XX a. pr. lit-ros kritikoje pirmą kartą mėginama apibrėžti meno kūrinio stiliaus kategorija (I. Šlapelio str. „Apie stilių", išsp. „Lietuvaitėje", 1910; S. Čiurlionienės-Kymantaitės kn. „Iš mūsų literatūros", 1913).

Po I pasaul. karo stilistikos (daugiausia lingvistinės) straipsnių paskelbta žurnaluose „Kalba", „Gimtoji kalba", „Kultūra", „Židinys", „Vairas". Praktinius liet. kalbos stiliaus klausimus šalia kitų kalbotyros problemų nagrinėjo J. Jablonskis, įv. progomis juos lietė K. Būga, J. Balčikonis, P. Skardžius ir kt. kalbininkai. S. temomis straipsnių parašė J. Būtėnas, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Gailiūnas, J. Talmantas, A. Žirgulys, J. Žiugžda. Jie analizavo liet. rašytojų kūrinių, užsienio autorių vertimų, period. leidinių stilių, taisė jo klaidas. Buvo parašyta literatūrinės S. darbų — daugiausia straipsnių apie atskirų liet. rašytojų kūrybinį braižą (K. Korsako apie J. Savickio apsakymus, V. Maciūno apie M. Valančiaus ir kitų didaktinės liet. prozos autorių kūrybą, A. Vengrio apie S. Daukanto „Būdą", A. Venclovos apie A. Vienuolio „Paskenduolę", J. Stoskeliūno apie K. Donelaičio „Metus"). Literatūrinės S. klausimams buvo skiriama dėmesio L. Giros, V. Mykolaičio-Putino, K. Korsako lit-ros istorijos ir kritikos darbuose, B. Sruogos folkloristinėje studijoje „Dainų poetikos etiudai", mokykliniuose lit-ros teorijos vadovėliuose. 1923 buvo išleistas M. Gustaičio vadovėlis „Stilistika", bet jame S. liečiama t. p. tik šalia kitų lit-ros teorijos dalykų. Nuo 1936 S. pradmenys buvo dėstomi g-jose.

Kaip savarankiška liet. kalbotyros šaka lingvistinė S. pradėjo formuotis XX a. šeštojo d-mečio pabaigoje. Lingvistinę S. daugiausia propagavo J. Pikčilingis. Liet. kalbos S. klausimais jis išleido knygas „Žodžio aiškumas ir tikslumas" (1965), „Žodžių vartojimas perkeltine reikšme. Tropai" (1967), „Leksinė ir gramatinė sinonimika" (1969), „Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė" (1969), paskelbė straipsnių kolektyviniuose leidiniuose („Dabartinė lietuvių kalba", 1961; „Kai kurie gramatikos ir stilistikos klausimai", 1963) ir period. spaudoje. Dabartinės liet. kalbos S. ir jos dėstymo vid. m-lose metodikos dalykams skirti A. Šoblinsko darbai („Stilistikos pratybos", 1965; „Veiksmažodžio stilistika", 1967; „Leksikos ir stilistikos pratybos", 1967). Be to, praktinės S. klausimais straipsnių paskelbė V. Ambrazas, J. Barauskaitė, Z. Dumašiūtė, P. Gailiūnas, J. Palionis, K. Ulvydas, A. Žirgulys, K. Župerka. Stilistikai reikšmingas ir A. Lyberio „Lietuvių kalbos sinonimų žodynas" (1961).

Literatūrinės S. klausimus pokario metais yra lietę A. Venclova, V. Kubilius. Vėliau S. problemų tyrinėjimui daugiausia buvo atsidėjęs J. Kaminskas (studija „A. Vienuolio tarybinio laikotarpio kūrybos stilius", išsp. jo ir A. Radzevičiaus knygoje „Stiliaus ir charakterio problemos lietuvių tarybinėje prozoje", 1966; straipsniai rinkinyje „Literatūros kryžkelėse", 1968). S. temomis straipsnių paskelbė V. Areška, I. Kostkevičiūtė, V. Zaborskaitė (straipsnių rink. „Eilėraščio menas", 1965), A. Zalatorius. Jie stilių dažniausiai traktavo kaip kūrinio vaizdinės struktūros, visų jo meninės išraiškos komponentų savitumą, nulemtą rašytojo kūrybinės individualybės. Stiliaus charakteristikai skiriama dėmesio V. Galinio (apie P. Cvirkos apsakymus), L. Gineičio (apie K. Donelaitį), D. Judelevičiaus (apie P. Cvirkos rom. „Frank Kruk"), K. Korsako (apie A. Vienuolio rom. „Puodžiūnkiemis"), J. Lankučio (apie V. Mykolaitį-Putiną), J. Lebedžio (apie S. Stanevičių, M. Daukšą), M. Lukšienės (apie J. Biliūną), D. Saukos (apie S. Nėrį), J. Stonio (apie A. Vienuolį), A. Vaitiekūnienės (apie Vaižganto apys. „Dėdės ir dėdienės"), V. Vanago (apie A. Strazdą), V. Zaborskaitės (apie Maironį) studijose Liet. tautosakos S. tyrinėjo L. Sauka, K. Aleksynas. S. teorijos ir

liet. S. istorijos problemas lietė J. Kaminskas (studijoje apie A. Vienuolį, straipsniuose), J. Lankutis (studijoje „Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje", 1959), K. Ambrasas (studijoje „Pažangioji lietuvių kritika", 1966).

Lingvistinės ir literatūrinės S. straipsniai spausdinami „Pergalėje", „Kalbos kultūroje", „Tarybinėje mokykloje", „Kultūros baruose", „Literatūroje ir mene" ir kt. period. leidiniuose. S. kursas dėstomas vidurinėse (nuo 1965) ir aukštosiose m-lose.

STÌLSONAS Juozas [iki 1904 **Stasiulevičius**; 1891.VIII.14 Vartuose (Kapsuko rj.) — 1962.V.18 Niujorke] — JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Nuo 1904 dirbo JAV lietuvių laikraščių spaustuvėse. Lietuvių socialistų sąjungos (LSS) narys, 1912—17 jos vykd. k-to sekretorius, 1918—19 sekretorius vertėjas Čikagoje. 1908—19 bendradarbiavo LSS leidiniuose „Kova", „Naujoji gadynė", kurį laiką redagavo „Žariją". Už antimilitaristinių lapelių siuntinėjimą 1917 Filadelfijoje suimtas; už užstatą paleistas. 1918 nuteistas 3 metus kalėti, bet pasislėpė. 1919—31 JAV Komunistų partijos narys, jos I suvažiavimo delegatas. 1920 buvo atvykęs į Kauną ir Vilnių. 1920 vasarą dirbo Vilniaus dienraščio „Komunistas" redakcijoje (slap. Kaunietis, V. Gražys, A. Kuršaičiūtė, Svirplys, O. Š.). 1921, gyvendamas Maskvoje, bendradarbiavo „Raudonojoje vėliavoje". Tais pat metais išvyko į JAV. E. Butkaus pavarde dirbo laikr. „Laisvė" spaustuvėje. Išvertė (T. Pašešupio slapyvardžiu) R. Liuksemburg „Krizį Vokietijos socialdemokratijoje" (knygoje „Socialdemokratijos žlugimas ir revoliucinės kovos Vokietijoj", 1922), A. Sinklerio „Karalių Anglį" (1924), „Kaip žmonės be ponų gyveno" (1926). 1931, veikdamas pažangiųjų lietuvių tarpe, nukrypo nuo partijos linijos, ėmė organizuoti savo šalininkus, prisidėjo prie opozicinės grupės savaitraščio „Naujoji gadynė" (1931—43) redagavimo, drauge su S. Strazdu 1937 pavertė jį antikom. laikraščiu. 1935 suimtas dėl 1918 bylos, bet bausmė dovanota. Po II pasaul. karo Niujorke priklausė lietuvių s-d. org-joms, bendradarbiavo jų žurnale „Darbas".

STÌMBERIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Kelmės rj., 5 km į p. v. nuo Užvenčio, 1 km į v. nuo Kolainių. Plotas 466 ha (pramoninis 342 ha). Pelkė apie 5 km ištįsusi iš š. į p. Nesupelkėjęs tarpas atskiria pelkės p. dalį (mažesniąją). Per š. dalį teka Venta; toje dalyje yra Tyklio ež. (baigiamas nuleisti). P. dalyje buvęs Labūnavos ež. jau nuleistas. S. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,55 m, vid. 2,35 m. Durpės žemapelkinės — plynraistinės, raistinės ir plyninės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 11,6%. Po durpėmis vietomis yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 7 m). Dugne smėlis, molis, priemolis.

STIMBURÍENĖ Ona [**Vendrikytė**; g. 1895.I.12 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1914—20 darbininkė Petrograde. 1920 dirbo Kybartuose, Kaune. Nuo 1924 dalyvavo rev. judėjime Kaune; platino kareivių tarpe kom. lit-rą, priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, slėpė persekiojamus komunistus. Už dalyvavimą 1935.V.1 demonstracijoje Kaune buvo kalinama. 1941.VI pasitraukė į Gorkį. 1943 Čkalove (dab. Orenburgas) baigė juridinių darbuotojų kursus. 1944—66 liaudies teismo (Vilniuje), Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo tarėja. Nuo 1946 TSKP narė. Pensininkė.

STIMBURỸS Juozas [g. 1889.XI.2 Taujėnuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1899—1909 dirbo pas buožes. 1909—1910 darbininkas Peterburge. 1911—1917 tarnavo Rusijos kariuomenėje, dalyvavo I pasaul. kare. 1918—20 ugniagesys Petrograde. 1919 pradžioje Taujėnuose organizavo dvarų darbininkų k-tus. Grįžęs į Petrogradą, dalyvavo kovose su judeničininkais. 1921 parvyko į Lietuvą, dirbo Kybartų, Kauno statybose. Nuo 1921 palaikė ryšius su LKP nariais. Nuo 1924 Komunistų partijos narys. Buvo geležinkelininkų kuopelės Kaune sekretorium. 1924—26 LKP Šančių parajonio k-to sekretorius ir Kauno rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1924 kalintas. LKP III konferencijos (1926.I Kaune) delegatas. 1926 dirbo metalistų, geležinkelininkų profs-gose. Po faš. perversmo 1926.XII—1927.IV kalėjo Varnių konc. stovykloje. LKP IV konferencijos (1927.IX Maskvoje) delegatas, joje išrinktas LKP CK nariu. 1927.XI—1928.IV LKP Kauno rj. k-to sekretorius, vėliau LKP CK Sekretoriato narys. LKP delegatas Kominterno VI kongrese (1928 Maskvoje; slap. Kunas). 1929.XII—1930.IV LKP Šiaulių rj. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 7 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. 1937.XII paskirtas LKP CK instruktorium Alytaus aps.; netrukus suimtas ir 14 mėn. kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1939—1940 statybos darbininkas Kaune. 1940—1945 Lietuvos TSR profs-gų organizacinio biuro pirmininkas. 1945—60 Lietuvos TSR socialinio aprūpinimo ministras. Pensininkas. 1940—60 LKP CK narys. 1941—46 TSRS AT deputatas. 1947—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Bendradarbiavo LKP pogrindiniuose leidiniuose „Tiesa", „Balsas", „Komunistas" (slap. Mikas, Mi, M., Feliksas). Pokario periodinėje spaudoje paskelbė atsiminimų.

Ršt.: Socialinis aprūpinimas Tarybų Lietuvoje, V., 1950; Socialinio aprūpinimo organų darbo rezultatai ir uždaviniai, V., 1959; Kito gyvenimo neturiu, V., 1960 [rusų k. 1961].

STIMBURỸS Kazys [1907.IX.30 Dovydiškiuose (Ukmergės rj.) — 1945.IV.18 Vricene (prie Berlyno)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis, vėliau grioviakasys. 1926 įstojo į LKJS; priklausė Žuklių (Ukmergės rj.) kuopelei. 1927—1936 LKP narys, Rakaučiznos (Ukmergės rj.) kuopelės sekretorius. 1929 dalyvavo Pagirių (Kėdainių rj.) apylinkės grioviakasių streike. Bendradarbiavo „Balse" (slap. Juokas). Už rev. veiklą 1928 ištremtas į Šakių aps., 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje, Kaune. 1940—41 Panoterių (Jonavos rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas, Ukmergės aps. vykd. k-to sekretorius. Nuo 1941 kandidatas į VKP(b) narius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos karys. Žuvo fronte.

STÌNSKAS Algimantas [g. 1933.VIII.19 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—1959 ir nuo 1964 jo dėstytojas; nuo 1968 docentas. 1962—64 įvairių moksl. tyrimo in-tų moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie polimerų mechanines savybes.

STÌNSKAS Vincas [g. 1903.IX.21 Liudvinave (Kapsuko rj.)] — miškų ūkio inžinierius, Lietuvos TSR nusipelnęs miškininkas (1965). 1937 baigė Kauno un-tą, vėliau Ž. ū. akademiją. 1944—49 dirbo adm. darbą miškų ūkio įstaigose. Nuo 1946 dėsto Ž. ū. akademijoje; 1955—67 miškininkystės katedros vedėjas, 1950—57 dar ir Miškų ūkio in-to miško naudojimo skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvoje augančių pušų, eglių ir juodalksnių medienos fizines bei mechanines savybes.

STÌNTOS. Lietuvoje yra dvi stintos (*Osmerus eperlanus*) formos: jūrinė S. (*O. eperlanus*) ir ežerinė S. (*O. eperlanus* morpha *spirinchus*); abi jos dažnos. Jūrinės S. gyvena Baltijos jūroje, neršia balandžio mėn. (ištirpus ledui) Kuršių mariose ir Nemuno deltoje. Ežerinės S. gyvena ir tuo pačiu metu neršia didesniuosiuose ir gilesniuosiuose ežeruose (pvz., Aiseto, Dubingių, Lūšių). S. dėl įvairių gyvenimo sąlygų labai skiriasi mityba, dydžiais, nerštu. Kuršių marių mažosios S. (5—8 cm) vadinamos stintelėmis, didesnės (vid. 17 cm) — didstintėmis. S. minta zooplanktonu, didesniosios — ir žuvų jaunikliais. 1930—1937 Kuršių mariose ir Nemuno žemupyje versloviniu būdu kasmet buvo sugaunama 600—2170 cnt stintelių ir 75—2000 cnt didstinčių. 1969 Kuršių mariose ir Nemuno žemupyje versloviniu būdu sugauta 105 cnt stintelių ir 1370 cnt didstinčių; be to, ežeruose — 163 cnt stintelių. Stintelės realizuojamos sūdytos, šaldytos ir džiovintos; didstintės — šviežios, marinuotos, rūkytos, vartojamos konservų gamybai.

Lit.: **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; **J. Maniukas**, Kai kurie duomenys apie Lietuvos TSR ežerų la-

šišines žuvis. — „LTSR MA darbai", V., 1957, B 3; Куршю марес, Вильнюс, 1959 [p. 299—302].

STIPEÑDIJA [lot. *stipendium* — alga, atlyginimas, duoklė] — reguliari piniginė parama, teikiama aukštųjų mokyklų studentams, specialiųjų vidurinių mokyklų moksleiviams ir asmenims, kurie rengiasi moksliniam darbui, kelia savo kvalifikaciją.

Feod. Lietuvoje materialinė parama mokslus einančiam jaunimui (paprastai bajorams) buvo teikiama pilnu arba nepilnu išlaikymu ir tam tikra pinigų suma. Lėšos tam reikalui dažniausiai būdavo gaunamos iš atskirų asmenų (fundacijos, turto užrašymai), arba jas skirdavo kokios nors org-jos (daugiausia bažnytinės). 1397 Jogaila paskyrė lėšų 12 studentų iš Lietuvos išlaikyti Pragos un-te. 1546 Albrechtas Brandenburgietis paskyrė Karaliaučiaus un-te 7 S. (vėliau pridėjo dar 5) lietuviams protestantų kunigais rengti. Be to, Lietuvos protestantų dvasininkams ir mokytojams rengti tuo laiku buvo po 2 stipendijas Frankfurto prie Oderio, Berlyno, Hamburgo ir Edinburgo (Škotija) un-tuose (jas skyrė įtakingi reformacijos šalininkai). XVII a. Radvilos skirdavo stipendijas keletui Kėdainių g-jos mokinių, siunčiamų į užsienio un-tus teologijos studijuoti. Vienos seniausių stipendijoms skirtų fundacijų Lietuvoje yra S. Beinarto 1602 fundacija ir J. Korsako 1618 fundacija. J. Korsakas, Lietuvos D. Kun-stės iždo raštininkas, buvo paskyręs lėšų 10 mokslus einančių savo giminaičių ir 10 kitų neturtingų bajorų išlaikyti (jie visi turėjo būti kilę iš Lietuvos). Vėliau S. Beinarto ir J. Korsako fundacijos buvo sujungtos ir pavadintos Beinarto-Korsako fundacija. Edukacinė komisija (1773—97) šelpė 70 neturtingų Vilniaus un-to studentų bajorų (lėšų ji gaudavo iš savo valdomų turtų, kurie anksčiau priklausė jėzuitams). Kražių m-los 20 neturtingų moksleivių (daugiausia bajorų) buvo šelpiami iš J. Pilsudskio fundacijos (1785), 9 — iš K. Kontrimo ir prof. Z. Nemčevskio fundacijų, Vilniaus g-jos 12 moksleivių našlaičių (6 bajorai, 6 miestiečiai) — iš D. Pilkausko fundacijos (1803). Daugumas fundacijų buvo skiriama neturtingiems bajorams (XIX a. žinoma tik viena prof. J. Šimkevičiaus fundacija, kuri buvo skiriama 1 valstiečiui, 1 miestiečiui ir 1 bajorui). Mokytojų seminarijos, veikusios prie Vilniaus universiteto 1783—97, auklėtiniai gaudavo stipendijas, už kurias turėdavo atidirbti švietimo sistemoje. 1819—32 pilnutinį išlaikymą gaudavo vargonininkų ir parapinių m-lų mokytojų mokyklos auklėtiniai. Pilnutinai išlaikomi buvo ir kunigų seminarijų alumnatų auklėtiniai. Uždarius Vilniaus un-tą (1832), Vilniaus švietimo apygardai buvo skiriamos kelios valst. stipendijos Rusijos un-tuose (pvz., 1850 Peterburgo un-te — 5). Po 1863 sukilimo caro valdžia, norėdama atitraukti lietuvius nuo Varšuvos un-to, kai kuriems moksleiviams, baigusiems Marijampolės bei Suvalkų g-jas ir turintiems atestatuose liet. kalbos pažymį, skyrė mėnesines 30 rb stipendijas Maskvos ir Peterburgo un-tuose. Prieš I pasaul. karą viena kita S. buvo skiriama iš liet. visuomenės aukų. „Žiburėlio" d-ja daugiausia rėmė vid. m-lų moksleivius, steigė jiems bendrabučius. Nuo 1907 S.-paskolas teikė ir Aukštųjų m-lų moksleiviams šelpti draugija (iki I pasaulinio karo ji veikė Maskvoje, po jo — Kaune).

Buržuazinėje Lietuvos valstybėje valstybinės S. pradėta skirti 1919. Iš pradžių jos paprastai buvo skiriamos asmenims, valdžios numatytiems priimti į valst. tarnybą. Pvz., 1923 Užsienio reikalų m-ja paskyrė 5 S. asmenims, norintiems tapti diplomatais (už gautą S. stipendininkai turėjo Užsienio reikalų m-joje atitarnauti tiek laiko, kiek naudojosi S.). 1924 Finansų, prekybos ir pramonės m-ja analogiškomis sąlygomis paskyrė keletą S. asmenims, norintiems studijuoti ekonomiką. 30% gautos S. sumos stipendininkas, baigęs mokslą, turėjo per tam tikrą laiką grąžinti dalimis; be to, jis dar turėjo atitarnauti nustatytą laiką (iš pradžių $1^1/_2$, vėliau 2 kartus ilgesnį, negu naudojosi stipendija) valst. įstaigoje. Ministrų kabinetas kasmet iš anksto nustatydavo S. skaičių, dydį ir rūšis. Pavyzdžiui, Kauno un-te 100—150 lt stipendijas gaudavo 4—5% studentų. F-tai, norėdami jomis aprūpinti daugiau materialinės paramos reikalingų ir gerai kursinius egzaminus išlaikiusių studentų, paprastai skaldydavo S. į 2 ar daugiau dalių. 1919—38 valst. stipendijas Lietuvoje gavo 6311 asmenų. Kartais stipendijas ar paskolas studentams teikdavo savivaldybės, koop. s-gos, bankai, visuom. org-jos. Kauno un-to studentams grąžintinas S. ar pašalpas teikė ir 1922 įkurta Lietuvių studentų susišelpimo d-ja.

Vilniaus kr. lietuviai studentai, studijuojantys Vilniaus un-te bei kitose Lenkijos aukštosiose m-lose, S. gaudavo iš Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to (1920—1939 iš viso jas gavo apie 150 asmenų). Nedidelei lenkų studentų daliai S. teikė studentų savišalpos kasa, vad. bratniakas (Bratnia pomoc polskiej mlodzieży akademickiej). Valdžios skiriamas stipendijas Vilniaus un-to studentai gaudavo tik retais atvejais.

1940 Lietuvoje buvo įvesta tarybinė valstybinių S. sistema, kuri apėmė aukštųjų, specialiųjų vidurinių ir profesinių m-lų studentus bei moksleivius, įv. kursų klausytojus ir aspirantus. Tik Vilniaus un-te jau 1940 rudenį buvo paskirta 1200 S. po 67—150 rb per mėnesį, o 1941 pavasarį — 682 S. po 200 rb studentams, kilusiems iš darbininkų, valstiečių, tarnautojų, darbo inteligentų, smulkių amatininkų ir smulkių prekybininkų. Po D. Tėvynės karo Tarybų Lietuvoje S. dydis — 28—40 rb (dabartine rublio verte) per mėnesį aukštosiose m-lose (priklausomai nuo kurso ir specialybės) ir 20 rb — spec. vid. m-lose. Mokslo pirmūnams S. padidinamos 25%. Be to, yra vardinių S. po 50—80 rb per mėnesį (1968 buvo 37 vardiniai stipendininkai). S. skiriamos, atsižvelgiant į studentų bei moksleivių mokymosi pažangumą bei materialinę padėtį. 1968 valstybines S. gavo daugiau kaip 70% Tarybų Lietuvos aukštųjų bei specialiųjų vidurinių m-lų dieninių skyrių studentų ir moksleivių (apie 35 000 asmenų). Įmonės, taryb. ūkiai ir kolūkiai savo siunčiamiems mokytis studentams bei moksleiviams moka stipendijas, 15% didesnes už atitinkamas valstybines (tokių stipendininkų 1968 buvo daugiau kaip 2000). Aspirantams (jų 1968 buvo 350) mokamos 68—78 rb mėnesinės S., o asmenims, įstojusiems į aspirantūrą iš darbo, S. mokamos tokios pat, koks buvo jų darbo užmokestis pagr. darbovietėje (bet ne daugiau kaip 100 rb per mėnesį). 1967 Tarybų Lietuvoje įvairioms stipendijoms išmokėta apie 13 mln. rb. Visos tarybinės stipendijos negrąžinamos.

STIPIRKIAI — kaimas Akmenės rj., Klykolių apyl., 4 km į v. nuo Naujosios Akmenės, 6 km į p. nuo Klykolių. 35 gyv. (1970). Prie kaimo yra Stipirkių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1652. 1959 buvo 48 gyv.

STYRÀ Boleslovas [g. 1912.IX.27 Peterburge] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1937 baigė Leningrado universitetą. 1938—1943 mokytojas Leningrade, Laivo teorijos laboratorijos moksl. bendradarbis. 1944—46 Kauno geofiz. observatorijos direktorius. 1946—63 Geogr. ir geol. in-to moksl. bendradarbis, geofizikos sektoriaus vadovas. 1947 gavo fiz.-mat. mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1953 docentas. Nuo 1957 TSKP narys. Mokslų daktaro disertacija — „Branduolinės meteorologijos klausimai". 1963—1965 Botanikos in-to atmosferos fizikos sektoriaus vadovas. Nuo 1964 profesorius. 1965—67 Lietuvos TSR MA Branduolinės fizikos ir radioaktyvių izotopų taikymo skyriaus vadovas. Nuo 1967 Fizikos ir matematikos in-to direktoriaus pavaduotojas, atmosferos radioaktyvumo sektoriaus vadovas. Pagrindiniuose mokslo darbuose nagrinėjami atmosferos radioaktyvumo klausimai. S. sukūrė atskirą atmosferos fizikos mokslo šaką — branduolinę meteorologiją, jos klausimais paskelbė apie 150 moksl. straipsnių. Už knygą „Lietuvos TSR fizinė geografija" (t. 1) su kitais 1959 gavo Resp. premiją.

Ršt.: Anapus debesų (Stratosfera), K., 1940; Atmosferos sąranga, V., 1950; Nakties dangaus švytėjimas, V., 1954; Tarptautiniai geofiziniai metai, V., 1957; Вопросы ядерной метеорологии, Вильнюс, 1960; Ядерная метеорология, Л., 1965; Самоочищение атмосферы от радиоактивных загрязнений, Л., 1968.

STIRBAIČIAI — kaimas Plungės rj., Šateikių apyl., 4 km į p. v. nuo Platelių. 242 gyv. (1970). Kaimo r. pakraštyje telkšo Šarnelės ežeras, iš š. prieina Stirbaičių miškas. Yra pr. m-la (nuo 1922). Įdomus archit. požiūriu pastatas sėmenims žardyti (žardinė) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. 1585 kaime buvo 50 valakų, 37 kiemai; 1923 — 454 gyv., 1959 — 304.

STIRBAITINĖS MIŠKAI — miškų masyvas Plungės rj., 10 km į š. nuo Plungės, į p. v. nuo Platelių ežero. Priklauso Plungės miškų ūkio Beržoro ir Šateikių girininkijoms. Plotas 1593 ha; medynų 769 ha, ž. ū. naudmenų 450 ha. Masyvą sudaro Stirbaičių (844 ha), Stirbaitinės (211 ha), Gudelinės (155 ha), Lygiosios (141 ha), Grigaičių (124 ha), Beržoro (64 ha) ir Kalnų (54 ha) miškai. Masyvo š. r. dalyje telkšo Beržoro, Ilgio ir Žiedelio ež., r. pakraščiu teka Babrungas (Minijos intakas). Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai ir jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Savaiminės kilmės medynų 60%, įveistų (1950—1960) — 40%. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 51%, pušynų 20%, beržynų 18%, baltalksnynų 6%, ąžuolynų 4%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 57%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji 7%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 82 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, voverių. Miškai eksploataciniai, tik 594 ha įeina į Platelių landšaftinį draustinį. Per metus iškertama apie 800 ktm. Masyvo p. pakraštyje įsikūręs Stirbaičių kaimas.

STIRBIAI — kaimas Klaipėdos rj., Vėžaičių apyl., 8 km į p. r. nuo Vėžaičių, prie kelio į Veiviržėnus. 161 gyv. (1970). 1923 buvo 167 gyv., 1959 — 201.

STIRBIŠKĖS-GIRĖNŲ MIŠKAI — miškų masyvas Plungės rj., 6 km į p. r. nuo Rietavo. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Girėnų ir Labardžių girininkijoms. Plotas 1580 ha; medynų 1354 ha. Masyvą sudaro Stirbiškės (501 ha), Girėnų (469 ha), Užpinikio (271 ha), Stumbrių (237 ha) ir Lauriškių (102 ha) miškai. Reljefas mažai banguotas. Per miškus teka Aitra (Jūros intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, vietomis gliejiški. 86% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 48%, beržynų 28%, baltalksnynų 9%, pušynų 8%, juodalksnynų 6%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 48%, pusbrandžiai medynai 23%, pribręstantieji 9%, brandieji 20%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 3400 ktm. R. pakraštyje įsikūręs Stirbiškės, p. — Girėnų, v. — Stumbrių, š. — Užpinikio kaimas.

STIRBŪKAS Pranas [1833 Vienragiuose (Plungės rj.) — 1903 ten pat] — liaudies skulptorius. Valstietis. Palaikė ryšius su knygnešiais. Apie 1863 pradėjo drožinėti medžio skulptūrėles, kurios dar po II pasaul. karo buvo paplitusios Tverų (Plungės rj.), Šilalės apylinkėse. S. sukurtų skulptūrėlių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje, Šilalės bažnyčioje.

STIRNA, Stirnavas, — ežeras Molėtų rj., 9 km į š. r. nuo Giedraičių. Plotas 34 ha, ilgis 880 m, didž. plotis 560 m, kranto linijos ilgis 2550 m. Krantai aukšti. Išteka Žeimenos baseino upelis. Ežero pakrantėje įsikūrę Čimbarai, Bijutiškis.

STIRNĖNAI — kaimas Vilkaviškio rj., Alksnėnų apyl., 6 km į v. nuo Pilviškių, prie Kauno—Kybartų geležinkelio; kolūkio centras. 144 gyv. (1970). Ryšių skyrius, parduotuvė, Alksnėnų aštuonmetė m-la (apie 1780 įsteigta pradinė, 1949—60 veikė septynmetė). 1947 Stirnėnuose burž. nacionalistai išžudė mažažemio valstiečio V. Astrausko šeimą (6 žmones). 1959 buvo 140 gyv.

STIRNIAI — **1.** Ežeras Molėtų rj., 9 km į r. nuo Molėtų, 7 km į v. nuo Labanoro. Plotas 891 ha, didž. gylis 35,1 m, vid. gylis 6,3 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 8960 m, didž. plotis 2300 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 33,7 km. Yra 5 didelės salos (iš viso 33 ha). Ežero krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Š. krantas kai kur apaugęs mišku. Į S. įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Stirnė (į Tramio ež., Žeimenos baseino). Aplink ežerą įsikūrę kaimai: Stirniai, Kuliniai, Pagojė, Kraujeliai, Žagarai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 4 kg/ha.

2. Kaimas Molėtų rj., Mindūnų apyl., 15 km į r. nuo Molėtų, 1 km į š. nuo Molėtų—Labanoro kelio, prie Stirnių ežero p. v. galo. 46 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1933), biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas minimas XVIII a. pradžioje. 1744 pastatyta koplyčia, 1922 — bažnyčia. 1959 buvo 32 gyv.

STIRNIŠKIAI — **1.** Kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 8 km į r. nuo Vilkaviškio. 149 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Stirniškių pelkė ir Gurbšilio miškas. Yra aštuonmetė m-la (apie 1918 įsteigta pradinė, 1959—61 veikė septynmetė), med. punktas. 1827 kaime buvo 10 gyv., 1959 — 142.

2. Kaimas Kupiškio rj., Noriūnų apyl., 11 km į p. v. nuo Kupiškio, Lėvens (Mūšos intako) kair. krante. 94 gyv. (1970). Vandens malūnas, „Anykščių vyno" g-los vaisių sulčių cechas, parduotuvė. Kaimo v. pakraštyje yra piliakalnis. Aikštelė 50 m ilgio, 30 m pločio; jos r. gale yra 3 m aukščio pylimas. 4 m žemiau aikštelės yra pylimas, kuris supa piliakalnį iš r., š. ir v. Šalia piliakalnio yra senos gyvenvietės liekanų. Randama lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi. 1959 kaime buvo 150 gyv.

STIRNOS. Lietuvoje gyvena europinė S. *(Capreolus capreolus)*. Įveista sibirinė S. *(C. c. pygargus)*; 17 šių S., atvežtų iš Irkutsko sr., 1956 paleista Šešuolių miške (Širvintų rj.). Europinių S. daugiausia yra š. Lietuvos (Joniškio, Biržų, Šiaulių, Pasvalio, Rokiškio rajonų) lapuočių ir mišriuose miškuose, mažiausiai — r. ir p. r. Lietuvos (Ignalinos, Švenčionių, Vilniaus, Eišiškių, Varėnos rajonų) pušynuose. 1970 jų suskaičiuota 60 500 (1000 ha miškų ir krūmynų tenka vid. 29,5 S.). Minta medžių ir krūmų šakelėmis bei žieve, įv. žoliniais augalais (jų tarpe rugių želmenimis, pašariniais lubinais, dobilais, avižomis). Svarbiausi S. priešai yra plėšrieji žvėrys. Medžiojamos pagal licenzijas (nuo 1956). 1969 sumedžiota 5150. Didesnioji stirnienos dalis pristatoma valst. bei koop. prekybai ir visuomeninės mitinimo įmonėms, mažesnioji dalis eksportuojama. Be to, nuo 1965 po keliasdešimt S. kasmet išvežama į kitų tarybinių respublikų miškus — medžioklės draustinius.

Stirna

Nuo seno S. buvo medžiojamos mėsai, kailiams, ragams. 1934 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 13 900 S., 1937 (be Vilniaus kr.) — 23 300, 1940 (be Klaipėdos kr.) — 35 000. Per II pasaul. karą ir pokario metais jų labai sumažėjo — S. apnaikino brakonieriai, pagausėję vilkai. 1948 jų buvo likę tik 8500. Uždraudus laisvą S. medžioklę ir įgyvendinus kitas medžioklės ūkio bei faunos apsaugos priemones, jų vėl ėmė daugėti. 1953 buvo 15 000 S., 1958 — 19 000, 1963 — 44 000.

Lit.: **P. Bluzma,** Mūsų stirnos.—„Mūsų gamta", 1966, Nr. 1.

STIRTA — upė Lazdijų rj., Seiros deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 58 km^2. Prasideda Radvilonių apylinkėse, 4 km į š. r. nuo Veisiejų. Teka į p. per Snaigyno, Trikojo, Vilkinio, Stirtų ežerus. Tarp Snaigyno ir Trikojo ežerų vadinama Snaigynu. Įteka į Seirą 0,1 km nuo jos žiočių. Vid. debitas žiotyse 0,37 m^3/s. Vid. nuolydis 167 cm/km.

STIRTOS — ežeras Lazdijų rj., 11 km į p. r. nuo Veisiejų, 8 km į r. nuo Kapčiamiesčio. Plotas 55 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1550 m, didž. plotis

470 m, kranto linijos ilgis 3900 m. Krantai vietomis pelkėti, pietrytinis apaugęs mišku. Per S. teka Stirta (Seiros intakas). Prie ežero įsikūrę Paliepis, Šutronys. Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 19,3 kg/ha.

STÕČKUS Dangerutis [g. 1926.III.26 Panemunėlio miestelyje (Rokiškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1956). 1950 baigė Kauno un-tą. 1951—56 Melioracijos in-to moksl. bendradarbis. 1956—64 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to melioracinių darbų mechanizacijos skyriaus vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1964 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių melioracijos darbų mechanizavimo klausimais.

STÕJŲ ẼŽERAS — ežeras Varėnos rj., 4 km į p. r. nuo Dubičių, 1 km nuo Baltarusijos TSR sienos. Plotas 13 ha. Ežeras ovalus; ilgis 360 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 1180 m. Krantai žemi, pelkėti. Ežerą supa Stojų miškas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

STOKÁIČIAI — kaimas Tauragės rj., Žygaičių apyl., 13 km į p. v. nuo Šilalės, Jūros dęš. krante. 216 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1950). S. dvaras minimas XVI a. pr. Po D. Tėvynės karo Stokaičiuose burž. nacionalistai nužudė 8 žmones. 1959 buvo 217 gyv.

STOKLÌCKIS Judelis [1901.IX.2 Kalvarijoje — 1941 prie Maskvos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1918—20 sionistinės org-jos „Poalei Cion" narys. Nuo 1920 Komunistų partijos narys; veikė Marijampolės g-jos mokinių tarpe, kūrė komjaunimo org-jas Užnemunėje. 1920 LKJS Suvalkijos rj. k-to narys. Suorganizavo Gegužės Pirmosios demonstracijas: 1920 Marijampolėje, 1924 Kaune. 1920—21 LKP Marijampolės parajonio k-to narys. Nuo 1923 darbininkas Kaune; veikė siuvėjų, maistininkų profs-gose, 1926 — profs-gų Vienybės k-to konfliktų ir švietimo komisijose. 1925 įstojo į Kauno un-tą, kartu dirbo buhalteriu. 1925 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Kauno rj. k-to sekretorius, 1926.V—VII tos org-jos CK sekretorius. Už rev. veiklą 1920—24 kelis kartus kalintas, tremtas. 1927 emigravo į TSRS. Dirbo f-ke Maskvoje. Žuvo fronte.

STOLÌPINO REFÒRMA — Rusijos ministrų tarybos pirmininko A. Stolipino parengta ir po 1905—07 revoliucijos vykdyta agrarinė reforma. Caro valdžia ja stengėsi panaikinti Rusijoje vyravusį bendruomeninį valstiečių žemės valdymą, sudaryti naują patvaldystės atramą kaime — valstiečių buržuaziją, sustiprinti kapitalizmo pozicijas kaime ir pašalinti agrarinės revoliucijos pavojų. S. r. buvo dalis bendro reakcijos puolimo prieš rev. judėjimą. Reforma pradėta, remiantis 1906.XI.9 caro įsaku, leidžiančiu kiekvienam valstiečiui atsiskirti nuo kaimo bendruomenės ir gauti bendruomeninės žemės sklypą, tampantį asmenine jo nuosavybe. Tas įsakas 1910.VI.14 tapo įstatymu. 1911.V.29 buvo išleisti Žemėtvarkos nuostatai, kurie jėga šalino Rusijos valstiečių bendruomeninio žemės valdymo liekanas. Lietuvoje kaimo bendruomenių nebuvo. Todėl S. r. čia reiškėsi daugiausia kaimų skirstymu vienkiemiais. Be to, žemės bankas supirkinėjo dvarų žemę ir pardavinėjo ją buožėms. S. r. naikino XVI a. valakų reformos nustatytą valstiečių žemėtvarką: rėžius, tarpurėžius, laukų išmėtymą, aktyvizavo vienkiemių kūrimą.

S. r. vykdė (tvarkė dokumentaciją, skyrė matininkus, sprendė paskolų ir pašalpų skyrimo klausimus) apskričių žemėtvarkos komisijos, sudarytos pagal 1906.III.4 caro įsaką. Skirstymosi vienkiemiais klausimą sprendė kiekvienas kaimas atskirai. Jei $^2/_3$ kaimo valstiečių nutardavo skirstytis, nutarimas buvo privalomas visiems. Skirstantis kildavo nesusipratimų tarp kaimynų. Kai kurie valstiečiai pasipriešindavo matininkams, daugiausia smulkieji valstiečiai, nes, išskirsčius bendrąsias naudmenas (ganyklas, miškus), jų ūkeliai atsidurdavo katastrofiškoje padėtyje. Besipriešinančius kai kada malšino policija. Kauno gub. žemėtvarkos komisijos 1907—14 gavo 3902 gyvenviečių ir 15 atskirų žemės savininkų Vilniaus gub. — 2266 gyvenviečių bei 2686 atskirų savininkų prašymus išskirstyti kaimus vienkiemiais. Per tą laikotarpį į vienkiemius buvo išskirstyti 1456 Kauno gub. kaimai ir 698 Vilniaus gub. kaimai. Intensyviausiai skirstėsi vienkiemiais kaimai Latvijos pasienyje, Švenčionių aps. v. dalyje ir į š. r. nuo Alytaus — apie Butrimonis, Jiezną bei Punią.

Lit.: А. **Кофод**, Крестьянские хутора на надельной земле, т. 2, СПб, 1905; Э. **Гришкунайте**, Аграрная политика Столыпина в Литве.— Ежегодник симпозиума по аграрной истории Восточной Европы, М., 1961; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963.

STOMATOLÒGIJA [gr. *stōma* — burna + *logos* — mokslas] — medicinos šaka, tyrinėjanti burnos ertmės, dantų, žandikaulių ligas ir jų gydymą. Iki XX a. pradžios Lietuvoje S. iš esmės apėmė tik dentiatriją, nagrinėjančią dantų ligas ir jų gydymą.

Ilgus amžius lietuviai dantis gydydavo liaudies medicinos priemonėmis; traukdavo juos dažniausiai kalviai paprastomis replėmis. Nuo XVI a. pr. traukti ir gydyti dantis pradėjo barzdaskučių cecho nariai. XIX a. pr., ieškodami gero uždarbio, Vilniuje apsistodavo ir gydydavo dantis keliaujantys dantistai. Nuo 1838 dantų gydymu Lietuvoje galėjo verstis asmenys, pateikę pažymėjimą, kad mokėsi pas žinomą dantistą. 1881 Rusijoje buvo įkurtos dantistų m-los, kurias baigę asmenys gaudavo dantų gydytojo diplomą. 1858 Vilniuje pastoviai dirbo 2 dantų gydytojai. 1912 Vilniuje jų buvo jau 78, Kaune — 20. Nuo 1901 iki I pasaul. karo Vilniuje veikė privati gyd. L. Šlosbergo stomatologinė ligoninė.

S. klausimus nagrinėjo Vilniaus un-to profesoriai ir Vilniaus gydytojai jau XVIII a. pabaigoje. L. Bojanus, dėstęs Vilniaus un-te lyg. anatomiją ir veterinariją, suorganizavo zootomijos muziejų, kuriame, be kitų, buvo 21 preparatas, iliustruojantis liežuvio ir dantų ligas. J. Šimkevičiaus knygoje „Teorinės ir praktinės chirurgijos mokslas" (lenkų k., 1806) nagrinėjama burnos ertmės gleivinės, dantų ir dantenų ligų simptomai, etiologija, patogenezė ir gydymas, išdėstyti ortodontijos ir dantų protezavimo pagrindai. Prof. Joz. Frankas veikale „Praktiški bendri medicinos patarimai" (lot. k.) aprašė lūpų, alveolių, dantų ir liežuvio defektus bei ligas. Prof. J. Koženevskis knygoje „Apie lūžusius kaulus" (lot. k., 1837) nagrinėjo ir lūžusio žandikaulio bei skruostikaulio chirurginį gydymą, nurodė įv. autorių pasiūlytus gydymo metodus. 1811—42 Vilniaus un-te ir Medicinos-chirurgijos akademijoje S. temomis buvo apginta 11 med. daktaro disertacijų (O. Nechvedovičiaus apie retą organinę liežuvio ydą, J. Voinevičiaus apie veido karbunkulą, J. Kamenskio apie dantų skaudėjimą, F. Pekarskio apie apatinio žandikaulio amputaciją ir dalinę ekstirpaciją, P. Bulharovskio apie skorbutą ir kt.). Vilniaus med. d-jos (įst. 1805) posėdžiuose gydytojai F. Dembovskis, A. Koganas, G. Romas skaitydavo pranešimus S. temomis, demonstruodavo ligonius su burnos ertmės ir žandikaulių ligomis. Jau 1847, praėjus mažiau kaip metams po eterio narkozės išradimo, d-jos narys K. Maleševskis pavartojo narkozę danties ekstrakcijai, L. Liachovičius — chirurginei stomatologinio ligonio operacijai padaryti neskausmingai. 1860 Vilniuje išleista gyd. M. Jacovskio knygelė „Apie atradimus ir pažangą dentiatrijos srityje" (lenkų k.), kurioje kritikuojama sena dantų ir žandikaulių anomalijų gydymo sistema, daug vietos skiriama ortodontijai.

Po I pasaul. karo dantų gydymas buvo brangus (danties plombavimas 10—15 lt, danties ekstrakcija 8—10 lt, auksinė karūnėlė 40 lt). Žymiai pigiau dantys buvo gydomi Kauno un-to klinikoje, tačiau ji galėjo aptarnauti tik labai nedaug ligonių. 1935 stomotologinė pagalba naudojosi maždaug kas 21, 1937 — kas 17 Lietuvos gyventojas. Dauguma dantų gydytojų gyveno miestuose, ypač Kaune ir Vilniuje. 1930 Vilniuje dirbo 163 dantistai ir 1 stomatologas. 1939 Kaune 10 000 gyv. teko 26,1 dantų gydytojo, o visoje Lietuvoje — tik 2,3. Odontologija (S. dalis) nuo 1921 buvo dėstoma Aukštuosiuose kursuose. 1922 Kauno un-to med. f-te atidarytas odontologijos skyrius, kurį iki 1940 baigė 384 dantų gydytojai. 1924—39 Vilniaus un-to S. klinika parengė 10 stomatologų. Svarbiausias to meto S. srities moksl. darbas buvo 1937 išleista P. Stančiaus med. daktaro disertacija „Odontogeninių cistų klausimu". 1932 įkurta Lietuvos Dantų gydytojų s-ga, kuri 1938 sušaukė Lietuvos dantų gydytojų kongresą, išleido jo darbus.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, iki 1950 stomatologai buvo rengiami Vilniaus un-to S. skyriuje (baigė 227 stomatologai) ir Kauno un-to S. skyriuje (baigė 329 stomatologai). 1951 Kauno Med. in-te įsteigtas stomatologijos-farmacijos f-tas (1951—68 jį baigė 658 stomatologai). 1945 Lietuvoje dirbo 192 stomatologai. Jų ir stomatologinių kabinetų greitai daugėjo. 1962 Lietuvoje dirbo 1013 stomatologų, miestuose veikė 195, kaime — 178 dantų gydymo kabinetai; 1969 dirbo 1160 stomatologų, buvo 657 dantų gydymo kabinetai (iš jų 110 pramonės įmonių kabinetų, 118 vaikų kabinetų), 76 dantų protezavimo kabinetai, 12 ortodontinių kabinetų, 5 stomatologiniai autobusai. 1951 įkurtos pirmosios dantų protezavimo laboratorijos kaime, pradėjo veikti kilnojami stomatologiniai kabinetai mokyklose, įmonėse. Stomatologiniams ligoniams tirti ir gydyti taikomi rentgenodiagnostikos, rentgenoterapijos, radioaktyviųjų izotopų metodai. Kauno resp. klinikinėje ligoninėje yra Kauno Med. in-to S. klinika (30 lovų), kurioje veikia spec. kabinetai (ortodontinis, vaikų dantų terapijos, vaikų dantų protezavimo ir kt.), kasmet padaroma apie 15 000 įvairių (jų tarpe sudėtingų veido ir žandikaulių) operacijų. Lietuvos stomatologai (S. Čepulis, A. Juknevičiūtė, V. Katilienė, E. Prialgauskaitė, J. Stanionienė ir kt.) nagrinėja kariozinės ligos etiologiją, kliniką, gydymą bei profilaktiką, parodontozės patogenezę, vaikų burnos ertmės sanaciją, veido ir žandikaulių srities ūminių pūlingų procesų gydymą, S. vystymosi Lietuvoje klausimus. Nuo 1946 veikusios miestų stomatologų d-jos 1958 sujungtos į Lietuvos TSR Stomatologų moksl. d-ją (1970 — 939 nariai) su filialais 7 miestuose. Įvyko (iki 1969) šeši Lietuvos stomatologų suvažiavimai, išleisti jų moksl. darbų rinkiniai.

Lit.: **E. Prialgauskaitė**, Kai kurie duomenys apie dantų ligų gydymą lietuvių liaudies medicinoje.—„Kauno Medicinos instituto darbai", t. 8, K., 1959; **E. Prialgauskaitė**, Jokūbas Šimkevičius — stomatologijos pradininkas Vilniuje.— Ten pat, t. 9, K., 1960; **E. Prialgauskaitė**, XVIII—XIX a. Lietuvos stomatologijos literatūriniai šaltiniai.— Ten pat, t. 10, K., 1961; **S. Čepulis**, Lietuvos TSR stomatologijos raida 1940—1965 metais. — „Sveikatos apsauga", 1965, Nr. 7; **Е. Приалгаускайте**, К истории подготовки дантистов, зубных врачей и врачей-стоматологов в Литве.— Материалы VI Конференции по истории науки в Прибалтике, Вильнюс, 1965.

STONÁIČIAI — **1.** Kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 7 km į p. v. nuo Plungės, Babrungo deš. krante, prie jo santakos su Minija. 143 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Stonaičių miškas. Ties S. prie Minijos veikia 165 kW hidroelektrinė (nuo 1920), prie Babrungo—vandens malūnas (nuo 1920). Yra lentpiūvė (nuo 1920), invalidų namai (nuo 1945), pr. m-la (nuo 1922). 1959 buvo 253 gyv.

2. Kaimas Šiaulių rj., Kužių apyl., 16 km į v. nuo Šiaulių, 8 km į p. v. nuo Kužių. 41 gyv. (1970). Iš v. ir p. prie kaimo prieina Stonaičių, Ignacavos, Kybarčių miškai. Pr. m-la (nuo 1946), biblioteka (nuo 1963). 1959 buvo 51 gyv.

STONÁIČIŲ MÌŠKAS — miškas Klaipėdos rj., 9 km į r. nuo Priekulės. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Aisėnų girininkijai. Plotas 601 ha; medynų 531 ha. Iš r. ir p. mišką juosia Veiviržas (Minijos intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai gliejiški, smėliniai ir priesmėliniai. 60% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia mėlyninių) yra 93%, beržynų 4%, ąžuolynų, baltalksnynų ir eglynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 48%, pribręstantieji 4%, brandieji 2%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas II,7, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 127 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Pavieniui ir grupėmis auga introdukuotų medžių: maždaug 100 metų amžiaus raudonųjų ąžuolų, 70 metų veimutinių pušų, 60 metų kanadinių cūgų; dėl šių medžių S. m. paskelbtas botaniniu draustiniu. 1963 įveistas sibirinio maumedžio medynas (2 ha). Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiškių, kiaunių, voverių. Ugdomaisiais ir sanitariniais kirtimais per metus iškertama apie 1400 ktm. Į p. nuo S. m. yra Stonaičių kaimas.

STONCĒLIS Kazys [g. 1929.XI.12 Kadaičiuose (Plungės rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1949—50 Plungės aps. laikraščio lit. darbuotojas. 1950—56 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1954 TSKP narys. 1956—58 Raseinių rj. k-to I sekretorius. 1958—65 LKP Raseinių rj. k-to darbuotojas. Nuo 1965 Lazdijų rj. vykd. k-to pirmininkas.

STONÍENĖ Vanda [**Puzinaitė;** g. 1932. VI.27 Gelvonuose (Širvintų rj.)] — bibliotekininkė, istorijos mokslų kandidatė (1964). 1955 baigusi Vilniaus un-tą, dirba to un-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie XX a. antrojo d-mečio liet. spaudą, t. p. bibliotekininkystės klausimais.

STŌNIS Jonas [g. 1924.I.16 Leonave (Jurbarko rj.)] — gydytojas pediatras, medicinos mokslų kandidatas (1965). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—53 Kauno sr. sveikatos apsaugos skyriaus vaikų gydymo ir profilaktikos įstaigų viršininkas. 1953—55 Taryb. Armijos gydytojas. 1956—63 Kauno resp. klinikinės ligoninės vyriausiasis pediatras. Nuo 1963 Kauno Med. in-to vaikų ligų katedros asistentas, nuo 1970 docentas. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kūdikių hipotrofiją ir kitais pediatrijos klausimais.

Ršt.: Vaikų organizmo ypatumai, jų tyrimas ir semiotika, K., 1967 [II leid. 1970].

STŌNIS Tomas [g. 1899.VIII.17 Šiauliuose] — pedagogas, vertėjas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1951). 1920 baigė Šiaulių g-ją. Lietuvos profs-gų I suvažiavime Kaune (1920) išrinktas Centro Biuro nariu, o Centro Biuro plenume — Centro Biuro prezidiumo nariu. 1922—26 studijavo Kauno un-te. Už dalyvavimą studentų rev. veikloje 1926 suimtas. 1926—44 mokytojavo Šiaulių g-jose. 1944—45 dirbo Šiaulių miesto švietimo skyriuje. 1945—49 ir 1950—56 Šiaulių Janonio vid. m-los mokytojas, 1949—50 I septynmetės m-los direktorius. Pensininkas.

Vert.: **V. Kaverinas**, Dabar mes kitokie, K., 1946; **I. Turgenevas**, Mumu, K., 1947; **V. Lacis**, Audra, d. 1, V., 1951 (su J. Adomaičiu); **M. Andersenas-Neksė**, Ditė — žmogaus kūdikis, V., 1957; **R. Tagorė**, Goras, V., 1960; **V. Katajevas**, Žiemos vėjas, V., 1962; **K. Staniukovičius**, Jūrininkai, V., 1964.

STONỸS Juozas [g. 1928.IX.18 Mąsčiuose (Tauragės rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1956—61 Vilniaus un-to dėstytojas. 1961—63 Liet. kalbos ir lit-ros in-to bendradarbis. 1963—64 dirbo „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" redakcijoje. 1964—69 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo, nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to kalbų katedros dėstytojas; nuo 1966 docentas. 1968 Vilniaus un-te įgijo anglų kalbos ir lit-ros specialybės diplomą. Parašė monografinę apybraižą „Antanas Vienuolis" (1957), studiją „A. Vienuolio realizmo problemos" (1964), apie A. Vienuolio kūrybą paskelbė straipsnių period. spaudoje. Išvertė į liet. kalbą Dž. Londono apys. „Smokas Belju", G. Lesingo „Laokooną" (su V. Zaborskaite ir K. Urbanavičiumi).

STONỸS Kazys [g. 1889 prie Akmenės] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1911—30 kumetis, 1930—48 mažažemis valstietis. 1919 milicininkas Viekšniuose. 1944—1950 Viekšnių liaudies gynėjas. 1948—1958 kolūkietis. Nuo 1962 pensininkas.

STONỸS Kazys [g. 1914.VI.15 Juodžiūnuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935 buvo kalinamas. 1940—41 mokėsi Vidaus reikalų liaudies komisariato aukštojoje m-loje. 1941—42 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Baigė spec. m-lą Maskvoje. 1943—44 partizanų būrio „Bičiuliai" kovotojas. Po karo part., adm. darbuotojas Vilkaviškio rj.

STŌNIŠKIAI — kaimas Šilutės rj., 11 km į š. v. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio ir Klaipėdos—Jurbarko plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 301 gyv. (1970). Glžk. st., ryšių skyrius, biblioteka (nuo 1949). Stoniškių vid. m-la yra Rukuose. XIX a. pab. Stoniškiuose buvo pašto stotis. 1959 buvo 277 gyv.

STŌNIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Juodupės apyl., 1 km į p. nuo Juodupės, prie kelio į Rokiškį. 131 gyv. (1970). Per kaimą teka Vyžuona (Juodupės intakas). Kaimas susikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Aukštadvario dvaro žemę. 1959 buvo 240 gyv.

STONỸTĖ Ona [g. 1906.X.21 Juodpėnuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš kumečių.

Nuo 1933 dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. Juodpėnų apylinkėse platino kom. lit-rą, atsišaukimus. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1944—54 adm. ir part. darbuotoja. Nuo 1956 pensininkė.

STONIŪNAI — kaimas Švenčionių rj., Švenčionių apyl., 13 km į š. r. nuo Švenčionių, prie kelio į Mielagėnus. 54 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1950—1960 septynmetė). 1890 kaime buvo 82 gyv. (7 kiemai), 1959 — 80 gyv.

STOÑKUS Stasys [g. 1931.XII.29 Telšiuose] — krepšininkas, TSRS sporto meistras (1952), TSRS nusipelnęs sporto meistras (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1962). 1950—58 Lietuvos TSR krepšinio rinktinių žaidėjas. 1952—58 žaidė TSRS krepšinio rinktinėse, kurios 1957 tapo Europos, 1955 — tarptautinių jaunimo žaidynių čempionėmis, 1956 laimėjo sidabro medalį XVI olimpiadoje (Melburne), I vietas daugelyje tarpt. krepšinio turnyrų. 1954 baigęs Kūno kultūros in-tą, dirba jame dėstytoju. Nuo 1962 žaidimų katedros vedėjas, nuo 1968 docentas. Tarpt. kategorijos krepšinio teisėjas (1962). Paskelbė straipsnių krepšinio treniruotės ir mokymo metodikos, krepšinio istorijos klausimais.

Ršt.: **V. Kazakevičius, S. Stonkus,** Krepšinis ir krepšininkai, V., 1966; Индивидуальная тренировка в баскетболе, M., 1967; Treniruokimės savarankiškai, K., 1967.

STONKŪTĖ Ona [1928.IV.13 Savanoriuose (Lazdijų rj.) — 1946.XI.12 Cimaniūnuose (Lazdijų rj.)] — pedagogė. Baigusi Leipalingio g-jos 5 klases, 1946 paskirta Cimaniūnų pr. m-los mokytoja. Burž. nacionalistų nužudyta.

STORIŪ KALNAĨ — moreninių kalvų grupė 4 km į p. r. nuo Anykščių, prie Storių kaimo. Kalvos užima apie 1 km^2; jos 35—40 m iškyla virš aukšto moreninio masyvo, iš toli matomos. Aukščiausios kalvos aukštis 197 m virš jūros lygio. Kalvos keiminės; jose sluoksniais susiklostęs smėlis, žvirgždas ir akmeningas molis. Kalvas dengia moreninis priemolis, yra akmenų. Manoma, kad aukščiausioji Storių kalva buvo naudojama kaip piliakalnis.

STÓROSTA Vilhelmas — rašytojas, kultūros veikėjas. *Ž. Vydūnas.*

STORPIRŠTIS Pijus [1912.VIII.26 Šemeikiuose (Kapsuko rj.) — 1937.XI.14 San Paule (Brazilija)] — pažangus Brazilijos lietuvių visuomenės veikėjas, poetas. 1927 baigė Veiverių g-jos 4 klases. 1929 emigravo į Braziliją. Buvo darbininkas. Nuo 1935 dalyvavo pažangiųjų Brazilijos lietuvių visuom. veikloje. Redagavo žrn. „Rytas" (1936—37), jame P. Sarbinto slapyvardžiu (ir kriptonimu P. S.) paskelbė straipsnių Brazilijos lietuvių gyvenimo klausimais. Parašė eilėraščių (išspausdinti žrn. „Rytas", 1939—41), kuriuose pavaizdavo Lietuvos ir Brazilijos darbo žmonių sunkią dalią, kėlė klasių kovos, socializmo idėjas.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Svetimoj padangėj, V., 1958.

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

STOSKELIŪNAS Jonas [g. 1913.VII.10 Kampuočiuose (Seinų aps.)] — Lenkijos lietuvių kultūros darbuotojas, folkloristas. 1937 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą, 1938—44 mokytojavo Marijampolėje, Alytuje. 1949—57 Elke, Suvalkuose (abu Lenkijoje), 1961—67 lietuviškose Seinų aps. pr. m-lose (Vidugiryje, Navininkuose, Vaitakiemyje). 1957—61 ir nuo 1967 Punsko liet. licėjaus mokytojas. Periodikoje išspausdino apsakymų, eilėraščių, studiją apie K. Donelaičio „Metų" stilių. 1960 su Z. Karpinska-Teperova parengė „Skaitinius" Lenkijos lietuvių m-lų II klasei. Bendradarbiauja Lenkijos lietuvių laikraštyje „Aušra" (slap. St. Valiūnas, Ropiškietis ir kt.). Punsko apylinkėse surinko daug liet. tautosakos.

STÕŠKUS Algimantas [g. 1925.V.24 Kaune] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). Nuo 1949 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto monumentaliosios ir dekoratyvinės tapybos skyrių (vitražo specialybė, vadovas S. Ušinskas). 1948—1951 to paties in-to, nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Nuo 1954 vitražo studijos vedėjas. Nuo 1963 docentas. Nuo 1964 Dailininkų s-gos taikomosios ir dekoratyvinės dailės sekcijos pirmininkas. TSRS Dailininkų s-gos valdybos ir respublikinės monumentaliosios dailės koordinavimo komisijos narys. Vitražus eksponavo parodose Vienoje (1959), Paryžiuje (1961), Monrealyje (1967), Londone (1968), Osakoje (1970).

Tradicine technika sukurti pirmieji S. vitražai („Leninas", 1950; „I. Černiachovskis" Lietuvos TSR paviljonui Visasąjunginėje ž. ū. parodoje Maskvoje, 1953; „Tautų draugystė", 1955) pasižymi spalvingumu, jų meninis sprendimas artimas molbertinės tapybos kūriniams. Dekoratyvesni yra vitražai „Taikos daina" (1957), „Lietuva" (1957; VI pasaulinio jaunimo ir studentų festivalio Maskvoje parodos aukso medalis), trys Naujosios Akmenės kultūros rūmų vitražai (1958). Apie 1959 išryškėjo svarbiausi S. vitražų bruožai — idėjinis ir meninis apibendrinimas, dekoratyvumas („Motina taika", 1959), monumentalumas, organiškas ryšys su archit-ra, spalvų subtilumas (trys vitražai Vilniaus Profsąjungų rūmams, 1961). Tuo pačiu metu S. pradėjo kurti naujo tipo (kai kada daugiaplanius, kinetinius) vitražus, naudoti jiems storo stiklo luitus,

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 272

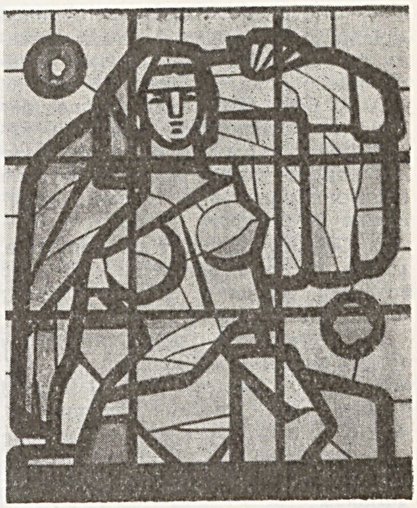

Algimantas Stoškus. Profsąjungų kultūros rūmų (Vilniuje) vitražo fragmentas, 1961

sujungtus plastiniu cementu arba gelžbetoniu (vitražo „Kęstutis ir Birutė" fragmentas, 1959; „Žuvys", 1960; „Motina žemė", „Taika tėvynėje", abu 1961; vitražo Tarybų rūmams Maskvoje fragmentas, 1963; „Gyvenimo giesmė", „Iškovota taika", „Kosmoso fantazija", 1965; vitražai Maskvos kino teatrui „Oktiabr", 1967; „Tėvynė", su A. Garbausku, 1967; „Vilnius", „Kovota dėl gyvenimo", abu 1968; vitražas V. Lenino memorialiniam muziejui Uljanovske, 1970, ir kt.).

Lit.: **S. Budrys,** Lietuvių vitražas, V., 1968; **S. Budrys,** Algimantas Stoškus, V., 1970.

STÓUKUS Juozas [1886 Palangoje — 1946.IV.19 Kaune] — matematikas, vadovėlių autorius. 1911 baigė Kijevo un-tą. 1912—18 mokytojavo Ventspilyje (Latvijos TSR). Vėliau dirbo Lietuvos Švietimo m-joje; nuo 1920 Bendrųjų reikalų departamento direktorius. Parengė vadovėlių aukštesniosioms ir vidurinėms m-loms.

Ršt.: Analizinės geometrijos pagrindai, K., 1925; Begalinių mažybių analizio pagrindai, K., 1925 [II leid. 1929]; Aritmetikos uždavinynas, 2 d., K., 1927 [III leid. 1931—36]; Geometrijos uždavinynas, 2 d., K., 1928.

STOVỸNĖ — **1.** Prietaisas stovėti nemokantiems vaikams įstatyti, dar vad. **stojinėliu, statuku, tupčiumi.** S. padaryta iš dviejų maždaug 30×45 cm lentelių, sujungtų 4 vertikaliais skersi-

Stovynė 1

niais — kojomis. Viršutinėje lentelėje išpiauta maždaug 20×30 cm skylė; vietoj tos lentelės kartais naudotas verpimo ratelio ratas. S. aukštis 35—40 cm. XIX a. pab.—XX a. pr. stovynės dar buvo vartojamos visoje Lietuvoje. Žemaitijoje ir š. bei vid. Lietuvoje stovynės nustotos vartoti XX a. pirmajame ketvirtyje, o r. ir p. r. Lietuvoje jų pasitaiko dar ir dabar.

2. Galvijų stovima vieta ganykloje, gardas, dar vad. **stojinėliu.** Į S. buvo suvaromi priganyti galvijai pailsėti; moterys čia melždavo karves.

3. Vestuvininkų pulko vaišinimas svočios namuose po jungtuvių, dar vad. **stovėjimu.** S. paprotys buvo labiausiai paplitęs XX a. pradžioje Užnemunės š. dalyje. S. metu svočia vaišino jaunuosius, pabrolius ir pamerges valgiais, o svočios vyras (svočiolas) ir piršlys — gėrimais.

Lit.: **E. Dulaitienė,** Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 198]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 456—457, 493—495].

STRAČIŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Šaulėnų apyl., 8 km į š. r. nuo Leipalingio, 1 km į š. nuo Merkinės—Kapčiamiesčio plento; kolūkio centras. 244 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Zervyno ir Apidemės ežerai. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Brazdžiūnų aštuonmetė m-la (1934 įsteigta pr. m-la), kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 124 gyv.

STRAGNAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Priekulės ir Agluonėnų apyl., 1,5 km į r. nuo Priekulės; Priekulės tarybinio ūkio centras. 407 gyv. (1970). Vakaruose pro S. teka Minija. Kaimo š. v. dalis (Priekulės apyl.) vadinama Stragnais I (105 gyv.); p. r. dalis (Agluonėnų ir Priekulės apyl.) — Stragnais II (302 gyv.). Yra kultūros namai, parduotuvė. XIX a. buvo S. kaimas ir S. dvaras. 1905 dvare buvo 66 gyv., kaime — 167 gyv.; 1959 Stragnuose buvo 336 gyv.

Kaimo apylinkėse yra III—XII a. kapinynas. Jį 1899, 1900, 1902 tyrinėjo vokiečių archeologai A. Becenbergeris ir H. Šojus (Scheu). Rasta daug senovinių darbo įrankių ir namų apyvokos daiktų (geležinių dalgių, kirvių, molinių verpstelių, akmeninių galąstuvų, tošinių dėžučių, geriamųjų ragų apkalų), ginklų ir kario aprangos detalių (geležinių įmovinių ietigalių, kalavijų, antskydžių, pentinų, diržo apkaustų, sagčių), papuošalų (žalvarinių ir sidabrinių antkaklių, segių, apyrankių, smeigtukų, gintarinių karolių), Romos imperijos monetų (100) ir stiklo bei emalės karolių. Radiniai (2610 vienetų) yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje), Kauno istorijos ir Šilutės kraštotyros muziejuose.

STRAĨGIS Justinas Vytautas [g. 1935. III.13 Gudiškiuose (Kapsuko rj.)] — agronomas bitininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1967). 1960 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba joje ped. darbą. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių bitininkystės klausimais.

STRAIŽỸS Vytautas [g. 1936.VIII.20 Utenoje] — astrofizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1959—60 Vilniaus dirbtinių Žemės palydovų stebėjimo stoties viršininkas. Nuo 1963 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1967 astrofizikos sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių daugiaspalvės žvaigždžių fotometrijos, tarpžvaigždinės šviesos absorbcijos tyrimo klausimais. S. vadovaujama astronomų grupė apskaičiavo daugiaspalvės astrofotometrinės sistemos optimalų variantą, taikomą Krimo, Latvijos, JAV, Čilės observatorijose.

STRÃKIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 7 km į p. nuo Trakų, 3 km į p. r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. 208 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Iš p. prieina Strakiškių pelkė, iš r. — Užtrakių miškas. Yra pr. m-la (nuo 1958). 1959 buvo 201 gyv.

STRÃKIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Trakų rj., 7 km į p. r. nuo Trakų, 8 km į p. v. nuo Lentvario. Plotas 162 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Yra nesupelkėjusių salų (apie 2 ha). Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 1,69 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 14,2%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 2,4 m). Pelkė nusausinta ir sukultūrinta. Į š. nuo S. p. įsikūręs Strakiškių kaimas.

STRALẼCKAS Juozas [1895 Meteliuose (Lazdijų rj.) — 1941.VII.4 Marijampolėje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1918—19 Marijampolės aps. kovojo už Tarybų valdžią, buvo Liucinavo dvaro Darbininkų ir kumečių atstovų tarybos narys. Vėliau gyveno Liucinavo dvare, dalyvavo profsąjunginiame judėjime. 1920 Ungurinės, Liucinavo, Mikalinės ir Kvietiškių dvarų kumečių profs-gos k-to pirmininkas. 1920—40 platino kom. lit-rą, organizavo dvarų darbininkų streikus. 1940—41 darbininkas Marijampolėje. Hitlerininkų nužudytas.

STRAŠẼVIČIUS Juozapas [1800.I.1 Raguvoje (Panevėžio rj.) — 1883.V.5 Paryžiuje] — 1831 sukilimo dalyvis, dailininkas. 1817—21 Vilniaus un-te studijavo fiziką, tapybą, piešimą ir kt. dalykus. 1822 išvyko į užsienį gilinti studijų. 1826—29 Upytės aps. žemės teisėjas. Domėdamasis antikinės archit-ros paminklais, 1830 keliavo po Italiją, Korsiką ir kai kurias kitas Viduržemio j. salas. S. tapybos darbų yra išlikę Raguvos bažnyčioje. 1831.IV.2 S. išrinktas Upytės aps. sukilėlių vyriausiojo k-to nariu. 1831.VI.11 A. Gelgaudui sudarius laikinąją centrinę Lietuvos sukilėlių vyriausybę, S. buvo joje Lietuvos užsienio reikalų tvarkytoju, be to, rašė potvarkius, atsišaukimus, rinko medžiagą sukilimo istorijai. Sukilimą nuslopinus, apsigyveno Paryžiuje; priklausė Lietuvos emigrantų sukurtai Lietuvos d-jai (vėliau „Lietuvos ir rusų žemių draugija"), bendradarbiavo emigrantų spaudoje, pranc. kalba išleido monografiją apie E. Pliaterytę (1835), prancūzų, vokiečių bei italų kalbomis — 2 tomus sukilimo dalyvių biografijų (1832—34) ir kt.

STRAUJÀ — upė Alytaus ir Varėnos rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 126 km^2. Prasideda Meškasalio apylinkėse (Alytaus rj.), 7 km į r. nuo Nemunaičio. Teka per Ilgio, Kampio, Pilvingio ežerus į p. r., toliau — į p. v. Įteka į Nemuną 417 km nuo jo žiočių, ties Merkine. Intakas Gelovinė (deš.). Vid. nuolydis 190 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,84 m^3/s. Zakavoliuose (2 km nuo žiočių) prie S. yra Merkinės hidroelektrinė.

STRÁUKAS Juozas [g. 1937.IV.10 Alkupyje (Šilalės rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1962 dirbo un-to vaistų sintezės laboratorijos moksl. bendradarbiu. 1965—66 Chemijos ir chem. technologijos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie citoaktyvias alkoksiaromatines ir oksiaromatines amino rūgštis.

STRÁUSAS Aleksandras [1834 — 1896] — dailininkas, fotografas. 1857 baigęs Peterburgo Dailės akademiją (portretisto specialybė), dirbo Vilniuje piešimo mokytoju, nuo 1858 — Vilniaus miesto teatro dekoratoriumi. Sukūrė operų (K. Veberio „Laisvojo šaulio", Dž. Verdžio „Ernani", S. Moniuškos „Halkos") dekoracijų. 1884 Vilniuje įsteigė fotografijos ateljė, joje darė portretus, primenančius klasicistinį tapybos portretą. Kai kurias fotografijas spalvino.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

STRAVÌNSKAS Antanas [g. 1927.IV.25 Rudžiuose (Jurbarko rj.)] — kraštotyrininkas, etnografas. 1949—57 dirbo Čiurlionio dailės muziejuje (Kaune), 1960—62 — Vilniaus dailės muziejuje. 1962 baigė Vilniaus un-tą (istorijos specialybė). Nuo 1962 Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-jos pirmininko pavaduotojas. Nuo 1963 dalyvauja kraštotyros ekspedicijose, tyrinėja Lietuvos kalvystę. Paskelbė etnografijos straipsnių kraštotyros leidiniuose „Zervynos" (1964), „Ignalinos kraštas" (1966), „Dieveniškės" (1968), „Eržvilkas" (1970) ir kitur. Period. spaudoje rašo paminklų apsaugos ir kraštotyros klausimais.

STRAVÌNSKAS Stasys [g. 1919.XI.23 Žaliame Ostempe (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1947 baigęs Kauno un-tą, iki 1965 dirbo Kauno g-lose, Staniūnų (Panevėžio rj.) taryb. ūkyje, dėstė Kauno maisto pramonės technikume, Ž. ū. akademijoje. Nuo 1965 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas; nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie optimalių mechanizmų apskaičiavimą, plokščių šarnyrinių mechanizmų projektavimą.

STRAVÌNSKIENĖ Eugenija [**Kirmonaitė**; g. 1928.III.21 Klangiuose (Jurbarko rj.)] — vertėja. 1951 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). Nuo 1951 „Vagos" leidyklos redaktorė,

nuo 1954 verstinės lit-ros redakcijos vedėja. Išvertė grož. lit-ros kūrinių (daugiausia iš švedų k.).

Vert.: **R. Tagorė,** Sudužimas, V., 1957 [II leid. 1963]; **S. Salminen,** Katryna, V., 1958 [su K. Meku; II leid. 1966]; **M. Martinson,** Mano motina išteka, V., 1959; **B. Bjernsonas,** Siunevė iš Saulės slėnio, V., 1961; **M. Martinson,** Jungtuvės bažnyčioje, V., 1962; **P. Ekstremas,** Užburtas ratas, V., 1963; **J. Linankoskis,** Daina apie ugniaspalvę gėlę, V., 1964; Nakties žaidimai, [švedų novelės], V., 1965; **J. Miurdalis,** Sunku būti jaunam, V., 1966; **P. Ekstremas,** Ji šoko vieną vasarą, V., 1968; **J. Bergmanas** Paskutinis kavalierius, V., 1969.

STRAZDAĨ. Lietuvoje yra šešios S. rūšys: strazdas giesmininkas *(Turdus ericetorum),* baltabruvis S. *(T. musicus),* smilginis S. *(T. pilaris)* pasitaiko dažnai, juodasis S. *(T. merula)* — dažnokai, amalinis S. *(T. viscivorus)* — retokai, baltagurklis S. *(T. torquatus)* kartais praskrenda pajūriu. Gyvena dažniausiai mišriuose miškuose, parkuose, soduose, krūmais ir medžiais apaugusiuose upių ir ežerų krantuose, amaliniai S. — tik pušynuose. S. lizdus krauna medžiuose. Daugumas S. žiemoti išskrenda į p. v. Europos kraštus, tačiau smilginių S., rečiau juodųjų ir amalinių S. pasitaiko Lietuvoje ir žiemą. S. lesa sliekus, vabzdžius, ypač jų vikšrus ir lėliukes, moliuskus, šermukšnių, amalų ir kt. uogas. Jų kiaušinių ir jauniklių daug išnaikina kėkštai, šarkos, varnos.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

STRAZDÁITĖ Jūratė [g. 1939.X.28 Kaune] — botanikė, biologijos mokslų kandidatė (1968). 1962 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1963 mokytojavo Šilalėje. 1963—64 Kauno botanikos sodo, 1967—1969 Botanikos in-to laborantė; nuo 1969 šio in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie užliejamųjų pievų augalus bei augaliją.

STRAZDÃPOLIO PÉLKĖ — pelkė Šilutės rj., 5 km į r. nuo Pagėgių, prie Šiaulių—Sovetsko plento. Plotas 672 ha (pramoninis 162 ha). Nuo pelkės vidurio į v., š. ir p. atsišakoja ilgos atšakos. Š. atšakoje yra nesupelkėjusių salų (apie 18 ha). Per p. ir v. atšaką teka Piktupė (Vilkos intakas). Didesniąją pelkės dalį sudaro plyninė (viksvinė) žemapelkė, vietomis su beržų, drebulių, juodalksnių ir gluosnių atžalynais. Durpių klodo didž. storis 7,2 m, vid. 2,09 m. Durpės viksvinės ir medieninės-viksvinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 15%. Pelkės viduryje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Dugne priemolis, priesmėlis, smėlis. Š. dalyje daug senų karjerų.

STRÃZDAS Algis Jurgis [g. 1935.VI.27 Kaune] — zootechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1967). 1959 baigė Veterinarijos akademiją. 1959—69 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 Veterinarijos akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos žalųjų galvijų veislės tobulinimą ir veisimą.

Ršt.: **A. Banys, A. Strazdas,** Lietuvos žalųjų galvijų linijos ir gimingos grupės, V., 1964.

STRÃZDAS, Strazdelis (Drozdowski) Antanas [1760.III.9 Astrave (dab. Margėnai, Rokiškio rj.) — 1833.IV.23 Kamajuose (Rokiškio rj.)] — poetas. Kilęs iš Kriaunų dvaro baudžiauninkų. Mokėsi Kražių (Kelmės rj.), Skaistkalnės, Ilūkstės, Daugpilio (Latvijos TSR) ir Polocko (BTSR) jėzuitų kolegijose, Lietuvos Vyriausiojoje mokykloje, nuo 1787 Varnių kunigų seminarijoje. 1789 tapo kunigu. 1790 atsikėlęs į Vilniaus diecezija, kunigavo Kupiškyje (1790—91, 1798—1801, 1814), Subačiuje (1791—92), Karsakiškyje (apie 1793—1795, 1804—06), Jurgiškyje (apie 1796—1797), Skapiškyje ir Šimonyse (apie 1802), Uoginiuose ir Kupreliškyje (1803), Diliuose (1809—11), Pandėlyje (1812), Pelyšiuose (1819), Kamajuose (1824). 1814—16 gyveno netoli Šimonių, Pienionių girios proskynoje (greičiausiai dab. Lipkiškyje), kur nuomojo viensėdį ir vertėsi žemės bei miško darbu. Upytės dekano A. Emalinavičiaus apskųstas bažnytinei vyresnybei, buvo priverstas reguliariau eiti bažnytines pareigas. 1816—19 gyveno daugiausia Kamajuose. Biržų reformatų kunigo M. Ceraskio įskųstas Vilniaus diecezijos administracijai (dėl eil. „Pagrabas Palšio"), 1819—20 buvo persekiojamas ir baudžiamas. Kunigams buvo įsakyta jo poezijos rinkinėlį „Giesmės svietiškos ir šventos" rinkti iš žmonių ir deginti. Nusipirkęs trobą, 1820 apsigyveno Kamajuose, kur vertėsi atsitiktiniais bažnytiniais patarnavimais ir iš vietos dvaro nuomojo keletą hektarų žemės. Už gyvenimą „ne pagal luomo pašaukimą" 1828 suspenduotas ir uždarytas į Pažaislio vienuolyną „dvasinei atgailai". Iš vienuolyno savavališkai pasitraukęs, 1829 grįžo į Kamajus. Gyvenimo pabaigoje gyveno be pastovios vietos: buvo prisiglaudęs Kriaunų, Panemunėlio, Viešintų ir Svėdasų klebonijose bei Skapiškio vienuolyne, kurį laiką gydėsi Vilniuje.

Visuomeninėms, filosofinėms bei moralinėms S. pažiūroms būdingi šviečiamojo amžiaus ideologijos bruožai: priešiškumas feod. santykiams, panteistinis pasaulio suvokimas, libertinizmas. S. buvo stataus charakterio, atviras, teisingas, nemėgo turtuolių ir viešpataujančių luomų žmonių. Nesilaikė celibato, liberaliai žiūrėjo į bažnytines dogmas. Gyvenimo būdu buvo artimas liaudžiai. Rašyti pradėjo greičiausiai dar XVIII a., nors žinomieji eilėraščiai sukurti XIX a. pirmaisiais dviem d-mečiais. Išleido poez. rinkinėlį „Giesmės svietiškos ir šventos" (1814), kurį sudaro 9 pasaulietinio turinio eilėraščiai („Giesmė apie siratas", „Gegužėlė", „Kiškis", „Rudenėlis", „Priečastis mergos", „Strazdas", „Pasterka, arba piemenų giesmė", „Pagrabas Palšio", „Sielanka aušra") ir 2 religinės giesmės („Giesmė apie vardą Marijos" ir „Giesmė prieš mišią"). Rinkinėlį išspausdino be cenzūros leidimo Vilniaus misionierių spaustuvėje. Dabar žinomi tik 2 jo egzemplioriai (vienas Vilniaus un-to, kitas — Respublikinėje bibliotekoje). Didesnį kūrybos rinkinį — „Giesmių svietiškų ir šventų" II leidimą, papildytą „Giesme apie 1812 metų revoliuciją" (jos tekstas nežinomas), eilėraščiu „Ei dieve dievulaitis" ir eilėmis lenkų kalba — buvo apie 1823 parengęs ir 1824 įteikęs Vilniaus cenzūros k-tui, tačiau leidimo spausdinti negavo. Cenzūra leido spausdinti tik odę lenkų kalba „Giesmė Rygos miestui pagerbti" („Kant na pochwałę miasta Rygi"), kuri 1824 išėjo atskiru leidiniu (jos tekstas žinomas iš to leidinio XX a. pr. nuorašo). S. dar yra išleidęs R. Belarmino katekizmo vertimą (1818; šiuo metu nežinomas nė vienas jo egzempliorius). Visų kitų jam priskiriamų leidinėlių („Spasabas giedojimo", 1790 ir 1820; „Giesmė apie Jackų", 1816; „Kelias kryžiaus", 1819) autorystė yra abejotina.

S. išspausdino ne visą savo poet. kūrybą. Dalis jo eilėraščių virto liaudies dainomis, ir sunku nustatyti, kas iš tikrųjų S. sukurta. Jam priskiriama 35 eilėraščiai, surasti įvairiuose XIX a. rankraštiniuose poez. rinkiniuose arba užrašyti žmonėse kaip liaudies dainos: 7 eilėraščius Strazdui priskyrė nežinomi ir žinomi (K. Maigys, J. Katelė) asmenys XIX a. viduryje, 21 (1911 juos paskelbė J. Basanavičius) — L. Didžiulienė, 7 — L. Gira, K. Korsakas ir J. Petrulis. Iš jų tik vieno — „Ei dieve dievulaitis" („Barnis Drazdausko ant lietuvių") — autorystė nekelia abejonių. Ki-

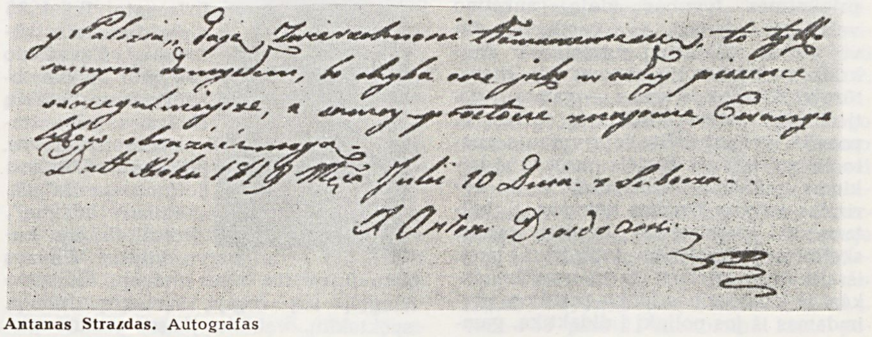

Antanas Strazdas. Autografas

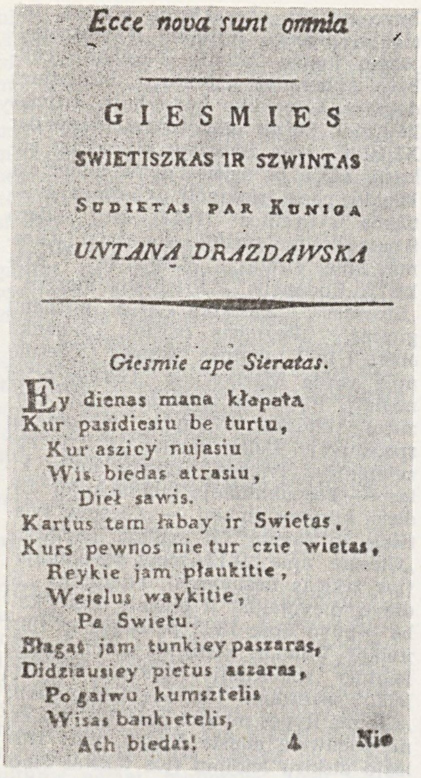
Ecce nova sunt omnia

GIESMIES
SWIETISZKAS IR SZWINTAS
SUDIETAS PAR KUNIGA
UNTANA DRAZDAWSKA

Giesmie ape Sieratas.

Ey dienas mana kłapata
Kur pasidiesiu be turtu,
Kur aszicy nujasiu
Wis biedas atrasiu,
Dieł sawis.
Kartus tam łabay ir Swietas,
Kurs pewnos nie tur czie wietas,
Reykie jam płaukitie,
Wejelus waykitie,
Pa Swietu.
Błagas jam tunkiey paszaras,
Didziausiey pietus aszaras,
Po galwu kumsztelis
Wisas bankietelis,
Ach biedas! & Nie

Antanas Strazdas. „Giesmių svietiškų ir šventų" (1814) titulinis puslapis

tus eilėraščius („Pripodkas Petrui", „Giesmė gaspadoriška", „Ant kalnelio vaikščiodama", „Jau sniegelis ir nubėgo", „Iš to pulko gaspadorių", „Ant kalnelio putinas", „Iš taip daugel gaspadinė") kai kurie S. kūrybos tyrinėtojai (V. Vanagas) laiko spėjamais S. kūriniais arba su jo vardu visiškai nesieja (eil. „Varnas", „Ei tu, Dominykai" ir kt.). Jų nuomone, šiuo metu žinomą autentišką S. kūrybą sudaro 11 pasaulietinio turinio eilėraščių ir 2 religinės giesmės (rinkinyje „Giesmės svietiškos ir šventos" paskelbti kūriniai, eilėraštis „Ei dieve dievulaitis" ir odė lenkų kalba „Giesmė Rygos miestui pagerbti").

Poet. kūryboje S. reiškė valstiečių pažiūras, šviečiamojo amžiaus antibaudžiavines tendencijas. Jis smerkė socialine priespauda grindžiamus žmonių santykius, turto nelygybę, propagavo prigimtinės lygybės idėją, aukštino valstiečio darbą, jo verslumą, buvo vienas ryškiausių rusoizmo ir fiziokratizmo tendencijų atstovų liet. literatūroje. S. kūrybos temos — gamta, valstiečio gyvenimas, buitis ir darbai. S. poezija lyr. pobūdžio, joje vyrauja poeto emocijos ir tik kartais pirmenybė teikiama refleksijai („Gegužėlė"). Jo lyrizmas artimas liaudies dainoms. S. imitavo bei parafrazavo liaudies dainas, skolinosi jų motyvus, įvaizdžius, poet. išraiškos priemones; kartu nemaža mokėsi iš klasicistinės lenkų poezijos, perimdamas iš jos polinkį į didaktiką, gamtos estetizavimą, idilės žanro kultivavimą. S. eilėraščių formai būdinga darni architektonika ir kompozicija, eufonija, sklandus eiliavimas. Eilėdara silabinė, su žymiomis silabinės-toninės eilėdaros (chorėjo) tendencijomis. Daugumą eilėraščių S. rašė kaip vokalinius kūrinius, pritaikydamas ar pats sukomponuodamas melodiją. Jo eilėraščiai yra virtę populiariomis dainomis. S. eilėraščių rink. „Giesmės svietiškos ir šventos" 1884 perspausdino J. Miglovara ir 1902 A. Milukas. Vėliau, papildomi neautentiškais eilėraščiais, jo poezijos rinkiniai buvo leidžiami 1914 (2 leid.), 1938 (2 leid.), 1952, 1957, 1963. Be to, išleisti 2 spec. leidiniai: mokyklai (1951) ir vaikams (1955). S. kūryba išversta į rusų kalbą (D. Brodskio ir J. Sašino vertimai) ir išėjo atskirais leidimais (1955, 1958), kai kurie eilėraščiai išversti į anglų, esperanto, lenkų kalbas. Liaudis apie S. sukūrė daugybę pasakojimų bei anekdotų, apie jį parašyta grož. lit-ros kūrinių (J. Petrulio pjesė „Prieš srovę", 1936; K. Plačenio romanas „Pulkim ant kelių", 1936; S. Gedos poema „Strazdas", 1966; J. Glinskio pjesė „Grasos namai", past. 1970 Kauno dramos teatre).

Ršt.: Pasaulinės ir dvasinės giesmės, K., 1938 [J. Petrulio ir K. Korsako-Radžvilo įvad. str.]; Raštai, V., 1952 [A. Rimkūno įvad. str.; II leid. 1957, L. Gineičio įvad. str.]; Запеваю не для славы, Вильнюс, 1955; Poezija, V., 1963 [V. Vanago įvad. str.].

Lit.: **J. Katelė,** Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski). — „Aušra", 1883, Nr. 8—10; [**J. Basanavičius**], Iš kun. Antano Strazdo gyvenimo ir raštų, V., 1911; **K. Korsakas Radžvilas,** Rašytojai ir knygos, K., 1940; **V. Abramavičius,** Antanas Strazdas naujų faktų šviesoje.—„Pergalė", 1949, Nr. 3; **A. Vengris,** Antanas Strazdas. — „Tarybinė mokykla", 1951, Nr. 9—10; **Ю. Жюгжда,** Общественно-политическая и философская мысль в Литве в XIX веке.— Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 2, М., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **J. Riškus,** Liaudies dainius Antanas Strazdas, V., 1957; **V. Vanagas,** Antano Strazdo asmenybės ir pažiūrų bruožai. — „Pergalė", 1963, Nr 6; **J. Girdzijauskas,** A. Strazdo eilėdaros bruožai. — „Literatūra", t. 8, V., 1965; **J. Girdzijauskas,** Lietuvių eilėdara. V., 1966 [str. „A. Strazdo eilėdaros bruožai"]; **V. Vanagas,** Ką parašė ir ko neparašė A. Strazdas. — „Pergalė", 1966, Nr. 6; **V. Vanagas,** Antanas Strazdas, V., 1968; **J. Žiugžda,** Antano Strazdo palikimą bevertinant. — „Pergalė", 1968, Nr. 11.

STRĀZDAS Jonas [g. 1886.IV.10 Strazduose (Utenos rj.)] — teatro veikėjas, vertėjas. 1899 baigė Naujojo Daugėliškio (Ignalinos rj.) pradžios mokyklą. 1900 atvyko į Vilnių mokytis fotografo amato. Iki 1906 dirbo fotografu, vėliau — J. Zavadskio knygyno tvarkytoju. Dainavo lietuvių choruose, organizavo lietuvių vakarus. Priklausė Vilniaus lietuvių savišalpos, „Vilniaus kanklių", „Rūtos" d-joms, buvo vienas Vilniaus lietuvių artistų b-vės steigėjų. Režisavo daugelį šių org-jų surengtų dramos spektaklių, vaidino juose, pastatė pirmosios liet. operos „Birutė" šokius. 1912 su tėvu K. Strazdu ir A. Vėgėle įsteigė spaustuvę. 1911—14 redagavo ir leido almanachą „Teatras", kuriame buvo skelbiamos verstinės bei originalios pjesės, spektaklių recenzijos. 1915 su G. Landsbergiu ir A. Rucevičiumi įkūrė Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti dramos sekciją (1916—18 pirmininkas), režisavo jos pastatymus. 1919 K. Glinskio suorganizuotos Vilniaus teatro studijos aktorius. 1919 persikėlęs į Kauną, dirbo „Švyturio" b-vės knygyno vedėju. 1920—21 Lietuvių meno kūrėjų d-jos Dramos vaidyklos aktorius. Vėliau vadovavo „Gabijos" d-jos, Kauno geležinkelininkų klubo saviveiklininiams dramos kolektyvams. 1924 nuvyko į JAV, atidarė „Švyturio" knygyną Čikagoje. 1925 grįžo į Lietuvą. Vienas „Spindulio" b-vės steigėjų, 1928—44 šios b-vės spaustuvės techn. skyriaus vedėjas. Taryb. metais dirbo sodininku (1953—62), meno saviveiklos vadovu Šakių rj. „Naujojo kelio", „Taikos" kolūkiuose.

S. parašė scenos veikalus „Sugrįžo" (pagal M. Rodzevičuvnos apys. „Pilkosios dulkės"; išl. 1914), „Švarkas ir milinė" (pagal V. Gutovskio pjesę; išl. 1914), „Eglė žalčių karalienė" (pagal liet. liaudies pasaką, išl. 1917), „Pajauta" (pagal F. Bernatovičiaus romaną; išl. 1918), inscenizavo P. Cvirkos romanus „Meisteris ir sūnūs", „Frank Kruk", Jon. Marcinkevičiaus rom. „Benjaminas Kordušas" ir kt. Sudarė „Kišeninį rusišką lietuvišką žodynėlį" (su A. Vėgėle; 1915). Išvertė J. Žulavskio („Ijolė", „Mirtų vainikas", „Motina", „Pasaka apie laimingąjį žmogų"), B. Pruso („Faraonas"), T. Jeskės-Choinskio („Gęstanti saulė", „Paskutinieji romėnai"), M. Baluckio, S. Pšibiševskio, T. Rido („Raitelis be galvos") ir kt. rašytojų kūrinių. Pasirašinėjo J. Strazdu-Jaunučiu.

STRĀZDAS Justas [1895.III.19 Starkakampyje (Anykščių rj.) — 1967.VII.4 Kaune] — agronomas, spaudos darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1917 baigė Kauno vidurinę ž. ū. m-lą (evakuotą į Tulos gub.). 1919 Utenos aps. revoliucinio k-to ž. ū. skyriaus agronomas. 1921—26 Lietuvos Ž. ū. m-jos žemės reformos departamento vicedirektorius. 1926—40 Ž. ū. rūmų spaudos skyriaus vedėjas, „Ūkininko patarėjo" redaktorius. S. buvo vienas pirmųjų cukrinių runkelių auginimo propagandininkų Lietuvoje. 1940—41 „Sodybos" tresto direktoriaus pavaduotojas. 1945—53 agronomas Pagėgiuose, Noreikiškėse (Kauno rj.). 1953—59 Kėdainių rj. „Tiesos" kolūkio agronomas, kartu 1957—61 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. „Tiesos" kolūkyje pritaikė gamybai novatoriškų

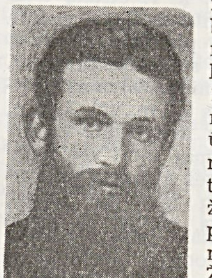

agronominio darbo metodų. Spaudoje plačiai propagavo lauko, sodo, daržo augalų agrotechnikos, kiaulių, paukščių auginimo naujoves. Tais klausimais išleido daugiau kaip 25 knygas ir brošiūras, paskelbė apie 1000 straipsnių.

Ršt.: Daržovių auginimas, K., 1925; Sodininkystė, K., 1929 [II leid. 1936]; Darželio gėlės ir kambarinių gėlių priežiūra, K., 1930; Gamink atsargai, K., 1934; **J. Strazdas, P. Vasinauskas**, Laukų derlingumo didinimas, V., 1959; Apie kolūkio laukininkystę, V., 1960; **J. Strazdas, A. Tindžiulis**, Pasėlių priežiūra, V., 1960.

STRĀZDAS Kazimieras [1864.X.6 Strazduose (Utenos rj.) — 1943.IX.23 Kaune] — liaudies švietėjas, spaustuvininkas. Iš tėvo pramokęs rašto, 1876—81 buvo daraktoriumi Laukstenіuose (Ignalinos rj.). S. Gimžausko pakviestas, 1881—83 daraktoriavo ir mokėsi groti vargonais Vidiškėse (Ignalinos rj.). 1883—1901 vargoninkavo, platino liet. spaudą, mokė valstiečių vaikus Kietaviškėse (Kaišiadorių rj.), Valkininkuose (Varėnos rj.), Ceikiniuose (Ignalinos rj.), Palūšėje (Ignalinos rj.), Vidiškėse. 1901 persikėlė į Vilnių. Parengė „Naują ir seną elementorių" (1905, II leid. 1906), 1905 vaidino liet. spektaklyje „Amerika pirtyje". 1912 Vilniuje įsteigė (su sūnumi J. Strazdu ir A. Vėgėle) spaustuvę, kur spausdino liet. knygas ir period. leidinius. Pasirašęs „Vilniaus garso" atsakinguoju redaktoriumi, 1922 lenkų okup. valdžios suimtas. Pabėgęs nuo teismo, apsigyveno Kaune. Dirbo „Švyturio", „Spindulio" spaustuvėse. Parašė iš tautosakos kūrinių sudarytą scenarijų „Lietuviškos vestuvės" (past. 1927 Kaune). S.— savamokslis mechanikas. Žvininkystės įrankių parodoje Vilniuje (1904) demonstravo savo sukonstruotą mašiną tinklams megzti.

STRĀZDAS Leonas [g. 1937.IV.2 Sungailiškėse (Utenos rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1962 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1962—67 Metalo piovimo staklių moksl. tyrimo in-to Vilniaus filialo inžinierius. Nuo 1967 dirba Kauno Politechnikos in-to precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijoje, nuo 1968 jos skyriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie koordinatines išteknimo stakles.

STRĀŽAS Abelis [g. 1914.VII.14 Vilkaviškyje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1958). 1942—47 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1947 dėsto Vilniaus Ped. in-te. 1948 baigė tą in-tą. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—63 ir nuo 1965 ist. katedros vedėjas; nuo 1961 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kaizerinės okupacijos režimą Lietuvoje ir vokiečių imperialistų tikslus Lietuvoje I pasaul. karo metais („VVPI mokslo darbai", t. 4, 1958; „Voprosi istorii", 1964, Nr. 8, 12).

STRĀŽAS Isakas [g. 1914.V.14 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1930—33 LKJS narys, 1931—32 LKJS Kauno rj. k-to narys. 1931 padėjo įrengti Kaune LKP CK pogr. spaustuvę „Spartakas". Už rev. veiklą 1932 nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Raseiniuose. 1934 dirbo raidžių rinkėju LKP CK pogr. spaustuvėje „Kibirkštis", 1935—1941 — „Progreso" spaustuvėje Kaune; padėjo leisti neleg. kom. lit-rą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, jos laikr. „Tėvynė šaukia" raidžių rinkėjas. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1945 spaustuvės darbininkas, nuo 1949 direktorius Vilniuje.

STRAŽĒVIČIUS (Strażewicz) Vaclavas Janas [1889.V.2 Suvalkų gub. — 1950. VIII.6 Poznanėje (Lenkija)] — farmacininkas. 1910 Tomsko un-te išlaikė vaistininko padėjėjo egzaminus. 1923—37 Vilniaus un-to vaistinių augalų sodo inspektorius. 1926 baigė Vilniaus un-tą, 1931 jame apgynė farmacijos daktaro disertaciją. 1933—37 Vilniaus un-to docentas. 1937—39 dirbo Poznanės un-te, 1939—45 — savo ūkyje Santakoje (Švenčionių rj.). 1945 išvyko į Lenkiją; buvo Poznanės un-to profesorius ir vaistinių augalų in-to vedėjas. Su prof. J. Mušinskiu sukūrė (1925) rudasėklės sojos veislę — Vilniaus soją. Tyrinėjo vaistinių augalų, ypač valerijonų, auginimą, jų žaliavos paruošimą ir perdirbimą; nemažai jų augino savo ūkyje. Išleido keletą veikalų (lenkų k., 1925—1926, 1932) apie vaistinius augalus. Naudodamiesi jo medžiaga, E. Kanopka ir J. Dagys parašė knygą „Vaistingieji augalai ir jų paruoša" (1948).

STRAŽNÌCKAS Romanas [1917.XI.19 Čeliabinske (RTFSR) — 1943.IV Alytuje] — revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1922—32 dirbo pas buožes Alytaus apskrityje. 1932—40 batsiuvys Alytuje. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940 už rev. veiklą buvo kalinamas. 1940—41 Alytaus kino teatro „Dainava" direktorius, LKP Alytaus aps. k-to instruktorius. Hitlerinės okupacijos pradžioje buvo kalinamas Alytuje. 1942—43 Vilniuje dirbo baldų f-ke. Dalyvavo antifaš. veikloje, palaikė ryšius su Alytaus aps. partizanais.

STREBÙKAS — upė Kauno rj., Striūnos kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 26 km^2. Prasideda ties Ramonais, 8 km į š. nuo Vilkijos. Teka į r. Įteka į Striūną 0,2 km nuo jos žiočių, ties Panevėžiuku, 6 km į š. nuo Babtų. Intakai: Baublys, Vėrupė (abu deš.).

STREIKAĨ — darbininkų ar tarnautojų kolektyvinis atsisakymas dirbti, kol įmonių savininkai ar vyriausybė nepatenkins jų ekonominių ar politinių reikalavimų. Tai viena pagrindinių kapit. šalių proletariato klasinės kovos formų. Pagal reikalavimų pobūdį S. būna ekonominiai ir politiniai; kartais ekonominiai S. įgyja politinių S. bruožų arba perauga į politinius. Pagal apimtį S. būna pavieniai, apimantys vieną ar kelias tos pačios pram. šakos įmones, ir masiniai, visuotiniai, apimantys visą šaką, miestą arba net šalį. Visuot. polit. streikas yra aukščiausia S. judėjimo forma. Pagal pobūdį S. būna ginamieji — jais priešinamasi kapit. išnaudojimo didinimui; puolamieji — reikalaujama pagerinti darbo ir gyvenimo sąlygas; klasinio solidarumo S.— darbo sustabdymu remiami kt. įmonių, miestų, šalių kovojantys darbininkai ar polit. veikėjai; demonstraciniai — reiškiamas protestas. Per S. dažnai įvyksta demonstracijų. Viešajai ar slaptajai policijai arba kariuomenei užpuolus streikininkus, įvyksta net ginkluotų susirėmimų.

Pirmas žinomas darbininkų streikas Lietuvoje įvyko 1861.VII netoli Turmanto (Zarasų rj.). Dėl blogo maisto ir mėginimo sumažinti darbo užmokestį streikavo 49 Peterburgo—Varšuvos glžk. statybos akmenskaldžiai, dirbę tarp Turmanto ir Dūkšto. Streikas buvo žiauriai nuslopintas. Pirmas f-kų darbininkų streikas įvyko 1871 Vilniuje: streikavo 5 Šišmano ir Durunčios tabako f-ko darbininkai, reikalaudami pakelti darbo užmokestį. Visi streiko dalyviai buvo nubausti. 1875 streikas tame f-ke pasikartojo. Protestuodamos prieš mažą darbo užmokestį, Vilniuje 1885 streikavo apie 1000 kojinių mezgėjų. Streikas buvo iš dalies laimėtas. Šie pirmieji darbininkų S. kildavo daugiausia gaivališkai, tačiau jie didino darbininkų klasinį sąmoningumą, skatino kovoti organizuočiau. Vėliau kai kuriems darbininkų streikams Lietuvoje pradėjo vadovauti socialdemokratai. Antai, 1888 Vilniuje įvykusiam Sirkino spaustuvės raidžių rinkėjų streikui (dalyvavo 30 darbininkų) vadovavo vienas pirmųjų Lietuvos marksistų J. Tiška (L. Jogichas).

1889.III Kaune streikavo Šmitų metalo f-ko vieno cecho darbininkai; juos rėmė kiti tos įmonės darbininkai (prie šio S. organizavimo prisidėjo P. Eidukevičius). 1892—93 Vilniuje buvo keletas S. (siuvėjų, šerių dirbtuvių ir kt. įmonių darbininkų). 1893 Lietuvoje iš viso streikavo apie 1000 darbininkų, daugiausia iš smulkių įmonių (jose dirbo didžiuma Lietuvos darbininkų klasės).

XIX a. paskutiniojo d-mečio pradžioje, kai daug sąmoningesniųjų darbininkų marksistiniuose būreliuose susipažino su moksl. socializmo teorija, S. pasidarė organizuotesni. Kuriantis s-d. org-joms, keitėsi Lietuvos darbininkų S. pobūdis, jie darėsi vis masiškesni. 1895 vien Vilniuje įvyko 56 S., kuriuose dalyvavo 27 profesijų darbininkai (43 streikus darbininkai laimėjo). Nuo 1896 streikams daugiausia vadovavo LSDP, Lietuvos Darbininkų s-ga ir RSDDP Vilniaus grupės nariai. 1897 Peterburgo darbininkų S., vadovaujami V. Lenino įkurtos Kovos s-gos darbininkų klasei išvaduoti, darė poveikį Lietuvos darbininkams, kurie solidarizavosi su Peterburgo darbininkais, ir dėl to Lietuvoje t. p. kilo masinių streikų. Iš viso 1895—1900 Lietuvoje įvyko apie 185 S., kuriuose dalyvavo per 9500 darbininkų. 1901—03 pasaul. ekonominė krizė pa-

lietė ir Lietuvą. Darbininkų S. tuo metu buvo daugiausia ginamieji; ekonominiai S. vis dažniau peraugdavo į politinius. 1901—04 streikavo daugiau kaip 6200 darbininkų. 1905—07 revoliucijos metais S. kova sustiprėjo. 1905 Lietuvos darbininkų klasė kovojo prieš caro patvaldystę ir kapit. išnaudojimą išvien su visu daugianacionaliniu Rusijos imperijos proletariatu, savo streikais įsiliejo į visuotinį Rusijos imperijos darbininkų streiką. Lietuvos darbininkai streikuose dalyvavo masiškiau, aktyviau, negu 1895—1905. Daugelio įmonių darbininkai streikavo po kelis kartus. Ofic. duomenimis, Vilniaus ir Kauno gubernijose 1905 ekonominiuose S. dalyvavo 25 330, politiniuose — 43 300 darbininkų (ž. *Revoliucijos*).

Reakcijos metais S. susilpnėjo, daugumas jų geriausiu atveju baigdavosi kompromisu. 1908.XI Vilniuje prasidėjo daugiau kaip 1000 odininkų streikas. Jis truko $5^1/_2$ mėn. Šiuo S. buvo atsakyta į odos fabrikantų lokautą, kurio tikslas — atimti iš darbininkų laimėjimus, iškovotus 1905. Streikui vadovavo RSDDP bolševikai ir LSDP Vilniaus org-jos rev. socialdemokratai, ypač P. Eidukevičius. Streiką rėmė V. Leninas. 1909 pr. jis parašė Tarptautinio socialistų biuro sekretoriui K. Hiuismanui 3 laiškus dėl visokeriopos pagalbos streikuojantiems Vilniaus odininkams. Bolševikinio laikr. „Proletarij" („Proletaras") redakcija užsienyje suorganizavo lėšų rinkimą vilniečiams remti. Pinigų streikuojantiems darbininkams atsiuntė Lježo, Briuselio ir kitų V. Europos miestų darbininkai. Represijų ir bado spaudžiami, darbininkai streiką nutraukė. Tai buvo didžiausias reakcijos metu S. visoje Rusijos imperijoje.

1909—10 pagyvėjus pramonei, suaktyvėjo ir Lietuvos darbininkų judėjimas. 1911 Vilniuje streikavo siuvėjai, kepėjai, vokų f-ko ir kt. įmonių darbininkai. Lietuvos darbininkai streikais protestavo prieš darbininkų sušaudymą Lenos kasyklose 1912.IV. 1912 Gegužės Pirmosios proga Vilniuje įvyko protesto streikas, kuriame dalyvavo per 3000 darbininkų. 1912—14 Lietuvoje streikavo daugiau kaip 20 000 darbininkų; vien 1914 pirmojoje pusėje S. buvo daugiau, negu per ištisus 1906 metus. I pasaul. karas ir kaizerinė okupacija įsisiūbavusį S. judėjimą nutraukė.

Ekonominiai S., ypač Vilniuje, padažnėjo 1918. LKP paraginti, 1918.XII Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio darbininkai polit. streikais parėmė Lietuvos rev. vyriausybę.

Imperialistams ir vietos burž. nacionalistams užgniaužus Lietuvoje Tarybų valdžią, S. kova atsinaujino. Ją organizavo ir jai vadovavo LKP, jos kuriamos rev. darbininkų profs-gos. Streikuoti darbininkus vertė mažas darbo užmokestis, antisanitarinės darbo patalpų sąlygos, ilga darbo diena (10—14 val. per parą), didelės pabaudos, nuolatinė nedarbo grėsmė, socialinio draudimo, med. pagalbos nebuvimas, skurdas, pagaliau dem. laisvių ir polit. teisių naikinimas. 1919.IV įvyko Šiaulių ir Radviliškio 500 geležinkelininkų streikas. Visuot. streiku 1919 Gegužės Pirmąją pažymėjo Vilniaus proletariatas. 1919.VI streikavo Klaipėdos uosto darbininkai ir 11 dvarų darbininkai Trakų apskrityje; IX.12 visuotinį S. paskelbė Klaipėdos, IX.16 — Kauno darbininkai. Greta ekonominių reikalavimų, kauniečiai iškėlė ir politinius: duoti spaudos, žodžio, susirinkimų laisvę, paleisti polit. kalinius, leisti kurti darbininkų k-tus f-kuose. Rugsėjo streike dalyvavo per 3000 darbininkų. 1919 rudenį streikavo apie 4000 Užnemunės ž. ū. darbininkų. Iš viso 1919 įvyko 22 didesni pram. ir ž. ū. darbininkų streikai, kuriuose dalyvavo daugiau kaip 10 000 miesto ir kaimo darbininkų. Tais S. jie privertė samdytojus patenkinti visus arba dalį reikalavimų.

Kauno visuot. polit. streikas 1920. VI.15 (apie 4000 darbininkų) kilo dėl profs-gų veikėjų suėmimo ir reiškė protestą prieš darbininkų judėjimo slopinimą. 1920 pab. rev. judėjimas ėmė slūgti, reakcija pradėjo stipriau engti darbininkų klasę, pulti jos avangardą — Komunistų partiją.

1921—23 buržu. valdžia masiškai represavo komunistus, persekiojo darbininkų org-jas, ypač profs-gas, suėmė daug darbininkų judėjimo aktyvistų ir LKP narių, suaktyvino savo veiklą per įv. kontrrev. partijas bei savo agentūrą darbininkų org-jose. Be to, vis didėjo ekonominė depresija, todėl S. kova pasunkėjo. Revoliucijos metais iškovoti laimėjimai daugelyje įmonių buvo panaikinti. 1921 streikuose dalyvavo 9000 žmonių. Pagrindiniai streikininkų reikalavimai buvo: 8 val. darbo diena, darbo užmokesčio padidinimas, darbo sąlygų pagerinimas. Dauguma S. buvo laimėta. 1922.IV.20—29 įvyko Vilkaviškio aps. ž. ū. darbininkų streikas; 1922.V.5—23 — įv. miestų geležinkelio darbininkų ir tarnautojų streikas (jame dalyvavo per 2000 žmonių — daugiau kaip 60% visų Lietuvos geležinkelininkų); 1922.X — visų Jonavos darbininkų ir Šiaulių odininkų streikai. 1923.IV įvyko visuotinis Klaipėdos kr. darbininkų streikas, trukęs 5 dienas; jame dalyvavo apie 2500 darbininkų. 1921—23 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo per 60 masinių S., kuriuose dalyvavo per 14 000 darbininkų.

1924—25, sustiprėjus LKP, padidėjo jos įtaka darbininkams, darbo valstiečiams, bedarbiams; išaugo darbininkų klasės sąmoningumas, jos polit. aktyvumas. Tais metais vykę dideli ekonominiai streikai Klaipėdoje, Kaune, Šiauliuose, Marijampolėje kai kada apimdavo ištisas pramonės šakas — tabako, odos apdirbimo įmones, lentpjūves.

Po rinkimų į III seimą (1926) valdžią paėmus liaudininkams ir socialdemokratams, buvo padaryta buržu. dem. pertvarkymų. Jie iš esmės liaudies socialinės ekonominės padėties nepakeitė. Tačiau teroristinio policinio režimo susilpninimas, karo padėties panaikinimas, liaudies iškovota polit. kalinių amnestija ir platesnės dem. laisvės sudarė palankesnes sąlygas pažangiųjų visuomenės jėgų polit. veikimui, darbininkų klasinei kovai. 1926 S. suintensyvėjo. Vasarą ir rudenį įvyko keliolika didelių ir per 30 mažesnių streikų Kaune, Jonavoje, Panevėžyje, Ukmergėje, Klaipėdoje, Alytuje ir kitur. S. tais metais vyko ir dvaruose (Ukmergės, Vilkaviškio, Šiaulių aps.). Kai kurie S. truko gana ilgai, pvz., Kauno degtukų f-kų darbininkų — 30 dienų, Šiaulių odininkų — 29 dienas, Kauno kartono f-ko „Bekara" — 28 dienas, Aleksandrijos plytinės darbininkų — 21 dieną. Dauguma tų S. buvo ekonominiai. Kur valdžia griebdavosi smurto, S. įgydavo polit. pobūdį (Kauno ir Jonavos degtukų f-kų darbininkų S.). Darbininkai reikalavo legalizuoti LKP, nevaržyti profs-gų veiklos. Streikams slopinti valdžia dažnai naudojo įv. administracines ir teroro priemones. Pavyzdžiui, 1926.VII Kaune raitoji policija užpuolė 180 streikuojančių „Drobės" f-ko darbininkų, X.1 sumušė 40 degtukų f-kų darbininkų; buvo sumušti ir „Bekaros", „Viktorijos", „Kablos" fabrikų darbininkai. 1926. VIII.26 Piliečių apsaugos departamentas įsakė apskričių viršininkams globoti streiklaužius, o darbininkų piketininkus suiminėti ir bausti. Įveikdami sunkumus ir persekiojimus, streikuojantys darbininkai 1926 pasiekė laimėjimų: Šiaulių odininkams, Kauno ir Jonavos degtukų gamintojams darbo užmokestis buvo padidintas 15%, Kauno baldžiams — 20%, „Bekaros" darbininkams — net 36%; beveik visur buvo įvesta 8 val. darbo diena, 2 savaičių atostogos, pagerinta med. pagalba susižeidus ir susirgus.

Po 1926.XII.17 faš. perversmo Lietuvoje S. buvo uždrausti. Nepaisant to, jau 1927 kilo pirmieji fašizmo sąlygomis, dar negausūs ekonominiai ir politiniai darbininkų streikai Kaune, Ukmergėje ir kitur. Darbininkai priešinosi didėjančiam išnaudojimui, trumpais S. žymėjo rev. kovos dienas. 1929.V.1 Kaune įvyko masinis politinis streikas.

Galingas S. judėjimas vyko 1930—34, pasaul. ekonominės krizės laikotarpiu. Nepaisydami nepalankių sąlygų (gamybos mažėjimo, nedarbo), darbininkai ne tik gynėsi, bet ir reikalavo gerinti jų padėtį. Kaune ir kt. miestuose bei miesteliuose streikavo odininkai, spaustuvininkai, trikotažininkai, siuvėjai, maisto ir medžio apdirbimo pramonės, tiltų statybos darbininkai, grioviakasiai ir kt. 1931.V.1 Kaune streikavo daugelio įmonių darbininkai. Dėl to streiko neišėjo laikraščiai. Reikšmingiausias tais metais buvo Kauno kepėjų streikas, kuriam vadovavo Maisto pramonės darbininkų profs-ga. Streikininkai reikalavo 8 val. darbo dienos ir kitų darbo ir gyvenimo sąlygų pagerinimo. Jiems teko susidurti ne tik su valdžios persekiojimais, bet ir su reformistų ardomąja veikla. Kilus šiam streikui, LSDP vado-

vai įsteigė atskirą kepėjų profs-gą, o faš. valdžia apie 25 aktyvius kepėjus ir kairiuosius profs-gos v-bos narius ištrėmė iš miesto. Tas streikas turėjo didelį poveikį: kauniečių pavyzdžiu sustreikavo Panevėžio, Šiaulių, Biržų kepėjai. 1931 streikavo apie 1000 Telšių—Kretingos geležinkelio tiesimo darbininkų, 500 Marijampolės cukraus f-ko statytojų. 1933.V.1 Kaune streikavo apie 1500 darbininkų. Tais metais įvyko visuotinis Jonavos baldžių S. ir masiniai Kauno medžio apdirbimo įmonių darbininkų S. 1934.I Kaune streikavo viešuosius darbus dirbusieji bedarbiai, reikalavę padidinti darbo užmokestį. Faš. valdžia pasiuntė motorizuotą policiją streikininkams sutramdyti; daug bedarbių buvo suimta ir sumušta.

1929—31 S. kovą intensyvino vis stipresnės antikapitalistinės ir antifašistinės liaudies nuotaikos. 1929 streikavo apie 1500 darbininkų, 1930 — 3000, 1931 — 4500, 1932 — 5000, 1933 — 7000, 1934 — 10 000.

Nuo 1935 LKP, vadovaudamasi Kominterno VII kongreso nutarimais, išplėtė kovą už bendro darbininkų ir antifašistinio liaudies fronto sudarymą. Bendro fronto pagrindais buvo sudaromi S. k-tai. Tai stiprino S. kovą. S. pasidarė tokie populiarūs, kad Užnemunės valstiečiai, 1935.VIII atsisakę už žemas kainas tiekti kapit. monopolijoms ž. ū. produktus, tą savo kovą vadino streiku (ž. *Valstiečių streikas 1935—36*).

1936.V Kaune beveik 2 savaites streikavo apie 2000 statybininkų (jie išsikovojo darbo užmokesčio padidinimą), apie 500 lentpiūvių darbininkų. 1936. VI.18—20 Kaune įvyko visuot. polit. streikas, kurio betarpiška priežastis buvo policijos smurtas prieš A. *Kranausko* laidotuvių (VI.17), virtusių politine 30 000 darbo žmonių demonstracija, dalyvius. Tačiau iš esmės tas S. brendo jau seniai: jo priežastis buvo paaštrėję prieštaravimai tarp darbininkų ir kapitalistų bei kapit. monopolijų, tarp liaudies ir faš. valdžios. Streiko metu vyko masinės demonstracijos ir polit. mitingai, rengiami bendro darbininkų ir antifašistinio liaudies fronto pagrindais. Komunistų pastangomis streikui vadovauti buvo sudarytas bendras streiko k-tas ir įmonių streiko k-tai. Kauno darbininkai šiuo streiku šalia ekonominių kėlė ir politinius reikalavimus: paleisti polit. kalinius, dem. pagrindais išrinkti seimą, panaikinti nedemokratiškai įvykdytus Darbo rūmų rinkimus, likviduoti karo lauko teismus, karo padėtį. Nors dėl streiko buvo suimta 340 žmonių, darbininkai jį baigė organizuotai, ir valdžia pažadėjo patenkinti daugelį darbininkų reikalavimų.

1937 streikavo tekstilės f-ko darbininkai Bajoruose (dab. Kretingos dalis). 1937.II vien Kaune streikavo daugiau kaip 4000 darbininkų. Kauno statybininkai streiku privertė valdžią nustatyti uždarbio minimumą, paskelbti įstatymą dėl darbininkų draudimo nelaimingų atsitikimų atvejui, o savininkus — padidinti darbo užmokestį. Iš viso Lietuvoje 1937 streikavo apie 15 000 darbininkų, t. y. 10 kartų daugiau, negu 1929 metais.

1939 pab.—1940 pr. streikų kova vėl pagyvėjo. Bręstančios rev. situacijos aplinkybėmis 1940.II Lampėdžiuose sustreikavo apie 2000 viešuosius darbus dirbančių bedarbių. Jų susirėmimas su policija sukėlė masinius darbininkų solidarumo S.: streikavo Kauno įmonių (apie 3000), Panevėžio ir kt. miestų darbininkai.

S. judėjimas ketvirtajame d-metyje turėjo didelį poveikį visai Lietuvos darbininkų klasės kovai ir prisidėjo prie rev. antifaš. judėjimo kilimo. Darbininkų ekonominė kova vis labiau siejosi su socialiniais ir politiniais reikalavimais: įvesti socialinį draudimą, suteikti teisę veikti profs-goms, panaikinti faš. rinkimus į Darbo rūmus ir seimą, įgyvendinti dem. laisves. Fašistų steigiamos darbininkų org-jos, policijos savavaliavimas, S. organizatorių ir vadovų kalinimas ir trėmimas S. judėjimo nesustabdė. Masiniai ekonominiai ir politiniai S. kėlė liaudies rev. nuotaikas, ugdė ir stiprino darbininkų frontą prieš kapit. monopolijų viešpatavimą.

STREIPŪNAI — kaimas Trakų rj., Auseniškių apyl., 5 km į š. v. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno plento. 52 gyv. (1970). Iš š. prieina Streipūnų miškas. Ist. šaltiniuose 1582 minimas S. kaimas. 1850 buvo 22 gyv., pašto stotis. 1959 buvo 69 gyv.

STRĖLĖ, medžioklės ir kovos įrankis, šaunamas iš lanko. S. sudaro medinis kotas su kietos medžiagos (titnago, kaulo, rago, metalo) antgaliu. Lietuvoje strėlės pradėtos vartoti vėlyvajame paleolite (X—IX t-metis pr. m. e.). To laikotarpio strėlių antgaliai buvo titnaginiai — lauro ar karklo lapo pavidalo — ir raginiai — šeivos pavidalo. Mezolite (VIII—V t-metis pr. m. e.) šalia jų atsirado lancetinės ir trapecinės formos titnaginiai antgaliai, vartoti iki neolito pradžios. Vėlyvajam neolitui (II t-metis pr. m. e.) būdingi trikampio bei širdies pavidalo titnaginiai antgaliai su retušuotu paviršiumi ir raginiai antgaliai su kūgine viršūne, vartoti ir žalvario amžiuje. I t-mečio piliakalniuose rasta geležinių tribriaunių įtveriamųjų S. antgalių. IX—XIII a. archeologiniuose paminkluose randama įv. formų įtveriamųjų ir įmovinių antgalių. Nuo XIII a. vid. rašytiniai šaltiniai mini Lietuvos karius, ginkluotus ne tik lankais, bet ir arbaletais (ž. *Ginklai*). Arbaleto S. antgaliai yra daug stambesni, sunkesni, masyvūs. Jų gausiai randama XIV a.—XV a. pr. pilių teritorijoje.

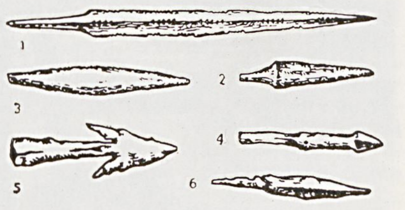

Strėlių antgaliai: *1—3* — kauliniai; *4—6* — geležiniai

Lit.: P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961.

STRÈLICAS Šlioma [g. 1923.I.7 Kaune] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1967). 1946 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. 1953 gavo fizikos-matematikos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1958 docentas. Daktaro disertacija — „Analizinių funkcijų asimptotinės savybės ir jų pritaikymas diferencialinių lygčių integralams tirti". Paskelbė moksl. straipsnių kompleksinio kintamojo funkcijų teorijos ir diferencialinių lygčių analizinės teorijos klausimais.

STREMĖNIAI — kaimas Šilutės rj., Usėnų apyl., 11 km į r. nuo Žemaičių Naumiesčio, 5 km į p. v. nuo Katyčių. 151 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Šyša (Nemuno intakas). Parduotuvė, pr. m-la. Kaimo apylinkėse rastas XV—XIV a. prieš mūsų erą Rytų Pabaltijo tipo kirvis; jis laikomas Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 155 gyv.

STREPEIKĀ Pranas [1895.VIII.21 Bardiškiuose (Pakruojo rj.) — 1919.VI.18 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Iki 1914 f-ko darbininkas Rygoje. Priklausė Latvijos krašto socialdemokratijai, buvo lietuvių darbininkų d-jos „Giedra" narys. 1914 grįžo į gimtinę, dirbo siuvėju. 1918 pr. įstojo į K. Poželos sukurtą Joniškėlio aps. kom. kuopelę. 1918 pab. Žeimelio vls. darbininkų atstovų tarybos vykd. k-to narys. 1919 pr. Joniškėlio darbininkų ginkluoto būrio polit. komisaras. Nuslopinus Tarybų valdžią, dirbo pogr. part. darbą. Burž. nacionalistų nužudytas.

STRĖVA — **1.** Upė Trakų ir Kaišiadorių rj. Ilgis 80 km, baseino plotas 747 km^2. Prasideda prie Mackantiškių, 5 km į r. nuo Aukštadvario. Iš pradžių teka į r. per Šamuko, Drabužio, Spindžiaus ežerus, nuo čia — į š. per Gilūšio, Ėglio, Strėvio, Strėvaičio, Nestrėvančio ežerus. Pratekėjusi Elektrėnų marias, teka į v. pro Žiežmarius. Įteka į Kauno marias 5 km į š. nuo Kruonio. Intakai: dešinieji — Luknia, Dubreika, Dumblė, Lijonas; kairieji — Dabinta, Vuolasta, Spengla, Kertus, Limšius. Vaga vingiuota, iki Elektrėnų marių 1,5—12 m pločio, žemiau — 15—20 m. Gylis 0,5—1,5 m. Žemupyje, žemiau Būblių, yra rėvų; gylis jose 0,4—0,6 m. Vid. nuolydis 137 cm/km. Krantai aukštupyje, iki Strėvos kaimo, 0,4—2,0 m, žemiau, iki Būblių, 2—4 m, o arti žiočių vietomis 40 m aukščio. Vyraujantis slė-

Strėvos zemupys

nio plotis 200—400 m; slėnis plačiausias ties Žiežmariais (1,5 km). Vidutinis srovės greitis 0,1—0,3 m/s, žemupyje 0,7—1,0 m/s. Debitas ties Semeliškėmis (aukštupyje): min. 0,58, maks. 6,35 m^3/s; ties Strėvininkais (žemupyje): min. 0,40, vid. 4,65, maks. 50,4 m^3/s. Prie S. veikia Bagdononių, Pastrėvio hidroelektrinės, keletas vandens malūnų. 1961 prie dab. Elektrėnų S. užtvenkta; dėl to susidarė Elektrėnų marios. Miškai užima 9% S. baseino ploto, pelkės 12%, ežerai 3%.

2. Kaimas Trakų rj., Bagdononių apyl., 12 km į r. nuo Aukštadvario, prie Vilniaus—Prienų plento. 1959 buvo 35 gyv., 1970 — 34. Kaimo v. pakraščiu teka Strėva, prieina Gilūšio ežeras, iš r. prieina Strėvos miškas. Girininkija, parduotuvė. Prie S. yra archeologinių paminklų. XIX a. kaimo vietoje buvo smuklė.

1 km į š. nuo kaimo, miške, yra piliakalnis. Jis įrengtas aukštoje kalvoje, apjuostas grioviu. Aikštelė 30 m ilgio, 20 m pločio. 400 m į r. nuo piliakalnio yra sen. gyvenvietės pėdsakų — aptinkama XIV—XVII a. žiestosios keramikos, plytgalių, apdegusių molio tinko gabalėlių. Į r. nuo kaimo, prie plento, yra XVI—XVII a. senkapis. Jis tyrinėtas 1959. Viename kape aptikta medinio karsto, kalto geležinėmis vinimis, liekanų. Mirusiojo galvūgalyje rasta 1620 moneta (dvidenaris). 100 m į p. r. nuo senkapio yra pilkapynas. Rasta 25 pilkapiai; vieni jų 0,5—0,7 m, kiti 1,2—1,7 m aukščio. Už 1 km į p. v. nuo šio pilkapyno rasta dar viena pilkapių grupė.

STRĖVININKAI — **1.** Kaimas Kaišiadorių rj. Ž. *Mediniai Strėvininkai.*

2. Kaimas Kaišiadorių rj. Ž. *Mūro Strėvininkai.*

STRĖVYS — ežeras Trakų rj., 11 km į r. nuo Aukštadvario, 1 km į š. nuo Vilniaus—Prienų plento. Plotas 14,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 610 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 1550 m. Krantai daugiausia aukšti. Per ežerą teka Strėva. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia kuojų, lynų) 1969 sugauta 30,4 kg/ha.

STRĖVOS MIŠKAI — miškų masyvas Trakų rj., 7 km į r. nuo Aukštadvario, abipus Vilniaus—Prienų plento. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Strėvos girininkijai. Plotas 1809 ha, medynų 1614 ha. Masyvą sudaro Strėvos (615 ha) ir Spindžiaus (1194 ha) miškai; atskiros šių miškų dalys dar vadinamos gretimų kaimų vardais (Aukšlinės, Drabužninkų, Pangūrų, Žiežulių ir kt.). Masyvas nekompaktiškas; pakraščiai labai vingiuoti. Reljefas kalvotas daubotas. Gausu ežerų: Aukšlinis, Bygaudas, Drabužaitis, Drabužis, Gilūšis, Katišius, Nepėras, Spindžiukas, Spindžius, Strėvaitis, Strėvys, Unguraitis, Ungurys. Per miškus teka Strėva (į Kauno marias). Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai. Medynai savaiminės kilmės. Vyrauja brukniniai ir kiškiakopūstiniai miško tipai. Pušynų yra 49%, eglynų 43%, beržynų 5%, juodalksnynų, drebulynų, ąžuolynų 3%. Jaunuolynai sudaro 30%, pusbrandžiai medynai 67%, pribręstantieji 3%. Medynų vid. amžius 58 metai, vid. bonitetas I,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 188 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Gausu kiškių, yra stirnų, šernų, lapių, voverių. Dėl gausybės ežerų, gražių vietovaizdžių, patogaus susisiekimo miškai labai lankomi turistų ir poilsiautojų. Įeina į Aukštadvario landšaftinį draustinį. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 4500 ktm.

STRĖVOS MŪŠIS — Lietuvos ir Kryžiuočių ordino kariuomenių mūšis 1348. II.2 prie Strėvos upės. Su talkininkais įsiveržę į Lietuvą, kryžiuočiai savaitę niokojo kraštą. Prieš kryžiuočius išėjo į žygį Lietuvos kariuomenė, kuriai vadovavo Algirdas ir Kęstutis. Pajutę tai, kryžiuočiai ėmė trauktis, bet lietuviai su Bresto, Vitebsko, Smolensko, Polocko pulkais juos prie Strėvos pasivijo ir sumušė, paėmė daug belaisvių. Tą mūšį kryžiuočiai garsino kaip savo laimėjimą, o iš tikrųjų jų laimėjimas buvo tik toks, kad sugebėjo pasitraukti sumuštos kariuomenės likučiai.

Lit.: **A. Kučinskas,** Kęstutis, Marijampolė, 1938; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

STRĖŽIŪNAI — kaimas Varėnos rj., Vydenių apyl., 14 km į p. v. nuo Eišiškių, prie Baltarusijos TSR sienos. 215 gyv. (1970). Yra pr. m-la (nuo 1941). 1890 buvo 16 kiemų, 132 gyv.; 1959 — 249 gyv.

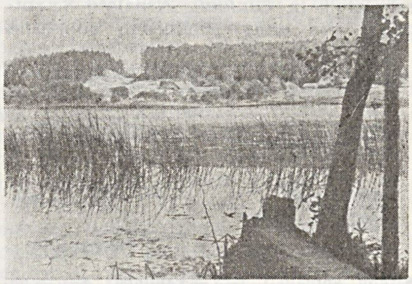

Strėvys

STRIELČIŪNAS Stanislovas [g. 1898. XI.7 Kiemėnuose (Pasvalio rj.)] — Rusijos pilietinio karo, Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1968).

1917 Maskvoje kovėsi su kontrrevoliucionieriais. Vėliau milicininkas, Raudonosios Armijos karys, Šiaurės fronte kovojo su Anglijos ir Amerikos interventais. 1919—1920 kariavo Vakarų fronte, buvo liet. divizijos bataliono komisaras. 1919 Vilniuje kautynėse su pilsudskininkais sunkiai sužeistas. 1920—21 pionierių kuopos komisaras, vadas. 1930 baigė Maskvos statybos politechnikumą, 1933 — Maskvos Statybos in-tą. 1933—42 inžinierius statybininkas Maskvoje ir kitur. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karinio inžinerinio tiekimo viršininkas, pionierių bataliono vadas, divizijos kar. inžinierius. Dalyvavo kautynėse prie Oriolo, Nevelio, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Nuo 1945 TSKP narys. 1946—1951 Lietuvos TSR statybos ministro pavaduotojas. 1951 neteisėtai represuotas. 1955—69 dirbo inžinieriumi Vilniuje. 1956 reabilituotas. Pensininkas.

STRIGAILIŠKIS — kaimas Ignalinos rj., Palūšės apyl., 2 km į v. nuo Ignalinos; Ignalinos žuvininkystės ūkio centras. 137 gyv. (1970). Per S. teka Plaukinys (į Dringio ež.). XVIII a. Strigailiškyje buvo smuklė. 1962 pastatyta žuvų veisimo įmonė, įrengti 8 tvenkiniai. 1959 buvo 86 gyv.

STRIJKOVSKIS (Stryjkowski) Motiejus [1547 Strikove (Lenkija, Varšuvos vaivadija) — po 1586] — kronikininkas, pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos autorius, poetas. Kilęs iš smulkių bajorų. Spėjama, kad mokėsi Krokuvos un-te. 1565 atvyko į Lietuvą. Tyrinėjo Lietuvos ist. vietas, dokumentus, pramoko lietuvių ir rusų kalbų, rašė Lietuvos istorijos klausimais. Vienas pirmųjų S. ist. darbų buvęs „Europinės Sarmatijos aprašymas" („Sarmatiae Europeae descriptio"), kurio rankraštį, S. teigimu, pasisavinęs A. Gvagninis ir išleidęs savo vardu (šio veikalo autorystė iki šiol neaiški). 1575 išėjo S. darbas „Apie Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvę" („O wolności Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego"). 1582 Karaliaučiuje išspausdino Lietuvos istoriją „Niekados anksčiau šviesos nemačiusi Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusijos kronika" („Która przedtym nigdy światła nie widziała, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi"). Ši „Kronika' suskirstyta į 25 dalis („knygas"). Pradžioje įdėta eiliuota autoriaus autobiografija, dedikacija karaliui S. Batorui, keletas lotyniškų ir lenkiškų panegirikų, atskirose knygo-

se — dedikacijos Lietuvos įv. didikams, visų pirma Giedraičiams (vyskupas M. Giedraitis buvo S. globėjas). „Kronika" pradedama seniausiomis žiniomis apie lietuvių kilmę ir baigiama S. gyvenamo meto įvykiais. Šis veikalas, pagrįstas gausia metraščių medžiaga, iki XIX a. pr. buvo pagrindinis žinių šaltinis apie Lietuvos praeitį. Ist. šaltinių traktavimu ir medžiagos dėstymu jis panašus į vid. amžių istoriografų darbus, bet turi ir renesanso kultūros bruožų: autoriui būdingas kritinis mąstymas, loginė argumentacija, empirizmas. „Kronikoje" istorijos procesas nagrinėjamas ir aiškinamas ne religiniu, o valstybiniu požiūriu, reiškiama Lietuvos valstybingumo idėja, ryškiai atsispindi Lietuvos didikų nepalankumas unijos su Lenkija idėjai, aukštinami Lietuvos valdovų žygiai; dažnai legendos neskiriamos nuo ist. faktų. Kai kurie veikalo epizodai, pvz., mūšių aprašymai, sueiliuoti, tekste vietomis įterpta liet. posakių, dialogų. Ta „Kronika" naudojosi istorikai A. Kojelavičius-Vijūkas, T. Narbutas, S. Daukantas. XIX a. pirmojoje pusėje ją išsamiai analizavo ir kritikavo I. Danilavičius ir I. Kraševskis. Pakartotinai „Kronika" išleista 1766 ir 1846. Be „Kronikos", yra dar du su Lietuvos istorija susiję S. darbai: „Dorybės šauklys" („Goniec cnoty", 1574) ir „Lietuvos kronikos veidrodis" („Zwierciadło Kroniki Litewskiej", 1577). Likusi ir nespausdinta Žygimanto Augusto valdymo istorija.

Lit.: **I. Daniłowicz,** Latopisiec Litwy i Kronika ruska, Wilno, 1827; **I. Kraszewski,** Wilno od początków jego do roku 1750, t. 1, Wilno, 1840 [p. 417—477]; **M. Malinowski,** Wiadomość o życiu i pismach Macieja Stryjkowskiego. — Kronika Macieja Stryjkowskiego, t. 1, Warszawa, 1846; **I. Daniłowicz,** Wiadomość o właściwych litewskich latopiscach. — Ten pat; **S. Ptaszycki,** Wiadomość bibliograficzna o rękopisie nieswieskim kroniki Macieja Stryjkowskiego.—„Pamiętnik literacki", rocznik 2, Lwów, 1903; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **J. Lebedys,** Mikalojus Daukša, V., 1963; **V. Zaborskaitė,** Renesanso kultūros apraiškos M. Strijkovskio „Kronikoje". —„LTSR MA darbai", 1965, A 2; **A. Роговъ,** Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрийковский и его Хроника), М., 1966; **M. Jučas,** Lietuvos metraščiai, V., 1968.

STRÌKAS — ežeras Molėtų rj., 8 km į v. nuo Labanoro, 1,5 km į š. nuo Stirnių ežero. Plotas 24,5 ha. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1350 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 3500 m. Yra sala (0,15 ha). V. krantas aukštas, kiti žemesni. Ežerą supa miškas. Nenutekamas.

STRIMÁITIS Jonas [1891 Žečkalniuose (Šakių rj.) — 1933.V.16 Kaune] — žurnalistas. Mokėsi Barzdų ir Veiverių pr. m-lose. Nuo 1905 bendradarbiavo periodinėje spaudoje („Naujojoje gadynėje", „Lietuvos žiniose", „Lietuvos ūkininke"). 1909 leido hektografuotą nelegalų laikr. „Jaunuomenės draugas". 1913 pabėgęs iš Rusijos kariuomenės, išvyko į JAV. Redagavo „Ateitį", „Sandarą". 1921 grįžęs į Lietuvą, redagavo „Lietuvos ūkininką", 1929—30 „Lietuvos žinias". Dalyvavo Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos ir Lietuvos Jaunimo s-gos veikloje.

STRIMÁITIS Justinas [1895.II.22 Rygiškiuose (Šakių rj.) — 1960.II.15 Kaune] — kanklininkas, pedagogas. Nuo vaikystės smuikavo. Mokėsi Veiverių mkt. seminarijoje, grojo seminarijos orkestre. 1915—19 mokytojavo įvairiose Lietuvos vietose, nuo 1919 — Kaune. 1920 redagavo pavasarininkų laikr. „Pavasaris", vėliau dirbo dienraščio „Lietuva" redakcijoje (1926 buvo vyriausiojo redaktoriaus padėjėju). Dalyvavo Lietuvių katalikų mokytojų s-gos veikloje. 1931 pradėjo kankliuoti. 1931—40 vadovavo Lietuvos Kanklininkų d-jos kanklių muzikos kursams, 1932—33 juose dėstė kankliavimą. 1945—60 dėstė kankliavimą Kauno Gruodžio muz. m-loje. Įvedė naują pirštų-nagų kankliavimo būdą, praplėtusį technines kankliavimo galimybes. Su J. Astrausku, P. Puišiu ir S. Rudžiu praplėtė aukštąsias kankles iki 22 stygų (nuo g iki g[3]), bosines — iki 21 stygos (nuo C iki h[1]), pritaikė joms tonacinius kaitiklius. Kanklėms pritaikė nemažą muzikos kūrinių, sukūrė muz. pjesių, spaudoje rašė apie kankles, koncertavo.

STRÌMELĖS, baltijinės silkės. Strimelė (*Clupea harengus harengus membras*) yra viena iš pagr. verslovinių žuvų Baltijos jūroje prie Lietuvos krantų. Pagal neršto laiką skiriama keletas S. formų. Vienos neršia V—VI mėn., kitos IX—X mėnesiais. 1931—32 ir 1935—37 Lietuvos žvejai Baltijos jūroje prie Lietuvos krantų versloviniu būdu sugaudavo nuo 221 iki 605 cnt S. per metus, 1933 — 2239 cnt, 1934 — 1874 cnt; 1969 sugauta 37 895 cnt. Realizuojamos sūdytos, marinuotos, rūkytos, keptos; perdirbamos Klaipėdos žuvies konservų f-ke, Neringos (Nidoje) ir Pajūrio (Šventojoje) žuvininkystės ūkių žuvies perdirbimo cechuose.

Lit.: **К. Алтухов,** Материалы по биологии салаки Литовского побережья Балтийского моря.— „LTSR MA darbai", 1959, B 2.

STRIÓGA Leonoras Vytautas [g. 1930. II.1 Medžiočiuose (Anykščių rj.)] — dailininkas. 1958 baigė TSRS Dailės akademijos Repino tapybos, skulptūros ir archit-ros in-to (Leningrade) skulptūros f-tą. Nuo 1958 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Sukūrė skulptūrų iš medžio, akmens, metalo, terakotos. S. kūriniams būdingos apibendrintos plastinės formos, dekoratyvumas, lyriškumas.

Skulptūros: „Į naują gyvenimą" (1958), „Mezgėja" (1961), „Mergina su vaisiais", „Nenuoramos" (1965), „Muzika" (1966), „Trys mergelės" Kauno kavinei (1967), „Mažasis mąstytojas" (1968); kiaulininkės J. Apanavičiūtės (1962), bitininko P. Giedros, dail. A. Milkinto (1965), aktorės Rūtos (1968) skulptūriniai portretai ir kt.

STRIPEĨKIAI — **1.** Kaimas Joniškio rj., Gataučių apyl., 19 km į p. v. nuo Joniškio, prie Šiaulių—Rygos plento; kolūkio centras. 99 gyv. (1970). Per kaimą teka Voverkys (Mūšos intakas). Kultūros namai (nuo 1958). 1959 buvo 141 gyv.

2. Kaimas Ignalinos rj., Palūšės apyl., 9 km į p. r. nuo Tauragnų, 3 km į š. nuo Kirdeikių, 0,5 km nuo Pakaso ežero. 67 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Šaminio ir Balinio ežerai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas XIV a. viduryje. 1865 buvo 8 ūkiai, 66 gyv.; 1909 — 12 ūkių, 86 gyv.; 1959 — 98 gyv.

STRIPINIAĨ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 18 km į r. nuo Skuodo, abipus kelio į Ylakius. 185 gyv. (1970). Yra 25 lovų Ylakių ligoninė (įk. 1953). 1959 buvo 239 gyv.

STRIPŪNAI — kaimas Vilniaus rj., Nemenčinės apyl., 7 km į š. r. nuo Nemenčinės, 1 km į p. r. nuo Vilniaus—Švenčionių plento. 131 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1554 (8 valakai, 5 ūkiai). 1959 buvo 148 gyv.

STRIŠKÀ Juozas [1904.XII.23 Gavėniškyje (Biržų rj.) — 1943.XI] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Iki 1935 tarnavo pas buožes. 1937 įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1939 Komunistų partijos narys, priklausė Biržų part. org-jai. 1940—41 adm. darbuotojas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos, vėliau spec. kuopos karys. Nuo 1943.VII Gražinos partizanų junginio kovotojas (slap. Ulevičius). Žuvo, vykdydamas kovos užduotį.

STRIŪNÀ — upė Kauno rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 137 km^2. Prasideda 7 km į p. r. nuo Čekiškės. Teka į r. ir š. r. Įteka į Nevėžį 30 km nuo jo žiočių, 5 km į š. nuo Babtų. Intakai: dešinieji — Žvirblis, Algupys; kairieji — Šakė, Strebukas. Vid. nuolydis 197 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,73 m^3/s.

STRIŪPAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 1 km į p. v. nuo Šakių, prie plento į Kudirkos Naumiestį. 580 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Siesartis (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Šakių gyvulių supirkimo punktas, Šakių linų sėklininkystės stoties sėmenų sandėliai. Kaimas įsikūrė XVII a. pab. arba XVIII a. pradžioje. 1959 buvo 271 gyv.

STRIŪPAS Romas [1887.I.3 Steponiuose (Rokiškio rj.) — 1934.IX.8 Kaune] — rašytojas. 1907 baigė Rygos amatų m-lą, 1911 — Sizranės (RTFSR, Kuibiševo sr.) karo felčerių m-lą. 1912—14 dirbo Sizranės ir Kazanės karo ligoninėse. Nuo 1912 bendradarbiavo klerikaliniuose laikraščiuose „Rygos garsas", „Šaltinis". 1914 dalyvavo Rygos lietuvių kultūros d-jos „Žvaigždė" veikloje. 1915—18 Oriole dirbo karo felčeriu. Suorganizavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti Oriolo skyrių. 1917 dalyvavo Rusijos lietuvių seime (Petrograde). 1918 grįžo į Lietuvą. 1920—32 dirbo Kauno ligoninėse, vėliau gyveno Čekiškėje. Išleido aps. rinkinius „Žmogus žmogui" (1924), „Šventoji naktis" (1931), „Trylika apašta-

lų" (1933), aforizmų rink. „Alkanos mintys" (1929). S. prozai būdinga moralizavimo tendencijos, abstraktaus krikščioniško humanizmo, tolstojizmo idealų reiškimas.

STROCKÝTĖ Teodora [g. 1924.III.15 Triškoniuose (Pakruojo rj.)] — fizikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1967). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1956—1962 Fizikos ir matematikos in-to vyr. technikė konstruktorė, nuo 1962 to in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Hartrio ir Foko suderintinio lauko metodo taikymą ir tolesnį vystymą.

STROFÀ [gr. *strophē*], **posmas,** — dėsningai pasikartojantis eiliuoto kūrinio eilučių derinys. S. pobūdį nulemia eilučių skaičius ir rimavimo būdas, t. p. sintaksinė, intonacinė, ritminė jų sandara.

Liet. liaudies dainų S. glaudžiai susijusi su melodija. Seniausios jos formos — dvieilis ir trieilis — dažniausiai buvo vartojamos apeiginėse dainose. Vėliau atsirado ilgesnės (4—8 eilučių) S., iš kurių labiausiai ištobulintas ketureilis (atitinkantis 4 motyvų melodiją). Liet. liaudies dainų S. nerimuota; kai kur pasitaikančias rimo užuomazgas sudaro paralelinės gramatinės formos eilučių galuose. Sąmoninga tendencija rimuoti rodo vėlesnę dainos kilmę ir rašytinės poezijos poveikį. Tautosakinėms S. būdingi įvairūs jų dalių pakartojimai ir refrenai.

Pirmieji rašytinės liet. poezijos S. pavyzdžiai yra M. Mažvydo katekizmo eiliuotoje prakalboje ir giesmyne. Senojoje liet. poezijoje įvairiausiomis bei išradingiausiomis S. pasižymi S. Slavočinskio ir D. Kleino XVII a. giesmynai, nulėmę liet. eiliavimo raidą iki XIX a. pradžios. XIX a. poezijoje (A. Strazdo, A. Baranausko, A. Vienažindžio kūriniuose) žymu liaudies dainų strofikos poveikis, ištobulėjo tradicinės S. formos, pasirodė pirmieji specialiųjų S. pavyzdžiai (V. Ažukalnio trioletai).

XX a. poezijoje didžiausią reikšmę S. raidai turėjo Maironio, L. Giros, B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries kūryba. Maironis ypač ištobulino ketureilę ir ternarinę strofą. L. Gira įvedė į poeziją naujas liaudies dainų strofas, suderintas su silabinės-toninės eilėdaros tradicija. B. Sruoga reformavo klasikinį strofų rimavimą, padidino jo vaidmenį eilėraščio architektonikoje ir kompozicijoje, įtvirtino transformuotas ir asimetrines strofas. V. Mykolaitis-Putinas ir S. Nėris sukūrė originalią simetrinių strofų intonacinę sistemą, praturtino jas naujais silabiniais variantais ir rimavimo būdais. Kartu su silabinės-toninės eilėdaros transformacija ir naujų eilėdaros sistemų (dolniko, verlibro) atsiradimu šiame amžiuje (ypač nuo 1923) labai išplito astrofinis eiliavimas (K. Binkis, J. Tysliava, V. Montvila, K. Boruta, A. Venclova, E. Mieželaitis, J. Degutytė ir kt.). Kaip naują išraiškos priemonę — diferencijuotos rimavimo technikos antipodą — imta vartoti klasikinės silabinės sandaros nerimuotas strofas (Z. Gėlė, J. Janonis, A. Lastas, Just. Marcinkevičius, A. Baltakis, V. Šimkus ir kt.). Sukurta įvairių specialiųjų strofų pavyzdžių: sonetų (Maironis, M. Gustaitis, V. Mykolaitis-Putinas, V. Mačernis, T. Tilvytis, A. Venclova, E. Mieželaitis), trioletų (L. Gira, K. Jurgelionis, K. Binkis, J. Tysliava, F. Kirša, S. Anglickis, K. Kubilinskas), oktavų (M. Gustaitis, F. Kirša, A. Venclova), sekstinų (Maironis, V. Mykolaitis-Putinas, J. Baltrušaitis, A. Lastas, F. Kirša, B. Brazdžionis), tercinų (M. Gustaitis, A. Lastas, A. Venclova, E. Mieželaitis), Onegino strofų (T. Tilvytis), ritornelių (J. Tysliava), tankų ir rubajatų (Butkų Juzė, B. Brazdžionis), strofų su redifu (A. Lastas, B. Brazdžionis), rondo (B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, J. Aleksandravičius, J. Degutytė) ir kt. Ž. *Eilėdara.*

STROINÓVSKIS (Strojnowski) Jeronimas [1752.IX.20 Volinėje — 1815.VIII.5 Elniakampyje (Vilniaus rj.)] — ekonomistas, teisininkas, teologas. Mokėsi Volinėje. Nuo 1776 kunigas. 1776—80 Varšuvos Kilmingųjų in-te dėstė prigimtinę teisę ir polit. ekonomiją. 1781 Krokuvos un-te gavo teologijos ir teisės daktaro laipsnius. 1783—1806 Vilniaus un-to profesorius. Nuo 1793 Edukacinės komisijos narys. 1799—1806 Vilniaus un-to rektorius; padėjo rengti un-to statutą (1803), pagal kurį buvo įkurta viena pirmųjų pasaulyje savarankiška polit. ekonomijos katedra. 1806 pakeltas vyskupu; iki 1808 dirbo Peterburgo Romos katalikų kolegijoje, nuo 1814 valdė Vilniaus vyskupystę. Skaitydamas Vilniaus un-te paskaitas, rėmėsi *fiziokratų* teorija. Išleido veikalą „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas" (lenkų k., 1785; išėjo 7 leidimai, išverstas į rusų k.). S. kritikavo feod. teisės pagrindus. Kad ir būdama iš esmės etinio pobūdžio, ta kritika padėjo stiprinti Lietuvoje priešbaudžiavines nuotaikas. Reikalaudamas asmeninės laisvės baudžiauninkams, S. ragino sudaryti sąlygas, būtinas kapitalistiniams gamybiniams santykiams vystytis. Kokios nors konkretesnės valstiečių išvadavimo iš baudžiavos programos nesiūlė. S. paliko rankraštį apie Lietuvos teismus („Układ procedury sądowej na Litwie").

Lit.: **A. Makarevičius,** Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783—1822 m.—„VVU mokslo darbai", t. 34, V., 1960; Vilniaus universitetas, V., 1966.

STRÓLIA Juozas [1897.VII.11 Velykūnuose (Anykščių rj.) — 1969.II.20 Čikagoje] — kompozitorius, pedagogas, muzikos istorikas. 1921—24 mokėsi Kauno muz. m-loje. 1929 baigė Klaipėdos muz. m-los smuiko klasę. 1929—36 Tauragės komercinės m-los, 1936—40 Šiaulių mkt. seminarijos (nuo 1939 ir Šiaulių muz. m-los) dėstytojas. Harmonizavo nemaža liet. liaudies dainų („Anksti rytą rytelį", „Oi tu žirge", „Siuntė mane motinėlė", „Valiok, dalgeli"), sukūrė instrumentinių pjesių, muziką K. Jurašiūno inscenizuotai pasakai „Eglė žalčių karalienė" (1937). Rašė muz. teorijos klausimais, išleido solfedžio pratimų (1935), muz. istorijos vadovėlį „Trumpa muzikos istorija" (1936). 1941 išvyko į Vokietiją, po II pasaul. karo gyveno JAV ir Brazilijoje, nuo 1960 — Čikagoje.

STRÓLIS Liudvikas [g. 1905.IX.1 Gankiuose (Radviliškio rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1926—29 studijavo Kauno meno m-los tapybos studijoje (vadovas J. Vienožinskis). Už dalyvavimą streike iš m-los pašalintas, 1929—33 studijavo keramiką Paryžiaus Nacionalinėje taikomosios dailės m-loje (klausė prof. A. Manio taikomosios dailės teorijos ir kompozicijos paskaitų, keramikos technologijos mokėsi prof. A. Granžė laboratorijoje). 1933 baigęs m-lą, Kaune vadovavo Ž. ū. rūmų dailiosios keramikos būreliams, 1934—40 dėstė Kauno meno m-loje. 1935 su kitais įsteigė Kauno I amatų m-lą ir joje dėstė. Buvo vienas Lietuvos Dailininkų s-gos organizatorių. 1935 pradėjo dalyvauti dailės parodose, keramikos dirbinius eksponavo pasaul. parodose Paryžiuje (Garbės diplomas, 1937), Berlyne (medalis, 1938), Niujorke (1939). Jau pirmieji S. kūriniai — alaus servizai (1935 ir 1936) — sukurti meistriškai, preciziškai. Svarbiausi S. kūrybos bruožai — paprastumas, ekonomiškumas, konstruktyvumas, formų ir dekoro darnumas — ryškūs dekoratyvinėse vazose. Laikydamasis liaudies dailės ir klasikinės keramikos tradicijų, taikydamas naujausią keramikos technologiją, S. sukūrė tobulos formos, gražaus silueto keramikos dirbinių (dekoratyvinės vazos „Žuvų karalystė", „Flora", abi 1938). 1940—41 S. dirbo Kauno taikomosios dailės m-los, 1941—1943 ir 1944—46 — Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to direktoriu-

Liudvikas Strolis. Alaus servizas, keramika, 1936

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 129

mi, 1943—44 — Stat. medžiagų pramonės tresto keramikos instruktoriumi. Nuo 1946 profesorius. 1946—50 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dailiosios keramikos katedros vedėjas. 1950—53 Kauno „Dailės" kombinato dailininkas. Nuo 1953 dėsto Lietuvos TSR Dailės in-te, vadovauja keramikos katedrai. Dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1968 Vilniuje surengė individualinę kūrybos parodą. Taryb. metais sukūrė daug meniškų dekoratyvinės ir buitinės keramikos dirbinių — redukcinėmis žvilgančiomis ir matinėmis glazūromis, engobais dekoruotų lėkščių, vazų, servizų. Sukomponavo etalonų Kauno „Dailės" kombinato serijiniams keramikos dirbiniams. Kūrybinė ir pedagoginė Strolio veikla turėjo didelę įtaką profesionaliosios lietuvių keramikos raidai.

Kūriniai: dekoratyvinės lėkštės — „Žuvys", „Plekšnės" (abi 1944), dekoratyvinė lėkštė (1947), „Saulutė" (1949), „Žuvys" (1953), dekoratyvinė lėkštė su tulpėmis (1953), „Lynai" (1960), dekoratyvinė lėkštė (1965); peleninė (1952); dekoratyvinės vazelės (1952, 1959); dekoratyvinės vazos — „Lašišos" (1959), vazų komplektas (1965); vyno servizas (1960); dekoratyvinis dubuo (1967), ir kt.

Lit.: **И. Микенас,** Людвикас Стролис, М., 1960; **S. Pinkus,** Liudvikas Strolis, V., 1966.

STROLỸS Kazys [g. 1933.II.27 Igliaukoje (Kapsuko rj.)] — zootechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1966). 1957 baigęs Leningrado Ž. ū. in-tą, dirbo Ignalinos mašinų-traktorių stoties zootechniku. 1958—60 Ignalinos veislininkystės stoties direktorius. 1963—65 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1965 to in-to galvijininkystės skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie bulių vertinimą ir galvijų produktyviųjų veislinių savybių tobulinimą.

STRÕMIS — ežeras Zarasų rj., 4 km į r. nuo Antalieptės. Plotas 16 ha. Ežeras labai ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1300 m, didž. plotis 190 m, kranto linijos ilgis 3200 m. Krantai daugiausia aukšti, pietinis apaugęs mišku. Per S. teka Stromelė (į Šventąją). Prie ežero įsikūrusi Pastromė, Stainiškės. Ežeras verslovinis.

STROPẼLIAI — kaimas Kretingos rj., Kūlupėnų apyl., 10 km į p. nuo Salantų, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 49 gyv. (1970). Per kaimą teka Mišupė (Minijos intakas). Pr. m-la (nuo 1933), biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1694. Burž. nacionalistai 1946 kaime nužudė apylinkės pirmininką J. Beniušį, mkt. J. Sokaitę. 1959 kaime buvo 47 gyv.

STRÕPUS Algirdas [g. 1914.IX.2 Šimuliuose (Kretingos rj.)] — chirurgas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965). 1938 baigęs Kauno universitetą, iki 1940 dirbo gydytoju kariuomenėje, Telšių ligoninėje. 1940—44 Kauno universiteto chirurginės klinikos asistentas. 1944—50 to un-to, nuo 1951 Kauno Med. in-to hospitalinės chirurgijos katedros dėstytojas; nuo 1952 docentas. Vienas pirmųjų Lietuvoje ėmė daryti vėžiu ir uždegiminėmis ligomis sergančių ligonių plaučių ir stemplės rezekcijas. Suorganizavo Kauno respublikinės klinikinės ligoninės traumatologinį ortopedinį skyrių, daug prisidėjo prie tos ligoninės torakalinio ir plaučių bei kaulų tuberkuliozės chirurginių skyrių įkūrimo. Paskelbė mokslinių straipsnių apie kraujo perpylimą, plaučių ir kaulų tuberkuliozės gydymą, t. p. traumatologijos klausimais.

STRÕPUS Rimvydas [g. 1936.X.16 Kretingoje] — gydytojas anatomas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1961 baigęs Kauno Med. in-tą, dirba ped. darbą jo normalinės anatomijos katedroje. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1966 dar ir gydomojo f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kraujagyslių nervinio aparato morfologiją.

Ršt.: **A. Jurgutis, L. Steponavičius, K. Tamašauskas, R. Stropus,** Žmogaus anatomija, [vadovėlis], V., 1967.

STROŠIŪNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kaišiadorių rj., 1,5 km į š. r. nuo Žiežmarių, prie Vilniaus—Kauno plento. Priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Strošiūnų girininkijai. Plotas 2287 ha; medynų 2029 ha. Masyvą sudaro Strošiūnų šilas (474 ha), Tribūniškių (368 ha), Vladikiškio (320 ha), Dalinonių (248 ha), Tarpumiškio (182 ha), Bačkonių (163 ha), Pajautiškių (142 ha), Baruolių (117 ha), Žiežmarių (107 ha), Chamečiankų (106 ha) ir Mijaugonių (60 ha) miškai. Paviršius — zandrinė plynaukštė, pakraščiuose (ypač pietuose) išraižyta raguvų. Per miškus teka Virsia (į Ilgio ež.). Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, vietomis velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai arba priesmėliniai, dažnai su priemolio podirviu. Labiausiai paplitę augaviečių tipai — drėgnokas šilagiris ir drėgnokas žaliašilis. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir brukniniai miško tipai. 83% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 48%, eglynų 26%, beržynų 13%, ąžuolynų 8%, baltalksnynų 2%, drebulynų, juodalksnynų ir liepynų po 1%. Be to, įveista mišrių sibirinio maumedžio, paprastosios pušies bei eglės medynų (iš viso 30 ha). Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 49%, pribręstantieji 8%, brandieji 2%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 161 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Pavieniui ir grupėmis auga senų introdukuotų medžių: juodųjų, šiurkščiųjų ir veimutinių pušų, sibirinių kėnių, europinių maumedžių. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, jerubių. S. m. įeina į Kaišiadorių miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2000 ktm. Vok. faš. okupacijos metais vakariniame S. m. pakraštyje (Žiežmarių miške) hitlerininkai sušaudė daug žmonių; žudynių vietoje įrengtos kapinės.

STRŪBIČIUS Motiejus [g. apie 1520] — kartografas. Kurį laiką gyveno Vilniuje, nuo 1567 Livonijoje, nuo 1575 prie Augustavo (Lenkija). Buvo kun-ščio Žygimanto Augusto sekretoriumi, vėliau karaliaus Stepono Batoro kartografu. Sudarinėjo įvairius, jų tarpe ir Lietuvos D. Kun-stės žemėlapius. Išliko vienas S. kartografinis darbas — „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Livonijos ir Moskovijos žemėlapis", sudarytas apie 1589 (maždaug 1 : 3 000 000 mastelio).

STRUKČÌNSKAS Mindaugas [g. 1925.VI.25 Kaune] — agronomas fitopatologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1955). 1950 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—56 Valstybinės selekcijos stoties entomologijos ir fitopatologijos laboratorijos vedėjas. 1956—60 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis; kartu 1957—1960 Ž. ū. akademijos dėstytojas. Nuo 1961 Botanikos in-to fitopatogeninių mikroorganizmų biologijos sektoriaus vadovas. Parašė knygų „Vadovas kovai prieš augalų ligas ir kenkėjus" (1964), „Patarimai sodininkui" (1964) kai kuriuos skyrius. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių apie augalų ligas, jų sukėlėjus ir kovą su jais.

Ršt.: **J. Tonkūnas, L. Kadžiulis, J. Pivoriūnas, M. Strukčinskas,** Pašarinės žolės, pievos ir ganyklos, V., 1958; **M. Strukčinskas, P. Žemaitienė,** Lauko ir daržovinių kultūrų sėklų beicavimas, V., 1956 [II leid. 1962]; Lubinų ligos Lietuvoje, V., 1969; **A. Minkevičius, M. Strukčinskas** [ir kt.], Vadovas augalų ligoms pažinti, V., 1970.

Leid.: Vadovas kovai prieš sodų ligas ir kenkėjus, sudarė M. Strukčinskas, A. Lešinskas, V., 1960.

STRUM̃BAGALVĖ — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 11 km į š. v. nuo Lazdijų, 3 km į š. r. nuo Lenkijos sienos. 207 gyv. (1970). Per kaimą teka Strumbagalvė (Kirsnos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1951). 1827 kaimą sudarė 2 dalys: vienoje buvo 12 namų, 171 gyv., kitoje — 12 namų, 106 gyventojai. 1959 buvo 253 gyv.

STRUMILÀ (Strumiłło) Juozas [1774 Vilniaus kr. — 1847.VII.18 Vilniuje] — sodininkas. Gamtos mokslus studijavo Vilniaus un-te. Palaikė ryšius su S. Jundzilu, J. Pabrėža. S. — moksl. sodininkystės pradininkas Lietuvoje. Vilniaus priemiestyje (už Rūdninkų vartų) įveisė didelį, moksliškai tvarkomą sodą, jame augino vaismedžius, uogakrūmius, gėles, daržoves, prieskoninius ir vaistinius augalus; Vilniaus krašte platino sodinukus, sėklas. Daug prisidėjo prie vaismedžių veislių sortimento išplėtimo Lietuvoje. Savo kaip sodininko, t. p. gėlininko, bitininko patyrimą S. aprašė knygose, išleistose lenkų kalba Vilniuje. Svarb. veikalas — „Šiaurės sodai" (1820; VII leid. 1880—83). Be to, S. išleido nurodymus apie kambari-

nių gėlių auginimą (1819), gėlių žodyną (1834), bitininkystės vadovėlį „Sodų, arba naminė, bitininkystė" (1837), veikalą apie jurginus (1845), leido „Visuotinį sodininkystės metraštį" (1830, 1844, 1850), savo auginamų augalų katalogus (nuo 1818). Savo veikaluose nagrinėjo įvairių sodo augalų agrotechnikos klausimus, aprašė 56 obelų, 43 kriaušių, 15 slyvų, 19 vyšnių ir trešnių veislių, davė daug praktinių nurodymų, kaip namų ūkyje naudoti vaisius, uogas, medų.

Lit.: J. Dagys, Medžiaga tirti biologijos istorijai Lietuvoje XIX a. — „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960.

STRUMÌLAS Feliksas [g. 1927.XI.3 Gilvičiuose (Tauragės rj.)] — partinis darbuotojas, žurnalistas. 1944—46 LLKJS Tauragės aps. k-to, Klaipėdos miesto k-to darbuotojas. 1946—47 LLKJS Tauragės aps. k-to II, 1947—48 Šilutės aps. k-to I sekretorius. 1948—50 mokėsi Centrinėje komjaunimo m-loje prie VLKJS CK. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—52 laikr. „Komjaunimo tiesa", 1952—54 žrn. „Žvaigždutė" skyriaus vedėjas. 1954—62 Radijo ir televizijos k-to korespondentas Klaipėdoje, vyriausiasis redaktorius Kaune. Nuo 1962 LKP CK agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1965 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-to istorijos f-tą. Periodinėje spaudoje rašo ideologinio darbo ir kultūrinio gyvenimo klausimais.

STRŪMSKIENĖ Elena [g. 1934.XI.1 Asavytuose (Zarasų rj.)] — inžinierė mechanikė, technikos mokslų kandidatė (1969). 1959 baigusi Vilniaus un-tą (matematikos specialybė), iki 1960 dirbo Vilniaus Ped. in-to laborante. 1960—64 Lietuvos TSR LŪT Centrinio projektavimo konstravimo biuro inžinierė konstruktorė. 1964—66 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo asistentė. 1965 baigė Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialą. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie mažagabaričio aerodinaminio atraminio elemento statines charakteristikas.

STRŪMSKIS Kęstutis [g. 1937.I.6 Kaune] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1966). 1957—62 komjaunimo darbuotojas Vilniuje. Nuo 1959 TSKP narys. 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1964 jame dėsto. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Lietuvos TSR ekonominius ir kultūrinius santykius su kt. taryb. respublikomis.

STRŪMSKIS Ksaveras [1884.XI.20 Zyboliuose (Rokiškio rj.) — 1954.XI.9 Niujorke] — choro vadovas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1897—1903 mokėsi Rokiškio muz. m-loje. 1906 išvykęs į JAV, vargoninkavo Čikagoje, Niujorke (Brukline). 1913—15 Niujorko Muz. koledže studijavo kompoziciją ir fortepijoną. 1915 su kitais Niujorke suorganizavo operetės chorą ir iki 1936 jam vadovavo. Pastatė daug operečių (S. Šimkaus „Išeivį", „Čigonus"; M. Petrausko „Consilium facultatis", „Kaminkrėtį ir malūnininką" ir kt.), M. Petrausko operą „Birutė". Nemaža prisidėjo prie JAV lietuvių period. spaudos („Garso", „Mūsų muzikos") leidimo, nuo 1917 leido liet. natas.

STRŪNÀ — 1. Upė Lietuvos TSR (Švenčionių rj.) ir Baltarusijos TSR, Strėčios deš. intakas. Ilgis 31 km (Lietuvos TSR 15 km), baseino plotas 209 km^2 (Lietuvos TSR 51 km^2). Prasideda Šakališkių apylinkėse, 6 km į p. r. nuo Švenčionių. Teka į p. Įteka į Strėčią 38 km nuo jos žiočių, 12 km į p. nuo Lentupio (BTSR). Intakas Pelėka (kair.).

2. Kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 11 km į p. nuo Švenčionių, prie Strūnos upės. 126 gyv. (1970). Yra senelių ir invalidų namai (nuo 1948). XIX a. buvo S. dvaras. 1888 jame buvo 30 gyv., veikė vandens malūnas, spirito varykla. 1959 buvo 87 gyv.

STUBELĒVIČIUS (Stubelewicz) Steponas [1762 Volinėje — 1814.IV.17 Vilniuje] — fizikas. 1790 baigęs Vilniaus un-tą ir gavęs filos. daktaro laipsnį, mokytojavo Vilniaus g-joje. 1797 išrinktas Vilniaus un-to viceprofesoriumi. 1802—04 tobulinosi V. Europoje. Nuo 1804 Vilniaus un-te dėstė fiziką; nuo 1807 ordinarinis profesorius. Jo iniciatyva un-to fizikos kabinetas buvo išplėstas ir aprūpintas naujausia aparatūra, pritaikytas moksl. tyrimams. Paskelbė straipsnį apie elektros eksperimentus, išleido fizikos vadovėlį („Zbiór krótkich początków fizyki", 1816), paliko kelionių užrašų (ištraukų išspausdinta Rusijos Švietimo m-jos žurnaluose).

STUČKÀ Jonas [1897.VII.20 Seirijuose (Lazdijų rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1907—1915 Seirijų vls. dirbo pas buožes, I pasaul. karo metais Minsko gub. — miško darbus. 1917—21 Raudonosios Armijos karys; fronte buvo sužeistas. 1921 RKP(b) narys. 1922 grįžo į Lietuvą. Iki 1940 plento darbininkas Seirijuose. 1939 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją, platino kom. lit-rą. Nuo 1940.I Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Seirijų vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

STUDEÑTAI. Pirmieji S. iš Lietuvos mokėsi apie 1380 Pragos un-te. Jame 1397 buvo įsteigtas pirmasis žinomas liet. S. bendrabutis — bursa. 1401 Pragos un-te studentas iš Lietuvos Kristupas laikė bakalauro egzaminus. Nuo 1400 nemaža lietuvių S. pradėjo mokytis Krokuvos un-te, kur 1409 buvo įsteigta liet. S. bursa. Lietuvos didikai šį un-tą rėmė materialiai ir siuntė į jį mokytis savo vaikus. 1414—34 Krokuvoje studijavo 31, 1442—92 — apie 120 S. iš Lietuvos. Manoma, kad iki 1492 Krokuvos un-te studijavo daugiau kaip 300 lietuvių. XVII a. pirmojoje pusėje Krokuvos un-te studijavo apie 200 lietuvių studentų. Nuo XVI a. Lietuvos bajorai ir pasiturintys miestiečiai pradėjo siųsti savo vaikus į Italijos, Vokietijos, Šveicarijos, Niderlandų un-tus. XVI a. pr. lietuvių S. jau buvo Bolonijos ir Padujos un-tuose (Italija). Juose mokėsi didikų Astikų, Goštautų, Radvilų sūnūs. XVI—XVIII a. po keletą lietuvių kasmet stojo į Leipcigo un-tą. 1536 jame studijavo A. Kulvietis, vėliau — didikų Chodkevičių, Sapiegų, Radvilų vaikai. XVII a. pirmojoje pusėje 34 lietuviai (Oginskių, Pacų ir kt. didikų sūnūs) mokėsi Leideno un-te (Olandija). XVI a. pab. ir XVII a. pr. nemaža lietuvių S. buvo Heidelbergo, Miuncheno un-tuose. Po keletą lietuvių S. mokėsi Bazelio, Ženevos, Ciuricho, Graco, Strasburo, Viurcburgo, Mainco, Marburgo, Jenos, Tiubingeno, Frankfurto prie Oderio, Paryžiaus, Liuveno un-tuose. Lietuviai iš R. Prūsijos, Žemaitijos ir Užnemunės daugiausia studijavo Karaliaučiaus un-te. Jau pirmaisiais un-to gyvavimo metais (1544) jame buvo apie 10 liet. studentų. XVII a. antrojoje pusėje Radvilų lėšomis Karaliaučiuje įkurta bursa, į kurią patekdavo daugiausia Kėdainių ir Biržų kalvinų m-lų auklėtiniai. 1744 Karaliaučiaus un-te studijavo 62 lietuviai. Šį un-tą baigė M. Mažvydas, B. Vilentas, P. Ruigys, J. Bretkūnas, K. Donelaitis, L. Rėza, F. Kuršaitis ir kiti žymūs liet. kultūros veikėjai. Pagal to meto paprotį, pasimokę viename un-te, S. keliaudavo į kitą. Dalis lietuvių S. grįždavo į Lietuvą, įsigiję bakalaurų, magistrų, daktarų laipsnius.

Pirmaisiais mokslo metais Vilniaus un-te (įk. 1579) mokėsi apie 500, o 1616 — daugiau kaip 1200 studentų. Iki XVIII a. vid. čia kasmet mokėsi apie 800 studentų. Į un-tą būdavo priimami ne tik Lietuvos D. Kun-stės bajorų ir miestiečių vaikai, bet ir užsieniečiai — daugiausia įvairių ordinų vienuoliai. Be lietuvių, buvo lenkų, latvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų, vokiečių, totorių, vengrų ir kt. tautybių studentų. Neturtingųjų miestiečių ir nusigyvenusių bajorų studijuojantiems vaikams buvo įsteigta bursa (1579), o vėliau didesnis bendrabutis — konviktas. Pagal mokymąsi, pamaldumą ir paklusnumą S. buvo skirstomi į diktatorius, cenzorius ir „ilgaausius". Toks skirstymas vienus S. turėjo išaukštinti, o kitus pažeminti. Eidami teorinį kursą, S. dalyvaudavo disputuose, kurie vykdavo šeštadieniais („filosofų šeštadienis"). Disputuodavo arba kurio vieno kurso („logikų šeštadienis", „fizikų šeštadienis", „metafizikų šeštadienis"), arba skirtingų kursų, arba net skirtingų f-tų studentai. Mėnesio pabaigoje vykdavo didesni disputai. Kartą ar dukart per mėnesį profesoriai studentus konsultuodavo. Baigę studijuoti kurią nors discipliną, S. laikydavo egzaminus. Be to, jie viešai gindavo tezes, kurios dažnai būdavo spausdinamos. Už apgintas tezes buvo teikiami bakalauro arba magistro laipsniai. Jėzuitai skiepijo studentams religinį fa-

natizmą, neapykantą kitatikiams, uždarumą, savitarpio nepasitikėjimą. S. privalėjo dalyvauti religinėse apeigose. Un-te buvo slopinami nac. jausmai, už jų reiškimą baudžiama viešais papeikimais, karceriu, piniginėmis baudomis. Studentams prižiūrėti buvo skiriami prefektai ir vyresnieji, vad. civūnai (tijūnai). Un-te vykusi pažiūrų kova lavino S. protą, žadino kritišką mintį. S. tarpe rasdavosi eretikų, ofic. pasaulėžiūros priešininkų. S. priešinosi jėzuitų ped. sistemai ir auklėjimo metodams, kartais net maištaudavo prieš un-to vadovybę (1674 įvyko poetikos ir retorikos klasių S. streikas, 1677 filosofijos ir teologijos f-tų S. bandė patys išsirinkti rektorių).

Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), un-te pagausėjo disciplinų, S. galėjo studijuoti mediciną, gamtos ir tiksliuosius mokslus, archit-rą ir dailę. Jų nebevaržė jėzuitų vyresnybės įsakymai. S. galėjo laisviau bendrauti su visuomene. Drauge su jais paskaitų klausydavo chirurgai amatininkai (barzdaskučių ir chirurgų cechų nariai) ir karininkai. 1796 un-te mokėsi 150 studentų ir 5 akušerijos klausytojos. 1803 un-tą perorganizavus, S. ėmė sparčiai gausėti. 1805 jų buvo 341, 1822 — 765, 1830 — 1054. Dauguma tuometinių un-to S. — smulkiųjų bajorų vaikai. Stambūs dvarininkai čia retai leisdavo savo vaikus mokytis, nes mokytojo ar gydytojo karjera jų neviliojo. Apie 40% S. buvo kilę iš Vilniaus gub., kiti — iš Minsko, Gardino, Volinės gub., Lenkijos ir kitų šalių. Un-te studijavo poetai A. Mickevičius ir J. Slovackis, istorikai T. Narbutas ir S. Daukantas, rašytojai S. Valiūnas ir S. Stanevičius, liet. bibliografijos pradininkas Kaj. Nezabitauskis-Zabitis.

Un-to tvarka buvo griežta. Kad S. laikytųsi tvarkaraščio ir kiekvieno semestro pabaigoje laikytų privalomuosius egzaminus, rūpinosi specialūs un-to tarnautojai — pedeliai. Jie lankėsi S. butuose, bendrabučiuose, stebėjo S. elgesį viešose vietose (bažnyčiose, teatruose). Nusikaltę S. būdavo visai ar laikinai šalinami iš un-to, atiduodami gubernatoriaus teismui, uždaromi un-to karceryje. Pagal 1803 statutą studentams buvo leidžiama steigti mokslo ir švietimo d-jas bei būrelius. 1805 fizikos ir matematikos f-to S. iniciatyva buvo įkurtas S. savišvietos būrelis. Kiek vėliau pradėjo veikti moralinių mokslų ir laisvųjų menų savišvietos būreliai. Visi šie būreliai 1806 susijungė į Mokslų ir menų d-ją. Ilgainiui moksl. būreliai ir d-jos įgijo polit. pobūdį. Studentams įtakos darė socialinių prieštaravimų aštrėjimas, lenkų nac. išsivadavimo judėjimo stiprėjimas, dekabristų judėjimas Rusijoje. Susikūrė slaptos anticarinės studentų *Filomatų* (1817—21) ir *Filaretų* (1820—24) d-jos. Žymiausi Filomatų d-jos veikėjai buvo studentai A. Mickevičius, T. Zanas, J. Čečota. Filomatai ir filaretai palaikė ryšius su lenkų Patriotų d-ja. S. aktyviai dalyvavo Karinių bičiulių d-jos veikloje. Filaretų, filomatų ir kitos S. d-jos reiškė nac. išsivadavimo idėjas, nagrinėjo socialines problemas. 1823.V prasidėjo represijos prieš un-to S. ir dėstytojus. Studentams buvo įvestos griežtesnės taisyklės: uždrausta lankyti pasilinksminimus, restoranus, lošti biliardą, dalyvauti kt. žaidimuose ir medžioklėse, turėti šautuvą ar pistoletą. Kad būtų lengviau S. stebėti, jiems buvo įsakyta dėvėti uniformą. Ir vis dėlto izoliuoti S. nuo gyvenimo nepavyko. Prasidėjus 1830—31 sukilimui, daug S. rėmė sukilėlius, neklausė rektorato raginimų pasiduoti monarcho globai, laikytis ramiai ir ištikimai. 1831.IV pabaigoje 400 un-to S. tapo sukilėliais.

Uždarius Vilniaus un-tą (1832), apie 700 S. lankė ir baigė Medicinos-chirurgijos akademiją (1832—42). Akademijos studentams buvo draudžiamos bet kokios kalbos polit. klausimais. S. neturėjo teisės steigti jokių d-jų, privalėjo pranešti akademijos vadovybei apie bet kokią slaptą kolegų veiklą. S. elgesį ir mokymąsi prižiūrėjo inspektorius ir 4 jo padėjėjai. Žinias apie kiekvieną akademijos auklėtinį inspektorius pateikdavo konferencijai, kuri sprendė, ar galima studentą perkelti į aukštesnį kursą. 1837.IV akademijoje įsikūrė slapta demokratinė S. d-ja, kuri palaikė ryšius su S. Konarskiu. D-ja kėlė liaudies politinio švietimo, tautų lygybės, socialinio teisingumo ir kitas burž. dem. idėjas, siejo jas su politiniu Lenkijos išvadavimu. S. kova prieš carizmą, jų laisvės siekimas žadino ir liet. visuomenės nusistatymą prieš carizmą. Caro valdžia 1841 įsakė slaptai sekti asmenis, kurie buvo studijavę akademijoje.

Uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją (1842) ir iškėlus Dvasinę akademiją į Peterburgą (1844), ligi 1919 Lietuvoje nebuvo nė vienos aukštosios m-los. Iš Lietuvos kilę jaunuoliai daugiausia studijavo Maskvos, Peterburgo, Charkovo, Kijevo, Kazanės, Tartu, Varšuvos aukštosiose m-lose. 1840—44 Charkovo un-te studijavo A. Juška, apie 1850 Kijevo un-te — A. Mackevičius. 1854 Maskvoje buvo būrelis iš Lietuvos kilusių bajorų studentų, kurie domėjosi liet. kalba ir Lietuvos istorija. Apie 1860 Maskvos un-to studentai J. Koncevičius, A. Rubaževičius ir kt. buvo sumanę išleisti lietuvišką pradžios mokslo vadovėlį. Kai kurie studentai dalyvavo 1863 sukilime. Maskvos un-to studentas P. Lipštas už tai buvo nuteistas 12 metų katorgos.

XIX a. aštuntajame d-metyje Rusijos aukštosiose m-lose liet. studentų pagausėjo. 1875 Peterburge susikūrė slaptas liet. S. būrelis. Maskvos un-te studijavo J. Basanavičius, M. Katkus, J. Šliūpas, V. Pietaris. 1880 Maskvoje buvo įkurta liet. S. d-ja. 1887 liet. S. d-ja ėmė veikti Kijeve. Varšuvos un-to studentai J. Gaidamavičius, V. Kudirka ir kiti 1888 įkūrė d-ją „Lietuva". Kad atitrauktų liet. jaunimą nuo lenkiškų m-lų, caro valdžia skyrė 10 „lietuviškųjų stipendijų" Peterburgo ir Maskvos un-tuose Marijampolės ir Suvalkų g-jų abiturientams. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Peterburge studijavo apie 100 lietuvių (tarp jų J. Balčikonis, A. Bulota, V. Čepinskis, M. ir K. Petrauskai, L. Prūseika, A. Purėnas, S. Šimkus, J. Uborevičius, P. Vaičaitis). 1892 įsikūrė Peterburgo lietuvių S. d-ja. 1897 Peterburgo un-te susikūrė varpininkų būrelis, veikė Peterburgo lietuvių S. medikų d-ja. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Maskvoje studijavo apie 40 liet. S. (tarp jų A. Didžiulis, J. Jablonskis, A. Janulaitis, A. Kriščiukaitis, P. Leonas, P. Mašiotas, S. Matulaitis). Per I pasaul. karą Maskvos lietuvių S. d-joje buvo apie 600 narių. XIX a. pab. ir XX a. pr. keliolika lietuvių studijavo Tartu un-te (J. Biliūnas, J. Kaškaitis, V. Kuzma, V. Lašas, K. Rimša, K. Požela ir kt.), Varšuvoje (Z. Angarietis, A. Aleksandravičius, J. Bendorius, M. Čiurlionis, V. Grybas, A. Žmuidzinavičius), Krokuvoje (P. Bliūdžius, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Rimša, J. Vienožinskis). Kijevo ir Lvovo un-tuose 1904—08 studijavo V. Krėvė-Mickevičius. Odesos un-tą 1909 baigė Z. Žemaitis. Liet. S. buvo Berne, Ciuriche, Fribure, Leipcige, Liuvene, Paryžiuje, Čikagoje. 1902—04 Berno un-te filosofijos ir polit. ekonomijos paskaitų klausė V. Kapsukas, Leipcige studijavo J. Biliūnas, V. Rekašius. Daugiausia lietuvių studijavo mediciną ir teisę, nes tik šių sričių specialistams caro valdžia leisdavo dirbti gimtajame krašte.

Studijuodami daugiausia Rusijos pramonės ir kultūros centruose, daug S. susipažino su marksizmo-leninizmo idėjomis, suartėjo su revoliucine darbo žmonių kova. Būdami S., rev. veiklą pradėjo A. Domaševičius, J. Janavičius, A. Sipavičius. Su revoliucionieriais epizodinių ryšių turėjo Maskvos un-to studentas J. Šliūpas ir Varšuvos un-to studentas V. Kudirka. Revoliucionieriams simpatizavo XIX a. pabaigoje Maskvoje studijavę liet. S. d-jos nariai F. Janušis, B. Matusevičius, S. Matulaitis, J. Račiūnas, L. Vaineikis ir kiti. 1905—1907 revoliucijoje dalyvavo Maskvos un-to studentas A. Didžiulis, Peterburgo un-to studentai P. Mažylis, A. Purėnas. I pasaul. karo metu revoliucingai nusiteikusių S. grupė susidarė Tartu lietuvių S. d-joje. Studentai K. Rimša ir K. Požela dalyvavo Spalio revoliucijoje, kovojo dėl Tarybų valdžios.

Pirmieji studentai Lietuvoje po I pasaul. karo buvo Tarybų valdžios 1919.III Vilniuje atidarytų Aukštųjų mokslo kursų klausytojai. Apie 500 žmonių 1920—22 Kaune lankė Aukštuosius kursus; vėliau daug jų klausytojų toliau studijavo Kauno un-te. 1939.IX un-te buvo 3053 studentai. Apie 1000 S. mokėsi kitose Lietuvos aukštosiose m-lose (Ž. ū. akademijoje, Prekybos in-te, Klaipėdos Ped. in-te, Kauno konservatorijoje, Veterinarijos akademijoje). S. buvo skirstomi į tikruosius (baigusius vid. mokslą ir išlaikiusius brandos egzaminus) ir laisvuosius klausyto-

jus (nebaigusius vid. mokslo studentus, kurie aukštosios m-los baigimo diplomą gaudavo, pristatę brandos atestatą). Už mokymąsi S. privalėjo mokėti po 50—100 lt per semestrą (nuo šio mokesčio buvo atleidžiama tik 10—20% S.). Stipendijas gaudavo 3—4% S. Dėl blogų materialinių sąlygų apie 30% S. tarnaudavo, apie 12% versdavosi atsitiktiniais uždarbiais. Geresnė buvo teologijos-filosofijos f-to S. padėtis. Dauguma jų (kunigai ir būsimieji kunigai) gyveno valstybės ir bažnyčios išlaikomi. Nors S. buvo nustatytas 4 metų mokymosi laikas (išskyrus med. f-to med. skyrių, kuriame mokytis reikėjo 5 metus), tik nedaugelis per tą laiką baigdavo mokslą. S. mokydavosi vidutiniškai 7,5 metų. Daugelis jų neįstengdavo baigti studijų. Iš 1922—37 į Kauno un-tą įstojusių studentų un-tą baigė tik 20,5%. 1920—40 Lietuvos aukštąsias m-las baigė apie 5000 S. Keliasdešimt liet. S. tuo laikotarpiu baigė Vokietijos, Čekoslovakijos, Austrijos ir kt. šalių aukštąsias m-las. Kai kurie Lietuvos rev. judėjimo veikėjai (J. Garelis, I. Gaška, B. Pranskus, K. Preikšas, A. Sniečkus, R. Šarmaitis, M. Šumauskas ir kt.) studijavo Tarybų Sąjungoje.

Studentai jungėsi į ideologines, regionines, profesines, tautinių mažumų ir bendrąsias org-jas. Kauno un-te jų buvo: 1927 — 46, 1930 — 72, 1939 — 161. Po keletą tokių org-jų veikė ir kt. aukštosiose m-lose. Iš ideologinių org-jų gausiausios buvo S. ateitininkų s-ga, kuri skiepijo rel. fanatizmą, ir tautininkų korporacijos *„Neo Lithuania"* (vyrų) bei „Filiae Lithuaniae" (merginų), kurios skiepijo S. burž. nacionalizmą, fašizmą. Visą buržuazijos valdymo laikotarpį, nepaisydamos persekiojimo ir represijų, veikė pažangios S. org-jos. 1922—26 Kauno un-te buvo *Studentų socialistų draugija*, kurios veikloje dalyvavo studentai eserai, socialdemokratai ir komunistai. 1925 eseriškos krypties nariai sudarė d-jos aušrininkų sekciją, kuri 1925.IV persiorganizavo į atskirą Aušrininkų d-ją. Tais pat metais s-d. krypties nariai įkūrė *„Žaizdro"* d-ją. K. Poželos iniciatyva 1926 pavasarį buvo įsteigta marksistinė *„Atžalos"* d-ja. 1927 „Atžalą" uždarius, jos rev. tradicijas tęsė marksistinė d-ja *„Aurora"* (1930—32). Ją įsteigė komunistai bei jiems prijaučiantys studentai. 1931—34 „Auroros" pagrindu buvo susikūrusios 2 komunistų, 2 komjaunuolių ir 3 Lietuvos Raudonosios pagalbos kuopelės. „Aurora" buvo užmezgusi ir plėtė ryšius su Ž. ū. akademijos, Kauno meno m-los, Kauno aukštesniosios technikos m-los ir kt. m-lų studentais bei moksleiviais, su darbininkų sporto org-ja „Viltis". „Auroros" darbą kiek siauresniu mastu dirbo pažangios S. org-jos *„Stedra"* (1931—34) ir *„Scientia"* (1936—40). D-jos „Scientia" darbui vadovavo LKP CK per M. Meškauskienę ir V. Niunką. D-jos nariai aktyviai dalyvavo liaudies fronto veikloje, platino kom. spaudą. 1940 pr. un-te veikė marksistinė studentų „Kultūros" d-ja (ž. *„Kultūra" 4*). Daug pažangių S. priklausė „Kultūros" būreliams (ž. *„Kultūra" 1*). Ypač veiklus buvo Ž. ū. akademijos „Kultūros" būrelis, jungęs įv. krypčių pažangiuosius studentus. 1936—1940 Kauno un-te nelegaliai veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos S. org-ja *„Antifa"*. Jos nariai rėmė polit. kalinius ir jų šeimas, dalyvavo legalių pažangių S. org-jų veikloje. Kauno un-te, Ž. ū. akademijoje nelegaliai veikė LKP, LKJS kuopelės. 1931—34 un-te buvo S. komunistų biuras. 1923—40 Kauno un-te, 1938—40 Prekybos in-te ir 1940 Žemės ūkio akademijoje veikė studentų „Varpo" draugija (ž. *Varpininkai 2*). Kai kurie studentai varpininkai palaikė ryšius su LKP.

Kauno un-te veikė regioninės S. korporacijos: žemaičių „Samogitia" (vyrų) ir „Filiae Samogitiae" (merginų), užnemuniečių „Sudavia" (vyrų) ir „Virgines Sudaviae" (merginų), klaipėdiečių „Mažoji Lietuva", vilniečių „Vilnija" ir kt. Dauguma regioninių korporacijų glaudžiai bendradarbiavo su tautininkų ir ateitininkų korporacijomis. Iš prof. org-jų gausiausios buvo fakultetinės (medikų, farmacininkų, technikų, matematikų ir fizikų, gamtininkų, humanitarų, teisininkų ir ekonomistų) S. d-jos, medikų korporacija „Fraternitas Lithuanica" ir technikų korporacija „Plienas". Jos rūpinosi daugiausia savo narių profesiniais ir materialiniais reikalais. 1930—31 veikė Fakultetinių d-jų s-ga. Tautinių mažumų d-jas turėjo S. žydai, lenkai, rusai, vokiečiai, latviai. Veikė t. p. bendrosios S. org-jos — akademinės ligonių kasos, sporto ir turizmo klubai, S. kooperatyvai. S. rinkdavo atstovybes, kurios tvarkė S. namus, klubus, bibliotekas, skaityklas, valgyklas, organizavo paskaitų ir kt. knygų spausdinimą. Renkant atstovybes, vykdavo reakcingųjų ir pažangiųjų S. org-jų kova. Į atstovybes daugiausia patekdavo burž. org-jų atstovų. Tik 1931 ir 1932 į Kauno un-to S. atstovybę buvo išrinkti ir „Auroros" atstovai, kurie atstovybės tribūną panaudojo neturtingųjų S. interesams ginti. S. atstovybės buvo Tarptautinės studentų s-gos ir Pabaltijo studentų s-gos nariai, palaikė ryšius su užsienio S. org-jomis. 1936—40 veikė Lietuvos Studentų s-ga ir Lietuvių studentų, užsienyje mokslus einančių, s-ga. Buvo leidžiama buržuazinė S. spauda: *„Studentas"* (1928—30), *„Lietuvos studentas"* (1930—34), *„Studentų balsas"* (1931—32), *„Studentų dienos"* (1937—1940).

Burž. Lenkijos okupuoto Vilniaus kr. lietuviai studijavo daugiausia Vilniaus un-te. Pirmieji lietuviai į un-tą buvo priimti 1924. 1938.IX un-te buvo įregistruotas 91 lietuvis studentas. Po keletą lietuvių studijavo Vilniaus konservatorijoje, Varšuvos, Krokuvos, Liublino, Lomžos, Lvovo, Poznanės aukštosiose m-lose. Vilniaus un-to liet. studentai 1926 įsteigė *Vilniaus lietuvių studentų sąjungą*, kuriai priklausė įv. pažiūrų studentai. S-ga aktyviai dalyvavo Vilniaus krašto lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Okup. valdžia trukdė s-gai veikti, jos narius persekiojo. Keletas liet. S. (J. Drūtas, J. Karosas, S. Vronas ir kt.) priklausė Vakarų Baltarusijos Komunistų partijai (VBKP). J. Karosas 1931 buvo išrinktas Lietuvių komunistų biuro prie VBKP CK sekretoriumi.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, sudarytos palankios sąlygos studijuoti darbo žmonių vaikams. Jiems buvo suteikta pirmenybė stoti į aukštąsias m-las, mokamos stipendijos, skiriami bendrabučiai. 1940—41 Lietuvos TSR aukštosios m-los buvo pertvarkomos kitų TSRS aukštųjų m-lų pavyzdžiu. Nuo dalykinės sistemos buvo pereinama į kursinę, įvesta griežtesnė akademinė drausmė. Buržuazinės S. org-jos, d-jos, korporacijos buvo uždarytos. Įkurtos Komunistų partijos, komjaunimo, profs-gos org-jos. 1940/41 Lietuvos aukštosiose m-lose studijavo beveik 6000 S.

Vok. faš. okupacijos metais daug S. buvo priversti nutraukti studijas, slapstytis, dalis jų buvo nužudyta. Okupantams uždarius Lietuvoje aukštąsias m-las (1943.III), dalis S. studijavo slaptai. Nemaža S. dalyvavo D. Tėvynės kare, buvo Raudonosios Armijos kariai, partizanai. 16 liet. divizijoje kovojo studentai J. Kušneris, G. Sipavičius, J. Zdanavičius (visi žuvo fronte), V. Kuzminskis, P. Matulionis, V. Nešukaitis ir kt. Studentas J. Vosylius vadovavo Kęstučio partizanų būriui, buvo LKP Biržų aps. pogr. k-to sekretorius. Studentė O. Eidukaitytė padėjo organizuoti partizanų būrius Vilkaviškio apylinkėse. Antifaš. veikloje, partiz. judėjime dalyvavo studentai A. Kinastas, broliai D. ir E. Liubockiai (visi žuvo), B. Borisa, A. Griška, P. Jonuška, G. Neverauskytė, L. Rešeliauskas, J. Vasiljevas, A. Žukauskas ir kt.

Išvadavus Tarybų Lietuvą, 1944/45 Lietuvos aukštosiose m-lose studijavo 4370 S. (Vilniaus un-te — apie 1000, Kauno un-te — 1800, Ž. ū. akademijoje — 300, kiti — Vilniaus Dailės akademijoje ir Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te, Kauno konservatorijoje, Vilniaus Ped. in-te ir prie jo veikusiame Mokytojų in-te). 1945/46 studijavo 5700, 1946/47 — 8000, 1948/49 — 10 900, 1951/52 — 13 300 studentų. Buvo perorganizuotos senosios ir įsteigta naujų aukštųjų m-lų. 1970 Tarybų Lietuvoje veikė 12 aukštųjų m-lų (ž. *Vilniaus universitetas, Vilniaus Aukštoji partinė mokykla, Vilniaus Inžinerinis statybos institutas, Vilniaus Pedagoginis institutas, Dailės institutas, Konservatorijos, Kauno Politechnikos institutas, Kauno Medicinos institutas, Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija, Kūno kultūros institutas, Šiaulių Pedagoginis institutas*). Kad galėtų studijuoti dirbantieji, nuo 1945 pradėta mokyti neakivaizdiniu būdu. Gausėjo specialybių ir specializacijų. Ypač daug S. į aukštąsias m-las pradėta priiminėti nuo 1960. 1960

1 lent. **Lietuvos aukštųjų m-lų studentų skaičius** (tūkst.)

Mokslo metai	1920/21	1930/31	1940/41	1950/51	1960/61	1970/71
Iš viso	0,5	4,4	6,0	11,4	26,7	57,0
Dieniniuose skyriuose	0,5	4,4	6,0	9,4	15,6	29,8
Vakariniuose skyriuose	—	—	—	—	1,9	11.1
Neakivaizdiniuose skyriuose	—	—	—	2,0	9,2	16,1

jų priimta 6500, 1965 — 10 200, 1970 — 11 800. 1969/70 29% studentų buvo darbininkai ir darbininkų vaikai, 25% — kolūkiečiai ir kolūkiečių vaikai ir 46% — tarnautojai ir tarnautojų vaikai. Kiek kuriais metais Lietuvos aukštosiose mokyklose buvo studentų, rodo 1 lentelė.

Apie 500 S. iš Lietuvos kasmet studijuoja Maskvos, Leningrado, Charkovo, Gorkio, Kaliningrado, Kijevo, Krasnodaro, Lvovo, Rygos, Odesos, Talino, Voronežo, po keliasdešimt (įskaitant ir stažuojančius) — Bulgarijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, VDR, Vengrijos ir kt. šalių aukštosiose m-lose. 1945—70 Lietuvos aukštąsias m-las baigė 82 000 studentų. Kiek kuriais metais studentų baigė Lietuvos aukštąsias m-las, rodo 2 lentelė.

2 lent. **Lietuvos aukštąsias m-las baigusių studentų skaičius**

1945	138	1960	3655
1948	941	1965	4183
1952	2305	1970	7101

S. priklauso partinėms, komjaunimo, profs-gos org-joms, įv. d-joms, klubams, meno saviveiklos ir sporto kolektyvams. Pirmosios part. org-jos po D. Tėvynės karo įkurtos 1945 Vilniaus ir Kauno un-tuose. Vėliau part. org-jos įkurtos visose aukštosiose m-lose. Aukštųjų m-lų komjaunimo org-jų branduolį sudarė 1940—41 ir D. Tėvynės karo metų komjaunuoliai. 1945 Vilniaus un-to komjaunimo org-joje buvo 12, Kauno un-to — 16 narių, 1947/48 aukštosiose m-lose jau buvo apie 500 komjaunuolių (4,8% dieninių skyrių S.), 1952/53 — 4750 (42,9%). Nuo 1956/57 komjaunimui priklauso 85—90% visų S. Beveik visi S. yra profs-gos nariai. 1945/46 įkurtos pirmosios studentų mokslinės draugijos (SMD) Vilniaus un-te (200 narių) ir 1946/47 Kauno un-te (1084 nariai). Vėliau SMD įsteigtos ir kitose aukštosiose m-lose. 1970 pab. veikė 218 SMD būrelių (5700 narių). SMD rengia studentų moksl. konferencijas, moksl. darbų apžiūras, temines ir progines konferencijas. SMD veiklą koordinuoja Respublikinė SMD taryba prie Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-jos.

Visuom. org-jos padėjo išugdyti S. visuom. darbo tradicijas. Šios tradicijos pradėjo formuotis pirmaisiais pokario metais, kai S. padėjo tvarkyti sugriautus miestus. 1951 Kauno Politechnikos in-to S. per vasaros atostogas Marijampolės rajono „Šešupės" kolūkyje pastatė hidroelektrinę. Sekdami šiuo pavyzdžiu, visų aukštųjų m-lų S. kasmet rengia darbo ir poilsio stovyklas, kurių dalyviai iki 1969 pastatė apie 150 kultūros namų, m-lų, vaikų darželių, ūkinių trobesių. Darbo ir poilsio stovyklose dirba taip pat S. iš kitų taryb. respublikų ir užsienio. Lietuvos S. dalyvauja tolygaus pobūdžio renginiuose kitose taryb. respublikose, Bulgarijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje, VDR. Daug S. dalyvauja įvairių meno saviveiklos kolektyvų veikloje, kurią organizuoja aukštųjų m-lų kultūros klubai. Aukštą meninį lygį pasiekė Vilniaus un-to dainų ir šokių liaudies ansamblis, choras, Kauno Politechnikos in-to dainų ir šokių liaudies ansamblis „Nemunas", choras „Jaunystė", Vilniaus Ped. in-to dainų ir šokių liaudies ansamblis „Šviesa", kitų aukštųjų m-lų chorai, teatrinės studijos, ansambliai. Šie kolektyvai yra surengę daug koncertų ir spektaklių įvairiose Lietuvos vietose, kitose taryb. respublikose, užsienyje. Už kūrybinius laimėjimus jie yra gavę diplomų, medalių, kai kuriems jų suteikti nusipelniusių ir pavyzdinių kolektyvų vardai. Apie $^2/_3$ S. yra sporto kolektyvų nariai, dalyvauja įv. varžybose. Daug sportininkų studijuodami iškovojo TSRS sporto meistrų, Lietuvos TSR, TSRS, Europos ir olimpinių žaidynių nugalėtojų, rekordininkų vardus. Lietuvos S. palaiko glaudžius ryšius su kitų taryb. respublikų S., drauge rengia moksl. konferencijas, susitikimus, meno saviveiklos ir sporto kolektyvų pasirodymus. S. medikai rengia moksl. konferencijas paeiliui Kauno Med. in-te, Vilniaus un-to med. f-te, Gardino, Minsko, Rygos med. in-tuose, Tartu un-to med. f-te; S. technikai — Kauno, Rygos, Talino, Minsko ir Kaliningrado aukštosiose m-lose. S. saviveiklininkai dalyvauja tarprespublikinėse S. dainų ir šokių šventėse „Gaudeamus" (1956 — Tartu, 1958 — Rygoje, 1967 — Tartu, 1968 — Vilniuje), tarprespublikiniame S. chorų konkurse „Juventus". Daug Maskvoje studijuojančių studentų iš Lietuvos dalyvauja jungtiniame Pabaltijo S. dainų ir šokių ansamblyje „Balticum". Tarpt. ryšiais aukštosiose m-lose rūpinasi internac. klubai. Vilniaus un-to internac. klubas palaiko ryšius kone su 40 užsienio šalių. Vilniaus un-to S. bendrauja su Greifsvaldo (VDR), Krokuvos, Prahos un-tų studentais, Kauno Politechnikos in-to studentai — su Liublianos un-to (Jugoslavija), Glivicų Politechnikos in-to (Lenkija) studentais, Vilniaus Ped. in-to studentai — su Potsdamo Aukštosios ped. m-los ir Erfurto Ped. in-to (abu VDR) studentais, Lietuvos TSR konservatorijos S. — su Leipcigo ir Krokuvos konservatorijų studentais. Apie S. gyvenimą daug rašo aukštųjų m-lų laikraščiai: Vilniaus un-to — „Tarybinis studentas", Kauno Politechnikos in-to — „Už tarybinį mokslą", Kauno Med. in-to — „Tarybinis medikas", Vilniaus Ped. in-to — „Tarybinis pedagogas", Ž. ū. akademijos — „Žemės ūkio specialistas", Veterinarijos akademijos — „Gyvulininkystės specialistas".

Lit.: **L. Vladimirovas** [ir kt.], Vilniaus universitetas, V., 1956; **A. Bendžius**, Aukštųjų mokyklų pertvarkymas ir išplėtimas Tarybų Lietuvoje 1940—1950 metais.—„Istorija", t. 2, V., 1960; Kauno Politechnikos institutui penkiolika metų, K., 1965; Vilniaus universitetas, V., 1966; **M. Ročka**, Lietuviai studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XV a.—XVI a. pradžia). — „Literatūra", V., 1966; **A. Bendžius**, Aukštojo mokslo plėtimas Tarybų Lietuvoje 1952—1968.—„Istorija", t. 10, V., 1969; Kultūrų kryžkelėje, V., 1970.

„STUDEÑTAS" — liberalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1928—30 Kaune. Redagavo H. Blazas. Išėjo 36 nr. Bendradarbiavo V. Dubas, J. Herbačiauskas, L. Janušytė, B. Sruoga, A. Venclova ir kt.

„STUDEÑTŲ BALSAS" — nacionalistinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1931—1932 Kaune. Leido studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania". Redagavo B. Dirmeikis ir A. Valiukėnas.

„STUDEÑTŲ DIẼNOS" — klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1937—40 Kaune. Leido Studentų ateitininkų s-ga. Redagavo P. Rimkūnas, P. Rimša. Be kita ko, skelbė informaciją apie Kauno un-tą prancūzų, vokiečių ir anglų kalbomis.

STUDEÑTŲ SOCIALÌSTŲ DRAUGIJÀ — pažangi Kauno universiteto studentų organizacija, veikusi 1922—26. D-jai priklausė įvairių soc. srovių studentai — eserai, socialdemokratai ir komunistai. Narių 1923 rudens semestre buvo apie 90, 1925 pavasario semestre — 54. D-ja rengė paskaitas pasaulėžiūros klausimais. Jos nariai dalyvavo darbininkų profs-gų veikloje, dėstė vakariniuose bendrojo lavinimo kursuose. D-ja yra išleidusi rotatoriumi spausdintą vienkartinį leidinį „Studentas iš kairės". 1925.X d-jos v-ba ryšium su komunisto N. Jubilerio sušaudymu iškabino savo vitrinoje protestą prieš mirties bausmės įstatymą. Už tai iš un-to buvo pašalinti 6 d-jos nariai (jų tarpe K. Boruta, V. Karosa, B. Pauliukevičius), o d-ja iki 1926.I.1 uždaryta. 1925 eseriškos krypties nariai sudarė d-jos aušrininkų sekciją. Tais pat metais iš d-jos pasitraukė s-d. krypties nariai, įkurdami atskirą „Žaizdro" d-ją, 1926 pavasarį — marksistai, įkurdami d-ją „Atžala". 1926.IV.15. aušrininkams ikūrus atskirą savo d-ją, S. s. d. buvo likviduota.

Lit.: **M. Meškauskienė**, Žvelgiu į tolius, V., 1969 [p. 346—354].

STUDEÑTŲ TÈCHNIKŲ DRAUGIJÀ, STD, — Kauno universiteto technikos fakulteto studentų organizacija, veikusi 1923—40. STD buvo apolitinė, jai priklausė įv. tautybių bei polit. pažiūrų studentai. STD teikė savo nariams medžiaginę paramą. Ji suorganizavo mokslo priemonių kooperatyvėlį, turėjo savo bufetą, kino teatrą, skirdavo lėšų vadovėliams pirkti ir konspektams spausdinti, įsteigė savišalpos kasą. STD veik-

loje pasižymėjo A. Bistrickas, L. Kaulakis, K. Kriščiūnas, J. Vidmantas, J. Zdanys.

„STUDEÑTŲ ŽÕDIS" — klerikalinis JAV lietuvių studentų mėnesinis žurnalas, ėjęs 1933—43 Tompsone (Konektikuto valstija). Redagavo K. Urbonavičius, J. Pilipauskas, P. Baltis, J. Laučka, A. Vaičiulaitis.

„STUDI BALTICI" („Baltų studijos") — baltistikos žurnalas, ėjęs 1931—52 Romoje. Leido R. Europos in-tas. Išėjo 9 tomai. Redagavo italų kalbininkas Dž. Devotas. Paskelbė straipsnių lituanistikos klausimais. Bendradarbiavo G. Bonfantė, J. Endzelynas, E. Frenkelis, L. Jelmslevas, J. Mikola, H. Pedersenas, R. Pirsis, V. Pizanis, Ch. Stangas ir kt.

STŪGLIAÌ — kaimas Utenos rj., Šeimaties apyl., 16 km į r. nuo Utenos, 5 km į š. nuo Tauragnų. 194 gyv. (1970). 1792 buvo 65 gyv., 14 kiemų (22 valakai); kaimas priklausė Tauragnų dvarui. 1959 buvo 213 gyv.

STŪKAS Jonas [g. 1924.VI.24 Gučiūnuose (Rokiškio rj.)] — vertėjas. 1945—1950 dirbo Radijo k-te, „Tiesos" ir „Lietuvos pionieriaus" redakcijose. 1950 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). Nuo 1950 „Vagos" leidyklos redaktorius, nuo 1961 vaikų ir jaunimo originaliosios lit-ros redakcijos vedėjas. Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių.

Vert.: **Dž. Rodaris**, Čipolino nuotykiai, V., 1956; **Ž. Vernas**, Kapitono Hatero kelionė ir nuotykiai, V., 1956; **Dž. Lindsėjus**, Sukilimas aukso kasyklose, V., 1958; **Ž. Vernas**, Paslaptingoji sala, V., 1959; **G. Emaras**, Tvirtoji Ranka, V., 1961; **R. Hagardas**, Montesumos duktė, V., 1963; **V. Kolinsas**, Mėnulio akmuo, V., 1967.

STŪKAS Povilas [1906.VIII.19 Rygoje — 1960.IX.24 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. Kilęs iš amatininkų. 1923 įstojo į LKJS, priklausė Daudžgirių (Biržų rj.) kuopelei. Už rev. veiklą 1925 Šiauliuose nuteistas 4 metus kalėti. 1926 amnestuotas. 1926—41 Komunistų partijos narys; buvo LKP Daudžgirių kuopelės sekretoriumi. Gresiant suėmimui, nuo 1931 slapstėsi, 1932 išvyko į TSRS. 1932—33 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1933 LKP CK instruktorius Rokiškio ir Panevėžio apskrityse. 1933.XII suimtas ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 Biržų aps. ž. ū. komisijos pirmininkas, taryb. ūkio direktorius. 1941 antrojoje pusėje dirbo pas buožes Latvijoje. 1942—44 kalintas konc. stovykloje Latvijoje, Estijoje, vėliau Talino kalėjime. 1945—59 Biržų rj. vykd. k-to skyriaus vedėjas, pirmininko pavaduotojas, pirmininkas. Nuo 1947 TSKP narys.

STUKÌENĖ Riva [**Glezerytė**; 1913.I.30 Biržuose — 1967.IV.20 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1929 dirbo Kauno siuvyklose. 1929 įstojo į LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1931 laikė savo bute kom. lit-ros sandėlį. Už rev. veiklą 1932 nuteista 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Zarasuose, Vilniuje. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. D. Tėvynės karo metais Udmurtijos ATSR dirbo g-loje. 1945—57 LKP Biržų aps. k-to darbuotoja.

STUKÓNIENĖ Zofija [**Mickytė**; g. 1927. II.25 Rokiškyje] — gydytoja onkologė, medicinos mokslų kandidatė (1967). 1952 baigusi Kauno Med. in-tą, iki 1957 dirbo Kauno onkologiniame dispanseryje. Nuo 1957 dirba Onkologijos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie skreplių mikroskopinį tyrimą plaučių vėžiui nustatyti.

STUKÓNIS Mečys [g. 1924.III.7 Kaune] — gydytojas onkologas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1950 baigęs Kauno un-tą, iki 1951 dirbo chirurgu Šiaulių onkologiniame dispanseryje. 1951—56 Tarybinės Armijos gydytojas. Nuo 1957 Onkologijos in-to vėžio epidemiologijos ir organizacinio-metodinio skyriaus vedėjas. 1967—68 tobulinosi Londone. Paskelbė mokslinių straipsnių apie virškinimo organų piktybinių navikų paplitimą Lietuvoje, onkologinės pagalbos organizavimą ir kitais onkologijos klausimais.

STULGIAÎ — **1.** Kaimas Kelmės rj., 11 km į š. r. nuo Skaudvilės, 1,5 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 101 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1952), vaistinė, aštuonmetė m-la (1920—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka. 1798 Stulgiuose pastatyta bažnyčia. 1873 buvo 65 gyv., 1923 — 142. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 nužudė S. apylinkės pirmininką B. Laurinavičių. 1959 buvo 115 gyv.

2. Kaimas Šakių rj., Plokščių apyl., 3 km į v. nuo Plokščių, prie Nemuno. 79 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Juodgirio miškas. Aukštame Nemuno krante yra I t-mečio piliakalnis, juosiamas negilaus griovio ir 1 m aukščio tiesaus pylimo. Aikštelė stačiakampė, 48 m ilgio, 25 m pločio, ištįsusi iš šiaurės į pietus. 1959 kaime buvo 95 gyv.

STULGÍENĖ Stanislava [g. 1939.IV.10 Bunokiškėje (Šiaulių rj.)] — chemikė analitikė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1963 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1963 Chemijos ir chem. technologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie deguoninių chloro ir bromo junginių sistemų analizę.

STULGÌNSKAS Stasys [g. 1914.III.17 Juostininkuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1928 Juostininkuose tarnavo pas buožes. Nuo 1933 Komunistų partijos narys; priklausė Panevėžio org-jai. LKP pavestas, dirbo Šaulių s-goje. 1935—37 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1937—40 ž. ū. darbininkas Juostininkuose. 1940—41 Lietuvos TSR Paruošų liaudies komisariato įgaliotinis Panevėžio apskrityje. 1941. VI—1942.V kalėjo Panevėžyje. Paleistas padėjo sukurti Poželos antifaš. org-ją. 1943—44 Gražinos partizanų junginio kovotojas, nuo 1944 partizanų grupės vadas. 1945—49 LKP Panevėžio aps. k-to instruktorius. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—52 LKP Troškūnų rj. k-to sekretorius, 1952—53 Joniškio mašinų-traktorių stoties polit. skyriaus viršininkas. 1954—60 LKP Kupiškio rj. k-to sekretorius. 1960—63 kolūkio pirmininkas Kupiškio rj. Nuo 1965 dirba Panevėžio g-lų v-boje.

STULGÌNSKIS Aleksandras [1885.II.26 Kūtaliuose (Šilalės rj.) — 1969.IX.22 Kaune] — klerikalinis visuomenės ir valstybės veikėjas. Mokėsi Liepojos g-joje, Žemaičių kunigų seminarijoje (Kaune), Insbruko (Austrija) un-te. 1913 baigė Halės (VDR) Agronomijos in-tą. Dirbo Vilniaus gub. agronomu. Vienas Lietuvos Krikščionių demokratų partijos organizatorių, Lietuvos Ūkininkų s-gos organizatorius ir vadovas. Lietuvos seimo atstovas (1920—27), Steigiamojo seimo pirmininkas. 1920—26 respublikos prezidentas. Po 1926 faš. perversmo buvo išrinktas seimo pirmininku. Netrukus apsigyveno savo ūkyje (Kretingos rj.) ir polit. gyvenime beveik nebedalyvavo. Tarybų valdžios metais dirbo agronomu Komių ATSR, buvo Vytėnų bandymų stoties (Kauno rj.) moksl. bendradarbis.

STULGÌNSKIS Steponas [g. 1908.IV.19 Peterburge] — inžinierius architektas. 1933 baigė Pragos Politechnikos in-tą. 1933—38 dirbo Telšių aps. inžinieriumi; suprojektavo ir pastatė Telšiuose g-jos (1936) ir „Alkos" muziejaus (1937) rūmus. 1938—40 Šiaulių miesto inžinierius. 1940—49 Kauno un-to dėstytojas; 1945—49 archit-ros f-to dekanas. Nuo 1945 docentas. 1957—62 dirbo Ž. ū. projektavimo instituto projektų vyriausiuoju inžinieriumi, vadovavo Lietuvos TSR rajoninio planavimo darbams. 1962—65 Komunalinio ūkio projektavimo in-to skyriaus viršininkas, nuo 1966 Lietuvos TSR MT Statybos reikalų k-to vyriausiasis inžinierius. Paskelbė moksl. straipsnių statybos, archit-ros ir rajoninio planavimo klausimais.

STULP̃INAS Balys [g. 1916.V.1 Rešketėnuose (Telšių rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1948). Baigęs Kauno un-tą, 1944—45 mokytojavo Plungės g-joje. 1945—50 dėstė Kauno un-te; 1948—50 neorg. chemijos katedros vedėjas. Nuo 1950 docentas. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; 1951—65 neorg. chemijos katedros, nuo 1965 bendrosios chemijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie mangano ir jo lydinių elektronusodinimą. Išrado naują mangano-nikelio elektronusodinimo būdą. 1968 su kitais už sieros, seleno, mangano chemijos ir elektrochemijos tyrimus gavo Resp. premiją.

STULPINAS Mečys [g. 1901.XI.28 Peterburge] — teatro darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1966). 1919 baigė Petrogrado Kotrynos g-ją. 1919—20 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1923—42 Valstybės teatro operos choro dainininkas, 1942—44 — režisieriaus padėjėjas. 1926—28 mokėsi Kauno muz. m-los dainavimo klasėje. 1944—49 Operos ir baleto teatro režisieriaus asistentas. 1949—59 Kauno muzikinio dramos teatro scenos inspektorius. 1959—66 Kauno muz. teatro trupės vadovas. Nuo 1960 TSKP narys.

STUMBRAI. Europinis S. *(Bison bonasus)*, dar vadinamas lietuviškuoju, arba beloveziniu, S., dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje gyveno jau vid. holocene (prasidėjusiame maždaug prieš 8000 metų), atlančio laikotarpiu. Jo subfosilinių liekanų rasta prie Kapsuko (4 kaukolės ir keli kaulai, 1930), prie Telšių (1 kaukolė, 1936; saugoma Kauno zool. muziejuje). Be to, daug S. kaulų 1952—61 buvo rasta Punios pilkapiuose (Alytaus rj.), Trakų, Vilniaus piliakalniuose, mažai — Aukštadvario (Trakų rj.), Bačkininkėlių (Prienų rj.), Dovainonių, Migonių (abu Kaišiadorių rj.), Juodonių (Rokiškio rj.), Nemenčinės piliakalniuose ir prie jų buvusiose sen. gyvenvietėse. Trakų ir Vilniaus piliakalniuose rasta XV—XVI a. gyvenusių S. kaulų. Kai kurie Lietuvos vietovardžiai ir vandenvardžiai (pvz., Stumbragiriai, Stumbrai, Stumbrė, Stumbriai, Stumbrinė, Stumbrys, Stumbriškė, Stumbriškis) rodo buvus čia stumbrų. Lietuvos D. Kun-stėje S. buvo paplitę giriose nuo Pripetės iki Nemuno žemupio (Liubomlės, Ratno, Belovežo, Perestuno, Augustavo, Gardino, Kazlų Rūdos giriose). S. buvo brangus medžioklės objektas. Didžiųjų žvėrių, taigi, ir S., medžioklės įv. progomis ruošdavo didysis kun-štis. Jogailos įsakymu, be kt. žvėrių, daug S. buvo sumedžiota kariuomenei maitinti 1409—10 prieš Žalgirio mūšį. Yra žinių, kad kun-štis Vytautas Trakuose turėjęs žvėryną, kur buvę laikoma ir stumbrų. Per Lucko suvažiavimą (1429) jo iškeltoje puotoje buvę suvalgyta apie 100 stumbrų. 1453 Kazimieras Jogailaitis S. medžiojęs Kauno apylinkėse. Už sumedžiotą be leidimo S. pagal III Lietuvos Statutą (1588) reikėjo mokėti 1200 grašių pabaudą. S. naikinimas suintensyvėjo Augusto III laikais; pvz., 1752 tik per vieną medžioklę Belovežo girioje buvo nušauti 42 stumbrai. XVIII a. pab. europinių S. buvo likę tik Belovežo girioje (1921 ten krito paskutinis S.).

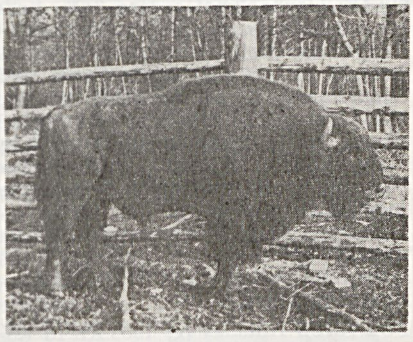

Stumbrai. Europinis stumbras Pašilių miške (Panevėžio rj.)

1938 vieną grynakraujį S. iš Varšuvos zool. sodo gavo Kauno zool. sodas. 1969 du, 1970 šeši grynakraujai S. iš Okos terasų rezervato (Maskvos sr.) įkurdinti Panevėžio rj., Pašilių miške.

S. medžioklė feod. Lietuvoje pavaizduota M. Husoviano poemoje „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę" (lot. k. 1523, liet. k. 1963), be to, Z. Herberšteino kelionių po Lietuvą pastabose (lot. k., 1600). Stumbrą 1781 aprašė ir jo piešinį pateikė Ž. Žiliberas.

Lit.: **M. Kvašninas-Samarinas,** Stumbrų radiniai ir jų rūšiavimo klausimas. — „Vytauto Didžiojo universiteto matematikos-gamtos fakulteto darbai", t. 7, K., 1933; **В. Гептнер, А. Насимович, Д. Банников,** Млекопитающие Советского Союза, т. 1, М., 1961; **J. Butkevičius,** Stumbrų medžiojimas.— Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **К. Паавер,** Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, Тарту, 1965; **T. Ivanauskas,** Pasaulio žvėrys, V., 1968.

STUMBRAS Algirdas [g. 1927.IX.24 Kaune] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1944—48 Kauno elektros tinklų elektromonteris, dispečeris. 1948—51 Petrašiūnų elektrinės inžinierius. Nuo 1950 TSKP narys. 1951—54 Lietuvos energijos v-bos centrinės dispečerinės tarnybos dispečeris, 1954—57 vyriausiasis dispečeris. 1954 baigė Visasąjunginį Neakivaizdinį politechnikos in-tą. 1957—58 Vilniaus elektros tinklų direktorius. 1958—63 Lietuvos TSR LŪT Energetikos ūkio v-bos viršininko pavaduotojas. Nuo 1963 Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininko pavaduotojas. Visasąjunginės Energetikos ir elektrotechnikos pramonės moksl. techn. d-jos v-bos narys (nuo 1968) ir resp. v-bos pirmininkas (nuo 1967). Paskelbė straipsnių energetikos ir ž. ū. elektrifikavimo klausimais.

STUMBRAS Juozas [1896.IV.10 Sutkiuose (Šakių rj.) — 1968.V.22 Vilniuje] — aktorius, režisierius. Kaune dirbo spaustuvės darbininku. Nuo 1910 vaidino „Dainos" draugijos vakaruose. 1919 Tautos teatro, vėliau „Vilkolakio" aktorius. 1923 baigė Tautos teatro vaidybos studiją. 1923—44 Valstybės teatro, 1944—57 Operos ir baleto teatro režisieriaus padėjėjas. Pastatė operos spektaklių (A. Rubinšteino „Demoną", Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėją" ir kt.).

STUMBRĖS — kaimas Plungės rj., Pelaičių apyl., 7 km į p. nuo Rietavo, abipus Plungės—Tauragės plento. 157 gyv. (1970). Kaimą supa Stumbrių miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960). Burž. nacionalistai 1948 Stumbrėse nužudė apylinkės pirmininką A. Kuzą. 1959 kaime buvo 116 gyv.

STUMBRYS Jurgis [1893 Juozapave (Vilkaviškio rj.) — 1941.VII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Dvaro darbininkas. Buvo LKP narys. 1919 Vilkaviškyje dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios. Kuopininkų kandidatas į I ir II seimo atstovus. 1923—26 su kt. kuopininkais kalintas. Už rev. veiklą 1927—1928 ir 1930 vėl kalintas Varnių konc. stovykloje, paskui visą karo padėties metą laikytas policijos priežiūroje. 1931 ištremtas 1 metams į Kėdainių apskritį. Hitlerininkų nužudytas.

STUMBRYS Povilas [g. 1900.X.22 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš darbininkų. Dalyvavo 1918—19 proletarinės revoliucijos įvykiuose, buvo Antašavos (Kupiškio rj.) apylinkės varguomenės k-to sekretorius. 1926—30 LKP narys. Po 1926 faš. perversmo įkūrė LKP Daršiškių (Kupiškio rj.) kuopelę, buvo jos sekretorius. 1929 suimtas, 1930 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose. 1937 paleistas, dirbo ž. ū. darbus. 1941 Vabalninko vls. vykd. k-to skyriaus vedėjas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—1957 adm. darbuotojas Vabalninke. Nuo 1948 TSKP narys. Pensininkas.

STUMBRIŠKIS — kaimas Pasvalio rj., Pušaloto apyl., 8 km į p. r. nuo Joniškėlio, 5 km į š. nuo Pušaloto. 183 gyv. (1970). Per kaimą teka Žąsa (Lėvens intakas), iš š. v. prieina Lepšinės miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1922). 1959 buvo 222 gyv.

STUMBRIŠKIS — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 17 km į p. v. nuo Vabalninko, prie kelio į Panevėžį. 72 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Pyvesa (Mūšos intakas), iš š. v. ir p. prieina Žalioji giria. Girininkija, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1962). S. minimas 1558 Žygimanto Augusto rašte Vilkijos tijūnui G. Gradovskiui. 1863 netoli S., Žaliojoje girioje, veikė sukilėlių būriai. 1959 kaime buvo 59 gyv.

STUNGAIČIAI — kaimas Šilalės rj., Padievyčio apyl., 8 km į š. nuo Šilalės. 114 gyv. (1970). Pro kaimą eina Šilalės—Laukuvos ūkio kelias. Kuriasi nauja žuvininkystės ūkio gyvenvietė. Yra mechaninės dirbtuvės. 1947 kaime burž. nacionalistai išžudė Varnelių šeimą (3 asmenis). 1959 buvo 109 gyv.

STUNGIAI — kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 4 km į p. r. nuo Žagarės, prie kelio į Joniškį; tarybinio ūkio centras. 406 gyv. (1970). Kaimas gatvinis; yra ir vienkiemių. Parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1925), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1948), vaikų darželis. 1959 buvo 347 gyv.

STUNGURIENĖ Gražina [**Jakštaitė**; g. 1938.XI.3 Narsiečiuose (Kauno rj.)] — dailininkė. 1963 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą (keramikos specialybė). Nuo 1963 Kauno „Jiesios" g-los dailininkė, nuo 1965 ir Lietuvos TSR Dailės in-to Kauno vakarinio skyriaus dėstytoja. Sukūrė unikalių keramikos dirbinių

ir etalonų masinei gamybai. Nuo 1963 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose.

Kūriniai: dekoratyvinės vazos (1965, 1968), dekoratyvinės plokštės ,,Asimetrija" (1966) ir ,,Mergaitės" (1968), servizai konjakui (1965), kavai (1968), buitiniai servizai ir kt.

STŪOKA-GUCĒVIČIUS Laurynas [1753 Migonyse (Kupiškio rj.) — 1798.XII.10 Vilniuje] — architektas. Kilęs iš baudžiauninkų. Mokėsi Kupiškio, Palėvenės mokyklose, Panevėžio pijorų mokykloje. 1773 įstojo į Vilniaus universitetą, klausė archit. M. Knakfuso ir matematiko P. Norvaišos paskaitų. Studijuodamas buvo įstojęs į misionierių vienuolyną. 1775 Vilniaus diecezijos seminarijoje dėstė matematiką. I. Masalskio pasiųstas, 1776—77 studijavo archit-rą Romoje, išspausdino italų k. straipsnį apie archit-rą. 1778—80 keliavo po Europos miestus (Karaliaučių, Elblongą, Berlyną, Hamburgą, Liubeką, Bremeną, Kopenhagą, Stokholmą, Paryžių), studijavo jų archit-rą, lankė statybas, Paryžiuje klausė archit-ros profesorių paskaitų. 1781 grįžęs į Lietuvą, dirbo I. Masalskio architektu. Suprojektavo ir statė rūmus Vilniuje (past. 1780) ir Verkiuose (baigta statyti XIX a. vid.), Vilniaus rotušę (past. 1799; dab. Lietuvos TSR Dailės muziejus), Vilniaus katedrą (past. 1801; dab. Paveikslų galerija), suprojektavo Buivydžių (Vilniaus rj., past. 1790), Cirkliškio (Švenčionių rj., past. apie 1796), Čiobiškio (Širvintų rj.) ir Maliatičių (BTSR, past. 1794), Jonavos (past. 1791), Sudervės (Vilniaus rj., past. 1803) ir kitų vietovių archit. kompleksus, Rokiškio dvaro rūmus ir prekybos pastatą (past. XVIII a. pab.), gyv. namų Vilniuje (namas Muziejaus g. ir kt.), Kretingoje. 1790 sudarė Vilniaus miesto planą (numatė naujas gatves, išplanavo Vingio parką ir kt.). Manoma, kad pagal S.-G. brėžinius statytas Rokiškio centras. 1793—94 dirbo Vilniaus un-to profesoriumi, vadovavo archit-ros katedrai. Kartu skaitė topografijos paskaitas prie Vilniaus un-to veikusioje Lietuvos Inžinerinio

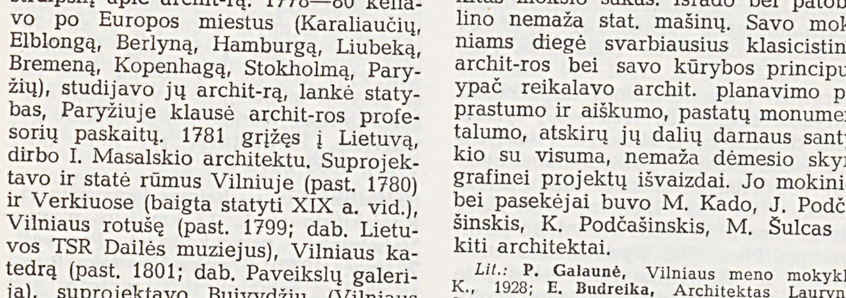

Lauryno Stuokos-Gucevičiaus Verkių ansamblio projekto eskizas

korpuso m-loje. Buvo Vilniaus masonų ložės narys. 1794 suorganizavo Vilniaus sukilėlių Nac. gvardiją, jai vadovavo, mūšyje Ašmenos—Varenavo ruože (BTSR) buvo sužeistas. Su kitais Lietuvos sukilėlių tarybos nariais pasirašinėjo universalus (atsišaukimus). Po 1794 sukilimo iš un-to buvo atleistas. Buv. karaliui Stanislovui Augustui užtarus, 1797 grįžo į un-tą ir iki mirties vadovavo archit-ros katedrai.

Kūrybinės ir pedagoginės S.-G. veiklos metai buvo vaisingiausias Lietuvos klasicistinės archit-ros etapas. Derindamas klasicizmo stiliaus principus su Lietuvos archit-ros savitumais, S.-G. sukūrė originalių, tik Vilniaus bei Lietuvos klasicistinei archit-rai būdingų, didžiai meniškų pastatų ir jų kompleksų, pasižyminčių kompozicijos darnumu, tūrių ir formų nuosaikumu, patogumu, patvarumu. S.-G. buvo plataus akiračio pedagogas, derinęs archit-ros teoriją su statybos praktika. 1793 jis sudarė architektūros dėstymo programą, į kurią įtraukė civ. ir kar. archit-ros projektavimą, medžiagų atsparumą, statybinę statiką bei mechaniką, kaip papildomus dalykus įvedė geologiją, geodeziją ir kitas mokslo šakas. Išrado bei patobulino nemaža stat. mašinų. Savo mokiniams diegė svarbiausius klasicistinės archit-ros bei savo kūrybos principus, ypač reikalavo archit. planavimo paprastumo ir aiškumo, pastatų monumentalumo, atskirų jų dalių darnaus santykio su visuma, nemaža dėmesio skyrė grafinei projektų išvaizdai. Jo mokiniai bei pasekėjai buvo M. Kado, J. Podčašinskis, K. Podčašinskis, M. Šulcas ir kiti architektai.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla, K., 1928; **E. Budreika**, Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, K., 1954; **E. Budreika**, Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas Laurynas Stuoka-Gucevičius, V., 1968; **E. Boudreika**, Nouveaux contributions à l'histoire de l'architecture de la Lithuânie à l'époque du classicisme.—,,Actes du XIe Congrès international d'histoire des sciences", Varsovie-Cracovie, 1965, vol. 6; **E. Budreika**, L'évolution de la technique de la construction en Lithuanie aux XVIIIe et XIXe siecles. — ,,Revue de synthèse", vol. 90, P., 1969.

STUOMENAĨ — kaimas Prienų rj., Šilavoto apyl., 18 km į v. nuo Prienų, 7 km į p. v. nuo Šilavoto. 195 gyv. (1970). Yra Mikališkio pr. m-la (nuo 1932). Kaimas susikūrė 1918, išdalijus Mikališkio dvaro žemę. 1959 buvo 234 gyv.

STUPĒLIS Ilja [g. 1929.VI.20 Kaune] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų daktaras (1966). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—55 Nemenčinės rj. ligoninės terapinio skyriaus vedėjas. 1955—1958 Vilniaus I tarybinės klinikinės ligoninės gydytojas. 1958—63 Vilniaus un-to chirurginės klinikos terapeutas konsultantas, 1963—66 un-to gydytojų tobulinimosi f-to asistentas, nuo 1966 med. f-to hospitalinės terapijos katedros docentas. 1961 apgynė med. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1963 TSKP narys. Daktaro disertacijoje nagrinėjo mitralinės komisūrotomijos įtaką mitralinėms ydoms. Tiria matematinių metodų taikymą širdies ligoms prognozuoti. Paskelbė moksl. straipsnių apie hipertoninės ligos, miokardo infarkto, širdies ydų, širdies ritmo sutrikimų diagnozavimą bei gydymą ir kitais kardiologijos klausimais.

STUPĒLIS Liudvikas [g. 1936.I.19 Žeberiuose (Plungės rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie mišraus tipo lygtis.

SUBĀČIAUS MĨŠKAS — miškas Kupiškio rj., 1 km į r. nuo Subačiaus miestelio, į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Priklauso Kupiškio miškų ūkio Girėnų girininkijai. Plotas 1828 ha; medynų 1424 ha. Miško v. ir vid. dalis dar vadinama Žvirblionių mišku, š. r. — Palėvenės mišku. Reljefas lyguminis, tik šiaurės vakaruose banguotas. Miškas pelkėtas; jo p. dalyje yra Klimbalės pelkė ir Adolinavos pelkės dalis. Vakaruose netoli miško teka Viešinta, rytuose — Garupis (abu Lėvens intakai). Miško š. dalyje prasideda Viešintos deš. intakas Kumponas. Vyrauja veléniniai jauriniai gliejiški priesmėliniai dirvožemiai, susiformavę ant riedulingų moreninių priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, pušynų 28%, eglynų 21%, drebulynų 8%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 1%, ąžuolynų ir uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 34%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 14%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 131 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, kiaunių, lapių, usūrinių šunų, voverių, tetervinų. Miškas eksploatacinis, išskyrus 229 ha apsauginę juostą palei geležinkelį. Per metus iškertama apie 3100 ktm. Apie 500 ha miško (v. dalis) nuo seno priklausė valstybei, kita tiek (š. r. dalis) iki 1940 — dvarininkui Komarui.

SŪBAČIUS Antanas [g. 1909.XII.16 Kamorūnuose (Lazdijų rj.)] — agronomas selekcininkas, biologijos mokslų kandi-

datas (1960), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1969). 1940 baigė Ž. ū. akademiją. 1940—47 Dotnuvos selekcijos stoties selekcininkas, skyriaus vedėjas. 1947—56 Valstybinės selekcijos stoties grupės vedėjas. 1956—65 Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbis, nuo 1965 skyriaus vedėjas. Sukūrė šias naujas veisles: lubinų — Baltieji, Snaigiai (be to, su kitais — Gardeniai, Pilkiai, Smėliai); seradėlės — Vilnelė (su kitais — Neris); grikių — Lietuvos 164; sorų — Auksė; lęšiukų — Nr. 26. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių, išleido brošiūrų apie lubinus, grikius, seradėlę.

SUBĀČIUS — **1.** Miesto tipo gyvenvietė Kupiškio rj., 17 km į p. v. nuo Kupiškio, abipus Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; apylinkės centras. 1389 gyv. (1970). Gyvenvietės v. ir š. pakraščiu teka Viešinta (Lėvens intakas). Pro S. eina Panevėžio—Rokiškio plentas. Iš S. eina kelias į Troškūnus. Plano struktūra stačiakampė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Yra glžk. st., Kupiškio stat. medžiagų g-los kalkių degykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 25 lovų ligoninė (nuo 1952); vaistinė, vid. m-la (1918—1945 pradinė, 1945—47 prog-ja), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka (nuo 1935). S. įsikūrė 1873, nutiesus Radviliškio—Daugpilio glžk. ir pastačius prie jo S. geležinkelio stotį. 1886 buvo 107 gyventojai, XX a. pr. iš Subačiaus miestelio atkelta valsčiaus v-ba. 1905 veikė valsčiaus rev. k-tas. 1918.XII buvo suorganizuotas raudonarmiečių būrys. 1919.I įkurtas rev. k-tas. Buržuazijos valdymo metais buvo garinis malūnas, pr. m-la, biblioteka. Veikė LKJS kuopelė. 1923 buvo 538 gyv. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 nužudė S. valsčiaus milicijos viršininką P. Vaičiūną, kooperatyvo darbuotoją A. Ramoną, komjaunuolį A. Budrį, S. gyventojus J. Ivaškovičių, J. Makarevičių. Taryb. metais pastatyta vid. m-la, parduotuvė su valgykla, kultūros namai, vaikų darželis-lopšelis, keletas gyv. namų (po 24 butus). Nuo 1958 S. — miesto tipo gyvenvietė. 1959 buvo 1216 gyv.

2. Miestelis Kupiškio rj., 17 km į p. v. nuo Kupiškio, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 350 gyv. (1970). Per miestelį teka Viešinta (Lėvens intakas), eina kelias iš Troškūnų į Subačiaus miesto tipo gyvenvietę; be to, keliai jungia S. su Viešintomis, Panevėžiu. Plano struktūra linijinė. Pastatai išsidėstę palei pagr. gatvę. Vaistinė (nuo 1893), aštuonmetė m-la (iki 1951 pradinė, 1951—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958). Buvęs S. grūdų sandėlis („magazinas") (pastatytas iš akmens mūro XIX a. pr.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Ist. šaltiniuose 1590 minima S. seniūnija. 1590 pastatyta bažnyčia. XVIII a. Subačiuje veikė parapinė m-la; 1777 joje mokėsi 3 bajorų, 5 miestelėnų bei valstiečių vaikai, 1781 — 6 bajorų, 2 miestelėnų ir 3 valstiečių vaikai. 1899 įsteigta valdinė pr.

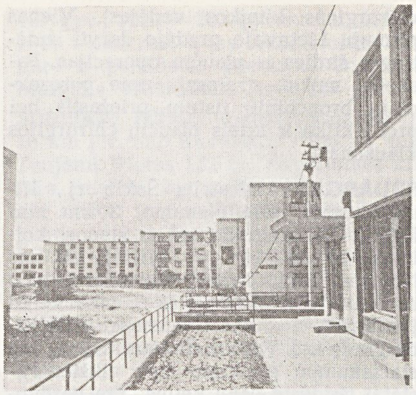

Subačius 1

m-la. XIX amžiuje S. buvo valsčiaus centras (1833 buvo 322 gyv., 1897 — 840). Miestelyje gyveno prekybininkų, vyko turgūs. Nutiesus geležinkelį ir įkūrus stotį, prie jos ėmė augti nauja gyvenvietė, netrukus nustelbusi miestelį. XX a. pr. į ją buvo perkelta ir valsčiaus v-ba. Buržuazijos valdymo metais veikė malūnas, lentpiūvė, paštas, vaistinė, pr. m-la. 1923 miestelyje buvo 680 gyv., 1959 — 317.

SUBÁRTONYS — kaimas Varėnos rj., Merkinės apyl., 5 km į š. nuo Merkinės. 133 gyv. (1970). Iš š., r. ir p. prieina Gelovinės, Gilšės, Linamarkės, Pakelinio, Kampinio ežerai, iš š., v. ir p. kaimą juosia Subartonių miškas. Yra girininkija, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1923). 1882 Subartonyse gimė rašytojas V. Krėvė-Mickevičius; jo gimtajame name įrengtas memorialinis muziejus, prie namo pastatytas paminklas. XIX a. buvo S. kaimas ir S. dvaras. 1923 Subartonyse buvo 119 gyv., 1959 — 159.

SUBÁRTONIŲ MIŠKAS — miškas Varėnos ir Alytaus rj., 4 km į š. nuo Merkinės, į v. nuo Alytaus—Druskininkų plento. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Krėvos girininkijai. Plotas 1715 ha; medynų 1451 ha. Miškas vakaruose jungiasi su Makniūnų mišku. Iš p. į mišką įsiterpę dirbamų laukų. Reljefas mažai banguotas. Miško p. r. pakraščiu teka Strauja (Nemuno intakas), miško p. r. dalimi — jos intakas Gelovinė. Miške telkšo Gelovinės, Gilšės, Linamarkės, Pakelinio ežerai. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, susiformavę ant fliuvioglacialinių įvairiagrūdžių smėlių. 81% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 59%, beržynų 17%, eglynų 16%,

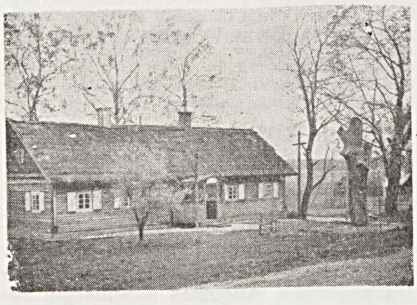

Subartonys. Vinco Krėvės gimtoji sodyba

drebulynų 6%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 36%, pribręstantieji 21%, brandieji ir perbrendusieji 6%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 142 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, ežeruose ir Straujoje — ondatrų, ūdrų, bebrų. 1404 ha sudaro eksploatacinis miškas, 200 ha palei plentą — apsauginis. 111 ha miško paskelbta landšaftiniu-istoriniu draustiniu: jame saugoma „Dainavos partizano" ir Šarūno partizanų būrių žeminės ir kitos partizanų stovyklavimo žymės. Per metus iškertama apie 2600 ktm. Miško p. pakraštyje įsikūręs Subartonių kaimas.

SUBATÃVIČIUS Juozas [g. 1918.VIII.18 Ročesteryje (JAV, Niujorko valstija)] — vertėjas. Nuo 1921 gyvena Lietuvoje. Nuo 1936 spausdino eilėraščius moksleivių spaudoje („Jaunime", „Moksleivyje", „Moksleivių varpuose"). 1948 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1948—50 dirbo „Eltoje" vertėju ir korespondentu. Nuo 1950 „Vagos" leidyklos redaktorius. Nuo 1960 TSKP narys. Spausdina eilėraščius pažangiojoje JAV ir Kanados lietuvių spaudoje. Išvertė į lietuvių kalbą prozos kūrinių (daugiausia iš anglų kalbos), eilėraščių.

Vert.: **Dž. Oldridžas,** Diplomatas, d. 1, V., 1954; **H. Fildingas,** Pamestinuko Tomo Džonso istorija, d. 2, V., 1955; **Š. Brontė,** Džeinė Eir, V., 1957 [su M. Kazlauskaite]; **R. Mendas,** Apsukrus vaikinas iš Bruklino, V., 1960; **F. Bonoskis,** Stebuklingasis papartis, V., 1961; **V. Skotas,** Kventinas Dervardas, V., 1963; **T. Hardis,** Valdžia be garbės, V., 1965; **S. Čaplinas,** Sardinės diena, V., 1967; **T. Kapotė,** Pusryčiai pas Tifanį, V., 1968; **F. Bonoskis,** Iškyla, V., 1969.

„SUBATĒLĖ" — liaudies šokis. Buvo šokamas daugiausia Žemaitijoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas vidutiniškas, greitėjantis. Šokis pagrįstas polkos elementais. J. Lingys „S." pritaikė scenai ir masiniam atlikimui.

Lit.: Jaunimo saviveiklos scena, sąs. 1, V., 1951; **Ю. Лингис** [и др.], Литовские народные танцы, Вильнюс, 1955; Suk, suk ratelį, V., 1957.

SÙBATOS ĒŽERAS, Subačius, — ežeras Rokiškio rj., 8 km į š. r. nuo Obelių. Plotas 29 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; š. galas nukrypęs į v. Ilgis 1620 m, didž. plotis 290 m, kranto linijos ilgis 3500 m. Krantai aukšti, vietomis statūs. Š. galu S. e. jungiasi su Subatos ež., esančiu Latvijoje. V. pakrantėje įsikūrusi Pasubatė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SUBSIDIUM CHARITATIVUM [lot. *subsidium* — pagalba, *charitativum* — geradariškas] — vienkartinis savanoriškas dvasininkų mokestis valstybei. Kitų kraštų pavyzdžiu Lietuvos dvasininkai Jogailos buvo atleisti nuo mokesčių valstybei. Tačiau prireikus jie patys sutikdavo sumokėti iždui tam tikrą sumą. XVI a. prasidėjus sunkiems karams su Maskvos kun-ste ir valstybei nuolat stokojant pinigų, dvasininkai mokėjo

S. ch., seimui nutarus, nes savo noru nuolatinių mokesčių mokėti jie nenorėjo. S. ch. buvo mokamas dar XVII a.

SUCHÒCKIS Vladas [slap. **Audronaša;** 1904.VI.28 Mauručiuose (Prienų rj.) — 1971.II.15 Vilniuje] — rašytojas, revoliucinio judėjimo dalyvis. 1920—40 dirbo

Kauno spaustuvėse. 1925—27 mokėsi Kauno meno mokykloje. Dalyvavo komunistinėje veikloje. 1927—28 kalintas (Kaune, Varnių koncentracijos stovykloje). Slapyvardžiais Jackus Ygrekas, Vl. Pramicorius, Vl. Audronaša „Jaunime", „Mūsų jaunime", „Lietuvos žiniose" ir kituose period. leidiniuose paskelbė eilėraščių, feljetonų. Išleido eil. rinkinius „Roboto daina" (1930) ir „Gongo dūžiai" (1940; faš. cenzūros konfiskuotas). S. poezijoje vaizduojami socialiniai kontrastai, reiškiama neapykanta išnaudotojams, laisvės svajonės, maištingos nuotaikos. Eilėraščiai ekspresyvūs, dažnai publicistiškai deklaratyvūs.

1940—41 dirbo „Tarybų Lietuvos" redakcijoje. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo sužeistas. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—47 dirbo Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-joje, 1947—51 laikr. „Literatūra ir menas" redakcijoje, 1953—59 Religinių kultų reikalų taryboje prie Lietuvos TSR MT. Nuo 1964 Lietuvos Meteoritų komisijos moksl. sekretorius. Parašė pjesių meno saviveiklai („Skrajūnai", 1954; „Nelaukta viešnia", 1955; „Garbės žodis", 1956), apysaką apie kaimo kolektyvizaciją „Saulėta diena" (1950), satyr. apysaką „Saga" (1961), kurioje groteskiškai pavaizdavo burž. Lietuvos provincijos miestelio gyvenimą, satyr. apsakymų (išsp. S. prozos rinktinėje „Aukso žmogus", 1964).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967.

SUČILÀ Antanas [g. 1917.II.20 Dikoniuose (Panevėžio rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965).

Baigęs Kauno un-tą, iki 1944 dirbo Baisogaloje ir Panevėžyje. 1945 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės gydytojas. Nuo 1946 dirba ped. darbą Vilniaus un-to fakultetinės chirurgijos katedroje. Nuo 1966 docentas. 1954—64 dar ir Tuberkuliozės in-to chirurgas (nuo 1956 ir chirurginės klinikos vedėjas). Vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo daryti sudėtingas širdies ir plaučių operacijas. Paskelbė moksl. straipsnių apie porezekcinių bronchinių fistulų priežastis bei profilaktiką ir kitais plaučių chirurgijos klausimais.

SUDÀRGAS — miestelis Šakių rj., Kidulių apyl., prie Nemuno, 3 km nuo RTFSR Kaliningrado srities sienos; kolūkio centras. 91 gyv. (1970). Įsikūręs Nemuno kair. kranto terasose. Plano struktūra stačiakampė. Iš S. eina keliai į Kaimelį, Slavikus, Nemanskoję (Kaliningrado sr.). Pagr. kelių susikirtime yra stačiakampė gotikinio tipo aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (apie 1895 įkurta pradinė, nuo 1949 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1948). Prie S., aukštoje Nemuno pakrantėje, yra 5 piliakalniai. Seniausias iš jų, nutolęs labiausiai į r., naudotas I t-mečio pirmojoje pusėje; trys viduriniai piliakalniai naudoti I t-mečio viduryje ir labiausiai nutolęs į v. piliakalnis, naudotas vėliausiai — II t-mečio pradžioje.

Vienas **Sudargo** piliakalnių

Labiausiai nutolusio į v. piliakalnio aikštelė 40 m ilgio, 30 m pločio, šlaitai aukšti, statūs. Maždaug už 200 m į r. yra kitas piliakalnis, vad. pilaite. Jį juosia 3 m aukščio pylimas ir maždaug 40 m pločio griovys. Aikštelė 20 m ilgio ir 15 m pločio, su kultūriniu sluoksniu. Toliau į š. r., už plačios ir gilios daubos, yra trečiasis S. piliakalnis, vad. Vorpiliu (dabar jo likęs tik p. r. kraštas). Aikštelėje rastas kultūrinis sluoksnis. Dar 0,5 km į r. yra ketvirtasis S. piliakalnis. Jame yra žydų kapinės. Piliakalnis įrengtas kalvoje, ištįsusioje iš š. r. į p. v. Jo š. r. papėde teka Nemunas, p. r. — nedidelis Nemuno intakas, iš š. v. jį juosia gilus šaltiniuotas slėnis; pietvakariuose piliakalnį nuo likusios kalvos dalies skiria maždaug 30 m ilgio, 2 m aukščio pylimas ir griovys. Piliakalnio aikštelė keturkampė 40 m ilgio, 35 m pločio, apaugusi medžiais, su kultūriniu sluoksniu. P. v. pusėje, už griovio, yra sen. gyvenvietės liekanų. Penktąjį, seniausią S. piliakalnį, nuo ketvirtojo skiria plati ir gili dauba. Piliakalnis įrengtas pailgoje kalvoje, 2 upelių santakoje 100 m nuo Nemuno. Kalva balnakalnio formos, ištįsusi iš š. r. į p. v.; jos galuose supilti neaukšti pylimai (0,7 m ir 1,8 m). Piliakalnio aikštelė 40 m ilgio, 7—15 m pločio. Joje rastas nestoras kultūrinis sluoksnis.

Sudarge XIV a. pr. buvo lietuvių pilis. 1317 kryžiuočiai ją sudegino. Kai kurie istorikai teigia, kad XIV a. viduryje Sudarge buvusi kryžiuočių pilis. XVI a. pr. Jurbarko girioje įkurtas S. kaimas. 1648 jame pastatyta bažnyčia. 1724 Jurbarko valdytojo Jono Radvilos prašomas, Augustas II Sudargui suteikė miesto teises, pavadindamas jį prašytojo vardu Jansborgu (tas vardas neprigijo). 1781 Stanislovas Augustas leido rengti savaitinį turgų ir tris metinius prekymečius, o 1792 Ketverių metų seimas patvirtino Sudargui Magdeburgo teises ir suteikė herbą. XVIII a. pabaigoje jame buvo 24 namai, 315 gyv., kurių didesniąją dalį sudarė amatininkai vokiečiai. Kai Užnemunė atiteko Prūsijai, S. neteko miesto teisių. 1808 ist. šaltiniuose jis apibūdinamas kaip menkas miestelis su 250 gyventojų. Iki I pasaul. karo S. buvo intensyvios kontrabandinės veiklos vieta. Spaudos draudimo metais per S. iš Prūsijos buvo gabenamos liet. knygos. Vienas aktyvių jų platintojų buvo S. klebonas M. Sidaravičius (gyvenęs Sudarge 1873—1907). Kontrabandos dėka XIX a. miestelis išaugo: 1827 buvo 370 gyv. ir 29 namai, 1897 — 905 gyventojai. XX a. pr. vyko dideli prekymečiai, į kuriuos atvažiuodavo pirklių ir iš Prūsijos. S. parapinėje m-loje 1859 mokėsi 49 mokiniai. 1923 Sudarge buvo 257 gyv. D. Tėvynės karo metu miestelis sudegė. 1959 buvo 117 gyv.

SUDÀRGO MÌŠKAS — miškas Šakių rj., 2 km į p. nuo Sudargo, Kaliningrado srities pasienyje. Priklauso Šakių miško pramonės ūkio Kidulių girininkijai. Plotas 1190 ha; medynų 1000 ha. Miškas apie 6,5 km ištįsęs iš v. į r. Reljefas banguotas, pasviręs į p. Dirvožemiai jauriniai bei velėniniai jauriniai, gliejiški, mažai sujaurėję, smėliniai, susiformavę ant priemolių. Vyrauja mišrūs savaiminės kilmės medynai. Pušynų (daugiausia mėlyninių ir brukninių) yra 80%, eglynų 18%, beržynų ir juodalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 5%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji 10%, brandieji 55%, perbrendusieji 5%. Medynų vid. amžius 64 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,75, vid. tūris 185 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, voverių. Miškas įeina į Nemuno apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais iškertama apie 2500 ktm per metus. 140 ha plote sakinamos pušys.

SUDARSKÝTĖ Minucha [**Kaplanienė;** g. 1914.VI.20 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš smulkių prekybininkų. Darbininkė. Nuo 1929 dalyvavo rev. judėjime Kaune. 1931—35 LKJS narė. 1934 už rev. veiklą kalinta Kaune ir IX forte. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. 1936 ir 1937 už rev. veiklą bausta adm. tvarka. 1941—43 darbininkė Jaroslavlio sr., 1943—45 med. sesuo Perméje, 1946—64 Kaune. Pensininkė.

SŪDAVÀ — kaimas Vilkaviškio rj., Juodupėnų apyl., 9 km į š. nuo Vilkaviškio; kolūkio centras. 283 gyv. (1970). Apie 2 km į š. nuo S. teka Šešupė, per S.— Skriaudupė (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra lentpiūvė (nuo 1955), kultūros namai (nuo 1965), biblioteka (nuo 1950). Į š. nuo kaimo, prie Šešupės, buvo I t-mečio piliakalnis. Jo didesniąją dalį nuplovė Šešupė; išliko tik nedidelė dalis r. šlai-

to ir pylimo, kuris piliakalnį juosė iš pietų. Kaimas susikūrė apie 1925, išdalijus Rementiškių dvaro žemę. 1959 buvo 252 gyv.

SUDĀVIČIENĖ Lilija [g. 1927.IX.3 Slobodoje (RTFSR, Smolensko sr.)] — kalbininkė rusistė, filologijos mokslų kandidatė (1964). 1952 baigusi Vilniaus un-tą, dirba jame dėstytoja. Nuo 1968 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie III Lietuvos Statuto (1588) maskviškės redakcijos leksiką, rusų kalbos dėstymo lietuviams metodiką, su kt. autoriais išleido mokymo priemonių studentams. Su kitais parengė ir redagavo „Rusų kalbos žodyną minimumą lietuvių mokyklų 5—8 klasei" (1969).

SUDĀVIČIUS Bronius [g. 1923.III.30 Plikiuose (Plungės rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1961). 1950 baigęs Vilniaus un-to medicinos f-tą, dirbo to un-to nervų ligų ir psichiatrijos katedros asistentu. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1951 TSKP istorijos katedros dėstytojas, 1962—63 tos katedros vedėjas; nuo 1963 docentas. Nuo 1963 un-to prorektorius mokymo reikalams. Paskelbė moksl. straipsnių apie LKP kovą dėl darbininkų klasės vienybės faš. režimo metais.

Ršt.: LKP kova už darbininkų klasės vienybę (1931—1937 m.), V., 1961.

SUDEIKĀ Vladas Petras [g. 1923.X.21 Ukmergėje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1966). 1952—66 Panevėžio hidromelioracijos technikumo dėstytojas. 1959 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1966 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Panevėžio vakariniame f-te. Nuo 1969 TSKP narys. Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių Panevėžio istorijos klausimais.

SUDEĨKIAI — kaimas Utenos rj., 10 km į š. r. nuo Utenos, prie Alaušo ežero; apylinkės ir kolūkio centras. 183 gyv. (1970). Parduotuvė (nuo 1950), ryšių skyrius (nuo 1948), felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1951). 1719 pastatyta bažnyčia. 1866 įsteigta pr. m-la. XIX a. kurį laiką S. buvo valsčiaus centras. 1890 buvo 26 namai, 127 gyv., 1923 — 207 gyventojai. 1918—1919 veikė rev. k-tas. Sudeikiuose 1921 mirė ir palaidotas poetas J. Šnapštys-Margalis. 1959 kaime buvo 207 gyv.

Sudeikiai

SUDEĨKIŲ PĒLKĖ — pelkė Ukmergės rj., 10 km į v. nuo Kavarsko, 7 km į š. nuo Taujėnų. Plotas 122 ha. Sausuminės kilmės raistinė žemapelkė, dar vad. **Punių raistu;** taip vadinamas ir pelkę supantis miškas. Durpių klodo didž. storis 1,7 m, vid. 1,02 m. Vyrauja žemapelkinės medieninės-nendrinės durpės; yra ir aukštapelkinių pušinių-švylinių. Vid. susiskaidymas 45%, vid. peleningumas 7,7%. Į r. nuo S. p. įsikūręs Sudeikių kaimas.

SUDERVĖ — kaimas Vilniaus rj., 16 km į š. v. nuo Vilniaus, 11 km į p. nuo Maišiagalos; apylinkės ir kolūkio centras. 147 gyv. (1970). Kaimo š. pakraštyje yra Vilnojos ež. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1950). Klasicistinė S. bažnyčia ir varpinė (past. XIX a. pr.) — resp. reikšmės archit-ros paminklai.

Bažnyčia mūrinė, apskrita (skersmuo 31,5 m, aukštis 30 m), su kupolu, papuošta dorėninėmis kolonomis. Už prieangio kolonų yra didelės nišos su 6 apaštalų skulptūromis (skulpt. Pulmanas). Klasicistinis interjeras pasižymi vientisu archit. sprendimu. Ant 2 kolonų įrengti vargonai. Prie skliauto padaryti langai ir galerijos, paremtos modiljonais, sienose — angos, piliastrai su antablementu. Bažnyčios sienos ir kupolas 1902 papuošti sienine tapyba. Pastatas turi puikią akustiką. S. bažnyčios projektą pagal kunigaikštienės T. Sapiegienės užsakymą parengė L. Stuoka-Gucevičius. Statybai kurį laiką vadovavo L. Bortkevičius. Statant kiek nukrypta nuo projekto (pažemintos kolonos, pakeistas pagr. karnizo profilis ir kt.).

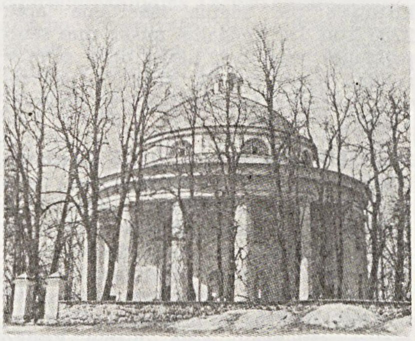

Sudervės bažnyčia

Ist. šaltiniuose 1493 minimas S. dvaras, 1504 — S. valsčius, XVI a. antrojoje pusėje — S. seniūnija. 1669 S. dvaras priklausė jėzuitams. 1873 Sudervėje buvo 69 gyv. (11 namų). 1944 kautynėse su hitlerininkais prie S. pasižymėjo jaun. leitenantas G. Kirdiščevas. 1945 (po mirties) jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 kaime buvo 84 gyv.

SUDMANTAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., 5 km į r. nuo Klaipėdos miesto centro, 1 km į š. nuo Žemaičių plento; kolūkio centras. 262 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ryšių skyrius, biblioteka (nuo 1963). Ist. šaltiniuose S. minimi XVII amžiuje. 1959 buvo 40 gyv.

SUDOTÀ — 1. Ežeras Švenčionių rj., 5 km į p. nuo Švenčionėlių, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 980 m, didž. plotis 290 m, kranto linijos ilgis 2350 m. Krantai žemi, pietrytiniame gale pelkėti. Š. r. krantas miškingas. Per S. teka Mėžia (Žeimenos intakas). Prie ežero įsikūrę Sudotos ir Kirdeikiškės kaimai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Kaimas Švenčionių rj., Švenčionėlių apyl., 5 km į p. nuo Švenčionėlių, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 1959 buvo 14 gyv., 1970 — 14. Iš r. prieina Sudotos ir Sudotėlio ežerai, vakaruose, 0,5 km nuo kaimo, teka Žeimena, į š. iki Švenčionėlių tęsiasi Dotenėnų miškas. Prie S., miške, į š. nuo Sudotos ež., yra didelis pilkapynas.

Dalis pilkapių sunaikinta XIX a. vid., tiesiant geležinkelį. Yra išlikę apie 160 pilkapių. Mažesnieji 6—8 m skersmens, 60—70 cm aukščio, didesnieji 10—12 m skersmens, 100—120 cm aukščio ir prie pagrindo apjuosti griovių. 15 pilkapių 1934 ištyrė Varšuvos un-to archeologai. Kiekviename pilkapyje rasta po keletą degintinių kapų su V—VIII a. įv. įkapėmis (geležiniais siauraašmeniais kirviais, įmoviniais ietigaliais, ylomis, sagtimis, antskydžiais, žalvarinėmis balnelinėmis antkaklėmis, storagalėmis apyrankėmis ir kt.). Daugumas radinių laikoma Varšuvos archeologijos muziejuje, keli yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Lit.: **M. Kaczyński,** Materiały z badań 1934 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Sudata, pow. Święciany, na Wileńszczyźnie (LSRR). — „Wiadomości archeologiczne", t. 29, Warszawa, 1963.

SUDOTĒLIS — ežeras Švenčionių rj., 4 km į p. nuo Švenčionėlių, prie Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 740 m, didž. plotis 220 m. Krantai žemi, miškingi. Iš S. išteka upelis į Sudotos ež.

SŪDRAMALA — upė Panevėžio rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 23 km^2. Prasideda Ažagų apylinkėse, 16 km į š. v. nuo Panevėžio. Teka į p., kerta Šiaulių—Daugpilio geležinkelį. Įteka į Nevėžį 123 km nuo jo žiočių, 3 km į š. r. nuo Naujamiesčio.

SŪDUONIÀ — upė Kapsuko rj., Šešupės kair. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 70 km^2. Prasideda prie Mikalajavo, 5 km į š. v. nuo Kalvarijos. Teka į r., kerta Kazlų Rūdos—Alytaus glžk. Įteka į Šešupę 219 km nuo jos žiočių, ties Liudvinavu. Intakai: dešinysis — Tūrupis, kairysis — Gulbinas. Vid. nuolydis 214 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,42 m^3/s.

SUDURTÌNIAI ŽÕDŽIAI — žodžiai, sudaromi suduriant du savarankiškus žodžius. S. ž. — viena pagrindinių liet. kalbos darinių rūšių, nors jų yra žymiai mažiau, negu vedinių. Dauguma S. ž. — daiktavardžiai. Sudurtinių daiktavardžių antrasis dėmuo dažniausiai yra atsiradęs iš daiktavardžio (plg. „paũkštvanagis" ir „vãnagas"), rečiau — iš veiksmažodžio (plg. „juokdarỹs" ir „darýti") ir tiktai kada-ne-kada — iš kurios kitos

kalbos dalies žodžio (plg. „pùsšimtis" ir „šim̃tas"). Pirmasis dėmuo t. p. dažniausiai remiasi daiktavardžiu; iš kitų kalbos dalių čia dar gana dažnas yra būdvardis. S. ž. dėmenys jungiami arba tiesiogiai, arba jungiamaisiais balsiais, iš kurių dažniausias yra *-a-*. Dauguma S. ž. yra arba *-ia* (vyr. g.), arba *-ė* (mot. g.) kamieno.

Lit.: **V. Urbutis**, Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba. — Dabartinė lietuvių kalba, V., 1961 [p. 65—121]; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, V., 1965 [p. 437—473, 591—603, 635—636, 718—719].

SŪDÙVIAI — baltų gentys, vadinamos ir *jotvingiais.*

SŪDUVÕS AUKŠTUMÀ — Baltijos aukštumų pietvakarinė dalis. Ilgis (iš v. į r.) apie 90 km, didž. plotis apie 20 km. Rytuose nuo Dzūkų aukštumos ją skiria Nemunas, pietvakariuose S. a. jungiasi su aukštumomis, kurios tęsiasi per Lenkiją, pietuose palaipsniui leidžiasi į Kapčiamiesčio-Suvalkų smėlingas lygumas, o šiaurėje ribojasi su Vidurio žemuma. S. a. susidarė paskutiniojo apledėjimo metu. Ledynas tirpdamas pirmiausia sukrovė gana tiesius morenų ruožus išoriniame (pietiniame) aukštumos pakraštyje. Vėliau aptirpęs ledynas susiskaidė į keletą nedidelių iškyšulių-liežuvių, kurie suformavo aukštumos š. pakraščio reljefą. Ledyno liežuvių sąlyčiuose susidarė smailėjantys į š. moreniniai masyvai, o tarp jų — liežuvių išgulėtos dubumos: rytuose — Miroslavo masyvas (didž. aukštis 183 m), toliau į v.— Didžiųjų Sūduvos ežerų dubuma, Verstaminų masyvas (didž. aukštis 180 m), Rimiečio ež. dubuma, Rudaminos masyvas (didž. aukštis 202 m), Būdviečio dubuma, Sangrūdos masyvas, Palininkų dubuma, Trakėnų masyvas (didž. aukštis 210 m), Šešupės aukštupio dubuma, Vištyčio-Gražiškių masyvas (didž. aukštis 284 m). Dubumų abs. aukštis 100—110 m.

Aukštumos p. pakraštyje vyrauja smulkios kalvos, susidariusios iš žvyrų ir smėlių; yra daug rininių ežerų. Aukštumos keteroje kalvos daugiausia stambios, iš moreninių priemolių. Š. pakraščio moreninių masyvų sudėtis ir reljefas labai įvairūs, bet dažniausiai pasitaiko š.—p. krypties sustumtiniai gūbriai, atskirti pelkėtų lobų. Moreninių masyvų pakraščiuose gūbriai žemėja ir smulkėja, pasinerdami po ledyninių dubumų sąnašomis, kurias paliko prieledyninės marios. Masyvų šlaituose (130—140 m abs. aukštyje) pastebimos prieledyninių marių krantų žymės. Ledynines dubumas dengia smėlis; po juo daug kur slūgso juostuotieji moliai, sukeliantys pelkėjimą. Aukštumos š. pakraščiui būdingi dideli guolinio tipo ežerai (Dusia, Metelys, Obelija, Rimietis), susidarę ištirpus dubumose ledyno liežuvių likučiams.

Dėl dirvodarinių uolienų margumo ir reljefo sudėtingumo aukštumoje susidarė įvairios velėninių jaurinių, jaurinių pelkinių ir pelkinių dirvožemių atmainos. Dirvožemiai labai veikiami dirvų erozijos. Miškai aukštumoje išliko tik smėlingose arba labai akmeningose vietose. S. a. verčia pakilti nuo jūros slenkantį drėgną orą, todėl aukštumos š. r. šlaituose kritulių mažiau, negu gretimose lygumose. Beveik visa S. a. priklauso Nemuno baseinui (ją drenuoja Ančia, Peršėkė, Šešupė), tik nedidelė dalis apie Vištyčio ež.— Priegliaus baseinui. S. a. apima Vilkaviškio ir Kapsuko adm. rajonų p. dalis, Alytaus rajono p. v. dalį ir Lazdijų rajono š. pusę.

SUDVÃJŲ MIŠKAS — miškas Alytaus rj., 3 km į p. nuo Alytaus, Nemuno deš. krante. Priklauso Alytaus miškų ūkio Sudvajų girininkijai. Plotas 1473 ha; medynų 1290 ha. Iš v., š. v. ir š. mišką juosia Nemunas. Reljefas banguotas, ypač rytuose. Nemuno krantai statūs, šaltiniuoti, išraižyti griovų. Miško š. r. pakraščiu į Nemuną teka Alovė. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai ir priesmėliniai su žvyro bei riedulių priemaiša. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. 86% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 89%, eglynų ir beržynų po 4%, juodalksnynų 2%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 60%, pusbrandžiai medynai 26%, pribręstantieji 11%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 118 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Pavieniui auga senų ąžuolų, maumedžių, vienas pilkasis riešutmedis (8 kvartale). Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas įeina į Nemuno apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2200 ktm. Du trečdaliai miško nuo seno priklausė valstybei, likusi dalis suvalstybinta taryb. metais. Miško š. pakraštyje, Nemuno krante, įsikūręs Sudvajų kaimas.

SŪDŽIUS Eduardas [g. 1931.X.13 Kalvarijoje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1955 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1958 dėstė Salų (Rokiškio rj.) ž. ū. technikume. 1961—66 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to inžinierius, nuo 1966 to in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie durpių kraiko gamybą, trąšų saugojimą ir vartojimą.

SUGIÑČIAI — **1.** Kaimas Molėtų rj., 13 km į š. r. nuo Molėtų, prie Vilniaus—Utenos plento; apylinkės centras. 300 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, vid. m-la (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1949). Prie kaimo yra piliakalnis (į v. nuo plento) ir senkapis.

Piliakalnio r. dalis, tiesiant plentą, apardyta. Išlikusios aikštelės ilgis 36 m, plotis apie 14 m; š. ir p. galuose yra buv. pylimų žymių. Kultūrinis sluoksnis aikštelės viduryje maždaug 20 cm storio, pakraščiuose iki 50 cm; jame aptinkama lipdytinės keramikos brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi. Piliakalnio v. papėdėje yra sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnis naudotas I t-mečio pr. m. e. pabaigoje ir mūsų eros I t-mečio pradžioje.

Nuo XVIII a. ist. šaltiniuose minimas S. kaimas ir S. dvaras. 1744 Sugintčiuose pastatyta koplyčia, 1773 — bažnyčia. 1923 kaime buvo 253 gyv., dvare 62; 1959 — 265 gyv.

2. Kaimas Akmenės rj., Vegerių apyl., 5 km į š. v. nuo Naujosios Akmenės, 1,5 km nuo Latvijos TSR sienos. 176 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė. 1959 buvo 232 gyv.

SUGIÑČIŲ PÉLKĖ — pelkė Molėtų rj., 14 km į š. r. nuo Molėtų, 0,5 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 164 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė. Yra nesupelkėjusių salų (17 ha). Durpių klodo didž. storis 5,9 m, vid. 1,9 m. Durpės medieninės-nendrinės ir viksvinės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 9,3%. Dugne molis, priemolis. 0,5 km į p. v. nuo S. p. įsikūręs Sugintčių kaimas.

SUGIÑTAI — kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 4 km į p. nuo Nemakščių, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 35 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Šešuvis (Jūros intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1591 (2 kiemai). 1959 buvo 29 gyv.

SŪJETAI — kaimas Panevėžio rj., Smilgių apyl., 6 km į š. r. nuo Smilgių; kolūkio centras. 131 gyv. (1970). Per kaimą teka Šuoja (Kiršino intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la, kultūros namai (nuo 1949). XIX a.—XX a. pradžioje buvo S. dvaras. 1907 streikavo S. dvaro darbininkai. 1959 buvo 118 gyv.

SUKÃCKAS Vytenis [g. 1937.VIII.27 Gardine] — ichtiologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1965 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos upėtakius.

Ršt.: Upėtakiai, V., 1967.

SUKACKÍENĖ Ona [**Žemaitytė**; 1910. V.3 Padovinyje (Kapsuko rj.) — 1946. II.3 Paveisininkuose (Lazdijų rj.)] — pedagogė. 1923—24 mokėsi Marijampolės mkt. seminarijoje.

1933 baigusi Marijampolės g-ją, pradėjo studijuoti Kauno un-te, bet dėl lėšų stokos studijas netrukus nutraukė. Kurį laiką dirbo Kalvarijos pašte. 1936 baigė medicinos seserų ir mokytojų vasaros kursus Kaune. 1937—1946 Paveisininkų pr. m-los mokytoja. Tarybiniais metais buvo aktyvi visuomenininkė, klubo-skaityklos, agitpunkto vedėja. Burž. nacionalistų nužudyta. Po mirties S. vardu pavadinta Marijampolės mkt. seminarija (dab. Kapsuko ped. m-la), Kapčiamiesčio vid. m-la. Skulpt. B. Pundzius

sukūrė skulptūrinį S. portretą, V. Valsiūnienė parašė poemą „Ona Sukackienė".

Lit.: E. Kulakauskienė, Tėvynės ir liaudies dukra. — Kad žemėje žydėtų gėlės, K., 1960.

SUKÁITĖ Dora [g. 1895.VIII.20 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1925, gyvendama Buenos Airese, dirbo Raudonosios pagalbos org-joje. 1937 atvyko į Ispaniją, dirbo respublikonų armijos ligoninėse. 1937—39 Ispanijos KP narė. 1939—45 gyveno Marselyje (Prancūzija); priklausė Prancūzijos Komunistų partijai, dirbo pogr. spaustuvėje, leidusioje žydų kom. grupės leidinius, laikė savo bute partizanų ginklus. 1944—45 Prancūzijos KP Marselio miesto k-to darbuotoja. 1945—57 med. sesuo Vilniuje. Pensininkė.

SUKAÑČIAI — kaimas Telšių rj., Tryškių apyl., 2 km į š. nuo Tryškių, abipus kelio į Viekšnius. 111 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Virvyčia (Ventos intakas). Prie jos veikia (nuo 1960) 200 kW hidroelektrinė. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1563. 1959 buvo 166 gyv.

SÙKČIUS — liaudies šokis. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitokas. Merkinės apylinkėse šokėjai, susikabinę krepšeliu, šokdavo ratu: eidavo, pristatydami koją, ir trepsėdavo. Paskui sukdavosi poromis ir po vieną. Vienur S. buvo pradedami pasilinksminimai, kitur baigiamos vestuvės. Vienos poros šokamą sukčių 1867 aprašė H. Gegužinskis. Šokį scenai pritaikė M. Baronaitė ir B. Vokietaitytė. Šokamas dainų šventėse.

Lit.: „Tautosakos darbai", t. 5, K., 1938 [p. 245]; A. S., Tautiškieji šokiai, K., 1939; J. Lingys, Lietuvių liaudies šokiai, kn. 1, K., 1948.

SUKILÌMAI. Pirmieji lietuvių tautos istorijoje žinomi svarbesni S. buvo **sukilimai prieš užkariautojus kryžiuočius.** Tai 1242—49 prūsų sukilimas, kuriame dalyvavo ir lietuviai, 1260—74 didysis prūsų ir v. lietuvių sukilimas, 1401 žemaičių sukilimas, 1409 žemaičių sukilimas. Jais prūsai ir lietuviai — valstiečiai ir vietiniai feodalai stengėsi nusimesti V. Europos feodalų agresijos jiems užkrautą kryžiuočių ekonominę ir nacionalinę priespaudą. Tų pačių tikslų siekė ir 1525—28 v. lietuvių ir prūsų sukilimas. Tai buvo valstiečių antifeodalinis sukilimas, kuriame šiek tiek dalyvavo ir miestiečiai.

Kai su krikščionybės įvedimu Lietuvoje buvo pradėta plėsti baudžiavą visiems valstiečiams ir ją sunkinti, prasidėjo **valstiečių sukilimai prieš Lietuvos Didžiosios Kun-stės feodalus.** Svarbesnieji jų buvo 1418 žemaičių sukilimas, 1535—37 Žemaitijos valstiečių sukilimas, 1545 Aukštaitijos valstiečių sukilimas ir 1769 Šiaulių ekonomijos dvarų valstiečių sukilimas. Visi jie buvo gaivališki.

Žečpospolitai žlungant, prasidėjo **sukilimai prieš caro valdžią.** 1794, 1830—1831 ir 1863 sukilimuose plačiausiai dalyvavo bajorai ir valstiečiai, aktyviai reiškėsi miestiečiai ir pagausėjusi inteligentija. Tais S. buvo siekiama išsivaduoti iš carinės priespaudos ir išsaugoti (1794) arba atkurti (1830—31 ir 1863) Lenkijos ir Lietuvos valstybingumą. Sukilėlių radikalusis sparnas, labiausiai Rusijos rev. demokratų pasekėjai, suprato, jog šis uždavinys gali būti įvykdytas, paverčiant sukilimus socialinėmis revoliucijomis, ryžtingai naikinant pagrindinę carizmo atramą — baudžiavą, likviduojant monarchiją ir įkuriant respubliką, užtikrinant visų buvusios Žečpospolitos tautų lygiateisiškumą ir bendradarbiaujant su Rusijos bei V. Europos rev. judėjimu. XVIII ir XIX a. Lenkijos ir Lietuvos S. prieš caro valdžią buvo reikšmingi ne vien šių šalių vidaus gyvenime; jie turėjo didelį tarptautinį atgarsį. Juose dalyvavusių revoliucionierių veiklą aukštai vertino K. Marksas, F. Engelsas, o vėliau V. Leninas.

Sukilimai buvo lemiami XX amžiuje Lietuvoje vykusių revoliucijų (išskyrus 1940) momentai. Pirmosios Rusijos revoliucijos aukščiausio pakilimo metu, prasidėjus ginkluotiems S. Maskvoje, Latvijoje ir kitur, Lietuvos rev. socialdemokratai (V. Kapsukas ir kt.) pritarė bolševikų taktikai ir 1905 pabaigoje rengė ginkluotą sukilimą Lietuvoje (ž. *Revoliucijos:* 1905—07 buržuazinė-demokratinė revoliucija).

1917 Spalio revoliucija Rusijoje ir 1918 Lapkričio revoliucija Vokietijoje sudarė palankias sąlygas 1918—19 proletarinei revoliucijai Lietuvoje bręsti ir socialistiniam Lietuvos valstybingumui kurtis. V. Lenino patariamas, LKP CK paragino Lietuvos darbo žmones imti į savo rankas valdžią ir sudarė V. Kapsuko pirmininkaujamą Tarybų Lietuvos vyriausybę. Panevėžyje, Mažeikiuose, Kuršėnuose, Šiauliuose, Rokiškyje ir kitose Lietuvos vietovėse LKP org-jų vadovaujami ginkluoti S. padėjo likviduoti okupacinį režimą ir besiformuojančią vietinės burž-jos valdžią, sukurti tarybų valdžios organus (ž. *Revoliucijos:* 1918—1919 proletarinė revoliucija). Kitur (ypač Kaune ir Užnemunėje), kur buvo stipresnės kontrrevoliucijos jėgos, spėjo įsitvirtinti kaizerinių okupantų ir liet. buržuazijos valdžia.

Buržuazijai įtvirtinus savo diktatūrą, buvo naujų **sukilimų prieš buržuazijos valdžią.** Tai 1919 Užnemunės sukilimas, 1920 Kauno įgulos kareivių sukilimas ir 1927 Tauragės sukilimas. Visi trys šie S. buvo nepakankamai organizuoti ir neturėjo perspektyvų laimėti. Ist. literatūroje sukilimu kartais vadinamas ir *Valstiečių streikas 1935—36.*

1242—49 PRŪSŲ SUKILIMAS PRIEŠ KRYŽIUOČIŲ ORDINĄ. Kryžiuočiai, puldami prūsus, niokojo ir atiminėjo iš jų žemes, žudė gyventojus arba vertė juos vergais ir baudžiauninkais, persekiojo senąjį tikėjimą. 1242 susidarius palankioms sąlygoms (tais metais rusų kun-štis Aleksandras Nevskis sumušė Livonijos ordiną ant Čiudo ež. ledo), kryžiuočių pavergtieji prūsai sukilo ir, sudarę s-gą su Pamario kašubų kun-ščiu Sventopelku, užėmė arba sudegino beveik visas kryžiuočių pilis, kurias šie buvo pasistatę nukariautose srityse (Pamedėje, Varmėje ir Bartos bei Notangos dalyje), išžudė iš Vokietijos atsikėlusius kolonistus. 1243 Sventopelkas sudarė su ordinu paliaubas. Prūsai kreipėsi pagalbos į sūduvius ir lietuvius. Šie atvyko ir kartu su prūsais 1243.VI.15 netoli Osos upės Pavislyje sumušė kryžiuočius. V. Europos kraštų padedamas, Kryžiuočių ordinas šį S. žiauriausiomis priemonėmis nuslopino, bet turėjo sudaryti su sukilėliais 1249 sutartį (ž. *Christburgo taika*).

1260—74 DIDYSIS PRŪSŲ IR V. LIETUVIŲ SUKILIMAS. 1260, paskatinti lietuvių pergalės prieš kryžiuočius ir kalavijuočius (ž. *Durbės mūšis*), prūsai ėmė rengtis sukilimui (ž. *Prūsai:* žemėlapis). Juos rėmė ir v. lietuviai, kuriems grėsė pavergimas. Kariuomenės vadais ir viršininkais prūsų gentys išsirinko: Semba — Glandą, Notanga — *Herkų Mantą,* Varmė — Glapą, Pagudė — Auktumą, Barta — Divonį Lokį. Ypač veiklūs buvo Herkus Mantas, Divonis Lokys ir Glapas. Dusburgo kronika mini dar prūsų vadus Koltį, Štucą, Skumą, Linką. Pajutę, kad prūsai rengiasi sukilti, kryžiuočiai gyvus sudegino keliolika prūsų veikėjų, galimų sukilimo vadų, tuo norėdami atgrasinti gyventojus nuo jų ketinimo. Tačiau kryžiuočiai apsiriko: kaip tik po šio įvykio, 1260.IX.20, prūsų žemėse prasidėjo visuotinis, vieningas, organizuotas sukilimas. Tai buvo daugiausia valstiečių karas prieš kryžiuočius ir prieš tuos vietinius feodalus — vitingus, kurie, priėmę krikščionybę ir pripažinę kryžiuočių valdžią, tapo aktyviais kryžiuočių pagalbininkais. Su liaudimi į sukilimą įsijungė tie vitingai, kurie patys neseniai buvo iškilę iš valstiečių bendruomenininkų. Prūsams, be v. lietuvių (nadruvių bei skalvių), padėjo dar ir sūduviai.

Sukilėliai įv. vietose sutartinai puolė kryžiuočius, degino okupantų sodybas ir bažnyčias, nusivarydavo iš ganyklų gyvulius, o vokiečius ėmė į nelaisvę arba žudė. Sukilimui plintant, kryžiuočiai šaukėsi Vokietijos feodalų ir popiežiaus pagalbos. Netrukus, tikėdamiesi nuodėmių atleidimo, iš V. Europos į Prūsus patraukė kryžininkai, kurių tarpe buvo apstu kriminalinių nusikaltėlių. 1261.I į Karaliaučių atplaukusius kryžininkų būrius netrukus ties Pokarviais (prie Lencenbergo pilies) sumušė Herkaus Manto vadovaujami notangai. Kitą kryžininkų kariuomenę, t. p. išsikėlusią Karaliaučiuje, sunaikino sembai. Dėl šių laimėjimų pagerėjo sukilėlių nuotaika, ir jie suintensyvino puolimus. Negalėdami paimti pilių ir miestų iš karto, sukilėliai griebėsi apsiausties taktikos. Šitaip jie paėmė Heilsbergo pilį, Braunsbergo miestą bei pilį, Reslio pilį ir kt. tvirtoves, išvadavo dalį Varmės ir Bartos. Puldami mūrines kryžiuočių pilis (Kroicburgą Notangoje, Barteinšteiną ir Valevoną Bartoje, Karaliau-

čių ir kt), sukilėliai naudojo kilnojamuosius bokštus ant sienų kopti, akmenų svaidomąsias mašinas ir taranus mūrams griauti. Prie apsiaustų pilių jie įsirengė įtvirtintas stovyklas, kad apsisaugotų nuo netikėtų įgulos puolimų ir galėtų kontroliuoti visą apylinkę.

Ypač daug sumanumo sukilėliai parodė, puldami svarbiausiąjį kryžiuočių atramos punktą — Karaliaučiaus pilį. Daug kartų jie puolė ją šturmu, bandė paimti apsiaustimi. Prieglіaus žiotis sukilėliai saugojo laivais ir neleido vokiečiams atsigabenti maisto. Kryžiuočių papirktam išdavikui pragręžus prūsų laivus ir šiems nuskendus, sukilėliai pastatė per Prieglių tiltą, abiejuose jo galuose įtaisė bokštus su įgulomis ir toliau blokavo pilį. Vokiečiams pavyko šį tiltą sudeginti. 1262.I.21 į Karaliaučių atvyko daugiau kryžininkų kariuomenės. Tikėdamiesi kryžininkų atakos, sukilėliai naktį pasitraukė iš savo įtvirtinimų į p. nuo Karaliaučiaus ir rengėsi užklupti kryžininkus iš užnugario. Šie tai pastebėjo ir puolė pirmieji. Sukilėliai pasitraukė į netoli esantį Kalgių kaimą ir įsitvirtinę atkakliai gynėsi. Iš Kalgių jie buvo išmušti tik sutraukus visą Karaliaučiaus įgulą. Karaliaučiaus šturmuoti netrukus atžygiavo Herkus Mantas su jungtine kelių genčių kariuomene. Mūšyje Mantas buvo sunkiai sužeistas. Sukilėlių kariuomenė, nepaėmusi Karaliaučiaus pilies, sudegino miestą ir pasitraukė.

1262 vasarą prūsų sukilėliai sulaukė trumpalaikės pagalbos iš Lietuvos valstybės: į Prūsiją atžygiavo Mindaugo pasiųsta liet. kariuomenė, kuriai vadovavo Žemaičių kun-štis Treniota ir Mindaugo žentas Švarnas. Gausi kariuomenė, pasidalijusi į 2 dalis, nusiaubė kryžiuočių sąjunginінkę Mozūriją, puolė Kulmą bei Pomeraniją, pasiekė Vislą ir paėmė Birgelavos pilį. Notangoje krito Kroicburgo pilis, žuvo jos įgula.

1263 pavasarį Herkus Mantas su didele kariuomene nužygiavo į Pavislį, sudegino Kulmo miestą, paėmė daug grobio. Prūsams pasukus atgal, ordino magistras Helmerichas, surinkęs visus kautis pajėgiančius vyrus, ėmė Herkų Mantą vytis. Abi kariuomenės susitiko Liubavo žemėje. Sukilėliai kryžiuočius sumušė. Žuvo Helmerichas ir ordino maršalas Ditrichas. Po tos pergalės sukilėliai nepaliaujamai puldinėjo visą Pavislį; Pamedėje sudegino Marienverderio miestą, išsivarė belaisvių ir išsigabeno daug grobio. Kad užkirstų sukilėliams kelią į Kulmą, ordinas pasistatė Osos krante Štarkenbergo pilį. Sukilėliai ją sugriovė. Maždaug tuo pat metu sūduviai sudegino Vartenbergo ir Redino miestus; Skomanto vedama didelė sūduvių kariuomenė įsiveržė į Liubavo žemę, sudegino Liubavo miestą ir pilį, pasuko pagal Drevencos upę į Torunę — magistro buveinę — ir nusiaubė jo apylinkes, paėmė daug belaisvių ir grobio.

1264 sukilėliai paėmė Bartenšteiną. Per kovas dėl Bartenšteino, išvilioję iš pilies, jie nužudė labai įsipykusius išdavikus — Tropą ir Miligedą. Už tai kryžiuočiai pakorė 30 prūsų įkaitų.

Apie 1265 bartai po 3 apsupimo metų paėmė Valevoną (Vizenburgą). Divonio Lokio vadovaujama bartų grupė persekiojo bėgančius į Mozūriją kryžiuočius, daug jų nukovė, bet ir Divonis Lokys buvo sunkiai sužeistas. Apie tą patį laiką prūsai su lietuviais ir sūduviais 8 dienas šturmavo Vėluvos pilį, bet jos nepaėmė. Sukilėlių vadą sužeidus, puolimas buvo nutrauktas.

Po 4 kovos metų kryžiuočiai buvo išvyti iš Sembos, Bartos, Pagudės, Notangos ir p. Varmės. Ordinas patyrė daug nuostolių Pokarvių ir Liubavo mūšiuose, labai nukentėjo nuo nuolatinių prūsų ir sūduvių įsiveržimų į Pavislį. Bet pagrindinių kryžiuočių pilių sukilėliai paimti neįstengė. Varmės vitingai Štucas ir Skumas su didele sukilėlių kariuomene mėgino užimti Balgą, bet buvo atmušti. Antrą kartą Balgą šturmavo notangai ir varmiai, bet ir jie pilies neįveikė. Elbingą nesėkmingai šturmavo Pagudės ir kitų prūsų genčių sukilėliai. Nepajėgė sukilėliai užimti ir Karaliaučiaus, Kulmo bei Torunės pilių. Iš tų pilių ordinas tebekontroliavo Vislos ir Aismarių pakrantes. Vandens keliu pilys palaikė ryšius tarp savęs ir su Vokietija, o iš ten kryžiuočiams ėjo nuolatinė pagalba. Nuo 1265 sukilėliai ėmė silpti. Nuolatinės kovos, ordino pilių puolimai, žygiai į Pavislį reikalavo daug žmonių aukų ir medžiaginių išteklių. Karas atitraukė nuo žemės darbo vyrus, buvo naikinami pasėliai, deginami kaimai. Sukilėliams grėsė badas. Ekonominė blokada trukdė įsigyti ginklų. Po Treniotos nužudymo (1266) dėl prasidėjusios Lietuvoje vidaus suirutės, totorių ir Livonijos ordino puolimų visa Lietuva nebegalėjo sukilėliams padėti, o vienų sūduvių ir v. lietuvių paramos neužteko.

Kryžiuočiai pradėjo slopinti sukilimą pirmiausia Semboje. Sembos sukilėliai atkakliai gynėsi, bet buvo nugalėti. Smarkiai kovojo ir bartai; jie puldinėjo Christburgo apylinkes ir pasiekdavo Vislą. Tačiau Divoniui Lokiui žuvus, jų kova susilpnėjo; dalis jų išsikėlė į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK); kitus kryžiuočiai ištrėmė į Pagudę.

Tarpt. padėtis klostėsi sukilėlių nenaudai. 1270 pasibaigus kryžiaus karams Artimuosiuose Rytuose, kryžiuočiai sulaukė daugiau talkininkų. 1272 Livonijos ordinas, nuslopinęs kuršių ir žiemgalių sukilimą, pradėjo remti kryžiuočius.

1272—73 Kulmo sritį nusiaubė Skomanto vadovaujami sūduviai. Bet tai sukilėliams nepadėjo. 1273 kryžiuočiai su talkininkais nuslopino Notangą ir Varmę, o jų vadus Herkų Mantą ir Glapą pakorė. Toliau kariavo sūduviai, nadruviai ir skalviai. 1274 jie sudegino Bartenšteiną ir laikė apsiautę Beseledos pilį, o pagudėnai dar puolė Elbingą, bet pilies nepaėmė. 1274 prūsai jau buvo pralaimėję, tačiau 1277—95 dar kelis kartus mėgino sukilti. Kryžiuočiai palaipsniui pavertė prūsų valstiečius baudžiauninkais, uždraudė jiems gyventi miestuose ir net kalbėti gimtąja kalba. Praėjus 10 metų po šio S., kryžiuočiai pavergė ir nadruvius, skalvius bei dalį sūduvių. 1260—74 sukilimas sutrukdė kryžiuočių agresiją prieš Lietuvą, leido jai geriau pasirengti kovai prieš vėlesnius kryžiuočių puolimus.

1401 ŽEMAIČIŲ SUKILIMAS. Kryžiuočių ordinas, 1398 gavęs iš didžiojo kun-ščio Vytauto raštą dėl Žemaitijos atidavimo ordinui (ž. *Salyno sutartis*) ir 1400 ją užėmęs, stengėsi įsitvirtinti: statė pilis, kai kuriuos gyventojus ėmė įkaitais, bandė patraukti į savo pusę bajorus, o valstiečius paversti vok. okupantų baudžiauninkais. Žemaičiai nepakluso. Laisvieji valstiečiai, sudarę krašto gyventojų daugumą, ypač atkakliai kovojo prieš kryžiuočius ir prieš baudžiavos įvedimą. 1401.III jie sukilo, atkirto kryžiuočius nuo pagrindinių jų jėgų, sudegino naujas Dubysos ir Fredeburgo pilis, jų įgulas ir tarnus paėmė į nelaisvę, išvijo ordino pareigūnus ir vėl susijungė su Lietuva.

1409 ŽEMAIČIŲ SUKILIMAS. Kai didysis kunigaikštis Vytautas *Racionžo sutartimi* (1404) antrą kartą perdavė Žemaitiją Kryžiuočių ordinui ir vertė žemaičius paklusti ordino valdžiai, šie vėl ėmė priešintis. Bijodami sukilimo, okupantai iš žymesniųjų bajorų tarpo ėmė įkaitus, atiminėjo žemaičių žemes, vertė valstiečius baudžiauninkais, trėmė žemaičius į seniau valdomas ordino žemes, o jų krašte kurdino vokiečius dvarininkus, pirklius, amatininkus ir valstiečius. Žemaičiai priešinosi: trukdė pilių statybą, neklausė ordino valdžios įsakymų, bėgo į laisvąją Lietuvos dalį. Kai žemaičių kovą ėmė remti aukštaičiai, ordinas uždraudė prekybą tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos. Tuomet (1409) žemaičių kova prieš kryžiuočius virto visuot. sukilimu. Jis prasidėjo prie Skirsnemunės (Jurbarko rj.). Čia žemaičiai sudegino pilį, užėmė 5 kaimus prie Nemuno, kuriuos valdė kryžiuočiai, išžudė riterius ir ragino visus lietuvius sukilti. Apie tą patį laiką kita sukilėlių grupuotė užpuolė Klaipėdą ir padarė daug nuostolių vok. kolonijai. Sukilėliai, Vytauto slaptai remiami, naikino ordino pastatytas pilis ir kryžiuočių įgulas, o kolonistus suiminėjo ir siuntė į LDK r. ir p. pakraščius. Po 1409 sukilimo ir Žalgirio pergalės (1410) Žemaitija galutinai susivienijo su kitomis LDK žemėmis ir pripažino Vytauto valdžią.

1418 ŽEMAIČIŲ SUKILIMAS. Žemaitijoje, 1409 susivienijusioje su kitomis LDK žemėmis, ėmė sparčiau vystytis feod. santykiai, didėjo feodalinis valstiečių išnaudojimas. Didysis kun-štis Vytautas ėmė atidavinėti „prastus žmones ir valstiečius" žemvaldžiams, jau turėjusiems tėvonijas ar naujai gavusiems žemės už tarnybą didžiajam kunigaikščiui. Nekentė žemaičiai ir krikščionybės platintojų, kurie po žemaičių krikšto

(1413) papildė išnaudotojų sluoksnį. 1418 pavasarį sukilę Raseinių, Medininkų (dab. Varniai) ir kt. valsčių valstiečiai stojo į kovą prieš bajorus, puolė labiausiai nekenčiamų bajorų namus, t. p. bažnyčias ir dvasininkus. Sukilimą Vytautas ir jo vietininkas Kęsgaila greitai nuslopino. 60 sukilėlių vadų buvo nužudyta. Vok. kronikose rašoma, kad žemaičiai, nepatenkinti Vytauto politika, buvo pasiruošę telktis apie Švitrigailą, kuris, pabėgęs iš Lietuvos, prašė ordiną paramos. Greitai nuslopinus sukilimą, ordinas neteko progos įsikišti į Lietuvos vidaus reikalus. Tai buvo pirmas Lietuvos valstiečių S. prieš savuosius feodalus.

1525—28 VAKARINIŲ LIETUVIŲ IR PRŪSŲ SUKILIMAS. V. lietuviai ir prūsai 1525 sukilo prieš Kryžiuočių ordino valstybės feodalus (dvarininkus, vyskupus, kunigus, riterius ir kt.) iš esmės dėl tų pačių priežasčių, kaip ir vok. kraštų valstiečiai, kurių sukilimas virto dideliu valstiečių karu (1524—25). Vystantis Europoje prekiniams piniginiams santykiams ir pinigams įgyjant vis didesnį vaidmenį visuom. gyvenime, feodalai ėmė didinti natūrines baudžiavines valstiečių prievoles ir versti jas pinigine renta. Dėl to padažnėjo valstiečių bruzdėjimų, kurie neretai peraugdavo į nedidelius S. Ryšium su *reformacijos* judėjimu valstiečių priešinimasis feodalams virto visuotiniu S., persimetusiu ir į Kryžiuočių ordino valstybę, kurios valstiečiai, daugiausia lietuviai ir prūsai, be ekonominės, kentė dar ir nac. priespaudą. Ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis ir riteriai nebepajėgė sukilusių valstiečių nuslopinti. Ordino valstybei grėsė žlugimas. Albrechtas nutarė pasinaudoti reformacijos judėjimu. 1525 jis priėmė liuteronybę ir paskelbė Kryžiuočių ordino valstybę pasaulietiška Prūsijos kun-ste, o save — Prūsijos kun-ščiu. Katalikų bažnyčių, vienuolynų žemės su visais valstiečiais buvo atiduotos naujiems dvarininkams: riteriams, vienuoliams, dvasininkams, priėmusiems liuteronybę. Bet sukilę valstiečiai ir toliau naikino feodalus, užiminėjo jų dvarus. Ypač jie nuniokojo feodalų dvarus Labguvos, Klaipėdos apylinkėse ir traukė užimti Karaliaučiaus. Nusigandę atžygiuojančių sukilėlių, turtingieji Karaliaučiaus gyventojai (pirkliai, valdininkai) pažadėjo prisidėti prie valstiečių kovos, o paskui juos išdavė. Feodalų ir turtingųjų miestiečių padedamas, Albrechtas 1528 atviliojo 4000 valstiečių prie Karaliaučiaus, žadėjo jiems malonę, paskui išžudė daugumą jų vadų. Nuslopinę sukilimą, Prūsijos kun-štis ir feodalai sustiprino baudžiavinį išnaudojimą, pavertė baudžiauninkais didelę dalį ir tų valstiečių, kurie iki tol buvo laisvi ar pusiau laisvi. Šis v. lietuvių ir prūsų S. buvo paskutinis jų mėginimas ginklu išsivaduoti iš vok. feodalų jungo.

1535—37 ŽEMAITIJOS VALSTIEČIŲ SUKILIMAS. Norėdamas gauti daugiau pajamų, Lietuvos didysis kun-štis Žygimantas Senasis kai kuriuose Žemaitijos valsčiuose natūrines duokles ir prievoles pakeitė piniginėmis. Prekinė gamyba ir prekyba tuo metu Lietuvoje dar nebuvo tokio lygio, kad žemės rentą gaminiais būtų galima pakeisti renta pinigais. Todėl valstiečiams būdavo sunku surinkti reikalaujamą sumą, ir jie ėmė skųstis didžiajam kun-ščiui, atsisakė mokėti mokesčius. Valstiečių bruzdėjimas kai kuriuose Žemaitijos valsčiuose 1535—37 peraugo į sukilimą. Sukilėliai išžudė tijūnų pareigūnus ir kai kuriuos bajorus. Sukilėlius nuslopino atsiųsta nuolatinė LDK kariuomenė (totorių daliniai), išnaikindama ištisus kaimus.

1545 AUKŠTAITIJOS VALSTIEČIŲ SUKILIMAS. Dėl natūrinių duoklių pakeitimo mokesčiais 1545 sukilo Anykščių ir Ukmergės vls. valstiečiai. Šiam S. vadovavo Buivydas. Didysis kun-štis sukilimo slopinti ir mokesčių rinkti į tuos valsčius nusiuntė savo pareigūną Katą su ginkluotais palydovais, įsakė suimti po 5 „maištininkus" iš kiekvieno valsčiaus ir atgabenti juos į Vilnių nubausti. Buivydo vadovaujami, valstiečiai Katą ir jo palydovus primušė. Buivydas vėliau buvo suimtas, bet valstiečiai toliau priešinosi. Kaip sukilimas likviduotas, trūksta žinių. Apie tą laiką buvo sukilę ir kitų Aukštaitijos valsčių valstiečiai. Visi tie sukilimai privertė feodalus sušvelninti valstiečių išnaudojimą.

1769 ŠIAULIŲ EKONOMIJOS DVARŲ VALSTIEČIŲ SUKILIMAS. Norėdamas gauti iš *Šiaulių ekonomijos* (ji buvo suskirstyta į Joniškio, Šiaulių ir Žagarės gubernijas, turėjo 50 dvarų, 5 miestelius, 321 kaimą, 5336 valakus dirbamos žemės) daugiau pajamų, jos valdytojas A. Tyzenhauzas ėmė steigti palivarkus ir didinti valstiečių išnaudojimą. Jis atėmė iš valstiečių žemę, kurią jie dirbo už činšą, paliko jiems atkuriamų palivarkų pakraščiuose po ketvirtį valako ir reikalavo, kad už ją jie eitų lažą po 2 dienas per savaitę. Be to, Tyzenhauzas įsteigė ekonomijoje pram. įmonių (Šiauliuose ir Joniškyje po verpyklą ir audyklą) ir vertė valstiečių šeimų narius tose įmonėse dirbti. Numatydamas, kad valstiečiai priešinsis, Tyzenhauzas paskyrė daugiau ginkluotų prižiūrėtojų dvarams saugoti. Valstiečiai reikalavo panaikinti naujoves, skundėsi karaliui, bet nieko nelaimėjo. 1768 metai buvo nederlingi, grėsė badas, o dvarai reikalavo iš valstiečių darbo ir prievolių. Už nepriemokas iš vienų buvo atiminėjami gyvuliai, kiti buvo baudžiami kalėjimu. Žagarės gub. Lankaičių kaimo valstiečiai, paveikti Žagarės gyventojo T. Levickio, 1769. VII.13 pasipriešino represijoms ir primušė seniūnus, atvykusius imti mokesčių. Iš aplinkinių kaimų susirinkę valstiečiai, Levickio, Ročkos ir Demantavičiaus vadovaujami, užėmė Žagarės gubernijos valdybą, išplėšė kasą ir suėmė pasislėpusį bažnyčioje gubernatorių Jagminą.

Apie Žagarės gub. sukilimą tuoj sužinojo visa ekonomija, ir 1769.VII.14 sukilo Joniškio gub. valstiečiai. Jiems vadovavo vaitas M. Pauga (Paugevičius) ir suolininkas Jazauskas. Paugos paraginti, valstiečiai suėmė gubernijos tarnautojus ir atsivarė į Joniškį. Be valstiečių, ten prisirinko daug kumečių, dvaro tarnų, dirbtuvių ir manufaktūrų darbininkų, iš viso apie 4000. Sukilėliai nusiaubė Joniškio gubernatoriaus dvarą, suėmė jo tarnautojus. Į Joniškį buvo atvaryti ir kt. gubernijų suimtieji valdininkai bei mokesčių rinkėjai. Sukilėlių teismas suimtuosius nesunkiai nubaudė ir išrinko naują gubernijos v-bą. Ją sudarė pirmininkas S. Aleksandravičius (Joniškio m-los mokytojas), nariai M. Pauga, J. Radvila ir V. Margelis. Tą pačią dieną įvyko sukilėlių susirinkimas, kuriame buvo skaitomas *Baro konfederacijos* atsišaukimas, kviečiantis valstiečius į bendrą kovą dėl laisvės. Sukilėliai ir jų vadai prisiekė kovoti iki galo „už tikėjimą ir laisvę, kuri buvo anksčiau". Jie reikalavo pakeisti administraciją, atleisti valstiečius nuo darbo manufaktūrose, panaikinti raktų (dvarų grupių) ir palivarkų administraciją, 2 dienų lažą, sargybas, pavarymus (skubos darbus), patostes dvarui, sušvelninti valstiečiams bausmes, įvesti proporcingus mokesčius, grąžinti senuosius įstatymus ir papročius (vadinasi, palikti činšą). Šie reikalavimai iš esmės griovė Tyzenhauzo įvestą sistemą. Sukilėliai stengėsi savo judėjimą legalizuoti, siuntė karaliui skundus ir deputacijas. Jie veikė energingai, kvietė vyrus ginkluotis ir rinktis 1769.VII.19 Joniškyje.

1769.VII.17 sukilo Šiaulių gub. valstiečiai. Sukilimo eiga šioje gubernijoje buvo panaši, kaip Joniškyje ir Žagarėje. Šiaulių gub. sukilėliai vadu išsirinko vaitą D. Kadatą. Jie buvo apsiginklavę daugiausia šaltaisiais ginklais; šautuvus turėjo tik apie 500 vyrų. Suorganizavo jie ir kavalerijos dalinius.

Sukilimo vadai, išvaikę ekonomijos administraciją ir panaikinę Tyzenhauzo reformas, tarėsi pasiekę tikslą. Tačiau kai kurie ėmė abejoti, ar galės atsispirti kariuomenei, ir pradėjo trauktis iš sukilimo. 1769.VIII.16 sukilėlių vadovybė kreipėsi į Vilniaus vyskupą I. *Masalskį* ir karaliaus įkurtą Valstiečių nuraminimo komisiją su skundu, kuriame išdėstė valstiečių sukilimo priežastis ir prašė amnestijos. Masalskis žadėjo prašyti, kad karalius sumažintų jiems bausmę, ir patarė sukilimą baigti. Kol karaliaus kariuomenė kovojo su konfederatais, Valstiečių nuraminimo komisija priiminėjo valstiečių skundus ir nesigailėjo pažadų. Vėliau bajorai, kariuomenės padedami, suėmė sukilimo vadus, ir prasidėjo teroras. 1769.XII Kaune įvyko teismas. Jo sprendimu sukilimo vadai Pauga ir Radvila Joniškyje 1770.I.12 buvo viešai sukapoti, Jazauskas, Martynaitis ir Margelis, gavę po 100 rykščių, buvo įkalinti iki gyvos galvos Gardine, o Kadatas, Čepulis ir Jurgelis ga-

vo po 200 rykščių ir buvo paleisti. Mkt. Aleksandravičius, kaip bajoras, buvo atiduotas bajorų teismui, kuris nuteisė jį mirti. Sukilimo iniciatorius Levickis pabėgo. 11 kaltinamųjų buvo viešai nuplakti rykštėmis (nuo 20 iki 100 smūgių) ir paleisti. Kiti buvo paleisti už atgailą.

Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas, kad ir geriau suorganizuotas už kitus valstiečių S. (sukilėliai išlaikė valdžią 3 mėn.), buvo gaivališkas, be platesnių polit. tikslų ir ryšių. Jis gynė valstiečius nuo išnaudojimo, ardė feod. santykius, greitino burž. santykių formavimąsi.

1794 ŽEČPOSPOLITOS SUKILIMAS prasidėjo dėl to, kad Žečpospolita (Ž-ta) norėjo susigrąžinti atimtas iš jos per padalijimus (ž. *Žečpospolitos padalijimai*) žemes, apginti 1791.V.3 konstituciją, likviduoti *Targovicos konfederacijos* įvestą ir caro valdžios remiamą reakcinės aristokratijos režimą. Sukilėlių tarpe, be 1791.V.3 konstitucijos šalininkų, buvo nemaža respublikonų (jakobinų) ir baudžiavos priešų. Pastarųjų idėjos buvo ypač populiarios Varšuvos ir Vilniaus miestiečių tarpe. Baudžiavos likvidavimo troško valstietija. Baudžiavą smerkė karinis sukilimo vadovas T. Kosciuška.

Prie respublikonų ir baudžiavos priešų Lietuvos D. Kun-stėje priklausė karinis sukilimo Lietuvoje vadas plk. J. Jasinskis, Vilniaus miestiečių gvardijos viršininkas architektas L. Stuoka-Gucevičius. Sukilimo Lietuvoje reikšmę didino tai, kad po I ir II padalijimo pusė Žečpospolitos gyventojų ir kone didžioji teritorijos dalis priklausė Lietuvai.

Sukilimas prasidėjo Krokuvoje 1794. III.24 ir greitai apėmė Lenkijos vaivadijas. 1794.IV.16 į sukilimą buvo įtrauktos ir Lietuvos kariuomenės dalys, stovėjusios Šiauliuose ir Panevėžyje. 1794.IV.16 Šiauliuose, dalyvaujant Vilniaus ir Kauno atstovams, buvo paskelbtas pirmasis LDK kariuomenės sukilimo aktas. Per kelias dienas prie sukilimo prisijungė visos LDK kariuomenės dalys. Naktį iš IV.22 ir 23 Vilniuje J. Jasinskis, Vilniaus karo inžinierių m-los viršininkas ir LDK Karo komisijos (atitinka m-ją) narys, su 300 karių, padedamas civ. gyventojų, suėmė Rusijos kariuomenės įgulos vadą gen. Arsenjevą, LDK didįjį etmoną S. Kosakovskį ir daugiau kaip 1000 kareivių bei karininkų. IV.24 išvaduoto Vilniaus rotušės aikštėje, dalyvaujant sukilimo organizatoriams, kariuomenei ir minioms Vilniaus miestiečių, buvo iškilmingai paskelbtas Lietuvos sukilimo aktas. Kartu buvo sudaryta sukilėlių vyriausybė — Lietuvos Tautinė aukščiausioji taryba (LTAT). Ją sudarė 27 asmenys, paskirti Vilniaus sukilimo aktu, ir tiek pat LDK pavietų ir laisvųjų miestų atstovų. Vykdomieji tarybos organai buvo deputacijos: viešojo saugumo, finansų, kariuomenės aprūpinimo ir slaptoji. Pastaroji vadovavo sukilėlių ginkluotosioms pajėgoms. Vyriausiuoju LDK kariuomenės vadu V.3 buvo paskirtas Jasinskis. Visuose pavietuose pradėjo veikti sukilėlių valdžios organai — civilinės-karinės, arba tvarkomosios, komisijos. Kaip ir centr. organus, jas sudarė vidutinių žemvaldžių bajorų, dvasininkų ir miestiečių atstovai.

LTAT veikė radikaliau, negu laikinoji sukilėlių vyriausybė Varšuvoje. Šiaulių ir Vilniaus sukilimo aktuose bei kituose sukilimo dokumentuose LTAT solidarizavosi su rev. Prancūzija. Be kitų, ji kėlė buržuazinį visų luomų lygybės šūkį. Sukilėlių vyriausybės organas „Gazeta Narodowa Wileńska" („Vilniaus tautinis laikraštis") plačiai ir palankiai informavo apie jakobinų diktatūrą Prancūzijoje. LTAT, palaikoma ir skatinama Vilniuje vykusių liaudies demonstracijų, be atodairos baudė vidaus priešus. Jekaterinos II ramstis Lietuvoje S. Kosakovskis ir Targovicos konfederacijos Vilniaus vaivadijoje pirmininkas Šveikovskis buvo pakarti. Aršesni targovicininkai, nespėję pabėgti į Prūsiją ar Kuršą, buvo įkalinti, jų turtai sekvestruoti sukilimo naudai. Ieškodama liet. valstiečių paramos, LTAT savo potvarkius ir atsišaukimus spausdino lenkų ir lietuvių kalbomis. Į valstiečius LTAT kreipėsi 1794.IV.30 atsišaukimu, ragindama visus ginkluotis, kariauti partiz. karą prieš Rusijos kariuomenę ir žadėdama „valnastį". Konkreti socialinių reformų programa, kaip ir Lenkijoje, nebuvo keliama. Daugelis net radikalių sukilėlių (pvz., T. Kosciuška) bijojo, kad baudžiavos panaikinimas ir respublikos paskelbimas atstums nuo sukilimo didžiąją dalį bajorijos. Jų tikėta, jog pirmiausia reikia kartu su bajorija likviduoti Targovicos konfederacijos įvestą režimą, atkurti 1791.V.3 konstituciją, atgauti per pirmuosius du Žečpospolitos padalijimus kaimyninių valstybių iš jos atimtas žemes, o tik vėliau pradėti žymesnius socialinius pertvarkymus. Būsimą Ž-tos santvarką turėjo nustatyti seimas. 1794.V.15 LTAT paskelbė T. Kosciuškos Viniarų universalą (1794.V.2) apie nedidelį lažo ir činšo sumažinimą valstiečiams, tarnaujantiems sukilėlių kariuomenėje. 1794.VI Lietuvoje buvo paskelbtas vad. Polaneco universalas (1794.V.7) — svarbiausia T. Kosciuškos deklaracija valstiečių klausimu. Ja buvo naikinama valstiečių baudžiavinė priklausomybė, visiems valstiečiams teikiama asmens laisvė, mažinamas lažas, dvarininkams draudžiama savavališkai šalinti valstiečius iš ūkių, leidžiama valstiečiams dėl ponų daromų skriaudų skųstis sukilėlių valdžios organams. Polaneco universalu pradėtoji valstiečių reforma buvo rimtas žingsnis į baudžiavos panaikinimą. Bet jį įgyvendinti kliudė dvarininkų sabotažas. Į rusų kareivius LTAT kreipėsi atsišaukimais, kuriais skelbė laisvųjų tautų bendros kovos prieš absoliutizmą idėjas, būdingas Prancūzijos burž. revoliucijai. Atsišaukimų paveikti, kai kurie rusų kareiviai perėjo į sukilėlių stovyklą.

LTAT polit. kursas, J. Jasinskio ir kitų sukilimo vadovų respublikoniškos nuotaikos, siekimas plėsti Lietuvos valstybines teises nepatiko nuosaikiesiems sukilėliams. Jų spiriamas, T. Kosciuška pareikalavo, kad LTAT paklustų Lenkijos sukilėlių vadovybei, perredaguotų Vilniaus sukilimo aktą ir pakeistų LTAT ofic. pavadinimą, pabrėždama, kad LTAT yra laikina ir pavaldi Kosciuškai. 1794.V.21 Kosciuška panaikino LTAT ir Varšuvos laikinąją sukilėlių vyriausybę ir įsteigė Ž-tos vyriausybę — Aukščiausiąją Nacionalinę Tarybą. Nuo 1794. VI.12 Lietuvos sukilėliams ėmė vadovauti naujas gana nuosaikus kolektyvinis organas — LDK Centro deputacija, sudaryta iš dalies buvusios LTAT narių — vilniečių. Ji veikė ligi pat sukilimo pabaigos ir buvo tik tarpininkė tarp Varšuvos ir LDK pavietų tvarkomųjų komisijų. Panaikinus LTAT, Jasinskis buvo pašalintas iš Lietuvos sukilėlių kariuomenės vyriausiojo vado pareigų ir perkeltas į Narevo frontą. Jo vieton Kosciuška paskyrė Lenkijos generolą M. Velhorskį, o šiam susirgus — jo padėjėją Lenkijos generolą S. Mokronovskį. Tik rugsėjo mėn., kai sukilimas Lietuvoje nusilpo, Jasinskis buvo sugrąžintas į Lietuvą. Panaikinęs savarankišką Lietuvos sukilėlių vadovybę, Kosciuška atšaldė sukilėlių entuziazmą ir sukaustė vietos iniciatyvą.

Sukilimui slopinti Jekaterina II paskyrė Rygos generalgubernatorių N. Repniną. Jo būstinė iš pradžių buvo Ryga, vėliau — Nesvyžius (BTSR). Dėl Rusijos kariuomenės pralaimėjimų Varšuvoje ir Vilniuje, masinio sukilimo pobūdžio Lietuvoje, pavojaus, kad sukilimas persimes į gretimas Rusijos gubernijas, Repninas gegužės—birželio mėn. laikėsi gynybinės taktikos. Visos Rusijos kariuomenės dalys Lietuvoje buvo atitrauktos į pakraštį arčiau Rusijos sienų. Sustiprinus jas atsiųstais iš Rusijos pulkais, buvo sudarytos 6 divizijos. Viena jų, vadovaujama gen. S. Golicino, buvo dislokuota Kuršo hercogystėje, Bauskėje. Jos daliniai stovėjo Žagarėje ir Skaistkalnėje. Likusios divizijos gegužės—birželio mėn. veikė palei LDK r. sieną. Taigi, sukilėliai kovojo su Rusijos kariuomene (per 30 000 karių) daugiausia pasieniu, 2 frontais. Kuršo fronte atkakliausios kovos vyko tarp Skuodo bei Liepojos ir tarp Žagarės bei Biržų, o r. fronte — daugiausia tarp Neries ir Nemuno aukštupio, Ašmenos ir Vilniaus pavietuose.

Sukilėlių kariuomenės branduolį sudarė LDK reguliarioji kariuomenė — 9 pėstininkų ir 8 kavalerijos pulkai (iš pradžių apie 8—10 tūkst.). Kariuomenė buvo papildoma mobilizacijos būdu. Šios jėgos veikė r. fronto ruože tarp Neries ir Slonimo (BTSR). Š. Lietuvą išilgai Kuršo sienos dengė Žemaičių divizija, kurią sudarė J. Nagurskio Rev. pulkas, Raseinių, Telšių, Šiaulių, Upytės, iš dalies Kauno ir Ukmergės pavietų sukilėlių milicijos būriai. Šiaurės ry-

tų Lietuvoje, Breslaujos ir Užnerio (Švenčionių) pavietuose, veikė tik sukilėlių milicijos būriai. Vilniuje buvo sudaryta miestiečių Nacionalinė gvardija, vadovaujama architekto L. Stuokos-Gucevičiaus. Ji ėjo įgulos tarnybą. Dalį jėgų sukilėliai laikė Prūsijos pasienyje, nes nuo rugpiūčio mėnesio Prūsijos kariuomenė ėmė dažniau pažeidinėti Lietuvos sieną.

Lietuvos sukilėlių buvo apie 25 000. Vilniuje buvo įsteigtos amunicijos dirbtuvės ir patrankų liejykla, kurioje iki 1794.VII.12 spėta pagaminti 10 vid. kalibro patrankų. Sukilėlių kariuomenei organizuoti ir aprūpinti buvo išleista 6 mln. auksinų.

Sukilimo I etape (1794.IV.23—VI.25) sukilėlių vadovybė stengėsi sutriuškinti spėjusias iš Vilniaus pasitraukti Rusijos kariuomenės dalis. Nemenčinės kautynėse (IV.27) ir dideliame Palionių mūšyje (V.7) arti Mykoliškių (BTSR, Ašmenos rj.) Rusijos kariuomenės dalys turėjo daug nuostolių, bet nebuvo sumuštos ir atsitraukė į Smurgainių apylinkes. Gegužės antrojoje pusėje Jasinskis su Vilniaus, Volkovisko divizijomis ir A. Chlevinskio divizija nesėkmingai mėgino apsupti gen. P. Cicijanovo diviziją, kuri, V.5—13 atsitraukusi iš Gardino, stovėjo Naugarduko—Nesvyžiaus rajone.

Kitose Lietuvos dalyse, ypač š. r. Lietuvoje, gegužės mėn. sukilėliai intensyviau nepuolė. Breslaujos ir Užnerio pavietuose nebuvo reguliarios sukilėlių kariuomenės. Upytės paviete LTAT komisaras T. Vavžeckis turėjo tik apie 1500 sukilėlių. Gegužės pab. sukilėlius užklupo įsiveržusi Rusijos Kuršo divizija. Ji sumušė Šiaulių pavieto sukilėlių būrį, stovėjusį Joniškyje, ir pasiekė Joniškėlį. Po kelių dienų Rusijos kariuomenės dalys, puldinėjamos sukilėlių, atsitraukė į Kuršą. Palankesnes sąlygas turėjo Žemaičių divizijos kair. sparnas, dislokuotas Telšių paviete. Svarbiausi sukilėlių laimėjimai šiame fronto sparne gegužės mėn. buvo Peterburgo—Berlyno kelio užblokavimas Šventosios—Palangos ruože, dviejų pašto laivų su slapta diplomatine Rusijos ir Prūsijos korespondencija paėmimas, 1794.V.23 žygis į Liepoją, kuriuo buvo įgyta 2000 karabinų ir pistoletų, 120 cnt parako ir kitų karo reikmenų.

Birželio pradžioje Jasinskis puolė Rusijos gen. L. Benigseno diviziją. Po nepavykusių manevrų priešo užnugaryje ir atkaklių kautynių Krėvos—Ašmenos ruože Jasinskis su Vilniaus divizija atsitraukė į Lygialaukį (dab. Rovnopolį), tarp Ašmenos ir Medininkų. VI.25 jis vėl puolė Benigseno diviziją, stovėjusią Salose (BTSR, į r. nuo Ašmenos), bet mūšio nelaimėjo, atsitraukė į Šumską, perdavė vadovavimą Velhorskiui ir išvyko į Varšuvą.

Tuo pat metu į Breslaujos ir Užnerio pavietus buvo įsiveržusi gen. Hermano divizija. VI.14—20 ji per Breslaują ir Vidžius atžygiavo į Pastovius, pakeliui išblaškydama sukilėlius, po to nuslopino sukilimą Minsko gubernijoje.

Kuršo fronte Rusijos kariuomenė V.14—24 įsiveržė į Biržų ir Žagarės ruožus ir VI.9—14 atkakliai kovėsi dėl Žagarės, o VI.23—25 puolė sukilėlius Akmenėje, Viekšniuose ir ties Joniškiu. Kadangi carinė Kuršo divizija nežygiavo į v. Kuršą, tai Telšių paviete veikęs gen. mjr. A. Vaitkevičius VI.24 užėmė Liepoją ir Kuršo v. dalį iki Ventos.

Sukilimo II etape (VI.25—VIII.11) r. fronte iniciatyvą perėmė Rusijos kariuomenė, papildyta didele gen. V. Derfeldeno divizija. VII.19—20 Rusijos kariuomenė puolė Vilnių, įsiveržė į Užupio ir Aušros Vartų priemiesčius. Negausi Vilniaus įgula ir miesto gyventojai, vadovaujami gen. J. Grabovskio, ją atrėmė. Tačiau Vilniaus padėtis buvo kritiška, nes gen. B. Knoringo ir gen. M. Zubovo vadovaujamos Rusijos kar. dalys, laukdamos gen. Cicijanovo ir Hermano divizijų, atsitraukė nuo miesto tik ligi Nemėžio. Žemaičių divizijos kair. sparnas (gen. T. Vavžeckis) VII.12 buvo išstumtas iš Liepojos. VIII.1 Žemaičių divizijos deš. sparnas, vadovaujamas gen. R. Giedraičio, laimėjo labai didelį Saločių (š. Lietuvoje) mūšį. Tai leido sukilėliams antrą kartą užimti v. Kuršą. Gelbėti Vilniaus Kosciuška atsiuntė K. Sierakovskio vadovaujamą Lenkijos kariuomenės diviziją, tačiau ji neįvykdė savo uždavinio ir, rugpiūčio pradžioje Slonime susikovusi su Derfeldeno divizijos dalimis, pasitraukė į p., į Berezą (BTSR, Bresto sr.). Velhorskis mėgino atitraukti Rusijos kariuomenę nuo Vilniaus, pasiųsdamas M. Oginskį užimti Daugpilio. Tuo tarpu Knoringo, Zubovo, Hermano ir Cicijanovo divizijos 1794.VIII.11 vėl puolė Vilnių, pralaužė sukilėlių gynybą dabartinės geležinkelio stoties rajone ir užėmė miestą supančias aukštumas. VIII.12 Vilnius kapituliavo. Sukilėliai per Sudervę ir Čiobiškį pasitraukė arčiau Jonavos. Dalis Centro deputacijos narių persikėlė į Kauną, kita dalis — į Gardiną.

Sukilimo III etape (VIII.12—IX.30), praradus Vilnių, krito sukilėlių kovingumas, nors kar. padėtis dar nebuvo kritiška. Dėl Oginskio žygio į Daugpilį Hermano divizija iš Vilniaus buvo atitraukta į Vidžių rajoną. S. Grabovskio junginį, prasiveržusį į Minsko gub., persekiojo Cicijanovo divizija. Rusijos kariuomenės puolimas Kauno ir Ukmergės link buvo laikinai sustabdytas. Velhorskis ir Mokronovskis nesugebėjo pasinaudoti palankia situacija. Rugpiūčio pab. sukilėliai (apie 16 000) pasitraukė į Užnemunę, o rugsėjo pab. į Lenkiją ir buvo įjungti į Varšuvos priemiesčio — Pragos gynybą (čia, vadovaudamas vienai iš dviejų Lietuvos sukilėlių divizijų, žuvo Jasinskis). Caro kariuomenė užėmė Lietuvą. Netrukus žlugo sukilimas ir Lenkijoje. 1795 Žečpospolita buvo likviduota. LDK teritorija atiteko Rusijai ir Prūsijai. 1794 sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje sutapo su Prancūzijos rev. karais ir netiesiogiai padėjo revoliucijai. Nuo 1794 pavasario Lenkija atitraukė nuo tų karų Prūsijos jėgas, ir Prūsija nustojo kariavusi su rev. Prancūzija. Sukilimas vertė ir Austriją laikyti žymią savo kar. pajėgų dalį Lenkijos pasienyje. 1794 sukilimas sutrukdė Rusijos carizmui paruošti intervenciją Prancūzijoje.

1830—31 SUKILIMAS. Žinia apie 1830 Liepos revoliuciją Prancūzijoje ir Belgijoje sustiprino kovą prieš caro valdžią Lenkijoje ir Lietuvoje. Vieni šios kovos organizatoriai, daugiausia stambiosios bajorijos atstovai (vad. Čartoriskio partija), pagrindiniu savo uždaviniu laikė senosios Žečpospolitos atgaivinimą 1772 sienomis, negalvodami apie jos socialinių-ekonominių santykių ir politinės santvarkos pakeitimą; kiti, daugiausia J. Lelevelio šalininkai, buvo daugiau ar mažiau ryžtingi Ž-tos senosios tvarkos priešai ir siūlė bendrauti su Rusijos ir V. Europos revoliucionieriais. Caro valdžios pastangos nusiųsti ir Lenkijos Karalystės kariuomenę į V. Europą revoliucijos slopinti pagreitino Lenkijoje sukilimą. Jis ten prasidėjo 1830.XI.29 ir, kaip ir Lietuvoje, turėjo ne tik politinių, bet ir socialinių ekonominių priežasčių (pasunkėjęs baudžiavinis valstiečių išnaudojimas, feod. santvarkos irimas ir kapit. santykių formavimasis).

Žinia apie sukilimą Lenkijoje pasiekė Lietuvą 1830.XII. Čia buvo platinami iš Lenkijos atsiųsti atsišaukimai lenkų, lietuvių ir rusų kalbomis, raginantys sukilti ir nusikratyti carine priespauda. Visi Lietuvos gyventojų sluoksniai sukilimui pritarė. Kad sukilimas nepersimestų į Lietuvą, caro valdžia tikrino laiškus, atiminėjo iš gyventojų ginklus, varžė susisiekimą, ypač su Lenkija, suiminėjo įtariamus gyventojus, Vilniaus įgulą sustiprino naujais daliniais; Lietuvos apskričių bajorų vadovai buvo priversti paskelbti pareiškimą, kad žada likti ištikimi carui.

Šios priemonės neužgniaužė priešiškų nuotaikų, kurias Lietuvoje sukėlė carizmo ekonominė, nacionalinė ir baudžiavinė priespauda, ypač sunkiai slėgusi valstiečius. Jie bruzdėjo dėl rekvizicijų, pastočių, papildomų prievolių, rekrutų ėmimo, nuo kurio jie bėgo į miškus (Žemaitijoje, Salantų, Gintališkės ir Mosėdžio apylinkėse, susidarė dideli pabėgusių ginkluotų valstiečių būriai, kuriems vadovavo S. Borisevičius ir

Sukilimai. Sukilėlių dalgininkų mūšis su caro karabinieriais 1831.VI.15 prie Marijampolės (nežinomo dailininko paveikslas)

J. Giedrimas). Tačiau ir Lietuvoje daug kur sukilimo eigą lėmė konservatyvioji bajorija, kuriai iš esmės nerūpėjo pagerinti valstiečių būklę. 1831.I Vilniuje susikūrė Vyriausiasis sukilėlių komitetas (VSK), jo nariai — A. Goreckis, L. Zambžickis, M. Balinskis ir S. Šumskis. K-tas užmezgė ryšius su Lietuvos apskričių sukilėlių k-tais, bet nesiryžo pradėti S., nes Lietuvoje stovėjo dideli kariuomenės daliniai. VSK laukė instrukcijų iš Lenkijos. Tačiau 1831. III.25 sukilimas prasidėjo spontaniškai. Raseinių aps. sukilėliai, vadovaujami J. Gruževskio, B. ir S. Kalinauskų ir kt., užėmė Raseinius ir sudarė Raseinių aps. laikinąją valdžią; apskrities sukilėlių kariuomenės vadu buvo paskirtas B. Kalinauskas. Prasidėjus sukilimui Raseinių aps., VSK paragino sukilti ir kt. apskritis. III.27 prasidėjo sukilimas Kauno aps.; čia jam vadovavo dvarininkas M. Prozoras, įsitvirtinęs Jonavoje (Kaune buvo stipri carinė įgula). III.28 sukilimas apėmė Upytės apskritį (vadovai K. Truskovskis, L. Potockis ir A. Pšeciševskis). Tą pat dieną (III.28) Telšių aps. sukilėliai, vadovaujami D. Daubaro, J. Giedraičio ir J. Tomkevičiaus, užėmė Telšius. III.29 Šiaulių aps. sukilėliai, vadovaujami K. Herubavičiaus, P. Šemetos, J. Goštauto ir kitų, užėmė Šiaulius. Tuo pat metu sukilo Ukmergės apskritis, vadovaujama B. Petkevičiaus ir M. Končos, o IV.1 — Trakų apskritis. G. Oginskio, V. Matusevičiaus vadovaujami, sukilėliai IV.3 trumpam laikui užėmė Trakus. IV.4 sukilimas apėmė Vilniaus aps.; čia sukilėlių būrius organizavo K. Parčevskis, J. Gecevičius, I. Lobanauskas ir kt. Paskutinė sukilo Užnerio (Švenčionių) aps.; jai vadovavo V. ir S. Bortkevičiai, A. ir S. Kublickiai; su savo sukilėliais IV.12 jie užėmė Švenčionis. Apie balandžio vidurį didžioji Lietuvos dalis, išskyrus Užnemunę, Vilnių, Kauną, Trakus ir Palangą, buvo sukilėlių rankose. Kiekvienos apskrities dvarininkų ir bajorų susirinkimuose buvo išrinkta apskrities sukilėlių valdžia (VSK sukilimui nevadovavo). Kiekvienoje apskrityje sukilėliai suformavo kariuomenės pulkus. Telšių, Ukmergės, Raseinių, Upytės apskrityse veikė parako gamyklos ir ginklų remonto dirbtuvės, kareivių aprangos ir apavo siuvyklos.

Sukilimo dalyviai nebuvo vieningos nuomonės dėl būsimų Lietuvos santykių su Lenkija. Lenkijos Karalystėje vieni norėjo centralizuotos valstybės ir Lietuvai nepripažino jokio savarankiškumo, kiti norėjo federacijos su Lietuva. Lenkijos Karalystės seimas Lietuvą laikė Lenkijos provincija. Lietuvos sukilėlių vadovai deklaravo vienybę su Lenkijos Karalystės sukilėliais, bet tiksliai nesuformulavo, kaip šią vienybę reikia suprasti. Sukilimo aktuose atsispindėjo federacijos su Lenkija idėja, bet kai kurie sukilimo veikėjai (J. Goštautas ir kt.) ryžtingai smerkė baudžiavą ir gynė lietuvių tautos ir lietuvių kalbos teises. Atskiruose Lietuvos sukilėlių veiksmuose ryškėjo tendencija siekti suvereninių valstybinių Lietuvos ir Lenkijos teisių lygybės. Lietuvos sukilėlių vadovai kai kur žadėjo panaikinti baudžiavą ir net duoti valstiečiams žemės, tačiau pažado nevykdė. Valstiečiai iš pradžių sukilimą palaikė ir sudarė didesnę dalį Lietuvos sukilėlių kariuomenės. Tik pamatę, kad sukilėlių valdžia nesiekia pagerinti jų padėties, ėmė jai ir dvarininkams priešintis. Telšių aps. sukilėlių kariuomenė 1831.IV.22 buvo sukilusi prieš savo vadovybę, sudarytą iš dvarininkų, reikalavo sudaryti vadovybę iš smulkiųjų bajorų bei valstiečių, o Panevėžio, Raseinių, Šiaulių ir Ukmergės aps. dvarų valstiečiai atsisakinėjo eiti lažą, stoti į kariuomenę, mokėti mokesčius. Sukilėlių vadovybe buvo nepatenkinti ir miestiečiai. Jie reikalavo represuoti buvusius caro pareigūnus, sukilimo priešus ir dvarininkus. Penkių Lietuvos apskričių sukilėlių vadovybė, išsirinkusi vyriausiuoju karo vadu K. Zaluskį, 1831.IV ryžosi paimti Vilnių ir pradėjo telkti aplink miestą sukilėlių kariuomenę. Norėta pulti miestą vienu metu iš visų pusių. Bet tuomet padėtis ėmė keistis sukilėlių nenaudai. Į Lietuvą ėmė veržtis caro kar. pajėgos. 1831.IV.19 į Vilnių atvyko caro kariuomenės dalinys, vadovaujamas gen. Chilkovo. Iš Daugpilio į Lietuvą žygiavo gen. F. Širmano dalinys; sukilėliai bandė jį sulaikyti ties Utena ir Anykščiais, bet nesėkmingai, ir jis nužygiavo Šiaulių link. Į š. Lietuvą įsiveržė gen. M. Paleno vadovaujamas dalinys (4000 karių su 6 patrankomis), iš pietų per Augustavo vaivadiją į Lietuvą žygiavo gen. M. Sulimos divizija su 12 patrankų. Ties Palanga sukilėliai sunkiai kovojo su gen. Renenkamfo daliniu. Paėmę Šiaulius, gen. Sulimos daliniai išsiskirstė įv. kryptimis. Palikęs Raseinių apskrityje gen. Malinovskio dalinį, Sulima sugrįžo į Kauną ir išžygiavo užimti Ukmergės, o Paleno daliniai žygiavo į Telšių aps. Gegužės pab. visi Lietuvos apskričių centrai, išskyrus Panevėžį, buvo užimti caro kariuomenės. Vilniuje, Kaune ir kt. miestuose ji pradėjo statyti įtvirtinimus, sustiprino miestų įgulas, kurios persekiojo sukilėlius, patruliavo keliuose už miestų. Caro valdžia kreipėsi į sukilėlius agitaciniais atsišaukimais, spausdintais liet. kalba ir

Sukilimai. Lietuvių sukilėliai susitinka su gen. D. Chlapovskio daliniais 1831.VI.4 (nežinomo dailininko paveikslas)

išleistais Žemaitijos vyskupo J. Giedraičio bei jo koadjutoriaus S. Giedraičio vardu, žadėjo atsimetusiems nuo sukilimo caro malonę. 1831.V.18 ir VI.16 įsakais caras paskelbė sukilėliams amnestiją, uždraudė šaudyti į nelaisvę paimtus sukilėlių vadus. Tačiau sukilėliai pasitraukė į miškus bei mažesnius miestelius ir pradėjo partiz. karą visame krašte. Kai didesnioji ukmergiškių sukilėlių dalis susitelkė tarp Andrioniškio ir Svėdasų prie Šventosios, prie jų prisijungė Užnerio, Ašmenos, Breslaujos, Vileikos ir Dysnos sukilėliai, pasitraukę iš savo apskričių. Čia susibūrę sukilėliai įkūrė Karinį lietuvių k-tą (pirm. K. Pšezdzeckis). Šio komiteto vadovaujami, sukilėliai kovojo Rokiškio ir Dusetų apylinkėse. Partizaninis karas vyko ir kitose apskrityse, o Upytės (Panevėžio) apskritį sukilėliai kontroliavo visą.

Šiuo sunkiu sukilėliams metu iš Lenkijos Karalystės į Lietuvą buvo pasiųsti gen. D. Chlapovskio, gen. A. Gelgaudo, gen. H. Dembinskio ir J. Zalivskio sukilėlių daliniai. Vyriausiuoju sukilėlių kariuomenės vadu buvo paskirtas Gelgaudas. 1831.VI jie ties Gelgaudiškiu persikėlė per Nemuną. A. Gelgaudas nusprendė užimti Kėdainių—Jonavos—Ukmergės liniją ir ginti nuo carinės kariuomenės Žemaitiją, sulaukti iš užsienio jūra gabenamų ginklų, suorganizuoti didelius sukilėlių dalinius ir tuomet pradėti puolimą. Bet dėl A. Gelgaudo neryžtingumo, nepakankamo sukilėlių vieningumo ir priešo kiekybinio pranašumo tų planų įgyvendinti nepavyko. Gelgaudas delsė, sudarinėjo prie savo štabo Laikinąją Lenkijos centrinę vyriausybę Lietuvoje (LLCVL), veikusią 1831.VI.11—VII.9. Tos vyriausybės pirmininku (prezidentu) jis paskyrė Lenkijos Karalystės senatorių grafą T. Tiškevičių, o vicepirmininku ir kar. skyriaus patarėju — Trakų aps. sukilėlių vadą kunigaikštį G. Oginskį. Žemaičiai 1831.VI.21 išsirinko Tytuvėnuose atskirą sukilėlių vyriausybę — Žemaitijos centrinę vyriausybę (pirm.— Raseinių aps. sukilėlių viršininkas E. Stanevičius). Gen. Chlapovskis, sujungęs savo dalinį su Oginskio ir Matusevičiaus vadovaujamais sukilėliais, įtikino A. Gelgaudą, kad reikia nedelsiant pulti Vilnių. Gelgaudas patraukė į Vilnių, bet žygiavo lėtai. Pakeliui jis skaldė savo jėgas: vieną pulką pasiuntė į Žemaitiją sukilėliams padėti, gen. H. Dembinskį su 2500 karių ir 4 patrankomis — į Maišiagalą, kad šis, priartėjęs prie Vilniaus, atitrauktų dalį priešo jėgų. Gelgaudo nerangumu pasinaudojo Vilniaus generalgubernatorius M. Chrapovickis ir sukoncentravo mieste apie 24 000 karių su 72 patrankomis. Dembinskio dalinį, atvykusį prie Vilniaus anksčiau, 1831.VI.17 iš Šnipiškių ir Kalvarijos kalvų caro kariuomenė privertė pasitraukti į Maišiagalą. VI.19 Gelgaudo kariuomenė (su sukilėliais jos buvo 12 000) puolė Panerių kalnuose įtvirtintas caro kariuomenės pozicijas. Po keleto nepavykusių atakų, per ku-

rias žuvo daug karių, o 600 pateko į nelaisvę, Gelgaudas pasitraukė į Kauno—Jonavos—Ukmergės liniją, saugomą Dembinskio ir Lietuvos sukilėlių kariuomenės dalinių.

Tuo metu į Vilnių atvyko rezervinė caro armija (apie 36 000 karių) ir 1831. VI.24 išžygiavo iš Vilniaus prieš sukilėlius 3 kolonomis: Kauno link, Neries deš. krantu Jonavos link ir Ukmergės link. Kaunas buvo užimtas VI.28, Jonava ir Ukmergė — VII.2. Caro kariuomenės spaudžiami, Gelgaudo bei Chlapovskio daliniai vienas po kito perėjo Prūsijos sieną ir buvo internuoti. Gen. Gelgaudą nušovė vienas sukilėlių karininkas, apkaltinęs jį išdavyste. Dembinskiui su savo daliniu pavyko prasiveržti į Lenkijos Karalystę, kur sukilimas irgi ėjo į pabaigą. Su šiais daliniais pasitraukė ir didžioji dalis Lietuvos sukilėlių. Sukilimui jau pralaimint, iš užsienio Baltijos jūra pavėluotai atplaukė 2 laivai su ginklais sukilėliams (vienas VII.31, antras IX.23). Negalėdami išsikrauti, abu jie grįžo.

Ir pasitraukus iš Lietuvos lenkų kariuomenei, Žemaitijoje dideli sukilėlių būriai kovojo su caro kariuomene, puldinėjo dvarus ir miestelius, laisvino paimtus rekrutais valstiečius, žudė caro valdžios rėmėjus. 1832 pavasarį dauguma sukilėlių išsiskirstė, o likučiai apie 2 metus slapstėsi.

Sukilimui žlugus, jo vadus ir organizatorius karo lauko teismai baudė mirtimi, eilinius aktyvius dalyvius siuntė rekrutais į Kaukazo ar Sibiro korpusus arba į katorgą. Dėl studentų dalyvavimo sukilime 1832.V.13 caro valdžia uždarė Vilniaus un-tą. Emigravusiems sukilėliams buvo visiems laikams uždrausta grįžti į Rusijos imperiją.

1863—64 SUKILIMAS. Šis S. skyrėsi nuo ankstesnių Lenkijos ir Lietuvos S. tuo, kad sukilėlių tarpe išsikristalizavo dvi polit. grupuotės. Pirmajai jų atstovavo revoliucinės kovos formoms priešiška „baltųjų" grupuotė, susiformavusi iš dvarininkų ir augančios pramoninės lenkų buržuazijos, siekusi atkurti dvarininkinę Žečpospolitą ir išlaikyti lietuvių, ukrainiečių ir baltarusių nacionalinę diskriminaciją. Prie „baltųjų", ypač Lenkijoje, neretai šliedavosi ir dešinieji didžiavalstybiniai šovinistai iš „raudonųjų" partijos, kuri 1862 Varšuvoje sudarė Lenkijos Centrinį nacionalinį komitetą (LCNK) sukilimui rengti. Visiškai kitokių tikslų siekė kairysis, revoliucinis demokratinis „raudonųjų" partijos sparnas. Jo atstovų pažiūros ir politinė veiklos platforma formavosi, veikiama Rusijos rev. demokratų idėjų. Jie reikalavo agrarinės revoliucijos, buvusios Žečpospolitos tautų nac. apsisprendimo teisės ir tvirtos sąjungos su Rusijos revoliucionieriais. Aktyviausiai revoliucinis demokratinis „raudonųjų" partijos sparnas pasireiškė Lietuvoje ir Baltarusijoje. Čia sukilimo organizavimu rūpinosi rev. demokratai K. *Kalinauskas*, L. Zveždovskis, Z. *Sierakauskas* ir kiti aktyvūs Peterburgo rev. būrelių veikėjai. A. *Mackevičius* ir kiti rev. demokratai bei jų šalininkai rūpinosi valstiečių organizavimu periferijoje. Lietuvos valstiečių antifeod. judėjimas 1862 ir 1863 pr. vietomis ėmė reikštis ginkluotu pasipriešinimu dvarininkams ir paskui susiliejo su 1863 sukilimu. Sukilimui Lietuvoje ir Baltarusijoje organizuoti 1862 vasarą Vilniuje buvo sudarytas rev. demokratų, vad. „raudonųjų", krypties Judėjimo k-tas, vėliau (dar 1862) pavadintas Lietuvos Provincijos k-tu, o Lietuvos savarankiškumo šalininkų vadintas Lietuvos K-tu.

Lietuvoje ir Baltarusijoje su kitais sukilimą rengė karininkai L. Zveždovskis, J. Koziela, pažangiosios inteligentijos atstovai Kalinauskas, E. Veryha, gyd. B. Dluskis (Jablonovskis) ir kt.; be to, į Lietuvos K-tą įėjo LCNK atstovas N. Diuloranas (Du Laurens). K-tui vadovavo iš pradžių Zveždovskis, vėliau Kalinauskas. Sierakauskas nuo 1862 vasaros palaikė glaudų kontaktą su Judėjimo k-to ir LCNK nariais, rev. veikėjais užsienyje.

1862.IX ir vėliau LCNK atstovai tarėsi su rusų rev. demokratų atstovais Londone (A. Gercenu) ir Peterburge, su Lietuvos K-to nariais Vilniuje. Ketinta pradėti sukilimą 1863 pavasarį. Rusų rev. demokratai siūlė paversti jį bendru visos Rusijos imperijos liaudies S. prieš carizmą, už tautų laisvę.

Tuo metu LCNK vyravę rev. demokratai, kaip rodo LCNK 1862.IX laiškas žrn. „Kolokol" („Varpas") redakcijai, buvo linkę solidarizuotis su Rusijos rev. demokratais dėl pagrindinių sukilimo tikslų, į kuriuos įėjo ir nac. apsisprendimo teisė Lietuvai, Baltarusijai ir Ukrainai. Tačiau vėliau LCNK įsitvirtino kompromisų ir susitarimo su „baltaisiais" šalininkai. Jų vadovaujamas LCNK, vietos sąlygų verčiamas, pradėjo sukilimą Lenkijoje anksčiau, negu susitarime su Rusijos rev. demokratais buvo numatyta. 1863.I.22 LCNK paskelbtame sukilimo manifeste nieko nebuvo pasakyta apie lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių tautų apsisprendimo teisę. Agrariniai dekretai irgi nebuvo labai radikalūs, nors jie skelbė, kad valstiečiams atiduodama žemė, kurią jie valdė baudžiavos metais, kad panaikinamos prievolės už naudojimąsi žeme, o bežemiai už aktyvų dalyvavimą sukilime gausią ne mažiau kaip po 3 margus žemės. LCNK manifestas ir agrariniai dekretai, kad ir riboti, turėjo rev. pobūdį ir sukėlė plačius lenkų tautos sluoksnius prieš caro valdžią. Lietuvos K-tas palaikė Lenkijoje prasidėjusį S.; jis 1863.II.1 paskelbė savo manifestą, kuriame pakartojo LCNK 1863.I.22 dekretų teiginius ir šaukė Lietuvos ir Baltarusijos gyventojus sukilti.

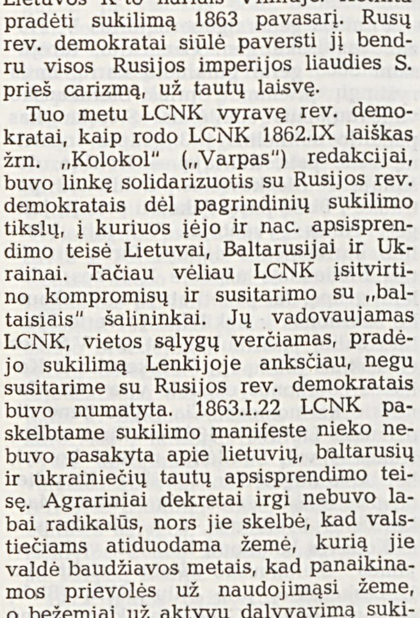
Sukilimai. A. Mackevičius su 1863 sukilėliais valstiečiais (dail. J. Sobeckis)

Lietuvoje ir Baltarusijoje reiškėsi dvi nesutariančios sukilimo vadovų grupės: revoliuciniai demokratiniai „raudonųjų" veikėjai, kuriems vadovavo K. Kalinauskas, ir jų priešininkai „baltieji", kuriems vadovavo dvarininkas J. *Geištoras*. Rev. demokratai gynė valstiečių revoliucijos poziciją sukilime, skelbė, kad Lietuvai ir Baltarusijai turi būti leidžiama laisvai apsispręsti, kad kovoje prieš carizmą reikia eiti išvien su rusų liaudimi, su visomis engiamomis tautomis. Kalinauskui ir kitiems „raudoniesiems" sukilimo organizatoriams ir būrių vadams buvo svarbu įtraukti į sukilimą valstiečius, kelti jų revoliucingumą. Lietuvos K-to instrukcija kar. viršininkams reikalavo atiduoti valstiečiams žemę „oficialia tvarka kiekviename valsčiuje, kur tik bus jėgos potvarkiams paremti". Kita instrukcija griežtai įsakė „piktybiškus valstiečių engėjus, sudarius karo teismą, bausti mirtimi". Šios instrukcijos ir kiti 1863 sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje dokumentai, valstiečių sukilėlių būrių bei jų vadų veiksmai rodo, kad rev. dem. ideologijos reiškėjai sukilime savo veiksmais stengėsi paskelbtuosius dekretus išplėsti. Lietuvoje šitokio požiūrio tvirtai laikėsi Mackevičius. Laisvė liet. tautai ir žemė valstiečiams buvo pagrindiniai jo reikalavimai. Rusų rev. demokratai visą laiką stengėsi padėti sukilimui. Jų propaganda buvo labai veiksminga. Į sukilėlių pusę pavieniui ir grupėmis pereidavo karininkai bei kareiviai. Lietuvos K-to rev. dem. nutarimais ir visa jo veikla buvo nepatenkinti „baltieji", nes jiems terūpėjo su V. Europos valstybių pagalba paimti valdžią Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje ir atstatyti Žečpospolitą su 1772 sienomis. Visai atsisakyti baudžiavinio valstiečių išnaudojimo jie neketino. Užtat Lietuvos valstiečių agrarinis judėjimas kėlė „baltiesiems" nerimą. LCNK, kvietęs vieningai kovoti prieš carizmą, stengėsi, kad Lietuvos K-tas pripažintų tiesioginį LCNK vadovavimą (dėl to dar 1862 Judėjimo k-tas ir buvo oficialiai pavadintas Lietuvos Provincijos K-tu). Rev. demokratų (Kalinausko ir kt.) idėjų populiarumas Lietuvos ir Baltarusijos valstiečių tarpe vertė reakc. sluoksnius veikti energingiau. Lenkijos ir Lietuvos „baltieji" stengėsi likviduoti Lietuvos K-tą ir rev. demokratų įtaką sukilimui. Jiems nepatiko ir tai, kad Lietuvos K-tas atkakliai ginčijosi su LCNK dėl Lietuvos teisės laisvai spręsti savo likimą. Todėl sukilimui Lietuvoje ir Baltarusijoje vadovauti LCNK, Lietuvos „baltųjų" raginamas, įsteigė Lietuvos Provincijų valdy-

mo skyrių (pirm. Geištoras) ir 1863.III.1 dekretu šaukė visus besąlygiškai jo klausyti. Skyrius rūpinosi išsaugoti dvarininkų interesus ir laukė užsienio valstybių paramos. Dėl tokio S. valdžios perorganizavimo, naikinančio bet kokį Lietuvos ir Baltarusijos sukilimo ir jo vadovų savarankiškumą, Kalinauskas buvusio Lietuvos K-to vardu įteikė Nac. vyriausybei Varšuvoje griežtą protestą ir pabrėžė, kad neatsako už klaidas, būsimus nuostolius ir nelaimes, kuriuos atneš sukilimo dvasiai priešingas vadovavimas. Lietuvos ir Baltarusijos rev. demokratai dėl „baltųjų" perversmo sukilimo vadovybėje savo planų nepakeitė. Kalinauskas, paskirtas Gardino gub. komisaru, stengėsi įtraukti į sukilimą baltr. valstiečius. Lietuvoje, kaip ir V. Baltarusijoje, sukilimas vystėsi, nepaisydamas „baltųjų" trukdymų.

Pirmas oficialiai užregistruotas sukilėlių susirėmimas su caro kariuomene Lietuvoje įvyko 1863.II.2 prie Čystos Būdos (Kapsuko rj.). Nedidelis daugiausia dalgiais ir kirviais ginkluotų sukilėlių būrys susikovė su gen. Suchodolskio vadovaujamais husarų eskadronais. Sukilėliai buvo nugalėti, apie 30 jų žuvo. Vilniaus gub. vienas pirmųjų pradėjo veikti L. Narbuto, istoriko T. Narbuto sūnaus, vadovaujamas sukilėlių būrys (apie 1000 žmonių), kuriame veikė ir dail. M. Andriolis, atsivedęs savanorių Vilniaus miestiečių. Narbuto būrys kovėsi su dideliais kariuomenės daliniais III.9 prie Rūdninkų (Eišiškių rj.), IV.11 ir 20 — prie Dubičių (Varėnos rj.), V.4 — prie Pelesos ežero (BTSR). Čia Narbutas žuvo, o jo būrys buvo išblaškytas. Kauno gub. pirmasis ginkluotą kovą pradėjo Mackevičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys (apie 300 žmonių). Svarbų sukilimo vystymosi Lietuvoje etapą sudarė sukilėlių būrių jungimas į vieną sukilėlių kariuomenę. Dideles sukilėlių jėgas sujungė 1863.IV atvykęs į Kauno guberniją Sierakauskas (slap. Dolenga). Į jo vadovaujamą sukilėlių rinktinę, be kitų, įėjo ir Mackevičiaus bei B. Koliškos vadovaujami sukilėlių būriai. IV.21 Raguvos (Panevėžio rj.) miškuose Sierakausko rinktinė kovėsi su plk. Kavero daliniu, kurį sudarė 3 pėstininkų kuopos ir 1 kavalerijos eskadronas. Pasinaudodami palankia vietove, sukilėliai įnirtingose kautynėse privertė kareivius pasitraukti, paėmė jų gurguolę, nemaža šautuvų. Tai labai pakėlė sukilėlių nuotaiką. Balandžio pab.—gegužės pr. Lietuvoje buvo ir sėkmingų, ir nesėkmingų sukilėlių veiksmų. Užnemunės sukilėliai buvo labai sumušti prie Lekėčių (Šakių rj.). Bet Kauno gub. sukilimas vystėsi dar palyginti sėkmingai. Į sukilimą stojo vis daugiau valstiečių. Sierakausko vadovaujamoje rinktinėje palaipsniui susitelkė iki 2500 žmonių. Įv. vietose vyko atkaklūs mūšiai. IV.26 prie Karsakiškio (Panevėžio rj.) Sierakausko vadovaujamos rinktinės dalys susikovė su mjr. Chitrovo daliniu. IV.28 T. Kušleikos sukilėlių būrys netoli Krakių (Kėdainių rj.) kovėsi su plk. Titovo 2 kuopomis pėstininkų ir 15 kazokų. Batakių (Tauragės rj.) valsčiuje kovėsi B. Dluskio būrys; IV.28 apie Šiaulius — Stanevičiaus būrys; įvairiose Lietuvos vietose buvo susirėmę su kariuomene ar policija ir kiti sukilėlių būriai. Žymiausios Lietuvos sukilėlių jėgos, vadovaujamos Sierakausko, toliau telkėsi Andrioniškio miškuose (Anykščių rj.) ir rengėsi lemiamoms kovoms.

Sukilimai. 1863 sukilėliai kala dalgius (dail. A. Grotgeris)

Vilniaus generalgubernatorius V. Nazimovas įsakė gen. Ganeckiui, turėjusiam 3000 gerai ginkluotų karių, imtis ryžtingų priemonių prieš Sierakausko vadovaujamus sukilėlius. Sierakauskas padalijo sukilėlius į 3 grupes: centrinę vedė pats, kairiąją — Koliška, dešiniąją — Mackevičius. Sukilėliai patraukė į Biržų pusę. Pakeliui prie jų jungėsi vietos gyventojai. V.7 mjr. Merlino kariuomenės dalinys Biržų girioje ties Medeikiais užpuolė Koliškos sukilėlių grupę. Jai padėti atvyko Sierakausko batalionai, ir sukilėliai privertė Merlino dalinį pasitraukti. Bet jau V.8 ties Gudiškiais (Biržų rj.) Sierakausko ir Koliškos batalionus užpuolė visa gen. Ganeckio kariuomenė. Čia įvyko bene didžiausias Lietuvoje 1863 sukilimo mūšis, trukęs 4 val. Sukilėliai narsiai kovėsi, bet buvo nugalėti ir išblaškyti. Kitą dieną prie mūšio vietos priartėjusius Mackevičiaus batalionus, t. p. Sierakausko ir Koliškos batalionų likučius, vadovaujamus Sierakausko štabo viršininko I. Leskauskio, prie Šniurkiškių (Biržų rj.) palivarko Ganeckio kariuomenė vėl užpuolė. Nors ir čia sukilėliai narsiai gynė savo pozicijas, ypač vežimus su sužeistaisiais, tačiau mūšį pralaimėjo. Tie pralaimėjimai labai atsiliepė tolesnei sukilimo eigai. Mūšiuose prie Gudiškių ir Šniurkiškių žuvo daug sukilėlių, gabių, prityrusių ir sukilimui atsidavusių vadų. Sunkiai sužeistas Sierakauskas, Koliška ir kai kurie kiti vadai pateko į nelaisvę.

1863.V.13 Vilniaus generalgubernatoriumi buvo paskirtas M. Muravjovas, pramintas Koriku. Jis ėmėsi labai žiauraus teroro prieš sukilėlius ir jų rėmėjus. Muravjovo patvirtintu nuosprendžiu Sierakauskas ir Koliška buvo nužudyti Vilniuje. Tačiau sukilimas Lietuvoje, kaip ir Baltarusijoje bei Lenkijoje, vystėsi toliau. Vyko susirėmimai Kauno, Raseinių, Šiaulių, Zarasų, Telšių ir Ukmergės apskrityse. Sukilėliai veikė Švenčionių aps., apie Rūdiškes, Valkininkus, Merkinę ir kitur. Užnemunėje P. Suzino vadovaujamas būrys kovėsi įvairiose Marijampolės ir Seinų aps. vietose. 1863.VI.21 netoli Dusios ež. mūšyje su didelėmis kariuomenės jėgomis Suzinas žuvo, bet Užnemunės sukilėliai veikė toliau. Suėmus Sierakauską, Kauno sukilėlių vaivados pareigas ėjo Leskauskis. Jo vadovaujama rinktinė, kurioje veikė ir Mackevičius, iš Panevėžio aps. perėjo į Žemaitiją ir kovėsi ties Tytuvėnais, Šilale ir kitur. Šiaulių aps. veikė valstiečių A. Bitės ir M. Puidoko būriai. Prieš tas sukilėlių jėgas Muravjovas pasiuntė gausesnę ir geriau apginkluotą kariuomenę (apie 90 000 karių).

Ėmus Muravjovui sukilėlius bausti mirtimi, tremti, deginti jų sodybas, konfiskuoti turtą, didelė dalis dvarininkų perėjo į sukilimo priešininkų stovyklą. 1863 vasarą dvarininkai, teroro vykdytojų spaudžiami, ėmė rašyti carui kolektyvinius ištikimybės pareiškimus. 1863.VIII.8 Muravjovui buvo įteiktas pirmas dvarininkų ištikimybės pareiškimas su 235 dvarininkų parašais, vėliau kt. pareiškimai su tūkstančiais dvarininkų parašų. Tuo pačiu metu Muravjovas skatino katalikų vyskupus (Vilniaus ir Žemaitijos) raginti sukilėlius valstiečius mesti ginklus ir pasiduoti caro valdžios malonei. Sustiprėjus terorui ir dvarininkams pasisakant prieš sukilimą, „baltųjų" vadovaujamas Lietuvos Provincijų valdymo skyrius suiro: dalis jo narių pasitraukė nuo vadovavimo sukilimui, dalis buvo areštuota. Birželio pradžioje LCNK komisaras Lietuvai Diuloranas įtraukė „raudonuosius" Kalinauską ir V. Malachovskį nariais į Lietuvos Provincijų valdymo skyrių. Ši reorganizuota Lietuvos sukilėlių vadovybė nuo 1863.VI.26 buvo vadinama Lietuvos Provincijų vykd. skyriumi. Liepos pradžioje Diuloranas išvyko į Varšuvą, o liepos pab. buvo suimtas Geištoras. Kalinauskas tapo faktišku sukilimo vadovu Lietuvoje ir Baltarusijoje. Naujoji sukilimo vadovybė Vilniuje į visas Lietuvos ir Baltarusijos gubernijas, apskritis ir sukilėlių būrius skyrė naujus kar. vadus, daugiausia rev.-dem. pažiūrų žmones, skelbė atsišaukimus. Mackevičius buvo paskirtas Kauno gub. sukilėlių organizatoriumi (vaivada). Bajorai iš sukilimo traukėsi, bet valstiečiai, miestų ir kaimų vargomenė ir toliau rėmė sukilėlius, stojo į jų būrius. Muravjovui prireikė stiprinti kariuomenės įgulas Lietuvos miestuose. 1863.VII—XI vyko atkaklūs mūšiai Kauno, Vilniaus ir Augustavo gubernijose. Vien tik Kauno gub. buvo užregistruota daugiau kaip 70 susirėmimų. VII.21 du sukilėlių būriai mėgino užimti Kazlų Rūdos geležinkelio stotį, bet neįstengė. VIII.21 sukilėliai vėl bandė perkirsti Kauno—Virbalio geležinkelį. Įvyko įnirtingos kautynės. Daugiau kaip 600 sukilėlių rinktinę ties Mozūriškėmis, netoli Veiverių, užpuolė šešios geriau ginkluotų pėstininkų kuopos ir kazokų šimtinė.

Sukilėliai, palikę kelias dešimtis nukautų, pasitraukė. Tuo metu Šiaulių aps. ir Kėdainių apylinkėse aktyviai veikė Bitės vadovaujamas pėsčiųjų ir raitųjų valstiečių sukilėlių būrys. Anykščių apylinkėse ir Zarasų aps. sėkmingai kovėsi nuo pat sukilimo pradžios veikęs valstiečio K. Lukošiūno sukilėlių būrys. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai vasarą ir rudenį veikė Šilalės, Rietavo, Tverų, Tytuvėnų, Šiluvos, Krakių, Josvainių, Pumpėnų, Vilkijos valsčiuose. 1863 rudenį Muravjovo teroras užgriuvo ir Užnemunės gyventojus, nes sukilimui slopinti Užnemunė buvo priskirta prie Vilniaus karo apygardos. Į 1863 pab. sukilėlių padėtis pasidarė ypač sunki. XII.17 buvo suimtas ir XII.28 Kaune nužudytas Mackevičius. 1864 pr. buvo suimtas ir 1864.III.22 Vilniuje nužudytas Kalinauskas. Pagal žinomus ofic. sąrašus daugiau kaip 20 Lietuvos valstiečių už aktyvų dalyvavimą sukilime buvo nubausti mirtimi. Tai K. Braziulis, A. Juknaitis, J. Morkis, J. Pranaitis (Šiaulių aps.), A. Burokas (Vilkaviškio aps.), M. Gardziulevičius (Kalvarijos aps.), A. Kripaitis, J. Vodopalas (Panevėžio aps.), V. Mizerevičius (Kauno aps.), P. Vitkauskas (Seinų aps.) ir kt. Daug sukilėlių būrių buvo sunaikinta mūšiuose. 1864 vasarą buvo suimta ir išžudyta paskutinė Lenkijos sukilėlių vyriausybė, vadovaujama R. Trauguto. 1864 kai kuriose Lietuvos vietose pavieniai sukilėlių būriai dar tebekovojo. Caro valdžia sukilimą nuslopino. Muravjovas-Korikas dar kurį laiką represavo visus, kas tik buvo įtariamas turėjęs ryšių su sukilimu. Buvo uždrausta (1864) liet. spauda lot. spaudmenimis, liet. kalba pašalinta iš m-lų, padaryta kitų nac. suvaržymų.

Tačiau caro valdžia, kad ir nuslopinusi sukilimą, buvo priversta padaryti nuolaidų valstiečiams. Sukilimas ir jo įtaka paspartino baudžiavos liekanų likvidavimą, prisidėjo prie valstiečių žemės nuosavybės stiprinimo, prie klasių kovos paaštrėjimo kaime. Sukilėlių ryšiai su rusų rev. demokratais padėjo toliau vystyti ir stiprinti draugiškus lietuvių, lenkų, baltarusių, ukrainiečių tautų santykius su rusų tauta, ugdė vieningos darbo žmonių kovos prieš carizmą, dvarininkus ir kapitalistus sąlygas, padėjo toliau vystytis dem. minčiai, nac. išsivadavimo judėjimui.

1919 UŽNEMUNĖS (SUVALKIJOS) SUKILIMAS. 1919 pradžioje Užnemunėje, vokiečių kar. dalinių padedama, buržuazija jau buvo įvedusi savo valdžią. Vis dėlto rev. jėgos, tikėdamosi artėjančios Raudonosios Armijos Liet. divizijos paramos, ryžosi sukilti. Nutarimą organizuoti ginkluotą sukilimą priėmė 1919.II.9 įvykusi Marijampolės ir Vilkaviškio rajonų komunistų konferencija. Sukilimo organizuoti LKP CK pasiuntė Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės narį P. Svotelį-Proletarą. Sukilėliai 1919.II.13—14 keliose vietose išardė geležinkelį tarp Kybartų ir Kazlų Rūdos, nutraukė Kybartų—Vilkaviškio, Vilkaviškio—Naumiesčio, Kalvarijos—Marijampolės—Kauno telefono linijas; Marijampolės aps. nuginklavo 8 burž. milicininkus, paėmė į nelaisvę burž. kareivių būrį, taip pat 10 vokiečių kareivių. Sukilėliai savo veiksmus derino su Raudonosios Armijos Lietuvių divizijos puolimu, kuriuo buvo siekiama išvaduoti Kauną ir suteikti pagalbą Užnemunės rev. jėgoms. Lietuvių divizijos pulkai, susidūrę prie Nemuno su stipriu vokiečių interventų pasipriešinimu, negalėjo padėti sukilėliams. Part. org-jos, tikėdamosi kariuomenės paramos, neįtraukė į sukilimą daugiau darbo žmonių, ir tai buvo viena svarbiausių jo pralaimėjimo priežasčių.

1920 KAUNO ĮGULOS KAREIVIŲ SUKILIMAS. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, nuolat didėjantis kareivių nepasitenkinimas burž. valdžios politika 1920.II.22 Kaune ir jo priemiesčiuose (Šančiuose, Aukštojoje Panemunėje ir kt.), kur buvo dislokuota svarbiausia kariuomenės dalis, peraugo į ginkluotą kareivių sukilimą. Jo pagr. priežastys buvo nepakenčiamas kareivių aprūpinimas (blogas maistas, apranga) ir jų visiškas polit. beteisiškumas. Kariuomenėje tebegaliojo mažai tepakeisti caro armijos statutai; karininkai, kurių nemaža dalis buvo svetimšaliai, su panieka žiūrėjo į kareivius; kareiviai negalėjo priklausyti polit. partijoms, rengti mitingų, negavo rinkimų teisės. Turėjo reikšmės ir bendras Lietuvos darbo žmonių nepasitenkinimas antiliaudine buržuazijos politika.

Tiesioginis pretekstas sukilti buvo Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos Centro Biuro 1920.II.16 atsišaukimas, raginantis paremti streikuojančius polit. kalinius. 1920.II.17 įgulos daliniuose prasidėjo bruzdėjimai. II.21 įv. dalinių kareivių delegatai (apie 200) nutarė rytojaus dieną sušaukti Įgulos bažnyčios (dab. J. Biliūno) aikštėje Kauno įgulos kareivius į mitingą. Ten jie turėjo atvykti apsiginklavę ir pareikalauti iš valdžios atstovų, kad būtų suteikta kareiviams rinkimų teisė, pagerintos jų buitinės sąlygos, paleisti polit. kaliniai, išdalytos dvarų žemės, sudaryta taika su Tarybų Rusija.

II.22 Įgulos bažnyčios aikštėje susirinkusius kareivius vadovybė įkalbėjo išsiskirstyti į kareivines. Aukštojoje Panemunėje revoliucingiausiai nusiteikę artilerijos pulko ir 2-ojo atsargos bataliono kareiviai, nepraleisti į mitingą, grįžę suėmė karininkus ir atvykusį gen. P. Liatuką. Tai buvo sukilimo pradžia. Sukilę kareiviai išrinko rev. k-tą, kurį sudarė puskarininkiai P. Mickeliūnas, D. Vizgirdas, B. Banišauskas, kareiviai V. Ivaškevičius, M. Kušneris, J. Mitas, M. Rožėnas ir dar 2 kareiviai — pėstininkų atstovai, kurių vienas iš pradžių buvo k-to pirmininku. Po poros valandų pėstininkų atstovai pasitraukė, ir k-tui ėmė vadovauti P. Mickeliūnas. K-tas neturėjo aiškaus veikimo plano ir, užuot vystęs puolimą, ėmė ruoštis gynybai. Kitų kar. dalinių kareiviai panemuniečių neparėmė. Tik vakare (II.22) sukilo aviacijos dalinio kareiviai, stovėję Linksmadvaryje, bet jie veikė neryžtingai. Tuo pasinaudodama, karo vadovybė paskelbė Kaune apgulos padėtį, sukilimui slopinti mobilizavo mokomąsias komandas ir autobatalioną su šarvuočiais, be to, iš Kaišiadorių iššaukė dalį ten stovėjusio pulko. Tos pajėgos II.23 rytą užėmė Aukštąją Panemunę ir sukilimą nuslopino. Nors burž. valdžia savo propagandoje ir stengėsi S. visaip menkinti, bet su aktyviausiais jo dalyviais žiauriai susidorojo. B. Banišauskas, V. Ivaškevičius, M. Kušneris, P. Mickeliūnas ir D. Vizgirdas buvo nuteisti mirti (V. Ivaškevičiui mirties nuosprendis pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos, o kiti keturi 1920.III.12 sušaudyti). Apie 150 kareivių buvo nuteista kt. bausmėmis.

Sukilimas pralaimėjo daugiausia dėl gaivališkumo, silpno ryšio su LKP. Rev. k-tas neturėjo aiškaus veikimo plano ir aiškių galutinių tikslų, o dalis jo narių buvo pasyvūs. Be to, nemaža kareivių tikėjo, kad Steigiamasis seimas patenkins jų reikalavimus, ir sukilimo neparėmė.

Sukilimas padarė teigiamą poveikį tolesnei rev. judėjimo raidai. Kareiviai ėmė sieti savo kovą su visos Lietuvos darbo žmonių kova prieš buržuaziją. Be to, šis S. privertė buržuaziją pagreitinti Steigiamojo seimo rinkimus ir suteikti kareiviams rinkimų teisę, pagerinti buitines kareivių sąlygas.

1927 TAURAGĖS SUKILIMAS. Po 1926 faš. perversmo Lietuvoje pažangiosios visuomenės jėgos buvo žiauriai terorizuojamos. Daugelis komunistų ir kitų antifašistų pateko į kalėjimus ir Varnių konc. stovyklą. Buvo vėl įvesta karo padėtis, didelė valdžia suteikta karo komendantams ir policijai. Kai kurie smulkiaburžuazinių partijų, daugiausia socialdemokratų, veikėjai norėjo kovoti su fašizmu, bet nepajėgė teisingai įvertinti susidariusios situacijos ir rinkosi netinkamus kovos būdus. Netrukus po 1926 faš. perversmo Tauragėje ir jos apylinkėse įsikūrė slapta antifaš. org-ja rengti ginkluotam sukilimui. Jai vadovavo P. Mikulskis, J. Bildušas, K. Bertulis, J. Gaivenis ir kt. socialdemokratai. Sukilimo išvakarėse (1927.IX.8) prie Tauragės—Skaudvilės plento (miškelyje prie Agluonos u.) susirinko apie 30 sukilėlių. Mikulskis, III seimo atstovas, LSDP frakcijos narys, susirinkusiems pranešė, kad netrukus visoje Lietuvoje įvyksiąs sukilimas, kurį palaikysianti kariuomenė, ir paragino sukilėlius paimti valdžią Tauragės apskrityje. IX.9 anksti rytą Tauragės dvaro ir miesto darbininkai užėmė Tauragės komendantūrą, studento V. Banio vadovaujamas būrys užėmė policijos nuovadą ir nuginklavo policininkus, o Gaivenio vadovaujamas būrys nuginklavo šaulių rinktinę, paėmė jos ginklų sandėlį, užėmė Tauragės paštą ir geležinkelio stotį. Sukilimo vadovai

ir jais patikėję sukilėliai skelbė, kad faš. valdžia Kaune ir kt. vietose nuversta. Į sukilėlių gretas stojo Tauragės ir jos apylinkių darbininkai, valstiečiai, bernai, moksleiviai. Mikulskio nurodymu kai kurie sukilėlių būriai išvyko į Pagramantį, Sartininkus, Žygaičius, Naumiestį ir nuginklavo vietos policiją. Faš. valdžia apie Tauragės sukilimą sužinojo tuoj pat, ir tos pačios dienos 17 val. į Tauragę įžengė Požerūnų geležinkelio stotyje išlaipinta kariuomenė. Sukilėliai iškriko, jų vadą Mikulskį nušovė kareiviai. 84 sukilėliai (per ilgesnį laiką) buvo nuteisti mirti (nuosprendis įvykdytas tik daliai), 18 — kalėti iki gyvos galvos, 12 — kalėti nuo 6 iki 20 metų. Iš minėtųjų 84 tuojau po sukilimo nuslopinimo buvo sušaudyti V. Burneckas, A. Gudjonis, G. Kazlauskas, P. Lekavičius, J. Milkeraitis, A. Odovas, J. Paulikas, R. Vizenbergas. 65 sukilėliai pabėgo į užsienį. Iš viso 1927—40 buvo teisiami 209 sukilimo dalyviai.

LKP pažymėjo 1927 sukilimo dalyvių drąsą ir pasiaukojimą, kartu nurodydama, kad fašizmas Lietuvoje gali būti nuverstas, tik įtraukus į kovą prieš jį darbo žmonių mases, smerkė smulkiaburž. partijų kair. vadovų avantiūrizmą. Ist. literatūroje Tauragės sukilimas dažnai buvo vadinamas puču.

Lit.: **O. Spazier**, Historia powstania narodu Polskiego w roku 1830 i 1831, 3 t., Paryż, 1833; **F. Wrotnowski**, Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831, Paryż, 1835; **Ф. Смит**, История польского восстания и войны 1830 и 1831 годов, 3 т., СПб, 1863—64; **S. Barzykowski**, Historia powstania Listopadowego, 4 t., Poznań, 1883—84; **W. Przyborowski**, Dzieje 1863 roku, t. 3, Kraków, 1902; **B. Limanowski**, Historia powstania narodu polskiego 1863 i 1864 r., Lwów, 1909; **A. Janulaitis**, Valstiečių sukilimas XVIII a. Lietuvoje, V., 1910; Pamiętniki Jakuba Gieysztora, cz. 2, Wilno, 1913; **H. Mościcki**, Generał Jasiński i powstanie kościuszkowskie, Warszawa, 1917; **J. Grabiec**, Rok 1863, Poznań, 1922; **A. Janulaitis**, Kunigai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje, K., 1923; **[V. Kapsukas]**, Didysis Lietuvos kareivių sukilimas, [Smolenskas], 1924; **H. Mościcki**, Powstanie 1831 roku na Litwie, Wilno, 1931; **P. Purėnas**, 1831 metų sukilimas Lietuvoje, K., 1931; **S. Matulaitis**, 1863 metai Lietuvoje, d. 1, Minskas, 1933; **L. Żytkowicz**, Stosunki skarbowe W. Ks. Litewskiego w dobie insurekcji Kościuszkowskiej, Wilno, 1935; **L. Żytkowicz**, Litwa i Korona w r. 1794.— „Ateneum Wileńskie", Wilno, 1937; **J. Žiugžda**, Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951; **K. Jablonskis**, Lietuvos valstiečių kova prieš feodalų priespaudą iki valakų reformos.—„Lietuvos istorijos darbai", t. 1, V., 1951; **S. Kieniewicz**, Sprawa włościańska w powstaniu styczniowym, Wrocław, 1953; **Ю. Жюгжда**, Развитие демократического движения в Литве в 60-х годах XIX в. и влияние на него русского революционного демократического движения.— „Исторические записки", т. 45, М., 1954; **J. Jurginis**, Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 m., V., 1955; **B. Dundulis**, Žemaičių sukilimai prieš teutoniškuosius pavergėjus 1401 ir 1409 m. — „VVU mokslo darbai", t. 2, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65; **J. Komodaitė, P. Staras**, Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **L. Bičkauskas-Gentvila**, 1863 metų sukilimas Lietuvoje, V., 1958; **R. Jasas**, Didysis prūsų sukilimas (1260—74), V., 1959; **B. Dundulis**, Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., V., 1960; **С. Лазутка**, Революционная ситуация в Литве 1859—1862 гг., М., 1961; **J. Jurginis**, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962; **А. Смирнов**, Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии, М., 1963; **S. Land, M. Plenkiewicz**, Portret Jakuba Jasińskiego, Warszawa, 1964; **Ю. Жюгжда**, Отражение аграрного вопроса в восстании 1863—1864 гг. в Литве.— Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Вильнюс, 1964; **В. Дьяков, И. Костюшко, И. Миллер**, Роль крестьянства в восстании 1863—1864 гг.— Ten pat; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964; Герои 1863 года, М., 1964; Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг., М., 1965; **F. Sliesoriūnas**, 1830—1831 m. sukilėlių valdžia Lietuvoje.—„LTSR MA darbai", 1966, A 1; **Д. Похилевич**, Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века, Вильнюс, 1966; Antifašistinis sukilimas Tauragėje 1927 metais. — Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967; **O. Maksimaitienė**, Lietuvos sukilėlių kovos 1863—1864 m., V., 1969; **S. Lazutka, A. Kulie-šiuvienė**, Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 m. — „LTSR MA darbai", 1969, A 9; **R. Marčėnas**, Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m., V., 1969.

SUKĨNIAI — kaimas Ukmergės rj., Pabaisko apyl., 13 km į p. v. nuo Ukmergės, Šventosios kair. krante. 87 gyv. (1970). Per kaimą teka Žuvintė ir jos intakai Gumbrė bei Sugeda. Yra Knyzlaukio pr. m-la (nuo 1949). Ties kaimu, Žuvintės deš. krante, yra piliakalnis, vad. pilaite. Jo aikštelė 40 m ilgio, 20—35 m pločio. Netoli piliakalnio, prie Šventosios, yra akmens amžiaus stovyklų liekanų ir didelis akmuo, vad. Moku (7 m ilgio, 5 m pločio, 3 m aukščio). 1959 kaime buvo 157 gyv.

SUKNELĒVIČIUS Petras [1871.II.22 Paliepiuose (Alytaus rj.) — 1939 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo batsiuviu. 1892—93 Vilniuje priklausė nelegaliam darbininkų būreliui, 1893 pab.— liet. socialdemokratų grupės narys, vienas pirmųjų s-d. agitatorių. Nuo 1896 LSDP veikėjas. LSDP I suvažiavime pritarė F. Dzeržinskiui, pasisakiusiam už glaudžius Lietuvos ir Rusijos rev. judėjimo ryšius. 1899 pab. Vilniuje dalyvavo pasitarime, nutarusiame suvienyti Lietuvos ir Lenkijos socialdemokratų org-jas. 1900 po visuotinio Vilniaus batsiuvių streiko, policijos persekiojamas, emigravo, kurį laiką gyveno Anglijoje. 1904—05 Rygoje veikė liet. socialdemokratų darbininkų būreliuose, 1905 pab. Vilniuje — odininkų tarpe; pasidavė tuometinių dešiniųjų LSDP vadovų įtakai. Nuo 1914 rev. judėjime nedalyvavo. Buržuazijos valdymo metais dirbo Lietuvos Banke.

SUKTĨNIS — liaudies šokis. Paplitęs visoje Lietuvoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitas. Šokamas poromis; einama į priekį, paskui vietoje sukamasi į vieną ir į kitą pusę. S. palydimas daina „Bitute pilkoji, iš kur medų nešioji" (kai kur šokis ir vadinamas „Bitute"). Suktiniu daugiausia buvo baigiami (apie Kupiškį — pradedami) pasilinksminimai. 1904 scenoje S. šoko Peterburgo lietuviai. Tai vienas pirmųjų liaudies šokių, pašoktų scenoje. Pagal tradiciją suktiniu baigiamos respublikinės dainų šventės.

Lit.: **M. Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; „Mūsų tautosaka", t. 4, K., 1931 [p. 104, 112]; „Tautosakos darbai", t. 1, K., 1935 [p. 238]; Jaunimo saviveiklos scena, sąs. 2, V., 1952; Suk, suk ratelį, V., 1957.

SŪKTIŠKIŲ PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 6 km į p. r. nuo Nemenčinės, 1,5 km į r. nuo Bezdonių. Plotas 145 ha (pramoninis 107 ha). Ežerinės kilmės žemapelkė. Pakraščiai labai vingiuoti. Yra nesupelkėjusių salų. Šiaurės rytuose pelkė siekia Bezdonę (Neries intaką). Durpių klodo didž. storis 3,4 m, vid. 1,92 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 7,7%. Durpių ištekliai apie 2 mln. m^3. Kasamos trupininės durpės kurui ir kompostui.

SŪKURIAĨ — **1.** Kaimas Prienų rj., Mackių apyl., 6 km į p. v. nuo Balbieriškio. 195 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Peršėkė (Nemuno intakas). Kaimas susikūrė 1926, išdalijus Tadaušavos dvaro žemę. 1959 buvo 197 gyv.

2. Kaimas Pakruojo rj., Pakruojo apyl., 13 km į v. nuo Linkuvos, 8 km į p. nuo Pašvitinio. 14 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1929). Kaimas įsikūrė buržuazinės žemės reformos metais. 1959 buvo 26 gyv.

„SŪKURỸS" — mėnesinis satyros laikraštis, ėjęs 1913.XI—1914.VII Tilžėje. Leido „Sietyno" b-vė. Redagavo J. Vanagaitis, F. Broseit-Skomačka.

SULÀ — sultys, leidžiamos iš beržų ir klevų. S. tekinama pavasarį, medžiams sprogstant: medžio kamiene išgręžiama apie 10 cm gylio, 2,5 cm skersmens skylė, iš kurios mediniu loveliu S. subėga į indą. S. lietuvių valstiečių nuo seno vartojama gėrimui, rečiau sriubai virti, burokams rauginti. Be šviežios, buvo vartojama rauginta sula. Jai užraugti buvo dedama serbentų, ąžuolo šakelių ar žievių, užpilama avižų, kurios neskęsdamos dengė gėrimą nuo dulkių. XX a. sulą imta raugti mielėmis su cukrumi. Be to, iš šviežios S. pradėta virti surogatinę kavą.

Lit.: **E. Dulaitienė**, Kupiškėnų senovė, V., 1958; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

SULIAVÀ — upė Kėdainių rj., Obelies deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 39 km^2. Prasideda Šukionių apylinkėse, 2 km į p. r. nuo Truskavos. Teka į p. Įteka į Obelį 20 km nuo jos žiočių, ties Kapliais, 6 km į v. nuo Šėtos. Turi 2 bevardžius intakus (dešinįjį ir kairįjį). Išilgai S. aukštupio ir vidurupio tęsiasi Pavermenio ir Milžemių pelkės; ten upės vaga kanalizuota.

SŪLINKIŲ PÉLKĖ — pelkė Radviliškio rj., 10 km į p. v. nuo Radviliškio, 1,5 km į š. nuo Šiaulėnų. Plotas 2201 ha (pramoninis 1823 ha). Pelkė ežerinės kilmės, susidariusi didžiuliame pakraštinių moreninių darinių tarpugūbryje. Pakraščiai labai vingiuoti. Pelkės guolio v., p. ir p. r. šlaitai statūs, aukšti, kiti lėkšti, žemi. Pelkėje yra nesupelkėjusių salų (apie 67 ha); viduryje telkšo liekaninis Sulinkių ež. (7 ha). P. pakraščiu teka Šušvė (Nevėžio intakas), v.— nedidelis Šušvės intakas; š. r. pakraštyje prasideda Beržė (Šušvės intakas). Pelkę

maitina krituliai, paviršiniai bei gruntiniai vandenys. Didesniąją dalį sudaro plynraistinė aukštapelkė, kurioje yra duburių. Aukštapelkę juosia plynraistinė tarpinio tipo pelkė ir raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 3,3 m. Klodas 3 tipų: 53% aukštapelkinio, 27% žemapelkinio, 20% mišraus. Aukštapelkinį klodą sudaro daugiausia fuskuminės, mediuminės ir švylinės-kimininės durpės, žemapelkinį — viksvinės, alksninės ir medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 24%, vid. peleningumas 5,5%. Ištekliai 60,7 mln. m^3, iš jų 19,3 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių durpių (vid. susiskaidymas 16%). Pietuose prie S. p. įsikūręs Sulinkių kaimas.

SULPŸS — ežeras Rokiškio rj., 6 km į r. nuo Obelių, 1,5 km į p. nuo Radviliškio—Daugpilio geležinkelio. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 840 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai žemi, p. v. gale pelkėti. Per ežerą teka Kriaunos baseino upelis.

SUNDĀKAI — kaimas Prienų rj., Būdos apyl., 9 km į š. r. nuo Jiezno, 9 km į š. v. nuo Stakliškių. 237 gyv. (1970). Pr. mokykla. 1923 buvo 316 gyv., 1959 — 290.

SUÑGAILIŠKIAI — kaimas Tauragės rj., Sungailiškių apyl., 10 km į š. nuo Tauragės, Jūros kair. krante, prie Plungės—Tauragės plento. 215 gyv. (1970). Iš š. prieina Sutkų miškas. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1937), biblioteka. 1959 buvo 175 gyv.

SUNGARDAĨ, Sągardai, — kaimas Ignalinos rj., Kazitiškio apyl., 10 km į p. nuo Salako, prie Sungardo ežero. 18 gyv. (1970). Iš š. r. prie kaimo prieina Sungardų miškas; jame hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė apie 150 Salako gyventojų. 1959 kaime buvo 38 gyv.

SUÑGARDAS, Sūgardas, Sągardas, — ežeras Ignalinos rj., 9 km į p. nuo Salako, 7 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 123 ha, didž. gylis 26,5 m, vid. gylis 7,6 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 3170 m, didž. plotis 630 m, kranto linijos ilgis 8750 m. Ežero dubuo daubotas; giliausia vieta centr. dalyje. Krantai aukšti ir statūs, vietomis apaugę mišku. Pietvakariuose S. siauru sąsiauriu jungiasi su Ažvinčio ež.; iš š. į ežerą įteka bevardis upelis, o iš r. galo išteka Svetyčia (į Dysnų ež.). Prie S. įsikūrę Sungardų, Garbšių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia kuojų, ešerių) 1969 sugauta 5 kg/ha.

SUNKŪMŲ KILNÓJIMAS. Lietuvoje pradėtas kultivuoti 1923. Pirmąsias varžybas, kuriose dalyvavo lengvojo ir pussunkio svorio atletai, surengė Lietuvos Dviratininkų s-ga. Jose buvo užfiksuoti pirmieji Lietuvos rekordai (J. Šulgino ir V. Tarvydo). Į S. k. varžybų programą buvo įtraukti 5 veiksmai (spaudimas, rovimas, stūmimas abiem rankomis, rovimas ir stūmimas viena ranka). 1924 įvyko pirmosios Kauno, 1925 — Lietuvos S. k. pirmenybės (4 svorio kategorijų). 1926 S. k. pradėtas kultivuoti Šiauliuose. Prie S. k. vystymo Lietuvoje nemaža prisidėjo 1928 iš Latvijos atsikėlęs P. Vitonis. Nuo 1928 Lietuvoje buvo rengiamos 3 klasikinių veiksmų S. k. varžybos. IX olimpinėse žaidynėse (1928, Amsterdame) P. Vitonis užėmė vid. svorio XV vietą. 1932, 1938 ir 1939 įvyko Lietuvos ir Latvijos S. k. rungtynės (1932 nugalėjo Lietuvos sportininkai).

Nuo 1946 Lietuvos sunkumų kilnotojai dalyvauja TSRS pirmenybėse. 1948 įvyko pirmasis Lietuvos stipruolių konkursas, kuriame dalyvavo daugiausia kaimo sportininkai. 1951, pasibaigus Kaune TSRS S. k. pirmenybėms, daugelis žymiausių TSRS sunkumų kilnotojų pasirodė Lietuvos miestuose. 1951 Vilniuje apsigyveno TSRS sporto meistras E. Novikovas, keletą kartų gerinęs TSRS ir Lietuvos S. k. rekordus; 1954 jis pirmasis iš Lietuvos sportininkų dalyvavo tarptautinėse S. k varžybose su VDR ir Švedijos komandomis. 1956 ir 1957 TSRS kaimo jaunimo S. k. pirmenybėse bronzos medalius laimėjo Lietuvos sportininkas V. Chodorovskis, 1958 — J. Vitkevičius. 1959 B. Stašaitis užėmė II vietą sąjunginiame jaunimo S. k. konkurse. TSRS tautų III spartakiadoje (1963) A. Račkauskas laimėjo aukso medalį ir tapo TSRS S. k. čempionu. 1963 vilnietis E. Mkrtumianas pasiekė jaunių S. k. pasaulio rekordą. 1966 A. Pricas užėmė I vietą TSRS komandinėse pirmenybėse. 1958 Lietuvos S. k. rinktinė turėjo draugiškas rungtynes su Suomijos, 1963 ir 1968 — su VDR sportininkais. 1969.I.1 Lietuvos S. k. kultivavo apie 8000 sportininkų (jų tarpe 20 TSRS sporto meistrų).

SUOJŸS — ežeras Molėtų rj., 2 km į š. nuo Aluntos. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 970 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 2100 m. Ežero v. galas siauras, r.— platus. Krantai žemi, rytinis ir pietinis miškingi. Į S. įteka upeliai iš Duobio ir Lukšto ežerų, išteka upelis į Virintą. Prie ežero įsikūręs Pasuojės kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia kuojų) 1969 sugauta 71,1 kg/ha.

SÚOLAS (valstiečių namuose). Iki XVI a. lietuviai valstiečiai ant medinių S., sustatytų trobos pasienyje, ne tik sėdėjo, bet ir miegojo. Atsiradus lovoms, ant suolų buvo tik sėdima. Suolai buvo pastovūs ir kilnojami. Pastovus S. — ant dviejų ar daugiau trinkų uždėta lenta. Pastovūs S. statyta pasieniais, galus suduriant užstalės kampe. Jie masyvūs, su plačiomis sėdimosiomis lentomis. Kilnojamasis S. — tai sėdimoji lenta, pritvirtinta ant lygių pastovų ar kojų. Vėliau suolų kojas ar pastovus pradėta profiliuoti; kartais kilnojamas S. turėjo priekinę lentą, neretai ornamentuotą kiaurapiūviu ar kontūriniu raižymu. Sudėtingesnės konstrukcijos suolai turėjo atkaltes, puoštas ornamentiniais ažūrais. S. jau beveik išstūmė modernios kėdės ir sofos.

SÚOMIŲ LITERATŪRĄ (ryšiai su liet. lit-ra). XIX a. pr. suomių period. spaudoje paskelbta liet. liaudies dainų vertimų. Susidomėjus suomių nac. judėjimu, kultūra, lietuvių period. spaudoje XIX a. pab. pradėta spausdinti suomių prozos vertimus. Išleistos P. Peiverintos (1827—po 1892) apysakos „Pavargėlė" (1893, vertė P. Janušis), „Viensėdis. Pirmutinė šalna" (1893, v. S. Jablonskienė), „Pražudytas gyvenimas, arba girtuoklio išpažintis" (1910, v. K. Marma). Suomių mokslininkai ir rašytojai XIX a. pab. ėmė domėtis Lietuva, liet. tautosaka ir lit-ra. Filologas J. Mikola (Mikkola, 1866—1946) ir rašytoja M. Talvio (1871—1951) 1894 ir 1895 lankėsi Lietuvoje, užrašinėjo liet. liaudies dainas, bendravo su P. Kriaučiūnu, V. Kudirka ir kitais liet. kultūros veikėjais. Vėliau M. Talvio parašė atsiminimus apie V. Kudirką (išsp. „Literatūroje ir mene", 1958.XII.27), E. Nieminenas išleido J. Mikolos surinktą liet. tautosaką („Litauische Volkslieder aus dem handschriftlichen Nachlass. Prof. J. J. Mikkolas", 1949). Folkloristas A. Niemis (Niemi, 1869—1931), tyrinėdamas suomių tautosakos ryšius su liet. tautosaka, 1902—12 keletą kartų Lietuvoje rinko liaudies dainas. Dalį surinktųjų dainų jis paskelbė rinkinyje „Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje" (su A. Sabaliausku; 1911). A. Niemis parašė studiją „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai" (suomių k., 1913; liet. vert. A. Sabaliausko, išsp. „Mūsų tautosakoje", 1932), apybraižą „Lietuvių literatūra" (suomių k., 1925). Iš folkloristikos darbų dar pažymėtina V. Mansikos (Mansikka) studija „Lietuvių burtažodžiai" (vok. kalba, 1929). Žymiausiai lietuvių lit-ros populiarintojai Suomijoje XX a. pirmojoje pusėje šalia A. Niemio ir M. Talvio buvo E. Silvantas, R. Eleris (Öller), E. Lisicin (Lisitzin), V. Kiparskis (Kiparsky). Į suomių k. išversta Maironio, I. Šeiniaus, J. Savickio, S. Nėries, A. Vienuolio ir kitų liet. rašytojų kūrinių, suomių period. spaudoje paskelbta straipsnių apie K. Donelaitį, Žemaitę, Maironį, Vaižgantą, V. Krėvę, Vydūną, S. Čiurlionienę, J. Baltrušaitį, I. Šeinių, V. Mykolaitį-Putiną ir kitus liet. rašytojus.

1918—40 iš S. l. liet. kalba išleista: suomių (karelų) epas „Kalevala" (1922, v. A. Sabaliauskas), E. Granstremo „Suomių liaudies pasakos" (1935, v. A. Graželis), J. Linankoskio (Linnankoski, 1869—1913) rom. „Pabėgėliai" (1935, v. K. Korsakas), M. Talvio romanai „Dvi meilės" (1936) ir „Varpas" (1936, abu v. A. Žagrakalienė), I. Kalnokio (Kalnoky) rom. „Moteris ir garbė" (1937, v. B. Dundulis), F. Silanpės (Sillanpää, 1888—1964) romanai „Žmonės vasaros naktį" **(1939, v. J. Šim-**

kus) ir „Silja" (1940, v. J. Lingis), naujosios suomių prozos antologija „Šeši suomiai" (1938, v. J. Šimkus), kurioje išspausdinta H. Parlando, P. Hanpės (Haanpää), T. Pekaneno (Pekkanen), H. Topilos (Toppila), M. Valtario ir U. Sepeneno (Seppänen) apsakymų. Straipsnių apie S. l. bei atskirus rašytojus ikitaryb. metais yra paskelbę A. Sabaliauskas, J. Balys («Suomių ir baltų santykiai „Kalevalos" šviesoje» išsp. 1935 „Vaire"; „Suomių liaudies lyrika", išsp. 1940 „Vaire"), A. Žagrakalienė, A. Venclova. Lietuvoje buvo paminėta S. l. d-jos (įk. 1831) įkūrimo ir „Kalevalos" (išl. 1835) išleidimo 100 metų sukaktis.

Taryb. metais liet. kalba išleista: A. Kivio (Kivi, 1834—72) rom. „Septyni broliai" (1950, v. A. Sabaliauskas; II leid. 1968), M. Lasilos (1868—1918) apys. „Išėjo degtukų" (1956, v. J. Baltušis), H. Elinos pasaka „Spraktukas ir briedukas" (1957, v. V. Stravinskas), M. Larnio (Larni, g. 1909) romanai „Ketvirtasis slankstelis" (1961) ir „Gražioji kiaulininkė" (1962, abu v. L. Janušytė), J. Linankoskio rom. „Daina apie ugniaspalvę gėlę" (1964, v. E. Stravinskienė), F. Silanpės rom. „Žmonės vasaros naktį" (1966, v. J. Šimkus), T. Janson pasaka „Trolis Mumis ir kometa" (1969, v. T. Ališkevičienė). Į liet. kalbą išversta K. Valos ir kt. poetų eilėraščių. Straipsnių S. l. klausimais paskelbė S. Skrodenis. Suomių kalba išleista: P. Cvirkos aps. „Lakštingala" (1954), apsakymų rink. „Paslaptis" (1955), pasaka „Lapė karalienė" (1958), Žemaitės apsakymų rink. „Kaip Jonelis raides pažino" (1957).

SŪOPIAI. Lietuvoje yra dvi S. rūšys: vakarinis S. *(Buteo buteo)* — dažnas vasarą, ir tūbuotasis S. *(B. lagopus)*, kuris apsistoja rugsėjo ir kovo mėn. praskrisdamas, o kartais ir žiemoja. Vakarinis S. į Lietuvą atskrenda kovo mėn.; išskrenda spalio mėn. Didesnioji dalis žiemoja p. v. Europoje, kiti žiemą klajoja. Gyvena miškuose ir laukuose prie miškų. Lizdus krauna įv. medžiuose. Gaudo pelinius graužikus, rečiau kurmius, varles, lesa sliekus, vabzdžius, kartais (dažniausiai žiemą) gaudo kurapkas. Ypač daug paprastųjų pelėnų ir dirvinių pelių išnaikina šių graužikų antplūdžių metu pagausėję tūbuotieji S.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959; **Н. Ликявичене,** Взаимоотношения мохнатоногого канюка и мышевидных грызунов в Литовской ССР.— Труды третьей Прибалтийской орнитологической конференции, Вильнюс, 1959.

SUOSÀ — 1. Ežeras Anykščių rj., 3 km į š. nuo Viešintų; dar vadinamas **Jurgiškio ežerėliu.** Plotas 200 ha, didž. gylis 4,5 m. Ežeras ištisęs iš š. v. į p. r.; ilgis 4230 m, didž. plotis 1040 m. Kranto linijos ilgis 9880 m, ji labai vingiuota; yra 3 dideli pusiasaliai. Krantai, išskyrus rytinį, lėkšti, daug kur pelkėti, apaugę mišku. Dugną dengia sapropelis, sapropelingas molis, dumblingas smėlis. Per S. teka Suosa (Lėvens intakas). Rytiniame S. krante įsikūręs Jurgiškis. Ežeras verslovinis.

2. Upė Anykščių ir Kupiškio rj., Lėvens kair. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 103 km^2. Prasideda Jurgiškio apylinkėse, 3 km į š. nuo Viešintų. Teka per Suosos ež. į š. v. Įteka į Lėvenį 94 km nuo jo žiočių, ties Pasuosiais, 10 km į p. v. nuo Kupiškio. Intakai: dešinieji — Rudilis, Akmenėlė; kairysis — Aleja. Vid. nuolydis 191 cm/km. Vidutinis debitas žiotyse 0,54 m^3/s. Suosos žemupį kerta Šiaulių—Daugpilio geležinkelis.

SUOSÕNĖ — ežeras Trakų rj., 8 km į š. v. nuo Trakų. Plotas 11 ha, didž. gylis 21 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r., per vidurį susmaugtas; ilgis 1200 m, didž. plotis 260 m. Krantai aukšti. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SŪOSTAS — kaimas Biržų rj., Sodeliškių apyl., 14 km į š. nuo Biržų, prie kelio į Skaistkalnę (Latvijos TSR); kolūkio centras. 102 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1905—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). 1720 pastatyta bažnyčia. 1944.VIII.7 kautynėse su hitlerininkais prie S. pasižymėjo leitenantai P. Galinas, F. Sančirovas, gvardijos viršila P. Osmininas, seržantai I. Brizgalovas ir N. Petrovas; jiems 1945 buvo suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai. Suoste palaidotas knygnešys J. Bielinis (m. 1918). 1959 kaime buvo 80 gyv.

SUPERFOSFÃTAS — viena iš *mineralinių trąšų* rūšių.

SURBLIAĨ — kaimas Plungės rj., Babrungo apyl., 8 km į š. nuo Plungės. 79 gyv. (1970). Kaimo p. v. pakraštyje yra Remčio ež., p. — apardytas piliakalnis. Jo aikštelė 65 m ilgio, 60 m pločio, iš p. r., p. ir p. v. apjuosta pylimo, kurio ilgis 65 m, aukštis 2 m. 1959 kaime buvo 109 gyv.

SURBLỸS Konstantinas [g. 1931.VII.16 Alsėdžiuose (Plungės rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1962). 1946—47 LLKJS Alsėdžių vls. k-to sekretorius. 1948—1949 LLKJS Telšių aps. k-to darbuotojas. 1949—51 LLKJS Rietavo rj. komiteto I sekretorius. Nuo 1951 TSKP narys. 1951—52 LLKJS Klaipėdos sr. komiteto skyriaus vedėjas. 1952—54 mokėsi Centrinėje komjaunimo m-loje prie VLKJS CK. 1954—1957 LLKJS CK lektorių grupės vadovas. 1957—59 LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus instruktorius. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1959—62 tobulinosi Visuom. mokslų akademijoje prie TSKP CK. 1962—63 LKP CK lektorių grupės vadovas. 1963—69 Partijos istorijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 sektoriaus vadovas. Kartu nuo 1963 dėsto Vilniaus Ped. in-te; nuo 1965 docentas. Tiria Tarybų Lietuvos darbininkų klasės istoriją, LKP veiklą socializmo kūrimo metais; tomis temomis paskelbė monografiją, moksl. straipsnių, brošiūrų. Vienas iš „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" autorių.

Lit.: Viskas vardan žmogaus, žmogaus gerovei, V., 1962; Svarbiausioji pasaulio revoliucinio pertvarkymo jėga, V., 1964; Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965; **М. Бурокявичус, К. Сурблис,** Расцвет Советской Литвы, M., 1965; Tarybų Lietuvos darbininkų klasės gretų augimo socializmo statybos metais (1940—1958) klausimu.— Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967; Tarybų Lietuvos darbininkų klasės istoriografija.— Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; Lietuvos komjaunimas socializmo statyboje (1940—1952).— Lietuvos komjaunimui 50 metų, V., 1969.

SURDĒGIS — kaimas Anykščių rj., 9 km į š. v. nuo Troškūnų, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 293 gyv. (1970). Per kaimą teka Vašuoka (Viešintos intakas), eina Troškūnų—Subačiaus kelias. Glžk. stotis, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1967—68 vidurinė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1950). 1510 pastatyta bažnyčia ir koplyčia. 1873 buvo 48 kiemai, veikė pravoslavų vienuolynas, pr. m-la. 1959 buvo 235 gyv.

SURDOPEDAGÒGIKA [lot. *surdus* — kurčias + *pedagogika*] — pedagogikos dalis, nagrinėjanti kurčnebylių, apkurtusių ir silpnai girdinčių vaikų bei paauglių mokymą ir auklėjimą. S. apima surdopedagogikos istoriją, vaikų su klausos trūkumais psichologiją, jų mokymo ir auklėjimo teoriją, skaitymo iš lūpų, kalbos technikos, šnekamosios kalbos ir kt. dalykų metodiką. S. teorija nagrinėjama Šiaulių Ped. in-to defektologijos katedroje (nuo 1960), Mokytojų tobulinimosi in-te (nuo 1966). Pirmieji straipsniai S. klausimais Lietuvoje paskelbti po D. Tėvynės karo. Apie kalbos garsų mokymą, defektų taisymą ir šnekamosios kalbos formavimą paskelbė straipsnių S. Grinevičienė, A. Sirgėdienė, apie kurčnebylių mokyklų istorinę raidą, jų mokymo patirtį rašė ir šioms mokykloms vadovėlių išleido J. Giembockis, B. Jauniškis, V. Karvelis.

Lit.: **V. Karvelis,** Anomalių vaikų mokymas Tarybų Lietuvoje, V., 1959.

SURGAILÍENĖ Aspazija [g. 1928.V.5 Tauragėje] — dailininkė. 1949—58 studijavo Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-te. Nuo 1960 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Iliustravo vaikų knygų, sukūrė estampų, ekslibrių (daugiausia linoraižinių). S. kūrybai didelę įtaką daro liet. liaudies menas. Jai būdinga raiškus, lakoniškas piešinys, dekoratyvumas, spalvingumas. Knygų iliustracijos pasižymi giedra nuotaika, jumoru.

Aspazija Surgailienė. Linoraižinys iš ciklo „Lietuvių liaudies dainos", 1969

Kūriniai: iliustruotos knygos — E. Mieželaičio „Lineliai" (1960), rink. „Pasakų skrynelė" (1961), Žemaitės „Mano pasakėlės" (1963), P. Cvirkos „Pasakos" (1965), K. Borutos „Dangus griūva" (1965), A. Venclovos „Pyraginės anties žuvimas" (1966), pasakos „Eglė žalčių karalienė" ir „Katinėlis ir gaidelis" (abu 1967), V. Žilinskaitės „Melagių pilis" (1968); estampai — „Saulele motule, ant mūsų, ant mūsų", „Labs vakars, mergele", „Močiute širdele, tai tau, tai tau" (visi 1967), ciklas „Lietuvių liaudies dainos" (1969), ir kt.

Lit.: **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

SURGAÎLIS Balys [g. 1914.XI.19 Kušnieriūnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Iki 1940 tėviškėje dirbo ž. ū. darbus. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1937—1938 Kušnieriūnų part. kuopelės, 1938—1939 LKP Užpalių (Utenos rj.) valsčiaus k-to sekretorius. 1940—41 ūkinis darbuotojas Kaune, Debeikių (Anykščių rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi. 1942—44 partizanų būrio „Audra" kovotojas, būrio part. org-jos sekretorius. 1944—45 Utenos vls. vykd. k-to pirmininkas, LKP Utenos aps. k-to darbuotojas. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. 1946—65 teisėjas Utenoje, Radviliškyje, Dusetose. Nuo 1965 Utenoje juriskonsultas.

SURGAÎLIS Henrikas [g. 1914.VI.5 Borisoglebske (RTFSR, Voronežo sr.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1968). 1939 baigęs Kauno un-tą, iki 1946 dirbo gydytoju Utenos ligoninėje. 1946—50 Kauno un-to med. f-to vidaus ligų katedros asistentas. 1950—57 Šiaulių zonos, 1958—59 Sveikatos apsaugos m-jos vyriausiasis terapeutas. Nuo 1959 dirba Šiaulių respublikinės ligoninės terapinio skyriaus vedėju. Paskelbė mokslinių straipsnių apie plaučių emfizemos etiologiją, patogenezę, kliniką, lėtines nespecifines plaučių ligas ir kitais terapijos klausimais.

SURGAÎLIS Jonas [1922.I.22 Kušnieriūnuose (Utenos rj.) — 1949.VIII.24 Utenoje] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš valstiečių. Tarnavo pas buožes, dirbo mūrininku. Platino kom. lit-rą. Nuo 1941 VLKJS narys. Vok. faš. okupacijos pradžioje išvežtas darbams į Vokietiją. Pabėgęs 1943 įstojo į „Audros" partizanų būrį. Nuo 1944 LLKJS Utenos aps. k-to instruktorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

SURGAÎLIS Leopoldas [g. 1928.III.16 Utenoje] — dailininkas. 1952 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos f-tą. Nuo 1952 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Nuo 1960 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Iš pradžių tapė daugiausia portretus. 1954 iliustravo P. Cvirkos „Cukrinius avinėlius" ir S. Nėries „Eglę žalčių karalienę". 1956 nupiešė peizažų seriją „Lietuvos piliakalniai". 1957—1965 S. kūryboje dominavo peizažas. Šiuo laikotarpiu susiformavo S. tapybos stilius, pagrįstas racionaliu tikrovės interpretavimu, išradinga kompozicija, raiškiu piešiniu, ekspresyvumu („Neries vingis", 1965). Nuo 1965 S. tapo daugiausia temines kompozicijas. Jose psichologiškai, dažnai jumoristiškai interpretuoja liaudies gyvenimą ir papročius („Kaimo kapela", 1965; „Kelyje", 1967), filosofiškai apmąsto liaudies dailės kūrėjų pasaulėjautą (serija „Smūtkeliai", 1965—66), simboliškai vaizduoja Spalio revoliuciją (kompozicija „1917", 1967).

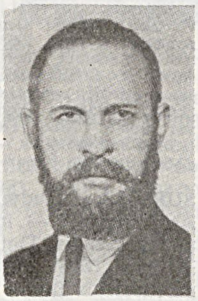

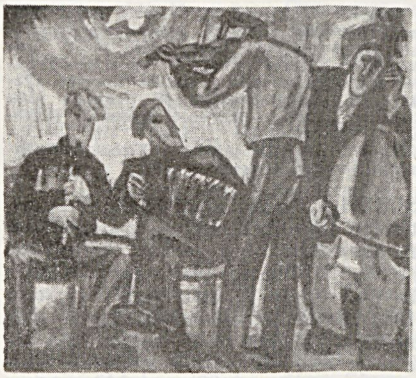

Leopoldas Surgailis. „Kaimo kapela", aliejus, 1965

Lit.: **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965.

SŪRGANTIŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 5 km į š. nuo Kruonio, prie plento į Kauną. 26 gyventojai (1970). 1 km į šiaurę nuo kaimo yra Kauno marių įlanka. Aštuonmetė mokykla (1931—51 buvo pradinė, 1951—61 septynmetė). 1959 kaime gyveno 40 gyventojų.

SURGŪČIAI — kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 12 km į š. nuo Kapsuko, Šešupės deš. krante. 140 gyv. (1970). Per kaimą teka Sasna (Šešupės intakas). Yra kolūkio malūnas ir lentpiūvė, pr. m-la (nuo 1928). 1959 buvo 177 gyv.

SŪRIS. Lietuvoje S. buvo gaminamas jau vid. amžiais (jis minimas XVI a. ist. šaltiniuose). Valstiečiai gamino saldų S. (daugiausia Žemaitijoje ir Užnemunėje; Žemaitijoje jis buvo vadinamas varške) ir rūgštų. Saldus S. daromas iš virinto saldaus pieno, primaišant kiaušinių ir prieskonių. Rūgštus S. daromas iš rūgštaus pieno, kartais pridedama saldaus pieno, grietinės, kmynų. Paruoštas pienas supilamas į trikampį drobinį maišelį, vad. sūrmaišį, kuris pakabinamas nuvarvėti, paskui spaudžiamas įv. sūrspaudžiais (ž. *Namų apyvokos daiktai*). Kartais suspausti S. džiovinami saulėkaitoje ar prie krosnies. Nuo XIX a. pab. sūrius, dažniausiai pram. būdu, pradėta plačiau gaminti rinkai (ž. *Pieno pramonė*).

1969 Lietuvoje veikė 21 sūrinė. Nuo 1969 Šiauliuose veikia tarprajoninė 1000 t vienkartinio pakrovimo bazė fermentiniams sūriams centralizuotai nokinti. Prie jos yra lydytų sūrių gamybos cechas, kuris per pamainą pagamina 10 t sūrių. Visos sūrinės 1969 pagamino 17 pavadinimų 9400 t fermentinių ir 2300 t lydytų sūrių. Iš fermentinių sūrių daugiausia perkami Rambyno, Nemuno, Šėtos, Jaroslavlio, Kostromos bei rusiškas S.; populiarus ir lietuviškas džiovintas S., lydytas Naujasis S. (30% ir 40% riebumo, fasuotas po 100 g). 1969 fermentinius S. pradėta eksportuoti į Čekoslovakiją.

SURKĒVIČIUS Jonas [g. 1911.II.10 Kaune] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1971). 1937 baigė Kauno meno m-los teatro dekoracijos studiją (vadovas S. Ušinskas). Nuo 1940 dalyvauja dailės parodose. 1940—41 dirbo Šiaulių dramos teatro dailininku, apipavidalino A. Korneičiuko „Platoną Krečetą" (1940) ir M. Gorkio „Paskutiniuosius" (1941). 1941—49 Panevėžio dramos teatro dailininkas. Apipavidalino apie 30 pjesių (K. Binkio „Atžalyną", 1941; L. Pirandelo „Henriką IV", 1944; A. Vienuolio „Prieblandoje", 1945; N. Gogolio „Revizorių", 1946; Moljero „Žoržą Dandeną", 1947, ir kt.). Šio laikotarpio dekoracijoms būdingas konstruktyvumas. Nuo 1949 S. dirba Akademinio dramos teatro vyriausiuoju dailininku. Čia apipavidalino daugiau kaip 50 spektaklių. Pirmųjų spektaklių (A. Gudaičio-Guze-

vičiaus „Kalvio Ignoto teisybės", 1950; M. Baratašvili „Žiogo", A. Čechovo „Dėdės Vanios", abu 1954) dekoracijos pasižymėjo iliuziniu dokumentiškumu, buvo artimos molbertinei tapybai. Ilgainiui S. sukurtose dekoracijose vėl atsirado konstruktyvių elementų. Nuo 1960 konstruktyvios dekoracijos, praturtintos šviesos efektais, tapo svarbiu daugelio S. apipavidalintų spektaklių komponentu (N. Hikmeto „Visų užmirštas", 1960; T. Viljamso „Orfėjus nusileidžia į pragarą", 1962; M. Kunderos „Raktų savininkai" ir M. Panjolio „Topazas", 1963; P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs", 1965; M. Bulgakovo „Turbinų dienos", 1969, ir kt.).

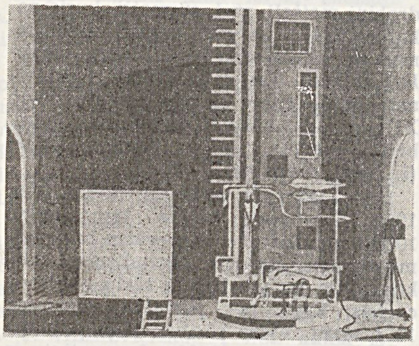

Jonas Surkevičius. Dekoracijų eskizas V. Rimkevičiaus pjesei „Paskolinkit ašarų" (1969)

Kiti apipavidalinti spektakliai (Akademiniame dramos teatre): A. Ostrovskio „Bekraitė" (1950), P. Kalderono „Meilė nežaidžiama" (1951), P. Vaičiūno „Ekscelencijos" (1954), A. Liobytės „Kupriukas muzikantas" (1955), B. Sruogos „Apyaušrio dalia" (1956), R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose" (1957), F. Šilerio „Marija Stiuart" (1958), V. Rimkevičiaus „Vandens lelija" (1958), A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske" (1960), V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko" (1961), I. Turgenevo „Mėnuo kaime" (1962), M. Gorkio „Dugne" (1964), A. Liobytės „Meškos trobelė" (1965), J. Getės „Faustas" (1965), ir kt.

SURMIŪS, Vilkų ežeras, — ežeras Prienų rj., 8 km į š. r. nuo Jiezno. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 550 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 1400 m. Krantai žemi. Per S. teka Surmia (Kamainės intakas). Prie S. įsikūrusios Steponiškės. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

„SURSUM CORDA" (lot. „Aukštyn širdis") — katalikų savaitraštis, ėjęs 1936—39 Kretingoje. Leido vienuoliai pranciškonai. Redagavo J. Gedgaudas.

SURVILÀ Arvydas [g. 1942.IX.4 Švenčionyse] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1968). 1964 baigė Maskvos Lomonosovo un-tą. Nuo 1968 Lietuvos TSR MA Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie dvigubo elektros sluoksnio ant elektrodų struktūrą, organinių medžiagų adsorbcijos ant elektrodų dėsningumus.

SURVILÀ Eugenijus [g. 1925.XII.4 Kaunel — dailininkas. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios tapybos f-tą.

1951—56 Kauno Žuko taikomosios dailės m-los, 1956—57 Šiaulių Pedagoginio instituto dėstytojas. Nuo 1952 dalyvauja respublikinėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1963 Kaune ir Vilniuje surengė individualines kūrinių parodas. Nutapė portretų ir peizažų.

Kūriniai: portretai — J. Lauciaus (1951), V. Lašo (1962), J. Grušo, A. Sutkaus, A. Steponaitienės (visi 1963), A. Čeponio motinos (1964), Kėdainių chem. kombinato darbininkės (1965), Z. Januškevičiaus (1966), J. Dalinkevičiaus (1967); peizažai — „Kaunas žiemą" (1962), „Kėdainių chemijos kombinatas", „Laivai uoste" (abu 1963), „Senoji Klaipėda" (1966); kompozicijos — „Statybininkai" (1963), „Mergaitė prie jūros" (1965), ir kt.

SURVILÀ Liudvikas [g. 1916.III.8 Anykščiuose] — instrumentalistas (fleita), dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1936 baigė Kauno konservatorijos fleitos klasę. 1935—48 Lietuvos radijo simf. orkestro, nuo 1948 Akademinio operos ir baleto teatro orkestro artistas. Nuo 1940 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los, 1945—49 Vilniaus konservatorijos, nuo 1949 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas.

Pastatė ir dirigavo V. Mocarto operą „Visos jos tokios" (1962), R. Petso operą „Gudrusis Antsas" (1964); buvo operų — P. Čaikovskio „Jolantos" (1962), S. Prokofjevo „Meilės trims apelsinams" (1963), V. Laurušo „Paklydusių paukščių" (1967), R. Vagnerio „Lohengrino" (1969) — dirigento asistentu; dirigavo A. Dargomižskio „Undinę", Dž. Verdžio „Rigoletą", L. Minkaus „Don Kichotą", B. Bitovo „Dvylika mėnesių".

SURVILÀ Pranas [g. 1933.II.6 Kandrotiškėje (Ignalinos rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą Vilniaus Ped. in-te; nuo 1964 elementarinės matematikos ir geometrijos katedros vedėjas, nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių tikimybių teorijos ribinių teoremų klausimais.

SURVILÀ Stanislovas [g. 1934.VI.3 Paskystūnyje (Raseinių rj.)] — zootechnikas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1960 baigęs Veterinarijos akademiją, iki 1965 dirbo Zarasų veislininkystės stoties direktoriumi. Nuo 1968 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių veisimosi biologiją.

SURVILÀ Viktoras [g. 1932.VII.17 Girkalnyje (Raseinių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1956 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1961 dirbo Klaipėdos laivų remonto įmonėje, Kauno „Bituko" f-ke, Kauno hidroelektrinės statybos v-boje. Nuo 1961 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to konstruktorių grupės, aerodinaminio stendo viršininkas, moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie išilgai aptekamo cilindro šilumos mainus.

SURVÌLIŠKIS — miestelis Kėdainių rj., 19 km į š. nuo Kėdainių, Nevėžio deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 265 gyv. (1970). Miestelis nusidriekęs iš š. į p. palei Kėdainių—Krekenavos kelią. Plano struktūra linijinė. Yra ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1922), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1947).

1500 didysis kun-štis Aleksandras S. dvarą perdavė B. Taborovičiui. 1505 pastatyta bažnyčia. XVI a. minimas S. kaimas, įsikūręs prie Kėdainių—Panevėžio prekybos ir pašto kelio. 1576—1605 S. priklausė dvarininkui Mlečkai. XVII ir XVIII a. (iki 1796) S. miestelis su valsčiumi priklausė Žemaičių vyskupui. 1702 vyskupas gavo privilegiją rengti Surviliškyje metinį prekymetį. 1796 buvo 344 gyv. Nuo XVIII a. veikė parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 3 bajorų, 4 miestelėnų ir valstiečių vaikai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje S. — valsčiaus centras. XIX a. veikė pašto stotis, 1873 buvo 250 gyv. 1905 sukilę S. gyventojai nuvertė carinę ir išrinko naują valsčiaus v-bą; buvo sunaikinti valsčiaus dokumentai, pašto stotis. 1923 buvo 427 gyv.; miestelyje buvo pr. m-la, keliolika parduotuvių, vyko turgūs, arklių prekymečiai. Per D. Tėvynės karą dalis miestelio sudegė. Taryb. metais S. atstatytas. 1959 miestelyje buvo 237 gyv. Surviliškyje ir jo apylinkėse XIX a. pab. yra gyvenęs ir kūręs liaudies skulptorius V. Svirskis.

SUSIÈDAS — ežeras Molėtų rj., 8 km į š. r. nuo Molėtų, prie Vilniaus—Utenos plento. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 660 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 1750 m. Krantai aukšti. Per S. į gretimą Virintų ež. teka upelis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SŪSIÕS PÉLKĖ — pelkė Kapsuko ir Lazdijų rj., 10 km į p. r. nuo Kalvarijos, į p. nuo Kapsuko—Alytaus plento. Plotas 1437 ha (pramoninis 1246 ha). Pelkė susidariusi ledyninio liežuvio duburmoje. Š. pakraščiai labai vingiuoti. Yra nesupelkėjusių salų (25 ha). Pelkę maitina krituliai ir paviršiniai bei gruntiniai vandenys. Per pietinę jos dalį teka Kirsna (Šešupės intakas). S. p. — ežerinės kilmės raistinė bei plynraistinė žemapelkė. Abipus Kirsnos tęsiasi potvynių užliejami plynraisčiai. Į š. nuo Kirsnos esantys raistai sudaro Sūsninkų miško dalį, į p. nuo Kirsnos — Šeškupės ir Papartėlių miškų dalį. Š. v. pakraštyje yra liūnas su plona samanų danga. Durpių klodo didž. storis 5,6 m, vid. 1,68 m. Durpės žemapelkinės, daugiausia viksvinės ir nendrinės. Vid. susiskaidymas 44%, vid. peleningumas 13,2%. Durpės kasamos. Jų ištekliai apie 21 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,5 m).

SUSIVIENIJIMAS LIETUVIŲ AMERIKOJE, SLA, — liberalinė JAV lietuvių savišalpos organizacija, veikianti nuo 1886. Org-ja šelpia sergančius savo narius, o mirusių narių šeimoms moka vienkartines pašalpas. Spaudos draudimo laikais SLA savo išleistas knygas nemokamai siuntė į Lietuvą, skyrė lėšų moksleiviams šelpti Lietuvoje. Iš pradžių SLA jungė įv. pažiūrų lietuvius, bet 1901 suskilo: kunigai, negalėdami paimti org-jos vadovybės, įkūrė atskirą savišalpos org-ją — Susivienijimą lietuvių Rymo katalikų Amerikoje. SLA pasiliko liberalai ir socialistai. 1929 org-ja turėjo apie 20 000 narių. 1930 įvyko naujas skilimas: dėl smurto prieš pažangiųjų vadovus iš SLA pasitraukė pažangieji lietuviai ir įkūrė Lietuvių darbininkų susivienijimą. Po to SLA veikla susilpnėjo, narių sumažėjo. 1940 org-ja turėjo 11 000, 1967 — 9000 narių. SLA vadovybė rėmė faš. valdžią Lietuvoje, o Lietuvai tapus soc. respublika, laikosi antitaryb. pozicijų. SLA leidžia laikr. „Tėvynė".

Lit.: Juozas O. Širvydas. 1875—1935 (Biografijos bruožai), Cleveland, Ohio, 1941.

SUSIVIENIJIMAS LIETUVIŲ ARGENTINOJE, SLA, — lietuvių savišalpos draugija, įkurta 1914 Buenos Airese. Steigiamajame susirinkime pirmininku išrinktas A. Starevičius, sekretoriumi P. Stalioraitis. D-ja turi biblioteką, veikia meno saviveiklos būrelis. D-jai priklauso nemaža pažangių darbininkų, bet dažniausiai joje vyrauja deš. elementai — klerikalai ir buržuaziniai nacionalistai.

Lit.: P. Ulevičius, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 122].

SUSIVIENIJIMAS LIETUVIŲ BRAZILIJOJE, SLB, — pažangi kultūrinė Brazilijos lietuvių organizacija, veikusi 1927—30. Įkurta V. Zarakausko ir kitų iniciatyva San Paule. 1928 įsteigė skyrius priemiesčiuose — Bom Retire, Vila Beloje, Mokoje ir kituose; pradėjo leisti savaitraštį „Garsas". San Paule turėjo salę, kurioje rengdavo vakarus, susirinkimus, paskaitas. 1929.XII.15 SLB konferencija pasmerkė liet. fašistų veiklą, išrinko į centro v-bą J. Bakutį, P. Jasinską, A. Mačaitį, J. Marcinkevičių, A. Zauką. Organizavo meno būrelius, turėjo bibliotekų, kuriose buvo ir marksistinio turinio knygų. 1930.V.28 policija užpuolė SLB patalpas, konfiskavo archyvą, suėmė centro v-bos pirmininką J. Bakutį ir aktyvesniuosius SLB narius (P. Misiūną, P. Raišį, J. Žilinską ir kt.). Buvo uždarytas laikr. „Garsas", konfiskuoti spaustuvės įrengimai ir suimti redaktoriai (A. Marma, V. Tamošiūnas).

Lit.: P. Ulevičius, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 155—161].

SUSLOVAS (Суслов) Michailas Andrejevičius [g. 1902.XI.21 Šachovskojėje (RTFSR, Uljanovsko sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas, Socialistinio Darbo Didvyris (1962). Kilęs iš valstiečių. 1918—20 dirbo Šachovskojės varguomenės k-te. Nuo 1921 TSKP narys. 1928 Maskvoje baigė Plechanovo Liaudies ūkio in-tą. 1929—31 mokėsi Raudonosios profesūros ekonomikos in-te, kartu dėstė Maskvos un-te ir Pramonės akademijoje. 1931—36 dirbo VKP(b) Centrinėje kontrolės komisijoje, Darbininkų ir valstiečių inspekcijos liaudies komisariate, Taryb. kontrolės komisijoje prie TSRS Liaudies Komisarų Tarybos. 1937—39 VKP(b) Rostovo sr. k-to skyriaus vedėjas, sekretorius, II sekretorius. 1939—44 VKP(b) Stavropolio kr. k-to I sekretorius. D. Tėvynės karo metais Užkaukazės fronto šiaurės grupės kariuomenės karo tarybos narys ir Stavropolio kr. partizanų dalinių štabo viršininkas. Nuo 1941 TSKP CK narys. 1944—46 VKP(b) CK Biuro Lietuvai pirmininkas. 1946—47 VKP(b) CK vadovaujantis darbuotojas. Nuo 1947 TSKP CK sekretorius, 1949—51 ir laikraščio „Pravda" vyriausiasis redaktorius. 1955—66 TSKP CK Prezidiumo narys, nuo 1966 TSKP CK Polit. biuro narys. Nuo 1936 TSRS AT deputatas.

SŪSNINKAI — kaimas Kapsuko rj., Naujienos apyl., 8 km į p. r. nuo Kalvarijos, prie Kapsuko—Alytaus plento; kolūkio centras. 435 gyv. (1970). Iš p. v. prie kaimo prieina Sūsios pelkė, iš p. r. — Sūsninkų miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959); pastatyta ūkinių pastatų. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1937), biblioteka. Kaimas minimas 1559 G. Valavičiaus Lietuvos girių aprašyme. 1827 kaime buvo 49 namai, 379 gyv., 1897 — 607 gyv., 1959 — 415 gyventojų.

SŪSNINKŲ MIŠKAS — miškas Kapsuko rj., 10 km į p. r. nuo Kalvarijos, 4 km į v. nuo Šeštokų. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Rudaminos girininkijai ir kt. žinyboms. Plotas 821 ha; medynų 514 ha. 480 ha užima Sūsios ir Sūsninkų pelkės. Reljefas lyguminis. Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. 96% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 43%, juodalksnynų 20%, drebulynų 17%, pušynų 10%, beržynų 7%, uosynų 2%, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 29%, pusbrandžiai medynai 48%, pribręstantieji 18%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 148 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 250 ktm. Į š. v. nuo S. m. įsikūręs Sūsninkų kaimas.

SUŠINSKAS Petras [1904.VI.23 Kaune — 1968.I.29 Antaviliuose (Vilniaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš tarnautojų. 1924 baigė g-jos 7 klases. 1924—29 LKP narys. Organizavo Kauno elevatoriaus, Aleksoto tilto ir kt. statybų darbininkų streikus, buvo statybininkų profsąjungos v-bos sekretoriumi, medžio apdirbimo profsąjungos v-bos pirmininku. Nuo 1929 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, 1929—31 slėpė savo bute policijos ieškomus LKP darbuotojus. 1936 padėjo įrengti LKP pogr. spaustuvę Kaune. Už streikų organizavimą 1923, 1926 ir 1940 baustas adm. tvarka. 1940—41 adm. darbuotojas Vilniuje. 1941 antrojoje pusėje ir 1942 kalintas Vilniuje. 1943—44 VKP(b) narys; kooptuotas į LKP Vilniaus miesto pogr. k-tą, telkė žmones į partizanų būrius. 1944 pr. suimtas, žiauriai kankintas, sužalotas. Eitkūnų (dab. Černiševskojė, Kaliningrado sr.) konc. stovykloje suorganizavo kalinių grupę ir su ja pabėgo. Slapstėsi Kaune. 1945—60 administracinis ir ūkinis darbuotojas Vilniuje.

SUTARTINĖS — dvibalsės ar tribalsės polifoninės lietuvių liaudies dainos, pagrįstos seniausiais daugiabalsio dainavimo principais: heterofonija, paralelizmu, kanonu ir laisva imitacija. S. dar vadinamos giesmėmis, sutarytinėmis ir kitaip. S. — sena liet. liaudies kūrybos rūšis, atsiradusi pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikais ir klestėjusi feod. epochoje. XIX a.—XX a. pr. S. dar buvo paplitusios š. r. Lietuvoje (Biržų, Vabalninko, Panevėžio, Kupiškio, Rokiškio, Zarasų, Anykščių, Ukmergės, Utenos, Švenčionių, Ignalinos apylinkėse).

Pagal dainavimo būdus S. skirstomos į dvejines, trejines ir keturines. **Dvejines** dainuoja 2 balsai arba dvi balsų grupės, kartu pradėdamos ir baigdamos. Abu balsai dainuoja tą patį tekstą (su nežymiais nukrypimais) skirtingomis melodijomis. Panašios yra **keturinės**, tik čia dainuoja 2 grupės po 2 balsus. Pirmos grupės balsai vienu metu dainuoja skirtingus tekstus skirtingomis melodijomis: vienas balsas dainuoja prasminį tekstą („rinkinį") ir vadinamas rinkėju, užtarėju, antras — priedainį („pritarinį") ir vadinamas giedotoju, patarėju. Antra grupė tik pakartoja pirmosios kiekvieną padainuotą posmą, t. y. abi grupės dainuoja pakaitomis, pailsėdamos. **Trejines** dainuoja 3 balsai arba trys balsų grupės kanono būdu: vienam balsui padainavus posmo pradžią ir pradėjus priedainį, įstoja antras balsas su posmo pradžia. Pirmajam balsui nutilus, įstoja trečias balsas. Kiekvienas dainininkas, išdainavęs savo posmą, ilsisi. Taip sutartinė be pertraukos dainuojama iki galo, kol, vienam dainininkui davus ženklą (pvz., ūktelėjus, suplojus), nutraukiama. Atskirą trejinių S. rūšį sudaro trejinės atitartinės. Jas dainuojant, vienas iš dainininkų (tuo metu besiilsintis, o kartais atskiras) protarpiais įsiterpia su priedainio žodžiais arba visu priedainiu. Visų rūšių sutartinėse vienu metu skamba tik du

balsai. Taigi, S. polifonija tėra dvibalsė. Kai kurios S. yra šokamos ir žaidžiamos (dažniausiai keturinės, rečiau trejinės). Nesudėtingi judesiai (vaikščiojimas, trepsėjimas, sukimasis) čia susiję su pačiu dainavimu: šokama tik dainuojant ir pakaitomis ilsimasi.

Vokalinėms S. būdavo pritariama skudučiais, daudytėmis, trimitais, kanklėmis ir kitais liaudies muzikos instrumentais. Dažniausiai būdavo pritariama keturinėms. Be vokalinių, yra ir grynai instrumentinių S. Jose būna tiek savarankiškų partijų, kiek groja vienos rūšies instrumentų grupių. Šių S. sąskambiai aštrūs, disonansiniai.

Manoma, kad S. yra kilusios iš labai seno pakaitinio liaudies dainavimo būdo. Pakaitiniu (antifoniniu, amėbėjiniu) būdu r. Lietuvoje būdavo dainuojamos paruginės dainos: viena dainininkų grupė dainuodavo prasminį tekstą, antroji — refreną. Kitur (pvz., apie Adutiškį) abi grupės vienu metu ir ta pačia melodija dainuodavo skirtingą tekstą (teksto polifonija). Viena iš S. vystymosi stadijų galėjo būti ir heterofoninis dainavimas, kai du balsai, tik su nežymiais nukrypimais, intonuodavo tą pačią melodiją.

Sutartinių tekstui būdingas paprastumas, jausmo saikingumas. Jų tematika artima kitų liaudies dainų tematikai, turinys nusakomas trumpai. Dažniausiai vartojamos S. poet. išraiškos priemonės yra žmogaus gyvenimo ir gamtos reiškinių sugretinimas, paralelizmai. Ypač raiškūs S. priedainiai. Vienų prasmė nebežinoma: čiūto, lylio, tanarilio, lingo, rito, dauno, kadujo, lado tatato, tuto, sadūto ir kt. Kiti priedainiai (pvz., dobile, gailile raso, lioj dagilėli, trepu treputėle) tikriausiai kilo iš prasmingų žodžių, įv. reiškinių vaizdavimo ar šokio judesių. Tokių priedainių neaptinkama monodinėse (vienbalsėse) ir homofoninėse harmoninėse liaudies dainose. S. posmų eilutės nerimuotos. Rimo asociaciją sukelia nuolatinis kartojimas priedainių, kurių žodžiai dažniausiai baigiasi skambiai ir kirčiuotai ištariamais balsiais.

S. melodijos pagrįstos primityviausiomis derminėmis sistemomis (neužpildyta didžiąja ar mažąja tercija, dviem didžiosiomis tercijomis, kurios, skambėdamos vienu metu, sukuria lidinį atspalvį, kai kuriais atvejais — pentachordu ar heksachordu). S. melodijų ritmas griežtas, akcentuotas, su dažnomis sinkopėmis, kurios teikia savitumo visai S. muzikai. Ritmo griežtumą pabrėžia aiškus, kirčiuotas žodžių tarimas, ypač išskiriant priebalsius. Dažniausias metras — dviejų dalių, rečiau trijų. Ypatingas S. bruožas — jų polifonija, kurios originalumas — paralelinių sekundų sąskambiai.

S. yra originalus, unikalus liet. liaudies kūrybos reiškinys. Kitų tautų liaudies muzikoje tokios polifonijos pavyzdžių neaptikta (tik kai kurios bulgarų ir Jugoslavijos tautų dvibalsės dainos turi sekundinių sąskambių ir yra dainuojamos antifoniniu ar heterofoniniu būdu).

S. pirmą kartą paminėtos M. Strijkovskio „Kronikoje" (1582). XIX a. sutartinių paskelbė S. Stanevičius, A. Juška. Vėliau jas rinko M. Miežinis, J. Jablonskis, A. Sabaliauskas, R. Niemis, J. Talat-Kelpša, S. Šimkus, Z. Slaviūnas, J. Čiurlionytė ir kt. Daugiausia S. užrašyta iš liaudies dainininkių O. Smilgienės (186), A. Ūsorienės, K. Skrebutėnienės, K. Statulevičienės. Žymesnieji instrumentinių S. atlikėjai yra kanklininkai P. Lapienė, J. Plepys. Pagrindinius S. dainavimo būdus pirmą kartą aprašė A. Sabaliauskas liaudies dainų melodijų rink. „Lietuvių dainų ir giesmių gaidos" (1916) prakalboje. Z. Slaviūnas parengė S. rinkinį „Sutartinės" (3 t., 1958—59). Rinkinyje išspausdinta 1828 S. tekstai ir 754 melodijos. Įžangoje aiškinami S. būdingieji bruožai, ryšys su etnografija, atlikimo būdai. Apie S. rašė J. Čiurlionytė, G. Četkauskaitė, L. Sauka. S. meninės išraiškos priemonės naudojamos grožinėje lit-roje ir kompozitorių kūriniuose. S. melodika savo kūryboje naudojosi kompozitoriai J. Gruodis, J. Talat-Kelpša, S. Šimkus, S. Vainiūnas, A. Račiūnas, J. Juzeliūnas, E. Balsys, V. Barkauskas, L. Povilaitis ir kt. Pastaruoju metu S. propaguoja etnografiniai ansambliai.

Leid.: **A. Sabaliauskas,** Lietuvių dainų ir giesmių gaidos, Helsinkai, 1916; **J. Čiurlionytė,** Lietuvių liaudies melodijos. — „Tautosakos darbai", t. 5, K., 1938; Lietuvių liaudies dainos, parengė J Čiurlionytė, V., 1955; Sutartinės (Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos), parengė Z. Slaviūnas, 3 t., V., 1958—59 [Z. Slaviūno įvad. straipsniai]; **S. Paliulis,** Lietuvių liaudies instrumentinė muzika, V., 1959; **S. Stanevičius,** Raštai, V., 1967.

Lit.: **A. Sabaliauskas,** Apie žiemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, V., 1911; **A. Niemi,** Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—„Mūsų tautosaka", t. 6, K., 1932; **J. Čiurlionytė,** Aukštaičių sutartinės arba giesmės.—„Tautosakos darbai", t. 5, K., 1938; Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963; **G. Četkauskaitė, L. Sauka,** Kapitalinis sutartinių leidinys.—„Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1966; **А. Юсфин,** Политональность в литовской народной музыке.—„Studia Musicologica", t. 10, Budapest, 1968; **J. Čiurlionytė,** Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai, V., 1969; **J. Antanavičius,** Profesinės polifonijos principų ir formų analogijos liaudies sutartinėse.—„Liaudies kūryba", t. 1, V., 1969; **Z. Slaviūnas,** Sutartinių daugiabalsiškumo tipai ir jų chronologijos problema.— Ten pat.

SUTEMÀ Liūnė [tikr. Zinaida **Katiliškienė-Nagytė;** g. 1927.VII.5 Mažeikiuose] — poetė. 1944 pasitraukusi iš Lietuvos, V. Vokietijoje baigė vid. mokslą, studijavo lit-rą. Gyvena JAV, Lemonte (netoli Čikagos). Išleido poez. rinkinius „Tebūnie tartum pasakoj" (1955), „Nebėra nieko svetimo" (1962), „Bevardė šalis" (1966). S. eilėraščiuose atsispindi liet. emigrantų jaunosios kartos nuotaikos, reiškiamas tos kartos tragizmas. S. kūrinių paskelbta Tarybų Lietuvos period. spaudoje.

„SŪTEMOS" — klerikalinis dienraštis, ėjęs 1928.X.31—XI.30 Kaune vietoj laikinai cenzūros uždaryto „Ryto". Leido ir redagavo V. Jakučionis.

SUTKĒVIČIUS Domininkas [1782 Raseinių aps. — 1849 (ar 1854) Palėvenėje (Kupiškio rj.)] — leksikografas. Mokėsi Raseiniuose. 1798 įstojo į dominikonų ordiną. Apie 1801—03 Vilniaus un-te studijavo fiziką. 1803—21 Merkinės (Varėnos rj.), Žemaičių Kalvarijos (dab. Varduva, Plungės rj.), Gardino dominikonų m-lų mokytojas. Nuo 1821 ėjo įv. pareigas Žemaičių Kalvarijos, Paparčių (Jurbarko rj.), Raseinių ir Palėvenės dominikonų vienuolynuose. Rinko leksikografinę medžiagą iš raštų bei liaudies gyvosios kalbos, sudarė 3 rankraštinius žodynus. Pirmasis S. leksikografinis darbas yra dvikalbis „Lietuvių-lenkų kalbų žodynas" (1048 p.; par. 1835, laikomas Resp. bibliotekoje). Žodyne sukaupta apie 18 000 žodžių su iliustraciniais sakiniais. Tai pirmas istorinis liet. kalbos žodynas. Jis apima K. Širvydo raštų ir kitų pagrindinių XVI a.—XIX a. pr. lietuvių rašto paminklų leksiką. Vėliau autorius šį žodyną išplėtė ir perdirbo į naują, didesnės apimties, 4 dalių (1529 p.) lietuvių-lenkų kalbų žodyną (par. apie 1842), kuris iki I pasaul. karo buvo Vilniaus viešojoje bibliotekoje; prieš pat karą rankraštis išvežtas į Rusiją ir iki šiol nesurastas. Trečias S. leksikografinis darbas yra trikalbis „Žodininkas lietuviškai-lotyniškai-lenkiškas" (par. 1848; rankraštis laikomas Liet. kalbos ir lit-ros in-to rankraštyne). Žodyne yra apie 19 000 žodžių be iliustracinių pavyzdžių. Žodynas sudarytas pirmųjų S. žodynų pagrindu, tačiau turi lot. atitikmenis ir yra kiek didesnis už 1835 „Lietuvių-lenkų kalbų žodyną". S. rankraštiniais žodynais naudojosi liet. kalbos tyrinėtojai A. Baranauskas, E. Volteris ir kt., o dabar jie naudojami didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekai papildyti.

Lit.: **J. Kruopas,** D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 8, V., 1966.

SUTKĒVIČIUS Stasys [1913.VII.13 Mozūriškiuose (Kauno rj.) — 1941.X.24 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1928—35 statybos darbininkas Kaune. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Už dalyvavimą 1935.V.1 demonstracijoje Kaune suimtas ir 1937 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1941.VII per frontą grįžo į Lietuvą organizuoti partiz. kovos, buvo suimtas. Hitlerininkų nužudytas.

SUTKIAĨ — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 16 km į š. v. nuo Šakių, Jotijos (Šešupės intako) kair. krante. 88 gyv. (1970). Yra mechaninės dirbtuvės. S. aštuonmetė m-la (1925—53 pradinė, iki 1962 septynmetė) yra gretimame Voverių kaime. Ist. šaltiniuose S. kaimas minimas 1559. 1959 buvo 102 gyv.

SUTKŪNAI — kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 5 km į š. nuo miesto centro, prie geležinkelio ir plento į Rygą. 412 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu te-

ka Kulpė (Mūšos intakas), iš p. prieina Ginkūnų pelkė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1958). Yra Šiaulių veislininkystės stotis. XIX a. buvo valsčiaus centras. 1867 įsteigta pr. m-la. 1923 buvo 165 gyv., 1959 — 287.

SÙTKUS Antanas [1892.I.26 Šalnynėje (Šakių rj.) — 1968.IV.5 Kaune] — režisierius, teatro pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945). Mokėsi Kauno ir Marijampolės gimnazijose, buvo namų mokytoju Kaune. 1909 įstojo į „Dainos" d-ją, dalyvavo jos vaidintojų būrelio veikloje. 1913 Kijeve išlaikęs provizoriaus egzaminus, tarnavo Maskvos vaistinėse. 1916 baigė F. Komisarževskio vaidybos m-lą. 1916—18 vaidino V. Komisarževskos teatre, studijavo režisūrą pas A. Zanovą. Vieną sezoną dirbo A. Tairovo vadovaujamame Kameriniame teatre. Suorganizavo Maskvos lietuvių artistų b-vę, vaidino ir režisavo. 1918 perėmė iš kaizerinių okupantų Kauno teatro rūmus, suorganizavo Tautos teatrą (veikė 1919 ir 1923—25), buvo jo vadovas bei režisierius. Nuo 1919 pab. vadovavo Tautos teatro pagrindu įsteigtai vaidybos m-lai. Be to, 1920—25 vadovavo satyros teatrui „Vilkolakis", režisavo visus jo spektaklius. Būdamas Lietuvių meno kūrėjų d-jos vicepirmininku ir šios d-jos teatro tarybos nariu, daug prisidėjo prie Dramos vaidyklos ir Operos vaidyklos įsteigimo. 1926—28 Valstybės teatro direktorius; šio teatro vaidybos studijoje dėstė aktoriaus meistriškumą. Nemaža S. mokinių tapo žymiais teatro menininkais (E. Bindokaitė, M. Chadaravičius, K. Juršys, H. Kačinskas, J. Oškinaitė, P. Pinkauskaitė, J. Rudzinskas, J. Siparis, N. Vosyliūtė, E. Žalinkevičaitė). 1928—34 Valst. radiofono direktorius. 1934—44 Valst. teatro režisierius; surežisavo apie 20 dramos veikalų. S. yra daug nuveikęs kaip teatro teoretikas. Nuo 1917 rašė teatro klausimais („Tautos balse", vėliau „Lietuvoje", vienkartiniuose leidiniuose bei žurnaluose „Dainava", „Veja", „Gairės", „Kūrybos keliais", „Skaitymai", „Pradai ir žygiai"). Straipsniuose informavo liet. visuomenę apie pasaul. teatrą ir ryškiausias jo kryptis. Paskelbė straipsnių apie japonų teatrą, H. Ibseno dramaturgiją, operos teatro specifiką. Rašė t. p. vaidybos, lietuvių nac. teatro ugdymo klausimais. Teoriniuose straipsniuose propagavo ir režisūroje diegė liet. liaudies vaidybos elementus, derino realizmą su simbolizmu 1945—47 S. — Kauno dramos teatro meno vadovas bei režisierius ir teatre veikusios vaidybos studijos meno vadovas. Nuo 1948 pensininkas. Liet. filme „Ignotas grįžo namo" vaidino grafą. Prisidėjo prie Teatro ir muzikos muziejaus organizavimo, Teatro d-jos veteranų sekcijos įsteigimo (kurį laiką buvo šios sekcijos vadovas). Parašė monografiją „Vilkolakio teatras" (išl. 1969).

Pastatymai: Tautos teatre — Žemaitės ir G. Petkevičaitės-Bitės „Litvomanai", A. Fromo-Gužučio „Ponas ir mužikai", K. Puidos „Mirga", G. Petkevičaitės-Bitės „Kova", M. Petrausko opera „Birutė", V. Pežinskio „Iškrikusi sesuo", J. Žulavskio „Mirtų vainikas" (visi 1919), V. Bičiūno „Gedimino sapnas" (1923), Vydūno „Žvaigždžių takai" (1924), V. Krėvės „Šarūnas" (1924); Valstybės teatre — Č. Dikenso „Kalėdų giesmė" (1927), Vydūno „Vaidilutė" (1928), K. Reslerio „Batas" (1928), Ch. Benaventės „Išvirkščias gyvenimas" (1931), K. Inčiūros „Vincas Kudirka" (1934), „Nuskriaustieji" (pagal V. Hugo romaną „Vargdieniai", 1935), S. Kapnio „Traukinys ateina" (1935), F. Šilerio „Vilhelmas Telis" (1935), E. Vildės „Aitvaras" (1936); Kauno dramos teatre — A. Vienuolio „Tvirtovė" (1946), A. Utevskio „Atmintini susitikimai" (1946), M. Gorkio „Saulės vaikai" (1947).

SÙTKUS Apolinaras [g. 1927.II.23 Švendrėje (Šiaulių rj.)] — gydytojas radiologas, medicinos mokslų kandidatas (1962). 1952 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1954 dirbo Garliavos (Kauno rj.) ligoninėje. 1954—56 Kauno resp. klinikinės ligoninės gydytojas. Nuo 1956 dėsto Kauno Med. in-te. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie tireotoksikozės tyrimą ir gydymą radioaktyviaisiais izotopais.

SÙTKUS Jonas [1884.X.3 Tirmėnuose (Šakių rj.) — 1911.VIII.11 Vusteryje (JAV, Masačusetso valstija)] — literatas. 1902 baigęs Marijampolės g-jos 4 klases, mokėsi kunigų seminarijoje. 1905 iš jos išstojęs, dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje. 1906 išvyko į JAV. Nuo 1907 studijavo Valparaiso (Indianos valstija) un-te. 1907 redagavo hektografuotą studentų laikr. „Jaunimo sapnai", 1909 — satyros žrn. „Dagis". Eilėraščių, prozos vaizdelių paskelbė taip pat „Vienybėje lietuvninkų", „Lietuvoje" ir kituose JAV lietuvių period. leidiniuose.

SÙTKUS Stepas [1894.VI.14 Luokėje (Telšių rj.) — 1944.XI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1919 Luokėje su kitais įkūrė kar. rev. k-tą, buvo Luokės apyl. karo komendantas. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, slapstėsi. 1919 pab. įkalintas Kaune. Lietuvai ir Tarybų Rusijai pasikeitus polit. kaliniais, apsigyveno Minske, padėjo gabenti į Lietuvą kom. lit-rą. 1920 fronto ruože lenkų buvo suimtas ir persiųstas į Lietuvą. Čia trumpai kalintas, paskui gyveno policijos priežiūroje. Grįžęs į Luokę, platino kom. lit-rą. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1940—41 Luokės vartotojų kooperatyvo pirmininkas, LKP Luokės vls. k-to sekretorius. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys.

SUVAINÌŠKIO PÉLKĖ — pelkė Rokiškio rj., 12 km į š. nuo Pandėlio, 2 km į v. nuo Suvainiškio, Latvijos TSR pasienyje. Plotas 926 ha (pramoninis 766 ha). Pelkė susidariusi fliuviolimnoglacialinėje lygumoje. Šiaurėje beveik siekia Neretą, pietuose Nadžiupį (abu Nemunėlio intakai). Pelkę supa Suvainiškio miškas. Maitina krituliai. Yra nesupelkėjusių salų (apie 17 ha). Didesniąją dalį sudaro raistinė bei plynraistinė žemapelkė, mažesniąją — tarpinio tipo pelkė ir aukštapelkė (pietvakariuose). Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 1,75 m. 65% sudaro žemapelkinis klodas (daugiasluoksnis, raistinis-plyninis bei plynraistinis), 23% — mišrus plynraistinis, likusią dalį — aukštapelkinis ir tarpinio tipo. Durpių vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 6,3%. Ištekliai 13,4 mln. m³. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis ir priesmėlis.

SUVAINÌŠKIO-TARÙČIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Rokiškio rj., 9 km į š. nuo Pandėlio, į v. nuo Suvainiškio. Priklauso Rokiškio miškų ūkio Suvainiškio girininkijai. Plotas 2795 ha; medvynų 2003 ha. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš š. v. į p. r. Šiaurės vakaruose siekia Latvijos TSR sieną, pietuose susisiekia su Viršilų mišku. Didesniąją masyvo dalį sudaro Suvainiškio miškas (2268 ha), mažesniąją (pietrytinę) — Taručių miškas (527 ha). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant riedulingų moreninių priemolių; nemaža ir tarpinio bei aukštutinio tipo pelkinių dirvožemių. Suvainiškio miško didelę dalį užima *Suvainiškio pelkė*, apaugusi skurdžiais beržynais ir kai kur pušynais; likusioje šio miško dalyje vyrauja šlapokas šilagiris. Taručių miške paviršius sausesnis ir šiek tiek banguotas; jame vyrauja pušynai. 97% miško savaiminės kilmės. Beržynų yra 47%, pušynų 42%, eglynų 5%, drebulynų, juodalksnynų ir baltalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 15%, brandieji 4%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II,6, vid. skalsumas 0,71, vid. tūris 91 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 3600 ktm. Valst. fondui didesnioji miškų dalis atiteko 1920—1923, likusioji — taryb. metais. Prie Taručių miško šiaurės rytuose įsikūręs Taručių kaimas.

SUVAINÌŠKIS — miestelis Rokiškio rj., 16 km į š. nuo Pandėlio, prie Latvijos TSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 237 gyv. (1970). Miestelio š. r. pakraščiu teka Nereta, kuria eina siena su Latvijos TSR. Plano struktūra radialinė. Centre yra keturkampė aikštė. Pastatai išsidėstę pagal kelius, kurie jungia S. su Čedasais, Panemuniu, Kvetkais, Nereta (Latvijos TSR). Girininkija (nuo 1959), ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1810), aštuonmetė m-la (pradinė įk. 1912; 1949—60 veikė septynmetė), biblioteka (nuo 1948), kultūros namai (nuo 1956). Ist. šaltiniuose S. minimas 1783 (tais metais pastatyta

bažnyčia). XIX a. miestelis išaugo; jame vyko turgūs. 1886 buvo 596 gyv., 1897 — 855. Po I pasaul. karo, tarp S. ir Neretos išvedus sieną su Latvija, S. ėmė nykti. 1923 buvo 597 gyventojai. 1937 įkurta LKP kuopelė. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai išžudė daugumą S. gyventojų. 1959 buvo 248 gyv.

SUVALKĖLIAI — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 5 km į š. r. nuo Kalvarijos, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 170 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (nuo 1963). XIX a. ir XX a. pr. buvo S. kaimas ir S. dvaras. Dvaras vadinosi Aukštutiniais S., o kaimas — Žemutiniais Suvalkėliais. 1959 kaime buvo 99 gyv.

„SUVALKIĒTIS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1930—37 Marijampolėje. Redagavo P. Mažunaitis, J. Kalakonis.

SUVALKIJÀ, Užnemunė, — Lietuvos pietvakarių dalis į pietus ir vakarus nuo Nemuno, 1868—1918 priklausiusi Suvalkų gubernijai. Ž. *Užnemunė.*

„SUVÁLKŲ KRÃŠTAS" — nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1937—40 Marijampolėje. Redagavo K. Bridžius.

SUVÁLKŲ SUTARTÌS — Lietuvos ir Lenkijos sutartis, sudaryta 1920.X.7 Suvalkuose. Kariaudama su Tarybų Rusija ir nepripažindama *Maskvos taikos sutartimi* (1920.VII.12) nustatytų Lietuvos sienų, Lenkija pažeidė Lietuvos neutralitetą ir pradėjo su Lietuva karą. Tačiau, norėdama sušvelninti neigiamą pasaulio opiniją Lenkijos atžvilgiu, Lenkijos vyriausybė, Lietuvai pareikalavus atitraukti Lenkijos kariuomenę į v. nuo Kerzono linijos (tai 1919.XII.8 nustatyta p. Lietuvos ir Lenkijos demarkacinė linija, palikusi Lenkijos pusėje kai kurias lietuvių gyvenamas vietas), pasiūlė Lietuvai derybas. Jos prasidėjo 1920.IX.29. Nuo 1920.X.4 derybose dalyvavo ir Tautų S-gos Kontrolinė komisija. Deryboms pasibaigus, 1920.X.7 buvo pasirašyta S. s., kuri nustatė tarp Lietuvos ir Lenkijos naują demarkacinę liniją, ėjusią Kerzono linija iki Nemuno, toliau Nemunu bei Merkiu iki Varėnos ir pagal plentą Varėnos geležinkelio stotis—Barteliai (Varėnos rj.)—Mantviliškės (Eišiškių rj.)—Paditvys (BTSR)—Bastūnai (BTSR, Varenavo rj.). Varėnos ir Bastūnų geležinkelio stotys bei kelias tarp jų liko Lenkijos pusėje. Lenkija Suvalkų sutartimi įsipareigojo nutraukti karo veiksmus, pasikeisti karo belaisvius ir, sutarčiai įsigaliojus (X.10), praleisti pro Varėnos stotį į Vilnių 7 lietuvių traukinius su kariuomene. Demarkacijos linija, nors nužymėta tik iki Bastūnų (vėliau ji turėjo būti pratęsta atskiromis derybomis), rodė, kad Vilnius paliekamas Lietuvai. Bet po 2 dienų, X.9, Lenkijos generolas L. Želigovskis, pasinaudodamas lietuvių įgulos Vilniuje silpnumu, su savo divizija užgrobė Vilnių. Tokiu būdu S. s. buvo vienašališkai nutraukta. Lenkijos vyriausybei ji buvo tik polit. manevras.

SUVÁRTUVA — kaimas Kelmės rj., Grimzių apyl., 10 km į š. r. nuo Kelmės, 2 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 50 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1574 (priklausė Kelmės dvarui). 1959 buvo 95 gyv.

SÙVEIZDIS Povilas [g. 1931.VI.30 Kaune] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1957 dirbo jame ped. darbą; kartu buvo Vietinės ir kuro pramonės m-jos geol. ekspedicijos inžinierius geologas. 1957—59 Teritorinės resursų komisijos inžinierius ir Geol. v-bos moksl. sekretorius. 1962 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis. 1963—66 Geol. in-to moksl. sekretorius, naftos skyriaus viršininkas; nuo 1966 to in-to direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių paleontologijos, stratigrafijos ir paleotektoninės analizės klausimais.

SUVENŶRAI [pranc. *souvenirs*, iš lot. *subvenire* — dovana atminimui] — nedideli, dailūs daiktai, įsigyti ar gauti kokio įvykio arba aplankytos vietos atminimui. 1930 Kaune įsikūrė Liaudies menui ir namų pramonei remti b-vė „Marginiai" (veikusi iki 1940), kuri rūpinosi nedidelių, dailių suvenyrinių dirbinių gamyba ir realizavimu. Po D. Tėvynės karo Vilniuje buvo sukurtas Dailiųjų dirbinių kooperatyvas, o 1945 — *Dailės fondas,* kuris įsteigė dailės kombinatus Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje. Kombinatuose pagal dailininkų ar liaudies meistrų sukurtus ir meno tarybos patvirtintus etalonus gaminami gintariniai, metaliniai, tekstiliniai papuošalai, skulptūrėlės, žvakidės ir kt. suvenyrai. Nuo 1962 S. gamina ir Vietinės pramo-

1

2
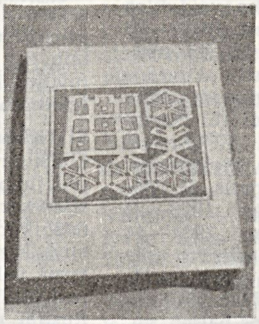
3

4
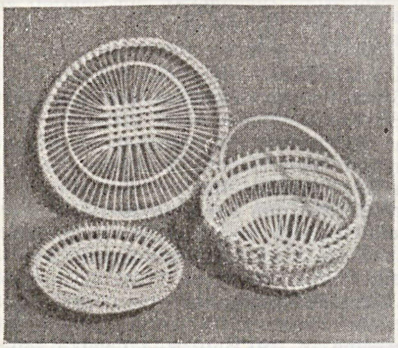
5
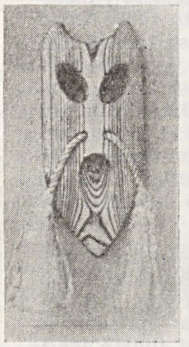
6
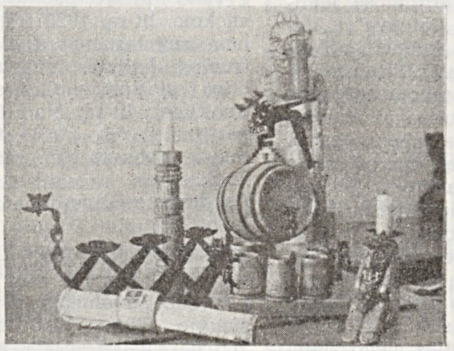
7

8

Suvenyrai. *1* — Kauno dailės kombinato suvenyras „Lietuvaitė"; *2* — liaudies menininkų keramika; *3* — Vilniaus dailės kombinato albumas (oda); *4* — S. Petraičio dekoratyvinė plokštė (metalas); *5* — I. Buizinienės pintinėlės vaisiams; *6* — kaukė (iš Žemaitijos liaudies meistrų parodos); *7* — Panevėžio suvenyrų įmonės „Tulpė" gaminiai; *8* — V. Savicko skulptūrėlė „Šalin dvarai!" (medis)

nės m-jos įmonės. 1967 Vilniuje buvo sukurtas meno verslų dirbinių ir suvenyrų gamybos įmonių susivienijimas „Dovana". Susivienijimą sudaro: Vilniaus meno gaminių įmonė „Menas" (gamina dekoratyvines statulėles iš medžio, gintarinius papuošalus, miniatiūrines lėles, servetėles su liet. ornamentais), Kauno eksperimentinė dailiosios keramikos dirbinių g-la „Jiesia" (keramika, gintaro papuošalai, mozaikinės lentelės), metalo dirbinių g-la „Metalistas" (ženkliukai, žvakidės), Kauno meno gaminių įmonė (tekstilės, medžio dirbiniai), Panevėžio suvenyrų gamybos įmonė „Tulpė" (medžio drožiniai, mozaikinės lentelės, pinti vytelių dirbiniai, buitiniai tekstilės reikmenys), Plungės liaudies kūrybos gaminių įmonė „Minija", Kretingos baldų įmonė, Druskininkų meno dirbinių įmonė. Šios įmonės turi dar po keletą S. gamybos cechų savo zonos miestuose. Be to, jos organizuoja S. gamybą ir liaudies meistrų jėgomis. Be „Dovanos" susivienijimo įmonių, S. gamina: Kauno plastmasinių dirbinių įmonė „Neringa", tekstilės ir galanterijos f-kas „Kaspinas", siuvimo ir galanterijos f-kas „Danga", Palangos gintaro apdirbimo įmonė, Šiaulių odinės galanterijos f-kas ir kt. įmonės. Nemažai suvenyrinių atvirukų bei iliustruotų knygučių apie Lietuvos miestus, paminklus leidžia „Minties" ir „Vagos" leidyklos. S. gamyba ir pardavimas didėja, gausėjant Lietuvoje turistų. 1969 pagaminta 12,5 mln. rb vertės S., iš jų 9,3 mln. rb — Lengvosios pramonės ir Vietinės pramonės m-jų įmonėse, 3,2 mln. rb — „Dailės" fondo įmonėse. Iš kitų taryb. respublikų įvežta S. už 0,2 mln. rb, į kitas taryb. respublikas išvežta už 1,8 mln. rb, nedideli kiekiai eksportuota į D. Britaniją, Prancūziją, Kanadą, Lenkiją. Suvenyrais prekiauja valst. ir koop. prekybos parduotuvės ir kioskai. Didesniuosiuose miestuose ir kurortuose yra specialios S. ir dovanų parduotuvės. Liet. S. gamintojai dalyvauja tarpt. parodose, mugėse.

SŪVIEKAS — kaimas Zarasų rj., 15 km į š. v. nuo Zarasų, tarp Suvieko ir Čičirio ežerų; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 196 gyv. (1970). Lentpiūvė, malūnas, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1903—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1949). Kaimas minimas XV a. ist. šaltiniuose. 1522 jame jau buvo medinė bažnyčia. 1596 minimas S. dvaras. Per karus su švedais S. buvo sugriautas. 1886 S. kaime buvo 140 gyv., 1923 — 94 gyv., dvare — 55. I pasaul. karo metais S. buvo valsčiaus centras. 1918—19 Suvieke veikė LKP kuopelė, 1918.XII—1919.VII — S. valsčiaus rev. k-tas ir S. dvaro darbininkų k-tas. 1919. VII S. užėmė burž. kariuomenės dalinys ir už Tarybų valdžios rėmimą dalį kaimo sudegino. 1959 kaime buvo 123 gyv.

SŪVIEKO EŽERAS — ežeras Zarasų rj., 17 km į š. v. nuo Zarasų, 11 km į š. r. nuo Antazavės. Plotas 111 ha, ilgis 2140 m, didž. plotis 860 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 8000 m. Yra 4 salos (iš viso 3,3 ha). R. krantas aukštas, kiti — žemi, daug kur pelkėti. Į S. įteka 3 upeliai, išteka vienas (į Čičirio ež.). Ežero p. v. pakrantėje yra Suvieko kaimas.

„SUVIENYTOJI LIETUVA" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1920 pirmojoje pusėje Vilniuje lietuvių ir lenkų („Zjednoczona Litwa") kalbomis. Buvo Lenkijos okup. valdžios remiamas. Redagavo J. Aukštuolaitis.

SUVINGIS — ežeras Alytaus rj., 3 km į p. v. nuo Daugų. Plotas 109 ha, didž. gylis 13,3 m (š. dalyje), vid. gylis 5,8 m; ilgis 1500 m, didž. plotis 1060 m, kranto linijos ilgis 5000 m. Ežero dubuo ledo luisto išgulėtas. Krantai neaukšti, vietomis pelkėti. Į S. įteka keletas upelių, išteka Karmė (į Nedingio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 6,7 kg/ha.

SŪZINAS Povilas [1839—1863.VI.21 prie Straigiškės (Lazdijų rj.)] — 1863 sukilimo dalyvis. Kauno gydytojo, 1831 sukilimo dalyvio, ištremto į Sibirą, sūnus. Mokėsi kadetų korpuse, tarnavo Rusijos kariuomenėje artileristu. 1861 išvyko į Italiją ir dėstė ten lenkų karo m-loje. Prasidėjus 1863 sukilimui, atvyko į Augustavo gub., suorganizavo sukilėlių būrį ir jam vadovavo. 1863.V.22 kovėsi su caro kariuomenės daliniu prie Būdos (Kapsuko rj.), VI.20 prie Alytaus. Žuvo kautynėse. Palaidotas Seirijuose.

SUŽADĖTUVĖS, sužieduotuvės, žiedynos, — parengiamoji senovinių *vestuvių* apeigų dalis. Po piršlybų ir peržiūrų sutarus tuoktis, jaunieji kreipdavosi į dvasininką — paduodavo užsakus. Šie būdavo skelbiami bažnyčioje 3 savaites. Paprastai antrąją užsakų savaitę piršlys su jaunikiu ir svotais vėl atvažiuodavo pas jaunąją galutinai susitarti — susižadėti. Kupiškio apylinkėse S. buvo daromos tuoj po peržiūrų; apie Šilutę — 2 savaitės prieš vestuves; Užnemunėje — užsakų paskutinės savaitės šeštadienio vakare. S. apeigose dalyvaudavo jaunieji, piršlys, pamergės, pabroliai, kaimynai. S. vaišės prasidėdavo apeiginiu vienas kito užgėrimu: piršlys užgerdavo jaunosios tėvą, motiną ir ją pačią; jaunieji užgerdavo vienas kitą ir viešai pasibučiuodavo. Paskui jaunieji pasikeisdavo žiedais ir rūtų vainikėliais. Kupiškio apylinkėse XIX a. žiedus baltoje drobinėje skarelėje atnešdavo nuotakos motina ir iškilmingai su oracija perduodavo jaunajam. Išleisdama jaunąjį ir piršlį ji perrišdavo drobės stuomenimis. Jaunikiui duotasis stuomuo buvo dovana parvežti jo motinai. M. Pretorijaus liudijimu, per sužadėtuves R. Prūsijos lietuviai XVII a. dar šokdavo apeiginį šokį: jaunasis šokdavo su jaunosios seserimi, jaunoji — su jaunojo broliu, paskui šokdavo jaunieji. Po šokio jaunieji buvo vedami į klėtį ir paliekami ten miegoti. Vėlesnių laikų autoriai t. p. nurodo, kad R. Prūsijos lietuviai sugultuves atlikdavo tuojau po sužadėtuvių. XIX a. pr. Žemaitijoje S. taip pat buvo laikomos tolygiomis sutuoktuvėms. S. išnyko XX a. viduryje.

Lit.: Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; A. Vyšniauskaitė, Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967 [p. 16—19].

SUŽIÓNYS — kaimas Vilniaus rj., 16 km į š. nuo Nemenčinės, 17 km į v. nuo Pabradės; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 383 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs prie Sužionių ež.; jį supa Sužionių miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1925), ambulatorija, vid. m-la (iki 1951 pradinė, 1951—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1950). Į v. nuo S. yra piliakalnis. Aikštelė maždaug 60 m ilgio, 30 m pločio; joje rasta mūsų eros pirmųjų amžių brūkšniuotosios keramikos. XVIII a. ist. šaltiniuose minimas S. dvaras. 1795 pastatyta bažnyčia. 1890 buvo 31 gyv., 1959 — 166.

SUŽIONIŲ MIŠKAS — miškas Vilniaus rj., 13 km į v. nuo Pabradės, aplink Sužionis. Priklauso Nemenčinės miško pramonės ūkio Sužionių girininkijai. Plotas 1365 ha; medynų 1125 ha. Miško pakraščiai labai vingiuoti; rytinis siekia Ilgio ež. Reljefas mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, gliejiniai, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Vyrauja drėgno šilagirio ir drėgnos girios augavietės. 98% medynų savaiminės kilmės. Baltalksnynų yra 30%, beržynų 27%, drebulynų 25%, uosynų ir pušynų po 7%, ąžuolynų ir juodalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 21%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 31%, brandieji ir perbrendusieji 15%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas I,1, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 152 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 5000 ktm.

SVAIGINIAĨ — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 7 km į p. nuo Sudargo, Šešupės deš. krante. 20 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1951). Ist. šaltiniuose S. minimi 1561 (3 valakai, 3 kiemai). 1959 buvo 22 gyv.

SVALIÀ — upė Panevėžio ir Pasvalio rj., Lėvens deš. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas 72 km^2. Išteka iš Klimbalės pelkės, esančios Žaliojoje girioje, 12 km į š. r. nuo Panevėžio. Teka į š. Įteka į Lėvenį 4 km nuo jo žiočių, Pasvalyje. Intakas Lieknelis (kair.). Vid. nuolydis 84 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,38 m^3/s.

SVAŠKĒVIČIUS Romualdas [g. 1929. III.10 Raseiniuose] — dailininkas. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. 1953—55 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos, 1955—62 Mokslinės-techninės informacijos ir propagandos instituto, 1962—64 Lietuvos TSR LŪT Centrinio projektavimo-konstravimo biuro dailininkas. Nuo 1964 Eksperimentinio me-

ninio konstravimo biuro meninio konstravimo skyriaus viršininkas. Sudarė kompleksinių įpakavimo projektų „Masčio", „Ragučio", „Anykščių vyno" f-kų gaminiams, nupiešė firminių ženklų ir etikečių, plakatų, apipavidalino knygų.

SVECĒVIČIUS Bronius [g. 1923.V.20 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1964). 1945—48 Vilniaus Ped. in-to komjaunimo organizatorius. 1949 baigė Vilniaus Ped. in-tą (anglų k. specialybė). 1949—50 LLKJS Vilniaus miesto k-to sekretorius. 1950—67 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas; 1953—55 anglų k. katedros vedėjas. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to užsienio kalbų katedros dėstytojas. Parašė lietuvių-anglų kalbų žodyną (su B. Piesarsku, 1960), paskelbė straipsnių anglų-lietuvių kalbų gretinamosios fonetikos ir anglų k. dėstymo metodikos klausimais.

„SVĒČIAS" — mėnesinis protestantų žurnalas, ėjęs 1922.IX—1924.XII Tilžėje. Leido Lietuvių evangelikų sinodas. Redagavo D. Jurkaitis, M. Kibelka. Spausdintas gotiškais spaudmenimis.

SVĖDASAĪ — miestelis Anykščių rj., 24 km į š. r. nuo Anykščių, tarp Alaušo ir Svėdaso ežerų; apylinkės ir kolūkio centras. 844 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime jungiasi 2 aikštės. Gatvių tinklas netaisyklingas. Plentai jungia S. su Rokiškiu, Utena, Anykščiais, Kupiškiu; iš S. eina kelias į Užpalius. Pieninė, buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, 35 vietų ligoninė (nuo 1954; 1946—1954 buvo ambulatorija), vaistinė, vid. mokykla (iki 1943 pradinė, 1943—48 prog-ja), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka. 2 km į š. r. nuo miestelio yra kalva, vadinama Kartakalniu. Jos ovalinė 40 m ilgio ir 21 m pločio aikštelė primena piliakalnio aikštelę. Medinė S. bažnyčia (past. 1784), aštuoniakampė varpinė ir Radvilų koplyčia — vertingi archit-ros požiūriu pastatai.

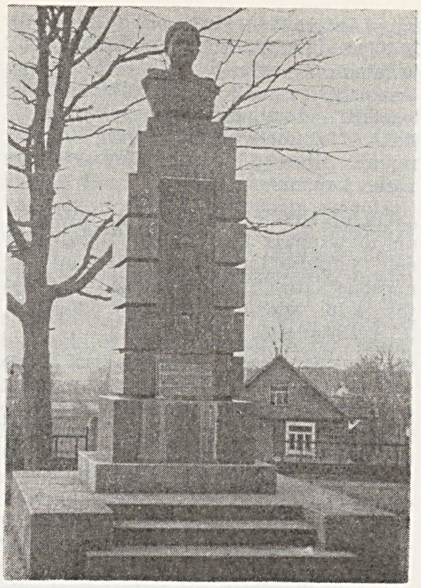

Svėdasai. Vaižganto paminklas

S. vardas ist. šaltiniuose pirmą kartą užtinkamas 1503. 1567 kariuomenės surašyme minimas S. dvaras, priklausęs Radviloms. 1575 pastatyta kalvinų bažnyčia, XVIII a. pab. atitekusi katalikams. Iš Radvilų kartografo J. Narūnavičiaus 1645 sudaryto plano matyti, kad S. buvo gana didelė gyvenvietė, užstatyta pagal stačiakampį gotikinį planą. Iš didelės aikštės ėjo 7 gatvės. Aikštės viduryje stovėjo bažnyčia. Dvaro sodyba buvo į p. v. nuo miestelio. Nuo XVIII a. pr. miestelyje vyko dideli turgūs ir prekymečiai. XVIII a. pab.—XIX a. pab. S. dvarą valdė grafai Morikoniai (jo centras buvo Svėdaso v. krante). XVIII a. miestelyje buvo žydų bendruomenės savivaldybė, veikė parapinė m-la; m-loje 1777 mokėsi 6 mokiniai (2 bajorų, 4 miestelėnų ir valstiečių vaikai), 1811 — 40 mokinių. 1861 S. dvaro valstiečiai atsisakė atlikinėti prievoles; prieš juos buvo panaudota kariuomenė, o aktyviausieji nuplakti rykštėmis. XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje S.— valsčiaus centras. Miestelyje 1897 gyveno 1423 žmonės, veikė keliolika parduotuvių ir smuklių. 1904 vasarą beveik pusę miestelio sunaikino gaisras. 1905 Būtėnų ir kt. kaimų valstiečiai surengė Svėdasuose mitingą, sunaikino carų portretus, sudaužė degtinės parduotuvę. 1918 pab. Svėdasuose įkurta LKP kuopelė, 1918 pab.—1919 pr. buvo Tarybų valdžia. 1923 buvo 1146 gyventojai. 1937 miestelyje pastatytas J. Tumo-Vaižganto paminklas (skulpt. B. Bučas, archit. F. Vizbaras). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė daug S. gyventojų. Pokario metais burž. nacionalistai nužudė S. taryb. aktyvistus J. Baltušką, A. Baroną, P. Juozaponį, J. Maciulevičių, J. Petronį, S. Zovytę. 1959 miestelyje buvo 994 gyventojai. 1840—43 Svėdasuose gyveno tautosakininkas ir etnografas L. Jucevičius.

SVĖDASAS, Beragis, — ežeras Anykščių rj., 0,5 km į š. nuo Svėdasų. Plotas 127,5 ha, didž. gylis 24,7 m, vid. gylis 5,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2800 m, didž. plotis 700 m, kranto linijos ilgis 6750 m. P. v. gale yra pusiasalis, š. r. gale — sala. Krantai vietomis pelkėti. Dugnas gilesnėse vietose dumblingas; š. v. pakrantė žvyringa, kitos daugiausia smėlėtos. Atabrado vietomis nėra, nes ežeras kiek nuleistas. Į S. įteka 3 upeliai, išteka Svėdasa (Jaros intakas). Ež. galai užaugę įvairiais vandens augalais, kitos pakrantės — siauromis nendrynų juostomis. Prie S. prieina Bajorų, Moliakalnio kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5 kg/ha.

„SVEIKĀ ŠEIMĀ" — sveikatos apsaugos laikraštis, ėjęs 1939—40 Kaune. Leido Lietuvos Akušerių d-ja, redagavo K. Grinius ir D. Kesiūnaitė.

„SVEIKATĀ IR̃ DARBAS" — mėnesinis ligonių kasų ir socialinio draudimo žurnalas, ėjęs 1934—40 Kaune.

SVEIKĀTOS APSAUGĀ — kompleksas valstybinių ir visuomeninių priemonių gyventojų sveikatai palaikyti ir gerinti, jiems nuo ligų saugoti ir gydyti.

Iki XV a. Lietuvoje nuolat veikiančio centralizuoto valst. organo, tvarkančio S. a. reikalus, nebuvo. Lietuvos statutuose apeinami visi medikų parengimą ir darbą, jų teises ir pareigas reguliuojantys klausimai, t. p. klausimai apie gydymo įstaigų ir vaistinių veiklą. XV a. ir XVI a. buvo pradėta taikyti bendro pobūdžio priešepidemines ir sanitarines priemones. 1416 Jogaila, gavęs žinių apie Gdanske kilusią epidemiją, išleido potvarkį, draudžiantį šio miesto pasiuntiniams įvažiuoti į Lietuvą. 1536 Žygimanto Senojo edikte Vilniaus magistratui paskelbta privalomų san. nuostatų dėl vandens tiekimo miestui, gyvulių skerdimo, viešųjų pirčių statybos ir naudojimo. Priešepideminio pobūdžio taisykles pradėjo leisti didikai ir miestų magistratai. 1552, 1584 ir vėliau didieji kun-ščiai nustatydavo barzdaskučių cecho narių med. praktikos taisykles. 1781 Vilniaus un-te įsteigtas med. f-tas turėjo teigiamą reikšmę krašto S. a. vys-

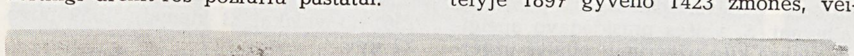

Svėdasai

tymuisi. Med. f-tas, vėliau (1832—42) Medicinos-chirurgijos akademija parengė apie 1500 kvalifikuotų med. darbuotojų. 1804 Vilniaus un-te buvo pradėtas dėstyti S. a. organizacijos, tuomet vadintos med. policija, kursas (1804—1824 jį dėstė prof. A. Bekiu, 1824—1842 — J. Berkmanas).

XVIII a. pab.—XIX a. pr., paplitus privačiai gydytojų praktikai, išaugus ligoninėms ir vaistinėms, imta steigti valst. organus, turinčius reglamentuoti ir prižiūrėti med. praktiką, koordinuoti priešepidemines ir sanitarines priemones. 1775 seimas įsteigė špitolių komisiją, kuriai pavedė špitolių ir jų fondų priežiūrą. 1791 šios komisijos funkcijos buvo perduotos policijos komisijai, 1792 — naujai įsteigtai špitolių deputacijai. 1797—1808 vėl veikė špitolių (ligoninių) komisija. 1808 Rusijos valdomoje Lietuvos dalyje buvo sudarytos viešosios globos valdybos; joms buvo pavesta tvarkyti bei prižiūrėti ligonines, prieglaudas, nepilnamečių auklėjimo įstaigas.

1792 Lietuvos D. Kun-stėje veikė 194 ligoninės-špitolės; jose gydėsi 2159 ligoniai ir paliegėliai. To meto ligoninės buvo iš esmės labdaringos, varguomenei skirtos įstaigos; jos teikė med. pagalbą nemokamai. XIX a. antrojoje pusėje, kai medicinos ir technikos pažangos dėka gydymas ligoninėse žymiai suefektyvėjo, jų paslaugomis pradėjo naudotis ir pasiturintys gyventojai. Med. pagalbą pradėjusios teikti tik už mokestį, ligoninės virto komercinėmis, liaudžiai neprieinamomis įstaigomis. XIX a. pab. ir XX a. pr. pavieniai medikai ar jų grupės ėmė steigti priv. gydyklas — poliklinikinio ir stacionarinio tipo med. įstaigų junginius. Ligonių išlaikymas ir gydymas jose buvo labai brangus. 1887 kai kurių gubernijų, jų tarpe Vilniaus ir Kauno, valsčiuose buvo suorganizuoti felčerių punktai, apskrityse įrengta po 3—4 priėmimo kambarius, 10 lovų ligoninės. Šių įstaigų sistema, veikusi Lietuvoje iki 1915, buvo vadinama kaimo medicina. 1897 metais 10 000 gyv. teko vid. 10,6 med. darbuotojo. 55% privačiai praktikuojančių gydytojų gyveno miestuose (juose 10 000 gyv. teko 46,5 med. darbuotojo; miesteliuose ir kaimuose — vos 5,4). Kauno gubernijoje 1890 buvo 142 gydytojai, ligoninėse — 1293 lovos; 1912 — 198 gydytojai ir 812 lovų. Med. pagalbos neprienamumas turėjo įtakos gyventojų vid. amžiui ir mirtingumui. 1896 Lietuvos gyventojų vid. amžius buvo 32 metai (moterų 33, vyrų 31); Vilniaus gub. iš 1000 gyv. per metus mirdavo 22,8, Kauno gubernijoje — 27,9. I pasaul. karas labai sutrikdė S. a. įstaigų darbą. 1918 daugelyje apskričių (Biržų, Kupiškio, Tauragės, Vilkaviškio ir kt.) nebuvo nė vieno gydytojo. Siautė įv. epidemijos. 1917.IV—IX Vilniuje buvo užregistruoti 2223 susirgimai dėmėtąja šiltine (74% ligonių mirė) ir 660 — dizenterija (31,4% ligonių mirė).

1919 Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, pradėjusi Lietuvos liaudies ūkio ir kultūros pertvarkymą, kūrė ir naują S. a. sistemą. Pirmasis tarybinis S. a. organizavimo centras buvo Vidaus reikalų liaudies komisariato medicinos-sanitarijos skyrius (įk. 1919.I.8), kuriam vadovavo gyd. A. Domaševičius. 1919.II įsteigtas Sveikatos liaudies komisariatas, kuriame buvo 7 skyriai (gydomasis, sanitarijos-epidemiologijos, m-lų sanitarijos, farmacijos, socialinių ligų, finansų ir statistikos). Jis įkūrė Vilniuje med. seserų kursus ir felčerių m-lą, atidarė gimdymo skyrius Jokūbo ir žydų ligoninėse, nupirko Petrograde 2 vagonus medikamentų. Kovai su epidemijomis buvo sukurtas sanitarijos ir technikos būrys, siunčiamas į epidemijos židinius, Vilniuje suorganizuota laboratorija, gaminanti raupų detritą ir serumą nuo choleros, išleista brošiūra apie dėmėtąją šiltinę. Pradėjo veikti ambulatorija Vilniaus moksleiviams. S. a. finansuoti vyriausybė paskyrė 4,5 mln. rb, sudarė 2 mln. rb priešepideminį fondą.

Nuslopinus Tarybų valdžią, buvo likviduoti ir jos įsteigtieji S. a. organai. Buržuazijos valdomoje Lietuvoje S. a. reikalais rūpinosi iš pradžių Sveikatos komisija, vėliau Vidaus reikalų m-jos Sveikatos departamentas. S. a. racionaliai vystyti trukdė privatus jos pobūdis. Sveikatos departamentas tvarkė tik nedidelę dalį ligoninių, kitos priklausė miestų ir apskričių savivaldybėms, priv. asmenims. Privačių med. įstaigų gausėjo greičiau, negu valstybinių ir savivaldybinių. 1924 priv. asmenims priklausė 23% gydymo įstaigų, 1937 — jau 40%. Kaune 1938 iš 15 stacionarinių gydymo įstaigų 2 buvo valstybės, 4 — įv. d-jų ir 9 — priv. asmenų. Keletas ligoninių Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje priklausė *Raudonojo kryžiaus* d-jai. Labai iš lėto didėjo med. darbuotojų skaičius, nes jiems rengti vyriausybė skyrė mažai lėšų (Kauno un-to med. f-tas 1922—40 parengė 470 gydytojų). 10 000 Lietuvos gyventojų 1923 teko 8,3 lovos ligoninėse, 1927 — 10,8 lovos, 1939 (su Vilniaus kr.) — 17,4 lovos. Aukštesniosios kvalifikacijos med. darbuotojais ir geresniais įrengimais aprūpintų ligoninių, galinčių suteikti specializuotą pagalbą, buvo tik didesniuosiuose miestuose. 1923 Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose ir Ukmergėje gyveno apie 48% visų Lietuvos (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) med. darbuotojų. Didėjant rev. judėjimui, vyriausybė 1926 buvo priversta priimti *ligonių kasų* įstatymą, kuriuo remiantis buvo pradėta organizuoti med. pagalba darbininkams ir tarnautojams. Valstybės asignavimai S. a. neviršijo 1—2% valst. biudžeto. 1937 vienas gydytojas aptarnaudavo vid. 2958 gyventojus 44 km^2 plote. 1939 Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) 10 000 gyv. teko 12 med. darbuotojų (iš jų 4,9 gydytojo) ir 19 lovų ligoninėse. Dėl gydymo ir medikamentų brangumo apie 75—80% valstiečių negalėjo naudotis net minimalia med. pagalba. Vien tik 1939 užregistruota 154 susirgimai dėmėtąja šiltine, 1771 — trachoma, 2030 — difterija. Gimdyvių mirtingumas siekė 0,7%, naujagimių — 3,6%. Gimdymo pagalbą dažnai teikdavo nekvalifikuoti asmenys, todėl apie 40—60% gimdyvių sirgdavo sepsinėmis ligomis (6% jų baigdavosi mirtimi). 1923 iš 1000 gyventojų mirdavo 15,9, 1939 — 13,6 žmonių; iš 1000 kūdikių 1924 mirdavo 170, 1939 — 122.

Atkūrus taryb. santvarką, S. a. pobūdis buvo iš esmės pakeistas. 1940.VII.19 įstatymu buvo suvalstybintos ligoninės, sanatorijos ir kitos med. įstaigos, 1940.X.26 nacionalizuotos priv. ligoninės, poliklinikos, vaistinės ir vaistų sandėliai. 1940.XI.25 paskelbtas nemokamo darbo žmonių gydymo įstatymas. Buvo įsteigtas Sveikatos apsaugos liaudies komisariatas, pradėjo veikti Med. darbuotojų profs-ga, 20—50% padidintas med. darbuotojų atlyginimas. 1941 S. a. buvo asignuota 105 mln. rb (15 kartų daugiau negu 1939); S. a. ir fiz. kultūros biudžetas sudarė 15% viso Lietuvos biudžeto. Per 10 taryb. santvarkos mėnesių buvo įsteigta 250 poliklinikų ir ambulatorijų; gydymo įstaigose lovų padaugėjo nuo 5092 iki 8000. Vok. faš. okupacijos metu buvo sunaikinta ir išgrobstyta $^3/_4$ visų med. įstaigų, išžudyta daug med. personalo, uždaryti Vilniaus ir Kauno un-tų med. f-tai.

Po D. Tėvynės karo Lietuvos gydymo įstaigose buvo likę tik 3000 lovų, dirbo 890 gydytojų. Buvo atstatomos, aprūpinamos med. aparatūra bei medikamentais ligoninės ir sanatorijos, organizuojamas gyventojų med. aptarnavimas. Med. pagalba vėl tapo nemokama, visiems prieinama. 1944.VIII.14 pradėjo darbą Sveikatos apsaugos liaudies komisariatas (1946 pertvarkytas į m-ją). 1944 pab. buvo atidaryti Vilniaus ir Kauno un-tų med. f-tai, vidurinės med. m-los, moksl. in-tai. Daugėjo med. darbuotojų, stiprėjo gydymo įstaigų materialinė bazė. Jau 1944 gydymo įstaigose lovų padaugėjo iki 5660. Per trumpą laiką buvo beveik visiškai likviduota daugelis ligų, sergamumas kt. ligomis gerokai sumažintas (ž. *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika*: Sveikatos apsauga). 1950 med. kadrų ir gydymo įstaigų jau buvo daugiau, negu prieš karą. 1967 metais 10 000 gyv. teko vid. 24,3 gydytojo, 69,9 vid. med. personalo darbuotojo, 95,3 lovos ligoninėse; 1969 — 26,5 gydytojo, 100 lovų ligoninėse. 1944—65 S. a. skiriamos lėšos buvo padidintos daugiau kaip 15 kartų; 1969 jai skirta 102,7 mln. rb, arba 9,1% resp. biudžeto išlaidų. 1945—1967 pastatytos Elektrėnų, Ignalinos, Kėdainių, Ukmergės, Vilniaus ir kt. ligoninės su 9120 lovų; atidarytos 125 vaistinės, 926 vaistinių punktai, 110 vaistų kioskų. 1945—67 daugiau kaip 10 kartų padaugėjo sanitarijos ir epidemiologijos darbuotojų, apie 22 kartus — sanitarijos ir epidemiologijos stočių bei skyrių. Rentgeno aparatų per tą patį laikotarpį pagausėjo daugiau kaip 9 kartus, fizioterapijos kabinetų — daugiau kaip 3 kartus, klinikinių diagnostinių labora-

torijų — daugiau kaip 4 kartus. Vilniaus un-to med. f-tas ir Kauno Med. in-tas (iki 1951 Kauno un-to med. f-tas) 1945—1969 parengė 8372 gydytojus, farmacininkus ir stomatologus, vid. med. m-los — 14 184 specialistus. Nuo 1960 visuose rajonų centruose teikiama specializuota med. pagalba. 1965 dirbo tik 6% vadinamųjų bendrosios praktikos gydytojų (1950 jų buvo 25%), nespecializuotų lovų ligoninėse liko tik 2%. Į med. praktiką įdiegti nauji diagnostikos metodai, gydymo būdai, naudojama nauja aparatūra (ž. *Medicina*). Dėl viso to med. pagalba tapo žymiai efektyvesnė. 1967, palyginti su 1939, letališkumas ligoninėse sumažėjo daugiau kaip 3 kartus, kūdikių mirtingumas — daugiau kaip 5 kartus. Sergamumas tuberkulioze 1959—69 sumažėjo 2,6 karto. Suorganizavus visų infekcinių ligų apskaitą, patobulinus jų diagnostiką ir gydymą, jomis sergama žymiai mažiau; kai kurios iš jų (difterija, grįžtamoji šiltinė, poliomielitas, stabas, trachoma ir kt.) praktiškai likviduotos. Pailgėjo Lietuvos gyventojų vidutinis amžius (1967—72 metai).

Lietuvos aukštosiose ir vidurinėse med. m-lose dėstomas S. a. organizacijos kursas. Kauno Med. in-te (iki 1951 Kauno un-to med. f-te) nuo 1944 veikia S. a. organizacijos katedra (jai vadovavo J. Parnarauskas, M. Zaikauskas; nuo 1961 vadovauja S. Kindziulis). Vilniaus un-te S. a. organizacijos katedra buvo 1944—50; nuo 1950 įjungta į higienos katedrą (S. a. kurso vedėjas V. Micelmacheris). S. a. teorijos ir praktikos klausimus nagrinėja A. Dirsė, L. Gargasas, V. Gurauskas, S. Kindziulis, V. Kleiza, V. Micelmacheris, V. Sadauskas ir kiti; šiomis temomis paskelbta moksl. straipsnių, išleista V. Micelmacherio monografija.

Lit.: **J. Lelis,** Medicinos pagalba Lietuvoje iki XIX a. pradžios. — ,,Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960; **V. Kleiza,** Lietuvos TSR sveikatos apsauga. — ,,Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 11; **В. Мицельмахерис,** Очерки по истории медицины в Литве, М., 1967; **A. Tolišiūtė,** Medicinos darbuotojai Lietuvoje iki 1940 metų. — ,,Sveikatos apsauga", 1968, Nr. 10; **V. Gurauskas, B. Vaitkevičius,** Sveikatos apsauga pirmaisiais Tarybų valdžios metais Lietuvoje (1918—1919 m.). — Ten pat, Nr. 11; **J. Šiurkus,** Sveikatos apsaugos pobūdis buržuazinėje ir Tarybų Lietuvoje. — ,,Medicina", t. 10, V., 1968.

„SVEIKĀTOS APSAUGÀ" — tarybinis mėnesinis medicinos žurnalas, einantis nuo 1956 Vilniuje. Leidžia Sveikatos apsaugos m-ja. Red. E. Selelionis. Žurnalas skelbia straipsnius medicinos teorijos ir praktikos, higienos ir sanitarijos, sveikatos apsaugos organizacijos, medicinos istorijos ir farmacijos klausimais.

SVEÑCELĖ — **1.** Pelkė Klaipėdos rj., 7 km į p. nuo Priekulės, 1 km į r. nuo Kuršių marių. Plotas 1333 ha (pramoninis 1281 ha). Pelkė susidariusi jūrinės terasos įlomėje. Ją maitina krituliai. Š. r. pakraščiu pelkė beveik siekia Klaipėdos kanalą, pietuose pereina į Kintų mišką. Didesniąją dalį užima vidutiniškai kemsuota plynraistinė aukštapelkė, mažesniąją (š. r. ir p. r. pakraštyje) — žemapelkė. Aukštapelkės viduryje yra duburių ir apie 100 smulkių ežerokšnių. Žemapelkėje aptinkamas pajūrinis sotvaras. Durpių klodo didž. storis 9 m, vid. 4,5 m. Vyrauja fuskuminės, švylinės-kimininės ir pušinės-kimininės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 4,7%. Ištekliai 57,5 mln. m^3, iš jų 11,9 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių durpių. Po durpėmis smėlis; kai kur dugno duburiuose esama ežerinių nuosėdų. Pelkės pakraščiuose yra senų karjerų.

2. Kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 9 km į p. v. nuo Priekulės, Kuršių marių pakrantėje. 268 gyv. (1970). Kaimas apie 5 km ištįsęs palei marias. Iš r. prieina Svencelės pelkė. Yra pr. m-la (nuo 1900), parduotuvė; 2 sodybos — vietinės reikšmės architektūros paminklai. 1905 kaime buvo 392 gyventojai, 1959 — 193.

SVENTICKÁITĖ Tamara [g. 1922.X.14 Panevėžyje] — baleto artistė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954), Lietuvos TSR liaudies artistė (1959). 1932—38 mokėsi Valst. teatro baleto studijoje. Nuo 1938 Valst. teatro baleto artistė. 1946 tobulinosi Leningrado Kirovo akademiniame operos ir baleto teatre. 1948—68 Lietuvos TSR Akademinio operos ir baleto teatro artistė. Sukūrė raiškių vaidmenų (ypač pasisekę lyr. vaidmenys), pasižymėjo sceniniu temperamentu, puikia šokio technika. Gastroliavo Maskvoje, Rygoje, Minske ir kituose TSRS miestuose, Lenkijoje (1960), Rumunijoje (1960), Bulgarijoje (1962). 1957—60 Vilniaus muz. m-los, nuo 1968 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja.

Vaidmenys: Odeta-Odilija, Aurora, princesė Florina (P. Čaikovskio ,,Gulbių ežeras", ,,Miegančioji gražuolė"), Žizel (A. Adano ,,Žizel"), Kitri (L. Minkaus ,,Don Kichotas"), Raimonda (A. Glazunovo ,,Raimonda"), Deivė (L. Delibo ,,Silvija"), Zobeida (N. Rimskio-Korsakovo ,,Šecherazada"), Laurensija, Paskuala (A. Kreino ,,Laurensija"), Solveiga (E. Grigo ,,Peras Giuntas"), Esmeralda (Č. Punjo ,,Paryžiaus katedra"), Egina (A. Chačaturiano ,,Spartakas"), Marytė (J. Pakalnio ,,Sužadėtinė"), Kastė, Onė (J. Juzeliūno ,,Ant marių kranto"), Audronė (J. Indros ,,Audronė"), Eglė (E. Balsio ,,Eglė žalčių karalienė") ir kt.

SVERDIÒLAS Salomonas [g. 1923.XII.28 Raseiniuose] — kultūros darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1961). 1941—42 Raudonosios Armijos karys. 1942—44 Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių (Pereslavl Zalesskyje, RTFSR, Jaroslavlio sr.), 1944—54 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio šokėjas. Nuo 1950 TSKP narys. 1952 baigė Visasąjunginio Neakivaizdinio juridinio in-to Vilniaus filialą. 1954—58 Respublikinių liaudies kūrybos namų direktoriaus pavaduotojas, nuo 1958 Lietuvos TSR Liaudies meno rūmų direktorius. Daug prisidėjo prie dainų švenčių organizavimo.

Tamara Sventickaitė, atliekanti Odetos vaidmenį (P. Čaikovskio ,,Gulbių ežeras")

SVERDLÒVAS Rafailas [Plocke (Lenkija) — 1890.X Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, vienas pirmųjų Lietuvos marksistų. Spaustuvininkas. Minske dalyvavo rev. judėjime, priklausė nelegaliam darbininkų būreliui. Atvykęs į Vilnių, prisidėjo prie 1887 susikūrusios marksistų grupės; organizavo darbininkų būrelius, dirbo rev. darbą spaustuvininkų tarpe.

SVETYČIÀ — upė Ignalinos rj. Ilgis 22 km, baseino plotas 115 km^2. Išteka iš Ažvintaičio ež. ir teka per Ažvinčio, Sungardo, Notrynės ežerus r. kryptimi. Įteka į Dysnų ežerą 6 km į p. v. nuo Dūkšto. Vid. nuolydis 93 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,88 m^3/s. Prie S. veikia 3 vandens malūnai.

SVĖTIKA Pranas [g. 1904.VII.16 Ibutoniuose (Panevėžio rj.)] — agronomas daržininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1929—33 studijuodamas Ž. ū. akademijoje, dirbo laborantu. 1933 baigęs akademiją, buvo Ž. ū. rūmų (Kaune) daržovių sėklininkystės instruktoriumi. 1935—48 dirbo ped. ir adm. darbą Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės m-loje (Kaune), Vilniaus vidurinėje sodininkystės m-loje, Kauno sodininkystės ir daržininkystės technikume. Nuo 1947 Ž. ū. akademijos sodininkystės ir daržininkystės katedros vedėjas, nuo 1948 docentas; 1950—57, 1959—62 ir 1964—

1

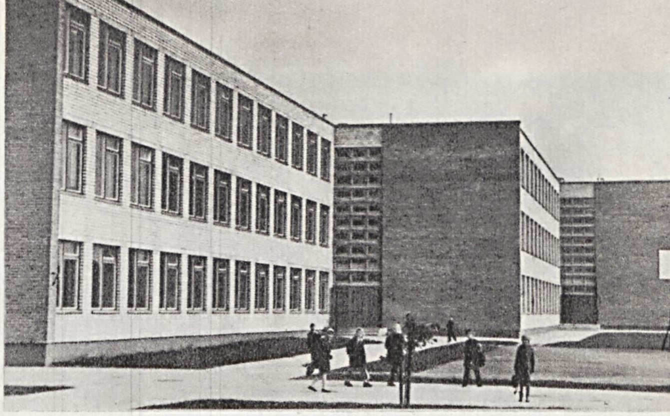

2

3

4

5

6

ŠVIETIMAS

1. Kauno XXIV vid. m-los atidarymo iškilmės
2. Panevėžio VIII vid. m-la
3. Ukmergės III vid. m-los namų ruošos kabinetas
4. Jonavos I vid. m-los chemijos kabinetas
5. Veprių (Ukmergės rj.) vid. m-la
6. Pamoka Ignalinos I vid. m-loje
7. Fizinio lavinimo pamoka Panevėžio II pr. m-loje
8. Baigiamieji egzaminai Vilniaus VII vid. m-loje
9. Respublikinė moksleivių dainų šventė Vilniuje 1965

7

8

9

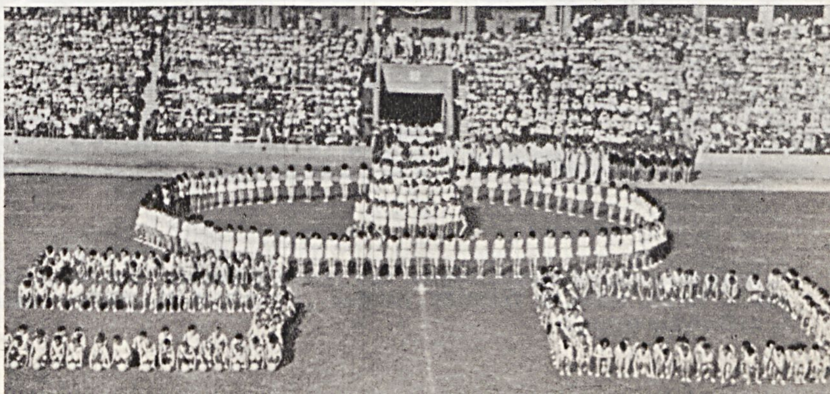

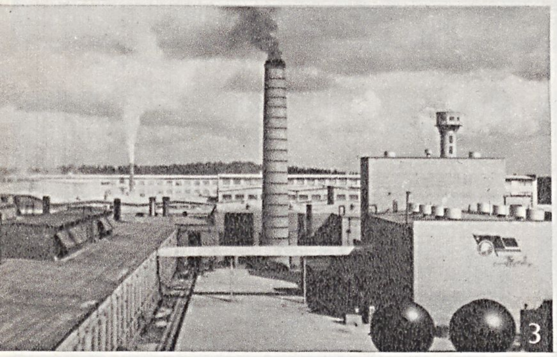
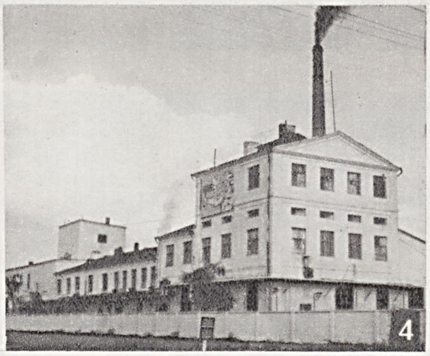
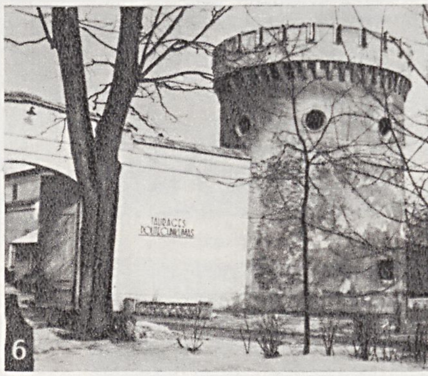

TAURAGĖ

1. Bendras vaizdas. **2.** Tarybų gatvė. **3.** Keramikos gamykla. **4.** Mėsos kombinatas. **5.** I vidurinė mokykla. **6.** Politechnikumas

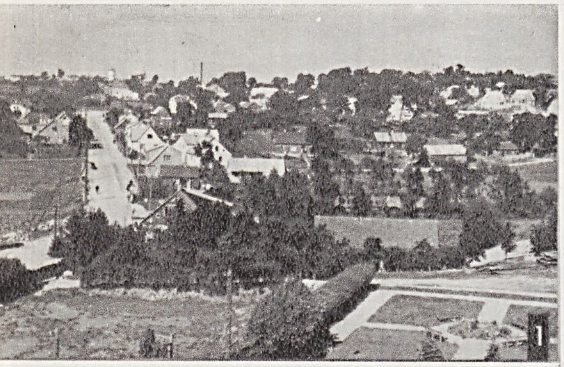

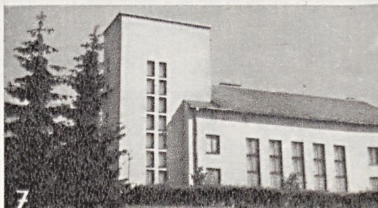

TELŠIAI

1. Bendras vaizdas. **2.** Miesto vaizdas nuo Masčio ežero. **3.** Taikomosios dailės technikumas. **4.** Tarybų aikštė. **5.** Trikotažo fabrikas „Mastis". **6.** Skaičiavimo mašinų gamykla. **7.** Kraštotyros muziejus

1970 agronomijos f-to dekanas, be to, 1957—59 akademijos prorektorius mokymo reikalams. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1969 Lietuvos Sodininkystės d-jos pirmininkas. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių (su originaliomis iliustracijomis), išleido (vienas arba su kt. autoriais) brošiūrų bei knygų daržovių agrotechnikos klausimais.

Ršt.: Auginkime daržovių sėklas, [K.], 1946; **P. Svetika, J. Eidžiūnas,** Daržininkystė, [K.], 1950 [III leid., V., 1961]; **P. Svetika** [ir kt.], Daržininkystė, [vadovėlis agronomijos ir ž. ū. ekonomikos specialybių studentams], V., 1969.

SVETULÁITIS Vytautas [g. 1923.XII.29 Guobiniuose (Lazdijų rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1969). 1951 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1951 Vilniaus Ped. in-to lietuvių ir užsienio lit-ros katedros (iki 1956 liet. lit-ros katedra) dėstytojas. Nuo 1958 TSKP narys. 1959—61 liet. kalbos ir lit-ros f-to dekanas. Parašė brošiūrą „Artūras Regratis" (1958), paskelbė straipsnių apie L. Giros poeziją („VVPI mokslo darbai", t. 8, 11, 1959—60; „Literatūra", t. 8, 1965) ir kitų liet. rašytojų kūrybą.

SVETŨS — ežeras Alytaus rj., 4 km į š. r. nuo Daugų. Plotas 39 ha, didž. gylis 10,3 m, vid. gylis 3,8 m. Ežeras ovalus; ilgis 830 m, didž. plotis 670 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Per ežerą teka Svetus (Varėnės intakas).

SVIČIULIẼNĖ Pranė [**Jonaitytė;** g. 1915. II.7 Maldeniuose (Joniškio rj.)] — dailės istorikė. 1934—40 studijavo Kauno meno m-los J. Vienožinskio vadovaujamame tapybos skyriuje. 1943 baigė Vilniaus Dailės akademijos tapybos skyrių, 1955 — TSRS Dailės akademijos Repino tapybos, skulptūros ir archit-ros in-to (Leningrade) dailės istorijos ir teorijos f-tą. 1955—65 Lietuvos TSR Dailės muziejaus moksl. bendradarbė, nuo 1965 jo grafikos skyriaus vedėja. Sudarė parodų katalogų, bukletų, paskelbė dailės istorijos ir kritikos straipsnių. Su M. Iešmantiene išleido vadovėlį „Dailyraščio metodika" (1949).

Ršt.: Juozas Mikėnas, V., 1956; [Lietuvių tarybinė grafika]. — Lietuvių tarybinė dailė (Grafika), V., 1960; [Viktoras Vizgirda]. — Viktoras Vizgirda (16 reprodukcijų), V., 1967; **P. Gudynas, S. Pinkus, P. Svičiulienė** [ir kt.], Paveikslų galerija, V., 1968; **P. Svičiulienė, P. Juodelis,** [XVI—XIX a. Lietuvos tapyba].— Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970.

SVIČIŨLIS Albertas [g. 1925.I.6 Rygoje] — gydytojas mikrobiologas, medicinos mokslų kandidatas (1962). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—56 Dermatologijos-venerologijos in-to moksl. bendradarbis, skyriaus vedėjas. 1958—63 Eksperimentinės medicinos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1960 TSKP narys. 1962—63 tobulinosi Čekoslovakijoje. Nuo 1963 dirba Vilniaus un-to farmakologijos ir mikrobiologijos katedroje; nuo 1964 docentas. 1964—69 dar ir med. f-to prodekanas, nuo 1969 f-to moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie antinksčių funkcijos kitimo įtaką imunologiniam organizmo reaktyvumui streptokokinės infekcijos metu, t. p. kitais imunologijos klausimais.

SVYDÊNIAI — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 2 km į v. nuo Kupiškio. 78 gyv. (1970). Trys senos sodybos su originaliomis klėtimis — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1596. 1959 buvo 84 gyv.

SVIDERSKÁITĖ Genovaitė [g. 1924.I.2 Simne] — krepšininkė, TSRS sporto meistrė (1950), Lietuvos TSR nusipelniusi trenerė (1962), TSRS nusipelniusi trenerė (1966). 1947—60 Lietuvos TSR krepšinio rinktinių žaidėja (1950—60 kapitonė). 1950 baigusi Kūno kultūros in-tą, iki 1951 ten pat dirbo ped. darbą. 1951—57 Ž. ū. akademijos dėstytoja. 1957—68 Kauno „Žalgirio" vaikų sporto m-los trenerė. Jos treniruojama Kauno „Žalgirio" jaunių krepšinio komanda 1958, 1960, 1962—63 tapo TSRS čempione. Nuo 1961 TSRS jaunių krepšinio rinktinės trenerė. Nuo 1968 Kauno krepšinio sporto m-los mokymo dalies vedėja.

SVIESTAS. Lietuvoje S. buvo gaminamas jau vid. amžiais (jis minimas XVI a. ist. šaltiniuose). Ir pradžių S. buvo sukamas (mušamas) milžtuvėje, plakant grietinę ranka arba šaukštu. Vėliau atsirado prietaisai sviestui mušti — muštuviai (ž. *Namų apyvokos daiktai*). Valstiečiai sviestą dažniausiai parduodavo, patys vartojo tik per šventes. Sūdyto sviesto atsargas laikydavo kubiliukuose. Nuo XIX a. pab. sviestą pradėta gaminti pram. būdu (ž. *Pieno pramonė*).

1969 Lietuvoje veikė 119 sviesto gamybos cechų. Raguvos cechas, pradėjęs veikti 1969, sroviniu mušimo būdu per pamainą pagamina 5 t sviesto. Visi S. gamybos cechai 1969 pagamino 36 000 t sviesto (didelė jo dalis eksportuota į liaudies demokratijos ir kapitalistines šalis). 99,9% respublikoje gaminamo sviesto yra aukščiausios rūšies.

SVÌKLIUS Antanas [g. 1927.II.7 Šeimatyje (Utenos rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1965). 1952 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1961 dirbo ordinatoriumi Vilniaus resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1964 dirba Vilniaus un-to fakultetinės chirurgijos katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių apie tulžies pūslės bei tulžies takų ligų diagnostiką ir chirurginį gydymą.

SVYLÀ — upė Baltarusijos TSR ir Lietuvos TSR (Švenčionių ir Ignalinos rj.), Birvėtos deš. intakas. Ilgis 56 km, baseino plotas 168 km². Prasideda Baltarusijoje, 8 km į p. r. nuo Švenčionių. Teka į š. r.; nuo versmių 14 km — per Baltarusiją, toliau — per Lietuvą. Įteka į Birvėtą 20 km nuo jos žiočių, ties Babėnais, 2,5 km į p. r. nuo Tverečiaus. Vid. nuolydis Lietuvoje 113 cm/km. Vid. debitas ties BTSR siena 0,26 m³/s, žiotyse 1,38 m³/s.

SVÌLIAI — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 12 km į v. nuo Kėdainių, Šušvės deš. krante; kolūkio centras. 162 gyv. (1970). Iš v. prieina Svilių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1925), kultūros namai. Ist. šaltiniuose S. minimi 1593 (20 valakų dirbamos žemės, 10 — miško). 1949 burž. nacionalistai Sviliuose nužudė kolūkio sąskaitininką A. Lukošių. 1959 kaime buvo 167 gyv.

SVILIAĨ — kaimas Biržų rj., Geidžiūnų apyl., 11 km į š. r. nuo Vabalninko; kolūkio centras. 162 gyv. (1970). Keliai jungia S. su Vabalninku, Biržais, Salamiesčiu. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka. 1959 buvo 136 gyv.

SVYLIÓNYS — kaimas Švenčionių rj., Adutiškio apyl., 4 km į š. nuo Adutiškio. 166 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Svyla (Birvėtos intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė (nuo 1967). Yra parduotuvė (nuo 1964), Piršteliškės pr. m-la, biblioteka (nuo 1962). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1635. 1890 buvo 221 gyv. (27 kiemai), 1959 — 187 gyv.

SVIRBŨTĖS — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 6 km į š. v. nuo Kuršėnų. 80 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Rekčių, Strazdų miškai. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1945—49 pradinė, iki 1962 septynmetė). XIX a. ir XX a. pr. buvo S. dvaras (jo rūmuose įsikūrusi m-la). 1923 S. dvare buvo 23 gyv., S. palivarke — 37 gyv. Burž. nacionalistai 1951 nužudė S. m-los direktorių J. Breikštą. 1959 kaime buvo 51 gyv.

SVÌRKALNIS — upė Lietuvos TSR (Pakruojo rj.) ir Latvijos TSR, Yslykio kair. intakas. Ilgis 28 km (Lietuvoje 17 km), baseino plotas 50 km². Prasideda Judiškių apylinkėse, 8 km į š. nuo Linkuvos. Teka į š. Įteka į Yslykį 20 km nuo jo žiočių, 6 km į v. nuo Bauskės.

SVIRKAÑČIAI — kaimas Akmenės rj., Viekšnių apyl., 6 km į p. nuo Viekšnių, abipus kelio į Tryškius, Virvyčios kair. krante. 201 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Marijampolės miškas. Yra pr. m-la (nuo 1932). Prie kaimo kapinaičių yra II—III a. pilkapių ir vėlyvesnio degintinio kapinyno liekanų, kuriose rasta geležinių ir žalvarinių dirbinių. 1959 kaime buvo 239 gyv.

SVÌRKIŠKĖ — kaimas Švenčionių rj., Pabradės apyl., 14 km į r. nuo Pabradės, 1,5 km į š. nuo Pabradės—Pastovių geležinkelio. 35 gyv. (1970). Iš š. prieina Družulėnų miškas. Ist. šaltiniuose S. kaimas minimas 1499. 1959 buvo 33 gyv.

SVÌRKOS — kaimas Švenčionių rj., 9 km į v. nuo Adutiškio, prie kelio į Švenčionis; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 197 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, valgykla (nuo 1967), ryšių skyrius (nuo 1949), felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (1952—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1961),

biblioteka (nuo 1953). 1890 buvo 10 kiemų, 78 gyv.; 1959 — 97 gyv.

SVÌRKŲ ẼŽERAS— ežeras Ignalinos rj., 5 km į p. r. nuo Tverečiaus. Plotas 91 ha, didž. gylis 3,9 m (centr. dalyje), vid. gylis 1,4 m. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2890 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 8500 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Per ežerą teka Kamoja (Birvėtos intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

SVIRNAĨ — kaimas Anykščių rj., Budrių apyl., 4 km į p. v. nuo Kavarsko, prie Ukmergės—Anykščių plento; tarybinio ūkio centras. 234 gyv. (1970). Kultūros namai (nuo 1958). Ist. šaltiniuose 1593 minimas S. dvaras ir laukas. 1959 kaime buvo 274 gyv.

SVIRNAS, klėtis,— ūkinis trobesys grūdams, miltams, mėsai, rakandams ir šeimos mantai laikyti. Žinių apie liet. svirnus pateikia XII a. ist. šaltiniai; išsamesnių aprašymų yra XVI a. dvarų inventoriuose. K. Henenbergeris, rašęs XVI a., greta kitų sodybos pastatų mini atskirą namelį, vadinamą klėtimi. Ji buvusi be langų, su vieneriomis durimis. Klėtį turėjusi kiekviena sutuoktinių pora. M. Pretorijus, aprašydamas XVII a. lietuvių vestuvinius papročius, mini jaunuosius, vedamus miegoti į klėtį. M. Pretorijus, J. Brandas pažymi, kad lietuviai šalia gyv. namo statosi pastatus javams, maistui, drabužiams ir kitiems namų apyvokos daiktams laikyti. XIX a. pirmojoje pusėje šitaip S. apibūdino ir Simonas Daukantas.

Svirnai buvo statomi iš gulsčių apvalių arba aptašytų rąstų, kampuose sunertų į sąsparas. Pagal konstrukcijos, plano ir paskirties ypatybes XIX—XX a. svirnai skirstomi į aukštaičių ir žemaičių svirnus. Senoviškesnis yra 1 patalpos **aukštaičių svirnas.** Jis yra kvadrato arba šiek tiek ištęsto stačiakampio formos, be langų, dažnai ir be lubų, su medinėmis grindimis, įėjimu iš galo. Stogas keturšlaitis, dvišlaitis, kartais trišlaitis; šiaudinis, rečiau skiedrinis. P. r. Lietuvos svirnai dažnai buvo dengiami pusiau skeltais rąsteliais. S. pamatas iš akmenų, rečiau iš medinių kaladžių. Aruodai svirne dažniausiai įrengti priešais duris. Tokių svirnų aptinkama Anykščių, Molėtų, Švenčionių, Trakų, Prienų, Alytaus, Varėnos, Eišiškių rajonuose. Turtingųjų valstiečių aukštaičių sodybose pasitaiko ir po du vienos patalpos S.— vienas grūdams, kitas mantai. XX a. statytuose vienos patalpos svirnuose įėjimas iš šono. Turtėjantiems valstiečiams prireikė atskiros patalpos grūdams, atskiros — namų apyvokos daiktams, todėl ilgainiui išsivystė S. su 2 patalpomis. Į kiekvieną tų patalpų yra atskiros durys iš šone esančio priesvirnio (priekłėčio). Grūdams skirtoje patalpoje, vad. **grūdinėje,** atskiruose aruoduose buvo laikomi supilti rugiai, kviečiai, miežiai, avižos ir kt. javai, be to, padedamas lovys mėsai sūdyti, kubilas, bumblės su sėkliniais grūdais, kraitelės, vėtyklės, maišai bei kubilai su miltais. Šios patalpos durys dvigubos, su stipriais sudėtingais užraktais. Antroje S. patalpoje, vad. **drabužinėje,** arba gerojoje, buvo laikomi kraičkubiliai, skrynios su dukterų kraičiais; be to, čia stovėjo lova su spintele. Svirnai su 2 patalpomis labiausiai paplitę Pasvalio, Panevėžio, Ukmergės, Radviliškio, Šiaulių, Kėdainių, Kauno rajonuose. Kai kuriuose vid. Lietuvos svirnuose vietoj drabužinės yra **ratinė** — patalpa ratams, rogėms, pakinktams, žagrėms, plūgams ir smulkesniems ūkio rakandams. Svirnų su ratine gausu Panevėžio rajone. Užnemuniečių S. dažniausiai 2 patalpų. Virš jų lubų yra apie 1 m aukščio stogo pakyla, todėl aruodai grūdams laikyti įtaisyti ant lubų. **Žemaičių S.** turi 3—6 patalpas. 3 patalpų svirnai išore panašūs į aukštaičių 2 patalpų svirnus, tik jie ilgesni, sudėtingesnio, asimetriško plano. Jie turi 2 grūdines ir 1 drabužinę arba 1 grūdinę, drabužinę ir ratinę. Stogas keturšlaitis arba pusvalminis. Durys iš šono ir iš galo. Grūdinė viena arba dvi; kartais prieš ją yra maža patalpa (klėtsunga) tuštiems maišams, kubilams. Viena patalpa vadinama mėsine kamara. Jos palubėje įtaisytos kartys išrūkytai mėsai, dešroms, lašiniams sukabinti. Ten pat stovėdavo kubilai, kuriuose buvo sūdoma mėsa prieš rūkymą. Vienoje iš dailiau įrengtų patalpų (vad. špikeryje) buvo laikomas merginų kraitis, sudėtas į skrynias, drabužiai. Joje miegodavo vienas šeimos narių. Turtingesnių Žemaitijos valstiečių svirnuose iki II pasaulinio karo buvo dar 2 patalpos — berno ir mergos kamaros. Jose miegodavo ir laikydavo savo mantą samdiniai.

Aukštaičių svirnas (Kauno rj.)

Žemaičių svirnas (Šilutės rj.)

Dauguma svirnų turi priesvirnius (iš šono arba iš galo). Priesvirnis saugo S. duris nuo kritulių, be to, puošia svirną. Ypač raiškių formų priesvirniai š. Lietuvoje — su profiliuotomis kolonėlėmis, kiaurapjūvio rašto balkonėliais apačioje ir skliautuose. Žemaitijos pajūrio rajone priesvirniai su kolonomis pristatyti iš S. galo ir iš šono. S. durys masyvios, stiprios, atidaromos į vidų ir t. p. puošnios. Jos dažniausiai išpuoštos lentelių raštu arba įvairiai nudažytos. Užraktai ir skląsčiai liaudies meistrų darbo.

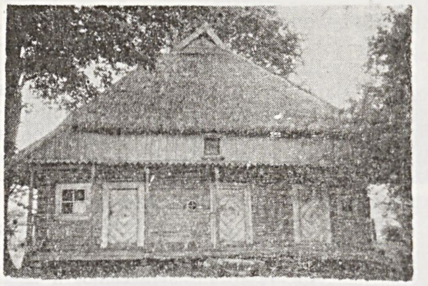
Užnemuniečių svirnas (Kapsuko rj.)

Liet. valstiečių svirnai dažnai minimi tautosakoje, ypač liaudies dainose. Svirnelis — merginos būstas; ji čia verpia, audžia, džiaugiasi ir liūdi. Pasakose minimi aitvarai, nešantys turtą į šeimininko svirną. Įsigalėjus Lietuvoje kolūkinei santvarkai, svirnų daugiau nebestatoma. Pagrindinę jų paskirtį perėmė modernios kolūkiniai grūdų ir kt. sandėliai. S. virto patalpa kolūkiečio asmeninio ūkio mantai laikyti.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Architektūra), t. 1, V., 1957 [F. Bielinskio, K. Čerbulėno, K. Šešelgio įvad. str.]; **I. Butkevičius,** Lietuvių valstiečių ūkiniai pastatai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **J. Baršauskas,** Lietuviškų svirnų architektūra. — „Lietuvos TSR architektūros klausimai", t. 1, V., 1960; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 254—262]; **J. Baršauskas** [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968 [p. 55—61].

SVÌRSKIS Vincas [1835.I.28 Glitėnuose (Panevėžio rj.) — 1916.III.7 Burveliuose (Panevėžio rj.)] — liaudies skulptorius. Keliavo po Kėdainių, Surviliškio, Krakių, Truskavos apylinkes, dirbdamas reljefais išgražintus monumentalius kryžius ir koplytstulpius. Sukūrė jų daugiau kaip 200. Kūriniuose skulptūrą

Vincas Svirskis. Jogniškių kaimo kryžiaus fragmentas

S. organiškai jungė su archit-ros elementais. Naudojo masyvius (daugiausia 4—5 m ilgio) ąžuolo kamienus, kuriuose iš 2, 3 ar 4 pusių kalė šventųjų statulas, daugiafigūres horeljefines bei bareljefines kompozicijas. S. kūriniai pasižymi raiškia plastika, sudėtinga kompozicija, monumentalumu, dekoratyvumu. Reljefams būdingas konstruktyvumas, turtingas dekoras, tapybiniai, ritminiai elementai, polichromija. S. kūryba, pagrįsta liet. liaudies dailės tradicijomis, turi ir baroko stiliaus požymių. Raiškiausi išlikę S. kūriniai yra „Paskutinė vakarienė ir šv. Izidorius", „Kristus tarp apaštalų ir šv. Agota", Dvariškių kaimo koplytstulpis (visi Lietuvos TSR Dailės muziejuje), Kačergių kaimo pakelės kryžius ir kt.

Lit.: I. Kostkevičiūtė, Vincas Svirskis, V., 1966.

SVISTŪNAS Charitonas [1907 Bobulinoje (Akmenės rj.) — 1944.X.11 Vainute (Šilutės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Tryškiuose. 1940—41 durpyno darbininkas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

SVITŪKAS — ežeras Trakų rj., 3 km į p. v. nuo Dusmenų. Plotas 20 ha, didž. gylis 4,3 m. Ežeras ovalus; ilgis 620 m, didž. plotis 540 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Krantai žemi, miškingi. Ežeras nenutekamas. Verslovinis; žuvies 1969 sugauta 12 kg/ha.

SVŌBIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 10 km į š. r. nuo Obelių, 2 km nuo Latvijos sienos; kolūkio centras. 71 gyv. (1970). Per S. teka Kriauna ir jos intakas Ugra. Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (1865 įsteigta pradinė; 1949—61 veikė septynmetė). 1959 buvo 69 gyv.

SVOČIÀ — nuotakos globėja tradicinėse lietuvių *vestuvėse.*

SVOGŪNAI. Lietuvoje auginami kelių rūšių S. *(Allium)* — ropinis S. *(A. cepa)*, žieminis S. *(A. fistulosum)*, narcizalapis S. *(A. nutans)*, daugiaaukštis S. *(A. proliferum)*. Daugiausia paplitę ropiniai S., kurie pagal eterinių aliejų kiekį skirstomi į aštriuosius, pusiau aštriuosius ir saldžiuosius. Iš aštriųjų S. plačiai auginami vietiniai aštrieji S. (individualiniuose sklypuose). Pusiau aštriųjų S. rajonuotos Lietuvoje veislės — Citau, arba Skvirskio, S. (nuo 1952; užauga per 90—150 dienų), Danilovo 301 (nuo 1952; 110—150 dienų); saldžiųjų — Lietuvos didieji (nuo 1954; 100—140 dienų). S. pradėti selekcionuoti 1924; prof. S. Nacevičius Ž. ū. akademijos mokomajame darže (Akademijoje, Kėdainių rj.) sukūrė Lietuvos didžiųjų S. veislę. 1948—56 ropiniai S. buvo selekcionuojami Lietuvos Valstybinėje selekcijos stotyje (Akademijoje, Kėdainių rj.), nuo 1956 — Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.). S. gerai auga dirvoje po juodojo pūdymo; tinkami jų priešsėliai — agurkai, ankstyvosios bulvės, kopūstai, pomidorai. Svarb. grybinės S. ligos: lapų, stiebų — netikroji miltligė, ropelių — pilkasis puvinys. Iš kenkėjų daugiausia žalos S. ropelėms padaro svogūninė musė. Ropinių S. visuom. pasėliai Lietuvoje 1969 užėmė 64 ha, arba 1,4% viso visuom. sektoriaus daržovių ploto, iš jų kolūkiuose 5 ha. Kauno rj. „Pergalės" kolūkis iš 2 ha gavo (1964) po 124 cnt S. ropelių; Rokiškio paukštininkystės taryb. ūkis iš 1 ha (1968) — 113 cnt. Žieminių S. laiškų derlingumas Lietuvoje 250—400 cnt/ha; narcizalapių S. laiškų 300—400 cnt/ha; daugiaaukščių S. laiškų ir orinių ropelių maždaug po 80 cnt/ha, kartu kerų pakraščiuose susiformavusių S. ropelių apie 100 cnt/ha. Svogūnų agrotechnika daugiausia tiriama Vytėnų bandymų stotyje. Ropinių S. į Lietuvą įvežama iš Moldavijos, Uzbekijos, Tadžikijos, Kazachijos, RTFSR Gorkio, Rostovo sričių, pvz., 1966—69 įvežta kasmet vid. po 2000 t. Maistui S. vartojami žali, kepti, virti ir džiovinti (džiovinami Tauragės daržovių džiovinimo f-ke ir Vilkaviškio konservų f-ke).

S. minimi jau XVI a. dvarų inventoriuose ir 1588 Lietuvos Statute. 1938 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) S. užėmė 7% viso daržovių pasėlių ploto, 1953 (visuom. sektoriaus ūkiuose) — 5,2%, 1961 — 2,5%, 1963 — 1,3%.

Lit.: A. Sabaliauskas, Dėl baltų kalbų svogūno pavadinimų kilmės. — „LTSR MA darbai", 1958, A 2.

SVOTĒLIS Pranas [**Proletaras;** 1888.II.21 Padvariuose (Vilkaviškio rj.) — 1938 Minske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1906 Virbalyje įstojo į LSDP; už atsišaukimų platinimą 1 metus kalintas. 1909—1918 gyveno Šveicarijoje, JAV, Vokietijoje; dirbo dailide. Priklausė Lietuvių socialistų sąjungai (JAV), bendradarbiavo „Kovoje" ir kt. pažangiuose lietuvių laikraščiuose; Vokietijoje priklausė s-d. partijai. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 kooptuotas į LKP CK, išrinktas į Vilniaus Darbininkų atstovų tarybą. Buvo Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės narys, 1918.XII.16 pasirašė Tarybų valdžios paskelbimo Lietuvoje manifestą. 1919 Tarybų Lietuvos pašto ir telegrafo liaudies komisaras. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo (1919) delegatas, išrinktas Lietuvos Tarybų Centro Vykd. K-to, Lietuvos ir Baltarusijos TSR jungtinio Tarybų Centro Vykd. K-to Prezidiumo nariu. 1919 organizavo pogr. darbą Užnemunėje, vadovavo Marijampolės ir Vilkaviškio aps. komunistų konferencijai, su kitais rengė sukilimą. Už kom. veiklą kalintas Kaune. Lietuvai ir Tarybų Rusijai 1919 pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Smolenską. 1920—21 Vokietijoje, Lietuvoje dirbo pogr. darbą. 1920 ir 1922 kalėjo Kaune. 1922 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te Maskvoje, paskui — Sverdlovo kom. un-te. Dirbo part. darbą Voskresenske (Maskvos sr.). Nuo 1936 Dimanovos (BTSR, Vitebsko sr.) lietuvių vid. m-los direktorius. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

„SZTANDAR WOLNOŚCI" („Laisvės vėliava") — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1943 Vilniuje lenkų kalba. Išėjo 4 nr. Leido LKP(b) Vilniaus miesto k-tas Lenkų patriotų s-gos vardu. Tiražas 2000—3000 egz. Redagavo J. Pševalskis ir kt. Spausdino pogrindinė spaustuvė. Rašė apie partizanų veiksmus Švenčionių, Pabradės, Lydos apylinkėse, apie padėtį fronte.

Š

Š, š — lietuvių abėcėlės dvidešimt penktoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „š", pvz., „šóka", „ãšaka", „šaũkia", „šúolis", ir minkštoji „š", pvz., „šíenas", „šešẽlis", „šiáušiasi", „veřšiui". „Š" yra ankštumos pučiamasis liežuvio priešakinis dvižidinis duslusis priebalsis. Priebalsis „š" skirtinas nuo raidės š. Raidė š ne visada žymi priebalsį „š", pvz., rašome „nẽšdamas", „kìšdamas", o tariame „nẽždamas", „kìždamas", ir atvirkščiai, priebalsis „š" ne visada žymimas raide š, pvz., rašome „tìžti", „vèžti", „virščiau", o tariame „tìšti", „vèšti", „viřščiau".

ŠABANÃVIČIUS Balys [g. 1907.IV.22 Vidiškiuose (Ukmergės rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1932 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1945 dirbo adm. darbą įvairiose ž. ū. įstaigose. 1947—56 Dotnuvos bandymų stoties mokslinis bendradarbis, kartu 1948—56 daržovių veislių tyrimo punkto vedėjas. 1956—59 Žemdirbystės in-to ekonomikos-organizacijos skyriaus vedėjas. 1959—61 Kėdainių rj. „Dotnuvėlės" kolūkio pirmininkas. Nuo 1962 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis.

Paskelbė moksl. straipsnių apie užimtų pūdymų dirbimą, žiemkenčių priešsėlių parinkimą, sėklinių motiejukų agrotechniką, pasėlių struktūros ekonominį vertinimą, t. p. populiarių straipsnių žemdirbystės bei ž. ū. gamybos organizavimo klausimais.

Ršt.: P. **Vasinauskas**, B. **Šabanavičius**, V. **Čaikauskas**, Įdiekime mokslo laimėjimus kolūkinėje gamyboje, V., 1951; A. **Būdvytis**, B. **Šabanavičius**, Kukurūzų auginimo patyrimas Lietuvos TSR, V., 1956; Žiemkenčiams skiriamų laukų dirbimas ir naudojimas, V., 1956; B. **Šabanavičius**, A. **Tindžiulis**, Patarimai žemdirbystei intensyvinti, V., 1964.

ŠABANIÃUSKAS Antanas [g. 1903. XII.20 Jurbarke] — dainininkas (tenoras), estrados artistas. 1923 baigė Jurbarko „Saulės" g-ją. 1923—27 Italijoje studijavo italų kalbą ir dainavimą. 1927—44 dainavo Valstybės teatro chore, operose sukūrė keletą vaidmenų. Vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo propaguoti estradinį dainavimą. Nuo 1930 Kaune dainavo vyrų kvartete ir oktete, jiems vadovavo, rengė solo koncertus. Dainavo per radiją, gastroliavo Lietuvoje, Vokietijoje, Londone. 1930 Kaune, 1937 Kopenhagoje, 1938 Londone lietuviškai įdainavo apie 30 gramofono plokštelių. 1944—50 Operos ir baleto teatro, vėliau Filharmonijos choro artistas, estradinių ansamblių dalyvis.

ŠABRĨNSKAS Bronius [g. 1909.IV.15 Būdviečiuose (Vilkaviškio rj.)] — pažangus Pietų Amerikos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1926 emigravo į Braziliją. Dirbo kavos plantacijose, kalnakasiu, siuvėju. San Paule įstojo į Susivienijimą lietuvių Brazilijoje. 1930 vienas iš Brazilijos KP Lietuvių frakcijos organizatorių. Su A. Kynu 1931—32 redagavo pogr. laikraštį „Darbininkų žodis". Dalyvavo streikuose, demonstracijose. 1932 apie 8 mėn. kalėjo Grandės katorginių darbų saloje. Paleistas padėjo organizuoti pogr. laikraštį „Mūsų žodis", buvo jo redakcinės komisijos narys. Policijos persekiojamas, 1936 išvyko į Urugvajų. Čia atgaivino laikr. „Darbas", buvo jo redakcinės komisijos narys, palaikė ryšius su Ispanijoje kovojusiais lietuviais, dalyvavo kultūrinėje Urugvajaus lietuvių veikloje. „Darbe" paskelbė atsiminimus „Vergų pėdomis".

ŠACHMÃTAI. Trakų pilies apylinkėse rasta Š. figūrėlių, kuriomis buvo žaidžiama XIII—XV a.

Pirmieji Š. mėgėjų būreliai Lietuvoje įsikūrė XX a. pradžioje. 1919 Kaune įsteigtas Š. klubas. Klubo nariai, neturėdami savo patalpų, žaisdavo kavinėse ar restoranuose, dažnai net iš pinigų. Pirmieji oficialūs Š. turnyrai įvyko 1920—22 Kaune. 1923 pirmą kartą varžybose buvo panaudotas Š. laikrodis. 1927 vyko pirmasis mačas dėl Lietuvos čempiono vardo tarp A. Machto ir S. Gordono. 1929 įkurta Lietuvos Šachmatininkų s-ga. 1929 įvyko pirmosios Lietuvos Š. pirmenybės, kurių nugalėtoju tapo A. Jeglinas. 1931 Klaipėdoje Lietuvos šachmatininkai dalyvavo Pabaltijo tautų Š. turnyre (I vietą užėmė Lietuvos atstovas I. Vistaneckis). IV pasaulio Š. olimpiadoje (1931) V. Mikėno vadovaujami Lietuvos šachmatininkai, įveikę Anglijos, Italijos, Danijos, Japonijos, Norvegijos komandas, užėmė XIII vietą, V olimpiadoje (1933), pralaimėję tik JAV, Čekoslovakijai ir Austrijai, užėmė VII vietą, VII olimpiadoje (1936) — VII—VIII vietą. Ypač tuo metu pasižymėjo daugkartinis Lietuvos čempionas V. Mikėnas, nugalėjęs daugelį žymiausiųjų pasaulio šachmatininkų (jų tarpe ir A. Aliochiną).

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo įsteigta Lietuvos Š. federacija. 1940 V. Mikėnas dalyvavo XII TSRS Š. pirmenybėse. 1941 įvyko pirmasis Tarybų Lietuvos Š. čempionatas (I vietą laimėjo I. Vistaneckis). 1945 ir 1946 Lietuvos komanda laimėjo I vietą Pabaltijo Š. pirmenybėse (individualiniuose turnyruose I vietas laimėjo V. Mikėnas ir I. Vistaneckis). Šiose varžybose 1965 I vietą laimėjo V. Mikėnas. Nuo 1945 kasmet rengiamos Lietuvos TSR Š. pirmenybės, nuo 1949 — Lietuvos TSR moterų Š. pirmenybės. Visuose didesniuosiuose Lietuvos miestuose ir rajonų centruose veikia Š. klubai, Vilniuje — Respublikinis Š. klubas (vadovas V. Mikėnas). Kasmet vyksta Lietuvos, įvairių sporto d-jų kolektyvų komandinės Š. pirmenybės, mačai tarp atskirų miestų komandų. Paplito Š. žaidimas susirašinėjimo būdu. Rengiamos Š. susirašinėjimo varžybos. 1959 Vilniaus šachmatininkai Tarybų Sąjungos Š. telegrafo varžybose užėmė II vietą. TSRS komandinėse Š. pirmenybėse Lietuvos šachmatininkai žaidžia pajėgiausiųjų grupėje, o daugkartinis Lietuvos čempionas V. Mikėnas 8 kartus žaidė sąjunginių pirmenybių finaluose. 1955 ir 1963 V. Mikėnas, kaip TSRS Š. rinktinės narys, dalyvavo tarpt. varžybose su Vengrijos ir Jugoslavijos šachmatininkais. 1969 Vilniaus moksleivis G. Piešina TSRS jaunių čempionate užėmė III vietą. Taryb. metais išleista Š. lit-ros. Išėjo V. Mikėno knygos: „Šachmatų žaidimo pagrindai" (1950, II leid. 1952), „Šachmatų pirmenybės" (1958), „35 metai prie šachmatų lentos" (1961), „Šachmatai. Teorija ir praktika" (1968). 1969 pr. Lietuvoje buvo apie 50 000 šachmatininkų (jų tarpe 10 TSRS sporto meistrų, 30 kandidatų į TSRS sporto meistrus).

ŠACHMATOVAS (Шахматов) Aleksejus Aleksandrovičius [1864.VI.17 Narvoje (Estijos TSR) — 1920.VIII.16 Petrograde] — rusų kalbininkas. 1887 baigė Maskvos un-tą. 1889—91 to universiteto privatdocentas. 1894 už „Rusų kalbos fonetikos tyrinėjimus" gavo daktaro laipsnį. 1897 buvo išrinktas Rusijos MA akademiku, rusų kalbos ir literatūros skyriaus adjunktu. 1906—20 to skyriaus pirmininkas. Tyrinėdamas slavų kalbas, Š. neretai operavo ir liet. kalbos faktais („Senojo rusų kalbos periodo aprašas", 1915; „Rusų kalbos istorijos kurso įvadas", 1916). Paskelbė straipsnių apie seniausius slavų-keltų santykius, kur, remdamasis ir kai kuriais liet. vietovardžiais, įrodinėjo, kad Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje senovėje gyventa keltų. Šių įrodinėjimų nepatvirtino K. Būgos atlikti minėtos teritorijos vietovardžių tyrinėjimai. Reikšmingas lituanistikai buvo Š. bendradarbiavimas su J. Jablonskiu ir K. Būga. 1897 jis pakvietė J. Jablonskį redaguoti A. Juškos žodyno, vėliau su F. Fortunatovu rūpinosi K. Jauniaus raštų paskelbimu (tam tikslui K. Būgą paskyrė K. Jauniaus sekretoriumi).

Lit.: J. **Balčikonis**, Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą.—„LTSR MA žinynas", t. 9, V., 1952; J. **Palionis**, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

ŠÃCHOVAS-LANKÕVSKIS Kazimieras [g. 1896.III.17 Vyžuonose (Utenos rj.)] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1912—17 Petrogrado g-lų darbininkas. Po 1917 Vasario revoliucijos įstojo į Raudonąją gvardiją. Nuo 1917.III Komunistų partijos narys. Su kar. būriu sutiko V. Leniną Petrograde Suomijos geležinkelio stotyje. Dalyvavo liepos įvykiuose Petrograde, buvo suimtas. Spalio revoliucijos metu padėjo nuginkluoti junkerius, dalyvavo mūšiuose su Laikinosios vyriausybės šalininkais. Po Spalio revoliucijos Raudonosios Armijos karys; kovėsi su baltagvardiečiais. 1922—38 tarnavo pasienio, vėliau Vidaus reikalų liaudies komisariato kariuomenėje. 1945—50 dirbo vadovaujamąjį darbą Lietuvos TSR Vidaus reikalų m-joje. Pensininkas.

ŠADAGỸS Endrikis [1867.XII.10 Uogaliuose (Šilutės rj.) — 1911.VII.11 Lankupiuose (Klaipėdos rj.)] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Dirbo paštininku. Įvairių R. Prūsijos lietuvių d-jų (Prūsijos Lietuvininkų susivienijimo, „Vytauto", Lietuvių evangelikų brolių, Lietuvių vidaus misijų, „Sandaros" ir kt.) rėmėjas ir vienas kūrėjų; laikraščių „Naujosios lietuviškos ceitungos" ir „Namų prieteliaus" leidimo iniciatorius ir bendradarbis.

ŠADẼVIČIUS Šmuelis [g. 1904.XII.5 Kaišiadoryse] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1964). Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1923 baigė Kaišiadorių prog-ją. Iki 1927 ž. ū. darbininkas. 1920 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1927—29 kalintas Kaune. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1930—32 miško darbininkas Gaižiūnuose (Jonavos rj.). 1932—34 LKP Klaipėdos kr. k-to sekretorius. 1934 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Bajoruose (dab. Kretingos dalis). Bendradarbiavo „Tiesoje" (slap. Antanas), polit. kalinių žur-

naluose „Kovotojas" (1936 buvo redakcijos narys) ir „Kolektyvistas" (slap. Pranas). 1940—41 adm. ir part. darbuotojas Trakuose. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, Lietuvos partiz. judėjimo štabo operatyvinio skyriaus viršininko pavaduotojas. Nuo 1946 part. ir adm. darbuotojas Kapsuke, Vilniuje.

ŠADUĪKIS Povilas [g. 1897.III.23 Virpuškiuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1914 išvyko į Ukrainą, dirbo f-kuose. Nuo 1916 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją; kovojo įv. frontuose, buvo sužeistas. 1921 demobilizuotas, 1922 grįžo į Lietuvą. Dirbo statybose. 1925 išvyko į Prancūziją, dirbo popieriaus f-kuose, dalyvavo profs-gų veikloje. 1932 grįžo į Lietuvą. Dalyvavo darbininkų rev. judėjime. 1937 pr. išvyko į Ispaniją; buvo 13 internac. brigados karys, Ebro fronte kontuzytas. 1939—41 kalėjo konc. stovyklose Prancūzijoje. 1941 grįžo į Lietuvą. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Fronte sužeistas. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—50 partinis ir ūkinis darbuotojas Petrašiūnuose (dab. Kauno dalis), Pagėgiuose. Pensininkas. Knygoje „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbė atsiminimų.

ŠADŽIŪNAI — kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 5 km į r. nuo Veisiejų. 153 gyv. (1970). Prie kaimo yra ežerų: šiaurėje — Ilgis, Dėlinis, vakaruose — Samanis, pietvakariuose — Teirus. Yra pr. m-la (nuo 1919; 1951—61 septynmetė, 1961—69 aštuonmetė), biblioteka (nuo 1953). 1827 buvo 30 kiemų, 138 gyv.; 1959 — 185 gyv.

ŠĀDŽIUS Henrikas [g. 1930.XI.28 Jonavoje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1963). 1953—60 Kauno pionierių ir moksleivių rūmų direktorius. 1958 baigė Vilniaus Ped. institutą. Nuo 1958 TSKP narys. 1960—62 dėstė vidurinėse ir aukštosiose m-lose. Nuo 1963 Istorijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 dar ir Vilniaus Ped. in-to docentas. Nuo 1969 Istorijos in-to pospalinio laikotarpio sektoriaus vadovas. Tyrinėja Pabaltijo tarybinių respublikų darbininkų klasės istoriją, socializmo ir komunizmo kūrimo Lietuvoje istorijos problemas.

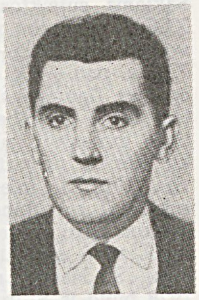

Ršt.: Vilniaus pramonės darbininkų kultūrinio-techninio lygio kilimas socializmo statybos laikotarpiu (1944—1953 m.). — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964; Профсоюзы Литвы после XX съезда КПСС.— Материалы по проблемам профсоюзного движения, Ташкент, 1964; Промышленность и рабочий класс Прибалтийских республик после восстановления Советской власти (1940—1965 г.).—„История СССР", М., 1966, № 1; Lietuvos istorijos tarybinio laikotarpio periodizacijos klausimu.—„Komunistas", 1966, Nr. 6; **Ю. Жюгжда, Г. Шаджюс,** Литовская эмигрантская историография об установлении советской власти в Литве в 1918—1919 годах.— „Вопросы истории", М., 1969, № 2.

ŠĀDŽIUVIENĖ Sigita Viktorija [**Budrytė;** g. 1935.I.11 Kaune] — fizikė teoretikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1962). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1962 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių atominės spektrų teorijos klausimais.

ŠAGÌNIS (Szahin) Antanas [1790 Vilniuje? — 1842.XI.18 Charkove] — astronomas, geodezininkas. 1816 baigęs Vilniaus un-tą filos. magistro laipsniu, dirbo un-to observatorijos astronomo padėjėju. 1821—22 Vilniaus un-te dėstė teorinę astronomiją, 1824—31 — geodeziją ir topografiją; nuo 1826 vadovavo geodezijos katedrai. 1832—34 matematikos mokytojas Vitebske. 1834—35 Charkovo un-to adjunktas, nuo 1835 astronomijos katedros profesorius. Išleido knygų ir paskelbė straipsnių astronomijos ir geodezijos klausimais.

„ŠAIN" („Šviesa") — komunistinis vienkartinis Kauno miesto tarybos darbininkų frakcijos leidinys, išėjęs 1922 Kaune žydų kalba. Skirtas I seimo rinkimų kampanijai. Cenzūros konfiskuotas.

ŠAJĒVIČIENĖ Cipa [**Bžeščinskaitė;** g. 1914.VIII.3 Prienuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Kilusi iš amatininkų. 1934 įstojo į LKJS. Priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, buvo jos Prienų parajonio k-to narė. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Suvalkijos valstiečių streiko metu buvo Suvalkijos komunistų ir LKP Kauno org-jos ryšininkė. 1936 LKP CK darbuotoja; rūpinosi kom. lit-ros transportavimu Kaune. Už rev. veiklą 1936—37 adm. tvarka kalinta Kaune ir IX forte, o 1939—40 Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Kauno miesto k-to instruktorė. 1941—43 dirbo f-ke Maskvoje ir kolūkyje Kazachijos TSR. 1943 baigė Čkalovo (dab. Orenburgas) juridinius kursus, paskui dirbo prokuratūroje Alma Atoje, autotransporto v-boje Vilniuje. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje, po to dirbo part. darbą Vilniuje. Pensininkė.

ŠAJĒVIČIUS Judelis [g. 1904.II.9 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Batsiuvys. Kilęs iš darbininkų. 1918—1927 dirbo batsiuvių dirbtuvėse Kaune, Zarasuose, Kybartuose. Už dalyvavimą 1924.V.1 demonstracijoje Kaune baustas adm. tvarka. 1925 įstojo į LKJS. 1926—27 LKJS Kybartų parajonio k-to sekretorius; padėjo gabenti iš Vokietijos į Lietuvą LKP lit-rą. 1927—31 LKP narys; dirbo profs-gų organizavimo darbą Kaune. 1927—29 profs-gų Centro biuro pirmininkas. 1928 prisidėjo prie Falkovskio avalynės f-ko darbininkų streiko organizavimo. 1929 su kitais organizavo Gegužės Pirmosios demonstraciją Kaune. 1930 kalintas Varnių konc. stovykloje, vėliau buvo LKP Kauno rj. k-to nariu, šio k-to skyriaus profs-gų reikalams vedėju. Už kom. atsišaukimų platinimą Petrašiūnų popieriaus f-ko darbininkų tarpe 1931 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte. Bendradarbiavo polit. kalinių žurnaluose „Kovotojas", „Politkalinys", buvo pastarojo redkolegijos narys. 1940—41 Lietuvos profs-gų organizacinio biuro skyriaus vedėjas. 1941—45 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1945 profs-gų ir ūkio darbuotojas Vilniuje.

ŠAKÀ — upė Radviliškio ir Pakruojo rj., Daugyvenės kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 51 km^2. Prasideda Radvilonių apylinkėse, 8 km į š. nuo Šeduvos. Teka į r. ir š. r. Įteka į Daugyvenę 33 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Plaučiškių, 5 km į p. nuo Rozalimo. Intakas Būgenis (deš.).

ŠAKALIAĨ — kaimas Skuodo rj., Daukšių apyl., 8 km į p. nuo Skuodo, 3 km į r. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 180 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas). Prie Š., Erlos kair. krante, dar XX a. pr. buvo piliakalnis; upės paplautas, jis suiro. Gretimi laukai vietos gyventojų vadinami Papilale. Piliakalnio papilį juosęs pylimas sunaikintas ariant. 1959 kaime buvo 269 gyv.

ŠAKALỸS Viktoras [g. 1939.XI.13 Leningrade] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1961 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1964 dėstė Vilniaus staklių gamybos technikume. Nuo 1964 TSKP narys. 1964—65 Alytaus mechanikos technikumo direktorius. Nuo 1968 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie technologinių skaičiavimų automatizavimą.

ŠAKALÌŠKĖS EŽERAS, Peikenis, — ežeras Švenčionių rj., 3 km į p. nuo Kaltanėnų. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 690 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 1700 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Ežeras nenutekamas. Verslovinis. Š. pakrantėje yra Šakališkės kaimas.

ŠAKALÌŠKIAI — kaimas Kapsuko rj., Igliaukos apyl., 14 km į v. nuo Balbieriškio, prie Prienų—Kapsuko pelno. 1959 buvo 123 gyv., 1970 — 81. Per kaimą teka Šlavanta ir jos intakas Yglė. Yra pr. m-la (nuo 1924). 1827 buvo 16 namų, 152 gyv. Kaimo p. r. pakraštyje, Yglės deš. krante, yra piliakalnis.

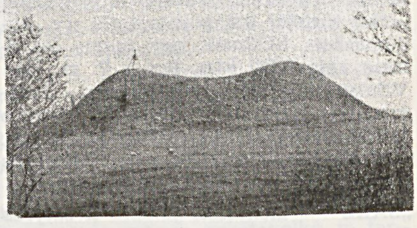

Šakališkių piliakalnis

Piliakalnio aikštelė ovali, 15 m ilgio, 10 m pločio. Ją supa pylimas, kurio aukštis aikštelės galuose 3 m. Aikštelėje rastas kultūrinis sluoksnis (prie pylimo jo storis iki 80 cm). Piliakalnio r., p. ir p. r. papėdėje yra nemažos gyvenvietės liekanų. Rasta lipdytinės (brūkšniuotu, lygiu, grublėtu ir gnaibytu paviršiumi) ir žiestosios keramikos. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

ŠAKALIŲ̃ PÉLKĖ — pelkė Rokiškio rj., 6 km į p. r. nuo Pandėlio. Plotas 135 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė ir raistinė žemapelkė, apie 2,5 km ištįsusi iš v. į r. Durpių klodo didž. storis 4,1 m, vid. 1,75 m. Vyrauja medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 7,8%. Šiaurryčiuose prie Š. p. įsikūręs Šakalių kaimas.

ŠAKAR̃NIAI — kaimas Pasvalio rj., Kiemėnų apyl., 4 km į š. nuo Saločių, prie kelio į Kiemėnus. 118 gyv. (1970). Kaimo š. r. pakraščiu teka Mūša, prieina Šakarnių miškas. Ist. šaltiniuose 1586 minimas Š. dvaras. 1859 buvo 20 gyv., 1923 — 186. Šakarniuose rasta romėniška žalvarinė sparninė segė. 1959 kaime buvo 156 gyv.

ŠAKARVAĨ — ežeras Ignalinos rj., 7 km į p. v. nuo Ignalinos, prie kelio į Švenčionėlius. Plotas 79,5 ha, didž. gylis (p. dalyje) 40 m, vid. gylis 18,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2200 m, didž. plotis 510 m, kranto linijos ilgis 6500 m. Krantai neaukšti, rytinis apaugęs mišku. Ežeras sąsiauriais jungiasi šiaurėje su Lūšių ež., pietuose su Žeimenų. V. krante įsikūręs Drūtūnų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 6,9 kg/ha.

ŠAKARVÕS-PALŪŠĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Ignalinos rj., 4 km į p. v. nuo Ignalinos, tarp Gavio, Lūšių, Šakarvų, Žeimenų, Vajuonio ežerų. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Palūšės girininkijai. Plotas 1344 ha; medynų 1163 ha. Masyvą sudaro Šakarvos (831 ha), Palūšės (334 ha) ir Pipiriškės (179 ha) miškai. Paviršius — terasinė daubota ežeringa lyguma. Miškuose telkšo Balčio (29 ha), Juodinio ežerai. Dirvožemiai jauriniai, smėliniai. 92% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 96%, eglynų 2%, beržynų ir juodalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 34%, pusbrandžiai medynai 53%, pribręstantieji 12%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II,8, vid. skalsumas 0,76, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 3,7 ktm/ha. Mikše yra briedžių, stirnų, lapių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Š.-P. m. įeina į Ignalinos landšaftinį draustinį. Vasarą juos gausiai lanko turistai bei poilsiautojai. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2200 ktm. Per Š.-P. m. eina Vilniaus—Daugpilio glžk. ir Švenčionėlių—Ignalinos kelias. Masyvo š. v. pakraštyje įsikūręs Palūšės kaimas, v. — Šakarvos kaimas, r. — Pipiriškės kaimas.

„ŠÃKĖ" — mėnesinis jumoro ir satyros žurnalas, ėjęs 1913—16 Čikagoje, Vusteryje, 1926—28 Čikagoje. Leido J. Mickevičius, „Šakės" ir „Kardo" b-vės, nuo 1918 — Lietuvių laisvamanių d-ja. 1913 ir 1926—28 redagavo A. Karalius, 1914—1915 — S. Bakanauskas, 1915—16 — F. Bagočius. 1916—26 vietoj „Š." ėjo žrn. „Kardas".

ŠAKĖNIS Konstantinas [1881.XI.27 Veleniškiuose (Biržų rj.) — 1959.VII.7 Kėdainiuose] — buržuazinis visuomenės veikėjas, pedagogas. 1900—05 studijavo Peterburgo Technologijos in-te. 1905—1907 dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje, „Vilijos" f-ke. Nuo 1905 bendradarbiavo period. spaudoje („Vilniaus žiniose", „Viltyje", „Vaire", „Lietuvių balse"). 1910 baigęs Peterburgo Technologijos in-tą, dirbo inžinieriumi, mokytoju Kaune, Vilniuje. Dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje. 1915—18 mokytojavo Voroneže, 1918—22 — Vilniuje. Buvo buržuazinės „Pažangos" partijos, vėliau Lietuvių tautininkų s-gos veikėjas. 1922—25 dirbo Susisiekimo m-joje. 1925—26 Panevėžio g-jos direktorius. 1927—34 švietimo ministras. 1934—40 valstybės kontrolierius, 1936—40 faš. seimo pirmininkas. 1941 ištremtas iš Lietuvos; 1956 grįžo. Parengė fizikos vadovėlį vid. mokykloms („Fizika", 3 d., 1920—27; V leid. 1939—40), leidinius «„Aušra" ir jos gadynė» (1933), „Vabalninkas ir jo apylinkė" (1935). Išvertė į liet. kalbą A. Mickevičiaus „Poną Tadą" (1924).

ŠÃKĖS — žemdirbystės įrankis mėšlui mėžti bei kratyti, šiaudams ir šienui krauti. Seniausios Š. buvo medinės, padarytos iš dvišakio ar trišakio medžio, naudojamos tos pačios įv. darbams. Ilgainiui atskiriems darbams imta daryti skirtingos šakės: mėšlui kuopti — iš dvišakio beržo su smailiais geležiniais noragėliais (pav., *1*); mėšlui iš ratų versti (verteklis, kanabėkas) — su užlenktais galais (pav., 2). Šienui ir javams krauti buvo vartojamos trinagės Š. su nusmailintais galais (pav., *3*), kūlimo darbams — dvinagės ir trinagės Š., taip pat Š., pritaikytos šiaudams nuo grūdų nuimti — keturnagės (pav., *4*) ar penkianagės. Be to, medinės Š. vartotos žemei purenti. XIX a. medines Š. iš apyvartos išstūmė geležinės fabrikų ir kalvių gamybos šakės.

Lit.: P. Dundulienė, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963.

Šakės

ŠÃKIAI — kaimas Molėtų rj., Vorėnų apyl., 16 km į p. nuo Utenos, 3 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento; kolūkio centras. 114 gyv. (1970). 1890 buvo 96 gyv. (12 kiemų), 1959 — 127 gyv.

ŠAKIAĨ — **1.** Miestas Lietuvos TSR pietvakariuose, 62 km į v. nuo Kauno, prie Siesarties (Šešupės intako); rajono centras. 4223 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė; centre yra keturkampė aikštė. Kvartalai taisyklingi. Miesto teritorija 283 ha (1970); iš jų 3,5 ha užima dirbtinis ežeras (1958 iškastas miesto centre), po 3 ha — parkas ir skveras. Mieste yra 35 gatvės; bendras jų ilgis (1970) 20,8 km. Butų fondas (1970) 28 600 m^2 (komunalinio gyv. ploto 14 500 m^2, individualinio 11 500 m^2, žinybinio 2600 m^2). Yra vandentiekis; jo linijų ilgis 7,4 km (1970). Keliai jungia Š. su Kaunu, Kudirkos Naumiesčiu, Plokščiais, Gelgaudiškiu, Kiduliais, Griškabūdžiu. Yra kepykla (su konditerijos cechu), vaisvandenių darykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, transporto priemonių remonto dirbtuvės, autotransporto kontora (147 sunkvežimiai, 30 autobusų, 7 lengvosios mašinos). Veikia 250 lovų ligoninė, sanitarijos ir epidemiologijos stotis, vid. m-la (1918 įsteigta „Žiburio" d-jos g-ja; 1944—48 Š. g-ja veikė Barzduose, Lukšiuose), vakarinė (pamaininė) vid. m-la (nuo 1948), muz. m-la, vaikų darželis (nuo 1947), vaikų lopšelis (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1961), rajoninė ir vaikų bibliotekos, kino teatras, kraštotyros muziejus. Leidžiamas laikr. „Draugas" (nuo 1962; 1945—62 ėjo kitais pavadinimais).

XVI amžiuje Š. vietoje buvo Šakaičių kaimas, priklausęs Gelgaudiškio dvarui. Ist. šaltiniuose jis pirmą kartą minimas 1599. 1719 jau minimas Š. vardas. 1748 pastatyta bažnyčia. XVIII amžiuje Š. priklausė Čartoriskiams. 1776 Šakiams suteiktos Magdeburgo teisės. XIX a. pr. veikė m-la. 1800 mieste buvo 574 gyv., 1827 — 1537, 1897 — 2211. XIX a. pab.—XX a. pr. Š. — valsčiaus centras. Daugumas Š. prekybininkų vertėsi miško prekyba. 1905.IX dešimt vietinių gyventojų suorganizavo darbininkų streiką, privertė uždaryti parduotuves. 1905.XII miesto v-boje ir m-loje sukilėliai sunaikino kai kuriuos dokumentus, carų portretus. Po I pasaul. karo Š. tapo apskrities centru. Šalia senųjų Š. išaugo naujamiestis, kuriam 1928 buvo iš Š. dvaro paskirtas 115 ha sklypas. Veikė 2 lentpiūvės, 3 gariniai malūnai, elektrinė, ž. ū. mašinų fabrikėlis. 1923 buvo 2044 gyv., 1932 — apie 3000. Š. buvo vienas iš Užnemunės valstiečių judėjimo centrų. Mieste veikė LKP ir LKJS org-jos. 1936 sudarytas LKP Šakių rajono k-tas. 1941.VI hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai prie Š. esančiame Batiškių miške nužudė apie 4000 Š. ir jų apylinkių gyventojų. D. Tėvynės kare Š. labai nukentėjo. Nuo 1950 Š. — rajono centras. 1959 buvo 2944 gyv.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 208

Šakiuose 1890—94 dirbo gydytoju rašytojas V. Kudirka. Š. kapinėse palaidoti poetai E. Steponaitis (1892—1908), V. Valaitis (1916—43).

2. Kaimas Tauragės rj., Lauksargių apyl., 15 km į p. v. nuo Tauragės, 4 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento; kolūkio centras. 168 gyv. (1970). Per kaimą teka Kulmena (Vilkos intakas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (nuo 1925), biblioteka (nuo 1957). 1959 buvo 125 gyv.

ŠAKỸNA — kaimas Šiaulių rj., 23 km į š. r. nuo Kuršėnų, 12 km į š. v. nuo Gruzdžių; apylinkės centras. 378 gyv. (1970). Kaimas kompaktiškas; pastatai išsidėstę palei kelius, kurie jungia Š. su Gruzdžiais, Kruopiais, Juodeikiais. Per kaimą teka Šakyna (Švėtės intakas). Yra Kuršėnų sviesto ir sūrių g-los sviesto cechas (1931 įsteigta pieninė), parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, aštuonmetė m-la (1950—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. Š. bažnyčia (past. 1789) — vietinės reikšmės architektūros paminklas. Ist. šaltiniuose Š. minima 1680 (pastatyta pirmoji bažnyčia). XVIII a. vid. Šakynai buvo suteiktos Magdeburgo teisės (1792 pakartotinai patvirtintos). 1804 veikė pr. m-la, kurioje mokesi 21 mokinys. 1841 kaime buvo 223 gyv., 1886 — 534 gyv. Kurį laiką XIX a. ir XX a. pradžioje Š. buvo valsčiaus centras. 1863 sukilėliai sunaikino valsčiaus knygas. 1919 pradžioje Šakynoje buvo išrinkta valsčiaus darbo žmonių atstovų taryba, sudaryta milicija (milicijos viršininku buvo K. Didžiulis). 1923 Šakynoje buvo 340 gyv., 1959 — 372.

ŠAKINIŨ-ŽVELSÕS MIŠKAĨ — miškų masyvas Klaipėdos rj., 11 km į š. r. nuo Gargždų, tarp Žvelsos (Minijos intako) ir jos deš. intako Trumpės. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Mykoliškių girininkijai. Plotas 852 ha; medynų 798 ha. Didesniąją dalį sudaro Šakinių miškas (702 ha), mažesniąją (rytinę) — Žvelsos miškas (150 ha). Masyvo pakraščiai labai vingiuoti; daugelyje vietų įsiterpę Pažvelsio, Šakinių, Tilvikų kaimų sodybos bei kolūkių laukai. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai bei veléniniai jauriniai, vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių) yra 60%, pušynų 20%, beržynų ir juodalksnynų po 10%. Jaunuolynai sudaro 20%, pusbrandžiai medynai 50%, pribręstantieji 20%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 60 metų, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, voverių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 1000 ktm.

ŠAKỸS Mečislovas [g. 1911.V.4 Plungėje] — agronomas selekcininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1957). 1939 baigė Ž. ū. akademiją. 1938—56 Dotnuvos selekcijos stoties selekcininkas, selekcinės grupės vedėjas. Nuo 1956 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Sukūrė šias javų veisles: avižų — Gyrūnės, Skaistūnės; vasarinių vikių — Giedriai, Sauliai, Želviai. Paskelbė moksl. straipsnių apie avižas ir vasarinius vikius.

ŠAKĨŠKIAI — kaimas Panevėžio rj., Piniavos apyl., 5 km į p. nuo Pumpėnų, prie plento į Panevėžį. 78 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Įstras (Lėvens intakas). Aštuonmetė m-la (1945—51 pradinė, vėliau septynmetė). 1959 buvo 97 gyv.

ŠAKIŨ EŽERAS — ežeras Zarasų rj., 6 km į p. r. nuo Turmanto, 2 km nuo Drūkšių ežero. Plotas 60,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1260 m, didž. plotis 710 m, kranto linijos ilgis 3100 m. Ežero viduryje yra sala (3,3 ha). Krantai vietomis pelkėti, p. gale apaugę mišku. Iš Š. e. išteka upelis į Drūkšių ežerą. Šakių ežero š. r. pakrantėje yra Šakių kaimas. Ežeras verslovinis.

ŠAKNIÃVAISIAI. Lietuvoje daugiausia auginama pašarinių Š., gerokai mažiau techninių Š. ir mažiausiai valgomųjų Š. (šakniavaisinių daržovių).

Kaip pašariniai Š. dažniausiai auginami pašariniai *runkeliai*, pašariniai griežčiai *(Brassica napus* var. *esculenta* f. *alba;* baltas šaknų minkštimas), puscukriniai *runkeliai*, rečiau — pašarinės *morkos*, *ropės*. Pašarinių griežčių rajonuota (1969) Lietuvoje veislė — Dotnuvos baltieji. Labiau paplitę v., r. ir p. r. Lietuvoje, kur yra daugiau lengvų ir rūgščių dirvožemių. Gerai auginant, tokiose žemėse gaunama apie 600 cnt/ha griežčių; nusausintose žemapelkėse — apie 460 cnt/ha. Pašarinių morkų gerose, nelabai rūgščiose priesmėlio ir smėlio dirvose gaunama 520—690 cnt/ha. Iš visų pašarinių Š. pasėliai 1969 užėmė 72 200 ha, arba 3,1% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (6,2% visų pašarinių augalų), iš jų kolūkiuose 35 000 ha, taryb. ūkiuose 13 200 ha. Pašarinių Š. vid. derlingumas (1969) Lietuvoje — 305 cnt/ha. 1968 Kapsuko rj. Igliškio kolūkyje iš 15 ha gauta po 868 cnt, Pasvalio rj. Krinčino kolūkyje iš 25 ha — po 810 cnt, Kauno rj. Mičiurino kolūkyje iš 38 ha — po 801 cnt (viena jo brigada iš 8 ha gavo net po 1111 cnt); 1969 Kapsuko rj. Černiachovskio kolūkyje iš 51 ha — po 717 cnt, Vilkaviškio rj. Šapalų taryb. ūkyje iš 85 ha — po 580 cnt. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje pašarinių Š. pasėliai 1913 užėmė 20 000 ha (0,9% visų pasėlių ploto), 1939 — 60 000 ha (2,3%), 1953 — 48 200 ha (2,2%), 1958 — 52 000 ha (2,4%); vid. derlingumas: 1913 — 210 cnt/ha, 1934—38 — 213 cnt/ha.

Iš techninių Š. auginami *cukriniai runkeliai* cukraus gamybai (1969 jų pasėliai užėmė 24 400 ha).

Kaip šakniavaisinės daržovės labiau yra paplitę *burokėliai* (pagal pasėlių plotą daržovių tarpe užima antrąją vietą), valgomosios *morkos* (trečioji vieta), mažiau — valgomieji griežčiai *(Brassica napus* var. *esculenta* f. *flava;* geltonas šaknų minkštimas), valgomosios *ropės*, valgomieji ridikai *(Raphanus sativus* var. *niger)*, ridikėliai *(R. sativus* var. *radicula)*, pastarnokai *(Pastinaca sativa)*, petražolės *(Petroselinum sativum)*, salierai *(Apium graveolens)*. Rajonuotos (1969) veislės: valgomųjų griežčių — Krasnoselskaja; ridikų — žieminiai apvalieji juodieji; ridikėlių — Saksa, Žara, Kretingos pagerintieji; pastarnokų — Studentas; petražolių — Derlingoji; salierų — Obuolinis.

ŠAKNÌS (gram.) — paprastas (morfologiškai neskaidomas) žodžio kamienas. Dauguma liet. kalbos žodžių yra vienašakniai (pvz., „**eĩ**-ti", „**į-kur**-tùv-ės"), o sudurtiniai žodžiai ir jų vediniai paprastai neturi daugiau kaip dvi Š. (pvz., „**saul**-ė-**tek**-is", „**mẽt-raš**-t-inink-as"). Dėl garsų kaitos ir metatonijos gali būti tos pačios šaknies įv. fonetinių variantų (pvz., „**plẽt**-ė", „**plėč**-iaũ", „**plė̃s**-ti", „**plet**-ì", „**plẽč**-ia", „**plìt**-o", „**plìs**-ti", „**plyt**-ė̃ti", „**plat**-ùs", „**plač**-iaĩ", „**pló-t**-as", „**plõt**-is", „**plõč**-io", „**pleit**-óti", „**plait**-ýtis"). Morfologiškai išskiriamos Š. ne visada sutampa su etimologiškai išskiriamomis Š. (pvz., morfologiškai — „**síen**-a", „**viẽšpat**-s", etimologiškai — „**síe**-n-a", „**viẽš-pat**-s").

ŠÃKOS — pelkė Eišiškių ir Varėnos rj., 1 km į p. v. nuo Rūdninkų. Plotas 2473 ha (pramoninis 1462 ha). Pelkė apie 13 km ištįsusi iš š. r. į p. v. viršsalpinėje Merkio terasoje, Rūdninkų girioje. Jos guolis banguotas; daug nesupelkėjusių salų (123 ha). Pelkę maitina krituliai ir paviršiniai bei gruntiniai vandenys. Šiaurės rytuose pelkė siekia Merkį. Joje prasideda Špigulė ir Pirčiupis (Merkio intakai). Š. — sausuminės kilmės raistinė žemapelkė; joje vyrauja eglynai. Durpių klodo didž. storis 4,7 m, vid. 1,33 m. Vyrauja medieninės durpės, yra medieninių-nendrinių ir nendrinių-viksvinių. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 13,5%. Ištekliai 19,4 mln. m^3. Apie 200 ha pelkės nusausinta. 1957 durpių sluoksnyje (2,5 m gylyje) rastas ankstyvojo neolito kaulinis žeberklas.

ŠAKŪ̃NAS Zigmas [g. 1933.VI.26 Skriaudžiuose (Prienų rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1966). 1957 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1959 dirbo Riešės (Vilniaus rj.) girininkijos girininku. Nuo 1963 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių miško kirtimo technologijos klausimais.

Ršt.: **Л. Кайрюкштис, З. Шакунас**, Двухцикловые постепенные рубки в лиственноеловых насаждениях, Каунас, 1965.

ŠÃKUPIO SAMANỸNĖ, Stumbriškio pelkė, — pelkė Panevėžio rj., 13 km į p. v. nuo Vabalninko, prie kelio į Panevėžį, Vabalninko šile. Plotas 258 ha. Sausuminės kilmės aukštapelkė ir tar-

pinio tipo pelkė. Apie 1 km į p. ir v. nuo pelkės teka Pyvesa (Mūšos intakas). Durpių klodo didž. storis 2,5 m, vid. 1,35 m. Vyrauja aukštapelkinės mediuminės durpės, nemaža pušiniųšvylinių ir tarpinio tipo plynraistinių. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 7,8%. Į š. v. nuo pelkės įsikūręs Šakupio vienkiemis, 1 km į p. nuo pelkės — Stumbriškio kaimas.

ŠĀKVIETIS — kaimas Tauragės rj., Lomių apyl., 15 km į š. nuo Tauragės, 14 km į v. nuo Skaudvilės. 271 gyv. (1970). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1918—52 pradinė, 1952—61 septynmetė), biblioteka. 1959 buvo 279 gyv.

„ŠALABĀNAS" — liaudies šokis. Buvo paplitęs jau XIX a. viduryje. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitokas. Šokėjai sukdavosi ratu, o vienas sėdėdavo viduryje ir vaizduodavo girtą. Vėliau vidurinysis imdavo vieną šokėją iš rato, kelis kartus apsisukdavo ir sodindavo jį į vidurį. Buvo ir kitokių šokio variantų. „Š." dainos pradžia beveik visur vienoda: „Aš tau nesakiau, negerk šalabano...". J. Lingys sukūrė „Š." sceninę kompoziciją, skirtą pagyvenusiems žmonėms.

Lit.: M. **Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; „Mūsų tautosaka", t. 10, K., 1935 [p. 176]; „Tautosakos darbai", t. 3, K., 1937 [p. 116]; Dovanų šokis (Šalabanas), V., 1964.

ŠALAVĖJUS Stasys Jonas [g. 1935.I.3 Budriškėse (Akmenės rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1968). 1959 baigęs Šiaulių Ped. in-tą, iki 1961 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1961 TSKP narys. 1961—63 Šiaulių VII vid. m-los direktorius. Nuo 1966 Fizikos ir matematikos in-to inžinierius, moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie atmosferos apsivalymo nuo radioaktyviųjų medžiagų mechanizmus.

ŠALČIÀ — upė Lietuvos TSR (Eišiškių ir Varėnos rj.) ir Baltarusijos TSR, Merkio kair. intakas. Ilgis 76 km, baseino plotas 763 km^2. Prasideda 4 km į š. nuo Šalčininkų. Iš pradžių 9 km teka Lietuvos TSR teritorija į p. per Šalčininkus, paskui (pasukusi į v.) 11 km vingiuoja siena ir BTSR teritorija, kerta Vilniaus—Lydos glžk., toliau vėl teka per Lietuvą, Rūdninkų girios p. pakraščiu. Įteka į Merkį 88 km nuo jo žiočių, 2 km į p. v. nuo Valkininkų. Intakai: dešinieji — Beržė, Visinčia; kairieji — Beržūna, Balčia, Šalčykščia, Maltupis, Ciras, Brasta. Vid. nuolydis 92 cm/km. Vid. debitas aukščiau Beržūnos 0,28 m^3/s, aukščiau Visinčios 2,93 m^3/s, žiotyse 5,72 m^3/s.

ŠALČỸKŠČIA — upė Baltarusijos TSR ir Lietuvos TSR (Eišiškių rj.), Šalčios kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 118 km^2. Prasideda Baltarusijoje, 14 km į š. r. nuo Eišiškių. 3 km teka BTSR teritorija į š., toliau 7 km — BTSR siena į š. r. ir 9 km — Lietuvos teritorija į š. v. Įteka į Šalčią 39 km nuo jos žiočių, ties Kalitonimis, 15 km į v. nuo Šalčininkų. Intakas Netočė (deš.). Vid. nuolydis 122 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,86 m^3/s. Jančiūnuose (15 km nuo žiočių) ir Butrimonyse (4 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnai.

ŠALČININKAI — miestas Eišiškių rj., 42 km į p. nuo Vilniaus, 2 km į r. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio; apylinkės centras. 1763 gyv. (1970). Miestas įsikūręs prie Vilniaus—Lydos plento. Miestą supa Šalčininkų, Stasylų ir kt. miškai. Per miestą teka Šalčia (Merkio intakas); didesnioji miesto dalis ir centras yra deš. krante. Teritorija 171 ha (1969). Plano struktūra radialinė. Centre yra nedidelė keturkampė aikštė. Yra spirito g-la (įk. 1870; 1970 joje dirbo 140 žmonių), pieninė, kepykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės. Mieste 1969 buvo 16 gatvių, kurių bendras ilgis 11,7 km (iš jų 3,8 km asfaltuotų), parkas, skveras. Keliai jungia Š. su Eišiškėmis, Turgeliais. Veikia 100 lovų ligoninė (įst. 1950), vid. m-la (iki 1939 pradinė, 1939—49 prog-ja, 1949—51 septynmetė), aštuonmetė mokykla-internatas (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1950), kino teatras, vaikų darželis ir lopšelis.

Dusburgo kronikoje minimas 1311 kryžiuočių žygis į Š. apylinkes. Kryžiuočiai ir vėliau (iki 1394) dažnai puldinėjo Šalčininkus. Per 1378 ir 1382 žygius Š. buvo visiškai sunaikinti. 1410 pastatyta medinė bažnyčia. Šalčininkuose buvo dvaras, kurį valdė Glebavičiai, nuo XVI a. iki 1824 — Chodkevičiai, nuo 1835 — Vagneriai. 1862 įsteigta valdinė pr. m-la. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje vyko turgūs. 1866 Šalčininkuose buvo 459 gyv. (31 namas), 1897 — 586. XIX a. pab. buvo popieriaus, stiklo f-kai, spirito varykla, vandens malūnas. 1919 pr. veikė rev. k-tas. Lenkijos okupacijos metais Š. — valsčiaus centras. Buvo pieninė, malūnas, spirito varykla, pr. m-la. 1931 buvo 799 gyv. (105 namai). Taryb. metais Š. smarkiai išaugo; iki 1950 buvo valsčiaus, 1950—62 — rajono centras. Pastatyta paštas (1952), kino teatras (1953), mokykla-internatas (1964), daug gyv. namų, adm. ir visuom. pastatų. 1956 Šalčininkams suteiktos miesto teisės. 1951—62 ėjo rajono laikraštis lenkų kalba „Ojczyzna radziecka" („Tarybinė tėvynė"), 1954—62 toks pat laikr. rusų kalba, 1958—62 ir liet. kalba. 1959 buvo 1658 gyv.

Šalčininkai

ŠALČININKĖLIAI — kaimas Eišiškių rj., 8 km į š. nuo Šalčininkų, prie Vilniaus—Lydos plento; apylinkės ir kolūkio centras. 299 gyv. (1970). Per kaimą teka Visinčia (Šalčios intakas), iš r. ir v. prieina Šalčininkėlių miškas. Yra parduotuvė (nuo 1946), girininkija (nuo 1963), ryšių skyrius (nuo 1938), felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), aštuonmetė m-la (1913—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1951). 1560 Šalčininkėliuose pastatyta bažnyčia (1834 perstatyta). XIX a. buvo Š. kaimas ir Š. dvaras. Kaimas buvo valsčiaus centru, jame veikė mokykla. 1866 kaime buvo 82 gyv. (12 kiemų), dvare — 13 gyv.; veikė vandens malūnas. 1959 buvo 166 gyv.

ŠALČIŌS MIŠKAS — miškas Eišiškių ir Varėnos rj., 3 km į p. r. nuo Valkininkų. Priklauso Valkininkų miškų ūkio Pirčiupio, Šalčios ir Zigmantiškių girininkijoms. Plotas 1253 ha. *Rūdninkų girios* dalis. Miško r. pakraščiu eina Vilniaus—Eišiškių plentas, p. pakraščiu teka Šalčia (Merkio intakas).

ŠALČIŪNAS Stasys [1920.V.8 Juknonyse (Ukmergės rj.) — 1941.VI prie Antatilčių (Ukmergės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Valstietis. Nuo 1940.XI VLKJS narys. 1941 LLKJS Lyduokių apyl. k-to sekretorius, klubo-skaityklos vedėjas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ŠALČIUS Matas [1890.X.20 Čiudiškiuose (Prienų rj.) — 1940.V.26 Gvajaramerine (Bolivija)] — keliautojas, publicistas, buržuazinis visuomenės veikėjas.

Mokėsi Marijampolės g-joje, „Saulės" draugijos mkt. kursuose. 1908—14 mokytojavo Skuode, Sedoje, Vytogaloje (Šilalės rj.). Nuo 1906 slapyvardžiais bei kriptonimais Juozas, M-jas iš B., M. iš B-kų, Mokytojas, Mokytojas iš Buktininkų, Motiejus, M. Švendras, M. Š. ir kitais bendradarbiavo „Žarijoje", „Lietuvos ūkininke", „Vilniaus žiniose", „Naujojoje gadynėje", „Darbininke", „Vienybėje", „Tėvynėje", „Mokykloje ir gyvenime". 1910—14 redagavo Lietuvių mkt. s-gos leidinį „Mokykla" („Lietuvos ūkininko", vėliau „Lietuvos žinių" priedas). 1914 Rusijos mkt. suvažiavime Petrograde pasakė kalbą, kurioje smerkė carinę nac. engimo politiką. Už tai atleistas iš mokytojo pareigų ir ištremtas iš Kauno gub., 1914 išvyko į užsienį. Lankėsi Japonijoje, Kinijoje. Nuo 1916 gyveno JAV. Studijavo žurnalistiką, pedologiją, dalyvavo Amerikos Lietuvių k-to nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti veikloje. 1918 Bostone redagavo laikr. „Ateitis". 1919 grįžęs į Lietuvą, iki 1922 Kaune mokytojavo, dirbo „Švietimo darbo", „Saulėtekio" redakcijose, Spau-

dos biure, dalyvavo Lietuvos Mokytojų prof. s-gos veikloje. Vienas iš Šaulių s-gos organizatorių. 1920 ir 1925—26 redagavo šios s-gos žrn. „Trimitas". 1922 Eltos direktorius. 1924—25 Lietuvių rašytojų ir žurnalistų s-gos pirmininkas. 1926—27 dirbo oficiozo „Lietuva", 1928—29 — oficiozo „Lietuvos aidas" redakcijoje. 1929—33 keliavo po pasaulį. Aplankė Vokietiją, Čekoslovakiją, Austriją, Vengriją, Jugoslaviją, Bulgariją, Graikiją, Egiptą, Palestiną, Siriją, Turkiją, Iraką, Iraną, Afganistaną, Indiją, Birmą, Kiniją, Japoniją, Filipinus, Ceiloną, Somalį, Etiopiją, Albaniją. 1936—38 Buenos Airese redagavo laikr. „Išvien". Vėliau keliavo po P. Ameriką. Parašė mokslo populiarinimo ir publicistikos knygų („Kaip gyvena latviai, anglai, suomiai", 1916; „Dešimt metų tautiniai-kultūrinio darbo Lietuvoje. 1905—1915", 1917; „Paskaita iš Lietuvos istorijos", 1918; „Lenkų sąmokslas Lietuvoje", 1921; „Ką kiekvienas privalo žinoti apie turizmą", 1935), „Pradedamosios aritmetikos vadovėlį" (1916). Reikšmingiausias Š. veikalas — 1929—1933 kelionių įspūdžiai „Svečiuose pas 40 tautų" (6 t., 1935—36). Jame gyvo, beletrizuoto pasakojimo forma pateikiama daug geografinių, istorinių, etnografinių faktų apie lankytąsias šalis, dem. požiūriu vertinami kai kurie tų šalių polit. ir visuom. gyvenimo įvykiai. Š. parengė liet. tautosakos rinkinėlių vaikams, išvertė H. Anderseno, V. Avenarijaus ir kt. autorių pasakų, Č. Darvino raštų ištraukų („Tarp Pietų Amerikos gyvulių", 1921).

Lit.: **Č. Kudaba**, „Svečiuose pas 40 tautų".—„Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 7; **Č. Kudaba**, Saulė šviečia lygiai visiems. — „Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 9.

ŠALČIUS Mindaugas [g. 1923.V.5 Panevėžyje] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1965). 1952 baigė Ž. ū. akademiją. 1952—54 Elmininkų bandymų stoties (Anykščių rj.) moksl. bendradarbis. 1954—56 Joniškėlio ž. ū. technikumo dėstytojas. 1956—59 Joniškėlio bandymų stoties moksl. bendradarbis. 1959—61 Rumokų bandymų stoties (Vilkaviškio rj.) moksl. bendradarbis, nuo 1961 direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie vienmečių žolių mišinius silosui, papildytus proteinais.

Ršt.: Silosuojamų kultūrų auginimo patyrimas, V., 1967.

ŠALČIUS Petras [1893.I.25 Čiudiškiuose (Prienų rj.) — 1958.IV.22 Kaune] — ekonomistas, ekonomikos mokslų daktaras (1939). 1904—13 mokėsi Marijampolės g-joje, dalyvavo aušrininkų veikloje. 1917 buvo vienas „Santaros" partijos steigėjų. 1918 baigė Maskvos universiteto teisės fakultetą ir aukštuosius kooperacijos kursus prie Šaniavskio liaudies un-to Maskvoje. 1917—18 Maskvos kooperatyvų sąjungos instruktorius. 1919—20 Lietuvos Finansų ministerijos koop. departamento direktorius. 1920—25 Lietuvos Kooperacijos b-vių s-gos v-bos pirmininkas. 1922—35 Kauno un-to docentas, 1935—40 ekstraordinarinis profesorius. 1940—50 Vilniaus un-to profesorius, 1940.I—IX prorektorius. Dėstė polit. ekonomiją, TSRS liaudies ūkio ir Lietuvos liaudies ūkio istoriją, ž. ū. ekonomiką ir kt. disciplinas. 1946—50 ir nuo 1956 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis.

1910 pradėjo bendradarbiauti spaudoje. 1919 įsteigė ir su nedidelėmis pertraukomis iki 1940 redagavo kooperacijos laikraštį „Talka". Paskelbė apie 400 mokslinių ir publicistinių straipsnių, išleido apie 30 knygų koop. teorijos ir praktikos, polit. ekonomijos klausimais („Visuomenės ūkio teorijos", 1927, „Kooperatizmas", 1929, „Kooperacija", 1930, „Ekonomika", 2 d., 1931—32, „Ekonomikos pagrindai", 1933, „Ekonomikos doktrinos", 1935, ir kt.), išvertė į liet. kalbą polit. ekonomijos veikalų. Š. — žymiausias kooperatizmo ideologas buržuazijos valdomoje Lietuvoje. Laikydamasis vadinamosios Nimo m-los grynųjų kooperatininkų pažiūrų, jis propagavo smulkiaburžuazinę kooperaciją, kartu palaipsniui linko į burž. liberalizmą koop. judėjime, buvo Lietuvos Kooperatyvų tarybos narys, Kooperacijos banko, „Kooperacijos" draudimo s-gos, „Lietūkio" v-bų narys, palaikė ryšius su tarptautinėmis koop. org-jomis, priklausė Lietuvių d-jai TSRS tautų kultūrai pažinti. Tarybiniais metais daugiausia tyrinėjo Lietuvos liaudies ūkio istoriją, sukaupė daug medžiagos apie baudžiavines manufaktūras, XVIII—XIX a. valstiečius bei ekonominės minties raidą Lietuvoje.

ŠALČIŪTĖ Aleksandra [g. 1921.I.18 Vilniuje] — tautosakininkė, pedagogė. 1949 baigė Kauno un-to ist. ir filol. f-tą. Nuo 1950 mokytojauja Kauno vid. m-lose. Parašė „Lietuvių tautosakos vadovėlį VIII klasei" (1960), „Lietuvių tautosakos apybraižos" (1963) skyrių apie stebuklines pasakas, „Lietuvių literatūros vadovėlį IX klasei" (su kt. autoriais, 1968).

ŠALČIŪTĖ Aušra [g. 1925.I.26 Kaune] — gydytoja rentgenologė, medicinos mokslų kandidatė (1957). 1949 baigusi Kauno un-tą, iki 1950 Kaune dirbo ambulatorijos vedėja. 1950—53 Kauno aukštųjų m-lų poliklinikos, nuo 1958 Vilniaus klinikinės ligoninės vaikų ligų skyrių rentgeno kabineto vedėja. Nuo 1960 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pirminio plaučių vėžio diferencinę diagnostiką, kūdikių ūminių pneumonijų rentgenodiagnostiką.

Ršt.: Kai kurių plaučių susirgimų diferencinė diagnostika, V., 1961.

ŠALČIUVIENĖ-GUSTAITYTĖ Antanina [1894.II.20 Rutkiškėse (Prienų rj.) — 1958.IX.23 Kaune] — rašytoja. 1918 baigė Maskvos Aukštuosius moterų ped. kursus (geografijos specialybė). Maskvos Šaniavskio un-te studijavo humanitarinius mokslus. 1919—20 mokytojavo Vilniaus ir Kauno g-jose. 1920—21 Berlyno un-te studijavo lit-rą. 1922 redagavo Lietuvos Abolicionistų d-jos laikr. „Lietuvos abolicionistas". Dalyvavo Lietuvos Baigusių aukštąjį mokslą moterų s-gos veikloje. 1945—46 Kauno un-to rusų kalbos ir lit-ros katedros dėstytoja. Parengė beletrizuotų geogr. pasakojimų kn. „Afrika" (1923), vadovėlį „Pradedamoji geografija" (1924, II papildytas leid. 1927). Parašė romanus „Laiko laiptais" (1931), „Vingiai" (1932), „Juozukas" (1933), „Voras" (1935), apys. „Už jūrių marių" (1934), novelių rink. „Dvejopa meilė" (1938). Š.-G. prozoje sentimentaliai vaizduojamos meilės istorijos, keliama moterų inteligenčių nelygiateisiškumo kapitalistinėje visuomenėje problema. Kai kurių romanų veiksmo foną sudaro ist. įvykiai („Juozuko" — 1863 sukilimas, „Laiko laiptais" — I pasaul. karas). Apysakoje „Už jūrių marių" dirbtinai suregzto siužeto rėmuose pateikiama populiarių pasakojimų iš P. Amerikos geografijos, istorijos, etnografijos. Š.-G. prozos meninė vertė nedidelė.

ŠALDYTŪVAI. Iki II pasaul. karo Lietuvoje maisto pramonės ir kt. įmonėse produktams atšaldyti ir laikyti buvo naudojamos beveik vien tik natūralaus ledo ledainės. Tik mėsos kombinatuose veikė nedideli mašininiai **gamybiniai Š.** ir Klaipėdoje buvo 1500 t talpos **paskirstomasis Š.** (jame buvo laikomi eksportui parengti pieno produktai). Iš viso Lietuvoje 1941 pr. buvo 6000 t talpos šaldytuvų. D. Tėvynės karo metu daug Š. buvo sunaikinta arba apgadinta. Po karo Š. ūkis sparčiai augo: 1950 visų Lietuvos Š. talpa sudarė 3700 t, 1959 — 12 600 t, 1969 — 41 100 t (iš jų 29 800 t gamybinių Š., 11 300 t paskirstomųjų). Kaip Š. išdėstyti Lietuvoje, matyti iš lentelės.

Lietuvos TSR paskirstomųjų ir gamybinių šaldytuvų išdėstymas 1970 pradžioje

	Paskirstomųjų šaldytuvų		Gamybinių šaldytuvų	
	skaičius	talpa (t)	skaičius	talpa (t)
Klaipėda	1	350	4	14 286
Vilnius	3	7 800	1	4 700
Šiauliai	1	478	2	4 778
Kaunas	3	8 730	2	3 150
Panevėžys	1	478	2	1 385
Tauragė	—	—	1	940
Vilkaviškis	—	—	1	550
Druskininkai	1	240	—	—

1963 Baltijos laivų statykla Klaipėdoje pradėjo statyti **didžiuosius žvejybos tralerius šaldytuvus.** Šių laivų paskirtis: žvejyba atviroje jūroje, apdorotos žuvies užšaldymas, žuvies filės bei konservų gamyba, pašarinių miltų gamyba iš žuvies atliekų ir produkcijos pristatymas į žvejybos bazes. Refrižeratorinių triumų talpa — 647 t užšaldytos žuvies. 15 didžiųjų žvejybos tralerių šaldytuvų, pastatytų 1963—69, eksploatuojama Lie-

tuvos TSR žvejybos laivyne, kiti — Latvijos TSR, Estijos TSR bei RTFSR žvejybos laivynuose. Be didžiųjų žvejybos tralerių šaldytuvų, Lietuvos TSR žvejybos laivynas eksploatuoja dar vidutinius žvejybos tralerius šaldytuvus ir refrižeratorius, jūrinius transportinius ir gamybinius refrižeratorius, okeaninius transportinius ir gamybinius refrižeratorius (ž. *Laivai*).

Šaldytuvai. Alytaus šaldytuvų gamyklos buitinis šaldytuvas „Snaigė-4"

Maisto produktams laikyti namuose naudojami nedidelės talpos **buitiniai Š.** Jie ypač paplito pastaraisiais metais. Eksploatuojamų buitinių šaldytuvų Lietuvoje buvo (tūkst.): 1955 — 2, 1960 — 28, 1965 — 59, 1969 — 220. Š. gaunami iš RTFSR, Ukrainos, Baltarusijos, Latvijos; daugiau kaip 20% Lietuvoje eksploatuojamų Š. pagaminta Lietuvoje. 1963 Alytaus mašinų g-los patalpose pradėjo veikti Alytaus Š. g-la. Ji gamina buitinius šaldytuvus „Snaigė-1 M"; nuo 1969 ir „Snaigė-8". „Snaigės-1 M" korpusas medinis, šaldymo kameros talpa 120 l; „Snaigės-8" — metalinis, šaldymo kameros talpa 160 l. Pagaminta: 1965 — 16 900, 1969 — 65 600 šaldytuvų. 1969 Alytaus Š. g-los pagaminti Š. realizuoti: Lietuvos TSR — 9900, RTFSR — 18 800, Baltarusijos TSR — 9500, Ukrainos TSR — 14 000, Latvijos TSR — 7300, Estijos TSR — 5800. 1969 pastatytas naujas 32 000 m² ploto gamybinis korpusas. Išplėstos g-los projektinis pajėgumas — 300 000 Š. per metus.

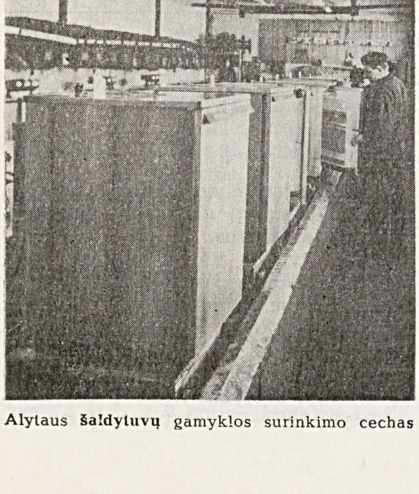

Alytaus šaldytuvų gamyklos surinkimo cechas

ŠALINAITĖ Bronė [**Sukackienė;** g. 1905.II.17 Lorense (JAV, Masačusetso valstija)] — choro vadovė, kompozitorė, pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. 1923 studijavo muziką Berlyne, 1923—1925 — Milane. 1939 bakalauro laipsniu baigė Niujorko un-to muzikos skyrių. Dalyvavo Liet. meno s-gos ir Liet. lit-ros d-jos veikloje. 1930—36 vadovavo meninei grupei, koncertavusiai darbininkų susirinkimuose. 1930—45 vadovavo Bruklino (Niujorkas) „Aido", Niuarko (Niudžersio valstija) „Sietyno" chorams, pastatė operečių, Brukline laikė privačią muz. studiją. Sukūrė dainų, operečių („Alkis", 1931, „Tamyla", 1932, J. Nalivaikos libretas). 1938 Brukline suorganizavo Komitetą Miko Petrausko kūriniams leisti, parengė ir išleido „Rinktinės Miko Petrausko dainas" (1940). Nuo 1945 gyvena netoli Niuarko, dėsto muziką valstybinėje muz. m-loje. Apie 1945—55 laikė muz. m-lą liet. vaikams. Š. išugdė nemaža JAV lietuvių choro vadovų. Jos mokinės buvo A. Pakalniškienė, M. Stenslerienė ir kt.

„ŠALIN FAŠIZMAS" — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1927.VI—1928.IX Kaune. Leido LKP CK (Vyriausiojo Lietuvos k-to kovai prieš fašizmą vardu). Tiražas 2000 egz. Spausdino „Kovos" pogr. spaustuvė. Redakcinė kolegija: A. Sniečkus, J. Stimburys, V. Šimensas. Bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas, A. Sniečkus ir kt. Siekė į antifaš. kovą sutelkti komunistus, kair. liaudininkus, socialdemokratus ir kitus fašizmo priešus. Demaskavo pilsudskininkų ir jų talkininkų plečkaitininkų užmačias, paskelbė korespondencijų iš įvairių Lietuvos vietų. Nustojo ėjęs, susekus „Kovos" spaustuvę.

„ŠALIN FAŠIZMAS!" — JAV lietuvių organizacijų antifašistinio susivienijimo biuletenis, ėjęs 1928 Niujorke (Brukline). Išėjo 3 nr. Redagavo R. Mizara. Bendradarbiavo J. Alekšis, V. Jakštys, A. Jankauskas, R. Mizara. Nr. 3 paskelbta K. Poželos, J. Greifenbergerio, K. Giedrio, R. Čarno nuotraukos, jų priešmirtiniai laiškai, ataskaita apie 1928.IV—X surinktas aukas Lietuvos rev. org-joms remti. Korespondencijose iš Lietuvos rašoma apie Kauno ir Ukmergės kalėjimų polit. kalinių bado streikus, komunistų kalinimą Varnių konc. stovykloje.

„ŠALIN IMPERIALISTŲ KARAS!" — komunistinis nelegalus hektografuotas vienkartinis leidinys, išėjęs 1932 Kaune. LKP CK iniciatyva išleido rev. inteligentai (S. Žukas ir kt.), pasivadinę rev. kultūros avangardu „Proletkultūra". Leidinys propagavo antiimperialistinio Amsterdamo kongreso (1932) nutarimus. Paskelbė R. Rolano ir A. Barbiuso atsišaukimą, raginantį ginti TSRS nuo imperialistų užpuolimo, ištraukas iš M. Kašeno, V. Miuncenbergo kongrese pasakytų kalbų, kongreso rezoliuciją.

ŠALIS (Schall) Hermanas [g. 1908.I.23 Altenburge (VDR, Tiuringija)] — vokiečių kalbininkas, geografas. G-joje pramokęs senųjų kalbų (graikų, lotynų, hebrajų), 1927 — 32 Jenos, Kilio, Miuncheno, Vienos, Puatjė ir Paryžiaus un-tuose studijavo naująsias kalbas (anglų, prancūzų, švedų, bulgarų, rusų, baltų) ir geografiją. 1932 baigęs Karaliaučiaus un-tą, mokytojavo klasikinėse g-jose, dėstė Rudolštato Aukštojoje m-loje. Nuo 1950 VDR MA moksl. bendradarbis (nuo 1955 toponimikos ir dialektologijos skyriaus vadovas). 1957 už sen. sorbų kalbos toponimikos studiją gavo filos. daktaro laipsnį. Tyrinėja slavų ir baltų kalbų santykius, kompleksiškai apimdamas lingvistinę, archeologinę, istorinę, geografinę medžiagą. Paskelbė apie 50 moksl. darbų. Studijų reikalais 1969 lankėsi Lietuvoje.

Ršt.: Die baltisch-slawische Sprachgemeinschaft zwischen Elbe und Weichsel.—„Atti e memorie del VII congresso intern. di scienze onomastiche", vol. 2, Firenze, 1963; Baltische Dialekte im Namengut Nordwestslawiens. — „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 79, Göttingen, 1964; Kurischselische Elemente im Nordwestslawischen. — Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences, Hague—Paris, 1966; Berlin — ein slawobaltischer Flurname.— „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 80, Göttingen, 1968.

ŠALKAUSKAS Mudis [g. 1935.XII.14 Rygoje] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—1961 Tauragės mėsos kombinato meistras, Lietuvos TSR LŪT mėsos ir pieno pramonės v-bos inžinierius. Nuo 1965 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių hipochloritų ir chloritų fotochemijos, metalų chem. dangų gavimo klausimais; padarė kelis išradimus.

ŠALKAUSKIS Kazys [1885.III.4 Ariogaloje — 1960.II.26 Vilniuje] — teisininkas. 1912 baigė Maskvos un-tą. 1912—15 advokatavo Samarkande (Uzbekijos TSR), Šiauliuose. 1915—17 dirbo Lietuvių d-joje nukentėjusiems dėl karo šelpti, 1917—18 — Maskvos kooperatyvų s-goje. 1918—20 Lietuvos Prekybos ir pramonės m-jos reikalų valdytojas, viceministras, Lietuvos vyriausybės komisaras perimti (su Santarvės komisija) bermontininkų paliekamai teritorijai. 1919—60 advokatas. Be to, 1921—22 Aukštųjų kursų dėstytojas, 1922—36 Kauno un-to docentas, 1936—40 ekstraordinarinis profesorius, 1940—50 Vilniaus un-to profesorius, 1944—45 dar ir Lietuvos TSR MA reikalų valdytojas. Paskelbė moksl. straipsnių civ. teisės

klausimais, su kitais išvertė į liet. kalbą Rusijos civ. įstatymų (Rusijos Įstatymų rinkinio 10 tomo 1 dalis), sudarė įstatymų rink. „Lietuvos novelos" (1935).

ŠALKAUSKIS Stasys [1886.V.16 Ariogaloje — 1941.XII.4 Šiauliuose] — klerikalinis visuomenės veikėjas, filosofas, pedagogas. 1911 baigęs Maskvos un-to teisės f-tą, iki 1914 dirbo teisininku Samarkande (Uzbekijos TSR). 1915—20 studijavo tomistinę filosofiją Fribure (Šveicarija). 1920 gavo filos. daktaro laipsnį už disertaciją apie V. Solovjovo filosofiją. 1922—40 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-to profesorius, 1939—40 ir Kauno un-to rektorius. Vienas svarbiausių klerikalinės ateitininkų org-jos veikėjų, jos ideologas ir vadovas (1927—1930). 1921—22 redagavo žrn. „Romuva", 1932—34 — žrn. „Židinys". Lietuvių katalikų mokslų akademijos iniciatorius (1938—40 pirmininkas). Bendradarbiavo žurnaluose „Logos", „Židinys", „Soter".

Š.— žymiausias neoscholastinės filosofijos atstovas Lietuvoje. Buvo veikiamas V. Solovjovo teorijų, vėliau tapo tomistu. Darbuose bendraisiais filosofijos klausimais („Filosofijos įvadas", d. 1, 1928; straipsniai žurnale „Logos") teigė, jog filosofija esąs „karališkasis mokslas", nepriklausomas nuo spec. mokslų, propagavo tikėjimo ir žinojimo harmonijos principą, pajungiantį mokslą teologijai. Studijose „Kultūros filosofijos metmens" (1926), „Lietuvių tauta ir jos ugdymas" (1933) išdėstė idealistinę metodologija pagrįstą visuomenės teoriją, kurios esmę sudarė teleologinis antropologizmas. Dvasinę kultūrą, žmonių pažiūras Š. laikė lemiamu visuom. gyvenimo veiksniu. Lietuvių nac. kultūros savitumą siejo su Rytų ir Vakarų tautų kultūrų sinteze. Remdamasis pranc. filosofu Ž. Maritenu, skelbė neotomistinę organinės valstybės teoriją. Š.— vienas lietuviškos filos. terminijos kūrėjų („Bendroji filosofinė terminija", 1938). Ped. darbuose („Fizinis lavinimas ir jo tikslai", 1928; „Visuomeninis auklėjimas", 1932; „Įvedamoji pedagogikos dalis", 1935; „Bendrieji pedagogikos pagrindai", 1936) propagavo Lietuvos sąlygoms pritaikytą religinę auklėjimo sistemą. Tyrinėjo moksl. darbo metodiką, parašė „Bendrosios mokslinio darbo metodikos pradus" (1926, II leid. 1933).

ŠALKĖVIČIENĖ Romualda [g. 1929.I.1 Šiauliuose] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1968). 1953 baigusi Kauno Med. in-tą, iki 1964 dirbo Šiaulių resp. ligoninės gydytoja. Nuo 1964 Šiaulių Ped. in-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių higienos klausimais.

ŠALMAS. Lietuvoje Š. pradėta vartoti XI—XII a. Po vieną kūgio formos Š. rasta Pakalniškiuose (Šakių rj.) ir Rusiuose (Kaišiadorių rj.). Jie pagaminti iš 1 geležies gabalo, viršūnė pasibaigia profiliuota sagute, apačia sutvirtinta geležiniu lanku, prie kurio kartais pritaisytas iš supintų plieninių grandelių tinklas, dengiantis sprandą. Lietuvoje vartoti pusrutulio formos Š. buvo tokie pat, kaip ir kitose Europos šalyse, tik be antnosio. Daugumas to meto Š. buvo puošnūs, juos nešiojo daugiausia žymūs vadai ir diduomenė. XIII—XIV a. rašytiniai šaltiniai mini Lietuvos karių blizgančius Š., XIV a. pab. antspauduose, vėliau ir monetose vaizduojami kariai su smailiais kūgio formos šalmais. XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. Žečpospolitos raiteliai ir pėstininkai nešiojo įv. formos šalmus. Daugumas jų turėjo antnosius, antsprandžius ir plokšteles, kurios dengė ausis. Vieni Š. buvo kalami iš vieno ar kelių gabalų geležinės plokštelės, kiti buvo daromi iš žvynų formos nedidelių plokštelių, pritvirtintų prie odinio pamušalo. Tik XVIII a. pab. karių šalmus pakeitė kepurės. Paprastesnių formų Š. imta dėvėti tik per mūšius ar kar. pratybas, t. p. per paradus. Vid. amžių šalmai buvo įv. formos ir kokybės. Didikų, karo vadų šalmus kaldavo geriausi ginklakaliai.

Šalmas (Pakalniškiai, Šakių rj.)

Šalmų paviršius buvo puošiamas ornamentu, inkrustuojamas brangiais metalais. Paprastesnės formos Š. karių buvo vartojami I ir II pasaul. karų metu.

ŠALNA Petras [g. 1890 Grybėnuose (Ignalinos rj.)] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. 1909—18 vandentiekio darbininkas Peterburge, šachtininkas Donbase. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, dalyvavo piliet. kare, padėjo likviduoti kontrrev. gaujas Pavolgyje. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1921—45 ūkinis ir administracinis darbuotojas Stalingrade (dab. Volgogradas). 1945—50 Dūkšto taryb. ūkio, mašinų-traktorių stoties direktoriaus pavaduotojas polit. reikalams. 1950—55 LKP Dūkšto rj. k-to skyriaus vedėjas. 1955—56 adm. darbuotojas Dūkšte. Pensininkas.

ŠALNAIČIO PELKĖ — pelkė Švenčionių rj., 1,5 km į v. nuo Švenčionėlių. Plotas 148 ha. Pelkę supa Švenčionėlių miškas (Labanoro miškų masyvo dalis). Pelkė ežerinės kilmės. Jos šiaurės rytuose telkšo Šalnaičio ež., pietuose — Juodenio ež. R. dalį sudaro krūmuota plyninė žemapelkė, v.— kupstuota plynraistinė ir raistinė tarpinio tipo pelkė. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2 m. Vyrauja žemapelkinės viksvinės durpės; p. ir r. pakraštyje yra tarpinio tipo durpių. Vid. susiskaidymas 22%, vid. peleningumas 5,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3 m). Pelkė apsausinta.

ŠALNAITIS — ežeras Švenčionių rj., 1,5 km į v. nuo Švenčionėlių. Plotas 18 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1040 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 3060 m. Krantai žemi, miškingi, p. v. gale pelkėti. Ežeras verslovinis.

ŠALNOS — kaimas Ukmergės rj., Taujėnų apyl., 13 km į š. nuo Ukmergės, 4 km į p. v. nuo Taujėnų. 181 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918). 1923 buvo 254 gyv., 1959 — 206.

ŠALPĖ — upė Klaipėdos rj., Veiviržo kair. intakas. Ilgis 39 km, baseino plotas 168 km^2. Prasideda 3 km į p. v. nuo Endriejavo. Nuo versmių iki santakos su Graumena teka į p. ir p. v., toliau iki žiočių — į š. v. Įteka į Veiviržą 31 km nuo jo žiočių, 3 km į p. v. nuo Veiviržėnų. Intakas Graumena (kair.). Vid. nuolydis 232 cm/km. Vid. debitas žiotyse 2,23 m^3/s. Daukšaičiuose (11 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnas.

ŠALPĖNAI — kaimas Klaipėdos rj., Judrėnų apyl., 9 km į p. r. nuo Veiviržėnų, 9 km į š. r. nuo Švėkšnos; kolūkio centras. 166 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Šalpė (Veiviržo intakas), p. — Judrė (Graumenos intakas). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), pr. m-la, kultūros namai (nuo 1960), biblioteka, parduotuvė. 1959 buvo 152 gyv.

ŠALTĖKŠNIS. Lietuvoje auga **paprastasis Š.** *(Rhamnus frangula).* Jis yra savaiminis. Užauga iki 7 m aukščio. Pradeda žydėti vid. V.25—VI.10, vaisiai prinoksta liepos—rugsėjo mėn. Dažnas šlapių bei šlapokų miškų trake, be to, paupiuose, paežerėse, raistuose, pelkėtose pievose, daubų ir griovių šlaitų žemutinėse dalyse. Jo žievė vartojama liaudies medicinoje, farmacijos pramonėje. Š. sėklas lesa laukiniai paukščiai, ypač juodgalvės sniegenos. Reikšmingas bitininkystei. Liet. liaudis Š. medieną kartais vartodavo tekinimo, apdailos dirbiniams.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

ŠALTĖNIAI — kaimas Kelmės rj., Kelmės apyl., 10 km į š. nuo Kelmės, prie kelio į Šaukėnus; tarybinio ūkio centras. 63 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Gansė (Ventos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1923—52 pradinė, 1952—55 septynmetė, 1955—1959 vidurinė), kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 168 gyv.

ŠALTENIENĖ Elena [g. 1927.XII.15 Baraukoje (Zarasų rj.)] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1966). 1951 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1953 TSKP narė. Nuo 1968 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementų įtaką fosforo angliavandenių apykaitos aktyvumui kukurūzuose, lubinuose.

ŠALTĖNIS Balys [g. 1937.X.1 Linkuose (Utenos rj.)] — mikologas fitopatologas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1960—62 Botanikos in-to laborantas, nuo 1962 to in-to moksl. bendradarbis. 1961 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Paskelbė moksl. straipsnių apie lielius ir jų sukeliamas ankštinių augalų ligas.

ŠALTĒNIS Juras Arnas [1911.IV.23 Želvoje (Ukmergės rj.) — 1959.VI.5 Vilniuje] — teatrologas, dramaturgas. Baigęs Ukmergės g-jos 7 klases, bendradarbiavo Šiaulių laikraščiuose. Kurį laiką studijavo Kauno un-te, lankė teatro seminarą. 1932—39 Šiaulių ir Klaipėdos dramos teatrų sekretorius, lit. dalies vedėjas. 1937—38 redagavo žrn. „Teatras". Vok. faš. okupacijos metais dirbo nacionalistinio laikr. „Naujoji Lietuva" redakcijoje. Pokario metais dėstė Vilniaus dramos teatro studijoje, dirbo „Tėvynės balso" ir kt. laikraščių redakcijose. Parašė pjesių: „Saulės vaikai" (past. Šiaulių dramos teatre 1934), „Grafaitė Marija" (past. Klaipėdos dramos teatre 1936) ir kt. Išvertė L. Fodoro, O. Indigo, M. Panjolio ir kt. rašytojų dramos veikalų. Paskelbė straipsnių teatro ir literatūros klausimais. Sukaupė nemaža medžiagos liet. teatro istorijai (laikoma Lietuvos TSR MA Centr. bibliotekoje).

ŠALTĒNIS Rapolas [g. 1908.X.11 Klevėnuose (Anykščių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1958). 1938 baigė Kauno un-tą. 1938—46 mokytojavo Kaišiadorių, Ukmergės, Anykščių, Skiemonių (Anykščių rj.), Utenos g-jose. 1943—44 Anykščių g-jos, 1946 Utenos suaugusiųjų g-jos direktorius. 1947—49 dirbo Utenos aps. švietimo skyriuje, 1949—68 Utenos vid. m-lose. Nuo 1969 Utenos neakivaizdinės vid. m-los mokytojas. Paskelbė atsiminimų apie A. Vienuolį (1963).

„ŠALTINĒLIS" — klerikalinis vaikų laikraštėlis, ėjęs 1906—15 Seinuose kas mėnesį, 1928—40 Marijampolėje dukart per mėnesį. Iš pradžių ėjo kaip „Šaltinio" priedas vaikams. Bendradarbiavo B. Brazdžionis, A. Giedrius-Giedraitis, M. Grigonis, K. Sakalauskas-Vanagėlis, S. Tijūnaitis.

ŠALTINĒNAI — kaimas Prienų rj., Birštono apyl., 8 km į š. r. nuo Balbieriškio, Nemuno deš. krante. 114 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Siponių miškas. Felčerių-akušerių punktas, parduotuvė. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1782. 1946 kaime burž. nacionalistai išžudė Bingelių, Daunorių ir Laukaičių šeimas. 1959 buvo 125 gyv.

„ŠALTĪNIS" — **1.** Teosofinis žurnalas, ėjęs 1905—10 Tilžėje kas du mėnesiai. Leido M. Raišukytė, redagavo Vydūnas.

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1906—1914 Seinuose, 1914—15 Vilniuje ir 1926—40 Marijampolėje. Leido Lietuvos Krikščionių demokratų partija. Redagavo kunigai K. Prapuolenis, J. Laukaitis, J. Vailokaitis ir kt. Turėjo priedą vaikams „Šaltinėlis" ir priedą valstiečiams „Artojas".

ŠALTUONÀ — upė Raseinių ir Jurbarko rj., Šešuvies kair. intakas. Ilgis 70 km, baseino plotas 572 km². Prasideda Kėbaičių apylinkėse, 7 km į p. r. nuo Raseinių. Nuo versmių iki santakos su Bebirva teka į p. v., toliau — į v. pro Eržvilką. Įteka į Šešuvį 37 km nuo jo žiočių, 16 km į r. nuo Tauragės. Intakai: dešinieji — Prabauda, Kalnupis, Šlyna, Viščiova, Akmena, Eržvilkai, Viržuona, Labaukštas; kairieji — Kerupė, Apusinas, Bebirva. Vid. nuolydis 113 cm/km. Vid. debitas žiotyse 4,06 m³/s. Slėnis siauras (0,1—0,2 km pločio); jo šlaitų aukštis aukštupyje 5—6 m, žemupyje 13—17 m. Salpa 80—150 m pločio. Krantai šaltiniuoti. Vagos plotis žiotyse 18 m. Vyraujantis gylis 0,5—0,6 m. Srovės greitis 0,3—0,5 m/s. Gabšiškiuose (28 km nuo žiočių) prie Š. pastatyta hidroelektrinė.

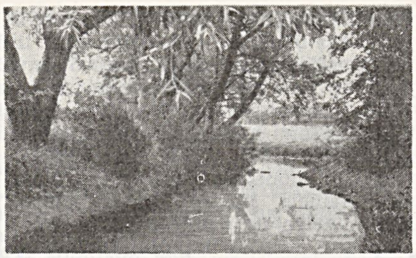

Šaltuona aukščiau Eržvilko

ŠALŪGA Romualdas [g. 1926.XII.22 Panevėžyje] — istorikas. 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1953 Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Paskelbė straipsnių istorijos ir kraštotyros klausimais.

Ršt.: Vilnius, V., 1957; Punioje, V., 1958; Prie Rambyno, V., 1959; Kernavė, V., 1960; **J. Bulota, R. Šalūga**, Vilniaus požemiuose, V., 1960; Plateliai, V., 1961.

ŠAMAĪ. Lietuvoje šamas *(Silurus glanis)* pasitaiko Nemune, Neryje, Šventojoje, Kuršių ir Kauno mariose, daugelyje Žeimenos ir Šventosios baseinų pratekamų ežerų, t. p. kai kuriuose Alytaus, Kaišiadorių, Lazdijų, Trakų rajonų ežeruose. Gyvena gilesnėse, ramiose vietose tarp akmenų, suvirtusių medžių. Minta daugiausia varlėmis, be to, žuvimis, moliuskais, vėžiais, kartais ir vandens paukščiais. Neršia gegužės—liepos mėn. Didelių Š. buvo pagauta: 1932 Rašų ežere (Zarasų rj.; svėrė 60 kg), 1937 Nemune prie Birštono (34 kg), 1938 Nemune prie Smalininkų (78 kg), 1938 Sartų ežere (daugiau kaip 50 kg, ilgesnis kaip 2 m), 1960 Nemune ties Kaunu (apie 40 kg, 2 m), 1968 Nemune tarp Plokščių ir Raudonės (41 kg, ilgesnis kaip 2 m). 1954—69 versloviniu būdu kasmet buvo sugaunama nuo 1 iki 15 cnt. Realizuojami švieži, šaldyti, vartojami konservų gamybai.

Lit.: **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; Курпно марес, Вильнюс, 1959 [p. 346].

ŠAMĪNIS — **1.** Ežeras Ignalinos rj., 6 km į š. r. nuo Naujojo Daugėliškio, 5 km į p. nuo Dysnykščio ežero. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1020 m, didž. plotis 380 m, kranto linijos ilgis 3300 m. Krantai aukšti, statūs. Per Š. teka Dysnos deš. intakas. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Švenčionių rj., 9 km į š. v. nuo Švenčionių. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 800 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai žemi, daugiausia pelkėti, pietvakarinis apaugęs mišku. Per ežerą teka Šaminė (į Šventą ež.). Ežeras verslovinis.

ŠAMÙKAS — ežeras Trakų rj., 7 km į r. nuo Aukštadvario, prie Vilniaus—Prienų plento. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 500 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 1150 m. Krantai, išskyrus pietvakarinį, aukšti. Per Š. į Drabužio ež. teka Strėva.

ŠÁNČIAI — Kauno miesto dalis Nemuno kilpoje, į p. r. nuo geležinkelio stoties. Nemunas juosia Š. iš rytų, pietų ir vakarų. Šiaurrytinė Šančių dalis, esanti aukštutinėje Nemuno terasoje, vadinama Aukštaisiais Šančiais. Kartais Šančiais vadinama tik žemutinė (pietinė) dalis, esanti Nemuno slėnyje. Š.— vienas svarbiausių Kauno pramonės rajonų. Yra 8 didelės pram. įmonės (Greifenbergerio mašinų g-la, baldų kombinatas, vilnonių audinių f-kas „Drobė", kojinių f-kas „Koton", Poželos konditerijos f-kas ir kt.), kuriose 1968 dirbo iš viso 7500 darbininkų. Jos sutelktos žemutinėje Š. dalyje. Aukštieji Š. užstatyti daugiausia individualiais gyv. namais. Šančiuose veikia ligoninė, poliklinika, 3 vid. m-los, 2 pr. m-los, 11 vaikų darželių ir lopšelių, biblioteka, kino teatras. Aukštuosiuose Šančiuose yra karių kapinės; jose palaidoti Lietuvos rev. judėjimo veikėjai J. Garelis, A. Šiaučiūnaitė,

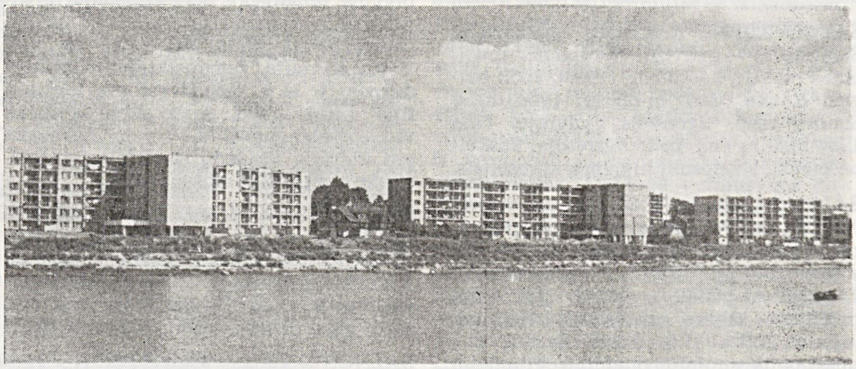

Šančiai. Gyvenamieji namai prie Nemuno

E. Greifenbergerienė, A. Petrauskas, lakūnai S. Darius ir S. Girėnas. Šančiuose yra 2 piliakalniai. 1933 rastas XII—XIV a. sidabrinių monetų ir papuošalų lobis.

Š. piliakalnis, vad. Kepeliušu, įrengtas Nemuno aukštutinės terasos krašte. Iš p. prie jo prieina Nemuno slėnis, iš v. — griova, kurios dugnu teka Margupis. Aikštelė ovalinė, 25 m ilgio, 12 m pločio. Kultūrinis sluoksnis 30—40 cm storio. Piliakalnio p. papėdėje yra sen. gyvenvietės liekanų; randama lipdytinės, dažniausiai lygiu paviršiumi, keramikos. Tarp piliakalnio ir Nemuno, smėlyne, yra senkapis.

Aukštųjų Š. piliakalnis yra Nemuno kranto iškyšulyje, prie karių kapinių. Iš v. pusės jis apsaugotas 25 m ilgio, 5 m gylio grioviu, už kurio buvo pylimas (dalis pylimo išlikusi). Dabar didelė piliakalnio dalis nuslinkusi.

Š. lobis rastas Nemuno krante, 200 m žemiau Panemunės tilto. Lobį sudaro 5 sidabriniai trišoniai laivelio pavidalo lydiniai (1 ilgasis, 4 rubliai), 4 Moldavijos valdovo Petro I Muskato sidabrinės monetos, 86 Lietuvos XIV a. pab.—XV a. pr. monetos, 2 sidabrinės apyrankės, iš kurių viena Kijevo tipo, puošta juodinimo ir auksinimo technika, kita — pintinė. Lobis laikomas Čiurlionio dailės muziejuje (Kaune).

Iki XIX a. vid. dabartinė Š. vieta buvo apaugusi miškais. Šančiais tuo metu buvo vadinama nedidelė gyvenvietė Girstupio deš. krante, prie Nemuno. Iš XVII—XVIII a. planų matyti, kad šioje vietoje būta įtvirtinimų (vok. *Schanze* — apkasas, lauko įtvirtinimas). XIX a. antrojoje pusėje senoji Š. gyvenvietė susiliejo su Kauno priemiesčiu Karmelitais, o Šančiais pradėta vadinti gyvenvietė į p. nuo geležinkelio. Š. ypač pradėjo augti, nutiesus pro Kauną Lentvario—Virbalio geležinkelį (1862). 1869 Šančiuose įsikūrė kaulų malimo f-kas, 1875 — ratų tepalo įmonė, 1879 — brolių Šmitų metalo ir mašinų f-kas (po I pasaul. karo pavadintas „Metalu"; dab. Greifenbergerio mašinų g-la). Šmitų f-ke 1887 įvyko pirmasis Kauno darbininkų streikas. Pastatyta nemažai gyv. namų. 1889 Šančiuose gyveno apie 2000 žmonių. Gyventojų labai padaugėjo, pastačius 1889—91 kareivines ir kitų kar. pastatų. 1897 buvo 12 900 gyv., 1913 — apie 20 000 (iš jų apie 5000 karių). Labai išaugo pramonė: 1913 joje dirbo 3000 darbininkų, iš jų 1250 brolių Šmitų metalo ir mašinų f-ke. Š. augo gana stichiškai; gatvės buvo siauros, kreivos, negrįstos (1913 buvo 32 gatvės ir 10 skersgatvių; 934 namai, daugiausia mediniai). Po I pasaul. karo įkurta naujų įmonių (vilnonių audinių f-kas „Drobė", kojinių f-kas „Koton", saldainių f-kas „Tilka"), bet sunyko metalo apdirbimo pramonė. 1923 buvo 15 200 gyv., 1940 — apie 23 000. Prie Kauno Š. (žemoji dalis) prijungti 1919, o Aukštieji Š.— 1932. Šančiuose dislokuotos Lietuvos kariuomenės dalys 1920 rėmė Kauno (Panemunės) kareivių sukilimą. Veikė LKP ir LKJS kuopelės. 1926.VII.26 streikavo „Drobės" f-ko darbininkai, 1932 įvyko Š. darbininkų Gegužės Pirmosios demonstracija. Š. darbininkai dalyvavo 1936.VI Kauno darbininkų visuot. polit. streike. Šančiuose buvo pastatyta didelė dengta prekyvietė, autobusų garažas. 1939 pastatyti g-jos rūmai. 1944 traukdamiesi hitlerininkai susprogdino „Metalo", „Drobės" f-kus. Po D. Tėvynės karo sugriauta pramonė buvo atkurta,

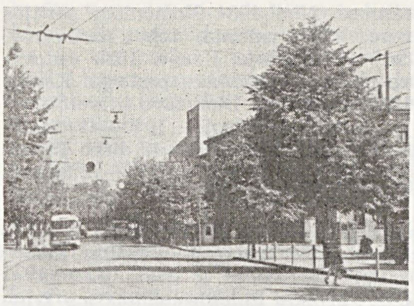
Šančiai. Kapsuko prospektas

pastatyta naujų įmonių (elektros stočių įrengimų kapitalinių remontų gamybos įmonė, baldų kombinatas), gyv. namų, kino teatras, tiltas (1957), jungiantis Š. su Aukštąja Panemune. Aukštuosiuose Šančiuose pastatyta daug individualinių gyv. namų, statoma daugiabučiai, daugiausia kooperatiniai gyv. namai. 1968 Šančiuose buvo apie 45 000 gyv.

Šančiuose, Siūlų (dabar A. Čeponio) gatvėje, gyveno ir 1944 žuvo komjaunuolis pogrindininkas A. Čeponis, kuriam po mirties buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas; Šančiuose 1905 gimė Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas M. Šumauskas.

ŠĀPALAS Mykolas [1827.XII.8 Gedvilaičiuose (R. Prūsija, Pakalnės aps.) — 1884.XII.3 Lankupiuose (Klaipėdos rj.)] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Mokėsi, tikriausiai, Karalienės (netoli Įsruties) mkt. seminarijoje. Nuo 1855 Lankupių pr. m-los mokytojas. Parengė ir išleido „Naujas nobažnas giesmes" (1858), „Mažą pasiuntinystės arpelę" (1862), „Mažas mišių knygeles" (1881), dainų rink. „Vokiškai lietuviškos liaudies dainų knygelės" (vok. kalba, 1871), „Pasiuntinystės nusidavimus" (1881 ir 1882) ir kt. Paskelbė politinio ir religinio pobūdžio eilėraščių R. Prūsijos laikraščiuose.

ŠĀPARAS Povilas [1884.I.26 Bajoruose (Kupiškio rj.) — 1941 netoli Ukmergės] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas metalistas. Kilęs iš valstiečių. 1907—25 Komunistų partijos narys. 1907—14, gyvendamas Rygoje, priklausė Latvijos krašto Socialdemokratijai. Vėliau dirbo pogr. darbą Petrograde. 1919 Lietuvos ir Baltarusijos TSR maisto liaudies komisariato darbuotojas. Vėliau mokytojavo Skapiškyje. 1920 Kaune dirbo Lietuvos Profs-gų Centro Biuro sekretoriumi, buvo oficialus laikr. „Darbininkų gyvenimas", „Mūsų žodis" redaktorius. 1921 išrinktas į Kauno miesto tarybą, priklausė jos kair. darbininkų frakcijai. Už rev. veiklą 1921 baustas adm. tvarka, paskui nuteistas 8 metus kalėti; bausmė sumažinta iki 4 metų. Kalėjo Kaune. 1923 paleistas, toliau dirbo rev. darbą. 1924 ištremtas į Lekėčius (Šakių rj.). Čia padėjo organizuoti „Spindulio" d-jos skyrių, platino kom. spaudą. Nuo 1926 ūkininkavo Lekėčių valsčiuje. 1940—41 Šakių kar. komisariato darbuotojas. Žuvo, traukdamasis į TSRS gilumą.

ŠAPĒLIAI — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 10 km į r. nuo Obelių, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 53 gyv. (1970). Kaimas siekia Šapelių ežerą. Yra glžk. st., parduotuvė, biblioteka (nuo 1951). 1959 buvo 53 gyv.

ŠAPĒLIŲ ĒŽERAS — ežeras Rokiškio rj., 10 km į r. nuo Obelių, 1 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Plotas 17 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1050 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 2300 m. R. krantas aukštas, š. ir p. krantai žemi, pelkėti. Prie p. v. kranto prieina Girelės miškas. Per Š. e. teka Kriaunos kair. intakas. R. pakrantėje yra Šapelių kaimas. Ežeras verslovinis.

ŠAPIRÀ Benjaminas Leiba [1903 Kaune — 1922.XII.15 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1919 įstojo į LKJS. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Vienas pirmųjų komjaunimo organizatorių Kaune. 1920 pr. LKJS Kauno k-to, 1920—21 LKJS Centro Biuro narys. Su kitais daugino laikr. „Jaunasis komunistas", atsišaukimus, vežiojo kom. lit-rą į kitus Lietuvos miestus. Už mokinių streiko organizavimą 1920 pašalintas iš Kauno komercinės m-los. 1920.VIII už rev. veiklą suimtas. 1920.XII, Lietuvai pasikeitus su Tarybų Rusija polit. kaliniais, išvyko į Maskvą. Dirbo LKP Užsienio biure, LKJS atstovu Komunistinio Jaunimo Internacionalo (KJI) Vykd. K-te, buvo jo Pabaltijo biuro nariu. Kaip LKJS delegatas su patariamuoju balsu 1921 dalyvavo Rusijos Komunistinės jaunimo s-gos I konferencijoje ir IV suvažiavime. Kaip LKJS delegatas su sprendžiamuoju balsu dalyvavo KJI II (1921.VII) ir III (1922.XII) kongresuose. Nuo 1922 rudens studijavo Maskvos un-te.

ŠAPIRÀ Jankelis [**Asas;** m. 1919.I.2 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Tekintojas. 1905 Vilniuje dalyvavo rev. įvykiuose, per demonstraciją buvo sužeistas, netrukus ištremtas 8 metams į Sibirą. 1913 grįžo į Vilnių, dirbo krovikų. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 pab. įstojo į taryb. miliciją. 1919.I.1—2 su kitais gynė nuo lenkų legionierių Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos būstinę. Lenkų legionierių apsuptas nusišovė.

ŠAPIRÀ Jankelis [g. 1908.VIII.13 Leliūnuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Batsiuvys. Kilęs iš darbininkų. 1923—27 LKJS narys, 1926—27 LKJS Anykščių parajonio k-to sekretorius. 1926 Anykščiuose organizavo batsiuvių streiką. Nuo 1927 (su pertrauka 1937—50) Komunistų partijos narys. 1929—30 LKP Anykščių parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1930 nuteistas $4^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Kaune, IX forte. 1935—36 LKP Kauno III parajonio k-to narys. Po sunkaus susižeidimo nuo 1937 aktyvioje rev. veik-

loje nebedalyvavo. 1940—41 profs-gų darbuotojas Kaune. 1941—46 gyveno Kuibiševo sr., dirbo kolūkyje, tarnavo Darbo armijoje. 1946—55 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Nuo 1955 „Bato" f-ko ateljė vedėjas.

ŠAPIRÀ Noachas [1888 Varšuvoje — apie 1951 Taškente] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1903—20 dirbo Varšuvoje, Ciuriche, JAV; buvo sionistų socialistų partijos, socialistų federacijos, Lenkijos Komunistų darbininkų partijos narys. 1920—1921 Kaune buvo „Kultur-ligos" v-bos narys, LKP narys, 1921 LKP Kauno rj. k-to narys. 1921.III—IV redagavo LKP savaitraštį „Di voch". Kaip Kauno org-jos delegatas dalyvavo LKP III suvažiavime Karaliaučiuje (1921.X). Čia vokiečių policijos suimtas ir 1921.XII išsiųstas į Tarybų Rusiją. Nuo 1922 Charkove dirbo profs-gose, kooperatinėse įstaigose. Baigęs Charkovo finansų ekonomikos in-tą, nuo 1933 dirbo ūkinį darbą Lebedine (Charkovo sr.), Charkove, Taškente.

ŠAPIRÀ Šolomas Ruvinas [1905.I.28 Kaune — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas Jurbarke. 1927—35 LKP narys. 1928—29 padėjo gabenti LKP lit-rą iš Vokietijos į Jurbarką ir Kauną. 1929 suimtas ir 1930 nuteistas 5 metus kalėti. Nuo 1935 darbininkas Kaune. Žuvo, traukdamasis nuo hitlerinių okupantų.

ŠAPIRÀ Zelmanas [1901 Kaune — 1943 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokytojas. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1927 baigęs Kauno žydų mkt. seminariją, mokytojavo. 1924—37 LKP narys. Iki 1925 savo bute Kaune laikė laikr. „Kareivių tiesa", kom. atsišaukimų sandėlį. 1925, tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, dirbo rev. darbą 4 pėstininkų pulke. Rinkimuose į III seimą (1926) LKP remiamu kair. darbininkų sąrašu buvo iškeltas kandidatu į seimo atstovus, bet neišrinktas. 1926—1927 mkt. seminarijos part. kuopelės sekretorius. 1928 Klaipėdoje suimtas ir ištremtas į Varnių konc. stovyklą. Už kom. turinio laiškų rašymą 1929 Šiauliuose nuteistas $5^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Šiauliuose, 1931 buvo polit. kalinių k-to pirmininkas. 1935 Lietuvos Raudonosios pagalbos Kauno rj. k-to sekretorius, CK narys. 1935—36 LRP CK sekretorius (slap. Beras). 1940—41 Ukmergės pr. m-los mokytojas, amatų m-los direktorius. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠAPIRÁITĖ Maša [g. 1912.XII.26 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1926—29 Šiaulių odos f-ko darbininkė. 1926—31 LKJS narė, 1927 LKJS Šiaulių rj. k-to narė. Už rev. veiklą 1929 nuteista 8 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Kaune, IX forte, Bajoruose (dab. Kretingos miesto dalis), Ukmergėje, Zarasuose. Nuo 1931 Komunistų partijos narė. 1937 paleista, toliau dirbo rev. darbą Klaipėdoje, Kaune. 1939 vadovavo nelegaliai odininkų profs-gai Kaune. 1939—40 kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 „Lietūkio" tarnautoja. 1941—45 dirbo Totorijos ATSR taryb. ūkyje. 1945—52 tarnautoja Vilniuje. Pensininkė.

ŠAPIRÁITĖ Sara [**Meskupienė**; g. 1905. XII.29 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1925 įstojo į LKJS; priklausė Jonavos org-jai. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą Jonavoje ir Kaune kalinta adm. tvarka: 1927—28 ir 1931 Varnių konc. stovykloje, 1934 ir 1935 Kaune. 1932—33 LKJS Kauno rj. k-to sekretorė, 1932—35 LKJS CK narė. Kaip LKJS delegatė 1932.XII dalyvavo LKP CK plenume ir su patariamuoju balsu — Komunistinio Jaunimo Internacionalo Vykd. K-to plenume Maskvoje. 1935 suimta ir 1937 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje. 1940—41 part. ir adm. darbuotoja Kaune. 1941—44 gyveno Penzoje, mokėsi part. kursuose, Penzos Ped. in-te. Nuo 1944 administracinė, bibliotekų darbuotoja Vilniuje. 1952 neakivaizdiniu būdu baigė Leningrado Bibliotekininkystės ir bibliografijos institutą.

ŠAPIRÍENĖ Mina [**Bulavkaitė**; g. 1909. VII.17 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1925—32 LKJS narė. 1928—29 Anykščių darbininkų neleg. profs-gos k-to narė; padėjo leisti tos profs-gos hektografuotą laikr. „Organizatorius". Už rev. veiklą 1929—32 kalinta Panevėžyje, Varniuose, Zarasuose. 1933—38 LKP narė. Rev. darbą dirbo Kybartuose, Kaune. Už kom. veiklą 1936—38 kalinta Kretingoje. Nuo 1945 namų šeimininkė.

ŠAPÌRO Polia [iki 1921 **Gordonaitė** Sara; g. 1898.V.5 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, istorijos mokslų kandidatė (1953). 1912—16 siuvėja, priv. mokytoja Ukmergėje. 1916—20 Ukmergės ligoninės med. sesuo. Nuo 1918 vasaros dalyvavo socialistų būrelio veikloje. 1919 pr. su kitais Ukmergėje kūrė Tarybų valdžios organus. Nuo 1919.VII Komunistų partijos narė. Buvo part. kuopelės Ukmergėje sekretorė. Padėdavo besislapstantiems taryb. ir part. darbuotojams patekti į Raudonosios Armijos kontroliuojamus rajonus. Lietuvos profs-gų I suvažiavimo (1920) delegatė. 1920.VII atvykusi į Vilnių, dirbo rev. darbą. Raudonajai Armijai 1920.VIII pasitraukus iš Vilniaus, buvo LKP Vilniaus apyg. k-to ryšininkė. 1920.XII dalyvavo LKP Vilniaus apygardos I konferencijoje. Gresiant suėmimui, 1921 išvyko į Maskvą. 1922—24 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, Sverdlovo kom. un-te. 1924—30 part. darbuotoja Nižnij Novgorodo (dab. Gorkis) srityje. 1930—33 mokėsi Raudonosios profesūros partijos istorijos in-te (Maskvoje). 1933—41 part. ir adm. darbuotoja Uzbekijos TSR, Rostovo srityje. 1941—1944 mokytoja, part. darbuotoja Baškirijoje. 1944 neakivaizdiniu būdu baigė Maskvos Ped. in-tą. 1945—49 Maskvos Timiriazevo Ž. ū. akademijos, nuo 1949 Kirovo Ped. in-to dėstytoja; nuo 1962 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių TSKP istorijos klausimais.

ŠAPNAGIAĨ — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 5 km į š. r. nuo Šiaulių miesto centro. 268 gyv. (1970). Per kaimą teka Švėtė (Kulpės intakas). Kaime buvo senkapis, kuriame rasta III—XII a. dirbinių (žalvarinių žiedinių smeigtukų, pasaginių segių, sidabrinių antkaklių tordiruotais užkeistais galais, sidabrinė lankinė segė aguoninėmis galvutėmis). Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1923 Šapnagiuose buvo 441 gyv., 1959 — 320.

2. Kaimas Akmenės rj., Kruopių apyl., 5 km į p. r. nuo Naujosios Akmenės, 7 km į š. nuo Kruopių; tarybinio ūkio centras. 219 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Dabikinė (Ventos intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1945), felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1926), biblioteka (nuo 1945). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1650. 1959 buvo 196 gyv.

ŠAPOKÀ Adolfas [1906.II.13 Grybeliuose (Utenos rj.) — 1961.III.9 Toronte (Kanada)] — istorikas. 1929 baigė Kauno un-tą. Istorijos studijas gilino Pragoje (1930—32) ir Stokholme (1932). 1939 apgynė daktaro disertaciją „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos". Nuo 1925 rašė Lietuvos istorijos klausimais „Senovėje", „Praeityje", „Švietimo keliuose", „Vaire", „Naujojoje Romuvoje", „Židinyje". Paskelbė darbų apie XIV a. lietuvių kolegiją Pragoje, liet. studentus vid. amžių Europos un-tuose, apie Jeronimą Pragiškį, čekų ist. lit-rą ir Lietuvos valstybės veikėjus. Redagavo autorių kolektyvo, kuriam ir pats priklausė, parašytą „Lietuvos istoriją" (1936), kolektyvinį leidinį apie Jogailą (1935). Daugiausia tyrė politinę Lietuvos XVII—XVIII a. istoriją, Lietuvos santykius su Lenkija. Jo ist. darbų koncepcijos nacionalistinės. 1944 Š. pasitraukė į Vokietiją, nuo 1948 gyveno Kanadoje.

ŠAPOŠNIKOVAS (Шапошников) Vladimiras Michailovičius [g. 1910 Astrachanėje (RTFSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo 1944.VII.13 prie Nemunaičio (Alytaus rj.), vadovaudamas inžinerinei pionierių brigadai, per 3 val. pastačiusiai pontoninį tiltą per Nemuną ir po subombardavimo vėl jį atstačiusiai, t. p. vadovaudamas persikėlimui per Nemuną.

ŠAPOTKINÁITĖ Chaja Raisa [g 1908. III.18 Ukmergėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Kilusi iš darbininkų. 1926 Ukmergėje įstojo į LKJS, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje. Už rev. veiklą 1927 suimta ir 1928 nuteista 6 metus kalėti; pagal amnestiją ir kaip nepilnametei bausmė su-

mažinta. 1929 paleista, buvo LKP Ukmergės parajonio k-to narė; gabendavo iš Jonavos kom. lit-rą, jos bute vykdavo LKP Ukmergės parajonio k-to posėdžiai. 1930—31 kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1931—33 dirbo LKJS Ukmergės org-joje, 1933—34 LKJS Ukmergės parajonio k-to narė. 1934 buvo kalinama. 53 Utenos ir Anykščių komunistų byloje 1936 nuteista 4 metus kalėti. Iš viso kalėjo 8 su viršum metų. Pensininkė, gyvena Ukrainos TSR.

ŠAPOVÀ — kaimas Jonavos rj., Bukonių apyl., 8 km į r. nuo Šėtos, 10 km į p. nuo Pagirių. 59 gyv. (1970). Per kaimą teka Lankesa (Obelies intakas). Parduotuvė, pr. m-la. Ist. šaltiniuose 1586 minimas Š. dvaras. 1959 kaime buvo 61 gyv.

ŠAPOVÃLOVAS (Шаповалов) Ivanas Jegorovičius [1913 Sazdoje (dab. Šapovalovas, Orenburgo sr.) — 1944.VIII.15 Griškabūdyje (Šakių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo kautynėse dėl Vilniaus, Kauno išvadavimo. 1944.VIII.15 prie Griškabūdžio su nedidele karių grupe įsiveržė į priešo apkasus ir užėmė svarbias pozicijas. Šiose kautynėse žuvo.

ŠAPŠÃLAS Seraja [1873.V.8 Bachčisarajuje (Ukrainos TSR, Krimo sr.) — 1961. XI.18 Vilniuje] — orientalistas, tiurkologas, filologijos mokslų daktaras (1955). 1899 baigė Peterburgo un-to rytų kalbų f-tą (turkų k. specialybė). 1900—1908 Tebrize (Š. Iranas) dėstė rusų kalbą, mokė Irano šacho įpėdinį, mokėsi azerbaidžanų ir persų kalbų. 1909—17 Peterburgo un-te dėstė turkų kalbą ir lit-rą, dirbo tęstinio leidinio „Vostočnij

sbornik" („Rytų rinkinys") redakcijoje. 1915—19 Krimo karaimų hachanas (vyriausiasis dvasininkas). 1916 Eupatorijoje (Krimo sr.) įsteigė karaimų biblioteką (4000 tomų), nac. muziejų ir žrn. „Izvestija karaimskogo duchovnogo pravlenija" („Karaimų dvasinės vadovybės žinios"). 1919—28 dirbo moksl. darbą Stambule, Bursoje (Turkija). 1928 išrinktas Lietuvos ir Lenkijos karaimų hachanu, apsigyveno Vilniuje. 1930—39 R. Europos tyrinėjimo in-te dėstė turkų kalbą. 1932 su kitais įkūrė Karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų d-ją. 1940 (1945 pakartotinai) pasitraukė iš hachano pareigų. 1940 įsteigė Vilniuje Karaimų istorinį-etnografinį muziejų (1941 muziejų perėmė Lietuvos TSR MA). Nuo 1947 Ist. in-to moksl. bendradarbis. Daug metų rinko karaimų k. žodžius TSRS, Lietuvos TSR ir Lenkijos Mokslų akademijų rengiamam „Karaimų-rusų-lenkų kalbų žodynui". 1934 išleido veikalą apie persų-lenkų santykius Zigmanto III laikais. Karaimų, Krimo chanato, Rytų kraštų tautų istorijos, kultūros ir kalbų klausimais paskelbė apie 70 moksl. darbų ir straipsnių; „Karaimų istorija", „Dėl Lietuvos istorinių ryšių su tiurkų šalimis ir tautomis" ir kiti veikalai neišspausdinti.

Ršt.: Wyobrażenia świętych muzułmańskich a wpływy ikonograficzne katolickie w Persji i stosunki persko-polskie za Zygmunta III, Wilno, 1934.

ŠÃRAS Stasys [g. 1919.X.29 Negirvoje (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1937—1941 darbininkas Kaune. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1943.IV „Jūros" partizanų būrio ryšininkas, 1944.I—VIII šio būrio žvalgybos viršininkas. 1944—45 Kazlų Rūdos valsčiaus, Vilkaviškio miesto vykd. k-to pirmininkas. 1945—1946 mokėsi Resp. part. m-loje. 1946—1950 adm. darbuotojas Vilkaviškyje, Vilniuje. 1950—56 LKP CK instruktorius. Nuo 1956 kolūkio pirmininkas Vilkaviškio rj.

ŠARÀUSKAS Vincas [1915.X.15 Drupstuose (Kelmės rj.) — 1949.XI.8 Vaišviliškiuose (Kelmės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iki 1940 tarnavo pas buožes. Nuo 1948 Černiachovskio kolūkio (Kelmės rj.) pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŠARAVŨ MÌŠKAS — miškas Kėdainių rj., 8 km į p. v. nuo Josvainių, į š. v. nuo Kauno—Kėdainių plento. Priklauso Kėdainių miško pramonės ūkio Cinkiškio ir Ramučių girininkijoms. Plotas 1230 ha; medynų 1219 ha. Miškas apie 7 km ištįsęs iš v. į r. Pietvakariuose siekia Žemaičių plentą. Per mišką teka Aluona (Nevėžio intakas) ir jos intakas Sakuona. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, mažai sujaurėję, vietomis velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 50%, beržynų 30%, drebulynų 13%, juodalksnynų 5%, baltalksnynų 2%. Pasitaiko ąžuolų, skroblų, skirpstų, pušų. Jaunuolynai sudaro 18%, pusbrandžiai medynai 53%, pribręstantieji 20%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 53 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 190 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Miške auga 2 m skersmens ąžuolas, paskelbtas gamtos paminklu; 1863 prie jo rinkdavosi sukilėliai. Yra briedžių, šernų, lapių, kiaunių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2500 ktm. Pietuose prie Š. m. įsikūręs Šaravų kaimas.

ŠARÌPOVAS Nikolajus [1902.V.9 Anykščiuose — 1967.VII.27 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1924 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1926—41 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1929—31 kalintas Panevėžyje, Varnių konc. stovykloje. 1940—41 Anykščių veltinių artelės pirmininkas. 1941—42 dirbo Kirovo srityje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys. 1943—45 buvo vok. faš. nelaisvėje. 1945—62 ūkinis darbuotojas Anykščiuose.

ŠARKAIČIAI — kaimas Eišiškių rj., Pagaujėnų apyl., 7 km į r. nuo Dieveniškių. 93 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (apie 1907 įsteigta pradinė, 1949—62 buvo septynmetė). 1890 buvo 10 kiemų, 160 gyv.; 1959 — 125 gyv.

ŠARKAĨTIS — kaimas Kapsuko rj., Liubavo apyl., 9 km į p. v. nuo Kalvarijos, 7 km į r. nuo Liubavo. 26 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse yra Šarkaičio ir Šarkio ežerai, per kaimą teka Šarkyčia (Šešupės intakas). Aštuonmetė m-la (nuo 1926 pradinė, 1952—61 septynmetė). XVIII a. kaimas priklausė Reketijos dvarui. 1827 buvo 7 namai, 73 gyv.; 1959 — 46 gyv.

ŠARKĖ — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 7 km į r. nuo Skuodo, Luobos (Bartuvos intako) deš. krante. 87 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1598 (12 šeimų). 1923 Š. kaime buvo 234 gyv., Š. dvare — 45 gyv.; 1959 Šarkėje buvo 85 gyv.

ŠARKINIENĖ Irena [g. 1920.IV.25 Varanauske (Alytaus rj.)] — botanikė floristė, biologijos mokslų kandidatė (1965). 1946 baigė Vilniaus Ped. in-tą, 1947 — Vilniaus un-tą. Nuo 1945 dirba Vilniaus un-te; nuo 1947 dėstytoja (1949—52 asistentė), nuo 1965 gamtos f-to prodekanė, nuo 1969 docentė. Nuo 1961 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR gėlųjų vandenų florą ir augaliją, apie floros ir augalijos tyrimo metodus. Viena „Lietuvos TSR floros" (t. 2—3, 1961—63) autorių.

Ršt.: Augalų rinkimas ir kolekcionavimas, V., 1958; Анализ флоры и растительности макрофитов озёр восточной и южной частей Литовской ССР, Вильнюс, 1964.

ŠARKIS — ežeras Kapsuko rj., 9 km į p. v. nuo Kalvarijos. Plotas 22 ha, ilgis 600 m, didž. plotis 530 m, kranto linijos ilgis 1880 m. Krantai daugiausia aukšti. Per ežerą teka Šarkyčia (į Kelmavyčio ež.), be to, įteka dar 2 upeliai. Prie ežero yra Šarkaičio kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŠARKOS. Didesnėje Lietuvos dalyje šarka (*Pica pica*) yra gana dažna, tik pietryčiuose kiek retesnė. Gyvena atvirose vietose, prie gyvenviečių, parkuose, soduose. Lizdus krauna tankiuose krūmuose bei medžiuose. Pavasarį ir vasarą lesa daugiausia vabzdžius, sliekus, įv. vaisius, gaudo peles; žiemą lesa įv. gyvulines ir augalines atmatas sodybose, ypač kiemuose. Nemažai išnaikina mažesniųjų paukščių kiaušinių ir jauniklių. Š. dažnai minimos lietuvių liaudies kūryboje.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

ŠARKŪNAS Viktoras [g. 1926.III.1 Astrave (dab. Biržų miesto dalis)] — parazitologas, veterinarijos mokslų kandida-

tas (1962). 1952 baigęs Veterinarijos akademiją, dirba ped. darbą jos parazitologijos-akušerijos katedroje; nuo 1959 docentas. Sukūrė prietaisą, kuriuo gyvuliams įduodamos vaistų piliulės bei kapsulės. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių helmintozes.

Ršt.: E. Danilevičius, V. Šarkūnas [ir kt.] Veterinarinė parazitologija, V., 1966.

ŠARMÁITIS Juozas [1905.V.16 Žukliuose (Ukmergės rj.) — 1943.II.24 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1926 įstojo į LKJS; priklausė Žuklių kuopelei. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Su kitais sukūrė Pabaisko (Ukmergės rj.) valsčiuje penkias LKP ir LKJS kuopeles. 1928 LKP Pabaisko vls. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1928 ištremtas 1 metams į Telšių apskritį. Bendradarbiavo „Balse" (slap. Juozas, Šaulys). 1929 dirbo Kaune prie kanalizacijos darbų, vėliau LKP pavedimu apsigyveno netoli Jurbarko ir, dirbdamas ž. ū. darbininku, slaptai gabeno iš Vokietijos kom. lit-rą. 1930, gresiant suėmimui, emigravo į Vokietiją, dirbo pas buožes Lietuvos pasienyje ir gabeno į Lietuvą kom. lit-rą; 1932 pakeliui buvo sužeistas. Pasigydęs išvyko į Berlyną, ten suimtas ir ištremtas iš Vokietijos. 1932.VI atvyko į TSRS. 1932—36 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1934 nuvežė į Kauną Z. Angariečio laiškus LKP CK Sekretoriatui. 1936 grįžo į Lietuvą, Kaune su kitais spausdino „Tiesą" ir kt. kom. leidinius. 1937 nuteistas 6 metus kalėti. 1940—41 Lietuvos TSR Priešgaisrinės apsaugos v-bos viršininko pavaduotojas polit. reikalams. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kuopos vado pavaduotojas polit. reikalams. Žuvo fronte.

ŠARMÁITIS Romas [g. 1909.X.13 Žukliuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, istorikas ir literatūros tyrinėtojas, istorijos mokslų kandidatas (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1961). Kilęs iš mažažemių valstiečių. Mokydamasis Ukmergės g-joje, 1926 įstojo į LKJS, buvo g-jos LKJS kuopelių biuro sekretoriumi. Nuo 1926 LKP ir LKJS periodinėje spaudoje („Darbininkų atstove", „Balse", „Darbininkų jaunime", „Komuniste" ir kt.) rašė straipsnius ir korespondencijas partijos ir komjaunimo darbo, darbininkų ir valstiečių padėties klausimais (slap.: Draugas, Andrius, An., Tadas, -as, Ragas, -gas, A. Ramutis, A. Ragėnas, P. Romaitis ir kt.). 1927—1929 LKJS Ukmergės parajonio k-to narys. Už rev. veiklą 1928 pr. suimtas ir pašalintas iš g-jos. 1928 eksternu baigė Rokiškio g-ją. Du kartus buvo įstojęs į Kauno un-tą, bet dėl suėmimų studijuoti negalėjo. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1929 LKP Ukmergės parajonio k-to narys, 1928—29 už rev. veiklą buvo 4 kartus suimtas ir 3 kartus teistas. 1929 Ukmergėje nuteistas $1^1/_2$ metų kalėti lygtinai, 1930 — iki gyvos galvos; kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 15 metų. Kalėjo iš viso 5 metus Ukmergėje ir Kaune. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1933 išvyko į Maskvą. Dirbo LKP atstovybės prie Kominterno Vykd. K-to techn. sekretoriumi, konsultantu. 1935 baigė Vakarinį marksizmo-leninizmo un-tą prie Tarptautinės Lenino m-los. 1935—38 žrn. „Priekalas" redakcinės komisijos narys, 1936—38 rengė skirtą Lietuvai to žurnalo skyrių. „Komuniste", „Priekale", „Šviesoje" (JAV) paskelbė straipsnių apie Lietuvos darbininkų padėtį, Lietuvos ekonomiką, rev. judėjimą. Išvertė į liet. kalbą V. Lenino „Valstybę ir revoliuciją" (1937), Komunistų partijos ir valstybės veikėjų raštų. 1939—1940 Lit-ros svetimomis kalbomis leidyklos vertėjas ir redaktorius, Lenino bibliotekos bibliotekininkas. Atkūrus taryb. santvarką Lietuvoje, grįžo į Kauną. 1941 Valst. leidyklos direktoriaus pavaduotojas ir vyriausiasis redaktorius. 1941.VI pasitraukė į Kirovo sr., vėliau dirbo LKP CK aparate Maskvoje. 1941—42 LKP CK sekretoriaus padėjėjas. 1942—44 „Tiesos" redaktoriaus pavaduotojas. Kartu dirbo brošiūrų ir atsišaukimų leidimo darbą, padėjo organizuoti jų platinimą okupuotoje Lietuvoje, aprūpinti JAV pažangiųjų lietuvių spaudą straipsniais apie Lietuvą ir jos darbo žmonių kovą prieš vok. faš. okupantus. 1944—45 „Tiesos" atsakingasis redaktorius. 1945—46 LKP CK agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1946—48 Rašytojų s-gos v-bos sekretorius. Nuo 1948 Partijos istorijos in-to direktorius. 1947—64 dar ir Vilniaus un-to TSKP istorijos katedros dėstytojas; nuo 1958 docentas. 1949 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1949—56 LKP CK komisijos marksizmo-leninizmo klasikų raštų vertimams į liet. kalbą redaguoti narys. Nuo 1963 Resp. tarybos TSKP istorijos tyrinėjimams koordinuoti pirmininkas. Nuo 1949 LKP CK narys. Nuo 1951 Lietuvos TSR AT deputatas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys, ist. skyriaus vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, to skyriaus LKP istorijos sektoriaus vadovas.

Š. tyrinėja rev. judėjimo Lietuvoje nuo XIX a. pab. raidą, žymių Lietuvos revoliucionierių veiklą, marksizmo-leninizmo idėjų plitimą Lietuvoje, rev. krypties susiformavimą Lietuvos Socialdemokratų partijoje, LKP įsikūrimo ir jos bolševizavimosi procesą, LKP ir LKJS, kom. periodikos istoriją. Šiomis temomis parašė monografijų, daugiau kaip 200 moksl. straipsnių. Vienas iš „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" autorių ir redaktorių. Su kitais sudarė ir parengė spaudai part. dokumentų ir moksl. straipsnių LKP istorijos klausimais rinkinių. Paskelbė straipsnių apie rašytojus J. Biliūną, P. Cvirką, A. Gudaitį-Guzevičių, J. Janonį, J. Kaškaitį, S. Nėrį, B. Pranskų, A. Regratį, B. Sruogą, E. Tautkaitę ir kitais liet. lit-ros klausimais; sudarė A. Maginsko „Rinktinę" (išl. 1950). 1934—68 išvertė į liet. kalbą 11 knygų, buvo daugelio leidinių atsakingasis redaktorius ar redkolegijų narys. Aktyviai bendradarbiauja periodikoje.

Ršt.: Amerikos lietuviai kovoje prieš vokiškąją okupaciją, M., 1943; Pirmosios fašizmo aukos Lietuvoje, V., 1946; Lietuvos Komunistų partijos kova dėl lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės, V., 1947; Darbo žmonių kova dėl Tarybų valdžios Lietuvoje 1918—1919 m., V., 1948; Kai kurie XIX amžiaus antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai, V., 1953; Lietuvos Komunistų partijos pirmojo suvažiavimo sušaukimo istorijos klausimu, V., 1954; Amerikos-Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918—1920, V., 1955; Lietuvos Komunistų partijos kovos kelias [ir kiti 23 str.]. — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Wydarzenia rewolucyjne w Litwie w 1918—1919 r., V., 1959; Vincas Kapsukas, [įvad. str.]. — Vincas Kapsukas, Raštai, t. 1, V., 1960; Образование и большевизация Коммунистической партии Литвы (1918—1919 гг.), Вильнюс, 1961; Lietuvos Komunistų partija liaudies revoliucinės kovos ir socialistinės statybos priešakyje. — Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V.,1967; Lietuvos Komunistų partijai penkiasdešimt metų, V., 1968; Lietuvos komjaunimo kelias.— Lietuvos komjaunimui 50 metų, V., 1969; Lietuvos Komunistų partija kovoje dėl liaudies pergalės (1918—1940 m.).— Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; Lietuvos Komunistų partija — V. Lenino raštų leidimo organizatorė.— V. Lenino raštai lietuvių kalba, V., 1970.

ŠARMÁITIS Romas [g. 1939.V.11 Maskvoje] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1967). 1962 baigė Vilniaus un-tą. 1962—63 ir nuo 1966 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1968 TSKP narys. Nuo 1968 LLKJS CK Jaunųjų mokslininkų tarybos pirmininkas. Nuo 1970 LLKJS CK narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie geležies mainų su vario jonais rūgščiuose vario sulfato tirpaluose kinetiką.

ŠARNELĖ — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 8 km į p. v. nuo Sedos, 4 km į š. v. nuo Varduvos miestelio; kolūkio centras. 437 gyv. (1970). Sodybos plačiai išsisklaidžiusios vienkiemiais; kaimas tęsiasi iš š. į p. apie 4 km. Per kaimą eina Varduvos—Barstyčių kelias. Pietuose pro kaimą teka Varduva (Ventos intakas), p. v. pakraštyje yra Šarnelės ežeras. Pr. m-la (nuo 1902), biblioteka (nuo 1964). Į r. nuo Šarnelės ež., netoli Varduvos upės, yra 2 kalvos (viena vadinama pilale, kita — pilies kalnu). Šalia kalvų yra senkapis. Tarp pilies kalno ir Varduvos kranto 1965 rasta IV—II t-mečių pr. m. e. du kauliniai durklai, raginis kirvis, žeberklo dalis. Tai rodo Varduvos pakrantėje buvus akmens amžiaus stovyklą. Radiniai laikomi Telšių kraštotyros muziejuje. Ties Š., prie Varduvos—Barstyčių kelio, yra 13 m aukščio piliakalnis. Aikštelė keturkampė (50 m ilgio, 30—

IN NOMINE DOMINI AMEN.

1

2

3

4

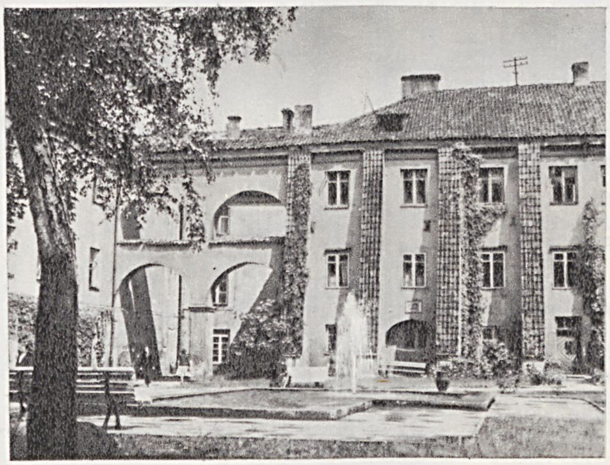

5

6

VILNIAUS UNIVERSITETAS I

1. Įsteigimo akto faksimilė. **2.** Skargos kiemas (XIX a. graviūra). **3.** Centriniai rūmai. **4.** Rektorato koridorius. **5.** Sarbievijaus kiemas. **6.** Senosios observatorijos prietaisai. **7.** Smuglevičiaus salė. **8.** Lelevelio salė

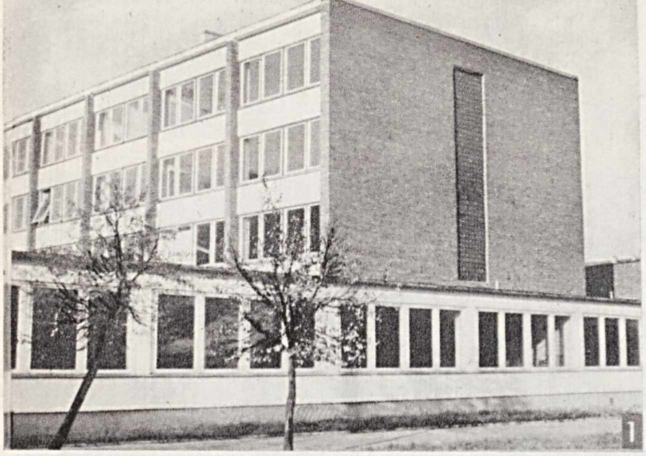

VILNIAUS UNIVERSITETAS II

1. Fizikos, matematikos ir mechanikos f-tai. **2.** Studentų bendrabučiai. **3.** Disertacijos gynimas Kolonų salėje. **4.** Rektorato posėdis. **5.** Paskaita medicinos f-te. **6.** Puslaidininkių technologinė laboratorija. **7.** Polimerų sintezės laboratorija. **8.** Scena iš studentų Kiemo teatro spektaklio (Vydūno „Pasaulio gaisras"). **9.** Kavinė-valgykla centr. rūmuose

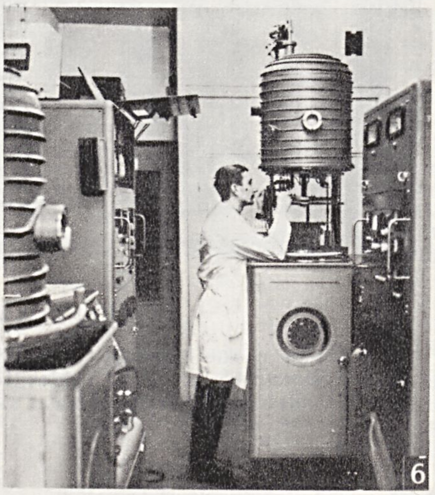

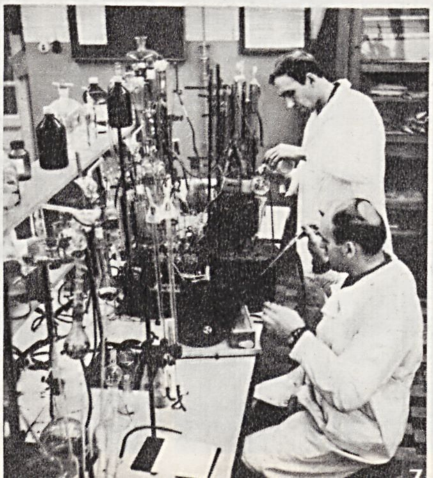

35 m pločio); jos š. gale yra 4,5 m aukščio pylimas. Piliakalnis turi mūsų eros I t-mečiui ir II t-mečio pradžiai būdingą kultūrinį sluoksnį. Į š. nuo piliakalnio yra alkakalnis. 1923 kaime buvo 497 gyventojai. Burž. nacionalistai 1946 nužudė Šarnelės apyl. pirm. J. Razmą, išžudė M. Truskos šeimą (3 žmones) ir dar keturis Š. gyventojus. 1959 kaime buvo 394 gyventojai. Šarnelėje 1921 gimė poetas V. Mačernis; čia ir palaidotas.

ŠARŪKAS Mikalojus [1891 Tautiškiuose (Radviliškio rj.) — 1946.V.29 Norušaičiuose (Šiaulių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Iki 1940 dirbo ž. ū. darbus. 1940—41 ir 1944—46 Norušaičių apyl. pirmininkas. Vok. faš. okupacijos pradžioje kalintas Šiauliuose. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŠARPNİCKAS Simas [1916.IX.7 Šatėse (Skuodo rj.) — 1945.I.10 Darbėnuose (Kretingos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iki 1940 siuvėjas. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1938—40 LKP Šačių kuopelės sekretorius. 1940—41 LKP Mosėdžio (Skuodo rj.) vls. org-jos sekretorius, Mosėdžio vls. ž. ū. komisijos pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. Nuo 1944 Darbėnų vls. vykd. k-to pirmininkas.

ŠARŪNAITĖ Violeta [g. 1939.VII.29 Panevėžyje] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1966). 1962 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą (su 1962—65 pertrauka). Nuo 1969 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie terminio apdorojimo įtaką javų baltyminėms medžiagoms, maisto produktų pakavimą.

ŠARŪNO PARTIZĀNŲ BŪRŸS — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Alytaus apskrityje. Susikūrė 1944.IV. Jo užuomazgą sudarė „Dainavos partizano" būrio kovotojų grupė. Būrio vadas — J. Barauskas, komisaras — J. Grigonis, vėliau S. Kuozys. 1944.VI būrys turėjo 109 kovotojus, part. org-ją (4 kovotojai) ir komjaunimo org-ją (7). Būrio komunistai leido kovos lapelius, skaitė partizanams paskaitas polit. klausimais. Š. p. b. partizanai susprogdino 3 tiltus, 6 automašinas, nutraukė apie 4 km telefono ir telegrafo laidų, išgelbėjo šimtus taryb. žmonių nuo išvežimo į faš. vergovę, nuginklavo 3 vietinių burž. nacionalistų būrius. Kovose žuvo J. Gavanauskas, A. Pavlova, T. Vidiškinas ir kiti Š. p. b. kovotojai.

ŠARŽAS [pranc. *charge*, iš *charger* — krauti, didinti] — *karikatūros* rūšis; jumoristinis arba satyrinis portretas. Jumoristiniame (vad. draugiškame) Š. komiškai perteikiami individualūs kurio nors asmens bruožai; satyriniame Š. pašiepiamos, išjuokiamos ar demaskuojamos konkretaus asmens ydos. Šaržai būna grafiniai, kai kada skulptūriniai ir kitokie. Literatūriniu Š. retkarčiais vadinama konkrečiam asmeniui skirta *epigrama*.

XX a. pr. šaržų sukūrė lietuvių dail. A. Varnas (išsp. karikatūrų rinkinyje „Ant politikos laktų", 1922). Po I pasaul. karo šaržų Lietuvoje sukūrė B. Didžiokienė, B. Jarmolajevas, L. Kaganas, T. Kulakauskas, J. Martinaitis, J. Penčyla, S. Žukas ir kiti dailininkai. B. Didžiokienė ir L. Kaganas Kaune 1932 surengė šaržų parodas; liet. dailininkai šaržus eksponavo 1933 Stokholmo tarptautinėje karikatūrų ir šaržų parodoje. Satyrinių Š. išspausdino S. Žukas karikatūrų rinkinyje „Veidai ir kaukės" (1939). Taryb. metais šaržų sukūrė S. Krasauskas, T. Kulakauskas, I. Martinaitis, N. Petrulis, A. Šiekštelė, E. Varnas ir kiti dailininkai. Šaržai spausdinami „Šluotoje", „Literatūroje ir mene" ir kituose period. leidiniuose. N. Petrulio skulptūriniai Š. eksponuoti daugelyje dailės parodų.

ŠAŠÁIČIAI — kaimas Plungės rj., Žlibinų apyl., 18 km į p. r. nuo Plungės, 10 km į p. nuo Lieplaukės. 88 gyv. (1970). Per kaimą teka Vilka (Minijos intakas), eina Žarėnų—Lieplaukės kelias. Pr. m-la (nuo 1927), biblioteka. 1959 buvo 146 gyv.

ŠÃŠKĖS. Lietuvoje kultivuojamos 2 Š. žaidimo sistemos: rusiškosios ir tarptautinės Š. Sport. varžybos rusiškomis Š. vyksta tik Tarybų Sąjungoje; jomis žaidžiama 64 langelių lentoje. Tarptautinėmis Š., kurios vartojamos tarpt. varžybose bei pasaulio pirmenybėse, žaidžiama 100 langelių lentoje.

Š. varžybos Lietuvoje pradėtos po D. Tėvynės karo. Miestuose, rajonuose, įv. m-lose ir kitur kasmet vyksta asmeninės bei komandinės Š. pirmenybės. Pirmosios Lietuvos rusiškųjų Š. pirmenybės įvyko 1950, tarptautinių Š. — 1954. Lietuvos Š. čempionais 1950—68 buvo: rusiškųjų Š. — L. Lisonas, J. Mačys, B. Pilatas, V. Pozderskis, A. Prusakovas, V. Puočiauskas, G. Riabovas, J. Sinkevičius, E. Slavinskas, J. Stankevičius; tarptautinių Š. — J. Kulikauskas, A. Ožinskis, A. Pytlevičius, A. Prusakovas, G. Riabovas, E. Slavinskas, J. Stankevičius, J. Šausas, V. Viliūnas. Moterų (jos kultivuoja tik rusiškąsias Š.) Lietuvos pirmenybės vyksta nuo 1959. Lietuvos Š. čempionėmis 1959—1968 buvo J. Augustinaitė, A. Baškytė, M. Genkina, A. Šerpalytė, G. Venskevičiūtė, N. Vigušinaitė. Lietuvos sportininkai dalyvauja TSRS Š. čempionatuose, sąjunginėse varžybose. TSRS moterų Š. čempionate 1964 J. Augustinaitė užėmė III, 1969 — II vietą. 1967 Šakių vid. m-los pionieriai laimėjo I vietą sąjunginėse pionierių Š. žaidynėse, 1968 Lietuvos kaimo šaškininkų rinktinė — TSRS kaimo jaunimo Š. žaidynėse. Išleista J. Kulikausko kn. „Šaškių kombinacijos" (1964, II leid. 1966). 1969.I.1 Lietuvoje buvo apie 93 000 šaškininkų (jų tarpe 11 TSRS sporto meistrų).

ŠATÀ — upė Skuodo rj., Luobos kair. intakas. Ilgis 31 km, baseino plotas 103,5 km^2. Prasideda Šliktinės apylinkėse, 7 km į š. r. nuo Notėnų. Teka į š. v. Įteka į Luobą 9 km nuo jos žiočių, 4 km į r. nuo Skuodo. Intakai: Katupis (deš.), Ersla (kair.). Vid. nuolydis 298 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,18 m^3/s. Lukošaičiuose (24 km nuo žiočių) ir Lyksūdėje (17 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnai.

ŠĀTAS Jonas [g. 1934.VI.23 Biržuose] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1957 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—58 Baltijos laivų statyklos (Klaipėdoje) inžinierius, 1958—64 Žvejybos laivyno projektavimo in-to Klaipėdos filialo inžinierius konstruktorius. Nuo 1964 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Klaipėdos vakariniame f-te. Vienas naujos konstrukcijos sinchroninio švytuojančio judesio elektros variklio išradėjų. Paskelbė moksl. straipsnių apie magnetinių srautų pasiskirstymą šiame variklyje, magnetolaidžio prisotinimo įtaką variklio darbo savybėms.

ŠĀTAS Juozas [g. 1933.VI.7 Saliečiuose (Ukmergės rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1967). Nuo 1956 TSKP narys. 1960 baigė Vilniaus Ped. in-to užsienio kalbų f-tą, 1963 — Vilniaus un-tą. 1961—63 „Inturisto" Vilniaus sk. inspektorius, 1963—64 Vilniaus rj. prokuratūros tardytojas. 1967—1969 Ekonomikos in-to, nuo 1969 — Istorijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių tarpt. teisės klausimais.

ŠATEĪKIAI — kaimas Plungės rj., 14 km į š. v. nuo Plungės, prie kelio į Salantus; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 596 gyv. (1970). P. v. pakraščiu teka Blendžiava (Salanto intakas). Iš v. prie kaimo prieina Kuičio miškas, iš r. — Bažnytkalnio miškas; 1 km į š. nuo kaimo yra Šateikių giria. Parduotuvė, ryšių skyrius, girininkija, ambulatorija (nuo 1953), vid. m-la (1919—50 pradinė, 1950—55 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1954). Yra parkas, kuriame auga raudonmedžių, raudonlapių maumedžių, geltonlapių klevų, bukų. Šateikiuose, Blendžiavos deš. krante, rasta degintinių ir griautinių kapų; šalia griaučių rasta XVI a. monetų. Kaimas įsikūrė XVII a. prie Š. dvaro (dvaras vėliau priklausė Sapiegoms, Broel-Plateriams). 1716 pastatyta bažnyčia. 1886 kaime buvo 115 gyv.; 1923 kaime — 72 gyv., dvare — 310; 1959 kaime buvo 654 gyv.

ŠATEĪKIŲ GIRIÀ — miškas Plungės rj., 15 km į š. v. nuo Plungės, prie Plungės—Salantų kelio. Priklauso Plungės miškų ūkio Šateikių girininkijai. Plotas 883 ha; medynų 790 ha. Reljefas mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 46%, beržynų 33%, drebulynų 16%, baltalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro

30%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 16%, brandieji 11%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 2,4 ktm/ha. Gausu stirnų, yra lapių, šernų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 900 kietmetrių. 1,5 km į p. nuo Š. g. yra Šateikių kaimas. Šateikių girioje hitlerininkai ir burž. nacionalistai 1941 nužudė apie 100 žmonių.

ŠATEĪKIŲ RŪDAIČIAI — kaimas Plungės rj., Šateikių apyl., 10 km į p. r. nuo Salantų, 2 km į š. r. nuo Plungės—Salantų kelio; kolūkio centras. 327 gyv. (1970). Per kaimą eina Gintališkės—Šateikių kelias. Kaimo dalys vadinamos Auksodžiu, Duburiais, Kupkuliais, Vitkaičiais, Žemsodžiu. Pr. m-la ir biblioteka (nuo 1961). Rytuose prie kaimo iki XIX a. antrosios pusės buvo IX—XIII a. senkapis; jame aptikta geležinių ietigalių, dalgių, žalvarinių pasaginių segių, gintarinių karolių. 1959 kaime buvo 358 gyv.

ŠĀTĖS — kaimas Skuodo rj., 16 km į š. r. nuo Salantų, 10 km į r. nuo Mosėdžio; apylinkės ir kolūkio centras. 286 gyv. (1970). Keliai jungia Š. su Mosėdžiu, Barstyčiais, Vabaliais. Kaimo š. r. pakraščiu teka Šata (Luobos intakas). Parduotuvė (nuo 1946), ryšių skyrius (nuo 1945), felčerių-akušerių punktas (nuo 1951), vid. m-la (1919—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1950). Ist. šaltiniuose Š. minimos XVI a. antrojoje pusėje. 1670 pastatyta bažnyčia. 1859 buvo 158 gyv. (15 namų), 1923 — 300 gyv., 1959 — 233 gyventojai. 1918—1919 Šatėse veikė LKP kuopelė.

ŠĀTRAMINIAI — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 15 km į p. nuo Skuodo, Erlos (Bartuvos intako) kair. krante; kolūkio centras. 329 gyv. (1970). Parduotuvė (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1934), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1961). 1597 Daukšių dvaro inventoriuje minimas Š. kaimas (21 valakas, 21 kiemas). XX a. pr. Šatraminiuose liaudies menininkas P. Kalenda ir muzikantas S. Gedrimas buvo įkūrę mėgėjišką lėlių teatrą. 1950 kaime burž. nacionalistai nužudė pr. m-los vedėją J. Kniežą ir apylinkės sekretorę C. Pajauskienę. 1959 kaime buvo 371 gyv.

ŠATRIJÀ — **1.** Moreninė kalva Telšių rj., 12 km į š. v. nuo Užvenčio. Abs. aukštis 227 m, santykinis — apie 50 m. Labai išsiskiria iš aplinkinio reljefo, yra iš tolo matoma. Kalva susidarė paskutiniojo apledėjimo metu iš sluoksniais susiklosčiusio žvyro, smėlio, kurį šlaitų apačioje pridengė moreninis priemolis. Nuo kalvos stuomens iškilusios dvi viršūnės. Aukštesniojoje yra piliakalniams būdingų įtvirtinimo žymių, joje yra 60—65 m skersmens netaisyklingos formos aikštelė, kurią iš p. ir p. r. yra

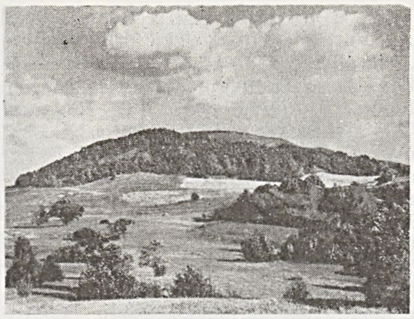

Šatrija nuo Luokės pusės

supęs pylimas; apie 70 m ruože tebėra jo likučių. Nuolaidesnysis p., p. r. ir š. šlaitas 6—7 m žemiau aikštelės buvo sustiprintas antru pylimu, kuris vėliau virto terasa. V. šlaitas status, be sustiprinimo liekanų. Kalvos p. v. ir v. pašlaitėje randama degėsių, lipdytų puodų su grublėtu paviršiumi ir žiestų puodų šukių. Šie radiniai leidžia manyti, kad Šatrija I t-metyje ir II-mečio pradžioje buvo nemaža gyvenvietė. M. Valančius, remdamasis J. Lasickiu ir kitais XVI a. autoriais, teigia čia buvus vieną svarbiausių Žemaitijoje senojo liet. tikėjimo centrų. Šis pagonybės centras buvęs sunaikintas Jogailos ir Vytauto, įvedus krikščionybę ir 1416 Luokėje pastačius bažnyčią. Yra išlikę padavimų apie raganų puotas, keltas ant Š. per Jonines.

Lit.: M. Wolonczewskis, Žemajtiu Wyskupiste, d. 1, Wilniuj, 1848 [p. 24—25, 40—41]; L. Jucevičius, Raštai, V., 1959 [p. 566—567].

2. Upė Telšių ir Kelmės rj., Aunuvos deš. intakas. Ilgis 30 km, baseino plotas 89 km². Prasideda Viekšnelių apylinkėse, 4 km į p. nuo Luokės. Nuo versmių iki santakos su Rąžuole teka į š. r., žemiau Rąžuolės — į p. r. Įteka į Aunuvą 5 km nuo jos žiočių, 10 km į š. r. nuo Užvenčio. Intakai: Rąžuolė, Karklupis (abu kair.). Vid. nuolydis 248 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,61 m³/s.

ŠATRIJŌS RĀGANA — rašytojos Marijos *Pečkauskaitės* slapyvardis.

ŠĀTRININKAI — kaimas Vilniaus rj., Grigaičių apyl., 12 km į r. nuo Vilniaus, prie kelio į Šumską; kolūkio centras. 229 gyv. (1970). Biblioteka (nuo 1958). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1798. 1959 buvo 190 gyv.

ŠAŪČIKAI — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 6 km į š. nuo Salantų. 73 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas). 1959 buvo 204 gyv.

ŠĀUDYMAS, sporto šaka. Lietuvoje pradėtas kultivuoti 1923, kai prof. T. Ivanausko iniciatyva Kaune buvo surengtos Š. iš mažojo kalibro šautuvų varžybos. 1924 įvyko Kauno, 1925 — Lietuvos Š. pirmenybės. Netrukus kulkinis Š., susijęs su kar. parengimu, ir stendinis Š., — su medžiokle, išsiskyrė į atskiras sporto šakas.

KULKINĮ ŠAUDYMĄ iki 1940 Lietuvoje kultivavo daugiausia karininkai, šauliai, jaunalietuviai ir policininkai. 1932 prie Kūno kultūros rūmų buvo įkurta Kulkinio Š. sporto s-ga, kuri 1933—39 kasmet rengė Lietuvos kulkinio Š. pirmenybes ir Lietuvos—Latvijos kulkinio Š. varžybas. Pasaulio kulkinio Š. pirmenybėse (1937 Helsinkyje ir 1939 Liucernoje) Lietuvos komanda užėmė II vietą. 1937—39 Lietuvos šauliai dalyvavo Anglijos šaudymo klubo rengiamose neakivaizdinėse kulkinio Š. varžybose.

Po D. Tėvynės karo kulkiniu Š. rūpinasi Laisvanoriška d-ja armijai, aviacijai, laivynui remti. 1946 kulkinio Š. sekcijos buvo įsteigtos daugelyje įmonių, įstaigų ir m-lų. 1948 surengtos pirmosios Lietuvos TSR pirmenybės. Kulkinis Š. įtrauktas į moksleivių spartakiados programą. Nuo 1950 Lietuvos rinktinė dalyvauja TSRS kulkinio Š. pirmenybėse, kasmet rengiamos Pabaltijo kulkinio Š. varžybos. TSRS tautų spartakiadoje 1956 Z. Reivydaitė-Gečiauskienė, šaudydama mažojo kalibro šautuvu gulomis iš 50 m ir 100 m nuotolio, užėmė IV vietą; 1957 T. Sasnauskienė, šaudydama revolveriu į taikinį ir siluetą, pasiekė TSRS rekordą; A. Daukša, šaudydamas mažojo kalibro šautuvu gulomis (60 šūvių), 1966 ir 1967 užėmė I vietą TSRS jaunių pirmenybėse, 1968 — Europos jaunių pirmenybėse. 1966, 1968 ir 1969 vyko Lietuvos—Lenkijos kulkinio Š. varžybos.

STENDINIS ŠAUDYMAS Lietuvoje pradėtas kultivuoti dainininko K. Petrausko iniciatyva. 1926 įvyko pirmosios Lietuvos stendinio Š. pirmenybės. 1932—38 kasmet buvo rengiamos Lietuvos—Latvijos stendinio Š. varžybos. Dėl sport. inventoriaus brangumo stendinis Š. nebuvo masiškas; nepasižymėjo ir meistriškumu.

Taryb. metais stendinį Š. organizavo Medžiotojų d-ja, „Žalgirio", vėliau t. p. „Dinamo" ir „Nemuno" sporto d-jos. 1950 įvyko Vilniaus, 1952 — Lietuvos TSR stendinio Š. pirmenybės. Nuo 1953 Lietuvos šauliai dalyvauja TSRS stendinio Š. pirmenybėse, Pabaltijo respublikų, Baltarusijos ir Leningrado stendinio Š. varžybose. 1958 pasaulio stendinio Š. pirmenybėse Maskvoje J. Žekas laimėjo bronzos ženklelį, 1968 Europos jaunių stendinio Š. pirmenybėse V. Blonskis užėmė IV vietą, 1969 TSRS stendinio Š. pirmenybėse M. Bernotas tapo TSRS čempionu. 1969 pr. Lietuvoje buvo apie 1000 sportininkų, kultivuojančių stendinį šaudymą.

ŠĀUDYMAS IŠ LAŇKO. Iki 1940 Š. iš l. buvo šiek tiek kultivuojamas Vilniuje. Šiaip šaudymas savo gamybos lankais ir strėlėmis buvo tik vaikų pramoga. 1959 Šiauliuose V. Černiausko iniciatyva sukurta pirmoji Lietuvoje Š. iš l. sekcija. Tais pačiais metais buvo surengtos ir pirmosios ofic. varžybos. 1960—61 Š. iš l. pradėtas kultivuoti Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje. Nuo 1962 rengiamos Lietuvos Š. iš l. pirmenybės. Nuo 1963 Lietuvos sportininkai dalyvauja TSRS Š. iš l. pirmenybėse.

1966 TSRS pirmenybėse ir TSRS jaunių pirmenybėse Lietuvos TSR rinktinės užėmė IV vietą. 1968 ir 1969 įvyko Lietuvos ir Lenkijos Š. iš l. varžybos. 1969 pr. Lietuvoje buvo apie 200 sportininkų (jų tarpe 7 sporto meistrai), kultivuojančių Š. iš l.

ŠAUKĖNAI — **1.** Miestelis Kelmės rj., 15 km į r. nuo Užvenčio, 2 km į p. nuo Šiaulių—Užvenčio kelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 551 gyv. (1970). Per miestelį teka Šona (Ventos intakas) ir jos intakas Ilga; 2 km į r. nuo Š. yra Juodlės miškas. Keliai jungia Š. su Kelme, Kuršėnais. Plano struktūra linijinė; daugumas pastatų išsidėstę palei Kuršėnų—Kelmės kelią. Miestelio centre — keturkampė aikštė. Yra buitinio aptarnavimo dirbtuvių, girininkija, 75 lovų tuberkuliozinė ligoninė (nuo 1963), įsikūrusi buv. dvaro rūmuose, ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (1866—1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1947), biblioteka (nuo 1937).

Ist. šaltiniuose Š. minimi 1497 (pastatyta medinė bažnyčia). 1499 Šaukėnams suteikta privilegija rengti savaitinį turgų, leista laikyti 2 smukles. Š. dvaras minimas XVI a. teismų dokumentuose. XVI a.—XVII a. pr. Šaukėnuose gyveno pirklių ir amatininkų, kurie prekiavo ne tik vietoje, bet ir Raseiniuose, Kėdainiuose, Biržuose. 1760 Augustas III patvirtino turgaus privilegiją ir suteikė teisę rengti 3 metinius prekymečius. Miestelis ypač išaugo XIX amžiuje. 1833 buvo 233 gyv., 1897 — 992. XIX a. (iki 1896) ir XX a. pirmojoje pusėje (1916—50) Š.— valsčiaus centras. 1918 rudenį Šaukėnuose įsikūrė rev. k-tas (pirm. B. Piliūnas). Buržuazijos valdymo metais veikė LKP kuopelė. 1923 buvo 791 gyv. Nuo 1931 kurį laiką Š. dvare veikė sezoninė ž. ū. m-la. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Šaukėnuose sušaudė apie 200 žmonių. 1943 susikūrė LKP Š. valsčiaus pogr. org-ja. D. Tėvynės karo metais Š. apylinkėse veikė Kęstučio partizanų būrys. Per karą sudegė daug Š. pastatų, jų tarpe vertingos archit. požiūriu bažnyčia su varpine (past. 1763) ir sinagoga (past. XVII a.). Taryb. metais (iki 1969) pastatyta parduotuvė, vid. m-la, 4 komunaliniai ir apie 30 individualinių gyv. namų. 1959 buvo 633 gyv.

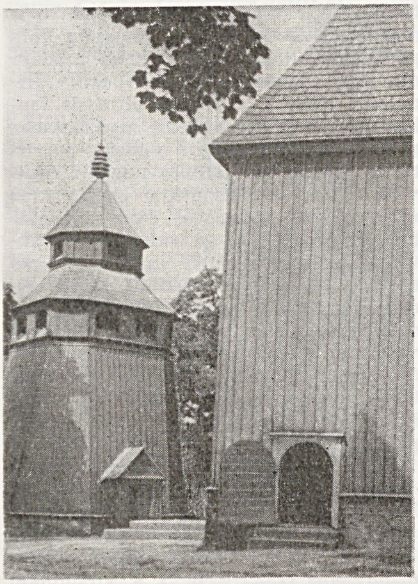

Šaukėnai 1. Šaukėnų bažnyčios varpinė (1935)

2. Kaimas Tauragės rj., Sungailiškių apyl., 8 km į š. nuo Tauragės, Jūros kair. krante. 93 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje yra Tauragės miškas. Pro kaimą eina Plungės—Tauragės plentas. Ist. šaltiniuose Š. minimi 1571 (10 kiemų, 14 valakų). 1959 buvo 115 gyv.

ŠAUKĖNŲ MIŠKAI — miškų masyvas Kelmės rj., 2 km į r. nuo Šaukėnų. Plotas 7575 ha; medynų daugiau kaip 6600 ha. Didesnioji dalis priklauso Kuršėnų miškų ūkio Šaukėnų ir Vainagių girininkijoms, mažesnioji — Tytuvėnų miškų ūkio Kelmės girininkijai ir Šiaulių miškų ūkio Pageluvio girininkijai. Masyvą sudaro Šaltupių (2057 ha), Juodlės (924 ha), Vainagių (3015 ha), Šonos (215 ha), Gelučių (672 ha), Šilo-Pavėžupio (40 ha), Vaitaičių (583 ha) ir Reibių (69 ha) miškai. Masyvas nekompaktiškas; jame yra kaimų (Juodlė, Tarutlaukė, Giriškiai, Gabriejolė, Vainagiai, Šona, Galvydiškės, Jautmalkė, Gelučiai ir kt.). Š. ir r. dalies (Vainagių miško, Juodlės miško) reljefas kalvotas daubotas, suformuotas iš pakraštinių moreninių darinių, užbertų smėliu; p. v. dalies (Šaltupių miško) — banguotas ir lyguminis. Šiaurėje Š. m. siekia Kurtuvėnų slėnį ir Dubysos—Ventos kanalą, pietvakariuose — Gansės (Ventos intako) slėnį. Per miškus teka Šona (į Ventą), Ilga, Juodupis (į Šoną), Vėžupis, Mergupis (į Gansę). Kalvotoje daubotoje masyvo dalyje telkšo Ilgažeris, Vėžežeris, Pumpuris, Pumpuriukas, Vainagių, Šonos, Dūkšto, Margės ežerai. Yra pelkių: Juodlės, Tarutlaukės, Ilgažerio. Dirvožemiai daugiausia jauriniai, rečiau velėniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai; yra ir pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas žaliašilis. Vyrauja brukniniai-mėlyniniai, mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai miško tipai. Kultūrinės kilmės medynai užima 1530 ha. Pušynų yra 61%, eglynų 25%, beržynų 12%, kitų lapuočių 2%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 34%, pribręstantieji 14%, brandieji ir perbrendusieji 11%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 129 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Yra briedžių, šernų, stirnų, barsukų, lapių. Didesniąją masyvo dalį sudaro eksploataciniai miškai, tik šiaurėje, palei Užvenčio—Bubių kelią, yra apsauginio miško juosta (212 ha), o pietuose esantis Vaitaičių miškas įeina į Kelmės miesto žaliąją zoną. Pagrindiniais kirtimais per metus iškertama 8000 ktm, ugdomaisiais ir sanitariniais — 5000 ktm. Vasarą miškus gausiai lanko artimesniųjų miestų bei miestelių gyventojai.

ŠAUKLIAI — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 16 km į p. nuo Skuodo, abipus kelio į Salantus; kolūkio centras. 283 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas). Parduotuvė (nuo 1950), ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1928—51 pradinė, 1951—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1951). 1959 buvo 300 gyv.

ŠAUKOTAS — miestelis Radviliškio rj., 14 km į r. nuo Tytuvėnų; apylinkės ir kolūkio centras. 406 gyv. (1970). Miestelio p. r. pakraščiu teka Gomerta (Šušvės intakas). Plano struktūra radialinė. Centre — 2 aikštės. Pastatai išsidėstę palei kelius į Šiluvą, Šiaulėnus, Grinkiškį. Yra pieninė, malūnas, lentpiūvė, ambulatorija (įk. 1935; 1953—63 veikė ligoninė), vaistinė (nuo 1935), aštuonmetė m-la (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1952). Bažnyčios (past. 1773) ir kitų kulto pastatų kompleksas (XVIII a.) vertingas archit. požiūriu. Miestelio p. r. pakraštyje, didelėje kalvoje, vad. Burniuko kalnu, buvo VII—X a. senkapis.

Senkapyje mirusieji laidoti nedeginti. Kapuose rasta žemaičiams būdingų žalvarinių papuošalų ir kt. daiktų. Dalis radinių laikoma Kauno istorijos ir Kėdainių kraštotyros muziejuose. Senkapis sunaikintas ūkio darbų ir mėgėjiškų kasinėjimų.

XVI a. teismų dokumentuose minimas Š. dvaras, prie kurio vėliau įsikūrė kaimas. 1595 dvare buvo 5 kumečių šeimos. XVIII a. pab. ist. šaltiniuose Š. vadinamas miesteliu. Jame buvo vėjo malūnas, degtinės varykla, kelios smuklės. XIX a. veikė m-la (joje 1853 mokėsi 29 mokiniai), senelių prieglauda. XIX a. antrojoje pusėje Š. buvo valsčiaus centras. Jame buvo keliolika parduotuvių, vyko turgūs ir prekymečiai. 1897 buvo 204 gyv., 1923 — 348, 1959 — 449.

ŠAUKOTO MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 9 km į r. nuo Tytuvėnų, 2 km į š. v. nuo Šaukoto. Priklauso Radviliškio miško pramonės ūkio Šaukoto girininkijai. Plotas 1564 ha; medynų 1218 ha. Reljefas banguotas. P. r. dalyje yra Gomerto ež. (8 ha). Dirvožemiai jauriniai bei velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai ir priesmėliniai. 85% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja pušynai, žemesnėse vietose — eglynai. Pušynų yra 46%, eglynų 28%, beržynų 15%, juodalksnynų 6%, drebulynų 3%, baltalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 51%, pusbrandžiai medynai 23%, pribręstantieji 23%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Įveista daug mišrių kultūrų. Iš retesnių medžių pasitaiko maumedžių, pocūgių, kanadinių eglių. Gausu briedžių, stirnų, lapių, barsukų, šernų, kiaunių, voverių, kiškių. Miškas eksploatacinis; per me-

tus iškertama apie 1500 ktm. Miškas labai vaizdingas. Gausiai lankomas poilsiautojų ir turistų; prie Gomerto ež. vasarą stovyklauja pionieriai.

ŠAUKSMINIÑKAS ž. *Linksnis.*

ŠÁUKŠTDĖTĖ, šaukštinė, — lentyna kasdien vartojamiems stalo indams sudėti, lietuvių valstiečių vartota XIX a. ir XX a. pradžioje. Š. buvo kabinama

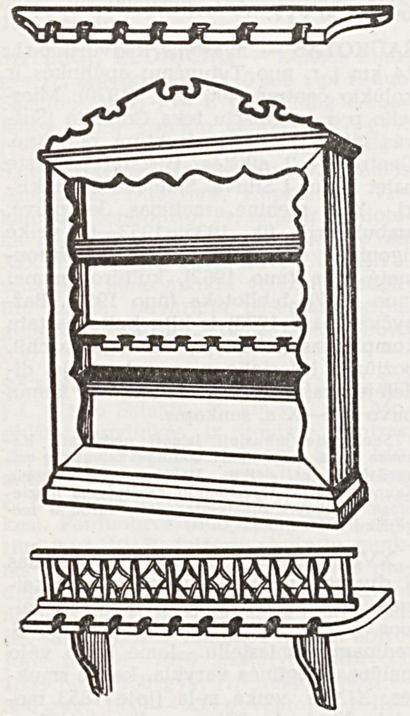

Šaukštdėtės

virtuvėje, netoli krosnies. Seniausia Š. laikytina 75—80 cm ilgio lenta su trikampėmis išpiovomis priekiniame krašte šaukštams sukaišioti. Dažniausiai Š. susideda iš 1—4 lentynų; be lentynos šaukštams, joje yra lentynos dubenims, lėkštėms, puodeliams ir kt. indams laikyti. Š. viršus, o kartais visi 4 kraštai, apkalti profiliuotomis ar kiaurapiūviu raštu puoštomis lentelėmis. XX a. pr. darytų Š. viena pusė uždaroma durelėmis. Pirmojoje XX a. pusėje šaukštdėtes išstūmė virtuvinės spintelės.

ŠAUKŠTẼLIS — kaimas Telšių rj., Pavandenės apyl., 8 km į š. r. nuo Varnių, 2 km į š. nuo Biržulio ežero. 1959 buvo 27 gyv., 1970 — 17. Per kaimą eina Pavandenės—Janapolės kelias. Ties Š. yra piliakalnis, vad. Sprūdės kalnu.

Piliakalnio aikštelė netaisyklingo keturkampio formos, 45 m ilgio, 43 m pločio, buvusi apsupta nedideliu pylimu. Šlaitai statūs, 4—5 m aukščio. Papėdėje piliakalnį supa antras pylimas; jo ilgis 230 m, aukštis 2,0—2,5 m.

ŠAULECKÁITĖ Ona [g. 1906.IV.2 Mintaujoje (Latvijos TSR)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1966). Baigė J. Vaičkaus vadovaujamą vaidybos studiją Kaune. 1934 dirbo „Jaunųjų teatre". 1937—49 ir 1959—63 Kauno dramos teatro, 1949—59 Kauno jaunojo žiūrovo teatro aktorė.

Vaidmenys: Kenedi (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Šakalienė (P. Vaičiūno „Naujieji žmonės"), Ruoplainienė (R. Blaumanio „Sūnus palaidūnas"), Anfisa (A. Čechovo „Trys seserys") ir kt.

ŠAULIAĨ — **1.** Kaimas Eišiškių rj., Butrimonių apyl., 16 km į š. r. nuo Eišiškių, 3 km į š. v. nuo Baltarusijos TSR sienos. 182 gyv. (1970). Pro kaimą teka Šalčykščia (Šalčios intakas). Pr. m-la (nuo 1946). Šauliuose 1932—38 veikė V. Baltarusijos Komunistų partijos kuopelė (jos organizatorius buvo J. Jurga). 1959 kaime buvo 217 gyv.

2. Kaimas Zarasų rj., Ežerėnų apyl., 12 km į v. nuo Zarasų, Izito ežero r. pakrantėje; tarybinio ūkio centras. 89 gyv. (1970). Yra Gudelių pr. m-la (nuo 1947), kultūros namai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1762. 1959 buvo 65 gyv.

ŠAULỸS Ignas [g. 1897.II.16 Radviliškyje] — zootechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs zootechnikas (1965). Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose. 1917—24 Komunistų partijos narys. 1918—19 Radviliškio, Šiaulių taryb. įstaigų darbuotojas. Su grupe Radviliškio darbininkų 1919.I atėmė iš vok. okupantų šarvuotą traukinį. Lietuvos Tarybų I suvažiavimo (1919.II) Vilniuje delegatas. 1919—1920 agronomas instruktorius Smolenske. 1920 atvyko į Lietuvą dirbti part. darbo, buvo suimtas. Lietuvai ir Tarybų Rusijai pasikeitus polit. kaliniais, tais pačiais metais atvyko į Maskvą. 1924 baigė Maskvos Zootechnikos in-tą. 1927—47 zootechnikas įvairiose TSRS vietose (1934—36 dirbo moksl. tyrimo įstaigose). 1947—69 zootechnikas Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijoje. Pensininkas.

ŠAULỸS Jurgis [1879.V.5 Balsėnuose (Klaipėdos rj.) — 1948.X.18 Lugane (Šveicarija)] — buržuazinis liberalinis visuomenės veikėjas, žurnalistas, diplomatas. Mokydamasis Palangos prog-joje, priklausė slaptam mokinių būreliui. Už draudžiamos liet. spaudos platinimą pašalintas iš Kauno kunigų seminarijos. 1900—01 Vilniuje suorganizavo slaptus lietuvių k. kursus, su kitais rengė liet. vakarus. Vienas iš Lietuvių demokratų partijos kūrėjų. Varpininkas. Kurį laiką redagavo „Varpą". Bendradarbiavo ir „Ūkininke". 1912 baigė Berno un-tą filos. daktaro laipsniu. Grįžęs į Vilnių, iki kaizerinės okupacijos (1915) redagavo dienraštį „Lietuvos žinios". Veikė Vilniaus lietuvių d-jose. Buvo burž. Lietuvos Tarybos gen. sekretorius. 1919—1923 Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje, Šveicarijoje, Italijoje. 1924—25 redagavo laikraščius „Klaipėdos žinios", „Lietuvos keleivis", „Memel-Zeitung". 1927—31 Lietuvos atstovas Vatikane, 1931—38 pasiuntinys Vokietijoje, 1938—1939 Lenkijoje. Nuo 1939 gyveno Šveicarijoje.

ŠAULỸS Vladas [g. 1902.VIII.14 Baltkarčiuose (Raseinių rj.)] — žurnalistas, literatas. 1914 baigė Kelmės dviklasę m-lą. 1915 išvyko į Petrogradą, mokėsi. 1918—20 Raudonosios Armijos karys. 1920 grįžęs į Lietuvą, vertėsi laikraščių platinimu, fotografo amatu. Bemokslio, Medžiokalnio, Varegos, Šaltupiškio ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Šešupės bangose", „Šiaulių naujienose", „Žemaityje", „Laisvojoje mintyje" ir kituose dem. krypties period. leidiniuose. Dalyvavo „Kultūros" būrelių veikloje. Už antifaš. veiklą 1927 uždarytas į Varnių konc. stovyklą. 1930—40 gyvendamas Šiauliuose, leido laikraščius „Šiaulių bloknotas", „Bloknotas", „Šiaulių žinios". 1940 pr. išleido eilėraščių rink. „Dubysos saulėtekiai". Tarybiniais metais dirbo kultūros įstaigose. Nuo 1962 pensininkas.

ŠAULỸS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į š. r. nuo Leipalingio, 1 km į r. nuo Leipalingio—Seirijų kelio. Plotas 28 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1350 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 3200 m. R. krantas aukštas, kiti žemi, vietomis pelkėti. Išteka upelis į Avirio ež. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŠAULIŲ̃ SĄJUNGA, Lietuvos Šaulių sąjunga, — nacionalistinė karinė organizacija, veikusi 1919—40. Įkurta 1919. VI.27. Svarb. uždaviniai — kariškai apmokyti savo narius, skleisti nacionalistinę propagandą, kovoti su rev. judėjimu. Vyriausybė šaulius plačiai panaudodavo kovai prieš darbininkų streikus, rev. judėjimo dalyviams sekti ir suimti. Š. s. kūrimo idėją iškėlė M. Šalčius, jos struktūrą ir veiklos principus parengė V. Putvinskis. 1919.VIII.20 išrinkta Š. s. I v-ba (M. Mikelkevičius, V. Putvinskis, R. Skipitis, V. Stašinskas, M. Šalčius ir kt.). Ji parengė s-gos įstatus, kuriuos 1919.IX.15 patvirtino krašto apsaugos ministras. Š. s. priklausė Krašto apsaugos m-jai, iš kurios gaudavo ir didžiausią savo lėšų dalį (daugiau kaip po 500 000 lt kasmet). 1920.VI pradėjo eiti Š. s. spaudos organas — žrn. „Trimitas". 1920.VI.27 įvykęs pirmasis šaulių būrių ir skyrių atstovų suvažiavimas priėmė krašto apsaugos ministro patvirtintus įstatus bei išrinko naują Centro v-bą (pirm. V. Putvinskis; jis iki 1922 ėjo ir įstatų numatytas s-gos viršininko pareigas). Š. s-ga skirstėsi į rinktines (pagal apskritis; jų vadai buvo apskričių karo komendantai), kurias sudarė kuopos (didesnėse rinktinėse), susidedančios iš būrių (pagrindinis s-gos vienetas) ir skyrių (būrį sudarydavo 3—5 skyriai). Centro v-bos pirmininkas tvarkė visuomeninius reikalus, s-gos viršininkas — karinius. Š. s. centro v-bos pirmininkai buvo V. Putvinskis (1919—1922; 1928—29), V. Krėvė-Mickevičius (1922—24), S. Šilingas (1924—25), M. Šalčius (1925—26), T. Daukantas (1926), L. Vailionis (1926—27; 1934—1935), R. Skipitis (1927—28), A. Žmuidzinavičius (1929—34). Š. s. viršininkai buvo P. Klimaitis (1922—25), M. Kal-

mantas (1925—35). Nuo 1935 Š. s. Centro v-bos pirmininko ir s-gos viršininko pareigas ėjo prezidento paskirtas Š. s. vadas pulk. P. Saladžius. Nuo 1927 šaulių rinktinėse ir būriuose imta kurti moterų skyrius. 1939 pradėjo eiti žrn. „Šaulė". 1940 Š. s. sudarė 23 rinktinės (apie 1200 būrių), kurios turėjo daugiau kaip 60 000 narių. Stengdamasi sutelkti kuo daugiau narių, veikti juos burž. ideologijos linkme, Š. s. vadovybė skyrė nemaža dėmesio ir kultūrinei bei sportinei veiklai (1939 Š. s. turėjo apie 120 chorų, apie 100 orkestrų, kelias dešimtis vad. šaulių namų, dešimtis sporto klubų). Faš. diktatūros metais Š. s. nariai dažnai buvo verbuojami prievarta; valst. įstaigose ar nuo valstybės priklausomose įmonėse darbą dažnai galėjo gauti tik Š. s. ar jaunalietuvių org-jos nariai. Įmonių darbininkai ir tarnautojai buvo verčiami stoti į Š. s., grasinant atleisti iš darbo. Kadangi Šaulių s-gai priklausė nemaža žemesniųjų tarnautojų, valstiečių, pramonės bei žemės ūkio darbininkų, klasių kovos veikiami, kartais jie įsitraukdavo į antifaš. judėjimą, darbininkų streikus. Š. s. vadovybė „nepatikimuosius" šalino, atskirus šaulių skyrius uždarinėjo (1937—38 iš Š. s. buvo pašalinti 1998 šauliai). Dėl to Š. s. būrių vadai nuo 1935 buvo nebe renkami, o skiriami. LKP dirbo Šaulių s-goje kaip ir kitose masinėse org-jose, kuriose buvo darbo žmonių. Kai kurie šauliai darbininkai ir valstiečiai buvo priimami į LKP ir per juos Šaulių s-goje buvo demaskuojama burž. santvarka. Didėjant hitlerinės agresijos pavojui, LKP siuntė savo narius į Š. s. mobilizuoti jos jėgų kovai prieš imperialistų okupacijos grėsmę. 1940.VI Š. s. buvo uždaryta. Nemaža šaulių hitlerinės okupacijos metais talkininkavo hitlerininkams, o po karo veikė burž. nacionalistų gaujose. Su hitlerininkais pabėgusių į Vakarus Š. s. veikėjų iniciatyva šaulių org-jos buvo sukurtos JAV; jos dalyvauja Tarybų Lietuvai priešiškoje veikloje. LKP CK nutarimu priklausymas Šaulių s-gai laikomas lygiu priklausymui burž. partijoms.

ŠÁUSAS Leiba [1915.X.20 Gargžduose — 1967.XII.28 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1932 Ukmergėje baigė žydų real. g-ją. 1934—37 laikr. „Dos vort" („Žodis") vertėjas (Kaune). Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1936—37 padėjo spausdinti LKP Kauno rj. k-to atsišaukimus, organizavo laikr. „Revoliucinis darbininkas" dauginimą, savo bute slėpė kom. lit-rą.

1938—40 Komisijos darbui nac. mažumų tarpe prie LKP CK narys. 1938—40 LKP nurodymu dirbo legalaus laikr. „Ovnt-blat" („Vakarinis laikraštis") redaktoriumi. Bendradarbiavo pogr. spaudoje, skaitė antifaš. paskaitas Kaune, Jonavoje. 1940—41 dirbo laikr. „Lietuvos aidas", „Darbo Lietuva" redakcijose, buvo laikr. „Tiesa" redaktoriaus pavaduotoju, Eltos direktoriumi, direktoriaus pavaduotoju. 1941—43 Kazachijos Telegramų agentūros redaktorius. 1943—44 LKP CK spaudos sektoriaus (Maskvoje) vedėjas. 1944—53 Eltos direktoriaus pavaduotojas. 1953—1955 Kino filmų nuomojimo kontoros redaktorius. 1956—58 laikr. „Sovetskaja Litva" skyriaus vedėjas. 1959—66 Centrinio techn. informacijos ir propagandos biuro vyr. redaktorius, nuo 1966 to biuro skyriaus viršininkas.

Pasirašinėjo slapyvardžiais L. Anuška, S. Kalvaitis, S. Kaupas, S. Leonas, S. Nemunaitis, L. Rūtėnas, L. Traknys. Yra parašęs pjesę apie Vilniaus getą („Nesakyk, kad eini paskutinį kelią"). Dokumentinės apybraižos „Mirties nuosprendis" (V., 1966) bendraautoris. Išleido brošiūrų apie burž. nacionalistų veiklą.

ŠČEBNICÀ — kaimas Kaišiadorių rj., Kaišiadorių apyl., 4 km į p. v. nuo Kaišiadorių, prie Kaišiadorių—Alytaus plento. 42 gyv. (1970). 1941 kaime hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė 18 taryb. aktyvistų; žuvusiems atminti pastatytas paminklinis akmuo. 1959 kaime buvo 54 gyv.

ŠČEDRÓVSKIS Ignotas Mauricijus [1815 Žemaitijoje — 1870 Maskvoje] — dailininkas. J. Rustemo vadovaujamas, Vilniaus un-te studijavo tapybą, išmoko litografijos. Nuo 1832 studijavo Peterburgo Dailės akademijoje. 1836 čia gavęs laisvojo dailininko vardą, gyveno Rusijoje, dažnai lankėsi Lietuvoje. Sukūrė nemaža litografijų, nutapė buitinio žanro paveikslų rusų liaudies (daugiausia amatininkų) gyvenimo temomis, alegorinių kompozicijų („Tapybos gimimas"), peizažų. Kai kuriuose peizažuose pavaizdavo Vilniaus apylinkes.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

ŠČEMELIÓVAS Vasilijus Vaclovas [g. 1924.I.1 Ketūnuose (Mažeikių rj.)] — klimatologas, geografijos mokslų kandidatas (1960). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių klimatologijos klausimais. Vienas kn. „Lietuvos klimatas" (1966) autorių ir redaktorių.

Ršt.: Kaip numatyti orus, V., 1957; **V. Ščemeliovas, H. Grinevičius,** Žemės ūkio meteorologija, V., 1966.

ŠČEPANÁVIČIUS Pranas [1915.II.28 Panevėžyje — 1941 Kaune] — spaudos darbuotojas. Iki 1940.VI Kauno „Raidės" spaustuvės raidžių rinkėjas. 1940—41 dienraščio „Darbininkų žodis" redakcijos ats. sekretorius ir Laisvamanių etinės kultūros d-jos laikraščio „Laisvoji mintis" atsakingasis redaktorius. Hitlerininkų nužudytas.

ŠČERBÌCKIS (Щербицкий) Vladimiras Vasiljevičius [g. 1918.II.17 Verchnedneprovske (Ukrainos TSR, Dnepropetrovsko sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. 1936—1941 mokėsi Dnepropetrovsko Chem. technologijos in-te. Nuo 1941 TSKP narys. 1941—45 dirbo vadovaujamąjį darbą Raudonojoje Armijoje. 1945—1946 Dneprodzeržinsko koksocheminės g-los inžinierius,

1946—48 tos g-los part. k-to sekretorius. 1948—52 Ukrainos Komunistų partijos (UKP) Dneprodzeržinsko miesto k-to II sekretorius, 1952—54 I sekretorius. 1954—55 UKP Dnepropetrovsko sr. k-to II sekretorius, 1955—57 ir 1963—65 I sekretorius. 1957—61 UKP CK sekretorius. 1961—63 ir nuo 1965 Ukrainos TSR MT pirmininkas. Nuo 1961 TSKP CK narys. 1961—63 ir 1965—66 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius, nuo 1966 — į TSKP CK Polit. biuro narius. Nuo 1958 TSRS AT deputatas.

ŠČEVÌNSKAS Jonas [g. 1928.V.15 Šiauliuose] — administracinis darbuotojas. 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1954 dirbo inžinieriumi Šiauliuose. 1954—57 Šiaulių miesto vykd. k-to skyriaus vedėjas, 1957—60 vietinio ūkio v-bos viršininkas. Nuo 1960 TSKP narys. 1960—64 Šiaulių miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1964 pirmininkas. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

ŠEDBÃRAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 8 km į š. r. nuo Tytuvėnų, abipus kelio į Radviliškį; Tytuvėnų medelyno centras. 181 gyv. (1970). Yra parduotuvė, Ramoniškio ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1958). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1796. 1923 buvo 138 gyv. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė Š. gyventojus J. Banevičių ir A. Puidoką. 1959 kaime buvo 111 gyv.

ŠEDŸS Jonas [g. 1934.IX.13 Aleknose (Rokiškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1956—1960 ūkinis ir partinis darbuotojas. Nuo 1958 TSKP narys. 1960—64 Žemdirbystės in-to, nuo 1964 to in-to Vokės filialo moksl. bendradarbis. 1962 baigė Ž. ū. akademiją. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių kukurūzų selekcijos bei auginimo klausimais.

Ršt.: **A. Mališauskas, A. Selevičius, J. Šedys,** Kukurūzų veislės ir hibridai, V., 1966.

ŠEDUÍKIAI — kaimas Utenos rj., Tauragnų apyl., 6 km į š. v. nuo Tauragnų. 100 gyv. (1970). Iš š. v. prie kaimo prieina Šeduikių ež. Kuriasi nauja kolūkio

gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1927). 1959 buvo 106 gyv.

ŠEDUIKIÓNIS (Schaduk Lituanus), **Šaduikis,** Jonas [XVI a.] — vienas pirmųjų lietuvių eiliuotojų, vertėjas. 1547 įsimatrikuliavo Karaliaučiaus un-te kaip Trakų kašteliono J. Chodkevičiaus sūnaus Jono (būsimojo Livonijos administratoriaus) palydovas. Vėliau bus perėjęs į tarnybą Radviloms: 1596 „Johannes Szaduk" lydėjo Jurgį ir Joną Radvilas į Bazelio un-tą. Š., galimas daiktas, ilgą laiką dirbo namų mokytoju LDK didikų šeimose bei savo mokinių palydovu užsienio universitetuose. Š. pasirašyta verstinė (iš lenkų k.) 68 eilučių „Giesmė nobažna apie mūką pono Jėzaus ir apie jos naudą" buvo išspausdinta M. Mažvydo giesmyne (1570) ir pakartota M. Petkevičiaus katekizme (1598), L. Zengštoko giesmyne (1612) bei „Knygoje nobažnystės krikščioniškos" (1653, 1684).

ŠEDUĨKIŲ ẼŽERAS — ežeras Utenos rj., 8 km į p. r. nuo Utenos. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 970 m, didž. plotis 240 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai statūs. Ežeras nenutekamas; skirtas mėgėjiškai žūklei. Prie ežero yra Šeduikių kaimas.

ŠEDUVÀ — miestas Radviliškio rj., 14 km į p. r. nuo Radviliškio, prie Šiaulių—Panevėžio plento; apylinkės centras. 3309 gyv. (1970). Per miestą teka sureguliuota Niauduva, kuri 2 km į r. nuo Š. įteka į Daugyvenę. Pro Š. eina Šiaulių—Daugpilio glžk. Keliai jungia Š. su Rozalimu, Baisogala. Teritorija 496 ha (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. gatvių susikirtime yra keturkampė aikštė. Mieste yra 37 gatvės, kurių bendras ilgis 14,7 km (1970), 3 aikštės, 3 ha parkas. 1956 įrengta vandentiekis (tinklų ilgis 1970 buvo 3,3 km) ir kanalizacija (2,4 km). Yra pieninė, gamybinių įmonių kombinatas (1970 jame dirbo 84 darbininkai ir tarnautojai), kilnojamoji mechanizuota kolona (1970 joje dirbo 238 darbininkai ir tarnautojai), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, girininkija. Veikia 110 vietų ligoninė (nuo 1951), vaistinė, vid. m-la (nuo 1938), mokykla-internatas, vakarinė pamaininė m-la, pr. m-la, prekybos m-la (nuo 1961), vaikų darželis (nuo 1945), lopšelis (nuo 1957), biblioteka (įk. 1936), kultūros namai (įk. 1940), Šiaulių „Aušros" muziejaus filialas (1959—69 kraštotyros muziejus). 2 km į r. nuo Š., Raudondvaryje, veikia Š. taryb. ūkis-technikumas (įk. 1969; 1959—69 — ž. ū. technikumas). Š. bažnyčia (past. 1640, rekonstruota 1804) vertinga archit. požiūriu. Šeduvoje leidžiamas Radviliškio rajono laikr. „Komunizmo aušra" (nuo 1962; 1951—62 ėjo Š. rajono laikr. „Spalio vėliava").

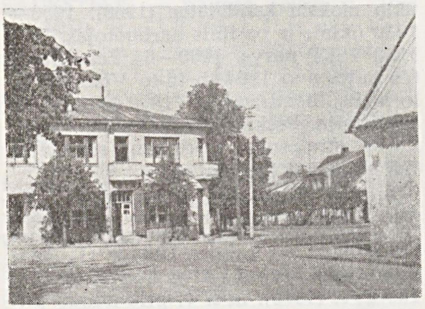

Šeduva. Pergalės aikštė

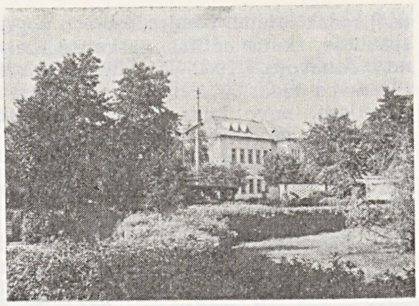

Šeduva. Skveras miesto centre

Iš archeologinių radinių matyti, kad Š. vietoje žmonių gyventa jau VIII—XII a. Ist. šaltiniuose Š. minima nuo XVI a. Gyvenvietė kūrėsi prie didelių prekybinių kelių į Šiaulius (Rygą), Panevėžį, Kėdainius (Kauną) ir XVI—XVII a. greitai augo. XVI a. pr. buvo pastatyta bažnyčia. 1539 Š. jau buvo nemaža gyvenvietė, priklausanti didžiajam kun-ščiui. Pirmajai bažnyčiai sudegus, 1542 pastatyta nauja medinė bažnyčia ir įsteigta parapinė m-la. XVI a. antrojoje pusėje Š. tapo valsčiaus ir seniūnijos centru. Š. buvo ir prekybos centras; čia buvo prekių sandėlių, parduotuvių, smuklių. 1554 Šeduvoje buvo 203 namai. 1654 Jonas Kazimieras suteikė Šeduvai Magdeburgo teises ir leido rengti savaitinį turgų bei 4 metinius prekymečius. 1672 Mykolas Višniaveckis patvirtino tas teises, leido statyti rotušę ir suteikė Šeduvai herbą. 1679 šias privilegijas patvirtino Jonas Sobieskis, 1699 — Augustas II. Miestas labai nukentėjo Šiaurės karo metu. 1776 Š. iš karališkosios ekonomijos dvarų perduota valdyti kun-ščiui S. Poniatovskiui. 1798 Poniatovskiai Šeduvą su apylinkėmis pardavė T. Ropui, kuris netrukus dvaro centrą perkėlė į Raudondvarį. 1805 parapinėje m-loje mokėsi 55 berniukai ir 4 mergaitės, 1830 — 64 vaikai. 1836 parapinės vietoj įsteigta valdinė pr. m-la. 1857 buvo 2357 gyventojai. 1863—64 A. Bitės ir A. Verbliugevičiaus vadovaujami sukilėliai 4 kartus puolė Šeduvą. 1871—73 pro Š. nutiestas geležinkelis. Bet jis nepriėjo iki pat miesto (per 2—3 km), todėl mažai tepadėjo miestui augti. 1880 Šeduvoje buvo 440 namų (iš jų 3 mūriniai), 3783 gyv. (iš jų 140 amatininkų), veikė garinis malūnas, plūgų dirbtuvė, 50 parduotuvių, 11 prekių sandėlių, 2 užvažiuojamieji kiemai, pašto ir telegrafo stotis, pr. m-la, prieglauda; vyko turgūs, prekymečiai. Šeduvoje buvo superkami ir vežami į Liepoją grūdai, linai, sėmenys (čia buvo 1 linų, 4 javų sandėliai). 1897 mieste buvo 4474 gyv., veikė 3 malūnai, dažykla. XIX amžiuje ir XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) Š. buvo valsčiaus centras. 1907 streikavo Š. dirbtuvių darbininkai. 1908 įsteigta mergaičių m-la. 1914 dviklasė m-la pertvarkyta į amatų m-lą. 1918 antrojoje pusėje Šeduvoje buvo įkurta LKP kuopelė. Jos atstovas 1918.X.1—3 dalyvavo LKP I suvažiavime. 1918 pab.—1919 pr. veikė darbininkų atstovų taryba. Buržuazijos valdymo metais Šeduvoje buvo pieninė, 3 malūnai, elektrinė, girininkija, prog-ja (nuo 1938 g-ja), 2 pr. m-los, biblioteka, senelių prieglauda. Veikė LKP org-ja. 1923 buvo 3186 gyventojai. 1943.XI įkurtas LKP Šeduvos vls. pogr. k-tas. Taryb. metais pastatyta vid. m-la, universalinė parduotuvė, restoranas-gastronomas, nemažai gyv. namų. Miesto pakraštyje, prie kelio į Radviliškį, sename mūriniame vėjo malūne, 1967 įrengta originali kavinė (archit. S. Prikockis). 1950—62 Š. buvo rajono centras. 1959 buvo 3253 gyv.

Lit.: **K. Čerbulėnas,** Šeduva. — „Kultūros barai", 1969, Nr. 2.

Šeduva. Kavinė „Užuovėja"

ŠEIBÕKAS Justinas [g. 1929.I.4 Kaune] — architektas. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to archit-ros f-tą. 1954—1959 Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės, 1959—65 Komunalinio ūkio projektavimo in-to architektas. Nuo 1965 Miestų statybos projektavimo in-to projektų vyriausiasis architektas.

Parengė Vilniaus senamiesčio rekonstravimo gen. planą (su K. Šešelgiu ir S. Lasavicku, 1958), Gelgaudų pilies restauravimo (su A. Umbrasu, 1956), E. Tautkaitės antkapinio paminklo Vilniaus karių kapinėse (su G. Jokūboniu, past. 1963), paminklo „Plėšinių didvyriai" (su G. Jokūboniu, 1963), Vilniaus gėlių ir muz. instrumentų parduotuvių interjerų (įrengti 1962—65), Vilniaus „Turisto" viešbučio (1965), Lietuvos TSR Ryšių m-jos bei Vilniaus centrinės automatinės telefonų stoties pastatų komplekso (1967) ir kt. projektus.

ŠEIMÀ — žmonių grupė, susidedanti iš tėvų, vaikų ir kartu gyvenančių kitų artimų giminaičių ir turinti bendrą ūkį. Keičiantis visuomenės socialinėms

ir ekonominėms sąlygoms, nuosavybės santykių pobūdžiui, Š. pergyveno keletą raidos etapų.

Apie Lietuvos teritorijoje buvusias seniausias Š. formas sprendžiama daugiausia iš archeologinių paminklų. Seniausia Š. forma buvo matriarchalinė šeima. Giminystė joje buvo vedama pagal motiną; Š. galva buvo laikomas vyriausias motinos brolis, jam mirus — vyriausias jos sūnus. Neolite (IV—II t-metis pr. m. e.) gyvenusios gentys palaipsniui perėjo į patriarchatą, įsivyravusį žalvario amžiaus (XVI—VI a. pr. m. e.) viduryje. Tuo laikotarpiu žmonės gyveno šeiminėmis bendruomenėmis, jungusiomis 3—4 kartų (senelių, tėvų, jų susituokusių sūnų, netekėjusių dukterų ir nevedusių sūnų) šeimas. Pirmaisiais mūsų eros amžiais ariamosios žemdirbystės atsiradimas, platus geležies dirbinių naudojimas, amatų ir prekybos vystymasis ėmė griauti pirmykštę bendruomeninę santvarką. Ūkiniu ir visuomeniniu vienetu buvusi šeiminė bendruomenė, dar vadinama didžiąja arba neišsidalijusiąja Š., ėmė irti, formavosi individualinė, mažoji Š., dar vadinama išsidalijusiąja, atskirąja šeima. Mažąją Š. sudarė tiesiąja kraujo giminyste susiję dviejų (tėvai ir vaikai), rečiau trijų (seneliai, tėvai ir vaikai) kartų asmenys. Š. galva galėjo būti bet kuris didesnį autoritetą turintis Š. narys. XIII a. Lietuvoje mažoji Š. jau buvo vyraujantis ūkinis vienetas. Christburgo sutartis (1249), Prūsų teisynas (1340) rodo, kad mažoji Š. jau buvo įsigalėjusi ir Prūsuose. Šiuose dokumentuose nusakoma Š. narių turto paveldėjimo tvarka: nekilnojamasis Š. turtas buvo dalijamas tarp sūnų. Šalia mažosios tebeegzistavo didžioji Š., apie kurią vieną pirmųjų rašytinių žinių pateikė K. Henenbergeris „Prūsijos žemėlapio paaiškinimuose" (1595). Didžiosios Š. galva buvo vyriausias amžiumi vyras (senelis, tėvas ar vyriausias sūnus), kuris tvarkė šeimos veiklą, skirstė kitiems Š. nariams darbą. Namų ūkį tvarkė Š. galvos žmona, jos vadovaujamos marčios ir netekėjusios dukterys. Suaugusios dukterys ištekėdamos gaudavo Š. kilnojamojo turto dalį — pasogą ir kraitį. Visa Š. bendrai dirbo žemę, bendrai maitinosi viename name (dūminėje pirkioje). Susituokusios poros miegojo atskiruose nameliuose, vad. klėtyse. Tokia Š. turėjo 40 ir daugiau narių, kurie buvo besąlygiškai paklusnūs Š. galvai ir jo žmonai. Š. narių tarpusavio santykius reguliavo papročiai ir liaudies etiketo normos, visų pirma didelė pagarba vyresniesiems.

XV—XVI a. vid. dėl feodalinės valdžios adm. priemonių susiformavo ir įsigalėjo keleto giminingų individualinių Š. kolektyvai, vad. tarnybos. Į tarnybą įeinančios šeimos turėjo atskirus trobesius, atskirai dirbo tarnybai priklausiusius žemės sklypus, tik prievoles atlikinėjo bendrai. XVI a. antrojoje pusėje ryšium su valakų reforma individualinė Š. beveik išstūmė tarnybą. XVIII a. vėl ėmė vyrauti kelių giminingų individualinių Š. junginys — vad. valstiečio kiemas, virtęs, kaip anksčiau tarnyba, ūkiniu prievoliniu vienetu. Tokiame valstiečių kieme šeimininkavo vyriausiasis brolis ir jo žmona. Kiemo nebuvo leidžiama dalyti tol, kol jis išaugindavo vaikus. Ilgainiui valstiečių kiemai pradėjo sparčiai irti, ypač po baudžiavos panaikinimo. Pagal tradiciją dukterys, leidžiamos į marčias, iš Š. (buv. kiemo) išeidavo, žemė buvo dalijama tarp sūnų, kurie vedę kūrė atskirus namų ūkius. Tačiau Lietuvos r. ir p. dalyje neišsidalijusiųjų Š. dar pasitaikydavo net iki XX a. antrojo ketvirčio (vad. *draugė*).

Feodalizmo laikais turtinius Š. santykius tvarkė daugiausia paprotinė teisė. Pagal senovės liet. papročius žmona ateidavo į vyro namus ir atsinešdavo kraitį, t. y. reikalingus daiktus, kuriuos ji galėjo pasigaminti tėvo namuose. Vyras turėjo sumokėti jos tėvams išpirką *(krieną)*. XV a. išpirka buvo užrašoma jaunosios tėvams ir aptikrinama žeme. Vyrui mirus, našlė valdė tą žemę, kol vyro įpėdiniai jai išmokėdavo išpirką. Tačiau toks išpirkos aptikrinimas buvo tik feodalų šeimose. Valstiečių šeimose jo nebuvo. Žmonos kraitį tvarkė vyras. Tačiau kraitis buvo žmonos nuosavybė, ir juo disponuoti vyras negalėjo. Po vyro mirties žmona turėjo teisę gyventi jo namuose ir naudotis jo turtu, kol antrą kartą ištekės. Turtiniai Š. santykiai liko iš esmės tokie pat ir įsigaliojus Lietuvos Statutui (po 1529).

Įsigalėjus kapit. santykiams, individualinė (mažoji) Š. daugiausia buvo kuriama ekonominiais išskaičiavimais vieno socialinio sluoksnio bei vienos religijos asmenų ir visai išstūmė didžiąją Š. (kiemą), nes ją ypač ardė liaudies ūkyje įsigalėję prekiniai piniginiai santykiai. XX a. pirmojoje pusėje lietuvišką Š. sudarė vidutiniškai 4,7 asmens (pagal 1923 gyventojų surašymą daugiausia buvo šeimynų, turinčių po 4, mažiausia — po 9 narius; į jas įskaityti ir nevedę samdiniai).

Kapitalizmo laikais turtinius Š. santykius tvarkė civilinės teisės bendrosios normos. Pagal Rusijos civ. įstatymus (Įstatymų sąvado X t. I d.), įsigaliojusius Lietuvoje 1840, santuoka nesudarydavo bendros vyro ir žmonos turto nuosavybės. Kiekvienas jų galėjo turėti savo atskirą turtą. Žmonos kraitis, jos įgytas ir paveldėtas turtas likdavo jos nuosavybė. Be žmonos įgaliojimo tokiu turtu vyras disponuoti negalėjo. Vyras ir žmona galėjo sudaryti tarpusavyje įv. sutartis. Po vyro mirties žmona gaudavo $^1/_7$ nekilnojamojo ir $^1/_4$ kilnojamojo turto nuosavybėn, jeigu jai neatitekdavo valdyti iki gyvos galvos vyro giminės nedalijamas turtas. Sūnūs paveldėdavo tėvo ir motinos turtą lygiomis, jeigu tas turtas nebuvo gimininis (tokį turėjo tik bajorai ir paveldėdavo tik vyriausiasis sūnus, kuris turėdavo išlaikyti visus kitus Š. narius). Užnemunėje pagal 1825 Lenkijos civilinį kodeksą, 1836 santuokos įstatymą ir Napoleono kodeksą žmonos turtą valdė ir juo naudojosi vyras. Be vyro sutikimo žmona negalėjo disponuoti savo turtu. Tačiau ir vyras negalėjo disponuoti žmonos turtu be jos sutikimo.

Buržuazinė Lietuvos valdžia 1922 įstatymu vyrų ir moterų turtines teises sulygino. Žmona turėjo prisidėti savo turtu prie Š. išlaikymo, jeigu vyras turto neturėjo. Žmona gaudavo po vyro mirties $^1/_4$ turto, o kai nebuvo vaikų,— visą turtą valdyti iki gyvos galvos arba kol vėl ištekės. Vyro ir žmonos teisės buvo lygios. Kai jie gyveno ne drauge, neturintis turto galėjo reikalauti išlaikymo iš turinčiojo, jeigu atskirai gyveno ne dėl savo kaltės. Žmonos kraitis priklausė jai, bet juo naudojosi ir vyras. Žmona galėjo pavesti savo turtą tvarkyti vyrui. Prieš santuoką buvo galima sudaryti sutartį dėl turto valdymo. Vyras ir žmona, iki santuokos sudarę sutartį dėl turto, santuokos metu negalėjo jos pakeisti. Tėvai turėjo išlaikyti vaikus, kol šie patys neužsidirbo pragyvenimui. Tėvai valdė ir įgytą neatsidalijusių vaikų turtą, bet neatsakė už jų skolas, padarytas be tėvų leidimo. Vaikai tvarkė tik savo asmeninį įgytąjį turtą.

Klaipėdos krašte pagal Vokietijos civilinį kodeksą (1896) visus Š. gyvenimo klausimus sprendė vyras. Žmona tvarkė tik namų ūkį. Vyras galėjo kreiptis į globos teismą ir gauti įgaliojimą panaikinti žmonos sudarytas sutartis. Žmonos turtą valdė ir juo naudojosi vyras. Jis tik negalėjo disponuoti žmonos turtu, bet ir žmona be vyro sutikimo negalėjo juo disponuoti. Žmona sudarydavo sutartis dėl savo turto vyro vardu. Už skolą, padarytą po santuokos, žmona atsakė savo turtu tik tada, kai vyras davė sutikimą skolą padaryti. Vyras su žmona galėjo turėti ir bendrą nuosavybę; tada vyras negalėjo disponuoti juo be žmonos sutikimo. Tėvai valdė ir neatsiskyrusių vaikų įsigytą turtą, bet negalėjo juo disponuoti. Tėvai negalėjo valdyti neatsiskyrusių vaikų turto, tik gauto jų su sąlyga, kad tėvai jo nevaldys.

Lietuvos (be Klaipėdos krašto) valstiečių Š. turtiniams santykiams ir po 1840 greta įstatymų nemažą reikšmę turėjo papročiai. Pagal juos vyro ir žmonos turtas buvo bendras, jį tvarkė vyras. Žmona negalėjo sudaryti sutarčių, užtraukti skolų. Tokią teisę ji įgydavo, likusi našlė, kuri veda visą ūkį. Paliktą žmoną su vaikais vyras privalėjo išlaikyti. Vyro turto paveldėtojai turėjo išlaikyti jo našlę. Vaikai tapdavo savarankiški, tik atsiskyrę nuo tėvų ūkio.

Tarybinei Š. socialinė padėtis ir religija maža beturi reikšmės. Kuriant tarybinę Š., svarbiausia yra abipusė simpatija, bendri interesai. Š. reikalus tvarko tėvas, motina ar kuris nors iš suaugusių vaikų. Vedę sūnūs ir ištekėjusios dukterys atsiskiria nuo tėvų ir kuria atskirą namų ūkį. Seni nedarbingi tėvai yra vaikų išlaikomi pagal Š. narių su-

sitarimą. 1959 gyventojų surašymo duomenimis, vidutinis liet. Š. dydis yra 3,6 asmens (daugiausia šeimų po 3—4 asmenis, mažiausia — po 9—10 asmenų).

Visus tarybinės Š. santykius Lietuvoje 1940—69 reguliavo Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas; nuo 1970. I.1 juos reguliuoja Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodeksas. Tarybinei Š. būdinga bendra jos nuosavybė. Ji apima tik bendro asmeninio naudojimosi dalykus — baldus, namų apyvokos daiktus, gyvenamuosius namus, kooperatinį butą ar net visą sodybą (jos trobesius, sodinius ir visus kitus įrenginius), asmeninio naudojimosi gyvulius, sodybinio sklypo produkciją ir kt. Be bendrosios nuosavybės daiktų, tarybinės Š. nariai turi atskirų asmeninio naudojimosi reikmenų — drabužių, avalynės, susisiekimo priemonių ir kt. dalykų. Atskirą asmeninę Š. nario nuosavybę sudaro ir jo piniginės santaupos. Skyrybų atveju Š. bendrąją nuosavybę vyras ir žmona dalijasi lygiomis. Suaugę ir atskiras Š. sukūrę vaikai t. p. gali reikalauti kai kurių bendrojo naudojimosi dalykų (pvz., buto) dalies. Bet paprastai naujos tarybinės šeimos kuriasi savo jėgomis, dažniausiai valstybės joms skiriamuose butuose, kartais jaunavedžių tėvų padedamos. Tiek bendrosios nuosavybės dalį, tiek asmeninę (atskirąją) mirusiojo Š. nario nuosavybę paveldi visi gyvi likę Š. nariai.

Lit.: **J. Jurginis**, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962, [p. 100—105]; **А. Вишняускайте**, Семейный быт литовских колхозников.— Семья и семейный быт колхозников Прибалтики, М., 1962; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 437—447]; **А. Вишняускайте**, Развитие литовской крестьянской семьи, М., 1964; **А. Вишняускайте**, Нераздельная семья в Литве в начале XX в.— 20 лет, Вильнюс, 1968; **Р. Меркене**, Итоги этнографического изучения семьи.— Ten pat; **A. Vyšniauskaitė**, Valstiečių šeima.— Dieveniškės, V., 1968.

„ŠEIMA" — tarybinis šeimos auklėjimo žurnalas, ėjęs 1940.X—1941.VI Kaune. Redagavo V. Žilionis.

ŠEIMATIS — kaimas Utenos rj., 7 km į r. nuo Tauragnų, prie kelio į Ignaliną; apylinkės centras. 150 gyv. (1970). Yra ryšių skyrius (nuo 1953), girininkija (nuo 1961), parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1911 įsteigta pradinė, 1951—62 veikė septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). Į r. nuo kaimo, netoli Žiežulinio ež., yra piliakalnis. Jo aikštelė ovali, 36 m ilgio, 10 m pločio; r. pakraštyje ir š. v. šlaite yra pylimų ir griovių. Kaimo š. r. pakraštyje yra likučiai septynių IV—V a. pilkapių su akmenų vainikais. Į p. r. nuo kaimo, netoli Daunorių, yra apie 20 įv. dydžio IX—XII a. pilkapių. Į v. nuo kaimo, miške, abipus kelio į Tauragnus, išlikę keturi IX—XII a. pilkapiai; kiek į š. nuo jų yra 2 dideli akmenys — Mokas (3 m aukščio, 3 m ilgio, 2 m pločio) ir Mokiukas. 1792 Šeimatyje buvo 54 gyv., 16 kiemų (18 valakų); kaimas priklausė Tauragnų dvarui. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė 16 žmonių. 1959 kaime buvo 234 gyv.

ŠEIMENA — upė Vilkaviškio rj., Širvintos (Senaširvintės) deš. intakas. Ilgis 48 km, baseino plotas 656 km². Prasideda Būdviečių apylinkėse, 15 km į p. r. nuo Vilkaviškio. Teka per Vilkaviškį į š. v. Įteka į Širvintą 21 km nuo jos žiočių, 5 km į p. v. nuo Kudirkos Naumiesčio. Intakai: dešinysis — Vilkauja, kairieji — Vembrė, Širvinta, Vilkupis. Vid. nuolydis 209 cm/km. Vid. debitas aukščiau jos intako Širvintos 1,27, žiotyse 3,68 m³/s. Šeimeną kerta Kauno—Kybartų glžk.

ŠEIMYNIŠKĖLIAI — kaimas Anykščių rj., Stakių apyl., 2 km į š. r. nuo Anykščių, Šventosios kair. krante. 1959 buvo 223 gyv., 1970 — 113. Kaimo apylinkėse yra vienas didžiausių Aukštaitijos piliakalnių.

Piliakalnio aikštelė 130 m ilgio, 30—50 m pločio. Rytuose ir vakaruose ji baigiasi 3—6 m aukščio pylimais, už kurių yra 8—12 m gylio ir 30—40 m pločio grioviai. Piliakalnis labai apardytas. Archeologai E. Volteris ir P. Tarasenka spėjo, kad ant jo XIII a. stovėjusi Mindaugo pilis Voruta. Į p. nuo piliakalnio yra XV—XVII a. senkapis. 1910 jį kasinėjo J. Basanavičius, vėliau — vietiniai senienų mėgėjai.

ŠEIMYNIŠKIAI — kaimas Utenos rj., Užpalių apyl., 3 km į š. r. nuo Užpalių, Šventosios kair. krante, prie kelio į Dusetas. 1959 buvo 133 gyv., 1970 — 100. Kaime, Pilupio ir Piliaus upelių santakoje, yra piliakalnis.

Šeimyniškių piliakalnis

Piliakalnio aikštelė 90 m ilgio, 45 m pločio. Iš r. ją juosia pylimas, kurio ilgis 36 m, plotis (viršuje) 3 m, aukštis iki 3 m. Pylimo pėdsakų yra ir aikštelės vakaruose. Į r. nuo piliakalnio, už daubos, yra kita nemaža kalva, matyt, buvusi papiliu. Jos aikštelė trapecijos formos, 134 m ilgio, 55—130 m pločio. Kalvą juosia maždaug 3 m gylio ir 3 m pločio griovys. Manoma, kad ant Š. piliakalnio stovėjusi Užpalių pilis (minima XIV a. ist. šaltiniuose).

Lit.: **R. Batūra**, Užpalių pilis. — „Kraštotyra", V., 1966 [p. 61—67].

ŠEIMYNIŠKIAI — ankstyvojo feodalizmo epochos nelaisvi darbininkai, patriarchaliniai vergai. Šeimyniškį turėjo išlaikyti šeimininkas. Pagal išlaikymo formą buvo trys Š. grupės: 1) žemvaldžio maitinami ir rengiami, 2) gaunantys duonai tam tikrą kiekį grūdų arba bėralo (vad. mėnesinę), 3) gaunantys tam tikrą kiekį nekultų javų (mėnesinę) ir turintys darbinių bei produktyviųjų gyvulių, įrankių ir bandinės žemės (bánda — nelaisvosios šeimynos sklypelis). Pirmosios grupės Š. buvo tipiški patriarchaliniai vergai, perkami ir parduodami kaip darbo jėga ir nesukuriantys savo šeimos. Tokiais Š. žmonės tapdavo dėl neturto, prasiskolinimo, nusikaltimo arba patekę į nelaisvę kare. Feod. Lietuvos XIV—XVI a. teisiniai aktai Š. laiko nelaisvais žmonėmis, o valstiečius baudžiauninkus — laisvais. Š. vergystė reiškėsi ne tik jų ūkiniu neveiksnumu ir neteisnumu, bet ir didesniu, negu valstiečio, asmeniniu priklausymu šeimininkui. XVI a. valstietis galėjo savarankiškai tvarkyti ūkį, prievoles feodalui turėjo atlikti nuo ūkio, darbinio gyvulio ar žemės sklypo, bet ne nuo šeimos nario. Valstiečio šeimos narių šeimininkas buvo šeimos galva: tėvas, motina ar vyr. brolis, — tas, kas tvarkė ūkį. Š., netgi turintys bandinės žemės, tokių teisių neturėjo. Jų šeimos nariai — sūnūs, dukterys, broliai — galėjo būti atskirai perkami, parduodami arba dovanojami (tik nėra žinoma tokių atvejų, kad būtų atskirti vyras ir žmona). Sukūrę šeimą, Š. nebebuvo maitinami dvare, o gaudavo mėnesinę, apsigyvendavo atskiruose namuose ir pradėdavo kurti savo namų ūkį. Tas ūkis buvo labai nepastovus, nes Š. vaikus bajoras visada galėjo paimti į dvarą, parduoti arba iškeisti. Tačiau tų Š., kurie turėjo daugiau turto ir bandinės, prisiartinės ar pirktinės žemės, šeimas, taigi ir ūkius, ponai vengdavo draskyti. Į juos jau buvo žiūrima kaip į valstiečius baudžiauninkus. Nė vienas bajoras neimdavo į dvarą daugiau bernų ar mergų, negu reikėjo namų apyvokai. Svarbiausia buvo dirbti žemę, o tam geriausiai tiko baudžiauninkai lažininkai. Todėl, įsigalint palivarkų sistemai, Š. natūraliai virto baudžiauninkais. 1529 Lietuvos Statutas jau ribojo vergystę, reikalavo, kad ponai rūpintųsi savo Š., atsakytų už jų veiksmus arba padarytą skriaudą kitiems. Statutas įtvirtino nuostatą, pagal kurį bado metais pono išvarytas Š., jeigu jis pats prasimaitina, tampa laisvas. Be to, nelaisvasis, įsigytas nekrikščionio (žydo arba totoriaus), galėjo būti valdžios pareigūnų paleistas. Nekrikščionis, įsigijęs krikščionį Š., negalėjo juo naudotis ilgiau kaip 7 metus. Nors Lietuvos Statutas ir draudė amžiną nelaisvę (vergystę), nelaisvoji šeimyna su piemenų, bernų ir mergų pirkimu ir pardavimu egzistavo beveik visą feodalizmo brendimo laikotarpį. Įsigalėjus dvaruose lažiniam valstiečių darbui, nelaisvoji šeimyna dar buvo naudojama namų apyvokos darbams. Nuo XVI a. ji vis dažniau pakeičiama samdomąja.

Lit.: **J. Jurginis**, Patriarchaliniai vergai Lietuvoje. — „LTSR MA darbai", 1960, A 1.

ŠEINAUSKAS Stasys [1917.V.2 Kandrėnėliuose (Kupiškio rj.) — 1944.X.13 prie Pagėgių] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1940—41 milicininkas Kamajuose ir Juodupėje (Rokiškio rj.). Prasidėjus D. Tėvynės karui, kovėsi su hitlerininkais, buvo sužeistas, pasitraukė į TSRS gilumą. Nuo 1942 VKP(b) narys.

1942—44 Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys. Dalyvavo mūšiuose prie Aleksejevkos, Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje. Pasižymėjo kautynėse prie Pagėgių. Puolamas gausesnio priešo, jaunesnysis seržantas Š. sunaikino 4 priešo tankus; būdamas sužeistas, pamušė dar vieną tanką ir žuvo pats. Palaidotas Pagėgiuose.

Lit.: P. Putrimas, Didvyris artileristas, — „Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 2.

ŠEĨNBERGAS Matafija [g. 1909.XI.17 Jurbarke] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis, gydytojas pediatras, medicinos mokslų kandidatas (1955). 1925—28 studijavo mediciną Kauno, 1928—30 — Insbruko (Austrija) un-te. 1930 baigė Pizos (Italija) un-tą. 1931—36 gydytojas Panevėžyje, Biržuose. 1937—39 Ispanijos internac. brigadų kovotojas. 1939 kalėjo konc. stovykloje Prancūzijoje, policijos prižiūrimas gyveno Orleane. 1939 pab. grįžo į Lietuvą, dirbo gydytoju Prienuose. 1940—41 Sveikatos apsaugos liaudies komisariato inspektorius, motinos ir kūdikio apsaugos v-bos viršininkas. 1941—42 gydytojas Udmurtijos ATSR. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos med. bataliono gydytojas. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—46 vaikų poliklinikos vedėjas Vilniuje. 1946—58 Vilniaus kūdikių namų vyriausiasis gydytojas. Nuo 1958 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to virusologijos laboratorijos moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie kūdikių žarnyno infekcijas, virusinį hepatitą, parašė brošiūrų apie vaikų auklėjimą. Knygoje „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbė atsiminimų.

ŠEĨNIS — liaudies šokis. XIX a. antrojoje pusėje buvo paplitęs Žemaitijoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitas. Šokėjai sustodavo 4 poromis, eidavo į vidurį, keisdavosi; eidami ratu, pindavo žilvitį. Kai kada vienas šokėjas buvo paliekamas be poros ir stengdavosi paveržti kurios nors poros merginą ar vyrą. Toks šokis vadinamas vagių arba vogtiniu šeiniu. J. Lingys Š. pritaikė scenai.

Lit.: „Mūsų tautosaka", t. 10, K., 1935 [p. 176]; Jaunimo saviveiklos scena, sąs. 14, V., 1955; Suk, suk ratelį, V., 1957.

ŠEĨNIUS Ignas [tikr. **Jurkūnas;** 1889. IV.3 Šeiniūnuose (Širvintų rj.) — 1959. I.15 Stokholme] — rašytojas, diplomatas. Maskvos Šaniavskio un-te studijavo humanitarinius mokslus. 1916—19 Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti įgaliotinis Stokholme. 1919—27 dirbo Lietuvos pasiuntinybėse Danijoje, Suomijoje ir ilgiausiai Švedijoje. 1927—1933 Stokholme vertėsi komercija. 1933—35 oficiozinio dienraščio „Lietuvos aidas" redaktorius. 1935—39 dirbo Klaipėdos kr. gubernatūroje. Nuo 1940 gyveno Stokholme, dirbo archyve.

1910 pradėjo spausdinti apsakymus. „Viltyje", „Aušrinėje", „Vaivorykštėje", „Lietuvos žiniose", „Gaisuose", „Literatūros naujienose", „Dienovidyje", Švedijos spaudoje paskelbė grož. prozos kūrinių, publicistikos straipsnių. Lit. kūryba daugiausia reiškėsi 1910—14 ir 1932—38. Išleido apysakas „Kuprelis" (1913, pataisytas leid. 1932), „Vasaros vaišės" (1914), „Bangos siaučia" (1914), aps. rinkinius „Nakties žiburiai" (1914), „Aš dar kartą grįžtu" (1937), „Tėviškės padangėje" (1938), rom. „Siegfried Immerselbe atsijaunina" (1934), komediją „Diplomatai" (1937). Reikšmingiausia Š. kūrybos dalis — pirmojo laikotarpio kūriniai, ypač apys. „Kuprelis". Joje vaizduojama nelaimingos meilės istorija. Autorius daug dėmesio skiria pagr. herojaus psichologijai, jo nuotaikų kaitai ir su ja glaudžiai susietam gamtos fonui. „Kuprelis"— vienas pirmųjų impresionistinės pasaulėjautos bei stiliaus kūrinių liet. prozoje. Kitose Š. apysakose ir apsakymuose t. p. vyrauja impresionizmui būdingi gamtos, meilės, intymių pergyvenimų motyvai. Daugelis apsakymų ir kai kurie apysakų fragmentai pasižymi lyrinės ritminės prozos žanrinėmis ypatybėmis. Rom. „Siegfried Immerselbe atsijaunina" — satyrinis moksl. fantastikos kūrinys, išjuokiantis rasizmo teorijas, vok. nacistų ideologiją. Šis romanas, komedija „Diplomatai" ir dauguma rink. „Aš dar kartą grįžtu" apsakymų veiksmo vieta, problematika, veikėjų paveikslais bei stiliumi su Lietuvos tikrove ir liet. lit-ros tradicijomis mažai susiję. Jiems būdinga dirbtinumo, manieringumo požymiai. Švedų kalba Š. išleido publicistikos („Lietuvių kultūra", 1917) ir grož. prozos („Naktis ir saulė", 1918) knygų. Po 1940 paskelbė antitaryb. turinio raštų.

Ršt.: Vasaros vaišės. Kuprelis, V., 1970.

Lit.: K. Korsakas Radžvilas, Kritika, K., 1936 [str. „Pretenzijos į internacionalumą"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961.

ŠEIVAMEDIS. Lietuvoje auga 2 introdukuotos Š. rūšys: raudonuogis Š. *(Sambucus racemosa)* ir juoduogis Š. *(S. nigra).* **Raudonuogis Š.** užauga iki 4 m aukščio. Žydi gegužės pr.; vaisiai prinoksta liepos mėn. **Juoduogis Š.** užauga iki 6 m aukščio. Žydi gegužės pab.— birželio pr.; vaisiai prinoksta t. p. liepos mėn. Abiejų rūšių, ypač raudonuogių Š., dekoratyviniais tikslais dažnokai auginama parkuose, soduose, sodybose. Pasitaiko ir sulaukėjusių palaukėse, miškuose. Nemaža jų (daugiausia raudonuogių Š.) yra įveista p. v. Lietuvos miškų trake, nes savo gausiais lapais gerina dirvožemius, o vaisiai teikia daug lesalo laukiniams paukščiams. Juoduogių Š. šerdys vartojamos kitų augalų ar jų dalių mikroskopiniams piūviams daryti.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

ŠEIŽỸS Mykolas [slap. **Mikalojus Dagilėlis;** 1874.X.2 Šiukštoniuose (Pasvalio rj.) — 1950.VIII.8 Pakruojyje] — rašytojas. Mokėsi Kuldygos, Mintaujos (abu Latvijos TSR) g-jose. 1898 baigė Kauno kunigų seminariją. 1898—1909 kunigavo Laižuvoje, Balninkuose, 1910—1920 Saudininkuose (Kelmės rj.), Grūžiuose (Pasvalio rj.), 1920—33 Pandėlyje, 1933—50 Pakruojyje. Nuo 1899 bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje („Tėvynės sarge", „Žinyčioje", „Draugijoje", „Vienybėje", „Panevėžio balse", „Moksleivyje", „Pavasaryje"). Išleido poez. rinkinius „Dainos ir sakmės" (1903, II leid. 1906) ir „Dainos dainelės" (1909). Š. eilėraščiuose vyrauja patriotiniai ir religiniai motyvai, idiliškos bei eleginės intonacijos. Daugelyje Š. kūrinių ryškios didaktinės tendencijos. Š. sekė Maironio, P. Vaičaičio, A. Vienažindžio lyrika, vartojo tautosakinius įvaizdžius. Nemažą Š. poezijos dalį sudaro lenkų ir rusų rašytojų (I. Krilovo, A. Puškino, M. Lermontovo, I. Krasickio, A. Mickevičiaus, P. Moravskio) pasakėčių ir eilėraščių laisvi vertimai bei sekimai.

ŠEKAĨ — kaimas Skuodo rj., Daukšių apyl., 13 km į p. nuo Skuodo, 4 km į v. nuo Mosėdžio. 70 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Erla (Bartuvos intakas). 1918 Šekuose veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 57 gyv.

ŠEKŠỸS — ežeras Zarasų rj., 6 km į p. r. nuo Antalieptės, prie Kauno—Zarasų plento. Plotas 31 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1000 m, didž. plotis 510 m, kranto linijos ilgis 3100 m. P. r. krantas aukštas, kiti — žemi. Išteka Šekšelė (į Uolio ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 4,2 kg/ha.

ŠÈKŠTIS — ežeras Telšių rj., 7 km į š. v. nuo Telšių. Plotas 11 ha. Ežeras ovalus; ilgis 460 m, didž. plotis 325 m, kranto linijos ilgis 1230 m. Krantai žemi, pelkėti. Per Š. teka Rukis (Sruojos deš. intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 13,7 kg/ha.

ŠÈLAS Meilachas [g. 1907.VII.15 Utenoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Batsiuvys. Kilęs iš darbininkų. 1923—25 LKJS narys. 1925—36 LKP narys. 1925—26 dirbo rev. darbą žydų sporto d-joje Utenoje, 1928 — kareivių tarpe Panevėžyje. 1927 LKP Utenos parajonio k-to narys. Bendradarbiavo „Balse". Už rev. veiklą 1927 ir 1929 kalintas Utenoje, 1931 ištremtas į Šilalę, kur gyveno iki 1933. 1936 už rev. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune ir IX forte. 1940—41 batsiuvys Utenoje, avalynės f-ko direktorius Kaune. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Po sužeidimo demobilizuotas, dirbo Čardžou (Turkmėnijos TSR). Nuo 1945 darbininkas Vilniuje.

ŠELÈPINAS (Шелепин) Aleksandras Nikolajevičius [g. 1918.VIII.18 Voroneže] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų.

1939—40 politinis darbuotojas Raudonojoje Armijoje. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—43 VLKJS Maskvos miesto komiteto darbuotojas, sekretorius. 1941 baigė Maskvos Istorijos, filosofijos ir literatūros institutą. 1943—52 VLKJS CK sekretorius, 1952—1958 I sekretorius. 1958 TSKP CK partinių organų sk. vedėjas. 1958—61 Valst. saugumo k-to prie TSRS MT pirmininkas. 1961—67 TSKP CK sekretorius, 1962—67 kartu ir TSRS MT pirmininko pavaduotojas, TSRS Liaudies kontrolės k-to pirmininkas. Nuo 1967 Visasąjunginės Profs-gų Centro Tarybos pirmininkas. Nuo 1952 TSKP CK narys. 1964—66 TSKP CK Prezidiumo, nuo 1966 TSKP CK Polit. biuro narys. Nuo 1954 TSRS AT deputatas.

ŠÈLESTAS (Шелест) Piotras Jefimovičius [g. 1908.II.14 Andrejevkoje (Ukrainos TSR, Charkovo sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1923—27 dirbo Charkovo gamyklose, vėliau komjaunimo darbuotojas Ukrainoje. Nuo 1928 TSKP narys. 1935 baigė Mariupolio (dab. Ždanovas, Donecko sr.) Metalurgijos institutą. 1936—37 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1937—40 Charkovo g-lų cecho viršininkas, vyriausiasis inžinierius. 1940—41 Ukrainos Komunistų partijos (UKP) Charkovo miesto k-to sekretorius. 1941—48 part. darbuotojas Čeliabinske ir Saratove. 1948—54 Leningrado ir Kijevo g-lų direktorius. 1954—57 UKP Kijevo miesto k-to, Kijevo sr. k-to II sekretorius. 1957—62 UKP Kijevo sr. k-to I sekretorius. 1962—63 Ukrainos KP CK sekretorius, nuo 1963 I sekretorius. Nuo 1961 TSKP CK narys. 1963—64 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius. 1964—1966 TSKP CK Prezidiumo, nuo 1966 TSKP CK Polit. biuro narys. Nuo 1958 TSRS AT deputatas.

ŠELKOVÒJUS (Шелковой) Sergejus Jepifanovičius [g. 1912] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos generolas leitenantas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.VII.15 prie Alytaus jo vadovaujamas šaulių pulkas, priešui apšaudant ir bombarduojant perkėlą, forsavo Nemuną, išlaikė ir išplėtė užimtas pozicijas jo kair. krante, sudarė sąlygas persikelti kitiems Raudonosios Armijos daliniams.

ŠEMERỸS Salys [tikr. **Šmerauskas;** g. 1898.V.21 Vilkaviškyje] — poetas. 1918 baigė Vilkaviškio g-ją, 1929 — Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1927—1939 ir 1945—57 mokytojavo Klaipėdos vid. m-lose. Dalyvavo Klaipėdos jachtklubo veikloje. Hitlerininkams okupavus Klaipėdos kr., mokytojavo Vilkaviškyje. Grož. lit-ros kūrinius pradėjo skelbti apie 1918. Bendradarbiavo „Atspindžiuose", „Skaitymuose", 1921 redagavo laikr. „Sekmoji diena". Buvo vienas aktyviausių „Keturių vėjų" lit. grupės dalyvių. Išleido futuristinių eilėraščių rinkinius „Granata krūtinėj" (1924) ir „Liepsnosvaidis širdims deginti" (1926). Š. poezijai būdingas maištavimas prieš miesčionišką skonį, įprastines elgesio normas, ekspresyvumas, formos eksperimentai. Kai kuriuose visuom. tematikos eilėraščiuose Š. reiškė burž. patriotizmo idėjas. Parašė studiją „Vydūno gyvenimas" (išsp. 1937 almanache „Aukuras"). Išvertė į liet. kalbą V. Majakovskio eilėraščių. Taryb. metais period. spaudoje paskelbė pasakėčių, eilėraščių, išleido poezijos rinktinę „Granata krūtinėj" (1969).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **V. Bagdonavičius,** „Keturių vėjų" poetas.—„Gimtasis kraštas", 1968.V.23; **V. Daujotytė,** Poezija — liudininkė.—„Pergalė", 1970, Nr. 1.

ŠEMEŠỸS (Szemesz) Adomas [1808 netoli Slucko (BTSR) — 1864 Vilniuje] — dailininkas. 1826—31 studijavo tapybą Vilniaus un-te (vadovas J. Rustemas). Po 1831 sukilimo buvo ištremtas. 1842—1846 gyveno Chersone (Ukrainos TSR), Saratove (RTFSR), 1847—52 — Minske. 1852 grįžo į Vilnių. Nutapė portretų (T. Januškevičienės, 1851; L. Kondratovičiaus-V. Sirokomlės, 1854), buitinio žanro paveikslų, kompozicijų A. Mickevičiaus kūrinių temomis. Paskelbė straipsnių apie Vilniaus meno m-lą, J. Damelį ir kitais dailės istorijos klausimais.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

ŠEMETÀ Pranciškus [1802.V.8 Diktariškyje (Radviliškio rj.) — 1882.I.20 Drezdene (VDR)] — 1831 sukilimo dalyvis. 1818 įstojo į Vilniaus un-tą; studijavo fiziką, chemiją, botaniką, zoologiją, lit-rą ir kalbas, priklausė Filaretų d-jai. Baigęs un-tą, 1825—30 tarnavo Peterburge. 1831 pr. priklausė Šiaulių aps. sukilėlių k-tui, palaikė ryšius su Vyriausiuoju sukilėlių k-tu Vilniuje. Š. vadovaujamas sukilėlių dalinys su kt. daliniais 1831.III.29 užėmė Šiaulius. Š. buvo Šiaulių aps. sukilėlių viršininko pavaduotojas, vėliau viršininkas, ėjo sukilėlių Šiaulių aps. kariuomenės vado pareigas. Dalyvavo daugelyje kautynių Šiaulių, Raseinių ir Telšių apskrityse, gavo majoro laipsnį. 1831.VII.15 pasitraukė į Prūsiją, vėliau emigravo į Prancūziją; ten priklausė Lietuvos d-jai (vėliau Lietuvos ir rusų žemių d-ja); buvo Lietuvių k-to narys. 1832 įstojo į Prancūzijos kariuomenę; dalyvavo Prancūzijos sąjungininkės Belgijos kare su Olandija, 1833 Egipte karia-vo su turkais. 1834—38 gyvendamas Paryžiuje, palaikė ryšius su slapta Vilniaus studentų Demokratine d-ja, siuntė į Lietuvą emigrantų leidinius. 1848—1849 tarnavo savanoriu Pjemonto kariuomenėje, kovėsi su austrais. Buvo artimas poeto A. Mickevičiaus bičiulis ir aktyviai dalyvavo Lietuvos emigrantų kultūriniame ir politiniame gyvenime.

ŠEMETÁITĖ Liucija [**Lesauskienė;** g. 1930.II.3 Kaune] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1962). 1954 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo Ž. ū. akademijos asistente. 1961—65 Kauno Med. in-to moksl. tyrimo laboratorijos, nuo 1965 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių ankštinių augalų ir žuvų biochemijos klausimais.

ŠEMETÙLSKIS Danielius [g. 1928.III.28 Griniuose (Kelmės rj.)] — entomologas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1962 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1965 dirbo Jurbarko rj. gamybinės ž. ū. v-bos agronomu. 1967—68 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1968 to in-to moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie kovos su svarbiausiais Lietuvos TSR obelų kenkėjais integruotą metodą.

ŠEPETÀ — **1.** Pelkė Kupiškio rj., 5 km į p. r. nuo Kupiškio, į v. nuo Kupiškio—Svėdasų kelio. Plotas 1650 ha (pramoninis 1389 ha). Pelkė plyti lėkštoje moreninės lygumos dubumoje, Lėvens ir Šventosios vandenskyroje. Pakraščiai gana lygūs, tik pietuose yra įlankų. Maitina krituliai ir požeminiai vandenys. Š. — aukštapelkė; jos vidurys iškilęs 5 m aukščiau pakraščių. Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 132 ha). Pelkė nusausinta, būdingi jai duburiuotieji bei ežerokšniniai kompleksai išnykę. Durpių klodo didž. storis 7 m, vid. 3,54 m. Vyrauja fuskuminiai klodai, pasitaiko mediuminių ir kompleksinių, o įlankoje ties Šapalų kaimu plyti žemapelkiniai ir tarpinio tipo klodai. Durpių vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 4,5%. Durpės kasamos daugiausia kraikui. Be to, Šepetos durpių įmonėje (įk. 1940) iš jų gaminamos dar ir izoliacinės plokštės. Prieš pradedant kasti, durpių buvo apie 49 mln. m^3, iš jų apie 26 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių. Iki 1970 pr. iškasta 10%. 1969 Šepetos durpių įmonėje pagaminta 68 100 t durpių kraiko ir apie 9000 m^3 izoliacinių plokščių.

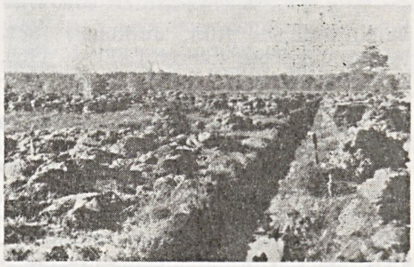

Šepeta 1

Poledynmečio pradžioje Š. vietoje tyvuliavo du dideli seklūs (0,5—1,5 m gylio) ežerai, kuriuose, įsigalėjus hidrofilinei augalijai, pradėjo formuotis pelkės. 1940 pelkę kompleksiškai tyrė Ž. ū. akademijos darbuotojai.

Apie Š. yra keletas padavimų.

Lit.: Šepeta. — „Žemės ūkio akademijos metraštis", t. 13, sąs. 4, K., 1940; **E. Dulaitienė (Glemžaitė)**, Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 20—25].

2. Durpyno darbininkų gyvenvietė Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 6 km į p. r. nuo Kupiškio, Šepetos durpyno r. pakraštyje. 468 gyv. (1970). Yra Šepetos durpių įmonė (įk. 1940; joje gaminamos kraikinės durpės ir izoliacinės plokštės), parduotuvė, valgykla (nuo 1961), ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (nuo 1969), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1960). Gyvenvietė įsikūrė, pradėjus statyti durpių įmonę. 1959 buvo 96 gyv.

ŠEPETŶS Jonas [1867.III.5 Švilpiškyje (Biržų rj.) — 1941.IV.28 Lodzėje (Lenkija)] — istorikas. 1893 baigęs Tartu un-tą, kunigavo Nemunėlio Radviliškyje, Švobiškyje (Pasvalio rj.). 1911—12 redagavo evangelikų reformatų laikraštį „Pasiuntinys". 1915—18 mokytojavo Voroneže. 1919 vienas Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to steigėjų. 1922—23 Vilniaus Vytauto Didžiojo g-jos mokytojas. 1923—41 kunigavo Papilyje (Biržų rj.). 1941 išvyko į Vokietiją, iš ten persikėlė į Lodzę. Parašė knygų apie reformacijos istoriją Lietuvoje, J. Kalviną, vid. amžių bažnyčią, religinio turinio knygų.

ŠEPETŶS Jonas [1885.VIII.15 Pladiškyje (Biržų rj.) — 1942(?)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, rašytojas, publicistas. Mokydamasis Mintaujos g-joje, įsijungė į pažangių moksleivių veiklą. Už tai pašalintas iš g-jos. 1903—04 studijavo Briuselio un-te. Užsienyje padėjo V. Kapsukui leisti s-d. žrn. „Draugas". Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, vadovavo dvarų darbininkų streikams Vilkaviškio, Šiaulių apylinkėse. 1908 emigravo, gyveno Belgijoje, Prancūzijoje, Anglijoje. Nuo 1909 vasaros faktiškasis „Rankpelnio" redaktorius. 1913 grįžo į Lietuvą. Už rev. agitaciją kareivių tarpe buvo ištremtas. 1917 pavasarį Petrograde vėl įsijungė į rev. veiklą. 1917. XII išrinktas Petrogrado įgulos liet. kareivių rev. k-to, 1918.I — Lietuvos kareivių atstovų Centro tarybos pirmininku. Buvo laikr. „Kareivis-socialistas" redkolegijos narys. Vėliau Voroneže dirbo Lietuvos reikalų komisariato spaudos ir švietimo skyriaus redaktoriumi ir vertėju. 1918 RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuro kar. skyriaus spaudos sekcijos vadovas. 1919 antrojoje pusėje — 1920 nelegaliai gyveno Kaune, dirbo laikr. „Darbininkų gyvenimas" redakcijoje. Nuo 1921 BTSR Valst. leidyklos Minske liet. redakcijos, „Raudonojo artojo" redakcijos darbuotojas, mokytojas. Vertė į liet. kalbą V. Lenino, M. Gorkio raštus. 1938 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas.

Lit. kūrinius spausdino „Drauge", „Darbininkų balse", „Kovoje", „Komunare", „Komuniste", „Naujoje gadynėje", „Rankpelnyje", „Raudonajame artojuje", „Skarde", „Tiesoje", „Žarijoje" (slap. J. Adomavičius, J. Aušra, Redak. Lingė, Rimgaudas Kilpa ir kt.). Apsakymuose vaizdavo liaudies išnaudojimą, skurdą, stichinį priešinimąsi išnaudotojams, parodė sunkią piemenuko dalią. Š. kūriniams, parašytiems reakcijos po 1905—07 revoliucijos metais, būdinga optimizmas, raginimas nepasiduoti abejonėms, tęsti rev. kovą. Š. pirmasis į proletarinę liet. poeziją įvedė satyr. eilėraščio ir eiliuoto feljetono žanrą. Išvertė į liet. kalbą V. Lenino veikalų (išl. 1925—28 Smolenske).

Ršt.: Turtas ir darbas, Voronežas, 1918.

Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

ŠEPETŶS Lionginas [g. 1927.VII.13 Kazliškiuose (Ukmergės rj.)] — kultūros darbuotojas, meno mokslų kandidatas (1963). 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-to statybos fakulteto archit-ros skyrių, iki 1957 dirbo to in-to dėstytoju. Nuo 1955 TSKP narys. 1957—58 LLKJS CK darbuotojas, LLKJS CK Biuro narys. 1958—60 LKP CK mokslo, mokyklų ir kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1960—63 Visuomeninių mokslų akademijos prie TSKP CK aspirantas. 1963—64 LKP CK ideologinio skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1964—67 mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas. 1963—68 Lietuvos TSR Dailės in-to marksizmo-leninizmo katedros dėstytojas; nuo 1964 docentas. Nuo 1967 kultūros ministras. Nuo 1964 LKP CK narys. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas. Period. spaudoje rašo meno ir kultūros klausimais.

Ršt.: Daiktų grožis, V., 1965 [apie taikomosios dailės vaidmenį soc. visuomenėje]; Modernizmo metmenys, V., 1967.

ŠEPKÀ Lionginas [g. 1907 Šiaudinėje (Rokiškio rj.)] — liaudies skulptorius. Iki 1940 piemenavo, bernavo, dirbo plento darbininku. 1949 ėmėsi skulptoriaus darbo. Iš medžio sukūrė broliui ir tėvui paminklą, imituojantį daugiašakę eglę su šimtu paukščių. Išdrožė bareljefų, statulų, žvėrių bei paukščių figūrėlių, gėlių (iš viso apie 500 kūrinių). Kai kurios statulos stambios, beveik žmogaus ūgio. Statulų paviršius gausiai ornamentuotas. Bareljefai daugiausia dvipusiai, jų paviršius suskaidytas į 3—4 plokštumas, kuriose pavaizduoti atskiri siužeto epizodai. Kiekvienoje plokštumoje išrėžti neilgi tekstai. Š. kūriniai laikomi Rokiškio kraštotyros ir Stelmužės liaudies skulptūros muziejuose, eksponuojami liaudies dailės parodose.

Lit.: **Z. Žemaitytė**, Ir medis išskleidžia žiedus. — „Kultūros barai", 1966, Nr. 2; **Č. Kudaba**, „Aš turiu dirbti". — „Švyturys", 1966, Nr. 5; **S. Daunys**, „Dirbtuvė mano — palapinėj. . .". — „Kultūros barai", 1970, Nr. 1.

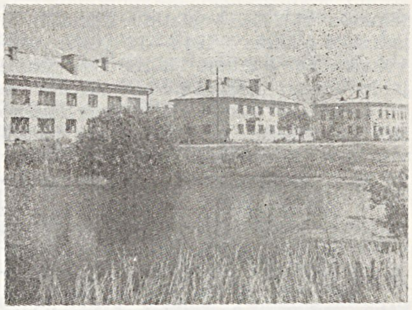

Šepeta 2

ŠĚPKUS Lionginas [g. 1924.I.12 Laičiuose (Kupiškio rj.)] — pedagogas, literatūros kritikas. 1949 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. 1951—1958 Kapsuko Jablonskio vid. m-los mokytojas, nuo 1960 Kapsuko Sukackienės ped. m-los dėstytojas. Parašė vid. m-loms „Lietuvių literatūros vadovėlio" III dalį (1960, VII leid. 1969), „Lietuvių literatūros istorijos" (t. 4, 1968) skyrių apie S. Nėrį, paskelbė straipsnių apie lietuvių taryb. prozą, lit-ros mokslo bei kritikos, lit-ros dėstymo vid. m-lose ir kt. klausimais.

ŠĚPKUVIENĖ Pranė [**Šabanaitė**; 1906 Filadelfijoje (JAV) — 1945.VIII.15 Šakynoje (Šiaulių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1921—22 LKJS, 1924—1933 LKP narė. Priklausė LKP Joniškio kuopelei. Vok. faš. okupacijos metais palaikė ryšius su Gruzdžių (Šiaulių rj.) apylinkių partizanais. Burž. nacionalistų nužudyta.

ŠEPUTÀ Antanas [1889.I.29 Girdeniuose (Skuodo rj.) — 1959.IV.28 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1913 dalyvavo slaptame jaunimo lavinimosi būrelyje Vižančiuose

Lionginas Šepka. Skulptūrėlės fragmentas

(Skuodo rj.). 1914 platino Žemaitijoje laikraštį „Vilnis". 1914—18 veikė antivokiškuose jaunimo būreliuose, kurie leido neleg. rankraštinius laikraštėlius. 1918—30 LKP narys. LKP I suvažiavimo (1918) delegatas. 1918 pabaigoje Ylakių vls. rev. k-to narys. Dalyvavo kovose su burž. nacionalistais. Nuslopinus Tarybų valdžią, dirbo pogr. part. darbą, dalyvavo keliose Žemaitijos kom. org-jų konferencijose. Kaip Ylakių ž. ū. darbininkų profs-gos delegatas 1920 dalyvavo Lietuvos profs-gų I suvažiavime. 1922 iškeltas kuopininkų kandidatu į Lietuvos I seimą, bet neišrinktas. 1923 kaip kuopininkas kalintas Šiauliuose. Už rev. veiklą 1924 vėl suimtas ir sumuštas. 1925—37 dirbo Ylakių smulkaus kredito d-joje; rinko aukas polit. kaliniams. 1926 bendradarbiavo kom. laikraštyje „Darbininkų atstovas". Po 1930 slėpė persekiojamus komunistus, rėmė LKP Mažeikių rj. k-to laikr. „Žemaitijos tiesa" leidimą. 1940.VII—X Ylakių vls. viršaitis. 1941—44 gyveno policijos prižiūrimas. 1944 Ylakių vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, 1945—49 Ylakių ž. ū. kredito d-jos pirmininkas. 1949—54 kolūkietis, Kalvaičių (Skuodo rj.) apyl. pirmininkas.

ŠERÁITĖ Berta [**Goldberg** Darja; g. 1902.X.25 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Kilusi iš amatininkų. 1922 Radviliškyje įstojo į LKJS. Nuo 1923 Komunistų partijos narė; kuopelės (Radviliškyje) sekretorė. Nuo 1925 dirbo Kaune. 1926 LKP Kauno miesto k-to narė, Adatos darbininkų profs-gos v-bos narė. 1927 emigravo į TSRS. Iki 1953 dirbo Maskvos m-lose.

ŠERÁITĖ Chana [g. 1913.VIII.10 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1929 įstojo į LKJS, buvo Plungės kuopelės sekretorė. Nuo 1931 Komunistų partijos narė. 1932—33 padėjo gabenti iš Kauno į periferiją kom. lit-rą, priklausė nelegaliai siuvėjų profs-gai. Už rev. veiklą 1934 nuteista $9^1/_2$ metų kalėti. Kalėjo Kaune, Ukmergėje, Zarasuose, Vilniuje. 1940—41 Plungėje dirbo komjaunimo organizatore, medžio apdirbimo įmonės direktore. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1945—1950 dirbo Vilniuje. Pensininkė.

ŠERÁITĖ Lėja [1908 Šiauliuose — 1942. VIII.16 Čardžou (Turkmėnijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1926 įstojo į LKJS, 1930 — į Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-ją. Nuo 1932 Komunistų partijos narė. Rev. darbą dirbo Šiauliuose, Kaune. 1929—31 LKJS, vėliau LRP ir LKP Šiaulių rj. k-to narė. 1934 nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune. Iš kalėjimo išėjo 1940.IV, sunkiai sirgdama.

ŠÈRAS Einė [1907.X.21 Plungėje — 1957.X.17 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1930 Komunistų partijos narys; Plungėje buvo part. kuopelės sekretorius. 1931—35 už rev. veiklą 7 kartus baustas adm. tvarka. 1940—41 prekybos darbuotojas Plungėje. D. Tėvynės karo pradžioje darbininkas Gorkio srityje, nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1946—55 darbininkas Vilniuje.

ŠÈRAS Irma [1908.V.18 Plungėje — 1943.II.22 prie Aleksejevkos (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1926 įstojo į LKJS. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. Organizavo streikus. Už rev. veiklą 1931 kalintas Varnių konc. stovykloje, 1932—33 keturis kartus baustas adm. tvarka. 1933 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Raseiniuose. 1940.VI—IX LKP Kauno aps. k-to instruktorius, 1940—41 adm. darbuotojas Kretingoje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠÈRAS Michelis [1918.XII Ariogaloje — 1941.VI Krakėse (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1933—35 LKJS narys, kuopelės sekretorius. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935—36 (J. Vandino pavarde) mokėsi Tarptautinėje Lenino m-loje Maskvoje. Už rev. veiklą 1937 baustas adm. tvarka. 1940—41 Ariogalos vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Hitlerininkų nužudytas.

ŠÈRAS Motelis [1908.V.18 Plungėje — 1945.I.28 Klaipėdoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1926 įstojo į LKJS. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. Organizavo streikus. Už rev. veiklą 1930 kalintas Varnių konc. stovykloje, 1931—33 penkis kartus baustas adm. tvarka. 1933 nuteistas 7 metus kalėti. 1940—41 LKP Plungės vls. k-to sekretorius, LKP Telšių aps. k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo mūšyje dėl Klaipėdos.

ŠÈRAS Šepselis [g. 1909.IV.26 Ariogaloje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. 1931 Ariogaloje įkūrė LKP kuopelę, dvi Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopeles. 1933 su kitais suorganizavo dažytojų streiką Kaune. 1936 nuteistas 10 metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. 1940—41 dirbo Darbo liaudies komisariate. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1947—50 Vidaus reikalų m-jos įgaliotinis, 1950—54 milicijos darbuotojas Vilniuje. 1954—55 mokėsi Leningrado milicijos m-loje. 1955—65 Vilniaus miesto Tarybų, Spalio rj. milicijos skyriaus viršininko pavaduotojas. Nuo 1965 Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo v-bos prie Lietuvos TSR MT inspektorius.

ŠEREIVÀ Kazimieras [g. 1929.IV.16 Žybartuose (Radviliškio rj.)] — žemės ūkio mechanizatorius, Socialistinio Darbo Didvyris (1966). Nuo 1949 Radviliškio rj. „Draugo" kolūkio traktorininkas-kombainininkas. Pasižymėjo labai našiu darbu, sėdamas, prižiūrėdamas cukrinius runkelius, pašarinius šakniavaisius ir nuimdamas jų derlių.

ŠERĒNAS Antanas [1897—1948 Švenčionėliuose] — kompozitorius, choro vadovas. Nuo 1912 vargonininkavo įvairiose Lietuvos vietose. Nuo 1921 Rygos konservatorijoje 4 metus studijavo dainavimą (vadovas E. Vitingas). Studijuodamas dirbo Lietuvos pasiuntinybėje, vadovavo Rygos lietuvių „Rūtos", „Laisvės" d-jų chorams. Atostogaudamas Lietuvoje, surinko nemaža liaudies dainų. 1931 baigė Rygos konservatorijos teorijos ir kompozicijos skyrių (kompozicijos specialybė, vadovas J. Vitolis). Nuo 1932 Lietuvoje dirbo įv. g-jų muz. mokytoju, dalyvavo Lietuvos Muzikų ir chorvedžių d-jos veikloje. 1937—38 Rygoje vadovavo Latvijos Lietuvių s-gos chorui. Harmonizavo liaudies dainų („Arė bernelis", „Trys rūtų darželiai", „Vai, pakelėly", „Oi, lygus lygus tėvo laukelis"), sukūrė choro ir solo dainų, simf. poemą, kantatą, styginį kvartetą, 2 sonatas ir 2 variacijas liaudies dainų motyvais fortepijonui ir kt. Paskelbė straipsnių muz. klausimais, išvertė muz. vadovėlių, parašė gitaros skambinimo pradžiamokslį, elementarios muz. teorijos vadovėlį.

ŠERIAĨ — kaimas Anykščių rj., Staškūniškio apyl., 4 km į p. nuo Kavarsko, Šventosios kair. krante; tarybinio ūkio centras. 115 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra kultūros namai. 1959 buvo 129 gyv.

ŠĖRIAĨ — kaimas Šilutės rj., Juknaičių apyl., 13 km į p. r. nuo Šilutės, abipus Klaipėdos—Jurbarko plento. 1959 buvo 271 gyv., 1970 — 236.

ŠERỸS Vytautas [g. 1931.I.24 Naujasodyje (Anykščių rj.)] — dailininkas. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Sukūrė skulptūrinių portretų, monotipijų. Skulptūros pasižymi originalia plastine išraiška.

Kūriniai: vyro (1962), kolūkiečio (1964), komp. V. Klovos, rašytojo J. Ragausko (abu 1965) skulptūriniai portretai, kompozicija „Traktorininkas Petras aria" (1967), ir kt.

ŠĖRỸS Juozas [g. 1929.I.2 Pelekonyse (Prienų rj.)] — administracinis darbuotojas. 1952 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1954 dirbo jame asistentu. 1954—60 Kauno miesto vykd. k-to inžinierius, skyriaus vedėjas, vietinio ūkio v-bos viršininko pavaduotojas, viršininkas. Nuo 1957 TSKP narys. 1960—1963 Kauno miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, nuo 1963 pirmininkas. Nuo 1966 LKP CK narys. Nuo 1965 Lietuvos TSR AT deputatas.

ŠEŘKŠNĖ — upė Telšių ir Mažeikių rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 56 km, baseino plotas 285 km^2. Prasideda Petraičių apylinkėse, 8 km į š. nuo Telšių. Teka per Markiškių, Šiliškės, Plinkšių ežerus į š. v.; toliau — į š., o žemupyje, nuo Mažeikių—Ylakių kelio,— į š. r. Aukšt-

upyje nuo versmių iki Plinkšių ež. vadinama **Markija.** Įteka į Ventą 195 km nuo jos žiočių, ties Būgeniais, 6 km į š. v. nuo Mažeikių. Intakai: dešinysis — Stirtupis, kairieji — Smeltė, Šaka, Vaidotas. Vid. nuolydis 144 cm/km. Vid. debitas žemiau Plinkšių ežero 0,96, žiotyse 2,56 m³/s.

ŠERKŠNĖNAI — kaimas Mažeikių rj., 10 km į p. v. nuo Mažeikių, abipus Plungės—Mažeikių plento; apylinkės ir kolūkio centras. 456 gyv. (1970). Per kaimą teka Šerkšnė (Ventos intakas), prieina Žalionės miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1955), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1920), kultūros namai (nuo 1957). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1558 metais. 1859 buvo 36 kiemai, 366 gyv., veikė vandens malūnas. 1959 buvo 606 gyv.

ŠERKŠNIAĨ — kaimas Skuodo rj., Mosėdžio apyl., 2 km į p. r. nuo Mosėdžio, abipus kelio į Šates, Bartuvos deš. krantė. 1959 buvo 228 gyv., 1970 — 213.

ŠER̃MENYS — budėjimas prie mirusiojo; laidotuvių puota. Ž. *Laidotuvės.*

ŠER̃MIO PÉLKĖ, Taučionių pelkė, — pelkė Trakų rj., 4,5 km į p. nuo Onuškio, 3 km į r. nuo Dusmenų. Plotas 114 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė, daugiausia raistinė, įsiterpusi tarp Šermio ir Švenčiaus ežerų; Dusmenų—Onuškio miškų masyvo dalis. Per pelkę teka Musė (Varėnės intakas). Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 2,67 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 11,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 12,5 m).

ŠERMÙKŠNIS Algirdas [g. 1932.IX.15 Niūronyse (Anykščių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1956 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1965 dirbo Kauno Dzeržinskio staklių g-los technologu, konstruktoriumi. Nuo 1968 Kauno Politechnikos in-to vibrotechnikos laboratorijos inžinierius. Paskelbė moksl. straipsnių apie mechaninių virpesių generatorių ant oro pagalvės su oro akumuliatoriumi. 2 išradimų autorius.

ŠERMÙKŠNIS. Lietuvoje auga 1 savaiminė Š. rūšis — paprastasis Š. *(Sorbus aucuparia)* — ir keletas introdukuotų. **Paprastasis Š.** užauga iki 15 m aukščio. Pradeda žydėti vid. V.6—VI.5, vaisiai prinoksta rugsėjo mėn. Vaisius dažnai pažeidžia šermukšninė kandis. Labiausiai paplitęs lapuočių ir mišrių medynų retmėse, trake, kirtimuose. Geriausiai auga drėgnokuose, huminguose priesmėlių ir priemolių dirvožemiuose. Neretai dekoratyviniais tikslais auginamas pakelėse, sodybose, parkuose. Šermukšniuose, augančiuose arčiau sodų, gyvena daugelis vaismedžių, ypač obelų, kenkėjų. Jo vaisius lesa kai kurie laukiniai paukščiai. Vaisiai vartojami maisto pramonėje. Maisto pramonės m-jos ir Lietkoopsąjungos paruošų org-jos 1962 supirko iš gyventojų 545 t Š. vaisių, 1965 — 36 t, 1967 — 1649 t, 1969 —

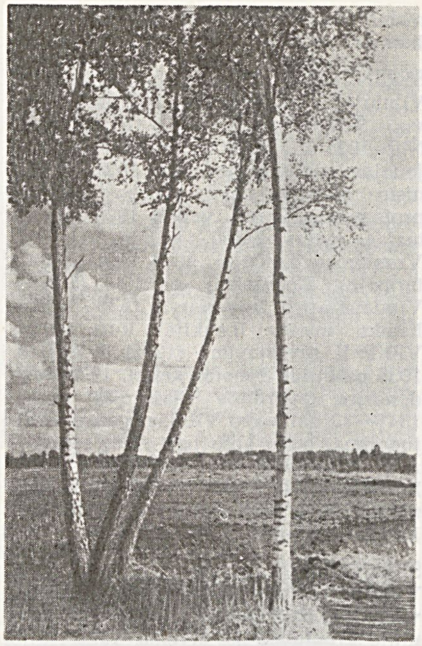

Šermukšnių pelkė

732 t. Iš jų daugiausia gaminamas vynas, sultys, kai kurie kt. gėrimai. Seniau (pvz., 1828 Vilniuje) odos dirbimui buvo vartojama ir Š. žievė. Iš **introdukuotų Š.** dekoratyviniuose želdiniuose dažniau auginamas švediškasis Š. *(S. intermedia)*, hibridinis Š. *(S. hybrida)*, miltuotasis Š. *(S. aria)*. Kai kur (pvz., Kaišiadorių vaismedžių medelyne) kaip vaismedis auginama paprastojo Š. forma — saldžiavaisis Š. *(S. a. f. dulcis).*

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

ŠERMÙKŠNIŲ PÉLKĖ — pelkė Pakruojo ir Pasvalio rj., 10 km į p. r. nuo Klovainių, 10 km į p. v. nuo Pušaloto. Plotas 145 ha (pramoninis 100 ha). Plyninė ir plynraistinė žemapelkė, apie 3 km ištįsusi iš š. į p. tarp 2 gūbrių. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,12 m. Durpės žemapelkinės — žolinės bei žaliasamanės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 10,2%. Pelkė nusausinta. Kasamos gabalinės durpės kurui. Didesnioji dalis iškasta. Pietuose prie Š. p. įsikūręs Šermukšnių kaimas.

ŠERMUONĖLIAI. Šermuonėlis *(Mustela erminea)* yra paplitęs visoje Lietuvoje, tačiau retokas. Gyvena nedideliuose lapuočių miškuose, užželusiose upių ir ežerų pakrantėse. Minta daugiausia pelėmis, pelėnais, ypač vandens žiurkėmis, rečiau varlėmis, ropliais, vabzdžiais, kartais pasigauna paukščių, ėda kiaušinius. Jų svarb. priešai — plėšrieji žvėrys ir plėšrieji paukščiai. Nuo seno gaudomi kailiui. Leidžiama gaudyti spąstais nuo XI.7 iki II.15.

Šermuonėlis

ŠERNAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Dovilų apyl., 9 km į š. nuo Priekulės, Minijos kair. krante. 1959 buvo 36 gyv., 1970 — 41. Per kaimą eina Klaipėdos—Veivirženų kelias; iš š., r. ir p. kaimą supa Šernų miškas. Felčerių-akušerių punktas. Prie Š. yra III—VII a. kapinynas.

Kapai griautiniai, apdėti akmenų vainikais. Kai kurie mirusieji laidoti su žirgais. 1891 m. A. Becenbergeris ištyrė 110 kapų ir jų liekanų. Kapuose rasta geležinių įmovinių kirvių, dalgių, peilių, pentinų, diržų sagčių ir žalvariu apkaustytų diržų liekanų, geležinių dvinarių žąslų (su grandinėmis galuose), įmovinių ietigalių, molinių puodelių, žalvarinių antkaklių (viela apvyniotais galais bei dėželinių) ir apyrankių (juostinių, įvijinių bei storagalių), žieduotųjų ir lankinių segių (su lenkta, trikampe ir žvaigždine kojele), apskritų žalvarinių bei sidabrinių segių su tutuliu, apskritų smeigtukų, puoštų tutuliu, geležinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių pakabučių su grandinėlėmis, įvairiaspalvių emalės ir stiklo karolių, žalvarinėmis sraiginėmis įvijomis ir spurgeliais puoštų kepuraičių, I—III a. Romos monetų. Apie 1905 rasta nedidelė žalvarinė vyro figūrėlė, patekusi iš Mažosios Azijos.

Lit.: **A. Bezzenberger,** Das Gräberfeld bei Schernen (Kr. Memel). — „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia", H. 17, Königsberg, 1892 [p. 141—170, lentelės 6—16]; **A. Bezzenberger, F. Peiser,** Die Bronzefigur von Schernen. — „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia", H. 22, Königsberg, 1909 [p. 424—444].

ŠERNAĨ. Lietuvoje gyvena europinis Š. *(Sus scrofa)*. Daugiausia Š. yra drėgnuose lapuočių bei mišriuose miškuose, mažiausiai — sausuose p. r. Lietuvos pušynuose. 1970 suskaičiuota 12 000 Š. (100 ha miško — vid. 5,8 Š.). Minta mišriu augaliniu bei gyvūniniu maistu. Daro žalos pasėliams, daugiausia bulvėms. Medžiojami pagal licencijas (nuo 1956). 1969 sumedžiota 4120. Šerniena pristatoma visuom. maitinimo įmonėms ir eksportuojama.

Nuo seno Š. buvo medžiojami mėsai, taukams, kailiams, net iltims. Valstiečiai iki XX a. pradžios Š. medžioklei naudojo duobes, užtvaras, tinklus, šakes, tam tikrus durklus. 1934 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 280 Š., 1938 (be Vilniaus kr.) — 870, 1940 (be Klaipėdos kr.) — 1960. Sumedžiota: 1936—37 (be Vilniaus

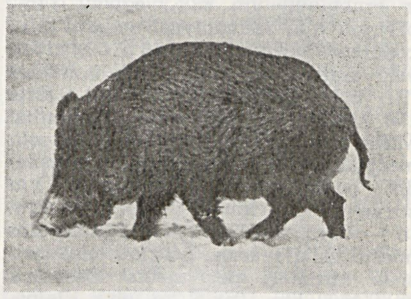

Europinis šernas

kr.) — 31, 1938—39 (be Vilniaus kr.) — 57, 1939—40 (be Klaipėdos kr.) — 151. Pokario metais Š. ėmė daugėti: 1948 buvo 4270, 1961 — 5720, 1966 — 7400.

ŠÉRNAS Vytautas [g. 1927.IV.15 Birjagaloje (Pakruojo rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1966). 1949—53 mokytojavo Pabaronės ir Merkinės m-lose (abi Varėnos rj.). 1952 neakivaizdiniu būdu baigė Gardino Ped. in-tą. 1953—54 dirbo Druskininkų rj. švietimo skyriuje. 1954—59 Kretingos vid. m-los mokytojas, 1959—1966 Mokyklų moksl. tyrimo in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 šio in-to sektoriaus vedėjas. Paskelbė straipsnių rusų kalbos ir lit-ros bei bendrosios negimtųjų kalbų dėstymo metodikos klausimais, recenzijų apie rusų kalbos ir lit-ros mokytojams skirtus leidinius.

Ršt.: Обучающие сочинения как средство развития русской речи учащихся-литовцев, Вильнюс, 1964; Обучающие сочинения по картине в литовской школе, Вильнюс, 1965; Сборник диктантов для V—VIII классов, Каунас, 1967; Обогащение русской речи учащихся-литовцев тематическим словарем, Вильнюс, 1970.

ŠER̃NIUS Martynas [1849.XI.10 Voveriškiuose (Klaipėdos rj.) — 1908.IV.14 Ciniotiškiuose (Šilutės rj.)] — R. Prūsijos lietuvių kultūros veikėjas. Baigė Rokų pr. m-lą. Dirbo Tilžės spaustuvėje raidžių rinkėju. Po kelerių metų nusipirko su spaustuvininku Holcu spaustuvę Klaipėdoje, joje spausdino liet. ir vok. knygeles, liet. kalendorius. 1878 Klaipėdoje leido laikr. „Lietuviška ceitunga". Mirus Holcui, Š. spaustuvę pardavė, o pats liko joje raidžių rinkėju. 1886 reichstago komisijai pateikus projektą dėl vokiečių ir lenkų kalbų teisių sulyginimo R. Prūsijos įstaigose, Š. ragino lietuvius išrinkti savo atstovą į reichstagą ir kovoti už savo kalbos teises. 1898 Klaipėdoje leido laisvamanių laikr. „Memeler Allgemeine Zeitung" („Klaipėdos visuotinis laikraštis"), prekiavo knygomis.

ŠERNŲ̃ MIŠKAS — miškas Klaipėdos rj., 8 km į p. v. nuo Gargždų, Minijos kair. krante. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Šernų girininkijai. Plotas 706 ha; medynų 592 ha. Reljefas banguotas. Antrojo ardo medynai kultūrinės kilmės, įveisti prieš 30—50 metų. Pušynų (daugiausia mėlyninių ir brukninių) yra 83%, eglynų 14%, beržynų 3%. Jaunuolynai sudaro 12%, pusbrandžiai medynai 88%. Medynų vid. amžius 65 metai, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Miške yra nedidelis raudonojo ąžuolo medynas, aptinkamas europinis maumedis, pocūgė, raudonoji sedula. Yra stirnų, šernų, kiaunių, lapių, Minijoje — ūdrų. Miškas įeina į Klaipėdos miesto žaliąją zoną. Įvairiais ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1500 ktm. Per Š. m. eina Klaipėdos—Veiviržėnų kelias; prie jo, vakariniame miško pakraštyje, įsikūręs Šernų kaimas.

ŠERŠNÉVSKIS Borisas [g. 1909.XI.21 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1925 V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos narys. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Dirbo Vilniaus profs-gose. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Vilniuje, Vronkuose (Lenkija). 1934 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) Vilniaus apyg. k-to narys, 1935 — Bialistoko miesto (Lenkija) k-to narys. VBKP II suvažiavimo (1935) delegatas. 1935 nuteistas 8 metus kalėti. 1939 Raudonosios gvardijos Bialistoke narys. 1941—43 dalyvavo Vilniaus geto antifaš. judėjime, buvo geto part. k-to sekretorius. 1943 LKP Vilniaus miesto pogr. k-to narys. Nuo 1943 Mickevičiaus partizanų būrio partizanas. Nuo 1945 šaltkalvis Vilniuje.

ŠERŠNÉVSKIS Zelmanas [g. 1907.VIII.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1920 Vilniuje krautuvės pardavėjas. 1926 įstojo į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1927—33 V. Baltarusijos Komunistų partijos narys. Už dalyvavimą demonstracijoje 1928 suimtas ir 1929 nuteistas 2 metus kalėti. Kalėjo Vilniuje, dalyvavo polit. kalinių bado streike. 1930 paleistas, dirbo V. Baltarusijos Komunistų partijos Vilniaus miesto k-to techn. aparate. 1930—34 V. Baltarusijos Raudonosios pagalbos org-jos Vilniaus miesto k-to narys. 1941—42 dirbo Baškirijos ATSR kolūkyje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte buvo sužeistas. 1943—46 Uzbekijos TSR g-los darbininkas. Nuo 1946 ūkinis darbuotojas Vilniuje.

ŠERŠNIÓVAS Nikolajus [g. 1894.XII.6 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 darbininkas. 1932 įsijungė į rev. veiklą, Kaune dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Kauno aps. k-to darbuotojas. 1941—42 ūkinis darbuotojas Kirovo srityje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, mokėsi partizanų m-loje Balachnoje (Gorkio sr.). 1943—44 Lietuvos partiz. judėjimo štabo (Maskvoje) reikalų vedėjas. 1945—50 part. ir adm. darbuotojas Raseiniuose. Pensininkas.

ŠEŠÉLGIENĖ Stasė [g. 1929.III.31 Jurkupiuose (Rokiškio rj.)] — agronomė ekonomistė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1960). 1954 baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1960 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių ž. ū. gamybos ekonomikos klausimais — apie kompleksinio mechanizavimo ekonominį efektyvumą, darbo našumo didinimą, savikainos mažinimą ir gamybos intensyvinimą.

ŠEŠÉLGIENĖ Teklė [g. 1925.X.5 Lyduvėnuose (Raseinių rj.)] — inžinierė architektė. 1951 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, dirbo įvairiose projektavimo įstaigose. Nuo 1962 Komunalinio ūkio projektavimo in-to Kauno filialo apželdinimo grupės vyriausioji architektė. Už TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) paviljono „Želdininkystė ir gėlininkystė" teritorijos apželdinimo projektą 1962 gavo sąjunginio konkurso II premiją. Paskelbė mokslinių straipsnių apie parkus ir mažąją architektūrą, su kitais parašė kn. „Dekoratyvinė sodininkystė" (1963).

Suprojektavo Kauno miesto sodą-parką prie Lenino prospekto (įrengta 1963); Joniškio rj. „Pergalės" (1963), Vilkaviškio rj. „Į komunizmą", Šiaulių rj. „Pirmyn" (abu 1967) kolūkių parkus; P. Cvirkos memorialinio muziejaus Kaune sodelį (1960); Klaipėdos, Palangos, Šiaulių, Panevėžio, Trakų, Mažeikių, Ignalinos, Šilutės, Jurbarko, Kretingos, Plungės, Pasvalio parkus (1964—69); ketverias Kauno kapines (1958—61), Šakių (1967) ir Jonavos (1968) kapines; daug mažosios architektūros statinių (paminklinių akmenų, vandens baseinėlių, garbės lentų); keleto Kauno pastatų interjerus.

ŠEŠÉLGIS Aleksandras [g. 1921.VIII.25 Šiauliuose] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1962). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1950 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Parašė studiją „Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai" (1968, rotaprintu), paskelbė straipsnių Žemaitės, K. Donelaičio kūrybos tekstologijos klausimais.

ŠEŠÉLGIS Kazys [g. 1915.I.9 Žeimiuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius architektas, architektūros daktaras (1967), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1934 baigė Kėdainių kultūrtechnikų mokyklą. 1934—36 studijavo Kauno un-to teisių f-to ekonomikos skyriuje. 1934—1940 Lietuvos Melioracijos v-bos kultūrtechnikas, 1941—1943 Lietuvos Statybos vadybos technikas. Baigė Kauno un-to statybos f-to architektūros skyrių.

1945—58 dirbo įvairiose projektavimo org-jose. 1945—50 Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas; nuo 1950 miestų planavimo katedros vedėjas. Nuo 1956 docentas, nuo 1968 profesorius. 1952—58 vadovavo Kauno Politechnikos in-to liaudies architektūros ekspedicijoms, in-te sukaupė gausius šios srities rinkinius. 1954 apgynė architektūros kandidato disertaciją. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" redakcijos redaktorius konsultantas.

Š. tiria Lietuvos gyvenviečių tinklo raidą ir jos perspektyvas, sudarė teorinius Lietuvos apgyvendinimo sistemos pagrindus, su kitais parengė Lietuvos TSR rajoninio planavimo schemą (1967 Resp. premija). Paskelbė moksl. darbų apie Lietuvos archit-rą, miestų rajoninį planavimą. Archit-ros daktaro disertacija — „Vieninga apgyvendinimo sistema Lietuvos TSR teritorijoje".

Pagal Š. projektus pastatyta: TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) Lietuvos

TSR paviljonas (su A. Lukošaičiu ir J. Kumpiu, 1953), Naujosios Akmenės cemento f-ko darbininkų miestelis (1953), „Melioracijos" poilsio namai Palangoje (1955) ir kt.

Š. parengė tipinio 2 butų gyv. namo (1946), Pergalės paminklo Vilniuje (1948), Panevėžio išplanavimo ir užstatymo (1953), Vilniaus senamiesčio rekonstravimo (su S. Lasavicku ir J. Šeiboku, 1958), V. Lenino paminklo ir Janonio aikštės Kaune išplanavimo (su N. Petruliu, 1966), Vilniaus Lenino aikštės išplanavimo ir apstatymo (su A. Domerecku, 1967) projektus; Kėdainių gen. planą (su V. Miliukščiu, 1962) ir kt.

Ršt.: **K. Šešelgis** [ir kt.], Kolūkių gyvenviečių išplanavimas, V., 1951; Lietuvos TSR miestų tinklo dėsningas vystymas. — „LTSR architektūros klausimai", t. 1, V., 1960; Lietuvos TSR gyvenviečių tipai. — „Statyba ir architektūra", t. 1, V., 1961; Apie Lietuvos TSR gyvenviečių tinklą ir jų tyrimo metodą. — Ten pat, t. 2, V., 1962; Optimalaus žemės ūkio gyvenviečių dydžio klausimu. — „Lietuvos TSR architektūros klausimai", t. 2, V., 1964; Ūkinių kultūrinių centrų tinklas ir jo planavimo metodika Lietuvos TSR. — „Statyba ir architektūra", t. 4, V., 1964; **K. Šešelgis** [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 1, V., 1965; Epizodinio naudojimo aptarnaujančių įstaigų paskirstymo ekonominio rajono teritorijoje efektyvumo nustatymas. — Ten pat, t. 4, sąs. 2, V., 1965; Pagrindiniai Lietuvos miesto gyvenviečių planinės ir erdvinės struktūros bruožai. — Ten pat, t. 5, sąs. 1, V., 1966; Optimalaus teritorinio mikrorajono ploto nustatymas rajoninio planavimo schemose. — Ten pat; **J. Baršauskas, K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė, J. Minkevičius, K. Šešelgis,** Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968.

Leid.: **F. Bielinskis, K. Čerbulėnas, K. Šešelgis,** Lietuvių liaudies menas (Architektūra), [albumas], 2 t., V., 1957—65.

ŠEŠIÓLIKTOJI LIETÙVIŠKOJI DIVÌZIJA, Šešioliktoji lietuviškoji Raudonosios Vėliavos ordino Klaipėdos šaulių divizija,— lietuviškas Raudonosios Armijos junginys, dalyvavęs *Didžiajame Tarybų Sąjungos Tėvynės kare (1941—1945). Ž. Tarybinė Armija.*

ŠEŠKAÎ. Paprastasis, arba juodasis, Š. *(Mustela putorius)* yra gana dažnas visoje Lietuvoje. Gyvena nedideliuose miškuose, krūmynuose, prie sodybų, netoli balų, upių, ežerų. Minta daugiausia smulkiais graužikais, varlėmis. Kartais padaro žalos paukštidėse. Nuo seno jie gaudomi kailiui; iš akuotinių plaukų daromi teptukai. Leidžiama gaudyti spąstais nuo XI.7 iki II.15. Lietuvos paruošų org-joms 1953 pristatyta 2172 Š. kailiukai, 1962 — 7258, 1965 — 1520, 1969 — 70. Š. minimi liet. patarlėse bei priežodžiuose, pvz., „dvokia kaip šeškas". Kartais šeško kūnas būdavo kabinamas tvarto palubėje, kad „velnias arklių nejodinėtų".

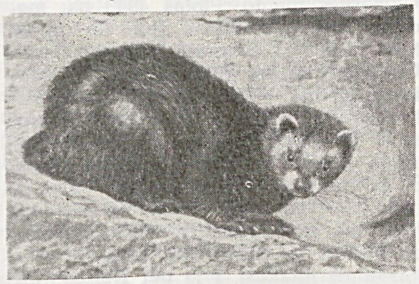

Paprastasis šeškas

Lit.: Šeškų gaudymas. — Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

ŠEŠKĒVIČIUS Stasys [1909.IV.7 Kaune — 1968.VIII.7 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1929—31 gyveno Brazilijoje, Argentinoje, vėliau Kaune; dirbo šoferiu, elektromonteriu. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934 su kitais Kaune suorganizavo šoferių streiką. Už kalbą, pasakytą 1936.VI.17 laidojant A. *Kranauską,* nuteistas 3 metus kalėti. 1940—1941 Autotransporto tresto (Kaune) valdytojas, 1941 LKP Kauno miesto Stalino rj. k-to I sekretorius. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—1954 part. ir adm. darbuotojas Taškente, Kaune, Čekiškėje (Kauno rj.), Jonavoje.

ŠEŠKĪNĖ — Vilniaus miesto dalis 3 km į š. v. nuo miesto centro, prie plento į Ukmergę. Š. — kalvota vieta; kalvos beveik plikos, ir nuo jų gerai matyti miestas. Š. mėgsta slidininkai, jos kalvose rengiami motokrosai. Šeškinės r. pakraštyje yra gana retas geol. darinys — ozas (siaura pailga kalva, susidariusi iš ledynų sąnašų).

Šeškinė

ŠEŠKINĖS OZAS yra į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Ozo ilgis 1160 m, pamato plotis apie 50 m, viršūnės didž. plotis 16 m, vid. apie 5 m; lyg. aukštis 3—18 m, šlaitų polinkis 8—40°. Ozas sudarytas iš žvyro su smėlio tarpsluoksniais. Žvyre yra daug akmenų; kai kurie iš jų iki 50 cm skersmens. Ozo ašis eina laužyta linija iš š. r. į p. v., kur ozas suskyla į 2 šakas, pažemėja ir susilieja su aplinkos paviršiumi. Iš r. ozą supa kupolo formos kalvos, o v. pusėje yra dauba, kurios dalis supelkėjusi. Lomoje į š. nuo ozo yra nedidelis ežeras. Š. kalvagūbrio kilmę išaiškino XX a. pr. geologai Sobolevai, vėliau jį tyrinėjo V. Okolovičius. Manoma, kad ozas susidarė maždaug prieš 16—18 tūkst. metų tirpstančio ledyno pakraštyje; toliau į p. paskutiniojo apledėjimo ledynas nebuvo pasislinkęs.

Š. kalvos nuo seno buvo naudojamos kaip gamtinė užtvara Vilniaus gynybai. Ist. šaltiniuose Š. vardas minimas 1390. Nuo XVI a. iki XIX a. vidurio Š. priklausė Radviloms. Š. kalvose telkėsi ir organizavo gynybą 1794, 1831, 1863 sukilėliai. Iki XX a. vid. Š. buvo kaimas; nedideli mediniai namai buvo išsidėstę palei kalvas. Taryb. metais pastatyta nemažai mūrinių individualinių gyv. namų, nutiestos kelios naujos gatvės. 1955 Š. prijungta prie Vilniaus miesto.

Lit.: **W. Okołowicz,** Oz Szeszkiński. — „Zabytki przyrody nieożywionej ziem Rzeczypospolitej Polskiej", zesz. 3, Warszawa, 1936; **L. Masiliūnas,** Šeškinės ozas. — „Mūsų girios", 1962, Nr. 4.

ŠEŠKUS Alfonsas [g. 1910.V.23 Rapoliškiuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1919—28 dirbo pas buožes. 1928—40 batsiuvio mokinys, batsiuvys Ukmergėje. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1937—40 LKP Ukmergės parajonio, apskrities k-to, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos k-to narys. 1940—41 milicininkas, batsiuvys Ukmergėje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1946 darbininkas, tarnautojas Vilniuje.

ŠEŠPLAŪKIS Alfonsas [g. 1909.IX.10 Linkuvoje] — vertėjas, poetas. 1933 baigė Kauno un-to teologijos-filosofijos f-tą. 1933—43 mokytojavo Kaune, Marijampolėje, Šiauliuose. Nuo 1923 period. spaudoje skelbė eilėraščius, apsakymus (daugiausia A. Tyruolio slapyvardžiu). Išleido poez. rinkinius „Vyturėlis" (1925), „Pavasario saulėj" (1935). Išvertė į liet. kalbą J. Getės eilėraščių, „Fausto" ištraukų, F. Šilerio baladžių, B.Bjernsono apys. „Solbako Siunevė", V. Skoto rom. „Kventinas Dervardas". 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1949 gyvena JAV. Išleido keletą poez. rinkinių, išvertė į liet. kalbą T. Elioto, V. Šekspyro, F. Šilerio ir kt. rašytojų poez. kūrinių.

ŠEŠTAKÁUSKAS Juozas [g. 1928.V.21 Saulučiuose (Kaišiadorių rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1958 baigęs Vet. akademiją, iki 1964 dirbo Kauno veislininkystės stoties vet. gydytoju. Nuo 1968 Vet. in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie karvių nevaisingumą ir jo profilaktiką.

ŠEŠTAKÁUSKIENĖ Ona [g. 1925.X.30 Gaisriuose (Kapsuko rj.)] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1962). 1951 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, jame dirba ped. darbą; nuo 1968 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pieno ir jo produktų gamybą.

ŠEŠTÀSIS FÒRTAS, VI fortas, — buvusios Kauno tvirtovės dalis; Kauno karo kalėjimas, tarybinių karo belaisvių stovykla hitlerinės okupacijos metais. Fortas yra Dainavos p. dalyje, tarp Žaliakalnio ir Petrašiūnų. Pastatytas prieš I pasaul. karą. 1921 burž. valdžia jame įrengė karo kalėjimą, kuriame buvo kalinami nusikaltę kar. drausmei ar dalyvavę rev. judėjime kareiviai. Forte posėdžiaudavo karo lauko teismai, nagrinėdami polit. bylas, kurių eigą ir laiką valdžia slėpė nuo visuomenės. Forto kameros buvo požemyje, be langų, drėgnos, žiemą ir vasarą šaltos. Forte buvo kalinami A. Čiplys, D. Kučinskas ir kt. komunistai bei komjaunuoliai, dirbę pogr. darbą kariuomenėje. 1926.XII.27 forto teritorijoje buvo sušaudyti komunistai K. Požela, J. Greifenbergeris, K. Giedrys ir R. Čarnas. Vok. faš. okupacijos pradžioje fortas buvo paverstas karo belaisvių stovykla. 1941.IX—

1942.VII joje buvo kalinama daugiau kaip 35 000 belaisvių. Dalis jų buvo sušaudyta, o dauguma kitų mirė nuo bado, kankinimų ir ligų.

ŠEŠTOKAĨ — miestelis Lazdijų rj., 14 km į š. nuo Lazdijų, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio; apylinkės centras. 856 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Centre — trikampė aikštė. Yra glžk. st., 4 parduotuvės, ambulatorija (nuo 1956), vid. m-la (1905—49 pradinė, 1949—52 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1950). 1827 Š. kaime buvo 228 gyventojai. XIX a. antrojoje pusėje buvo Š. kaimas ir Š. palivarkas. XIX a. pab. pro Š. nutiestas Varėnos—Suvalkų—Gardino geležinkelis, įkurta Š. glžk. st., pastatytas mūrinis stoties pastatas ir apie 10 gyv. namų stoties administracijai. Po I pasaul. karo dalis Š. dvaro žemės, esančios arčiau stoties, buvo išparduota, ir pradėjo kurtis miestelis. 1921—23 nutiestas Kazlų Rūdos—Šeštokų geležinkelis, prijungęs prie Lietuvos geležinkelių tinklo demarkacijos linijos atskirtąjį Varėnos—Suvalkų glžk. ruožą. 1923 Š. kaime buvo 178 gyv., dvare — 88, glžk. st. gyvenvietėje — 143; 1959 Šeštokuose buvo 790 gyv.

ŠEŠTÕKAS Vaclovas Vytautas [g. 1931. III.20 Janonyse (Anykščių rj.)] — kelių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1955—56 Šakių kelių skyriaus vedėjas. 1956—59 Kauno miesto tvarkymo tresto eksploatacijos skyriaus viršininkas. 1959—1960 vadovavo gamybinei-projektinei grupei prie Kauno miesto vyriausiojo architekto. 1960—1969 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1965 docentas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Pagal jo projektus Kaune, Kėdainiuose, Birštone ir kitur nutiesta ir rekonstruota gatvių, tiltų, sutvarkyta parkų, perorganizuotas visuom. transporto eismas. Vadovavo transporto eismo Kaune ir Vilniuje kompleksiniams tyrimams, prisidėjo prie šių miestų transporto išvystymo generalinių schemų sudarymo. Paskelbė moksl. straipsnių miestų statybos, planavimo, transporto klausimais.

ŠEŠTÕKAS — feodalinės Lietuvos 6 grašių moneta (XVI—XVIII a.). *Ž. Pinigai.*

ŠEŠTOKÍENĖ Jadvyga [g. 1929.XII.18 Šiauliuose] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1964). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—58 Šiaulių miesto pieninės meistrė. 1958—64 Visasąjunginio Sviesto ir sūrių pramonės in-to Lietuvos filialo moksl. bendradarbė, moksl. sekretorė. 1964—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1968 docentė. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Pasiūlė naują rūgštaus sviesto gaminimo metodą. Paskelbė moksl. straipsnių apie sviesto gaminimą su mišriu raugu, apie išrūginių mielių konservavimą.

ŠEŠUOLÀ, Šašuola,— upė Ukmergės rj., Siesarties kair. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 87 km^2. Prasideda Jačionių apylinkėse, 9 km į p. r. nuo Ukmergės. Aukštupyje teka į p. r., paskui į š. r. Įteka į Siesartį 16 km nuo jos žiočių, ties Lyduokiais, 9 km į š. v. nuo Želvos. Intakai: Šapalas (deš.), Ringė (kair.). Vid. nuolydis 249 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,65 m^3/s.

ŠEŠUOLĒLIAI I, Šašuolėliai I,— kaimas Širvintų rj., Šešuolėlių apyl., 8 km į š. r. nuo Širvintų; tarybinio ūkio centras. 1959 buvo 161 gyv., 1970 — 198. Į š. nuo kaimo yra Šešuolėlių miškas. Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1956), vaistinė (nuo 1959), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1959). 2,5 km į p. r. nuo Šešuolėlių I yra Šešuolėlių II kaimas. XIX a. ir XX a. pr. Šešuolėlių I vietoje buvo Š. dvaras. Yra parkas (14 ha) ir buv. dvaro rūmai.

Parkas užveistas XIX a. Jo viduryje įrengtas 0,8 ha tvenkinys, nutiesti takai. Laisvų kontūrų pievose auga pavieniai medžiai ir jų grupės. Š. pakraštys jungiasi su mišku, p. pakraščiu eina kelias su aukšta skroblo gyvatvore, r. pakraščiu — raudonojo ąžuolo alėja. Parke vyrauja eglynai; auga ir retesni medžiai: glaustašakiai ąžuolai, kanadinės cūgos, platanalapiai klevai, sibiriniai kėniai, veimutinės pušys, įv. riešutmedžiai (jų tarpe baltoji karija).

ŠEŠUOLĒLIAI II, Šašuolėliai II,— kaimas Širvintų rj., Šešuolėlių apyl., 9 km į r. nuo Širvintų, Širvintos deš. krante, prie kelio į Giedraičius. 119 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Girelės miškas. Yra felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1928—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). 2,5 km į š. v. nuo Šešuolėlių II yra Šešuolėlių I kaimas. XIX a. ir XX a. pr. Š. II buvo dvaras, vėliau bažnytkaimis. 1959 kaime buvo 75 gyv.

ŠEŠUOLĒLIŲ MĨŠKAS, Šašuolėlių miškas,— miškas Širvintų rj., 7 km į š. r. nuo Širvintų, 0,5 km į v. nuo Naidžių ežero. Priklauso Širvintų miškų ūkio Šešuolėlių girininkijai. Plotas 715 ha; medynų apie 600 ha. Šiaurėje jungiasi su Gaurėnų mišku (121 ha), su kuriuo sudaro vieną masyvą. Reljefas vid. dalyje lyguminis, pakraščiuose banguotas. Miške yra Naidžių aukštapelkė (219 ha), apaugusi retu kimininiu pušynu. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vietomis gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas ir drėgnas šilagiris. 96% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 49%, beržynų 29%, pušynų 12%, drebulynų 8%, uosynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 44%, pribręstantieji 12%, brandieji 8%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas I,4, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 144 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Aptinkama pavienių maumedžių. Yra stirnų, šernų, lapių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1250 ktm. Pietuose prie Š. m. įsikūręs Šešuolėlių I kaimas.

ŠEŠUÕLIAI, Šašuoliai, — miestelis Ukmergės rj., 15 km į p. r. nuo Ukmergės; apylinkės ir kolūkio centras. 193 gyv. (1970). Į v. nuo miestelio yra Šešuolių ež., už jo — Šešuolių miškas; už 2 km į š. v. teka Šešuola (Siesarties intakas). Plano struktūra radialinė. Keliai sueina į keturkampę aikštę. Namai išsidėstę palei kelius. Iš Š. keliai eina į Ukmergę, Želvą, Širvintas. Yra girininkija, ambulatorija (nuo 1945), aštuonmetė m-la (1910—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka. Varpinė (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. 1334 kryžiuočiai, įsiveržę į Šešuolių žemę, išžudė apie 1200 žmonių. Š. priklausė didžiajam kun-ščiui. 1449 Kazimiero Jogailaičio Dubingių bažnyčios apdovanojimo rašte minimas Š. dvaras. Nuo to laiko iki XVIII a. pabaigos Š. priklausė Vilniaus vyskupams. 1572 pastatyta bažnyčia. 1596 ist. šaltiniuose minimas Š. miestelis. XVIII a. Šešuoliuose veikė vyskupo degtinės varykla, buvo smuklių. 1775 miestelyje buvo 35 namai. Nuo XVIII a. pab. veikė parapinė m-la, kurioje 1781 mokėsi 7 mokiniai, 1804 — 6, 1810 — 27 (iš jų 3 mergaitės). 1861 miestelyje buvo 204 gyv., 1897 — 169. XX a. pirmojoje pusėje Š. — valsčiaus centras. 1923 buvo 317 gyv. D. Tėvynės karo metu dalis miestelio sudegė. Hitlerininkai ir vietiniai buržuaz. nacionalistai 1941—44 nužudė 24 Š. gyventojus. 1959 miestelyje buvo 156 gyv.

ŠEŠUÕLIŲ ẼŽERAS, Šašuolių ežeras, — ežeras Ukmergės rj., 13 km į p. r. nuo Ukmergės, prie Šešuolių. Plotas 36 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1520 m, didž. plotis 380 m. Krantai žemi. Į Š. e. įteka keli bevardžiai upeliai, išteka upelis į Šešuolą (Siesarties intaką).

ŠEŠUÕLIŲ MĨŠKAS, Šašuolių miškas,— miškas Ukmergės ir Širvintų rj., 4 km į š. v. nuo Širvintų, į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 4943 ha; medynų 3570 ha. Miškas apie 12 km ištįsęs iš š. į p. Šiaurinė dalis priklauso Ukmergės miškų ūkio Alionių girininkijai, pietinė — Širvintų miškų ūkio Pakertušės ir Zibalų girininkijoms. Pietuose Š. m. siekia Širvintą (Šventosios intaką), šiaurės rytuose — Šešuolių ežerą. Š. dalyje yra 2 aukštapelkės: Verškainių (109 ha) ir Verškainių-Kertušos (600 ha). R. pakraštyje telkšo Kertušo ež. Netoli jo per mišką teka Kertuša (Širvintos intakas). Į ją per Kertušo ež. teka Taurupis. Miško v. pakraščiu teka Parija (Kertušos intakas). Paviršius — pelkėta lyguma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių; yra

ir pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. Drebulynų yra 32%, beržynų 29%, pušynų 16%, eglynų 13%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 4%, uosynų 2%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 26%, pribręstantieji 13%, brandieji 20%, perbrendusieji 3%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 127 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra briedžių, taurių̜jų elnių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių, upeliuose — ūdrų, bebrų (Kertušoje 1965 gyveno 28 bebrai). Balžėje (Kertušos aukštupyje) pasitaiko bebrų pastatytų „trobelių", užtvankų, krantuose išraustų kanalų. Didesnioji Š. m. dalis nuo seno priklausė valstybei, mažesnioji — Krikštėnų dvarų ir kt. savininkams. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 10 000 ktm. Į š. r. nuo Š. m., Šešuolių ežero š. r. krante, įsikūręs Šešuolių miestelis. 1863 Šešuolių miške kovojo A. Minskio vadovaujamas sukilėlių būrys.

ŠEŠŪPĖ — upė, Nemuno kair. intakas. Ketvirta pagal ilgį Lietuvos TSR upė. Ilgis 299 km (Lietuvoje 211 km), baseino plotas 6124 km^2 (Lietuvoje 4770 km^2). Prasideda Lenkijoje, Šešupėlės apylinkėse, 18 km į š. nuo Suvalkų. Pirmuosius 25 km teka Lenkijos teritorija į š. r., toliau 160 km — Lietuvos teritorija: pradžioje į rytus Kapsuko rajonu per Kalvariją, nuo Želsvos — į šiaurę per Kapsuko miestą, nuo Gavaltuvos — į vakarus Šakių ir Vilkaviškio rj. riba. Nuo Kudirkos Naumiesčio upė teka į š. v. Lietuvos TSR (Šakių rj.) ir Kaliningrado srities siena (iš viso 51 km), o toliau iki žiočių (63 km) — Kaliningrado sritimi. Kerta Kazlų Rūdos—Alytaus ir Kauno—Kybartų glžk. Įteka į Nemuną 85 km nuo jo žiočių, ties Lugovoje. Didž. intakai: dešinieji — Šelmenta, Kirsna, Dovinė, Pilvė, Višakis, Nova, Siesartis, Jotija; kairieji — Rausvė, Širvinta. Vid. nuolydis nuo Lenkijos sienos iki žiočių 42 cm/km. Slėnis negilus ir neplatus (0,3—0,7 km pločio). Vaga aukštupyje maždaug 20 m, vidurupyje ir žemupyje 25—40 m pločio. Vyraujantis gylis 1,5 m, srovės greitis 0,2—0,3 m/s. Upė nevandeninga, vaga mažai įsigraužusi į molingą Sūduvos lygumos paviršių, požeminis maitinimas menkas. Vasarą ir žiemą upė labai nusenka, o pavasarį labai patvinsta, išsilieja iš krantų. Dėl molingo, vandeniui nelaidaus grunto, mažo baseino miškingumo ir ežeringumo po lietaus vandens lygis upėje greit kyla; didesnės liūtys sukelia potvynius. Vid. debitas ties Lenkijos siena 1,03 m^3/s. Debitas ties Kalvarija (254 km nuo žiočių): maks. 39,2, vid. 3,13, min. vasarą 0,18, min. žiemą 0,17 m^3/s; ties Kapsuku (202 km nuo žiočių): maks. 166, vid. 9,07 m^3/s; ties Kudirkos Naumiesčiu (115 km nuo žiočių, aukščiau Širvintos): maks. 267, vid. 17,9, min. vasarą 0,047, min. žiemą 0,081 m^3/s; ties Dolgoje (43 km nuo žiočių): maks. 679, vid. 33,2 m^3/s. Pavasarį

Šešupė žemiau Kapsuko

(III—V mėn.) ties Dolgoje nuteka 45%, vasarą (VI—VIII mėn.) 10%, rudenį (IX—XI mėn.) 18%, žiemą (XII—II mėn.) 27% viso metinio nuotėkio. Metinė vandens lygio svyravimo amplitudė ties Kalvarija 2,5, ties Kapsuku 3,8, ties Kudirkos Naumiesčiu 7,0 m. Upė dažniausiai užšąla gruodžio mėn. antrojoje pusėje, anksčiausiai XI.13 (1941). Būna užšalusi vid. 75 dienas, ilgiausiai 147 dienas (1941/42 žiemą). Ledo didž. storis Kalvarijoje 102 cm (1954), Kapsuke 68 cm (1947), Kudirkos Naumiestyje 58 cm (1947). Upė ima laužti ledus dažniausiai kovo viduryje, vėliausiai — balandžio viduryje. Prie Š. veikia Kalvarijos (Šlynuose), Liudvinavo, Kapsuko, Puskelnių, Antanavos (Gavaltuvoje), Kudirkos Naumiesčio hidroelektrinės, Kalvarijos ir Liudvinavo malūnai.

„ŠEŠŪPĖS BANGOS" — demokratinis savaitraštis, ėjęs 1925—27 Marijampolėje. Redagavo K. Stiklius.

ŠEŠUVA — upė Kaišiadorių ir Jonavos rj., Neries kair. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 162 km^2. Prasideda Šukiškių apylinkėse, 7 km į š. v. nuo Kaišiadorių. Teka į š. v., žemupyje — į v. Įteka į Nerį 20 km nuo jos žiočių, ties Turžėnais. Intakai: dešinieji — Želva, Garšas; kairysis — Pravarta. Vid. nuolydis 172 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,89 m^3/s. Upę kerta Kauno—Jonavos glžk.

ŠEŠUVIS — upė, Jūros kair. intakas. Ilgis 114 km, baseino plotas 1908 km^2. Prasideda Šienlaukio apylinkėse (Raseinių rj.), 12 km į š. v. nuo Raseinių, toliau labai vingiuodamas teka per Jurbarko ir Tauragės rajonus į p. v. Įteka į Jūrą 36 km nuo jos žiočių, 4 km į p. v. nuo Tauragės. Didž. intakai: dešinieji — Žalpė, Balčia, Upyna, Trišiūkštė, Kertenys, Ančia, Agluona, Miliuša, Beržė; kairieji — Apusinas, Alsa, Upė, Šaltuona, Įkojis. Vid. nuolydis 103 cm/km. Vyraujantis slėnio plotis 250 m, jo šlaitų aukštis 8—10 m. Vagos plotis aukštupyje 1—5 m, žemupyje iki 20 m, didžiausias (2 km nuo žiočių) 50 m. Gylis aukštupyje 0,3—0,4 m, žemupyje 1—3 m. Srovės greitis 0,2—0,4 m/s. Vid. debitas aukščiau Upės 3,78, aukščiau Ančios 7,69, žemiau Šaltuonos 12,8, žiotyse 16,4 m^3/s. Debitas ties Skirgailais (5 km nuo žiočių): maks. 643, vid. 16,0, min. vasarą 0,58, min. žiemą 0,63 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 41%, vasarą (VI—VIII mėn.) 8%, rudenį (IX—XI mėn.) 21%, žiemą (XII—II mėn.) 30% viso metinio vandens kiekio. Upė užšąla vid. XII.26—31, anksčiausia — XII.6 (1945, 1959). Ledo didž. storis 55 cm (1947). Ledo danga išsilaiko vidutiniškai 73 dienas, ilgiausiai 121 dieną (1955/56). Upė ima laužti ledus vidutiniškai kovo antrojoje pusėje, vėliausiai — IV.10—15. Ledonešis trunka iki 13 dienų. Šešuviui būdinga didelė metinė vandens lygio svyravimų amplitudė (1962 buvo net 7,2 m). Taubučiuose (80 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnas. Š. aukštupį kerta Radviliškio—Sovetsko geležinkelis. 16% Š. baseino užima miškai, 4% — pelkės.

ŠĖTA — miestelis Kėdainių rj., 17 km į r. nuo Kėdainių; apylinkės ir kolūkio centras. 913 gyv. (1970). Per miestelį teka Obelis (Nevėžio intakas). Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime — keturkampė aikštė. Gatvių tinklas netaisyklingas. Pastatai išsidėstę palei kelius. Iš Š. keliai eina į Kėdainius, Truskavą, Pagirius, Ukmergę, Žeimius. Yra pieninė, lentpiūvė, girininkija, ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (1918—46 prog-ja, 1946—49 g-ja), vaikų darželis (nuo 1955), kultūros namai, biblioteka.

1362 ir 1367 Livonijos ordino kariuomenė niokojo Šėtos žemes. XIV a. pab. Šėtoje apsigyveno karaimų. 1499 pastatyta katalikų bažnyčia (XVI a. perduota kalvinams). XVII a. pr. ist. šaltiniuose minimas Š. miestelis. Šiaurės karo metu (XVIII a. pr.) švedai Š. sudegino. Kai kurie istorikai teigia, kad po to miestelis atsistatęs kt. vietoje, apie 1 km į š. nuo buvusios. Nuo XVIII a. pab. Šėtoje veikė parapinė m-la (1777 joje mokėsi 21 bajorų, 14 miestelėnų ir valstiečių vaikų, 1781 — 8 bajorų, 4 miestelėnų vaikai). 1785 Stanislovas Augustas leido rengti 2 metinius prekymečius. 1794 Šėtoje telkėsi T. Kosciuškos sukilimo dalyviai. XIX a. miestelis labai padidėjo (1859 buvo 868 gyv., 1897 — 1670 gyv.), jame vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė per 40 parduotuvių ir smuklių, degtinės varykla, odų dirbtuvė, garo ir vandens malūnai, vaistinė. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š.— valsčiaus centras. 1863.III Šėtoje Z. Sierakauskas perėmė iš B. Dluskio bendrą vadovavimą sukilimui. Prieš I pasaul. karą Šėtoje veikė dvarininko Montvilo audimo f-kas. 1906 įsteigta senelių prieglauda, 1909 — biblioteka. 1915 rudenį prie Š. įvyko Rusijos ir Vokietijos kariuomenės susirėmimas, per kurį miestelis sudegė. 1919 pr. Šėtoje buvo sukurta Tarybų valdžia. 1923 buvo 877 gyventojai. 1926 veikė LKJS kuopelė. Miestelyje buvo baldų dirbtuvė, 2 malūnai, lentpiūvė, pieninė, paštas, nemažai parduotuvių; be prog-jos, veikė 2 pr. m-los. D. Tėvynės karo metu vok. faš. okupantai Š. sudegino. Po karo atstatyta. 1959 buvo 860 gyv.

ŠETEKŠNIAI — kaimas Rokiškio rj., Panemunėlio apyl., 2,5 km į p. v. nuo Panemunėlio miestelio, 1 km į p. nuo

Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 121 gyv. (1970). Per kaimą teka Šetekšna (Jaros aukštupys). Yra pr. m-la (nuo 1948). 1959 buvo 166 gyv.

ŠETĖKŠNIS — ežeras Rokiškio rj., 5 km į v. nuo Jūžintų. Plotas 21 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 730 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 2050 m. Per ežerą teka Šetekšna (Jaros aukštupys). Ežeras verslovinis.

ŠĖTEKŠNOS — kaimas Rokiškio rj., Panemunėlio apyl., 3,5 km į p. v. nuo Panemunėlio miestelio, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 23 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šetekšna (Jaros aukštupys). Kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1958). Kaimas įsikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Šetekšnų dvarą. 1959 buvo 25 gyv.

ŠETEKŠNŌS PĖLKĖ — pelkė Rokiškio ir Kupiškio rj., 11 km į š. nuo Svėdasų, abipus Šetekšnos (Jaros aukštupio). Plotas 212 ha. Ežerinės kilmės kupstuota plynraistinė žemapelkė, siaura juosta apie 5 km ištįsusi Šetekšnos slėniu. Joje aptinkamas retokas augalas — liekninis beržas. Durpių klodas žemapelkinis — daugiasluoksnis, plynraistinis ir raistinis-plyninis; jo didž. storis 4,4 m, vid. 1,81 m. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 29,5%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,5 m.

ŠĖTIJAI — kaimas Šakių rj., Lekėčių apyl., 5 km į š. r. nuo Lekėčių, prie Nemuno. 96 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu į Nemuną teka Liekė. Yra naujų kolūkio ūkinių pastatų, mechaninės dirbtuvės. Prie Liekės yra I t-mečio ir II t-mečio pradžios piliakalnis, vadinamas Jundakalniu, arba Silkinės kalnu.

Piliakalnis apaugęs medžiais, krūmais. Iš p. jį juosia Liekė, iš r. prieina Nemuno slėnis, iš š. — gili dauba, iš v. — pylimas (nuo piliakalnio pusės 1,4 m aukščio). Aikštelė ovali, 24 m ilgio, 18 m pločio.

Ist. šaltiniuose minima, kad kaimas XVI a. priklausė Zapyškio dvarui. 1959 kaime buvo 136 gyventojai. 1883 Šėtijuose gimė rašytojas K. Puida.

ŠEVACHÁITĖ Beilė [**Vildžiūnienė;** g. 1917.III.12 Mcenske (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1933 trikotažo dirbtuvės darbininkė. 1933 Anykščiuose įstojo į LKJS. Nuo 1935 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1933 bausta adm. tvarka, o 1934—35 ir 1936—38 apie 2 metus kalinta Panevėžyje, Kretingoje. 1940—41 LLKJS Panevėžio aps. k-to I sekretorė, part. darbuotoja Vilniuje. D. Tėvynės karo metais gyveno Maskvoje, Kuibiševe. 1945—47 „Valstiečių laikraščio" redakcijos skyriaus vedėja. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—62 Vilniaus aps. ir rj. laikraščio „Lenino keliu" redaktoriaus pavaduotoja. Nuo 1962 Vilniaus rj. laikraščio „Draugystė" redakcijos skyriaus vedėja.

ŠEVACHÁITĖ Chana [g. 1914.XI.7 Anykščiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Kilusi iš amatininkų. 1927—33 LKJS narė, 1931—33 LKJS Anykščių parajonio k-to narė. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1934 nuteista 8 metus kalėti. Kalėjo Utenoje, Panevėžyje, Kaune, Ukmergėje, Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Zarasuose, Vilniuje. Nuo 1940 įv. vietose dirba adm. darbą.

ŠEVACHÁITĖ Liubovė [1908.V.15 Anykščiuose — 1959.VII.24 Maskvoje]— revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Baigusi g-jos 5 klases, 1923—26 Anykščiuose dirbo siuvykloje, 1926 — bibliotekoje. 1925—27 LKJS narė; buvo kuopelės sekretorė, 1927—29 — LKJS Anykščių parajonio k-to sekretorė. 1927—37 LKP narė. 1928—29 LKP ir Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos Anykščių parajonio k-to narė. Redagavo LKJS Anykščių parajonio k-to 1929 išleistą žydų k. nelegalų laikr. „Kamfs-fon" („Kovos vėliava"), darbininkų profs-gos laikr. „Organizatorius", atsišaukimus lietuvių ir žydų kalba. Sukūrė nelegalią profs-gos grupę, kuri 1929 vadovavo Anykščių batsiuvių streikui. Suorganizavo LKP kuopelę Kurklių (Anykščių rj.) dvare. Už rev. veiklą 1929 kalinta Varnių konc. stovykloje. 1930 nuteista 5 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Kaune, Ukmergėje. Ukmergės kalėjime padėjo redaguoti rankraštinį žrn. „Politkalinių žodis". Pablogėjus sveikatai, 1933 buvo 3 mėnesiams išleista iš kalėjimo. LRP CK padedama, pabėgo iš Lietuvos ir atvyko į Maskvą; gydėsi, dirbo bibliotekoje. 1935—37 žrn. „Priekalas" redakcijos mašininkė, korektorė. Bendradarbiavo „Priekale", JAV pažangiųjų lietuvių laikraščiuose „Laisvė", „Vilnis". 1937—1940 bibliotekininkė Maskvoje. Nuo 1940 „TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių" liet. redakcijos mašininkė-korektorė.

„ŠIAÑDIEN" — bulvarinis dienraštis, ėjęs 1937.XII.18—1938.II.15 Kaune. Leido A. Klimaitis, redagavo P. Klimaitis.

ŠIAUČIŪNAITĖ Adelė [g. 1914.III.26 Rygoje — 1938.II.27 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Baigusi gimnazijos 4 klases, dirbo siuvykloje Kaune. 1933 įstojo į LKJS. 1934 išrinkta LKJS Kauno miesto parajonio komiteto sekretore, vėliau LKJS Kauno rj. k-to sekretoriaus pavaduotoja. Dirbo profs-gose, organizavo Kauno „Inkaro" fabriko darbininkų streikus, steigė LKJS kuopeles.

Nuo 1935 Komunistų partijos narė. 1934 ir 1935 už rev. veiklą buvo kalinama. Paleista iš kalėjimo, partijos siuntimu išvyko į Maskvą, mokėsi part. m-loje. 1936 grįžusi į Kauną, buvo kooptuota į LKJS CK. Lankėsi įvairiose Lietuvos vietose, steigė komjaunimo kuopeles, rašė ir redagavo atsišaukimus bei kitus pogr. leidinius. 1937 bausta adm. tvarka. Žvalgybos agentų nužudyta. Jos vardu pavadinta gatvė ir trikotažo fabrikas Kaune.

Lit.: P. Štaras, Adelė Šiaučiūnaitė. — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; K. Račkauskas, Tegyvuoja gyvenimas (Adelė Šiaučiūnaitė), V., 1965.

ŠIAUČIŪNAITĖS TRIKOTÃŽO FÃBRIKAS — įmonė Kaune. Įkurtas 1958, sujungus „Trikotažo" f-ką (įk. 1940) su „Jėgos" f-ku (įk. 1935). Veikia 3 pagr. cechai: mezgimo, sukirpimo ir siuvimo. 1969 buvo 140 modernių mezgimo staklių (daugiausia VDR ir VFR gamybos), dirbo 1750 darbininkų ir tarnautojų, pagaminta beveik 11 mln. vienetų 60 fasonų moteriško ir vaikiško apatinio trikotažo gaminių; bendrosios produkcijos vertė 24,6 mln. rb. Žaliavą f-kas gauna iš Kauno Spalio penkiasdešimtmečio dirbtinio pluošto g-los ir kitų TSRS miestų įmonių. Produkciją siunčia į visas TSRS respublikas.

ŠIAUČIŪNAS Edvardas [1895.XII.21 Ramonuose (Anykščių rj.) — 1941.VI.23 Dvareliuose (Anykščių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Valstietis. 1914 išvyko į JAV. 1916—22 priklausė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. 1924—27 Anykščių, Kavarsko „Kultūros" būrelių narys; padėjo steigti Kavarske skaityklą ir knygyną. Nuo 1940.X kandidatas į VKP(b) narius. 1940—41 Dvarelių apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

„ŠIAUČIUS", „Šiaučiukas", — liaudies šokis (ratelis), žaidimas. Buvo paplitęs visoje Lietuvoje. Muz. metras $^{2}/_{4}$ arba $^{4}/_{4}$, tempas greitokas. Nevarėnų (Telšių rj.) apylinkėse šokėjai šokdami siekdavosi alkūnėmis — „matuodavo odą", sukdavosi už parankių, paskui vaizduodavo, kad vynioja siūlą, duria, kala plaktuku. Valkininkų (Varėnos rj.) apylinkėse „Š." žaisdavo komiškai apsirengę žaidėjai, pasiėmę vantas, kultuves. „Š." dainos tekstas įvairiose Lietuvos vietose nevienodas. M. Baronaitė „Š." pritaikė scenai. J. Lingys Nevarėnų apylinkių „Š." variantą pritaikė scenai ir išplėtė.

ŠIAUDÃLIAI — kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 7 km į š. nuo Šilalės, 9 km į v. nuo Kvėdarnos. 45 gyv. (1970). Per kaimą teka Lokysta (Jūros intakas) ir jos intakai Dulkupis ir Para. Dulkupio kair. krante, netoli santakos su Lokysta, yra senkapis su griautiniais ir degintiniais kapais.

Senkapyje rasta žalvarinių vėlyvųjų nuokamienių smeigtukų, vytinių antkaklių, apyrankių zoomorfiniais galais, žiedų pinta ir pastorinta priekine dalimi, stiklo karolių, įmovinis ietigalis, geležinė balno kilpa, žalvarinis raktelis ir kitų X—XVI a. dirbinių. Radiniai laikomi Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-jos Šilalės sk. rinkiniuose ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

1949 burž. nacionalistai nužudė Š. gyventoją J. Stundą su žmona. 1959 kaime buvo 60 gyv.

ŠIAUDĖNŲ-MEŠKINĖS MIŠKAI — miškų masyvas Šilutės rj., 8 km į š. r. nuo Žemaičių Naumiesčio, 5 km į š. v. nuo Vainuto. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Žemaičių Naumiesčio girininkijai. Plotas 1490 ha; medynų 1310 ha. Masyvo r. dalį sudaro Šiaudėnų miškas (610 ha), v. dalį — Meškinės miškas (880 ha). Šiaudėnų miškas pietryčiuose susisiekia su Vainuto giria. Š. pakraštys siekia Tenenį (Minijos intaką), p.— Šustį (Šyšos intaką). Paviršius — dugninės morenos lyguma. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai bei priesmėliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. Medynai savaiminės kilmės. Beržynų yra 42%, eglynų 36%, drebulynų 10%, juodalksnynų 8%, baltalksnynų 2%, pušynų 1%, skroblynų, ąžuolynų, tuopynų 1%. Jaunuolynai sudaro 15%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 36%, brandieji 5%, perbrendusieji 3%. Medynų vid. amžius 49 metai, vid. bonitetas I,3, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 143 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 70 ha Meškinės miške palei Žemaičių Naumiesčio—Kvėdarnos kelią. Masyvo š. v. pakraštyje įsikūręs Meškinės kaimas, š. — Šiaudėnų kaimas; į š. nuo Šiaudėnų yra kitas Šiaudėnų miškas (521 ha) — Aukštųjų-Stemplių miškų masyvo dalis.

ŠIAUDINĖ — 1. Kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 1 km į r. nuo Kidulių, prie Nemuno; apylinkės centras. 198 gyv. (1970). Kaimas gatvinis, išsistatęs abipus Gelgaudiškio—Kidulių kelio. Yra sviesto ir sūrių gamybos cechas, 3 parduotuvės, ryšių skyrius, vaikų darželis. Ist. šaltiniuose minima, kad Šiaudinėje XVI a. buvo statomi upių laivai. 1782 buvo pastatyta bažnyčia. 1827 kaime buvo 198 gyv., 1959 — 299.

2. Kaimas Akmenės rj., Kairiškių apyl., 8 km į v. nuo Papilės, 9 km į š. r. nuo Tryškių; kolūkio centras. 183 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Plano struktūra radialinė. Keliai jungia Š. su Papile, Tryškiais. R. pakraščiu teka Avižlys (Ventos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la, biblioteka (nuo 1961). Ist. šaltiniuose Š. dvaras minimas XVII a. pabaigoje. 1775 pastatyta bažnyčia. 1859 kaime ir dvare buvo 120 gyv., 12 namų; 1959 buvo 184 gyventojai. Šiaudinėje 1882 gimė rašytojas K. Račkauskas-Vairas, 1885 — filologas M. Račkauskas. Š. bažnyčia ir varpinė — respublikinės reikšmės archit-ros paminklai.

Bažnyčia medinė, trinavė, stačiakampio plano, su dviem nusklembtais kampais. Abipus presbiterijos yra zakristijos, o virš jų — gražios tribūnos. Prie pagr. įėjimo — grotelėmis atskirtas priesienis. Priekiniame fasade yra keturstulpis liaudiškų formų portikas su aukštu trikampiu frontonu. XIX a. bažnyčiai pristatytas bokštelis, imituojantis neogotikos formas, pakeisti langų kontūrai. Varpinė medinė, dvitarpsnė.

ŠIAUDINIAI — kaimas Utenos rj., Vyžuonų apyl., 3 km į p. nuo Vyžuonų, prie Utenos—Kupiškio kelio. 253 gyv. (1970). Kaimo r. pakraštyje yra Klabuoto, š. v.— Dusyno ežeras. Pr. m-la (nuo 1934). Kaimo laukuose yra I t-mečio piliakalnis, vad. pilale, kuriame randama lipdytinės keramikos brūkšniuotu paviršiumi. Radiniai laikomi Utenos kraštotyros muziejuje. 1959 kaime buvo 313 gyv.

ŠIAUDINIŠKIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Lygumų apyl., 11 km į v. nuo Vilkaviškio, prie Kauno—Kybartų geležinkelio; kolūkio centras. 174 gyv. (1970). Per kaimą teka Vilkupis (Širvintos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1919), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1958). Iki buržuazinės žemės reformos buvo Š. kaimas (ist. šaltiniuose minimas 1744) ir Š. dvaras; 1923 kaime buvo 139 gyv., dvare 178. 1959 Šiaudiniškiuose buvo 133 gyv.

ŠIAUDUVA — kaimas Šilalės rj., 9 km į š. nuo Šilalės, prie kelio į Laukuvą; Padievyčio apylinkės centras. 197 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Šiauduvos miškas. Į š. nuo kaimo yra Dievyčio piliakalnis ir Dievyčio ežeras. Kuriasi nauja žuvininkystės ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius (nuo 1957), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), Padievyčio aštuonmetė mokykla (1920—55 pradinė, 1955—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1969). XX a. pr. kaimo apylinkėse rasta IV—VII a. geležinių įmovinių kirvių, ietigalių ir VI—VII a. papuošalų. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. Š. minima kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). Š. valsčius ir seniūnija, priklausę Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdoms, minimi XVI a. ist. šaltiniuose. 1959 kaime buvo 136 gyv.

ŠIAULĖNAI — miestelis Radviliškio rj., 17 km į p. v. nuo Radviliškio; apylinkės ir kolūkio centras. 654 gyv. (1970). Miestelis stovi Šušvės (Nevėžio intako) kair. krante, kilpoje. 1 km į š. nuo Š. prasideda Sulinkių pelkė. Plano struktūra stačiakampė. Centre — aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Iš Š. keliai eina į Radviliškį, Grinkiškį, Šaukotą, Tytuvėnus. Yra malūnas, lentpiūvė, ambulatorija (ist. 1945; nuo 1946 kurį laiką buvo 15 vietų ligoninė), vaistinė (nuo XIX a.), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—50 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1945).

Ist. šaltiniuose Š. pirmą kartą minimi 1471 (tais metais pastatyta bažnyčia). 1492 minimas Š. dvaras. XV amžiuje Š. priklausė Žemaičių seniūnams Kęsgailoms. Apie 1500 atiteko Butrimaičiams. XVI a. pr. teismų dokumentuose minima Š. valsčius, dvaras ir miestelis. Pagal 1542 inventorių, Š. miestelyje gyveno 26 šeimos. Vėliau Š. valdė Šemetos, Valavičiai, vėl Šemetos. 1619 inventoriuje Š. vadinami miestu; jame buvo 6 gatvės, 65 gyv. namai, 310 gyventojų. XIX a. miestelis labai padidėjo (1841 buvo 412 gyv., 1885 — 707, 1897 — 1034 gyv.). Veikė parapinė m-la, kurioje 1805 mokėsi 13 berniukų, 1811 — 34 berniukai ir 8 mergaitės. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. buvo valsčiaus centras, juose vyko dideli turgūs. XIX a. antrojoje pusėje buvo 15 parduotuvių bei smuklių. 1880 Š. m-loje mokėsi 33 berniukai ir 4 mergaitės. 1905 Š. ir apylinkių valstiečiai sukilo prieš caro valdžią; jų malšinti buvo pasiųstos baudžiamosios ekspedicijos. 1923 Š. miestelyje buvo 801 gyv., dvare — 85 gyv. Per D. Tėvynės karą dalis miestelio buvo sugriauta. 1941—42 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė 17 Š. part., taryb. darbuotojų ir valstiečių naujakurių. Pokario metais kovoje su burž. nacionalistais žuvo 3 Š. liaudies gynėjai. 1959 miestelyje buvo 805 gyv.

ŠIAULIAI — 1. Respublikinio pavaldumo miestas šiaurės Lietuvoje; rajono centras. Pagal didumą ketvirtas Lietuvos TSR miestas. 1959 buvo 59 700 gyv., 1970 — 92 800; iš jų 23 945 (52,3% visų dirbančiųjų) dirbo pramonėje, 4869 statyboje, 3332 transporte ir ryšiuose, 3211 prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 2253 sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo įstaigose, 3650 švietimo ir kultūros įstaigose. Teritorija 6560 ha (1969), iš jų užstatyta 2500 ha. Miesto centras išplanuotas stačiakampiais kvartalais. Iš v. ir p. jį riboja Šiaulių—Rygos glžk., iš r.— Talšos ir Ginkūnų ežerai. Centre yra pram. įmonių, dauguma administracinių, kultūros ir švietimo įstaigų, 2 kultūros ir poilsio parkai, Pergalės aikštė, kurioje yra paminklas Š. išvaduotojams iš vok. faš. okupacijos. Į š. nuo centro yra *Gubernijos* pram. rajonas. Miesto p. v. dalis išaugo taryb. metais. Joje pastatyta ir statoma didelių pram. įmonių ir keletas daugiaaukščių namų kvartalų. Pačiuose miesto pietuose, Rėkyvos ežero r. krante, yra *Rėkyvos* pram. rajonas.

PRAMONĖ, PREKYBA. Šiauliai — vienas didžiausių Lietuvos pramonės centrų. Mieste veikia per 30 pram. įmonių, kuriose dirba 25,9% visų Š. gyventojų; 6 įmonėse (mėsos ir pieno kombinatuose, odos ir avalynės kombinate „Elnias", trikotažo f-ke „Verpstas", dviračių ir variklių g-loje „Vairas" ir televizorių g-loje) dirba daugiau kaip po 1000 darbininkų ir tarnautojų, 7 įmonėse (elektros tinkluose, buitinio aptarnavimo kombinate, durpių įmonėje, odinės galanterijos f-ke, precizinių staklių g-loje, aklųjų d-jos gamybos mokymo kombinate, „Rūtos" konditerijos f-ke) — nuo 500 iki 1000, likusiose — iki 500 darbininkų ir tarnautojų. Visų įmonių bendroji produkcija 1969 buvo 317,7 mln. rb. Daugiausia jos (42,8%) pagamino maisto pramonės įmonės: mėsos (76,3 mln. rb), pieno (39,4 mln. rb), kukurūzų perdirbimo, duonos ir makaronų kombinatai, konditerijos f-kas „Rūta",

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 209

alaus darykla „Gubernija". Maisto pramonės įmonėse dirbo 4929 darbininkai ir tarnautojai. Š. nuo seno garsėja lengvosios pramonės, ypač odos ir odinės avalynės įmonėmis. Lengvosios pramonės įmonių bendroji produkcija 1969 sudarė 24,7% visos miesto pramonės bendrosios produkcijos; jose dirbo 24,1% visų pramonės darbininkų ir tarnautojų. Didžiausioje miesto įmonėje — „Elnio" kombinate — pagaminama apie 3 mln. porų batų per metus, t. y. daugiau kaip 30% visos Lietuvos odinės avalynės metinės produkcijos. Be to, mieste veikia odos g-la, gaminanti juchto, chromo ir kitokią odą, ir odinės galanterijos f-kas. „Verpsto" trikotažo f-kas gamina viršutinį trikotažą (1969 — apie 2,2 mln. vienetų). Neaustinių medžiagų f-kas iš tekstilės pramonės atliekų ir antrinių žaliavų gamina regeneruotą vilną, pusvilnonį vatiną, kilimėlius, pusvilnonius verpalus. Taryb. metais Šiauliuose sukurta ir sparčiai vystoma mašinų gamyba ir metalo apdirbimo pramonė. Jos bendroji produkcija sudaro 20,7% visos miesto pramonės bendrosios produkcijos (1969); joje dirba 29,1% miesto pramonės gamybinio personalo. Svarbiausios šios pramonės šakos įmonės — dviračių ir variklių g-la „Vairas", precizinių staklių g-la, televizorių g-la. 1969 Šiauliuose pagaminta 379 000 dviračių, 170 000 variklių mopedams, 622 precizinės metalo piovimo staklės, 141 000 televizorių. Dviračiai, staklės eksportuojama į daugelį šalių. Dvi gelžb. konstrukcijų g-los, medžio apdirbimo kombinatas, stat. konstrukcijų g-la gamina stat. medžiagas. Didžiausia šios šakos įmonė — antroji gelžb. konstrukcijų g-la, gaminanti stambiaplokščių gyv. namų detales (metinis pajėgumas 80 000 m^2 gyv. ploto). Be to, Šiauliuose veikia baldų kombinatas, padangų remonto g-la, eksperimentinė elektros konstrukcijų g-la, aklųjų gamybos ir mokymo kombinatas, buitinio aptarnavimo kombinatas, elevatorius, „Titnago" spaustuvė ir keletas kitų įmonių. Rėkyvos elektrinė, be elektros energijos (1969 — 34,5 mln. kWh), tiekia Š. pramonei ir gyventojams šilumą (1969 — 395 000 Gkal). 1969 mieste veikė 121 parduotuvė, 83 visuom. maitinimo įmonės; bendra jų prekių apyvarta buvo 81,2 mln. rb.

KOMUNALINIS ŪKIS, TRANSPORTAS. Mieste 251 gatvė (1969), kurių bendras ilgis 194 km, 5 parkai (iš viso 244 ha), 1 aikštė. Komunalinis gyv. plotas (1969) 283 000 m^2. Vandentiekio tinklo bendras ilgis (1969) 73 km, kanalizacijos 57 km. Nuo 1959 Š. gyventojai aprūpinami suskystintomis dujomis; 1969 pab. jas naudojo 6950 abonentų. Nuo 1964, nutiesus Dašavos—Rygos dujotiekio atšaką, Š. gauna ir gamtines dujas. Jomis naudojasi 10 100 butų, 48 pramonės, komunalinės ir buitinės įmonės. Š. autobusų parkas turi 216 autobusų, kurie aptarnauja 10 miesto, 26 priemiestines, 67 tarpmiestines autobusų linijas; 1969 jais pervežta 31,5 mln. keleivių. Taksių parkas turi 58 automobilius, autotransporto kontora — 731 automašiną. Plentai jungia Š. su Panevėžiu, Klaipėda, Kaunu, Ryga, Kaliningradu, Mažeikiais, geležinkeliai — su Vilniumi, Kaunu, Kaliningradu, Klaipėda, Panevėžiu, Ryga, Mažeikiais, Biržais. Iš Š. į Vilnių, Kauną, Klaipėdą, Panevėžį, Rygą kursuoja lėktuvai.

SVEIKATOS APSAUGA. Mieste veikia 525 lovų resp. ligoninė, geležinkelio ligoninė, fiz. kultūros dispanseris, odos ir veneros ligų, onkologijos ir tuberkuliozės dispanseriai, greitosios pagalbos, sanitarijos epidemiologijos stotys, gimdymo ir kūdikių namai. Sveikatos apsaugos m-jai priklausančiose Š. gydymo įstaigose 1969 buvo 960 lovų, dirbo 283 gydytojai ir 797 vidurinio med. personalo darbuotojai.

MOKSLAS, ŠVIETIMAS, KULTŪRA. Šiauliuose yra Preikšo ped. in-tas su dieniniu ir neakivaizdiniu skyriais (jame 1969/70 buvo 3004 studentai) ir Kauno Politechnikos in-to vakarinis f-tas (626 studentai). Veikia Didžiulio politechnikumas su dieniniu, neakivaizdiniu ir vakariniu skyriais, muz. m-la, med. m-la. Šių spec. vid. m-lų visuose skyriuose 1969/70 mokėsi 3110 moksleivių. Yra 12 bendrojo lavinimo vid. m-lų, 4 vakarinės ir 1 neakivaizdinė vid. m-los, 2 aštuonmetės, 5 pradinės m-los, 3 profesinės technikos m-los, 2 mokyklos-internatai, pagalbinė mokykla-internatas, logopedinė mokykla-internatas, vaikų muzikos, dailės ir sporto m-los, jaunųjų technikų ir jaunųjų gamtininkų stotys, pionierių ir moksleivių rūmai, 28 vaikų darželiai ir lopšeliai. Dieninėse bendrojo lavinimo vidurinėse, aštuonmetėse ir pradinėse m-lose 1969/70 mokėsi 15 600 moksleivių, vakarinėse — 1170 ir neakivaizdinėje — 306. Mieste yra dramos teatras, 4 kino teatrai, viešoji biblioteka, 7 masinės bibliotekos, vaikų biblioteka, geležinkelininkų klubas, „Aušros" istorijos-etnografijos muziejus (ž. *„Aušros" muziejus*), radijo ir televizijos stotis (past. 1962). Leidžiamas miesto laikr. „Raudonoji vėliava" (nuo 1941.IV.19; 1941.VI.15—1944.IX.10 nebuvo leidžiamas), rajono laikr. „Leninietis" (nuo 1959; 1950—59 ėjo „Leniniečio kelias"). Mieste yra 63 sporto kolektyvai (1969), kurie priklauso „Žalgirio", „Dinamo", „Darbo rezervų", „Lokomotyvo" ir kt. sporto d-joms. Yra stadionas, 18 sportinės gimnastikos salių, 14 kompleksinių ir apie 80 atskirų sporto šakų aikštelių, 5 teniso kortai, 1 uždaras plaukymo baseinas, 2 atviri baseinai ir kt. sportiniai įrenginiai. Miesto centre yra vertingas renesanso archit-ros kūrinys — Petro ir Povilo bažnyčia (past. 1625).

Petro ir Povilo bažnyčia yra lot. kryžiaus plano, vienanavė, su transeptu. Navos ilgis 50 m, plotis 12 m. Nava perdengta cilindriniu skliautu su dekoratyviniais įv. formų rėmais. Interjere yra renesansinių puošmenų. Priekiniame fasade yra 48 m aukščio mūrinis bokštas (drauge su smailiu stogu — 70 m). Bokštas aštuoniakampis, o jo apatinis tarpsnis — kvadratinis. Ant kvadratinės dalies kampų įrengti apvalūs gynybiniai bokšteliai. Bokšto pagr. portalas dekoruotas kolonomis, kurios tarpusavy sujungtos arkiškais stogeliais. Bažnyčios šoninės sienos suskaidytos piliastrais su dvigubomis arkomis viršuje. Arkų konsolės įmantriai susietos su apskritais langais. Transeptų frontonų dekoro anksčiau būta š. renesanso stiliaus. Abipus šventoriaus vartų įrengti 2 apvalūs sargybos bokštai. Bažnyčia pastatyta 1595—1625. XIX a. pab., po gaisro, bokštas paaukštintas 2 tarpsniais, apdengtas smailiu stogu. XX a. pr. perstatytos zakristijos, pristatytos 2 koplyčios. Per D. Tėvynės karą (1944) bažnyčia apdegė; 1951—53 atstatyta ir restauruota.

Šiauliai 1. Miestas kaizerinės okupacijos metais

ISTORIJA. Dabartinėje Š. teritorijoje žmonių gyventa jau pirmajame mūsų eros tūkstantmetyje. Įvairiose miesto vietose aptikta senkapių, iš kurių galima spręsti, jog tuo metu čia būta kelių atskirų gyvenviečių.

VIII—X a. senkapių aptikta Vilniaus (1936) ir Lazdynų (1948) gatvėse. Iš Lazdynų g. senkapio į „Aušros" muziejų pateko ietigalis ir kalavijas. Tvarkant naująsias miesto kapines (1937—38), buv. Lepšių kaimo žemėje (miesto r. pakraštyje, prie Aleksandrijos kaimo) aptikta keli šimtai kapų, kuriuose rasta apie 70 daiktų (geležinių pentinių plačiaašmenių kirvių, akmeninių verpstukų, skiltuvų, ietigalių, pentinų, kalavijas, peilių ir odinių, žalvariu puoštų jų makščių, sidabrinių ir varinių monetų ir daug žalvarinių papuošalų — žiedų, auskarų, segių, smeigtukų, raktų, pakabučių, jų tarpe žalvariu apkaustytų meškos nagų. Radiniai laikomi „Aušros" muziejuje. Žmonės Lepšių senkapyje buvo laidojami nuo VIII a., o daugumas įkapių yra XIV—XVI amžiaus. Dar vienas XIV—XV a. senkapis 1954 rastas Komunarų g. Jame ištirti 8 griautiniai kapai, iš kurių į „Aušros" muziejų pateko kirvių, ietigalių, peilių, pentinų, daug papuošalų. Viename moters kape rasta kaklo apvara iš sraigių kiautelių (kaurių) ir R. Europos šalių monetų. Tai rodo, kad Š. gyventojai XIV—XV a. palaikė prekybos ryšius su kitomis šalimis.

Į r. nuo miesto yra piliakalnis, vadinamas **Salduvės kalnu.** Jo šlaitai statūs, 10—14 m aukščio; viršuje yra 30—35 m skersmens aikštelė, kurią iš v. ir p. v. juosė 50 m ilgio pylimas (dabar nuslinkęs, per karus iškasinėtas apkasais). Iš š. ir r. piliakalnį supo pelkės, iš v. saugojo 10 m pločio griovys, už kurio buvo dar vienas 2 m aukščio ir 180 m ilgio pylimas, lanku juosęs piliakalnį iš p. v. ir š. v. Iš atsitiktinių radinių galima spėti, kad Salduvės kalne IX—XIII a. buvo medinė pilis. Nuo Salduvės per pelkes keliomis kryptimis buvo nutiestos kūlgrindos, kurių liekanų yra iki šiol.

Kryžiuočių ir kalavijuočių kronikose minima „Soule", „Saulia", „Saulen" identifikuojama su Š., o „terra Sauleorum" — su *Šiaulių žeme.* Ties Š. lietuviai 1236 sumušė Kalavijuočių ordino kariuomenę (ž. *Saulės mūšis*). XIII—XIV amžiais Š. buvo Šiaulių žemės, Žemaitijos adm. vieneto, centras. 1445 Žemaitijos seniūnas M. Kęsgaila Šiauliuose pastatydino medinę bažnyčią. XVI a. dokumentuose dažnai minimas Š. valsčius, o to meto Raseinių žemės teismo aktuose Š. vadinami miestu. XVI—

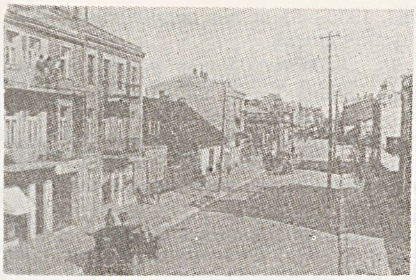
Šiauliai 1. Vytauto gatvė 1930

XVIII amžiais Š. buvo didelio valst. dvarų komplekso, vadinamo *Šiaulių ekonomija,* adm. centru. Manoma, kad jau XVI amžiuje Š. turėjo savivaldą. Tuo metu dauguma miesto gyventojų buvo amatininkai ir prekybininkai, prekiavę daugiausia su Ryga. Už įvežamas ir išvežamas prekes jie turėjo mokėti muitą, o feodalai naudojosi įv. lengvatomis, savo dvarų gaminius išveždavo ir prekes įsiveždavo daugiausia be muitų. Tai trukdė miestui augti. XVII a. ir XVIII a. pr. Š. labai nukentėjo nuo švedų kariuomenės ir maro. 1643 Vladislovas IV pakartotinai suteikė Šiauliams prekybinę privilegiją; 1713 Augustas II ir 1736 Augustas III patvirtino anksčiau suteiktas Magdeburgo teises. XVIII a. pab. ekonomijos valdytojas A. Tyzenhauzas Šiauliuose įkūrė manufaktūrų (verpyklą, drobės audyklą), kuriose dirbo aplinkinių dvarų baudžiauninkai. Tuo metu miestas buvo išplanuotas pagal klasicizmo archit-ros principus. Centre, prie bažnyčios, buvo atmatuota kvadratinė turgaus aikštė, aplink ją — taisyklingi kvartalai. Mieste buvo apie 200 namų. 1776 seimo nutarimu Šiauliuose įsikūrė apygardos teismas. 1791 miestas gavo naujų teisių ir lengvatų; miesto pajamas leista naudoti miestui tvarkyti. Po Žečpospolitos III padalijimo Š. tapo apskrities centru. 1795 jame buvo 3700 gyventojų. 1812 miestą nuniokojo pranc. kariuomenė; iš 220 namų 36 buvo sudeginti. Didelę reikšmę Š. ekonomikai XIX a. turėjo prekyba ž. ū. produktais, ypač linais, per Rygos ir Liepojos uostus. Nuo 1825 kasmet gegužės mėnesį Šiauliuose vykdavo dideli prekymečiai, kurie trukdavo po savaitę. 1836—58 pro Š. buvo nutiestas Peterburgo—Karaliaučiaus plentas. 1871 nutiesus Liepojos—Romnų glžk., miesto ekonominiai ryšiai dar labiau pagerėjo. Miestas ėmė augti: 1866 jame buvo 6239, 1874 — 13 174 gyventojai. 1831.III.29 sukilėliai užėmė Š., dvarininkai sudarė naują apskrities valdžią, tačiau netrukus (1831.VI.16) sukilėliai ties Š. buvo sumušti ir mieste atkurta senoji tvarka. Iki 1834 Šiauliuose veikė karo teismas. 1863 sukilimas buvo apėmęs visą Š. apskritį. Sukilimui malšinti mieste buvo sutelkta daug caro kariuomenės. Šiauliuose vėl veikė karo teismai. Už miesto, prie dabartinių Vilniaus ir Žemaitės g. susikirtimo, nuteistiems sukilėliams buvo vykdoma mirties bausmė. Ilgainiui tą vietą imta vadinti Sukilėlių kalneliu. Ant jo 1935 pagal K. Reisono projektą pastatytas paminklas žuvusiems sukilėliams; 1957 paminklas papildytas A. Dimžlio skulptūrine grupe.

XIX a. antrojoje pusėje Šiauliuose ėmė sparčiai kurtis pram. įmonės. 1858 įsikūrė Kiunelio ir Nuroko šilkinių ir vilnonių audinių f-kas, XIX a. pabaigoje Kaganų saldainių ir šokolado f-kas, Ch. Frenkelio odos f-kas (dab. „Elnias"), kuris netrukus buvo išplėstas ir tapo viena didžiausių odos įmonių Rusijos imperijoje. Be jo, įsikūrė dar 2 odos f-kai: brolių Rogalinų (1894) ir brolių Nurokų (1898). Podliašukas (1879) ir Izerlis (1883) įkūrė tabako f-kus. V. Zubovo Gubernijos dvare buvo išplėsta alaus darykla (įk. 1849), veikė didelis garo malūnas, o Aleksandrijos dvare — koklių f-kas. Augant pramonei, didėjo ir miestas (1897 buvo 16 128 gyv., 1914 — 23 600). XIX a. pab. pagausėjo darbininkų, įvyko pirmieji streikai. Pagyvėjo visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas, ėmė kurtis įv. d-jos. Veikė berniukų g-ja (įst. 1851), kurioje mokydavosi 200—600 mokinių. I pasaul. karo pradžioje ji buvo evakuota į Vitebską. 1869 įsteigta mergaičių triklasė m-la, o 1898 — mergaičių g-ja, veikusi iki 1906. 1875 įkurta vaikų prieglauda, 1890 — žydų prieglauda, ligoninė ir labdarybės d-ja. Nuo 1894 Zubovo dvaruose prie Š. vykdavo didelės gegužinės, kuriose dalyvaudavo daug Š. darbininkų, moksleivių, suvažiuodavo inteligentų, būdavo svarstomi visuom. ir polit. klausimai. 1900 įsteigta viešoji biblioteka, prieš I pasaul. karą turėjusi apie 10 000 knygų (karo metu evakuota į Rusiją). Per Š. ėjo vienas kelių, kuriais iš Vokietijos į Rusiją buvo gabenama „Iskra". Š. gyventojai dalyvavo 1905—1907 revoliucijoje. Mieste aktyviai veikė s-d. org-jos. 1905.I.18—20 įvyko visuotinis darbininkų streikas ir demonstracija prieš caro valdžią. Dideli streikai įvyko ir gegužės, spalio mėnesiais. 1908 mieste įsikūrė literatūros, dramos ir muzikos d-ja „Varpas", kuriai priklausė keli šimtai narių. D-ja turėjo biblioteką, chorą, surengdavo per metus 20—30 koncertų ir spektaklių. Prieš I pasaul. karą mieste įsikūrė dar keletas pram. įmonių: Choronžickių odos f-kas (1911), saldainių f-kas „Birutė" (1911), saldainių f-kas „Rūta" (1913). Š. lengvosios ir maisto pramonės įmonių gaminiai buvo realizuojami daugelyje Rusijos gubernijų. I pasaul. karo pradžioje (1915) ties Š. vyko dideli mūšiai, miesto centras buvo sugriautas. 1918 vasarą Šiauliuose ėmė kurtis kom. kuopelės. 1918.XI.1 įvyko pirmoji LKP Šiaulių rj. konferencija, kuri nutarė organizuoti darbo žmonių kovą prieš kaizerinius okupantus. 1918.XI—XII mieste vyko mitingai ir demonstracijos prieš okupantų valdžią. XII.16 prasidėjo visuotinis darbininkų streikas, trukęs keletą dienų. 1918.XII.18 buvo išrinkta Šiaulių Darbininkų atstovų taryba. Iš 35 jos narių dauguma buvo komunistai (vykd. k-to pirmininkas J. Dumša, jo pavaduotojas K. Požela, S. Brašiškis, S. Grybas, F. Baltušis-Žemaitis ir kt.). Taryba sudarė darbininkų kovos būrį, suorganizavo sukilimą prieš vok. įgulą ir miesto burž. tarybą ir 1919.I.8 paėmė valdžią mieste, užmezgė ryšius su Lietuvos Laikinąja revoliucine darbininkų ir valstiečių vyriausybe. Iš sukilėlių būrio išaugo Raudonosios Armijos *Žemaičių pulkas.* Tarybų valdžiai padėti atvyko Raudonosios Armijos 42 internac. brigada ir 39 šaulių pulkas. Tačiau dar nespėjusią įsitvirtinti Tarybų valdžią ėmė pulti kontrrev. jėgos. 1919.III.10 Šiaulius užėmė vokiečių kar. daliniai; netrukus jie perdavė valdžią liet. buržuazijai. 1919 rudenį Š. ėmė puldinėti bermontininkai. X.8 jie nuginklavo Š. komendantūrą ir kurį laiką kontroliavo miestą.

Šiauliai 1. Turgaus aikštė apie 1930

Po I pasaul. karo Š., kaip ir kiti Lietuvos miestai, augo palyginti lėtai (1923 buvo 21 387 gyv., 1940 — apie 32 000). Netekus Rusijos rinkos, sumažėjo lengvosios pramonės produkcija, nors Š. ir toliau liko vienas svarbiausių Lietuvos lengvosios pramonės centrų. Mieste veikė 5 odos ir avalynės f-kai, keletas linų apdirbimo, trikotažo, audimo f-kų (vilnonių audinių f-kas „Šiaulių audiniai", trikotažo gaminių dirbtuvė „Elegant" ir kt.). Buvo keliolika maisto pramonės įmonių: 6 saldainių ir šokolado f-kai, „Maisto" akc. b-vės mėsos f-kas, pieninė, 5 malūnai ir kt. Miesto pramonės įmonės 1938 pagamino 85% Lietuvos odos pramonės produkcijos, apie 60% avalynės, 75% linų pluošto, 35% saldainių ir šokolado pramonės produkcijos. Dauguma kt. įmonių buvo mažos, pusiau amatininkiškos; kiek didesnės buvo medžio apdirbimo įmonės, Aleksandrijos plytinė, muilo ir tepalų f-kas, ketaus liejykla, metalo dirbinių g-la. Visose Š. pramonės įmonėse 1938 dirbo apie 3000 darbininkų. Šiauliuose veikė „Lietūkio", „Pienocentro", Lietuvos Kooperacijos b-vių s-gos skyriai, keletas bankų ir jų skyrių, kooperatyvų („Gerovė", „Talka", „Pagalba", Darbininkų kooperatyvas), ūkinių b-vių ir d-jų. Iš sveikatos apsaugos įstaigų žymesnės buvo miesto ligoninė, akių, ausų, nosies ir gerklės ligoninė, tuberkuliozės dispanseris, motinos ir vaiko konsultacija. 1939 mieste veikė 4 g-jos, mkt. seminarija (įk. 1920), keletas prog-jų, 3 amatų m-los, apie 10 pr. m-lų. 1939 iš Klaipėdos atkelta Prekybos in-tas, muz. m-la (1929—1933 veikė privati muz. m-la). Šiauliuose buvo susitelkę nemažai kultūros įstaigų ir org-jų: *„Aušros" muziejus*, dramos teatras (1931—35 ir nuo 1939; ž. *Šiaulių dramos teatras*), keletas bibliotekų, knygynas, knygų leidimo ir kultūros darbo b-vė „Kultūra" (ž. *„Kultūra" 1*), *Kultūros švietimo draugija*, Š. kraštotyros d-ja (ž. *Kraštotyra*), Laisvamanių etinės kultūros d-jos Š. skyrius. Buvo leidžiamas pažangus mokslo, visuomenės ir literatūros žrn. „Kultūra" (ž. *„Kultūra" 5*), kraštotyros žrn. „Gimtasai kraštas", laikraščiai „Šiaulietis", „Momentas", „Šiaurės Lietuva", „Šiaulių aidas" ir kt. Veikė 4 spaustuvės, kuriose, be period. leidinių, kasmet buvo išspausdinama po keliolika knygų. Darbo žmonių rev. kovai mieste ir apskrityje vadovavo LKP Š. rajono k-tas. Daugelyje f-kų, geležinkelio depo dirbtuvėse veikė LKP, Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės. 1920 į Š. atvykęs R. Čarnas suorganizavo pirmąsias LKJS kuopeles. Komunistai organizavo darbininkų streikus, bedarbių demonstracijas, aktyviai veikė darbininkų profs-gose (K. Preikšas ir kt.), leido ir platino kom. spaudą. Šiauliuose 1921—22 ėjo kom. laikraštis „Darbininkų atstovas", 1924—25 profsąjungų laikr. „Darbininkų balsas"; buvo išleista nemažai vienkartinių kom. leidinių.

Per D. Tėvynės karą Š. labai nukentėjo. 1941.VI.23—25 su besiveržiančiais hitlerininkais ties Š. kovojo I. Černiachovskio vadovaujama 28-ji tankų divizija. Vok. faš. okupantai išžudė daug Š. gyventojų. Miesto p. pakraštyje, prie kelio į Gegužius, buvo įrengta taryb. karo belaisvių stovykla, kurioje 1941 pab.— 1944.VII žuvo 22 600 žmonių. Okupacijos metais Š. apskrityje veikė *Kęstučio partizanų būrys*, pogrindyje buvo atkurti LKP ir LLKJS Š. apskrities k-tai. Dėl Š. 1944.VII—VIII vyko didelės kautynės (ž. *Šiaulių operacija*). Kautynėse pasižymėjo kpt. B. Fiodorovas, leitenantai A. Aleksejevas, L. Carenka, M. Kairbajevas, G. Sutorminas, viršila S. Gorškovas, seržantai V. Fiodorovas, G. Ivanovas, A. Korovinas, N. Sazonovas, eiliniai N. Averinas, A. Čiumovas, G. Kovaliovas, P. Litvinovas, A. Mišinas, Z. Mustopimovas, N. Pisarenka. Už tai jiems buvo suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai (1945). Per kautynes buvo sunaikinta apie 80% miesto pastatų. Po karo miestas buvo atstatytas ir žymiai išaugo. Iki 1950 buvo apskrities, 1950—53 srities centras; nuo 1950 rajono centras.

Šiauliai 1. Sugriautas miesto centras 1944

Lit.: **J. Puzinas,** Šiaulių miestas, Šiauliai, 1930; Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935; **J. Naudužas,** Šiaulių miesto archeologiniai paminklai. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **L. Diržinskaitė** [ir kt.], Šiauliai, V., 1961; **V. Lastas,** Šiaulių miesto istorinė-geografinė apžvalga. — „Istorija", t. 4, V., 1963; **V. Lastas,** Šiaulių miesto pramonė tarybiniais metais. — „Ekonomika", t. 3, sąs. 2, V., 1963; **V. Lastas,** Šiaulių miesto gyventojai ir darbo resursai. — „Geografija ir geologija", t. 5, V., 1968; Ветры революции, Вильнюс, 1968; **J. Žiburkus,** Žemaičių pulkas, V., 1969; Šiauliai (Bibliografinė rodyklė), Šiauliai, 1970.

2. Kaimas Anykščių rj., Rubikių apyl., 10 km į r. nuo Anykščių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. 545 gyv. (1970). Iš r. prieina Rubikių ež. Yra Anykščių stat. medžiagų g-la (nuo 1940); prie jos kuriasi darbininkų gyvenvietė. Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1949), vaikų darželis (nuo 1961). 1959 buvo 117 gyv.

3. Kaimas Širvintų rj., Jauniūnų apyl., 13 km į p. r. nuo Širvintų, 9 km į š. nuo Maišiagalos; tarybinio ūkio centras. 117 gyv. (1970). Į p. r. nuo kaimo plyti Kupriškių-Dukiškių pelkė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1923), biblioteka (nuo 1967). 1959 buvo 102 gyv.

„ŠIAULIĖTIS" — klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1924—30 Šiauliuose. Redagavo P. Labanauskas.

ŠIAŪLIS Benediktas [1887.VII.21 Veivirženuose (Klaipėdos rj.) — 1957.I.19 Kaune] — farmacininkas, farmacijos mokslų daktaras (1936). 1909 Peterburge baigęs g-jos 4 klases, dirbo mokiniu Rietavo vaistinėje, vėliau provizoriaus padėjėju Maskvoje. 1913 baigė Maskvos universiteto farmacijos skyrių. 1919—21 dirbo Maskvoje Raudonosios Armijos aprūpinimo vaistais žinyboje. 1921 grįžo į Lietuvą. 1922—1924 Kauno un-to asistentas. 1924—27 tobulinosi Harvardo ir Klivlendo (JAV) un-tuose. 1927—1939 dirbo ped. darbą Kauno un-te. Jo iniciatyva buvo suorganizuota farmakologijos moksl. laboratorija. Daktaro disertacija — „Farmakologiškieji žarnyno raumenų ypatumai". Nuo 1937 docentas, nuo 1940 profesorius. 1939—50 Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Med. in-to farmaceutinės chemijos katedros vedėjas. 1951—56 dar ir Kauno Med. in-to farmacijos-stomatologijos f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie žarnyno raumenų farmakologines ypatybes ir kitais farmacijos bei farmakologijos klausimais.

ŠIAULIŠKIAI — kaimas Prienų rj., Išlaužo apyl., 6 km į š. v. nuo Prienų. 266 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Vakaruose siekia Prienlaukio ež. Per kaimą teka Šventupis (Jiesios intakas). Pr. m-la (nuo 1932). 1959 buvo 291 gyv.

„ŠIAULIŲ AIDAS"— bulvarinis dienraštis, ėjęs 1935.VI.13—XII.31 Šiauliuose. Leido V. Vebras, redagavo J. Valentinas.

„ŠIAULIŲ BLOKNOTAS"— neperiodinis jumoro laikraštis, ėjęs 1932—33 Šiauliuose. Leido ir redagavo V. Šaulys.

ŠIAULIŲ DRAMOS TEATRAS (nuo 1939; 1931—35 Kauno Valstybės teatro Šiaulių skyrius) — dramos teatras, veikiantis nuo 1931 Šiauliuose. Iš pradžių trupės branduolį sudarė aktoriai E. Bindokaitė, V. Derkintis, S. Jukna, K. Jurašiūnas, J. Laucius, J. Miltinis, P. Pinkauskaitė, A. Radzevičius, I. Tvirbutas, vėliau į ją įsijungė G. Jackevičiūtė, A. Leimontaitė, E. Platušaitė, J. Rudzinskas. Teatrui vadovavo J. Stanulis. Vaidino teatrui nepritaikytose „Kapitolio" kino teatro patalpose. 1931—35 teatrui veikiant kaip Valstybės teatro skyriui, jame buvo statomos daugiausia Valstybės teatre vaidintos liet. rašytojų pjesės (P. Vaičiūno „Patriotai", V. Mykolaičio-Putino „Valdovas", S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių, juodvarniais lakščiusių" ir kt.) ir užsienio dramaturgų (K. Gocio, H. Zudermano, R. Blaumanio, Moljero, O. Ernsto, K. Čapeko ir kt.) kūriniai. Spektaklius šiuo laikotarpiu režisavo B. Dauguvietis, J. Stanulis ir kiti. 1935 teatras perkeltas į Klaipėdą (ž. *Klaipėdos dramos teatras*).

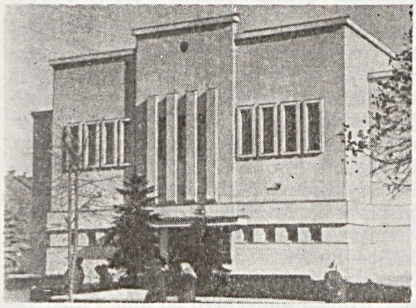

Šiaulių dramos teatro rūmai

1939, hitlerininkams užgrobus Klaipėdos kr., grįžo į Šiaulius. Ir 1939—40 teatras kartojo daugiausia Valstybės teatro dramos repertuarą, tačiau spektaklių meninis sprendimas jau buvo savarankiškesnis. Šiuo metu pastatymus režisavo K. Juršys, J. Stanulis, I. Tvirbutas ir kt. 1932—35 ir 1939—40 dailininku dirbo V. Palaima.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, scenoje buvo siekiama įtvirtinti soc. realizmo principus. 1941 teatro kolektyvas persikėlė į naujus rūmus. 1940—41 pastatytos 3 taryb. dramaturgų pjesės: A. Korneičiuko „Platonas Krečetas", M. Gorkio „Paskutinieji", L. Rachmanovo „Nerami senatvė".

Teatro darbą sutrikdė vok. faš. okupacija. Sunkiomis okupacijos sąlygomis teatras pastatė tik keletą vertingesnių pjesių (F. Šilerio „Klastą ir meilę", K. Binkio „Atžalyną" ir kt.). 1944, traukdamiesi iš Šiaulių, hitlerininkai teatro rūmus padegė.

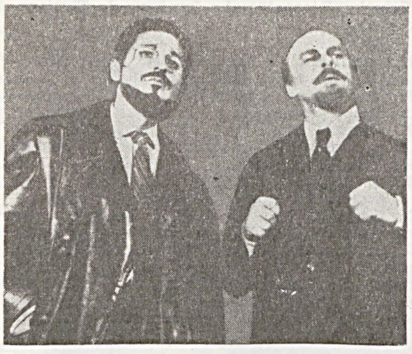

Šiaulių dramos teatras. Scena iš M. Satrovo „Liepos šeštosios" (1967)

Po D. Tėvynės karo teatro kolektyvą sudarė vyr. kartos aktoriai E. Bindokaitė, P. Pinkauskaitė ir įv. metu į jį įsijungę jaunesni aktoriai E. Danilevičiūtė, J. Gascevičiūtė, S. Paska, A. Petkevičius, K. Simaška, K. Tumkevičius, V. Venckutė, J. Zubėnas ir kt. Teatro vyriausieji režisieriai: K. Juršys (1940—1949), J. Šeinas (1949—58), V. Limantas (1960—63), M. Karklelis (nuo 1963). Nemaža veikalų režisavo A. Puzanauskas ir K. Tumkevičius. Teatro dailininkai: 1940—48 J. Surkevičius, 1949—53 M. Percovas, nuo 1953 J. Taujanskienė. Teatre pastatyta liet. rašytojų (B. Dauguviečio, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, J. Grušo, V. Krėvės, J. Marcinkevičiaus, P. Vaičiūno), kitų taryb. tautų dramaturgų (A. Afinogenovo, A. Korneičiuko, B. Romašovo, K. Simonovo) ir užsienio klasikų (O. Balzako, H. Ibseno, V. Šekspyro, F. Šilerio) veikalų. Ypač reikšmingi spektakliai buvo S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai" (1953), V. Krėvės „Žentas" (1964) ir „Šarūnas" (1966), M. Šatrovo „Liepos šeštoji" (1967), G. Hauptmano „Paskendęs varpas" (1968) ir kt. Teatras gastroliuoja įvairiose Lietuvos TSR vietose, padeda miesto ir aplinkinių rajonų meno saviveiklos kolektyvams bei liaudies teatrams.

SVARBESNIOSIOS PREMJEROS (skliaustuose nurodomi: režisierius; dailininkas):

1931. K. Gocio „Princesė Turandot" (B. Dauguvietis; L. Truikys); H. Zudermano „Drugeliai" (B. Dauguvietis; L. Truikys); P. Vaičiūno „Patriotai" (J. Stanulis; L. Truikys).

1932. V. Mykolaičio-Putino „Valdovas" (J. Stanulis; L. Truikys); R. Blaumanio „Indranai" (B. Dauguvietis; K. Šimonis).

1933. S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių, juodvarniais lakščiusių" (B. Dauguvietis; V. Palaima); P. Vaičiūno „Naujieji žmonės" (B. Dauguvietis; V. Palaima); S. Kapnio „Kai širdis traukia" (B. Dauguvietis; V. Palaima); K. Čapeko „R.U.R." (J. Stanulis; V. Palaima).

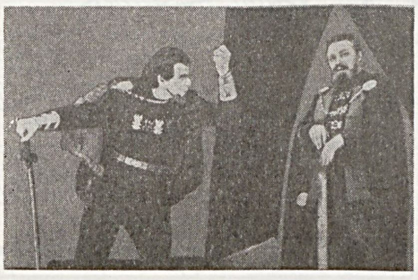

Šiaulių dramos teatras. Scena iš V. Krėvės „Šarūno" (1966)

1934. O. Ernsto „Auklėtojai" (V. Steponavičius; V. Palaima); P. Vaičiūno „Tikruoju keliu" (J. Stanulis; V. Palaima) ir „Liepsnojančios širdys" (B. Dauguvietis; V. Palaima).

1935. F. Šilerio „Marija Stiuart" (B. Dauguvietis; V. Palaima); P. Vaičiūno „Tuščios pastangos" (B. Dauguvietis; V. Palaima).

1939. V. Hugo „Andželo" (K. Juršys; V. Palaima); P. Vaičiūno „Varpų giesmė" (J. Stanulis; V. Palaima); V. Vernerio „Žmonės ant ledo" (I. Tvirbutas; V. Palaima); R. Blaumanio „Sūnus palaidūnas" (J. Kopštalas; V. Palaima).

1940. M. Panjolio „Topazas" (K. Juršys; V. Palaima); A. Korneičiuko „Platonas Krečetas" (K. Juršys; J. Surkevičius).

1941. M. Gorkio „Paskutinieji" (J. Stanulis; J. Surkevičius); L. Rachmanovo „Nerami senatvė" (A. Radzevičius; E. Ganusauskas).

1945. J. Grušo „Tėvas ir sūnus" (K. Juršys; J. Surkevičius).

1946. A. Afinogenovo „Pavasaris" („Mašenka") (K. Juršys; E. Budreika); V. Miliūno „Marti" (pagal Žemaitės apsakymus) (K. Juršys; J. Surkevičius); Moljero „Šykštuolis" (K. Juršys; G. Bagdonavičius).

1947. B. Dauguviečio „Uždavinys" (K. Juršys; J. Surkevičius); K. Simonovo „Po Pragos kaštonais" (K. Juršys; J. Surkevičius); T. Gabės „Pelenė" (K. Juršys; G. Bagdonavičius); Jon. Marcinkevičiaus „Kavoliūnai" (K. Juršys; J. Surkevičius); B. Dauguviečio „Žaldokynė" (A. Puzanauskas; E. Ganusauskas).

1948. B. Romašovo „Didžioji jėga" (K. Juršys; J. Surkevičius); A. Jakobsono „Kova be fronto linijos" (K. Juršys; G. Bagdonavičius).

Šiaulių dramos teatras. Scena iš V. Krėvės „Žento" (1964)

1949. Moljero „Tartiufas" (P. Pinkauskaitė; S. Česlevičius); D. Gou ir A. D'Juso „Giliosios šaknys" (K. Simaška; J. Surkevičius); A. Grigulio „Molis ir porcelianas" (K. Juršys; S. Česlevičius); A. Ostrovskio „Neturtas ne yda" (A. Puzanauskas; S. Česlevičius).

1950. A. Čiukovskio „Jūrų liūtas" (S. Paska; M. Percovas); P. Pavlenkos „Laimė" (J. Šeinas; M. Percovas); Žemaitės „Petro Kurmelio" inscenizacija (K. Simaška; E. Ganusauskas); A. Pakarklio „Pakilęs miestas" (J. Šeinas; M. Percovas); A. Korneičiuko „Putinų giraitė" (J. Šeinas; M. Percovas); A. Ostrovskio „Belaisvės" (J. Šeinas; M. Percovas); K. Goldonio „Savikvaišos" (J. Šeinas; M. Percovas).

1951. M. Gorkio „Miesčionys" (J. Šeinas; M. Percovas); S. Michalkovo „Prarastieji namai" (A. Puzanauskas; M. Percovas); J. Rainio „Pūsk, vėjeli!" (J. Šeinas; M. Percovas); A. Ostrovskio „Judri vietelė" (A. Puzanauskas; M. Percovas); A. Korneičiuko „Makaras Dubrava" (J. Šeinas; M. Percovas).

1952. K. Krapivos „Gieda vieversiai" (J. Šeinas; M. Percovas); O. Balzako „Eugenija Grandė" (J. Šeinas; M. Percovas); A. Afinogenovo „Mašenka" (A. Puzanauskas; M. Percovas); A. Korneičiuko „Platonas Krečetas" (A. Puzanauskas; M. Percovas).

1953. S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai" (J. Šeinas; M. Percovas); H. Ibseno „Nora" (A. Puzanauskas; M. Percovas); V. Rozovo „Gyvenimo puslapis" (J. Šeinas; V. Bimbaitė).

1954. I. Štoko „Velnių malūnas" (A. Puzanauskas; J. Taujanskienė); J. Avyžiaus „Baltieji gluosniai" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); A. Čechovo „Dėdė Vania" (J. Šeinas; M. Percovas); S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių" (J. Šeinas; J. Taujanskienė).

1955. A. Ostrovskio „Paskutinė auka" (A. Puzanauskas; J. Taujanskienė); K. Jurašiūno „Eglė žalčių karalienė" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); K. Simonovo „Vienos meilės istorija" (A. Puzanauskas; J. Taujanskienė); A. Griciaus „Karšta vasara" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); L. Leonovo „Paprastas žmogus" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1956. O. Balzako „Viengungio gyvenimas" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); M. Gorkio „Vasa Železnova" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); M. Talvest „Krikštynos" (S. Čaikauskas; J. Taujanskienė); B. Šo „Velnio mokinys" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); P. Vaičiūno „Prisikėlimas" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); D. Dobričianino „Trijų lakštingalų gatvė, 17" (J. Šeinas; J. Taujanskienė).

1957. E. Bindokaitės „Gintaro lazdelė" (E. Bindokaitė; J. Čeičytė); V. Miliūno „Vidurdienio debesys" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); A. Kasonos „Medžiai miršta stovėdami" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); E. de Filipo „Filumena Marturano" (J. Šeinas; J. Taujanskienė).

1958. E. Remarko „Paskutinis sustojimas" (J. Šeinas; J. Taujanskienė); V. Rozovo „Džiaugsmo beieškant" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); R. Mikalauskaitės ir J. Šeino „Puodžiūnkiemis" (pagal A. Vienuolio romaną) (J. Šeinas; J. Taujanskienė); V. Rozovo „Amžinai gyvi" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1959. G. Priedės „Nors ir ruduo" (V. Vecumniecė; J. Taujanskienė); M. Talalajevskio „Motinos širdis" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); R. Mechtos „Kas kaltas?" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); A. Ostrovskio „Augintinė" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1960. A. Kasonos „Trečias žodis" (A. Kupstas; J. Taujanskienė); F. Šilerio „Don Karlas" (L. Kalmetas; J. Taujanskienė); E. Raneto „Brakonieriai" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); J. Montvilos „Mirusieji prabyla" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); A. Parnio „Afroditės sala" (V. Limantas; J. Čeičytė).

1961. M. Smirnovos ir M. Kraindel „Keturi po vienu stogu" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); T. Gabės „Kareivis ir gyvatė" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); M. Segalovičiaus „Nakties serenada" (S. Paska; J. Taujanskienė).

1962. V. Panovos „Baltąsias naktis palydint" (V. Limantas; J. Taujanskienė); S. Romanovičiaus „Kepurininko pilis" (pagal A. Kronino romaną) (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); V. Vygantės „Palmės žaliuoja amžinai" (V. Limantas; J. Taujanskienė); V. Majakovskio „Pirtis" (V. Limantas; J. Taujanskienė); A. Ostrovskio „Bekraitė" (M. Karklelis; J. Taujanskienė).

1963. L. Ustinovo ir O. Tabakovo „Snieguolė ir septyni nykštukai" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); R. Mikalauskaitės „Sužadėtinė" (V. Limantas; J. Taujanskienė); V. Rozovo „Prieš vakarienę" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis" (V. Limantas; J. Taujanskienė); I. Štoko „Leningrado prospekte" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1964. P. Vaičiūno „Tuščios pastangos" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); V. Krėvės „Žentas" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); V. Miliūno „Pasivaikščiojimas mėnesienoje" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1965. K. Sajos „Jo ekscelencija Vabalas" (M. Karklelis; L. Gutauskas); H. Laksneso „Parduotoji lopšinė" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); J. Baltušio „Parduotos vasaros" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); J. Drdos „Užmirštas velnias" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); T. Putincevos „Trys draugai" (pagal E. Remarko romaną) (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė).

1966. V. Krėvės „Šarūnas" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); V. Rozovo „Be meilės negyvensi" (K. Tumkevičius; J. Taujanskienė); G. Flobero „Madam Bovari" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); A. Arkanovo ir G. Gorino „Žiūrėk, Europa!" (J. Jurašas; J. Taujanskienė).

1967. K. Inčiūros „Eglė žalčių karalienė" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); A. Charlamovos „Rugiuose prie bedugnės" (pagal Dž. Selindžerio apysaką) (V. Jasinskas; J. Taujanskienė); F. Diurenmato „Vidurnakčio procesas" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); M. Šatrovo „Liepos šeštoji" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); R. Narečionio „Savo meilės kaina" (M. Karklelis; J. Taujanskienė).

1968. A. Arbuzovo „Mano vargšas Maratas" (N. Ogai; J. Taujanskienė); A. Fredro „Damos ir husarai" (N. Ogai; J. Taujanskienė); G. Hauptmano „Paskendęs varpas" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); M. Baidžijevo „Dvikova" (G. Šimkus; A. Krištopaitis); A. Lindgren „Mažylis ir Karlsonas, kuris gyvena ant stogo" (N. Šeiko; D. Rožlapa); D. Žotevo „Aprengtoji Venera" (M. Karklelis; J. Taujanskienė).

1969. S. Aliošino „Antroji žmona" (S. Paska; A. Krištopaitis); V. Rimkevičiaus „Girių kirtėjai" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); V. Zimino „Medinis karalius" (M. Karklelis; J. Taujanskienė); J. Grušo „Meilė, džiazas ir velnias" (L. Lurjė, G. Jackevičiūtė; J. Taujanskienė); J. Jurandoto „Devintasis teisuolis" (M. Karklelis; D. Rožlapa).

1970. A. Volodino „Penki vakarai" (L. Kutuzova; J. Taujanskienė); D. Zorino „Amžinasis šaltinis" (M. Karklelis; T. Švec); L. Žuchovickio „Sustot, atgal pasižiūrėti. . ." („Atpildo amžius") (L. Lurjė, R. Vaitkevičius; J. Taujanskienė); S. Maršako „Katės namai" (N. Ogai; J. Taujanskienė); V. Delmar „Paskutinis valsas" („Duok kelią rytdienai") (K. Tumkevičius; J. Jankus).

Lit.: Šiaulių dramos teatras (1931—1956), V., 1956.

ŠIAULIŲ EKONÒMIJA — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valstybinių dvarų kompleksas. Tokių kompleksų (ekonomijų) LDK buvo penki; Š. e.— iš jų didžiausias. Š. e. įkurta XVI a. Ją sudarė dvarų grupės: Gruzdžių, Joniškio, Šiaulių ir Žagarės. Tiems dvarams priklausė apie 170 000 ha žemės. XVIII amžiuje Š. e. buvo padalyta į Joniškio, Šiaulių ir Žagarės gubernijas, o šios į dvarų grupes — raktus. Vyriausiuoju ekonomijos administratoriumi didysis kun-štis dažniausiai skirdavo kiemo iždininką, o šis — vaitus, prižiūrėtojus ir atskirų ūkio šakų specialistus. Ūkininkavimo sistema ekonomijoje buvo činšinė. Š. e. administratoriui A. Tyzenhauzui 1769 atėmus iš valstiečių žemę, kurią jie dirbo už činšą, palikus jiems kuriamų palivarkų pakraščiuose po ketvirtį valako ir pareikalavus, kad už tai jie eitų po 2 dienas lažo per savaitę, ekonomijos valstiečiai sukilo (ž. *Sukilimai*: 1769 Šiaulių ekonomijos dvarų valstiečių sukilimas). Karų metais, kai LDK iždui stigdavo pinigų, didysis kun-štis užstatydavo Š. e. už paskolą didikams, kurie, norėdami su kaupu atsiimti skolą, dar labiau išnaudodavo ekonomijos valstiečius. Žečpospolitai žlugus, Š. e. nustojo egzistuoti; ją sudarantys dvarai atiteko carinės Rusijos iždui.

„ŠIAULIŲ METRAŠTIS" — kraštotyros leidinys, leistas 1930—38 Šiauliuose. Leido Šiaulių kraštotyros draugija. Redagavo P. Bugailiškis. Išėjo 5 knygos. Bendradarbiavo P. Avižonis, J. Krikščiūnas-Jovaras, K. Mekas, J. Šaltenis, B. Tarvydas, A. Ulpis ir kt.

„ŠIAULIŲ NAUJIENOS"— liberalinis savaitraštis, ėjęs 1923—28 Šiauliuose. Redagavo P. Purvis, J. Šliūpas, L. Vitkauskas, B. Petrauskas. Po 1926 faš. perversmo ėjo nereguliariai.

ŠIAULIŲ OPERĀCIJA — viena iš Raudonosios Armijos išvaduojamųjų operacijų Lietuvoje 1944 vasarą. Vykdydamos Polocko puolamąją operaciją, I Pabaltijo fronto 3 armijos įžengė į Lietuvą ir pradėjo vaduoti jos rajonus. Iki 1944.VII.14 6-ji, 43-ji ir 39-ji gvardijos armijos pasiekė (iš p. ir p. r.) Drūkšių ež.— Antalieptės—Svėdasų—Anykščių—Širvintos u. liniją. I Pabaltijo frontas gavo direktyvą prisijungti iš rezervo 2-ją ir 51-ją gvardijos armijas, iš III Baltarusijos fronto — 5-ją gvardijos tankų armiją ir 3-jį gvardijos mechanizuotą korpusą. Taip sustiprintas, I Pabaltijo frontas VII.20 ėmė pulti Šiaulių kryptimi. VII.22 buvo išvaduoti Kupiškis ir Panevėžys. VII.26 vakare Raudonoji Armija pasiekė Pasvalio—Joniškėlio—Radviliškio—Baisogalos liniją. 3-sis gvardijos mechanizuotas korpusas per 1 dieną nužygiavo 90 km, VII.26 vakare priėjo prie Šiaulių ir su 51-ja armija po įnirtingų mūšių VII.27 vakare iš-

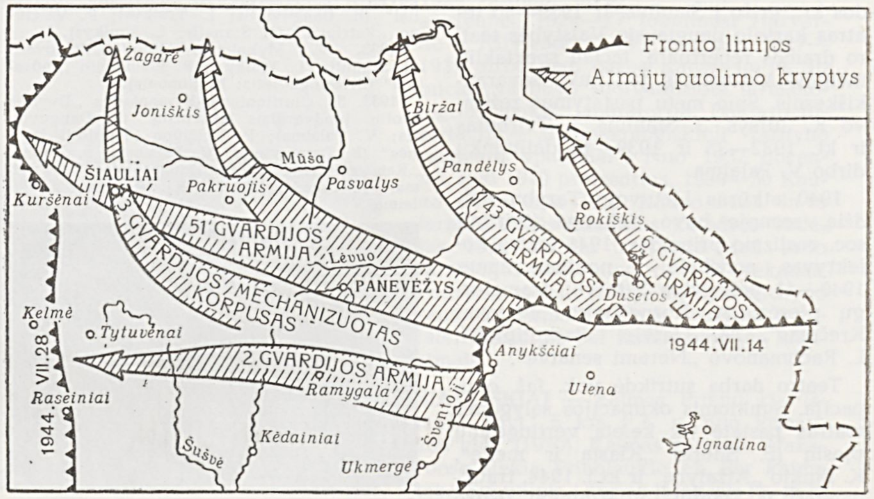

Šiaulių operacija

vadavo Šiaulius. Toliau I Pabaltijo fronto kariuomenė puolė v. kryptimi ir pasiekė Kruopių—Papilės—Kuršėnų—Kurtuvėnų—Raseinių liniją. VII.28 Raudonoji Armija pasuko į š., Rygos kryptimi. Liepos pab. išvadavusi Biržus, Joniškį, Žagarę ir Zarasus, ji pasiekė Latviją. Lietuvoje, į v. nuo Šiaulių, frontas stabilizavosi. VIII.2 vokiečių pėstininkai ir tankai kontratakavo Biržus ir juos užėmė. Atėję į pagalbą Raudonosios Armijos rezervai nustūmė hitlerininkus iki Nemunėlio. Rugpiūčio vid. priešas iš Kuršėnų ir Kelmės apylinkių dar 2 kartus kontratakavo Šiaulių kryptimi ir mėgino paimti miestą. Šiaulių gynime dalyvavusi Raudonosios Armijos 16 liet. divizija gavo įsakymą sulaikyti priešo puolimą. VIII.17—19 ji atmušė visas priešo atakas, sunaikino daug tankų ir miestą apgynė. Už tai daug 16 liet. divizijos karių apdovanota ordinais ir medaliais. Rugpiūčio pab. vokiečiai atsitraukė, frontas stabilizavosi Vegerių—Papilės—Kuršėnų—Kužių—Raseinių linijoje. Pabaltijo I fronto kariuomenė rengėsi pulti Klaipėdos ir Rygos kryptimi.

ŠIAULIŲ PEDAGOGINIS INSTITŪTAS, Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas, — aukštoji pedagoginė mokykla. Įsteigtas 1954 vietoj Šiaulių dvimečio mokytojų in-to, kuriame 1948—54 parengta apie 2200 vid. m-lų V—VII klasių fizikos ir matematikos, gamtos ir geografijos, istorijos, liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros mokytojų. K. Preikšo vardu pavadintas 1961. In-te veikia 3 f-tai: fizikos ir matematikos, filologijos, pedagogikos. Rengiami vid. m-lų mokytojai (specialybės: matematika; fizika; piešimas, braižyba ir darbai; liet. kalba ir lit-ra, muzika; rusų kalba ir lit-ra), pr. klasių mokytojai, vaikų darželių auklėtojai, pagalbinių m-lų ir logopedijos kabinetų defektologai. In-tas turi neakivaizdinį skyrių. 1969—70 in-te mokėsi apie 3000 studentų, iš jų 1700 neakivaizdiniu būdu. Iki 1969 in-tą baigė 5403 specialistai. In-te dirba 150 etatinių ir apie 100 neetatinių dėstytojų. 24 dėstytojai turi mokslinius laipsnius arba vardus.

In-te tyrinėjama pr. mokymo pedagogika ir metodika, moksleivių materialistinės pasaulėžiūros formavimas, kalbos psichologija, ypač mokantis antrosios, t. y. negimtosios, kalbos, aritmetikos dėstymas, estetinis auklėjimas, moksleivių darbo psichologija, teorinės fizikos problemos ir kt.

Apie 330 studentų priklauso studentų moksl. d-jai, kuri jungia fizikos, matematikos, pedagogikos, psichologijos, moksl. komunizmo, liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros, meno ir kitus moksl. būrelius. Veikia internacionalizmą propaguojantis studentų klubas „Duok ranką, tolimas drauge", ateistų klubas, merginų choras, estradinis ir pučiamųjų instrumentų orkestrai, kanklininkių, akordeonistų, vokalistų ansambliai, liaudies šokių ir kt. rateliai. Jų veiklai padeda muzikos ir estetikos ka-

Šiaulių pedagoginis institutas

tedros. Neblogų rezultatų yra pasiekę in-to sportininkai (slidininkai, irkluotojai ir kt.). Vasaromis veikia studentų poilsio ir darbo stovyklos. In-tas turi biblioteką (150 000 tomų knygų), studentų ir dėstytojų skaityklas, mokomųjų kabinetų (prie katedrų), laboratorijų, mokomųjų dirbtuvių, biol. stotį, sporto salę, 2 sporto aikštynus. Mokomasis darbas vyksta 2 korpusuose. Dviejuose in-to bendrabučiuose gyvena daugiau kaip 600 studentų. In-to rektoriai: 1954—57 — V. Germanas, 1957—67 — K. Žukauskas, nuo 1967 — J. Vaitkevičius.

ŠIAULIŲ ŽEMĖ — senovės Lietuvos sritis. Vakaruose Š. ž. siekė *Knituvos* sritį, pietuose — dykrą, buvusią tarp Tendžiogalos ir Dubysos žemupio, rytuose — *Upytės žemę*, šiaurėje — Žiemgalą (ž. *Žiemgaliai*). Š. ž. minima Kalavijuočių ordino 1254 dokumente, kuriuo ordinas ir Rygos arkivyskupas pasidalijo užkariautas žemes, vėliau (XIV a.) H. Vartbergės ir Henekės kronikose (terra Sauleorum). Kaip matyti iš kronikininko Henekės 1348 kryžiuočių žygio aprašymo, Š. ž. pagr. gyvenvietės buvusios tarp Mūšos aukštupio ir Dubysos. Čia stovėjusios svarbiausios Š. ž. pilys: Businė, Ceila, Dubysa (jų buvimo vieta tiksliau nenustatyta). XVI amžiuje buvusioje Š. ž. teritorijoje buvo Šiaulių valsčius, vėliau pavietas.

„ŠIAULIŲ ŽINIOS" — liberalinis savaitraštis, ėjęs 1934—35 Šiauliuose. Redagavo M. Diktantas ir V. Šaulys. Valdžios uždarytas.

„ŠIAURĖS EKSPRESAS" — bulvarinis dienraštis, ėjęs 1933.V.8—V.27 Šiauliuose. Leido ir redagavo J. Valentinas.

ŠIAURĖS KARAS — Rusijos, Žečpospolitos ir Danijos karas su Švedija dėl Rytų Pabaltijo 1700—21. Po J. Sobieskio mirties (1696) Žečpospolitos karaliumi išrinktas Saksonijos kun-štis Fridrichas Augustas (pasivadino Augustu II) norėjo sėkmingu karu pakelti bajorų tarpe savo autoritetą ir įvesti Žečpospolitoje absoliutizmą, koks tuo laiku buvo Saksonijoje. 1698 jis susitarė su Rusijos caru Petru I bendromis jėgomis išvyti švedus iš Livonijos ir ją pasidalyti. Augustas II ketino karą pradėti su Saksonijos kariuomene, kurią jis per karą su turkais įvedė į Lenkiją ir po jo, prisidengdamas bajorų maišto prieš didikus Sapiegas malšinimu, perkėlė į Lietuvą, o paskui įtraukti į karą ir Lietuvos bei Lenkijos kar. pajėgas. Prie Augusto II ir Petro I sąjungos prieš Švediją prisidėjo ir Danija. Karas prasidėjo 1700. Švedijos kariuomenė greit sumušė Danijos kariuomenę ir privertė Daniją iš sąjungos pasitraukti, paskui ties Narva (Estijos TSR) nugalėjo Rusijos kariuomenę ir puolė Augusto II pulkus. 1701. II.26 Augustas II ir Petras I sudarė *Biržų sutartį*, kuria įsipareigojo toliau bendromis jėgomis kariauti su Švedija. 1701.VII.19 sąjungininkai pralaimėjo kautynes su švedais ties Ryga. Karolio XII vedama švedų kariuomenė įsiveržė į Lietuvą ir, nesutikusi didesnio pasipriešinimo, tais pačiais metais užėmė Skuodą, Kėdainius, o 1702.IV.3 ir Vilnių. Okupuotose Lietuvos srityse vietinę valdžią švedai atidavė Sapiegoms ir jų šalininkams, perėjusiems į švedų pusę. 1702.IV.16 prieš švedus sukilo Vilniaus miestiečiai ir studentai, padedami į miestą įsiveržusio Lietuvos kariuomenės būrio. Švedai sukilimą greit nuslopino, daugelį jo dalyvių nužudė, o miestui uždėjo didelę kontribuciją. Lietuvos kariuomenė kovėsi prieš švedus drauge su Rusijos kar. daliniais, atvykusiais į pagalbą. Visoje Lietuvoje veikė partizanų būriai, kuriuose buvo daug valstiečių. Netrukus Švedijos kariuomenė, palikusi Lietuvoje tik menkus dalinius, nužygiavo į Lenkiją, sumušė jos kariuomenę, okupavo šalį ir privertė elekcinį seimą paskelbti (1704.VII.12) Žečpospolitos karaliumi Poznanės vaivadą S. Leščinskį.

Po to Karolis XII užtruko Lenkijoje dar apie metus. Per tą laiką Petras I sukūrė naują Rusijos kariuomenę ir ėmė pulti švedus. Jis greit atėmė iš jų Tartu, Narvą, Ivangorodą (Leningrado sr.), 1704.IX užėmė Lvovą, netrukus susijungė su Augusto II kariuomenės likučiais, 1705 pavasarį su 30 000 karių atžygiavo į Lietuvą ir liepos viduryje įžengė į Vilnių. Dauguma Lietuvos didikų žadėjo Petrui I kovoti su švedais ir jų sąjungininkais — Sapiegų ir Leščinskio šalininkais. Būdamas Vilniuje, Petras I rūpinosi susitarti ir su tais Lenkijos feodalais, kurie kovojo prieš švedus ir rėmė Augustą II. Išbuvęs Vilniuje 6 savaites, Petras I išvyko į Mintaują padėti savo kar. daliniams, spaudžiamiems švedų, o Lietuvoje paliko tik atskiras įgulas.

Tuo metu Karolis XII užpuolė Saksoniją. Pabūgęs Augustas II Altrandštate (prie Leipcigo) pasirašė su švedais sutartį, kuria atsisakė nuo Lietuvos ir

Lenkijos sosto (Leščinskio naudai) ir nuo sąjungos su Rusija. 1706 pradžioje Karolio XII ir Leščinskio kariuomenės iš Lenkijos pasuko į Lietuvą ir Rusiją. 1706.III.8 Karolio XII generolas Dikertas ir Lietuvos buv. etmonas Sapiega, nugalėję nedidelius rusų ir lietuvių kariuomenės būrius, įžengė į Vilnių, o Karolis XII nuvyko į Rusijos pasienį. 1709. IV.27 jis apsupo Ukrainoje svarbų strateginį punktą Poltavą. 1709.VI.27 Petras I ties Poltava švedus sumušė. Netrukus jie buvo išvyti ir iš Lietuvos. Prie to prisidėjo Lietuvoje kilęs pasipriešinimas okupantams. Karoliui XII ties Poltava pralaimėjus, Leščinskis pabėgo į užsienį, o Augustas II grįžo į Žečpospolitos sostą. Toliau su švedais kariavo viena Rusija. Iš r. Pabaltijo ji išvijo juos vien savo jėgomis. Rusijai atiteko visa Livonija ir Žečpospolitos vasalinėje priklausomybėje buvęs Kuršas, nes Žečpospolita Š. k. faktiškai pralaimėjo ir, jo nuniokota, ėmė labai smukti. 1708—1711 Lietuvoje siautė badas ir maras, išmirė daugiau kaip 1/3 žmonių; Žemaitija neteko beveik pusės gyventojų. Taip nusilpusioje Žečpospolitoje labai padidėjo Rusijos įtaka. „Nebylusis seimas" (1717), Petro I generolui Dolgorukiui reikalaujant, Lenkijos kariuomenę sumažino iki 18 000, o Lietuvos — iki 6000 kareivių (tuo laiku Rusija jų turėjo 300 000).

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 308—313].

„ŠIAURĖS LIETUVA" — nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1930—34 Šiauliuose. Leido Lietuvių tautininkų s-gos Šiaulių skyriaus k-tas. Redagavo A. Laikūnas ir P. Razma.

ŠIAURĖS PAŠVAISTĖS, gaisai, — nakties dangaus šiaurinės pusės švytėjimai, kuriuos viršutiniuose atmosferos sluoksniuose sukelia išmestų iš Saulės dalelių srautai, judantys apie 500 km/s greičiu. Poliarinėse šalyse Š. p. per metus matomos iki 100 ir daugiau kartų. Lietuvoje jos pastebimos rečiau, padidėjusio Saulės aktyvumo (tad ir dėmėtumo) laikotarpiais, ir paprastai neturi viso joms būdingo formų ir spalvų įvairumo — vyrauja rausvas ir žalsvas atspalvis. Pirmuosius duomenis apie šiaurės pašvaistes Lietuvoje pateikia Lietuvos D. Kun-stės metraščiai. Vėliau Š. p. aprašymų buvo L. Ivinskio kalendoriuose. Šiaurės pašvaistės buvo ryškiai matomos 1937, 1949, 1959. Dažnesnės jos šiaurės Lietuvoje.

ŠIAUŠĖ — upė Šiaulių ir Kelmės rj., Dubysos kair. intakas. Ilgis 31 km, baseino plotas 152 km². Išteka iš Rėkyvos pelkės. Teka į p. v. Įteka į Dubysą 104 km nuo jos žiočių, 10 km į š. r. nuo Kelmės. Intakai: dešinysis — Upytė, kairieji — Vėžius, Durupis. Vid. nuolydis 152 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,64 m³/s.

ŠIDIŠKIS Andrius [1891.XI Mastaičiuose (Kauno rj.) — 1965.XI.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Iki 1919 samdinys, darbininkas Kaune. 1919—21 savanoriu tarnavo Lietuvos kariuomenėje; 1920 per Kauno įgulos sukilimą išrinktas Šančių autobataliono rev. k-to nariu. 1922—24 laiškininkas Kaune. 1922—41 Komunistų partijos narys. Dirbo redkolegijoje, 1923 išleidusioje kom. laikr. „Socialistas". 1924 padėjo suorganizuoti Kauno elevatoriaus statybos darbininkų streiką; išrinktas Kauno miesto tarybos nariu, įėjo į kair. darbininkų frakciją. Už rev. veiklą 1925 ištremtas į Šakių aps.; dirbo grioviakasiu, miško kirtėju, samdiniu. 1925 LKP Kurynės (Šakių rj.) kuopelės sekretorius; suorganizavo Lekėčiuose (Šakių rj.) meno saviveiklos grupę, „Spindulio" d-jos jaunimo skyrių, knygų skaitymo būrelį, per kurį platino ir kom. lit-rą. 1933 padėjo išleisti hektografuotą kom. laikr. „Raudonasis rytojus". 1935 Užnemunėje padėjo organizuoti valstiečių streiką. Priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai. Už rev. veiklą daug kartų buvo suimtas, 1924, 1929, 1931, 1936 ir 1938 baustas adm. tvarka (9 mėn. kalintas Dimitravo priverčiamųjų darbų stovykloje). 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1941—42 Raudonosios Armijos karys. 1942—44 evakuotų Lietuvos vaikų namų ūkvedys Ičialkuose (Gorkio sr.). 1944.VI—IX Pereslavl Zaleskyje (Jaroslavlio sr.) veikusių Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių choristas. Nuo 1944 ūkinis ir administracinis darbuotojas Kaune, Šakiuose.

ŠIDLA Leonas [g. 1927.IV.10 Šiškiniuose (Ignalinos rj.)] — botanikas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių geobotanikos, mikologijos, fitopatologijos klausimais.

Šiaurės karas. Biržų apsiaustis 1704 (iš kn. „Švedų kronika")

ŠIDLAUSKAS Albinas [g. 1908.V.3 Žeguniuose (Kėdainių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1938—46 pienininkystės technologas „Pienocentro" įmonėse. 1951 baigęs Ž. ū. akademiją, dirbo agronomu jos mokomajame ūkyje. Nuo 1952 Vytėnų bandymų stoties (Kauno rj.) moksl. bendradarbis. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių pomidorų agrotechnikos ir kitais daržininkystės klausimais, išleido brošiūrą apie pomidorų auginimą. Vienas „Daržininko žinyno" (1965) autorių.

ŠIDLAUSKAS Algirdas [1924.I.31 Plungėje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1962). 1945—58 Kalvarijos vid. m-los mokytojas. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1960 dėsto Vilniaus un-te; nuo 1964 docentas. 1967—69 TSRS istorijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie švietimą Lietuvoje XVIII amžiuje („LTSR MA darbai", 1961, A 2; 1962, A 2). Vienas iš kn. „Vilniaus universitetas" (1966) autorių.

ŠIDLAUSKAS Česlovas [g. 1925.VII.1 Šiluvoje (Raseinių rj.)] — dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1961). 1945—52 įv. m-lų chorų vadovas, orkestrų dirigentas. 1952 baigė Lietuvos TSR konservatoriją (dirigavimo specialybė). 1952—57 Kauno ped. m-los dėstytojas. Nuo 1952 vadovauja Kauno Politechnikos in-to pavyzdiniam pučiamųjų orkestrui „Politechnika". Nuo 1957 visų respublikinių dainų švenčių ir festivalių vyriausiasis dirigentas. Nuo 1962 Kauno Gruodžio muz. m-los dėstytojas. Paskelbė straipsnių muz. pedagogikos klausimais.

ŠIDLAUSKAS Juozas [g. 1927.V.6 Puknioniuose (Pakruojo rj.)] — choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1946 baigė Panevėžio mkt. seminariją, 1952 — Panevėžio muz. mokyklą, 1960 — Lietuvos TSR konservatoriją. 1946—63 mokytojas Panevėžyje, Kaune, 1957—1967 Kauno Politechnikos in-to vyrų choro meno vadovas ir dirigentas. Nuo 1959 Kauno radijo g-los mišraus choro „Banga", nuo 1967 ir Kauno Med. in-to mišraus choro „Neris" meno vadovas ir dirigentas. Nuo 1957 buvo visų respublikinių dainų švenčių ir festivalių vyriausiasis dirigentas. Š. vadovaujami chorai koncertavo daugelyje Tarybų Sąjungos miestų, VDR, Čekoslovakijoje, Bulgarijoje. 1963, 1965 ir 1967 „Bangos" choras pripažintas geriausiu Lietuvos TSR saviveiklos mišriu choru. Š. harmonizavo liet. liaudies dainų, sukūrė pjesių skudučių orkestrui, dainų chorui ir vokaliniams ansambliams („Vasaros vakarą tylų", ž. J. Jakšto; „Ankstų rytą", ž. P. Gaulės; „Dainos daina", ž. E. Mieželaičio; „Prie kapų", ž. B. Mackevičiaus, ir kt.). 1956 sudarė ped. m-lų muz. dėstymo programas. Paskelbė straipsnių apie choro mokymo metodiką.

ŠIDLAUSKAS Petras [g. 1920.XI.26 Gimbogaloje (Radviliškio rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1938—43 lentpiūvės ir ž. ū. darbininkas Gimbogaloje. 1943—44 Gražinos partizanų junginio kovotojas. 1944—47 tarnavo Taryb. Armijoje. 1947—50 adm. darbuotojas Šeduvoje, Radviliškyje. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—52 dirbo part. darbą Radviliškyje, Šiauliuose. 1952—1955 mokėsi Resp. part. m-loje. 1955—1962 Radviliškio, 1962—67 Pasvalio rj. vykd. k-to pirmininkas. 1962 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1967 LKP Radviliškio rj. k-to I sekretorius.

ŠIDLAUSKAS Stasys [g. 1924.I.2 Gimbogaloje (Radviliškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis darbuotojas. Kilęs iš valstiečių. 1943—44 Gražinos partizanų junginio kovotojas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—46 Raudonosios Armijos karys. 1947—48 LKP Radviliškio aps. komiteto instruktorius. 1948—50 mokėsi Resp. part. m-loje. 1950—51 part. darbuotojas Šaukėnuose (Kelmės rj.). 1951—55 LKP Užvenčio rj. k-to I sekretorius. 1955—56 LKP CK atsakingasis organizatorius Šiauliuose. 1956—59 LKP Šilutės rj. k-to I sekretorius. 1960—69 Šilutės autokelių v-bos viršininkas. Pensininkas.

ŠIDLAUSKAS Vincas [g. 1924.VII.24 Virbalyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, spaudos darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. 1943 Virbalyje įstojo į VLKJS. 1944 „Jūros" partizanų būrio kovotojas. 1944—45 LLKJS Vilkaviškio aps. k-to darbuotojas. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1947 TSKP narys. 1946—50 Vilkaviškio aps. laikr. „Pergalė", 1950—54 Kybartų rj. laikr. „Leninietis", 1954—56 Kazlų Rūdos rj. laikraščio „Stalino keliu" redaktorius 1956—62 LKP Kazlų Rūdos rj. k-to sekretorius, laikr. „Pergalė" redaktorius. 1964 baigė Kapsuko ž. ū. technikumą. Nuo 1962 Vilkaviškio rj. liaudies kontrolės k-to pirmininkas.

ŠIEKŠTĖLĖ Algirdas [g. 1931.IV.25 Švenčionyse] — dailininkas. Nuo 1955 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos f-tą. Nuo 1957 „Šluotos" meninis redaktorius. Nutapė teminių kompozicijų, portretų, peizažų, natiurmortų, periodikoje išspausdino satyrinių ir jumoristinių piešinių, karikatūrų. Š. tapybos kūriniai yra originalios kompozicijos, ekspresyvūs, ryškaus kolorito.

Kūriniai: kompozicijos — „Lietuvos žvejai" (1956), „Po darbo" (1957), „Prie šulinio" (1960), „Elektrėnų VRES suvirintojų brigada", „Žemės dalijimas" (abi 1965), „Vilniaus getas", „Statyba", „Miško sodinimas" (visos 1966); portretai — žvejo, balerinos (abu 1958), tėvo, berniuko (abu 1959), moters (1960); peizažai — „Pavasaris" (1959), „Miesto peizažas" (1963), „Baltieji Lakajai" (1964), „Pauosupis" (1965), ir kt.

ŠIEKŠTYS — **1.** Ežeras Švenčionių rj., 3,5 km į p. r. nuo Labanoro. Plotas 20,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 970 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai aukšti, apaugę mišku. Per Š. teka upelis į Peršokšnų ež. Prie Š. yra Pašiekščio kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Utenos rj., 6 km į p. r. nuo Užpalių, 0,5 km į v. nuo Alaušo ežero. Plotas 19 ha, didž. gylis 3,3 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 860 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 2020 m. Krantai apaugę mišku (išskyrus š. galą). P. v. krantas aukštas, kiti žemesni. Per Š. teka Šiekštelė (į Alaušo ež.).

ŠIEMETIS — ežeras Trakų rj., 5 km į p. r. nuo Vievio. Plotas 54 ha, didž. gylis 16 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p., per vidurį kiek susmaugtas; ilgis 1440 m, didž. plotis 530 m, kranto linijos ilgis 3300 m. Yra sala (0,3 ha). Krantai vietomis pelkėti. Iš ežero išteka upelis į Bražuolę. Prie Š. įsikūręs Keliakiemio kaimas. Ežeras verslovinis.

ŠIEMULIAI — kaimas Plungės rj., Kulių apyl., 14 km į p. v. nuo Plungės, 7 km į š. nuo Kulių; kolūkio centras. 193 gyv. (1970). Iš p. prieina Šiemulių miškas. Parduotuvė, biblioteka (nuo 1957). 1918—19 Šiemuliuose veikė LKP kuopelė. 1923 buvo 494 gyv., 1959 — 301.

ŠIENAPIŪTĖ. Lietuvoje pievos pradedamos šienauti birželio pabaigoje. Geresnėse pievose šienaujama dar antrą kartą, paprastai rugpiūčio mėn. Prieš pat Š. paruošiami šienavimo įrankiai bei padargai. Dar XX a. pr. dauguma valstiečių pievų, esančių toli nuo namų, buvo valdoma ir šienaujama bendrai. Prieš Š. buvo šaukiama sueiga, kuri nustatydavo darbo pradžią. Į Š. vyko visi, kas pajėgė dirbti. Vyrai piovė šieną, moterys vartė pradalges, grėbė išdžiūvusį šieną į volus, dėjo į kupetas. Pirmą pradalgę varė geriausias piovėjas. Bendrų pievų šieną valstiečiai krovė vienodomis kupetomis ir dalijosi burtais proporcingai valdomai žemei, o vežė namo kiekvienas atskirai. Paskirstytas pievas kiekvienas valstietis šienavo skyrium. Trūkstant darbo jėgos, buvo daromos talkos. Pasiturintys valstiečiai samdėsi vargingesnius, ėjusius dirbti iš pusės ar iš trečdalio. Šienas, nušienautas balose, buvo traukiamas į pakraštį velkėmis, nešamas rezginėmis ir džiovinamas sausoje vietoje ant žemės. XX a. šienui džiovinti lietingą vasarą pradėta plačiai vartoti žaiginius. Išdžiovintas šienas buvo suvežamas į klojimus ar atskiras daržines, o tolimose pievose — paliekamas žiemai vietoje, sukrautas į daržinėles, kartais į kūgius. Buvo paprotys grįžtančius po darbo šienpiovius aplieti vandeniu: tikėta, kad tai padės pievoms geriau želti kitais metais. Baigus Š. kaimui, turinčiam bendras pievas, buvo daromos pabaigtuvės. Išnykus bendroms pievoms, išnyko ir šienapiūtės papročiai.

Kolūkiuose ir taryb. ūkiuose šienaujama daugiausia mašinomis.

Šienapiūtė. Šienpioviai XX a. pradžioje

Lit.: Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963 [p. 125—128]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 105—108]; **M. Katkus**, Raštai, V., 1967 [p. 31—39].

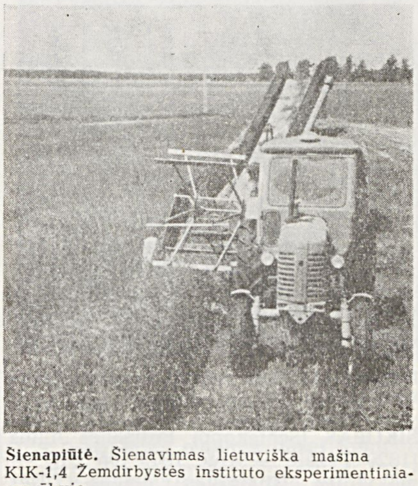

Šienapiūtė. Šienavimas lietuviška mašina KIK-1,4 Žemdirbystės instituto eksperimentiniame ūkyje

ŠIĒNLAUKIS — kaimas Raseinių rj., Alėjų apyl., 12 km į š. nuo Raseinių, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 304 gyv. (1970). Iš p. r. prieina Godlaukio ir Plauginių miškai. Yra Š. geležinkelio stotis, girininkija, parduotuvė, pradžios mokykla (nuo 1935). 1959 buvo 286 gyventojai.

ŠĪFERIS [vok. *Schiefer* — skalūnas] — asbestcementiniai lapai, vartojami daugiausia stogams dengti. Seniau dar buvo vadinamas **eternitu.** Lietuvoje Š. pradėtas naudoti XIX a. pab. Nuo 1956 gaminamas Daugėlių stat. medžiagų kombinato Š. gamybos ceche, nuo 1963 ir Naujosios Akmenės cemento g-los asbestcementinių gaminių ceche. Lietuvoje gaminama banguoti 120 cm ilgio, 67,8 cm pločio ir 5,5 mm storio asbestcementiniai lapai ir šiek tiek asbestcementinių cilindrų bei kraigių. Š. gaminamas iš smėlinio cemento, gaunamo iš Naujosios Akmenės cemento g-los, ir asbesto, atvežamo iš Uralo arba Kazachstano. Suformuoti pusfabrikačiai kietinami autoklavuose. Šiuo metu Lietuvoje gaminamo šiferio Lietuvos statyboms nepakanka, todėl nedideliais kiekiais jo kasmet įvežama iš Latvijos ir kitų taryb. respublikų. Š. gamybos apimtis parodyta lentelėje.

Šiferio gamyba Lietuvos TSR
(mln. sąlyginių lapų)

	1956	1960	1965	1969
Daugėlių stat. medžiagų kombinatas	3,3	35,7	41,5	43,3
Naujosios Akmenės cemento g-la	—	—	44,2	55,7

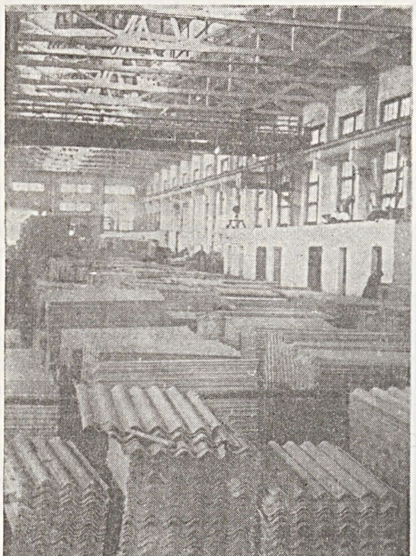

Naujosios Akmenės cemento gamyklos šiferio cechas

ŠĪKOPAS (Schiekopp) Erdmanas Julius [1829 Tilžėje — apie 1900 ten pat] — mokytojas, lituanistas. Baigęs Tilžės g-ją, Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Nuo 1854 mokytojavo Tilžės g-joje, nuo 1877 dėstė ir liet. kalbą. Tilžėje išleido F. Kuršaičio liet. kalbos gramatikos santrauką („Litauische Elementar-Grammatik", 2 d., 1879—81). 1901 pakartotinai išėjo šios gramatikos I dalis, A. Kuršaičio koreguota pagal A. Šleicherio ir O. Videmano liet. kalbos vadovėlius. J. Gylius ir Pajevskis šią gramatiką, kiek perdirbtą ir patrumpintą, išvertė į rusų k., o Varšuvos mokslo apygarda tą vertimą išleido Krokuvoje 1891 dviem knygomis (kursas vyresniesiems ir jaunesniesiems). J. Januškevičius ir A. Macijevskis gramatiką išvertė į lenkų k., pridėjo liet. tekstų (patarlių, pasakų, du Maironio eilėraščius, dainų su natomis) ir išleido Krokuvoje 1902.

ŠIKŠNŸS Marcelinas [1874.V.2 Notiniškiuose (Radviliškio rj.) — 1970.VIII.15 Vilniuje] — pedagogas, rašytojas. 1893 baigęs Šiaulių g-ją, įstojo į Maskvos un-to matematikos fakultetą. Priklausė slaptai lietuvių studentų d-jai. 1897 baigė un-tą. 1899—1915 mokytojavo Rygoje, 1915—18 Voronežo liet. gimnazijoje. Priklausė Lietuvių pašalpos d-jai, kultūrinėms „Kanklių", „Žvaigždės" d-joms. Dalyvavo pirmuosiuose

lietuviškuose dramos spektakliuose (vaidino, režisavo). Mokytojaudamas Voroneže, pradėjo kurti lietuvišką matematikos terminiją, pirmasis ėmė dėstyti liet. kalba matematiką. 1918—39 mokytojavo Vilniaus Vytauto Didžiojo g-joje (1922—39 jos direktorius). Dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos (1930—32 pirmininkas), „Ryto" ir kitų Vilniaus lietuvių d-jų veikloje.

Nuo 1895 period. spaudoje („Varpe", „Ūkininke", „Vilniaus žiniose", „Lietuvos žiniose", „Viltyje", „Rygos garse") Šiaulėniškio, Emšos slapyvardžiais Š. skelbė publicistinius straipsnius, prozos vaizdelius, eilėraščius. Pagal lenkų rašytojo J. Kraševskio apys. „Kunigas" parašė tragediją „Pilėnų kunigaikštis" (1905, II leid. 1911; past. 1905 Rygoje), kuri buvo populiari XX a. pr. mėgėjų teatruose. Išleido dramą „Sparnai" (1907), scenos vaizdelį „Likimo bausmė". Išvertė į liet. kalbą M. Konopnickos, E. Ožeškovos, S. Žeromskio, K. Simonovo ir kt. rašytojų kūrinių. Sudarė lietuvių-rusų kalbų „Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlį" (1919), parašė aritmetikos, algebros ir geometrijos vadovėlių („Geometrija", 3 d., 1919—20; „Elementarinė algebra", 4 d., 1921—26; „Geometrija", 3 d., 1938—39; „Aritmetika ir algebra" (3 d., 1939—40). Š. vadovėliai (daugelio jų išleista po kelis leidimus) buvo vartojami vid. m-lose iki 1940.

Ršt.: Rinktinė, V., 1957; Galvosūkiai, V., 1961.

ŠIKŠNÓSPARNIAI. Lietuvoje pastebėta lygianosių Š. *(Vespertilionidae)* šeimos apie 14 rūšių. Dažniausi yra kūdrinis Š. *(Myotis dasycneme)*, plačiaausis Š. *(Barbastella barbastella)*, ausytasis Š. *(Plecotus auritus)*, rudasis nakviša *(Nyctalus noctula)* ir šikšnys nykštukas *(Vespertilio pipistrellus)*. Kai kurių rūšių Š., pvz., Natuzijaus šikšnys *(Vespertilio nathusii)*, rudasis nakviša, vandeninis Š. *(Myotis daubentonii)*, į Lietuvą atskrenda pavasarį, o rudenį išskrenda žiemoti į šiltesnius Europos kraštus. Š. gyvena medžių uoksuose, įv. pastogėse, palėpėse, varpinėse, rūsiuose, upių skardžių urvuose. Minta vabzdžiais, sunaikina nemaža sodų, parkų, miškų kenkėjų. Jų svarb. priešai yra pelėdos, kiaunės, rudosios žiurkės, šeškai, katės.

ŠILADĒLIS — upė Šiaulių ir Pakruojo rj., Šiladžio deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 28 km². Prasideda Liutkūnų apylinkėse, 12 km į r. nuo Šiaulių. Teka į š. r. Įteka į Šiladį 8 km nuo jo žiočių, 9 km į r. nuo Meškuičių.

ŠĪLADIS — upė Šiaulių ir Pakruojo rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 131 km². Prasideda Kairių apylinkėse, 6 km į r. nuo Šiaulių. Teka į š. r. Įteka į Mūšą 120 km nuo jos žiočių, ties Naujapamūšiu, 18 km į v. nuo Linkuvos. Intakai: dešinysis — Šiladėlis, kairysis — Uosupis. Vid. nuolydis 126 cm/km. Vid. debitas aukščiau santakos su Šiladėliu 0,39, žiotyse 0,63 m³/s.

ŠILAGALŸS — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 7 km į p. nuo Panevėžio, prie Kėdainių—Panevėžio plento. 298 gyv. (1970). Per kaimą teka Žagienis (Nevėžio intakas). Iš v. prieina Nendrės pelkė. Pr. m-la (nuo 1933), biblioteka. Ist. šaltiniuose Š. minimas 1585. 1959 buvo 448 gyv.

ŠILAĨ — **1.** Kaimas Panevėžio rj., Raguvos apyl., 8 km į p. nuo Raguvos; tarybinio ūkio centras. 160 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (XIX a. pr. įsteigta pradinė, 1948—49 veikė prog-ja, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1948). Š. dvaras žinomas nuo XVI a. Yra išlikęs 1598.IV.20 dvaro dalybų inventorius (dalijosi broliai M. ir S. Čekavičiai). 1669 buvo nustatytos valstiečių lažo dienos. 1779 pastatyta bažnyčia. 1885 buvo 33 gyv., 1923 — 27, 1959 — 74.

2. Kaimas Anykščių rj., Viešintų apyl., 2 km į p. nuo Viešintų, prie Anykščių—Kupiškio kelio. 30 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose 1596 minimas Š. dvaras. 1959 kaime buvo 50 gyv.

ŠILÁIČIAI — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 9 km į p. nuo Panevėžio, prie Kėdainių—Panevėžio plento. 21 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Žagienis (Nevėžio intakas). Ist. šaltiniuose Š. vardas minimas 1585.

ŠILÃLĖ — miestas Lietuvos TSR vakaruose, 27 km į š. nuo Tauragės; rajono centras. 2995 gyv. (1970). Per Š. teka

Ašutis, kuris miesto v. dalyje įteka į Lokystą (Jūros intaką). Mieste Ašutis patvenktas malūno užtvanka. Į šiaurę nuo Š. yra pušynas — šilaliečių poilsio vieta. Keliai jungia Š. su Kvėdarna, Laukuva, Kaltinėnais, Skaudvile, Taurage, Pajūriu. Teritorija 312 ha. Plano struktūra stačiakampė. Pagr. gatvių susikirtime yra aikštė. Mieste 20 gatvių, jų bendras ilgis 11,5 km; yra 1 ha parkas. Mieste veikia siuvimo fabrikas (įk. 1970), sviesto gamykla, kepykla, buitinio aptarnavimo kombinatas, autotransporto kontora (nuo 1964), 100 vietų ligoninė (įk. 1952; nuo 1940 veikė sveikatos punktas), vid. m-la (nuo 1940), vaikų darželis, lopšelis, kino teatras, kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1937). Leidžiamas laikraštis „Artojas" (nuo 1963; 1951—62 ėjo „Spalio pergalė").

Ist. šaltiniuose Š. minima XVI a. pradžioje (1533 pastatyta bažnyčia). Netrukus prie bažnyčios, Ašučio deš. krante, išaugo kaimas. Nuo seno buvo ir Š. dvaras. 1660 Šilalei suteikta prekybinė privilegija. XVII a. pradėta statyti namus Ašučio kair. krante. Ši miestelio dalis buvo užstatoma pagal stačiakampį gotikinį planą. To meto ist. šaltiniuose Š. jau vadinama miesteliu. Miestelio centre buvo atmatuota maždaug 140×140 m aikštė ir keletas stačiakampių kvartalų. XIX a. pr. veikė parapinė m-la, kurioje 1804 mokėsi 18, 1815 — 29 mokiniai. 1859 miestelyje buvo 110 namų, 1100 gyv.; veikė pašto ir telegrafo stotis, vaistinė, vyko turgūs ir arklių prekymečiai. 1897 buvo 1406 gyventojai, iš kurių daugiau kaip pusė amatininkų ir prekybininkų. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. buvo valsčiaus centras. I pasaul. karo metu (1916) didelė miestelio dalis sudegė. Po karo miestelis buvo atstatytas. Buržuazijos valdymo metais veikė malūnas, pieninė, vaisvandenių dirbtuvė, elektrinė, vaistinė, prog-ja (nuo 1937), 2 pr. m-los, biblioteka, senelių prieglauda. 1923 buvo 1058 gyventojai. 1931—33 veikė LKP kuopelė. D. Tėvynės karo metu miestelis labai nukentėjo. Nuo 1950 Š.— rajono centras. 1952 jai suteiktos miesto teisės. Taryb. metais pastatyta vid. m-la, kino teatras, kultūros namai, biblioteka, vaistinė, paštas, universalinė parduotuvė, restoranas su gastronomu; miesto p. dalyje auga gyv. namų kvartalas. 1959 buvo 1972 gyv.

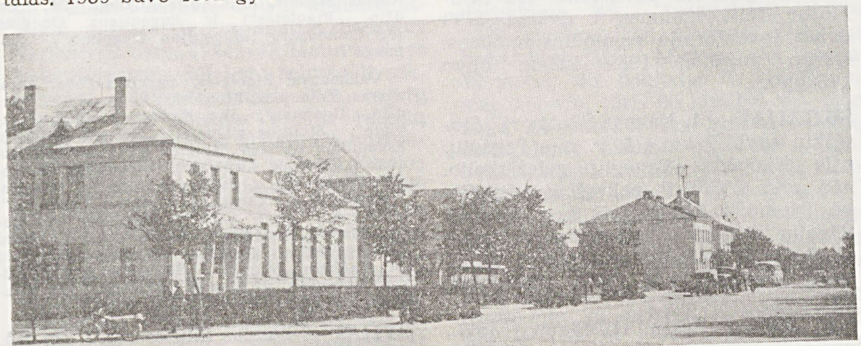

Šilalė. Miesto centras

ŠILĀLNIKAS Vytautas [g. 1934.V.12 Vienkiemiuose (Biržų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Vilniaus universitetą. 1959—67 Fizikos ir matematikos instituto mokslinis bendradarbis, inžinierius, 1965—1967 puslaidininkių elektronikos sektoriaus vadovas. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1967 Puslaidininkių fizikos in-to puslaidininkių elektronikos sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie karštų elektronų emisiją iš puslaidininkių; kelių išradimų autorius.

ŠILAVÓTAS — kaimas Prienų rj., 12 km į v. nuo Prienų, prie kelio į Skriaudžius; apylinkės ir kolūkio centras. 161 gyv. (1970). Lentpiūvė, malūnas, parduotuvė, ryšių skyrius, 25 lovų ligoninė (įk. 1938), vid. m-la (1900—44 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—54 septynmetė), biblioteka. 1782 Prienų seniūnijos inventoriuje minimas Š. kaimas. 1923 buvo 125 gyventojai. 1931—1950 Š. — valsčiaus centras. 1935 Užnemunės valsčių streiko metu Šilavote įvyko valstiečių susirėmimų su policija. Burž. nacionalistai 1946 nužudė Š. gyventoją V. Petrašką su žmona, 1947 — A. Mikušauską. 1959 kaime buvo 209 gyv.

ŠILEIKÀ Algirdas [g. 1932.I.1 Ukmergėje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1960). 1954 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1957 jame dirbo ped. darbą. 1957—67 dirbo Fizikos ir matematikos institute; iki 1962 mokslinis bendradarbis, 1962—1967 direktoriaus pavaduotojas, puslaidininkių optikos sektoriaus vadovas. Nuo 1959 TSKP narys. 1967—68 Puslaidininkių fizikos in-to direktoriaus pavaduotojas, nuo 1967 puslaidininkių optikos sektoriaus vadovas. 1969 specializavosi JAV. Tyrė t-ros, hidrostatinio slėgimo ir stipraus elektrinio lauko įtaką puslaidininkių absorbcijos spektrams, lūžimo rodiklio dispersijai ir pagrindiniam puslaidininkių parametrui — draudžiamųjų energijų juostos pločiui, t. p. elektroabsorbcijos osciliacijas ir elektrinio atspindžio spektrus. Paskelbė mokslinių straipsnių apie puslaidininkių optines savybes.

ŠILEIKÀ Algis [g. 1936.IX.2 Ūsiškyje (Pasvalio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1964 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą (1966—67 dėstė Maskvos Antrajame medicinos in-te). Paskelbė moksl. straipsnių, parašė teorinę apybraižą apie būtinąjį produktą ir jo ekonomines formas socializmo sąlygomis.

ŠILEIKÀ Jonas [1883.VII.2 Jadagoniuose (Kauno rj.) — 1960.X.27 Kaune] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1947), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1958). 1900 išvyko į JAV, 1905—06 studijavo Valparaiso universiteto (Indianos valstija) meno fakultete, 1910 baigė Čikagos Dailės in-tą. Nuo 1909 kūrinius eksponavo dailės parodose Lietuvoje ir kt. šalyse. 1910—13 dailės studijas gilino Paryžiuje, Vienoje, Krokuvoje, studijavo Bavarijos Dailės akademijoje (Miunchene). 1914—15 su archit. A. Ščiusevu dekoravo Maskvos Nikolajaus (dab. Kazanės) geležinkelio stotį. 1915—21 vėl gyveno JAV, tapė daugiausia portretus (Žemaitės portretas, 1920, ir kt.). 1921 grįžo į Lietuvą. 1922—40 Kauno meno m-los, 1941—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dėstytojas (nuo 1944 profesorius). Nuo 1940 dalyvavo respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1958 Kaune, 1959 Vilniuje surengė individualinę parodą.

Š. nutapė apie 100 portretų ir peizažų. Portretuose (Maironio, 1923; J. Basanavičiaus, 1924; Z. Petravičiaus, 1950; autoportretas, 1938, ir kt.) konstruktyviu realistiniu piešiniu, sodriomis, kiek dekoratyviomis spalvomis perteikė asmenų psichologiją, tipiškus charakterio bruožus. Nemaža Š. portretų nutapyti plenere (J. Naujalio, 1924; B. Dauguviečio, 1927). Peizažuose Š. pavaizdavo Lietuvos gamtos įvairovę. Tapė daugiausia pavasario ir vasaros vaizdus, Nemuno panoramas („Nemuno krantinė prie Vilkijos", 1932; „Grėbėja", 1935; „Rugiapiūtė panemunėje", 1936; „Nemuno slėnis ties Silkine", 1943; „Kaunas ties Marvele", 1943; „Kauno uostas", 1944; „Senojo Kauno vaizdas", 1954, ir kt.). Š. peizažams būdinga darni kompozici-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 273

ja, konstruktyvus piešinys, apibendrinti vaizdai, dekoratyvumas. Juose vyrauja optimistinė nuotaika, giedros spalvos.

Kiti kūriniai: „Atolo grėbimas mano tėviškėje" (1922), „Žiema Kaune" (1924), „Sodyba prie miško", arba „Pagirio gyventojas" (1926), „Našlaitės sodyba" (1927), „Jadagonių piliakalnis" (1932), ciklas „Darius ir Girėnas — Atlanto nugalėtojai" (1935), „Mano tėviškė", „Kaunas pavasarį", „Marytės darželis" (1936), V. Butlerio portretas, „Suvalkijos ūkininko kiemas", „Italijos gatvė Kaune", „Jurginai", „Kaunas rudenį", „Vėlyva žiema", „Žiemos uostas ties Karmelitais" (1937—40), J. Žiliaus portretas, „Ąžuolynukas" (1943), „Kaunas ties Vilijampole" (1944), „Žaliakalnis pavasarį" (1945), L. Tolstojaus (1945), J. Adomaičio (1947) portretai, „Kaunas. Žaliakalnis rudenį", „Kauno klinikų rajonas" (1950), „Kaunas ties Aleksotu" (1956), „Malkų piovėjai" (1957), „Žaliakalnis rudenį" (1958).

Lit.: LTSR liaudies dailininko, profesoriaus J. Šileikos 75 metų amžiaus sukakčiai paminėti dailės darbų parodos katalogas, K., 1958 [A. Dūdos įvad. str.]; **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965.

ŠILEIKÁ Vladas [g. 1906.IV.13 Atkočiuose (Ukmergės rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs melioratorius (1966). 1927—41 dirbo kultūrtechniku. Baigė Kauno un-tą. 1945—52 dirbo vadovaujamąjį darbą melioracijos ir durpių pramonės projektavimo org-jose, dėstė Kauno ž. ū. technikume, Ž. ū. akademijoje. 1952—63 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to (iki 1956 Melioracijos in-tas) hidromelioracijos skyriaus vedėjas, nuo 1963 šio in-to moksl. bendradarbis. Išrado movą drenoms nuo dumblo apsaugoti ir įrenginį drenų sujungimo fasoniniams vamzdžiams gaminti. Paskelbė moksl. straipsnių ž. ū. melioracijos klausimais.

Ršt.: Primirkusių plotų melioracija, V., 1956; Drenažas Tarybų Lietuvoje, V., 1959; Drenažas (Gedimai ir priemonės patvarumui padidinti), V., 1961; Melioraciniai grioviai (Gedimai ir priemonės patvarumui padidinti), V., 1968.

ŠILEĨKIAI — kaimas Utenos rj., Leliūnų apyl., 11 km į š. v. nuo Utenos, 6 km į p. v. nuo Vyžuonų. 80 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra parduotuvė, biblioteka (nuo 1956). 1959 buvo 109 gyv.

ŠILEĨKIS Boleslovas [g. 1904.V.23 Bieniūnuose (Ignalinos rj.)] — revoliucinio judėjimo Argentinoje ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1929 išvyko į Argentiną, dirbo mėsos kombinate Buenos Airese, vėliau Berise. Dalyvavo liet. darbininkų organizacijų ir Raudonosios pagalbos organizacijos veikloje. 1936 įstojo į Argentinos Komunistų partiją. Dalyvavo K-to Ispanijos respublikai remti veikloje. 1938 pr. atvyko į Ispaniją, įstojo į 13 internac. brigadą. Buvo kulkosvaidininkų kuopos vado pavaduotojas polit. reikalams. Dalyvavo kautynėse Aragono, Ebro frontuose, buvo sužeistas. 1939—41 kalėjo konc. stovyklose Prancūzijoje. 1941 grįžo į Lietuvą. 1941—42 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1942.VIII partizanas Lietuvoje (slap. Jurgutis). Nuo 1943 TSKP narys. 1943—1944 partizanų būrio „Audra" štabo viršininkas. 1945—52 part. darbuotojas. 1952—59 Širvintų rj. kolūkio pirmininkas. Nuo 1959 pensininkas.

ŠILĒLIO PÉLKĖ — pelkė Vilkaviškio rj., 16 km į p. r. nuo Vilkaviškio, 13 km į p. v. nuo Kapsuko. Plotas 173 ha. Pelkė ežerinės kilmės. Vid. dalį užima plynraistinė aukštapelkė, o ją supa žemapelkė. Durpių klodo didž. storis daugiau kaip 4 m, vid. 1,6 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 21%, vid. peleningumas 4,6%.

ŠILĒNAI — **1.** Kaimas Šiaulių rj., Kairių apyl., 8 km į p. r. nuo Šiaulių, prie geležinkelio į Radviliškį. 460 gyv. (1970). Yra glžk. st., parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1953—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). 1923 buvo 259 gyv. Nuo 1926 kaime veikė LKP kuopelė (1932—40 sekr. J. Šimaitis). 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Šilėnuose nužudė P. Meškauską, P. Vaidžiulį, 1942 — O. Šimaitienę, 1944 — Povilą ir Praną Šarauskus. 1959 buvo 308 gyv.

2. Kaimas Vilniaus rj., Sudervės apyl., 16 km į v. nuo Vilniaus, Neries deš. krante. 211 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Šilėnų miškas. Yra XVI—XVII a. senkapis. 1937 buvo ištirti 25 kapai. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Ist. šaltiniuose 1500 minimas Š. palivarkas (5 valakai) ir Š. kaimas (10 valakų). 1725 pastatyta bažnyčia. 1886 buvo 124 gyv., 1959 — 200.

3. Kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 4 km į š. v. nuo Kuršėnų, Ventos kair. krante. 103 gyv. (1970). Pastatyta taryb. ūkio ūkinių pastatų. Yra vandens malūnas, kultūros namai (nuo 1962). Kaime, prie Ventos, yra piliakalnis. Jo aikštelė keturkampė, 28 m ilgio, 22 m pločio; iš v., š. ir š. r. ją supa pylimas (jo didž. aukštis 2 m). Piliakalnio p. ir r. papėdėje buvo sen. gyvenvietė (ryškus kultūrinis sluoksnis). Piliakalnio aikštelėje ir papėdėje rasta gyvulių kaulų ir keramikos grublėtu paviršiumi. Ist. šaltiniuose 1596 minimas Š. dvaras. 1799 dvaro inventoriuje paminėtas malūnas, spirito varykla. 1959 kaime buvo 123 gyv.

ŠILGALIAĨ — **1.** Kaimas Šilutės rj., Stoniškių apyl., 7 km į š. v. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 455 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Gėgė (Nemuno intakas), iš š. r. prieina Šilgalių miškas. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1932), vaikų darželis (nuo 1963). 1959 buvo 216 gyv.

2. Kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 4 km į p. r. nuo Slavikų, prie RTFSR Kaliningrado srities sienos; kolūkio centras. 207 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Šešupė, per kaimą eina Kudirkos Naumiesčio—Slavikų kelias. Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės, parduotuvė (nuo 1964), pr. m-la (nuo 1957), biblioteka (nuo 1952). Kaimas įsikūrė XVII a. pabaigoje arba XVIII a. pradžioje. 1842 kaimas buvo išskirstytas į vienkiemius (už bausmę, kad valstiečiai pasipriešino valdžiai, norėjusiai atimti iš jų kelių valakų dydžio mišką). 1959 kaime buvo 183 gyv.

3. Kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 10 km į p. r. nuo Šakių, 4 km į p. nuo Lukšių, prie kelio į Griškabūdį. 32 gyv. (1970). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Kaimas įsikūrė XVIII a. pabaigoje. 1959 buvo 57 gyv.

ŠILGALIS Kostas [g. 1923.IV.1 Kašučiuose (Kretingos rj.)] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1970). 1944 Kretingos aps. veikusios partizanų grupės „Pirmyn" partizanas. 1945—49 studijavo Vilniaus konservatorijoje. 1947—1949 dirbo „Komjaunimo tiesos", „Švyturio" redakcijose. Nuo 1949 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. Nuo 1950 TSKP narys. Dainuoja simfoniniuose, kameriniuose, radijo ir televizijos koncertuose. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Rygoje ir kituose TSRS miestuose, Lenkijoje (1959). Sukūrė V. Paltanavičiaus operos „Kryžkelėje" libretą (su G. Astrausku, 1967).

Kostas Šilgalis, atliekantis Rigoleto (Dž. Verdžio „Rigoletas") ir Eugenijaus Onegino (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas") vaidmenis

Vaidmenys: Rigoletas, markizas Poza, Amonasras, Žermonas, Monforas, Renatas (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Don Karlas", „Aida", „Traviata", „Sicilijos mišparai", „Kaukių balius"), Eskamiljas (Ž. Bizė „Karmen"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Valentinas (Š. Guno „Faustas"), Oneginas, Mazepa, Jeleckis, Tomskis (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas", „Mazepa", „Pikų dama"), Demonas (A. Rubinšteino „Demonas"), Igoris (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Sakalas, Liščinskis (A. Račiūno „Marytė", „Saulės miestas"), Ūdrys, Vytautas (V. Klovos „Pilėnai", „Du kalavijai") ir kt.

ŠYLIAĨ — kaimas Šilutės rj., 5 km į š. nuo Žemaičių Naumiesčio, prie kelio į Kvėdarną; apylinkės ir kolūkio cent-

ras. 418 gyv. (1970). Per kaimą teka Šustis (Šyšos intakas), iš r. prieina Šylių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1905—53 pradinė, vėliau septynmetė), biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 389 gyv.

ŠILINÁITĖ Pranė [g. 1904.VII.5 Kunigiškiuose (Rokiškio rj.)] — pedagogė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1955). 1931 baigusi Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą, iki 1940 mokytojavo Veiverių, Kaišiadorių ir Molėtų vid. m-lose. Mokydamasi g-joje ir un-te, priklausė aušrininkų org-jai, mokytojaudama — Lietuvos Mokytojų prof. s-gai. 1940—41 Šiaulių II vid. m-los direktorė ir amatų m-los mokytoja. Vok. faš. okupacijos pradžioje atleista iš pareigų. 1941—63 mokytojavo Pasvalyje, Rokiškyje, Kaune. Pensininkė.

ŠILĪNĖ — **1.** Kaimas Jurbarko rj., 12 km į r. nuo Jurbarko, Nemuno deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento; apylinkės centras. 83 gyv. (1970). Ties Š. nuo Kauno—Jurbarko plento atsišakoja kelias į Raseinius. Parduotuvė, pr. m-la (1936—55 pradinė, 1955—61 septynmetė, 1961—63 aštuonmetė). Yra archit. požiūriu įdomus buv. smuklės pastatas. XIX a. kaime buvo pašto stotis, nakvynės namai, kelios smuklės. 1923 buvo 52 gyv., 1959 — 104.

2. Kaimas Rokiškio rj., Lukštų apyl., 12 km į š. v. nuo Obelių, 12 km į š. r. nuo Rokiškio. 24 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Rubikių miškas, š. pakraščiu teka Vyžuona (Nemunėlio intakas). Yra lentpiūvė (nuo 1957), buitinio aptarnavimo punktas. 1959 buvo 23 gyventojai.

ŠILĪNĖS MĪŠKAS — miškas Tauragės rj., 6 km į p. nuo Tauragės. Priklauso Tauragės miško pramonės ūkio Šilinės girininkijai. Plotas 3410 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

ŠĪLINGAS Stasys [1885.XI.11 Vilniuje — 1962.XI.13 Kelmėje] — buržuazinis visuomenės ir valstybės veikėjas. Studijuodamas Maskvos un-te, 1908—12 vadovavo un-to liet. studentų d-jai, 1910 buvo vienas liberalinės moksleivijos žrn. „Aušrinė" organizatorių. 1912 baigė Maskvos un-to teisės f-tą. 1912—1915 Lietuvių banko (Vilniuje) v-bos narys. Prasidėjus I pasaul. karui, parengė Vilniaus lietuvių d-jų ir spaudos atstovų deklaraciją, raginančią lietuvius kariauti už carą. 1914—17 Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK sekretorius. 1915—17 įvairių liet. org-jų atstovas prie Rusijos Vidaus reikalų m-jos. 1917 vienas iš liberalinės buržuazijos partijos „Santara" kūrėjų, Rusijos lietuvių buržuazinio seimo Petrograde organizatorių. 1917—18 Vyriausiosios lietuvių tarybos Rusijoje sekretorius. Organizavo lietuviškus nacionalistinius karinius dalinius Rusijoje. 1918—20 buržuazinės Lietuvos Tarybos narys, jos prezidiumo vicepirmininkas, pirmininkas, vienas Lietuvos burž. kariuomenės organizatorių. 1920—26 Kaune advokatavo, buvo seimo atstovas nuo Lietuvos Ūkininkų s-gos. 1924—25 Šaulių s-gos pirmininkas. 1926 pab. vienas iš faš. perversmo dalyvių. 1926—28 ir 1934—1938 teisingumo ministras, 1928—38 Valstybės tarybos pirmininkas. Vienas iš faš. režimo teisinių pagrindų kūrėjų. 1941 ištremtas iš Lietuvos.

ŠĪLINGAS — feodalinės Lietuvos $^1/_3$ grašio moneta (XVI—XVIII a.). Ž. *Pinigai.*

ŠILINIÑKAI — **1.** Kaimas Klaipėdos rj., Priekulės ir Agluonėnų apyl., 5 km į p. r. nuo Priekulės, į š. r. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio, Veiviržo (Minijos intako) deš. krante. 234 gyv. (1970). 1905 buvo 478 gyv., 1959 — 202.

2. Kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 4 km į š. nuo Slavikų, prie kelio į Kidulius. 127 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Gedupis (Šešupės intakas); iš š. prieina Šilininkų miškas. Yra Žiūrių pr. m-la. Ist. šaltiniuose Š. kaimas minimas 1561. 1959 buvo 181 gyv.

ŠILINSKÁITĖ Zofija [g. 1931.V.15 Molėtuose] — gydytoja kardiologė, medicinos mokslų kandidatė (1965). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1955—58 Vabalninko rj. ligoninės vyriausioji gydytoja. 1958—60 Kauno Med. in-to hospitalinės terapijos katedros klinikinė ordinatorė, nuo 1960 centrinės moksl. tyrimo laboratorijos moksl. bendradarbė. Pritaikė naują elektrokardiogramų diferencijavimo metodą. Paskelbė moksl. straipsnių kardiologijos klausimais.

ŠILĪŠKĖS ĖŽERAS — ežeras Telšių rj., 12 km į š. nuo Telšių, 4 km į r. nuo Plinkšių ežero. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 780 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 1800 m. Krantai žemi, pelkėti. Per Š. e. teka Markija (Šerkšnės aukštupys). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŠYLIŪ MĪŠKAS — miškas Šilutės rj., 3 km į š. r. nuo Žemaičių Naumiesčio. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Žemaičių Naumiesčio girininkijai. Plotas 980 ha; medynų 740 ha. Miško š. ir š. v. pakraščiu teka Šustis (Šyšos intakas), per mišką — Vanagis (Šelmens intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai, vietomis velėniniai jauriniai, susiformavę ant aliuvinių priesmėlių. 75% medynų savaiminės kilmės. Baltalksnynų yra 34%, ąžuolynų 18%, beržynų ir eglynų po 16%, pušynų 9%, drebulynų 7%. Jaunuolynai sudaro 20%, pusbrandžiai medynai 59%, pribręstantieji 21%. Medynų vid. amžius 28 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 60 ktm/ha, vid. prieauga 2,1 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, upeliuose — ūdrų. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 250 ktm. Iki 1958 miškas priklausė kolūkiui. 1959—67 jame užsodinta apie 300 ha. Į š. nuo Š. m., Šusties deš. krante, įsikūręs Šylių kaimas.

ŠILKÁRSKIS Vladimiras [1884.I.27 Juodžioniuose (Biržų rj.) — 1960.VIII.20 Bonoje (VFR)] — filosofas, literatūros tyrinėtojas. 1910 baigė Maskvos un-to ist. ir filol. f-tą. 1914—19 dirbo Tartu un-te (nuo 1918 profesorius), 1919—1920 — Vilniaus un-te. 1924—40 Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to gr. kalbos ir lit-ros katedros profesorius. Parašė antikinės lit-ros istorijos veikalų („Homeras ir graikų epinė poezija", 1937; „Graikų literatūros istorija", d. 1, 1938). Bendradarbiavo žurnaluose „Logos", „Židinys", „Eranus". Rusų, lenkų, vokiečių ir lietuvių kalbomis parašė filos. darbų, kuriuose nagrinėjo daugiausia filos. istorijos problemas (Sokrato, Platono, o ypač B. Spinozos ir V. Solovjovo teorijas). Š. — objektyviojo idealizmo šalininkas. Nemažą įtaką jam turėjo rusų filosofas mistikas V. Solovjovas. 1944 Š. emigravo į Vokietiją, dirbo Bonos un-te. Vertė į vok. kalbą V. Solovjovo raštus.

ŠIĽKAS — viena iš *audinių* rūšių.

ŠILMEIŽIŲ-RAMUVŌS MIŠKAĨ — miškų masyvas Šilutės rj., 4 km į š. v. nuo Žemaičių Naumiesčio. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Šilutės girininkijai. Plotas 1503 ha; medynų 1290 ha. Masyvas lanku juosia Bartininkų II (Ramuvos) ir Didšilių kaimus. Jo š. dalį sudaro Ramuvos miškas (573 ha), p. dalį — Šilmeižių miškas (930 ha). Paviršius banguotas; Šilmeižių miške yra kalva, vad. Jovaro kalnu. Dirvožemiai jauriniai, susiformavę ant limnoglacialinių smėlių. 60% medynų savaiminės kilmės, kiti įveisti 1951—67. Pušynų (daugiausia mėlyninių ir brukninių) yra 80%, eglynų ir beržynų po 10%. Jaunuolynai sudaro 80%, pusbrandžiai medynai 13%, pribręstantieji 6%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 25 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 86 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, tetervinų. Didesnioji masyvo dalis eksploatacinė, tik Ramuvos miško vakaruose, abipus Šilutės—Gardamo kelio, yra 95 ha apsauginio miško. Per metus iškertama apie 300 ktm. Pietuose prie Šilmeižių miško įsikūręs Šilmeižių kaimas.

ŠILÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Zubiškių apyl., 10 km į š. nuo Žaslių, 5 km į v. nuo Čiobiškio. 114 gyv. (1970). Per kaimą teka Laukysta (Neries intakas). Aštuonmetė m-la (1937—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). XVI a. Šilonyse įsikūrė evangelikai reformatai. Apie 1630 buvo pastatyta jų bažnyčia, rinkdavosi sinodas. Iki XIX a. Šilonyse vyko religinės katalikų ir reformatų kovos. 1641 katalikai nusiaubė Šilonis; 1737 sudegino reformatų bažnyčią. XVIII a. vid. vėl įvyko didelis reformatų ir katalikų susirėmimas. 1863 kaimo apylinkėse sukilėliai kovėsi su caro kariuomene. 1959 buvo 172 gyv.

ŠĪLO PÉLKĖ — **1.** Pelkė Širvintų rj., 8 km į š. v. nuo Giedraičių, 1 km į š. nuo Širvintos ir Vilkesos santakos, Jonių-Šilo miškuose. Plotas 162 ha. Pelkės š. v. pakraščiu teka Vilkesos inta-

kas Pusnė. Didesniąją dalį užima ežerinės kilmės kupstuota raistinė žemapelkė, mažesniąją — aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 4,7 m, vid. 2,0 m. Vyrauja žemapelkinės plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 6,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3 m).

2. Pelkė Pakruojo ir Pasvalio rj., 11 km į š. nuo Joniškėlio, 5 km į p. v. nuo Vaškų. Plotas 110 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė. Rytuose apaugusi mišriu mišku (Dručgalos miško dalis), kitur — pieva. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,4 m. Durpės žemapelkinės, raistinės. Vid. susiskaidymas 48%, vid. peleningumas 11,7%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

ŠÌLSODIS — kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 4 km į š. v. nuo Gražiškių; kolūkio centras. 229 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Beržynės miškas, per kaimą teka Širvinta ir jos intakas Lankupa. Yra pr. m-la (nuo 1931). Ist. šaltiniuose 1744 minimas Š. kaimas ir Š. dvaras. 1825 kaime buvo 260 gyv., 29 namai, dvare 24 gyventojai. 1905. VI.27 streikavo Š. dvaro darbininkai. 1959 kaime buvo 273 gyv.

ŠILŲ̃-MẼDŽVALAKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Biržų rj., 6 km į p. r. nuo Biržų, abipus kelio į Papilį. Priklauso Biržų miškų ūkio Šilų girininkijai. Plotas 2117 ha; medynų 1763 ha. Didesniąją masyvo dalį sudaro Šilų miškas (1561 ha), mažesniąją (šiaurinę) — Medžvalakių (354 ha) ir Tabūno (202 ha) miškai. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš š. į p. Nekompaktiškas; jo viduje yra kolūkių laukų. Pietvakariuose siekia Apaščią (Nemunėlio intaką), šiaurėje — Rovėją (Apaščios intaką). Paviršius — banguota lyguma, vietomis (ypač pietuose) supelkėjusi. Šilų miško p. r. dalyje 576 ha užima Šilų pelkė (ž. *Šilų pelkė 1*). Dirvožemiai velėniniai jauriniai glejiški, priesmėliniai ir jauriniai glejiški, smėliniai bei priesmėliniai, su giliu priemolio podirviu. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris, kiek mažiau — šlapias žaliašilis. 98% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 31%, eglynų 20%, beržynų ir juodalksnynų po 17%, baltalksnynų 12%, drebulynų 2%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 13%, brandieji 9%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas II,7, vid. skalsumas 0,67, vid. tūris 101 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Gausu stirnų, yra briedžių, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių. Miškai įeina į Biržų miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2700 ktm.

ŠILUMÌNĖ FÌZIKA — techninė fizikos šaka, nagrinėjanti šiluminės energijos pernešimą ir su juo susijusius reiškinius (šilumos perdavimą, fizinius-cheminius degimo procesus, medžiagų irimą aukštoje t-roje); apima ir termodinamiką. Š. f. naudojasi molekulinės fizikos, hidrodinamikos, fiz. chemijos, kietojo kūno fizikos išvadomis ir metodais. Lietuvoje Š. f. klausimus pradėta tirti po D. Tėvynės karo. Pirmieji darbai buvo skirti techn. požiūriu svarbiems dalykams, pvz., šiluminės energijos pernešimui dujų ir skysčių srautuose, karščiui atsparių medžiagų savybėms bei irimo ypatumams. Šilumos mainus įv. skysčių srautuose pirmasis pradėjo tirti A. Žukauskas 1951 Kauno Politechnikos in-te. Vėliau šie tyrimai buvo sukoncentruoti Fizikinių-techninių energetikos problemų in-te (iki 1967 Energetikos ir elektrotechnikos in-tas). Čia išaugo stipri Š. f. tyrinėtojų grupė, vadovaujama A. Žukausko. Jos atlikti teoriniai ir eksperimentiniai šilumos mainų laminariniame skysčio sraute tyrimai (A. Žukauskas, J. Žiugžda ir kt.) pasižymi dideliu rezultatų tikslumu. Buvo tiriamos turbulentinio pasienio sluoksnio, vykstant šilumos pernešimui skysčio sraute, charakteristikos, nustatyti lokaliniai to pernešimo, aptekant skysčio srautui plokščius paviršius, parametrai (A. Žukauskas, A. Šlančiauskas, A. Ambrazevičius ir kt.). Gauta vertingų duomenų apie skersai aptekamo cilindro šilumos mainų su srautu procesą (A. Žukauskas). Nemaža darbų buvo skirta oro ir skysčio srauto skersai aptekamų lygių ir briaunotų vamzdžių pluoštų tyrimams, siekiant išaiškinti kai kuriuos faktorius, nuo kurių priklauso hidraulinis pasipriešinimas ir šilumos mainai (A. Žukauskas, V. Makarevičius, A. Šlančiauskas, J. Stasiulevičius, P. Samoška ir kt.), ultragarsu suintensyvinti šilumos perdavimo procesą (H. Jaronis, A. Šlančiauskas). Tiriami šiluminės energijos pernešimo procesai, esant dujų t-rai iki 3000° K, kai pasienio sluoksnyje vyksta masių difuzija, chem. reakcijos, kinta dujų termofizinės savybės ir t. t. Tiriami t. p. šilumos mainai vamzdžiuose, esant dideliam srauto greičiui ir aukštai t-rai, chem. reakcijų poveikis šilumos mainams reaguojančio komponento ir oro mišinio sraute, atskirų tekančios aplinkos termofizinių savybių įtaka šilumos ir masės pernešimui (A. Žukauskas, V. Makarevičius, G. Gimbutis, M. Tamonis, A. Ambrazevičius, V. Eva ir kt.). Į šilumos mainų tyrimo kompleksą įeina ir keraminių ugniai atsparių medžiagų savybių aukštoje t-roje tyrimai. Didelė šių tyrimų dalis skirta keraminių medžiagų šilumos laidumui, šiluminio plėtimosi koeficientui, medžiagų temperatūrinių įtempimų priklausomybei nuo įv. faktorių nustatyti, terminio patvarumo dėsningumams išaiškinti (V. Dauknys, J. Jūrėnas ir kt.). Be to, gauta reikšmingų duomenų apie medžiagų dujinės erozijos ir sublimacijos priklausomybę nuo t-ros, srauto greičio ir dujų agresyvumo (J. Majauskas ir kt.). Kompleksinių šilumos mainų, medžiagų savybių ir kt. klausimų tyrimų rezultatai taikomi įvairiose naujausios technikos srityse, pvz., kuriant magnetohidrodinaminius generatorius (galinčius tiesiogiai šilumą versti elektros energija), aukštos t-ros atominius reaktorius, plazmochem. įrengimus ir kt.

Kauno Politechnikos institute tiriama sūkurinė turbulentiškumo teorija (M. Zališauskas). Atskiri statybinės Š. f. klausimai sprendžiami žinybiniuose in-tuose (J. Sabaliauskas, A. Skrinska ir kt.).

Kai kurie Tarybų Lietuvos mokslininkų gauti rezultatai įtraukti į TSRS ir užsienio žinynus bei vadovėlius, referuojami tarpt. konferencijose bei pasitarimuose. Pagrindiniai tyrimų rezultatai apibendrinami monografijomis: M. Zališausko „Sūkurinė turbulentiškumo teorija" (1966), A. Žukausko, V. Makarevičiaus, A. Šlančiausko „Vamzdžių pluoštų šilumos atidavimas skersiniame skysčio sraute" (1968), A. Žukausko, J. Žiugždos „Šilumos atidavimas laminariniame skysčio sraute" (1969).

ŠILUMÕS TIEKÌMAS — centralizuotas pramoninių, komunalinių ir buitinių vartotojų aprūpinimas šiluma karšto vandens ar garo pavidalu iš termofikacinių elektrinių ir rajoninių katilinių. Centralizuotai šilumą tiekti Lietuvoje pradėta 1949, kai Kaune buvo įrengta Š. t. linija iš Petrašiūnų elektrinės į Janonio popieriaus f-ką. 1954 Š. t. pradėtas Klaipėdoje, 1955 — Vilniuje. Miestuose centralizuotai šiluma aprūpinama dalis senų ir beveik visi nauji gyv. namai bei pram. įmonės. Visiems ugdomiems miestams yra sudarytos ir juose įgyvendinamos Š. t. schemos. 1969 šiluma centralizuotu būdu buvo tiekiama Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Druskininkų, Elektrėnų, Jonavos, Kapsuko, Kėdainių, Radviliškio, Rokiškio, Tauragės ir Utenos miestų vartotojams. Šiluma buvo aprūpinama 203 pramonės, 1002 komunaliniai ir 2583 buitiniai abonentai (gyv. namai). Kiek centralizuotai patiekta šilumos Lietuvos miestuose 1950—69, matyti iš lentelės. Apie 60% patiektos šilumos gauta iš termofikacinių elektrinių, likusioji dalis — iš 23 didelių rajoninių ir mišrių (aptarnaujančių pram. įmones ir komunalinį ūkį) katilinių. Centralizuotą Š. t. tvarko Vyriausiosios energetikos ir elektrifikavimo v-bos prie Lietuvos TSR MT gamybinė termofikacijos v-ba.

Šilumos tiekimas Lietuvos TSR miestuose 1950—69 (tūkst. Gkal)

	1950	1955	1960	1965	1969
Iš viso	14	105	529	2266	5442
Iš to kiekio:					
Vilniuje	—	6	345	1086	1937
Kaune	14	89	163	802	1712
Klaipėdoje	—	10	20	128	548

ŠILŲ̃ PÉLKĖ — **1.** Pelkė Biržų rj., 10 km į p. r. nuo Biržų. Plotas 576 ha (pramoninis 482 ha). Pelkė yra raidės U pavidalo; ji susiformavusi dviejuose lygiagrečiuose moreniniuose tarpugūbriuose, ištįsusiuose iš š. į p. Pelkės v. atšakos ilgis 6 km; jos vid. dalį sudaro plynrais-

tinė aukštapelkė (ten telkšo 0,9 ha ežerėlis). R. atšakos ilgis 3 km; jos š. dalis — plynraistinė tarpinio tipo pelkė. Likusią Šilų pelkės dalį sudaro raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,44 m. Aukštapelkėje vyrauja pušinės-kimininės ir mediuminės durpės, žemapelkėje — alksninės, tarpinio tipo pelkėje — plynraistinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 4,3%. Durpių ištekliai 6,9 mln. m³. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 4,5 m).

2. Pelkė Telšių rj., 7 km į š. v. nuo Varnių. Plotas 253 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė ir tarpinio tipo pelkė, susidariusi pakraštinių moreninių darinių dauboje. Yra keletas nesupelkėjusių salų (apie 10 ha). Per pelkę teka Rešketa (Virvyčios intakas). Durpių klodo didž. storis 10,3 m, vid. 3,3 m. Durpės žemapelkinės, medieninės-viksvinės ir tarpinio tipo plynraistinės. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 25,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,5 m).

3. Pelkė Jonavos rj., 6 km į š. r. nuo Jonavos, 1,5 km į š. v. nuo Kauno—Zarasų plento. Plotas 207 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,5 m, vid. 1,0 m. Vid. susiskaidymas 39%, vid. peleningumas 25%. Pelkė paversta kultūrine pieva.

ŠILUTĖ — miestas Lietuvos TSR vakaruose, 47 km į p. r. nuo Klaipėdos, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; rajono centras. 12 400 gyv. (1970). 1969 buvo 10 600 gyv.; iš jų 2105 dirbo pramonėje, 390 statyboje, 905 transporte ir komunaliniame ūkyje, 775 prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 845 sveikatos apsaugos, švietimo ir kultūros įstaigose. Miestas įsikūręs Nemuno deltos žemumos r. pakraštyje. Miesto p. r., p. ir p. v. pakraščiu teka Šyša, kuri už 6 km įteka į Atmatą. Iš š. r. prieina Šyšos miškas. Miestas apie 3,5 km ištįsęs iš v. į r. abipus Klaipėdos—Jurbarko plento. Teritorija 1200 ha (1970); iš jų 75 ha užima žalieji plotai (49 ha — parkas). Plano struktūra linijinė. Miesto centre yra 2 aikštės, kurias jungia pagr. gatvė. Čia susitelkusios administracinės, kultūros, švietimo, prekybos įstaigos. Miesto r. dalis — Verdainė — yra seniausia; joje įsikūrė dauguma pram. įmonių. P. dalį užima daugiausia gyv. namai; nuo Šyšos potvynių ją saugo 3,5 km ilgio, 2 m aukščio pylimas. V. dalyje išsidėsčiusios sveikatos apsaugos įstaigos ir kai kurios pram. įmonės. Š. dalyje yra glžk. st., prekybinės bazės, sandėliai.

PRAMONĖ. Didžiausia Š. pramonės įmonė yra baldų ir medžio apdirbimo kombinatas (įk. 1958; 1842—1958 veikė lentpiūvė), gaminantis virtuvės baldus, baldus med. įstaigoms, piautą miško medžiagą, medinę tarą; 1969 jame dirbo 717 darbininkų ir tarnautojų; produkcijos vertė 3,3 mln. rb. Hidraulinių pavarų g-la (1946—59 tarprajoninė kapitali-

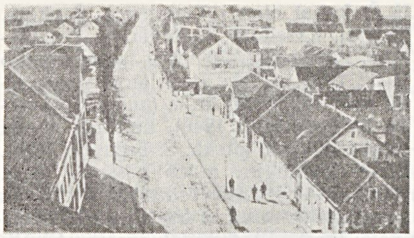

Šilutė. Miesto centras apie 1915

nio remonto dirbtuvė, 1959—62 remonto f-kas) gamina hidraulinius variklius, siurblius, stiprintuvus, vandentiekio čiaupus, ketaus liejinius. 1969 joje dirbo 380 darbininkų ir tarnautojų, produkcijos vertė 1,3 mln. rb. Be to, Šilutėje yra siuvimo įmonių susivienijimo „Šatrija" filialas (1957—69 buvo pirminio linų apdirbimo f-kas, 1969—70 Raseinių siuvimo f-ko filialas), kuriame 1969 dirbo 180 žmonių, spirito g-la (įk. 1936), sviesto ir sūrių g-la, malūnas, kruopų, kombinuotų pašarų gamybos įmonės; melioracijos statybos v-ba, buitinio aptarnavimo kombinatas.

KOMUNALINIS ŪKIS IR TRANSPORTAS. Mieste yra 68 gatvės, kurių bendras ilgis 54,7 km. Butų fondas (1969) 92 700 m² gyv. ploto, iš jo 61 800 m² komunalinio, 8400 m² žinybinio. 1969 pradėta rengti vandentiekis ir kanalizacija. Mieste kursuoja autobusai. Autotransporto kontora 1969 turėjo 239 automobilius, iš jų 39 autobusus. Be einančio per miestą Klaipėdos—Jurbarko plento, keliai jungia Š. su Rusne, Kintais, Žemaičių Naumiesčiu. Vasarą į Vilnių kursuoja lėktuvai. Šyša plukdoma miško medžiaga.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA. Šilutėje veikia 270 vietų ligoninė, 65 vietų tuberkuliozės dispanseris (nuo 1960), 100 vietų vaikų plaučių tuberkuliozės sanatorija „Eglutė" su aštuonmete m-la (nuo 1949), 2 vaistinės, 2 vid. m-los, aštuonmetė m-la, mokykla-internatas (nuo 1962), vakarinė pamaininė m-la (nuo 1948), ž. ū. technikumas, med. m-la, 2 profesinės technikos m-los, vaikų darželis, lopšelis, 2 darželiai-lopšeliai, 2 bibliotekos (rajoninė — nuo 1945 ir vaikų — nuo 1952), kultūros namai (nuo 1945), liaudies teatras (nuo 1961), kino teatras, Klaipėdos kraštotyros muziejaus filialas (nuo 1949). Leidžiamas rajono laikr. „Komunistinis darbas" (nuo 1962; 1946—1950 ėjo „Šilutės tiesa", 1951—62 „Leninietis").

ISTORIJA. Š. palaipsniui kūrėsi iš atskirų kaimų: Verdainės, Šilokarčemos, Žibų, Cintjoniškių. Ist. šaltiniuose Verdainė minima XIII a. Gyvenvietės augimą lėmė patogi geogr. padėtis: ji stovėjo prie laivybai tinkamos Šyšos, netoli Nemuno, pusiaukelėje tarp Klaipėdos ir Tilžės. 1511 dab. Šilutės vietoje jau buvo smuklė, vad. „Šilo karčema". Smuklėje sustodavo pirkliai, ilgainiui jie čia ėmė ir prekiauti. Prie smuklės įsikūrė daugiau pirklių, žvejų, amatininkų, valstiečių. Visa gyvenvietė pradėta vadinti Šilokarčema (vok. Heydekrug). Taip Šilutė dažniausiai ir buvo vadinama iki pat XX a. pradžios. 1550 Šyšos kair. krante, Verdainės kaime, pastatyta bažnyčia, 1588 įsteigta vienklasė m-la. XVI a. pab. Šilutėje vyko dideli turgūs, į kuriuos suvažiuodavo pirklių iš Klaipėdos, Tilžės, Karaliaučiaus. Po 1709—1711 bado ir maro Š. gyventojų sumažėjo. 1721 gyvenvietė buvo vėl išaugusi, ir buvo rengiamasi ją pripažinti miestu. Miesto centru buvo numatyta padaryti Žuvų turgų prie Šyšos. 1718 Šilutėje įsteigta Klaipėdos—Tilžės pašto stotis. 1725 pastatytas vandens malūnas, 1739 — vėjo. Sparčiau augti gyvenvietė pradėjo XIX a. pradžioje. 1816 atidaryta vaistinė. 1818 įkurta Š. apskritis, 1842 pradėjo veikti sūrių dirbtuvė. 1850 baigtas tiesti Šilutės—Tilžės plentas. 1850 įsteigtas nuolatinis paštas, 1862 — telegrafas. 1858 prie Šilokarčemos prijungta Verdainė. 1863—64 Šilutėje ėjo liberalinis savaitraštis „Lietuvininkų paslas". 1864 įsteigta aukštesnioji berniukų

Šilutė. Turgus 1925

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 208

m-la. 1875 baigtas tiesti Klaipėdos—Pagėgių glžk.; pagyvėjo Š. prekyba su Vokietijos miestais. Vien tik 1878 geležinkeliu iš Šilutės glžk. st. buvo išvežta 288 t žuvies. Turguje supirkta žuvis, kiaulės buvo siunčiama į Varšuvą, Peterburgą, Berlyną. Kasmet įvykdavo 4 prekymečiai. Buv. smuklė paversta muitine. 1892 Šilutėje buvo 2042 gyv. Atidaryta nauja ligoninė, į kurią buvo perkelta senoji apskrities ligoninė iš Žibų. Miestelyje ir netolimose apylinkėse veikė kelios plytinės, garinė lentpiūvė, 3 alaus daryklos, pašto ir telegrafo stotys. 1905 Šilutėje buvo 8 metų m-la. 1907 Verdainėje pradėjo veikti dujų f-kas. 1910 prie Š. prijungti Žibų (1905 — 1775 gyv.) ir Cintjoniškių (1905 — 224 gyv.) kaimai. 1923 Š. atiteko Lietuvai (1925 buvo 4389 gyv.). Vyko dideli turgūs ir prekymečiai, prie Šyšos įrengtas žvejų uostas, mieste pastatyta daug namų. 1938 Šilutėje buvo 17 pram. įmonių, kuriose dirbo 295 darbininkai, veikė ligoninė, 2 g-jos, ž. ū. m-la. Per D. Tėvynės karą Š. labai nukentėjo. Po karo pastatyta kino teatras, vaistinė, automatinė telefono stotis, buitinio aptarnavimo kombinatas, nemažai individualių ir komunalinių gyv. namų. Iki 1950 Š. buvo apskrities centras. 1958 prie Š. prijungta dalis Traksėdžių kaimo. 1959 mieste buvo 8969 gyv.

„ŠILUTĖS TIESA" — tarybinis Šilutės aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1946.IX.29—1950.XII.30 dukart—triskart per savaitę.

ŠILUVA — miestelis Raseinių rj., 8 km į p. nuo Tytuvėnų; apylinkės ir kolūkio centras. 996 gyv. (1970). Plano struktūra stačiakampė. Centre dvi aikštės; viena iš jų gotikinio tipo. Gatvių tinklas netaisyklingas, prisitaikęs prie banguoto reljefo. Namai išsidėstę palei kelius. Iš Š. keliai eina į Tytuvėnus, Šaukotą, Žaiginį, Raseinius, Lyduvėnus. Yra pieninė, girininkija, 30 vietų ligoninė (nuo 1947; 1925 įsteigta ambulatorija), vaistinė (nuo 1850), vid. m-la (nuo 1936), vaikų darželis (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka. Š. bažnyčia (past. 1760—75) ir pr. m-los pastatas (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Archit. vertę turi ir Š. koplyčia (past. 1924 pagal archit. A. Vivulskio projektą).

XV a. ist. šaltiniuose minimas Š. kaimas prie Šiaulių—Raseinių prekybos kelio. Jis priklausė Gedgaudams. Vėliau Š. valdė Kęsgailos, Zavišos, Vnučkos. 1457 buvo pastatyta katalikų bažnyčia. XVI a. istoriniuose šaltiniuose minimas Š. miestelis. 1592 buvo pastatyta evangelikų reformatų bažnyčia ir prie jos įsteigta mokykla, veikusi apie 28 metus. XVII a. Šiluvai suteikta privilegija rengti metinį prekymetį; 1738 Augustas III leido rengti savaitinį turgų. 1612 katalikų dvasininkai ėmė garsinti Šiluvoje neva įvykusį stebuklą. 1786 „stebuklą" patvirtino popiežius. Buvo įvesti visuot. atlaidai, į kuriuos kasmet ėmė rinktis tūkstančiai maldininkų, daug prekybininkų. Miestelis pradėjo sparčiai augti, išsiplėtė. Buvo geometriškai išplanuota ir užstatyta tuščia teritorija į š. nuo miestelio. XIX a. ir XX ą. pirmojoje pusėje Š.— valsčiaus centras; veikė nemažai parduotuvių ir smuklių. Pagal M. Valančių, 1841 Šiluvoje buvo 619 gyventojų katalikų. 1861 miestelyje buvo 80 namų, m-la, vaistinė, smuklė, kelios parduotuvės. 1862 buvo sudegintas caro kariuomenės įgulos užimtas maniežas. 1863 vasarą ir rudenį Š. apylinkėse veikė A. Mackevičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys. 1897 Šiluvoje buvo 1215 gyv. Š. gyventojai 1905 išrinko naują valsčiaus k-tą. Buržuazijos valdymo metais Šiluvoje buvo pieninė, girininkija, prog-ja, pr. m-la, biblioteka

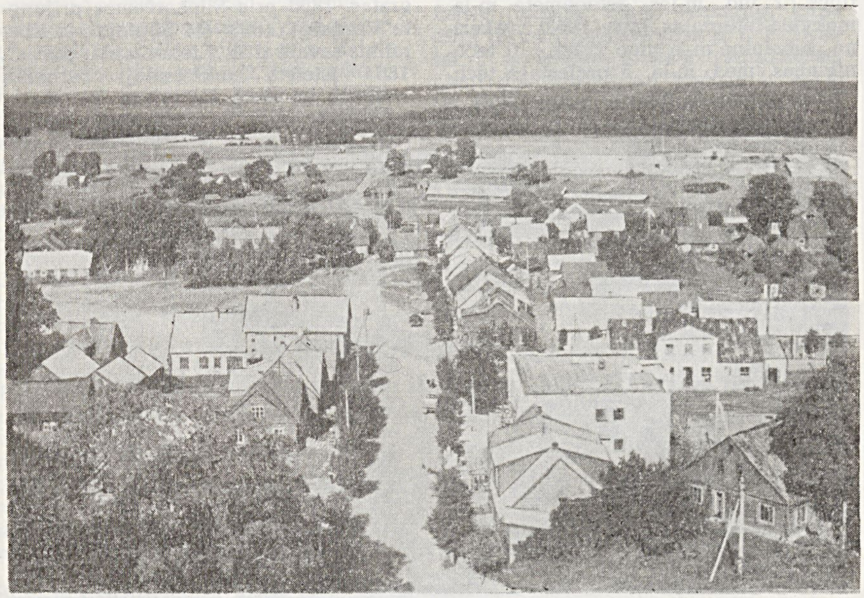

Šiluva

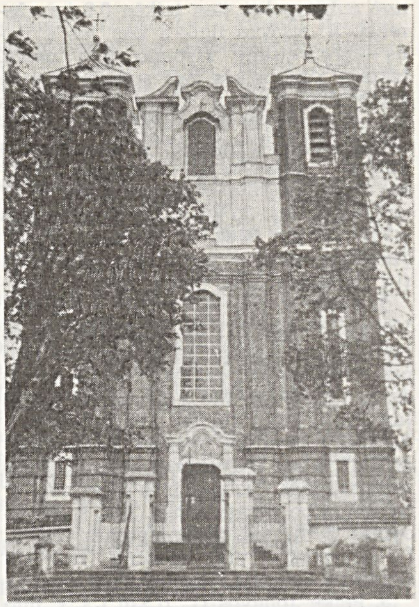

Šiluvos bažnyčia

(nuo 1937). 1923 buvo 992 gyv. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė apie 100 Š. gyventojų. Burž. nacionalistai 1951 nužudė Š. taryb. darbuotoją B. Špoką. 1959 miestelyje buvo 971 gyv.

Lit.: J. Vadeikis, Šiluva, V., 1960.

ŠILUVOS MIŠKAI — miškų masyvas Kelmės ir Raseinių rj., 5 km į p. nuo Tytuvėnų, aplinkui Šiluvą. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Šiluvos girininkijai. Plotas 2870 ha; medynų 1830 ha, pelkių 810 ha. Masyvą sudaro Šiluvos (1410 ha), Papušynio (870 ha), Plekaičių (390 ha) ir Sandrausiškių (200 ha) miškai. Šiaurėje Š. m. susisiekia su Vyčių mišku ir su Tyrulio pelke (jos dalį užima Sandrausiškių ir Plekaičių miškai). Reljefas mažai banguotas. Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priesmėliniai bei smėliniai. Pušynų (daugiausia kiškiakopūstinių, mėlyninių ir brukninių) yra 57%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) 26%, beržynų 12%, juodalksnynų 4%, drebulynų ir baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 42, pribręstantieji 14%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 100 ktm/ha, vid. prieauga 2,2 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, kiškių, yra usūrinių šunų, lapių, voverių, kiaunių, tetervinų, jerubių. Šiluvos miškas įeina į Šiluvos miestelio žaliąją zoną, likusieji miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 3000 ktm.

ŠILUVOS TYRELIS — pelkė Kelmės rj., 4 km į p. r. nuo Tytuvėnų, 1 km į š. r. nuo Šiluvos. Plotas 1275 ha (pramoninis 964 ha). Pelkė susidariusi tarpgūbriniame duburyje. Ją supa smėliu užpiltos riedulingos galinės morenos. Pakraščiai labai vingiuoti; yra nesupelkėjusių salų. Pelkę maitina krituliai ir sutekantys

paviršiaus vandenys. Pelkėje prasideda Šušvė (Nevėžio intakas), Lapišė (Dubysos intakas), Sandrava (Luknės intakas). Didesniąją dalį užima išgaubta, vidutiniškai kemsuota plynraistinė aukštapelkė, apaugusi skurdžiomis pušaitėmis; jos

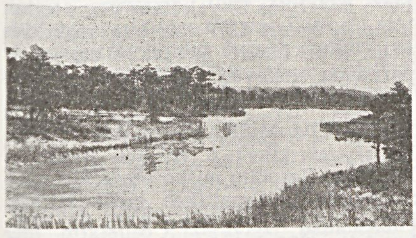

Šiluvos tyrelis

pietvakariuose yra duburių ir ežerokšnių. Pelkės v., p. ir š. r. pakraščiai žemapelkiniai. Durpių klodo didž. storis 7,5 m, vid. 2,99 m. Aukštapelkės viduryje vyrauja fuskuminės ir mediuminės durpės, pakraščiuose — pušinės-kimininės; žemapelkėje — medieninės-viksvinės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 4,7%. Ištekliai 28,9 mln. m^3, iš jų 10,3 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių durpių. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis. Pelkė apsausinta. Aukštapelkės vakaruose durpės kasamos kraikui. Iki 1970 pr. iškasta 30% Š. t. durpių.

ŠILVĖNAI — kaimas Šakių rj., Plokščių apyl., 7 km į p. r. nuo Plokščių, 2 km į p. nuo Nemuno. 154 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu į Nemuną teka Nykutė, v. pakraščiu — Prūdupis. Iš p. prie kaimo prieina Žalgirio miškas. Pr. m-la (nuo 1917). Prie Prūdupio yra I t-mečio pirmosios pusės piliakalnis. Jis nupiautinio kūgio formos; p. šlaitas 6,5 m aukščio, kiti šlaitai iki 4 m. Aikštelė ištįsusi iš v. į r.; jos ilgis 20 m, plotis 12 m. Kultūrinis sluoksnis labai menkas. Ist. šaltiniuose 1559 minimas karališkasis Š. kaimas. 1959 buvo 197 gyv.

ŠIMAITĖ Emilija [iki 1931 **Šimkutė;** 1883.VI.4 Stungiuose (Joniškio rj.) — 1947.VI.20 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1900—18 darbininkė Rygoje. Nuo 1905 Komunistų partijos narė. Rygos liet. darbininkų tarpe platino marksistinę lit-rą, su kitais organizavo mitingus, gegužines, darbininkų streikus, politinių kalinių šelpimą. 1918 Maskvoje dirbo ūkinį darbą. 1919.III atvyko į Šiaulius dirbti pogr. part. darbo, buvo kontrrevoliucionierių kalinama. Nuo 1920 pr. gyveno Kaune; laikė (kaip ir Šiauliuose) LKP CK konspiracinį butą, vežiojo part. korespondenciją iš Kauno į Vilnių ir kitas Lietuvos vietas. 1923 pr. kalinta. 1923—30 dirbo LKP CK pogr. spaustuvėje „Spartakas", 1931 atvyko į Panevėžį dirbti part. darbo, bet netrukus buvo suimta. Paleista vyko į TSRS, pakeliui Latvijoje suimta ir įkalinta. 1932 pr. atvyko į TSRS. Nuo 1932 pensininkė; dirbo visuom. darbą liet. darbininkų klube ir kt. org-jose.

ŠIMAITĖ Ona [1895.I.6 Akmenėje — 1970.I.17 Paryžiuje] — pažangi visuomenės veikėja, bibliotekininkė. Rygoje baigė g-ją. I pasaul. karo metais Maskvoje įgijo defektyvių vaikų auklėtojos specialybę, dirbo ped. įstaigose beglobių vaikų auklėtoja. Vėliau studijavo Kauno un-te, dirbo TSRS atstovybės Lietuvoje vertėja. 1938—40 dirbo Kauno un-to, nuo 1940 Vilniaus un-to bibliotekoje. Rėmė polit. kalinius ir rev. judėjimo dalyvius, palaikė ryšius su pažangiais rašytojais K. Boruta, K. Jakubėnu, V. Montvila, artimai bendravo su S. Nėrimi. Vok. faš. okupacijos metais dalyvavo pasipriešinimo judėjime, teikė paramą Vilniaus geto gyventojams, organizavo pabėgimus iš geto, slėpė pabėgėlius. 1944 hitlerininkų pasmerkta mirti, bet nuosprendis nebuvo įvykdytas. Š. ištremta į Dachau konc. stovyklą, vėliau į konc. stovyklą Prancūzijoje. Po karo gyveno Paryžiuje, 1953—56 Izraelyje. Palaikė ryšius su Tarybų Lietuvos kultūros darbuotojais. Parašė atsiminimus apie S. Nėrį (išsp. „Literatūroje ir kalboje", t. 4, 1959), K. Borutą ir kitus rašytojus, padėjo surinkti medžiagą J. Baltrušaičio kūrybos rinkiniui „Poezija" (1967), rinko ir siuntė į Lietuvą medžiagą M. Čiurlionio bibliografijai.

Lit.: Ir be ginklo kariai, V., 1967; **V. Žukas**, Onos Šimaitės netekus. — „Literatūra ir menas", 1970.II.28; **A. Bulota**, Tauri širdis. — Ten pat.

ŠIMAITIS Jonas [g. 1890.VIII.15 Šilėnuose (Šiaulių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1914—1925 darbininkas Šiaulių apskrityje. 1926 įsijungė į rev. judėjimą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932—40 LKP Šilėnų kuopelės sekretorius. 1940—41 adm. darbuotojas Šiauliuose, Vilniuje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—44 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—55 part. ir adm. darbuotojas Vladimire, Zarasuose, Šiauliuose, Linkuvoje. Pensininkas.

ŠIMAITIS Ramutis [g. 1928.X.22 Kavoliuose (Jurbarko rj.)] — gydytojas higienistas, medicinos mokslų kandidatas (1968). 1965 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR prietaisų gamybos įmonių darbo higieną, apsinuodijusių švinu ankstyvąją diagnostiką ir kitais higienos klausimais.

ŠIMANAS Aleksandras [g. 1906.XII.7 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1966). Kilęs iš darbininkų. 1921—40 ž. ū. darbininkas, medkirtys, stalius Raseinių aps., Kaune. 1928 Kaune įsijungė į rev. veiklą. 1928—32 nelegalios stalių profs-gos valdybos pirmininkas, 1929—33 ir nelegalaus kair. profs-gų Centro Biuro sekretorius. 1928 pagal LKP remiamą kair. darbininkų sąrašą išrinktas į Kauno miesto ligonių kasų tarybą. Nuo 1932 veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje (1932—1933 LRP Kauno rj. k-to narys). Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932—1933 LKP kuopelės Kaune sekretorius. 1933—37 (su pertraukomis) LKP Kauno rj. k-to narys, 1934 ir 1935 sekretorius (slap. Žibutis). 1935 kurį laiką dirbo part. darbą Šiauliuose. Už rev. veiklą 1932—37 aštuonis kartus baustas adm. tvarka, kalintas Kaune, IX forte. Bendradarbiavo kom. spaudoje („Balse", „Revoliuciniame darbininke" ir kt.). 1940—41 profs-gų darbuotojas, Kauno miesto vykd. k-to pirmininkas. 1941 antrojoje pusėje dirbo Mordovijoje ir Tadžikijoje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit. darbuotojas, 1945—46 Raudonosios Armijos bataliono vado pavaduotojas polit. reikalams. 1946—51 LKP Kauno miesto k-to sekretorius (1947—48 mokėsi Aukštosios part. m-los prie TSKP CK kursuose). 1951—53 Kauno sr. profs-gų tarybos pirmininkas. 1953—54 LKP Kauno miesto Panemunės rj. k-to sekretorius. 1955 Kauno miesto Stalino rj. vykd. k-to pirmininkas. 1955—63 „Žinijos" d-jos Kauno skyriaus v-bos atsakingasis sekretorius. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1963 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas.

ŠIMANAS Aleksiejus [g. 1906.I.1 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1965). Kilęs iš darbininkų. 1922—40 kalvio mokinys, kalvis, šoferis Kaune. Priklausė „Vilties" darbininkų sporto d-jai. 1932 įsijungė į rev. veiklą. Dirbo rev. darbą sportininkų tarpe. 1935—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Už rev. veiklą 1937 du kartus baustas adm. tvarka; kalėjo Kaune, IX forte. 1930—47 daugkartinis bėgimo, čiuožimo ir slidinėjimo Lietuvos čempionas ir rekordininkas. 1940—41 Kūno kultūros rūmų referentas, Kūno kultūros ir sporto k-to prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) pirmininkas. 1941—42 dirbo Tadžikijoje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942—47 Kūno kultūros ir sporto k-to prie TSRS LKT Maskvoje darbuotojas. 1942 pirmasis iš Lietuvos sportininkų gavo TSRS sporto meistro vardą. 1944—47 Kūno kultūros ir sporto k-to prie Lietuvos TSR LKT pirmininkas. Nuo 1947 TSKP narys. Su kitais įkūrė „Žalgirio" sporto d-ją. 1947—49 Kauno jaunimo sporto m-los treneris. 1949—55 Resp. bibliotekos dar-

buotojas. 1955—61 Kauno, Jonavos baldų kombinato direktorius. Pensininkas.

ŠIMAŠIUS Pranas [1895.XI.7 Šilalėje — 1950.VIII.2 Jokūbaičiuose (Šilalės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 dirbo pas buožes. 1940—46 stalius, valstietis. 1946—47 Kūtymų (Šilalės rj.) apyl. vykd. k-to pirmininkas. 1947 ūkinis darbuotojas Šilalėje. Nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1948 VKP(b) narys. Nuo 1948 Šilalės vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŠIMATÓNIS Stasys [g. 1930.III.10 Gelnuose (Kėdainių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1954 baigė Ž. ū. akademiją. 1954—55 dėstė Kauno sodininkystės-daržininkystės technikume. Nuo 1955 dėsto Ž. ū. akademijoje. Nuo 1960 TSKP narys. 1960—63 akademijos laikr. „Žemės ūkio specialistas" redaktorius. Nuo 1962 docentas. Nuo 1967 prorektorius mokymo reikalams. Paskelbė moksl. straipsnių apie dizelinio variklio darbo tyrimą stroboskopinės dujų analizės metodu, variklio su degimo kamera stūmoklyje darbo tyrimus, apie traktorių konstrukcijas.

ŠIMELĒVIČIUS Julius [Raisenas; 1890 Rygoje — 1919.I.2 Vilniuje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1903—05 mokėsi Rygos komercinėje m-loje, po to vertėsi priv. pamokomis. 1905—07 revoliucijos metu platino neleg. lit-rą, buvo persekiojamas. 1917 buvo išrinktas 12 armijos kareivių deputatų tarybos pirmininku. Dalyvavo Spalio revoliucijoje. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. 1918 Žydų reikalų komisariato (Maskvoje) kolegijos narys. 1918.VIII atvyko į Vilnių. Buvo LKP Vilniaus k-to narys, Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos prezidiumo sekretorius, redagavo laikr. „Jevreiskaja tribuna" („Žydų tribūna"), bendradarbiavo laikraštyje „Emes" („Tiesa"). Gynė Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos būstinę nuo lenkų legionierių ir, nenorėdamas jiems pasiduoti, nusišovė.

ŠIMELPENIGIS (Schimmelpfennig) Adomas Fridrichas [1699.VII.25 Piktupėnuose (Šilutės rj.) — 1763.XI.22 Papelkiuose (R. Prūsija, Labguvos aps.)] — R. Prūsijos lietuvių poetas, vertėjas. 1718 įstojo į Karaliaučiaus un-tą, kurį baigęs mokytojavo Žiliuose. Nuo 1726 iki mirties Papelkių parapijos lietuvių kunigas. Pirmieji spausdinti Š. darbai — 51 giesmė (originalios ir verstos), paskelbta J. Berento giesmyne („Iš naujo perveizdėtos ir pagerintos giesmių knygos", 1732), ir dalies Biblijos (1735) teksto vertimas. Š. daug prisidėjo prie liet. raštų rengimo: iš J. Berento giesmyno ir perredaguoto F. Glazerio giesmyno (1736) sudarė giesmyną „Pagerintos giesmių knygos" (1753; XVIII a. jo išleista dar 7 leidimai); parengė visos Biblijos II leidimą (1755) ir parašė jam eiliuotą pratarmę („Lietuvos nepakentė nepagyręs"), kurioje parodė sunkią R. Prūsijos lietuvių būklę ir smerkė vok. feodalų vykdomą germanizaciją, liet. kalbos ir kultūros niekinimą. Š.— vienas pasaulietinės liet. poezijos pradininkų. Parašė 2 epigramas, pašiepiančias dvasininkus, eiliuotą laišką „Giminaičio, 1748 m. vykstančio studijuoti į Karaliaučiaus universitetą, tėvui", eilėraštį dukters vestuvių proga „Ant svodbos čėsningo pono Jurgio Kristupo Vilkio, Papelkių klebono, su jumprova Katryna Rale, dukterimi Šimelpenigio" (1760) ir išvertė Ch. Gelerto pasakėčią „Musės ir uodo smertis". Tie kūrinėliai (išskyrus epigramas) neaukšto meninio lygio, bet palyginti sklandžiai sueiliuoti. Tobulesnio eiliavimo siekimas būdingas ir nemažai daliai jo religinių giesmių. Š. dar parašė (liet. ir vok. kalbomis) pamokslą „Širdingas prišaukimas šviežiam Mielkiemių kunigui Teodorui Gabrieliui Mielkui" (1763), be to, apie 1756 buvo išvertęs J. Arnto knygą „Apie tikrą krikščioniškumą" (rankraštis žuvo 1756—63 karo metu). Spėjama, kad užrašinėjo liet. liaudies dainas.

Lit.: G. Ostermeyer, Erste litauische Liedergeschichte, Kōnigsberg, 1793; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; L. Gineitis, Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964.

ŠIMENSAS Vulfas [g. 1904.III.17 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš amatininkų. 1920 įstojo į LKJS. 1921—23 LKJS Kauno rj. k-to sekretorius. 1923—34 LKP narys. 1924 LKJS Klaipėdos kr. k-to narys. 1926 kandidatas į LKJS CK narius; LKP legalaus laikraščio žydų kalba „Arbeter lebn" („Darbininkų gyvenimas") administratorius Kaune. 1927—29 LKJS CK sekretorius. LKP IV konferencijoje (1927 Maskvoje) išrinktas LKP CK nariu. 1928 kaip LKJS delegatas dalyvavo Komunistinio Jaunimo Internacionalo V kongrese Maskvoje. 1922, 1924—26 ir 1929—34 už rev. veiklą kalintas Aukštosios Fredos konc. stovykloje, IX forte, Kaune, Šiauliuose. 1937 išvyko į Ispaniją, buvo respublikonų armijos 13 internac. brigados karys; sužeistas liko invalidu. 1939—41 laikytas internuotųjų stovykloje Prancūzijoje. 1941 grįžo į Lietuvą. 1941—45 ūkinis darbuotojas Krasnojarske, Maskvos srityje. 1945—57 prekybos darbuotojas Vilniuje. Nuo 1957 gyvena VDR. Pensininkas.

ŠIMKÁIČIAI — kaimas Jurbarko rj., Šimkaičių apyl., 18 km į p. v. nuo Raseinių, 5 km į p. r. nuo Vadžgirio; apylinkės centras. 322 gyv. (1970). Per kaimą eina Raseinių—Šilinės kelias, š. pakraščiu teka Bebirvytis (Bebirvos intakas), p.— Vidauja (Mituvos intakas); prieina Šimkaičių miškas. Kaimas gatvinis; yra ir vienkiemių. Malūnas, lentpiūvė, girininkija, 3 parduotuvės, ryšių skyrius, ligoninė, aštuonmetė m-la (pradinė įst. 1867), kultūros namai, biblioteka. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. — valsčiaus centras. 1886 buvo 195 gyv., 1923 — 340. 1937—40 kaime veikė LKP kuopelė. 1937 Šimkaičiuose įvyko LKP Raseinių aps. konferencija. 1943—44 veikė LLKJS Š. valsčiaus org-ja. 1944 vasarą, prieš pat Raseinių aps. išvadavimą iš vok. faš. okupacijos, buvo sudarytas Š. valsčiaus pogr. vykd. k-tas (jį sudarė LKP Raseinių apskrities pogr. k-to, LLKJS Šimkaičių org-jos ir partizanų atstovai). 1959 kaime buvo 450 gyv.

ŠIMKÁIČIŲ MIŠKAS — miškas Jurbarko rj., 19 km į p. v. nuo Raseinių. Priklauso Raseinių miško pramonės ūkio Šimkaičių ir Šapališkės girininkijoms. Plotas 3853 ha; medynų 2745 ha. Miško dalis (235 ha) š. pakraštyje, netoli Vadžgirio, dar vad. Vadžgirio mišku. Paviršius — pelkėta lyguma. Per Š. m. teka Vidauja, Vidaujaitė, Tidikas, pietuose pro mišką teka Alsa (visi — Mituvos intakai). Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai glėjiški, priesmėliniai, ant morenininių priemolių; yra ir velėninių glėjiškų, sujaurėjusių. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. Beržynų yra 30%, juodalksnynų 29%, eglynų 22%, drebulynų 11%, baltalksnynų ir uosynų po 4%. Jaunuolynai sudaro 28%, pusbrandžiai medynai 36%, pribręstantieji 18%, brandieji 18%. Pusbrandžiai medynai daugiausia dviardžiai: pirmajame arde — eglynai, antrajame — minkštieji lapuočiai. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, tetervinų. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 10 000 ktm. Miško š. r. pakraštyje įsikūręs Šimkaičių kaimas. D. Tėvynės karo metais miške apsistodavo „Keršytojo" būrio partizanai.

ŠIMKĒVIČIUS [XVIII a. pab.—XIX a. pr.] — poetas. Kilęs iš Žemaitijos. Buvo gydytojas. XIX a. antrajame ar trečiajame d-metyje emigravo. Gyveno Danijoje, R. Prūsijoje (Karaliaučiuje). Parašė eiliuotą laišką D. Poškai — „Gromatą Šimkevičiaus prie Dionizo Poškevičiaus" (išsp. „Aušroje", 1886, Nr. 2). Laiške išjuokiami, smerkiami liaudies engėjai — dvarininkai ir dvasininkai, atsispindi autoriaus domėjimasis liet. lit-ra.

Ršt.: Gromata Šimkevičiaus prie Dionizo Poškevičiaus. — Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.
Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

ŠIMKĒVIČIUS Antanas [g. 1922.II.2 Prienuose (Šilalės rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963). 1952 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1955 dirbo Kazlų Rūdos mašinų-traktorių stoties vyriausiuoju agronomu. Nuo 1955 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių kukurūzų agrotechnikos, pašarinių ir puscukrinių runkelių poliploidijos klausimais.

ŠIMKĒVIČIUS Gabrielius [1644.V.13 Žemaitijoje — 1709.I.10 Vilniuje] — literatas. 1664 įstojo į jėzuitų ordiną. 1666—1677 Kražių kolegijos mokytojas. 1678—

1683 buvo Pinsko, Karaliaučiaus, Kauno pamokslininkas. 1683—86, 1688—1707 Vilniaus šv. Jono bažnyčios liet. pamokslininkas. 1687 Kražių kolegijos rektorius, 1688—89 Vilniaus kunigų seminarijos rektorius. 1689 Vilniaus akademijoje gavo filosofijos ir laisvųjų menų magistro laipsnį. Parašė mokyklinių dramų: „Vytenis" (Witeń") su komiška intermedija lietuvių, lenkų ir baltarusių kalbomis (vaidinta 1672—77); „Pergalės duona" („Chleb zwycięski") su intarpu liet. kalba (vaidinta 1677); „Leoncijus — pragaro auka" („Leontius orci victima", vaidinta 1677). Spėjama, kad Šimkevičiui priklauso „Lietuviški pamokslai", parašyti apie 1683—1709, ir liet. giesmės, parašytos apie 1709; kai kurios tų giesmių buvo išspausdintos T. Bukotos leidinyje „Knigiale, aprašanti broctva pamoksla krikščioniška...", 1773). Š. bus vertęs giesmes, išspausdintas V. Karafos knygelėje „Pedelis miros" (1750).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

ŠIMKEVIČIUS Jokūbas [1775.VII.3 Raseinių aps.— 1818.XI.6 Taukeliuose (Utenos rj.)] — gydytojas, visuomenės veikėjas. 1802 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1803 Gailestingųjų seserų ligoninės Vilniuje vyriausiasis gydytojas. Vienas Vilniaus med. d-jos steigėjų (1805). Pirmasis Lietuvoje pradėjo gydyti atvirus kaulų lūžimus. 1806 išleido pirmąjį traumatologijos ir ortopedijos vadovėlį Lietuvoje —„Teorinės ir praktinės chirurgijos mokslas", kuriame daug vietos skiriama ir stomatologijos klausimams. 1810 išleido pirmąjį Lietuvoje pediatrijos vadovėlį „Mokslas apie vaikų ligas" (lenkų k.). Su kitais įkūrė „Šubravcų" („Nenaudėlių") d-ją, aktyviai bendradarbiavo jos spaudoje.

Lit.: **E. Prialgauskaitė**, Jokūbas Šimkevičius — stomatologijos pradininkas Vilniuje. — „Kauno Medicinos instituto darbai", t. 9, K., 1960; **G. Galkutė**, Daktaras iš Žemaitijos. — „Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 9; **G. Galkutė**, Nenaudėlių draugijos prezidentas. — „Kultūros barai", 1970, Nr. 1.

ŠIMKEVIČIUS Povilas — 1863 sukilimo dalyvis. Raseinių aps. bajoras. 1863.III suorganizavo sukilėlių būrį ir veikė su juo Raseinių apskrityje. Stengėsi įtraukti į sukilimą valstiečius, skelbė Laikinosios nacionalinės vyriausybės dekretus dėl žemės atidavimo valstiečiams. 1863.V kovėsi su caro kariuomene prie Šaukėnų (Kelmės rj.), VI.19 prie Kelmės, VII.11 prie Laukuvos (Šilalės rj.), VIII.30 prie Žemaičių Kalvarijos (dab. Varduva, Plungės rj.). 1863 rudenį pasitraukė į užsienį.

ŠIMKEVIČIUS Teodoras [g. 1941.II.28 Veiviržėnuose (Klaipėdos rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1961 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1964 dirbo jame dėstytoju, inžinieriumi. Nuo 1967 dėsto Kauno Politechnikos instituto Šiaulių vakariniame fakultete. Nuo 1970 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie netiesinių grandinių skaičiavimą, mikrovariklius, taip pat kitais elektrotechnikos klausimais.

ŠIMKŪNAITĖ Eugenija [g. 1920.III.11 Novorosijske (RTFSR)] — farmacininkė, biologijos mokslų kandidatė (1952). 1941 baigė Kauno un-tą. Dirbo Kauno ir Tauragnų (Utenos rj.) vaistinėse, 1942—1947 — Vilniaus un-to farmakognostiniame sode. 1947—49 Sveikatos apsaugos m-jos farmacijos v-bos paruošų skyriaus vedėja. 1949—55 Biologijos in-to moksl. bendradarbė. 1955—57 Visasąjunginio Vaistingųjų ir aromatinių augalų in-to moksl. bendradarbė (dirbo P. Kazachstano stotyje). 1957—69 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos farmacijos v-bos gamybos skyriaus inspektorė, nuo 1969 tos v-bos vaistažolių skyriaus viršininkė. Žemėlapio „Užliejamos Nemuno pievos" (sudarytas 1950) bendraautorė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaistinguosius augalus, jų resursų racionalų eksploatavimą, t. p. straipsnių liaudies medicinos ir kraštotyros klausimais.

ŠIMKŪNAS Antanas [g. 1896 Pumpėnuose (Pasvalio rj.)] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1912 pradėjo dirbti Peterburge Putilovo g-los tekintoju. 1916 už dalyvavimą streike atleistas ir mobilizuotas į kariuomenę. Už antikar. agitaciją 1916.VIII suimtas. Po Vasario revoliucijos paleistas, grįžo į g-lą. 1917.VII už demonstracijos organizavimą vėl atleistas, pasiųstas į kariuomenę. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. Organizavo f-kuose Raudonosios gvardijos būrius; 1917.X paskirtas pulko komisaru, vadovavo jam Žiemos rūmų šturmo metu. Tarybų II suvažiavimo dalyvis. 1917 pab. kovojo su krasnovininkais ir vok. interventais prie Pskovo. 1918 pab. atvyko į Lietuvą. 1919 Raudonosios Armijos liet. divizijos atsargos bataliono Vilniuje komisaras. 1920 Latvių šaulių brigados komisaras, vadas; kovojo Krime su vrangelininkais. 1921 mokėsi Aukštojoje armijos vadų m-loje; dalyvavo Kronštato maišto malšinime (buvo kursantų brigados komisaras). 1921—22 artilerijos divizijos komisaras. 1922—24, būdamas kavalerijos divizijos įgaliotiniu, dalyvavo Vid. Azijos basmačių maišto malšinime. 1925—30 part. darbuotojas Krime. 1936 baigė Simferopolio Med. in-tą. 1937—64 gydytojas Krime, Sibire, Kirgizijoje. Pensininkas, gyvena Frunzėje.

ŠIMKŪNAS Romualdas [g. 1934.VII.5 Vyžiuose (Utenos rj.)] — virusologas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1963 baigė Ž. ū. akademiją. 1967—69 Botanikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 Vilniaus un-to moksl. tyrimo sektoriaus moksl. sekretorius. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių apie daržovių ligas ir kovą su jomis.

Ršt.: **A. Minkevičius, J. Staniulis, Ž. Stasevičius, R. Šimkūnas** [ir kt.], Virusinės augalų ligos, V., 1967.

ŠIMKUS Algimantas [g. 1932.V.8 Kaune] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1967). 1957 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1960 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1960 Kauno Med. in-to hospitalinės terapijos katedros asistentas, nuo 1968 klinikinės medicinos f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie širdies ir kraujagyslių sistemos reagavimą į simpatomimetinius aminus, opaligės gydymą, mielominės ligos kliniką ir paplitimą Lietuvoje.

ŠIMKUS Antanas [g. 1902.II.3 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1918 pab. įstojo į Šiaulių darbininkų ginkluotą būrį (1919 pr. tapusį Raudonosios Armijos Žemaičių pulku), kovėsi Šiauliuose, Radviliškyje, ties Kuršėnais, Biržuvėnais, Luoke (Telšių rj.). Pateko į vokiečių nelaisvę, kalėjo Vokietijos konc. stovyklose. Tarybų Rusijai pasikeitus su Vokietija belaisviais, 1920 atvyko į Maskvą, įstojo į latvių šaulių pulką, ėjo sargybą Kremliuje. Vėliau kovojo su vrangelininkais ir Machno gaujomis. 1922 grįžo į Lietuvą, dirbo Šiaulių baldų f-ke staliumi. 1924—1940 Lietuvos kariuomenės raštininkas. 1940—41 tarnavo Raudonosios Armijos 29 teritoriniame korpuse. D. Tėvynės karo pradžioje dalyvavo mūšiuose. 1941—42 mokėsi karo m-loje Glazove (Udmurtijos ATSR). 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, 1944—45 tos divizijos intendantas. Nuo 1946 TSKP narys. 1947—50 LKP Bazilionų (Šiaulių rj.) vls. k-to sekretorius. 1951—53 Šiaulių sr. vykd. k-to skyriaus vedėjas, paskui Šiaulių miesto prokuroro padėjėjas, Pandėlio rj. prokuroras. Nuo 1957 pensininkas.

ŠIMKUS Bronius [g. 1924.III.3 Radviliškyje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, žurnalistas. 1941—42 dirbo Totorijos ATSR kolūkiuose. 1942.XI atvyko į okupuotą teritoriją dirbti partiz. darbo; kovojo Baltarusijoje ir Latvijoje. Lietuvoje priklausė „Žalgirio" partizanų būriui; Švenčionių aps. suorganizavo 2 komjaunimo pogr. k-tus. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—47 part. darbuotojas Šiauliuose. 1947—48 LKP Tryškių (Telšių rj.) vls. k-to sekretorius. 1948—1949 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—1952 LKP CK aparato, Resp. radijo k-to darbuotojas. 1952—53 „Tarybinės Klaipėdos" redakcijos skyriaus vedėjas. 1953—62 „Agitatoriaus bloknoto", 1962—66 Ukmergės rj. laikr. „Gimtoji žemė" redaktorius. Nuo 1968 žurnalistas Vilniuje.

ŠIMKUS Feliksas [1910.V.31 Šiauliuose — 1943.III Bobrovkoje (Oriolo sr., Pokrovskojės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1928 Kaune platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams. 1928—30 LKJS narys; buvo kuopelės sekretoriumi. 1928—29 mokėsi komjaunimo kursuose Maskvoje. 1929—31 LKJS Kauno rj. k-to instruktorius, agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas. 1930—36 LKP narys. Už rev. veiklą 1931 ištremtas į Šilalę. Slaptai sugrįžęs į Kauną, toliau dirbo rev. darbą. 1932 nuteistas 4 metus kalėti. 1936 paleistas ir vėl ištremtas į Šilalę. 1940—41 adm.

darbuotojas Kaune. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠIMKUS Jonas [1873.IV.25 Dūseikiuose (Telšių rj.) — 1944.VI.4 Maironiškiuose (Kauno rj.)] — chemikas, ekonomistas. 1900 baigė Maskvos un-tą (chemijos specialybę).

Studijuodamas dalyvavo lietuvių studentų org-jų veikloje. 1903 Maskvos un-te gavo chemijos, 1906 — farmacijos magistro laipsnį. 1904—05 Kazanės, 1906—15 Maskvos universiteto docentas. 1906 tobulinosi Ženevos un-te. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918—19 prekybos ir pramonės, 1921—22 — krašto apsaugos ministras. Nuo 1922 Kauno un-to profesorius, org. technologijos katedros vedėjas. 1922—1923 Kauno un-to rektorius. Išleido vadovėlį „Cheminė technologija" (1923), paskelbė moksl. straipsnių chem. technologijos klausimais, t. p. apie Kaune vartojamo vandens sudėtį, apie pramonės įmonių organizavimą ir valdymą; rašė ir verslo klausimais.

ŠIMKUS Jonas [1877 Nausėduose (Kretingos rj.) — 1957 Darbėnuose (Kretingos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Rašytojo J. Šimkaus tėvas. Iki 1944 dirbo savo ūkyje, buvo batsiuviu. Vok. faš. okupacijos metu padėjo persekiojamiems žmonėms. 1944 partizanų grupės „Grifas", veikusios Kretingos aps., ryšininkas; vykdė Pabaltijo fronto kar. vadovybės užduotis, rinko žinias apie priešo dalinių dislokaciją. 1944.VIII išgelbėjo nuo sunaikinimo partizanų grupės štabą. Po karo dirbo Darbėnuose.

ŠIMKUS Jonas [1906.VIII.27 Rygoje — 1965.X.28 Vilniuje] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1956). 1925 baigė Palangos prog-ją. 1927 išleido eilėraščių rink. „Užu durų". Nuo 1927 gyveno Kaune.

Dalyvavo antifaš. krypties rašytojų veikloje. 1929 išleido poezijos rink. „Pasakos iš cemento". Buvo vienas pažangaus literatūros žurnalo „Trečias frontas" organizatorių ir aktyviųjų bendradarbių. Jame paskelbė apsakymų, eilėraščių, straipsnių apie kūrybinį metodą ir kt. klausimais. 1933—40 dirbo „Lietuvos žinių" redakcijoje. Bendradarbiavo pažangiojoje spaudoje („Kultūroje", „Prošvaistėje"), recenzavo naujas liet. rašytojų knygas. Pasirašinėjo Prano Daugnoros slapyvardžiu, kriptonimais J. M., j., P. D., Pr. D. Kritiškai vertino daugelį dekadentizmo reiškinių to meto liet. lit-roje. 1937 išleido apsakymų rink. „Kova dėl dievo". Nuo 1940.VI „Lietuvos aido", vėliau „Darbo Lietuvos", „Tarybų Lietuvos" redaktorius. Publicistine ir organizacine veikla prisidėjo prie tarybinės liet. žurnalistikos formavimo. Kilus karui, dirbo Maskvos radijo k-to liet. laidų redakcijoje. Nuo 1942 TSKP narys. Nuo 1942 Maskvoje redagavo laikr. „Tiesa", „Tarybų Lietuva". Rašė apybraižas, pamfletus, eiliuotas polit. padėties apžvalgas. Redagavo „Tarybų Lietuvos" priedus „Literatūra ir menas" (1942—44) ir „Pionierius" (1943—44). 1944 grįžęs į Lietuvą, iki 1946 redagavo „Tarybų Lietuvą". 1946—1948 „Tiesos" redaktoriaus pavaduotojas ir kartu savaitraščio „Literatūra ir menas" redaktorius. Kaip „Tiesos" korespondentas dalyvavo karo nusikaltėlių teismo procese Niurnberge, parašė apie jį apybraižų (išsp. „Tiesoje" 1947). 1948—54 Rašytojų s-gos v-bos pirmininkas. Padėjo į kūrybinį darbą įsitraukti daugeliui jaunų literatų. 1954—1958 redagavo lit. žrn. „Pergalė". Išleido prozos rinkinius „Apsakymai" (1953) ir „Ryt bus gražu" (1962). 1947—59 Lietuvos TSR AT deputatas.

Lit. veiklą pradėjo eilėraščiais. Poez. rinkinėlyje „Užu durų" vyravo individualistinio maištavimo motyvai, simbolistiniai įvaizdžiai. Rink. „Pasakos iš cemento" eilėraščiuose nepasitenkinimas aplinka reiškiamas valingu šūksniu, griežta fraze, protokolišku kasdienybės vaizdu, netikėtais kompozicijos posūkiais. Latvių ir vokiečių avangardizmo veikiamas, Š., kaip ir kiti trečiafrontininkai, mėgino liet. lyrikoje įtvirtinti urbanistinius motyvus, kultivavo faktų katalogizacijos, ekspresyvaus šūksmingumo stilių. Taryb. laikotarpiu Š. vadovavosi klasikinės poetikos principais. Sukūrė keliolika eilėraščių („Manoji Lietuva", „Ateitin" ir kt.).

Š. apsakymų ir apysakų rinkinyje „Kova dėl dievo" vyrauja kaimo buities, buržuazinės žemės reformos, socialinio antagonizmo temos, reiškiamas nepasitenkinimas burž. santvarka. Š. siekė realizmo ir ekspresionizmo sintezės, kurią „Trečiame fronte" buvo paskelbęs pagrindiniu pažangiosios lit-ros metodu. Ikitaryb. laikotarpiu Š. kūrinių stiliui būdinga natūralistinės detalės ir netikėtos metaforos, suprastintos psichologijos ir socialinės panoramos, groteskо ir vidinio monologo derinimas. Veikėjų paveiksluose pabrėžiamas instinktas, pojūtis. Taryb. metų Š. prozai (rink. „Apsakymai") būdingas sąmoningo, aiškių politinių ir moralinių principų žmogaus tipas, vaizduojamas šviesiomis, kartais idiliškomis spalvomis. Rinkinyje „Ryt bus gražu" ryškesnė tikroviškumo atmosfera. Čia atsisakyta nepaprasto herojaus, vaizduojamas daugiausia eilinis taryb. žmogus kasdieniškomis aplinkybėmis. Buities vaizdai — vertingiausia Š. prozos dalis. Empiriškumas, statiškas

Jono Šimkaus apsakymų rinkinio „Kova dėl dievo" (1937) ir „Raštų" I tomo (1968) viršeliai

veiksmas, fragmentinė kompozicija — silpnosios Š. apsakymų savybės. Š. apsakymų išversta į rusų kalbą.

Iki 1940 period. spaudoje Š. paskelbė keliasdešimt kritikos straipsnių, recenzijų, feljetonų. Pokario metais Š. buvo pagrindinis naujųjų liet. lit-ros kūrinių recenzentas. Naudodamasis Liet. lit-ros in-to bendradarbių, daugiausia B. Pranskaus, atliktu darbu, parengė apžvalginę apybraižą „Tarybinė lietuvių literatūra" (1951). Išleido straipsnių rink. „Apie literatūrą" (1956). Vertingesni yra atsiminimai, kuriuose pateikiami rašytojų portretai («Petras Cvirka „Žiburėlio" bendrabutyje», „Iš susitikimų su Liudu Gira" ir kt.). Š. išvertė į liet. kalbą T. Dreizerio, A. Sinklerio, A. Puškino, F. Silanpės, B. Kelermano, Ž. Gryvos ir kt. autorių kūrinių.

Ršt.: Рассказы, Вильнюс, 1953; Mes iš Šventosios, V., 1968 [Raštų I t.; V. Kubiliaus įvad. str.]; Narsi širdis, V., 1969 [Raštų II t.]; Realizmo kryptimi, V., 1970 [Raštų III t.; K. Doveikos įvad. str.]; Naujo kelio pradžia, V., 1970 [Raštų IV t.].

Lit.: **M. Sluckis,** Gimtosios literatūros entuziastas.—„Literatūra ir menas", 1956.VIII.25; **A. Venclova,** Laikas ir rašytojai, V., 1958 [str. „Liaudžiai skirtas gyvenimas"]; **M. Sluckis,** Sunkiausias menas, V., 1960 [str. „Meilė spinduliuoją apsakymai"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; **V. Kubilius,** Meilė ir pareiga literatūrai.—„Pergalė", 1965, Nr. 12.

ŠIMKUS Jonas [g. 1921.VIII.22 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1946 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dėstė. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Nuo 1968 inžinerinės geologijos katedros vedėjas. Atliko pirmuosius Lietuvos gruntų atsparumo tyrimus, sudarė gruntų savybių lenteles ir pagrindų bei pamatų projektavimo Lietuvoje normas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pastatų pagrindų ir pamatų atsparumą.

ŠIMKUS Kazys [1908.V.10 Šiauliuose — 1961.VII.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1922 dirbo Šiaulių odininkų profesinės sąjungos jaunimo sekcijoje, dalyvavo odininkų streikuose. 1924 įstojo į LKJS; 1925 LKJS Šiaulių rj. k-to sekretorius. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. 1926—27 LKP Šiaulių rj. komiteto narys. 1928 LKJS III konferencijoje (Maskvoje) išrinktas LKJS CK nariu. 1929—30 LKJS CK sekretorius. Kaip LKJS delegatas 1928 dalyvavo Komu-

nistinio Jaunimo Internacionalo V kongrese Maskvoje. Bendradarbiavo „Balse“, „Komuniste“, „Tiesoje“, „Darbininkų jaunime“, legalioje spaudoje (slap. Zigmas, Z., Andrius). Už rev. veiklą 1924—1936 apie 8 metus kalintas Kaune ir Šiauliuose. 1940—1941 f-ko direktorius Šiauliuose. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, 1944 pr. specialaus kar. būrio kovotojas okupuotoje Lietuvoje. 1944—58 ūkinis darbuotojas Šiauliuose, Vilniuje.

ŠIM̃KUS Konstantinas [g. 1935.VII.20 Kesiuose (Akmenės rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1956—65 Piktupėnų taryb. ūkio (Šilutės rj.) vet. technikas, vet. gydytojas. Nuo 1960 TSKP narys. 1965 neakivaizdiniu būdu baigė Leningrado Vet. in-tą. Nuo 1969 Vet. akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių leptospirozę.

ŠIM̃KUS Sigizmundas Juozas [g. 1931. V.15 Joniškyje] — partinis darbuotojas. 1951 Joniškio vid. m-los mokytojas ir komsorgas, Joniškio aps. laikr. „Tarybinis balsas“ atsakingasis sekretorius. 1951—53 LLKJS Joniškio rj. k-to I sekretorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1953—1955 LKP Joniškio rj. k-to skyriaus vedėjas. 1955—59 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1959—60 LKP CK lektorius, 1960—61 lektorių grupės vadovas. 1961—69 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, nuo 1969 skyriaus vedėjas. Period. spaudoje ir rinkiniuose paskelbė sociologiniais tyrimais paremtų straipsnių ideologinio darbo ir kultūrinio gyvenimo klausimais. Su kitais parengė straipsnių rinkinius „Ideologinis darbas kaime“ (1966), „Vaizdinė agitacija ir aplinka“ (1967), „Vaizdinė agitacija“ (1969) ir kt.

ŠIM̃KUS Stasys [1887.II.4 Motiškiuose (Jurbarko rj.) — 1943.X.15 Kaune] — kompozitorius, dirigentas, pedagogas. Apie 1897—1900 Kaune lankė J. Naujalio vargonininkų ir choro dirigentų kursus, dainavo jo vadovaujamame chore. 1900 pradėjo vargonininkauti, nuo 1904 rengė scenos mėgėjų vakarus. 1906 mokėsi Vilniaus muz. m-loje. 1908 baigęs Varšuvos Muz. in-to vargonų klasę, Peterburgo konservatorijoje studijavo vargonus ir kompozicijos teoriją. Peterburge dirigavo chorams. Atostogaudamas Lietuvoje rengė muz. mėgėjų vakarus, rinko ir harmonizavo liaudies dainas. Sukūrė choro ir solo dainų. Išleido harmonizuotų liaudies dainų rinkinius „Mūsų dainos“ (1911) ir „Dainų dainorėlis“ (1912). 1914 baigęs konservatoriją, Vilniuje suorganizavo chorą, su juo koncertavo. 1915 išvykęs į JAV, rinko aukas nukentėjusiems nuo karo šelpti, organizavo chorus, vadovavo Lietuvių muzikų d-jai, redagavo žrn. „Muzika“, bendradarbiavo period. spaudoje, sukūrė dainų, kantatą „Atsisveikinimas su tėvyne“ (1916, A. Baranausko ž.). 1920 grįžęs į Lietuvą, vadovavo Lietuvių meno kūrėjų d-jos muz. sekcijai, leido dainų rinkinius. 1921—22 Leipcigo konservatorijoje studijavo kompozicijos teoriją, sukūrė variacijas fortepijonui „Siluetai“ (1922). 1923 Klaipėdoje įsteigė privačią muz. m-lą, kuri vėliau buvo suvalstybinta. 1924—27 ir 1928—1930 buvo tos m-los direktorius, vadovavo mokinių simf. orkestrui. Š. iniciatyva 1925 buvo leidžiamas žrn. „Muzika“. 1930 sukūrė simf. poemą „Nemunas“. Prisidėjo prie Lietuvos dainų švenčių rengimo, dirigavo jų jungtiniams chorams. 1930—1933 dirbo Valstybės teatro orkestro dirigentu, 1932—33 vadovavo Kauno un-to studentų chorui, 1934—35 — Komisijai tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, 1933—36 buvo Švietimo m-jos inspektorius muz. reikalams. Dirigavo simf. koncertus, bendradarbiavo period. spaudoje. Išleido „Lietuvių liaudies dainų“ 5 sąsiuvinius (1936—37). Dalyvavo Lietuvių muzikų d-jos veikloje. 1940—1941 sukūrė dainą „Į ateitį šviesią“ (J. Janonio ž.), pirmąją liet. operą socialine tematika „Kaimas prie dvaro“ („Pagirėnai“; past. 1942; S. Santvaro libretas).

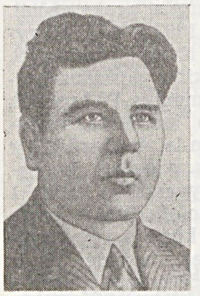

Š. daug nusipelnė, ugdydamas lietuvių muz. kultūrą, populiarindamas liaudies dainas, rengdamas muzikus (ypač instrumentalistus). Kūrybinė kompozitoriaus individualybė ypač išryškėjo jo sukurtose ir harmonizuotose dainose. Dainų muzika pasižymi lyriškumu, turtinga melodika, derminiu bei ritminiu įvairumu, polifoninių priemonių turtingumu, liaudies dainavimui būdinga faktūra. Stambios formos kūriniuose (ir operoje „Kaimas prie dvaro“) gausiai naudojo liet. liaudies dainų intonacijas.

Kiti kūriniai: kantata „Garbei kovotojų už Lietuvos laisvę“ („Gyvuok, tėvyne“, 1934; K. Inčiūros ž.), baladė „Nugrimzdęs dvaras“ (1922; J. Žiliaus ž.), 2 pjesės (Andante ir Skerco) fortepijonui (1915), solo („Kur bakūžė samanota“, „Mano gimtinė“) ir choro dainos („Darbininko daina“, „Lietuviais esame mes gimę“, „Oželis“, „Atsisveikinimas su giria“, „Oi, pasakyki man, saulužėle“, „Vakarinė daina“, „Ežerėlis“, „Vėjo dukra“, „Kumečio daina“, „Į ateitį šviesią“), duetai („Sėdžiu po langeliu“, „Plaukia sau laivelis“, „Palankėj, palankėj“, „Ar aš tau, sese, nesakiau“), kitos harmonizuotos liaudies dainos.

Leid.: Siluetai, Brooklyn, N. Y., 1922; Nugrimzdęs dvaras, Klaipėda, 1923; Dainos chorui, V., 1952; Plaukia sau laivelis (Solo dainos, duetai, choro dainos), 5 d., V., 1961—66.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 1—2, V., 1958—64; **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; Stasys Šimkus (Straipsniai, dokumentai, laiškai, amžininkų prisiminimai), sudarė D. Palionytė, V., 1967 [D. Palionytės įvad. str. „Stasys Šimkus ir jo kūryba“].

ŠIM̃KUS Vladas [g. 1936.X.15 Juciuose (Kelmės rj.)] — poetas. 1961 baigęs Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą, dirbo jūreiviu Klaipėdos ekspedicinės silkių žvejybos traleryje. 1962—65 „Jaunimo gretų“, „Literatūros ir meno“, „Švyturio“ redakcijų, nuo 1966 „Pergalės“ redakcijos darbuotojas. Pirmajame poez. rinkinyje „Gražiausia sekundė“ (1960) vyrauja romantiški nerimo ir ilgesio motyvai. Kai kuriuose eilėraščiuose yra aprašinėjimo bei paviršutiniško vaizdingumo. Poez. rinkiniuose „Kranto kontūrai“ (1963) ir „Geležis ir sidabras“ (1968) jaunatviškos deklaracijos praturtintos autentiškesniais pergyvenimais, konkrečiuose daiktiškuose vaizduose labiau išryškėja dvasinės vertybės. Š. lyrikai būdingas pilietiškumas, aktyvus reagavimas į gyvenimo aktualijas. Eilėraščių kompozicija dažniausiai pagrįsta užbaigtu psichologiniu įvykiu, vieno pergyvenimo istorija; pasakojimas trūkčiojantis, kapoto ritmo, frazė pabrėžtinai kasdieniška. Geriausieji eilėraščiai pasižymi lakoniškumu, emociniu santūrumu. Išleistas Š. eilėraščių vertimų į rusų kalbą rink. „Žemė jus myli“ (1963). Š. išvertė į liet. kalbą P. Antokolskio, L. Martinovo, A. Voznesenskio ir kt. poetų kūrinių.

Lit.: **A. Baltakis,** Susitikimas su banga.— „Pergalė“, 1964, Nr. 2; **V. Kubilius,** Psichologinis realizmas plius didelis „kažin“.— „Pergalė“, 1968, Nr. 7; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

ŠIMOLIŪ́NAS Jonas [1878.V.21 Jusėnuose (Pasvalio rj.) — 1965.II.11 Čikagoje (JAV)] — inžinierius statybininkas. 1909 baigė Rygos Politechnikos in-tą. Studijuodamas dalyvavo liet. studentų d-jų veikloje. 1909—18 inžinierius Omske, Peterburge, Suomijoje. 1918 grįžęs į Lietuvą, įsijungė į Lietuvos Technikų d-jos veiklą, iki 1924 buvo Susisiekimo m-jos kelių ir uostų v-bos direktorius, 1924—36 tos m-jos vyr. inspektorius, 1924—33 dar ir Klaipėdos uosto darbų v-bos viršininkas, 1925—30 Šventosios uosto statybos vadovas. 1920—22 dėstė Aukštuosiuose kursuose, buvo jų techn. skyriaus vedėjas. 1922—40 Kauno un-to docentas, 1922—24 statybos katedros vedėjas, 1940—44 profesorius, trobesių konstrukcijų katedros vedėjas; dėstė statybos, sauskelių ir vandens kelių kursus. Prisidėjo prie lietuvių techn. terminologijos kūrimo. 1944 pasitraukė į Vakarus, gyveno JAV. Išleido paskaitų kursą „Statyba“ (4 kn.), leidinius apie Klaipėdos bei Šventosios uostus.

ŠIMONIAI — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 5 km į v. nuo Pasvalio, Mūšos kair. krante; kolūkio centras. 200 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio

gyvenvietė. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, Medinių kultūros namai (nuo 1962). Priešais Š., Mūšos deš. krante, yra piliakalnis, vad. Šimonių, Sindriūnų, Migonių, Pasvalio piliakalniu. Iš p. v. ir v. jį juosia 90 m ilgio, 12 m pločio ir 2 m gylio griovys. Piliakalnio aikštelė maždaug 30 m skersmens; ją supa daugiau kaip 1 m aukščio pylimas (pietvakariuose jis siekia 3,6 m). Šlaitų aukštis — 10 m. Ist. šaltiniuose Š. minimi 1585. 1917 išsiskirstė į vienkiemius. 1923 buvo 394 gyv., 1959 — 216.

ŠIMÓNIS Kazys [g. 1887.VIII.25 Starkonyse (Kupiškio rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1962). Nuo 1906 privačiai mokėsi Šiauliuose ir „Saulės" mkt. kursuose Kaune. Iš T. Daugirdo ir A. Varno išmoko tapybos ir piešimo pradmenų. 1909—11 gyveno JAV. Nuo 1911 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 grįžo į Lietuvą. 1919—24 dėstė piešimą ir dailyraštį Kauno „Aušros" g-joje ir J. Damijonaičio organizuotuose mkt. kursuose. Nuo 1920 dalyvauja dailės parodose. Surengė individualinių parodų Lietuvoje ir užsienyje (Rygoje, JAV miestuose, Paryžiuje). Nuo 1934 dirbo Kauno meno m-los, vėliau Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to bibliotekininku. 1958 Kaune, 1968 Vilniuje ir Kupiškyje surengė individualines kūrinių parodas. Sukūrė grafikos ir tapybos darbų. Iliustravo daug knygų (elementorių, liet. liaudies pasakų rinkinių ir kt.), nupiešė liaudies archit-ros paminklų, Vilniaus, Kauno ir kt. miestų senųjų pastatų. Š. kūriniams būdinga romantiškumas, liaudiška fantazija, vaizdų poetizavimas.

Kazio Šimonio autobiografinės knygos „Gyvenimo nuotrupos" iliustracija (1959)

Kūriniai: „Laumė", „Vėjas", M. K. Čiurlionio portretas, „Akmuo", „Vilniaus gatvė" (1928), „Paukščiai skrenda" (1929), akt. O. Rymaitės portretas (1930), „Vakarė", „Rytmetis" (1956), „Atžalynas" (1957), „Į kosmosą" (1959), „Taikos šviesa" (1960) ir kt.

Ršt.: Gyvenimo nuotrupos (Atsiminimai), V., 1959 [II leid. 1966].

Lit.: **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

ŠIMÓNYS — miestelis Kupiškio rj., 15 km į p. r. nuo Kupiškio, 2 km į p. nuo Utenos—Kupiškio kelio; apylinkės ir kolūkio centras. 345 gyv. (1970). 2 km į p. nuo Š. prasideda Šimonių giria. Miestelio plano struktūra radialinė; centre keturkampė aikštė. Yra lentpiūvė, malūnas, girininkija, ambulatorija (nuo 1945), vaistinė (nuo 1945), vid. m-la (1880—1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—51 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1958). 1669 Vilniaus vyskupystės dokumentuose minimas Š. kaimas. 1700 pastatyta bažnyčia. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. — valsčiaus centras. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje buvo kelios parduotuvės, vyko turgūs, prekymečiai. 1886 buvo 102 gyv., 1897 — 179. Š. gyventojai 1905.XI.23 išvaikė carinę Š. valsčiaus v-bą, sunaikino valsčiaus būstinėje buvusius dokumentus. Po I pasaul. karo Šimonyse buvo lentpiūvė, malūnas, girininkija, pr. m-la. Veikė LKP ir Lietuvos Raudonosios pagalbos kuopelės. 1923 buvo 390 gyventojų. 1949.V.1 Šimonyse burž. nacionalistai, įmetę bombą į klubo salę, kurioje vyko jaunimo pasilinksminimas, nužudė 16 ir sužeidė 13 žmonių. 1959 miestelyje buvo 381 gyv.

ŠIMONIŲ GIRIÀ — miškas Anykščių ir Kupiškio rj., 4 km į v. nuo Svėdasų, 2 km į p. nuo Šimonių. Priklauso Anykščių miško pramonės ūkio Sedeikių, Mikierių bei Svėdasų girininkijoms ir Kupiškio miškų ūkio Pelyšių bei Šimonių girininkijoms. Plotas 10 780 ha; medynų 8500 ha. Miškas kompaktiškas, apie 16 km ištįsęs iš v. į r., apie 10 km — iš š. į p. Pietvakariuose susisiekia su Akmenos mišku. Reljefas banguotas, vietomis kalvotas, pelkėtas. Miško p. pakraščiu teka Šventoji, š. v. dalimi ir v. pakraščiu — jos intakas Pelyša su savo intaku Svėdupiu; per mišką teka Jaros intakas Aluotis su savo intaku Iženu, Šventosios intakas Daržapievis su intaku Vožupiu ir dar keli upeliai. Gausu ežerų: Apvalainis, Denionių, Ešerinis, Iženas, Juodeglynis, Kuojinis, Pailgabradys, Priegodas, Skaistis, Skvarbinis, Uzinas, Varležeris, Vožupis ir kt. Miško š. r. dalyje, aplink Iženo ež., plyti Iženo pelkė (200 ha), š. v. dalyje, aplink Uzino ež., — Uogšilio pelkė (434 ha). Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, vietomis velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai; yra ir pelkinių. 87% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių, brukninių-mėlyninių, mėlyninių) yra 81%, beržynų 13%, eglynų 5%. Jaunuolynai sudaro 64%, pusbrandžiai medynai 18%, pribręstantieji 10%, brandieji 8%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 123 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, ežeruose ir pelkėse — laukinių ančių; yra lapių, usūrinių šunų, barsukų, lūšių, tetervinų, upėse — upėtakių, vėžių. Miškas eksploatacinis, tik nedidelė dalis įeina į Šventosios apsauginę juostą. Per metus iškertama apie 23 000 ktm, apsodinama apie 150 ha. Menkaverčiai pušies jaunuolynai rekonstruojami. Maždaug 200 ha plote sakinamos pušys; per metus surenkama apie 25 t sakų. D. Tėvynės karo metais girioje veikė partizanų spec. būrys Nr. 14 (vadas B. Gogelis).

Lit.: **I. Vilkončius,** Šimonių giria.—„Mūsų girios", 1963, Nr. 3.

ŠIMUKÁUSKAS Jonas [1910.VI.24 Sobuvoje (Prienų rj.) — 1944 Baltarusijos TSR] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1926 su tėvais emigravo į Braziliją. Dirbo kavos fazendoje, metalo f-ke. Dalyvavo metalistų streike, buvo suimtas. 1935 įstojo į Brazilijos Komunistų partiją. Už rev. veiklą kelis kartus suimtas, 1936 ištremtas iš Brazilijos į Lietuvą. Prancūzijoje pabėgo iš laivo ir nuvyko į Ispaniją. Buvo respublikonų 18 brigados, vėliau 13 internac. brigados karys. 1939—41 kalėjo Prancūzijos konc. stovyklose. 1941 grįžo į Lietuvą. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte. Knygoje „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbta jo atsiminimų.

ŠIMUKÁUSKAS Jonas [g. 1927.XI.9 Sobuvoje (Prienų rj.)] — geležinkelininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1965). Nuo 1945 dirba Vilniaus garvežių depe (1946—50 mašinisto padėjėjas, nuo 1950 mašinistas). 1959—64 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1960 TSKP narys.

ŠIMUKĖNAS Mykolas [1909.I.22 Vinkšniniuose (Biržų rj.) — 1945.IX.6 Daujėnuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1935 Komunistų partijos narys; buvo kuopelės sekretorius. 1938—40 LKP Biržų aps. k-to narys, sekretorius; po 1940.VI to k-to darbuotojas, Daujėnų vls. viršaitis, Biržų aps. vykd. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas. 1941 Biržų aps. mašinų-traktorių stoties direktorius. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kovotojas. 1945 Daujėnų vls. partorgas.

ŠIMÙLIS Pranas [g. 1926.I.1 Palšiuose (Kelmės rj.)] — gydytojas pediatras, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1954 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1956 dirbo Saldutiškio (Utenos rj.) ambulatorijoje. 1956—57 Birštono sanatorijos Nr. 2 vyriausiasis gydytojas. 1957—58 Kapsuko rj. ligoninės pediatras. 1958—1961 Sveikatos apsaugos m-jos vaikų ir motinų gydymo bei profilaktikos v-bos inspektorius. 1964—68 Vilniaus un-to vaikų ligų katedros dėstytojas, nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaikų reumato gydymą.

ŠIMULÝTĖ Elena [g. 1925.I.31 Paplūščiuose (Kelmės rj.)] — fizikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1965). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—67 Fizikos ir matematikos in-to, nuo 1967 Puslaidininkių fizikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie puslaidininkių plonus sluoksnius. Keturių tos srities išradimų bendraautorė.

ŠINKŪNAITĖ Veronika [Stankevičienė; g. 1924.V.8 Puodžiuose (Utenos rj.)] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1968). 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1951—54 Kauno koop. technikumo, 1954—64 Vilniaus koop. technikumo dėstytoja. 1964—67 Maskvos Koop. in-to Vilniaus mokomojo konsultacinio punkto vedėja, nuo 1968 to in-to Vilniaus neakivaizdinio f-to dekanė. Paskelbė moksl. straipsnių apie koop. prekybą Lietuvos TSR.

ŠINKŪNAS Juozapas [g. 1912.III.17 Armonyse (Rokiškio rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1948). 1940—50 g-jos mokytojas Kaune. Be to, baigęs Vilniaus un-tą, iki 1950 dėstė Kauno un-te. Nuo 1948 docentas. Nuo 1950 Veterinarijos akademijos fizikos katedros vedėjas. Nuo 1956 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių apie duraliuminio gardelės konstantos priklausomybę nuo geležies kiekio lydinyje.

ŠINKŪNAS Juozas [g. 1939.I.26 Balčiuose (Utenos rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1962 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1967 jame dėsto. Paskelbė moksl. straipsnių atraminių elementų erdvių geometrijos klausimais.

ŠINKŪNAS Peliksas [1891.VIII.13 Iciūnuose (Kupiškio rj.) — 1970.VII.30 Vilniuje] — geografas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1953). 1918 Maskvoje baigė mkt. kursus. 1917—19 studijavo Maskvos Šaniavskio un-to visuomeninių mokslų ir filosofijos f-te. 1919 grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Viešintose (Anykščių rj.), Noriūnuose (Kupiškio rj.). 1923—28 Kaune dėstė liet. kalbos kursuose. 1926 baigė rašyti ir išleido A. Vireliūno pradėtą Lietuvos geografijos ir istorijos vadovėlį. Parašė ir išvertė geogr. chrestomatijų, knygų apie svetimus kraštus ir geogr. keliones. 1930—40 „Lietuviškosios enciklopedijos" geogr. skyriaus redaktorius, parašė jai daugelį geogr. straipsnių. Buvo aktyvus mokytojų profs-gos narys, bendradarbiavo pažangiuose ped. žurnaluose „Mokykla ir gyvenimas", „Mokykla ir visuomenė". Keliaudamas po Lietuvą, rinko kraštotyrinę medžiagą ir skelbė ją period. spaudoje. 1940—41 Švietimo liaudies komisariato inspektorius. 1944—48 Švietimo m-jos suaugusiųjų švietimo valdybos viršininkas. 1944—1960 Vilniaus un-to dėstytojas.

Ršt.: P. Šinkūnas, A. Vireliūnas, Krašto mokslo vadovėlis, K., 1926; Kėdainių miesto istorija, K., 1928; Lietuvos geografija, K., 1929; Geografinis atlasas, K., 1938; SSSR geografija, V., 1940; Arktika ir jos užkariavimas, V., 1955; Didžiosios kelionės ir atradimai, V., 1964.

Leid.: Vadovas mokyklos geografinei aplinkai tirti, sudarė ir paruošė P. Šinkūnas, V., 1958.

ŠIOŽINYS Jonas [g. 1915.VI.26 Šiožiniuose (Utenos rj.)] — literatas. 1930—1933 mokėsi Antalieptės prog-joje. 1933—38 dirbo ž. ū. darbus. 1938—40 Marijampolės spaustuvės korektorius. 1941—57 Kauno, Vilniaus redakcijų, bibliotekų, Respublikinės knygų bazės darbuotojas. 1954 baigė Vilniaus bibliotekinį technikumą. Nuo 1957 dirba laikr. „Lietuvos pionierius" redakcijoje. Išleido vaikų eilėraščių rink. „Debesėliai" (1936), vaikų apsakymų rink. „Smėlio nameliai" (1938) ir eilėraščių rink. „Sesutės juosta" (1939). Rinkiniuose vyrauja sentimentalūs, didaktiški kaimo buities, gamtos vaizdai. Taryb. metais Š. išvertė į liet. kalbą lenkų (J. Slovackio), baltarusių (R. Niachajaus, P. Pančenkos, A. Volskio), ukrainiečių (V. Bičko, M. Rilskio, T. Ševčenkos), rusų (A. Barto, J. Dolmatovskio, S. Maršako, A. Tvardovskio) poetų kūrinių. Period. spaudoje paskelbė eilėraščių.

„ŠYPSENOS" — dvisavaitinis satyros žurnalas, ėjęs 1939—40 Buenos Airese. Leido Argentinos Lietuvių žurnalistų kolektyvas. Redaktoriai A. Šmakeris, P. Čiučelis.

ŠIRDIES IR KRAUJAGYSLIŲ SISTEMOS FIZIOLOGIJOS IR PATOLOGIJOS INSTITUTAS, **Širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos mokslinio tyrimo institutas,** — Kauno Medicinos instituto (KMI) mokslinė įstaiga. Įkurtas 1969 KMI Centrinės moksl. tyrimo laboratorijos (įk. 1959) ir Centrinės moksl. tyrimo laboratorijos širdies ir kraujagyslių problemoms nagrinėti (įk. 1962) pagrindu. In-te veikia 6 skyriai: organizacinis-metodinis; klinikinis (su klinikinės patologijos, širdies elektrinės stimuliacijos ir defibriliacijos, membranų biofizikos laboratorijomis); alerginių bei kolageninių širdies ir kraujagyslių sistemos susirgimų; neurofiziologijos (su elektroencefalografijos ir neurokibernetikos laboratorijomis); biologiškai aktyvių medžiagų sintezės ir tyrimo; automatizacijos ir med.-biol. informacijos apdorojimo (su 3 laboratorijomis: teleperdavimo ir med.-biol. informacijos įvedimo į elektroninę skaičiavimo mašiną; mašininės diagnostikos, prognozavimo ir epidemiologijos; elektrofiziol. procesų interpretacijos). Palangoje veikia in-to filialas, kuriame tiriama, kaip meteorologiniai faktoriai veikia ligonių su sutrikusia smegenų kraujotaka sveikimą.

In-te dirba apie 100 moksl. darbuotojų (gydytojų, inžinierių, biofizikų, biologų, matematikų, chemikų, farmakologų), iš jų 5 mokslų daktarai ir 28 mokslų kandidatai. In-te nagrinėjamos 4 pagr. problemos: hipertoninė liga, aterosklerozė ir koronarinis nepakankamumas; reumatas ir sąnarių ligos; kibernetikos taikymas medicinoje; biologiškai aktyvios medžiagos.

In-te tobulinama ūminio ir lėtinio koronarinio nepakankamumo diagnostika ir gydymas, tiriama išeminės ligos epidemiologija Kaune (pagal Pasaulinės sveikatos apsaugos org-jos programą), sergančiųjų miokardo infarktu kraujo fermentų ir fibrinolizinių bei antifibrinolizinių medžiagų aktyvumo kitimas, elektrolitų bei šarmų-rūgščių pusiausvyros poslinkiai (šie tyrimai padeda diagnozuoti miokardo infarktą ir leidžia laiku užkirsti kelią komplikacijoms). Distanciniam širdies veiklos nagrinėjimui naudojamas instituto inžinierių sukonstruotas radioelektrokardiografas. Įrengta originali telefoninio elektrokardiogramų perdavimo sistema; veikia automatinis diagnostikos centras, kur elektroninė skaičiavimo mašina išanalizuoja radijo ir telefono kanalais perduotą elektrokardiogramą, širdies ir kitų organų tyrimo duomenis ir nustato diagnozę. Parengti algoritmai, pagal kuriuos elektroninė skaičiavimo mašina iš elektrokardiogramų automatiškai diagnozuoja miokardo infarkto stadiją, širdies raumens pažeidimo laipsnį, vietą, širdies ritmo ir laidumo sutrikimus, atskirų širdies dalių hipertrofiją, padeda nustatyti miokardo infarkto prognozę. Tiriami ir sergančiųjų alerginėmis širdies bei kraujagyslių ligomis įv. organų morfologiniai pakitimai; tų tyrimų rezultatai padeda diagnozuoti alergines širdies ligas, sudaryti profilaktikos priemonių kompleksus. Išnagrinėti elektrokortikogramų pakitimai įv. gylio narkozės metu bei įvairiose natūralaus miego fazėse. Sintetinamos ir tiriamos širdį, kraujagyslių ir nervų sistemas veikiančios chem. medžiagos. Susintetintas hipotenzinis preparatas izomedinas, kuris bandomas įvairiose TSRS klinikose.

Moksl. darbą in-te dirba ir KMI dėstytojai bei studentai. In-to bazė naudojama KMI studentams biofizikams ir sustiprinto mokymo medikams rengti. In-to direktorius akad. Z. Januškevičius.

ŠIRMĖNIS Kostas [g. 1913.VI.16 Chabarovske] — chirurgas, Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1959). 1941 baigė Kauno un-tą. 1941—52 Vilniaus un-to bendrosios chirurgijos katedros asistentas. Prisidėjo prie san. aviacijos organizavimo Lietuvoje; 1944—45 buvo jos viršininkas. Nuo 1952 Vilniaus III klinikinės ligoninės chirurginio skyriaus vedėjas. 1952—54 dar ir Vilniaus miesto vyriausiasis chirurgas. Daro sudėtingas operacijas. Paskelbė straipsnių chirurgijos klausimais.

„ŠIRŠĖS" — mėnesinis satyros laikraštis, ėjęs 1909—10 Glazgove (Škotija). Redagavo J. Steponaitis.

ŠIRVAITIS Antanas [g. 1923.I.23 Laukiniškėje (Šakių rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1961). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, jame dirba ped. darbą. Nuo 1964 docentas. Išrado naują rentgenometrą. Paskelbė moksl. straipsnių apie jonizuojančio spinduliavimo įtaką puslaidininkių fotojautrumui.

ŠIRVĖNOS EŽERAS, **Biržų ežeras, Prūdas,** — ežeras Biržų miesto š. v. pakraštyje. Plotas 336 ha, ilgis 3120 m, didž.

plotis 1370 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 13 200 m. Yra 17 salų (iš viso 12,7 ha). Krantai žemi, vietomis pelkėti. Per Š. e. teka Apaščia, įteka Agluona. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Ežeras susidarė XVI a., patvenkus Apaščios ir Agluonos upes ties jų santaka.

Lit.: Č. Kudaba, Dirbtiniai Lietuvos vandenys.—„Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 3.

ŠIRVYDAĨ — kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 11 km į p. v. nuo Kapsuko, 10 km į š. v. nuo Kalvarijos. 171 gyv. (1970). Kaimas susikūrė buržuazinės žemės reformos metu, išdalijus Valavičių dvarą. 1959 buvo 244 gyv.

ŠIRVYDAS Juozas Otas [1875.IV.4 Dauliūnuose (Rokiškio rj.) — 1935.XII.27 Jūžintuose (Rokiškio rj.)] — visuomenės veikėjas, spaudos darbuotojas. Jaunystėje gabeno iš R. Prūsijos ir platino Lietuvoje caro valdžios draudžiamą liet. spaudą. 1894—95 leido rankraštinį laikraštėlį „Triūsas mužikėlio". 1896—97 kalintas Panevėžio kalėjime, vėliau ištremtas į Latviją. 1901 Panemunėlyje įkūrė slaptą kultūrinę „Žvaigždės" d-ją. Rinko tautosaką, rengė slaptus liet. vaidinimus. Bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų". Dėl caro žandarų persekiojimo 1902 išvyko į JAV. Suartėjęs su J. Šliūpu, prisidėjo prie laisvamanių veiklos. 1903—05 ir 1907—12 „Vienybės lietuvninkų" redaktorius. Priklausė Lietuvių socialistų s-gai, 1905—07 redagavo jos laikr. „Kova". Bendradarbiavo dar „Darbininkų viltyje", „Vilniaus žiniose", „Naujojoje gadynėje". Dalyvavo Tėvynės mylėtojų d-jos veikloje. Apie 1914 iš socialistinės veiklos pasitraukė. Prisidėjo prie Lietuvių tautinės sandaros organizavimo. 1921—28 redagavo laikr. „Vienybė". Išleido kompiliacinių publicistikos bei mokslo populiarinimo knygų: „Dėl ko žmogus lieja prakaitą?" (1904), „Socializmo A-B-C" (1906), «Kūdikių vergija „laisvoje" Amerikoje» (1907), „Kultūros piešiniai" (1912), „Rytojun bežiūrint" (1913), „Lietuvių prabočiai lydai" (1918), „Atilos siaubimas lietuvių kraštais" (1919). 1928 grįžęs į Lietuvą, dalyvavo Šaulių s-gos, Lietuvių tautininkų s-gos veikloje. Paskelbė atsiminimų apie V. Dembskį, J. Šliūpą, K. Būgą, Tėvynės mylėtojų d-ją. Š. sūnus V. Širvydas JAV išleido monografiją „Juozas O. Širvydas" (1941).

ŠIRVYDAS, Sirvydas, Konstantinas [1579 prie Dabužių (Anykščių rj.) — 1631.VIII.23 Vilniuje] — vienas lietuvių raštijos pradininkų, leksikografas. 1598 įstojo į jėzuitų ordiną. Mokėsi Vilniaus, Rygos, Nesvyžiaus (BTSR) jėzuitų kolegijose. 1601—03 mokytojavo Nesvyžiaus kolegijoje. 1603—06 Pultusko (Lenkija) kolegijoje studijavo filosofiją, o 1606—10 Vilniaus un-te — teologiją. 1613, 1619—22 ir 1625—26 Vilniaus un-te dėstė teologiją, kurį laiką buvo rektoriaus tarėjas (monitorius). 1610—23 šv. Jono bažnyčioje sakė liet. pamokslus, ėjo įvairias aukštas pareigas jėzuitų ordine. 1628 dėl ligos atleistas iš viešųjų pareigų, rengė spaudai žodyną ir pamokslų rinkinį. 1631 gavo filosofijos ir laisvųjų menų magistro laipsnį.

Š., be gimtosios liet. kalbos, gerai mokėjo lenkų, lotynų, graikų kalbas. Jis parašė ir Vilniuje išleido pirmąjį liet. kalbos žodyną „Trijų kalbų žodynas" („Dictionarium trium linguarum", 1629) ir jo paties sakytų pamokslų santrauką „Punktai sakymų" („Punkty kazań", d. 1, išl. 1629; d. 2, išl. 1644).

Trikalbis (lenkų-lotynų-lietuvių) žodynas buvo skirtas un-to studentams mokytis lot. kalbos. Jo išėjo 5 leidimai: I — 1629, II — 1631, III — 1642, IV — 1677, V — 1713. I (ar II) leidimo vienintelį (be pradžios ir pabaigos) egzempliorių K. Jablonskis 1955 aptiko Maskvos centriniame valstybiniame istorinių ir senųjų aktų archyve. III, IV ir V leidimai beveik nesiskiria. I ir III leidimą galima laikyti dviem atskirais žodynais, nes jie parengti pagal skirtingus registrus. III leidimo leksikografinė medžiaga (14 000 žodyninių straipsnių, jų tarpe apie 10 000 liet. žodžių) yra žymiai gausesnė, negu I leidimo (8000 žodyninių straipsnių, jų tarpe apie 6000 liet. žodžių). Š. mirus, jo vardu 1641 Varšuvoje buvo išspausdintas lenkų-lotynų kalbų žodynas („Dictionarium Polonolatinum"), skirtas lenkų jėzuitų m-loms. Iš tikrųjų tai buvo Š. žodyno III leidimo lenkiškosios ir lotyniškosios dalies pakartojimas.

„Punktai sakymų" — tai Š. sakytų pamokslų santraukos (tezės) ir evangelijų ištraukos. Knyga kartu buvo ir liet. kalbos vadovėlis. Pamokslai pateikti lietuvių ir lenkų kalbomis (lenkiškas tekstas paties Š. verstas iš lietuviško). Reikšminga „Punktų sakymų" I dalies lenkiškoji ir lotyniškoji prakalbos. Lenkiškoje prakalboje paaiškinta, kaip knyga naudotis, kalbama apie „Punktų sakymų" paskirtį, paminima liet. raštų stoka, pažymima, kad, neturint spec. šrifto, liet. tekstas liko nekirčiuotas. Lotyniškoje, kaip ir lenkiškoje, prakalboje Š. rašė norįs, kad šiuo jo darbu pasinaudotų Vilniaus diecezijos dvasininkai „Punktuose sakymų" yra žymiai daugiau, nei

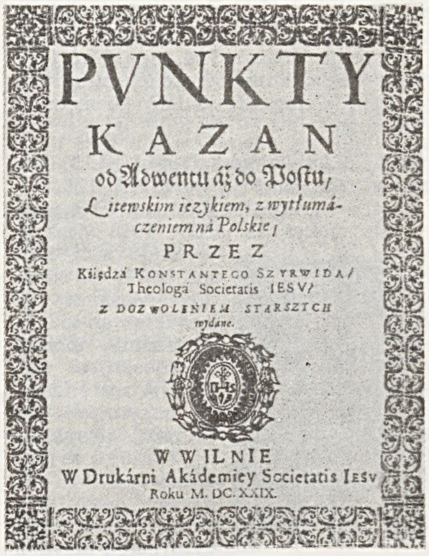

PVNKTY

KAZAN

od Adwentu áż do Postu,

Litewskim iezykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie;

PRZEZ

Kśiędzá KONSTANTEGO SZYRWIDA/

Theologá Societatis IESV/

Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne.

W WILNIE

W Drukárni Akádemiey Societatis IESV

Roku M. DC. XXIX.

Konstantino Širvydo „Punktų sakymų" (1629) titulinis puslapis

M. Daukšos „Postilėje" (1599), to meto Lietuvos buities bruožų. Juose atsispindi sunki liaudies būklė, protestantų ir katalikų tarpusavio kovos. „Punktų sakymų" (d. 1) II leidimą (be lenkiško teksto, šiek tiek sužemaitinta kalba) S. Daukanto ir M. Valančiaus rūpesčiu 1845 Vilniuje išleido L. Montvydas. „Punktų sakymų" I dalį mokslo reikalui (be lenkiško teksto, su lingvistiniu įvadu) 1884 parengė ir Getingene išleido R. Garbė ir A. Becenbergeris. 1929 fotografuotinį abiejų dalių tekstą su išsamiu kalbiniu įvadu Getingene išleido F. Špechtas.

XVII—XVIII a. jėzuitų istorikai (P. Alegambė, N. Sotvelis, S. Rostovskis) mini Š. parengtą liet. kalbos gramatiką („Clavis linguae lituanicae", 1630). Jos iki šiol nerasta nė vieno egzemplioriaus. Manoma, kad ji bus likusi nespausdinta.

Širvėnos ežeras

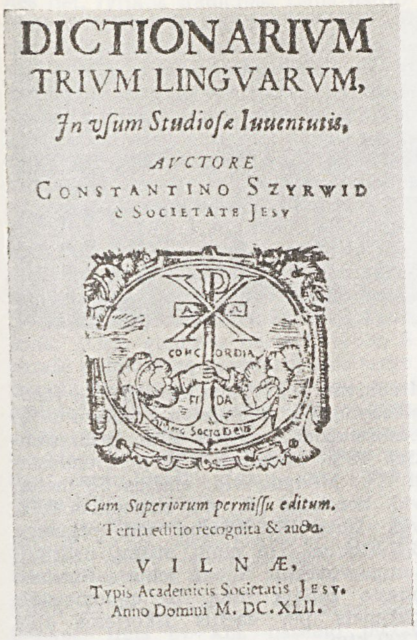
DICTIONARIVM
TRIVM LINGVARVM,
In vſum Studioſæ Iuuentutis,
AVCTORE
CONSTANTINO SZYRWID
è Societate Iesv

Cum Superiorum permiſſu editum.
Tertia editio recognita & aucta.
VILNÆ,
Typis Academicis Societatis Iesv.
Anno Domini M. DC. XLII.

Konstantino Širvydo „Dictionarium trium linguarum" III leidimo (1642) titulinis puslapis

Š. žodyno ir „Punktų sakymų" kalba gryna ir žodinga; jo raštuose atsispindi aukštaičių rytiečių tarmė, XVII a. liet. kalbos leksika, yra daug sinonimų, naujadarų. Nevengė Š. archaizmų ir dialektizmų. Nereikalingų skolinių, ypač lotynizmų, mažai vartojo. Pamokslų knygos mintys reiškiamos laisvai, sakiniai sklandūs, konstrukcijos lietuviškos. Kalba vaizdinga, daug alegorinių palyginimų. Žodynas ir pamokslų knygos gerokai prisidėjo prie liet. kalbos ugdymo ir norminimo. Š. žodyno V leidimu naudojosi bemaž visi vėlesnieji R. Prūsijos ir Lietuvos leksikografai. Š. žodyno I leidimo leksika kalbininkai pradėjo naudotis tik pastaraisiais metais. Šio leidimo didelė vertė yra ta, kad dalies jo žodžių nerandama vėlesniuose leidimuose. Toji leksika ypač svarbi lietuvių kalbos istorijai.

Š. atvaizdas ilgą laiką nebuvo žinomas. 1927 Vilniuje pas Š. giminaites rastas portretas daugelio tyrinėtojų laikomas autentišku Š. portretu.

Lit.: **Ph. Alegambe,** Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu, Antverpiae, 1643; **N. Sotvell,** Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu, Romae, 1676; **S. Rostowski,** Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium, pars I, Vilnae, 1768; **F. Specht,** Šyrwids Leben und Schriften.— Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań, T. 1, 1629, T. 2, 1644; litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung), Göttingen, 1929; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **J. Lebedys,** Konstantinas Širvydas.—„Literatūra ir menas", 1956.IX.1; **K. Pakalka,** Iš K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum" žodyno istorijos.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960; **J. Balčikonis,** Širvydas ar Sirvydas? — „Kalbotyra", t 11, V., 1965; **V. Urbutis,** Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių.—„Baltistica", t. 3, sąs. 2, V., 1967.

ŠIRVINAS — ežeras Vilniaus rj., 4 km į p. nuo Dubingių. Plotas 45 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1400 m, didž. plotis 600 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 4570 m. Krantai vietomis pelkėti. Į ežerą įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka vienas (į Liminėlio ež.). Prie Š. yra Greičiūniškių ir Stankų kaimai.

ŠIRVINSKAS Juozas [g. 1937.II.28 Paobelyje (Kėdainių rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1961 baigė Vet. akademiją. 1961—66 Vet. in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 šio in-to gyvulių prieauglio ir paukščių ligų skyriaus vedėjas. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių, avių ir vištų fiziol. rodiklių kitimą nuo joms su pašaru duodamų karčiųjų gausialapių lubinų.

ŠIRVINTA — **1.** Upė, Šventosios kair. intakas. Ilgis 138 km, baseino plotas 949 km². Prasideda Vilniaus rj., 9 km į š. r. nuo Paberžės. Labai vingiuodama, teka v. kryptimi per Širvintas; pačiame žemupyje skiria Jonavos ir Ukmergės rj. Įteka į Šventąją 17 km nuo jos žiočių, ties Kunigiškiais. Aukštupyje iki Akmenos kaimo vadinama Akmena. Intakai: dešinieji — Verbyla, Vilkesa, Šeškupė, Medinė, Augūnė, Kertuša, Viesa, Šiūra, Ūdara, Kabarkšta, Siemanys; kairieji — Juodė, Tola, Beržė, Apušė. Vid. nuolydis 100 cm/km. Vid. debitas žemiau Vilkesos 3,29, aukščiau Kertušos 4,42, žiotyse 7,50 m³/s. Viesose, Smailiuose, Liukoniuose, Mančiušėnuose ir Paširvintyje prie Š. veikia vandens malūnai. 11% Š. baseino ploto užima miškai, 8% pelkės, 0,8% ežerai.

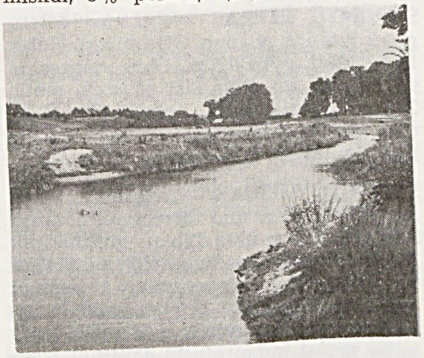

Širvinta 1 (prie Širvintų)

2. Upė Vilkaviškio rj., Šeimenos kair. intakas. Ilgis 55 km, baseino plotas 383 km². Prasideda Kauniškių apylinkėse, 12 km į p. r. nuo Vištyčio. Teka į š. Įteka į Šeimeną 13 km nuo jos žiočių, ties Šūkliais, 12 km į š. v. nuo Vilkaviškio. Intakai: dešinieji — Dotamas, Aista; kairieji — Lankupa, Zanyla, Brideikis. Nuolydis pačiame aukštupyje (16 km ruože) 894 cm/km, toliau (15 km ruože) staigiai sumažėja iki 213 cm/km; vid. nuolydis 376 cm/km. Vid. debitas aukščiau Zanylos žiočių 0,98, žiotyse 2,01 m³/s. Seniau Š. vagos dalis iki Alvito buvo dab. Senaširvintės aukštupio. Iškasus XIX a. Širvintos perkasą (Šeimenos intako Vališkio vaga), ši upės dalis buvo juo nukreipta į Šeimeną ir virto jos intaku. Vaičlaukio apylinkėse Širvinta Kastinės kanalu sujungta su Paežerių ež., o pastarasis ties Vilkaviškiu sujungtas su Šeimena. Šiuo kanalu didžioji Š. nuotėkio dalis nuteka į Šeimeną. Dėl to žemiau Kastinės Š. tampa sekliu upokšniu.

3. Upė Vilkaviškio rj., Šešupės kair. intakas; dar vadinama **Senaširvintė.** Ilgis 46 km, baseino plotas 1297 km². Prasideda Alvito apylinkėse, 8 km į v. nuo Vilkaviškio. Teka į š. v.; žemupyje iki žiočių 8 km teka RTFSR Kaliningrado sr. siena į š. ir š. r. Įteka į Šešupę 114 km nuo jos žiočių, ties Kudirkos Naumiesčiu. Intakai: dešinysis — Šeimena, kairieji — Eglupis, Liepona, Tumanaja (Rausvė). Vid. nuolydis 71 cm/km. Vid. debitas aukščiau Rausvės žiočių 1,49, aukščiau Šeimenos žiočių 4,03, žiotyse 7,91 m³/s. Debitas ties Zamelukais (3 km nuo žiočių): maks. 106, vid. 6,22, min. 0,13 m³/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 57%, vasarą (VI—VIII mėn.) 9%, rudenį (IX—XI mėn.) 13%, žiemą (XII—II mėn.) 21% viso metinio vandens kiekio. Upė sutrumpinta 38 km: buvęs jos aukštupys (iki Alvito), iškasus ties Alvitu Širvintos perkasą (Vališkio upelio vaga), tapo Šeimenos intaku.

ŠIRVINTO PĖLKĖ — pelkė Lazdijų rj., 10 km į p. r. nuo Simno, Metelio ežero v. pakrantėje, prie Simno—Seirijų kelio. Plotas 127 ha. Ežerinės kilmės plyninė bei plynraistinė žemapelkė. Ją supa Širvinto miškas. Durpių klodo didž. storis 2,9 m, vid. 1,12 m. Vyrauja žemapelkinės viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 24,1%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 6,4 m. Pelkė įeina į Metelių landšaftinį draustinį.

ŠIRVINTOS — **1.** Miestas Lietuvos TSR rytuose, 45 km į š. v. nuo Vilniaus, prie Vilniaus—Ukmergės plento; rajono centras. 3084 gyv. (1970). Teritorija 292 ha (1970). Miesto š. r. pakraščiu teka Širvinta (Šventosios intakas). Miestas istoriškai susiformavęs iš 2 dalių: pietrytinės — kaimo su bažnyčia ir šiaurvakarinės — miestelio su turgaus aikšte. Plano struktūra linijinė. Centre yra sudėtingos formos aikštė. Dauguma pastatų išsidėstę palei 3 km ilgio pagr. gatvę. Mieste 1970 buvo 28 gatvės (bendras ilgis 12 km). Vandentiekis ir kanalizacija įrengta 1965; vandentiekio tinklų 1970 buvo 1,1 km, kanalizacijos

Širvintos 1. Universalinė parduotuvė ir restoranas

2,2 km. Miesto gatvėmis kursuoja autobusai (nuo 1965). Keliai jungia Š. su Šešuoliais, Giedraičiais, Musninkais. Yra siuvimo f-kas (įk. 1969), pieninė, kepykla su konditerijos cechu, buitinio aptarnavimo kombinatas, melioracinės statybos v-ba, 100 vietų ligoninė (įk. 1949), vid. m-la (nuo 1945; iki 1924 pradinė, 1924—45 prog-ja), vakarinė pamaininė vid. m-la, vaikų muzikos m-la (nuo 1965), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1958), kultūros namai, 2 bibliotekos, kino teatras (nuo 1955). Leidžiamas rajono laikr. „Lenino vėliava" (nuo 1950; su pertrauka 1962—65).

Ist. šaltiniuose Š. minimos XIV a. pabaigoje. 1475 pastatyta bažnyčia. Apie 1580 Š. tapo didžiojo kun-ščio nuosavybe. XVIII a. pradžioje Š. apiplėšė švedai. XVIII a. pab. Širvintose buvo kalvis, kailiadirbis, smuklė, parapinė m-la, kurioje 1781 mokėsi 38 vaikai. 1793 buvo 64 gyv. Augti Š. pradėjo XIX a., Vilniaus—Ukmergės kelią pertvarkius į pašto traktą (nuo 1879 Širvintose buvo ir pašto stotis). 1865 miestelyje buvo 1152 gyv., 1897 — 1864. XIX a. pabaigoje veikė alaus darykla, spirito varykla, malūnas, pr. m-la (joje 1885 mokėsi 39 vaikai), senelių prieglauda, vyko turgūs. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. — valsčiaus centras. 1918 pab. buvo įkurta LKP kuopelė, 1919.II — LKJS kuopelė, 1919.I sudarytas Š. apskrities rev. k-tas. 1919.III pr. Širvintose įvyko apskrities valsčių tarybų suvažiavimas, kuris išrinko apskrities vykd. k-tą. Tarybų valdžia gyvavo iki 1919.IV pab. Prie Š. ir *Giedraičių* 1920.XI.17—19 atkaklios kautynėse Lietuvos kariuomenė sumušė gen. L. Želigovskio vadovaujamus Lenkijos kariuomenės dalinius. Po 1920. XI.29 paliaubų Š. pateko į neutraliąją zoną, o 1923 atiteko Lietuvai. Būdamas prie pat demarkacijos linijos, miestelis neaugo; 1923 buvo 2301 gyv., 1939 pab.— 2119. Buržuazijos valdymo metais miestelyje buvo hidroelektrinė (past. 1930), malūnas, lentpiūvė, kelios amatininkų dirbtuvės, vaistinė, prog-ja, pr. m-la, žiemos ž. ū. m-la, biblioteka (įst. 1937). Veikė LKP, LKJS ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės.

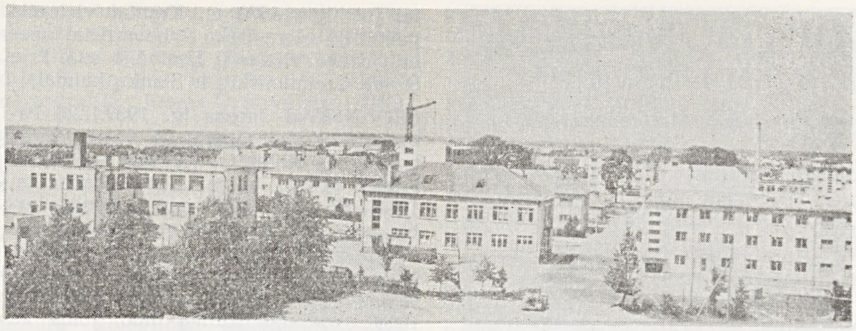

Širvintos 1. Bendras vaizdas 1969

Miestelis labai nukentėjo per D. Tėvynės karą. Po karo pastatyta Tarybų rūmai (1969), buitinio aptarnavimo kombinatas (1962—64), duonos kombinatas (1969), universalinė parduotuvė su restoranu (1962), ryšių skyrius (1961), vaikų darželis-lopšelis (1966), viešbutis (1968), 2 nauji gyv. namų kvartalai. Š. labiau pradėjo augti nuo 1950, kai tapo rajono centru (1963 Š. rajonas buvo panaikintas, 1965 — vėl atkurtas). 1951 Širvintoms suteiktos miesto teisės. 1959 buvo 1652 gyv.

2. Kaimas Širvintų rj., Viesų apyl., Širvintų miesto š. v. pakraštyje, prie Vilniaus—Ukmergės plento. 340 gyv. (1970). Pro kaimą teka Širvinta (Šventosios intakas). Yra melioracinės statybos v-ba. Taryb. metais pastatyta daug gyv. namų. 1959 buvo 304 gyventojai.

ŠIRVINTŲ ĚŽERAS — ežeras Molėtų rj., 2 km į š. v. nuo Giedraičių. Plotas 15 ha, didž. gylis 0,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 800 m, didž. plotis 240 m. Krantai žemi, pelkėti. Per Š. e. teka upelis į Širvintą. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 39 kg/ha.

ŠIRVINTŲ MÌŠKAS — miškas Širvintų rj., 1 km į š. r. nuo Širvintų. Priklauso Širvintų miškų ūkio Zibalų girininkijai. Plotas 561 ha; medynų 483 ha. Reljefas banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių; pasitaiko mažai sujaurėjusių jaurinių smėlio dirvožemių ir pelkinių dirvožemių. Vyrauja drėgno šilagirio augavietės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 53%, pušynų 16%, beržynų 12%, drebulynų 9%, baltalksnynų 7%, juodalksnynų 3%. Jaunuolynai sudaro 17%, pusbrandžiai medynai 60%, pribręstantieji 13%, brandieji 3%, perbrendusieji 7%. Medynų vid. amžius 56 metai, vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 190 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra elnių, stirnų, usūrinių šunų, voverių. Š. m. įeina į Širvintų miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1300 ktm.

Širvintos 1. Pagrindinė gatvė I pasaulinio karo metu

ŠIRVŶS Paulius [g. 1922.XI.17 Padustėlyje (Zarasų rj.)] — poetas. 1940 baigė Salų ž. ū. mokyklą. 1940—41 mokėsi karo mokykloje Vilniuje. Prasidėjus karui, kovojo fronte, netoli Vitebsko pateko į vokiečių nelaisvę. 1942 pabėgęs iš Minsko belaisvių stovyklos, grįžo į gimtinę, bet buvo suimtas ir išvežtas į Vokietiją. 1944 vėl pabėgo ir, perėjęs frontą, įstojo į Raudonosios Armijos 16 liet. diviziją. Dalyvavo mūšiuose prie Šiaulių, Kelmės, Šilutės, Kuršė. Buvo sužeistas. 1945 pab. demobilizuotas, iki 1946 dirbo LLKJS Rokiškio rj. k-te, 1946—54 Rokiškio, Pandėlio, Merkinės, Rūdiškių laikraščių, 1954—1955 „Literatūros ir meno", 1958—62 „Moksleivio" ir „Genio" redakcijose. Nuo 1950 TSKP narys. 1957 Maskvoje baigė Aukštuosius lit-ros kursus prie Gorkio lit-ros in-to. 1967—69 dirbo Klaipėdos žvejų laivyne tolimojo plaukiojimo laivo vairininku.

Eilėraščius pradėjo spausdinti 1948. Eil. rinkiniuose „Žygio draugai" (1954) ir „Ošia gimtinės beržai" (1956) aukštinamas taryb. karių heroizmas ir humaniškumas, kovinė draugystė, liečiamos liet. valstiečių buities, pokario klasių kovos temos, nemaža vietos užima Lietuvos kaimo peizažai. D. Tėvynės karo tematikos eilėraščių lyr. herojus — iš kaimo kilęs jaunuolis, eilinis kovotojas, kurio pergyvenimuose ir likime susipina rūsti tragika ir švelnus lyrizmas. Tėvynės meilės, istorinių liaudies kovų dėl laisvės motyvai naujai interpretuojami eil. rinkinyje „Ir nusinešė saulę miškai" (1969), tęsiančiame dainingos romanti-

nės liet. lyrikos tradicijas. Dalis patriotinės ir meilės tematikos eilėraščių sudėta Š. poezijos rinktinėje „Beržų lopšinė“ (1961). Š. sustiprino lyrinę kryptį tarybinėje lietuvių poezijoje. Jo eilėraščiams būdinga tyro, stipraus jausmo poetizacija, nesudėtingi tradicinės struktūros vaizdai, graudžių, svajingų ir jumoristinių intonacijų jungimas, gausūs tautosakiniai motyvai bei liaudies dainų poetikos įtaka. Š. eilėraščių dainingumas, liaudiškas, artimas liaudies dainoms lyrizmas paskatino kompozitorius sukurti pagal jo tekstus nemaža dainų. Š. poezijos yra išversta į rusų kalbą (rink. „Ošia gimtinės beržai“, 1963). Š. parašė publicistinę apybraižą apie taryb. žmonių heroizmą „Nulenk galvą prieš motiną“ (1959), eilėraščių vaikams (rink. „Vyturėliai dainorėliai“, 1965), išvertė S. Maršako eiliuotą pjesę „Katės namai“, škotų liaudies dainų (rink. „Nykštukas Vilis Vinkis“).

Lit.: **A. Sluckaitė**, Kritikos štrichai, V., 1963 [str. «P. Širvio „Beržų lopšinė“»]; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

ŠYŠA — upė Šilutės rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 61 km, baseino plotas 410 km². Prasideda Vainuto apylinkėse, 14 km į r. nuo Žemaičių Naumiesčio. Iki Katyčių teka į p., toliau vingiuoja v. kryptimi per Šilutę. Įteka į Atmatą 10 km nuo jos žiočių, ties Šyšos kaimu, 6 km į p. v. nuo Šilutės. Intakai: dešinieji — Mirglonas, Šustis, kairieji — Lazduona, Voryčia. Vid. nuolydis 95 cm/km. Aukštupyje ir nuo Šilutės iki žiočių vaga sureguliuota. Vagos plotis aukštupyje 2—3 m, ties Šilute apie 15 m, žemiau Šilutės 20—25 m, žiotyse 30 m. Gylis aukštupyje iki 0,5 m, vidurupyje 0,8—1,5 m, žemiau Šilutės 2 m.

Šyša žemiau Šilutės

Debitas Jonaičiuose (19 km nuo žiočių): maks. 37, vid. 1,88, min. 0,18 m³/s. Vid. debitas žiotyse 4,72 m³/s. Pavasarį vanduo pakyla 1,5—2,3 m virš vidutinio vasaros vandens lygio. Vasaros potvynio metu vanduo kai kada pakyla iki 2,1 m, rudenį 0,3—0,8 m virš vidutinio vasaros vandens lygio. Žiemos potvyniai kartais būna aukštesni už pavasario. Katyčiuose (48 km) ir Kalnujuose (42 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnai. Nuo Šilutės iki žiočių upė naudojama laivybai.

ŠIŠKINIAI — kaimas Ignalinos rj., Linkmenų apyl., 5 km į š. v. nuo Linkmenų, prie kelio į Uteną. 167 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918). 1890 kaime buvo 114 gyv. (18 kiemų), 1959 — 177 gyv.

ŠIŠKÒVAS Jefimas [1894.XII.26 Kalbutiškėse (Zarasų rj.) — 1961.IX.21 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1917—20 geležinkelio darbininkas Permėje. 1921 grįžo į Lietuvą, dirbo dailide. Nuo 1939 Komunistų partijos narys; priklausė Kalbutiškių kuopelei. 1940—41 LKP Dusetų vls. partorgas, Zarasų aps. vykd. k-to skyriaus vedėjas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1945 adm. darbuotojas Zarasuose. Nuo 1957 pensininkas.

ŠIŠPÕNIŠKĖS — kaimas Zarasų rj., Žukliškių apyl., 5 km į r. nuo Dusetų, 7 km į p. nuo Antazavės. 1959 buvo 12 gyv., 1970 — 4. Į p. r. nuo Š. yra I t-mečio pr. m. e. — mūsų eros I t-mečio pr. piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė ovali, 70 m ilgio, 25 m pločio. Kultūrinis sluoksnis ryškiausias aikštelės r. pakraštyje. Rasta akmeninių kirvukų, jų išgrąžų, lipdytinės keramikos (brūkšniuotu, grublėtu bei lygiu paviršiumi) liekanų, geležies gargažių, geležinis peilis, piautuvėlio formos geležinio peilio dalis ir kt. Daugumas radinių laikoma Kauno ist. muziejuje.

ŠIŪCAS (Schütz) Valteris [1897.X.25 Vėluvoje (dab. Znamenskas, Kaliningrado sr.) — 1933.III.29 Karaliaučiuje] — Vokietijos Komunistų partijos (VKP) veikėjas. Karaliaučiaus mašinų statybos f-ko darbininkas. Nuo 1932 Vokietijos reichstago komunistų frakcijos narys, VKP R. Prūsijos org-jos veikėjas. 1927—1933 rėmė LKP lit-ros leidimą Vokietijoje, padėdavo ją persiųsti į Lietuvą. Hitlerininkų nužudytas.

ŠIŪLĖNAI — kaimas Ignalinos rj., Kačergiškės apyl., 9 km į š. nuo Mielagėnų, 2 km į p. v. nuo Baltarusijos TSR sienos; kolūkio centras. 92 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra aštuonmetė m-la (nuo 1940 pradinė, 1959—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 103 gyv.

ŠIŪLGŲ MIŠKAS — miškas Ignalinos rj., 16 km į r. nuo Ignalinos, į p. nuo Ignalinos—Tverečiaus kelio. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Šiulgų girininkijai. Plotas 774 ha; medynų 747 ha. Paviršius lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priemoliniai ir moliniai, su gliejiškumo žymėmis. 99% medynų savaiminės kilmės. Drebulynų yra 57%, eglynų 22%, beržynų 13%, juodalksnynų 7%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 10%, pusbrandžiai medynai 15%, pribręstantieji 50%, brandieji 15%, perbrendusieji 10%. Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,71, vid. tūris 169 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Gausu stirnų, kiškių, yra briedžių, lapių, usūrinių šunų. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 4000 ktm. Š. m. supa Šiulgų kaimą.

ŠIULIÁUSKAS Albinas Algirdas [g. 1938.X.28 Patelviškyje (Prienų rj.)] — agrochemikas, biologijos mokslų kandidatas (1967). Nuo 1962 TSKP narys. 1962 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1967 (su pertrauka) dirbo Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbiu. Nuo 1967 Vokės zoninės agrochem. laboratorijos vedėjo pavaduotojas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie ž. ū. chemizavimą.

ŠIUOLAIKINĖ PENKIAKOVĖ. Po I pasaulinio karo Lietuvoje Š. p. kultivavo tik karininkai; geresnių rezultatų nebuvo pasiekta. Pirmasis Lietuvos Š. p. čempionatas įvyko 1956 (nugalėjo S. Žekonis). Nuo 1956 Lietuvos Š. p. rinktinė dalyvauja TSRS pirmenybėse. TSRS tautų III spartakiadoje (1963) Lietuvos Š. p. komanda užėmė II vietą, TSRS tautų IV spartakiadoje (1967) — V vietą; J. Moskvičiovas užėmė III vietą. Nuo 1965 Lietuvos sportininkai dalyvauja tarptautinėse Š. p. varžybose, kuriose yra nugalėję Lenkijos, Suomijos, Švedijos, Vengrijos ir kt. komandas. 1966 bei 1967 Š. p. pasaulio pirmenybėse ir XIX olimpinėse žaidynėse (1968 Meksikoje) S. Šaparnis užėmė II vietą. 1969 pr. Lietuvoje buvo apie 500 sportininkų, kultivuojančių Š. p.

ŠIŪPARIAĨ — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 4 km į p. nuo Veiviržėnų, Šalpės kair. krante. 1959 buvo 21 gyv., 1970 — 17. Prie Š. yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas į Šalpės slėnį įsiterpusio aukštumos kyšulio gale, iš p. v. sutvirtintas dviem mažday 50 m ilgio pylimais (vienas 2 m, kitas 8 m aukščio). Aikštelės plotas apie 1000 m². Šalia piliakalnio rasta I t-mečio lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi, gintarinių karolių.

ŠIUPÝLIAI — kaimas Šiaulių rj., Gruzdžių apyl., 6 km į v. nuo Gruzdžių; kolūkio centras. 290 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1957). 1624 pastatyta bažnyčia. 1859 buvo 10 namų, 233 gyv., 1923 — 227 gyv. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė daugiau kaip 20 žmonių. 1959 kaime buvo 230 gyventojų. Šiupyliuose 1899 gimė rašytojas A. Gricius.

ŠIŪPINIO PARTIZÁNŲ GRŪPĖ — partizanų grupė, veikusi hitlerinės okupacijos metais Rokiškio ir Zarasų apskrityse. Ją sudarė 7 žmonės, 1941.VII atsiųsti iš TSRS gilumos. 1941.VIII prie Dūkšto grupę apsupo hitlerininkai. Kautynėse žuvo partizanai komunistai J. Gvildys, B. Mikulėnas, V. Šiupinys (vadas), P. Žilinskas. Partizanai A. Slapšys ir A. Liskovas, prasiveržę iš apsupimo, įstojo į kitus partizanų būrius, o V. Oleškevičius iš kovos su okupantais pasitraukė.

ŠIUPINÝS Vincas [1917.V.26 Rokiškyje — 1941.VIII prie Dūkšto] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Statybininkas. Kilęs iš darbininkų. 1931 įstojo į LKJS; buvo komjaunimo kuopelės Rokiškyje sekretoriumi. Už rev. veiklą 1933 adm. tvarka kalintas, 1934 ištremtas 2 metams į Kražius (Kelmės rj.). Platino kom.

lit-rą tarp Kražių valstiečių. Nuo 1936 dirbo statybose Kaune ir kartu (1937) LKJS CK Greifenbergerio pogr. spaustuvėje. 1938—40 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, dirbo propagandinį darbą kareivių tarpe. 1940—41 komjaunimo ir administracinis darbuotojas Kaune. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą. 1941.VII su grupe grįžo į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Žuvo susirėmime su hitlerininkų policija.

ŠIŪRÁIČIAI — kaimas Plungės rj., Tverų apyl., 6 km į p. r. nuo Tverų, abipus kelio į Laukuvą. 153 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Gelžupis (Graulaukio intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1970), biblioteka (nuo 1963). Į š. nuo Š., Gelžupio kair. krante, yra maždaug 12 m aukščio piliakalnis. Jo aikštelė ovali, apie 30 m ilgio, šlaitai statūs, per vidurį sutvirtinti pylimu. Pokario metais Šiūraičiuose burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirm. A. Teresą. 1959 kaime buvo 114 gyv.

ŠIURYLÀ Simas [1907.VI.3 Maiguose (Mažeikių rj.) — 1943.IX.20] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1913—27 buožių samdinys, vėliau stalius. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Hektografavo ir platino kom. lit-rą Akmenės valsčiuje. Už rev. veiklą 1935 suimtas ir 1936 nuteistas 6 metus kalėti. 1940—41 Akmenės vls. partorgas, LKP Mažeikių aps. k-to instruktorius, skyriaus vedėjas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Žuvo susirėmime su hitlerininkais.

ŠIUR̃KUS Juozas [g. 1921.I.14 Gulbinuose (Akmenės rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1965). 1950 baigęs Kauno un-tą, iki 1951 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. 1951—56 Tarybinės Armijos gydytojas. Nuo 1956 dirba ped. darbą Kauno Med. in-to fakultetinės terapijos katedroje. Paskelbė moksl. straipsnių apie hipertoninės ligos kurortinį gydymą, apie terapijos ir reumatologijos vystymąsi Lietuvoje.

ŠIUR̃KUS Telesforas [g. 1908.XI.28 Gulbinuose (Akmenės rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1949), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965). 1936 baigęs Kauno un-tą, dirbo jo klinikoje, vėliau Kauno ligonių kasų ambulatorijoje. 1938 tobulinosi Vienoje. Nuo 1940 Kauno un-to chirurgijos katedros asistentas. Vok. faš. okupacijos pradžioje iš un-to pašalintas, dirbo Kauno poliklinikose. 1945—50 dirbo ped. darbą Kauno un-te, nuo 1951 dirba Kauno Med. in-te. Nuo 1950 docentas.

1945—50 Kauno un-to, nuo 1956 Kauno Med. in-to bendrosios chirurgijos katedros vedėjas; 1946—48 dar ir Kauno med. seserų m-los direktorius, Kauno I taryb. klinikinės ligoninės vyriausiasis gydytojas. 1950—56 Kauno miesto ir srities vyriausiasis chirurgas. Nuo 1951 TSKP narys. Nuo 1969 profesorius. Tyrinėja pilvo ertmės organų susirgimų ir strumos chirurginį gydymą, traumatologijos klausimus. Išleido pirmąjį lietuvišką bendrosios chirurgijos vadovėlį. Paskelbė moksl. straipsnių apie ligonio kraujospūdžio kitimą operacijos metu ir kitais chirurgijos klausimais, t. p. straipsnių med. istorijos, san. švietimo, ateistinės propagandos klausimais, išvertė med. knygų. Vienas kn. „Klinikinė chirurgija" (1969) autorių.

Ršt.: **T. Šiurkus, J. Šiurkus,** Kraujo perpylimas, V., 1959; Bendroji chirurgija, V., 1965; Vladas Kuzma, V., 1967; Kraujas medicinoje, V., 1968; Bendrosios chirurgijos praktikos darbai, V., 1969.

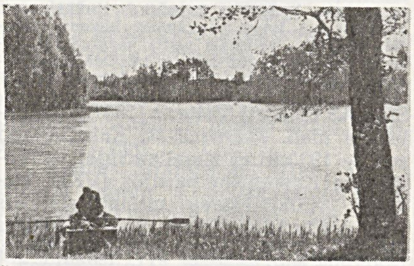

Šiurpys

ŠIURPỸS — ežeras Zarasų rj., 11 km į p. v. nuo Zarasų, 7 km į š. nuo Salako. Plotas 67 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2010 m, didž. plotis 560 m, kranto linijos ilgis 5650 m. Nenutekamas. Krantai aukšti, apaugę mišku (išskyrus p. v. krantą). Prie ežero p. v. galo įsikūrusios Šiurpiškės. Ežeras verslovinis.

ŠIVÌCKIS Julius [g. 1939.I.24 Kaune] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1965 TSKP narys. Sukūrė naują cianidinį elektrolitą blizgančiai kadmio dangai gauti. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalų elektrocheminį išskyrimą iš kompleksinių cianidų tirpalų.

ŠIVÌCKIS Pranciškus [1882.IX.30 Žalakiškiuose (Raseinių rj.) — 1968.X.10 Vilniuje] — zoologas, biologijos mokslų daktaras (1947), Lietuvos TSR MA akademikas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). Vengdamas represijų už dalyvavimą 1905 rev. judėjime (1905 pab. buvo išrinktas Šiluvos valsčiaus valdybos sekretoriumi), 1906 išvyko į JAV. 1911 baigė Valparaiso universiteto (Indianos valstija) gamtos mokslų fakultetą, 1917 Misūrio un-te — 2 metų med. kursą. 1920—22

dirbo moksl. darbą Čikagos un-te; 1922 jame apgynė filos. daktaro disertaciją „Planarijos regeneravimo fiziologijos tyrimai". 1922—28 Filipinų Valst. un-to (Maniloje) zool. katedros profesorius; nuo 1924 šios katedros vedėjas. 1928 grįžo į Lietuvą. 1929—40 Kauno un-to lyg. anatomijos ir embriologijos katedros profesorius. 1940—48 Vilniaus un-to bendrosios biologijos ir histologijos katedros profesorius ir vedėjas. 1948, po viešų diskusijų apie padėtį biologijoje ir ypač genetikoje, buvo iš un-to atleistas. 1948—52 Ž. ū. in-to moksl. bendradarbis. 1952—56 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, 1956—59 Biologijos in-to parazitologijos laboratorijos vedėjas. 1959—60 Zoologijos ir parazitologijos in-to direktorius, o nuo 1961 to in-to bestuburių zoologijos sektoriaus vedėjas. Svarbiausi jo moksl. darbai skirti žemesniųjų gyvūnų regeneracijos procesams. Be to, Š. tyrinėjo Filipinų salas supančių jūrų fauną (1923—27), organizavo ekspedicijas Baltijos j. pakraščių bei Lietuvos ežerų faunai tirti (1933—1937). Taryb. laikotarpiu organizavo pirmąsias parazitologines ekspedicijas Lietuvos TSR gyvulių parazitams tirti, vadovavo arklių helmintų faunos, avių ir galvijų fascioliozės epizootologijos ir kt. tyrimams. Dalyvavo ekspedicijose, kurios tyrinėjo vidurinio bei žemutinio Pavolgio ir Pakaspijo žemumos vandens telkinių fauną (1951—52). Ištyrė ir aprašė Lietuvos moliuskų fauną. 25 Š. vadovaujami mokslininkai apgynė mokslų kandidatų disertacijas. Š. paskelbė apie 100 mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių įvairiais zoologijos klausimais.

Ršt.: An outline for laboratory work in elementary zoology, Manila, 1927; Elementarinės zoologijos kurso santrauka, K., 1931; Gyvoji gamta ir mes, K., 1940; Vištų belukščių kiaušinių dėjimas ir kaip jas nuo to apsaugoti, V., 1950; Parazitų apibūdinimas, V., 1956 (Resp. premija, 1959); Lietuvos moliuskai ir jų apibūdinimas, V., 1960.

ŠIVÌCKIS Vincas [1894.X.26 Romučiuose (Šiaulių rj.) — 1922.IV.24 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. I pasaul. karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1916—19 kalintas belaisvių stovykloje Vokietijoje. Nuo 1920 LKP narys. Už rev. veiklą 1920 suimtas ir 1921 nuteistas kalėti iki gyvos galvos. Dalyvavo polit. kalinių bado streike. Mirė kalėjime.

ŠKĖ́MA Antanas [1911.XI.29 Lodzėje (Lenkija) — 1961.IX.11 prie Ist Kokaliko (JAV)] — rašytojas. Nuo 1921 gyveno Lietuvoje. Kauno un-te studijavo mediciną, teisę. Lankė vaidybos studiją, dirbo Valstybės teatre. 1940—44 Vilniaus dramos teatro aktorius, režisierius. 1944 emigravęs į Vakarus, nuo 1949 gyveno JAV. Dirbo f-ke, vėliau laikr. „Vienybė" redakcijoje. Žuvo autokatastrofoje. Parašė romanų ir apysakų („Šventoji Inga", 1952; „Balta drobulė", 1958; „Čelesta", 1960), novelių (rink. „Nuodėguliai ir kibirkštys", 1947), dramų („Pabudimas", 1956; „Žvakidė", 1957). Leidžiami Š. „Raštai" (t. 1—2, 1967—70). Š. kūryboje ryški egzistencialistinė pasaulėjauta, daug dėmesio skiriama prieš-

taringos ir traumuotos psichikos žmonių charakteriams, pabrėžtinai vaizduojamas aplinkos priešiškumas asmenybei.

ŠKÌLINPAMŪŠIS — kaimas Pasvalio rj., Saločių apyl., 5 km į š. nuo Saločių, Mūšos deš. krante, prie Latvijos TSR sienos; kolūkio centras. 150 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs abipus Pasvalio—Bauskės plento. Parduotuvė, biblioteka (nuo 1963). 1889 Mūšos deš. krante aptikta apardytų II a. kapų. Juose rasta segė trikampe kojele, sidabruota ir papuošta raudonos bei žalios emalės trikampėliais, 2 paprastos lankinės segės, 4 apyrankės. Radiniai laikomi Jelgavos muziejuje (Latvijos TSR). 1959 kaime buvo 156 gyv.

ŠKÌRPA Kazys [g. 1895.II.18 Nemajūnuose (Pasvalio rj.)] — buržuazinis karo veikėjas, pulkininkas, diplomatas. 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, baigė Peterhofo karo m-lą. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, 1919 dalyvavo kautynėse prieš Raudonąją Armiją. 1920—21 Steigiamojo seimo atstovas; priklausė valstiečių liaudininkų frakcijai. 1925 Briuselyje baigė karo akademiją. 1926 valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybės paskirtas kariuomenės gen. štabo viršininku; prasidėjus faš. perversmui, nesėkmingai bandė organizuoti pasipriešinimą jam; po perversmo kurį laiką liko gen. štabo viršininku, vėliau perkeltas į diplomatinę tarnybą. 1927—40 Š. dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Vokietijoje: iki 1930 konsulinio skyriaus darbuotojas, 1930—1938 karo atašė, 1938—40 Lietuvos pasiuntinys. 1938 kelis mėnesius buvo Lietuvos pasiuntiniu Lenkijoje. Suartėjo su hitlerininkais; 1939 siūlė Lietuvos vyriausybei su Vokietija pulti Lenkiją. 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, kartu su hitlerininkų karine žvalgyba (abveru) Berlyne suorganizavo Lietuvių aktyvistų frontą, kuris siuntė į Tarybų Lietuvą šnipus, diversantus, organizavo liet. burž. nacionalistų bendradarbiavimą su okupantais. Vokietijai užpuolus Tarybų Sąjungą, burž. nacionalistų buvo paskelbtas Lietuvos laikinosios vyriausybės ministru pirmininku, bet hitlerininkai, neketindami duoti nacionalistams valdžios, neleido Š. išvykti iš Berlyno, laikė namų arešte, paskui ištrėmė į p. Vokietiją. 1944 Š. siūlėsi hitlerininkams suorganizuoti 200 000 lietuvių į kar. dalinius kautynėms su Raudonąja Armija, jei okupantai bent formaliai leistų liet. burž. nacionalistams valdyti Lietuvą. 1949 emigravo į JAV; dirba Kongreso bibliotekoje, aktyviai veikia burž. nacionalistų antitarybinėse org-jose.

ŠKLĒRIAI — 1. Kaimas Varėnos rj., Marcinkonių apyl., 13 km į p. v. nuo Marcinkonių, 2 km į š. v. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. 206 gyv. (1970). Iš š. ir v. kaimą juosia Margionių, Šklėrių, Šlaičių miškai. Yra pradinė mokykla (nuo 1912). 1890 buvo 14 kiemų, 116 gyventojų; 1959 — 209 gyventojai.

2. Kaimas Trakų rj., Rūdiškių apyl., 4 km į š. nuo Rūdiškių, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio; kolūkio centras. 143 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Aluona (Luknos intakas). Yra ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (įk. 1963), biblioteka (nuo 1968). Kaime 1929 rastas XV a. pradžios Lietuvos monetų ir Pragos grašių lobis. 1890 buvo 9 kiemai, 57 gyv.; 1959 — 119 gyv.

ŠKLĒRIS Kajetonas — dailininkas. Ž. Kajetonas *Sklėrius*.

ŠKLĒRIS Vitoldas [g. 1912.VI.3 Peterburge] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1933—1934 ž. ū. darbininkas Rokiškio ir Mažeikių apskrityse. Nuo 1934 Komunistų partijos narys; laikė kom. lit-ros sandėlį Kunigiškiuose (Anykščių rj.). 1936 LKP Svėdasų (Anykščių rj.) kuopelės sekretorius. 1938 LKP Svėdasų parajonio k-to narys. 1940 LKP Vilniaus aps. k-to instruktorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941—43 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1944.VI Katkaus partizanų grupės (Mažeikių aps.) radistas. 1944—47 part. darbuotojas Vilniuje, Kaune, Kaišiadoryse. 1950 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1950—51 LKP Telšių rj. k-to sekretorius. 1951—1955 LKP Klaipėdos miesto k-to, 1955—1960 Vilniaus Aukštosios part. m-los part. k-to sekretorius. 1961—62 Aklųjų d-jos CK pirmininko pavaduotojas. 1962—65 adm. darbuotojas Vilniuje. Pensininkas.

ŠKLĒRIUS Eduardas [g. 1922.III.16 Kunigiškiuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1937 įstojo į LKJS, priklausė Kunigiškių kuopelei. Su broliu Stanislovu hektografavo ir platino rev. lit-rą. 1938—41 LKJS Rokiškio aps. k-to sekretorius. Nuo 1940.III Komunistų partijos narys. 1941 Panemunėlio (Rokiškio rj.) milicijos viršininkas. 1941—42 mokėsi polit. vadovų kursuose Vilniuje ir Stalinske (dab. Novokuzneckas, Kemerovo sr.). 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos baterijos komisaras. 1943—44 mokėsi part. ir taryb. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—46 Lazdijų aps. vykd. k-to sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—56 Vilkaviškio aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, LKP Vilkaviškio aps. k-to sekretorius, LKP Lazdijų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1956 ūkinis ir administracinis darbuotojas Kaune.

ŠKLĒRIUS Stanislovas [1914.X.1 Petrograde — 1942.III.13 Smailiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1926 Rokiškio aps. tarnavo pas buožes, platino kom. lit-rą. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1937—39 LKP Rokiškio aps. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1937 ir 1940 pr. buvo kalinamas Rokiškyje, Panevėžyje. 1940—41 Svėdasų (Anykščių rj.) vls. viršaitis, LKP Rokiškio aps. k-to sekretorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas, suvažiavime išrinktas LKP CK nariu. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942.III su LKP CK operatyvine grupe, vadovaujama I. Meskupo, atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Po kelių dienų grupė buvo policijos apsupta ir nelygioje kovoje žuvo.

ŠKLIÃR Chana [g. 1901.I.10 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1921 Vilniuje baigė g-ją. 1920—22 LKP narė. 1921—24 LKJS, paskui V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos Vilniaus miesto ir apygardos k-to narė. 1923—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narė. Už rev. veiklą 1926 Vilniuje nuteista grupinėje (84) byloje. 1924—27 kalėjo Vilniuje. 1927—29 dirbo VBKP Vilniaus apyg. k-to agitacijos ir propagandos skyriuje. 1929—30 VBKP CK Sekretoriato centrinių ryšių vadovė (Varšuvoje). 1930—31 Minske mokėsi part. m-loje. 1931 V. Baltarusijos Raudonosios pagalbos org-jos CK narė; dirbo Bialistoke. 1931—32 VBKP Vilniaus, Gardino ir Pinsko apyg. k-tų sekretorė. 1933 part. darbą dirbo Lydoje. 1934 VBKP Vilniaus apyg. k-to kar. skyriaus vadovė. Už rev. veiklą kelis kartus bausta adm. tvarka. 1935—36 Raudonosios pagalbos org-jos CK vaikų namų auklėtoja Gomelyje (BTSR). 1938—58 mokytoja Nevjanske (Sverdlovo sr.). 1944 neakivaizdiniu būdu baigė Permės Ped. in-tą. Pensininkė. Gyvena Vilniuje.

ŠKOĨKAMPIO MĨŠKAS — miškas Kauno rj., 13 km į š. nuo Kazlų Rūdos, 1 km į v. nuo Ežerėlio. Priklauso Kazlų Rūdos miškų ūkio Agurkiškės ir Runkių girininkijoms. Plotas 1463 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

ŠKÓTIJOS LIETÙVIŲ DARBINIÑKŲ DRAUGIJÀ — pažangi lietuvių darbininkų organizacija, veikusi 1931—62 Belshile ir jo apylinkėse. D-jai vadovavo D. Britanijos Komunistų partija. Š. L. d. d. turėjo apie 150 narių (angliakasių, metalurgijos ir kt. įmonių darbininkų), dirbo kultūros ir švietimo darbą tarp Škotijos lietuvių, platino laikraščius „Liaudies balsas", „Laisvė", „Vilnis". II pasaul. karo pabaigoje d-jos nariai surinko ir pasiuntė pinigų Tarybų Lietuvai.

ŠLAĨTAS Kazys — revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas. Ž. Artūras *Regratis*.

ŠLAĨTAS Vladas [g. 1920.IX.27 Rusijoje] — poetas. Nuo 1921 gyveno Žemaitkiemyje (Ukmergės rj.), 1940 baigė Ukmergės g-ją. Vok. faš. okupantų mobilizuotas darbams, atsidūrė V. Europoje. 1947 atvyko į Angliją. Dirbo įvairų fizinį darbą. Gyvena Londone. Išleido poez. rinkinius „Žmogiškosios psalmės" (1949), „Ant saulėgrąžos vamzdžio" (1959), „Be gimto medžio" (1962), „Antroje pusėje" (1964), „Širdies paguodai" (1965), „34 eilėraščiai" (1967), „Aguonų gaisras" (1969). Š. poezijoje vyrauja tėvynės ilgesio, nueito gyvenimo kelio apmąstymų, vienišumo, kartais jun-

giamo su religiniais jausmais, motyvai. Š. eilėraščių paskelbta ir tarybinėje liet. spaudoje.

ŠLANČIÁUSKAS Anupras [g. 1932.XI.3 Rudiškiuose (Joniškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—66 Energetikos ir elektrotechnikos in-to, nuo 1967 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to moksl. bendradarbis, laboratorijos vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie ultragarso įtaką kūnų šilumos atidavimui skysčiuose, vamzdžių pluoštų šilumos atidavimą įv. skysčių sraute, turbulentinius šilumos mainus skysčių sraute judančios plokštės pėdsake ir pasienio sluoksnyje.

Ršt.: А. Жукаускас, В. Макарявичюс, А. Шланчяускас, Теплоотдача пучков труб в поперечном потоке жидкости, Вильнюс, 1968.

ŠLAPĀBERŽĖ — kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 7 km į š. nuo Dotnuvos, 5 km į r. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; kolūkio centras. 918 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kruostas (Nevėžio intakas). Iš š. v. prieina Šlapaberžės miškas. Kaimas gatvinis. Girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1948), felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1946), aštuonmetė m-la (1922—54 pradinė, 1954—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1371 Š. buvo kryžiuočių užpulta ir apiplėšta. 1562 Šlapaberžėje buvo 19 ūkių (44 valakai). 1861 pastatyta bažnyčia. 1918 Š. dvaro ir kitų kaimyninių dvarų darbininkai buvo sukilę ir užėmę dvaro centrą; dvaro administracija, vok. kareivių padedama, darbininkus išvaikė. 1919 burž. nacionalistai sušaudė Š. dvaro kumečius P. ir S. Miliušius. 1886 buvo 154 gyv., 1923 — 363, 1959 — 758.

ŠLAPELÍENĖ Marija [**Piaseckaitė;** g. 1880.VI.17 Vilniuje] — mėgėjų teatro artistė, knygų leidėja. 1900 baigusi Vilniaus mergaičių g-ją, dalyvavo slaptuose liet. vakaruose. Pirmajame viešame Vilniaus lietuvių spektaklyje — Keturakio komedijoje „Amerika pirtyje" (1905) — vaidino Agotą, M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštyje" — Puikę. Dainavo chore, operetėse. 1906 M. Petrausko operetėje „Kaminkrėtys ir malūnininkas" atliko Tekliutės, M. Petrausko operoje „Birutė"— Birutės vaidmenį. 1904—1906 dirbo „Vilniaus žinių" knygyne. 1906—40 laikė Vilniuje liet. knygyną, kuriame būdavo ir rev. lit-ros. 1914 jai buvo sudaryta byla už priešvalst. lit-ros platinimą, bet, prasidėjus karui, nutraukta. Lenkų okupacijos laikotarpiu Š. knygynas taip pat buvo represuojamas. Knygynas prekiavo įv. leidyklų leidiniais, išleido keletą liet. kalendorių, vadovėlių, grož. lit-ros knygų (K. Donelaičio raštus, 1914, ir kt.).

Lit.: M. Piaseckaitės-Šlapelienės Lietuvių knygynas Vilniuje, [S. atsiminimai ir V. Žuko parengta Š. knygyno bei J. Šlapelio darbų bibliografija].—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 4, V., 1965.

ŠLAPĒLIS Ignas [1881.I.31 Bugailiškiuose (Kupiškio rj.) — 1955.VI.3 Čikagoje] — dailės istorikas, dailininkas. 1899 baigęs Liepojos g-ją, iki 1904 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. 1905—09 studijavo dailę, meno istoriją ir meno filosofiją Krokuvos, Paryžiaus (Sorbonos), Florencijos ir Romos meno akademijose bei un-tuose. 1910 parvykęs į Lietuvą, buvo pašauktas į Rusijos kariuomenę. Grįžęs dalyvavo kai kuriose Lietuvių dailės d-jos parodose. I pasaul. karo metu vėl tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1921—22 dėstė Kauno „Saulės" mkt. seminarijoje ir Aukštesniuosiuose piešimo kursuose, 1922—40 — Kauno meno m-loje. 1929—40 Kauno meno m-los direktorius. Dailės parodose yra eksponavęs tapybos darbų. Paskelbė daug straipsnių apie dailę (ypač apie M. Čiurlionio kūrybą), parašė idealistine pasaulėžiūra pagrįstas knygas „Meno istorijos metmenys" (1930), „R.-K. Bažnyčios meno istorija" (1935). 1944 emigravo į Vokietiją, nuo 1948 gyveno Čikagoje.

ŠLAPĒLIS Jurgis [1876.IV.18 Galsiškiuose (Kupiškio rj.) — 1941.III.17 Vilniuje] — kalbininkas, pedagogas, kultūros veikėjas. 1892 įstojo į Mintaujos gimnaziją; priklausė slaptai liet. moksleivių „Kūdikio" draugijai. 1896 už atsisakymą rusiškai skaityti maldą pašalintas iš gimnazijos (VII klasės). 1897 Peterburge eksternu išlaikęs brandos atestato egzaminus, įstojo į Maskvos universiteto med. f-tą. 1905 dirbo „Vilniaus žinių" redakcijoje. 1906 baigęs un-tą, Vilniuje įsteigė knygyną, leido ir platino liet. knygas. I pasaul. karo metais dirbo gydytoju Rusijos kariuomenėje. 1921—32 Vilniaus Vytauto Didžiojo g-jos mokytojas. Dalyvavo „Rūtos" d-jos, Liet. mokslo d-jos (1932 v-bos pirmininkas), Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to veikloje. Nuo 1927 buvo vienintelis lietuvių atstovas Vilniaus miesto taryboje.

Š. padėjo J. Jablonskiui rinkti medžiagą liet. kalbos gramatikai. 1907—14 redagavo A. Juškos liet. kalbos žodyno 3 tomo dalį (M ir N raides). Vilniaus krašte su mokiniais rinko tautosaką ir žodžius. Sudarė didelę liet. kalbos žodyno kartoteką. Taisė daugelio leidinių kalbą. Su kitais redagavo tęstinį leidinį „Lietuvių tauta". Bendradarbiavo „Vilniaus žiniose", „Lietuvos ūkininke", „Viltyje", „Draugijoje". Parengė „Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlį" (1906), „Rusiškai-lietuvišką žodyną" (1908). Parengė spaudai K. Donelaičio „Metus" (su paaiškinimais ir bibliografija, 1914). Išvertė D. Defo „Robinzono gyvenimą ir jo nelaimes" (su J. Raliu, 1907, III leid. 1925), H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo trobelę" (su J. Raliu, 1914). Parengė ir išleido „Lietuvių kalbos žodyno" kai kuriuos lankus (1920—22), „Lietuvių ir rusų kalbų žodyno" pradžią (A—J, 1921), „Lenkiškai-lietuviško žodyno" 4 lankus (1929), „Kirčiuotą lenkišką lietuvių kalbos žodyną" (1938, II leid. 1940).

ŠLAPOBÉRSKIS Dovydas [1903.III.27 Kaune — 1969.VIII.27 Vilniuje] — spaudos darbuotojas. 1925 baigė Karaliaučiaus Aukštąją prekybos m-lą. 1926—41 dirbo Kauno Savitarpio kredito prekybos d-joje, Lietuvos Banke vertėju korespondentu, g-jose dėstė anglų ir vokiečių kalbas. 1941—45 buvo laikomas Kauno gete, kalėjo Dachau (VFR) konc. stovykloje. 1945—50 dirbo Lietuvos TSR Valstybinėje plano komisijoje, „Tiesos" redakcijoje, Eltoje. 1951—53 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redaktorius. 1958—69 „Tiesos" redakcijos vertėjas. Parengė „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1954, II leid. 1963) ir „Prancūzų-lietuvių kalbų žodyną" (su kitais, 1957).

ŠLÃPRAISTIS — pelkė Kaišiadorių rj., 14 km į š. v. nuo Kaišiadorių, 1 km į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 115 ha. Ežerinės kilmės kupstuota raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 7 m, vid. 2 m. Vyrauja žemapelkinės ir tarpinio tipo durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 6,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 1,5 m).

ŠLÃPŠILĖ— kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 5 km į v. nuo Gargždų, abipus Žemaičių plento. 1959 buvo 226 gyv., 1970 — 207.

ŠLAPŪČIAI — kaimas Raseinių rj., Ariogalos apyl., 4 km į š. nuo Čekiškės, prie kelio į Ariogalą. 163 gyv. (1970). Pro kaimą teka Kriausupys (Lašišos intakas) ir Švelnupys (Gynėvės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. 1959 buvo 214 gyv.

ŠLAVAÑTAI — kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 8 km į š. nuo Veisiejų. 126 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Šlavanto ež. Ežero v. pakrantėje, prie kaimo, yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė ovali, 30 m ilgio, 20 m pločio. Kultūrinis sluoksnis plonas. Piliakalnio š. galas sutvirtintas pylimu (1,5 m aukščio). Piliakalnio šlaitai nuolaidūs, apaugę medžiais ir krūmais. Iš r. piliakalnį saugo ežeras, iš p.— dauba, kuria teka upelis. Piliakalnio p. v. pašlaitėje aptikta gyvenvietės pėdsakų. Rasta lipdytinės (grublėtu paviršiumi) ir žiestosios keramikos. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

XIX a. pab. buvo Š. kaimas ir Š. dvaras, kuriuose 1891 buvo 31 namas, 279 gyv.; veikė vandens malūnas. 1923 buvo Š. kaimas (151 gyv.), Š. bažnytkaimis (49 gyv.) ir 2 Š. dvarai (iš viso 91 gyv.). 1959 Šlavantuose buvo 156 gyventojai.

ŠLAVAÑTAS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į š. v. nuo Veisiejų. Plotas 188 ha, didž. gylis 29 m (p. gale). Ežeras labai ištįsęs (iš š. į p.); ilgis 5000 m, didž. plotis 500 m. R. ir p. krantai aukšti, kiti žemes-

ni; v. ir p. r. krantai apaugę mišku. Pakrantės smėlėtos, giliau susiklostęs sapropelingas dumblas, giliausiose vietose randama hidrotroilito. Į Š. įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Murgų upelis (į Šlavantėlio ež.). Prie Š. yra Šlavantų, Čivonių kaimai.

ŠLAVANTĖLIS — ežeras Lazdijų rj., 3 km į š. v. nuo Veisiejų. Plotas 59 ha, didž. gylis 28 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1420 m, didž. plotis 670 m. Kranto linijos ilgis 4140 m. Iš p. į ežerą įsiterpęs p-lis. Ežero dugnas nuklotas daugiausia molingomis nuosėdomis, yra gėlavandenių klinčių, pakrantės smėlingos. Šiaurinis krantas aukštas, miškingas, kiti — žemesni, pietinis kiek pelkėtas. Į Š. įteka Murgų upelis, išteka Malūnėlis (į Ančios ež.). Kiek į p. nuo ežero įsikūręs Kalvelių kaimas. Ežeras verslovinis.

ŠLAVEITÀ — upė Kretingos rj., Akmenos deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 56 km^2. Prasideda Grūšlaukio apylinkėse, 10 km į v. nuo Salantų. Teka į p. v. Įteka į Akmeną 52 km nuo jos žiočių, 4 km į p. r. nuo Darbėnų. Intakas Narmanšakė (deš.). Vid. nuolydis 110 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,65 m^3/s.

ŠLAVEĨTAI — kaimas Kretingos rj., Grūšlaukio apyl., 6 km į š. r. nuo Darbėnų; kolūkio centras. 179 gyv. (1970). Kaimą supa miškai. Per kaimą teka Šlaveita (Akmenos intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1948), biblioteka (nuo 1952). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1756. 1959 buvo 197 gyv.

ŠLAVĖNAI — kaimas Anykščių rj., Storių apyl., 5 km į p. nuo Anykščių; kolūkio centras. 192 gyv. (1970). Per kaimą teka Šlavė (Šventosios intakas). Pr. m-la (nuo 1916). Ist. šaltiniuose Š. minimi 1596. 1959 buvo 207 gyv.

ŠLAVÌNAS — ežeras Molėtų rj., 10 km į r. nuo Inturkės, 8 km į š. nuo Arnionių. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1460 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 3310 m. Per Š. teka Žeimenos baseino upelis. Prie ežero yra Šlavinos, Slabados kaimai. Ežeras verslovinis.

ŠLAŽÀ Mikas [1897 Lankučiuose (Klaipėdos rj.) — 1956 Darvesheime (VDR)] — pedagogas, vadovėlių autorius. Baigęs Klaipėdos mkt. seminariją, mokytojavo Klaipėdos kr. pr. mokyklose, Plungės prog-joje. 1923—25 vadovavo komisijai, tikrinusiai, kaip Klaipėdos kr. įstaigų tarnautojai moka vok. ir liet. kalbas. 1925—27 Klaipėdos kr. gubernatoriaus pavaduotojas. 1927—34 mokytojavo Klaipėdos mkt. seminarijoje. 1935—38 Klaipėdos kr. gubernatūros tarėjas švietimo reikalams. 1936—37 redagavo žrn. „Pajūris". 1938—39 Klaipėdos liet. g-jos mokytojas. Spaudoje smerkė germanizatorių ir nacistų veiklą Klaipėdos krašte. Parašė vokiečiams skirtą liet. kalbos vadovėlį (1925) ir elementorių „Darželis" (1932). Su V. Gailiumi parengė „Vokiškai-lietuvišką žodyną" (1932). 1941—45 buvo kalinamas Zaksenhauzeno-Oranienburgo konc. stovykloje. Nuo 1945 Darvesheimo m-lų tarėjas.

ŠLEĨCHERIS (Schleicher) Augustas [1821.II.19 Meiningene (VFR, Tiuringija) — 1868.XII.6 Jenoje (VDR)] — vokiečių kalbininkas indoeuropeistas, lituanistas. Studijavo orientalines ir senąsias kalbas Leipcigo, Tiubingeno, Bonos un-tuose. Nuo 1850 Pragos un-to, nuo 1857 Jenos un-to profesorius. 1858 išrinktas Rusijos MA nariu korespondentu. Š. patobulino lyginamąjį istorinį kalbotyros metodą, kalboms (daugiausia dėl Č. Darvino mokslo įtakos) taikydamas gyvųjų organizmų evoliucijos dėsnius, sukūrė natūralistinę kalbotyros kryptį (labai išpopuliarėjo jo ide. kalbų atsiradimo ir raidos „medžio kamieno" teorija), parašė ir išleido „Lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos kompendiumą" (4 t., 1861—62).

1852 Š. atvyko į Karaliaučių, lankėsi pas F. Kuršaitį ir G. Neselmaną, R. Prūsijos liet. kaimuose mokėsi liet. kalbos, užrašinėjo tautosaką. Grįžęs į Pragą, kelerius metus sistemino ir studijavo surinktą medžiagą, paskelbė lituanistinių straipsnių (apie lietuvių ir slavų kalbų santykius, liet. kalbos raidyną, J. Brodovskio žodyną, M. Mažvydo katekizmą, liet. kalbos veiksmažodžius), parengė ir išleido pirmąją mokslinę „Lietuvių kalbos gramatiką" (1856) ir „Lietuvių skaitinius bei žodynėlį" (1857). Rinkti medžiagą gramatikai Šleicheriui padėjo lietuvis mokytojas Kūmutaitis (nuo Kakšių, į p. nuo Ragainės). Š. pas jį buvo apsigyvenęs ir vėliau jį pasikvietęs į Prągą. Š., turint galvoje ano meto kalbotyros ir liet. kalbos mokslo lygį, gerai aprašė R. Prūsijos liet. kalbos garsus ir gramatinę sandarą. Pagrindinis jo veikalo trūkumas yra tas, kad Š. neskyrė tvirtagalės ir tvirtapradės liet. kalbos priegaidės, nors jų skirtumą savo darbuose jau buvo išaiškinęs F. Kuršaitis. Š. praktiškai įrodė, kad gramatiką reikia rašyti iš gyvų žmonių kalbos. Š. pavyzdžiu indoeuropeistai pradėjo keliauti į Lietuvą mokytis ir tyrinėti liet. kalbos (ypač uoliai liet. kalbą tyrinėjo Š. mokinys A. Leskinas). Š. gramatika turėjo įtakos kitiems lietuvių ir latvių kalbininkams (pvz., F. Kuršaičiui, kurio liet. kalbos gramatika išspausdinta 1876; A. Bylenšteinui, parengusiam pirmąją mokslinę latvių kalbos gramatiką; A. Baranauskui, kuris apie 1870 išsivertė Š. gramatiką į liet. kalbą ir ja rėmėsi, dėstydamas liet. kalbą Kauno kunigų seminarijoje; K. Jauniui, J. Jablonskiui). Š. gramatika, parašyta aukštaičių vakariečių tarme, prisidėjo ir prie tos tarmės įtvirtinimo literatūrinės liet. kalbos pagrindu. Š. parengė pirmąjį mokslinį K. Donelaičio „Metų" leidimą, kurį 1865 išleido Rusijos MA. 1867 tos pačios akademijos biuletenyje Š. išspausdino straipsnį apie savo redaguotą „Metų" leidimą, ištaisė kai kurias tame leidime padarytas klaidas.

Ršt.: Briefe an der Sekretär über die Erfolge einer nach Litauen unternommenen wissenschaftlichen Reise. — „Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe", Bd. 9, Wien, 1852; Lituanica. — Ten pat, Bd. 11, Wien, 1853; O jazyku litevském zvláště ohledem na slovanský. — „Časopis českého Museum", t. 27, Praha, 1853; Litauische Grammatik, Prag, 1856; Litauisches Lesebuch und Glossar, Prag, 1857; Zu meiner Ausgabe des Donaleitis. — „Bulletin de l'Académie Imperiale des sciences de St. Petersbourg", vol. 8, St. Petersbourg, 1867.

Leid.: **Christian Donaleitis,** Litauische Dichtungen, Petersburg, 1865.

Lit.: **A. Sabaliauskas,** Augustas Šleicheris.— „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 11, V., 1969; **A. Sabaliauskas,** Žymųjį lietuvių kalbos tyrinėtoją prisiminus.—„Pergalė", 1969, Nr. 1.

ŠLÉINĖ — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 6 km į š. v. nuo Kalvarijos, 12 km į v. nuo Liudvinavo. 59 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Sūduonia (Šešupės intakas), p. pakraščiu eina Vilkaviškio—Kalvarijos kelias. Ist. šaltiniuose Š. kaimas minimas 1559. 1959 buvo 82 gyv.

ŠLEINỸS Regimantas [g. 1939.VII.16 Kaune] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1966). 1960 baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1965 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos miškų dirvožemių genezę, jų trešimą, t. p. bendraisiais dirvožemio mokslo klausimais.

ŠLEIVÀ Juozas [g. 1906.III.11 Pūtiškyje (Biržų rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1955). 1930 baigė Ž. ū. akademiją. 1931—52 įvairių ž. ū. m-lų ir Salų (Rokiškio rj.) ž. ū. technikumo mokytojas, direktoriaus pavaduotojas, direktorius. Nuo 1952 dirba ped. darbą Veterinarijos akademijoje; nuo 1957 specialinės zootechnikos katedros vedėjas. Nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių, išleido brošiūrų gyvulininkystės klausimais.

Ršt.: Galvijininkystė, V., 1963; **J. Šleiva, A. Savukynas,** Galvijininkystė, [vadovėlis ž. ū. technikumams], V., 1970.

ŠLEIVỸS Juozas [1894 netoli Kupiškio — 1942.V.18 Lebediane (Riazanės sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo staliumi. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 Lietuvoje kovojo dėl Tarybų valdžios. 1919 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Panevėžio apskrityje. 1925 atvyko į TSRS. Maskvoje studijavo Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1930—34 lietuvių gyvenamo Malkovkos (BTSR, Mstislavlio rj.) kaimo tarybos pirmininkas, vėliau iki 1937 adm. darbuotojas Mstislavlyje (BTSR). 1937 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai įkalintas; 1939 pa-

leistas. Nuo 1927 „Kolektyve", „Raudonajame artojuje" Drąsučio slapyvardžiu skelbė eilėraščius. Š. poezijoje vyrauja skurdaus darbo žmonių gyvenimo ir rev. kovos vaizdai.

ŠLEIVỸS Steponas [1895.II.9 Vabalninke — 1943.V.28 Javose (Mordovijos ATSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš darbininkų. I pasaul. karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Petrograde. 1919 grįžo į Lietuvą. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. Buvo Veleniškių (Biržų rj.) kuopelės sekretoriumi. 1922 atvyko į Kauną, dirbo statybininkų profs-goje, buvo LKP Kauno rj. k-to nariu. 1924 pagal LKP remiamą kair. darbininkų sąrašą išrinktas į Kauno miesto tarybą. 1926 pab. Kauno miesto tarybos posėdyje viešai protestavo prieš faš. terorą. Už tai kalintas Kaune, IX forte, Varnių konc. stovykloje. Už 1927 Gegužės Pirmosios šventimą stovykloje nuteistas sušaudyti. Patenkinus malonės prašymą, bausmė pakeista 15 metų kalėjimo; 1928 amnestija ją sumažino iki $7^1/_2$ metų. Už malonės prašymą 1928 pašalintas iš LKP. Kalėjo Šiauliuose, dirbo durpyne, iš kurio 1932 pabėgo. Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK padedamas, išvyko į Vokietiją. 1933 Berlyne suimtas, 11 mėn. kalintas, po to ištremtas iš Vokietijos. 1934 atvyko į TSRS, dirbo staliumi Maskvoje ir kitur. Asmenybės kulto sąlygomis 1938 neteisėtai represuotas. 1957 reabilituotas.

ŠLEIVỸTĖ Veronika [g. 1906.XII.6 Antašavoje (Kupiškio rj.)] — dailininkė. 1934 baigė Kauno meno m-los grafikos skyrių. Dirbo braižytoja Ž. ū. m-joje, mokytojavo Kauno amatų m-lose. Nuo 1934 dalyvauja dailės parodose. Kaune ir kituose Lietuvos miestuose surengė individualinių kūrybos parodų. 1938—1940 vadovavo Lietuvos Moterų dailininkių d-jai. 1940—41 Kauno V, 1944—1946 — XI amatų m-los direktorė. Sukūrė grafinių kompozicijų, nutapė pastele peizažų ir natiurmortų. Kūriniams būdinga intymi, lyriška nuotaika. Natiurmortuose vyrauja gėlės.

Kūriniai: grafinės kompozicijos — „Kaimo malūnas" (1934), „Bulves skutant" (1937), „Laiškas dukrelei" (1939), „Nuoširdi išmalda" (1940), „Skurdas" (1942); peizažai — „Antašavos tiltas" (1947), „Tėviškės darželis" (1948), „Rugiapiūtė tarybiniame ūkyje" (1949), „Palangos jūra" (1955), „Žvejų bazė Vanagupėje" (1958), „Laivų remontas. Klaipėda" (1962), „Kopų pušaitės Palangoje" (1965); natiurmortai — „Saulėgrąžos" (1948), „Pro studijos langą" (1954), „Vėdrynai" (1955), „Studentui dovana" (1957), ir kt.

ŠLEKIAĨ — kaimas Panevėžio rj., Ramygalos apyl., 4 km į p. nuo Ramygalos, 8 km į v. nuo Vadoklių. 45 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Uslaja (Upytės intakas), iš p. prieina Juodžių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1599 (6 kiemai, 6 valakai). 1959 buvo 62 gyv.

ŠLEKỸS Antanas [1897.IX.23 Vaitkūnuose (Ukmergės rj.) — 1938.V.9 Mogiliove (BTSR)] — Spalio revoliucijos ir 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Stalius. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1912—17 darbininkas Rygoje, Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). 1917—20 ir nuo 1924 Komunistų partijos narys. 1917 raudongvardietis; kovojo Jekaterinoslave, Voroneže. 1918 įstojo į Raudonosios Armijos Vilniaus 5-jį šaulių pulką, 1919 kariavo Lietuvoje. Vėliau kovojo su kontrrev. gaujomis Ukrainoje, 1921 malšino kontrrev. sukilimą Kronštate, buvo sužeistas. 1922—25 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Jį baigęs, iki 1926 dirbo propagandistu Tambovo gubernijoje, 1926—28 — LKP CK leidykloje Smolenske. 1928—30 part. darbuotojas Smolensko srityje. 1930—33 laikr. „Raudonasis artojas" redakcijos (Minske) lit. darbuotojas. 1933—38 Giedrio lietuvių kolūkio Sofeiske (BTSR, Mogiliovo sr.) pirmininkas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1962 reabilituotas.

ŠLEKỸS Vincas [slap. **Stagaras**; 1870.X.19 Mokoluose (Kapsuko rj.) — 1946.XI.6 Novaja Lialioje (RTFSR, Sverdlovsko sr.)] — literatas, spaudos darbuotojas. Baigė Marijampolės g-jos 6 klases. Gabeno iš R. Prūsijos draudžiamą liet. lit-rą. Nuo 1892 bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų", „Ūkininke", „Viltyje". Nelegalios kultūrinės „Sietyno" d-jos vienas organizatorių ir pirmininkas (1894). Žandarų persekiojamas, 1895 emigravo į JAV. Dalyvavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje, Tėvynės mylėtojų d-jos veikloje. Su J. Montvila leido laikr. „Viltis" (1899—1900), vėliau leido ir redagavo „Darbininkų viltį" (1903—18), „Sandarą" (1920—24). 1924 grįžęs į Lietuvą, dirbo Kaune „Lietuvos" redakcijoje, Kudirkos bibliotekoje. 1930 leido žm. „Žinių ir literatūros aruodas". Vėliau gyveno gimtajame kaime, rinko tautosaką. Parašė apsakymų: „Rinkimas vaito" (1897), „Vanagai. Toksai sapnas" (1902), „Po meškino letena" (1906), libretą M. Petrausko operetei „Pirmoji gegužės". Išvertė M. Černedos „Iš po budelio kalavijo. Kaimas" (1894), H. Senkevičiaus „Duonos ieškotojai" (1897), „Quo vadis" (3 d., 1904—05).

ŠLEKÓNIS Jurgis [g. 1894.XII.4 Baltajame Plonėne (Pasvalio rj.)] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš kumečių. Nuo 1902 dirbo dvare. 1914 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Spalio revoliucijos dienomis Maskvoje kovėsi su junkeriais. 1918.III RKP(b) VII suvažiavimo sargybinis. 1918 kovėsi su baltagvardiečiais Ukrainoje, sukilėliais eserais ir anarchistais Maskvoje. Nuo 1918 pab. Raudonosios Armijos Vilniaus 5-jo šaulių pulko karys; dalyvavo mūšiuose dėl Vilniaus, vėliau kovėsi prie Jiezno, Stakliškių (Prienų rj.), Daugpilio. 1920—23 dirbo polit. švietimo darbą Vimnos (Vitebsko gub.) valsčiuje. 1917.XI—1923 Komunistų partijos narys. 1923—39 Latvijoje dirbo grioviakasiu. 1939 grįžo į Lietuvą, buvo Baltojo Plonėno dvare kumetis. 1940—41 liaudies teismo vykdytojas Saločių, Vaškų ir Joniškėlio (Pasvalio rj.) valsčiuose. D. Tėvynės karo metais miško darbininkas Novosibirsko srityje. Nuo 1945 dirbo Žeimelio (Pakruojo rj.) vls. vykd. k-te, žemės ūkyje. 1949—51 kolūkio pirmininkas Linkuvos rj., vėliau kolūkietis. Nuo 1950 TSKP narys. Nuo 1963 pensininkas.

ŠLĖKTA [lenk. *szlachta*] — *bajorų* luomas; taip pat ir atskiras bajoras žemvaldys. Pagal Horodlės susitarimą (1413) žymesnieji Lietuvos bajorai gavo Lenkijos bajorų herbus ir ėmė vadintis šlėktomis. Vėliau Š. buvo vadinami tik privilegijuoti bajorai, turintys teisę būti žemės savininkais.

ŠLEPEČIAĨ — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 5 km į r. nuo Daugailių, 2 km į p. r. nuo Vilniaus—Zarasų plento; kolūkio centras. 100 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1746. 1959 buvo 112 gyv.

ŠLEPETÍENĖ Jūra Ona [g. 1931.V.1 Užpaliuose (Utenos rj.)] — zoologė, biologijos mokslų kandidatė (1962). 1955 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 mokytojavo Lyduvėnų (Raseinių rj.) vid. m-loje. Nuo 1961 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurių augalų (ypač daržovių) ir dirvožemio nematodų fauną.

ŠLĖPŠTIKOS — kaimas Klaipėdos rj., Endriejavo apyl., 11 km į p. v. nuo Rietavo, 8 km į p. r. nuo Endriejavo. 56 gyv. (1970). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1958). Burž. nacionalistai 1947 nužudė Š. gyventoją A. Pečiulį. 1959 kaime buvo 90 gyv.

ŠLĖVIČIUS Chonas [1915.I.1 Vilniuje — 1958.I.11 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1929 įstojo į LKJS; priklausė Šiaulių org-jai. Už rev. veiklą 1931 suimtas ir 1932 nuteistas 8 metus kalėti. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Šiaulių miesto komiteto skyriaus vedėjas, LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos baterijos polit. vadovas. Nuo 1944 žurnalistas; 1944—50 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas, 1950—53 „Kauno tiesos" redaktoriaus pavaduotojas, nuo 1953 Eltos atsakingojo vadovo pavaduotojas.

ŠLĖŽAS Kazys [1880.III.15 Joniškėlyje — 1941.VII.10 ten pat] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Iki 1940 darbininkas, siuvėjas. 1940—41 Joniškėlio vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas ir Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos skyriaus pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ŠLĖŽAS Paulius [1902.I.1 Saboniuose (Pasvalio rj.) — 1938.V.9 Kaune] — istorikas. 1929 baigęs Kauno un-tą, mokytojavo Kaune. Parašė straipsnių apie Klaipėdą XIV—XV a., Vytauto kovas dėl Žemaičių ir Klaipėdos, Šventosios mūšį, Kęstučio šeimą, redagavo kolektyvinį leidinį „Vytautas Didysis" (1930). Straipsnių koncepcijos idealistinės. Drauge su kitais parengė Lietuvos istorijos vadovėlių pr. m-loms ir senųjų amžių istorijos — vid. m-loms.

ŠLIÀMPERIS Leizeris [1915 Vilniuje — 1941.VI.22 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1929—31 Kaune mokėsi amatų m-loje „Ort". 1931 įstojo į LKJS. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Padėjo gabenti kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1934 nuteistas 10 metų kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose, Šiauliuose. Po 1940.VI Lazdijų aps. kūrė LKP ir LKJS org-jas, dirbo LKP Lazdijų aps. k-to skyriaus vedėju. 1941 LKP Leipalingio vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ŠLIĀVAS Juozas [g. 1930.II.8 Rimkūnuose (Pakruojo rj.)] — kraštotyrininkas. 1956 baigęs Ped. in-to užsienio kalbų f-tą, mokytojauja Žeimelyje. 1959 Žeimelio vid. m-loje įkūrė kraštotyros muziejų (nuo 1963 visuom. muziejus) ir jam vadovauja. 1968 paminklų apsaugos konkurse už moksl. darbą „Lietuviškosios Žiemgalos dalies archeologija" gavo I vietą. Paskelbė straipsnių kraštotyros klausimais („Kraštotyroje", 1966, 1967, ir period. leidiniuose).

ŠLIĀŽAS Juozas [g. 1925.VI.13 Rimšiuose (Akmenės rj.)] — sporto darbuotojas, TSRS nusipelnęs treneris (1963). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1964 dirbo Petrašiūnų elektrinės inžinieriumi, cecho viršininku. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1964 Kauno dirbtinio pluošto g-los vyriausiojo inžinieriaus pavaduotojas. Petrašiūnų elektrinėje ir Kauno dirbtinio pluošto g-loje suorganizavo sporto kolektyvus, kurie atstovavo Lietuvai TSRS tautų ir sąjunginėse profs-gų spartakiadose. Parengė daugiau kaip 10 gabių lengvaatlečių (daugiausia ėjikų). Pirmajam Tarybų Sąjungoje už visuom. trenerio veiklą suteiktas TSRS nusipelniusio trenerio vardas. Nuo 1968 Lietuvos TSR Lengvosios atletikos federacijos pirmininkas.

ŠLIENAVÀ — kaimas Kauno rj., Samylų apyl., 12 km į r. nuo Kauno, Kauno marių p. krante. 1002 gyv. (1970). Iš p. prieina Dubravos miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1909—49 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1952). Š. (Slowiss) minima kryžiuočių kronikose. 1387 Jogailos rašte Skirgailai Š. vadinama Šlavaišuva. 1959 buvo 590 gyv.

ŠLIFĀVIMO STĀKLIŲ GAMYKLÀ — įmonė Vilniuje. Įkurta 1957. Iš pradžių g-lai buvo pritaikytas Vilniaus miesto Stalino rj. pram. kombinato metalo dir-

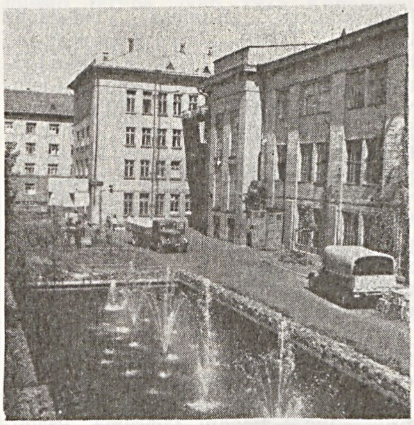

Šlifavimo staklių gamyklos kiemas

binių cechas (1400 m² gamybinio ploto). 1959 pastatytas administracinis ir gamybinis korpusas. 1959—64 įmonė rekonstruota; pradėjo veikti mechaninis, inžinerinis, termokonstantinis ir surinkimo korpusai. Šiuo metu (1969) Š. s. g. turi 17 800 m² gamybinio ploto. G-loje veikia kelios laboratorijos; biblioteka turi per 50 000 vienetų techn. lit-ros. Įmonėje dirba 1500 darbininkų ir tarnautojų (1969). 1958 pagaminta 7 apvaliojo šlifavimo staklės, 1960 — 313, 1969 — 805 padidinto, didelio ir labai didelio

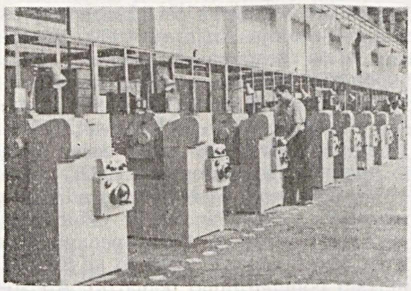

Šlifavimo staklių gamykla. Rengiami išsiųsti šlifavimo automatai

tikslumo precizinės apvaliojo šlifavimo staklės. Š. s. g. gaminiai realizuojami visose taryb. respublikose ir eksportuojami į Bulgariją, D. Britaniją, Indiją, Italiją, Lenkiją, Prancūziją, Rumuniją, Vengriją, VDR, VFR, Vietnamo Demokratinę Respubliką ir kitur (1969 — į 34 šalis). Š. s. g. nuo 1962 dalyvauja tarpt. parodose; jos pagamintos staklės buvo gerai įvertintos Brno, Leipcigo, Paryžiaus, Briuselio, Monrealio, Londono, Helsinkio ir kt. tarptautinėse parodose bei mugėse. 1964 gamykla apdovanota TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos I laipsnio diplomu.

ŠLÌKAS Algirdas [g. 1936.X.6 Kaune] — veterinarijos gydytojas helmintologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigęs Veterinarijos akademiją, iki 1962 dirbo vet. gydytoju Vievio rajone. Nuo 1965 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie nematodų, parazituojančių naminiuose ir laukiniuose paukščiuose, vystymosi ciklus.

ŠLIKTÌNĖ — kaimas Skuodo rj., Notėnų apyl., 16 km į š. r. nuo Salantų, abipus kelio į Barstyčius. 217 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Bartuva. Parduotuvė (nuo 1954), ryšių skyrius, Mačiūkų aštuonmetė m-la (1893—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1954). Burž. nacionalistai 1946 kaime nužudė Š. apyl. pirmininką P. Žvinklį, išžudė Š. gyventojo Kerpės šeimą (2 žmones). 1959 kaime buvo 246 gyv.

ŠLÝNA — upė Raseinių ir Jurbarko rj., Šaltuonos deš. intakas. Ilgis 28 km, baseino plotas 95 km². Prasideda prie Bakučių, 7 km į š. nuo Raseinių. Teka į p. v. Įteka į Šaltuoną 41 km nuo jos žiočių, ties Pašlyniu. Intakai: dešinieji — Kiaunupis, Ūsupis; kairieji — Šaka, Reizgupis. Vid. nuolydis 246 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,65 m³/s.

ŠLIÓGERIS Jeronimas [1871.XII.15 Bružiuose (Radviliškio rj.) — 1936.II.27 Kaune] — inžinierius elektrikas. 1900 baigė Peterburgo Elektrotechnikos in-tą. 1900—20 Petrogrado elektros tinklų inžinierius. 1915 kartu su kitais įsteigė nacionalistinį savaitraštį „Lietuvių balsas". Dalyvavo lietuvių karo pabėgėlių šelpimo org-jų veikloje. 1920 grįžęs į Lietuvą, dirbo Geležinkelių v-boje, Kauno miesto elektros apšvietimo akc. b-vėje; 1926 įkūrė Lietuvos Rajoninių elektros stočių b-vę. 1922—23 Kauno un-to privatdocentas, 1923—27 docentas, 1927—36 ekstraordinarinis, 1936 ordinarinis profesorius; nuo 1923 elektrotechnikos katedros, t. p. elektrotechnikos laboratorijos (jo paties įkurtos) vedėjas. Dėstė elektrotechniką ir elektrometriją. Pirmasis Lietuvos Inžinierių ir architektų s-gos pirmininkas. Aktyviai veikė Lietuvių tautininkų s-goje. Paskelbė moksl. straipsnių įvairiais elektrotechnikos klausimais.

Ršt.: Elektrotechnikos paskaitos, K., 1925; Elektrinis medžiagų atsparumas, K., 1929; Perkūnsargiai, K., 1930; Elektrotechnika (Kintamoji srovė), K., 1931.

ŠLIŪPAS Jonas [1861.II.23 Rakandžiuose (Šiaulių rj.) — 1944.XI.6 Berlyne] — liberalinis visuomenės veikėjas, publicistas, ateizmo propaguotojas. 1880 baigęs Mintaujos vok. gimnaziją, studijavo Maskvos un-te (iš pradžių filologijos, vėliau teisės f-te). Bendradarbiavo hektografuotame liet. studentų laikraštyje „Aušra". Rusų kalbininko F. Fortunatovo padedamas, mėgino įkurti Lietuvių filologijos d-ją. Nuo 1882 studijavo

Peterburgo un-to gamtos f-te. Už dalyvavimą anticariniame studentų judėjime iš un-to pašalintas. Palaikė ryšius su narodnikais ir „Proletariato" partijos na-

riais. Su L. Janavičiumi išvertė į liet. kalbą tos partijos „Manifestą artojams" (1883). L. Janavičiaus pavestas, 1883 buvo nuvykęs į Ženevą organizuoti socialistinės liet. spaudos leidimo. Netrukus suartėjo su burž. liberalais. Prisidėjo prie žrn. „Aušra" įkūrimo (1883) ir kurį laiką jį redagavo. 1884 išvyko į JAV. 1891 baigęs Merilendo med. m-lą, dirbo gydytoju. Gyvendamas JAV, leido bei redagavo liet. laikraščius ir žurnalus: „Uniją" (1884), „Lietuviškąjį balsą" (1885—89), „Apšvietą" (1892—93), „Naują gadynę" (1894), „Laisvąją mintį" (1910—15), bendradarbiavo „Lietuviškoje ceitungoje", „Vienybėje lietuvninkų", „Lietuvos žiniose" ir kituose period. leidiniuose. Pasirašinėjo Kuokščio, Aržuolaičio, Lietuvos mylėtojo, Baisiojo Barzdočiaus, Skruzdės ir kt. slapyvardžiais. Vienas ar su kitais įsteigė daugelį Amerikos lietuvių d-jų (Lietuvos mylėtojų draugystė, įk. 1885; Susivienijimas lietuvių Amerikoje, įk. 1886; Lietuvių mokslo draugystė, įk. 1889; „Spindulys", įk. 1895; Lietuvių laisvamanių susivienijimas Amerikoje, įk. 1900; Lietuvių socialistų partija, įk. 1905; Lietuvių laisvamanių s-ga, įk. 1910; Lietuvių laisvamanių federacija, įk. 1918, ir kt.). Publicistikoje (straipsniuose, brošiūroje „Išganymas vargdienio", 1886) ragino kovoti už nac. išsivadavimą, propagavo materialistinę pasaulėžiūrą, soc. idėjas, lietė moralės klausimus. Š. leidžiamuose ir redaguojamuose period. leidiniuose buvo spausdinami G. Plechanovo, V. Libknechto, P. Lafargo darbai, populiarinamos Č. Darvino, E. Hekelio, H. Spenserio teorijos. Socializmą Š. daugiausia siejo su švietimu, visuomenės sąmoningumo augimu. 1918—19 užsienyje organizavo įv. k-tus Lietuvos burž. vyriausybei remti. 1919—20 Lietuvos atstovas Latvijoje ir Estijoje. Nesutardamas su A. Voldemaru, 1920 atsistatydino ir išvyko į JAV. 1921 grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Biržų, Šiaulių g-jose. Už laisvamanybės skleidimą 1923 pašalintas iš mokytojo pareigų. Dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos (įk. 1924) veikloje. Bendradarbiavo „Šiaulių naujienose", „Laisvamanyje", „Kultūroje", „Vagoje". 1925—30 Kauno un-te dėstė medicinos istoriją. 1923 gavo medicinos, 1925 — humanitarinių mokslų garbės daktaro laipsnius. Po 1926 faš. perversmo protestavo prieš represijas (str. „Aušrininko balsas", paskelbtas „Lietuvos žiniose" 1927.II.4). 1933—38 Palangos burmistras. Steigė įvairias akc. b-ves. Vok. faš. okupacijos metais buvo pasidavęs rasistinei propagandai. 1944 pasitraukė į Vokietiją.

Antiklerikalinėmis bei ateistinėmis temomis Š. paskelbė daug straipsnių, išleido knygas bei brošiūras „Dievas, dangus ir pragaras" (1893), „Tikyba ar mokslas" (1895, II leid. 1901), „Gyvenimas Jėzaus Kristaus" (1896), „Tikri ir netikri šventieji" (1907, II leid. 1930, konfiskuotas), „Kunigas Vladislavas Dembskis" (1916), „Jėzus Kristus ir Šv. Romos inkvizicija" (1929), „Katalikų bažnyčios veikimas nepriklausomoje Lietuvoje 1919—1933" (1933), „Palyginamoji pasaulio religijų istorija" (1936) ir kt. Kovojo dėl civ. metrikacijos, laisvų kapinių. Reikalavo bažnyčią atskirti nuo valstybės. Š. laisvamanybė buvo pagrįsta gamtamokslinio materializmo principais. Š. teigė, kad materija amžina, o sąmonė priklausoma nuo materijos, kad žmogus — materijos vystymosi rezultatas. Š. kritikavo idealizmą, traktuodamas jį kaip teologijos šaką, bet visuomenės gyvenimą aiškino idealistiškai. Visų socialinių blogybių priežastimi laikė religiją, o religijos egzistavimo vienintele priežastimi — žmonių tamsumą. Pažinimo procesą traktavo metafiziškai (tiesa esanti objektyvi, bet nekintama). Kai kuriuos visuomenės raidos, kultūros istorijos klausimus sprendė antropologiškai. Ignoruodamas gamybinių santykių vaidmenį, Š. įrodinėjo, kad valst. santvarkų kaita priklausanti nuo žmonijos protinio vystymosi.

Š. paskelbė lit-ros kritikos straipsnių, parašė pirmąją liet. lit-ros istoriją „Lietuviškieji raštai ir raštininkai" (1890), prisidėjo prie lit-ros mokslo bei estetikos terminijos kūrimo. Parašė liet. elementorių „Abėcėla" (1886, su L. Malinauskaite-Šliūpiene), darbų Lietuvos istorijos bei etnografijos („Lietuvių protėviai Mažojoje Azijoje", 1899; „Lietuvių tauta senovėje ir šiądien", 2 t., 1904—05; „Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje 1569—1795", 1909; „Mažoji arba prūsiškoji Lietuva", 1911; „Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mitologija", 1932), medicinos („Higiena, arba sveikatos dėsnių mokslas", 1928; „Senovės ir viduramžių medicinos istorija", 1934), pedagogikos ir kt. klausimais. Daugelis jo knygų yra mokslo populiarinimo pobūdžio. Ateistinės propagandos bei mokslo populiarinimo tikslais Š. išvertė L. Biuchnerio („Spėka ir medega", 1902), H. Spenserio, Dž. Makeibo, J. Mosto, J. Berio ir kt. autorių veikalų.

Lit.: **J. Šliupas**, Jaunatvė — gyvenimo pavasaris, [autobiografija], Šiauliai, 1927; Aušrininkas Jonas Šliūpas, K., 1934; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **J. Barzdaitis**, Iš Lietuvos ateistinės minties istorijos.—„Komunistas", 1960, Nr. 8; **J. Macevičius**, Iš visuomeninės-filosofinės minties istorijos Lietuvoje.—„Komunistas", 1961, Nr. 6, 7; Medžiaga L. Malinauskaitės-Eglės ir J. Šliupo biografijoms, parengė K. Vairas-Račkauskas.—„Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961; **M. Bartninkas**, Laisvamanybė Lietuvoje, V., 1964; **B. Genzelis**, Estetikos problemos „Aušroje" ir „Varpe".—„Filosofija", t. 7, V., 1966; **J. Barzdaitis**, Ateizmas Lietuvoje, V., 1967.

ŠLIŪPAS Kęstutis [1888.III.4 Šenandore (JAV, Pensilvanijos valstija) — 1932.XI.16 Kaune] — fizikas. 1907 Filadelfijoje baigė Centrinę aukštąją m-lą. 1907 studijavo Pensilvanijos un-te mediciną, 1908 Miuncheno Politechnikos institute — techniką, vėliau Miuncheno universitete — fiziką (vadovas prof. V. Rentgenas). 1910 grįžo į JAV; 1915 baigė Pensilvanijos koledžą. 1915—16 Viskonsino universiteto asistentas, 1916—18 docentas. 1918 dėstė fiziką Kolumbijos un-te, 1919 — Jeilo un-te. 1920 persikėlė į Lietuvą, dirbo Užsienio reikalų m-joje. 1922—29 Kauno un-to teorinės fizikos katedros docentas, 1926—31 fizikos katedros vedėjas, nuo 1929 — tos katedros ekstraordinarinis profesorius. Dėstė teorinę fiziką, termodinamiką ir fizikos istoriją, parašė mechanikos ir termodinamikos kursus. Sukūrė dinaminį Jungo modulio matavimo būdą, plonų kvarcinių spyruoklių gaminimo metodą. Tais klausimais paskelbė moksl. straipsnių.

ŠLIŪPAS Rokas [1865.VI.2 Rakandžiuose (Šiaulių rj.) — 1959.V.26 Garliavoje (Kauno rj.)] — gydytojas, visuomenės veikėjas. 1889 baigė Peterburgo un-to fizikos ir matematikos f-tą, 1893 — Maskvos un-to medicinos f-tą. 1891—93 dalyvavo kovoje su choleros epidemija Rusijoje, vėliau dirbo Karaliaučiaus un-to klinikose. 1893—1900 gydytojas Ariogaloje, Kaune. Rinko tautosaką, platino draudžiamą liet. spaudą, organizavo jos gabenimą į Lietuvą. Už tai 1900 ištremtas į Kazanę. 1904 grįžo į Kauną, dirbo gydytoju. Su kitais įsteigė „Saulės" d-ją, dalyvavo „Dainos" d-jos veikloje, buvo jos pirmininkas. 1914—17 Rusijos kariuomenės gydytojas. 1919 Kaune su kitais įsteigė Raudonojo kryžiaus d-ją, iki 1932 buvo jos pirmininkas. Daug prisidėjo prie Birštono kurorto išplėtimo. Jo iniciatyva rekonstruota Kauno miesto ligoninė, pastatyta Klaipėdos Raudonojo kryžiaus ligoninė ir Raudonojo kryžiaus d-jos sanatorija Aukštojoje Panemunėje (Kaune). 1932—39 Kauno ligonių kasos ambulatorijos gydytojas. Vėliau dirbo Garliavos ambulatorijoje.

ŠLIŪPIENĖ Liudmila — poetė. Ž. Liudmila *Malinauskaitė*.

„ŠLUOTA" — satyros ir jumoro žurnalas, ėjęs 1934—36 ir 1940—41 Kaune, o nuo 1956 einantis Vilniuje. 1934—1936 nelegaliai leido LKP Kauno rj. k-tas revoliucinių dailininkų grupės vardu. Redagavo dailininkai B. Motuza-Matuzevičius (Nr. 1—6) ir B. Žekonis

„Šluota", 1934 Nr. 2 ir 1968 Nr. 8 viršeliai

(Nr. 7). Bendradarbiavo dailininkai V. Mackevičius, S. Žukas, vėliau prisidėjo I. Trečiokaitė-Žebenkienė, P. Vaivada. Nuo 1940.VII „Š." leido vaizdinės agitacijos ir propagandos įstaiga „Agitpropas". Redagavo S. Žukas. Savo kūrinius spausdino dailininkai V. Mackevičius, A. Motiejūnas, D. Tarabildienė ir kt. Žurnalas ėjo kas savaitę. Nuo 1956 eina kas 2 savaites. Red. Juoz. Bulota. Bendradarbiauja rašytojai G. Astrauskas, A. Gricius, A. Jonynas, A. Pakalnis, V. Žilinskaitė, A. Žukauskas, žurnalistai Jon. Bulota, P. Raščius, D. Roda, J. Sadaunykas, R. Tilvytis, dailininkai J. Buivydas, A. Cvirka, J. Kasčiūnas, A. Kazakauskas, S. Krasauskas, N. Petrulis, F. Samukas, A. Šiekštelė (vyriausiasis meninis redaktorius) ir kt. Žurnalas smerkia taryb. visuomenės gyvenime pasitaikančias negeroves, įvairias žmonių ydas, kovoja su burž. nacionalizmo ir klerikalizmo atgyvenomis, demaskuoja tarptautinę reakciją. Kas 3 mėn. leidžia karikatūrų seriją „Į pagalbą sienlaikraščiams".

Lit.: 1934—1964 m. „Šluota" (Karikatūros), V., 1964.

ŠMÁLSTIGAS (Schmalstieg) Viljamas Rigelis [g. 1929.X.3 Pensilvanijoje (JAV)] — JAV kalbininkas baltistas ir slavistas. 1950 baigęs bakalauro laipsnių Minesotos un-tą, studijas gilino Kolumbijos ir Pensilvanijos un-tuose (klausė V. Krėvės, A. Salio paskaitų). 1956 Pensilvanijos un-te apgynė filos. daktaro disertaciją „Slavų kalbų įtaka lietuvių kalbai". 1956—59 Kentukio un-to, 1959—62 Lafajeto koledžo profesorius asistentas. Nuo 1962 Pensilvanijos un-to slavų katedros profesorius; skaito lyginamosios ide. gramatikos ir liet. kalbos kursus, tyrinėja lietuvių ir prūsų kalbas. Su L. Dambriūnu ir A. Klimu parengė „Lietuvių kalbos įvadą" (1966). Paskelbė deskriptyvinę studiją apie liet. veiksmažodžio sistemą, straipsnių apie baltų kalbų tematinį balsį, dvibalsį „ei", depalatalizaciją, apie prūsų kalbos fonemas, apie baltų ir slavų kalbų struktūros paralelizmą. 1968 ir 1970 studijų reikalais lankėsi Tarybų Lietuvoje.

Ršt.: A. Descriptive Study of the Lithuanian Verbal System.—„General Linguistics", vol. 3, Kentucky, 1958; The Thematic Vowel in Baltic.—„Lingua", Haarlem, 1958, vol. 7; Baltic *ei* and Depalatalisation.— Ten pat, 1960, vol. 9; Lithuanian Nouns in *-ys*.— Ten pat, 1961, vol. 3; The Phonemes of the Old Prussian Enchiridion.—„Word", vol. 20, No. 2, N. Y., 1964; **L. Dambriūnas, A. Klimas, W. Schmalstieg,** Introduction to Modern Lithuanian, Brooklyn, N. Y., 1966; A Note on Certain Balto-Slavic Accusatives.—„Baltistica", t. 3, sąs. 1, V., 1967; **T. Magner, W. Schmalstieg,** Baltic Linguistics, University Park and London, 1970.

ŠMEIGAUSKÁITĖ Ona [g. 1900.VII.15 Kazlų Rūdoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1912—16 darbininkė Vilkaviškyje, 1918—25 siuvėja. 1920 įsijungė į rev. judėjimą. 1921 įstojo į LKJS, buvo LKJS Vilkaviškio parajonio k-to narė. 1924—25 LKJS Vilkaviškio rj. k-to sekretorė, legalios darbininkų org-jos „Spindulys" CK narė. 1924 pagal LKP remiamą kair. darbininkų sąrašą išrinkta į Vilkaviškio miesto tarybą. Nuo 1925 Komunistų partijos narė. 1925.I suimta, nuo kankinimų susirgo; 1925.XI paleista. 1926—1931 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1931—33 dirbo laikr. „Raudonasis artojas" redakcijoje Minske, 1933—1935 BTSR Valst. leidyklos liet. redakcijoje, 1935—36 Vakarų tautinių mažumų kom. universitete. Bendradarbiavo „Kolektyve", „Raudonajame artojuje", „Priekale". Pensininkė. Nuo 1961 gyvena Vilniuje.

ŠMERKÓVIČIUS Gutmanas [g. 1916. VII.27 Mariupolyje (dab. Ždanovas, Ukrainos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš darbininkų. 1927—32 Kaune priklausė pionierių org-jai, 1932 įstojo į LKJS. 1932—33 spaustuvės darbininkas, mokinys. Už kom. lit-ros gabenimą 1934 nuteistas 5 metus kalėti (kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta). Kalėjo Raseiniuose. Nuo 1938 statybos darbininkas Kaune. Už dalyvavimą streike 1939—40 kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Bendradarbiavo žurnaluose „Štraln", „Der trot". 1940—41 dirbo profsąjunginį ir administracinį darbą Kaune, Alytuje, Šiauliuose. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1946—50 laikr. „Tarybų Lietuva" redakcijos darbuotojas. 1952 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1953 Kauno rj. laikr. „Komunizmo vėliava" redaktorius. 1959 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK.

ŠMERKOVIČIŪTĖ Chaja [**Pavlockaja;** g. 1907.III.28 Kėdainiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Siuvėja. 1924 įstojo į LKJS. Buvo LKJS Kėdainių parajonio k-to narė. Dirbo pionierių org-joje, rev. profs-gose. Už rev. kalbą Kėdainių komjaunuolių suorganizuotame mitinge 1926.XII—1927.X kalinta Kaune. 1928—34 Komunistų partijos narė. 1932—34 LKP Kauno miesto parajonio k-to narė. Vadovavo komunistų polit. lavinimosi būreliams. Už kom. veiklą 1926—34 šešis kartus bausta adm. tvarka. 1934 išvyko į TSRS. 1934—40 siuvėja Birobidžane, 1940—46 Frunzėje. Nuo 1966 gyvena Kaune.

ŠMÌDAS (Schmid) Volfgangas [g. 1929. X.25 Berlyne] — vokiečių kalbininkas baltistas. 1955 baigė Tiubingeno (VFR) un-tą (bendrosios ir indoeuropiečių kalbotyros specialybė). Londone gilino indoiranėnų kalbotyros studijas. 1964—65 Insbruko un-to (Austrija), nuo 1965 Getingeno un-to (VFR) profesorius. Nuo 1966 Mainco (VFR) Mokslų ir literatūros akademijos narys. Nuo 1970 Getingeno un-to kalbotyros skyriaus pirmininkas. Indoeuropeistikos tęstinio leidinio „Indogermanische Forschungen" („Indogermanų kalbų tyrinėjimai") redaktorius ir leidėjas. Tyrinėja indoeuropiečių (ypač indoiranėnų, baltų) kalbotyrą. Paskelbė straipsnių baltų kalbų morfologijos, toponimikos, etnogenezės klausimais. Austrijoje leidžiamo žurnalo „Die Sprache" („Kalba") bibliografijos dalyje nuolat informuoja apie baltistikos darbus.

Ršt.: Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum, Wiesbaden, 1963; Alteuropa und der Osten im Spiegel der Sprachgeschichte. — „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft", H. 22, Innsbruck, 1966; Alteuropa und Indogermanisch. — „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz", Mainz, 1968, Nr. 8; Neues zum *apa*-Problem. — „Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde", Innsbruck, 1968; Zum Flussnamen *Nāva*. — „Studia Classica et Orientalia Antonino Pagliaro oblata", Roma, 1969; Zur Geschichte des Formans *-āuo-/-āuo-/-ā*. — „Indogermanische Forschungen", Bd. 74, B., 1969.

ŠMIGÈLSKIS Kostas [g. 1923.IX.14 Gailiušiuose (Kauno rj.)] — žurnalistas. 1947—48 LLKJS Kauno aps. k-to sekretorius. Nuo 1950 TSKP narys. 1950 baigė Resp. part. m-lą. 1950—53 LLKJS Vilniaus sr. k-to sekretorius. 1953—54 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1956 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1956—58 dirbo žrn. „Komunistas", laikr. „Tiesa" redakcijose. 1958—69 „Vakarinių naujienų" redaktorius. Nuo 1969 dirba „Minties" leidykloje. Su M. Chienu ir E. Uldukiu parašė dokumentinę apybraižą „Vanagai iš anapus" (1960, II leid. 1961).

ŠMÌTAS Iseris [g. 1916.II.18 Rostove prie Dono (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1932—40 darbininkas Pandėlyje, Panevėžyje, Kaune. 1937—1940 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jai, buvo kuopelės sekretorius. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1939—40 vadovavo LKP Kauno aps. k-to pogr. spaustuvei, dauginusiai laikr. „Darbininkų kova", atsišaukimus. 1940—41 dirbo adm. darbą Kaune, Vilniuje. 1941—42 darbininkas Penzoje ir Uzbekijos TSR. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, mokėsi spec. m-lose Balachnoje (Gorkio sr.) ir Maskvoje. 1943.VIII atvyko į Lietuvą, buvo „Keršytojo" partizanų būrio kovotojas. 1943 pab.—1944.VIII to būrio komisaras. 1944—53 ūkinis ir partinis darbuotojas Vilniuje, Klaipėdoje. 1953—1955 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1956 adm. darbuotojas Vilniuje.

ŠMÌTAS Juozas Gediminas [g. 1927.I.1 Akmenynuose (Kapsuko rj.)] — dainininkas (baritonas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1966). 1951 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1951 Kauno muz. teatro solistas, nuo 1966 dar ir Kauno Gruodžio muz. m-los dėstytojas.

Vaidmenys: Rigoletas (Dž. Verdžio „Rigoletas"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Žermonas (Dž. Verdžio „Traviata"), Valentinas (Š. Guno „Faustas"), Anicokas (V. Baumilo „Paskenduolė"), Marselis (Dž. Pučinio „Bohema"), Gricijanas (B. Aleksandrovo „Vestuvės Malinovkoje"), Ramonas (V. Miliu-

tino „Čianitos pabučiavimas"), Stepanas (J. Kovnerio „Akulina"), Pomponijas (F. Župė· „Dona Žuanita") ir kt.

ŠMĪTAS (Šmits) Peteris [1869.XII.25 Raunoje (Latvijos TSR, Cesių rj.) — 1938.VI.5 Rygoje] — latvių kalbininkas, tautosakininkas. 1892—96 Peterburgo un-te studijavo Rytų kalbas, etnografiją ir folklorą, 1896—99 Pekine — kinų filologiją. Nuo 1899 Vladivostoko Tolimųjų Rytų in-to (nuo 1918 un-to) kinų kalbos ir lit-ros dėstytojas; nuo 1907 profesorius. 1920 grįžo į Latviją ir dėstė Rygos un-te. Nuo 1927 Upsalos un-to (Švedija) ir nuo 1928 Latvijos un-to baltų filologijos garbės daktaras. 1932—38 Latvijos Mokslo k-to pirmininkas. Paskelbė darbų apie mandžiūrų, mongolų, kinų ir kt. kalbas. Parengė latvių mitologijos apybraižą (1926), kalbotyros įvadą (1934), baltų filologijos įvadą (1936), paskelbė latvių pasakų rinkinį (15 t., 1925—37). Mokėjo liet. kalbą. Tyrinėjo liet. motyvus latvių liaudies dainose (straipsniai „Latvių dainos lietuviai", „Senovės latvių žirgas", išsp. „Tautoje ir žodyje", t. 2, 1924).

ŠMŌTIŠKIAI — kaimas Kėdainių rj., Pajieslio apyl., 9 km į p. nuo Krakių, 13 km į v. nuo Dotnuvos; kolūkio centras. 74 gyv. (1970). Pajieslio kultūros namai. Ist. šaltiniuose Š. minimi 1593 (13 valakų dirbamos žemės, 15 — miško). 1959 buvo 65 gyv.

ŠMUKLERÝTĖ Raisa [1906.XII.13 Vilniuje — 1966.VI.6 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1920 dirbo tabako f-ke Vilniuje. 1923 įstojo į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1925—38 V. Baltarusijos Komunistų partijos narė. Su kitais suorganizavo tabako įmonių darbininkų profs-gą. 1924 buvo jos v-bos, 1925 tabako f-ko k-to narė. 1930—1931 dirbo chem. pramonės darbininkų profs-goje, sukūrė joje kom. kuopelę, organizavo streikus. Už rev. veiklą kalinta Vilniuje 1925—26, 1928—29, 1931—32; dalyvavo polit. kalinių bado streikuose. 1934 išvyko į TSRS, dirbo f-ke Rostove prie Dono. 1935—36 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Vėliau išvyko į Lenkiją, dirbo part. darbą Bialistoke, Varšuvoje. 1939.IX—X Raudonosios gvardijos narė Vilniuje, paskui namų valdytoja Bialistoke, Vilniuje. 1941—45 darbininkė Taškente, 1945—57 Vilniuje. Pensininkė. Lietuvos period. spaudoje paskelbė atsiminimų.

ŠMULKŠTỸS Antanas [slap. **Paparonis;** 1886.II.16 Gudiškiuose (Kapsuko rj.) — 1951.XII.27 Kaune] — klerikalinis visuomenės veikėjas, rašytojas. 1908 baigęs Seinų kunigų seminariją, kunigavo Seinų apylinkėse. 1917—18 dėstė Marijampolės mkt. kursuose, 1918—20 „Žiburio" g-joje. Vėliau gyveno Kaune. Dalyvavo klerikalinių org-jų veikloje. 1920—27 Lietuvos Krikščionių demokratų partijos atstovas seimuose. 1923 redagavo klerikalinį laikr. „Laisvė". Nuo 1903 period. spaudoje skelbė eilėraščius, prozos, dramos kūrinius, publicistinius straipsnius. Lit. kūryba daugiausia reiškėsi 1908—20. Išleido dramą „Ponas ir mužikai" (pagal A. Fromą-Gužutį; 1910), scenos vaizdelių ir poezijos rinkinius „Kitaip Praamžis lėmė" (1920), „Eilių rinkinys" (1921), populiarias istorijos knygas „Lietuvos istorija" (1910), „Žalgiris" (1911), kelionių įspūdžių kn. „Be nieko" (1909), publicistinių brošiūrų, religinio turinio knygų. Š. eilėraščiai daugiausia patriotinės ir egocentrinės tematikos, nedidelės meninės vertės. Scenos vaizdeliuose vyrauja istoriniai herojiniai motyvai. Š. yra laisvai išvertęs J. Getės, A. Mickevičiaus, J. Slovackio, A. Puškino, M. Lermontovo kūrinių.

ŠMULKŠTỸS Antanas [**Smitas;** 1886. XI.27 Geisteriškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1957.I.27 Filadelfijoje (JAV)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, buvo suimtas, kalėjo Kalvarijoje. 1908 emigravo į Argentiną. 1909 Buenos Airese su kitais įkūrė liet. darbininkų s-gą „Igualdad" („Lygybė"), buvo jos pirmininku. 1910 s-gai persiorganizavus į savišalpos ir kultūros d-ją „Diegas", buvo vienas jos vadovų. 1913 persikėlė į JAV. 1914 apsigyveno Filadelfijoje, įstojo į Liet. socialistų s-gą. Dalyvavo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-joje ir kitose pažangiose liet. darbininkų org-jose, bendradarbiavo period. spaudoje.

ŠNAPŠTỸS Juozas [slap. **Margalis;** 1877. III.17 Margiuose (Radviliškio rj.) — 1921.III.24 Sudeikiuose (Utenos rj.)] — rašytojas. 1899 baigė Kauno kunigų seminariją. Kunigavo Latvijoje (Skaistkalnėje, Alsungoje), Baltarusijoje (Breslaujoje), vėliau Lietuvoje (Akmenėje, Paberžėje, Tauragnuose, Lauko Sodoje, Kaune, Sudeikiuose). 1905 Akmenėje mitinge agitavo žmones prieš caro valdžią; už tai kalintas. Organizavo kaimo jaunimo chorus, scenos mėgėjų būrelius (Tauragnuose pastatė Keturakio „Ameriką pirtyje"). Prasilavinęs medicinoje, gydė žmones. 1918—20 Kaune dirbo laikr. „Vienybė" redakcijoje.

Nuo 1898 klerikalinėje spaudoje skelbė eilėraščius, apsakymus, dramos kūrinius, straipsnius. Be pagr. slapyvardžio, pasirašinėjo dar Juozu Kabarkšteika, Paleistsparniu, J. P. Išleido poez. rinkinius „Volungė" (1900), „Volungė ir vieversėlis" (1907), „Ašarėlės" (1918), pjeses „Mūsų bajorai" (1904), „Betliejaus stainelė" (1910). Š. poezijoje vyrauja tėvynės meilės, protesto prieš carinę priespaudą, šviesesnės ateities vilčių motyvai. Patriotinė tematika dažnai jungiama su religiniais įvaizdžiais, idėjomis. Vertingesni gamtinės tematikos eilėraščiai. Š. parašė ir jumoristinių eilėraščių, epigramų, eiliuotų anekdotų. Didelę dalį Š. poezijos sudaro lietuvių (Maironio, A. Vienažindžio), rusų (N. Nekrasovo, A. Puškino, M. Lermontovo), lenkų (L. Kondratovičiaus) poetų kūrinių sekimai. Š. išvertė A. Mickevičiaus „Odę jaunystei", „Konrado Valenrodo" fragmentų, I. Krilovo, Ž. Lafonteno pasakėčių (rink. „62 sakmės", 1918).

Lit.: **V. Mykolaitis-Putinas,** Naujoji lietuvių literatūra, K., 1936 [str. „Juozas Šnapštys Margalis"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **L. Gira,** Raštai, t. 4, V., 1962 [str. „Ką mums paliko Margalis"]; **J. Krasuckas,** Juozas Šnapštys-Margalis — poetas ir gydytojas. — „Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 9; **B. Juodzevičius, V. Petronis,** Tai bent sėklos. . .—„Gimtasis kraštas", 1968.V.9.

ŠNĀRAS Juozas [g. 1898.V.25 Pakuršėniuose (Šiaulių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Valstietis. 1918—20 LKP narys. 1918 pab. įstojo į Kuršėnų raudonarmiečių būrį, 1919 pr. dalyvavo mūšiuose su interventais vokiečiais prie Tryškių, Telšių, Gruzdžių, Panevėžio, Rokiškio, vėliau su interventais lenkais prie Vilniaus, Nemenčinės, Pabradės. 1920 dalyvavo Raudonosios Armijos žygyje į Varšuvą. Sužeistas pateko į lenkų nelaisvę, iš jos pabėgo į Vokietiją. 1922 grįžo į Lietuvą, dirbo tėvo ūkyje. 1942—45 kalėjo konc. stovykloje Kelne (VFR). 1949—51 ir 1953—54 kolūkio pirmininkas Vilniaus rajone. Nuo 1958 pensininkas.

ŠNAUKŠTAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Dovilų apyl., 6 km į p. nuo Gargždų. 80 gyv. (1970). Per kaimą teka Agluona (Minijos kair. intakas). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1905—56 pradinė, 1956—62 septynmetė). 1959 buvo 94 gyv.

ŠNEĪDERIENĖ Brocha [**Nosončiukaitė;** g. 1907.IV.2 Pinske (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš tarnautojų. 1923 įstojo į LKJS; priklausė Kauno org-jai. Dirbo LKP CK narių ryšininke, savo bute laikė kilnojamąją pogrindinę partijos spaustuvę. 1925—26 LKJS Kauno miesto k-to, 1927 Kauno rj. k-to, 1926—29 LKJS CK narė. Nuo 1926 Komunistų partijos narė (su pertrauka 1938—48). 1927—29 su kitais gabeno iš Kybartų į Kauną kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1927—28 ir 1929 kalinta. Nuo 1929 Kaune dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1940—41 tarnautoja Kaune. 1941—45 dirbo kolūkyje, evakuotų lietuvių vaikų namuose Marių ATSR. 1945—57 darbininkė Vilniuje. Pensininkė.

ŠNEĪDERIS Boruchas [g. 1900.X.3 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Buhalteris. Kilęs iš amatininkų. 1918—19 dalyvavo kovose dėl Tarybų valdžios Lietuvoje, paskui tarnavo Raudonojoje Armijoje; fronte sužeistas, liko invalidu. Nuo 1922 dirbo Zarasuose Kultur-lygoje, už tai kalintas. Nuo 1923 gyveno Kaune; 1924 laikė savo bute LKP pogr. spaustuvę, 1925—26 — kom. lit-ros sandėlį. Dirbo prekybos ir pramonės tarnautojų profs-goje. 1927 kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1927—29 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK narys. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Dirbo legaliose žydų darbininkų org-jose. 1940—46 LKP CK darbuotojas. 1947—66 tarnautojas Vilniuje. Pensininkas.

ŠNEĨDERIS Mauša [g. 1907.V.19 Veisiejuose] — gydytojas rentgenologas, medicinos mokslų daktaras (1967). 1925 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1936 baigęs Kauno un-tą, iki 1940 dirbo gydytoju Kaune, Žagarėje. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. 1940—41 Kauno un-to klinikų vidaus ligų skyriaus ordinatorius. D. Tėvynės karo metais dirbo ligoninės vyriausiuoju gydytoju Totorijos ATSR.

1945—59 Vilniaus geležinkelio poliklinikos rentgeno kabineto vedėjas, 1948—1959 dar ir Respublikinio onkologijos dispanserio rentgenologas. 1959 gavo med. mokslų kandidato laipsnį. 1959—1969 Onkologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 elektrorentgenoradiografijos poskyrio vadovas. Nuo 1970 profesorius. Daktaro disertacijoje nagrinėjo ligonių stemplės ir skrandžio būklę po skrandžio rezekcijos. Su kitais pritaikė elektrorentgenografijos metodą įv. organams tirti. Paskelbė mokslinių straipsnių plaučių, kaulų ir virškinamojo trakto rentgenodiagnostikos, elektrorentgenografijos ir kitais rentgenologijos klausimais.

Ršt.: Skrandžio ikivėžiniai susirgimai ir vėžys, V., 1961; Skrandžio susirgimų diagnostika, V., 1963; Skrandžio rentgenologinio tyrimo metodika, V., 1963; Rezekuoto skrandžio vėžio diagnostika, V., 1964; **М. Шнейдерис** [и др.], Медицинская электрорентгенография, Вильнюс, 1968.

ŠNEĨDERIS Stasys [1914.VII.16 Giedriuose (Vilkaviškio rj.) — 1945.V.8 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Iki 1940 samdinys, padienis darbininkas Vilkaviškio apskrityje. Palaikė ryšius su LKP nariais. Platino kom. lit-rą, padėjo organizuoti polit. kalinių šelpimą. Už kom. veiklą 1931 suimtas ir 1932 nuteistas 1 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Marijampolėje. 1940—41 Vilkaviškio aps. ž. ū. darbuotojų profs-gos k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi. 1944.IV—VIII priklausė Gražiškių partizanų grupei. Nuo 1944 pab. Vilkaviškio aps. vykd. k-to instruktorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŠNEIDERÝTĖ Roza Chaja [g. 1914. VIII.14 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1932—40 darbininkė Plungėje, Kaune, Klaipėdoje. Nuo 1932 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1935—1936 LKP Plungės parajonio k-to narė. Nuo 1937 vadovavo LKP Kauno rj. k-to grupei, atsakingai už kom. lit-ros leidimą ir platinimą. 1938 kooptuota į LKP Kauno aps. k-tą, dirbo instruktore tekstilininkų tarpe. 1935—40 už rev. veiklą 8 kartus bausta adm. tvarka; kalėjo Telšiuose, Kaune, IX forte, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 LKP Kauno miesto k-to instruktorė. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. 1941—42 dirbo Kirovo sr. kolūkyje. 1942 mokėsi taryb. darbuotojų kursuose Norske (Jaroslavlio sr.). 1942—46 part. darbuotoja Jaroslavlyje, Kaune. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—51 LKP Kauno miesto Lenino rj. k-to skyriaus vedėja. 1951—59 Kauno Vakarinio marksizmo-leninizmo un-to direktoriaus pavaduotoja, nuo 1959 direktorė. 1956 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK.

ŠNEKAMÓJI KALBÀ. Literatūrinė Š. k. paprastai susidaro literatūrinės rašomosios kalbos pagrindu ir remiasi jos normomis. Neliteratūrinės Š. k. skiriamos šios būdingesnės rūšys: teritoriniai ir profesiniai dialektai, žargonai, argo. Š. k. skiriasi nuo rašomosios kalbos didesniu žodžių, žodžių formų ir sintaksinių konstrukcijų vartojimo laisvumu, plačiu intonacinių bei melodinių priemonių vartojimu. Reikšmingą pagalbinį vaidmenį šnekamojoje kalboje atlieka dar situacija, kalbėtojo mimika bei mostai.

Literatūrinė šnekamoji liet. kalba ėmė formuotis XIX a. pab., literatūrinėje rašomojoje kalboje įsigalėjus vakarų aukštaičių (pietiečių) tarmei. Labiau išplito ir stabilizavosi ji XX a. trečiajame d-metyje, įkūrus Lietuvoje daugiau m-lų, pagausėjus lietuviškai period. ir neperiod. spaudai, susikūrus nac. teatrams, radiofonui ir t. t. Ypač palankios sąlygos literatūrinei šnekamajai liet. kalbai plisti ir nusistoti susiklostė taryb. metais, įvykdžius Lietuvoje socialinę bei kultūrinę revoliuciją, platiesiems visuomenės sluoksniams įsitraukus į valstybės valdymą, į polit. bei visuom. veiklą.

ŠNÌPAS Pranas [g. 1930.III.13 Degučiuose (Šakių rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų daktaras (1965). 1956 baigė Kauno Med. in-tą. 1956—57 Kudirkos Naumiesčio rj. ligoninės vidaus ligų skyriaus vedėjas. 1957—58 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. 1961 apgynė med. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1961 dirba pedagoginį darbą Kauno Medicinos in-te; nuo

1966 docentas. Nuo 1969 profesorius. Nuo 1963 TSKP narys. 1966—70 dar ir centrinės moksl. tyrimo laboratorijos vedėjas, o nuo 1970 Širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Daktaro disertacija — „Hemodinamika ir kvėpavimas prieširdžių virpėjimo atveju ir jį pašalinus elektros impulsu per krūtinės ląstą". Paskelbė moksl. straipsnių apie sergančių hipertonine liga kraujotakos ir kvėpavimo pakitimus, širdies ligų gydymą el. impulsais, t. p. kitais kardiologijos klausimais.

ŠNIPĒLIAI — kaimas Kaišiadorių rj., Kalvių apyl., 15 km į š. r. nuo Jiezno, 4 km į p. r. nuo Kalvių. 124 gyv. (1970). Kaimo š. r. pakraščiu teka Lapainia (Nemuno intakas), iš p. prieina Šnipelių miškas. Pr. m-la. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1597 (14 kiemų, 14 valakų). 1959 buvo 150 gyv.

ŠNÌPIŠKĖS — Vilniaus miesto dalis Neries deš. krante, į š. nuo miesto centro. Vakaruose Š. ribojasi su Saltoniškėmis, šiaurės vakaruose — su Šeškine, rytuose susisiekia su Žirmūnais, p. pusėje prieina iki Neries. P. v. pakraščiu eina Ukmergės, r. pakraščiu — Dzeržinskio gatvė. Š. pavadinimas kildinamas iš pirklio Šnipio pavardės; jam Vytautas buvo padovanojęs šią žemę. 1536 pastatytas tiltas sujungė Š. su Vilniumi (nuo 1766 tiltas buvo vadinamas Žaliuoju; dabartinis, Černiachovskio, tiltas pastatytas 1952). XVI a. antrojoje pusėje Š. valdė Krėvos seniūnas M. Astikas, karališkasis maršalka E. Valavičius, o XVII amžiuje Š. priklausė Sapiegoms. 1697 Vilniaus vaivada K. Sapiega Š. padovanojo jėzuitams, kurie 1702—09 Neries krantinėje pastatė barokinę šv. Rapolo bažnyčią. Bažnyčia — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. (Įdomus jos interjeras, išlikęs iš XVIII a. Viduje yra vertingas dailininko S. Čechovičiaus paveikslas.) XVIII a. vid. prie bažnyčios pastatytas vienuolynas, 1792 paverstas kareivinėmis, vėliau — sandėliu. Iki II pasaul. karo Š. buvo užstatytos nedideliais, daugiausia mediniais gyv. namais. Taryb. metais Šnipiškėse pastatyta daugiabučių gyv. namų, buitinės technikos remonto g-la „Kibirkštis", žaislų f-kas „Vienybė", telefono stotis, koop. technikumas (1956) su bendrabučiais, statoma universalinė parduotuvė ir kt. pastatai.

ŠNIŪKAS Domijonas [g. 1932.IX.27 Vaišnoriuose (Joniškio rj.)] — žurnalistas. 1956 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1954—59 dirbo „Komjaunimo tiesos" redakcijoje. 1959—62 Maskvos un-to žurnalistikos f-to aspirantas. Nuo 1961 TSKP narys. 1962—67 „Tiesos" redakcijos darbuotojas. 1967—69 „Literatūros ir meno" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Nuo 1969 „Tiesos" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Period. spaudoje paskelbė straipsnių kultūrinio gyvenimo, meno klausimais. Išleido turistinę apybraižą „Ežerų vilnimis" (1958).

ŠNIUKŠTÀ Tomas [g. 1914.IV.1 Pakalniškiuose (Raseinių rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1948). 1941 baigęs Vet. akademiją, dirbo vet. gydytoju Ariogaloje ir Jurbarke. Nuo 1942 dirba ped. darbą Vet. akademijos chirurgijos katedroje; nuo 1951 docentas, nuo 1956 katedros vedėjas. Pasiūlė 2 originalius gyvulių operacijų metodus. Paskelbė mokslinių straipsnių vet. chirurgijos klausimais.

Ršt.: Kanopų ir nagų kaustymo pagrindai, V., 1949 [II leid 1953]; Praktinė veterinarinė chirurgija, V., 1961; Veterinarijos ortopedija, V., 1969.

ŠNIUKŠTAĨ — kaimas Zarasų rj., Antazavės apyl., 18 km į š. v. nuo Zarasų, 13 km į š r. nuo Dusetų, 2 km į v. nuo Čičirio ežero. 157 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1920—52 pradinė, 1952—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1946). 1959 buvo 186 gyv.

ŠNIŪRÁIČIAI — kaimas Radviliškio rj., Monkiškių apyl., 7 km į š. v. nuo Radviliškio, prie Šiaulių—Panevėžio plento; kolūkio centras. 205 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Kruoja (Mūšos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1955).

ŠNIURKÀ Petras [1910.VII.2 Panemuninkuose (Alytaus rj.) — 1945.IV] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iki 1927 tarnavo pas buožes, vėliau ž. ū. statybos darbininkas. 1937—40 stalius Alytuje. 1933—1935 platino kom. lit-rą. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Alytaus aps. k-to instruktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠNÕPSAS (Schnops) Mykolas [XVII a.] — dailininkas. Gyveno Vilniuje. Nupiešė portretų ir alegorinių kompozicijų, pagal kurias išraižyta vario graviūrų. Keletas tokių graviūrų išspausdinta 1666 Vilniuje išleistose K. Naruševičiaus knygose „Meta felicitatis..." ir „Phoenix...".

ŠNÕPSAS (Schnops) Tomas [XVII a.] — dailininkas. Gyveno Vilniuje. Išraižė portretų ir alegorinių kompozicijų. Žymesnieji Š. vario raižiniai yra Vilniaus vaivados P. Sapiegos (K. Naruševičiaus kn. „Meta felicitatis...", 1666) ir Žemaičių vyskupo A. Sapiegos (J. Valavičiaus kn. „Antistes magnus...Alex. Sapieha...", 1668) portretai.

ŠOBLÌNSKAS Adomas [g. 1932.XII.28 Nausodėje (Mažeikių rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1968). 1954—58 dirbo Mažeikių rj. laikr. „Komunistinis rytojus" redakcijoje. 1959—63 Tirkšlių Garelio vid. m-los direktorius. 1961 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1966 Mokyklų moksl. tyrimo in-to moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių veiksmažodžio stilistikos ir kitais kalbotyros klausimais.

Ršt.: Veiksmažodžio stilistika, V., 1967; Leksikos ir stilistikos pratybos, V., 1967.

ŠÕCAS — liaudies šokis. Buvo paplitęs Užnemunėje ir Žemaitijoje. Muz. metras $^2/_4$ arba $^3/_4$. Šakių apylinkėse buvo šokamas per vestuves. Šokį pradėdavo jaunieji, o pamergės ir pabroliai kartodavo; šokio tvarką prižiūrėdavo maršalka. Šokdavo 4 poros. Raseinių apylinkėse Š. buvo šokamas kaip dvižingsnis valsas, Kretingos apylinkėse — kaip kadrilis. J. Lingys ir E. Morkūnienė Š. pritaikė scenai.

Lit.: „Tautosakos darbai", t. 3, K., 1937 [p. 298].

ŠÕCHOTAS Joselis [g. 1901.I.21 Gelvonuose (Širvintų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Kilęs iš prekybininkų. 1908—15 mokėsi Ukmergėje, Slonime, Lydoje (BTSR). 1919 Gelvonuose (Širvintų rj.) įsijungė į rev. veiklą. 1920—24 Kultur-lygos d-jos tarnautojas Kaune; stiprino joje LKP įtaką. Nuo 1921 Komunistų partijos narys. 1923—25 LKP Kauno rj. k-to narys. 1924—34 tarnautojas Kaune. Buvo prekybos ir pramonės tarnautojų profs-gos v-bos narys, 1925—26 — nešėjų ir juodadarbių profs-gos sekretorius, legalaus profs-gų Centro Biuro narys, 1928—1934 — nelegalaus kair. profs-gų Centro Biuro narys. Dirbo dar LKP Kauno rj. k-to profs-gų skyriuje, bedarbių k-te. 1927—31 vadovavo polit. lavinimosi būreliams. 1932—34 LKP Kauno III parajonio k-to narys. Nuo 1923 bendradarbiavo LKP spaudoje žydų kalba. Už rev. veiklą 1930—32 tris kartus baustas adm. tvarka. 1934 suimtas ir 1935 nuteistas 8 metus kalėti. 1940.VI išėjęs iš Kauno kalėjimo, buvo dienraščio „Folksblat" („Liaudies laikraštis"), nuo 1940.XII laikr. „Der emes" („Tiesa") atsakingasis redaktorius. LKP V suvažiavimo (1941 Kaune) delegatas. 1941—44 kultūros ir ūkio darbuotojas Penzos, Saratovo srityse. 1944—54 adm. darbuotojas Vilniuje. Pensininkas.

ŠÕCIKAS Algirdas [g. 1928.V.14 Ostempuose (Kaišiadorių rj.)] — boksininkas (sunkusis svoris), TSRS nusipelnęs sporto meistras (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs treneris (1963), TSRS nusipelnęs treneris (1964). Boksuotis pradėjo 1946, dirbdamas šaltkalviu Kauno laivų remonto g-loje. Daugkartinis Lietuvos TSR (1947—48, 1951—1953, 1956), Pabaltijo (1948, 1950 ir 1952) čempionas. 1948—56, būdamas TSRS bokso rinktinės narys, dalyvavo daugelyje tarpt. varžybų. 1949 ir 1954 laimėjo I vietą tarptautinėse studentų žaidynėse, 1953 — II vietą pasaulio jaunimo festivalyje. 1950—54 ir 1956 TSRS, 1953 ir 1955 Europos čempionas. Pasižymėjo tobula bokso technika, savitu stiliumi, korektiškumu ringe. Nuo 1957 Lietuvos TSR bokso rinktinės treneris. Išugdė pasižymėjusių boksininkų (J. Čepulį, R. Tamulį, A. Zurzą ir kt.). 1959 baigė Kūno kultūros in-tą.

Ršt.: **K. Andziulis, A. Šocikas**, Sporto taisyklės ir sportinės aistros, V., 1964; Ringe ir už jo, V., 1966.

Lit.: **V. Steponaitis**, Tarybų Sąjungos bokso čempionas Algirdas Šocikas, V., 1954; **V. Ogurenkovas, S. Vaintraubas**, Šocikas ringe, V., 1961.

ŠÕGANAS Noselis [1905 Vilniuje — 1944.XII] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš darbininkų. 1921 įstojo į LKJS, vėliau — į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1924—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. Už rev. veiklą 1925 suimtas ir 1926 nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Vilniuje, Vronkose (Lenkija). Paleistas dirbo VBKP CK aparate. 1928 ir 1930—31 padėjo įrengti pogr. spaustuves Vilniuje, 1928—38 — Bialistoke, Gardine, Breste, Varšuvoje. 1939—41 f-ko direktorius Ukrainoje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠÕJUS (Scheu) Hugo [1845.IV.1 Klaipėdoje — 1937.VII.25 Šilutėje] — R. Prūsijos vokiečių kultūros veikėjas, lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas. Baigęs Klaipėdos miesto m-lą, Berlyne studijavo žemdirbystę. Buvo Tilžės departamento, Klaipėdos krašto, vėliau R. Prūsijos žemės gen. direktorius. 1922 Karaliaučiaus un-te gavo filos. daktaro laipsnį. Klaipėdos ir Šilutės apskrityse rinko liet. kalbos žodžius, frazeologiją ir tautosaką. Palaikė ryšius su A. Becenbergeriu, H. Zudermanu, dalyvavo Liet. lit-ros d-jos (Litauische literarische Gesellschaft, 1879—1923) veikloje. Rinko įv. liet. senienas, kurios vėliau sudarė Šilutės muziejaus pagrindą. Su A. Kuršaičiu parengė ir išleido liet. pasakėčių rink. „Pasakos apie paukščius" (1912), kuriame šalia liet. tekstų pateikė jų vertimus į vok. kalbą, sukirčiavo leidinio tekstą.

Leid.: Pasakos apie paukščius. Žemaitische Tierfabeln, gesammelt und herausgegeben von Hugo Scheu, Heidelberg, 1912.

Lit.: **R. Leweck**, Scheu (Zu seinem 80. Geburtsjahr), Königsberg, 1924.

ŠÕKIAI, choreografija, — meno šaka, kurios meniniai vaizdai pagrįsti ritmingais žmogaus judesiais bei kūno padėtimi. Skiriami seniausiais laikais atsiradę *liaudies šokiai* ir iš jų išsirutulioję **pramoginiai šokiai.** Yra kelios pramoginių Š. rūšys: klasikiniai, charakteriniai, modernieji, estradiniai ir kt. Iš pramoginių Š. atsirado *baletas.*

Lietuvoje pramoginiai Š. kultivuojami nuo XVI a. Tuo metu didžiojo kun-ščio dvare Vilniuje ir didikų dvaruose pradėjo gastroliuoti užsienio baleto trupės, ėmė rastis vietinių šokėjų. XVII a. Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, paplito polonezas, menuetas, gavotas ir kiti aukštuomenės šokiai. XVIII—XIX a. pradėta šokti krakoviaką, mazurką, *polką, valsą.* XX a. pr. buvo šokamas figūrinis valsas, vengerka, gopakas, padespanas, padegrasas. Po I pasaul. karo ypač išpopuliarėjo fokstrotas, tango, Vienos valsas, anglų valsas. Kaune tuo metu veikė privačių Š. studijų, kurios aptarnavo daugiausia buržuazinį elitą.

Po II pasaul. karo Lietuvoje buvo propaguojami anksčiau šokti pramoginiai (vad. baliniai) Š.: padespanas, padegrasas, krakoviakas, mazurka, vengerka, figūrinis valsas. XX a. šeštajame—septintajame d-metyje paplito bugis, lipsis, rokenrolas, čarlstonas, tvistas, šeikas,

čia polka, kikas, džaivas ir kiti madingi užsienio šokiai. Poilsio vakaruose tebėra populiarūs polka, valsas, tango, fokstrotas ir kiti jau anksčiau paplitę šokiai. 1958 Liaudies meno rūmai Vilniuje suorganizavo pramoginių Š. kursus (vadovai A. Astikas ir M. Vaitulevičiūtė). Juose mokėsi apie 100 šokėjų. 1959 Vilniaus un-te pradėję veikti Š. kursai netrukus persiformavo į pramoginių Š. būrelį (vadovas A. Astikas). 1960 pramoginių Š. kursai veikė Kaune (vadovai estai A. Tael ir M. Taelis). Čia mokėsi Š. pedagogas T. Petreikis, šokėjas V. Kamaitis ir kt. Apie 1960 susikūrė Vilniaus ir Kauno profs-gų kultūros rūmų, Kauno Politechnikos in-to, Kauno „Inkaro" kombinato ir kiti Š. būreliai. Ilgainiui didesniuose miestuose periodiškai pradėjo veikti pramoginių Š. kursai. Nuo 1961 pramoginių Š. būrelių vadovams bei kursų dėstytojams beveik kas metai rengiami seminarai. 1963 sukurti pirmieji lietuvių pramoginiai Š.: „Rid rito" (I. Subatniekienės ir M. Vaitulevičiūtės kompozicija, A. Raudonikio muzika), „Banga" (A. Astiko kompozicija, A. Raudonikio muzika), „Eglutė" (A. Sirmulio kompozicija, V. Telksnio muzika), „Ku-kū" (J. Lingio kompozicija, R. Žigaičio muzika), „Čiukuras" (A. Gineičio kompozicija, A. Raudonikio muzika) ir kiti. 1963 pradėta organizuoti vietinius (Vilniuje ir Kaune) pramoginių Š. konkursus, 1964 — respublikinius pramoginių Š. konkursus, 1966 — Pabaltijo respublikų pramoginių Š. konkursus (nuo 1968 vadinamus „Baltijos bangų" konkursais). Konkursuose šokami klasikiniai (vadinami ir standartiniais) Š. — lėtas valsas, Vienos valsas, tango, fokstrotas, greitasis fokstrotas — ir Lot. Amerikos Š. — samba, rumba, čia-čia, pasodoblis. Į konkursų programą įjungiami ir nacionaliniai pramoginiai šokiai. Lietuvos ir Pabaltijo pramoginių Š. konkursuose daugiausia pirmųjų vietų laimėjo J. Gylytė-Norvaišienė ir Č. Norvaiša (šokėjų treneris T. Petreikis). 1967 ir 1968 Pabaltijo pramoginių Š. konkursuose I vietą laimėjo Lietuvos šokėjai. Kauno profs-gos kultūros rūmų pramoginių Š. būrelio „Sūkurys" iniciatyva nuo 1965 Kaune kiekvienais metais rengiamas „Gintarinės poros" Š. konkursas, kuriame dalyvauja TSRS respublikų ir daugelio Europos šalių šokėjai. 1968 šiame konkurse I vietą laimėjo J. Gylytė-Norvaišienė ir Č. Norvaiša. Ši šokėjų pora 1968 Anglijoje laimėjo I vietą „World News" („Pasaulio naujienų") laikraščio taurės konkurse ir tais pačiais metais stažavo Londone. Tarpt. konkursuose sėkmingai pasirodė taip pat D. Kamaitienė ir V. Kamaitis, L. Balsevičiūtė ir P. Janulevičius. 1965 dainų šventėje dalyvavo 38 pramoginių Š. būreliai (apie 600 šokėjų); šoko „Bangą" ir „Rid rito". 1969 moksleivių meno ir sporto šventėje buvo šokami pramoginiai šokiai „Banga", kikas, čia-čia. Pramoginiai Š. šokami poilsio vakaruose, reprezentaciniuose koncertuose. Lietuvos pramoginių Š. šokėjai gastroliavo daugelyje TSRS miestų ir užsienyje.

Leid.: Pramoginiai šokiai, [sudarė A. Astikas], V., 1962.

ŠOKOLĀDAS. Lietuvoje Š. pradėta vartoti XIX a. viduryje. Antrojoje XIX a. pusėje Š. buvo importuojamas iš Prancūzijos. 1893 pradėta Š. gaminti ir Vilniuje, šokolado ir saldainių f-ke „Viktorija". 1938 Lietuvoje pagaminta 187 t šokolado. Šiuo metu Š. gamina Vilniaus „Pergalės" ir Kauno Poželos konditerijos f-kai. 1956 pagaminta 221 t, 1960 — 462 t, 1969 — 687 t. Didžioji dalis pagaminto Š. realizuojama Lietuvoje, dalis išvežama į kitas taryb. respublikas (1969 į RTFSR ir Kazachijos TSR išvežta 287 t).

ŠOLÒMSKAS Domininkas [g. 1896. VIII.15 Būdoje (Prienų rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas. 1911 baigė Užuguoščio (Prienų rj.) pradinę mokyklą. 1913 emigravo į JAV. 1915 įstojo į Liet. socialistų sąjungą. Aktyviai dalyvavo Amerikos Lietuvių darbininkų literatūros draugijos veikloje (1931—53 jos CK sekretorius). Nuo 1930 dirba „Laisvės" redakcijoje. 1927 padėjo suorganizuoti Amerikos lietuvių antifašistų suvažiavimą, kuris pasmerkė faš. terorą Lietuvoje. 1936—39 buvo respublikinei Ispanijai remti lietuvių k-to pirmininkas. Su kitais suorganizavo pirmąjį (Niujorkas, 1943) ir antrąjį (Pitsburgas, 1945) lietuvių dem. suvažiavimus.

Nuo 1916 bendradarbiauja pažangiojoje JAV lietuvių spaudoje. Paskelbė straipsnių Lietuvos, Rusijos bei kt. šalių istorijos ir geografijos klausimais, apsakymų iš Lietuvos valstiečių gyvenimo („Švento Roko streikas", „Atlaidai", „Nuotakos paduška" ir kt.) ir iš JAV darbininkų gyvenimo („Paskutinis streikas", „Dujų kambaryje", „Mirtis ant ratų" ir kt.), išvertė taryb. istorikų ir rašytojų (I. Erenburgo, D. Furmanovo, F. Gladkovo, B. Gorbatovo, A. Novikovo-Pribojaus, A. Serafimovičiaus, V. Zazubrino ir kt.) veikalų. Išleido publicistikos ir mokslo populiarinimo knygų („Naujo karo gaisras", 1932; „Kelias į šviesą", 1935; „Pasakojimai iš istorijos", 1955, ir kt.).

ŠONÀ — upė Kelmės rj., Ventos deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 66 km^2. Prasideda 7 km į p. r. nuo Šaukėnų. Teka iš pradžių į p. v. per Šonos ež., toliau — į š. Įteka į Ventą 312 km nuo jos žiočių, 2 km į š. v. nuo Šaukėnų. Intakai: dešinieji — Juodupis, Ilga; kairysis — Šaltupis. Vid. nuolydis 223 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,41 m^3/s.

ŠÓNAS Karolis [m. 1831] — 1831 sukilimo dalyvis, majoras. Prasidėjus sukilimui, vadovavo Augustavo vaivadijos sukilėlių būriams. 1831.IV.8—9 su A. Pušeta ir Kauno aps. sukilėlių vado M. Prozoro daliniais mėgino užimti Kauną, apsiautė jame buvusią kariuomenės įgulą. Artėjant prie Kauno caro generolo Frikeno daliniams, Š. ir A. Pušeta su savo daliniais pasitraukė iš Aleksoto į Zapyškį. 1831.IV.22 Šono ir A. Pušetos surinktas 4000 sukilėlių dalinys puolė Marijampolę, bet jos įgula sulaukė paramos, ir sukilėliai buvo sumušti. Š. su 1170 sukilėlių pateko į nelaisvę ir karo teismo nuosprendžiu buvo pakartas.

ŠOPÂUSKAS Jonas [1900.VI.19 Žemaičių Kalvarijoje (dab. Varduva, Plungės rj.) — 1968.XI.26 Kaune] — gydytojas fiziologas, higienistas, medicinos mokslų daktaras (1936), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1950), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959). 1929 baigęs Kauno un-tą, dirbo jame laborantu, asistentu. 1934—1935 tobulinosi Paryžiaus ir Stokholmo un-tuose. 1935 dalyvavo pasauliniame fiziologų kongrese Leningrade. Nuo 1938 docentas, higienos katedros vedėjas. Nuo 1941 profesorius, 1940—41 Kauno un-to med. f-to dekanas. 1941—60 dar ir Vilniaus un-to fiziologijos katedros vedėjas. Be to, 1947—48 Eksperimentinės medicinos ir onkologijos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. 1953—55 Kauno Med. in-to gydomosios medicinos f-to dekanas, 1963—65 in-to prorektorius mokslo reikalams. Daktaro disertacija — „Nervo jaudrumo parametrų kitimai nuo sužalojimo". Tyrė nervų reguliacijos, periferinės kraujo apytakos, termoreguliacijos, elektrofiziologijos problemas. Nagrinėjo Lietuvos gyventojų mitybą, lietuviško gyv. namo raidą, t. p. kolūkinių gyvenviečių sutvarkymo ir išplanavimo, gyv. namų įrengimo klausimus. Daug prisidėjo prie moksl. kadrų rengimo, med. žinių populiarinimo. Vadovavo Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos moksl. tarybai (1947—52), buvo Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to konsultantas. Paskelbė daugiau kaip 70 moksl. darbų (monografijų, vadovėlių, straipsnių) fiziologijos, higienos, kurortologijos, sveikatos apsaugos organizavimo, med. istorijos klausimais.

Ršt.: **V. Lašas, J. Šopauskas,** [ir kt.], Fiziologijos pratybos, V., 1954 [II leid. 1967]; **J. Šopauskas,** [ir kt.], Higiena, V., 1966.

ŠOPÂUSKAS Kazys [g. 1935.XII.23 Kūbakiuose (Plungės rj.)] — inžinierius meteorologas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1964). Nuo 1957 TSKP narys. 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1960—1963 Geologijos ir geografijos in-to, 1963—65 Lietuvos TSR MA Atmosferos radioaktyvumo sektoriaus, 1965—66 Branduolinės fizikos ir radioaktyviųjų

izotopų taikymo skyriaus, nuo 1967 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1970 to in-to atmosferos užteršimo tyrimo sektoriaus vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių apie atmosferos radioaktyvumą.

ŠÒRFERIS Joselis [1910.I.1 Salake (Zarasų rj.) — 1941.VI Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš darbininkų. 1924—31 Panevėžyje priklausė LKJS. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Panevėžio rj. k-to narys, LKP Zarasų parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1926.XII—1931.I ir 1935—40 kalintas Panevėžyje, Šiauliuose, Kaune. 1940—41 dirbo LKP Panevėžio aps. k-te.

ŠOVINÌZMAS — reakcingiausia nacionalizmo atmaina, pasireiškianti neapykanta ir panieka kitoms tautoms dėl tariamo savo tautos pranašumo. Imp. šalių vyriausybės, siekdamos grobuoniškų tikslų, dažnai kursto didžiavalstybines šovinistines aistras. Mažose tautose Š. pasireiškia priešiškumu tautinėms mažumoms, t. p. neapykanta ne engiančiųjų tautų išnaudotojų klasėms, o tų tautų darbo žmonėms. Lietuvoje Š. daugiausia skleidė reakcinė dvasininkija, vėliau ir tautininkai, o ypač voldemarininkai. Jie stengėsi darbo žmonių neapykantą lenkų ponui, rusų žandarui, žydų pirkliui nukreipti prieš rusų, lenkų, žydų tautų darbo žmones. Tautininkai dėl Š. nepopuliarumo jo oficialiai kratėsi, tačiau nedraudė jo skleisti kariuomenėje, Šaulių s-goje, klerikalų ir kt. org-jose.

ŠPAJIENĖ Gita [**Abramsonaitė;** g. 1909. VIII.25 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš tarnautojų. 1925 Šiauliuose įstojo į LKJS, buvo prekybos tarnautojų profs-gos jaunimo sekcijos v-bos narė. Spausdino ir platino kom. atsišaukimus, vadovavo rev. jaunimo būreliui. 1925—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jai. 1927 LRP Šiaulių rj. k-to narė. Už rev. veiklą 1927—31 buvo kalinama Varnių konc. stovykloje. 1929—31 LKP narė. 1932—40 jos bute buvo laikoma kom. lit-ra, vykdavo komunistų susirinkimai. 1941—45 darbininkė, tarnautoja Kirgizijos, Uzbekijos TSR, 1945—61 Vilniuje. Pensininkė.

ŠPAJÝTĖ Nechama [g. 1909.IX.20 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš darbininkų. 1926 įstojo į LKJS; priklausė Šiaulių org-jai. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, platino kom. lit-rą. Už rev. veiklą 1929 nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Kaune, Zarasuose. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1935 LKP Šiaulių rj. k-to narė. 1936 padėjo organizuoti visuotinį Kauno darbininkų streiką. 1936 suimta ir 1937 nuteista 15 metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose, Ukmergėje. 1940—41 dirbo part. ir adm. darbą Vilniuje, 1941—45 adm. darbą Čardžou (Turkmėnijos TSR), 1945—53 Vilniuje. Vėliau darbininkė Vilniuje. Nuo 1966 pensininkė.

ŠPÃJUS Menašė [1907 Šiauliuose — 1943.III.8 Jegorjevkoje (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš darbininkų. 1923 Šiauliuose įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretorius. 1923—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. Po 1926 faš. perversmo suimtas, iki 1931 kalėjo Varnių konc. stovykloje, vėliau gyveno policijos priežiūroje. 1929—32 LKP narys. 1932 adm. tvarka kalintas Šiauliuose. 1932—40 jo bute buvo laikoma kom. lit-ra, vykdavo komunistų susirinkimai. 1940—41 Šiaulių linų apdirbimo f-ko komisaras, direktorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 VKP(b) narys. Žuvo fronte.

ŠPAKÓVAS Feoktistas [g. 1907.I.4 Mūro Strėvininkuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1922—41 tarnavo pas buožes Trakų aps., dirbo statybose Kaune. 1930 įsijungė į rev. judėjimą, platino kom. lit-rą. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Mūro Strėvininkuose. 1941 ir 1947—52 Lentvario mašinų-traktorių stoties direktorius. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—47 part. darbuotojas Trakuose. 1952—54 taryb. ūkio direktorius Panevėžio rajone. 1954—56 mokėsi taryb. ūkių darbuotojų m-loje Šilutėje. 1956—58 adm. darbuotojas Kaišiadorių rj., 1958—64 taryb. ūkio skyriaus vedėjas, mūrininkas Lentvaryje. Pensininkas.

ŠPÈCHTAS (Specht) Francas [1888.XI.1 Roslave (netoli Berlyno) — 1949.II.13 Maince (VFR)] — vokiečių kalbininkas indoeuropeistas, baltistas. Studijavo Leipcigo ir Berlyno un-tuose. 1917 už liet. kalbos tarmių tyrinėjimą gavo filos. daktaro laipsnį. 1923—37 Halės, 1937—43 Vroclavo, 1943—46 Berlyno, 1946—49 Mainco un-tų profesorius; 1927 vieną semestrą Kauno un-te dėstė istorinę liet. kalbos gramatiką. Buvo Berlyno MA ir Mainco Mokslų ir literatūros akademijos narys. Tyrinėjo graikų, italikų, germanų, o daugiausia baltų kalbas. Sprendė ide. kalbų klasifikacijos, jų protėvynės problemas. Suredagavo ir išleido A. Baranausko surinktą liet. kalbos tarmių tekstų rink. „Lietuvių tarmės" (2 t., 1920—22), kuriame pateikė liet. tarmių filol. analizę ir istorinę jų apžvalgą. 1929 Getingene fotografuotiniu būdu išleido K. Širvydo „Punktus sakymų". Leidinyje aprašė K. Širvydo gyvenimą, analizavo „Punktų sakymų" rašybą, fonetiką ir morfologiją. Nuo 1936 redagavo lyg. kalbotyros žrn. „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" („Lyginamosios kalbotyros žurnalas"); jame paskelbė straipsnių baltų lyg. ist. gramatikos klausimais. Š. straipsniuose sukaupta daug liet. kalbos faktų, ypač iš senųjų raštų.

Leid.: Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski, 2 Bde, Lpz., 1920—22; Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań), Göttingen, 1929.

Ršt.: Zur Endung der 2. Pluralis im Litauischen.—„Archivum Philologicum", t. 2, K., 1931; Die Flexion der n-Stämme im Balto-Slavischen.—„Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 59, Göttingen, 1932; Zur Geschichte der Verbalklasse auf *-e.* — Ten pat, Bd. 62, Göttingen, 1934; Der Ursprung der indogermanischen Deklination, Göttingen, 1943; Zur Bildung des Infinitivs im Baltischen.—„Indogermanische Forschungen", Bd. 61, B.—Lpz., 1954.

ŠPÌCAS Senderis [g. 1914.VII.4 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1930 baigė g-jos 4 klases. 1930—35 darbininkas Plungėje. 1930 įsijungė į rev. veiklą. 1932 įstojo į LKJS. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 du kartus baustas adm. tvarka. 1935 nuteistas 4 metus kalėti (kaip nepilnamečiui bausmė trečdaliu sumažinta). Kalėjo Kaune, Raseiniuose, Šiauliuose. 1938—40 vėl darbininkas Plungėje. 1940 pr. įkalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 adm. darbuotojas Plungėje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—44 taryb. ir part. darbuotojų kursų Šujoje (Ivanovo sr.) klausytojas. 1944—47 part. darbuotojas Vilniuje, Šiauliuose. Nuo 1947 Vilniuje dirba ūkinį darbą.

ŠPÌCNAGELIS Ferdinandas [1760 Vokietijoje — 1826.IV.30 Vilniuje] — gydytojas. Mokėsi Konstancoje (Šveicarija) ir Vienoje, gavo med. daktaro laipsnį. Vėliau dirbo gydytoju Vengrijoje. Nuo 1792 Vilniaus un-to profesorius; dėstė botaniką ir zoologiją, nuo 1802 — bendrąją terapiją ir toksikologiją. Kurį laiką buvo med. f-to dekanas. Vienas iš Vilniaus med. d-jos (įk. 1805) steigėjų, aktyvus jos narys.

ŠPÌGELGLAZAS Julius [g. 1922.IV.15 Kaune] — muzikologas. 1940—41 studijavo Kauno un-to med. f-te, 1941 — Kauno konservatorijos teorijos ir kompozicijos f-te. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942—44 Valstybinių meno ansamblių (Pereslavl Zaleskyje, RTFSR, Jaroslavlio sr.) chormeisteris. 1944—46 mokytojas Vilniuje, 1945—47 Liaudies kūrybos namų metodininkas, 1946—51 Lietuvos TSR Radijo k-to redaktorius, 1949—53 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los, nuo 1953 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. 1951 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teorijos ir kompozicijos f-tą. 1952—55 Leningrado Rimskio-Korsakovo konservatorijos aspirantas. Nuo 1954 su Filharmonijos muz. kolektyvais surengė daugiau kaip 500 paskaitų-koncertų. Paskelbė straipsnių ir išleido knygų apie lietuvių ir kitų taryb. tautų kompozitorius, parengė radijo ir televizijos muz. laidų, parašė kn. „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos" III t. poskyrį „Solinės dainos" (1967).

Ršt.: Tarybinės dainos meistrai, V., 1962; Juozas Karosas, V., 1967.

ŠPÕKAS Bonaventūras [1928.VIII.30 Šiluvoje (Raseinių rj.) — 1951.VIII.28 Vičaičiuose (Raseinių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. 1944 išvežtas į Vokietiją. 1945—49 mokėsi Šiluvos

suaugusiųjų g-joje. 1948 įstojo į VLKJS. Nuo 1949 dirbo Šiluvos, Tytuvėnų valsčių paruošų agentu. Buvo LLKJS Šiluvos apyl. sekretorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŠPŌKAS Feliksas [g. 1923.VII.9 Digraičiuose (Kėdainių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1941 baigė Vilniaus pėstininkų m-lą. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kuopos vadas, pulko ginkluotės tarnybos viršininkas, pulko vado pavaduotojas. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo, Velikije Lukų, Nevelio, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1946 Kalinine baigė karininkų tobulinimosi kursus. 1947—50 Alytaus kar. komisariato skyriaus viršininkas. 1950—64 Dotnuvos, Kuršėnų, Pakruojo, Radviliškio, Kretingos, Kauno Poželos rj. kar. komisaras. 1964 išėjo į atsargą. Nuo 1964 Kauno sport. šaudymo klubo viršininkas.

ŠPŌKAS Izidorius [g. 1910.V.17 Pundžiuose (Raseinių rj.)] — fizikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1967). Nuo 1946 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje (1946—51 laborantas, nuo 1951 dėstytojas; nuo 1969 docentas). 1950 baigė Kauno un-tą. Paskelbė moksl. straipsnių apie agromelioracinių priemonių įtaką dirvos dujų apykaitai. Sukūrė metodą anglies dioksido koncentracijų dirvožemyje vidutiniams gradientams nustatyti.

ŠPŌKAS Liudvikas Algirdas [g. 1937.II.2 Jurbarke] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigė Ž. ū. akademiją. 1960—61 Vilniaus „Neries" g-los konstruktorius. 1961—63 ir nuo 1967 Ž. ū. akademijos dėstytojas. 1966—67 stažavo Drezdeno Techn. un-te (VDR). Paskelbė moksl. straipsnių apie javų smulkinimą nuėmimo metu, ž. ū. mašinų eksploatavimą.

ŠPŌKAS Romualdas Romanas [g. 1934.VI.17 Jurbarke] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1962 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo jos mokomojo ūkio sodininkystės ir daržininkystės skyriaus vedėju. 1963—66 Ž. ū. akademijos mikroelementų tyrimo laboratorijos moksl. bendradarbis, nuo 1966 vedėjas. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių apie mikroelementų naudojimą sodininkystėje.

ŠPOKÁUSKAS Antanas [g. 1931.VII.1 Nakiškėliuose (Pasvalio rj.)] — mikrobiologas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1955 baigęs Ž. ū. akademiją, dirbo Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių dirvožemio mikrobiologijos klausimais.

ŠPOKÁUSKIENĖ Ona [g. 1923.II.4 Vankiškiuose (Alytaus rj.)] — agronomė, biologijos mokslų kandidatė (1952). 1946 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1949 dirbo joje laborante. 1952—59 Žemdirbystės in-to (iki 1956 Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas), nuo 1959 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vyšnių, raudonųjų dobilų, cukrinių runkelių, daržovių ligas. Knygų „Vadovas kovai prieš sodų ligas ir kenkėjus" (1960), „Vadovas kovai prieš augalų ligas ir kenkėjus" (1964), „Vadovas augalų ligoms pažinti (1970) bendraautorė.

ŠPOKÍENĖ Aldona [g. 1939.I.4 Lapiškiuose (Biržų rj.)] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1962 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą. Patobulino fermento karboanhidrazės aktyvumo nustatymo metodą. Paskelbė moksl. straipsnių apie augalinės karboanhidrazės savybes, jos veiklą medžiagų apykaitoje, įv. stimuliatorių bei inhibitorių įtaką jos aktyvumui.

ŠREĪBERGAS Abromas [1916.X Utenoje — 1943.II.24 prie Oriolo (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1930—35 raidžių rinkėjas Utenoje, Kaune. 1931—34 LKJS narys. 1933 ištremtas į Alsėdžius (Plungės rj.). Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Savo bute laikė kom. lit-ros sandėlį. Už rev. veiklą 1935 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 Kauno dažų ir lako f-ko direktorius, amatų m-los direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŠREĪDERIS Michailas [g. 1902.VI.2 Vilniuje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1917.VII priklausė darbininkų jaunimo s-gai prie RSDDP(b) Jekaterinoslavo (dab. Dnepropetrovskas) org-jos. Priklausė Raudonajai gvardijai, 1917 dalyvavo kovose dėl Tarybų valdžios. Nuo 1918.XI pirmosios Vilniaus komjaunuolių kuopelės narys. Nuo 1919 Komunistų partijos narys (su pertrauka 1938—42). 1919 buvo LKJS Vilniaus k-to nariu, priklausė komjaunuolių Libknechto ir Liuksemburg kar. būriams. Dalyvavo Raudonosios Armijos liet. divizijos kovose prie Zarasų. 1919.VIII Lietuvos ir Baltarusijos KP CK instruktorius, vėliau Vakarų fronto armijos ypatingojo skyriaus darbuotojas. 1919.XI pateko pilsudskininkams į nelaisvę. 1920.II pabėgęs, atvyko į Vilnių ir dirbo pogr. kom. org-joje. 1919—38 adm. darbuotojas įvairiuose TSRS miestuose. 1938 pr. Kazachijos TSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas. Asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas, 1938—42 kalėjo. Paleistas išvyko į frontą. 1945—54 ūkinis darbuotojas Maskvoje. Pensininkas.

ŠRÈTERIS (Schroether) Adomas [apie 1525 Nisoje (Lenkija, Opolės vaivadija) — apie 1572] — poetas humanistas, rašęs lotynų kalba. Baigęs Nisos m-lą, nuo 1547 studijavo Frankfurto (prie Oderio), Pragos, Padujos (Italija) un-tuose. 1553 baigęs mokslus, buvo didikų dvarų poetu. Sukūrė eleginę poemą „Apie Nemuną, Lietuvos upę" („De fluvio Memela Lithuaniae", 1553), skirtą Peremišlio karužai M. Tarlai, kuris, karaliui paliepus, navigacijos reikalams išvalęs Nemuną tarp Gardino ir Prūsijos sienos. Poemoje (288 eilutės) daug mitologinių įvaizdžių, vardų (nimfos, satyrai, Panas ir kt.). Tai vienas pirmųjų grož. lit-ros kūrinių apie Europos upes.

ŠRIUPŠÀ Algimantas [g. 1935.II.11 Mediniuose Strėvininkuose (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1961 baigė Ž. ū. akademiją. 1961—69 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis, skyriaus vedėjas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie krūmų šalinimą.

ŠRUBÁUSKIS (Szrubowski) Pranas [apie 1620 Kaune — 1680.VI.27 Kražiuose (Kelmės rj.)] — lietuvių raštijos darbuotojas. 1638 įstojo į jėzuitų ordiną. Išėjęs filos. mokslus Vilniaus akademijoje, buvo gramatikos (Daugpilyje) ir sintaksės (Kražiuose) mokytojas. Baigęs teologijos studijas, ilgą laiką dirbo misijose (Varniuose ir Karaliaučiuje). 1661—64 Pašiaušės (Kelmės rj.), 1670—73 Kražių kolegijos rektorius, nuo 1675 pamokslininkas Kražiuose. Išleido religinę knygelę liet. kalba (spėjama, „Pamokslą krikščionišką", išsp. apie 1679). Rašė giesmes. Jam priskiriamas giesmynas „Balsas širdies", bet greičiausiai tai ne jo darbas.

ŠTACHÈLSKIS Ježis [g. 1911.I.17 Pulavuose (Lenkija, Liublino vaivadija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, gydytojas. Studijuodamas mediciną Vilniaus un-te, 1932 įstojo į nelegalią kair. studentų s-gą „Frontas" ir Medikų visuom. klubą. Nuo 1934 Vilniuje dirbo Onkologijos in-te. 1935 įstojo į Vakarų Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1936 pr. suimtas ir teistas, bet, trūkstant įrodymų, išteisintas. 1939 baigė Vilniaus un-tą. 1940—41 Vilniaus miesto vykd. k-to sveikatos skyriaus vedėjas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos san. bataliono gydytojas. Po to iki 1944 Lenkijos kariuomenės Kosciuškos I divizijos san. bataliono vadas. 1944 Lenkų patriotų s-gos gen. sekretorius; dirbo Maskvoje. Nuo 1944.VIII Bialistoko vaivadijos tarybos pirmininkas. 1945—47 Lenkijos mitybos ministras, 1947—51 sveikatos ministro pavaduotojas, 1951—57 sveikatos ministras, 1957—61 vyriausybės įgaliotinis santykių su bažnyčia reikalams, 1961—68 sveikatos ir socialinio aprūpinimo ministras. 1948—68 Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos CK narys.

ŠTĀRAS Ipolitas [1905.II.23 Noreikiuose (Panevėžio rj.) — 1966.XII.17 Kaune] — agronomas selekcininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1932 baigė Ž. ū. akademiją. 1934—45 Ž. ū. rūmų agronomas instruktorius, ž. ū. m-lų mokytojas, 1945—48 Kauno sodininkystės ir daržininkystės technikumo direktoriaus pavaduotojas, dėstytojas. 1948—1951 Ž. ū. akademijos asistentas. 1951—

1955 Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stoties (Kauno rj.) direktoriaus pavaduotojas, 1955—64 — moksl. bendradarbis, nuo 1964 — sodo augalų selekcijos skyriaus vedėjas. Nuo 1940 selekcionavo sodo augalus savo sodyboje (Kauno pakraštyje), nuo 1952 — Vytėnų sodininkystės ir daržininkystės bandymų stotyje. Išvedė veisles: obelų — Birutės pepinas, Keistutis, Noris, Ridas, Vytėnų vasarinis; juodųjų serbentų — Derliai, Juodžiai, Vytėniai; braškių — Gaiva, Lina, Svaja, Vaiva, Vytė. Bandymų stotyje liko jo užaugintų 580 perspektyvių obelų, kriaušių ir slyvų hibridinių sėjinukų. Paskelbė moksl. straipsnių sodininkystės ir sodo augalų selekcijos klausimais.

Ršt.: **A. Urbonas, I. Štaras, V. Venskutonis,** Kolūkio vaismedžių sodas, V., 1952; **V. Venskutonis, I. Štaras,** Mokyklos mičiurininis sodas, V., 1954; **V. Venskutonis, I. Štaras,** Sodininkystė, V., 1956 [II leid. 1959]; **A. Misevičiūtė, I. Štaras,** Žemuogių auginimas, V., 1959.

ŠTĀRAS Kazimieras [1908.VI.17 Filadelfijoje (JAV) — 1944.VI.11 prie Anykščių] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Panevėžio aps. k-to kadrų skyriaus vedėjas. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. Nuo 1943 „Patvariųjų" partizanų būrio kovotojas. Vėliau su kitais suorganizavo Gražinos partizanų junginį, buvo junginio ir jo I būrio komisaras. Jo iniciatyva įrengta junginio pogr. spaustuvė. Žuvo kautynėse. Š. vardu pavadintas Anykščių rj. kolūkis.

ŠTĀRAS Povilas [g. 1920.IV.29 Kaune] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1965). Kilęs iš darbininkų. 1939 įstojo į LKJS. 1940—41 Lietuvos TSR AT Prezidiumo skyriaus vedėjas. 1942 Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys, mokėsi partizanų mokykloje Maskvoje. 1942.VIII su operatyvine grupe buvo pasiųstas į okupuotą Lietuvą. Kovojo partizanų būryje „Už Tarybų Lietuvą", kartu dirbo LLKJS Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to sekretoriumi, redagavo laikr. „Komjaunuolis". 1945—46 Lietuvos TSR AT Prezidiumo reikalų valdytojo pavaduotojas. Nuo 1946 TSKP narys. 1948 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1948 Partijos istorijos in-to moksl. bendradarbis. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1965—69 dėstė moksl. komunizmo pagrindus Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale. Nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" ist. skyriaus redaktorius konsultantas. Vienas iš „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" autorių. Parašė „Lietuvos TSR istorijos" (1958) poskyrį apie darbo žmonių rev. judėjimą 1919—26. Už monografiją „Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais" gavo 1969 Resp. premiją. Sudarė knygas „Proletarinė revoliucija Lietuvoje" (1960), „Kareiviai be milinių" (1963), „Lietuvos partizanai" (1967), „Revoliucijos vėtros" (rusų k., 1968). Kn. „Kova už tarybinį Pabaltijį Didžiojo Tėvynės karo metais" (2 t., 1966—67, rusų k.) vienas iš autorių. Paskelbė moksl. straipsnių apie Kauno darbininkų 1936 streiką, darbo žmonių rev. judėjimą 1919—26, Lietuvos komjaunimą, partiz. judėjimą Lietuvoje D. Tėvynės karo metais.

Ršt.: Lietuvių tautos kova už Tėvynės laisvę Didžiajame Tėvynės kare, V., 1956; Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936 metais, V., 1956; Juozas Greifenbergeris [ir dar 6 str.].— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Drąsios širdys, V., 1958; В едином строю.— Советские партизаны, М., 1963; Враг просчитался.— Герои подполья, М., 1965; Форты смерти в Каунасе.— Немецко-фашистский оккупационный режим [1941—1944 гг.], М., 1965; Роль Коммунистической партии в организации и развитии партизанской борьбы в Литовской ССР.— Вторая мировая война, кн. 3, М., 1966; Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966; К вопросу организации партизанского движения в Литве в годы Великой Отечественной войны.— Великий Октябрь и Прибалтика, Вильнюс, 1968.

ŠTĀRKA Julius [1884.X.4 Lioliuose (Kėdainių rj.) — 1960.VII.1 Niujorke] — choro dirigentas, kompozitorius. Mokėsi J. Naujalio vargonininkų ir choro dirigentų kursuose (Kaune). 1911 baigė Varšuvos Muz. in-to M. Sužinskio vadovaujamą vargonų klasę; in-te studijavo ir kompozicijos teoriją. Atostogaudamas Kaune organizavo chorus, su jais koncertavo. 1912 apsigyvenęs Tbilisyje, dirbo ped. darbą, organizavo lietuvių chorus, rengė koncertus. 1918 grįžo į Lietuvą. 1919 Kaune suorganizavo mišrų chorą. 1920—44 Valstybės teatro choro dirigentas, 1924—33 Kauno muz. m-los, 1933—43 Kauno konservatorijos choro klasės vedėjas. Kaune suorganizavo vyrų chorą, su juo koncertavo. Dirigavo jungtiniam chorui per pirmąją Lietuvos dainų šventę (1924). Sukūrė choro dainų. 1944 pasitraukė į užsienį, gyveno JAV.

ŠTARKAĪTĖ Genė [g. 1905.IV.25 Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1921—33 darbininkė Panevėžyje. Nuo 1925 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. 1928—31 kalėjo Varnių konc. stovykloje. Už dalyvavimą ligonių kasų rinkiminėje kampanijoje 1931.XII Panevėžyje nubausta adm. tvarka. 1933 dėl policijos persekiojimo persikėlė į Kauną, dirbo „Inkaro" f-ke. 1934 už kom. lit-ros platinimą nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte, Zarasuose. 1938—41 darbininkė Kaune. D. Tėvynės karo metais med. sesuo Raudonojoje Armijoje, 1946—1947 — Druskininkuose. 1947—55 darbininkė Vilniuje. Pensininkė.

ŠTĀRKAS Ješna [g. 1919.X.25 Kaune] — gydytojas higienistas, medicinos mokslų kandidatas (1959). 1943 baigė Alma Atos Med. in-tą. 1943—44 san. inspektorius Maskvoje. 1944—53 Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos m-jos san. inspektorius. Nuo 1949 TSKP narys. 1953—57 Vilniaus miesto sanitarijos ir epidemiologijos stoties san. skyriaus vedėjas. Nuo 1957 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to komunalinės ir kaimo higienos skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Vilniaus miesto vandens tiekimo sistemos sanitarinę ir higieninę būklę, t. p. kitais komunalinės higienos klausimais.

ŠTARÓNYS — kaimas Rokiškio rj., Jūžintų apyl., 5 km į š. r. nuo Jūžintų. 53 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Audra (į Sartų ež.); prieina Paaudrio pelkė. Yra pr. m-la (nuo 1960). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1596 (priklausė Jūžintų dvarui). 1959 buvo 73 gyv.

ŠTEĨMANIENĖ Golda [**Zilbermincaitė;** g. 1912.XII.10 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1933 įstojo į LKJS. Vežiojo komunistinę literatūrą į 1935 valstiečių streiko apimtas vietas. Už streikų organizavimą kalinta. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1940—41 siuvėja Kaune. D. Tėvynės karo metais ūkinė darbuotoja Totorijos ATSR. 1945—55 Kaune dirbo vaikų namuose, vėliau siuvėja. Pensininkė.

ŠTÉNDELIS Stasys [1903.V.20 Geratiškiuose (Ukmergės rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo pas buožes, vėliau darbininkas. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, kom. kuopelės sekretorius (Klaipėdoje). 1937 už rev. veiklą nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Kaune. 1941 Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Kaune, Trakuose. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Mirė nuo sužeidimo fronte.

ŠTÉNDELIS Steponas [1911.V.13 Geratiškiuose (Ukmergės rj.) — 1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo pas buožes, vėliau siuvėjas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1939 Šiauliuose už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1940—41 Mažeikių milicijos darbuotojas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Mirė nuo sužeidimo fronte.

„ŠTRALN" („Spinduliai") — komunistinis legalus žurnalas, ėjęs 1938.VI—1940.II ir 1940.VII—1941.VI Kaune žydų kalba. Iki 1940.II išėjo 38 dvisavaitiniai numeriai. Oficialusis redaktorius M. Breneris, faktinis — G. Zimanas. Redakcijoje dirbo dar D. Levinšteinas, L. Mackevičius, O. Kaplanas. „Š." rašė Lietuvos darbo žmonių gyvenimo, antifašistinio judėjimo klausimais. Išspausdino J. Baltušio, K. Borutos, P. Cvirkos, H. Gliko, J. Josadės, K. Korsako, Maironio, L. Skabeikos kūrinių, S. Žuko karikatūrų. Paskelbė TSRS rašytojų (M. Gorkio, N. Ostrovskio, L. Kasilio, I. Ilfo ir E. Petrovo, I. Feferio, A. Makarenkos ir kt.) ir kt. šalių rašytojų kūrinių. 1940.II išspausdino V. Lenino biografi-

ją. Laikraštį uždarė cenzūra. Žlugus faš. režimui, „Š." ėjo kaip LKJS CK savaitinis žurnalas. Oficialusis redaktorius I. Karlinas, faktinis — D. Levinšteinas, nuo 1940.XII — A. Garonas. Bendradarbiavo F. Bieliauskas, K. Eljaševas, F. Gladutis, J. Komodaitė, M. Raudoniskytė ir kiti. „Š." rašė LLKJS veiklos, visuom. polit. gyvenimo klausimais. Paskelbė taryb. rašytojų ir užsienio pažangiųjų rašytojų kūrybos.

ŠTRÉITBERGAS (Streitberg) Vilhelmas [1864.II.23 Riudesheime (VFR) — 1925. VIII.19 Leipcige (VDR)] — vokiečių kalbininkas germanistas. Profesoriavo Fribure (Šveicarija), Miunsteryje, Miunchene, Leipcige. Parašė „Progermanų gramatiką" (1896), „Gotų kalbos vadovėlį" (1897). 1892 su K. Brugmanu pradėjo leisti indoeuropeistikos žrn. „Indogermanische Forschungen" („Indogermanų kalbų tyrinėjimai"), kuriame paskelbta daug lituanistikos darbų. Leido bibliografinius indoeuropeistikos žurnalus: nuo 1892 „Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde" („Indogermanų kalbų ir senovės laikų žinyną"), nuo 1914 (su A. Tumbu) „Indogermanisches Jahrbuch" („Indogermanų kalbų metraštį"), kuriuose yra specialūs baltų kalbų skyriai.

„ŠTROM" („Srovė") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1922.XI.30 Kaune žydų kalba. Ofic. redaktorius ir leidėjas B. Cukermanas. Paskelbė straipsnių apie Spalio revoliucijos penktąsias metines, Kominterno IV kongreso atidarymą, darbininkų gyvenimą, Kulturlygą.

ŠTRÒMAS Aleksandras [g. 1931.IV.4 Kaune] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1964). 1952 baigė Maskvos un-tą. 1952—55 advokatas Kaune ir kitur. 1958—61 Juridinės komisijos prie Lietuvos TSR MT kriminalistikos laboratorijos vedėjas. 1961—66 Teismo ekspertizės in-to skyriaus vedėjas. Nuo 1966 Visasąjunginio Tarybinių įstatymų leidybos in-to moksl. bendradarbis. Monografijos „Kova su nepilnamečių nusikalstamumu kapitalistinėse šalyse" (rusų k., 1970) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių kriminalistikos ir teismo ekspertizės, baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso, kibernetikos taikymo teisėje klausimais.

ŠTRÙLIS Giršas [g. 1906.VIII.21 Ylakiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1928 Ylakiuose, Sedoje dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1929 persikėlė į Klaipėdą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys; dirbo LKP Klaipėdos kr. k-te. 1932, 1935 už rev. veiklą kalintas, 1936 iš Klaipėdos ištremtas į Ylakius; 1936 suimtas ir 1937 nuteistas 6 metus kalėti. 1940—41 Komunalinio ūkio liaudies komisariato skyriaus viršininkas. 1941—45 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1945 tarnautojas Vilniuje.

ŠTRULÝTĖ, Strulytė, Ida [1904.I.1 Ylakiuose (Skuodo rj.) — 1941 netoli Molodečno (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. Iki 1929 dirbo Klaipėdos trikotažo f-ke. Nuo 1927 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1930—31 kalinta Varnių konc. stovykloje. Paleista gyveno Sedoje, Klaipėdoje; buvo LKP Klaipėdos kr. k-to nare, 1934 suimta ir 1935 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Šiauliuose, Kaune, IX forte. 1939 paleista, bet netrukus vėl nuteista 3 metus kalėti. Kalėjo Kaune. 1940—41 Prekybos liaudies komisariato kadrų skyriaus darbuotoja. Žuvo, traukdamasi į TSRS gilumą.

ŠTUIKĖVIČIUS Kazys [g. 1914.X.16 Šulaičiuose (Kėdainių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1931—36 dirbo pas buožes. 1937—1940 Raseinių ir Kauno aps. malūnų darbininkas. 1940—41 Padubysio (Kauno rj.) malūno ir dvaro komisaras, adm. darbuotojas Vilniuje. 1942 tarnavo ypatingos paskirties kuopoje Balachnoje (Gorkio sr.), mokėsi spec. m-loje Maskvoje. 1942 pab.—1944 pr. Žalgirio partizanų brigados kovotojas (slap. Viršila). Nuo 1943 TSKP narys. 1944.II—VII Vytauto partizanų būrio komisaras. Kautynėse 2 kartus sužeistas. 1944—50 part. darbuotojas Marijampolėje, Šilutėje, Pagėgiuose. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. 1950—54 Priekulės rj. prokuroras. 1954—58 Panevėžio miesto ir rajono prokuroro pavaduotojas. Nuo 1958 dirba kitą adm. darbą Panevėžyje.

ŠTUIKÝS Vytautas [g. 1929.IX.26 Saldutiškyje (Utenos rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1955). 1952 baigęs Vet. akademiją, iki 1960 dirbo Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to moksl. bendradarbiu, skyriaus vedėju. 1960—65 Vet. in-to moksl. sekretorius ir direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Nuo 1966 dirba Ž. ū. m-joje (1966—67 vyr. specialistas, nuo 1967 mokslo v-bos viršininkas). Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų bruceliozę ir tuberkuliozę, su kitais išleido knygų apie gyvulių infekcines ligas.

„ŠTURMINĖ KAMPÀNIJA" — komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1934.VII.5—VIII.10 Kaune. Leido LKJS CK, redagavo I. Meskupas. Išėjo 3 nr. Rašė apie LKJS narių skaičiaus didinimą, antimilitarinę komjaunimo veiklą.

ŠÙBAS Mejeris [g. 1924.IX.6 Kaune] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1967). 1939 įstojo į LKJS. 1941 Kaune baigė g-ją. 1942—49 tarnavo Taryb. Armijoje (1942—45 — 16 liet. divizijoje). Nuo 1945 TSKP narys. 1949—51 LKP Ukmergės aps. k-to lektorius, 1955—57 LKP Pandėlio rj. k-to skyriaus vedėjas. 1961 baigė Vilniaus Aukštąją partinę m-lą. 1961—70 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Paskelbė straipsnių apie filosofų neotomistų darbus, katalikų bažnyčios socialinę politiką.

„ŠUBRÀVCAI" [lenk. *szubrawcy* — nenaudėliai] — 1817—22 Lietuvoje veikusi liberalinė inteligentų draugija, satyros priemonėmis kovojusi su dvarininkų ir apskritai bajorijos konservatizmu ir obskurantizmu. Nepatenkinti masonų atitrūkimu nuo socialinės tikrovės ir kultūrinio gyvenimo, Vilniaus un-to profesoriai ir šiaip inteligentai 1817.II.11 įkūrė „Šubravcus". D-jai priklausė daugiau kaip 30 narių, kurių tarpe buvo profesoriai A. Sniadeckis (slap. Sotwaros), L. Borovskis (Pergrubius), adjunktas K. Kontrimas (Poklius), gydytojas J. Šimkevičius (Perkunos), M. Balinskis (Aušlavis), I. Chodzka (Viršaitos), J. Chodzka (Vaižgantos), S. Vorcelis, T. Zanas, V. Putkameris. 1819.IV „Š." išleido „Šubravcų kodeksą" — d-jos programą ir įstatus. Kodeksas skelbė, kad „Š." kovosią per spaudą su pasenusiais papročiais, visuomenės prietarais ir ydomis: girtavimu, azartiniais lošimais, pamėgimu bylinėtis, piktnaudžiavimu kilme, tamsybiškumu, žeminimusi prieš galinguosius, besaike valdinių priespauda, materialinių vertybių švaistymu egoistiniais tikslais. „Š." skirstėsi į dvi grupes: miestiečių (vad. urbanų) ir kaimiečių (vad. rustikanų). Urbanai sudarė „Š." branduolį, o rustikanai — žemesnę grupę, kuri su branduoliu palaikė ryšį per rinktus patronus. Abiejų grupių nariai skirstėsi į kategorijas: urbanai — į dignitorius ir valdininkus (iš valdininkų buvo renkamas prezidentas, sekretorius, redaktorius), rustikanai — į garbės narius ir klientus. „Š.", ypač rustikanų, elgesiui stebėti ir tikrinti buvo renkami cenzoriai. „Š." nario pareiga buvo lit. veikla ir materialinė parama savo spaudos organui. „Š." tribūna buvo satyrinis Vilniaus laikr. „Wiadomości brukowe" („Gatvės žinios"), ėjęs 1816—22. D-ja valdžios uždaryta.

Lit.: J. **Bieliński**, Szubrawcy w Wilnie (1817—1822), Wilno, 1910; Z. **Skwarczyński**, Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców (Dwa studia), Łódź, 1961.

ŠUGŪROVAS Viktoras [g. 1928.I.15 Sizranėje (Kuibiševo sr.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1966).

1950 baigė Vilniaus un-tą. 1953 apgynė mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1953 dirba pedagoginį darbą Vilniaus universitete. Nuo 1956 docentas. 1962—63 specializavosi JAV mokslo įstaigose. Mokslų daktaro disertacija — „Atomo kvantmechaninio skaičiavimo klausimu". Paskelbė moksl. straipsnių apie atomų termų smulkiąją struktūrą, Hartrio ir Foko metodą, lengvųjų branduolių savybes, taikomosios matematikos, t. p. nehomogeninių bangolaidžių teorijos klausimais.

ŠÙKĖ — kaimas Kretingos rj., Darbėnų apyl., 12 km į š. r. nuo Kretingos, 7 km

į p. r. nuo Darbėnų; kolūkio centras. 92 gyv. (1970). Per kaimą teka Šukupis (Akmenos intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), kultūros namai, (biblioteka (nuo 1950). 1923 buvo 153 gyv., 1959 — 68.

ŠUKELÎENĖ Dalia [g. 1934.VI.12 Plungėje] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1965). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—66 Onkologijos in-to moksl. bendradarbė, nuo 1966 to in-to priešvėžinių preparatų sintezės skyriaus vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių apie priešvėžinių medžiagų, turinčių chloretilamino, etilenimino ir kt. grupes, sintezę, jų struktūros ryšį su priešnavikiniu aktyvumu.

ŠUKĖTAĨ — kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 6 km į r. nuo Griškabūdžio. 85 gyv. (1970). Per kaimą teka Nova (Šešupės intakas). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Yra mechaninės dirbtuvės (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1924). 1959 buvo 108 gyv.

ŠUKĔVIČIUS Vandalinas [1852.XII.10 Nočioje (BTSR, Rodūnios rj.) — 1919. XII.1 ten pat] — archeologas. Mokėsi privačiai Vilniuje ir Varšuvoje. Tyrinėjo archeologinius paminklus Merkio, Ūlos, Katros baseinuose, surinko daug akmens amžiaus dirbinių. Nuo 1883 kasinėjo senkapius dabartiniuose Varėnos ir Eišiškių rajonuose, ištyrė apie 70 pilkapių su IV—XII a. degintiniais kapais, be to, daugiau kaip 100 griautinių XIV—XVI a. akmeninių pilkapių ir apie 200 XIV—XVI a. plokštinių kapų. Lankiškių plokštiniame kapinyne (prie Nočios) ištyrė 81 I t-mečio pr. m. e. degintinį kapą. Kasinėjo Čepeliūnų (Varėnos rj.) piliakalnį. Talkininkavo Z. Glogeriui, E. Volteriui ir J. Talko-Hrincevičiui, XIX a. pab. tyrinėjusiems akmens amžiaus stovyklas ir kapinynus to piliakalnio teritorijoje. Rūpinosi Trakų salos pilies rekonstrukcija. Nuo 1906 buvo Lenkų mokslo bičiulių d-jos (Vilniuje) narys, tvarkė jos muziejaus archeologijos skyrių, kuriam atidavė ir dalį savo rinkinių. Š. archeologinių rinkinių yra Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejuje, Leningrado Ermitaže, Maskvos ir Krokuvos istorijos muziejuose.

Ršt.: Kurhany całopalne w Pomusiu.—„Światowit", Warszawa, t. 2, 1900; Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy, Wilno, 1901; Krzyże zdobne w gubernii Wileńskiej.—„Wisła", t. 17, Warszawa, 1903; Narzędzia kamienne gładzone.—„Światowit", t. 5, Warszawa, 1904; Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej.—„Kwartalnik Litewski", t. 1, Petersburg, 1910; Cmentarzysko neolityczne w Łankiszkach pod Noszą, w powiecie Lidzkim, gub. Wileńskiej.—„Pamiętnik fizyograficzny", t. 23, Warszawa, 1916.

Lit.: **J. Talko-Hryncewicz,** W. Szukiewicz jako przedhistoryk Litwy.—„Wiadomości archeologiczne", t. 5, Warszawa, 1920.

ŠUKIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 9 km į p. v. nuo Vilkaviškio, 8 km į p. r. nuo Virbalio; kolūkio centras. 1959 kaime buvo 194 gyv., 1970 — 193. Iš v. prie kaimo prieina 2 ežerėliai, per kaimą teka Brideikis (Širvintos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1960), felčerių-akušerių punktas (nuo 1968), pr. m-la (nuo 1932), biblioteka (nuo 1952). Brideikio deš. krante yra piliakalnis.

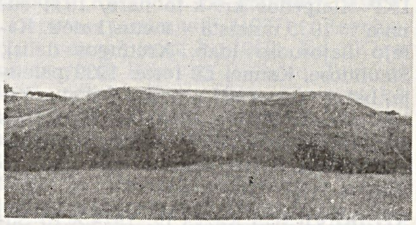

Šukių piliakalnis

Iš trijų pusių piliakalnį juosia upelis, o iš ketvirtos — pylimas ir griovys. Piliakalnis virš upelio iškilęs apie 13 m. Aikštelė trikampė, 45 m ilgio, 32 m pločio. Joje aptiktas kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio p. r. papėdėje rasta lipdytinės keramikos grublėtu paviršiumi. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

ŠUKÎENĖ Juzė [g. 1928.I.28 Linkonyse (Švenčionių rj.)] — botanikė genetikė, biologijos mokslų kandidatė (1967). 1951 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, iki 1960 mokytojavo Vabalninko ir Kalvarijos vid. m-lose. Nuo 1962 TSKP narė. Nuo 1965 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie grikių heterozę ir žieminių kviečių mutagenezę.

ŠUKÎENĖ Juzefa Marija [**Beniusevičiūtė;** 1883.V.3 Jonaičiuose (Mažeikių rj.) — 1968.VIII.9 Papilėje (Akmenės rj.)] — JAV darbininkų judėjimo dalyvė. 1904 išvyko į JAV. Dirbo siuvyklose, aukle Niujorke, popieriaus dirbtuvėse Filadelfijoje ir kitur. 1908—19 Lietuvių socialistų s-gos narė, 1919—33 JAV Komunistų partijos narė. Dirbo Lietuvių moterų progresyviniame susivienijime (CK iždininkė), Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-joje (1915—17 CK sekretorė) ir kitose pažangiose liet. org-jose. 1917—21 žrn. „Moterų balsas" redaktorė. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Vilnyje" (slap. Lietuvaitė, Darbininkė). Už dalyvavimą darbininkų judėjime 1921 Niujorke ir 1932 Grand Rapidse (Mičigano valstija) buvo kalinama. 1933 atvyko į TSRS. Dirbo BTSR MA bibliotekoje, dalyvavo Minsko lietuvių klubo veikloje. 1942 apsigyveno Papilėje.

ŠUKIÓNIAI — **1.** Kaimas Pakruojo rj., Stačiūnų apyl., 10 km į p. v. nuo Pakruojo, prie Šiaulių—Biržų geležinkelio; kolūkio centras. 1959 buvo 262 gyv., 1970 — 257. Per kaimą teka Vėzgė (Obelės intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1956). Šalia Š. kapinaičių yra apardytas VI—XVI a. senkapis.

1931 senkapį tyrinėjo Šiaulių „Aušros" muziejaus bendradarbis B. Tarvydas. Atkasta 32 m². Dalis radinių (žalvariniai smeigtai, apyrankės, lankinė segė, geležiniai įmoviniai ietigaliai, įmoviniai ir pentiniai plačiaašmeniai kirviai, peiliai, trumpieji kalavijai) laikoma Šiaulių „Aušros" ir Kauno ist. muziejuose.

2. Kaimas Kėdainių rj., Truskavos apyl., 10 km į p. nuo Ramygalos, 4 km į p. r. nuo Truskavos. 64 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Laukagalių pelkė. Ist. šaltiniuose Š. kaimas minimas 1585. 1959 buvo 98 gyv.

ŠUKIÓNYS — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 8 km į š. v. nuo Vabalninko; kolūkio centras. 175 gyv. (1970). Per kaimą teka Upytė (Tatulos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), biblioteka (nuo 1952). 1736 pastatyta bažnyčia. 1959 buvo 223 gyv.

ŠUKỸS Jonas [g. 1935.III.25 Miežiškiuose (Panevėžio rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1966), rašytojas. 1957 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1957—64 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. 1964—68 Radijo ir televizijos k-to redaktorius. Nuo 1968 Vilniaus un-to Kauno vakarinio f-to liet. kalbos ir lit-ros katedros dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. kalbos tarmes („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2, 3, 5, 6, 9; 1959—67). Parašė apsakymėlių, pasakų ikimokyklinio amžiaus vaikams („Apie vaikučius — baltus žirnučius", 1958; „Berniukas Šaparniukas ir jo žirgelis", 1959; „Vilko batai", 1963).

ŠUKỸS Juozas [1872.III.24 Šemetaičiuose (Akmenės rj.) — 1942.IX Minske] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo geležinkelio remonto dirbtuvėse, baldų f-ke Rygoje. Nuo 1898 dalyvavo s-d. judėjime. Caro valdžios persekiojamas, 1901 išvyko į JAV. Dirbo Niujorko medžio apdirbimo įmonėse. Organizavo pirmąsias liet. socialistų kuopas, iš kurių 1905 susikūrė Lietuvių socialistų partija Amerikoje (nuo 1907 vadinama Lietuvių socialistų s-ga, LSS), buvo jos Pildomojo k-to narys. 1907 išrinktas LSS k-to revoliucijai Rusijoje ir Lietuvoje remti pirmininku. Su kitais 1905 įkūrė laikr. „Kova"; 1915—17 buvo jo administratorius. Dalyvavo LSS kultūrinėje veikloje: dainavo choruose, režisavo scenos veikalus, organizavo paskaitas. 1919 pirmininkavo LSS X suvažiavimui, pasmerkusiam deš. oportunizmą ir įkūrusiam Lietuvių komunistų s-gą, kuri netrukus įsiliejo į JAV Komunistų partiją. 1919—33 JAV Komunistų partijos narys. Už antimilitaristinį atsišaukimą laikraštyje „Kova" 1920 kalintas. Policijos persekiojamas, 1921 J. Sakalausko pavarde apsigyveno Grand Rapidse (Mičigano valstija), dirbo baldų įmonėje. Jo iniciatyva sukurtas liet. darbininkų

kooperatyvas, kurio sklype buvo rengiamos darbininkų gegužinės, susirinkimai. Bendradarbiavo laikraščiuose „Kova", „Laisvė", „Vilnis". Už dalyvavimą darbininkų judėjime atleistas iš darbo. 1933 atvyko į TSRS. Minske dirbo staliumi. 1942.VII hitlerininkų suimtas, vėliau nukankintas.

ŠUKŶS Nikolajus [1897.I.15 Beržynėje (Panevėžio rj.) — 1946.I.1 Vilniuje] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1912—15 Prakeliuose (Panevėžio rj.) dirbo pas buožes. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 Smolenske įstojo į Raudonąją gvardiją, vėliau į Raudonąją Armiją; buvo eskadrono polit. vadovas, kovojo prieš pilsudskininkus, balachovičininkus. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1923—40 ūkinis ir administracinis darbuotojas BTSR. 1940—41 ir 1944—45 LKP Ukmergės aps. k-to darbuotojas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys.

ŠUKŶS Vytautas [g. 1914.X.18 Aknysčiuose (Anykščių rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1956). Baigęs Kauno un-tą, 1944—50 jame dėstė. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1959 docentas. Išrado du avikailių taurinimo būdus, prietaisą natūralių ir dirbtinių kailių plaukų aukščiui matuoti. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie odų pirminį apdorojimą, avikailių taurinimą vario druskomis, fosforo org. junginiais.

ŠUKIŠKIAI, Ramoniškis, — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 6,5 km į š. r. nuo Tytuvėnų, prie kelio į Radviliškį. 126 gyv. (1970). Yra Aukštiškių felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), Ramoniškio aštuonmetė m-la (1918—50 pradinė, 1950—61 septynmetė). 1923 buvo 98 gyv., 1959 — 142.

ŠUKSTERIẾNĖ Saulė [g. 1934.III.13 Kaune] — gydytoja anesteziologė, medicinos mokslų kandidatė (1968). 1955 baigė Leningrado Lesgafto kūno kultūros in-tą, 1961 — Vilniaus un-to med. f-tą. Nuo 1961 Vilniaus I taryb. klinikinės ligoninės gydytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie kombinuotą endotrachėjinę narkozę cezario piūvio operacijos metu ir kitais anesteziologijos klausimais.

ŠULCÁITĖ Vilija [g. 1929.IV.5 Jonavoje] — poetė. 1953 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1952—55 dirbo „Tarybinės moters" redakcijoje. 1956—64 mokytojavo Kaune, dėstė Kauno Med. in-te filosofiją ir estetiką. Nuo 1957 TSKP narė. 1965—69 dirbo „Agitatoriaus" redakcijoje. Nuo 1970 Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos darbuotoja. Period. spaudoje eilėraščius pradėjo skelbti 1948. Eil. rinkinyje „Kalba moteris" (1957) vyrauja motinystės džiaugsmo motyvai, komjaunimo gyvenimo, kovos už taiką temos. Lyrinės-publicistinės poemos „Raudonas sniegas" (1967) vaizdai pagrįsti komunistų revoliucionierių seserų A. ir I. Laukaityčių gyvenimo faktais. Poema neturi nuoseklaus siužeto, joje vyrauja betarpiškai reiškiamos autorės mintys ir jausmai. Eil. rinkinyje „Sauja kmynų" (1970) vyrauja draugystės, meilės, gamtos motyvai, apmąstomos ist. bei rev. patirtimi pagrįstos etinės gyvenimo vertybės. Š. poezijai būdingas pilietiškumas, jausmingumas, patetika. Period. spaudoje Š. paskelbė recenzijų, straipsnių lit-ros, kultūros klausimais. Išvertė į liet. kalbą A. Malco, A. Ananjevo, Č. Aitmatovo ir kt. rašytojų kūrinių.

ŠÙLCAS Alfonsas [g. 1921.V.25 Pastrėvyje (Trakų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1940—41 LLKJS Trakų aps. k-to darbuotojas, LLKJS Žaslių vls. k-to sekretorius. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi, buvo kalinamas. 1942 užmezgė ryšius su LKP Trakų aps. pogr. k-tu, Žaslių, Vievio, Semeliškių valsčiuose suorganizavo komjaunimo kuopeles. Nuo 1943 TSKP narys. 1943—44 pirmosios Trakų (Vytauto) partizanų brigados būrio „Laisvoji Lietuva" komisaras, LLKJS Trakų aps. pogr. k-to I sekretorius. 1944 pradžioje LKP Trakų aps. pogr. k-to narys. 1944—46 LLKJS Trakų aps. k-to sekretorius. 1948 baigė Resp. part. m-lą. 1948—50 LLKJS Kauno aps. k-to sekretorius. Nuo 1950 part. ir adm. darbuotojas Vilniuje. 1956—58 kandidatas į LKP CK narius. 1964 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus ž. ū. technikumą.

ŠÙLCAS Baltrus [1904.VIII.24 Jūrėje (Kapsuko rj.) — 1961.II.18 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1920 geležinkelio darbininkas Kazlų Rūdoje, Kybartuose. 1922—27 LKJS narys. Dirbo geležinkelininkų profs-goje, legalioje marksistinėje jaunimo s-goje „Spindulys"; 1926 jos Kybartų org-jos v-bos pirmininkas. Po 1926 faš. perversmo sukūrė antifaš. k-tus Kybartuose, Virbalyje, Pajevonyje. Bendradarbiavo kom. laikraštyje „Valstiečių žodis" (slap. Žinąs, B. Metalistas). Už kom. lit-ros gabenimą iš Vokietijos į Lietuvą 1927 nuteistas sušaudyti. Patenkinus malonės prašymą, bausmė pakeista 20 metų kalėjimo, o po 1928 amnestijos sumažinta iki 10 metų. Kalėjo Marijampolėje, Kaune, Ukmergėje, Šiauliuose. Nuo 1937 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, Laisvamanių etinės kultūros d-joje, skaitė kom. turinio paskaitas, už tai buvo persekiojamas. 1940—41 Šoferių ir autobusų tarnautojų profs-gos centro v-bos pirmininkas, Komunalinio ūkio darbuotojų profs-gos centro v-bos skyriaus vedėjas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1949—61 bibliotekininkas Vilniuje. Nuo 1953 TSKP narys.

ŠÙLCAS Edvardas [m. 1863.XII.8] — 1863 sukilimo dalyvis. Kilęs iš Kėdainių, tarnavęs Rusijos kariuomenėje karininku. Iš pradžių dalyvavo Trakų aps. sukilėlių veikloje. Po kautynių 1863.III prie Būdos, Kauno aps., su savo vadovaujamu sukilėlių daliniu perėjo į Krakių miškus (Kėdainių rj.); veikė kurį laiką su juo savarankiškai, vėliau susijungęs su T. Kušleikos ir A. Mackevičiaus būriais. Žuvo kautynėse Kauno apskrityje.

ŠÙLCAS (Schultz) Francas Albertas [1692.IX.25 Noištetine (dab. Ščecinekas, Lenkija, Košalino vaivadija) — 1763.V.19 Karaliaučiuje] — R. Prūsijos teologas, Karaliaučiaus un-to lietuvių kalbos seminaro vedėjas. Baigęs Karaliaučiaus un-tą, buvo kariuomenės pamokslininkas Berlyne ir Rastenburge (R. Prūsija). Nuo 1731 Karaliaučiaus evangelikų konsistorijos patarėjas ir senamiesčio klebonas. 1733—51 Karaliaučiaus un-to profesorius ir Fridricho kolegijos rektorius. Propagavo pietizmą, Ch. Volfo racionalizmą. Buvo filosofo I. Kanto mokytojas. Išleido vok. kalba G. Rogalio giesmyno II dalį, Bibliją lenkų kalba. 1731—63 vadovavo un-to liet. kalbos seminarui, kurį 1736—40 lankė K. Donelaitis.

ŠÙLCAS (Schultz) Johanas [apie 1684 Katinavoje (R. Prūsija, Stalupėnų aps.) — 1710 Tilžėje] — R. Prūsijos lietuvių literatas, vertėjas. Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Nuo 1707 kunigavo Nibudžiuose (Gumbinės aps.), nuo 1709 — Lazdėnuose (Pilkalnio aps.); 1710 persikėlė į Tilžę. Pritardamas M. Merlino skelbtajam „pagrindiniam liet. kalbos principui" — kreiptis į liaudį jai suprantama kalba, išvertė ir 1706 išspausdino „Ezopo pasakėčias" („Die Fabuln Aesopi") — pirmąją pasaulietinę knygą liet. kalba. Joje pateikti 10 Ezopo pasakėčių vertimai: „Gaidys randa baltų brangių akmenėlių vieną", „Vilks ir ėrytis", „Pelė ir varlė", „Šuo ir mėsos stukis", „Liūts, telyčia, ožka ir avis", „Vilks ir gervė", „Laukininks žmogus ir žaltys", „Laukinė kiaulė ir asils", „Dvi peli", „Erelis ir žilvarnė". Š. vertė, padedamas keleto gumbiniškių lietuvių. Vertimo kalba gyva, liaudiška, nors nestinga ir religiniams raštams būdingų svetimybių. Menkiau pavyko išversti abstraktesnes vietas. Šulco ir M. Merlino nuopelnai liet. lit-rai iškelti knygelėje paskelbtame Pil. Ruigio eilėraštyje („An den Hn. Übersetzer dieser litauischen Fabuln") — savotiškame merlininkų manifeste.

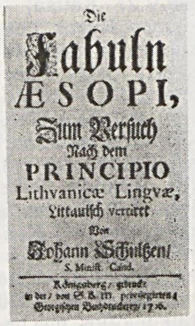
Die
Fabuln
ÆSOPI,
Zum Versuch
Nach dem
PRINCIPIO
Lithvanicæ Lingvæ,
Littauisch vertirt
Von
Johann Schultzen
S. Minist. Cand.

Johano Šulco „Ezopo pasakėčių" (1706) titulinis puslapis

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957; **L. Gineitis,** Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964 [p. 90—94].

ŠÙLCAS Mykolas [1769 — 1812.VI.20 Vilniuje] — architektas. Mokėsi Mintaujos g-joje. 1788 baigęs Vilniaus un-tą

filos. daktaro laipsniu, mokytojavo Kretingoje, Naugarduke (BTSR), Vilniuje. 1794 tarnavo Lietuvos kariuomenėje artilerijos poručiku, kapitonu. 1797—98 Vilniaus un-to archit-ros katedros adjunktas, nuo 1798 (mirus L. Stuokai-Gucevičiui) katedros vedėjas, nuo 1799 profesorius. Nuo 1798 vadovavo L. Stuokos-Gucevičiaus pradėtai Vilniaus katedros statybai. Vilniuje Išganytojo (Spaso) cerkvę pertvarkė į un-to anatomikumą ir chemijos salę, nebaigtą statyti pijorų bažnyčią perstatė į gyv. namą (1863—1943 „Europos" viešbutis; neišlikęs), 1802 pastatė Onos bažnyčios varpinę (1867 nugriauta). 1802—03 suprojektavo bažnyčią ir m-los rūmus Svisločėje (BTSR), M. Oginskio rūmus Zalesėje (BTSR, netoli Ašmenos). 1809 dėl avarijų statybose Š. buvo atimtos darbų vykdytojo teisės. 1812 caro Aleksandro I sutikimui Vilniuje, Vingio parke, Š. statė puošnią altaną, kuriai sugriuvus, Š. pasiskandino Neryje. 1811—20 pagal jo projektą Antašavoje (Kupiškio rj.) pastatyta klebonija ir dvaro rūmai.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla, K., 1928; **E. Budreika**, Naujai išaiškinti Vilniaus universiteto architektūros profesorių darbai.—„LTSR Valstybinės architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 2, V., 1960.

ŠŪLCAS Mykolas [g. 1899.I.24 Šiauliuose] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1915—18 darbininkas Smolenske. 1919 pradžioje Žemaičių pulko štabo šoferis, kovojo ties Radviliškiu, Šiauliais, Mažeikiais, Luoke. Iki 1960 darbininkas Šiauliuose. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1946 TSKP narys. Pensininkas.

ŠŪLCAS Tadas [1880.X.6 Palėvenyje (Panevėžio rj.) — 1940.V.27 Kaune] — inžinierius. Studijuodamas Rygos Politechnikos in-te, priklausė lietuvių studentų d-jai „Viltis". 1913 baigė Peterburgo Technologijos in-tą. 1913—18 Rusijos Baltijos karo laivų statyklos (Taline) inžinierius. 1918—20 dirbo adm. darbą Vilniuje, Žasliuose (Kaišiadorių rj.), Kaune. 1920—22 dirbo Vilniuje, laikr. „Vilnietis" redakcijoje. 1922, lenkų okup. valdžios ištremtas, atvyko į Kauną. 1923—27 Kauno aukštesniosios technikos m-los dėstytojas. Nuo 1927 dėstė Kauno un-to technikos f-te; nuo 1930 docentas, nuo 1938 taikomosios mechanikos katedros ekstraordinarinis profesorius. Skaitė garo katilų, laivų statybos ir techninės braižybos kursą.

Ršt.: Potencialinė ir kinetinė energija, K., 1928; Šiluma ir jos kraštutinės temperatūros, K., 1930; Šilumos pavertimas į darbą, K., 1931; Dirbtinis šaltis ir dirbtinis ledas, K., 1932; Laivų statybos plėtotės trumpa istorija, K., 1933; Laivų statyba, K., 1935.

ŠŪLCAS (Schulz) Teofilis [1629 prie Vėluvos (R. Prūsija) — 1673 Katinavoje (R. Prūsija, Stalupėnų aps.)] — R. Prūsijos lietuvių raštijos veikėjas. 1644 įsimatrikuliavo Karaliaučiaus un-te. Baigęs mokslą, porą metų dirbo Nibudžiuose kunigo adjunktu. 1650—62 buvo Išdagų, nuo 1662 Katinavos liet. evangelikų kunigu. Redagavo ir 1673 savo vardu išleido K. Sapūno „Lietuvių kalbos gramatikos metmenis" („Compendium Grammaticae Lithvanicae"), pratarmėje nurodydamas ir tikrąjį jos autorių. Tai trečioji žinoma spausdinta liet. kalbos gramatika, dar vad. Sapūno-Šulco gramatika, nes neaišku, kiek Š. perdirbo Sapūno gramatikos rankraštį. Ji turi bendrų dalykų su vėliau parašyta, bet anksčiau išleista D. Kleino gramatika. Vis dėlto gramatika yra originalus darbas: vardažodžių linksniavimas ir veiksmažodžių asmenavimas joje kitaip išdėstyti. Kaip ir D. Kleino gramatikos, ji parašyta vakarų aukštaičių tarme. Daug kalbos pavyzdžių paimta iš J. Rėzos psalmyno. Gramatikos pratarmėje Š. žadėjo išleisti vokiečių-lietuvių kalbų žodyną ir kelių religinių knygų vertimus, bet netrukus mirė. Apie šių darbų rankraščius nieko nežinoma.

Lit.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., parengė J. Lebedys, V., 1956; **T. Buchienė, J. Palionis**, Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. — Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, V., 1957.

ŠŪLGA Pranas [g. 1893.X.4 Dečionyse (Anykščių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1955). 1915 baigė Veiverių mokytojų seminariją. 1915—16 Penionių (Anykščių rj.), 1916—20 Kavarsko pradinių m-lų vedėjas. 1921—23 Žiežmarių prog-jos mokytojas. Vėliau mokytojavo įv. pradinėse mokyklose. Š. reiškė antiklerikalines pažiūras, 1928—1939 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijai. 1940—41 Anykščių pr. m-los vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais buvo kalinamas, slapstėsi. 1944—62 mokytojas Anykščiuose; 1948—50 Anykščių suaugusiųjų vid. m-los direktorius. Pensininkas. Paskelbė atsiminimų apie rašytoją A. Vienuolį.

ŠULGAITĖ Eugenija [**Karkienė**; g. 1923.VI.1 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1960). 1944 baigė Panevėžio dramos teatro studiją. Nuo 1945 šio teatro aktorė.

Vaidmenys: Normantienė (S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai"), Gaškienė (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Ana Andrejevna (N. Gogolio „Revizorius"), Heda Gabler (H. Ibseno „Heda Gabler"), Linda (A. Milerio „Komivojažerio mirtis"), Matilda fon Cand (F. Diurenmato „Fizikai") ir kt.

ŠULGAITĖ Liucija [g. 1933.I.1 Valatkoniuose (Radviliškio rj.)] — dailininkė. 1952—58 studijavo Lietuvos TSR Dailės in-to keramikos f-te. Nuo 1958 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1961 baigė Rygos Dailės akademiją (keramikos specialybė). 1967 Vilniuje surengė individualinę kūrinių parodą. Sukūrė dekoratyvinių vazų (vazos, 1965, vazų komplektas Palangoje prie Resp. bibliotekos filialo, 1966), plokščių („Povas", 1965), buitinių servizų (kavos servizas, 1968), dubenų, žvakidžių ir kitų keramikos dirbinių, metalo ir gintaro papuošalų.

ŠŪLGINAS Chanonas [1891.X.15 Vilniuje — 1970.IX.14 ten pat] — dainininkas (baritonas). 1914 baigęs Baku muz. m-lą, privačiai mokėsi dainavimo Petrograde. 1919 grįžęs į Vilnių, dainavo „Liutnios" teatre. 1923—41 Valstybės teatro operos, 1944—47 Lietuvos TSR Radijo k-to solistas. Dalyvavo koncertuose.

Vaidmenys: Valentinas (Š. Guno „Faustas"), Amonasras, Rigoletas (Dž. Verdžio „Aida", „Rigoletas"), Volframas (R. Vagnerio „Tanhoizeris"), Jeleckis (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Toreadoras (Ž. Bizė „Karmen") ir kt.

ŠŪLIAKAS Algirdas [g. 1928.XI.15 Kaune] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1962). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1953—54 Kauno motorų remonto f-ko laboratorijos vedėjas. Nuo 1954 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1966 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie mangano elektrolizinį nusodinimą.

ŠULIAKIENĖ Joana [g. 1929.VII.2 Kaune] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1964). 1953 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, dėsto Kauno Med. in-te; nuo 1969 docentė. Nuo 1956 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie selenotritionato skilimą tirpaluose, fizinės ir koloidų chemijos dėstymo metodiką, programuotą apklausą ir mokymą.

ŠULIAUSKAS Liudvikas [1916.VII.30 Klėtkininkuose (Vilkaviškio rj.) — 1941 Marijampolės aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. 1936 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1936—39 buvo kalinamas Kaune. 1939 Vištytyje (Vilkaviškio rj.) įstojo į Komunistų partiją. 1940 Jūrės (Kapsuko rj.) lentpjūvės komisaras, direktorius. 1940—41 mokėsi propagandistų kursuose prie LKP CK. Nuo 1941.V LKP Marijampolės aps. k-to skyriaus vedėjas. Hitlerininkų nužudytas.

ŠULINYS — įrenginys sodybai vandeniu aprūpinti. Jį sudaro rąstais, akmenimis ar betono žiedais sutvirtinta duobė su dengtu ar atviru rentiniu ir įtaisu vandeniui semti — kartimi su kabliu kibirui užkabinti, svirtimi ar velenu. Seniausiu šuliniu Lietuvoje laikomas Apuolės (Skuodo rj.) vandens rezervuaras, iškastas IX amžiuje. Jis buvo 2 m gylio; jo sienos suręstos iš 12—20 cm storio rąstelių. Rezervuaras užėmė 4×4,5 m plotą. Šuliniai minimi XVI a. ist. šaltiniuose. XIX a. kaimuose 3—4 sodybos turėjo po vieną bendrą šuli-

1

tigu

Eina per ugnį — nedega,
Eina per vandenį — neskęsta,
Eina per šiaudus — nešiugžda.
(Šešėlis.)

Agota

VĖJO TEISMAS

Šeimininkė nešė miltus iš klėties su gelda. Vėjas papūtė ir išdulkino visus jos miltus iš tos

44

2

3

4

ALGIRDAS STEPONAVIČIUS

Kūriniai: **1, 3.** K. Kubilinsko „Varlės karalienės" iliustracijos. **2.** L. Saukos „Šepečio repečio" iliustracija. **4.** Iliustracija lietuvių liaudies pasakai

1

2

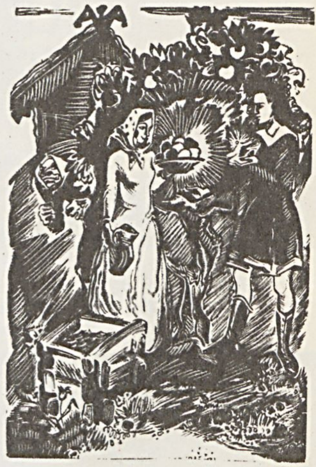

3

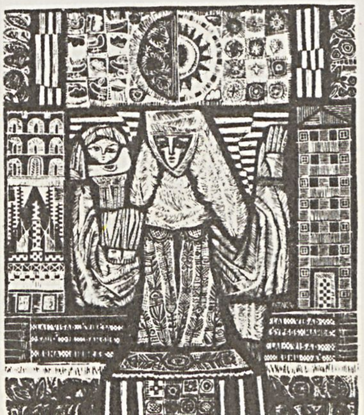

4

5

DOMICĖLĖ TARABILDIENĖ

Kūriniai: **1.** A. Matučio „Miško cirko" iliustracija. **2.** Žurnalo „Vyturys" viršelis. **3.** P. Cvirkos „Nemuno šalies pasakų" iliustracija. **4, 5.** Linoraižiniai: „Saulė" ir „Rytmečio aidai"

1

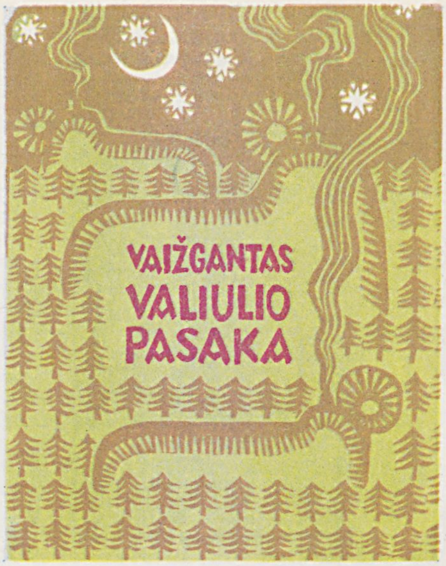

2

3

4

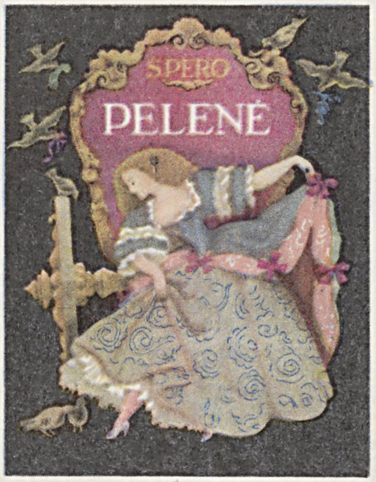

5

6

7

8

VAIKŲ LITERATŪRA

1. A. Liobytės „Pasaka apie narsią Vilniaus mergaitę ir galvažudį Žaliabarzdį" (dail. B. Žilytė). **2.** Vaižganto „Valiulio pasaka" (dail. B. Demkutė). **3.** K. Kubilinsko „Varlė karalienė" (dail. A. Steponavičius). **4.** P. Cvirkos „Juodoji tetulė" (dail. M. Ladigaitė). **5.** Š. Pero „Pelenė" (dail. K. Petrikaitė-Tulienė). **6.** Liet. liaudies pasaka „Saulės vaduotojas" (dail. A. Makūnaitė). **7.** Just. Marcinkevičiaus „U-ti-ti-ti šalta" (dail. L. Barisaitė). **8.** V. Palčinskaitės „Žirnių namelis" (dail. S. Valiuvienė)

Šulinys su svirtimi ir su velenu

nį. XIX a. pab.—XX a. pr. kaimams išsiskirsčius į vienkiemius, kiekviena sodyba įsirengė atskirą Š. Dažniausiai sodybose buvo po 1 Š. (tarp gerojo ir ūkinio kiemo), didesnėse — po 2 Š. (vienas gerajame kieme — žmonėms, kitas ūkiniame kieme — gyvuliams). Seniausi Š. buvo negilūs; jų sienos sutvirtintos į sąsparas suleistais rąstais arba išgrįstos akmenimis. Prie Š. būdavo laikoma kartis su kabliu kibirui užkabinti. XIX a. pab.—XX a. pr. paplito Š. su svirtimi. Tokių Š. sienos suręstos iš rąstų, rečiau sudėtos iš betono žiedų, rentinys (paprastai 70—80 cm aukščio) uždengtas lentiniu dangčiu. Kartis prikabinta prie svirties, įtaisytos į stipriai žemėn įkastą vertikalų dvišakį rąstą. Jei Š. naudojamas ir gyvuliams girdyti, prie jo būna padėtas lentinis arba skobtinis lovys. XX a. labiausiai paplito Š. su velenu. Tokių Š. sienos dažniausiai yra iš 7—15 betono žiedų, vienas ant kito suleistų į žemę, rečiau suręstos iš rąstų. Velenas su kibiro grandine įtvirtintas į 2 vertikalius abipus Š. įkaltus stulpus. Šie Š. dažnai turi įv. formų stogelius: paprastus dvišlaičius, dengtus skiedromis, rečiau čerpėmis, kartais keturšlaičius arba apskritus. Pasitaiko Š., kurių stogeliai ir rentinio kraštai ornamentuoti. Tokie Š. paprastai būna uždari, su durelėmis viršutinėje dalyje. XX a. pr. Klaipėdos kr. kaimuose, taip pat š. Lietuvos stambiuose ūkiuose paplito Š. su siurbliais. Jie t. p. su betoninių žiedų sienomis, aklinai uždengti storomis lentomis. Š. kasami ir dabar. Dažnai iš gyv. namo į Š. eina takelis, iš abiejų pusių apsodintas dekoratyviniais krūmais.

Lit.: Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 200—201]; J. Baršauskas [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968 [p. 100—101].

ŠULÎNSKAS Antanas [1900 Pocvietyje (Vilkaviškio rj.) — 1941.VII Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1918—26 LKP narys; priklausė Pocviečio kuopelei. 1920 bendradarbiavo laikraštyje „Kareivių tiesa". 1929—30 gyveno Brazilijoje. 1941 Žaliosios (Vilkaviškio rj.) valsčiaus kooperatyvo parduotuvės vedėjas. Hitlerininkų nužudytas.

ŠULÎNSKAS Juozas [apie 1896 Rumokuose (Vilkaviškio rj.) — 1919 pr.] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Dirbo Rumokų dvare. 1916 įsijungė į rev. judėjimą. 1918 pab.—1919 pr. organizavo dvaro darbininkus paimti valdžią. Vok. okupantų nužudytas.

ŠULIŪNIENĖ Alvyda [g. 1940.VI.7 Utenoje] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1962 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1965 dirbo Vilniaus hidrometeorologinės observatorijos inžiniere. Nuo 1968 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių seleno analizinės chemijos klausimais.

ŠÙLMANAS Mauša [g. 1902.VI.20 Vitebske (BTSR)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1941). 1937 baigė Visasąjunginę Lengvosios pramonės akademiją (Maskvoje). 1941—1945 Visasąjunginio Odos pramonės in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—52 Lietuvos TSR Lengvosios pramonės m-jos vyriausiasis inžinierius. Nuo 1952 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių Lietuvos TSR ekonomikos vystymo klausimais.

Ršt.: Ekonominė techninės pažangos esmė, V., 1958; Ekonominis naujos technikos naudojimo efektyvumas, V., 1962.

ŠULNĒLIAI — kaimas Radviliškio rj., Sidabravo apyl., 10 km į r. nuo Baisogalos, 7 km į p. nuo Sidabravo. 24 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose Š. vardas minimas 1586. 1959 buvo 10 gyv.

ŠÙLSKIS Jonas [g. 1920.VI.27 Kiemėnuose (Panevėžio rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1957), Lietuvos TSR nusipelnęs veterinarijos gydytojas (1965). 1946 baigęs Vet. akademiją, dirba joje ped. darbą; 1953—58 veterinarijos fakulteto dekanas, 1958—1959 prorektorius, nuo 1959 rektorius. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1957 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių skeleto raumenų struktūrą, be to, Lietuvos veterinarijos istorijos klausimais.

Ršt.: Citologijos ir bendrosios histologijos pagrindai, [vadovėlis vet. f-to studentams], V., 1965.

ŠÙLUS Anatolijus [g. 1936.IV.7 Baisogaloje (RTFSR, Novosibirsko sr., Vengerovo rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Maskvos un-tą. 1959—62 ir nuo 1966 Lietuvos TSR MA Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis; kartu nuo 1968 dėsto Vilniaus un-te. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kapitalinių įdėjimų, pagr. fondų ir naujos technikos ekonominį efektyvumą.

ŠÙLUS Apolinarijus [g. 1924.XII.19 Baisogaloje (RTFSR, Novosibirsko sr., Vengerovo rj.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1965). 1942—47 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1945 TSKP narys. 1948—50 Vilniaus un-to kadrų skyriaus viršininkas. 1950 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. 1950—54 Maskvos un-to filos. katedros aspirantas. Nuo 1954 Vilniaus un-to filos. katedros dėstytojas. Paskelbė straipsnių apie kovą prieš vok. faš. okupantus ir liaudies demokratinę revoliuciją Lenkijoje.

ŠUMAUSKÁITĖ Danutė [g. 1941.III.18 Kaune] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1967). 1965 baigė Maskvos Tarpt. santykių in-tą. 1965—69 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos darbuotoja. Nuo 1969 TSKP narė. Nuo 1969 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR užsienio prekybą.

ŠUMÁUSKAS Motiejus [g. 1905.XI.15 Kaune] — revoliucinio ir partizaninio judėjimo dalyvis, Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1915 dirbo pas buožes. I pasaul. karo metu su tėvais gyveno Narvoje (Estijos TSR). 1918 grįžo į Kauną, vasaromis dirbo ž. ū. darbus, žiemą lankė m-lą. 1922—26 raidžių rinkėjas. Veikė spaustuvių darbininkų profs-goje. 1923 įstojo į LKJS. Nuo 1924 Komunistų partijos narys. Buvo LKJS Kauno rj. k-to narys, organizavo Šančiuose „Kultūros" būrelius, sporto kolektyvus. Nuo 1925 LKJS CK narys. 1926 LKJS legalaus laikr. „Spindulys" redkolegijos narys. 1926.XI—1928.V tarnavo Lietuvos kariuomenėje, dirbo joje rev. darbą. Kaip Kauno part. org-jos delegatas 1928.VI dalyvavo LKP CK plenume Maskvoje. 1928.VII—1929.VI LKP CK Panevėžio rj. organizatorius, LKP Panevėžio rj. k-to narys. Redagavo pogr. laikr. „Žarija". 1929.V ištremtas į Mažeikių aps., pabėgo ir toliau dirbo rev. darbą. 1929—30 Maskvoje mokėsi Tarptautinėje Lenino mokykloje ir ją baigė. 1930 kooptuotas į LKP CK. 1930—31 Kaune dirbo LKJS CK sekretoriumi. Už rev. veiklą 1931.IV suimtas ir 1931.XI nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte, Ukmergėje, vadovavo polit. kalinių lavinimosi būreliams. 1931—33 Kauno kalėjime polit. kalinių rankraštinio žrn. „Kovotojas", IX forto polit. kalinių rankraštinio žrn. „Politkalinys" redkolegijos narys. Nuo 1938 vėl dirbo spaustuvėje, toliau dalyvavo rev. veikloje. Organizavo Kaune nelegalią spaustuvių darbininkų profs-gą. 1939 vasarą spaustuvių darbininkų susirinkime jo iniciatyva buvo

priimta rezoliucija, reikalaujanti paleisti polit. kalinius. Vadovavo darbininkų delegacijai, įteikusiai šią rezoliuciją vidaus reikalų ministrui K. Skučui. 1939.VII—1940.VI kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Nuo 1924 bendradarbiavo legaliuose ir pogrindiniuose kom. leidiniuose „Darbininkų jaunimas", „Darbininkų ir valstiečių jaunimas", „Komjaunuolis", „Komunistas", „Naujokas", „Tiesa" (slap. Stasys, St., Juozas, Panevėžio Zigmas, Pan. Zig., P. Z., Tamošiukas, Keras ir kt.). 1940—41 Darbo rūmų ir Lietuvos profs-gų organizacinio Centro Biuro pirmininkas, darbo ministro pavaduotojas, vietinės pramonės liaudies komisaras, nuo 1941.V — Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojas. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. D. Tėvynės karo pradžioje pasitraukė į Penzą. 1942.I—VIII Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos polit. skyriaus viršininkas. Paskirtas LKP CK ir Lietuvos partiz. judėjimo štabo operatyvinės grupės vadovu, 1943.IV atvyko į hitlerininkų okupuotą teritoriją, čia vadovavo part. ir partiz. org-joms. 1944.I—VII LKP Šiaurės sr. pogr. k-to sekretorius (slap. Kazimieras). Redagavo „Žalgirio" partizanų junginio štabo laikr. „Lietuvos partizanas". 1944.VII—IX Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininkas. 1944—50 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos (nuo 1946 Ministrų Tarybos) pirmininko pavaduotojas, 1945—50 ir Valstybinės plano komisijos pirmininkas. 1950—53 LKP Šiaulių sr. k-to I sekretorius. 1953—54 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, 1954—55 LKP CK II sekretorius. 1956—67 Lietuvos TSR MT pirmininkas. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininkas, TSRS AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. Nuo 1941 LKP CK narys; 1949—52 ir nuo 1953 LKP CK Biuro narys. Nuo 1940 Lietuvos TSR AT, nuo 1947 ir TSRS AT deputatas. TSKP XIX—XXIII suvažiavimų delegatas. Nuo 1956 kandidatas į TSKP CK narius. Paskelbė atsiminimų apie rev. judėjimą Lietuvoje.

Ršt.: Pokarinio penkmečio vykdymo laimėjimai Tarybų Lietuvoje, V., 1950; Успехи выполнения послевоенной пятилетки в Литовской ССР, Вильнюс, 1950; Tarybų Lietuvos pramonės laimėjimai, V., 1950; Достижения промышленности Советской Литвы, Вильнюс, 1950; Pasakojimas apie Lietuvos ateitį, V., 1959; Рассказ о будущем Литвы, M., 1959; Opowieść o przyszłości Litwy, Warszawa, 1960; La Lituanie Soviétique, Paris, 1960; Lithuania (Wonderful deeds ahead), London, 1960; Litauen i dag och i morgon, Stockholm, 1960.

ŠUMERÀ — upė Kėdainių rj., Obelies deš. intakas. Ilgis 27 km, baseino plotas 86 km². Prasideda ties Žeguniais, 14 km į p. r. nuo Ramygalos, 2 km į š. v. nuo Pagirių. Teka į p. v. Įteka į Obelį 24 km nuo jos žiočių, ties Žemaisiais Kapliais, 4 km į v. nuo Šėtos. Intakai: Juostainis (deš.), Nederva (kair.). Vid. nuolydis 102 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,45 m³/s.

ŠŪMINAS Mykolas [g. 1927.I.26 Pašiškėje (Ignalinos rj.)] — gydytojas onkologas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1951 baigęs Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą, dirbo mokytoju Vilniuje, Švietimo m-jos inspektoriumi. 1958 baigė Vilniaus un-to med. f-tą. Nuo 1958 Onkologijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie naujų antiblastominių junginių poveikį navikams, t. p. kitais onkologijos klausimais.

ŠŪMSKAS Stasys [g. 1924.V.8 Ausieniškėse (Trakų rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų daktaras (1969). 1947 baigęs Vilniaus un-tą,

iki 1952 dirbo Rokiškio aps. ir rj. sveikatos apsaugos skyriaus inspektoriumi, vedėju, Rokiškio ligoninės chirurgu, chirurginio skyriaus vedėju. 1952—53 Klaipėdos sr. sveikatos apsaugos sk. vyriausiasis chirurgas. Nuo 1953 Klaipėdos resp. ligoninės vyriausiasis chirurgas. 1962 apgynė mokslų kandidato disertaciją. Daktaro disertacijoje nagrinėjo kaulų pūlingų ertmių gydymo klausimus. Sukonstravo aparatą lūžusių galūnių kaulams atstatyti. Paskelbė moksl. straipsnių traumatologijos klausimais.

ŠŪMSKAS — miestelis Vilniaus rj., 30 km į r. nuo Vilniaus, į p. nuo Vilniaus—Minsko geležinkelio, netoli BTSR sienos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 564 gyv. (1970). Iš Š. eina kelias į Vilnių. Plano struktūra linijinė. Yra glžk. st., ligoninė (nuo 1945), aštuonmetė m-la (iki 1949 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1950). XVIII a. pastatų kompleksas — bažnyčia, buv. vienuolynas, koplyčios — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Vertingi archit. požiūriu ir buv. dvaro rūmai (past. XVIII a. pab.) su parku. Iki XVII a. pab. kaimas vadinosi Laukininkai. 1696 dvarininkas M. Šumskis pastatydino medinę bažnyčią, o kaimą pavadino Šumsku. 1705—1848 veikė dominikonų vienuolynas. 1775 buvo 58 kiemai. 1777 Š. parapinėje m-loje mokėsi 10 mokinių, 1796 — 15. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š. — valsčiaus centras. 1892 buvo 106 gyventojai. 1918—19 Šumske veikė darbininkų ir valstiečių vargnomenės atstovų taryba. 1931 buvo 185 gyv., 1959 — 276.

ŠŪMSKIS Stanislovas [1789.X.14 Šumske (Vilniaus rj.) — 1871.VII.3 Vilniuje] — 1831 sukilimo dalyvis. 1807—09 studijavo Vilniaus un-te. Vėliau tarnavo Napoleono kariuomenėje kapitonu ir dalyvavo 1812 kare. 1829 išrinktas Vilniaus aps. bajorų maršalka. 1831 pr. Vyriausiojo sukilėlių k-to, rengusio sukilimą Lietuvoje ir V. Baltarusijoje, narys. 1831.VI suimtas ir ištremtas 3 mėnesiams į Smolenską. 1834—38 priklausė Vilniuje veikusiai slaptai org-jai, kuri palaikė ryšius su S. Konarskio įkurta lenkų emigrantų org-ja Prancūzijoje. 1838 Liepojoje suimtas, atgabentas į Vilnių, 1839 ištremtas į Viatką (dab. Kirovas), 1840 — į Vologdą. 1842 grįžo į Vilnių. 1847 neilgai kalintas. 1851 parašė 1812—48 atsiminimus (lenkų k., išl. 1931).

ŠUNAKĒVIČIUS Mykolas [1903.VIII.17 Šiauliuose — 1946.I.16 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1934 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose, Kaune, IX forte. 1940—41 Šiaulių miesto milicijos viršininkas. 1942 pr. tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo kuopos polit. vadovu. Baigęs spec. m-lą Maskvoje, 1942 vid. atvyko į Lietuvą; iki 1944.VIII „Keršytojo" partizanų būrio, veikusio Raseinių ir Tauragės apskrityse, komisaras, 1943—44 LKP Raseinių aps. k-to narys.

ŠUNAKÕJAI — kaimas Molėtų rj., Pająžuolių apyl., 5 km į v. nuo Aluntos. 104 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Virinta (Šventosios intakas). Yra Paąžuolių felčerių-akušerių punktas, Pająžuolių biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 112 gyv.

ŠUNĒLĖ — kaimas Zarasų rj., Ežerėnų apyl., 7 km į p. v. nuo Zarasų, abipus Kauno—Zarasų plento. 35 gyv. (1970). Yra parduotuvė, Girsių pr. m-la (nuo 1932), biblioteka (nuo 1962). 1959 buvo 26 gyv.

ŠŪNIJA — upė Šilalės ir Tauragės rj., Jūros kair. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 158 km². Prasideda 4 km į r. nuo Upynos. Teka į p. v. Įteka į Jūrą 53 km nuo jos žiočių, ties Norkaičiais, 5 km į š. nuo Tauragės. Intakai: Upynalė, Tulė, Ringė, Kaipė, Duobeižis, Karapolis, Irtuona (visi deš.). Vid. nuolydis 336 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,71 m³/s.

ŠŪNYS. Lietuvos teritorijos gyventojai Š. turėjo jau viduriniame akmens amžiuje (VIII—IV t-metyje pr. m. e.). To meto Š. kaulų rasta Galubalio, Turlojiškės pelkėse (abi Kapsuko rj.). Jau tada jie buvo žmogaus būsto, turto saugotojai, medžioklės padėjėjai. Š. mėsa buvo valgoma. Š. kaulų pasitaiko ir piliakalniuose, pvz., Nemenčinės (I—IV a.).

Nuo seno Lietuvoje labiausiai buvo vertinami medžiokliniai ir kiemsargiai šunys. Nemaža Š. buvo laikoma jau XIII amžiuje. XIV a. Vytauto atkelti į Lietuvą totoriai atsivežė šiurkščiaplaukių kurtų, ilgaplaukių Kuršo skalikų. II Lietuvos Statute (1566), be kiemsargių, minima 11 medžioklinių Š. grupių ir veislių: sekikai, skalikai, kurtai, vižlai, bebriniai Š., Milano Š. ir kt. Pagal šio Statuto kainas kai kurie medžiokliniai ir kiemsargiai Š. buvo 3 kartus brangesni už arklį, arba 3—6 kartus brangesni už

karvę, jautį. Pasitaikydavo feodalų, kurie savo baudžiauninkus mainydavo į gerus šunis. XVI a. ir vėliau į Lietuvą kai kurių veislių Š. būdavo atvežama iš įvairių Europos kraštų (Anglijos, Prancūzijos, Italijos, Ispanijos), t. p. iš Azijos. 1525 Žygimanto Senojo Prūsijos kun-ščiui Albrechtui surengtose meškos gaudynėse buvo sužeista apie 100 Š. Vadinasi, tais laikais Š. turėta nemažai. Nuo XIV a. didžiojo kun-ščio ir kt. didikų dvaruose būdavo šunininkų — valstiečių, kuriems buvo pavesta auginti, dresiruoti, prižiūrėti medžioklinius Š., dalyvauti su jais feodalų rengiamose medžioklėse. Š. šaukti buvo naudojami mediniai, raginiai, vėliau metaliniai trimitai, be to, sukurti saviti signalai. XVIII a. labiausiai buvo paplitę vietiniai skalikai, ogarai, bretanai, brustbartai ir kt.

1919—40 iš medžioklinių Š. labiausiai buvo paplitę liet. skalikai; nedaug buvo taksų, dratharų, taškuotųjų ir raudonųjų seterių, spanielių, pointerių. Medžiokliniai Š. buvo brangūs: už grynaveislį Š. užsienyje reikėjo mokėti po 3—5 tūkst. lt.

Taryb. laikotarpiu kiškių ir lapių medžioklėse dažniausiai naudojami skalikai; urvuose tūnančių lapių, barsukų, usūrinių šunų — taksai, foksterjerai; šernų, briedžių — laikos; paukščių — spanieliai, šiurkščiaplaukiai ir trumpaplaukiai paukštiniai Š., seteriai ir kiti. 1968 pab. Lietuvoje buvo 1550 aštuoniolikos veislių medžioklinių Š., daugiausia rusiškųjų, lietuviškųjų ir estiškųjų skalikų, trumpaplaukių ir šiurkščiaplaukių foksterjerų, šiurkščiaplaukių ir trumpaplaukių paukštinių Š., rusiškųjų margųjų skalikų, spanielių, nedaug laikų, raudonųjų bei taškuotųjų seterių ir kt. veislių šunų. Medžioklinius šuniukus augina ir platina Jovariškių zoofermos (Trakų rj.) šunynas (įk. 1960, išplėstas 1964).

Lietuvoje yra ir tarnybinių šunų: R. Europos, vokiškųjų ir Kaukazo aviganių, doberman-pinčerių, dogų, buldogų. Jie naudojami valst. ir visuom. turtui saugoti, be to, kriminalistikoje. Turto apsaugai Š. augina, apmoko ir tiekia Vidaus reikalų m-jos šunynai; kitiems tikslams — Laisvanoriškos d-jos armijai, aviacijai, laivynui remti respublikinio šunininkystės klubo nariai Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje, Panevėžyje, Joniškyje. Kasmet rengiamos Š. parodos. Gyventojai laiko įv. veislių kambarinių dekoratyvinių Š.: bolonių, pinčerių, pudelių, terjerų.

Labiau paplitusios Lietuvoje neužkrečiamosios medžioklinių Š. ligos — bronchitas, plaučių uždegimas, avitaminozės, ūminis skrandžio ir žarnų uždegimas; užkrečiamosios — pasiutligė, Š. maras, toksokarozė, teniozės (kai kuriomis iš jų, pvz., echinokokoze, užsikrečia ir žmogus).

ŠUNKARIAĨ — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 11 km į v. nuo Šakių, 5 km į p. nuo Siesarties (Šešupės intako). 107 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1927). Kaimas įsikūrė XVIII a. pradžioje. 1959 buvo 116 gyv.

ŠŪNOBELĖ. Lietuvoje auga **dygioji Š.** *(Rhamnus cathartica).* Ji yra savaiminė. Užauga iki 8 m aukščio. Žydi gegužės—birželio mėn.; vaisiai prinoksta rugpiūčio—rugsėjo mėn. Mišriuose bei lapuočių miškuose sudaro traką. Dažna pamiškėse, pievų, pelkių pakraščiuose. Š. vaisius lesa laukiniai paukščiai. Žievė ir vaisiai vartojami farmacijos pramonėje. Platina vainikuotąsias javų rūdis (jos parazituoja ant Š. lapų), todėl palaukėse naikinamos. Liet. liaudis medieną kartais vartodavo tekinimo ir stalių dirbiniams, žievę — audinių dažams.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

ŠUNSKAĨ — kaimas Kapsuko rj., 10 km į š. nuo Kapsuko; apylinkės ir kolūkio centras. 437 gyv. (1970). Per kaimą teka Žvirgždė (Rausvės intakas), iš p. prieina Šunskų miškas. Kaimas vienkieminis, branduolinis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija (nuo 1949), aštuonmetė m-la (1944—49 prog-ja, iki 1959 septynmetė m-la), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1945). Kaimas įsikūrė XVIII a. viduryje. 1795 pastatyta akmeninė bažnyčia, o šiai sugriuvus, 1865 — mūrinė. 1827 kaime buvo 44 namai, 294 gyventojai. 1839 ist. šaltiniuose minimas m-los pastatas. 1867 atidaryta valdinė m-la (tais metais joje mokėsi 56 berniukai, 20 mergaičių). 1892 buvo 400 gyventojų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Šunskai — valsčiaus centras. XX a. pr. kaimas išsiskirstė į vienkiemius. 1905 kaime vyko valstiečių bruzdėjimai prieš caro valdžią (kelis kartus buvo užpultos parduotuvės, padegti vaito namai). 1905.XII.16 valstiečiai savavališkai išsirinko valsčiaus v-bą. 1918 pab. kaime pradėjo veikti LKP kuopelė, buvo įsteigtas valsčiaus rev. k-tas (pirm. V. Janušauskas), išrinkta darbininkų atstovų taryba, suorganizuotas ginkluotas darbininkų ir valstiečių būrys, įsteigta ž. ū. darbininkų profs-gos org-ja. Apie 1920 kaime įkurta LKJS kuopelė. 1923 buvo 450 gyv., 1959 — 432. Šunskuose gimė rev. judėjimo dalyvės Adelė (1903) ir Izabelė (1909) Laukaitytės.

ŠUNSKŲ MIŠKAS — miškas Kapsuko rj., 5 km į š. nuo Kapsuko, Šešupės kair. krante. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Šunskų girininkijai. Plotas 1931 ha; medynų 1800 ha. Paviršius — lyguma su lėkštais įdubimais, daugelyje vietų supelkėjusi; apie 9% užima nedidelės žemapelkės. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški ir velėniniai gliejiški, sujaurėję, priemoliniai bei moliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgna arba šlapoka giria. 98% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 37%, juodalksnynų 36%, beržynų 12%, drebulynų 9%, uosynų 4%, ąžuolynų ir skroblynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 11%, pusbrandžiai medynai 52%, pribręstantieji 22%, brandieji 15%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 171 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Miške auga maždaug 200 metų amžiaus uosis; jo aukštis 29 m, skersmuo 1,15 m. P. r. pakraštyje apie 1 ha užima maumedynas, įveistas maždaug prieš 100 metų. Gausu stirnų, kiškių, yra šernų, lapių, voverių, Šešupėje — ūdrų. Miškas įeina į Kapsuko miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 4000 ktm. Miško p. pakraštyje hitlerininkai 1941 nužudė apie 1700 žmonių; toje vietoje įrengtos kapinės. Šiaurės vakaruose prie Š. m. įsikūrę Šunskai.

ŠUOJÀ — upė Radviliškio ir Panevėžio rj., Kiršino kair. intakas. Ilgis 51 km, baseino plotas 258 km^2. Prasideda Vaižgų apylinkėse, 7 km į p. r. nuo Šeduvos. Aukštupyje, iki santakos su Liūliu, vadinama Kūriu. Teka į p. Įteka į Kiršiną 3 km nuo jo žiočių, ties Sargėnais, 3 km į p. v. nuo Naujamiesčio. Intakai: dešinieji — Laba, Guopys; kairieji — Liūlys, Alkupis. Vid. nuolydis 94 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,34 m^3/s. Vidurupyje Š. kerta Radviliškio—Daugpilio geležinkelis.

ŠUOLIAI Į VANDENĮ. Lietuvoje, kaip ir kt. šalyse, Š. į v. ilgą laiką buvo laikomi plaukimo rungtimi. Iki 1940 geresnių rezultatų buvo pasiekę J. Astrauskas, V. Vaškelis. Pirmoji Š. į v. sekcija įkurta 1948 Kaune. Vėliau ji išsivystė į atskirą sporto m-lą. 1950 Lietuvos šuolininkai debiutavo TSRS Š. į v. pirmenybėse. Nuo 1954 Lietuvoje Š. į v. pirmenybės rengiamos atskirai nuo plaukimo pirmenybių. Pastačius naujus baseinus Vilniuje (1957), Panevėžyje (1965), Šiauliuose (1967), buvo suorganizuotos Š. į v. grupės, pagerėjo Lietuvos šuolininkų rezultatai. Daugkartinė Lietuvos čempionė A. Kareckaitė-Pipynienė 1957, 1958, 1960, 1962 TSRS pirmenybėse užėmė II vietą, 1957 tapo tarptautinių jaunimo žaidynių vicečempione, 1958 — Europos čempione. 1957—1962 TSRS jaunių Š. į v. pirmenybėse B. Dėdinskas, R. Kasparas, G. Plioplytė, P. Ziapkus užėmė prizines vietas. Nuo 1967 Lietuvoje kasmet rengiamos Lietuvos ir Bulgarijos Š. į v. varžybos. 1969 pr. Lietuvoje buvo apie 400 sportininkų (jų tarpe 5 sporto meistrai), kultivuojančių Š. į v.

ŠUOPYTĖ Ona [g. 1934.VI.9 Jurbarke] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1966). 1958 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1961 mokytojavo. Nuo 1964 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vitamino B_{12}, jo pašarinių koncentratų bei metionino įtaką viščiukams.

ŠUPIKOVAS (Шупиков) Danijilas Jefimovičius [g. 1906.XII Buiničiuose (BTSR, Mogiliovo rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1925—27 VLKJS Mogiliovo rj. k-to darbuotojas, Mogiliovo rj. švietimo skyriaus vedėjas. Nuo 1926 TSKP narys. 1927—35 part. dar-

buotojas Krasnopolske, Klimovičiuose, Slucke, Bobruiske (visi BTSR). 1931 neakivaizdiniu būdu baigė Leningrado Kom. un-tą. 1935—38 BTSR Kinofikacijos v-bos viršininko pavaduotojas, Fiz. kultūros ir sporto k-to prie BTSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas. 1939—40 Baltarusijos KP CK, 1940—41 ir 1942—47 LKP CK organizacinio skyriaus vedėjas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941—42 VKP(b) Mordovijos sr. k-to, VKP(b) CK darbuotojas. 1942—1944 dar ir Lietuvos partiz. judėjimo štabo viršininko pavaduotojas. 1947—50 LKP CK, 1950—52 LKP Vilniaus sr. k-to sekretorius. Nuo 1952 TSRS MT aparato darbuotojas. 1941—52 LKP CK Biuro narys. 1936—54 TSRS AT, 1947—55 Lietuvos TSR AT deputatas.

ŠŪRAS Kalmanas [g. 1917.III.27 Antalieptėje (Zarasų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1939—40 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, vėliau Lietuvos Liaudies kariuomenėje, Raudonojoje Armijoje; nuo 1942 16 lietuviškosios divizijos karys. Nuo 1944 TSKP narys. Tarybų Sąjungos Didvyrio vardą gavo už pasižymėjimą 1944.X.12 kautynėse prie Užpelkių (Klaipėdos rj.). Š. su savo vadovaujama prieštankinio pabūklo tarnyba atmušė žymiai gausesnių priešo jėgų atakas ir išlaikė pozicijas, sunaikino 1 priešo tanką, apie 100 hitlerininkų. 1946—51 dirbo ž. ū. kooperacijoje, nuo 1951 dirba sukirpėju Vilniaus odinės galanterijos kombinate.

ŠURĀVINAS Teodoras [1889.IV.23 Batalove (RTFSR, buv. Kostromos gub.) — 1966.IV.10 Kaune] — pedagogas, rašytojas, vertėjas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1945). Vaikystėje su tėvais persikėlė į Jurbarką. Baigęs Raseinių keturklasę m-lą, 1907 įgijo pradinės m-los mokytojo teises. 1907—15 mokytojavo Vyžuonėlių, Kupiškio, Skapiškio pradinėse mokyklose, I pasaul. karo metu — Rusijoje, 1922—40 — Jurbarke, 1940—41 — Kaune. Vok. faš. okupacijos metais iš ped. darbo atleistas. 1944—46 Kauno aps. liaudies švietimo skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1946—50 Kauno un-to parengiamųjų kursų vedėjas. Nuo 1950 pensininkas. Parašė mokslo populiarinimo knygų, parengė rusų k. vadovėlių II—VI klasėms. Išvertė į liet. kalbą A. Čechovo, M. Lermontovo, I. Turgenevo kūrinių ir liet. rašytojų (Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, B. Sruogos, A. Venclovos) kūrinių į rusų kalbą.

Ršt.: Pasakojimai apie didžiąsias keliones, Kaunas—Marijampolė, 1931; Kelionės į nežinomus kraštus, K., 1937; Kristupas Kolumbas, Marijampolė, 1938; Vienas tarp laukinių, [apie keliautoją Miklūchą-Maklajų], K., 1945; Paukščiai mūsų draugai, V., 1954.

Vert.: Литовские народные сказки, Рига, 1930; **Жемайте**, Избранные сочинения, 2 т., М., 1951; **Лаздину Пеледа**, Исчезло как сон, Вильнюс, 1955; **Б. Сруога**, Лес богов, Вильнюс, 1958; **А. Венцлова**, Дружба, М., 1962 [vertė su I. Kaplanu].

ŠUR̃KUS Antanas [g. 1893.IX.12 Karpėnuose (Akmenės rj.) — 1953.XII.5 Vilniuje] — Rusijos pilietinio ir Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pulkininkas. 1912 baigė Žagarės prekybos mokyklą. 1913—14 dirbo Archangelsko žemės tvarkymo komisijoje. 1914—18 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1916 baigęs Orenburgo praporščikų mokyklą, fronte buvo būrio, kuopos vadas. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją, kovėsi su baltagvardiečiais prie Samaros (dab. Kuibiševas), Uralsko, 1920 — su pilsudskininkais prie Baranovičių (BTSR), Sedlcų (Lenkija). 1921—40 Lietuvos kariuomenės būrio, kuopos, bataliono vadas, pulko vado padėjėjas. 1940—41 Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso pulko vadas. 1941 tobulinosi Maskvos Frunzės karo akademijoje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos pulko vadas, divizijos vado pavaduotojas. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo, Velikije Lukų, Nevelio, Polocko, Lietuvoje. 1944—45 Raudonosios Armijos divizijos vado pavaduotojas; dalyvavo mūšiuose Latvijoje, Lenkijoje, R. Prūsijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1946—48 Vilniaus Ped. in-to, Vilniaus un-to dėstytojas. 1948—51 Lietuvos TSR Laisvanoriškos d-jos armijai remti k-to pirmininkas. Nuo 1951 Lietuvos TSR Laisvanoriškos d-jos armijai, aviacijai, laivynui remti k-to pirmininko pavaduotojas.

ŠUR̃KUS Jonas [g. 1919.X.2 Gulbinuose (Akmenės rj.)] — gydytojas psichiatras, medicinos mokslų daktaras (1969), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1969). 1945 baigęs Kauno un-tą, iki 1947 dėstė Vilniaus, 1947—50 Kauno un-te. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Medicinos in-te; nuo 1953 neurologijos ir psichiatrijos katedros vedėjas, be to, 1953—55 gydomojo fakulteto prodekanas, 1955—58 ir 1960—61 dekanas. 1952—53 dar ir Kauno sr. sveikatos apsaugos skyriaus vedėjas. 1960 apgynė mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1963 docentas. Daktaro disertacijoje nagrinėjo psichiatrijos vystymąsi Lietuvoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie psichikos sutrikimus sergant reumatu, psichikos ligų (šizofrenijos, epilepsijos, somatinių psichozių) diferencinę diagnostiką ir kliniką, psichiatrijos organizavimą Lietuvoje, t. p. liaudies medicinos ir medicinos istorijos klausimais.

ŠUR̃KUS Jonas [g. 1939.IX.23 Kybartuose] — agronomas entomologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1962 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1965 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie kovą su bulvių kenkėjais Lietuvos TSR ir kitais augalų apsaugos klausimais.

ŠŪSTAS — liaudies šokis. Buvo paplitęs visoje Lietuvoje. Muz. metras $^2/_4$, tempas įvairus. Šoka 4 poros. Sustojusios priešpriešiais, pakaičiui dvi poros suartėja, nutolsta, vėl suartėja; merginos keičiasi. Paskui šokėjai eina ratu į vieną, į kitą pusę ir šoka polką. Š. šokamas scenoje kaip vyr. amžiaus žmonių šokis. Jį scenai pritaikė M. Baronaitė, remdamasi Prienų apyl. variantu.

Lit.: Suk, suk ratelį, V., 1957.

ŠUSTĀVIČIUS Kazys [g. 1928.III.11 Dalinonyse (Kaišiadorių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1952 baigė Maskvos un-tą. 1952—53 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos ekonomistas. 1953—55 ir 1958—68 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1955 TSKP narys. 1955—58 kolūkio pirmininkas, laikr. „Naujas gyvenimas" redaktorius (Prienų rj.). Nuo 1968 dėsto Dailės in-te. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie kolūkių pagrindinius bei nedalijamuosius fondus, kolūkių piniginių įplaukų paskirstymą, soc. nuosavybės formas.

ŠŪSTERIS (Schusterus) Fridrichas Zigmantas [1671 — 1750.I.21 Būdviečiuose (R. Prūsija, Ragainės aps.)] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Baigė Karaliaučiaus katedros m-lą ir Karaliaučiaus un-tą (įsimatrikuliavo 1689). Nuo 1701 kunigavo Būdviečiuose. Redagavo S. Bitnerio verstą „Naująjį testamentą" (1701), pritaikydamas vertimo kalbą R. Prūsijai. Papildė ir trečiąkart išspausdino D. Kleino „Naujas giesmių knygas" (1705). Padėjo parengti 1722 katekizmą ir J. Berento giesmyną (1732).

ŠŪSTEROVAS Jonas [g. 1903.I.20 Mūro Strėvininkuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kalvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys (su pertrauka 1941—44); priklausė LKP Strėvininkų kuopelei. 1940—41 LKP Trakų aps. k-to skyriaus vedėjas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. 1944—66 LKP Trakų apskrities ir rajono komiteto sektoriaus vedėjas. Pensininkas.

ŠUSTIS — upė Šilutės rj., Šyšos deš. intakas. Ilgis 42 km, baseino plotas 135 km². Prasideda Girininkų apylinkėse, 8 km į p. v. nuo Pajūrio. Teka į p. v. pro Žemaičių Naumiestį. Įteka į Šyšą 18 km nuo jos žiočių, ties Jonaičiais, 5 km į r. nuo Šilutės. Intakai: dešinysis — Pievupys, kairieji — Nibrinė, Šelmuo. Vid. nuolydis 187 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,61 m³/s.

ŠUŠVĖ — upė, Nevėžio deš. intakas. Ilgis 130 km, baseino plotas 1170 km². Prasideda Plekaičių apylinkėse (Kelmės rj.), 6 km į p. r. nuo Tytuvėnų. Pačiame aukštupyje teka į š. per Tytuvėnų tyrelį; pasukusi į r., kerta Sulinkių ir Stelmokų pelkes (Radviliškio rj.); nuo santakos su Berže teka į p. pro Grinkiškį, Josvainius. Įteka į Nevėžį 36 km nuo jo žiočių, 8 km į p. nuo Josvainių (Kėdainių rj.). Intakai: dešinieji — Upytė, Gomerta, Žadikė, Vedreikė, Miegotas, Ažytė, Skerdūmė, Sliekupys, Pečupė, Žemėplėša, Liedas, Lapskojis, Vikšrupis, Putnupys; kairieji — Beržutė, Malštovė, Beržė, Srautas, Sarva, Kiaunytė, Krimslė, Vinkšnupys, Skersupis, Jiesla, Paupelys, Žiedupys. Krantai neaukšti, salpa 40—80 m pločio. Slėnis iki Žadikės (75 km nuo žiočių) daugiausia 2—3 km pločio, žemiau — 350—450 m, šlaitai 6—15 m aukščio, salpa 40—80 m pločio. Vagos plotis aukštupyje 8—10 m, vidurupyje ir žemupyje 10—16 m, gylis 0,3—0,6 m, srovės greitis 0,1—0,4 m/s. Aukšupyje vaga kanalizuota. Vid. nuolydis 86 cm/km. Debitas ties Josvainiais (14 km nuo žiočių): maks. 312, vid. 6,60, min. vasarą 0,10, min. žiemą 0,038 m³/s. Upė užšąla vid. apie XII.15, anksčiausia XI.9—10. Didžiausias ledo storis aukštupyje 100 cm, žemupyje 83 cm. Ledo danga išsilaiko vid. 91—99, ilgiausiai 142—148 dienas. Upė ima laužti ledus vid. III.20—30, vėliausiai IV.16—18. Ledonešis trunka 4—5 dienas, ilgiausiai 27 dienas. Metinė vandens lygio svyravimų amplitudė aukštupyje 2,9 m, žemupyje 3,4 m. Pavasarį upėje vanduo pakyla 2,6—3,1 m virš vasaros vandens lygio. Grinkiškyje (69 km nuo žiočių) ir Kairėnuose (62 km nuo žiočių) prie Š. yra vandens malūnai.

ŠŪTAI — kaimas Švenčionių rj., 14 km į p. v. nuo Švenčionių, į r. nuo Vilniaus—Švenčionių plento; apylinkės centras. 126 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Iš r. prieina Kušliškių, Trakų, iš v. — Družulėnų miškai. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1954). 1890 kaime buvo 9 kiemai, 104 gyv.; 1959 — 115 gyv.

ŠŪTAS Juozas [g. 1911.II.18 Peterburge] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1939 Kavoliuose (Zarasų rj.) įstojo į Komunistų partiją. 1941 Dusetų vls. partorgas. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1942.VIII Žemaitės partizanų junginio kovotojas; buvo sužeistas. Nuo 1944 Dusetose dirbo part. ir adm. darbą. 1951—58 kolūkio pirmininkas Zarasų rj. Pensininkas.

ŠŪTAS Juozas [g. 1915.II.8 Kavoliuose (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1932—34 LKJS narys. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 Berniūnų (Zarasų rj.) apyl. seniūnas, kar. instruktorius Zarasuose. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte buvo sužeistas. 1944 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—52 adm. ir part. darbuotojas Švenčionių ir Lazdijų rajonuose. 1952—61 kolūkio pirmininkas Lazdijų rj. Nuo 1964 Dusetų žirgyno traktorininkas.

ŠŪTAS Petras [g. 1919.XI.8 Antažiegėje (Zarasų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis ir administracinis darbuotojas. 1933—40 tarnavo pas buožes. 1941 Dusetų vls. klubo-skaityklos vedėjas. 1941—43 slapstėsi. 1943—44 Žemaitės partizanų junginio, veikusio Rokiškio aps., ryšininkas; 1944.V—VII to junginio partizanas. 1944 Panemunėlio (Rokiškio rj.) vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1944—45 komjaunimo darbuotojas Zarasuose. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. 1946—50 part. darbuotojas Zarasų apskrityje. Nuo 1947 TSKP narys. 1950—51 LKP Rokiškio rj. k-to I sekretorius. 1951—52 Panevėžio mašinų-traktorių stoties polit. skyriaus viršininkas. 1952—54 Kuršėnų rj. vykd. k-to pirmininkas. 1954—59 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1959—67 Pakruojo rj., nuo 1967 Zarasų rj. vykd. k-to pirmininkas.

ŠUTÓNYS — kaimas Švenčionių rj., Bielionių apyl., 10 km į š. r. nuo Švenčionių. 31 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Ilgio ež. Yra parduotuvė, pr. m-la, kultūros namai, biblioteka (nuo 1951). XIX a. pab. buvo Š. kaimas ir Š. dvaras. 1959 kaime buvo 39 gyv.

ŠVÁININKAI — kaimas Panevėžio rj., Smilgių apyl., 15 km į v. nuo Panevėžio, prie Šiaulių—Panevėžio plento. 124 gyv. (1970). Per kaimą teka Šuoja (Kiršino intakas). Iš r. prieina Švaininkų pelkė. 1368, 1371 į Š. buvo įsiveržę ir juos apiplėšę kryžiuočiai. Ist. šaltiniuose 1585 minimas Š. dvaras. 1959 kaime buvo 80 gyv.

ŠVÁININKŲ PĖLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 13 km į š. v. nuo Panevėžio, 3 km į š. nuo Gustonių geležinkelio stoties. Plotas 108 ha. Raistinė aukštapelkė. R. dalis įeina į Gustonių mišką. Durpių klodo didž. storis 1,7 m, vid. 1,26 m; vid. susiskaidymas 40%, vid. peleningumas 7,2%. Į v. nuo Š. p. įsikūręs Švaininkų kaimas.

ŠVAÍSTAS Juozas [tikr. **Balčiūnas**; g. 1891.III.18 Rokiškyje] — rašytojas. 1917 Maskvoje baigė karo m-lą. Buvo Lietuvos kariuomenės karininkas. 1924—28 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1928—35 „Kario" redaktorius. Reikšmingiausi prieškarinio laikotarpio Š. kūriniai — apysakos „Šilkinė suknelė" ir „Kerpių berniūkštis" (išleistos 1927 bendru pavadinimu „Šilkinė suknelė"). „Šilkinėje suknelėje" realistiškai vaizduojama smulkios valdininkės buitis, „Kerpių berniūkštyje" — burž. kariuomenės gyvenimas. Aps. rinkiniuose „Naujan gyveniman" (1928) ir „Meilės vardu" (1937) liečiamos daugiausia buitinės ir moralinės temos, aprašinėjami meilės nuotykiai. Š. parašė studiją apie L. Jucevičių (išsp. „Tautoje ir žodyje", 1930), išvertė F. Dostojevskio „Nusikaltimą ir bausmę". Vok. faš. okupacijos metais dalyvavo antitaryb. veikloje. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1949 gyvena JAV, Los Andžele. Išleido romanų, novelių rinkinių, atsiminimų. Emigracinio laikotarpio Š. prozoje idealizuojami XIX a. pab. nac. išsivadavimo judėjimo veikėjai, kai kuriuose kūriniuose ryšku antitaryb. tendencijos.

ŠVAM̃BARIS Jonas [g. 1925.IV.7 Pakarniukuose (Šiaulių rj.)] — administracinis ir partinis darbuotojas. 1949—50 Gruzdžių vls. (Šiaulių rj.) vykd. k-to sekretorius. 1950—52 LKP Pakruojo rj. k-to skyriaus vedėjas, vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1950 TSKP narys. 1955 baigė Resp. part. m-lą. 1955—59 Pakruojo rj. vykd. k-to pirmininkas. 1959—62 ir nuo 1964 LKP Pakruojo rj. k-to I sekretorius (1962—1964 sekretorius). 1965 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK.

ŠVAM̃BARIS Kazys [1895.XII.17 Šilėnuose (Šiaulių rj.) — 1964.IV.6 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Nuo 1904 tarnavo pas buožes. 1915—19 geležinkelio darbininkas. 1918 Šilėnuose priklausė ginkluotam būriui, kovojusiam prieš kaizerinius okupantus. Organizavo ginklų, maisto produktų tiekimą Raudonajai Armijai. 1919—41 ž. ū. darbininkas Šilėnuose. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. D. Tėvynės karo metais gyveno Ufoje. 1945—47 Šiaulių vls. partorgas, vėliau ūkinis darbuotojas. 1949—1956 pirmojo Šilėnų kolūkio pirmininkas.

ŠVÁRCBERGAS Zelmanas [g. 1905.XI.20 Smurgainyse (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921—26 batsiuvys, spaustuvininkas Molėtuose, Kaune. 1922—26 LKJS narys. 1924 LKJS Kauno miesto k-to sekretorius. Nuo 1924 Komunistų partijos narys. 1925—26 LKJS Kauno rj. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1924 ir 1926 kalintas; 1927 nuteistas mirti; vėliau nuosprendis pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos; 1928 amnestija bausmę sumažino iki 15 metų. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. 1940—41 part. darbuotojas Vilniuje, Lazdijuose. 1942—46 Raudonosios Armijos karys. 1946—48 mokėsi Resp. partinėje m-loje. 1948—64 profsąjungų darbuotojas Vilniuje. Pensininkas.

ŠVARNAS [m. apie 1269] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1268—69). Haličo kun-ščio Danieliaus sūnus, nuo 1265 Mindaugo žentas. Mindaugo sūnus Vaišvilkas, atsisakęs Lietuvos D. Kun-stės sosto, pavedė jį Švarnui; šiam mirus, Lietuvos didžiuoju kun-ščiu tapo Traidenis.

ŠVAŽAS Algimantas [g. 1933.IX.14 Papilėje (Akmenės rj.)] — dailininkas. 1952—59 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio šokėjas. Nuo 1965 „Literatūros ir meno" redakcijos dailininkas. Nuo 1965 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Kūrinius eksponavo Čekoslovakijoje, Lenkijoje. 1966 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą (grafikos specialybė). 1967 ir 1968 Vilniuje surengė individualines parodas. Sukūrė lakštinės grafikos kūrinių, ekslibrių, iliustravo knygų. Estampų cikluose originaliai interpretavo etnografines temas.

Kūriniai: estampų ciklai — „Žemaičių užgavėnės" (1965), „Mediniai stebuklai" (1966, pagal K. Borutos romaną), „Lietuva", „Pantomima", „Žaltys" (visi 1967), „Piršlio teismas" (1969); kompozicija „Tadas Blinda" (1968); iliustruotos knygos — E. Matuzevičiaus „Vasarvidžio tolumos", V. Reimerio „Delnai" (abi 1968), A. Žukausko „Sunkus džiaugsmas" (1969), ir kt.

ŠVAŽAS Jonas [g. 1925.VIII.5 Urvikiuose (Mažeikių rj.)] — dailininkas. Nuo 1951 TSKP narys. 1953 baigęs Lietuvos TSR Dailės instituto tapybos f-tą, dirba to in-to dėstytoju (nuo 1965 docentas). Nuo 1953 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Kūrinius eksponavo tarpt. parodose Santjage, Tokijyje, Paryžiuje, Niujorke, Monrealyje, Londone. 1963 keliavo po Libiją, Tunisą, Turkiją. 1965 Vilniuje surengė kūrinių parodą, kurioje eksponavo paveikslų ciklą Rytų temomis. 1969 surengė individualines kūrinių parodas Vilniuje ir Rygoje. Sukūrė teminių paveikslų, kompozicijų, portretų,

Jonas Švažas. „Vakaras", aliejus, 1965

urbanistinių bei pramoninių peizažų. Vieniems, daugiausia teminiams, Š. kūriniams būdinga tradicinė kompozicija, apibendrinimai, tipizavimas. Kiti (ypač po 1960 tapyti) kūriniai pasižymi lakoniškumu, dekoratyvumu, originalia kompozicija, subtiliu koloritu.

Kūriniai: teminiai paveikslai — „Varžytynės" (1957), „Klaipėdos uoste" (1967); portretai — darbininko, chirurgo V. Burbos (1958), revoliucionierės V. Jurgaitienės (1961), kolūkio pirmininko, dail. L. Bičiūnienės, dail. A. Makūnaitės, lakūno (1962), darbininko J. Dargio (1963); peizažai ir kompozicijos — „Prie Anykštos ežero" (1963), Rytų ciklas (1963—65), „Kaimelis prie ežero", „Medžiai" (1964), „Tiltas", „Vakaras", „Naktis uoste", „Geležinkelio stotyje", „Baltas miestas", „Trys medžiai" (1965), „Laivai", „Vilniaus kiemai", „Šviesoforai", „Vakaro nuotaika", „Tiltas Antakalnyje", „Siena" (1966), „Vakaras", „Kranai" (1967), „Aeromotyvų" ciklas (1967—69), „Devintojo forto" ciklas (1969), ir kt.

Lit.: J. Švažas, [bukletas su P. Gudyno straipsniu], [V., 1965]; A. Savickas, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 273

ŠVAŽAS Kazys [g. 1924.VI.3 Urvikiuose (Mažeikių rj.)] — dailininkas. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1953 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytojas. Nuo 1955 dalyvauja dailės parodose. Sukūrė skulptūrinių portretų ir kompozicijų. Portretams būdingas emocingas, psichologinis asmens traktavimas, subtili, apibendrinta plastinė forma.

Kūriniai: K. Poželos (1955), V. Lenino (1963), M. Čiurlionio (1965) skulptūriniai portretai; K. Poželos (1958), „Žvejo" (1961) statulos; reljefai „Pirmieji išvaduotojai" (1961), „Revoliucija" V. Lenino monumentui Kaune (1970), ir kt.

ŠVAŽINSKAS Napoleonas [g. 1924.V.10 Kesiuose (Akmenės rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1952 baigė Ž. ū. akademiją. 1952—55 Garliavos mašinų traktorių stoties vyriausiasis inžinierius. Nuo 1958 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių ir brošiūrų apie žemės ūkio gamybos mechanizavimą ir organizavimą.

ŠVECOVAS Leonidas [g. 1921.III.2 Smirine (RTFSR, Kostromos sr.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1959). 1939—45 Raudonosios Armijos karininkas. Nuo 1944 TSKP narys. 1948 baigė Charkovo un-tą. 1948—54 Vakarinio marksizmo-leninizmo un-to (Kaune) direktoriaus pavaduotojas, direktorius. Nuo 1954 dėsto Kauno Politechnikos institute; nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie bolševikų vaidmenį, internacionalistiškai auklėjant darbininkų klasę 1912—14.

ŠVEDARAUSKAS Juozas [g. 1935.III.19 Radviliškyje] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą; nuo 1969 docentas. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie srovinio siurblio maišymosi kameros optimalios formos nustatymą.

ŠVĖDAS Alfonsas [g. 1930.XI.14 Dubičiuose (Varėnos rj.)] — agrochemikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961).

Kazys Švažas. M. Čiurlionio portretas, marmuras, 1965

1954 baigė Maskvos Timiriazevo Ž. ū. akademiją. 1957—58 Lietuvos Žemdirbystės in-to laborantas, 1958—60 moksl. bendradarbis. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1960 Dūkšto bandymų stoties direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie vario trąšas ir dirvožemio eroziją Lietuvoje.

ŠVĖDAS Jonas [g. 1908.X.9 Liepojoje] — kompozitorius, pedagogas, choro dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945), TSRS liaudies artistas (1954). 1929 baigęs Klaipėdos muz. m-los trombono klasę, iki 1930 dirbo tos m-los dėstytoju. 1930 grojo Lietuvos radijo, 1930—35 — Valstybės teatro orkestruose. 1935—41 Kauno konservatorijos dėstytojas, Kauno „Aušros" berniukų g-jos mokytojas. 1940 Vilniuje suorganizavo Dainų ir šokių liaudies ansamblį, iki 1943 buvo jo meno vadovas. 1943 grojo Kauno operetės teatro orkestre. 1943—44 Kauno jaunojo žiūrovo teatro muz. dalies vedėjas. 1944—62 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio meno vadovas. Nuo 1945 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas, liaudies muz. instrumentų katedros vedėjas; nuo 1945 docentas, nuo 1967 profesorius. Už liaudies meno ugdymą ir populiarinimą 1950 gavo TSRS Valst. premiją. Visų respublikinių dainų švenčių vyriausiasis dirigentas. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas.

Surinko nemaža lietuvių muz. folkloro, prisidėjo prie liaudies muz. instrumentų populiarinimo ir tobulinimo. Su J. Banaičiu parašė muzikos vadovėlį vid. m-lai (1938). Sukūrė kantatų, choro ir solo dainų, harmonizavo liet. liaudies dainų, parašė kūrinių liaudies muz. instrumentams bei jų orkestrui. Reikšmingiausi yra Š. vokaliniai kūriniai, pasižymintys lyriškumu, muz. išraiškos prie-

monių paprastumu. Kai kurios Š. sukurtos dainos virto liaudies dainomis („Paleisk, tėveli, lankon žirgelį" ir kt.).

Kūriniai: kantatos — kantata Tarybų Lietuvos dešimtmečiui (1949, V. Mozūriūno ž.), „Klestėk, Tarybų Lietuva" (1959, K. Kubilinsko ž.), „Nemunas" (1964, B. Mackevičiaus ž.); koncertai — trombonui ir orkestrui (1930), kanklėms ir liaudies muz. instrumentų orkestrui (1950); „Atgimimo uvertiūra" simf. orkestrui (1933); choro dainos („Kareivio motina", S. Nėries ž.; „Linelį raunu ne viena", J. Marcinkevičiaus ž.); Lietuvos TSR himnas (1950, su B. Dvarionu, A. Venclovos ž.); harmonizuotos liaudies dainos („Tykiai tykiai Nemunėlis teka", „Iš rytų šalelės", „Žiema bėga", „Sėriau šėriau sau žirgelį"), instrumentinės pjesės, maršai, šokiai, muzika dramos spektakliams, Lietuvos TSR Nusipelniusio dainų ir šokių liaudies ansamblio montažams ir kt.

Lit.: J. Gaudrimas, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

ŠVĒDĖS PĖLKĖ — pelkė Šiaulių rj., 3 km į r. nuo Šiaulių miesto centro, 0,5 km į š. nuo Šiaulių—Panevėžio plento. Plotas 100 ha (pramoninis 71 ha). Sausuminės kilmės žemapelkė, ištįsusi abipus Švedės (Kulpės intako). Durpių klodo didž. storis 7,5 m, vid. 2,2 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 12,5%. Pelkė apsausinta, paversta pieva. Kasamos durpės (daugiau kaip trečdalis iškasta).

ŠVEDRĪŠKĖ — kaimas Ignalinos rj., Kazitiškio apyl., 7 km į š. v. nuo Kazitiškio, tarp Ažvinčio, Ažvintaičio ir Rimščiko ežerų; kolūkio centras. 42 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1931), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 33 gyv.

ŠVĒDŲ GIRĒLĖS PĖLKĖ — pelkė Eišiškių rj., 4 km į š. v. nuo Dieveniškių, Baltarusijos TSR pasienyje. Plotas 126 ha. Sausuminės kilmės raistinė žemapelkė, apie 3 km ištįsusi iš š. į p. Pietuose pereina į Švedų Kalno mišką. Durpių klodas žemapelkinis, raistinis bei plynraistinis. Jo didž. storis 2,3 m, vid. 0,8 m; vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 12,3%.

ŠVĒDŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Švedų rašytojų kūrybos, daugiausia smulkiosios prozos kūrinių, XIX a. pab. buvo skelbiama periodinėje liet. spaudoje. Lazdynų Pelėda 1906—09 išvertė nemaža S. Lagerlef (Lagerlöf, 1858—1940) apsakymų. Liet. kalba skyrium išleista nežinomo švedų autoriaus apysakėlė „Žmogus nepliuškis" (1899, v. P. Vileišis-Neris), A. Hedenšernos (Hedenstjerna) kn. vaikams „Nilso Jenseno užrašos" (1906, v. P. Mašiotas). Buržuazijos valdymo laikotarpiu išversta: S. Lagerlef „Apysakos apie Kristų" (1926, v. T. Žičkauskas), pasakojimai „Kristaus rožės legenda" (1929), „Peteris Nordas" (1930), „Padavimas apie Gestą Berlingą" (3 t., 1931), apys. „Kapų lelija" (1933, v. J. Laurinavičiūtė), novelė „Mergaitė iš Stormyro vienkiemio" (1937, v. A. Žagrakalienė) ir rom. „Liljekronos tėviškė" (1938, v. J. Kruminas), A. Miuntės (Munthe) „San Mikelės knyga" (2 t., 1937, v. P. Povilaitis), R. Šilto (Schildt) novelių rink. „Zoja" (1937, v. A. Žagrakalienė), S. Salminen (g. 1906) rom. „Katryna" (2 t., 1939, v. M. Mikaliūnas). Vaikams šiuo laikotarpiu išleista: F. Bergo „Švedų pasakėlės" (v. M. Jasinskaitė), R. Gustafsono pasakos „Jūrų karaliaus vainikas" (1925), N. Hamarstremo (Hammarström) „Trys gamtos pasakos" (1930, v. P. Mašiotas), S. Lagerlef „Mažojo Nilso kelionė su laukinėmis žąsimis" (1931, v. J. Jablonskis), G. Jejerstamo (Geijerstam, 1858—1909) apys. „Mano berniukai" (1937, v. H. Korsakienė). Apie Š. l. lietuvių period. spaudoje rašė J. Jurginis, J. Lingis, J. Savickis, I. Šeinius, A. Vaičiulaitis.

Švedų periodikoje apie liet. lit-rą straipsnių paskelbė E. Algren, E. Bergengrenas, R. Eleris, A. Hambrin, O. Lagerkrancas, J. Lingis. Keletą kūrinių švedų kalba parašė Švedijoje gyvenęs lietuvių rašytojas I. Šeinius („Lietuvių kultūra", 1917; „Naktis ir saulė", 1918, ir kt.).

Taryb. metais liet. kalba išleista: A. Miuntės „Knyga apie žmones ir žvėris" (1940, v. P. Povilaitis), S. Lagerlef „Sakmė apie Gestą Berlingą" (1958, v. R. Jablonskytė-Rimantienė), S. Salminen rom. „Katryna" (1958, 1966, v. K. Mekas, E. Stravinskienė), M. Martinson (1890—1964) romanai „Mano motina išteka" (1959, v. E. Stravinskienė) ir „Jungtuvės bažnyčioje" (1962, v. E. Stravinskienė), P. Ekstremo (Ekström) romanai „Užburtas ratas" (1963, v. E. Stravinskienė) ir „Ji šoko vieną vasarą" (1968, v. E. Stravinskienė), naujųjų laikų švedų rašytojų novelių rink. „Nakties žaidimai" (1965, v. J. Naujokaitis, E. Stravinskienė), J. Miurdalio romanai „Sunku būti jaunam", „Sugrįžimas" (1966, v. E. Stravinskienė), J. Bergmano (H. Bergman, 1883—1931) novelių rink. „Paskutinis kavalierius" (1969, v. E. Stravinskienė). Vaikams išleista: S. Lagerlef apysakos „Portugalijos karalius" (1958, v. L. Starevičiūtė) ir „Stebuklingosios Nilso kelionės" (1959, v. A. Laigonaitė), A. Lindgren apysakos „Mažylis ir Karlsonas, kuris gyvena ant stogo" (1958, v. R. Butkutė), „Baltosios Rožės riteris" (1959, v. P. Juodelis), „Kalio Bliumkvisto nuotykiai" (1961, v. I. Olšauskaitė), „Rasmusas klajūnas" (1965, v. E. Stravinskienė) ir „Nykštukas Nilsas" (1969, v. A. Liobytė), J. Čelgreno (Kjellgren, 1907—48) „Nuotykiai šcheruose" (1963, v. R. Mikalauskaitė), U. Matsono apys. «Brigas „Trys lelijos"» (1964, v. S. Sabonis).

Švedų kalba išėjo rink. „Lietuvių novelės" (1940, v. R. Eleris, N. Bomanas), kuriame paskelbta J. Biliūno, P. Cvirkos, V. Krėvės, P. Orintaitės, J. Savickio, I. Šeiniaus, A. Vienuolio kūrinių. Į švedų k. išversta liet. liaudies dainų, liet. poetų eilėraščių.

ŠVĒGŽDA Otonas [g. 1930.II.11 Eimutiškėje (Jurbarko rj.)] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1954 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą (su pertrauka 1959—62); nuo 1966 automatikos ir telemechanikos katedros vedėjas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių elektrinių matavimų, telematavimų bei informacinės technikos klausimais.

ŠVEICĀRAI — kaimas Vilniaus rj., Rudaminos apyl., 15 km į p. r. nuo Vilniaus, Rudaminos (Vokės intako) dešn. krante. 30 gyv. (1970). Vandens malūnas, pr. m-la. Ties Š., Rudaminos slėnyje, XIX a. buvo dvi pilkapių grupės (43 pilkapiai). 1893 F. Pokrovskis ištyrė 7 pilkapius. Rado sudegintų žirgų kapus su IX—XII a. būdingomis įkapėmis: geležiniais žąslais, piautuvais. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1959 kaime buvo 38 gyv.

Lit.: Ф. Покровский, Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии.— Труды IX археологического съезда, т. 2, М., 1897 [p. 215—220].

ŠVEICĀRIJA — kaimas Jonavos rj., 3 km į p. nuo Jonavos, prie Kauno—Zarasų plento; Dumsių apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 192 gyv. (1970). Pro kaimą teka Varpė (Neries intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Vandens malūnas, parduotuvė, felčeriųakušerių punktas, kultūros namai, biblioteka, vaikų darželis. 1959 buvo 30 gyv.

ŠVEISTỸS Juozas [g. 1930.I.1 Kelmėje] — zootechnikas, biologijos mokslų kandidatas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs zootechnikas (1967). 1954 baigė Veterinarijos akademiją. 1954—55 Krekenavos (Panevėžio rj.) mašinų-traktorių stoties zootechnikas. 1958—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Su kitais sukūrė Lietuvos baltųjų kiaulių veislę. Paskelbė moksl. straipsnių apie kiaulių kryžminimą, inbridingą, gryną veisimą, veislinių kiaulių laikymą bei šėrimą.

ŠVEISTỸTĖ Alina Irena [g. 1930.XI.11 Kelmėje] — fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1954 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1961 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių žmogaus kraujo apytakos fiziologijos, paukščių endokrinologijos klausimais.

ŠVĖKŠNA — miestelis Šilutės rj., 21 km į š. r. nuo Šilutės; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 1915 gyv. (1970). Miestelio v. pakraščiu teka Švėkšnalė (Ašvos intakas). Plano struktūra radialinė. Centre — išplėstos gatvės pavidalo aikštė. Dauguma namų kompaktiškai išsidėstę centrinėje miestelio dalyje. Keliai jungia Š. su Veiviržėnais, Judrėnais, Kvėdarna, Žemaičių Naumiesčiu, Saugomis. Yra aklųjų d-jos Klaipėdos mokomojo gamybinio kombinato dirbtuvės (nuo 1953), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, girininkija, 200 lovų psichoneurologinė ligoninė (nuo 1956), 25 lovų ligoninė (nuo 1947), vaistinė (nuo 1871), vid. m-la (1919—28 prog-ja, 1928—49 g-ja),

Švėkšna. Miestelio centras

vaikų darželis (nuo 1940), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1945). Š. apylinkėse yra keletas piliakalnių ir senkapių. Kapinyną Š. dvaro lauke 1853 tyrinėjo dvaro savininkas A. Pliateris. Jis rado IX—XIII a. papuošalų, kurių dalis laikoma Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Be to, čia buvo rasta 1 sidabrinė ir 6 žalvarinės mūsų eros pradžios egiptiečių dievų statulėlės. Buv. dvaro rūmai (past. XIX a.) ir parkas — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Parkas įkurtas XIX a. viduryje. Š. r. dalis išplanuota geometriškai. Parko vartai klasicistinio stiliaus. Nuo jų 12 m pločio alėja veda iki aikštelės su centr. gazonu; alėjos ašyje yra eklektinio stiliaus rūmai (buv. Pliaterio vila), išpuošti gipsatūromis bei tapyba. Parko dalis slėnyje išplanuota laisvai. Į ją veda laipteliai. Šios dalies centre — du tvenkiniai; mažesniojo tvenkinio saloje medžių fone stovi balto marmuro Dianos skulptūra. Parko p. gale yra buv. vandens malūnas ir kitų ūkio pastatų, p. v. dalyje — pavėsinė iš senų guobų. Parke yra introdukuotų medžių: 8 m aukščio dviskiautis ginkmedis (Lietuvoje tėra 2 tokie medžiai), veimutinių pušų, europinių maumedžių.

Ist. šaltiniuose Š. minima nuo XIV a. Tuo metu pro Š. ėjo kryžiuočių kelias į Medininkų žemę. XVI a. buvo Š. dvaras ir miestelis. 1509 pastatyta bažnyčia. Tuo metu Š. priklausė Kęsgailoms, nuo XVI a. antrosios pusės — Zavišoms, nuo 1766 — Pliateriams (pastarieji Š. dvarą valdė iki 1940). XVII a. pirmojoje pusėje miestelyje veikė popieriaus dirbtuvė (per metus ji pagamindavo apie 750 000 lapų popieriaus), parako, stiklo dirbtuvės, plytinė, lentpiūvė, vilnų karšykla. 1664 Š. suteikta privilegija rengti turgus. 1695 Švėkšnoje gyveno 97 šeimos, buvo 2 muitininkai, keliolika prekybininkų. 1766 buvo 420 gyv., 1897 — 1819. XIX a. miestelyje vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė per 30 parduotuvių bei smuklių, gyveno amatininkų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Š.— valsčiaus centras. XIX a. pr. veikė parapinė m-la, kurioje 1804 mokėsi 5 berniukai ir 3 mergaitės. Spaudos draudimo metais per Š. buvo gabenama liet. spauda. Knygnešiai A. Daukšys, J. Rukšys, J. Rumša, K. Urbė ją platino Švėkšnoje ir apylinkėse. 1905 Š. ir apylinkių gyventojai nuvertė carinę valsčiaus valdžią ir išrinko naują vls. k-tą (pirm. J. Rumša). Po I pasaul. karo Švėkšnoje buvo pieninė (įk. 1928), 3 malūnai, 2 lentpiūvės, elektrinė, miškų urėdija ir girininkija, ligoninė, vaistinė, senelių prieglauda, „Saulės" g-ja (1928 pastatyti nauji rūmai), pr. m-la, biblioteka. 1923 Š. miestelyje buvo 1340 gyv., dvare — 198, Š. kaime — 138. 1925 miestelis sudegė, bet greitai buvo atstatytas. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—42 nužudė apie 500 Š. gyventojų. Švėkšnoje 1848 palaidotas rašytojas S. Stanevičius. 1959 miestelyje buvo 1906 gyv.

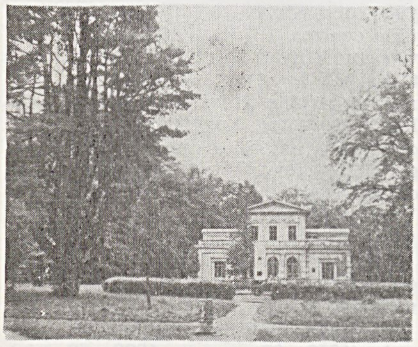

Buvusi Pliaterio vila **Švėkšnos** parke

ŠVELNYS Bronislovas [1894 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) — 1918 Vijoje (RTFSR, Sverdlovsko sr.)] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. Iki I pasaul. karo Naumiesčio aps. v-bos raštininkas. 1914 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Dirbo rev. darbą kareivių tarpe. Po Spalio revoliucijos Raudonosios Armijos divizijos komisaras Vakarų fronte. 1918 Kamišlovo (Sverdlovsko sr.) aps. vykd. k-to sekretorius. Žuvo kovoje su kontrrevoliucionieriais.

ŠVENČIONĖLIAI — miestas Švenčionių rj., 14 km į v. nuo Švenčionių, abipus Vilniaus—Daugpilio geležinkelio; apylinkės centras. 5979 gyv. (1970). Š. įsikūrę Žeimenos kair. krante, apsupti pušynų. Plano struktūra radialinė. Centre — keturkampė aikštė. Teritorija 565 ha (1968); iš jų apie 100 ha užima žalieji plotai. Mieste 38 gatvės, kurių bendras ilgis 18 km (1968). Butų fondas (1970) 37 870 m^2 gyv. ploto (komunalinio 14 670 m^2, individualinio 23 200 m^2). Be Vilniaus—Daugpilio glžk., per Š. eina Panevėžio—Švenčionių geležinkelis ir Utenos—Švenčionių kelias.

Yra ketaus liejinių g-la (įk. 1957 vietoj garvežių remonto dirbtuvių), gaminanti automatines girdyklas, vakuminius siurblius, vamzdžių sujungimo detales, daržovių piaustykles; 1970 joje dirbo 350 žmonių. Be to, veikia kombinuotų pašarų g-la (nuo 1965), kurioje 1970 dirbo 217 žmonių, kepykla, limonado g-los cechas, buitinio aptarnavimo dirbtuvės. Yra Švenčionių tarpkolūkinė statybos org-ja (nuo 1963), mechanizuota kaimo statybos kolona (nuo 1964; 1970 dirbo 276 žmonės), resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" Švenčionių skyrius (nuo 1969), statybinių medžiagų įmonė (nuo 1966), melioracinės statybos v-ba (nuo 1963). Miesto r. pakraštyje yra medelynas (nuo 1951). Veikia 2 ligoninės (iš viso 110 lovų),

Švenčionėliai

2 vid. m-los, mokykla-internatas (nuo 1956), įkurta vietoj 1951—56 veikusios ped. m-los, vakarinė pamaininė vid. m-la, profesinė technikos m-la (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1945), 2 bibliotekos (nuo 1945), vaikų darželis ir lopšelis. Kasmet į Š. suvažiuoja apie 5000 vasarotojų.

1862 nutiesus Peterburgo—Varšuvos glžk., dabartinėje Š. vietoje pastatyta Naujųjų Švenčionių glžk. st. Aplink ją pradėjo kurtis miestelis. 1880—1914 Švenčionėliuose veikė vėžių supirkimo ir eksporto bazė; per metus buvo eksportuojama vėžių už 120 000 rb. 1894 įkurtos garvežių ir vagonų remonto dirbtuvės (jose dirbo 500 darbininkų). 1895—99 per Š. nutiestas Panevėžio—Lentupio siaurasis geležinkelis. XIX a. pab.—XX a. pr. (iki 1939) Š. buvo valsčiaus centras. 1897 buvo 1340 gyv. Didelių nuostolių Švenčionėliams padarė 1900 gaisras, bet jie greitai buvo atstatyti. Imta statyti vasarnamius. 1907 įsteigta pr. m-la. 1915—24 veikė lietuviška pr. m-la, vėliau (iki 1939) — tik lenkiška 6 klasių m-la. I pasaul. karo metais vokiečiai pastatė elektrinę, miškui ir ž. ū. produktams išvežti nutiesė laikiną geležinkelio šaką į Adutiškį. 1918 pab. Švenčionėliuose įsikūrė Tarybų valdžia. 1920 Š. okupavo lenkai; tais metais jiems buvo suteiktos miesto teisės. 1924 pradėjo veikti degtukų šiaudelių f-kas, 1928 atidarytas geležinkelininkų kino teatras, 1934 liet. jaunimo lėšomis pastatyti namai, kuriuose vykdavo susirinkimai, pasilinksminimai, veikė skaitykla (1936 okup. valdžia juos uždarė). 1931 buvo 3867 gyv., 1939 — 4251. Perdavus (1939) Vilniaus kraštą Lietuvai, miestas tapo apskrities centru. 1940 atidaryta prog-ja ir suaugusiųjų g-ja. 1941.X.9 Žeimenos kair. krante, Švenčionėlių miške, 1 km į v. nuo Š., hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė 3726 žmones, o 1942.V.20 miesto pakraštyje prie kelio į Švenčionis — 27 žmones. 1944 hitlerininkai

Švenčionėlių geležinkelio stotis

traukdamiesi sugriovė apie 60% Š. namų. Po karo miestas atstatytas. 1950—1959 buvo rajono centras. 1951—59 ėjo laikr. „Naujas gyvenimas“. 1959 buvo 4920 gyv.

ŠVENČIONĖLIŲ MIŠKAS — miškas Švenčionių rj., į v. nuo Švenčionėlių. Priklauso Švenčionėlių miškų ūkio Žeimenos girininkijai. Plotas 2088 ha. *Labanoro miškų* masyvo dalis. Miško r. pakraščiu teka Žeimena, p.— jos intakas Lakaja; yra Šalnaičio, Versminių, Kampuočio ežerai, Balinės, Šalnaičio, Peikenio pelkės.

ŠVENČIÓNIS Augustinas [g. 1929.VI.5 Ilgakiemyje (Kaišiadorių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1960 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba joje ped. darbą. Nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kultivatoriaus darbines dalis.

ŠVENČIÓNYS — miestas Lietuvos TSR rytuose, 75 km į š. r. nuo Vilniaus, 6 km į v. nuo Baltarusijos TSR sienos; rajono centras. 4617 gyv. (1970). Miestas įsikūręs Kūnos (Meros aukštupio) slėnyje. Jį supa Švenčionių aukštumos kalvos. Plano struktūra stačiakampė.

Švenčionys. Miesto centras

Centre yra keturkampė aikštė, aplink ją — grupė taisyklingos formos kvartalų. Dauguma pastatų išsidėstę palei pagr. gatves. Teritorija 522 ha (1968). Mieste yra 24 gatvės (bendras ilgis 15 km), 4 ha parkas. Keliai jungia Š. su Vilniumi (per Pabradę), Švenčionėliais, Ignalina, Tverečiumi, Adutiškiu, Lentupiu (BTSR). Į Švenčionėlius eina siaurasis geležinkelis.

Švenčionyse yra vaistažolių perdirbimo f-kas — vienintelė tokio pobūdžio įmonė Lietuvoje. Įmonė įkurta 1883 N. Taraseiskio. 1939 ji nacionalizuota ir sujungta su Abramovičiaus ir Gromo-

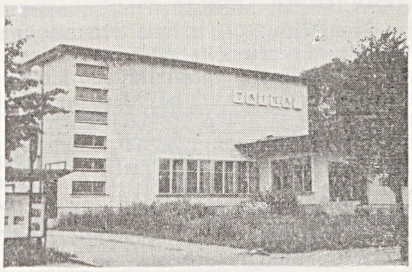

Švenčionys. Kino teatras

vo vaistažolių perdirbimo f-ku (įk. 1928). Per D. Tėvynės karą įmonė buvo sunaikinta; po karo atstatyta ir išplėsta, pastatyta naujų gamybinių pastatų ir sandėlių. 1969 įmonė gamino 28 rūšių fasuotas vaistažoles. F-ko bendroji produkcija 1969 sudarė 975 000 rb, jame dirbo 106 žmonės. Be to, veikia siuvimo f-kas (įk. 1962; 1969 dirbo 709 darbininkai ir tarnautojai, bendroji produkcija 5,3 mln. rb), sviesto g-la (įk. 1927), buitinio aptarnavimo kombinatas. Autotransporto kontora (įk. 1958) 1969 turėjo 136 įv. paskirties automobilius. Mieste kursuoja autobusai. Yra 125 vietų ligoninė (įk. 1860), 50 vietų tuberkuliozės dispanseris (įk. 1963), 2 vid. m-los, vakarinė pamaininė m-la, vaikų muzikos m-la (nuo 1960), vaikų sporto m-la (nuo 1964), vaikų darželis (įk. 1945), lopšelis (įk. 1945), kraštotyros muziejus (nuo 1945), kultūros namai (nuo 1945), 2 bibliotekos, kino teatras. Leidžiamas rajono laikr. „Žvaigždė“ (nuo 1951; 1944—50 ėjo laikr. „Už Tėvynę“).

Kai kurie istorikai (H. Lovmianskis, V. Pašuta) Š. skiria prie XIII—XIV a. valsčių centrų. XV a. pradžioje Š. buvo kun-ščio Vytauto dvaras, į kurį jis atvykdavo medžioti. Vytautas Švenčionyse pastatydino bažnyčią (1414), apgyvendino paimtų į nelaisvę totorių. XVI a. Švenčionyse buvo audimo, pakinktų siuvimo, odos apdirbimo dirbtuvių. 1795 Š. tapo Užnerio apskrities centru. 1831.IV Ceikinių klebono A. Labučio vadovaujamas sukilėlių būrys puolė caro kariuomenės Š. įgulą; A. Labutis žuvo. Caro įgulai pasitraukus, sukilėliai paėmė Švenčionis ir sudarė naują valdžią. 1833 Švenčionyse buvo 202 namai, 65 parduotuvės ir smuklės. 1934 įkurta apskrities bajorų m-la. Nuo 1837 Š. pradėta tvarkyti pagal miestų nuo-

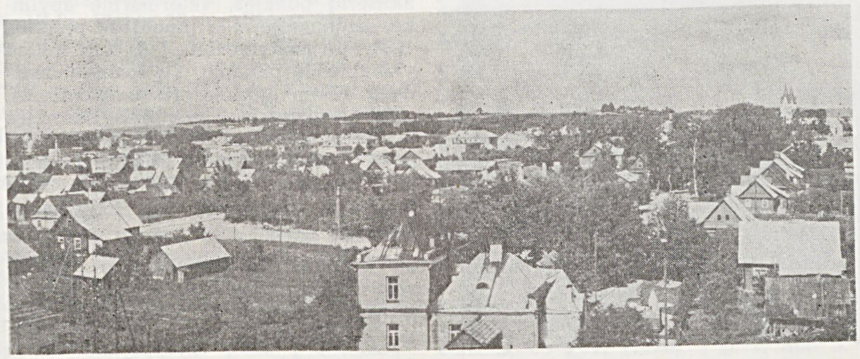

Švenčionys. Bendras vaizdas

status. 1861 Švenčionyse buvo įsteigta slapta anticarinė org-ja; įkurta biblioteka. 1863 sukilėliai Švenčionyse ir apylinkėse ne kartą susirėmė su caro kariuomene. Mieste tebestovi medinis namas, kuriame buvo tardomi sukilėliai; miesto š. dalyje yra kalva, vad. Kartuvių kalnu, kurioje jie buvę kariami. 1868 Švenčionyse buvo 124 amatininkai. XIX a. pab. Švenčionyse, be vaistažolių perdirbimo f-ko, buvo odos apdirbimo, veltinių, molinių puodų dirbtuvių, lentpiūvių, alaus darykla, veikė triklasė miesto m-la (joje 1885 mokėsi 70 mokinių), parapinė m-la (47 mokiniai), dviklasė žydų m-la (58 mokiniai), moterų pensionas, teismas, pašto ir telegrafo stotis. Vyko turgūs ir prekymečiai. Š. prekiavo net su Ryga, Talinu, Minsku. Į XIX a. pab. Š. ėmė smukti, nes, nutiesus Peterburgo—Varšuvos glžk. (1862), pradėjo augti gretimi Švenčionėliai. 1880 Švenčionyse buvo 6795 gyv. (423 namai), 1897 — 6025 gyv. 1905. X.10—15 streikavo Š. miesto m-los mokiniai. Jie surengė demonstraciją mieste, platino s-d. atsišaukimus. Prieš

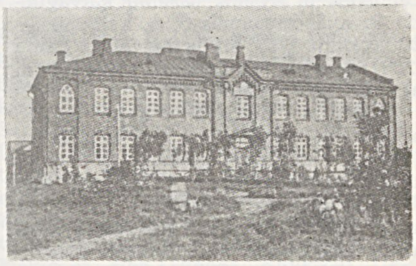

Švenčionių mergaičių keturklasė mokykla prieš I pasaul. karą

I pasaul. karą Švenčionyse veikė g-ja, berniukų ir mergaičių keturklasės m-los, pr. m-la. 1909 pradėta steigti slaptas liet. m-las. 1918 pab.—1919 pr. veikė rev. k-tas, LKP ir LKJS kuopelės, buvo sukurta milicija. 1919.I įsteigta liet. g-ja; vienas jos steigėjų ir pirmasis direktorius buvo matematikas Z. Žemaitis (1885—1969). 1919 p. buvo įkurtas proletarinis klubas, kino teatras, įsteigti suaugusiųjų kursai. 1919.I.27—28 įvyko pirmoji LKP Š. apskrities konferencija, 1919.III.21 — liaudies švietimo darbuotojų suvažiavimas. Lenkų okupacijos metais miestas neaugo (1931 buvo 5893 gyv., 1935 — 5110). Veikė vaistažolių perdirbimo f-kas, lentpiūvė, kelios veltinių dirbtuvėlės, lietuvių pradžios m-la ir g-ja (iki 1938), lenkų g-ja, mkt. seminarija (nuo 1924), 2 pr. m-los, namų ruošos ir žemės ūkio m-los. Švenčionyse veikė V. Baltarusijos Komunistų partijos org-ja. 1930 įvyko Gegužės Pirmosios demonstracija. Hitlerininkai Švenčionyse 1942 sušaudė 30 žmonių. Vok. faš. okupacijos metais Švenčionyse ir apylinkėse veikė „Žalgirio“ partizanų brigada, buvo sudaryti LKP ir LKJS Š. apskrities k-tai. Miestas labai nukentėjo per D. Tėvynės karą; 1944 sugriauta ir sudeginta daug namų, visai sunaikintas

miesto centras. Po karo mieste pastatyta vid. m-la (920 vietų), kultūros namai (420 vietų), kino teatras, 250 vietų vaikų darželis-lopšelis, vaistinė, knygynas, paštas, viešbutis su kavine, universalinė parduotuvė, buitinio aptarnavimo kombinatas, miesto vykdomojo k-to rūmai, naujas gyv. namų kvartalas. Iki 1950 Š. buvo apskrities centras. 1959 buvo 4006 gyv.

ŠVENČIONIŲ AUKŠTUMA — kalvotas žemės paviršiaus ruožas Lietuvos TSR rytuose. Aukštuma tęsiasi nuo Dysnų ežero p. v. pakrantės į p. per Naująjį Daugėliškį, Ceikinius, Švenčionis, Naują Strūnaitį iki BTSR sienos (Baltarusijoje jos tęsinys — Naročiaus aukštuma — daro lanką į r. ir siekia Naročiaus ež.). Jos plotis 20—25 km. Šiaurėje Š. a. jungiasi su Aukštaičių aukštuma, vakaruose nusileidžia į Žeimenos lygumą, rytuose — į Dysnos lygumą. Aukštuma susideda iš 3 išilginių dalių: nuolaidaus 160—220 m abs. aukščio v. šlaito (besitęsiančio per Zuikas, Švenčionis, Naują Strūnaitį), vandenskyrinio Žeimenos ir Dysnos baseinų kalvagūbrio su aukščiausiomis Š. a. kalvomis — Būdakalniu (285 m) ir Nevaišių kalnu (289 m) — ir nuolaidaus 160—190 m abs. aukščio r. šlaito.

Aukštuma susidarė dviejų ledyno plaštakų sąlytyje. Viena ledyno plaštaka (Neries vidurupio-Žeimenos lygumoje) akumuliavo aukštumos v. pakraštį, kita (Dysnos lygumoje) sukrovė keterą ir aukštumos r. pakraštį. Aukštuma susiformavo anksčiau, negu Baltijos aukštumos, todėl joje mažiau ežeringų daubų, paviršius išraižytas periglacialinių raguvų. Ypač senas aukštumos v. pakraštys. Aukštumos dirvožemių danga labai marga. Daugiausia yra jaurinių dirvožemių, kurie labai paveikti erozijos; daubose dirvožemiai jauriniai pelkiniai. Smėlingesniame v. šlaite išliko nemažai pušynų, o priemolingame r. šlaite — eglynų. Š. a. pastoja kelią iš v. slenkančioms oro masėms, todėl teritorijoje, esančioje į r. nuo aukštumos keteros, klimatas kontinentalesnis. Š. a. apima Ignalinos adm. rajono p. r. dalį ir Švenčionių rajono r. dalį.

Švenčionių aukštuma

ŠVENČIONIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Švenčionių rj., į r. nuo Švenčionių. Priklauso Švenčionėlių miško pramonės ūkio Švenčionių girininkijai. Plotas 1364 ha; medynų 1109 ha. Masyvas apie 8 km ištįsęs iš š. į p. Jį sudaro Vigodkos (472 ha), Lygumų (288 ha), Blekiškės (209 ha), Trakų (201 ha), Bielio (99 ha), Mylių (54 ha) ir Novkos (41 ha) miškai. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai, ant priemolių. Medynai savaiminės kilmės. Masyvo š. dalyje vyrauja mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai eglynai, p. — brukniniai pušynai. Pušynų yra 68%, eglynų 26%, beržynų 5%, ąžuolynų ir juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 51%, pusbrandžiai medynai 49%. Medynų vid. amžius 38 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 124 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Miškai įeina į Švenčionių miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1500 ktm. Masyvo š. v. ir š. pakraščiu eina Švenčionių—Mielagėnų kelias, š. dalį kerta kelias į Adutiškį, p.— į Lentupį.

ŠVENČIUS — **1.** Ežeras Kaišiadorių rj., 10 km į š. r. nuo Stakliškių, 13 km į v. nuo Semeliškių; dar vadinamas **Žydiškių ežeru.** Plotas 50 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1550 m, didž. plotis 720 m, kranto linijos ilgis 4050 m. Krantai ež. galuose žemi, pelkėti, kitur aukšti. Įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Alšia (Verknės intakas). Ežeras verslovinis. Prie ežero įsikūrę Pašvenčiai, Žydiškės.

2. Ežeras Kaišiadorių rj., 7 km į š. v. nuo Semeliškių, 7 km į p. v. nuo Elektrėnų. Plotas 22 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r., šakotas; ilgis 1200 m, didž. plotis 525 m, kranto linijos ilgis 3350 m. Ežero š. r. krantas aukštas, kiti — žemi, pelkėti. Į ežerą įteka 3 upeliai, išteka vienas (į Aujėdo ež.). Ežeras verslovinis.

ŠVENDRĖS MIŠKAS — miškas Šiaulių rj., 9 km į v. nuo Šiaulių, 0,5 km į p. v. nuo Šiaulių—Klaipėdos geležinkelio. Priklauso Šiaulių miško pramonės ūkio Lukšių girininkijai. Plotas 1310 ha; medynų 1200 ha. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas ir drėgnas šilagiris. Vyrauja savaiminės kilmės mišrūs eglės, drebulės ir beržo medynai. Eglynų ir drebulynų yra po 33%, beržynų 27%, baltalksnynų 5%, juodalksnynų ir uosynų 2%. Jaunuolynai sudaro 20%, pusbrandžiai medynai 48%, pribręstantieji 20%, brandieji ir perbrendusieji 12%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 147 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, kiškių, voverių; yra elnių, danielių, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Š. m. įeina į Šiaulių miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 3000 ktm. Šiaurėje prieš Š. m. įsikūręs Švendrės kaimas.

ŠVENDUBRĖ — kaimas Varėnos rj., Ratnyčios apyl., 5 km į p. nuo Druskininkų miesto centro. 508 gyv. (1970). Kaimas gatvinis; jame daug sodybų, būdingų senajai liet. liaudies archit-rai. Įsikūręs Raigardo slėnio š. šlaite; įeina į Raigardo draustinį. Iš š. prieina Švendubrės miškas. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918), biblioteka. Prie kaimo rasta neolito ir mezolito stovyklaviečių. Ist. šaltiniuose Š. minima 1631. 1959 buvo 489 gyv.

Švendubrė

ŠVENDUBRĖS MIŠKAS — miškas Varėnos rj., į p. nuo Druskininkų, į p. v. nuo Pariečės—Druskininkų geležinkelio, Nemuno krante. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Druskininkų girininkijai. Plotas 1605 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Prie Š. m. įsikūręs Švendubrės kaimas.

ŠVENTA — kaimas Švenčionių rj., 7 km į š. nuo Švenčionių; Bielionių apylinkės centras. 73 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Iš v. prieina Šventos miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, veterinarinė apylinkė, aštuonmetė m-la (nuo 1947 pradinė, 1951—61 septynmetė). Į š. nuo kaimo yra apie 30 pilkapių. Jų sampilai maždaug 1,5 m aukščio, 12 m skersmens. XIX a. viduryje 2 sampilus kasinėjęs lenkų archeologas A. Kirkoras aptiko IX—XII a. degintinius žmonių ir nedegintinius žirgų kapus. XIX a. pab. buvo Š. dvaras ir Š. vienkiemis. 1959 kaime buvo 44 gyv.

„ŠVENTADIENIS" — bulvarinis savaitraštis, ėjęs 1934.IX—1936.III Kaune. Leido ir redagavo V. Vebras.

ŠVENTAI — kaimas Šilalės rj., Padievyčio apyl., 12 km į š. v. nuo Šilalės, 5 km

į r. nuo Kvėdarnos. 70 gyv. (1970). Į š. nuo kaimo teka Ymėžė (Aitros intakas). Prieina Šventų miškas. Pr. m-la (nuo 1921). Ist. šaltiniuose 1593 minimas valstybinis Š. kaimas (3 kiemai, 16 valakų, iš jų 13 nedirbamų). XVIII a. antrojoje pusėje buvo Š. seniūnija, XIX a.— Š. dvaras.

ŠVEÑTAS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 12 km į p. nuo Zarasų, 5 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 440 ha, ilgis 3060 m, didž. plotis 2110 m, kranto linijos ilgis 11 km. Ež. dubuo ledo luisto išgulėtas. Atabradas platus, smėlingas. Krantai daugelyje vietų aukšti, rytuose, pietuose ir vakaruose apaugę mišku. Krantuose yra ežerinių terasų žymių. Ežeras nenutekamas. Verslovinis; žuvies 1969 sugauta 7,9 kg/ha. Mėgstamas turistų ir poilsiautojų.

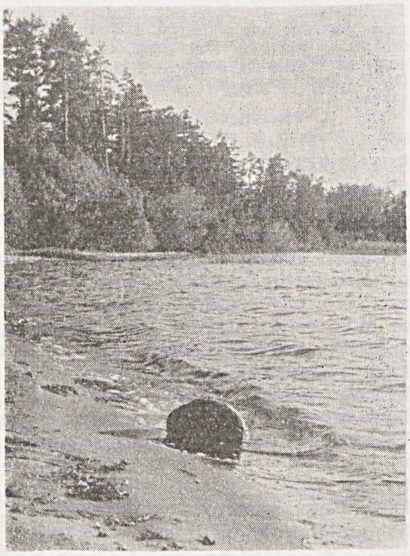

Šventas 1

2. Ežeras Ignalinos rj., 5 km į š. v. nuo Linkmenų, 10 km į š. r. nuo Labanoro. Plotas 39 ha, didž. gylis 9,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1560 m, didž. plotis 600 m, kranto linijos ilgis 3500 m. Krantai aukšti, š. r. krantas status. Iš ežero išteka upelis į Žiezdrelio ež. Siauros sąsmaukos skiria Š. nuo Pakalo ež. (rytuose) ir Žiezdrelio ež. (vakaruose). Prie Š. įsikūręs Rukšėnų kaimas. Ežeras verslovinis.

3. Ežeras Molėtų rj., 3 km į š. v. nuo Joniškio. Plotas 28 ha. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš š. v. į p. r. Ilgis 1280 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 2960 m. Yra sala (0,2 ha). Krantai neaukšti, vietomis pelkėti. Iš Š. išteka upelis į Narakio ež. Prie Š. įsikūrę Graužinių, Antašventės kaimai. Ežeras verslovinis.

ŠVENTĖLĖ — upė Švenčionių rj., Žeimenos kair. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 82 km^2. Prasideda 6 km į š. nuo Švenčionių. Teka į v. per Šaminėlio, Šaminio, Švento ež., kerta Vilniaus—Daugpilio glžk. Nuo versmių iki Švento ež. vad. Šamine. Įteka į Žeimeną 66 km nuo jos žiočių, 5 km į š. nuo Švenčionėlių. Turi kair. intaką. Vid. nuolydis 236 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,76 m^3/s. Prie Š. yra 2 vandens malūnai (4 km ir 2 km nuo žiočių).

ŠVENTĒLIS — ežeras Zarasų rj., 12 km į p. nuo Zarasų, 200 m į v. nuo Švento ežero. Plotas 14 ha, ilgis 570 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 1500 m. V. krantas aukštas, apaugęs mišku, r. krantas žemas, pelkėtas. Ežeras nenutekamas. Verslovinis.

ŠVEÑTEŽERIS — kaimas Lazdijų rj., 8 km į r. nuo Lazdijų, prie plento į Alytų; apylinkės ir kolūkio centras. 470 gyv. (1970). Kaimas gatvinio rėžinio tipo; yra ir vienkiemių. Š. pakraštyje telkšo Šventežerio ež. Yra parduotuvė, valgykla (nuo 1969), felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), vaistinė (nuo 1923), ryšių skyrius, vid. m-la (nuo 1953; 1880 įsteigta pr. m-la, 1946 — prog-ja), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1945). Manoma, kad prieš krikščionybės įvedimą Š. vietoje buvo sen. lietuvių šventovė. Kaimas įkurtas XVI a. antrojoje pusėje Radvilų girioje. 1598 pastatyta kalvinistų bažnyčia, po religinių kovų 1663 atitekusi katalikams. 1650 Š. inventoriuje aprašomas dvaras ir miestelis; tuo metu Šventežeryje buvo turgaus aikštė, Lazdijų ir Seirijų gatvės, malūnas ir 55 sklypai, kurių 7 neužstatyti. Nuo XVII a. iki XX a. vidurio Šventežeris buvo valsčiaus centras. Iki XIX a. vidurio Š. beveik visą laiką priklausė Radviloms. Prekybinei veiklai ir amatams smunkant, palaipsniui virto kaimu. XIX a. pabaigoje Š. valstiečiai kovojo su dvaru dėl servitutinio miško, vieningai pasipriešino atvykusiai policijai. XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje Š. — nedidelis kaimas. 1920 dvarininkui pradėjus pardavinėti žemę, Š. greitai išaugo. 1923 buvo 417 gyv., 1959 — 516.

ŠVENTÝBRASTIS — kaimas Kėdainių rj., Tiskūnų apyl., 15 km į š. nuo Kėdainių, Nevėžio kair. krante; kolūkio centras. 190 gyv. (1970). Apie 3 km į r. nuo Š. yra Šventybrasčio miškas. Girininkija, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1959). Kaime yra uždaro užstatymo sodyba — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. 1744 pastatyta bažnyčia. 1863 Š. apylinkėse veikė sukilėliai. 1863.X.20 prie Šventybrasčio A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai susikovė su caro kariuomene. 1959 kaime buvo 63 gyv.

ŠVENTINIÑKAI — **1.** Kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 6 km į p. nuo Trakų, prie Vilniaus—Gardino plento; kolūkio centras. 292 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Šventininkų ežeras. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1956). 1959 buvo 313 gyv.

2. Kaimas Kaišiadorių rj., Vilūnų apyl., 8 km į r. nuo Darsūniškio, prie Kaišiadorių—Alytaus plento; kolūkio centras. 66 gyv. (1970). Į p. r. nuo Š. yra Kalvių ež.; iš jo kaimo p. pakraščiu į Nemuną teka Lapainia. Kultūros namai. 1959 buvo 59 gyv.

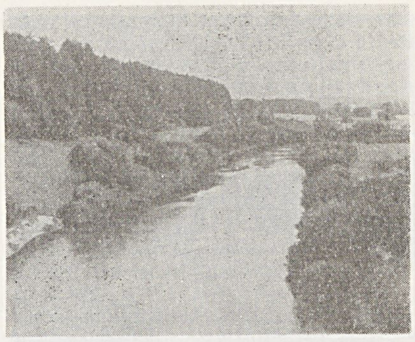

Šventoji 1. Vidurupis

ŠVENTINIÑKŲ ĒŽERAS — ežeras Trakų rj., 10 km į p. r. nuo Trakų, prie Vilniaus—Eišiškių plento. Plotas 20 ha. Ežeras ovalus; ilgis 610 m, didž. plotis 450 m, kranto linijos ilgis 1700 m. P. ir š. v. krantai žemi, pelkėti, kiti aukštesni. Ežeras nenutekamas. Verslovinis. Prie ežero yra Šventininkų kaimas.

ŠVENTÓJI — **1.** Upė, Neries deš. intakas. Ilgis 249 km, baseino plotas 6892 km^2. Prasideda Pažemiškių apylinkėse, 6 km į š. v. nuo Dūkšto. Teka per Samanio, Pažemio, Dūkšto, Luodžio, Luodykščio, Asavo, Ūparto ežerus, Antalieptės marias, Sartų, Rašų, Paščio ežerus. Nuo versmių teka Ignalinos ir Zarasų rajonais į š. v.; pratekėjusi Sartų ež., pasuka į p. v., teka Zarasų ir Rokiškio rj. riba, Utenos, Anykščių, Ukmergės, Jonavos rajonais. Įteka į Nerį 44 km nuo jos žiočių, 4 km į š. r. nuo Jonavos. Prie Š. įsikūrę Antalieptė, Dusetos, Užpaliai, Anykščiai, Kavarskas, Ukmergė. Didž. intakai: dešinieji — Nasvė, Jara, Pelyša, Mūšia, Storė, Armona; kairieji — Šavaša, Vyžuona, Aknysta, Varius, Elmė, Anykšta, Virinta, Siesartis, Žirnaja, Širvinta. Didžiausias intakas — Širvinta (138 km). Vid. nuolydis 51 cm/km. Atskirų aukštupio ruožų (tarp ežerų) nuolydžiai labai nevienodi. Nuo ištakos iki Dūkšto ežero Š. vaga sureguliuota. Vagos vyraujantis plotis nuo ištakos iki Paščio ežero 20—40 m, nuo Paščio ež. iki Virintos žiočių 40—50 m, toliau 60—80 m. Salpa 200—700 m pločio. Slėnio plotis aukštupyje 400—700 m, vidurupyje 400—900 m, žemupy-

Šventoji 1 (prie Ukmergės)

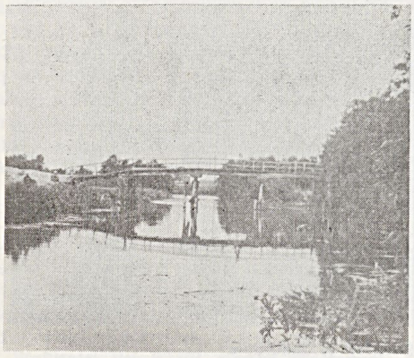

Šventoji 2 (netoli žiočių)

je apie 1 km. Vyraujantis gylis apie 1,5 m. Srovės greitis 0,2—0,5 m/s. Debitas ties Antaliepte (207 km nuo žiočių): maks. 38,6, vid. 4,29, min. vasarą 0,17, min. žiemą 0,30 m^3/s; ties Anykščiais (87 km nuo žiočių): maks. 423, vid. 28,1, min. vasarą 2,10, min. žiemą 2,10 m^3/s; ties Baltromiške (4 km nuo žiočių): maks. 794, vid. 56,1, min. vasarą 10,8, min. žiemą 7,63 m^3/s. Metinė vandens lygio svyravimų amplitudė aukštupyje (ties Antaliepte) iki 1,3 m, žemupyje (ties Baltromiške) iki 5,3 m. Ties Baltromiške pavasarį (III—V mėn.) nuteka 45%, vasarą (VI—VIII mėn.) 15%, rudenį (IX—XI mėn.) ir žiemą (XII—II mėn.) po 20% viso metinio vandens kiekio. Š. baseinas ištįsęs iš š. r. į p. v., asimetriškas. Baseino siauresniąją (deš.) dalį sudaro Vid. Lietuvos žemumos pakraštys, platesniąją (kair.) — Baltijos aukštumos. 10% baseino ploto užima miškai, 9% — pelkės, 3% — ežerai. Prie Š. yra 2 hidroelektrinės (Antalieptės, Anykščių) ir 3 vandens malūnai (Tiltiškiuose, Degėsiuose, Užpaliuose). 1963 Š. buvo sujungta 12 km ilgio kanalu (nuo Kavarsko iki Traupio) su Nevėžiu. Ties Kavarsku pastatyta užtvanka ir siurblinė, perpumpuojanti vandenį iš Š. į kanalą. Šiuo kanalu į Nevėžį nuteka iki 4,5 m^3/s Šventosios vandens. Apie 6 km žemiau Anykščių, kair. krante, 400 m nuo upės, yra gamtos paminklas — Puntuko akmuo. Ties Anykščiais upę kerta Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelis.

2. Upė Skuodo ir Kretingos rj. Ilgis 73 km, baseino plotas 472 km^2. Prasideda Ledžių apylinkėse, 9 km į š. v. nuo Salantų. Aukštupyje teka į š. v., įtekėjus Luknei (51 km nuo žiočių), pasuka į p. v. ir 34 km teka Latvijos TSR siena. Įteka į Baltijos j. ties Šventosios miesteliu. Intakai: dešinieji — Skroblis, Luknė; kairieji — Plaušmirkis, Įpiltis, Kulšė, Darba. Vid. nuolydis 65 cm/km. Vid. debitas žiotyse 5,38 m^3/s. Upės žiotyse įsikūręs Šventosios uostas. Š. aukštupį kerta Kretingos—Skuodo glžk.

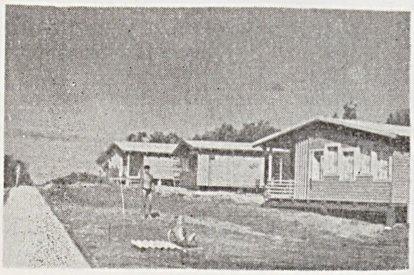

Šventoji 3. Vasarnamiai

3. Kurortinė gyvenvietė prie Baltijos jūros, 13 km į š. nuo Palangos miesto centro; žuvininkystės ūkio centras. Priklauso Palangos miestui (nuo 1970). 835 gyv. (1970). Per gyvenvietę į Baltijos j. teka Šventoji; 1969 per ją pastatytas tiltas. Plano struktūra stačiakampė. Yra žvejybos uostas, žuvies perdirbimo įmonė (nuo 1945), mažųjų žvejybos tralerių remonto dirbtuvės, buitinio aptarnavimo dirbtuvės (nuo 1968), 25 lovų ligoninė (nuo 1959), ambulatorija (nuo 1959), vaistinė (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1938—48 pradinė, 1948—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1948), vaikų darželis (nuo 1957), kempingas, pastatyta daugelio žinybų poilsio namų.

Į p. nuo Š. rasta keliolikos akmens amžiaus stovyklų liekanų. Ankstyviausiosios, III t-mečio pr. m. e., stovyklos tyrinėtos 1967, 1969. Rasta smailiadugnių molinių puodų šukių (su gausia grūstų sraigių kiaukutų priemaiša), žvejybos įrankių (irklų, plūdžių, skiaurių, venterių, liepos karnos tinklų) dalių, titnaginių gremžtukų, gintarinių sagos formos karolių, daugybė žuvų ašakų, žvėrių kaulų, 1,9 m aukščio medinė statula. III t-mečio pr. m. e. pabaigos—II t-mečio pr. m. e. pradžios

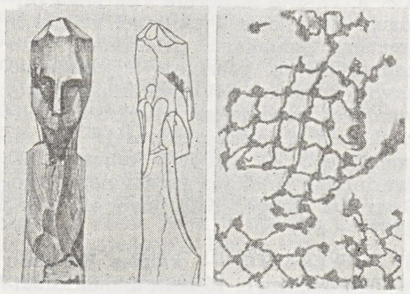

Šventoji 3. Akmens amžiaus medinė statula ir liepos karnų tinklų liekana (III tūkstantmečio pr. m. e. pradžia)

stovyklos tyrinėtos 1966. Rasta plokščiadugnių puodų su virveliniu ornamentu, gintarinių sagos formos karolių, ovalinių bei trapecinių kabučių, akmeninių tinklų svorelių, titnaginių širdinių strėlių antgalių. II t-mečio pr. m. e. vidurio stovyklos tyrinėtos 1967. Rasta plonų karčių pastatų liekanų, plokščiadugnių puodų, papuoštų virvelių, eglučių bei gnaibytų volelių ornamentais, titnaginių širdinių strėlių antgalių, ietigalių, storo lęšio piūvio kirvelių, gintarinių keturkampių sagos formos karolių, trapecinių kabučių. Palei Šventosios u. rasta ir žalvario amžiaus stovyklų liekanų. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) ir Palangos gintaro muziejuje.

V. Grodeckio Lenkijos žemėlapyje (1562) ir Portancijaus Livonijos žemėlapyje (1573) pažymėtas Š. uostas. 1589 Zigmantas Vaza suteikė anglų prekybos kompanijoms teisę statyti ir plėsti Š. uostą. XVII a. pradžioje Š. konkuravo su Klaipėda. 1630 Klaipėdos pirkliai sudarė sandėrį su Vladislavu III, kuris uždraudė plėsti Š. uostą. 1685 J. Sobieskis leido anglų prekybos atstovybei įsikurti Palangoje su sąlyga, kad anglai įrengtų uostą prie Šventosios žiočių. Tais pačiais metais Š. buvo suteiktos Magdeburgo teisės, leista laisvai žvejoti jūroje, rengti prekymečius, miestiečiai 40 metų atleisti nuo mokesčių. Š. uosto prekybinė veikla plėtėsi, jis konkuravo su Rygos ir Liepojos uostais. Prasidėjus Šiaurės karui, Rygos ir Liepojos uostų pirkliai papirko Švedijos kariuomenės vadovybę, prašydami sunaikinti Š. uostą. 1701 švedų kariuomenė Š. uostą sugriovė, prieplauką užvertė akmenimis ir smėliu. XIX a. Šventojoje veikė pirmoji Lietuvoje jūrininkų m-la (amžiaus pabaigoje perkelta į Rygą). 1923 buvo 410 gyv., 1959 — 784.

1923 pradėti Š. uosto atstatymo paruošiamieji darbai. 1925 pastatytas pietinis, o 1926 — šiaurinis molas, sureguliuotos Šventosios u. žiotys, sutvirtintos ir apsodintos paplūdimio kopos. 1939 Vokietijai okupavus Klaipėdos kraštą, buvo numatyta Š. paversti prekybos uostu. Statybos darbai paspartėjo: buvo pailginti molai (ypač pietinis), pagilinta akvatorija, nutiestas Šventosios—Darbėnų glžk. Antrasis pasaul. karas sutrukdė uosto statybą. Dėl uosto hidrotechninių įrenginių konstrukcijos netikslumų uosto akvatoriją bangos ir srovės užnešė smėliu. Po karo uostas tapo žvejų motobotų prieplauka.

Lit.: **R. Rimantienė,** Skulptūra iš Šventosios.—„Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 9.

ŠVENTÓJI OLÀ — karstinės kilmės įdauba, buvusi Biržų rj., Karaimiškėse, 2 km į v. nuo Širvėnos ežero. Š. o. susidarė, kai ištirpo 8—12 m gylyje slūgsojęs gipso klodas, o į susidariusį požeminį urvą įgriuvo virš jo esančios uolienos. Š. o. buvo šulinio pavidalo. Šonuose buvo matyti devono sistemos gipso, dolomito, mergelio sluoksniai, apačioje šulinys susisiekė su požeminiu urvu, kuriame telkšojo vanduo. 1924 į Š. o. buvo atvesta melioracijos kanalų, ir po kelerių metų ola, prisipildžiusi sąnašų, užako. Kiek vėliau, greta olos eksploatuojant gipsą, ji buvo visiškai sunaikinta. Kaip įspūdingas gamtos reiškinys, Š. o. minima XVIII ir XIX a. lit-roje.

ŠVENTÕSIOS MŪŠIS — kitas *Pabaisko mūšio* vardas.

ŠVENTÕSIOS PELKĖ — pelkė Zarasų rj., 3 km į p. nuo Dusetų, abipus Šventosios upės. Plotas 258 ha. Ežerinės kilmės raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Ją sudaro 6 atskiros dalys (vienos rinos duburiai). Durpių klodas žemapelkinis — plyninis, plynraistinis ir daugiasluoksnis. Jo didž. storis 6 m, vid. 2,3 m. Vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 15,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 7,4 m.

ŠVEÑTRAGIS — kaimas Kapsuko rj., Igliaukos apyl., 19 km į r. nuo Kapsuko, prie plento į Prienus; kolūkio centras. 216 gyv. (1970). Parduotuvė, Šlavančių pr. m-la. 1959 buvo 164 gyv.

„ŠVENTŲJŲ BENDRÃVIMAS" — mėnesinis katalikų žurnalas, ėjęs 1930—1934 Marijampolėje.

ŠVENTŲ̃ MIŠKAS — miškas Plungės ir Šilalės rj., 13 km į p. r. nuo Rietavo, 4 km į š. r. nuo Kvėdarnos. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Girėnų ir Labardžių girininkijoms. Plotas 1530 ha; medynų 1368 ha. Miškas apie 7,5 km ištįsęs iš v. į r., o jo v. dalis (į p. siaurė-

janti) — apie 4,5 km iš š. į p. Per miško š. v. pakraštį teka Aitra (Jūros intakas), išilgai v. dalies — Ymėžė, š. pakraščiu — Ližė (abu Aitros intakai). Reljefas rytuose banguotas, vakaruose lyguminis, pelkėtas. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, gliejiški, priesmėliniai; v. dalyje daug durpinių. 84% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 39%, pušynų (daugiausia mėlyninių) ir beržynų (daugiausia viksvinių) po 27%, baltalksnynų 4%, juodalksnynų 2%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 15%, brandieji ir perbrendusieji 20%. Medynų vid. amžius 43 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą šiaurės vakaruose, abipus Plungės—Tauragės plento. Per metus iškertama apie 4500 ktm. Medienai išvežti nutiesta žvyruotų kelių.

ŠVEÑTUPĖ — **1.** Upė Prienų rj., Jiesios deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 85 km^2. Prasideda Prienlaukio apylinkėse, 4 km į v. nuo Prienų. Teka per Prienlaukio ež. į š. Įteka į Jiesią 20 km nuo jos žiočių, ties Linksmakalniu. Intakai: Eglinė, Kumprė (abu deš). Vid. nuolydis 306 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,49 m^3/s.

2. Kaimas Ukmergės rj., Vidiškių apyl., 11 km į š. r. nuo Ukmergės, prie Kauno—Zarasų plento, Šventosios deš. krante. 220 gyv. (1970). Yra Ukmergės melioracinės statybos v-ba. 1959 buvo 124 gyv.

ŠVEÑTUPIAI — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 7 km į š. v. nuo Krekenavos, prie kelio į Šeduvą; tarybinio ūkio centras. 114 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Šventupis (Nevėžio intakas), iš r. prieina Stirninės miškas. Parduotuvė, biblioteka. Ist. šaltiniuose Š. dvaras ir jo laukai minimi 1585. 1959 kaime buvo 56 gyv.

ŠVEÑTUPIS — **1.** Upė Akmenės rj., Dabikinės kair. intakas. Ilgis 26 km, baseino plotas 115 km^2. Prasideda Kinkių apylinkėse, 10 km į r. nuo Papilės. Teka į š. v., žemupyje — į š. r. Įteka į Dabikinę 21 km nuo jos žiočių, 8 km į p. v. nuo Naujosios Akmenės. Intakai: dešinieji — Gervė, Debrėstis; kairieji — Dubelupis, Genupys. Vid. nuolydis 145 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,69 m^3/s.

2. Upė Radviliškio ir Panevėžio rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 23 km^2. Prasideda prie Ožaičių, 4 km į v. nuo Vadaktų. Teka į r. Įteka į Nevėžį 105 km nuo jo žiočių, ties Leonardavu, 6 km į š. nuo Krekenavos. Intakas Načiupis (kair.).

ŠVEREIKÀ Jonas [g. 1886.X.9 Megučionyse (Pakruojo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Nuo 1904 LSDP Linkuvos vls. org-jos narys. Nuo 1906 Rygoje dalyvavo Latvijos kr. Socialdemokratijos liet. org-jos veikloje, dirbo g-lose; 1908—11 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1915 pasitraukė į Petrogradą. 1916 išrinktas RSDDP(b) Petrogrado org-jos Liet. rajono k-to nariu. 1917 priklausė Raudonajai gvardijai, dalyvavo Spalio ginkluotame sukilime Petrograde, stovėjo sargyboje prie V. Lenino kabineto Smolnyje. 1918 Raudonosios Armijos pulko komisaras; kovėsi su kolčiakininkais ir kontrrev. čekoslovakais, 1919 dirbo RKP(b) Samaros (dab. Kuibiševas) k-te ir vietinėje liet. komunistų sekcijoje. 1920 pr. kar. komisaras Troicke. 1920 pr. iš Tarybų Rusijos per Latviją nelegaliai gabeno kom. lit-rą į Lietuvą. Buvo kalinamas Latvijoje. 1920 vasarą Raudonosios Armijos Švenčionių kar. komisariato darbuotojas. 1920—22 LKP narys. 1920 pab.—1921 dirbo Linkuvos vls. kom. kuopelėje. 1921—22 LKP Šiaulių rj. k-to narys, Šiaulių miesto ir apskrities darbininkų profs-gos v-bos narys. 1924—38 ūkinis darbuotojas Dnepropetrovske, Maskvoje, Zaporožėje. 1938 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas; iki 1946 kalėjo. 1958 reabilituotas. Pensininkas.

ŠVĒTĖ — upė Lietuvos TSR (Šiaulių ir Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Lielupės kair. intakas. Ilgis 123 km (Lietuvos TSR 55 km), baseino plotas 2295 km^2 (Lietuvos TSR 255 km^2). Prasideda Tulminų apylinkėse (Šiaulių rj.), 16 km į š. r. nuo Kuršėnų. Teka į š. ir š. r. per Mimaičių pelkę, Žagarę. Įteka į Lielupę 61 km nuo jos žiočių, 8 km į š. v. nuo Jelgavos. Intakai: dešinieji — Žvarilas, Bukiškis, Juodupis I, Juodupis II, Katmilžis, Vilkija; kairieji — Šakyna, Žarė, Tervetė, Aucė. Vid. nuolydis Lietuvoje 97 cm/km. Debitas ties Uziniu (42 km nuo žiočių): maks. 108, vid. 3,23, min. vasarą 0,043, min. žiemą 0,12 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) ties Uziniu nuteka 53%, vasarą (VI—VIII mėn.) 6%, rudenį (IX—XI mėn.) 18%, žiemą (XII—II mėn.) 23% viso metinio vandens kiekio. Metinė vandens lygio svyravimų amplitudė 1,8 m. Aukštupys sausomis vasaromis išdžiūsta, šaltomis žiemomis užšąla iki dugno. Ledo danga išsilaiko vid. 100 dienų (ilgiausiai — 146 dienas — išsilaikė 1941/42). Didžiausias ledo storis 74 cm (1947). Žagarėje prie Š. yra vandens malūnas.

ŠVĒTĒLĖ — upė Lietuvos TSR (Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Vilkijos kair. intakas. Ilgis 28 km (Lietuvos TSR 17 km), baseino plotas 62 km^2 (Lietuvos TSR 48 km^2). Prasideda Veršių apylinkėse, 4 km į p. nuo Žagarės. Teka į š. r. Įteka į Vilkiją 1 km nuo jos žiočių, ties Vilce, 9 km į v. nuo Elėjos (Latvijos TSR). Intakas Vilkytis (deš.).

ŠVIEČIAMÓJI LITERATŪRÀ, apšvietos literatūra, — grožinė literatūra, skleidusi Švietimo epochos (XVII a. pab.— XIX a. pr.) idėjas. Š. l. nesudarė atskiros lit. srovės; estetiniu požiūriu ji funkcionavo kaip klasicizmo, sentimentalizmo, preromantizmo lit-ra. Šių lit-ros srovių dem. bruožai kartais yra apibendrinami šviečiamojo (arba apšvietos) realizmo terminu. Š. l. atstovai kėlė kovos su feod. santvarka ir absoliutizmu idėjas, kritikavo bažnyčią, klerikalizmą, prietarus, fanatizmą, stengėsi moksliškai aiškinti pasaulį, skatinti technikos, žemės ūkio pažangą, neprivilegijuotų visuom. sluoksnių lavinimąsi ir kultūrėjimą. Švietimo epochos ideologijos propagavimo uždaviniai nulėmė didaktinį bei poleminį Š. l. pobūdį. Kiekvienos tautos šviečiamoji literatūra turi specifinių bruožų.

Liet. Š. l. atsirado XVIII a. Pirmiausia ji ėmė reikštis R. Prūsijoje. A. Šimelpenigis (jaunesnysis) parašė epigramų ir proginių eilėraščių, kuriuose kritikavo bažnytinę ir pasaulietinę valdžią, propagavo švietimą. K. Milkus išvertė į liet. kalbą vok. poeto švietėjo Ch. Gelerto pasakėčių, parašė dem. tendencijomis pasižyminčią poemą „Pilkainis". L. Rėza išvertė ir išleido Ezopo pasakėčių rinkinį, skleidė švietėjiškas mintis kai kuriuose vok. kalba parašytuose eilėraščiuose. Š. l. būdingų bruožų yra K. Donelaičio pasakėčiose ir poemoje „Metai". „Metus" su Š. l. sieja valstiečių gyvenimo ir gamtos tema, keturių metų laikų kaita pagrįstas siužetas, gausi ir įvairi didaktika, prigimtinės žmonių lygybės idėja, feodalų moralės kritika, baudžiauninkų darbo prasmės iškėlimas ir poetizavimas. Tačiau iš to meto Š. l. poema išsiskiria liaudiškumu, ryškiu nac. koloritu, real. tendencijomis. Lietuvoje pirmieji Š. l. pavyzdžiai liet. kalba yra anoniminiai eilėraščiai „Išpažinimas sunkybės" (par. apie 1791—92) ir „Aš, Lučinskas, benderdarbis" (par. apie 1798), kuriuose kritikuojama baudžiava, valdininkų parazitavimas, ginami valstiečių interesai. XIX a. pr. feod. santvarkos kritika dar ryškiau iškyla D. Poškos poemoje „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", anoniminiuose eilėraščiuose „Giesmė mužikėlio", „Varnas", J. Goštauto lenkų kalba parašytoje apysakoje „Ponas Teisėjaitis", kai kuriuose Kipr. Nezabitauskio-Zabičio eilėraščiuose. Su Š. l. glaudžiai siejasi D. Poškos lit. laiškai, epigramos ir sentencijos, Šimkevičiaus, S. Valiūno eilėraščiai. Š. l. būdingų fiziokratinių ir rusoistinių idėjų yra A. Strazdo poezijoje, S. Stanevičiaus pasakėčiose, S. Daukanto ist. veikaluose. Š. l. bruožų turi V. Ažukalnio ir K. Aleknavičiaus poezija, gausi didaktinė XIX a. liet. proza (A. Tatarės, P. Gomalevskio, J. Dovydaičio, M. Akelaičio, M. Valančiaus kūriniai). Tačiau didaktinėje prozoje (ypač P. Gomalevskio, J. Dovydaičio apysakose) dažnai vyrauja nereikšmingos problemos, atskirų moralinių ydų kritika, propaguojamas pamaldumas, paklusnumas ponams. Švietimo idėjos stimuliavo pasaulietinio turinio grož. lit-ros formavimąsi bei brendimą, ir Š. l. paruošė dirvą kritinio realizmo lit-rai.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **L. Gineitis**, K. Donelaitis ir jo epocha, V., 1964.

„ŠVIESĀ"— **1.** Liberalinė kultūros organizacija, veikusi 1905—09 Užnemunėje. D-jos steigėjai — L. Ciplijauskas, K. Grinius, J. Griniuvienė, V. Milčinskaitė. Turėjo keliolika skyrių, Marijampolėje įsteigė liet. m-lą, rengė vaidinimus, paskaitas, šelpė moksleivius. D-ją persekiojo caro valdžia. Dėl klerikalų („Žiburio" d-jos) skundų ir provokacijų „Š." aktyvieji veikėjai (K. Grinius, J. Griniuvienė, J. Rimša, P. Vitkauskas ir kt., iš viso 24 žmonės) buvo patraukti į teismą, o pati d-ja uždaryta.

2. Klerikalinė Latvijos lietuvių jaunimo draugija, veikusi 1922—40. D-jos centras buvo Rygoje, didesnieji skyriai — Mintaujoje ir Liepojoje. Iki 1930 Rygoje veikė d-jos choras (vadovas J. Karosas). D-ja buvo suorganizavusi suaugusiųjų kursus, turėjo biblioteką.

3. Pažangi Brazilijos lietuvių draugija, veikusi 1932—38 Porto Alegre. D-jai vadovavo A. Birbilas, R. Jonavičius, V. Vienažindis. D-jos veikloje aktyviai dalyvavo M. Kuzmickienė, V. Savickas ir kt. D-ja turėjo biblioteką, rengė liet. vakarus. Dėl policijos persekiojimų 1933 neveikė. „Š." rėmė pažangų darbininkų judėjimą, platino pažangią liet. spaudą. Valdžios uždaryta.

Lit.: **P. Ulevičius**, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 167].

4. Knygų leidimo bendrovė, veikusi 1905—13 Vilniuje. B-vę įsteigė ir iki mirties (1906) jai vadovavo P. Višinskis. B-vės nariai buvo J. Bagdonas, J. Bortkevičius, A. Domaševičius, V. Putvinskis, V. Sirutavičius. 1906—13 b-vei vadovavo S. Matulaitis, J. Šlapelis. B-vė išleido 19 knygų (P. Višinskio, K. Jasiukaičio, Lazdynų Pelėdos ir kt. autorių).

5. Komunistinė knygų leidykla, veikusi 1921—23 Kaune. Leidyklą, oficialiai vadinamą koop. b-ve, įsteigė LKP CK. Oficialus b-vės pirmininkas buvo S. Matulaitis. Nuo 1922 leidyklos redakcinės kolegijos nariai Z. Angarietis, K. Požela, Z. Valaitis. „Š." išleido 22 marksistinio turinio knygas (K. Markso „Samdomąjį darbą ir kapitalą", V. Kapsuko „Bruožus iš politinės ekonomijos", J. Janonio „Raštus" ir kt.). 1923 valdžios įsakymu leidykla uždaryta.

6. Knygų leidykla, veikusi 1934—40 Kaune. Išleido daugiausia verstinės grož. lit-ros (E. Zola, L. Tolstojaus, A. Čechovo, B. Traveno) kūrinių, jų tarpe nemaža bulvarinių (H. Mnišek, M. Zevako, V. Kryžanovskos).

7. Vadovėlių ir pedagoginių knygų leidykla, įsteigta 1945 Kaune. Iki 1964 vadinosi **Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla.** Leidžia vadovėlius bendrojo lavinimo m-loms lietuvių, rusų ir lenkų dėstomąja kalba, vadovėlius technikumams, kurčiųjų ir pagalbinėms, vakarinėms m-loms, vaizdines mokymo priemones, mokymo programas ir egzaminų bilietus, mokyklinius žodynus, pagalbinę lit-rą mokiniams (jų tarpe programinius lietuvių, kitų taryb. tautų ir užsienio rašytojų kūrinius, skaitinius rusų, lenkų, anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis, ateistinę seriją), metodinę lit-rą mokytojams, vaikų darželių auklėtojams, pedagogikos klasikų veikalus, knygas tėvams. Kasmet „Š." išleidžia apie 250—300 leidinių.

„Šviesos" leidiniai

Metai	1945	1950	1955	1960	1965	1969
Leidinių skaičius	23	114	253	281	249	303
Tiražas (tūkst. egz.)	683	2219	2261	3199	3899	4223

Prie leidyklos veikia redakcinė ir meninė tarybos. Redakcinė taryba svarsto knygų leidimo planus, aptaria rankraščius, rūpinasi terminijos klausimais. Meninė taryba svarsto knygų ir vaizdinių priemonių meninį apipavidalinimą. Leidyklos direktoriai: J. Glemža (1945—47), J. Blažaitis (1947), P. Ulevičius (1947—58), V. Černeckis (1958—1962), B. Saulis (nuo 1962). Vyriausieji redaktoriai: A. Juška (1945—48), J. Stanišauskas (1948—51), J. Reika (1951—1952), A. Peckus (1953—54), R. Vadys (1954—58), B. Saulis (1958—62), D. Galnaitytė (1963—68), J. Barcys (nuo 1968).

8. Klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1887—88 ir 1890 Tilžėje. 1887—88 redagavo kun. A. Vytartas, 1890 — J. Kriaučiūnas. „Š." mėgino pavaduoti nustojusią eiti „Aušrą"; kad pritrauktų liberalinius inteligentus, leido spec. priedą šviesuomenei. Kurį laiką žurnale bendradarbiavę A. Kriščiukaitis, P. Leonas, V. Mačys, P. Mašiotas, nepatenkinti žurnalo obskurantiškumu, nutraukė ryšius su „Š." ir prisidėjo prie „Varpo" bei „Ūkininko". „Š." propagavo religinę ir nacionalistinę pasaulėžiūrą, nuolankumą caro valdžiai. Sustojo dėl bendradarbių stokos.

9. Buržuazinis laikraštis, ėjęs 1906—1908 Vilniuje. Leido ir redagavo kun. J. Ambraziejus. 1906 ir 1908 ėjo kas mėnesį, 1907 — kas du mėnesius.

10. Klerikalinis mėnesinis JAV lietuvių laikraštis, ėjęs 1911—19 Voterberyje (Konektikuto valstija). Propagavo blaivybę. Leido ir redagavo kun. P. Saurusaitis.

11. Mėnesinis JAV lietuvių baptistų laikraštis, ėjęs 1924—33 Čikagoje. Leido ir redagavo J. Acas ir J. Rodinas.

12. Liberalinis savaitraštis, ėjęs 1930. V—XII Kaune. Leido ir redagavo V. Šlekys. Iki Nr. 18 ėjo „Žinių ir literatūros aruodo" pavadinimu. Rašė visuom. gyvenimo, lit-ros ir meno klausimais, spausdino grož. lit-ros kūrinius.

13. Pažangus JAV lietuvių žurnalas, einantis nuo 1934 Niujorke kas trys mėnesiai. Leidžia Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-ja. Rašo visuomenės gyvenimo, politikos, mokslo, lit-ros ir meno klausimais. 1934—36 atsakingasis redaktorius R. Mizara, nuo 1936 A. Bimba. Redakcinėje kolegijoje yra dirbę arba tebedirba A. Bimba, J. Gasiūnas, A. Gilmanas, J. Kaškaitis, R. Mizara, L. Prūseika, S. Sasna, V. Senkevičius, D. Šolomskas, K. Vidikas (V. Tauras). Žurnale bendradarbiauja (ar bendradarbiavo) F. Abekas (M. Akelaitis), V. Andrulis, Z. Angarietis, P. Balsys, A. Bimba, V. Bovinas, V. Jakštys (Senas Vincas), S. Jasilionis, A. Jasutis, J. Jurginis, J. Kaškaitis, A. Liepsnonis, A. Maginskas, A. Margeris, A. Metelionis, R. Mizara, I. Mizarienė, P. Pakalniškis, A. Petrika, K. Petrikienė, B. Pranskus-Žalionis, J. Siurba, R. Šarmaitis, D. Šolomskas, E. Tautkaitė, K. Vidikas (V. Tauras). „Š." skelbia tarybinių liet. rašytojų ir publicistų kūrinius.

14. Klerikalinis Brazilijos lietuvių savaitraštis, ėjęs 1935—41 San Paule. Redagavo B. Sugintas, P. Ragažinskas, A. Arminas.

15. Tarybinis Jurbarko rj. laikraštis, einantis nuo 1963.II.2 triskart per savaitę.

ŠVIESIÓJI BALÀ — pelkė Rokiškio rj., 10 km į š. v. nuo Rokiškio, 1,5 km į š. nuo Žiobiškio, Vingerinės miške. Plotas 109 ha. Raistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 1,3 m. Durpės švylinės, švylinės-kimininės, pušinės-švylinės, mediuminės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 2,5%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų.

„ŠVIESŌS KELIAĨ"— buržuazinis mėnesinis moksleivių žurnalas, ėjęs 1930—36 Kaune. Leido Švietimo m-ja. 1930 redagavo K. Masiliūnas, nuo 1931 — M. Miškinis.

ŠVIETÌMAS — mokymas, lavinimas; pagrindinių mokslo, gamybos, meno žinių teikimas ir su jomis susijusių įgūdžių, sugebėjimų formavimas.

XIV—XVII AMŽIUS. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) m-los pradėtos steigti XIV a. pab., įvedus krikščionybę. Prieš atsirandant m-loms ir vėliau feod. Lietuvos didikai kviesdavo iš kt. šalių namų mokytojus. Mokytojais būdavo vienuoliai, kartais karo belaisviai. Pirmąsias pradines m-las Lietuvoje steigė dvasininkai prie parapijų bažnyčių ir vienuolynų. 1397 dokumentuose jau minima m-la prie Vilniaus katedros (įst. po 1387). XV a. dar minimos Trakų, Varnių (įst. 1469), Kauno parapinės m-los, Vilniaus pranciškonų vienuolyno m-la. 1528 paskelbtame Vilniaus vyskupystės sinodo nutarime parapijų klebonai įpareigojami statyti m-las ir laikyti mokytojus, mokančius lietuvių ir lenkų kalbas. XVI a. pirmojoje pusėje įsteigtos parapinės m-los Vilniuje (prie šv. Jono bažnyčios), Tauragėje, Žiežmariuose, Joniškyje, Krekenavoje, Eišiškėse. To meto parapinėse m-lose buvo mokoma maldų, giesmių, bažnytinių apeigų, kai kur dar skaitymo (lot. kalba), rečiau rašymo ir skaičiavimo. Mokydavo paprastai dvasininkai, rečiau pasauliečiai. Mokėsi tik berniukai. Parapinės m-los rengė giedotojus ir kitus bažnyčios tarnus. Kai kurių m-lų (pvz., Vilniaus šv. Jono parapijos m-los) programos buvo šiek tiek platesnės; be bažnytinių dalykų, čia dar buvo mokoma skaityti, rašyti, skaičiuoti, dėstoma teisė.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 352

Švietimą labai paskatino XVI a. trečiajame d-metyje Lietuvoje pradėjusi plisti reformacija. Jos veikėjams pradėjus spausdinti religinę lit-rą liet. kalba ir kurti m-las, katalikų bažnyčia ėmė su jais konkuruoti ir t. p. labiau rūpintis švietimu. Reformacijos veikėjas A. Kulvietis 1539 Vilniuje įkūrė pirmąją evangelikų m-lą. Joje lot. kalba buvo mokoma „septynių laisvųjų menų" (septem artes liberales) — gramatikos, retorikos, dialektikos, aritmetikos, geometrijos, astronomijos ir muzikos, be to, gr. ir vok. kalbų. M-la buvo aukštesniojo tipo. Gausėjant evangelikų (ypač evangelikų reformatų) bažnyčių, prie daugelio jų buvo steigiamos m-los. Š. organizavimu savo valdose rūpinosi kai kurie reformacijos veikėjai didikai (K. Radvila, E. Valavičius ir kt.).

Evangelikų reformatų m-lose galėjo mokytis ir mergaitės. Mokytojais dažnai būdavo bakalaurai — žmonės, baigę aukštųjų m-lų filos. f-tą. XVI a. antrojoje pusėje Lietuvos D. Kun-stėje evangelikų pr. m-los įsteigtos Vilniuje, Biržuose, Yvijoje (BTSR), Naujamiestyje (Panevėžio rj.), Šiluvoje (Raseinių rj.), Pašušvyje (Radviliškio rj.), XVII a. pradžioje ir viduryje — Kelmėje, Papilyje (Biržų rj.), Švobiškyje (Pasvalio rj.), Varnėnuose (BTSR), Deltuvoje (Ukmergės rj.), Balbieriškyje (Prienų rj.), Gėluvoje (Raseinių rj.), Salamiestyje (Kupiškio rj.), Naugarduke, Nesvyžiuje, Breste (visi BTSR). Apie XVII a. vid. sustiprėjus katalikų bažnyčios pozicijoms, daugelis evangelikų m-lų buvo uždarytos arba perėjo katalikų dvasininkų žinion.

Parapinių m-lų ar bent mokytojų buvo prie katalikų bažnyčių: XVI a. antrojoje pusėje — Jurbarke, Ariogaloje, Betygaloje (Raseinių rj.), Krakėse (Kėdainių rj.), Kražiuose (Kelmės rj.), Raseiniuose, Veliuonoje (Jurbarko rj.), Viduklėje (Raseinių rj.), XVII a. pirmojoje pusėje — Žvingiuose (Šilalės rj.), Vainute (Šilutės rj.), Vilkijoje, Krinčine (Pasvalio rj.), Telšiuose, Pavandenėje (Telšių rj.), Skuode, Žemaičių Kalvarijoje (dab. Varduva, Plungės rj.), Akmenėje, Žagarėje, Seredžiuje (Jurbarko rj.), Čekiškėje (Kauno rj.), Klovainiuose (Pakruojo rj.), Plungėje, Virbalyje. Pradinių m-lų turėjo ir kitos rel. bendruomenės. 1585 Vilniuje įsteigta pravoslavų pr. m-la. Pravoslavų, unitų, arionų m-los XVI—XVII a. veikė Vilniuje, Kruonyje (Kaišiadorių rj.), Breste, Zabludove (BTSR), Minske ir kitose LDK vietose. Dėl mokytojų, mokinių trūkumo, karų, epidemijų m-los veikė su pertraukomis. Jas paprastai išlaikydavo bažnyčios. Tačiau buvo ir bajorų išlaikomų, su bažnyčia tiesiogiai nesusijusių m-lų. XVI a. antrosios pusės—XVII a. m-lose buvo mokoma skaityti, rašyti, kai kada skaičiuoti. Visų rel. bendruomenių m-lose daug laiko buvo skiriama tikybai mokyti, religingumui ugdyti. Katalikų m-lose rašto dažniausiai būdavo mokoma lotyniškai ir lenkiškai, kai kur (ypač Žemaitijoje) ir lietuviškai, evangelikų m-lose — lenkiškai ir lietuviškai.

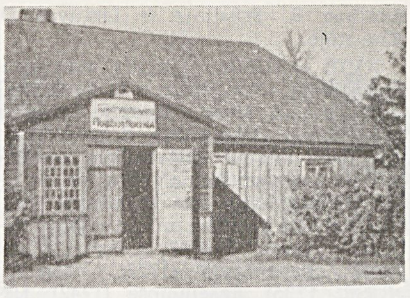

Švietimas. Kunigiškių (Anykščių rj.) J. Tumo-Vaižganto pr. m-la 1934

Be to, kai kada buvo mokoma baltarusių (vad. rusų) kalbos, kuri vartota valst. raštuose (Lietuvos Statute ir kitur). Dėstomoji kalba ir iš dalies mokymo turinys dažnai priklausydavo nuo mokytojo iniciatyvos, jo žinių, sugebėjimų ir pažiūrų. Buvo ir centralizuoto vadovavimo m-loms pradmenų. Vilniaus vyskupystė nuo XVI a. pr. turėjo prelatą scholastą (t. y. m-lų prižiūrėtoją).

Didikų vaikai pr. m-lų nelankė; jiems buvo samdomi namų mokytojai. XV—XVI a. atsiradus daugiau vidurinį ir aukštąjį mokslą baigusių lietuvių, namų mokytojais vis dažniau buvo kviečiami vietos žmonės (pvz., namų mokytojais dirbo XVI a. liet. raštijos veikėjai S. Rapolionis, J. Zablockis).

Dėl katalikų reakcijos 1542 nustojus veikti Vilniuje A. Kulviečio įsteigtai m-lai, evangelikai rūpinosi įsteigti kitą aukštesniąją m-lą — kolegiją. Tačiau steigti tokią m-lą valdžia jiems neleido. Kolegiją steigti buvo pavesta katalikiško jėzuitų ordino vienuoliams, pakviestiems į Lietuvą kovoti su reformacija. Valdžios remiami jėzuitai XVI—XVII a. buvo svarbiausi vid. mokslo organizatoriai Lietuvos D. Kun-stėje. 1570 jie įkūrė Vilniuje kolegiją — pirmąją valdžios aprobuotą vid. m-lą. Vėliau įsteigė kolegijas Nesvyžiuje (1584), Kražiuose (1614), Gardine (1621), Naugarduke (1632), Daugpilyje (1632), Kaune (1648), Pašiaušėje (Kelmės rj.; 1654), Ilūkstėje (Latvijos TSR; 1693), Merkinėje (Varėnos rj.; 1726) ir kitose LDK vietose. XVI a. antrojoje pusėje buvo įkurtos Kražių ir dvi Vilniaus (diecezinė ir popiežinė) kunigų seminarijos. Reikšmingiausios buvo Vilniaus ir Kražių jėzuitų kolegijos.

Jėzuitų kolegijos visose šalyse buvo tvarkomos pagal bendrus ordino mokymo nuostatus. Pilną kolegiją sudarė 5 klasės — 3 žemesniosios (gramatikos) klasės ir 2 aukštesniosios (poetikos ir retorikos) klasės. Mokslas trukdavo 6 metus (retorikos klasės kursas — 2 metus). Į kolegijas paprastai stodavo jau pramokę rašto jaunuoliai. Trijose gramatikos klasėse pagr. disciplina buvo lot. kalba. Buvo mokoma lot. kalbos žodžių, gramatikos, sintaksės, skaitomi ir verčiami į lenkų (rečiau į lietuvių) kalbą romėnų autorių kūrinių fragmentai. Be to, buvo mokoma gr. kalbos pradmenų. Poetikos klasėje buvo toliau mokomasi lot. ir gr. kalbų, nagrinėjama romėnų ir graikų rašytojų kūryba, mokoma rašyti eilėmis bei proza lotynų, lenkų ir graikų kalbomis. Retorikos klasėje buvo mokoma iškalbos, stilistikos, dėstoma logikos I dalis (dialektika). Visose klasėse daug laiko buvo skiriama katekizmui ir kitiems bažnytiniams dalykams. XVII a. pr. įvesti aritmetikos pradmenys. Aukštesniosiose klasėse buvo reikalaujama kalbėtis tik lotyniškai ir draudžiama gimtoji kalba.

Kai kuriose kolegijose po retorikos dar buvo dėstomas 2 ar 3 metų filosofijos kursas ir teologija. Tokios kolegijos buvo vadinamos aukštesniosiomis (be Vilniaus kolegijos, iš kurios išaugo un-tas, aukštesniosios buvo Kražių, Nesvyžiaus ir kai kurios kitos kolegijos). Daugumoje LDK jėzuitų kolegijų mokslas baigdavosi retorikos klase.

Kolegijose mokėsi daugiausia turtingųjų bajorų ir miestiečių vaikai. Tačiau jose buvo ir valstiečių, kartais net pabėgusių baudžiauninkų. Neturtingieji mokiniai gyveno bendrabučiuose (bursose, konviktuose), patarnaudavo turtingesniesiems mokiniams. Didikų vaikai atvykdavo mokytis su tarnais ir gyvendavo priv. butuose. Jėzuitų kolegijose mokiniams buvo skiepijamas katalikiškas fanatizmas, neapykanta kitatikiams. Būdavo atvejų, kad jėzuitų kolegijų moksleiviai užpuldavo ir nusiaubdavo evangelikų bažnyčias, m-las.

Šalia jėzuitų kolegijų XVI—XVII a. kūrėsi ir kitų rel. bendruomenių (daugiausia evangelikų reformatų) vid. m-los. Dvi evangelikų (evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų) vid. m-los XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. pr. veikė Vilniuje. Ypač populiari buvo Vilniaus evangelikų reformatų m-la. XVII a. pradžioje į vidurinę išaugo Biržų evangelikų m-la (vad. gimnazija). 1640 uždarius Vilniaus evangelikų reformatų m-lą ir apie XVII a. vid. ėmus nykti Biržų g-jai (XVII a. pab. Biržuose liko tik pr. m-la), svarbiausia evangelikų vid. m-la tapo Kėdainių m-la (įst. 1625). Be to, XVII amžiuje Lietuvos D. Kun-stėje dar veikė Kauno, Šiluvos, Slucko (BTSR), Zabludovo (BTSR), Nesvyžiaus (BTSR) evangelikų vid. m-los. Jose, kaip ir jėzuitų kolegijose, buvo mokoma lot. ir gr. kalbų, poetikos, retorikos, aritmetikos, istorijos, teisės, daug laiko skiriama tikybos dalykams. Be to, dar buvo mokoma vokiečių ir lenkų kalbų. Kai kuriose evangelikų m-lose (Vilniaus, Kėdainių) buvo dėstoma filosofija ir teologija. Vyr. klasėse dėstomoji kalba buvo lotynų, žemesniosiose kartais dar buvo vartojamos lenkų ar lietuvių kalbos. Pravoslavų kolegijos XVII a. veikė Vilniuje (nuo 1633), Vievyje, Kruonyje, Breste (BTSR), Minske, Zabludove ir kitur, unitų — Vilniuje, Breste. Pravoslavų kolegijose šalia kt. disciplinų buvo dėstomos rusų, bažnytinė slavų ir lenkų kalbos.

Aukštąjį mokslą XV—XVI a. lietuviai ėjo kt. šalių un-tuose. Anksčiausia stu-

dentai iš Lietuvos pradėjo studijuoti Pragoje. 1397 prie Pragos un-to buvo įkurta lietuvių bursa. XV a. nemaža studentų iš Lietuvos studijavo Krokuvos un-te. 1442—92 iš Krokuvos į Lietuvą grįžo 40 bakalaurų, 13 magistrų, 2 daktarai. Nuo XVI a. pr. Lietuvos didikai savo sūnus siuntė daugiausia į Italijos, Austrijos, Šveicarijos, Niderlandų ir ypač į Vokietijos (Leipcigo, Vitenbergo, Heidelbergo) un-tus. Vokietijos un-tuose studentai susipažindavo su reformacijos idėjomis ir grįžę platino jas Lietuvoje.

1579 buvo įkurtas Vilniaus universitetas (jėzuitų kolegija paversta aukštąja m-la, vad. akademija). Iš pradžių jame buvo tik filosofijos ir teologijos f-tai, 1641 įsteigtas dar teisės f-tas. Tačiau jėzuitai, bijodami teisės f-to profesorių pasauliečių konkurencijos, šiuo f-tu nesirūpino, ir jis netrukus sunyko. Į un-to sudėtį įėjo ir 6 metų kolegija, kurioje buvo įgyjamas vid. mokslas. Baigusieji kolegiją pereidavo į filos. f-tą, kuriame mokslas trukdavo 3 metus. Būsimieji kunigai, vienuoliai iš filos. f-to pereidavo į teologijos f-tą. Kaip ir kituose to meto V. Europos un-tuose, visos disciplinos buvo dėstomos lot. kalba. Aukštąjį, kaip ir vidurinį, mokslą baigdavo daugiausia didikų ir bajorų sūnūs.

Kryžiuočių ordino užgrobtose v. lietuvių žemėse m-los pradėtos steigti apie XIII a. Jų buvo prie kai kurių bažnyčių, ordino pilių. Be to, Kryžiuočių ordino valstybėje teisę steigti m-las gaudavo didesnieji miestai (XIV a. miestų m-lų buvo Karaliaučiuje, Gdanske, Marienburge). Labiau rūpintis švietimu pradėta XVI a., kai Kryžiuočių ordino valstybės vietoje susikūrė protestantiška Prūsijos Kun-stė. XVI a. antrojoje pusėje ir XVII amžiuje R. Prūsijoje buvo apie 20 lietuviams skirtų parapinių m-lų: Tilžės, Vilkyškių (Šilutės rj.), Rusnės, Karklės (į p. v. nuo Rusnės), Kalninkų (į p. nuo Rusnės), Šilutės, Priekulės, Klaipėdos ir kitos. Prūsijos kun-štis 1638 įsakė iš kiekvieno kaimo siųsti po vieną vaiką į m-lą. M-lose valstiečių vaikai buvo mokomi melstis, giedoti, patarnauti per pamaldas, skaityti, kartais dar rašyti ir skaičiuoti. Dėstomoji kalba dažniausiai buvo lietuvių. Buvo atvejų (pvz., 1637 Tilžės parapijoje), kad valdžia dėl tėvų protestų iškeldindavo silpnai liet. kalbą mokančius mokytojus. Mokytojams išlaikyti iš valstiečių buvo renkamos privalomos rinkliavos.

XVI—XVII a. R. Prūsijos miestuose veikė ir vid. mokyklų, vadinamų lotynų m-lomis. 1544 įkurtas Karaliaučiaus un-tas. XVI—XVII a. jame studijavo nemaža lietuvių, kilusių iš R. Prūsijos ir iš LDK (daugiausia baigusių Biržų, Kėdainių ir kitas evangelikų vid. m-las). Karaliaučiaus un-tą lankė daugiausia smulkių bajorų ir miestiečių vaikai. Iš LDK kilusiems studentams buvo skiriamos stipendijos. Prūsijos valdžia tuo metu norėjo parengti lietuviškai mokančių kunigų, galinčių skelbti evangelikų tikėjimą R. Prūsijoje ir Lietuvos D. Kun-stėje.

XVIII AMŽIUS. Praėjus protestantizmo idėjų, evangelikų m-lų konkurencijos pavojui, jėzuitų kolegijų vaidmuo ėmė mažėti. Scholastinė, dogmatinė jų mokymo sistema sustabarėjo, paseno, mokslo lygis smuko. XVIII a. pr. su jėzuitų kolegijomis ėmė sėkmingai lenktyniauti kito katalikų ordino — pijorų — m-los. Pijorai įsteigė m-las Vilniuje (1723), Panevėžyje (1727), Varenave (BTSR; 1735), Raseiniuose (1742), Ukmergėje (1745) ir kai kuriose kitose LDK vietose. Iš pradžių šios m-los buvo pradinės, bet daugelis jų greitai išaugo į kolegijas. Pijorams buvo leidžiama turėti kolegijas tik ten, kur nebuvo jėzuitų kolegijų. Vilniuje savo kolegiją pijorai buvo priversti perorganizuoti į uždarą m-lą — konviktą. Pijorų kolegijose buvo 7 klasės. Be kolegijų, jie steigė 3 klasių pr. m-las (jėzuitai pr. m-lų visai nesteigė). Pijorų kolegijas gausiau lankė miestiečiai ir valstiečiai. Palyginti su jėzuitų kolegijomis, pijorų kolegijų mokymo planuose, ypač po Žečpospolitos pijorų provincijolo S. Konarskio 1750—1755 m-lų reformos, žymiai daugiau vietos buvo skiriama pasaulietinėms disciplinoms. Pijorai susiaurino lot. kalbos programą, vyr. klasėse lygia greta dėstė lenkų kalbą, įvedė užsienio kalbas, tiksliuosius ir gamtos mokslus. Pijorų m-lų programos vertė ir jėzuitus reformuoti savo kolegijų mokymo turinį ir metodus. Pijorų m-lų reformatorius S. Konarskis kėlė mintį, kad švietimu privalo rūpintis valstybė. Jo idėjos parengė dirvą XVIII a. pab. įvykusiam Žečpospolitos Š. sistemos pertvarkymui.

1773 popiežiui paleidus jėzuitų ordiną, Žečpospolitos seimas įsteigė valstybinę *Edukacinę komisiją,* kuri perėmė jėzuitų turtą bei m-las ir pradėjo kurti vieningą valstybinę Š. sistemą. Vilniaus un-tas (iš jėzuitų akademijos perorganizuotas į Lietuvos Vyriausiąją m-lą) ėmė vadovauti visoms m-loms Lietuvos Š. provincijoje, kurią sudarė keturios Š. apygardos: Lietuvos (su centru Gardine), Žemaitijos (su centru Kražiuose), Naugarduko (su centru Naugarduke) ir Poliesės (su centru Breste). Pirmą kartą Žečpospolitoje buvo iškelta nac. m-los kūrimo idėja. Vietoj iki tol viešpatavusios kosmopolitinės m-los pradėta kurti lenkišką m-lą.

Pr. m-los, ir toliau vadinamos parapinėmis, buvo kiek supasaulietintos. Pažangesnieji Edukacinės komisijos talkininkai teigė, jog valstiečius naudinga mokyti rašto ir praktinio ūkininkavimo, nes apsišvietę žemdirbiai galėsią našiau dirbti ir turtinti valstybę, bet valstiečių Š. turįs apsiriboti pradiniu mokslu. Edukacinės komisijos priimtose Parapinių mokyklų taisyklėse minimi 3 dėstomieji dalykai — skaitymas, rašymas ir aritmetika. Tikybos dalykų buvo mokoma ir toliau, tik tai jau nebebuvo laikoma svarbiausiu m-los uždaviniu. Pr. m-las, kaip ir seniau, išlaikė klebonai, tačiau m-lų priklausomybė nuo klebonų buvo sumažinta. Per Edukacinės komisijos veiklos dvidešimtmetį pr. m-lų žymiai pagausėjo. LDK lietuvių gyvenamose srityse XVIII a. pab. buvo apie 200 pr. m-lų. Jų mokytojams pasauliečiams rengti 1775 Vilniuje buvo atidaryta pirmoji Lietuvoje mkt. seminarija. Pr. m-lų mokytojais galėjo dirbti ir pasimokiusieji bendrojo lavinimo vid. m-lose.

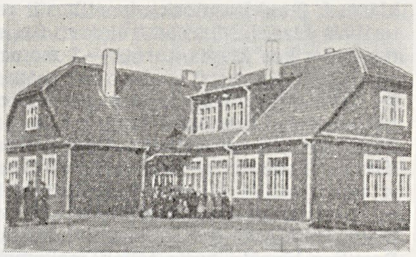

Švietimas. Subačiaus (Kupiškio rj.) pr. m-la 1938

Pr. m-lose daugiausia buvo mokoma liet. kalba. Populiariausias XVIII a. pab. elementorius buvo „Mokslas skaitymo rašto lietuviško" (apie 1766—76). Šio elementoriaus nauji leidimai išeidavo vidutiniškai kas 2 metai, jų tiražas tolydžio didėjo (1776 šio elementoriaus parduota 560 egz., 1799 — 2800 egz.). Tai rodo, kad gausėjo valstiečių kilmės mokinių. Bajorai (išskyrus Žemaitiją) savo vaikus mokė rašto lenkų kalba. Pradėjus vid. m-lose dėstyti lenkiškai, liet. valstiečių vaikai, norintys toliau siekti mokslo, vartojo ir lietuviškus, ir lenkiškus elementorius.

Po Edukacinės komisijos reformų buvo nustatyti 2 pagrindiniai vid. m-lų tipai — 6 klasių (7 metų) apygardinės (dažniausiai Š. apygardų centruose) ir 3 klasių (6 metų) paapygardinės m-los. Edukacinės komisijos išlaikomos valst. vid. m-los (daugiausia perorganizuotos iš jėzuitų kolegijų) buvo vadinamos akademinėmis. Dalį vid. m-lų ir toliau išlaikė vienuolių ordinai. Tačiau ir jos iš dalies pasidarė pavaldžios Edukacinei komisijai. Lietuvos ir Žemaitijos apygardose XVIII a. pab. buvo 9 akademinės, 5 pijorų ir 2 dominikonų m-los. 1782—91 daugelyje vid. m-lų mokinių labai pagausėjo (pvz., Kauno m-loje — nuo 79 iki 128, Kražių — nuo 114 iki 383, Kretingos — nuo 108 iki 242, Vilniaus — nuo 87 iki 576). Daugumą vid. m-lų mokinių sudarė bajorai, bet buvo nemaža ir miestiečių bei valstiečių (pvz., Kretingos m-loje jų buvo net daugiau, negu bajorų).

Edukacinė komisija išplėtė vid. m-lų programas, įvedė naujų disciplinų (daugiausia iš gamtos mokslų), mokomuosius dalykus supasaulietino, priartino prie Žečpospolitos visuom. gyvenimo praktikos. Į reformuotų m-lų programas įėjo aritmetika, geometrija, algebra, fizika, botanika, zoologija, žemdirbystė, sodininkystė, geografija, istorija (ne tik Rytų šalių, Graikijos, Romos, bet ir Žečpospolitos), teisė, moralės mokslas (mokslas apie visuomenę, individo santykius su visuomene), užsienio kalbos (prancūzų, vokiečių). Moralės dėstymas atspindėjo švietėjiškas naujosios m-los

VALSTYBĖS HERBAS

Lietuvos TSR herbas

VALSTYBĖS VĖLIAVA

Lietuvos TSR vėliava

ŽUVYS I

1. Sterkas. **2.** Trispyglė dyglė. **3.** Karšis. **4.** Šamas. **5.** Vėgėlė. **6.** Vaivorykštinis upėtakis. **7.** Atlantinis eršketas. **8.** Lydeka. **9.** Ungurys. **10.** Ešerys. **11.** Žiobrys. **12.** Šapalas. **13.** Kiršlys. **14.** Lynas. **15.** Lašiša

tendencijas, pastangas ugdyti mokinių pilietiškumą, rengti juos polit. veiklai. Kaip ir seniau, buvo mokoma lot. kalbos gramatikos, retorikos, poetikos; nagrinėjami antikos rašytojų kūriniai. Iš filos. disciplinų buvo palikta logika. Tikybos mokymas perkeltas į bažnyčią. Dėstomoji lot. kalba pakeista lenkų kalba. Reformuotose m-lose iš pradžių dėstė daugiausia eksjėzuitai. 1783—97 prie Vilniaus un-to veikė vid. m-lų mokytojų seminarija. Edukacinės komisijos sudaryta Elementorinių knygų d-ja išleido pasaulietinei m-los krypčiai pritaikytų matematikos, fizikos, logikos, botanikos, zoologijos vadovėlių. Kai kuriuose jų buvo teikiami materialistinio pasaulėvaizdžio pradmenys, ignoruojamos rel. dogmos, tolstama nuo scholastinės metodologijos. Edukacinės komisijos m-los labiau atitiko pradėjusio vystytis kapitalizmo ekonomines socialines sąlygas, nors apskritai jose tebebuvo senosios viduramžiškos mokymo sistemos liekanų, liko neįgyvendinti kai kurie programų pakeitimai.

Edukacinės komisijos pertvarkytame Vilniaus un-te — Lietuvos Vyriausiojoje m-loje — XVIII a. pab. veikė fizinių mokslų, moralinių mokslų ir medicinos f-tai (vadinami kolegijomis). Naujai įkurto (1778), sparčiai populiarėjančio med. f-to paskaitas lankė ne tik studentai, bet ir amatininkai chirurgai (chirurgų ir barzdaskučių cechų nariai). Medicinai ir kitoms naujai įvestoms mokslo šakoms (ypač gamtos mokslams) dėstyti buvo kviečiami profesoriai iš užsienio. Užsieniečiai dėstė lotyniškai. Vietiniai profesoriai eksjėzuitai vis daugiau vartojo lenkų kalbą.

R. Prūsijos lietuvių m-los XVIII a. pr. buvo nustojusios veikti dėl maro epidemijos. Tačiau netrukus jų veikla vėl buvo atgaivinta. 1712, 1717 išleista keletas potvarkių, įpareigojančių leisti valstiečių vaikus į m-las. Kunigams buvo liepiama nekonfirmuoti nemokančių skaityti jaunuolių. 1737 m-lų įstatymu paskelbtas privalomas 7—14 metų vaikų mokymas, nustatytos bausmės tėvams, neleidžiantiems vaikų į m-lą. Privalomo mokymo įstatymas dėl m-lų, mokytojų trūkumo, valstiečių skurdo buvo įgyvendintas negreitai, bet jis paspartino naujų m-lų steigimą. XVIII a. pab. R. Prūsijoje buvo apie 1000 lietuviškų kaimo (vad. žemininkų) m-lų ir keletas už kaimo m-las aukštesnių lietuviškų miesto (Klaipėdos, Tilžės, Vėluvos) m-lų. Miesto ir kai kuriose kaimo m-lose (ypač parapijų centruose) mokytojavo aukštąjį mokslą baigę kunigų padėjėjai — precentoriai. Jais dažniausiai būdavo dvasininkai, lankę Karaliaučiaus ar Halės un-tuose XVIII a. pr. įsteigtus liet. kalbos seminarus. Tačiau daugelyje žemininkų m-lų, kaip ir XVII a., mokytojavo menkai išsilavinę amatininkai. Nuo XVIII a. vid. dėstomoji liet. kalba buvo pradėta keisti vok. kalba. Tėvai germanizacijai priešinosi, vok. m-lą boikotavo, naikino vok. knygas, rašė skundus ir prašymus valdžios organams. Daugelyje pr. m-lų liet. kalba lygia greta su vok. kalba išsilaikė visą XVIII a. ir XIX a. pirmąjį ketvirtį.

R. Prūsijos vidurinėse (lotynų) m-lose buvo mokoma „septynių laisvųjų menų", daugiausia laiko skiriama lot. kalbai, antikos rašytojų kūriniams. XVIII a. antrojoje pusėje lotynų m-las pradėta vadinti g-jomis. Be to, atsirado kt. tipų vid. m-lų — real. m-lų, licėjų (mergaitėms). XVIII a. viduryje R. Prūsijoje buvo 11 vid. m-lų, XIX a. pirmojoje pusėje — 19. Liet. kalbos pamokų buvo tik Tilžės g-joje (jas lankantys mokiniai gaudavo stipendijas). XIX a. pr. netoli Gumbinės buvo įsteigta Karalienės mkt. seminarija, rengusi mokytojus lietuviškoms žemininkų m-loms.

1795—1864 LAIKOTARPIS. 1795 prijungus LDK prie Rusijos, kurį laiką Lietuvoje išliko Edukacinės komisijos įvesta m-lų struktūra. Tačiau m-lų pasaulietinimas buvo sustabdytas, sustiprėjo katalikų bažnyčios įtaka švietimui. Beveik visos vid. m-los vėl atiteko vienuolynams (1803 tebuvo 1, 1820 — 4 pasaulietinės vid. m-los). Pagal 1803 Rusijos Š. nuostatus Lietuvoje įvesti šie m-lų tipai: parapinė m-la, apskrities m-la (vietoj ligi tol veikusios paapygardinės), gimnazija (vietoj apygardinės) ir universitetas. 1803 sudarytai Vilniaus Š. apygardai buvo priskirtos Vilniaus, Gardino, Minsko, Podolės, Volinės, Kijevo, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijos (1818 ir 1824 potvarkiais 3 pastarosios perduotos kt. apygardoms). Ligi 1832 Vilniaus apygardą (vidurines, iš dalies ir pradines m-las) tvarkė Vilniaus un-to vadovybė, kuri buvo pavaldi apygardos kuratoriui ir per jį — Rusijos Liaudies švietimo m-jai. 1832 Vilniaus Š. apygarda buvo panaikinta ir prijungta prie naujai įsteigtos Baltarusijos Š. apygardos (centras iš pradžių buvo Vitebske, nuo 1836 — Vilniuje). 1850 vėl atkurta Vilniaus Š. apygarda. Ji apėmė Vilniaus, Kauno (1843 Vilniaus gub. padalyta į Vilniaus ir Kauno), Gardino ir Minsko gubernijas. Uždarius (1832) Vilniaus un-tą, Vilniaus (kurį laiką Baltarusijos) švietimo apygardą tvarkė kuratorius, pavaldus ne tik Rusijos Liaudies švietimo ministerijai, bet ir generalgubernatoriui. Nuo 1850 kuratoriaus pareigas ėjo generalgubernatorius.

Užnemunėje, priklausiusioje Augustavo gubernijai (1795—1807 ją valdė Prūsija, nuo 1807 ji priklausė Varšuvos hercogystei ir nuo 1815 — autonominei Lenkijos karalystei), kurį laiką buvo savita Š. sistema. Nuo XIX a. vid. ir Užnemunės m-los pradėtos tvarkyti pagal bendrus Rusijos imperijos Š. principus.

Švietimas. Panemunėlio (Rokiškio rj.) pr. m-la 1938

Vilniaus gubernijoje (į ją iki 1843 įėjo didesnioji dalis etnografinės Lietuvos) 1803—32 labiausiai paplitusios buvo vienaklasės parapinės pr. m-los. Mokslas jose trukdavo 2—3 metus. Buvo mokoma skaityti, rašyti, aritmetikos ir tikybos. Retesnės buvo dviklasės (4—5 metų) parapinės m-los. Jose šalia elementarių dalykų buvo mokoma lotynų, rusų, kai kada dar užsienio kalbos, geografijos. Dviklasės pr. m-los buvo Kretingoje, Šeduvoje, Varniuose, Kaltinėnuose (Šilalės rj.) ir kt. vietose. Daugelis jų buvo atsiradusios iš seniau veikusių m-lų. Pagal 1803 nuostatus parapinėmis m-lomis, kaip ir seniau, rūpinosi bažnyčia. Daugiausia parapinių m-lų buvo v. ir š. Lietuvoje. Šalia tradicinės mokymo krypties parapinių m-lų XIX a. pr. ėmė kurtis real. profilio pr. m-los, kuriose gamtos ir tikslių mokslų dėstymas buvo siejamas su artimiausios vaiko aplinkos reiškinių aiškinimu, praktikos darbais (matavimai, statybos elementai, ūkinė apskaita, sodo, daržo priežiūra). Lot. kalba šiose m-lose nebuvo dėstoma. Žymiausia naujosios krypties dviklasė (4 metų) m-la buvo Joniškėlyje. Daugelį real. krypties m-lų išlaikė ne bažnyčia, o dvarininkai. Jos buvo pažangios, bet nepaplito, nes nesiderino su klasikiniu vid. m-lų profiliu — nesimokę lot. kalbos vaikai negalėjo patekti į vid. m-las.

Užnemunėje pagal 1808 nuostatus buvo kuriamos 4 metų realinės pr. m-los, bet praktiškai ir jos dažnai tenkinosi įprastiniu mokymu skaityti, rašyti ir skaičiuoti.

Šalia oficialiųjų pr. m-lų XIX a. pr. visoje Lietuvoje buvo neoficialių, niekieno nekontroliuojamų kaimo mokyklėlių. Kaimuose, kur arti nebuvo parapinių m-lų, valstiečių ar bajorų iniciatyva buvo samdomi mokytojai, kurie mokė vaikus rašto kurioje nors erdvesnėje troboje arba ėjo per trobas. Parapinėse m-lose buvo mokoma lietuviškai ir lygia greta lenkiškai, kai kur — vien lenkiškai, neoficialiosiose kaimo mokyklėlėse (jas lankantieji nesirengė toliau mokytis) — dažniausiai tik lietuviškai. Numalšinusi 1831 sukilimą, caro valdžia pajungė Lietuvos pr. m-las Rusijos Š. vadovybei, priartino jas prie Rusijos pradinio mokslo sistemos. Pradėta kurti vienklases ir dviklases valdines (Švietimo m-jos ir Valst. turtų m-jos) m-las. Jose buvo mokoma rusų kalba. Mokytojais buvo skiriami dažniausiai nevietiniai, lietuviškai nemokantys žmonės. Nors liet. kalbai buvo numatyta pamokų, bet nebuvo kam jos dėstyti. Iš bažnytinių parapinių m-lų buvo reikalaujama laikytis 1828 Š. nuostatų, vadovautis valdinių m-lų programomis. Tačiau ligi 1860 kai kur buvo savavališkai dėstomi programose nenumatyti dalykai — lotynų, lenkų kalbos, geografija. Dėl įv. varžymų dalis parapinių m-lų buvo už-

darytos. Kadangi valdinės m-los buvo negausios ir valstiečiai vengė į jas leisti vaikus, po 1832 pr. m-lų mokinių sumažėjo.

Bręstant nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, XIX a. pradžioje ir viduryje liet. kultūros veikėjai (S. Daukantas, Kaj. Nezabitauskis, M. Valančius, L. Ivinskis) pradėjo rūpintis lietuviškos, visų pirma pradinės, m-los kūrimu. Žemaičių vyskupystėje 1841 buvo leista tikybos reikalams mokyti vaikus rašto lietuviškai. Remdamasis tuo leidimu, 1850 pradėjęs vyskupauti M. Valančius suorganizavo platų lietuviškų bažnytinių m-lų tinklą. Jis reikalavo iš klebonų apyskaitų apie m-las, mokinius, raštingų ir neraštingų žmonių skaičių parapijose. M. Valančiaus iniciatyva imta rūpintis ir suaugusiųjų švietimu. Daugelyje parapijų labai padaugėjo mokančių skaityti žmonių (pvz., Rietavo dekanate 1853 jų buvo 11 296, o 1863 — 24 330). Vilniaus gubernijoje XIX a. antrojoje pusėje pagausėjo valdinių pr. m-lų.

Pagrindiniai vid. m-lų tipai XIX a. pr. buvo apskrities m-los ir g-jos. Apskrities m-los buvo 3, 4 arba 5 klasių, mokslas jose trukdavo 6 metus. G-jose mokslas trukdavo 6—7 metus. Apskrities m-los, kaip ir g-jos, buvo pilnos vidurinės, tik jose nebuvo mokoma gr. kalbos. Po 1832 buvo bandoma Lietuvos vid. m-las pertvarkyti pagal 1828 Rusijos Š. nuostatus, kurie įvedė luominę m-lų struktūrą. Tačiau tik dalis apskrities m-lų buvo pertvarkytos į miestiečiams skirtas 3 klasių (3 metų) nepilnas vid. m-las. Skirtingai negu kitose Rusijos gubernijose, daugelis apskrities m-lų Vilniaus gubernijoje ir vėliau buvo 5 klasių (5 metų). Užnemunėje vid. m-lų sistema XIX a. pirmaisiais d-mečiais buvo panaši, kaip ir Vilniaus gub., tik skyrėsi jų pavadinimai (pilnos vid. m-los Užnemunėje buvo vadinamos vaivadinėmis m-lomis, licėjais, vėliau gimnazijomis). Nuo 1833 g-jos ir ypač 4 klasių apskrities m-los Užnemunėje buvo dažniausiai profiliuojamos į filologines, technines, agronomines ir kitokias.

Į g-jas ir apskrities m-las buvo priimami tik berniukai. Mergaitės mokėsi pensionuose, kurie dažniausiai būdavo privatūs. Nuo 1837 veikė 2 tipų pensionai — pr. m-los ir apskrities m-los lygio. Pirmosios mergaičių g-jos (Vilniuje ir Kaune) įsteigtos 1860. Vid. m-lų skaičius XIX a. pirmajame ketvirtyje buvo gana pastovus; po 1832 pilnų vid. m-lų ėmė mažėti. 1825 pilnų vid. m-lų Vilniaus gubernijoje buvo 16, Užnemunėje — 2. 1858 Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo 6 g-jos ir 7 apskrities m-los (nepilnos vidurinės), Užnemunėje — 1 g-ja ir 1 apskrities m-la. Mergaičių pensionų 1809 Vilniaus gubernijoje buvo 17, 1851 Vilniaus ir Kauno gubernijose — 21.

Pirmajame XIX a. ketvirtyje vid. m-lose vyravo Edukacinės komisijos įvestos programos ir vadovėliai. Vid. m-lų profilis buvo mišrus — klasikinis sujungtas su realiniu. Dėstomoji kalba — lenkų. Tradiciniuose humanitariniuose kursuose buvo mokoma lotynų, lenkų kalbų, sen. lit-ros ir lit-ros teorijos, supažindinama su naująja lit-ra, teismo, seimo, bažnytinės retorikos pavyzdžiais. Be to, buvo mokoma rusų ir užsienio (vokiečių ar prancūzų) kalbų. Matematikos programoje buvo skiriama dėmesio praktiniams dalykams — matavimui, braižybai, archit-ros pradmenims. Edukacinės komisijos įvestose moralės (etikos, prigimtinės ir tautų teisės) programose ir vadovėliuose buvo ryškios racionalistinės Š. epochos idėjos. Istorijos programose šalia Lenkijos ir Rusijos istorijos daugelyje m-lų (Telšių, Panevėžio, Raseinių, Kražių, Naugarduko, Vilniaus) nemaža dėmesio buvo skiriama Lietuvos istorijai. Iš gamtos mokslų buvo dėstoma botanika, zoologija, mineralogija, fizika ir chemija. Šių dalykų dėstymą buvo stengiamasi sieti su daržininkyste, sodininkyste. Mergaičių pensionų programose daugiausia vietos buvo skiriama užsienio kalboms, muzikai, rankdarbiams. Po 1825 ir ypač po 1832 vid. m-lų programos buvo siaurinamos. Iš g-jų ir apskrities m-lų programų pašalinta moralė, logika, lenkų kalba ir lit-ra, Lenkijos ir Lietuvos istorija, gamtos mokslai, sodininkystė ir daržininkystė, iš apskrities m-lų — dar ir lot. kalba. Rusų kalba padaryta dėstomąja.

Daugumą vid. m-lų moksleivių sudarė bajorų vaikai. Mokėsi ir nemaža valstiečių (jų tarpe ir baudžiauninkų) vaikų. V. Lietuvos vid. m-lose valstiečių vaikai sudarė apie trečdalį, o kai kur ir apie pusę mokinių. Dėl sunkių materialinių sąlygų vid. m-lų jie dažnai nebaigdavo. Daugelis valstiečių vaikų stengėsi pakliūti į vienuolynus ar kunigų seminarijas, kur gaudavo išlaikymą. Be leidimo pradėjusius mokytis baudžiauninkus kartais susekdavo ir atsiimdavo jų ponai, nors m-los stengdavosi tokius mokinius nuslėpti. Luominių varžymų stojantiems į vid. m-las XIX a. pirmajame ketvirtyje nebuvo. 1837 išleistas įstatymas, sunkinantis mokesčius mokančių sluoksnių vaikų priėmimą į g-jas. Buvo varžomi ne tik valstiečiai, bet ir smulkieji bajorai. Lietuvos m-lose to įstatymo iš pradžių buvo nelabai paisoma. 1850 pradėta griežčiau reikalauti, kad jis būtų vykdomas. Be to, buvo įvestas mokestis už mokslą. Todėl XIX a. viduryje vid. m-lose valstiečių vaikų sumažėjo. Tačiau ofic. duomenys dažnai neatitiko realios padėties, nes buvo klastojami dokumentai.

Švietimas. Palemono pr. m-la 1938

Vienuolynams priklausančių vid. m-lų mokytojai buvo rengiami pačiuose vienuolynuose. XIX a. pirmajame ketvirtyje vienuolynų m-lose tolydžio gausėjo mokytojų, studijavusių Vilniaus un-te (1824 jie sudarė 35% mokytojų vienuolių). Akademinių m-lų mokytojus 1803—1832 rengė mkt. seminarija prie Vilniaus un-to. Po 1832 mokytojais Lietuvoje buvo skiriami nevietiniai žmonės, baigę Rusijoje ped. in-tus, un-tus ar karo m-las.

XIX a. pradėjo kurtis specialiosios m-los. Prie Vilniaus un-to buvo akušerijos ir veterinarijos kursai. XIX a. viduryje Rietave ir Joniškėlyje buvo ž. ū. mokyklos.

XIX a. pirmasis ketvirtis buvo Vilniaus un-to klestėjimo laikotarpis. Un-te dirbo nemaža žymių profesorių, vyko intensyvi mokslinė kūrybinė veikla. Veikė 4 f-tai: fizikos ir matematikos, medicinos, moralinių ir politinių mokslų, literatūros ir laisvųjų menų. Un-to studentų šiuo laikotarpiu sparčiai gausėjo (1803 buvo 314, 1829 — 1066 studentai). 1832 un-tas dėl studentų ir profesorių dalyvavimo 1831 sukilime buvo uždarytas. Iki 1842 dar veikė Medicinos-chirurgijos akademija (perorganizuota iš medicinos f-to) ir Dvasinė akademija (perorganizuota iš moralinių ir politinių mokslų f-to teologijos skyriaus ir Vilniaus Vyriausiosios kunigų seminarijos). Vėliau Dvasinė akademija iškelta į Peterburgą, o Medicinos-chirurgijos akademija įjungta į Kijevo universitetą. Nesant Lietuvoje aukštosios mokyklos, lietuviai vykdavo studijuoti daugiausia į Kijevą, Peterburgą, Maskvą ir Tartu.

XIX AMŽIAUS ANTROJI PUSĖ. 1863 sukilimo numalšinimas, liet. spaudos lot. rašmenimis uždraudimas nulėmė naujas m-lų veiklos sąlygas. Nevaldinės pr. m-los (daugiausia Kauno gubernijoje M. Valančiaus įkurtosios) buvo uždarytos. Todėl iš pradžių m-lų sumažėjo. M-lose uždrausta dėstyti lietuvių ir lenkų kalbomis (gimtąja kalba tebuvo leidžiama pirmaisiais metais mokyti tikybos). Vietoj uždarytųjų liet. m-lų buvo steigiamos rusiškos valdinės m-los — vad. liaudies m-los ir parapinės cerkvinės m-los. Dauguma pr. m-lų buvo vienaklasės. Nuo 1865 į miestų pr. m-las buvo priimamos ir mergaitės. 1865 Kauno gubernijoje buvo 110 pr. m-lų. Jose mokėsi apie 3700 mokinių. XIX a. pabaigoje pr. m-lų padaugėjo (1897 Kauno gubernijoje buvo 263 m-los, lietuvių gyvenamoje Suvalkų gub. dalyje — 103). Tačiau, palyginti su kitomis Rusijos imperijos gubernijomis, Lietuvoje (ypač Žemaitijoje) m-lų ir mokinių buvo labai nedaug. Liet. valstiečiai priešinosi caro valdžios vykdomai rusifikavimo ir pravoslavinimo politikai ir neleido vaikų į valdines m-las, kuriose buvo dėstoma rusiškai, vengė mokėti m-lų mokesčius. Kai kurias m-las lankė tik 5—10 mokinių. Labai maža dalis mokinių m-las baigdavo (1893 Kauno gu-

bernijoje pr. m-las baigė 9% jas lankiusių vaikų).

Pr. m-lų mokytojus rengė Veiverių (įst. 1866) ir Panevėžio (įst. 1872) mkt. seminarijos. Į Veiverių seminariją buvo priimami liet. kilmės moksleiviai, joje mokytojavo ir liet. mokytojų. Tačiau jos auklėtiniai negalėjo dirbti Kauno ir Vilniaus gubernijose. Daugelyje Kauno ir Vilniaus gubernijų m-lų mokytojavo Rusijos pravoslaviškų dvasinių seminarijų auklėtiniai.

Liet. valstiečiai organizavo slaptas m-las. Daugelis slaptųjų m-lų buvo kilnojamos. Slaptam mokymui pasamdyti mokytojai, vad. *daraktoriai*, tam tikrais protarpiais kilnodavosi iš vieno valstiečio trobos į kitą. Mokinių skaičius slaptosiose m-lose buvo labai įvairus ir nepastovus (paprastai 10—20). Daraktoriai dažniausiai mokydavo skaityti ir rašyti gimtąja kalba, skaičiuoti, bažnytinių giesmių ir maldų. Be to, kai kuriose m-lose dar buvo mokoma rusų kalbos, šiek tiek geografijos ir istorijos. Slaptosios m-los buvo persekiojamos, jų organizatoriai, mokytojai baudžiami (1884—1906 Kauno gubernijoje caro administracija susekė 223 m-las). Vis dėlto XIX a. pab. jos buvo labai paplitusios ir padėjo kelti valstiečių raštingumą. 1897 gyventojų surašymo duomenimis, tais metais Kauno gubernijoje mokėsi 6,8% vaikų, o raštingų žmonių (nuo 10 metų amžiaus) buvo apie 54%. Jaunų žmonių (iki 30 metų) tarpe moterų raštingumas buvo didesnis, negu vyrų, nors valdines m-las berniukų lankė kur kas daugiau, negu mergaičių.

Lietuvos vid. m-lų mokytojai ir moksleiviai aktyviai dalyvavo 1863 sukilime. Jį numalšinusi, caro valdžia suėmė arba atleido iš darbo nemaža mokytojų, pašalino iš m-lų mokinių, uždarė daugelį vid. m-lų (Kėdainių, Panevėžio, Švenčionių, Telšių, vieną Vilniaus), kai kurias pertvarkė į žemesnio tipo m-las (Raseinių, Ukmergės). XIX a. pabaigoje Kauno gubernijoje buvo 4 g-jos (po vieną berniukų ir mergaičių g-ją Kaune ir Šiauliuose) ir 1 real. m-la (Panevėžyje), Vilniaus gub. — 2 berniukų ir 1 mergaičių g-jos, 1 real. m-la ir 1 aukštesnioji mergaičių m-la (visos Vilniuje), Suvalkų gubernijoje (1868 Augustavo gubernija padalyta į Suvalkų ir Lomžos) — 2 g-jos. 1888 duomenimis, Kauno gubernija, palyginti su kitomis europinėmis Rusijos imperijos gubernijomis, pagal vid. m-lų skaičių buvo paskutinėje vietoje. Po 1863 sukilimo g-jose buvo sustiprinta mokinių priežiūra, griežtai baudžiama už dalyvavimą polit. veikloje. Padidintas mokestis už mokslą (Kauno g-joje XIX a. paskutiniaisiais d-mečiais mokestis padidėjo nuo 10 rb iki 40—45 rb per metus). Buvo leidžiami potvarkiai (1882, 1887), sunkinantys nekilmingųjų ir nepravoslavų vaikų priėmimą į g-jas. Dėl to mažėjo mokinių valstiečių procentas (Šiaulių g-joje 1886 jų buvo 33,6%, 1896 — 19,6%). Nemaža lietuvių (ypač iš Kauno gub.) važiuodavo mokytis i Liepojos, Mintaujos, Rygos g-jas, Daugpilio real. m-lą. 1890—91

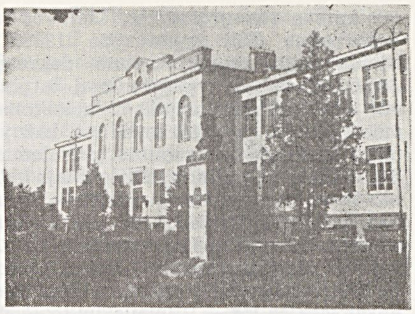

Švietimas. Rokiškio vid. m-la 1968

Mintaujos ir Liepojos g-jose lietuviai sudarė daugumą mokinių.

Pagal 1872 nuostatus kai kurios apskrities m-los buvo perorganizuojamos į miesto m-las, kuriose mokslas trukdavo 6 metus. XIX a. pab. Kauno gubernijoje buvo 3 miesto m-los, Vilniaus — 1. Šios m-los buvo skiriamos žemesniųjų luomų (daugiausia smulkių prekybininkų, amatininkų, iš dalies valstiečių) vaikams. Jos teikė daugiau praktinių žinių ir neprilygo pilnai vid. m-lai. Katalikų kunigai XIX a. antrojoje pusėje buvo rengiami Vilniaus, Kauno ir Seinų kunigų seminarijose. Iš žemesniojo tipo spec. m-lų šiuo laikotarpiu pradėta daugiau steigti amatų, žemės ūkio ir namų ūkio m-lų. Vilniuje veikė piešimo ir muzikos, Plungėje, Rietave, Rokiškyje — muzikos m-los.

XIX a. antrojoje pusėje ypač reikšminga buvo Marijampolės g-ja (įst. 1867 vietoj ligi tol veikusios apskrities m-los). Skirtingai negu Vilniaus ir Kauno gubernijų g-jose, čia galėjo mokytojauti lietuviai, buvo mokoma liet. kalbos (1—2 savaitinės pamokos), daugumą mokinių sudarė valstiečių vaikai.

XIX a. antrojoje pusėje, kaip ir XIX a. viduryje, nesant aukštosios m-los Lietuvoje, lietuviai studijavo daugiausia Maskvos, Peterburgo, Tartu, Kijevo, Odesos, Kazanės, Varšuvos universitetuose. Jie dažniausiai rinkdavosi teisės ir medicinos specialybes. Baigusieji kunigų seminarijas studijuodavo Peterburgo Dvasinėje akademijoje.

XX AMŽIAUS PRADŽIA. 1905—07 revoliucija Lietuvoje šalia kitų uždavinių kėlė liet. m-los kūrimo ir Š. demokratizavimo reikalavimus. Rev. pakilimo laikotarpiu kaimuose, kai kur ir miestuose gyventojų iniciatyva buvo šalinami senieji pr. m-lų mokytojai (ypač ištikimieji caro valdžiai) ir skiriami nauji, demokratiškai nusiteikę ir sugebantys mokyti lietuviškai žmonės. Legalizavosi kai kurios slaptosios, buvo kuriamos naujos m-los. 1905 įsikūrė nelegali *Lietuvių mokytojų sąjunga*, kuri pagrindiniu savo uždaviniu laikė Lietuvos Š. reorganizavimą, nacionalinės liet. m-los kūrimą. Rev. judėjimo įbauginta, caro valdžia sušvelnino nac. engimo politiką, padarė nuolaidų Š. srityje. 1905 ir 1906 potvarkiais leista dėstyti liet. kalbą pr. m-lose ir kaip neprivalomą dalyką — vid. m-lose. Panaikintas draudimas mokiniams šnekėtis m-lose lietuviškai. Į Panevėžio mkt. seminariją pradėta priimėti lietuvius. Panaikintos bausmės už neleg. mokymą. Pagal 1906—07 mokymo planus vienaklasėse (3 skyrių) pr. m-lose numatyti 5 dalykai: tikyba, rusų kalba, liet. kalba, aritmetika ir dainavimas; dviklasėse (5 skyrių) m-lose šalia šių dalykų dar numatyta dėstyti istoriją, geografiją, gamtos mokslą ir geom. braižybą. 1905—07 revoliucijos metais pasikeitė mokytojų sudėtis. Mokytojams lietuviams buvo leista dirbti ir Kauno bei Vilniaus gubernijose, ir nemaža jų iš Rusijos ir Lenkijos grįžo į Lietuvą. 1907 apie 1/4 Kauno gub. kaimo mokytojų buvo lietuviai.

Po 1905—07 revoliucijos m-lose vėl sustiprėjo reakc. tendencijos. Buvo uždarinėjamos valstiečių iniciatyva naujai įkurtosios m-los, siaurinamos liet. kalbos programos. Vid. m-lose padidintas mokestis už mokslą. Iš m-lų pašalinta nemaža rev. įvykiuose dalyvavusių ir pažangiai nusiteikusių mokytojų bei mokinių. Tačiau po spaudos draudimo panaikinimo prasidėjęs Š. plitimas nesustojo. Tai buvo susiję ir su ekonominiais veiksniais, kapit. santykių vystymusi. 1905 Kauno gubernijoje buvo 350 žemesniųjų m-lų su 21 000 mokinių, 1911 — 684 žemesniosios m-los su 43 600 mokinių (iš jų 14 600 mergaičių). Vidurinių ir nepilnų vidurinių m-lų 1911 Kauno gubernijoje buvo 17 (12 g-jų, 1 mkt. seminarija, 1 realinė, 2 komercinės, 1 mergaičių m-la). 1905—14 gausėjo priv. m-lų. Tik priv. m-lose dėstomoji kalba galėjo būti lietuvių. Klerikalinės Š. d-jos „Saulė", „Žiburys", kai kurie inteligentai steigė ir išlaikė lietuviškas pr. m-las, kursus, vakarines ir sekmadienines m-las. 1914 Lietuvoje buvo apie 900 pradinių ir apie 30 vidurinių bei nepilnų vidurinių (nepilnas vidurines pradėta vadinti progimnazijomis, keturklasėmis m-lomis) m-lų. Jose mokėsi apie 20% mokyklinio amžiaus vaikų. Mokytojus rengė 2 mkt. in-tai Vilniuje ir 2 mkt. seminarijos Veiveriuose ir Panevėžyje. Be to, prie kai kurių g-jų (Kauno, Švenčionių) buvo organizuojami ped. kursai.

Prasidėjus I pasaul. karui, Š. vadovybė (Vilniaus Š. apygarda, Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijų liaudies m-lų direkcijos ir kt. įstaigos), bendrojo lavinimo vid. m-los, spec. m-los, kai kurios pr. m-los buvo evakuotos į Aktirską, Borovičius (Novgorodo sr.), Černigova, Danilovičius, Jaroslavlį, Kalugą, Maskvą, Mogiliovą, Romnus (UTSR, Sumų sr.), Velikije Soročincus (UTSR, Poltavos sr.), Tambovą, Voronežą ir kt. miestus. Evakavosi ir apie 400 pr. m-lų mokytojų. Daugelis evakuotųjų m-lų (Veiverių mkt. seminarija, Dotnuvos ž. ū. m-la, Marijampolės berniukų g-ja, Palangos prog-ja ir kt.) dėl mokinių trūkumo netrukus buvo uždarytos arba perorganizuotos į vietos jaunimui skirtas mokymo įstaigas. Daugiausia evakuotųjų iš Lietuvos moksleivių ir pedagogų susitelkė Voroneže. Čia 1915

lietuvių moksleiviams buvo įsteigtos berniukų ir mergaičių g-jos. Be to, veikė iš Kauno atkelti pedagoginiai „Saulės" d-jos kursai (1917 pavadinti mkt. seminarija), pr. m-la, liet. kalbos kursai mokytojams.

Nemaža karo pabėgėlių iš Lietuvos apsigyveno Rygoje, Petrograde ir Maskvoje, kur ir seniau gyveno lietuvių, veikė lietuvių m-lų. Karo metais šių miestų lietuvių m-lų ir moksleivių labai padaugėjo (Petrograde įsteigta 6, Maskvoje — 10 pr. m-lų, be to, suorganizuota bendrojo lavinimo ir specialių kursų suaugusiesiems). Pr. m-lų lietuviams dar įsteigta Poltavoje, Simferopolyje, Kozlove (dab. Mičiurinskas, Tambovo sr.), Permėje, Tuloje ir kt. miestuose. 1916 pab. Rusijos imperijoje (be vokiečių okupuotos dalies) buvo 254 lietuvių pr. m-los. Vid. m-los, be Voronežo, dar veikė Petrograde, Tambove, Jaroslavlyje. Po Spalio revoliucijos lietuvių m-loms Rusijoje ėmė vadovauti Lietuvos reikalų komisariatas. Bendrojo lavinimo m-lose buvo įvestas mokymas liet. kalba, panaikintos tikybos pamokos. Kai kuriose vietose lietuviams įsteigta naujų m-lų, 1918 Maskvoje suorganizuoti darbininkų ir liaudies m-lų mokytojų kursai.

1915, pirmaisiais kaizerinės okupacijos mėnesiais, Š. d-jų, valstiečių, inteligentų priv. iniciatyva Lietuvoje buvo atgaivinamos ankstesnės ir steigiamos naujos m-los. Pr. m-lų su dėstomąja liet. kalba buvo apie 1000. Be to, veikė m-lų, kuriose buvo dėstoma lenkų ir žydų kalbomis. Suformavę adm. aparatą, okupantai uždraudė savavališką m-lų steigimą. Dalis pradėjusių veikti m-lų buvo uždaryta. Kai kurios veikė nelegaliai, nors už tai grėsė baudos. Mokytojai turėjo laikyti egzaminus mkt. teisėms gauti. Nemokantiems vok. kalbos buvo neleidžiama mokytojauti. Okup. valdžia ėmė pati steigti m-las. Buvo parengtos naujos m-lų programos, uždrausta naudotis rusiškais vadovėliais, įvestas. privalomas vok. kalbos dėstymas, reikalaujama skiepyti mokiniams oficialią kaizerinės Vokietijos ideologiją. Įkurta nemaža vok. m-lų. Okupantų sudarytoje Oberosto teritorijoje (Kuršo, Lietuvos, Vilniaus, Suvalkų, Bialistoko ir Gardino sritys) 1918 pradžioje užregistruota 1350 pr. m-lų, iš jų 710 su dėstomąja lietuvių kalba. Dėl mokytojų trūkumo apie 24% pr. m-lų faktiškai neveikė. Okupacijos metais Lietuvoje įsteigta ir vid. m-lų. Pirmosios lietuviškos vid. m-los 1915 suorganizuotos Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, 1918 — Marijampolėje, Šiauliuose, Ukmergėje. Liet. g-jas ir prog-jas daugiausia steigė „Saulės", „Žiburio" ir kt. d-jos.

1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje laikotarpiu darbininkų ir valstiečių atstovų tarybos, rev. k-tai, nelaukdami spec. potvarkių, rūpinosi m-lų darbo sąlygų gerinimu, atskyrė m-lą nuo bažnyčios, organizavo bendrojo lavinimo kursus suaugusiesiems. Lietuvos ir Baltarusijos TSR vyriausybė 1919.III išleido m-lų reorganizavimo dekretą. Jame suformuluoti pagrindiniai tarybinės Š. sistemos principai: m-la laikoma valst. įstaiga, ji atskiriama nuo bažnyčios, skelbiamas visuotinis privalomas 8—17 metų vaikų mokymas gimtąja kalba. Buvo stengiamasi sudaryti sąlygas, kad m-lą lankytų darbo žmonių vaikai, rūpinamasi suaugusiųjų darbininkų ir kaimo varguomenės švietimu. Be to, taryb. vyriausybė priėmė dekretą dėl aukštosios m-los — Vilniaus un-to — atkūrimo. Dekrete buvo numatyta, kad mokslas naujajame un-te turi būti nemokamas ir visiems prieinamas. Vilniuje atidaryta piešimo ir tapybos studija, kuri turėjo išaugti į dailės akademiją.

1919—40 LAIKOTARPIS. 1919—40 Lietuvoje Š. plito sparčiau, negu ankstesniais laikais. Valdantieji sluoksniai Š. naudojo savo polit. padėčiai stiprinti, burž. ideologijai skleisti. Visą buržuazijos valdymo laikotarpį m-la buvo glaudžiai susijusi su bažnyčia. Konstitucijoje (1922 ir 1928) buvo nurodyta, kad religijos mokymas m-lose yra privalomas. Pažangesnieji mokytojai ir visuom. veikėjai reikalavo, kad m-la būtų nepriklausoma nuo bažnyčios, protestavo prieš rel. pasaulėžiūros skiepijimą mokiniams. Po 1926 faš. perversmo m-lose sustiprėjo burž. nacionalizmo idėjų propaganda. Iš m-lų buvo pašalinta nemaža pažangesnių mokytojų, uždarytos kai kurios pažangių org-jų išlaikomos m-los (Kėdainių mkt. seminarija ir kt.).

Konstitucija numatė valstybines ir privatines (org-jų ir atskirų asmenų) m-las. Dalis priv. m-lų gaudavo valst. subsidiją. Pr. m-los beveik visos (apie 97%) buvo valstybinės, vidurinės ir nepilnos vidurinės — daugiausia privatinės, aukštosios — visos valstybinės. Nac. mažumos turėjo savo m-las, kuriose buvo dėstoma gimtąja kalba. 1935 iš bendro 2400 pr. ir vid. m-lų skaičiaus (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) žydų m-lų buvo 29, lenkų — 18, vokiečių — 13, latvių — 14, rusų — 4, mišrių — 14. Daugelis nac. mažumų m-lų buvo privatinės. Visoms Lietuvos m-loms vadovavo Švietimo m-ja.

Pirmaisiais buržuazijos valdymo metais pr. m-los kaimuose daugiausia buvo vienkomplektės, 3 skyrių, o miestuose — dvikomplektės, 4—5 skyrių. Netrukus įsigalėjo 4 skyrių pr. m-los. Tokios struktūros pr. m-los buvo įtvirtintos 1922 Pradžios mokyklų įstatymu. Analogiškame 1925 įstatyme nurodoma, kad gali būti pr. m-lų ir su aukštesniais skyriais. Tačiau praktiškai iki 1936 vyravo 4 skyrių m-los. 1936 pradėta pradines m-las pertvarkyti į 6 skyrių m-las. 1922 ir 1925 įstatymuose pažymėta, kad pradinis mokslas nemokamas ir kad visi 7—14 metų vaikai privalo lankyti mokyklą. Tačiau pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje visuotinio privalomo pradinio mokymo įstatymas nebuvo realizuojamas. Trūko m-lų ir mokytojų. M-lų ir mokinių skaičius labiausiai didėjo 1919—24 (pvz., 1919 įsteigtos 139, 1921 — 335, 1923 — 154 m-los). Vėliau šie tempai sulėtėjo. M-lų daugėjo lėčiau, negu mokinių, nes jos buvo stambinamos. 1920 Lietuvoje (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) buvo 1173 pr. m-los (71 600 mokinių). Pr. m-lų skaičiaus kitimą 1926—38 rodo 1 lentelė. Prijungus Vilniaus kr. ir netekus Klaipėdos kr., 1939 buvo 2713 m-lų (331 800 mokinių).

Nors mokinių gausėjo, vis dėlto iki 1928 m-las lankė tik apie 40% 7—14 metų vaikų. 1928 pradėtas realizuoti visuotinio privalomo pradinio 7—14 metų amžiaus vaikų mokymo planas. Kaimo m-lose dalis vaikų buvo mokomi vasarą. Kaimo m-lų mokinius padalijus į vasaros ir žiemos grupes, m-las galėjo lankyti daugiau vaikų (1928—32 bendras mokinių skaičius padidėjo apie 80%), bet mokymo lygis dėl to nukentėjo. 1931 privalomas pradinis mokymas oficialiai buvo įgyvendintas visuose Lietuvos valsčiuose. Tačiau faktiškai, net ir įvedus privalomą mokymą, apie 10% 7—14 metų vaikų m-lų nelankė. Be to, dalis mokinių dėl sunkių materialinių sąlygų m-las lankydavo nereguliariai. Daugiau kaip pusė mokinių pr. m-los nebaigdavo. Dešimčiai tūkstančių gyventojų 1939 teko 1157 pr. m-lų mokiniai.

Pr. m-lų 1925 programose gimtajai kalbai (I ir II skyriuje kartu su krašto pažinimu) skirta 28,1% pamokų, aritmetikai — 19,3%, krašto pažinimui, istorijai, gamtos mokslui ir higienai — 16,7%, dailyraščiui ir piešimui — 16,7%, gimnastikai ir žaidimams — 12,3%, tikybai — 7%. 1936 įvedus 6 metų pr. m-lą, parengti nauji mokymo planai ir programos. I—IV skyrių programose šiek tiek sumažinta gamtos mokslo ir krašto pažinimo, padauginta fiz. lavinimo ir rankų darbų pamokų. V ir VI skyriuose

1 lent. **Mokyklos, jų mokiniai (studentai) ir mokytojai 1926—38 (be Vilniaus krašto)**

Metai	Pradinės mokyklos			Gimnazijos			Progimnazijos			Aukštesniosios spec. mokyklos		Aukštosios mokyklos	
	Mokyklų	Mokinių	Mokytojų	Mokyklų	Mokinių	Mokytojų	Mokyklų	Mokinių	Mokytojų	Mokyklų	Mokinių	Mokyklų	Studentų
1926	2360	131 724	3394	45	15 392	825	65	7417	501	23	2362	2	3155
1928/29	2657	160 678	4071	51	15 335	923	71	6812	543	26	3550	2	4233
1931/32	2538	240 331	4646	53	15 249	956	48	4862	395	36	4905	2	4721
1934/35	2556	268 658	5073	55	15 631	1002	52	5816	431	30	4182	5	4356
1937/38	2599	301 188	5755	58	15 848	1078	40	4902	349	25	4169	7	3861

šalia bendrųjų disciplinų nemaža pamokų skirta žemdirbystei, sodininkystei, gyvulininkystei ir kitiems spec. dalykams. 1936 programose daugiau dėmesio skiriama burž. nacionalizmo ir religingumo skiepijimui.

Klaipėdos krašte buvo vokiečių ir lietuvių pr. m-lų. Autonominių valdžios organų išlaikomose m-lose buvo dėstoma daugiausia vok. kalba. Liet. m-las organizavo Klaipėdos kr. m-lų d-ja. 1938 Klaipėdos krašte buvo 290 pr. m-lų, iš kurių 54 lietuviškos. Iš bendro 17 700 mokinių skaičiaus liet. m-lose mokėsi 2200. 1939 Klaipėdos kraštą užgrobus Vokietijai, lietuviškos m-los buvo uždarytos.

Vaikams, turintiems fizinių ir psichinių trūkumų, m-los pradėtos steigti XX a. trečiojo d-mečio pabaigoje. Kaune veikė Aklųjų in-tas (įst. 1928), pagalbinė miesto m-la protiškai atsilikusiems (įst. 1931), dvi kurčių-nebylių m-los (įst. 1938 ir 1939). Be to, kurčiųnebylių m-la buvo Rusnėje (vėliau Klaipėdoje), klasės protiškai atsilikusiems — prie Kauno, Panevėžio, Šiaulių, Rokiškio m-lų. Šiose įstaigose buvo auklėjama ir mokoma tik dalis fiziškai ir protiškai anomalių vaikų.

1923 gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 32,6% neraštingų žmonių (vyresnių kaip 10 metų amžiaus). Suaugusiųjų raštingumui kelti prie pr. m-lų buvo organizuojami kursai. Tokių kursų ypač gausu buvo trečiojo d-mečio pradžioje (1921 — 364 kursai, 10 620 klausytojų). Vėliau jų sumažėjo (1931 — 171 kursai, 4660 klausytojų).

Pr. m-lų mokytojai buvo rengiami valstybinėse bei visuom. org-jų išlaikomose mkt. seminarijose ir mkt. kursuose. 1927 buvo 11 mkt. seminarijų, 1937 — 2, 1939 — 5. 1935 Klaipėdoje atidarytas ped. in-tas. Pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje šalia mkt. seminarijų buvo organizuojami vienamečiai ir dvimečiai kursai mokytojams rengti (baigusieji kursus dirbdavo žemesniosios kategorijos mokytojais). Mokytojų kvalifikacijai kelti buvo rengiami vasaros kursai (ypač gausiai 1919—25).

Vid. m-los buvo bendrojo lavinimo ir specialios. Iki 1928 buvo steigiama daugiausia bendrojo lavinimo vid. m-lų — g-jų ir prog-jų (g-jos buvo vadinamos aukštesniosiomis, prog-jos — vid. mokyklomis). G-jų ir prog-jų skaičių Lietuvoje (be Vilniaus krašto) 1926—38 rodo 1 lentelė. Klaipėdos krašte 1938 buvo 14 g-jų bei prog-jų, iš jų 4 lietuviškos. Prijungus Vilniaus kr. ir netekus Klaipėdos kr., 1939 Lietuvoje buvo 70 g-jų (23 900 mokinių) ir 27 prog-jos (2800 mokinių). Dešimčiai tūkstančių gyventojų 1939 teko 139 vid. m-lų mokiniai.

Pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje daugumą g-jų ir prog-jų išlaikė įv. org-jos ir savivaldybės (1922 iš 28 g-jų valstybinės buvo 8, iš 69 prog-jų — valstybinės tik 2). Vėliau valst. ir priv. g-jų bei prog-jų santykis keitėsi (1937 iš 58 g-jų buvo 29 valstybinės, iš 40 prog-jų — 21 valstybinė). Suaugusiesiems buvo tik 2 g-jos (Kaune). G-jose mokslas truko 8 metus, prog-jose — 4. Prog-jų mokymo turinys iš esmės atitiko 4 pirmųjų g-jos klasių kursą. Baigiantieji prog-jas laikė egzaminus. Po 1936 reformos pailgėjus pr. m-lų mokymo laikui, g-jose mokslas sutrumpėjo iki 7 metų, prog-jose (jų liko labai nedaug) — iki 3 metų. Būdingiausi g-jų tipai buvo: g-jos su išplėstu lot. kalbos kursu, g-jos su išplėstu užsienio kalbų kursu ir real. g-jos su išplėstu matematikos bei gamtos mokslų kursu. Vyravo pirmieji du g-jų tipai (vadinamosios klasikinės g-jos). Humanitarinis daugumos g-jų pobūdis dar paryškėjo po 1936 reformos (sumažėjo matematikos ir gamtos mokslų ir padaugėjo lit-ros pamokų). G-jose buvo dėstoma: tikyba, liet. kalba ir lit-ra, visuot. lit-ra, užsienio kalba (daugelyje g-jų pagrindinė užsienio kalba buvo vokiečių, antraeilė — prancūzų arba anglų), lot. kalba (išskyrus real. g-jas), istorija, visuomenės mokslas, matematika, biologija, fizika, chemija, piešimas ir braižyba, fiz. kultūra, darbeliai ir namų ruoša, muzika ir dainavimas. Klasikinėse g-jose humanitariniams dalykams (kalboms, lit-rai, istorijai, tikybai ir visuom. mokslui) buvo skiriama apie 53% pamokų. Tautinių mažumų (žydų, lenkų, vokiečių, rusų, latvių) g-jose buvo leidžiama visus dalykus dėstyti gimtąja kalba, liet. kalbos, kaip privalomo dalyko, mokoma nuo I klasės.

Mokinių skaičius žemesniosiose ir vyresniosiose g-jų klasėse labai skyrėsi, nes apie 40% mokinių išstodavo, g-jų nebaigę. Iš klasės į klasę buvo keliama be egzaminų. G-jų mokiniai už mokslą mokėdavo vid. po 100 lt, Klaipėdos krašte — po 420 lt per metus. Vargingųjų valstiečių ir darbininkų vaikų g-jose mokėsi labai nedaug.

Spec. m-los buvo pilnų vid. m-lų lygio (vadinamos aukštesniosiomis) ir nepilnų vid. m-lų ar dar žemesnio lygio (vadinamos vidurinėmis ir žemesniosiomis). Be to, buvo steigiami įv. spec. kursai. Į aukštesniąsias spec. m-las buvo priimami baigusieji 4—6 g-jos klases. Mokslas trukdavo 2—4 metus. Svarbesniosios aukštesniosios spec. m-los: Kauno, Biržų, Tauragės, Vilkaviškio, Pasvalio, Kybartų komercinės m-los (dar vadinamos komercinėmis g-jomis), Kauno technikos m-la, Kauno, Gruzdžių (Šiaulių rj.), Kėdainių, Belvederio (Jurbarko rj.) įv. profilio ž. ū. m-los, Alytaus miškininkystės m-la, Kauno meno m-la, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos muz. m-los. Be to, prie aukštesniųjų spec. m-lų priklausė mkt. seminarijos, katalikų ir izraelitų dvasininkų seminarijos. Aukštesniųjų (vid. mokslo lygio) spec. m-lų 1926 buvo 23 (2400 mokinių), 1938 — 25 (4200 mokinių). Iš vidurinių ir žemesniųjų spec. m-lų daugiausia buvo žemės ūkio bei namų ruošos ir amatų m-lų. Be to, veikė po keletą medicinos (akušerių ir med. seserų), buhalterijos, mašinraščio ir kitokių m-lų arba kursų. Vidurinių ir žemesniųjų spec. m-lų 1935 buvo 85 (4700 mokinių), 1939 — 126 (7500 mokinių).

1919—40 laikotarpiu Lietuvoje buvo įkurtos 7 aukštosios m-los. Didžiausia jų — Kauno universitetas (įst. 1922). Jame vienu metu mokydavosi vid. apie 4000 studentų. Tik nedidelė jų dalis un-tą baigdavo (1922—38 išduota 2911 diplomų). 1924 įsteigta Ž. ū. akademija, 1933 — Kauno konservatorija, 1934 — Prekybos in-tas ir Aukštieji kūno kultūros kursai, 1935 — Klaipėdos Ped. in-tas, 1936 — Veterinarijos akademija. Šiose m-lose vienu metu mokėsi maždaug po 200 studentų (tik Veterinarijos akademijoje ir Aukštuosiuose Kūno kultūros kursuose mažiau). Bendras visų m-lų studentų skaičius iki 1932 didėjo (1932 — 4800 studentų), vėliau sumažėjo, nors aukštųjų m-lų atsirado daugiau. 1939 buvo 3990 studentų; dešimčiai tūkstančių gyventojų teko 14 studentų. Mokslas buvo mokamas (75—100 lt už semestrą). Valst. stipendijas gaudavo apie 4—5% studentų. Dėl mokesčio už mokslą ir brangaus pragyvenimo mieste aukštosiose m-lose mokėsi daugiausia miesto ir kaimo buržuazijos vaikai.

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte dauguma pr. m-lų (1931 — apie 90%) buvo 2 arba 3 klasių (miestuose buvo ir 5—7 klasių pr. m-lų). G-jos iki 1932 buvo 8 klasių. Po 1932 reformos vietoj 8 klasių g-jos įvesta 2 pakopų vid. m-la: 4 klasių g-ja, į kurią buvo priimami baigusieji 6 klasių pr. m-lą ir išlaikiusieji egzaminus, ir 2 ar 3 klasių licėjai (klasikiniai-humanitariniai, pedagoginiai, administraciniai, prekybos ir kt.). Į licėjus buvo priimami baigusieji g-jas ir išlaikiusieji spec. egzaminą. Nuo 1919 veikė Vilniaus un-tas, kuriame vienu metu mokėsi apie 3000 studentų.

Lietuviškų pr. m-lų buvo valstybinių ir privatinių. Lenkijos valdžios organai liet. m-lų veiklą trukdė, daugumą jų uždarė. 1934 valstybinių pr. m-lų su dėstomąja liet. kalba buvo tik 14. Privatinių („Ryto" ir „Kultūros" d-jų) liet. m-lų 1927 buvo apie 150, 1934 — 36, o 1938 — tik 2. Vietoj uždarinėjamų m-lų lietuviai steigė vadinamąsias tėvų m-las (Lenkijos įstatymai leido vaikus mokyti namie), skaityklas. Tačiau jų veikla irgi buvo varžoma. Liet. g-jų buvo 2 — Vilniaus ir Švenčionių (abi „Ryto" d-jos). 1937 Švenčionių g-ja buvo uždaryta. Be to, Vilniuje kurį laiką veikė „Ryto" d-jos liet. mokytojų seminarija (1927 uždaryta). Aukštosiose m-lose per visą okupacijos laikotarpį studijavo tik apie 160 Vilniaus kr. lietuvių. 1937 Vilniaus un-te lietuviai sudarė apie 2% studentų.

1940—70 LAIKOTARPIS. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Š. pradėjo vystytis nauja kryptimi ir įgavo platesnį užmojį. 1940.VIII priimtoje Lietuvos TSR Konstitucijoje paskelbta, kad visos m-los pereina valstybės žinion. M-la at-

skirta nuo bažnyčios. Taryb. vyriausybė švietimui skyrė labai daug dėmesio, siekė, kad visų laipsnių m-los būtų prieinamos darbo žmonėms. Palyginti su 1939/40 mokslo metais, 1940/41 pradinių m-lų mokinių padaugėjo maždaug 12 000, vid. m-lų — 17 700, aukštųjų m-lų studentų — 2000. Nustota dėstyti tikybą ir lot. kalbą, įvestas rusų k. dėstymas. Prie Vilniaus ir Kauno un-tų įsteigti darbininkų ir valstiečių parengiamieji kursai. 1940.VIII išleistas Suaugusiųjų švietimo įstatymas, 1941.II priimtas vyriausybės nutarimas „Dėl neraštingumo ir mažaraštingumo likvidavimo Lietuvos TSR". Spec. registracija parodė, kad 13,8% 14—50 metų amžiaus Lietuvos gyventojų — beraščiai ir mažaraščiai. Jiems mokyti suorganizuota apie 2000 m-lų (apie 3000 klasių), apie 3000 būrelių. Suaugusiųjų kursuose ir m-lose 1940/41 mokėsi apie 187 000 žmonių, iš kurių apie 120 000 beraščių ir mažaraščių.

1940/41 Lietuvoje pradėtą m-lų pertvarkymą tarybinės Š. sistemos pagrindais sutrukdė vok. faš. okupacija. Darbas m-lose sutriko. Daugelis m-lų buvo iškeldintos iš savo patalpų. Mokslo metai prasidėdavo pavėluotai, buvo mokoma keliomis pamainomis. Mokslas dažnai būdavo nutraukiamas dėl represijų, infekcinių ligų, kuro ir elektros energijos trūkumo. Aukštųjų m-lų studentai (iš dalies ir aukštesniųjų klasių gimnazistai) buvo verbuojami į hitlerinę armiją, gaudomi ir siunčiami į priverčiamuosius darbus. Daug studentų ir moksleivių slapstėsi. Nemaža dėstytojų, studentų pašalinta iš aukštųjų m-lų, kalinta. 1943 aukštosios m-los buvo uždarytos.

1944 vasarą Raudonajai Armijai išvadavus didesniąją Lietuvos dalį, buvo vėl kuriama taryb. m-la. Karo metais nuniokotame krašte m-lų darbo sąlygos buvo nelengvos. 682 m-los per karą buvo sugriautos, daug jų apgriauta, dalis mokyklinio inventoriaus sunaikinta ar išgrobstyta. Tarybų Lietuvos vyriausybė ėmėsi priemonių švietimui plėsti. Buvo steigiamos naujos m-los, prie m-lų kuriami bendrabučiai, neturtingiems vaikams teikiama materialinė parama, gerinama mokyklinio amžiaus vaikų apskaita.

1944—49 pradinės (4 klasių) m-los egzistavo savarankiškai ir sudarė atskirą bendrojo lavinimo m-lų pakopą. Pradinis 4 klasių mokslas 7—14 metų amžiaus vaikams buvo privalomas. Baigusieji pr. m-las galėjo toliau mokytis g-jose, prog-jose, amatų m-lose. Pradinių m-lų tinklas per pirmuosius penkerius pokario metus labai sparčiai plėtėsi: 1944.X Lietuvoje buvo 2101 pr. m-la (200 300 mokinių), 1948/49 — 3241 pr. m-la (299 100 mokinių). Steigiant naujas pr. m-las, buvo žiūrima, kad vaikams iki m-los būtų ne daugiau kaip 3 km kelio. Išplėtus pr. m-lų tinklą, pagerėjo visuotinio privalomo pradinio mokymo realizavimas (1944/45 m-lų nelankė apie 10%, 1945/46 — 5,4%, o 1948/49 — tik 1,9% 7—14 metų vaikų). 1949 priimtas nutarimas įvesti visuotinį privalomą 7 metų mokymą. 1949—51 buvo reformuojama m-lų struktūra. Dalis pr. m-lų ir prog-jų buvo pertvarkomos į septynmetes, g-jos ir kitos prog-jos — į vidurines m-las. Septynmečių ir vidurinių m-lų pirmosiose 4 klasėse buvo einamas pradinis mokslas. Pasikeitus m-lų struktūrai, savarankiškų pr. m-lų sumažėjo (1950/51 buvo 568 pr. m-lomis mažiau, negu 1948/49). Vėliau pr. m-lų skaičius mažai besikeitė (ž. 2 lentelę). I—IV klasių mokinių labai daugėjo maždaug iki 1949. Nelikus pavėluotai m-las lankančių vaikų, mokinių skaičius keitėsi tik priklausomai nuo natūralaus gyventojų prieaugio.

Vidurinės bendrojo lavinimo m-los pokario metais buvo 8 klasių g-jos ir 4 klasių prog-jos (pastarosios atitiko g-jų I—IV klases). 1944—49 g-jų padaugėjo nuo 75 iki 131, prog-jų — nuo 157 iki 242. M-las reformavus, 1949/50 buvo 666 septynmetės ir 172 vidurinės (11 klasių) m-los. Įgyvendinant visuotinį 7 metų mokymą, 1950—56 buvo steigiama daug septynmečių ir vidurinių, 1956—59 — vid. m-lų. Prie vidurinių ir septynmečių m-lų buvo steigiami bendrabučiai tolimesnių kaimų vaikams (1953/54 juose gyveno 1300, 1956/57 — 10 000 mokinių). Bendrabučiai nemokami, nepasiturinčiųjų tėvų vaikai juose nemokamai ir maitinami. 1944—55 g-jų (nuo 1949 vid. m-lų) vyr. klasių mokiniai mokėjo nedidelį mokestį už mokslą — 150 rb (senąja rublio verte) per metus. 1956 šis mokestis panaikintas.

1959—63 septynmetės m-los pertvarkytos į aštuonmetes, įvestas visuotinis 8 metų mokymas. Po šio pertvarkymo 1962/63 buvo 920 aštuonmečių ir 433 vidurinės m-los. Vėliau aštuonmečių m-lų šiek tiek sumažėjo (dalis jų peraugo į vidurines), vidurinių — padaugėjo. M-los buvo plečiamos, todėl mokinių daugėjo sparčiau, negu m-lų. Prie m-lų buvo steigiama daugiau bendrabučių: 1969/70 bendrabučius turėjo 625 m-los (neskaitant mokyklų-internatų), juose gyveno 19 000 mokinių. Daugelyje m-lų pradėta organizuoti pailgintos dienos grupes (1969/70 jų buvo 654 m-lose). Steigiamos mokyklos-internatai, kur vaikai mokosi ir gyvena pilnai arba iš dalies valstybės išlaikomi (1956/57 buvo 3 mokyklos-internatai su 745 mokiniais, 1969/70 — 43 mokyklos-internatai su 16 000 mokinių).

Didelę reikšmę tarybinėje Š. sistemoje turi vakarinės m-los, kuriose, neatsitraukdami nuo darbo, mokosi darbininkai, tarnautojai, valstiečiai. Vakarinių m-lų rūšys ir pavadinimai keitėsi. 1944—49 vyravo suaugusiųjų g-jos ir prog-jos. Šalia jų buvo steigiamos darbininkų jaunimo ir kaimo jaunimo g-jos ir prog-jos. 1945/46 veikė 23 suaugusiųjų g-jos ir prog-jos, 5 darbininkų jaunimo g-jos bei prog-jos ir 6 kaimo jaunimo prog-jos. Jose mokėsi 4600 mokinių. Po 1949 reformos vakarinės m-los pertvarkytos į septynmetes ir vidurines. 1949—59 vyraujančia vakarinių m-lų rūšimi tapo darbininkų ir kaimo jaunimo vidurinės bei septynmetės m-los (daugelis suaugusiųjų m-lų paverstos darbininkų jaunimo m-lomis). 1959 darbininkų jaunimo m-los pertvarkytos į vakarines pamainines, kaimo jaunimo — į vakarines sezonines m-las. Nuo 1958/59 šalia vakarinių m-lų organizuojamos neakivaizdinės bendrojo lavinimo vid. m-los ir neakivaizdiniai skyriai prie visuot. mokymo ir vakarinių m-lų. 1969/70 buvo 140 vakarinių pamaininių, 33 vakarinės sezoninės ir 15 neakivaizdinių m-lų. Jose mokėsi 39 500 mokinių.

Taryb. metais daug dėmesio skiriama fizinių ir psichinių trūkumų turinčių vaikų švietimui. 1969 buvo 19 mokyklų-internatų protiškai atsilikusiems vai-

2 lent. Mokyklos, jų mokiniai (studentai) ir mokytojai 1945—70

Metai	Pradinės ir vidurinės mokyklos *								Specialiosios mokyklos		Aukštosios mokyklos	
	Pradinių mokyklų	Vidurinių mokyklų	Nepilnų vidurinių mokyklų (progimnazijų, septynmečių, aštuonmečių)	Mokinių (tūkst.)				Mokytojų (tūkst.)	Mokyklų	Mokinių (tūkst.)	Mokyklų	Studentų (tūkst.)
				Iš viso mokinių	I—IV klasių mokinių	V—VIII klasių mokinių	IX—XI klasių mokinių					
1945/46	2966	92	185	305,5	235,7	43,7**	26,1***	10,1	37	8,4	10	5,7
1950/51	2673	194	705	414,7	286,8	95,8**	32,1***	16,1	45	11,5	11	11,4
1955/56	2415	386	974	407,7	223,8	129,6**	54,3***	21,7	66	22,3	12	22,7
1960/61	2667	449	913	413,8	223,7	157,3	32,8	24,6	76	32,3	12	26,7
1965/66	2611	441	913	485,8	222,9	209,7	53,2	26,7	76	57,5	11	46,4
1969/70	2424	492	824	529,0	252,6	218,7	57,7	29,1	81	64,7	12	55,7

* Be vakarinių, neakivaizdinių m-lų ir be defektyvių vaikų m-lų
** V—VII klasių
*** VIII—XI klasių

kams ir 6 — fiziškai anomaliems vaikams. Anomalūs vaikai mokomi ir išlaikomi valstybės lėšomis.

Taryb. m-lų mokymo turinį sąlygoja soc. visuom. santykiai, liaudies ūkio ir kultūros vystymosi tendencijos. M-los ugdo mokinių materialistinę pasaulėžiūrą, skiepija jiems taryb. patriotizmo, proletarinio internacionalizmo ir tautų draugystės idėjas. Dėstomųjų disciplinų medžiaga siejama su gyvenimo praktika. Visoms bendrojo lavinimo m-loms privalomi Švietimo m-jos nustatyti mokymo planai. Pradinių (I—IV) klasių mokymo planuose liet. kalbai skiriama 39,2% pamokų, aritmetikai — 23,5%, rusų kalbai — 9,8%, fiz. kultūrai ir darbams — 15,6%, piešimui — 3,9%, dainavimui — 3,9%, gamtos pažinimui — 2%, istorijai — 2%. Vyr. klasėse t. p. daugiausia pamokų skiriama liet. kalbai ir lit-rai (kartu su visuot. lit-ra), matematikai, rusų kalbai. Dėstoma istorija, visuom. mokslas, geografija, biologija, fizika, chemija, užsienio kalba (anglų, vokiečių arba prancūzų), astronomija, piešimas, braižyba, muzika ir dainavimas, fiz. kultūra. Be to, skiriama pamokų ir dienų gamybinio darbo įgūdžiams formuoti.

Be liet. m-lų, kuriose 1969 mokėsi 84% visų mokinių, Tarybų Lietuvoje veikia m-lų ir klasių su dėstomosiomis rusų (mokosi 12% mokinių) ir lenkų (4% mokinių) kalbomis. Rusų ir lenkų m-lose mokoma liet. kalbos.

1959 priimtas įstatymas dėl m-los ryšio su gyvenimu stiprinimo. M-loms iškelti politechn. lavinimo uždaviniai. 1960—65 apie 70% IX—XI klasių mokinių ėjo gamybinį mokymą. Daugelis jų, baigę vid. m-lą, kartu su brandos atestatu gavo prof. kvalifikacijos pažymėjimus. Be to, mokiniai talkininkavo kolūkiams, dirbo m-lų statybose, remontavo m-lų patalpas ir inventorių. Nuo 1966 gamybinis mokymas paliktas tik nedaugelyje m-lų (apie 10%). Mokinių politechn. lavinimo, darbinio auklėjimo uždaviniai nebesiejami su prof. rengimu. Šių uždavinių įgyvendinimo formos ir metodai paįvairėjo. Vyr. klasėse stiprinamas fizikos, chemijos, biologijos, matematikos, braižybos pamokų politechninis kryptingumas. Praktinio darbo įgūdžius daugelis mokinių įgyja m-lų dirbtuvėse (1969/70 apie 60% m-lų turėjo metalo, medžio apdirbimo, siuvimo ar kitokias dirbtuves), laboratorijose, bandomuosiuose sklypuose (1969/70 apie 80% m-lų turėjo mokomuosius bandomuosius žemės sklypus).

1962 Lietuvoje pradėtos steigti profilinės bendrojo lavinimo vid. m-los. 1969/70 buvo 34 profilinės m-los: 16 m-lų su sustiprintu užsienio kalbos (anglų, vokiečių arba prancūzų) dėstymu, 5 matematikos ir fizikos profilio m-los, 5 chemijos, 5 humanitarinio (sustiprintai dėstoma liet. kalba ir lit-ra, istorija ir papildomai dėstoma lot. kalba) ir 3 sportinio profilio m-los. Sustiprinto užsienio kalbų dėstymo m-lose užsienio kalba dėstoma nuo I klasės. Kitų m-lų profiliavimas pradedamas nuo IX klasės. Be to, nuo 1960 Vilniuje veikia Čiurlionio vidurinė meno mokykla-internatas, kurioje šalia bendrojo lavinimo dalykų mokoma dailės, muzikos, choreografijos.

Beveik visos bendrojo lavinimo m-los yra Š. m-jos žinioje (1969/70 iš 3955 bendrojo lavinimo m-lų 3945 priklausė Švietimo m-jai, 7 — Sveikatos apsaugos m-jai, 2 — Aukštojo ir vidurinio specialiojo mokslo m-jai, 1 — Socialinio aprūpinimo m-jai). Žemesnioji vadovavimo m-loms grandis — rajonų ir miestų vykd. k-tų liaudies švietimo skyriai.

1969 dešimčiai tūkstančių gyventojų teko 1836 bendrojo lavinimo m-lų mokinių.

Pr. ir vid. m-lų mokytojus rengia ped. m-los (iki 1949 mkt. seminarijos), mkt. in-tai (nepilnos aukštosios m-los), ped. in-tai ir iš dalies kitos aukštosios m-los. Mokytojų kvalifikacijai kelti nuolat rengiami kursai. Kursus organizuoja daugiausia Mokytojų tobulinimosi in-tas (įst. 1950). Taryb. metais labai padaugėjo kvalifikuotų mokytojų. 1945 pradinėse m-lose, prog-jose ir g-jose dirbo 10 100 mokytojų, iš kurių 10,1% buvo baigę aukštąjį mokslą, 19,7% — nepilną aukštąjį, 19,3% — vidurinį pedagoginį, 36,9% — vidurinį bendrąjį. 1969 pradinėse, aštuonmetėse ir vidurinėse m-lose dirbo 29 100 mokytojų, iš kurių 40,1% buvo baigę aukštąjį mokslą, 18,1% — nepilną aukštąjį, 29,0% — vidurinį pedagoginį, 12,2% — vidurinį bendrąjį.

Taryb. metais sukurtas platus tinklas spec. vid. m-lų (dalis jų vadinamos technikumais), kurios rengia įvairių pramonės šakų, prekybos, žemės ūkio, transporto, ryšių, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos vid. išsilavinimo specialistus. Daugelis spec. vid. m-lų turi vakarinius ir neakivaizdinius skyrius. 1945 buvo 37 spec. vid. m-los (8400 mokinių), 1955 — 66 m-los (22 300 mokinių), 1969 — 81 m-la (64 700 mokinių). Dauguma dieninių skyrių mokinių gauna stipendijas (1969 — 72%), gyvena bendrabučiuose arba m-lų apmokamuose priv. butuose (1969 — 71%). Dauguma spec. vid. m-lų priklauso Aukštojo ir vidurinio specialiojo mokslo m-jai (1969 — 43 m-los), ž. ū. technikumai — Ž. ū. m-jai, po vieną kitą m-lą — įv. kt. žinyboms.

Kvalifikuotus pramonės, statybos, žemės ūkio, buitinio aptarnavimo įmonių darbininkus 1944—59 rengė valstybinių darbo rezervų m-los. 1959 jos pertvarkytos į profesines technikos m-las. Kai kuriose profesinių technikos m-lų grupėse einamas ir bendrojo lavinimo m-lų IX—XI klasių kursas. 1969 buvo 59 profesinės technikos m-los. Jos priklauso Profesinio-techninio mokymo k-tui. Prekybos m-ja, Lietkoopsąjunga, Automobilių transporto ir plentų m-ja, Kaimo statybos m-ja, Statybos m-ja ir kai kurios kitos žinybos t. p. turi spec. m-lų, kuriose mokoma ir bendrojo lavinimo dalykų.

Pokario metais Tarybų Lietuvoje atgaivinta ankstesniųjų aukštųjų m-lų veikla ir įsteigta naujų aukštųjų m-lų. 1945 veikė 10 aukštųjų m-lų: Kauno un-tas, Vilniaus un-tas, Ž. ū. akademija, Veterinarijos akademija, Kauno konservatorija, Vilniaus konservatorija, Kūno kultūros in-tas, Vilniaus Dailės in-tas, Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tas, Vilniaus Ped. in-tas. Vėliau kai kurios aukštosios m-los pertvarkytos (sujungtos ar suskaldytos), įsteigta naujų aukštųjų m-lų ir jų filialų. Visos aukštosios m-los labai išplėstos; padaugėjo f-tų, specialybių, padaugėjo studentų ir ped. personalo. Aukštosios m-los turi vakarinius ir neakivaizdinius skyrius. 1969/70 buvo 12 aukštųjų m-lų: Vilniaus un-tas (15 000 studentų), Kauno Politechnikos in-tas (15 000 studentų), Vilniaus Ped. in-tas (6200 studentų), Ž. ū. akademija (5200 studentų), Vilniaus Inžinerinis statybos in-tas (4300 studentų), Kauno Med. in-tas (3000 studentų), Šiaulių Ped. in-tas (3000 studentų), Veterinarijos akademija (1400 studentų), Kūno kultūros in-tas (800 studentų), Lietuvos TSR konservatorija (700 studentų), Lietuvos TSR Dailės in-tas (600 studentų), Vilniaus Aukštoji part. m-la (500 studentų). Kai kurios aukštosios m-los turi vakarinius f-tus kt. miestuose (Vilniaus un-tas — Kaune, Kauno Politechnikos in-tas — Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje). Dauguma aukštųjų m-lų priklauso Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-jai, Ž. ū. akademija ir Veterinarijos akademija — TSRS Ž. ū. m-jai, Vilniaus Aukštoji part. m-la — TSKP CK. Dauguma dieninių skyrių studentų gauna stipendijas (1969 — 72%), didelė jų dalis gyvena bendrabučiuose (1969 — 50%). 1945—69 Lietuvos aukštosios m-los parengė 74 400 specialistų. 1969 Tarybų Lietuvoje dešimčiai tūkstančių gyventojų teko 176 aukštųjų m-lų studentai.

Ž. dar *Aukštosios mokyklos, Dailės mokyklos, Medicinos mokyklos, Miškininkų mokyklos, Mokytojai, Mokytojų seminarijos, Muzikos mokyklos, Pagalbinės mokyklos, Pedagogika, Pedagoginės mokyklos, Pienininkystės mokyklos, Pradinės mokyklos, Prekybos mokyklos, Profesinės technikos mokyklos, Studentai, Technikumai, Veterinarijos mokyklos, Vidurinės mokyklos, Žemės ūkio mokyklos.*

Lit.: **A. Knyva, J. Žiugžda,** Švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1950; **S. Pupeikis, J. Kavaliauskas,** Liaudies švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, 3 t., V., 1957—65; **J. Laužikas,** Iš Lietuvos darbo žmonių kovos už liaudies švietimą. — „Tarybinė mokykla", 1957, Nr. 9; **J. Laužikas,** Visuotinio mokymo keliai Lietuvoje. — „VVPI mokslo darbai", t. 5, V., 1958; **K. Simaška,** Švietimas Tarybų Lietuvoje 1918—1919 metais. — „Istorija", t. 1, V., 1958; **J. Laužikas,** Tarybų valdžios Lietuvoje 1918—1919 metais veikla švietimo srityje. — „Tarybinė mokykla", 1958, Nr. 8; **V. Nausėdas,** Lietuviškos mokyklos Prūsijoje XVI—XVIII a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **K. Žukauskas,** Iš Lietuvos mokyklos istorijos (1905—1907 m.), K., 1960; **A. Endzinas,** Švietimas po hitlerininkų padu. — Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961; **A. Šidlauskas,** Pradinis mokymas Lietuvoje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje. — „Tarybinė mokykla", 1962, Nr. 6; **A. Šidlaus-**

kas, Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. — „LTSR MA darbai", 1962, A 2; **A. Endzinas,** Lietuvos darbo žmonių pastangos šviestis kaizerinės okupacijos priespaudoje 1915—1917 m. — „Pedagogika ir psichologija", t. 1, V., 1962; **A. Endzinas,** Specialusis mokymas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje. — „Pedagogika ir psichologija", t. 2, V., 1962; **A. Šidlauskas,** Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964; **L. Vladimirovas,** Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861—1904 m. laikotarpiu. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 3, V., 1964; Просвещение и культура Литовской ССР (Статистический сборник), Вильнюс, 1964; **M. Lukšienė,** Keli mokytojo gyvenimo bruožai XIX a. pirmojoje pusėje. — „Tarybinė mokykla", 1965, Nr. 1; **J. Laužikas,** Pirmosios mokyklos Lietuvoje. — „Tarybinis mokytojas" 1965.IX.26; **R. Vėbra,** Dvasininkija ir švietimas XIX a. antrojoje pusėje. — „Tarybinė mokykla", 1965, Nr. 6; **J. Žiugžda,** Tarybų Lietuvos mokykla — visos liaudies švietimo židinys.—„Tarybinė mokykla", 1965, Nr. 9; **M. Lukšienė,** Pradinės mokyklos socialinės paskirties klausimas Lietuvoje XIX a. pirmajame ketvirtyje.—„Pedagogika ir psichologija", t. 8, V., 1966; Vilniaus universitetas, V., 1966; Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune, V., 1967; **A. Bendžius,** Liaudies švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1967; **M. Lukšienė,** Pirmosios vidurinės mokyklos Lietuvoje.—„Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 7; **P. Žostautaitė,** Lietuvos TSR mokyklų, mokytojų ir moksleivių 1940/41 mokslo metais statistikos klausimu.—„LTSR MA darbai", 1968, A 1; **A. Endzinas,** Liaudies švietimo klausimai Rytų Prūsijoje.—„Pedagogika ir psichologija", t. 9, sąs. 1, V., 1968; Lietuvos mokyklos istorijos apybraiža.—„Tarybinis mokytojas", 1968.XI.1—1969.X.1, 1970.VI.10—X.7; Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1968 metais, V., 1969; Iš Lietuvos pedagoginės minties istorijos, V., 1969; **A. Endzinas,** Apie specialųjį mergaičių mokymą Lietuvoje XIX a.—„Kraštotyra", V., 1969; **M. Lukšienė,** Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje, K., 1970.

„ŠVIETÌMO DÀRBAS" — mėnesinis pedagogikos žurnalas, ėjęs 1919—30 Kaune. Leido Švietimo m-ja. Redagavo V. Krėvė-Mickevičius, A. Vireliūnas, A. Kasakaitis. Jame buvo skelbiami staipsniai pedagogikos klausimais, Švietimo m-jos įsakymai bei potvarkiai.

ŠVIETÌMO MINISTÈRIJOS KNŸGŲ LEIDÌMO KOMÌSIJA — valstybinė knygų leidimo įstaiga, veikusi 1919—40. Komisijos nariai buvo J. Tūbelis, P. Mašiotas, J. Vokietaitis, A. Vireliūnas, B. Kodatis, P. Dovydaitis, A. Busilas, V. Krėvė-Mickevičius, L. Gira ir kt. Komisijos tikslas — parūpinti įv. tipų m-loms tinkamų vadovėlių ir kt. knygų. Ji planavo ir organizavo reikalingos lit-ros rengimą ir vertimą, svarstė siūlomų spaudai veikalų vertę. Komisija leido žurnalus „Skaitymai" (1920—23), „Švietimo darbas" (1919—30), „Knygos" (1922—26), „Bibliografijos žinios" (1931—35), tęstinius leidinius „Mūsų senovė" (5 nr., 1921—1922) ir „Lietuvių bibliografija" (4 d., 1924—39), vadovėlius, moksl. lit-rą, liet. lit-ros ir užsienio klasikų kūrinius, natas (iš viso išleido 525 leidinius). Daugumą jos leidinių komplektavo m-lų bibliotekos, dalis tiražo buvo nemokamai siunčiama valstybės ir kai kurių org-jų bibliotekoms.

Lit.: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinių bibliografinis katalogas (1919—1939), K., 1940; **V. Žukas,** Iš buržuazinių metų lietuvių spaudos istorijos.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 6, V., 1967.

„ŠVIETÌMO MINISTÈRIJOS ŽÌNIOS" — mėnesinis Švietimo ministerijos leidinys, ėjęs 1931—33 Kaune. Redagavo L. Gira.

„ŠVIETÌMO REIKALAÌ" — tarybinis pedagogikos žurnalas, ėjęs 1919.II.15—IV.23 Vilniuje. Leido Liaudies švietimo komisariatas. Redagavo A. Didžiulytė-Kazanavičienė. Bendradarbiavo V. Biržiška, S. Matjošaitis (Esmaitis), S. Matulaitis, J. Stašelis, M. Šikšnys (Emša), J. Vabalas-Gudaitis, M. Vasiliauskas ir kt. Išėjo 6 nr.

„Švietimo reikalai". 1919 Nr. 1 antraštė

ŠVÝKAS Petras [g. 1903.VI.27 Brigiškiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1935 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. Nuo 1938 Komunistų partijos narys; priklausė Paberžių (Biržų rj.) kuopelei, buvo jos sekretoriumi. Iki 1941 dirbo ž. ū. darbus, buvo eiguliu. 1941 LKP Biržų aps. k-to instruktorius. 1942—1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 administracinis ir ūkinis darbuotojas Biržų rj.

ŠVÌRINAS Stasys [g. 1926.II.12 Čiurlionyse (Alytaus rj.)] — agronomas sodininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1948—51 Ž. ū. akademijos laborantas. 1951—56 Ž. ū. m-jos dirvožemininkas. 1956 baigė Ž. ū. akademiją. 1956—64 Vytėnų bandymų stoties (Kauno rj.) moksl. bendradarbis, nuo 1964 tos stoties medelyninkystės bei dekoratyvinės sodininkystės skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių sodininkystės klausimais.

Ršt.: Kolūkinis medelynas, V., 1960; **A. Kviklys, A. Misevičiūtė, S. Švirinas,** Vaismedžių ir uogakrūmių dauginimas, V., 1967.

ŠVITINŸS — upė Lietuvos TSR (Pakruojo rj.) ir Latvijos TSR, Lielupės kair. intakas. Ilgis 72 km (Lietuvos TSR 33 km), baseino plotas 419 km^2 (Lietuvos TSR 124 km^2). Prasideda Voronių apylinkėse, 10 km į v. nuo Linkuvos. Teka į š. per Pašvitinį. Įteka į Lielupę 82 km nuo jos žiočių, ties Pūcyšiais, 8 km į p. r. nuo Jelgavos. Intakai: dešinieji — Viršytis, Kapupė; kairieji — Juodupis, Lėparė. Vid. nuolydis Lietuvoje 70 cm/km. Vid. debitas ties Latvijos TSR siena 0,72 m^3/s.

ŠVITRIGÁILA [apie 1370 — 1452.II.10 Lucke (Ukrainos TSR)] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1430—32), Algirdo ir jo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės sūnus. Š. buvo nepatenkintas, kad Jogaila, tapęs Lenkijos karaliumi, Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK) 1392 pavedė valdyti pusbroliui Vytautui, o ne jam, savo broliui. Kovodamas su Vytautu dėl Lietuvos sosto, Š. ieškojo Kryžiuočių ordino bei Vokiečių imperatoriaus (1397—98, 1402—04, 1418—19) ir Maskvos didžiojo kun-ščio (1408) paramos. Protarpiais, susitaikęs su Vytautu, gaudavo valdyti LDK priklausančių Rusios žemių: Černigovą, Novgorod Severską, Brianską ir kt. Už sąmokslus ne kartą buvo Vytauto kalinamas (paskutinį kartą 1409—18). 1420 galutinai susitaikęs su Vytautu, toliau buvo jam ištikimas ir jį rėmė. 1422 Š. dalyvavo kare su Kryžiuočių ordinu ir LDK vardu pasirašė Melno taiką. 1428 dalyvavo Vytauto karo žygyje prieš D. Novgorodą. 1429 Lucko suvažiavime palaikė sumanymą vainikuoti Vytautą Lietuvos karaliumi. Vytautui mirus (1430), Lenkijos ponai siekė, kad Jogaila imtų betarpiškai valdyti Lietuvą, bet LDK kun-ščiai ir didikai skubiai paskelbė Švitrigailą Lietuvos didžiuoju kun-ščiu (1430). Jogaila, gelbėdamas Lietuvos ryšius su Lenkija, sutiko su išrinkimu, bet laikė jį ne Lietuvos didžiuoju kun-ščiu, o tik savo pavaduotoju, vietininku. Š., remdamasis LDK valdančiaisiais sluoksniais, ginančiais savo valstybės suverenumą, laikė save savarankišku Lietuvos valdovu ir stengėsi gauti Lietuvos karaliaus vainiką. Lenkijos Ponų taryba nesutiko su Š. išrinkimu ir privertė Jogailą atšaukti jo pripažinimą. Ji reikalavo, kad Š., ir LDK būtų priklausomi nuo Lenkijos. Neįstengę pajungti visos LDK savo valdžiai, Lenkijos ponai siekė bent prisijungti Podolę ir Volinę. Po jų surengto sąmokslo v. Podolė buvo prijungta prie Lenkijos. Volinės svarb. miestą Lucką jie ryžosi paimti ginklu. Kilus kar. konfliktui, Š. ir Lietuvos feodalai ieškojo sąjungininkų užsienyje, ir jiems pavyko užsitikrinti Vokiečių imperatoriaus Zigmanto, Kryžiuočių ordino, Moldavijos valdovo, totorių, rusų kun-ščių ir miestų paramą. Su ordinu Skirsnemunėje 1431.VI.19 buvo sudaryta kar. s-gos sutartis (ž. *Skirsnemunės sutartis*). 1431.VIII Lenkijos kariuomenei nepavykus paimti Lucko, 1431.IX.1 buvo sudarytos 2 metų paliaubos. Lenkijos ponai stengėsi sukurstyti Lietuvos didikus prieš Š. Mat, jam valdant, padidėjo baltarusių, ukrainiečių, rusų kun-ščių ir bajorų vaidmuo. Tai nepatiko kai kuriems Lietuvos didikams, ypač tiems, kurie buvo asmeniniai Š. priešai. Apkaltinusi, kad Š. remiąs pravoslaviją, ir reikalaudama gelbėti katalikybę Lietuvoje, Lenkija sukurstė prieš Š. sąmokslą. 1432.IX.1 Š., vykstantį į Brestą dalyvauti derybose su Lenkija, sąmokslininkai Ašmenoje netikėtai užpuolė. Su keliais didikais jam pavyko pabėgti į Polocką. Nauju Lietuvos didžiuoju kun-ščiu buvo paskelbtas Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis. Žygimanto valdžią pripažino Lietuva ir labiau su ja susijusios v. Baltarusijos žemės, o Polockas, Vitebskas, Smolenskas,

Kijevas, Volinė, Podolė liko Š. valdžioje. Š. įsikūrė Polocke ir pradėjo kovą dėl Lietuvos sosto. Kilo vidaus karas, į kurį buvo įtraukti LDK kaimynai. Žygimantą rėmė Lenkija, Švitrigailą — Livonijos ordinas. Norėdamas paneigti lenkų kaltinimus dėl susidėjimo su pravoslavais ir laimėti V. Europos paramą, Š. susirašinėjo su tuo metu vykstančiu Bazelio bažnytiniu susirinkimu ir popiežiumi, siūlė sudaryti Lietuvos D. Kun-stėje bažnytinę uniją. Pirmas Žygimanto ir Š. susirėmimas įvyko prie Ašmenos (1432.XII.8). Abi šalys turėjo daug nuostolių. Lemiamas pusbrolių mūšis įvyko ties Pabaisku (1435.IX.1). Š. ir Livonijos ordino kariuomenė buvo sumušta. Pagal Bresto taiką, sudarytą 1435.XII.31, Livonijos ordinas turėjo atsisakyti remti Švitrigailą. 1435 Žygimantas įtvirtino savo valdžią Smolenske, 1436 — Vitebske ir Polocke. Š. kiek ilgiau laikėsi Kijeve, Volinėje. Žygimantui mėginant ginklu atimti iš Š. ir šias žemes, Lenkija stengėsi patraukti Š. į savo pusę. Neturėdamas kitos išeities, Š. pasidavė Lenkijai ir 1437.IX.4 užrašė jai po savo mirties visas savo valdomas žemes, o Lucką atidavė tuojau. Žygimantui griežtai pasipriešinus, Lenkija susitarimo su Š. atsisakė, bet iš Žygimanto ta proga išgavo naują vasališkos ištikimybės pasižadėjimą. 1438 gale Š. ir lenkų daliniai iš Lucko ir Kijevo buvo išvaryti. Š. persikėlė į Moldaviją. 1440 nužudžius Žygimantą, Š. vėl įsikūrė Lucke. Jis turėjo Lietuvoje šalininkų, kurie rėmė jo kandidatūrą į LDK sostą. Bet, išrinkus Lietuvos didžiuoju kun-ščiu Kazimierą Jogailaitį (1440), Š. šalininkai prisijungė prie Kazimiero. 1445.VI.1 Š. pripažino Kazimierą Lietuvos didžiuoju kun-ščiu ir pats dalyvavo Lietuvos didikų Vilniaus pasitarime dėl Kazimiero karaliavimo Lenkijoje (1445.XI.30). Lenkija ir toliau stengėsi užimti Volinę ir norėjo, kad Š. pasiduotų Lenkijai, bet jis prieš savo mirtį įsakė Volinę ir Lucką perduoti Lietuvos centr. valdžiai. Palaidotas Vilniaus katedroje.

Lit.: **A. Lewicki,** Powstanie Świdrygiełły, Kraków, 1892; **H. Jabłonowski,** Westrussland zwischen Wilna und Moskau, Leiden, 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **B. Dundulis,** Kova dėl valdžios Lietuvoje ir Bazelio bažnytinis susirinkimas (1431—1435 m.).—„Istorija", t. 6, V., 1964; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964; **B. Dundulis,** Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., V., 1968.

ŠVITRŪNAI — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 10 km į v. nuo Vilkaviškio, 1 km į p. nuo Kauno—Kybartų geležinkelio; kolūkio centras. 146 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Širvinta (Šešupės intakas). Pr. m-la (nuo 1945), biblioteka. Kaimas įsikūrė apie 1926, išdalijus Unijos dvaro žemę. 1959 kaime buvo 169 gyv.

ŠVYTURIAĨ — bokštai jūros pakrantėse, salose ar seklumose, siunčiantys šviesos, dažnai ir garso bei radijo signalus, pagal kuriuos laivai įjūroje nustato savo vietą arba apeina pavojingas kliūtis. Panašūs į Š., tik paprastesnės konstrukcijos, yra **šviečiamieji ženklai;** jie siunčia tik šviesos signalus.

Seniausias iš žinomų švyturių Lietuvoje buvo pastatytas 1796 **Klaipėdoje,** Kuršių marių krante, prie uosto vartų. Daug kartų jis buvo rekonstruotas, o D. Tėvynės karo metu sugriautas. Iš naujo pastatytas 1953. Tai 40 m aukščio apvalus gelžb. bokštas su horizontaliomis juodomis ir baltomis juostomis ir ištisine vertikalia juoda juosta. Švyturys naktį siunčia periodiškus baltus mirksinčios šviesos signalus, kurie matomi iš 18 jūrmylių (33 km). Bokšte įtaisytas radijo švyturys ir garso signalo įrenginys. **Nidos** švyturys pastatytas 1874 ant Urbo kalno (51 m aukščio). Jis per D. Tėvynės karą sugriautas, po karo iš naujo pastatytas 1953. Bokštas gelžbetoninis, raudonas, jo aukštis 29,3 m. Švyturys siunčia baltus šviesos signalus, kurie matomi iš 22 jūrmylių (41 km). Bokšte įrengtas radijo švyturys. 1957 pastatytas **Šventosios** švyturys. Tai keturkampis metalinis 39 m aukščio bokštas su žibinto įrenginiu. Siunčia baltus šviesos signalus, kurie matomi iš 17 jūrmylių (31 km). 1964 jis aprūpintas garso signalo įrengimais. **Pervalkos,** arba Arklių, šviečiamasis ženklas pastatytas 1900, modernizuotas 1948 ir 1960. Tai apvalus metalinis 12 m aukščio bokštas su žibintu, pastatytas Kuršių mariose ant mūrinio pamato. Siunčia baltus šviesos signalus, kurie matomi iš 7 jūrmylių (13 km). 1953 **Juodkrantėje,** ant Raganos kalno (53 m), įrengtas šviečiamasis ženklas. Tai keturkampė metalinė 19,7 m aukščio ferma, kurios viršuje įrengtas šviesos šaltinis. Ženklas matyti iš 10 jūrmylių (18,5 km). Be to, Ventės rage ir Nemuno (Atmatos) žiotyse navigacijos metu veikia upių laivybos navigacijos ženklai. Visi švyturiai ir šviečiamieji ženklai yra aprūpinti moderniais įrengimais; švyturiuose naudojami elektriniai, o šviečiamuosiuose ženkluose — acetileniniai šviesos šaltiniai.

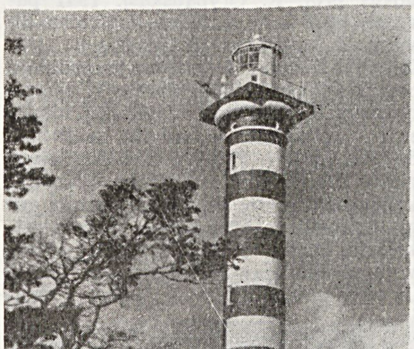

Švyturiai. Klaipėdos švyturys

„**ŠVYTURỸS**"— **1.** Knygų leidimo akcinė bendrovė, veikusi 1918—31 Vilniuje ir Kaune. B-vę Vilniuje įkūrė M. Kukta, J. Rinkevičius, A. Rucevičius ir J. Strazdas, vėliau prie jos prisidėjo S. Jackevičius ir M. Steigvila. Iš pradžių „Š." leido daugiausia Liet. mokslo d-jos parengtus vadovėlius. 1919 atidarė skyrių Kaune. Knygas spausdino Vilniaus, Kauno, nuo 1920 — dar ir Tilžės, Karaliaučiaus, Leipcigo spaustuvėse. Dėl nepalankių sąlygų Lenkijos okupuotame Vilniuje „Š." nuo 1922 veikė daugiausia Kaune. Leido vadovėlius, originalinę ir verstinę grožinę lit-rą. Pradėjo leisti V. Krėvės, Lazdynų Pelėdos, Vaižganto, Putino ir kitų liet. rašytojų raštus. Leido knygų seriją „Jaunimo biblioteka", kurią sudarė daugiausia verstiniai (M. Rido, A. Diuma, Ž. Verno, V. Skoto, A. Franso, H. Senkevičiaus ir kt.) kūriniai. Išleido apie 300 knygų. 1928 b-vė bankrutavo ir įsiliejo į „Spindulio" akc. b-vę, kuri perėmė ir „Š." rūmus Kaune. Kai kurios knygos „Š." b-vės vardu buvo leidžiamos iki 1931.

2. Chemijos gamykla Vilniuje, veikusi iki 1970.VII.28. „Š." artelė įsikūrė 1956 — atsiskyrė nuo „Bolševiko" artelės. „Š." gamino ūkišką muilą, žvakes, ratų tepalą, „Bolševikas"— oksolį, terpentiną, muilą. 1957 „Š." artelėje įkurtas Bengalijos ugnelių gamybos cechas. 1957 abi šios artelės sujungtos į „Švyturį". 1959 artelė reorganizuota į „Š." g-lą. 1962 prie jos prijungta chemijos g-la „Perkūnas". 1969 g-loje dirbo 590 darbininkų ir tarnautojų; pagaminta 530 t elektrografijos preparatų, 2618 t oksolio, 500 t nesintetinių skalbimo miltelių, 209 t antikorozinio lako, 309 t vaistų preparatų. Produkcija realizuojama visose taryb. respublikose. 1970 „Š." reorganizuotas į „Lietuvos buitinės chemijos" firmos įmonę Nr. 2.

3. Literatūros metraštis-almanachas, ėjęs 1911—12 Vilniuje. Išėjo 2 t. Leido J. Rinkevičius, redagavo L. Gira. Bendradarbiavo M. Gustaitis, V. Krėvė, J. Mikuckis, Lazdynų Pelėda, K. Puida, O. Pleirytė-Puidienė, I. Šeinius, M. Vaitkus, A. Vienuolis.

4. Proletarinės lietuvių poezijos almanachas, išėjęs 1923 Niujorke. Medžiaga surinkta Maskvoje. Išleido Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-ja. Redagavo V. Tauras (K. Vidikas). Paskelbė straipsnių proletarinio meno klausimais. Į almanachą įdėta Tarybų Sąjungoje gyvenusių poetų Lavėnos Liudos (A. Merkytės), A. Regračio, J. Rutenio, J. Skribliuko (J. Stašelio), Z. Valaičio, Vardūno (P. Kurkulio), Vacio Žalionio (B. Pranskaus) eilėraščių ir Z. Valaičio komedija. Iš JAV lietuvių poezijos paskelbta Aurės Žvaigo (R. Židžiūno), Buolio Sūnaus (S. Jasilionio), Jordaus Ario (J. Acerio), J. Kaškaičio, Saulės Brolio (K. Bizausko), V. Topolio (K. Vidiko), Žemučio Svyruoklio (K. Genio) kūrinių.

5. Buržuazinis Argentinos lietuvių savaitraštis, ėjęs 1930—38 Buenos Airese.

Iš pradžių redagavo J. Janilionis, vėliau — redakcinė komisija.

„Švyturys". 1970 Nr. 9 antraštė

6. Tarybinis dvisavaitinis žurnalas, einantis nuo 1949 Vilniuje. Spausdina straipsnius visuomenės gyvenimo, kultūros, mokslo klausimais, grož. lit-ros kūrinius. 1949—54 redagavo V. Mozūriūnas, 1954—1970 A. Bieliauskas.

7. Tarybinis Kretingos rj. laikraštis, einantis nuo 1962.V.3 triskart per savaitę.

ŠVÓBA (Schwabe) Melchioras [apie 1624 Įsrutyje — 1663 Valtarkiemyje (Gumbinės aps.)] — R. Prūsijos lietuvių poetas. 1644 įsimatrikuliavo Karaliaučiaus un-te. Jį baigęs, nuo 1656 kunigavo Valtarkiemyje. Rašė pasaulietinio turinio eilėraščius, kurie neišliko. Jo verstų ir originalių giesmių išspausdinta D. Kleino (1666), J. Rikovijaus (1685), F. Šusterio (1703) ir kt. giesmynuose. Iš kitų XVII a. liet. poezijos kūrinių jos išsiskiria vaizdingumu, emocingumu, stiliaus sklandumu. Kai kurios jų („Tvanko ir giedros čėse", „Čėsu ilgo lytaus", „Čėsu tūleriopų vargų" ir kt.) skatino pasaulietinio turinio liet. poezijos formavimąsi.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.

ŠVÓBIŠKIS — kaimas Pasvalio rj., Grūžių apyl., 4 km į š. nuo Joniškėlio, Mūšos kair. krante, prie Joniškėlio—Žeimelio geležinkelio; kolūkio centras. 261 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Pr. m-la (įk. XIX a. pr.), biblioteka (nuo 1954). Kaimo apylinkėse yra XVI—XVII a. senkapis. Ist. šaltiniuose Š. dvaras minimas 1567; valakų reformos metais įsikūrė ir kaimas. Bajoras M. Švobas 1606 Š. dvarą užrašė evangelikų reformatų bendruomenei, kuri čia turėjo bažnyčią, pr. m-lą. 1616 Š. bažnyčia sudegė. 1789 pastatyta nauja. 1805 Š. pr. m-loje mokėsi 22 vaikai. 1886 Švobiškyje buvo 104 gyv., 1923 — 252, 1959 — 614.

ŠVOGINĂ — upė Ignalinos rj. Ilgis 16 km, baseino plotas 81 km^2. Prasideda ties Ivonėnais, 4 km į š. v. nuo Naujojo Daugėliškio. Aukštupyje teka į v. ir š. v., žemupyje — į p. v. ir p. Įteka į Dringio ež. ties Vaišniūnais. Turi 2 intakus (abu dešinieji). Nuolydis 231 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,66 m^3/s. Kai kurie hidrologai Š. laiko Žeimenos aukštupiu.

ŠVÓGINAS — ežeras Ignalinos rj., 1 km į p. nuo Kazitiškio. Plotas 23 ha, didž. gylis 1,4 m, vid. gylis 0,78 m. Ežeras kiek ištįsęs iš š. į p.; ilgis 750 m, didž. plotis 450 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai žemi, pelkėti. Per Š. teka Švogina (į Dringio ež.). Ežeras verslovinis.

„ŠV. PRANCIŠKAUS VARPĖLIS" — mėnesinis katalikų žurnalas, ėjęs 1923—25 Kretingoje, 1925—34 Kaune, 1934—40 vėl Kretingoje. Leido vienuoliai pranciškonai.

T

T, t — lietuvių abėcėlės dvidešimt šeštoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „t", pvz., „tàs", „tùri", „tánkai", „tuomèt", ir minkštoji „t", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius (paprastai tarptautiniuose ir svetimos kilmės žodžiuose) žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „tiùrkai", „tiùlis", „tiurbãnas". „T" yra uždarumos sprogstamasis liežuvio priešakinis duslusis priebalsis. Priebalsį „t" reikia skirti nuo raidės *t*. Raidė *t* ne visada žymi priebalsį „t", pvz., rašome „ãtgarsis", „añtgalis", „Vištýtgiris", o tariame „ãdgarsis", „añdgalis", „Vištýdgiris", ir atvirkščiai, priebalsis „t" ne visada žymimas raide t, pvz., rašome „**bried**kriaũnis", „púo**d**kėlis", o tariame „**briet**kriaũnis", „púo**t**kėlis".

TABĀKAS. T. *(Nicotiana)* yra kilęs iš Centr. Amerikos. Į Europą jo sėklų buvo atgabenta 1560. Lietuvoje T. jau buvo vartojamas XVI a. pabaigoje. XVII a. vid. rūkymas jau buvo įsigalėjęs; 1659 buvo paskelbtas (įgyvendintas tik 1776) T. prekybos monopolis. Plačiau pradėta auginti XVIII a. Buvo auginama kai kurių veislių **machorka** *(N. rustica)*, o vėliau mažais kiekiais ir **paprastasis T.** *(N. tabacum)*. Nuo seno dekoratyviniais tikslais darželiuose auginamas **kvapusis T.** *(N. affinis)*. 1927—40 prie Ž. ū. rūmų (Kaune) veikė Tabako augintojų d-ja. Jos nariai — kai kurie turtingesnieji Kalvarijos, Vilkaviškio, Jiezno, Užvenčio apylinkių valstiečiai — užaugintą T. tiekdavo T. f-kams. T. auginimas ir prekyba buvo reguliuojamas įstatymais. Pramonei auginamas T. buvo apdedamas akcizu, kuris 1922—39 padidėjo daugiau kaip 5 kartus. Savo reikalams valstiečiai turėjo teisę auginti ne daugiau kaip 0,4 a T. (arba ne daugiau kaip 50 T. augalų). 1925—40 Botanikos sode ištirta apie 100 T. veislių ir tinkamesnės pasiūlytos auginti Lietuvoje (tyrimų vadovas prof. K. Grybauskas). 1941 pavasarį apie 2 ha T. buvo auginama Bivylių T. auginimo ūkyje (Kauno rj.). Iki 1948 Bivylių T. plantacija padidėjo beveik iki 10 ha; ūkis platino T. daigus, tyrinėjo T. auginimą. Valstiečių ūkiuose T. pasėliai 1945 sudarė 554 ha, 1946—501 ha, 1947 — 770 ha. Kadangi užaugintas T. būdavo prastas, ypač dėl netinkamo džiovinimo, tai 1949 jį nustota auginti pramonei, kiek vėliau ir savo reikalams. Pirmą kartą T. auginimą Lietuvoje plačiai aprašė J. Strumila veikale „Šiaurės sodai" (lenkų k.; 1834). Pirmąją liet. brošiūrą apie T. auginimą išleido S. Daukantas 1847. Brošiūrą apie T. auginimą ir jo parengimą 1936 išleido A. Mitkus.

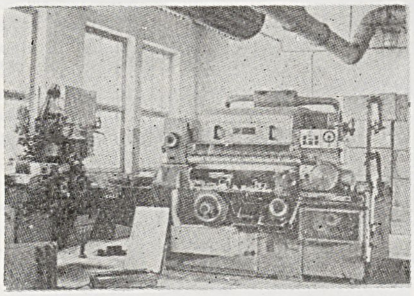
Kauno **tabako** fabriko „Kova" cigarečių cechas

XIX a. pr. Lietuvoje ėmė kurtis T. perdirbimo įmonės. 1828 Vilniuje buvo įkurta T. manufaktūra, kurioje dirbo 30 darbininkų; netrukus dėl Rygos įmonių konkurencijos ji subankrutavo. 1833 buvo įkurta kita T. manufaktūra. 1858 Kaune įsteigta cigarų gamybos įmonė; joje dirbo 35 darbininkai. 1865 įsikūrė viena didžiausių to meto Vilniaus pramonės įmonių — Šišmano ir Durunčos T. manufaktūra, 1869 — L. Edelšteino T. perdirbimo įmonė. 1861 Lietuvoje veikė 1 T. perdirbimo įmonė, 1870 — 7 įmonės (135 darbininkai), 1880 — 10 įmonių (837 darbininkai), 1890 — 18 įmonių (966 darbininkai), 1899 — 14 įmonių (716 darbininkų). Prieš I pasaul. karą Lietuvoje buvo 5 T. perdirbimo įmonės, kuriose dirbo per 100 darbininkų. Jose buvo dirbama rankiniu būdu. Šių įmonių produkcija 1908 sudarė 112 000 rb. Be to, vienas T. f-kas (150 darbininkų) veikė Klaipėdos krašte. Šios įmonės naudojo atvežtinę žaliavą, gamino daugiausia machorką ir pigius papirosus. Dalis jų produkcijos buvo išvežama, o į Lietuvą T. ir papirosų buvo įvežama iš Rusijos. Po I pasaul. karo T. pramonė buvo sukoncentruota Kaune. 1922 Kaune veikė 9 T. f-kai: brolių Solomonų įmonėje (įk. 1918) dirbo 87 darbininkai, Iserlio — 73, dar dviejose įmonėse po 48, likusiose 27, 18 ir mažiau darbininkų. Viena dirbtuvėlė (5 darbininkai) buvo Panevė-

žyje. Visi Lietuvos T. f-kai (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) 1922 per mėnesį pagamindavo 40 mln. papirosų. 1927 veikė 12 įmonių (730 darbininkų), 1937 — 9 įmonės (590 darbininkų). 1937 pagaminta 375 000 kg T., 575 mln. papirosų ir cigarečių, 1,7 mln. cigarų; suvartota 790 000 kg T. žaliavos. Didelis T. f-kas veikė Vilniuje, 2 f-kai — Klaipėdoje. Iš užsienio įvežta 936 000 kg T. ir 800 kg jo gaminių. Daugiausia T. ir jo gaminių buvo įvežama iš Vengrijos, Graikijos, Turkijos, TSRS, Kinijos.

Po D. Tėvynės karo iš visų buvusių T. f-kų atkurti: Vilniaus T. f-kas (nuo 1950 Dzeržinskio T. f-kas; 1968 pr. likviduotas), Kauno „Kovos" ir „Zefyro" f-kai (nuo 1958 sujungti į vieną „Kovos" f-ką). Visos įmonės gamino rūkomąjį T. ir papirosus. Sumažėjus rūkomojo T. paklausai, nuo 1970 jis nebegaminamas. 1949 Kauno „Kovos" ir Vilniaus T. f-kuose pradėta gaminti cigaretes. 1953 pradėjo veikti naujas T. f-kas Klaipėdoje. Nuo 1958 T. gaminiai gaminami sroviniu būdu. Sumažėjus papirosų paklausai, jų gamyba buvo mažinama, o 1968 pr. visai nutraukta. 1965 Klaipėdos T. f-kas, o 1970 ir Kauno T. f-kas „Kova" pradėjo gaminti cigaretes su filtrais. Papirosų ir cigarečių gamybos apimtis 1937—69 matyti iš lentelės. 1969 buvo gaminama 22 pavadinimų cigaretės; pagaminta: aukščiausios rūšies 30 mln.; I rūšies 5320 mln., iš jų su filtrais 685 mln.; II rūšies 1330 mln. Žaliavą — skeletinį ir aromatinį T.— Lietuvos T. f-kai gauna daugiausia iš Vid. Azijos, Kaukazo, Krimo, Moldavijos TSR, Bulgarijos, Graikijos, Kubos, Turkijos. 50—60% T. pramonės gaminių realizuojama Lietuvoje, likusioji dalis išvežama į kitas taryb. respublikas.

Papirosų ir cigarečių gamyba Lietuvoje 1937—69 (mln. vienetų)

	Pagaminta papirosų ir cigarečių	Iš to skaičiaus cigarečių
1937	1 140*	. . .
1945	540	. . .
1950	2 890	500
1955	7 570	3 550
1960	9 180	3 730
1965	10 250	4 630
1969	6 680	6 680

* Iš jų 570 mln. Vilniaus krašte

TABALAĨ — mušamasis liaudies muzikos instrumentas. Tai skardaus medžio (klevo, uosio) 60—100 cm ilgio, 15—20 cm pločio, 3—4 cm storio lentos. Buvo horizontaliai parišamos priekletyje arba priepirtyje ir vartojamos signalizavimui. T., mušami dviem lazdomis, skleidžia labai skardžius garsus. Vienu metu mušant 2 arba 3 tabalus, skleidžiančius kitokio aukštumo garsą, išgaunamos įv. ritminės figūros. T. signalais kaimo žmonės buvo kviečiami į pirtį, šermenis, vestuves, susirinkimus. Tabalais buvo pritariama muzikantams, kai jie grodavo šokiams kieme, kur nebuvo girdėti kojų ritmo. Tabalu buvęs vadinamas ir šokis, šokamas vienų vyrų.

TABALĒNKA — kaimas Alytaus rj., Jurgelionių apyl., 6 km į p. v. nuo Butrimonių; kolūkio centras. 157 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (įst. 1922), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka. 1959 buvo 147 gyv.

TABALŨ PẼLKĖ — pelkė Jonavos rj., 16 km į š. r. nuo Jonavos, 2 km į š. v. nuo Kauno—Zarasų plento. Plotas 264 ha (pramoninis 135 ha). Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė Pageležių-Kaušankos miškų masyve. Durpių klodo didž. storis 3,6 m, vid. 1,53 m. Vyrauja žemapelkinės medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 33%, vid. peleningumas 12,7%. Pelkė nusausinta. Nuo 1941 kasamos durpės. Prieš pradedant kasti, jų buvo apie 2 mln. m³. Iki 1970 pr. iškasta 70%. Šiaurės rytuose prie pelkės įsikūręs Tabalų kaimas.

TĀBARIŠKĖS — kaimas Eišiškių rj., Turgelių apyl., 20 km į š. r. nuo Šalčininkų, prie BTSR sienos; tarybinio ūkio centras. 238 gyv. (1970). Per kaimą teka Merkys (Nemuno intakas). Yra vandens malūnas, ryšių skyrius (nuo 1944), felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1916—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1957). T. bažnyčia ir varpinė (pastatytos 1770) — resp. reikšmės archit-ros paminklai, buv. dvaro svirnas — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

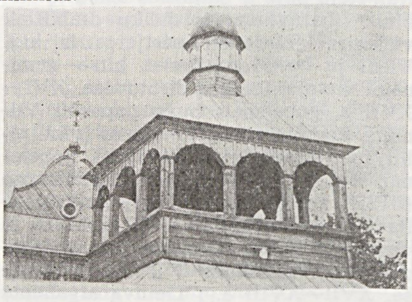

Tabariškių bažnyčios ir varpinės fragmentai

Bažnyčia trinavė; navos stačiakampės: centrinė — aukšta ir erdvi, šoninės — žemos ir siauros. Presbiterija užbaigta trisiene apsida. Abipus presbiterijos yra dvi zakristijos. Bažnyčios fasadų kompozicija liaudiškai paprasta, tik pagr. fasado frontonas (dėl baroko įtakos) turi banguotą kontūrą. Priešais bažnyčią, fasado ašyje, stovi grakšti dvitarpsnė varpinė su atvira arkada viršuje.

Kaimo laukuose dar XIX a. pirmojoje pusėje buvo pilkapių su degintiniais kapais. Ist. šaltiniuose T. minimos 1507. XIX a. pab. buvo T. kaimas ir T. dvaras. 1959 Tabariškėse buvo 115 gyv.

TABĀRIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Noreikiškių apyl., 8 km į v. nuo Kauno miesto centro. 124 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1936—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). T.— buv. dvaras. 1906 streikavo dvaro darbininkai. 1923 T. dvare buvo 21 gyv. Buržuazinės žemės reformos metais įsikūrė T. kaimas. 1959 buvo 138 gyventojai. T. kapinėse palaidotas (1970) gamtininkas akad. T. Ivanauskas.

TADARINÕS PẼLKĖ — pelkė Švenčionių rj., 14 km į p. v. nuo Švenčionių, 2 km į p. r. nuo Vilniaus—Švenčionių plento. Plotas 125 ha. Sausumінės kilmės raistinė žemapelkė, apie 2 km ištįsusi iš š. r. į p. v. abipus Tamicos (Meros deš. intako). Durpių klodo didž. storis 3,1 m, vid. 1,48 m. Durpės alksninės ir medieninės-nendrinės. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 11%. Dugne smėlis, molis. Šiaurėje prie pelkės įsikūręs Tadarinos kaimas.

TADŽÍKŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Tadžikų ir lietuvių lit. ryšiai užsimezgė taryb. metais. Į liet. kalbą išversta S. Aini (1878—1954) apysakų rink. „Lupikautojo mirtis" (1950, v. A. Lagunavičius), atsiminimų kn. „Buchara" (1952, v. E. Matuzevičius) ir rom. „Dochunda" (1961, v. P. Simonaitis), rink. „Tadžikų liaudies pasakos" (1952, v. A. Žitkutė), J. Akobirovo apysakų kn. „Mergaitė, kurios ieškau" (1967, v. V. Vilnonytė). Periodikoje paskelbta F. Ansorio, A. Bachorio (A. Rachmanovo), Omaro Chajamo, A. Džami, A. Lahuti, M. Miršakaro, A. Šukuchio, M. Tursun-Zadės ir kitų tadžikų rašytojų kūrinių. Tadžikų poetų kūrinių į liet. kalbą išvertė A. Baltakis, V. Bložė, A. Churginas, J. Macevičius, Just. Marcinkevičius, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, V. Reimeris, T. Tilvytis, A. Venclova ir kt. Apybraižų knygą apie tadžikų ir lietuvių tautų draugystę išleido T. Tilvytis („Vilnius—Stalinabadas", 1948), apie tadžikų rašytojus Rudaki, Omarą Chajamą ir kitus rašė P. Užkalnis knygoje „Nuo Rudaki iki Donelaičio" (1969), period. spaudoje apybraižų apie Tadžikiją paskelbė J. Baltušis, J. Baltrūnas. 1970.X Lietuvoje įvyko tadžikų kultūros dekada. Dekados proga liet. kalba išleista tadžikų taryb. poezijos antologija „Kalnų puokštė" (1970).

Tadžikų k. išėjo J. Biliūno apsakymų rink. „Pirmutinis streikas" (1957, v. M. Chodijeva), vaikams išleista A. Baltrūno apsakymų knygelė „Linas ir Valentinas" (1962), I. Mero „Geltonas lopas" (1966). Tadžikų ir lietuvių lit. ryšiai ypač sustiprėjo po liet. literatūros ir meno dekados, įvykusios 1969.IX Tadžikijoje. Šia proga tadžikų kalba išleista E. Mieželaičio poezijos rink. „Kelionių apmąstymai", I. Mero rom. „Ant ko laikosi pasaulis", poezijos rink. „Lietuvos žvaigždės", kuriame išspausdinta A. Baltakio, A. Drilingos, L. Giros, J. Janonio, A. Jonyno, J. Macevičiaus, A. Maginsko, A. Maldonio, Just. Marcinkevičiaus, M. Martinaičio, E. Matuzevičiaus, E. Mieželaičio, V. Montvilos, S. Nėries, V. Palčinskaitės, V. Reimerio, V. Rudoko, E. Selelionio, J. Strielkūno, J. Šimkaus, V. Šimkaus, A. Venclovos, A. Žukausko kūrybos. Leidinyje „Gintarinis krantas ir saulėtas kraštas" (rusų k., 1970) paskelbta straipsnių apie liet. lit-rą ir meną, liet. poetų A. Baltakio, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, S. Nėries, V. Palčinskaitės kūrinių. Tadžikų period. spaudoje paskelbta

J. Baltušio, V. Dautarto, J. Dovydaičio, M. Eglinio-Elino, I. Mero, E. Mieželaičio, J. Mikelinsko, V. Mozūriūno, A. Pociaus, V. Reimerio, J. Skliutausko, M. Sluckio, A. Venclovos ir kitų liet. rašytojų kūrinių, straipsnių apie liet. lit-rą. 1956 Lietuvoje lankėsi tadžikų rašytojas M. Tursun-Zadė, 1967 — A. Bachoris, 1970 — A. Bachoris, D. Ikrami, M. Miršakaras ir kt.

TAIBESIENĖ Hoda [**Lurjytė**; g. 1911. XII.6 Kuršėnuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1925—35 LKJS narė. Rev. darbą dirbo Kuršėnuose ir Kaune. 1925—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jai. Už rev. veiklą buvo policijos persekiojama. 1929 LRP Kuršėnų kuopelės sekretorė. 1929 dalyvavo LKJS ir LRP rajonų konferencijose Šiauliuose. 1941—44 buvo laikoma Kauno gete, 1944—45 — Štuthofo konc. stovykloje. 1948—66 darbininkė Vilniuje. Pensininkė.

TAIKOMOJI DEKORATYVINĖ DAILĖ — dailės šaka, apimanti dailiąją tekstilę, keramiką, dailiuosius gintaro, medžio, metalo, odos, stiklo ir kitų medžiagų dirbinius.

Lietuvos teritorijoje jau pirmykštės bendruomeninės santvarkos epochoje (neolito pradžioje) formavosi buitinės taikomosios dailės pradmenys (ž. *Liaudies dailė*).

IX—XII a., feod. visuomenės ir Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpiu, pradėjo formuotis profesionali taikomoji dailė. Kun-ščiai ir didikai ėmė laikyti auksakalius, kalvius ir kt. meistrus, kurie savo dirbiniais tenkino šeimininkų poreikius (ž. *Auksakalystė*). XIII—XIV a. Lietuvoje buvo gaminama nemaža meniškų kaulo dirbinių (peilių rankenų, šachmatų figūrėlių, diržų, kamanų, muz. instrumentų apkaustų). Nuo XIV a. auksakaliai feodalams, bažnyčioms ir turtingiems miestiečiams gamino indus (ąsočius, taures, vazas, lėkštes), padėklus, kulto reikmenis, laikrodžius, dėžutes, papuošalus, auksu ir sidabru puošė ginklus, šarvus, žirgų aprangą. XVII—XVIII a. paplitus alavui, iš jo buvo nulieta barokinių žvakidžių, padėklų, indų.

Nuo II t-mečio pradžios Lietuvoje buvo liejami ir kalami metaliniai *pinigai*. 1489—1627 (su pertrauka) veikė Vilniaus pinigų kalykla. Monetas kūrė graveriai ir monetų meistrai: XVI a. vid.— Melchioras, 1545—49 — E. Olfireris, 1546—53 — V. Frankas, 1549—55 — J. Bemas, 1555 — M. Vartenbergeris, apie 1619—23 — H. Trilneris. Graveriai Melchioras, V. Frankas, M. Vartenbergeris, H. Trilneris, skulptoriai Dž. Padovanas, J. Karaljas, D. Venetus, S. van Holandas, J. Engelhartas ir kt. sukūrė nemaža medalių. H. Trilneris graviravo ir antspaudus. 1664—66 Kaune veikė italo T. Boratinio pinigų kalykla.

XVI—XIX a. Vilniuje buvo patrankų ir varpų liejykla. J. Broitelto nuliedinti varpai išliko Vidukléje (liedinti 1644) ir Plungėje (lied. 1646), J. Delamarso — Vilniuje (lied. 1668), Alytuje (lied. 1669—70), Pažaislyje (lied. 1676), Alsėdžiuose (lied. 1679). Patrankos ir varpai buvo dekoruojami renesansiniais ir barokiniais ornamentais bei reljefinėmis kompozicijomis. Ypač turtingas J. Delamarso sukurtų varpų dekoras.

XIV a. antrojoje pusėje Lietuvoje pradėjo plisti archit. *keramika*. Pilyse statyta koklinės krosnys (ž. *Kokliai*). XV a. Vilniuje buvo vartojami dekoratyviniai kokliai, papuošti geometrizuotu raitelio piešiniu. XVI—XVIII a. Lietuvoje pagamintais kokliais buvo dekoruoti Vilniaus Žemutinės pilies ir kt. pastatų, Panemunės (Vytėnų) ir Biržų pilių, Jiezno rūmų interjerai. Kokliai buvo glazūruojami daugiaspalvėmis glazūromis, puošiami renesansiniais ir barokiniais ornamentais, herbais, reljefiniais portretais, alegorinėmis ir buitinėmis scenomis.

XVI a. pradėta gaminti dailiuosius *stiklo* dirbinius. XVIII a. sukurta barokinių stiklo taurių su graviruotais Lietuvos feodalų herbais. XVIII—XIX a. Lietuvoje buvo vartojami meniniai stiklo dirbiniai (veidrodžiai, taurės, flakonai ir kt. indai), pagaminti daugiausia Radvilų stiklo dirbtuvėse Uretske ir Nalibokuose (BTSR).

Feodalizmo laikotarpiu Lietuvos D. Kun-stėje plito ir dailiosios tekstilės dirbiniai (bažnytiniai ir didikų drabužiai, vėliavos, gobelenai, portjeros ir kt.). Vieni jų buvo atvežtiniai, kiti — gaminami vietoje, feodalų dirbtuvėse. XVI—XVII a. gobelenais buvo papuošti Vilniaus Radvilų rūmų, Raudonės ir kt. pilių interjerai. Buvo vartojami gobelenai, išausti XVIII amžiuje Kareličiuose (BTSR, netoli Naugarduko) veikusiose Radvilų dirbtuvėse ir XVIII a.—XIX a. pirmojoje pusėje Ostašine (netoli Naugarduko) veikusiose Bulhakų dirbtuvėse. XVII—XVIII a. į Lietuvą atgabenta nemaža gobelenų, išaustų Flandrijoje pagal Lietuvos ir kt. šalių dailininkų sukurtus projektus (du M. Paco gobelenai-portjeros, 1666—82; 10 Vilniaus katedros gobelenų, ir kt.). Bažnytiniai ir didikų drabužiai, vėliavos buvo siuvinėjama aukso ir sidabro siūlais, puošiama perlais. Drabužių raštai dažnai buvo stambūs, iškilūs, nuo XVII a. vid. jie pasidarė smulkesni, plokštesni.

XVI—XIX a. Lietuvoje buvo dirbami meniški *baldai*. Nemaža jų pagamino vienuoliai dominikonai. Vilniuje išliko nemaža baroko (Vilniaus Bernardinų bažnyčios altorius, sukurtas italų dailininko D. Džioto; Vilniaus katedros spinta su intarsijomis, XVIII a.), rokoko, empiro ir bidermejerio stiliaus baldų, kuriuos sukūrė vietiniai ir užsienio meistrai. XVI—XIX a. buvo daromi puošnūs vežimai, važiai, balnai. Kai kurie Lietuvos meistrai garsėjo dailiuoju knygų rišimu.

XIX a. antrojoje pusėje, vis labiau plintant pram. gaminiams, Lietuvos profesionalioji T. d. d. sunyko. Ja buvo pradėta vėl rūpintis XX a. pr., formuojantis nacionalinei liet. dailei. T. d. d. propagavo A. Jaroševičius ir kt. dailininkai. 1907—14 Lietuvių dailės d-jos parodose buvo eksponuojama po keletą taikomosios dailės dirbinių.

1919—40 buvo atgaivintos kai kurios T. d. d. šakos (dailioji tekstilė, baldininkystė, keramika). Tuo metu T. d. d. dirbiniai buvo negausūs. 1922 pradėjusioje veikti Kauno meno m-loje tebuvo dėstoma taikomoji (ornamentinė) kompozicija — kilimų, plytelių grindinio projektavimas. Dail. A. Smetona (nuo 1934) šį kursą pradėjo kreipti pram. linkme — dėstė žaislų ir kitų pram. gaminių projektavimą, vitrinų įrengimą. 1931 Kauno meno m-loje įsteigta keramikos studija, įvesta interjerų įrengimo ir dekoravimo specialybė. 1938 pradėta organizuoti industrinės dailės studija. Įv. specialybių T. d. d. meistrai buvo rengiami dailiųjų amatų ir vidurinėse amatų m-lose. Keletas T. d. d. specialistų studijavo Čekoslovakijoje, Italijoje. Ieškodami savito T. d. d. dirbinių stiliaus, dailininkai ir dailės meistrai pradėjo studijuoti liet. liaudies dailę. 1930 Ž. ū. rūmų iniciatyva buvo įsteigta liaudies meno koop. b-vė „*Marginiai*". Ši b-vė subūrė dailininkus ir liaudies meistrus, kuriančius dailiosios tekstilės, medžio dirbinius, įv. suvenyrus; turėjo tekstilės dirbtuves. Keramikos dirbinius (buitinius ir dekoratyvinius indus, koklius) pagal dailininkų projektus gamino Kauno keramikos dirbtuvė „Uola". Keramikos dirbtuvių buvo Kuršėnuose, Viekšniuose ir kitur. Jose dirbantys keramikos meistrai savo kūrybą grindė daugiausia liaudies dailės tradicijomis. Unikalių keramikos dirbinių sukūrė L. Strolis, P. Brazdžius, V. Manomaitis, V. Miknevičius, E. Lukšaitė ir kt. dailininkai. *Audiniai* buvo audžiami daugiausia žakardo technika arba dekoruojami marginimo būdu. Marginimo šablonai buvo kuriami daugiausia pagal prancūzų ir vokiečių pavyzdžius; žakardiniams audiniams buvo naudojami užsienio tekstilininkų užtaisai. Dekoratyvinius audinius (staltieses, baldų apmušalus, langų ir durų užuolaidas) gamino dar Biržų tekstilės f-kas „Siūlas" ir kt. mažesni f-kai. Liaudies tekstilės tradicijomis pagrįstus kilimus savo dirbtuvėje audė dailininkai A. Tamošaitienė ir A. Tamošaitis. Pram. baldai buvo gaminami daugiausia pagal šiek tiek perdirbtus čekiškus modelius. Unikalių baldų suprojektavo G. Bagdonavičius, V. Jonynas, J. Prapuolenis ir kt. dailininkai. Jų sukurti baldai buvo paprastų formų, saikingai dekoruoti. Dailiųjų odos dirbinių sukūrė Kauno, Šiaulių meistrai. 1935 Kaune buvo įsteigta meninių odos dirbinių dirbtuvė „Šatrija", kuriai vadovavo estų dail. A. Karingas. Dirbtuvėje buvo gaminami albumai, adresai, aplankai, bloknotai, piniginės, rankinukai, papuošti liet. liaudies ornamentais, ist. vietų, Kauno archit-ros vaizdais. Knygų meniškai įrišo dail. T. Lomsargis. Metalo dirbinių sukūrė dail. K. Petrikaitė-Tulienė. Buvo sukurta taikomosios grafikos darbų (reklamų, etikečių, firminių ženklų ir kt.).

Taryb. metais susiformavo savitas lietuvių T. d. d. stilius, pagrįstas liaudies dailės tradicijomis ir naujausiais kt. tautų T. d. d. atradimais. Jau 1940 Kauno meno m-la buvo pertvarkyta į Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės m-lą (1941 pavadinta Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tu). 1940 joje įsteigta kilimų studija. 1944—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te parengta daug keramikos, dailiosios tekstilės, taikomosios grafikos, interjero specialistų. Nuo 1951 įv. sričių T. d. d. specialistai rengiami Lietuvos TSR Dailės in-te. Įv. specialybių T. d. d. technikai ir meistrai rengiami Kauno ir Telšių taikomosios dailės technikumuose. Taryb. metais padidėjo masinė T. d. d. dirbinių gamyba. Daug serijinių ir unikalių T. d. d. dirbinių pagamina Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos „Dailės" kombinatai (įst. 1945). T. d. d. glaudžiai susijo su liaudies buitimi.

Ypač populiari pasidarė *keramika*. Dailininkai keramikai sukūrė daug dekoratyvinių ir buitinių indų, dekoratyvinių plokščių ir pano, archit. keramikos dirbinių. Daugumai jų būdingi ryškūs nac. bruožai, formų dekoratyvumas, funkcinis tikslingumas. Keramikos dirbiniai saikingai dekoruojami, dengiami įv. spalvų glazūromis, puošiami įdomia faktūra. Unikalių keramikos dirbinių sukūrė dailininkai L. Strolis, V. Manomaitis, J. Mikėnas, V. Miknevičius, B. Zygmantaitė, J. Adomonis, L. Cieškaitė-Brėdikienė, P. Čekanauskaitė-Genienė, P. Krivaitis, A. Laucius, N. Liatukaitė, A. Ličkutė, L. Strioga, L. Šulgaitė, E. Talmantas, E. Tulevičiūtė-Venckevičienė, M. Vrubliauskas ir kt. Serijinės ir masinės gamybos keramikos dirbiniai gaminami Kauno „Dailės" kombinato dailiosios keramikos ateljė, Kauno dailiosios keramikos g-loje „Jiesia" ir jos filialuose (Bazilionuose, Kybartuose, Kuršėnuose, Panevėžyje, Viekšniuose).

Taryb. metais labai paplito buitiniai ir dekoratyviniai dailiosios tekstilės dirbiniai. *Audiniai* tekstilės f-kuose gaminami daugiausia pagal Lietuvos dailininkų tekstilininkų sukurtus projektus. Geriausiuose audiniuose sumaniai interpretuojamos liet. liaudies audinių tradicijos — spalvų deriniai, raštų ritmas, nuotaikos paprastumas. Kuriama daug masinės gamybos ir unikalių dekoratyvinių tekstilės dirbinių, ypač *kilimų*. Jie audžiami Lentvario kilimų f-ke, „Dailės" kombinatų ir dailininkų tekstilininkų dirbtuvėse. Kilimų (aplikacijos, gobeleno, batikos ir kt. technika) ir kitų dailiosios tekstilės dirbinių sukūrė dailininkai J. Balčikonis, V. Daujotas, M. Dūdienė, A. Jonutis, M. Kondrackytė-Švažienė, A. Mironaitė, E. Rugytė, M. Straigytė-Žuklienė, Z. Varnauskas, K. Zimblytė, D. Kvietkevičiūtė ir kt.

Taryb. metais sukurta daug meniškų *drabužių* — nac. kostiumų ir modernios aprangos. Nac. kostiumų suprojektavo J. Balčikonis, D. Kopūstinskaitė-Mataitienė, V. Palaima, R. Songailaitė ir kt. dailininkai. Modernūs drabužiai projektuojami Vilniaus modelių namuose. *Baldai* visuom. pastatams projektuojami daugiausia drauge su pastato *interjeru*, sudarančiu darnų archit-ros ir T. d. d. dirbinių, dekoratyvinės tapybos, skulptūros kūrinių kompleksą. Modernių meniškų baldų suprojektavo J. Prapuolenis, A. Nasvytis, V. Nasvytis, S. Ramunis, J. Virakas, T. Baginskas, V. Beiga, E. Cukermanas, V. Cukermanienė, A. Stapulionis, L. Stapulionienė ir kt. dailininkai bei architektai.

Taryb. metais išpopuliarėjo dailieji gintaro, metalo, odos ir stiklo dirbiniai. Iš gintaro daromi papuošalai (karoliai, auskarai, segės, žiedai ir kt.), *suvenyrai*, skulptūrinės figūrėlės, dekoratyvinės miniatiūros, mozaikos, plokštės. Geriausiuose dirbiniuose išsaugoma natūrali gintaro gabalėlių forma, spalva, blizgesys, išryškinamas medžiagos taurumas ir grožis. Gintaras dažnai komponuojamas su metalu, kai kada — su medžiu. Gintaro dirbinių sukūrė dailininkai E. Augaitytė, M. Baltrušienė, G. Blažytė-Guntienė, F. Daukantas, Ž. Jonuškaitė, S. Mažeikaitė, N. Meškytė, B. Mikulevičienė, E. Mikulevičius, V. Užpalis, A. Vertulienė, G. Žilinskaitė, daugelis dailininkų saviveiklininkų ir liaudies meistrų. Dailiųjų metalo dirbinių (papuošalų, suvenyrų, dekoratyvinių ir buitinių indų, žvakidžių) sukūrė S. Rimantienė, K. Petrikaitė-Tulienė, L. Vaineikytė, F. Daukantas, J. Kėdainis ir kiti. XX a. septintajame d-metyje pastatų interjerui ir eksterjerui puošti pagaminta daug metalinių pano, plokščių, reljefų, dekoratyvinių sienelių, kompozicijų, emblemų, *reklamų*. Jų sukūrė E. Budvytienė, V. Budvytis, J. Kalinauskas, J. Kėdainis, L. Ločeris, K. Petrikaitė-Tulienė, J. Ruzgas, A. Toleikis, T. Vaivadienė, K. Valaitis, J. Vertulis, L. Virbickas ir kt. dailininkai. Sukurta nemaža dekoratyvinių medžio dirbinių (pano, plokščių, kaukių) visuom. pastatų interjerams, medinių suvenyrų. Dekoratyvinių medžio dirbinių sukūrė A. Ambraziūnas, A. Mikėnas, L. Strioga ir kt. dailininkai bei architektai. Kauno ir Vilniaus „Dailės" kombinatuose bei odos ir galanterijos f-kuose pagaminama nemaža unikalių ir serijinių dailiųjų odos dirbinių (albumų, aplankų, bloknotų, piniginių, rankinukų, suvenyrų). Jų suprojektavo F. Daukantas, A. Dauknienė, V. Manomaitis, A. Pociūtė-Juškevičienė, O. Povilaitienė, M. Radzevičiūtė-Baltuškienė, A. Šlapikas, S. Vasilenkaitė-Vainilaitienė ir kt. dailininkai. Iš stiklo daromi dekoratyvinės tapybos kūriniai — *vitražai*. Kuriama paprastų formų stiklinės vazos, lėkštės, akvariumai, šviestuvai ir kt. dirbiniai, dekoruoti daugiausia siluetiniu piešiniu. Stiklinių dirbinių (indų ir kt.) sukūrė S. Ušinskas, F. Ušinskaitė, J. Ušinskaitė, V. Blažytė, G. Didžiūnaitytė, A. Žilys ir kt. Papuošalų iš stiklo padarė L. Vaineikytė ir kt. dailininkai. Taikomosios (pramoninės) grafikos kūrinių — emblemas, etiketes, firminius ženklus — kuria daugiausia Eksperimentinio meninio konstravimo biuro dailininkai R. Staškevičius, L. Ramonienė-Puodžiūnaitė, K. Katkus, K. Ramonas ir kt. Formuojasi nauja taikomosios dailės šaka — pram. dailė (dizainas), išugdyta nemaža dailininkų konstruktorių. 1966 įsteigtas *Visasąjunginio Techninės estetikos instituto Vilniaus filialas*. Pram. dailės srityje dirba T. Bernotaitytė, A. Bielskis, F. Daukantas, R. Gaušienė, V. Gibavičius, G. Kairytė, R. Lingevičius, A. Lukšys, S. Makarovas, A. Šarka ir kt. dailininkai. T. d. d. dirbiniai eksponuojami respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse parodose. 1949, 1960, 1962, 1965, 1968 ir 1970 Vilniuje surengtos apžvalginės lietuvių T. d. d. parodos, 1970 — jaunųjų dizainerių kūrybos paroda.

Leid.: Lietuvių tarybinė dailė (Taikomoji-dekoratyvinė dailė), V., 1965 [albumas su T. Adomonio ir S. Pinkaus įvad. str.]; Taikomoji-dekoratyvinė dailė, V., 1969 [albumas su S. Pinkaus įvad. str.].

Lit.: Jubiliejinė taikomosios-dekoratyvinės dailės paroda (Katalogas), V., 1968; **R. Krukaitė**, Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968.

„TAIKOS BALSAS" — pažangus Brazilijos lietuvių laikraštis, ėjęs 1950—52 San Paule. Redagavo J. Vajevodskis. Išleista 10 nr. Spausdintas hektografu.

TAIKOS TARPININKAI — carinės valdžios skirti valdininkai, turėję spręsti dvarininkų ir valstiečių ginčus, iškilusius vykdant 1861 reformą, prižiūrėti valstiečių renkamus valdymo organus ir vykdyti tam tikras administracines funkcijas. T. t. tvirtino išrinktus valsčiaus ir seniūnijos pareigūnus, sprendė valstiečių bylas, kai ieškinys buvo ne didesnis kaip 30 rb. Galėjo bausti visų luomų žmones pinigine bauda iki 5 rb, o mokesčius mokančių luomų — visuom. darbais iki 6 dienų, areštu iki 7 dienų ar rykštėmis iki 20 smūgių. T. t. buvo tikrinimo komisijų, rengusių išpirkimo aktų projektus, nariai, o tas komisijas panaikinus, vykdė jų funkcijas (rengė išpirkimo aktų projektus, nustatinėjo valstiečiams atitenkančios žemės plotą, ribas ir išpirkimo kainą). T. t. antroji instancija buvo apskrities T. t. suvažiavimas (pirmininkaujamas apskrities bajorų vadovo), o aukščiausioji — gubernijos valstiečių reikalų v-ba (pirmininkaujama gubernatoriaus). Taikos tarpininkais buvo skiriami vietiniai dvarininkai. 1861 Kauno ir Vilniaus gubernijų kiekvienoje apskrityje buvo sudaryta po 4—7 T. t. apylinkes. Vėliau jų sumažinta iki 3. Prasidėjus 1863 sukilimui, kai kurie T. t. iš pareigų pasitraukė, kiti buvo atleisti. Jų vieton buvo paskirti iš Rusijos atkviesti valdininkai bei atsargos karininkai. Rusijoje T. t. institucija panaikinta 1874, Lietuvoje — 1903.

TALAČKONIAI — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 4 km į p. nuo Pasvalio, prie Panevėžio—Pasvalio plento. 150 gyv. (1970). Per kaimą teka Įstras, r. pakraščio — Svalia (abu Lėvens intakai). Parduotuvė, biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose T. minimi 1586. 1959 buvo 141 gyv.

TALAĨKĖ, Triduonių ežeras, — ežeras Vilkaviškio rj., 6 km į p. nuo Gražiškių, 1 km nuo Lenkijos sienos. Plotas 32 ha, ilgis 800 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 2430 m. Per T. teka upelis į Vygrelę (Šešupės intaką). Prie ežero įsikūręs Duoniškių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TALAIKÝTĖ Zita [g. 1941.III.9 Tauragnuose (Utenos rj.)] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1968). 1963 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1964 dirbo Chemijos ir chem. technologijos in-to laborante, inžiniere konstruktore. Nuo 1967 Biochem. in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie org. junginių spektrus.

TALÃLAS Antanas [g. 1927.II.2 Meilūnuose (Ukmergės rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1951 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—53 Kauno sr. mašinų-traktorių stočių v-bos vyr. inžinierius. Nuo 1953 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1965 docentas. Nuo 1966 mašinų remonto katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie traktorinių variklių susidėvėjimo tyrimą pneumatiniu būdu, optimalinio kuro įpurkštimo kampo priklausomybę nuo dizelinio variklio susidėvėjimo.

TALALĨNĖ — nedidelės apimties, dažniausiai 1, 2 ar 3 ketureilių posmų, jumoristinio (satyrinio) turinio dainelė. Talalinės dar vadinamos apdainavimais, dainuškomis, talaluškomis, balabaikomis, tauškalais. Trumpa kupleto forma leidžia improvizuoti, greitai atsiliepti į įvairius gyvenimo reiškinius. Talalinės yra vėlyvesnės už senąsias dainas. Jas kūrė ir dainavo daugiausia jaunimas — paaugliai, piemenys, pusberniai. Jų sukuriama ir dabar. Kai kurių T. ritmas toks, kaip šokių; tai padėjo joms plisti. Mėgstama talalinių tema yra įvairaus verslo ir amžiaus žmonių apdainavimas (pvz., pajuokiami kurio nors amato atstovai, kurio nors kaimo, miestelio ar kurios tautybės žmonės). Talalinėse pašiepiama merginos ir vaikinai, jų meilė, vaišės, bendravimas. Ryškesnio siužeto jose nėra; paliečiama tik kokia nors situacija, reiškinys, išsakoma linksma nuotaika arba kas nors pašiepiama. Pasitaiko nepadorių talalinių. Daugelyje talalinių realistiškai atsispindi liaudies buitis. Talalinės įdomios ne tiek turiniu, kiek išraiška, liaudies kalbos lankstumu bei išradingumu, liaudišku sąmoju, lakia vaizduote.

Lit.: Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

TALÃLIS Stasys [1910.IX.19 Žieveliškiuose (Jonavos rj.) — 1942.II.21 Balachnoje (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo Argentinoje ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1929 išvykęs į Argentiną, Aveljanedoje dirbo metalo apdirbimo įmonėje, priklausė metalistų profs-gai. 1930 įstojo į Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros d-ją, 1931 — į Lietuvių liaudies teatrą, buvo ilgametis jo meno centr. biuro narys. Dalyvavo metalistų streike, už tai buvo suimtas. 1932 įstojo į Argentinos Komunistų partiją (AKP). 1934—37 AKP Lietuvių komunistų grupės biuro narys. Bendradarbiavo „Rytojuje", „Dabartyje" ir kt. pažangiuose leidiniuose. 1935—36 AKP Buenos Aireso miesto rajono k-to agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas. 1937 išvyko į Ispaniją. Dirbo šaltkalviu internacionalinių brigadų bazėje Albacetėje, vėliau ispanų kar. junginio vertėju, turėjo kapitono laipsnį. 1937—41 Ispanijos KP narys. 1939 pr. vadovavo vienam iš kar. būrių, dengusių atsitraukimą. 1939—41 Prancūzijoje kalėjo konc. stovyklose. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Momente", „Vilnyje" ir kt. pažangiuose liet. laikraščiuose. 1941 Kauno statybos tresto valdytojo pavaduotojas. 1942 pr. Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Knygoje „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbta jo atsiminimų.

TALAT-KELPŠÃ Juozas [1889.I.1 Kalnujuose (Raseinių rj.) — 1949.II.5 Vilniuje] — kompozitorius, dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1945). Mokėsi Rokiškio muz. m-loje, 1905—07 — Vilniaus muz. mokyklos violončelės klasėje. Vilniuje vadovavo lietuvių chorui. 1907 įstojo į Peterburgo konservatorijos kompozicijos klasę. Studijuodamas dėstė muziką g-joje, vadovavo Peterburgo lietuvių ir baltarusių chorams, dirigavo liet. operetes, sukūrė dainų ir muzikos dramos spektakliams. 1916 baigė konservatoriją. Vėliau apsigyvenęs Vilniuje, suorganizavo mėgėjų chorą. 1918 įvedus Lietuvoje Tarybų valdžią, buvo išrinktas Švietimo liaudies komisariato muz. kolegijos nariu. Rūpinosi lietuvių operos teatro organizavimu, muz. švietimu. Kurį laiką muz. teorijos studijas gilino Berlyne. 1920 atvykęs į Kauną, vadovavo Lietuvių meno kūrėjų d-jos muz. sekcijai, kurios iniciatyva buvo suvalstybinta privati J. Naujalio muz. m-la, įsteigta Operos vaidykla. 1920 buvo Kauno muz. m-los direktorius. Dirigavo pirmąjį lietuvių operos spektaklį — Dž. Verdžio „Traviatą". 1920—44 Valstybės teatro, 1944—49 Operos ir baleto teatro operos dirigentas. Pastatė ir dirigavo daug operos spektaklių, dirigavo simf. koncertus. 1920—33 vadovavo Kauno muz. m-los, 1933—48 — Kauno konservatorijos operos klasei, iki 1934 — ir orkestrui. 1938 kūrė operą „Tėvūno duktė" („Vilmantė", nepastatyta). Po 1944 kurį laiką ėjo Kauno konservatorijos direktoriaus pareigas, 1948—1949 vadovavo Vilniaus konservatorijos operos studijai (pastatė P. Čaikovskio „Eugenijų Oneginą"). 1948—49 Kompozitorių s-gos v-bos pirmininkas. T.-K. laikėsi klasikinės muzikos tradicijų, kūrybiškai interpretavo liet. liaudies muziką. Reikšmingiausia jo kūrybos sritis — solo ir choro dainos. Ypač populiarios romanso pobūdžio solo dainos: „Ne margi sakalėliai" (L. Giros ž.), „Mano sieloj šiandien šventė" (B. Sruogos ž.) ir harmonizuotos liaudies dainos — solo dainos: „Žaliojoj lankelėj", „Oi, žinau žinau", „Už aukštųjų kalnelių", „Sakė mane šiokią", duetas „Oi berneli vientury", choro daina „Čiuto".

Kiti kūriniai: simf. orkestrui — pjesė „Liūdna daina" (1931), maršas „Nepasiduosim" (1940), uvertiūra liet. liaudies dainų temomis (1945); siuita medinių pučiamųjų kvartetui liaudies dainų temomis (1946); „Kantata apie Staliną" dviem solistams, mišriam chorui ir simf. orkestrui (S. Nėries ž., 1947; 1948 TSRS Valst. premija); kūriniai fortepijonui — „Pasaka", preliudai, fuga, skerco, 4 parafrazės liaudies dainos tema, liet. liaudies šokiai.

Leid.: Lakštutė (Dainų rinkinys), Helsinkiai, 1917; 4 suktiniai fortepijonui, K., 1923; 7 liaudies dainos balsui su fortepijonu, K., 1939; 4 parafrazės fortepijonui, K., 1948; Kantata apie Staliną, V., 1949; 14 dainų chorui, V., 1949; Solo dainos (Rinktinė), V., 1951; Dainos chorui, V., 1955.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 1—2, V., 1958—64; **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967; **J. Špigelglazas,** J. Tallat-Kelpšos solinės dainos. — „Menotyra", kn. 2, V., 1969.

TALAT-KELPŠÃITĖ Giedrė [g. 1933.IX.23 Vilkaviškyje] — etnografė, istorijos mokslų kandidatė (1968). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1958—69 Ist. in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1969 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Dalyvauja etnografinėse ekspedicijose. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIX—XX a. naminį audimą ir audinius Lietuvoje. Viena iš „Lietuvos etnografijos bruožų" (1964) autorių.

TÃLERIS — stambi auksinė ar sidabrinė kai kurių Europos šalių (Italijos, Prūsijos, Švedijos) moneta, vartota (XVI a. ir kaldinta) ir feodalinėje Lietuvoje. *Ž. Pinigai.*

TALETÃVIČIUS Vladas [g. 1919.X.25 Kudrėnėliuose (Lazdijų rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1953). 1946 baigė Kauno un-tą. 1946—49 inžinierius Kauno projektavimo įstaigose. 1953—65 Statybos ir architektūros in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1965 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie įvairių stat. medžiagų gamybą ir vartojimą.

TALETĨENĖ Ina [g. 1934.VIII.1 Kaune] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1967). 1959 baigė Kauno Med. in-tą. 1959—62 „Nemuno" ir „Draugystės" sanatorijų Druskininkuose gydytoja, skyriaus vedėja. Nuo 1966 Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-to gydytoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie reumato poveikį antinksčių funkcijai.

TÃLIMA, Talimaa, Valentina **[Karatajūtė;** g. 1930.XII.7 Lazdijuose] — geologė, biologijos mokslų kandidatė (1958). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1957—63 Geologijos ir geografijos in-to, nuo 1963 Geologijos in-to moksl. bendradarbė

(1964—65 paleontologijos sektoriaus vadovė). Nuo 1959 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie devono ir silūro stratigrafiją bei ichtiofauną.

TALŸS — ežeras Utenos rj., 12 km į p. nuo Utenos, 1 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 20 ha. Ežeras per vidurį išlinkęs: viena ežero dalis ištįsusi iš š. į p., kita iš v. į r. Ežero ilgis 1300 m, didž. plotis 310 m, kranto linijos ilgis 3400 m. Š. krantas aukštas, kiti daugiausia žemi, pelkėti; pietinis ir pietrytinis apaugę mišku. Iš T. išteka Vyžuona (Šventosios intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TÃLIUS Stepas [g. 1909.III.10 Remeikiuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1939 įstojo į LKP, priklausė Juodupės (Rokiškio rj.) kuopelei. 1940—41 Juodupės vls. vykd. k-to pirmininkas, LKP Juodupės vls. k-to sekretorius. 1941—42 dirbo kolūkyje Uzbekijoje, 1942—44 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1944—46 LKP Rokiškio aps. k-to skyriaus vedėjas, sekretorius. 1947—49 mokėsi Resp part. m-loje. 1949—54 LKP Kupiškio aps. ir rj. k-to sekretorius, LKP Obelių rj. k-to I sekretorius. 1954—60 Smėlių rj., Užvenčio rj. vykd. k-to pirmininkas, kolūkio pirmininkas Rokiškio rj. Pensininkas.

TALKÀ — **1.** Kolektyvinis darbas, kuriuo kam nors savanoriškai ir nemokamai padedama. Lietuvos kaime dažniausiai buvo rengiamos skubių ir sunkių darbų — *šienapiūtės, rugiapiūtės, mėšlavėžio, kūlimo* ir kitokios talkos. Buvo jos telkiamos ir tokiems darbams, kuriuos būryje dirbti smagiau — verpimui, plunksnų plėšymui. Lietuvių paprotys dirbti kai kuriuos darbus talkomis labai senas· tikriausiai, tai pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikų liekana. Ist. šaltiniai mini XIII a. talkas. Į T. kviesdavo šeimininkas ar šeimininkė. Talkininkai ateidavo su savo darbo įrankiais (dalgiu, grėbliu, šakėmis). Kai T. trukdavo visą dieną, šeimininkai talkininkus 4—5 kartus per dieną sočiai valgydino. Per rugiapiūtę, be kt. valgių, buvo duodama skilandžio, per bulviakasį ir linamyni — kugelio, vėdarų, virtinių. Baigus darbą, buvo ruošiamos *pabaigtuvės*.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame d-metyje valstiečių talkos pasidarė daugiausia savitarpio pagalbos pobūdžio. Tarybiniais laikais talkos kartais telkiamos skubiems lauko darbams, daugiausia rudenį derliui nuimti. Kolūkiečiams dažnai talkininkauja miestiečiai. Pokario metais miestų gyventojai rengdavo sugriautų miestų atstatymo talkas. Pavasarį ir rudenį talkų būdu gyventojai tvarko gyv. namų aplinką, kapines.

Talkos padėdavo valstiečiams greičiau ir lengviau susidoroti su sunkiaisiais ūkio darbais, įgalindavo pasiekti geresnių darbo rezultatų. Jos nuo seno ugdė draugiškumą, kolektyviškumą, darbo kultūrą, skatino lenktyniavimą, padėjo vystytis liaudies kulinarijai, liaudies dainoms ir šokiams bei pasakojamajai tautosakai. Talkas ypač mėgsta jaunimas, nes jose darbas susijęs su pramogomis.

Lit.: L. **Nezabitauskis**, Talkos žemaičiuose.—„Tautosakos darbai", t. 1, K., 1935; **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963 [p. 136, 163, 164, 171, 172, 190]; **J. Savickis**, Iš talkų istorijos Žemaitijoje.—„Kraštotyra", V., 1966; **R. Merkienė**, Žemaičių ir klaipėdiškių linamynio talkos.—„Kraštotyra", V., 1967.

2. Feodalinė valstiečių prievolė, atliekama dvarui nereguliariu atsitiktiniu darbu. Atsirado iš savanoriško valstiečių talkininkavimo feodalui už vaišes ir virto baudžiavine prievole. Kryžiuočių užkariautose prūsų ir v. lietuvių žemėse tai atsitiko XIII a. antrojoje pusėje, Lietuvos D. Kun-stėje — kiek vėliau, bet Vytauto laikais tokios T. jau buvo. Aukštaitijos dvarų nuostatai (1529) mini T. kaip baudžiavinę nereguliarią metinę valstiečių 12 dienų darbo prievolę, skirdami ją nuo lažo — reguliarios darbo prievolės, atliekamos dvarui kas savaitę. Kiti XVI a. ist. šaltiniai t. p. mini 12 dienų talkas, einamas nuo valako. Kai kur nuo T. buvo galima atsipirkti 12 grašių. Panašios į T. buvo pavarymo, arba *gvolto*, prievolės. XVII a. valstiečių talkos dvarui buvo dažnesnės ir didesnės; be to, tada į talkas (kaip ir į pavarymus) turėjo eiti jau visi darbingi valstiečio šeimos nariai. XVIII a., kaip matyti iš Tubinų dvaro (Raseinių pavietas) 1794 inventoriaus, į talkas turėjo eiti ir bajorai činšininkai, kurie gyveno ne savo žemėje.

Lit.: **J. Jurginis**, Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962.

„TALKÀ"— kooperacijos laikraštis, ėjęs 1919—40 Kaune. Iš pradžių mėnesinis, vėliau dvisavaitinis. Iki 1925 leido Lietuvos Kooperacijos bendrovių s-ga, vėliau Lietuvos Kooperatyvų taryba. Redagavo P. Šalčius, S. Pašakarnis.

TÃLKONIAI — kaimas Pasvalio rj., Pumpėnų apyl., 3 km į š. nuo Pumpėnų, prie Panevėžio—Pasvalio plento. 136 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Įstras (Lėvens intakas). Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1585. 1959 buvo 163 gyv.

TALKŠÀ, Talša, Šiaulių ežeras,— ežeras Šiaulių miesto r. pakraštyje. Plotas 52,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2000 m, didž. plotis 550 m, kranto linijos ilgis 4800 m. Krantai žemi. Iš T. išteka Kulpė (Mūšos intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Rengiamos irklavimo ir buriavimo varžybos.

TAĨMANTAS Jurgis [1894.X.18 Stančaičiuose (Klaipėdos rj.) — 1955.VIII.18 Kaune] — pedagogas, kalbininkas, vertėjas. 1912 baigė Telšių miesto m-lą. 1914 Izmailo (Ukrainos TSR) g-joje eksternu išlaikė brandos atestato egzaminus. 1915 Vilniuje baigė ped. kursus. Nuo 1916 Vilniuje įv. kursuose dėstė liet. kalbą. 1918—19 Kaune mokėsi K. Glinskio dramos studijoje. 1919—24 Kražių ir Kelmės prog-jų, 1924—29 Kauno mkt. seminarijos mokytojas. 1929 baigęs Kauno un-tą, dėstė liet. kalbą Kauno meno mokykloje, III g-joje ir kt. m-lose. Buvo vienas iš laikr. „Gimtoji kalba" ir Liet. kalbos d-jos steigėjų. 1944—48 Kauno jaunimo teatro lit. dalies vedėjas. 1948—49 Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklos, nuo 1949 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redaktorius. Parengė „Visuotinės literatūros chrestomatijos" d. 1 (1930) ir d. 4 (su E. Viskanta, 1931), liet. kalbos vadovėlių pr. m-los II—VI skyriams (su I. Malinausku, 1932—37), vokiečių-lietuvių kalbų žodyną (su A. Šolcu, 1929), „Rusų kalbos vadovėlį mokytis pačiam" (su E. Gedminaičiu, 1933), „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlį" (su A. Kalniumi ir Z. Kuzmickiu, 1938), lenkams skirtą „Lietuvių kalbos vadovėlį" (1940), lietuvių-vokiečių kalbų žodyną (d. 1, A-N; su K. Fulstu ir A. Šolcu, 1943), lenkų-lietuvių kalbų žodyną (1955). Išvertė daug įv. autorių knygų. Svarbesnieji vertimai: G. Hauptmano „Hanelė" (1921), „Vebrinos" (1923) ir „Prieš saulėtekį" (1929), A. Čechovo „Vyšnių sodas" (1923), V. Šekspyro „Venecijos pirklys" (1928) ir „Karalius Lyras" (1936), Homero „Iliada" (su kitais, 1930), B. Kelermano „Ingeborga" (1930), Ž. Verno „20 000 mylių jūrų gelmėmis" (1936), I. Krilovo „Pasakėčios" (1937), arabų pasakos „Tūkstantis ir viena naktis" (1939), D. Furmanovo „Čiapajevas" (2 d., 1945—46).

TÃLOKIAI — kaimas Alytaus rj., Miroslavo apyl., 8 km į p. v. nuo Alytaus, prie Alytaus—Lazdijų plento; kolūkio centras. 277 gyv. (1970). Iš p. prieina Akies ež., iš š. r.— Talokių ež. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1927), vaikų darželis (nuo 1968), biblioteka. 1959 buvo 177 gyv.

TÃLOKIŲ ẼŽERAS— ežeras Alytaus rj., 8 km į p. v. nuo Alytaus, prie plento į Lazdijus. Plotas 13 ha, ilgis 560 m, didž. plotis 330 m. Per T. e. teka upelis į Žembrę. Prie ežero yra Talokių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TAMALIŪNAS Vincas [g. 1894.XI.12 Višakio Rūdoje (Kapsuko rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1914 emigravo į Angliją. Dirbo f-kuose, anglies kasyklose, spaustuvėse. Dalyvavo lietuvių kultūrinėje veikloje, vaidino teatro mėgėjų spektakliuose. Nesutikęs stoti į anglų kariuomenę, turėjo išvykti iš Anglijos. 1917 atsidūrė Rusijoje, dirbo Saratovo ir Voronežo spaustuvėse. 1919 grįžęs į Lietuvą, įstojo į A. Sutkaus vadovaujamą vaidybos studiją. Vaidino „Vilkolakio" ir Tautos teatruose. 1926—40 dirbo Valstybės teatre režisieriaus padėjėju. Vaidino Dobčinski (N. Gogolio „Revizoriuje"), Kamerdinerį (F. Šilerio „Klastoje ir meilėje") ir kitus. 1940—70 Akademinio dramos teatro scenos inspektorius, vaidino epizodinius vaidmenis.

Lit.: **A. Sutkus**, Vilkolakio teatras, V., 1969.

TAMAŠAUSKAITĖ Marijona [g. 1902. XII.18 Pracapolėje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja.

Kilusi iš kumečių. 1927 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) platino kom. lit-rą, jos bute vyko komunistų susirinkimai. Nuo 1928 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1928—31 gabeno į Lietuvą Vokietijoje leidžiamą LKP lit-rą. Nuo 1929 Komunistų partijos narė. 1931 už kom. veiklą nuteista 2 metus kalėti. 1936—40 buvo 4 kartus suimta, kalinama Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 ir 1945—48 dirbo part. darbą Kudirkos Naumiestyje, Šakiuose, 1941—45 — ūkinį ir profsąjunginį darbą Jaroslavlio ir Gorkio sr. Pensininkė.

TAMAŠAUSKAS Jonas [1893.V.4 Rašimėliuose (Anykščių rj.) — 1937.VI.17 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. 1914—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje, vėliau Raudonojoje Armijoje. Grįžęs į Lietuvą, dirbo prie geležinkelio Panevėžyje. Nuo 1923 Komunistų partijos narys. 1921—26 Panevėžio miesto tarybos darbininkų frakcijos narys, 1924—1926 pirmininkas. 1922—23 iškeltas kuopininkų kandidatu į I ir II seimą, bet neišrinktas. 1925 Panevėžio darbininkų „Šviesos" d-jos v-bos narys. 1926 teistas kuopininkų byloje; išteisintas. Vėliau dirbo Panevėžio profs-goje, buvo LKP Panevėžio rj. k-to narys, su kitais suorganizavo antimilitaristinį mitingą. Už rev. veiklą 1923—24 ir 1926—27 kalintas Panevėžyje. 1927 emigravo į Latviją, 1928 išvyko į Maskvą, mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1930 grįžo į Lietuvą, dirbo LKP CK instruktoriumi Suvalkijoje. 1931 nuteistas 8 metus kalėti. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, 1933 išvyko į Maskvą. Nuo 1934 dirbo taryb. ūkyje Odesos srityje.

TAMAŠAUSKAS Juozas [g. 1931.XII.13 Delnicoje (Lazdijų rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1951—55 dirbo Lazdijų rajone. Nuo 1953 TSKP narys. 1959 baigė Vilniaus Aukštąją part. m-lą. 1959—61 LKP Kauno rj. k-to skyriaus vedėjas, 1961—62 ir 1965—69 sekretorius, 1962—65 II sekretorius. Nuo 1969 Kauno rj. vykd. k-to pirmininkas.

TAMAŠAUSKAS Kazys Algimantas [g. 1936.II.21 Klaipėdoje] — gydytojas anatomas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1960 baigęs Kauno Med. in-tą, dirba ped. darbą jo normalinės anatomijos katedroje. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie vidinės miego arterijos inervaciją ir kitais anatomijos klausimais.

TAMAŠEVIČIUS Albinas [g. 1918.VIII.21 Užukalniuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius statybininkas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1955). 1948 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1958 docentas. Mokymo priemonės „Žemės darbai statyboje" (1961) ir vadovėlio „Kelių tiesimas" (1967) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie kelių sankasos hidroterminį režimą.

TAMKĖVIČIUS Albertas [g. 1931.III.8 Kuodžiuose (Lazdijų rj.)] — jūrininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1966). 1952 baigė Klaipėdos jūreivystės m-lą, 1953—tolimojo plaukiojimo šturmanų kursus ir pradėjo dirbti Baltijos žvejybos laivyne Klaipėdoje. 1954—56 mažojo, 1956—58 vidutiniojo žvejybos tralerio kapitono padėjėjas. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—68 vidutiniojo žvejybos tralerio kapitonas, nuo 1968 mažojo žvejybos tralerio refrižeratoriaus kapitonas.

TAMOŠAITIENĖ Anastazija [**Mažeikaitė**; g. 1910.IX.9 Vainute (Šilutės rj.)] — dailininkė. Mokėsi Kauno moterų dailės darbų m-loje. Kauno un-te klausė švedų k. paskaitų. Studijas gilino Švedijoje, Austrijoje. 1932—34 vadovavo Ž. ū. rūmų audimo kursams Kudirkos Naumiestyje, Marijampolėje, Perlojoje, Prienuose, Salake, Telšiuose, Žiežmariuose ir kitur. 1934—37 Ž. ū. rūmų audinių instruktorė. 1935 Ąžuolų Būdoje įsteigė kilimų kursus. 1939—40 vadovavo Vilniaus „Marginių" dailės kooperatyvui. 1940—42 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to kilimų ir dekoratyvinių audinių studijos instruktorė. Dalyvavo dailės parodose Lietuvoje ir užsienyje (1938 Berlyno tarpt. parodoje už liet. tautinius drabužius apdovanota Didžiuoju prizu). Sukūrė audinių, tautinių drabužių, kuriuose kūrybiškai interpretuojami liaudies audinių motyvai. Rinko ir tyrė liet. liaudies ir senuosius Lietuvos tekstilės dirbinius. Išleido knygas: „Mezgimas" (1935), „Namie austi drabužiai" (1935), „Mergaičių darbeliai" (1937), „Mūsų rankdarbiai" (1939). 1944 emigravo į Austriją. Nuo 1948 gyvena Kanadoje.

TAMOŠAITIS Antanas [g. 1906.II.15 Barzduose (Šakių rj.)] — dailininkas. Nuo 1923 mokėsi Kauno meno m-los J. Vienožinskio vadovaujamoje tapybos studijoje ir A. Galdiko vadovaujamoje grafikos studijoje. 1927—32 Kauno moterų dailės darbų m-los, 1928—38 — mkt. seminarijos dėstytojas. Nuo 1928 dalyvavo dailės parodose. 1929 baigęs Kauno meno m-lą, studijas gilino M. Dobužinskio dailės studijoje. 1929—31 Kauno meno m-los, 1932—40 Ž. ū. akademijos dėstytojas, 1940—42 Vilniaus Dailės akademijos dėstytojas ir katedros vedėjas, 1942—44 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dekoratyvinių audinių skyriaus vedėjas. Lygia greta dėstė dailę Kauno g-jose, amatų m-lose, įv. kursuose, 1931—40 buvo Ž. ū. rūmų audimo instruktorius ir liaudies meno bei namų pramonės skyriaus vedėjas, 1935—40 Ž. ū. rūmų Sodžiaus muziejaus vedėjas. Nuo 1931 bendradarbiavo „Marginių" koop. bendrovėje. Prisidėjo prie „Dailės" kooperatyvo steigimo. Rinko ir tyrė liet. liaudies dailę (ypač tekstilės dirbinius). 1926—39 vadovavo liaudies dailės ekspedicijoms. 1935 Kaune su A. Tamošaitiene surengė kilimų parodą. Kūrinius eksponavo tarptautinėse parodose Paryžiuje (1937), Berlyne (1938), Niujorke (1939). Sukūrė tapybos darbų, kilimų, kostiumų eskizų Filharmonijos muz. kolektyvams (1941—1942), S. Šimkaus operai „Pagirėnai" („Kaimas prie dvaro", 1942), iliustravo knygų, išraižė ekslibrių. Dailės klausimais rašė period. spaudoje, su kitais sudarė ir išleido seriją albumų „Sodžiaus menas" (1931—39), išleido kn. „Audimas" (1933), „Austiniai kilimai" (1935), „Staltiesės" (1937). 1944 emigravo į Austriją. Nuo 1948 gyvena Kanadoje.

TAMOŠAITIS Izidorius [1889.VIII.24 Antkalniškiuose (Jurbarko rj.) — 1943. II.6] — buržuazinis visuomenės veikėjas, filosofas. 1912 baigė Kauno kunigų seminariją, 1916 — Peterburgo Dvasinę akademiją. Vadovavo Peterburgo Lietuvių studentų d-jai. 1916—20 studijavo filosofiją Friburo (Šveicarija) un-te. 1920 už disertaciją apie V. Solovjovo pažinimo teoriją gavo filos. daktaro laipsnį. 1924—40 Kauno un-to profesorius. Dalyvavo klerikalų ir tautininkų org-jų (Vincento à Paulo d-jos, Lietuvių katalikų mokytojų s-gos, Lietuvių mokytojų s-gos, Lietuvių tautininkų fondo ir kt.) veikloje. Redagavo laikr. „Lietuvis" (1927), žurnalus „Eranus" (1930), „Vairas" (1929—38). 1934—39 Lietuvos Žurnalistų s-gos pirmininkas. 1938—40 vadovavo tautininkų valst. propagandos įstaigai — Visuomeninio darbo v-bai. Filos. straipsniuose propagavo objektyviojo idealizmo koncepcijas. Kompiliavo, populiarino V. Solovjovo, M. Šelerio ir kt. filosofų teistų raštus. Publicistikoje ideologiškai grindė Lietuvių tautininkų s-gos politiką.

TAMOŠAITIS Justinas [g. 1934.XII.22 Stakiuose (Jurbarko rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1965). 1958 baigė Vilniaus un-tą. 1958—63 Geologijos ir geografijos in-to, nuo 1963 — Lietuvos TSR MA Geografijos skyriaus moksl. bendradarbis. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie pelkių guolius ir reljefo įtaką pelkėdarai.

TAMOŠAITIS Povilas [g. 1911.VII.29 Birbiluose (Jurbarko rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1955). 1939 baigęs Kauno un-tą, dirbo gydytoju Vilniaus geležinkelio ligoninėje, Kauno un-to klinikose. Nuo 1945 dirba Vilniaus un-to hospitalinės terapijos katedroje; nuo 1959 docentas. 1948—51 dar ir Vilniaus resp. klinikinės ligoninės terapinio skyriaus vedėjas, 1955—56 Vilniaus miesto, nuo 1956 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės vyriausiasis terapeutas. Su kitais pasiūlė chloretilo blokadų greitosios pagalbos sąlygomis metodą. Paskelbė moksl. straipsnių apie infekcinių nespecifinių artritų kliniką ir gydymą, t. p. gerontologijos klausimais.

TAMOŠAUSKAS Augustas [1907.IX.18 Saliečiuose (Ukmergės rj.) — 1941.VI] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš

mažažemių valstiečių. 1924 įstojo į LKJS, priklausė Ukmergės g-jos org-jai. Už rev. veiklą 1928 kalintas Ukmergėje. Pašalintas iš Ukmergės g-jos, toliau mokėsi Šiaulių g-joje, priklausė jos komjaunimo org-jai. Bendradarbiavo LKP spaudoje (slap. Salietis). 1928 suimtas ir 1929 nuteistas 8 metus kalėti, paskui bausmė sumažinta iki $4^1/_2$ metų. Kalėjo Kaune. 1933—40 vertėsi atsitiktiniu darbu. 1940—41 tarnavo priešlėktuvinėje apsaugoje Kaune. Nuo 1941 kandidatas į VKP(b) narius. 1941 traukdamasis į TSRS gilumą, žuvo.

TAMOŠAUSKIENĖ Elena [**H. Tomas;** g. 1888.XI.16 Butniūnuose (Pakruojo rj.)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. 1911 atvyko į JAV. Nuo 1917 dalyvavo Lietuvių moterų progresyvinio susivienijimo, vėliau Lietuvių darbininkių susivienijimo ir kt. pažangių moterų org-jų veikloje. Priklauso Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. Bendradarbiauja „Laisvėje", „Vilnyje", yra rašiusi „Moterų balse", „Darbininkių balse" (slap. Bostonietė, Butniūnietė).

TAMOŠIAI — kaimas Jurbarko rj., Veliuonos apyl., 10 km į r. nuo Stakių, 10 km į š. nuo Veliuonos; kolūkio centras. 151 gyv. (1970). Pro kaimą teka Mituva, prie T. į ją įteka Gausantė. Iš p. prieina Burbinės miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, Gausantiškių aštuonmetė m-la (1920—54 pradinė, iki 1962 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 138 gyv.

TAMOŠIŪNAI — kaimas Biržų rj., Pundurių apyl., 19 km į š. r. nuo Biržų, prie Latvijos TSR sienos; apylinkės centras. 24 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Nemunėlis, iš v. prieina Biržų giria. Ryšių skyrius, biblioteka (nuo 1969). 1959 buvo 32 gyv.

TAMOŠIŪNAITĖ Uršulė [1847.XII.1 Vėžionyse (Kupiškio rj.) — 1906.V.13 Pajuodupėje (Kupiškio rj.)] — poetė. Pramokusi rašto slaptoje liaudies švietėjo K. Kuzmino m-loje Kupiškyje, daraktoriavo gimtinės apylinkėse. Bendravo su poetu A. Baranausku, parašė jam eiliuotų laiškų. Sukūrė eilėraščių gamtos, kaimo buities motyvais, pasakojamosios tautosakos siužetais. T. kūriniai plito rankraščiais ir buvo dainuojami aplinkiniuose kaimuose. Vėliau kai kuriuos jų užrašė tautosakos rinkėjai. T. kūrinių yra paskelbta A. Baranausko surinktų tarminių tekstų rinkinyje („Litauische Mundarten", d. 1, 1920), Kauno un-to tęstiniame leidinyje „Tauta ir žodis" (kn. 4, 1926), savaitraštyje „Iliustruotoji Lietuva" (1927, Nr. 5).

Lit.: J. Petrulis, Kupiškėnų poetė Uršulė Tamošiūnaitė.—„Kraštotyra", V., 1967.

TAMOŠIŪNAS Antanas [g. 1904.VII.2 Užupiuose (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. Mokydamasis Kauno „Aušros" g-joje, nuo 1921 palaikė ryšius su Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ja, rinko aukas polit. kaliniams. 1924 eksternu baigė g-ją. 1925—27 Kauno geležinkelio raštininkas. 1927 išvyko į Argentiną. Dirbo baldų dirbtuvėje Buenos Airese, priklausė medžio pramonės darbininkų profs-gai, Raudonosios pagalbos org-jai, Liet. darbininkų savišalpos-kultūros d-jai. 1928 įstojo į Argentinos Komunistų partiją (AKP). Nuo 1928 pažangaus laikr. „Rytojus" administratorius. Po 1930.XI faš. perversmo suimtas. Paleistas slėpė „Rytojaus" rinkyklos inventorių, biblioteką. Tuo pat metu su kitais suorganizavo slaptą spaustuvę, leido AKP Lietuvių komunistų grupės laikr. „Tiesos žodis", buvo jo administratorius ir vienas iš redaktorių.

1930—37 AKP Lietuvių komunistų grupės biuro narys. 1930 ir 1931 buvo suimtas, kankinamas. 1932 amnestuotas. 1932 vėl pradėjus leisti „Rytojų", buvo jo administratorius ir vienas iš redaktorių, 1934—37 redaktorius. 1937 žrn. „Dabartis" redaktorius. 1937—39 Ispanijos respublikonų armijos korpuso štabo vertėjas, kapitonas. Priklausė Ispanijos Komunistų partijai. 1939—41 kalėjo Prancūzijos konc. stovyklose. Bendradarbiavo „Laisvėje", „Momente" ir kt. pažangiuose liet. laikraščiuose. 1941 Kaune dirbo žrn. „Į pagalbą" redakcijoje. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 pr. priimtas kandidatu į TSKP narius. 1943.III fronte kontuzytas, pateko į nelaisvę. Kalėjo VI ir IX fortuose, Vokietijos konc. stovyklose. 1945 grįžo į Lietuvą, buvo Alytaus „Dainavos" kombinato direktorius, vėliau dirbo Seirijuose. 1947—49 Klaipėdos laikr. „Raudonasis švyturys" redakcijos darbuotojas, nuo 1949 „Šviesos" leidyklos skyriaus vedėjas. Nuo 1958 TSKP narys. Knygose „Toli nuo tėvynės" (1957) ir „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbė atsiminimų.

TAMOŠIŪNAS Julius [g. 1920.V.1 Maženiuose (Panevėžio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų daktaras (1969). 1948 baigė Vilniaus un-tą. 1952 gavo ekonomikos mokslų kandidato laipsnį. 1952—1955 Ekonomikos instituto mokslinis bendradarbis. 1955—1957 kolūkio pirmininkas Kaišiadorių rj. Nuo 1957 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1959 docentas. Nuo 1958 TSKP narys. Daktaro disertacijos tema —„Gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vystymasis Lietuvos žemės ūkyje". Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų konkrečiosios ž. ū. ekonomikos bei teoriniais agrariniais klausimais.

TAMOŠIŪNAS Mindaugas [g. 1932.V.17 Kaune] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1967). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 Partijos istorijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 in-to moksl. sekretorius. Nuo 1958 TSKP narys. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geogr. skyriaus redaktorius konsultantas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie Lietuvos darbininkų rev. judėjimo tarpt. ryšius 1918—40.

TAMOŠIŪNAS Povilas [g. 1908.III.12 Gružose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1923 batsiuvys Ukmergėje. 1926 įstojo į LKJS. 1925 Odininkų profs-gos v-bos narys. Emigravęs į Vokietiją, 1928—29 padėjo gabenti LKP lit-rą į Lietuvą. Už rev. veiklą 1926 ir 1927 buvo kalinamas, 1929 nuteistas 3 metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje, Vilkaviškyje, Marijampolėje, Kaune, Šiauliuose. 1932—40 Ukmergėje dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1940—1941 milicijos darbuotojas Ukmergėje. 1942—44 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo 2 kartus sužeistas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944 baigė juridinius kursus Gorkyje. 1944—47 Ukmergės, Trakų, Kaišiadorių aps. prokuroras. 1947 Knygų rūmų darbuotojas, 1948—49 Raseinių mašinų-traktorių stoties direktoriaus pavaduotojas, 1950—57 Vilniaus odinės galanterijos kombinato meistras, cecho vedėjas. Pensininkas.

TAMOŠIŪNAS Vaclovas [g. 1903.VI.8 Gružose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1926 kalvis Ukmergėje; dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, buvo metalistų profs-gos organizacinio k-to pirmininkas. Už rev. veiklą 1927 kalintas Ukmergėje. 1927 dažytojas Kaune. 1928—29 stalius Ukmergėje. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1928—29 LKP Ukmergės parajonio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1929 suimtas ir 1930 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje, Kaune, Šiauliuose. 1938 paleistas, toliau dirbo rev. darbą Kaune, Ukmergėje. 1939 Kaune su kitais suorganizavo statybininkų streiką, buvo dažytojų streiko k-to narys. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune, Ukmergėje, Utenoje, Vilniuje. 1941.VIII—1944.VIII partizanas Varėnos, Trakų, Jonavos rj., Paberpės partizanų būryje (Kėdainių rj.). 1945 tarnautojas Ukmergėje. 1946—50 administracinis ir profs-gų darbuotojas Vilniuje. 1951—52 LKP Smėlių rj. k-to sekretorius. 1952—53 part. darbuotojas Gelvonuose (Širvintų rj.). 1954—55 LKP Švenčionių rj. k-to sekretorius. 1956—1958 kolūkio pirmininkas Ukmergės rajone. 1959—62 tarnautojas, 1963—64 darbininkas Ukmergėje. Pensininkas.

TAMULAITIS Vytautas [g. 1913.I.17 Sutkiškiuose (Šakių rj.)] — rašytojas. 1933 baigęs Marijampolės g-ją, Kauno un-te studijavo teisę, gamtos mokslus. Buvo

Lietuvos kariuomenės karininkas. Dirbo „Kariūno", „Žiburėlio" redakcijose. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1948 gyvena Kanadoje. Daugiausia rašo vaikams. Išleido apysakų ir novelių knygas: „Skruzdėlytės Greitutės nuotykiai" (1935), „Kiškelio užrašai" (1935), „Ateina pavasaris" (1937), „Vytuko užrašai" (1937), „Naktis ant Nemuno" (1938), „Vieną kartą" (1942), „Sugrįžimas" (1948), „Raguvos malūnininkas" (1951), „Svirplio muzikanto kelionės" (1960). T. kūriniuose vaizduojamas žvėrelių, vabzdžių gyvenimas, atskleidžiama vaikų psichologija; kūrinių idėjinės tendencijos dažniausiai susijusios su krikščioniškos moralės propagavimu.

TAMULĖVIČIUS Balys [1917.XI.23 prie Červenės (BTSR, Minsko sr.) — 1941.VI Varėnoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 išrinktas Varėnos kom. kuopelės sekretoriumi. Nuo 1936 LKP Varėnos vls. k-to, nuo 1937 LKP Alytaus rj., aps. k-to narys. Už rev. veiklą 1939 pab. suimtas ir metams ištremtas į Keturvalakių (Vilkaviškio rj.) vls. Po 2 mėn. iš ten pabėgo, gyveno nelegaliai, dirbo LKP Alytaus aps. k-to instruktoriumi. 1940.IV metams įkalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 adm. darbuotojas Alytuje. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

TAMULĖVIČIUS Jonas [g. 1939.III.13 Marcinkonyse (Varėnos rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1969). Nuo 1962 TSKP narys. 1966 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie Lietuvos celiuliozės ir popieriaus pramonės pagr. fondus, operatyvinę produkcijos savikainos analizę, darbo laiko nuostolius.

TAMULĖVIČIUS Tomas [1914.VI.14 Naujaūlyčyje (Varėnos rj.) — 1942.IV.12 Meškučiuose (Alytaus rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas.

Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1930, dirbdamas Varėnos kartono f-ke, suorganizavo jo darbininkų, 1932 su kitais — apie 600 melioracijos darbininkų streiką. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1934 išrinktas į LKP Varėnos vls. k-tą. 1935—37, tarnaudamas kariuomenėje Alytuje, dirbo rev. darbą kareivių tarpe, suorganizavo 3 kom. kuopeles. 1937 pr. išrinktas LKP Varėnos parajonio k-to sekretoriumi, 1937 LKP Alytaus rj. k-to instruktorius. Už rev. veiklą 1937 pab. metams įkalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Nuo 1938 pab. LKP Alytaus aps. k-to sekretorius. 1940.I nubaustas metus kalėti priverčiamojo darbo stovykloje, bet iš Alytaus arešto namų pabėgo ir dirbo part. darbą. 1940.V įkalintas Dimitravo priverčiamajo darbo stovykloje. 1940—41 LKP Alytaus aps. k-to I sekretorius. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas, suvažiavimo išrinktas LKP CK nariu. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942.III.17 su LKP CK operatyvine grupe atvyko į p. Lietuvą organizuoti partiz. judėjimo. Apsuptas priešų būrio, žuvo nelygioje kovoje.

TAMULEVIČIŪTĖ Dalia Stasė [g. 1929. III.24 Zervynose (Varėnos rj.)] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1964). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—58 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės gydytoja. 1958—60 Eksperimentinės medicinos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1960 Vilniaus un-to dėstytoja. Nuo 1970 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie opaligės, gastritų, kasos ligų kliniką bei gydymą ir kitais vidaus ligų gydymo klausimais.

TAMULIÓNIS Jonas [m. 1919 pab. prie Daugpilio] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1918 LKP narys, priklausė Nociūnų (Pakruojo rj.) kuopelei. 1919 pr. dirbo taryb. milicijoje, buvo Joniškėlio raudonarmiečių būrio, divizijos ryšių bataliono karys. Žuvo fronte.

TAMÙLIS Ričardas [g. 1938.VII.22 Kaune] — boksininkas (II pusvidutinis svoris), TSRS sporto meistras (1957), TSRS nusipelnęs sporto meistras (1964). Nuo 1955 dirba Kauno „Atramos" g-loje. Boksuojasi nuo 1955. 1958 baigė vid. m-lą. 1957—59, 1961—64 Lietuvos TSR, 1959, 1961—62, 1964—65 TSRS, 1961, 1963 ir 1965 Europos čempionas. 1964 XVIII olimpiadoje (Tokijyje) laimėjo sidabro medalį.

TAMÙLIS Titas [g. 1936.I.26 Dapulšyje (Molėtų rj.)] — agronomas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigė Ž. ū. akademiją. 1965—67 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1967 to in-to Vėžaičių filialo (Klaipėdos rj.) agronominių analizių laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių grūdų biochemijos ii fiziologijos klausimais.

TAMULIŪNAS Povilas [g. 1919.IV.28 Ančiškiuose (Biržų rj.)] — kompozitorius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965).

1938—1940 studijavo Kauno konservatorijos vargonų klasėje (vadovas N. Martinonis), 1940—49 — kompozicijos klasėje (vadovas J. Gruodis). 1949 baigė Kauno konservatorijos kompozicijos klasę. Nuo 1956 TSKP narys. 1953—60 Lietuvos TSR konservatorijos direktoriaus pavaduotojas mokslo ir mokymo reikalams, nuo 1956— muz. teorijos katedros vedėjas. Nuo 1967 docentas. 1962—66 Lietuvos TSR Kompozitorių s-gos v-bos atsakingasis sekretorius, nuo 1966 — pirmininko pavaduotojas, nuo 1968 TSRS Kompozitorių s-gos v-bos narys. 1964—71 LKP CK narys.

Kūriniai: kantatos — „Gintaro krantas" (1949, P. Gintalo ž.), „Už taiką ir laimę" (1952, V. Valsiūnienės ž.); solo, choro dainos („Lietuva", S. Nėries ž.; „Daina apie Leniną", E. Matuzevičiaus ž.; „Aš lauksiu prie Vilniaus", P. Širvio ž.) ir kt.

Lit.: **J. Gaudrimas**, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

TAMÙTIS Petras [g. 1922.III.25 Vilniuje] — inžinierius elektrikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1952). 1948 baigė Kauno un-tą. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1957 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie atmosferos ozono kiekio nustatymą, elektroninių skaitiklių taikymą rentgenostruktūrinėje analizėje, plonų aliuminio sluoksnių savybes.

TAMÙTIS Zigmantas [g. 1925.I.14 Širminiuose (Šiaulių rj.)] — inžinierius geodezininkas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950 dirbo ped. darbą Kauno un-te, nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Nuo 1970 santechnikos f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių įvairiais geodezijos klausimais.

Ršt.: Уравновешивание нивелирования и полигонометрии, М., 1963.

TANANĖVIČIUS Stasys [1888 Lietuvoje — 1921.II.21 Čikagoje] — JAV lietuvių spaudos darbuotojas, vadovėlių autorius. 1900 atvyko į JAV. Čikagoje baigęs vid. m-lą, mokėsi kunigų seminarijoje. Kurį laiką redagavo savaitraštį „Katalikas", vertė grož. lit-ros kūrinius. Parengė vadovėlių JAV lietuvių m-loms („Naujausias lietuvių lementorius", 1908; „Trumpa lietuvių kalbos gramatika", 1909), lietuviams skirtą anglų k. vadovėlį (1909) ir kt. knygas.

TÀNGLIS (Tangl) Eberhardas [g. 1897. VI.3 Marburge (VFR)] — vokiečių kalbininkas slavistas ir lituanistas. Studijavo Berlyno un-te. 1929 apgynė daktaro disertaciją „Galininkas ir vardininkas su dalyviu senojoje lietuvių kalboje". 1928—31 ir 1939—41 Belgrado un-te dėstė germanistiką. 1931—34 Hamburgo un-to R. Europos istorijos in-to asistentas. 1946—65 Hamburgo un-to slavistikos profesorius. E. Frenkeliui mirus (1957), su E. Hofmanu ir A. Slupski baigė redaguoti jo „Lietuvių kalbos etimologinį žodyną" (sąs. 10—19, 1957—1965).

Ršt.: Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen, Weimar, 1928; Die Einflüsse des Polnischen auf das altlitauische Schrifttum.— Beličev zbornik, Beograd, 1937.

TAPĖLIŲ EŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 8 km į p. nuo Nemenčinės, 4 km į r. nuo Vilniaus—Švenčionių plento. Plotas 13 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 670 m, didž. plotis 290 m, kranto linijos ilgis 1550 m. Krantai apaugę pušynu. Iš T. e. išteka bevardis upelis. Eže-

ras ir jo pakrantės — mėgstama vilniečių poilsio vieta. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TAPÝBA — *dailės* šaka, kurios meniniai vaizdai grindžiami spalva ir piešiniu. Skiriama molbertinė tapyba — savarankiški, dažniausiai aliejiniais dažais ar akvarele tapyti paveikslai — ir dekoratyvinė tapyba — freskos ir kiti *sienų tapybos* kūriniai, mozaikos, vitražai, kuriais puošiami daugiausia pastatai.

Jau XIV a. didžiojo kun-ščio Vilniaus dvare dirbo vietinių ir svetimšalių (daugiausia slavų kilmės) tapytojų. Yra žinomi Jogailos dvaro tapytojai Jokūbas Žaltys ir Andrius. XIV—XV a. Lietuvoje plito sienų T., buvo kuriami t. p. molbertinės T. kūriniai. XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje T. raidai turėjo poveikio humanizmo ir renesanso idėjos. Žygimantas Augustas Vilniaus Žemutinėje pilyje 1546 pradėjo komplektuoti dailės galeriją. T. kūrinius rinko J. Petkūnas-Petkevičius, J. Radvila ir kt. didikai. Vilniuje renesanso laikotarpiu kūrė vietiniai tapytojai S. Kopačius, Mikita, Pranciškus, A. Tretkovskis ir Italijos, Niderlandų bei Vokietijos meistrai Adelhaueris, A. Vidas, Dž. dal Montė. Renesanso laikotarpiu ėmė dominuoti molbertinė T., įsigalėjo real. vaizdavimas (Sapiegų madonos, Aušros vartų madonos, apaštalo Povilo, šv. Kazimiero paveikslai). Atsirado pasaulietinio turinio paveikslų (A. Vido „Stumbrų medžioklė", „Riterių turnyras"; A. van Vesterfeldo batalinės kompozicijos). Ypač paplito real. portretas. Portretuose buvo akcentuojami individualūs žmonių bruožai, perteikiama socialinė charakteristika (Dž. dal Montės tapytas P. Alšėniškio portretas; M. Giedraičio portretas). XVI a.—XVII a. pirmojoje pusėje sukurta ir dekoratyvinės T. kūrinių — freskų, stiklo tapybos darbų ir kt.

XVII a. viduryje—XVIII a. pabaigoje Lietuvoje plito barokinė tapyba. Paveiksluose įsigalėjo dinamika, patetiški judesiai, dekoratyviniai efektai. Labai paplito sienų tapyba (ypač freskos technika). Molbertinės T. kūrinių (daugiausia portretų ir rel. kompozicijų) baroko laikotarpiu nutapė S. Čechovičius, P. Dankersas, M. Palonis, J. Prechtelis ir nežinomi dailininkai (E. Oginskaitės-Puzinienės, bajoro su šarvais portretai ir kt. kūriniai). Intensyvi architektūros raida sudarė sąlygas plisti ir dekoratyvinės T. kūriniams. Reikšmingiausi jų yra M. Palonio freskos.

XVIII a. pabaigoje—XIX a. pirmojoje pusėje tapyboje reiškėsi klasicizmas, romantizmas, realizmas ir akademizmas. T. kūrinių pagausėjo, paįvairėjo jų tematika, žanrinės formos, spalvos. Tapyboje atsispindėjo politinis ir kultūrinis to meto visuomenės gyvenimas, buvo reiškiamos pažangios idėjos. Daugelyje T. kūrinių buvo vaizduojami 1794 ir 1831 sukilimų herojai.

Tapytojus rengė Vilniaus un-to T. katedra (įst. 1798). Šios katedros veikloje ryškiausiai atsispindėjo vad. Vilniaus dailės m-los idėjinė ir meninė kryptis. Pirmasis T. katedros profesorius P. Smuglevičius buvo žymiausias Lietuvos klasicistinės T. atstovas. Jo kūriniuose dominuoja mitologinės ir antikinės temos, reiškiamos tėvynės meilės, herojiško pasiaukojimo idėjos. Kūrybai temų Smuglevičius sėmėsi t. p. iš Lietuvos istorijos ir buities, kartais vaizdavo liaudies gyvenimo scenas ir liaudies tipus.

Romantizmo principais pagrįstuose kūriniuose dailininkai (kai kada idealizuotai) vaizdavo Lietuvos praeitį, liaudies gyvenimą, aukštino gimtojo krašto gamtos grožį. Realizmo bruožų yra un-to T. katedrai 1819—26 vadovavusio J. Rustemo kūryboje. Tapydamas daugiausia portretus, jis ryškino psichologines vaizduojamų asmenų ypatybes. J. Rustemo kūryba ir ped. veikla turėjo didelį poveikį jaun. kartos tapytojams. Jo iniciatyva 1820 buvo suorganizuota Vilniaus un-to auklėtinių kūrinių paroda. Vilniaus un-to auklėtinių J. Damelio, V. Dmochovskio, P. Joteikos, M. Kulešos, K. Rusecko, A. Šemešio, V. Vankavičiaus ir kt. kūryboje buvo realizmo ir romantizmo elementų. Jie tapė paveikslus Lietuvos istorijos temomis, kūrė realistinius ir romantinius kultūros veikėjų portretus, peizažus, vaizdavo liaudies tipus. XIX a. viduryje I. Chruckio, V. Dmochovskio, M. Kulešos, A. Žameto kūryboje ypač išpopuliarėjo peizažas. Dėmesys Lietuvos gamtai siejosi su dėmesiu liaudies gyvenimui, skatino dailininkus imtis naujų temų ir vartoti naujas išraiškos priemones. Siekdami emocingumo ir raiškumo, dailininkai ėmė vartoti ryškesnes spalvas, daugiau dėmesio skyrė šviesos ir šešėlio kontrastams, ieškojo efektingesnės paveikslų kompozicijos.

Uždarius Vilniaus un-tą (1832), nemaža tapytojų išvyko studijuoti į Rusijos (Maskvos, Peterburgo) ir užsienio dailės m-las. Vilniuje veikė tik privačios (K. Rusecko ir kt. tapytojų) dailės studijos. Revoliucinio demokratizmo idėjų ir pažangiųjų V. Europos bei Rusijos dailės tendencijų veikiami, daugelis Lietuvos tapytojų ėmė vaizduoti paprasto žmogaus buitį. XIX a. vidurio ir antrosios pusės tapytojai J. Balzukevičius, V. Dluskis, T. Goreckis, J. Marševskis, K. Rafalovičius, A. Remeris, E. Remeris, K. Ruseckas, N. Silvanavičius, V. Slendzinskis, J. Zenkevičius nutapė real. portretų, buitinio žanro paveikslų ir peizažų. Nemaža šių dailininkų dalyvavo 1863 sukilime, nutapė sukilimo dalyvių portretų, kompozicijų sukilimo temomis. Teminiuose paveiksluose XIX a. antrosios pusės tapytojai vaizdavo daugiausia liaudies tipus, buitines scenas, akcentavo liaudies skurdą ir sunkią būklę. Jų kūrybai būdinga smulkmeniškas piešinys, kruopštus figūrų, formų ar peizažo elementų modeliavimas, daiktų medžiaginių savybių pabrėžimas. XIX a. antrojoje pusėje kai kurių romantinės krypties tapytojų (K. Alchimovičiaus ir kt.) kūryboje dominavo Lietuvos senovės idealizavimo tendencijos.

Po 1863 sukilimo prasidėjus represijoms, caro administracijai pradėjus varžyti kultūrinę veiklą, daugeliui dailininkų emigravus į užsienį, Lietuvos meninis gyvenimas apmirė. Jį šiek tiek pagyvino 1873 ir 1879 Vilniuje surengtos rusų Kilnojamųjų parodų d-jos („peredvižnikų") dailės parodos. 1866—1915 Vilniuje veikė piešimo m-la, kuri rengė dailininkus vietinėms dailiųjų amatų ir pramonės dirbtuvėms. M-lai vadovavo rusų tapytojas I. Trutnevas, joje dėstė E. Remeris, I. Ribakovas ir kiti.

XX a. pradžia — naujas T. raidos etapas, kuriame pradėjo formuotis nacionalinė liet. T. To meto visuomeninės sąlygos (liet. buržuazijos ir darbininkų klasės susiformavimas, skirtingas šių klasių vaidmuo nacionalinio ir socialinio išsivadavimo kovoje), pasaul. dailės raidos sudėtingumas nulėmė nacionalinės liet. T. idėjinį ir meninį nevienalytiškumą. Liet. tapytojai, studijavę Rusijoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir kt. šalyse, turėjo nevienodus kūrybinio darbo įgūdžius, buvo patyrę įvairių dailės krypčių poveikį. J. Mackevičiaus, A. Varno, A. Žmuidzinavičiaus XX a. pr. kūrybai būdinga buitinis realizmas, kai kada sentimentalumas. P. Kalpoko, J. Šileikos, J. Vienožinskio tapybai turėjo įtakos postimpresionistinė dailė; M. Čiurlionio, K. Stabrausko kūriniuose buvo ryškūs vėlyvojo romantizmo ir simbolizmo bruožai. Dailininkai vaizdavo Lietuvos žmones ir gamtą, naudojo tautosakos ir liaudies dailės motyvus. Daugumos tapytojų (P. Kalpoko, J. Mackevičiaus, J. Šileikos, A. Varno, A. Žmuidzinavičiaus) kūryboje dominavo etiudiniai peizažai, portretai, kai kada paprastos buitinės kompozicijos. Šie dailininkai stengėsi perteikti būdingiausias amžininkų psichologijos ypatybes, pavaizduoti gamtos įvairovę. Jų kūryboje įsitvirtino pleneras, šviesesnės spalvos, turtingesni spalvų deriniai, emocingumas. Originalus XX a. pr. lietuvių dailės reiškinys yra M. Čiurlionio romantinė simbolinė T., pagrista liet. liaudies meno ir XIX a. pab.—XX a. pr. moderniosios dailės principais.

1919—40 lietuvių tapybai būdingas idėjinis prieštaringumas ir meninių principų įvairumas. Burž. ideologai propagavo tikrovę idealizuojančią saloninę natūralistinę tapybą. Konservatyviam, formalistiniam meninės kūrybos supratimui priešinosi dailininkai, kūrybiškai interpretuojantys real. metodą.

XX a. trečiajame d-metyje kūrė V. Didžiokas, A. Galdikas, P. Kalpokas, K. Sklėrius, J. Šileika, K. Šimonis, J. Vienožinskis, A. Žmuidzinavičius ir kiti tapytojai, kūrybinį darbą pradėję dar XX a. pradžioje. Juos vienijo kūryboje dominuojantys realizmo principai, tačiau kiekvienas jų šiuos principus skirtingai interpretavo. P. Kalpokas, K. Sklėrius, J. Šileika, kai kuriuose kūriniuose ir V. Didžiokas, laikydamiesi realistinio piešinio ir kompozicijos tradi-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 288 ir 289

cijų, naudojo raiškesnes spalvas, skaidresnį koloritą. J. Janulis, J. Mackevičius, A. Varnas, A. Žmuidzinavičius savo kūrybą ir toliau grindė buitinio realizmo principais. K. Šimonio tapyboje įsigalėjo fantastika, dekoratyvumas. Naujos meninės išraiškos šiuo laikotarpiu ėmė ieškoti J. Vienožinskis ir A. Galdikas. Jie siekė didesnio meninio apibendrinimo, ryškesnės paveikslų kompozicijos ir ritmikos, sintetino piešinį, vartojo kontrastingesnį koloritą. A. Galdiko kūrybai nemažą poveikį turėjo V. Europos modernistinė dailė, ypač ekspresionizmas ir fovizmas. Kai kuriems tapytojams (V. Kairiūkščiui, S. Ušinskui) turėjo įtakos kubizmas.

Tolesnei T. plėtotei didelę reikšmę turėjo J. Vienožinskio ir kt. dailininkų iniciatyva 1922 įsteigta Kauno meno m-la. Iš pradžių joje buvo dėstoma tik molbertinė (aliejinė, akvarelinė) tapyba. 1932 buvo įsteigtos dekoratyvinės T. (teatro dekoracijų, freskos ir mozaikos, vitražo) studijos. M-la išugdė daug jaunų tapytojų. Jaun. kartos tapytojai priešinosi kai kurių dailininkų kūryboje XX a. trečiojo d-mečio pab. įsigalėjusiai stagnacijai, šabloniškumui, saloniškumui. 1930 buvo įkurta Nepriklausomųjų dailininkų d-ja. Jai priklausė A. Galdikas, A. Samuolis, A. Valeška, V. Vizgirda, S. Žukas ir kt. tapytojai. Ši d-ja, meno pažangumą tapatindama su modernumu, paskelbė maištingų šūkių prieš tradicijas, bet, nesudariusi aiškesnės programos, netrukus iširo. 1932 jaunieji dailininkai įkūrė „Ars" grupę. Jos veikloje dalyvavo M. Dobužinskis, A. Galdikas, A. Gudaitis, T. Kulakauskas, J. Mikėnas, A. Samuolis, J. Steponavičius, V. Vizgirda. Arsininkai reikalavo liet. dailę remti liaudies meno tradicijomis ir modernistinio meno atradimais. Daugelis arsininkų rėmimąsi liaudies menu suprato primityviai, sekė tik išorinėmis liaudies dailės formomis. Vis dėlto pastangos suvokti ir savo kūryboje atskleisti liaudies menui būdingą pasaulėjautą, estetinį santykį su tikrove turėjo teigiamą reikšmę tolesnei lietuvių T. raidai. Tapytojai pradėjo naudoti naujas kompozicijos ir kolorito priemones. Jie atmetė akademistines daiktų vaizdavimo formules, sintetino, prastino, kai kada ir deformavo piešinį, paveiksluose reiškė individualias emocijas, kūrė savitą plastinę paveikslo struktūrą. Svarbiausiu T. išraiškos elementu pasidarė įv. sodrumo spalvos, jų santykiai ir intensyvumas, dėmių ritmas, potėpio faktūra. V. Eidukevičius, A. Gudaitis, L. Kazokas, A. Samuolis, A. Valeška, V. Vizgirda ir kiti liet. tapytojai XX a. ketvirtajame d-metyje praturtino lietuvių T. originaliais, plačių apibendrinimų ir didelių emocijų peizažais, portretais ir kompozicijomis, iškeldami daug naujų plastinių idėjų, atnaujindami T. išraišką, suteikdami tapybai spalvų harmonijos ir ekspresijos. XX a. ketvirtajame d-metyje susiformavo pažangiųjų dailininkų grupė, savo realistiniuose kūriniuose aštriai kritikavusi burž. santvarką, aukštinusi darbo žmogų. Pažangieji dailininkai dalyvavo „Linijos" d-jos ir „Vilties" klubo veikloje, palaikė ryšius su LKP, o dalis jų (V. Mackevičius, B. Motuza, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, L. Vaineikytė, B. Žekonis, S. Žukas) įsijungė į rev. veiklą. A. Gudaičio, A. Samuolio, J. Vaičio, Z. Bekerio tapyboje atsirado socialinės kritikos ir teminio paveikslo pradmenų. Pažangiųjų dailininkų kūryboje XX a. ketvirtojo d-mečio pabaigoje ėmė formuotis soc. realizmo bruožai.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, iš pagrindų pakito T. raidos sąlygos, jos paskirtis, turinys, išraiškos priemonės. Pirmuoju pokario dešimtmečiu buvo intensyviai kovojama už soc. realizmo principų įtvirtinimą. Šiuo metu liet. tapybai didelį poveikį turėjo real. dailės, ypač XIX a. rusų T., tradicijos. Tapyboje ėmė dominuoti piešinys, atsirado siužetas, vyravo D. Tėvynės karo, krašto atstatymo, ž. ū. kolektyvizacijos temos. Būdingiausi to meto T. kūriniai yra V. Mackevičiaus „Partizanai", V. Dilkos „Kolūkio steigiamasis susirinkimas", A. Gudaičio „Žemės dalijimas", Z. Petravičiaus „Rugiapiūtė", I. Trečiokaitės-Žebenkienės, J. Vienožinskio portretai, E. Jurkūnienės, A. Žmuidzinavičiaus, J. Vaičio, A. Motiejūno peizažai. Tačiau nemaža pokario laikotarpio paveikslų stokojo gilesnių apibendrinimų, buvo iliustratyvūs, pasižymėjo dokumentiškumu, gausiomis natūralistinėmis detalėmis, neutraliu koloritu. Nemažą poveikį to meto tapybai turėjo estetikoje pasireiškusios dogmatizmo tendencijos.

XX a. šeštajame d-metyje toliau buvo laikomasi geriausių tarybinės lietuvių T. tradicijų, gilinamas soc. realizmo metodas. Šiuo metu labiau išryškėjo individualūs tapytojų kūrybos bruožai, savitas tikrovės interpretavimas, dailininkai pradėjo aktyviau ir originaliau reikšti komunizmo kūrimo, taikos, tautų draugystės idėjas. Tapyboje ėmė dominuoti apibendrinti, lakoniški vaizdai. Ypač didelių poslinkių įvyko buitiniame ir istoriniame T. žanre. Vieni reikšmingiausių šių žanrų kūrinių yra V. Gečo „Kolūkiniame turguje", A. Savicko „Pirčiupio tragedija", „Revoliucinis Vilnius 1918—1919". XX a. septintojo d-mečio pr. tapyboje išryškėjo gilesnis tikrovės suvokimas, glaudus ryšys su demokratinėmis lietuvių ir kt. tautų T. tradicijomis. V. Mackevičiaus, A. Savicko, V. Gečo, V. Povilaičio, L. Surgailio ir kt. tapytojų paveiksluose susiformavo konstruktyvaus komponavimo pradmenys, apibendrintas piešinys. Šie T. bruožai suteikė naujų galimybių teminio paveikslo kūrėjams. Teminis paveikslas pasidarė dominuojančiu T. žanru. Jam būdingas turinio, minties primatas, aktuali tematika. Peizažo ir natiurmorto žanruose išryškėjo kiek kitokios tendencijos. Greta populiaraus industrinio peizažo pradėta kurti lyrinius gamtos vaizdus. Naudodami intensyvias spalvas, raiškų koloritą, tapytojai daugelyje kūrinių perteikė gamtovaizdžio nuotaikingumą, subtiliai išreiškė savo pergyvenimus. Peizažams ir natiurmortams emocingumo teikia išraiškos priemonių originalumas, ekspresija, tapytojo išradingumas ir fantazija. Tokie yra A. Gudaičio, A. Krištopaičio, J. Čeponio, S. Jusionio, M. Cvirkienės, A. Petrulio, J. Švažo, A. Motiejūno, B. Uoginto, L. Katino, L. Kazoko, P. Stausko ir kt. tapytojų kūriniai. Emocinės T. tendencijos turėjo nemažą įtaką portreto ir teminio paveikslo žanrams.

Įvairių T. krypčių ir tendencijų sąveika sudarė sąlygas XX a. septintojo d-mečio viduryje susiformuoti originaliam tarybinės lietuvių T. stiliui. T. pasidarė labiau analitiška, tirianti, joje stipriau reiškiamos dabarties temos, emocinio gyvenimo pilnatvė, vaizduojamas įvairialypis dvasinis žmogaus pasaulis. Pradėjo nykti T. žanrų ribos. Pradėtas kultivuoti teminiam paveikslui artimas epinis peizažas. Paveiksluose vartojama netikėta, sąlygiška kompozicija, simbolika, metaforiški vaizdai. T. išraiškos priemonės darosi vis intensyvesnės, dramatiškesnės. Naujai, kūrybiškiau pradėtos interpretuoti liet. liaudies meno tradicijos. Teminėse kompozicijose individualiau interpretuojant tikrovę, paveikslai tapo įvairesni, ekspresyvesni (A. Savicko „Fašistų sudegintame kaime"; V. Mackevičiaus „Apasionata"; L. Surgailio „1917"; S. Veiverytės „Pogrindininkai"; L. Tuleikio „Tėvų vaikystė"; V. Gečo „Žygis į Rytus"; S. Džiaukšto „Aktyvisto žuvimas", V. Petkevičiaus, L. Gutausko, V. Ostrauskienės, V. Gražėno, I. Piekuro kompozicijos). Peizažai pasidarė labiau apibendrinti, sąlygiški, kai kada simboliški. Šios tendencijos ryškiausios A. Stasiulevičiaus, V. Kisarausko, M. Mildažytės, A. Krištopaičio, P. Poručio peizažuose. Pastarųjų metų portretuose toliau laikomasi geriausių real. portreto tradicijų. Tapytojai stengiasi perteikti asmens charakterio bruožus, nuotaiką, šiam tikslui panaudodami portreto meninę visumą — kompoziciją, pozą, judesį, koloritą. Sėkmingiausiai portreto žanre dirba V. Karatajus („Leninas Vilniuje", K. Bogdano portretas), S. Veiverytė (A. Savicko portretas), A. Gudaitis („Autoportretas su trimis mūzomis"), B. Uogintas, M. Ostrauskas, E. Survila, P. Stauskas, B. Mingilaitė-Uogintienė ir kt. Kai kurie portretai, kaip ir peizažai, yra artimi teminėms kompozicijoms (V. Gečo, S. Veiverytės portretai).

Akvarelių taryb. metais nutapė J. Buračas, Č. Kontrimas, N. Petrulis, P. Aleksandravičius, jaun. kartos dailininkai I. Budrys, P. Stauskas, K. Abramavičius ir kt. Sparčiai plėtojasi dekoratyvinė tapyba. Ypač daug pasiekta *vitražo* srityje. Sukurta freskų (ž. *Sienų tapyba*), *mozaikų*. Išugdyta originali *teatro dailė*.

Leid.: Lietuvių dailė, V., 1954; Изобразительное искусство Литовской ССР, М., 1957; Lietuvių tarybinė dailė (Tapyba), V., 1961; Tapyba, V., 1966; Tapyba, V., 1968; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Sviciulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

Lit.: **P. Galaunė,** Vilniaus meno mokykla, K., 1928; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **T. Adomonis,** Lietuvos pažangioji dailė 1832—1863 metais. — „Istorija", t. 4, V., 1963; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; **S. Budrys,** Lietuvių dailė 1930—1940 m. — „Pergalė", 1969, Nr. 2; **T. Adomonis,** Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba. — „Menotyra", t. 2, V., 1969.

TARABÌLDA Arūnas [1934.I.5 Kaune — 1969.XI.6 Vilniuje] — dailininkas. 1961 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1961 dalyvavo dailės parodose. Sukūrė lakštinės ir knyginės grafikos kūrinių, Lietuvos miestų herbų, apipavidalino spektaklių.

Kūriniai: estampai — „Darbas", „Miško darbininkai" (abu 1963), „Kapela" (1967), ciklai „1863 m. sukilėlių daina" (1965), „Vilniaus legendos" (1968); iliustruotos ir apipavidalintos knygos — V. Grebliko „Stiklinis laivas" (1960), R. Budrio „Kelionė į griovį" (1961), „Zervynos" (1964), T. Tilvyčio „Dičius" (1967), „Dieveniškės" (1968), K. Kubilinsko „Kalnų ilgesys" (1970), ir kt.

Lit.: **V. Kisarauskas,** Taip kvepia dobilų laukas. . . — „Kultūros barai", 1969, Nr. 12; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

TARABÌLDA Petras [g. 1905.VI.29 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — dailininkas. 1931 baigė Kauno meno m-los grafikos studiją. 1931—35 sukūrė šešis LKP plakatus (V. Lenino mirties dešimtmečiui, „Gegužės 1-ji", „Šalin fašizmą!" ir kt.). 1937—39 Paryžiaus Dekoratyvinės dailės akademijoje studijavo grafiką ir tapybą. 1940 pradėjo dalyvauti dailės parodose. 1941—45 dėstė Ukmergės mokytojų seminarijoje. 1945 Ukmergėje surengė individualinę parodą. 1947—49 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dėstytojas; nuo 1949 docentas. Sukūrė tapybinių ir grafinių teminių kompozicijų, portretų.

Kūriniai: tapybinės kompozicijos — „Iš LKP pogrindžio" (1945), ciklas „Fašistų žvėriškumai" (1944—50), „Pogrindininkai" (1970); tapybiniai A. Venclovos (1946), D. Tarabildienės (1948), V. Ruokio (1952), M. Rasteikaitės (1954), A. Žmuidzinavičiaus (1957), J. Kuzminskio (1970) portretai; grafinis ciklas „M. Melnikaitė" (1946); grafinis dirigento R. Geniušo portretas (1949), ir kt.

TARABILDÍENĖ Domicėlė [**Tarabildaitė;** g. 1912.IV.26 Andrioniškyje (Anykščių rj.)] — dailininkė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1962). 1935 baigė Kauno meno m-los skulptūros fakultetą. Nuo 1935 dalyvauja dailės parodose. 1937—39 Paryžiaus Dekoratyvinės dailės akademijoje studijavo grafiką, tapybą ir skulptūrą. 1937 Paryžiaus tarptautinėje parodoje už etnografines liet. lėles laimėjo Garbės prizą, už knygų iliustracijas — aukso medalį, 1938 Berlyno tarpt. parodoje už etnografines lėles — medalį. 1940—41 piešinius spausdino period. spaudoje („Šluotoje", „Genyje", „Tarybų Lietuvoje"), sukūrė plakatų, iliustravo knygų. Už knygos „Šimtas liaudies baladžių" iliustracijas 1940 gavo Lietuvos TSR Valst. premiją. 1941—45 gyveno Ukmergėje. Nuo 1945 bendradarbiauja periodinėje vaikų spaudoje: žrn. „Genys", „Moksleivis", „Vesiolije kartinki" („Linksmieji paveikslėliai"). Individualines kūrinių parodas surengė Maskvoje (1954), Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Palangoje, Klaipėdoje, Kapsuke. Sukūrė grafikos, tapybos, skulptūros kūrinių. Reikšmingiausi yra grafikos kūriniai, ypač iliustruotos ir apipavidalintos liet. rašytojų knygos, vadovėliai (už „Gimtąjį žodį" II klasei ir kt. vadovėlius 1961, 1962 ir 1965 gavo sąjunginių konkursų diplomus). T. grafikos kūriniai (piešiniai, linoraižiniai, grotažas) dekoratyvūs, juose ritmingai išdėstytos didelės konstruktyvios spalvinės dėmės, kūrybiškai interpretuojamos liaudies dailės tradicijos. Knygų iliustracijos ir puošybiniai elementai pasižymi stilistiniu vientisumu.

Domicėlė Tarabildienė. „Pirmoji mokykla", linoraižinys, 1965

Kūriniai: iliustruotos ir apipavidalintos knygos — „Šimtas liaudies baladžių" (1940), M. Zoščenkos „Pasakojimai apie Leniną" (1940), J. Čiurlionytės „Lietuvių liaudies dainos vaikams" (1948), P. Cvirkos „Nemuno šalies pasakos" (1948), Žemaitės „Raštai" (1949), M. Gorkio „Danko" (1949), S. Maršako „Dvylika mėnesių" (1949), K. Donelaičio „Lakštingala" (1949) ir „Mes vyžoti būrai" (1957), Maironio „Jūratė ir Kastytis" (1957), L. Giros „Ne margi sakalėliai" (1963), elementoriai, vadovėliai; estampai — A. Žmuidzinavičiaus, Žemaitės, K. Donelaičio, J. Jablonskio portretai (visi 1957), ciklas „Komjaunimas Kauno HES statyboje" (1960), ciklas „Kolūkio darbai" (1962), „Saulė" (1967), „Žuvelė" (1967) ir kt.; tapybos kūriniai — „Išlaisvintos moterys" (1945), „Pirmieji iš Rytų" (1945), „Mano šeima" (1946), „Kaunas rudenį" (1950), L. Barisaitės portretas (1956), autoportretas (1958); skulptūros — etnografinės liet. lėlės (1937), „Žvejė" (1938), „Adomėlis iš Žemaitijos" (1959) ir kt.

Lit.: D. Tarabildienės dailės paroda (Katalogas), Šiauliai, 1951 [L. Staneikos įvad. str.]; D. Tarabildienės dailės paroda (Katalogas), K., 1961 [M. Dūdienės įvad. str.]; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

TARAKĒVIČIUS Klemensas [g. 1913.XI.23 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis mechanikas. 1931 baigęs Vilniaus Vytauto Didžiojo g-ją, studijavo Kauno aukštesniojoje techn. m-loje. 1931 Kaune įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1935—36 LKJS narys; dirbo geležinkelių dirbtuvėje Kaune. 1936—37 Ispanijos respublikonų kariuomenės karys. 1937 atvyko į Prancūziją. 1938 grįžo į Lietuvą, dirbo Kaune. Už rev. veiklą 1939 kalintas adm. tvarka IX forte. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. D. Tėvynės karo metais dirbo Gorkyje ir kt. vietose. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942—44 Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių choristas Pereslavl Zaleskyje (Jaroslavlio sr.). 1945—59 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio, 1959—65 „Dailės" kombinato direktorius. Nuo 1965 LKP CK rūmų komendantas.

TARAKÓNYS — kaimas Vilniaus rj., Danilavos apyl., 10 km į v. nuo Pabradės. 96 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs Dubingių ež. krante. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (iki 1951 pradinė, 1951—1954 ir 1958—61 septynmetė, 1954—58 vidurinė). 1959 buvo 132 gyv.

TARĀSENKA Petras [1892.XII.7 Karališkiuose (Anykščių rj.) — 1962.V.17 Kaune] — archeologas, rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1958). 1912 baigęs Panevėžio mokytojų seminariją, mokytojavo Aluntos (Molėtų rj.) pradinėje m-loje. 1914—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 — 1919 Pskove mokytojavo ir kartu ped. in-te studijavo istoriją. 1919—32 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1924 su kitais suorganizavo Klaipėdos muziejų. 1930—34 Valstybės archeologijos komisijos narys. 1927—36 kasinėjo r. Lietuvos piliakalnius, rinko apie juos tautosaką. Ypač reikšmingi jo Maniuliškių, Velikuškių, Vosgėlio (visi Zarasų rj.), Mielėnų (Rokiškio rj.) piliakalnių tyrinėjimai. 1940—41 Kar. ist. muziejaus (Kaune) ekskursijų vadovas, 1944—46 direktorius. 1941—44 Paminklų apsaugos įstaigos archyvų skyriaus vedėjas. 1947—58 Čiurlionio dailės muziejaus moksl. bendradarbis. Dalyvavo Ist. muziejaus ir kt. arch. ekspedicijose.

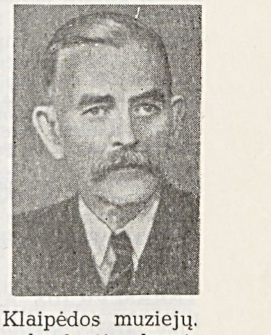

Nuo 1921 period. spaudoje („Jaunojoje kartoje", „Kultūroje", „Lietuvoje", „Klaipėdos žiniose", „Gimtajame krašte") skelbė straipsnius apie Lietuvos arch. paminklus ir radinius, Lietuvos istorijos, etnografijos klausimais. Išleido kraštotyros (archeologinių bei istorinių paminklų pažinimo, saugojimo) vadovėlius „Gimtoji senovė" (1925) ir „Priešistorinė Lietuva" (1927), arch. paminklų

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 432

registrą „Lietuvos archeologijos medžiaga" (1928), kuriame, be paminklų sąrašo, yra jų tyrinėjimų apžvalga, pačių paminklų apibūdinimai ir Lietuvos arch. žemėlapis. Taryb. metais parašė moksl. studijas „Lietuvos piliakalniai" (1956), „Pėdos akmenyje" (1958).

Reikšminga T. veiklos sritis — archeologinių, istorinių bei etnografinių žinių populiarinimas beletristiniuose kūriniuose vaikams ir jaunimui. Moksl. fantastikos žanro apysakose „Praeities vartai" (1935) ir „Perkūno šventykloje" (1939) T. skatina domėtis ist. paminklais, sen. lietuvių materialine bei dvasine kultūra. Vertingiausiame T. prozos kūrinyje — apysakoje „Užburti lobiai" (1956, II leid. 1969; rus. vert. 1958, est. vert. 1960, latv. vert. 1961) — vaizduojama XX a. pradžios Aukštaitijos miestelio buitis, vaikų nuotykiai. Apysaka pagrįsta autoriaus vaikystės atsiminimais. Joje nemaža tautosakinių pasakojimų, medžiagos apie praeities nac. kultūros reiškinius. Apysakoje „Pabėgimas" (1957) vaizduojami XIV a. ist. įvykiai, lietuvių kovos su kryžiuočiais. Apys. „Rambyno burtininkas" (1958) veiksmas vyksta akmens amžiuje. Šiai apysakai ir ypač apybraižų rinkiniui „Didžiųjų Tyrulių paslaptys" (1956) būdingesni mokslo populiarinimo žanro bruožai. T. apysakos bei apybraižos pasižymi gyvu, nuotaikingu pasakojimu, nuotykių siužetais, gausiu tautosakos (padavimų, legendų) naudojimu, romantiniu ist. asmenybių, sen. lietuvių buities traktavimu.

Lit.: V. **Abramavičius**, Petras Tarasenka.— „Literatūros ir meno metraštis", V., 1963; **R. Rimantienė**, Petras Tarasenka.—„Kraštotyra", V., 1963; **J. Antoniewicz**, Petras Tarasenka. — „Rocznik Białostocki", t. 4, Białystok, 1963; **A. Tautavičius**, Petras Tarasenka.—„Kraštotyra", V., 1967; **A. Tautavičius**, Petro Tarasenkos kraštotyrinio pobūdžio darbų bibliografija.— Ten pat; **J. Vytulis**, Petro Tarasenkos rankraštinis palikimas.— Ten pat; **J. Vytulis**, Aistringas praeities tyrinėtojas. — „Kultūros barai", 1967, Nr. 12; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

TARASĒVIČIUS Aleksandras [m. 1720 Kijeve] — dailininkas. Mokėsi Augsburge, dail. P. ir B. Kilianų dirbtuvėje. 1675—88 beveik visą laiką gyveno Vilniuje. Baroko stiliaus vario raižiniais iliustravo knygų (Vilniuje išleistas T. Bilevičiaus „Triplex philosophia rationalis", 1675, „Różany wianek księcia Aleksandra Połubińskiego", 1677, M. Oborskio „Philosophia rationalis", 1683; Augsburge išleista „Rosarium et officium B. Mariae Virginis. . .", 1678, ir kt.), išraižė portretų (Vilniaus vaivados M. Paco, V. Golicino, 1690). Raižiniuose yra nemaža peizažo elementų ir buitinių motyvų (valstiečių darbo, bajorų pramogų scenos ir kt.). Ypač meniški T. iliustruotų knygų frontispisai.

Lit.: **P. Galaunė**, Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

TARASĒVIČIUS Leonas [XVII a. pab.— XVIII a. pr.] — dailininkas. 1686 ar 1686—91 gyveno Vilniuje, iki 1703 — Maskvoje, Kijeve. Išraižė baroko stiliaus ist. kompozicijų, portretų (J. Zemlos, K. Radvilos, B. Korvin-Gonsevskio, Rusijos caraitės Sofijos), peizažų, religinių paveikslų, herbų. Vario raižiniais iliustravo Vilniuje išleistą kn. „Ratio status eligendi. . ." (1688).

TARAŠKĒVIČIUS Bronislavas [1892.I.20 Mačiuliškėse (Trakų rj.) — 1941.XI.22] — revoliucinio judėjimo dalyvis, filologas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1916 baigęs Petrogrado un-to ist. ir filol. f-tą, iki 1918 dirbo jo rusų kalbos ir slavistikos katedroje. 1918 parašė ir išleido pirmąją baltarusių k. gramatiką. Nuo 1918 Vilniaus baltr. g-jos direktorius. 1921 su kitais Vilniuje įkūrė Baltarusių mokyklos d-ją. 1922—27 Lenkijos seimo atstovas, vadovavo jame Baltarusių atstovų klubui. 1925 su kitais sukūrė baltarusių valstiečių ir darbininkų org-ją — *Hramadą*, iki jos uždarymo 1927 buvo tos org-jos prezidiumo pirmininku. 1925.XII įstojo į Vakarų Baltarusijos Komunistų partiją (VBKP); dalyvavo Lenkijos KP IV ir VBKP III konferencijose. 1927 suimtas ir 1928 nuteistas 12 metų kalėti. 1930 amnestuotas, išvyko į Berlyną. 1931 važiuodamas per Lenkiją, buvo suimtas ir 1932 nuteistas 8 metus kalėti. 1933 Lenkijai pasikeitus su TSRS polit. kaliniais, atvyko į Maskvą, dirbo Tarptautiniame ž. ū. in-te. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

TARGÒNSKIS Jakovas [g. 1898.VII.31 Nikolajeve (Ukrainos TSR)] — smuikininkas, pedagogas, meno mokslų kandidatas (1935). 1924—28 studijavo Maskvos konservatorijoje, 1930—32 — Maskvos Aspirantūros in-te. Dėstė Maskvos muz. m-lose (nuo 1937 docentas). 1945—1949 Vilniaus konservatorijos, 1949—53 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas (1945—49 orkestrinio f-to dekanas, 1948—50 styginių instrumentų katedros vedėjas). Nuo 1948 profesorius. 1945—1948 grojo pirmuoju smuiku Filharmonijos styginiame kvartete, 1946—47 lygia greta dėstė Kauno konservatorijoje. Parengė nemaža Lietuvos smuikininkų. Nuo 1953 gyvena Rygoje.

TARGOVÌCOS KONFEDERĀCIJA — Targovicoje (Ukrainos TSR) sudaryta stambiųjų Žečpospolitos feodalų karinėpolitinė sąjunga (1792), kovojusi prieš Gegužės 3 dienos konstitucijos numatytas reformas, siekusi išlaikyti senąsias bajorijos privilegijas. Lietuvoje jos šalininkai pasivadino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generaline laisvąja konfederacija; pastarojoje dalyvavo S. Kosakovskis, T. k. išrinktas Lietuvos etmonu, vyskupas I. Masalskis ir kt. didikai. Konfederatai paprašė Rusijos imperatorę Jekateriną II kar. pagalbos. Seimo paskubomis surinkta kariuomenė neįstengė pasipriešinti konfederatų ir Jekaterinos II kar. pajėgoms, ir karalius Stanislovas Augustas pradėjo derybas. Konfederatų sudarytoji vyriausybė panaikino Gegužės 3 dienos konstituciją ir kitas Ketverių metų seimo reformas. Po II Žečpospolitos padalijimo (1793) T. k. buvo paleista.

TARYBINĖ ĀRMIJA — TSRS Ginkluotųjų Pajėgų dalis, apimanti sausumos kariuomenę, raketinę kariuomenę, karines oro pajėgas, oro desantinę kariuomenę, priešlėktuvinės gynybos kariuomenę kartu su centriniais ir vietiniais karinio valdymo organais, karinėmis mokslo įstaigomis ir karine mokymo sistema. Atskiroms T. A. kariuomenės rūšims vadovauja vyriausieji vadai su savo štabais. Vyriausiąjį vadovavimą TSRS Ginkluotosioms Pajėgoms, taigi, ir Taryb. Armijai, vykdo TSRS AT, bendrąjį vadovavimą — TSRS MT per TSRS Gynybos m-ją. Gynybos m-ją sudaro Gen. štabas, vyriausiosios ir centrinės karinės v-bos.

T. A. (iki 1946 Raudonoji Armija) — pirmoji pasaulyje socialistinė darbininkų ir valstiečių kariuomenė. Kartu su kitomis TSRS Ginkluotųjų Pajėgų dalimis — TSRS Kariniu jūrų laivynu, Pasienio kariuomene ir Vidaus kariuomene — T. A. gina nuo imperialistinių agresorių taiką, socializmo laimėjimus, tarybinės Tėvynės laisvę ir nepriklausomybę. T. A. yra TSRS tautų brolybės ir socialinio bei nacionalinio išsivadavimo kariuomenė. Ji remiasi sąmoninga drausme, yra auklėjama socialistinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo dvasia, palaiko broliškus ryšius su kitų soc. šalių kariuomenėmis.

Tarnyba Taryb. Armijoje yra kiekvieno TSRS piliečio pareiga. Karo prievolę atlieka 18—27 metų vyrai. Tarnybos laikas 2—3 metai. Šaukiama į T. A. kiekvienų metų pavasarį ir rudenį.

T. A. pirmtakas buvo Raudonoji gvardija (RG), pradėjusi kurtis 1917, Vasario revoliucijos metu. 1917 vasarą jos būriai susikūrė beveik visuose didžiuosiuose Rusijos miestuose ir pram. centruose. RG, vadovaujama Komunistų partijos, buvo pagrindinė Spalio revoliucijos jėga; ji laimėjo ginkluotus sukilimus Petrograde, Maskvoje ir kt. miestuose, po Spalio revoliucijos užgniaužė kontrrev. maištus įvairiuose Tarybų Rusijos rajonuose. 1918 pr. RG būriai dalyvavo mūšiuose su vok. interventais. Tie būriai sudarė besiformuojančios Raudonosios Armijos (RA) pagrindą. 1918.I.15 V. Leninas pasirašė dekretą dėl Darbininkų ir valstiečių Raudonosios Armijos sukūrimo. RA 1918.II.23 laimėjo pirmą didelę pergalę prieš vok. interventus Pskovo-Narvos mūšyje. Ta diena laikoma RA sukūrimo diena. Iki 1918.IV RG daliniai buvo performuoti į RA dalinius. RA sukūrimas turėjo lemiamą reikšmę Spalio revoliucijos pergalei apginti ir įtvirtinti. RA virto galingu nugalėjusio daugianacionalinio Rusijos valstybės proletariato ginklu, kuris kartu labai sustiprino ir viso pasaulio darbininkų klasinės kovos pozicijas, tapo pasaulinio proletariato ginklu.

Iš pradžių RA buvo kuriama savanoriškumo pagrindu, o 1918 vasarą buvo įvesta privaloma karo tarnyba. 1918—1919 išleisti pirmieji RA nuostatai, 1918—20 sukurti jos aukščiausieji kar. valdymo organai ir centr. kar. aparatas.

RA per piliet. karą sutriuškino vidaus kontrrevoliucijos ir užsienio imperialistų interventų kariuomenes. Pasibaigus tam karui, RA buvo reformuota: pakeistas ir sumažintas centr. kar. aparatas, sumažinta pati kariuomenė, sustiprinta vadovybė. 1925.IX.18 įsaku dėl privalomosios karo tarnybos TSRS Ginkluotosios Pajėgos suskirstytos į sausumos, oro, jūrų pajėgas ir jungtinę valst. polit. v-bos kariuomenę. 1935 RA štabas pavadintas Gen. štabu. 1937 prie kar. apygardų vadų įsteigtos kar. tarybos, 1938 įkurta RA Vyriausioji kar. taryba.

RA 1929 Mandžiūrijoje sumušė Kinijos Gomindano kariuomenę, mėginusią pažeisti TSRS sieną, 1938—39 — įsiveržusią į Mongoliją Japonijos imperialistų kariuomenę prie Chasano ež. ir (kartu su Mongolijos kariuomene) prie Chalchin Golo u. Didėjant fašizmo grėsmei, 1939 RA pradėta reorganizuoti, įvestas gyventojų kar. parengimas. 1941.VI.22 vok. fašistai įsiveržė į TSRS; prasidėjo *Didysis Tarybų Sąjungos Tėvynės karas.* RA iš pradžių buvo priversta trauktis. Tačiau jau 1942 pab. — 1943 buvo sukurta stipri armijos artilerija, sustiprinta zenitinė ir prieštankinė artilerija, formavosi nauji tankų ir mechanizuoti korpusai, sukurtos tankų armijos, didėjo oro pajėgos, karinis jūrų laivynas. Politinis ir organizacinis Komunistų partijos darbas, didvyriškas taryb. liaudies ryžtas padėjo RA D. Tėvynės karo metu tapti pirmarūše, techniškai aprūpinta kariuomene, kuri apgynė TSRS nuo fašizmo ir išvadavo daugelį Europos tautų iš jo jungo.

Po D. Tėvynės karo T. A. buvo mažinama, demobilizuojami vyr. amžiaus kariai. Tačiau imp. valstybėms primetus „šaltąjį karą", pradėjus steigti agresyvius kar. blokus, prireikė toliau stiprinti TSRS Ginkluotąsias Pajėgas, taigi, ir Tarybinę Armiją. Ji buvo perginkluojama naujausia kovos technika — greitesniais už garsą lėktuvais, atominiu ir termobranduoliniu ginklu, įv. paskirties raketomis (taktinėmis, operatyvinėmis, balistinėmis tarpžemyninėmis, globalinėmis) ir kt. moderniais ginklais. T. A. tapo galinga jėga, sugebanti apginti ne tik TSRS, bet ir kitas soc. valstybes.

LIETUVOS DARBO ŽMONĖS RAUDONOJOJE GVARDIJOJE IR RAUDONOJOJE ARMIJOJE PER SPALIO REVOLIUCIJĄ IR PILIETINĮ KARĄ. Karo nustumti į Rusiją Lietuvos darbo žmonės, bolševikų vadovaujami, aktyviai dalyvavo kovose dėl Spalio revoliucijos pergalės, siedami su ja viltį išvaduoti savo kraštą iš kaizerinių okupantų bei jų talkininkų vergovės, iš kapitalizmo jungo ir sukurti socialistinę Tarybų Lietuvos valstybę. Po Vasario revoliucijos lietuviai darbininkai Petrograde, Maskvoje, Nižnij Novgorode (dab. Gorkis), Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas) ir kt. miestuose ėmė gausiai telktis į RG dalinius ir įsijungė į Spalio revoliucijos mūšius. Į juos Lietuvos gyventojai stojo ne tik kaip pavieniai kovotojai tarp kt. tautybių darbininkų, bet ir lietuviškais RG būriais. Petrograde RSDDP Liet. sekcijų Centro Biuras suorganizavo du ginkluotų darbininkų būrius, kurie dalyvavo 1917.XI.7 sukilime. Iš Kauno į Maskvą evakuoti Tilmansų g-los darbininkai sudarė ginkluotą 200 žmonių būrį (vadas J. Kybartas), kuris kovėsi už Tarybų valdžią miesto gatvėse. Po Spalio revoliucijos pergalės prieš kontrrevoliucinius P. Krasnovo kazokus buvo pasiųstas ir Petrogrado RG lietuvių darbininkų būrys (vadas K. Giedrys). Kituose mūšiuose dalyvavo lietuviai iš Putilovo ir kitų g-lų. Petrogrado įgulos liet. kareivių susirinkimas 1917.XII.13 išrinko Lietuvių kareivių rev. k-tą, į kurį įėjo P. Bieliauskas, P. Fedaravičius, A. Karosas, R. Rasikas, J. Šepetys ir kt. Tas k-tas pakvietė liet. karius remti Tarybų valdžią. 1917 pabaigoje Maskvos, Petrogrado, Viborgo (Leningrado sr.) kar. įgulų lietuviai kariai, Vakarų fronto Lietuvių karių suvažiavimo dalyviai, paskelbė protestą prieš burž. nacionalistų, ypač *Lietuvių karininkų sąjungos* vadovybės, skelbiamą „neutralitetą" ir jų pastangas sukurti lietuvių nacionalistinius kar. dalinius kontrrevoliucijai remti. Liet. kareivių rev. k-to iniciatyva 1918.I.16—20 Petrograde įvykęs liet. karių II suvažiavimas paragino liet. kareivius ir darbininkus visapusiškai remti Tarybų valdžią, jungiantis į darbininkų valstybės ginkluotąsias pajėgas.

Tarybinė Armija. Raudonosios Armijos daliniai Vilniuje 1919

Karo metais Rusijoje atsidūrę pažangieji lietuviai, vadovaujami bolševikų, po Spalio revoliucijos pergalės ėmė rengtis kovai dėl Lietuvos išvadavimo iš kaizerinės okupacijos ir kapitalistų dvarininkų bei buožių išnaudojimo. Prasidėjus piliet. karui ir užsienio kar. intervencijai, buvo įsteigtas *Lietuvos reikalų komisariatas*, kuris, be lietuvių organizavimo kovai prieš kontrrevoliuciją, kartu turėjo vadovauti ir Lietuvos išlaisvinimo kovai. Tarybų Rusijos vyriausybei leidus, komisariatas ėmė formuoti RA liet. dalinius. Vok. imperialistams puolant Petrogradą, mieste buvo atidaryti 2 punktai, kur buvo telkiami savanoriai į RA liet. dalinius. 1918.II.22 įvykęs Viborgo įgulos liet. karių susirinkimas ragino visus karius stoti į Tarybų Rusijos RA. 1918.II senosios kariuomenės 12 armijos liet. eskadronas perėjo į RA ir su kitais RA daliniais gynė Petrogradą nuo vok. interventų. Į RA būrius lietuviai stojo Jekaterinoslave, Omske, Rostove prie Dono, Novorosijske (Krasnodaro kr.) ir kitur, kovojo su krasnovininkais, kornilovininkais, aleksejevininkais ir kitomis kontrrev. jėgomis. Išformavus burž. nacionalistų sukurtus liet. batalionus Vitebske ir Smolenske, daugumas jų karių įstojo į Raudonąją Armiją. 1918.VII pradžioje RA dalyje Smolenske buvo apie 1000, Vitebske — apie 400 lietuvių. 1918 vasarą ir rudenį Maskvoje iš evakuotų Lietuvos gyventojų buvo sukurtas RA *Vilniaus penktasis pėstininkų pulkas*, įėjęs į Vakarų diviziją. Iš D. Britanijos į Rusiją atvykę apie 200 lietuvių, soc. revoliucijos šalininkų, 1918.III įstojo į 2-jį internacionalinį proletarinį Omsko partizanų būrį ir kovėsi su baltagvardiečiais Sibire. Į Lietuvių burž. nacionalistų Novonikolajevske (dab. Novosibirskas) sukurtą Kolčiako armijos lietuvių batalioną 1919 įstojo 94 lietuviai revoliucionieriai. Batalione buvo sukurta pogrindinė kom. org-ja, kuriai vadovavo buvęs Škotijos lietuvių darbininkų laikr. „Rankpelnis" redaktorius J. Steponaitis. 1919.XI.25 Čerepanovo geležinkelio stotyje (Novosibirsko sr.) komunistų vadovaujami liet. bataliono kariai sukilo, suėmė 15 karininkų reakcionierių; apie 400 karių su visu bataliono kar. turtu perėjo į taryb. partizanų pusę, pakrikdydami svarbų kolčiakininkų fronto barą. 1919.XII pab. lietuvių kom. batalionas buvo įjungtas į RA 312 pulką.

RA liet. dalinių ir pavienių lietuvių raudonarmiečių buvo 10 ir 15 armijose, 2, 6, 8, 19, 54, 64 šaulių divizijose, Kronštato tvirtovės įguloje, 2 artilerijos brigadoje ir daugelyje kitų RA dalinių. Iš viso 1919—20 Raudonojoje Armijoje tarnavo ir piliet. karo frontuose kovojo prieš interventus ir baltagvardiečius apie 4000 lietuvių karių. Mažeikių kuopa, kuri priklausė 52 lenkų šaulių divizijai, kovėsi prie Kursko, Belgorodo, Charkovo, Kachovkos (Chersono sr.), forsavo Sivašą (Krimo sr.). 1920—21 lietuviai kariai kovėsi prieš Machno gaujas, kovojo už Tarybų valdžią Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose.

Piliet. kare pasižymėjo lietuviai: armijos vadas J. Uborevičius, korpuso vadas V. Putna, pulkų vadai A. Juškevičius, B. Švelnys, kariai F. Baltušis-Žemaitis, K. Stasiulis, V. Penkaitis ir kt.

RAUDONOJI ARMIJA LIETUVOJE 1918—20. Bręstant Lietuvoje rev. situacijai, 1918.XI.10 LKP CK iniciatyva Vilniuje buvo sudarytas karinis rev. k-tas sukilimui rengti. 1918.XI.11 k-tas nutarė ginkluoti komunistus, Tarybų Rusijos RG pavyzdžiu organizuoti **kovos būrius**, rengti ginklų sandėlius. 1918 pab. rev. kovos būriai (kai kur jie buvo vadinami **raudongvardiečių būriais**) buvo sukurti Šiauliuose, Kuršėnuose (ž. *Žemaičių pulkas*), Mažeikiuose, Panevėžyje, Rokiškyje ir kitur. Kai kurie iš tų būrių vėliau įsaugo į RA liet. dalinius.

Tarybų Rusijos vyriausybė, 1918.XI.13 panaikinusi *Bresto taikos* sutartį,

1918.XII.22 pripažino Lietuvos TSR nepriklausomybę ir ėmė remti jos valdžią savo kar. pajėgomis. 1919.I.1 lenkų legionieriams užgrobus Vilniuje valdžią, darbo žmonėms padėti atžygiavo RA Vilniaus penktasis pėstininkų pulkas. Drauge su kai kuriais kitais RA daliniais 1919.I.5 jis padėjo Vilniuje atkurti Tarybų valdžią. 1919 sausio pradžioje RTFSR Gynybos taryba, Lietuvos TSR vyriausybės prašoma, pasiuntė jai padėti Pskovo ir Internacionalinę divizijas. Pirmoji 1919.I.21 buvo pavadinta Lietuviškąja divizija, kartu įjungiant į ją Vilniaus penktąjį pėstininkų pulką.

Susikūrus didesniojoje Lietuvos dalyje Tarybų valdžiai, vienas svarbiausių LKP ir Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės uždavinių buvo organizuoti ginkluotą kovą prieš užsienio interventus ir vidaus kontrrevoliuciją. 1919.I.13 vyriausybė sudarė Lietuvos Rev. kar. tarybą, į kurią įėjo V. Kapsukas, F. Norvydas, R. Rasikas ir kiti. Taryba koordinavo rev. kar. dalinių veiksmus Lietuvoje, vadovavo partiz. judėjimui. 1919.I.20 buvo sukurtas Lietuvos Karo reikalų liaudies komisariatas, kuriam vadovavo R. Rasikas. Komisariatui buvo pavesta organizuoti ir formuoti Lietuvoje RA dalinius, rūpintis politiniu ir kariniu jų parengimu, aprūpinti juos maistu, ginklais, apranga. Lietuvos ir Baltarusijos respublikoms susijungus, Lietuvos ir Baltarusijos TSR karo reikalų liaudies komisaru buvo paskirtas J. Unšlichtas.

1919.I apskričių centruose buvo įsteigti savanorių telkimo į RA biurai. Vėliau susiformavo gubernijų, apskričių ir valsčių kar. komisariatai, kurie telkė savanorius į RA, organizavo gyventojų visuot. kar. mokymą, vedė kar. specialistų ir karo prievolininkų apskaitą, ruošėsi mobilizacijai į RA. 1919 pradžioje LKP CK nutarimu buvo paskelbta Komunistų partijos narių mobilizacija į Raudonąją Armiją. 1919.II.2—4 Vilniuje vykusi LKP II konferencija pavedė visoms part. org-joms tuojau ginkluoti ir mokyti karo dalykų visus partijos narius. Apskričių centruose ir kt. miestuose buvo formuojami RA būriai.

Jau 1918.XI pradėtas organizuoti Panevėžio raudonasis batalionas. Šiauliuose buvo suformuotas Žemaičių pulkas. Vilniuje pradėtas formuoti Kauno šaulių pulkas, vėliau pavadintas pirmuoju atsargos batalionu; jo branduolį sudarė 180 kauniečių savanorių. Be to, Vilniuje iš savanorių buvo formuojamas apsaugos batalionas; vasario pr. jis turėjo apie 350 karių. Prie Kalvarijos Darbininkų atstovų tarybos, kuri dar nebuvo įtvirtinusi savo valdžios platesnėje teritorijoje, susitelkė apie 300 partizanų būrys. Žemaitijos Karinis rev. k-tas, paėmęs valdžią Telšiuose, rėmėsi kar. daliniu (200 karių, iš jų 50 raitelių), sukurtu Kuršėnuose. Apie 300 raudonarmiečių turėjo Joniškėlio apskrities Darbininkų atstovų taryba. Šiame būryje buvo dalis iš Šiaulių pasitraukusio Žemaičių pulko karių. Mažeikių kovos kuopa turėjo apie 130 raudonarmiečių. Ginkluoti komunistų būriai buvo sukurti Kupiškyje, Utenoje, Rokiškyje ir kitur. Iš Vilniaus komjaunuolių 1919.I buvo suorganizuotas Libknechto kar. būrys, kuris ėjo sargybą prie vyriausybės įstaigų, vėliau su kitais RA daliniais kovėsi prieš lenkų legionierius Vilniuje.

Lietuvos ir Baltarusijos respublikoms susijungus, visa Vakarų armija buvo pavadinta Lietuvos ir Baltarusijos armija (1919.III.13). Joje buvo 3 divizijos: Lietuviškoji, 17 šaulių ir Vakarų. RA junginiai, veikiantys Lietuvoje, buvo papildomi vietos savanoriais. RA daliniai Lietuvoje buvo kuriami, griežtai laikantis klasinio principo — į ją buvo priimami tik darbininkai ir darbo valstiečiai. 1919.I.1 Pskovo, vėliau Lietuviškojoje divizijoje buvo 2473 durtuvai, 65 kardai, 78 kulkosvaidžiai, 9 lengvieji artilerijos pabūklai; 1919.III.20 — 7330 durtuvų, 69 kardai, 104 kulkosvaidžiai ir 12 pabūklų. LKP ir Lietuvos rev. vyriausybė įtraukė į respublikos ginkluotąsias pajėgas apie 5000 žmonių. Buvo galima Lietuvos Raudonojoje Armijoje sutelkti 20—30 tūkst. žmonių, bet jiems aprūpinti trūko ginklų, aprangos, šaudmenų.

Mažai apmokyti ir blogai ginkluoti RA daliniai Lietuvoje negalėjo atsispirti jungtinėms užsienio interventų ir vietos reakcijos jėgoms. 1919.IV.19 Pilsudskio legionai įsiveržė į Vilnių, nuslopino Tarybų valdžią, o Vilnių bei Vilniaus kr. atplėšė nuo Lietuvos. Spaudžiamos daug pranašesnių vokiečių bei lenkų interventų ir Lietuvos burž. kariuomenės pajėgų, revoliucijos ginkluotosios pajėgos 1919 vasarą buvo priverstos pasitraukti ir iš kitų Lietuvos vietų.

Vykstant Lenkijos—Tarybų Rusijos karui, 1920.VII.14 RA raitelių korpusas, vadovaujamas G. Gajaus, ir 4-sios armijos junginiai išvijo iš Vilniaus lenkų kontrrevoliucionierius. Pagal Tarybų Rusijos—Lietuvos taikos sutartį (1920.VII.12) Vilnius ir Vilniaus kr. buvo perduotas Lietuvai. 1920.VIII.27 RA iš Vilniaus buvo išvesta.

LIETUVIAI RAUDONOJOJE ARMIJOJE 1920—40. Pasibaigus piliet. karui ir užsienio karinei intervencijai, RA nac. daliniai buvo išformuoti. Tačiau ir 1920—40 Raudonojoje Armijoje tarnavo didelis būrys karių, kilusių iš Lietuvos. Kai kurie iš jų pasižymėjo kaip gabūs organizatoriai, karo specialistai teoretikai, vadovai, karo akademijų dėstytojai (*F. Baltušis-Žemaitis*, Jonas *Blaževičius*, Juozas *Blaževičius*, *V. Juškevičius*, *V. Putna*, *J. Smuškevičius*, *J. Uborevičius* ir kt.).

RAUDONOJI ARMIJA LIETUVOJE 1939—41. Prasidėjus II pasaul. karui ir hitlerinei kariuomenei artėjant prie TSRS sienų, kai Lenkijos pralaimėjimas

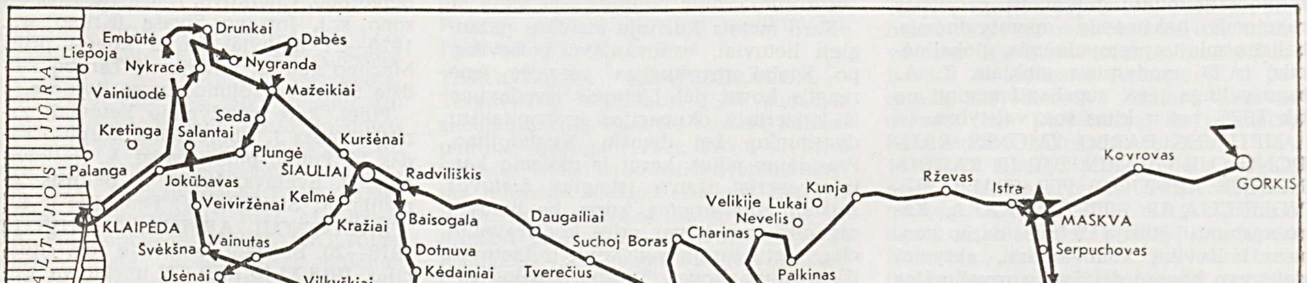

Tarybinė Armija. 16 lietuviškosios divizijos žygių kelias 1942—1945

kare buvo neišvengiamas, RA išvadavo Lenkijos okupuotas V. Ukrainos, V. Baltarusijos ir Vilniaus krašto žemes. 1939. IX.17 RA įžengė į Vilnių. 1939.X.10 Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartimi Vilnius ir Vilniaus kr. buvo perduoti Lietuvai, TSRS ir Lietuvos sienų gynybai į Lietuvą įvestos RA įgulos (jos buvo dislokuotos Naujojoje Vilnioje, Alytuje, Gaižiūnuose (Jonavos rj.) ir Prienuose). Nuvertus Lietuvoje faš. diktatūrą ir sudarius Liaudies vyriausybę, Lietuvos *kariuomenė* buvo pertvarkyta. 1940.VII.3 ji buvo pavadinta Lietuvos Liaudies kariuomene (LLK), jos vadu paskirtas gen. V. Vitkauskas (vėliau gen. F. Baltušis-Žemaitis), vykdomi dem. pertvarkymai, keliamas karių polit. aktyvumas ir sąmoningumas. Lietuvai įstojus į TSRS, LLK pagal TSRS Konstituciją buvo reorganizuota ir įjungta į RA. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940.VIII.30 nutarimu iš buvusios LLK buvo sudarytas RA 29 teritorinis šaulių korpusas (179 ir 184 šaulių divizijos ir atskiri daliniai). Korpuso vadu buvo paskirtas gen. V. Vitkauskas. Be jo, iš LLK į korpusą atėjo generolai A. Čepas, J. Černius, V. Karvelis, pulkininkai B. Gertus, K. Gudelis, V. Kiršinas, A. Šurkus, A. Urbšas ir daug kitų aukštesniųjų ir žemesniųjų karininkų.

RAUDONOSIOS ARMIJOS LIETUVIŠKIEJI DALINIAI DIDŽIOJO TĖVYNĖS KARO METAIS. 1941.VI.22 į Lietuvą įsiveržė hitlerinė kariuomenė. Kartu su kitais RA daliniais į TSRS gilumą kaudamiesi pasitraukė apie 3000 RA liet. dalinių kareivių, karininkų ir polit. darbuotojų. Liet. daliniai kovėsi prie Vileikos, Molodečno, Lepelio, Nevelio, Velikije Lukų ir kitur. Nuo nepaliaujamų mūšių seko jų jėgos, todėl po gynybinių kautynių prie Velikije Lukų (1941.VIII) jie buvo perkelti kitur: daugelis pasiųsta į inžinerijos ir statybos batalionus, kai kurie karininkai — į tobulinimosi kursus ir į karo m-las dėstytojais. Mūšiuose D. Tėvynės karo pradžioje pasižymėjo liet. dalinių kariai B. Mažeika, V. Rimša, S. Vaznelis ir kt.

Į TSRS gilumą karo pradžioje pasitraukė apie 23 000 Lietuvos gyventojų. Reikšdami daugelio pasitraukusiųjų norą, LKP CK ir Lietuvos TSR vyriausybė paprašė TSRS vyriausybę leisti suorganizuoti Raudonojoje Armijoje liet. junginį. TSRS Valst. gynybos k-to nutarimu 1941 pab. pradėta formuoti **16 liet. šaulių divizija** (ją sudarė 156, 167 ir 249 šaulių pulkai, 224 artilerijos pulkas ir kiti daliniai). Divizijos branduolį sudarė buvusio 29 terit. korpuso kariai ir pasitraukę į TSRS gilumą Tarybų Lietuvos part. bei taryb. darbuotojai. Divizijos vadas 1942—43 buvo F. Baltušis-Žemaitis, 1943—44 V. Karvelis, nuo 1944 rudens A. Urbšas; divizijos pulkų, batalionų ir kuopų vadai daugiausia buvę LLK karininkai, tarnavę 29 terit. korpuse. Į diviziją buvo paskirta ir kitose RA dalyse tarnavusių liet. karininkų. 1942. V.22 liet. divizijoje buvo 12 398 kariai (919 karininkų, 1685 seržantai ir 9794

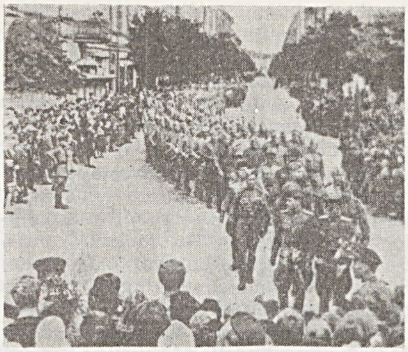
Tarybinė Armija. 16 lietuviškoji divizija Vilniuje 1945.VIII

eiliniai). 53,7% jų buvo kilę iš darbininkų. Divizijos nac. sudėtis: lietuvių 36,3% (karininkų 48,0%, seržantų 40,9%, eilinių 32,8%), rusų 29,9%, žydų 29,0%, kt. tautybių 4,8%. Divizijos nac. sudėtis keitėsi; 1944.IV jau 68,4% visų jos karių buvo lietuviai. Prieš pirmuosius mūšius, 1943.I, divizija turėjo 1378 komunistus ir 1718 komjaunuolių.

1942.XII, po apmokymo, 16 liet. divizija buvo pasiųsta į frontą. Įjungta į 48 armiją, ji 1943.II.24 prie Aleksejevkos (Oriolo sr.) stojo į mūšį. Gamtinės ir taktinės kautynių sąlygos buvo sunkios. Kariai ir vadai dar neturėjo kovinio patyrimo. Užtat divizija, nepaisant jos karių ir vadų didvyriškumo, 1943. II—III mūšiuose patyrė daug nuostolių.

1943.VII.5 stiprios hitlerininkų jėgos pradėjo pulti taryb. kariuomenę fronto iškyšulyje ties Kursku, tikėdamosi ją sunaikinti ir sudaryti naują pavojų Maskvai. Liet. divizija savo gynybos bare VII.5—6 atmušė visas priešo atakas. VII.23—VIII.12 ji dalyvavo bendrame RA puolime Oriolo kryptimi, kaudamasi nuėjo 120 km, išvadavo daugiau kaip 60 gyvenviečių. Pailsėjusi Tulos apylinkėse, 1943.X—XII ji dalyvavo puolamuosiuose ir gynybiniuose mūšiuose prie Gorodoko (Vitebsko sr.).

1944 vasarą RA, sutriuškinusi hitlerinę Centro armijų grupę, pradėjo vaduoti Lietuvą. Iki rugpiūčio I Pabaltijo ir III Baltarusijos frontų kariuomenė išvadavo didesniąją dalį Lietuvos su Vilniumi, Kaunu, Panevėžiu (ž. *Vilniaus—Kauno operacija*). 1944.VII.12 liet. divizija, kuri tuo metu priklausė I Pabaltijo fronto kariuomenei ir dalyvavo Polocko operacijoje, gavo įsakymą žygiuoti į Lietuvą. VIII. 2 ji susitelkė ties Šiauliais. 1944 vasarą RA pasiekė Baltijos jūrą netoli Tukumo (Latvijos TSR), perkirsdama hitlerininkų Šiaurės armijų grupę, išdėstytą Pabaltijyje ir R. Prūsijoje. Vokiečių karo vadovybė, bandydama atkurti tos grupės sausumos komunikacijas, sutelkė prie Šiaulių 7 tankų ir 3 pėstininkų divizijas ir pradėjo puolimą. 16 liet. divizija 1944.VIII.17—19 su kitais RA junginiais atmušė priešą. Divizija per šiuos gynybos mūšius sunaikino 22 priešo tankus, 8 šarvuotus transporterius ir daug kitos karo technikos (ž. *Šiaulių operacija*). Lietuvoje iki 1944.X pr. frontas stovėjo Kruopių—Kuršėnų—Raseinių— Kybartų linijoje. 1944.X pradžioje RA pradėjo *Klaipėdos operaciją*— mūšius už Žemaitijos ir Klaipėdos kr. išvadavimą. Papildyta naujais kariais iš išvaduotų Lietuvos rajonų, 16 liet. divizija 1944.X.5 forsavo Dubysą ir ėmė pulti Kelmės—Tilžės kryptimi. Kaudamasi ji nuėjo 187 km, išvadavo 419 gyvenviečių (jų tarpe Kelmę, Kražius, Kaltinėnus, Vainutą, Šilalę) ir, X.11 užėmusi Usėnų geležinkelio stotį (Šilutės rj.), įsirengė žiedinės gynybos pozicijas. X.12—16 divizija atmušinėjo smarkias hitlerininkų atakas. Hitlerininkai prieš liet. diviziją pasiuntė Tilžės karo m-los kursantus, 551 pėstininkų divizijos likučius ir SS Geringo tankų diviziją. Vienu kartu būdavo siunčiama į mūšį 1—2 pulkai pėstininkų, kuriuos remdavo kelios dešimtys tankų. Tačiau hitlerininkai neįstengė pralaužti divizijos gynybos. Už masinį didvyriškumą šimtai 16 divizijos karių gavo vyriausybinius apdovanojimus, 10 labiausiai pasižymėjusių — Tarybų Sąjungos Didvyrio vardą, o 16 liet. divizija buvo apdovanota ,,Raudonosios vėliavos" ordinu. Spalio mėn. mūšiuose liet. dvizija sunaikino apie 5600

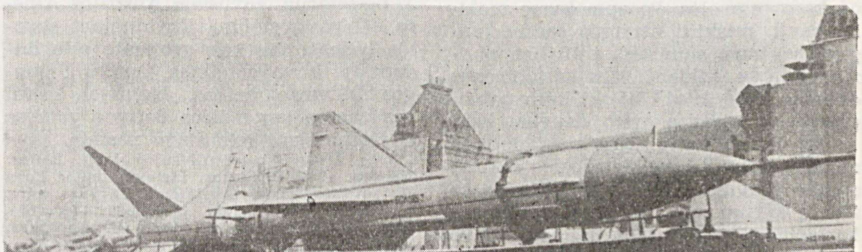
Tarybinės Armijos raketinių dalinių paradas Maskvoje 1969

vokiečių kareivių ir karininkų, 50 tankų ir savaeigių pabūklų, 32 šarvuotus transporterius ir tanketes, 83 mašinas ir vilkikus, 44 pabūklus ir daug kitos kar. technikos. 1945.I.28 liet. divizija su kitais RA junginiais išvadavo Klaipėdą. Už tai visiems tiems daliniams, taigi ir 16 liet. divizijai, buvo suteiktas Klaipėdos vardas. Vėliau 16 liet. divizija kovėsi Kurše, padėdama likviduoti apsuptą hitlerinės kariuomenės grupuotę.

1943.II—1945.V.5 liet. divizija kaudamasi nužygiavo 386 km ir išvadavo 648 gyvenvietes. Jos kariai nukovė ir sužeidė daugiau kaip 30 000 ir paėmė į nelaisvę apie 12 000 priešo kareivių ir karininkų. Mūšiuose divizijos kariai sudegino ir pamušė 116 tankų ir savaeigių pabūklų, 50 šarvuočių, 152 automašinas, sunaikino 249 pabūklus ir minosvaidžius ir daug kitos priešo karo technikos, paėmė gausų laimikį. Už sėkmingus kovos veiksmus per visą D. Tėvynės karo laikotarpį dvylikai labiausiai pasižymėjusių divizijos karių (V. Bernotėnui, V. Jacenevičiui, F. Lisenkai, S. Šeinauskui, G. Ušpoliui, V. Vilenskiui ir kt.) buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

16 liet. divizijos suformavimas labai sustiprino liet. tautos kovą prieš hitlerininkus okupuotoje Lietuvoje.

16 liet. divizijos rezervams rengti 1942 viduryje Balachnoje (Gorkio sr.) buvo suformuotas 2 liet. šaulių atsargos batalionas. Jį sudarė trys šaulių kuopos, minosvaidžių, kulkosvaidžių ir pionierių būriai. Į 2 liet. šaulių batalioną buvo imami iš Lietuvos į šalies gilumą pasitraukę jaunuoliai, t. p. kiti piliečiai, nespėję įstoti į 16 liet. diviziją, savanoriai. Pirmaisiais metais batalionui vadovavo J. Soblys, vėliau Z. Maleševskis.

Tebevykstant mūšiams Lietuvoje, 1944 išvaduotoje jos dalyje buvo paskelbta karo prievolininkų mobilizacija į RA. Iki karo pabaigos buvo mobilizuota ne mažiau kaip 108 000 žmonių, nors mobilizacija vyko smarkios klasių kovos sąlygomis ir dalis jaunimo, burž. nacionalistų propagandos paveikta, vengė karo prievolės. Po apmokymo mobilizuotieji, priskirti atsargos šaulių junginiams, buvo siunčiami į 16 liet. diviziją ir kitus veikiančiosios kariuomenės dalinius. Nuo 1944.VIII iki karo pabaigos į liet. diviziją atėjo daugiau kaip 13 000 naujų karių. Nepilnais duomenimis, į kitus RA veikiančiosios kariuomenės junginius (II ir III Baltarusijos frontų kariuomenę, vėliau ir kt. frontų kariuomenę) 1944 pab. ir 1945 buvo pasiųsta apie 16 000 lietuvių karių. Dauguma mobilizuotųjų iki pat karo pabaigos buvo mokomi atsargos šaulių junginiuose, vėliau kai kurie jų dalyvavo kare su Japonija.

LIETUVIAI KITUOSE RAUDONOSIOS ARMIJOS DALINIUOSE DIDŽIOJO TĖVYNĖS KARO METAIS. D. Tėvynės kare lietuviai kovėsi ir kituose RA daliniuose. Pirmosiomis karo dienomis daugelyje Lietuvos vietų iš komunistų, komjaunuolių ir taryb. aktyvistų buvo kuriami ginkluoti būriai, kurie kovėsi ne tik su burž. nacionalistų gaujomis, bet ir su reguliaria vok. kariuomene. Lietuviai kariai padėjo vaduoti Leningradą, Odesą, Smolenską, Maskvą, Novočerkaską, Melitopolį, Sevastopolį, Krimą, Charkovą, Volčianską ir daugelį kitų vietų. Kovose ypač pasižymėjo V. Rutkauskas, A. Jankus, Kovas, B. Lažauskaitė, A. Lukšys, J. Serbenta, E. Taleikis. Kaunietis lakūnas P. Dargis prie Leningrado ir Maskvos 1941—42 oro mūšiuose numušė 11 priešo lėktuvų. 414 šaulių divizijos skyriaus vadui A. Juodžiui už žygdarbį, atliktą vaduojant Sevastopolį, buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

D. Tėvynės kare pasižymėjo nemaža ir Spalio revoliucijos išugdytų partinių ir karo veikėjų, kilusių iš Lietuvos ir tarnavusių Raudonojoje Armijoje, jų tarpe karininkai B. Andriušis, M. Cijūnėlis, V. Dmuchovskis, P. Juškevičius, E. Kušneris, K. Savičius, J. Stankūnas, K. Stasiulis, J. Staškevičius, V. Tolkevičius. Vilniečio gen. V. Juškevičiaus vadovaujama kariuomenė (22, vėliau ir 31 armija) dalyvavo kautynėse prie Smolensko, Maskvos, kovėsi dėl Kalinino miesto išvadavimo. Plk. J. Žiburkus buvo 28 armijos priešlėktuvinės gynybos viršininkas. D. Tėvynės karo pradžioje šaulių pulkui vadovavo plk. J. Blaževičius; jo pulkas pasižymėjo Stalingrado kautynėse. J. Blaževičius buvo paskirtas divizijos, vėliau korpuso vadu. Generolai F. Baltušis-Žemaitis, A. Čepas, V. Karvelis, V. Vitkauskas, plk. A. Šurkus dėstė karo akademijose. Karo m-lose dėstė plk. A. Urbšas, majorai A. Raugalė, A. Svičiulis, kpt. A. Keselis, ltn. V. Rimas ir kiti RA karininkai lietuviai.

Lietuviai kariai dalyvavo beveik visose baigiamosiose D. Tėvynės karo operacijose (apie 5 tūkst.— R. Prūsijos, 7—8 tūkst.— R. Pomeranijos ir Berlyno operacijose). 1944 pab. ir 1945 118 šaulių korpuso vado pavaduotoju buvo gen. V. Karvelis, 216 šaulių divizijos vado pavaduotoju — plk. A. Šurkus. 99 gvardijos šaulių divizijos vadui gen. J. Blaževičiui, žuvusiam Austrijos Alpėse, už pasižymėjimą likviduojant stambią hitlerininkų kar. grupuotę prie Budapešto, buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. Lietuviai kariai pasižymėjo per mūšius Berlyno gatvėse ir šturmuojant reichstago pastatą.

Lit.: Lietuviškosios divizijos kovų kelias, Maskva, 1944; **P. Štaras,** Lietuvių tautos kova už Tėvynės laisvę Didžiajame Tėvynės kare, V., 1956; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, [straipsnių rinkinys], V., 1957; **V. Kapsukas,** Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, V., 1958; **J. Aničas,** Lietuviai bolševikai Spalio revoliucijos kovose, V., 1958; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 3—4, V., 1958—1961; **J. Aničas, S. Noreikienė,** Lietuvos reikalų komisariato veikla 1917—1918 metais, V., 1959; Proletarinė revoliucija Lietuvoje, [dalyvių atsiminimai], V., 1960; История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—45 гг., 4 т., М., 1960—62; **Z. Angarietis,** LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1962; Vytautas Putna, V., 1962; **B. Vaitkevičius,** Iš Škotijos lietuvių kovų už Tarybų valdžią Sibire istorijos.—„LKP istorijos klausimai", t. 3, V., 1963; **P. Bernatavičius,** Lietuvos komunistai kovoje prieš vokiškuosius fašistinius grobikus Didžiojo Tėvynės karo frontuose (1941 m. birželis—1943 m. gruodis).— Ten pat; **J. Žiugžda,** Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje, K., 1964; **P. Bernatavičius,** Lietuvos komunistai kovoje prieš vokiškuosius fašistinius grobikus Didžiojo Tėvynės karo pabaigoje (1944 m. sausis—1945 m. gegužė).— „LKP istorijos klausimai", t. 4, V., 1964; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965; **P. Štaras,** Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966; Борьба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., 3 кн., Рига, 1966—69; **B. Vaitkevičius,** Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1967; **J. Dobrovolskas,** Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose, V., 1967; Борьба за Советскую власть в Литве в 1918—1920 гг., Вильнюс, 1967; **K. Gabdankas,** Raudongvardiečiai iš Kauno, V., 1967; Борьба за Советскую власть в Прибалтике, М., 1967; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.— „Komunistas", 1967, Nr. 10; V. **Kapsukas,** Raudonoji Armija.— Raštai, t. 9, V., 1970.

„TARÝBINĖ DZŪKIJÀ"— tarybinis Alytaus aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1945.II.21 — 1950.XII.28 dukart per savaitę.

„TARÝBINĖ KLAĨPĖDA" — tarybinis Klaipėdos miesto laikraštis, einąs nuo 1950.X.20 penkiskart per savaitę. Redaguoja J. Mesjė. Eina tapatus leidinys rusų kalba „Sovetskaja Klaipeda" (pradėjo eiti 1945.XI.7). 1950—53 ėjo kaip Klaipėdos sr. laikraštis.

„TARÝBINĖ MOKYKLÀ" — tarybinis mėnesinis pedagogikos žurnalas, einąs nuo 1945.IV Vilniuje. Redagavo J. Žiugžda, P. Mikutaitis, K. Kedaitis, J. Kavaliauskas, B. Boreišienė, nuo 1965 redaguoja A. Burokas.

„Tarybinė mokykla". 1970 Nr. 3 antraštė

„TARÝBINĖ MÓTERIS"— tarybinis mėnesinis žurnalas, einąs nuo 1952.I Vilniuje. Iki 1965 redaktorė I. Povilavičiūtė, nuo 1965 B. Boreišienė. 1970 ėjo 315 000 egz. tiražu. Leidžiamas tapatus leidinys lenkų kalba („Kobieta radziecka").

„Tarybinė moteris". 1970 Nr. 4 antraštė

TARÝBINĖ-PARTÌNĖ MOKYKLÀ PRIĒ LKP CK — specialioji vidurinė mokykla Vilniuje. Įsteigta 1955. Rengia partinius ir tarybinius darbuotojus, kartu teikdama agronomo, zootechniko arba ž. ū. ekonomisto specialybę. Ž. *Partinės mokyklos.*

„TARÝBINĖ TĖVYNĖ" — **1.** Tarybinis buvusio Ramygalos rj. laikraštis, ėjęs 1951.II.14—1962.IV.25 dukart per savaitę.

2. Tarybinis buvusio Šalčininkų rj. laikraštis, ėjęs 1958.V.15—1962.IV.27 dukart per savaitę. 1951.II.18—1962.

IV.27 ėjo tapatus leidinys lenkų kalba („Ojczyzna radziecka") ir 1954.VIII.19—1962.IV.27 — rusų kalba („Sovetskaja rodina").

„TARYBINĖ VĖLIAVA" — tarybinis Jurbarko aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1949.I.3—1950.XI.11 dukart per savaitę.

„TARYBINĖ ŽEMĖ" — tarybinis Zarasų rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.28 triskart per savaitę.

TARYBINIAI ŪKIAI — stambios valstybinės TSRS žemės ūkio įmonės. Visos T. ū. gamybos priemonės ir visa jų produkcija yra soc. valstybės nuosavybė. Valstybė nustato T. ū. organizavimo ir jų tvarkymosi principus. T. ū. veikia visiškos ūkiskaitos pagrindais, turi daug operatyvinio savarankiškumo. Be T. ū., Tarybų Sąjungoje yra ir kitų valstybinių ūkių: eksperimentinių (prie ž. ū. mokslinio tyrimo įstaigų), mokomųjų (prie ž. ū. m-lų), pagalbinių (daugiausia prie socialinio aprūpinimo ir gydymo įstaigų), žuvininkystės ūkių, medelynų, žirgynų. T. ū. darbininkams bei tarnautojams mokama už darbą taip, kaip ir visų valst. įmonių darbuotojams, be to, jie gali turėti asmeninį pagalbinį ūkį. T. ū. savo darbuotojams lengvatinėmis sąlygomis parduoda ž. ū. produktų, duoda ganyklas, padeda jiems apsirūpinti pašarais. Valstybė ir patys ūkiai (iš savo pelno) skiria daug lėšų gyv. namams, vaikų lopšeliams ir darželiams, kultūros namams, buitinio aptarnavimo bei prekybos įmonėms statyti ir tvarkyti.

T. ū. kūrimo idėją iškėlė Balandžio tezėse (1917) V. Leninas. 1918 jie pradėti kurti Tarybų Rusijoje, konfiskuotuose dvaruose. Lietuvoje T. ū. užuomazgų atsirado 1918—19 proletarinės revoliucijos laikotarpiu, kuriant konfiskuotuose dvaruose, pirmiausia stambiuose, valstybinius liaudies ūkius. Vilniaus kr. dalyje, kurią Tarybų Lietuvai 1940 perdavė BTSR, T. ū. buvo pradėta organizuoti 1939 pabaigoje. 1940.IX—X, vykdant Lietuvoje žemės reformą, valstybė perėmė 357 ūkius (daugiausia buvusių dvarų centrus) su 45 100 ha žemės. Iš jų buvo suorganizuota 60 T. ū., kuriems 1941 perduota dar 4500 ha (Klaipėdos krašte T. ū. pradėta organizuoti 1945). 1941 Lietuvos taryb. ūkiams buvo paskirta iš sąjunginių fondų 120 traktorių, 15 kombainų, 85 sunkvežimiai, 120 traktorinių plūgų, 145 traktoriniai kultivatoriai ir nemaža kt. padargų. LKP V suvažiavimas (1941.II) nurodė, kad T. ū. turi tapti pavyzdiniais ūkiais — veislinės gyvulininkystės ir grynaveislės sėklos auginimo židiniais. Vok. faš. okupacijos metais T. ū. (juos administravo patys okupantai ar jų statytiniai) buvo nuniokoti, jų turtas išgrobstytas.

1944, dar tebevaduojant Lietuvą, T. ū. pradėta atkurti ir plėsti. 1948 pab. Lietuvoje buvo 104 T. ū.; jie turėjo 153 900 ha žemės, nemaža traktorių, ž. ū. mašinų; 35 iš jų buvo elektrifikuoti. Tais metais taryb. ūkiuose primelžta vid. po 1834 l pieno iš karvės (nemaža ūkių primelžė vid. po 2700—3000 l iš karvės), dvidešimt devynios įvairių T. ū. gausaus derliaus grandys gavo po 18—30 cnt grūdų iš ha. Už gerą darbą nemaža T. ū. darbininkų 1947—49 buvo apdovanoti TSRS ordinais ir medaliais, 1949 Žeimių (Jonavos rj.) taryb. ūkio grandininkui P. Žmiejauskui ir Aštriosios Kirsnos (Lazdijų rj.) taryb. ūkio grandininkui A. Miklušiui pirmiesiems Lietuvoje buvo suteikti Socialistinio Darbo Didvyrio vardai. Vis dėlto bendrieji T. ū. gamybos duomenys pokario metais buvo menkoki, būta ir blogai besitvarkančių ūkių. 1951 pab., baigus socialistiškai pertvarkyti Lietuvos žemės ūkį, buvo 111 T. ū., kurie valdė 168 800 ha žemės (4% visų Lietuvos TSR ž. ū. naudmenų). 1955 T. ū. buvo sustambinti, ir jų liko 87. Nuo 1956, pradėjus ekonomiškai silpnus kolūkius perorganizuoti į T. ū., pastarųjų ėmė sparčiai gausėti, didėjo jų valdomos žemės plotai. Kaip keitėsi T. ū. skaičius, jų ž. ū. naudmenų plotai, gyvulių ir ž. ū. mašinų skaičius, rodo 1 lentelė.

Plečiant melioracijos darbus, gamybinių pastatų statybą, vis geriau aprūpinant ūkius miner. trąšomis, gerėjant jų darbuotojų kvalifikacijai, vis plačiau naudojant gamyboje mokslo pasiekimus, gamybą specializuojant, jos rezultatai palaipsniui gerėjo. Šį procesą lėtino ekonomiškai silpnų kolūkių įsiliejimas į T. ū., reikiamai nesutvarkytas T. ū. darbuotojų atlyginimas; turėjo įtakos ir 1961—62 nederlius. Sparčiau T. ū. gamyba kilo nuo 1966, kai TSKP CK 1965 kovo plenumo ir TSKP XXIII suvažiavimo (1966) nutarimais visam žemės ūkiui buvo sudarytos sąlygos intensyvinti gamybą, materialiai skatinti ž. ū. darbuotojus. Kaip didėjo T. ū. gamyba 1950—68, matyti iš 2 lentelės.

Intensyvindami gamybą, T. ū. tampa vis labiau specializuoti. 1969 pr. iš 308 taryb. ūkių 273 buvo pieno-mėsos ir mėsos-pieno ūkiai, 2 kiaulininkystės, 28 paukštininkystės (iš jų 2 paukštynai), 3 žvėrininkystės, 1 daržininkystės ūkis. Skaičiuojant 100 ha ž. ū. naudmenų, T. ū. pagr. fondų vertė 1968, palyginti su 1965, padidėjo 39,5%. 1968 taryb. ūkiuose 90% javų nuimta kombainais, 76% bulvių pasodinta ir 86% nukasta mechanizuotu būdu; 85% buvo mechanizuota daržovių sėja ir sodinimas, 97% — cukrinių runkelių tarpueilių įdirbimas. Mechanizuota ir elektrifikuota daug gyvulininkystės procesų: 1968 86% galvijų vandenį gavo mech. būdu, mech. būdu buvo melžiama 72% karvių. Žymiai mažiau mechanizuotas buvo pašarų padavimas ir gyvulininkystės pastatų valymas. 1966—68 taryb. ūkiuose, skaičiuojant ž. ū. naudmenų vienetui, bendroji produkcija išaugo 26,2% sugretinamomis 1965 kainomis ir 38,6% — realizavimo kainomis, darbo našumas padidėjo 34,2%, darbo dienos vid. apmokėjimas — 40,7%. 1968, palyginti su 1965, T. ū. pardavė valstybei 62% daugiau grūdų, 69% — bulvių, 40% — daržovių, 44% — gyvulių ir paukščių, 28% — pieno, 57% — kiaušinių. Iš viso taryb. ir kiti valst. ūkiai 1968 pateikė valstybei 24% jos supirktos mėsos ir 25% — pieno. Visų T. ū. bendrosios produkcijos vidurkis 1968 šimtui ha ž. ū. naudmenų buvo 32 300 rb, vidutiniškai 1 darbuotojui — 2400 rb. Nemažo skaičiaus T. ū. gamybos duomenys buvo 1,5—2 kartus aukštesni, pvz: Beinoravos (Radviliškio rj.) taryb. ūkio bendroji produkcija šimtui ha ž. ū. naudmenų buvo 72 200 rb, vidutiniškai 1 darbuotojui — 5600 rb, Gražionių (Radviliškio rj.) taryb. ūkyje atitinkamai 48 400 rb ir 3989 rb, Leonpolio (Ukmergės rj.) taryb. ūkyje — 73 200 rb ir 4562 rb, Liberiškio (Panevėžio rj.) taryb. ūkyje — 53 100 rb ir 3846 rb, Naradavos (Pasvalio rj.) taryb. ūkyje — 52 300 rb ir 3161 rb, Priekulės (Klaipėdos rj.) taryb. ūkyje — 73 640 rb ir 3992 rb. Beinoravos taryb. ūkyje gauta po 35,5 cnt grūdų iš 1 ha, primelžta vid. po 4699 kg pieno iš karvės, Gra-

1 lent. **Tarybinių ūkių vystymosi duomenys 1945—68**
(metų pabaigoje)

	1945	1950	1960	1965	1968
Tarybinių ūkių	101	113	228	316	308*
Vidutiniškai viename tarybiniame ūkyje:					
Darbuotojų, dirbančių pagr. gamyboje	103	181	327	334	355
Žemės ūkio naudmenų (ha)	1450	1618	2976	2870	2752
iš jų ariamosios žemės (ha)	1088	1167	2024	1934	1873
Galvijų	94	223	668	819	863
iš jų karvių	42	84	269	363	369
Kiaulių	47	404	1073	776	805
Traktorių:					
fizinių	2,1	6	21	26	27
sąlyginių (15 AG)	2,4	10	31	46	47
Grūdų kombainų	0,03	0,9	2,1	3,3	5,5
Sunkvežimių	0,5	4	10	12	14

* 1965—68 kai kurie tarybiniai ūkiai buvo perorganizuoti į kitus valstybinius ūkius.

2 lent. **Svarbiausi tarybinių ūkių gamybos duomenys 1950—68**

	1950	1960	1965	1968
Javų derlingumas (cnt/ha)	8,6	9,3	14,17	18,1
Primelžimas iš karvės (kg)	2775	2475	2597	2947
Pieno gamyba 100 ha ž. ū. naudmenų (cnt)	161,1	231,1	272,7	380,9
Mėsos gamyba 100 ha ž. ū. naudmenų (gyvojo svorio cnt)	33,4	33,0	72,6	114,3

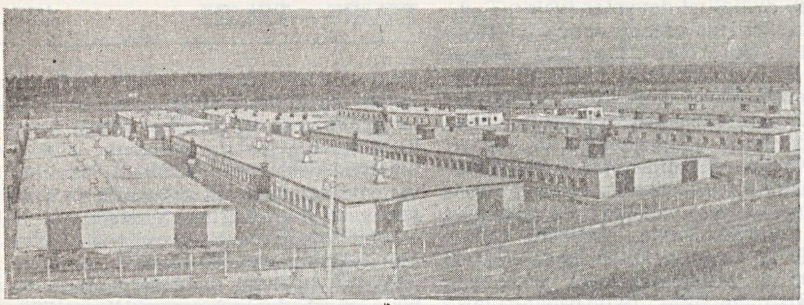

1

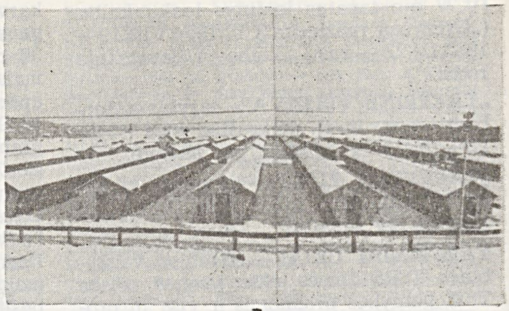

2

3

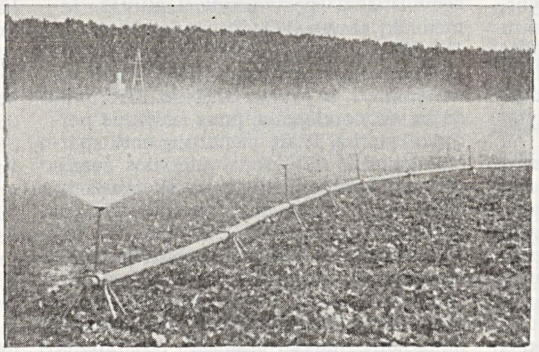

4

5

6

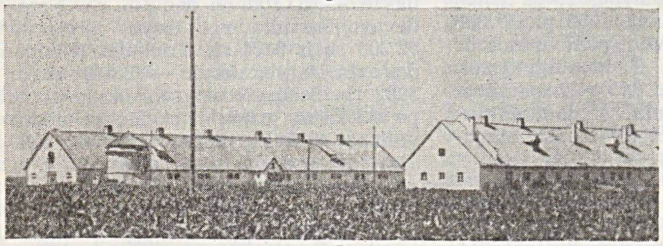

7

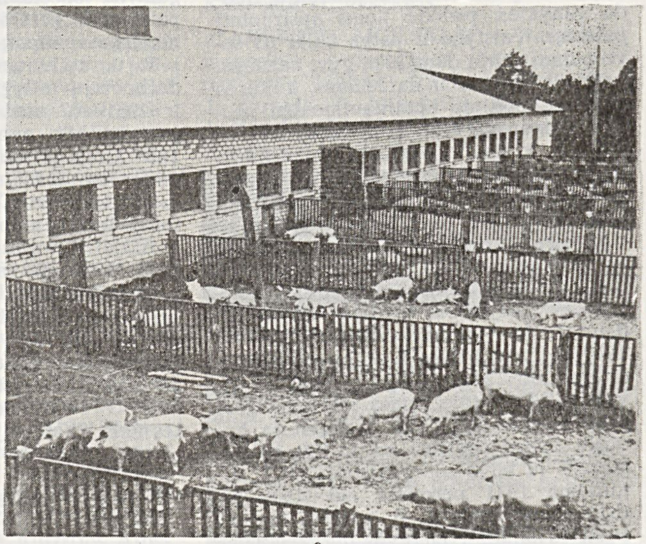

8

9

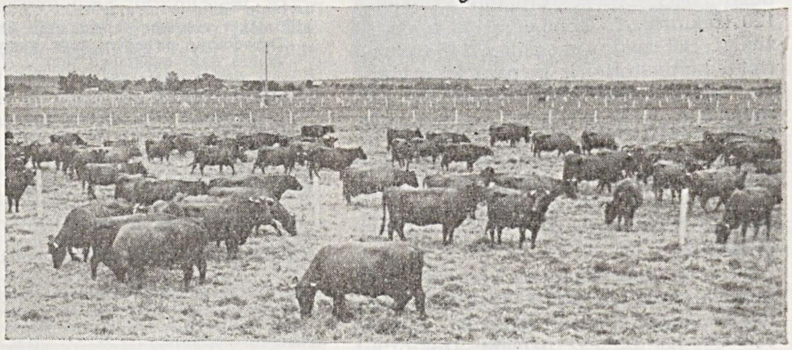

10

Tarybiniai ūkiai. 1. Vievio paukštynas. **2.** Jonavos taryb. ūkio audinių ferma. **3.** Panerio taryb. ūkio (Vilniuje) gėlių šiltnamis. **4.** Birštono taryb. ūkyje laistomi agurkai. **5.** Naradavos taryb. ūkio (Pasvalio rj.) sodas. **6.** Poginės taryb. ūkyje (Kauno rj.) amoniakiniu vandeniu tręšiami kukurūzai. **7.** Kuršėnų taryb. ūkio galvijų ferma. **8.** Giedraičių taryb. ūkio (Molėtų rj.) kiaulių ferma. **9.** Kelmės taryb. ūkio vištos vasaros vištidėse. **10.** Beinoravos taryb. ūkio (Radviliškio rj.) Lietuvos žalųjų banda

žionių taryb. ūkyje atitinkamai po 40,6 cnt grūdų ir po 3866 kg pieno, Leonpolio taryb. ūkyje — po 29,1 cnt grūdų ir po 3343 kg pieno, Liberiškio taryb. ūkyje — po 24,4 cnt grūdų ir 3842 kg pieno, Naradavos taryb. ūkyje — po 30,1 cnt grūdų ir 3862 kg pieno, Priekulės taryb. ūkyje — po 25,4 cnt grūdų ir 3390 kg pieno. Visi T. ū. yra elektrifikuoti. 1968 jie sunaudojo 116,7 mln. kWh elektros energijos, t. y. maždaug tiek, kiek jos 1939 buvo sunaudota visoje Lietuvoje. Intensyviai statomos naujos ir pertvarkomos senos T. ū. gyvenvietės, jose įvedamas vandentiekis, kanalizacija, dujos, kuriamos prekybos, buitinio ir kultūrinio aptarnavimo, vaikų auklėjimo įstaigos. Iš gerai tvarkomų gyvenviečių paminėtinos Girdžių (Jurbarko rj.) taryb. ūkio gyvenvietė, „Šešupės" tarybinio ūkio Panovių (Šakių rj.) gyvenvietė, Taujėnų (Ukmergės rj.) taryb. ūkio gyvenvietė. Tik valstybės lėšomis taryb. ūkiuose 1952—1968 pastatyta 385 500 m^2 gyv. ploto. 1969 pr. taryb. ūkiai turėjo 7060 nuosavų gyv. namų (583 500 m^2 gyv. ploto), 232 valgyklas, 258 pirtis, 40 vaikų darželių, 69 kultūros namus ir klubus. Daug gyv. namų pasistatė patys taryb. ūkių darbuotojai. Taryb. ūkiuose veikia t. p. platus m-lų, kultūros namų ir bibliotekų tinklas, esantis vietos tarybų žinioje. 1955—68 vidutinis T. ū. darbininkų darbo užmokestis padidėjo 3,6 karto. Labai pasikeitė T. ū. vadovaujančiųjų darbuotojų ir juose dirbančių ž. ū. specialistų kvalifikacija. Pokario metais taryb. ūkiuose beveik nebuvo vadovaujančiųjų darbuotojų ir ž. ū. specialistų su aukštuoju ir viduriniu specialiuoju mokslu. 1969 aukštąjį arba vidurinį specialųjį mokslą buvo baigę 95% taryb. ūkių direktorių, visi agronomai, 90% kitų ž. ū. specialistų, beveik 50% skyrių valdytojų, brigadų ir fermų vadovų. T. ū. betarpiškai vadovauja Ž. ū. m-ja, jos Vyriausioji taryb. ūkių valdyba.

Lit.: M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; Ketvirtis amžiaus socializmo keliu, V., 1965; Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1968 metais (Statistikos duomenų rinkinys), V., 1969.

„TARYBINIS BALSAS" — **1.** Tarybinis Joniškio rj. laikraštis, einantis nuo 1945. XII.1 triskart per savaitę.

2. Tarybinis Varėnos aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1947.I.12—1962.IV.21 dukart per savaitę.

„TARYBINIS KELIAS" — **1.** Tarybinis Ukmergės aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1944. X.12—1962.IV.28 triskart per savaitę.

2. Tarybinis Kėdainių rj. laikraštis, einantis nuo 1945.II.23 triskart per savaitę.

„TARYBINIS MEDIKAS" — tarybinis savaitinis Kauno Medicinos instituto laikraštis, einąs nuo 1957.III.23 (1961.III.10—1967.X.26 nebuvo leidžiamas).

„TARYBINIS MOKYTOJAS" — tarybinis laikraštis, einantis nuo 1953.XII.3 Vilniuje. Leidžia Švietimo m-ja ir Švietimo, aukštųjų m-lų ir mokslo įstaigų darbuotojų profs-gos resp. k-tas. Iki 1957 ėjo

„Tarybinis mokytojas". 1969 Nr. 75 antraštė

kas savaitę, nuo 1958 eina dukart per savaitę. Iki 1965 redaktorius R. Valiukonis, nuo 1965 — P. Želvys. Rašo mokyklų darbo organizavimo, dėstymo metodikos, moksleivių auklėjimo, Lietuvos mokyklų istorijos ir kt. klausimais.

„TARYBINIS PEDAGOGAS" — **1.** Tarybinis savaitinis Šiaulių Pedagoginio instituto laikraštis, ėjęs 1957.IX.12—1961. III.23.

2. Tarybinis savaitinis Vilniaus Pedagoginio instituto laikraštis, einąs nuo 1962.II.15.

„TARYBINIS ROKIŠKIS" — tarybinis Rokiškio aps. laikraštis, ėjęs 1944.XII.7—1950.XI.7 triskart per savaitę.

„TARYBINIS STUDENTAS" — **1.** Tarybinis savaitinis Vilniaus universiteto laikraštis, einąs nuo 1950.IV.15.

2. Tarybinis savaitinis Vilniaus Pedagoginio instituto laikraštis, ėjęs 1952. V.1—1962.I.25.

„TARYBINIS TEISĖTUMAS" — Teisingumo ministerijos biuletenis, ėjęs 1957—58 Vilniuje. Redagavo S. Černiauskas. Išėjo 4 nr.

„TARYBINIS VALSTIETIS" — tarybinis Tauragės aps. laikraštis, ėjęs 1945.I.5—II.7 dukart per savaitę.

„TARYBINIS ŽODIS" — **1.** Tarybinis Tauragės aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1945. II.10—1962.IV.21 dukart per savaitę.

2. Tarybinis buvusio Veisiejų rj. laikraštis, ėjęs 1951.I.1—1959.XII.5 vieną kart (1951) ir dukart per savaitę.

„TARYBINIU KELIU" — tarybinis Molėtų rj. laikraštis, ėjęs 1951.III.21—1962. IV.21 dukart per savaitę.

„TARYBOS ŽINIOS" — buržuazinis laikraštis, ėjęs 1920.VII.15—1921.XII.17 Klaipėdoje. Leido Tautos taryba, atstovaujanti Klaipėdos krašto lietuvių organizacijoms. Išėjo 12 nr. Spausdintas gotiškais spaudmenimis. Straipsniai buvo lygiagrečiai spausdinami vok. kalba.

„TARYBŲ DARBAS" — informacinis leidinys, einąs nuo 1957.XII Vilniuje. 1959. V—1970.X nebuvo leidžiamas. 1957—59 Lietuvos TSR MT Reikalų v-bos, nuo 1970 Lietuvos TSR AT Prezidiumo ir Lietuvos TSR MT organas. Red. Č. Zgirskis (1957—59), A. Anskaitis (nuo 1970). Iki 1970 išėjo 12 nr.

„TARYBŲ LIETUVA" — tarybinis dienraštis, ėjęs 1940.X.1—1950.X.14 Kaune (1941.VI.23—1942.XI.22 nebuvo leidžiamas, 1942—44 ėjo Maskvoje, 1944. VII.16—VIII.8 Vilniuje). 1940—41 leido Lietuvos TSR AT, 1942—44 — LKP CK ir Lietuvos TSR AT Prezidiumas, 1944—1945 — Lietuvos TSR AT Prezidiumas, 1945—50 — LKP Kauno miesto ir apskrities k-tai bei miesto ir apskrities vykd. k-tai. 1940—41 ir 1943—46 redagavo J. Šimkus (1944.VII.31—VIII.8

„Tarybų Lietuva". 1940 Nr. 11 antraštė

R. Šarmaitis), 1942—43 J. Vaišnoras, 1946—50 D. Roda, J. Chlivickas. 1942—1945 leido savaitinį priedą „Literatūra ir menas", 1943—44 išleido 2 nr. priedo „Pionierius".

TARYBŲ SĄJUNGOS KOMUNISTŲ PARTIJA, TSKP, — marksistinė-lenininė politinė partija, 1898—1922 veikusi Rusijoje, nuo 1922 veikianti Tarybų Sąjungoje ir savanoriškumo pagrindais vienijanti sąmoningiausius Tarybų Sąjungos darbininkus, kolūkiečius ir tarnautojus. TSKP yra vadovaujanti taryb. visuomenės jėga, aukščiausioji visuom. ir polit. org-jų forma. Teorinį jos veiklos pagrindą sudaro marksizmas-leninizmas. TSKP yra sudėtinė tarptautinės komunistų ir darbininkų partijų sandraugos dalis. Keturiolika sąjunginių respublikų Komunistų partijų yra sudėtinės TSKP dalys. Svarbiausias TSKP organizacinės struktūros principas — dem. centralizmas. Aukščiausias TSKP organas — suvažiavimas, kuris išrenka TSKP Centro Komitetą (CK), veikiantį per regionalinius organus (ž. 6 lent.), ir Centrinę revizijos komisiją. TSKP CK renka Polit. Biurą ir Sekretoriatą, vadovaujančius CK darbui tarp plenumų. TSKP pagrindą sudaro pirminės part. org-jos; partija vadovauja nepartinėms masinėms org-joms per jose veikiančias part. org-jas, grupes bei dirbančius jose komunistus. 1898—1917 ši partija vadinosi Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partija (RSDDP). RSDDP II suvažiavime (1903) partijoje išsiskyrė 2 srovės, iš kurių vėliau faktiškai susidarė 2 partijos — revoliucinė bolševikų (vadovas V. Leninas) ir oportunistinė menševikų. RSDDP VI konferencijoje (1912) menševikai-likvidatoriai buvo pašalinti iš RSDDP. 1917 prie partijos pavadinimo buvo pridėtas žodis „bolševikų" ir partiją imta vadinti RSDDP(b). VII suvažiavime (1918) partija pasivadino Rusijos Komunistų partija (bolševikų) — RKP(b). Susikūrus TSRS, partijos XIV suvažiavimas (1925) RKP(b) pavadino Visasąjungine Komunistų partija (bolševikų) — VKP(b). Nuo XIX suvažiavimo (1952) partija, vadinasi Tarybų Sąjungos Komunistų partija — TSKP. Artimiausi ir galutiniai partijos tikslai buvo moksliškai suformuluoti jos programose. Pirmoji partijos programa,

priimta RSDDP II suvažiavime (1903), iškėlė pagrindinį partijos uždavinį — įvykdyti soc. revoliuciją. 1919 RKP(b) VIII suvažiavimo priimtoje naujoje programoje buvo numatyta sukurti Tarybų šalyje soc. visuomenę. Įvykdžius šį uždavinį, TSKP XXII suvažiavimas (1961) patvirtino trečiąją TSKP programą — komunizmo kūrimo programą.

XIX a. aštuntajame d-metyje, vystantis kapitalizmui, gausėjant darbininkų, stiprėjant klasiniams prieštaravimams, Rusijoje prasidėjo gaivališki darbininkų bruzdėjimai ir streikai. Tuo metu įsikūrė pirmosios Rusijos darbininkų org-jos: „Pietų Rusijos darbininkų s-ga" Odesoje (1875) ir „Rusijos darbininkų šiaurės s-ga" Peterburge (1878). Šios org-jos, nors ir greitai carizmo sutriuškintos, nemažai prisidėjo prie Rusijos darbininkų sąmoningumo ugdymo. 1883 Ženevoje buvo įsteigta pirmoji Rusijos marksistų „Darbo išvadavimo" grupė, vadovaujama G. Plechanovo. Su šia grupe palaikė ryšius kai kurie „Proletariato" partijos veikėjai, ypač L. Janavičius, 1884 vienas pirmųjų lėšomis parėmęs grupės veiklą, norėjęs įsteigti Ženevoje liet. spaustuvę marksistinei lit-rai leisti. „Darbo išvadavimo" grupės veikla spartino marksizmo idėjų plitimą ir skatino darbininkų partijos Rusijoje ir s-d. org-jų Lietuvoje kūrimą. XIX a. pab. Rusijoje susiorganizavo daug s-d. būrelių ir grupių (D. Blagojevo, M. Brusnevo, N. Fedosejevo ir kt.). V. Lenino iniciatyva marksistiniai Peterburgo būreliai 1895 susijungė į Kovos s-gą darbininkų klasei išvaduoti; tai ir buvo Rusijos darbininkų partijos užuomazga. Kovos s-ga darbininkų klasei išvaduoti pirmą kartą Rusijoje sujungė moksl. socializmo idėją su darbininkų judėjimu, ekonominę darbininkų kovą susiejo su polit. kova prieš carizmą, ėmė vadovauti streikams. RSDDP I suvažiavimas (1898) paskelbė apie Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos įkūrimą. Tačiau ir po suvažiavimo partijoje veikė daug atskirų būrelių, neturinčių bendros programos, taktikos ir įstatų, stokojančių idėjinės ir organizacinės vienybės. Netrukus po I suvažiavimo policija suėmė 2 RSDDP CK narius ir keletą žymių socialdemokratų. V. Leninas straipsniuose, išspausdintuose pirmajame politiniame rusų rev. marksistų laikraštyje *„Iskra"* (įk. 1900), ir knygoje „Ką daryti?" moksliškai suformulavo idėjinius ir organizacinius marksistinės partijos principus; tai padėjo parengti ir RSDDP II suvažiavimą.

V. Leninui ir jo vienminčiams plečiant kovą už vieningą revoliucinę marksistinę daugianacionalinio Rusijos imperijos proletariato partiją, Lietuvos darbininkų judėjime pasireiškė dvi tendencijos: revoliucinė internacionalistinė ir oportunistinė nacionalistinė. Lietuvos ir Rusijos revoliucionierių ryšius cementavo kasdieninė kova prieš bendrus priešus, plintantys K. Markso, F. Engelso ir V. Lenino veikalai, V. Lenino atvykimas į Vilnių (1895), lenininės „Iskros" idėjinė įtaka, F. Dzeržinskio rev. veikla. 1901 susikūrė RSDDP Vilniaus grupė (ž. *Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partija*); vienas iš jos steigėjų F. Gusarovas 1903 buvo kooptuotas į RSDDP CK. Vilniaus grupė palaikė ryšius su „Iskros" redakcija, įrengė Vilniuje nelegalios marksistinės lit-ros sandėlį, bendradarbiavo su kt. miestų iskrininkais.

RSDDP II suvažiavime (1903) V. Lenino vadovaujami rev. marksistai nuosekliai kovojo dėl vieningos, centralizuotos marksistinės partijos įkūrimo ir jos rev. programos. Suvažiavimas sėkmingai išsprendė šiuos uždavinius. Priimtoji programa teigė proletariato diktatūros būtinumą. Suvažiavimas apgynė internacionalinį partijos organizavimo principą ir nac. klausimo lenininį sprendimą. RSDDP II suvažiavimas davė pradžią revoliucinei marksistinei naujo tipo partijai — bolševikų partijai. Ji nuo pat įsikūrimo nuosekliai kovojo prieš dešinįjį ir kairįjį oportunizmą Rusijos ir tarptautiniame darbininkų judėjime.

1904 RSDDP CK patvirtino RSDDP Šiaurės vakarų k-tą, jungusį Vilniaus, Minsko, Vitebsko, Daugpilio part. grupes ir Smurgainių org-ją. Nacionalistiškai nusiteikę Bundo, Lenkijos Socialistų partijos ir LSDP vadovai buvo priešiški Šiaurės vakarų k-to sudarymui ir trukdė jam telkti į vieningą s-d. org-ją įv. tautybių darbininkus. K-tas palaikė ryšius su bolševikų veikėjais įvairiuose Rusijos miestuose, padėjo užsienyje gyvenusiam V. Leninui susisiekti su bolševikais Rusijoje, leido neleg. atsišaukimus ir brošiūras. Šiaurės vakarų k-to ir Vilniaus grupės veikla Lietuvoje darė rev. poveikį nacionalinių s-d. partijų nariams darbininkams ir mokslus einančiam jaunimui. Tačiau k-te, kaip ir Vilniaus org-joje, buvo nemaža į menševizmą linkusių žmonių, kurie trukdė augti ir stiprėti internacionalistiniams nacionalinių s-d. org-jų elementams.

1905—07 revoliucijos metu bolševikai, vadovaudami darbininkų ir valstiečių kovai, ragino plėsti revoliuciją, stiprinti proletariato hegemoniją burž. dem. revoliucijoje ir jo sąjungą su valstietija, stengtis, kad buržuazinė demokratinė revoliucija peraugtų į socialistinę. RSDDP III suvažiavimas (1905) išnagrinėjo plintančios revoliucijos pobūdį, varomąsias jėgas ir uždavinius, parengė partijos strateginį planą ir taktinę liniją, nusakė proletariato, kaip revoliucijos vado, tikslus, pasmerkė atskilusių nuo partijos menševikų oportunistines pažiūras. V. Leninas knygoje „Dvi socialdemokratijos taktikos demokratinėje revoliucijoje" (1905) teoriškai pagrindė RSDDP III suvažiavimo nutarimus, pirmą kartą marksizmo istorijoje išnagrinėjo burž. dem. revoliucijos imperializmo epochoje dėsningumus ir specifiką, sukritikavo oportunistines menševikų Ženevos konferencijos rezoliucijas strategijos ir taktikos klausimais, nurodė, kad patvaldystei nuversti, proletariato ir valstietijos diktatūrai

1 lent. **TSKP suvažiavimai ir konferencijos**

Pavadinimas	Data	Vieta
I RSDDP suvažiavimas	1898.III.14—16 (III.1—3)	Minskas
II RSDDP suvažiavimas	1903.VII.30—VIII.23 (VII.17—VIII.10)	Briuselis ir Londonas
III RSDDP suvažiavimas	1905.IV.25—V.19 (IV.12—27)	Londonas
I RSDDP konferencija	1905.XII.25—30 (XII.12—17)	Tamperė (Tamerforsas; Suomija)
IV RSDDP suvažiavimas	1906.IV.23—V.8 (IV.10—25)	Stokholmas
II RSDDP konferencija	1906.XI.16—20 (XI.3—7)	Tamperė
V RSDDP suvažiavimas	1907.V.12—VI.1 (IV.30—V.19)	Londonas
III RSDDP konferencija	1907.IX.3—5 (VIII.21—23)	Kotka (Suomija)
IV RSDDP konferencija	1907.XI.18—25 (XI.5—12)	Helsinkis
V RSDDP konferencija	1909.I.3—9 (1908.XII.21—27)	Paryžius
VI RSDDP konferencija	1912.I.18—30 (I.5—17)	Praga
VII RSDDP(b) konferencija	1917.V.7—12 (IV.24—29)	Petrogradas
VI RSDDP(b) suvažiavimas	1917.VIII.8—16 (VII.26—VIII.3)	Petrogradas
VII RKP(b) suvažiavimas	1918.III.6—8	Petrogradas
VIII RKP(b) suvažiavimas	1919.III.18—23	Maskva
VIII RKP(b) konferencija	1919.XII.2—4	Maskva
IX RKP(b) suvažiavimas	1920.III.29—IV.5	Maskva
IX RKP(b) konferencija	1920.IX.22—25	Maskva
X RKP(b) suvažiavimas	1921.III.8—16	Maskva
X RKP(b) konferencija	1921.V.26—28	Maskva
XI RKP(b) konferencija	1921.XII.19—21	Maskva
XI RKP(b) suvažiavimas	1922.III.27—IV.2	Maskva
XII RKP(b) konferencija	1922.VIII.4—7	Maskva
XII RKP(b) suvažiavimas	1923.IV.17—25	Maskva
XIII RKP(b) konferencija	1924.I.16—18	Maskva
XIII RKP(b) suvažiavimas	1924.V.23—31	Maskva
XIV RKP(b) konferencija	1925.IV.27—29	Maskva
XIV VKP(b) suvažiavimas	1925.XII.18—31	Maskva
XV VKP(b) konferencija	1926.X.26—XI.3	Maskva
XV VKP(b) suvažiavimas	1927.XII.2—19	Maskva
XVI VKP(b) konferencija	1929.IV.23—29	Maskva
XVI VKP(b) suvažiavimas	1930.VI.26—VII.13	Maskva
XVII VKP(b) konferencija	1932.I.30—II.4	Maskva
XVII VKP(b) suvažiavimas	1934.I.26—II.10	Maskva
XVIII VKP(b) suvažiavimas	1939.III.10—21	Maskva
XVIII VKP(b) konferencija	1941.II.15—20	Maskva
XIX TSKP suvažiavimas	1952.X.5—14	Maskva
XX TSKP suvažiavimas	1956.II.14—25	Maskva
XXI TSKP suvažiavimas (neeilinis)	1959.I.27—II.5	Maskva
XXII TSKP suvažiavimas	1961.X.17—31	Maskva
XXIII TSKP suvažiavimas	1966.III.29—IV.8	Maskva

2 lent. **TSKP narių ir kandidatų skaičius 1905—70**

Data	Narių	Kandidatų į narius	Iš viso komunistų
1905 pr.	8 400	—	8 400
1917.II	apie 24 000	—	24 000
1917.IV	100 000	—	100 000
1917.X	350 000	—	350 000
1918.I	390 000	—	390 000
1920.I.1	611 978	—	611 978
1922.I.1	410 430	117 924	528 354
1926.I.1	639 652	440 162	1 079 814
1930.I.1	1 184 651	493 259	1 677 910
1936.I.1	1 489 907	586 935	2 076 482
1939.I.1	1 514 181	792 792	2 306 973
1941.I.1	2 490 479	1 381 986	3 872 465
1943.I.1	2 451 511	1 403 190	3 854 701
1945.I.1	3 965 530	1 794 839	5 760 369
1948.I.1	5 181 199	1 209 082	6 390 281
1951.I.1	5 658 577	804 398	6 462 975
1955.I.1	5 610 238	346 867	6 957 105
1958.I.1	7 296 559	546 637	7 843 196
1960.I.1	8 017 249	691 418	8 708 667
1963.I.1	9 581 149	806 047	10 387 196
1965.I.1	10 811 443	946 726	11 758 169
1967.I.1	12 135 103	549 030	12 684 133
1968.I.1	12 484 836	695 389	13 180 255
1970.I.1	13 395 253	616 531	14 011 784

įtvirtinti būtinas ginkluotas sukilimas, išvystė K. Markso nenutrūkstamos revoliucijos idėją, parengė teoriją apie buržuazinės demokratinės revoliucijos peraugimą į socialistinę.

Bolševikų taktiką boikotuoti Valst. dūmą 1905 parėmė RSDDP Šiaurės vakarų kr. org-jų I konferencija, kuri, remdamasi RSDDP II ir III suvažiavimo nutarimais, užsibrėžė siekti veiksmų vienybės su nacionalinėmis s-d. organizacijomis. 1905 pab. Lietuvoje susikūrė RSDDP Kauno, Šiaulių ir Panevėžio grupės. Vilniaus grupė 1905 pab., RSDDP CK sutikus, buvo pertvarkyta į RSDDP Vilniaus k-tą, prie kurio buvo įkurta apygardos org-ja, apėmusi Kaišiadorių, Pabradės, Švenčionių ir kt. part. grupes. RSDDP grupės ir org-jos Lietuvoje ypač suaktyvėjo 1905 spalio ir gruodžio visuot. polit. streikų metu.

RSDDP IV suvažiavime (1906) buvo svarstomi principiniai programiniai politiniai ir organizaciniai klausimai. Menševikų vyravimas nulėmė ir daugelio suvažiavimo nutarimų menševikinį pobūdį. Suvažiavimas nutarė susivienyti su Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratija bei Latvijos Socialdemokratų Darbininkų partija, apsvarstė Bundo priėmimo į RSDDP sąlygas. RSDDP Šiaurės vakarų s-ga savo suvažiavime (1906), įvykusiame po RSDDP IV suvažiavimo, nutarė pasivadinti RSDDP Lietuvos ir Baltarusijos srities sąjunga. Nacionalinių org-jų įstojimas į RSDDP stiprino internacionalistinę kryptį *Lietuvos Socialdemokratų partijoje*, joje ėmė vyrauti susivienijimo su RSDDP šalininkai. LSDP VII (1907) ir VIII (1909) suvažiavimai pripažino, kad šis susivienijimas galimas ir reikalingas, bet jis neįvyko dėl revoliucinių LSDP veikėjų suėmimų ir oportunistų priešinimosi.

RSDDP IV suvažiavime bolševikai ir menševikai susivienijo tik formaliai. Rev. įvykiai patvirtino bolševikų taktikos teisingumą. RSDDP V suvažiavimas (1907) priėmė bolševikų rezoliucijas dėl pažiūros į burž. partijas, Valst. dūmą, profs-gas, pasmerkė menševikų mėginimus likviduoti marksistinę proletariato partiją. 1907—10 Stolipino reakcijos metu bolševikai, nepaisydami žiaurių represijų, nelegaliu ir legaliu būdu toliau dirbo rev. darbą, gynė partiją nuo likvidatorių ir trockistų, stojusių prieš rev. taktiką, mėginusių suvienyti visas grupes ir sroves kovai prieš bolševikus. V. Leninas knygoje „Materializmas ir empiriokriticizmas" (1909) davė deramą atkirtį marksistinės filosofijos kritikams, įrodė, kad idealistinės filosofijos m-los yra teoriškai nepagrįstos, praturtino naujais teiginiais dialektinį ir istorinį materializmą, apgynė bolševikų partijos teorinius pagrindus. RSDDP VI konferencijoje (1912) iš RSDDP buvo pašalinti menševikai-likvidatoriai, išrinktas V. Lenino vadovaujamas bolševikinis CK; tai sustiprino partiją, darė sėkmingesnę jos kovą dėl proletariato diktatūros. VI konferencijos nutarimai darė didelę įtaką visiems nacionalinių s-d. org-jų rev. elementams.

Suėmimai 1909 sužlugdė RSDDP org-jas Lietuvoje, bet jau 1911 Vilniuje vėl buvo sudaryta RSDDP iniciatyvinė grupė, kuri prisijungė prie bolševikų sudarytos Organizacinės komisijos, turėjusios sušaukti part. konferenciją. 1912 grupė pasiuntė delegatą į RSDDP VI konferenciją, o vėliau vadovavosi šios konferencijos nutarimais. Didelį poveikį, bolševizuojant revoliucinį Lietuvos darbininkų judėjimą, turėjo liet. socialdemokratų *Kultūros centro* prie Latvijos krašto Socialdemokratijos, įėjusios į RSDDP sudėtį, Rygos k-to veikla, 1913—14 Rygos lietuvių leidžiamas pravdistinės pakraipos laikr. „Vilnis".

I pasaul. karo metais bolševikų partija stojo prieš imp. karą; teisingos taikos sudarymą ji siejo su proletarinės revoliucijos pergale ir ragino imperialistinį karą paversti pilietiniu. LSDP Užsienio biuras (įk. 1912), kuriam nuo 1914 vadovavo V. Kapsukas, 1914 rudenį paskelbė deklaraciją, smerkiančią imp. karą. Z. Angarietis ir V. Kapsukas tuo metu „buržuazinės tėvynės gynimo" klausimu palaipsniui perėjo į bolševikų pozicijas. Užsienyje einančiuose V. Kapsuko redaguojamuose liet. socialdemokratų periodiniuose leidiniuose („Rankpelnis", „Socialdemokratas", „Kova", „Naujoji gadynė") buvo skelbiami straipsniai, populiarinantys bolševikų poziciją klasių kovos klausimais imp. karo sąlygomis. Visam Rusijos rev. judėjimui vadovavo V. Leninas, karo metais gyvendamas užsienyje. 1916 knygoje „Imperializmas, kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija" V. Leninas atskleidė kapitalizmo vystymosi imp. stadijoje esmę ir dėsningumus. Jis padarė išvadą, kad proletariatas gali nuversti imperialistų valdžią iš pradžių tik kai kuriose arba net ir vienoje kapit. šalyje.

Per I pasaul. karą Rusijoje susikūrė pirmosios nelegalios lietuvių bolševikų org-jos. 1916 pab. Petrograde jau veikė keletas lietuvių rev. socialdemokratų kuopelių. Lietuvos rev. socialdemokratams suartėti su bolševikais padėjo RSDDP CK, Lietuvos rev. judėjimo veikėjų betarpiški ryšiai su žymiais bolševikų partijos veikėjais ir ypač su V. Leninu emigracijoje. RSDDP CK 1916.V LSDP dvidešimtmečio proga pasiuntė „Socialdemokrato" redakcijai sveikinimo laišką. Užsienyje V. Kapsukas bendradarbiavo su bolševikų partijos veikėjais, palaikė ryšius su RSDDP CK. Per RSDDP atstovą A. Šliapnikovą, grįžtantį iš JAV į Rusiją, V. Kapsukas nusiuntė liet. socialdemokratams Petrograde pasiūlymą įstoti į bolševikų partiją. 1916 Petrograde, nelegalioje liet. socialdemokratų konferencijoje, Petrogrado lietuvių rev. socialdemokratų kuopelės buvo sujungtos į vieną org-ją — *Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos (bolševikų) Petrogrado organizacijos Lietuvių rajoną*, išrinktas jo vadovaujantis organas — rajono k-tas. Lietuvių rev. socialdemokratų kuopelės karo metais susikūrė Maskvoje, Rostove prie Dono, Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas), Voroneže. Liet. darbininkai dalyvavo proletariato rev. kovoje, bolševikų partijos veikloje. Daug liet. revoliucionierių tuo metu dirbo bendrose part. org-jose.

Vasario revoliucijos (1917) metu bolševikų partija vadovavo darbo žmonių kovai dėl carizmo nuvertimo, dem. laisvių ir teisių įtvirtinimo Rusijoje. Ši revoliucija užbaigė pirmąjį Rusijos proletariato kovos laikotarpį. Po Vasario revoliucijos bolševikų partija išėjo iš pogrindžio. Iš kalėjimų, tremties ir emigracijos grįžo partijos veikėjai, aktyvūs revoliucionieriai; jie įsijungė į energingą rev. veiklą, su kitais telkė darbo žmones apie bolševikų partiją, kūrė ir stiprino masines darbininkų org-jas.

Su visa partija pradėjo legaliai veikti ir liet. bolševikų org-jos bei grupės Rusijoje. 1917.IV.12 (senuoju stiliumi III.30) Petrogrado liet. bolševikai pradėjo leisti pirmąjį lietuvių komunistinį laikr. „Tiesa". Liet. bolševikų org-jos sparčiai augo ir ryžtingai kovojo su prasiskverbusiais į jas oportunistais.

Vasario revoliucijos metu Rusijoje atsirado dvi valdžios: Laikinoji vyriausybė, vykdanti burž. diktatūrą, ir Tarybos, reiškiančios revoliucinę demokratinę proletariato ir valstietijos diktatūrą. Didelę reikšmę tolesniam rev. judėjimui, t. p. liet. bolševikų veiklai Rusijoje turėjo V. Lenino grįžimas į Rusiją 1917.IV.16(3). „Balandžio tezėse" V. Leninas išanalizavo padėtį Rusijoje po Vasario revoliucijos ir pateikė teoriškai pagrįstą bolševikų partijos programą, kaip pereiti nuo buržuazinės demokratinės revoliucijos į socialistinę. V. Lenino iškeltas lozungas „Visa valdžia Taryboms" tomis sąlygomis reiškė, kad partija siekia taikaus soc. revoliucijos vystymosi. 1917.IV RSDDP Petrogrado miesto konferencija pritarė V. Lenino „Balandžio tezėms". RSDDP VII (Balandžio) konferencija (joje Lietuvių rajo-

nui atstovavo Z. Angarietis) patvirtino V. Lenino „Balandžio tezėse" išdėstytą partijos kursą į soc. revoliuciją, pritarė V. Lenino rezoliucijai nac. klausimu. Bolševikų org-jos (jų tarpe ir liet. bolševikų org-jos Rusijoje) vadovavosi lenininė kovos programa. Po 1917 liepos įvykių Rusijoje susidariusią polit. padėtį visapusiškai apsvarstė ir partijos taktinę liniją bei soc. revoliucijos lozungus nužymėjo RSDDP VI suvažiavimas. Suvažiavimo dalyviai V. Kapsukas, Z. Angarietis ir J. Opanskis supažindino jo dalyvius su liet. bolševikų veikla. Be to, suvažiavime XII armijos kareiviams bolševikams atstovavo K. Rimša. RSDDP VI suvažiavimas, remdamasis V. Lenino polit. padėties analize, iškėlė partijai uždavinį parengti ir įvykdyti ginkluotą sukilimą. Sutriuškinus gen. L. Kornilovo sąmokslą, rev. kova sustiprėjo. V. Leninas padarė išvadą, kad Rusijoje subrendo bendranacionalinė krizė. 1917 rudenį Rusijos darbo žmonės, bolševikų partijos vadovaujami, įtemptai rengėsi lemiamam kapitalizmo šturmui. RSDDP CK 1917.X.10 ir 16 (X.23 ir 29) posėdžiuose buvo konstatuota, kad ginkluotas sukilimas pribrendo ir yra neišvengiamas. Bolševikų partija, pasmerkusi kapituliantišką Kamenevo ir Zinovjevo elgesį, rengėsi sukilimui. 1917.X.24—25 (XI.7—8) Petrograde įvykęs sukilimas nuvertė Laikinąją vyriausybę ir įkūrė Tarybų valdžią. Vadovaujami Komunistų partijos su V. Leninu priešakyje, darbo žmonės įvedė proletariato diktatūrą, sukūrė naujo tipo valstybę — tarybų socialistinę valstybę. Spalio revoliucijos pergalė pradėjo žmonijos istorijoje naują laikotarpį — perėjimo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpį.

Dėl Spalio revoliucijos pergalės daugelyje Rusijos vietų, bolševikų partijos vadovaujami, drauge su rusų ir kt. tautybių darbo žmonėmis kovojo ir ten gyvenę lietuviai. Liet. bolševikai Rusijoje, tuo metu dirbę *Rusijos Komunistų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijose*, tapo valdančiosios partijos nariais ir įsijungė į Tarybų valstybės kūrimą.

Po Spalio revoliucijos svarbiausias partijos rūpestis buvo sukurti naują valstybės aparatą, įtraukti darbo žmones į valstybės ir gamybos valdymą. Pagrindiniai bolševikų partijos ir Tarybų valdžios nac. politikos principai buvo išdėstyti „Rusijos tautų teisių deklaracijoje". Partijos nac. politikos reikalams buvo sudarytas RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariatas, t. p. jam pavaldūs nacionaliniai komisariatai. 1917.XII buvo įkurtas *Lietuvos reikalų komisariatas*, kuriam vadovavo liet. bolševikai.

Vienas svarbiausių bolševikų partijos polit. klausimų 1918 pr. buvo taika su Vokietija. 1918.III Tarybų Rusija ir Vokietija pasirašė Bresto taikos sutartį. V. Lenino linijai taikos klausimu pritarė partijos VII suvažiavimas (1918). Šis suvažiavimas, V. Lenino pasiūlymu, nutarė pavadinti partiją Rusijos Komunistų partija (bolševikų) — RKP(b).

3 lent. **TSKP socialinė sudėtis** (%)

	1957.I.1	1969.I.1
Darbininkų	32,0	39,3
Kolūkiečių	17,3	15,6
Tarnautojų ir kt.	50,7	45,1

Kokia turėtų būti liet. bolševikų tolesnė veikla Rusijoje, buvo apsvarstyta liet. bolševikų konferencijose 1918.I.18—21 Petrograde ir 1918.V.26—27 Maskvoje. Šios konferencijos priimti nutarimai padėjo sutelkti partijos narius lietuvius į vieningas RKP(b) gretas ir numatė, kaip teikti pagalbą Lietuvos revoliucionieriams. RKP(b) CK teikė kom. pogrindžiui Lietuvoje visokeriopą paramą. Prie *Lietuvos Komunistų partijos* ir Tarybų valdžios Lietuvoje sukūrimo daug prisidėjo RKP(b) Liet. sekcijų Centro Biuras, Rusijoje leidžiama liet. kom. spauda. Centro Biuras, vadovaujamas RKP(b) CK, organizavo kom. lit-ros gabenimą į okupuotą Lietuvą, siuntė į ją part. darbuotojus, rūpinosi LKP kūrimu, kovojo su oportunistais, nacionalistais. 1918 Vilniuje buvusieji RSDDP nariai sukūrė smulkiaburž. org-ją — Lietuvos ir Baltarusijos Socialdemokratų Darbininkų partiją (kai 1919 pab. Rusijos menševikų internacionalistų pavyzdžiu ji likvidavosi, dalis jos narių 1920 įstojo į LKP). Lietuvos komunistai rėmėsi marksizmo-leninizmo teiginiais ir RKP(b) CK patarimais. 1918 rudenį V. Leninas priėmė Vokietijos okupuotų kraštų (jų tarpe ir Lietuvos) kom. org-jų atstovus ir su jais aptarė rev. kovos bei kom. pogrindžio organizavimo klausimus ir uždavinius. 1918.IX.15 pasitarime, kuriam vadovavo RKP(b) CK sekretorius J. Sverdlovas, buvo sudarytas koordinacinis centras — Okupuotų kraštų kom. org-jų Laikinasis Centro Biuras prie RKP(b) CK (pirm. S. Pestkovskis, sekr. R. Rasikas). Lietuvos kom. org-jų I konferencija (1918) nutarė vadovautis RKP(b) programa, jos taktika, derinantis prie Lietuvos sąlygų. LKP I suvažiavimas (1918.X.1—3) suvienijo Lietuvoje atskirai veikusias part. org-jas ir baigė kurti rev. partiją. Suvažiavime buvo iškelti svarbiausieji darbo žmonių uždaviniai kovai dėl Tarybų valdžios Lietuvoje. 1918 pab.— 1919 pr. Lietuvos darbo žmonės, vadovaujami Komunistų partijos, įvykdė krašte soc. revoliuciją ir paėmė valdžią. Tačiau 1919 vasarą užsienio interventams ir vidaus kontrrevoliucinėms jėgoms pavyko Lietuvoje likviduoti Tarybų valdžią. Tarybų Rusija, iš visų pusių apsupta priešų, negalėjo padėti Lietuvos darbo žmonėms apginti rev. iškovojimus.

Po Spalio revoliucijos pergalės imp. valstybės suorganizavo intervenciją į Tarybų šalį. Partija sukėlė Rusijos tautas į karą prieš jungtines užsienio ir vidaus kontrrev. jėgas. RKP(b) VIII suvažiavimas (1919) nutarė sustiprinti Raudonosios Armijos galią. Suvažiavimas priėmė ir naują V. Lenino parengtą partijos programą, nustatančią partijos uždavinius pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu. Nac. politikos srityje programa kėlė uždavinį telkti įv. tautybių proletarus į bendrą rev. kovą. Reikšminga buvo suvažiavimo rezoliucija dėl santykių su vidutiniaisiais valstiečiais.

Į RKP(b) VIII suvažiavimą jungtinės Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos buvo pasiųsta 18 delegatų: I. Alibegovas, Z. Angarietis, S. Dimanšteinas, J. Doleckis, A. Drabavičiūtė, K. Giedrys, S. Ivanovas, V. Jarkinas, M. Kalmanovičius, V. Knorinas, M. Kozlovskis, A. Miasnikovas, G. Naidionkovas, J. Perno, S. Pestkovskis, R. Pikelis, J. Reingoldas, K. Rozentalis, o su pataariamuoju balsu — M. Achmanovas. Kandidatu į RKP(b) CK narius suvažiavimas išrinko V. Kapsuką.

RKP(b) X suvažiavimas (1921) priėmė V. Lenino pasiūlytą rezoliuciją dėl partijos vienybės, dėl frakcijų ir grupių partijoje uždraudimo. Šie nutarimai padėjo kovoti su trockizmu, nacionalistiniais ir kitais oportunistiniais nukrypimais. Priėmusi Naująją ekonominę politiką (Nepą), partija sustiprino darbininkų ir valstiečių s-gą, sutvirtino proletariato diktatūrą, ėmė vystyti socialistinį liaudies ūkio sektorių. 1922 Komunistų partijos ir V. Lenino vadovaujamos taryb. respublikos, išlaikydamos nac. suverenumą, savanoriškai susijungė į *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą*. Po V. Lenino mirties (1924) partija toliau vadovavosi jo parengtu socializmo kūrimo Tarybų Sąjungoje planu, išsaugojo leninizmo principus. Partijos XIV suvažiavimas (1925) priėmė naujus partijos įstatus ir nutarė RKP(b) pavadinti Visasąjunginę Komunistų partija (bolševikų) — VKP(b). Suvažiavimas nutarė sparčiai vystyti sunkiąją industriją, stambiąją soc. pramonę, kad atsilikusi agrarinė Tarybų Sąjunga virstų industrine šalimi. Tam priešinosi antipartinis trockininkų ir zinovjevininkų blokas, neigęs socializmo pergalės Tarybų Sąjungoje galimumą, siekęs frakcijų ir grupuočių laisvės. Trockininkų pažiūros buvo pripažintos nesuderinamomis su priklausymu Komunistų partijai, ir VKP(b) XV suvažiavimas (1927) juos pašalino iš partijos. Suvažiavimas nutarė plėsti ž. ū. kolektyvizavimą, pereiti žemės ūkyje į stambiąją mechanizuotą soc. gamybą. VKP(b) CK nutarimai dėl ž. ū. artelės, kaip pagrindinės valstiečių

4 lent. **TSKP nacionalinė sudėtis**
(1969.I.1)

Tautybė	Skaičius
Rusų	8 389 942
Ukrainiečių	2 154 272
Baltarusių	464 411
Uzbekų	245 374
Gruzinų	224 585
Armėnų	211 908
Kazachų	219 619
Azerbaidžanų	181 152
Lietuvių	80 708
Latvių	54 844
Tadžikų	51 226
Moldavų	51 623
Kirgizų	41 634
Estų	41 232
Turkmėnų	38 963
Kitų tautybių	1 188 398

TSRS FIZINIS ŽEMĖLAPIS

gamybinio kooperavimo formos, dėl buožijos, kaip klasės, likvidavimo metodų toliau vystė V. Lenino koop. planą, marksizmo-leninizmo teoriją. Partija sutriuškino trockizmo likučius, izoliavo deš. oportunistus, dar labiau sutelkė savo narius. Per trumpą laiką TSRS iš atsilikusios agrarinės šalies virto industrine. Sėkmingai buvo išspręstas istorinis soc. statybos uždavinys — kolektyvizacija, smulkūs ir vidutiniai individualiniai valstiečių ūkiai susijungė į stambius kolektyvinius. Buvo įvykdyta ir kultūrinė revoliucija.

Reikšmingi TSRS darbo žmonių, vadovaujamų Komunistų partijos, laimėjimai darė didelę įtaką Lietuvos darbo žmonių kovai buržuazijos valdymo metais (1919—40). Sunkiomis pogrindžio veiklos sąlygomis LKP rėmėsi bolševikų partijos rev. tradicijomis ir patyrimu, vienijo darbo žmones, aiškino soc. santvarkos pranašumus, TSRS laimėjimų reikšmę. Laikydamasi programinių marksizmo-leninizmo teiginių valstiečių, nacionaliniu, darbo su inteligentais, bendro darbininkų fronto klausimais, LKP bolševizavo savo polit. liniją. VKP(b) CK padėjo Tarybų Sąjungoje leisti LKP period. leidinius, marksistinę lit-rą liet. kalba, rengti LKP ir LKJS kadrus. LKP glaudžiai bendradarbiavo su VKP(b), Komunistų Internacionalu. LKP veikėjas V. Kapsukas su patariamuoju balsu dalyvavo partijos XI, XII, XIV, XV, XVI ir XVII, Z. Angarietis (t. p. su patariamuoju balsu) — X, XII, XIII, XIV, XV, XVI ir XVII suvažiavimuose. XIII suvažiavime (1924) su patariamuoju balsu dalyvavo K. Požela. Lietuvai įstojus į TSRS, LKP Liaudies vyriausybės 1940.VI.25 buvo legalizuota. VKP(b) CK Polit. Biuro 1940.X.8 nutarimu LKP buvo priimta į VKP(b) ir nuo to laiko veikė ir veikia kaip sudėtinė VKP(b), vėliau TSKP dalis. Spręsdama socializmo sukūrimo Tarybų Lietuvoje uždavinius, LKP vadovavosi aukščiausiųjų partijos organų nutarimais, kūrybiškai panaudojo VKP(b) patyrimą. 1940—41 veikė VKP(b) CK ir TSRS Liaudies Komisarų Tarybos Įgaliotinio Lietuvai aparatas (įgaliotinis N. Pozdniakovas), teikęs paramą Lietuvos part. org-joms. 1941 pradžioje 44,6% visų Lietuvos komunistų buvo įstoję į partiją 1940 antrojoje pusėje. Todėl stojantiesiems į partiją buvo sunku gauti rekomendacijas iš 3 metų part. stažą turinčių komunistų. VKP(b) CK savo nutarimu „Apie priėmimą į VKP(b) gretas Lietuvos, Latvijos ir Estijos partinėse organizacijose" (1941.III.10) leido šiose respublikose priimti į partiją su 3 komunistų, turinčių ne mažesnį kaip 6 mėn. part. stažą ir pažįstančių rekomenduojamąjį iš bendro darbo ne mažiau kaip pusę metų, rekomendacijomis. Šiomis lengvatinėmis sąlygomis Lietuvoje iki D. Tėvynės karo į partiją buvo priimta apie 600 žmonių. Jau 1940—1941 LKP iniciatyva Lietuvoje buvo įvykdyti reikšmingi socialiniai ir ekonominiai pertvarkymai: nacionalizuota pramonės ir transporto įmonės, bankai, svarbūs komunalinio ūkio objektai, įvykdyta žemės reforma, įgyvendintos svarbios mokslo, kultūros, švietimo, t. p. darbo žmonių materialinės gerovės kėlimo priemonės. VKP(b) CK padėjo Lietuvos Komunistų partijai parengti Lietuvos soc. industrializavimo metmenis. VKP(b) CK ir TSRS Liaudies Komisarų Taryba (LKT) 1941.I.24 patvirtino 1941 Lietuvos TSR liaudies ūkio planą.

Svarbias priemones soc. pramonės ir transporto darbui gerinti, TSRS gynybinei galiai stiprinti numatė VKP(b) XVIII konferencija (1941). Joje LKP CK I sekretorius A. Sniečkus buvo išrinktas kandidatu į VKP(b) CK narius.

Didžiojo Tarybų Sąjungos Tėvynės karo (1941—45) metais VKP(b) mobilizavo visas materialines ir dvasines taryb. visuomenės jėgas ir pavertė TSRS vieninga kovos stovykla. VKP(b) CK ir TSRS LKT 1941.VI.29 direktyviniame laiške pafrontės part. ir taryb. org-joms, VKP(b) CK Polit. Biuro 1941.VII.18 nutarimuose ir kt. dokumentuose buvo išdėstyta faš. Vokietijos kariuomenės atrėmimo ir sutriuškinimo programa. VKP(b) ypač rūpinosi Ginkluotųjų Pajėgų stiprinimu. 1941 pab. Raudonojoje Armijoje buvo 1 300 000 komunistų (daugiau kaip 40% visų VKP(b) narių); frontuose buvo beveik 1/3 VKP(b) CK narių. Įsteigtas Valstybinis Gynybos komitetas suvienijo visų valst., kar. ir visuom. org-jų veiklą svarbiausiam tikslui — faš. Vokietijos sutriuškinimui. Partija vadovavo ir pasipriešinimo judėjimui priešo okupuotuose rajonuose. 1942.V.30 buvo įsteigtas Centrinis partiz. judėjimo štabas, kuris vadovavo partizanų junginių ir būrių kovai. Hitlerininkų okupuotoje Lietuvoje t. p. veikė partizanų būriai ir grupės, pogr. antifaš. org-jos, kuriems betarpiškai vadovavo LKP CK, Lietuvos partiz. judėjimo štabas, LKP pogrindiniai Šiaurės ir Pietų sričių bei apskričių k-tai (ž. *Partizaninis judėjimas*). VKP(b) CK padedamas, D. Tėvynės karo metais LKP CK rengė kadrus išlaisvintai Lietuvai. Partinių, tarybinių, komjaunimo, profsąjungų darbuotojų, teisininkų kursai buvo suorganizuoti Norske (Jaroslavlio sr.), Čkalove (dab. Orenburgas), Šujoje (Ivanovo sr.), Kostromoje. Juos baigė 479 žmonės. Be to, LKP CK prašymu iš Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos buvo demobilizuota 500 buvusių part. ir taryb. darbuotojų, kad jie galėtų pasirengti darbui Lietuvos TSR liaudies ūkyje ir valst. aparate. Komunistų partija išugdė talentingus karvedžius, kurie parengė ir įvykdė sudėtingas karines operacijas. Per karą į VKP(b) narius buvo priimta 5 319 000, į kandidatus — 3 615 000 žmonių. Karo pabaigoje Raudonojoje Armijoje ir Kariniame Jūrų Laivyne buvo 3 325 000 komunistų (60% visų partijos narių); 80% visų vadų buvo komunistai arba komjaunuoliai.

Po D. Tėvynės karo Komunistų partija ėmėsi vadovauti karo sugriauto ūkio atkūrimui. Šis uždavinys sėkmingai buvo sprendžiamas IV penkmetyje (1946—50). Komunistai vadovavo darbo žmonėms, atstatantiems ir rekonstruojantiems sugriautas pramonės ir transporto įmones, didinantiems ž. ū. ir pramonės produkciją ir gerinantiems jos kokybę. Jie skatino darbo žmonių soc. lenktyniavimą, racionalizatorių ir išradėjų sąjūdį, diegė pirmūnų patyrimą. 1948 TSRS pramonė viršijo prieškarinį lygį. Svarbias priemones Komunistų partija įgyvendino ir ž. ū. srityje. 1950 ž. ū. produktų gamyba priartėjo prie prieškarinio lygio.

Didelę paramą VKP(b) CK suteikė tuo metu Tarybų Lietuvos darbo žmonėms. VKP(b) CK Biuras Lietuvai (sekr. M. Suslovas), veikęs 1944.XI—1946.VII Vilniuje, padėjo Lietuvos komunistams atkurti part. ir taryb. organus, pašalinti pokario metų negeroves ir sunkumus, išugdyti part. ir taryb. aktyvą, sudaryti reikiamas prielaidas vok. faš. okupacijos padariniams likviduoti. VKP(b) CK nutarimuose „Apie Lietuvos TSR partinės organizacijos politinio darbo trūkumus ir uždavinius" (1944.X.30) ir „Apie Lietuvos TSR partinės organizacijos partinio politinio darbo trūkumus ir klaidas" (1945.VIII.15) buvo išanalizuota LKP veikla, teigiamai įvertintos Lietuvos komunistų pastangos greičiau atkurti liaudies ūkį, atskleistos part. org-jų veiklos trūkumų ir klaidų priežastys, suformuluoti ir pagrįsti svarbiausieji LKP part. ir polit. darbo uždaviniai. VKP(b) CK nutarime „Apie LKP(b) CK darbą" (1946.X.5) buvo iškelti LKP uždaviniai ugdyti nac. kadrus, geriau juos mokyti, auklėti ir skirstyti, stiprinti kovą su vidaus priešais. Kadangi Lietuvoje trūko kvalifikuotų kadrų, tai VKP(b) CK, LKP CK prašomas, iki 1945.IV atsiuntė čia dirbti 430 partinių, 1240 tarybinių ir ūkinių, 175 komjaunimo ir 56 profs-gų darbuotojus. 1945.IV.1—1946.VII.19, VKP(b) CK leidus, LKP CK taikė lengvatines priėmimo į partiją sąlygas, numatytas VKP(b) CK 1941.III.10 nutarime. Tuo metu į partijos narius ir kandidatus buvo priimti 3049 žmonės (iš jų apie 80% įstojo lengvatinėmis sąlygomis). 1947.V.21 VKP(b) CK priėmė nutarimą „Apie kol-

5 lent. **Komunistų, dirbančių įvairiose materialinės gamybos srityse, skaičius**

	1937.I.1	1947.I.1	1957.I.1	1969.I.1
Pramonėje	537 843	1 188 758	1 786 273	3 485 561
Statyboje	43 104	78 128	205 132	773 343
Transporte	176 550	364 492	550 268	879 554
Žemės ūkyje	296 886	1 042 407	1 442 571	2 489 593
iš jų:				
kolūkiuose	186 904	761 194	931 340	1 402 193
taryb. ūkiuose	52 220	91 109	132 762	909 488

ūkių statybą Pabaltijo respublikose". Jame atsispindėjo kolūkių kūrimo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje problemos, part. org-jų svarb. uždaviniai kaime. Vadovaudamasi šiuo VKP(b) CK nutarimu ir LKP(b) VI suvažiavimo (1949) nutarimais, LKP propagavo kolūkinę santvarką, padėjo valstiečiams susivienyti į kolūkius. 1950 pab. Lietuvoje į kolūkius buvo susivieniję 89,1% visų valstiečių ūkių. Įtvirtinant Lietuvoje kolūkinę santvarką, svarbų vaidmenį suvaidino VKP(b) CK Sekretoriato nutarimas (1950.VIII) apie kolūkių kūrimą Lietuvoje. VKP(b) CK padėjo Lietuvos komunistams atkurti Vilnių, kelti Vilniaus kr. ekonomiką ir kultūrą, apgyvendinti Klaipėdos kraštą. VKP(b) CK nutarime „Apie LKP(b) Vilniaus srities komiteto darbą" (1952.II.14) buvo išryškinti svarbiausieji šios part. org-jos darbo uždaviniai, Vilniaus sr. pramonės ir ž. ū. vystymo kryptys. Toliau stiprinti socialistinį Lietuvos žemės ūkį daug padėjo TSKP CK nutarimas „Apie priemones Lietuvos TSR žemės ūkiui pakelti" (1955.I.12). Tolimesnes kadrų ugdymo gaires nurodė TSKP CK nutarimas „Dėl Lietuvos KP CK darbo ir kadrais" (1959. V.28).

Atstačius sugriautą liaudies ūkį, VKP(b) organizavo liaudį socializmo kūrimui Tarybų Sąjungoje užbaigti. XIX partijos suvažiavimas (1952) patvirtino V penkmečio direktyvas, šiek tiek pakeitė partijos įstatus, pavadino partiją Tarybų Sąjungos Komunistų partija. Šiame suvažiavime Lietuvos Komunistų partijai atstovavo 7 delegatai su sprendžiamojo balso teise ir 2 delegatai su patariamojo balso teise. Didelę žalą partijos darbui ir socializmo kūrimui padarė marksizmui-leninizmui svetimas J. Stalino asmenybės kultas. Šeštajame d-metyje TSKP ėmėsi priemonių jo padariniams likviduoti, soc. teisėtumui atkurti, soc. demokratijai tobulinti ir vystyti, valst. aparato veiklai gerinti, išplėtė sąjunginių respublikų teises. TSKP XX suvažiavime (1956) buvo aptarti svarbiausieji soc. visuomenės tolesnio vystymosi klausimai, patvirtintos VI penkmečio direktyvos. Suvažiavimas pavedė TSKP CK parengti naujos partijos programos projektą. (Suvažiavime dalyvavo 8 LKP delegatai su sprendžiamojo ir 1 su patariamojo balso teise.) TSKP XXI (neeilinis) suvažiavimas (1959) konstatavo, kad Tarybų Sąjungoje sukurtas socializmas ir kad ji pradeda kom. visuomenės kūrimo etapą. Suvažiavimas patvirtino 1959—65 septynmečio planą, kaip sudėtinę komunizmo kūrimo Tarybų Sąjungoje programos dalį. (LKP šiame suvažiavime atstovavo 8 delegatai su sprendžiamojo ir 1 su patariamojo balso teise.)

TSKP aktyviai kovojo už tarpt. kom. judėjimo vienybę marksizmo-leninizmo principų pagrindu. 1957 ir 1960 Maskvoje įvyko komunistų ir darbininkų partijų atstovų pasitarimai, kurių dokumentuose buvo išanalizuotas pasaul. rev. procesas, būdingi šiuolaikinės epochos bruožai, suformuoti marksistinių-leninininių partijų bendradarbiavimo principai. TSKP XXII suvažiavimas (1961) apibendrino taryb. liaudies laimėjimus, priėmė naują partijos programą. Buvo konstatuota, kad Tarybų Sąjungoje proletariato diktatūra savo ist. misiją įvykdė, proletarinė valstybė virto visaliaudine, o darbininkų klasės partija — visos liaudies partija. (Šiame suvažiavime LKP atstovavo 31 delegatas su sprendžiamojo ir 5 su patariamojo balso teise.) Įgyvendindama naująją programą, TSKP ypač rūpinasi, kad būtų vystoma darbo žmonių iniciatyva ir aktyvumas, darbo žmonės masiškai dalyvautų valstybės valdyme. Komunistų pastangomis dar labiau suintensyvėjo judėjimas už kom. darbą, racionalizatorių ir išradėjų sąjūdis, gamybos procesų tobulinimas, naujos technikos diegimas. TSKP veiklai svarbią reikšmę turėjo TSKP CK 1964 spalio ir lapkričio plenumų nutarimai. TSKP XXIII suvažiavimas (1966) susumavo septynmečio plano vykdymo rezultatus, priėmė naujo penkmečio (1966—70) programą, išrinko CK (195 nariai ir 165 kandidatai į narius) ir TSKP Revizijos komisiją (79 nariai). Po suvažiavimo TSKP CK plenume buvo išrinktas TSKP CK Polit. Biuras (L. Brežnevas, A. Kirilenka, A. Kosyginas, K. Mazurovas, A. Pelšė, N. Podgornas, D. Polianskis, M. Suslovas, A. Šelepinas, P. Šelestas, G. Voronovas — nariai; P. Demičevas, V. Grišinas, D. Kunajevas, P. Mašerovas, V. Mžavanadzė, Š. Rašidovas, V. Ščerbickis, D. Ustinovas — kandidatai į narius). Plenumas išrinko TSKP CK Gen. sekretoriumi L. Brežnevą, sekretoriais — J. Andropovą, P. Demičevą, I. Kapitonovą, A. Kirilenką, F. Kulakovą, B. Ponomariovą, A. Rudakovą, M. Suslovą, A. Šelepiną, D. Ustinovą. XXIII suvažiavime Lietuvos Komunistų partijai atstovavo 38 delegatai su sprendžiamojo ir 4 su patariamojo balso teise. Pokario metais keletas LKP veikėjų buvo išrinkta į vadovaujančius TSKP organus. Nuo 1952 A. Sniečkus yra TSKP CK narys, o J. Paleckis — kandidatas į TSKP CK narius. Kandidatas į TSKP CK narius 1952—56 buvo M. Gedvilas, nuo 1956 yra M. Šumauskas.

TSKP vadovaujamos taryb. liaudies laimėjimus per 50 taryb. santvarkos metų rodo šie pagr. skaičiai: TSRS pramonės produkcijos gamyba 1967, palyginti su 1913, padidėjo 66 kartus; TSRS pramonės lyg. svoris pasaul. gamyboje — nuo 4% iki 20%; ž. ū. produktų gamyba padidėjo 2,8 karto, gyventojų real. pajamos — 6—8 kartus. TSKP nuosekliai stiprina taryb. tautų draugystę; jai vadovaujant, suklestėjo visų taryb. tautų ekonomika ir kultūra, išsivystė jų tarpusavio bendradarbiavimas. Laikydamasi proletarinio internacionalizmo principų, TSKP nuosekliai vykdė ir vykdo savo pareigas tarpt. proletariato atžvilgiu. Didelę reikšmę tolesnei tarpt. proletariato kovai prieš imperializmą turi dokumentai, priimti 1969 Maskvoje, komunistų ir darbininkų partijų atstovų pasitarime, sušauktame TSKP iniciatyva. 1970 TSKP drauge su taryb. liaudimi ir visa pažangiąja žmonija su dideliu pakilimu atšventė Komunistų partijos įkūrėjo ir organizatoriaus V. Lenino 100 gimimo metinių jubiliejų.

6 lent. **TSKP organai ir organizacijos** (1969.I.1)

Pavadinimas	Skaičius
Sąjunginių respublikų CK	14
Kraštų komitetai	6
Sričių komitetai	135
Apygardų komitetai	10
Miestų komitetai	747
Miestų rajonų komitetai	417
Kaimo rajonų komitetai	2 746
Pirminės organizacijos	359 942

Įgyvendindama XXIII suvažiavimo nutarimus, TSKP dar labiau sustiprino ryšius su masėmis. Į partiją stoja daug gerų darbininkų, kolūkiečių, visų liaudies ūkio šakų specialistų, mokslo, kultūros ir meno veikėjų. 1968 priimtųjų į TSKP kandidatus 52,4% sudarė darbininkai. 1969 kas trečias inžinierius, kas antras agronomas ir zootechnikas, kas ketvirtas mokytojas, kas penktas gydytojas buvo TSKP nariai. Šiuolaikiniame etape padidėjo partijos teorinės veiklos reikšmė, pakilo jos, kaip politinės masių vadovės, organizatorės ir auklėtojos, vaidmuo.

Lit.: История Коммунистической партии Советского Союза, т. 1—4, М., 1962—68; **R. Šarmaitis,** Lietuvos Komunistų partija liaudies revoliucinės kovos ir socialistinės statybos priešakyje.— Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai, V., 1967; **B. Vaitkevičius,** Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—19 metais, V., 1967; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža. —„Komunistas", 1967, Nr. 1—12; 1968, Nr. 1—4; Справочник пропагандиста, М., 1968; **A. Sniečkus,** Pusė amžiaus su kovos ir darbo vėliava.—„Komunistas", 1969, Nr. 1; **R. Šarmaitis,** Lietuvos darbininkų partinių organizacijų delegatai TSKP suvažiavimuose 1898—1966 metais.—„LKP istorijos klausimai", t. 8, V., 1969.

TARÝBŲ SOCIALÌSTINIŲ RESPÙBLIKŲ SĄJUNGA, Tarybų Sąjunga, TSRS.

Turinys

Bendrosios žinios 483
Gamta .... —
Reljefas .... —
Geologinė sąranga .... —
Naudingosios iškasenos .... —
Jūros, upės, ežerai, tvenkiniai 484
Gamtinės zonos .... —
Gyventojai 485
Liaudies ūkis 486
Bendroji charakteristika .... —
Pramonė .... —
Kapitalinė statyba 488
Žemės ūkis .... —
Transportas ir ryšiai 489
Prekyba .... —
Finansai 490
Ekonominiai geografiniai rajonai .... —
Sveikatos apsauga .... —
Kultūra .... —
Švietimas .... —
Mokslas 491
Spauda 492
Radijas ir televizija .... —
Bibliotekos, klubinės įstaigos, muziejai —
Teatras ir kinas .... —
Kūrybinės organizacijos .... —
Valstybinė santvarka 493
Istorija .... —
TSRS lietuviai (iki 1940) 495

BENDROSIOS ŽINIOS

Tarybų Sąjunga apima Europos r. dalį, Š. Aziją ir dalį Vid. Azijos. Plotas 22,4 mln. km^2. Pagal plotą TSRS — didžiausia pasaulio valstybė. Teritorija iš š. į p. nutįsusi 4500 km, nuo Čeliuskino rago (77°43′ š. platumos) iki Kuškos miesto apylinkių (35°08′ š. platumos); iš v. į r.— apie 10 000 km, nuo Gdansko įlankos nerijos Baltijos jūroje, netoli Kaliningrado (19°38′ r. ilgumos), iki Dežniovo rago Čukčių p-lyje (169°06′ v. ilgumos). Gyventojų 1959 buvo 208,8 mln., 1970 — 241,7 mln. Gyventojų skaičiumi TSRS yra trečioji valstybė pasaulyje (po Kinijos ir Indijos).

TSRS valst. sienų ilgis 60 000 km (iš jų $^2/_3$ eina jūromis). Sausuma eina sienos su 12 valstybių: vakaruose — su Norvegija, Suomija, Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Rumunija, pietuose — su Turkija, Iranu, Afganistanu, Kinija, Mongolija ir Korėja.

GAMTA

Reljefas. TSRS europinėje dalyje ir azijinės dalies vakaruose (iki Jenisejaus) vyrauja didelės lygumos, o toliau iki Ramiojo vandenyno tęsiasi plokščiakalniai ir kalnagūbriai. Iš p. beveik visą TSRS teritoriją juosia kalnynai. Aukščiausia TSRS vieta (7495 m) yra Pamyro kalnuose — Komunizmo viršukalnė. Žemiausia vieta sausumoje (132 m žemiau jūros lygio) — Karagijės įdaubos dugnas Mangišlako p-lyje. Europinės TSRS teritorijos didesniąją dalį užima R. Europos (arba Rusijos) lyguma. Joje yra aukštumų, iškylančių 300—400 m; didžiausios: Timano, Valdajaus, Š. Uvalų, Baltarusijos, Smolensko-Maskvos, Volinės, Podolės, Vid. Rusijos, Pavolgio, Aukštojo Užvolgio, Doneco. Didž. žemumos: Padneprės, Okos-Dono, Pabaltijo, Juodosios j. pakrantės, Pakaspijo (pastarosios dalis yra žemiau jūros lygio). Pietvakariuose ir pietuose R. Europos lyguma remiasi į Karpatų, Krimo ir Kaukazo kalnus, o rytuose — į Uralo kalnus, skiriančius Europą nuo Azijos. TSRS azijinės dalies vakaruose yra V. Sibiro lyguma ir Turano lyguma; jas skiria Turgajaus plynaukštė ir Kazachijos plokščiakalnis. Tarp Lenos ir Jenisejaus plyti Vid. Sibiro plokščiakalnis — vienas didžiausių pasaulyje. Į š. nuo jo yra Š. Sibiro lyguma ir Birangos kalnai. Azijinės teritorijos p. dalyje iškilę Kopet Dago kalnų š. kalnagūbriai, Pamyro, Tian Šanio, Altajaus, Sajanų kalnynai, Pabaikalės, Užbaikalės (Jablono, Stano, Aldano) kalnynai, š. r. dalyje — Verchojansko kalnynas, Čerskio kalnai, Kolimos ir Čukčių kalnynai; Tolimuosiuose Rytuose — Burėjos, Sichote Alinio kalnai.

Geologinė sąranga. Seniausiai susiformavusi TSRS teritorijos dalis yra Rusijos ir Sibiro platformos (Rusijos platforma beveik sutampa su R. Europos lyguma, Sibiro platforma apima Vid. Sibiro plokščiakalnį). Platformų raukšlėtąjį pamatą sudaro kristalinės ir metamorfizuotos prekambrio uolienos. Jas dengia nuosėdinės, vietomis kiek dislokuotos, paleozojaus, mezozojaus ir kainozojaus uolienos. Platformų kristalinis pamatas, iškilęs į žemės paviršių Rusijos platformoje, sudaro Baltijos ir Ukrainos kristalinius skydus, Sibiro platformoje — Aldano ir Anabaro kristalinius skydus.

Rusijos platformos r. pakraščiu tęsiasi Priešuralės pakraštinis įlinkis, formavęsis nuo karbono vidurio iki triaso pradžios; p. v. pakraštį juosia neogene susidaręs Prieškarpatės pakraštinis įlinkis. Sibiro platformos š. r. pakraščiu tęsiasi Priešverchojanės pakraštinis įlinkis ir Viliujo įdauba. Juose susiklostęs storas juros ir apatinės kreidos sistemų nuosėdų sluoksnis. Iš p. Sibiro platformą t. p. juosia įdaubos ir grabenai: juros periodo — Kano-Ribnajos, Irkuto, Čulmano; neogeno bei kvartero — Baikalo, Barguzino, Aukštutinės Angaros, Čaro, Mujos. Tarybų Sąjungoje yra 3 geosinklinų juostos: Uralo-Mongolijos, Viduržemio jūros ir Ramiojo vandenyno. Uralo-Mongolijos juostos pagrindą sudaro kaledonidai, hercinidai ir Mongolijos-Ochotsko sistemos raukšlės. Šios juostos didelę dalį užima jaunos platformos (V. Sibiro, Turano ir Zėjos), nuklotos stora nuosėdų danga. Raukšlėtasis pamatas išeina į paviršių Urale, Centr. Kazachijoje, Tian Šanio, Altajaus, Kuznecko, Sajanų kalnuose, R. Užbaikalėje ir Žemutinio Paamūrio vakaruose. Viduržemio j. juosta dalijama į 2 zonas: šiaurinę ir pietinę. Š. zona vakaruose prieina prie Rusijos platformos, rytuose — prie Uralo-Mongolijos juostos. P. zona, apimanti Karpatus, Krimo kalnus, Kaukazą, Kopet Dagą ir Pamyrą, įeina į alpinės kalnodaros sritį. Jos geosinklininė raida dar nepasibaigusi. Ramiojo vandenyno juosta geol. atžvilgiu pati sudėtingiausia. Į ją įeinantis Kolimos masyvas — nedidelė prekambrio platforma; Verchojansko kalnynas susiformavo kreidos periodo viduryje; Sichote Alinio sistema baigė formuotis neogeno pabaigoje; Sachalino s. branduolį sudaro viršutinio paleozojaus ir mezozojaus uolienos, likusią dalį — kreidos, paleogeno ir neogeno uolienos. Koriakų-Kamčatkos-Kurilų sistema — dar tebesivystanti Ramiojo vandenyno juostos geosinklininė sritis.

Naudingosios iškasenos. Pagal anglių išteklius (ištirtų anglių telkinių 1966 buvo 237 mlrd. t) TSRS užima I vietą pasaulyje. Apie 90% tų telkinių yra Sibire. Didžiausi anglių baseinai: Pečoros, Doneco, Pamaskvio (visi europinėje TSRS dalyje), Lenos, Tunguskos, Kansko-Ačinsko, Kuznecko, Taimyro, Irkutsko, Minusinsko, P. Jakutijos (Sibire), Karagandos, Ubagano, Ekibastuzo, Maikubeno (Kazachijos TSR), Burėjos (Tolimuosiuose Rytuose).

Degamųjų skalūnų daugiausia randama Pabaltijo skalūnų baseine (Estijoje ir RTFSR Leningrado, Novgorodo, Pskovo srityse), be to, jų yra Pavolgyje (tarp Kuibiševo ir Saratovo), Kazachijoje (ties Kenderliku). Degamųjų skalūnų geol. ištekliai 156 mlrd. t.

Didžiausi naftos telkiniai yra Volgos-Uralo naftingajame rajone (Baškirijoje, Totorijoje, Kuibiševo, Permės, Saratovo, Volgogrado srityse). Be to, naftos yra Kaukaze (Krasnodaro krašte, Čečėnijos-Ingušijos ATSR, Dagestane, Azerbaidžane), v. Kazachijoje (Embos naftingajame rajone, Mangišlako p-lyje), Turkmėnijoje, Ukrainoje (Prieškarpatėje, Dnepro-Dono ir Juodosios j. pakrančių įdaubose), Komių ATSR (prie Uchtos), Uzbekijoje ir Kirgizijoje (Ferganoje), Tolimuosiuose Rytuose (Sachaline). Ypač didelių naftos telkinių rasta Sibire — Tiumenės (Šaimsko, Nižnevartovsko, Ust Balıksko telkiniai), Irkutsko (Markovo telkinys) ir Tomsko srityse.

Degamųjų dujų didžiausi pram. telkiniai yra Š. Kaukaze (Stavropolio ir Krasnodaro kraštuose), Uzbekijoje (Bucharos-Chivos depresijoje), Ukrainoje (Prieškarpatėje, Dnepro-Dono įdauboje), Pavolgyje (Volgogrado, Saratovo, Kuibiševo srityse) ir Azerbaidžane. Didelių prognozinių telkinių yra V. Sibire, tarp Volgos ir Uralo, Turkmėnijoje. Degamųjų dujų rasta ir R. Sibire (Jakutijoje ir Irkutsko sr.). Iš viso rasta daugiau kaip 4000 mlrd. m^3 dujų.

Daugiau negu kitose pasaulio šalyse Tarybų Sąjungoje yra geležies rūdos: rasta daugiau kaip 360 jos telkinių; juose aukštos kategorijos rūda sudaro apie 60 mlrd. t. Geležies rūdos randama: europinėje TSRS dalyje — Krivoj Rogo, Kerčės, Kursko, Belgorodo-Obojanės baseinuose; Urale — Nižnij Tagilo, Magnitogorsko, Chalilovo, Bakalo baseinuose; Kazachijoje — prie Kustanajaus, Atasu; Sibire — Kalnų Šorijoje, Chakasijoje, Tomsko sr., Angaros-Pitos baseine; Tolimuosiuose Rytuose — prie Chingansko.

Pagal mangano rūdos telkinių kiekį TSRS užima t. p. pirmąją vietą pasaulyje. Žinoma apie 70 mangano rūdų telkinių; juose yra apie 2,5 mlrd. t mangano. Didž. telkiniai — Čiaturos (Gruzijoje), Bolše Tokamsko, Nikopolio (Ukrainoje); mažesnių yra Urale, V. Sibire, Kazachijoje. Titano ir chromo telkinių daugiausia Urale ir v. Kazachijoje.

Tarybų Sąjungoje gausu įv. spalvotųjų metalų: vario rūdų — Kazachijoje (Džezkazgano, Kounrado telkiniai), Urale (Krasnogvardeisko, Kirovogrado, Degtiarsko, Karabašo ir kt. telkiniai), Vid. Azijoje (Almaliko), Užkaukazėje (Zangezūro, Alaverdžio), R. Sibire; švino ir cinko — daugiausia Kazachijoje (Rūdiniame Altajuje, Džungarijos Alatau) ir Vid. Azijos respublikose. Vario, švino ir cinko rūdų telkiniuose randama dar aukso, sidabro, seleno, telūro, kadmio. Boksito ir nefelino randama daugiausia Urale, Kazachijoje, Sibire ir Kolos p-lyje, alavo — Užbaikalėje, Chabarovsko ir Primorės kraštuose, Jakutijoje ir Magadano sr., nikelio ir kobalto — Kolos p-lyje, Krasnojarsko

TSRS FIZINIS ŽEMĖLAPIS ĮKLIJOJE prie p. 480,
POLITINIS-ADMINISTRACINIS — prie p. 496

krašte (Norilsko rj.), Urale, Kazachijoje, Tuvoje, volframo — centr. Kazachijoje, Š. Kaukaze, Vid. Azijoje, Buriatijoje, molibdeno — Kaukaze, centr. Kazachijoje ir Užbaikalėje, gyvsidabrio — Ukrainoje, Kirgizijoje, stibio — Tadžikijoje ir Kirgizijoje. Aukso randama Urale, Kazachijoje, Sibire, Tolimuosiuose Rytuose, sidabro — Altajuje, Urale, Kaukaze, Vid. Azijoje, Sibire. Platina gaunama iš perdirbtų vario-nikelio rūdų; be to, jos randama Urale.

Iš nerūdinių miner. žaliavų daugiausia yra kalio druskų (v. Urale, v. Ukrainoje, Baltarusijoje, Turkmėnijoje), apatito (Kolos p-lyje), fosforito (Kazachijoje, Leningrado ir Kirovo sr.), asbesto (Urale, Kazachijoje, Tuvoje), žėručio (Irkutsko sr., Jakutijoje), deimantų (v. Jakutijoje). Be to, Tarybų Sąjungoje randama magnezito, ugniai atsparaus molio, kaolino, grafito, sieros, gipso ir anhidrito, kalnų krištolo, fluorito.

Jūros, upės, ežerai, tvenkiniai. TSRS ribojasi su 12 jūrų, priklausančių 3 vandenynų (Arkties, Atlanto ir Ramiojo) baseinams. Barenco, Baltoji, Karos, Laptevų, R. Sibiro ir Čukčių jūros apima Arkties vandenyno kontinentinį atabradą. Jos palyginti negilios (vid. gylis apie 200 m), 30—32‰ druskingumo, ir visos, išskyrus Barenco j., 9—10 mėn. per metus būna užšalusios. Šiomis jūromis išilgai žemyno eina Šiaurės jūrų kelias, kurio didž. uostai — Murmanskas, Archangelskas, Diksonas, Tiksis. Ramiojo vandenyno baseino Beringo, Ochotsko ir Japonų jūros skalauja TSRS Tolimųjų Rytų pakrantę. Giliausia vieta (4773 m) yra Beringo jūroje. Žiemą Beringo jūros š. dalis ir Ochotsko j. užšąla, o vasarą jų vandens t-ra būna tik 5—12°, todėl ten dažni rūkai. Šių jūrų druskingumas 34,5‰. Didž. uostai — Vladivostokas, Magadanas, Kamčatkos Petropavlovskas, Nachodka. Atlanto vandenyno baseinui priklauso Baltijos, Juodoji ir Azovo jūros. Baltijos ir Azovo jūros negilios ir nelabai druskingos (vietomis druskingumas tik 3‰). Juodosios j. didž. gylis 2245 m, druskingumas 17,5—18,5‰. Joje labai silpna vertikali vandens cirkuliacija, todėl giliau kaip 200 m vanduo apnuodytas sieros vandeniliu. Didžiausi šių jūrų uostai: Baltijos j. — Leningradas, Talinas, Ryga, Liepoja, Klaipėda, Kaliningradas; Juodosios j. — Odesa, Sevastopolis, Batumis.

Tarybų Sąjungoje yra apie 700—800 tūkst. upių; iš jų apie 150 000 ilgesnės kaip 10 km. Daugumas upių priklauso Arkties vandenyno baseinui; iš jų didžiausios: Dvina, Pečora, Obė su Irtišiumi, Jenisejus, Chatanga, Lena, Indigirka, Kolima. Ramiojo vandenyno baseino didž. upės: Amūras, Anadirė, Penžina, Kamčatka. Atlanto vandenyno baseino didž. upės: Dunojus, Dnestras, Dnepras, Rionis (įteka į Juodąją j.), Donas, Kubanė (į Azovo j.), Neva, Dauguva, Nemunas (į Baltijos j.). Į Kaspiją įteka Volga, Uralas, Emba, Kura, Kuma, į Aralą — Sirdarja ir Amudarja. Aralo-Kaspijos baseino upės nenuteka į vandenyną. Nemaža šio rajono upių įteka (Ilis, Ču) į ežerus arba išnyksta smėlynuose (Tedženas, Murgabas, Zeravšanas).

Ežerų (didesnių kaip 0,01 km^2) Tarybų Sąjungoje daugiau kaip 250 000; 5 iš jų didesni kaip 10 000 km^2 (Kaspija, Aralas, Baikalas, Balchašas, Ladoga), 14 — didesni kaip 1000 km^2. Daugiausia ežerų yra TSRS šiaurėje, be to, jų daug V. Sibiro stepėse, Vid. Azijoje ir Kazachijoje (čia daugumas ežerų druskingi).

Didž. tvenkiniai: Kuibiševo (6450 km^2; prie Volgos), Bratsko (5500 km^2; prie Angaros), Ribinsko (4550 km^2; prie Volgos), Volgogrado (3500 km^2; prie Volgos), Cimliansko (2700 km^2; prie Dono), Kremenčugo (2250 km^2; prie Dnepro). Jie susidarė, užtvenkus upes, kai buvo statomos hidroelektrinės, kasami kanalai.

Gamtinės zonos. Tarybų Sąjungoje yra šios gamtinės zonos: arktinio klimato juostoje — arktinių dykumų zona; subarktinio — tundra ir miškatundrė; vidutinio klimato juostoje — taiga, dvi mišriųjų miškų zonos, plačialapių miškų, miškastepių, stepių, pusdykumių ir dykumų zonos; subtropinio klimato juostoje — dykumų zona ir mediteraninė zona. Kalnuose zonos keičiasi vertikalia kryptimi.

A r k t i n i ų d y k u m ų z o n a i priklauso Prano Juozapo Žemė, Naujosios Žemės Šiaurinė sala, Šiaurės Žemė, Naujojo Sibiro salos, Vrangelio sala. Tų vietų rugpiūčio vid. t-ra apie 0°. Sniego danga išsilaiko beveik ištisus metus. Paplitę ledynai, yra amžinasis įšalas. Vietomis yra dykumų ir tundrų dirvožemių. Augalija — samanos, kerpės, dumbliai — užima apie 50—60% žemės paviršiaus. Zonos p. pakraštyje vietomis auga gluosniai, driadų krūmokšniai. Yra lemingų, poliarinių lapių, baltųjų meškų, iš tundros atklysta šiaurės elnių. Uolėtuose krantuose susiburia daug paukščių.

T u n d r o s z o n a apima Kolgujevo, Vaigačo salas, Naujosios Žemės Pietinę salą ir Arkties vandenyno š. pakrantę. Paplitęs amžinasis įšalas. Liepos vid. t-ra zonos pietuose 11°, kritulių 200—400 mm per metus. Vasarą upės labai vandeningos, žiemą užšąla iki dugno. Tundroje daug negilių ežerų. Dirvožemis nestoras, rūgštus, jame mažai humus, vasarą įšyla iki 30—70 cm gylio. Zonos š. ir vid. dalys pelkėtos arba apaugusios samanomis ir kerpėmis. P. dalyje auga krūmokšniai, yra kimininių ir žolinių-žaliasamanių kauburiuotų pelkių. Yra šiaurės elnių, lemingų, poliarinių lapių, vilkų, baltųjų pelėdų, tundros ir baltųjų tetervinų. Vasarą upėse ir ežeruose daug vandens paukščių.

M i š k a t u n d r ė s z o n a yra į p. nuo tundrų zonos ir 20—200 km pločio juosta tęsiasi iš v. į r. Liepos vid. t-ra 11—14°. Miškatundrės zona — viena pelkėčiausių. Pelkės daugiausia žaliasamanės arba kimininės kauburiuotos, su storu durpių sluoksniu. Paplitęs termokarstas, yra hidrolakolitų. Dirvožemiai daugiausia tundriniai jauriniai ir durpiniai pelkiniai. Vandenskyrose auga reti miškai ir tundros krūmokšniai, upių slėniuose — tankesni ir aukštesni miškai. Retuosius miškus sudaro beržynai (Kolos p-lyje), eglynai (Europos r. dalyje), maumedynai (Sibire). Gyvūnija — tundros ir taigos.

T a i g o s z o n a — pati didžiausia Tarybų Sąjungoje. Jos p. riba eina maždaug per Leningradą, Ivanovą, kiek į š. nuo Gorkio ir Kazanės, per Tomską, Krasnojarską iki Baikalo. Į r. nuo Lenos vyrauja kalnų taiga. Liepos vid. t-ra nuo 13° zonos šiaurėje iki 19° pietuose. Kritulių 400—600 mm per metus. Zonos rytuose daug kur yra amžinojo įšalo. Upės vasarą vandeningos. Zonos šiaurėje, turinčioje per daug drėgmės, dirvožemiai jauriniai gliejiniai, pietuose — velėniniai jauriniai. Auga eglių, maumedžių, pušų, sibirinio kėnio miškai. Eglynai auga zonos r. ir v. pakraščiuose, maumedynai — zonos viduryje. Be spygliuočių, taigoje daug beržynų ir drebulynų. Taiga, ypač V. Sibire, pelkėta. Vyrauja aukštapelkės su kimininėmis durpėmis. Gyvūnija gausi: rudieji lokiai, briedžiai, lūšys, voverės, voverės lakūnės, baltieji kiškiai, pelėnai, kurtiniai, jerubės, geniai, gyvatės, gyvavedžiai driežai.

R. E u r o p o s l y g u m o s m i š r i ų j ų m i š k ų z o n o s p. riba eina per Baltarusiją, į p. nuo Minsko, toliau rytuose Okos upe, Kamos žemupiu. Į šią zoną įeina Lietuva. Zonai būdingas gana drėgnas klimatas, spygliuočių ir plačialapių miškais apaugusios vandenskyros, velėniniai jauriniai dirvožemiai. Vasara vėsi (liepos vid. t-ra 17—18°), žiema palyginti švelni; vakaruose sausio vid. t-ra —3°, —4°, apie Gorkį —12°. Kritulių 600—800 mm per metus. Upės vandeningos, jų tinklas tankus. Apie 30% teritorijos apaugę miškais. Aukštumose auga eglynai ir ąžuolynai su krūmų pomiškiu, smėlingose lygumose — pušynai, įdaubose ir blogai drenuojamose žemumose susidariusios kimininės ir pereinamojo tipo pelkės. Zonos p. v. pakraštyje (į v. nuo Vilniaus, Minsko) ąžuolynuose pasitaiko skroblų, vietomis auga kukmedžiai, bukai, gebenės. Gyvūnija: rudieji lokiai, vilkai, lapės, briedžiai, europinės stirnos, miškinės kiaunės, europinės audinės, juodieji šeškai. Zona tankiai gyvenama; apie vieną trečdalį jos ploto sudaro ariamoji žemė.

T o l i m ų j ų R y t ų m u s o n i n i ų m i š r i ų j ų m i š k ų z o n a apima Vid. Paamūrį, dalį Žemutinio Paamūrio lygumų ir žemų priekalnių. Zonos pagr. ypatybė — musoninis klimatas. Žiemą musonas pučia nuo žemyno; sausio vid. t-ra š. dalyje —28°, pietinėje —16°, —18°. Sniego būna nedaug, todėl žemė giliai įšąla. Vasarą musonai pučia iš vandenyno; dažnos liūtys, sukeliančios potvynius. Liepos vid. t-ra apie 21°. Miškuose vyrauja rusvieji miškų dir-

vožemiai. Miškų augalija labai įvairi, daugiaaukštė; yra lianų ir samanų-epifitų. Miškuose daugiausia auga Korėjos kedrai, Mongolijos ąžuolai, Amūro liepos, Takės liepos, maumedžiai, geltonieji beržai. Zėjos-Burėjos ir Pachankio lygumose vyrauja pievų augalija; dirvožemiai — pievų juodžemiai. Gyvūnija: usūriniai tigrai, juodieji lokiai, dėmėtieji elniai, usūriniai šunys, šernai; yra voverių, sabalų, burundukų.

Plačialapių miškų zona yra tarp mišriųjų miškų ir miškastepių zonų. Jos p. riba eina maždaug per Kijevą, Tulą, Kazanę, Novosibirską. Zonai būdingi ąžuolynai. Smėlingose zandrinėse lygumose ir upių terasose auga stepių šilai. Palyginti su labiau į š. esančiomis zonomis, joje žymiai mažiau pelkių (daugiausia yra žemapelkių). Dirvožemiai — miškų pilkožemiai su išplautų ir jaurinių juodžemių salomis. Daug stepių zonai būdingų augalų ir gyvūnų.

Miškastepių zona tęsiasi nuo Karpatų iki Altajaus. Jos p. riba eina Kodrų aukštumos ir Doneco kalvagūbrio p. pakraščiu, toliau kiek į p. nuo Saratovo, Petropavlovsko ir Omsko. Liepos vid. t-ra 20—22°. Kritulių per metus 500—600 mm vakaruose ir 300—400 mm rytuose. Dažnos sausros, sausvėjai. Paviršiaus nuotėkis ir upių vandeningumas žymiai mažesnis negu miškų zonoje. V. Sibiro miškastepėje yra daug negilių ežerų. R. Europos lygumoje auga ąžuolynai, V. Sibiro lygumoje — beržynų ir drebulynų miškeliai. Juose vyrauja pilkieji ir tamsiai pilkieji miškų dirvožemiai. Smėlynuose auga pušų šilai. Šios zonos visos stepės ariamos. Dirvožemiai — išplauti ir tipiški juodžemiai. Blogai drenuojamose žemumose pasitaiko pievų juodžemių. Gyvūnija — miškų ir stepių: voverės, miškinės kiaunės, starai, švilpikai, didieji šokliai, didieji einiai, peliniai graužikai.

Stepių zonai priklauso lygumos palei Juodąją ir Azovo j., Krimo bei v. Prieškaukazės lygumos, Vid. Rusijos, Pavolgio aukštumų, Aukštojo Užvolgio, š. Kazachijos p. dalys. Toliau į r. stepių landšaftai išsimėtę salomis. Liepos vid. t-ra 22—23,5°. Kritulių 250—450 mm per metus. Upės nevandeningos, jų tinklas gana retas. Dirvožemiai — paprastieji bei pietiniai juodžemiai ir tamsiai kaštoniniai; pasitaiko sūrožemių. Labai paplitę graužikai. Stepių zonos vakarinėje (europinėje) dalyje visos žemės ariamos, Kazachijoje ir Sibire — tik dalis.

Pusdykumių zona yra į p. nuo stepių zonos ir tęsiasi nuo Jergenių aukštumos, esančios TSRS europinės dalies pietryčiuose, iki Zaisano įdaubos (Kazachijos r. dalyje). Klimatas sausas, žemyninis. Liepos vid. t-ra 22—24°. Kritulių 150—250 mm per metus. Gruntiniai vandenys daugiausia sūrūs ir yra labai giliai. Dirvožemiai šviesiai kaštoniniai. Paplitę druskožemiai. Augalijos danga neištisinė. Vyrauja varpiniai augalai, puskrūmiai, efemerai ir efemeroidai. Gyvūnija tokia, kaip stepių ir dykumų: daug starų, lemingų, švilpikų, šoklių, pelėnų, yra antilopių, saigų, stepių šeškų, stepių lapių.

Vid. juostos dykumų zona apima RTFSR Astrachanės sr., Kazachiją ir dalį Vid. Azijos. Jos p. riba eina maždaug 40° š. platumos paralele. Liepos vid. t-ra 25—29°. Žiemos palyginti labai šaltos — sausio vid. t-ra š. dalyje apie −12°, p. dalyje apie 0°. Kritulių 75—150 mm per metus. Dirvožemiai dykumų-stepių rusvieji ir dykumų pilkai rusvieji. Liosinėse prieškalnių lygumose yra pilkųjų dirvožemių. Didelius plotus užima takyrai, druskožemiai ir smėlynai be dirvožemio. Dėl drėgmės trūkumo ir dirvų sudruskėjimo augalijos danga dykumų zonoje neištisinė. Vyrauja daugiamečiai kseromorfiniai puskrūmiai, vietomis auga efemerai ir efemeroidai. Pavieniui auga pelynas, viksva, smėlinė akacija, baltasis saksaulas. Gyvūnija: saigos, džeiranai, šokliai, smiltpelės, barchanų katės, kiškiai tolajai, stepių vėžliai; daug gyvačių, driežų. Dykumų oazėse, drėkinamose žemėse auginami ryžiai, medvilnė.

Subtropikų juostos dykumų zona apima Vid. Azijos lygumas, esančias į p. nuo 40° š. platumos paralelės. Šioje zonoje žiema šilta — sausio vid. t-ra aukštesnė už 0°. Augalai vegetuoja ir žiemą. Liepos vid. t-ra 30—32°. Labai paplitusi efemerinė ir efemeroidinė augalija (dykumų viksvos, miglės). Gyvūnija: dygliuočiai, dryžuotosios hienos, gyvatės (giurzos, kobros). Oazėse auginama medvilnė, sezamas.

Mediteraninė zona — tai pusiau sausų ir drėgnų subtropikų zona. Apima Krimo p. pakrantę, v. Užkaukazę ir Lenkoranės žemumą. Krimo pietuose ir Kaukazo Juodosios j. pakrantėje nuo Novorosijsko iki Tuapsės (pusiau sausuose subtropikuose) vasara vid. karšta, sausa, žiema gana šilta ir drėgna. Jaltoje sausio vid. t-ra 3,5°, liepos 24°, kritulių 600 mm per metus. Būdingi rusvieji dirvožemiai ir kserofitiniai miškai, kuriuose auga ąžuolai, pietinės pušys, dygieji krūmokšniai ir žolės. Kolchidės ir Lenkoranės žemumose — drėgnieji subtropikai. Kritulių Kolchidės žemumoje apie 1500 mm per metus (Lenkoranės žemumoje kiek mažiau), sausio vid. t-ra pietuose 6—7°. Paplitę tankūs plačialapių miškai; daug lianų, visžalių augalų. Dirvožemiai — raudonžemiai ir geltonžemiai. Lenkoranės žemumoje veisiasi nendrynų katės, Kaspijos pakrantėje — flamingai. Auginami subtropikų vaismedžiai, vynuogės, arbatkrūmiai.

Vertikaliosios kalnų zonos. Žemutinė kalnų zona dažniausiai panaši į papėdėje esančias lygumas. Kylant aukštyn, žemėja oro t-ra, daugėja kritulių, keičiasi dirvožemių tipai, augalija, gyvūnija. Pvz., Kaukazo kalnų š. šlaitų žemutinėje zonoje — stepių landšaftai, aukščiau — plačialapių miškų, spygliuočių miškų zonos, subalpinė ir aukštikalnių pievų zona, alpinė pievų ir uolų augalijos zona, virš jos — sniegynų ir ledynų zona. Vid. Azijos kalnų papėdėse — dykumų ir pusdykumių zona, aukščiau — kalnų stepių (vietomis kalnų miškastepių) zona, po to — kalnų miškų zona (labai neryški dėl žemyninio klimato), virš jos — aukštikalnių zona. R. Sibiro kalnų žemutinėje zonoje vyrauja kalnų taigų landšaftas (maumedynai); aukščiau jos yra kalnų tundrų zona. Paamūrio ir Primorės kalnų papėdė tęsiasi mišriųjų miškų zona, aukščiau — kalnų pievų zona. Uralo šiaurėje (maždaug iki 66° š. platumos) yra tik viena — kalnų tundrų zona. Labiau į p. (maždaug iki 59° š. platumos) žemutinę zoną sudaro kalnų taigos miškai (eglė, kėnis, kedras) su jauriniais ir gliejiniais jauriniais dirvožemiais. Aukščiau jos (nuo 500—800 m) — eglių-beržų miškai ir kalnų tundra. P. Urale kalnų miškų zona pasiekia maždaug 900—1050 m aukštį virš jūros lygio. Be spygliuočių medžių, šioje zonoje auga klevai, ąžuolai. Tundrų zona šioje Uralo kalnų dalyje labai menka; žemiau miškų zonos yra kalnų stepių ir miškastepių zonos, susiliejančios su kalnų papėdėje esančiomis stepėmis ir miškastepėmis.

GYVENTOJAI

TSRS 1959 buvo 208 827 000 gyventojų, 1970 — 241 748 000. Kiek gyventojų 1959 ir 1970 buvo sąjunginėse respublikose, rodo 1 lentelė.

1 lent. **Sąjunginių respublikų gyventojų skaičius** (tūkst.)

	Gyventojų 1970	Gyventojų 1959	Pagr. tautybės % 1970
RTFSR	130 090	117 534	82,8
Ukrainos TSR	47 136	41 869	74,9
Kazachijos TSR ..	2,365	9 310	32,4
Uzbekijos TSR	11 963	8 106	64,7
Baltarusijos TSR ..	9 003	8 055	81,0
Azerbaidžano TSR	5 111	3 698	73,8
Gruzijos TSR	4 688	4 044	66,8
Moldavijos TSR ..	3 572	2 885	64,6
Lietuvos TSR	3 129	2 711	80,1
Kirgizijos TSR	2 933	2 066	43,8
Tadžikijos TSR	2 900	1 980	56,2
Armėnijos TSR ..	2 493	1 763	88,6
Latvijos TSR	2 365	2 093	56,8
Turkmėnijos TSR ..	2 158	1 516	65,6
Estijos TSR	1 357	1 197	68,2

Gyventojų vid. tankumas 10,8 žmogaus 1 km^2. Europinėje dalyje (su Užkaukaze) gyvena apie $^4/_5$ visų TSRS gyventojų; čia gyventojų vid. tankumas 33 žmonės 1 km^2. Likusioje TSRS dalyje gyventojų vid. tankumas 3,5 žmogaus 1 km^2. Tarybų Sąjungoje 1970 buvo 1935 miestai, 5504 miesto tipo gyvenvietės. 10 miestų turi daugiau kaip 1 mln. gyventojų: Maskva (7 061 000), Leningradas (3 950 000), Kijevas (1 632 000), Taškentas (1 385 000), Baku (1 261 000), Charkovas (1 223 000), Gorkis (1 170 000), Novosibirskas (1 161 000), Kuibiševas (1 047 000), Sverdlovskas (1 026 000). 1970 miestuose gyveno 136,0 mln. (56% visų gyventojų), kaimuose 105,7 mln. žmonių (44%). 1968 buvo 85,1 mln. darbininkų ir tarnautojų. TSRS gyventojų nac. sudėtį (1959) rodo 2 lentelė.

2 lent. **TSRS gyventojų nac. sudėtis (1970)**

Tautybė	Tos tautybės žmonių (tūkst.)	Tautybė	Tos tautybės žmonių (tūkst.)
Rusai	129 015	Jakutai	296
Ukrainiečiai	40 753	Kabardinai	280
Uzbekai	9 195	Karakalpakai	236
Baltarusiai	9 052	Čigonai	175
Totoriai	5 931	Uigurai	173
Kazachai	5 299	Vengrai	166
Azerbaidžanai	4 380	Ingušai	158
Armėnai	3 559	Gagauzai	157
Gruzinai	3 245	Šiaurės tautos	151
Moldavai	2 698	Karelai	146
Lietuviai	2 665	Tuviai	139
Žydai	2 151	Kalmukai	137
Tadžikai	2 136	Rumunai	119
Vokiečiai	1 846	Karačajai	113
Čuvašai	1 694	Adigai	100
Turkmėnai	1 525	Kurdai	89
Kirgizai	1 452	Suomiai	85
Latviai	1 430	Abchazai	83
Įv. tautybių dagestaniečiai	1 365	Turkai	79
Mordviai	1 263	Chakasai	67
Baškirai	1 240	Balkarai	60
Lenkai	1 167	Altajiečiai	56
Estai	1 007	Čerkesai	40
Udmurtai	704	Dunganai	39
Čečėnai	613	Iraniečiai (persai)	28
Mariai	599	Abazai	25
Osetinai	488	Asirai	24
Komiai ir komiai-permiai	475	Čekai	21
Korėjiečiai	357	Tatai	17
Bulgarai	351	Šorai	16
Graikai	337	Slovakai	12
Buriatai	315	Kitos tautybės	126

LIAUDIES ŪKIS

Bendroji charakteristika. TSRS — industrinė valstybė, turinti technizuotą ir našų žemės ūkį. Jos liaudies ūkio sistema, skirtingai nuo kapit. šalių sistemų, pagrįsta visuomenine (valstybine ir kooperatine-kolūkine) gamybos priemonių nuosavybe, kuri yra viena svarbiausių sąlygų, kad žmonės negalėtų savintis svetimo darbo ir išnaudoti vieni kitų. TSRS liaudies ūkis yra planingas, jo vystymosi tempai didesni negu JAV, labiausiai išsivysčiusios kapit. šalies (3 lent.). TSRS liaudies ūkio struktūra parodyta 4 lentelėje. Tarybų Sąjungoje gamybos priemonių gamyba vystoma sparčiau už vartojimo reikmenų gamybą. 1968 gamybos priemonių gamyba (grupė A) sudarė 75% visos pramonės produkcijos (1913 — 35%), o vartojimo reikmenų gamyba (grupė B) — 25% (1913 — 65%). Liaudies ūkio vystymosi pagr. duomenys pateikti 5 lentelėje. Įveikusi iš carinės Rusijos paveldėtą atsilikimą, atkūrusi I pasaulinio ir pilietinio karų, vėliau II pasaul. karo sugriautą ūkį, TSRS per 50 savo gyvavimo metų tapo viena galingiausių industrinių pasaulio valstybių. 1968 Tarybų Sąjungoje pagaminta apie 20% pasaulinės pram. produkcijos (1913 apie 4%). TSRS užima I vietą pasaulyje pagal anglių, geležies rūdos gavybą, kokso, dizelinių ir elektrinių lokomotyvų, padarinės miško medžiagos, cemento, surenkamųjų gelžb. konstrukcijų ir detalių, vilnonių audinių, cukraus, sviesto gamybą, geležinkelių transporto krovinių apyvartą, elektrifikuotų geležinkelių, vidaus vandens kelių, oro susisiekimo linijų ilgį. Tarybų Sąjungoje didžiausi pasaulyje kviečių, cukrinių runkelių, linų, kanapių, saulėgrąžų, bulvių pasėlių plotai. Pagal kai kurių liaudies ūkio šakų produkcijos kiekį vienam gyventojui TSRS nuo labiausiai išsivysčiusių kapit. šalių dar atsilieka.

3 lent. **TSRS ir JAV ekonomikos augimo vidutiniai metiniai tempai 1951—68 (%)**

	TSRS	JAV
Nac. pajamos	8,8	3,75
Pram. produkcija	10,4	4,5
Ž. ū. produkcija	4,2	1,85
Visų transporto rūšių krovinių apyvarta	9,1	2,3
Kapitaliniai įdėjimai	10,1	3,0
Darbo našumas pramonėje	6,3	3,2

4 lent. **TSRS liaudies ūkio struktūra 1968 (%)**

	Visuom. produktas	Nac. pajamos	Gamybos fondai	Dirbančiųjų
Pramonė	64,7	52,0	47,3	35,8
Žemės ūkis	15,3	21,4	20,0	10,5
Statyba	10,1	9,3	4,0	7,4
Transportas ir ryšiai	4,0	6,0	20,1	10,3
Kitos materialinės gamybos šakos	5,9	10,8	8,6	36,0
Visas liaudies ūkis	100,0	100,0	100,0	100,0

5 lent. **TSRS liaudies ūkio vystymasis 1913—68**

	1913	1940	1968
Bendrasis visuom. produktas	1	5,1	36,0
Nacionalinės pajamos	1	5,3	40,0
Bendroji pram. produkcija	1	7,7	78,6
gamybos priemonių gamyba (grupė A)	1	13,0	184,0
vartojimo prekių gamyba (grupė B)	1	4,6	26,0
Bendroji ž. ū. produkcija	1	1,4	2,9
Visų transporto rūšių krovinių apyvarta	1	3,9	27,0
Geležinkelių transporto krovinių apyvarta	1	5,4	30,0
Kapitaliniai įdėjimai	1	5,6	63,0
Darbininkų ir tarnautojų skaičius liaudies ūkyje	1	2,6	6,6

Išaugus liaudies ūkiui, padidėjo nac. pajamos, pakilo liaudies gerovė. 1968 iš visuom. fondų gyventojai gavo 55,1 mlrd. rb (1940 — 4,6 mlrd. rb); vidutiniškai vienas gyventojas — 232 rb (1940 — 24 rb). Realiosios darbininkų ir tarnautojų pajamos (realusis darbo užmokestis, įskaitant nemokamą gydymą, pensijas, pašalpas ir kt. lengvatas iš visuom. fondų, nedarbo likvidavimą ir darbo dienos sutrumpėjimą) 1940—68 padidėjo 2,7 karto, kolūkiečių — 4,1 karto. 1968 pensijas gavo 39 mln. žmonių (1941 — 4 mln.), išmokėta jų 14,0 mlrd. rb (1940 — 0,3 mlrd. rb). 1940—68 gyventojų indėlių suma bankuose ir taupomosiose kasose išaugo nuo 32,5 mlrd. rb iki 725 mlrd. rb.

6 lent. **Svarbiausių TSRS pramonės šakų bendrosios produkcijos augimas 1913—68**

	1913	1940	1968
Kuro pramonė	1	6,4	36,3
Chemijos ir naftos chemijos pramonė	1	16,9	364,0
Mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonė	1	29,6	675,0
Lengvoji pramonė	1	4,7	19,5
Maisto pramonė	1	3,8	14,5
Visa pramonė	1	7,7	78,6

Pramonė. Svarbiausia TSRS liaudies ūkio šaka yra pramonė. Ji vystosi žymiai sparčiau už kitas liaudies ūkio šakas. Pagrindinių pram. šakų bendrosios produkcijos augimo tempai parodyti 6 lentelėje. Tarybų valdžios metais sukurtos naujos pram. šakos — automobilių, traktorių, sunkiųjų mašinų, energetinių mašinų ir prietaisų gamyba. Labai pakito pramonės išdėstymas. Buvo sukurti nauji pram. centrai Urale, Sibire, Tolimuosiuose Rytuose, Vid. Azijoje, Užkaukazėje. 1968 pramonėje dirbo 30,4 mln. žmonių, iš jų 3,5 mln. inžinerijos ir technikos darbuotojų. 8,6 mln. žmonių dirbo mašinų gamybos ir metalo apdirbimo, 4,1 mln. lengvojoje, 2,4 mln. miško, medžio apdirbimo, celiuliozės ir popieriaus, 2,3 mln. maisto, 1,6 mln. stat. medžiagų pramonėje. Darbo našumas pramonėje 1940—68 išaugo 4,4 karto. Labiausiai jis išaugo mašinų gamybos pramonėje (8,6 karto), chemijos ir naftos chemijos pramonėje (7,7 karto), stat. medžiagų pramonėje (6,2 karto). Svarbiausių TSRS pramonės produkcijos rūšių gamyba matyti iš 7 lentelės.

1968 TSRS elektrinių galingumas buvo 142,5 mln. kW (hidroelektrinių — 27 mln. kW). Pramonė sunaudojo 433,7 mlrd. kWh, transportas 47,4 mlrd. kWh, kitos liaudies ūkio šakos 106,8 mlrd. kWh elektros energijos. Pagal el. energijos gamybą TSRS užima II vietą pasaulyje. Tarybų Sąjungoje pastatytos galingiausios pasaulyje hidroelektrinės (Krasnojarsko 5 mln. kW, Bratsko 4,5 mln. kW). TSRS r. rajonuose statomos daugiausia galingos hidroelektrinės. Europinėje TSRS dalyje, greit augant el. energijos poreikiams, pastatyta nemažai šiluminių elektrinių. Pastatyta ir statoma atominių elektrinių (Voronežo, Belojarsko).

1968 nafta sudarė 39,2% viso gaunamo kuro kiekio, anglys 38,0%, gamtinės dujos (įskaitant ir naftos telkinių dujas) 17,9%, malkos 2,5%, durpės 1,6%, skalūnai 0,8%. Daugiausia anglių iškasama Doneco, Pečoros, Karagandos, Kuznecko baseinuose. Didėja jų gavyba TSRS r. rajonuose: Lenos, Tunguskos, Kansko-Ačinsko, Kuznecko, Taimyro baseinuose. Daugiausia naftos gaunama tarp Volgos u. ir Uralo kalnų, be to, V. Sibire, Š. Kaukaze, Azerbaidžane, Mangišlake. Sparčiausiai auganti kuro pramonės šaka — dujų pramonė. Pagrindiniai gamtinių dujų gavybos rajonai — Gazlio (Uzbekijos TSR), Šebelinkos (Ukrainos TSR), Stavropolio (Š. Kaukazas), Dašavos (Prieškarpatė), Saratovo (Pavolgis). Dujoms transportuoti nutiesti Dašavos—Maskvos, Dašavos—Rygos, Stavropolio—Maskvos, Saratovo—Maskvos, Vid. Azijos—Centro dujotiekiai. Dirbtinės dujos gaminamos iš degamųjų skalūnų Kochtla Jarvėje (Estijos

TSR), iš anglių — Donbase, Urale. Durpės daugiausia kasamos Pabaltijyje, Centre.

Didžiausios metalurgijos g-los sutelktos Donbase (Donecke, Makejevkoje, Kramatorske, Konstantinovkoje, Jenakijeve, Komunarske), Padnepręje (Dnepropetrovske, Zaporožėje, Krivoj Roge, Dneprodzeržinske), Paazovėje (Ždanove, Taganroge) ir Centre (Tuloje, Lipecke, Elektrostalyje); jos vartoja Krivoj Rogo ir Kursko telkinių geležies rūdą ir Donbaso anglis. Uralo metalurgijos kombinatai (Magnitogorske, Nižnij Tagile, Čeliabinske) geležies rūdą gauna iš Kustanajaus ir Magnitogorsko, o anglis iš Karagandos ir Kuzbaso. Sibiro metalurgijos kombinatai (Novokuznecke, Novosibirske, Krasnojarske, Užbaikalės Petrovske) vartoja vietines žaliavas. Sukurti nauji metalurgijos centrai Užkaukazėje (Rustavis, Zestafonis, Sumgaitas), Vid. Azijoje (Bekabadas), Kazachijoje (Temirtau, Aktiubinskas), Tolimuosiuose Rytuose (Komsomolskas prie Amūro), Šiaurės vakaruose (Čerepovecas). Po 1950 pastatyti nauji geležies rūdos sodrinimo kombinatai Kazachijoje (Sokolovo-Sarbajaus), Sibire (Koršunovo), Urale (Kačkanaro). Spalvotoji metalurgija vystoma prie el. energijos šaltinių arba rūdos telkinių: Kolos p-lyje, V. Sibiro šiaurėje, Vid. Azijoje, Padnepręje. Daugiausia spalvotųjų metalų tiekia Kazachija ir Uralas. Urale gaminamas varis (Krasnouralske, Kirovograde, Sredneuralske, Mednogorske), cinkas (Čeliabinske), aliuminis (Kamenskouralske, Krasnoturjinske), nikelis (Verchnij Ufalėjuje, Orske); Kazachijoje — varis (Balchaše, Irtišiuje), švinas (Čimkente, Ust Kamenogorske, Leninogorske), cinkas (Ust Kamenogorske); Sibire — nikelis (Norilske), aliuminis (Novokuznecke, Irkutske), cinkas (Belove); Tolimuosiuose Rytuose — švinas (Tetiuchėje); Vid. Azijoje — varis, švinas, gyvsidabris (Chaidarkene); Užkaukazėje — varis, molibdenas (Agarake, Kadžarane, Alaverdyje), aliuminis (Sumgaite, Jerevane); Š. Kaukaze — švinas, cinkas (Ordžonikidzėje); Donbase — cinkas (Konstantinovkoje), gyvsidabris (Nikitovkoje); Padnepręje — aliuminis (Zaporožėje); Kolos p-lyje — nikelis (Mončegorske, Nikelyje), aliuminis (Kandalakšoje).

Tarybų valdžios metais sukurtos naujos mašinų gamybos pramonės šakos: radiotechnikos, elektronikos, automatikos ir telemechanikos prietaisų, atominės, reaktyvinės ir raketinės technikos priemonių gamyba. Sparčiai vystoma sunkiųjų mašinų, staklių, automobilių gamyba. Apie $^1/_3$ visos mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonės produkcijos duoda TSRS r. rajonai. Centre (Maskvoje, Jaroslavlyje, Brianske, Kalinine, Tuloje) gaminami automobiliai, staklės, ž. ū. mašinos, lokomotyvai, va-

7 lent. Sąjunginių respublikų pramonės produkcija 1968

	Iš viso Tarybų Sąjungoje (100%)	Sąjunginių respublikų lyg. svoris (%)														
		Armėnijos TSR	Azerbaidžano TSR	Baltarusijos TSR	Estijos TSR	Gruzijos TSR	Kazachijos TSR	Kirgizijos TSR	Latvijos TSR	Lietuvos TSR	Moldavijos TSR	RTFSR	Tadžikijos TSR	Turkmėnijos TSR	Ukrainos TSR	Uzbekijos TSR
Elektros energija	638,7 mlrd. kWh	0,8	1,7	1,9	1,4	1,2	4,3	0,5	0,4	0,9	1,1	64,5	0,4	0,3	18,2	2,4
Nafta	309,2 mln. t	—	6,8	0,6	—	0,0	2,4	0,1	—	—	—	81,4	0,0	4,2	3,9	0,6
Dujos	170,8 mlrd. m^3	—	2,9	0,0	0,3	—	0,2	0,2	—	—	—	46,6	0,2	2,8	29,8	17,0
Anglys	594,0 mln. t	—	—	—	—	0,4	8,9	0,6	—	—	—	55,5	0,1	—	33,8	0,7
Ketus	78,8 mln. t	—	—	—	—	1,1	2,2	—	—	—	—	47,8	—	—	48,9	—
Plienas	106,5 mln. t	0,0	0,7	0,2	0,0	1,3	1,3	0,0	0,5	0,0	—	54,1	0,0	—	41,5	0,4
Valcuoti juodieji metalai	85,3 mln. t	—	0,9	0,1	—	1,6	2,0	—	0,4	—	—	51,9	—	—	42,7	0,4
Geležies rūda	176,6 mln. t	—	0,8	—	—	—	10,0	—	—	—	—	33,1	—	—	56,1	—
Degamieji skalūnai	21,8 mln. t	—	—	—	75,3	—	—	—	—	—	—	24,7	—	—	—	—
Miner. trąšos (sąlyginių vienetų)	43,5 mln. t	0,3	1,4	9,3	2,0	1,2	2,2	—	—	1,9	—	51,3	0,2	0,8	21,7	7,7
Sieros rūgšties monohidratas	10,1 mln. t	0,7	1,3	2,7	1,6	—	10,8	—	—	3,0	—	55,6	—	1,0	18,8	4,5
Chem. pluoštas	553 700 t	1,4	—	8,3	—	0,8	2,0	—	2,6	1,8	—	72,5	—	—	10,6	—
Automobilių padangos	31,8 mln.	4,1	4,9	—	—	—	—	—	—	—	—	81,1	—	—	9,9	—
Metalo piovimo staklės	200 800	5,4	—	13,3	—	1,9	1,0	1,4	0,0	9,4	0,0	52,8	0,3	—	14,4	0,1
Metalurgijos įrengimai	322 500 t	—	—	—	—	—	3,3	—	—	—	—	50,0	—	—	46,7	—
Naftos aparatūra	125 100 t	—	2,0	—	6,9	—	—	—	—	—	—	72,7	—	0,4	18,0	—
Chemijos pramonės įrengimai ir jų atsarginės dalys	443 mln. rb (1955.VII.1 įmonių kainomis)	0,4	—	—	0,1	—	—	—	—	—	—	62,0	—	—	34,1	3,4
Dizeliniai lokomotyvai	1500 sekcijų	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,3	—	—	94,7	—
Elektriniai lokomotyvai	305	—	—	—	—	33,8	—	—	—	—	—	66,2	—	—	—	—
Automobiliai	800 800	0,1	—	3,5	0,0	1,5	—	0,8	0,3	—	—	80,9	—	—	12,9	—
Traktoriai	1 mln. (skaičiuojant 15-jėgiais)	—	—	18,7	—	—	0,2	—	—	—	1,1	42,0	—	—	32.8	5,2
Traktoriniai plūgai	196 700	—	—	—	—	—	4,1	—	—	—	—	44,2	—	—	51,7	—
Ekskavatoriai	27 000	—	—	—	5,7	—	1,8	—	—	—	—	62,8	—	—	26,6	3,1
Padarinė miško medžiaga (išvežta)	290 mln. m^3	0,0	0,0	1,7	0,7	0,2	0,4	0,0	1,2	0,6	0,0	92,6	0,0	—	2,6	0,0
Medžio drožlių plokštės	1,5 mln. m^3	0,4	0,3	6,5	1,4	0,1	1,3	0,2	2,0	3,0	0,5	66,2	—	—	17,9	0,2
Popierius	3,9 mln. t	0,1	—	2,5	2,6	0,8	—	—	3,4	2,1	—	83,3	—	—	4,6	0,6
Cementas	87,5 mln. t	0,8	1,6	2,1	1,1	1,6	5,5	1,1	0,9	1,0	0,7	61,0	0,9	0,4	18,0	3,3
Plytos (statybinės)	40,5 mlrd.	0,0	0,2	4,3	0,8	0,8	4,1	1,2	1,0	2,2	0,4	55,5	0,8	0,7	22.4	3,8
Šiferis	5,1 mlrd. sąlyginių plytelių	1,5	1,2	3,2	1,1	1,2	9,4	1,6	2,2	1,9	0,9	56,1	1,2	0,3	14,2	4,0
Minkštoji stogo danga	1172 mln. m^2	—	—	2,6	3,3	1,7	—	—	—	2,7	0,8	60,5	—	—	28,2	0,2
Viršutinis trikotažas	302,7 mln.	2,8	1,0	5,7	1,4	2,3	5,8	1,2	2,9	3,3	1,1	51,3	1,2	0,7	16,4	2,9
Apatinis trikotažas	825,0 mln.	5,9	1,8	5,4	1,6	2,0	5,2	1,7	3,6	4,0	2,0	42,8	1,7	0,6	19,8	1,9
Medvilniniai audiniai	6116 mln. m^2	1,3	1,6	0,7	2,6	0,8	0,6	0,0	0,8	0,3	0,0	83,5	1,4	0,3	3,1	3,0
Vilnoniai audiniai	585 mln. m^2	1,2	1,9	5,3	0,9	1,2	1,1	1,7	3,0	2,2	0,1	73,7	—	0,2	7,5	—
Šilkiniai audiniai	950 mln. m^2	1,0	1,4	1,4	0,3	2,6	0,0	0,8	0,9	1,8	1,0	74,5	3,9	0,1	6,0	4,3
Kojinės	1466 mln. porų	3,3	2,0	7,7	0,5	1,1	4,1	0,6	3,7	5,2	2,3	44,7	1,6	0,3	20,9	2,0
Odinė avalynė	598 mln. porų	1,6	1,6	5,7	1,1	2,3	3,9	1,2	2,0	1,7	1,5	53,1	0,8	0,3	20,3	2,9
Radijo imtuvai ir radiolos	6,9 mln.	—	—	8,1	0,2	—	—	—	23,1	0,5	—	58,4	—	—	9,7	—
Televizoriai	5,7 mln.	—	2,8	7,4	—	—	—	—	—	1,1	—	66,5	—	—	22,2	—
Buitiniai šaldytuvai	3,1 mln.	1,8	1,8	3,9	—	—	—	—	1,8	1,9	3,7	67,1	3,3	—	13,6	1,1
Buitinės skalbimo mašinos	4,7 mln.	—	—	—	—	2,6	4,4	4,4	12,3	—	3,2	63,7	—	—	9,4	—
Motociklai ir motoroleriai	802 000	—	—	16,6	—	—	—	—	—	—	—	78,4	—	—	5,0	—
Smulkus cukrus	10,7 mln. t	0,1	—	1,4	—	0,4	1,8	1,7	1,4	1,2	2,9	30,0	—	—	59,1	—
Gyvuliniai riebalai	1,0 mln. t	0,2	0,3	6,0	2,2	0,1	4,2	0,7	3,4	3,8	0,9	53,4	0,2	0,2	23,8	0,6
Augaliniai riebalai	3,1 mln. t	0,3	0,9	0,7	—	0,4	2,3	0,5	0,7	0,2	5,4	42,9	2,2	1,3	32,0	10,2
Konservai	9546 mln. sąlyginių indelių	2,0	1,6	3,7	1,4	2,1	3,1	0,7	2,2	1,5	9,1	42,7	1,3	0,2	25,6	2,8
Vynas (vynuogių)	191,2 mln. dekalitrų	1,5	1,5	2,7	0,5	2,7	5,2	1,2	0,5	0,6	10,1	41,0	1,6	0,7	26,9	3,3

gonai; Šiaurės vakarų rajone (Leningrade) — staklės, turbinos, prietaisai ir matavimo aparatūra, laivai; Ukrainoje (Kijeve, Charkove, Vorošilovgrade, Kramatorske, Odesoje, Lvove, Nikolajeve) — daug metalo reikalaujančios mašinos, metalurgijos, chemijos, kalnakasybos pramonės įrengimai, lokomotyvai, vagonai, staklės, traktoriai, ž. ū. mašinos, automobiliai, elektrotechnikos prietaisai, laivai; Pabaltijyje (Rygoje, Taline, Vilniuje) — laivai, vagonai, automobiliai, radiotechnikos ir elektrotechnikos prietaisai ir aparatai, precizinės staklės; Urale (Sverdlovske, Čeliabinske, Nižnij Tagile, Permėje, Ufoje, Orenburge) — daug metalo reikalaujančios mašinos metalurgijos, chemijos, naftos pramonei, galingi traktoriai, staklės, vagonai; Pavolgyje (Volgograde, Saratove, Kuibiševe, Kazanėje, Uljanovske) — automobiliai, traktoriai, kombainai; Sibire (Novosibirske, Krasnojarske, Omske, Irkutske, Barnaule, Rubcovske, Tomske) — ž. ū. mašinos, traktoriai, staklės, aukso gavybos įrengimai, energetinės mašinos; Baltarusijoje (Minske, Gomelyje) — staklės, traktoriai, automobiliai. Vietos poreikius tenkinanti mašinų gamybos pramonė sukurta Tolimuosiuose Rytuose, Vid. Azijoje, Užkaukazėje.

Sparčiausiai plečiama chem. pluošto, sintetinių dervų ir plastmasių gamyba. Apie $^{9}/_{10}$ chem. pramonės produkcijos pagaminama TSRS europinėje dalyje — Centre (Maskvoje, Jaroslavlyje, Voskresenske, Ščiokine, Novomoskovske), Šiaurės vakaruose (Leningrade), Pabaltijyje (Rygoje, Vilniuje, Kaune), Ukrainoje (Gorlovkoje, Lisičianske, Konstantinovkoje, Slavianske, Zaporožėje), Urale (Bereznikuose, Solikamske, Gubachoje, Sterlitamake). Tarybų valdžios metais pastatyta didelių chem. pramonės įmonių Pavolgyje (Kazanėje, Novokuibiševske), Sibire (Kemerove, Novokuznecke, Krasnojarske, Omske), Vid. Azijoje (Čirčike, Čardžou), Kazachijoje (Džambule), Užkaukazėje (Sumgaite, Jerevane). Miner. trąšų g-lų pastatyta Baltarusijoje (Soligorske), Lietuvoje (Jonavoje, Kėdainiuose). Ukrainoje ir Urale chem. pramonė vartoja vietinę žaliavą, o Pabaltijyje, Centre ir Šiaurės vakaruose — atvežtinę ir pusfabrikačius.

Iš stat. medžiagų pramonės šakų sparčiausiai didėja cemento, surenkamųjų gelžb. konstrukcijų ir detalių gamyba. Be gamtinių žaliavų, stat. medžiagų pramonė vartoja įvairių pramonės šakų gamybos atliekas (šlaką, skalūnų pelenus). Pagrindiniai cemento gamybos rajonai yra Ukraina, Uralas, Centras, Pavolgis.

1968 Tarybų Sąjungoje pagaminta 30% pasaulinės padarinės miško medžiagos produkcijos. Dideli medžio apdirbimo kombinatai sukurti Sibire (Bratske, Maklakove, Asine). Pagrindiniai celiuliozės gamybos rajonai — Sibiras ir Tolimieji Rytai.

Linų ir vilnonių audinių TSRS gamina pasaulyje daugiausia, medvilninių ir šilkinių audinių daugiau už ją pagamina tik JAV. Pagrindiniai tekstilės pramonės rajonai yra Centras (Maskva, Ivanovas, Jaroslavlis, Kalininas, Kostroma, Orechovo Zujevas), kuriame pagaminama 75% visų audinių, Vid. Azija (Taškentas, Dušanbė, Ašchabadas), Šiaurės vakarai (Leningradas), Užkaukazė (Baku, Goris, Leninakanas), Ukraina (Kijevas, Charkovas, Chersonas), Pavolgis (Kamišinas, Engelsas), Sibiras (Barnaulas, Krasnojarskas, Kanskas). Daug trikotažo gamina Ukraina, Baltarusija, Centras ir Šiaurės vakarai. Avalynės gamyba sutelkta Centre, Šiaurės vakaruose, Ukrainoje, Urale, Kaukaze, Pavolgyje.

Sparčiai didėja žuvies, mėsos, pieno produktų, konditerijos gaminių, vyno gamyba. TSRS daugiausia pasaulyje gamina pieno, sviesto, cukraus. Pagrindiniai maisto pramonės rajonai yra Ukraina, Moldavija, Š. Kaukazas, Pavolgis, Pabaltijys, Centras ir Centro juodžemio rajonas. Cukraus daugiausia gaminama Ukrainoje, Centro juodžemio rajone, Š. Kaukaze; mėsos — Ukrainoje, Š. Kaukaze, Urale, Kazachijoje, Baltarusijoje, Pabaltijyje, Centre; gyvulinių riebalų — Ukrainoje, Pabaltijyje, V. Sibire, Urale, Pavolgyje, Centro juodžemio rajone; aliejaus — Ukrainoje, Š. Kaukaze, Uzbekijoje. Daugiausia žuvies sugaunama Tolimųjų Rytų, Kaspijos, Baltijos baseinuose.

Kapitalinė statyba. 1918—68 į liaudies ūkį investuota 710,2 mlrd. rb (lyg. kainomis), iš jų 457,2 mlrd. rb statybos ir montavimo darbams. 1968 investuota 61,3 mlrd. rb. Kapitalinių įdėjimų struktūra matyti iš 8 lentelės. 1968 statybos ir montavimo darbus vykdė 15 800 rangovinių org-jų, iš jų 8360 specializuotų ir 1370 projektavimo org-jų. Jose dirbo 8,3 mln. žmonių, iš jų 880 000 inžinerijos ir technikos darbuotojų. Rangovinės statybos, montavimo ir remonto org-jos 1968 turėjo 86 700 ekskavatorių, 24 300 skreperių, 87 000 buldozerių, 103 000 keliamųjų kranų. 1968 pastatyta 102,1 mln. m^2 gyv. ploto, 1,5 mln. vietų bendrojo lavinimo m-lų, 381 000 vietų ikimokyklinio amžiaus vaikų įstaigų, 49 400 vietų ligoninių ir poliklinikų, 57 300 prekybos vietų parduotuvių, 320 000 vietų visuom. maitinimo įmonių. 1968 nusausinta 807 000 ha, sudrėkinta 358 000 ha žemių.

8 lent. **TSRS liaudies ūkio kapitalinių įdėjimų struktūra 1968** (%)

Pramonė	34,4
gamybos priemonių gamyba (grupė A)	29,7
vartojimo prekių gamyba (grupė B)	4,7
Žemės ūkis	18,3
Transportas ir ryšiai	8,8
geležinkelio transportas	2,6
Stat. pramonė	3,3
Gyv. namų statyba	16,5
Visuom. pastatų statyba	18,7

Žemės ūkis. Tarybų valdžios metais žemės ūkyje įvyko didelių socialinių ir ekonominių pakitimų. Sukurtas naujo tipo žemės ūkis — stambus, gerai mechanizuotas, susidedantis iš valst. įmonių — taryb. ūkių ir žemės ūkio gamybinių kooperatyvų — kolūkių. Įgyvendinus lenininį kooperacijos planą, vietoj buvusių 25 mln. valstiečių ūkių sukurta tūkstančiai kolūkių ir taryb. ūkių. 1968 Tarybų Sąjungoje buvo 36 200 kolūkių ir 13 350 taryb. ūkių. Kiekvienam kolūkiui teko vid. 6100 ha ž. ū. naudmenų, kiekvienam taryb. ūkiui — vid. 21 900 ha. 1940 bendroji ž. ū. produkcija 41% viršijo 1913 lygį. D. Tėvynės karas žemės ūkiui padarė labai didelių nuostolių. 1945 bendroji ž. ū. produkcija sudarė tik 60% 1940 lygio. Kadangi po D. Tėvynės karo pirmiausia buvo intensyviai plečiama sunkioji pramonė ir stiprinama TSRS gynybinė galia, žemės ūkio vystymosi tempai tuo metu nebuvo spartūs. Jie žymiai paspartėjo, kai buvo padidinti kapitaliniai įdėjimai į žemės ūkį, žemės ūkiui imta tiekti daugiau mašinų, įrengimų, trąšų, nustatyti pastovūs ž. ū. produktų supirkimo planai, padidintos supirkimo kainos. Nuo 1966 sumažintos kainos ž. ū. mašinoms, automobiliams, atsarginėms dalims, el. energijai, pram. prekėms, vartojamoms ž. ū. gamyboje. Įvesta tobulesnė mokesčių sistema, kurios pagrindas yra atskaitymai ne nuo bendrojo, o nuo grynojo pelno, pagerintas kolūkių ir taryb. ūkių finansavimas ir kreditavimas. 1968 TSRS ž. ū. gamybos bendroji produkcija buvo 2,9 karto didesnė, negu 1913. 1951—68 TSRS žemės ūkio bendrosios produkcijos augimo vidutiniai metiniai tempai buvo 4,2%. 1968 į žemės ūkį investuota 11,2 mlrd. rublių. 99,4% kolūkių ir 99,7% taryb. ūkių naudojo el. energiją. 1968 žemės ūkis sunaudojo 28 500 mln. kWh el. energijos. Žemės ūkyje 1968 buvo 3,7 mln. traktorių (skaičiuojant 15-jėgiais), 1,1 mln. sunkvežimių, 918 000 traktorinių plūgų, 581 000 grūdų kombainų (iš jų 575 000 savaeigių), 38 000 kukurūzų nuėmimo, 59 200 runkelių ir 28 500 bulvių kasimo kombainų, 138 000 siloso kombainų.

1968 ž. ū. naudmenos užėmė 608 mln. ha; ariamosios žemės buvo 224 mln. ha, sodų ir vynuogynų 5 mln. ha, ganyklų 326 mln. ha. Daugiausia ariamosios žemės yra miškastepių ir stepių zonoje: 35% visos jos yra Centro juodžemio, Pavolgio, Š. Kaukazo ir Uralo rajonuose, 16% — Ukrainoje ir Moldavijoje, 15% — Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose, 15% — Kazachijoje. Daugiausia ganyklų susitelkę pusdykumių ir dykumų zonoje: apie 50% viso jų ploto yra Kazachijoje, daugiau kaip 25% — Vid. Azijoje.

Daugiausia javų auginama Kazachijoje, Ukrainoje, Pavolgyje, V. Sibire, Urale. Tarybų Sąjungoje auginama apie 30 techn. augalų rūšių. Medvilnė auginama Vid. Azijoje ir Užkaukazėje (daugiausia Azerbaidžane), cukriniai runkeliai — p. v. Ukrainoje, Centro juodžemio rajone, Pabaltijyje, linai — Baltarusijoje, Pabaltijyje, Šiaurės vakaruose, saulėgrąžos — Doneco-Padneprės rajone ir Š. Kaukaze. Augalininkystės produkcija didėja daugiausia dėl to, kad didėja derlingumas. 1940 ir 1968 gauta vi-

dutiniškai (cnt/ha): javų — 8,6 ir 14, medvilnės — 10,8 ir 24,3, cukrinių runkelių — 146 ir 266, linų — 1,7 ir 3,0, saulėgrąžų — 7,4 ir 13,7, bulvių — 99 ir 123, daržovių — 91 ir 131. 1968 vienam hektarui dirbamos žemės teko vid. 164,6 kg miner. trąšų (1940 — 16,5 kg). Veisliniai pasėliai 1968 sudarė 95% visų javų pasėlių, 99,8% kukurūzų, 99,9% cukrinių runkelių, 99,2% saulėgrąžų, 90% linų, 67% bulvių. 1968 visi pasėliai užėmė 207 mln. ha (1913 — 118,2 mln. ha). 1954—60 buvo paversta dirbamąja žeme daugiau kaip 40 mln. ha plėšinių. 1968 buvo dirbama 8,8 mln. ha nusausintų žemių (iš jų 2,6 mln. ha — nusausintų drenažu), 10,2 mln. ha drėkinamų žemių.

Kylant augalininkystei, sparčiai vystosi ir gyvulininkystė. Galvijų 1968 buvo 1,8 karto daugiau negu 1940, karvių 1,5 karto, kiaulių 1,9 karto, avių ir ožkų 1,6 karto. 1968 iš 1 karvės primelžta vid. 2232 kg pieno (1940 — 1124 kg), iš 1 avies prikirpta vid. 3,0 kg vilnų (1940 — 2,2 kg). Mėsos (skerdienos) 1968 pagaminta 2,5 karto daugiau negu 1940 (kolūkiuose, taryb. ūkiuose ir kituose valst. ūkiuose 5,5 karto), pieno atitinkamai 2,4 karto (6,8 karto), kiaušinių 3 kartus (72 kartus), vilnų 2,5 karto (2,3 karto). Pram. rajonuose ir prie miestų vystoma pieninė galvijininkystė, stepių ir pusdykumių rajonuose — mėsinė gyvulininkystė. Menko našumo ir sunkiai prieinamų ganyklų rajonuose pagrindinė gyvulininkystės šaka — avininkystė. Svarbiausių ž. ū. produkcijos rūšių gamyba parodyta 9 lentelėje.

Transportas ir ryšiai. Bendrojo naudojimo geležinkelių 1968 buvo 133 600 km (6 km/1000 km^2), iš jų 30 800 km elektrifikuotų (1940 — 106 000 km, 1600 km elektrifikuotų). Automobilių kelių ilgis 1 357 000 km, iš jų 456 000 km su kieta danga (1940 — 143 000 km, 7100 km su kieta danga). Tarpmiestinių autobusų maršrutų ilgis 1 695 000 km (1968). Bendras eksploatuojamų TSRS vidaus vandens kelių ilgis 1968 buvo 142 000 km (1940 — 107 000 km), oro linijų ilgis 554 000 km (1940 — 144 000 km); naftotiekių 34 000 km (1940 — 4000 km), dujotiekių 56 000 km (1940 nebuvo). Dujotiekiais 1968 buvo patiekta 146 mlrd. m^3 dujų. TSRS transporto svarb. duomenys pateikti 10 lentelėje. Kiek 1968 Tarybų Sąjungoje bendrojo naudojimo transportu nuvežta krovinių ir keleivių, rodo 11 lentelė.

1968 Tarybų Sąjungoje veikė 78 300 pašto, telegrafo ir telefono įstaigų (1940 — 51 000), iš jų 58 000 kaimo vietovėse (1940 — 44 000). 1968 veikė 6,6 mln. telefono aparatų (1940 — 1,2 mln.), iš jų 5,5 mln. automatinių (1940 — 414 000).

Prekyba. 1968 valst. prekybos apyvarta sudarė 68,3% visos prekių apyvartos, koop. prekybos — 28,9%, kolūkinės rinkos — 2,8%. Bendra mažmeninės valsty-

9 lent. **Sąjunginių respublikų žemės ūkis 1968**

	Iš viso Tarybų Sąjungoje (100%)	Sąjunginių respublikų lyg. svoris (%)														
		Armėnijos TSR	Azerbaidžano TSR	Baltarusijos TSR	Estijos TSR	Gruzijos TSR	Kazachijos TSR	Kirgizijos TSR	Latvijos TSR	Lietuvos TSR	Moldavijos TSR	RTFSR	Tadžikijos TSR	Turkmėnijos TSR	Ukrainos TSR	Uzbekijos TSR
Bendras pasėlių plotas	207,0 mln. ha	0,2	0,6	2,9	0,4	0,4	14,6	0,6	0,7	1,1	0,9	59,2	0,4	0,3	16.0	1,7
iš jo:																
javų	121,5 mln. ha	0,2	0,5	2,2	0,3	0,4	19,0	0,5	0,5	0,7	0,7	61,2	0,3	0,1	12,4	1,0
techn. augalų	14,6 mln. ha	0,1	1,5	2,1	0,0	0,3	2,5	1,0	0,3	0,5	2,6	46,7	1,7	1,9	27,6	11,2
bulvių ir daržovių	10,2 mln. ha	0,4	0,5	10,1	0,8	0,5	2,7	0,4	1,5	2,1	1,1	52,1	0,2	0,3	26,0	1,3
pašarinių augalų	60,7 mln. ha	0,3	0,5	3,3	0,6	0,4	10,8	0,7	1,2	1,9	0,9	59,7	0,2	0,2	18,6	0,7
Galvijų	97,2 mln.	0,7	1,7	5,1	0,7	1,6	7,9	1,0	1,2	1,7	0,9	52.0	1,0	0,5	21,0	3,0
iš jų:																
karvių	41,6 mln.	0,7	1,6	6,1	0,7	1,5	6,8	1,0	1,4	2,1	0,9	51,7	0,9	0,4	21,3	2,9
Kiaulių	50,9 mln.	0,2	0,2	6,6	1,1	1,2	3,2	0,4	1,7	3,6	1,9	49,6	0,1	0,1	29,5	0,6
Avių ir ožkų	144,0 mln.	1,6	3,2	0,5	0,1	1,4	24.2	6,5	0,2	0,1	1,0	44,2	2,1	3,2	5,9	5,8
Augalininkystės produkcija	41 774 mln. rb	0,4	1,1	5,2	0,6	1,5	5,2	0,9	1,0	1,5	2,8	48,2	1,1	1,0	24,1	5,4
Gyvulininkystės produkcija	39 103 mln. rb	0,5	0,8	5,3	1,1	0,8	7,0	1,2	1,7	2,7	1,2	53,9	0,5	0,5	20,8	2,0
Pagaminta:																
grūdų	169,5 mln. t	0,1	0,4	1,8	0,4	0,4	11,5	0,5	0,6	1,1	1,1	64,6	0,2	0,1	16,5	0,7
medvilnės	5,9 mln. t	—	5,6	—	—	—	1,2	3,0	—	—	—	—	10,8	12,0	—	67,4
cukrinių runkelių	94,3 mln. t	0,1	—	1,1	—	0,1	2,3	1,6	0,4	0,7	3,2	29,7	—	—	60,8	—
saulėgrąžų	6,6 mln. t	0,0	0,0	—	—	0,3	0,9	0,0	—	—	5,5	52,7	0,0	0,0	40,6	0,0
bulvių	102,1 mln. t	0,2	0,1	14,5	1,5	0,2	1,5	0,2	2,1	3,0	0,3	54.2	0,0	0,0	22,0	0,2
daržovių	19,0 mln. t	1,1	2,0	3,6	0,6	1,3	3,3	0,9	1,4	1,7	3,0	45,2	0,7	0,7	30,8	3,7
mėsos	11,6 mln. t	0,4	0,7	5,7	1,1	0,9	7,0	1,1	1,6	3,2	1,5	51,9	0,5	0,5	22,2	1,7
pieno	82,1 mln. t	0,5	0,6	6,1	1,2	0,6	4,7	0,7	2,2	3,0	0,9	55,8	0,3	0,2	21,7	1,5
kiaušinių	35,5 mlrd.	0,6	1,0	3,9	0,9	1,0	3,7	0,6	1,2	1,8	1,6	57,9	0,3	0,3	23,2	2,0
vilnų	413 000 t	1,0	2,1	0,3	0,1	1,3	23,5	6,3	0,2	0,1	0,8	48,2	1,3	3,5	5,7	5,6
linų pluošto	400 000 t	—	—	24,6	0,3	—	—	—	1,5	2,9	—	53,3	—	—	17,4	—

10 lent. **Sąjunginių respublikų transportas 1968**

	Iš viso Tarybų Sąjungoje (100%)	Sąjunginių respublikų lyg. svoris (%)														
		Armėnijos TSR	Azerbaidžano TSR	Baltarusijos TSR	Estijos TSR	Gruzijos TSR	Kazachijos TSR	Kirgizijos TSR	Latvijos TSR	Lietuvos TSR	Moldavijos TSR	RTFSR	Tadžikijos TSR	Turkmėnijos TSR	Ukrainos TSR	Uzbekijos TSR
Geležinkelių ilgis	133 600 km	0,4	1,3	4,0	1,0	1,1	9,9	0,3	2,0	1,5	0,8	57,3	0,2	1,6	16,5	2,1
Automobilių kelių su kieta danga ilgis	456 400 km	1,2	2,7	5,1	3,8	3,5	7,4	2,2	2,2	2,9	1,4	43,5	1,4	0,9	17,5	4,3
Geležinkelių transporto krovinių apyvarta	2275 mlrd. tkm	0,1	1,1	1,9	0,2	0,4	9,8	0,1	0,5	0,5	0,4	67,6	0,1	0,8	15,1	1,4
Automobilių transporto krovinių apyvarta	187 mlrd. tkm	0,6	1,3	4,6	1,9	1,9	9,3	1,4	1,7	2,3	1,5	51,9	1,4	0,5	16,4	3,3
Upių transporto krovinių apyvarta	155 mlrd. tkm	—	—	0,80	0,01	—	1,25	0,04	0,03	0,07	0,06	94,15	—	0,20	3,39	—

binės, kooperatinės ir kolūkinės prekybos apimtis buvo 121,5 mlrd. rb, visuom. maitinimo įmonių prekinė apyvarta 12,7 mlrd. rb. 1968 Tarybų Sąjungoje buvo 671 300 prekybos įmonių, 221 500 visuom. maitinimo įmonių (8,7 mln. vietų). Mažmeninės prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse dirbo 5,3 mln. žmonių. Gausėjant prekių ir didėjant gyventojų piniginėms pajamoms, auga ir mažmeninė prekių apyvarta, kinta vartojimo struktūra. Maisto produktai 1968 sudarė 56,2% bendrosios prekių apyvartos, pram. prekės 43,8%. Iš maisto produktų daugiausia parduodama mėsos bei mėsos produktų ir sviesto; iš plataus vartojimo prekių ypač smarkiai didėja siuvimo pramonės gaminių, kultūrinių prekių pardavimas.

1968 TSRS užsienio prekybos apyvarta sudarė 18 040 mln. rb, iš jų 12 158 mln. rb — apyvarta su soc. šalimis. Eksportui teko 53%, importui 47% visos užsienio prekybos apyvartos. 21,6% eksporto sudarė mašinos ir įrengimai, 18,5% metalo rūdos ir koncentratai, 16,1% kuras ir el. energija, 10,3% maisto produktai ir žaliava jų gamybai. 36,9% importo sudarė mašinos ir įrengimai, 19,9% plataus vartojimo prekės, 13,6% maisto produktai ir žaliava jų gamybai.

Finansai. TSRS bendravalstybinių finansų sistema apima: sąjunginį biudžetą, sąjunginių respublikų valst. biudžetus, valstybinio socialinio draudimo biudžetą, valstybinį turto ir asmens draudimą, soc. sektoriaus įmonių (valstybinių ir kolūkinių-kooperatinių) ir ūkinių org-jų (valstybinių, kolūkinių-kooperatinių ir visuomeninių) finansus. Piniginių išteklių šaltiniai — soc. sektoriaus įmonių ir gyventojų pajamos bei įmonių sankaupos ir gyventojų santaupos. Piniginiai ištekliai pagal akumuliavimo ir panaudojimo pobūdį skirstomi į decentralizuotus ir bendravalstybinius fondus. Decentralizuotus piniginius išteklius 1968 sudarė: valst. sektoriaus įmonių ir ūkinių org-jų pelnas — 67 496 mln. rb, liaudies ūkio apyvartinės lėšos — 180 872 mln. rb. Bendravalstybinį piniginių išteklių fondą sudaro soc. sektoriaus įmokos ir gyventojų mokesčiai. 1968 į šį fondą įplaukė 48,0 mlrd. rb valst. įmonių ir org-jų pelno mokesčio, 40,8 mlrd. rb apyvartos mokesčio, 10,5 mlrd. rb mokėjimų socialiniam draudimui, 1,1 mlrd. rb kolūkių kooperatyvų ir visuom. org-jų įmonių pajamų mokesčio, 0,3 mlrd. rb valst. paskolų pajamų.

Svarbiausias valstybės piniginių išteklių kaupimo, paskirstymo ir panaudojimo įrankis yra TSRS valst. biudžetas. 1968 jo pajamos sudarė 130,8 mlrd. rb, išlaidos — 128,6 mlrd. rb. Biudžeto išlaidų 58,7 mlrd. rb buvo skirta liaudies ūkiui, 48,3 mlrd. rb — socialinėms bei kultūrinėms reikmėms ir mokslui, 16,7 mlrd. rb — gynybai, 1,6 mlrd. rb — valdymui, 0,2 mlrd. rb — valst. paskoloms apmokėti. Sąjunginių respublikų biudžetai 1968 sudarė iš viso 55 214 mln. rb; iš jų (tūkst. rb):

RTFSR	28 736 592
Ukrainos TSR	10 295 722
Kazachijos TSR	4 239 878
Uzbekijos TSR	2 344 248
Baltarusijos TSR	2 210 791
Azerbaidžano TSR	1 104 562
Lietuvos TSR	1 021 768
Gruzijos TSR	1 018 349
Latvijos TSR	690 920
Armėnijos TSR	684 320
Kirgizijos TSR	641 026
Moldavijos TSR	626 136
Tadžikijos TSR	581 357
Turkmėnijos TSR	544 758
Estijos TSR	474 446

Ekonominiai geografiniai rajonai. Pagal TSKP CK ir TSRS MT 1964.IX.19 nutarimą TSRS skirstoma į 18 ekonominių geografinių rajonų:

Šiaurės vakarų — Leningrado miestas, Archangelsko, Leningrado, Murmansko, Novgorodo, Pskovo, Vologdos sritys, Karelijos, Komių ATSR;

Volgos-Viatkos — Gorkio, Kirovo sritys, Čuvašijos, Marių, Mordovijos ATSR;

Pabaltijo — Estijos, Latvijos, Lietuvos TSR, Kaliningrado sritis;

Baltarusijos — Baltarusijos TSR;

Centro — Maskvos miestas, Briansko, Ivanovo, Jaroslavlio, Kalinino, Kalugos, Kostromos, Maskvos, Oriolo, Riazanės, Smolensko, Tulos, Vladimiro sritys;

Centro juodžemio — Belgorodo, Kursko, Lipecko, Tambovo, Voronežo sritys;

Pietų vakarų — Kijevo miestas, Chmelnickio, Čerkasų, Černigovo, Černovcų, Ivano Frankovsko, Kijevo, Lvovo, Rovno, Ternopolio, Užkarpatės, Vinicos, Volinės, Žitomiro sritys;

Pietų — Sevastopolio miestas, Chersono, Krimo, Nikolajevo, Odesos sritys;

Doneco-Padneprės — Charkovo, Dnepropetrovsko, Donecko, Kirovogrado, Poltavos, Sumų, Lugansko, Zaporožės sritys;

Pavolgio — Astrachanės, Kuibiševo, Penzos, Saratovo, Uljanovsko, Volgogrado sritys, Baškirijos, Kalmukijos, Totorijos ATSR;

Š. Kaukazo — Rostovo sritis, Krasnodaro, Stavropolio kraštai, Čečėnijos-Ingušijos, Dagestano, Š. Osetijos ATSR;

Užkaukazės — Armėnijos, Azerbaidžano, Gruzijos TSR;

Uralo — Čeliabinsko, Kurgano, Orenburgo, Permės, Sverdlovsko sritys, Udmurtijos ATSR;

V. Sibiro — Kemerovo, Novosibirsko, Omsko, Tiumenės, Tomsko sritys, Altajaus kraštas;

R. Sibiro — Čitos, Irkutsko sritys, Buriatijos, Tuvos ATSR;

Tolimųjų Rytų — Amūro, Kamčatkos, Magadano, Sachalino sritys, Chabarovsko, Primorės kraštai, Jakutijos ATSR;

Kazachijos — Kazachijos TSR;

Vid. Azijos — Kirgizijos, Tadžikijos, Turkmėnijos, Uzbekijos TSR.

Atskirą ekonominį vienetą sudaro Moldavijos TSR.

SVEIKATOS APSAUGA

Tarybų Sąjungoje 1968 buvo 618 000 gydytojų ir 1 944 000 vidurinio med. personalo darbuotojų (iš jų 708 000 felčerių ir akušerių); 1940 jų buvo atitinkamai 155 300 ir 472 000 (163 000). 1968 dirbo 42 400 farmacininkų, baigusių aukštąjį mokslą, ir 110 000 provizorių padėjėjų. Tarybų Sąjungoje veikė 26 430 ligoninių tipo įstaigų (2 487 000 lovų); 2207 sanatorijos (417 000 lovų), iš jų 1178 vaikų (146 000 lovų); 845 poilsio namai (22 400 lovų); 212 pensionatų (62 000 lovų). Gimdymo namuose ir ligoninių akušeriniuose skyriuose 1968 buvo 223 400 vietų; veikė 20 505 moters konsultacijos ir vaikų poliklinikos (arba ambulatorijos). 1968 sanatorijose, poilsio namuose, kurortų poliklinikose, pensionatuose, pionierių stovyklose poilsiavo ir gydėsi 17,7 mln. žmonių. Be to, apie 4 mln. žmonių pabuvojo turistų ir alpinistų stovyklose. Vid. metinis mirtingumas tūkstančiui gyventojų 1940—1968 sumažėjo nuo 18,0 iki 7,7, o vaikų iki 1 metų amžiaus — nuo 182 iki 26. Bendras TSRS gyventojų amžiaus vidurkis — 70 metų.

KULTŪRA

Tarybų Sąjungoje įvykdyta kultūrinė revoliucija, sukurta nauja, socialistinė kultūra, pagrįsta marksistine-leninine ideologija. Per trumpą laiką Tarybų Sąjungoje iš esmės likviduotas neraštingumas, sukurtas platus įv. m-lų tinklas, labai pakeltas darbininkų klasės ir valstietijos kultūrinis bei techninis lygis, išugdyta kvalifikuota taryb. inteligentija, pasiekta didžiulių laimėjimų visose mokslo ir meno srityse. Soc. kultūros laimėjimais lygiomis teisėmis naudojasi visos TSRS tautos, visa taryb. visuomenė.

Švietimas. 1897 raštingi 9—49 metų amžiaus Rusijos imperijos gyventojai sudarė 28,4% visų jos gyventojų (raštingų vyrų buvo 39,1%, raštingų moterų — 13,7%). Išsilavinimą, didesnį už pradinį, turėjo 1,4 mln. žmonių. Beveik visai neraštingos buvo imperijos pakraščių, ypač Tolimosios Šiaurės ir Vid. Azijos, tautos: raštingų kazachų buvo 2%, uzbekų — 1,6%, turkmėnų — 0,7%, kirgizų — 0,6%. Švietimo sistema buvo luominė, klasinė. 1914/15 Rusijoje buvo 123 700 m-lų (119 400 pradinių, 2000 nepilnų vidurinių ir 2300 vidurinių). M-lose mokėsi 9 656 000 vaikų ir paauglių. Aukštosiose m-lose studijavo 127 000 studentų. Kaimo pr. m-lose 1911 mokėsi 23,8% visų mokyklinio amžiaus vaikų.

Tarybų valdžios metais daugiau kaip 40 TSRS tautų sukūrė savo raštą. Moterims suteikta lygi su vyrais teisė mokytis, visose m-lose panaikintas mokestis už mokslą. Tarybų valdžia mokymo turinį subordinavo socializmo kūrimo uždaviniams. Tarybų Sąjungoje sukurtas platus pradinių, vidurinių ir aukštųjų m-lų tinklas, daug dėmesio skiriama

11 lent. **Krovinių ir keleivių pervežimas TSRS bendrojo naudojimo transportu 1968**

Transporto rūšis	Nuvežta krovinių		Nuvežta keleivių	
	mln. t	mlrd. tkm	mln.	mlrd. keleivių kilometrų
Geležinkelių transportas	2 705,6	2 274,8	2 746,0	254,1
Jūrų transportas	146,6	586,8	34,0	1,7
Upių transportas	322,5	155,4	145,5	5,5
Automobilių transportas	12 800,4	187,1	23 386,0	168,5
Oro transportas	1,6	1,8	60,7	62,1
Vamzdynų transportas (naftotiekiai)	301,3	215,9		

profesiniam techniniam švietimui, kvalifikuotų darbininkų ir techn. inteligentijos rengimui. Daug kvalifikuotų pramonės, transporto, statybos ir kt. sričių darbininkų parengė fabrikinės-gamyklinės m-los ir ypač 1940 sukurta Valstybinių darbo rezervų sistema (fabrikinis-gamyklinis mokymas). Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Tarybų Sąjungoje įgyvendintas visuotinis privalomas pradinis mokymas ir iš esmės likviduotas neraštingumas. 1952 įgyvendintas visuotinis privalomas 7 metų mokymas, 1963 — visuotinis privalomas 8 metų mokymas. Suaugusiesiems ir jaunimui sudarytos sąlygos mokytis, nepasitraukiant iš gamybos. Darbininkams ir kaimo jaunimui sukurtas platus vakarinių pamaininių ir sezoninių m-lų tinklas. Aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse m-lose veikia neakivaizdiniai ir vakariniai skyriai, įsteigta daug neakivaizdinių ir vakarinių in-tų.

1959 3,8 mln. TSRS gyventojų turėjo užbaigtą aukštąjį išsilavinimą, 1,7 mln. — neužbaigtą aukštąjį išsilavinimą, 7,9 mln. — specialųjį vidurinį išsilavinimą, 9,9 mln. — bendrąjį vidurinį išsilavinimą, 35,4 mln. — nebaigtą vidurinį išsilavinimą. 1967 pr. 6,4 mln. TSRS gyventojų turėjo užbaigtą aukštąjį išsilavinimą, 2,8 mln.— neužbaigtą aukštąjį išsilavinimą, 11,9 mln. — specialųjį vidurinį išsilavinimą, 14,5 mln. — bendrąjį vidurinį išsilavinimą, 48,9 mln. — nebaigtą vidurinį išsilavinimą.

1968/69 mokslo metais Tarybų Sąjungoje veikė 201 920 bendrojo lavinimo m-lų, 4129 spec. vid. m-los ir 794 aukštosios m-los. Įv. būdais mokėsi apie 76 mln. žmonių ($^1/_3$ visų TSRS gyventojų), jų tarpe 49,2 mln. žmonių — bendrojo lavinimo m-lose, 2,3 mln. žmonių — profesinėse technikos m-lose, 4,3 mln. žmonių — spec. vid. m-lose ir 4,5 mln. žmonių — aukštosiose m-lose. Kiek sąjunginėse respublikose ir visoje Tarybų Sąjungoje 1968/69 buvo mokyklų, moksleivių ir studentų, rodo 12 lentelė.

Tarybų Sąjungoje veikia daug ikimokyklinio vaikų auklėjimo įstaigų: vaikų lopšelių (2 mėnesių — 3 metų vaikams), vaikų lopšelių-darželių (2 mėnesių — 7 metų vaikams) ir vaikų darželių (3—7 metų vaikams). 1968 pab. TSRS veikė 78 300 vaikų darželių ir lopšelių-darželių; juose buvo auklėjama 7 537 000 vaikų. Be m-lų, mokinių auklėjimu ir lavinimu rūpinasi pionierių rūmai ir namai, jaunųjų technikų stotys, jaunųjų gamtininkų stotys, ekskursijų ir turizmo stotys, vaikų stadionai, vaikų parkai, vaikų sporto m-los ir kt. įstaigos. Tėvų netekę vaikai auklėjami ir mokomi vaikų namuose ir mokyklose-internatuose. Visose sąjunginėse respublikose veikia spec. m-los vaikams, turintiems fizinių ir protinių defektų. Dauguma vaikų šiose m-lose išlaikoma valstybės lėšomis.

Mokslas. Po Spalio revoliucijos mokslui sudarytos labai palankios sąlygos. Taryb. mokslas tarnauja darbo žmonių interesams, kom. visuomenės kūrimo uždaviniams. Mokslo raidą ypač paskatino šalies industrializacija ir jos žemės ūkio kolektyvizacija. Tarybiniai mokslininkai padėjo racionaliai naudoti TSRS gamtos turtus, sukurti daugelį naujų pramonės šakų, vystyti energetiką, metalurgiją, mašinų gamybą, radiotechniką, aviaciją, chem. pramonę, ž. ū. produktų gamybą. Dar prieš D. Tėvynės karą jie pasiekė reikšmingų laimėjimų branduolinės fizikos, atominės energetikos, puslaidininkių fizikos srityje, parengė ir įdiegė praktikoje radiolokacijos principus, padėjo raketų teorijos pagrindus. Pokario metais itin didelių laimėjimų TSRS pasiekė kosmoso tyrinėjimo srityje, matematikoje ir daugelyje kitų mokslo ir technikos sričių. Taryb. filosofai, sociologai, istorikai, ekonomistai, teisininkai, filologai nagrinėja ir apibendrina komunizmo kūrimo praktiką, tyrinėja ekonominio, politinio ir kultūrinio TSRS vystymosi dėsningumus, sprendžia kom. auklėjimo problemas, kovoja prieš antikomunizmo ideologiją.

Svarbiausia TSRS moksl. tyrimo įstaiga yra TSRS MA (įk. 1724 kaip Peterburgo MA; 1934 perkelta į Maskvą). 1969 pradžioje TSRS Mokslų akademijoje buvo 237 akademikai, 417 narių korespondentų ir 66 užsienio nariai. TSRS MA turi 15 specializuotų skyrių, kurie jungia gretiminių specialybių mokslininkus. Prie TSRS MA veikia Taryb. respublikų mokslų akademijų moksl. veiklos koordinavimo taryba. TSRS MA turi filialus Urale, Kolos p-lyje, Komių, Dagestano, Baškirijos ir Karelijos ATSR. Nuo 1957 Novosibirske veikia TSRS MA Sibiro sk., turintis daug filialų Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose. Sąjunginėse respublikose veikia respublikinės mokslų akademijos (1969 pr. duomenys): Armėnijos TSR MA (įk. 1943; 4 garbės akademikai, 43 akademikai, 44 nariai korespondentai ir 2 užsienio nariai; 27 mokslinio tyrimo in-tai); Azerbaidžano TSR MA (įk. 1945; 54 akademikai, 41 narys korespondentas; 27 moksl. tyrimo in-tai); Baltarusijos TSR MA (įk. 1928; 1 garbės akademikas, 57 akademikai, 37 nariai korespondentai; 19 moksl. tyrimo in-tų); Estijos TSR MA (įk. 1946; 19 akademikų, 19 narių korespondentų; 10 moksl. tyrimo in-tų); Gruzijos TSR MA (įk. 1941; 50 akademikų, 55 nariai korespondentai; 30 moksl. tyrimo in-tų); Kazachijos TSR MA (įk. 1946; 54 akademikai, 45 nariai korespondentai; 21 moksl. tyrimo in-tas); Kirgizijos TSR MA (įk. 1954; 1 garbės akademikas, 24 akademikai, 23 nariai korespondentai; 13 moksl tyrimo in-tų); Latvijos TSR MA (įk. 1946; 23 akademikai, 24 nariai korespondentai; 12 moksl. tyrimo in-tų); Lietuvos TSR MA (įk. 1941; 19 akademikų, 16 narių korespondentų; 10 moksl. tyrimo in-tų); Moldavijos TSR MA (įk. 1961; 14 akademikų, 12 narių korespondentų; 9 moksl. tyrimo in-tai); Tadžikijos TSR MA (įk. 1951; 1 garbės akademikas, 22 akademikai, 20 narių korespondentų; 12 moksl. tyrimo in-tų); Turkmėnijos TSR MA (įk. 1951; 19 akademikų, 18 narių korespondentų; 10 moksl. tyrimo in-tų); Ukrainos TSR MA (įk. 1919; 109 akademikai, 150 narių korespondentų; 45 moksl. tyrimo in-tai); Uzbekijos TSR MA (įk. 1943; 2 garbės akademikai, 48 akademikai, 57 nariai korespondentai; 29 moksl. tyrimo in-tai). Svarbios mokslo įstaigos yra šakinės mokslų akademijos (1969 pr. duomenys): Sąjunginė Lenino Ž. ū. mokslų akademija (įk. 1929; 1 garbės akademikas, 84 akademikai, 67 nariai korespondentai, 21 užsienio narys; 19 moksl. tyrimo in-tų); TSRS Med. mokslų akademija (įk. 1944; 99 akademikai, 142 nariai korespondentai, 20 užsienio narių; 32 moksl. tyrimo in-tai); TSRS Ped. mokslų akademija (1943—1966 RTFSR Ped. mokslų akademija; 48 akademikai, 79 nariai korespondentai; 11 moksl. tyrimo in-tų); TSRS Dailės akademija (įk. 1947; 10 garbės akademikų, 43 akademikai, 61 narys korespondentas). TSRS MA, respublikinių ir šakinių mokslų akademijų, aukštųjų m-lų, įv. m-jų ir didelių įmonių žinioje 1965 pab. veikė 4724 mokslo įstaigos (mokslinio tyrimo in-tai, laboratorijos, moksl. stotys, observatorijos ir kt.). TSRS mokslo įstaigų darbą koordinuoja TSRS MT Valstybinis mokslo ir technikos k-tas. 1968 pabaigoje Tarybų Sąjungoje buvo 822 900 mokslo darbuotojų, jų tarpe apie 20 000 mokslų daktarų, 186 400 mokslų kandidatų, 15 900 akademikų, mokslų akademijų narių korespondentų, profesorių, 60 900 do-

12 lent. TSRS mokyklos, moksleiviai ir studentai 1968/69

Respublika	Bendrojo lavinimo m-lų	Jų moksleivių (tūkst.)	Spec. vid. m-lų	Jų moksleivių (tūkst.)	Aukštųjų m-lų	Studentų (tūkst.)
Armėnijos TSR	1 505	612	59	43	12	52
Azerbaidžano TSR ...	5 643	1 330	78	69	12	95
Baltarusijos TSR	12 011	1 829	127	140	28	132
Estijos TSR	932	210	37	25	6	23
Gruzijos TSR	4 620	972	94	49	18	89
Kazachijos TSR	10 337	3 066	184	205	43	188
Kirgizijos TSR	1 936	723	36	39	9	44
Latvijos TSR	1 254	351	55	40	10	40
Lietuvos TSR	4 134	569	83	64	11	55
Moldavijos TSR	2 253	781	47	48	8	45
RTFSR	111 796	26 100	2 362	2 544	449	2 623
Tadžikijos TSR	2 923	699	35	33	7	41
Turkmėnijos TSR	1 646	511	29	28	5	27
Ukrainos TSR	31 850	8 459	747	786	138	792
Uzbekijos TSR	9 080	2 983	156	148	38	224
Iš viso TSRS	201 920	49 195	4 129	4 261	794	4 470

centų, 35 100 vyr. moksl. bendradarbių ir 48 000 jaun. moksl. bendradarbių, asistentų. Tarybų Sąjungoje dirba 1/4 viso pasaulio mokslo darbuotojų.

Be valstybinių moksl. institucijų, Tarybų Sąjungoje veikia daug įvairių visuomeninių moksl. d-jų, kurios kelia moksl. darbuotojų kvalifikaciją, propaguoja naujausius mokslo laimėjimus, prisideda prie taryb. mokslo vystymo. Didelį mokslo populiarinimo darbą atlieka sąjunginė „Žinijos" d-ja (įk. 1947; iki 1963 vadinosi Sąjunginė Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-ja; turi apie 2 mln. narių).

Spauda. Tarybų Sąjungoje sukurta masinė daugianacionalinė spauda, vaidinanti didžiulį vaidmenį politiniame ir kultūriniame šalies gyvenime. 1918—1968 Tarybų Sąjungoje išleista 2,2 mln. knygų (spaudos vienetų) 34,0 mlrd. egz. tiražu. UNESCO duomenimis, Tarybų Sąjungoje leidžiama 1/4 pasaulinės knygų produkcijos. Verstinės lit-ros leidimu TSRS pirmauja pasaulyje.

1968 Tarybų Sąjungoje išleista 75 700 knygų ir brošiūrų 1334 mln. egz. tiražu (13,4 mlrd. spaudos lankų-atspaudų). Jos išleistos 61 TSRS tautų kalba (jų tarpe 25 kalbomis, kurios iki Spalio revoliucijos neturėjo rašto) ir 38 užsienio tautų kalbomis. Verstinės knygos buvo išverstos iš 57 TSRS tautų kalbų ir 39 užsienio tautų kalbų. Kiek sąjunginėse respublikose ir visoje Tarybų Sąjungoje 1968 išleista knygų ir brošiūrų, rodo 13 lentelė.

13 lent. **Knygų ir brošiūrų leidimas sąjunginėse respublikose 1968**

Respublika	Knygų ir brošiūrų	Tiražas (mln. egz.)	Spaudos lankų-atspaudų (mln.)	Šimtui gyventojų tenka egzempliorių
Armėnijos TSR ..	1 104	9,9	134	423
Azerbaidžano TSR	1 265	10,7	103	215
Baltarusijos TSR	1 926	21,0	232	237
Estijos TSR	1 874	10,9	110	831
Gruzijos TSR .	2 108	15,0	159	319
Kazachijos TSR .	1 930	22,3	213	174
Kirgizijos TSR .	860	5,4	76	187
Latvijos TSR	1 994	15,1	152	654
Lietuvos TSR ..	2 166	15,1	139	491
Moldavijos TSR	1 500	11,3	122	322
RTFSR	48 437	1 029,0	10 405	830
Tadžikijos TSR ..	687	6,1	51	222
Turkmėnijos TSR	438	4,7	43	228
Ukrainos TSR ..	7 615	126,5	1 191	272
Uzbekijos TSR ..	1 795	31,0	311	270
Iš viso TSRS ..	75 699	1 334,0	13 441	561

Tarybų Sąjungoje leidžiami tęstiniai leidiniai (žurnalai, period. rinkiniai, biuleteniai, agitatoriaus bloknotai ir kt.) ir laikraščiai aptarnauja visus gyventojų sluoksnius. Centr. laikraščiai spausdinami ne tik Maskvoje, bet ir 40 kitų miestų (iš matricų, kurios pristatomos lėktuvais arba perduodamos fototelegrafu). Žurnalai ir kt. tęstiniai leidiniai 1968 buvo leidžiami 45 TSRS tautų kalbomis ir 17 užsienio tautų kalbų, laikraščiai — 57 TSRS tautų ir 8 užsienio tautų kalbomis. 1968 buvo leidžiama 4935 tęstiniai leidiniai (41 161 nr. per metus, vienkartinis tiražas 135,8 mln. egz., metinis tiražas 2362 mln. egz.) ir 8404 laikraščiai (943 800 nr. per metus, vienkartinis tiražas 126,5 mln. egz., metinis tiražas 27,8 mlrd. egz.). 1968 kiekvienam šimtui TSRS gyventojų per metus išleista vid. po 561 egz. knygų ir brošiūrų, po 57 egz. žurnalų ir po 53 egz. laikraščių (1913 šimtui Rusijos imperijos gyventojų teko po 62 egz. knygų ir po 2 egz. laikraščių; apie žurnalus duomenų nėra).

TSRS bibliografijos centras yra Sąjunginiai knygų rūmai (įk. 1917), kurie registruoja visus TSRS spaudos leidinius. Sąjunginėse respublikose veikia respublikiniai knygų rūmai. Sąjunginiai ir respublikiniai knygų rūmai leidžia knygų, žurnalų bei laikraščių straipsnių metraščius ir kitus bibliografinius leidinius.

Radijas ir televizija. Radijas ir televizija Tarybų Sąjungoje yra viena veiksmingiausių informacijos, politinio, kultūrinio ir estetinio auklėjimo priemonių. Sąjunginis Maskvos radijas kasdien transliuoja kelias programas ilgosiomis, vidutinėmis, trumposiomis ir ultratrumposiomis bangomis. Pirmąją, pagrindinę sąjunginę programą (20 val. per parą) retransliuoja visos vietinės radijo stotys ir retransliacijos mazgai. Lygia greta savo programas 66 TSRS tautų kalbomis transliuoja sąjunginių ir autonominių respublikų radijo stotys. Užsieniui skirtas laidas TSRS radijo stotys transliuoja 56 užsienio kalbomis ir 10 TSRS tautų kalbų. 1968 pab. Tarybų Sąjungoje buvo 44,5 mln. radijo imtuvų ir 41,0 mln. radijo transliacijos taškų.

1956 Tarybų Sąjungoje savo programą transliavo 12, 1959 — 60, 1966 — 120 televizijos centrų. Maskvos televizijos centro programa transliuojama sąjunginių respublikų sostinėms ir daugiau kaip šimtui didžiausių TSRS miestų. Nuo 1965 Maskvos televizijos laidos per dirbtinį Žemės palydovą „Molnija-1" transliuojamos Tolimųjų Rytų vietoms. 1968 pab. Tarybų Sąjungoje veikė 999 televizijos centrai ir televizijos retransliacijos stotys, buvo 26,8 mln. televizorių.

Tarybinis radijas ir televizija palaiko plačius ryšius su užsienio šalių radijo ir televizijos org-jomis. TSRS yra Tarptautinės radijo ir televizijos org-jos (OIRT) ir jai priklausančios „Intervizijos" narė; nuolat keičiasi laidomis (kronika, muz. įrašais, telefilmais ir kt. medžiaga) su daugeliu šalių; reguliariai dalyvauja tarptautiniuose televizijos laidų ir filmų festivaliuose; su Prancūzija rengia spalvotosios televizijos sistemą „Sekam-4".

Bibliotekos, klubinės įstaigos, muziejai. Rusijos imperijoje 1913 veikė 76 000 visų tipų bibliotekų su 46 mln. knygų (jų tarpe apie 14 000 masinių bibliotekų su 9,4 mln. knygų), 237 klubinės įstaigos — vadinamieji liaudies namai (94 iš jų — kaimuose) ir 213 muziejų. 1968 pab. Tarybų Sąjungoje veikė 124 858 masinės bibliotekos (jose turėjo 1198 mln. knygų), 131 728 klubinės įstaigos (113 800 iš jų — kaimo vietovėse) ir 1057 muziejai (iš jų 32 — revoliucijos istorijos, 465 — kraštotyros, 120 — istorijos, 211 — memorialiniai, 36 — gamtos, 157 — dailės). Prie daugumos klubinių įstaigų veikia dramos, muzikos ir choreografijos saviveiklos būreliai, kurių veikloje 1968 pab. dalyvavo daugiau kaip 12 mln. žmonių. Kiek 1968 pab. sąjunginėse respublikose buvo masinių bibliotekų, klubinių įstaigų ir muziejų, rodo 14 lentelė.

14 lent. **Sąjunginių respublikų masinės bibliotekos, klubinės įstaigos ir muziejai 1968**

Respublika	Masinės bibliotekos: skaičius	Masinės bibliotekos: jose knygų ir žurnalų (mln. egz.)	Klubinės įstaigos	Muziejai
Armėnijos TSR ..	1 221	9,9	1 108	29
Azerbaidžano TSR	2 650	21,2	1 725	38
Baltarusijos TSR	7 317	49,3	5 737	46
Estijos TSR	883	9,8	571	41
Gruzijos TSR ..	3 285	20,0	1 866	70
Kazachijos TSR	7 134	51,9	6 682	26
Kirgizijos TSR ..	1 324	10,0	1 001	6
Latvijos TSR	1 540	14,9	1 030	45
Lietuvos TSR ..	2 256	17,8	1 415	33
Moldavijos TSR	1 771	15,7	1 741	18
RTFSR	60 568	676,7	77 946	533
Tadžikijos TSR ..	1 055	6,7	827	5
Turkmėnijos TSR	1 135	6,1	579	6
Ukrainos TSR ..	27 271	261,4	25 814	139
Uzbekijos TSR ..	5 448	26,6	3 686	22
Iš viso TSRS ..	124 858	1198,0	131 728	1057

Teatras ir kinas. Rusijos imperijoje 1913 buvo 177 teatrai — 16 operos ir baleto teatrų, 161 muz. komedijos ir dramos teatras. 106 iš jų veikė dabartinės RTFSR teritorijoje. 1968 pab. Tarybų Sąjungoje buvo 532 teatrai — 37 operos ir baleto, 356 muz. komedijos ir dramos, 139 vaikų ir jaunimo. TSRS teatrai stato scenos veikalus 39 TSRS tautų kalbomis. Per metus juos aplanko daugiau kaip 110 mln. žiūrovų. Be to, Tarybų Sąjungoje veikia apie 900 saviveiklinių liaudies teatrų, kuriuos per metus aplanko daugiau kaip 14 mln. žiūrovų.

Tarybų valdžios metais visose sąjunginėse respublikose išaugo kinematografijos kadrai, sukurta materialinė techninė kino bazė. Tarybų Sąjungoje veikia daugiau kaip 40 kino studijų. 1968 jos sukūrė 163 pilnametražius filmus (133 meninius, 30 dokumentinių bei mokslo populiarinimo) ir 1183 trumpametražius meninius, multiplikacinius, dokumentinius ir mokslo populiarinimo filmus (neskaitant kino žurnalų). Didelių laimėjimų pasiekė visų sąjunginių respublikų kino studijos. Geriausi jų filmai demonstruojami visoje TSRS ir užsienyje. 1968 Tarybų Sąjungoje buvo 154 950 kino teatrų ir kino įrenginių, juos aplankė 4715 mln. žiūrovų. Daugelis TSRS gyventojų žiūri televizijos stočių transliuojamus kino filmus.

Kūrybinės organizacijos. Tarybų valdžios metais susiformavo soc. realizmo menas, kuriam būdinga gilus liaudišku-

mas, kom. partiškumas, rev. humanizmas, pilietiškumas, gilinimasis į sudėtingus tikrovės reiškinius, kova su burž. ideologija ir morale. Taryb. menas pasižymi idėjiniu reiklumu, novatoriškumu, drąsiais meniniais ieškojimais, nacionalinių meninių formų įvairove. Jis atspindi taryb. liaudies istoriją, didvyrišką jos darbą ir kovą su Tarybų šalies priešais.

Taryb. meną kuria naujo tipo rašytojai ir menininkai, kurie savo piliet. pareiga laiko aktyvų dalyvavimą komunizmo kūrime. Taryb. rašytojų ir menininkų kūrybinę veiklą konsoliduoja, naujus kūrybinės inteligentijos kadrus ugdo kūrybinės org-jos, pradėtos steigti pagal VKP(b) CK 1932.IV.23 nutarimą „Apie literatūrinių ir meninių organizacijų pertvarkymą". TSRS architektus, dailininkus, kinematografijos darbuotojus, muzikus, rašytojus, žurnalistus ir teatro veikėjus, jų vietines (sąjunginių ir autonominių respublikų, sričių, miestų) org-jas jungia šios kūrybinės s-gos (narių skaičius nurodomas pagal 1967 duomenis):

T S R S A r c h i t e k t ų s ą j u n g a — archit-ros veikėjų org-ja; įk. 1932; 11 047 nariai; sąjunginėse ir autonominėse respublikose, daugelyje kraštų ir sričių veikia vietinės architektų org-jos; s-gos žinioje veikia TSRS Archit-ros fondas;

T S R S D a i l i n i n k ų s ą j u n g a — dailininkų ir dailėtyrininkų org-ja; įk. 1957; 11 600 narių; sąjunginėse ir autonominėse respublikose, daugelyje kraštų ir sričių po 1932 įkurtos vietinės dailininkų org-jos; s-gos žinioje veikia leidykla „Sovetskij chudožnik" („Tarybinis dailininkas") ir TSRS Dailės fondas;

T S R S K i n e m a t o g r a f i n i n k ų s ą j u n g a — kūrybinių, mokslinių ir inžinerinių-techninių kinematografijos darbuotojų org-ja; įk. 1965; 4145 nariai; sąjunginėse respublikose veikia vietinės kinematografininkų org-jos;

T S R S K o m p o z i t o r i ų s ą j u n g a — kompozitorių ir muzikologų org-ja; įk. 1932; 1566 nariai; sąjunginėse ir autonominėse respublikose, daugelyje kraštų ir sričių veikia vietinės kompozitorių org-jos; s-gos žinioje veikia leidykla „Muzika" ir TSRS Muzikos fondas;

T S R S R a š y t o j ų s ą j u n g a — rašytojų ir lit-ros kritikų org-ja; įk. 1932; 6608 nariai; sąjunginėse ir autonominėse respublikose, daugelyje sričių ir kraštų yra vietinės rašytojų org-jos; s-gos žinioje veikia Gorkio lit-ros in-tas, leidyklos „Sovetskij pisatel" („Tarybinis rašytojas"), „Literaturnaja gazeta" („Literatūros laikraštis") ir TSRS Lit-ros fondas;

T S R S Ž u r n a l i s t ų s ą j u n g a — period. spaudoje, informacijos įstaigose, leidyklose, radijo ir televizijos centruose dirbančių žurnalistų org-ja; įk. 1959; 43 400 narių; sąjunginėse respublikose veikia vietinės žurnalistų org-jos; s-ga yra kolektyvinė Tarptautinės žurnalistų org-jos narė;

T e a t r o d r a u g i j o s — teatro meno darbuotojų ir teatrologų org-jos, veikiančios daugelyje sąjunginių respublikų. Didžiausia yra Rusijos teatro d-ja (įk. 1883; 30 911 narių).

VALSTYBINĖ SANTVARKA

TSRS — pirmoji pasaulyje socialistinė, visaliaudinė valstybė. Jos polit. pagrindą sudaro darbo žmonių deputatų tarybos. Vadovaujanti polit. org-ja — Tarybų Sąjungos Komunistų partija. Pirmoji pasaulyje įgyvendinusi proletariato diktatūrą ir pradėjusi išplėstinį komunizmo kūrimą, TSRS tapo visaliaudine valstybe. Jos dab. Konstitucija priimta 1936.XII.5. Tarybų Sąjungoje yra 15 suverenių sąjunginių socialistinių respublikų (RTFSR, Ukrainos TSR, Kazachijos TSR, Uzbekijos TSR, Baltarusijos TSR, Azerbaidžano TSR, Gruzijos TSR, Moldavijos TSR, Lietuvos TSR, Kirgizijos TSR, Tadžikijos TSR, Armėnijos TSR, Latvijos TSR, Turkmėnijos TSR, Estijos TSR), 20 autonominių respublikų (RTFSR sudėtyje — Baškirijos ATSR, Buriatijos ATSR, Čečėnijos-Ingušijos ATSR, Čuvašijos ATSR, Dagestano ATSR, Jakutijos ATSR, Kabardos-Balkarijos ATSR, Kalmukijos ATSR, Karelijos ATSR, Komių ATSR, Marių ATSR, Mordvių ATSR, Šiaurės Osetijos ATSR, Totorijos ATSR, Tuvos ATSR ir Udmurtijos ATSR; Uzbekijos TSR sudėtyje — Karakalpakijos ATSR; Gruzijos TSR sudėtyje — Abchazijos ATSR ir Adžarijos ATSR; Azerbaidžano TSR sudėtyje — Nachičevanės ATSR), 8 autonominės sritys, 10 nac. apygardų (1970). TSRS teritorijos administracinio suskirstymo vienetai yra kraštai, sritys, rajonai ir apylinkės. RTFSR sudėtyje yra kraštų ir sričių; Baltarusijos, Kazachijos, Kirgizijos, Ukrainos ir Uzbekijos TSR — sričių; kitos respublikos, o t. p. kraštai ir sritys, yra suskirstyti į rajonus. Rajonai suskirstyti į apylinkes. Iš viso Tarybų Sąjungoje 1967.VII.1 buvo 6 kraštai, 105 sritys ir 2959 rajonai. Tarybų Sąjungos sostinė — Maskva. Aukščiausiasis valstybės valdžios ir įstatymų leidžiamasis organas — TSRS *Aukščiausioji Taryba,* susidedanti iš 2 lygiateisių rūmų: Sąjungos Tarybos ir Tautybių Tarybos. Tarp TSRS AT sesijų aukščiausiasis valdžios organas yra TSRS AT Prezidiumas. TSRS vykdomosios valstybės valdžios organas yra vyriausybė — TSRS *Ministrų Taryba,* sudaroma TSRS Aukščiausiosios Tarybos. Kiekviena sąjunginė ir autonominė respublika turi savo konstituciją, renka 1 rūmų Aukščiausiąją Tarybą, kuri sudaro respublikos vyriausybę — Ministrų Tarybą. TSRS vietiniai valstybės valdžios organai — srities, krašto, miesto, apygardos, rajono ir kaimo darbo žmonių deputatų tarybos — gyventojų renkamos 2 metams. Teisingumą Tarybų Sąjungoje vykdo TSRS Aukščiausiasis Teismas, sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausieji teismai, kraštų, sričių ir apygardų teismai, specialieji TSRS teismai, sudaryti pagal TSRS AT potvarkį, ir liaudies teismai. Įstatymų vykdymą prižiūri TSRS gen. prokuroras, kurį skiria TSRS AT 7 metams. TSRS Konstitucija suteikia visiems piliečiams teisę dirbti, mokytis, ilsėtis, būti materialiai aprūpintiems senatvėje, ligos ir nedarbingumo atveju, garantuoja žodžio, spaudos, susirinkimų laisvę, sąžinės, religinių apeigų ir antireliginės propagandos laisvę.

ISTORIJA

Pirmieji valst. pobūdžio junginiai dabartinėje TSRS teritorijoje buvo Užkaukazės, Vid. Azijos ir Juodosios jūros š. pakrančių vergvaldinės valstybės (Urartu, Bosforo karalystė ir kt.), susikūrusios iš gausių pirmykštės bendruomeninės santvarkos genčių I t-metyje prieš mūsų erą. IX—XIII a. gyvavo iš r. slavų genčių susiformavusi senoji rusų valstybė su centru Kijeve — Kijevo Rusia. XIII a. susikūrė Lietuvos D. Kun-stė. Ji gyvavo iki 1795 (nuo 1569 sudariusi uniją su Lenkija) didžiumoje lietuvių ir dalyje r. slavų žemių. XV a. pab. iš Maskvos Kun-stės išaugo centralizuota Rusijos valstybė, suvienijusi didžiąją dalį rusų žemių. Jos carų vykdomi užkariavimai, prievartiniai kaimyninių šalių (1795 ir Lietuvos) prijungimai, t. p. laisvi kai kurių tautų (1654 Ukrainos ir kt.) prisijungimai padėjo tai valstybei XVI—XIX a. išaugti į didžiulę, daug tautų apimančią Rusijos imperiją. Joje darbo žmonės buvo žiauriai engiami, o nerusus slėgė dar ir sunki nac. priespauda. Ekonominių imperijos vidaus ryšių stiprėjimas, pažangiosios rusų kultūros įtaka ir bendra kova prieš išnaudotojus padėjo formuotis revoliucinei įv. tautų darbo žmonių draugystei. Didž. įtaką visų imperijos tautų telkimuisi į kovą prieš socialinę ir nacionalinę priespaudą turėjo V. Lenino įkurta bolševikų partija (ž. *Tarybų Sąjungos Komunistų partija*). Jos vadovaujami, Rusijos darbo žmonės 1917 įvykdė *Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją* ir įvedė proletariato diktatūrą, sukūrė pirmą pasaulyje soc. valstybę — Rusijos Tarybų Federacinę Socialistinę Respubliką. 1917.XI.7 (X.25) prasidėjęs Visos Rusijos Tarybų II suvažiavimas paskelbė, kad visą valdžią šalyje perima Tarybos, ir sudarė pirmą taryb. vyriausybę — Liaudies Komisarų Tarybą (pirm. V. Leninas). Suvažiavimas priėmė Dekretą dėl taikos ir Dekretą dėl žemės. Dekretu dėl taikos pasiūlė kariaujančioms šalims tuojau pat baigti pasaul. karą, sudaryti taiką be aneksijų ir kontribucijų, Dekretu dėl žemės nacionalizavo dvarininkų žemę ir perdavė ją naudotis darbo valstiečiams. Taryb. vyriausybė 1917.XI.16 Rusijos tautų teisių deklaracija pripažino visų buv. Rusijos imperijos tautų lygybę ir suverenumą, tautų teisę laisvai apsispręsti, net atsiskirti ir kurti savarankiškas valstybes. Tai turėjo didelę reikšmę buv. Rusijos imperijos nerusų tautų, jų tarpe ir lietuvių tautos, valstybingumui sukurti ar atkurti. Jau 1917.XII.1 susikūrė Ukrainos TSR.

Iki 1918.II Tarybų valdžia nugalėjo visoje Rusijoje. Ji pašalino nac. priespaudą, nacionalizavo pramonę, panaikino luomus, suteikė moterims lygias teises su vyrais. Revoliucijos laimėjimams ginti buvo sukurta Raudonoji Armija (vėliau pavadinta *Tarybinė Armija*). 1918.III.3 RTFSR vyriausybė buvo priversta labai sunkiomis sąlygomis pasirašyti *Bresto taiką*, kuri davė laiko jaunai Tarybų valstybei atsikvėpti, Tarybų valdžiai sustiprėti. Kilus Vokietijoje revoliucijai, Tarybų Rusija Bresto taiką 1918.XI.13 anuliavo. 1918.XII.16 susikūrė Lietuvos TSR (ž. *Revoliucijos, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika*), 1918.XII.17 — Latvijos TSR, 1918. XII.29 — Estijos TSR, 1919.I.1 — Baltarusijos TSR. Ši 1919.II.27 susijungė su Lietuvos TSR į *Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinę Respubliką*.

1918 vidaus kontrrevoliucija sukėlė Tarybų Rusijoje piliet. karą, į kurį savo kar. galia įsikišo užsienio imperialistai. Bolševikų partija mobilizavo visas liaudies jėgas soc. tėvynei ginti. Maisto produktų nusavinimo politika, Raudonosios Armijos stiprinimas, taryb. liaudies didvyriškumas ir pasiryžimas apginti soc. revoliucijos iškovojimus, tarptautinės darbininkų klasės parama ir Komunistų partijos vadovavimas įgalino Raudonąją Armiją 1919.VII sutriuškinti Kolčiako, o 1919.X — Denikino kariuomenę. Žūtbūtinės grumtynės su kontrrevoliucija ir intervencija neleido Tarybų Rusijai suteikti pakankamos paramos Lietuvos darbo žmonėms, puolamiems užsienio interventų ir vietos buržuazijos kar. jėgų, ir Tarybų valdžia Lietuvoje 1919 vasarą buvo nuslopinta. 1920 Raudonoji Armija nugalėjo Vrangelio ir Lenkijos interventų kariuomenes. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, užsienio interventų padedama, įsigalėjo buržuazija ir įkūrė savo valstybes. RTFSR jas pripažino. 1920.VII.12 ji pasirašė *Maskvos taikos sutartį*, kuri nustatė Lietuvos r. ir p. sieną (Lietuvai teko žymi dalis buvusios Vilniaus gub. ir Vilnius, Lietuvos sostinė).

Kovodamos su kontrrevoliucija ir intervencija, ėmė vienytis ir kitos Tarybų respublikos, iš pradžių veikusios atskirai. 1920.XII RTFSR ir Ukrainos TSR sudarė karinę ir ūkinę s-gą. (Panašūs santykiai vėliau nusistojo ir tarp RTFSR bei Užkaukazės respublikų.)

1919 pab.—1920 pr. Raudonoji Armija padėjo Vid. Azijos tautoms sumušti interventus bei vietos kontrrevoliucionierius ir įtvirtinti Tarybų valdžią. 1920.IV įsikūrė Chorezmo Liaudies Tarybų Respublika, 1920.IX — Bucharos Liaudies Tarybų Respublika. Bendromis Raudonosios Armijos ir vietinių rev. kar. dalinių jėgomis buvo sumušti interventai bei baltagvardiečiai ir Užkaukazėje. 1920.VI.28 susikūrė Azerbaidžano TSR, 1920.XI.29 — Armėnijos TSR, 1921.II.25 — Gruzijos TSR. 1922 buvo išvyti iš Tolimųjų Rytų įsibrovėliai japonai. Tarybų šalis, V. Lenino ir Komunistų partijos vadovaujama, galutinai nugalėjo tarpt. imperializmo ir vidaus kontrrevoliucijos koaliciją.

Pergalė įgalino Tarybų valstybę visomis jėgomis imtis atkuriamojo darbo. RKP(b) X suvažiavimo (1921.III) nutarimu buvo pereita prie naujosios ekonominės politikos (nepo), kuria buvo padaryta nuolaidų darbininkų klasės sąjungininkui — valstiečiams, leidžiant liaudies ūkyje gyvuoti kapitalizmo elementams, bet neatiduodant jiems vadovaujamųjų ekonomikos pozicijų. Nepas sustiprino darbininkų klasės ir valstietijos sąjungą, taigi, ir proletariato diktatūrą, sudarė sąlygas greitai atkurti liaudies ūkį.

Ir kuriamajame darbe reikėjo stiprinti organizacinius Tarybų respublikų ryšius. 1922.III trys Užkaukazės respublikos susijungė į Užkaukazės Tarybų Federacinę Socialistinę Respubliką (UTFSR). 1922.XII.30 RTFSR, Ukrainos TSR, BTSR ir UTFSR susijungė į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą. 1924. I.21 mirė Tarybų valstybės kūrėjas ir vadovas V. Leninas. 1924.I.31 TSRS Tarybų II suvažiavimas patvirtino pirmąją TSRS Konstituciją.

1924 Ukrainos TSR sudėtyje buvo įkurta Moldavijos ATSR. TSRS Tarybų III suvažiavimas (1925.V) priėmė į TSRS Uzbekijos TSR ir Turkmėnijos TSR (abi įsikūrė 1924.X.27). Uzbekijos TSR sudėtyje 1924.X.14 buvo įkurta Tadžikijos ATSR (nuo 1929 Tadžikijos TSR). 1925 RTFSR sudėtyje buvo sudaryta Kazachijos ATSR (1920—25 vadinta Kirgizijos ATSR, 1936 pertvarkyta į Kazachijos TSR). 1926 RTFSR sudėtyje buvo sukurta Kirgizijos ATSR (nuo 1936 Kirgizijos TSR), o 1932 — Karakalpakijos ATSR, kuri nuo 1936 įeina į Uzbekijos TSR. 1924—25 Bucharos TSR ir Chorezmo TSR (iki 1924 vadintos liaudies respublikomis) buvo įjungtos į Uzbekijos TSR, Turkmėnijos TSR ir Tadžikijos ATSR sudėtį.

I pasaul. karo ir piliet. karo sugriautas liaudies ūkis 1925 iš esmės buvo atkurtas. Todėl partija iškėlė uždavinį sukurti socializmo bazę, socialistiškai rekonstruoti liaudies ūkį. VKP(b) XIV suvažiavimas (1925) nutarė sparčiai industrializuoti šalį. 1928, pralaimėjus partijos viduje trockistams ir dešn. oportunistams, pradėtas vykdyti pirmasis liaudies ūkio vystymo penkmečio planas. 1929—33 sukolektyvintas žemės ūkis. Kartu buvo sėkmingai sprendžiami kultūrinės revoliucijos uždaviniai.

1922—25 labai sustiprėjo TSRS tarpt. pozicijos. Ją pripažino daug kapit. valstybių. Užsienio politikos srityje TSRS nuosekliai kovojo dėl taikos stiprinimo, su daugeliu šalių sudarė nepuolimo sutartis. 1926 buvo pasirašyta ir *Lietuvos—TSRS sutartis* dėl nepuolimo ir taikaus konfliktų sprendimo (1934 pailginta dar 10 metų). Ta sutartis daug prisidėjo prie Lietuvos sienų apsaugos nuo Vakarų imperialistų remiamos buržuazinės Lenkijos, vėliau nuo hitlerinės Vokietijos pasikėsinimų. TSRS siūlė tarpt. nusiginklavimą. 1934 ji įstojo į Tautų sąjungą.

Iki 1936 Tarybų Sąjungoje buvo sukurti socializmo pagrindai. Buvo likviduotos išnaudotojų klasės, įveiktas atskirų taryb. tautų ekonominio ir kultūrinio vystymosi netolygumas, užtikrinta ne tik teisinė, bet ir faktinė nacijų lygybė. TSRS tapo galinga industrine valstybe. Nauja TSRS Konstitucija, priimta 1936.XII, teisiškai įtvirtino socializmo pergalę. Remiantis šia Konstitucija, 1937.XII.12 buvo išrinkta TSRS *Aukščiausioji Taryba*. VKP(b) XVIII suvažiavimas (1939) iškėlė uždavinį užbaigti soc. visuomenės kūrimą. Ketvirtajame d-metyje buvo padaryta part. ir valst. gyvenimo normų pažeidimų, susijusių su asmenybės kultu, bet jie nesustabdė sėkmingo taryb. visuomenės vystymosi.

Didėjant karo pavojui, TSRS pasiūlė ir stengėsi sudaryti kolektyvinę saugumo sistemą. 1939 vasarą dėl imperialistų kaltės iširo TSRS, Prancūzijos ir Anglijos derybos dėl bendrų žygių prieš hitlerinę Vokietiją, jau užgrobusią Austriją, Čekiją, Klaipėdos kraštą. Tarybų Sąjunga, verčiama tarpt. situacijos, 1939.VIII.23 pasirašė su Vokietija nepuolimo sutartį. Kartu TSRS stiprino savo vakarų sieną; žlungant Lenkijos valstybei, 1939.IX Raudonoji Armija išvadavo Vakarų Ukrainą ir Vakarų Baltarusiją, ir jos susijungė su Ukrainos TSR ir Baltarusijos TSR. Kad Vilniaus krašto neokupuotų hitlerinė Vokietija, į jį įžengė Raudonoji Armija, ir TSRS perdavė jį Lietuvai. Kartu buvo pasirašyta *Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartis*, pagal kurią Lietuvoje buvo dislokuotos Raudonosios Armijos dalys TSRS sienų ir Lietuvos gynybai nuo hitlerinės Vokietijos agresijos sustiprinti. 1940 pr. įjungus į TSRS Karelijos sąsmauką, 1940.III.31 Karelijos ATSR buvo pertvarkyta į Karelijos-Suomijos TSR. 1940.VI—VII buvo nuversta faš. diktatūra, likviduota burž. santvarka ir atkurta Tarybų valdžia Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. 1940.VIII Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR sąjunginių respublikų teisėmis įsijungė į TSRS. Tais pačiais metais Tarybų Sąjungai buvo grąžinta Besarabija. Prijungus dalį Besarabijos prie Moldavijos ATSR, 1940.VIII.2 buvo sudaryta Moldavijos TSR.

1941.VI.22 hitlerinė Vokietija užpuolė Tarybų Sąjungą. Prasidėjo *Didysis Tarybų Sąjungos Tėvynės karas*. 1941 rudenį hitlerinė kariuomenė priartėjo prie Maskvos ir Leningrado. 1941.XII prie Maskvos ji pralaimėjo pirmą didelį mūšį. Stalingrado mūšis (1942.XI—1943.II), kuriame buvo sutriuškinta didelė vok. kariuomenės grupuotė, nulėmė II pasaul. karo eigą. 1944—45 Raudonoji Armija išvadavo okupuotas TSRS sritis, Rumuniją, Lenkiją, Čekoslovakiją, Vengriją. 1945.V.8 Vokietija be jokių sąlygų kapituliavo. 1945.VII.8 TSRS įsijungė į karą su Japonija, ir Japonija netrukus (1945.IX.2) pralaimėjo. TSRS, JAV ir D. Britanijos vyriausybių vadovų Teherano (1943.XI.28—XII.1), Jal-

tos (1945.II.4—12) ir Potsdamo (1945. VII.17—VIII.2) konferencijose buvo sutarta dėl principų pokario santykiams su Vokietija sureguliuoti. Pagal Potsdamo konferencijos nutarimą į TSRS buvo įjungta Karaliaučiaus (1946 pavadinto Kaliningradu) sritis. Pagal taikos sutartį su Suomija TSRS atgavo Pečengos (Petsamo) sritį, pagal Krimo konferencijos nutarimą — P. Sachaliną ir Kurilų salas, kurias iki tol valdė Japonija (1855—75 atplėšusi jas nuo Rusijos).

Pergalę prieš faš. bloką iš esmės nulėmė Tarybų Sąjunga. Tas faktas labai pakeitė tarptautinį jėgų santykį socializmo naudai. Atsirado naujų soc. valstybių, išnyko kapitalistinis TSRS apsupimas. 1948 TSRS pramonė pasiekė prieškarinį lygį, 1950 prašoko jį 73%. Tuo laiku TSRS su liaudies demokratijos valstybėmis pradėjo vystyti naujo tipo tarpt. santykius. 1949 TSRS su jomis sukūrė Ekonominės Savitarpio Pagalbos Tarybą.

1950—58 TSRS baigė kurti soc. visuomenę. Mirus J. Stalinui (1953), TSKP CK ėmėsi priemonių asmenybės kultui likviduoti, lenininėms part. ir valst. gyvenimo normoms atkurti. Toms priemonėms pritarė TSKP XX suvažiavimas (1956). 1950—58 TSRS pramonė labai sustiprėjo, mokslas ir technika pasiekė aukštą lygį (1957.X.4 Tarybų Sąjungoje buvo paleistas pirmasis pasaulyje dirbtinis Žemės palydovas).

1955 TSRS su kitomis Europos soc. valstybėmis pasirašė gynybinę Varšuvos sutartį. Padidėjo TSRS parama tautų išsivadavimo iš kolonijinės priespaudos judėjimui. Kartu TSRS nuosekliai stengėsi likviduoti šaltąjį karą, tarpt. įtempimą, kovojo, kad būtų sudaryta taikos sutartis su Vokietija ir tarpt. mastu nusiginkluota.

1959 TSRS pradėjo kom. visuomenės kūrimo laikotarpį. Pagal TSKP XXI suvažiavimo (1959) patvirtintą septynmečio planą (1959—65) pradėta kurti materialinę-techninę komunizmo bazę. TSKP XXII suvažiavimas (1961) priėmė trečiąją partijos programą — komunizmo kūrimo programą. Tuo laikotarpiu labai pakilo visos TSRS liaudies ūkio šakos, suintensyvėjo kosmoso tyrimai (1961.IV.12 paleistas pirmasis pasaulyje žmogaus pilotuojamas kosminis laivas), išvystyta elektronika, pradėta naudoti taikiems tikslams atominė energija, sustiprinta TSRS gynybinė galia. Labai pakilo ir liaudies gyvenimo lygis. Vykdant TSKP XXIII suvažiavimo (1966) patvirtintą penkmečio planą (1966—70), ypač buvo didinamas pramonės gamybos efektyvumas, keliamas žemės ūkis ir stiprinama jo materialinė-techninė bazė, spartinama mokslo ir technikos pažanga, tuo pagrindu sparčiau ugdomos visos liaudies ūkio šakos. Mokslo ir technikos pažangą rodo nauji dideli kosmoso tyrimo laimėjimai ir jų praktinis panaudojimas (pvz., ryšių ir televizijos dirbtiniai Žemės palydovai, kosminės raketos „Zond", kosminiai laivai „Sojuz" ir „Vostok", automatinės kosminės stotys „Luna" ir „Venera").

Užsienio politikoje TSRS ėmė dar labiau kovoti dėl pasaulinės soc. sistemos ir pasaul. kom. judėjimo vienybės stiprinimo marksizmo-leninizmo ir proletarinio internacionalizmo pagrindu. Ji dar daugiau padeda jaunoms valstybėms, įsikūrusioms griūvant kolonializmo sistemai, įveikti kolonijinį palikimą, kovoja už visuotinį ir visišką nusiginklavimą, kolektyvinės saugumo sistemos sukūrimą ir taikos stiprinimą. Daugiausia dėl to, kad TSRS nuolat stengėsi pasiekti visuotinį nusiginklavimą, 1963.VIII.5 buvo pasirašyta Maskvos sutartis dėl branduolinio ginklo bandymų dalinio uždraudimo, o 1968 — sutartis dėl branduolinio ginklo neplatinimo.

TSKP CK gen. sekretorius yra L. Brežnevas, TSRS AT Prezidiumo pirmininkas — N. Podgornas, TSRS MT pirmininkas — A. Kosiginas.

TSRS LIETUVIAI (IKI 1940)

Per I pasaul. karą Rusijoje, Ukrainoje ir kitose Rusijos imperijos vietose gyveno apie 300 000 lietuvių karo pabėgėlių ir karių. Daug jų, bolševikų partijos vadovaujami, aktyviai dalyvavo kovose dėl *Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos* pergalės (ž. dar *Rusijos lietuviai, Tarybinė Armija, Tarybų Sąjungos Komunistų partija, Ukrainos lietuviai*). Rusijos lietuviai bolševikai daug prisidėjo prie 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje parengimo. Ypač reikšminga buvo *Rusijos Komunistų partijos (bolševikų) Lietuvių sekcijų* veikla (1917—23). RKP(b) Liet. sekcijos veikė visur, kur buvo bent kiek daugiau susitelkę lietuvių. Sekcijos, jų spauda („Tiesa", „Komunistas") propagavo liet. komunistų tarpe ideologinius ir organizacinius bolševizmo principus, mokė vadovautis jais Lietuvos sąlygomis, kovojo prieš burž. nacionalizmą, siekė įtraukti lietuvius į bendrą socializmo kūrimo darbą, rūpinosi agitacija ir propaganda grįžtančių į Lietuvą karo pabėgėlių tarpe. Rimtą pagalbą RKP(b) Liet. sekcijoms teikė RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariatas ir *Lietuvos reikalų komisariatas* (komisaras V. Kapsukas, pavaduotojas Z. Angarietis). RKP(b) Liet. sekcijos ir Lietuvos reikalų komisariatas padėjo demaskuoti įv. org-jose ir įstaigose įsitvirtinusių burž. nacionalistų antiliaudinę veiklą, jų ryšius su užsienio imperialistais ir buržuazine Lietuvos Taryba, parengė sąlygas likviduoti kontrrevoliucines politines liet. buržuazijos org-jas Rusijoje. Svarbiausios iš jų buvo 1917.XII Voroneže sukurtoji Vyriausioji lietuvių taryba Rusijoje (uždaryta 1918.IV.19) ir *Lietuvių karininkų sąjunga*. Iki 1918 rudens buvo uždaryta ir burž. polit. srovių nacionalistinė spauda — „Lietuvių balsas", „Ateities spinduliai" (Voroneže), „Laisvas žodis", „Naujoji Lietuva" (Petrograde) ir kt. period. leidiniai. Tomske iki Tarybų valdžiai įsitvirtinant Sibire (1919.XI) veikė Sibiro lietuvių biuras. Iki tada ėjo ir jo laikr. „Sibiro lietuvių žinios". Separatistines socialdemokratizmo idėjas propagavęs laikr. „Socialdemokratas" (ėjo nuo 1917.XI) 1918.IV atsisakė savo polit. platformos ir susijungė su „Tiesa". Bolševikų partijos raginami, lietuviai darbo žmonės išvijo iš pabėgėlių šelpimo k-tų reakcinę jų vadovybę ir sukūrė naujas pabėgėlių org-jas — pabėgėlių tarybas. Joms vadovavo bolševikai.

Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos lietuviai. Omsko 2-jo partizanų būrio kariai 1918

RKP(b) Liet. sekcijų Centro Biuras, Lietuvos reikalų komisariatas ir RKP(b) CK 1918.IX.15 sudarytasis Okupuotųjų kraštų kom. org-jų Laikinasis Centro Biuras (pirm. S. Pestkovskis, sekr. R. Rasikas) nemaža padėjo jaunoms *Lietuvos Komunistų partijos* org-joms rengti sukilimą prieš kaizerinius okupantus ir vietos buržuaziją. Tarybų Rusijoje buvo formuojami ginkluoti liet. daliniai. Komunistai išplėtė savo įtaką lietuvių kareivių II suvažiavime (1918.I). Jame išrinkta Liet. kareivių atstovų Centro taryba 1918.II.16 pradėjo leisti laikr. „Kareivis socialistas". 1918.III.3 taryba likvidavosi. Jos nariai perėjo dirbti į Lietuvos reikalų komisariato kar. skyrių, ėmusį vadovauti visam liet. komunistų kar. dalinių organizavimo darbui. 1918 vasarą ir rudenį Maskvoje susiformavo iš Lietuvos gyventojų *Vilniaus penktasis pėstininkų pulkas* (komisaras S. Mickevičius). 1918 pab. pulkas išvyko padėti Lietuvos darbo žmonėms kovoti dėl proletarinės revoliucijos pergalės.

RKP(b) Liet. sekcijų CB, t. p. lietuvių komunistų sekcijos Ukrainoje, Sibire steigė m-las, darbininkų klubus, organizavo lietuvių darbo žmonių mitingus, leido ir platino kom. lit-rą liet. kalba. RKP(b) Liet. sekcijų CB organas 1921 buvo „Raudonoji vėliava", 1921.XII—1923.II — „Komunaras"; Omske buvo leidžiamas savaitraštis „Komunistų tiesa" (1920.I—1920.IX). Charkove Lietuvių agitacijos ir propagandos skyrius prie Ukrainos KP(b) 1920—1922 leido savaitraštį „Darbininkų balsas". Liet. kolonijoms ir liet. komunistų sekcijoms RKP(b) Liet. sekcijų CB vien 1920 išsiuntinėjo apie 20 000 egz. kom. lit-ros. Petrograde, Odesoje, Charkove, Saratovo ir Vitebsko gubernijose, Sibire 1920 veikė apie 12 liet. pr. m-lų ir 7 darbininkų klubai. Maskvoje 1921 įkurta Lietuviška centrinė part. taryb. m-la, kuri, įsteigus *Vakarų tautinių mažumų komunistinį universitetą* (VTMKU), virto vienu iš jo nac. sektorių (veikė iki 1936).

1923 daugumas lietuvių karo pabėgėlių jau buvo grįžę į Lietuvą. Tarybų respublikose liko daugiausia senbuviai, t. p. dalis aktyvių rev. judėjimo dalyvių, kurie negalėjo ar nenorėjo grįžti į Lietuvą arba dėl persekiojimo turėjo iš jos pasitraukti, įsitvirtinus Lietuvoje burž. diktatūrai. 1926 Tarybų Sąjungoje gyveno 41 437 lietuviai (22 700 vyrų, 18 737 moterys; miestuose 26 178, kaime 15 259). Didž. dalis gyveno RTFSR (36 839). Liet. kalbą gimtąja laikė maždaug pusė (21 802) TSRS lietuvių. Lietuvių gausiau gyveno Leningrade (5884), Maskvoje (2756), Odesoje (957), Charkove (657), Kijeve (612), Minske (547), Dnepropetrovske (471), Vitebske (368). Kaimo gyventojų lietuvių daugiausia buvo Sibire (apie 4000, ypač Barabinsko ir Tomsko apygardose). Palyginti nemaža liet. valstiečių gyveno RTFSR Saratovo gub. (apie 1000; Novozemsko rajone buvo liet. kaimai Čiornaja Padina, Tolovka ir kt.), Smolensko gub. (873), BTSR Vitebsko (930), Oršos (834), Borisovo (753) ir Polocko (536) apygardose. Sibire, Baltarusijoje ir Saratovo srityje apie 1930 buvo susikūrę keletas liet. kolūkių (Vitebsko sr. Dubrovino rj. Malkavos kaime — Mickevičiaus-Kapsuko kolūkis; Mogiliovo sr. Čiausų rj. Sofijsko kaime — Giedrio kolūkis, ir kt.). Dimanovoje (Vitebsko sritis) 1929—38 buvo Angariečio lietuvių vid. m-la. BTSR Mokslų akademijoje 1927—37 veikė lietuvių nac. sektorius, kuriame dirbo V. Kopka, S. Matulaitis, K. Matulaitytė, V. Skardžius ir kiti. BTSR Valst. leidykla turėjo liet. sektorių. Baltarusijos KP(b) CK leido liet. valstiečiams skirtą laikr. „Raudonasis artojas" (1927—37). Kai kurie TSRS lietuviai revoliucionieriai (V. Putna, J. Uborevičius, J. Vareikis, P. Baltušis-Žemaitis ir kt.) dirbo vadovaujamąjį darbą Raudonojoje Armijoje (ž. *Tarybinė Armija*), part. ir adm. aparate.

Lietuvių visuomeninei-politinei ir kultūrinei veiklai Tarybų Sąjungoje vadovavo komunistai. RKP(b) 1922 priklausė 1472 lietuviai. 1927 me-

tais lietuvių VKP(b) narių ir kandidatų buvo 2700. Nemaža liet. komunistų gyveno Leningrade (583), Maskvoje (420), Ukrainoje (325), Baltarusijoje (197), Sibire (162), Š. Kaukaze (137). Daug lietuvių taryb. piliečių ir iš Lietuvos atvykusių komunistų mokėsi VTMKU liet. sektoriuje. Baigę un-tą, jie daugiausia vykdavo dirbti rev. darbo Lietuvoje. LKP nariai dar mokėsi Tarptautinėje Lenino m-loje (1926—36); kasmet ją baigdavo 12—15 Lietuvos komunistų. Be pasitraukusių į Tarybų šalį Lietuvos rev. judėjimo dalyvių, taryb. vyriausybės rūpesčiu 1920—35 iš Lietuvos kalėjimų atvyko į TSRS ne mažiau kaip 144 komunistai ir komjaunuoliai, kurie buvo apkeisti į Tarybų Sąjungoje kalėjusius lietuvius kontrrevoliucionierius.

Tarybų šalyje buvę Lietuvos rev. polit. emigrantai aktyviai rėmė kom. judėjimą Lietuvoje. 1920—21 Smolenske buvo LKP Užsienio biuras, vėliau perkeltas į Maskvą. 1919—28 ten pat veikė LKP CK Užsienio leidykla, kuri liet. kalba išleido daugiau kaip 60 marksistinių knygų, jų tarpe 17 teminių V. Lenino raštų rinkinių (ž. *Knygų leidyba*). Be to, Užsienio darbininkų Tarybų Sąjungoje leidykla 1934—40 liet. kalba išleido 21 knygą. Šie leidiniai daugiausia buvo skirti Lietuvai. 1923—36 (su trumpomis pertraukomis) Maskvoje veikė LKP CK Polit. biuras (Z. Angarietis, V. Kapsukas ir kt.), buvo įsikūrusi LKP atstovybė prie Kominterno Vykd. K-to (1921—38), įvyko LKP IV suvažiavimas (1924), LKP IV, V konferencijos (1927, 1933), daugelis LKP CK plenumų. Daugumai karo pabėgėlių grįžus į Lietuvą, panaikinus RKP(b) Liet. sekcijas (1923 pr.) ir RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato liet. skyrių (1924), lietuvių politiniais ir kultūriniais reikalais bendrais pagrindais rūpinosi vietiniai part. ir taryb. organai. Gausesnio lietuvių susitelkimo vietose jiems talkino liet. komunistai, ypač VTMKU liet. sektoriaus studentai, kurie per vasaros atostogas lankydavo liet. kolonijas, dirbdavo jose visuomeninį darbą. Buvo leidžiami liet. žurnalai „Kibirkštis" (1924—26), „Priekalas" (1931—38). Svarbiais politinio ir kultūrinio darbo židiniais tapo liet. darbininkų klubai, veikę Maskvoje, Leningrade ir Minske. Prie klubų veikė dramos, choro, lit-ros, polit. švietimo ir kt. būreliai, buvo leidžiami sieniniai laikraščiai „Kalvė" (Maskvoje 1929—37), „Žaizdras" (Leningrade 1929—37).

Nuo 1925 aktyviausia buvo BTSR lietuvių kultūrinė veikla. Ja rūpinosi tais metais įsteigtas Lietuvių Centro Biuras prie Baltarusijos KP(b) CK. BTSR 1925—26 buvo įkurtos 2 lietuvių pr. m-los. 1928 liet. m-lų jau buvo 10. Minske 1928 įvyko pirmasis Baltarusijos lietuvių komunistų pasitarimas dėl tolesnio darbo lietuvių tarpe. Minske 1928 ir 1932 įvyko BTSR lietuvių kolūkiečių, darbininkų ir pavienių valstiečių suvažiavimai.

Tarybų Sąjungoje vystėsi lietuvių proletarinė lit-ra. Maskvoje 1921 susikūrė *Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo sąjunga*, 1924 — *Kibirkštiečių ratelis* (prie žrn. „Kibirkštis"). 1928 maskviečiai lietuviai rašytojai susibūrė į Maskvos proletarinių rašytojų asociacijos liet. sekciją. Liet. sekcija buvo ir Baltarusijos Proletarinių rašytojų asociacijoje. Maskvoje 1928 įvyko lietuvių proletarinių rašytojų konferencija. Ji apsvarstė TSRS lietuvių rašytojų kūrybinio darbo koordinavimo klausimus.

VKP(b) CK 1932.IV.23 nutarimu „Dėl literatūrinių meninių organizacijų pertvarkymo" Tarybų Sąjungoje buvo likviduotos atskiros rašytojų org-jos ir grupuotės. Jų vietoje įkurta viena TSRS Taryb. rašytojų s-ga. Iš liet. rašytojų į ją įstojo A. Dabulevičius, A. Merkytė, B. Pauliukevičius, B. Pranskus-Žalionis, F. Vaišnoras. BTSR Valst. leidyklos leido lietuvių proletarinių rašytojų kūrybos rinkinius ir kolektyvinius almanachus („Po raudonąja vėliava" ir kt.).

Taryb. teisėtumo pažeidimai, 1937—38 skaudžiai palietę įvairias TSRS gyvenimo sritis, padarė žalos ir TSRS lietuvių visuomeninei-kultūrinei veiklai. Daugelis jos aktyvių dalyvių buvo nepagrįstai represuoti.

1940 TSRS lietuviai padėjo Lietuvos darbo žmonėms atkurti Tarybų valdžią. Įsijungus Lietuvai sąjunginės respublikos teisėmis į Tarybų Sąjungą, jos gyventojais tapo ir Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos *lietuviai*.

„TARÝBŲ VĖ̃LIAVA" — tarybinis raudonarmiečių laikraštis, ėjęs 1944.X—XII. Redakcijoje dirbo B. Fogelevičius (redaktorius), L. Kapočius, S. Vaintraubas ir kt.

„TARÝBŲ ŽEMAITIJÀ" — tarybinis Telšių aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1941.IV.19—1950.XII.23 dukart ir triskart per savaitę. 1941.VI.15—1944.X.28 nebuvo leidžiamas.

TARINỸS — pagrindinė sakinio dalis, dažniausiai žyminti veiksnio veiksmą, būseną ar kurią nors jo ypatybę. Vienanario asmeninio ar beasmenio sakinio gramatinį ir loginį centrą sudaro vienas pats T. (pvz., „Einu per lauką", „Miške greitai sutemo"). Per T. sakinys įgyja modalumą, laiko ir asmens kategorijas. Liet. kalboje T. reiškiamas: 1) įvairiomis veiksmažodžio asmenuojamomis formomis (pvz., „Darbas meistrą giria", „Tėvas buvo išėjęs į mišką", „Mikė pagausiąs žuvį"); 2) asmenuojamąja veiksmažodžio forma su bendratimi arba su dalyviu (pvz., „Mokytoja pradėjo aiškinti naują pamoką", „Vaikas nustojo verkęs"); 3) veiksmažodinėmis samplaikomis (pvz., „Išjojo jojo brolis medžiotų", „Šaltis spiginte spigino"); 4) veiksmažodžio asmenuojamąja forma su įv. vardažodžių linksniais (pvz., „Jis yra visiems artimas", „Mano tėvai buvo kolūkiečiai", „Mažas grūdelis dideliu medžiu užauga", „Jis tave drąsią išauklėjo"); 5) vardažodžiu be pagalbinio veiksmažodžio (pvz., „Tokių vyrų dabar maža", „Žiemą brolis, vasarą molis", „Tos klumpės motinos"); 6) frazeologiniais ir kitais žodžių junginiais (pvz., „Moteriškė visai užkando žadą", „Jis eina direktoriaus pareigas"); 7) prieveiksmiais, ištiktukais, jaustukais (pvz., „Mūsų čia daug", „Aš tau kepurę švilpt", „Mano draugas — tai oho!").

„TÃRKA" — mėnesinis JAV lietuvių jumoro laikraštis, ėjęs 1911—52. 1911—1918 ir 1937—52 buvo leidžiamas Niujorke, 1919—36 — Lorense (Masačusetso valstija). Redagavo P. Bukšnaitis.

TARMĖ̃S, teritoriniai dialektai, — nacionalinės kalbos teritorinės atšakos. T. skirstomos į patarmes, šnektas, pašnektes, bet ir šios T. atšakos dažnai vadinamos tarmėmis.

Liet. kalba pasižymi labai gausiais ir ryškiais tarminiais skirtumais, nes ilgą laiką ją vartojo daugiausia baudžiauninkai, neturėję teisės pasitraukti iš savo gyv. vietos; be to, iki pat XIX a. pab. literatūrinė kalba nebuvo susiformavusi ir tarmėms beveik jokios įtakos neturėjo. Liet. kalbos T. skiriasi įv. ypatybėmis — fonetikos, morfologijos, sintaksės, žodyno. Vis dėlto jos turi daug bendrų bruožų: laisvą kirtį, priegaidžių, ilgųjų ir trumpųjų balsių opoziciją (bent kirčiuotoje galūnėje), kietųjų ir minkštųjų priebalsių opoziciją prieš užpakalinius balsius. Visose T. yra maždaug tos pačios gramatinės kategorijos, tas pats žodyno branduolys. Ryškiausi yra T. fonetikos skirtumai.

Liet. kalbos T. mažiausiai skiriasi priebalsiais. Visose jose yra iš esmės tiek pat priebalsių, tik nevienodai paplitę „f", „ch", „h", vienoje kitoje šnektoje neskiriami „s" : „š", „z" : „ž". Daugiau įvairuoja priebalsių vartojimas atskirose pozicijose. Pvz., junginiai „le", „lė" į p. ir r. nuo Liubavo, Krosnos, Prienų, Kėdainių, Šiaulių, Daunoravos yra kieti (sakoma „lãdas"— ledas, „lẽkt(i)"— lėkti), o visur kitur — minkšti. Kietai vietomis tariami „re", „rė", „se", „sė" (pvz., apie Uteną tariama „ratai"— retai, „sẽdi"— sėdi), o pačiuose rytuose bei pietuose — ir kai kurie kt. junginiai. Įvairuoja ir „č", „dž" vartosena. Į p. ir r. nuo Liubavo, Krosnos, Alytaus, Giedraičių, Turmanto jie galimi tik skoliniuose ir garsažodžiuose (pvz., „čẽsas",

Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga. Minsko lietuvių grupė 1928

LIETUVIŲ KALBOS TARMIŲ ŽEMĖLAPIS ĮKLIJOJE prie p. 512

TSRS POLITINIS-ADMINISTRACINIS ŽEMĖLAPIS

Mastelis 1 : 25 000 000 (1 cm–250 km)

250 0 250 500 750 1000 1250 km

„džinkt"), kitur vietoj jų tariama „c", „dz" („sveciaĩ" — svečiai, „dziaũksmas"— džiaugsmas). Tame plote (išskyrus pačią šiaurinę dalį) „c", „dz" tariami ir vietoj lit. kalbos „t", „d" prieš „(v)i", „v(y)", „(v)ie" („cik"— tik, „kiacvir̃tas"— ketvirtas, „dzvýlika"— dvylika ir t. t.). Beveik visi žemaičiai vietoj senovinių garsų junginių „tja" — čia, „dja" — džia vartoja „te", „de" („svetei" / "svėtē" — svečiai, „gaidei" / „gaĩdē" — gaidžiai ir pan.). Žemaičių šiaurės vakaruose „t", „d" prieš galūnę nesikaitalioja su „č", „dž": sakoma „svėtiô(u)"— svečiui, „gãidiô(u)"— gaidžiui, „svėtiũ(m)" — svečių, „gaĩdiũ(m)" — gaidžių.

Skirtingas „n" likimas „an", „en" tipo junginiuose. Vietomis žemaičių tarmėse jis išlikęs ten, kur lit. kalba jo nebeturi (plg. tauragiškių „žañsins"— žąsinas, „greñšti" — gręžti ar varniškių „žõnsėns", „grẽnštė").

Tarmėse labiausiai įvairuoja balsių sistemos. Net balsinių fonemų skaičius yra nevienodas. Pvz., daugelis v. aukštaičių turi 3 pakilimų ilguosius balsius („y", „ė", „ē", „ā", „ō", „ū") ir 2 pakilimų trumpuosius („i", „e", „a", „u"), š. žemaičiai — 3 pakilimų trumpuosius balsius („i", „ė", „e", „a", „o", „u") ir 3 arba 2 pakilimų ilguosius. P. žemaičių ir ilgieji, ir trumpieji balsiai yra 2 pakilimų („y", „ē", „ā", „ū" ir „i", „e", „a", „u" arba „ė", „e", „a", „o"). 2 pakilimų balsiai būdingi ir daugeliui rytinių T., tik vietoj ilgųjų „ē", „ā" jose dažniausiai randami „ė", „o". Daug kur (ypač pietinėse ir rytinėse T.) „e" ir „a" (neretai ir „ē" bei „ā") yra vienos fonemos variantai: po minkštojo priebalsio vartojamas tik „e" („ē"), po kietojo — „a" („ā"), o žodžio pradžioje „e" („ē") nebūna (sakoma „ažeraĩ"— ežerai, „aglàs"— egles arba „ježeraĩ", „jeglàs" ir pan.). Tose T. balsiai „i" ir „u", „y" ir „ū", „ė" ir „o" paprastai skiriami kaip nelūpiniai-lūpiniai, nes „i", „y", „ė" po kietųjų priebalsių būna suužpakalėję (tariami „ы", „ɛ" ir pan.), o „u", „ū", „o" po minkštųjų — labai supriešakėję (tariami „ü", „ö" ir pan.).

Labai nevienodi kirčiuotų bei nekirčiuotų ir galūninių bei negalūninių balsių posistemiai. Pačiose pietinėse ir vakarinėse T. balsių ilgumas nepriklauso nuo kirčio (plg. vilkaviškiečių „sùko" : „rūko" ir „sukimas" : „rūkìmas"). Lietuvos viduryje (apie Kėdainius, Panevėžį, Jonavą, Ukmergę) ir žemaičių šiaurės rytuose (apie Telšius, Skuodą, Mažeikius) nekirčiuoti balsiai būna tik trumpi (pvz., apie Panevėžį sakoma „rũka"— rūko, „sũ.ka" — suko, bet „rukĩ.mъs", „sukĩ.mъs"). Toliau į rytus (apie Kupiškį, Anykščius, Uteną, Zarasus, Ignaliną) nekirčiuoti ilgieji trumpėja, bet nuo trumpųjų skiriasi (pvz., Utenoje sakoma „rũka.", „sũ.ka.", bet „ru.kĩ.mas", „su.kĩ.mas"). Tose T. kirčiuotame žodžio gale balsiai gali būti 3 ilgumų: trumpi, pusilgiai ir ilgi (pvz., „akìs" turi trumpą „i", „gaidi.s" — pusilgį, „akỹs" — akyse — ilgą). Be to, pusilgiai balsiai vartojami vietoj kirčiuotų negalūninių trumpųjų visose T., esančiose maždaug į r. nuo Joniškio, Šiaulių, Ariogalos ir į š. nuo Neries. Kartais skiriasi ir kirčiuotų bei nekirčiuotų balsių kokybė. Apie Uteną, Rokiškį ir kitur kirčiuoti „o", „uo" kaitaliojasi su nekirčiuotu „a.", kirčiuoti „ė", „ie"— su „e." (sakoma „žõdi.s", „púodas", „vėži."— vėžį, „pienas", bet „ža.dẽ.li.s", „pa.dũ.kas", „ve.žĩ.s", „pe.nẽ.li.s), apie Anykščius ir Kupiškį nekirčiuotas „a" kaitaliojasi su kirčiuotu pusilgiu „o." („stalùs", „ratùs", bet „stõ.las", „rõ.tas"). Žemaičiams ir Panevėžio apylinkių tarmėms būdinga galinių trumpųjų balsių redukcija. Tų T. galūnėse redukuojami ir dvibalsiai — verčiami trumpais arba ilgais balsiais (plg. žemaičių „gèrã"— gerai, „svėtẽ"— svečiai, Panevėžio apylinkių tarmių „giàrɛ" — gerai, „svèčė" — svečiai, „màčio"— mačiau).

Neretai tarmėse balsių kokybė priklauso nuo tolimesnio skiemens. Plačiausiai paplitę dvejopi „e" tipo balsių variantai: prieš minkštą priebalsį jie būna uždaresni, prieš kietą — atviresni (plg. Kudirkos Naumiesčio „mẽtė", „sẽnio" ir „miãtai", „siãnas"). Ryškiausia ši ypatybė yra Kupiškio apylinkėse, kur vietoj lit. kalbos „e" ir „ė" ne prieš minkštąjį priebalsį (ir ne po „j", „k", „g", „š", „ž", „č") tariamas „a", „ā", o prieš minkštąjį — „ė", „ē" („sã.nas"— senas, „dãda." — dėdė, bet „sẽ.ni.s", „dė.dýta." — dėdytė). Į š. nuo Panevėžio tose pozicijose kaitaliojasi „ė" ir „o", vartojami vietoj nepailgėjusio kirčiuoto „i" (sakoma „vèsь"— visi, „kèšь"— kiši, bet „viòštъ"— višta, „viòsъs"— visus). Š. r. žemaičiuose (maždaug į r. nuo Skuodo, Mosėdžio, Plungės) turima balsių asimiliacija: vietoj lit. kalbos „i", „u" tipo balsių prieš tolimesnio skiemens aukštutinius balsius tariami „i", „u", o kitur — „ė", „o" (plg. „lìpsi", „rùdis", bet „lẽpsio"— lipsiu, „ròdà"— rudà ir t. t.).

Įvairus ir T. kirčiavimas. Beveik visose šiaurinėse T. atitraukiamas *kirtis*. Įvairiomis specifinėmis ypatybėmis pasižymi jų *priegaidės*. Vietomis žodis gali turėti daugiau negu vieną kirtį. Šalutinis kirtis, aukštaičiuose esąs tik silpnas pagr. kirčio atgarsis, žemaičiuose (ypač vakaruose ir šiaurėje) gali skirti žodžius ir jų formas (plg. vns. vard. „šãrkà" ir vns. gal. „šãrka") ir turėti dvejopą priegaidę (plg. „mûokytûojė"— mokytoja ir „mûokytũojė"— mokytojo, vns. vard. mokytasis).

Griežtai ir objektyviai suskirstyti tarmes beveik neįmanoma, nes kiekviena tarminė ypatybė (ir fonetikos, ir morfologijos, ir žodyno) turi savo paplitimo ribas, izoglosas, retai kur sutampančias su kt. ypatybių ribomis. Tad galima sakyti, kad realiai egzistuoja tik tarminės ypatybės ir jų izoglosos, o pačios tarmės ir jų ribos tėra sąlyginės konstrukcijos, palengvinančios tų ypatybių ir jų izoglosų aprašymą ir interpretavimą.

Tradicinė, plačiausiai žinoma yra K. Jauniaus ir A. Salio sudarytoji lietuvių kalbos T. klasifikacija (ž. Lietuvių kalbos tarmių žemėlapį). Pagal ją skiriamos dvi pagrindinės liet. kalbos T. — **aukštaičiai** ir **žemaičiai.** Svarbiausiu jų požymiu laikomi skirtingi senovinių garsų junginių „tja", „dja" atitikmenys (aukštaičių „čia", „džia", „cia", „dzia", žemaičių „te", „de"), bet skiriamoji riba vedama pagal lit. kalbos kirčiuotų „ie", „uo" atitikmenis: aukštaičių „ie", „uo"— žemaičių „ėi", „ou", „y", „ū" arba „ė", „o" (aukštaičių „šienas", „duona"— žemaičių „šẽins", „dôunà", „šỹns", „dũnà" arba „šẽns", „dônà"). Pagal juos žemaičiai dar skirstomi į **dounininkų, dūnininkų** ir **donininkų** patarmes. Be to, išskiriami dar **pajūrio, vidurio žemaičiai** ir **žemaičių dzūkai** (pirmieji neturi kaitos „t", „d" : „č", „dž", vidurio žemaičiai turi „tė", „dė" vietoj lit. kalbos nekirčiuoto „čio", „džio"; tretieji vietoj „č", „dž" ir „t", „d" kartais sako „c", „dz": „maciâu"— mačiau, „kãcė"— katė ir pan.). Aukštaičių tarmėje pagal „c", „dz", vartojamus vietoj lit. kalbos „č", „dž" (didesnėje dalyje ir minėtais atvejais vietoj „t", „d"), išskiriami dzūkai, susidedą iš **vakarinių dzūkų,** išlaikančių „an", „en" tipo dvigarsius („rankà", „peñktas"), ir **rytinių dzūkų,** vietoj „an", „en" tariančių „un", „in" („runkà", „piñktas"). Toliau skiriami **vakarų aukštaičiai** (vakariečiai), turį minkštus „le", „lė" (bent žodžio kamiene) ir nepakitusius „an", „en", **vidurio aukštaičiai** (viduriečiai), kietai tarią „le", „lė" („la", „lɛ"), bet išlaiką „an", „en" („lãkia", „lɛkiaũ", „rankà", „peñktas"), ir **rytų aukštaičiai** (rytiečiai), kietiną „le", „lė" ir siauriną „añ", „eñ" tipo dvigarsius („luñkas", „loñkъs"— lankas; „šviñte.", „švėñte"— šventė). V. aukštaičiai skirstomi į **pietinius** (pietiečius), išlaikančius (kaip ir lit. kalboje) galūnių nekirčiuotus ilguosius „ė", „o" („sãko", „sãkė"), **veliuoniškius,** vietoj jų tariančius „i", „u" („sãku", „sãki"), ir **šiaurinius** (šiauriečius), vietoj jų turinčius „e", „a" („sãka", „sãke"). R. aukštaičiai pagal „an", „en" tipo dvigarsių atitikmenis skirstomi į **pantininkus,** kurie išlaiko tvirtapradį „án" („pántъš" — pantis, bet „loñkъs" — lañkas), **pontininkus,** kurie „án" keičia į „ón" („póntъš", „loñkъs"), ir **puntininkus,** kurie tuos dvigarsius taria su „u", „i" („pú.nti.s", „luñkas", „šviñte.", „piñktas"). Šiaurinė puntininkų ir pontininkų dalis, turinti visuotinį kirčio atitraukimą ir stiprią galūnių redukciją, kartais jungiama į vadinamąją Mūšos upyno tarmę. Puntininkų tarmėje išskiriami **žadininkai** (seniau vadinti paninikais), vietoj lit. kalbos „o" visada turį „a" tipo balsį („pa.niãkas"— poniokas, „pãnas"— ponas), **žalininkai,** tokį garsą tarią tik nekirčiuotame skiemenyje („pa.niõkas", bet „põnas"), ir **rotininkai,** vietoj negalūninio kirčiuoto „a" vartoją „o" tipo balsį („rõ.tai" — ratai, „lõ.pe."— lapė), su **dadininkų patarme,** turinčia pozicinę „ė": „a", „ē": „ā" kaitą („sẽ.ni.s" : „sã.nas", „dė.dýta." : „dãda.").

Ši klasifikacija remiasi gana atsitiktinėmis izoglosomis ir ne visur atitinka realią tarmių būklę (pvz., dirbtinai suskirstyti patarmėmis r. aukštaičiai). Šioje klasifikacijoje vienu pagrindu išskirtos T. dažnai kertasi su kitu pagrindu išskirtomis (dalis rotinininkų yra kartu ir žalininkai ar net žadininkai), be to, atskyrus vieną kitą patarmę, neretai lieka niekam nepriskirtų plotų.

1965, remdamiesi A. Baranausko pateiktu liet. kalbos tarmių skirstymu, A. Girdenis ir Z. Zinkevičius pasiūlė naują liet. kalbos T. klasifikaciją, kuri vėliau buvo paskelbta spaudoje („Kalbotyra", t. 14, 1966) ir pritaikyta Z. Zinkevičiaus dialektologiniuose darbuose.

Naujojoje klasifikacijoje tarmių ribos pagrįstos balsių ir kirčiavimo izoglosomis, įeinančiomis į stambesnius izoglosų pluoštus arba atribojančiomis skirtingas fonologines sistemas. Čia atsisakyta priebalsinių skiriamųjų požymių, o pravardiniai T. pavadinimai pakeisti teritoriniais. Ir pagal šią klasifikaciją yra skiriamos **žemaičių** ir **aukštaičių** T. (ž. Lietuvių kalbos tarmių žemėlapį), tik jų požymiu laikomi kirčiuoto negalinio lit. kalbos „uo" atitikmenys. Paliekamos ir 3 pagrindinės žemaičių patarmės, tik jos vadinamos **šiaurės žemaičiais** (dounininkai), **pietų žemaičiais** (dūnininkai) ir **vakarų žemaičiais** (doninınkai). P. žemaičiai, išlaikantys dvigarsį „an", išskirti į **raseiniškių** (taria „rankà" arba „rañkà"), o verčiantieji jį „on" ar „un"— į **varniškių** patarmę (taria „roñkà" arba „ruñkà"). Š. žemaičiai skiriami į **telšiškius,** turinčius balsių asimiliaciją bei trumpinančius prieškirtinius ilguosius balsius, ir **kretingiškius,** neturinčius tų ypatybių (telšiškiai taria „givẽn"— gyvena, „rùdis" — rudis, „ròdà" — ruda, kretingiškiai — „gyvẽn" — gyvena, „rõ.dis" — rudis, „ròdà" — ruda). Skiriami vakarų, rytų ir pietų aukštaičiai: **vakarų aukštaičiai** vietoj tvirtagalio lit. kalbos „añ" ir „ą" turi maždaug tokius pat garsus, **rytų aukštaičiai** — uždaresnius („oñ", „o" arba „uñ", „u."), **pietų aukštaičiai** „an" taria kaip lit. kalboje, o vietoj „ą" — „ū" (v. aukštaičiai taria „rañkã"— rañką arba „rañka", r. aukštaičiai „roñko" ar „ruñku.", p. aukštaičiai „rañkū"). V. aukštaičiai atitinka tradicinės klasifikacijos v. ir vid. aukštaičius (išskyrus pačią pietinę jų dalį), p. aukštaičiai — v. dzūkus ir pačią pietinę vid. aukštaičių dalį, r. aukštaičiai — r. aukštaičius ir r. dzūkus. V. aukštaičiai pagal kirčio atitraukimą skiriami į **kauniškius** („suvalkiečius"), neatitraukiančius kirčio, ir **šiauliškius,** atitraukiančius kirtį (kauniškiai taria „gyvà", „dienà", šiauliškiai — „gỹva", „diẽna"). R. aukštaičiai skiriami į **vilniškius** (tradicinės klasifikacijos r. dzūkai), išlaikančius prieškirtinį „ie" (vilniškiai taria „dieniã.la." ir „dzieniã.la", kiti rytiečiai taria „de.niã.la.", „dė.nã.la." ir pan.), **anykštėnus,** atitinkančius tradicinės klasifikacijos rotinınkus, **kupiškėnus,** atitinkančius dadininkų patarmę, **uteniškius,** atitinkančius žalininkų ir žadininkų dalį, skiriančią nekirčiuotame skiemenyje pusilgius ir ilgus balsius, **širvintiškius,** nekirčiuotame skiemenyje neskiriančius ilgųjų balsių, bet galūnėje skiriančius kirčiuotus „a" ir „u", ir **panevėžiškius,** artimus širvintiškiams, bet neskiriančius trumpųjų galūninių balsių kokybės (širvintiškiai taria „šakà"— šaka, „takù"— taku, panevėžiškiai „šakù"— šaka, „takų"— taku arba „šàkъ", „tàkъ"). Be to, šiaurinė panevėžiškių dalis, visuotinai atitraukianti kirtį, dar skiriama nuo pietinės panevėžiškių dalies, kurioje kirtis atitraukiamas tik nuo trumpos galūnės į ilgą skiemenį.

Ši klasifikacija, t. p. nesanti be trūkumų, tiksliau atspindi tarmines ypatybes ir todėl yra patogesnė praktiniam dialektologijos mokymui ir tarmių aprašymui.

Lit.: **G. Gerullis,** Litauische Dialektstudien, Lpz., 1930; **A. Salys,** Kelios pastabos tarmių istorijai.—„Archivum Philologicum", t. 4, K., 1933; Lietuvių kalbos rašybos žodynas, K., 1948; **Z. Zinkevičius,** Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija), V., 1966; **Z. Zinkevičius,** Lietuvių kalbos tarmės, K., 1968; Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), V., 1970.

TARMÝBĖS, dialektizmai, — tarminiai kalbos elementai (žodžiai, jų fonetiniai variantai ir gramatinės formos), pavartoti literatūrinėje (bendrinėje) kalboje ir neatitinkantys jos normų. Tarmybėmis nelaikytini tarminiai kalbos elementai, tapę norminėmis lit. kalbos formomis (pvz., žemaičių „tekìnis" — ratas, rytiečių „mýgti" — spausti). Grož. lit-roje T. vartojamos veikėjams bei jų aplinkai charakterizuoti.

Dažniausiai vartojamos žodyno tarmybės. Nemaža leksinių žemaitybių (pvz., „miegà"— aruodas, „sodà" — kaimas, „vaĩkis"— bernas, „žỹgiai"— namų ruoša) yra Žemaitės, dzūkybių (pvz., „gurinỹs" — trupinys, „káutis" — muštis, „tẽkis"— kuilys) — V. Krėvės, rytietybių (pvz., „dañgtis" — stogas, „pagelà" — dargana, „valkà" — bala) — A. Vienuolio, J. Baltušio raštuose. Rečiau pasitaiko gramatinių tarmybių, kaip antai: rytiečių siekinys („kir̃stų"— kirsti, „piáutų"— piauti), rytiečių ir dzūkų einamasis vietininkas („gìrion"— į girią, „laukúosna"— į laukus), dzūkų tariamoji nuosaka („eitáu"— eičiau), žemaičių ir rytiečių deminutyvai („mergikė"— mergaitė, „žąsiõkas"— žąsiukas) ir pan. Dar rečiau vartojamos fonetinės tarmybės (pvz., žemaičių „spỹtlius" — spiečius, dzūkų „dzienà"— diena, rytiečių „paláda"— pelėda). Be to, pasitaiko frazeologinių (pvz., dzūkų „nė vaurės nevaũryti"— neimti į galvą), semantinių (pvz., rytiečių „grýnas" — nuogas) tarmybių.

TAR̃NAGALA — kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 13 km į p. v. nuo Panevėžio, 5 km į p. r. nuo Naujamiesčio. 90 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose T. minima 1586; 1604 turėjo 17 valakų, buvo 5 kiemai. 1959 buvo 149 gyv.

TARNÁUSKAS Enrikas [g. 1910.XI.8 Peterburge] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1958). 1939 baigė Kauno un-tą. Iki 1944 Kauno un-to akušerijos ir ginekologijos klinikos gydytojas, Alytaus ligoninės akušerijos ir ginekologijos skyriaus vedėjas. 1944—51 dirbo ped. darbą Kauno un-te. Nuo 1951 dirba Kauno Med. in-te, akušerijos ginekologijos katedroje; nuo 1961 docentas. 1946—52 dar ir ginekologinės klinikos vedėjas. Išpopuliarino Tarybų Sąjungoje kolposkopijos, gimdos kaklelio vėžio ankstyvos diagnostikos metodus. Paskelbė moksl. straipsnių operacinės akušerijos ir ginekologijos, ginekologinės onkologijos klausimais.

TARNĒNAI — kaimas Vilniaus rj., Vaidotų apyl., 17 km į p. v. nuo Vilniaus, 12 km į p. r. nuo Lentvario. 350 gyv. (1970). P. v. pakraščiu teka Vokė (Neries intakas). 1959 buvo 393 gyv.

„TÁRPININKAS" — mėnesinis žurnalas, ėjęs 1928.XI—1930.VII Bostone (JAV). Leido A. Kupstis, vėliau „Tarpininko" b-vė. Redagavo R. Židžiūnas.

TAR̃PRUBEŽIAI — kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 8 km į š. v. nuo Kalvarijos, prie kelio į Vilkaviškį; kolūkio centras. 103 gyv. (1970). Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1963). 1959 buvo 62 gyv.

TARPTAUTÌNIAI ŽÕDŽIAI — kelioms ar daugeliui kalbų bendri žodžiai, pritaikyti prie tų kalbų fonetinių bei morfologinių normų ir turį jose vienodą reikšmę. Jais reiškiamos visuom. bei polit. gyvenimo (pvz., „partija", „klasė", „revoliucija") ir mokslo bei technikos (pvz., „atomas", „elektronas", „reaktorius", „skafandras") sąvokos. T. ž. eina lit-ros ir meno (pvz., „siužetas", „intriga", „personažas", „peizažas", „simfonija", „skulptūra"), ekonomikos (pvz., „balansas", „kreditas", „biudžetas"), sporto bei fiz. kultūros (pvz., „gimnastas", „futbolas", „stadionas") ir kt. sričių terminais. T. ž. gausėjimas yra natūralus kalbos raidos faktas. Jų vengtina tais atvejais, kai kalboje yra tikslių savų atitikmenų.

Liet. kalboje daugiausia yra iš gr. ir lot. kalbų kilusių T. ž. Iš šių kalbų T. ž. sudaromi ir pastaraisiais laikais (pvz., „televizija", „kibernetika", „kosmodromas", „ekskavatorius"). Tarpt. žodžiais yra virtusių daug ir kt. kalbų žodžių (pvz., anglų — „džiazas", „mitingas", „troleibusas", „tankas", „tenisas"; prancūzų — „buržuazija", „galerija", „žanras", „feljetonas", „biuras"; italų — „tenoras", „novelė", „granitas", „fleita"; ispanų ir portugalų — „gitara", „bananas", „cigaras", „matadoras"; rusų — „bolševikas", „jarovizacija", „lavsanas"; vokiečių — „krachas", „šliuzas", „fejerverkas"; arabų — „algebra", „admirolas", „zenitas", „arsenalas", „talismanas", „haremas", „fakyras"; tiurkų — „atamanas", „ulonas", „odaliska"; indų — „sanskritas", „džiunglės"; afrikiečių — „zebras", „šimpanzė", „cecė"; egiptiečių — „oazė"; iraniečių — „karavanas", „mumija", „kioskas", „jazminas", „satrapas", „šachas"; australiečių — „kengūra", „bumerangas").

Liet. kalboje T. ž. paprastai pritaikomi prie liet. kalbos fonetikos ir morfologijos dėsnių: atsisakoma geminatų arba šiaip vienodų garsų susidūrimo (pvz., pranc. „tonne" virsta „tona", lot. „massa" — „mase"), tariama su liet. kalbai būdingu kietumo ar minkštumo atspalviu (pvz., „filologija" — su kietu „l"); nepaisoma aspiratų (pvz., gr. *methodikē* virsta „metodika", gr. *meta* ir *physika* — „metafizika"), pridedama liet. galūnė (pvz., „biuras", „herbaras") arba priesaga (pvz., „montuoti", „reziumuoti").

Išleisti du lietuviški T. ž. žodynai: 1936 (sudarė K. Boruta ir kt., redagavo J. Žiugžda), 1951 (vertimas iš rusų k., liet. leidimą redagavo Ch. Lemchenas; II leid. 1969).

TARPŪČIAI — kaimas Kapsuko miesto v. pakraštyje, prie plento į Vilkaviškį. R. dalis priklauso Kapsuko miestui, v.— Kapsuko rj., Šunskų apylinkei (1970 buvo 120 gyv.). Yra Kapsuko miškų ūkis. 1827 kaime buvo 29 namai, 253 gyv.

TAR̃PUPIO PẼLKĖ — pelkė Trakų rj., 9 km į p. v. nuo Lentvario, 1,5 km į š. v. nuo Vilniaus—Eišiškių plento. Plotas 111 ha. Ežerinės kilmės raistinė ir plynraistinė žemapelkė. Pietuose siekia Meduvio ežerą. Durpių klodo didž. storis 3,4 m, vid. 1,28 m. Durpės plynraistinės ir raistinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 14,1%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3 m). Dugne smėlis.

TARTĨS, ortoepija, — literatūrinei (bendrinei) kalbai būdingų tarimo normų visuma. Literatūrinės liet. kalbos T. kiek skiriasi nuo v. aukštaičių patarmės zanavykų ir kapsų šnektų, davusių pagrindą literatūrinei liet. kalbai, tarties.

Literatūrinės liet. kalbos balsių T. normos griežtai reikalauja skirti ilguosius ir trumpuosius balsius (ž. *Balsiai*). Liet. kalbos balsiai kiekybiškai skiriasi tik būdami tose pačiose fonetinėse pozicijose (pvz., „kąsti" ir „kàsti", „siū̃s" ir „siùs"). Ilgieji balsiai „ī", „ō", „ū", ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti, tariami daug uždariau ir labiau įtempiant kalbos padargų raumenis, negu atitinkami trumpieji „i", „o", „u", o ilgieji balsiai „ā", „ē", atvirkščiai, tariami šiek tiek atviriau ir mažiau įtempiant kalbos padargų raumenis, negu trumpieji „a", „e".

Dvibalsių (ž. *Dvibalsiai*) T. normos reikalauja išlaikyti dvibalsio dėmenų kokybę, skirti tvirtapradžius ir tvirtagalius dvibalsius ir nedalyti priegaidės abiem dvibalsio dėmenims (pvz., „áušta" ir „aũšta", „súodis" ir „suõsta", „mùistosi" ir „muĩlas").

Priebalsių (ž. *Priebalsiai*) T. normos neleidžia tarptautiniuose ir šiaip svetimos kilmės žodžiuose keisti priebalsių „f", „f′" priebalsiais „p", „p′", priebalsių „ch", „ch′"— priebalsiais „k", „k′", o priebalsių „h", „h′" neleidžia nei keisti priebalsiais „g", „g′", nei jų praleisti. Išimtis yra tik seniai į liet. kalbą atėję žodžiai („kamparas", „Prancūzija", „kronika", „gilzė" ir kt.). Visi priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius ir dvibalsius „ei", „ie", „eu" tariami minkštai (pvz., „technika", „buhalteris", „Venecija", „kyla", „šitas", „lėkė", „lieja", „teismas", „terapeutas").

Kalbos sraute susidūrę keli vienodi ar nevienodi balsiai ar balsis ir dvibalsis ištariami visi (pvz., „priima", „neužeina", „paima", „priaudė"). Iš susidūrusių dviejų vienodų ar panašių priebalsių paprastai tariamas tik antrasis (pvz., „gumbberžis", „juoddirvis", „dauggubas", „aplinkkelis", „kiaulligė", „žiemmitys", „aštuonnytis", „tarppievis", „perrenka", „kassyk", „iššokis", „užžiebti", „lapbūdė", „daugkalbis", „juodtakis", „atdaras", „pusšešto", „išsyk", „puszalis", „užsienis", „mažšiltis", „piktdžiuga"). Abu priebalsiai ištariami (tik suvienodinami skardumo ar duslumo atžvilgiu) tais atvejais, kai, praleidus pirmąjį priebalsį, pasikeistų žodžio reikšmė ar pasidarytų neaiškus žodis (pvz., „priešstatas"— plg. „priestatas"; „ledtakis", „bobpalaikė"). Duslieji priebalsiai prieš skardžiuosius tariami skardžiai (pvz., „antgalvis", „burokdaržis", „asbestas"), o skardieji prieš dusliuosius — dusliai (pvz., „dėbčioti", „daugtaškis", „čiuožti").

Literatūrinės liet. kalbos tarties normos reikalauja mišriųjų tvirtapradžių dvigarsių „il", „im", „in", „ir", „ul", „um", „un", „ur" pirmąjį dėmenį tarti trumpai (pvz., „ìlgas", „gìmti", „dùnda", „kùrmis"). Ž. dar *Asimiliacija, Palatalizacija.*

TARVAĨNIS Petras [1580—1590 prie Viduklės (Raseinių rj.) — 1634—1643 Šiauliuose] — poetas. Studijavo Vilniaus un-te. Tapęs kunigu, klebonavo Šiauliuose. Rašė lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Du lotyniški T. eilėraščiai išspausdinti su kitų Vilniaus un-to studentų eilėmis (1600, 1604). Jo eiliuotų sveikinimų Žemaičių vyskupui J. Tiškevičiui rinkinėlyje lenkų kalba „Linksmas pasveikinimas" (1634) yra 14 eiliučių sveikinimas liet. kalba („Brangus feniksas paukštis. . ."), parašytas Šiaulių bažnyčios šventinimo proga.

Ršt.: Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957 [p. 113, 115]; Lietuvių poezija, t. 1, V., 1967.

TARVÝDAI — kaimas Pakruojo rj., Rozalimo apyl., 6 km į p. r. nuo Rozalimo, prie kelio į Smilgius. 137 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose T. minimi 1585. 1959 buvo 135 gyv.

TARVYDAĨ — **1.** Kaimas Šilutės rj., Juknaičių apyl., 8 km į p. r. nuo Šilutės, 9 km į p. v. nuo Žemaičių Naumiesčio. 274 gyv. (1970). Iš p. v. prieina Juknaičių miškas. Pr. m-la. 1959 buvo 278 gyv.

2. Kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 8 km į š. nuo Kretingos, prie Kretingos—Skuodo geležinkelio. 182 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Tenžė (Akmenos intakas), iš š. v. prieina Dimitravo miškas. Tarvydų pr. m-la yra Senkų kaime. Kaimo apylinkėse yra maždaug 7 m aukščio ilga kalva, vadinama pilale. Joje T. gyventojai rasdavo žmonių griaučių ir žalvarinių bei geležinių dirbinių. Ties kaimu Tenžės kair. krante yra XI—XIII a. kapinynas. Jį 1868 kasinėjo Tartu un-to geologas K. Grevinkas. Rado degintinių ir griautinių kapų. 1941 Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai ištyrė dar 10 griautinių ir 6 degintinius kapus. Radiniai laikomi Talino ir Kauno istorijos muziejuose.

T.— buv. dvaras. Kurį laiką priklausė Zubovams, kurie jį buvo pavadinę Dimitravu. 1923 Dimitravo dvare buvo 120 gyv. Per buržuazinę žemės reformą išparceliavus dvarą, susikūrė T. kaimas. Suvalstybinto dvaro centre 1936 buvo įsteigta *Dimitravo priverčiamojo darbo stovykla.* Buv. stovyklos patalpose 1964 įsteigtas Kretingos kraštotyros muziejaus filialas, pastatytas paminklinis akmuo. 1959 kaime buvo 202 gyv.

3. Kaimas Klaipėdos rj., Veiviržėnų apyl., 6 km į š. nuo Veiviržėnų, Veiviržo (Minijos intako) kair. krante; kolūkio centras. 125 gyv. (1970). Parduotuvė, kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1689. 1923 buvo 146 gyv., 1959 — 139.

TÃRVYDAS Povilas [1896.V.25 Rygoje — 1968.VIII.31 Maskvoje] — 1918—1919 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Šaltkalvis. 1912—15 dalyvavo rev. judėjime Rygoje. 1917 Raudonosios gvardijos karys, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Maskvoje, kovojo su kontrrevoliucionieriais Charkove, Voroneže. 1918 įstojo į Raudonosios Armijos 5-jį Vilniaus pulką, buvo kuopos, bataliono vadu. Nuo 1919 Komunistų partijos narys (su pertrauka 1938—62). 1919 dalyvavo mūšiuose dėl Vilniaus, kovojo Dzūkijoje, prie Zarasų, Daugpilio, Varšuvos. Vėliau iki 1956 ūkinis darbuotojas Maskvoje, Čitoje (RTFSR).

TÃRVYDAS Rimvydas [g. 1928.XII.28 Užpaliuose (Utenos rj.)] — geochemikas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1961). 1952 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo jame iki 1958. Nuo 1954 TSKP narys. 1957—59 Geologijos ir gelmių apsaugos v-bos viršininkas. 1961—64 Geologijos ir geografijos in-to miner. žaliavų sektoriaus vadovas. 1964—68 Geologijos in-to fizinių ir cheminių metodų tyrimo laboratorijos viršininkas. Nuo 1968 Vilniaus un-to hidrologijos ir inžinerinės geologijos katedros vedėjas, nuo 1970 dar ir gamtos f-to dekanas. Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie p. Pabaltijo kvartero geologinę sąrangą, naudingąsias iškasenas ir inžinerines geologines sąlygas.

TÃRVYDAS Stanislovas [g. 1903.I.25 Mažuliuose (Akmenės rj.)] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1948). 1927 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, mokytojavo Kėdainių, Biržų, Šiaulių apskričių m-lose, Pagėgių, Raseinių g-jose. Bendradarbiavo ped. spaudoje. 1940.VIII pradėjo dėstyti Vilniaus Ped. in-te. 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1945—58 to un-to dėstytojas; nuo 1953 docentas. Kartu nuo 1945 dirbo Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1963 Lietuvos

TSR MA Geogr. skyriaus moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių ekonominės ir gyventojų geografijos klausimais. Parašė keletą geogr. vadovėlių. Kolektyvinių darbų „Lietuvos TSR" (rusų k., 1955), „Lietuvos TSR ekonominė geografija" (1957), „Lietuva" (rusų k., 1967) redaktorius ir vienas iš autorių.

TĀRVYDAS Vytautas Vladislovas [g. 1936.I.19 Linskyje (Utenos rj.)] — zootechnikas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigė Veterinarijos akademiją. Nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie medžiagų apykaitą gyvulių organizme.

TĀRVYDIENĖ Elena [g. 1934.IV.29 Kaune] — zootechnikė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1960 baigė Veterinarijos akademiją. Nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pramonei auginamų kailinių žvėrių mitybą.

TATĀRĖ Antanas [tikr. **Totorius;** 1805. V.17 Rygiškiuose (Šakių rj.) — 1889. XII.5 Lomžoje (Lenkija, Bialistoko vaivadija)] — rašytojas, švietėjas. Mokėsi Seinų aukštesniojoje mokykloje ir kunigų seminarijoje. Kunigavo Užnemunėje — Balbieriškyje, Ilguvoje, Sintautuose. Kunigaudamas Lukšiuose (1839—55), buvo įkūręs parapinę mokyklą, kurioje mokė keliolika mokinių. Apkaltintas dalyvavimu 1863 sukilime (nors jame nedalyvavo), buvo ištremtas į Penzos guberniją. Negavęs leidimo grįžti į Lietuvą, 1871 apsigyveno Lomžoje.

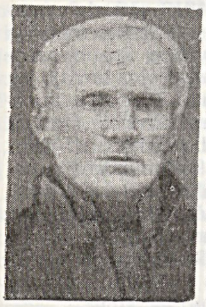

T. parašė didaktinio apsakymo žanrui artimų pasakėčių rinkinį „Pamokslai išminties ir teisybės" (1836, V leid. 1899). Dauguma siužetų paimta iš Ezopo, Ž. Lafonteno, I. Krilovo ir J. Krasickio kūrybos. T. pasakėčiose smerkiamas girtavimas, blogi papročiai, tinginiavimas, bet valstiečiai raginami tenkintis savo būkle, klausyti dvarininkų. Pasakėčios parašytos proza, ištęstos, jų moralai pernelyg išplėtoti. Be pasakėčių, T. parašė keliolika apsakymų („Pamokslai gražių žmonių", išl. 1900) iš valstiečių gyvenimo. Juose smerkiamas kapitalizmui būdingas reiškinys — praturtėjimas neteisėtu keliu, valstiečiai raginami šviestis, dirbti, taupyti, bet, kaip ir pasakėčiose, aukštinamas nuolankumas valdantiesiems sluoksniams, kunigams. Apsakymams būdingas primygtinis moralizavimas, schematiški personažai. T. pasaulietiniai raštai, ypač pasakėčių rinkinys, buvo labai paplitę, prisidėjo prie liaudies švietimo. Vienas nespausdintas T. eilėraštis yra iškaltas Lukšių kapinių paminkle. T. yra parengęs ir išleidęs religinio turinio knygų.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

TATARŪNAS Bernardas [1915.V.31 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.) — 1941.VII.10 prie Kaišiadorių] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1933—37 LKP narys, priklausė Medinų (Kaišiadorių rj.) kuopelei. 1939—40 LKP pavedimu dirbo Šaulių s-goje. Nuo 1940.IV Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Trakų aps. k-to instruktorius, Valkininkų vls. partorgas. Hitlerininkų nužudytas.

TATKŌNYS — kaimas Kupiškio rj., Puožo apyl., 14 km į r. nuo Kupiškio, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 97 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1912). 1959 buvo 84 gyventojai. Tatkonyse 1899 gimė fizikochemikas akad. J. Matulis.

TATLĀUSKAS Cezaris [g. 1928.VI.8 Merkinėje (Varėnos rj.)] — veterinarijos gydytojas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Veterinarijos akademiją. 1953—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų laikymą ir galvijų higieną.

TATLĀUSKIENĖ Nijolė [g. 1929.XII.19 Alytuje] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1967). 1953 baigė Veterinarijos akademiją. 1953—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos juodmargių galvijų kryžminimą su džersėjais.

TATŌRIS Juozas [g. 1905.VIII.31 Ubiškiuose (Biržų rj.)] — agronomas gyvulininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1935 baigė Ž. ū. akademiją; studijuodamas joje, buvo studentų „Kultūros" būrelio narys, platino kom. lit-rą. 1937 Kėdainių žirgyno agronomas, po to Raseinių ž. ū. mokyklos dėstytojas. 1940—41 Belvederio aukštesniosios pienininkystės m-los (Jurbarko rj.), 1944—52 Belvederio pienininkystės technikumo direktorius. Nuo 1951 TSKP narys. 1952 ir 1957—58 ž. ū. ministro pavaduotojas. 1952—53 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to veisimo sektoriaus vedėjas. Nuo 1953 dėsto Ž. ū. akademijoje; 1953—56 rektorius, 1960—1966 ž. ū. įmonių org-jos katedros vedėjas, nuo 1966 prorektorius; nuo 1964 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos juodmargių galvijų mišrinimą su Lietuvos žalaisiais.

Ršt.: J. Tatoris [ir kt.], Šiaudų paruošimas šėrimui, V., 1956; Didinkime gyvulininkystės produkciją, mažinkime jos savikainą, V., 1959.

TĀTULA — upė Biržų ir Pasvalio rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 66 km, baseino plotas 504 km². Prasideda Čypėnų apylinkėse, 5 km į p. r. nuo Vabalninko. Iš pradžių kelis kilometrus teka į p. v., toliau pasuka į š. v., nuo Kirdonių — vėl į p. v. Žemupyje kerta Šiaulių—Biržų glžk. Įteka į Mūšą 45 km nuo jos santakos su Nemunėliu, 6 km į š. v. nuo Krinčino. Intakai: dešinieji — Vabala, Juodupė; kairieji — Skriaudžius, Šaltekšnis, Lieknelis, Upytė, Berlė, Ūgė. Aukštupyje vaga kanalizuota, vasarą išdžiūsta. Vid. nuolydis 86 cm/km. Vyraujantis slėnio plotis 0,3—0,5 km, salpos 0,2—0,4 km. Ties Juodenėliais, Kirdonimis, Raubonimis slėnio šlaitai šaltiniuoti. Srovė lėta. Vid. debitas aukščiau Lieknelio 0,97, žiotyse 2,62 m³/s. Debitas prie Trečionių (5 km nuo žiočių): maks. 81,0, min. 0,087 m³/s. Dauniūnuose (9 km nuo žiočių) prie T. yra vandens malūnas.

TAUČIŌNYS — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 4 km į p. nuo Onuškio, 7 km į r. nuo Dusmenų; kolūkio centras. 239 gyv. (1970). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1925), biblioteka. XIX a. pabaigoje T. kaimas (95 gyv.) priklausė Onuškio dvarui. 1959 buvo 222 gyv.

TAUČIŪNAI — kaimas Kėdainių rj., 5 km į r. nuo Kėdainių, Obelies kair. krante; apylinkės centras. 192 gyv. (1970). Iš p. v. prieina Juodkiškių miškas. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1970), kultūros namai (nuo 1948). XIX a. ir XX a. pr. šalia T. kaimo buvo T. dvaras (1923 kaime buvo 101 gyv., dvare — 65). 1959 Taučiūnuose buvo 185 gyv.

TAUJĀNSKIENĖ Joana [g. 1924.VII.12 Šiauliuose] — dailininkė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1965). 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to teatro dekoracijos skyrių. Nuo 1953 dirba Šiaulių dramos teatro dailininke. Apipavidalino apie 100 spektaklių. T. dekoracijos pasižymi romantiškumu, ekspresyviomis spalvomis.

Apipavidalinti spektakliai: J. Avyžiaus „Baltieji gluosniai" (1954), M. Gorkio „Vasa Železnova" (1956), A. Gudaičio-Guzevičiaus „Krantai Nemunėlio" (1957), V. Rozovo „Amžinai gyvi" (1958), F. Šilerio „Don Karlas" (1960), V. Majakovskio „Pirtis" (1962), V. Krėvės „Žentas" (1964) ir „Šarūnas" (1966), J. Baltušio „Parduotos vasaros" (1965), K. Inčiūros „Eglė žalčių karalienė" (1967), M. Šatrovo „Liepos šeštoji" (1967) ir kt.

TAUJĖNAI — miestelis Ukmergės rj., 15 km į š. nuo Ukmergės, prie Ukmergės—Panevėžio plento; apylinkės centras. 285 gyv. (1970). Miestelio r. pakraščiu teka Mūšia (Šventosios intakas). Apie 1 km į š. nuo miestelio yra T. kaimas (buv. dvaras), kuriame 1970 buvo 325 gyv. Jame yra T. taryb. ūkio centras. Miestelio plano struktūra stačiakampė. Pagr. kelių susikirtime yra nedidelė keturkampė aikštė. Dauguma pastatų išsidėstę palei kelius. Keliai jungia T. su Kavarsku, Vadokliais. Yra pieninė, malūnas, ambulatorija (nuo 1945; 1950—1962 buvo ligoninė), vaistinė (nuo 1920), vid. m-la (nuo 1952; 1945—49 prog-ja, 1949—52 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1950). Buv. dvaro rūmai (1785 perstatyti iš pilai-

Taujėnai. Bendras vaizdas

tės) ir parkas — resp. reikšmės architektūros paminklai.

Rūmai klasicistinio stiliaus. Jų centr. dalis 2 aukštų su 6 dorėninių kolonų portiku; šoniniai korpusai vieno aukšto. Rūmus pastatė ir parką įkūrė (XVIII a. pab.) tuometinio T. dvaro savininkas B. Morikonis. Išplanavimas landšaftinis. Parką iš r. ir š. juosia Mūšia. Jame yra keli tvenkiniai. Parke yra tuopų, kaštonų, maumedžių, skroblų, jovarų, 2 veimutinės pušys, vakarinė tuja (jos apimtis krūtinės aukštyje 1,6 m), daug dekoratyvinių krūmų. Per D. Tėvynės karą rūmai ir parkas smarkiai nukentėjo. 1962 dalis rūmų restauruota ir pritaikyta kultūrinėms bei administracinėms įstaigoms. Restauruojamas ir parkas.

Taujėnai. Buvusio dvaro rumai

XVI a. pirmosios pusės teisiniuose ir ūkiniuose dokumentuose T. vadinami valsčiumi. XVI a. antrojoje pusėje minimas T. dvaras, kuris beveik visą laiką priklausė Radviloms (XVIII a. antrojoje pusėje — Morikoniams). Miestelis įsikūrė XVIII a. viduryje. 1790 jis sudegė. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras; 1859 buvo 60 gyventojų. 1865 veikė valdinė berniukų, 1868 — ir mergaičių pr. m-los. 1873—74 dvaro valstiečiai pareikalavo grąžinti dvarui priskirtas žemes. Dvaro ir kaimo žemės buvo atributos, tik atsiuntus kariuomenę. 1895 Taujėnuose įsteigta pašto stotis (prie Ukmergės—Panevėžio pašto kelio). 1897 buvo 151 gyv., vyko nedideli turgūs, buvo 10 krautuvių. XX a. pr. veikė pr. m-la. 1905.XI.27 buvo pašalinta carinė T. valsčiaus v-ba, išrinkta nauja. Darbo žmones malšino kariuomenės baudžiamieji būriai. 1909 veikė berniukų (70 mokinių) ir mergaičių (12 mokinių) pr. m-los. 1918—19 buvo sudarytas T. valsčiaus rev. k-tas. 1920 įvyko Gegužės Pirmosios minėjimas. Buržuazijos valdymo metais Taujėnuose buvo pieninė, malūnas, lentpiūvė, vaistinė, pr. m-la, biblioteka. Veikė LKP org-ja. 1923 T. miestelyje buvo 250 gyv., T. dvare — 183, T. kaime — 55; 1959 miestelyje — 258 gyv., kaime — 168.

TAUJĒNIS Apolinaras [1898.VII.23 Plateliuose (Plungės rj.) — 1967.V.2 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1914—1941 darbininkas Platelių dvare, Kaune. 1918 Platelių vls. dalyvavo kovoje prieš okupantus. 1921 Kaune įsijungė į rev. veiklą; dalyvavo darbininkų streikuose, demonstracijose. Nuo 1940.IX Komunistų partijos narys. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 lietuviškojoje divizijoje. 1946—63 partinis ir ūkinis darbuotojas Kaune.

TAUJĒNIS Vincas [1890.IV.10 Padarbuose (Mažeikių rj.) — 1966.I.2 Kaune]— pelkėtyrininkas, geografijos mokslų kandidatas (1950). 1917 baigė Maskvos Matavimų in-tą ir durpininkystės kursus prie Maskvos politechnikos d-jos. 1922—1928 ir 1938—40 Ž. ū. m-jos durpynų ir vandenų skyriaus vedėjas, 1928—38 melioracijos darbų vadovas. 1924—28 dėstė durpininkystę Ž. ū. akademijoje. 1941—43 Kauno un-to technologijos f-to durpininkystės katedros vedėjas. 1944—49 dėstė geodeziją Vilniaus un-te, 1949—59 Ž. ū. akademijoje. Nuo 1954 docentas. 1958 Ž. ū. akademijos žemėtvarkos katedros, 1958—59 hidroįrenginių katedros vedėjas. T. suorganizavo Lietuvoje gamybinį durpių tyrimą, tvarkė ir publikavo jo duomenis. Parašė brošiūrų durpininkystės klausimais, sudarė pirmąjį Lietuvos TSR durpynų kadastrą (1949).

TAUJĖNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Panevėžio ir Ukmergės rj., 5 km į v. nuo Taujėnų; vienas didžiausių Lietuvoje. Plotas 14 394 ha. Priklauso Ukmergės miško pramonės ūkio (12 486 ha) Balelių, Deltuvos, Juodgirio, Lėno, Taujėnų ir Užulėnio girininkijoms ir Panevėžio miško pramonės ūkio (1908 ha) Vadoklių girininkijai. Masyvas apie 26 km ištįsęs iš š. į p., labai išsišakojęs. Jį sudaro 14 miškų; iš jų 9 didesni kaip 500 ha:

Miškas	Miškų ūkis	Girininkija	Plotas (ha)
Balelių	Ukmergės	Juodgirio	654
Gružų	Ukmergės	Užulėnio	2546
Juodgirio	Ukmergės	Balelių	502
Lėno	Ukmergės	Užulėnio	930
Piktakalnio	Panevėžio	Vadoklių	1908
Plačiavėlės	Ukmergės	Deltuvos	921
Svaronių	Ukmergės	Deltuvos	823
Taujėnų	Ukmergės	Balelių	1285
		Lėno	2924
Užulėnio	Ukmergės	Lėno	765

Paviršius — mažai nuotaki priemolinga lyguma. Masyvo š. dalyje (Šilų miške) telkšo Šilo ež. Per Piktakalnio mišką teka Žižmoja (Linkuvės intakas), Apteka (Juodos intakas), per Gružų, Lėno miškus — Lėnupis (į Juodžio ež.), per Vytinės mišką — Storė (Šventosios intakas), per Svaronių mišką — Strauzgėlė (Armonos intakas). Daug pelkių: pietuose — Plačiavos, Mikėnų, Ungurių, šiaurėje Vėjeliškių-Balelių, Levaniškių, Sudeikių, Steprių. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas, drėgnas ir šlapias šilagiris. Medynų 11 238 ha; 94% jų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, drebulynų 19%, juodalksnynų 13%, eglynų 11%, pušynų 8%, baltalksnynų 5%, uosynų 3%, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 24%, pusbrandžiai medynai 49%, pribręstantieji 16%, brandieji 10%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 116 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Masyvo pelkėse auga beržas keružis, Piktakalnio miške — liekninis beržas, Taujėnų miške — didžiažiedė rusmenė. Gausu briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 1427 ha palei kelius. Per metus iškertama apie 29 000 ktm. Į masyvą įsiterpę dirbamos žemės sklypų, tarp miškų įsikūrę kaimų (Jurgelionys, Lėnas, Užugiris, Užulėnis). Masyvo š. dalį kerta Vilniaus—Panevėžio plentas ir Balelių—Šilų kelias; per Taujėnų mišką eina Taujėnų—Ramygalos ir Taujėnų—Meilūnų keliai.

TAUJŪNAI — kaimas Ignalinos rj., Naujojo Daugėliškio apyl., 3 km į š. r. nuo Naujojo Daugėliškio, 3 km į v. nuo Dysnos; tarybinio ūkio centras. 1959 buvo 74 gyv., 1970 — 89.

TAUNỸS Algirdas [g. 1931.XII.12 Vantainėliuose (Radviliškio rj.)] — inžinierius statybininkas, ekonomikos mokslų kandidatas (1965). 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1958 Vilniuje dirbo pram. statybos treste, dėstė statybos technikume. 1961—67 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, 1967—69 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių in-to perspektyvinio planavimo sektoriaus vadovas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. medžiagų pramonę.

TAŨPOMOSIOS KÃSOS — kredito įstaigos gyventojų piniginėms santaupoms ir laisvoms lėšoms koncentruoti.

Lietuvoje valstybinės T. k. pradėtos steigti apie XIX a. vid. dažniausiai prie pašto ir telegrafo įstaigų. 1913.I.1 Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose buvo 309 T. k.; jos turėjo 198 000 indėlininkų (indėlių knygučių), kurių indėlių suma sudarė 44,7 mln. rb. XIX a. antro-

joje pusėje pradėjo kurtis ir kooperatinės taupomosios kasos (ž. *Kredito kooperacija*).

Buržuazijos valdymo metais T. k. buvo kuriamos prie Lietuvos Banko ir pašto skyrių. 1931 jų (be Vilniaus kr.) buvo 112: 27 prie Lietuvos Banko skyrių ir 85 prie pašto skyrių. T. k. priimdavo iš fizinių ir juridinių asmenų ne mažesnius kaip 1 lt neterminius, sąlyginius bei einamųjų sąskaitų indėlius ir ne mažesnius kaip 100 lt termininius indėlius. 1939.XII.31 (be Klaipėdos kr.) jose buvo 34 200 indėlių, bendroji jų likučio suma sudarė 59,6 mln. lt; iš jų 29,1 mln. lt priklausė valst. įstaigoms ir savivaldybėms, po 6,6 mln. lt tarnautojams ir ūkininkams (daugiausia buožėms), 3,2 mln. lt vad. laisvųjų profesijų asmenims, 1,5 mln. lt (2,5% bendrosios indėlių sumos) darbininkams (ž. ū. darbininkai indėlių visai neturėjo). T. k. vykdė ir komercines operacijas (pirko valstybės išleistus ar jos garantuotus vertybinius popierius, teikė paskolas, priimdavo vekselius pinigams išieškoti) bei valst. iždo operacijas (mokėjo pensijas ir pašalpas, pardavinėjo valstybės vertybinius popierius). Valstybinės T. k. buvo fin. ministro žinioje, joms vadovavo valdytojas ir v-ba.

Tarybų Lietuvoje santaupų socialinis-ekonominis pobūdis bei paskirtis iš esmės pasikeitė. Socializmo sąlygomis taupomosiose kasose sukauptos lėšos naudojamos liaudies ūkiui vystyti, darbo žmonių gerovei kelti. 1941.I.7 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba pavedė finansų liaudies komisarui suorganizuoti Valstybės darbo taupomųjų kasų ir valstybės kredito v-bą, Lietuvoje veikiančias T. k. pertvarkyti pagal TSRS Valst. darbo taupomųjų kasų veikimo principus. Tarybinių valst. darbo taupomųjų kasų organizavimo Lietuvoje darbą nutraukė faš. Vokietijos užpuolimas. Nuo 1944.VII iki 1945.I.1 buvo atkurtos ar naujai įsteigtos 74 T. k.; 1945.I.1 jos turėjo 8970 indėlių, kurių suma buvo 859 000 rb (dabartine rublio verte). Augant gyventojų realiosioms pajamoms ir kylant jų gerovei, daugėjo T. k. indėlininkų, didėjo indėlių suma. 1968 pab. Lietuvoje buvo 1042 T. k. (222 miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse, 820 kaimo vietovėse); jos turėjo 609 000 indėlininkų su 438 mln. rb indėlių likučio suma (351,4 mln. rb miestuose bei miesto tipo gyvenvietėse, 86,6 mln. rb kaimo vietovėse). Vidutinis indėlio dydis miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse 1960 pab. buvo 278 rb, 1968 pab.— 727 rb, kaimo vietovėse atitinkamai 177 rb ir 687 rb.

T. k. priima indėlius (ne mažesnius kaip 50 kp) iki pareikalavimo, termininius, sąlyginius, išlošiamuosius, į einamąją sąskaitą, garantuoja indėlių paslaptį. Jos moka už indėlius iki pareikalavimo po 2%, o už termininius — po 3% palūkanų per metus. Indėliams iki pareikalavimo tenka daugiau kaip 3/4 (1968.I.1 — 78%) bendrosios indėlių sumos. T. k. atlieka ir kitas operacijas: parduoda, platina, priima saugoti valstybinės 3% vidaus išlošiamosios paskolos obligacijas, išmoka joms tenkančius laimėjimus, platina respublikinių piniginių-daiktinių loterijų bilietus ir išmoka piniginius laimėjimus, priima iš gyventojų butų nuompinigius bei įmokas už komunalinius patarnavimus, valst. mokesčius, draudimo įnašus, išmoka valst. pašalpas vienišoms ir daugiavaikėms motinoms, personalines bei mokslo darbuotojų pensijas ir vykdo kai kurias kitas operacijas. Taupomosiose kasose einamąsias sąskaitas turi namų v-bos, m-los, ligoninės, vaikų darželiai ir kitos nedidelės biudžetinės įstaigos, profsąjungos vietos k-tai, savišalpos kasos. Valst. bankui pavedus, T. k. išduoda pinigus darbo užmokesčiui ir kitoms įmonių bei ūkinių org-jų išlaidoms. Iki 1963 T. k. priklausė TSRS Fin. m-jai; 1963 perduotos TSRS Valst. bankui. Tarybų Lietuvos taupomosioms kasoms betarpiškai vadovauja Lietuvos TSR Valstybinių darbo T. k. ir valstybinio kredito valdyba.

Lit.: **A. Rimka**, Lietuvos ūkis (Statistikos tyrinėjimai), K.—V., 1922; Lietuvos statistikos metraštis (1939 m.), V., 1940; **V. Klimka**, Kas žinotina apie santaupas taupomosiose kasose, V., 1959; Lietuvos TSR ekonomika ir kultūra 1968 metais (Statistikos duomenų rinkinys), V., 1969.

TAURAGĖ — miestas Lietuvos TSR vakaruose, 90 km į p. r. nuo Klaipėdos, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio; rajono centras. 19 500 gyv. (1970); iš jų 5890 dirbo pramonėje, 1640 statyboje, 300 transporte, 300 prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 500 švietimo, kultūros ir sveikatos apsaugos įstaigose. T. įsikūrusi Nemuno žemupio lygumoje. Miesto v. pakraščiu teka Jūra (Nemuno intakas), r.— Beržė (Šešuvies intakas). Teritorija 1233 ha (1969). Plano struktūra stačiakampė. Pastatai išsidėstę keturkampiais kvartalais.

PRAMONĖ. Pram. įmonės sukoncentruotos miesto p. dalyje. Viena didžiausių įmonių — mėsos kombinatas (1970 jame dirbo 1310 darbininkų ir tarnautojų). Veikia vaisių ir daržovių perdirbimo kombinatas (1959—69 vaisių ir daržovių džiovinimo f-kas; 1970 dirbo 740 darbininkų ir tarnautojų), sviesto ir sūrių g-la (130 darbininkų ir tarnautojų), keramikos g-la (1520 darbininkų ir tarnautojų), skaičiavimo mašinų mazgų gamykla (įkurta 1964), medžio apdirbimo įmonė (280 darbininkų ir tarnautojų), melioracinės statybos org-ja (630 darbininkų ir tarnautojų), tarpkolūkinė statybos org-ja (370 darbininkų ir tarnautojų), kilnojamoji mechanizuota kolona (400 darbininkų ir tarnautojų), darbų vykdytojo baras (140 darbininkų ir tarnautojų), resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" skyrius (190 darbininkų ir tarnautojų), grūdų priėmimo punktas su pašarų gamybos cechu, miškų ūkio plataus vartojimo gaminių cechas, inkubatorinė paukštininkystės stotis, spaustuvė, kepykla su konditerijos cechu, malūnas, buitinio aptarnavimo kombinatas.

KOMUNALINIS ŪKIS, SUSISIEKIMAS. Mieste yra 102 gatvės, kurių ilgis 96 km (1969), 2 parkai (11,2 ha). Butų fondas (1970) 116 300 m² gyv. ploto, iš jo 53 400 m² komunalinio. Veikia vandentiekis ir kanalizacija; vandentiekio tinklų ilgis 1970 buvo 7,4 km, kanalizacijos — 6,8 km. Mieste nuo 1961 kursuoja autobusai, nuo 1962 gyventojus aptarnauja taksiai. Autotransporto kontora 1970 turėjo 240 automobilių, iš jų 57 autobusus. Per miestą eina Šiaulių—Sovetsko plentas. Keliai jungia T. su Šilale, Eržvilku, Jurbarku.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS, KULTŪRA. Tauragėje veikia 160 lovų ligoninė (įk. 1919), 2 dispanseriai — 25 lovų tuberkuliozės (įk. 1954) ir veneros ligų (įk. 1940), 60 lovų gimdymo namai (įk. 1961), poliklinika (įk. 1945), 3 vid. m-los, vakarinė pamaininė m-la (nuo 1945), neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1954), pr. m-la, politechnikumas (nuo 1963), muz. m-la (nuo 1955), vaikų sporto m-la (nuo 1959), 4 vaikų darželiai ir lopšeliai (iš viso 450 vietų), 3 bibliotekos (rajoninė — nuo 1931, vaikų — nuo 1965, miesto — nuo 1968), kultūros

Tauragė. Gegužės Pirmosios demonstracija 1924

namai (nuo 1946) su liaudies teatru (nuo 1960) ir liaudies ansambliu „Jūra" (nuo 1956), kino teatras. Leidžiamas rajono laikr. „Leniniečio balsas" (nuo 1962; 1945—62 ėjo „Tarybinis žodis"). T. politechnikumo rūmų ansamblis (vad. pilis) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

Archit. ansamblį sudaro 3 aukštų mūrinis pastatas ir 2 simetriškai pastatyti fligeliai, aptverti 5,8 m aukščio mūro siena. Sienos kampuose įrengti apvalūs gynybiniai bokštai. Bokštus jungia požeminiai tuneliai. Bokštuose įrengtos apvalios dekoratyvinės šaudymo angos. Abipus rūmų yra įvažiavimo ir išvažiavimo vartai. Vyraujantis pastatų stilius — pseudogotikinis. Iki XIX a. vid. Tauragėje, prie Rygos—Tilžės kelio, kur dabar yra šis ansamblis, stovėjo 4 mediniai muitinės namai. Muitinei ir sulaikytiems sienos pažeidėjams laikinai įkalinti 1844—47 buvo pastatytas pagrindinis mūrinis pastatas. 1852 pastatas išplėstas, prie jo pastatyta dar ūkinių trobesių, ir teritorija aptverta mūro siena. 1866 pastatas pritaikytas administraciniams reikalams; po rekonstrukcijos archit. komplekse atsirado renesansinių elementų (tada sienos kampuose pastatyti ir bokštai). Visas kompleksas primena XVI—XVII a. pilį, dėl to ilgai buvo klaidingai laikomas XVII a. statyta Radvilų pilimi. Kaizerinės okupacijos metais rūmuose buvo psichiatrinė ligoninė, buržuazijos valdymo metais — aukštesnioji komercijos m-la.

ISTORIJA. Ist. šaltiniuose T. pirmą kartą minima 1507, kai buvo pastatyta bažnyčia. Tais pačiais metais prie jos buvo įsteigta ir pirmoji Žemaitijoje parapinė m-la bei prieglauda. T. pažymėta O. Magnaus 1539 sudarytame jūrų žemėlapyje. Nuo XVI a. vid. Tauragėje buvo dvaras, priklausęs M. Šemetai, vėliau K. Ropui, F. Brandenburgiečiui, P. Domarackiui, Radviloms, P. Zubovui, Vasilčikovams. 1567 Tauragėje veikė karališkoji muitinė. XVII a. Radvilų kartografas J. Narūnavičius (Naronskis) sudarė T. planą. 1804 T. m-loje mokėsi 37 berniukai ir 18 mergaičių. Per 1812 Prancūzijos ir Rusijos karą T. dvaro rūmuose kurį laiką buvo įsikūręs caras Aleksandras I ir jo štabas. 1812.XII.30 Požerūnų malūne, 5 km į p. v. nuo T., Rusijos generolas Dibičius su Prūsijos generolu Jorku pasirašė vadinamąją T. konvenciją dėl pranc. kariuomenės neutralizavimo. Per T. ėjo svarbus Peterburgo—Tilžės kelias. XIX a. pr. per T. muitinę į Vokietiją buvo gabenama grūdai, linai, gyvuliai, o iš Vokietijos — pram. dirbiniai. Po smarkiai T. nusiaubusio 1836 gaisro miestas perplanuotas. 1836—58 pro T. nutiestas Peterburgo—Karaliaučiaus plentas. Prie plento buvo pastatyti pašto stoties rūmai. Prekyba per T. dar labiau padidėjo. Per sieną ties T. vyko intensyvi kontrabanda. Su kontrabandininkais kovojo speciali pasienio sargybos T. brigada. 1872 Tauragėje buvo 5818 gyv., iš jų daug amatininkų, ypač stalių, kurie gamindavo gerus baldus. Vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė 2 ligoninės, pr. m-la, plytinė, kuri pagamindavo 70 000 plytų per metus. Dvare veikė didelė spirito varykla. 1880 Tauragėje buvo 2 pr. m-los, vienoje mokėsi 101, kitoje 45 mokiniai. 1881 atidaryta vaistinė. 1897 Tauragėje buvo 6655 gyv., veikė apie 70 parduotuvių; T. buvo valsčiaus centras. 1898 įsteigta progimnazija (1920 pertvarkyta į gimnaziją). I pasaulinio karo metu kaizerinė Vokietija kariniais sumetimais pro Tauragę nutiesė geležinkelį, kuris sujungė Šiaulius su Tilže. Karo metu miestas buvo beveik visiškai sugriautas ir sudegintas.

Buržuazijos valdymo metais T. tapo apskrities centru, bet ankstesnės reikšmės nebeturėjo ir augo pamažu. 1923 buvo 5470 gyv. Miestas buvo iš naujo perplanuotas ir atstatytas. Nutiesta naujų gatvių, įkurtas parkas, per Jūrą pastatytas gelžb. tiltas. 1936 Tauragėje buvo 211 mūrinių ir 872 mediniai gyv. namai. 1932 pastatytas „Maisto" akc. b-vės mėsos f-kas, kuris daugiausia gamino sūdytą bekoną, eksportuojamą į Angliją, Vokietiją. Be to, mieste veikė keletas plytinių, malūnų, lentpiūvių, mineralizuoto vandens, saldainių įmonių, kepyklų, 2 elektrinės, 2 ligoninės, vaistinė. Prie Jūros buvo vandens matavimo stotis (įst. 1925). 1921 įsteigta m-lų d-ja įkūrė Tauragėje mkt. kursus, kuriuos 1923 perėmė Švietimo m-ja ir pavertė mkt. seminarija. Veikusi priv. g-ja 1925 pertvarkyta į valstybinę komercinę m-lą. Be to, veikė prog-ja, 5 pr. m-los, mergaičių amatų ir namų ruošos m-la, žiemos ž. ū. m-la (įk. 1931). Tauragėje veikė 2 liaudies un-tai, saviveiklos teatras, biblioteka, buvo 2 spaustuvės. 1924 įvyko Gegužės Pirmosios demonstracija. 1925.III.12—14 streikavo mokytojais ir mokymo sistema nepatenkinti mkt. seminarijos moksleiviai. Po 1926 fašistinio valstybės perversmo Tauragėje įsikūrė socialdemokratų ir eserų vadovaujama slapta antifaš. org-ja. Ji 1927.IX.9 suorganizavo sukilimą, užėmė T. komendantūrą, policijos nuovadą, paštą, glžk. st., paėmė ginklų sandėlį. Sukilėliai nuginklavo Naumiesčio, Pagramančio, Sartininkų, Žygaičių policiją. Sukilimą nuslopino atvykusi kariuomenė (ž. *Sukilimai*). Tauragėje su pertraukomis veikė LKP ir LKJS pogr. org-jos. Vokietijai 1939 užgrobus Klaipėdos kr., į T. buvo perkeltos kai kurios iš ten evakuotos įstaigos. 1941, prasidėjus D. Tėvynės karui, miestas buvo smarkiai apgriautas; nukentėjo apie 80% visų pastatų. Po karo T. atstatyta. 1959 buvo 12 000 gyventojų. 1963 patvirtintas naujas miesto gen. planas. Prie Jūros įrengtas parkas. Pastatyta kelių g-lų gamybiniai ir adm. pastatai, rajono adm. pastatas, vid. m-la (1965), kultūros namai (1960), kino teatras (1959), viešbutis ir restoranas (1957), kavinė-restoranas (1966), universalinė parduotuvė (1963), 3 vaikų darželiai ir lopšeliai, daug gyv. namų, statomas daugiabučių gyv. namų mikrorajonas 9000 gyventojų.

Lit.: Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935; **J. Arvasevičius,** Tauragės rajono istorijos puslapiai, Tauragė, 1967; **A. Morozovas,** Tai ne pilis.— „Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 9; **J. Jurginis,** Tauragė Europos istorijoje.—„Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 10; **J. Arvasevičius,** Nutraukta daina, V., 1969.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 353

„TAURAGĖS BALSAS"— buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1933.II.4—VI.3 Tauragėje. Leido ir redagavo M. Epelis.

TAURAGĖS-BATAKIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Tauragės rj., 3 km į š. r. nuo Tauragės, abipus Šiaulių—Sovetsko plento ir geležinkelio. Priklauso Tauragės miško pramonės ūkio Batakių, Pužiškės, Skaudvilės ir Tauragės girininkijoms. Plotas 8563 ha; medynų 6398 ha. Masyvą sudaro Batakių (5373 ha), Tauragės (2277 ha) ir Anelyno (913 ha) miškai. Miškai siauru ruožu apie 20 km ištįsę iš š. r. į p. v. Vakaruose siekia Jūrą (Nemuno intaką), šiaurės rytuose Ančią (Šešuvies intaką). Pietuose už 1,5 km į Jūrą teka Šešuvis. Paviršius — priemolinga lyguma; š. r. dalis ir p. r. pakraštys išraižyti upelių slėnių, p. v. dalies viduriu eina nenuotakus takoskyrinis ruožas, kuriame yra nedidelių aukštapelkių (Leoniškių Plynoji ir kt.). Per Batakių mišką teka Agluona (Šešuvies intakas) su savo intaku Agluona, per Tauragės mišką — Šunija (Jūros intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški priesmėliniai, susiformavę ant priemolių, kai kur ant smėlių. 95% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) yra 29%, beržynų (daugiausia viksvinių) ir drebulynų po 28%, pušynų (daugiausia mėlyninių) 8%, juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 28%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 27%, brandieji 14%, perbrendusieji 3%. Medynų vid. amžius 39 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 135 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Gausu stirnų, yra briedžių, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. 2709 ha įeina į Skaudvilės ir Tauragės miestų žaliąsias zonas, 715 ha palei plentą ir geležinkelį — apsauginiai, likusioji miškų dalis eksploatacinė. Per metus iškertama apie 13 000 ktm. 2 km į rytus nuo Batakių miško yra Batakių geležinkelio stotis ir darbininkų gyvenvietė; 3 km į šiaurę nuo stoties — Batakių miestelis. Masyvo šiaurės rytų pakraštyje, Batakių miške, hitlerininkai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai nužudė apie 300 žmonių.

TAURAGIS Adeodatas [g. 1936.VIII.30 Šiauliuose] — muzikologas, pedagogas. 1959 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teorijos ir kompozicijos f-tą, 1962 — Maskvos Čaikovskio konservatorijos aspirantūrą. Nuo 1962 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. Nuo 1964 Kompozitorių s-gos muzikologų sekcijos pirmininkas. Parašė užsienio muzikos istorijos darbų, muzikos vadovėlį vidurinės mokyklos IX—XI klasėms su J. Gaudrimu ir K. Jasinsku, 1969; II leidimas 1970), knygos „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos" (1967) skyrius „Muzika ansambliams ir instrumentams solo" ir „Muzika kino filmams". Bendradarbiauja periodinėje spaudoje, parengė radijo ir televizijos muzikinių laidų.

Ršt.: Бенджамин Бриттен (Очерк жизни и творчества), М.— Л., 1965.

TAURAGNÀ — upė Utenos ir Ignalinos rj. Ilgis 27 km, baseino plotas 76 km². Išteka iš Politiškių ež., 2 km į š. v. nuo Tauragnų. Teka per Žirnajo, Tauragno ežerus. Žemiau Tauragno ež. teka į p. Įteka į Pakaso ežerą 9 km į pietų rytus nuo Tauragnų. Vidutinis nuolydis 172 cm/km. Vidutinis debitas žiotyse 0,67 m³/s.

TAURÃGNAI — miestelis Utenos rj., 15 km į p. r. nuo Utenos, prie Tauragno ežero v. galo; apylinkės ir kolūkio centras. 615 gyv. (1970). Išsidėstęs aukštuose Tauragno ir Labės ežerų krantuose. Plano struktūra radialinė, centre — trikampė aikštė. Keliai jungia T. su Utena, Kirdeikiais, Kuktiškėmis. Yra 25 lovų ligoninė (nuo 1947; 1940—47 buvo ambulatorija), vid. m-la (nuo 1953; iki 1944 pradinė, 1944—50 prog-ja), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953). Gražios T. apylinkės vasaros metu sutraukia nemažai turistų ir poilsiautojų.

Tauragnai

Ist. šaltiniuose T. minimi XIII a. viduryje. 1387.II.17 raštu Jogaila T. pilį su apylinkėmis dovanojo Vilniaus vyskupui. Tais pačiais metais Tauragnuose pastatyta bažnyčia (1705 ji atnaujinta). T. miestelis pirmą kartą minimas XVI a. pabaigoje. XVIII a. veikė parapinė m-la; 1777 joje mokėsi 15 miestelėnų ir valstiečių vaikų, 1782 — 2 šlėktų, 8 miestelėnų ir 16 valstiečių vaikų. 1792 miestelyje vyko turgūs, buvo alaus darykla ir degtinės varykla, kelios smuklės. XIX a. viduryje T. dvaras priklausė Puslovskiams. 1861 ir 1862 T. dvaro valstiečių bruzdėjimui numalšinti buvo iškviesta kariuomenė. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras; vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė keliolika parduotuvių. 1859 buvo 263 gyv., 1886 — 736, 1897 — 1070. 1919 pr. buvo įkurtas rev. k-tas. 1923 buvo 1047 gyventojai. Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai didžiąją T. gyventojų dalį sušaudė (jų tarpe mkt. S. Dievulį). 1944 per mūšius T. labai nukentėjo. Po D. Tėvynės karo pastatyta nemažai gyv. namų, vid. m-la, kultūros namai, parduotuvė. 1959 miestelyje buvo 473 gyv. 1970 atidarytas T. Tilvyčio memorialinis muziejus.

Lit.: C. Kudaba, Tauragnai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 7.

Tauragnas

TAŪRAGNAS — ežeras Utenos rj., 15 km į p. r. nuo Utenos. Plotas 513 ha. T.— giliausias Lietuvos TSR ežeras: didž. gylis 60,5 m (v. gale), vid. gylis 18,7 m. Ežeras lanku ištįsęs iš v. į p. r. Ilgis 9900 m, didž. plotis 1100 m, kranto linijos ilgis 23 600 m. Maždaug ties viduriu iš p. į ežerą įsiterpia didelis p-lis. Krantai daugiausia aukšti, vietomis apie 40 m iškilę virš ežero vandens lygio. Ežeras rininis (toje pat rinoje, į v. nuo T., telkšo Labės, Labelio, Akmenio ežerai). T. maitinamas požeminių šaltinių, todėl vandens lygis jame mažai svyruoja. Vandenyje daug deguonies. Žiemą ne visas ežeras užšąla. Per T. teka Tauragna (į Pakaso ež.); be to, įteka keli nedideli upeliai. Prie ežero įsikūręs Tauragnų miestelis ir Sidabrinės, Taurapilio, Varniškių, Stučų kaimai. Ežero p. pakrantėje, prie *Taurapilio*, yra piliakalnis.

TAURAĨ — kaimas Tauragės rj., Tauragės apyl., 2 km į p. v. nuo Tauragės, tarp Šiaulių—Sovetsko plento ir Radviliškio—Sovetsko geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 613 gyv. (1970). Per kaimą teka Jūra (Nemuno intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai, biblioteka (nuo 1960), vaikų darželis. 1959 buvo 190 gyv.

TAURAĨ — laukinių galvijų *(Bos primigenius)* rūšis. Lietuvos TSR teritorijoje T. gyveno jau vid. holocene (prasidėjusiame maždaug prieš 8000 metų). Iš T. kilo dauguma galvijų veislių. Tarp 1399 ir 1409 Lietuvoje T. dar buvo medžiojami ir labai branginami. Didysis kun-štis Vytautas 1409 padovanojo Kryžiuočių ordino didžiajam magistrui 4 jaunus taurus. Lietuvos miškų T. mini vok. diplomatas Z. Herberšteinas, 1517 lankęsis Lietuvoje. Žygimantas Augustas jam dovanojo sumedžiotą taurą. XVII a. Lietuvoje taurai jau buvo išnykę. Vilniuje rasta XIV amžiuje gyvenusio tauro rago dalis.

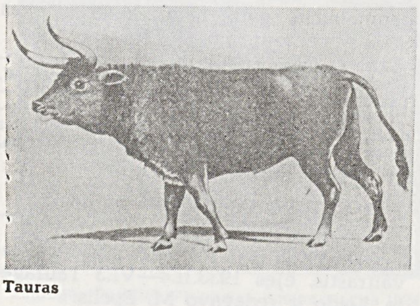

Tauras

Lit.: К. Паавер, Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене, Тарту, 1965.

TAŪRAKIEMIS — kaimas Kauno rj., Taurakiemio apyl., 17 km į š. r. nuo Prienų, 1,5 km į v. nuo Kauno marių. 218 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1944). Ist. šaltiniuose T. minimas 1694. 1825 buvo 225 gyv. (17 kiemų), 1959 — 306.

TAURÃPILIS — kaimas Utenos rj., Tauragnų apyl., Tauragno ežero p. krante, 4 km į r. nuo Tauragnų miestelio. 1959 buvo 64 gyv., 1970 — 63. Paežerėje prie kaimo yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas gana aukštoje stačiašlaitėje kalvoje, kurios š. papėdėje yra ežeras; iš kt. pusių kalvą juosė maždaug 8 m pločio griovys. Manoma, kad griovys buvo sujungtas su ežeru ir piliakalnį iš visų pusių supo vanduo. Piliakalnio aikštelė apie 100 m ilgio ir 25 m pločio. Jos viduryje yra apie 0,5 m aukščio ir 6—8 m pločio pakilimas — sen. įtvirtinimų liekanos. Kultūrinis sluoksnis ryškus. Į p. nuo piliakalnio yra sen. gyvenvietės žymių — tamsios su anglimi maišytos žemės, kurioje randama keramikos (lipdytinės brūkšniuotu bei grublėtu paviršiumi ir žiestosios) liekanų, plytgalių, nuo ugnies suskeldėjusių akmenų. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pirmojoje pusėje. Spėjama, kad, piliakalniui nustojus gynybinės reikšmės, gyvenvietė palaipsniui sunyko; gyventojai išsikėlė į patogesnę ūkiniu požiūriu vietą — Tauragnus. Kaimo v. dalyje, apie 1 km nuo piliakalnio, ant kalvos buvo didelė grupė pilkapių. Jų sampilai turėjo akmenų vainikus. XIX a. pab.—XX a. pr. pilkapius pradėta arti; dalį jų kasinėjo senienų mėgėjai. Buvo randama žmonių kaulų ir IV—VI a. būdingų geležinių siauraašmenių kirvių, peilių, ietigalių, skydų umbų, papuošalų. Keletas radinių buvo patekę į Lietuvių mokslo d-jos rinkinius Vilniuje. Kaimo r. dalyje buvo kita pilkapių grupė. 1970 Istorijos in-tas ištyrė 9 suardytų pilkapių vietas. Pilkapiai buvo 6—13 m skersmens; kiekvieną sampilą supo akmenų vainikai. Mirusieji laidoti nedeginti, galva į v., gilioje duobėje. 4 kariai palaidoti kartu su žirgais. Kariams prie kojų padėti pentiniai siauraašmeniai kirviai, ietys, geležiniai antskydžiai. Vienas mirusysis palaidotas su dviašmeniu kalaviju (puošniai apkaustytomis medinėmis makštimis), žalvariniais pentinais, puošniu geriamuoju ragu, žalvariniu pincetu. Laidota V—VI amžiuje.

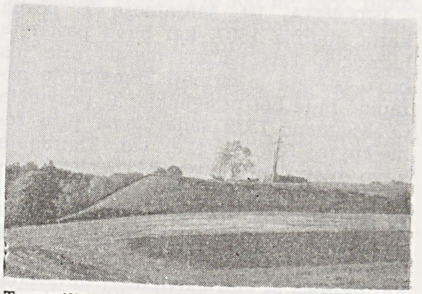

Taurapilio piliakalnis

TAŪRAS Antanas Juozas [g. 1912. IV.19 Purviniškėje (Kapsuko rj.)] — inžinierius architektas, architektūros kandidatas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1965). 1935 baigė Kauno un-to statybos skyrių, 1937—39 studijavo Paryžiaus Urbanistikos institute. 1935—47 įvairių projektavimo įstaigų, 1947—54 Lietuvos TSR MT Architektūros reikalų k-to architektas. 1941—43 Vilniaus aukštesniosios tech-

nikos m-los, nuo 1947 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (1957—68 dekanas). Nuo 1958 docentas. Sudarė daugelio Lietuvos miestų parkų rekonstravimo bei išplėtimo projektus, kolūkių ir taryb. ūkių naujų parkų projektų, paskelbė mokslinių darbų landšafto, aplinkos apželdinimo bei estetiško sutvarkymo klausimais.

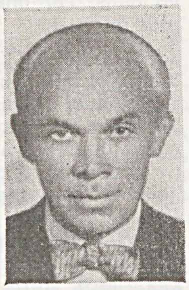

Ršt.: Lietuvos TSR parkai, V., 1966; Žalioji aplinka, V., 1967; Vaizdinė agitacija ir aplinka, V., 1967; Dainų estrada, V., 1967; Reklama ir vitrina, V., 1969.

„TAŪRAS" — alaus darykla Vilniuje. Įkurta 1869 V. Šopeno. Nuo 1897 priklausė Šopeno akc. b-vei. Įmonė gamino alų iš vietinių miežių. Prieš II pasaul. karą buvo pagaminama apie 240 000 dkl alaus per metus. Per D. Tėvynės karą įmonė nukentėjo, jos pajėgumas sumažėjo 37%. Po karo pavadinta „Tauru", aprūpinta moderniais įrengimais, išplėsta. 1970 „Taure" dirbo vid. 369 žmonės. „T." gamina alų (1969 jo pagaminta 1 867 000 dkl), vaisvandenius (1969 — 759 000 dkl), salyklą (1313 t). 1966 darykla sukūrė naują alų „Tauras", kuriam 1970 suteiktas kokybės ženklas. Pagr. žaliavas gamybai (daugiausia miežius) įmonė naudoja vietines. Produkcija realizuojama Lietuvoje, šiek tiek alaus, vaisvandenių siunčiama į BTSR; 1968 į VFR eksportuota 7,5 t duonos giros misos koncentrato.

TAURÌEJI METÃLAI. Iš T. m. Lietuvoje nuo seniausių laikų vartojami auksas ir sidabras. Jie įsivežami iš kitų kraštų.

Auksas Lietuvoje pirmiausia pasirodė monetų pavidalu (XIV—XV a. italų monetos). Nuo XVI a. aukso monetų buvo kaldinama Lietuvoje (ž. *Pinigai*). Kadangi iki šiol Lietuvoje archeologai rado tik vieną kitą vietos meistrų gamintą aukso dirbinį (VII a. žieduota lankinė paauksuota segė, XII—XIII a. pasaginė paauksuota segė), tai manoma, kad iki vid. amžių aukso ir jo lydinių buvo įsivežama labai mažai. Vėlesniais amžiais vis daugiau aukso dirbinių, ypač bažnyčios reikalams, buvo įsivežama iš Vokietijos, Lenkijos ir kitur. Vilniuje 1495 buvo įsteigtas auksakalių cechas (ž. *Auksakalystė*). XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje vietos auksakaliai gamino auksinius papuošalus, auksavo didikų ginklus (kardų rankenas, šarvus, šalmus), žirgų aprangą. XVII a. jie aprūpindavo bažnyčias auksiniais kulto reikmenimis (yra išlikusi sidabrinė paauksuota monstrancija, daryta Kauno auksakalių). XVIII a. antrojoje pusėje Lietuvoje veikė A. Tyzenhauzo įkurtas „aukso fabrikas", kuriame buvo gaminami paauksuoti ordinai, galionai, aukso sagtys ir kt. reikmenys. XIX a. Vilniuje buvo prekiaujama vietos meistrų pagamintais ir iš Maskvos, Peterburgo bei Varšuvos atsivežtais aukso ir jo lydinių dirbiniais (indais, papuošalais ir kt.). Buržuazijos valdomoje Lietuvoje auksas buvo vartojamas litui apdrausti (1 lt buvo lygiavertis 0,150 462 g aukso). Tarybų Rusija karo nuostoliams atlyginti 1921 Lietuvai perdavė daugiau kaip 2 t aukso (už 3 mln. rb). Lietuvos Banko duomenimis, 1940.V Lietuvos monetinio aukso atsargos sudarė apie 8 t. Auksas buvo vartojamas ir juvelyriniams dirbiniams gaminti, bet dauguma jų buvo importuojama. Tarybų Lietuva naudojasi bendra TSRS valiuta ir atskiro monetinio aukso fondo neturi. Auksas ir jo lydiniai dabar vartojami mokslo, kultūros, gydymo ir buities reikalams. Auksas, jo lydiniai ir juvelyriniai aukso dirbiniai gaunami iš RTFSR, Ukrainos, Gruzijos, Armėnijos, Azerbaidžano, Latvijos.

Sidabras į Lietuvos teritoriją nuo pirmųjų mūsų eros amžių buvo įsivežamas monetų, lydinių ir dirbinių pavidalu. I—III a. jis daugiausia patekdavo iš Romos imperijos, vėliau — iš įvairių Vakarų ir Vidurio Europos genčių bei tautų: IV—VII a. iš germanų, r. slavų, skandinavų, IX—XI a.— iš rusų, skandinavų, v. slavų. I—XII a. archeologinių radinių tarpe yra daugiau kaip 1000 sidabrinių ir pasidabruotų dirbinių (antkaklių, segių, apyrankių, žiedų, apvarų, smeigtukų, kabučių, sidabru kaustytų geriamųjų ragų, žirgo ir raitelio aprangos reikmenų). Sidabro monetos Lietuvoje buvo kaldinamos nuo XIV a. (ž. *Pinigai*), o kiti sidabro dirbiniai gaminami nuo III a. Vietos meistrai sidabrą apdirbinėjo daugiausia to laikotarpio Baltijos baseino kraštų ir R. Europos šalių būdais (liejimu, kalimu, tempimu). Labai paplitęs buvo žalvario, geležies, švino, alavo dirbinių sidabravimas (III—V a.— kaitinant, V—X a.— aptraukiant plonomis plokštelėmis, apie X—XI a.— inkrustuojant). Mėgstamiausi puošybinio sidabravimo motyvai iki VIII a.— geometrinis ir fitomorfinis, nuo VIII a.— zoomorfinis. Žymesnieji sidabro dirbinių gamybos centrai buvo prie prekybos kelių; X—XI a. vienas toks centras apėmė Klaipėdą ir Kretingą, kitas — Kauną, Kėdainius ir Ramygalą. Feod. Lietuvoje iš sidabro buvo daroma daugumas monetų, didikų ir turtingų miestiečių papuošalai, indai, kulto reikmenys. X—XV a. buvo prekiaujama sidabro lydiniais. Iki XVI a. sidabru buvo puošiami ginklai. Buržuazijos valdomoje Lietuvoje sidabras, kaip ir auksas, buvo vartojamas valiutai apdrausti, monetoms, juvelyriniams dirbiniams gaminti. Tarybų Lietuvoje daug sidabro vartojama technikos (ypač radiotechnikos, spaudos technikos), medicinos, mokslinio tyrimo reikalams ir juvelyrinių dirbinių gamybai (dažnai kombinuojant su gintaru). Sidabras, jo lydiniai ir dirbiniai gaunami iš RTFSR, Ukrainos, Azerbaidžano, Estijos.

Be aukso ir sidabro, Lietuvoje iš T. m. vartojama dar platina ir kiti jos grupės metalai (osmis, iridis, paladis, rutenis ir rodis).

TAŪRININKAS — XVI—XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės garbės pareigūnas. T. skirdavo didysis kun-štis, paprastai iš didikų. Po Liublino unijos (1569) buvo skiriami 2 vyriausieji T.— didysis Karūnos T. ir didysis Lietuvos T. Be šių, dar buvo po vieną T. kiekvienoje vaivadijoje ir kiekviename paviete.

TAURÌNSKAS Algirdas [g. 1917.VI.20 Mažeikiuose] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1938 baigė Klaipėdos Ped. in-tą. 1938 Mančiušėnų (Širvintų rj.), 1940—41 Gudalių (Skuodo rj.) pr. m-lų vedėjas, 1941 Švietimo liaudies komisariato inspektorius. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, buvo persekiojamas. 1941—47 Sedos prog-jos, 1947—49 Telšių g-jos mokytojas, 1949—50 Švietimo m-jos pr. ir vid. m-lų v-bos inspektorius. Nuo 1950 Palangos vid. m-los mokytojas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė straipsnių ateizmo, pedagogikos klausimais.

TAURÌNSKAS Antanas [1880.IX Plėnakiuose (Mažeikių rj.) — 1928.XII.7 Mažeikiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš valstiečių. 1901—1920 LSDP narys, priklausė Mažeikių org-jai. 1905 platino s-d. atsišaukimus, 1905.XI Tirkšliuose (Mažeikių rj.) per mitingą ragino nuversti caro valdžią. 1906—12 už rev. veiklą kalintas Šiauliuose. 1918 vasarą padėjo A. Drabavičiūtei įkurti kom. kuopelę Mažeikiuose, už tai vokiečių kalintas. 1919 pradžioje Mažeikių aps. rev. k-to narys, 1921 kalintas Aukštosios Fredos konc. stovykloje. 1920—26 Mažeikių darbininkų profs-gos v-bos sekretorius. 1927 kalintas Varnių konc. stovykloje. Paleistas emigravo į Latviją, ten palaikė ryšius su plečkaitininkais. Už tai, grįžęs į Lietuvą, 1928 kalintas Kaune.

TAURÌNSKAS Jonas [1890.V.4 Plėnakiuose (Mažeikių rj.) — 1942.V.5 Kazanėje (Totorijos ATSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1905—07 revoliucijos metu platino s-d. lit-rą. 1918—28 LKP narys. 1918—19 su kitais kūrė Tarybų valdžią Tirkšliuose, Mažeikiuose. 1919 Tirkšlių rev. k-to narys. Nuslopinus Tarybų valdžią, pasitraukė į Daugpilį. 1919 rudenį grįžo į Lietuvą, kūrė kom. kuopeles Mažeikių aps., buvo LKP Mažeikių parajonio k-to narys, padėjo LKP CK ir LKP Šiaulių rj. k-to darbuotojams palaikyti ryšius su Žemaitijos part. org-jomis. Už rev. veiklą 1920, 1923, 1933 ir 1934 kalintas. Po faš. perversmo buvo policijos persekiojamas, toliau rėmė rev. judėjimo dalyvius, 1936 padėjo suorganizuoti Mažeikių rj. part. konferenciją. 1940.VII išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą.

TAURÌNSKAS Mečislovas [g. 1913.VI.18 Plėnakiuose (Mažeikių aps.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1926—31 mokėsi Mažeikių g-joje. 1930 įstojo į LKJS, organizavo komjaunimo veiklą aplinkiniuose kaimuose. Už rev. veiklą 1931—36 buvo kalinamas

Raseiniuose. Bendradarbiavo polit. kalinių rankraštiniame žrn. „Jaunųjų kolektyvistų balsas". 1936 įstojo į Komunistų partiją. Part. darbą dirbo Mažeikių ir Kretingos apskrityse. 1936.V išrinktas LKP Žemalės parajonio k-to sekretoriumi; 1936.IX—1937.I LKP Mažeikių rj. k-to narys. Bendradarbiavo laikraštyje „Žemaitijos tiesa" ir kt. kom. leidiniuose. 1937 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Raseiniuose. 1940—41 adm. darbuotojas. 1942—43 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1943—44 LKP CK darbuotojas. 1944—46 LKP Panevėžio aps. k-to skyriaus vedėjas, k-to sekretorius. 1944 dar ir laikraščio „Panevėžio tiesa" redaktorius. 1946—49 mokėsi Aukštojoje partinėje m-loje prie TSKP CK. 1949—1950 LKP Kretingos aps. k-to sekretorius, 1950—54 LKP CK skyriaus vedėjas. 1954—57 LKP Pagėgių rj. k-to sekretorius, Lietuvos kultūros darbuotojų profs-gos resp. k-to pirmininkas. Nuo 1957 dirba Vidaus reikalų m-joje.

TAURÌNSKAS Pranas [g. 1908.VI.4 Tirkšliuose (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1931 dirbo ž. ū. darbus Tirkšliuose, Plėnakiuose (Mažeikių rj.). Nuo 1931 Komunistų partijos narys, 1933—1940 LKP Tirkšlių kuopelės sekretorius. 1932 ir 1936 dalyvavo LKP Mažeikių rj. konferencijose. Už rev. veiklą 1936 ir 1939 kalintas adm. tvarka Mažeikiuose, Šiauliuose. 1937—39 gyveno nelegaliai Tirkšlių vls. kaimuose. 1940 Tirkšlių vls. partorgas. 1941 dirbo adm. darbą Mažeikiuose, Penzoje. 1942—44 mokėsi partiz. m-lose. 1944.VI—VIII partizanas Mažeikių apskrityje. 1944—45 Mažeikių aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. 1946—50 Kretingos, Plungės aps. vykd. k-to pirmininkas, pirmininko pavaduotojas. 1950—57 adm. darbuotojas Salantuose, Rietave. 1957—59 Plungės miesto vykd. k-to pirmininkas, nuo 1959 Plungės medžio apdirbimo kombinato darbuotojas. 1951—54 Lietuvos TSR AT deputatas. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų.

TAURÌNSKAS Vladas [g. 1912.VII.1 Plėnakiuose (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1927 įstojo į LKJS, dirbo rev. darbą Tirkšliuose (Mažeikių rj.). Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1930—34 rašė, hektografavo ir platino kom. atsišaukimus. 1934 baigė Mažeikių g-ją. 1934 LKP Mažeikių rj. komiteto narys; prisidėjo prie šio k-to laikraščio „Žemaitijos tiesa" redagavimo. 1934—36 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1936—40 studijavo mediciną Kauno un-te; 1937—38 buvo studentų part. kuopelės sekretorius. Rinko parašus po amnestijos polit. kaliniams įstatymo projektu. Prisidėjo prie Kauno un-to studentų marksistų d-jos „Scientia" sukūrimo, buvo jos v-bos sekretoriumi. 1939—40 organizavo pogr. laikr. „Už liaudies teises" spausdinimą. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1941.VI Raudonosios Armijos karys. Fronte kontuzytas. Pasveikęs mokėsi Diplomatijos m-loje (Maskvoje). 1944—47 Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-jos skyriaus vedėjas, 1947—49 Vilniaus un-to part. org-jos sekretorius. 1949—61 Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-jos v-bos atsakingasis sekretorius, pirmininko pavaduotojas. Nuo 1961 Lietuvos TSR MA Prezidiumo darbuotojas.

TAURÌNSKIENĖ Gertrūda [g. 1921.XI.5 Skapiškyje (Kupiškio rj.)] — žurnalistė. 1940—41 mokėsi žurnalistų kursuose Kaune, dirbo „Panevėžio tiesos" redakcijoje. 1941 pasitraukė į Čeliabinsko sritį. 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942—44 dirbo „Tiesos" redakcijoje, Lietuvos TSR Valst. leidykloje. 1945—46 „Panevėžio tiesos" redakcijos darbuotoja. Nuo 1946 TSKP narė. 1948 baigė Resp. part. m-lą. 1948—1950 LKP Panevėžio aps. k-to skyriaus vedėja, sekretorė. 1950—55 „Tiesos" redakcijos darbuotoja. Nuo 1960 dirba Eltoje (nuo 1961 direktoriaus pavaduotoja).

TAURÌNSKIENĖ Zofija [Eigirdaitė; g. 1914.V.26 Tryškiuose (Telšių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš amatininkų. 1932—37 LKP narė. 1933—34 LKP Kairiškių (Akmenės rj.) parajonio k-to narė. Nuo 1934 dirbo „Kauno audinių" f-ke, 1935—36 LKP parajonio k-to narė Kaune. 1936.VI.18—20 visuot. streiko metu prisidėjo prie „Kauno audinių" f-ko darbininkų streiko organizavimo. 1937—40 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje, platino kom. lit-rą. Nuo 1940.VIII TSKP narė. 1940—41 LKP Kauno miesto k-to instruktorė, 1941—42 dirbo Gorkyje, kolūkyje Kuibiševo srityje. 1942 mokėsi part. darbuotojų kursuose Norske (prie Jaroslavlio). 1942—46 LKP CK instruktorė. Pensininkė.

TAŨRLAUKIS — kaimas Klaipėdos rj., Kretingalės ir Sendvario apyl., 5 km į š. nuo Klaipėdos, į r. nuo Klaipėdos—Palangos plento; tarybinio ūkio centras. 572 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Danė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1945), biblioteka (nuo 1960). Prie T., Danės kair. krante, yra maždaug 4 m ilgio, 3,3 m pločio akmuo, vad. Velnio akmeniu; jo aukštis virš žemės paviršiaus 1 m. Ant akmens yra iškalta žmogaus plaštaka ir 20 cm gylio, 30 cm skersmens duobutė. Apie akmenį sukurta daug padavimų. 1462 ist. šaltiniuose minimas T. dvaras. 1959 kaime buvo 367 gyv.

TAURŨ MÌŠKAS — miškas Vilniaus rj., 22 km į r. nuo Vilniaus. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Taurų girininkijai. Plotas 2430 ha. *Lavoriškių miškų* masyvo dalis. Per mišką teka Taurija (Vilnios intakas).

TAŨRUPIO PÉLKĖ — pelkė Molėtų rj., 3 km į p. nuo Kuktiškių, 8 km į v. nuo Saldutiškio. Plotas 308 ha (pramoninis 223 ha). Pelkė susidariusi termokarstiniame duburyje aplink Taurupio ež. Jos r. pakraščiu teka Dumblė (į Dumblio ež.). Yra nesupelkėjusių salų (iš viso 13 ha). Didesnioji pelkės dalis įeina į Pavižinčio mišką (Labanoro miškų masyvo dalį). T. p.— raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 2,36 m. Vyrauja plynraistinės ir plyninės durpės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 11,7%. Po durpėmis, dugno duburiuose, yra ežerinių nuosėdų.

TAURUPŸS — ežeras Molėtų rj., 5 km į p. nuo Kuktiškių. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 620 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai žemi, pelkėti. Nenutekamas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TAŨSALAS — ežeras Telšių rj., 5 km į š. r. nuo Telšių. Plotas 194 ha, didž. gylis 7 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 3340 m, didž. plotis 980 m, kranto linijos ilgis 8000 m. Ežero š. r. galas platus, pietvakarinis — siauras. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Per ežerą teka Tausalas (Pateklos aukštupys). Prie ežero įsikūrę Micaičių, Patausalės kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 9,5 kg/ha.

TAŨSALO PÉLKĖ — pelkė Telšių rj., 7 km į š. r. nuo Telšių, į r. nuo Tausalo ežero. Plotas 196 ha (pramoninis 139 ha). Ežerinės kilmės žemapelkė, apie 6 km ištįsusi iš v. į r. Nesupelkėjęs tarpas skiria pelkę į 2 dalis. Išilgai v. dalies teka Tausalas (Pateklos aukštupys), išilgai r. dalies į Tausalo ež. teka Alaukstis. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,77 m. Durpės žemapelkinės — plynraistinės bei raistinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 11,3%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5 m). Paviršius nusausintas. Kasamos gabalinės durpės kurui. Prieš pradedant kasti, durpių buvo apie 3,8 mln. m^3. Iki 1970 iškasta 38%.

TAUSIŨNAI — kaimas Eišiškių rj., Eišiškių apyl., 4 km į p. r. nuo Eišiškių. 227 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Dumblės pelkė. Yra pr. m-la (nuo 1923). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1765. 1959 buvo 260 gyv.

„TAUTÀ" — **1.** Nacionalistinis laikraštis, ėjęs 1919—20 Kaune. Leido Tautos pažangos partija. 1920 redagavo J. Tumas-Vaižgantas.

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1926 Kaune. Redagavo kun. J. Petraitis. Išėjo 31 nr.

„TAUTÀ IR̃ ŽÕDIS" — tęstinis mokslo darbų leidinys, ėjęs 1923—31 Kaune. Leido Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tas. Redaktorius V. Krėvė-Mickevičius (kn. 1 redagavo K. Būga). Išėjo 7 knygos. Leidinyje buvo skelbiami li-

tuanistiniai lingvistikos, folkloristikos, etnografijos, kultūros ir literatūros istorijos darbai, liet. tautosakos tekstai, archyvinė liet. kultūros istorijos medžiaga. Reikšmingų straipsnių ir studijų išspausdino K. Būga (daugiausia apie liet. vietovardžius), A. Salys („Žemaičių tarmės"), P. Skardžius („Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje"), E. Frenkelis, A. Senas, M. Nidermanas, F. Brenderis, L. Bulachovskis, V. Krėvė-Mickevičius („Indoeuropiečių protėvynė"), B. Sruoga („Lietuvių dainų poetinės priemonės"), T. Brazys, M. Biržiška, V. Biržiška, A. Janulaitis, I. Lapo, P. Galaunė, H. Kairiūkštytė-Jacinienė („Pažaislis, baroko vienuolynas Lietuvoje"), J. Vabalas-Gudaitis, J. Yčas, E. Volteris ir kiti Lietuvos bei užsienio mokslininkai. Dalis darbų išspausdinta vokiečių ir rusų kalbomis.

TAUTĀVIČIUS Adolfas [g. 1925.IX.9 Judrėnuose (Telšių rj.)] — archeologas, istorijos mokslų kandidatas (1954). 1946—47 Vilniaus etnografijos muziejaus fondų vedėjas. 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1947—50 Istorijos instituto laborantas, 1950—62 moksl. bendradarbis, nuo 1962 archeologijos ir etnografijos sektoriaus vadovas. 1951—60 kartu ir Vilniaus universiteto dėstytojas. Tyrinėjo Trakų, Eišiškių, Kaišiadorių, Anykščių, Molėtų ir Utenos rajonų pilkapynus, Paežerio, Upynos (Šilalės rj.), Bikavėnų (Šilutės rj.), Palangos plokštinius kapinynus, Lavariškių (Trakų rj.) piliakalnį, vid. amžių Lietuvos miestus ir pilis (Vilnių, Trakus, Veliuoną). Vienas knygų „Lietuvos archeologijos bruožai" (1961) ir „Vilniaus miesto istorija" (1968) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių apie savo tyrinėtus arch. paminklus, liet. genčių istorijos ir materialinės kultūros klausimais. Lietuvos archeologijos klausimais skaitė pranešimus archeologų konferencijose Maskvoje, Leningrade, Minske. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" ist. skyriaus archeologijos ir etnografijos sektoriaus vadovas.

TAUTERỸS Vladislovas [g. 1933.I.2 Kebeliuose (Rokiškio rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1966). 1957 baigė Veterinarijos akademiją. 1957—58 Aluntos taryb. ūkio (Molėtų rj.) vet. gydytojas, 1958—63 Utenos veislininkystės stoties direktorius. Nuo 1965 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių karvių apsėklinimo klausimais. Vienas knygos „Galvijų apsėklinimas" (1965) autorių.

TAŪTESNIS — ežeras Zarasų rj., 2 km į š. nuo Antazavės. Plotas 24 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 500 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 2750 m. Krantai aukšti. V. krantas apaugęs miško. Per T. teka Zalvė (į Zalvės ež.). Prie ežero yra Daržininkų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 4,9 kg/ha.

TAŪTGINIAI — kaimas Joniškio rj., Daunoravos apyl., 8 km į š. nuo Joniškio, 1 km į v. nuo Šiaulių—Rygos geležinkelio. 91 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1929—54 pradinė, 1954—61 septynmetė). 1959 buvo 73 gyv.

TAUTĨNIAI DRABŪŽIAI ž. *Drabužiai.*

„TAUTINIÑKŲ BAĨSAS"— nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1927—29 Kaune. Leido Lietuvių tautininkų s-ga. Ofic. redaktorė J. Tūbelienė, faktiškai redagavo S. Aleksandravičius.

TAUTINIÑKŲ SĄJUNGA ž. *Lietuvių tautininkų sąjunga.*

TAUTINỸS — upė Šiaulių ir Joniškio rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 37 km². Prasideda Klebonų apylinkėse, 12 km į š. r. nuo Šiaulių. Teka į š. r. ir š. Įteka į Mūšą 137 km nuo jos santakos su Nemunėliu, 6 km į š. nuo Meškuičių. Intakai: Vilkvedis, Tautinėlis (abu kair.).

TAUTKĀIČIAI — kaimas Kapsuko rj., Sasnavos apyl., 9 km į š. r. nuo Kapsuko, 2 km į r. nuo plento į Kauną. 251 gyv. (1970). Per kaimą teka Valčiuva (Sasnos kair. intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra medelynas. Kaimas įsikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Elzbietiškio dvarą. 1959 buvo 216 gyv.

TAUTKĀITĖ Domicėlė Elena [1893. VIII.8 Pašušvyje (Radviliškio rj.) —1937. XII.22 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Iki 1917 siuvėja Vilniuje, Peterburge. Nuo 1916 Komunistų partijos narė; priklausė Peterburgo lietuvių bolševikų organizacijai. Prisidėjo prie skalbyklų darbininkių streiko organizavimo, rinko aukas polit. kaliniams. Po Vasario revoliucijos Petrogrado lietuvių tarpe platino „Tiesą", organizavo meno saviveiklą, dirbo metalistų profsąjungoje, buvo RSDDP(b) Petrogrado org-jos Lietuvių sekcijos biuro narė. Po Spalio revoliucijos dirbo darbo biržoje, paskui instruktore Lietuvos reikalų komisariate. 1918.IX grįžo į Vilnių, dirbo pogr. part. darbą. Dalyvavo LKP I suvažiavime (1918.X.1—3), su kitais organizavo Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos rinkimus. 1919 pr. dirbo part. darbą Vilniuje, 1919.IV—V — Utenoje, Molėtuose, 1919 vid.— pogr. part. darbą Ukmergėje. 1919.VI—X LKP Kauno k-to narė; vadovavo Politinio Raudonojo kryžiaus darbui. Už konspiracijos pažeidimą iš pogr. darbo atšaukta. 1920 dirbo Novoborisovo (BTSR) liaudies švietimo įstaigose. Nuo 1920 pab. dirbo Maskvoje bibliotekos vedėja, vėliau siuvimo f-ke, Socialinio aprūpinimo liaudies komisariate. 1922 ištekėjo už V. Kapsuko. 1931—33 mokėsi Sverdlovo kom. un-te. 1933—34 dirbo žrn. „Krestjanka" („Valstietė"), 1935—36 daugiatomio leidinio „Pilietinio karo istorija" redakcijose, paskui šaldytuvų paviljono direktore. Bendradarbiavo „Tiesoje" (1917), „Darbininkų gyvenime" (1919), „Priekale" (1936) (slap. Varna, Elena, Boba, Labanauskienė). Žuvo, neteisėtai represuota asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituota.

TAUTKĀITĖ Eugenija [slap. **Jūratė Juraitė**; 1899.XII.20 Gatčinoje (Leningrado sr.) — 1960.I.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė, rašytoja, Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1959). Lankė Pašušvio (Radviliškio rj.) pr. m-lą. Nuo 13 metų dirbo tarnaite įvairiose Lietuvos vietose, Petrograde, Archangelske. 1916—17 Petrograde mokėsi A. Purėno vadovaujamuose bendrojo lavinimo kursuose. Įsijungė į rev. veiklą, bendradarbiavo su kair. eserais. 1917 pavasarį išvyko į Kubanę, Krimskos stanicoje lankė g-ją. 1919 grįžusi į Lietuvą, nutraukė ryšius su eserais, įstojo į komjaunimą. Priklausė Vilniaus Libknechto komjaunuolių kar. būriui, 1919.IV dalyvavo kautynėse su lenkų legionieriais. Nuo 1919 Komunistų partijos narė. 1919 pab. baigusi partinius kursus Maskvoje, dirbo part. darbą Smolenske. 1920 atvyko į Kauną. Buvo išrinkta LKJS Centro Biuro nare, dirbo „Jaunojo komunisto" redkolegijoje, partinį organizacinį darbą Rokiškyje, Dotnuvoje, Šiauliuose, Mažeikiuose ir kitur. Vargų dukters slapyvardžiu išleido brošiūrą „Kas reikalinga žinoti Lietuvos jaunam darbininkui bei darbininkei" (1921). 1922 Šiauliuose suimta, kalinta Kaune. Kalėjime parašė pirmąjį apsakymą „Pirktoji meilė". TSRS ir Lietuvai keičiantis polit. kaliniais, 1923 išvyko į Maskvą. 1925 baigė Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą. 1929—35 dirbo Kominterno Vykd. K-te. Bendradarbiavo žurnaluose „Kolektyvas", „Kibirkštis", „Priekalas", laikraštyje „Raudonasis artojas". 1937 baigė Gorkio lit-ros in-to prozos skyrių. 1937 neteisėtai represuota, ištremta į Kazachstaną. Reabilituota. 1943—44 Debiosų (Udmurtijos ATSR) lietuvių vid. m-los mokytoja. 1945—48 Vilniaus pionierių rūmų, 1949—54 — Taryb. darbuotojų kursų (Vilniuje) direktorė.

T. prozai būdingos Lietuvos varguomenės gyvenimo ir rev. kovos temos. Pagrindiniai apsakymų ir apysakų personažai — moterys. T. vaizdavo moterų išnaudojimą, sunkias gyvenimo sąlygas, paniekintą žmogiškąjį orumą, pa-

rodė klasinį moterų darbininkių sąmonėjimą, įsijungimą į pogrindinę kom. veiklą („Partijos kurjerė", „Motina"). Apysakoje „Išartosios ežios" keliamos kaimo kolektyvizacijos problemos. T. parašė pjesę „Pradžia"— apie 1919 rev. įvykius Lietuvoje, reakcijos įsigalėjimą, nuslopinus Tarybų valdžią. T. kūriniai daugiausia pagrįsti autobiografiniais faktais. Pokario metais T. parašė apsakymų, apysakų ir pjesių vaikams praeities rev. kovų temomis, atsiminimų kn. „Takais takeliais į didį kelią".

Ršt.: Partijos kurjerė, Minskas, 1934; Liaudies dukros, V., 1955; Mažasis draugas, V., 1955 [II leid. 1969]; Pradžia, [pjesė], V., 1955; Mažasis draugas, [pjesė], V., 1957; Takais takeliais į didį kelią, V., 1957; Sargybiniai, V., 1958; Pirmieji, [Atsiminimai], V., 1959; Raštai, V., 1965 [R. Šarmaičio įvad. str.].

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; **V. Kverevičiūtė,** Eugenija Tautkaitė, [bibliografinė rodyklė], V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), V., 1965; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967.

TAUTKĒVIČIUS Vladas [g. 1919.IV.24 Šakiuose] — aktorius. 1940—46 Panevėžio dramos teatro aktorius. 1945 baigė šio teatro dramos studiją. 1946—1956 ir nuo 1961 Šiaulių dramos teatro, 1958—61 Kapsuko dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Nakutis (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Raudonauskis (S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai"), Voinickis (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Gatinis (J. Rainio „Pūsk, vėjeli!"), Ivanas Ivanovičius (V. Majakovskio „Pirtis"), Malvolijus (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis"), Šlapelis (V. Krėvės „Žentas"), Pikokas (H. Laksneso „Parduotoji lopšinė") ir kt.

TAUTÓSAKA — poetinė liaudies kūryba. T. — folklorui artima sąvoka, tik pastaroji kiek platesnė — apima poetinę, muzikinę ir choreografinę liaudies kūrybą. T., kaip žodžio meno rūšies, specifiką sudaro kolektyvinis jos kūrimo pobūdis ir gyvavimas žodžiu. Didelę reikšmę T. kūriniams turi tradicijos ir atskirų individų kūrybos bei improvizacijos sąveika. T. kūriniai nuolat kinta, atsiranda daug jų variantų. T. atspindi ilgaamžį liaudies gyvenimo patyrimą ir pasaulėžiūrą, įkūnija esmines nac. charakterio savybes, turi savitą poetiką. Didelė T. dalis glaudžiai susijusi su kitomis liaudies kūrybos rūšimis — liaudies teatru, muzika, choreografija (ž. *Liaudies muzika, Liaudies šokiai, Teatras*).

Liet. T. paplitusi visame etnografiniame lietuvių gyvenamame plote. Ji yra labai gausi ir įvairių žanrų. Skirstoma į dainuojamąją, pasakojamąją ir smulkiąją. **Dainuojamąją T.** sudaro darbo, mitologinės, kalendorinių apeigų, vestuvinės, krikštynų, šeimos, vaikų, meilės, vaišių, karinės-istorinės, emigrantų, socialinio protesto, revoliucinės, tarybinės, literatūrinės kilmės dainos, dainos apie gamtą, moralistinės, jumoristinės dainos, talalinės, sutartinės, žaidimų, ratelių ir šokių dainos, baladės, religinės dainos (ž. *Daina*) ir *raudos*. **Pasakojamajai T.** priklauso gyvulinės, stebuklinės, buitinės, nuotykių, formulinės pasakos, pasakos be galo (ž. *Pasaka*), *legendos, anekdotai, sakmės, padavimai, oracijos, pasakojimai* ir atsiminimai. **Smulkioji T.** apima *patarles ir priežodžius, mįsles, minkles, garsų pamėgdžiojimus, užkalbėjimus,* juokavimus, keiksmus, šūksnius, būrimus. Užrašyta daug visų žanrų liet. T. kūrinių. Liet. kalbos ir lit-ros in-to T. rankraštyne sukaupta apie 770 000 T. vienetų (320 000 dainų, 61 000 pasakų, padavimų, sakmių, anekdotų, 197 000 patarlių, priežodžių, mįslių ir 192 000 kitų T. žanrų kūrinių). Dainuojamosios ir pasakojamosios T. kūriniai turi daug variantų. Ypač daug variantų turi dainos. Sisteminiame liet. liaudies dainų tekstų kataloge, esančiame Liet. kalbos ir lit-ros in-te, dainos „O aš viena dukrelė" yra 1424 variantai, „Dėkui tau, močiute"— 1152 variantai, „Visi bajorai į Rygą joja"— 1120 variantų, „Po beržyną vaikščiojau"— 1003 variantai. Kiek mažiau užrašyta pasakų variantų. „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge" (išsp. leidinyje „Tautosakos darbai", t. 2, 1936) pasakos, kaip žmogus prikankina velnią, yra 148 variantai, pasakos apie tris pagrobtas karalaites — 128 variantai, pasakos apie slibinų nugalėtoją — 88 variantai. Kai kurie talentingi liaudies kūrybos atlikėjai yra pateikę po kelis šimtus įvairių T. žanrų kūrinių. A. Juška iš dainininkės Bakšaitienės (prie Veliuonos) užrašė 410 dainų. 1962 A. Čepukienė (Šilutės rj.), 1965 O. Bluzmienė (Pasvalio rj.) pateikė daugiau kaip po 1000 kūrinių.

Paskelbta palyginti nedidelė užrašytos liet. T. dalis. XIX a. pirmojoje pusėje pirmuosius liet. T. rinkinius išleido L. Rėza, S. Stanevičius, S. Daukantas, L. Jucevičius. XIX a. pab.—XX a. pr. išleisti stambūs A. ir J. Juškų, J. Basanavičiaus, A. Niemio ir A. Sabaliausko bei kt. tautosakininkų parengti rinkiniai. Buržuazijos valdymo metais nemaža T. paskelbė Tautosakos komisija, Lietuvių tautosakos archyvas, V. Krėvė-Mickevičius ir kt. Taryb. metais reikšmingų T. leidinių parengė Liet. kalbos ir lit-ros in-tas, B. Sruoga, J. Čiurlionytė, J. Lebedys, Z. Slaviūnas ir kt. tautosakininkai (ž. *Tautosakos mokslas*).

Liet. T. buvo kuriama daug šimtmečių. Kai kuriuose jos kūriniuose yra pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikotarpio (matriarchato, didžiosios patriarchalinės šeimos, egzogamijos) materialinės ir dvasinės kultūros atgarsių (motinos ir tėvo paveikslai vestuvinėse dainose, jaunosios ir jaunojo šalių priešiškumo pabrėžimas vestuvių apeigose, tauriųjų metalų vertinimas, meškos kulto atspindžiai, mitinių būtybių — aitvaro, Žemynos, Laimos, Perkūno, laumių ir kt. paveikslai). Tų elementų gausiausiai išliko stebuklinėse pasakose ir apeiginėje T. Didžioji užrašytosios T. dalis sukurta feod. laikais. Tada susiformavo esminiai tradicinės liet. liaudies poet. kūrybos bruožai. Kapitalizmo epochoje daugiausia keitėsi dainuojamoji T., buitinės pasakos. Dainų formą veikė rašytinė lit-ra, atsirado lit. kilmės dainų. Liaudies kova prieš capitalizmą ir išnaudotojus pagimdė rev. dainas, kurios iš esmės skiriasi nuo tradicinių liaudies dainų. Liet. pasakose (ypač buitinėse) kapitalizmo laikotarpiu sustiprėjo socialinės nelygybės ir klasių kovos motyvai, atsirado naujų veikėjų (gaspadoriai, bernai, pirkliai, studentai).

Taryb. laikotarpio liet. T. pagr. motyvai — kova dėl Tarybų valdžios, darbo žmonių siekimas įtvirtinti socializmo laimėjimus, soc. tikrovės vaizdai. Menine forma ši T. artima rašytinei lit-rai. Ji glaudžiai susijusi su kt. taryb. tautų, ypač rusų, poetine liaudies kūryba. Būdingiausi tarybinės liet. T. žanrai — dainos, pasakojimai, patarlės ir priežodžiai. Taryb. metais gyvuoja ir ankstesnioji liet. liaudies poet. kūryba. Tautosakai gyvuoti ir plisti padeda meno saviveikla, spauda, radijas, televizija.

Viena svarbiausių liet. T. temų yra darbo tema. Nemaža T. kūrinių buvo tiesiogiai susiję su darbu, jį skatino ir lengvino. Dainose gėrimasi darbščiu žmogumi ir poetizuojamas darbo kūrybiškumas. Pasakose teigiami veikėjai darbštumu įveikia sunkiausias kliūtis. Tautosakoje didžiai vertinamas žmogaus sumanumas ir protas, fiz. jėga ir liaudiškai suprastas grožis, smerkiamas apsileidimas, tinginystė, girtavimas ir kitos žmonių ydos. Ikitarybinėje liet. T. ryškiai atsispindi darbo žmonių, daugiausia valstiečių, nepasitenkinimas socialine nelygybe, protestas prieš išnaudojimą. Neapykanta socialinei priespaudai ir klasiniai prieštaravimai itin ryšku buitinėse pasakose, kur tikroviškais vaizdais aukštinamas paprastas žmogus, pajuokiami ir niekinami išnaudotojai (ponas, gaspadorius, dvasininkas ir kt.). Pasakose laimi liaudies atstovai. Socialinės nelygybės ir kovos prieš išnaudotojus motyvai ryškūs ir dainuojamojoje T., ypač rekrūtų, socialinio protesto ir revoliucinėse dainose. Liet. T. kūriniams būdinga optimistinis gyvenimo vaizdavimas. Liaudies pasakose tiesa nugali neteisybę, gėris — blogį, žmogaus darbas — gamtos jėgas. Stebuklinėse pasakose liaudies svajones išreiškia stebuklingi daiktai (miglų skarelė, šimtamyliai batai, skraidantis balnas, gyvybės vanduo ir kt.) ir idealizuoti veikėjai (stipruolis Jonas, teisingas karalaitis, mylinti sesuo). Teigiami pasakų veikėjai darbštumu, drąsa, jėga ar gudrumu pasiekia savo tikslą. Dainuojamojoje T. liaudies optimizmą reiškia pakilus, supoetintas gyvenimo vaizdavimas arba linksma, jumoro kupina dainų nuotaika. Optimistinė pasaulėjauta žymu net tose liet. liaudies dainose, kuriose atsispindi sunki liaudies buitis ir vyrauja liūdna nuotaika. Sveiko liaudiško optimizmo gausu smulkiojoje tautosakoje. Liet. tautosakoje reiškiamos humanistinės idėjos. Pabrėžiama meilė ir pagarba paprastam žmogui, tėvams ir artimiesiems, užuojauta engiamiesiems ir skriaudžiamiesiems, neapykanta išnaudotojams. Ypač raiškūs liet. liaudies dainų poet. vaizdai, kuriuose parodoma tyra bernelio ir mergelės meilė, šeimos ištikimybė, jausmų nuoširdumas. Daugelyje T. kūrinių sub-

tiliai reiškiami patriotiniai liaudies jausmai. Liet. tautosakoje idealizuojamas gyvenimas gimtuosiuose namuose, atsispindi meilė tėviškei, jos gamtai.

Liet. T. meniniai vaizdai, veikėjų paveikslai labai apibendrinti. Dainuojamojoje T. žmogaus pergyvenimai atskleidžiami pačiais bendriausiais bruožais (mergelė ilgisi meilių žodelių, skundžiasi juodu vargeliu, piemenėliai prašo saulutės šilumos). Liet. liaudies dainose didelio apibendrinimo pasiekiama simboliniais įvaizdžiais (rūtų vainikėlis, aukso žiedelis, bėras žirgelis, kukuojanti gegutė). Gyvulinėse pasakose tipiškų veikėjų paveikslai virto žmogaus būdo savybių simboliais (vilkas — gobšumo, lapė — gudrumo, kiškis — bailumo, varna — žioplumo). Tautosakoje akcentuojamas daugiausia vienas vyraujantis socialinis, moralinis ar psichologinis veikėjo bruožas (turtingasis brolis — gobšus, skriaudžiamas našlaitėlis — paslaugus, jauniausias brolis kvailutis — nepaprastai sumanus ir geros širdies). Daugelyje T. kūrinių liaudies idealai ir siekimai reiškiami idealizuotais gyvenimo vaizdais (baudžiauninkų buities fone dainuojama apie aukso obelėlę, aukso dalgelį, stiklo kalną, vario vartelius). Pasakų fantastika glaudžiai susijusi su tikrove, su liaudies buitimi.

Motyvais, idėjomis ir žanrais liet. T. artima kt. tautų, ypač kaimyninių, liaudies kūrybai. Daugiausia panašumo turi pasakojamoji bei smulkioji lietuvių ir kt. tautų T. Be originalių siužetų, pasakojamojoje liet. T. yra nemaža tarpt. siužetų ir motyvų. Bendrus siužetus su latvių ir slavų tautų T. turi dauguma gyvulinių bei stebuklinių liet. pasakų, kai kurios buitinės pasakos ir pasakos be galo. Panašios tematikos yra lietuvių, latvių ir slavų patarlės, priežodžiai ir mįslės. Daug artimų siužetų ir motyvų turi lietuvių ir slavų baladės. Yra nemaža bendrų lietuvių ir kaimyninių tautų rev. dainų. Daugiausia nac. specifikos yra dainuojamojoje T. Liet. liaudies dainoms (net kar.-ist. tematika) ir baladėms būdingas lyrizmas, o kaimyninių tautų, ypač rusų, liaudies dainos ir baladės yra episkesnės. Lyrinis liet. liaudies dainų pobūdis nulėmė jų vaizdų kūrimo būdą, kompoziciją ir menines išraiškos priemones. Liet. liaudies dainose pateikiama tik vaizduojamos situacijos, būsenos, portreto, buities ar gamtos fono kontūrai. Lyrinio herojaus emocijos reiškiamos ne tik tiesiogiai, bet ir išorinio pasaulio vaizdais. Vyrauja liūdna, ilgesinga nuotaika. Daugelio liet. liaudies dainų kompozicija pagrįsta lyr. pergyvenimų, emocijų atskleidimu. Gausūs deminutyvai teikia dainoms švelnumo, nuoširdumo. Liet. liaudies dainoms būdinga tradiciniai simboliai, nuolatiniai epitetai, palyginimai, gausios metaforos, paralelizmai, vaizdingieji veiksmažodžiai. Ypač savitos sutartinių poetinės ir muzikinės išraiškos priemonės (gausūs specifiniai garsažodžiai, priedainių kartojimas, polifoninis daugiabalsiškumas). Daug originalumo turi darbo dainos, ypač šienapiūtės valiavimai, ir apeiginė T. Pasakojamojoje T. nac. specifikos turi daugelio pasakų, padavimų ir sakmių siužetai, motyvai, meniniai paveikslai, personažai. Liet. liaudies gyvenimo vaizdai, socialiniai santykiai, nac. charakterio bruožai ryškiausi originalių siužetų pasakose ir sakmėse („Dailidė, perkūnas ir velnias", „Eglė žalčių karalienė", „Gulbė karaliaus pati", „Mergelė Uogelė", „Sigutė" ir kt.). Tarpt. siužetų pasakose randama motyvų, buities detalių ir personažų, nepasitaikančių kt. tautų liaudies kūryboje.

T. susijusi su lit-ra, muzika, teatru, daile. Didelė yra T. ir lit-ros sąveika. Liet. T. ir lit-ra veikė viena kitą nuo pat liet. raštijos atsiradimo. T. elementų yra jau pirmuosiuose liet. giesmynuose. T. turėjo įtakos A. Strazdo, S. Stanevičiaus, S. Daukanto, A. Baranausko, M. Valančiaus ir kt. rašytojų kūrybai. Liaudies pasakų, padavimų, legendų, dainų motyvus, meninės išraiškos priemones ir atskirus smulkiosios T. kūrinius gausiai naudojo vėlesnieji liet. rašytojai — Maironis, Žemaitė, Vaižgantas, V. Krėvė-Mickevičius, L. Gira, P. Cvirka, S. Nėris, K. Kubilinskas, E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius ir kiti. T. motyvais parašyta nemaža dramos veikalų (G. Landsbergio „Blinda", A. Fromo „Eglė žalčių karalienė", S. Čiurlionienės „Dvylika brolių, juodvarniais lakščiusių" ir kt.). S. Nėris liet. liaudies pasakų motyvais sukūrė tautosakines poemas „Eglė žalčių karalienė", „Našlaitė". Liet. poezijoje vartojama daug liaudies dainų meninės išraiškos priemonių (epitetai, palyginimai, paralelizmai, metaforos) ir atskirų įvaizdžių (rūtelė, lelijėlė, dobilėlis, ąžuolėlis ir kt.). Liet. T. savo kūryboje yra panaudoję kitų tautų rašytojai ir kompozitoriai: J. Gėtė, A. Mickevičius, A. Šamiso, R. Šumanas, K. Balmontas ir kt. Lit-ra t. p. turi įtakos tautosakai. Nemaža rašytinės lit-ros, ypač poezijos, kūrinių yra virtę liaudies dainomis (A. Strazdo, A. Vienažindžio, Maironio, Jovaro, L. Giros, S. Nėries ir kt. poetų eilėraščiai). Lit-ra veikia T. savo idėjomis, temomis ir meninės išraiškos priemonėmis. Dainuojamoji T. turėjo nemažą įtaką profesionaliajai liet. muzikai. T. siužetus ar motyvus dailės kūriniuose panaudojo M. Čiurlionis, K. Šimonis, P. Rimša, A. Žmuidzinavičius, J. Kuzminskis, A. Janulis, D. Tarabildienė, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, A. Surgailienė, J. Balčikonis, A. Makūnaitė ir kiti liet. dailininkai. Juos t. p. naudoja liaudies meistrai: audėjai, drožėjai, keramikai. T. teikia daug medžiagos liet. kalbos mokslui, lyg. kalbotyrai ir folkloristikai. Taryb. metais nemaža liet. T. išversta į taryb. tautų (armėnų, kazachų, latvių, moldavų, rusų, uzbekų) ir užsienio tautų (anglų, bulgarų, čekų, kinų, lenkų, prancūzų, serbų, vokiečių) kalbas.

Lit.: **A. Niemi,** Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. — „Mūsų tautosaka", t. 6, K., 1932; **J. Lebedys,** Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai. — Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., parengė J. Lebedys, V., 1956; **B. Sruoga,** Dainų poetikos etiudai. — Raštai, t. 6, V., 1957; **A. Jonynas,** Lietuvių tautosaka pokario metais. — Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956, V., 1957; **Z. Slaviūnas,** Sutartinės. — Sutartinės (Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos), parengė Z. Slaviūnas, t. 1, V., 1958; **Z. Slaviūnas,** Sutartinių dainavimo būdai. — Ten pat; **A. Jonynas,** Lietuvių tautosaka tarybiniais laikais. — „Pergalė", 1960, Nr. 6; **A. Jonynas,** Lietuvių liaudies dainos.— Lietuvių tautosaka, t. 1, V., 1962; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; **A. Jonynas,** Lietuvių liaudies dainos ir raudos. — Lietuvių tautosaka, t. 2, V., 1964; **D. Krištopaitė,** Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos (Feodalizmo epocha), V., 1965; **L. Sauka,** Lietuvių liaudies pasakos.— Lietuvių tautosaka, t. 3, V., 1965; **A. Jonynas,** Pasakojamoji lietuvių tautosaka.— Ten pat, t. 4, V., 1967; **K. Grigas,** Smulkioji lietuvių tautosaka. — Ten pat, t. 5, V., 1968; **L. Sauka,** Lietuvių vestuvinės dainos. — „Literatūra ir kalba", t. 9, V., 1968; **P. Jokimaitienė,** Lietuvių liaudies baladės. — Ten pat; **J. Čiurlionytė,** Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai, V., 1969; „Liaudies kūryba", t. 1, V., 1969; **P. Jokimaitienė,** Lietuvių liaudies vaikų dainos, V., 1970; **B. Kerbelytė,** Lietuvių liaudies padavimai, V., 1970; **D. Sauka,** Tautosakos savitumas ir vertė, V., 1970.

„TAUTÓSAKOS DARBAĨ"— tęstinis leidinys, ėjęs 1935—40 Kaune. Leido Liet. tautosakos archyvas. Redagavo J. Balys. Išėjo 7 tomai. Skelbė straipsnius tautosakos mokslo, etnografijos ir liet. tautosakos rinkimo istorijos klausimais, įv. žanrų liet. tautosakos rinkinius, liaudies muzikos melodijas, liet. tautosakos ir etnografinės muzikos bibliografiją.

TAUTÓSAKOS KOMÌSIJA — tautosakos rinkimo organizacija, veikusi 1930—1935 Kauno un-to humanitarinių mokslų fakultete. T. k. nariai buvo V. Krėvė-Mickevičius (pirmininkas), M. Biržiška, B. Sruoga, P. Vaičiūnas ir kt. M-lose, įstaigose ir org-jose T. k. steigė tautosakos rinkimo būrelius, tautosakos rinkėjams teikė metodinių nurodymų. T. k. sukaupė apie 170 000 įv. žanrų tautosakos kūrinių užrašymų. T. k. leido tęstinį leidinį „Mūsų tautosaka" (10 t., 1930—35), kuriame buvo skelbiama tautosaka ir tautosakos mokslo darbai. 1935 T. k. funkcijas ir visą sukauptą tautosakos perėmė Liet. tautosakos archyvas.

TAUTÓSAKOS MÓKSLAS — mokslas, tyrinėjantis poetinę liaudies kūrybą, arba tautosaką. Plačiąja prasme T. m. apima ir tautosakos rinkimą, tvarkymą bei publikavimą.

Pirmosios žinios apie lietuvių ir kt. baltų genčių tautosaką aptinkamos sen. keliautojų (Vulfstano, IX a.; Kanaparijaus, X a.) raštuose. Užuominų apie liaudies dainas randama XV a. lenkų istoriko J. Dlugošo ir XV a. pab.— XVI a. pr. lenkų kronikininko A. Mechovitos veikaluose. M. Mažvydo „Katekizme" (1547) ir M. Daukšos „Katekizme" (1595) paminėtos liet. mitologinės būtybės. Pirmąsias liet. liaudies dainų nuotrupas XVI a. užrašė M. Strijkovskis: jis vertino liaudies dainas, kaip šaltinį, teikiantį žinių apie ist. įvykius. Liet. tautosakos pavyzdžių pateikė XVII amžiaus R. Prūsijos lietuvius aprašę autoriai (J. Brandas, T. Lepneris, M. Pretorijus, E. Vagneris), kurie tautosaka domėjosi etnografiniu požiūriu. XVIII a. R. Prūsijoje liet. tautosaką skel-

bė ir kalbiniu požiūriu vertino M. Merlinas, J. Šulcas, Pil. Ruigys, A. Šimelpenigis. Iš XVII a. pab. yra išlikęs anoniminis rankraštinis smulkiosios tautosakos 573 vienetų rinkinys. Apie 1300 smulkiosios tautosakos dalykų XVIII a. pirmojoje pusėje pateikta J. Brodovskio žodyno rankraštyje. Šio žodyno medžiaga savo darbuose plačiai naudojosi G. Ostermejeris, K. Milkus, G. Neselmanas, A. Šleicheris ir kiti. XVIII a. antrojoje pusėje vok. rašytojai G. Lesingas ir J. Herderis atkreipė dėmesį į liet. liaudies dainų estetinę vertę, iškėlė jų nuoširdumą, paprastumą ir poetiškumą. Rinkinyje „Tautų dainos" (1779) Herderis įdėjo 8 liet. liaudies dainas. Vieną iš jų—„Aš atsisakiau savo močiutei"—panaudojo J. Getė dramoje „Žvejė" (1782).

XIX a. pirmojoje pusėje pasirodė pirmieji spausdinti dainų, patarlių, priežodžių rinkiniai. Buvo pradėta rinkti pasakas, į tautosaką imta žiūrėti kaip į reikšmingą tautos dvasinės kultūros sritį. L. Rėza R. Prūsijoje išleido pirmą liet. liaudies dainų rink. „Dainos oder Litauische Volkslieder" (1825). Jame įdėtos 85 dainos, 7 dainų melodijos, kai kurių dainų paaiškinimai ir str. „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas". Straipsniuose „Apie lietuvių liaudies poeziją" (1818) ir „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas", eil. rinkinio „Prutena" (1809) I dalies paaiškinimuose ir laiškuose L. Rėza pirmasis moksliškai nagrinėjo liet. liaudies dainų turinį ir formą, liaudies kūrybą siejo su žmonių gyvenimu, iškėlė kolektyvinį jos kūrimo pobūdį, tradicijos ir variantų reikšmę. Aptardamas poet. vaizdus ir realijas (rūtų vainikas, klėtis, skaičius „devyni"), gretindamas lietuvių ir latvių dainas, jis naudojosi lyg. metodu. Rėza iškėlė būdingus liet. dainų bruožus (natūralumą, švelnumą, nuoširdumą), aptarė jų turinį, rūšis, kilmės laiką, kompoziciją, eilėdarą. Tautosakos paskelbė Kaj. Nezabitauskis-Zabitis, L. Rogalskis, E. Stanevičius. Tautosakos rinkinių sudarė S. Stanevičius („Dainos Žemaičių", 1829), S. Daukantas („Dainos Žemaičių", 1846; „Pasakos Masių", parengtos 1835, išsp. 1932) ir L. Jucevičius („Lietuvių liaudies priežodžiai", 1840). Šiuose rinkiniuose įdėtos pratarmės, kuriose žymu L. Rėzos tautosakos darbų įtaka. S. Stanevičius dainas vertino istoriniu ir estetiniu požiūriu, pagrindiniu dainų vertės kriterijumi laikė dainų turinį ir formos meniškumą. S. Daukantas tautosakoje ieškojo duomenų apie liet. tautos praeitį. L. Jucevičius patarlių ir priežodžių turinį siejo su liaudies pasaulėžiūra, jos praeitimi, buitiniu, kultūriniu ir socialiniu gyvenimu. XIX a. pirmojoje pusėje liet. tautosaką lenkų kalba skelbė K. Bžozovskis, J. Kraševskis, P. Zatorskis, ieškoję liaudies kūryboje garbingos praeities atgarsių, idealizavę liet. tautos praeitį. Liet. tautosaką publikavo t. p. vokiečių filologai G. Neselmanas ir A. Šleicheris. G. Neselmanas sudarė didelį liet. dainų rink. „Lietuvių liaudies dainos" (1853), kuriame sugrupavo dainas pagal tematiką. A. Šleicheris pateikė visų pagrindinių tautosakos žanrų pavyzdžius veikale „Lietuvių skaitiniai ir žodynėlis" (1857). Jis pabrėžė tautosakos kūrinių reikšmę kalbos mokslui, skelbė juos tokius, kokie buvo užrašyti.

XIX a. antrojoje pusėje domėjimasis liet. tautosaka pagyvėjo. Ją rinko, skelbė ir vertino lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių mokslo ir kultūros veikėjai. Buvo sudaryti ir išleisti dideli ir reikšmingi tautosakos rinkiniai, imta ją giliau nagrinėti, bandyta teoriškai apibendrinti tautosakos žanrus, nustatyti lietuvių ir kt. tautų poet. kūrybos ryšius. Vieni žymiausių tautosakininkų tuo metu buvo broliai A. ir J. Juškos. A. Juška surinko ir, brolio J. Juškos padedamas, paskelbė apie 7000 dainų ir 2000 jų melodijų. Jo rinkiniams („Lietuviškos dainos", 3 t., 1880—82; „Lietuviškos svotbinės dainos", 1883) būdingas liaudies dainų autentiškumas, tematikos įvairumas, vykusi jų klasifikacija. Nemaža tautosakos rinkinių ir etnografinės medžiagos yra A. Juškos parengtame vestuvių aprašе „Svotbinė rėda" (1880) ir liet. kalbos žodyne. Tautosaką rinko ir skelbė taip pat M. Valančius, L. Ivinskis, M. Davainis-Silvestraitis, E. Volteris. Liet. tautosaką rinko ir nagrinėjo lenkų tautosakininkai O. Kolbergas ir J. Karlovičius, rusų mokslininkai F. Fortunatovas, N. Kostomarovas, V. Mileris. R. Prūsijoje ją skelbė ir tyrinėjo A. Becenbergeris, K. Brugmanas, E. Gizevijus, F. Kuršaitis, A. Leskinas. Atsirado visapusiškesnių tyrinėjimų, iškelta dainų melodijų reikšmė (Ch. Barčas, L. Nastas, Z. Noskovskis). Buvo keliami dainų klasifikavimo klausimai (Ch. Barčas, A. ir J. Juškos, O. Kolbergas), formavosi teoriniai tautosakos vertinimo pagrindai. Iš tautosakos tyrinėjimo m-lų liet. tautosakos moksle kiek ryškiau pasireiškė mitologinė ir siužetų skolinimo m-los.

M i t o l o g i n ė s m-los atstovai mitologiją nagrinėjo lyg. metodu, iškėlė daug svarbių T. m. problemų (tautosakos kilmės, raidos, estetinės specifikos, įv. tautų pasakų panašumo), nors nepajėgė jų išspręsti. Jie tautosakos ištakų ieškojo ide. protėvynėje. Mitologinėje simbolikoje vieni jų didž. reikšmę teikė saulei, kiti — mėnuliui ar žvaigždėms. Šios m-los kūrėjai buvo vok. tautosakininkai broliai J. Grimas (1785—1863) ir V. Grimas (1787—1859); jų pažiūros į tautosaką plačiausiai išdėstytos veikale „Vokiečių mitologija" (1835).

S i u ž e t ų s k o l i n i m o m-la įv. tautų pasakų panašumą aiškino ta prielaida, kad visos pasakos buvo sukurtos Indijoje ir tik vėliau jas pasiskolino bei perkūrė kt. tautos. Šios m-los kūrėjas ir žymiausias atstovas buvo vok. sanskritologas T. Benfėjus (1809—81).

Mitologinė m-la turėjo įtakos G. Neselmano pažiūroms į liet. liaudies dainas. Mitologinės ir siužetų skolinimo m-lų požiūriu Ch. Barčas aiškino liet. pasakų kilmę. Mitologinės m-los įtaka jaučiama J. Basanavičiaus tautosakos tyrinėjimuose ir jo sudarytuose rinkiniuose. Jis ypač vertino liet. pasakas, turinčias mitologijos elementų, ir, jomis remdamasis, stengėsi įrodyti, jog lietuviai kilę iš trakų-frygų. Basanavičiaus tautosakos tyrinėjimai („Levas lietuvių pasakose ir dainose", 1919, ir kt.) glaudžiai susiję su romantinėmis idealistinėmis jo pažiūromis į liet. tautos praeitį. Basanavičius parengė reikšmingus liet. pasakų ir dainų rinkinius: „Ožkabalių dainos" (1884; 2 t., 1902), „Lietuviškos pasakos" (2 t., 1898—1902), „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (1903), „Lietuviškos pasakos įvairios" (4 t., 1903—05). Rinkti tautosaką Basanavičiui daugiausia padėjo M. Slančiauskas ir V. Kalvaitis.

XX a. pr. tautosaką pradėta rinkti organizuotai, jos rinkimas pasidarė svarbia kultūrinio gyvenimo dalimi. Tautosakos rinkimo ir tyrinėjimo centru tapo 1907 Vilniuje įsikūrusi *Lietuvių mokslo draugija*. Ji sukaupė daugiau kaip 66 000 tautosakos užrašymų. Be Basanavičiaus pasakų ir dainų rinkinių, šiuo laikotarpiu pasirodė A. Niemio ir A. Sabaliausko, A. Bruožio, K. Jurgelionio ir kitų parengti tautosakos rinkiniai. Dainos, pasakos ir smulkioji tautosaka buvo gausiai skelbiama period. spaudoje. Liet. tautosakos tyrinėjimuose imta plačiai vartoti lyg. metodą. Lietuvių ir latvių tautosaką šiuo metodu tyrinėjo J. Lautenbachas. Suomių mokslininkas A. Niemis veikale „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai" (1913) nagrinėjo lietuvių ir latvių dainų tarpusavio santykius, ryšius su suomių liaudies dainomis. Jis tyrinėjo liet. liaudies dainų raidos ir klasifikacijos problemas, aptarė dainų rinkimo istoriją, pateikė gausią bibliografijos medžiagą. Pradėtos tyrinėti sutartinės (A. Sabaliauskas), pasirodė darbų specialiais tautosakos klausimais (P. Kragas, R. Moilenas). XX a. pr. liet. tautosakos moksle išryškėjo naujos kryptys: simbolistinė-estetinė (S. Čiurlionienė-Kymantaitė, J. Herbačiauskas) ir realistinė (L. Gira, G. Petkevičaitė-Bitė). Liet. tautosaką pradėta vertinti iš materialistinių pozicijų (Z. Angarietis).

Buržuazijos valdymo metais daug tautosakos surinko mokytojai, moksleiviai, studentai. Jos rinkimui vadovavo *Tautosakos komisija* (įk. 1930), *Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti* (įk. 1934) ir jų pagrindu 1935 įsteigtas *Lietuvių tautosakos archyvas*. Tautosaka buvo skelbiama tęstiniuose leidiniuose „Tauta ir žodis", „Mūsų tautosaka", „Tautosakos darbai". Išleista tautosakos rinkinių: „Mūsų pasakos" (5 t., 1927—1932), V. Krėvės-Mickevičiaus parengti rinkiniai „Dainavos krašto liaudies dainos" (1924) ir „Patarlės ir priežodžiai" (3 t., 1934—37), J. Dovydaičio parengtas rinkinys „Dainos" (1931) ir kt. Buvo keliama ir pradedama įgyvendinti sistemingo tautosakos publikavimo idėja.

1919—40 daugiausia buvo tyrinėjamos dainos ir pasakos. Vertingų duomenų tautosakos istorijai tyrinėti paskelbė M. Biržiška. Jis aptarė liaudies dainų rinkimo bei skelbimo istoriją ir pagrindinius liaudies dainų žanrus, daugiausia tyrinėjo kar.-ist. dainas. M. Biržiškos darbams turėjo įtakos ist. m-la,

kurios žymiausias atstovas V. Mileris (1848—1913) aiškino tautosakos kūrinių kilmės vietą, laiką, ist. ir lit. šaltinius; tautosakos kūrinius, jų siužetus jis klaidingai laikė lygiaverčiais ist. faktams. B. Sruoga savo tyrinėjimuose rėmėsi rusų tautosakininko A. Veselovskio (1837—1906) darbais apie istorinę dainų poetiką. Vertingiausias Sruogos T. m. darbas yra studija „Dainų poetikos etiudai" (1927). Sruoga aptarė pagrindinius liet. liaudies dainų poetikos elementus, aiškino jų kilmę ir raidą, sugrupavo meninės išraiškos priemones, įžvalgiai interpretavo atskirus kūrinius, atskleidė dainų meniškumą. Pirmą kartą lietuvių T. m. istorijoje buvo nagrinėjamos tautosakos teorijos (J. Balys, E. Grigonytė-Zablockienė, B. Sruoga). Liet. tautosakininkams nemažą įtaką turėjo vadinamoji suomių m-la.

S u o m i ų m-la bandė nustatyti pasakų siužetų kilmės laiką ir geogr. išplitimą. Ji atliko vertingą tautosakos klasifikavimo darbą (į tarpt. katalogus buvo įtrauktos ir liet. pasakos), bet mažai dėmesio skyrė idėjiniam turiniui ir meninei formai, siužetus nagrinėjo atitrauktai nuo nac. istorijos ir socialinio gyvenimo. Šios m-los kūrėjai buvo suomių tautosakininkai J. Kronas (1835—88), K. Kronas (1863—1933) ir A. Arnė (1867—1925).

Suomių m-los metodu parašytos J. Balio studijos „Nuo žirgo kritęs bernelis", „Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje" ir kt. Pagal A. Arnės ir S. Tompsono sistemą Balys sudarė „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą („Tautosakos darbai", t. 2, 1936), apimantį 16 000 vienetų. Liaudies pasakų tyrinėjimo darbuose daugiausia buvo liečiami tarptautiniai pasakų motyvai. Daugeliui 1919—40 T. m. darbų būdinga eklektizmas, formalizmas, nepakankamas dėmesys idėjiniam tautosakos kūrinių turiniui.

Kai kuriems tautosakininkams (J. Baldžiui, L. Girai, B. Sruogai) turėjo įtakos XIX a. rusų rev. demokratų darbai ir taryb. folkloristika. Liet. tautosaką materialistiniu požiūriu tyrinėjo J. Baldžius studijose „Vogtinės vestuvės", „Pirktinės vestuvės" ir kitose. L. Gira pastebėjo reikšmingus idėjinius liaudies dainų momentus — troškimą nusikratyti vargu, tikėjimą šviesesne ateitimi, nagrinėjo liaudies dainų eilėdarą.

Taryb. metais T. m. grindžiamas marksistine metodologija. Patobulėjo tautosakos rinkimo metodika (tiksliai užrašomi tautosakos kūriniai, nurodoma išsami jų metrika ir ryšys su gyvenimu, dainuojamoji tautosaka užrašoma su melodijomis). Tautosaką aktyviai renka mokslo darbuotojai, mokytojai, studentai, įv. m-lų lit-ros, tautosakos ir kraštotyros būrelių nariai. Praktikuojamas naujas tautosakos rinkimo būdas — ekspedicijos, kurias organizuoja Liet. kalbos ir lit-ros in-tas, Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-ja ir kt. org-jos. Tautosakos specialistų vadovaujamos, vartodamos magnetofonus, ekspedicijos fiksuoja atskirų vietų ir platesnių apylinkių tautosaką. Taryb. metais (iki 1970) surinkta apie 300 000 tautosakos kūrinių. Surinktoji medžiaga laikoma Liet. kalbos ir lit-ros in-te, Lietuvos TSR konservatorijos, Vilniaus un-to liet. lit-ros katedros tautosakos fonduose.

Išleista tautosakos rinkinių: B. Sruogos parengta „Lietuvių liaudies dainų rinktinė" (1949), Liet. kalbos ir lit-ros in-to parengti rinkiniai „Lietuvių tautosakos rinktinė" (1954) ir „Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—56" (1957), J. Čiurlionytės parengtas rinkinys „Lietuvių liaudies dainos" (1955), J. Lebedžio parengtas rinkinys „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a." (1956), J. Dovydaičio parengtas rinkinys „Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamais intarpais" (1957), K. Grigo ir A. Jonyno parengtas rinkinys „Patarlės ir priežodžiai" (1958), Z. Slaviūno parengtos „Sutartinės" (3 t., 1958—59) ir kt. Šiuose rinkiniuose tautosakos kūriniai klasifikuojami funkciniu-teminiu ir istoriniu principu. Liet. kalbos ir lit-ros in-tas parengė apibendrinamojo pobūdžio leidinį „Lietuvių tautosaka" (vyriausiasis redaktorius K. Korsakas, parengėjai V. Barauskienė, K. Grigas, A. Jonynas, B. Kazlauskienė, L. Sauka, A. Seselskytė, B. Ugnčius ir kt.; 5 t., 1962—68), kuriame pateikti būdingiausi visų pagr. žanrų liet. tautosakos kūriniai. Leidinyje yra įvadiniai straipsniai, paaiškinimai, žodynėliai, pateikėjų ir tekstų bei melodijų užrašytojų sąrašai. Pakartotinai išleisti klasikiniai L. Rėzos, S. Stanevičiaus, A. Juškos ir kt. tautosakos rinkiniai. Parengta nemaža populiarių liaudies kūrybos leidinių vaikams ir jaunimui.

D. Tėvynės karo metais K. Korsakas straipsnyje „Lietuvių tautosaka" (išsp. rinkinyje „Prieš amžinąjį priešą", 1945) apibūdino liet. liaudies dainas, atspindinčias kovą su vok. agresoriais. Pokario metais B. Sruoga parašė straipsnį „Apie lietuvių liaudies dainas" (išsp. B. Sruogos „Raštuose", t. 6, 1957). M. Vymerytė paskelbė straipsnį „Idėjiniai ir teminiai lietuvių ir slavų gyvulinių pasakų bendrumai" („Kratkije soobščenija Instituta etnografii AN SSSR", t. 12, 1950).

Šeštajame d-metyje A. Jonynas paskelbė straipsnių apie tarybinę liet. tautosaką, klasinių santykių atspindžius liet. tautosakoje, buitines pasakas, Z. Slaviūnas — apie liet. liaudies vestuvines dainas ir sutartines, J. Čiurlionytė — apie liet. liaudies dainų melodijas. B. Kazlauskienė, V. Kubilius, D. Kuzinienė ir kt. nagrinėjo revoliucines liaudies dainas. Monografijoje „Simonas Stanevičius" (1955) J. Lebedys analizavo S. Stanevičiaus tautosakinius darbus. A. ir J. Juškų tautosakinę veiklą tyrinėjo A. Mockus, S. Daukanto — K. Grigas.

Septintajame d-metyje paskelbta išsamių apibendrinamojo pobūdžio liet. tautosakos tyrinėjimų. Liet. kalbos ir lit-ros in-to parengtoje „Lietuvių tautosakos apybraižoje" (vyriausiasis redaktorius K. Korsakas; 1963), remiantis marksistine metodologija, apibūdinti pagrindiniai liaudies poetinės kūrybos žanrai, apžvelgta jos rinkimo, publikavimo ir tyrinėjimo istorija. D. Krištopaitė parašė studiją „Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos" (1965), J. Čiurlionytė — „Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai" (rusų kalba 1966, lietuvių kalba 1969), L. Sauka — „Lietuvių vestuvinės dainos" (išsp. „Literatūroje ir kalboje", t. 9, 1968), P. Jokimaitienė — „Lietuvių liaudies baladės" (ten pat) ir „Lietuvių liaudies vaikų dainos" (1970), B. Kerbelytė — „Lietuvių liaudies padavimai" (1970), D. Sauka — „Tautosakos savitumas ir vertė" (1970). K. Aleksynas paskelbė straipsnių apie liaudies dainų stilistines ypatybes, G. Četkauskaitė — apie liaudies dainų melodijas ir jų klasifikavimą, S. Skrodenis — apie kalendorinę-apeiginę tautosaką, N. Vėlius — apie mitologines sakmes. A. Jonynas rašė tarybinio lietuvių T. m. klausimais. Lietuvių ir latvių tautosakos tarpusavio ryšius nagrinėjo V. Barauskienė, P. Jokimaitienė ir kt. (straipsniai išspausdinti leidinyje „Folklor baltskich narodov", 1968). A. Jovaišas studijoje „Liudvikas Rėza" (1969) apibūdino L. Rėzos tautosakinę veiklą. Liet. kalbos ir lit-ros in-to darbuotojai V. Barauskienė, P. Jokimaitienė, A. Jonynas, B. Kazlauskienė, E. Mažulienė sudarė Sisteminį liet. liaudies dainų tekstų (300 000 vienetų) katalogą, o G. Četkauskaitė, D. Kuzinienė, Z. Puteikienė — Sisteminį liet. liaudies dainų melodijų (50 000 vienetų) katalogą. Teoriškai apibendrinami dainų klasifikavimo principai, sisteminama pasakojamoji tautosaka, tiriami smulkiosios tautosakos klasifikavimo pagrindai. Naudodamas gausią, moksliškai sutvarkytą tautosakos medžiagą, tarybinis liet. T. m. iškėlė ir teoriškai pagrindė liet. liaudies poet. kūrybos ryšius su materialiniu ir visuomeniniu liaudies gyvenimu, moksliškai sprendžia tautosakos periodizavimo, istoriografijos, meninės specifikos ir santykio su lit-ra problemas.

Apie liet. liaudies poet. kūrybos rinkimą, publikavimą ir tyrinėjimą ž. dar straipsnius *Daina, Padavimas, Pasaka, Patarlės ir priežodžiai.*

Lit.: **A. Jonynas,** Kai kurie aktualūs tarybinio tautosakos mokslo klausimai. — „Pergalė", 1955, Nr. 7; **A. Jonynas,** Tarybinė lietuvių folkloristika. — Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; Фольклор балтских народов, Рига, 1968.

„TAUTŌS BALSAS" — 1. Klerikalinis mėnesinis JAV lietuvių žurnalas, ėjęs 1931.VIII—1932.VIII Skrantone (JAV). Leido ir redagavo M. Valadka.

2. Nacionalistinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1932.III—1934.I Kaune. Leido ir redagavo J. Karutis.

„TAUTŌS KĒLIAS" — nacionalistinis laikraštis, ėjęs 1928—30 Kaune. 1928 ėjo kas mėnesį, 1929—30 — kas savaitę. Leido ir redagavo A. Sliesoraitis.

„TAUTŌS MOKYKLÀ" — dvisavaitinis pedagogikos žurnalas, ėjęs 1933—40 Kaune. 1933—37 leido V. Augustauskas, M. Krikščiūnas ir L. Vaitiekūnas, 1938—1940 — Lietuvių mokytojų s-ga. Iki 1934

redagavo K. Masiliūnas, vėliau — V. Tumėnas. Propagavo nacionalistines tendencijas pedagogikoje.

„TAUTOS SARGAS"— klerikalinis laikraštis, ėjęs 1929 Ženevoje (Šveicarija). Redagavo J. Gabrys (J. Paršaitis). Iš klerikalinių pozicijų kritikavo A. Smetonos ir A. Voldemaro diktatūrą.

TAUTOS TEATRAS — dramos teatras, veikęs 1919.IV.1—XII.15 ir 1923—1925 Kaune. Iš pradžių (1919) jį subsidijavo Švietimo m-ja. Vadovavo rež. A. Sutkus. Teatro trupę sudarė aktoriai E. Bindokaitė, P. Būdvytis, N. Jurašiūnaitė, J. Kalesevičius, J. Kernius, M. Marcinkevičiūtė, V. Marcinkus, J. Oškinaitė, A. Nenortas, A. Pranaitis, J. Strazdas, N. Vosyliūtė ir kt. Buvo pastatytos pjesės: Žemaitės ir G. Petkevičaitės-Bitės „Litvomanai" (1919.V.31), A. Fromo-Gužučio „Ponas ir mužikai", K. Puidos „Mirga", G. Petkevičaitės-Bitės „Kova", J. Žulavskio „Mirtų vainikas", V. Pežinskio „Iškrikusi sesuo" ir kt. Minėdamas 1899 Palangoje įvykusio liet. spektaklio (Keturakio „Amerika pirtyje") 20 metų sukaktį, T. t. pastatė M. Petrausko operą „Birutė". T. t. gastroliavo Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis), Kybartuose, Vilkaviškyje, Marijampolėje. Švietimo m-jai nustojus teikti subsidiją, T. t. 1919.XII.15 persitvarkė į vaidybos studiją.

Vaidybos studijai parengus aktorių, T. t. buvo atgaivintas visuom. pagrindais. Buvo pastatytos pjesės: T. Vaišnoro (V. Bičiūno) „Gedimino sapnas" (1923.XI.8), Vydūno „Žvaigždžių takai", „Vaidilutė", V. Krėvės „Šarūnas" ir kt. Teatro direktorius ir režisierius buvo A. Sutkus, režisieriaus padėjėjas A. Gricius, dailininkas V. Bičiūnas. Aktorių kolektyvą sudarė: J. Jonaitis, N. Jurašiūnaitė, K. Juršys, H. Kačinskas, V. Marcinkus, A. Olšauskas, J. Oškinaitė, A. Paliušytė, S. Pelaitis, P. Pinkauskaitė, A. Pranaitis, J. Siparis, V. Tamaliūnas, N. Vosyliūtė ir kt. T. t. nustojus veikti (1925.V.8), dauguma jo aktorių buvo priimti į Valstybės teatrą.

„TAUTOS ŪKIS"— buržuazinis ekonomikos žurnalas, ėjęs 1930—40 Kaune. Leido Ekonominių studijų d-ja. 1930—36 ėjo kas mėnesį, 1937—40 — kas savaitę. 1930—35 redagavo J. Purickis, S. Kuzminskis ir V. Kvieska, 1936—40 — V. Juodeika ir V. Mačys. 1938—40 leido mėnesinį priedą vok. kalba „Volkswirtschaft" („Tautos ūkis").

„TAUTOS VAIRAS" — nacionalistinis savaitinis žurnalas, ėjęs 1924 Kaune. Redagavo A. Smetona.

„TAUTOS VALIA" — fašistinis savaitraštis, ėjęs 1926.X—XI Kaune. Redagavo V. Grigaliūnas-Glovackis. Pasižymėjo provokaciniais išpuoliais prieš komunistus, buvo faš. perversmo (1926.XII.17) rengėjų organas. Nr. 8 (paskutinis) konfiskuotas.

TAUTRIMAS Leonas [g. 1922.XII.20 Strošiūnuose (Kaišiadorių rj.)] — kino operatorius. 1943 Vilniuje baigė g-ją. Nuo 1946 Lietuvos Kino studijos operatorius. Nuo 1957 TSKP narys. Daugelio kino žurnalų, apybraižų operatorius. Svarbesniosios apybraižos: „Neringa" (1957), „Nemuno žiotys" (1958), „Nemuno žiburiai" (1960), „Kai akmenys prabyla" (1962), „Nebaigtas dienoraščio puslapis" (1964), „Stinga tiktai fiurerio" (1965) ir kt.

TAUTŪŠIAI — kaimas Raseinių rj., Žaiginio apyl., 7 km į p. r. nuo Žaiginio, 11 km į š. r. nuo Betygalos, prie Raseinių—Baisogalos kelio. 149 gyv. (1970). Pro kaimą teka Luknė (Dubysos intakas), iš p. prieina Kupsčių ir Zvėgių miškai, iš p. r. Ilgšilio pelkė. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la. Kaimo laukuose rasta XIV—XI a. pr. m. e. žalvarinis r. Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis ir žalvarinis įmovinis ietigalis. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė T. gyventojus J. Bartkų (apylinkės pirmininką), J. Rimkų su žmona, V. Stoškų. 1959 kaime buvo 193 gyv.

TAUTŪŠIŲ PELKĖ, Ilgšilis,— pelkė Raseinių rj., 8 km į p. r. nuo Žaiginio, prie Raseinių—Baisogalos kelio, Zvėgių-Kupsčių miškų masyve. Plotas 762 ha (pramoninis 601 ha). Klampi raistinė žemapelkė. Joje prasideda Šušvės deš. intakas Ažytė. Durpių klodo didž. storis 4,9 m, vid. 1,8 m; vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 11%. Pelkės v. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio storis 0,2—2,2 m).

TAUTVILAS [m. 1390 Vilniuje] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sritinis kunigaikštis, Kęstučio sūnus. Kai Vytautas 1382 iš Krėvos kalėjimo pabėgo pas kryžiuočius, prie jo prisidėjo ir T., iš kurio Jogaila buvo atėmęs Naugarduko sritį. 1390 antrą kartą bėgdamas pas kryžiuočius, be kitų, Vytautas davė įkaitu ir T. su jo žmona. 1390 kryžiuočių žygio į Lietuvą metu Tautvilas, žygiavęs kartu su jais, žuvo prie Vilniaus pilies sienų.

TEATRAS [gr. *theatron* — reginio vieta, reginys] — meno šaka, pagrįsta dramitiniu veiksmu, kurį aktoriai vaidina žiūrovams. T. meno kūrinio — spektaklio — vaizdų sistemą sudaro dramos, režisūros, aktoriaus vaidybos, scenografijos, muzikos, choreografijos ir kt. elementai. Teatru vadinama dar ir pati T. meno įstaiga. Pagal vyraujančias išraiškos priemones skiriami dramos, operos, baleto ir kitokie teatrai.

T. pradmenų yra liet. liaudies papročiuose, pramogose ir tautosakoje. Jų buvo t. p. pagoniškajame kulte ir mitologijoje. Šie T. pradmenys vadinami liaudies T. vardu. Lietuvos kaime įv. susibūrimų metu nuo seno buvo vaidinamos improvizuotos scenos („Katinas", „Malūnininkas", „Meškininkas", „Šiaučiai", „Barzdaskutys", „Sviesto mušėja"), vaizduojančios liaudies buitį, darbus. Jas improvizuodavo keli susibūrimo dalyviai, laikydamiesi tradicinio siužeto. Daug tokių scenų ir dramatizuotų žaidimų buvo vaidinama ir žaidžiama per šeimos šventes, ypač per vestuves. *Vestuvių* apeigos ilgainiui virto vientisa drama, turinčia tam tikrą konfliktą, personažus su apibrėžtais vaidmenimis, tradicinį dialogų ir monologų tekstą. Svarbiausieji vestuvių personažai (kvieslys, kraitvežiai) dėvėdavo raiškius kostiumus, vartodavo butaforinius daiktus. Nemažą reikšmę vestuvių apeigose turėjo muzika ir dainos, palydinčios daugelį vestuvių personažų veiksmų. Dramatizuotos buvo ir daugelio kalendorinių švenčių apeigos. *Užgavėnių* karnavalas vyko pagal tradicinį scenarijų. Karnavalo personažai (Kanapinis, Lašininis, Kotrė, Morė, Gavėnas, raganos, įv. gyvuliai ir žvėrys) buvo raiškiai apsirengę ir išsidažę, dėvėjo kaukes. Buvo vartojami specialūs butaforiniai reikmenys. Nemaža scenelių persirengus, dėvint kaukes, buvo vaidinama per žiemos šventes ir vakarones. Savitas dramatizuotas apeigas turėjo pavasario ir vasaros šventės (Sekminės, Joninės), įv. darbų (rugiapiūtės, linarūčio, linamynio) pabaigtuvės.

XVI—XVIII a. Lietuvoje veikė mokyklinių ir karaliaus bei didikų dvarų teatrų. Mokykliniai T. veikė Vilniaus, Kražių, Kauno, Žodiškių (BTSR, Smurgainių rj.), Pašiaušės (Kelmės rj.) jėzuitų kolegijose ir Vilniaus un-te. Kaip ir kitose Europos šalyse, mokyklinis T. buvo skirtas religiniams ir didaktiniams tikslams. Be deklamacijų ir mažų dialogų, skirtų pačių mokinių ir mokytojų auditorijai, didelę pasirodymų dalį sudarė vieši vaidinimai, vykdavę iškilmingai pradedant ir užbaigiant mokslo metus, t. p. per Užgavėnes. Vaidinimai ir įspūdingi teatralizuoti reginiai su deklamacijomis, muzika, šokiais, turtinga scenine butaforija buvo rengiami įvairiomis svarbiomis valstybės ir bažnyčios gyvenimo progomis (pvz., sutinkant karalių, žymų karvedį). Pirmasis viešas mokyklinio T. spektaklis įvyko Vilniaus kolegijoje 1570.X.18. Kolegijos kieme lot. kalba buvo suvaidinta S. Tučio tragikomedija „Herkulis". XVI a. pab.—XVIII a. Vilniaus un-te vaidinimai buvo rengiami po keletą kartų per metus. Buvo vaidinamos Italijos, Ispanijos, Vokietijos, Lenkijos ir kt. šalių mokyklinių T. pjesės bei vietoje parašyti kompiliaciniai ir originalūs veikalai. Mokykliniam T. pjesių parašė poetikos ir retorikos profesoriai V. Daukša, V. Narmuntas, G. Šimkevičius, K. Vasgirdas. Pjesės buvo rašomos ir vaidinamos daugiausia lot. kalba. Jose būdavo intermedijų (daugiausia satyrinių) su liet. buities bei kalbos elementais. Siužetai pjesėms buvo imami iš Biblijos, šventųjų ir kankinių gyvenimo, jėzuitų misijų veiklos ir tuometinių egzotinių tautų (kinų, japonų ir kt.) buities. Nemaža kūrinių buvo ist. tematikos. Kūriniams Lietuvos istorijos temomis siužetai buvo imami iš M. Strijkovskio ir A. Kojelavičiaus-Vijūko veikalų. Šių pjesių herojai buvo

LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS

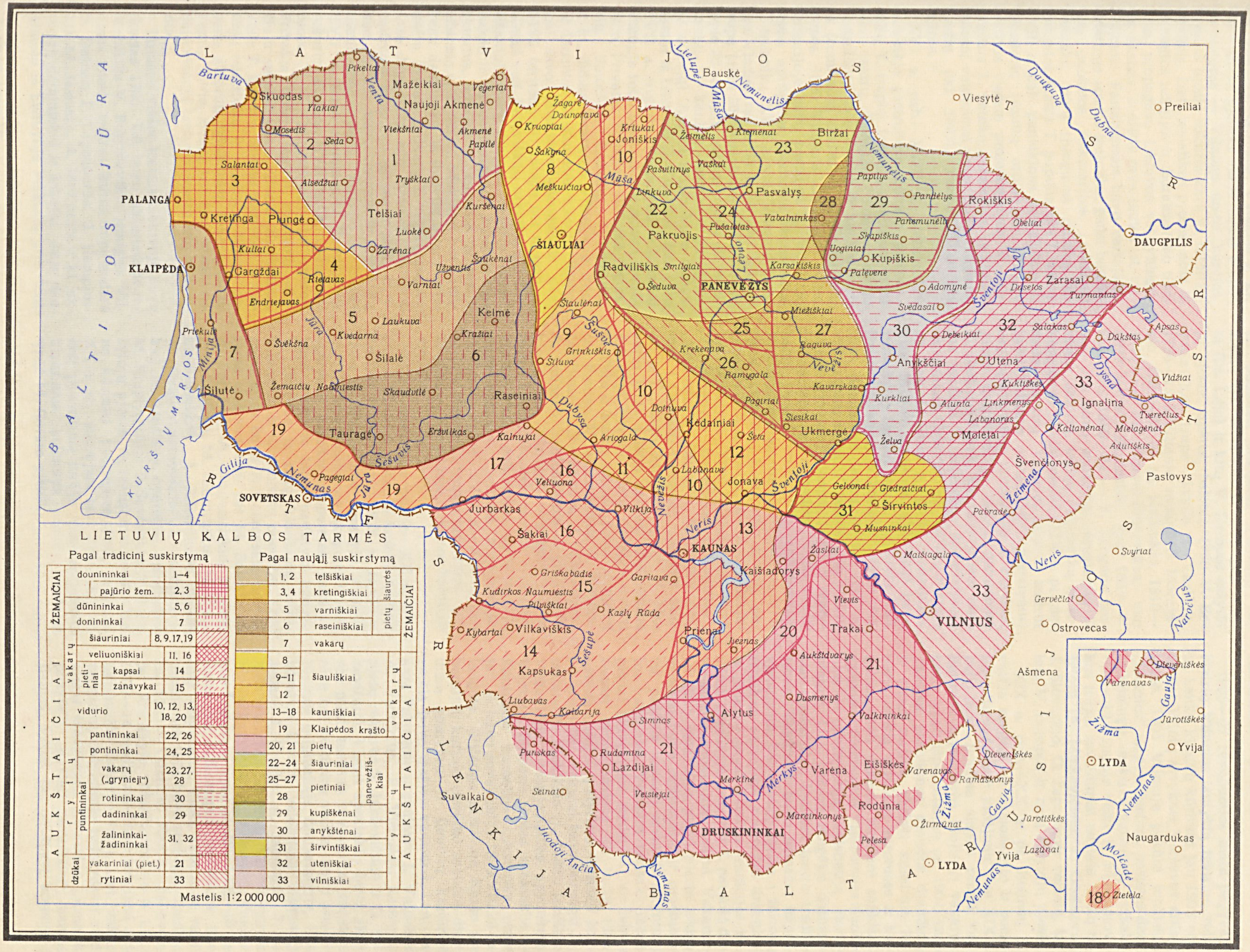

Vaidevutis, Mindaugas, Vytenis, Algirdas, Kęstutis, Skirgaila, Vytautas ir kt. Kai kuriose pjesėse aukštinamas Steponas Batoras — Vilniaus un-to įkūrėjas. Nemaža pjesių sukurta karų su totoriais temomis. Liet. tematikos pjesės, nors ir pajungtos religijos ir moralizavimo tikslams, propagavo Lietuvos valstybingumą, skatino domėtis savo tautos ist. tradicijomis. Pastatymams buvo vartojama sudėtinga scenos technika, gausi butaforija, puošnios dekoracijos, į dramos spektaklį buvo įjungiama muzika, šokiai. Mokyklinis T. populiarino T. meną. XVIII a. pab. panaikinus mokyklinio T. iniciatorių jėzuitų ordiną ir Vilniuje įsikūrus viešam profesionaliam T., mokyklinis T. neteko ankstesnės reikšmės. Didesni vaidinimai ilgiau buvo rengiami Kražių (iki 1843), Telšių, Ukmergės m-lose.

XVI a. pab.—XVIII a. Lietuvos D. Kun-stėje gastroliavo nemaža profesionalių T. trupių, feodalų dvaruose veikė priv. teatrų. Karaliaus dvare Vilniuje gastroliavo italų operos ir kaukių teatro (commedia dell'arte), anglų aktorių trupės. 1639 Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje buvo pastatyti T. rūmai, jų scena aprūpinta modernia renesansine T. technika. XVII a. vid. Vilniuje karalius Vladislovas Vaza laikė savo operos trupę (apie 30 dainininkų), baleto trupę (apie 20 šokėjų), orkestrą (apie 40 muzikantų) ir kaukių teatro trupę (apie 10 aktorių). Artistų trupės buvo atlyginamos iš Lietuvos D. Kun-stės iždo. Nuo XVII a. vidurio Žečpospolitos karaliai Vilniuje retai besilankė, ir artistų trupės iširo. Privatūs T. ilgiau išsilaikė Oginskių, Potockių, Radvilų, Tyzenhauzų ir kt. didikų dvaruose Vilniuje ir kitose Lietuvos D. Kun-stės vietose. Radvilos savo dvaruose (daugiausia dab. BTSR teritorijoje) turėjo net 6 teatrus, išlaikė vad. lietuviškąjį orkestrą (25 muzikantų), chorą, dramos ir baleto trupes, baleto ir dainavimo m-las. Šiose m-lose aktorius, šokėjus ir muzikantus rengė užsienio specialistai. Mokiniai buvo renkami daugiausia iš Radvilų dvarų valstiečių. Privataus dvarų T. repertuarą sudarė daugiausia ano meto V. Europos teatruose einančios pjesės ir muz. kūriniai, tačiau buvo statoma ir originalių pjesių bei operų. Radvilų teatruose XVII a. buvo statomos U. Radvilienės sukurtos dramos, XVIII a. Oginskių teatruose — M. Oginskio sukurtos operos. Privatūs feodalų teatrai, turėdami sąlyčio ir su platesniais visuom. sluoksniais, ugdė T. žiūrovą. Šiuose teatruose iš vietinių miestiečių ir valstiečių išaugo nemaža aktorių, dainininkų, šokėjų, muzikantų, kurie, dvarų trupėms yrant, sudarė viešųjų Lietuvos teatrų trupių branduolį.

Pirmasis viešas teatras Lietuvoje buvo įkurtas 1785. Tai buvo aktoriaus ir režisieriaus V. Boguslavskio įsteigtas Vilniaus miesto teatras, kurio trupę sudarė S. Dešner, P. Drozdovska, J. Hempinskis, M. Jasinska, A. Mežinskis ir kt. aktoriai, dainininkai ir šokėjai, atėję daugiausia iš Lietuvoje veikusių priv. teatrų. Trupės repertuarą sudarė prancūzų (P. Bomaršė, Moljero, Voltero), vokiečių (A. Kocebiu, G. Lesingo), anglų (Dž. Lilio) ir kitų V. Europos rašytojų pjesės, operos, baletai. 1790 V. Boguslavskio trupė išvyko į Varšuvą. 1796—1805 Vilniuje vaidino D. Moravskio, 1805—20 — M. Kažinskio, 1810—1811 — M. Korvel-Moravskos, nuo 1827 — K. Skilinskio, nuo 1835 — Šmithofo, 1859—64 — K. Šliogerio trupės. Jos buvo sudarytos daugiausia iš vietos aktorių, tačiau dainininkų ir šokėjų buvo ir užsieniečių. XIX a. pr. nemažą paramą Vilniaus miesto teatrui teikė Vilniaus un-tas. Muz. pastatymus organizavo un-to profesorius J. Frankas, juose dalyvavo jo žmona dainininkė K. Gerhardi-Frank. Vilniaus miesto teatras vaidino T. reikalams pritaikytuose buvusiuose Oskerkų bei Radvilų rūmuose (dab. L. Giros g.) ir kt. pastatuose, nuo 1810 — rotušėje, kuri 1845 buvo pritaikyta teatrui (dab. Lietuvos TSR Dailės muziejus). Vilniaus T. trupės vaidino daugiausia lenkų, o nuo XIX a. vid. ir rusų kalba. T. taikėsi prie įvairių miesto gyventojų luomų, todėl jo repertuaras buvo labai įvairus. Buvo vaidinami farsai, vodeviliai, melodramos, V. Europos dramaturgų (F. Šilerio, Voltero) veikalai. Klasikinių pjesių pagausėjo XIX a. trečiajame ir ketvirtajame d-metyje. Ypač populiarios buvo V. Šekspyro tragedijos („Hamletas", „Makbetas", „Otelas"), F. Šilerio dramos („Orleano mergelė", „Marija Stiuart"), V. Hugo, Moljero pjesės, V. Mocarto ir D. Obero operos. Penktajame d-metyje buvo pradėta daugiau statyti vietinių ir lenkų autorių pjesių ir operų (A. Fredro, V. Marevičiaus, L. Kondratovičiaus-V. Sirokomlės, J. Kraševskio, A. Odineco, S. Moniuškos, J. Liubomirskio ir kt. kūriniai). Vilniaus miesto teatro spektaklių dekoracijas kūrė daugiausia vietos dailininkai, davę pradžią profesionaliajai Lietuvos scenografijai (ž. *Teatro dailė*). XVIII a.—XIX a. pirmojoje pusėje T. trupės protarpiais veikė Kaune, Klaipėdoje ir kitose Lietuvos vietose.

XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje Vilniuje ir Kaune lankėsi nemaža Rusijos teatrų trupių. XIX a. septintajame ir aštuntajame d-metyje Vilniuje rusų k. buvo statomos daugiausia italų operos ir klasikinės operetės. Devintajame d-metyje buvo pastatyta nemaža V. Europos ir rusų klasikinių operų, baltarusių ir ukrainiečių operečių. Ypač populiarios buvo P. Čaikovskio operos. Buvo statomos taip pat M. Balakirevo, A. Borodino, A. Dargomižskio, M. Glinkos, C. Kiuji, M. Musorgskio, N. Rimskio-Korsakovo, A. Rubinšteino operos, S. Gulak-Artemovskio, I. Kotliarevskio, N. Lisenkos operetės, vaidinamos M. Krapivnickio, T. Ševčenkos ir kt. rašytojų pjesės — realistiniai scenos meno kūriniai, propagavę dem. pažiūras. XX a. pr., stiprėjant rev. judėjimui, didelį pasisekimą turėjo opius socialinius klausimus keliantys scenos veikalai, ypač M. Gorkio pjesės.

1905—07 revoliucijos metu pagyvėjo įvairių Vilniaus tautybių teatrinė veikla. Lenkų klasikų kūrinius jau 1905 vaidino į Vilnių atvykusi Varšuvos artistų trupė. 1905 Vilniuje įsikūrė lenkiškas „Liutnios" mėgėjų teatras, pastatęs daug reikšmingų lenkų dramaturgų veikalų. 1906—10 Vilniuje veikė N. Mlodzejovskos trupė, suvaidinusi nemaža lenkų rašytojų (A. Mickevičiaus, E. Ožeškovos, J. Slovackio, G. Zapolskos) veikalų, keletą V. Europos ir rusų rašytojų pjesių.

XIX a. pab.—XX a. pr. lietuvių T. veikla susijusi su nacionalinio ir socialinio išsivadavimo judėjimu. Jau XIX a. pab. buvo pradėta slaptai rengti vad. lietuviškuosius (arba klojimų) vakarus, kurie ypač išpopuliarėjo po 1904, caro valdžiai panaikinus spaudos draudimą ir ėmus mažiau varžyti kultūrinę lietuvių veiklą. Plisdami miestuose ir kaimuose, liet. vakarai pasidarė sąjūdžiu, apėmusiu plačiausius visuomenės sluoksnius — inteligentiją, valstietiją, darbininkiją. Liet. vakarų rengėjai dažniausiai rėmėsi liet. liaudies teatro tradicijomis. Vaidinant buvo nemažai improvizuojama, balsu reaguojama į žiūrovų replikas, vartojami autentiški drabužiai ir daiktai, pagal liaudies tradicijas kuriama butaforija. Mėgėjų T. paruošė dirvą profesionaliam liet. teatrui. Vakaruose buvo vaidinama pagal pjesių tekstą, veikalai buvo režisuojami ir repetuojami, pradėta naudoti scena ir techniniai jos įrenginiai. Veikalus režisavę inteligentai (daugiausia studentai) vis labiau rėmėsi profesionalaus kt. tautų (daugiausia rusų) T. patyrimu. Pirmieji žinomi slapti liet. vakarai buvo surengti Panemunėlio (Rokiškio rj.; 1893), Joniškio, Vilkaviškio, Marijampolės apylinkėse, Vilniuje. Pirmasis viešas spektaklis — Keturakio komedija „Amerika pirtyje" — buvo suvaidintas 1899.VIII.20 Palangoje (Palanga priklausė Kuršo gubernijai, kurioje neveikė spaudos draudimo įstatymas ir lietuvių kultūrinė veikla buvo mažiau varžoma). Liet. vakarą Palangoje organizavo L. Vaineikis, A. Janulaitis, P. Višinskis; Keturakio pjesę režisavo S. Jakševičiūtė ir G. Petkevičaitė. Viešas spektaklis buvo akstinas plėsti teatrinę ir apskritai visuomeninę bei kultūrinę veiklą. Buvo pradėta rūpintis originaliąja dramaturgija. 1900 įsteigtas Šiaulių vaidintojų būrelis (jį sudarė J. Čiurlys, A. Janulaitis, J. Janulaitytė, M. Lingvys, V. Mongirdas, M. Pečkauskaitė, P. Višinskis). Vaidinimai Lietuvoje ypač paplito 1905—07 revoliucijos laikotarpiu, padidėjus liaudies aktyvumui. Viešų vakarų su vaidinimais jau 1904 buvo surengta Šiauliuose, 1905 — Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Rokiškyje, Marijampolėje ir kitur. 1905—14 vaidinimai buvo rengiami apytikriai 200 Lietuvos vietų. Liet. vakarų programą dažniausiai sudarydavo vaidinimas (daugiausia Keturakio „Amerika pirtyje"), „gyvieji paveikslai", liaudies dainos, šokiai bei žaidimai scenoje ir

salėje, deklamacijos. Kaimuose, kai kur ir miesteliuose, stingant patalpų, vakarai buvo rengiami klojimuose. Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pab.—XX a. pr. kūrėsi savišalpos, kultūrinės, profesinės ir kt. d-jos, turėjusios nemažą reikšmę liet. T. raidai. Daugelis šių d-jų turėjo vaidintojų būrelius, iš kurių didesniuosiuose miestuose išaugo pastovūs mėgėjų T. kolektyvai, kai kur turėję profesionalius režisierius, patalpas, T. inventorių. Tokie vaidintojų kolektyvai pradėjo planuoti repertuarą visam sezonui, daug dėmesio skyrė pastatymų meniškumui, organizavo vaidintojų kursus, kuriuose buvo mokomasi bendrinės kalbos ir tarties, sceninio judesio, deklamavimo.

Vienas svarbiausių lietuvių T. veiklos centrų XIX a. pab.—XX a. pr. buvo Vilnius. Jau nuo 1898 slaptus vaidinimus čia rengė *„Apaštalų kuopa"*. 1904 įsteigta Vilniaus lietuvių savišalpos draugovė, vėliau — *„Vilniaus kanklių"*, „Kanklių" ir *„Rūtos"* d-jos rengė koncertus ir vaidinimus. Vilniaus d-jų vaidintojai suvaidino nemaža liet. rašytojų (L. Giros, G. Landsbergio, G. Petkevičaitės, M. Šikšnio, Vaižganto, Žemaitės) pjesių, pastatė pirmąsias liet. operetes — M. Petrausko „Adomą ir Ievą" ir „Kaminkrėtį ir malūnininką", pirmąją liet. operą — M. Petrausko „Birutę". Kaune T. veiklai vadovavo *„Dainos"*, Šiauliuose — *„Varpo"*, Panevėžyje — *„Aido"*, Marijampolėje — *„Gabijos"*, Telšiuose — *„Kanklių"*, Rokiškyje — „Kanklių", Biržuose—*„Lyros"* ir kt. d-jos. D-jų vaidintojų repertuarą sudarė daugiausia XIX a. pab.—XX a. pr. lietuvių rašytojų pjesės (ž. *Drama*). Buvo statoma t. p. nemaža verstinių rusų, lenkų ir kt. tautų dramaturgų veikalų, vaizduojančių liaudies gyvenimą, keliančių svarbius socialinius ir nacionalinius klausimus. D-jų spektaklius režisavo (dažnai ir patys juose vaidindami) L. Jakavičius, S. Jakševičiūtė, G. Landsbergis, J. Linartas, J. Misius, A. Rucevičius ir kiti savamoksliai režisieriai, raiškių vaidmenų sukūrė K. Alyta, K. Buterlevičiūtė, P. Gaidelionis, P. Grigaitis, A. Jasūdis, J. Linartienė, K. Puida, G. Sapkauskaitė, J. Strazdas, J. Zauka ir kt. vaidintojai.

1909 Vilniuje jungtinėmis Lietuvos kultūrinių draugijų jėgomis surengtas pirmojo viešo spektaklio (Palangoje) dešimtmečio jubiliejus. Jį rengiant, pradėta kelti profesionalaus liet. T. įkūrimo idėja. Profesionalumo kryptimi jau buvo nemaža pažengusios ankstesnės skrajojamosios trupės — J. Misiaus vadovaujamas Artistų mėgėjų būrelis (1905—1907 gastroliavęs Šiaulių apylinkėse), 1909 įsteigta Šiaulių artistų kuopa. Po jubiliejaus profesionalaus T. pavyzdžiu pradėjo dirbti *Vilniaus lietuvių artistų sąjunga*, įsikūrusi 1910, susijungus Vilniaus lietuvių savišalpos draugovės vaidintojų mėgėjų kuopai su „Rūtos" d-jos artistų mėgėjų būreliu. 1912 Vilniaus lietuvių artistų s-ga persitvarkė į *Vilniaus lietuvių artistų bendrovę*. Ši b-vė parengė gausų repertuarą. Jos vaidintojai bandė verstis iš T. gaunamomis pajamomis. Š. Lietuvoje 1911—14 gastroliavo J. Vaičkaus *Skrajojamasis teatras*, kuris išaugo iš vaidintojų trupės, nuo 1905 rengusios vakarus Mažeikių apylinkėse. 1911—14 Kaune ir kituose Lietuvos miestuose gastroliavo A. Vitkausko vadovaujama Pirmoji lietuvių artistų trupė (nuo 1913 Kauno lietuvių dramos artistų b-vė).

I pasaul. karo metais T. veikla Lietuvoje sutriko. Nemaža T. veikėjų pasitraukė į Rusiją. Kaizeriniai okupantai varžė kultūrinę lietuvių veiklą. Vilniuje G. Landsbergio, A. Rucevičiaus, J. Strazdo pastangomis prie Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti buvo sudaryta teatrinė trupė. Artėjant frontui, kai kurie J. Vaičkaus vadovaujamo Skrajojamojo teatro vaidintojai pasitraukė į Petrogradą. 1918 vid. J. Vaičkaus trupė grįžo į Lietuvą, surengė spektaklių Vilniuje ir iki rudens gastroliavo provincijoje. Kaune nuo 1918 veikė Dainos ir scenos d-ja, netrukus pasivadinusi Pirmąja lietuvių artistų kuopa. Šiai kuopai vadovavo U. Babickaitė.

XIX a. pab.—XX a. pr. nemaža nuveikė įvairių Rusijos imperijos miestų, R. Prūsijos ir JAV lietuvių scenos mėgėjai. Nuo 1895 liet. vakarai buvo rengiami Peterburge. Čia vaidino *Labdaringosios Peterburgo lietuvių bei žemaičių draugijos, Peterburgo lietuvių savitarpinės pagalbos draugijos, Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos draugijos* vaidintojai, daug spektaklių surengė Lošikų būrelis (1900—05) ir Literatiškai muzikališkai dramatiškas būrelis (nuo 1908). Peterburge 1903 buvo pirmą kartą pastatyti muzikiniai lietuvių scenos veikalai — M. Petrausko operetės. 1911 čia buvo įsteigta Peterburgo lietuvių vaidintojų kuopa. Jos režisieriumi dirbo aktorius K. Glinskis, kuopos darbą kreipęs profesionalumo linkme. Peterburgo lietuvių scenos mėgėjų veikloje dalyvavo Z. Arlauskaitė, A. Busilas, K. Buterlevičiūtė, F. Daugėla, V. Dulaitis, J. Geniušas, A. Jasūdis, K. Jurgelionis, J. Lukšienė, J. Strazdas, J. Vaičiulis, J. Zauka, L. Žilinskas ir kt. vaidintojai. I pasaul. karo metais čia veikė J. Vaičkaus Skrajojamasis teatras ir jo įsteigta vaidybos m-la.

Rygoje vakarus nuo 1898 rengė Rygos lietuvių pašalpos d-jos teatrinis būrelis, vėliau — *„Žvaigždės"*, *„Vilties"*, *„Kanklių"*, *„Žaislo"* ir kt. d-jų vaidintojai. Ypač daug nuveikė „Kanklių" d-ja, turėjusi vaidintojų būrelį, didelį chorą, vokalinių ir instrumentinių ansamblių. „Žaislo" d-jos vaidintojai orientavosi į darbininkų auditoriją. Nemaža vakarų darbininkams surengė s-d. krypties d-ja *„Giedra"*. Rygos lietuvių T. veikloje dalyvavo vieni pirmųjų liet. dramaturgų P. Pundzevičius, M. Šikšnys, veikalus režisavo L. Jakavičius, J. Linartas, V. Skardinskas, raiškių vaidmenų sukūrė Z. Arlauskaitė, J. Linartienė ir kt. vaidintojai. Liepojoje vaidinimus rengė Liepojos lietuvių sušelpiamoji d-ja ir Liepojos lietuvių d-ja. Vaidintojai čia turėjo spec. pastatą. Liepojos lietuvių T. veikloje dalyvavo A. Dvarionas, B. Dvarionas, Kulys, K. Levandauskas, K. Sklėrius. Mintaujoje liet. vakarai (nuo 1894) buvo rengiami J. Jablonskio ir L. Didžiulienės iniciatyva.

Lietuviai dalyvavo XIX a. pabaigoje Maskvoje rengiamuose etnografiniuose koncertuose. Vėliau vaidinimus rengė Maskvos lietuvių šelpimo d-ja, Dailės dramos kuopelė (įst. 1912), Lietuvių dramos artistų b-vė (įst. 1916). T. veikloje dalyvavo J. Baltrušaitis, A. Nezabitauskaitė, M. Oleka, O. Rymaitė, L. Sipavičiūtė-Fedotova, L. Skalskaitė-Šukevičienė, A. Sutkus, P. Valavičiūtė, J. Žiugžda. Odesoje liet. vakarus rengė Savitarpinės pagalbos b-vė (įst. 1904) ir *„Rūtos"* d-ja. Scenos mėgėjų veikloje čia dalyvavo K. Sleževičius, M. Sleževičius, Z. Žemaitis ir kiti. XIX a. pab.—XX a. pr. liet. vakarų su vaidinimais buvo surengta Varšuvoje, Lomžoje, Taline, Tartu, Minske, Tbilisyje, Voroneže ir kituose Rusijos imperijos miestuose.

R. Prūsijoje liet. vakarus pirmiausia pradėjo rengti *„Birutės"* d-ja. Jau 1895 šios d-jos vaidintojai pastatė didelį veikalą — A. Fromo pjesę „Kauno pilies išgriovimas". Tilžėje, Rambyno kalne ir kt. vietose liet. vakarus rengė taip pat *Tilžės lietuvių giedotojų draugija*. Jų vakaruose buvo vaidinamos Vydūno, J. Vanagaičio ir kitų liet. rašytojų dramos. Kai kuriuose R. Prūsijos vaidintojų spektakliuose lankydavosi iki 3000 žiūrovų.

JAV lietuvių vaidintojų būrelius jau 1885 pradėjo organizuoti J. Šliūpas. Pirmąjį spektaklį (A. Turskio pjesę „Be sumnenės") 1889 suvaidino Plimuto scenos mėgėjai (rež. A. Burba). Vėliau liet. vakarus rengė įvairiuose JAV miestuose veikusios d-jos: Baltimorėje — Lietuvių T. mylėtojų draugystė (įst. 1897), Lietuvių dainos d-ja, Bostone — „Gabijos" d-ja (įst. 1914), Čikagoje — „Varpo" d-ja (įst. 1889), Teatrališka draugystė (įst. 1892), Teatrališkai moksliška S. Daukanto draugystė (įst. 1897), Dr. V. Kudirkos dainininkų d-ja (įst. 1899), „Birutės" d-ja (įst. 1908), Dramatiškas ratelis (įst. 1909), „Veidrodžio" b-vė (įst. 1914), *Lietuvių meno sąjunga*, Detroite — Lietuvių dailės choras (įst. 1915), Niujorke — muz. d-ja „Milda" (įst. 1894), Dr. V. Kudirkos giedorių draugystė (įst. 1899), muz. d-ja *„Aidas"* (įst. 1912) ir kt. Tai buvo daugiausia liberalinės krypties kultūrinės d-jos. Į darbininkų auditoriją labiausiai orientavosi „Veidrodžio" b-vės ir kitų B. Laucevičiaus vadovaujamų scenos mėgėjų būrelių vaidintojai, pastatę nemaža pažangaus turinio, aktualius socialinius klausimus keliančių pjesių. JAV lietuvių vakaruose ypač populiarios buvo originalios (M. Petrausko, A. Pociaus, S. Šimkaus, A. Vanagaičio ir kt. kompozitorių) ir verstinės operetės.

Svetur gyvavusių lietuvių kultūrinių d-jų ir būrelių veikla turėjo nemažą poveikį liet. T. raidai Lietuvoje. Šia

prasme ypač reikšmingas Peterburgo ir Rygos lietuvių teatrinis gyvenimas. Šių miestų vaidintojai stengėsi perimti rusų ir latvių profesionalių T. patyrimą. Čia išaugo gabių režisierių ir vaidintojų, buvo rūpinamasi originaliu repertuaru, vaidintojų kvalifikacija. Rusijos miestuose teatrinėje veikloje dalyvavo liet. aktoriai K. Glinskis, O. Rymaitė, A. Sutkus, J. Vaičkus, A. Vitkauskas, dainininkai S. Audėjus, A. Galaunienė, K. Petrauskas, kompozitoriai A. Kačanauskas, M. Petrauskas, Č. Sasnauskas, J. Talat-Kelpša, S. Šimkus, baigę vaidybos m-las ir konservatorijas. Kai kurie dainininkai ir muzikai (M. Petrauskas, M. Rakauskaitė, A. Sodeika, S. Šimkus) dalyvavo JAV lietuvių scenos mėgėjų veikloje. Lietuvos ir kt. šalių mėgėjų teatruose išaugę aktoriai, dainininkai ir režisieriai sudarė profesionalių liet. teatrų branduolį.

1919 Lietuvos taryb. vyriausybės pastangomis Vilniuje buvo pradėtas kurti profesionalus liet. teatras. Švietimo liaudies komisariate buvo įsteigtas T. skyrius, kuris rūpinosi T. m-los ir darbininkų studijos, skrajojamųjų trupių organizavimo, repertuaro ir kitais T. reikalais. Taryb. vyriausybė išleido dekretą apie Vilniaus teatrų nacionalizavimą. Švietimo liaudies komisariatas perėmė Vilniaus miesto teatro, „Liutnios" teatro ir Lenkų teatro patalpas su visu inventoriumi. Organizuoti profesionalaus liet. teatro iš Petrogrado į Vilnių, Švietimo liaudies komisariato pakviestas, atvyko K. Glinskis. Jis suorganizavo nedidelę trupę, kurios branduolį sudarė su K. Glinskiu atvykę jo mokiniai — Peterburgo artistų būrelio dalyviai — ir keletas Vilniuje veikusių d-jų vaidintojų. K. Glinskio trupė pradėjo repetuoti J. Strazdo pjesę „Sugrįžo". Jau nuo 1918 pab. Vilniuje vaidino iš Petrogrado sugrįžęs J. Vaičkaus Skrajojamasis teatras; jis surengė nemaža spektaklių miesto visuomenei ir raudonarmiečiams. 1919 Skrajojamasis T., Lietuvos taryb. vyriausybės remiamas, pradėjo veikti kaip profesionalus kolektyvas. Jis gavo dab. Akademinio operos ir baleto teatro patalpas, turėjo pastovią aktorių trupę, kuri taryb. vyriausybės buvo materialiai aprūpinta. J. Vaičkaus trupė orientavosi į gyv. meto aktualijas, jos repertuarą sudarė dem. turinio, burž. santvarką kritikuojančios pjesės — K. Jasiukaičio „Alkani žmonės", B. Laucevičiaus „Žmonės", S. Bogušytės ir V. Dirmantaitės „Dumblynė" (pagal E. Ožeškovą). Skrajojamojo teatro repertuaro socialinis kryptingumas, demokratiškumas, realistinė psichologinė aktorių vaidyba atitiko rev. pakilimo meto žiūrovų nuotaikas ir taryb. vyriausybės kultūrinę politiką. J. Vaičkui buvo pavesta organizuoti Vilniaus darbininkų dailės teatrą. Intensyvų ir vaisingą K. Glinskio ir J. Vaičkaus trupių darbą nutraukė lenkų legionierių įsiveržimas į Vilnių. K. Glinskis, išsirūpinęs buržuazinio Laikinojo Vilniaus lietuvių k-to paramą, buvo įsteigęs Vilniaus lietuvių teatro studiją, tačiau ji, negalėdama veikti Lenkijos okupuotame Vilniuje, persikėlė į Kauną.

1919—40 liet. T. veiklos centras buvo Kaunas. 1919.IV A. Sutkus čia įsteigė *Tautos teatrą*. Šis teatras tų pačių metų pabaigoje nustojo veikęs. Dauguma jo aktorių perėjo į 1919—25 Kaune veikusią A. Sutkaus vaidybos studiją. Savo veiklą Tautos teatras buvo atgaivinęs 1923—25. Tautos teatre buvo statomos daugiausia liet. rašytojų (A. Fromo, V. Krėvės, G. Landsbergio, G. Petkevičaitės, Vydūno, Žemaitės) pjesės, ieškoma nacionalinės T. meno išraiškos. 1919.V Kaune buvo įkurtas *„Vilkolakio"* klubas. Iš pradžių jame buvo statomi farsai, kabaretiniai numeriai. 1920 klubui pradėjo vadovauti A. Sutkus. Jo, B. Sruogos ir kitų klubo narių pastangomis „Vilkolakis" palaipsniui pasidarė kūrybingu satyros teatru, kurio vaidinimuose buvo keliami aktualūs visuomenės gyvenimo klausimai, kritikuojamos burž. visuomenės ydos. 1925 „Vilkolakio" teatras buvo uždarytas. Tautos teatre ir „Vilkolakio" trupėse vaidino E. Bindokaitė, N. Jurašiūnaitė, K. Juršys, H. Kačinskas, J. Oškinaitė, P. Pinkauskaitė, J. Siparis, J. Stumbras, V. Tamaliūnas, N. Vosyliūtė, E. Žalinkevičaitė ir kt. aktoriai.

1919 iš Vilniaus į Kauną atsikėlė J. Vaičkaus vadovaujamas Skrajojamasis teatras ir K. Glinskio vadovaujama Vilniaus teatro studija (pastaroji keletą mėnesių dirbo Jurbarke). Dėl kūrybinių ir materialinių sunkumų abi šios trupės nutarė susijungti ir 1920 vid. sudarė artistų b-vę „Anga", tačiau ji nespėjo nieko nuveikti. Tuo pačiu metu (1920.VI) buvo įsteigta Lietuvių meno kūrėjų d-jos teatro sekcija, subūrusi daugumą lietuvių T. veikėjų ir pradėjusi rūpintis profesionalaus T. reikalais. D-joje buvo sudaryta T. taryba (iš pradžių vadinama T. kolegija), į kurią įėjo B. Sruoga, A. Oleka-Žilinskas, A. Sutkus, J. Žilevičius, vėliau dar J. Baltrušaitis ir J. Vaičkus. Lygia greta (1920.XI) buvo sudaryta operos taryba, į kurią įėjo K. Petrauskas, S. Šimkus, J. Talat-Kelpša, J. Žilevičius. 1920.XII Lietuvių meno kūrėjų d-ja įsteigė dramos ir operos teatrus — Dramos vaidyklą ir Operos vaidyklą. Dramos trupės (ž. *Kauno dramos teatras*) branduolį sudarė J. Vaičkaus Skrajojamojo T. aktoriai (V. Dineika, P. Kubertavičius, O. Kurmytė, J. Stanulis, A. Vainiūnaitė ir kt.) ir keletas K. Glinskio studijos aktorių. Vaidyklos vedėju ir režisieriumi buvo išrinktas J. Vaičkus, kiek vėliau režisieriais pradėjo dirbti K. Glinskis ir A. Vitkauskas. 1920.XII.19 įvyko pirmasis Dramos vaidyklos spektaklis — buvo suvaidinta H. Zudermano pjesė „Joninės". Pirmąjį veikalą režisavo J. Vaičkus. Operos vaidyklos (ž. *Akademinis operos ir baleto teatras*) kolektyvo branduolį sudarė dainininkai J. Bieliūnas, A. Galaunienė-Nezabitauskaitė, P. Oleka, K. Petrauskas, V. Podėnaitė, A. Sodeika, J. Vencevičiūtė, muzikai A. Kačanauskas, J. Štarka, J. Talat-Kelpša. Pirmasis Operos vaidyklos spektaklis — Dž. Verdžio opera „Traviata" — įvyko 1920.XII.31. Pastatymui vadovavo K. Petrauskas; režisavo K. Glinskis, dirigavo J. Talat-Kelpša. Po pirmųjų spektaklių dar ilgokai vyko trupių konsolidavimasis. Buvo keičiami Dramos vaidyklos vedėjai (1921 jai vadovavo V. Biržiška, V. Bičiūnas, 1921—26— L. Gira). Dėl lėšų stokos ir administracinių bei kūrybinių nesutarimų netrukus liko tik vienas režisierius — K. Glinskis. 1922 dramos ir operos vaidyklos buvo suvalstybintos, o 1925 sujungtos į vieną Valstybės teatrą. 1925 teatre buvo įkurta baleto trupė. Teatrą suvalstybinus, pagerėjo jo materialinės sąlygos, stabilizavosi trupės, tačiau burž. vyriausybė ėmė betarpiškai kontroliuoti T. repertuarą, nustatinėti T. darbo kryptį. T. padėtis šia prasme ypač pasunkėjo po 1926 faš. perversmo. Scenos veikalą turėdavo aprobuoti ne tik bendroji, bet ir specialioji T. cenzūra. T. pasidarė viena labiausiai vyriausybės kontroliuojamų meno šakų. Tačiau realistinio rusų T. meno įtakoje išaugusių režisierių J. Vaičkaus, K. Glinskio, B. Dauguviečio, A. Olekos-Žilinsko kūrybos principai, vertingų klasikinių ir originalių scenos veikalų statymas nulėmė demokratinę liet. T. repertuaro ir sceninės kūrybos kryptį. Pradiniu laikotarpiu (1920—24) šio teatro dramos trupė pastatė klasikinių (H. Ibseno, Moljero, F. Šilerio, B. Šo) veikalų ir liet. rašytojų (S. Čiurlionienės-Kymantaitės, A. Fromo, V. Mykolaičio-Putino) pjesių. Operos trupė šiuo metu pastatė Ž. Bizė, P. Čaikovskio, Š. Guno, M. Musorgskio, Dž. Pučinio, N. Rimskio-Korsakovo, Dž. Rosinio, A. Rubinšteino, Dž. Verdžio ir kitų V. Europos ir rusų kompozitorių operų, M. Petrausko operą „Birutė". Operas režisavo K. Glinskis, A. Sutkus, D. Arbeninas, dirigavo J. Gruodis, J. Talat-Kelpša. Teatre greitai buvo susirūpinta baleto šokėjų ir aktorių rengimu (ž. *Artistai, Baletas*). 1921 prie teatro baleto studiją įsteigė O. Dubeneckienė. Nuo 1925 jai vadovavo P. Petrovas ir kt. baletmeisteriai. 1924 teatre buvo įsteigta vaidybos studija (m-la), su pertraukomis veikusi iki 1933. Joje dėstė B. Dauguvietis, K. Glinskis, V. Mykolaitis-Putinas, A. Oleka-Žilinskas, B. Sruoga, A. Sutkus ir kt. Pradiniu laikotarpiu į T. dramos trupę įsijungė nemaža naujų aktorių (A. Kupstas, J. Laucius, J. Petrauskas, S. Pilka, O. Rymaitė, V. Sipaitis, I. Tvirbutas, T. Vaičiūnienė, A. Vanagaitis, N. Vosyliūtė, E. Žalinkevičaitė ir kt.), anksčiau vaidinusių kitose Lietuvos trupėse ir Rusijos teatruose.

1924 dramos trupės režisieriumi pradėjo dirbti B. Dauguvietis. Palyginus su ankstesniaisiais režisieriais, jis daugiau dėmesio skyrė charakterių kūrimui, režisūriniam ir dekoratyviniam pastatymo sprendimui. Pirmuoju savo kūrybos laikotarpiu (1924—29) B. Dauguvietis pastatė nemaža reikšmingų užsienio rašytojų (Bomaršė, K. Goldonio, G. Haupt-

mano, V. Šekspyro, F. Šilerio) kūrinių, režisavo V. Krėvės, Maironio, P. Vaičiūno pjeses. Tačiau, ugdydamas originaliąją liet. dramaturgiją, laikydamasis realistinio T. meno tradicijų, B. Dauguvietis lygia greta statė ir menkavertes komedijas bei melodramas, ne kartą atidavė duoklę burž. ideologijai. 1926—1928 dėl kūrybinių nesutarimų Valstybės teatro veikla kiek sutriko. 1926 teatro direktoriumi paskyrus A. Sutkų ir su juo į teatrą atėjus buvusiems Tautos teatro ir „Vilkolakio" aktoriams N. Jurašiūnaitei, K. Juršiui, H. Kačinskui, J. Oškinaitei, J. Sipariui, iš teatro pasitraukė režisierius K. Glinskis, aktoriai Z. Arlauskaitė, A. Kupstas, P. Pinkauskaitė, O. Rymaitė, V. Steponavičius ir kt. Dalis jų Kaune įkūrė *„Mūsų teatrą"*. A. Sutkaus režisuotos Č. Dikenso, K. Reslerio, Vydūno pjesės didesnio pasisekimo nesusilaukė. 1927 Valstybės teatre pradėjo dirbti patyręs dirigentas M. Bukša, anksčiau dirigavęs Maskvos, Peterburgo teatruose. 1927—28 keletą operų režisavo rusų režisierius N. Tichomirovas, operų pastatymuose siekęs meninės ir psichologinės tiesos. Reikšmingiausias jo darbas buvo E. d'Albero „Slėnyje" („Pakalnė") pastatymas.

Apie 1929 Valstybės teatro meninėje raidoje prasidėjo kilimo laikotarpis. 1928—30 teatrui vadovavo J. Savickis. Šiuo metu į dramos trupę sugrįžo dalis pasitraukusių aktorių (K. Glinskis, O. Rymaitė ir kt.). 1929 teatro režisieriumi pradėjo dirbti A. Oleka-Žilinskas (1930—33 jis buvo ir teatro direktorius). 1932—33 keletą veikalų Valstybės teatre režisavo ir studijiniam aktorių darbui vadovavo Maskvos II dailės teatro aktorius M. Čechovas. Nors A. Olekos-Žilinsko ir M. Čechovo estetinės bei visuomeninės pažiūros buvo prieštaringos, kūrybinė bei pedagoginė šių teatro meno kūrėjų veikla turėjo didelį poveikį liet. T. raidai. A. Oleka-Žilinskas ir M. Čechovas teatre stengėsi įdiegti realistinės psichologinės vaidybos, pergyvenimo meno ir kitus K. Stanislavskio, V. Nemirovičiaus-Dančenkos, E. Vachtangovo teatro meno principus, skatino novatoriškumą, propagavo naują aktorių darbo metodiką. A. Olekos-Žilinsko režisuoti veikalai (V. Krėvės „Šarūnas", Č. Dikenso „Varpai" ir „Oliveris Tvistas", J. Žulavskio „Sabatai Cevi", J. Bergerio „Tvanas") pasižymėjo režisūrinės koncepcijos ryškumu ir nuoseklumu, spektaklio komponentų tikslingumu ir vientisumu, vaidybos ansambliškumu, raiškiomis masinėmis scenomis, dekoratyvumu. A. Olekos-Žilinsko propaguojami T. meno principai turėjo didelę įtaką Valstybės teatro kolektyvui, ypač paties A. Olekos-Žilinsko vadovaujamos vaidybos studijos auklėtiniams. 1933 grupė šios studijos auklėtinių (M. Chadaravičius, S. Čaikauskas, J. Grybauskas, J. Gustaitis, A. Jakševičius, R. Juknevičius, O. Juodytė, G. Kalinaitė, A. Kernagis, K. Kymantaitė, B. Lukošius, P. Zulonas ir kt.) iš Valstybės teatro pasitraukė ir įkūrė savarankišką *„Jaunųjų teatrą"*, kuriam vadovavo A. Oleka-Žilinskas. „Jaunųjų teatre" buvo pastatytas kapit. tikrovę kritikuojantis veikalas — H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelės" inscenizacija, suvaidinusi reikšmingą vaidmenį idėjinėje ir meninėje liet. T. raidoje. 1934 dėl lėšų stokos, reakcinių visuomenės sluoksnių ujimo ir nesutarimų trupėje šis T. nustojo veikęs. 1929—35 Valstybės teatre vertingų pastatymų (R. Blaumanio, M. Panjolio, F. Šilerio dramų, P. Vaičiūno pjesę „Aukso žaismas", A. Griciaus komediją „Palanga") režisavo B. Dauguvietis. Tačiau ir šiuo metu kai kurie jo statyti veikalai propagavo burž. ideologiją, režisūra (o dažnai ir aktorių vaidyba) buvo paviršutiniška, pagrįsta senomis išraiškos priemonėmis.

1931 buvo įkurtas *Šiaulių dramos teatras*, iki 1935 veikęs kaip Valstybės teatro skyrius. Jo repertuarą sudarė anksčiau Valstybės teatre statytos pjesės. Veikalus režisavo B. Dauguvietis, J. Stanulis, vaidino daugiausia jauni, neseniai Valstybės teatro vaidybos studiją baigę aktoriai (E. Bindokaitė, V. Derkintis, G. Jackevičiūtė, S. Jukna, K. Jurašiūnas, J. Laucius, J. Miltinis, E. Platušaitė, A. Radzevičius, J. Rudzinskas) ir keletas iš kt. trupių atėjusių aktorių (A. Leimontaitė, P. Pinkauskaitė ir kt.). Trupei vadovavo J. Stanulis. 1935 Šiaulių dramos teatras buvo perkeltas į Klaipėdą (ž. *Klaipėdos dramos teatras*).

1936—40, aktyvėjant pažangioms, antifašistinėms jėgoms, ryškėjo socialinis pastatymų kryptingumas, stiprėjo burž. visuomenės kritika. Šiuo metu pažangėjo B. Dauguviečio kūrybinė veikla. Valstybės teatre jis pastatė lietuvių rašytojų (P. Vaičiūno, K. Binkio) ir kt. tautų dramaturgų (A. Čechovo, M. Gorkio, H. Ibseno) pjesių, smerkiančių burž. tikrovę, propaguojančių dem. idėjas. Kritiškumu ypač pasižymėjo 1935—36 Maskvos teatruose studijavusių jaunųjų režisierių R. Juknevičiaus ir A. Jakševičiaus režisuoti veikalai (H. Hejermanso, G. Hauptmano, J. O'Neilo, M. Panjolio pjesės, pastatytos Valstybės ir Klaipėdos dramos teatruose), tapę pereinamuoju etapu į tarybinį, soc. realizmo metodu pagrįstą T. meną.

XX a. ketvirtajame d-metyje Valstybės teatro operos ir baleto trupės pastatė pirmąsias profesionalias liet. operas — J. Karnavičiaus „Gražiną" ir „Radvilą Perkūną", A. Račiūno „Tris talismanus", pirmuosius liet. baletus — B. Dvariono „Piršlybas", J. Gruodžio „Jūratę ir Kastytį", V. Bacevičiaus „Šokių sūkury". Operas režisavo T. Pavlovskis, P. Oleka; baletus — A. Fiodorova, J. Kiakštas, N. Zverevas; spektaklius dirigavo M. Bukša, L. Hofmekleris, V. Marijošius, J. Pakalnis, J. Talat-Kelpša. Išaugo nauji dainininkai — V. Jonuškaitė-Zaunienė, A. Kučingis, A. Kutkus, I. Nauragis, J. Mažeika, A. Staškevičiūtė, P. Zaniauskaitė ir kt.; šokėjai — V. Aukščiūnas, P. Baravykas, H. Jagminas, M. Juozapaitytė, O. Malėjinaitė. Baletui pradėjo vadovauti pirmasis liet. baletmeisteris B. Kelbauskas. Dainininkai ir baleto trupė gastroliavo užsienyje.

Buržuazijos valdymo metais Kaune protarpiais veikė dar kiti dramos teatrai: Karių teatras (1919—40, vadovas V. Braziulevičius), Šaulių teatras (1920—40, vadovai J. Vaičkus, J. Stanulis, U. Babickaitė ir kt.; 1931—35 šis T. vadinosi Eksperimentiniu teatru, jam vadovavo V. Sipaitis), Liaudies teatras (1924—26, vadovas J. Stanulis), Vilniaus teatras (1927—28), *„Vyčio"* teatras (1927—28, vadovas V. Bičiūnas), *„Žvaigždikio"* teatras (1931—32, vadovas V. Bičiūnas), Darbo rūmų teatro studija (1938—40, vadovai K. Jurašiūnas, J. Miltinis). Veikė t. p. įvairūs sezoniniai teatrai (Vasaros teatras, Miesto sodo teatras, Operetės teatras ir kt.). 1935—36 veikė S. Ušinsko vadovaujamas Marionečių teatras (ž. *Lėlių teatrai*). Spektaklių surengė Kauno un-to Studentų teatro d-ja (*„Stedra"*), įkurta 1931 prie B. Sruogos vadovaujamo teatro seminaro, bei 1937 įkurta Teatro seminaro studija. Vaidinimus rengė t. p. scenos mėgėjų būreliai, veikę prie įv. įstaigų, org-jų ir d-jų (ž. *Meno saviveikla*).

Spektaklius vaikams statė Kauno, Šiaulių, Klaipėdos teatrai. 1927—30 Kaune veikė N. Butkienės įsteigtas ir vadovaujamas Vaikų teatras. Jame vaidino Valstybės teatro aktoriai. Teatras statė daugiausia N. Butkienės parašytas pjeses. Spektaklius vaikams t. p. rengė 1930—32 veikusi Vaikų teatro d-ja, įsteigta V. Čepelio, J. Geniušo, L. Giros, P. Vaičiūno, B. Žygelio iniciatyva. Jos rengiamus spektaklius režisavo J. Dvarionaitė, M. Kukinas, J. Laucius; dailininkas S. Žukas, muz. dalies vedėjas K. Griauzdė, baletmeisterė O. Dubeneckienė. Vaidino įv. teatrų aktoriai. Pastatė D. Ždanovo „Saulės vaikus", P. Babicko „Paukščių koncertą" ir kt. veikalus. Buržuazijos valdymo metais buvo mėginimų įkurti proletarines idėjas propaguojantį darbininkų teatrą. 1931 Kauno darbininkų „Vilties" klube J. Grybauskas su grupe aktorių parengė lit. montažą, aštriai kritikuojantį burž. santvarką. Klubą uždarius, grupės veikla nutrūko.

Okupuotame Vilniuje 1919—39 vėl atgijo mėgėjų teatras. Iš pradžių liet. vakarus su vaidinimais čia rengė buvusių „Kanklių", „Rūtos" d-jų nariai (P. Gaidelionis, T. Juodvalkis, S. Krutulienė, N. Žukauskaitė), pastatę S. Čiurlionienės-Kymantaitės pjesę „Aušros sūnūs", M. Šikšnio pjesę „Pilėnų kunigaikštis" ir kt. pjeses. Nemaža nuveikė Lietuvių scenos mėgėjų kuopa (1919—1930), pastačiusi V. Čepulytės, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, Keturakio, M. Krinickaitės, P. Vaičiūno, Vydūno pjesių ir daug verstinių scenos veikalų. Nemaži lietuvių T. veiklos židiniai buvo Vilniaus lietuvių g-ja ir mkt. seminarija. Spektaklių surengė 1919 įkurtos moksleivių meno mėgėjų kuopelės „Milda" vaidintojai. 1930 buvo suorganizuota Vilniaus lietuvių studentų s-gos dramos

sekcija (vadovai V. Jurkūnas, J. Kanopka, B. Uziela, P. Žemaitis). Vietoj šios sekcijos 1936 buvo suorganizuotas Vilniaus lietuvių artistų mėgėjų teatras, 1939 pavadintas „*Vaidilos*" teatru. Jo branduolį sudarė aktoriai A. Astaška, S. Blažytė, A. Čelnaitė, L. Činičikas, V. Jurkūnas, S. Kazlauskas, M. Krinickaitė, N. Kvietinytė, P. Žemaitis ir kt., režisieriais dirbo J. Kanopka ir A. Krutulys. Spektaklių Vilniuje surengė ir Amatininkų d-jos vaidintojai. Šios d-jos spektaklius režisavo daugiausia J. Kanopka. Nemaža vakarų su vaidinimais 1919—39 surengė Vilniaus kr. kaimų ir miestelių vaidintojai. Daug gastroliavo po Vilniaus apylinkes Vilniaus lietuvių T. trupės. 1919—39 Vilniuje ir Vilniaus krašte buvo surengta apie 2500 liet. vakarų.

1940, atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, kūrybinė T. veiklos kryptis iš esmės pasikeitė. T. tapo platiesiems visuomenės sluoksniams skirta kultūros įstaiga. T. meno kūrėjai, laikydamiesi demokratinių, realistinių lietuvių T. tradicijų, teatre pradėjo diegti soc. realizmo principus. Naujomis sąlygomis sėkmingai dirbo Kauno Valstybės teatras, kurio direktoriumi (ir dramos trupės vadovu) buvo paskirtas J. Grybauskas. Šio T. dramos trupė 1940—41 atnaujino keletą anksčiau statytų pjesių (R. Blaumanio, M. Gorkio, V. Krėvės, J. Petrulio), pastatė taryb. dramaturgų (S. Litovskio, J. Germano, B. Lavreniovo) veikalų. Labai svarbus buvo B. Lavreniovo pjesės „Lūžis" pastatymas (rež. B. Dauguvietis), pasižymėjęs monumentaliais rev. kovos vaizdais. Valstybės teatro operos trupė šiuo metu pastatė pirmąją taryb. kompozitoriaus operą — I. Dzeržinskio „Tykųjį Doną" (dirig. M. Bukša, rež. S. Dautartas), baleto trupė — pirmąjį taryb. baletą — R. Gliero „Raudonąją gėlelę" („Raudonąją aguoną"; dirig. J. Pakalnis, rež. B. Kelbauskas). Naujai įsteigto Vilniaus valstybinio dramos teatro (ž. *Akademinis dramos teatras*) trupę sudarė grupė Kauno Valstybės teatro aktorių (daugiausia buvę Jaunųjų teatro dalyviai) ir keletas Šiaulių dramos teatro aktorių. Šio teatro direktoriumi ir meno vadovu dirbo R. Juknevičius. 1940—41 čia buvo pastatyta brandžių užsienio ir lietuvių rašytojų kūrinių (H. Hejermanso „Viltis", M. Panjolio „Topazas", G. Hauptmano „Prieš saulėlydį", H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelės" inscenizacija, K. Binkio „Atžalynas"), rusų taryb. dramaturgų pjesių — A. Arbuzovo „Tania" (rež. J. Monkevičius), V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69" (rež. R. Juknevičius). Liet. T. raidai ypač reikšmingas „Šarvuočio 14-69" pastatymas. Čia buvo įtikinamai parodyta revoliucinė liaudies psichologija, sukurti ryškūs revoliucionierių paveikslai. 1940—41 kūrybingai dirbo ir kiti Lietuvos teatrai — taryb. vyriausybės įsteigti *Panevėžio dramos teatras*, Vaikų teatras (ž. *Kauno jaunojo žiūrovo teatras*), Muz. komedijos teatras (ž. *Kauno muzikinis teatras*), Marijampolės dramos teatras (veikęs nuo 1941, pastatęs K. Binkio „Atžalyną"), Žydų dramos teatras (veikęs Kaune 1940—1941), 1939 atgal į Šiaulius iš Klaipėdos persikėlęs Šiaulių dramos teatras ir Vilniuje veikiantis „Vaidilos" teatras. 1940—41 šie teatrai atnaujino arba pastatė nemaža lietuvių ir užsienio rašytojų pjesių, repertuarą praturtino taryb. dramaturgų (M. Gorkio, A. Korneičiuko, N. Pogodino, L. Rachmanovo ir kt.) veikalais. Taryb. metais atsirado nauja T. veiklos forma — teatruose sudarytų agitacinių brigadų koncertai, rengiami rinkimų kampanijų ir kitų visuomeninio politinio gyvenimo įvykių metu. Pagausėjus teatrų, buvo susirūpinta ir aktorių rengimu. Pradėjo veikti Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio dramos teatrų studijos, aktorius imta rengti naujai įsteigtame Vilniaus un-to teatrologijos skyriuje (studijiniam darbui čia vadovavo A. Jakševičius). Lietuvos teatrai rengėsi liet. meno dekadai Maskvoje.

Intensyvų kūrybinį Tarybų Lietuvos teatrų darbą sutrikdė vok. faš. okupacija. Dalis Lietuvos meno veikėjų pasitraukė į TSRS gilumą ir dalyvavo Pereslavl Zaleskyje (RTFSR, Jaroslavlio sr.) susikūrusiuose Lietuvos TSR Valstybiniuose meno ansambliuose (ž. *Dainų ir šokių liaudies ansambliai*). Čia buvo pastatytas A. Griciaus lit. muz. montažas „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo" (rež. K. Kymantaitė). 1943 šį montažą ansambliai parodė Maskvoje vykusioje liet. meno apžiūroje. Okupuotoje Lietuvoje fašistai varžė teatrinį gyvenimą. Iš Valstybės teatro buvo priversti pasitraukti režisierius B. Dauguvietis, teatro direktorius J. Grybauskas, baletmeisteris B. Kelbauskas, dirigentas J. Talat-Kelpša ir kt.; buvo nužudyti šio teatro režisierius A. Martėnas, dirigentas L. Hofmekleris, daug orkestro artistų. Iš teatrų repertuaro buvo pašalinti rusų bei taryb. dramaturgų ir kompozitorių scenos veikalai, kai kurie demokratinio ir antiklerikalinio turinio liet. rašytojų ir kompozitorių kūriniai, buržu. tikrovę kritikuojančios kitų tautų rašytojų (H. Hejermanso, M. Panjolio, H. Bičer-Stou) pjesės. Buvo atnaujinamos arba statomos buržuazinį patriotizmą propaguojančios pjesės (V. Alanto „Gyvenimas iš naujo", F. Neveravičiaus „Priešai", P. Vaičiūno „Naujieji žmonės" ir kt.), įvairūs pramoginiai scenos veikalai. Tačiau demokratinės lietuvių T. pajėgos priešinosi hitlerininkų vykdomai tautinio ir kultūrinio naikinimo politikai, stengėsi išsaugoti realistines T. tradicijas. Okupacijos metais Lietuvos teatruose nebuvo pastatyta nė viena antitarybinė arba „naująją tvarką" girianti pjesė. T. repertuare buvo išsaugota ir naujai pastatyta kritinio realizmo liet. rašytojų kūrinių, klasikinių V. Europos rašytojų dramų ir operų, o 1942—43 sezone — ir klasikinių rusų scenos veikalų. Okupacijos metais buvo vaidinami K. Binkio, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, V. Krėvės, P. Vaičiūno, A. Vienuolio ir kitų liet. rašytojų kūriniai, K. Goldonio, G. Hauptmano, Moljero, F. Šilerio ir kt. rašytojų pjesės. Kauno Valstybės teatre buvo atnaujinta N. Gogolio komedija „Revizorius" (rež. P. Kubertavičius), sėkmingai pastatyta H. Ibseno drama „Laukinė antis" ir G. Hauptmano drama „Roza Bernd" (rež. J. Monkevičius). Vilniaus miesto teatre (okupacijos metais taip vadinosi dab. Akademinis dramos teatras) vertingi pastatymai buvo H. Ibseno drama „Nora" ir H. Kleisto komedija „Sukultas ąsotis" (rež. R. Juknevičius). Okupacijos metais išlaikytos demokratinės realistinės T. meno tradicijos ir išsaugoti teatrų kolektyvai turėjo didelę reikšmę tolesnei tarybinio lietuvių T. raidai.

1944/45 sezonas Tarybų Lietuvos teatrams buvo sunkus — jų pastatai per karo veiksmus buvo apgadinti, turtas išgrobstytas, trupės nepilnos. Teatruose buvo sudarytos meninės brigados, koncertavusios daugiausia taryb. kariams. Buvo atnaujinta dem. krypties klasikinių dramų (H. Hejermanso „Viltis", A. Ostrovskio „Pelninga vieta", M. Gorkio „Miesčionys"), pastatyta naujų rusų taryb. rašytojų pjesių (K. Simonovo „Rusų žmonės", B. Gorbatovo „Nepavergtieji" ir kt.).

Pokario metais brandžių kūrinių Lietuvos TSR Dramos teatre (ž. *Akademinis dramos teatras*) pastatė B. Dauguvietis. Jo režisuoti spektakliai (A. Čechovo „Vyšnių sodas", M. Gorkio „Priešai", A. Ostrovskio „Miškas", N. Pogodino „Kremliaus kurantai" ir kt.) pasižymėjo stiliaus vientisumu, vaidybos ansambliškumu, psichologiškumu. B. Dauguvietis sukūrė pirmąsias tarybines liet. pjeses („Naują vagą", „Uždavinį", „Žaldokynę"). Naujasis repertuaras nemaža prisidėjo prie soc. realizmo metodo įtvirtinimo liet. teatre. Reikšmingi buvo ir kiti originaliosios dramaturgijos ir inscenizuotų liet. lit-ros kūrinių pastatymai. Vilniaus ir Šiaulių dramos teatruose buvo pastatyta Žemaitės „Marčios" inscenizacija (rež. K. Kymantaitė, K. Juršys), Vilniaus „Vaidilos" teatre ir Telšių *Žemaičių teatre* — Žemaitės „Petro Kurmelio" inscenizacija (rež. B. Lukošius, N. Bernotas), Panevėžio dramos teatre — A. Vienuolio „Prieblandoje" (rež. J. Miltinis). Šiuose spektakliuose, pastatytuose pokario klasių kovos sąlygomis, buvo akcentuojami socialinės kovos motyvai, kritikuojama išnaudotojų moralė, keliamas teigiamas herojus — darbštus, sąžiningas liaudies žmogus. Penktojo d-mečio pabaigoje dramos teatruose pradėta daugiau statyti originalių pjesių Lietuvos praeities ir dabarties temomis (J. Baltušio „Gieda gaideliai", A. Griciaus „Liepto galas", A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė", P. Cvirkos „Žemės maitintojos" inscenizacija, J. Gustaičio ir J. Chlivicko „Obelys žydės" ir kt.). Svarbiausią T. repertuaro dalį sudarė aktualias gyv. meto problemas gvildenančios taryb. rašytojų A. Jakobsono, A. Korneičiuko, L. Maliugino, P. Pavlenkos, K. Simonovo pjesės ir rev. pra-

eitį vaizduojantys B. Lavreniovo, N. Ostrovskio, L. Rachmanovo, B. Romašovo, V. Višnevskio veikalai. Reikšmingiausi šios tematikos pastatymai buvo N. Pogodino „Kremliaus kurantai" (Lietuvos TSR dramos teatre, rež. B. Dauguvietis), L. Maliugino „Seni draugai" (Lietuvos TSR ir Kauno dramos teatruose, rež. M. Chadaravičius, V. Dineika), A. Fadejevo rom. „Jaunoji gvardija" inscenizacija (Kauno dramos teatre, rež. A. Radzevičius), A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje" ir „Šakalai" (Panevėžio dramos teatre, rež. J. Miltinis), B. Romašovo „Didžioji jėga" (Šiaulių dramos teatre, rež. K. Juršys). Vilniaus „Vaidilos" teatras (veikęs iki 1945), Kauno jaunojo žiūrovo teatras (veikęs iki 1959), Klaipėdos dramos teatras (pradėjęs veikti 1949, pertvarkius Klaipėdos muz. komedijos teatrą), Marijampolės dramos teatras (veikęs su pertrauka 1941—49), Žemaičių teatras (veikęs 1941—49 Telšiuose) XX a. penktajame d-metyje pergyveno nemaža kūrybinių sunkumų, atsiradusių dėl dažno režisierių keitimosi, trupių nepatyrimo ir kt. priežasčių. Tačiau ir šiuose teatruose buvo pasiekta reikšmingų kūrybinių laimėjimų. Klaipėdos ir Žemaičių teatruose brandžių spektaklių (ypač rusų klasikinių dramų) režisavo R. Juknevičius, daug dėmesio skyręs aktorių meistriškumo ugdymui, psichologiniam veikalų interpretavimui. Spektaklių vaikams pastatė 1946—54 Šiauliuose veikęs Vaikų teatras (rež. E. Bindokaitė).

1944 pradėjo darbą Lietuvos TSR Operos ir baleto teatras (ž. *Akademinis operos ir baleto teatras*). Buvo atnaujinta J. Karnavičiaus opera „Gražina", vėliau pastatyta V. Muradelio opera „Didžioji draugystė". 1948 teatrui persikėlus į Vilnių, jame buvo pastatyta rusų kompozitorių (A. Borodino, P. Čaikovskio, M. Musorgskio, N. Rimskio-Korsakovo) klasikinių operų ir baletų, atnaujinta ir pastatyta nemaža V. Europos kompozitorių scenos veikalų. Operos ir baleto teatre režisieriais dirbo J. Grybauskas, P. Oleka, A. Zauka, J. Gustaitis, baletmeisteriais — B. Kelbauskas, V. Grivickas, dirigentais — M. Bukša, R. Geniušas, A. Kalinauskas, J. Talat-Kelpša, Ch. Potašinskas, I. Altermanas, A. Žiūraitis. Operetes pokario metais statė *Kauno muzikinis teatras* ir Klaipėdos muz. komedijos teatras (ž. *Klaipėdos dramos teatras*). XX a. penktajame d-metyje teatruose dar buvo statoma menkaverčių, pramoginio turinio scenos veikalų, o kai kada ir klasikiniai bei taryb. dramaturgų kūriniai scenoje buvo interpretuojami paviršutiniškai, schematiškai. Šiuos trūkumus šalinti padėjo Komunistų partijos nutarimai T. repertuaro ir kitais ideologiniais klausimais. Dramos ir muz. teatrų pastatymuose sustiprėjo soc. realizmo bruožai. Tačiau, siekiant tikroviškumo, pastatymuose dar pasitaikydavo ir buities kopijavimo, iliustratyvumo, schematizmo.

XX a. šeštajame d-metyje Lietuvos teatruose buvo pastatyta veikalų, visapusiškiau vaizduojančių gyv. metą, įdėmiau gvildenančių aktualias problemas. Pagausėjo originaliosios dramaturgijos pastatymų, išsiplėtė jų tematika. Statydami naujas originaliąsias ir kitų taryb. tautų rašytojų pjeses, pažangių užsienio rašytojų ir klasikinius veikalus, teatrai ieškojo naujų išraiškos priemonių, vadavosi iš iliustratyvumo, schematizmo. Ypač populiarios buvo naujos liet. rašytojų pjesės — K. Sajos komedijos „Ažybos", „Septynios ožkenos", „Silva studentauja", J. Grušo „Herkus Mantas", A. Griciaus „Karšta vasara", V. Miliūno „Vidurdienio debesys" — bei anksčiau sukurti liet. rašytojų kūriniai — S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai", B. Sruogos „Apyaušrio dalia", P. Vaičiūno „Prisikėlimas" ir kt. Šeštajame d-metyje kūrybingai dirbo Kauno muzikinio dramos teatro (1949—59 taip buvo vadinamas dabartinis Kauno dramos teatras) dramos trupė, papildyta Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-to liet. studijos auklėtiniais. Reikšmingą vaidmenį šio T. raidoje suvaidino režisieriaus H. Vancevičiaus pastatymai (A. Griciaus „Karšta vasara", J. Grušo „Herkus Mantas", Just. Marcinkevičiaus „Dvidešimtas pavasaris", V. Višnevskio „Raitelių pirmoji"). Originalių, įvairaus režisūrinio braižo spektaklių buvo pastatyta ir kt. teatruose (Akademiniame dramos teatre R. Juknevičius pastatė B. Sruogos tragediją „Apyaušrio dalia", Panevėžio dramos teatre J. Miltinis — A. Milerio pjesę „Komivojažerio mirtis" ir kt.). R. Juknevičiaus, J. Miltinio, H. Vancevičiaus pastatymuose išryškėjo platūs socialiniai ir filosofiniai apibendrinimai, perteikti lakoniškais, ekspresyviais, o kai kada ir sąlygiškais scenos paveikslais. H. Vancevičiaus režisuoti epiniai spektakliai pasižymėjo monumentalumu, didelis vaidmuo juose skiriamas masinėms scenoms, kuriose pasirodo svarbiausias veikalo herojus — liaudis. J. Miltinio pastatymuose visuomenines, politines ir etines idėjas stengiamasi atskleisti, vaizduojant vieno ar kelių pjesės veikėjų likimą, analizuojant jų psichologiją. Tokio pobūdžio J. Miltinio pastatymai sąlygojo tolesnį Panevėžio dramos teatro repertuarą ir darbo kryptį. Ilgainiui šiame T. pradėjo dominuoti kūriniai, kuriuose ryškiausiai atsiskleidžia dramatiška asmenybė (V. Šekspyro „Makbetas", M. Šolochovo „Pakeltos velėnos" inscenizacija, J. Grušo „Adomo Brunzos paslaptis" ir „Pražūtingas apsvaigimas", V. Borcherto „Lauke už durų"). Nauji meniniai apibendrinimai, naujos sceninės išraiškos ieškojimas XX a. šeštajame d-metyje būdingas ir kitiems Lietuvos teatrams. Šiuo požiūriu yra reikšmingi Akademinio dramos teatro spektakliai: A. Vienuolio „Paskenduolės" inscenizacija (rež. K. Kymantaitė), J. Būtėno ir A. Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą" (rež. A. Kernagis), A. Čechovo „Dėdė Vania", L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai", E. de Filipo „Melo ilgos kojos" (visų rež. R. Juknevičius), F. Šilerio „Klasta ir meilė" (rež. L. Lurjė). Reikšmingų pastatymų buvo taip pat Klaipėdos dramos teatre (V. Šekspyro „Romeo ir Džuljeta", rež. V. Limantas) ir *Kapsuko dramos teatre* (veikusiame 1956—62). XX a. šeštajame d-metyje Akademiniame operos ir baleto teatre buvo pastatyta pirmoji tarybinė liet. opera — A. Račiūno „Marytė", pirmasis tarybinis liet. baletas — J. Juzeliūno „Ant marių kranto" — ir kiti liet. kompozitorių scenos veikalai. 1956—58 Pabaltijo respublikų ir BTSR teatriniuose pavasariuose geriausiais spektakliais buvo pripažinti Akademiniame dramos teatre pastatyta A. Vienuolio „Paskenduolės" inscenizacija (1956, rež. K. Kymantaitė) ir Kauno muzikiniame dramos teatre pastatytas J. Grušo „Herkus Mantas" (1958, rež. H. Vancevičius).

XX a. septintajame d-metyje išaugo įvairaus meninio braižo naujų režisierių ir aktorių, sėkmingai pradėjo dirbti neseniai įsisteigę Vilniaus ir Kauno *lėlių teatrai*, Jaunimo teatras Vilniuje. Reikšmingų spektaklių pastatyta *Rusų dramos teatre* (įst. 1946). Nemaža naujovių į T. atnešė išaugusi liet. dramaturgija, sprendžianti aktualias kom. moralės, žmogaus atsakomybės savo kartai ir kt. problemas (J. Grušo, G. Kanovičiaus, Just. Marcinkevičiaus, V. Miliūno, V. Rimkevičiaus, K. Sajos, R. Samulevičiaus, D. Urnevičiūtės ir kt. rašytojų kūriniai). Naujųjų liet. rašytojų pjesių pastatymuose (Akademiniame, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio dramos teatruose) linkstama į intelektualumą, gilesnę psichologinę analizę, sąlygiškumą, lakoniškas plastikos ir vaidybos priemones. Lakoniškais, sąlygiškais, filosofiškai apibendrintais paveikslais pasižymi ir kitų taryb. tautų dramaturgų pjesių (N. Pogodino „Trečioji patetinė", A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske", V. Rozovo „Džiaugsmo beieškant", L. Zorino „Draugai ir metai", E. Raneto „Sūnus paklydėlis", G. Priedės „Pirmasis Viki balius" ir kt.), klasikinių dramos veikalų (A. Čechovo, F. Dostojevskio, K. Gocio, V. Šekspyro, F. Šilerio, L. Tolstojaus pjesių) ir ypač šiuolaikinių užsienio rašytojų (Ž. Anujo, V. Borcherto, F. Diurenmato, F. Garsijos Lorkos, A. Milerio, Ž. Sartro ir kt.) naujųjų pjesių pastatymai. Psichologiškumo, sąlygiškumo tendencijos šiek tiek palietė ir naujuosius V. Krėvės („Šarūnas", „Žentas", „Skirgaila"), V. Mykolaičio-Putino („Valdovas"), B. Sruogos („Pavasario giesmė") veikalų pastatymus. Septintajame d-metyje brandžių scenos veikalų sukurta Panevėžio dramos teatre. Daugelyje spektaklių (rež. J. Miltinis ir V. Blėdis) šis T. pasiekė gilaus psichologiškumo, išraiškos lakoniškumo ir dinamiškumo. Vertingų spektaklių Kauno dramos teatre ir Akademiniame dramos teatre sukūrė rež. H. Vancevičius, Kauno dramos teatre — rež. J. Jurašas, Klaipėdos dramos teatre — rež. P. Gaidys, Lietuvos TSR Rusų dramos teatre — režisieriai L. Lurjė ir V. Galickis.

Taryb. metais dramos teatruose nemažų kūrybinių laimėjimų pasiekė vyr. kartos režisieriai V. Golovčineris, K. Kymantaitė, J. Rudzinskas ir jaun. kartos režisieriai V. Čibiras, M. Karklelis, S. Motiejūnas, A. Ragauskaitė. Dramos teatruose raiškių vaidmenų sukūrė aktoriai J. Alekna, B. Babkauskas, G. Balandytė, D. Banionis, B. Barauskas, J. Berūkštytė, E. Bindokaitė, V. Blėdis, M. Chadaravičius, O. Cholina, V. Derkintis, I. Garasimavičiūtė, K. Genys, A. Inozemcevas, G. Jackevičiūtė, G. Jasiūnaitė, S. Jukna, V. Jurkūnas, O. Juodytė, V. Kancleris, J. Kavaliauskas, O. Knapkytė, B. Krasilnikovas, P. Kubertavičius, L. Kupstaitė, H. Kurauskas, J. Laucius, A. Mackevičius, A. Masiulis, M. Mironaitė, N. Nakas, L. Noreika, S. Paska, S. Petronaitis, P. Pinkauskaitė, A. Radzevičius, M. Rasteikaitė, J. Rygertas, A. Rosenas, J. Rudzinskas, J. Siparis, A. Vainiūnaitė, R. Varnaitė, V. Venckutė, N. Vosyliūtė, A. Voščikas, L. Zelčius, E. Žebertavičiūtė bei jaun. kartos aktoriai R. Adomaitis, D. Melėnaitė, R. Paliukaitytė, E. Pleškytė, R. Staliliūnaitė, V. Tomkus ir kt.

XX a. šeštojo d-mečio antrojoje pusėje ir septintajame d-metyje vertingais kūriniais savo repertuarą praturtino muzikiniai Lietuvos teatrai (ž. *Muzika*). Akademiniame operos ir baleto teatre pastatyta naujos B. Dvariono, V. Klovos, V. Laurušo, V. Paltanavičiaus, A. Račiūno, A. Rekašiaus operos, E. Balsio, J. Indros, A. Rekašiaus baletai, daug klasikinių ir tarybinių bei V. Europos kompozitorių kūrinių. Operas režisavo J. Gustaitis, V. Mikštaitė, A. Rudaitis, baletus — V. Grivickas, A. Ruzgaitė ir kt. režisieriai bei baletmeisteriai, spektaklius dirigavo J. Aleksa, I. Altermanas, R. Geniušas, M. Dvarionaitė, Ch. Potašinskas, V. Viržonis. Raiškių vaidmenų operose sukūrė V. Adamkevičius, M. Aleškevičiūtė, V. Česas, E. Čiudakova, K. Gutauskas, I. Ylienė, J. Indra, I. Jasiūnaitė, A. Lietuvninkas, R. Marijošius, J. Mažeika, V. Mikštaitė, Z. Paulauskas, J. Petraškevičiūtė, K. Petrauskas, E. Saulevičiūtė, R. Siparis, J. Stasiūnas, A. Staškevičiūtė, K. Šilgalis, R. Tumalevičiūtė, J. Urvelis, H. Zabulėnas, I. Žukaitė bei jaun. kartos solistai N. Ambrazaitytė, V. Daunoras, E. Kaniava, G. Kaukaitė, V. Noreika ir kt.; baletuose — H. Banys, P. Baravykas, S. Bilida, V. Brazdylis, Z. Jamontas, R. Janavičiūtė, J. Jovaišaitė, M. Juozapaitytė, H. Kunavičius, N. Makarova, A. Ruzgaitė, G. Sabaliauskaitė, T. Sventickaitė, A. Tumalevičiūtė ir jaun. kartos šokėjai L. Aškelovičiūtė, G. Žvikaitė, R. Minderis ir kt. Operečių ir operų pastatyta Kauno muz. teatre. Šio T. repertuare yra V. Baumilo, A. Belazaro, B. Gorbulskio operų ir operečių. Dramos ir muzikos veikalų taryb. metais pastatė *meno saviveiklos* kolektyvai, kurių geriausiems suteikti *liaudies teatrų* vardai. Taryb. valdžios metais išaugo Lietuvos radijo ir televizijos teatras, subūręs nemaža patyrusių režisierių ir aktorių.

Lit.: **B. Sruoga,** Lietuvių teatras Peterburge, K., 1930; **V. Maknickas** [Maknys], Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, K., 1936; **J. Būtėnas,** Lietuvių teatras Vilniuje, K., 1940; **B. Sruoga,** Raštai, t. 6, V., 1957 [str. «„Šarūnas" Valstybės teatre»]; **J. Gaudrimas,** Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, 2 t., V., 1958—64; **D. Judelevičius,** Gyvasis Šekspyras, V., 1964; **M. Petuchauskas,** Teatras-amžininkas (Kauno dramos teatras 1940—1964), V., 1965; **A. Vengris,** Kastantas Glinskis, V., 1965; **I. Aleksaitė,** Borisas Dauguvietis, V., 1966; **V. Zabarauskas,** Panevėžio dramos teatras, V., 1966; История советского драмматического театра, т. 1—5, **M.,** 1966—69 [I. Aleksaitės ir M. Petuchausko straipsniai apie lietuvių teatrą]; **M. Petuchauskas,** Premjerų keliais, [straipsnių rinkinys], V., 1967; **A. Krutulys,** Lietuvių mėgėjų teatras Vilniaus krašte 1919—1939 metais.— „Muzika ir teatras", V., 1967; **M. Petuchauskas,** Kompromisai, ištvermė, kova, [apie teatrą vok. faš. okupacijos metais]. — Ten pat; **S. Skrodenis,** Etnografiniai spektakliai. — Ten pat; **V. Mažeika,** Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida), V., 1967; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967; **J. Burokaitė,** Muzika Vilniaus universitete (1579—1939). — „Menotyra", kn. 2, V., 1967; Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 5, V., 1968 [M. Petuchausko, A. Girdzijauskaitės, V. Mažeikos straipsniai]; **J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius,** Vilniaus miesto istorija (Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos), V., 1968; Teatrinės minties pėdsakais, [chrestomatija], sudarė A. Vengris, V., 1969; **A. Sutkus,** Vilkolakio teatras, V., 1969 [A. Samulionio įvad. str.].

„TEĀTRAS" — 1. Tęstinis leidinys, ėjęs 1911—14 Vilniuje. Leido ir redagavo J. Strazdas. Spausdino pjeses mėgėjų teatro scenai.

2. Mėnesinis žurnalas, ėjęs 1937—38 Klaipėdoje. Leido F. Srugys, redagavo J. Šaltenis.

TEĀTRO DAILĖ, scenografija, — dailės šaka; teatro scenovaizdžiai. Svarbiausi scenovaizdžių elementai yra dekoracijos, kostiumai ir grimas, apšvietimas ir techniniai scenos įrenginiai.

T. d. pradmenų buvo liet. liaudies apeigose, karnavaluose ir vaidinimuose. Vestuvių, pabaigtuvių, Užgavėnių, Joninių ir kitų kalendorinių švenčių apeigų bei vaidinimų personažai (piršlys, kvieslys, kraitvežiai, Kanapinis ir Lašininis, Kotrė ir Morė, giltinė, velniai ir kt.) vilkėjo išraiškingais drabužiais, kai kurie dėvėjo ekspresyvias kaukes. Medžių šakelėmis, gėlėmis ir vainikais buvo puošiamos pirkios, kiemai, sūpuoklės, vežimai, gyvuliai, statomos puošnios vestuvininkų užtvaros.

Profesionalioji T. d. Lietuvoje atsirado XVI a., kai Lietuvos didžiojo kun-ščio dvare Vilniuje buvo pradėta rengti koncertus ir vaidinimus. Juose buvo naudojami iš Italijos atgabenti scenos įrenginiai. Ilgainiui kai kuriuos scenovaizdžio elementus pradėjo kurti vietinių cechų ir didžiojo kun-ščio dvaro meistrai. Vaidinimai kun-ščio dvare buvo puošnūs, efektingi. Ypač prabangus buvo M. Skakio operos „Elenos pagrobimas" pastatymas (1636). Nemažą reikšmę scenovaizdžiui skyrė Vilniaus un-to, Kražių ir kitų Lietuvos D. Kun-stės kolegijų mokykliniai teatrai. XVI—XVIII a. Lietuvoje būdavo rengiamos teatralizuotos bažnytinės apeigos ir procesijos, kuriose buvo naudojami puošnūs drabužiai, paveikslai, butaforija. XVIII a. veikusiuose privačiuose Lietuvos didikų (Oginskių, Radvilų, Tyzenhauzų) teatruose scena buvo įrengiama pagal baroko reikalavimus. Scenovaizdžiui pagyvinti buvo naudojamos efektingos iliuminacijos, fejerverkai; aktoriai vilkėjo puošniais drabužiais.

1785—1864 Vilniuje veikė profesionalus miesto teatras, pradėjęs telkti pirmuosius teatro dailininkus. XIX a. pr. jame dirbo dailininkai A. Glovackis, K. Otoselskis, A. Smuglevičius, nutapę klasicistinių ir romantinių dekoracijų. XIX a. antrojoje pusėje scenovaizdžių Vilniaus miesto teatro pastatymams sukūrė V. Dmochovskis, A. Strausas, A. Žametas ir kt. dailininkai. XIX a. teatruose dailininkai kūrė tik dekoracijas. Kostiumus siuvo ir butaforiją gamino miesto amatininkai. Vienam spektakliui parengti paviljonai ir kulisai buvo vartojami ir kituose, net skirtingo stiliaus spektakliuose.

XIX a. pab.—XX a. pr., kuriantis nacionaliniam liet. teatrui, teatro dailei didelį poveikį turėjo liaudies teatro tradicijos. Buvo vaidinama daugiausia didesnėse kaimo trobose, klojimuose. Vaidinimo vietą (sceną) įrengdavo daugiausia patys vaidintojai. Kambarį scenoje atstodavo uždanga atitvertas ar kitaip vaidinimui atskirtas patalpos galas. Peizažą vaizdavo scenoje išdėstytos velėnos ir natūralūs medeliai. Vaidintojai rengėsi paprastais kaimo žmonių drabužiais arba siuvosi pačių improvizuotus kostiumus. Miesto d-jų vaidintojai naudojo daugiausia iš teatrų skolintas dekoracijas ir kostiumus. Išplitus scenos mėgėjų d-jų veiklai, buvo pradėta rūpintis originaliu scenos apipavidalinimu. M. Čiurlionis nutapė romantišką Vilniaus „Rūtos" d-jos teatro uždangą, sukūrė savo nebaigtos operos „Jūratė" scenovaizdžių eskizus. A. Žmuidzinavičius sukūrė daug „gyvųjų paveikslų" scenovaizdžių. Įv. d-jų spektaklių apipavidalino T. Daugirdas, V. Grybas, V. Putna. Dailininkų profesionalų kuriamiems scenovaizdžiams turėjo įtakos rusų ir V. Europos teatro dailė.

XX a. antrajame d-metyje įsikūrus profesionaliam liet. teatrui, pradėjo formuotis T. d., kaip savarankiška dailės šaka. Nemažą įtaką jai turėjo spektaklio režisūrinis sprendimas. Pirmuosius profesionalaus teatro operų ir dramų spektaklius apipavidalino V. Didžiokas. Vėliau į šį darbą įsijungė B. Didžiokienė, O. Dubeneckienė-Kalpokienė, V. Dubeneckis, J. Gregorauskas, P. Kalpokas, K. Šimonis, A. Varnas ir kt. dailininkai, sukūrę realistinių scenovaizdžių, kurių svarbiausias elementas buvo tapytos dekoracijos. Architektūriniais kompozicijos principais pagrįstų dekoracijų sukūrė V. Dubeneckis. Apie 1930, Lietuvoje pradėjus dirbti dail. M. Dobužinskiui ir išaugus naujiems teatro dailininkams, prasidėjo naujas lietuvių T. d. etapas. Jis susijęs su bendru liet. teatro meno pakilimu, režisierių A. Olekos-Žilinsko, B. Dauguviečio kūryba. Lietuvių T. d.

šiuo metu ypač reikšminga buvo M. Dobužinskio veikla. Jis sukūrė scenovaizdžius daugeliui Valstybės teatre pastatytų klasikinių operų (P. Čaikovskio „Pikų dama"), baletų ir dramų, J. Karnavičiaus operai „Radvila Perkūnas", kelioms P. Vaičiūno, A. Vienuolio pjesėms, Kaune laikė privačią T. d. studiją. Būdamas geras kultūros istorijos žinovas, M. Dobužinskis savo retrospektyvinėse real. dekoracijose ir kostiumuose perteikė veikaluose vaizduojamos epochos koloritą ir stilių, scenovaizdį derino su kitais spektaklio komponentais. Jo sukurti scenovaizdžiai buvo emocingi, dekoratyvūs, gerai atitiko spektaklio idėją. M. Dobužinskis stilizavo, naudojo santūrias spalvas, formas ryškino kontūru. XX a. ketvirtajame d-metyje Valstybės teatro spektaklių apipavidalino rusų dailininkai A. Benua, N. Gončiarova, K. Korovinas. Tuo metu T. d. srityje pradėjo dirbti A. Galdikas, A. Gudaitis, L. Truikys, S. Ušinskas ir kt. dailininkai, kurių kūrybai turėjo poveikio modernistinė dailė. Atsisakę scenovaizdžių buitiškumo, jie ieškojo naujų išraiškos priemonių, originaliai interpretavo liet. liaudies meno tradicijas, scenovaizdį derino su spektaklio visuma. A. Galdikas konstruktyvios formos scenovaizdžiuose (V. Krėvės dramai „Šarūnas", J. Karnavičiaus operai „Gražina", J. Gruodžio baletui „Jūratė ir Kastytis") akcentavo scenos ritmą, naudojo ryškias, kontrastingas spalvas. L. Truikys B. Smetanos operos „Parduotoji nuotaka", A. Račiūno operos „Trys talismanai" (1937 Paryžiaus tarpt. parodos Garbės diplomas), Dž. Verdžio operos „Otelas", M. Petrausko ir J. Dambrausko operos „Eglė" ir kt. dekoracijose ieškojo vaizdo sintetiškumo, lakoniškumo. Dauguma jo scenovaizdžių buvo frontalūs, simetriški, išreikšti grafinėmis priemonėmis. Savita vieta lietuvių teatro dailėje tenka konstruktyvizmo principais pagrįstoms S. Ušinsko dekoracijoms (R. Planketo operetei „Kornevilio varpai", B. Dvariono baletui „Piršlybos", J. Štrauso operai „Čigonų baronas", V. Šekspyro dramai „Makbetas" ir kt.). Joms būdinga neįprastos kontrastingos spalvų dėmės, kubistinių formų ritmas. S. Ušinskas 1935 pastatė pirmąjį profesionalaus lėlių teatro spektaklį — A. Gustaičio „Silvestrą Dūdelę". Jis išradingai sukonstravo lėles, grotesko priemonėmis perteikė jumoristinį veikalo pobūdį. XX a. ketvirtajame d-metyje scenovaizdžių sukūrė ir Kauno meno m-los auklėtiniai V. Andriušis, M. Bulaka, R. Krinickas, T. Kulakauskas, V. Palaima, S. Žukas, taip pat dailininkai G. Bagdonavičius, V. Dobužinskis, V. Norkus, D. Tarabildienė, L. Vilimas, V. Vizgirda ir kt. Daug spektaklių (Šiaulių ir Klaipėdos dramos teatruose) apipavidalino V. Palaima. Vertingiausiems jo scenovaizdžiams (S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių, juodvarniais lakstčiusių", H. Hejermanso „Viltis") būdingi real. bruožai, ypač meninio vaizdo tipiškumas, socialiniai akcentai.

T. d. ėmė intensyviau plėtotis taryb. metais, atsiradus daugiau teatrų (Vilniuje, Panevėžyje, Kapsuke), televizijai, išaugus naujai teatro dailininkų kartai. Didelį poveikį taryb. laikotarpio lietuvių T. d. turėjo tarybinė, ypač rusų, scenografija. Jau 1940—41 raiškių, rev. patoso prisodrintų scenovaizdžių sukūrė V. Palaima (V. Ivanovo dramai „Šarvuotis 14-69"), S. Ušinskas (I. Dzeržinskio operai „Tykusis Donas"), spektaklių apipavidalino R. Krinickas, J. Surkevičius, L. Vilimas. S. Žukas, remdamasis liet. liaudies dailės tradicijomis, sukūrė meniškus kostiumus D. Tėvynės karo metais Pereslavl Zaleskyje veikusiems Lietuvos TSR Valstybiniams meno ansambliams, nemaža dirbo ir po D. Tėvynės karo. V. Palaima scenovaizdžiuose akcentavo veikalo ist. epochą, etnografines detales (K. Simonovo pjesei „Rusų žmonės", M. Gorkio pjesei „Priešai", J. Baltušio pjesei „Gieda gaideliai", B. Dvariono operai „Dalia"). Pokario metais produktyviai dirbo J. Jankus, M. Labuckas, M. Percovas, J. Surkevičius, J. Vilutis ir kt. dailininkai. Dekoratyvių scenovaizdžių sukūrė S. Ušinskas (V. Muradelio operai „Didžioji draugystė"), L. Truikys (Š. Guno operai „Romeo ir Džuljeta").

XX a. šeštajame d-metyje prasidėjo naujas tarybinės liet. scenografijos etapas. Remdamiesi ankstesnio tarybinės lietuvių scenografijos etapo laimėjimais, turtindami geriausias T. d. tradicijas, teatro dailininkai ėmė siekti vaizdų lakoniškumo, didesnio meninio apibendrinimo, dekoratyvumo. Šie T. d. bruožai išryškėjo visų pirma vyr. kartos dailininkų L. Truikio (Dž. Verdžio operoms „Don Karlas" ir „Traviata", J. Karnavičiaus operai „Gražina"), S. Ušinsko (J. Štrauso operetei „Šikšnosparnis") scenovaizdžiuose, o ilgainiui įsivyravo ir J. Jankaus (E. Balsio baletui „Eglė žalčių karalienė", S. Prokofjevo operai „Meilė trims apelsinams", A. Račiūno operai „Saulės miestas"), M. Labucko (Ž. Ofenbacho operetei „Gražioji Elena", G. Portnovo operetei „Nusišypsok, Svetlana", A. Novikovo operetei „Kamila"), S. Lukackio (N. Pogodino pjesei „Kremliaus kurantai", V. Šekspyro komedijai „Užsispyrėlės sutramdymas"), J. Surkevičiaus (M. Kunderos dramai „Raktų savininkai", M. Šolochovo romano „Pakelta velėna" inscenizacijai, P. Cvirkos romano „Meisteris ir sūnūs" inscenizacijai, V. Krėvės tragedijai „Skirgaila") ir kitų vid. kartos dailininkų kūryboje. Laikydamiesi geriausių lietuvių T. d. tradicijų, originalių scenovaizdžių sukūrė taryb. metais išaugę teatro dailininkai: R. Songailaitė, F. Navickas, J. Malinauskaitė, G. Vajegaitė, J. Taujanskienė, R. Lukšas, D. Kopūstinskaitė-Mataitienė, A. Stepanka, V. Gatavynaitė, J. Čeičytė, S. Česlevičius, L. Kirlytė, F. Linčiūtė, A. Pilipavičius, A. Tomkūnaitė, D. Ūsaitė ir kt. Originaliai transformuodama įv. epochų stilistines priemones, R. Songailaitė sumaniai perteikė muz. veikalų (V. Klovos operos „Duktė", A. Petrovo baleto „Vilties krantas", R. Vagnerio operos „Tanhoizeris") idėjas, muzikos pobūdį ir veiksmo dinamiką. Emocingų, lakoniškų ir kompaktiškų dekoracijų (J. Grušo dramai „Profesorius Markas Vidinas", F. Garsijos Lorkos pjesei „Bernardos Albos namai", V. Paltanavičiaus operai „Kryžkelėje") nutapė F. Navickas. Apibendrintų, sąlygiškų scenovaizdžių sukūrė J. Malinauskaitė (B. Gorbulskio operetei „Meilė ir skarda", B. Brechto dramai „Opera už tris skatikus", E. Ignatavičiaus ir S. Motiejūno dramai „Baltaragio malūnas"), I. Ivanovas (B. Brechto pjesei „Ponas Puntila ir jo tarnas Matis", K. Orfo operai „Gudruolė", Ž. Anujo dramai „Žana"). Spektaklių apipavidalino architektai A. Mikėnas, A. Ničius, grafikai R. Gibavičius, A. Tarabilda, V. Valius, skulptorius B. Vyšniauskas. Lėlių teatro pastatymų apipavidalino D. Barauskas, R. Markūnas, V. Mazuras, G. Žalalis ir kt. dailininkai. Ypač originalūs, kupini fantazijos V. Mazuro scenovaizdžiai. Scenovaizdžių televizijos pjesių pastatymams sukūrė V. Gatavynaitė, F. Linčiūtė, R. Lukšas, G. Vajegaitė, J. Vilutis ir kt. dailininkai.

T. d. kūrinių projektai ir eskizai laikomi 1964 Vilniuje įsteigtame Teatro ir muzikos muziejuje. 1966 ir 1970 Vilniuje surengtos apžvalginės lietuvių T. d. parodos.

Lit.: **V. Abramavičius**, Vilniaus pilies teatras.—„Literatūros ir meno metraštis" (1959), V., 1959; **J. Mackonis**, XVI—XIX a. Lietuvos teatrų muzikinių spektaklių dekoratyvinis apipavidalinimas. — „Menotyra", kn. 1, V., 1967; **S. Skrodenis**, Kostüme und Masken in Litauen.—„Schweizerisches Archiv für Volkskunde", H. 3/4, Basel, 1967; Lietuvos scenografija, [albumas su J. Mackonio įvad. str.], V., 1968; **J. Mackonis**, M. Dobužinskis ir rusų dailininkai Lietuvos teatre.—„Menotyra", kn. 2, V., 1969.

TEATRO DRAUGIJA, Lietuvos TSR Teatro draugija, LTD,— kūrybinė teatro darbuotojų organizacija, įkurta 1947 Vilniuje. Iki d-jos I suvažiavimo (1957) kūrybinius, organizacinius ir ūkinius klausimus sprendė LTD organizacinis biuras, kuriam vadovavo B. Dauguvietis (1947—49), G. Jackevičiūtė (1949—1951), J. Grybauskas (1951—54), J. Kavaliauskas (1954—57). Nuo 1957 LTD veiklai vadovauja d-jos taryba, kuri iš savo tarpo renka prezidiumą. Nuo 1957 d-jos pirmininkas J. Kavaliauskas. 1957, 1962, 1966, 1971 įvyko LTD suvažiavimai. 1969 d-ja turėjo 856 narius. LTD propaguoja teatro meną, rūpinasi teatro darbuotojų prof. meistriškumo kėlimu. D-joje veikia teatrologų (nuo 1958), scenos veteranų (nuo 1962), meno-pastatymų (nuo 1963), režisierių (nuo 1963) ir meninio žodžio (nuo 1965) sekcijos. LTD organizuoja paskaitas, seminarus, konferencijas, spektaklių peržiūras ir aptarimus, festivalius, literatūrinius vakarus, meno technikos cechų darbų parodas, koncertus. D-ja turi gamybinį kombinatą, skyrius prie visų Lietuvos teatrų, Televizijos ir radijo k-to, Filharmonijos ir Liaudies meno rūmų,

1958—60 leido tęstinį leidinį „Lietuvos teatrai", nuo 1964 leidžia informacinį biuletenį „Teatras", nuo 1966 — almanachą „Muzika ir teatras" (su Kompozitorių s-ga), monografinių apybraižų ciklą „Scenos meistrai".

TEÃTRO IR̃ MŪZIKOS MUZIẼJUS — Lietuvos TSR Dailės muziejaus filialas, veikiantis nuo 1964 Vilniuje. Muziejus renka ir saugo liet. teatro ir muzikos istorijos medžiagą. Jame veikia teatro ir muzikos skyriai. Teatro skyriuje saugoma: spektaklių afišos, programos, nuotraukos, liet. teatro kūrėjų ir veteranų (B. Dauguviečio, V. Dineikos, K. Glinskio, J. Grybausko, A. Jakševičiaus, R. Juknevičiaus, P. Kubertavičiaus, O. Kurmytės, A. Olekos-Žilinsko, J. Stanulio, A. Sutkaus, J. Vaičkaus ir kt.) memorialiniai daiktai, rankraščiai, teatro dailininkų (V. Didžioko, M. Dobužinskio, A. Galdiko, F. Navicko, V. Palaimos, J. Surkevičiaus, L. Truikio, S. Ušinsko, A. Varno ir kt.) dekoracijų ir kostiumų eskizai. Muzikos skyriuje saugoma: senoviniai muz. instrumentai, žymesniųjų liet. muzikų (V. Bacevičiaus, J. Bendoriaus, M. Bukšos, M. Čiurlionio, J. Naujalio, J. Neimonto, M. Petrausko, Č. Sasnausko ir kt.) daiktai, natos, rankraščiai. Muziejus rengia temines parodas, leidžia monografijas ir kt. leidinius.

Kaupti ir saugoti liet. teatro istorijos medžiagą jau 1924 spaudoje ragino V. Krėvė-Mickevičius ir B. Sruoga. Nuo 1926 teatro istorijos medžiaga buvo kaupiama Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to teatro muziejuje, kurio pagrindą sudarė Peterburgo liet. teatro veikėjo A. Jasūdžio kolekcija. Nemaža eksponatų surinko ir muziejui perdavė B. Sruoga. Vėliau šio muziejaus medžiagą perėmė Valstybės teatro muziejus. 1940 muziejus turėjo sukaupęs apie 40 000 eksponatų. Nemaža jų dalis buvo sunaikinta vok. faš. okupacijos metais, dalis nukentėjo nuo 1946 Nemuno potvynio. 1955 prie Teatro d-jos buvo suorganizuotas muziejus-archyvas; jis perėmė jau sukauptą teatro istorijos medžiagą ir papildė ją naujais eksponatais, gautais ar supirktais iš teatrų ir priv. asmenų. Ši medžiaga vėliau atiteko Teatro ir muzikos muziejui.

TEATROLÒGIJA [gr. *theatron* — teatras + *logos* — mokslas] — *teatro* mokslas. T. šakos yra teatro teorija, teatro istorija ir teatro kritika.

Lietuvoje vieni pirmųjų teorinių veikalų, liečiančių ir teatro klausimus, buvo M. Sarbievijaus studija „Apie tobulą poeziją" (lot. k., par. 1617—35) ir nežinomo jo sekėjo studija „Praktinė poetika" (lot. k., par. 1648). Jose remiamasi italų teatro ir Lietuvos mokyklinio teatro patyrimu. Nemaža duomenų XVI—XIX a. Lietuvos teatro istorijai randama mokyklinio teatro programose (jų išliko apie 100), M. Balinskio, J. Belinskio, J. Kraševskio veikaluose, XVIII—XIX a. lenkų ir rusų periodikoje. XIX a. pab.—XX a. pr. liet. laikraščiuose („Varpe" ir kt.) pradėta rašyti apie liet. vakarų programas. Žinučių apie miestuose ir kaimuose rengiamus vakarus ir spektaklius pagausėjo po 1904, panaikinus liet. spaudos draudimą, pagyvėjus kultūrinei veiklai. Tuo metu atsirado recenzijų, kuriose būdavo aprašomi spektaklio įspūdžiai, suminimi ir charakterizuojami veikėjai-vaidintojai. Teatro kritikoje XX a. pr. ryškėjo skirtingas teatrinio meno uždavinių suvokimas. Vieni autoriai (P. Višinskis, V. Kapsukas, G. Landsbergis, G. Petkevičaitė) rėmėsi realistinio meno principais, kiti (S. Čiurlionienė, Vydūnas, O. Pleirytė ir kt.), skatindami kelti teatro ir dramaturgijos meninę kultūrą, mokytis iš H. Ibseno, M. Meterlinko ir neoromantinės krypties lenkų dramaturgų, propagavo nerealistinio meno koncepcijas. G. Landsbergis, G. Petkevičaitė, L. Gira kėlė profesionalaus liet. teatro įkūrimo idėją. Liet. teatro istorijos klausimus lietė M. Biržiška, G. Petkevičaitė, J. Tumas-Vaižgantas. XX a. pr. išleistos pirmosios liet. knygos, populiariai aiškinančios teatro ir vaidybos dalykus (L. Jakavičiaus „Artistų patarėjas", 1909; J. Baltrušaičio „Teatras žmonijos gyvenime", 1912). 1912—15 spektaklių recenzijos buvo spausdinamos J. Strazdo leidžiamame almanache „Teatras". 1914 Jungtinėse Amerikos Valstijose B. Laucevičius-Vargšas su kitais „Veidrodžio" b-vės nariais leido pirmąjį teatro klausimams skirtą liet. žurnalą „Veidrodis", kuriame propagavo demokratines teatro idėjas. Daug medžiagos apie Peterburgo lietuvių teatrinę veiklą XIX a. pab.—XX a. pr. sukaupė A. Jasūdis. (Šią medžiagą B. Sruoga panaudojo kn. „Lietuvių teatras Peterburge".)

1919—40, veikiant profesionaliam lietuvių teatrui, gausėjant period. spaudai, teatro klausimus pradėta gvildenti dažniau ir plačiau. Teatro meninės kultūros, repertuaro, nac. savitumo klausimams daug dėmesio savo straipsniuose skyrė A. Sutkus, B. Sruoga, Vydūnas, V. Mykolaitis-Putinas, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Vaičiūnas, V. Krėvė, J. Tumas-Vaižgantas ir kt. Ilgainiui spektaklių recenzijose ir kt. straipsniuose pradėta giliau analizuoti atskirus spektaklius, liesti bendresnes teatro meno problemas (V. Bičiūno, L. Giros, F. Kiršos, J. Miltinio, A. Rūko, B. Sruogos ir kt. straipsniai). Spektaklių recenzijų ir kitokių teatro teorijos bei praktikos klausimus gvildenančių straipsnių buržuazijos valdymo metais parašė taip pat P. Andriušis, A. Braziulis, B. Dauguvietis, J. Herbačiauskas, A. Jasiūnas, L. Kalvelis, J. Pronskus, A. Ronkus, R. Šaltenis ir nemaža autorių, pasirašiusių slapyvardžiais ir kriptonimais. Muz. spektaklius recenzavo J. Banaitis, V. Banaitis, J. Bendorius, V. Jakubėnas, K. Kaveckas, S. Santvaras, J. Talat-Kelpša, V. Žadeika, J. Žilevičius. T. klausimais buvo spausdinama nemaža buržuazinių polit. partijų interesus ir rietenas atspindinčių straipsnių, kuriuos rašė V. Alantas, V. Jocaitis, J. Kardelis, P. Lubickis-V. Pravdinas, S. Povilavičius-Vykintas ir kiti. XX a. ketvirtajame d-metyje Lietuvoje pradėta propaguoti taryb. teatro patyrimą. Jau 1929 B. Dauguvietis išleido kelionės įspūdžių kn. „Teatrališkoji Maskva", kurioje teigiamai vertino kai kuriuos taryb. teatro laimėjimus. Taryb. teatro patyrimą propagavo A. Oleka-Žilinskas, nors ir būdamas idėjiškai nenuoseklus ir priešaringas. J. Grybauskas, įsijungęs į „Vilties" klubo veiklą, kėlė darbininkų teatro idėją. A. Jakševičius, R. Juknevičius ir kiti „Jaunųjų teatro" dalyviai savo veiklą grindė K. Stanislavskio sistemos ir kitų tarybinių teatro veikėjų principais. Liet. teatrui nemažą reikšmę turėjo A. Jakševičiaus išversta K. Stanislavskio studija „Aktoriaus saviruoša" (1940).

Teatro istorijai didelę reikšmę turėjo B. Sruogos veikla. B. Sruoga Kauno un-te skaitė V. Europos ir rusų teatro istorijos kursus. 1926 un-te jis įsteigė teatro seminarą, kuriame prof. įgūdžių įgijo nemaža liet. teatrologų. Monografijoje „Kipras Petrauskas" (su V. Žadeika, 1929), studijose apie V. Krėvės „Šarūno" ir Č. Dikenso „Varpų" pastatymus Valstybės teatre (abi 1930), knygoje „Lietuvių teatras Peterburge" (1930) ir daugelyje straipsnių B. Sruoga padėjo pamatus profesionaliai liet. teatro istorijai ir kritikai. Teatro istorijos klausimus savo darbuose lietė M. Biržiška, V. Mykolaitis, J. Tumas-Vaižgantas. Teatro istorijos darbų išleido Kauno un-to teatro seminaro auklėtiniai V. Maknys (studija „Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis", 1936), A. Vengris (studija „Kastantas Glinskis", 1937), J. Būtėnas (studija „Lietuvių teatras Vilniuje", 1940), aprašę lietuvių scenos mėgėjų veiklą XX a. pradžioje, nagrinėję profesionalaus liet. teatro kūrimosi problemas. Medžiagos apie XX a. pr. lietuvių vaidintojų veiklą paskelbė A. Rucevičius memuarų knygoje „Sunkiaisiais laikais" (1920), L. Jakavičius knygoje „Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų" (1939).

Teatro klausimais buvo išleista teorinio ir praktinio pobūdžio knygų — J. Petrėno-Brundalo „Sodžiaus teatras" (1924), J. Grybausko ir H. Kačinsko sudarytas straipsnių rink. „Apie aktoriaus kūrybą" (1936), V. Bičiūno scenos mėgėjams skirta kn. „Liaudies teatras" (1936). 1919—40 buvo leidžiami (daugiausia priv. iniciatyva) teatro klausimams skirti trumpalaikiai period. leidiniai („Mūsų menas", „Muzika ir teatras", „Teatras"). Ilgiau išsilaikė savaitraštis „7 meno dienos" („Meno 7 dienos"), kuriame straipsnių apie teatrą paskelbė B. Dauguvietis, L. Gira, V. Krėvė, J. Talat-Kelpša, P. Vaičiūnas ir kt. Straipsniai apie muz. teatrą buvo spausdinami muzikos period. leidiniuose (ž. *Muzikologija*).

1940, atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-te buvo įsteigta teatrologijos katedra (1941—43 veikusi vėl kaip teatro seminaras), kuriai vadovavo B. Sruoga. Pokario metais Lietuvoje išaugo naujos teatrologų pajėgos. XX a. šeštajame ir septintajame d-metyje liet. teatro kritikos ir istorijos srityje pradėjo dirbti specialų aukštąjį mokslą (daugiausia Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą) baigę teatrologai. Teatro meną tiria Ist. in-to menotyros sektorius

(nuo 1967; 1963—67 menotyros grupė). Teatro d-jos Aktorių namuose veikia teatrologų sekcija (nuo 1959). 1964 Vilniuje įsteigtas Teatro ir muzikos muziejus. Lietuvių taryb. teatrologai vadovaujasi marksistine metodologija, soc. realizmo teorijos principais. Didelę įtaką jų darbams turi kitų taryb. tautų teatrologija.

Taryb. metais pradėta periodizuoti liet. teatro istoriją, marksistiškai vertinti atskirus jos laikotarpius (I. Aleksaitės ir M. Petuchausko straipsniai apie liet. teatrą „Tarybinio dramos teatro istorijoje", t. 1—5, 1966—69; leidžiama rusų k. Maskvoje). Parašyta knygų liet. dramos teatro istorijos klausimais: D. Judelevičiaus „Gyvasis Šekspyras" (1964), A. Vengrio „Kastantas Glinskis" (1965), M. Petuchausko „Teatras — amžininkas" (1965), „Premjerų keliais" (1967), I. Aleksaitės „Borisas Dauguvietis" (1966), A. Samulionio „Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas" (1968). Muzikinio liet. teatro raida apžvelgta J. Gaudrimo veikale „Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos" (2 t., 1958—64), autorių kolektyvo parengtoje to veikalo III dalyje (1967) ir V. Mažeikos studijoje „Opera (Lietuvių tarybinio operos teatro raida)" (1967), baleto istorija — A. Ruzgaitės apybraižoje „Lietuviško baleto kelias" (1964). Monografinių apybraižų apie aktorius ir dainininkus parašė I. Aleksaitė („Elena Bindokaitė", 1960), L. Ciunis („Mečys Chadaravičius", 1964), A. Guobys („Juozas Siparis", 1968), R. Jakučionis („Antanas Mackevičius", 1964), A. Kalinauskas („Jonas Stasiūnas", 1965), V. Mažeika („Rimantas Siparis", „Romanas Marijošius", abi 1964), L. Motiejūnaitė („Marija Juozapaitytė", 1969), M. Petuchauskas („Juozas Laucius", 1965; „Donatas Banionis", 1970), V. Zabarauskas („Vaclovas Blėdis", 1969) ir kt. teatrologai. Išleista leidinių, apžvelgiančių atskirų teatrų veiklą (V. Zabarausko „Panevėžio dramos teatras", 1966, ir kt.). B. Dauguviečio straipsniai apie teatrą išleisti jo raštų rinktinėje „Žaldokynė" (1967). Lietuvos teatro dailės raida apžvelgiama J. Mackonio įvade G. Aleksienės sudarytam albumui „Lietuvos scenografija" (1968). A. Vengris sudarė chrestomatiją „Teatrinės minties pėdsakais" (1969), kurioje greta lietuvių ir kt. tautų teatro veikėjų minčių apie teatrą pateikiamas ir tų veikėjų teatrinės veiklos vertinimas. Nemaža duomenų teatro istorijai teikia memuarai (A. Sodeikos „Mano kelias į muzikos meną", 1958; A. Sutkaus „Vilkolakio teatras", 1969, ir kt.). Teatro istorijos klausimais rašė dar ir V. Abramavičius, J. Burokaitė, S. Yla, A. Kalinauskas, B. Pranskus, A. Tauragis, V. Zaborskaitė ir kt. Daug medžiagos apie liet. teatrą sukaupė V. Maknys, J. Šaltenis ir T. Balanda, apie Vilniaus lietuvių mėgėjų teatrą — A. Krutulys. Teatro kritikos straipsnių parašė I. Aleksaitė, E. Aukštikalnis, A. Girdzijauskaitė, E. Ignatavičius, A. Kalinauskas, J. Lankutis, A. Liobytė, J. Lozoraitis, V. Mažeika, L. Motiejūnaitė, M. Petuchauskas, T. Rostovaitė, D. Rutkutė, A. Ruzgaitė, V. Venckus, A. Vengris ir kt. Teatro istorijos ir kritikos straipsniai spausdinami „Literatūroje ir mene", „Pergalėje", „Kultūros baruose" ir kituose periodiniuose leidiniuose, tęstiniuose leidiniuose „Iš lietuvių kultūros istorijos", „Lietuvos teatrai", „Menotyra", almanache „Muzika ir teatras".

„TÈCHNIKA" — tęstinis mokslo darbų leidinys, ėjęs 1924—41 Kaune. Leido Kauno un-to techn. f-tas. Redagavo P. Jodelė, K. Vasiliauskas, S. Kolupaila, V. Mošinskis, J. Šimkus, J. Šliogeris. Išėjo 15 nr. Skelbė referatus, recenzijas ir straipsnius apie techn. f-to studentų veiklą. Straipsnių santraukas spausdino vok. ir pranc. kalbomis.

„TÈCHNIKA IR̃ ŪKIS"— žurnalas, ėjęs 1929.XII—1940.V Kaune. Leido Lietuvos Inžinierių draugija. 1929—31 redagavo B. Garšva, 1932—34 — V. Mošinskis, 1934—40 — J. Vidmantas.

TÈCHNIKOS MOKỸKLOS — mokymo įstaigos, rengiančios įvairaus profilio ir kvalifikacijos specialistus liaudies ūkio šakoms, susijusioms su technikos naudojimu.

Jau XVII a. *Vilniaus universitete* buvo dėstomi kai kurie inžineriniai dalykai (mechanika, fortifikacinė statyba, teoriniai archit-ros pagrindai ir kt.). XVIII a. antrojoje pusėje Vilniuje veikusioje **Lietuvos Inžinerinio korpuso** m-loje buvo dėstomos techn. disciplinos, reikalingos kar. inžinieriams (joje dėstė žymūs architektai, matematikai M. Kado, M. Knakfusas, P. Norvaiša, L. Stuoka-Gucevičius ir kt.). XVIII a. antrojoje pusėje A. Tyzenhauzas Gardine įkūrė m-lų savo steigiamų pram. įmonių darbininkams ir statybininkams rengti; tose m-lose mokėsi nemaža moksleivių ir iš Šiaulių bei Alytaus ekonomijų.

Edukacinei komisijai (1773—97) reorganizuojant švietimo sistemą, į vidurinių ir kai kurių kitų m-lų programas buvo įtraukta nemaža dalykų, reikalingų pramonės darbuotojams. Vilniaus un-te buvo gerinamas archit-ros, braižybos, braižomosios geometrijos, hidraulikos, taikomosios mechanikos ir kitų techn. disciplinų dėstymas, įvedamos naujos disciplinos (pvz., technologija), stiprinamos jau veikiančios ir kuriamos naujos techn. disciplinų katedros. Nemaža dėmesio Vilniaus un-te buvo skiriama ir studentų praktikos darbams. Prie Vilniaus un-to veikusioje (1775—81 ir 1783—97) mkt. seminarijoje buvo dėstomi ir kai kurie techn. dalykai, pvz.: planų, ūkinių pastatų projektų braižymas, ž. ū. mašinų ir padargų mechanika, techn. matavimas. XIX a. pradžioje Vilniaus un-tas prie kai kurių savo prižiūrimų vid. m-lų (kolegijų, g-jų) steigė matininkų klases (pvz., prie Vilniaus gub. g-jos), kurios veikė iki 1832. 1800—32 prie Vilniaus un-to veikė Vilniaus inžinierių m-la, kuri parengė nemaža technikų pram. įmonėms, t. p. kelininkų, topografų. XIX a. pradžioje Joniškėlyje įsteigtoje dviklasėje m-loje (mokslas joje trukdavo 4 metus) buvo pateikiama elementarių geometrijos žinių, mokoma braižybos, matininkystės, kaimo statybos. Uždarius 1832 Vilniaus un-tą ir likvidavus Vilniaus švietimo apygardą, buvo uždarytos ir prie un-to ar jo žinioje veikusios įv. spec. m-los bei klasės.

Nuo 1840 prie kai kurių Lietuvos g-jų (pvz., Vilniaus gub. g-jos) veikė real. klasės (neprivalomos), kuriose buvo mokoma praktinės mechanikos, braižybos ir kt. techn. dalykų. 1843 Ukmergės aps. m-loje veikė braižybos klasė, kurioje, be kt. dalykų, buvo dėstoma braižyba, archit-ra. Marijampolės aps. m-loje 1846—49 buvo mokoma ir su žemės ūkiu susijusių techn. dalykų. 1851—55 prie Vilniaus gub. g-jos veikė matininkų klasė. 1858—63 Rietavo agronomijos m-loje, be ž. ū. dalykų, buvo mokoma ir matavimo, mechanikos, niveliavimo, ž. ū. trobesių statybos ir kt. techn. dalykų. 1861—74 prie Kauno gub. g-jos veikė dvimečiai matininkų-taksatorių kursai. Panaikinus baudžiavą, kai kuriose bendrojo lavinimo m-lose (Jonavos, Panevėžio, Raseinių, Rumšiškių ir kt.) buvo įsteigtos amatų klasės, sekmadieninės amatų m-los. Nesant specialių techn. m-lų, o specialistų vis labiau trūkstant, Vilniaus ir Kauno gubernijų valst. turtų žinybos XIX a. antrojoje pusėje nemaža moksleivių, baigusių pr. m-las, siųsdavo į spec. m-las Rusijoje arba paskirdavo juos mokiniais prie dirbančių jų žinioje architektų, matininkų, girininkų. Tokie moksleiviai, ilgainiui įgiję atitinkamų žinių, gaudavo matininko padėjėjo, architekto padėjėjo ar kt. vardą. 1866 Vilniuje buvo įsteigta piešimo m-la, kuri rengė ir techn. piešėjus, braižytojus (netrukus nuo jos atskilo techn. piešimo ir braižybos klasės, rengusios statybininkus, dekoratorius, juvelyrus ir kt.). XIX a. antrojoje pusėje Vilniuje ir Panevėžyje veikė real. m-los (g-jos), kurių vyr. klasėse buvo einamas ir specialus prof. techn. rengimo kursas.

Pirmosios T. m. Lietuvoje pradėjo kurtis XIX a. pabaigoje, pvz., XIX a. pab.—XX a. pr. Vilniuje veikė geležinkelio technikos m-la, telegrafininkų m-la. 1900 Vilniuje įsikūrė vidurinė chemijos ir technikos m-la, rengusi technikus pram. įmonėms (1903 prie jos buvo įsteigta amatų m-la). Toje m-loje buvo dėstoma mechanika, techn. braižyba ir kt. techn. dalykai. 1914 Vilniaus chem. ir techn. m-lą baigė 31 technikas, 1915 joje mokėsi 205 moksleiviai. Prie tos m-los veikė t. p. vakariniai kursai su šaltkalvių ir elektromonterių skyriais. I pasaul. karo metais visos m-los, susijusios su techn. disciplinų dėstymu, neveikė arba buvo evakuotos į Rusiją. 1916—18 Petrograde veikė techn. kursai dėstomąja liet. kalba.

1918—19 Vilniuje ir Šiauliuose veikė telefono ir telegrafo kursai. 1918 Kaune buvo įsteigti matininkų kursai (1920 jie prijungti prie Dotnuvos vidurinės žemės ir miškų ūkio m-los, 1923 — prie Kėdainių mkt. seminarijos, 1924—25 veikė Kaune; juos baigė 129 matininkai). Nuo 1920 Aukštosios Fredos žemesniojoje sodininkystės ir daržininkystės m-loje (1925 ji tapo aukštesniąja), t. p. visose žemesniosiose ž. ū. m-lose buvo dėstomi įv. techn. dalykai. 1921—24 Panevėžyje veikė miškų technikų kursai, 1924—26 miškų technikų m-la (išleido 230 miškų technikų). 1920 įsikūrė Kauno aukštesnioji technikos mokykla (ATM). ATM turėjo 3 skyrius: statybos, mechanikos ir elektrotechnikos. 1939 joje mokėsi apie 500 moksleivių. ATM 1920—40 parengė (patikslintais duomenimis) 578 technikus. 1922 Vilniaus technikų d-jos iniciatyva buvo įsteigta Vilniaus technikos m-la. 1939 joje mokėsi apie 800 moksleivių (1939 ji pavadinta Vilniaus technikumu). 1922—40 m-la išleido apie 1000 technikų. 1924—30 Aukštųjų karo technikų kursų (Kaune) technikos ir statybos skyriai išleido apie 80 kar. elektrotechnikų ir apie 40 kar. technikų statybininkų. 1927—39 veikė Alytaus aukštesnioji miškų m-la, rengusi vid. kvalifikacijos miškininkus. 1939 ji buvo perkelta į Vilnių ir veikė jame ligi 1945 (tais metais buvo perorganizuota į Vilniaus miškų technikumą). Iki 1940 Lietuvoje parengta 420 vid. išsilavinimo miškininkų. 1927—38 melioracijos ir žemės matavimo specialistus rengė Kėdai-

nių aukštesnioji *kultūrtechnikų mokykla* (1933—38 joje buvo ir geodezininkų skyrius). Ji išleido 214 kultūrtechnikų ir 93 geodezininkus. 1945 m-la perkelta į Kauną ir perorganizuota į ž. ū. technikumą. Amatų 1919—40 buvo mokoma amatų m-lose (ž. *Amatai*).

1919.III.13 Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Tarybos dekrete „Dėl Darbo universiteto Vilniuje atidarymo" buvo pabrėžta, kad un-te turi būti kuo greičiau sudarytas t. p. gamtos ir technikos f-tas. Tas f-tas, kaip ir visas Vilniaus un-tas, nespėjo pradėti darbo dėl Lenkijos kontrrevoliucionierių okupacijos. Aukštojo išsilavinimo inžinierius Lietuvoje pradėta rengti 1920, įkūrus Kaune Aukštuosius kursus, kuriuose veikė techn. skyrius. 1922 įsteigtame *Kauno universitete* pradėjo veikti technikos f-tas (jo organizatoriai buvo P. Jankauskas, P. Jodelė, S. Kolupaila, V. Mošinskis, J. Šimkus, K. Vasiliauskas). 1922—30 jis turėjo statybos, mechanikos, elektrotechnikos ir chemijos skyrius su 17 katedrų. 1930 techn. f-te buvo palikti statybos ir technologijos skyriai su 11 katedrų. 1932 Aleksote pastačius Fizikos-chemijos in-to rūmus, be to, gavus laboratorijų ir dirbtuvių korpusą, f-te suintensyvėjo ir moksl. darbas (jį dirbo J. Indriūnas, P. Jodelė, L. Kaulakis, S. Kolupaila, K. Vasiliauskas, J. Vidmantas ir kt.). Iki 1940 f-tas išleido 10 tomų moksl. darbų rinkinio „Technika". Iki 1940.VI f-tą baigė 303 asmenys (194 statybininkai, 52 mechanikai, 42 elektrikai, 15 chemikų). 1922—24 Kauno un-to matematikos-gamtos f-to agronomijos ir miškininkystės skyriuje, 1924—28 ir 1938—40 *Žemės ūkio akademijoje* buvo rengiami miškininkai (iki 1940 jų parengta 72).

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, Kauno un-te buvo įsteigti 2 inžineriniai f-tai: statybos (su archit-ros, geodezijos, hidrotechnikos ir melioracijos, statybos skyriais) ir technologijos (su elektrotechnikos, chemijos, mechanikos skyriais). Jiems buvo perduoti Krašto apsaugos m-jos tyrimų laboratorijos rūmai (dab. Kauno Politechnikos in-to chem. technologijos f-tas). 1941 statybos f-tą baigė 27 asmenys, technologijos — 6. Atkūrus Tarybų valdžią, buvo materialiai sustiprinta ATM, joje dvigubai pagausėjo moksleivių, buvo žymiai padidintas jų stipendijų fondas. Paspartėjo nebaigtų Vilniaus technikumo rūmų statyba, jame mokėsi per 1000 moksleivių. Visas amatų m-las 1940 perėmė Švietimo liaudies komisariatas; buvo sustiprinta jų materialinė bazė, jų mokiniams panaikintas mokestis už mokslą, paskirtas visas išlaikymas; jos pradėjo rengti kvalifikuotus pramonės ir transporto darbininkus. 1940.X amatų m-las pradėta reorganizuoti į darbo rezervų m-las (tokios m-los buvo sukurtos Vilniuje, Ignalinoje ir kitur).

Vok. faš. okupacijos metais Kauno un-to inžineriniai f-tai dirbo sunkiomis sąlygomis, o 1943.III, kaip ir visas un-tas, buvo uždaryti. Kauno un-to profesorių K. Baršausko, A. Purėno ir kt. iniciatyva, kad nenutrūktų aukštos kvalifikacijos techn. specialistų rengimas, 1943.XI Kaune buvo suorganizuoti Technikos kursai su statybos ir technologijos skyriais (1944 pr. juose įsteigtas ir med. technikų skyrius). Kursuose buvo dėstoma pagal un-to I kurso programą. 1943.III buvo uždaryta ATM, Vilniaus technikumo (okupacijos pradžioje jis vėl buvo pavadintas Vilniaus aukštesniąja technikos m-la) patalpas 1943.III užėmė vok. faš. kariuomenė. Amatų m-los buvo verčiamos aptarnauti okupantų kariuomenę.

Inžinerinių kadrų rengimas Lietuvoje atgaivintas 1944 rudenį, atkūrus Kauno un-tą, kuriame pradėjo veikti 2 inžineriniai f-tai: technologijos (su elektrotechnikos, mechanikos, chem. technologijos skyriais) ir statybos (su archit-ros, civ. ir pram. statybos, hidrotechnikos skyriais). 1946 Kauno un-te įsteigtas trečias inžinerinis f-tas — archit-ros (iš archit-ros skyriaus), o statybos f-te naujas skyrius — geodezijos. 1947 technologijos f-tas perorganizuotas į 3 f-tus: chem. technologijos (su maisto pramonės technologijos, neorg. medžiagų technologijos, org. medžiagų technologijos, silikatų technologijos skyriais), mechanikos (su automobilių, durpių gamybos, geležinkelių eksploatacijos, maisto pramonės įrengimų, mašinų gamybos ir technologijos, chem. pluošto technologijos, šiluminių energetikos įrengimų skyriais), elektrotechnikos (su elektros ryšių, el. stočių, tinklų ir sistemų, pram. įmonių el. įrengimų skyriais). 1944—50 Kauno un-tą baigė 375 (vien 1950—164) inžinieriai: 56 architektai, 47 elektrotechnikai, 3 geodezininkai, 60 chemikų technologų, 18 hidrotechnikų, 1 kelininkas, 75 mechanikai, 115 statybininkų. 1950 pab. Kauno un-to inžinerinių f-tų pagrindu buvo įsteigtas *Kauno Politechnikos institutas* (KPI) — pirmoji atskira Lietuvos aukštoji technikos m-la. 1951 pr. jame pradėjo veikti chem. technologijos, elektrotechnikos, hidrotechnikos, mechanikos ir statybos f-tai, 1962 — lengvosios pramonės, mašinų gamybos ir santechnikos (į jį buvo perorganizuotas hidrotechnikos f-tas) f-tai, 1964 — radioelektronikos f-tas. 1968 KPI turėjo Vilniuje filialą (įst. 1956 kaip vakarinis skyrius) su 3 f-tais (mechaninės technologijos, prietaisų gamybos, statybos-ekonomikos), vakarinius f-tus Šiauliuose, Klaipėdoje (abu įsteigti kaip vakariniai skyriai 1959), Panevėžyje (įsteigtas kaip vakarinis skyrius 1961), Kaune neakivaizdinį skyrių (įst. 1959), konsultacinius punktus Alytuje, Kapsuke ir Elektrėnuose (visi įsteigti 1964); Kaune ir Vilniaus filiale, be stacionarinių, veikė ir vakariniai skyriai; in-tas rengė 56 specialybių inžinierius. KPI plėtėsi labai sparčiai — 1951 jis turėjo 2207 studentus, 1960 — 4626, o 1968 — apie 19 000; jis tapo didžiausia Tarybų Lietuvos aukštąja m-la. 1951—1968 KPI parengė daugiau kaip 11 000 inžinierių. 1969 KPI Vilniaus filialas perorganizuotas į *Vilniaus Inžinerinį statybos institutą*. 1969 pab. jame veikė 4 f-tai (statybos-ekonomikos, miestų statybos, mechaninės technologijos, prietaisų gamybos), buvo rengiami 12 specialybių inžinieriai, mokėsi 4300 studentų (1900 stacionariniame, 2400 — vakariniame skyriuje). Inžinierius liaudies ūkiui (ypač ž. ū. mechanizacijai) rengia ir Žemės ūkio akademija (ŽŪA). Nuo 1946 jos ž. ū. mechanizacijos f-tas rengia ž. ū. inžinierius mechanikus, ž. ū. inžinierius elektrikus, hidromelioracijos f-tas — ž. ū. inžinierius hidrotechnikus, žemėtvarkos f-tas — inžinierius žemėtvarkininkus, nuo 1949 miškininkystės f-tas — miškų ūkio inžinierius (1944—49 jie buvo rengiami Vilniaus un-te). Vilniaus un-te rengiami chem. technologijos ir geologijos inžinieriai. 1951—54 Ž. ū. akademijoje veikė mėsos ir pieno technologijos f-tas (1954 įjungtas į KPI). Maisto produktų technologijos f-tas 1960—67 rengė inžinierius technologus. ŽŪA neakivaizdinis skyrius (nuo 1950) rengia ž. ū. mechanizacijos, ž. ū. mašinų, hidromelioracijos, žemėtvarkos ir miškų ūkio specialistus. 1945—69 ŽŪA išleido apie 3000 minėtų specialybių inžinierių.

Pokario metais Lietuvoje labai padaugėjo specialiųjų vid. m-lų (jos dažniausiai vadinamos technikumais). Šios m-los rengia technikos specialistus pramonei, transportui, ryšiams, žemės ūkiui ir kitoms liaudies ūkio sritims (ž. *Technikumai*). Prie daugelio šių m-lų veikia ūkiskaitinės mokomosios gamybinės dirbtuvės, kuriose moksleiviai atlieka praktiką ir kartu gamina prekinę produkciją. Įvairių technikos sričių specialistai žemės ūkiui rengiami įvairiuose ž. ū. technikumuose (pvz., tik Vilniaus ž. ū. mechanizacijos technikume, veikusiame 1950—60, buvo parengti 1167 technikai mechanikai, 238 technikai elektrikai ir 143 technikai statybininkai). Be spec. m-lų, pokario metais Lietuvoje įkurta daug *profesinių technikos mokyklų*, rengiančių kvalifikuotus darbininkus įvairioms liaudies ūkio šakoms. 1969 pab. veikė 41 prof. techn. m-la miestuose (jų tarpe 5 technikos m-los) ir 19 prof. techn. m-lų kaimo vietovėse, jose mokėsi 22 247 moksleiviai. Prof. techn. m-los 1945—69 parengė apie 144 000 kvalifikuotų darbininkų.

TĖCHNIKOS MÓKSLŲ INSTITŪTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Technikos mokslų institutas,— mokslinio tyrimo įstaiga, veikusi 1948—52 Kaune. In-tas nagrinėjo Lietuvos TSR energetikos vystymo, ž. ū. mechanizavimo klausimus, parengė Lietuvos TSR ž. ū. elektrifikavimo planą, tyrė vietinių žaliavų naudojimą statybai, kai kuriuos mašinų gamybos technologijos, staklių automatizavimo klausimus, aiškino tekstilės žaliavos fizines ir mechanines savybes. 1952 reorganizuotas į Fizikos-technikos institutą. In-to direktorius buvo Lietuvos TSR MA narys korespondentas J. Indriūnas.

TECHNIKUMAI — specialiosios vidurinės mokyklos, rengiančios žemės ūkio, pramonės, statybos, ekonomikos, transporto ir kai kurių kitų sričių specialistus. Be T., yra ir kitokių specialiųjų vid. m-lų (ž. *Dailės mokyklos, Medicinos mokyklos, Muzikos mokyklos, Pedagoginės mokyklos*). Prie T. priklauso ir politechnikumai — specialiosios vid. m-los, rengiančios kelių technikos sričių specialistus.

Lietuvoje pirmieji T. pradėjo kurtis po I pasaulinio karo. 1923 įkurtas Dotnuvos ž. ū. technikumas (1919—22 vidurinė žemės ir miškų ūkio m-la). 1939 technikumu pavadinta Vilniaus technikos m-la (įk. 1922).

T. (ir kitų specialiųjų vid. m-lų) Lietuvoje ypač padaugėjo Tarybų valdžios metais. Į T. buvo pertvarkomos įvairios aukštesniosios specialiosios m-los. 1945 Lietuvos TSR buvo 13 technikumų: Belvederio pieninninkystės (Jurbarko rj.), Gruzdžių veterinarijos (Šiaulių rj.), Kauno finansų-kredito, Kauno kooperacijos, Kauno sodininkystės-daržininkystės, Kauno celiuliozės ir popieriaus pramonės, Kauno ž. ū., Kapsuko gyvulininkystės, Joniškėlio ž. ū. (Pasvalio rj.), Vilniaus miškų, Vilniaus ž. ū. technikumai, Vilniaus technikumas ir Kauno politechnikumas (1920—45 Aukštesnioji technikos m-la). 1946 įsteigti dar 2 T.: Klaipėdos ž. ū. ir Vilniaus taryb. prekybos (1967 pavadintas Vilniaus prekybos technikumu). 1947 Vilniaus technikumas pertvarkytas į Vilniaus politechnikumą (1950—60 Vilniaus ž. ū. mechanizacijos technikumas). 1948 įsteigti Vilniaus geležinkelių transporto ir Kauno Žuko taikomosios dailės, 1950 — Panevėžio hidromelioracijos ir Salų ž. ū. technikumai. 1950 Lietuvos TSR veikė 19 technikumų, iš jų 10 žemės ūkio, 4 pramonės, 3 ekonomikos, 1 taikomosios dailės ir 1 transporto.

1965 respublikoje įsteigti pirmieji 2 taryb. ūkiai-technikumai: Buivydiškių (Vilniaus rj.) ir Klaipėdos (Paupyje). Tai naujas mokymo įstaigos tipas, kuriame mokymas organiškai jungiamas su ž. ū. gamyba. 1967—70 įsteigta dar 10 taryb. ūkių-T.: Aluntos (Molėtų rj.), Joniškėlio, Kauno, Kapsuko, Lančiūnavos (Kėdainių rj.), Rietavo, Salų (Rokiškio rj.), Šeduvos, Tytuvėnų, Vabalninko.

1969/70 Tarybų Lietuvoje veikė 62 T., iš jų 33 žemės ūkio, 19 pramonės, 5 eko-

Technikumai. Alytaus mechanikos technikumas

Lietuvos TSR technikumai 1969/70

Pavadinimas, įsteigimo data, skyriai (D — dieninis, N — neakivaizdinis, V — vakarinis)	Specialybės	Moksleivių skaičius 1969/70	Parengta specialistų iki 1970
ŽEMĖS ŪKIO TECHNIKUMAI			
Aluntos taryb. ūkis-technikumas (Molėtų rj.). Įst. 1967 (1959—67 ž. ū. technikumas). D	Agronomija, zootechnika	277	291
Antalieptės ž. ū. technikumas (Zarasų rj.). Įst. 1958 (1945—58 namų ruošos ir bitininkų m-la). D	Agronomija, zootechnika	312	452
Aukštadvario ž. ū. technikumas (Trakų rj.). Įst. 1959. D	Agronomija, zootechnika	374	359
Bartkuškių hidromelioracijos technikumas (Širvintų rj.). Įst. 1965 (1959—65 ž. ū. technikumas). 1965 prijungtas Žeimių (Jonavos rj.) ž. ū. technikumas. D	Hidromelioracija	304	301
Buivydiškių taryb. ūkis-technikumas (Vilniaus rj.). Įst. 1965 (1961—65 ž. ū. technikumas). 1967 prijungti Baltosios Vokės (Vilniaus rj.) ir Vilniaus ž. ū. technikumai. D, N	Agronomija, zootechnika, veterinarija	986	2950
Cirkliškio ž. ū. technikumas (Švenčionių rj.). Įst. 1959 taryb. ūkio pagrindu. D	Agronomija, zootechnika	230	317
Daugų ž. ū. technikumas. Įst. 1960 (1955—60 Alytaus ž. ū. technikumas). D, N	Agronomija, ž. ū. mechanizacija	500	704
Gruzdžių ž. ū. technikumas (Šiaulių rj.). Įst. 1954 (1945—54 veterinarijos technikumas). D, N	Zootechnika, veterinarija	669	1377
Joniškėlio taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1970 (1945—70 ž. ū. technikumas). D	Agronomija, ž. ū. mechanizacija	920	2554
Kapsuko taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1969 (1945—69 gyvulininkystės technikumas). D, N	Agronomija, zootechnika	1048	1900
Kauno Mičiurino taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1967 (1945—67 sodininkystės-daržininkystės technikumas). D	Agronomija, sodininkystė ir daržininkystė	533	1677
Kauno ž.ū. technikumas. Įst. 1945 (1927—45 Kėdainių aukštesnioji kultūrtechnikų m-la). D, N	Ž. ū. gamybos buh. apskaita, žemėtvarka, topografija	874	2377
Klaipėdos taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1965 (1946—65 ž. ū. technikumas). D, N	Agronomija, zootechnika, veterinarija	961	2184
Klaipėdos ž. ū. buhalterinės apskaitos technikumas. Įst. 1954. D, N	Ž. ū. gamybos buh. apskaita	833	1774
Kretingos ž. ū. technikumas. Įst. 1958. D	Agronomija, augalų apsauga	243	331
Kudirkos Naumiesčio ž. ū. technikumas. Įst. 1960. D	Veterinarija	222	311
Lančiūnavos taryb. ūkis-technikumas (Kėdainių rj.). Įst. 1967 (1958—67 ž. ū. technikumas). D	Agronomija, zootechnika	448	362
Pajūrio ž. ū. technikumas (Šilalės rj.). Įst. 1955 (1940—55 ž. ū. m-la). D, N	Agronomija, zootechnika	677	737
Pakruojo ž. ū. technikumas. Įst. 1959 taryb. ūkio pagrindu. D	Zootechnika	211	276
Panevėžio hidromelioracijos technikumas. Įst. 1950. D, N	Hidromelioracija, hidromelioracijos darbų mechanizacija	1114	1826
Plinkšių ž. ū. technikumas (Mažeikių rj.). Įst. 1958 (1934—58 ž. ū. m-la). D	Agronomija, zootechnika	262	312
Raguvėlės ž. ū. technikumas (Anykščių rj.). Įst. 1959 taryb. ūkio pagrindu. D	Agronomija	170	243
Rietavo taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1967 (1959—67 Varputėnų ž. ū. technikumas; Šiaulių rj.). D, N	Agronomija, ž. ū. mechanizacija	1152	1411
Salų taryb. ūkis-technikumas (Rokiškio rj.). Įst. 1969 (1950—69 ž. ū. technikumas). D, N	Agronomija, zootechnika	547	826
Smalininkų ž. ū. mechanizacijos technikumas. Įst. 1954. D	Agronomija, ž. ū. mechanizacija	1251	708
Šeduvos taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1969 (1959—69 ž. ū. technikumas). D	Zootechnika	159	256
Šilutės ž. ū. technikumas. Įst. 1959 (1952—59 ž. ū. m-la taryb. ūkių vadovaujantiems kadrams rengti). D, N	Agronomija, zootechnika	614	386

Pavadinimas, įsteigimo data, skyriai (D — dieninis, N — neakivaizdinis, V — vakarinis)	Specialybės	Moksleivių skaičius 1969/70	Parengta specialistų iki 1970
Tytuvėnų taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1969 (1959—69 ž. ū. technikumas). D	Agronomija, zootechnika	340	353
Ukmergės ž. ū. mechanizacijos technikumas. Įst. 1950. D, N	Ž. ū. mechanizacija, prekių mokslas, materialinis-techninis tiekimas ir realizavimas	807	636
Vabalninko taryb. ūkis-technikumas. Įst. 1969 (1955—69 ž. ū. technikumas). D, N	Zootechnika, ž. ū. mechanizacija, ž. ū. gamybos planavimas	856	650
Veisiejų ž. ū. technikumas. Įst. 1960. D	Agronomija, zootechnika	259	344
Vilniaus agrozootechnikumas. Įst. 1953. D	Agronomija, zootechnika	372	668
Vilniaus ž. ū. buhalterinės apskaitos technikumas. Įst. 1956. D, N	Ž. ū. gamybos buh. apskaita	968	1583
PRAMONĖS TECHNIKUMAI			
Alytaus mechanikos technikumas. Įst. 1960 (1955—60 ž. ū. technikumas). D, N, V	Pram. įmonių elektros įrengimai, ž. ū. elektrifikacija, metalų apdirbimas piovimu, pram. įmonių įrengimų montavimas ir remontas, šaldytuvai, kompresorinės mašinos, medvilnės verpimas	1300	935
Elektrėnų vakarinis energetikos technikumas. Įst. 1966 (1962—66 Kauno politechnikumo vakarinis filialas). V	Elektros stotys, tinklai ir sistemos, pram. įmonių šiluminiai įrengimai	137	67
Kalvarijos maisto pramonės technikumas. Įst. 1963 (1961—63 Belvederio ž. ū. technikumas). 1963—65 veikė vakarinis filialas Kapsuke. D, N	Pieno pram. įmonių įrengimai, pieno produktų technologija, miltų ir kruopų gamyba	677	630
Kapsuko vakarinis mechanikos technikumas. Įst. 1965 (1963—65 Kalvarijos maisto pramonės technikumo filialas). V	Metalų apdirbimas piovimu	216	169
Kauno maisto pramonės technikumas. Įst. 1953. D, N, V	Duonos kepimo, makaronų ir konditerijos pramonės mašinos ir įrengimai, mėsos pramonės įmonių mašinos ir įrengimai, konservavimo, duonos kepimo, mėsos ir paukštienos produktų, žuvies produktų, fermentacijos, konditerijos technologija, maisto ir pramonės prekių mokslas ir prekybos organizavimas, buh. apskaita, planavimas pram. įmonėse, materialinis-techninis tiekimas ir realizavimas	1735	1948
Kauno Kvedaro miškų technikumas. Įst. 1963 (1945—63 Vilniaus miškų technikumas). D, N	Miško ūkis	472	1198
Kauno politechnikumas. Įst. 1945 (1920—45 Aukštesnioji technikos m-la). 1961 atidarytas filialas Ežerėlio (Kauno rj.) durpių įmonėje, 1962 — Elektrėnuose. D, N, V	Durpininkystė, elektros stotys, tinklai ir sistemos, energetikos sistemų relinė apsauga ir automatika, liejininkystė, kelių mašinos ir įrengimai, metalų apdirbimas piovimu, radijo aparatūra, radiotechniniai matavimai, pram. ir civ. statyba, autokelių statyba ir eksploatavimas, automobilių remontas ir techninis aptarnavimas, pram. įmonių elektros įrengimai	2957	6702
Kauno technologijos technikumas. Įst. 1967 (1954—67 medžio apdirbimo technikumas). 1962—65 veikė vakarinis filialas Kėdainiuose. D, N	Baldų gamyba, medžio apdirbimo pramonės įmonių mašinos ir įrengimai, audinių apdaila, tekstilės pramonės įmonių mašinos ir įrengimai, chem. pluošto įmonių įrengimai, drabužių chem. valymas ir dažymas, iškiliosios spaudos technologija	1072	2739
Kėdainių vakarinis technologijos technikumas. Įst. 1965 (1962—65 Kauno technologijos technikumo vakarinis filialas). D, V	Chem. įmonių automatikos įrengimų eksploatavimas, mineralinių trąšų ir rūgščių technologija, pram. įmonių elektros įrengimai, metalų apdirbimas piovimu	286	95
Klaipėdos politechnikumas. Įst. 1964 (1959—64 laivų statybos technikumas prie „Baltijos" laivų statyklos). 1965—67 veikė vakarinis filialas Šilutėje. Nuo 1967 veikia vakarinis filialas Telšiuose (1962—1967 jis priklausė Vilniaus lengvosios pram. technikumui). D, N	Metalų apdirbimas piovimu, metalų suvirinimas, laivų remontas, laivų elektros įrengimai, pram. ir civ. statyba, ž. ū. elektrifikacija, laivų korpusų statyba, pram. įmonių elektros įrengimai, automobilių remontas ir techninis aptarnavimas	2706	1501

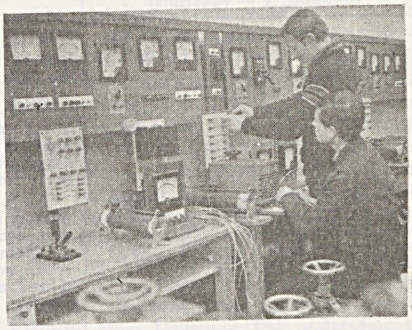

Technikumai. Klaipėdos politechnikumas. Elektrinio matavimo laboratorija

nomikos, 2 statybos, 2 taikomosios dailės ir 1 transporto (ž. lentelę). Technikumuose mokėsi 56 300 moksleivių, iš jų neakivaizdiniuose skyriuose 14 800, vakariniuose 9700. 1945—70 Lietuvos T. parengė apie 89 000 specialistų.

Daugelyje T., be dieninio (stacionarinio) skyriaus, yra neakivaizdinis ir vakarinis skyriai. Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus politechnikumai turi filialus įmonėse. T. stacionariniuose skyriuose mokomasi 3—4, vakariniuose 4—5, neakivaizdiniuose 5 metus. Į T. priimami 14—30 amžiaus asmenys (į vakarinius ir neakivaizdinius skyrius — ir vyresni), baigę aštuonmetes ar vidurines m-las (pastarieji mokosi trumpiau). Technikumuose, be bendrojo lavinimo dalykų (literatūros, istorijos, kalbų, matematikos, fizikos, chemijos), dėstomos techn. ir spec. disciplinos. Technikumuose daug dėmesio skiriama gamyb. mokymui, profesinių įgūdžių ugdymui. Teorinės žinios gilinamos praktiniu darbu dalykų kabinetuose, laboratorijose, mokomosiose dirbtuvėse. Dauguma moksleivių gauna stipendijas, aprūpinama bendrabučiu. Baigusieji gauna diplomus ir turi teisę stoti į aukštąsias m-las.

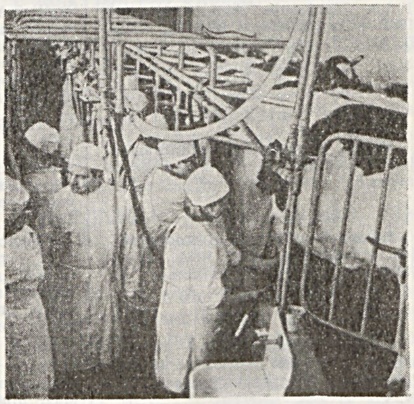

Technikumai. Buivydiškių (Vilniaus rj.) tarybinis ūkis-technikumas. Moksleivių pratybos

TÈCHNINĖS DRAUGÌJOS ž. *Mokslinės-techninės draugijos.*

TÈCNERIS (Tetzner) Francas [1863—1919] — vokiečių tautosakininkas, etnografas. Leipcigo un-to profesorius.

Pavadinimas, įsteigimo data, skyriai (D — dieninis, N — neakivaizdinis, V — vakarinis)	Specialybės	Moksleivių skaičius 1969/70	Parengta specialistų iki 1970
Panevėžio politechnikumas. Įst. 1960. Nuo 1967 veikia vakarinis filialas Ukmergėje. D, V	Pram. įmonių elektros įrengimai, metalų apdirbimas piovimu, elektrovakuuminių prietaisų gamyba, pram. ir civ. statyba, vandens tiekimas, kanalizacija ir pramoninio bei nutekamojo vandens valymas, vandentiekio ir kanalizacijos tinklų ir įrengimų statyba	1593	1376
Šiaulių Didžiulio politechnikumas. Įst. 1961 (1959—61 agrozootechnikumas, 1961 iškeltas į Gruzdžius). Nuo 1963 veikia vakarinis filialas Mažeikiuose. D, N, V	Ž. ū. elektrifikacija, pram. įmonių elektros įrengimai, metalų apdirbimas piovimu, radijo aparatūra, pram. ir civ. statyba, automobilių remontas ir techn. aptarnavimas, buh. apskaita, raštvedybos organizavimas	2315	1371
Tauragės politechnikumas. Įst. 1969 (1964—69 elektromechanikos technikumas). D, V	Metalų apdirbimas piovimu, ž. ū. elektrifikacija, pram. įmonių elektros įrengimai, keramikos technologija	441	97
Utenos vakarinis politechnikumas. Įst. 1966 (1962—66 Vilniaus elektromechanikos technikumo vakarinis filialas). V, D	Trikotažo technologija, trikotažo įmonių mašinos ir įrengimai	497	123
Vilniaus elektromechanikos technikumas. Įst. 1955. 1962—66 veikė vakarinis filialas Utenoje. D, N	Elektros mašinos, elektros prietaisai, elektroninės skaičiavimo mašinos, prietaisai ir įrengimai, skaičiavimo mašinų gamyba, automatikos ir telemechanikos aparatūra, skaičiavimo mašinų eksploatavimas ir remontas, pram. įmonių elektros įrengimai	1291	2109
Vilniaus lengvosios pramonės technikumas. Įst. 1953. 1962—64 veikė filialas Juodupėje (Rokiškio rj.), 1962—67— Telšiuose, 1964—1966 — Plungėje. D, N, V	Trikotažo, siuvimo, odos dirbinių technologija, medvilnės verpimas, tekstilės įmonių mašinos ir įrengimai	1702	2430
Vilniaus mechanikos technikumas. Įst. 1967 (1955—67 vakarinis staklių gamybos technikumas prie „Žalgirio" staklių g-los). D, V	Metalo apdirbimo staklių ir automatinių linijų montavimas ir eksploatavimas, metalo apdirbimo staklės ir automatinės linijos, pram. įmonių įrengimų montavimas ir remontas	648	1100
Vilniaus politechnikumas. Įst. 1947 (1939—47 Vilniaus technikumas, 1950—60 ž. ū. mechanizacijos technikumas). Nuo 1962 veikia filialai Grigiškių (Trakų rj.) popieriaus kombinate ir Lentvario (Trakų rj.) santechnikos g-nių fabrike „Kaitra". D, N, V	Pram. įmonių šiluminiai įrengimai, automobilių transporto eksploatavimas, metalų apdirbimas piovimu, įrankių gamyba, rajoniniai elektros ryšiai ir radiofikacija, radijo ryšiai ir transliacija, radijo aparatūra, laidiniai pašto ryšiai, pram. įmonių elektros įrengimai, fototechnika, rentgeno ir elektromedicininė aparatūra	3257	3688
Vilniaus technologijos technikumas. Įst. 1953. Nuo 1958 veikia filialas Naujojoje Akmenėje, nuo 1962 — Daugėliuose (Šiaulių rj.). D, V	Chemijos, naftos ir dujų pramonės įmonių įrengimai, analizinė chemija, elektrocheminės dangos, plastmasės dirbinių, keramikos, odos, rišamųjų medžiagų, lakų ir dažų technologija, stat. medžiagų pramonės įmonių įrengimai	1172	2085
	EKONOMIKOS TECHNIKUMAI		
Kauno ekonomikos technikumas. Įst. 1963 (1954—63 statistikos technikumas). D, N	Buh. apskaita, apskaitos ir skaičiavimo darbų mechanizacija, planavimas lengvosios ir maisto pramonės įmonėse, statistika	1072	2016
Kauno neakivaizdinis kooperacijos technikumas. Įst. 1964 (1958—1964 kooperacijos technikumas). N	Maisto paruošimo technologija, prekybos planavimas, maisto prekių mokslas ir prekybos organizavimas, buh. apskaita prekyboje, prekių mokslas ir prekybos organizavimas	1317	1003
Vilniaus finansų-kredito technikumas. Įst. 1957 (1945—57 Kauno finansų-kredito technikumas). D, N, V	Valst. biudžetas, buh. apskaita, planavimas mašinų pram. įmonėse, valst. draudimas, pinigų apyvarta ir kreditas, apskaita ir operacijų technika Valst. banke ir taupomosiose kasose, biudžeto apskaita, planavimas statyboje	1193	4947
Vilniaus kooperacijos technikumas. Įst. 1956 (1945—56 Kauno kooperacijos technikumas). D	Maisto prekių mokslas ir prekybos organizavimas, maisto paruošimo technologija, buh. apskaita prekyboje, pram. prekių mokslas ir prekybos organizavimas	775	3283

1896—1914 lankydamasis Tolminkiemyje bei gretimose vietose, surado ir paskelbė nemaža K. Donelaičio archyvinės medžiagos („Unsere Dichter in Wort und Bild", Bd. 6, 1896; „Altpreussische Monatsschrift", Bde. 33, 34, 36, 39, 51, 1896—1914). Su žmona H. Tecner išleido liet. liaudies dainų rinkinį („Dainos. Litauische Volksgesänge", 1897). Studijoje apie slavus Vokietijoje („Die Slaven in Deutschland", 1902) pateikė nemaža istorinių ir etnografinių duomenų ir apie lietuvius.

TEIBERIAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 6 km į š. nuo Vilkaviškio, 1,5 km nuo Kauno—Kybartų geležinkelio; kolūkio centras. 145 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu eina plentas iš Vilkaviškio į Kudirkos Naumiestį. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra pr. m-la. 1827 kaime buvo 61 gyv., 1959 — 63.

TEIRŨS — ežeras Lazdijų rj., 4 km į r. nuo Veisiejų, prie kelio į Leipalingį. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1300 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 3000 m. Krantai neaukšti, p. gale pelkėti. Nenutekamas. Į v. nuo ežero įsikūręs Paterų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TÉISĖ — valdančiosios klasės valia, išreikšta visuotinai privalomomis elgsenos taisyklėmis, kurias nustato įstatyminiai ir kiti normatyviniai valstybinės valdžios aktai ir kurių laikymąsi garantuoja valstybė (teismas ir kiti valstybės organai) prievartos priemonėmis. Tos taisyklės visuom. santykius reguliuoja taip, kad stiprėtų ir vystytųsi santvarka, tinkama valdančiajai klasei.

T. susidarė kartu su valstybe, pirmykštei bendruomenei suirus į antagonistines klases, atsiradus privačiai gamybos priemonių nuosavybei, ir keitėsi kaskart, kai vieną klasinę visuomenę pakeisdavo kita, nes kiekviena valdančioji klasė savo valią paversdavo įstatymais, nustatančiais žmonių teises ir pareigas. Keturi istoriniai T. tipai — vergovinė, feodalinė, buržuazinė, socialistinė — atitinka valstybės ekonominę bazę ir tipą. Vergovinė, feodalinė ir buržuazinė T. gina išnaudotojų klasių interesus. Soc. T. yra kokybiškai naujas T. tipas, nes, priešingai negu vergovinė, feodalinė ir buržuazinė T., ji išreiškia visų darbo žmonių valią, atitinka visų tautų nac. interesus, saugo soc. valstybę, darbo žmonių soc. laimėjimus ir valstybės garantuojamas darbo žmonių teises.

Lietuvoje T. atsirado, susiklosčius teritoriniams valst. pobūdžio junginiams (IX—XII a.). Tai buvo paprotinės elgesio taisyklės, kurių laikymąsi garantavo valst. valdžia, ir valdovų kai kuriems valdiniams teikiamos privilegijos. 1387 Jogaila suteikė Lietuvos feodalams pirmąją privilegiją. 1468 sudarytas Kazimiero teisynas, 1529 — I, 1566 — II, 1588 — III Lietuvos Statutas. 1840 caro įsakymu Lietuvos Statutas nustojo galiojęs, Lietuvoje buvo įvesti Rusijos įstatymai. Lietuvos burž. vyriausybė

Pavadinimas, įsteigimo data, skyriai (D — dieninis, N — neakivaizdinis, V — vakarinis)	Specialybės	Moksleivių skaičius 1969/70	Parengta specialistų iki 1970
Vilniaus prekybos technikumas. Įst. 1967 (1946—67 taryb. prekybos technikumas). D, N	Pram. prekių mokslas ir prekybos organizavimas, maisto prekių mokslas ir prekybos organizavimas, maisto paruošimo technologija, knygų prekyba, prekių materialinis-techninis tiekimas ir realizavimas, buh. apskaita	1893	4662
STATYBOS TECHNIKUMAI			
Plungės statybos technikumas. Įst. 1966 (1962—66 Vilniaus lengvosios pram. technikumo vakarinis filialas). D, V	Pram. ir civ. statyba, mašinos ir įrengimai, polimerinių plėvelinių medžiagų ir dirbtinės odos technologija	579	—
Vilniaus statybos technikumas. Įst. 1954. D, N, V	Archit-ra, pram. ir civ. statyba, detalių ir gelžbetonio konstrukcijų gamyba, dujų ūkis, pastatų santechn. įrengimai, metalo ir gelžbetonio konstrukcijų montavimas, inžinerinė geodezija	2517	2146
TAIKOMOSIOS DAILĖS TECHNIKUMAI			
Kauno Žuko taikomosios dailės technikumas. Įst. 1948. D, V	Meninis apipavidalinimas, medžio apdirbimas, odos apdirbimas ir avalynės modeliavimas, meninis audimas, rūbų modeliavimas ir konstravimas, dekoratyvinis dažymas, meninė keramika	320	623
Telšių taikomosios dailės technikumas. Įst. 1959 (1951—59 taikomosios dailės vid. m-la). D	Meninis metalo ir medžio apdirbimas, meninis audinių ir trikotažo apipavidalinimas, pramoninio metalo ir plastmasės gaminių meninis konstravimas	136	246
TRANSPORTO TECHNIKUMAI			
Vilniaus geležinkelių transporto technikumas. Įst. 1948. D, N	Geležinkelių eksploatavimas, pram. ir civ. statyba, geležinkelių transporto automatika ir telemechanika, laidinis ryšys, krovimo darbų mechanizacija, geležinkelių statybos ir transporto kelių mašinos, šilumvežių ūkis, buh. apskaita, planavimas geležinkelių transporte	1326	4380

1919.I.16 recipavo Rusijos imperijos įstatymus, padariusi juose pakeitimų, paskui pati išleido įstatymų kai kuriems klausimams tvarkyti (pvz., Ipotekos įstatymą). Nuo 1940.XII.1 Tarybų Lietuvoje su kai kuriais pakeitimais laikinai buvo taikomi RTFSR Baudžiamasis, Baudžiamojo proceso, Civilinis, Civilinio proceso ir Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksai, t. p. RTFSR darbo įstatymai. Nuo 1961.IX.1 galioja Lietuvos TSR Baudžiamasis ir Baudžiamojo proceso kodeksai, nuo 1965.I.1 — Lietuvos TSR Civilinis ir Civilinio proceso kodeksai, nuo 1970.I.1 — Lietuvos TSR Santuokos ir šeimos kodeksas, nuo 1971.VII.1 — Lietuvos TSR Žemės kodeksas.

Lietuvos m-lose T. pradėta dėstyti 1566, įsteigus Vilniuje (prie šv. Jono bažnyčios) teisės m-lą. Joje buvo dėstoma romėnų T., kanonų T., saksų T., Magdeburgo T. ir Lietuvos teisė. 1641 Vilniaus un-te buvo įsteigtas T. skyrius. Nuo to laiko T. dalykai buvo dėstomi un-te iki pat jo uždarymo (1832). Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1919.III.13 dekretu dėl Vilniaus un-to atkūrimo buvo numatyta socialiniame f-te įsteigti T. skyrių. 1919 pabaigoje Lenkijos valdžia Vilniaus un-te įsteigė T. f-tą, o 1920 Kaune pradėjo veikti Aukštųjų kursų juridinis skyrius. 1922, įsteigus Kauno un-tą, pradėjo darbą jo T. f-tas; jis rengė diplomuotus teisininkus. 1940 f-tas perkeltas į Vilniaus un-tą. Žymiausi to f-to profesoriai buvo V. Biržiška, A. Janulaitis, A. Kriščiukaitis (Aišbė), M. Remeris. F-te, trūkstant nac. kadrų, dėstė ir profesoriai iš užsienio, daugiausia Tarybų Rusijos emigrantai (A. Jaščenka, S. Bieliackinas ir kt.).

1940—41 f-tas pertvarkytas taryb. pagrindais. 1943 hitleriniams okupantams uždarius Vilniaus un-tą, nustojo veikęs ir T. f-tas. 1944 rudenį, dar tebevykstant karui, atkuriant un-tą, buvo atkurtas ir T. f-tas, jame, be moksl. ped. darbo, vėl pradėta dirbti t. p. mokslinį tiriamąjį darbą. Pagrindinė moksl. darbo problema — valstybės valdymo ir teisės vystymosi dėsningumai. Pagrindinės darbo kryptys šios: Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija ir teorija; Lietuvos TSR valstybės valdymas ir liaudies ūkio teisinis reguliavimas; soc. teisėtumo stiprinimas ir piliečių teisių apsauga; baudžiamoji-teisinė kova su nusikalstamumu; teismo ekspertizės teoriniai klausimai ir daiktinių įrodymų tyrimo metodai. F-to darbuotojai paskelbė monografijų, mokslinių straipsnių, brošiūrų. Moksliniai darbai skelbiami ir Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbuose (tęstinis leidinys „Teisė"; iki 1970 išėjo 8 t.).

1941, įsteigus Lietuvos TSR MA, buvo pradėta organizuoti Lietuvos teisės istorijos in-tą (direktorius A. Janulaitis). 1946 MA sistemoje buvo organizuotas Teisės in-tas (jis 1952 reorganizuotas į Lietuvos istorijos in-to teisės sektorių, kuris 1955 dėl kadrų trūkumo ir kt. priežasčių buvo likviduotas). 1958 atkurtas teisės sektorius Ekonomikos in-te, 1964 jis reorganizuotas į Ekonomikos in-to sociologijos ir teisės sektorių, 1969 — į Istorijos in-to filosofijos, teisės ir sociologijos skyriaus teisės sektorių. Pagrindinės jo mokslinio tiriamojo darbo kryptys šios: Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija ir teorija; Lietuvos TSR valstybės valdymas ir liaudies ūkio teisinis reguliavimas. Sektoriaus darbuotojai parengė monografijų, moksl. straipsnių ir populiarių leidinių. Be to, jų moksl. darbai spausdinami „Lietuvos TSR MA darbuose" (serija A, visuomeniniai mokslai).

Nuo 1961 veikia Lietuvos TSR Teisingumo m-jos (iki 1970 Juridinės Komisijos prie Lietuvos TSR MT) *Teismo ekspertizės institutas.*

Žemesnės kvalifikacijos teisininkams rengti 1941 Kaune veikė vienmetė juridinė m-la, 1945—54 Vilniuje — dvimetė juridinė m-la, rengusi teisininkus su vid. mokslu.

Atskiri Lietuvos T. klausimai nušviesti straipsniuose *Baudžiamasis kodeksas, Baudžiamoji teisė, Baudžiamojo proceso kodeksas, Civilinė metrikacija, Civilinė teisė, Civilinio proceso kodeksas, Civilinis kodeksas, Ipoteka, Kazimiero teisynas, Konstitucija, Lietuvos Statutas, Privilegija, Prūsų teisynas, Prūsų žemės teisynas, Santuokos ir šeimos kodeksas, Šeima, Teismai, Žemės kodeksas.*

„TĖISĖ" — **1.** Teisės mokslo ir praktikos žurnalas, ėjęs 1922—40 Kaune. Leido Lietuvos Teisininkų d-ja. 1922—33 redagavo A. Kriščiukaitis, 1933—40 — J. Byla. Išėjo 52 knygos.

2. Tarybinis tęstinis teisės mokslo darbų leidinys, einantis nuo 1961 Vilniuje. Leidžia Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-ja (iki 1966 Lietuvos TSR MT Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-tas). Iki 1970 išėjo 8 t. I tomą išleido Vilniaus un-tas savo „Mokslo darbų" serijoje.

„TĖISININKAS" — teisės žurnalas, ėjęs 1937—38 Zarasuose kas du mėnesius. Leido ir redagavo J. Žagrakalys.

TEISMAĨ — **1.** Valstybės organai, nustatyta tvarka sprendžiantys baudžiamąsias ir civilines bylas. T. organizavimo ir veiklos pagrindus lemia valstybės, kurioje jie veikia, ekonominiai ir politiniai pagrindai. Teismas reiškia dar ir teiseną, bylos nagrinėjimo procesą. Jei T. yra kelių instancijų, tai žemesnio T. sprendimą galima apskųsti aukštesniam teismui. Kai aukštesnysis T. pagal nepatenkintos žemesniojo T. sprendimu šalies skundą sprendžia bylą iš esmės, jis yra apeliacinis T., o kai tik panaikina

žemesniojo T. sprendimą dėl to, kad, sprendžiant bylą, pažeistas įstatymas, ir bylą grąžina spręsti žemesniajam T. antrą kartą, yra kasacinis T.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS (LDK) TEISMAI. Jau IX—XII a. Lietuvoje buvo valst. pobūdžio junginių (kunigaikštysčių, žemių), turinčių valst. valdžios aparatą, taigi ir teismus. Teisėjai buvo kun-ščiai ir kt. feodalai. Formuojantis LDK, didieji kun-ščiai palaipsniui atėmė iš sritinių kun-ščių ir kt. feodalų aukščiausiąją teismo valdžią, duodami jiems tam tikrų teisminių privilegijų. Jogaila savo 1387 privilegijoje pažadėjo Lietuvos bajorams kiekviename adm. vienete paskirti teisėjus, o katalikų bažnyčiai leido turėti atskirus (dvasininkų) teismus. Žygimantas Kęstutaitis 1434 privilegija uždraudė suimti bajorą be teismo sprendimo ir nurodė, kad T. turi teisti pagal Lietuvos papročius. 1447 Kazimieras atskira privilegija prižadėjo nesiųsti į bajorų dvarus jokių savo teisėjų, bajorus žemvaldžius pripažino visiškais valstiečių šeimininkais, padarė juos vieninteliais valstiečių teisėjais.

Didžiajam kun-ščiui nebepajėgiant spręsti net visų svarbiausiųjų bylų (o jų vis gausėjo, ypač XV a., intensyvaus valstybės centralizavimo laikotarpiu), atsirado įv. kt. teismų, kuriems jau vadovaudavo ne pats didysis kun-štis, o jo skiriami asmenys (didikai, kt. feodalai); jie teisdavo didžiojo kun-ščio vardu. Tačiau pagrindinis ir aukščiausias LDK feodalų bylų teismas liko **Didžiojo kunigaikščio teismas.** Jame kaip didžiojo kun-ščio patarėjai (posėdininkai) dažnai dalyvaudavo ir *Ponų tarybos* nariai, kiti kun-ščiai, įvairūs valst. pareigūnai (pvz., maršalkos). Posėdininkai turėjo tik patariamąjį balsą, bet kartais kai kas iš jų, didžiojo kun-ščio pavestas, vadovaudavo ir teismo procesui (didysis kun-štis tokiais atvejais tik padarydavo sprendimą). Didžiojo kun-ščio teismas nagrinėjo bylas ir kaip pirmoji instancija, ir buvo apeliacinė instancija kitų T. išnagrinėtosioms byloms. Apskritai didžiojo kun-ščio teismo kompetencija nebuvo griežtai nustatyta.

Nuo XV a., didžiajam kun-ščiui išvykus iš Lietuvos, jo teismą pavaduodavo **Didžiojo kunigaikščio tarybos (Ponų tarybos)** teismas (jis kartais vadinamas ir seimo teismu). I *Lietuvos Statutas* nustatė, kad šis T. turi rinktis kartą per metus (vėliau rinkdavosi 2 kartus). Jo kompetencijai priklausė senatorių sužeidimo ir nužudymo, T. pareigūnų, einančių pareigas, sužeidimo ar nužudymo ir kt. ypatingos bylos. Apeliacine tvarka jame buvo svarstomos valst. dvarų užgrobimo, bajorų garbės bylos, komisarų T. išspręstos bylos.

Jau XV a. didysis kun-štis kai kurias bylas pavesdavo nagrinėti savo skirtiems pareigūnams — komisarams (vienam ar keliems). Atsirado **komisarų teismas.** Komisarai paprastai buvo skiriami tada, kai bylą reikėdavo nagrinėti vietoje. Tik II Lietuvos Statutas (1566) nustatė, kad komisarų T. kompetencijai priklauso bylos dėl didžiojo kun-ščio ir bajorų žemių ribų, didžiojo kun-ščio įkeistų dvarų išpirkimo. Nuo 1581 komisarų T. skirdavo ir Lietuvos Vyriausiasis tribunolas. Dėl komisarų T. sprendimų galima buvo apeliuoti į Didžiojo kun-ščio teismą, nuo 1581 — ir į Lietuvos Vyriausiąjį tribunolą.

Visos baudžiamosios ir civilinės feodalų bylos vaivadijoje buvo teismingos **vaivados teismui** (jam nepriklausė tik kun-ščių, didikų bylos, kurias spręndė paties didžiojo kun-ščio teismas ar Ponų tarybos teismas). Vaivada (arba jo pavestas seniūnas, laikytojas) teisdavo vienas; jo sprendimu nepatenkinta šalis galėjo apeliuoti į Didžiojo kun-ščio teismą. Po 1564—66 T. reformos vaivados T. išliko tik vaivadijų centr. pavietuose ir buvo vadinamas pilies T. (teismo seniūno pareigas čia eidavo vaivada).

Vaivados teismui neaprėpiant visų atitinkamos vaivadijos bylų, mažesniuose adm. vienetuose (pavietuose, valsčiuose) teisdavo tų vienetų valdytojai — vietininkai (paseniūniai). Taip atsirado **vietininko teismas.** Jo kompetencijai nepriklausė kun-ščių, didikų bylos. I Lietuvos Statutas (1529) nustatė, jog vietininkas gali teisti tik drauge su 2 vietiniais žemvaldžiais bajorais (išimties atveju bent 1). Nuo 1551 šis T. dirbo sesijomis (4 kartus per metus po 4 savaites).

Bylas, susijusias su didžiojo kun-ščio asmens saugumu, sprendė **Maršalkos teismas** (nuo XVI a.). Jame teisė maršalka pats vienas; jis galėjo skirti net mirties bausmę, jo sprendimas būdavo galutinis. Maršalkos teismas panaikintas 1766.

Pagal I Lietuvos Statutą didžiojo kun-ščio dvarų valstiečių bylas sprendė **tijūno teismas.** Bet jų byloms spręsti (ypač nelietuviškose srityse) iš seno buvo likęs ir **kuopos teismas.** Iš esmės tai buvo valstiečių bendruomenės teismas, atsiradęs dar necentralizuotos valstybės laikais. Baudžiamųjų bylų tirti kuopa dažniausiai rinkdavosi nusikaltimo vietoje, o ginčų dėl žemės ežių spręsti — ginčytiname sklype. Kuopos teismą sudarė 3 teisėjai: kiekviena šalis skirdavo po teisėją, o trečiasis teisėjas buvo abiejų šalių pasirenkamas arba valdžios pareigūno skiriamas. Kuopos teismo kompetencijai priklausė visų neprivilegijuotųjų luomų žmonių (ne bajorų ir ne dvasininkų), nuolat gyvenančių kaimo bendruomenės teritorijoje, bylos. Savo sprendimą kuopos T. paprastai skelbė žodžiu. Jų veikla aptariama visuose Lietuvos Statutuose (1529, 1566, 1588). Kadangi, baudžiavai įsigalint, nemaža žemvaldžių draudsavo savo valstiečiams dalyvauti kuopos teismuose, jų reikšmė jau XVI a. ėmė smukti, o XVIII a. jie išnyko.

Ligi XVI a. ir smulkesniuosius bajorus, remdamiesi papročių teise ir ją aiškindami, teisė didžiojo kun-ščio vietininkai — vaivados, seniūnai ir kt. pareigūnai. Ponus (didikus) tegalėjo teisti pats didysis kun-štis ar jo tarybos teismas. Ponai, būdami vaivadomis ir seniūnais, vadinasi, dažniausiai ir teisėjais, savavaliavo, bajorus skriaudė. Norėdami tą savavaliavimą suvaržyti, bajorai seimuose nuo 1514 reikalavo rašytinės teisės kodekso ir T. reformos — visiems feodalų klasės žmonėms (ir bajorams, ir ponams) bendrų T., bajorų ir ponų kartu renkamų. I Lietuvos Statute visų savo reikalavimų įteisinti bajorams nepavyko. Vis dėlto ponai padarė nuolaidą — I Lietuvos Statutas nustatė, kad vaivados, seniūnai, iki tol teisę bajorus vieni patys, turi savo nuožiūra paskirti savo tarėjais po 2 vietos bajorus, kad jie teistų kartu su vaivados ar seniūno vietininku, jeigu pastarieji negalėtų teisti patys. Ši didikų nuolaida varžė vaivadų ar seniūnų vietininkų savivalę, bet neturėjo reikšmės tais atvejais, kai teisdavo pats vaivada ar seniūnas, nes tada tarėjų dalyvavimas teisme nebuvo privalomas. Be to, didikus ir toliau tegalėjo teisti Didžiojo kun-ščio teismas. Bajorai tuo nepatenkinti ir, jausdami didėjančią savo galią, vis atkakliau reikalavo (1544, 1547, 1551 ir 1554 seimuose) bajorų renkamų T., kurie spręstų ir ponams (didikams) keliamas bylas. 1564 Belsko seime ponai atsisakė visų savo teisminių privilegijų ir su jomis susijusių pajamų, pasidavė tiems patiems, bendriems su bajorais T., tiek skiriamiems, tiek ir bajorų renkamiems. Didysis kun-štis patvirtino tai savo 1564 Belsko privilegija. Didikams neprieštaraujant, 1566 buvo priimtas II Lietuvos Statutas, įteisinantis naująją T. santvarką. Kadangi valsčiai buvo per maži kiekvienas turėti palyginti sudėtingą T. sistemą, prieš įvedant naujuosius T., buvo sudaryti nauji teritoriniai vienetai — pavietai. Kai kurie labai dideli valsčiai, pvz., Upytės (Panevėžio), buvo paskelbti pavietais, o maži sujungti (pvz., į Trakų pavietą, be Trakų vls., buvo įjungti Alytaus, Aukštadvario, Daugų, Lieponių, Merkinės, Nemunaičio, Perlojos, Valkininkų ir Žiežmarių valsčiai). Nepadalytos į pavietus Žemaitijos T. būstinė buvo Raseiniai.

Po 1564 reformos visiems feodalams žemvaldžiams pavietuose buvo sudaryti 3 T.: žemės, pilies ir pakamario.

Svarbiausias paviete buvo **žemės teismas,** sprendęs visų pavieto bajorų žemvaldžių civ. bylas (išskyrus tas, kurios priklausė Didžiojo kun-ščio teismui). Į jo narių — teisėjo, teisėjo pavaduotojo (pateisėjo) ir teismo raštininko — vietas pavieto bajorai žemvaldžiai savo seimelyje rinko po 4 kandidatus ir visus pristatydavo didžiajam kun-ščiui. Šis savo nuožiūra iš jų tarpo skyrė į atitinkamą vietą po 1. Bylas teisėjas, jo pavaduotojas ir raštininkas sprendė kolegialiai. Kasmet vykdavo 3 žemės T. sesijos (pirmoji prasidėdavo pirmąjį sekmadienį po Sekminių, antroji — po Mykolinių, rugsėjo 30, trečioji — po Trijų karalių, sausio 7 d.), kurios trukdavo po mėnesį ir ilgiau. Žemės T. nariai pareigas ėjo iki gyvos galvos arba iki tarnybinio paaukštinimo. Žemės T. knygos buvo rašomos

senąja baltr. kalba, jo raštininkai atlikdavo ir notaro funkcijas.

Pavieto bajorų žemvaldžių baudžiamąsias bylas dėl apiplėšimų, padegimų, dokumentų falsifikavimo, bajorų nužudymo, moterų ir merginų išžaginimo ir kt. nusikaltimų sprendė **pilies teismas.** Jam vadovavo didžiojo kun-ščio skiriamas pilies (teismo) seniūnas (centriniame vaivadijos paviete — vaivada), kuris savo nuožiūra skirdavo kitus teismo pareigūnus: savo vietininką (paseniūnį), pilies teisėją ir raštininką. Bylas kolegialiai sprendė visi 3 teismo nariai (seniūnas arba jo vietininkas, pilies teisėjas ir raštininkas). Pilies teismo pareigūnų neteisėti veiksmai galėjo būti apskundžiami Didžiojo kun-ščio teismui, vėliau — Lietuvos Vyriausiajam tribunolui. Pilies teismo raštininkas, tvarkęs teismo knygas, atlikdavo ir notaro funkcijas.

Bylos dėl žemės nuosavybės ir ežių priklausė **pakamario teismo** kompetencijai. Daugiausia jų šiam T. perduodavo žemės ir pilies teismai. Pakamario teismui vadovavo pakamaris, kurį ligi gyvos galvos ar tarnybinio paaukštinimo skyrė didysis kun-štis iš 4 kandidatų, išrinktų pavieto bajorų seimelyje. Pakamaris turėjo teisę sau į pagalbą pasiskirti 2 kamarninkus (jie spręsdavo tik smulkesnes bylas, dėl jų sprendimų galima buvo apeliuoti pakamariui). Pakamario T. bylas spręsdavo ginčo objekto vietoje, lauke. Šių T. knygos buvo saugojamos žemės teismuose (išrašus iš jų duodavo žemės T. pareigūnai).

Visų pavieto T. pagalbinis pareigūnas buvo šaukūnas (vaznys), kuris bajorams įteikdavo teismo raštus, kvietimus, žiūrėjo teisme tvarkos, prireikus pabūdavo liudininku.

Ir po T. reformos pilnateisiais piliečiais buvo laikomi tik bajorai ir dvasininkai. Priv. dvarų valstiečiai buvo laikomi lyg ir tų dvarų gyvojo inventoriaus dalimi, juos savo nuožiūra teisė dvarininkai ar jų įgaliotiniai. Valst. dvarų valstiečius teisė tų dvarų valdytojai ar jų įgaliotiniai. Turinčių savivaldybės teises miestų gyventojus teisė miestų savivaldos organų T.: menkesnes civ. bylas sprendė burmistras su pačių miestiečių renkamos miesto tarybos nariais, svarbesnes civilines ir baudžiamąsias — miesto vaito pirmininkaujamas **suolininkų teismas** (rotušės teismas). Suolininkus, paprastai 7, kasmet rinko miestiečiai ar miestų tarybos. Dėl šio T. sprendimų galima buvo apeliuoti į asesorių T. Neprivilegijuotų miestų gyventojai priklausė atitinkamų dvarininkų jurisdikcijai. Dvasininkai turėjo savo T., kurie teisė ne tik juos, bet ir bažnytinių dvarų gyventojus, sprendė dorovės, tikėjimo, vedybų, skyrybų ir kt. bylas.

Aukščiausioji teismo instancija nuo 1581 buvo **Lietuvos Vyriausiasis tribunolas.** Po Liublino unijos (1569) atskiro Lietuvos seimo nebeliko. Tačiau Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kun-štis Steponas Batoras, rūpindamasis įsigyti Lietuvos bajorų pritarimą savo politikai, keliskart šaukė Lietuvos bajorų suvažiavimus, kuriuose, be kita ko, buvo svarstomi ir feodalų teisių klausimai. Feodalai iki tol turėjo savo rankose žemesniuosius T., tačiau aukščiausioji apeliacinė teismo instancija buvo karaliaus žinioje. Batoras, nusileisdamas Lietuvos bajorų reikalavimui aprėžti Didžiojo kun-ščio teismo kompetenciją, 1581 įsteigė Lietuvos Vyriausiąjį tribunolą (Didžiojo kun-ščio teismo kompetencijoje liko valstybės išdavimo, pasikėsinimo į valdovo gyvybę ir turtą bylos, kai kurie apeliacijos atvejai). Įsteigus jį, Lietuvos feodalams atiteko ne tik visas administracijos, bet ir teismų aparatas. Tribunolo teisėjus (po 2) rinko pavietų bajorijos seimeliai. Iš pradžių tribunolą sudarė 46 nariai, nuo 1588, kai jo kompetencija buvo išplėsta ir Žemaitijai,— 49. Buvo nustatyta, kad tribunolas, spręsdamas liet. sričių bylas, posėdžiaus Vilniuje ar Trakuose, o spręsdamas baltr. sričių bylas,— Minske ar Naugarduke. XVIII a. tribunolas posėdžiaudavo tik Vilniuje ir Gardine. Tribunolo pirmininką — maršalką — išsirinkdavo patys jo nariai. Kaip pirmosios instancijos teismas Lietuvos Vyriausiasis tribunolas nagrinėjo bylas, susijusias su žemesniųjų T. teisėjų nesąžiningumu, valst. pareigūnų tarnybiniais nusikaltimais, priešinimusi tribunolo sprendimų vykdymui. Jo sprendimai buvo neapeliuojami (1633 konstitucija uždraudė didžiajam kun-ščiui panaikinti tribunolo sprendimus, bet tribunolas negalėjo spręsti Didžiojo kun-ščio teismo kompetencijai priklausančių bylų).

Bajorų byloms su dvasininkais būdavo sudaromas mišrus teismas — **Dvasinis tribunolas,** kurio 4 teisėjai buvo kapitulų renkami dvasininkai, o 6 — Lietuvos Vyriausiojo tribunolo nariai bajorai.

Be jau aprašytų pagrindinių T., XVI—XVIII a. Lietuvos D. Kun-stėje įv. laikotarpiais veikė nemaža ir kitų įv. paskirties teismų.

XVI a. pr. didysis kun-štis kartais pavesdavo trims ar daugiau asmenų (daugiausia Ponų tarybos nariams) nagrinėti bylas didžiojo kun-ščio dvare ar tose vietose, kur didysis kun-štis viešėdavo; tai buvo **Asesorių teismas.** Abejotinais klausimais asesoriai kreipdavosi į didįjį kun-štį patarimo, ir po to dėl jų nuosprendžio apeliuoti nebuvo galima. 1791 Asesorių teismas tapo aukščiausiuoju apeliaciniu teismu miestų T. išspręstoms byloms; jam t. p. priklausė žydų ir valst. dvarų valstiečių apeliacinės bylos (nuolatinė jo būstinė buvo Vilniuje). Nuo tada Asesorių teismą sudarė: valst. kancleris, 1 senatorius, 4 seimo renkami bajorai ir 4 miestiečiai (pastarieji galėdavo balsuoti tik miestiečių bylose). Bylos dėl karo lauke ar karo stovyklose padarytų nusikaltimų, dėl vengimo atlikti karo prievolę priklausė **Etmono teismui.** Jas sprendė pats etmonas ar jo paskirtas specialus karo stovyklos teisėjas. Jis galėjo bausti ir mirties bausme. 1764 šio teismo funkcijas perėmė **Karo komisijos teismas,** 1766—89 jas vykdė Nuolatinės tarybos karo departamentas. Mokesčių rinkėjų su mokesčių mokėtojais (bajorais) byloms nagrinėti 1609 buvo įsteigtas **Iždo tribunolas.** Iš pradžių jį sudarė 2—7 senatoriai ir 16—20 seimo atstovų, nuo 1703 jo narius (po 2 nuo pavieto) rinko pavietų seimeliai. Tas T. posėdžiaudavo Vilniuje (1726—64), Gardine, Minske. 1764 jo funkcijas perėmė **Iždo komisijos teismas,** kuriam vadovavo Lietuvos iždininkas. Bylas, susijusias su 1773 įsteigtos Edukacinės komisijos lėšų naudojimu, sprendė **Edukacinės komisijos teismas.** Vilniaus un-to profesorių ir studentų bylas (pagal bendrą Žečpospolitos un-tų privilegiją) sprendė **Vilniaus akademijos teismas.** Civ. byloms spręsti buvo dar **trečiųjų teismas.** Ginčo šalys teisėjus galėjo pasirinkti. Jeigu ginčą pralaimėjusi šalis nenorėdavo vykdyti šio T. sprendimo, antroji šalis galėdavo ją kviesti į žemės teismą. Jeigu vienos šalies teisėjai ginčą spręsdavo vienaip, kitos — antraip, šalys t. p. galėjo kreiptis į žemės teismą. Miestiečių apeliacines bylas dėl mokesčių sprendė **Referendaro teismas,** buvęs kanclerio žinioje. Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos pasienio gyventojų ginčams spręsti būdavo sudaromas **pasienio teismas.** Jo teisėjus skyrė suinteresuotosios valstybės. Kuršo gyventojų apeliacines bylas paprastai sprendė **Reliacinis teismas.** Bylas referuodavo (darydavo reliaciją) kanclerio didysis raštininkas (referendaras). Šį T. sudarė karalius (didysis kun-štis), senatoriai, aukštieji valst. pareigūnai. Neišsimokančio skolininko turtui padalyti tarp kreditorių pakamaris sudarydavo **eksdivizinį teismą.** Tarpuvaldžio metu pavietų bajorų seimeliai rinkdavo **kaptūrinį teismą,** kuris spręsdavo visas baudž. ir civ. bylas. Visi kiti T. tuo laikotarpiu neveikdavo. Kaptūrinių T. sprendimus vėliau tvirtindavo naujas valdovas. Kaptūriniai T. panaikinti 1768.

1791.V.3 konstitucija panaikino žemės ir pilies T., numatė įvesti nuolatinį pavieto žemės teismą, kurį sudarytų 10 teisėjų (juos 4 metams turėjo rinkti pavieto seimelis), 2 raštininkai (1 jų turėjo rinkti pavieto bajorų seimelis ligi gyvos galvos, kitą — pats teismas 7 metams). Žemės T. turėjo spręsti visas pavieto bajorų bylas (be tų, kurias buvo numatoma spręsti aukštesniuose T.). Dėl žemės teismo sprendimų buvo numatyta apeliacija į Lietuvos Vyriausiąjį tribunolą. 1791.V.3 konstitucija t. p. numatė steigti ir naujus miestų T. (teisėjus 2 metams turėjo rinkti miestiečiai). Ši T. reforma nebuvo įgyvendinta.

LDK formuojantis ir dar nesant rašytinių įstatymų, teismo procesas buvo tvarkomas vien pagal papročių teisę. Pirmasis bandymas kodifikuoti LDK įstatymus — *Kazimiero teisynas* (1468), nustatęs ir kai kurios proceso dalykus. Nuo XVI a. pirmosios pusės LDK teismų darbas rėmėsi daugiausia rašytine teise — *Lietuvos Statutu.* Oficiali LDK teismo dokumentų (kaip ir didžiojo kun-ščio kanceliarijos dokumentų) kalba ilgą laі-

ką buvo senoji baltr. kalba (lietuviškai tebuvo skelbiami T. sprendimai; tai buvo daroma ir XVI a.). 1697 Lietuvos ir Lenkijos „Teisių sulyginimo" („Coaequatio iurium") įstatymu visuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose buvo įvesta lenkų kalba.

CARIZMO LAIKAI (1795—1915) IR KAIZERINĖS OKUPACIJOS LAIKOTARPIS (1915—18). Prie Rusijos prijungtoji LDK teritorija buvo suskirstyta į gubernijas ir apskritis. Apskrityse buvo palikti tie patys bajorų T., miestuose — miestų magistratų T. (jie ir toliau sprendė bylas pagal Lietuvos Statutą). Iš šių T. buvo pašalinti bajorai, gynę 1791.V.3 konstituciją arba prisidėję prie 1794 sukilimo. Buvo paliktas (faktiškai beveik neveikė) ir Lietuvos Vyriausiasis tribunolas (1797 jis pavadintas Lietuvos Aukščiausiuoju teismu), dėl kurio sprendimų jau galima buvo apeliuoti į Rusijos senatą. Be to, Gardine buvo sudaryta Vyriausioji v-ba, kurios civ. ir baudž. skyriai, kaip ir Lietuvos Vyriausiasis tribunolas, tapo žemesniųjų Lietuvos T. apeliacine instancija. 1796.VIII prie Vilniaus Civ. rūmų buvo sudarytas atskiras departamentas (jį sudarė Civ. rūmų pirmininkas ir 6 dvarininkų renkami posėdininkai) Lietuvos Vyriausiojo tribunolo neišspręstoms byloms nagrinėti. 1797.II buvo leista bajorams naujai išsirinkti pilies, žemės ir pakamario T. teisėjus ir Lietuvos Aukščiausiąjį teismą (bajorų išrinktus kandidatus į teisėjus, Rusijos senatui pateikus, tvirtino caras). 1797 Vilniuje buvo įsteigtas **kiemo teismas** spręsti byloms, kurias anksčiau sprendė Asesorių teismas ir Iždo komisijos teismas. 1810 apskrityse buvo įsteigti **žemės ežių teismai** (panaikinti 1823). 1838, vykdant valst. valstiečių reformą, buvo sudaryti luominiai valstiečių **valsčiaus teismai.** Jų paskirtis buvo spręsti valst. valstiečių ginčus ir bausti valstiečius už nedidelius nusižengimus. Valsčiaus teismą sudarė viršaitis ir du valstiečių išrinkti teisėjai.

1840 carui panaikinus Lietuvos Statuto galiojimą ir pagal tą statutą veikusius T., Lietuvoje buvo įvesta Rusijos T. sistema, kurią sudarė apskrities, zemskiniai ir magistrato teismai. **Apskrities teismą** sudarė teisėjas ir 2 posėdininkai. Visus juos rinko apskrities bajorų suvažiavimas, tvirtino generalgubernatorius. Apskrities T. sprendė visų luomų žmonių nedideles civ. ir baudž. bylas, saugojo žemės knygas ir planus, tvirtino teisinius aktus ir dokumentus. Kiekvienos gubernijos centre buvo **zemskinis teismas** — apeliacinė ir revizinė instancija apskrities T. išspręstoms byloms. Jį sudarė baudžiamasis ir civilinis departamentai. Departamentų pirmininkus, senatui pateikus, skyrė caras, o posėdininkus (po 5 kiekvienam departamentui) rinko dvarininkai. Gubernijų centruose veikė ir **sąžinės teismai.** Sąžinės teismą sudarė caro skiriamas pirmininkas ir 6 posėdininkai (po 2 kiekvieno luomo). Šie T. sprendė daugiausia nepilnamečių baudžiamąsias bylas, skundus dėl neteisėto kalinimo, bylas, susijusias su šalių taikymu. Smulkesnes pirklių ir kt. miestiečių civ. ir baudž. bylas sprendė **miesto magistratas.** Jo teismą sudarė 2 burmistrai ir 4 patarėjai (ratmanai), kuriuos 3 metams rinko pirkliai ir kt. miestiečiai. Gubernijų centruose veikė **gubernijos magistratai** — apeliacinės ir revizinės miestų magistratų T. instancijos. Gubernijos magistratą sudarė civilinis ir baudžiamasis departamentai, kurių pirmininkus skyrė Rusijos senatas, o posėdininkus (po 3 kiekvienam departamentui) rinko gubernijos centro pirkliai ir miestiečiai. Visų Rusijos T. aukščiausioji apeliacinė instancija buvo Rusijos **Senatas.**

1861 valstiečių reformos įstatymu buvo sudaryti visiems valstiečiams (ne tik valstybiniams) luominiai **valsčiaus teismai.** Jų teisėjus rinko 1 metams valsčiaus sueiga. Paprastai buvo išrenkama 4—12 teisėjų (daugiausia turtingųjų valstiečių), kurie savo pareigas eidavo paeiliui. Valsčiaus T. sprendė (galutinai) civ. ginčus, kai ieškinys nebūdavo didesnis už 100 rb (jei jis būdavo didesnis, valsčiaus T. bylą spręsdavo tik tada, kai to norėdavo abi ginčo šalys), ir nedidelių nusižengimų bylas (jei nebūdavo nusikaltimo sudėties ir jeigu byla neliesdavo kt. luomų žmonių). Už nusižengimus baudė pinigine pabauda iki 3 rb, areštu iki 7 parų ir rykštėmis ligi 20 kirčių. Valsčiaus T. turėjo vadovautis papročiais ir teisėjų sąžine, tačiau jo sprendimai dažnai priklausydavo nuo valdžios pareigūnų (*taikos tarpininkų*, viršaičių) įsikišimo. Valsčiaus teismai veikė iki kaizerinės Vokietijos okupacijos (1915).

1864 Rusijos T. sistema buvo pertvarkyta. Tada ir Lietuvoje buvo įvesti apylinkės taikos T., apskrities taikos teisėjų suvažiavimai ir apygardos teismai. **Apylinkės taikos teismas** nagrinėjo menkesnes civ. ir baudž. bylas; jame teisė vienas taikos teisėjas (jį iš rusų bajorų tarpo skyrė teisingumo ministras). **Apskrities taikos teisėjų suvažiavimas** buvo apeliacinis T. taikos teisėjų išspręstoms byloms. Iki 1912 jo pirmininką rinko patys taikos teisėjai, po 1912 teisingumo ministro teikimu skyrė caras. Svarbesnes civ. ir baudž. bylas sprendė **apygardos teismas,** vienas kelioms apskritims (apygardai). Jo teisėjus teisingumo ministro teikimu skyrė caras. Šis T. buvo kolegialus (bylas nagrinėjo 3 teisėjų kolegijomis). Buvo dar įvairių **karinių T.** (karo lauko ir kt.). Aukščiausioji kasacinė ir apeliacinė instancija liko, kaip ir buvęs, Rusijos Senatas.

1903 ir Lietuvos gubernijose buvo įvesti *zemskiniai viršininkai.* Jie turėjo ir teismo funkciją, kaimo vietovėse pakeitė taikos teisėjus. Zemskinis viršininkas sprendė civ. bylas, kuriose ieškinys neviršijo 500 rb, žemės ginčus. Ginčo šalys galėjo aplenkti valsčiaus teismą ir tiesiog kreiptis į zemskinį viršininką. Apskrities zemskinių viršininkų suvažiavimas turėjo skyrių, kuris peržiūrėjo valsčių T. ir zemskinių viršininkų T. sprendimus. Nuo 1903 miestuose vietoj taikos teisėjų buvo skiriami miesto teisėjai ir apygardos T. nariai apskritims; miestų teisėjų kompetencija sutapo su buvusių taikos teisėjų kompetencija, o apygardos teismo narys apskričiai nagrinėjo bylas, neteismingas miesto teisėjui ir zemskiniam viršininkui. Buvo išplėstos ir valsčiaus teismo funkcijos, pakeista jo sudarymo tvarka. Po 1903 jį sudarė 4 teisėjai, kurių vienas buvo skiriamas pirmininku (juo galėjo būti ir valsčiaus viršaitis); valsčiaus T. sprendė civilines bylas, kuriose ieškinys neviršijo 300 rb (paveldėjimo bylose — 500 rb).

Prie Prūsijos prijungtoje Užnemunėje vietoj žemės ir pakamario teismų 1796.III buvo sudarytos **teisingumo komisijos,** kurios sprendė smulkesnes civ. bylas ir žemės ginčus. Baudž. bylas buvo pavesta spręsti Prūsijos **apygardų teisingumo komisijoms.** Miestuose buvo sudaryti **miestų teismai.** Dvasiniai T. liko tie patys (jie sprendė santuokos bylas, bažnyčių ir vienuolynų ginčus). 1797 buvo sudarytos 2 **regentijos,** kurios sprendė svarbesnes bylas, prižiūrėjo teisingumo komisijų ir inkvizitorių (tardytojų) darbą. Buvo sudaryti ir **apskričių teismai,** kurie sprendė laisvųjų žmonių ir smulkiųjų bajorų civ. ir baudž. bylas. 1799 buvo įvesti tvarkos prižiūrėtojai, po vieną keliems kaimams. Tvarkos prižiūrėtojas su kaimų seniūnais sudarė **kaimo teismą,** kuris baudė už nedidelius nusižengimus (vagystes, įžeidimus, muštynes ir kt.) pinigine bauda. Dvarininkams buvo palikta teisė bausti savo baudžiauninkus.

Užnemunei 1807 atsidūrus Varšuvos Kun-stėje, žemiausioji teismo instancija buvo **taikos teisėjai,** kuriuos skyrė kun-stės valdovas — Saksonijos karalius iš 3 kandidatų, kuriuos pavieto seimelyje rinko bajorai. Teisėjui talkino pateisėjis. Aukštesnioji T. instancija buvo **departamento tribunolas;** jo narius skyrė karalius. Apeliacinis T. veikė Varšuvoje.

Užnemunei esant Lenkijos Karalystės sudėtyje (1815—30), taikos teisėjai išliko, jų paskirtis buvo taikyti šalis. Kiekviename valsčiuje (gminoje) buvo sudaryti civiliniai ir policijos T.; jie nagrinėjo bylas, kurių ieškinys neprašoko 500 zlotų. Svarbesnes civ. bylas sprendė **vaivadijos žemės teismas** ir **teisėjų suvažiavimas.** Baudž. bylas sprendė **vaivadijos baudžiamasis (kriminalinis) teismas.** Miestiečius už smulkius nusižengimus baudė burmistras, valstiečius — valsčiaus viršaitis (vaitas).

1864 Suvalkų gub. buvo įsteigti **valsčiaus teismai,** kuriuos sudarė viršaitis (vaitas) ir suolininkai. Juos rinko valsčiaus sueiga, tvirtino apskrities viršininkas. Valsčiaus teismas buvo bendras visiems valsčiaus gyventojams ir nagrinėjo civ. bylas, kuriose ieškinys neviršijo 30 rb, baudė už nedidelius nusikaltimus baudomis ligi 3 rb, vėliau — 10 rb (neturintys pinigų buvo baudžiami priverstiniu darbu). Nuo 1865 šių T. kompetencija civ. bylose buvo išplėsta — jiems

buvo pavesta spręsti bylas, kuriose ieškinys neviršijo 100 rb, t. p. turto paveldėjimo ir valstiečių žemės pasidalijimo ginčus. Valsčiaus teismas buvo priklausomas nuo adm. organų, nes jo pirmininkas — viršaitis (vaitas) buvo pavaldus apskrities viršininkui ir policijai. Po 1875 T. reformos šie T. buvo įjungti į bendrą T. sistemą, juos sudarė teisėjai ir suolininkai. Valsčiaus teisėją ir 3 suolininkus rinko valsčiaus (gminos) sueiga 3 metams. Miestuose teisė **taikos teisėjai**, kuriuos skyrė Rusijos teisingumo ministras, Varšuvos generalgubernatoriui rekomendavus. Keletas apskričių (su miestais ir valsčiais) sudarė taikos apygardą. **Apygardos taikos teisėjų suvažiavimas** susidėjo iš taikos ir valsčių teisėjų; jis nagrinėjo apeliacinius ir kasacinius skundus dėl taikos teisėjų ir valsčių T. išspręstų bylų. Suvalkuose buvo **gubernijos apygardos** teismas, sprendęs svarbesnes civ. ir baudž. bylas; jo pirmininkas ir nariai buvo valdžios skiriami iš bajorų.

Carizmo metais Lietuvoje baudž. teiseną reguliavo 1864 priimti teismų statutai, vėliau sujungti į vieną baudž. proceso įstatymą ir įsigalioję: Suvalkų gubernijoje — 1875, Kauno ir Vilniaus gubernijose — 1883. Civ. teiseną nuo 1864 reguliavo Civ. proceso įstatymas (ž. *Baudžiamojo proceso kodeksas, Civilinio proceso kodeksas*).

Kaizerinės okupacijos metais (1915—1918) visas Lietuvos gyvenimas buvo pajungtas kariniams ir aneksionistiniams imp. Vokietijos uždaviniams. Kaizeriniai okupantai jau pačioje okupacijos pradžioje likvidavo visas iki tol veikusias administracijos bei teismo įstaigas, visa jų įvestoji administracija (kreishauptmanų, amtsforšteįerių, žandarmerijos įstaigos ir kt.) buvo grynai kariško grobikiško pobūdžio. Okup. valdžios įvestieji **taikos teismai ir valsčiaus teismai** (sprendę civ. bylas), t. p. **karo teismai** savo veikloje rėmėsi tik kaizerinės kariuomenės vadovybės ir kar. administracijos parėdymais. Teisėjais visuose tuose T. galėjo būti tik Vokietijos kariai. Praktiškai ne tik už okup. valdžios įsakymų nevykdymą, bet ir už pasipriešinimą bet kuriam okup. pareigūnui ar jo įsakymo neklausymą Lietuvos gyventojai būdavo mušami, be jokio teismo metami į kalėjimus, vietoje nužudomi arba perduodami karo lauko teismams, kurie paprastai bausdavo mirties bausme. 1916.III paskelbtoji „Teismo santvarka" įteisino Lietuvoje vykdomą terorą. Apskričių viršininkams (kreishauptmanams) buvo duota teisė savo nuosprendžiu žmogų įkalinti iki 2 metų ar nubausti didele pinigine bauda.

LIETUVOS BURŽUAZINĖS VALSTYBĖS LAIKOTARPIS (1919—40). Lietuvos burž. T. buvo suorganizuoti 1919 pagal Laikiną Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymą. T. organizacijos ir veiklos principai, civ. ir baudž. bylų nagrinėjimo tvarka iš esmės atitiko 1864 Rusijos T. santvarkos įstatymą, Baudžiamojo proceso įstatymą ir Civilinio proceso įstatymą.

Nedideles civ. bylas (kai ieškinys neviršijo 500 rb, vėliau — 500 lt) ir tokias baudž. bylas, kuriose buvo baudžiama tik paprastu kalėjimu, sprendė **taikos teismas** (kiekvienoje apskrityje būdavo keli taikos teismai). Jame teisė (vienas) teisingumo ministro skiriamas taikos teisėjas. Šio T. sprendimus buvo galima skųsti apeliacine tvarka **apygardos teismui**, kuris, be to, kaip pirmoji instancija, sprendė svarbesnes civ. ir baudž. bylas. Jo pirmininką ir narius teisingumo ministro teikimu skyrė resp. prezidentas. Bylas apygardos teismas nagrinėjo 3 teisėjų teisminėmis kolegijomis. Apygardos T. veikė Kaune, Marijampolėje, Panevėžyje ir Šiauliuose. Jų sprendimus buvo galima skųsti **Vyriausiajam tribunolui** — aukščiausiajai apeliacinei ir kasacinei instancijai. Kaip pirmoji instancija Vyriausiasis tribunolas sprendė ypač svarbias bylas. Jo pirmininką ir narius teisingumo ministro teikimu skyrė resp. prezidentas.

Be šių pagrindinių T., veikė ypatingieji T. (karo lauko, kariuomenės, pulko), kuriuos burž. valdžia dažniausiai panaudodavo kovai su rev. judėjimu. **Karo lauko teismą** sudaryti turėdavo teisę vyriausiasis kariuomenės vadas arba, jo nesant, krašto apsaugos ministras (jie galėdavo pavesti šį teismą sudaryti ir žemesniems kar. viršininkams) paprastai *karo padėties* atveju ar vykstant kar. veiksmams. Praktiškai burž. valdžia šiuo teismu pasinaudodavo visada, kai norėdavo greit susidoroti su savo priešininkais, net neturėdama jų kaltės įrodymų (pvz., 1926.XII karo lauko teismo sprendimu buvo sušaudyti LKP ir LKJS vadovai J. Požela, K. Giedrys, J. Greifenbergeris, R. Čarnas, 1936.V šis teismas nuteisė mirti 11 valstiečių streiko dalyvių ir t. t.). Karo lauko teismas buvo sudaromas kaskart atskirai bylai arba visai jų eilei, jo sudėtis — pirmininkas (karininkas) ir 4 nariai (karininkai ar kareiviai). **Pulko teismas** buvo steigiamas prie visų stambesnių kar. vienetų (paprastai prie pulkų) kareivių byloms spręsti. Pulko teismo pirmininką (karininką) ir 4 narius (2 karininkus ir 2 kareivius) metams skyrė pulko vadas, tvirtino vyriausiasis kariuomenės vadas, jo nesant, krašto apsaugos ministras. Šis teismas kartais vykdydavo karo lauko teismo funkcijas. **Kariuomenės teismo**, veikusio visą laiką, pirmininką ir 2 nuolatinius narius krašto apsaugos ministro teikimu skyrė resp. prezidentas, o 10 laikinųjų narių (5 karininkus ir 5 kareivius) kar. viršininkų teikimu — krašto apsaugos ministras. Kariuomenės teismas nagrinėjo tas kariškių bylas, kurios nepriklausė pulko teismui, ir įvairias kariškių bei civ. asmenų polit. bylas; ypač žiauriai baudė rev. judėjimo dalyvius.

Pagal 1933 T. santvarkos įstatymą vietoj taikos T. buvo sudaryti **apylinkių teismai**, įsteigti **Apeliaciniai rūmai**. Vyriausiasis tribunolas ir apygardų T. buvo palikti. Liko ir Kariuomenės teismas (nuo 1933 jį sudarė 2 nuolatiniai nariai ir 10 laikinųjų — 5 karininkai ir 5 kareiviai; bylas jis sprendė teisminėmis kolegijomis, kurias sudarė pirmininkas ir 4 laikinieji nariai). Apylinkės teismo teisėjas bylas sprendė vienas. Jam priklausė civ. bylos ir tokios baudž. bylos, kuriose bausmė buvo skiriama lengvesnė, negu sunkiųjų darbų kalėjimas. Apylinkės T. negalėjo spręsti tarnybinių ir valstybinių nusikaltimų bylų. Apygardos teismas buvo pirmoji instancija didesnėms baudžiamosioms byloms ir apeliacinė instancija apylinkės T. išspręstoms byloms. Be to, iki 1934 jis sprendė kai kurias polit. bylas. Apeliaciniai rūmai buvo apeliacinė instancija apygardos T. išspręstoms byloms ir pirmoji instancija valst. nusikaltimų byloms. Vyriausiasis tribunolas buvo kasacinis teismas apygardos teismų ir Apeliacinių rūmų išspręstoms byloms ir pirmos instancijos teismas labai svarbioms baudž. byloms. Jis turėjo teisę aiškinti įstatymus. Visų T. teisėjus po 1933 skyrė resp. prezidentas teisingumo ministro teikimu.

Klaipėdos krašto T. iš esmės tvarkėsi pagal Vokietijos T. santvarkos ir civ. bei baudž. proceso įstatymus. Žemiausias T. buvo **valsčiaus teismas**. Jo teisėjas civ. bylas sprendė vienas, o nedideles baudž. bylas — su 2 posėdininkais, renkamais seniūnijos susirinkimo arba jos tarybos. Klaipėdoje veikė **apygardos teismas**, kurį sudarė keli Klaipėdos kr. direktorijos skiriami teisėjai. Jis buvo apeliacinė instancija valsčiaus T. byloms ir pirmoji instancija svarbesnėms baudž. byloms. Pirmąja instancija jis sprendė bylas su prisiekusiais posėdininkais. Kasacinė instancija Klaipėdos apygardos teismui buvo Vyriausiojo tribunolo Klaipėdos kr. skyrius.

Vilniaus krašte Lenkijos okup. valdžia 1919—20 sukūrė karo T., taikos T. ir Vilniuje — apygardos teismą, apeliacinį teismą ir kasacinį teismą (jie buvo suorganizuoti pagal Rusijos 1864 T. santvarkos įstatymus). Pagal Lenkijos 1928 T. santvarkos įstatymą T. sistema buvo pertvarkyta. Žemiausias buvo **apylinkės teismas**, sprendęs civilines ir nedideles baudžiamąsias bylas. **Apygardos teisme** (Vilniuje) buvo sprendžiamos svarbesnės civ. ir baudž. bylos. Jis buvo ir apeliacinė instancija apylinkės T. išspręstoms byloms. Aukščiausioji apeliacinė ir kasacinė instancija buvo **Aukščiausiasis teismas** (Varšuvoje). Be to, Vilniuje veikė **darbo teismas**. Jį sudarė pirmininkas ir 2 suolininkai (vienas darbdavių atstovas, kitas — darbininkų). Darbo teismas sprendė darbo bylas. 1939 pab. Vilniaus krašte buvo įvesta burž. Lietuvos T. sistema.

VOKIŠKOSIOS FAŠISTINĖS OKUPACIJOS METAI (1941—44). Pirmaisiais hitlerinės okupacijos mėnesiais (1941.VI—VII) liet. burž. nacionalistai iš esmės atkūrė Lietuvos burž. teismų sistemą. 1941 pabaigoje vok. faš. okupantai suorganizavo savo T.: 1) Vokiečių aukštesnįjį teismą, veikusį Rygoje, bendrą visam Ostlandui, 2) Vokiečių teismą,

veikusį Kaune prie okupantų gen. komisaro ir turėjusį skyrius Vilniuje ir Šiauliuose, 3) Ypatingąjį teismą, veikusį Kaune, prie Vokiečių teismo, bendrą visai Lietuvai. Šie trys vok. T., be vok. tautybės asmenų ir įv. okup. pareigūnų bei Vokietijos piliečių bylų, sprendė visas tas vietos gyventojų baudž. ir civ. bylas, kurios, vok. prokuroro nuomone, lietė vokiečių interesus ar tik vokiečius interesavo. Be to, prie okupantų karo komendantūrų ir kar. dalinių veikė karo T., o prie vok. saugumo policijos įstaigų — policiniai T. (šių T. nuosprendžiai buvo neskundžiami). Policinių T. uždavinys buvo, absoliučiai nesivaržant jokiais teismo formalumais, bausti mirtimi vietinius gyventojus už bet kurią okupantams priešišką veiklą ar net paprastą nepaklusnumą. 1942 pr. vadinamasis teisingumo gen. tarėjas, remdamasis okup. valdžios parėdymu, paskelbė, kad Lietuvoje „teisingumą vykdo" taip pat lietuviškieji apylinkių T., apygardų T. ir Apeliaciniai rūmai (Vyriausiasis tribunolas nebuvo atkurtas). Iš esmės visų šių T. paskirtis buvo — padėti įtvirtinti Lietuvoje okup. režimą. Praktiškai jie galėjo spręsti tik tas baudž. bylas, kuriose visi kaltinamieji buvo ne vokiečių tautybės, jeigu jose negrėsė didesnė kaip 6 metų laisvės atėmimo bausmė ir jeigu vok. teismo prokuroras nepareikalavo jų perduoti vok. teismui. Civ. bylų sprendimas gen. komisaro nurodymu buvo sustabdytas, išskyrus kai kurias jų rūšis ir menkas bylas, kuriose ieškinys neprašokdavo 500 markių. Tačiau ir šias bylas spręsdavo vok. teismas, jei bent vienas iš bylos dalyvių būdavo vokietis ar Vokietijos pilietis. Be to, vokiečių teisminiai organai galėjo bet kurį (net ir įsiteisėjusį) vietinių T. sprendimą panaikinti ir bylą patys iš naujo spręsti, jei tik jiems pasirodydavo, kad vietinis teismas ne visiškai atsižvelgęs į okup. valdžios parėdymus. Iš viso okupaciniai, vokiškieji baudžiamieji T. Lietuvoje buvo neatskiriamai suaugę su hitlerinės policijos aparatu; jie susidorojo su tūkstančiais nekaltų taryb. piliečių.

TARYBŲ LIETUVOS TEISMAI. Pirmieji taryb. teismai Lietuvoje buvo sudaryti 1918—19, remiantis Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės instrukcija rev. k-tams (1918. XII.22), Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių respublikos rev. tribunolų įstatymu (1919.I.31) ir Liaudies T. nuostatais (1919.I.31). Sudarant T., panaudota RTFSR patirtis. Taryb. teisiniuose aktuose buvo nustatyti šie rev. tribunolų ir liaudies T. organizacijos ir veiklos principai: teisėjai ir liaudies tarėjai renkami iš darbo žmonių; teisėjus galima atšaukti ir pakeisti; teisėjai nepriklauso nuo adm. organų; teismo procesas turi būti viešas; teismo procese visuom. kaltintojais ir gynėjais gali dalyvauti liaudies atstovai; teisiamasis turi teisę gintis, teismo procese naudotis gimtąja kalba. Rev. tribunolai ir liaudies T. sprendė bylas kolegialiai. **Rev. tribunolo** tikslas buvo kovoti su kontrrevoliucija, spekuliacija, kitais pavojingais nusikaltimais. Šį T. sudarė pirmininkas, jo pavaduotojas, 2 nariai, 1 kandidatas į narius. Tribunolą rinko vietinės tarybos ir jų vykd. k-tai iš vadovaujančių polit. darbuotojų ne ilgesniam kaip 1 mėn. laikui. **Liaudies teisme** bylas nagrinėjo liaudies teisėjas ir 2 ar 4 liaudies tarėjai. Liaudies teisėjus miestuose rinko darbininkų atstovų tarybos, apskrityse — apskričių darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių atstovų tarybų vykd. k-tų suvažiavimai. Liaudies tarėjų sąrašus sudarinėjo darbininkų org-jos ir valstiečių tarybos, tvirtino atitinkamos darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių atstovų tarybos.

1918 pab.—1919 pr. veikė šie taryb. T.: Joniškėlio aps. ir vls. rev. tribunolai, Joniškio liaudies teismas, Kauno Darbininkų atstovų tarybos juridinis skyrius, Laikinasis teismas prie Molėtų aps. rev. k-to, Panevėžio miesto liaudies teismas, Rev. tribunolas (Panevėžyje), Rokiškio aps. rev. teismas, Smilgių vls. liaudies tribunolas, Švenčionių revoliucinis liaudies teismas ir kiti. 1919.II.10 buvo įkurtas Vilniaus rev. tribunolas (pirm. K. Stasiulis) su tardymo komisija (pirm. J. Opanskis), 1919.IV.15 — Vilniaus Vieningasis liaudies teismas. Periferijos teismai Vilniaus rev. tribunolą laikė aukštesniuoju teismo organu. T. organizavimui ir tvarkymui vadovavo Teisingumo liaudies komisariatas (liaudies komisaras M. Kozlovskis).

1940.VI žlugus faš. režimui, senoji T. sistema — apylinkių ir apygardų T., Apeliaciniai rūmai, Vyriausiasis tribunolas — kurį laiką buvo palikta, tik iš pat pradžių buvo pakeisti reakcingi teisėjai. Tarybinė T. sistema pradėta organizuoti 1940.VIII.25, kai Lietuvos TSR AT 5 metams išrinko Aukščiausiąjį Teismą (pirm. J. Blieka). 1940.IX.26 buvo panaikinti Apeliaciniai rūmai ir Vyriausiasis tribunolas. 1940 pab.—1941 pr. apylinkių T. buvo pertvarkyti į apylinkių liaudies T., pakeistas jų išdėstymas — sudaryti 136 teismai su 136 liaudies teisėjais ir 136 000 liaudies tarėjų. Teisėjus 3 metams išrinko apskričių vykd. k-tai, tarėjus — visuotiniai įmonių ir įstaigų, kar. dalinių, valstiečių susirinkimai. Apygardos T. (Kauno, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Vilniaus) buvo pertvarkyti taryb. pagrindais; jų teisėjus ir tarėjus 5 metams išrinko Lietuvos TSR AT. Nuo 1940.XII.1 Lietuvos TSR teismai vadovavosi Lietuvos TSR AT Prezidiumo įsaku Dėl laikino RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų taikymo Lietuvos TSR teritorijoje.

Liaudies teismai sprendė daugumą civ. ir baudž. bylų. **Apygardos teismai** buvo pirmoji instancija svarbioms civ. ir baudž. byloms, antroji (kasacinė) instancija — liaudies T. išnagrinėtoms byloms. **Aukščiausiasis Teismas** buvo pirmoji instancija itin svarbioms byloms, kasacinė instancija apygardų T. išspręstoms byloms; be to, jis nagrinėjo bylas teisminės priežiūros tvarka. Buvo įkurti ir spec. T.: Lietuvos geležinkelio linijų T., kar. tribunolai. Visi tarybiniai T. vykdė soc. teisingumą smarkios klasių kovos sąlygomis. Jų darbą 1941.VI nutraukė faš. Vokietijos užpuolimas.

D. Tėvynės karo metais taryb. partizanai buvo sukūrę teismų, kurie pagal taryb. įstatymus teisė išdavikus. Raudonosios Armijos 16 liet. divizija turėjo savo kar. tribunolą. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1944.I.25 nutarimu vėl pradėjo veikti Lietuvos TSR Aukščiausiasis Teismas. 1944 pab. buvo atkurti 35 liaudies teismai (1946 jų buvo jau apie 70). Apygardų T. nebuvo atkurti. 1949.I visuotinės, lygios ir tiesioginės rinkimų teisės pagrindu, slaptai balsuojant, 3 metams buvo išrinkti 104 apylinkių liaudies T. (104 liaudies teisėjai ir 6210 liaudies tarėjų). 1951.XII.16 išrinkta 119 liaudies T. (119 liaudies teisėjų ir 8870 liaudies tarėjų). 1951—53 veikė dar Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Vilniaus sričių T.; juos rinko sričių darbo žmonių deputatų tarybos. Liaudies T. rinkimai vyko taip pat 1954.XII.12 ir 1957.XII.15. 1958.VIII.5 Kauno, Klaipėdos, Panevėžio ir Šiaulių miestų apylinkių liaudies T. buvo sujungti į vieningus miestų liaudies T., o Vilniaus miesto apylinkių liaudies T. — į jungtinius Lenino, Spalio ir Tarybų rj. liaudies teismus. TSRS AT 1958.XII.25 įstatymu pakeitė liaudies T. rinkimų tvarką; nustatyta, kad rajonų ir miestų liaudies T. teisėjus rajonų ar miestų gyventojai renka 5 metams; šių T. tarėjus 2 metams renka visuotiniai darbininkų, tarnautojų, valstiečių ir karių susirinkimai. 1959 visų T. valdymo funkcijos (iki 1946 juos valdė Teisingumo liaudies komisariatas, 1946—1959 Teisingumo m-ja) buvo perduotos Aukščiausiajam Teismui (jo pirmininkas 1947—58 K. Didžiulis, nuo 1959 A. Likas), 1970 vėl Teisingumo m-jai (ministras A. Randakevičius). 1960.VI.8 Lietuvos TSR AT priėmė Lietuvos TSR Teismų santvarkos įstatymą. Pagal jį Lietuvoje veikia Aukščiausiasis Teismas (susideda iš civ. ir baudž. bylų teisminių kolegijų, drausminės kolegijos, prezidiumo ir plenumo) ir rajonų bei miestų liaudies teismai. Lietuvos TSR Aukščiausiasis Teismas yra aukščiausiasis Lietuvos TSR teismo organas. Jis prižiūri respublikos teismo organų teisminę veiklą, turi įstatymų leidimo iniciatyvos teisę. Šio teismo civ. ir baudž. bylų teisminės kolegijos yra pirmosios instancijos T. svarbioms civ. ir baudž. byloms nagrinėti, vienintelė respublikos kasacinė (revizinė) instancija liaudies T. išspręstoms byloms. Aukščiausiojo Teismo teisminės kolegijos, prezidiumas ir plenumas nagrinėja bylas ir teisminės priežiūros tvarka, t. p. sprendžia bylas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Be to, Aukščiausiojo Teismo plenumas duoda kitiems respublikos T. vadovaujamuosius aiškinimus. Rajonų (miestų) liaudies teismai nagrinėja visas civilines ir baudžiamąsias (t. p. kai kurias administracines) bylas, kurios nėra teismingos Aukščiausiajam Teismui ar respublikoje veikiantiems kar. tribunolams.

1960.XII.18 (pagal 1958.XII.25 įstatymą) buvo išrinkta 110 liaudies teisėjų, 11 000 liaudies tarėjų, 1965.XII.19—110 liaudies teisėjų, 1965.III — 11 000, 1967. III — 11 500 liaudies tarėjų. 1970.XII.14 Lietuvoje veikė 44 rajonų liaudies teismai, 5 miestų liaudies teismai (Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Druskininkuose ir Palangoje) ir 7 miestų rajonų liaudies teismai (Vilniuje 4, Kaune 3) su 122 liaudies teisėjais ir 12 200 liaudies tarėjų.

Lietuvos TSR teismų uždavinius, organizavimo ir veiklos principus nustato TSRS ir Lietuvos TSR *konstitucijos*, TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų Teismų santvarkos pagrindų įstatymas, Lietuvos TSR Teismų santvarkos įstatymas, Lietuvos TSR *Civilinio proceso kodeksas*, Lietuvos TSR *Baudžiamojo proceso kodeksas*. Tarybų Lietuvos T. saugo: 1) Lietuvos TSR konstitucijos įtvirtintą visuom. ir polit. santvarką, socialistinę ūkio sistemą ir soc. nuosavybę, 2) piliečių politines, darbo, buto ir kitas asmenines bei turtines teises ir interesus, 3) valst. įstaigų, įmonių, kolūkių, koop. ir kt. visuom. org-jų teises ir įstatymo ginamus interesus. T. visa savo veikla auklėja piliečius, kad jie būtų atsidavę tėvynei ir komunizmo reikalui, tiksliai vykdytų taryb. įstatymus, tausotų soc. nuosavybę, laikytųsi darbo drausmės, atliktų valst. ir visuom. pareigas, gerbtų piliečių teises, garbę ir orumą, socialistinio bendro gyvenimo taisykles. T. organizavimas ir veikla grindžiama šiais principais: 1) teisingumą vykdo tik T., 2) įstatymai ir T. visus piliečius traktuoja lygiai, 3) teisingumas vykdomas tiksliai laikantis įstatymų, 4) visi T. yra renkami, 5) visos bylos teismuose nagrinėjamos kolegialiai, 6) vykdant teisingumą, liaudies teisėjų ir liaudies tarėjų teisės lygios, 7) teisėjai ir tarėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo, 8) bylos dalyviai turi teisę teisme kalbėti gimtąja kalba, 9) visuose T. bylos nagrinėjamos viešai, 10) kaltinamajam užtikrinama gynybos teisė.

2. Bažnyčios organai, paprastai sprendžiantys bylas dėl bažnytinės (kanonų) teisės pažeidimų. Feod. Lietuvoje bažnyčios T. vykdė iš dalies ir valst. T. funkcijas — jie, remdamiesi didžiųjų kun-ščių privilegijomis (Jogailos duota 1387, Žygimanto Senojo — 1542), sprendė ir dvasininkų luomo narių civ. bei baudž. bylas dėl valst. teisės pažeidimų. 1576 didysis kun-štis Steponas Batoras savo universalu ne tik nustatė, kad dvasininkai už jokius savo nusikaltimus negali būti valst. T. teisiami, bet patvirtino ir įsigalėjusią tvarką, pagal kurią bažnyčios T. sprendė t. p. visas bažnytinių dvarų valstiečių bylas. XVI—XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kun-stėje bažnyčios T., įvairiai veikdami valst. teismus, net didįjį kun-štį, iš tikrųjų nulemdavo likimą visų, kam būdavo iškeliamos bylos už tikėjimo dėsnių ar bažnyčios nuostatų nesilaikymą, už bedievybę (pvz., K. Liščinskiui 1689). 1919—40 Lietuvoje bažnyčios T. sprendė bylas, formaliai imant, tik dėl bažnytinės teisės pažeidimų, bet kadangi burž. valdžia vieną valstybės reikalų sferą — santuokos bei šeimos dalykus ir piliečių civ. būklės aktų sudarymą bei registravimą — buvo pavedusi tvarkyti tikybinėms org-joms pagal jų nuostatus, tai bažnyčios T. šioje srityje veikė iš esmės už valst. teismus. Ir katalikų, ir kitų religinių org-jų atitinkami organai sprendė santuokos tikrumo nustatymo, ištuokos, gimimo nustatymo bylas, t. p. bylas dėl religinių org-jų turto.

3. Renkami visuomenės organizacijų, įstaigų, įmonių ar teritorinių kolektyvų organai nedideliems tų kolektyvų narių nusižengimams ar turtiniams ginčams spręsti, vadinami **draugiškaisiais teismais**. Lietuvoje jie veikia pagal 1961. IX.12 „Lietuvos TSR draugiškųjų teismų nuostatus" (su vėlesniais papildymais ir pakeitimais). Draugiškuosius T. renka visuotinis kolektyvo, turinčio ne mažiau kaip 50 narių, susirinkimas atviru balsavimu 2 metams. Bylas tie T. sprendžia kolegialiai (ne mažesnėmis kaip 3 narių kolegijomis), gali įpareigoti teisiamąjį atsiprašyti, atlyginti nuostolius (ne didesnius kaip 50 rb), bausti draugišku įspėjimu, viešu papeikimu, pinigine bauda iki 50 rb. Draugiškųjų T. sprendimai iš principo galutiniai, bet kolektyvo profs-gos k-tas arba DŽDT vykd. k-tas gali pasiūlyti draugiškajam teismui bylą persvarstyti. Draugiškųjų T. sprendimai vykdomi priverstine tvarka.

Lit.: **J. Jaroszewicz,** Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, 3 t., Wilno, 1844—45; **S. Kutrzeba,** Historia ustroju Polski w zarysie (Litwa), t. 2, Lwów, 1914; **M. Любавский,** Очерк истории литовско-русского государства, М., 1915; **A. Janulaitis,** Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, Tilžė, 1920; **A. Janulaitis,** Vyriausiasis Lietuvos tribunolas XVI—XVII amž., K., 1927; **H. Lowmiański,** Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, t. 1—2, Wilno, 1931—32; **J. Lappo,** Iš Vyriausiojo Lietuvos tribunolo istorijos, K., 1932; **J. Lappo,** 1588 m. Lietuvos Statutas, 2 t., K., 1934—38; **A. Šapoka,** Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos (Jų valstybinių santykių bruožai), K., 1938; **K. Avižonis,** Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1—4, V., 1955—65; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65; Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; **K. Domaševičius, O. Ruželytė,** Pirmieji tarybiniai teismai Lietuvoje (1918—1919 m.), V., 1957; **A. Liakas,** Pirmieji tarybiniai teismai Lietuvoje 1918—1919 m. — „Ekonomika. Teisė", t. 4, 1958; **A. Liakas,** Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940—1960 metais. — Tarybų Lietuvos ir teisės dvidešimtmetis, V., 1960; **D. Karevas, A. Liakas, A. Likas,** Lietuvos TSR teismai, V., 1960; **M. Apanavičius,** Buržuazinės Lietuvos karinių teismų klasinė prigimtis (1926—1940 m.), V., 1965; **J. Bulavas,** Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941—1944 m.), V., 1969.

TEĨSMO EKSPERTÌZĖS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Teisingumo ministerijos teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutas, — mokslinė ekspertinė įstaiga Vilniuje. Įkurta 1961 Juridinės komisijos kriminalistinės mokslinės tyrimo laboratorijos ir Fin. m-jos buhalterinės ekspertizės biuro pagrindu. Iki 1970 priklausė Juridinei komisijai prie Lietuvos TSR MT. In-te tobulinama daiktinių įrodymų tyrimo metodika, nagrinėjamos nusikalstamumo priežastys bei rengiamos priemonės užkirsti jam kelią. Pagal tardymo ir teismo organų pavedimus,

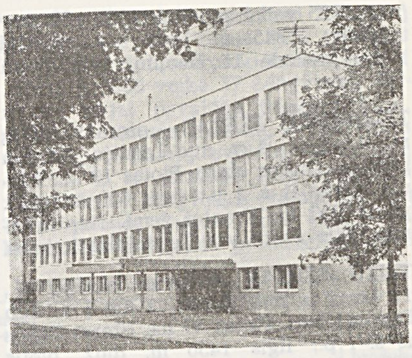

Teismo ekspertizės institutas Vilniuje

kitų valst. ir visuom. org-jų prašymus in-tas daro rašysenos, technines, balistines, trasologines, daktiloskopines, asmens identifikavimo pagal išorės požymius, autotechnines, buhalterines ekspertizes, vykdo fizikinius, cheminius ir kitokius daiktinių įrodymų tyrimus. Jis turi nusikalstamumo tyrimo ir įstatymų tobulinimo, moksl. apibendrinimo ir informacijos, autotechn. tyrimų, fiz. tyrimų, chem. ir biol. tyrimų, rašysenos tyrimų, trasologinių-balistinių tyrimų, buhalterinių tyrimų skyrius, fotolaboratoriją, leidžia moksl. darbų rinkinius, informacinius leidinius bei monografijas. In-to direktorius A. Čepas.

TÉITELBAUM Basia [**Namjot;** g. 1908. XI.17 Slonime (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. 1924 įstojo į pionierių org-ją, 1926—27 Vakarų Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos, 1928—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narė. 1928—38 savo bute Vilniuje slėpė pogr. spaustuvę „Buda", padėjo joje spausdinti kom lit-rą. Nuo 1944 gyvena Saratove. Nuo 1958 pensininkė.

TÉITELBAUMAS Zalmanas [g. 1907.X.10 Glubokojėje (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. 1926—27 Vakarų Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos narys, Glubokojės parajonio k-to sekretorius. 1928—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos narys. 1928—38 savo bute Vilniuje slėpė pogr. spaustuvę „Buda", padėjo joje spausdinti kom. lit-rą. Vėliau darbininkas Glubokojėje, Saratovo sr., Saratove. Nuo 1962 pensininkas.

TEIZAĨ — kaimas Lazdijų rj., 8 km į š. r. nuo Lazdijų, 4 km nuo Dusios ežero; apylinkės ir kolūkio centras. 303 gyv. (1970). Iš š. v. prie kaimo prieina Teizų ež. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1921), biblioteka, kultūros namai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1641. 1827 buvo 211 gyv. (22 kiemai), 1959 — 299 gyv.

TEIZINIÑKAI — kaimas Lazdijų rj., Teizų apyl., 9 km į š. r. nuo Lazdijų, 3 km į v. nuo Dusios ežero. 171 gyv. (1970). Iš p. v. prie kaimo prieina Teizininkų ež. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Pastatyta aštuonmetė m-la

(nuo 1925 veikė pradinė, 1954—62 septynmetė). 1945—52 burž. nacionalistai kaime nužudė 11 žmonių. 1959 buvo 178 gyv.

TEIZININKŲ EŽERAS — ežeras Lazdijų rj., 8,5 km į š. r. nuo Lazdijų, 3,5 km į v. nuo Dusios ežero. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 600 m, didž. plotis 250 m. Krantai žemi. Nenutekamas. Prie ežero yra Teizininkų kaimas.

TEIZŲ EŽERAS — ežeras Lazdijų rj., 12 km į p. nuo Simno, 3 km į v. nuo Dusios ežero. Plotas 47 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1450 m, didž. plotis 600 m, kranto linijos ilgis 3840 m. Krantai žemi. Nenutekamas. Prie ežero yra Teizų kaimas. Ežeras verslovinis.

„TEKA WILEŃSKA" („Vilniaus aplankas") — tęstinis literatūros ir istorijos leidinys, ėjęs 1857—58 Vilniuje lenkų kalba. Leido A. Kirkoras. Išėjo 6 nr. Rašė Lietuvos (Vilniaus ir kt.) istorijos, archeologijos, meno klausimais. 1859 ir 1862 vietoj „T. W." buvo leidžiamas straipsnių rink. „Pisma zbiorowe Wileńskie" („Vilniaus rinktiniai raštai").

TEKSTILĖS PRAMONĖ. XVI a. Lietuvoje pradėjo kurtis amatininkų cechai, kurie (dažniausiai iš vietinės žaliavos) audė lininius ir vilnonius audinius pagal užsakymus arba pardavimui. A. Tyzenhauzas XVIII a. įsteigė dideles manufaktūras — drobės audyklą Šiauliuose ir gelumbių audyklą Bartininkuose (Vilkaviškio rj.); jose buvo audžiamas ir šilkas. XIX a. žymiausios T. p. įmonės buvo G. Oginskio manufaktūra Strėvininkuose (dab. Mūro Strėvininkai, Kaišiadorių rj.) ir Zubovo — Šiauliuose. G. Oginskio manufaktūra (įk. 1828) buvo įsikūrusi keliuose mūriniuose 2 aukštų pastatuose; joje veikė vilnų ir linų verpyklos (60 verpėjų), siūlų pervijimo skyrius (30 darbininkų), audykla (62 darbininkai) ir baltykla. Šioje įmonėje buvo audžiami ir medvilniniai audiniai iš atvežtinių siūlų. Didelę manufaktūrą Silkinėje (Šakių rj.) 1837 įsteigė Dobrovolės dvaro valdytojas K. Dambravičius. Joje

Tekstilės pramonė. Alytaus medvilnės kombinato plakimo cechas

buvo 40 audimo staklių, dirbo 76 darbininkai; mašinas varė Liekės upelis. XIX a. pirmojoje pusėje veikė dar Paverpenio, Kražių (abu Kelmės rj.) dvarų manufaktūros su verpyklomis, audyklomis, baltyklomis. 1828 Vilniuje buvo įsteigta Labdarybės d-jos audykla, kurios darbininkai buvo laisvai samdomi; joje buvo įrengtos pirmosios Lietuvoje vandens varomos kedenimo ir karšimo mašinos. Be šios įmonės, Vilniuje 1828 buvo dar 14 mažų drobės audyklų; jose dirbo 78 darbininkai. XX a. pr. tekstilės pramonė Lietuvoje tebebuvo menka. Viena iš didesniųjų įmonių buvo O. Trėjaus vilnonių audinių f-kas Juodupėje (Rokiškio rj.; įst. 1907, nuo 1930 — „Nemunas"). Jame buvo gaminami drapai, gelumbės, bostonai.

Labiau T. p. ėmė augti po I pasaul. karo. 1922 veikė 6 pirminio linų apdirbimo įmonės, 1926 — 18 (ž. *Linai*). Jos buvo primityvios, teturėjo džiovyklas, mynimo ir pakulinimo mašinas. Dalį produkcijos parduodavo vietos linų audinių f-kams: J. Kučinsko f-kui Plungėje (įst. 1913), T. Jansono — Biržuose, P. Augustinavičiaus — Telšiuose, „Verpstui" — Šiauliuose. Linų audimo f-kuose 1939 buvo sunaudota 660 t ilgo linų pluošto ir 294 t pakulų. Apie 20 000 t linų pluošto per metus būdavo eksportuojama. 1939 Lietuvoje išausta 1 150 000 m linų audinių. Vietinės vilnos dažniausiai būdavo karšiamos primityviose vilnų karšyklose, kurių Lietuvoje 1939 buvo apie 300. Kai kurios didesniosios karšyklos (Kretingos, Linkuvos, Garliavos, Biržų, Jonavos) turėjo period. veikimo verpimo mašinų (selfaktorių); čia buvo verpiami siūlai iš užsakovo pristatytų vilnų. Dalį vilnų didesniosios įmonės gaudavo vietoje mainais už audinius, likusią dalį įsiveždavo iš užsienio. Drapus, audinius paltams bei sukneles iš kočiotinių ir šukuotinių (importuoto kamgarno) siūlų, be O. Trėjaus f-ko, audė: JAV lietuvių verslininkų akc. b-vės „*Drobė*" įmonė (įst. 1922), vilnonių audinių f-kai „*Liteksas*" (įst. 1927), „*Lima*" (įst. 1937), „Bostonas", „Gamyba" (įst. 1940) Kaune, vilnonių audinių f-kas „Lana" Bajoruose (dab. Kretingos dalis), „Šiaulių audiniai" Šiauliuose ir kt. Juose buvo audžiami ir medvilniniai audiniai. Klaipėdoje įsikūrė keli nedideli (po keliasdešimt staklių) medvilnės audimo f-kai: „Izraelit", Lietuvos medvilnės audimo f-kas, tekstilės akc. b-vės „Klaipėda" ir

Tekstilės pramonė. Alytaus medvilnės kombinato audimo cechas

b-vės „Liverma" įmonės. Jie naudojo importuotus medvilninius, o kartais ir vilnonius verpalus. 1935 Fainbergai pastatydino Klaipėdoje didelį medvilnės f-ką su moderniais angliškais verpimo ir šveicariškais audimo įrengimais. Didesni medvilnės audimo f-kai Kaune buvo „Audimas" ir „Pluoštas", dirbę pasenusiais įrengimais. Šilkinius audinius Lietuvoje audė 4 f-kai, iš kurių didžiausias ir moderniausias buvo „*Kauno audiniai*" (įk. 1930). Iš viso 1939 pradžioje Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 87 T. p. įmonės, kuriose dirbo 7561 darbininkas. T. p. gamybos apimtis 1939 matyti iš 1 lentelės.

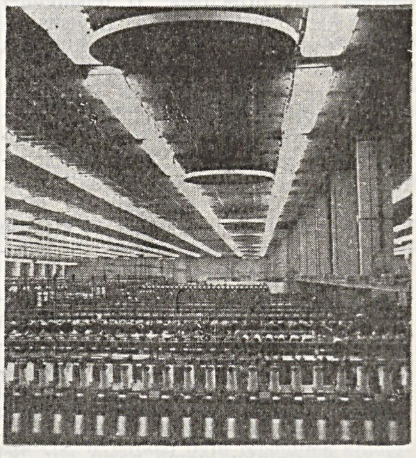

Tekstilės pramonė. Kauno Spalio penkiasdešimtmečio dirbtinio pluošto gamyklos triacetato cechas

1 lent. **Lengvosios pramonės m-jos tekstilės pramonės produkcija**

	1939*	1945	1950	1960	1969
Lininiai audiniai (mln. m)	1,6	0,2	2,8	11,3	19,6
Medvilniniai audiniai (mln. m)	1,2	0,1	5,3	17,0	29,7
Šilkiniai audiniai (mln. m)	1,7	0,1	2,8	14,3	22,9
Vilnoniai audiniai (mln. m)	1,8	0,1	1,9	6,6	10,1
Kilimai (mln. m^2)	...	—	—	0,2	0,9
Neaustinės medžiagos (mln. m^2)	—	—	—	—	6,1
Medvilniniai verpalai (tūkst. t)	—	—	1,7	6,7	15,7
Vilnoniai verpalai (tūkst. t)	...	0,1	0,8	4,5	8,8
Vata (tūkst. t)	...	0,0	0,3	2,4	2,7
Veltiniai (tūkst. porų)	56	0,4	75	2370	430
Techn. ir stat. veltinys (t)	...	1	66	312	644
Linų pluoštas (tūkst. t)	8,7	0,0	3,9	7,5	13,0

* Visa tekstilės pramonė; be Klaipėdos krašto

1940 atkūrus Tarybų valdžią, T. p. įmonės buvo nacionalizuotos ir pradėtos stambinti. „Drobėje“, „Limoje“, „Litekse“, „Lanoje“ ir kt. didesniuosiuose vilnonių audinių f-kuose buvo sutelktos vilnų verpimo mašinos ir audimo staklės, „Audimo“ ir „Pluošto“ f-kuose — medvilnės pramonės įrengimai; šilko f-kai įjungti į „Kauno audinių“ f-ką. Likvidavus mažąsias įmonėles, išplėsti lininių audinių f-kai: *„Linų audiniai“* Plungėje, *„Mastis“* Telšiuose, „Siūlas“ Biržuose. Visas pirminio linų apdirbimo įmonėles perėmė kooperatyvų s-ga „Linas“ ir sukoncentravo į 14 f-kų (ž. *Linai*). 1940 pradėta statyti medvilnės verpimo f-kas Vilniuje.

D. Tėvynės karo ir vok. faš. okupacijos metu daug T. p. įmonių įrengimų žuvo. Traukdamiesi vok. faš. okupantai susprogdino „Drobės“ f-ko gamybinius korpusus, sudegino „Bostono“, „Verpsto“ f-kus. Labai nukentėjo medvilnės pramonė — buvo subombarduota statoma verpykla Vilniuje, „Audimo“ f-kas, sudegintas Fainbergų f-ko audimo cechas, didžioji dalis verpimo įrengimų išvežta į Vokietiją. Visiškai sunaikinti 8, apgriauti 4 pirminio linų apdirbimo f-kai. Iš kitų tekstilės f-kų vok. faš. okupantai išvežė elektromotorus ir svarb. įrengimus.

Po karo T. p. buvo greitai atkurta. 1948 prieškarinį gamybos lygį pralenkė medvilnės pramonė (pagamino 2,5 mln. m audinių), 1949 — lininių audinių įmonės (2,2 mln. m), 1950 — šilko pramonė (2,8 mln. m), 1953 — vilnonių audinių įmonės (2,2 mln. m). T. p. f-kai buvo išplėsti, rekonstruoti. Padidėjo „Linų audinių“, „Siūlo“ f-kų pajėgumas. Panevėžyje 1957 pastatytas ir paleistas linų kombinatas, gaminantis audinius drabužiams, užuolaidoms. Pastatyti pirminio linų apdirbimo f-kai Panevėžyje (1955) ir Ukmergėje (1961). Kaune 1946 pastatytas naujas didelis vilnonių audinių f-kas „Drobė“ (sugriautojo vietoje); 1963 įkurtas jo filialas Druskininkuose. Išplėsti vilnonių audinių f-kai „Laisvė“ (buv. „Lana“), „Nemunas“, „Spartuolis“ (buv. „Gamyba“), „Lima“ (1968 reorganizuota į šukuotinių vilnonių audinių f-ką). Klaipėdoje, vietoje Fainbergų f-ko, 1945 įsteigtas medvilnės verpimo f-kas *„Trinyčiai“*, 1945 pradėjo veikti medvilnės audinių f-kas „Gulbė“. 1967 Kaune paleistas Petrausko medvilnės verpimo f-kas, 1965 Alytuje pradėtas statyti didžiausias Lietuvoje medvilnės audimo kombinatas. Kaune (Vilijampolėje) 1952 įsteigtas „Kauno audinių“ f-ko filialas, nuo 1956 tapęs savarankiška įmone — *Ziberto šilko kombinatu.* 1957 pirmuosius 8000 m^2 kilimų pagamino Lentvario *kilimų* f-kas. Vilniuje 1956 pastatytas verpimo ir audimo kombinatas „Audėjas“ su 15 000 verpsčių ir 61 staklėmis, 1964 išplėstas iki 35 000 verpsčių. Trikotažo pramonei ir kilimų gamybai verpalus tiekia 1957 įsteigtas Kalvarijos vilnų verpimo fabrikas (dab. „Orija“). 1968 veikė 37 Lengvosios pramonės m-jai pavaldūs tekstilės f-kai, iš jų 11 vilnonių audinių, 6 medvilnės audinių, 3 lininių audinių, 2 šilkinių audinių ir 15 pirminio linų apdirbimo f-kų (2 lent.). Lengvosios pramonės m-jos T. p. įmonės gamina apie 42% visos lengvosios pramonės produkcijos, jose

2 lent. **Lengvosios pramonės m-jos tekstilės fabrikų gamybos profilis ir apimtis (1969)**

	Dirbančiųjų skaičius	Įrengimų pajėgumas		Pagrindinė produkcija	Pagrindinės produkcijos kiekis
		verpimo verpsčių skaičius	audimo staklių skaičius		
„Trinyčiai“ (Klaipėda)	2 472	102 084	—	Medvilniniai verpalai (t)	8 454
„Audėjas“ (Vilnius)	1 138	35 288	60	Medvilniniai verpalai (t)	1 940
„Gulbė“ (Klaipėda)	708	—	529	Dekoratyviniai audiniai (mln. m)	0,6
				Medvilniniai audiniai (drobelės; mln. m)	26,2
Petrausko medvilnės verpimo f-kas (Kaunas)	1 158	65 184	—	Medvilniniai verpalai (t)	3 329
Alytaus medvilnės kombinatas	2 333	137 744	1 556	Medvilniniai audiniai (kartūnai, perkeliai; mln. m)	7,0
				Medvilniniai verpalai (t)	1 944
Kauno vatos f-kas	198	—	10*	Medvilninės neaustinės medžiagos (mln. m^2)	3,7
				Medvilninė vata (t)	2 695
„Linų audiniai“ (Plungė)	1 526	5 000	246	Rankšluosčiai, klijuotės, tariniai lininiai audiniai (mln. m)	7,4
				Medvilniniai audiniai (mln. m)	1,2
				Lininiai verpalai (t)	344
„Siūlas“ (Biržai)	736	3 152	120	Lininės staltiesės, portjeros, paklodės (mln. m)	2,2
				Lininiai verpalai (t)	422
Panevėžio linų kombinatas	2 150	11 540	401	Portjeros, drobės, klijuotės ir marginti lininiai audiniai (mln. m)	10,4
„Liteksas“ (Kaunas)	649	3 260	50	Vilnoniai paltiniai drapai (mln. m)	0,5
				Prekiniai vilnoniai verpalai (t)	163
„Lima“ (Kaunas)	966	5 200	85	Šukuotinės vilnos sukneliniai audiniai (mln. m)	1,5
				Prekiniai pusvilnoniai verpalai (t)	76
„Laisvė“ (Kretinga)	926	4 080	96	Pusvilnoniai paltiniai ir kostiuminiai audiniai (mln. m)	1,6
				Prekiniai pusvilnoniai verpalai (t)	256
„Nemunas“ (Juodupė)	1 147	4 468	103	Vilnoniai ir pusvilnoniai paltiniai audiniai (mln. m)	1,6
				Prekiniai pusvilnoniai verpalai (t)	344
„Drobė“ (Kaunas)	2 785	18 440	163	Šukuotinės vilnos kostiuminiai audiniai (mln. m)	2,9
				Šukuotinės vilnos trikotažiniai verpalai (t)	967
„Spartuolis“ (Kaunas)	539	1 210	43	Pusvilnoniai paltiniai audiniai (mln. m)	0,7
				Prekiniai pusvilnoniai verpalai (t)	52
„Orija“ (Kalvarija)	551	4 680	—	Vilnoniai ir pusvilnoniai kiliminiai ir trikotažiniai verpalai (t)	1 383
„Šešupė“ (Kapsukas)	378	—	58	Pusvilnoniai paltiniai ir techniniai audiniai (mln. m)	0,7
Lentvario kilimų f-kas	1 157	—	81	Žakardiniai ir kaspininiai kilimai (mln. m^2)	0,9
Šiaulių neaustinių medžiagų f-kas	308	1 380	6	Pusvilnonės neaustinės medžiagos (mln. m^2)	2,0
				Prekiniai pusvilnoniai verpalai (t)	332
„Spartakas“ (Anykščiai)	284	—	—	Veltinė avalynė (mln. porų)	0,4
				Techn. ir stat. veltinys (t)	644
„Kauno audiniai“	1 688	—	384	Šilkiniai sukneliniai ir pamušaliniai audiniai (mln. m)	5,4
Ziberto šilko kombinatas (Kaunas)	2 960	—	918	Šilkiniai kostiuminiai, sukneliniai, pamušaliniai audiniai, dirbtinis kailis, pliušas (mln. m)	17,5
Pirminio linų apdirbimo f-kai	1 548	—	19**	Ilgas linų pluoštas (t)	4 510
				Trumpas linų pluoštas (t)	8 500

* Neaustinių medžiagų gamybos agregatai
** Linų mynimo ir brukimo agregatai

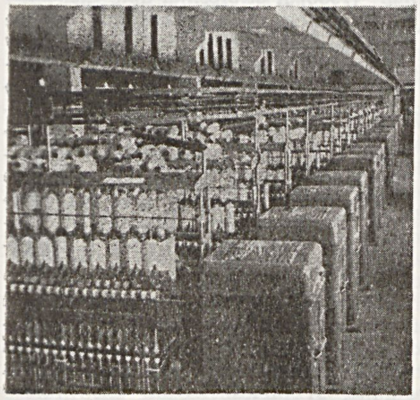

Tekstilės pramonė. Vilniaus verpimo ir audimo kombinato „Audėjas“ verpimo cechas

dirba apie 26 000 gamybinių techninių darbuotojų. T. p. gamybos apimtis matyti iš 1 lentelės. Vilnas f-kai gauna iš Nevinomisko (Stavropolio kr.), Charkovo ir Černigovo vilnų plovyklų, viskozinį šilką, kaproną — iš Kijevo, Klino (Maskvos sr.), Mogiliovo, Kursko, Daugpilio dirbtinio pluošto g-lų, triacetatinį šilką — iš Kauno Spalio 50-mečio dirbtinio pluošto g-los, linų pluoštą — daugiausia iš Lietuvos įmonių. Be Lengvosios pramonės m-jos įmonių, T. p. dirbinius dar gamina kai kurios Vietinės pramonės m-jos įmonės, „Dailės" kombinatai. T. p. gaminių realizaciją rodo 3 lentelė.

3 lent. **Lietuvos TSR tekstilės pramonės gaminių realizacijos balansas**
(1969; mažmeninėmis kainomis, mln. rb)

	Medvilniniai audiniai	Vilnoniai audiniai	Šilkiniai audiniai	Lininiai audiniai
Iš viso resursų	82,6	168,7	147,0	29,4
Iš jų:				
pagaminta Lietuvoje	26,9	127,8	129,7	24,5
įvežta iš kitų taryb. respublikų ir importuota	55,7	40,9	17,3	4,9
Sunaudota	84,1	169,5	145,1	29,6
Iš jų:				
parduota Lietuvos rinkoje	21,0	24,7	18,9	6,4
sunaudota gamyboje ir įstaigose	52,2	61,8	35,9	6,1
išvežta į kitas taryb. respublikas ir eksportuota	10,9	83,0	90,3	17,1

Prieškarinės T. p. įmonės turėjo daugiausia pasenusias, susidėvėjusias mašinas. Po D. Tėvynės karo dauguma senųjų mašinų buvo pakeista naujais, aukšto techn. lygio įrengimais. Period. veikimo vilnų verpimo mašinos ir sparnelinės linų šlapio verpimo mašinos pa-

Tekstilės pramonė. Kauno Ziberto šilko kombinato audimo cechas

keistos žiedinėmis, 38% šilko audimo staklių ir beveik 100% medvilnės bei linų audimo staklių pakeista automatinėmis. „Drobės" f-ko šukuotiniai audiniai 1958 Briuselio pasaul. parodoje apdovanoti aukso medaliu, „Kauno audinių" suknelinis audinys „Žėrutis"— aukso medaliu 1965 Leipcigo (VDR) rudens mugėje; Ziberto šilko kombinatas 1967 jubiliejinėje parodoje-apžiūroje Maskvoje apdovanotas 1 aukso, 3 sidabro ir 7 bronzos medaliais. Kaune veikia (nuo 1961) *Tekstilės pramonės institutas*. Šio in-to darbais remiasi Kauno Spalio 50-mečio dirbtinio pluošto g-la, pirmoji Tarybų Sąjungoje pradėjusi gaminti triacetatinį šilką. Inžinierius Lietuvos tekstilės pramonei rengia Kauno Politechnikos in-tas.

TEKSTÌLĖS PRĀMONĖS INSTITŪTAS, Lietuvos Tekstilės pramonės mokslinio tyrimo institutas, — TSRS Lengvosios pramonės ministerijos mokslinė įstaiga Kaune. Įkurtas 1961 Lietuvos TSR LŪT lengvosios pramonės v-bos tekstilės laboratorijos bei Energetikos ir elektrotechnikos in-to pluoštinių medžiagų laboratorijos pagrindu. In-te yra 11 moksl. tyrimo skyrių, 10 laboratorijų, 4 eksperimentiniai gamybiniai barai ir konstruktorių biuras. Nuo 1966 in-tas turi eksperimentinę bazę, kurioje tikrinami moksl. darbo rezultatai. In-te tiriamos įv. chem. pluoštų fizinės cheminės bei fizinės mechaninės savybės ir jų kitimas įvairių technologinių operacijų sąlygomis, rengiama chem. pluoštų perdirbimo technologija, sudaromas bei įdiegiamas tekstilės ir trikotažo pramonėje šių pluoštų tipinis asortimentas, tikrinamos tekstilės gaminių eksploatacinės savybės. Dauguma in-to tyrimų skirti acetilceliuliozinio pluošto perdirbimui, t. p. siūlų tekstūravimui, elastinių medžiagų technologijai, neaustinėms ir dubliuotoms tekstilės medžiagoms. In-to parengtomis rekomendacijomis, jo sukurtais technologiniais režimais naudojasi daug TSRS įmonių. Kai kurias chem. pluošto perdirbimo problemas in-tas sprendžia pagal soc. šalių savitarpio ekonominio bendradarbiavimo planą. In-to direktorius V. Kaplanas.

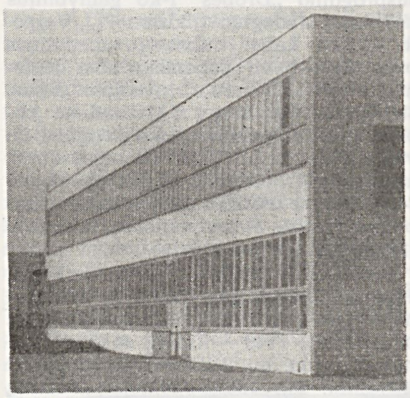

Tekstilės pramonės instituto Kaune eksperimentinis korpusas

TEKSTOLÒGIJA [lot. *textus* — (žodžių) ryšys + gr. *logos* — mokslas] — istorijos ir filologijos mokslų šaka, tirianti grožinės literatūros paminklų ir istorinių dokumentų tekstų istoriją, nustatanti tekstų analizės ir jų parengimo spaudai principus.

Liet. T. pradėjo formuotis taryb. laikotarpiu. Probleminiais liet. raštijos paminklų redagavimo klausimais period. spaudoje rašė B. Pranskus, J. Lebedys, J. Kabelka ir kt. Paskelbta tekstologinių darbų apie atskirų liet. rašytojų kūrybos publikavimą: A. Šešelgio studija „Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai" (1968) ir straipsniai apie Žemaitės, K. Donelaičio raštų redagavimą bei leidimą („LTSR MA darbai", 1961, A 1; „Literatūra ir kalba", t. 7, 1965), R. Mikšytės straipsnis apie A. Baranausko („LTSR MA darbai", 1960, A 2) ir J. Endriukaičio — apie K. Donelaičio („Literatūra", t. 8, 1965) raštų leidimus. Reikšmingą tekstologinį darbą atliko kai kurie istorinių dokumentų ir praeities rašytojų veikalų rengėjai spaudai (K. Jablonskis, J. Lebedys, D. Urbas, K. Žirgulys ir kt.).

TELEFÒNAS. Pirmoji T. stotis Lietuvoje buvo įrengta 1896 Vilniuje. Ji 1900 turėjo 391 abonentą; abonentai naudojosi 453 T. aparatais. 1903 T. stotis įrengta Kaune. Ji plėtėsi lėčiau: 1905 turėjo 88 abonentus, 1910 — 177. Abonentai galėdavo kalbėti tik su tos pačios sto-

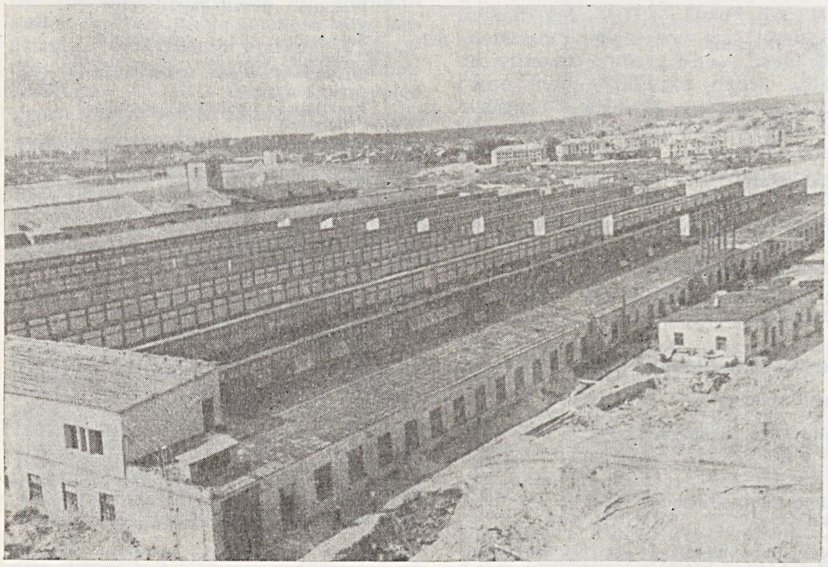

Tekstilės pramonė. Kauno Ziberto šilko kombinatas

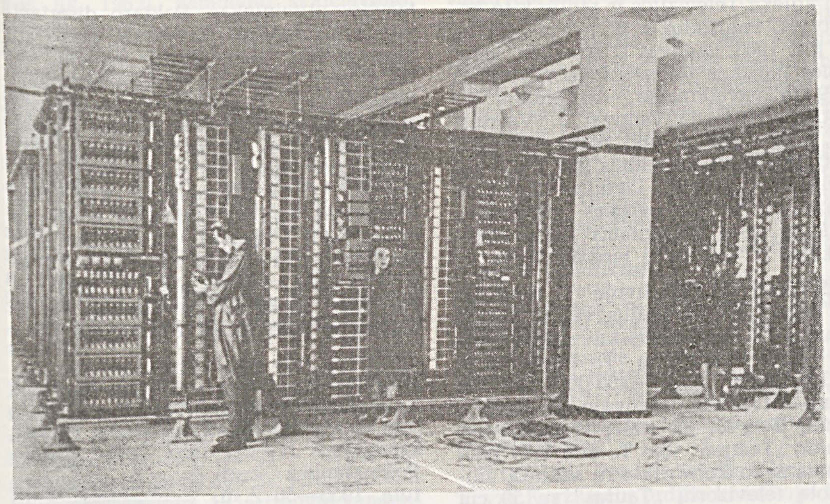

Vilniaus tarpmiestinė automatinė telefono stotis

ties abonentais tame pačiame mieste. Prieš I pasaul. karą nutiestos pirmosios vietinės reikšmės tarpmiestinės T. linijos Panevėžio, Šakių, Šiaulių apskrityse. Kaizerinės okupacijos metu laikino tipo tarpmiestiniai T. ryšiai, naudojami karo reikalams, buvo įrengti beveik visuose apskričių centruose. Karo pabaigoje tie ryšiai buvo beveik visai sunaikinti. Buržuazijos valdymo metais T. ryšiai pradėjo plėstis sparčiau. 1923 visi apskričių miestai turėjo T. stotis ir tiesioginiais laidais galėjo susisiekti su didesniaisiais miestais; valsčių centrai buvo sujungti su apskričių miestais. 1923 Kaune ir 1925 Vilniuje buvo įrengtos gana geros baterinės centr. stotys (Kauno stotis galėjo aptarnauti 5250, Vilniaus — 1560 numerių). 1924—33 baterinės centrinės T. stotys buvo įrengtos Alytuje, Marijampolėje, Šilutėje, Tauragėje, Ukmergėje. 1935 automatinė 3000 numerių T. stotis įrengta Klaipėdoje, 1936 — 11 000 numerių Kaune. 1937 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 508 T. stotys, kurių dauguma 10—20 numerių. Pirmasis monetinis T. automatas Lietuvoje įrengtas 1929 Kaune. 1937 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 46 monetiniai T. automatai, iš jų 34 Kaune, 3 Klaipėdoje, 2 Šiauliuose ir po vieną kitur. Iš viso Lietuvoje 1937 buvo naudojama 21 900 T. aparatų, bendras visų T. stočių imlumas 1940 — 37 000 numerių. 1937 įvyko 19,6 mln. vidaus, 2,1 mln. tarpmiestinių ir 96 000 tarpvalstybinių T. pasikalbėjimų.

Po D. Tėvynės karo T. ryšiai labai išsiplėtė. Dabar jie skirstomi į 3 šakas: miesto, tarpmiestinius ir kaimo. 1969 pab. visuose 9 respublikinio pavaldumo miestuose ir 78 kituose miestuose bei miesteliuose veikė automatinės T. stotys. Be to, veikė 656 kaimo T. stotys, iš kurių 519 automatinių. 1969 pab. miestuose buvo naudojama 117 800, kaimuose 28 300 T. aparatų. Miestuose ir kaimuose yra 2300 monetinių T. automatų. Tarp visų respublikinio pavaldumo ir kai kurių rajoninio pavaldumo miestų veikia automatiniai tarpmiestiniai T ryšiai. Tokiais automat. ryšiais kai kurie miestai sujungti ir su kitų taryb. respublikų miestais. Vien tik Vilniaus tarpmiestinė T. stotis turi per 280 automatinių T. linijų. Tarpmiestinių pasikalbėjimų skaičius sparčiai auga: 1950 jų buvo 1,7 mln., 1960 — 4,1 mln., 1969 — 9,4 mln. Tarp Vilniaus ir Kauno nuo 1964 veikia videofono ryšys.

TELEGRĀFAS. Skubioms žinioms perduoti dideliais atstumais, pavojui paskelbti nuo seno Lietuvoje buvo naudojami laužai, kuriuos galima laikyti optinio T. pradžia. 1830 Vilniuje, pilies bokšte, buvo įrengtas vienas Peterburgo—Varšuvos mechaninio optinio T. punktų. Tokios sistemos T. buvo naudojamas beveik 30 metų. 1859 iš Vilniaus buvo perduota pirmoji telegrama į Peterburgą Morzės tipo T. aparatu. 1860 Vilniaus T. pasiuntė 6573 ir priėmė 6562 telegramas. 1863 T. buvo įrengtas Kaune, 1864—66 — Šiauliuose, Joniškyje, Tauragėje, Telšiuose, Raseiniuose, Panevėžyje, kiek vėliau — visuose apskričių centruose ir kai kuriuose didesniuose miesteliuose. Užmokestis už telegramų pasiuntimą iš pradžių buvo diferencijuojamas pagal siuntimo tolumą ir buvo labai didelis: XIX a. septintajame d-metyje 20 žodžių telegramos pasiuntimas kainavo vidutiniškai apie 1/4 telegrafisto mėnesinio atlyginimo. Todėl telegrafu naudojosi daugiausia tik valst. įstaigos ir turtingieji pirkliai. 1923 Lietuvoje T. aparatus turėjo 43 pašto įstaigos. Be to, po I pasaul. karo paplitus

Vilniaus centrinio telegrafo aparatinė

telefonui, telegramas pradėta perdavinėti telefonu. Telegramų priėmimo vietų sparčiai daugėjo: 1923 jų buvo 159, 1937 — 521. Daugėjo ir perduodamų bei priimamų telegramų; 1930 jų buvo priimta 235 000. Plečiantis telefono ryšiams, nuo 1931 telegramų kurį laiką mažėjo (1936 priimta tik 114 000), paskui vėl ėmė daugėti (1938 priimta 182 000). Per D. Tėvynės karą T. įrengimai smarkiai nukentėjo ir po karo buvo beveik iš naujo atkurti. Vėliau visi senų sistemų T. aparatai buvo pakeisti raidėmis rašančiais aparatais. Įrengtos tiesioginio ryšio automatinės T. stotys; visos telegramos Lietuvos TSR persiunčiamos iš perduodamojo tiesiog į priimamąjį T. aparatą be tranzitinių stočių. Lietuvos ryšių įmonėse 1969 pr. buvo 911 T. aparatų; telegramas priiminėjo visos 1170 ryšių įmonių; be to, iš privačių telefono abonentų jos priimamos ir telefonu. Nuo 1949 veikia fototelegrafas. 1969 fototelegrafu buvo sujungtos visų resp. pavaldumo miestų T. stotys. 1969 buvo persiųsta 2,7 mln. telegramų, iš jų 4640 fototelegramų. Vis daugiau įmonių, įstaigų ir org-jų naudojasi abonementiniu T.; 1970 pr. buvo 761 abonentas.

„TELEGRAMĀ" — bulvarinis dienraštis, ėjęs 1933.III.18—VI.21 Kaune. Leido B. Adomavičius, J. Naujokas.

„TELEGRĀMOS" — bulvarinis vakarinis dienraštis, ėjęs 1936.X.18—1937.XI.2 Kaune. Leido ir redagavo V. Gedgaudas.

TELEMECHĀNIKA — mokslas apie kokių nors objektų (mašinų, mechanizmų arba jų kompleksų) kontrolę ir valdymą įvairiu atstumu; techninės priemonės, sudarančios įvairias valdymo didesniu ar mažesniu atstumu sistemas. Lietuvoje T. taikoma energetinėje sistemoje ir geležinkelyje. Pirmoji telemechaninė valdymo sistema — Vilniaus elektros tinklų — pradėjo veikti 1956. Vėliau paleistos analogiškos sistemos Kaune bei Šiauliuose. 1960 pradėjo veikti Lietuvos energetinės sistemos pagr. objektų telekontrolės ir telesignalizacijos aparatūra. Kauno Politechnikos in-te 1966—70 veikė automatikos ir T. katedra, rengusi automatikos ir T. inžinierius. 1970 ji pertvarkyta į 2 katedras: valdymo sistemų ir elektronikos.

TELEVĪZIJA [gr. *tele* — toli + lot. *visio* — matymas] — judančių vaizdų ir paveikslų perdavimas laidais arba radijo bangomis. Moksle ir technikoje T. taikoma įvairiems tyrimams, pramonėje — gamybos procesams stebėti (pramoninė T.). Ypač plačiai T. naudojama kultūros reikalams: jos programos (pranešimai, reportažai, koncertai, spektakliai, filmai ir t. t.) iš vieno T. centro perduodamos radijo bangomis daugybei abonentų, turinčių specialius T. imtuvus — *televizorius*.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 16

Lietuvoje pirmuosius elementarius T. bandymus darė radijo mėgėjai dar prieš II pasaul. karą, bet plačiau į buitį T. atėjo tik 1957 (kai kurių š. Lietuvos rajonų gyventojai nuo 1955 galėjo matyti Rygos T. laidas), kai Vilniuje pradėjo veikti T. centras, kurio galingumas buvo 15/7,5 kW (15 kW vaizdo ir 7,5 kW garso siųstuvas). 1958—59 pastatyti nedideli T. retransliatoriai Druskininkuose, Kaune, Panevėžyje, kiek vėliau — Klaipėdoje, Raseiniuose, Šiauliuose ir kitur. Galingi T. retransliatoriai pastatyti Vilniuje (1957, IV kanalas, ir 1964, II kanalas), Kaune (1960, IX kanalas), Klaipėdoje (1961) ir Šiauliuose (1962). Nuo 1970, paleidus galingą T. retransliatorių Viešintose (Anykščių rj.), Vilniaus T. programą gali matyti visi Lietuvos gyventojai. Plečiantis T. retransliatorių tinklui, sparčiai plito ir televizoriai (1958 jų buvo 1500, 1970 — 403 000).

1960 pradėjus veikti radiorelinių linijų sistemai, galima priimti centrinę T. programą iš Maskvos ir Vilniaus T. programas perduoti kitiems TSRS miestams bei užsieniui. Didžioji T. programos dalis transliuojama tiesiog iš studijos arba, naudojantis kilnojamosiomis T. stotimis, iš įvykių vietos (teatrų, filharmonijos, m-lų, parodų, sporto aikščių, g-lų ir t. t.). Lietuvos T. programa 1957 sudarė 550 h (vid. 1,5 h per dieną), 1960 — 1432 h (3,9 h per dieną), 1970 — 2190 h (6 h per dieną). Programai rengti bei transliuoti yra sudarytos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio televizijos ir radijo k-to vyriausiosios redakcijos, skyriai bei grupės. Lietuvos T. programą sudaro visuomeninės-politinės, informacinės, meninės ir kt. programos, rengiamos atsižvelgiant į žiūrovų amžių, socialinę padėtį. Per dieną keletą kartų transliuojamos informacinės programos. Jos T. žiūrovus supažindina su Tarybų Lietuvos, visų kitų sąjunginių respublikų, užsienio šalių gyvenimu, visais svarbiausiais įvykiais. Dažnai transliuojami komentarai šalies vidaus gyvenimo bei užsienio politikos klausimais. Per T. kalba respublikos part. ir adm. darbuotojai, mokslo ir kultūros veikėjai. T. programose stengiamasi nagrinėti įvairius liaudies ūkio, ekonomikos klausimus, rengiami įv. konkursai, padedantys skleisti pirmūnų patyrimą. Lietuvos T. retransliuoja įvairių TSRS miestų T. programas, pati savo ruožtu perduoda programas jiems, organizuoja keitimąsi T. filmais, filmuotais koncertais, spektakliais, rengia laidas intervizijai. Daugiau kaip pusę Lietuvos T. programos užima meninės laidos (vaikams, moksleiviams, jaunimui ir kt.). Menines programas sudaro T. teatrų pastatymai, pramoginės laidos, įv. koncertai, meniniai filmai, teatrų spektakliai, literatūrinės laidos ir kt. Rengiant šias programas, televizijai talkina rašytojai, dailininkai, kompozitoriai, dainininkai, aktoriai, žurnalistai, meno saviveiklos kolektyvai. Žymią meninių programų dalį atlieka Televizijos ir radijo k-to kolektyvai. Pagrindiniai iš jų yra šie: choras (įst. 1963, vadovas L. Abarius), lengvosios muzikos orkestras (įst. 1958; iki 1969 jo pavadinimas — estradinis orkestras; 1958—69 vadovai J. Vadauskas, R. Racevičius, nuo 1969 — A. Končius), estradinis ansamblis (įst. 1967, vadovas R. Grabštas). Lietuvos T. transliuoja t. p. mokomąsias programas aukštųjų m-lų studentams neakivaizdininkams ir vid. m-lų moksleiviams.

TELEVÌZORIAI. Lietuvoje T. naudojami nuo 1955, pradėjus veikti Rygos, o nuo 1957 ir Vilniaus televizijos centrui. 1958 naudojamų T. buvo 1500, 1963 — 67 500, 1970 — 403 000, iš kurių kaime — 173 000. Lietuvoje T. gamina Šiaulių T. g-la, įk. 1962; iš pradžių ji gamino „Temp-6" tipo T., nuo 1967 pab. gamina savo konstruktorių sukurtą unifikuotą televizorių „Tauras" su 59 cm ekrano įstrižainės kineskopu. Kineskopus Šiaulių T. g-lai ir kt. taryb. respublikų T. g-loms gamina Panevėžio elektroninių vamzdžių g-la „Ekranas", kai kuriuos mazgus — Vilniaus radijo komponentų g-la ir Kauno radijo g-la. 1965 pagaminta 30 300 T., 1969 — 141 000.

Šiaulių **televizorių** gamyklos techninės kontrolės skyrius

TELYČĖNAS Albertas [g. 1928.I.1 Pošiūnuose (Ignalinos rj.)] — gydytojas onkologas, medicinos mokslų daktaras (1965), Lietuvos TSR nusipelnęs išradėjas (1962). 1952 baigė Vilniaus universitetą. 1955 apgynė med. mokslų kandidato disertaciją. 1955—57 Eksperimentinės medicinos ir onkologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1957 Onkologijos instituto direktorius. Nuo 1957 TSKP narys. Nuo 1967 profesorius, Sveikatos apsaugos m-jos moksl. tarybos pirmininkas. Daktaro disertacijoje nagrinėjo radioaktyviųjų preparatų panaudojimą sergančiųjų plaučių vėžiu širdies ir plaučių veiklos tyrimams. Sukonstravo radiokardiopulmonografą, aparatą eksperimentinei naviko audinių transplantacijai. Skaitė pranešimus tarptautiniuose kovos su vėžiu kongresuose: VII (1958 Londone) ir VIII (1962 Maskvoje), navikų biologijos konferencijoje (1961 Varšuvoje). Vadovavo antiblastominių preparatų sintezės bei tyrimo ir elektrorentgenologijos darbams. Paskelbė mokslinių straipsnių radiologijos ir patologinės fiziologijos klausimais.

TELKSNỸS Adolfas Laimutis [g. 1930. XI.24 Runionyse (Molėtų rj.)] — inžinierius elektrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1953 baigė Kauno Politechnikos institutą. 1953—56 Ž. ū. statybos projektavimo instituto inžinierius, elektrotechnikos sektoriaus viršininkas. 1959—65 Spec. konstravimo biuro prie Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los vyriausiasis inžinierius. Nuo 1965 Fizikos ir matematikos in-to atpažinimo procesų sektoriaus vadovas, nuo 1967 ir direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui. Paskelbė moksl. straipsnių apie automatinių valdymo sistemų statistinės dinamikos tyrimus, panaudojant elektronines skaičiavimo mašinas, t. p. apie atpažinimo procesų automatizavimą. Už darbus, atliktus kuriant įrenginius moksliniams tyrimams, su kitais 1963 ir 1968 gavo Vavilovo premiją, o už skaitančio įrenginio „Rūta 701" pramoninio pavyzdžio sukūrimą 1968 — Respublikinę premiją.

TELŠIAĨ — miestas Lietuvos TSR šiaurės vakaruose, 65 km į v. nuo Šiaulių, prie Šiaulių—Kretingos geležinkelio; rajono centras. 20 200 gyv. (1970); iš jų 6420 dirba pramonėje, 1410 statyboje, 980 prekyboje, 1580 transporte, komunaliniame ūkyje ir ryšių įmonėse, 1140 sveikatos apsaugos, švietimo ir kultūros įstaigose. Miestas įsikūręs Žemaičių aukštumos š. dalyje, ant kelių kalvų, Masčio ež. š. krante. 4 km į v. nuo miesto yra Germanto ež.; jo pakrantės — mėgstama telšiškių poilsio vieta. Miesto teritorija 1150 ha (1970). Plano struktūra radialinė. Centre yra aikščių kompleksas. Centrinėje — senojoje — miesto dalyje kvartalai smulkūs ir netaisyklingi, Naujamiestyje — didesni ir taisyklingesni.

PRAMONĖ. T. pramonė sutelkta miesto š. dalyje. Didž. įmonė — trikotažo f-kas „*Mastis*" (įk. 1932); 1969 jame pagaminta 24,9 mln. rb vertės viršutinio, apatinio trikotažo, trikotažinių pirštinių; 1970 pr. dirbo 3500 darbininkų ir tarnautojų. Veikia skaičiavimo mašinų

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 353

g-la (įk. 1962), gaminanti skaičiavimo mašinų mazgus ir detales, gelžbetonio konstrukcijų g-la (įk. 1958; 1970 dirbo 161 darbininkas ir tarnautojas), plytinė (įk. 1961; 1970 dirbo 158 darbuotojai), konservų f-kas (nuo 1951; 1898—1914 veikė spirito varykla, prieš II pasaul. karą — degtinės pilstytuvė), gaminantis daržovių ir vaisių konservus, pieninė (įk. 1936), duonos kombinatas (įk. 1957), aklųjų d-jos segtuvų dirbtuvės, stat. trestas, tarpkolūkinė stat. org-ja, melioracinės statybos valdyba, kelių statybos valdyba, respublikinio susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika" Telšių skyrius.

KOMUNALINIS ŪKIS IR TRANSPORTAS. Mieste yra 93 gatvės, kurių bendras ilgis 47,0 km (1970). Miesto p. dalyje, prie Masčio ež., kuriamas parkas. Butų fondas (1970) — 128 500 m^2 gyv. ploto, iš jo 63 800 m^2 komunalinio, 5400 m^2 žinybinio. 1955 įrengta vandentiekis ir kanalizacija; 1970 vandentiekio tinklų ilgis 14,0 km, kanalizacijos — 13,9 km. Gyventojai nuo 1962 aprūpinami suskystintomis dujomis; 1970 buvo 3100 dujų abonentų. Mieste nuo 1957 kursuoja autobusai, gyventojus aptarnauja taksiai. Autotransporto kontora 1970 turėjo 244 automobilius, iš jų 9 lengvuosius, 52 autobusus. Miesto š. pakraščiu eina Šiaulių—Kretingos plentas. Keliai jungia T. su Seda, Mažeikiais, Varniais, Žarėnais.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA. Telšiuose veikia 235 lovų ligoninė (įst. apie 1910), 60 lovų gimdymo namai (nuo 1954), 35 lovų tuberkuliozės dispanseris (nuo 1955; 1940—1955 veikė ambulatorija), 4 vid. m-los, mokykla-internatas (nuo 1962), vakarinė pamaininė m-la (nuo 1940), neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1965), septynmetė muz. m-la (nuo 1955), kurčiųjų mokykla-internatas (nuo 1956), taikomosios dailės technikumas (nuo 1959; 1931—51 amatų m-la, 1951—59 taikomosios dailės vid. m-la), Klaipėdos politechnikumo vakarinis filialas (nuo 1967; 1962—67 Vilniaus lengvosios pramonės technikumo vakarinis filialas), vienmetė prekybos m-la (nuo 1962), vienmetė kulinarų m-la (nuo 1961), 3 vaikų darželiai ir lopšeliai (370 vietų), 3 bibliotekos (rajoninė, įk. 1922, vaikų, įk. 1965, ir miesto, įk. 1968), kultūros namai (nuo 1945), liaudies teatras (nuo 1959; 1941—49 veikė profesionalus Žemaičių teatras), 2 kino teatrai, vienas didžiausių Lietuvoje kraštotyros muziejų. Leidžiamas laikr. „Komunizmo švyturys" (nuo 1962; 1941.IV—VI, 1944—1950 ėjo „Tarybų Žemaitija", 1950—1962 „Komunizmo aušra"). T. bažnyčia (katedra) — resp. reikšmės architektūros paminklas.

Bažnyčia pastatyta 1614 K. Sapiegos. 1762—1765 jos vietoje pastatyta nauja, barokinė (1794 pristatytas bokštas), kuri, įsteigus T. vyskupystę, tapo katedra. Bažnyčia vienanavė. Aplink visą pastatą einančios galerijos dalija jos erdvę į 2 aukštus. Altoriai daryti J. Mažeikos (manoma, vietos meistro). Jų stilius — vėlyvasis barokas, kiek paveiktas klasicizmo. Senasis frontoninis fasadas dabar matyti bokšto priestato viduje.

ISTORIJA. Pirmoji rašytinė žinia apie T. yra Kryžiuočių ordino kronikoje 1317 paminėtas Telšių (ar Telšės) slėnis. XV a. antrojoje pusėje dab. miesto vietoje, prie Durbinio upelio, įkurtas valst. dvaras. Prie dvaro ėmė kurtis amatininkai ir pirkliai. Netrukus susidarė nemaža gyvenvietė. 1528 ist. šaltiniuose minimas T. valsčius. 1536 pastatyta pirmoji bažnyčia. 1536 įvyko T. ir gretimų valsčių baudžiauninkų sukilimas. Telšiuose vykdavo Žemaičių seniūnijos bajorų seimai ir teismai (iki 1776). 1612 įsteigta pr. m-la. XVII a. pradžioje T. dvaro valdytojas P. Sapiega parsikvietė vienuolius bernardinus ir įkurdino juos ant kalvos tarp miesto ir dvaro. XVII a. pab. vienuoliai pasistatė 2 aukštų mūrinį vienuolyną (dabar jo patalpose yra kurčiųjų mokykla-internatas). T. labai nukentėjo per karą su švedais (1710); sudegė miesto centras, rotušė, dvaro pastatai. Per 1710 marą išmirė $^2/_3$ miesto gyventojų. 1721 Telšiams suteikta prekybinė privilegija. 1791 Stanislovas Augustas suteikė Telšiams Magdeburgo teises. 1793 prie vienuolyno buvo įkurta triklasė m-la, kuriai 1795—98 pastatytas namas yra išlikęs iki šiol ir saugomas kaip paminklas; 1803 m-loje mokėsi 232 mokiniai, iš kurių 180 bajorų, 41 valstiečių, 11 miestelėnų vaikų. Vėliau m-la buvo išplėsta iki 6 klasių ir teisiškai sulyginta su g-jomis. Joje veikė mokyklinis teatras. Po 1795 T. tapo apskrities centru. T. gyventojai dalyvavo 1831 sukilime. Sukilėliai apsupo T. kalėjime užsidariusią kariuomenės įgulą ir privertė ją pasiduoti. Sukilėlių tarpe buvo daug T. m-los mokinių. 1832 m-la uždaryta. Vėliau jos vietoje įkurta bajoriškoji penkiaklasė m-la. 1834 mieste buvo 4370 gyventojų. 1845 įkurta pirmoji 20 lovų ligoninė, 1850 — vaistinė, 1860 ar 1861 — 25 lovų karo ligoninė. 1857 buvo 5294 gyv. (315 gyv. namų, iš jų 6 mūriniai), 1897 — 6205. Nuslopinus 1863 sukilimą, T. vienuolynas paverstas kalėjimu; prie miesto sušaudyti sukilėliai A. Gargasas ir I. Noreika. XIX a. pab. mieste veikė 2 odų apdirbimo įmonės, 2 malūnai, alaus darykla, spirito varykla. Turtingesnieji pirkliai prekiavo javais, linais su Rygos ir Liepojos pirkliais. Telšiuose vyko dideli turgūs ir prekymečiai. Veikė pašto ir telegrafo stotis, ligoninė, vaistinė, 3 m-los (1890 jose mokėsi 285 vaikai). 1905. XI.16 streikavo pašto ir telegrafo tarnautojai, XII.10—13 įvyko moksleivių ir spirito varyklos darbininkų demonstracija; jos malšinti į T. buvo atsiųstas kariuomenės baudžiamasis būrys. 1907 sudegė didelė dalis miesto, ypač nukentėjo centras. Po gaisro pastatyta daug mūrinių namų. 1912 Telšiuose veikė 2 g-jos, miesto m-la, 3 pr. m-los, rabinų m-la (įk. 1873). 1919.I.25 ginkluotas Kuršėnų revoliucionierių būrys drauge su Raudonosios Armijos 39 pulko daliniais išvadavo T. Mieste įsikūrė Žemaitijos karinis rev. k-tas. Jis I.27 išleido manifestą ir paskelbė Tarybų valdžią Žemaitijoje. Buvo kuriama Tarybų valdžia valsčiuose, steigiami dvarų darbininkų k-tai, rūpinamasi maisto produktų tiekimu gyventojams, įsteigta kepykla, parduotuvė, infekcinių ligų ligoninė, suvalstybinta vaikų prieglauda. Revoliucinis komitetas rūpinosi švietimu, kultūra. Tarybų valdžia Telšiuose gyvavo iki 1919.II.22.

Buržuazijos valdymo metais T. buvo apskrities centras (1923 — 4691 gyv.). 1931 Telšiams suteiktos pirmos eilės miesto teisės. Miestas sutvarkytas, nutiesta naujų gatvių, pastatyta daug gyv. namų. 1924—32 nutiestas Kretingos—Kužių glžk. sujungė T. su Klaipėda, Šiauliais. Mieste veikė elektrinė (past. 1931), „Masčio" linų verpimo ir audimo f-kas, kojinių f-kas, pieninė, 2 malūnai, 3 lentpiūvės, 2 ligoninės, g-ja (įk. 1918; 1936 pastatyti rūmai), 2 pr. m-los, „Kanklių" d-ja (įk. 1910), kuri turėjo knygyną, skaityklą, statė scenos veikalus. 1931 įsikūrė „Alkos" d-ja, kuri įsteigė kraštotyros muziejų (rūmai pastatyti 1937; archit. S. Stulginskis). 1922—30 veikė mkt. seminarija (atkurta 1944; 1949—57 pedagoginė m-la). 1926 įkurta Telšių vyskupystė (1929 pastatyti vyskupų rūmai; archit. V. Dubeneckis), 1927 — kunigų seminarija. Veikė viena didžiausių pasaulyje rabi-

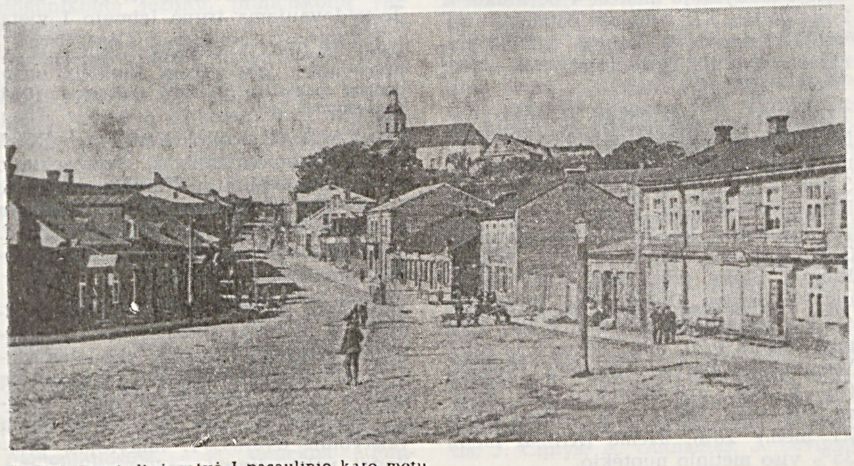

Telšiai. Pagrindinė gatvė I pasaulinio karo metu

nų mokykla. Telšiuose ėjo pažangūs laikraščiai „Žemaitis" (1925—33), „Žibintas" (1933), „Darbo žemaitis" (1934—1936) ir kiti. Veikė LKP ir LKJS org-jos. 1941 vasarą Telšiuose hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 200 žmonių.

Iki 1950 T. buvo apskrities centras, o 1950 tapo rajono centru. 1959 buvo 13 500 gyv. Taryb. metais pastatyti nauji gyv. namų kvartalai Masčio v. ir r. krantuose, prie glžk. st. Pastatyta skaičiavimo mašinų gamykla (1962), poliklinika (1964), viešbutis (1964), kino teatras (1959), universalinė parduotuvė-restoranas (1963), mokykla-internatas. Daug miesto gatvių sutvarkyta, apželdinta, įrengta naujų aikščių, skverų. Su T. susiję daug žymių lietuvių veikėjų. XIX a. pr. Telšiuose gyveno ir mirė (1823) rašytojas A. Klementas. 1860—1865 T. miesto m-loje mokėsi kalbininkas K. Jaunius, 1863 šią m-lą baigė bibliografas ir etnografas S. Baltramaitis. Telšiuose 1899 gimė visuomenės ir Tarybų valstybės veikėjas J. Paleckis, 1928—40 gyveno, dalyvavo rev. veikloje švietimo darbuotojas M. Gedvilas; 1934—41 gyveno ir veikė rev. judėjimo dalyvis D. Rocius.

Lit.: Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935.

„TELŠIŲ NAUJIENOS" — liberalinis dienraštis, ėjęs 1935.III.15—IV.19 Telšiuose. Leido V. Vebras, redagavo B. Mačerauskas.

TELŽIAI — kaimas Pasvalio rj., Tetirvinų apyl., 11 km į š. nuo Pasvalio, prie kelio į Kiemėnus. 106 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1585. 1959 buvo 119 gyv.

TÈMLERIS Christianas Fridrichas [1717 Cerbste (VDR, netoli Magdeburgo) — 1780 Kopenhagoje] — leksikografas. Buvo vok. diplomatas, gyveno Danijoje. Mokėjo daug kalbų, turėjo didelę biblioteką (joje buvo leidinių ir lietuvių, latvių, estų kalbomis). Parašė lyginamąjį slavų, baltų ir kitų ide. kalbų žodyną („Glossarium Illyricum resp. Dictionarium Slavonicum") ir lyginamąjį latvių ir lietuvių kalbų žodyną („Glossarium Letticum cum harmonia et differentia dialecti Lithuanicae", par. 1772). Abu veikalai liko nespausdinti (jų rankraščiai laikomi Kopenhagos karališkojoje bibliotekoje).

Lit.: J. **Kruopas**, Seniausias lyginamasis latvių ir lietuvių kalbų žodynas.—„Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957.

TÈMPELMANAS Arkadijus [g. 1934. III.15 Vilniuje] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1961 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių ergodinės teorijos ir atsitiktinių procesų statistikos teorijos klausimais.

„TÈMPO" — bulvarinis dienraštis, ėjęs 1930.VI.18—1933.XI.8 Kaune. Iš pradžių leido J. Beleckas, vėliau P. Būdvytis ir kt. Pirmieji 3 nr. išėjo „Parodos tempo" pavadinimu.

TENDZEGÒLSKIS Henrikas Vytautas [1921.XI.1 Kaune — 1944.V.11 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. 1939—43 mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos m-loje. Nuo 1941 VLKJS narys. Vok. faš. okupacijos pradžioje įsijungė į LLKJS Kauno miesto ir apskrities pogr. org-jos veiklą. Padėjo suorganizuoti m-loje komjaunimo grupę. Vadovavo komjaunuolių grupei, kuri nutraukinėjo hitlerininkų ryšių linijas, platino antifaš. atsišaukimus, Tarybinio informacijų biuro pranešimus. Priklausė partizanų grupei „Stas". 1944 pr. jo bute buvo slepiamas sužeistas LLKJS Kauno miesto ir apskrities k-to narys H. Borisa. 1944.IV su H. Borisa suimtas. Po kankinimų nužudytas.

TENDŽIULÝTĖ Polė [g. 1900.VIII.10 Rygoje] — aktorė. 1918 baigusi J. Vaičkaus vaidybos studiją (Petrograde), vaidino Skrajojamajame teatre. 1920—23 Kauno dramos teatro aktorė. 1924 išvyko į JAV, dalyvavo J. Vaičkaus teatro spektakliuose (aplankė 75 liet. kolonijas). 1929—31 studijavo kino meną Holivude, dalyvavo kino filmuose. 1932 grįžusi į Lietuvą, dirbo J. Vaičkaus kino ir teatro studijoje. 1933 vėl išvyko į JAV.

Vaidmenys: Agota (Keturakio „Amerika pirtyje"), Genrieta (P. Vaičiūno „Pražydo nuvytusios gėlės"), Ona (B. Laucevičiaus-Vargšo „Žmonės"), Trūda (H. Zudermano „Joninės"), Flavija Tesini (T. Ščepkinos-Kupernik „Flavija Tesini"), Berta (Č. Dikenso „Svirplys užkrosnyje"), Kambarinė (H. Ibseno „Šmėklos") ir kt.

TENENIAĨ — kaimas Šilalės rj., Piliakalnio apyl., 11 km į p. v. nuo Kvėdarnos, prie kelio į Žemaičių Naumiestį; tarybinio ūkio centras. 242 gyv. (1970). Per kaimą teka Tenenys (Minijos intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Girininkija, parduotuvė, valgykla (nuo 1962), ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1921—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1939). 1731 Teneniuose pastatyta medinė bažnyčia. 1804 T. pradinėje mokykloje mokėsi 4 berniukai ir 2 mergaitės. XIX amžiaus pabaigoje buvo T. dvaras ir T. kaimas. 1897 Teneniuose buvo 102 gyventojai, 1923 — 191, 1959 — 168.

TENENÝS — upė Šilalės ir Šilutės rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 74 km, baseino plotas 281 km^2. Išteka iš Kupsčio ež., 3 km į š. v. nuo Pajūrio. Teka į v., kerta Klaipėdos—Pagėgių glžk. Įteka į Miniją 10 km nuo jos žiočių, ties Vabalais, 3 km į r. nuo Kintų. Intakai: Šiaudė, Ringys, Šiūšis (visi deš.). Vid. nuolydis 106 cm/km. Debitas ties Miestaliais (15 km nuo žiočių): maks. 20,2, vid. 2,58, min. vasarą 0,20, min. žiemą 0,23 m^3/s. Vid. debitas žiotyse 3,46 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) upė nuplukdo 29%, vasarą (VI—VIII mėn.) 8%, rudenį (IX—XI mėn.) 28%, žiemą (XII—II mėn.) 35% viso metinio nuotėkio.

TÈNISAS. Pirmosios T. aikštelės Lietuvoje buvo įrengtos 1919 Kaune A. Garbačiausko ir kitų iniciatyva. 1921 vasarą buvo surengtas pirmasis oficialus vyrų T. turnyras (čempionais tapo V. Blažys, V. Kasperaitis ir V. Žadeika). 1924 įkurtas Kauno T. klubas; jo nariai reguliariai treniravosi ir rungtyniavo. T. ėmė žaisti ir moterys. Apie 1926 tenisininkų Kaune padaugėjo iki 70, vis dažniau buvo rengiamos įv. varžybos. T. aikštelės buvo įrengtos ir Klaipėdoje, Panevėžyje, Šiauliuose, Alytuje, Biržuose, Marijampolėje, Telšiuose. 1930 įsikūrusi Lietuvos T. s-ga organizavo turnyrus ir tarpmiestinius draugiškus susitikimus, siuntė komandas į Pabaltijo T. taurės turnyrus. 1938 tarpt. turnyre Kaune dalyvavo Lietuvos, Latvijos, Suomijos, Švedijos, Čekoslovakijos ir Vengrijos tenisininkai. T. plitimui kliudė inventoriaus brangumas ir aikštelių stoka. 1940 Lietuvos TSR teniso čempionais tapo V. Ščiukauskaitė ir V. Gerulaitis. Po D. Tėvynės karo T. sekcijos įkurtos (1945) Vilniuje (vadovas J. Purelis) ir Kaune (vadovai K. Dineika ir J. Anilionis). T. vėl pradėtas kultivuoti daugelyje Lietuvos miestų, juose atstatytos senos ir įrengta naujų T. aikštelių. Lietuvos tenisininkai kasmet rungtyniauja su Estijos, Moldavijos, Baltarusijos ir kt. taryb. respublikų tenisininkais, dalyvauja įv. turnyruose. 1954 Pabaltijo ir Baltarusijos TSR spartakiadoje Lietuvos T. komanda laimėjo pereinamąją taurę, TSRS pirmenybėse mišrus dvejetas — M. Sližytė ir J. Anilionis — užėmė V vietą. Lietuvos T. čempionais yra buvę J. Anilionis, I. Beresnevičiūtė, J. Bukauskienė, E. Levinienė, R. Liubartas, D. Naujalytė, A. Paltarokas, M. Sližytė, V. Tamulaitis ir kiti. 1969 pr. Lietuvoje T. kultivavo apie 500 tenisininkų (jų tarpe 13 sporto meistrų).

TÈNISONAS Muodris [g. 1945.III.19 Rygoje] — pantomimos režisierius. 1965 baigė Rygos taikomosios dailės m-lą. 1966—67 Jaunimo teatro (Vilniuje), 1967—70 Kauno dramos teatro, nuo 1970 Kauno muz. teatro pantomimos režisierius. T. subūrė pirmą Lietuvoje pantomimos trupę. Pirmajame Pabaltijo pantomimos festivalyje (Rygoje, 1967) T. vadovaujama trupė laimėjo I vietą.

Pastatymai: „Ecce Homo" („Štai žmogus"; 1967), „Sapnų sapnai" (1968), „Saugokit peteliškę" (1969), „XX amžiaus capriccio" (1970); dramos spektaklio „Mamutų medžioklė" (1969) pantomiminė dalis.

TENKALÀ (Tencallo) Konstantas [XVII a.] — italų architektas. Suprojektavo ir pastatė Vilniuje Teresės bažnyčią (1634—50) ir katedros (dab. Paveikslų galerija) Kazimiero koplyčią (1636). T. suprojektuotiems pastatams būdingi Romos baroko bruožai.

TENÙTAS [iš lot. *tenere* — laikyti, valdyti] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinis dvaras, atiduotas valdyti laikytojui (tenutarijui) už nustatytą metinę pinigų sumą, vadinamąją kvartą; išnuomotas arba įkeistas už skolą valstybinis dvaras. T. laikytojas, priešingai valst. dvarų, vadintų seniūnijo-

mis, seniūnams, nebuvo valstybės pareigūnas. Jis valdė ir teisė tik dvarui priklausančius valstiečius. Sen. baltarusių kalba rašytuose Lietuvos valstybės aktuose T. vadinama „deržava", o jo laikytojas — „deržavca".

TĖNŽĖ — upė Kretingos rj., Danės deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 50 km^2. Prasideda Pasertupio apylinkėse, 3 km į p. nuo Darbėnų. Teka į p. Įteka į Danę 27 km nuo jos žiočių, 4 km į p. nuo Kretingos. Vid. nuolydis 146 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,58 m^3/s. Upės slėnis supelkėjęs; jį apima Tenžės pelkė. Aukštupyje ir žemupyje upę kerta Klaipėdos—Skuodo glžk.

TĖNŽĖS PĖLKĖ — pelkė Kretingos rj., 3 km į v. nuo Kretingos, abipus plento į Palangą. Plotas 478 ha (pramoninis 434 ha). Žemapelkė, susidariusi siaurame ir giliame fliuvioglacialiniame latake, kuriuo teka Tenžė (Danės deš. intakas). Pelkės ilgis 15 km, plotis 0,3—0,6 km. Didesnioji dalis sukultūrinta, tik š. gale išlikęs natūralus plynraistis. Durpių klodo didž. storis 3,5 m, vid. 2,8 m. Vyrauja alksninės ir medieninės-viksvinės durpės. Susiskaidymas 15—55%, peleningumas 4—14%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5 m).

TEOLÒGIJA [gr. *theos* — dievas + *logos* — mokslas] — religijos postulatų sistema, religijos teorija. Savo teologines sistemas turi krikščionybė, islamas, budizmas, judaizmas ir kt. religijos. Teologijai būdinga dogmatizmas, autoritarizmas. Krikščioniškojoje T. skiriamos: fundamentalioji T. (apologetika), dogminė T., moralinė T., pastoralinė T., juridinė T. (kanonų teisė), istorinė T. (pozityvioji T.). T. labiausiai klestėjo IX—XIII a. Jai buvo pajungtos filosofija, politika, teisė ir kitos ideologijos formos. Žymiausi V. Europos krikščioniškosios T. atstovai — Tertulijonas, Origenas, Augustinas, Tomas Akvinietis.

Lietuvoje T. pradėjo plisti, įvedus krikščionybę. XVI—XVIII a. teologija užėmė svarbią vietą Vilniaus un-to, priklausiusio jėzuitų ordinui, dėstomųjų dalykų tarpe. Be to, T. židiniai buvo dominikonų, jėzuitų, pranciškonų vienuolynai. XIX a. ir XX a. pr. T. studijos buvo koncentruojamos kunigų seminarijose. Iki XX a. pr. Lietuvoje daugiausia buvo vartojama teologinė lit-ra lotynų, lenkų, vokiečių kalbomis. Burž. santvarkos metais žymiausi liet. teologai būrėsi Kauno un-to T. fakultetuose (katalikų bei evangelikų). Šiuo laikotarpiu išleista nemaža katalikiškos teologinės lit-ros liet. kalba. Daugiausia darbų T. klausimais parašė Kauno un-to profesorius vyskupas P. Būčys („Trumpa apologetika", 1922; „Fundamentaliosios teologijos kursas", 1923; „Teologinės enciklopedijos kursas", 1925; „Pamokslai", 1936, ir kt.). Juridinės T. knygų išleido P. Malakauskis („Viešosios bažnytinės teisės", 1931; „Moterystės teisės", 1932; „Baudžiamosios teisės", 1934), fundamentaliosios — P. Venckus („Fundamentaliosios teologijos paskaitos", 2 d., 1931—33), dogminės — B. Andruška („Kristus, jo mesianizmas ir dievybė", 1935), A. Dambrauskas-A. Jakštas („Mokslas ir tikėjimas", 1930), pastoralinės — K. Paltarokas („Vadovas sakyklai", 3 t., 1931—33; „Depopuliacija ir pastoracija", 1932, ir kt.), moralinės — I. Česaitis, J. Mačernis. T. problemas dažnai gvildeno idealistinės krypties filosofai ir sociologai F. Kemėšis, A. Maceina, S. Šalkauskis, V. Šilkarskis, I. Tamošaitis. 1908—14 teologai leido žrn. „Vadovas", 1924—39 — žrn. „Soter", 1925—40 — žrn. „Tiesos kelias".

Taryb. metais T. dėstoma Kauno kunigų seminarijoje. Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegija išleido „Romos katalikų apeigyną Lietuvos vyskupijoms" (2 t., 1966), „II Vatikano susirinkimo nutarimus" (1968), „Liturginį maldyną" (1968) ir kt. teologines knygas. Tačiau, susiformavus soc. santykiams, išaugus švietimui, mokslui, įsigalėjus materialistinei pasaulėžiūrai, T. Lietuvoje nebeturi didesnio visuom. poveikio.

Lit.: L. Adomauskas, Šventraščio paslaptys, V., 1960; Religijos ir ateizmo klausimai, [straipsnių rinkinys], V., 1963; И. Минкявичюс, Современный католицизм и его философия, Вильнюс, 1965; J. Ragauskas, Anuo metu. . . , V., 1966.

TEÒRINĖ FÌZIKA — fizikos mokslo šaka, kuri fizikos problemas sprendžia matematikos metodais (ta prasme ji yra tarpinė mokslo šaka tarp matematikos ir fizikos).

Moksl. darbas T. f. srityje Lietuvoje pradėtas prieš D. Tėvynės karą Kauno un-te: K. Šliūpas nagrinėjo Jungo modulio suradimo klausimą, A. Jucys ėmė tirti atomų savybes suderintinio lauko metodu. T. f. moksl. tyrimai Tarybų Lietuvoje išsiplėtė. Didelę įtaką T. f. raidai turėjo akad. A. Foko (Leningradas) atomo teorijos m-la: daugelį tos m-los idėjų ir metodų toliau vysto Vilniaus fizikai teoretikai, vadovaujami akad. A. Jucio. Ypač suintensyvėjo Lietuvos fizikų teoretikų moksl. darbas, 1956 įkūrus Fizikos ir matematikos in-tą ir 1967 — Puslaidininkių fizikos in-tą. 1956—68 T. f. tematika buvo parengta 5 mokslų daktaro ir apie 30 mokslų kandidato disertacijų. Sudėtingiems skaičiavimams imta plačiai naudoti elektronines skaičiavimo mašinas.

Įsisavinti ir patobulinti Leningrado m-los pasiūlytieji Hartrio-Foko suderintinio lauko ir nepilno kintamųjų atskyrimo metodai atomams tirti. Žymiai patobulinti daugiakonfigūracinis ir išplėstinis skaičiavimo metodai. Atomo teorijoje pradėta taikyti perturbacinius lauko teorijos metodus (J. Batarūnas, A. Bolotinas, V. Kaminskas, R. Karazija, V. Kaveckis, V. Kybartas, A. Matulis, V. Šugurovas, K. Ušpalis, J. Vizbaraitė ir kt.). Judėjimo kiekio momento teorijoje parengti grafinio skaičiavimo metodai, įvesta veidrodinio atspindžio simetrijos sąvoka. Žymiai patobulintas neredukuotinių tenzorinių operatorių matematinis aparatas. Išnagrinėti momentų vektorinio ryšio klausimai (A. Bandzaitis, J. Čiplys, A. Gutmanas, J. Levinsonas, A. Savukynas, V. Vanagas ir kt.). Plačiai nagrinėjami grupių vaizdavimo teorijos ir jos taikymo klausimai (S. Ališauskas, A. Petrauskas, V. Vanagas ir kt.). Minėtais metodais ištirtos daugelio atomų ir jų spektrų savybės: energijos lygiai ir jų smulkioji struktūra, uždraustieji ir neuždraustieji elektroniniai šuoliai ir kt. (R. Dagys, D. Grabauskas, A. Kancerevičius, Z. Rudzikas, K. Ušpalis, J. Vizbaraitė ir kt.).

Be atomų, tiriamos sudėtingų molekulių ir jų kompleksinių junginių, kietųjų kūnų ir puslaidininkinių medžiagų fiz. savybės (J. Batarūnas, A. Bolotinas, I. Burneika, R. Dagys, K. Konstantinavičius, J. Levinsonas, E. Mauza ir kt.). Grupių teorijos metodais tiriamos lengvųjų branduolių savybės. Nagrinėjamos įv. rūšių sąveikos branduoliuose ir jų įtaka branduolių savybėms — energijos lygiams, magnetiniams momentams, β-skilimui ir kt. (J. Kaladė, A. Petrauskas, V. Šugurovas, V. Vanagas ir kt.). Be to, nagrinėjami kai kurie elektrodinamikos klausimai: elektromagnetinių bangų sklidimas bangolaidžiuose, elektrostatinių laukų savybių priklausomybė nuo krūvių pasiskirstymo ir dielektriko ir kt. dalykai (Š. Fridbergas, V. Kybartas, V. Šugurovas ir kt.). Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to T. f. katedrose dėstomi įvairūs T. f. dalykai (teorinė mechanika, elektrodinamika, termodinamika, statistinė fizika, kvantinė mechanika), t. p. teoriniai spec. kursai (reliatyvumo teorija, kvantinė elektrodinamika, kvantinio mechaninio skaičiavimo metodai, atominių spektrų teorija ir t. t.).

Lietuvos fizikų teoretikų mokslinių tyrimų rezultatai apibendrinti ir išdėstyti monografijose bei kt. leidiniuose (A. Jucys, J. Levinsonas, V. Vanagas, „Judėjimo kiekio momento teorijos matematinis aparatas", 1960; V. Vanagas, J. Glembockis, K. Ušpalis, „Atominių spektrų teorijos radialinių integralų lentelės", 1960; A. Jucys, A. Bandzaitis, „Judėjimo kiekio momento teorija kvantinėje mechanikoje", 1965; R. Karazija, J. Vizbaraitė, Z. Rudzikas, A. Jucys, „Lentelės atominių dydžių matriciniams elementams skaičiuoti", 1966, ir kt.).

TEOSÒFIJA [gr. *theos* — dievas + *sophia* — išmintis] — mistinė filosofinė doktrina, grindžiama teigimu, kad asmenybė tobulėdama galinti betarpiškai pažinti dievą. Dievą T. traktuoja panteistiškai — laiko jį beasmeniu, slypinčiu gamtoje, pasaulio reiškinių įvairovėje. Remdamasi budizmu, bramanizmu ir kitomis Rytų religijomis, T. aiškina, jog žmogaus siela keletą kartų keičianti žemiškas buveines (pakartotinai įsikūnijanti), kol galutinai išperkanti savo nuodėmes ir susiliejanti su dievybe. Šalia Rytų religinių bei filosofinių teorijų elementų teosofijoje yra ir neoplatonizmo, šiuolaikinės krikščionybės teiginių. Pir-

moji teosofų d-ja buvo įkurta J. Blavatskajos iniciatyva 1875 JAV. Vėliau tarptautinių teosofų d-jų centrai buvo Indijoje, JAV, Vokietijoje.

Lietuvoje ir R. Prūsijoje teosofines pažiūras propagavo Vydūnas. 1902 jis įsteigė Tilžėje Vokietijos Teosofų d-jos skyrių ir jam vadovavo iki 1937, kol hitlerininkai d-ją uždarė. Ypač intensyviai T. teorijos teiginius Vydūnas skelbė 1905—10 Tilžėje leistame žurnale „Šaltinis". Teosofinės pažiūros dėstomos Vydūno knygose „Visatos sąranga" (1907), „Slaptinga žmogaus didybė" (1907), „Mirtis ir kas toliau" (1907), „Žmonijos kelias" (1907), „Likimo kilmė" (1908) ir kitose. Teosofinė pasaulėžiūra iš dalies turėjo įtakos ir Vydūno grož. kūrybos problematikai bei formos ypatybėms.

Teosofams artimi būreliai veikė Kaune (filoteosofų, krišnamurtininkų, rerichiečių), Klaipėdoje, Šiauliuose ir kt. miestuose. 1934 Skuode buvo išleistas teosofų laikr. „Dvasios šviesa" (1 nr.).

TERCIĀRAS — kainozoinės eros *paleogeno* ir *neogeno* periodų bendras pavadinimas.

TERCINÀ [it. *terzina*] — trieilė strofa, kurios pirmoji eilutė rimuojama su trečiąja, o antroji su kitos strofos pirmąja eilute. T. pradėta vartoti vid. amžiais Italijoje. Kitų Europos tautų poetai tercinomis rašė, paveikti daugiausia Dantės poemos „Dieviškoji komedija". Į liet. kalbą Dantės poemą tercinomis yra vertę J. Narjauskas, J. Talmantas, A. Churginas. Tercinomis yra rašę A. Lastas, A. Venclova. Modifikuotų tercinų (ritornelių) parašė J. Tysliava, E. Mieželaitis.

TERĖSĖS BAŽNÝČIA — baroko architektūros kūrinys, sąjunginės reikšmės architektūros paminklas Vilniuje (senamiestyje, šalia Aušros vartų). Pastatyta 1634—50. T. b. suprojektavo ir su vietos meistrais pastatė italų architektas K. Tenkala. Statybos darbus finansavo Lietuvos didikai Dubavičiai, Pacai, Pociejai.

T. b. yra saikingų formų ankstyvojo baroko pastatas, stiliumi artimas Romos baroko pastatams. Tai bazilikinio plano (trinavė) bažnyčia su bokštu užpakaliniame fasade. Vidurinė nava platesnė ir aukštesnė už šonines. Šios navos aukštutinėje dalyje (viršuj šoninių navų) įtaisyti langai. Navos dengtos lėkštais skliautais. Priešakinis bažnyčios fasadas papuoštas dorėniniais ir jonėniniais piliastrais, stambiomis voliutomis, didikų herbais. Tarp piliastrų yra profiliuotomis traukomis papuošti langai, nišos su skulptūromis. Didžiųjų durų portalas paryškintas puslankio pavidalo niša ir išoriniais laiptais. Bokštas užbaigtas barokui būdingu varpo pavidalo stogu. Priešakinio fasado deš. pusėje stovi nedidelė klasicistinė koplyčia, papuošta rokoko detalėmis (past. XVIII a.). Koplyčios požemyje yra Pociejų šeimos antkapiai. Bažnyčios išorėje panaudotas švediškas granitas ir šviesios spalvos marmuras. Vidus gausiai dekoruotas baroko detalėmis ir sienų tapybos kūriniais. Trys altoriai papuošti K. Rusecko tapybos paveikslais. Zakristijoje laikomi Dubavičių, Pacų, Pociejų ir Marijos Teresės portretai. Altoriai, klausyklos, suolai ir kt. baldai yra rokoko stiliaus (padaryti po 1760 gaisro).

Teresės bažnyčia

1928—29 T. b. dekoratyvinės ir molbertinės tapybos kūrinius restauravo dailininkai M. Sloneckis ir J. Rutkovskis.

TERĖSIUS Juozas [g. 1900.I.6 Kražiuose (Kelmės rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš kumečių. I pasaul. karo metais Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas) dirbo f-ke. 1917—18 Raudonosios gvardijos karys, kovojo su baltagvardiečiais. 1918 pab. grįžęs į Lietuvą, įstojo į Kuršėnų kar. būrį, kovojo su vok. interventais ir vietiniais burž. nacionalistais. Patekęs nelaisvėn, 6 mėn. kalėjo. Vėliau dirbo įv. darbus, nuo 1934 mažažemis valstietis. 1944—54 Čibirikų (Šiaulių rj.) apyl. sekretorius, vėliau kolūkietis. Pensininkas.

TERESPÕLSKIENĖ Liuba [**Levinaitė**; g. 1905.V.8 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš amatininkų. 1926 įstojo į LKJS, priklausė Šiaulių org-jai. Nuo 1927 Komunistų partijos narė (su pertrauka 1936—47). 1928—29 LKP Ukmergės parajonio k-to narė. Kartu dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos Ukmergės parajonio k-te. Už rev. veiklą 1929 kalėjo Ukmergėje, Kaune, Šiauliuose, Bajoruose (dab. Kretingos dalis), IX forte. 1936 Paryžiuje su kitais rinko aukas Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos reikalams, teikė paramą Lietuvos piliečiams, kurie dalyvavo Ispanijos piliet. kare ir 1939—40 buvo internuoti Prancūzijoje. 1940.XI grįžo į Lietuvą. 1940—59 fin. darbuotoja Saratove, Čkalove, Kaune, Vilniuje. Pensininkė.

TĒREŠAS Benediktas [1908.I.19 Mišiūnuose (Jurbarko rj.) — 1941 antrojoje pusėje Kalnujuose (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1926—35 priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, priklausė Mišiūnų kuopelei. 1940 Girkalnio (Raseinių rj.) senelių prieglaudos vedėjas. 1941 Raudonės (Jurbarko rj.) vls. partorgas. Hitlerininkų nužudytas.

TEREŠIŠKIŲ PĖLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 6 km į š. v. nuo Jašiūnų miestelio, į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. Plotas 205 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė ir raistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,25 m. Durpės daugiausia žemapelkinės; yra ir tarpinio tipo durpių. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 14%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis.

TĖRMENTAS — ežeras Lazdijų rj., 6 km į š. r. nuo Veisiejų. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 700 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 1690 m. Krantai daugiausia aukšti. Įteka 2 upeliai, išteka upelis į Vernijo ež. Ežero v. pakrantėje įsikūręs Paliūnų kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TEÑMINAI [vėlyv. lot. *terminus* — terminas] — žodžiai ar žodžių junginiai, žymintys mokslo, technikos, meno ir kitų sričių sąvokas. T. nuo paprastų žodžių ar jų junginių skiriasi vienareikšmiškumu, sistemiškumu, stilistiniu neutralumu. Moksl. lit-roje kai kurie T. gali būti pakeičiami specialiais sutartiniais ženklais arba simboliais, pvz.: $\div$ — „aritmetinė progresija" (matematika), ⋅⋅ — „dvimetis augalas" (botanika), S — „siera" (chemija).

T. skirstomi į vienažodžius ir sudėtinius. Vienažodžiai T. gali būti: a) priesagų vediniai, pvz., „kraštinė" (geometrija) iš „kraštas" + *-inė*; b) galūnių vediniai, pvz., „įmoka" (ekonomika) iš „įmokėti"; c) sudurtiniai žodžiai, pvz., „kraujoplūdis" (medicina) iš „kraujas" + „plūsti"; d) žodžiai, paimti iš liaudies kalbos ar terminų, sukonkretinus tiesioginę, pvz., „šaršas" (fiz. geografija), arba perkeltinę, pvz., „miežis" (medicina), leksinę reikšmę; e) per kt. kalbas atėję tarpt. žodžiai, pvz., „magma" (geologija). Sudėtiniai T. sudaromi iš kelių žodžių, pvz., „tikrinis daiktavardis" (lingvistika) — derinamojo pažyminio sudėtinis terminas, „dauginimas atlankomis" (botanika) — valdomojo pažyminio sudėtinis terminas, „konservavimas džiovinant" (maisto pramonės technologija) — šliejamojo pažyminio sudėtinis terminas. Apie lietuviškų T. kūrimo raidą ž. *Terminologija.*

TERMINOLÕGIJA [vėlyv. lot. *terminus* — terminas + gr. *logos* — mokslas] — leksikologijos šaka, tirianti įvairių sričių terminus; kurios nors srities terminų visuma, arba terminija. T. — sparčiausiai kintantis ir labiausiai norminamas leksikos sluoksnis. Liet. T. pradėjo kurtis XVI amžiuje. M. Mažvydas, M. Daukša, K. Širvydas, J. Bretkūnas ir kiti liet. raštijos pradininkai ėmė iš liaudies, patys kūrė ir skolinosi iš kitų kal-

bų kai kuriuos teisės, pedagogikos, žemės ūkio ir kt. sričių terminus. XIX amžiuje T. raida buvo susijusi su mokslo populiarinimo lit-ros atsiradimu (S. Daukantas, L. Ivinskis). Šiuo laikotarpiu liet. terminus kūrė J. Pabrėža (botanika), A. Baranauskas (kalbotyra). Ypač intensyviai norminti terminus pradėta XX a. pradžioje. Straipsnius T. klausimais tuo metu spausdino „Viltis", „Ateitis", „Lietuvos žinios" ir kt. laikraščiai. XX a. pradžioje pasirodė ir pirmieji terminų žodynėliai (P. Matulionio „Žolynas", 1907; M. Šikšnio „Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis", 1919; Z. Žemaičio „Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis", 1920, ir kt.). 1921 įkurta T. komisija (K. Būga, J. Jablonskis, P. Mašiotas, A. Varnas, A. Vireliūnas ir kt., vėliau dar A. Ašmantas, J. Balčikonis, A. Salys, G. Šlapelytė) svarstė valstybių ir tautybių liet. pavadinimus, lit-ros, teisės ir kt. terminus. 1921 pabaigoje T. komisija buvo reorganizuota: vietoj jos sudarytos atskirų mokslo sričių komisijėlės (lit-ros, matematikos ir kt.). Apsvarstyti terminai buvo spausdinami žurnale „Švietimo darbas" ir A. Vireliūno iniciatyva išleisti atskiru rinkiniu („Įvardai, arba terminai, priimti terminologijos komisijos", 1924). 1926 sudaryta Botanikos žodyno komisija, vadovaujama L. Vailionio. Ji parengė ir 1938 išleido „Lietuvišką botanikos terminų žodyną" (red. J. Dagys). S. Šalkauskis parengė „Bendrąją filosofijos terminiją" (1938). P. Avižonis ilgus metus kūrė ir savo darbuose („Akių vadovas", 1940) vartojo lietuvišką medicinos terminiją.

1945 prie Lietuvos TSR MA Prezidiumo buvo įkurta T. komisija. 1951 ji perkelta į Liet. kalbos in-tą (nuo 1952 Liet. kalbos ir lit-ros in-tas). Jai vadovauja kalbininkas J. Kruopas. Joje dirbo B. Vosylytė, A. Kučinskaitė, V. Labutis; šiuo metu dirba K. Gaivenis ir kt. kalbininkai. Bendradarbiaudama su kitų MA in-tų bei įstaigų atskirų mokslo sričių T. komisijomis bei specialistais, T. komisija apsvarstė keliolika terminų žodynų (A. Žiurlio „Teisinių terminų žodynas", 1954; V. Gudelio „Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas", 1956; I. Kisino „Bibliotekinė ir bibliografinė terminologija", 1956; P. Brazdžiūno „Fizikos terminų žodynas", 1958; „Sportinių terminų žodynas", 1959; J. Čeičio „Melioracijos terminų žodynas", 1960; K. Daukšo „Chemijos žodynas", 1960; A. Jurevičiaus ir A. Čižo „Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas", 1962; J. Petronio, V. Vanago, A. Zalatoriaus „Literatūros terminų žodynas", 1962; „Botanikos terminų žodynas", 1965; „Rusiškai lietuviškas ekonomikos terminų žodynas", 1966). Be minėtųjų, išleisti dar šie terminų žodynai: A. Novodvorskio „Anglų-lietuvių kalbų politechninis žodynas" (1958), autorių kolektyvo parengtas „Rusų-lietuvių kalbų politechninis žodynas" (1959), A. Krutulio „Trumpas muzikos žodynas" (1960), V. Nečiūno „Pocket English-Lithuanian Medical Dictionary" (1966).

Teorinius lietuvių T. klausimus ikitarybiniu laikotarpiu nagrinėjo filosofas S. Šalkauskis, matematikas Z. Žemaitis ir kt., taryb. metais — A. Balašaitis, K. Gaivenis, S. Keinys ir kt.

TERMOFIKÃCIJA — centralizuotas *šilumos tiekimas* iš termofikacinių elektrinių gyvenamiesiems namams, visuomeniniams pastatams ir pramonės įmonėms. Pirmoji T. sistema Lietuvoje įrengta Kaune 1949. Lietuvos miestuose 1969 veikė 5 termofikacinės elektrinės: 2 Vilniuje ir po 1 Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose; jos patiekė apie 60% visos centralizuotai patiektos šilumos.

TERPEĨKIAI — kaimas Kupiškio rj., Subačiaus apyl., 5 km į š. r. nuo Subačiaus miesto tipo gyvenvietės. 146 gyv. (1970). Pro kaimą teka Marnaka (Lėvens intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1596. 1923 buvo 165 gyv., 1959 — 165.

TERPENTĨNAS — gailus skystis, gaunamas distiliuojant *sakus*.

TERVÝDIS Zenonas [g. 1924.III.7 Laičiuose (Kupiškio rj.)] — dainininkas (baritonas). 1944—54 Akademinio operos ir baleto teatro choro artistas, nuo 1954 — solistas. 1954 baigė Lietuvos TSR konservatorijos solo dainavimo klasę. Dalyvauja koncertuose.

Vaidmenys: Valentinas (Š. Guno „Faustas"), Šarplesas, Marselis (Dž. Pučinio „Madam Baterflai", „Bohema"), Silvijus (R. Leonkavalio „Pajacai"), Figaras (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Jeleckis (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Belkorė (G. Donicečio „Meilės eliksyras"), Ūdrys, Šviedrys (V. Klovos „Pilėnai", „Du kalavijai") ir kt.

TETĖNAI — kaimas Eišiškių rj., Pabarės apyl., 10 km į p. r. nuo Valkininkų, prie Vilniaus—Eišiškių plento; tarybinio ūkio centras. 322 gyv. (1970). Iš š. prieina Zigmantiškių miškas. Kaimas gatvinis. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1914—51 pradinė, 1951—61 septynmetė), kultūros namai ir biblioteka (nuo 1961). Kaimo laukuose buvo dvi pilkapių grupės su degintiniais kapais. 1959 kaime buvo 312 gyv.

TETERVINAĨ. Tetervinas *(Lyrurus tetrix)* dažnesnis š. v. ir r. Lietuvoje. Gyvena pamiškėse, kirtimuose, aukštapelkėse. Peri ant žemės. Lesa medžių pumpurus, uogas, vabzdžius. Dėl intensyvaus melioravimo tetervinų mažėja. 1937 jų priskaičiuota 21 200, 1949 — 11 300, 1962 — 21 000, 1970 — 17 700. Medžiojami pavasarį per tuoktuves. 1965 sumedžiota 740, 1969 — 334. XIX a. ir XX a. pr. dažnai būdavo medžiojami iš virbinių palapinių („būdų"), už virvučių tampant, plazdinant iškamšas, pakabintas medžiuose.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 1, V., 1957.

TETERVĨNĖ — miškas Jurbarko rj., 3 km į š. v. nuo Smalininkų. Priklauso Jurbarko miško pramonės ūkio Kalvelių ir Smalininkų girininkijoms. Plotas 1545 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

TETERVĨNIS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 6 km į p. v. nuo Zarasų, prie kelio į Salaką. Plotas 11,5 ha, ilgis 580 m, didž. plotis 290 m, kranto linijos ilgis 1600 m. Krantai daugiausia aukšti, apaugę mišku. Išteka upelis į Bimberio ež.

2. Ežeras Zarasų rj., 2 km į š. nuo Salako. Plotas 11 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 850 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 2200 m. Krantai žemi, apaugę mišku.

TETIRVINAĨ — kaimas Pasvalio rj., 6 km į š. nuo Pasvalio; apylinkės ir kolūkio centras. 280 gyv. (1970). Keliai jungia T. su Pasvaliu, Vaškais, Kiemėnais. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1970). 1959 buvo 226 gyventojai.

TETIRVÝNĖ — kaimas Pasvalio rj., Raubonių apyl., 10 km į š. r. nuo Pasvalio, į š. v. nuo Šiaulių—Biržų geležinkelio. 23 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Ūgė (Tatulos intakas). Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1596. 1959 buvo 22 gyv.

„TETÙTĖ" — mėnesinis satyros laikraštis, ėjęs 1891—93 Tilžėje. Leido ir redagavo M. Jankus.

TEUTÕNŲ ÕRDINAS ž. *Kryžiuočių ordinas.*

TĖVELIS Vytautas [g. 1937.IV.19 Kaune] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1960 mokytojavo Pernaravos (Kėdainių rj.) vid. m-loje. 1960—66 ir nuo 1969 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie periodinių meromorfinių funkcijų interpoliavimą.

„TĖVÝNĖ" — **1.** Liberalinis JAV lietuvių laikraštis, einąs nuo 1896. Leidžia Susivienijimas lietuvių Amerikoje. 1896—99 ėjo kas mėnesį Plimute, redagavo J. Žilinskis; 1900—01 — kas savaitę Pitstone (abu Pensilvanijos valstijoje), redagavo A. Kaupas, T. Astramskas. 1908 atgaivintas Bostone ir perkeltas į Niujorką. 1908—09 redagavo V. Jokubynas, 1910—11 — K. Vidikas, 1911—1918 — K. Račkauskas, 1919—20 — J. Purvis, 1920—38 — S. Vitaitis, 1938—1941 — K. Jurgelionis, 1941—47 — P. Bajoras, 1948—61 — L. Vasiliauskas, 1962—68 — A. Sodaitis. Nuo 1969 redaguoja J. Petrėnas.

2. Nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1941 antrojoje pusėje Šiauliuose. 1942.I pavadintas „Tėviškė".

3. Pažangus Argentinos lietuvių laikraštis, ėjęs 1949—61 Buenos Airese. Redagavo T. Adamonis, J. Dijokas, D. Jakubonis, J. Januška ir kt.

4. Panevėžio rj. laikraštis, einąs nuo 1962.IV.27 triskart per savaitę.

„TĖVÝNĖS BALSAS" — **1.** Nacionalistinis laikraštis, ėjęs 1922 ir 1925—26 Kaune. Iki 1922.IV.1 ėjo triskart per savaitę, vėliau tapo dienraščiu. Redagavo A. Voldemaras.

2. Tarybinis laikraštis, skirtas užsienyje gyvenantiems lietuviams, ėjęs 1947—1953 ir 1957—66 Vilniuje. Iki 1953 ėjo nereguliariai (išleista apie 200 nr.), nuo 1957 — dukart per savaitę. 1947—48 leido Rašytojų sąjunga, 1949—53 — laikr. „Tiesa", 1957—60 — Grįžimo į tėvynę k-to Lietuvos iniciatyvinė grupė, 1960—1963 — Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje k-to Lietuvos iniciatyvinė grupė, nuo 1963 — Lietuvos Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje k-tas. „T. b." rašė daugiausia apie Lietuvos TSR ekonominį ir kultūrinį gyvenimą, užsienio lietuvių veiklą. Redagavo J. Šimkus, S. Laurinaitis, M. Jackevičius. Nuo 1967 vietoj „T. b." leidžiamas „Gimtasis kraštas".

TĖVYNĖS MYLĖTOJŲ DRAUGIJA, TMD,— liberalinė JAV lietuvių kultūros ir švietimo draugija, įkurta 1896. Leido knygas, dalį jų spaudos draudimo laikais siuntė į Lietuvą. 1900 TMD įsteigė Moksleivių fondą, kuris šelpė „Žiburėlio" d-ją. 1904 Moksleivių fondas sujungtas su „Aušros" d-ja. TMD intensyviausiai veikė 1916—17 (turėjo 140 kuopų, apie 3000 narių). Vėliau d-jos veikla susilpnėjo (1940 TMD beturėjo apie 300 narių). Išleido keliasdešimt grož. lit-ros ir mokslo populiarinimo knygų (V. Kudirkos raštų 6 tomus, 1909, ir kt.).

„TĖVYNĖS SARGAS" — **1.** Klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1896—1904 Tilžėje. Ofic. redaktorius J. Lapinas. Iki 1902 faktiškai redagavo J. Tumas-Vaižgantas, vėliau — A. Milukas. Lietuvoje platintas nelegaliai.

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1917—1918 Vilniuje ir 1919—26 Kaune. Leido Lietuvos Krikščionių demokratų partija. Redagavo A. Stulginskis, S. Tijūnaitis, J. Andziulis, J. Štuopis.

„TĖVYNĖ ŠAUKIA" — tarybinių karių laikraštis, ėjęs 1942.IV.5—1956.V.20 Balachnoje (Gorkio sr.), pafrontėje Oriolo, Kursko sr., Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje, nuo 1945 vasaros — Vilniuje.

MIRTIS VOKIEČIAMS OKUPANTAMS!
TĖVYNĖ ŠAUKIA
RAUDONARMIEČIŲ LAIKRAŠTIS
1944 m. sausio 9 d., sekmadienis Nr. 2

„Tėvynė šaukia". 1944 Nr. 2 antraštė

Leido Tarybinės Armijos 16-osios liet. divizijos polit. skyrius 2—3 kartus per savaitę. 1942.IV—1944.V redagavo J. Pajaujis, 1944.V—1947.V — I. Karlinas, 1947.V—1956.V — S. Salpeiteris. Išėjo 1952 nr. Karo metais redakcijoje dirbo J. Kličius, J. Levinsonas, V. Reimeris, V. Runkauskas, E. Vaserdamas, J. Zinkus ir kt. Bendradarbiavo V. Bernotėnas, B. Butkus, J. Chlivickas, L. Gira, V. Girdžius, V. Glovackas, A. Ivaška, J. Josadė, V. Jurkūnas, K. Korsakas, J. Macijauskas, Jon. Marcinkevičius, E. Mieželaitis, P. Petrukaitis, A. Randakevičius, K. Sideravičius, K. Stainys, V. Suchockis, J. Šimkus, V. Valaitis, A. Venclova, S. Zajančkauskas, E. Zeifas ir kt. 1942.V išėjo lit. priedo „Pergalė" 2 numeriai. „T. š." redakcija nuo 1942.III.27 kasdien leido Tarybinio informacijų biuro pranešimus apie padėtį frontuose, svarb. įvykius Tarybų Sąjungoje ir užsienyje. Išleido nemaža brošiūrų ir lapelių apie taryb. žmonių patriotizmą, didvyriškus žygius fronte ir užfrontėje, kar. parengtį, drausmę ir kt. klausimais, karių mėgstamų liet. dainų rinkinį, B. Gorbatovo, I. Erenburgo kūrinių ir kt. leidinių. „T. š." lauko spaustuvėje dirbo A. Kacas, V. Markovas, J. Olišauskas, I. Ošminas, I. Stražas ir kt. Spaustuvei vadovavo P. Ulevičius, techn. reikalus tvarkė V. Aksionaitis.

TĖVONIJA — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoro žemės ar kitokia su žeme susijusi valda, paveldima iš tėvų ir nevaržomai perleidžiama kitiems. Tokios valdos savininkas buvo vadinamas tėvūnu. Pirmasis Lietuvos istorijoje žinomas aktas, pripažįstantis tokią nuosavybės teisę, buvo 1387 Jogailos privilegija apsikrikštijusiems bajorams. Joje sakoma, kad priėmę katalikų tikėjimą kariai ar bajorai ir jų palikuonys bei teisėtieji paveldėtojai turi teisę valdyti, parduoti, dovanoti pilis, valsčius, kaimus ir namus bei visa kita, ką iš tėvų palikimo valdo. Stiprėjant Lietuvoje feod. santykiams, greta bajorų T. atsirado jų feod. valdos, gaunamos už tarnybą (karinę arba administracinę) iš didžiojo kun-ščio. Iš pradžių už tarnybą gautoji valda buvo sąlyginė nuosavybė, jos perleidimas buvo varžomas. 1529 Lietuvos Statutas leido laisvai disponuoti trečdaliu tokios valdos, o 1588 Lietuvos Statutas — visa valda; skirtumas tarp paveldėtos T. ir užtarnautos valdos išnyko.

TĖVŪNAS, tėvonis,— Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *tėvonijos* savininkas.

„TĖVŲ ŽEMĖ"— nacionalistinis laikraštis, ėjęs 1934—39 Kaune ir 1940 Vilniuje. Leido Lietuvos Atgimimo d-ja. Ofic. redaktoriai: J. Bulota, J. Virpša, A. Kamantauskas.

TIČKUS Edvardas [1879.XI.28 Pakriaunyje (Rokiškio rj.) — 1918.XII.31 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje, 1905 buvo vienas sukilimo Piatigorske (Stavropolio kr.) organizatorių ir vadovų; už tai su kt. kareiviais nuteistas 15 metų katorgos. Vėliau nuosprendis pakeistas. T. kalėjo 6 metus Charkove. 1912 grįžo į Lietuvą. I pasaul. karo metais mokytojavo Obeliuose. Buvo vokiečių okupantų persekiojamas. 1918 vasarą su kitais sukūrė Obeliuose kom. kuopelę. 1918 pab. išrinktas LKP Rokiškio aps. k-to nariu. Su kitais 1918 vadovavo kovai dėl Tarybų valdžios Rokiškio apskrityje, buvo Rokiškio aps. rev. k-to pirmininkas. Su J. Pagiriu vadovavo kovos grupei. Žuvo su juo Rokiškio stotyje, kovos grupei bandant nuginkluoti atsitraukiančių vokiečių traukinį. 1967 Rokiškyje Tičkui pastatytas paminklas (skulpt. N. Petrulis).

„TIESA"— **1.** Komunistinis laikraštis, einantis nuo 1917.IV.12 (senuoju stiliumi III.30); nuo 1940.VI.26 dienraštis, Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto organas, nuo 1945.VIII.27 Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos organas.

Sumanymą leisti „Tiesą" Petrogrado lietuviai bolševikai svarstė dar 1916. 1917.III.25 RSDDP(b) Petrogrado Lietuvių rajono narių visuot. susirinkimas į „T." redakcinę komisiją išrinko G. Liutkevičių, J. Netupskaitę ir V Poželą.

Rusijos Socialdemokratų Darbininkų Partija.
TIESA
Lietuvių Rajono R.S-D.D.P. Organas.
1 Metai. Petrapilis, kovo 30 d. 1917 m. № 1

„Tiesa". 1917 Nr. 1 antraštė

Nuo Nr. 1 „T." redakcijoje dirbo J. Janonis. Pirmasis „T." numeris išėjo kaip RSDDP(b) Petrogrado org-jos Lietuvių rajono organas. Nuo Nr. 2 redakcinėje komisijoje dirbo Z. Angarietis, A. Bernotas ir V. Požela. Kritikuojamas už ryšius su burž. org-jomis, V. Požela 1917.V iš „T." redakcijos ir bolševikų partijos pasitraukė. Nuo Nr. 12 (1917.VII) „T." redakcinėje komisijoje pradėjo dirbti V. Kapsukas. Z. Angarietis ir V. Kapsukas suteikė laikraščiui tvirtą marksistinę-lenininę kryptį. Nuo Nr. 25 (1917.X) „T." ėmė vadintis RSDDP(b) Liet. sekcijų Centro Biuro (CB) ir Petrogrado Liet. sekcijos prie Petrogrado k-to organu. „T." ragino iš Lietuvos pasitraukusius darbo žmones aktyviai dalyvauti bolševikų partijos vadovaujamoje kovoje dėl soc. revoliucijos. 1917 „Tiesoje" buvo išdėstytos V. Lenino „Balandžio tezės", paskelbta 12 V. Lenino kūrinių. „T." rėmė Spalio revoliuciją, paskelbė Visos Rusijos Tarybų II suvažiavimo dekretus dėl taikos ir žemės, V. Lenino parašytą Karinio-revoliucinio k-to atsišaukimą „Į Rusijos piliečius". „Tiesoje" 1917 eilėraščius spausdino J. Janonis, J. Šepetys, V. Rekašius, J. Vilkauskas.

1918.I.22 RSDDP(b) Liet. sekcijų CB sudarė naują „T." redakcinę komisiją (Z. Angarietis, V. Kapsukas, B. Matusevičius). Liet. sekcijų CB 1918.III.17 iš Petrogrado persikėlus į Maskvą, ten

buvo perkelta ir „Tiesa". 1918.IV.18 Maskvoje išėjusį Nr. 22 (59) redagavo V. Kapsukas, S. Matulaitis, J. Smolskis ir S. Žebrauskas. J. Smolskis, nesutikdamas su bolševikine laikraščio kryptimi, iš redakcijos netrukus pasitraukė. 1918 „T." daug rašė apie Lietuvos darbo žmonių padėtį, nagrinėjo LKP kūrimo problemas. Po Lapkričio revoliucijos Vokietijoje V. Kapsukui, Z. Angariečiui, S. Matulaičiui išvykus į Vilnių, RKP(b) Liet. sekcijų CB 1918.XI.24 į naują „T." redakcinę komisiją paskyrė A. Didžiulytę, K. Giedrį ir Z. Valaitį. Be jų, redakcijoje dirbo J. Šepetys. Ši redakcija Maskvoje išleido 2 numerius. Petrograde ir Maskvoje 1917—18 išėjo iš viso 91 „T." numeris (vid. tiražas 3000—4000 egz.).

1919.III.16 „T." pradėta leisti Vilniuje (red. V. Kapsukas). Išėjus 5 nr., į Vilnių įsiveržė lenkų legionieriai (1919.IV.19), ir „T." leidimas buvo nutrauktas. Lietuvos Komunistų org-jos CB nutarimu A. Jakševičius, J. Kovalskis ir K. Požela parengė pirmąjį pogrindinės „T." numerį, kuris išėjo 1919.IX pabaigoje Raseiniuose. Vėliau „T." redagavo K. Požela, J. Bartkus ir B. Matusevičius; legalioje Raseinių spaustuvėje ją nelegaliai rinko M. Poderis. 1920—22 „T." redagavo K. Požela; spausdino LKP CK pogr. spaustuvė „Spartakas" Kaune. „T." buvo LKP CB, o nuo 1921.XI — LKP CK organas. Laikraštis rašė apie rev. judėjimo dalyvių terorizavimą, apie LKP požiūrą žemės klausimu. Žvalgybai 1922. III.24 likvidavus „Spartako" spaustuvę, „T." trumpą laiką buvo leidžiama Karaliaučiuje, po to Belshile (Škotija). 1923 „T." nėjo. Rengiantis LKP IV suvažiavimui, „T." leidimas atnaujintas Smolenske, kur veikė LKP CK leidykla. 1924. VII—1926.I Smolenske leidžiamą „T." redagavo Z. Angarietis ir V. Kapsukas. Laikraštyje bendradarbiavo J. Greifenbergeris, P. Karaliūnas, K. Matulaitytė, P. Pajarskis, K. Požela, B. Pušinis, J. Vilčinskas, J. Žagas. „Tiesoje" buvo priedai: jaunimui skirtas „Jaunimo lapelis", redaguojamas A. Sniečkaus, ir „Darbininkė-tarnaitė-valstietė". „T." daug rašė apie socializmo kūrimą Tarybų Sąjungoje. Nuo 1926.II „T." vėl buvo spausdinama pogrindinėje „Spartako" spaustuvėje Kaune (redagavo K. Požela, rinko ir spausdino J. Garelis ir E. Šimaitė). „T." ragino darbininkus bendro fronto pagrindais kovoti prieš fašizmo pavojų, įspėjo, kad gresia faš. perversmas. 1927—29 „T." redagavo A. Sniečkus; redakcinėje komisijoje iš pradžių dirbo dar K. Didžiulis, paskui J. Stimburys. 1930 „T." redagavo I. Gaška. 1931—33 „T." nėjo. Nuo 1934 pradžios „T." buvo leidžiama pogrindinėse „Spartako" ir „Kibirkšties" spaustuvėse Kaune. Pirmuosius 9 nr. redagavo A. Lifšicas, nuo

„Tiesa". 1921 Nr. 1 antraštė

Nr. 10 — I. Meskupas. Laikraštis demaskavo tautininkų antiliaudinę politiką, ragino sudaryti prieš juos bendrą frontą. 1934 „Tiesoje" bendradarbiavo Z. Angarietis, J. Bulavas, A. Gailevičius, V. Lukoševičius, K. Macevičius, V. Niunka, J. Vinickis ir kt. Žvalgybai 1935.I susekus „Kibirkšties" spaustuvę, „T." buvo spausdinama naujai įrengtoje „Spartako" spaustuvėje, o 1937—40 su pertraukomis — pogr. rotatorinėse. „T." tekstą vaškuotėse rašė E. Filipavičienė, S. Lomsargienė, S. Sarpalytė, I. Valdšteinas ir kiti. 1935.XI—1936.V „T." redagavo J. Garelis, o jį suėmus, — A. Sniečkus (iki 1939.XII). Laikraščio redakcinėje komisijoje tuo metu dirbo J. Bulavas, I. Meskupas, V. Niunka. Bendradarbiavo Z. Angarietis, B. Baranauskas, M. Bordonaitė, K. Didžiulis, B. Fridmanas, A. Jakštas, D. Pundzius, G. Zimanas ir kiti. „T." nagrinėjo ekonominę darbininkų ir valstiečių padėtį, smerkė faš. valdžios represijas prieš Užnemunės valstiečių streiko dalyvius, pažangiosios inteligentijos persekiojimą. 1939.XII—1940.III „T." redagavo A. Petrauskas, Ch. Aizenas. 1917—1940.III išėjo 253 „T." numeriai (vid. tiražas 1000—2000 egz.).

„Tiesa". 1940 Nr. 30 antraštė

1940.VI.26 „T." ėmė eiti legaliai Kaune vietoj 1940.VI.18—VI.25 ėjusio „*Liaudies balso*". Ji tapo dienraščiu. 1940—41 „T." buvo LKP CK, nuo 1940. IX.12 — dar ir LKP Kauno miesto k-to organas. Nuo 1940.VI „T." atsakingasis redaktorius buvo V. Niunka, nuo 1940.VII — G. Zimanas. Pavaduotojai — A. Maginskas ir J. Zinkus, skyrių vedėjai — L. Kapočius, J. Kličius, R. Šmitaitė ir kiti. Nuo 1941 pr. „T." leido „Tiesos" leidykla. 1940—41 „Tiesoje" atsispindėjo soc. santvarkos Lietuvoje kūrimasis.

Hitlerininkams okupavus Lietuvą, „T." leidimas nutrūko. Ji vėl buvo pradėta leisti 1942.II.1 Maskvoje. Pirmąjį „T." numerį Maskvoje redagavo G. Zimanas. 1942.IV.8 „T." atsakinguoju redaktoriumi paskirtas J. Šimkus. 1943.I—1944.VII „T." atsakingasis redaktorius buvo V. Niunka, pavaduotojas — R. Šarmaitis. Maskvoje „T." buvo leidžiama 2—3 kartus per mėnesį, dažniausiai 10 000 egz. tiražu. 1942—44 Maskvoje išleisti 85 „T." numeriai. Okupuotoje Lietuvoje ją platino pogr. part. org-jos ir partizanai. Karo metu „T." telkė antifašistus į kovą su okupantais, informavo apie padėtį frontuose, apie Raudonosios Armijos liet. dalinių ir Lietuvos partizanų žygius. Maskvoje ėjusioje „Tiesoje" bendradarbiavo 57 asmenys, jų tarpe rašytojai J. Baltušis, Alf. Bieliauskas, P. Cvirka, L. Gira, A. Gricius, K. Korsakas, Jon. Marcinkevičius, E. Mieželaitis, S. Nėris, V. Reimeris, J. Šimkus, A. Venclova ir kt.; antihitlerines karikatūras joje skelbė dailininkai V. Jurkūnas, L. Vaineikytė, S. Žukas.

„Tiesa". 1970 Nr. 106 antraštė

1944.VIII.9 „T." dienraštį pradėta leisti Vilniuje. Nuo 1944.IX.14 „T." buvo LKP CK ir Vilniaus miesto k-to organas, o nuo 1945.VIII.27 yra LKP CK, Lietuvos TSR AT Prezidiumo ir Lietuvos TSR MT organas. 1944—45 „T." atsakinguoju redaktoriumi dirbo R. Šarmaitis. 1945—70 „T." vyriausiasis redaktorius G. Zimanas, nuo 1971 — A. Laurinčiukas. 1944—70 vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojai: J. Karosas (1944—55), B. Fogelevičius (1946—49), J. Šimkus (1946—48), D. Roda (1948—52), P. Griškevičius (1953—55), S. Laurinaitis (1955—68), Juoz. Bulota (1956), A. Rudzinskas, K. Šmigelskis (abu 1957—58), A. Lukauskas (1959—63), S. Bistrickas (nuo 1958), A. Stankevičius, D. Šniukas (abu nuo 1969). Redakcijos atsakingieji sekretoriai: P. Jonuška (1944—47), J. Tornau (1947—52), G. Taurinskienė (1952—1953), Juoz. Bulota (1953—54), K. Šmigelskis (1954), A. Rudzinskas (1954—56), S. Bistrickas (1956—58), R. Beniušis (1960—61), H. Savickas (nuo 1963). Nuo 1955 „T." leidžia LKP CK laikraščių ir žurnalų leidykla.

Po karo „T." daug rašė apie taryb. santvarkos stiprinimą, pramonės ir žemės ūkio atkūrimą, Komunistų partijos organizacinę veiklą liaudies ūkio ir kultūros srityje, demaskavo buržuazinių nacionalistų ideologiją ir ardomąją veiklą. „Tiesoje" bendradarbiauja part. ir adm. darbuotojai, mokslo ir kultūros veikėjai, darbininkų ir kaimo korespondentai. 1970 „T." redakcijoje buvo part. gyvenimo, propagandos, vietinės spaudos, taryb. statybos, pramonės, žemės ūkio, kultūros, informacijos ir sporto, masinio darbo ir laiškų, mokyklų ir mokslo, užsienio gyvenimo, korespondentų tinklo, iliustracijų skyriai. „T." etatiniai korespondentai ir neetatinio aktyvo miestų ir rajonų tarybos informuoja redakciją apie vietos gyvenimą. „T." korespondentai rašo laikraščiui iš JAV, VDR, Čekoslovakijos, Lenkijos ir kt. šalių. 1960—70 „T." kasmet gaudavo po 15 000—29 000 laiškų, iš kurių 3000—5000 būdavo skelbiami laikraštyje. Stiprėjant ryšiams su masėmis, didėja „T." tiražas (ž. lentelę).

„Tiesos" vid. tiražas 1940—70 (tūkst. egz.)

1940—41	3—35	1955	200
1942—44	10—35	1965	225
1945	50—100	1970	258

Lit.: „Tiesa" (1917—1947), V., 1948; **R. Šarmaitis**, „Tiesos" 35-erių metų sukaktis.—„Komunistas", 1952, Nr. 4; **R. Šarmaitis**, „Tiesos" kelias.— Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **R. Šarmaitis**, Spalio revoliucijos idėjų skelbėja.—„Komunistas", 1957, Nr. 4; **G. Zimanas**, Pusė amžiaus liaudies tarnyboje.—„Komunistas", 1967, Nr. 3; **R. Šarmaitis**, „Tiesos" išėjo 250 numerių daugiau.—„Tiesa", 1968.IV.12.

2. Pažangus JAV lietuvių laikraštis, einantis nuo 1930.VIII.29 Brukline (Niujorkas). Iki 1955 dvisavaitinis, nuo 1955 mėnesinis. Straipsniai spausdinami lietuvių ir anglų kalbomis. Leidžia Lietuvių darbininkų susivienijimas (LDS). Redaktoriai: R. Mizara (1930—36), J. Gasiūnas (1937—50), J. Siurba (nuo 1950). Angliškąjį tekstą redaguoja O. Jakštienė. Rašo LDS org-jos veiklos, darbininkų sveikatos klausimais.

3. Klerikalinis Argentinos lietuvių mėnesinis žurnalas, ėjęs 1934—36 Buenos Airese. 1934 leido Lietuvių sekcija prie Tarptautinio eucharistinio kongreso, 1935—36 —„Tiesos" b-vė.

4. Pažangus nelegalus Brazilijos lietuvių laikraštis, ėjęs 1942—43 San Paule. Redakcinė kolegija: J. Jokubka, A. Marma (vyriausiasis redaktorius), A. Zokas. Išėjo 14 nr.

„TIESŌS DRAŪGAS" — mėnesinis protestantų laikraštis, ėjęs 1923.I—1940.VI Klaipėdoje, Šiauliuose, Kaune. 1923—1926 leido Krikščioniškų raštų platinimo k-tas, 1926—35 — Evangelikų babtistų d-ja, 1935—40 — T. Gerikas.

„TIESŌS KÃRDAS"— klerikalinis laikraštis, ėjęs 1919.I—III Kaune. Leido Lietuvos Krikščionių demokratų partija. Redagavo V. Bičiūnas ir kun. M. Krupavičius. Ėjo du ir tris kartus per savaitę. Vietoj jo pradėtas leisti dienraštis „Laisvė".

„TIESŌS KẼLIAS" — katalikų žurnalas, ėjęs 1925—40 Kaune. Redagavo kun. P. Kuraitis. Skelbė bažnytinės vyresnybės potvarkius, religinio turinio straipsnius bei pamokslus.

„TIESŌS PRIẼTELIUS"— evangelikų savaitraštis, ėjęs 1880—82 Priekulėje. Vėliau buvo leidžiamas pavadinimu „Konservatyvų draugystės laiškas". Spausdintas gotiškais spaudmenimis.

„TIESŌS ŽÕDIS"— 1. Klerikalinis laikraštis, ėjęs 1922.IX.20—1923.V.11 Kaune. Leido ir redagavo S. Černiauskas. Skirtas seimo rinkimų kampanijai.

2. Komunistinis nelegalus Argentinos lietuvių laikraštis, ėjęs 1930.X.17—1931.V.30 Buenos Airese dukart per mėnesį. Išėjo 16 nr. Redagavo B. Klimavičius, A. Tamošiūnas, P. Ulevičius.

„TYGODNIK WILEŃSKI" („Vilniaus savaitraštis") — literatūros ir kultūros žurnalas, ėjęs 1804 ir 1815—22 Vilniuje lenkų kalba. Redagavo S. Stažinskis (1804), J. Lelevelis (1818—21), M. Olševskis (1821—22) ir kt. Rašė literatūros ir kultūros, Lietuvos istorijos, tautosakos, etnografijos, archeologijos klausimais.

TIJŪNÁITIS Stasys [1888.V.8 Vareikiuose (Ukmergės rj.) — 1966.VII.22 Pravieniškėse (Kaišiadorių rj.)] — pedagogas. 1905—08 mokėsi Ukmergės miesto m-loje. 1908—14 Seinuose dirbo klerikalinių laikraščių („Šaltinio", „Vadovo" ir kt.) korektoriumi, bendradarbiavo „Viltyje". 1914 baigė Veiverių mkt. seminarijos ped. kursus. 1918—20 Seinų „Žiburio" g-jos mokytojas. 1920—23 redagavo klerikalinius laikraščius „Tėvynės sargas" ir „Lietuvos mokykla", 1923—33 — vaikų laikr. „Žvaigždutė", 1934—40 leido ir redagavo vaikų laikr. „Kregždutė". 1923—47 mokytojavo Kėdainių miesto ir apskrities pr. m-lose. Vėliau dirbo Pravieniškių, Šalčininkų pr. m-lose. Parašė esperanto k. vadovėlį (1910), parengė tautosakos rinkinius „Mūsų pasakos" (1958) ir „Mįslės" (1958).

TIJŪNAS [baltr. *тиун*] — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valsčiaus valdytojas, vėliau, baudžiavai įsigalėjus, ir dvaro administracijos tarnautojas. Iki XV a. pab., kol dvarų buvo nedaug, valsčiaus tijūnu didysis kun-štis skirdavo bajorą, suteikdamas jam teisę valstiečius teisti, bausti, rinkti iš jų duokles ir mokesčius. Daugėjant dvarų ir plintant lažui, pradėta skirti dvarų laikytojus (deržavcus, arba tenutarijus), nuo kurių valstiečiai ėmė daugiau priklausyti, negu nuo tijūnų. Dvaro laikytojui perėmus valstiečių valdymą, T. virto dvaro administracijos tarnautoju. Senosios T. teisės ir pareigos išliko Žemaitijoje, kur dvarų steigimas buvo suvaržytas. Aukštaitijoje nuo XVI a. pab. tijūnu (dvaro administratoriumi) galėjo būti ir nebajoras, netgi šeimyniškis.

TIJŪNĖLÝTĖ Jadvyga [g. 1912.XI.20 Linkmenyse (Ignalinos rj.)] — filologė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1936—47 mokytojavo Vilniaus g-jose. 1940 baigė Vilniaus un-tą. 1945—50 Visasąjunginio Neakivaizdinio juridinio in-to Vilniaus filialo, nuo 1947 Vilniaus un-to dėstytoja. Nuo 1968 docentė. 1947—51 Lietuvos TSR AT deputatė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Kornelijaus Nepoto kūrybą, Cicerono veikalų leidimą XVI—XVIII a. Lietuvoje, Ž. Liauksminą, A. Kojelavičių-Vijūką. Išvertė antikinių rašytojų kūrinių (išsp. „Graikų literatūros chrestomatijoje", 1963).

TIJŪNIŠKĖS MIŠKAS, Cijūniškės miškas,— miškas Lazdijų rj., 6 km į š. r. nuo Leipalingio, prie kelio į Seirijus. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Leipalingio girininkijai. Plotas 1100 ha; medynų 980 ha, pelkių 120 ha (67 ha užima Giedavardžio pelkė). Reljefas banguotas. Miško p. v. pakraštyje telkšo 3 ežerai — Šaulys, Giedavardys ir Kraštas, r. pakraštyje — Drapalio ež. Dirvožemiai jauriniai, smėliniai, vietomis priesmėliniai. Vyrauja gryni savaiminės kilmės brukniniai bei mėlyniniai pušynai; jie sudaro 96,6% medynų. Be to, yra po 1,2% eglynų ir beržynų, po 0,4% juodalksnynų ir drebulynų. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 17%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II,2, vid. skalsumas 0,64, vid. tūris 80 ktm/ha, vid. prieauga 1,8 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. 630 ha sudaro apsauginis miškas, 470 ha — eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1500 ktm. Šiaurėje prie miško įsikūręs Tijūniškės kaimas.

„TIKÝBA IR̃ DORÀ"— dvisavaitinis vienuolių marijonų laikraštis, ėjęs 1914—1920 Čikagoje. Redagavo kunigai P. Kudirka ir P. Būčys.

„TIKÝBINĖ PAŽANGÀ" — klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1933—1936 Pensilvanijoje (JAV).

TIKIMÝBIŲ TEÕRIJA — matematikos mokslo šaka, nagrinėjanti atsitiktinių masinių reiškinių dėsningumus.

T. t. pradėjo vystytis XVII a. viduryje. 1829 Z. Revkovskis ją pradėjo dėstyti Vilniaus un-te, kuriame 1830 buvo įsteigta ir T. t. katedra. Nuo 1922 T. t. kursas buvo skaitomas Kauno un-te. Pirmuosius T. t. moksl. darbus Lietuvoje sukūrė J. Kubilius. Nuo 1951 jis skaičių teorijos problemas sprendžia T. t. metodais. J. Kubiliaus vadovaujamas matematikų kolektyvas išsprendė nemaža įdomių ir aktualių T. t. problemų, išaugo į moksl. m-lą.

Nepriklausomų atsitiktinių dydžių sumavimo srityje gautos bendros konvergavimo sąlygos ribinio normalinio pasiskirstymo atveju (V. Statulevičius, J. Mačys, P. Survila), stabilaus pasiskirstymo atveju (V. Statulevičius, A. Mitalauskas, J. Banys) ir be galo dalaus pasiskirstymo atveju (J. Mačys). Išnagrinėta liekamojo nario struktūra centrinėje ribinėje teoremoje (A. Bikelis, V. Paulauskas, P. Survila, V. Pipiras). Nustatytas konvergavimo į stabilų dėsnį (V. Statulevičius, A. Mitalauskas, J. Banys) ir į Puasono dėsnį (B. Grigelionis) greitis. Gauti pasiskirstymo ir tankio funkcijų įv. metrikose asimptotiniai dėstiniai, sudaryti iš Čebiševo-Ermito daugianarių (V. Statulevičius, A. Bikelis, A. Mitalauskas, P. Survila, V. Pipiras, H. Jasiūnas). Sukurtas metodas nepriklausomų atsitiktinių dydžių serijų sumų pasiskirstymų dėstiniams gauti (B. Grigelionis). Išnagrinėtas tikimybinių dėsnių faktorizacijų stabilumas (J. Mačys). Nepriklausomų atsitiktinių vektorių sumavimo srityje gautos būtinos ir pakankamos sąlygos vektoriams suskirstyti į klases (A. Bikelis), išnagrinėta liekamojo nario struktūra centrinėje ribinėje teoremoje (A. Bikelis, V. Paulauskas, A. Slušnys, J. Banys). Sukurti metodai asimptotiniams dėstiniams gauti normalinio dėsnio atveju (A. Bikelis) ir Puasono dėsnio atveju (B. Grigelionis). Gauta bendra formulė didelių nukrypimų tikimybėms apskaičiuoti (V. Statulevičius). Gautos integralinės ir lokalinės didelių nukrypimų teoremos nepriklausomų atsitiktinių dydžių atveju (V. Statulevičius, P. Survila, L. Saulis) ir surištų į bendras Markovo grandinės dydžių atveju (V. Statulevičius, A. Aleškevičie-

nė, E. Misevičius). Gautos didelių nukrypimų integralinės ir lokalinės teoremos nepriklausomų atsitiktinių vektorių sumoms (L. Vilkauskas). Sukurtas metodas silpnai priklausomų atsitiktinių dydžių ir dydžių, surištų į nehomogeninę Markovo grandinę, sumų pasiskirstymams nagrinėti (V. Statulevičius). Įrodyta, kad homogeninėms Markovo grandinėms tinka didžiųjų skaičių dėsnis (G. Aleškevičius) ir gauti asimptotiniai dėstiniai ribinių stabilių dėsnių atveju (A. Aleškevičienė, G. Aleškevičius, V. Kubilius). Įrodytos silpnai priklausomų atitiktinių dydžių sumų integralinės ir lokalinės ribinės teoremos (V. Statulevičius, B. Riauba). Išnagrinėtos atsitiktinių vektorių, surištų į nehomogeninę Markovo grandinę, sumų lokalinės ribinės teoremos (A. Raudeliūnas).

Pagr. rezultatai, gauti atsitiktinių procesų teorijoje, susiję su atsitiktinių procesų statistika. Nagrinėjant statistinės nuoseklіosios analizės problemas, sukurta Markovo procesų optimalaus sustabdymo teorija, rasti bendri pakankamumo kriterijai bei efektyvūs atsitiktinių procesų markoviškumo kriterijai. Išaiškintos sąlygos, kuriomis duotas daugiamatis atsitiktinis procesas arba procesas, gautas iš jo, absoliučiai tolydžiai pakeitus pagrindinį tikimybinį matą, turi nepriklausomus pokyčius arba patenkina K. Ito stochastinę lygtį (B. Grigelionis). Minėtosios sąlygos išreikštos lokalinių proceso trajektorijų charakteristikų terminais (D. Surgailis). Surastas bendras kriterijus, kada mātai, atitinkantieji Markovo procesus, yra absoliučiai tolydūs, gautos tų matų tankio funkcijos išraiškos (B. Grigelionis). Gautos matų, atitinkančių Gauso atsitiktinius procesus, ekvivalentiškumo būtinos ir pakankamos sąlygos, patikimumo santykio išraiškos, duodančios geriausius kriterijus patikrinti hipotezėms apie Gauso procesų pasiskirstymus (J. Golosovas). T. p. apskaičiuotas Gauso-Markovo procesų, kurių vidurkis skiriasi (J. Golosovas, A. Tempelmanas), ir koreliacinių funkcijų (J. Golosovas) patikimumo santykis. Šie rezultatai apibendrinti daugiamačiams procesams (J. Golosovas, A. Tempelmanas). Įrodytos homogeninių atsitiktinių laukų grupėse individuali ir statistinė ergodinės teoremos bei regresijos koeficientų įvertinimų pagrįstumo būtinos ir pakankamos sąlygos (A. Tempelmanas). Nagrinėti homogeniniai stabilūs atsitiktiniai procesai su nepriklausomais pokyčiais, rasta, kokios būtinos ir pakankamos sąlygos patenkina jų trajektorijų viršutines ir apatines funkcijas (N. Kalinauskaitė). Rastos daugiamačių nykstamai mažų nepriklausomų laiptuotų atsitiktinių dydžių sumų konvergavimo į Puasono procesus būtinos ir pakankamos sąlygos (B. Grigelionis). Tokios sąlygos ištirtos atsitiktinių procesų atveju (B. Grigelionis) bei Markovo atstatymo procesų atveju (J. Sapagovas). Išnagrinėtos atstatymo procesų sumų centrinės ribinės teoremos sąlygos (A. Aleškevičienė, B. Grigelionis, B. Kaminskienė, V. Liutikas). Rasti Markovo procesų, aprašančių sudėtingas atstatymo sistemas su nepriklausomais elementais, stacionarūs pasiskirstymai (J. Sapagovas). Nagrinėjami stacionarinio normalinio lauko maksimumai (R. Lapinskas) ir aukštesniųjų eilių koreliacinės funkcijos, kurios taikomos atsitiktinių procesų savybėms tirti (V. Statulevičius, B. Riauba). Gautas homogeninės Markovo grandinės entropijos statistinis įvertinimas (E. Misevičius). Sudarytas ir išanalizuotas epideminio proceso tyrimo matematinis modelis (J. Kruopis). Integralinės geometrijos metodais nagrinėjamos geom. tikimybės: gauta ovalo atsitiktinės stygos ilgio pasiskirstymo funkcija. Nustatytos atstumo nuo atsitiktinio taško ovale iki ovalo kontūro pasiskirstymo funkcijos išraiškos skirtingoms atsitiktinių įvykių gen. aibėms (E. Gečiauskas). Gauta informacinių ir statistinių liet. kalbos charakteristikų (R. Merkytė, H. Jasiūnas). Tikimybiniais metodais nagrinėjamas žodžių sudarymas iš skiemenų liet. kalboje (R. Merkytė).

TỸKLIS — ežeras Kelmės rj., 5 km į p. v. nuo Užvenčio, 1 km į š. v. nuo Kolainių. Plotas 16 ha, ilgis 590 m, didž. plotis 440 m, kranto linijos ilgis 1610 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti. Iš T. išteka upelis į Ventą. Prie ežero yra Tyklės kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TĨKNIUS Robertas [1893.I.15 Šiauliuose — 1962.III.7 Kuršėnuose] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. 1905—14 darbininkas Šiauliuose, Rygoje; organizavo streikus. Nuo 1911 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1912 kalintas Rygoje. 1914 suimtas Rygoje ir ištremtas į Kamenką (Irkutsko sr.), kalėjo Jeniseiske (Krasnojarsko kr.). 1916 Krasnojarske įsijungė į bolševikų pogr. veiklą. 1917 Vasario revoliucijos metu išrinktas į Krasnojarsko Darbininkų ir kareivių deputatų tarybą. Organizavo raudongvardiečių būrius, dirbo part. darbą geležinkelininkų tarpe. Buvo raudonųjų partizanų būrio vadu, kovojo su kolčiakininkais, kontrrev. čekoslovakais. 1921—22 mokėsi Maskvos Sverdlovo kom. un-te, 1931—33 — Irkutsko Kalnų pramonės akademijoje, vėliau dirbo adm. darbą Krasnojarske ir kitur. 1941—42 Raudonosios Armijos karys. 1942 pr. sužeistas, demobilizuotas. 1944—50 ūkinis ir administracinis darbuotojas Šiauliuose, Papilėje, Kuršėnuose. Pensininkas.

„TIKRÚOJU KELIŨ" — tarybinis Šakių rj. laikraštis, ėjęs 1945.IV.6—1950.XII.8 dukart per savaitę.

TYLÀ Antanas [g. 1929.X.29 Bičionyse (Anykščių rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1964). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—58 Veiviržėnų vid. m-los (Klaipėdos rj.) mokytojas. Nuo 1958 Istorijos in-to moksl. bendradarbis. Vienas „Lietuvos TSR istorijos šaltinių" 2 tomo sudarytojų.

Ršt.: Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antrojoje pusėje klausimu.— „LTSR MA darbai", 1960, A 2; Наёмный труд в сельском хозяйстве Литвы в конце XIX — нач. XX вв.— „Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы" (1964 г.), Кишинёв, 1966; Pirmosios rašytinės žinios apie Linkmenų apylinkes. — Ignalinos kraštas, V., 1966; 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime, V., 1968; Pastabos dėl lietuviškos knygos istorijos. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 7, V., 1968.

TYLÀ Juozas [g. 1923.VII.1 Rubikiuose (Anykščių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—52 Hidrometeorologinės tarnybos v-bos agrometeorologas. 1955—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1957 Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių bulvių agrotechnikos klausimais.

TILIÑDIS Juozapas [**Untašius;** m. apie 1888 Antašavoje (Kupiškio rj.)] — liaudies skulptorius, kalvis. Baudžiauninko sūnus. Dirbo Antašavos bažnyčios varpininku. Sukūrė meniškų baldų, archit. detalių liaudies pastatams, iškalė daug kryžių ir koplytstulpių metalinių viršūnių. T. metalo kaliniams būdingas įvairiais augaliniais ornamentais išmargintas saulės motyvas.

Lit.: Z. **Žemaitytė,** J. **Petrulis,** Žaismingų „saulučių" kūrėjai.—„Kultūros barai", 1966, Nr. 7.

TILIÑDIS Viktoras [g. 1933.VII.24 Minske] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1958 baigęs Lietuvos Ž. ū. akademiją, iki 1962 dirbo Dūkšto rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotoju, inžinieriumi Panevėžyje. Nuo 1962 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to inžinierius konstruktorius, moksl. bendradarbis, nuo 1969 melioracijos mašinų laboratorijos vedėjas. Nuo 1965 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie arboricidais paveiktų ir nepaveiktų krūmų medienos fizines ir mechanines savybes.

TILTAGALIAĨ — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 5 km į š. v. nuo Subačiaus miesto tipo gyvenvietės, prie Panevėžio—Rokiškio plento; kolūkio centras. 296 gyv. (1970). Pro kaimą teka Lėvuo ir jo intakas Marnaka. Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1925), biblioteka (nuo 1947). Kaimo apylinkėse aptikta neolito stovyklos liekanų ir II—IV a. pilkapių, apdėtų akmenų vainikais. Mirusieji laidoti nedeginti. Ist. šaltiniuose T. minimi 1586. 1959 buvo 260 gyv.

TĨLTAI — kaimas Trakų rj., Lieponių apyl., 6 km į š. nuo Valkininkų; kolūkio centras. 318 gyv. (1970). Per kaimą teka Geluža (Merkio intakas), iš p. prieina Tiltų, iš š. r.— Žvingeliškių miškai. Kaimas gatvinis, pastatytas XIX a.; paskelbtas vietinės reikšmės archit-ros paminklu. Yra girininkija, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1964), biblioteka (nuo 1964). 1959 buvo 310 gyv.

TĨLTAI. Seniausi T. Lietuvoje buvo mediniai. Per nedidelius upelius nuo seno

buvo statomi ir akmeniniai tiltai. XIII—XIV a. kariuomenei persikelti per Nemuną būdavo statomi laikini T. Vienas seniausių ir reikšmingiausių buvo Vilniaus T., pastatytas XVI a. pr. per Nerį.

1529 Zygimantas Senasis davė Lietuvos kancleriui A. Goštautui privilegiją pastatyti tiltą per Nerį priešais Žemutinę pilį. A. Goštautui atsisakius, jį statyti pavesta Vilniaus horodničiui U. Hozijui. Tiltas pastatytas 1536. Jo medinių rąstų perdengimai rėmėsi į 2 akmens mūro krantines ir 3 stačiakampes (12,8 m ilgio ir 6,4 m pločio) tarpines atramas upės vagoje; prie atramų buvo pastatytos lytlaužos. Tiltas buvo vadinamas Mūriniu. Zygimanto Senojo privilegija buvo įvesta rinkliava už važiavimą tiltu ir uždrausta statyti T. per Nerį apie 45 km abipus esamojo tilto, o nuo Verkių iki Panerių — rengti keltus, lieptus ar kaip kitaip keltis per upę. Mūrinės atramos buvo labai tvirtos, o perdengimą tekdavo dažnai perstatinėti, remontuoti. 1655 Lietuvos etmonas Jonušas Radvila, traukdamasis nuo puolančios rusų kariuomenės, tiltą sudegino, ir tik 1766, panaudojus išlikusias atramas, jis vėl atstatytas ir nudažytas žaliai. Nuo to laiko jį imta vadinti Žaliuoju. 1812 rusų kariuomenė traukdamasi tiltą sudegino; jo vietoje ant Hozijaus atramų buvo pastatytas laikinas, o karui pasibaigus,— nuolatinis medinis tiltas. 1894 medinio T. per Nerį vietoje buvo pastatytas metalinis prof. N. Beleliubskio suprojektuotas T., kuris rėmėsi tik į krantinių atramas; Hozijaus statytos atramos buvo išardytos. Šis T. pagal tradiciją toliau buvo vadinamas Žaliuoju. 1944 jis buvo faš. Vokietijos kariuomenės susprogdintas. Sugriautojo T. vietoje Raudonosios Armijos kariai greitai pastatė medinį T., o 1952 buvo pastatytas naujas metalinis (Černiachovskio) T.

Sparčiau imta statyti T., pradėjus tiesti plentus ir geležinkelius. Pirmasis per Lietuvą nutiestas (1820—35) Peterburgo—Varšuvos plentas ėjo per Nemuną ir Nerį. Per Nerį Jonavoje buvo įrengtas keltas, per Nemuną Kaune, ties Aleksotu,— medinis pontoninis T., o per nedidelius upelius — daug paprasčiausios konstrukcijos medinių sijinių T. bei akmeninių vamzdžių. Tiesiant (1836—1858) Peterburgo—Karaliaučiaus plentą (per Joniškį, Šiaulius, Tauragę), buvo pastatyta medinių T.: 51 m ilgio T. su polių atramomis per Mūšą, 13 m ilgio T. su akmeninėmis atramomis per Dubysą, 7 angų 48 m ilgio spyrinės sistemos T. su lytlaužomis per Ančią, 79 m ilgio spyrinės sistemos 11 angų T. su lytlaužomis per Jūrą. Be to, XIX a. viduryje Lietuvos prekybos ir pašto keliuose buvo dar šie svarbesni T. (visi mediniai): 98 m ilgio, 8,5 m pločio T. per Nevėžį Kėdainiuose; 52 m ilgio, 6,5 m pločio T. per Šušvę Grinkiškyje (Radviliškio rj.); per Mituvą ties Jurbarku; per Šešuvį netoli Tauragės; pontoniniai — 277 m ilgio, 15 m pločio Vilijampolės T. per Nerį Kaune; per Dubysą ties Seredžiumi (Jurbarko rj.). Geriau patyrinėjus pavasario vandens nuotėkį, 1876—90 Joniškio—Šiaulių—Tauragės plente 89 T. buvo pakeisti ketiniais vamzdžiais, 51 T. panaikintas, supylus pylimą. 1879—80 per Jūrą Tauragėje pastatytas vienos 75 m ilgio angos T., kurio perdenginys — metalinė ferma — remiasi į akmens mūro krantines atramas, dengtas tašytu granitu. XIX a. pab.—XX a. pr. tiesiant strateginius plentus Rusijos imperijos v. pakraščiuose, Lietuvos p. dalyje buvo pastatyta

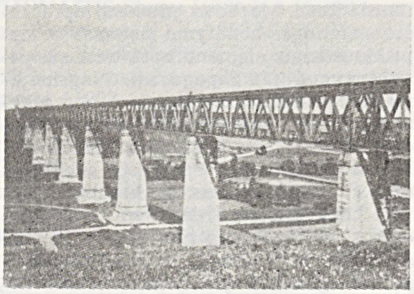

Tiltai. Lyduvėnų tiltas prieš II pasaulinį karą

nemažai T. Didžiausias iš jų — metalinis T. per Nemuną ties Alytumi. Jis turėjo 5 angas — 2 kraštines po 14,6 m ir 3 vidines po 54,7 m. Kraštinės angos buvo perdengtos metalinėmis sijomis, vidinės — metalinėmis fermomis. 1906 pastatytas metalinis T. su akmens mūro atramomis per Nerį Vilniuje, sujungęs miesto centrą su Žvėrynu; po D. Tėvynės karo jis buvo atstatytas ir naudojamas iki šiol. 1859—62 tiesiant Peterburgo—Varšuvos glžk. (per Dūkštą, Vilnių, Lentvarį, Varėną) su atšaka nuo Lentvario per Kauną iki Virbalio, buvo pastatyta gana daug 2—80 m ilgio metalinių T. Didžiausias tuo metu pastatytas T. buvo geležinkelio T. per Nemuną Kaune. Tiltą sudarė beveik 300 m ilgio metalinis lovio pavidalo perdenginys ir 2 galiniai sijiniai 13 m ilgio perdenginiai. Jie rėmėsi į 5 cilindrines atramas (taurus) upės vagoje ir 2 mūrines, tašytais akmenimis aptaisytas krantines atramas. Kiekvieno tauro su lytlauža pamatą sudarė du 10 m ir giliau į dugną įsprausti dėžės pavidalo 3,5 m skersmens kesonai, užpildyti betonu. Virš pamatų kiekvienas tauras buvo sudarytas iš 2 plieninių kolonų, apsaugotų rąstų rentiniu. Tilto statybai vadovavo pranc. inžinierius Sezanas. Daug T. buvo pastatyta Lietuvoje 1871—73, tiesiant Liepojos—Romnų glžk. (per Mažeikius, Šiaulius, Kaišiadoris, Vilnių). Didžiausi T. šioje linijoje buvo per Nerį, Nevėžį, Ventą. Tiesiant Varėnos—Gardino glžk. (per Alytų, Suvalkus), 1898 buvo pastatytas 3 angų 240 m ilgio metalinis T. per Nemuną ties Alytumi. I pasaul. karo metu šis T. sunaikintas. Tiesiant siaurąjį Panevėžio—Švenčionėlių glžk., 1899 buvo pastatytas T. per Šventąją Anykščiuose. Kaizerinės okupacijos metais tiesiant Lauksargių—Šilėnų, Šiaulių—Joniškio, Bajorų—Skuodo, Palemono—Gaižiūnų, Pabradės—Lentupio glžk., pastatyta gana daug T. Iš jų didžiausias buvo Dubysos tiltas ties Lyduvėnais (Raseinių rj.) — aukščiausias Lietuvoje (aukštis 42 m, ilgis 570 m).

Po I pasaul. karo pirmiausia buvo atstatomi ir tvarkomi išsprogdintieji geležinkelių T. Naujai nutiestame Kazlų Rūdos—Šeštokų glžk. buvo pastatyti daugiau kaip po 50 m ilgio kapitaliniai T. per Šešupę ties Kalvarija (1924) ir Marijampole (1936). 1924—32 tiesiant Kretingos—Kužių glžk., buvo pastatyti šie didesni metaliniai T.: 71 m ilgio per Ventą, 90 m ilgio per Virvyčią, 102 m ilgio ir 26 m aukščio per Salanto slėnį. 1920—40 mediniai plentų T. buvo keičiami daugiausia gelžbetoniniais ir plieniniais; pastatyta ar perstatyta iš viso apie 20 km T. Iš jų pažymėtini: gelžbetoniniai — per Šešupę Marijampolėje, per Šventąją Ukmergėje, per Nevėžį prie Babtų (Kauno rj.), per Nemuną Prienuose; plieniniai — 3 T. per Nemuną ir Nerį Kaune, per Nemuną Alytuje, per Nevėžį Raudondvaryje (Kauno rj.), per Šventąją Anykščiuose, per Dubysą Seredžiuje. D. Tėvynės karo metu buvo susprogdinti T. per Nemuną ir Nerį Kaune, per Nerį Vilniuje, Lyduvėnų geležinkelio T. per Dubysą, geležinkelio tiltai per Ūlą, Merkį, Nerį ir daugelis kitų T.

D. Tėvynės karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais buvo atstatyti visi geležinkelių T., jų tarpe T. per Nemuną Kaune, per Nerį Jonavoje, per Dubysą Lyduvėnuose. Laikini T. autokeliuose buvo keičiami kapitaliniais. Pokario metais Lietuvos autokeliuose buvo pastatyti šie gelžbetoniniai ar metaliniai 100 m ir ilgesni T.: per Nemuną ties

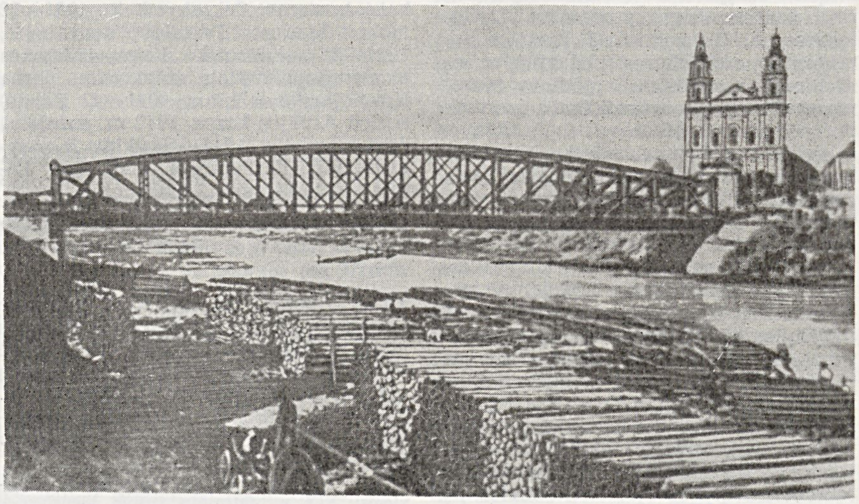

Tiltai. Žaliasis tiltas Vilniuje XX a. pradžioje

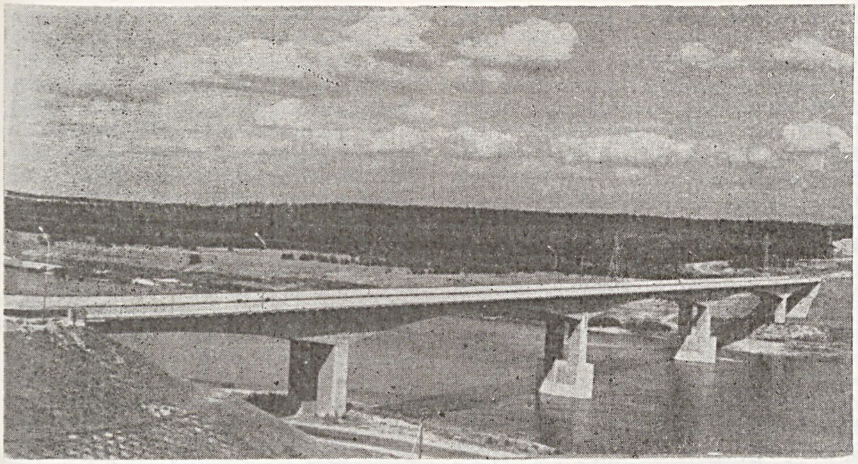

Tiltai. Tiltas per Nerį šiauriniame Kauno apvažiavime

Prienais (1949), per Nevėžį ties Raudondvariu (1951), per Nerį Jonavoje (1956), per Dubysą ties Ariogala (1956), per Nevėžį ties Babtais (1958), per Ventą ties Mažeikiais (1958), per Kruną Vilniaus—Kauno plente (1959), per Nemuną ties Merkine (1961), per Nerį Kauno š. apvažiavime (1964), per Sėmenos slėnį Kauno p. apvažiavime (1966), per Nemuną ties Alytumi (1967). Lietuvos miestuose pastatyti šie dideli T.: 3 Vilniuje per Nerį — Černiachovskio tiltas (ties Dzeržinskio g.; 1952), Antakalnio (ties Olandų g.; 1965), Panerių (į Lazdynus; 1969); 3 Kaune — Aleksoto (1948) ir Panemunės (1957) per Nemuną, Vilijampolės per Nerį (1960); kabantis pėsčiųjų T. per Nerį Vilniuje (Paneriuose; 1957). 1969 pradėta statyti Valakampių T. per Nerį Vilniuje; suprojektuotas T. per Nemuną ties Jurbarku.

Tarybų Lietuvos geležinkeliuose 1970 pr. buvo 563 T. (bendras ilgis 11,8 km), autokeliuose — 5504 T. (bendras ilgis 46,6 km). 61% autokelių T. ilgio sudaro gelžbetoniniai, akmeniniai arba metaliniai T. Vietinės reikšmės keliuose yra gana daug medinių T. (70,5% bendro tų kelių T. ilgio). Mediniai ar šiaip silpni, siauri pagr. kelių T. keičiami naujais, gelžbetoniniais. Intensyvaus eismo keliuose (pvz., Vilniaus—Kauno autostradoje) įrengta viadukų, kad sankryžose keliai nesikirstų. Keičiami gelžbetoniniais ir vietinių bendrojo naudojimo kelių mediniai tiltai. T. statybai vis labiau naudojamos surenkamosios konstrukcijos iš gelžb. elementų su iš anksto įtempta armatūra, stygbetonis. Iš surenkamojo gelžbetonio elementų, nenaudojant pastolių, buvo sumontuoti virš upės šie T.: per Nerį Kauno š. apvažiavime, Antakalnio bei Panerių T. per Nerį Vilniuje.

Be susisiekimo T., Palangoje yra vad. jūros tiltas — daugiau kaip 400 m ilgio medinis T. su polių atramomis. Jį XIX a. pab. pastatydino Tiškevičius, ketindamas panaudoti kaip molą Palangos uostui. Nepasisekus įrengti uosto, šis T. liko pramoginis. 1967 rudenį jį sugriovė audra. 1968 jis buvo atstatytas.

TILTAVIETĖS PELKĖ — pelkė Varėnos rj., Druskininkų-Varėnos miškuose, 12 km į p. v. nuo Marcinkonių, 1 km į š. r. nuo Grūdo ežero. Plotas 232 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė. Jos v. pakraščiu teka Grūda (Merkio intakas). Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2 m. Apie pusę klodo sudaro medieninės-viksvinės durpės, likusią dalį — viksvinės bei plynraistinės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 8,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 2,8 m). Dugne smėlis.

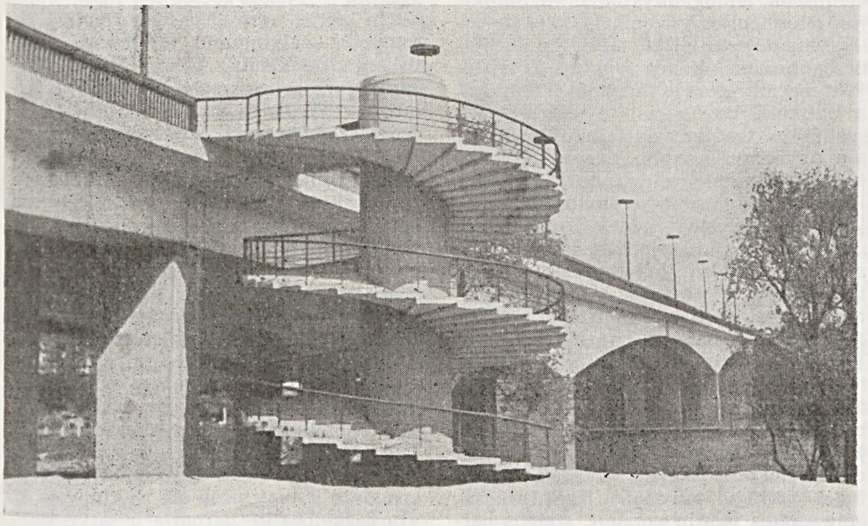

Tiltai. Panerių tiltas Vilniuje

TILVIKAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Lapių apyl., 10 km į š. r. nuo Vėžaičių, 8 km į š. nuo Žemaičių plento; kolūkio centras. 172 gyv. (1970). Per kaimą teka Žvelsa (Minijos intakas) ir Trumpė (Žvelsos intakas); prieina Vėžaitinės, Žvelsos, Peklinės, Aleksandravos miškai. Yra kultūros namai, parduotuvė. 1959 buvo 175 gyv.

TILVÌKAI. Lietuvoje yra šešios tilviko genties *(Tringa)* rūšys: krantinis T. *(T. hypoleucos)*, brastinis T. *(T. ochropus)*, tikutis *(T. glareola)* ir raudonkojis tulikas *(T. totanus)* gyvena vasarą; žaliakojis tulikas *(T. nebularia)* ir tamsusis T. *(T. erythropus)* praskrisdami apsistoja balandžio—gegužės ir rugpiūčio—rugsėjo mėn. Vasarą dažnesni krantinis ir brastinis T. Į Lietuvą T. atskrenda balandžio mėn., išskrenda liepos—rugsėjo mėn. Žiemoja šiltesniuose Europos kraštuose ir Afrikoje. Gyvena šlapiose vietose prie upių ir ežerų, žemapelkėse, raistuose. Brastinis T. peri medžiuose, kiti T.— ant žemės. Lesa vabzdžius ir jų lervas, kirmėles, sraiges ir kt. smulkius bestuburius. Dėl intensyvaus melioravimo T. retėja. Sumedžiojama jų atsitiktinai.

Lit.: **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 1, V., 1957; **M. Valius**, Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960.

TILVÌKAS Antanas [g. 1930.I.22 Kaune] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—59 Visasąjunginio Ž. ū. elektrifikavimo in-to (Maskvoje) moksl. bendradarbis, konstruktorius. 1959—65 Lietuvos Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to moksl. bendradarbis, moksl. sekretorius, skyriaus vedėjas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1965 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie elektros srovės panaudojimą kovai su dirvožemio kenkėjais.

TILVŸTIS Jurgis [slap. **Žalvarnis;** 1880. IV.8 Gaidžiuose (Utenos rj.) — 1931. XII.24 Panevėžyje] — poetas. 1903 baigė Kauno kunigų seminariją. Kunigavo Krinčine, Pakruojyje, Pajstryje, Šėtoje, Marijampolėje. Marijampolės g-joje dirbo mokytoju. Nuo 1905 „Draugijoje", „Lietuvių laikraštyje", „Šaltinyje", „Viltyje", „Vienybėje" ir kituose period. leidiniuose skelbė straipsnius, pamokslus, eilėraščius, giesmes. Dalyvavo kle-

rikalinių org-jų veikloje. Išleido eil. rinkinius „Dienelei brėkštant" (1909), „Daujėnai" (1910), „Paįstriečiai" (1910), „Palaimintas triūsas" (1912), „Rūtų saujelė" (1912), religinių giesmių rinkinių. T. poezijai būdingos religinės ir didaktinės tendencijos, racionalistiškumas; meninė jos vertė menka.

TILVYTIS Teofilis [1904.I.15 Gaidžiuose (Utenos rj.) — 1969.V.5 Vilniuje] — rašytojas, Lietuvos TSR liaudies poetas (1954). 1917—22 mokėsi Panevėžio g-joje, Šėtos triklasėje m-loje, Utenos gimnazijoje. Iš Utenos g-jos V klasės pašalintas už laisvamanišką referatą. Nuo 1923 gyveno Kaune. 1923—30 dirbo Mokesčių inspekcijos raštininku. 1924—25 mokėsi Tautos teatro vaidybos studijoje, dalyvavo „Vilkolakio" teatro spektakliuose. 1923 period. spaudoje pradėjo skelbti eilėraščius. 1926 prisijungė prie futuristinės keturvėjininkų grupės, bendradarbiavo žurnale „Keturi vėjai". Išleido parodijų rinkinius „3 grenadieriai" (1926) ir „13 (Parnasas parodijose). Nuo Maironies iki manęs" (1929), poemą „Išpardavimas dūšios" (1928). 1930 išleidęs poemos „Artojėliai" I dalį, neteko darbo Mokesčių inspekcijoje. Vertėsi žurnalistika. Bendradarbiavo „Dienoje", „Naujame žodyje", „Aitvare", „Vapsvoje", „Spaktyvoje". Rašė satyr. eilėraščius, eiliuotus feljetonus, kuriuos dažnai pasirašydavo Jul. Bokso slapyvardžiu. 1931 išleido rom. „Ministerijos Rožė". 1933—40 leido ir redagavo (1933—37 su H. Blazu) jumoristinį savaitraštį „Kuntaplis". Jį redaguodamas, T. suartėjo su dail. S. Žuku, kuris turėjo įtakos antifašistinės T. ideologijos brendimui. Apie 1935 pradėjo bendrauti su pažangiaisiais rašytojais. Bendradarbiavo antifaš. žurnale „Literatūra" (1936). Išleido satyrinių bei jumoristinių eilėraščių rinkinius „Sveiki, broliai daininkai" (1935; Kauno karo komendanto įsakymu konfiskuotas) ir „Kuntaplynas" (Jul. Bokso slapyvardžiu; 1939), satyr. poemą „Dičius" (1934) ir satyr. romaną „Kelionė aplink stalą" (1936, rus. vert. 1959). Poemos „Artojėliai" II dalies fragmentai, dėl cenzūros varžymų neišspausdinti, plito rankraščiais.

1940—41 T. aktyviai dalyvavo Tarybų Lietuvos kultūrinėje veikloje. Dirbo lit. žurnalo „Raštai" redakcijoje, buvo Rašytojų s-gos organizacinio k-to narys. Parašė populiarų satyr. eilėraštį „Laiškas Lietuvos milijonieriui" ir eil. ciklą „Peizažai". Išleido dvi dalis (pirmąją papildęs ir paredagavęs) poemos „Artojėliai" (1940). Vok. faš. okupacijos metais kurį laiką buvo kalinamas Kaune ir Pravieniškių konc. stovykloje, vėliau gyveno gimtajame kaime. 1944—45 Rašytojų s-gos atsakingasis sekretorius. Pokario metais T. parašė „Artojėlių" III dalį (išl. 1947, kartu su I ir II dalimis), parengė naują „Dičiaus" leidimą (1947). Išleido lyrikos rink. „Baltijos vėjas" (1948), kelionės įspūdžių kn. „Vilnius—Stalinabadas" (1948), epinę poemą „Usnynė" (1949, III leid. 1962; rus. vert. 1953; TSRS Valst. premija 1951). 1947—1963 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1951 TSKP narys. 1952 parašė scenarijų dokumentiniam filmui „Tarybų Lietuva". Išleido lyrikos rinkinius „Sonetai apie laimę" (1951), „Eilėraščiai" (1952), „Tėvynės laukuos" (1953), „Nameliai mano brangūs" (1958), satyrinę poemėlę „Šikšnosparniai" (1951), poemą apie V. Montvilą „Daina gyvybės kaina" (1962), satyr. eilėraščių rink. „Deja, dar pasitaiko" (1964), poemos „Artojėliai" IV dalį (1965, kartu su ankstesnėmis dalimis). 1959—69 Lietuvos TSR Taikos gynimo k-to pirmininkas.

Ankstyvojo laikotarpio T. eilėraščiams būdingi simbolistinio stiliaus bruožai. Vėliau T. poezijai turėjo poveikio futurizmas (poemėlė „Išpardavimas dūšios"). Lit. parodijose T. išjuokė simbolistų, neoromantikų, futuristų kūrybą. T. parodijos dažnai pagrįstos kontrastu tarp parodijuojamo poeto aukšto stiliaus ir pašieptinų jo gyvenimo faktų. Nuo 1930 T. poezijoje dominavo satyr. eilėraščiai, išjuokiantys burž. valdininkijos, miesčionijos gyvenimą. Dalis šių eilėraščių paviršutiniškai lietė Kauno buities aktualijas, dienos įvykius. Ketvirtojo d-mečio viduryje, bręstant T. antifaš. ir antiburž. pažiūroms, jo eilėraščiuose sustiprėjo Lietuvos socialinio ir politinio gyvenimo esminių negerovių kritika. Epistoliariniame romane „Ministerijos Rožė" pavaizduotas jaunos tarnautojos, pasidavusios demoralizuojančiam miesto poveikiui, tragiškas likimas. Romane yra lėkšto jausmingumo, pigaus intrigavimo erotinėmis scenomis. Lyrinėje-groteskinėje poemoje „Artojėliai" (d. 1 ir 2) liečiami svarbiausi istoriniai 1918—38 įvykiai. Poetas satyriškai traktuoja buržuazinės Lietuvos valstybės „nepriklausomybę", ist. įvykiuose pabrėžia kontrastus, priešiškų socialinių jėgų susidūrimus. Poemai būdinga fragmentinė kompozicija, sąlygiški, simboliniai veikėjų paveikslai, metaforiškas, epigraminis vaizdų pobūdis, staigūs perėjimai nuo švelnaus lyrizmo į piktą satyrą (ironiją, sarkazmą), ritminių intonacijų įvairovė. Satyr. poemoje „Dičius" ryškesnis pasakojamasis pradas. „Dičiuje" kritiškai vaizduojama miesto ponija, atskleidžiamas jauno inteligento karjeristo moralinis smukimas. Poemos komizmas pagrįstas neatitikimu tarp buržuazijos viešojo gyvenimo formų, ofic. lozungų ir jos veiklos esmės, tikrųjų siekimų. Poemos stiliui būdingas epigramiškumas. Vietomis yra didaktizmo, abstrakčių deklaracijų, paviršutiniškumo. Romane „Kelionė aplink stalą" T. atskleidė burž. valdininkų dvasinę menkystę, parazitiškumą. Šaržo, grotesko priemonėmis T. sukūrė ryškių, bet gana statiškų satyr. paveikslų. Romano veiksmas, siužetas neišplėtoti. Pokario metais T. parašė naują romano redakciją — nuoseklesnio siužeto, bet kai kuriais atžvilgiais meniškai mažiau įtaigią.

1940—41 eilėraščiuose (eil. „Laiškas Lietuvos milijonieriui", eil. ciklas „Peizažai" ir kt.) T. realistiškai sodriu stiliumi, epinėmis-lyrinėmis ir retorinėmis intonacijomis pavaizdavo liet. liaudies vargingos praeities epizodus ir kartu perteikė tautos gyvenimo ist. posūkio nuotaikas. Reikšmingiausi pokario dešimtmečio T. kūriniai — lyrinė-satyrinė poemėlė „Šikšnosparniai", epinė poema „Usnynė" ir poemos „Artojėliai" III dalis. „Šikšnosparniuose" demaskuojama antiliaudinė kunigų veikla, kontrastiškai gretinami šviesios, taikios valstiečių buities ir burž. nacionalistų žudynių, jų žiaurumo vaizdai. Poemos „Artojėliai" III dalyje pavaizduota vok. faš. okupacija Lietuvoje. Šioje dalyje stipri lyr. intonacija, kuria reiškiamas sielvartas dėl liet. tautos pavergimo, liaudies kančių. Poema „Usnynė"— plačių socialinių bei istorinių apibendrinimų kūrinys. „Usnynėje" T. pavaizdavo tris istorinius Lietuvos gyvenimo etapus — liet. buržuazijos viešpatavimo laikotarpį, vok. faš. okupaciją ir pirmųjų pokario metų soc. revoliuciją kaime. Poemoje daug vietos skiriama socialinių kontrastų, išnaudojimo, klasių kovos motyvams. Dauguma veikėjų — ryškūs socialiniai tipai. Valstiečių buities vaizdai pasižymi epiniu išsamumu, spalvingumu, taikliomis, daiktiškomis detalėmis. „Usnynėje" yra satyros, jumoro elementų, nemaža aforizmų. Poemos kalba liaudiška, sodri, vaizdinga ir ekspresyvi, joje nemaža tarmybių. „Usnynė" — vienas pirmųjų stambesnių epinės poezijos kūrinių tarybinėje liet. lit-roje. Ji turėjo įtakos tolesnei liet. poemos raidai. Pokario metų T. lyrikoje (rinkiniai „Baltijos vėjas", „Sonetai apie laimę", „Eilėraščiai", „Tėvynės laukuos") vyrauja džiugus taryb. tikrovės, naujų soc. santykių teigimas. Kai kurių eilėraščių meninę vertę menkina idiliškos nuotaikos, proziškas, detalus išorinių reiškinių aprašinėjimas. Vėlesnėje T. lyrikoje (rink. „Nameliai mano brangūs") giliau atskleidžiamas žmogaus vidinis pasaulis, sustiprėja gyvenimo dramatizmo suvokimas. Period. spaudoje ir įvairiuose eil. rinkiniuose T. yra paskelbęs lit. parodijų ir satyr. eilėraščių (jie išleisti ir atskiru rinkiniu

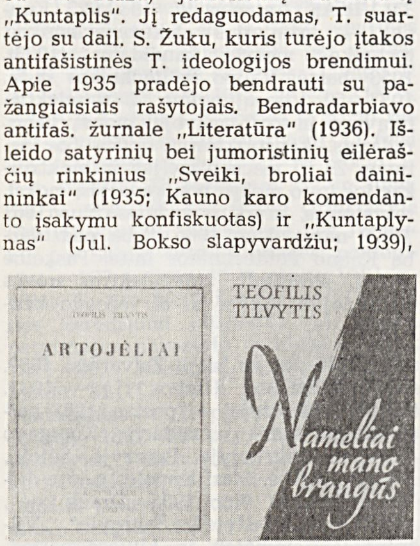

Teofilio Tilvyčio poemos „Artojėliai" (1930) ir poezijos rinktinės „Nameliai mano brangūs" (1958) viršeliai

„Deja, dar pasitaiko") politinėmis bei moralinėmis-buitinėmis temomis.

Poemoje „Daina gyvybės kaina" T. pavaizdavo tragišką poeto V. Montvilos likimą. Epiniai pradai poemoje susipynę su lyriniais bei publicistiniais.

Daugelis T. poezijos kūrinių išversta į rusų ir kitų taryb. tautų kalbas. Pagal kai kurių T. lyr. eilėraščių tekstus liet. kompozitoriai (A. Budriūnas, J. Juzeliūnas, V. Kuprevičius, A. Račiūnas, J. Švedas) yra sukūrę dainų. Period. spaudoje T. paskelbė straipsnių literatūros, kultūrinio gyvenimo klausimais. T. išvertė į liet. kalbą A. Puškino, N. Nekrasovo, I. Krilovo, A. Bloko, V. Majakovskio kūrinių.

Ršt.: Избранное, М., 1951; Raštai, 3 t., V., 1954—55; Nameliai mano brangūs, V., 1958; Поэмы, М., 1958; Daina gyvybės kaina, V., 1962; Deja, dar pasitaiko, V., 1964; Стихи, М., 1964; Pradalgės, V., 1968.

Lit.: **K. Korsakas**, Literatūra ir kritika, V., 1949 [str. „Epigramų poema"]; **R. Mikšytė**, T. Tilvyčio poemos „Usnynė" poetinio meistriškumo klausimai.—„Pergalė", 1951, Nr. 4; **D. Judelevičius**, Satyriko laimėjimai ir nesėkmės.—„Pergalė", 1955, Nr. 11; **J. Šimkus**, Apie literatūrą, V., 1956 [str. „Pastabos apie «Usnynę»"]; **V. Kubilius**, Teofilis Tilvytis, V., 1956; **R. Mikšytė**, Teofilis Tilvytis.— Lietuvių literatūra, d. 2, K., 1956; **A. Venclova**, Laikas ir rašytojai, V., 1958 [str. „Teofilis Tilvytis"]; **V. Areška**, T. Tilvyčio poemos „Usnynė" stilius.—„Literatūra", t. 4, V., 1962; **J. Kačiulis**, Poema apie poetą.—„Pergalė", 1963, Nr. 4; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68.

TILŽĖ — **1.** Kaimas Zarasų rj., Kimbartiškių apyl., 22 km į p. r. nuo Zarasų, Drūkšių ežero š. pakrantėje. 77 gyv. (1970). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, biblioteka. 1950 Tilžėje burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirmininką S. Mačiulską. 1959 buvo 85 gyv.

2. Kaimas Akmenės rj., Vegerių apyl., 2 km į š. v. nuo Naujosios Akmenės; kolūkio centras. 74 gyv. (1970). Yra Ramučių kultūros namai ir biblioteka. 1959 buvo 32 gyv.

„TILŽĖS KELEIVIS" — liberalinis laikraštis, ėjęs 1883—1924 Tilžėje. Iki 1910 leistas dukart, vėliau — triskart per savaitę. Spausdintas gotiškais spaudmenimis.

TILŽĖS LIETUVIŲ GIEDÓTOJŲ DRAUGIJA — kultūrinė organizacija, veikusi 1895—1935 Tilžėje. D-jos vadovas buvo rašytojas Vydūnas. D-ja rengė koncertus, dainų šventes, vaidinimus Tilžėje ir kitose R. Prūsijos lietuvių gyvenamose vietovėse. Koncertų repertuarą sudarė Vydūno, vėliau dar V. Kudirkos, Č. Sasnausko, J. Naujalio, M. Petrausko, S. Šimkaus muzikos kūriniai ir jų harmonizuotos liaudies dainos. Vaidino daugiausia Vydūno dramos veikalus. Kurį laiką veikė išvien su „Birutės" d-ja. T. l. g. d. persekiojo germanizatoriai. D-ja surengė apie 200 koncertų ir vaidinimų.

Lit.: **V. Jakelaitis**, Dar apie Vydūno kultūrinę veiklą. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 8; **D. Palionytė**, Vydūnas ir muzika. — „Muzika ir teatras", V. 1969.

TILŽĖS MÍŠKAS — miškas Zarasų rj., 6 km į p. r. nuo Turmanto, Drūkšių ežero š. r. krante. Priklauso Zarasų miškų ūkio Tilžės girininkijai. Plotas 619 ha; medynų 516 ha. Miškas ištįsęs iš š. r. į p. v.; jo ilgis apie 6 km, plotis 1—1,5 km. Šiaurėje siekia Skirno ež., vakaruose — Šakių ež. Miško š. r. dalyje telkšo Bestinio ež. Reljefas kalvotas daubotas; pagal Drūkšių ir Šakių ežerus yra nedidelių pelkių. P. v. dalies paviršius labai akmenuotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, su gausia žvyro ir riedulių priemaiša. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. Pušynų yra 66%, beržynų 33%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 38%, pribręstantieji 15%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 113 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Miške pasitaiko Bankso pušų. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą (122 ha) palei Zarasų—Breslaujos kelią, kuris kerta miško š. dalį. Per metus iškertama apie 700 ktm. I pasaul. karo metu Tilžės miške vyko dideli mūšiai. Netoli Šakių ež. buvo įsikūręs vokiečių kariuomenės Tilžės fronto štabas. Iki šiol išliko gelžb. įtvirtinimų liekanų; vietos gyventojai tą miško vietą vadina Berlynu. Yra rusų karių kapai. Drūkšių ež. krante prie T. m. įsikūręs Tilžės kaimas.

TIMÒCHINAS Pantelejus [1918 Maskvoje — 1944.II.17 Maskvituose (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Komjaunuolis. Nuo 1939 tarnavo Raudonojoje Armijoje. D Tėvynės karo metu pateko į nelaisvę. Pabėgęs 1943 pr. įstojo į „Keršytojo" partizanų būrį (Raseinių aps.). 1943.XI paskirtas būrio štabo viršininku. Žuvo kautynėse.

TIMOFÈJEVAS Karpas [1901 Rimkuose (Jonavos rj.) — 1943.III.8 Pokrovskojės rj. (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1926 dalyvavo rev. judėjime. Nuo 1933 Komunistų partijos narys, priklausė Rimkų kuopelei, kurį laiką buvo jos sekretorius. 1934 už kom. veiklą nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

TIMOFÈJEVAS Michailas [g. 1903. VII.12 Rimkuose (Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1923 įstojo į LKJS; priklausė Rimkų kuopelei, buvo jos sekretorius. 1925—31 LKP narys; buvo Rimkų kom. kuopelės sekretorius. 1931—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1933 pab. buvo suimtas. Nuo 1949 kolūkietis, kolūkio pirmininkas Jonavos rj. Nuo 1950 TSKP narys.

TIMOFÈJEVIENĖ Gita [**Aronsonaitė;** 1908 Jonavoje — 1961.V.26 Vilniuje)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1926 įstojo į LKJS, priklausė Jonavos kuopelei. Nuo 1931 Komunistų partijos narė. 1932—34 LKP Jonavos rj. k-to narė. 1928—33 už rev. veiklą 2 kartus bausta adm. tvarka. 1935 suimta ir 1936 nuteista 12 metų kalėti. Kalėjo IX forte, Ukmergėje, Kaune. Bendradarbiavo „Tiesoje", „Politkalinyje". 1941 dirbo LKP Kauno aps. k-te. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1943 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). Vėliau dirbo part. darbą Šujoje, po karo — Vilniuje.

TYMÙKAS Leonas [g. 1925.V.31 Kaseliškiuose (Biržų rj.)] — veterinarijos gydytojas fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1951 baigė Vet. akademiją. 1954—1957 Gyvulininkystės ir veterinarijos instituto mokslinis bendradarbis, 1957—1960 direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1959 TSKP narys. 1960—64 Gyvulininkystės instituto direktoriaus pavaduotojas, nuo 1964 direktorius. Paskelbė mokslinių straipsnių gyvulių fiziologijos klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas.

TYMUKIENĖ Genovaitė [g. 1930.II.10 Jurbarke] — chemikė organikė, biologijos mokslų kandidatė (1961). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1953—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementų reikšmę gyvulių organizmui, amino rūgščių kiekį pašaruose.

TINDŽIULIS Antanas [g. 1922.X.23 Skeiriuose (Rokiškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1954). 1947 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—53 Dotnuvos bandymų stoties moksl. bendradarbis, 1953—56 direktorius. Nuo 1956 Žemdirbystės in-to žemdirbystės skyriaus vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie dirvos fiz. savybes ir žemės dirbimą, išleido brošiūrų apie pasėlių priežiūrą, dirvų tręšimą ir kultūrinimą.

TINKLAI — megzti žvejybos prietaisai. Lietuvos teritorijoje tinklais žvejota jau neolite. Tai rodo tų laikų moliniai T. svoreliai, rasti Kuršių nerijoje. Kelių T. (jie megzti iš liepos plaušų, susuktų į virveles) gabalų, akmeninių svorelių, pušies žievės plūdelių, įrankių tinklams traukti rasta Šventosios (Kretingos rj.) akmens amžiaus stovyklose, pirmųjų mūsų eros amžių molinių T. svorelių — Aukštadvario, Nemenčinės, Velikuškių ir kt. piliakalniuose. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, XIII—XIV a. sluoksniuose, rasta pušies žievės plūdžių. T. minimi XVI a. ist. šaltiniuose. XVII a. Vilniuje buvo žvejų, kurie mezgėsi tinklus. Pačių žvejų megzti iš kanapinių ir lininių siūlų T. buvo vartojami iki

XX a. pradžios. Š. r. Lietuvoje T. mezgimas XIX a. pab.—XX a. pr. buvo virtęs verslu. Siūlus tinklams verpė moterys, T. mezgė vyrai ir net vaikai. Mezgimui buvo vartojami 2 įrankiai: megztuvė, ant kurios vyniojamas siūlas, ir plautelis akių dydžiui nustatyti. T. mezginys buvo įv. tankumo — retas (vad. rėtis), vidutiniškas ir tankus. Mezginiai buvo matuojami sieksniais (paprastai 1 tinklo mezginio gabalas turėjo 100 sieksnių arba 213 m). Mezgėjai ir pirkliai pardavinėjo tinklo mezginius miestelių turguose. Nuo XIX a. pab. imta vartoti ir fabrikinius importinius tinklo mezginius (dažniausiai įvežamus iš Vokietijos). Taryb. metais T. iš įsivežamų tinklo mezginių gamina Juodkrantės žvejybos įrankių dirbtuvė ir Klaipėdos žūklės priemonių f-kas.

Pagal žvejojimo būdą skiriami statomieji ir traukiamieji T. Vasarą vidaus vandenyse buvo žvejojama statomaisiais tinklais — kryčiu, kebėte, abaru, venteriu. **Krytis** — tai iš tinklo mezginio ir lanko su dvišakiu kotu padarytas sūrmaišio pavidalo samtis: viršuje to maišo kraštai pritaisyti prie lanko, apačioje sutvirtinti virvele (pavara). Kryčiu žvejojama ežeruose ir upėse dviese: vienas nardina krytį, kitas drumsčia vandenį ir baido žuvis. Panašiai įtaisyta **kebėtė**, tik jos mezginio maišas ne smailas, o pusiau apskritas. Prie mezginio maišo įv. vietų pritvirtintos 3 plonos virvutės (auklės), surištos koto viršuje; jos žvejojant laikomos rankoje, kad būtų galima pajusti į tinklą pakliuvusią žuvį. **Abaras** — 16—25 m ilgio mezginio gabalas, viduryje tankesnis, šonuose retesnis; jo galai pritaisyti prie karčių. Prie viršutinės abaro pavaros pritvirtintos plūdės, prie apatinės — akmeniniai ar geležiniai svoreliai. Abaru žvejojama dviese ežeruose, nesrauniose upėse. **Venteris** — maždaug 10 m ilgio maišo pavidalo mezginys su keliais išgaubimais (gerklėmis), aplenktais 100—35 cm skersmens lankais. Venteris statomas ežerų pakraščiuose, upėse. Venterių liekanų rasta Šventosios akmens amžiaus stovykloje.

Traukiamieji T., kuriais vasarą buvo žvejojama vidaus vandenyse, yra vedėja, dvibradis, tribradis, bradinys. **Vedėja** — 1,7—3,5 m ilgio stačiakampis mezginys, apačioje ir viršuje sustiprintas pavara, šonuose auklėmis pritvirtintas prie 2 karčių. Vedėja žvejojama iš 2 valčių, plaukiančių greta. **Dvibradis** — apie 2,5 m ilgio mezginys, kurio galai ir apačia pritaisyti prie karčių (apatinė kartis per vidurį sujungta vyriu). Du žvejai jį velka stačią, prispaustą prie dugno ir, patekus žuviai, ištraukia, suglausdami šonines karteles. **Tribradis** maždaug dvigubai ilgesnis už dvibradį, suglaudžiamas ties viduryje esančia kartele; juo žvejojama trise. Dvibradžiu ir tribradžiu žvejojama negiliose, nendrėtose upių ir ežerų vietose. **Bradinys** — 10—15 m ilgio tankoko tinklo mezginys su išgaubimu (įgerkliu) žuviai įlįsti. Šonuose tinklo mezginys pritvirtintas prie karčių. Tinklo viršutinė pavara su plūdėmis, apatinė — su svoreliais. Bradiniu žvejojama upėse ar ežeruose dviese, trise ar keturiese.

Vidaus vandenų žiemos žvejybos T. yra 250—300 m ilgio, 25 m pločio, ties viduriu su 35—40 m įgerkliu. Tinklo viršutinė pavara su plūdėmis, apatinė — su svoreliais. Prie šoninių karčių prikabinami lynai, kuriais tinklas traukiamas iš po ledo pro eketę su vad. boba (kubilas ant rogių, sukamas kelių vyrų ar arklio už karties, perkištos pro ąsas).

Dabar minėtieji T. nebevartojami; žvejojama fabriko gamybos tinklais.

Jūroje ir mariose irgi žvejojama statomaisiais ir traukiamaisiais tinklais. Statomieji T. vadinami **pantais**. Jie panašūs į venterius, tik didesni. Pantais žvejojami unguriai Kuršių mariose. Prie marių dugno jie pritvirtinami kartelėmis, vad. ailiais. Traukiamieji T., vadinami **didžtinkliais**, yra 200—300 m ilgio, su pavaromis, prie kurių pritvirtintos plūdės ir svoreliai. Didžtinkliai traukiami 2 valtimis, vad. kurėnais. Didžtinkliais žvejojama Kuršių mariose ir jūroje netoli kranto. Vien jūros žvejybai vartojami dar didesni traukiamieji T. (400—800 m ilgio). Ž. *Žvejyba*.

Lit.: **G. Rodziewicz**, Rybactwo na Litwie.— „Wisła", t. 9, Warszawa, 1895; **M. Znamierowska-Prüfferowa**, Rybołówstwo jezior trockich, Wilno, 1930; **P. Kadzilauskas**, Žvejyba Dzūkijoje. — „Mūsų girios", 1938, Nr. 4; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 117—122]; **V. Milius**, Tinklų mezgimo verslas. — Gaidės ir Rimšės apylinkės, V., 1969.

Tinklai

TIÑKLINIS. Lietuvoje T. pradėta žaisti 1929 Kaune. Iš pradžių buvo žaidžiamas kaip pramoginis žaidimas. T. daugiausia žaidė krepšininkai. 1932 T. buvo įtrauktas į moterų sporto šventės programą. 1935 įvyko pirmosios Lietuvos T. pirmenybės (jose dalyvavo tik Kauno komandos) ir T. turnyras pasaulio lietuvių kongreso proga (nugalėjo Latvijos lietuvių tinklininkai). 1936 buvo sužaistos pirmosios tarpt. rungtynės su Estijos komanda, t. p. tarp Klaipėdos ir Liepojos tinklininkų. 1937—40 buvo žaidžiama su Rygos, Talino, Pragos, Kairo ir kt. miestų komandomis, sudarytomis iš krepšininkų. 1937 T. buvo įtrauktas į moksleivių olimpiados programą. 1938 tautinėje lietuvių olimpiadoje Kaune įvyko ir T. varžybos (I vietą užėmė Vilniaus lietuvių komanda). 1940 įvyko pirmosios Kauno ir Vilniaus T. rinktinių rungtynės, sužaista rungtynių su Raudonosios Armijos karių komandomis.

Nuo 1947 kasmet vyksta Lietuvos T. pirmenybės, nuo 1948 — T. rungtynės tarp Vilniaus ir Kauno komandų. Tarybų Lietuvos T. rinktinės dalyvauja TSRS pirmenybėse ir sąjunginėse varžybose. Kaunietė L. Meščeriakova žaidė TSRS moterų T. rinktinėje, kuri 1955 T. pirmenybėse laimėjo sidabro medalį, 1956 pasaulio T. pirmenybėse — aukso medalį. 1958 Lietuvos tinklininkai rungtyniavo su Čekoslovakijos, 1959 — su Lenkijos komandomis. 1960 Lietuvos vyrų ir moterų T. komandos žaidė Lenkijoje, 1963 — VDR. Tarybų Lietuvos čempionėmis buvo šios komandos: vyrų — Vilniaus „Dinamo" (1947—50, 1960—61, 1964, 1967), Kauno „Dinamo" (1951), Kauno „Žalgiris" (1952—53), Vilniaus „Žalgiris" (1954), Kauno Politechnikos in-to komanda (1957), Kūno kultūros in-to komanda (1958), Kauno „Sakalas" (1962, 1965—66, 1968), Vilniaus kuro aparatūros g-los komanda (1969); moterų — Ž. ū. akademijos komanda (1947—1951), Vilniaus „Mokslas" (1952—53, 1960—61, 1964—67), Kauno „Žalgiris" (1954), Vilniaus „Spartakas" (1955), Kūno kultūros in-to komanda (1957), Kauno Politechnikos in-to komanda (1962), Vilniaus „Elektronas" (1968), Kauno „Olimpija" (1969). 1969 pr. Lietuvoje T. kultivavo apie 80 000 tinklininkų (jų tarpe 7 TSRS sporto meistrai).

TÝRAI — pelkė Klaipėdos rj., 3 km į v. nuo Priekulės, abipus Klaipėdos kanalo; botaninis draustinis. Plotas 1130 ha

(pramoninis 800 ha). Vakaruose pelkė siekia Kuršių marias. Ji plyti ant dviejų jūrinės terasinės lygumos aukštų: arčiau marių pelkės dugnas yra 1,5 m žemiau marių lygio, toliau — apie 1 m aukščiau jo. Pelkę maitina krituliai ir požeminiai vandenys. T. — plynraistinė bei raistinė tarpinio tipo pelkė. Augalija labai įvairi; yra retų augalų (pajūrinis sotvaras, pelkinė raistenė). Durpių klodo didž. storis 3,5 m, vid. 1,8 m. Jį sudaro žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 9%. Durpės buvo kasamos kurui. Prieš pradedant kasti, ištekliai buvo 14,4 mln. m^3. Iškasta 44%. Daug senų karjerų.

TÝRAS — pelkė Plungės rj., 7 km į š. r. nuo Rietavo. Plotas 181 ha (pramoninis 157 ha). Kupstuota plynraistinė aukštapelkė, Alko-Giliogirio miškų masyvo dalis. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,76 m. Jį sudaro fuskuminės bei plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 15%, vid. peleningumas 2,3%. Ištekliai apie 4,3 mln. m^3. Paviršius nusausintas. Kasamos trupininės durpės kraikui. Iki 1970 pr. iškasta 6%. Pelkės r. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

TÝRELĖ — pelkė Šiaulių rj., 14 km į v. nuo Kuršėnų, 2 km į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Plotas 416 ha (pramoninis 319 ha). Pelkė plyti limnoglacialinių vandenų aplygintame moreniniame masyve. Ją maitina krituliai. T. — plynraistinė aukštapelkė, Užpelkių miško dalis. Durpių klodo didž. storis 7,2 m, vid. 3,5 m. Vyrauja aukštapelkinės fuskuminės durpės. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 4,2%. Ištekliai 11,1 mln. m^3. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis, priesmėlis. Pelkė apsausinta. Kasamos durpės.

TÝRELIO MIŠKAĨ — **1.** Miškų masyvas Tauragės rj., 7 km į š. v. nuo Tauragės. Priklauso Tauragės miško pramonės ūkio Balsakų, Dabrupinės, Tyrelio ir Žygaičių girininkijoms. Plotas 7595 ha; medynų 6301 ha. Masyvą sudaro Tyrelio (5338 ha), Trumpiškių (630 ha), Dabrupinės (496 ha), Balsakų (287 ha), Jocių (261 ha), Genių (212 ha), Gudlaukių (209 ha), Didgirio (84 ha), Mordelių (44 ha) ir Starklaukio (34 ha) miškai. Tyrelio miške plyti *Plynojos* pelkė. Masyvo š. pakraščiu teka Jūra. Per Didgirio ir Mordelių miškus teka Vinija, per Jocių mišką — Alanga (abu Jūros intakai), per Dabrupio mišką — Dabrupis, per Trumpiškių ir Tyrelio miškus — Ežeruonos intakai Ringė ir Balčia su intaku Trumpe. Paviršius lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai glIejiški, priesmėliniai ir smėliniai, susiformavę ant priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas žaliašilis ir šilagiris. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų (daugiausia žaliasamanių) 36%, eglynų 32%, drebulynų 17%, pušynų 9%, juodalksnynų 5%, baltalksnynų, liepynų ir maumedynų 1%. Jaunuolynai sudaro 32%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 26%, brandieji 12%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 142 ktm/ha, vid. prieauga 3,9 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiaunių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. 1033 ha sudaro apsauginis miškas, likusią dalį — eksploatacinis. Per metus iškertama apie 25 000 ktm. Masyvo pakraščiuose yra Balsakų, Genių, Gudlaukio, Jocių, Trumpiškių kaimai. 1941 vasarą masyvo p. r. pakraštyje, Tyrelio miške, hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 900 žmonių.

2. Miškų masyvas Joniškio rj., 20 km į v. nuo Joniškio, 13 km į p. nuo Žagarės. Priklauso Joniškio miškų ūkio Beržėnų, Mikaičių ir Mūšos girininkijoms. Plotas 5775 ha; iš jų 4030 ha medynų; 1200 ha užima *Mūšos Tyrelio* pelkės dalis. Masyvą sudaro Tyrelio (3986 ha), Beržėnų (779 ha), Laumakių (660 ha) ir Kulmeidžių (350 ha) miškai. V. pakraštyje, kur per mišką teka Švėtė (Lielupės intakas), masyvas jungiasi su Girkančių-Gerkiškių miškais. Paviršius — banguota lyguma su lėkštais įdubimais. Iš pelkės išteka Mūša ir Švėtės intakas Juodupis. Vyrauja velėniniai jauriniai glIejiški priesmėliniai dirvožemiai, susiformavę ant priemolių. Labiausiai paplitę augaviečių tipai: š. dalyje — šlapokas bei šlapias šilas, likusioje — šlapias žaliašilis ir drėgnas bei šlapias šilagiris. 86% medynų savaiminės kilmės. Masyvo š. dalyje vyrauja V boniteto pušynai. Eglynų yra 30%, beržynų ir pušynų po 26%, drebulynų ir baltalksnynų 10%, juodalksnynų 8%. Jaunuolynai sudaro 21%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji 35%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 53 metai, vid. bonitetas III,5, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 100 ktm/ha, vid. prieauga 1,9 ktm/ha. Yra briedžių, elnių, stirnų, lapių, usūrinių šunų, pilkųjų ir baltųjų kiškių. 3519 ha sudaro eksploatacinis miškas, 2256 ha — apsauginis. Per metus iškertama apie 9000 ktm.

TIR̃KILIŠKIAI — kaimas Kauno rj., 5 km į p. v. nuo Kauno miesto centro; Alšėnų apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 651 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, biblioteka. XIX a. ir XX a. pr. šalia T. kaimo buvo T. dvaras. 1891 kaime buvo 62, dvare — 108 gyv. 1906 streikavo dvaro darbininkai. 1959 Tirkiliškiuose buvo 178 gyv.

TIRKŠLIAĨ — miestelis Mažeikių rj., 6 km į p. nuo Mažeikių; apylinkės ir kolūkio centras. 1474 gyv. (1970). Per miestelį teka Stulpas (Viešetės intakas), iš p. prieina Tirkšlių miškas. Plano struktūra radialinė; pagr. kelių sankryžoje yra keturkampė aikštė. Miestelio centr. dalis užstatyta kompaktiškai, pakraščiuose pastatai išsidėstę pagal kelius. Keliai jungia T. su Mažeikiais, Telšiais, Seda, Viekšniais, Žemale, Židikais. Yra melioracijos statybos v-ba, girininkija, ambulatorija (nuo 1946), vaistinė, vid. m-la (nuo 1954), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1949), kultūros namai (nuo 1949), biblioteka (nuo 1947). Koplytstulpis (past. 1667), esantis buv. turgavietėje,— vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

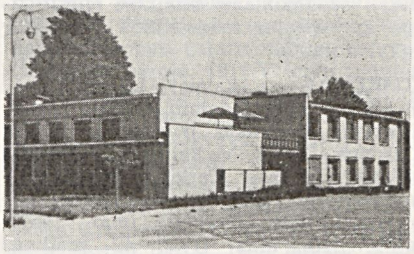

Tirkšliai. Parduotuvė ir kavinė

Ist. šaltiniuose T. pirmą kartą minimi XIII amžiuje. XVI a. pr. teismų dokumentuose minimas T. dvaras ir T. kaimas. Netrukus T. išaugo: jau 1569 T. dvaro ir miestelio inventoriuje minima turgavietė, alaus, midaus ir degtinės smuklės. 1612 pastatyta bažnyčia. Po Šiaurės karo ir 1710 maro epidemijos miestelyje liko tik viena smuklė ir 3 lūšnos. XIX a. pr. Tirkšliuose jau veikė m-la, kurioje 1804 mokėsi 20 berniukų, 1815 — 40 berniukų ir 15 mergaičių. 1846 miestelyje buvo 97 namai, 217 gyventojų. XIX a.—XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras. Miestelis sparčiai augo: 1859 buvo 396 gyv., 1885 — 716, 1897 — 1209. Jame vyko dideli turgūs ir prekymečiai, buvo daug parduotuvių. 1863.VIII T. apylinkėse veikęs valstiečių sukilėlių būrys, vadovaujamas A. Groso, Tirkšlių miške susikovė su caro kariuomene. 1905 T. valsčiaus valstiečiai ir ž. ū. darbininkai dalyvavo rev. judėjime; XI.23 jie nušalino carinę valsčiaus valdybą. 1919 pr. buvo išrinktas T. valsčiaus rev. k-tas, į kurį įėjo J. Gabalis, J. Jucius, J. ir P. Taurinskai. 1920 Tirkšliuose įsteigta komjaunimo org-ja. Miestelyje veikė LKP org-ja, parajonio teisėmis priklausiusi LKP Mažeikių rajonui. 1923 buvo 1177 gyv., 1959 — 780.

TIRKŠLIÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Klovainių apyl., 9 km į p. r. nuo Rozalimo, 7 km į š. nuo Smilgių. 95 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose T. minimi 1585. 1923 buvo 126 gyv., 1959 — 121. 1923—1949 kaime veikė pr. m-la, 1949—62 septynmetė, 1962—64 aštuonmetė.

TÝRULIAI — miesto tipo gyvenvietė Radviliškio rj., 13 km į p. v. nuo Radviliškio, 1 km į v. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 828 gyv. (1970). Iš v. prieina Didžiojo tyrulio pelkė. Keliai jungia T. su Šiauliais, Radviliškiu, Šiaulėnais. Teritorija 120 ha. Plano struktūra stačiakampė. Tyruliuose 1968 buvo 6 gatvės, kurių bendras ilgis 3,5 km. Gyv. namai mūriniai, yra vandentiekis, kanalizacija. Buitinio aptarnavimo dirbtuvės (nuo 1957), universalinė parduotuvė (nuo 1959), 35 lovų ligoninė (nuo 1955), vaistinė (nuo 1958), vid. m-la (1955—62 Polekėlės vid. m-la), kultūros

namai, biblioteka (nuo 1958), vaikų darželis (nuo 1954), vaikų lopšelis (nuo 1955). Gyvenvietė įsikūrė, pradėjus eksploatuoti (1953) *Didžiojo tyrulio* durpyną. 1958 Tyruliams suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1959 buvo 936 gyventojai.

TISKŪNAI — kaimas Kėdainių rj., 8 km į š. nuo Kėdainių, 1 km į r. nuo Nevėžio; apylinkės ir kolūkio centras. 227 gyv. (1970). Per kaimą teka Žalesys (Nevėžio intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Valgykla, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1925—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 145 gyv.

TYSLIAVA Juozas [1902.XI.1 Geisteriškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1961.XI.11 Niujorke] — poetas, žurnalistas. 1919 baigė Vilkaviškio g-jos 4 klases. Dirbo Kaune — įv. redakcijose, Eltoje; Kauno un-te studijavo lit-rą. Parengė poez. antologiją „Sūduva" (1924). 1925 išvyko į Paryžių studijuoti žurnalistikos. Čia užmezgė ryšius su įv. tautybių rašytojais modernistais, bendradarbiavo jų leidiniuose. 1928 Paryžiuje buvo pradėjęs leisti įvairiakalbį lit. žurnalą „Muba" („Mūsų baro apžvalga"). Daug keliavo po V. Europą. Nuo 1932 gyveno JAV. 1933—61 redagavo (nuo 1940 pats ir leido) laikr. „Vienybė", 1939—1940 — žrn. „Lietuva". 1935 išleido rink. „Poezija". Dalyvavo antitarybinėje burž. nacionalistų veikloje, bet ilgainiui ėmė kelti kultūrinio bendradarbiavimo su Tarybų Lietuva mintį. T. palaikai 1962 palaidoti Vilniuje.

Eilėraščius pradėjo skelbti 1918. Bendradarbiavo „Sekmojoje dienoje", „Skaitymuose", „Gairėse", „Bare". Dalyvavo literatūriniame „Keturių vėjų" sąjūdyje. Eil. rinkiniuose „Žaltvykslės" (1922), „Traukinys" (1923) vyrauja jaunatviško džiaugsmo, gamtos grožio motyvai; ryškus simbolizmo estetikos poveikis. Rinkiniuose „Nemuno rankose" (1924), „Auksu lyta" (1925), „Tolyn" (1926) iškilo keturvėjininkams būdingi technikos, civilizacijos, gaivališko jaunatviško veržlumo motyvai, vaizdų ekspresyvumas, dinamika, egocentrizmas. Futuristinės keturvėjininkų estetikos bruožai ypač ryškūs poemose „Berlyne" ir „Tysliava Paryžiuj". Tačiau ir futuristinių motyvų T. poezija pasižymi santūriu lyrizmu, muzikalumu. Vėlesniųjų metų T. eilėraščiuose įsivyravo susimąstymas apie žmogaus ir pasaulio esmę, nerimo nuotaikos. Prūsų tautos likimo tema T. parašė poemą „Tawa nouson" (nebaigta). T. lyrika dainingа, ekspresyvi, ori-

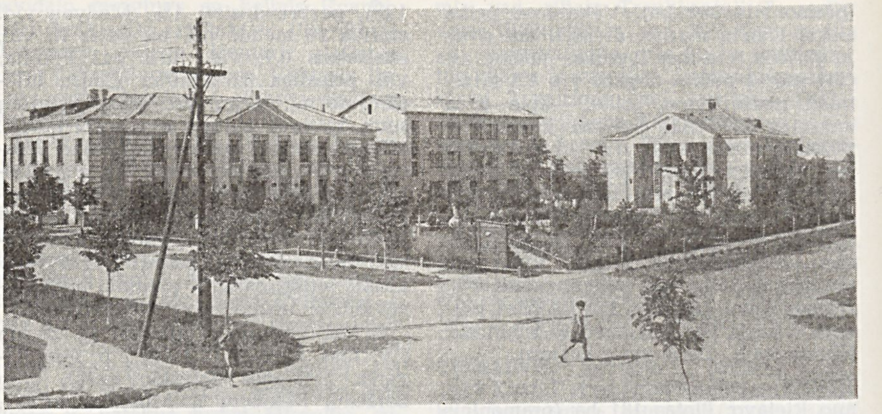

Tyruliai. Gyvenvietės centras

ginalių ritminių intonacijų, išradingos metaforikos. T. išvertė į liet. kalbą estų, latvių, suomių poetų kūrinių.

Ršt.: Nemuno rankose, V., 1967 [V. Galinio įvad. str.].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **A. Venclova,** Jaunystės atradimas, V., 1966 [p. 191—198]; **A. Venclova,** Juozas Tysliava grįžta namo. . .—„Literatūra ir menas", 1967.III.11; **V. Kubilius,** Poezija istorinio laiko rankose. — „Pergalė", 1967, Nr. 7.

TIŠKÀ Janas [tikr. **Jogiches** Leo; 1867.VII.17 Vilniuje — 1919.III.10 Berlyne] — Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos darbininkų judėjimo veikėjas. Rev. veiklą pradėjo Vilniuje, mokydamasis g-joje. 1885 įstojo į narodnikų būrelį, dirbo šaltkalvio mokiniu, padėjo narodnikams organizuoti pirmuosius nelegalius darbininkų būrelius Vilniuje. Tapęs marksistu, 1887 rudenį su kitais Vilniuje įkūrė pirmą Lietuvoje socialdemokratų grupę. Palaikė ryšius su Peterburgo ir Varšuvos marksistais. 1887—90 organizavo nelegalius marksistinius Vilniaus darbininkų, inteligentų ir karių būrelius, buvo vienas jų vadovų, tvarkė nelegalią rev. lit-ros biblioteką. 1888 vadovavo Sirkino spaustuvės darbininkų streikui. 1888 ir 1889 už rev. veiklą kalintas Vilniuje. 1890 policijos persekiojamas, emigravo į Šveicariją, dalyvavo Darbo išvadavimo grupės lit. veikloje. T. buvo vienas Lenkijos Karalystės Socialdemokratijos įkūrėjų (1893), jos Vyriausiosios v-bos narys ir period. leidinių redaktorius. Nuo 1900 Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratijos Vyriausiosios v-bos narys. Su R. Liuksemburg kovojo prieš revizionizmą tarptautiniame darbininkų judėjime, bet neišvengė kairuoliškų klaidų. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1906 Varšuvoje suimtas ir nuteistas 8 metams katorgos. 1907 pabėgo į užsienį. Dalyvavo RSDDP V (Londono) suvažiavime, buvo išrinktas kandidatu į RSDDP CK narius. Reakcijos metais, nors ir nenuosekliai, smerkė likvidatorius. Per I pasaul. karą da-

lyvavo Vokietijos socialdemokratų veikloje, laikėsi internacionalistinių pozicijų; vienas iš Spartako s-gos organizatorių. 1916—18 kalintas. 1918 pab. su kitais sukūrė Vokietijos Komunistų partiją (VKP), buvo išrinktas jos CK sekretoriumi. Žuvus K. Libknechtui ir R. Liuksemburg, vadovavo VKP kovai prieš stiprėjančią reakciją. 1919.III.10 suimtas ir nužudytas.

TIŠKĒVIČIUS Eustachijus [1814.IV.6 Logoiske (BTSR, Minsko sr.) — 1873.VIII.15 Vilniuje] — archeologas, muziejininkas. 1831 baigė Minsko g-ją. 1832—1835 gyveno Peterburge, nuo 1835 Vilniuje, kurį laiką dirbo generalgubernatoriaus įstaigoje. 1837 pradėjo tyrinėti archeologinius paminklus — kasinėjo pilkapius Minsko ir Vilniaus gubernijose. 1848 savo archeologinių radinių rinkinius perkėlė į Vilnių. 1855 jo iniciatyva Vilniuje buvo įsteigta Laikinoji archeologijos komisija. T. buvo jos pirmininkas. 1856 prie komisijos atidarytas Senienų muziejus; T. iki 1864 buvo jo vedėjas, padovanojo jam daug savo archeologinių radinių, monetų, paveikslų, knygų. 1864 generalgubernatoriui M. Muravjovui uždarius komisiją, T. buvo atleistas iš muziejaus vedėjo pareigų, kurį laiką gyveno Biržuose.

T. buvo daugelio Rusijos ir kt. kraštų mokslo d-jų narys, pirmasis išleido knygelių apie Lietuvos archeologinius paminklus ir jų radinius. 1848—50 pirmasis Lietuvoje ir Lenkijoje ėmė archeologinį laikotarpį skirstyti į akmens, žalvario ir geležies amžius.

Ršt.: Rzut oka na źródła archeologii krajowej, Wilno, 1842; Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej, Wilno, 1850; Archeologia na Litwie.— Rocznik dla archeologów, numizmatyków i bibliografów Polskich, Rok 1871, Kraków, 1872.

TIŠKĒVIČIUS Konstantinas [1806.II.5 Logoiske (BTSR, Minsko sr.) — 1868.VII.1 Minske] — archeologas, etnografas, geografas. Baigė Vilniaus un-tą. 1828—1831, būdamas valstybės iždo valdininku, keliavo po užsienį, lankėsi mokslo įstaigose. Nuo 1831 gyveno Logoiske, dirbo ūkinį ir mokslinį darbą. Buvo Vilniaus laikinosios archeologinės komisijos ir kitų mokslo d-jų narys, atliko archeo-

loginių ir etnografinių r. Lietuvos ir v. Baltarusijos tyrimų. Parašė veikalų apie Lietuvos pilis ir piliakalnius, išleido senų Lietuvos graviūrų albumą. 1857 suorganizavo ekspediciją Nerimi. Keliaudamas nuo versmių iki žiočių tyrinėjo vagos gylį, plotį, rėvas, pakrančių gamtos, archeologijos, etnografijos įžymybes. Ekspedicijoje surinktą medžiagą aprašė knygoje, kuri buvo išleista po jo mirties.

Ršt.: Wilia i jej brzegi, Drezno, 1871; O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej, Berlin, 1868.

TIŠKĒVIČIUS Konstantinas [g. 1915.III.8 Tarkanuose (BTSR, Gomelio sr.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1932—37 komjaunimo darbuotojas, vid. m-los mokytojas Baltarusijoje. 1939—41 studijavo Minsko un-te. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonojoje Armijoje, dalyvavo Maskvos ir Leningrado gynyboje. Nuo 1942 TSKP narys. 1945 dirbo LKP Vilniaus miesto k-te. 1948 baigė Resp. part. m-lą, 1949 — Vilniaus un-tą. 1948—51 Resp. part. m-los socialinių ir ekonominių mokslų kabineto vedėjas, dėstytojas, 1951—53 tos m-los direktoriaus pavaduotojas mokymo reikalams, 1953—56 direktorius. Nuo 1956 Vilniaus Aukštosios part. m-los direktorius. Nuo 1961 docentas. 1954—56 ir nuo 1966 kandidatas į LKP CK narius, 1956—66 LKP CK narys. Paskelbė moksl. straipsnių TSKP istorijos klausimais.

Ršt.: Fašistinės santvarkos krizė Lietuvoje Tarybų valdžios atkūrimo išvakarėse (1938—1940 m.).— Už socialistinę Lietuvą, V., 1960; Lietuvos Komunistų partija kovoje už Tarybų valdžios atkūrimą. — „Komunistas", 1960, Nr. 2; Trys programos, V.. 1962; Великий Октябрь и Прибалтика.— **Великий Октябрь и Прибалтика**, Вильнюс, 1968.

TIŠKĒVIČIUS Tadeušas [1774.IX.17 Belvederyje (Jurbarko rj.)— 1852.IV.15 Paryžiuje] — 1794 ir 1831 sukilimų dalyvis. Lenkijos Karalystės senatorius. Mokėsi Vilniaus ir Varšuvos pijorų m-lose. 1794 su savo vadovaujamu sukilėlių daliniu puolė Rusijos kariuomenės Vilniaus įgulą. Sukilimui žlugus, gyveno Lenkijoje ir Prancūzijoje. 1812—14 buvo nelaisvėje Rusijoje. Prasidėjus 1831 sukilimui, prisijungė prie gen. D. Chlapovskio dalinio, žygiuojančio iš Lenkijos į Lietuvą. 1831.VI paskirtas Laikinosios centrinės Lietuvos ir Žemaitijos provincijų vyriausybės (vėliau pasivadinusios Laikinąja centrine vyriausybe) pirmininku. 1831.VII su gen. A. Gelgaudo bei D. Chlapovskio daliniais pasitraukė į Prūsiją ir emigravo į Paryžių.

TIŠKIENĖ Petronėlė [**Skeltytė;** 1894.II Slabaduose (Vilkaviškio rj.) — 1967.XII.1 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo ir Rusijos pilietinio karo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Tarnavo pas buožes. 1910 išvažiavo į Angliją, Glazgove dirbo siuvykloje. Nuo 1912 dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos D. Britanijoje (LSS) darbininkų polit. švietimo būreliuose. 1914 įstojo į LSS, buvo išrinkta jos CK narė. 1914—15 Belshile Tiškų šeimoje gyveno P. Eidukevičius ir V. Kapsukas. 1917 po Vasario revoliucijos su grupe socialdemokratų emigrantų atvyko į Petrogradą, VII.3—4 dalyvavo demonstracijose, buvo sužeista. Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas) dalyvavo liet. bolševikų org-jos veikloje. 1918 kurį laiką buvo Maskvoje, Tomske dirbo lietuvių karo pabėgėlių k-te. Įsigalėjus Sibire kolčiakininkams, slapstėsi, buvo partizanų ryšininkė. 1919 suimta, išvežta į Vladivostoką. Palaikė ryšius su S. Lazo vadovaujama pogr. part. org-ja. Nuo 1920 TSKP narė. Čitoje baigė part. m-lą. 1923—40 dirbo Chabarovsko ir Usurijsko (Primorės kr.) vaikų auklėjimo įstaigose. Nuo 1940 pensininkė. Nuo 1947 gyveno Vilniuje.

TIŠKOVAS Sergejus [g. 1906.V.18 Vidukléje (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs prekybos darbuotojas (1965). Kilęs iš valstiečių. 1932—40 pieno punkto vedėjas Pašušvio dvare. 1932 įsijungė į rev. veiklą Raseinių apskrityje: platino kom. lit-rą. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. 1940—41 adm. darbuotojas Raseiniuose, Trakuose. 1941 dalyvavo Maskvos gynyboje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1946—50 Kauno aps. vykd. k-to skyriaus vedėjas, pirmininko pavaduotojas, Vilkijos aps. vykd. k-to pirmininkas. 1950—53 Kauno sr. vykd. k-to skyriaus vedėjas, v-bos viršininkas. Nuo 1953 Kauno tekstilės prekybos bazės valdytojas.

TIŠKUS Antanas [1884.IX.22 Rukuose (Kėdainių rj.) — 1967.XII.9 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1895 dirbo pas buožes. 1900 išvyko į Rygą, ten baigė sodininkystės technikumą ir, grįžęs į Lietuvą, dirbo dvaro sodininku Betygalos valsčiuje. 1903 įstojo į LSDP. Už dalyvavimą 1905 revoliucijos įvykiuose Krakių valsčiuje 6 mėn. kalintas Kaune, Kėdainiuose. Paleistas už užstatą, 1906.V emigravo į Vokietiją, paskui į Škotiją, dirbo anglių kasyklose, metalurgijos f-ke. 1907 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą D. Britanijoje, dalyvavo antimilitaristinėje propagandoje, bendradarbiavo laikraštyje „Rankpelnis". 1909 išrinktas Lietuvių socialistų s-gos CK nariu. Jo šeimoje 1914 gyveno P. Eidukevičius, 1915 — V. Kapsukas. Po 1917 Vasario revoliucijos atvyko į Petrogradą. 1917.VII dalyvavo demonstracijoje prieš Laikinąją vyriausybę, buvo sužeistas. Vėliau Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas) dirbo metalurgijos f-ke, buvo išrinktas Jekaterinoslavo rev. k-to nariu, su kitais organizavo darbininkų ginkluotus būrius ir jų sukilimą prieš Ukrainos Rados valdžią Jekaterinoslave. Dalyvavo mūšiuose su haidamakais. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918.III vok. kariuomenei okupavus Jekaterinoslavą, išvyko į Maskvą, paskui į Sibirą. Tomske dirbo gubernijos ž. ū. skyriuje, prisidėjo prie pirmo toje gubernijoje liet. kolūkio (komūnos) (apie 8 km nuo Tomsko) kūrimo. Kolčiakininkams užgrobus valdžią Sibire, dalyvavo partiz. kovoje, 1919.V buvo suimtas ir ištremtas į Vladivostoką. Ten palaikė ryšius su S. Lazo vadovaujamais partizanais, vėliau dalyvavo jų kovoje prieš interventus japonus ir amerikiečius. 1920—22 tarnavo Liaudies rev. armijoje. Nuo 1923 dirbo Chabarovske, Usurijske (Primorės kr.) administracinį, ūkinį ir partinį darbą. 1938 japonų intervencijos prie Chasano ež. metu diversantų sužeistas. Vėliau dirbo adm. darbą. Nuo 1947 gyveno Vilniuje. Yra paskelbęs atsiminimų (knygoje „Proletarinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 m.", 1961).

TIŠLERIS (Tischler) Otas [1843.VII.24 Vroclave (Lenkija) — 1891.VI.18 Karaliaučiuje] — archeologas. 1859—64 Karaliaučiaus ir Heidelbergo un-tuose studijavo matematiką ir fiziką. Nuo 1865 Karaliaučiaus Gamtos ir ekonomikos d-jos narys, 1874 ėmė tvarkyti tos d-jos archeologinius rinkinius. 1879 Tišlerio ir P. Šiferdekerio iniciatyva įsteigtas d-jos Provincijos muziejus. 1874 T. pradėjo archeologinius kasinėjimus: daugiausia tyrė senųjų prūsų genčių teritorijos žalvario amžiaus pilkapius ir I t-mečio kapinynus. 1886—87 kasinėjo Aukštkiemių (Klaipėdos rj.) kapinyną; ištyrė per 200 kapų su turtingais II—XII a. radiniais. Spaudoje paskelbė trumpas tyrinėjimo ataskaitas. Sudarė R. Prūsijos archeologinės medžiagos periodizaciją nuo neolito iki XII a. Išplėsta ir patikslinta, ja naudojamasi ir dabar.

Ršt.: Eine Emailscheibe von Oberhof und Abriss der Geschichte des Emails.—„Schriften der Physikalisch-ökonomischen Gesellschaft", Bd. 27, B., 1886; Das Gräberfeld bei Oberhof, Kreis Memel.— Ten pat, Bd. 29, 1888; Das Gräberfeld zu Oberhof.— Correspondenzblätte des Deutschen Anthropologischen Gesellschaft, B., 1888.

TITARĖNKA (Титаренко) Vadimas Jakovlevičius [g. 1930.III.30 Mitkovkoje (RTFSR, Briansko sr.)] — filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1967). 1955 baigė Vilniaus un-tą (rusų kalbos ir lit-ros specialybė). 1955—63 Zarasų vid. m-los direktorius. Nuo 1956 TSKP narys. 1963—67 Leningrado un-to filos. f-to aspirantas. 1967—68 Vilniaus zoninės komjaunimo m-los direktorius. Nuo 1968 Vilniaus Aukštosios part. m-los dėstytojas. Paskelbė straipsnių moralės, šeimos, kom. auklėjimo klausimais.

TITĒNIS Kazys [1904 Odesoje — 1941. VIII.3 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1923—29 LKJS, 1929—32 LKP narys. Už rev. veiklą 1927 nuteistas mirti, bet bausmė pakeista 10 metų kalėjimo, vėliau pagal amnestiją sumažinta iki 5 me-

tų. Nuo 1938 Marijampolės cukraus f-ko darbininkas. 1940—41 Marijampolės taupomosios kasos vedėjas. Hitlerininkų nužudytas.

TITKÓNIAI — kaimas Pasvalio rj., Vaškų apyl., 4 km į p. r. nuo Vaškų, prie kelio į Pasvalį. 241 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse prasideda Yslykis (Lielupės intakas). Lentpiūvė (nuo 1964), parduotuvė, pr. m-la (nuo 1931), biblioteka (nuo 1962). 1959 buvo 211 gyv.

TÌTNAGAS — kieta silikatinė amorfinė medžiaga. Lietuvoje konkrecijų pavidalu T. aptinkamas viršutinės kreidos sistemos dariniuose. Į žemės paviršių išeina viršutinės kreidos uolienų atodangose (prie Nemuno, Merkio, Jiesios). Be to, T. konkrecijų randama kvartero nuogulose, į kurias jo pateko iš kreidos sistemos sluoksnių.

Senovėje iš T. buvo gaminami įv. įrankiai. Seniausi Lietuvoje rasti titnaginiai dirbiniai yra X—IX t-mečio pr. m. e. Akmens amžiuje buvo naudojami titnaginiai strėlių antgaliai, peiliai, rėžtukai, gramdukai, grąžteliai, žeberklų ašmenys, kirviai, kaltai; T. buvo naudojamas skiltuvams. Žalvario amžiuje ir geležies amžiaus pradžioje T. įrankius išstūmė metaliniai. T. dar buvo naudojamas šaunamųjų ginklų dagtims uždegti ir skiltuvams (titnaginiai skiltuvai Lietuvos kaime buvo vartojami iki pat XX a. pr.).

TÌTNAS — ežeras Varėnos rj., 1,5 km į š. v. nuo Rudnios, 0,5 km į š. nuo Ūlos upės. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 700 m, didž. plotis 230 m, kranto linijos ilgis 1750 m. Krantai žemi, apaugę mišku. Ežero dubuo ledo luisto išgulėtas. Į T. įteka bevardis upelis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TITÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 5 km į p. r. nuo Linkuvos, Mūšos deš. krante; kolūkio centras. 127 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1929), biblioteka (nuo 1963). 1899 Titoniuose gimė rašytojas J. Paukštelis. 1959 kaime buvo 80 gyv.

TITÒVAS (Титов) Nikolajus Petrovičius [g. 1908 Charkovo sr. (Ukrainos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo, vadovaudamas šaulių pulkui, kuris 1944.VII.14 ties Žeimiais (Varėnos rj.) forsavo Nemuną, nepaisydamas atkaklaus hitlerininkų priešinimosi, įsitvirtino upės kair. krante ir dengė kitų Raudonosios Armijos dalinių persikėlimą.

TÝTUVĖNAI — miestas Kelmės rj., 17 km į r. nuo Kelmės, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio; apylinkės centras. 3161 gyv. (1970). Miestas įsikūręs Tytuvėnų šile, tarp Bridvaišio ir Giliaus ežerų. Iš Giliaus ež. per miestą teka Tytuva (Lapišės intakas). Yra Varlynės ež. Iš T. eina keliai į Kelmę, Šiaulius, Radviliškį, Raseinius. Teritorija 778 ha; iš jų 326 ha užima miškas, 82 ha — ežerai. Plano struktūra radialinė. Mieste yra 29 gatvės. Butų fondas — 7592 m^2 komunalinio, 12 756 m^2 individualinio, 3754 m^2 žinybinio gyv. ploto (1967). 2,5 km į š. nuo miesto centro yra T. glžk. st.; 5 km į r., prie Tytuvėnų tyrelio, yra Tytuvėnų durpių įmonė (įk. 1959; 1969 pagaminta 296 000 t trupininių durpių pusbrikečiams). Prie įmonės susikūrė naujas darbininkų gyv. kvartalas (statyba pradėta 1958). Jo namai daugiausia dviaukščiai, gatvės apželdintos. Be to, mieste yra pieninė, kepykla, miškų ūkis, medelynas, Kelmės buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, 50 lovų ligoninė (įk. 1948), veterinarinė ligoninė, vaistinė (nuo 1890), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—49 g-ja), vakarinė pamaininė m-la, ž. ū. technikumas (nuo 1952), vaikų lopšelis-darželis (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1946), kino teatras (nuo 1950), kempingas. T. bažnyčia ir vienuolynas — sąjunginės reikšmės archit-ros paminklas (ž. *Tytuvėnų architektūrinis ansamblis*).

XV a. antrojoje pusėje Mikalojaus Kuziečio sudarytame vid. Europos žemėlapyje pažymėta T. gyvenvietė. Ist. šaltiniuose 1500 minimas T. dvaras. 1555 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1555 T. dvaro inventoriuje minimas T. miestelis (112 kiemų). 1581 miestelyje veikė 47 karčemos, vyko turgūs. T. dvaras priklausė įv. savininkams: Bartoševičiams, Glebavičiams, Sapiegoms (nuo 1589), Valavičiams (nuo 1609), Radviloms (nuo 1616), Burboms (nuo 1808), Pšecišėvskiams, Remeriams. 1614 Tytuvėnuose įsikūrė bernardinų vienuolynas. 1724 Augustas II suteikė privilegiją rengti metinį turgų. 1736 prie vienuolyno buvo įsteigta parapinė m-la. 1746—1828 Tytuvėnuose veikė m-la, ruošianti kandidatus dvasininkų luomui. XVIII a. pab. vienuolyne buvo įkurta biblioteka. 1833 miestelyje buvo 137 gyventojai. 1836 įkurta vienklasė m-la. 1863 ties T. buvo Z. Citavičiaus vadovaujamo sukilėlių būrio stovykla. 1863.VI.6 P. Bagdonavičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys susikovė su caro kariuomene. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje T. — valsčiaus centras. XIX a. antrojoje pusėje veikė ratų dirbtuvė, vyko turgūs. 1897 buvo 1302 gyv. Buržuazijos valdymo metais Tytuvėnuose veikė lentpiūvė, malūnas, koklių ir molinių puodų dirbtuvė, paštas, pr. m-la, vaistinė. 1923 buvo 1164 gyventojai. 1943—44 T. valsčiuje veikė LLKJS pogr. org-ja. 1950—59 T. — rajono centras. Po D. Tėvynės karo (iki 1968) pastatyta vid. m-la (1961), ligoninė, kultūros namai, buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, pirtis, 7050 m^2 komunalinio gyv. ploto, 110 individualinių gyv. namų. 1953—59 ėjo rajono laikr. „Komunistiniu keliu". 1959 buvo 2206 gyventojai.

Lit.: Č. **Kudaba**, Tytuvėnų draustinis.—„Mūsų gamta", 1969, Nr. 5.

TYTUVĖNĖLIAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 3 km į š. nuo Tytuvėnų, į v. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 161 gyv. (1970). Per kaimą teka Gryžuva (Dubysos intakas). Yra Tolučių pr. m-la (nuo 1946). Kaimas susikūrė, išdalijus Tytuvėnų dvarą (ist. šaltiniuose dvaras minimas 1796; 1923 jame buvo 125 gyv.). 1959 kaime buvo 198 gyv.

TÝTUVĖNŲ ARCHITEKTŪRINIS ANSÁMBLIS — gotikos, renesanso ir baroko architektūros kūrinys, sąjunginės reikšmės architektūros paminklas Tytuvėnuose. Ansamblis statytas 1614—39 ir 1759—83 Bridvaišio ež. pakrantėje.

Ansamblyje dominuoja mūrinė bazilikinė trinavė bažnyčia su dviem keturių tarpsnių bokštais ir dviaukščiu prieangiu prie priešakinio fasado. Prie jos šoninio (pietinio) fasado esantis kiemas apstatytas mūriniais 2 aukštų buv. vienuolyno pastatais, kurie vienaaukšte arkadine galerija sujungti su bažnyčios presbiterija. Prie bažnyčios priešakinio fasado asimetriškai pristatytas kluatras (uždaras galerijų kiemas) su puošniais vartais. Jo viduryje stovi dviaukštė su ilgais laiptais koplyčia. Priešakinį bažnyčios fasadą puošia 2 tarpsnių frontonas, didžiąsias prieangio duris paryškina karpyta arka. Aukšti bažnyčios ir vienuolyno stogai, smailiaarkiai bažnyčios langai yra gotikos stiliaus. Dekoratyvinėmis plokščių arkų nišomis suskaidytas bažnyčios v. frontonas ir frizas yra renesansiniai. Dviejų tarpsnių vartai su arka ir porinių piliastrų grupėmis bei profiliuotu architravu, kluatras, koplyčia, bažnyčios priešakinis fasadas yra baroko stiliaus. Bažnyčios ir buv. vienuolyno pastatai mūryti iš renesansiniu būdu surištų raudonų plytų, tarp kurių sienose įmaišyta lauko akmenų. Bažnyčios priešakinis fasadas, kluatras, koplyčia, vartai ir kai kurie pastatų elementai (langų bei durų apvadai, pastogės karnizai) nutinkuoti baltai. Bažnyčios interjerą puošia renesansiniai kryžminiai skliautai ir rokoko altoriai. Deš. navoje pastatytas ankstyvojo baroko bruožais

Tytuvėnų architektūrinis ansamblis. Bažnyčios priešakinis fasadas

Tytuvėnų architektūrinis ansamblis. Bažnyčios interjero fragmentas

pasižymintis A. Valavičiaus antkapis. Kluatro arkados papuoštos 26 liaudiško stiliaus freskomis.

T. a. a. pastatytas 2 etapais. Žemaičių seniūnas A. Valavičius XVII a. pr. parsikvietė į Tytuvėnus bernardinų vienuolius ir 1614—39 pastatydino jiems bažnyčią, vienuolyno pastatus su arkadine galerija ir ūkinius trobesius. Statybos darbams vadovavo Vilniaus meistras T. Kasperas. 1736 netoli vienuolyno buvo pastatyta dviaukštė mūrinė m-la, 1746 pristatytas naujas jos korpusas. 1827 m-la buvo uždaryta ir neprižiūrima apiro, o XIX a. pab. buvo nugriauta. XVIII a. ansamblis buvo rekonstruotas. 1759—71 prie priešakinio fasado pristatyti du bokštai, frontonas ir prieangis. 1771—75 pastatytas kluatras ir koplyčia. 1783 baigti interjero barokinio rekonstravimo darbai. 1824 kluatro arkadas freskomis papuošė vietos dailininkas M. Sabaliauskas. 1961—65 ansamblį restauravo Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektės D. Zareckienė ir B. Kugevičienė.

Lit.: **С. Абрамаускас, Г. Зволинскас,** Архитектурный ансамбль в Титувенай.—„Архитектурное наследство", т. 8, М., 1957.

TÝTUVĖNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kelmės ir Raseinių rj., į p. v. nuo Tytuvėnų, abipus Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Dubysos, Lyduvėnų ir Tytuvėnų girininkijoms. Plotas 4032 ha; medynų 3679 ha. Masyvą sudaro Tytuvėnų (1444 ha), Padubysio (1165 ha), Palapišių (868 ha), Padubysio-Žirnainių (500 ha) ir Dubyskalnio (55 ha) miškai. Tytuvėnų miško š. dalis (416 ha), prieinanti prie Tytuvėnų miesto, dar vadinama Tytuvėnų šilu. Masyvo v. pakraščiu teka Dubysa, per miškus teka Lapišė su intakais Milžte ir Tytuva. R. dalies paviršius kalvotas daubotas, v.— lyguminis, palei Dubysą išvagotas raguvų. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir smėliniai. 92% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 33%, pušynų 31%, beržynų 21%, baltalksnynų 8%, juodalksnynų ir drebulynų po 3%, ąžuolynų 1%. 1955 įveista kanadinių ir balzaminių tuopų (1,5 ha). Jaunuolynai sudaro 34%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 22%, brandieji ir perbrendusieji 15% (perbrendusiųjų medynų yra tik masyvo š. dalyje). Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 126 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, voverių, peri juodieji gandrai, suopiai. Tytuvėnų šilas su gretimais ežerais sudaro Tytuvėnų landšaftinį draustinį. 2827 ha — eksploataciniai, likusioji miškų dalis įeina į Tytuvėnų miesto žaliąją zoną. Per metus iškertama apie 8900 ktm. 1941.VI—VIII Tytuvėnų šile hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 140 žmonių.

TÝTUVĖNŲ TÝRELIS — pelkė Kelmės rj., 5 km į r. nuo Tytuvėnų. Plotas 2611 ha (pramoninis 2222 ha). Pelkė ištįsusi apie 10 km iš š. į p. dideliame pakraštinių moreninių darinių tarpgūbryje. Jos pakraščiai labai vingiuoti; daug nesupelkėjusių pusiasalių, 10 salų (30 ha). Pelkę maitina krituliai, paviršiniai bei gruntiniai vandenys. Per pelkę teka Šušvė (Nevėžio intakas). T. t.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Jos vid. dalyje gausu beržų, pakraščiuose — ir pušų bei eglių. Durpių klodo didž. storis 5,2 m, vid. 2,5 m. Vyrauja žemapelkinės plyninės durpės (viksvinės ir viksvinės-žaliasamanės), yra plynraistinių ir raistinių (alksninių). Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 7,4%. Durpių ištekliai 54,8 mln. m^3. Pietvakariuose po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 1,5 m). Pelkė apsausinta. Durpės kasamos kurui. 1969 pagaminta 296 000 t trupininių durpių pusbrikečiams. Iškastuose plotuose auginama žolė vitamininiams žolės miltams gaminti. Vakaruose prie T. t. auga nauja durpyno darbininkų gyvenvietė.

TĨTVYDIŠKĖ — kaimas Kelmės rj., Šaukėnų apyl., 1 km į š. v. nuo Šaukėnų, Ventos deš. krante. 81 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse yra IX—XI a. kapinynas. 1885 T. Daugirdas ištyrė 6 griautinius kapus. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 91 gyv.

TÝZENHAUZAS Antanas [1733 — 1785. III.31 Varšuvoje] — valstybės veikėjas. Mokėsi Vilniuje. 1765 tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) kiemo iždininku, Gardino seniūnu ir valstybės ekonomijų valdytoju. Rūpinosi LDK ekonominiu savarankiškumu, stengėsi padidinti iždo pajamas. T. iš valstiečių atimtoje činšinėje žemėje kūrė palivarkus, palikdamas jų pakraščiuose valstiečiams po 1/4 valako ir reikalaudamas už jį dviejų dienų lažo per savaitę. Dėl padidinto išnaudojimo valstiečiai sukilo (ž. *Sukilimai*). T. liepė palivarkuose auginti pagerintos veislės gyvulius, ypač arklius. Gardiną pavertė centru, iš kurio platino naujoves kt. ekonomijose. Gardine įsteigė pirmąjį LDK botanikos sodą, buhalterių, statybininkų, veterinarijos ir parapines m-las, įkūrė dideles tekstilės, popieriaus ir kt. manufaktūras (jose dirbo keli tūkstančiai darbininkų), Šiaulių ekonomijoje — drobės audyklą, o Bartininkuose (Vilkaviškio rj.) — gelumbės audyklą ir metalo liejyklą. Meistrus ir kai kurias žaliavas gabenosi iš užsienio. Rūpinosi ir prekyba, turėjo prekybos agentų užsienio miestuose. Naudodamas baudžiavines priemones ekonomikai kelti, pasiekė tik laikinų laimėjimų. Investavęs didelį kapitalą į įmones, nesugebėjo išlaidžiam karaliaus dvarui laiku sumokėti skolų. T. ekonominei politikai ėmė priešintis įtakingi LDK didikai, pavydėję T. įsigalėjimo,— vyskupas I. Masalskis, Kosakovskiai, Oginskiai ir kt. Jų agituojamas, karalius 1780 pašalino T. iš visų pareigų, uždarė manufaktūras, o už išeikvojimus iškėlė jam bylą.

TÝZENHAUZAS Konstantinas [1786. VI.3 Žoludoke (BTSR, Gardino sr.) — 1853.III.16 Pastovyse (BTSR)] — ornitologas. Vilniaus un-te studijavo gamtos mokslus; buvo S. Jundzilo mokinys ir jo zool. darbų tęsėjas. Atlikęs daug moksl. kelionių po Rusiją, Baltarusiją, Lietuvą, Lenkiją, Ukrainą ir kitas Europos šalis, surinko savame Pastovių dvare gausią biol. kolekciją, sudarytą daugiausia iš paukščių iškamšų (apie 3000) ir kiaušinių (dalis iškamšų tebėra Vilniaus un-te). Parašė monografiją „Visuotinė ornitologija" (lenkų k., 3 t., 1843—1846). Pranc. dailininkų padedamas, parengė spalvotą paukščių kiaušinių atlasą (išl. 1862). Paskelbė moksl. straipsnių, daugiausia lenkų, mažiau prancūzų, vokiečių ir lotynų kalbomis, apie Lietuvos ir kaimyninių šalių paukščius, o t. p. kirmėles, vabzdžius, žuvis, retesniuosius žinduolius.

Lit.: **J. Dagys,** Konstantas Tyzenhauzas (1786—1853) [su bibliografija].—„Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960.

TKĀCIKAS Ruvinas [1904 — 1941.VII Padauguvoje (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Amatininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Vilkijoje. Hitlerininkų nužudytas.

TÒDESAS Danielius [g. 1910.VI.21 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Inžinierius architektas. Kilęs iš prekybininkų. 1929—30 studijavo Lježo un-te (Belgija). Nuo 1930 mokėsi Kauno un-te, priklausė studentų marksistų d-jai „Aurora". 1931—32 LKJS narys. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Vežiojo kom. lit-rą į Panevėžį. 1932 Panevėžyje padėjo spausdinti ir platinti komjaunimo laikr. „Jaunųjų žodis". 1932—34 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos akademinio biuro sekretorius, vadovavo un-to, Kauno meno m-los, Aukštesniosios technikos m-los LRP kuopelėms; 1932—34 LRP Kauno rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1934 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Panevėžyje, Kaune, Šiauliuose. Bendradarbiavo polit. kalinių žurnaluose „Kovotojas", „Kolektyvistas", buvo jų redkolegijų nariu. Bendra-

darbiavo JAV pažangiųjų lietuvių spaudoje. 1940—41 dirbo adm. darbą Kaune. 1941.VII—1942.I Raudonosios Armijos karys. 1942—47 adm. darbuotojas Maskvoje, Vilniuje, Kaune. 1947—49 Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklos direktorius. 1950 baigė Kauno un-tą, dirbo Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos įgaliotiniu Kaune. Nuo 1954 Ž. ū. statybos projektavimo in-to sektoriaus viršininkas, 1955—59 in-to direktorius. 1959—62 Lietuvos TSR MT Tarybinės kontrolės komisijos skyriaus vedėjas, nuo 1963 Komunalinio ūkio projektavimo in-to skyriaus viršininkas. Yra išvertęs į liet. kalbą polit. ir grož. lit-ros knygų.

Ršt.: Siloso duobės ir tranšėjos, V., 1956.

TÒKERIENĖ Chana [**Raibšteinaitė;** g. 1916.XI.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1927 dirbo Kauno siuvyklose. 1932 įstojo į LKJS. Dirbo LKJS ir LKP Kauno rj. k-tų ryšininke. Už dalyvavimą 1935.V.1 demonstracijoje Kaune 1936 nuteista metus kalėti. Kalėjo Ukmergėje. Nuo 1937 Komunistų partijos narė. Su kitais spausdino rotatoriumi kom. lit-rą, organizavo streikus Kaune. Už rev. veiklą 1939 ištremta į Kulius. 1940.IV įkalinta Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—48 darbininkė Kaune, Astrachanėje, Ugliče (Jaroslavlio sr.), Vilniuje.

TÒKERIS Ruvinas [1917.III.25 Užpaliuose (Utenos rj.) — 1944.XII Kėdainių aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas statybininkas. Kilęs iš darbininkų. 1933 įstojo į LKJS, priklausė Kauno org-jai. Dirbo moksleivių pionierių organizatoriumi. Nuo 1937 Komunistų partijos narys, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK instruktoriumi. 1940—44 adm. darbuotojas įvairiose TSRS vietose. Žuvo kovoje su burž. nacionalistais.

TOLEĨKIAI — kaimas Utenos rj., Sudeikių apyl., 11 km į š. nuo Utenos, 1,5 km į v. nuo Alaušo ež.; kolūkio centras. 162 gyv. (1970). Yra Pusbėdžio pr. m-la (nuo 1957). 1959 buvo 183 gyv.

TOLEĨKIS Aloizas [g. 1931.IV.12 Gvalduose (Šilalės rj.)] — dailininkas. 1963 baigęs Lietuvos TSR Dailės in-tą (skulptūros specialybė), dirba Šiaulių Ped. in-to dėstytoju. Nuo 1963 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Sukūrė memorialinių paminklų, dekoratyvinių skulptūrų, skulptūrinių portretų, metalo kompozicijų.

Kūriniai: paminklai — žuvusių Kauno komjaunuolių (1963), revoliucionieriaus B. Grigo (su dail. D. Lukoševičiumi ir archit. P. Marengolcu, 1966; past. Šiauliuose 1968); portretai — brigadininkės J. Monstavičiūtės (1964), dail. G. Bagdonavičiaus (1965), boksininko J. Čepulio (1966); skulptūros — „Daina", „Madona" (abi 1966), ir kt.

TOLEĨKIS Silvestras [**Baužys;** 1861—1931 Tauragnuose (Utenos rj.)] — liaudies skulptorius. Pradėjo drožinėti piemenaudamas. Gyveno Tauragnuose, apie 1890—1907 — Medingėnų (Plungės rj.) ir Žarėnų (Telšių rj.) apylinkėse. Iš medžio išdrožė skulptūrėlių, kurioms būdingi Florijono, Izidoriaus, velnių siužetai.

Lit.: J. **Petrulis**, Senieji liaudies menininkai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 10.

TOLIĒJAI — kaimas Molėtų rj., Čiulėnų apyl., 8 km į š. r. nuo Molėtų, 1 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento; kolūkio centras. 147 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Sirvydžio, Sirvydžiuko, Eglyno ežerai. Yra girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1962), aštuonmetė m-la, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 93 gyv.

TOLIMĒNAI — kaimas 8 km į p. v. nuo Salako, 3 km į š. nuo Ažvinčio ežero. 1959 buvo 144 gyv., 1970 — 107. Š. dalis (55 gyv.) yra Zarasų rj., Salako apyl., p. dalis (52 gyv.) — Ignalinos rj., Kazitiškio apyl. Pr. m-la, biblioteka. Į š. nuo T. yra piliakalnis.

Piliakalnio aikštelė beveik apvali (26 m skersmens). Šlaituose — trys terasos. Viršutinė yra 0,7 m žemiau aikštelės, 6—8 m pločio; ji juosia piliakalnį iš visų pusių. Kiek žemiau v. ir š. šlaitus juosia vidurinė, 8—10 m pločio ir 15 m ilgio terasa. Dar žemiau yra 3 m pločio ir 10 m ilgio griovys, o už jo — apatinė, 7 m pločio ir 30 m ilgio terasa. Piliakalnio papėdėje randama sen. gyvenvietės pėdsakų (lipdytinės brūkšniuotosios keramikos liekanų).

TOLIÕČIAI — kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 4 km į š. v. nuo Šiaulių, prie geležinkelio ir plento į Kretingą. 116 gyv. (1970). Yra Šiaulių miškų ūkio gamybinių pastatų (garažas, remonto dirbtuvės), medelynas, Normančių girininkija. 1959 buvo 135 gyv.

TOLĨŠIAI — kaimas Kelmės rj., Vaiguvos apyl., 13 km į š. v. nuo Kelmės, 2 km į p. nuo Vaiguvos. 32 gyv. (1970). P. v. pakraščiu teka Knituoja (Ventos intakas). Kaimo š. pakraštyje yra apardytas kapinynas su griautiniais ir degintiniais kapais. Ariant žemę, rasta III—XVI a. žalvarinių segių, antkaklių, svarstyklės, kalavijų rankenų ir makščių apkalų, geležinių įmovinių ir plačiaašmenių kirvių, įmovinių ietigalių. Radiniai laikomi Kauno istorijos ir Šiaulių „Aušros" muziejuose. 1959 kaime buvo 35 gyv.

TOLIŪ̃NAI — kaimas Pasvalio rj., Pušaloto apyl., 10 km į p. r. nuo Joniškėlio, 5 km į š. r. nuo Pušaloto. 102 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Lėvuo (Mūšos intakas), iš v. prieina Toliūnų miškas. Ist. šaltiniuose T. minimi 1587 (9 kiemai, 10 valakų). 1959 kaime buvo 110 gyv.

TOLIŪ̃ŠIS Leonas [g. 1927.III.31 Nikėluose (Šilutės rj.)] — biochemikas, biologijos mokslų kandidatas (1963). 1951 baigęs Kauno Med. in-to farmacijos f-tą, dirba to in-to biol. ir org. chemijos katedroje; nuo 1965 docentas. Nuo 1962 TSKP narys. 1963—65 ir 1967 dar ir stomatologijos-farmacijos f-to prodekanas, nuo 1968 farmacijos f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių baltymų biosintezės klausimais.

TOLKĒVIČIUS Vitalijus [1901.II.19 Kuršėnuose — 1944.X.12 prie Leitgirių (Šilutės rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1918 Astrachanėje baigė realinę m-lą ir savanoriu įstojo į Raudonąją Armiją. 1918—32 buvo būrio vadas, karo komisaro sekretorius, pulko klubo viršininkas. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. 1921 Astrachanėje baigė kulkosvaidininkų vadų kursus, 1928 — Maskvoje kar. polit.

kursus. 1932—34 Ordžonikidzės pėstininkų mokyklos dėstytojas. 1937 baigė Maskvos Karo politinę akademiją. 1937—38 tos pačios akademijos kar. ped. f-to mokslo dalies viršininkas. 1938—40 liaudies švietimo skyriaus vid. m-lų inspektorius, Ž. ū. in-to dėstytojas Maskvoje. 1940.X—1941.IV Raudonosios Armijos 29 terit. korpuso agitacijos ir propagandos skyriaus viršininkas. 1941. IV—XII Pabaltijo karo apygardos, Šiaurės Vakarų fronto polit. v-bų vyr. instruktorius. Nuo 1941.XII Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos štabo komisaras, pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje. Žuvo fronte.

TÕLKIŠKĖS — kaimas Trakų rj., 8 km į p. r. nuo Aukštadvario, prie Vilkokšnio ežero š. v. galo; apylinkės centras. 111 gyv. (1959 ir 1970). Per kaimą teka Verknė (Nemuno intakas). Yra aštuonmetė m-la (1930—53 pradinė, 1953—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1952).

TOLKŪ̃NAI — **1.** Kaimas Alytaus rj., Miroslavo apyl., 11 km į p. v. nuo Alytaus, 3 km į p. r. nuo Miroslavo; kolūkio centras. 1959 buvo 297 gyv., 1970 — 289. Į r. nuo kaimo yra Tolkūnų ež., už jo — Obelijos miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1954), kultūros namai, biblioteka. Kaimo p. pakraštyje yra apardytas I t-mečio—II t-mečio pr. piliakalnis.

Pailgą įdubusią piliakalnio aikštelę iš visų pusių juosia maždaug 1—3 m aukščio pylimas. Aikštelėje žymus kultūrinis sluoksnis, kurio storis prie pylimo 80 cm. Piliakalnio š. r. papėdėje aptikta sen. gyvenvietė. Rasta lipdytinės (grublėtu ir lygiu paviršiumi) ir žiestosios (puoštos horizontalių linijų ornamentu) keramikos. T. piliakalnis dar vadinamas kaimyninių kaimų vardais: Pupasodžio, Žilvios.

2. Kaimas Varėnos rj., Nedingės apyl., 10 km į p. nuo Daugų, 3 km į r. nuo Nedingio ežero; kolūkio centras. 61 gyv. (1970). Yra parduotuvė (nuo 1952), pr. m-la (nuo 1924), biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 65 gyv.

TOLKŪ̃TĖ Genovaitė [**Gabrėnienė;** g. 1923.XII.21 Kaune] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1967). 1944—1948 Kauno jaunimo teatro aktorė. 1952 baigė Lunačiarskio teatrinio meno m-tą (Maskvoje). 1952—59 Kauno muzi-

kinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Zoja (M. Aliger „Zoja"), Kerubinas (Bomaršė „Figaro vedybos"), Pundukienė (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Nendrelė (K. Binkio „Generalinė repeticija"), Maša (L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas"), Martirija (F. Garsijos Lorkos „Bernardos Albos namai") ir kt.

TOLSTÓJININKAI — rusų rašytojo ir mąstytojo L. Tolstojaus (1828—1910) kai kurių etinių ir socialinių pažiūrų skleidėjai. L. Tolstojaus pažiūras T. traktavo vienpusiškai. Jie smerkė išnaudojimą, klasinį antagonizmą kapit. visuomenėje, propagavo moralinį asmenybės tobulėjimą, „dvasinę kultūrą", visuot. pakantumą ir meilę, kaip pagrindinę žmonių santykių formą. Neigė valst. prievartą, kar. prievolę, priešinimąsi smurtui ginklu. Skleidė vegetarizmo, savitvardos, seksualinio santūrumo idėjas. Nepripažino krikščionių bažnyčios apeigų ir bažnytinės hierarchijos.

Lietuvoje T. žinomi nuo XIX a. pabaigos. Aktyviausiai jie reiškėsi 1919—1930. B. Dūda, E. Levinskas leido žurnalus „Meilės keliais" (1922), „Atgimimas" (1923—24), kuriuose buvo keliamas uždavinys kurti naujas individo ir visuomenės gyvenimo formas, skelbiamas „asmenybės tobulinimo, brolybės ir tikrosios laisvės" šūkis. T. žurnalai buvo valdžios uždaryti, nes skelbė katalikų bažnyčios dogmoms priešingas idėjas. Tolstojininkas B. Dūda socialistų utopistų pavyzdžiu projektavo įkurti Lietuvoje gamybinį ž. ū. kooperatyvą. T. išvertė į liet. kalbą L. Tolstojaus brošiūrų etiniais klausimais („Kuo žmonės gyvena", 1919; „Kristaus mokslas, vaikams teikiamas", 1922; „Kodėl žmonės svaiginasi", 1928; „Dievui ar Mamonai?", 1929; „Pragaro atgijimas", 1930; „Žodis dvasininkams", 1931), t. p. tolstojizmą propaguojančių knygelių (A. Sergejenkos „Kas buvo Levas Tolstojus", 1929). T. pažiūros atspindėjo dalies iš valstiečių kilusios inteligentijos nepasitenkinimą politine Lietuvos santvarka, dideliu katalikų bažnyčios vaidmeniu politiniame ir kultūriniame gyvenime. Platesnių visuom. sluoksnių abstraktūs etiniai T. idealai nepatraukė, ir T. veikla greitai nutrūko.

TOLUTÍENĖ Birutė [g. 1927.III.20 Kaune] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1955). 1950 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1953 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Su kitais redagavo „Lietuvių kalbos žodyno" VI—VII ir I—II (II leid.) tomus. Parašė studiją „Antanas Juška leksikografas" („Literatūra ir kalba", t. 5, 1961), paskelbė straipsnių kalbos kultūros klausimais.

TOLŪTIS Kostas [g. 1924.VI.15 Šiauliuose] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—1953 Fizikos-technikos in-to moksl. bendradarbis. 1953—67 dirbo ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1967 Kauno Politechnikos in-to docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalų plastinę deformaciją; vieno tos srities išradimo autorius.

TOLŪTIS Rimantas Aleksandras [g. 1939.III.2 Šiauliuose] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1963 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1966 dirbo inžinieriumi Fizikos ir matematikos in-te. Nuo 1969 Puslaidininkių fizikos in-to inžinierius. Paskelbė moksl. straipsnių apie helikonines bangas puslaidininkiuose; padarė du išradimus.

TOLŪTIS Vytautas [g. 1921.IX.24 Šiauliuose] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Vilniaus universitetą. 1953—67 dirbo Fizikos ir matematikos institute: iki 1957 moksl. bendradarbis, 1957—65 puslaidininkių sektoriaus, 1965—67 plonų sluoksnių fizikos sektoriaus vadovas. Nuo 1967 Puslaidininkių fizikos instituto plonų sluoksnių fizikos sektoriaus vadovas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie elementarių bei sudėtingos chem. sudėties puslaidininkių ir dielektrikų plonų sluoksnių susidarymo bei rekristalizacijos kinetiką, plonų sluoksnių mikrostruktūros ir makrostruktūros ryšį su jo fiz. savybėmis, sudėtingos fazinės sudėties sistemų tyrimų metodiką, daugiasluoksnių struktūrų savybes, kietųjų fazių fiz. ir chem. sąveiką. Išrado plonasluoksnių diodų matricos gamybos būdą, atminties elementą — jonotroną (užpatentuotas ir Anglijoje, Austrijoje, Japonijoje, Prancūzijoje, VFR, JAV), naujo puslaidininkinio junginio (In_3Te_4) plonų sluoksnių gaminimo būdą.

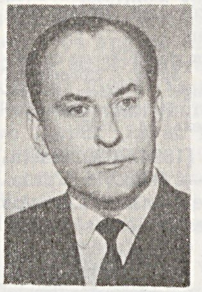

TÓMARIENĖ Sonė [**Pipiraitė**; g. 1913. VIII.19 Pajūralyje (Šilalės rj.)] — rašytoja. Baigusi Tauragės mkt. seminariją, nuo 1932 mokytojavo Tauragės aps. m-lose. 1939 išvyko į JAV. Studijavo Čikagos un-te. Nuo 1939 spausdina apsakymus, eilėraščius vaikams. Dalyvauja JAV lietuvių kultūrinėje veikloje. 1970 lankėsi Tarybų Lietuvoje. Išleido knygas vaikams: JAV ir Italijoje — „Saulės vestuvės" (1957), „Senolės pasakos" (1966), „Tinginė ir darbštutė" (1968), „Paskendusi pilis" (1968) ir kt.; Lietuvoje — „Trys lepūnai pagyrūnai" (1961), „Pasakų sparnai" (1962), „Užburtos birbynės" (1964), „Katinas puikuolis ir žvirblis gudruolis" (1967), „Rubino širdis" (1968), „Tinginė ir darbštutė" (1970).

TOMAŠÁUSKAS Marijonas [1868.XI.8 Antanave (Telšių rj.) — 1926.I.11 Kaune] — geologas. 1899 baigė Peterburgo Kalnakasybos in-tą. Dirbo Peterburgo geologijos k-te. 1902—23 Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose tyrė geležinkelių trasas ir anglies baseinus. 1924—25 dėstė Kauno un-te; nuo 1925 docentas, geol.-miner. katedros vedėjas. 1924 vadovavo geol. paieškų ekspedicijai š. Lietuvoje (jos ataskaita yra „Matematikos-gamtos fakulteto darbuose", 1926).

TOMÍZMAS — scholastinės filosofijos kryptis, pagrįsta filosofo ir teologo Tomo Akviniečio (1225—74) teorija; objektyviojo idealizmo teologinė forma. Katalikų bažnyčia T. kanonizavo ir remiasi juo kaip oficialia doktrina.

Tomistinė ontologija aukščiausia realybe laiko „grynąją būtį"— dieviškąjį pradą. Daug dėmesio skiria dievo buvimo įrodymams. T. naudoja savaip interpretuotas Aristotelio akto ir potencijos, esmės ir egzistavimo kategorijas, stengdamasis jomis racionaliai pagrįsti religines dogmas. Natūrfilosofijoje T. pasisavino Aristotelio mokslą apie pasyvią materiją ir aktyvią nematerialią formą. Kad ir pripažindamas proto vaidmenį gnoseologijoje, T. pabrėžia proto galimybių ribotumą ir skelbia apreiškimo tiesas esant aukštesnes už proto tiesas. Remdamasis tikėjimo ir žinojimo harmonijos principu, T. mėgina sutaikyti mokslą su religija.

Lietuvoje T. ėmė reikštis XVI a. antrojoje pusėje, įkūrus Vilniaus un-tą. Un-to filosofų scholastų darbuose T. iki XVIII a. buvo vyraujanti kryptis. T. koncepcijos ryškios M. Smigleckio, P. Vijanos ir kt. profesorių skaitytuose kursuose. Antra vertus, XVI—XVIII amžiuje Vilniaus un-te dėstoma scholastika buvo nevienalytė: šalia Tomo Akviniečio dažnai pateikiamos ir kitų scholastikos autoritetų (Augustino, Dunso Skoto, V. Okamo, F. Suareso) koncepcijos. Kartais Tomo Akviniečio pažiūros kritikuojamos. XVIII a. antrojoje pusėje tomizmas Lietuvoje sunyko ir ilgą laiką buvo kultivuojamas vien teologijos srityje. V. Europoje XIX a. antrojoje pusėje atgaivintas T. vadinamas **neotomizmu.** Lietuvoje XX a. pr. neotomizmą pradėjo propaguoti (ypač straipsniuose estetikos klausimais) A. Dambrauskas-A. Jakštas ir jo redaguojamas žrn. „Draugija". Vėliau A. Dambrauskas neotomizmo atsisakė. 1919—40 neotomizmas Lietuvoje buvo viena iš dviejų pagrindinių (šalia augustinizmo) neoscholastinės filosofijos krypčių. Jai atstovavo S. Šalkauskis, P. Kuraitis, M. Reinys, K. Paltarokas ir kt. Jie daugiausia populiarino V. Europos filosofų D. Mersjė, A. Šteklio, G. Manzerio, M. Grabmano, Ž. Mariteno teorijas. Ontologijos klausimus lietė P. Kuraitis, gnoseologijos — M. Reinys, P. Kuraitis. Ypač daug dėmesio buvo skiriama sociologijai. Remdamiesi teleologiniu antropologizmu, neotomistai S. Šalkauskis, K. Paltarokas, F. Kemėšis (kaip ir kt. krypčių neoscholastai) socialines problemas laikė moralinėmis, propagavo krikščioniškąjį socializmą, organinę valstybės teoriją, kritikavo ir šmeižė klasių kovos, socialinių revoliucijų, komunizmo teorijas. Neotomistinės kryptiės buvo filosofinis žrn. „Logos" (1921—1938).

Lit.: **B. Kuzmickas, J. Lazauskas, K. Rickevičiūtė,** Iš filosofijos istorijos, V., 1968 [p. 98—103].

TOMKĒVIČIUS Vytautas [g. 1930.VI.17 Klaipėdoje] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1949—50 Šilutės aps. laikraščio lit. darbuotojas. 1950—53 tarnavo Taryb. Armijoje. 1953—54 LLKJS

Šilutės rj. k-to II sekretorius, 1954—56 I sekretorius. Nuo 1955 TSKP narys. 1956—60 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1960—62 LKP Skuodo rj. k-to skyriaus vedėjas, 1962—65 LKP Mažeikių rj. k-to II sekretorius. Nuo 1965 Mažeikių rj. vykd. k-to pirmininkas.

TŌMKUS Juozapas [g. 1932.XII.27 Miežonyse (Kaišiadorių rj.)] — klimatologas, geografijos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigė Vilniaus un-tą. 1958—1963 Geologijos ir geografijos in-to, nuo 1963 — Lietuvos TSR MA Geografijos skyriaus moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie fenofazes ir jų ryšį su klimato sąlygomis, t. p. kitais klimatologijos klausimais.

TŌMKUS Vytautas [g. 1940.VII.29 Radviliškyje] — aktorius. 1961 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį fakultetą. 1961—62 Šiaulių, 1962—70 Kauno, nuo 1971 Akademinio dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Germanas (V. Panovos ,,Baltąsias naktis palydint"), Majakovskis (V. Majakovskio ,,Pirtis"), Krisas (A. Milerio ,,Visi mano sūnūs"), Simas (J. Marcinkevičiaus ,,Dvidešimtas pavasaris"), Girdvainis (E. Ignatavičiaus ir S. Motiejūno ,,Baltaragio malūnas"; pagal K. Borutos apysaką), Cezaris (V. Šekspyro ,,Antonijus ir Kleopatra"), Lenis (Dž. Steinbeko ,,Pelės ir žmonės"), Kukula (M. Domanskio ,,Atėjo naujas"); kino filmuose: Povilas (,,Žingsniai naktį"), Apuokas (,,Niekas nenorėjo mirti"), Jonas Tihu (,,Gladiatorius"), Jurgaitis (,,Birželis, vasaros pradžia"), ir kt.

TOMÓNIS Mindaugas [g. 1940.VIII.28 Vilniuje] — inžinierius chemikas technologas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1962 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1963 dirbo Daugėlių (Šiaulių rj.) stat. medžiagų kombinato inžinieriumi. 1966—69 Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbis, nuo 1969 Paminklų konservavimo in-to chem. laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie cemento ir betono kietėjimą.

TOMÓNIS Stasys [g. 1915.XII.1 Petrograde] — bibliografas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1960). Baigęs Kauno un-to teisių f-tą, 1939—44 dirbo tame f-te asistentu. 1946—48 Grož. lit-ros leidyklos redaktorius. Nuo 1948 Resp. bibliotekos bibliografas (nuo 1953 bibliografijos skyriaus vedėjas). Sudarė keliolika bibliografinių rodyklių (,,Kolektyviniai ūkiai", 1948; ,,Ką skaityti apie Visatą, Žemę ir Žmogų", 1951; ,,I. V. Mičiurinas", 1955, ir kt.). Period. spaudoje paskelbė straipsnių bibliografijos ir lit-ros klausimais. Išvertė Dž. Svifto ,,Lemuelio Guliverio, iš pradžių chirurgo, o paskui kelių laivų kapitono, kelionės į įvairias tolimas pasaulio šalis" (1947), D. Defo ,,Robinzoną Kruzą" (1949), V. Tekerėjaus rom. ,,Tuštybės mugė" (1952), V. Korolenkos, A. Kuprino ir kt. rašytojų kūrinių.

TŌMSENAS (Thomsen) Vilhelmas [1842.I.25 Kopenhagoje — 1927.V.12 ten pat] — danų kalbininkas. Studijavo Kopenhagos un-te, vėliau studijų tikslais lankėsi Helsinkio, Peterburgo, Leipcigo, Pragos, Vienos, Paryžiaus un-tuose. 1875—1913 Kopenhagos un-to profesorius. Tyrinėjo indoeuropiečių, finų-ugrų, tiurkų kalbas. Darbe ,,Suomių ir baltų (lietuvių-latvių) kalbų ryšiai" (1890) aprašė baltų kilmės žodžius finų-ugrų kalbose ir suomiškos kilmės žodžius baltų kalbose, nustatė šių žodžių fonetinio atliepimo dėsnius. Apie liet. kalbą T. skaitė paskaitas Kopenhagos un-te. 1912, T. švenčiant septyniasdešimtąsias gimimo metines, Tilžės Liet. lit-ros d-ja išrinko jį garbės nariu.

Ršt.: Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog, Köbenhavn, 1890; Samlede afhandlinger, 4 Bde., Köbenhavn—Kristiania, 1919—31; История языковедения до конца XIX века, М., 1938.

TONKŪNAS Juozas [1894.III.30 Stačiūnuose (Pasvalio rj.) — 1968.V.6 Vilniuje] — agronomas pievininkas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1956).

1918 baigęs Maskvos Ž. ū. in-tą, iki 1923 dirbo administracinį darbą Kaune, Marijampolėje. 1924 Kauno un-to docentas. 1924—41 Ž. ū. akademijos žemdirbystės katedros vedėjas; iki 1927 docentas, 1927—41 profesorius. Kelis kartus tobulinosi užsienyje; studijavo sėklų kontrolės ir lauko bei vegetacinių bandymų klausimus. 1927—28 Ž. ū. akademijos prorektorius, 1928—34 rektorius. 1934—39 švietimo ministras. 1941 represuotas. 1955—56 Dotnuvos selekcijos stoties agrotechnikos skyriaus vedėjas. 1956—62 Žemdirbystės in-to pievų ir ganyklų skyriaus vedėjas, nuo 1962 to skyriaus moksl. bendradarbis. Be to, nuo 1955 dėstė Ž. ū. akademijoje. T. yra vegetacinių bandymų Lietuvoje pradininkas (nuo 1925). Vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo (1925) pievų tręšimo tyrimus. Su kitais organizavo moksl. tyrimus bandymų stotyse (nuo 1925), be to, įsteigė pirmąją sėklų kontrolės stotį (1928 Akademijoje, prie Dotnuvos) ir jai vadovavo (iki 1939). Išleido brošiūrų, paskelbė apie 100 moksl. straipsnių pievininkystės ir žemdirbystės klausimais.

Ršt.: Lauko bandymai, K., 1940; Lauko bandymų metodas, V., 1957; **J. Tonkūnas** [ir kt.], Pašarinės žolės, pievos ir ganyklos, V., 1958; **J. Tonkūnas, L. Kadžiulis,** Pievos ir ganyklos, V., 1966.

Lit.: **L. Kadžiulis,** Tvirti mūsų pievininkystės pagrindai, [J. Tonkūno moksl. veikla].—,,Žemės ūkis", 1969, Nr. 4.

TOPORŌVAS (Топоров) Vladimiras Nikolajevičius [g. 1928.VII.5 Maskvoje] — rusų kalbininkas baltistas, filologijos mokslų kandidatas (1955). 1951 baigė Maskvos un-tą. Nuo 1954 TSRS MA Slavistikos in-to mokslinis bendradarbis. Paskelbė straipsnių baltų ir slavų kalbų santykių, jų tyrinėjimo istorijos, baltų kalbų ist. gramatikos, toponimikos, etimologijos klausimais. Su O. Trubačiovu parašytoje monografijoje apie

Aukštutinės Padneprės hidronimiją patikslino senąsias baltų teritorijos ribas, patvirtindamas ir išplėtodamas K. Būgos šiuo klausimu skelbtus teiginius. Pirmasis pradėjo struktūriniais metodais tyrinėti liet. tautosaką.

Ršt.: **В. Иванов, В. Топоров,** К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков, М., 1958; Новейшие работы в области изучения балто-славянских языковых отношений.— ,,Вопросы славянского языкознания", т. 3, М., 1958; Очерк истории изучения древнейших балто-славянских языковых отношений.— ,,Ученые записки Института славяноведения", т. 17, М., 1958; О балтийских следах в топонимике русских территорий.— ,,Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2, V., 1959; **В. Топоров, О. Трубачев,** Балтийская гидронимия Верхнего Поднепровья.— Ten pat, t. 4, 1961; Из истории изучения древнейших балто-славянских языковых отношений.— ,,Ученые записки Института славяноведения", т. 23, М., 1962; О некоторых архаизмах в системе балтийского глагола.— ,,International Journal of Slavic Linguistics and Poetics", vol. 5, 's Gravenhage, 1962; **В. Топоров, О. Трубачев,** Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, М., 1962; Из области балто-славянских фольклорных связей.— ,,Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 6, V., 1963; Несколько замечаний о структуре флективной парадигмы литовского глагола в связи с проблемой порождения глагольных форм.— ,,Kalbotyra", t. 14, V., 1966; Несколько соображений о структуре литовской народной баллады.— ,,Poetics. Poetyka. Поэтика", vol. 2, The Hague—Paris —Warszawa, 1966.

TÒRBJORNSONAS (Torbiörnsson) Torė [1814—1948] — švedų kalbininkas. 1901—05 Upsalos un-to slavų kalbų katedros docentas, 1931—48 profesorius. 1905—29 Upsalos g-jos mokytojas. Parašė moksl. darbų liet. kalbos akcentologijos klausimais.

Ršt.: Die litauischen Akzentverschiebungen und der litauische Verbalakzent, Heidelberg, 1924; Die Akzentuierung der Ordinalzahlen im Slavo-Baltischen, Upsala, 1934; Litauische Akzentfragen. — ,,Archivum Philologicum", kn. 5, K., 1935.

TÒRNAU Aleksandras [1895.IX.21 Adakave (Tauragės rj.) — 1938.VIII.15 Kaune] — visuomenės veikėjas. Kilęs iš dvarininkų. 1913 baigė Mintaujos g-ją. 1913—16 studijavo Petrogrado Politechnikos in-te, paskui tarnavo Rusijos kariuomenėje, baigė Peterhofo karo m-lą. 1918 grįžo į Lietuvą. 1919—20 Telšių aps. intendantas; dirbo žemės ūkio, vartotojų ir kredito kooperacijose. 1922—1927 ž. ū. kooperatyvų s-gos ,,Žemaitūkis" pirmininkas. Nuo 1923 Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS) veikėjas; 1924—25 LVLS CK gen. sekretorius. LVLS atstovas II ir III seime. Veikė Lietuvos Jaunimo s-goje (1934—1935 centro v-bos narys). 1926.XII.6—8 vykusiame LVLS suvažiavime kvietė imtis priemonių prieš fašizmo grėsmę. 1927 kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1929—32 vienas iš opozicinio savaitraščio ,,Žemaitis" redaktorių. 1931 baigė

Kauno un-to teisės f-tą. 1931—32 advokatas Telšiuose, 1932—38 Kaune. 1935 dalyvavo antifašistinėje liaudies fronto šalininkų veikloje. Bendradarbiavo liaudininkų ir kooperacijos spaudoje.

TÕRNAU Eduardas Danielius [g. 1931. I.3 Kaune] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1968). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—1959 Kauno ir Vilniaus avalynės f-kuose dirbo meistru, cecho ir laboratorijos viršininku. 1959—63 Valstybinio mokslo ir technikos k-to vyr. specialistas. Nuo 1963 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie polimerų struktūrą ir jos įtaką polimerų fiz. bei chem. kitimams.

Ršt.: Kietųjų odų sukirtimas, V., 1963.

TÕRNAU Jurgis [g. 1919.VI.28 Telšiuose] — kultūros darbuotojas, filologijos mokslų kandidatas (1968), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1969). 1938 baigęs Telšių g-ją, iki 1941 studijavo Kauno un-to technikos f-te. 1940—41 dirbo Vidaus reikalų m-jos spaudos ir d-jų skyriuje, Vyriausiojoje lit-ros ir leidyklų v-boje. 1942—46 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1944 TSKP narys. 1946—47 Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko padėjėjas. 1947—52 dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1949 baigė Visasąjunginio Neakivaizdinio juridinio in-to Vilniaus filialą. 1953—62 Grož. lit-ros leidyklos vyriausiasis redaktorius. 1962—68 žrn. „Mokslas ir gyvenimas" atsakingasis sekretorius. Nuo 1968 Vilniaus un-to bibliotekos direktorius. Išleido studiją apie tarybinius liet. romanus „Romano autoriaus rūpesčiai" (1966). Parengė albumą „Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas. Mokslinė biblioteka. 400" (1970).

TÕRNAU Mūza [g. 1932.V.8 Kaune] — gydytoja oftalmologė, medicinos mokslų kandidatė (1967). 1956 baigusi Kauno Med. in-tą, iki 1961 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1959 TSKP narė. Nuo 1961 Kauno Med. in-to akių ligų katedros asistentė; 1967—70 dar ir Kauno resp. klinikinės ligoninės akių ligų skyriaus vedėja, nuo 1970 Kauno miesto ir zonos vyriausioji okulistė. Paskelbė moksl. straipsnių apie glaukomos diagnostiką, sergančiųjų glaukoma dispanserizavimą ir kitais oftalmologijos klausimais.

TORŪNĖS TAIKÀ — Lietuvos ir Lenkijos sutartis su Kryžiuočių ordinu, sudaryta 1411.II.1 Torunėje (Lenkija). Ja buvo juridiškai užbaigtas 1409—10 karas. Šia sutartimi Lietuva iki Jogailos ir Vytauto gyvos galvos atgavo 1398, 1405 sutartimis ordinui perleistą Žemaitiją, kuri, 1409 sukilusi, dar prieš karą išsivadavo iš kryžiuočių. Lenkija teatgavo Dobrinės žemę, kryžiuočių užimtą per karą. Ordinas pasižadėjo sumokėti 100 000 kapų Pragos grašių kontribucijos. Visi šiame kare paimti belaisviai turėjo būti paleisti be išpirkimo. T. t. garantavo abiejų pusių pirkliams susisiekimo ir prekybos laisvę. Sutartyje nepakankamai atsispindėjo lietuvių ir jų sąjungininkų pergalė Žalgiryje. Tai atsitiko dėl to, kad po 1409—10 karo nebuvo likviduota visa ordino armija. T. t. nepatenkino nė kryžiuočių, ir greit prasidėjo jų nesutarimai su Lietuva ir Lenkija.

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 140—141]; **B. Dundulis,** Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., V., 1960; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964 [p. 274—277].

TOTORÁITIS Jonas [1872.XII.24 Bliuviškiuose (Šakių rj.) — 1941.VI.21 ten pat] — istorikas. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, Friburo (Šveicarija) un-te, ten 1904 apgynė disertaciją apie Mindaugo laikų Lietuvą (1932 išleista liet. kalba). Rinko tautosaką ir perdavė J. Basanavičiui (kuris ją panaudojo savo darbui „Levas lietuvių pasakose"), („Lietuvių tauta", 1907). 1905 dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje. 1906 redagavo klerikalinį laikr. „Šaltinis". 1911—14 dėstė Seinų kunigų seminarijoje. I pasaul. karo metais gyveno Mogiliove (BTSR). Po Vasario revoliucijos Petrograde redagavo klerikalinį laikr. „Vadas". 1917 atvyko į Vilkaviškį, aktyviai veikė „Žiburio" d-joje. 1918—23 Marijampolės „Žiburio" g-jos mokytojas. 1921 įsteigė Marijampolės marijonų g-ją; iki 1937 buvo jos direktorius ir mokytojas, vėliau marijonų kunigų seminarijos rektorius. Be to, 1923—37 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-te dėstė Lietuvos istoriją, istorijos metodologiją, paleografiją, naujųjų amžių istoriją. Tyrinėjo Lietuvos istorijos šaltinius Vatikano archyve. Parašė vidurinių (1926) ir naujųjų (1923) amžių visuot. istorijos vadovėlius, darbų, skirtų Lietuvos katalikų bažnyčios ir Užnemunės miestelių istorijai, jų tarpe „Sūduvos Suvalkijos istoriją" (t. 1, 1938; t. 2 neišspausdintas), „Lietuvos bažnyčios istoriją" (neišspausdinta). Jo istorijos mokslo darbams būdingos ryškios klerikalinės koncepcijos.

TOTÕRIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Aukštadvario apyl., 4 km į p. nuo Aukštadvario, prie kelio į Onuškį. 135 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1949). Prie kaimo buvo pilkapynas. Išlikęs 1 pilkapis (1 m aukščio, 7 m skersmens). 1959 kaime buvo 163 gyv.

TOTÕRIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Trakų miesto v. pakraštyje. Plotas 76 ha, didž. gylis 20,9 m, vid. gylis 10,1 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2120 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 5180 m. Krantai žemi. Šiaurėje jungiasi su Galvės ež. Įeina į Trakų landšaftinį draustinį. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TOTÕRIUS Stasys [g. 1888.V.5 Igliaukoje (Kapsuko rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1947). 1914 baigė Peterburgo un-to matematikos f-tą. 1914—18 mokytojavo Rusijos gimnazijose. 1918—25 Marijampolės realinės g-jos mokytojas, 1924—25 direktorius. 1925—26 Rygiškių Jono gimnazijos mokytojas. 1927 Tauragės aukštesniosios komercinės m-los mokytojas, 1926—27 Alytaus g-jos, 1927—33 Mažeikių g-jos direktorius. Dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos ir Lietuvos Mokytojų prof. s-gos veikloje. 1940.VI—IX Alytaus aps. viršininkas. 1940—41 Alytaus g-jos direktorius, 1941—45 mokytojas, 1945—51 Alytaus švietimo skyriaus vedėjas. 1947—55 Lietuvos TSR AT deputatas. 1951—57 Alytaus ped. m-los direktorius. Nuo 1951 TSKP narys. Pensininkas.

Lit.: **M. Meškauskienė,** Žvelgiu į tolius, V., 1969 [p. 326—329].

„TOWARZYSZ" („Draugas") — Lenkijos Socialistų partijos Lietuvoje Kauno organizacijos laikraštis, ėjęs 1906 lenkų kalba.

TOVIÁNSKAS Tadas [g. 1928.I.21 Paežeriuose (Kėdainių rj.)] — miškų ūkio inžinierius, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1952 baigęs Leningrado Miškų technikos akademiją, iki 1956 dirbo Leningrado miškų aviacijos tresto inžinieriumi taksatoriumi. 1956—57 Lietuvos TSR Valstybės kontrolės m-jos kontrolierius, 1957—62 Miškų ūkio ir miško pramonės m-jos, 1966—67 Miškų techninio ekonominio tyrimo laboratorijos inžinierius, 1967—69 „Miško projekto" Lietuvos kontoros (Kaune) inžinierius taksatorius. Nuo 1969 Ž. ū. akademijos moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie miškų taksaciją ir aeronuotraukų panaudojimą miškų tvarkymui sklypiniu metodu.

TRACHOMÀ [gr. *trachys* — šiurkštus] — infekcinis lėtinis akių vokų jungiamosios plėvelės uždegimas. T. sukelia virusas, patenkantis į akis dažniausiai per nešvarius bendrai naudojamus daiktus (rankšluosčius, nosines, pagalves). T. plisti labai padeda blogos socialinės ir buitinės sąlygos, higienos įpročių stoka.

Liet. liaudis painiojo T. su kitomis akių ligomis ir vadino ją akių kaltūnu, akių karščiu. Iki XIX a. pr. akių ligos (taigi, ir T.) buvo gydomos įv. vaistiniais augalais, profilaktikai rekomenduojamos higienos taisyklės. 1641 pirmą kartą Lietuvoje T. (akių kaltūną) aprašė J. Mlodzenovskis. Vilniaus un-to profesorius Joz. Frankas 1818 gana išsamiai ir teisingai išnagrinėjo T. kliniką. Higienos taisykles, padedančias apsisaugoti nuo T., propagavo Vilniaus un-to profesorius V. Herberskis. Šiek tiek žinių apie T. ir jos gydymą yra XIX a. pr. Vilniaus gydytojo J. Šimkevičiaus darbuose. Ligoniai, sergantys T., XIX a. pr. buvo gydomi Vilniaus un-to klinikose (dažniausiai chirurginėje).

1893 pradėjo veikti vad. skrajojamieji būriai (gydytojų ir med. seserų

brigados), kurie gydė sergančiuosius trachoma. Tokia brigada 1903 dirbo Zarasuose, 1913 — Trakuose. XX a. pradžioje T. buvo viena iš labiausiai paplitusių ligų Lietuvoje. Daug duomenų apie jos paplitimą pateikė 1914 P. Avižonis med. daktaro disertacijoje „Kauno gubernijos Šiaulių apskrities Gruzdžių ir Lygumų valsčių lietuvių akių ligos ir aklumas". Tais duomenimis, sergantieji trachoma 1910 Kauno gub. sudarė 35,2% visų med. pagalba pasinaudojusių akių ligonių, Suvalkų gub.— 43,4%. 60,3% sergančių T. nepagydomai apakdavo. 1921 T. sirgo 26% prieglaudų vaikų. Gyd. E. Kutorgienės duomenimis, 1920—25 T. sirgo 20—25% visų Lietuvos gyventojų, t. y. 400—500 tūkst. žmonių (iš jų 1500 apako). T. sėkmingai gydė, su ja kovojo daugelis gydytojų (V. Alseikienė, P. Avižonis, E. Kutorgienė, J. Nemeikša ir kt.), tačiau dėl akių gydytojų ir specializuotų akių ligų gydymo įstaigų stokos, gydytojų susitelkimo didesniuosiuose miestuose, gydymo brangumo med. pagalba neturtingiesiems kaimo gyventojams, kurie daugiausia ir sirgo T., buvo sunkiai prieinama.

1941.II Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė nutarimą apie privalomą T. gydymą. Buvo įsteigta T. dispanserių, visus sergančiuosius T. pradėta gydyti. Vok. faš. okupacijos metu susirgimų T. vėl padaugėjo. Po D. Tėvynės karo atidaryti 3 T. dispanseriai (Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose), sergantiesiems akių ligomis suteikta daugiau lovų gydymo įstaigose (1940 buvo 196 lovos, 1950 — 238, 1955 — 266), daugelyje miestų (Lazdijuose, Šakiuose, Vilkaviškyje ir kitur) įsteigti laikini 10—15 lovų stacionarai T. gydyti. 1955.XII Lietuvos TSR MT priėmus nutarimą „Dėl priemonių trachomai likviduoti respublikoje", buvo pradėtas masinis profilaktinis gyventojų tikrinimas, intensyvus sergančiųjų T. gydymas. Buvo patikrintos beveik visų Lietuvos gyventojų akys, gyventojai supažindinti su T. diagnostika, gydymu ir profilaktika. Susirgimų T. ėmė sparčiai mažėti (1938 jų buvo 80—100 tūkst., 1957 — 3180). 1962 trachoma Lietuvoje likviduota.

Lit.: L. Abraitienė, Kovos su trachoma rezultatai LTSR.—„Sveikatos apsauga", 1957, Nr. 12.

TRAGÈDIJA [gr. *tragōidia*] — dramos žanras; kūrinys, kuriame vaizduojami stiprūs herojų pergyvenimai, kova ir žuvimas. T. pasižymi aštriu konfliktu, kurį nulemia tai, jog herojai aukojasi aukštiems tikslams arba atsiduria neišsprendžiamų gyvenimo prieštaravimų situacijoje. T. klestėjo sen. Graikijoje (jas rašė Eschilas, Sofoklas, Euripidas), renesanso laikotarpiu Anglijoje (K. Marlas, V. Šekspyras). Reikšmingą vaidmenį T. žanro raidoje suvaidino pranc. ir vok. klasicizmo bei Švietimo epochos rašytojai (P. Kornelis, Ž. Rasinas, Volteras, F. Šileris). Rusų lit-roje vertingų T. žanro kūrinių parašė A. Puškinas (XIX a.), K. Treniovas, V. Višnevskis (taryb. laikotarpiu).

Liet. lit-roje T. žanro bruožų pradėjo rastis XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. A. Fromo-Gužučio istorinės ir mitologinės tematikos dramose („Kauno pilies išgriovimas 1362 m.", „Jūratė marių karalienė") vaizduojamos tragiškos situacijos, bet veikėjų paveikslai stokoja tragedinio monumentalumo ir reikšmingumo. Mėgėjų scenoje populiari buvo M. Šikšnio istorinė tragedija „Pilėnų kunigaikštis", kurios siužetą sudaro legendinio liet. kun-ščio Margio herojiško žuvimo istorija. Nauja liet. T. raidos pakopa — Vydūno dramos. „Amžinoje ugnyje" (1913), „Pasaulio gaisre" (1928) ir kt. veikaluose tragiškos kolizijos siejamos su filosofinėmis tautos kultūrinės egzistencijos, žmogaus dvasinio atsparumo problemomis. Vydūno tragedijų veikėjai — ryškios herojinės asmenybės. Vydūnas siekė tragedinės formos monumentalumo, vadovaudamasis antikinės T. tradicija. Šekspyriško tragizmo tendencija puoselėjama V. Krėvės dramaturgijoje. V. Krėvės „Šarūno" (1911) ir „Skirgailos" (1925) herojų psichologiją, stiprius pergyvenimus sąlygoja lemtingi visuom. polit. gyvenimo bei pasaulėžiūros prieštaravimai. Tos pačios krypties yra ir V. Mykolaičio-Putino „Valdovas" (1930), kuriame tragiška psichologinė kolizija, apimanti plačią emocinių pergyvenimų gamą, išauga iki simbolinės prasmės konflikto tarp laisvės ir smurto.

Naujų bruožų liet. T. įgijo taryb. laikotarpiu. B. Sruogos „Apyaušrio dalioje" (1945) tragiškos socialinės baudžiauninkų sukilimo prieš ponus kolizijos jungiamos su lyrizmo tendencijomis, liaudies herojiškumo ir laisvės ilgesio poetizavimu. J. Grušo ist. tragedijoje „Herkus Mantas" (1957) vaizduojamos sen. prūsų kovos su kryžiuočiais, intelektualiniu aspektu ryškinamas humanistinių idealų susidūrimas su religiniu fanatizmu, smurtu. J. Grušo drama „Adomo Brunzos paslaptis" (1966) — vienas ryškiausių bandymų atskleisti sudėtingus savo epochos žmonių pergyvenimus, moralinio žlugimo šiurpą. Just. Marcinkevičius dramoje-poemoje „Mindaugas" (1968) tragedinį mastą įgyja prieštaravimai tarp ist. misijos vykdymo, pareigos tėvynei ir žmogiškumo; kūrinyje sprendžiamos tautos ir asmenybės likimo esminės problemos, intensyviai plėtojamas pagr. herojaus vidinis konfliktas ir lyr. refleksijos.

Lit.: J. Lankutis, Lietuvių dramaturgija, V., 1958; Lietuvių literatūros istorija, t. 2—4, V., 1956—68; J. Josadė, Prasmingos tragedijos pagrindas.—„Pergalė", 1958, Nr. 7; J. Lankutis, Makbetiška tragizmo dvasia.—„Pergalė", 1967, Nr. 5.

TRAGIKOMÈDIJA — dramos žanras kuriame jungiami tragizmo ir komizmo elementai. Tragikomedijoje vyrauja „juokas pro ašaras", karti ironija, joje neretai sutirštinamos spalvos, vartojami paraboliniai siužetai, groteskas, psichologinio šoko efektai. T. ypač populiari XX a. dramaturgijoje. Ikitaryb. metais T. liet. dramaturgijoje buvo mažai paplitusi. Tarybiniai rašytojai pradėjo naudoti T. žanrą (kartu su įvairiomis naujomis dramaturginės išraiškos priemonėmis), siekdami atskleisti paradoksalius XX a. žmonių buities, moralės, psichologijos prieštaravimus. T. požymiai būdingi K. Sajos dramoms „Jo ekscelencija Vabalas", „Maniakas", „Oratorius", „Pranašas Jona", „Mamutų medžioklė" ir kitoms, J. Grušo dramai „Meilė, džiazas ir velnias".

TRAIDÉNIS [m. 1282] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1270—82). Manoma, kad T. tėvonija buvo Lietuvos žemė — teritorija tarp Neries ir Nemuno vidurupio; jos centras — Kernavė, buvusi tos žemės š. dalyje. T. kariavo su Volinės ir Haličo kun-ščiais dėl Juodosios Rusios žemių, t. p. su lenkais, ypač su mozūrais, kuriuos norėjo užimti. Labai daug kariavo su Livonijos ordinu. 1270 žiemą T. vadovaujama liet. kariuomenė įsiveržė į Saremos salą ir grįžo su dideliu grobiu. Netoli Kerusės, ant ledo, lietuvius pasitiko ordino kariuomenė, kurią lietuviai sumušė (žuvo magistras Otas, 52 riteriai ir 600 kitų karių). Pasitelkęs rusus, T. mėgino sunaikinti tvirtą Daugpilio pilį, bet neįstengė. 1279 Livonijos ordinas surengė didelį žygį į T. tėvoniją, norėdamas paimti Kernavę. Kernavės neįveikusi, bet apiplėšusi kraštą ir išžudžiusi daug žmonių, ordino kariuomenė patraukė į Rygą. Skubiai surinkta T. vadovaujama liet. kariuomenė prie Aizkrauklės (Latvijos TSR, Pliavinių rj.) pasivijo ordino kariuomenę ir ją sumušė (žuvo magistras Ernestas fon Rasburgas, 71 riteris ir daug kitų karių). T. pergalės ties Keruse ir Aizkraukle buvo didžiausi po Saulės ir Durbės kautynių XIII a. lietuvių laimėjimai prieš ordiną. T. rėmė sukilusius prieš ordiną žiemgalius, padėjo sūduvių kun-ščiui Skomantui kovoti su Kryžiuočių ordinu, globojo į Lietuvą atbėgusius prūsus.

TRAINÁIČIAI — kaimas Kelmės rj., Tytuvėnų apyl., 4 km į š. r. nuo Tytuvėnų. 173 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs Tytuvėnų tyrelio v. pakraštyje. Dar XX a. pr. kaimas buvo vadinamas Vizgiais. 1959 buvo 227 gyv.

TRAINÝS Kazys Vytautas [g. 1938. VIII.12 Vaiškūnuose (Švenčionių rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1963 baigęs Vet. akademiją, dirba joje ped. darbą. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių citologijos klausimais.

TRAINÝS Vladas [iki 1918 **Rimša;** 1902 Svėdasuose (Anykščių rj.) — 1943.IV.6 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1914 persikėlė į Petrogradą. 1916, mokydamasis Tartu, platino bolševikų atsišaukimus. Po 1917 Vasario revoliucijos Petrograde buvo jaunimo s-gos „III Internacionalas" Narvos rj. k-to sekretorius. 1918 rudenį dirbo pirmosiose Vilniaus komjaunimo org-jose, buvo Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos Vilniaus

k-to sekretorius. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1919 prisidėjo prie komjaunimo Karlo Libknechto kar. būrio Vilniuje ir Rozos Liuksemburg kar. būrio Ukmergėje kūrimo, buvo pastarojo kariu. 1919 vasarą pradėjo dirbti Raudonosios Armijos 16 armijos ypatingajame skyriuje Bobruiske (BTSR), 1922 — Maskvos kar. apygardos ypatingajame skyriuje. 1928—37 adm. darbuotojas Maskvos srityje, Žemutinės Volgos, Stalingrado kraštuose.

TRAINIŠKIO EŽERAS, Gruodiškis, — ežeras Ignalinos rj., 9 km į š. v. nuo Ignalinos, 2 km į r. nuo Ginučių, 0,2 km į p. nuo Baluošo ež. Plotas 24 ha, didž. gylis 10,5 m. Ežero ilgis 900 m, didž. plotis 620 m, kranto linijos ilgis 2840 m. Š. ir r. krantai aukšti, miškingi, kiti — žemesni. Dugne sapropelis. Ežero š. r. pakrantėje yra Trainiškio kaimas. Prie ežero auga 6 m perimetro ąžuolas; jis paskelbtas gamtos paminklu.

TRĀKAI — miestas Lietuvos TSR pietryčiuose, 23 km į v. nuo Vilniaus; rajono centras. 4691 gyv. (1970). Teritorija 1077 ha (1969); iš jų 142 ha užstatyta, 110 ha užima želdiniai (4 ha — miesto parkas, 40 ha — Užutrakio parkas), apie 550 ha — 6 ežerai: *Galvė, Gilušis, Luka,* Nerespinis, Olauka, *Totoriškių ežeras.* Šiaurės vakaruose miesto riba siekia Akmenos, šiaurės rytuose — Skaisčio, pietuose — Babruko, vakaruose — Plomėnų ežerus. T. su apylinkėmis sudaro *Trakų draustinį.* Miesto pagr. dalis (senamiestis) įsikūrusi p-lyje tarp susisiekiančių Galvės, Totoriškių ir Lukos ežerų. Per sąsiaurį, jungiantį Galvės ir Totoriškių ežerus, 1965 pastatytas gelžb. tiltas. Dvi artimiausias Galvės ež. salas — Pilies ir Karvinę — su miesto centru jungia mediniais pėsčiųjų tiltas. Plano struktūra linijinė. Yra 25 gatvės; bendras jų ilgis 22 km. Vandentiekio tinklų ilgis 3,9 km (1969), kanalizacijos 3,0 km. Pagr. gatvėmis kursuoja autobusai (nuo 1966). Yra autobusų ir geležinkelio stotys, autotransporto kontora (nuo 1966), kuriai 1968 priklausė 108 sunkvežimiai, 24 autobusai, 7 taksiai. Geležinkelio atšaka jungia T. su Vilniaus—Gardino glžk. Per T. eina Vilniaus—Prienų plentas. Be to, keliai jungia T. su Vieviu, Rūdiškėmis, Semeliškėmis. Yra buitinio aptarnavimo kombinatas (nuo 1950), 205 vietų ligoninė (įk. 1905), tuberkuliozės dispanseris (nuo 1960), vid. m-la (1945—47 pradinė, 1947—49 prog-ja), mokykla-internatas (nuo 1957), muz. m-la (nuo 1967), 2 vaikų darželiai-lopšeliai (įst. 1945 ir 1966), kultūros namai (nuo 1949), 2 bibliotekos, kino teatras, ist. muziejus (nuo 1948). Leidžiamas laikr. „Spartuolis" (nuo 1962; 1945—50 ėjo „Trakiečių šūkis", 1950—62 „Pergalės vėliava"). Trakai — sportininkų, turistų ir poilsiautojų mėgstama vieta. Veikia 52 vietų viešbutis, 142 vietų kempingas (nuo 1967), 300 vietų turistų bazė (nuo 1959), jachtklubas (nuo 1934), 2 irklavimo bazės; vasarą veikia 2 pionierių stovyklos, kuriose 1968 vasarojo apie 600 vaikų. Galvės ežere vyksta vandens sporto varžybos. 1968 vasarą miestą aplankė per 300 000 žmonių.

Trakuose nemažai istorijos ir architektūros paminklų. Galvės ežero Pilies salos pilis (past. XV a. pr.) — sąjunginės reikšmės archit-ros paminklas, p-lio pilies (past. XIV a.) griuvėsiai — resp. reikšmės archit-ros paminklas (ž. *Trakų pilys*). Be to, T. bažnyčia (past. XVI a.; iš pradžių buvo gotikinė, XVII a. pradžioje perstatyta pagal baroko reikalavimus) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. T. senamiestis su karaimų gyv. namais (statytais XIX a.—XX a. pr.), karaimų kinesė, buvusio bernardinų vienuolyno (past. XVII a.) rūsiai, XVIII a. koplytstulpis — vietinės reikšmės architektūros paminklai.

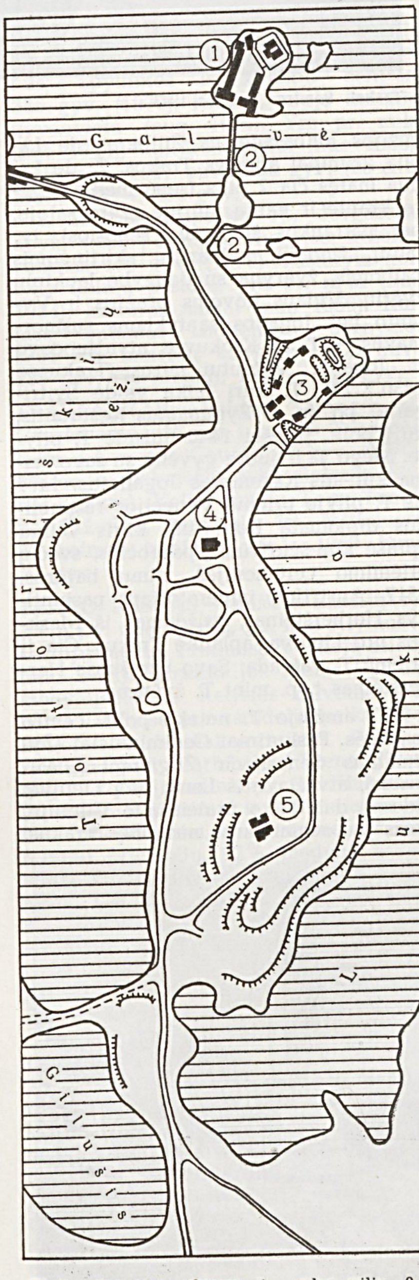

Trakų situacijos planas: *1* — salos pilis, *2* — tiltas, *3* — pusiasalio pilis, *4* — bažnyčia, *5* — bernardinų vienuolyno griuvėsiai

ISTORIJA. Lietuvos metraščiuose rašoma, kad 1321 didysis kun-štis Gediminas pastatęs Trakuose pilį ir perkėlęs į juos savo sostinę iš Kernavės, o 1322 perkėlęs sostinę iš T. į Vilnių. Tačiau Trakų vardu iki XIV a. antrosios pusės buvo vadinami dabartiniai Senieji Trakai (4 km į p. r. nuo T.). Dab. Trakai susikūrė vėliau už Senuosius Trakus. Gediminui mirus, T. tapę jo sūnaus, Trakų ir Žemaičių kun-ščio Kęstučio sostine, kurią jis čia atkėlęs iš Senųjų Trakų. Spėjama, kad T. gyvenvietė atsirado kartu su pilimi (ž. *Trakų pilys*). Galimas daiktas, kad T. pilis buvo pastatyta kaip forpostas Vilniui saugoti. Nuolat priešų puldinėjami, T. buvo stipriai fortifikuoti; svarbesniuosius kelius į T. saugojo Senųjų Trakų, Strėvos, Bražuolės, Daniliškių ir kt. piliakalniai su gynybiniais įrenginiais. Spėjama, kad ir įvažiavimai į T. buvo apsaugoti fortifikaciniais įrenginiais. Prasidėjus intensyvioms kovoms su kryžiuočiais, jų kronikose T. minimi dažniau. Kronikininkas Posilgė rašo, kad kryžiuočiai, maršalo Gotfrido fon Lindeno vadovaujami, 1377.II.2 puolė T., bet nepajėgę paimti pilies, sudegino gynybinių sienų neturintį miestą ir pasitraukė. Kronikininkas Vygandas Marburgietis, paminėjęs tą patį įvykį, pridūrė, kad 1377 kryžiuočiai T. žemėje buvo apgulę naują pilį. Spėjama, kad ji buvusi pusiasalyje. 1379 Trakuose Lietuvos kun-ščiai (Kęstutis, Jogaila, Vytautas ir Lengvenis) pasirašė su abiem Kryžiuočių ordino magistrais 10 metų sutartį dėl medžioklės, prekybos ir pasienio gyventojų įkurdinimo. Šioje sutartyje Kęstutis vadinamas T. kun-ščiu. T. vaidmuo ypač iškilo po Algirdo mirties, kai 1381—82 Kęstutis ir Vytautas dėl T. kovojo su Jogaila. Kai 1382 Jogaila suėmė Kęstutį su Vytautu, T. atiteko Jogailos broliui Skirgailai. Kęstutį Krėvoje nužudžius, Vytautas, pabėgęs pas kryžiuočius, surengė žygį į Lietuvą, norėdamas paimti T. pilį ir atsiimti savo tėviškę — T. kun-stę. Jis drauge su kryžiuočiais atsigabeno akmens svaidomųjų mašinų bei bombardų aukštoms T. pilies sienoms griauti ir po kelių savaičių (1383.IX.11) pilį paėmė. Vygando kronikoje paminėta, kad ją Kryžiuočių ordino magistras pavedė valdyti Vytautui, o Vytautas netrukus atstatė išgriautą pilies sieną. 1383.XI.3 pilį atsiėmė Jogailos ir Skirgailos vadovaujama kariuomenė, mašinomis išgriovusi vieną mūro sieną, bet Vytautas toliau titulavosi T. kun-ščiu. 1384 jis, susitaikęs su Jogaila, grįžo į Lietuvą, tikėdamasis atgauti T., bet Jogaila buvo atidavęs juos broliui Skirgailai. Praradęs viltį geruoju atgauti T., Vytautas antrą kartą pabėgo pas kryžiuočius ir, jų padedamas, ruošė žygius į Lietuvą. 1391 rudenį kryžiuočių magistro K. Valenrodo vadovaujama kariuomenė pasiekė T.,

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 689

bet, radusi juos Skirgailos sudegintus, nužygiavo į Vilnių. Astravo sutartimi (1392) atgavęs T., Vytautas pradėjo valdyti visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK). T. ėmė sparčiai augti. 1413 jie tapo T. vaivadijos centru. XV a. pr. Trakuose, Galvės ežero saloje, buvo pastatyta stipri mūro pilis. 1397—1430 T. buvo vienas iš LDK polit. centrų. Čia buvo sudaromos ir tvirtinamos valst. sutartys, dovanojimo raštai ir kt. dokumentai. Vytautas nuolat lankėsi Trakuose. Jo valdymo metais čia padaugėjo gyventojų. XV a. pr. Trakuose veikė pr. m-la. XIV a. pab. ir XV a. pr. Vytautas atgabeno iš Krimo karaimų ir totorių šeimų, kurių dalį apgyvendino Trakuose ir jų apylinkėse. Jie čia saugojo didžiojo kun-ščio pilį ir ėjo Vytauto asmens sargybą, už tai gavo iš Vytauto privilegijų, kurias vėliau tvirtino kt. kun-ščiai (Kazimieras, Aleksandras, Žygimantas Senasis; Žygimantas Augustas davė T. karaimams 20 valakų žemės). Privilegijos leido T. atskirų tautybių gyventojams turėti vidaus reikalams jų pačių renkamą vaitą, garantavo jiems asmens laisvę, teisę prekiauti ir laisvai keliauti po kraštą. XVI a. pab. Trakuose įsikūrė nemaža žydų. Jie gavo iš LDK kun-ščių privilegijų ir įsigalėjo ekonominiame T. gyvenime. Kadangi Vytauto laikais T. buvo neeilinis miestas, galima manyti, kad jau tada (XV a. pradžioje) turėjo Magdeburgo teises, kurias vėliau (1444) Kazimieras Jogailaitis patvirtino. Tuo laiku T. buvo prekybos centras ir turėjo turgų. Trakuose veikė cechų org-ja. T. gyventojai buvo susiskirstę zonomis pagal tikėjimą ir tautybes. Katalikai kūrėsi prie savo bažnyčios, karaimai — tarp Galvės ir Totoriškių ežerų, žydai — veikiausiai miesto centre, pravoslavai — prie pravoslavų vienuolyno ir cerkvės, pastatytos XV a. ir stovėjusios, tikriausiai, ten, kur ir dabartinė.

Vytauto laikais Trakuose lankėsi įvairių Europos šalių diplomatai, pvz., 1412. XII.1 Vokietijos imperatoriaus arbitras Benediktas Makra, 1414 žiemą Prancūzijos ambasadorius Žiliberas de Lanua, trumpai aprašęs Trakus. Ž. de Lanua matęs čia 2 pilis (seną medinę ežero krante ir naują mūrinę ežero saloje, per patrankos šūvį nuo senosios), įv. tautų žmonių, kalbančių skirtingomis kalbomis, žvėryną su daugybe laukinių žvėrių. Vidaus kovoms praėjus ir Vytauto bei Jogailos santykiams susinormavus, į T. iš Krokuvos atvažiuodavo ir Jogaila. Vytautui mirus (Trakuose 1430.X.27), T. kurį laiką valdė Švitrigaila, po jo — Žygimantas Kęstutaitis, kurį polit. priešai 1440 nužudė T. pilyje. Mėgo T. ir juose gyveno su savo šeima kun-štis Kazimieras Jogailaitis. 1477 jis T. pilyje priėmė Venecijos respublikos diplomatą Kontarinį, kuris vėliau aprašė kun-ščio rūmų papročius, svečių priėmimo ceremonijas, rūmų bajorus. 1517 Austrijos imperatoriaus pasiuntinys Herberšteinas, grįždamas iš Maskvos pro Lietuvą, aplankė Trakus. Čia jį priėmė T. vaivada. Savo užrašuose Herberšteinas t. p. mini T. žvėryną.

Trakai. Bendras vaizdas 1943

XVI amžiuje T. neteko polit. centro reikšmės. Paskutiniai Gediminaičiai (Žygimantas Senasis ir Žygimantas Augustas), atvažiavę iš Lenkijos į Lietuvą, didesnę dalį laiko praleisdavo Vilniuje, kuris jau seniai buvo nustelbęs Trakus.

T. pilyse buvo įtaisytas žymesniųjų asmenų kalėjimas. Čia kun-štis Aleksandras 1501 laikė Kipčako ordos chaną Šach Achmetą, 1503 įkalino Maskvos kunigaikščio pasiuntinius (Pleščejevą, Zabolockį, Jaropkiną, Moklokovą); kun-štis Žygimantas Senasis — didikus Goštautus, įtartus dalyvavus Glinskio sąmoksle; didikai G. Astikas ir M. Radvila priverstinai apgyvendino kun-ščio Aleksandro našlę Eleną, įtartą norėjus bėgti į Maskvą. Didieji kun-ščiai stengėsi kelti smunkančių T. ekonomiką. 1516 Žygimantas Senasis leido Trakams rengti per metus po 2 prekymečius, per kuriuos pirkliai turėjo teisę prekiauti be rinkliavos; be to, įsakė pirkliams, kursuojantiems tarp Vilniaus ir Kauno, keliauti pro Trakus. Žygimantas Augustas 1552 atleido T. miestiečius nuo pastočių prievolės kun-ščio pasiuntiniams vežioti, 1555 paskyrė miestiečiams ganyklą, o T. totoriams įsakė mokėti sidabrinę į T. miesto iždą. S. Batoras atleido T. pirklius nuo mokesčių ir 1579 įsakė nedrausti jiems prekiauti Kauno prekyvietėje.

Trakuose ėjo valst. pareigas ir gyveno žymūs didikai, turėję mieste ar jo apylinkėse nekilnojamojo turto: Goštautai, Oginskiai, Pacai, Radvilos, Remeriai ir kt. Nuo XVI a. iki valstybės žlugimo (1795) Trakuose veikė žemės ir pilies teismai, rinkdavosi apskrities seimeliai, vykdavo Lietuvos Vyriausiojo tribunolo sesijos. XV a. pradžioje Trakuose įsikūrė bernardinai, o pabaigoje — dominikonai. Vieni ir antri turėjo čia savo vienuolynus ir bažnyčias (bernardinų vienuolyną caro valdžia uždarė 1842, dominikonų vienuolyną — 1844). XV a. ar XVI a. pirmojoje pusėje mieste buvo pastatyta rotušė (vėliau keletą kartų rekonstruota; jos fragmentų išlikę iki šiol). 1655—60 LDK—Maskvos kare T. buvo apiplėšti ir sudeginti. Nukentėjęs miestas ilgai neatsistatė, jo gyventojų skaičius mažėjo. Prijungus Lietuvą prie Rusijos (1795), T. ilgą laiką buvo apskrities centras. 1857 Trakuose buvo 108 namai (iš jų tik 2 mūriniai) ir per 1000 gyventojų, 1860 — 130 namų ir 1232 gyventojai, 1880 —

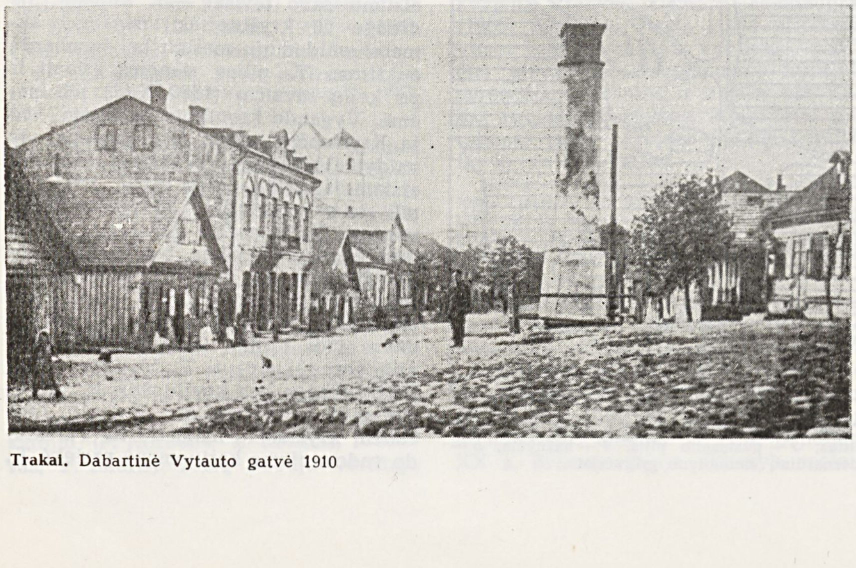

Trakai. Dabartinė Vytauto gatvė 1910

178 namai ir 2174 gyventojai. 1873 veikė alaus darykla. Po I pasaul. karo Trakuose buvo 1886 gyventojai. 1919.I.6 buvo sudarytas rev. k-tas (veikė 1919. I—IV ir 1920.VII—VIII). Tais pat metais įsikūrė komjaunimo org-ja. Komjaunuoliai platino atsišaukimus, 1920 aktyviai veikė rev. k-te.

1920 lenkams okupavus Vilniaus kr., demarkacijos linija perkirto T. apskritį pusiau; T. liko Lenkijos pusėje, bet neteko apskrities centro teisių (lenkų okupacijos metais buvo sudaryta Vilniaus-Trakų aps. su centru Vilniuje). 1920—39 Trakuose veikė pr. m-la ir mkt. seminarija, kurioje kaip disciplinos buvo dėstomos liet. ir baltr. kalbos (seminarija rengė mokytojus Vilniaus kr. pr. m-loms); buvo vandens sporto (buriavimo, plaukymo) bazė. 1935 Trakuose buvo per 400 pastatų ir 2800 gyventojų. 1939 prijungus Vilniaus kr. prie Lietuvos, į T. iš Kaišiadorių buvo atkeltos T. apskrities centro įstaigos; 1940 įkurta liet. mkt. seminarija, g-ja, buriavimo m-la, 2 vaikų darželiai, įsteigta biblioteka. 1941.IX.30 Trakuose hitlerininkai sušaudė 1446 žmones. Okupacijos metais nuo 1942.VIII T. apskrityje veikė part. org-ja (aps. k-to sekretorius M. Afoninas), 1943 turėjusi 27 pirmines org-jas, ir LKJS org-ja (aps. k-to sekretoriai B. Dalangauskas, A. Šulcas). Po karo T. buvo apskrities, nuo 1950 rajono centras. Miestas išaugo, pagražėjo. Pastatyta vid. m-la, paštas, kino teatras, buitinio aptarnavimo kombinatas, universalinė parduotuvė, restoranas, 2—4 aukštų mūrinių gyv. namų, kultūrinių ir turistinių įstaigų. 1959 buvo 3075 gyv.

Lit.: **P. Klimas,** Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413 ir 1421), K., 1931; Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935; **E. Kulwiec,** Troki, [vadovas], Wilno, 1939; **J. Maceika,** Trakai, V., 1940; Lietuvos istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; **A. Medonis,** Trakai, V., 1968.

TRĀKAS — kaimas Šakių rj., Gelgaudiškio apyl., 5 km į p. v. nuo Gelgaudiškio. 127 gyv. (1970). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Yra pr. m-la (nuo 1947). Kaimas įsikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Trako dvaro žemę. 1959 kaime buvo 139 gyv.

TRAKĒNAI — kaimas Kapsuko rj., Kalvarijos apyl., 8 km į p. nuo Kalvarijos, 4 km į š. v. nuo Sangrūdos; kolūkio centras. 274 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1961). Yra parduotuvė, Brazavo ryšių skyrius (nuo 1957), Brazavo aštuonmetė m-la (nuo 1913 pradinė, 1949—61 septynmetė), Brazavo kultūros namai (nuo 1957) ir biblioteka (nuo 1956). T. ist. šaltiniuose minimi 1744. XIX amžiuje Trakėnų dvare buvo vėjo malūnas, kalkių degimo krosnis; 1827 — 196 gyv. (26 kiemai), 1923 — 28. 1959 kaime buvo 114 gyv.

„TRAKIĒČIŲ ŠŪKIS"— 1. Komunistinis pogrindinis laikraštis, ėjęs 1944.II—V. Leido LKP Trakų aps. k-tas Inkleriškių girioje. Redagavo T. Mončiunskas. Išėjo 2 nr. Informavo apie Raudonosios Armijos laimėjimus fronte, demaskavo fašistų nusikaltimus Trakų apskrityje, ragino jungtis į partiz. kovą, nestoti į P. Plechavičiaus organizuojamą Vietinę rinktinę.

2. Tarybinis Trakų aps. laikraštis, ėjęs 1945—50 vienąkart-dukart per savaitę.

TRĀKININKAI — 1. Kaimas Šilutės rj., Rambyno apyl., 6 km į r. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Jurbarko plento. 157 gyventojai (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1945). 1959 buvo 203 gyv.

2. Kaimas Panevėžio rj., Miežiškių apyl., 13 km į p. r. nuo Panevėžio, 1 km į p. nuo Miežiškių. 75 gyv. (1970). Per kaimą teka Opstainė (Alkupio intakas). Ist. šaltiniuose 1503 minimas T. dvaras. 1959 kaime buvo 101 gyv.

TRAKĪŠKIAI — 1. Kaimas Kapsuko rj., 4 km į r. nuo Kapsuko, prie kelio į Prienus; apylinkės ir kolūkio centras. 385 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra pr. m-la (nuo 1944), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka. 1827 buvo 205 gyv. (25 kiemai), 1959 — 232 gyv.

2. Kaimas Kapsuko rj., Jurgežerių apyl., 4 km į š. nuo Kalvarijos; kolūkio centras. 156 gyv. (1970). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų, yra pr. m-la (nuo 1924), kultūros namai (nuo 1956). Kaimas minimas Lankeliškių bažnyčios 1701—03 metrikų knygoje. 1827 buvo 135 gyv. (20 kiemų), 1959 — 146 gyv.

TRĀKLAUKAS — kaimas Tauragės rj., Gaurės apyl., 16 km į r. nuo Tauragės, 5 km į š. r. nuo Gaurės. 77 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Šešuvis (Jūros intakas). Keliai jungia T. su Taurage, Eržvilku, Batakiais. Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1561. 1959 buvo 37 gyv.

TRĀKO MĪŠKAS — miškas Lazdijų rj., 2 km į v. nuo Seirijų, į š. nuo Alytaus—Lazdijų plento. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Seirijų girininkijai. Plotas 560 ha; medynų 503 ha. Reljefas kalvotas daubotas. Daubose yra nedidelių pelkių (Baliulioraistis, Nuotakos raistas, Paliokaraistis, Ilgoji, Varlabalė). Viena didesniųjų kalvų vadinama Gaidžiakalniu. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. 92% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia mėlyninių) yra 47%, eglynų 27%, skroblynų 8%, drebulynų 7%, ąžuolynų ir juodalksnynų po 4%, beržynų 3%. Jaunuolynai sudaro 56%, pusbrandžiai medynai 42%, brandieji 2%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,57, vid. tūris 95 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Miške maždaug 70 ha užima mišrus bekočio ir paprastojo ąžuolo medynas, 1 ha — grynas bekočio ąžuolo medynas. Be to, miške yra nedidelis 90—100 metų amžiaus maumedžio ir 1956 įveistas maumedžio bei pušies mišrus medynas (5,7 ha). Bekočio ąžuolo augavietėms apsaugoti T. m. paskelbtas botaniniu draustiniu. Yra briedžių, stirnų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Per metus įv. ugdomaisiais kirtimais iškertama apie 400 ktm. Miškas nuo seno valstybinis.

TRĀKSĖDŽIAI — kaimas Šilutės rj., Jonaičių ir Saugų apyl., 3 km į š. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio ir Klaipėdos—Jurbarko plento. 782 gyv. (1970). Iš š. v. prieina *Aukštumalos* pelkė. Veikia (nuo 1968) Šilutės durpių kraiko g-la; 1969 joje pagaminta 65 000 t durpių kraiko (1882—1968 veikė T. durpių kraiko f-kas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1864—1958 pradinė, nuo 1958 kurį laiką buvo septynmetė), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1956). 1959 buvo 653 gyv.; tais metais kaimo p. dalis prijungta prie Šilutės miesto.

TRĀKTORIUS [angl. *tractor*, iš lot. *traho* — traukiu] — savaeigė mašina žemės ūkio padargams ir mašinoms ar kitoms nesavaeigėms gamybos priemonėms traukti, stumti. Lietuvoje 1968 buvo 45 800 T. Labiausiai jie paplitę žemės ūkyje (1968 — 77%), mažiau — kitose liaudies ūkio šakose (23%).

TRAKTORIAI ŽEMĖS ŪKYJE. Lietuvoje traktorių atsirado XX a. trečiojo d-mečio pradžioje. 1924 jų daugiausia pirkta Latvijoje, Danijoje, mažiau Vokietijoje, šiek tiek JAV. Vėliau (iki 1933) daugiau buvo perkama iš Vokietijos, nuo 1934 — iš Anglijos. Lietuvoje (be Vilniaus kr.) 1930 pab. buvo 544 nedidelio galingumo T. Jie buvo naudojami dvaruose ir dideliuose valstiečių ūkiuose, dažniausiai lauko darbams, pelkių kultūrinimui, kūlimui. 1937 pabaigoje Ž. ū. rūmai įsigijo du pirmuosius didesnio galingumo T. pelkėms kultūrinti. 1938 jie turėjo 11 tokių T. Jais įv. ūkiuose per tuos metus išarta 1300 ha ir sulėkščiuota 1100 ha nusausintų pelkių. 1940 pab. Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo 1200 T. Vok. faš. okupantai iš Lietuvos TSR išvežė 480 traktorių. 1945 pab. buvo 700 T. Sukolektyvinus žemės ūkį (iki 1951), traktoriai tapo pagrindine laukininkystės, daržininkystės, sodininkystės traukiamąja priemone (traktorių gausėjimą rodo 1 lentelė).

1 lent. **Traktoriai Lietuvos TSR žemės ūkyje 1950—68**

	1950 pab.	1960 pab.	1968 pab.
Traktorių skaičius visų kategorijų ūkiuose (tūkst.)	4,2	17,9	35,4
Bendras jų traukiamasis galingumas (tūkst. AG)	102	467	950
Šimtui hektarų ariamos žemės teko sąlyginių (15 AG) traktorių	0,3	1,2	2,8

Traktorius Baisogalos dvare 1927

Naujai gaunami ratiniai T. daugiausia būna pagaminti Minske (pvz., Belarus, MTZ-5LS), vikšriniai — daugiausia Charkove (pvz., DT-54A, DT-55B). Šiek tiek T. perkama ir iš VDR, Čekoslovakijos. Vis labiau plinta universalesni ratiniai T.: 1955 jų buvo 39% visų T., 1960 — 47%, 1968 — 62%. 1945 traktoriais atlikta 40 000 ha sąlyginio arimo, 1950 — 1,0 mln., 1968 — 15,8 mln. (iš jų kolūkiuose ir taryb. ūkiuose 14,7 mln.). Vidutinis vieno 15 AG traktoriaus išdirbis per 1968 kolūkiuose buvo 296 ha sąlyginio arimo, taryb. ūkiuose — 267 ha; vidutinis dienos išdirbis kolūkiuose ir taryb. ūkiuose buvo 1,7 ha sąlyginio arimo. Traktorių galingumas 1968 sudarė 37% viso Lietuvos TSR žemės ūkio energetikos balanso.

1945—58 pavieniams valstiečiams, ž. ū. kooperatyvams, pagalbiniams ūkiams, kolūkiams traktorius nuomodavo *mašinų-traktorių stotys.* 1958 jos buvo reorganizuotos į *remonto-technikos stotis,* o T. parduoti kolūkiams. Nuo 1958 kolūkiai pradėjo T. pirkti iš tiekimo org-jų. Tarybiniai ir kiti valst. ūkiai T. perka iš tų org-jų jau nuo 1945.

TRAKTORIAI KITOSE LIAUDIES ŪKIO ŠAKOSE. XX a. trečiajame—ketvirtajame d-metyje keli T. buvo durpių kuro gamybos įmonėse. Po D. Tėvynės karo traktoriai pradėta naudoti daugelyje liaudies ūkio šakų (2 lent.). Prie traktorių dažnai montuojama buldoze-

2 lent. **Traktoriai kitose Lietuvos TSR liaudies ūkio šakose 1968.VI.1**

	Traktorių skaičius (tūkst.)	Bendras jų energetinis galingumas (tūkst. AG)
Iš viso	10,4	483
iš jų:		
melioracijoje ir vandens ūkyje	4,7	235
automobilių transporte ir plentų tiesime	0,9	41
miestų statyboje	0,8	32
energetikoje ir elektrifikacijoje	0,6	30
miškų ūkyje ir miško pramonėje	0,6	28
kaimų statyboje	0,5	25
kitose ūkio šakose	2,3	92

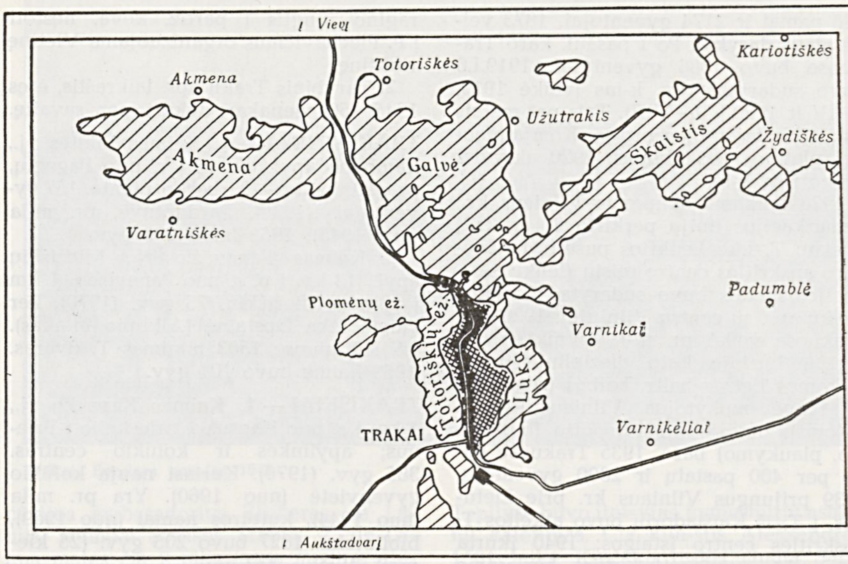

Trakų draustinis. Trakų ežerynas

riai, kelmarovės, krautuvai, įv. kitos mašinos. Daug T. naudojama transportui.

Vilniaus kuro aparatūros g-loje gaminami traktoriams T-16M, T-25, T-150 kuro siurbliai, purkštuvai ir kai kurios kt. detalės. Jos tiekiamos TSRS T. g-loms.

TRĀKŲ DRAUSTÌNIS — landšaftinis draustinis Trakų rajone. Jame saugoma Baltijos aukštumų landšafto dalis su Trakų ežerynu ir istoriniu Trakų miestu. Draustinio plotas 3172 ha; iš v. į r. draustinis ištįsęs 9 km, iš š. į p. — 6 km. Reljefas kalvotas daubotas. Apie trečdalį ploto užima ežerai; didžiausieji: Galvė, Skaistis, Akmena, Luka, Totoriškių ež. Prie Galvės ir Skaisčio ežerų yra 40 ha Užtrakio (Užutrakio) parkas.

Parką įrengė XIX a. pab. grafas Tiškevičius pagal pranc. architekto R. André projektą. Parko archit. centrą sudaro 2 aukštų pseudorenesansinio stiliaus rūmai. Priešais juos yra kvadratinės formos terasa, kurią nuo ežero kranto skiria baliustrada. Parkas apželdintas laisvai, išskyrus paradinį gazoną, kurį kerta 2 trumpos liepų alėjos. Parke vyrauja paprastoji pušis ir paprastasis ąžuolas. V. dalyje, be vietinių medžių ir krūmų, auga apie 70 introdukuotų rūšių; jų tarpe: melsvoji pocūgė, pilkasis kėnis, popieržievis beržas, amūrinis kamštenis, sidabrinis klevas.

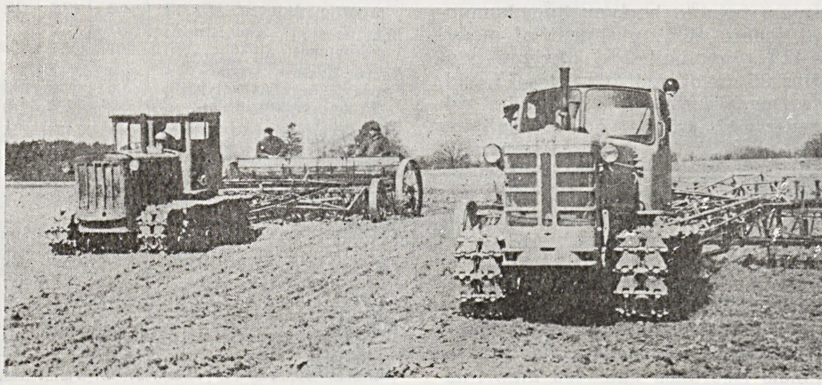
Traktoriai Širvintų rj. Čiobiškio kolūkio lauke

Draustinyje auga retų augalų — didžiažiedžių rusmenių, liekninių švylių, plačialapių begalių, liet. naktižiedžių. T. d.— viena vaizdingiausių Lietuvos vietų: vingiuotos ežerų pakrantės, miškingos salelės ir iš toli matoma gotikinė XIV a. pilis sudaro reto grožio kraštovaizdį. Draustinį gausiai lanko turistai, sportininkai, poilsiautojai. T. d. teritorijoje įsikūrusi turistų bazė, vandens sporto stotis, kempingas, pionierių stovykla, įrengta Trakų miesto estrada (Rėkalnėje).

TRĀKŲ KUNIGAIKŠTỸSTĖ — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sritis. Susikūrė, Kęstučiui valdant Trakus (1345—82). Tuo metu ją sudarė Trakų žemė, atkariautos buvusios jotvingių sritys pietuose iki dab. Bresto ir Polesė iki Raigrodo ir Bebro upės, be to, Žemaitija. 1413 Lietuva Lenkijos pavyzdžiu buvo suskirstyta į vaivadijas. Trakų vaivadijos ribos maždaug sutapo su buvusios T. k. ribomis, tik Žemaitija buvo išskirta ir paversta atskira Žemaitijos kun-ste, arba seniūnija (ž. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI—XVIII a. žemėlapį II tome, prie p. 432).

TRĀKŲ Pİ̃LYS. Trakuose buvo dvi pilys: pusiasalio ir salos. Pirmoji statyta didžiojo kun-ščio Kęstučio XIV a. antrojoje pusėje pusiasalyje tarp Galvės ir Bernardinų (Lukos) ežerų, antroji — didžiojo kun-ščio Vytauto XV a. pirmajame d-metyje Galvės ežero Pilies saloje, apie 0,5 km į š. nuo pirmosios. Atsiradus salos piliai, pusiasalio pilis virto jos forpostu. Salos pilis perėmė iš pusiasalio pilies reprezentacinį vaidmenį. Vėliau p-lio pilis virto kariuomenės pašaro sandėliu. XVI—XVII a. iš p-lio pilies į salos pilį buvo medinis tiltas. 1655—60 karo metu pusiasalio pilis buvo sugriauta, o salos — apgriauta.

PUSIASALIO PILIS užėmė kelių hektarų plotą. Ją sudarė 3 dalys: 1) priekinė — griovio ir sienų su bokštais ap-

suptas netaisyklingas keturkampis kiemas; 2) aukštutinė — pilies viduryje esanti pailga 12—14 m aukščio kalva, kurios viršuje, apie 18×50 m ploto aikštėje, stovėjo iš pradžių mediniai, vėliau mūriniai statiniai; 3) žemutinė — trikampis kiemas, esantis tarp kalvos ir ežerų, apsuptas iš pradžių pylimo ir medinių sienų, vėliau — mūro sienos su bokštais. Pilis pastatyta iki tol negyvenamoje, sunkokai prieinamoje vietoje. Skiriami du pilies statybos etapai: 1) XIV a. antroji pusė ir 2) XV a. pirmieji dešimtmečiai (apie 1415—30).

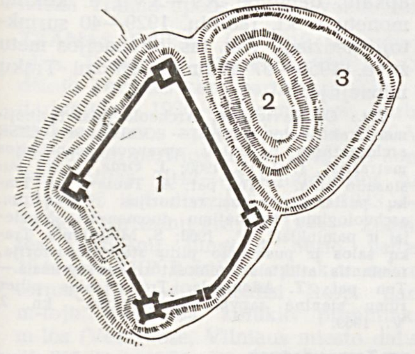

Trakų pilys. 1. Pusiasalio pilies planas XIV a. antrojoje pusėje: *1* — priekinė pilies dalis, *2* — aukštutinė pilies dalis, *3* — žemutinė pilies dalis

Pirmajame etape (pav. 1) priekinė pilies dalis buvo apjuosta mūriniais bokštais ir sienomis, o aukštutinė ir žemutinė — žemės pylimu ir medinėmis sienomis. Tuo metu buvo iškastas 4 m gylio ir 15 m pločio griovys apie priekinę dalį; jis atskyrė tą dalį nuo sausumos pusės ir nuo kalvos; kiemo pakraščiais buvo storai pripilta žvyro. Ant jo iš akmenų ir plytų buvo išmūrytos 2,0—3,2 m storio sienos; š., v. ir p. kampuose ir ties p. v. sienos viduriu pastatyti keturkampiai 15×15 m pagrindo 4—5 aukštų bokštai. P. v. sienos vidurio bokšte buvo pagrindiniai pilies vartai. P. r. sienos viduryje buvo mažesnis bokštas su vartais į Bernardinų ežerą. R. kampe irgi buvo bokštas, t. p. mažesnis (10×11 m pagrindo). Visi bokštai išsikišę į sienų išorę ir pritaikyti pilies sienoms ginti.

Aukštutinė pilies dalis, kurią mini dar XIV a. pab. rašytiniai šaltiniai (pvz., Rusų miestų sąrašas), buvo medinė (jos žymių neišliko). Žemutinę pilies dalį ir aukštutinės dalies kalvą supo Galvės ir Bernardinų ež. krantu supiltas pylimas ir jo viršuje stovėjusi medinė siena.

Tokią (pusiau medinę, pusiau mūrinę) pilį 1382, 1384 puolė kryžiuočiai; pilis smarkiai nukentėjo, buvo sugriauta dalis jos mūrinių sienų ir, atrodo, priekinės dalies kampinis v. bokštas. Nebaigtą atstatyti pilį sudegino jos pačios įgula 1390, artėjant kryžiuočių kariuomenei.

Antrajame pilies statybos etape (pav. 2) buvo atstatytos ir iš dalies perstatytos priekinės dalies sienos, ant senojo kampinio v. bokšto pamatų pastatytas mažesnis (apie 10×11 m pagrindo) bokštas, ties š. v. sienos viduriu iš lauko pusės — 6—6,5×8,5 m pagrindo bokštelis. Pilį nuo sausumos skyrusio griovio kraštai buvo sustiprinti 1,2—1,5 m storio ir iki 3 m aukščio mūro siena; mūro siena buvo sustiprintas ir Bernardinų ež. krantas ties priekine pilies dalimi. Kiemo v. kampe, prie gynybinės š. v. sienos, buvo išmūrytas 2 patalpų pastatas (14,3×12—13 m); jo išliko tik pamatai. Kiemo p. r. krašte buvo pastatytas beveik kvadratinis (6,3×5,7 m) pastatas. Išliko jo rūsys su cilindrinių skliautų žymėmis; pastato sienose rasta vertikaliai įmūrytų keturkampių įv. storio rąstų.

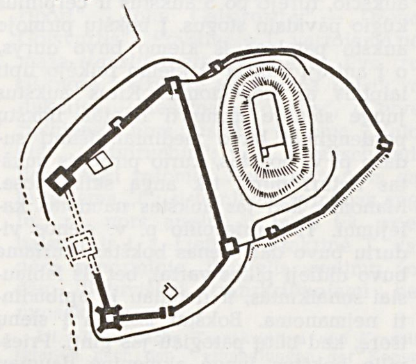

Trakų pilys. 2. Pusiasalio pilies planas XV a. pirmojoje pusėje

Žemutinę pilies dalį ir kalvą supusio pylimo pašlaitėje, ežero krante, buvo išmūryta 1,2—3 m storio ir bent 9 m aukščio siena, pastatyti dar 3 nedideli keturkampiai bokštai (6×7,5 m ir 6,9×7 m): po vieną ties kalvos galais Galvės ir Bernardinų ež. krante ir pačiame p-lio smaigalyje. Tokiu būdu, pilį apsupo ištisinė mūro siena su 10 įv. dydžio bokštų (7 iš jų priekinėje pilies dalyje).

Kalvos viršuje plytų ir akmenų 2 m storio siena buvo apsuptas 14×35 m ploto kiemas, kurio p. r. gale stovėjo maždaug 14×18 m mūrinis pastatas. Jis, atrodo, liko neužbaigtas, nes tarp jo liekanų nerasta nei čerpių, nei koklių, nei vitražo stiklo gabaliukų, o kieme šalia pastato nėra kultūrinio sluoksnio. Kiemo š. kampe, prie š. r. sienos, pradėtas statyti 9 m ilgio mūrinis pastatas ir bokštas; jie t. p. liko neužbaigti. Kalvos šlaitai, kad mažiau slinktų, buvo išplūkti moliu, o pašlaitėje iškastas griovys, kurio plotis nuo 6—8 m iki 13—14 m, gylis apie 3 m. Griovio kraštas nuo šlaito pusės sustiprintas akmenų mūro siena (260 m ilgio, 1,6 m aukščio). Išorinis griovio kraštas mūro siena sustiprintas tik ties kalvos galais — 73 ir 90 m ilgio (3—3,3 m aukščio). Ties kalvos š. r. šonu išorinės sienos nėra, nes toje vietoje griovys nebaigtas kasti. Čia statybos metu stovėjo didelė kalkių degimo krosnis.

Antrajame statybos etape p-lio pilis tapo ištisai mūrinė, bet liko nebaigta statyti. Statyba nutrūko greičiausiai dėl to, kad, mirus did. kun-ščiui Vytautui, prasidėjo kova dėl jo sosto.

Pilies kiemuose tesusidarė nežymus kultūrinis sluoksnis, čia maža puošnesnių indų šukių, nedaug ir paprastų molinių puodų bei koklių šukių. Tai rodo, kad pilis buvo mažai naudojama, kad ją saugojo tik nedidelė įgula. Iš Lietuvos D. Kun-stės valdovų čia kurį laiką gyveno Kęstutis, vėliau Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis, kurį 1440 čia nužudė sąmokslininkai.

Po 1655—60 karo p-lio pilis nebebuvo atstatyta. XVII a. pab. dominikonai priekinės pilies dalies teritorijoje, pagrindinių pilies vartų bokšto vietoje, statė apie 50×26 m bažnyčią. Nepajėgdami jos užbaigti, šiaurinę navą perstatė į vienuolyno koplyčią, pietinę — į vienuolyną, o vidurinė liko kiemu.

Pilies kiemuose XVII—XVIII a. rinkdavosi Trakų pavieto bajorų seimeliai, geriau išlikusiuose bokštuose buvo įrengtas bajorų kalėjimas, kitos pavieto įstaigos. Dominikonų vienuolyną uždarius (1844), jo pastatai buvo atiduoti adm. įstaigoms, priekinėje pilies dalyje pastatyta sodybų, o aukštutinės ir žemutinės dalies teritorija paversta parku.

Pilies sienų ir bokštų griuvėsiai pamažu iro ir buvo ardomi miestiečių, kurie pilies plytas ir akmenis naudojo statyboms. XX a. pr. žemės paviršiuje tebuvo matyti priekinės pilies dalies bokštų griuvėsiai ir menki sienų fragmentai.

Bokštų griuvėsiai šiek tiek konservuoti 1930—31. Nuo 1960 konservavimo darbai vėl vykdomi. 1960—61 ir 1967—1968 pilies teritoriją kasinėjo Lietuvos TSR Kultūros m-jos Specialiosios mokslinės gamybinės restauracinės dirbtuvės darbuotojai, o 1962—64 — Ist. in-to archeologai. Radiniai laikomi Trakų ist. muziejuje.

SALOS PILIS užima visą Pilies salą. Ši sala yra netaisyklingos formos, apie 1,8 ha dydžio; jos š. r. dalis pora metrų aukštesnė, o v. dalis ties viduriu pelkėta, turi storą durpių sluoksnį. Architektų S. Lasavicko ir S. Mikulionio tyrinėjimai parodė, kad pilis statyta 2 etapais, iš dalies keičiant pilies planą. Spėjama, kad pilis buvo pradėta statyti XIV a. antrojoje pusėje, bet dėl 1384—94 kovų su kryžiuočiais statyba nutrūko. Tame (pirmajame) etape salos š. r. dalyje buvo pradėta statyti keturkampiai, greičiausiai konvento tipo, pilies rūmai; išmūrytos tik šoninių korpusų rūsių sienos, bet ir jos nukentėjo nuo gaisro. Po pertraukos, antrajame statybos etape, did. kun-štis Vytautas pilies planą pakeitė ir pilį baigė statydinti. Ją sudaro 2 pagr. dalys: 1) pilies rūmai, stovintys salos š. r. dalyje, keturkampiame kieme, kurį supa gynybinė siena; 2) priešpilis (su kiemu viduryje), stovintis salos p. v. dalyje, atskirtoje nuo rūmų grioviu (pav. 3). Pilies rūmai 35×27 m ploto, susideda iš 2 lygiagrečių nevienodo pločio korpusų. Kiekvienas korpusas turi pusrūsį ir du aukštus. Pusrūsiai dengti cilindriniais skliautais, sienos mūrytos iš akmenų. P. r. korpuso visą pirmąjį aukštą užima 9×21 m salė; viršum jos yra 3 vienodo dydžio kambariai. Abiejuose š. v. korpuso aukštuose yra po

3 kambarius (7×7 m). Visos patalpos dengtos žvaigždiniais skliautais, durų ir langų angos išmūrytos puošniomis figūrinėmis plytomis. Salė turėjo vitražus, dalis langų nišų buvo tinkuota ir papuošta freskomis. Dalis salės grindų buvo apšildoma pusrūsyje buvusios krosnies, iš kurios šiluma ėjo kanalais. Be to, patalpas šildė židiniai, vėliau koklinės krosnys. Tarp abiejų korpusų yra keturkampis akmenimis grįstas 11×22 m dydžio rūmų kiemas, kurio š. r. galą uždaro pastatų aukščio siena, o p. v. galą—keturkampis 10×10 m dydžio 6 aukštų (apie 25 m aukščio) bokštas (donžonas). Jo pirmajame aukšte yra vartai į rūmų kiemą. Bokšto sienose yra laiptai į medines galerijas, kurios jungia įėjimus į patalpas. Tik š. v. korpuso š. r. kambarys turi laiptus į pusrūsį. Rūmų sienas ir bokštą remia keturkampiai kontraforsai. Rūmus supa 10—11 m pločio kiemas, o jį — akmeninė gynybinė siena, kuri kartu stiprina ir salos šlaitus.

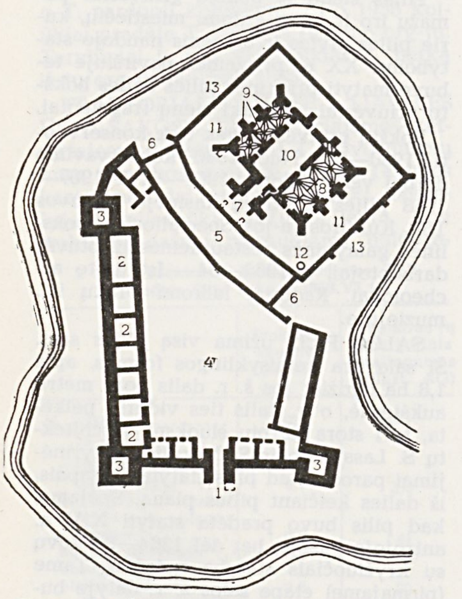

Trakų pilys. 3. Salos pilies planas: *1* —priešpilio vartai, *2* — kazematai, *3* — bokštai, *4* — priešpilio kiemas, *5* — griovys, *6* — griovio arkos, *7* — pilies vartai, *8* — pilies dešinysis korpusas, *9* — pilies kairysis korpusas (II aukštas), *10* — pilies kiemelis, *11* — pilies kiemas, *12* — šulinys, *13* — pilies gynybinė siena

Ji sutvirtinta kontraforsais. Rūmus nuo priešpilio skiriantis griovys yra lenktas, turi apie 55 m ilgio ir 11 m pločio. Jo šonai sustiprinti 1,8—2,8 m storio ir apie 6 m aukščio sienomis, o galai uždaryti plytų mūro arkomis.

Priešpilį sudaro beveik trapecinis apie 40×55 m dydžio kiemas, apsuptas kampuose pastatytų bokštų ir juos jungiančių gynybinių sienų, prie kurių iš vidaus buvo kazematai. Priešpilio š., p. v. ir p. r. kampų bokštai turi kvadratinį apie 13×13 m dydžio pagrindą ir 5 m storio sienas, mūrytas iš akmenų. Nuo antrojo aukšto bokštai apskriti. Didelė

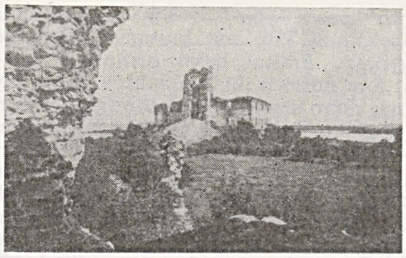

Trakų pilys. Salos pilies griuvėsiai 1905

dalis sienų paviršiaus apmūryta plytomis. Priešpilio bokštai buvo apie 16 m aukščio, turėjo po 5 aukštus ir čerpinius kūgio pavidalo stogus. Į bokštų pirmojo aukšto patalpas iš kiemo buvo durys, o į antrąjį aukštą iš kiemo reikėjo lipti laiptais ar kopėčiomis. Kitus aukštus jungė sienoje išmūryti laiptai. Bokštų perdengimai buvo mediniai. Išimtį sudaro p. v. bokštas, kurio pirmasis aukštas neturi durų, tik angą skliautuose. Manoma, kad tas aukštas naudotas kalėjimui. Ties priešpilio p. v. sienos viduriu buvo dar vienas bokštas, kuriame buvo didieji pilies vartai, bet jis labiausiai sunaikintas, ir detaliau jo apibūdinti neįmanoma. Bokštai išsikišą į sienų išorę, kad būtų patogiau jas ginti. Priešpilio bokštus jungė akmeninė daugiau kaip 8 m aukščio siena. Prie jos, kiemo š. v. ir p. v. krašte, buvo pastatyti mūriniai kazematai, daugiausia iš akmenų. Kazematų pirmajame aukšte buvo 14 įv. dydžio patalpų. Dauguma jų su durimis ir langu į kiemą. Tai ūkinės paskirties patalpos. Kai kuriose jų yra išlikusios krosnys ir plytų asla. Antrajame aukšte greičiausiai buvo gyv. kambariai, kurių dalis, gal būt, turėjo skliautus. Antrojo aukšto kambarius jungė medinė galerija. Kiemo p. r. pakraštyje prie gynybinės sienos buvo didelė vieno aukšto patalpa, greičiausiai skirta kurui, pašarui ar kitam inventoriui. Priešpilio kiemas negrįstas, nelygus, pamažu kyla rūmų link. Žemesnės, šlapesnės kiemo vietos užverstos akmenimis. Kieme XV a. antrojoje pusėje ir XVI a. buvo pastatyta medinių pastatų.

XV a. salos pilis buvo Lietuvos valdovų rezidencija. Joje būdavo priimami diplomatai, rengiamos iškilmės. Ilgą laiką joje buvo nuolat gyvenama. Todėl pilis buvo remontuojama, pritaikoma naujų valdovų skoniui ir poreikiams. XVI a. Lietuvos kun-ščiai ja mažai besinaudojo. Po 1655—60 karo pilies griuvėsiai pamažu iro, bet buvo sunkiau prieinami ir išliko geriau, negu kitų XV a. pilių.

Pilies griuvėsius tyrinėjo 1905, 1929—1939 lenkų istorikai ir architektai, 1950—67 Lietuvos TSR Kultūros m-jos Specialiosios mokslinės gamybinės restauracinės dirbtuvės architektai, Trakų ist. muziejaus ir Istorijos in-to archeologai. Remiantis tyrinėjimų duomenimis, pagal archit. B. Krūminio projektą pilies rūmai 1961—62 restauruoti, priešpilio mūrai konservuoti.

Atkasant pilies griuvėsius, tiriant jos liekanas, rasta daug paprastų ir puošnių importinių molinių indų šukių, stiklinių taurių gabalų, šachmatų figūrėlių, įv. apkalų, daugybė XV—XVII a. koklių, monetų ir kt. radinių. 1929—40 surinktoji medžiaga vok. faš. okupacijos metu žuvo. 1950—67 radiniai laikomi Trakų muziejuje.

Lit.: **O. Navickaitė,** Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje. — „Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 2, V., 1960; **J. Orda,** Trakų pusiasalio pilis. — Ten pat; **A. Tautavičius,** Trakų pusiasalio pilies teritorijos 1962—64 m. archeologinių kasinėjimų duomenys.—„Muziejai ir paminklai", V., 1968; **S. Mikulionis,** Trakų salos ir pusiasalio pilių statybos istorija, remiantis atliktais architektūriniais tyrimais.— Ten pat; **T. Adomonis,** Trakų salos pilies rūmų sieninė tapyba. — „Menotyra", kn. 2, V., 1969.

TRĀKŲ VÓKĖ — gyvenvietė Vilniaus rj., 12 km į p. v. nuo Vilniaus miesto centro, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio; apylinkės centras. 1959 buvo 463 gyv., 1970 — 959. R. pakraščiu teka Vokė (Neries intakas). Yra Žemdirbystės in-to Vokės filialas (1952—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas); jam priklauso eksperimentinis ūkis. Ž. ū. augalų ligų ir kenkėjų stebėjimo ir signalizacijos punktas (nuo 1957), Vokės žuvivaisos įmonė (nuo 1963), agrometeorologijos laboratorija (nuo 1966), parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1967), aštuonmetė m-la (1954—59 pradinė, 1959—62 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1958), kultūros namai (nuo 1961), parkas. Taryb. metais pastatyta dviaukščių mūrinių gyv. namų. Iki II pasaul. karo T. V. buvo dvaras.

Buv. dvaro rūmai pseudorenesansiniai, past. XIX a. pab. (juose įsikūręs in-to filialas). Rūmus supa 16 ha parkas (užveistas 1900). Jo p. v. dalis išplanuota geometriškai, likusioji — landšaftiniu būdu. 1935 pasodintos liepų alėjos. Priešais priekinį rūmų fasadą, gazone, įrengtas apskritas baseinas su fontanu. Parke yra 2 pailgi tvenkiniai ir šaltinio statinys iš tašytų akmenų. Auga apie 50 įv. rūšių medžių ir krūmų. Mišrių medžių masyvuose vyrauja eglės, pušys, klevai, kalninės guobos.

TRAMŶS — **1.** Ežeras Molėtų rj., 13 km į r. nuo Molėtų, prie kelio į Labanorą. Plotas 28 ha, didž. gylis 1,2 m, vid. gy-

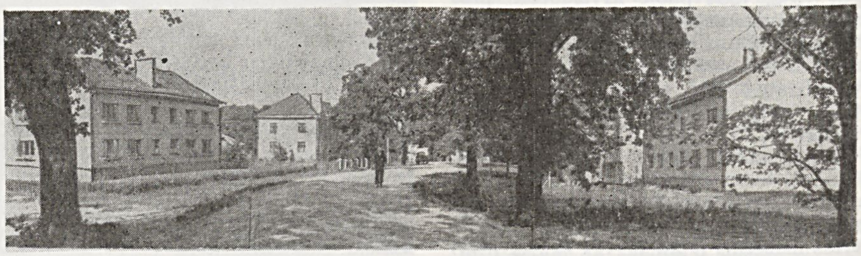

Trakų Vokė

lis 0,7 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1230 m, didž. plotis 390 m, kranto linijos ilgis 3250 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Per T. teka Tramio upelis (į Baltųjų Lakajų ež.). Ežero š. r. pakrantėje įsikūręs Čiulų kaimas. Ežeras verslovinis.

2. Ežeras Molėtų rj., 15 km į r. nuo Molėtų, 1 km į p. nuo Molėtų—Labanoro kelio. Plotas 23 ha, didž. gylis 3,2 m, vid. gylis 1,16 m. Ilgis 780 m, didž. plotis 460 m, kranto linijos ilgis 2175 m. Krantai žemi, p., r. ir š. r. apaugę mišku; š. krantas pelkėtas. Į T. įteka Stirnė, išteka Tramio upelis. Ežeras verslovinis.

TRĀNAS Feliksas [g. 1918 Juzovkoje (dab. Doneckas, Ukrainos TSR)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1930—39 samdinys, darbininkas Utenos apskrityje. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. 1940—41 adm. darbuotojas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943.V—1944.III partizanų grupės, 1944 — Žemaitės partizanų junginio būrio vadas. 1944—46 LKP Rokiškio aps. k-to sekretorius. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—54 kolūkio pirmininkų m-los (Verkiuose, Vilniaus miesto dalis) direktorius. 1954—60 LKP Šilalės, Vievio rj. k-to I sekretorius. Pensininkas.

TRANSKRÌPCIJA [lot. *transcriptio* — perrašymas] — specialus mokslinis raštas, vartojamas kalbos elementams (garsams, fonemoms ar morfemoms) tiksliai užfiksuoti, taip pat apytikris kitos kalbos žodžių fonetinio vaizdo užrašymas įprastine rašyba. Moksle labiausiai yra įsigalėjusi **fonetinė T.** Svarbiausias jos skirtumas nuo tradicinės rašybos yra tas, kad kiekvienas vientisinis ar sudėtinis rašmuo čia atitinka skirtingą ir visais atvejais maždaug tą patį garsą (pvz., „d'ìrbō" — dirbo, „d'ir'pt'i" — dirbti; „v'ėš'č'au" — vesčiau, „v'ėš'č'au" — vežčiau). To pasiekiama, papildant įprastinę abėcėlę naujomis raidėmis ir diakritiniais ženklais, kuriais žymimi įvairūs garsų tembro, ilgumo, tono atspalviai. Liet. kalbininkų dažniausiai vartojamoje T. priebalsiai žymimi įprastinėmis raidėmis (bet vien mažosiomis), pridėjus dar rašmenį „ŋ", reiškiantį priebalsio „n" variantą, girdimą „a**n**ga", „ra**n**ka" tipo žodžiuose, ir minkštumo žymimąjį lankelį ar tvirtapradės priegaidės ženklą — akūtą (pvz., d̂ ar d'). Balsiams žymėti vartojami tokie papildomi ženklai: „œ", „ы", „ɑ", „ɛ", „ɩ", „ʊ", „ɔ", kartais dar „ъ", „ь", be to, diakritikai — taškas, brūkšnelis, rutuliukas. Kirčiui bei priegaidei žymėti, be įprastinių, vartojami dar 3 papildomi ženklai: „ˢ" ir „ᶻ" — vad. vidurinei ir kirstinei priegaidei ir „˜" — vad. laužtinei priegaidei.

Šios T. pagrindus 1930 sukūrė J. Gerulis, remdamasis vad. kopenhagine T. (sudaryta 1925). Dabartinė T. nuo Gerulio sudarytosios skiriasi mažesne detalizacija: kadangi tarmės jau gana gerai ištirtos, nebėra reikalo žymėti tokius garsų niuansus, kurie paaiškinami bendromis taisyklėmis. Kartais pavartojama ir vad. tarptautinė T., priimta 1886 Tarptautinės fonetikų asociacijos ir vėliau daug kartų tobulinta (paskutinį kartą 1947). Nuo kopenhaginės ši T. skiriasi tuo, kad turi daugiau pagrindinių ženklų ir mažiau diakritinių.

Nuo fonetinės T. labai skiriasi **praktinė T.** — labai apytikris svetimų žodžių fonetinio vaizdo užrašymas įprastinėmis raidėmis, kartais pridedant ir galūnes (pvz., vok. „Neues Deutschland" lietuviškai rašoma „Nojes Doičland", angl. „United States News and World Report" — „Junaited Steits nius end vorld riport", „John Galsworthy" — „Džonas Golsvortis"). Praktinėje T. vartojama nemaža *transliteracijos* elementų. Pvz., rusiškuose žodžiuose nepaisoma balsių redukcijos — rašoma „Volodia", „Četveruchinas", nors rusiškai tariama „Valodia", „Čitviruchin"; vok. „Deutschland" lietuviškai rašoma „Doičland", nors gale tariama „t"; sistemingai žymimas anglų „r", nors anglai jį taria tik prieš balsius, ir t. t. Lietuvių praktinė T. dar nėra sunorminta, daugelis svetimų žodžių lietuviškai transkribuojami nenuosekliai.

Lit.: Phonetische Transkription und Transliteration nach den Verhandlungen der Kopenhagener Konferenz im April 1925, Heidelberg, 1926; Lietuvių kalbos atlaso rinkimo programa, K., 1956; **Z. Zinkevičius,** Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija), V., 1966.

TRANSLITERĀCIJA [lot. *trans* — per + *littera* — raidė] — paraidinis vienu raidynu užrašytų tekstų perteikimas kitu raidynu. Liet. kalbininkai plačiai vartoja T., pateikdami nelotyniškais rašmenimis (sen. slavų, sanskrito, graikų ir kt.) rašytus tekstus, pvz., sen. sl. „СЫНЫ" — „syny" — sūnūs; „ВЛЪКЪ" — „vlŭkŭ" — vilkas; gr. „φωνή" — „phōnē" — garsas; „ἄνθρωπος" — „anthrōpos" — žmogus. Kasdieninėje liet. spaudos praktikoje rusų kalbos priebalsės „й", „щ" transliteruojama „j", „šč", balsė „ы" — „y", kartais „i" („мой край" — „moj kraj", „щиты" — „ščity"), balsės „е", „я", „ю" po priebalsių — „e", „ia", „iu", po balsių, skiriamojo „ъ" ar „ъ" ir žodžio pradžioje — „je", „ja", „ju" („ребята" — „rebiata", „людей" — „liudej", „юный" — „junyj", „объявление" — „objavlenije"), minkštumo ženklas kartais žymimas ' ar j („юность" — „junost'" ar „junostj"), kartais visai praleidžiamas.

Nemaža T. elementų turi praktinė *transkripcija*.

TRANSPÒRTAS. Mūsų eros I t-metyje per baltų žemes sausuma bei upėmis ėjo tarpt. prekybos keliai iš p. ir p. v. Europos Baltijos pakrančių link. Sausumos keliai buvo prasti, todėl didesni kroviniai buvo gabenami vandens keliais — upėmis, jūra. Vėliau, padaugėjus miestų ir gyvenviečių, patankėjo sauskelių tinklas, bet techninė jų būklė buvo prasta. Tik XIX a. pradėta tiesti tobulesnius kietos važiuojamosios dalies kelius — plentus. Pirmieji plentai per Lietuvą buvo nutiesti 1820—60. XIX a. antrojoje pusėje buvo nutiesti ir pirmieji geležinkeliai. Po I pasaul. karo buvo nutiesti dar keli plačiojo bei siaurojo geležinkelio ruožai. Plentų tiesimas vyko lėtai. 1939 pab. Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo 1420 km plačiųjų ir 480 km siaurųjų geležinkelių. Kietos dangos kelių buvo apie 2200 km, iš jų asfaltuotų — mažiau kaip 100 km. Geležinkelių T. krovinių apyvarta 1939 sudarė 292 mln. tkm, keleivių apyvarta 256 mln. keleivių kilometrų. Automobiliais krovinių pervežta mažai, nes tais metais Lietuvoje tebuvo apie 300 verslinių sunkvežimių. Tarpmiestinio susisiekimo autobusų apyvarta 1939 sudarė 96,4 mln. keleivių kilometrų. Nemažai krovinių ir keleivių pervežta arkliais. Lėktuvais 1939 pervežta 5900 keleivių, iš jų 3720 tranzitu. Klaipėdos jūrų prekybos uosto eksportas 1937 sudarė 370 000 t, importas — 969 000 t.

1940 Lietuvos T. įsijungė į TSRS T. sistemą. Visos bendrojo naudojimo T. rūšys tapo visuom. nuosavybe. Po D. Tėvynės karo T. reikšmė liaudies ūkyje

1 lent. **Lietuvos TSR transporto gamybinės veiklos techniniai ir ekonominiai duomenys 1950—69**

	1950	1960	1969
Vidutinis prekinio traukinio svoris (t):			
bruto	970	1335	1929
neto	542	735	1055
Vidutinė vagono paros rida (km)	112	212	200
Vidutinė bendrojo naudojimo automobilių paros rida (km)	133	143	195
Darbo našumas (tūkst. sąlyginių tkm per metus vienam darbuotojui):			
geležinkelių transporte	170	515	974
bendrojo naudojimo automobilių transporte	...	69	111
upių transporte	126	165	421
oro transporte	...	11	21
Krovinių pervežimo savikaina (kapeikomis už 10 tkm):			
geležinkelių transporte (Vilniaus skyriuje)	...	3,9	3,2
bendrojo naudojimo automobilių transporte	66,7	63,5	50,0
upių transporte	...	10,1	7,8
oro transporte	...	...	341,0*
Keleivių pervežimo savikaina (kapeikomis už 10 keleivių kilometrų):			
geležinkelių transporte (Vilniaus skyriuje)	...	8,1	5,2
bendrojo naudojimo automobilių transporte	10,2	9,3	9,0
upių transporte	...	39,0	10,0

* Apskaičiuota pagal faktiško krovinių bei pašto svorio ir sąlyginio keleivių svorio (1 keleivis — 90 kg) sumą

padidėjo; 1969 transportui teko apie 15% visų Lietuvos TSR liaudies ūkio gamybinės paskirties pagr. fondų. Visų rūšių transporte 1969 dirbo per 91 500 žmonių. Bendrojo naudojimo geležinkelių 1970 pr. buvo 2015 km; automobilinių kelių ilgis 1970 pr. sudarė 33 700 km (iš jų kietos dangos kelių 13 900 km); bendras vandens kelių ilgis 1970 pr. buvo 650 km. Lietuvos TSR geležinkelių tinklas yra tankesnis už vidutinį visos Tarybų Sąjungos geležinkelių tinklą, bet geležinkeliai netolygiai išsidėstę ir negali pilnai aptarnauti visos teritorijos. Automobilinių kelių tinklas gana tankus. Dabar gerinama jų danga, kelių planas ir profilis. Ypač intensyvaus eismo keliai rekonstruojami, platinant jų važiuojamąją dalį iki 4 važiavimo juostų. Didėja keleivių pervežimas oro transportu, pvz., vasarą iš Vilniaus į Maskvą apie 50% keleivių vyksta lėktuvais. Plečiamas vamzdynų T.; 1970 pr. magistralinių dujotiekio vamzdynų tinklas sudarė 645 km. Vandens T. plečiamas lėčiau. Kai kurie Lietuvos TSR transporto gamybinės veiklos techniniai ir ekonominiai duomenys matyti iš 1 lentelės. Svarbiausios T. rūšys šiuo metu yra geležinkelių ir automobilių T. Daugiausia krovinių pervežama geležinkeliais, daugiausia keleivių — automobiliais. Krovinių pervežimas visomis T. rūšimis nuo 1950 iki 1969 padidėjo 6,7 karto, keleivių — 9,1 karto. Kaip augo krovinių ir keleivių pervežimas ir kaip jis pasiskirstė pagal T. rūšis, matyti iš 2 lentelės. *Ž. Automobilių transportas, Aviacija, Dujotiekis, Geležinkeliai, Jūrų transportas, Keliai, Troleibusai, Upių transportas.*

2 lent. **Krovinių ir keleivių pervežimas Lietuvos TSR 1950—69**

Transporto rūšys	Krovinių pervežimas (tkm)						Keleivių pervežimas (keleivių kilometrų)					
	1950		1960		1969		1950		1960		1969	
	mln.	%	mln.	%	mln.	%	mln.	%	mln.	%	mln.	%
Geležinkelių	2189	92,9	6814	85,2	12 413	79,3	652	82,1	1001	42,6	1983	27,5
Automobilių	115	4,9	1135	14,2	3 140	20,0	130	16,4	1295	55,1	4599	63,8
Upių	51	2,2	42	0,5	113	0,7	10	1,3	5	0,2	15	0,2
Oro	1	0,0	4	0,1	7	0,0	2	0,2	48	2,1	616	8,5
Iš viso	2356	100	7995	100	15 673	100	794	100	2349	100	7213	100

TRAŠKINAS Ivanas [g. 1911.IX.22 Kalbutiškėse (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Part. darbą dirbo Kalbutiškių, Dusetų apylinkėse. 1940—41 LKP Salako (Zarasų rj.) vls. k-to sekretorius. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje ir kt. daliniuose. Buvo pulko vado pavaduotojas polit. reikalams, bataliono part. org-jos sekretorius. Po karo dirbo LKP Zarasų aps. k-to instruktoriumi, LKP Salako vls. k-to sekretoriumi ir kt. Nuo 1952 pensininkas.

TRĄŠOS. Seniausia Lietuvoje vartota trąša — medžių pelenai. Jau neolite žmonės pastebėjo, kad išdegusio miško vietoje augalai geriau auga. Ilgainiui imta specialiai deginti mišką, norint paversti jį derlinga dirva — lydimu. Rašytinių žinių apie lydimus randama nuo XIV a. Lydimams labiau tiko lapuočiai medžiai, nes iš jų daugiau pelenų. Degantys nukirsti medžiai ilgomis kartimis būdavo kilnojami iš vienos vietos į kitą, kad visur pasiliktų vienodas pelenų sluoksnis. Kronikininkas A. Gvagninis, XVI a. lankęsis Lietuvoje, rašė, kad tiesiog į lydimo pelenus pasėtų kviečių derlius labai didelis. Miškinguose, mažai derlinguose ir toliau nuo sodybų esančiuose laukuose lydimų pasitaikydavo iki pat XIX a. Manoma, kad, labiau išsivysčius žemdirbystei ir gyvulininkystei (apie XI—XIII a.), laukus imta tręšti ir mėšlu. XVI a. dokumentuose, daugiausia dvarų inventoriuose, minimos mėšlu tręšiamos dvarų ir valstiečių ūkių dirvos. Mėšlo nauda pabrėžiama ir 1557 Valakų reformos papildyme. Feod. laikotarpiu buvo paplitusi mėšlo vežimo prievolė; pvz., 1636 dokumentas rodo, kad Gučkampio (Kėdainių rj.) valstiečiai nuo kiekvieno valako turėjo duoti dvarui po du žmones iki $1^1/_2$ savaitės mėšlui vežti. Mėšlo neužtekdavo, todėl pirmiausia būdavo mėžiamos nualintos dirvos. Dar XIX a. pr. smėlingoms dirvoms mėšlo būdavo duodama kas 3—4, o kai kur — tik kas 5—6 metai. Dirvai gerinti būdavo apariami bulvienojai, žydintys lubinai, grikiai. Kai kuriuose dvaruose būdavo įrengiamos srutų duobės, į jas metamos šiukšlės, augalų atliekos, taigi, gaminami kompostai. Trąšai vartota ir dumblas, durpės, Kelmės dvare — net piuvenos, odos dirbimo atliekos, ypač ąžuolų žievių mirkinys. Labiausiai buvo vertinami medžių pelenai, kuriuos valstiečiai turėdavo dvarams rinkti. Be įprastinio dirvų mėžimo, kai kurie valstiečiai ganymo sezonui atvarydavo galvijus vidudieniui ir nakčiai į nualintą lauką, kad jie jį tręštų. Paplitus daugialaukei žemdirbystei (XIX a. pirmojoje pusėje), pradėjus auginti daugiau reiklesnių ir įvairesnių ž. ū. augalų, imta žemę tręšti gausiau ir įvairiau. XIX a. vid. kai kuriuose dvaruose jau vartota iš užsienio atvežtos miner. trąšos. XIX a. pab.— XX a. pr. jų parūpindavo kai kurios tuo metu įsikūrusios prekybinės ž. ū. org-jos, ž. ū. d-jos, ž. ū. būreliai. Tačiau daugumo valstiečių ūkių iki XX a. trečiojo d-mečio mineralinių T. mažai tevartojo, nes jiems buvo per brangu. Iki pat 1940 pagrindinės T. valstiečių ūkiuose buvo organinės: mėšlas, lubinai, dumblas, durpės ir jų kompostai su mėšlu; be to, žemę gerinti padėjo ir paplitęs ankštinių augalų, jų mišinių su varpiniais auginimas. Mineralinės T. daugiausia buvo vartojamos dvaruose ir dideliuose valstiečių ūkiuose. 1933 importuota 66 000 t, eksportuota 13 000 t mineralinių T.; 1937 — atitinkamai 96 000 t ir 1200 t. Be to, 1937 apie 42 000 t T. žemės ūkiui patiekė Klaipėdos superfosfato f-kas.

Po D. Tėvynės karo organinių T. (mėšlo, durpių komposto) ūkiuose daugėjo, tačiau dar nepakankamai: 1950 vienam hektarui arimų vidutiniškai jų teko 2,2 t, 1953 — 2,4 t, 1958 — 3,0 t, 1963 — 4,3 t, 1969 — 6,0 t. Mineralinių T. kiekis labai padidėjo: 1960 žemės ūkiui buvo patiekta 586 000 t, 1969 — 1 121 000 t. Lietuvoje pietuose ir pietryčiuose, kur vyrauja lengvos dirvos, auginama daug lubinų, kurie visi arba tik ražienos bei šaknys (jei lubinai nupiaunami pašarui) užariami trąšai. Tačiau jų pasėlius plėsti trukdo lubinams nepalankus Lietuvos klimatas.

Nuo XX a. vid. imta vartoti ir mikroelementines — boro, molibdeno, mangano, vario, kobalto — trąšas. Daugiausia suvartojama boro (kasmet apie 3000 t boro datolito). Nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vartojamos ir bakterinės T.— nitraginas, azotobakterinas, fosforobakterinas. Daugiausia suvartojama nitragino, tačiau įv. metais nevienodai: 1962 suvartota 27 000 norminių vienetų (1 vienetu patręšiamas 1 ha), 1963 — 16 000, 1965 — 9000, 1967 — 12 000, 1969 — 3000.

Jau XVIII—XIX a. kai kurių Lietuvos dvarų dirvos būdavo kalkinamos ir tręšiamos degtomis kalkėmis, mergeliu, rečiau karbonatingu sapropeliu, tufu arba kreida. 1931—40, pastačius 3 cukraus f-kus, kalkinimui imta vartoti jų atliekas — kalkių purvą. Jį vartojo daugiausia netoli cukraus f-kų gyvenantys valstiečiai, dėl to dažnai kalkių purvas patekdavo į nerūgščius, kalkinimo nereikalingus dirvožemius.

Pokario metais imta sistemingai tyrinėti kalkinimo reikalingus rūgščius dirvožemius. Iki 1966 ištirtas visų visuom. sektoriaus ūkių dirvožemių rūgštumas; ūkiams duotos kartogramos, kuriose nurodyta, kur ir po kiek reikia berti kalkių. Lietuvoje, daugiausia Žemaitijoje, yra apie 1 mln. ha kalkintinų dirvožemių. Išaiškinta (1950—69) apie 600 puriųjų kalkinių žaliavų telkinių, kuriuose yra apie 32 mln. t kalkių ($CaCO_3$), ir apie 30 kietųjų karbonatinių medžiagų telkinių; apskaičiuota, kad visų šių medžiagų užtektų pakalkinti visus rūgščius Lietuvos dirvožemius 40 kartų. Kalkinimui daugiausia vartojami klintmilčiai, kurie nuo 1958 gaminami Akmenės stat. medžiagų kombinate (500—600 tūkst. t per metus).

Nuo 1950 kalkinama pagal valst. planą. Kalkinimo darbus iki 1961 vykdė ūkiai, nuo 1961 palaipsniui juos perėmė melioracinės statybos v-bos. Iki 1965 valstybė ūkiams apmokėdavo nemažą kalkinimo išlaidų dalį; nuo 1965 kolūkiams ji apmoka visas išlaidas, taryb. ir kt. valst. ūkiams — 50%. Kalkinti pa-

deda ir civ. aviacija: 1964 ji pakalkino 41 000 ha, 1965 — 32 000 ha, 1969 — 32 000 ha. Iš viso 1949—51 pakalkinta 200 ha, 1952—61 — 230 000 ha, 1963—73 000 ha, 1965 — 90 000 ha, 1969 — 115 000 ha.

Mineralinėmis, bakterinėmis trąšomis, kalkinėmis medžiagomis ir tręšimo technika ūkius aprūpina resp. susivienijimas „Lietuvos ž. ū. technika", kurio sandėliai yra įrengti prie geležinkelio stočių. Kai kuriuose iš tų sandėlių ruošiami (nuo 1966) mineralinių T.— fosforitmilčių, superfosfato ir kalio druskos — mišiniai (1969 tokių sandėlių buvo 31).

Ž. *Agrochemija, Mineralinės trąšos.*

Lit.: **M. Kacas, J. Savickas,** Lietuvos dirvožemių kalkinimas, V., 1958; **S. Mikalauskienė,** Organinių trąšų kaupimo ir panaudojimo organizavimas, V., 1961; **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963 [skyrius „Žemės tręšimas"]; **B. Baginskas,** Mikroelementai ir jų panaudojimas, V., 1964; Trąšos ir tręšimas (Straipsnių rinkinys), V., 1964; **K. Plesevičius,** Tręšimo žinynas brigadininkui, V., 1967; Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema, V., 1969 [skyrius „Trąšos ir jų naudojimas"]; **A. Zalys, V. Jakubauskas,** Organinės trąšos, V., 1969; Agrochemija, sudarė K. Plesevičius, V., 1970.

TRAUKTÌNĖ — alkoholinis gėrimas, gaminamas iš spirito ir vandens mišinio su antpilais ir aromatiniais spiritais. Vilniaus vyno ir degtinės g-la, Kauno likerio ir degtinės g-la „Stumbras" gamina karčiąsias trauktines „Dar po vieną", „Jonžolinė", „Stumbrinė", „Medžiotojų", „Žvejų", saldžiąsias — „Kmynų saldžioji", „Dainava", „Palanga", „Vyšnių punšas"; Stakliškių liet. midaus g-la gamina karčiąsias trauktines „Nemunas", „Žalgiris", Vilniaus vyno g-la — saldžiąsias trauktines „Užuovėja", „Voveraitė". 1969 pagaminta 335 000 dkl karčiųjų T., 82 000 dkl saldžiųjų. Didžioji dalis trauktinių realizuojama Lietuvoje, šiek tiek eksportuojama į Čekoslovakiją, Lenkiją, VDR.

TRAŪPIS — kaimas Anykščių rj., 10 km į p. r. nuo Raguvos, Nevėžio deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 212 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė; dauguma sodybų kompaktiškai išsidėsčiusios abipus Kavarsko—Raguvos kelio. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (1937—49 pradinė, 1949—53 septynmetė, 1953—69 vidurinė), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose T. dvaras minimas XV a. 1515 pastatyta bažnyčia. 1863.IX.22 ties T. įvyko D. Maleckio vadovaujamų sukilėlių susirėmimas su caro kariuomene. Iki II pasaul. karo prie T., tuo metu vadinamo miesteliu, buvo 2 T. dvarai. T. buvo valsčiaus centras. 1923 T. miestelyje buvo 231 gyv., I dvare — 63, II dvare — 27 gyv.; 1959 Traupyje buvo 157 gyv.

TRÁUTMANAS (Trautmann) Reinholdas [1883.I.16 Karaliaučiuje — 1951.X.4 Jenoje (VDR)] — vokiečių kalbininkas baltistas ir slavistas. Studijavo Karaliaučiaus un-te. A. Becenbergerio mokinys. Nuo 1907 Getingeno un-to privatdocentas. Nuo 1911 Pragos, nuo 1921 Karaliaučiaus, nuo 1926 Leipcigo ir po II pasaul. karo Jenos un-to profesorius. Išleido „Senovės prūsų kalbos paminklus" (1910), kur, be tekstų, pateikė prūsų k. fonetikos bei morfologijos aprašą ir žodyną su etimologiniais aiškinimais. Parašė etimologinį „Baltų—slavų kalbų žodyną" (1923), kurį yra taisęs ir kiek papildęs K. Būga. Surinko ir išleido „Senovės prūsų asmenvardžius" (1925). Į gyvenimo pabaigą tyrinėjo substratinius slaviškus vietovardžius Vokietijoje.

Ršt.: Die altpreussischen Sprachdenkmäler, Göttingen, 1910; Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen, 1923; Die altpreussischen Personennamen, Göttingen, 1925.

TREBŪTINIS — ežeras Rokiškio rj., 9 km į p. r. nuo Obelių, 10 km į š. nuo Antazavės. Plotas 16 ha, ilgis 650 m, didž. plotis 320 m, kranto linijos ilgis 1850 m. Krantai daugiausia aukšti. Prie ežero įsikūręs Švilpiškio kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 49,5 kg/ha.

„TREČIAS FRÒNTAS" — antifašistinės krypties literatūros žurnalas, ėjęs 1930—1931 Kaune. Išėjo 5 nr. Redagavo ir leido A. Venclova. Bendradarbių branduolį sudarė jauni pažangūs literatai K. Boruta, P. Cvirka, K. Korsakas, B. Raila, J. Šimkus, A. Venclova ir vėliau įsijungę V. Drazdauskas, S. Nėris. Be to, žurnale bendradarbiavo A. Biliūnas, Butkų Juzė, P. Čiurlys, K. Jakubėnas, P. Morkūnas. „T. f." atstovavo pažangiam lit. sąjūdžiui. Visuomeninės ideologinės ir estetinės „T. f." pozicijos evoliucionavo nuo abstraktaus nepasitenkinimo burž. visuomene ir to meto liet. lit-ros padėtimi ligi sąmoningo išnaudotojiškų santykių, socialinės priespaudos, faš. režimo smerkimo, real. ir rev. lit-ros principų gynimo.

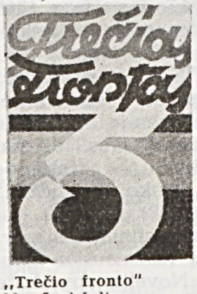

„Trečio fronto" Nr. 5 viršelis

Pirmuosiuose „T. f." numeriuose buvo skelbiamas berno — miesčionio antipodo — kultas. Berno sąvoka neturėjo aiškaus socialinio ar politinio turinio. Tai buvo lit. įvaizdis, reiškiantis jaunatviškos energijos, protesto prieš nusistojusias burž. visuomenės elgesio normas, neapibrėžto maištingumo idealus. Trečiafrontininkai kritikavo ir išjuokė pseudoromantinę (idealizuojančią burž. tikrovę ir feod. praeitį), simbolistinę ir futuristinę lit-rą. Tačiau pirmuosiuose numeriuose yra kūrinių, kuriuose žymu futuristinės keturvėjininkų poetikos įtaka. „T. f." bandė propaguoti naują lit. metodą — neorealizmą (realizmo, ekspresionizmo ir futurizmo sintezę). Vėlesniuose numeriuose atsisakyta berno kulto, modernistinių srovių propagavimo, imta skelbti kritinio realizmo estetinius principus, teigti kūrėjo klasinių ideologinių pozicijų, atstovavimo darbo žmonių interesams svarbą. Kapit. santykių ir faš. režimo kritika, darbininkų gyvenimo ir rev. kovos motyvai ryškūs daugelyje žurnale paskelbtų prozos ir poezijos kūrinių. Žurnalą smarkiai puolė burž. spauda, reikalaudama imtis prieš jį represijų. „T. f." posūkis į revoliucinę lit-rą išgąsdino valdančiuosius sluoksnius. Spaustuvės surinktą Nr. 6—7 cenzūra 1931.XI uždraudė spausdinti ir žurnalą uždarė. „T. f." bendradarbiai (išskyrus renegatą B. Railą) ir toliau laikėsi pažangių pozicijų, dauguma jų puoselėjo kritinio realizmo tradicijas, o 1940 aktyviai įsijungė į taryb. lit-ros kūrimą.

Lit.: **V. Galinis,** „Trečio fronto" trisdešimtmetis.—„Pergalė", 1962, Nr. 1; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

TREČIOKAITĖ-ŽEBENKIENĖ Irena [g. 1909.X.28 Biržuose] — dailininkė, revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1959). Nuo 1928 studijavo Kauno meno m-loje (lankė grafikos studiją ir J. Mikėno vadovaujamą monumentaliosios tapybos studiją) ir Kauno un-to teisių fakultete (iki 1932). 1932 įsijungė į rev. judėjimą, 1933 — į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veiklą. Nuo 1934 Komunistų partijos narė; dirbo LKP CK ryšininke. Leidinyje „Žingsnis" (1934) išspausdino raižinio „Mašinos" ir freskos „Nešėjai" reprodukcijas. Bendradarbiavo pogrindiniame rev. satyros žrn. „Šluota". 1934 buvo suimta, kalinta. 1935 baigė Kauno meno m-lą. Nuo 1935 dalyvavo dailės parodose. Iliustravo knygų. Sukūrė grafikos darbų („Kalėjime grindis plauna", „Salomėja", „Nakvynės namai", „Pasivaikščiojimas kalėjimo kieme", „Pravažiavimo nėra" ir kt.), kuriuose pavaizdavo Lietuvos rev. judėjimo dalyvius. 1939 lankėsi Paryžiuje. 1940—41 adm. darbuotoja. Su S. Žuku sukūrė polit. plakatų, nutapė G. Dimitrovo portretą. D. Tėvynės karo metais dirbo Uzbekijos Operos ir baleto teatro (Taškente) dailininke, nuo 1942 — TASS'o referente. 1944 eksterne baigė Vilniaus Dailės in-tą. 1944—48 Vilniaus Dailės in-to dėstytoja (nuo 1947 docentė), 1948—51 — piešimo katedros vedėja. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės

Irena Trečiokaitė-Žebenkienė. J. Baltušio portretas, aliejus, 1949

in-to monumentaliosios tapybos studijos vedėja. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatė. Dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1949, 1959 ir 1964 Vilniuje surengė individualines kūrinių parodas. Spaudoje paskelbė straipsnių dailės klausimais. Sukūrė mozaikų, freskų, grafikos darbų, nutapė portretų ir peizažų. Kūriniai pasižymi aktualia tematika, lyriškumu. Laikydamasi J. Mikėno tradicijų, T.-Ž. mozaikoms naudoja lauko akmenį.

Kūriniai: mozaikos — „Lietuvaitė" (1947), „Partizano galva" (1947, II variantas 1965), „Suvirintoja" (1960), „Artistė" (1961), „V. Leninas" (1965; II variantas 1969); freskos „Ceche" ir „Skaito laikraštį" Naujosios Akmenės cemento g-los kultūros namams (su A. Kmieliausku, 1958); aliejaus tapybos portretai — „Lietuvaitė" (1945), J. Baltušio (1949), K. Kymantaitės (1954), V. Kapsuko (1955), G. Jackevičiūtės (1957), G. Sabaliauskaitės (1959), A. Kazanavičienės, M. Meškauskienės (1962), M. Chodosaitės (1967), D. Kučinsko (1969); peizažai — „Maskvos stogai" (1943), „Pro Dailės instituto langą" (1944), „Avižos" (1946), „Jaunimo sodas Vilniuje" (1947), Volgos—Dono kanalo statybų ciklas (1951), „Palangos pajūryje" (1954), „Nidoje giedrą dieną" (1955), „Prie Pavilnio užtvankos" (1957), „Kalvarijų šlaitas" (1959), „Tiltas per Nerį Vilniuje" (1963), „Baltijos laivai" (1964); kompozicijos — „Palangos pionierių stovyklos bombardavimas 1941 m." (1945), „Pirmasis kolūkiečių suvažiavimas" (1950), „Pabėgimas iš Zarasų kalėjimo" (1968), ir kt.

Lit.: Irena Trečiokaitė-Žebenkienė (Dailės darbų paroda 50 metų amžiaus sukakčiai paminėti. Katalogas), V., 1959 [S. Budrio įvad. str.]; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **R. Krukaitė,** Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t 5, V., 1968.

TREČIÕKAS Eduardas [1905.IX.24 Papilyje (Biržų rj.) — 1941 Biržuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Priklausydamas Lietuvos Jaunimo s-gai ir Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gai, kartu dirbo rev. darbą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Papilio kuopelei, buvo jos sekretoriumi. 1940—41 LKP Papilio vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų nužudytas.

TREČIÕKAS — feodalinės Lietuvos 3 grašių moneta (XVI—XVIII a.). Ž. *Pinigai.*

TREIGIAĨ — kaimas Šilalės rj., Laukuvos apyl., 3 km į p. v. nuo Laukuvos, prie kelio į Kvėdarną. 114 gyv. (1970). Kaimo š. v. pakraščiu teka Lokysta (Jūros intakas), r. ir š. r.— jos intakas Virkulė. Prie Lokystos ir Virkulės santakos yra piliakalnis. Vakaruose ir pietvakariuose jis sutvirtintas maždaug 120 m ilgio ir 3 m aukščio pylimu. Piliakalnio šlaitai statūs, 8—10 m aukščio. Aikštelė keturkampė, 16 m ilgio, 12 m pločio, iš 3 pusių apsupta pylimu (vakaruose jo aukštis 3 m). Kai kurie tyrinėtojai T. identifikuoja su kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.) minima Giniota, kur stovėjusi žemaičių pilis. 1959 kaime buvo 126 gyv.

TREIGÍENĖ Vanda [**Dudėnaitė;** g. 1926. I.24 Šiauliuose] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1968). 1952 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1953 TSKP narė. 1955—59 Ist. in-to moksl. bendradarbė, Lietuvos TSR MA aspirantūros skyriaus vedėja. 1959—65 Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo k-to inspektorė, Kultūros-švietimo technikumo neakivaizdinio skyriaus vedėja ir dėstytoja. 1965—70 Mokyklų moksl. tyrimo in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1970 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytoja. Parašė „Lietuvos TSR istorijos" (1958) skyrių apie Tarybų valdžią Lietuvoje 1940—41, pratarmę dokumentų rinkiniui „Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais" (1965). Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos darbininkų klasę ir istorijos dėstymo metodikos klausimais.

TREINÍENĖ Elena [**Stimburytė;** g. 1927. II.8 Kaune] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1970). Nuo 1949 TSKP narė. 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1952 Partijos istorijos in-to moksl. bendradarbė, nuo 1970 direktoriaus pavaduotoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie LKP organizacinį ir partinį darbą, komunistų idėjinį auklėjimą.

TREINỸS Pranas [g. 1928.V.15 Kuktiškėse (Utenos rj.)] — aktorius, rašytojas. 1950 baigė Lietuvos TSR Dramos teatro studiją, 1951 — Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. Nuo 1950 Akademinio dramos teatro aktorius, nuo 1958 to teatro direktorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1961 pradėjo skelbti periodinėje spaudoje apsakymus. Apsakymų rinkinyje „Banko balandžiai" (1963) vyrauja jumoristiniai bei satyriniai miesto žmonių (dažniausiai aktorių) buities vaizdai. Novelių apysakoje „Saulėlydžio vieversys" (1965) T. pavaizdavo kolūkiečių gyvenimą, pagr. herojaus charakteryje stengėsi išryškinti gyvybingo, sąmojingo, meniškos prigimties liaudies žmogaus bruožus. Apysakoje yra satyros elementų: smerkiami religiniai prietarai, pašiepiami dykaduoniai bei spekuliantai. Aps. rinkiniui „Saulėgrąžos pasaka" (1966) būdingi poetizuoti, per vaiko pasaulėjautos prizmę perteikti kaimo buities vaizdai, tragiškų vok. faš. okupacijos metų įvykių prisiminimai. Romane „Ančiuko kryžius" (1970) vaizduojama burž. laikotarpio kaimo buitis, sukurtas stilizuotas liaudies menininko paveikslas.

Vaidmenys: Trofimovas (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Krizas (P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs"), Rudis (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Gildensternas (V. Šekspyro „Hamletas"), Simas Labutis (P. Vaičiūno „Ekscelencijos"), Topylis (V. Miliūno „Marti", pagal Žemaitės apsakymus) ir kt.

TREM̃PAI — pelkė Vilkaviškio rj., 13 km į p. nuo Vilkaviškio, 23 km į v. nuo Kapsuko. Plotas 133 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė. Per ją teka Aista (Širvintos intakas). Durpių klodo didž. storis 3,1 m, vid. 1,75 m. Vyrauja žemapelkinės durpės — raistinės ir plynraistinės. Vid. susiskaidymas 45%, vid. peleningumas 24,6%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 5,1 m.

TREMPÎNIAI — kaimas Kapsuko rj., Liubavo apyl., 3 km į š. nuo Liubavo. 33 gyv. (1970). Yra Trempinių ežeras. XIX a. buvo T. kaimas ir T. palivarkas. 1827 Trempiniuose buvo 194 gyv. (14 kiemų), 1959 — 56 gyv. Kaime 1906 gimė rašytojas A. Venclova.

TRENIÓTA [m. 1264] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1263—64). Spėjama, kad T. buvo Mindaugo sesers ir Vykinto sūnus. Kaip vienas iš žemaičių vadų, išgarsėjo 1253—62 kovose su Livonijos ordinu, kuriam Mindaugas po apsikrikštijimo buvo atidavęs Žemaitiją. Manoma, kad jis vadovavo lietuviams Durbės kautynėse. Paskui ėmė kurstyti Mindaugą prieš Livonijos ordiną. („Eiliuotoji Livonijos kronika" teigia, kad 1261 žemaičiai pasiuntė pas Mindaugą T. vadovaujamus pasiuntinius, kurie pareiškė Mindaugui pripažinsią jo valdžią, kai jis nutrauksiąs taiką su ordinu.) Mindaugas paklausė ir sudarė sąjungą su Aleksandru Nevskiu. 1262 liet. kariuomenė, Mindaugo ir T. vadovaujama, puolė ordiną ir pasiekė Cėsių pilį, bet jos nepaėmė. Pasinaudojęs tuo, kad Mindaugas išsiuntė savo kariuomenę prieš Brianske kun-štį, T. 1263 susimokė su Nalšios kun-ščiu Daumantu ir nužudė Mindaugą bei jo sūnus Ruklį ir Rupeikį. Mindaugo sūnus Vaišvilkas pabėgo į Pinską. T. nužudė t. p. į Lietuvos D. Kun-stės sostą pretendavusį savo pusbrolį Polocko kun-štį Tautvilą ir atidavė Polocką Daumanto giminaičiui Gerdeniui. Susidorojęs su priešininkais, T. pradėjo valdyti visą Lietuvą ir Žemaitiją. Surengė keletą žygių į Prūsiją prieš Kryžiuočių ordiną. Nužudytas Mindaugo šalininkų.

TREPŠỸS Stasys [g. 1921.II.16 Rimdžiūnuose (BTSR, Astravo rj.)] — gydytojas akušeris ginekologas, sveikatos apsaugos organizatorius. 1948 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1951 dirbo Raudonojo kryžiaus d-jos CK pirmininko pavaduotoju. 1951—56 Vilniaus resp. klinikinės ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotojas med. reikalams. Nuo 1956 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės vyriausiasis gydytojas. Nuo 1958 TSKP narys.

TRẼŠNĖ. Lietuvoje T. *(Cerasus avium)* yra introdukuota. Auginamos 2 varietetų T.: minkštavaisės (var. *Juliana*) ir standžiavaisės (var. *duracina*). Labiau paplitusios vietinės T. veislės: Žemaičių geltonoji, Žemaičių rožinė, Žemaičių juodoji, Žemaičių raudonoji, Pikutiškių T. Iš kt. veislių dažnesnės: Deniseno geltonoji, Drogano geltonoji, Marko ankstyviausioji, Kasino ankstyvoji, Hedelfingerio T., Festivalinė, Muskatinė, Lošicos auksinė. Trešnės gerai auga karbonatiniuose vid. sunkumo arba lengvesniuose dirvožemiuose, ypač užuovėjoje. 15 metų amžiaus trešnės užauga iki 7—8 m aukščio. Trešnių ligos

ir kenkėjai yra tie patys kaip *vyšnių*. Dažnai trešnių lapus pažeidžia vyšnių piūklelio (vabzdžio) lervos; kitoms ligoms ir kenkėjams jos yra gerokai atsparesnės. Šaltesnėmis žiemomis apšąla trešnių šakutės. Pradeda derėti ketvirtais—šeštais amžiaus metais. Vaisiai prinoksta birželio—liepos mėn. Daugiausia auginamos Lietuvos vakarų (ypač Telšių, Plungės, Kretingos rj.) ir pietvakarių individualiniuose soduose, sodybose. Iš visuom. sektoriaus ūkių kiek daugiau auginama Kretingos vaismedžių medelyno sode. Užaugusi T. per metus duoda iki 150—200 kg vaisių. Vaisiai daugiausia valgomi švieži, rečiau vartojami uogienėms, kompotams, vyno gamybai; be to, vaisiai kartais džiovinami.

Daugiausia vietinės kilmės įv. formų trešnių 1957—64 ištyrė R. Margolytė ir kiti Vilniaus un-to darvinizmo ir genetikos katedros darbuotojai.

Be to, nemaža trešnių veislių auginama ir tiriama Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.). Vienas pirmųjų Lietuvoje keletą trešnių veislių aprašė J. Strumila veikale „Šiaurės sodai" (lenkų k.; 1880—83).

TRĒTININKAI — 1221 įsteigtas trečiasis *pranciškonų* ordinas, kuriam priklausyti gali ir susituokę pasauliečiai. Jie laikosi specialių vienuoliškų įstatų, vadinamų trečiąja Pranciškaus regula. Tretininkams vadovauja pirmasis pranciškonų ordinas (minoritai). Popiežius Leonas XIII 1883 T. regulą reformavo, norėdamas T. paversti kovos prieš rev. judėjimus įrankiu. Lietuvoje tretininkams priklausė daugiausia senos, netekėjusios, neturtingos, pamaldžios moterys, liaudies vadinamos davatkomis. M. Valančius išleido jiems „Davatkų knygą" (1864). Po I pasaul. karo visos Lietuvos tretininkais rūpinosi Kretingos pranciškonai, o parapijose — vienas iš kunigų (vad. direktorius). 1938 Lietuvos T. pasivadino „Marijos karžygiais". T. leido laikraščius „Šv. Pranciškaus varpelis" (1923—35) ir „Pranciškonų pasaulis" (1936—40), kuriuose ypač propagavo Kretingos bažnyčios šv. Antano paveikslo „stebuklingumą". Prieš II pasaul. karą Lietuvoje buvo apie 40 000 T. Liaudis T. nemėgo (plg. pasakymą „Rožančius iki kelių, o liežuvis šluoja kelią"). Taryb. metais T. liko visai nedaug, daugiausia senos moterys. Jų veikla apsiriboja mėnesiniais kolektyviniais rožančiaus giedojimais.

Lit.: G. Jūronienė, Neužpirktos mišios, V., 1966.

TRIĀSAS — pirmasis mezozoinės eros periodas, buvęs prieš jurą; geologinė sistema, kurios sluoksniai susiklostė per tą periodą. T. prasidėjo maždaug prieš 225 mln. metų ir truko apie 40 mln. metų. Lietuvoje randama tik apatiniojo T. darinių. Juos sudaro margi (rausvai rudi su žalsvai pilkomis dėmėmis) karbonatingi moliai ir mergeliai su baltų bei šviesiai pilkų klinčių, mergelių ir smiltainių tarpsluoksniais. T. sistemos dariniai paplitę Lietuvos vakaruose ir pietuose. Į žemės paviršių jie išeina Lietuvos šiaurės vakaruose: Vadaksties u. pakrantėse ir prie Dabikinės u. — Alkiškiuose (šio karjero T. moliai naudojami cemento gamybai). Kitur T. sistemos dariniai panirę po jaunesnių sluoksnių danga (iki 375 m storio). T. darinių storis Lietuvos šiaurėje — nuo kelių iki keliolikos metrų, o kitur vietomis daugiau kaip 200 m: Stoniškiuose (Šilutės rj.) — 284 m, Virbalyje (Vilkaviškio rj.) — 263 m, Panoviuose (Šakių rj.) — 225 m.

T. periodo pradžioje visa Lietuvos teritorija dubo, buvo sūrios jūros dugnu. Toje jūroje gyveno šarvuotosios žuvys, nariuotakojai (filopodai, ostrakodai), buvo charofitų. Klimatas buvo karštas ir sausas. Vėliau, Žemės pluta kilo; klimatas tapo šiltas ir drėgnas — palankus augalijai. To laikotarpio T. dariniuose randama iš sausumos patekusios medienos liekanų. T. periodo viduryje ir pabaigoje Lietuvos teritorijoje buvo sausuma. Buvo ardomos (ypač Lietuvos š. dalyje) periodo pradžioje susiklosčiusios nuosėdos, todėl daugelyje vietų jų išliko tik dalis arba jos buvo visiškai nudenuduotos.

TRÌBALSIAI ž. *Trigarsiai.*

TRIBÓNYS — kaimas Eišiškių rj., Kaniūkų apyl., 5 km į p. v. nuo Šalčininkų, 1 km į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio; Šalčininkų žuvininkystės ūkio centras. 209 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šalčia (Merkio intakas). Yra žuvininkystės ūkio vandens perpumpavimo stotis (prie Šalčios), pr. m-la (nuo 1897), biblioteka (nuo 1967). XIX a. pab. buvo T. kaimas ir T. dvaras. 1959 Tribonyse buvo 134 gyv.

„TRIBŪNÀ" — **1.** Pažangus dvisavaitinis Urugvajaus lietuvių laikraštis, ėjęs 1932 Montevidėjuje. Leido Urugvajaus Lietuvių dramos mėgėjų ratelis. Išėjo apie 5 nr.

2. Buržuazinis dienraštis, ėjęs 1933. V.28—VI.6 Kaune. Išėjo 10 nr. Leido V. Jagilavičius, redagavo P. Kupčiūnas.

TRÝČIUS Povilas [1907.IV.1 Gailioniuose (Ukmergės rj.) — 1950.X.19 netoli Skaudvilės] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1924, mokydamasis Ukmergės g-joje, įstojo į LKJS. 1926—28 LKP narys. 1927 LKP Ukmergės parajonio komiteto sekretorius. Bendradarbiavo LKP spaudoje (slap. Bronka). Už kom. veiklą 1927—1928 kalintas Varnių koncentracijos stovykloje. 1930 baigė Kauno suaugusiųjų g-ją, vėliau matininkų kursus, 1931—40 dirbo įv. vietose matininku. Palaikė ryšius su LKP nariais, dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1940—41 Panevėžio aps. vykd. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas, Lietuvos TSR Žemės ūkio liaudies komisariato mašinų-traktorių stočių v-bos viršininkas. 1941—42 kalėjo Kaune ir Pravieniškių priverčiamojo darbo stovykloje; vėliau matininkas įv. vietose. 1944—45 dirbo įvairiose ž. ū. įstaigose. Nuo 1946 VKP(b) narys. 1946—47 kooperatyvų s-gos „Linas" pirmininkas. Nuo 1947 Lietuvos TSR ž. ū. ministro pavaduotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

TRIFTÒNGAI ž. *Trigarsiai.*

TRÌGARSIAI — sudėtinių dvibalsių „au", „ui" arba sutaptinių dvibalsių „ie", „uo" fonetiniai junginiai viename skiemenyje su priebalsiais „l", „m", „n", „r". Pasitaiko sudurtiniuose žodžiuose, kai kuriose vardažodžių ir įvardžių linksnių formose. Paprastai susidaro prieš priebalsius arba žodžio gale, pvz., „**kiaũl**pienė", „**kiáur**dienė", „**síel**vartas", „**kuĩn**palaikis", „**kiẽm**sargis", „**diẽn**daržis", „**aguõn**pienis", „**dúon**kubilis", „**víen**ratis", „**põpier**dėžė", „bal**tíems**", „**tíem**", „**dvíem**".

TRIKÓJIS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į p. r. nuo Veisiejų, tarp Snaigyno ir Vilkinio ežerų. Plotas 40 ha, didž. gylis 9 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2200 m, didž. plotis 600 m, kranto linijos ilgis 5600 m. Krantai daugiausia aukšti. Per T. teka upelis iš Snaigyno ež. į Vilkaičio ež. Ežero š. v. pakrantėje yra Snaigyno kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 8,8 kg/ha.

TRIKOTĀŽO PRĀMONĖ. Megzti dirbiniai pardavimui ir pagal užsakymus Lietuvoje pradėti gaminti XVIII a. feodalų įsteigtose manufaktūrose. A. Tyzenhauzo manufaktūrose (XVIII a.), be gelumbių ir drobių audimo, buvo mezgamos kojinės. XIX a. Vilniaus trikotažo gaminiai buvo žinomi visoje Rusijos imperijoje. XIX a. pabaigoje Vilniuje pradėjo kurtis kapitalistiniai trikotažo f-kai, pvz., J. Bruno kojinių ir trikotažo f-kas. 1900 Vilniuje įsteigtas trikotažo f-kas „Imperial". Lietuvos trikotažo įmonių metinės produkcijos vertė 1900 sudarė 672 000 rb.

Po I pasaul. karo Lietuvoje buvo nustatyti palyginti nedideli įvežamieji muitai verpalams ir 5—10 kartų didesni protekciniai muitai trikotažo gaminiams. Tai skatino T. p. augimą. Verpalų būdavo įvežama už 5—6 mln. lt per metus. Kūrėsi trikotažo įmonės: trikotažo f-kas „Kolumbas" (1926) Kybartuose, trikotažo dirbtuvė „Gerab" (1929) Mažeikiuose; daugiausia jų steigėsi Kaune — trikotažo f-kai „Glalev", „Sport" (1926), kojinių f-kas „Diana" (1927), vatalino ir megztų skarų f-kas „Rosko" (1928), kojinių ir trikotažo f-kas „Cotton" (1930; ž. *„Koton"*), trikotažinių baltinių f-kas „Litana" (1929), viršutinio trikotažo f-kas „Trikolit" (1929) ir kiti. 1940 pr. Lietuvoje buvo 33 T. p. įmonės (su 5 ir daugiau darbininkų), kuriose dirbo 1307 darbininkai ir tarnautojai, iš jų 24 įmonės su 1164 dirbančiaisiais buvo Kaune. Be jų buvo daug mažų trikota-

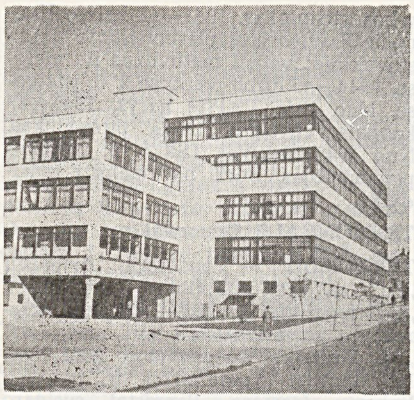

Trikotažo pramonė. Šiaulių trikotažo fabrikas „Verpstas"

žo dirbtuvėlių, kuriose dirbo po 1—4 samdomus darbininkus, be to, kai kurie pramonininkai samdydavo kojinių mezgėjas, dirbančias namuose.

1940 atkūrus Tarybų valdžią, 27 trikotažo įmonės buvo nacionalizuotos, įrengimai sukoncentruoti didesniosiose įmonėse; trikotažo įmonių sumažėjo iki 17 (1941), o gamyba padidėjo. Traukdamiesi vok. faš. okupantai visiškai sunaikino 4 trikotažo įmones: „Šatriją" Telšiuose, „Kolumbą" Kybartuose, „Puntuką" Anykščiuose ir vaikiško trikotažo f-ką Kaune; iš kitų f-kų išvežta 627 mezgimo mašinos, visi elektros motorai. Išvadavus Lietuvą, įmonės buvo greitai atkurtos: 1944 pradėjo gamybą *„Silva"*, „Trikotažas", „Laimė", „Pašvaistė", „Jėga", „Koton", „Diana", „Žiedas" Kaune, 1945 — „Pakaita", „Avangardas" Vilniuje, „Aušra" Klaipėdoje, *„Verpstas"* Šiauliuose. Įmonės buvo toliau stambinamos: „Pakaita" ir „Avangardas" 1945 sujungti į *„Spartos"* f-ką; „Žiedo" įrengimai perduoti „Pašvaistei", kuri 1948 buvo įjungta į „Laimės" f-ką, o pastarasis 1953 pavadintas „Gegužės Pirmosios" trikotažo f-ku; Kauno „Baltijos" f-kas 1957 įjungtas į „Audimą"; „Jėga" ir „Trikotažas" 1958 sujungti į *Šiaučiūnaitės trikotažo fabriką*. Garliavoje (Kauno rj.) 1960 įsteigtas trikotažo f-ko „Gegužės Pirmoji" cechas, Kelmėje 1963 — „Audimo" f-ko cechas. 1966

1 lent. **Lietuvos TSR trikotažo fabrikų gamybos profilis ir apimtis** (1969)

	Pramoninio gamybinio personalo	Produkcija	Produkcijos apimtis (mln. vienetų arba porų)
„Gegužės Pirmoji" (Kaunas)	1198	Vilnonis ir medvilninis viršutinis trikotažas	2,1
„Verpstas" (Šiauliai)	1691	Vilnonis ir pusvilnonis viršutinis trikotažas	2,3
„Vilija" (Vilnius)	708	Vilnonis ir pusvilnonis viršutinis trikotažas	1,6
„Mastis" (Telšiai)	3428	Viršutinis trikotažas	3,5
		Apatinis trikotažas	4,0
		Pirštinės	6,1
„Audimas" (Kaunas)	1649	Medvilninis apatinis trikotažas	10,7
		Medvilninis viršutinis trikotažas	1,2
Šiaučiūnaitės trikotažo f-kas (Kaunas)	1751	Šilkinis ir kaproninis apatinis trikotažas	10,8
Utenos trikotažo f-kas	2507	Medvilninis ir šilkinis apatinis trikotažas	10,4
„Sparta" (Vilnius)	2275	Apatinis trikotažas	2,8
Klaipėdos kojinių f-kas	895	Vyriškos elastinės kojinės	22,4
„Koton" (Kaunas)	1205	Moteriškos medvilninės kojinės	10,4
„Silva" (Kaunas)	1732	Moteriškos šilkinės kojinės	12,9
		Vaikiškos medvilninės ir elastinės kojinės	21,7
„Kovo Aštuntoji" (Radviliškis)	474	Vyriškos ir moteriškos kojinės	5,5
Ateljė „Rožė" (Vilnius)	184	Viršutinis trikotažas (pagal individualius užsakymus)	0,1

2 lent. **Lietuvos trikotažo pramonės produkcija**

	1939*	1945	1950	1960	1969
Viršutinis trikotažas (mln. vienetų)	0,3	0,1	1,3	5,0	11,1
Apatinis trikotažas (mln. vienetų)	0,2	0,2	2,5	16,6	38,6
Kojinės (mln. porų)	2,3	0,4	8,9	33,6	72,8

* Be Klaipėdos krašto

pradėjo gamybą *Utenos trikotažo fabrikas* (projektinis pajėgumas 17,7 mln. apatinio trikotažo per metus). 1950 verslinės kooperacijos, vietinės pramonės ir kt. žinybų įmonės dar gamino 7,5% Lietuvoje gaminamų kojinių, 13% viršutinio ir apatinio trikotažo. Antrajame pokario penkmetyje daugumą kitų žinybų T. p. įmonių perėmė Lengvosios pramonės m-ja, ir 1967 kitų žinybų įmonės begamino 1% viršutinio trikotažo, 0,3% apatinio trikotažo. 1969 buvo 13 trikotažo f-kų, juose dirbo 19 700 darbininkų ir tarnautojų. Įmonės specializuotos; jų gamybos profilį ir pajėgumą rodo 1 lentelė. Trikotažo dirbinių gamybos augimas matyti iš 2 lentelės. Lietuvos TSR T. p. gamybos apimtis 1 gyventojui žymiai prašoka vidutinį TSRS lygį: 1967 Lietuvos TSR įmonių pagamintos kojinės sudarė 5%, viršutinis ir apatinis trikotažas 3,5% visos

3 lent. **Lietuvos TSR trikotažo pramonės gaminių realizacijos balansas** (1969; mažmeninėmis kainomis, mln. rb)

	Viršutinis ir apatinis trikotažas	Kojinės
Iš viso resursų	328,3	115,7
Iš jų:		
pagaminta Lietuvoje	291,7	113,3
įvežta iš kitų taryb. respublikų ir importuota	36,6	2,4
Sunaudota	327,1	115,3
Iš jų:		
parduota Lietuvos rinkoje	114,2	27,4
sunaudota gamyboje ir įstaigose	1,2	0.2
išvežta į kitas taryb. respublikas ir eksportuota	211,7	87,7

Tarybų Sąjungos atitinkamų gaminių produkcijos apimties. T. p. įmonės 1967 sunaudojo 11 500 t žaliavos (medvilninių

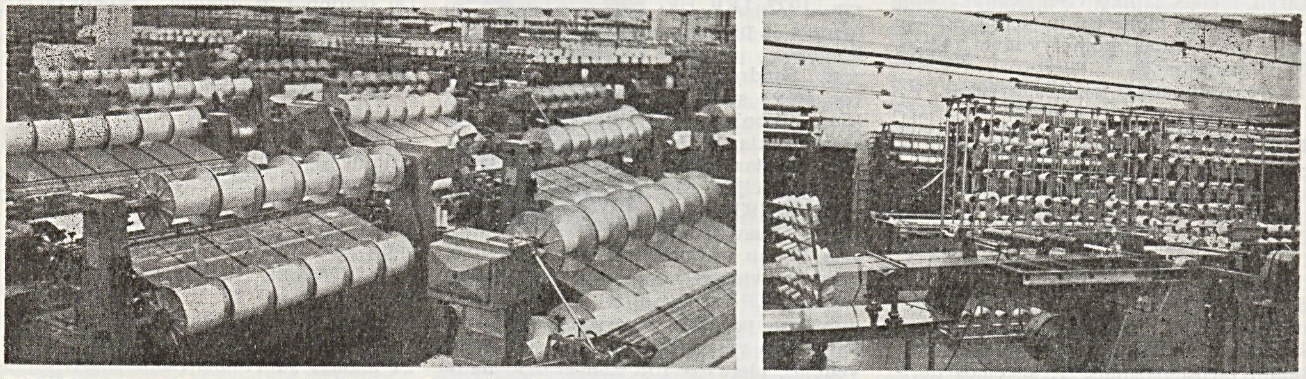

Trikotažo pramonė. Utenos trikotažo fabriko ir Kauno Šiaučiūnaitės trikotažo fabriko mezgimo cechai

verpalų 5700 t, vilnonių ir pusvilnonių 2100 t, acetatinio ir triacetatinio šilko 1200 t, viskozinio šilko 1200 t, kaprono 1300 t). Iš Lietuvos įmonių T. p. gauna visą acetatinį ir triacetatinį šilką, 92% medvilninių, 40% vilnonių ir pusvilnonių verpalų. Likusioji dalis žaliavos įvežama iš kitų taryb. respublikų ir užsienio. Trikotažo gaminių realizaciją rodo 3 lentelė. „Verpsto" gaminiai 1958 apdovanoti Briuselio pasaul. parodos bronzos medaliu.

TRILAUKŸS — kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 17 km į p. v. nuo Vilkaviškio, 4 km į p. r. nuo Pajevonio; kolūkio centras. 144 gyv. (1970). Yra pr. m-la (nuo 1918). Ist. šaltiniuose T. minimas 1744. 1959 buvo 133 gyv.

TRILŸPIS — ežeras Ignalinos rj., 5 km į p. nuo Smalvų, 1 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1060 m, didž. plotis 290 m. Kranto linija labai vingiuota. Krantai aukšti ir statūs. Per T. teka Drūkša (į Smalvykščio ež.). Ežeras verslovinis.

TRÌLIŠKIŲ-GIRĒLĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Kaišiadorių rj., į p. v. nuo Kaišiadorių. Priklauso Kaišiadorių miškų ūkio Kaišiadorių girininkijai. Plotas 846 ha; medynų 728 ha. Masyvo š. dalį (miesto pakraštyje) sudaro Girelės miškas (284 ha), p. dalį — Triliškių miškas (562 ha). Reljefas lyguminis, vietomis pelkėtas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški ir velėniniai gliejiški, sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių bei molių. Labiausiai paplitę augavietės tipai — drėgna giria ir drėgnas šilagiris. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir garšviniai miško tipai. 99% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 46%, eglynų 20%, ąžuolynų ir juodalksnynų po 9%, drebulynų 8%, baltalksnynų 6%, uosynų ir liepynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 13%, pusbrandžiai medynai 73%, pribręstantieji 9%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 48 metai, vid. bonitetas I,3, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 168 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Miškai įeina į Kaišiadorių miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 2200 ktm. Triliškių miške yra maždaug 400 metų amžiaus ąžuolas (jo aukštis 20 m, perimetras 5,68 m), paskelbtas gamtos paminklu, Girelės miške — 300 metų amžiaus ąžuolas (aukštis 26 m, perimetras 5,28 m) ir maždaug 150 metų amžiaus liepa (aukštis 28 m, perimetras 3,55 m).

TRIMÁILOVAS Julijonas [1905.VI.21 Ibėnuose (Kauno rj.) — 1943.II.26 prie Chorošesvkojės (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys, priklausė Ibėnų kuopelei. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

TRIMĖSĖDIS — **1.** Upė Telšių ir Akmenės rj., Virvyčios kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 61 km². Prasideda Nerindaičių apylinkėse, 11 km į š. v. nuo Tryškių. Teka į š. r. Įteka į Virvyčią 11 km nuo jos žiočių, ties Svirkančiais, 8 km į p. nuo Viekšnių. Intakas — Geišupis (kair.). Vid. nuolydis 256 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,48 m³/s.

2. Kaimas Telšių rj., Nevarėnų apyl., 15 km į š. r. nuo Telšių, 5 km į r. nuo Nevarėnų. 236 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Trimėsėdis (Virvyčios intakas). 1959 buvo 268 gyv.

TRIMÌTAS — pučiamasis ambušiūrinis liaudies muzikos instrumentas. Ž. *Ragai.*

„TRIMÌTAS" — nacionalistinis savaitinis žurnalas, ėjęs 1920.V—1940.VII Kaune. Leido *Šaulių sąjunga.* Redagavo A. Bružas, J. Kalnėnas, M. Mikelkevičius, V. Putvinskis, L. Vailionis, M. Šalčius, A. Žmuidzinavičius ir kt. Skleidė nacionalistinę ideologiją, ragino kovoti su rev. judėjimu, rašė apie Šaulių s-gos ir jos skyrių veiklą. Informavo apie visuomeninį ir kultūrinį Lietuvos gyvenimą, skelbė grožinės literatūros kūrinių.

TRIMÓNIS Juozas [g. 1912.XII.21 Laumėnuose (Molėtų rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1954). 1940 baigė Kauno un-tą. 1944—50 dėstė Kauno un-te. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, nuo 1958 docentas. Nuo 1962 TSKP narys. Išvertė į liet. kalbą fizikos vadovėlių aukštosioms ir vidurinėms m-loms. Kn. „Fizikos praktikos darbai" (1958) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie plonų dangų storio nustatymą rentgeno spinduliais.

TRINŸČIAI — viršutinis vyrų drabužis, dėvėtas XVII—XIX a. Ž. *Drabužiai.*

„TRINŸČIAI" — medvilnės verpimo fabrikas Klaipėdoje. Įkurtas 1923 brolių A. ir R. Fainbergų akc. b-vės „Klaipėda". Gamino medvilninius, pusvilnonius ir vilnonius audinius. 1931—39 iš pagrindų rekonstruotas: pastatyti nauji pastatai, įkurtas verpimo cechas. Po rekonstrukcijos įmonėje buvo 3850 vilnų, 8740 medvilnės verpimo verpsčių, veikė audimo, dažymo cechai; 1937 f-ke dirbo 1200 darbininkų ir tarnautojų. D. Tėvynės karo metu f-kas apgriautas, audimo cechas sudegintas, daug įrengimų išvežta. Įmonė atkurta 1945, paleidus 5000 išlikusių verpimo verpsčių. 1951 jau veikė per 46 000 medvilnės verpimo verpsčių. 1953—54 rekonstruotas apdailos cechas, įrengtas pluošto dažymo cechas, pastatytas ir įrengtas dažytų verpalų gamybos korpusas su 10 000 verpimo verpsčių. 1959—64 rekonstruotas pagr. korpusas, pastatyta naujų cechų, naujas buitinis korpusas, senieji įrengimai pakeisti naujais, gautais iš Penzos, Taškento tekstilės mašinų g-lų. Po rekonstrukcijos f-ke veikia 102 000 verpimo ir 27 000 sukimo verpsčių. Darbininkų ir tarnautojų 1946 buvo 140, o 1969 — 2525. F-kas gamina baltus ir dažytus medvilnės verpalus. Pagaminta: 1946 — 122 t, 1950 — 1035, 1954 — 4653, 1959 — 5677, 1969 — 8454 t verpalų; 1969 bendroji produkcija 18,5 mln. rb. Verpalus f-kas tiekia Lietuvos tekstilės ir trikotažo įmonėms, dalį produkcijos išveža į Ukrainos TSR. Pagr. žaliavą — medvilnės pluoštą — gauna iš Vid. Azijos taryb. respublikų.

TRINKŪNAS Dainius [g. 1931.VII.25 Šiauliuose] — pianistas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1967). 1949 baigė Šiaulių muz. m-lą, 1955 — Lietuvos TSR konservatoriją. 1955 Šiaulių muz. m-los, nuo 1958 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. 1960—70 Vilniaus Čiurlionio vidurinės meno m-los, nuo 1970 Lietuvos TSR Filharmonijos direktorius. 1955—58 Leningrado konservatorijos aspirantas. Nuo 1960 skambina Lietuvos TSR Filharmonijos kameriniame orkestre. Nuo 1965 TSKP narys. Koncertavo su simf. orkestru Leningrade, Rygoje, gastroliavo Lenkijoje (1957, 1959), VDR (1966), Kanadoje (1968), JAV (1969), Kuboje (1970).

TRINKŪNAS Gytis [g. 1936.VI.6 Šiauliuose] — pianistas. 1954 baigė Šiaulių muz. m-lą, 1960 — Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1956 koncertuoja. 1960—62 Šiaulių muz. m-los, 1962—64 Vilniaus Ped. in-to ir Vilniaus vidurinės meno m-los dėstytojas. Nuo 1964 Filharmonijos solistas. Koncertuose daugiausia akompanuoja (sąjunginio Glinkos, 1962, ir tarptautinio Čaikovskio, 1968, konkursų diplomai).

TRINKŪNAS Kazys [1915.V.24 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR) — 1942 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1930—34 mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos m-loje; 1931 įstojo į LKJS, buvo m-los komjaunimo kuopelės sekretorius, biuro narys. 1934 su kitais suorganizavo mokinių streiką, už tai pašalintas iš m-los. 1934 LKJS Kauno miesto Žaliakalnio parajonio k-to narys. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934—36 dirbo LKP CK ryšių srityje. 1935 baustas adm. tvarka. 1936—38 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1938—39 statybininkas Klaipėdoje, dirbo miesto LKP org-joje. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1941—42 Raudonosios Armijos karys. 1942 atvyko į Lietuvą kaip partizanų grupės vadas. 1942.V hitlerininkų suimtas ir nužudytas.

TRIOLĖTAS [it. *trio* — trys] — vienos strofos eilėraštis, sudarytas iš aštuonių dviem rimais rimuojamų eilučių, kurių pirmoji visiškai arba iš dalies sutampa su ketvirtąja ir septintąja, o antroji su aštuntąja. Spėjama, kad T. pirmiausia atsirado vid. amžių pranc. poezijoje. XVIII a. imta jį praktikuoti vokiečių, o nuo XIX a. pr. lenkų ir rusų lit-roje. Liet. poezijoje T. pasirodė XIX a. pirmojoje pusėje (V. Ažukalnis). XX a. meniškų T. sukūrė L. Gira, K. Binkis, F. Kir-

ša, V. Mačernis, S. Anglickis, K. Kubilinskas, A. Venclova.

TRIPÓNIS Vytautas [g. 1938.XII.9 Zarasuose] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1966). 1962 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą jo bendrosios chirurgijos katedroje. Nuo 1968 dar ir Vilniaus miesto klinikinės ligoninės kraujagyslių chirurgijos skyriaus vedėjas. 1965—66 tobulinosi Vengrijoje. Pasiūlė elektrorentgenografinį arterijų kontrastinio tyrimo būdą. Paskelbė moksl. straipsnių apie smegenų ir žarnyno kraujotakos sutrikimų, hipertonijos chirurginį gydymą ir kitais kardiologijos bei chirurgijos klausimais.

TRIŠIŪKŠTĖ — upė Tauragės rj., Šešuvies deš. intakas. Ilgis 15 km, baseino plotas 76 km^2. Prasideda prie Adakavo, 3 km į r. nuo Skaudvilės. Teka į p. ir p. v., kerta Radviliškio—Sovetsko glžk. Įteka į Šešuvį 52 km nuo jo žiočių, ties Ožnugariais, 9 km į p. nuo Skaudvilės. Intakai: dešinieji — Ragupys, Klūpys, Šėmė; kairysis — Upynikė. Vid. nuolydis 305 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,68 m^3/s.

TRÝŠKIAI — miestelis Telšių rj., 23 km į š. r. nuo Telšių, 7 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 1311 gyv. (1970). Per miestelį teka Virvyčia (Ventos intakas). Keliai jungia T. su Telšiais, Viekšniais, Kuršėnais, Tryškių geležinkelio stoties gyvenviete. Plano struktūra radialinė; keliai sueina į keturkampę aikštę. Pastatai išsidėstę kompaktiškai, taisyklingais kvartalais. Yra pieninė, girininkija (nuo 1949), keletas parduotuvių, valgykla, 25 lovų ligoninė (nuo 1953), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (iki 1939 pradinė, 1939—49 prog-ja), vaikų darželis (nuo 1963), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1951). T. medinė bažnyčia, varpinė ir koplytstulpis (past. XVIII—XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Miestelyje, Virvyčios deš. krante (greta buv. dvaro pastatų), yra X—XII a. senkapiai. 1964 juose aptikta žmonių griaučių ir žalvarinių papuošalų. Radiniai — antkaklės pastorintais užkeistais galais, vytinės antkaklės kilpiniais galais, įvijinės apyrankės, kryžiniai smeigtukai, pasaginės segės — laikomi Telšių kraštotyros muziejuje.

Tryškių bažnyčios varpinė

1538 ist. šaltiniuose minimas T. dvaras ir T. miestelis. 1611 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). Per Šiaurės karą ties T. kelis kartus vyko mūšiai, miestelis degė. 1792 Ketverių metų seimas suteikė Tryškiams Magdeburgo teises. 1793 įsteigta pr. m-la (1826 joje mokėsi 78 mokiniai). XIX a. antrojoje ir XX a. pirmojoje pusėje T. — valsčiaus centras. Jame vyko turgūs ir prekymečiai. 1897 buvo 1971 gyv., 1915 — 2202. T. apylinkių valstiečiai dalyvavo 1863 sukilime (vasario ir balandžio mėn. buvo užėmę T. dvarą). 1905.XI.7 buvo išrinktas T. valsčiaus rev. k-tas. 1918—19 Tryškiuose veikė rev. k-tas bei darbininkų ir valstiečių taryba. Po I pasaul. karo Tryškiuose buvo pieninė, lentpiūvė, vandens malūnas, paštas, pr. m-la, vaistinė; veikė LKP org-ja. 1923 T. miestelyje buvo 1300 gyv., T. dvare — 101. Per D. Tėvynės karą T. smarkiai nukentėjo. Po karo atstatyti. 1959 buvo 1363 gyv. Tryškiuose palaidota rašytoja S. Pšibiliauskienė (Lazdynų Pelėda; 1867—1926).

TRÝŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Telšių ir Šiaulių rj., 4 km į r. nuo Tryškių, 4 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Priklauso Kuršėnų miško pramonės ūkio Pavasario, Pažižmėlių ir Tryškių girininkijoms. Plotas 5293 ha; iš jų 3300 ha medynų, 1100 ha ž. ū. naudmenų ir 623 ha užima *Gelžės* pelkė. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš š. v. į p. r. Jį sudaro Pageležių (1647 ha), Tryškių (1350 ha), Mickiškių (1289 ha), Jonaičių (392 ha), Vinkleriškių (210 ha), Leilėnų (171 ha), Paragių (136 ha) ir Beržynų (98 ha) miškai. Reljefas banguotas gūbriuotas, pietuose pelkėtas. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių, su gliejiškumo žymėmis. 85% medynų savaiminės kilmės. Beržynų 36%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir lazdyninių) 31%, pušynų 11%, baltalksnynų 10%, drebulynų 8%, juodalksnynų 4%. Jaunuolynai sudaro 32%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji 14%, brandieji 22%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 117 ktm/ha, vid. prieauga 3,1 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, kiškių, yra briedžių, elnių, lapių, barsukų. Miškas eksploatacinis, tik 63 ha apsauginiai. Per metus iškertama apie 12 000 ktm. Masyvo v. pakraštyje įsikūręs Leilėnų kaimas, r. — Mickiškių kaimas.

TRIŠKÓNIAI — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 6 km į v. nuo Linkuvos, prie kelio į Pašvitinį. 195 gyv. (1970). Iš š. prieina Triškonių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė (nuo 1954), felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (nuo 1968), biblioteka (nuo 1953). Ist. šaltiniuose T. minimi 1599 (4 kiemai, 4 valakai). 1959 buvo 121 gyv.

TRITÕNAI — uodegotųjų *varliagyvių* būrio gentis.

TRIŪKAS Keistutis [g. 1939.III.24 Jokūbaičiuose (Kėdainių rj.)] — zootechnikas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1966 baigęs Vet. akademiją, dirba Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie fermentinių preparatų naudojimą mėsinių viščiukų lesaluose.

TRIUŠẼLIAI — kaimas Klaipėdos rj., Sendvario apyl., 7 km į š. r. nuo Klaipėdos. 144 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la. 1959 buvo 50 gyv.

TRIŪŠIAI. Lietuvoje labiausiai paplitę kailiniai T., mažiau — pūkiniai. Svarbesniosios kailinių T. veislės: Šinšilai, Vienos mėlynieji, Baltieji milžinai, Sidabriniai. Daugiausia T. augina kolūkiečiai, mažiau darbininkai, tarnautojai, m-lų, internatų, vaikų namų jaunieji gamtininkai, labai mažai — kai kurie valst. ūkiai. 1956 ir vėliau įsteigtos 7 rajoninės triušininkystės d-jos, 1967 — Trakų rj. kooperatyvų s-gos veislinių T. ferma. Daug didesnė tokia ferma įsteigta 1970 Maišiagalos (Vilniaus rj.) taryb. ūkyje. Veislinių triušių Lietuvoje 1963 pab. buvo 119 000, 1964 — 285 000, 1965 — 335 000, 1966 — 146 000, 1967 — 148 000, 1968 — 141 000, 1969 — 86 200. Kailinių triušių produkcija — mėsa ir kailiukas. Lietuvos paruošų org-joms 1955—69 pristatyta 4,6 mln. T. kailiukų. Valstybė 1969 supirko 326 tonas T. (gyvuoju svoriu). Be to, T. naudojami moksl. tyrimams mokslo ir mokymo įstaigose (Eksperimentinės ir klinikinės medicinos in-te, Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-te, Kauno Med. in-te, Vilniaus un-te, Zoologijos ir parazitologijos in-te ir kitur).

Dažnesnės Lietuvoje invazinės T. ligos: kokcidiozė, fasciolіozė; užkrečiamosios: pastereliozė, listeriozė (pavojinga ir žmonėms, ypač vaikams), tuliaremija; neužkrečiamosios: skrandžio ir žarnų uždegimas (gastroenteritas), išputimas, plaučių uždegimas. Lietuvoje T. plačiau pradėta auginti po I pasaul. karo. 1930—40 propaguota juos auginti jaunųjų ūkininkų rateliuose (JŪR), bet ir juose T. augintojų nedaug tebuvo (1938 apie 500, arba apie 2% visų JŪR narių).

TROBÀ — valstiečių gyvenamasis pastatas. Ž. *Gyvenamieji namai.*

TRÒCKIS Borisas [1879—1943] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kurį laiką studijavo užsienyje. 1903 įstojo į RSDDP Vilniaus grupę; nuo 1904 RSDDP Šiaurės vakarų k-to narys, bolševikas. 1904 Vilniuje suimtas. Vėliau rev. darbą dirbo Vitebske, Minske, Daugpilyje, Kaune. 1906 vienas iš RSDDP Kauno

grupės vadovų, vadovavo darbininkų streikams, kurį laiką dirbo kar. rev. org-joje. Nuo 1908 rev. judėjime nebedalyvavo. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—38 dirbo vadovaujamąjį administracinį ir ūkinį darbą Maskvoje.

TROFÌMOVAS (Трофимов) Aleksandras Stepanovičius [g. 1903 Kušnikove (Totorijos ATSR, Čistopolio rj.)] — partinis darbuotojas. 1924 baigė Čistopolio ped. technikumą. 1924—25 VLKJS Čistopolio rj. k-to sekretorius. Nuo 1927 TSKP narys. 1931 baigęs Saratovo un-to istorijos ir ekonomikos f-tą, iki 1934 dirbo Saratove vid. m-los direktoriumi. 1934—37 adm. darbuotojas Saratove. 1937—39 VKP(b) Saratovo miesto k-to sekretorius. 1939—46 Part. kontrolės komisijos prie VKP(b) CK įgaliotinis Čitos sr., tos komisijos aparato Maskvoje darbuotojas, įgaliotinis Krasnodaro kraštui. 1946—52 LKP CK II sekretorius. Po to kurį laiką dirbo part. darbą Š. Kaukaze. Pensininkas, gyvena Maskvoje. 1949—52 LKP CK Biuro narys, 1947—55 Lietuvos TSR AT, 1950—54 TSRS AT deputatas.

TROFÌMOVAS Petras [g. 1908.I.1 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1935 Komunistų partijos narys; priklausė Kauno statybininkų 3 kuopelei. Už kom. veiklą 1936—37 keturis kartus baustas adm. tvarka, 1940 kalintas Pabradės priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 Vilniaus geležinkelininkų profs-gos k-to pirmininkas. Nuo 1943 vidurio LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to narys, vėliau pirmojo partizanų būrio „Už Tarybų Lietuvą" komisaras. 1944—65 adm. darbuotojas Prienuose, Jonavos rajone, Kaune. Pensininkas.

TROLEIBŪSAI. Lietuvoje T. naudojami Vilniuje (nuo 1956.XI) ir Kaune (nuo 1965.XII). Vilniuje 1956 veikė vienas T. maršrutas (Geležinkelio stotis—Antakalnis), juo važinėjo 8 T., pervežta 404 000 keleivių. 1957 pab. pradėjo veikti antrasis maršrutas (Geležinkelio stotis—Žvėrynas). 1970 pr. Vilniuje buvo 82 km ilgio T. linijų tinklas, veikė 14 maršrutų; 1969 keleivius vežiojo 182 T., pervežta 89,6 mln. keleivių, arba 51,7% visų Vilniaus autobusais ir troleibusais važiavusių žmonių. Kaune 1965 pab. buvo

Troleibusai Vilniuje

pradėta bandomoji T. eksploatacija pirmuoju T. maršrutu (Panemunė—Senamiestis). 1970 pr. T. tinklo ilgis Kaune buvo 58 km, veikė 6 maršrutai; 1969 važinėjo 88 T. ir per metus pervežta 39,6 mln. keleivių, arba 29,7% visų Kauno autobusais ir troleibusais važiavusių žmonių. Vilniuje ir Kaune įrengti T. stovėjimo ir remonto depai (parkai), virš gatvių nutiesti kontaktinio elektros tinklo linijos, įrengtos elektros traukos pastotės, pagerinta T. maršrutų gatvių važiuojamosios dalies danga. Kaune kursuoja čekoslovakiški, Vilniuje — tarybiniai ir čekoslovakiški T.

TRÒSTAS (Trost) Pavelas [g. 1907.X.3 Šternberke (Čekoslovakija)] — čekų kalbininkas indoeuropeistas ir baltistas. Nuo 1926 Brno ir Pragos un-tuose studijavo germanų, romanų ir slavų kalbas. 1934 Pragos un-te gavo filol. mokslų daktaro laipsnį. 1937—38 Lietuvoje mokėsi liet. kalbos. Paskelbė str. „Apie lietuvių liaudies dainos esmę" (1938). Vok. faš. okupacijos metais buvo kalinamas. Nuo 1945 dirbo Brno bibliotekoje, dėstė vok. kalbą ir lit-rą Brno un-te. Nuo 1956 Pragos un-to docentas; nuo 1961 lyg. kalbotyros ir baltų filologijos profesorius. Nuo 1967 Getingeno (VFR) MA narys korespondentas. Išvertė į čekų kalbą liet. rašytojų apsakymų (rink. „Lietuvių apsakymai", 1956). 1958—60 paskelbė straipsnių baltų kalbų sintaksės klausimais: apie liet. kalbos infinityvą, apie abs. naudininką baltų ir slavų kalbose, apie baltų ir slavų konstrukciją „dativus cum infinitivo", apie supyną baltų ir slavų kalbose ir kt. Rašė liet. liaudies dainų metrikos klausimais, recenzavo įvairius lituanistikos ir baltistikos leidinius. Bendradarbiauja Tarybų Lietuvos lingv. leidiniuose.

Ršt.: Infinitiv v litevštině.—„Studie ze slovanské jazykovědy", Praha, 1958; Das Prädikativum im Litauischen.—„Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 3, V., 1960; Das Metrum der litauischen Volkslieder. — „Poetics. Poetyka. Поэтика", vol. 1, Warszawa, 1961; Супин в балтийских и славянских языках. — „Краткие сообщения Института славяноведения", t. 38, M., 1963; Two Remarks on Lithuanian Vocalism.—„Acta Baltico-Slavica", vol. 3, Białystok, 1966.

Lit.: **B. Havránek**, Pavlu Trostovi k jeho šedesace.—„Slovo a slovesnost", t. 28, Nr. 4, Praha, 1967.

TROŠKŪNAI — **1.** Miestas Anykščių rj., 16 km į š. v. nuo Anykščių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; Latavos apylinkės centras. 1417 gyv. (1970). Miesto p. pakraščiu teka Juosta (Nevėžio intakas), prieina T. miškas. Teritorija 212 ha. Plano struktūra radialinė. Centre yra keturkampė aikštė. Mieste 1970 pr. buvo 19 gatvių (jų bendras ilgis 10 km), 6 ha parkas. Butų fondas 9180 m², iš jų 2850 m² komunalinio gyv. ploto. Yra vandentiekis ir kanalizacija. Keliai jungia T. su Subačiumi, Viešintomis, Anykščiais, Traupiu. Yra 75 lovų ligoninė (nuo 1952; 1945—52 buvo ambulatorija; 1961—68, be ligoninės, dar veikė tuberkuliozės dispanseris), vid. m-la (nuo 1949; iki 1944 pradinė, 1944—1949 septynmetė), profesinė technikos m-la, vaikų darželis-lopšelis (nuo 1947), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1947), kino teatras. 1951—59 ėjo T. rajono laikr. „Staliniečio kelias".

Ist. šaltiniuose 1512 minimas T. valsčius. Vietinio dvarininko Vladislovo Sakalausko rūpesčiu 1698 Troškūnuose buvo pastatyta medinė bažnyčia; prie jos įkurdinti vienuoliai bernardinai (1700 pastatytas vienuolynas). Prie vienuolyno 1773 įsteigta m-la. Įsikūręs miestelis kurį laiką buvo vadinamas Vladislavovu.

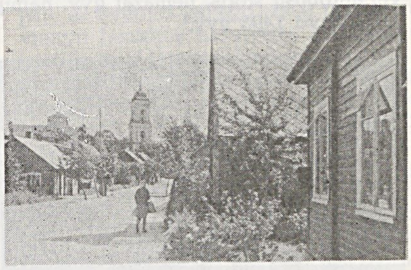

Troškūnai 1. Miesto centras

XVIII a. T. ėmė plėstis: atsikėlė laisvųjų amatininkų, pirklių. 1748 Augustas III leido rengti savaitinius turgus ir 4 metinius prekymečius. Gyvenvietės centre, prie pagr. kelių susikirtimo, buvo įrengta turgaus aikštė. Netrukus gaisras sunaikino bažnyčią, medinius vienuolyno pastatus, dalį dvaro trobesių. XVIII a. antrojoje pusėje ir vėliau Troškūnuose pastatyta keletas įdomių mūrinių pastatų: 1789 pastatyta bažnyčia, maždaug tuo pačiu metu — varpinė, malūnas, smuklė, 1796 — m-la. T. archit. kompleksas — bažnyčia, varpinė, buv. vienuolynas (past. 1794), buv. mokykla — vertingi vėlyvojo baroko su ankstyvojo klasicizmo elementais archit-ros statiniai. Visą kompleksą statė vietos meistrai. Darbams vadovavo, o gal ir projektus rengė S. Maigys. M-la pastatyta greičiausiai pagal M. Knakfuso projektą. T. m-la — vienas svarbiausių XIX a. pirmosios pusės švietimo židinių r. Aukštaitijoje. 1781 joje mokėsi 8 bajorų, 4 miestelėnų ir 20 valstiečių vaikų. 1797 m-la buvo 5 klasių, 1803 įsteigta šešta klasė (m-loje mokėsi 174 mokiniai), o 1829 m-lai suteiktos g-jos teisės (1840 g-ja iškelta į Panevėžį). Šią m-lą lankė dail. K. Ruseckas, 1863 sukilimo dalyvis dail. E. Liutkevičius, rašytojas K. Aleknavičius. M-loje kurį laiką dėstė liet. k. gramatikos autorius S. Grosas. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras. 1869 Troškūnuose buvo 321 gyv. (50 namų), pašto stotis, vėjo malūnas, 2 vandens malūnai, vaistinė, berniukų ir mergaičių valdinės pr. m-los. 1895—99 pro T. nutiesus siaurąjį Panevėžio—Švenčionėlių glžk., prie T. glžk. st. pastatyta gyv. namų. 1897 Troškūnuose buvo 1221 gyventojas. 1905.VII.7 Troškūnuose įvyko apylinkės valstiečių ir dvarų darbininkų streikas ir demonstracija. XX a. pr. beveik visą T. centrą sunaikino gaisras. Po gaisro pastatyta nema-

žai mūrinių namų. 1923 buvo 1101 gyventojas. Buržuazijos valdymo metais miestelyje veikė 2 malūnai, lentpiūvė, elektrinė. Be to, T. dvare, 2 km į p. r. nuo miestelio, buvo spirito varykla, malūnas, lentpiūvė, vaistinė, pr. m-la. Veikė LKP org-ja. 1950—59 T. buvo rajono centras. 1956 jiems suteiktos miesto teisės. Taryb. metais pastatyta ligoninė, 920 vietų vid. m-la (1961), vaikų darželis-lopšelis, universalinė parduotuvė, autobusų stotis, nemažai gyv. namų. 1959 buvo 1495 gyv.

Troškūnai 1. Profesinė technikos mokykla

2. Kaimas Anykščių rj., Latavos apyl., 2 km į p. r. nuo Troškūnų miesto; tarybinio ūkio centras. 245 gyv. (1970). Per kaimą teka Juosta (Nevėžio intakas), iš p. prieina Troškūnų miškas. Parduotuvė, kultūros namai (nuo 1959), vaikų darželis (nuo 1957). 1959 buvo 280 gyv.

3. Kaimas Vilniaus rj., Danilavos apyl., 13 km į v. nuo Pabradės, 14 km į š. nuo Nemenčinės. 106 gyv. (1970). T. felčerių-akušerių punktas yra Skirlėnuose. Ist. šaltiniuose 1554 minimas T. kaimas (16 kiemų, 16 valakų). 1959 buvo 168 gyv.

TROŠKŪNŲ-DABŪŽIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Anykščių rj., 1,5 km į p. nuo Troškūnų. Priklauso Anykščių miškų ūkio Troškūnų, Kavarsko ir Dabužių girininkijoms. Plotas 5729 ha; medynų 4448 ha. Didesniąją (šiaurinę) masyvo dalį užima Troškūnų miškas (2934 ha), mažesniąją — 9 miškai: Jonušavos miškas (910 ha), Dabužių giria (604 ha), Dievulio Raistas (598 ha), Kernagiškio (115 ha), Butleriškio (102 ha), Vėžio (81 ha), Repšėnų (134 ha), Tumėjos (133 ha) ir Žabališkės miškai (116 ha). Masyvo pakraščiai labai vingiuoti. Kompaktiškiausia yra š. dalis. Masyvo viduryje yra Troškūnų taryb. ūkio dirbamų žemių, rytuose apie 450 ha užima Paraiščių aukštapelkės dalis (Dievulio Raisto miške) ir apie 40 ha — netoli jos esantis Čiurlio raistas. Per masyvą iš r. į v. teka Nevėžis (prasidedantis Paraiščių pelkėje). Dabužių girioje prasideda Susiena (Šventosios intakas), Jonušavos miške — Šunykšta (įtekanti į Nevėžio—Šventosios kanalą), Tumėjos miške — Nevėžė (Nevėžio kair. intakas). Troškūnų miško r. dalyje telkšo 2 ežerėliai (Mažvilkos ir Paežerių). Šiaurėje T.-D. m. siekia Juostino ežerą ir Juostą (Nevėžio deš. intaką). Paviršius — mažai banguota pelkėta žemuma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 98% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 27%, beržynų ir drebulynų po 23%, eglynų 14%, baltalksnynų 5%, juodalksnynų 4%, ąžuolynų 3%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji 18%, brandieji 14%, perbrendusieji 6%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,77, vid. tūris 153 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Masyve aptinkama mažalapė liepa, skirpstas, guoba. 1953—58 įveista 9 ha europinio maumedžio. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, baltųjų ir pilkųjų kiškių, kiaunių, voverių, upeliuose — ūdrų. Masyvo š. dalis (924 ha) įeina į Troškūnų miesto žaliąją zoną, š. r. dalis, palei Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelį, — į kelių apsauginę zoną, p. v. dalis — į Nevėžio apsauginę zoną; likusi miškų dalis eksploatacinė. Per metus iškertama apie 14 000 ktm. Jonušavos miške yra didžiulis akmuo, vadinamas Barboros akmeniu; jo paviršinės dalies aukštis 4 m, ilgis 5,2 m. D. Tėvynės karo metais Troškūnų-Dabužių miškuose bazavosi „Patvariųjų" partizanų būrys ir Gražinos partizanų junginio I būrys. Butleriškio miške 1943 per susirėmimą su hitlerininkais žuvo Gražinos partizanų junginio I būrio komisaras K. Štaras.

TRUBAČIÓVAS (Трубачёв) Olegas Nikolajevičius [g. 1930.X.23 Stalingrade (dab. Volgogradas)] — rusų kalbininkas slavistas, filologijos mokslų daktaras (1965). 1952 baigė Dnepropetrovsko un-tą. 1957 apgynė filologijos mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1961 TSRS MA Rusų kalbos instituto slavų kalbų etimologinio žodyno redakcijos vedėjas, nuo 1966 vietoj šios redakcijos įsteigto etimologijos ir onomastikos sektoriaus vadovas ir instituto direktoriaus pavaduotojas. Daktaro disertacijoje nagrinėjo slavų amatų terminologiją. Redaguoja tęstinį leidinį „Etimologija". Pagrindiniuose savo slavistikos darbuose liečia baltistikos problemas. Su V. Toporovu parašytoje monografijoje apie Aukštutinės Padneprės hidronimiją patikslino senąsias baltų teritorijos ribas. Bendradarbiauja lietuvių filol. spaudoje.

Ršt.: История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя, М., 1959; Происхождение названий домашних животных в славянских языках, М., 1960; **В. Топоров, О. Трубачёв,** Балтийская гидронимия Верхнего Поднепровья.— „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; **В. Топоров, О. Трубачёв,** Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья, М., 1962; Ремесленная терминология в славянских языках, М., 1966; Из опыта исследования гидронимов Украины.— „Baltistica", t. 4, sąs. 1, V., 1968.

TRŪBAKIAI — kaimas Skuodo rj., Skuodo apyl., 8 km į š. r. nuo Skuodo, Latvijos TSR pasienyje. 131 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Apšė (Bartuvos intakas). Yra pr. m-la (nuo 1955). 1959 buvo 174 gyv.

TRUČĀKAS (234учак) Lavrentijus Vasiljevičius [1907 dab. Chmelnickio sr. (Ukrainos TSR) — 1944.VIII.16 Sintautuose (Šakių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, kapitonas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo, vadovaudamas tankų kuopai, kuri 1944. VIII.16 prie Sintautų atmušė gausių priešo jėgų puolimą.

TRUIKINAĨ — kaimas Skuodo rj., Aleksandrijos apyl., 9 km į š. r. nuo Skuodo, 1 km į š. nuo kelio į Ylakius. 228 gyv. (1970). 1946 Truikinuose burž. nacionalistai nužudė apylinkės pirmininką M. Augustauską. 1959 buvo 298 gyv.

TRUIKỸS Liudas [g. 1904.X.10 Pagilaičiuose (netoli Platelių)] — dailininkas. 1928 baigė Kauno meno m-los tapybos studiją (vadovai A. Varnas ir J. Vienožinskis). 1931—32 Šiaulių dramos teatro dailininkas. Apipavadalino K. Gocio „Princesę Turandot", H. Zudermano „Drugelius" (abu 1931), V. Mykolaičio-Putino „Valdovą" (1932). Šių spektaklių dekoracijos pasižymi formalaus išraiškingumo ieškojimais. 1932—40 T. dirbo Valstybės teatro dailininku. 1934—35 ir 1937 teatro dekoracijas ir scenos techniką studijavo Paryžiuje ir Berlyne. Valstybės teatre apipavidalino nemaža dramos spektaklių (P. Vaičiūno „Aukso žaismas", 1932, ir „Tikruoju keliu", 1933; F. Šilerio „Vilhelmas Telis", 1935; Sofoklio „Edipas Kolone", 1939) ir operos spektaklių (B. Smetanos „Parduotoji nuotaka", 1934; Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos", 1935; Dž. Pučinio „Madam Baterflai", 1937; Dž. Verdžio „Otelas", 1938; E. d'Albero „Mirusios akys", 1939). Dramos spektaklių dekoracijas siejo su pjesės režisūrinio sprendimo visuma. Daugiausia tradicinėmis priemonėmis (uždangų, portalų, kulisų sistema) sukurtose operų dekoracijose perteikė operų muzikos emocijas ir vaizdus. Dekoracijos čia tapo savita vaizdine muzikos parafraze. Nemažą įtaką joms turėjo M. Čiurlionio, M. Dobužinskio kūryba, liet. liaudies dailė (ypač grafika, skulptūra, dailioji tekstilė). T.

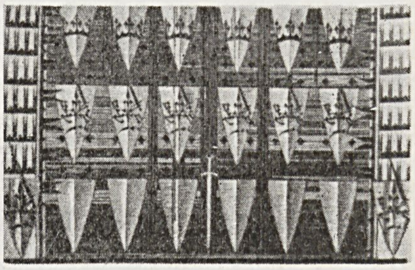

Liudas Truikys. J. Karnavičiaus operos „Gražina" dekoracijų eskizas (1968)

kūrybos principai vaisingiausiai įkūnyti A. Račiūno operos „Trys talismanai" dekoracijose (1936; Paryžiaus tarpt. parodos Garbės diplomas 1937). Folkloru paremtai operai čia sukurta nacionalinė vaizdinė išraiška.

1941—49 T. dėstė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te (buvo dekanas, katedros vedėjas, nuo 1947 docentas), 1953—59 — Kauno vidurinėje dailės m-loje; be to, 1947—48 dirbo Operos ir baleto teatro vyriausiuoju dailininku. Taryb. metais sukūrė dekoracijų Akademinio operos ir baleto teatro bei Kauno muzikinio teatro operų spektakliams. Dž. Verdžio „Don Karlo" (1959) dekoracijose perteikė operos muzikos įtampą, dramatizmą. Dž. Verdžio „Traviatos" (1966) dekoracijose išreiškė muzikos psichologizmą, subtilią emocijų kaitą, veikėjų charakterių tragiškumą. J. Karnavičiaus „Gražinos" (1968) muzikos ir veiksmo dramatiškumą perteikė intensyviu konstruktyvių dekoracijos elementų ritmu, kontrastingomis spalvomis, santūriomis grafikos priemonėmis. T. sukūrė taip pat grafikos darbų, nutapė peizažų.

Lit.: V. Kulešova, Muzika, kurią regime.— „Kultūros barai", 1966, Nr. 5; Lietuvos scenografija, V., 1968.

TRŪKŠINAS Ivanas [g. 1902.I.18 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo Kauno autovairuotojų profs-goje, organizavo streikus. Už rev. veiklą 1937 suimtas, baustas adm. tvarka. 1935—40 LKP narys. 1940—1941 Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1944—58 dirbo Vidaus reikalų m-jos sistemoje. Nuo 1962 pensininkas.

TRUMBĀTIŠKIS — kaimas Anykščių rj., 17 km į r. nuo Anykščių, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; apylinkės centras. 49 gyv. (1970). Glžk. st., parduotuvė, ryšių skyrius, kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1969). 1959 buvo 42 gyv.

TRŪMPA Edvardas [g. 1906.X.31 Paliepiuose (Raseinių rj.)] — pedagogas. 1926 baigęs Kėdainių mkt. seminarijos 3 kursus, iki 1942 mokytojavo Kėdainių rj., 1942—44 — Vilniaus pr. m-lose. 1943 eksternu baigė Vilniaus mkt. seminariją, 1948 — Vilniaus un-tą (pedagogikos specialybė). 1947—52 Vilniaus Ped. in-te dėstė psichologiją. 1952—53 Vilniaus IV vid. m-los, 1954—58 Vilniaus pagalbinės m-los mokytojas. 1956—70 dirbo Centrinėje jaunųjų technikų stotyje (1956—60 direktorius, 1960—66 metodistas, instruktorius, 1966—70 pradinės technikos kabineto vedėjas). Period. spaudoje paskelbė straipsnių rankdarbių mokymo klausimais. Rinko tautosaką, parašė knygų apie rankdarbių mokymą, sukonstravo žaislų, automodelių.

Ršt.: Popieriaus lankstymas, K., 1957; Самоделки из бумаги, M., 1960; Žaidimai savo darbo žaislais, V., 1960; Dažomasis apipurškimas, V., 1962.

TRUMPĀLIŲ EŽERAS — ežeras Kapsuko rj., 13 km į p. nuo Kalvarijos, prie Lenkijos sienos. Plotas 17 ha, ilgis 660 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Pakrantėje yra Trumpalių kaimas.

TRUM̃PĖ — upė Plungės ir Klaipėdos rj., Žvelsos deš. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 68 km^2. Išteka iš Aukštamiškių pelkės, 5 km į p. r. nuo Kulių. Teka į v. Įteka į Žvelsą 5 km nuo jos žiočių, ties Lapiais, 9 km į š. r. nuo Gargždų. Intakai: Juodupis (deš.), Molupis (kair.). Vid. nuolydis 264 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,89 m^3/s.

TRUMPÌCKAS Antanas [g. 1902.VIII.3 Gučiūnuose (Rokiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1919—21 Rokiškio g-jos LKJS kuopelės narys. 1922—23 mokėsi Panevėžio miškų technikų m-loje; už rev. veiklą baustas adm. tvarka ir pašalintas iš m-los. 1923—26 mokytojavo Palonuose (Radviliškio rj.). 1924—26 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys, organizavo jos kuopeles Medininkuose (Kėdainių rj.), Baisogaloje, Palonuose, Dišliuose, Sidabravoje. Po 1926 faš. perversmo ištremtas į Telšių apskritį. 1930—40 gyveno Kaune, palaikė ryšius su komunistais. 1940—41 Kauno apyg. teismo teisėjas, Lietuvos Ž. ū. darbuotojų profs-gos resp. k-to narys. 1942—1944 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—46 Mėsos ir pieno pramonės liaudies komisariato skyriaus vedėjas. Nuo 1947 TSKP narys. 1946—1954 bibliotekininkas, pedagogas Kaune. 1954—57 Kėdainių rj. laikraščio redaktorius. Nuo 1957 Ž. ū. akademijos kadrų skyriaus viršininkas.

TRUMPÌENĖ Ona [g. 1911.IV.24 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR)] — pedagogė. 1932 baigusi Panevėžio mkt. seminariją, mokytojavo Kėdainių aps. pr. m-lose, Kauno mkt. seminarijoje, Vilniaus vid. m-lose. 1949—50 dirbo Resp. ped. kabinete. Nuo 1950 Mokytojų tobulinimosi in-to metodininkė. 1951 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Išleido knygas „Kulinarijos mokymas V—VIII klasėse" (1964), „Buities darbų užklasinė veikla" (1970), paskelbė straipsnių biologijos ir namų ruošos dėstymo klausimais.

TRUM̃PLAUKĖ — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 17 km į p. r. nuo Skuodo, 8 km į p. v. nuo Ylakių. 102 gyv. (1970). Yra aštuonmetė m-la (1948—58 pradinė, 1958—61 septynmetė). 1947 Trumplaukėje burž. nacionalistai nužudė 10 žmonių. 1959 buvo 118 gyv.

TRUSĒVIČIUS Stanislovas [Zalevskis Kazimieras; 1870 Vereskove (BTSR, Naugarduko rj.) — 1918.VIII.25 Možaiske (RTFSR, Maskvos sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokėsi Varšuvos Veterinarijos in-te. Nuo 1889 kurį laiką priklausė „Proletariato II" partijai. 1890 už dalyvavimą Gegužės Pirmosios minėjime Varšuvoje metus kalintas. 1893 vėl suimtas ir 1894 ištremtas iš Varšuvos. Gyveno Minske, organizavo nelegalius darbininkų būrelius. 1895 persikėlė į Vilnių, buvo vienas iš Lietuvos socialdemokratų vadovų, kovojo prieš LSDP separatizmą. 1896 Vilniuje su kitais įkūrė Lietuvos Darbininkų s-gą, buvo vienas jos vadovų. Padėjo suorganizuoti V. Baltarusijos miestuose odininkų „Kovos kasas". 1897 pr. su kitais suorganizavo Vilniaus geležinkelio dirbtuvių darbininkų streiką. Redagavo laikr. „Przegląd robotniczy" („Darbininkų apžvalga"). Už rev. veiklą 1897 Vilniuje kalintas, vėliau ištremtas 5 metams į Sibirą. 1899 pab. iš tremties pabėgo. 1900 padėjo suvienyti Lenkijos Karalystės Socialdemokratiją su Lietuvos Darbininkų s-ga ir revoliucinių LSDP narių dalimi į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratiją (LK ir LSD), buvo išrinktas į jos Vyriausiąją v-bą. 1901 ištremtas į Jenisejaus guberniją. 1904 pabėgo į užsienį. 1905 gyveno Vilniuje, kaip LK ir LSD Vilniaus org-jos atstovas įėjo į s-d. org-jų Jungtinį k-tą. 1906 pr. kalintas. RSDDP V suvažiavimo (1907) delegatas. Laikėsi federalistinių pažiūrų, reakcijos metais siūlė bendradarbiauti su menševikais likvidatoriais, 1909—10 leido žrn. „Solidarność robotnicza" („Darbininkų solidarumas"); už frakcinę veiklą pašalintas iš LK ir LSD. I pasaul. karo metais laikėsi internacionalistinių pozicijų. 1917 po Vasario revoliucijos prisidėjo prie bolševikų, dalyvavo Spalio revoliucijoje. 1918 dirbo žrn. „Vestnik žizni" („Gyvenimo žinios") redakcinėje kolegijoje ir RTFSR Centr. Vykd. K-to leidybiniame skyriuje. Buvo RKP(b) Maskvos miesto Presnios rj. k-to narys.

TRUSKÀ Liudas [g. 1937.IV.6 Petroškuose (Lazdijų rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1959—67 Istorijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1965 TSKP narys. Nuo 1967 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie emigraciją iš Lietuvos XIX a. pab.— XX a. pr. („LTSR MA darbai", 1960, A 1), Lietuvos pramonės soc. pertvarkymus 1940—41 („Liaudies ūkis", 1965, Nr. 7—8), Lietuvos gyventojų klasinės sudėties pakitimus socializmo kūrimo metais („LTSR MA darbai", 1965, A 1—2). Vienas iš „Lietuvos TSR istorijos" 3 tomo autorių.

TRUSKAVÀ — kaimas Kėdainių rj., 9 km į p. v. nuo Ramygalos, prie Kėdainių—Panevėžio plento; apylinkės centras. 169 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, biblioteka (nuo 1949). T. aštuonmetė m-la ir kultūros namai yra gretimame Pavermenio kaime. 1794 pastatyta bažnyčia. 1897 Truskavoje buvo 326 gyv., veikė senelių prieglauda. 1906 įsteigta privati liet. m-la. 1918 veikė LKP kuopelė. Buržuazijos valdymo metais T. buvo valsčiaus centras (1923 — 181 gyv.). Veikė pieninė, vilnų karšykla, vartotojų kooperatyvas, keletas krautuvių, pr. m-la. T. smarkiai nukentėjo D. Tėvynės karo metu. Pokario metais

pastatyta visuom. pastatų, gyv. namų, pagr. gatvė išasfaltuota. 1959 buvo 153 gyv.

TRUSKÒVSKIS Kazimieras [1776 Truskavoje (Kėdainių rj.) — 1839 Minske] — 1831 sukilimo dalyvis. Keletą kartų buvo renkamas Panevėžio aps. bajorų seimelyje žemės teisėju. 1831 buvo vienas Panevėžio aps. sukilėlių vadų. Sukilimą nuslopinus, dar kurį laiką kovojo su caro kariuomene Truskavos apylinkėse. 1832 pr. Daugpilio aps. miškuose Visockio pavarde dirbo girininku. 1835 buvo atpažintas ir nuteistas. Mirė kalėjime.

TRŪSOVAS Nikolajus [g. 1920.XI.14 Lebedianėje (RTFSR, Lipecko sr.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1970). 1936—40 mokėsi Voronežo teatro mokykloje, dirbo Voronežo Kolcovo dramos teatre. 1940—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1946 Lietuvos TSR Rusų dramos teatro aktorius. Nuo 1951 TSKP narys.

Vaidmenys: Piotras, Mastakovas (M. Gorkio „Paskutinieji", „Keistuoliai"), Belogubovas, Jelesia, Gorodulinas (A. Ostrovskio „Pelninga vieta", „Nebuvo nė skatiko, o staiga šeštokas", „Kiekvienam gudruoliui pakanka kvailumo"), Dzeržinskis (G. Kanovičiaus ir O. Chanejevo „Protu ir širdimi"), Trofimovas, Trepliovas (A. Čechovo „Vyšnių sodas", „Žuvėdra"), leitenantas Šmitas („Įvykdžius nuosprendį, prašau. . ."), Zbiško (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė") ir kt.

Lit.: **A. Marcinkevičius,** Aktoriaus kūrybinė sėkmė. — „Lietuvos teatrai", 1960, Nr. 8.

TRŪŠAS Stasys [1885.V.13 Tryškiuose (Telšių rj.) — 1968.X.22 Raudėnuose (Šiaulių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1918 pabaigoje Raudonosios Armijos karys; kovojo ties Luoke, Biržuvėnais. 1919 pr. pateko kontrrevoliucionieriams į nelaisvę, buvo kankinamas ir kalinamas Telšiuose. 1917—43 medkirtys, griovikasys, ž. ū. darbininkas Šiaulių apylinkėse; buvo policijos persekiojamas. 1943—45 kalėjo Hamburgo konc. stovykloje; bandydamas pabėgti, buvo sužeistas. 1945—58 dirbo žemės ūkyje. Nuo 1950 TSKP narys.

TRŪŠINAS (Трушин) Vasilijus Andrejevičius [1906.V Tacine (Ukrainos TSR, Vorošilovgrado sr.) — 1945.II.23 R. Prūsijoje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, gvardijos papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.X.5—6 kautynėse prie Kalnujų (Raseinių rj.) jo vadovaujamas šaulių pulkas pralaužė priešo gynybą, pasiekė Kudirkos Naumiestį ir po 4 dienų mūšių perėjo TSRS valst. sieną. Palaidotas Kudirkos Naumiestyje.

TRUŠỸS Vitolis Algimantas [g. 1936. IX.16 Kaune] — dailininkas. 1961 baigė Dailės in-to tapybos f-tą. Nuo 1961 dėsto Šiaulių Ped. in-te, nuo 1965 piešimo ir rankų darbų katedros vedėjas. Nuo 1961 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Nuo 1963 TSKP narys. Nuo 1966 Dailininkų s-gos Šiaulių sekcijos pirmininkas. 1965 ir 1967 Šiauliuose surengė individualines kūrinių parodas. Spaudoje paskelbė straipsnių estetinio auklėjimo klausimais. Sukūrė aliejinės tapybos darbų, mozaikų, apipavidalino visuom. pastatų interjerų. Kūriniams būdinga apibendrinimas, dekoratyvumas, raiškus koloritas.

Kūriniai: aliejinės tapybos darbai — „Ruduo" (1963), A. Jacikevičiaus portretas (1964), „Plokštelė" (1965), triptikas „Optinė variacija" (1967); mozaikos — Jovaro portretas (1964), „Mano kraštas" (1966); sgrafito kompozicijos Šiaulių geležinkelio stoties restoranui (1964), „Gubernijos" aludei (1966), ir kt.

Lit.: Vitolis Trušys (Paveikslai 1962—1967), Šiauliai, 1967 [katalogas su V. Rimkaus įvad. str.]; Vitolis Trušys (Kelionių etiudai), Šiauliai, 1969 [katalogas su V. Rimkaus įvad. str.].

TRÙTNEVAS (Трутнев) Ivanas Petrovičius [1827 Peremišlyje (Kalugos sr.) — 1912.II.18 Vilniuje] — rusų dailininkas. 1848—51 mokėsi Maskvos Stroganovo techn. piešimo m-loje. 1859 baigė Peterburgo Dailės akademiją. Studijas gilino Vienoje, Pragoje, Drezdene, Paryžiuje, Briuselyje, Antverpene, Diuseldorfe, Romoje. 1866—1912 vadovavo Vilniaus piešimo m-lai, kurioje mokėsi J. Balzukevičius, V. Didžiokas, R. Jachimavičius, V. Kairiūkštis, J. Zikaras ir kiti liet. dailininkai. 1868 už paveikslą „Karčema Lietuvos pasienyje" T. suteiktas akademiko vardas. Nutapė real. portretų, peizažų, kompozicijų. Daugelyje kūrinių pavaizdavo Lietuvos gamtą, žmonių tipus, Vilniaus gyvenimo scenas. T. kūrybos idėjiniai ir meniniai principai artimi peredvižnikų kūrybos principams.

Kūriniai: „Palėpių landynės", „Sielininkai Neryje", „Verbų pardavėjos prie bažnyčios", „Kontrabandininkas", „Našlaitė", Vilniaus akvarelių ciklas, Vilniaus turgų vaizdai, 1905—1907 revoliucijos Vilniuje scena, „Dvaro licitacija", „Svečiuose pas senelius", „Vilniaus peizažas ties pilies kalnu", „Išdžiūvęs stuobrys" ir kt.

Lit.: **S. Budrys, V. Budrienė,** Piešimo mokykla Vilniuje 1866—1915 metais.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

TŠEBÌNSKIS (Trzebiński) Juzefas [1867 netoli Kališo (Lenkija) — 1941 Vilniuje] — botanikas floristas. 1894 baigė Varšuvos un-tą. 1924—35 Vilniaus un-to profesorius, augalų sistematikos katedros ir botanikos sodo vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių fitopatologijos, augalų sistematikos bei augalų geografijos klausimais. Parašė knygos „Vilnius ir Vilniaus kraštas" (lenkų k., t. 1, 1930) skyrių „Vilniaus krašto augalija". 1934 paskelbė Vilniaus apylinkių 384 aukštesniųjų grybų rūšių sąrašą.

TŪBAUSIAI — kaimas Kretingos rj., Kurmaičių apyl., 8 km į š. nuo Kretingos, 2 km į r. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 298 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Per kaimą teka Akmena, o jo v. pakraščiu — Juodupis (Akmenos intakas). Parduotuvė (nuo 1957), aštuonmetė m-la (1958—62 septynmetė). Kaimo apylinkėse yra V a. pab.—VII a. pr. kapinynas.

1940 ištirta 81 kapas. Kapus juosė vienas prie kito prijungti akmenų vainikai. Rasta keletas antkaklių, pelėdinių ir lankinių segių lietine užkaba, lazdelinių smeigtukų didelėmis galvutėmis, gintarinių karolių, geležinių įmovinių kirvių, ietigalių, dalgių, apskritasis kabutis, galąstuvas. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1566. XIX a. pradžioje Tūbausiuose veikė pr. m-la (1804 joje mokėsi 26, 1805 — 30 mokinių). 1959 buvo 350 gyv.

TUBĒLIAI — kaimas Šakių rj., Lukšių apyl., 10 km į r. nuo Šakių, prie plento į Kauną. 439 gyv. (1970). Per kaimą teka Siesartis (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Mechaninės ir stalių dirbtuvės, linų džiovykla, garažas, medelynas, parduotuvė. Yra buvusio Zyplių dvaro rūmai ir parkas. Buržuazijos valdymo metais dvaro rūmuose veikė Zyplių ž. ū. m-la (įst. 1924). T. susikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Zyplių dvarą. 1959 kaime buvo 282 gyv.

TŪBĒLIS Juozas [1882.IV.18 Ilgalaukiuose (Rokiškio rj.) — 1939.IX.30 Kaune] — fašistinis visuomenės ir valstybės veikėjas. Mokėsi Mintaujos ir Liepojos g-jose, Varšuvos un-to med. f-te, baigė Rygos Politechnikos in-to agronomijos skyrių. Mokytojavo Rygoje, dirbo agronomu Raseiniuose ir Šiauliuose. Per I pasaul. karą tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1917 dirbo ped. darbą Voroneže. 1918 vokiečių okupuotoje Lietuvoje liet. buržuazijos sudaryto ministrų kabineto ž. ū. ministras, 1919 švietimo ministras, 1919—20 vėl ž. ū. ministras. Nuo 1920 dirbo įv. ūkinėse org-jose, 1923 su kitais suorganizavo kooperatyvų s-gą „Lietūkį", „Maisto" b-vę, 1927 pieninių s-gą „Pienocentrą", buvo tų org-jų pirmininkas, t. p. Ž. ū. rūmų ir Prekybos, pramonės bei amatų rūmų narys. Kaip vienas pagrindinių Lietuvių tautininkų s-gos veikėjų daug prisidėjo prie faš. režimo įtvirtinimo Lietuvoje. 1927—29 fin. ministras, 1929—38 ministras pirmininkas ir fin. ministras, nuo 1938 ž. ū. ministras. 1931—38, būdamas kartu ir Lietuvių tautininkų s-gos pirmininkas, praktiškai vykdė tautininkų politiką.

TUBERKULIÒZĖ [lot. *tuberculum* — kauburėlis], **džiova,** — infekcinė liga, pasireiškianti įvairiuose organuose pasklidusiais grūdeliais — tuberkulais. T. sukelia vad. mikobakterijos, kurias 1882 atrado vok. mokslininkas R. Kochas. Dažniausiai T. apima kvėpavimo organus (plaučius, bronchus), rečiau — kaulus, sąnarius, inkstus ir kt. organus. T. paplitimas daugiausia priklauso nuo socialinių sąlygų. T. ir jos gydymo metodus tiria medicinos šaka — ftiziatrija (gr. *phthisis* — išgriovimas + *iatreia* — gydymas).

Apie T. paplitimą Lietuvoje iki I pasaul. karo tėra tik atsitiktinių žinių. 1825—46, pagal bažnytines knygas, Biržų parapijoje nuo T. mirė apie 500 žmo-

nių, 1903—24 Ariogalos parapijoje — apie 300 žmonių. Po I pasaul. karo T. buvo plačiai paplitusi. Iš visų Kauno ambulatorijose 1927 apsilankiusių ligonių 10,5% sirgo tuberkulioze. 1930 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo apie 40 000 nedarbingų dėl T. žmonių. 1933—36 iš 10 000 gyv. kasmet vid. 13,4 mirdavo nuo T. Ypač daug mirdavo vaikų. 1939 Lietuvoje buvo apie 25 000 sergančių atvira plaučių T. forma. 1924 A. Domaševičiaus, K. Griniaus ir kt. gydytojų iniciatyva buvo įkurta D-ja kovai su tuberkulioze. D-ja įsteigė 12 T. dispanserių, 4 ligonines ir 9 sanatorijas (iš viso apie 800 lovų), leido žrn. „Kova su džiova" (1924—40). Tačiau tuo metu kova su T. nebuvo sisteminga, organizuota; ji rėmėsi labdaringomis d-jomis, kurios pajamas gaudavo iš įv. loterijų, rinkliavų. Gydymas buvo brangus: už ligonio išlaikymą T. ligoninėse per parą reikėdavo mokėti 6 lt, be to, už vaistus ir operacijas — atskirai; torakoplastika kainavo 125 lt, pneumotorakso papildymas 15—25 lt. Žrn. „Kova su džiova" duomenimis, 1939 tik 0,6% sergančiųjų aktyvia plaučių T. forma tegalėjo gydytis. Dėl sunkių gyvenimo sąlygų, med. pagalbos brangumo, lovų tuberkuliozininkams ligoninėse trūkumo susirgimai T. mažėjo nežymiai.

T. buvo gydoma konservatyviu ir chirurginiu būdu. To meto ftiziatrai daug dėmesio skyrė kolapsoterapijai. 1921 V. Kairiūkštis Kauno med. d-jos posėdyje demonstravo šiuo metodu gydytus ligonius. J. Bagdonas 1923—29 Kauno ligoninėje pneumotoraksu gydė 140 ligonių, iš kurių, jo duomenimis, pasveiko 24% ir pagerėjo 50%. Med. spaudoje daug buvo rašoma apie gydymo pneumotoraksu metodiką, pasitaikančias komplikacijas (plaučių svetimkūnius, serozinius pleuritus, galvos smegenų dujines embolijas), bet dėl brangumo pneumotoraksas nepaplito. Plaučių T. buvo gydoma dar oleotoraksu ir neono-argono-heliotoraksu. Romainių ir Raudonojo kryžiaus T. sanatorijose (prie Kauno), Kauno un-to klinikose buvo daromos frenikotomijos. 1925 Lietuvoje pradėtos daryti torakoplastikos, bet dėl didelio pooperacinio mirtingumo jos buvo retos. 1930 L. Koganas pirmasis Lietuvoje padarė torakokaustiką, tačiau ir šis T. gydymo būdas nepaplito. Žymesnieji gydytojai (J. Bagdonas, V. Kairiūkštis, L. Koganas, V. Kuzma, B. Minelga, J. Runkevičius ir kt.) tyrė plaučių, inkstų, sąnarių T. diagnostiką ir gydymą, pūlinį tuberkuliozinį pleuritą, chirurginius plaučių T. gydymo būdus (ekstrapleurinę pneumolizę, kavernų drenavimą ir kt.).

Tarybų Lietuvoje kova su T. rūpinasi valstybė. 1945 Vilniuje įsteigtas *Tuberkuliozės institutas*, 1955 — Respublikinis T. dispanseris. Veikia sanatoriniai lopšeliai ir darželiai (1968 buvo 9), 2 sanatorinės m-los (Kulautuvoje ir Valkininkuose). Jose nemokamai išlaikomi ir gydomi vaikai, kurie namuose negali būti izoliuoti nuo T. sergančių ligonių. Kiekviename rajone yra T. dispanseriai arba kabinetai. Daug dėmesio skiriama T. profilaktikai. Nuo 1949 visi naujagimiai vakcinuojami gimdymo skyriuose; nuo 1958 pradėta vyresniojo amžiaus vaikų ir suaugusių asmenų revakcinacija. Nuo 1962 vartojamas naujas efektyvus įodinis vakcinacijos metodas. Visi Lietuvos gyventojai profilaktiškai tikrinami rentgeno aparatais ir fliuorografais (kasmet patikrinama 1—1,2 mln. žmonių). Apie 85% visų tuberkuliozininkų (vaikų 100%) gydoma stacionarinėse gydymo įstaigose. Detalus įvairių T. klinikos formų ištyrimas leido patobulinti konservatyvius gydymo metodus (vartojant antibiotikus ir chem. preparatus kartu su desensibilizuojančiais ir stimuliuojančiais preparatais), padėjo pašalinti ar susilpninti toksines alergines reakcijas ir padidinti gydymo efektyvumą. Iki 1955 Lietuvoje buvo daromos tik paliatyviosios operacijos (ekstrapleurinė pneumolizė, torakoplastika, kavernotomija ir kt.). Nuo 1955 Kaune ir Vilniuje pradėtos daryti radikalesnės rezekcinio tipo operacijos. Pirmąją radikaliąją plaučių operaciją dėl tuberkuliozės Lietuvoje 1955 padarė A. Sučila. Daromos stuburo ir visų sąnarių operacijos dėl tuberkuliozės (J. Kazakevičius, L. Kuzmaitė ir kt.), parengtos atstatomosios sąnarių operacijos, įgalinančios atstatyti T. pažeisto sąnario funkciją. 1962 Kauno resp. klinikinėje ligoninėje atidarytas ftiziochirurginis skyrius (50 lovų). Ypač sėkmingai tuberkulioziniai ligoniai gydomi Romainių tuberkuliozinėje ligoninėje (vadovauja K. Kavaliauskas) ir Romainių kaulų T. sanatorijoje (vadovauja V. Barkauskas). Žymiai pagerėjusios gyvenimo sąlygos, nemokamas ir sėkmingas gydymas, profilaktika padėjo 1950—69 sergamumą tuberkulioze Lietuvoje sumažinti 3,5 karto, mirtingumą nuo jos — 8 kartus. 1969 Lietuvoje veikė 13 tuberkuliozinių sanatorijų, 38 tuberkulioziniai dispanseriai ir 35 kabinetai, tuberkulioziniukams stacionarinėse gydymo įstaigose buvo 6600 lovų, dirbo 355 ftiziatrai.

Lietuvos ftiziatrai (A. Aršas, J. Dailidonienė, J. Gamperis, J. Gulbinaitė, L. Finkelšteinaitė, B. Ignatavičiūtė, J. Kuzma, T. Maslauskienė, V. Minius, A. Penkovskaja, A. Rudaitienė ir kt.) nagrinėja T. epidemiologijos, profilaktikos, patogenezės, diagnostikos, kompleksinio gydymo, kovos su T. organizavimo klausimus. Išleistos monografijos T. klausimais: J. Kupčinsko „Plaučių tuberkuliozė" (1948) ir „Antibiotikai ir jų pritaikymas, gydant vidaus ligas ir tuberkuliozę" (1954), V. Miniaus „Chirurginis plaučių tuberkuliozės gydymas" (1958), J. Kazakevičiaus „Tuberkuliozinis spondilitas" (1962), J. Kupčinsko ir J. Kuzmos „Tuberkuliozė" (1964). 1946—1968 ftiziatrijos klausimais Lietuvoje paskelbta apie 1000 moksl. darbų. T. moksl. problemos sprendžiamos Tuberkuliozės in-te, Kauno Med. in-te ir Vilniaus un-te. 1954 įkurta Lietuvos Ftiziatrų moksl. d-ja (1970 — apie 300 narių) su filialais 5 didesniuose miestuose. Įvyko 3 Lietuvos ftiziatrų suvažiavimai ir 14 konferencijų (iki 1968); suvažiavimų medžiaga išleista atskirais leidiniais.

Lit.: **J. Braknys,** Ftiziochirurgijos raida Lietuvoje.—„Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 11; **Ю. Гамперис,** Достижения в борьбе с туберкулёзом за годы Советской власти.— Respublikinės ftiziatrų konferencijos, skirtos Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos 50-mečiui paminėti, pranešimų tezės, V., 1967; **В. Минюс, Т. Маслаускене,** Организация борьбы с туберкулёзом в Литовской ССР в 1945—65 гг.— Материалы к конференции по истории естествознания в Прибалтике, Вильнюс, 1968.

TUBERKULIÒZĖS INSTITÙTAS, Tuberkuliozės mokslinio tyrimo institutas,— Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos ministerijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1945. Turi 2 diagnostinius skyrius (rentgenologinį ir laboratorinį su klinikine, biochemine ir mikrobiologine laboratorijomis), epidemiologijos ir kovos su tuberkulioze organizavimo skyrių, patologinės morfologijos, patologinės fiziologijos ir eksperimentinę laboratorijas. In-to klinikose veikia 3 skyriai: terapijos (70 lovų), meningito (30 lovų), diagnostikos ir pulmonologijos (50 lovų). In-to chirurgijos bazė (50 lovų) yra Vilniaus tuberkuliozinėje ligoninėje.

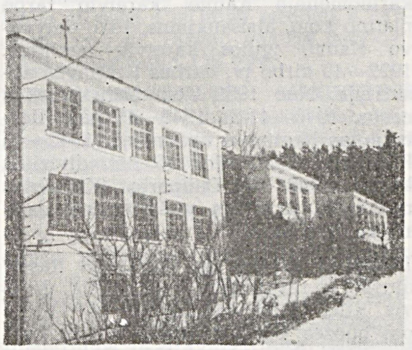

Tuberkuliozės institutas

In-te dirba (1970) 20 moksl. darbuotojų, iš jų 3 med. mokslų daktarai ir 16 mokslų kandidatų. Tiriama tuberkuliozės epidemiologija, chirurginis ir chemioterapinis tuberkuliozės gydymas, jos bakterijų kintamumas, plaučių susirgimų diferencinė diagnostika; analizuojami kovos su tuberkulioze rodikliai, rengiamas kompleksinis tos kovos gerinimo

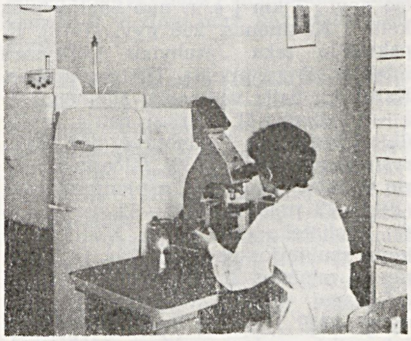

Tuberkuliozės institutas. Mikrobiologinė laboratorija

planas. In-to klinikiniuose skyriuose gydomi plaučių ir smegenų plėvių tuberkulioze sergantys ligoniai, nuo 1969 ir sergantys nespecifinėmis plaučių ligomis (lėtine pneumonija, bronchoektazėmis ir kt.), daromos plaučių operacijos (plaučių rezekcija — nuo 1955). 1945—1970 įvyko 15 in-to moksl. sesijų, išleista jų pranešimų medžiaga. Išleista 5 tomai in-to moksl. darbų rinkinių, 20 metodinių leidinių ftiziatrams. In-to klinikose specializuojasi Lietuvos ftiziatrai, rentgenologai, laborantai. 1945—70 in-te parengtos 3 med. mokslų daktaro disertacijos (J. Gamperio, B. Ignatavičiūtės, A. Rudaitienės) ir 14 med. mokslų kandidato disertacijų. In-to direktorius J. Gamperis (nuo 1949).

Lit.: И. Гампeрис, XXV лет научной и организационно-методической работы Института туберкулеза.— XXV научная сессия Научно-исследовательского института туберкулёза, посвященная 25-летию института, Вильнюс, 1970.

TŪBINAS Geliaras Domas [g. 1900.I.14 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1916—18 šaltkalvis Oriole. 1918—19 taryb. aktyvistas Mosėdyje (Skuodo rj.). 1919—22 tarnavo Lietuvos kariuomenėje Kaune, kareivių tarpe platino kom. atsišaukimus, 1920 dalyvavo Kauno įgulos kareivių sukilime. 1922—40 dirbo įv. darbus Kretingos apskrityje. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940—41 ir 1945—49 part. darbuotojas Kretingos apskrityje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1949—57 Dauparių (Klaipėdos rj.) ryšių skyriaus viršininkas. Pensininkas.

TŪBINAS Leonas [g. 1910.X.28 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1937 dirbo pas buožes, buvo darbininkas Kretingoje, Klaipėdoje. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1937 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kretingoje, Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Šiauliuose. 1940—1941 dirbo adm. darbą Kaune, Kretingoje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—46 darbininkas Sverdlovo srityje. 1946—65 part. ir adm. darbuotojas Klaipėdos aps. ir rj. Pensininkas.

TŪBINĖS — kaimas Šilalės rj., Padievyčio apyl., 7 km į š. r. nuo Šilalės, prie kelio į Kaltinėnus. 266 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Jėrubynas (Akmenos intakas), iš p. prieina Tūbinių miškas. Kaimo p. dalis vadinama Tūbinėmis I, š.— Tūbinėmis II. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė (nuo 1953), ryšių skyrius (nuo 1939), felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (1911—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1950). XVIII a. T. buvo seniūnijos centras. 1794 ist. šaltiniuose minimas T. dvaras ir T. kaimas (15 kiemų, 45 gyv.). 1824 pastatyta bažnyčia. 1859 T. kaime buvo 84 gyventojai, veikė vandens malūnas. 1923 Tūbinėse I buvo 158 gyv., Tūbinėse II — 104. 1941 prie T., Tūbinių miške, hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė 1200 žmonių. 1959 kaime buvo 206 gyv.

TUBŪČIAI — kaimas Šilalės rj., Pajūrio apyl., 9 km į p. v. nuo Šilalės, prie kelio į Pajūrį. 89 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Nemylas (Jūros intakas). Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1561. 1959 buvo 81 gyv.

TUČAITĖ Ona [g. 1925.IX.1 Burbiškyje (Radviliškio rj.)] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1958). 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1954 TSKP narė. Nuo 1961 docentė; dirbo Kauno Politechnikos in-to Klaipėdos vakariniame f-te. 1961—69 to f-to dekanė. Paskelbė moksl. straipsnių apie stat. medžiagas, politionatus, metalų koroziją.

TUČIAĨ — kaimas Akmenės rj., Kairiškių apyl., 9 km į p. nuo Viekšnių, 13 km į š. v. nuo Tryškių. 340 gyv. (1970). Kaimo š. dalis vadinama Tučiais I, p. dalis — Tučiais II. Š. pakraščiu teka Trimėsėdis (Virvyčios intakas). Pirmuosiuose T. kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė; yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1954—60 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). Antruosiuose T. yra pr. m-la (nuo 1928). Į p. v. nuo Tučių II yra dar vieni T. (Telšių rj.). XIX a. buvo 4 T. kaimai ir 4 T. dvarai (visi Viekšnių vls.). Buržuazijos valdymo metais Viekšnių valsčiuje buvo 2 T. kaimai (I ir II), T. dvaras ir T. palivarkas. 1959 Tučiuose buvo 303 gyv.

TUINYLÀ Vaclovas [g. 1920.IX.24 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1936 įstojo į LKJS. 1937 kooptuotas į LKJS Alytaus aps. k-tą, 1938—39 jo sekretorius. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1939—40 du kartus kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 adm. darbuotojas. 1941—58 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1958 dirba ūkinį darbą Vilniuje.

TUINYLÀ Vilhelmas Vytautas [g. 1914. IV.23 Krokininkuose (Alytaus rj.)] — agronomas, biologijos mokslų kandidatas (1960). 1933 baigė Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės m-lą. 1939—45 dirbo vaisinių ir dekoratyvinių augalų sėklininkystės instruktoriumi. 1945—51 mokytojavo ž. ū. m-lose. 1954 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba moksl. bendradarbiu Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.). Paskelbė moksl. straipsnių pomologijos klausimais (daugiausia apie obelis).

TUITŲ PELKĖ — pelkė Kupiškio rj., 8 km į r. nuo Vabalninko, į š. nuo Salamiesčio. Plotas 367 ha (pramoninis 339 ha). Pelkė ištįsusi apie 6 km iš š. į p. lėkštame, siaurame moreninės lygumos fliuvioglacialiniame slėnyje. Didžiąją dalį sudaro sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė, tik š. gale yra ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė, dar vad. **Galubaliu.** Durpių klodo didž. storis 3,8 m, vid. 1,86 m. Vyrauja medieninės-žaliasamanės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 9,6%. Galubalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų, kitur smėlis. Pelkės paviršius nusausintas. Pietryčiuose prie pelkės įsikūręs Tuitų kaimas.

TŪJAÎNIAI — kaimas Šilalės rj., Poškos apyl., 8 km į p. r. nuo Kaltinėnų, 7 km į š. r. nuo Upynos. 283 gyv. (1970). Pro kaimą teka Ežerupis (Akmenos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra Nuomininkų aštuonmetė m-la (1948—64 Tūjainių pr. m-la). 1959 buvo 258 gyv.

TUJÈZOVAS Andrejus [g. 1922.X.17 Domno Kliučėje (RTFSR, Čitos sr.)] — partinis darbuotojas. 1942—45 Raudonosios Armijos karys. Nuo 1945 TSKP narys. 1945—46 LKP Mažeikių aps. k-to instruktorius. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—53 LKP CK instruktorius, sektoriaus vedėjas. 1951 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK, 1956 — Veterinarijos, 1963 — Ž. ū. akademiją. 1954—60 Garliavos (Kauno rj.) mašinų-traktorių stoties direktorius. 1960—63 LKP CK atsakingasis organizatorius, sektoriaus vedėjas. Nuo 1963 LKP Zarasų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 LKP CK narys.

TUKAJŪTĖ Elena [**Kaikarienė;** g. 1927. IV.19 Kaune] — farmacininkė, farmacijos mokslų kandidatė (1954). 1949 baigusi Kauno un-tą, iki 1950 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1951 dirba Kauno Med. in-to vaistų formų ir Galeno preparatų technologijos katedroje; nuo 1961 docentė. Nuo 1957 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie galeninio preparato gaminimą iš smulkiažiedės sprigės ir kitais vaistų technologijos klausimais.

TULEĨKIS Leonardas [g. 1939.I.25 Babrungėnuose (Plungės rj.)] — dailininkas. 1963 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą (tapybos specialybė). 1963—66 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, nuo 1966 Eksperimentinio meninio konstravimo biuro konstruktorius. Nuo 1963 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Nutapė daugiausia teminių kompozicijų, pasižyminčių aktualiomis temomis, apibendrintu piešiniu, lakoniška kompozicija, tamsoku koloritu. Už kompozicijas „Tėvų vaikystė" ir „Pokario metų Lietuvos komjaunuoliai" (abu 1968) gavo 1969 respublikinę komjaunimo premiją.

Kūriniai: „Aktyvistas žuvo" (1965), „Pirmieji kolūkiečiai", „Partizanų priesaika" (1966), „Karo našlės", „Juodkrantės žvejas" (1967), „Draugės" (1968), „Šeima" (1969), „Žemė — valstiečiams" (1970) ir kt.

TULĖVIČIUS Petras [g. 1928.VI.18 Stakliškėse (Prienų rj.)] — chirurgas urologas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1959 dirbo Kauno I taryb. klinikinėje ligoninėje. 1963—67 Maskvos 62 klinikinės onkologinės ligoninės urologas. Nuo 1967 dirba Vilniaus resp. ligoninėje. Paskelbė moksl. straipsnių apie kraujuojančią skrandžio opą ir vyrų sėklidės piktybinius navikus.

TULĒVIČIUS Vytautas [g. 1930.I.7 Stakliškėse (Prienų rj.)] — inžinierius geodezininkas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1950—54 Ž. ū. statybos projektavimo in-to topografas, grupės vadovas. 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—60 Miestų statybos projektavimo in-to inžinierius, grupės vadovas. 1958—1969 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo, nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas; nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie geodezinio pagrindo specialiems statybos objektams sudarymą, geod. darbų tikslumą, montuojant stat. konstrukcijas.

TULEVIČIŪTĖ Elena [**Venckevičienė**; g. 1924.VIII.31 Stakliškėse (Prienų rj.)] — dailininkė. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to keramikos skyrių. 1950—51 to paties in-to, 1951—57 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo, nuo 1959 Vilniaus vaikų dailės m-los dėstytoja. Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. T. sukūrė keraminį portalą Visasąjunginės Žemės ūkio parodos (Maskvoje) Lievos TSR paviljonui (1954), pano Akmenės cemento g-los kultūros namams (1958), dekoratyvinių vazų, lėkščių, nulipdė smulkių suvenyrinių skulptūrėlių (paukščiukų, avinukų ir kt.). Kūriniai pasižymi saikinga forma, raiškiomis spalvomis, dekoratyvia faktūra, originaliu lietuvių liaudies dailės tradicijų interpretavimu.

Lit.: Taikomoji-dekoratyvinė dailė, V., 1965 [T. Adomonio, S. Pinkaus įvadinis straipsnis].

TULŸS Antanas [g. 1898.IV.6 Šeduvoje] — rašytojas. Nuo 1913 gyvena JAV. 1920—22 Valparaiso (Indianos valstija) un-te studijavo humanitarinius mokslus, 1923—24 — farmaciją. 1922 redagavo „Moksleivių kelius", 1924—26 „Sandarą". 1927—46 vaistininkas Čikagoje. Nuo 1946 gyvena Sent Petersburge (Floridos valstija). 1914 pradėjo bendradarbiauti period. spaudoje. „Vienybėje lietuvninkų", „Lietuvoje" paskelbė feljetonų, publicistinių straipsnių. Grož. kūrinius spausdino „Skaitymuose", „Kultūroje", „Naujame žodyje", „Židinyje". T. eilėraščiuose ir dramose (rink. „Žingsniai", 1925; „Mūsų kelias. Jau tik per sapną", 1928) vaizduojamas kapit. miesto žmonių nusivylimas gyvenimu, moralinis blaškymasis, miglotų idealų siekimas. Meniniu atžvilgiu vertingesnis apsakymų rink. „Aš bučiavau tavo žmoną" (1936), kuriame yra realistinių Amerikos lietuvių darbininkų buities vaizdų. Vėlesnio laikotarpio aps. rinkiniuose „Tūzų klubas" (1960), „Inicialai po tiltu" (1965) vyrauja menkaverčiai erotinės bei buitinės tematikos kūriniai. Kai kuriuose apsakymuose reiškiamos antitaryb. tendencijos. T. išvertė į liet. kalbą A. Steinbergo, H. Ibseno kūrinių.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965; **V. Kazakevičius,** Ginčas dėl A. Tulio knygos.—„Pergalė", 1966, Nr. 8.

TULKIÑČIAI — kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 8 km į š. v. nuo Kuršėnų, 13 km į p. nuo Papilės. 36 gyv. (1970). Per kaimą teka Žižma (Ventos intakas) ir jos intakas Upyna; iš p. prieina Vozbučių miškas. Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1650. 1959 buvo 50 gyv.

TULMINAĨ — kaimas Šiaulių rj., Šakynos apyl., 16 km į š. r. nuo Kuršėnų, 11 km į v. nuo Gruzdžių; tarybinio ūkio centras. 109 gyv. (1970). Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai, biblioteka. XIX a. buvo T. dvaras. 1959 Tulminuose buvo 88 gyv.

TÙLNIKIAI — kaimas Mažeikių rj., Rieviečių apyl., 8 km į š. nuo Mažeikių, 4 km į p. r. nuo Leckavos. 197 gyv. (1970). Per kaimą teka Ašva (Vadaksties intakas), eina Rieviečių—Leckavos kelias. 1959 buvo 227 gyv.

„TÙLPĖ" — akcinė knygų leidimo bendrovė, veikusi 1928—32 Kaune. B-vę įsteigė ir jai vadovavo A. ir B. Sruogos, J. Jablonskis (jaunesnysis) ir kiti. „T." išleido originalinės (L. Giros, B. Sruogos, A. Griciaus) ir verstinės (Dž. Londono, O. Vaildo, K. Hamsuno) grož. lit-ros kūrinių, mokslo populiarinimo knygų, vadovėlių.

TUMALEVIČIŪTĖ Regina [g. 1922.I.7 Kaune] — dainininkė (lyrinis koloratūrinis sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1942—44 Valstybės teatro dramos aktorė. Nuo 1945 Akademinio operos ir baleto teatro operos solistė. 1949 baigė Kauno konservatorijos solo dainavimo klasę. Dalyvauja koncertuose, dainuoja per radiją ir televiziją. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade.

Vaidmenys: Džuljeta, Margarita (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas"), Džilda, Oskaras (Dž. Verdžio „Rigoletas", „Kaukių balius"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Miuzeta (Dž. Pučinio „Bohema"), Manon (Ž. Masnė „Manon"), Despina (V. Mocarto „Visos jos tokios"), Nuri (E. d'Albero „Slėnyje"), Marfa (N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė"), Gudruolė (K. Orfo „Gudruolė"), Ramunė (J. Karnavičiaus „Gražina"), Sabina (A. Račiūno „Saulės miestas") ir kt.

TÙMAS Juozas — rašytojas. Ž. *Vaižgantas.*

TÙMAS Rimvydas [g. 1934.V.13 Kaune] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1962 dirbo Respublikinio vandens ūkio projektavimo in-to inžinieriumi. Nuo 1965 Ž. ū. akademijos dėstytojas; nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie drenuoto dirvožemio vandens balanso elementus.

TUMASÓNIS Petras [1875.VIII.23 Lapšiuje (Lazdijų rj.) — 1947.XII.12 Čikagoje] — klerikalinės spaudos darbuotojas. Baigė Seinų keturklasę vid. m-lą. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje Liepojoje, platino draudžiamą liet. spaudą. 1901 išvyko į JAV. 1902—03 redagavo laikr. „Žvaigždė", 1904—16 — laikr. „Katalikas", 1910—12 — satyros žrn. „Dagis". 1916—43 dirbo klerikalinio laikr. „Draugas" redakcijoje. Parengė chrestomatiją „Nauja knyga dėl lietuviškų mokslainių Amerikoje" (3 d., 1904—1908), išleido lenkų (H. Senkevičiaus, V. Ančico, T. Višnevskio) rašytojų kūrinių vertimų, mokslo populiarinimo knygelių („Kaip atsirado Jungtinės Amerikos Valstybės", 1907; „Apie rūkymą", 1907; „Dangus", 1907). Pasirašinėjo P. Branduko slapyvardžiu.

TUMASÓNYS — kaimas Rokiškio rj., Lukštų apyl., 11 km į š. nuo Obelių, 1,5 km nuo Latvijos TSR sienos. 101 gyv. (1970). 1919 pr. kaime susikūrė taryb. milicijos grupė. Užgniaužus Lietuvoje Tarybų valdžią, 1919 Tumasonyse kurį laiką stovėjo Lietuvos kariuomenės 2 pulko (V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamo) štabas, prie kurio veikė karo lauko teismas. Čia buvo tardomi ir šaudomi kovų už Tarybų valdžią dalyviai. 1959 kaime buvo 126 gyv.

TUMASONIŲ-SŪBATĖS MAGNĖTINĖ ANOMĀLIJA — didžiausia Pabaltijo magnetinė anomalija, esanti apie Tumasonis (Lietuvos TSR, Rokiškio rj.) ir Subatę (Latvijos TSR). Jos intensyvumas apie 56 000 γ. Ją aptiko 1936 Kauno un-to profesorius K. Sleževičius, darydamas magnetinę nuotrauką. Jis su Rygos un-to profesoriumi K. Jungu tą anomaliją išmatavo ir pažymėjo magnetiniuose žemėlapiuose. Pagal magnetometrinius ir gravimetrinius duomenis 1949—50 S. Blinstrubas padarė išvadą, kad šią anomaliją sukelia geležingos uolienos, esančios kristaliniame guolyje.

TUMAŠÓVAS Lionginas [1912.X.8 Rokiškyje — 1941 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1936—40 studijavo Kauno un-te chemiją. Priklausė pažangioms studentų org-joms „Scientia" ir „Kultūra". Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 Pabaltijo kar. apygardos skyriaus viršininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

TUMĖNAS Antanas [1880.V.13 Kurkliečiuose (Rokiškio rj.) — 1946.II.8 Bachmaninge (Austrija)] — klerikalinis visuomenės veikėjas, teisininkas. 1909 baigęs Peterburgo un-tą, iki 1915 advokatavo Zarasuose. 1915—17 Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK įgaliotinis Voroneže. 1917 kaip klerikalų atstovas dalyvavo Rusijos lietuvių seime Petrograde. 1918 grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Zarasų prog-joje, 1919 buvo Zarasų taikos teisėjas, Teisingumo m-jos kalėjimų departamento direkto-

rius. 1920—44 (su pertraukomis) advokatavo Kaune, Vilniuje. 1920—21 ir Aukštųjų kursų lektorius, 1922—40 Kauno un-to, 1941—44 Vilniaus un-to docentas (dėstė Lietuvos valst. teisę, romėnų teisę). 1919—26 Lietuvos Krikščionių demokratų partijos CK narys, 1920—26 jos atstovas seimuose. 1923—24 ir 1925 teisingumo ministras, 1924—25 ministrų kabineto pirmininkas. Parengė nemaža reakcinių Lietuvos įstatymų (teismų ir kt. klausimais). 1927—36 Katalikų veikimo centro (KVC) v-bos narys, pirmininkas, 1928—29 KVC savaitraščio „Mūsų laikraštis" atsakingasis redaktorius. 1943.XI vienas iš burž. nacionalistų organo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo k-to kūrėjų. 1944 pasitraukė į Vakarus. Paskelbė straipsnių teisės, visuom. santvarkos ir kt. klausimais.

TUMĖNAS Justinas [1881.I.16 Jaskoniškėse (Zarasų rj.) — 1946.X.1] — literatas. Maskvos un-te studijavo filosofiją, lit-rą. Dalyvavo 1905—06 rev. įvykiuose Dusetose. 1906—14 studijavo Berno (Šveicarija), Paryžiaus, Dižono, Grenoblio (visi Prancūzijoje) un-tuose. 1914 gavo daktaro laipsnį. Grįžęs į Lietuvą, mokytojavo Kauno m-lose. 1922 Kaune įsteigė brandos (vid. mokslo) kursus ir iki 1927 jiems vadovavo. 1944 pasitraukė į Austriją. Išleido poemėlių ir eilėraščių rinkinių („Dėdė, arba ainių kančios", 1914; „Auklinio meilė", 1922; „Laisvės kalinys", 1924; „Petras Gandas", 1935), dramų („Uola", 1918; „Emilė Painia", 1925), apysakų („Bajorų Matas Bajoras", 1931), didaktinių apybraižų dorovės, buities, higienos ir kitais klausimais. T. grožinė kūryba menkavertė.

TUMĖNAS Kazimieras [g. 1927.I.8 Pilkeniuose (Utenos rj.)] — partinis darbuotojas, istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1964). 1947—48 Drąsučių (Šiaulių rj.) septynmetės m-los mokytojas. 1948—49 Kuršėnų g-jos komsorgas. 1949—56 LLKJS CK darbuotojas. Nuo 1950 TSKP narys. 1954 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1956—58 Belvederio pienininkystės technikumo (Jurbarko rj.) direktorius. 1958—61 LKP Vilkijos rj. k-to II sekretorius. 1964 baigė Visuom. mokslų akademiją Maskvoje. Nuo 1964 LKP CK lektorių grupės vadovas. Paskelbė moksl. straipsnių Pabaltijo elektrifikacijos, socializmo kūrimo Lietuvoje klausimais.

TUMĖNIENĖ Vanda [**Mingailaitė**; g. 1880.I.8 Šlavėnuose (Anykščių rj.)] — gydytoja pediatrė. 1911 baigusi Berno un-tą, iki 1914 dirbo to un-to asistente, gydytoja Šveicarijos sanatorijose. 1915—1918 Novgorodo karo ligoninės vyriausioji gydytoja, gydytoja Maskvoje. 1918—20 Vilniaus infekcinės ligoninės vaikų skyriaus vedėja. 1920—24 Lietuvos Vidaus reikalų m-jos sanitarijos skyriaus viršininkė. 1923 tobulinosi Berlyno un-to vaikų klinikoje. Nuo 1923 Kauno un-to vaikų ligų katedros asistentė, nuo 1924 katedros ir klinikos vedėja. Nuo 1930 profesorė. 1924 su kitais įkūrė Kauno vaikų ligoninę, 1924—41 jos direktorė. Viena iš Lietuvos Vaikų gydytojų d-jos (1937) steigėjų. Paskelbė moksl. darbų apie rachitą, vaikų plaučių abscesus, kūdikių toksinį viduriavimą, vaikų meningito epidemiologiją ir kitais pediatrijos klausimais. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1950 gyvena JAV.

TUMINÁUSKAS Stasys [g. 1917.X.8 Tuloje (RTFSR)] — dendrologas. 1944—63 dirbo adm. darbą miškų ūkio įstaigose Agurkiškėje (Kapsuko rj.), Kaune, Alytuje. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1963 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Pirmasis Lietuvoje 1954 aptiko ir aprašė savaiminį bekotį ąžuolą. Selekcionuoja maumedžius, pocūges. Monografijoje „Dendrologija" (1963) aprašė lanksvinių pošeimį ir klevinių šeimą. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių apie tuopų ir kitų sparčiai augančių medžių bei krūmų veisimą Lietuvos sąlygomis, t. p. apie miško ūkio naujoves.

TÙMIŠKĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Zarasų rj., 7 km į š. r. nuo Salako, tarp Asavo, Samavo, Švento ir Luodžio ežerų. Priklauso Zarasų miškų ūkio Tumiškės girininkijai. Plotas 2083 ha; medynų 1912 ha. Didesniąją masyvo dalį sudaro Tumiškės miškas (1907 ha), mažesniąją (p. v.) — Gintėnų miškas (176 ha). Pietryčiuose T. m. susisiekia su Sausašilio mišku, pietvakariuose — su Giteniškės mišku. Reljefas kalvotas daubotas. Yra ežerų: š. r. dalyje Tumiškio ež., Ilgis, Šventelis ir kt., p. dalyje Luodykštis. Iš Luodžio per Luodykštį į Asavą teka Šventoji. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, susiformavę ant įvairiagrūdžių fliuvioglacialinių smėlių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. 96% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 86%, eglynų 10%, beržynų 3%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 52%, pribręstantieji 4%, brandieji 2%. Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, barsukų, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių. Masyvo v. dalis (1283 ha) įeina į Gražutės landšaftinį draustinį; r. dalis (804 ha) eksploatacinė. Per metus iškertama apie 2600 ktm. 1881 užbaigti pirmieji masyvo (kartu ir Gražutės miško) miškotvarkos darbai. 1901 prof. P. Matulionis darė šių miškų miškotvarkos reviziją. Iki I pasaul. karo Tumiškės miškuose augo I—II boniteto pušynai; iki šiol jų mažai teišliko, nes kaizeriniai okupantai miškus labai iškirto (buvo įrengta lentpiūvė, nutiestas siaurasis geležinkelis medienai išvežti). Š. pakraštyje įsikūręs Tumiškės kaimas.

TUMKĒVIČIUS Kazys [g. 1915.X.6 Trakiškiuose (Kapsuko rj.)] — aktorius, režisierius. 1939 baigė Kauno dramos studiją. 1940—42 Šiaulių dramos teatro aktorius. 1942—44 Marijampolės dramos teatro aktorius ir režisierius. 1944—45 Kauno dramos teatro režisieriaus asistentas. 1945—47 ir 1948—49 Marijampolės dramos teatro meno vadovas. 1947—48 tobulinosi Maskvos Vachtangovo teatre. Nuo 1949 Šiaulių dramos teatro aktorius, režisierius.

Pastatymai: Marijampolės dramos teatre — A. Kronino „Jupiteris juokiasi" (1945), J. Baltušio „Gieda gaideliai" (1947), A. Ostrovskio „Šviečia, bet nešildo" (1948); Šiaulių dramos teatre — L. Leonovo „Paprastas žmogus" (1955), P. Vaičiūno „Prisikėlimas" (1956), A. Kasonos „Medžiai miršta stovėdami" (1957), V. Rozovo „Amžinai gyvi" (1958), J. Montvilos „Mirusieji prabyla" (1960), V. Miliūno „Pasivaikščiojimas mėnesienoje" (1964), V. Rozovo „Be meilės negyvensi" (1966) ir kt.

Vaidmenys: Nilas (M. Gorkio „Miesčionys"), Pavlas (A. Korneičiuko „Makaras Dubrava"), Helmeris (H. Ibseno „Nora"), Endersonas (B. Šo „Velnio mokinys"), Grikštas (V. Rimkevičiaus „Girių kirtėjai") ir kt.

TŪMPA Romualdas Juozapas [g. 1927. IX.13 Teleičiuose (Kauno rj.)] — aktorius. 1952 baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-tą (Maskvoje). 1952—59 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1962 Kauno dramos teatro direktorius. Surežisavo dramos spektaklių.

Vaidmenys: Samilis (J. Grušo „Herkus Mantas"), Falstafas (V. Šekspyro „Vindzoro kūmutės"), Solionas (A. Čechovo „Trys seserys"), Ripofratas (K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė") ir kt.

Pastatymai: Dž. Golsvorčio „Sidabrinė dėžutė" (1957), M. Stehliko „Kaimiška meilė" (1959), A. Minčkovskio „Skėčius reikia saugoti" (1965).

TÙNELIAI (geležinkelio). Lietuvoje yra du geležinkelio tuneliai: Kauno tunelio ilgis 1280 m, Panerių — 430 m. Jie pradėti statyti 1859, tiesiant per Lietuvą Peterburgo—Varšuvos glžk. su atšaka nuo Lentvario per Kauną iki Virbalio. Įrengimo darbai baigti: Panerių tunelio 1860, Kauno tunelio 1862. Šių T. projektų autorystė nėra tikrai nustatyta. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad juos projektavo ar prisidėjo prie jų projektavimo inž. S. Kerbedis (1810—99). T. statybos darbams vadovavo inž. G. Perotas. Abu T. įrengti netvirtame grunte, todėl iš vidaus buvo sutvirtinti plytų mūru. T. galuose įrengtos atraminės sienutės — portalai. 1944 traukdamiesi vok. faš. okupantai T. apgriovė, bet greitai jie buvo atstatyti. Vėliau abiejų T. vidaus sutvirtinimai pradėjo irti, todėl Kauno T. buvo iš vidaus sutvirtintas gelžbetoniu, o Panerių T. 1952 uždarytas; geležinkelis perkeltas į naują trasą, įrengus giliąiškasą ir aukštą pylimą. 1969 Kauno T. dar kartą sutvirtintas, dvikelis geležinkelis tunelyje pertvarkytas į vienkelį.

TŪOLAS — ežeras Ignalinos rj., 8 km į p. nuo Ignalinos, 4,5 km į r. nuo Kretuono ežero š. galo. Plotas 13 ha, ilgis 700 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 1700 m. P. ir v. krantai aukšti, kiti žemesni, vietomis pelkėti. Per T. teka upelis į Vajuonio ež. (Žeimenos baseino). Ežeras verslovinis.

TÚOPA. Lietuvoje, be savaiminės T. rūšies — *drebulės*, auga dar 14 introdukuotų. Iš **introdukuotų T.** labiausiai paplitusi didžioji, arba kanadinė, T. *(Populus deltoides)*, mažiau — baltoji T. *(P. alba)*, juodoji T. *(P. nigra)*, berlyninė T. *(P. berolinensis)*, balzaminė T. *(P. balsamifera)*, kvapioji T. *(P. suaveolens)*, piramidinė T. *(P. pyramidalis)*, plaukuotvaisė T. *(P. trichocarpa)*, dar mažiau — lauralapė T. *(P. laurifolia)*, kiniškoji T. *(P. Simonii)*, pilkoji T. *(P. canescens)*, didžialapė T. *(P. candicans)*; labai retos — lieknoji T. *(P. Bolleana)*, briaunotoji T. *(P. angulata)*. Didžiųjų ir baltųjų T. (pvz., Taujėnų, Penionių, Švėkšnos parkuose, Karmėlavoje, Paširvinčiuose) yra 28—32 m aukščio ir 1,5—2,0 m skersmens. Tuopos žydi balandžio pab.—gegužės pr., prieš pradėdamos lapoti; sėklos subręsta birželio mėn. Auginamos dekoratyviniais tikslais miestų ir kt. gyvenviečių želdiniuose, parkuose, sodybose, pakelėse. Įveista ir kai kuriuose miškuose. Priskaitoma 12 kultūrinių T. formų. Geriausiai auga nelabai rūgščiuose huminguose aliuviniuose priesmėlio dirvožemiuose ir velėniniuose jauriniuose, velėniniuose karbonatiniuose, velėniniuose gliejiškuose priemolio dirvožemiuose. 7 pavienės T. ir 3 jų grupės (po 4 ar 5 T.) paskelbtos gamtos paminklais.

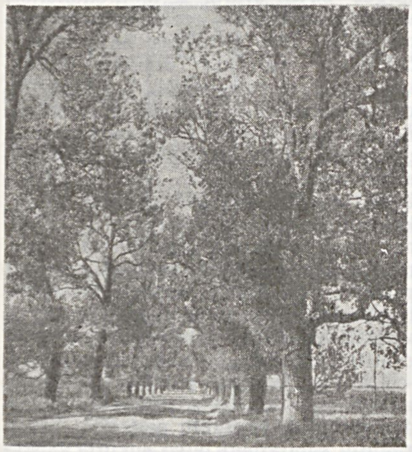

Tuopų alėja netoli Pabiržės (Biržų rj.)

Lit.: **V. Daraškevičius,** Juodosios tuopos ir jų augimvietės Lietuvos TSR.—,,Lietuvos Žemės ūkio akademijos moksliniai darbai", t. 7, sąs. 3, K., 1960; Dendrologija, V., 1963; **В. Дарашкявичюс,** Формы черных тополей в Литовской ССР и их производительность.— Общие закономерности роста и развития растений, Вильнюс, 1965.

TURBÌNOS. Lietuvoje pirmoji garo T. (900 kW) buvo įrengta apie 1910 brolių Tilmansų metalo f-ke (dabar ,,Pergalės" g-la) Kaune. Vilniaus elektrinėje 1925 buvo paleista 1800 kW garo T. (ji tebenaudojama). 1937 Lietuvoje buvo 15 naudojamų garo T., kurių bendras galingumas sudarė 52 800 kW. T. daugiausia buvo įvežamos iš D. Britanijos, Vokietijos, Šveicarijos. Per D. Tėvynės karą dauguma T. buvo sunaikinta. 1945 Lietuvos TSR veikė 5 garo T., kurių bendras galingumas sudarė 8500 kW.

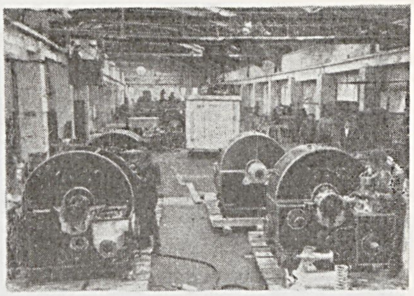

Kauno ,,Pergalės" gamyklos **turbinų** surinkimo cechas

Taryb. metais T. buvo įrengtos visose didesniosiose šiluminėse elektrinėse. Pvz., Lietuvos šiluminėje elektrinėje veikia (1969) 4 garo T. po 150 000 kW ir 2 po 300 000 kW, Petrašiūnų šiluminėje elektrinėje — 4 T. po 12 000 kW, Vilniaus antrojoje šiluminėje elektrinėje — 3 garo T. po 12 000 kW. 1969 pabaigoje Lietuvos TSR buvo 31 naudojama garo T.; bendras galingumas 1 370 000 kW. Daugiausia T. gaunama iš Leningrado, Charkovo. Nedideles garo T. gamina ir Kauno laivų mechanizmų g-la ,,Pergalė". Serijinė gamyba pradėta 1950. Daugiausia turbinų pagaminta 1953. 1960 pradėta gaminti įmonės konstruktorių sukonstruotos T. Vėliau, sumažėjus nedidelių T. paklausai, jų gamyba buvo sumažinta. Hidroelektrinėse naudojamos vandens T. Pavyzdžiui, Kauno hidroelektrinėje yra sumontuotos 4 vandens T. po 22 500 kW. 1969 Lietuvos TSR naudojamų vandens T. galingumas sudarė apie 100 000 kW. Lietuvos aviacijos grupė turi lėktuvų TU-124 ir AN-24, kuriuose naudojamos keliasdešimties tūkstančių kilovatų galingumo dujų turbinos.

TURČINAĨ — kaimas Šakių rj., Būblelių apyl., 10 km į š. nuo Kudirkos Naumiesčio, prie RTFSR Kaliningrado srities sienos. 156 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Šešupė, per kaimą eina Kudirkos Naumiesčio—Slavikų kelias. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la. Prie Šešupės, tarp T. ir Ročkų, yra I tūkstantmečio piliakalnis.

Iš š. v. piliakalnį juosia maždaug 50 m ilgio pylimas (iš išorės 3 m aukščio, nuo piliakalnio pusės — 2 m). Už pylimo yra maždaug 12 m pločio ir 0,8 m gylio griovys. Aikštelė trikampė, 40 m ilgio, 33 m pločio. 1934 kasinėjant piliakalnį, rasti 4 griautiniai žmonių kapai ir XVI a. monetų. Į š. v. nuo piliakalnio, už pylimo ir griovio, dirbamuose laukuose pastebėti gyvenvietės pėdsakai, rasta keramikos grublėtu paviršiumi.

Istoriniuose šaltiniuose Turčinai minimi 1561 (4 ūkiai, 7 valakai). Didžiojo Tėvynės karo metais beveik visas kaimas sudegė. 1959 Turčinuose buvo 79 gyventojai.

TÙRECAS Iseras [1913.IX Kaune — 1943.III.4 Oriolo sr. (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Tarnautojas. Kilęs iš amatininkų. 1931—33 LKJS narys. Už rev. veiklą 1932, 1933 baustas adm. tvarka; 1934 suimtas ir 1936 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo iki 1940.VI Kaune, Raseiniuose. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

TURGĒLIAI — miestelis Eišiškių rj., 18 km į š. nuo Šalčininkų, Merkio deš. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 447 gyv. (1970). Keliai jungia T. su Rudamina, Tabariškėmis, Jašiūnais, Akmenyne. Plano struktūra radialinė. Pastatai išdėstyti palei kelius. Pagr. keliai sueina į netaisyklingos formos aikštę. Yra 25 lovų ligoninė (nuo 1946), vaistinė (nuo 1931), vid. m-la (nuo 1952; 1936—49 prog-ja, 1949—52 septynmetė), kultūros namai (nuo 1946), biblioteka. Prie T., kitame Merkio krante, yra T. piliakalnis.

Iš r., š. ir š. v. piliakalnį juosia Merkys. Aikštelė keturkampė, 40 m pločio, 65 m ilgio, iš r., p. ir v. apsupta pylimo (1—1,5 m aukščio, 135 m ilgio), už kurio, piliakalnio p. dalyje, yra griovys. Aikštelėje rastas 0,2—0,5 m storio kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio p. papėdėje buvo sen. gyvenvietė.

T. dvaras, vad. Mažąja Merkine, ist. šaltiniuose minimas XV a. pabaigoje. 1500 pastatyta bažnyčia. XVIII a. Turgeliuose veikė bravoras, buvo parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 13 miestelėnų ir valstiečių vaikų, 1781 — 2 miestelėnų ir 25 valstiečių vaikai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje miestelyje vyko prekymečiai, buvo kelios parduotuvės ir smuklės. 1885 buvo 116 gyv., 1897 — 277 gyv. Vok. faš. okupacijos metais Turgeliuose buvo tarybinių karo belaisvių stovykla. 1959 miestelyje buvo 363 gyv.

TUR̃GUS — prekiavimas turgavietėje nustatytomis savaitės ar metų dienomis. Metinis T. dažniausiai vadinamas prekymečiu (muge). Nuo seno Lietuvoje buvo turgų — vietų, į kurias būdavo gabenamos prekės mainyti, vėliau — ir parduoti. T. vieta būdavo aptveriama, šalia pradėdavo kurtis užvažiuojamieji namai, nakvynės namai, smuklės, sandėliai, amatininkų dirbtuvės. Nuo XIV a. turgų steigimą reguliavo miesto teisių (daugiausia Magdeburgo teisių) privilegijos, o nuo XV a. miestams ir miesteliams pradėta teikti dar ir atskiros prekybinės privilegijos. Privilegijomis būdavo leidžiama rengti turgus, prekymečius, laikyti smukles, prekių sandėlius, kurti amatininkų cechus. Atskiromis privilegijomis T. rengti leista: 1495 Žagarėje, 1497 Pasvalyje, 1508 Lioliuose (Kelmės rj.), 1516 Merkinėje (Varėnos rj.), 1531 Akmenėje. Ypač padidėjo turgų ir prekymečių rengimas XVI a. antrojoje pusėje ir XVII a. pradžioje. XVIII a. pabaigoje dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje būta 83 gyvenviečių, pagal savivaldos ar prekybines privilegijas turinčių teisę rengti turgus ir prekymečius. XIX a. antrojoje pusėje gyvenviečių, turinčių teisę rengti turgus, buvo iki 169, o turinčių teisę rengti prekymečius — iki 172. Turgūs ir prekymečiai skatino ž. ū. gamybą, amatus, pramonę, padėjo ugdyti miestus ir mies-

Telšių turgus apie 1935

telius. Turgūs vykdavo 1, 2 ar 3 kartus per savaitę, priklausomai nuo gyvenvietės dydžio ir aplinkinių gyventojų bei pirklių skaičiaus. Valstiečiai ir dvarininkai turguje parduodavo grūdus, linus, medų, vašką, kanapes, kailius, kiaules, galvijus, arklius, paukščius, o amatininkai — roges, ratus, vežimus, kubilus, pakinktus, ūkio padargus, namų apyvokos ir buitinės paskirties daiktus. Prekymečiai nuo seno vykdavo vieną ar kelis kartus per metus, tam tikromis metų dienomis, dažniausiai per didžiuosius atlaidus. Į juos valstiečiai ir amatininkai net iš tolimų apylinkių suveždavo ž. ū. produktų, įv. dirbinių. Pirkliai atveždavo parduoti druskos, silkių, metalo ir jo gaminių, audinių, galanterijos, vad. kolonijinių prekių, indų, avalynės, drabužių. XIX a. Vilniuje per metus būdavo 5—8 prekymečiai, iš kurių garsiausi Kazimierinių (III.4) ir Jurginių (IV.23). Į Jurginių prekymetį XIX a. antrojoje pusėje privažiuodavo pirklių iš Kauno, Raseinių, Šiaulių, Daugpilio, Suvalkų ir net iš Rygos, Varšuvos, Peterburgo, Maskvos, Tbilisio. Prekymetis trukdavo kelias savaites (paprastai iki V.15, kartais iki V.23). Prekymetyje būdavo ne tik prekiaujama, bet ir sudarinėjami sandėriai. Garsėjo Petrinių (VI.29) mugė Varniuose, kur būdavo suvaroma parduoti iki 3000 arklių, o jų pirkti atvažiuodavo pirklių iš Vilniaus, Rygos. Kauno gubernijoje 1861 įvyko 59 prekymečiai (parduota prekių už 156 000 rb), 1891 — 237 (500 000 rb); Vilniaus gubernijoje 1864 — 61 prekymetis (parduota prekių už 172 000 rb), 1894 — 230 (800 000 rb). Ne visos į prekymetį atvežtos prekės būdavo parduodamos. Atvežtų ir parduotų prekių santykis matyti iš 1 lentelės.

Nuo seniausių laikų iš prekybininkų buvo renkama T. rinkliava dvaro valdytojo ar miesto savivaldybės naudai. Krautuvėlių, būdelių laikytojai už kiekvieną turguje prekiautą dieną mokėjo Lietuvos didžiojo kun-ščio dvarui po grašį, o mėsininkai — po avienos kumpį. Valstiečiai, dvarininkai, amatininkai, atvežę į T. ką parduoti, irgi turėjo mokėti rinkliavą. Antai, Vilniaus vaivada K. Radvila 1604 buvo nustatęs T. rinkliavą nuo vežimo ar suaugusio galvijo po 1 grašį. 1652 Akmenės miestelio ir valsčiaus T. rinkliava buvo nustatyta tokia: už parduodamą arklį — 2 grašiai, už gorčių degtinės — pusė šilingo, už gorčių pervarytos degtinės — pusė lenkiško grašio. Jau nuo XV a. pab. prekybinėmis privilegijomis kartais buvo suteikiama teisė imti turguje net po 2 grašius nuo vežimo ar po pusgrašį nuo kapos pajamų už parduotas prekes. Taigi, turgūs ir prekymečiai duodavo dvaro valdytojui ar miesto savivaldybei dideles pajamas. Pavyzdžiui, Pasvalio ketvirtadienių turgūs 1551 davė 16 kapų ir 19 grašių rinkliavos. 1643 Tverų (Plungės rj.) vls. nuostatuose nurodyta, kad T. rinkliava čia turi būti tokio pat dydžio, kaip aplinkiniuose miesteliuose. Valsčiaus gyventojams buvo uždrausta pardavinėti savo ūkio produkciją ne Tverų turguje. Parduoti kitur buvo leidžiama tik nepardavus prekės Tveruose du kartus iš eilės. Vilniaus miesto v-ba 1665 sudarė su Vilniaus pirkliais sutartį, kuria pasižadėjo sekti, kad perpirkliai nesupirkinėtų maisto produktų priemiesčiuose ir laukuose. Iki 9 val. ryto buvo draudžiama prekiauti ir prekyvietėse. Savivaldos ar prekybinės privilegijos reikalavo turguose laikytis Vilniaus matų (akmenų ir svarų). Matų ir saikų pažeidėjai buvo baudžiami piniginėmis baudomis. XIX a. pirkliai, norėdami kuo pigiau pirkti, pradėjo supirkinėti produktus ir pakeliui į turgų. XIX a. pab. ir XX a. pr. turgūs būdavo visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose.

Po I pasaul. karo turgų ir prekymečių dar padaugėjo. 1918—40 dab. Lietuvos TSR teritorijoje buvo 218 vietų, kur vykdavo turgūs, ir tiek pat vietų, kur vykdavo prekymečiai. Turguose buvo realizuojama didelė ž. ū. produkcijos dalis, amatininkų, liaudies meistrų dirbiniai ir kita. Šalia prekybos, atsiskaitant pinigais, vyko mainai, ypač arkliais. 1923—27 įsikūrė ž. ū. produkcijos supirkimo bei perdirbimo s-gos („Lietūkis", „Maistas", „Pienocentras"), ir ž. ū. produktų realizavimas turguje sumažėjo. Tačiau iki pat II pasaul. karo turgūs buvo svarbi ž. ū. produkcijos, amatininkų dirbinių realizavimo ir mainų vieta. 1939 į turgus buvo atvykę 5,2 mln. valstiečių. Turguose pirkliai supirkinėdavo iš valstiečių ž. ū. produkciją žemesnėmis kainomis ir pardavinėdavo eksportininkams, stambesniems pirkliams arba perdirbimo įmonėms aukštesnėmis kainomis. Nuo tų pirklių žymiu mastu priklausė pasiūlos ir paklausos santykis, o tuo pačiu ir T. kainos. Nors turgūs duodavo dvarininkams, miestų bei miestelių valdžiai nemažai pajamų, jų aikštės nebuvo reikiamai tvarkomos. Buvo prekiaujama tiesiog iš vežimų po atviru dangumi, paprastai centrinėje miesto ar miestelio aikštėje.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, pirklių supirkinėtojų veikla buvo uždrausta. Ž. ū. produktų pertekliui iš gyventojų supirkinėti buvo sukurta valstybinė ž. ū. produktų supirkimo org-jų sistema. Prekymečiai baigia išnykti. Turgų vaidmuo sumažėjo; jų apyvartą sumažino dar ir privalomasis ž. ū. produkcijos tiekimas valstybei. Susikūrus kolūkiams, ž. ū. produktus pradėjo pardavinėti turguje ne tik pavieniai gamintojai, bet ir ž. ū. artelės. Savo pagalbinių ūkių produkcijos perteklių turguje realizuoja ir miestų gyventojai. Pirkėjai — patys vartotojai: gyventojai ir visuom. maitinimo įmonės. T. prekyba pamažu tapo kolūkine prekyba, viena iš mažmeninės prekybos formų. Kolūkinio T. vaidmuo buvo didelis, kol valst. ir koop. prekyba nepajėgė pilnai aprūpinti gyventojų maisto produktais. Dabar jo reikšmė mažėja. 1955 Lietuvos gyventojai kolūkiniame T. prekių pirko už 82,3 mln. rb (26,4% visų perkamų maisto produktų), 1969 — už 48,6 mln.

1 lent. **Prekių apyvarta Vilniaus, Švenčionių ir Trakų miestų bei apskričių prekymečiuose 1900 ir 1905**

	1900			1905		
	prekymečių	atvežta prekių (tūkst. rb)	parduota prekių (tūkst. rb)	prekymečių	atvežta prekių (tūkst. rb)	parduota prekių (tūkst. rb)
Vilnius	8	401,8	273,7	6	658,1	224,3
Švenčionys	2	37,0	17,2	2	35,0	15,0
Trakai	4	14,6	12,0	4	11,7	7,0
Vilniaus aps.	31	27,5	18,9	5	39,8	22,5
Švenčionių aps.	37	34,8	29,5	10	187,6	134,0
Trakų aps.	112	256,9	208,4	90	242,6	177,3

rb (4,8%). Tačiau didžiuosiuose miestuose gyventojų maisto produktų pirkimas kolūkiniame T. nemažėjo. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio bendra kolūkinio T. apyvarta buvo (mln. rb): 1950 — 16,3, 1955 — 24,8, 1960 — 17,5, 1965 — 17,5, 1969 — 19,8. Kaip keitėsi pagrindinių maisto produktų pardavimas šių miestų kolūkiniame turguje 1950—1969, matyti iš 2 lentelės. Kolūkinio T. apyvartos lyg. svoris visoje mažmeninėje prekių apyvartoje 1955 sudarė 15,4%, 1969 — 2,4%. Kolūkiniame, kaip ir senajame, T. kainas reguliuoja pasiūlos ir paklausos santykis. Tačiau vyriausybės reguliuojamos valstybinės supirkimo ir pardavimo kainos veikia kolūkinio T. kainas. 1947—54 sumažinus valstybines mažmenines prekių kainas 2,3 karto, kolūkinio T. kainos sumažėjo 4 kartus. Dabar pagrindinių maisto produktų valst. kainos mažai skiriasi nuo kolūkinio T. kainų. 1969 vidutinė metinė 1 l pieno kaina kolūkiniame T. buvo 0,24 rb (valst. kaina 0,26 rb), sviesto 1 kg — 3,07 rb (valst. — 3,50 rb), kiaulienos 1 kg — 2,40 rb (valst. — 2,00 rb), jautienos 1 kg — 2,18 rb (valst. — 1,90 rb), 10 kiaušinių — 1,17 rb (valst.— 0,95 rb), bulvių 1 kg — 0,16 rb (valst.— 0,10 rb).

2 lent. **Pagrindinių ž. ū. produktų pardavimas Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio kolūkiniuose turguose**

	1950	1955	1960	1965	1969
Grūdai (tūkst. t)	1,6	2,7	4,1	3,4	1,4
Bulvės (tūkst. t)	4,7	10,0	12,9	8,5	7,9
Mėsa (tūkst. t)	1,9	2,6	0,9	0,9	1,3
Lašiniai (t)	369,3	683,3	109,8	186,5	194,0
Pienas (tūkst. t)	1,0	2,9	3,6	1,0	0,7
Sviestas (t)	469,3	225,3	71,0	42,5	52,0
Kiaušiniai (mln.)	4,9	12,0	8,0	4,6	5,7
Galvijai (tūkst. t)	2,7	2,4	1,4	0,8	0,3

D. Tėvynės karo metu turgų prekyba, o ypač materialinė bazė, buvo sunykusi. Po karo turgūs buvo atkurti. Pagal 1966 turgų surašymo duomenis, Lietuvoje veikė 139 kolūkiniai T. (1957 — 98); iš jų 106 T. buvo miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse, 33 — miesteliuose. 2 kolūkiniai T. skirti prekiauti gyvuliais, 19 — maisto produktais, 118 yra mišrių. Visi jie užėmė 959 000 m^2; jų aikščių plotas sudarė 921 000 m^2, iš kurių 95 000 m^2 išasfaltuota, 241 000 m^2 išgrįsta. Dauguma T. iškelta iš miestų ir kt. gyvenviečių centr. aikščių į nuošalesnes vietas. Lietuvos kolūkiniuose

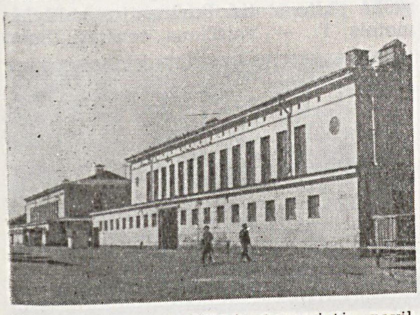

Turgus. Vilniaus kolūkinės turgavietės paviljonai

Turgus. Vilniaus centrinė turgavietė

T. buvo 34 specialūs prekybos paviljonai (iš viso 11 900 m^2, 2290 prekybos vietų): 7 skirti prekiauti mėsa ir jos produktais, 5 — pienu ir jo produktais, 6 — mėsos ir pieno produktais, 4 — daržovėmis ir vaisiais ir 12 — mišrių. 15 300 prekybos vietų buvo prie spec. paskirties stalų, kurių bendras ilgis 15 100 m, iš jų 7800 m pastogėse, 7300 m po atviru dangumi. 1966 Lietuvos kolūkiniuose T. buvo 25 sandėliai (bendras plotas 942 m^2), 4 daržovių saugyklos (150 m^2), 1 ledainė, 16 šaldytuvų (iš viso 145 t talpos). Turguose 1966 veikė 7 kolūkių ž. ū. produktų parduotuvės ir 38 kioskai; 44 pramonės ir maisto prekių parduotuvės ir 76 kioskai, priklausantys valst. ir koop. prekybos org-joms. 22 kolūkiniai T. veikia kasdien, 7 — 3 kartus, 38 — 2 kartus ir 72 — 1 kartą per savaitę. Kolūkinių T. pajamos už suteiktas kolūkiams ir gyventojams paslaugas 1969 sudarė 225 000 rb, vienkartinės rinkliavos pajamos — 472 000, kitos — 203 000. Kolūkiniuose T. dalį savo dirbinių parduoda liaudies meistrai ir amatininkai; prie kolūkinių T. kai kur veikia senų daiktų turgavietės.

TURÌZMAS. Lietuvoje T. sąjūdis prasidėjo XX a. trečiajame d-metyje. 1929 T. mėgėjai įsteigė Lietuvos Turizmo s-gą, kuri konsultavo turistus vidaus ir užsienio T. klausimais, organizavo turistines keliones, teikė paramą iš užsienio atvykstantiems turistams. S-ga turėjo įgaliotinius, vėliau skyrius daugelyje miestų. Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Palangoje (tik vasarą) veikė s-gos kelionių biurai, kurie aprūpindavo turistus transportu ir nakvyne. Dalis Lietuvos T. s-gos narių, iš jos pasitraukę, įkūrė Lietuvos T. d-ją. D-ja turėjo savo skyrius miestuose, rūpinosi T. propagavimu. 1935 pradėta steigti Jaunimo globos k-tus (1938 jų buvo 28), kurie parūpindavo keliaujantiems moksleiviams nakvynę, informavo juos apie įdomesnes miesto ar apylinkės vietas. 1938 prie Kūno kultūros rūmų įkurta Lietuvos Keliavimo s-ga, kuriai buvo pavesta organizuoti mokinių T. Išleista turistinių leidinių: „Pamatykime Lietuvą" (1930), M. Šalčiaus „Ką kiekvienas privalo žinoti apie turizmą" (1935), K. Dineikos ir J. Dovydaičio „Keliaukime po gimtąjį kraštą" (1935), „Vadovas po Lietuvą" (1938), ir kt.

Tarybų Lietuvoje T. pagyvėjo nuo 1953, kai Kaune buvo įsteigta T. sekcija, o Vilniuje — Centrinė vaikų ekskursinė-turistinė stotis. 1959 pavasarį prasidėjo T. sąjūdis „75 km pavasarį", vėliau vadinamas tiesiog „turistiniu pavasariu" (jo dalyviai per 5 poilsio dienas atlikdavo turistinių žygių kompleksą). Nuo 1956 kasmet Lietuvoje vyksta respublikiniai mokinių turistų sąskrydžiai „Taika ir draugystė". Mokytojams per vasaros atostogas rengiamos turistinės stovyklos, kuriose jie supažindinami su T. organizavimu (vien 1969 jose pabuvojo apie 1100 mokytojų). 1959 Vilniuje, Trakuose, Birštone, Anykščiuose ir Palūšėje (Ignalinos rj.) įsteigtos turistų bazės. 1960 jose buvo 570 vietų, ilsėjosi 4300 turistų. 1961 Anykščių turistų bazė uždaryta; 1964 pastatyta moderni bazė Palangoje. 1965 visose turistų bazėse buvo 1260 vietų, jose pabuvojo 22 400 turistų; 1969 buvo 1544 vietų, ilsėjosi 42 000 turistų. Daug Lietuvos turistų (1969 — 5400) ilsisi kitų sąjunginių respublikų turist. bazėse. 1958—62 Lietuvoje veikė Turizmo-ekskursijų v-ba, kuri steigė turistų bazes ir klubus, sudarinėjo turistinius maršrutus, rūpinosi T. propaganda, platino turistinius kelialapius. 1962 įkurta Lietuvos Respublikinė T. taryba, 1969 pavadinta Lietuvos Respublikine T. ir ekskursijų taryba. Ji organizuoja ir koordinuoja visų Lietuvos turistų bazių, klubų ir ekskursijų biurų veiklą. 1961 Vilniuje įkurtas Respublikinis turistų klubas su pėsčiųjų, vandens, kalnų ir kt. sekcijomis, maršrutine-kvalifikacine, kadrų rengimo, sąskrydžių ir varžybų organizavimo komisijomis; 1962 pertvarkytas į Vilniaus turistų klubą. Turistų klubai įsteigti taip pat Kaune, vėliau Klaipėdoje, Šiauliuose ir Panevėžyje bei kitur. 1969 buvo 45 miestų, rajonų, įmonių ir įstaigų turistų klubai. Kadangi Lietuvoje galima vykdyti tik I, II ir III sudėtingumo kategorijos žygius, tai turistai, norėdami atlikti IV ar V kategorijos kelionę, vyksta į Uralą, Altajų, R. Sibirą, Vid. Aziją. 1965 Lietuvos turistams V. Januškiui ir J. Vaitkui suteikti TSRS sporto meistro vardai. 1969 Lietuvoje buvo 2 turistai TSRS sporto meistrai, 6 kandidatai į TSRS sporto meistrus, 26 I atskyrio turistai. 1961—68 Lietuvos turistai daug keliavo, naudodamiesi autostopu, kuris teikė teisę stabdyti turistų maršruto kryptimi važiuojančias mašinas (išskyrus keleivinius autobusus, taksius ir spec. mašinas) ir, vairuotojui leidus, jomis nemokamai važiuoti. Nuo 1963 Vilniaus turistų klubas organizuoja žiemos T. sąjūdį „Snaigė" (jo dalyviai per 2 ar 3 poilsio dienas atlieka turistinių žygių slidėmis kompleksą ir apdovanojami „Snaigės" ženkleliu). Daug Lietuvos turistų keliauja po TSRS turistiniais traukiniais. Šių traukinių kasmet gausėja, o jų maršrutai siekia Vid. Aziją ir Baikalą. 1969 iš Lietuvos įv. maršrutais buvo išvykę

12 turistinių traukinių, jais keliavo 4800 turistų. Įmonės ir įstaigos savo darbuotojams organizuoja turistines sveikatos stovyklas su sporto aikštelėmis, valčių ir turistinio inventoriaus punktais. 1963 vasarą Lietuvoje veikė 39 tokios stovyklos, jose pabuvojo 5100 žmonių; 1969 — 173 stovyklos (60 700 žmonių). Lietuvos Profs-gų resp. taryba (nuo 1968 — tos tarybos užsienio turizmo skyrius), Jaunimo tarpt. turizmo biuro „Sputnik" („Palydovas") skyrius prie LLKJS CK organizuoja turistų grupių keliones po užsienio šalis. Daugiausia turistų iš Lietuvos vyksta į Bulgariją, Lenkiją, VDR, Suomiją. 1969 užsienyje pabuvojo apie 7000 Lietuvos turistų. Lietuvoje lankosi daug turistų iš kitų sąjunginių respublikų ir iš užsienio. 1969 vien Vilnių aplankė 12 346 ekskursijos (apie 300 000 turistų) iš kitų Lietuvos vietų, kitų taryb. respublikų ir užsienio. „Minties" leidykloje veikia 2 redakcijos, kurios leidžia turistinę lit-rą. Išleista 4 nr. informacinio leid. „Lietuva šiandien" (1965, 1966, 1968, 1970), A. Vaičiūno „Lietuvos TSR turistinės bazės" (1970), „Kelionių vadovas" (1970) ir kitų turistinių leidinių.

TURKMĖNŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Lietuvių ir turkmėnų lit-rų ryšiai užsimezgė po D. Tėvynės karo. Liet. kalba išleista B. Kerbabajevo (g. 1894) apys. „Linksmieji broliai" (1962, v. D. Barkauskaitė), N. Džumajevo apysakų rink. „Karavaną veda žvaigždės" (1964, v. A. Morkuvienė), turkmėnų liaudies pasakos „Protingas jaunikaitis" (1968, v. S. Budrytė). Liet. periodikoje paskelbta A. Atadžanovo, A. Chaidovo, B. Kerbabajevo, A. Kovusovo, B. Seitakovo kūrinių. Turkmėnų poetų kūrinių į liet. kalbą išvertė V. Bložė, V. Grybas, E. Matuzevičius ir kt. J. Skliutauskas išleido apybraižų rinkinį apie lietuvių ir turkmėnų tautų draugystę „Smėlis, saulė, svajonė" (1966), periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių apie turkmėnų rašytoją B. Kerbabajevą.

Turkmėnų k. išėjo J. Janonio rink. „Mano eilėraščiai" (1959, v. G. Sejitmedovas), J. Dovydaičio apsakymų rink. „Meilė ir neapykanta" (1962, v. P. Iliasovas). Turkmėnų period. spaudoje paskelbta A. Drilingos, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, J. Paleckio, M. Sluckio, A. Venclovos, A. Žukausko ir kitų liet. rašytojų kūrinių. Jubiliejiniame straipsnių rinkinyje „Machtumkuli" (turkmėnų ir rusų k., 1961) paskelbtas A. Baužos straipsnis apie Machtumkuli ir K. Donelaičio kūryboje keliamų socialinių problemų giminingumą. Rašytojai B. Kerbabajevas ir S. Ovezberdijevas lankėsi Lietuvoje, užmezgė ryšius su liet. rašytojais. S. Ovezberdijevas verčia į turkmėnų kalbą liet. rašytojų kūrinius.

TURLÀ Eduardas [1911.II.23 Bauskėje (Latvijos TSR) — 1942.VIII.16 Biržuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1926—32 batsiuvio mokinys, batsiuvys Saločiuose (Pasvalio rj.), nuo 1932 Biržuose. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932 už kom. atsišaukimų spausdinimą bei platinimą nuteistas 9 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose. 1939 amnestuotas. 1940—41 banko komisaras Biržuose, Paruošų liaudies komisariato įgaliotinis Biržų apskrityje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

TURLÀ Stanislovas [1889.VIII.19 Adutiškyje (Švenčionių rj.) — 1942.VII.27] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1904 Rygos f-kų ir statybų darbininkas. 1905 pradėjo dirbti Latvijos krašto Socialdemokratijos Rygos org-joje, dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. Nuo 1905 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1911 ištremtas į Vologdos guberniją. 1913 išrinktas Latvijos Socialdemokratijos Rygos k-to nariu. Skaitė paskaitas „Giedros" darbininkų d-jos narių susirinkimuose, vadovavo streikams, padėjo suorganizuoti Rygoje 3 pogr. spaustuves. Bendradarbiavo laikraščiuose „Pravda", „Vilnis", „Pirmyn". 1915 Petrograde įsijungė į RSDDP veiklą. RSDDP Petrogrado k-to ir jo vykd. komisijos narys. 1916 padėjo atkurti bolševikų org-ją Rostove prie Dono, įsteigė liet. bolševikų kuopelę. 1917.I ištremtas į Jakutiją. Po Vasario revoliucijos grįžo į Rostovą prie Dono, kūrė Raudonosios gvardijos būrius, kovojo su denikininkais, dirbo Donecko apyg. vykd. k-to pirmininku. RSDDP Liet. sekcijų konferencijoje 1918.I Petrograde išrinktas sekcijų Centro Biuro nariu. 1918.II pasirašė Centro Biuro rezoliuciją, prieštaraujančią numatomai Bresto taikai. 1918 išrinktas Dono Ypatingosios komisijos pirmininku, kovojo Pietų fronte su vrangelininkais. 1919—1924 dirbo vadovaujamąjį darbą Visos Rusijos Ypatingosios komisijos organuose. 1924—25 VKP(b) CK aparato darbuotojas. 1926 baigęs marksizmo-leninizmo kursus prie Kom. akademijos, iki 1927 dirbo Turkmėnijos KP(b) Centrinės kontrolės komisijos pirmininko pavaduotoju. 1928—29 VKP(b) Vologdos gub. k-to sekretorius, vėliau Šiaurės kr. part. kontrolės komisijos narys. 1931—1938 part. ir adm. darbuotojas Baškirijoje, Totorijoje, Sibire. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

TURLÓJIŠKĖS PẼLKĖ — pelkė Kapsuko rj., 6 km į p. r. nuo Kalvarijos, 1 km į p. nuo Kapsuko—Alytaus plento. Plotas 359 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Š. pakraščiu teka Kirsna (Šešupės intakas). Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,71 m. Durpės žemapelkinės, daugiausia viksvinės ir medieninės-viksvinės. Vid. susiskaidymas 42%, vid. peleningumas 12,5%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 4,7 m.

Kasant durpes, rasta kelių ankstyvojo neolito stovyklų bei kapų liekanų. Radiniai (rago ir kaulo dirbiniai, akmeninis kirvukas, gyvulių kaulai ir kelių žmonių griaučiai) laikomi Kapsuko kraštotyros muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

TUR̃MANTAS — miesto tipo gyvenvietė Zarasų rj., 14 km į r. nuo Zarasų, 1 km į p. nuo Latvijos TSR sienos, abipus Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 576 gyv. (1970). Keliai jungia T. su Zarasais, Tilže, Smalvomis. Plano struktūra radialinė; centre — trikampė aikštė. Daugiausia pastatų yra į v. nuo geležinkelio. Į š. nuo gyvenvietės yra Turmanto ežerėlis. Glžk. st., malūnas, ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (1936—51 pradinė, 1951—56 septynmetė), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka. 1789 ist. šaltiniuose minimas T. dvaras ir T. kaimas (XIX a. viduryje T. dvaras priklausė Peterburgo meno akademijos profesoriui Vorobjovui). Nutiesus Peterburgo—Varšuvos geležinkelį (1862), prie jo pastatyta Turmanto glžk. st.; šalia ėmė augti miestelis. 1938 jame gyveno apie 300 gyventojų. 1958 Turmantui suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1959 buvo 678 gyv.

TÙRNIŠKĖS — kaimas Vilniaus miesto teritorijoje, 8 km į š. nuo miesto centro, Neries deš. krante. 223 gyv. (1959). Priešais T., Neries kair. krante, yra Turniškių vasarvietė; ją supa Valakampių miškas. T. apylinkėse rasta mezolito stovyklos liekanų, o Neryje, ties T.,— raginis kirvis (laikomas Istorijos-etnografijos muziejuje, Vilniuje). Ist. šaltiniuose T. minimos 1780. 1969 įjungtos į Vilniaus miestą.

TÙRSONAS — kaimas Kauno rj., Taurakiemio apyl., 17 km į p. r. nuo Kauno, Kauno marių krante. 47 gyv. (1970). Iš v. prieina Dubravos miškas. Ist. šaltiniuose T. kaimas minimas 1559. 1959 buvo 37 gyv.

TURSÙČIAI — kaimas Kapsuko rj., Šunskų apyl., 11 km į š. nuo Kapsuko, Šešupės kair. krante; kolūkio centras. 306 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Šunskų miškas. Kuriasi kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1913). 1827 buvo 211 gyv. (26 kiemai), 1959 — 268.

TURŽẼNAI — kaimas Jonavos rj., Užusalių apyl., 15 km į š. r. nuo Kauno, prie Kauno—Zarasų plento, Neries kair. krante. 105 gyv. (1970). Š. pakraščiu į Nerį teka Šešuva, iš p. prieina Turžėnų miškas. Yra Kauno siuvimo ir galanterijos f-ko „Danga" cechas (1970 dirbo 175 žmonės), parduotuvė, pr. m-la (nuo 1959). XIX a. ir XX a. pr. Turžėnuose veikė pašto stotis. Buržuazijos valdymo metais T. — valsčiaus centras; buvo

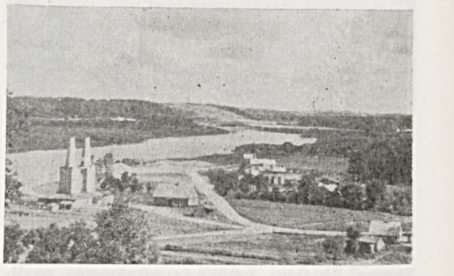

Turžėnai

kalkių degykla. 1959 Turžėnuose buvo 126 gyv.

TÙTKUVIENĖ Vanda [g. 1930.IX.14 Vaidauguose (Alytaus rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1967). 1954 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1956 TSKP narė. Nuo 1969 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių analizinės chemijos klausimais.

TUZAĨ — kaimas Kretingos rj., Imbarės apyl., 6 km į r. nuo Salantų, abipus kelio į Platelius; kolūkio centras. 384 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Salantas (Minijos intakas). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1919), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1959). 1923 buvo 467 gyv., 1959 — 379.

TÙZINAS Steponas [g. 1923.IX.12 Juozapavoje (Šiaulių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš bežemių valstiečių. Iki 1940 samdinys, darbininkas. 1940—41 Kuršėnų kooperatyvo pardavėjas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; mokėsi partizanų m-loje Balachnoje (Gorkio sr.). Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1943.VI Kęstučio partizanų būrio, veikusio Šiaulių aps., grupės vadas. 1944—45 ir 1946—47 part. darbuotojas Kuršėnuose, Šiauliuose, Telšiuose. 1946—47 mokėsi Taryb. part. m-loje, 1950—52 — Resp. part. m-loje. 1947—50 LLKJS Telšių aps. k-to I sekretorius. 1952—55 LKP Salantų rj. k-to I sekretorius. 1955—56 part. darbuotojas Šiauliuose. 1956—57 Akmenės rj. kolūkio pirmininkas. Nuo 1957 dirba adm. darbą (Kuršėnuose, Šiauliuose).

TVARÃUSKAS Mykolas [1844 Kaupiškių (Vilkaviškio rj.) valsčiuje — 1908 JAV] — JAV lietuvių spaudos leidėjas. Mokytojavo Užnemunėje. Dalyvavo 1863 sukilime. Sužeistas pasitraukė į R. Prūsiją, iš ten išvyko į JAV. 1874 Šamokine įkūrė spaustuvę, kurioje 1875 išspausdino pirmuosius JAV lietuvių leidinius — atsišaukimą „Mieli broliai!" ir žodyną „Tlumočius, arba slovnikas angelckai-lietuviškas ir lietuviškai-angelckas" (per spaustuvės gaisrą žuvo beveik visas žodyno tiražas). 1879—80 Niujorke leido ir redagavo pirmąjį JAV lietuvių laikr. „Gazieta lietuviška", 1884—85 su J. Šliūpu leido laikr. „Unija", 1891—1892 leido „Niujorko gazietą lietuvišką". Darkyta kalba išvertė ir išleido kelias menko turinio knygas („Praractvos Michaldos karalienės iš Sabos", 1880; „Morfeušas, išguldytojas sapnų", 1883, ir kt.).

TVARIJÕNAS Vytautas [g. 1932.XII.16 Dvarniniuose (Ukmergės rj.)] — partinis darbuotojas. Nuo 1955 TSKP narys. 1956 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1959 dirbo Ramygalos rj. vykd. k-to pirmininku. 1959—61 mokėsi Aukštojoje part. mokykloje prie TSKP CK. Nuo 1961 LKP Utenos rj. k-to I sekretorius. Nuo 1964 LKP Revizijos komisijos narys.

TVARIJONÃVIČIUS Juozas [1903 Grikynėje (Radviliškio rj.) — 1950] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1930 įsijungė į rev. veiklą, platino kom. lit-rą, rinko aukas polit. kaliniams. Nuo 1937 priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai. 1938—47 Komunistų partijos narys, buvo Baisogalos (Radviliškio rj.) part. kuopelės sekretoriumi. 1940—41 ir po karo dirbo Baisogalos kooperatyve. Vok. faš. okupacijos metu kalintas, 1942 išvežtas į Vokietiją.

TVAR̃KIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Garliavos apyl., 13 km į p. v. nuo Kauno, 6 km į v. nuo Garliavos. 1959 buvo 265 gyv., 1970 — 277.

TVÁRTAS — ūkinis trobesys gyvuliams laikyti; XVII—XIX a. raštuose dar vadinamas **staldu, kūte, gurbu.** Jau XVI a. dvarų inventoriuose minimi pailgi keturkampiai T. su keliomis patalpomis arkliams, karvėms ir smulkesniems gyvuliams. Jie buvo paplitę visoje Lietuvoje. Turtingesnėse sodybose būdavo atskiri T. kiekvienai gyvulių rūšiai. Prie T. galų buvo pristatomos daržinės pašarui laikyti. Pasvalio, Kupiškio rj. tokiuose T. (tarp arklių ir karvių T. arba šalia daržinės) buvo dar viena patalpa, vadinama šapu, skirta sudėti malkoms, rogėms ir kitiems ūkio padargams; pavasarį į šapą būdavo išleidžiamos karvės. P. r. Lietuvoje, kur vyravo smulkus žemės ūkis, pailgas keturkampis T. buvo statomas po vienu stogu su gyv. namu. Nuo XVI a. antrosios pusės iki XIX a. pabaigos Žemaitijoje, vid. ir š. Lietuvoje valstiečiai statė L ir U pavidalo arba uždaro keturkampio formos tvartus su diendaržiu (laidaru) viduryje. Jame vasaros naktimis buvo laikomi gyvuliai. Diendaržiniuose tvartuose buvo 10—12 patalpų: kelios patalpos gyvuliams, 2 daržinės, stoginės ūkio padargams ir įrankiams susidėti. Panevėžio ir Ukmergės rj. aptinkama tvartų su virtuve; joje buvo verdamas ėdalas, šildomas vanduo. XX a. pr. dvarų, turtingų valstiečių ūkiuose ir klebonijose buvo statomi T. (dažnai iš plytų) su akmens mūro ar supiltu iš žemių tilteliu užvažiuoti ant aukšto, kur buvo laikomas pašaras; daržinė buvo statoma iš šono.

Visų T. pamatai aukšti, dažniausiai iš akmenų, suristų cemento arba kalkių skiediniu su žvyru. T. sienos buvo statomos iš molio arba apvalių rąstų, kampuose suleistų į sąsparas, dvaruose — iš akmenų ar plytų mūro. Vietoj lubų dažniausiai buvo dedamos kartys, ant jų kraunami šiaudai ar šienas. Tik T. su tilteliu lubos buvo stiprios. Senesnių T. stogai šiaudiniai, keturšlaičiai, XX a.

Aukštaičių **tvartas** (Anykščių rj.)

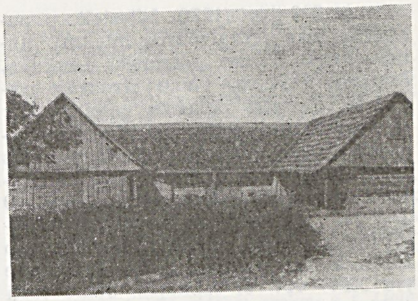

Žemaičių **tvartas** (Skuodo rj.)

statytų — dvišlaičiai, čerpių arba skiedrų, su plačiomis pastogėmis. Karvių, arklių T. durys aukštos, plačios, dvivėrės; kiaulių ir avių T. — mažesnės, vienvėrės. Senosios statybos tvartai buvo be langų ar su mažais langeliais. Arklių tvarto viename pasienyje buvo įtaisomos ėdžios šienui ar dobilams, kitame ant paaukštinimo — lovys vandeniui, avižoms, pelams. Darbiniai arkliai tvarte dažniausiai buvo laikomi nepririšti, bet eržilai ir kumelės su kumeliukais atskiriami. Karvės buvo sietu rišamos pasieniais po porą, tarp jų statomos ėdžios (iki XX a. pašaras karvėms buvo dedamas ant žemės). Avims ėdžios buvo daromos iš plonesnių tankiai sukaltų virbų, kad avys neįkištų visos galvos ir neprisiveltų šieno. Kiaulėms arčiau durų buvo įtaisomas nejudamas lovys ėdalui supilti.

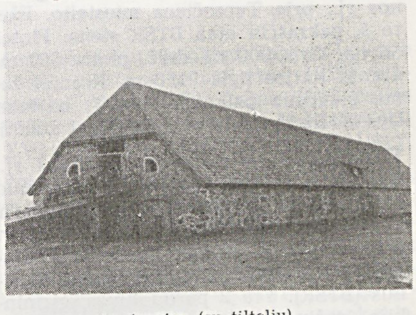

Užnemuniečių **tvartas** (su tilteliu)

Kolūkiuose ir taryb. ūkiuose statomos tipinės karvidės, arklidės, kiaulidės, vištidės ir kitos gyvulių laikymo patalpos.

Lit.: **I. Butkevičius,** Lietuvių valstiečių ūkiniai pastatai.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **J. Minkevičius,** Lietuvos kaimų senųjų ūkinių trobesių architektūra.—„Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 2, V., 1960; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 262—267]; **J. Baršauskas** [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968 [p. 62—64].

TVASKŪČIAI — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 6 km į p. nuo Židikų, 9 km į r. nuo Ylakių. 183 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Raudonoji pelkė, r. pakraščiu teka Kvistė (Varduvos intakas). Kaimas susikūrė apie 1925, išdalijus Antopolio dvarą. 1959 buvo 213 gyv.

TVĒRAI — miestelis Plungės rj., 14 km į r. nuo Rietavo; apylinkės ir kolūkio

centras. 508 gyv. (1970). Miestelio p. pakraščiu teka Aitra (Jūros intakas). Keliai jungia T. su Varniais, Laukuva, Rietavu, Telšiais. Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius; jų susikirtime — pailga keturkampė aikštė. Lentpiūvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1945), vaistinė (nuo 1920), aštuonmetė m-la (1926—45 pradinė, 1945—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė, 1956—1962 vidurinė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1956). Miestelyje yra XIV—XV a. senkapis. Jame rasti dirbiniai laikomi Telšių kraštotyros muziejuje. T. minimi kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). Iki XVI amžiaus T. buvo pavieto, vėliau — valsčiaus centras. XVI a. paskutiniajame d-metyje pastatyta bažnyčia. Ist. šaltiniuose 1643 minimas T. dvaras ir miestelis. 1640 Vladislovas Vaza leido rengti savaitinį turgų ir metinį prekymetį. Šią privilegiją 1780 patvirtino Stanislovas Augustas. XVIII a. pabaigoje T. vėl tapo pavieto centru. XIX a. išauga (1833 buvo 438 gyv., 1897 — 820); miestelyje veikė pr. m-la (1853 joje mokėsi 35 vaikai). 1863 T. apylinkėse veikė A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėliai. XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras (1923 — 564 gyv.). Prieš II pasaul. karą Tveruose buvo kelios parduotuvės, pieninė, malūnas. 1937 dalis miestelio sudegė. 1959 buvo 472 gyv.

TVERĒČIAUS ĒŽERAS — ežeras Ignalinos rj., prie Tverečiaus miestelio. Ežero š. pakraščiu eina BTSR siena. Plotas 36 ha, ilgis 900 m, didž. plotis 550 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai žemi, šiaurinis pelkėtas. Per T. e. teka Dysna. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

TVERĒČIUS — miestelis Ignalinos rj., 28 km į r. nuo Ignalinos, 1 km nuo Baltarusijos TSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 240 gyv. (1970). Iš v. prie miestelio prieina Tverečiaus ežeras. Iš T. eina keliai į Švenčionis, Kazėnus (BTSR). Yra 2 parduotuvės, girininkija, ryšių skyrius, veterinarijos apylinkė, ambulatorija, vid. m-la (1936—1939 pradinė, 1939—50 prog-ja, 1950—1953 septynmetė), kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1945). Miestelyje yra senas ąžuolas — gamtos paminklas (jo aukštis 28 m, perimetras 5,5 m). 1501 Tverečiuje pastatyta bažnyčia ir augustinų vienuolynas. 1662 Trakų vaivada F. Pacas pastatydino naują bažnyčią ir vienuolyną (jis 1832 buvo uždarytas). XVIII a. antrojoje pusėje Tverečiuje veikė parapinė m-la; 1781 joje buvo 10 mokinių. 1866 miestelyje buvo 247, 1897 — 192 gyventojai. 1878—85 į T. buvo slaptai gabenama ir J. Burbos T. apylinkėse platinama draudžiama liet. spauda. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje T. buvo valsčiaus centras. 1930—1938 veikė V. Baltarusijos Komunistų partijos Tverečiaus rj. k-tas, į kurį įėjo M. Alkinas, I. Čaglys, B. Kluonis, B. Seliukas. 1959 miestelyje buvo 312 gyv.

TVEŘKUS Zigmas [1893.VIII.3 Bebirvuose (Raseinių rj.) — 1949.V.18 Vilniuje] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje. Nuo 1917 Komunistų partijos narys. Dalyvavo Vasario revoliucijoje, buvo išrinktas Petrogrado, Maskvos tarybų deputatu. 1917 pab. Maskvoje dirbo part. darbą kareivių tarpe, vadovavo Raudonosios gvardijos būriui. 1918—19 kariavo piliet. karo frontuose, malšino sukilimą Astrachanėje. 1921—29 adm. darbuotojas Maskvoje. 1930—33 mokėsi Leningrado Fin. akademijoje. 1933—36 Jakutijos ATSR finansų liaudies komisaras. 1936—41 Maskvos sr. fin. v-bos viršininko pavaduotojas. 1941 Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaro pavaduotojas. D. Tėvynės karo metu dirbo Kazachijos TSR Finansų liaudies komisariato vyriausiuoju kontrolieriumi. 1944—48 Lietuvos TSR valstybės kontrolės liaudies komisaras, ministras. 1947 išrinktas Lietuvos TSR AT deputatu.

TVĒRŲ-SKIRPSTÝNO MIŠKAĨ — miškų masyvas Plungės rj., 7 km į r. nuo Rietavo, 3 km į š. r. nuo Žemaičių plento. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Tverų girininkijai. Plotas 854 ha; medynų 682 ha. Masyvo š. dalį sudaro Tverų miškas (660 ha), p. — Skirpstyno miškas (194 ha). Paviršius — mažai banguota lyguma; Skirpstyno miške yra pailga, panaši į pylimą kalva, vadinama Ožkupriu (jos ilgis maždaug 400 m, aukštis apie 10 m). Š. pakraščiu teka Pala (Minijos kair. intakas), p. — Aitra (Jūros kair. intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, įvairiai sujaurėję, priemoliniai, vietomis gliejiški. 76% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 56%, beržynų 31%, baltalksnynų 8%, pušynų 4%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 23%, pribręstantieji 12%, brandieji ir perbrendusieji 18%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, vilkų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2000 ktm. Medienai išvežti per mišką nutiesta kelių.

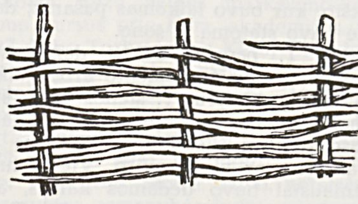
1

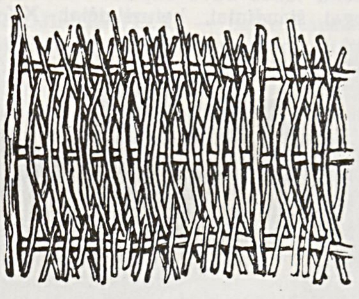
2

Tvoros (XX a. pr.)

TVÌRBUTAS Ipolitas [1899.VIII.10 Strelnoje (RTFSR, Leningrado sr.) — 1968. I.24 Hartforde (JAV, Konektikuto valstija)] — aktorius, režisierius. Baigęs g-ją Peterburge, mokėsi Aleksandros teatro m-loje pas E. Karpovą. 1918—23 dirbo Rusijos teatruose. 1924—31 Valstybės teatro, 1931—35 Šiaulių dramos teatro aktorius. 1935—44 Klaipėdos, Šiaulių dramos teatrų režisierius. Šiaulių vaidybos m-loje dėstė improvizaciją. 1944 pasitraukė į Vokietiją, nuo 1956 gyveno JAV. Dalyvavo teatrinėje lietuvių veikloje.

Vaidmenys: Dominas (K. Čapeko „Robotai"), Senas grafas (P. Vaičiūno „Naujieji žmonės"), Flaksmanas (O. Ernsto „Auklėtojai"), Sierakauskis (J. Šaltenio „Grafaitė Marija") ir kt. Pastatymai: A. Kitsbergo „Vilkatė" (1936), O. Indigo „Žmogus po tiltu" (1937), I. Šeiniaus „Diplomatai" (1939), V. Vernerio „Žmonės ant ledo" (1939), F. Šilerio „Klasta ir meilė" (1941) ir kt.

TVORÀ. Lietuviai aptverdavo medinėmis T. pilis, sodybas, kiemus, sodus, daržus, ganyklas. Žemaitijoje iki XIX a. buvo aptveriami net atskiri laukai. Be apsauginės, T. turėjo ir dekoratyvinę paskirtį, todėl nuo gatvės, aplink švarųjį kiemą ir gėlių darželį T. buvo gražesnė, aplink ūkinį kiemą, kluonieną, ganyklas — paprastesnė.

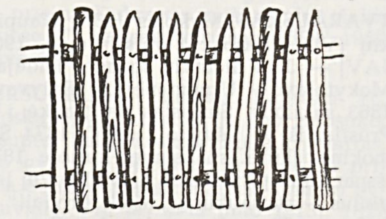
3

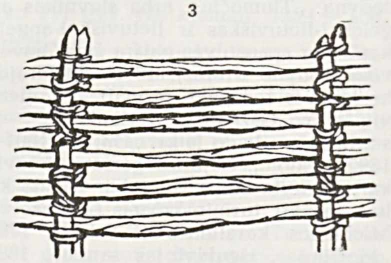
4

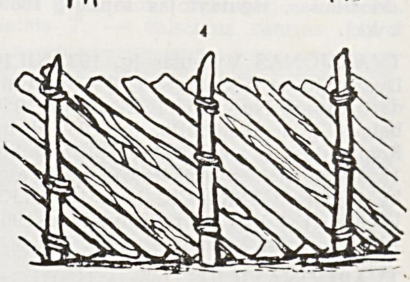
5

Kaimo ir miestelių sodybų tvoros daugiausia medinės — iš žabų, statinių ir karčių. **Žabų** (pintinė) **T.**, dar vadinama žiogrine (žemaičiuose) arba tuinine (aukštaičiuose), būna horizontalaus (pav., *1*) ir vertikalaus (pav., *2*) pynimo. Horizontalaus pynimo žabų tvoromis visoje Lietuvoje tveriami daržai, išganos, gardai, žiogrinėmis žabų T.— sodybos, sodai, darželiai. **Statinių** (kaltinė) **T.** (pav., *3*) labiau paplito XX a.; ja tveriami sodai, daržai, kiemai. **Karčių T.** būna gulstinė (pav., *4*) ir įžambinė (pav., *5*). Gulstinė T. būna reta (žardinė) arba tanki. Žardine T. tveriamos ganyklos, išganos, gulstine tankia — sodybos, kiemai, įžambine — sodybos, sodai, daržai, kiemai. Žardinės karčių T. paplitusios visoje Lietuvoje, įžambinės — labiau Žemaitijoje.

Be medinių, valstiečių sodybose nuo XX a. pr. buvo statomos plytų, dolomito, lauko akmenų tvoros. Kartais akmenų tvoros (80—110 cm aukščio) būdavo sukraunamos be jungiamosios medžiagos (tokias T. žemaičiai vadina uolomis). XX a. naująsias sodybas pradėta tverti vielos tinklo tvora. Pajūrio ir pamario žvejų sodybos dažniausiai aptvertos senais, nebenaudojamais tinklais.

Mūro tvoros būdingos miestiečių, feodalų bei vienuolynų sodyboms, šventoriams, kapinėms. Jos buvo mūrijamos 50—130 cm storio, 1,5—4 m aukščio, dažnai su aklinomis nišomis. Gotikos laikotarpiu (iki XVI a.) tos nišos buvo smailaarkės, o renesanso ir baroko laikotarpiu (XVI—XVIII a.) — su apvalia, segmentinio ar karpyto kontūro arka. XVIII a. mūro tvoras pradėta puošti piliastrais, kai kurių T. (pvz., Pažaislio ansamblio) nišas — freskomis. Mūro tvoros buvo užbaigiamos saikingų profilių karnizais ir uždengiamos dvišlaičiais arba vienšlaičiais raudonų stiegių stogeliais.

XVIII a. vietoj masyvių T. pradėta statyti mūro cokoliai su stulpais ir geležinėmis grotelėmis tarp stulpų. Tokios ažūrinės T. dominavo XIX a. dvaruose; vienuolynų, šventorių ir kapinių tvoros liko uždaros, masyvios.

Atskirą tvorų grupę sudaro tvorelės apie kapus ir paminklus (kryžius, koplytstulpius, stogastulpius, koplytėles). Jos būna iš medžio, metalo, akmens. Iki XX a. vid. apie kapus buvo tveriamos daugiausia medinės (statinių) ir metalinės tvorelės. Jos neaukštos (dažniausiai apie 1 m), juosia nedidelį kvadratinį sklypelį, kurio viduryje yra kapas ir paminklas (kryžius ar obeliskas). Šios tvorelės dekoratyvinės. Mediniai statiniai ir kampiniai T. stulpeliai išpiaustyti geometrinių ir augalinių motyvų ornamentais, galai profiliuoti. Metalinių tvorelių virbai, išradingai supinti ir sukniedyti, sudaro ažūrinį raštą. Patys virbai dažnai suploti ir sulankstyti liepsnų, lelijų motyvais, pagražinti ieties, lelijos pavidalo antgaliais. Panašios tvorelės būdavo tveriamos ir apie paminklus, stovinčius kryžkelėse, prie sodybų ir kitur. Nuo XX a. vid. paplito kapų tvorelės, sudarančios vieną archit. kompleksą su antkapiniu paminklu ir antkapiu (rentiniu). Jos tveriamos daugiausia iš pramonės pagamintų metalo strypų ar vamzdžių, privirinamų prie kiek storesnio metalinio stulpelio ar įjungiamų į betoninį stulpelį, arba nuliejamos iš betono. Strypiniai ir vamzdiniai stulpeliai dažnai kiek pagražinami — pasmailinami, suplojami. Naujosios metalinės (kai kada ir betoninės) tvorelės dažomos juodai, sidabro spalva, o r. Lietuvoje — ir mėlynai.

Kolūkių ir taryb. ūkių sodybos tveriamos daugiausia statinių arba tinkline vielos tvora. Naujosiose sodybose vis dažniau T. atstoja gyvatvorės. Miestuose ir miesteliuose daugiabučiai gyv. namai tvora nebetveriami, o senosios T. nyksta.

Lit.: **P. Budkus**, Žemaičių tvoros. — „Gimtasai kraštas", 1936, Nr. 1; **J. Petrulis**, Žemaičio sodybos aptvarai ir tvoros.— Ten pat, 1940, Nr. 1; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 201—204]; **J. Baršauskas** [ir kt.], Lietuvių liaudies architektūra, t. 2, V., 1968 [p. 104—105].

U

U, u — lietuvių abėcėlės dvidešimt septintoji raidė. Ja žymima tiek kirčiuota, tiek ir nekirčiuota balsinė trumpoji fonema „u", pvz.: „ùpė", „mùsė", „muši̇̀mas", „kumẽlė". Trumpasis „u" yra užpakalinės eilės aukštutinio, bet kiek žemesnio pakilimo ir mažesnio uždarumo balsis, negu ilgasis „ū".

Ų, ų, Ū, ū — lietuvių abėcėlės dvidešimt aštuntoji ir dvidešimt devintoji raidės. Jomis žymima balsinė ilgoji fonema „ū", pvz., „ū́kis", „ū̃žė", „ūmėdė̃", „pūkaĩ", „žvãkių", „tų̃". Balsis „ū", ilgas iš prigimties, žymimas raide *ū*, o pailgėjęs, išnykus po jo buvusiam „n",— raide *ų*. Tiktai veiksmažodžių šaknyse *ū* tam tikrais atvejais rašomas ir tada, kai po jo yra išnykęs intarpinis nosinis priebalsis „n", pvz., „dū̃žta" < „dunžta", „griū̃va" < „griunva", „kiū̃ra" < „kiunra", „pū̃va" < „punva", „spū̃ra" < „spunra", „žū̃va" < „žunva". Ilgasis „ū" būna tvirtapradis, pvz., „ū́bčioti", „ū́dra", „skų́sti", tvirtagalis, pvz., „ū̃žė", „keikū̃nas", „skų̃s", ir nekirčiuotas, pvz., „ūžimas", „kūlỹs". Ilgasis „ū" yra užpakalinės eilės aukštutinio pakilimo labai uždaras lūpinis balsis.

UBAGẼVIČIUS Antanas [1931.I.13—1947.X.15] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš darbininkų. 1945 įstojo į VLKJS. Nuo 1946 Anykščių g-jos komjaunimo org-jos sekretorius. 1946 pavasarį burž. nacionalistų sužeistas. Pasveikęs vėl dirbo komjaunimo darbą. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŪBARTAS Stasys [1909.II.22 Kūjainiuose (Telšių rj.) — 1941.VII.18 Telšiuose] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1935 Varnių apylinkėse įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Varnių vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ŪBIŠKĖ — kaimas Telšių rj., Eigirdžių ir Upynos apyl., 16 km į r. nuo Telšių, į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio; kolūkio centras. 207 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Patekla (Virvyčios intakas). Yra parduotuvė (nuo 1948), ryšių skyrius (nuo 1940), ambulatorija (nuo 1948), vid. m-la (1918—49 pradinė, 1949—54 septynmetė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1948). Įdomi archit. požiūriu bažnyčia su varpine (past. XIX a.). Ist. šaltiniuose kaimas minimas XVII a. pabaigoje. 1784 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1859 buvo 48 gyv., 1923 — 165, 1959 — 196.

UBĨŠKĖS — kaimas Trakų rj., 7 km į š. nuo Aukštadvario, 7 km į v. nuo Semeliškių; apylinkės ir kolūkio centras. 97 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Juodžio ež. Yra ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1948), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1955). Kaime 1969 rastas 700 sidabrinių lenkiškų ir lietuviškų XVI a. monetų lobis. 1959 buvo 131 gyv.

UBORẼVIČIUS Jeronimas [1896.I.14 Antandrajoje (Utenos rj.) — 1937.II] — karo veikėjas. Studijavo Peterburgo Politechnikos in-te. 1915 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1916 baigęs artilerijos mokyklą, dalyvavo mūšiuose prie Vislos, Nemuno, Besarabijoje. Po Vasario revoliucijos perėjo į bolševikų pusę. Nuo 1917.III VKP(b) narys. 1918 mūšyje prie Daugpilio buvo sužeistas ir pateko į vokiečių nelaisvę, bet pabėgo ir grįžo į Petrogradą. Čia suorganizavo Raudonosios Armijos dalinį ir išvyko į Šiaurės frontą. Jo vadovaujama Dvinsko brigada sutriuškino anglų ir amerikiečių interventų įgulą. 1918 paskirtas 18 divizijos vadu, o 1919 rudenį — 14 armijos vadu Pietų fronte. Su G. Ordžonikidze parengęs kontrpuolimo planą, vadovavo Denikino kariuomenės sutriuškinimui. 1920 vadovavo 9 ir 13 armijoms, kurios kartu su 2 kavalerijos

armija ir 6 armija nubloškė vrangelininkus į Krimą ir čia juos sutriuškino. 1920—21 Ukrainos ir Krimo armijų vado pavaduotojas; malšino banditų gaujas Ukrainoje ir buožių-eserų sukilimą Tambovo gubernijoje. 1921 Rytų fronte buvo 5 armijos vadas, su ja likvidavo kolčiakininkų likučius. 1922 Tolimųjų Rytų Respublikos Liaudies revoliucinės armijos vyriausiasis vadas. Jo vadovaujama kariuomenė 1922.X.25 išvadavo Vladivostoką. Pasibaigus piliet. karui, buvo 5 armijos vadas, Kijevo karo apygardos kariuomenės vado pavaduotojas ir štabo viršininkas, Š. Kaukazo, Maskvos karo apygardų kariuomenės vadas. Nuo 1931 Baltarusijos karo apygardos kariuomenės vadas. 1935 gavo I rango armijos vado laipsnį. 1922—24 RKP(b) Tolimųjų Rytų Biuro narys, nuo 1925 VKP(b) Š. Kaukazo krašto k-to Biuro narys, nuo 1931 Baltarusijos KP(b) CK Biuro narys. XVI ir XVII partijos suvažiavimuose (1930 ir 1934) išrinktas kandidatu į VKP(b) CK narius. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas. U. daug prisidėjo prie Raudonosios Armijos organizavimo, jos vadų rengimo, rašė karybos klausimais.

Ršt.: Полевые поездки, ускоренные военные игры и выходы в поле, М.— Л., 1928; Оперативно-тактические авиационные военные игры, М.—Л., 1929.

Lit.: Командарм Уборевич (Воспоминания друзей и соратников), М., 1964; **J. Gorelikas**, Revoliucijos karys, V., 1965.

UCIĒKOS MĪŠKAS — miškas Varėnos rj., 6 km į p. nuo Merkinės, į v. nuo Alytaus—Druskininkų plento, Nemuno deš. krante. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Norulių ir Randamonių girininkijoms. Plotas 1270 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

ŪDEKAĨ — kaimas Pakruojo rj., Linkuvos apyl., 8 km į š. nuo Linkuvos, prie kelio į Žeimelį; kolūkio centras. 161 gyv. (1970). Parduotuvė, kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1957). 1959 buvo 137 gyv.

ŪDININKAI — kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 8 km į p. v. nuo Lazdijų, prie Galadusio ežero, Lenkijos pasienyje. 81 gyv. (1970). Per kaimą į Galadusio ež. teka Uidė; jos kair. krante yra piliakalnis, naudotas I t-mečio pradžioje. Piliakalnis 5 m aukščio, aikštelė 50 m^2 ploto. 1959 kaime buvo 45 gyv.

UDOVIČĒNKA (Удовиченко) Aleksandras Trofimovičius [g. 1908] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, majoras, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Pasižymėjo, vadovaudamas tankų batalionui, kuris su kt. daliniais 1944 išvadavo Rokiškį ir apie 170 kitų Lietuvos gyvenviečių (daugiausia Rokiškio aps.). Po karo Laisvanoriškosios d-jos armijai, aviacijai, laivynui remti CK darbuotojas Maskvoje.

UDRĀLIAI — kaimas Skuodo rj., Daukšių apyl., 8 km į p. nuo Skuodo, 1 km į v. nuo kelio į Salantus; kolūkio centras. 148 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Bartuva. Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka. 1959 buvo 133 gyv.

ŪDRIJÀ — kaimas Alytaus rj., Krokialaukio apyl., 12 km į v. nuo Alytaus, 10 km į p. nuo Balbieriškio; kolūkio centras. 394 gyv. (1970). Kaimo p. dalis (144 gyv.) vadinama Didžiąja Ūdrija, v. dalis (82 gyv.) — Naująja Ūdrija, š. dalis (168 gyv.) — Mažąja Ūdrija. Keliai jungia Ū. su Alytumi, Balbieriškiu, Krokialaukiu, Miroslavu. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), vid. m-la (1944—50 progimnazija, 1950—56 septynmetė), biblioteka (nuo 1951). XVI a. ist. šaltiniuose minimas Ū. dvaras. 1623 pastatyta bažnyčia. 1919 kurį laiką veikė ž. ū. darbininkų profs-ga. Buržuazijos valdymo metais buvo Ūdrijos valsčius. 1923 buvo 261 gyv., 1959 — 345.

ŪDRĨJOS ĒŽERAS — ežeras Alytaus rj., 13 km į v. nuo Alytaus, 10 km į p. nuo Balbieriškio. Plotas 49 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1390 m, didž. plotis 560 m, kranto linijos ilgis 3130 m. Krantai žemi. Per ežerą teka Paežerėlės deš. intakas. Prie Ū. e. yra Ūdrijos kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŪDROS. Ūdra *(Lutra lutra)* yra paplitusi Lietuvos upėse ir ežeruose, ypač kur daug žuvų. Daugiausia jų yra vid. Lietuvoje. Gana dažnos Nemune, Nevėžyje, Merkyje, Šventojoje, Jūroje, Nemunėlyje. Gyvena urvuose. Minta paprastai žuvimis (žuvinguose vandenyse

Ūdra

žuvys sudaro 75—100% viso Ū. raciono), vėžiais (vėžinguose vandenyse vėžiai — beveik 100%), varliagyviais (kai vandenyse mažai žuvų ir vėžių, tai varliagyviai — iki 80%). 1948 jų priskaičiuota apie 630, 1958 — 2240, 1969 — 3400. Medžiojamos XI.15—II.15 pagal licenzijas. Ū. — vieni iš brangiausių Lietuvos kailinių žvėrelių. Paruošų org-joms jų mažai pristatoma. Ist. šaltiniai rodo XVIII a. pirmojoje pusėje ir XIX a. antrojoje pusėje ūdrų Lietuvoje buvus negausiai.

Lit.: **S. Maldžiūnaitė**, Ūdrų paplitimas Lietuvos teritorijoje ir jų mityba.—„LTSR MA darbai", 1960, C 3.

ŪGĖ — upė Pasvalio rj., Tatulos kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 30 km^2. Prasideda Varžų apylinkėse, 13 km į r. nuo Pasvalio. Teka į š. v. Kerta Šiaulių—Biržų glžk. Įteka į Tatulą 0,2 km nuo jos žiočių, 7 km į š. r. nuo Pasvalio. Intakas — Ūgelė (deš.). Vid. nuolydis 169 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,16 m^3/s.

UGĒNSKIS, Ugianskis, Andrius [1816. IV.27 Taručiuose (Šiaulių rj.) — 1870. X.19 Kazanėje (Totorijos ATSR)] — filologas, leksikografas. Mokėsi Kražių g-joje. 1845 baigė Kazanės un-tą. Nuo 1846 Simbirsko, nuo 1849 Kazanės g-jos gr. kalbos mokytojas. Nuo 1861 Kazanės un-to profesorius. Rengė liet. kalbos žodyną (buvo surinkęs apie 100 000 liet. žodžių). 5 laiškuose savo mokytojui M. Valančiui ir laiške L. Ivinskiui atsispindi U. patriotizmas, meilė gimtajai kalbai, troškimas grįžti į gimtinę.

UGIÓNIAI — kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 9 km į š. v. nuo Ariogalos, Dubysos kair. krante. 97 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1918). U. akmens mūro bažnyčiai (1836 liaudies meistrų statytai) būdingos klasicizmo formos. XVII a. ist. šaltiniuose U. vadinami miesteliu. 1611 pastatyta evangelikų reformatų, 1658 — katalikų bažnyčios. 1649 Jonas Kazimieras leido Ugioniuose rengti savaitinį turgų. 1886 kaime buvo 105 gyv., 1923 — 97, 1959 — 70.

UGNIAGESIAĨ, gaisrininkai, — asmenys, išmokyti gesinti gaisrus ir priklausą kovos su gaisrais komandoms. Pirmoji Lietuvoje U. komanda iš laisvai samdomų miesto gyventojų buvo sudaryta 1802 Vilniuje. Iš pradžių joje buvo 45 U. ir keli siurblių žinovai. Komandai vadovavo brandmeisteris, pavaldus polismeisteriui. 1842 Vilniuje jau buvo 98 U.; jų skaičius mažai keitėsi iki pat I pasaul. karo. 1920 šioje komandoje buvo 109, 1925—37 — 70—84, 1939 — 106 U. ir keletas žmonių pagalbinio personalo. XIX a. pr. komanda turėjo 4 didelius ir 16 mažų rankinių vandens siurblių, apie 20 spec. vežimų ugniagesiams, gesinimo įrankiams bei vandeniui vežioti. 1870 komanda gavo garo mašiną siurbliams varyti, o 1925 — pirmuosius „Fordo" gaisrinius automobilius ir autosiurblį (1937 buvo 11 automobilių, iš jų keli su motosiurbliais). Gaisrų gesinimą labai palengvino vandentiekis.

1815 U. komanda buvo suorganizuota ir Kaune. Apskričių miestuose nuo XIX a. aštuntojo d-mečio kūrėsi savanorių U. komandos. Tarp I ir II pasaul. karų priešgaisrinę apsaugą Lietuvoje sudarė miestų savivaldybių U. komandos, miestų ir valsčių savanorių U., kariuomenės, šaulių ir geležinkelininkų U. komandos. 1924 buvo sukurta Lietuvos U. s-ga, leidusi žrn. „Lietuvos gaisrininkas", vėliau — žrn. „Ugniagesys". Taryb. metais priešgaisrine apsauga rūpinasi profesionalių U. ir savanorių U. komandos, priešgaisrinės apsaugos inspekcijos; joms vadovauja Vidaus reikalų m-jos priešgaisrinės apsaugos v-ba. U. komandas turi visi Lietuvos miestai, geležinkelis, kai kurios pram. įmonės. Taryb. ūkiuose, kolūkiuose yra savanorių U. draugovės. U. d-jos rūpinasi priešgaisrine profilaktika, gaisrų gesinimo priemonių gamyba ir tiekimu. U. komandos aprūpintos spec. automobiliais (auto-

UKMERGĖ

1. Miesto centras. **2.** Šventoji ties Ukmerge. **3.** Tarybų aikštė. **4.** „Vienybės" gamykla. **5.** Naujas gyv. mikrorajonas. **6.** Ligoninė

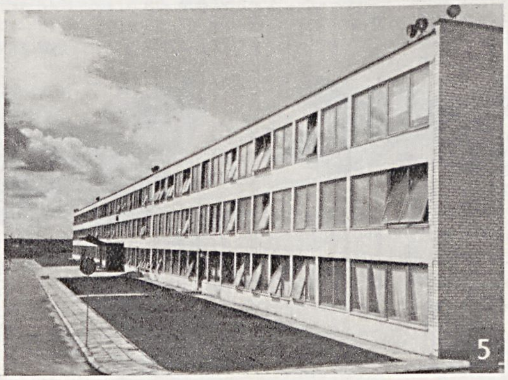

UTENA

1. Tarybų aikštė. **2.** Bendras vaizdas. **3.** Komunarų gatvė. **4.** Autobusų stotis. **5.** Trikotažo f-kas. **6.** Universalinė parduotuvė

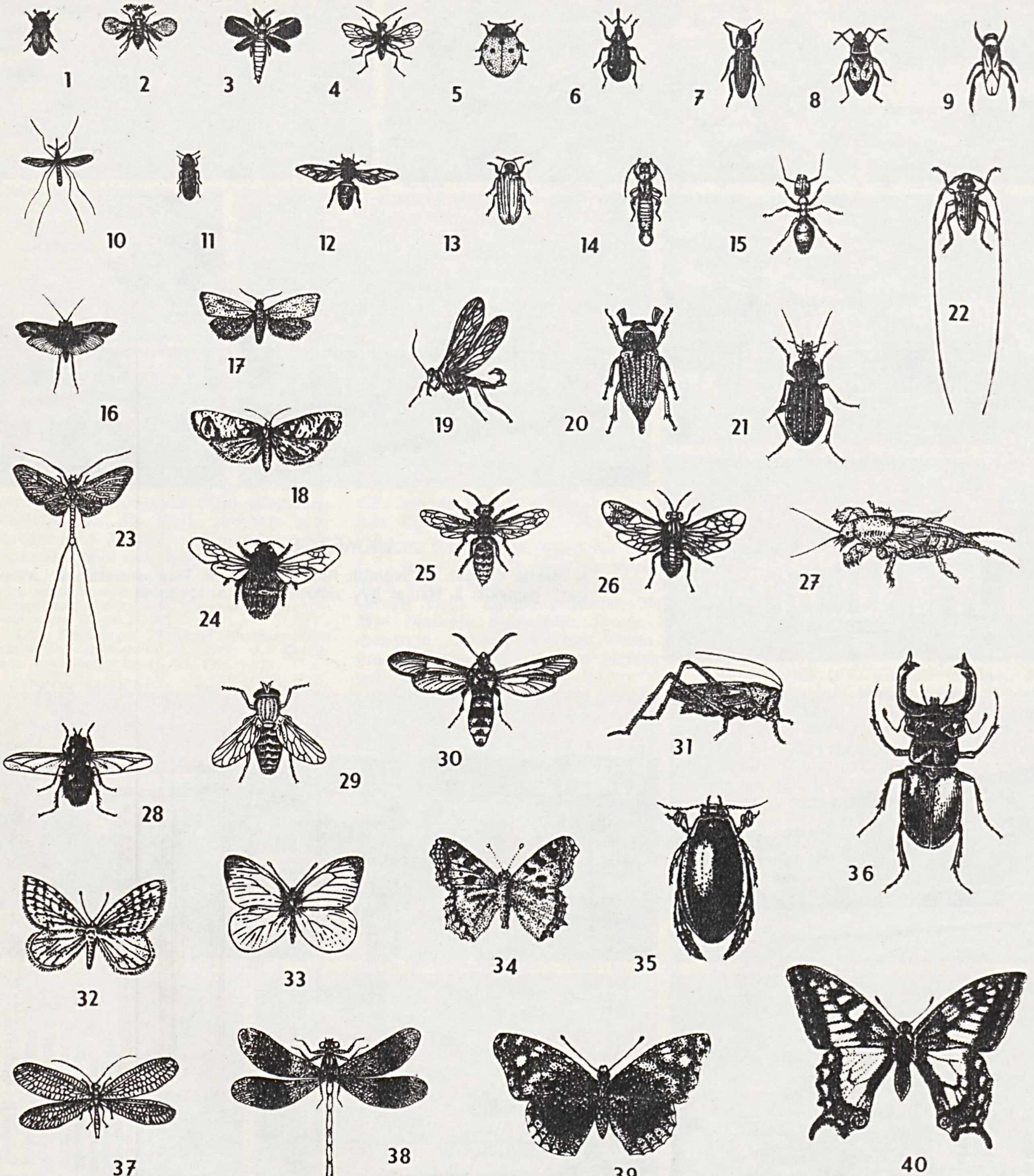

VABZDŽIAI

1. Žievėgraužis tipografas. **2.** Trichograma. **3.** Javinis tripsas. **4.** Baltukinis smulkiapilvis. **5.** Septyntaškė boružė. **6.** Obelinis žiedgraužis. **7.** Juostuotasis sprakšis. **8.** Blakė kareivėlis. **9.** Paprastoji nugarplauka. **10.** Paprastasis uodas. **11.** Didysis milčius. **12.** Naminė bitė. **13.** Paprastasis jonvabalis. **14.** Paprastoji auslinda. **15.** Rudoji miško skruzdėlė. **16.** Apsiuva. **17.** Ąžuolinis lapsukis. **18.** Obuolinis vaisėdis. **19.** Paprastoji skorpionmusė. **20.** Paprastasis grambuolys. **21.** Sodinis žygis. **22.** Pilkasis pušinis ūsuotis. **23.** Paprastasis lašalas. **24.** Žeminė kamanė. **25.** Širšė. **26.** Gleivėtasis vyšninis piūklelis. **27.** Paprastasis kurklys. **28.** Didžioji tachina. **29.** Galvijinė sparva. **30.** Tuopinis stiklasparnis. **31.** Žaliasis žiogas. **32.** Mažasis žiemsprindis. **33.** Kopūstinis baltukas. **34.** Dilgėlinukas. **35.** Geltonkraštė dusia. **36.** Paprastasis elniaragis. **37.** Auksaakė. **38.** Blizgančioji gražutė. **39.** Drugys admirolas. **40.** Machaonas

cisternomis, autosiurbliais), motosiurbliais, automatinėmis kopėčiomis, cheminėmis gesinimo priemonėmis.

„UGNIAGESŸS" — mėnesinis žurnalas, ėjęs 1933—40 Kaune. Leido Lietuvos Ugniagesių organizacijų s-ga. Redagavo V. Marcinkus.

UGNÌS. Žaibą ir jo įžiebiamą U. pirmykštis žmogus laikė antgamtine jėga. Paslaptingumo U. nenustojo ir tada, kai žmogus išmoko ją išgauti pats. Todėl ilgainiui atsirado su U. ir jos gavimu susijusių tikėjimų, U. buvo paversta dievybe, susidarė U. kultas.

Seniausias U. gavimo būdas buvo vieno medžio gabalo trynimas ar gręžimas į kitą gabalą. Rašytiniai šaltiniai ir etnografinė medžiaga rodo, kad toks U. įžiebimo būdas buvo vartojamas ir Lietuvoje. Pasak Pretorijaus (XVII a.), buvę tam tikros rūšies ąžuolo šakų, kurios lengvai užsidegdavusios. Toks senovinis ugnies įžiebimo būdas išliko tradicinėse apeigose. Jis iki XIX a. buvo vartojamas, kuriant *Joninių* laužą, jaunavedžių namų židinį, nes tikėta, kad tik ištrinama iš medžio U. esanti švari ir šventa. Senovinių ugnies gavimo būdų ilgai išlaikė ir piemenys. Dar apie 1880 Mažeikių apylinkių piemenys U. įsižiebdavo vad. staklėmis (į du kuolus, pėdos atstumu įkaltus į žemę, iš vidaus pusės buvo įspraudžiamas sausas lazdyno pagaliukas, apvyniotas stipria virvute, kurią piemenys, atsistoję iš priešingų pusių, traukiodavo už galų tol, kol pagaliukas besisukinėdamas pradėdavo degti). Be to, U. gauti buvo vartojamas ir *skiltuvas;* Lietuvos teritorijoje jis žinomas nuo I amžiaus.

Lietuvių U. kultas skirstomas į viešosios šventos U., skirtos dievui Perkūnui, garbinimą ir namų židinio U. garbinimą. Perkūnui skirta U. sen. lietuvių buvo kūrenama tam tikrose vietose, dažniausiai prie šventųjų ąžuolų. Kad neužgestų, U. saugojo vaidilos; jie degino aukas (kiaušinius, jaunus gyvulius), melsdami Perkūną gero oro, gausaus derliaus. XVI a. kronikininkas M. Strijkovskis mini Vilniuje buvus Perkūno statulą, o šalia jos — po šventu ąžuolu — aukurą, kūrenamą ąžuolinėmis malkomis. Namų židinio ugnį lietuviai vaizdavosi moters pavidalo dievybe, kuri, kaip ir žmogus, valgiusi, miegojusi. Ji buvo vadinama *Gabija,* arba Gabjauja. Moterys vakarais apžerdavo židinį pelenais, atseit, klojo Gabijai patalą; vakare gesindamos, o rytą kurdamos ugnį, kalbėjo Gabijai skirtas maldas. Saugojo, kad židinio U. neužgestų, ypač švenčių metu, nes U. užgesimas atnešąs namams nelaimę. Bet buvo tikima, kad nuolat deganti U. užsiteršianti ir tampanti žmonėms pavojinga. Kad neužsiterštų, buvo draudžiama į ją mėtyti nešvarius daiktus, artintis prie jos „nešvariems" žmonėms: nusižengėliams, gimdyvėms. Kartą per metus židinys būdavo gesinamas ir kuriamas nauja ugnimi, atnešta iš Rasos šventės (vėliau Joninių) laužo, pakurto naujai išskelta iš titnago ar ištrinta iš medžio ugnimi. Namų židinio U. vienijusi namų bendruomenę, saugojusi ją nuo nelaimių. Patriarchalinėje santvarkoje pastovūs namų židinio bendrininkai ir namų dievų garbintojai buvo tik vyrai. Moterys ištekėdamos turėdavo nutraukti ryšius su gimtųjų namų židiniu bei jo dievais ir pritapti prie vyro namų židinio ir dievų. Todėl per jungtuves nuotaka raudodama atsisveikindavo su savo namų židinio ugnimi, o atvykusi į vyro namus, naująjį namų židinį apdovanodavo juosta, rankšluosčiu arba stuomeniu. Laidotuvių apeigos t. p. buvo atliekamos prie židinio, turėjusio apsaugoti mirusįjį nuo visokio blogio. Laidojant U. buvo kūrenama prie kapo, į ją buvo pilama gėrimų ir metama valgių vėlėms. Tikėta, kad namų židinio ugnyje nuolat gyvenančios arba tik per šventes prie jos ateinančios šeimos mirusiųjų vėlės. Katalikų bažnyčia vietoj Gabijos ugnies globėja paskyrė šv. Agotą. Per jos atlaidus bažnyčioje būdavo šventinama tikinčiųjų atsinešta duona, kurią jie paskui, kilus gaisrui, nešdavo aplink degantį pastatą, kad U. nesiplėstų. Bažnyčioje buvo šventinama ir U.; tikintieji didįjį šeštadienį parsinešdavo jos į namus savo židiniui.

Lit.: **P. Dundulienė,** Namų židinio kultas Lietuvoje.—„Istorija", t. 6, V., 1964.

„ŪKININKAS" — **1.** Liberalinis mėnesinis laikraštis, ėjęs 1890—1905 Tilžėje. 1890—91 redagavo J. Adomaitis-Šernas, 1892—94 J. Kriaučiūnas, 1895—1896 S. Matulaitis, 1897—98 K. Grinius, 1899—1903 J. Bagdonas, 1904—05 J. Šaulys. Lietuvoje platintas nelegaliai. Laikraštyje buvo kritikuojama caro valdžios politika Lietuvoje, klerikalinis obskurantizmas, įvairios ūkinės ir buitinės negerovės. Dažniausiai vyravo buržuazinės nacionalistinės tendencijos. „Ū". spausdino daug grož. lit-ros kūrinių, propagavo realistinį tikrovės vaizdavimą. Jame bendradarbiavo V. Kudirka, G. Petkevičaitė, Žemaitė, L. Didžiulienė, J. Mačys-Kėkštas, S. Matulaitis, vėliau bidar Lazdynų Pelėda, P. Višinskis, J. Biliūnas ir kt.

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1918 Vilniuje ir 1919—40 Kaune. Leido Lietuvos Ūkininkų s-ga. Redagavo A. Stulginskis, J. Dagelis ir kt. 1937—39 ėjo pavadinimu „Ūkininkas — Vyrų žygiai".

„ŪKININKO BALSAS" — liberalinis valstiečių savaitraštis, ėjęs 1925—28 Kaune. Leido Lietuvos Ūkininkų partija. Redagavo R. Skipitis. Rašė žemės ūkio, visuomenės ir politikos klausimais.

„ŪKININKO PATARĖJAS" — buržuazinis laikraštis, ėjęs 1925—40 ir 1941—44 Kaune. 1925—27 leido Ž. ū. m-ja, nuo 1927 — Ž. ū. rūmai. 1925—29 ėjo kas mėnesį, nuo 1929 — kas savaitę. 1925—1928 redagavo A. Bružas, 1928—40 — J. Strazdas, 1941—44 — A. Rimydis. Vok. faš. okupacijos metais ragino talkininkauti hitlerininkams.

ŪKININKŲ SĄJUNGA, Lietuvos Ūkininkų sąjunga, — klerikalinė kaimo buržuazijos organizacija, veikusi 1919—40. Įsteigta Lietuvos Krikščionių demokratų partijos veikėjų, rengiantis rinkimams į Steigiamąjį seimą. S-gos nariai organizavo kooperatyvus, koop. pienines, vaisių ir linų perdirbimo punktus, kūrė bankelius. Ū. s. veikėjai apgaudinėjo valstiečius ir įv. machinacijomis (vadinamoji lašinių skutimo byla ir kt.) iš jų lobo. Jie daug prisidėjo prie burž. diktatūros įtvirtinimo. 1921 Ū. s. konferencijoje dalyvavo 20 delegatų, atstovavusių 66 skyriams, 1927 — 190 delegatų iš 124 skyrių. Visuose burž. seimuose Ū. s. turėjo atstovų (Steigiamajame 17, I — 12, II — 14, III — 11), kurie blokavosi su Lietuvos Krikščionių demokratų partijos atstovais. Ū. s. leido laikraščius „Ūkininkas", „Gerovė". Žymesnieji Ū. s. veikėjai: F. Draugelis, P. Karvelis, F. Mikšys, V. Petrulis, B. Sližys, A. Stulginskis, S. Šilingas, D. Trimakas. Kai kurie Ū. s. vadovai, per karą pasitraukę iš Lietuvos, dalyvauja liet. nacionalistų org-jų antitaryb. veikloje.

„ŪKININKŲ VIENYBĖ", „Lietuvos ūkininkų vienybė", — ekonominė kaimo buržuazijos organizacija, veikusi 1927—1936. Įsteigta Lietuvių tautininkų s-gos veikėjų. Žymesnieji „Ū. v." veikėjai: J. Aleksa, J. Bulvičius, J. Natkevičius, J. Sadūnas, V. Kriaučiūnas. „Ū. v." tikslas buvo per buožes išplėsti faš. valdžios įtaką vidutiniesiems ir smulkiesiems valstiečiams, propaguojant jų tarpe visų Lietuvos ūkininkų vienybės idėją. „Ū. v." turėjo apskričių ir valsčių k-tus, Kaune — centro v-bą. 1931 „Ū. v." suvažiavime dalyvavo 20 atstovų iš 18 apskričių. „Ū. v." org-ja leido laikr. „Ūkininkų vienybė". Dėl ek. krizės pasekmių Lietuvos žemės ūkyje daug eilinių „Ū. v." narių ėmė reikšti nepasitenkinimą faš. vyriausybės ž. ū. politika; nemaža jų 1935 prisidėjo prie valstiečių streiko. Dėl to „Ū. v." faktiškai pakriko ir 1936 vidaus reikalų ministro nutarimu buvo uždaryta.

„ŪKININKŲ ŽODIS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1936.I.12—II.9 Kaune. Leido „Ūkininkų vienybės" org-ja, redagavo J. Aleksa. Dėl valdžios kritikos ž. ū. klausimais laikraštis buvo uždarytas.

UKMERGĖ — miestas Lietuvos TSR rytuose, abiejuose Šventosios krantuose, 67 km į š. r. nuo Kauno; rajono centras. 1970 buvo 21 600 gyv.; iš jų 4370 dirbo pramonėje, 2050 statyboje, 1100 prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 1500 švietimo, kultūros ir sveikatos apsaugos įstaigose. Teritorija 2036 ha (1970). Plano struktūra radialinė. Centre yra išplėstos gatvės pavidalo keturkampė aikštė. Dauguma kvartalų taisyklingi. Miestas išsidėstęs Šventosios slėnio terasose. Didžioji dalis su centru yra deš. krante. Šią dalį pusiau skiria Ukmergėlės (Šventosios intako) slėnis. Šventosios kair. krante esanti miesto dalis vadina-

ma Užupiu (anksčiau dar buvo vadinama Smėliais). Abi miesto dalis jungia tiltas. 4 km į p. nuo miesto centro yra *Pašilės* gyvenvietė (1966 prijungta prie U.). Iš š. r. prie miesto prieina Dukstynos miškas, iš p. r. — Pivonijos šilas.

PRAMONĖ. Dauguma pram. įmonių sutelkta miesto p. v. dalyje. Didž. įmonė — *„Vienybės"* g-la — gamina pram. kompresorių ir šaldymo mašinų vožtuvus, stūmoklių žiedus; 1970 pr. joje dirbo 1900 darbininkų ir tarnautojų. Pašilės atsarginių dalių g-la gamina ž. ū. mašinų atsargines dalis (1970 pr. dirbo 250 darbininkų ir tarnautojų). Gurguolinių dirbinių g-la gamina roges ir arklinius vežimus (1970 pr. dirbo 460 darbininkų ir tarnautojų), Meskupo baldų kombinatas — daugiausia kanceliarinius baldus (1970 pr. dirbo 870 darbininkų ir tarnautojų); gelžb. konstrukcijų g-la, be surenkamųjų gelžbetonio ir betono stat. elementų, dar gamina stalių gaminius (apie 15% visos produkcijos vertės; 1970 pr. g-loje dirbo 190 žmonių). Be to, Ukmergėje yra kilnojamoji mechanizuota kolona (1970 pr. joje dirbo 530 žmonių), kilnojamoji mechanizuota montavimo kolona (110 žmonių), 2 kelių stat. org-jos, ūkinių darbų baras, remonto mechaninė g-la, linų f-kas, siuvimo f-kas, sviesto g-la, miško pramonės ūkis.

KOMUNALINIS ŪKIS IR SUSISIEKIMAS. Mieste yra 113 gatvių, kurių bendras ilgis 72,5 km (1970 pr.). Butų fondas (1970 pr.) 159 900 m^2 gyv. ploto, iš jų 62 900 m^2 komunalinio, 21 400 m^2 žinybinio. Bendras vandentiekio tinklų ilgis 1970 pr. buvo 24,0 km, kanalizacijos — 17,8 km. Nuo 1967 U. gauna gamtines dujas. Pagr. gatvėmis kursuoja autobusai (1970 jų buvo 13); gyventojus aptarnauja taksiai (1970 jų buvo 17). Yra autotransporto kontora (1970 pr. turėjo 360 automobilių, iš jų 50 autobusų). Keliai jungia U. su Vilniumi, Kaunu, Kėdainiais, Panevėžiu, Utena, Molėtais.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS, KULTŪRA. Ukmergėje veikia 380 lovų ligoninė, 75 lovų tuberkuliozės dispanseris, poliklinika, kelios vaistinės. Sveikatos apsaugos įstaigose 1970 pr. dirbo 89 gydytojai. Veikia 4 vid. m-los, aštuonmetė m-la, mokykla-internatas, pagalbinė mokykla-internatas (iki 1956 ped. m-la), septynmetė muz. m-la (įk. 1956), vaikų sporto m-la (įk. 1953), ž. ū. mechanizacijos technikumas (įk. 1950), profesinė technikos m-la. Visose bendrojo lavinimo m-lose 1968 mokėsi 3760 mokinių, technikume (su neakivaizdininkais) — 720; dirbo 330 mokytojų ir dėstytojų. Veikia 7 vaikų darželiai ir lopšeliai; juose 600 vietų. Yra kraštotyros muziejus (įk. 1940), kultūros namai (įk. 1941), 2 kino teatrai, 4 bibliotekos (rajoninė įk. 1923, vaikų — 1950, 2 miesto — nuo 1950 ir 1952). Leidžiamas rajono laikr. „Gimtoji žemė" (nuo 1962; 1944 ėjo „Į socializmą", 1944—62 „Tarybinis kelias"). Medinis gyv. namas (Kauno g. 86; past. XIX a. vid.) ir pašto namai — vietinės reikšmės archit-ros paminklai.

Ukmergė. Miesto centras 1900

ISTORIJA. U. — viena seniausių Lietuvos gyvenviečių.

U. apylinkėse, Šventosios pakrantėse, yra akmens amžiaus stovyklų. Mieste, ties Šventosios ir Ukmergėlės santaka, yra piliakalnis, įrengtas aukštoje, stačioje kalvoje; jo aikštelė maždaug 60 m ilgio, 40 m pločio, iš š. r. apsaugota beveik 5 m aukščio pylimu; pylimo pėdsakų yra likę ir p. r. pakraštyje. Piliakalnis gerokai apardytas, ypač nukentėjęs per karus. XIX a. pr. apatinėje, apgriuvusioje kalno dalyje dar buvo medinių statinių liekanų. Galimas daiktas, kad piliakalnis jau buvo naudojamas mūsų eros I t-metyje. Manoma, kad II t-mečio pr. čia jau stovėjo pilaitė. Pasibaigus kovoms su kryžiuočiais, medinė pilis buvo apleista ir sunyko. Vėliau didžiųjų Lietuvos kun-ščių vietininkai greičiausiai jau gyveno mūrinėje pilyje Ukmergėlės deš. krante, netoli piliakalnio (XIX a. antrojoje pusėje ten dar buvo senų pastatų liekanų). Mieste, ties piliakalniu, yra senkapis. Gedimino g. gale yra XII—XVI a. kapinynas; keletas kapinyno radinių laikoma U. kraštotyros muziejuje. Apie 3 km į r. nuo U., Dukstynos miške, yra keliolika pilkapių. Kai kurie istorikai teigia, kad U. pilį 1225 pastatęs kun-štis Dausprungas.

Senuosiuose ist. šaltiniuose U. vadinama Vilkmerge. Legendos apie miesto įkūrimą t. p. dažniau mini Vilkmergę. (Oficialiai miestas Ukmerge pradėtas vadinti po I pasaul. karo.) U. pilį ne kartą puolė ir sunaikino kryžiuočiai ir kalavijuočiai. Bet ji vėl būdavo greitai atstatoma. Žinomi kryžiuočių ir kalavijuočių žygiai į Ukmergę 1365, 1378. Ist. šaltiniuose 1385 jau minimas U. valsčius. 1387 Ukmergėje buvo įsteigta viena pirmųjų Lietuvoje parapijų. Vytautas su žemaičiais, pasitelkęs kryžiuočius, 1391 užėmė ir sudegino Jogailos šalininkų ginamą U. pilį. XV a. pirmojoje pusėje Ukmergei buvo suteiktos Magdeburgo teisės. XVI a. pr. Žygimantas Senasis jas patvirtino ir leido rengti turgus bei prekymečius. Mieste apsigyveno pirklių, amatininkų. Per U. ėjo svarbūs Varšuvos—Peterburgo ir Vilniaus—Liepojos prekybos keliai. Prie jų susikirtimo ir formavosi U. miestas. Jau XVI a. viduryje U buvo svarbus prekybos centras. Prekės buvo gabenamos ir Šventąja. Jos pakrantėse buvo pastatyta prekių sandėlių. XVI a. viduryje U. tapo pavieto centru. Ist. šaltiniuose 1596 minimas U. dvaras. U. buvo sunaikinta per karą su švedais (1711); nuo bado ir maro tada žuvo daug žmonių. 1745 Ukmergėje įsteigta 6 klasių pijorų m-la; 1755 joje dirbo 6 mokytojai, 1782 mokėsi 91 mokinys. XVIII a. veikė ir parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 21 mokinys. Stanislovas Augustas 1792 iš naujo patvirtino miesto ir prekybinę privilegijas, suteikė miestui herbą. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje U. — apskrities centras. XIX a. pr. veikė pijorų kolegija, m-loje 1804 mokėsi 26 berniukai. 1826 įsteigta 16 lovų ligoninė, 1843 — 60 lovų karo ligoninė, 1852— apskrities ligoninė. 1860—61 veikė 4 ligoninės: miesto (20 lovų), karo (80), kalėjimo (25) ir žydų. XIX a. antrojoje pusėje miestas sparčiai augo. 1860 buvo 7809 gyv., o 1876 — jau 14 466. 1877.VI.29 beveik visa U. sudegė, bet vėl greitai atsistatė. Mieste klestėjo prekyba, ypač linais. Veikė 3 plytinės, spirito varykla, 8 odos dirbtuvės, kelios m-los, ligoninė, senelių prieglauda, pašto ir telegrafo stotis. U. buvo vienas geriausiai sutvarkytų Kauno gub. miestų: gatvės grįstos, miesto viduryje erdvi turgavietė. U. reikšmė sumažėjo, nutiesus pro Jonavą (1871—1873) Liepojos—Romnų geležinkelį. 1891 buvo 16 448 gyv. (126 mūriniai ir 1025 mediniai namai), 1897 — 13 532, 1904 — 12 977. XX a. pr. per U. iš užsienio buvo gabenama leninine „Iskra" (Ukmergėje ją platino socialdemokratas O. Piatnickis). 1901.XII Ukmergėje, sulaikius iš Jonavos atvykusį vežiką, buvo konfiskuotas „Iskros" transportas (2171 egz.). 1905 įvyko Gegužės Pirmosios demonstracija, 1905.X — visuot. polit. streikas. 1905 Ukmergėje įvyko LSDP aktyvo pasitarimas, kuriam vadovavo V. Kapsukas. Prieš I pasaul. karą Ukmergėje veikė berniukų (įk. 1907) ir mergaičių (įk. 1912) g-jos. 1916 U. buvo sujungta su Jonava siauruoju geležinkeliu (jis vėliau neteko reikšmės ir taryb. metais buvo nuardytas). Miestas nukentėjo per I pasaul. karą. Vokiečių kariuomenė traukdamasi sudegino nemažai namų, tiltą per Šventąją, apiplėšė miestą. 1918.XII buvo sukurta nelegali LKP org-ja, vadovaujama V. Klimaševskio. 1919.I.9 į U. atėjo Raudonoji Armi-

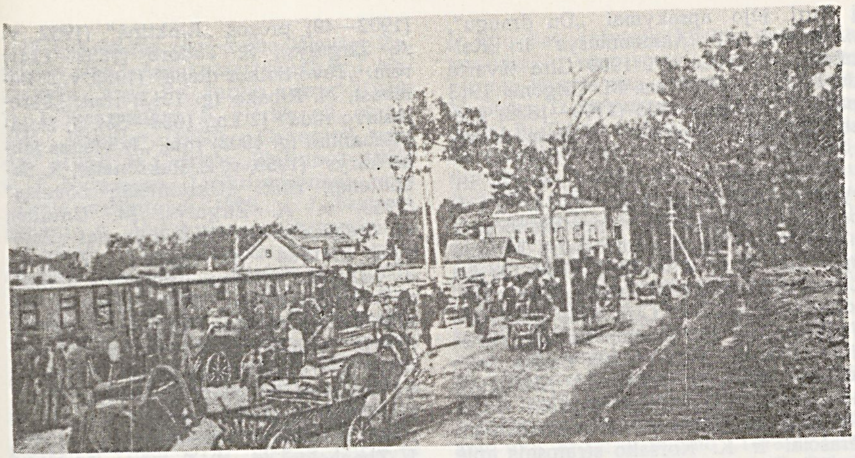

Ukmergės geležinkelio stotis 1925

ja. I.10 sudarytas apskrities rev. k-tas, kurio sekretoriumi buvo A. Regratis (K. Šlaitas). Netrukus sudarytas LKP U. apskrities k-tas (pirm. V. Brigmanas). II.5 įvyko U. apskrities rev. k-tų atstovų suvažiavimas, buvo išrinktas naujas apskrities rev. k-tas (pirm. J. Pukas). Lenkijai užgrobus Vilnių, 1919.IV.22 į U. buvo atvykęs ir kalbėjo mitinge miesto aikštėje V. Kapsukas. 1919.V.4 Tarybų valdžia Ukmergėje buvo nuslopinta, daug part. ir taryb. darbuotojų (P. Meilus, V. Klimaševskis, S. Bendorius ir kt.) nužudyta.

Buržuazijos valdymo metais Ukmergėje (1923 buvo 10 640 gyv.) veikė elektrinė, 3 lentpiūvės, 3 malūnai, ketaus liejykla, odų, koklių dirbtuvės, vaisvandenių, ūkio įrankių įmonės. 1938 Ukmergėje buvo per 30 smulkių pram. įmonių, veikė 35 lovų ligoninė, 2 g-jos, kelios pr. m-los, mkt. seminarija, amatų m-la, biblioteka, kraštotyros muziejus (įk. 1933), spaustuvė (joje buvo spausdinama keletas period. leidinių). 1920—22 ir 1924—27 veikė mkt. kursai. 1937 įsteigta U. literatūros premija, kuri 1937 buvo paskirta V. Mykolaičiui-Putinui, 1938 — K. Borutai, 1939 — A. Vaičiulaičiui. Miestas augo lėtai (1939 pab. buvo 12 376 gyv.). 1935 jam suteiktos pirmos eilės miesto teisės. 1919 vasarą buvo atkurta LKP pogr. org-ja. Nuo 1919 pab. veikė LKP U. parajonio k-tas (sekr. Ch. Kaplanas, vėliau I. Gaška, J. Kalenda, A. Ukmergiškis, P. Tryčius, V. Tamošiūnas, J. Deviatnikovas); 1920.IX, 1921.VII, 1927.VIII įvyko parajonio konferencijos. U. komunistai sukūrė darbininkų ir tarnautojų, siuvėjų ir odininkų, ž. ū. darbininkų profs-gas. Part. org-ja vadovavo streikams (1924 įvyko siuvėjų, 1926 kepėjų, 1927 batsiuvių, 1936 tilto statybos, 1937 vandentiekio ir kanalizacijos darbininkų streikai), legalioms darbo žmonių org-joms, dirbo profs-gose, išlaikė jų klubą, rengė paskaitas. Nuo 1920 Ukmergėje veikė LKJS U. parajonio org-ja (sekr. M. Chilkinas, vėliau A. Ukmergiškis, I. Meskupas, S. Gaurys, M. Kolas). Nuo 1924 LKJS org-ja veikė g-joje. Org-joje dirbo L. Kapočius, A. Tamošauskas, P. Tryčius, A. Gudaitis-Guzevičius, J. Jurginis. 1926—27 g-joje buvo 3 LKJS kuopelės, kurių sekretoriai sudarė g-jos biurą (sekr. R. Šarmaitis). LKJS kuopelių buvo ir privatinėje žydų g-joje. Jose dirbo I. Meskupas, D. Berzakaitė, S. Berzonaitė-Vinickienė, L. Liubeckis, S. Kaganas. Komjaunuoliai rengė nelegalius jaunimo susirinkimus per rev. šventes, platino kom. lit-rą, dirbo polit. švietimo darbą. U. apskrityje veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ja (parajonio k-to sekr. M. Garbas, L. Levinaitė-Terespolskienė, S. Pikaitė). 1927.X Ukmergėje išėjo komunistinio moksleivių laikr. „Jaunystės akordai" 1 numeris, 1940 pr.— kom. laikr. „Liaudies balsas" 1 numeris. U. kalėjimo polit. kaliniai komunistai 1932—34 leido rankraštinį žrn. „Revpolitkalinys", 1936 — „Tikru keliu". D. Tėvynės karo metu veikė LKP (sekr. V. Vildžiūnas) ir LLKJS (sekr. P. Goštautas) U. apskrities pogr. k-tai. 1941. VIII—IX hitlerininkai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai Pivonijos šile, 1,5 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento, nužudė apie 12 000 žmonių; žudynių vietoje pastatytas paminklas. Traukdamiesi vokiškieji fašistiniai okupantai miestą gerokai apgriovė.

Po karo U. buvo atstatyta ir smarkiai padidėjo; 1959 buvo 14 900 gyv. Pastatyta baldų kombinatas (1958), linų fabrikas (1961), gamyb. įmonių kombinatas (1958), buitinio aptarnavimo kombinatas (1962), ligoninė (1964), kino teatras (1959), mokykla-internatas (1963), parduotuvių, visuom. maitinimo, komunalinių įstaigų, daug komunalinių ir individualinių gyv. namų. Miesto r. dalyje statomas naujas gyv. namų mikrorajonas.

„UKMERGĖS GAR̃SAS" — buržuazinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1924—25 Ukmergėje.

UKMERGĖS MŪ̃ŠIS — kitas *Pabaisko mūšio* pavadinimas.

UKMERGÌŠKIS Abramas [iki 1927 **Kaganas** Mauša; g. 1905.III.15 Kavarske] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1921 įstojo į LKJS. 1923—24 LKJS Ukmergės parajonio k-to, 1924—25 Kauno miesto k-to sekretorius. 1924—26 mokėsi Kauno un-to teisių f-te. 1925—27 LKP narys. 1925—26 LKP Ukmergės parajonio k-to sekretorius. Bendradarbiavo „Darbininkų atstove" (1926). Ukmergės vakarinės darbininkų jaunimo m-los mokytojas. Po faš. perversmo (1926.XII.17) išvyko į TSRS. Gyveno Maskvoje, dirbo audėju. Nuo 1927 TSKP narys. 1937 baigė Maskvos Hidrometeorologijos in-tą. 1938 neteisėtai represuotas, iki 1946 kalintas. 1947—56 buhalteris Vilniuje. 1955 reabilituotas. 1956—65 Hidrometeorologinės tarnybos v-bos inžinierius. Pensininkas.

UKÕJAS — ežeras Ignalinos rj., 12 km į v. nuo Ignalinos, 1,5 km į r. nuo Kirdeikių. Plotas 210 ha, didž. gylis 30,5 m, vid. gylis 11,3 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 3020 m, didž. plotis 1110 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 11,2 km. Yra 2 salos (iš viso 0,34 ha). Ežeras rininės kilmės. Dugne yra kelios daubos. Giliausia vieta — centr. dalyje, netoli r. kranto. Š. r. krantas aukštas, status, kiti žemesni. Į U. įteka 3 upeliai, išteka Novena (į Alksnoež.). Pakraščiuose, ypač įlankose, daug vešlios augalijos: meldų, švendrų, nendrių, vandens lelijų. Prie ežero yra Paukojės, Kimbariškės, Papiliakalnės kaimai. U. įeina į Ignalinos landšaftinį draustinį. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 7,3 kg/ha.

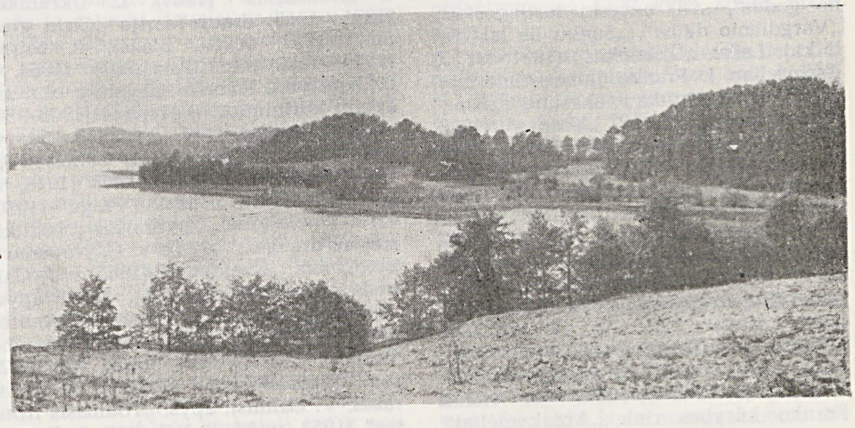

Ukojas

UKRAINIEČIŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Lietuvių ir ukrainiečių kultūriniai ryšiai turi senas tradicijas. Dar XVII a. pr. Vilniaus miesto brolijos m-loje dirbo įžymūs ukr. visuomenės veikėjai ir rašytojai broliai Lavrentijus ir Stefanas Zizanijai, M. Smotrickis. 1619 Vievyje buvo išspausdinta M. Smotrickio „Slaviškoji gramatika", kuri turėjo didelę reikšmę ukr. raštijos vystymuisi. L. ir S. Zizanijai savo knygas spausdino Vilniuje. L. Zizanijus, 1620 nuvykęs į Kijevą, buvo E. Pleteneckio Kijevo moksl. būrelio narys. 1829 atvyko į Vilnių ir čia apie metus gyveno ukr. poetas T. Ševčenka (1814—1861). Vilniuje jis susipažino su kai kuriais apsišvietusiais vilniečiais, mokėsi tapybos pas Vilniaus un-to profesorių dail. J. Rustemą. Vilnių T. Ševčenka apdainavo 1848 parašytoje poemoje, kuri prasideda žodžiais „Garsingam Vilniuje įvyko. . ." Iš poemos matyti, kad poetas gerai pažinojo Vilnių ir jo apylinkes, mokėjo pastebėti ir teisingai įvertinti to meto įvykius. Vilniuje išgyventas dienas T. Ševčenka ne kartą prisiminė savo laiškuose.

Ukr. rašytojų, daugiausia T. Ševčenkos ir I. Franko (1856—1916), kūryba į liet. kalbą pradėta versti XIX a. pabaigoje. J. Andziulaitis-Kalnėnas išvertė ir 1885—90 paskelbė spaudoje T. Ševčenkos poezijos vertimus: „Ieva" (vertėjas šitaip pavadino Ševčenkos baladę „Tuopa"; „Aušra", 1885, Nr. 7—8), „Laukas" (Nr. 10—11), „Nuskendėlė" („Nemuno sargas", 1886, Nr. 24—25), „Undinos" („Lietuviškasis balsas", 1887, Nr. 5—6), lyr. eilėraštį „Iš Ševčenkos" („Vienybė lietuvninkų", 1890, Nr. 40). XX a. pradžioje Ševčenkos kūrybą Lietuvoje populiarino J. Biliūnas, K. Vairas-Račkauskas, L. Gira. Vairas-Račkauskas išvertė Ševčenkos „Vienuolių himną" ir eil. „Ivan Podkova" („Laisvoji mintis", 1913, Nr. 40). Gira išspausdino str. „Ukrainos dainius Tarasas Ševčenka" („Viltis", 1909, Nr. 36). 1909 Gira pradėjo versti ir skelbti „Viltyje" Ševčenkos eilėraščius, o 1912 išleido rink. „Taraso Ševčenkos eilių vainikėlis", kuriame įdėta 21 eilėraščio vertimai („Mano godos", „Oi, neveski turtingosios", „Vargdienio daina", „Sunku be laisvės" ir kt.). Laikr. „Ūkininkas" (1891, Nr. 7) išspausdino I. Franko jumoristinio aps. „Kaip aš nusipirkau akselinę mašiną" laisvą vertimą. Laikr. „Varpas" (1898, Nr. 3) išspausdino str. „Rusinai ir Jonas Franko". Liet. kalba pasirodė Franko apsakymai „Geras uždarbis" („Vienybė lietuvninkų", 1903, Nr. 21; „Vilniaus žinios", 1905, Nr. 112 ir 1908, Nr. 197, 199), „Prie šviesos" („Naujas kalendorius", 1904), „Skrandos istorija" („Vilniaus žinios", 1906, Nr. 41), „Žvėrių valdžia" („Kova", 1907, Nr. 16, 17). 1906 Vilniuje atskiru leidiniu išėjo Franko apys. „Ant dugno", išversta P. Siūlelio (Paršaičio). 1908 išleistas dar vienas Franko kūrybos rink. „Apsakymėliai", į kurį įėjo apsakymai „Du draugu", „Antaniukas", „Akmenmušys" ir „Kaimiečių atsiteisimas". 1909 Gira išvertė du Franko eilėraščius. M. Grigonis 1913 pagal J. Kotliarevskio (1769—1838) pjesę „Natalka Poltavka" parašė dramą „Nastutė".

Buržuazijos valdymo laikotarpiu lit. ryšiai su ukr. lit-ra susilpnėjo. Liet. kalba nebuvo išleista nė vienos stambesnės ukr. lit-ros knygos, nė vieno leidinio apie ukr. lit-rą ir kultūrą. 1938 Tarybų Ukrainoje lankėsi P. Cvirka. Ukr. rašytojų pakviestas, L. Gira 1939 dalyvavo T. Ševčenkos 125 gimimo metinių minėjime (Kijeve). Tais pačiais metais Ševčenkos jubiliejų pažymėjo pažangioji liet. spauda. „Kultūros" žurnale (1939, Nr. 3) buvo įdėti keli Giros išversti eilėraščiai ir K. Korsako straipsnis apie Ševčenkos gyvenimą ir kūrybą.

Lietuvių ir ukrainiečių lit. ryšiai sustiprėjo, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią. 1941 periodinėje liet. spaudoje buvo rašoma apie Ševčenkos gyvenimą ir kūrybą („Raštai", 1941, Nr. 3; „Mokykla ir gyvenimas", 1941, Nr. 11; „Tiesa", 1941.III.9), paminėtos I. Franko mirties 25 metų ir P. Tičinos gimimo 50 metų sukaktys. 1941 pavasarį Tarybų Lietuvoje lankęsis ukr. poetas M. Bažanas Kaune skaitė pranešimą apie tarybinę ukr. lit-rą. Lietuvių kalba paskelbta I. Franko, T. Ševčenkos, M. Bažano (g. 1904) poezijos kūrinių, kuriuos išvertė A. Churginas, L. Gira, T. Šuravinas. D. Tėvynės karo metais Cvirka artimai bendravo su Bažanu, ukr. poetas M. Rilskis Ufoje susipažino su S. Nėrimi. Nėris parašė eil. „Dnepro sūnus", Gira — eilėraščius „Ukrainai", „Broliam rašytojam iš Ukrainos". 1942 Maskvoje liet. kalba atskiromis knygomis išėjo: A. Dovženkos (1894—1956) apsakymai „Atskalūnas" (v. A. Venclova) ir „Naktis prieš mūšį".

Ukr. rašytojų kūrinių vertimų ypač pagausėjo po karo. Išleista ukr. lit-ros klasikų raštų: I. Franko apybraižų rink. „Geras uždarbis" (1948, v. J. Drazdauskienė), „Borislavo apsakymai" (1954, v. J. Galvydis), „Mikitičiaus žuolas" (1956, v. J. Galvydis), M. Kociubinskio (1864—1913) „Rinktiniai raštai" (1949), T. Ševčenkos eil. rinkiniai „Poezija" (1951) ir „Kobzarius" (1961), L. Ukrainkos (1871—1913) drama-feerija „Girių giesmė" (1957, v. V. Bložė), P. Mirno (1849—1920) rom. „Patvirkėlė" (1964, v. L. Janušytė). Išversta tarybinių ukr. rašytojų kūrinių: A. Boičenkos (1903—50) apys. „Jaunystė" (2 d., 1949—50, v. S. Dabušis, J. Čepaitis), O. Gončiaro (g. 1918) romanai „Vėliavnešiai" (1949, v. J. Rudzevičius), „Auksinė Praga" (1950, v. E. Mieželaitis), apybraižos „Susitikimai su draugais" (1952, v. G. Neverauskytė), rom. „Žvangutis" (1965, v. J. Galvydis), I. Riabokliačo (g. 1923) apys. „Sausra ir sniegas" (1950, v. A. Andrėnas), P. Tičinos (1891—1967) poezijos „Rinktinė" (1951), V. Sobko (g. 1912) rom. „Taikos laidas" (1952, v. K. Umbrasas, V. Galinis), apys. „Tolimasis frontas" (1953, v. M. Rolnikaitė), J. Galano (1902—49) prozos „Rinktinė" (1952, v. A. Žirgulys), S. Tudoro (1892—1941) rom. „Tėvo Soikos diena" (1952, v. J. Būtėnas), N. Ribako (g. 1913) rom. „Perejaslavo rada" (2 kn., 1953—56), J. Dold-Michailiko (g. 1903) rom. „Ir vienas lauke karys" (1959, v. Ž. Rukšėnaitė, R. Sabonienė), rink. „Ukrainiečių novelės" (1953, v. A. Žirgulys, M. Untulis), M. Stelmacho (g. 1912) romanai „Žmogaus kraujas — ne vanduo" (1959, v. J. Galvydis), „Duona ir druska" (1961, v. B. Puodžiukaitis), „Plati giminė" (1962, v. P. Želvys, S. Sabonis), „Teisybė ir neteisybė" (1963, v. B. Puodžiukaitis), apysakos „Skrenda gulbių pulkai" (1966, v. V. Gavėnas) ir „Mano rytmetys" (1969, v. I. Jašinskaitė), M. Savčenkos (g. 1913) pjesė „Atpildas už pasitikėjimą" (1962), J. Zbanackio (g. 1914) rom. „Malonus skambesys" (1963, v. P. Margevičius), N. Daškijevo apys. „Paslaptingi kristalai" (1963, v. A. Markevičius), L. Pervomaiskio (g. 1908) rom. „Laukinis medus" (1965, v. K. Jankauskas, P. Kežinaitis), V. Kozačenkos (g. 1913) rom. „Žaibas" (1965, v. P. Čiurlys), F. Guziuko apys. „Einu su gyvaisiais" (1965, v. S. Bulkienė), I. Muratovo (g. 1912) rom. „Gyveno kartą našlė" (1966, v. S. Rastenienė), N. Trublainio (1907—41) apys. „Nebylusis laivas" (1966, v. A. Kanapeckas), rom. „Gelmių kelias" (1968, v. I. Babiliūtė), K. Basenkos apys. „Dievo biografija" (1966, v. J. Levickas), G. Tiutiuniko (1920—61) rom. „Sūkurys" (1967, v. A. Jonaitytė, B. Kurkulis), L. Dmiterkos (g. 1911) rom. „Išsiskyrimas" (1967, v. E. Mikulėnaitė), V. Vladko (g. 1901) rom. „Skitų palikuonys" (1968, v. P. Čiurlys), A. Sizonenkos rom. „Balti debesys" (1969, v. S. Dabušis), J. Janovskio (1902—54) rom. „Raiteliai" (1969, v. S. Dabušis), O. Kopilenkos (1900—58) apysakų rink. „Abiturientai" (1970, v. P. Čiurlys, V. Grigaitis). T. Ševčenkos ir P. Tičinos poezijos kūrinių į liet. kalbą išvertė V. Bložė, J. Macevičius, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, V. Mykolaitis-Putinas, V. Mozūriūnas, T. Tilvytis, A. Venclova ir kt.

Jaunimui ir vaikams išleista: „Ukrainiečių liaudies pasakos" (1949), P. Voronkos (g. 1913) eilėraščių rink. „Tavo knygelė" (1954, v. Just. Marcinkevičius), T. Ševčenkos „Eilėraščiai" (1955), eilėraščių rink. „Ukrainos vaikai" (1956), L. Bat ir A. Deičo biografinė apys. „Tarasas Ševčenka" (1957, v. J. Kardelytė), V. Bičko (g. 1912) eilėraščių rink. „Linksmieji mokiniai" (1960), M. Stelmacho eilėraščių rink. „Zuikio kopūstai" (1962, v. K. Kubilinskas), J. Zbanackio apys. „Jūrų žuvėdra" (1962, v. J. Adomaitis), P. Pančo (g. 1891) apys. „Taraščios pulko sūnus" (1963, v. B. Jašinskaitė), V. Nestaikos apys. „Saulės zuikučių šalyje" (1964, v. V. Račkaitis), N. Trublainio rom. «Škuna „Kolumbas"» (1965, v. E. Vildžiūnienė), V. Bandurako apys. „Aukštųjų Tatrų papėdėje" (1970, v. A. Kozlova).

Tarybų Lietuvos teatruose pastatyta A. Korneičiuko, I. Franko ir kitų ukr. dramaturgų veikalų.

Iš liet. lit-ros ukr. kalba išleista: Žemaitės rink. „Apsakymai" (1949, v. J. Nazarenka), aps. „Šv. Jurgio aukos" (1958, v. J. Nazarenka), S. Nėries eil. rinkiniai „Poezija" (1950), „Galingieji vardai" (1952), P. Cvirkos „Rinktinė" (1950, v. J. Nazarenka, J. Skripničenka), rom. „Žemė maitintoja" (1969, v. J. Skripničenka), A. Venclovos apsakymų rink. „Pūgoje" (1952, v. Z. Bilenka, B. Davidenka), eilėraščių „Rinktinė" (1953), rom. „Gimimo diena" (1965, v. V. Petrovskis), J. Baltušio pjesė „Gieda gaideliai" (1954, v. J. Nazarenka), A. Vienuolio rom. „Puodžiūnkiemis" (1957, v. V. Gončiaras), E. Mieželaičio „Broliška poema" (1958, v. V. Bičko), eilėraščių rink. „Žmogus" (1963, v. V. Bičko), „Eilėraščiai" (1969, v. V. Bičko), J. Dovydaičio rom. „Dideli įvykiai Naujamiestyje" (1959, v. V. Petrovskis), A. Bieliausko rom. „Rožės žydi raudonai" (1962, v. V. Petrovskis), Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1963, v. V. Petrovskis), V. Adomėno pjesė „Laimingas atvejis" (1963, v. M. Savčenka), D. Urnevičiūtės pjesė „Vadink mane motina" (1965, v. V. Ščiogolevas), J. Mikelinsko rom. „Vandens nešėja" (1968, v. V. Derkul). Be to, išėjo 33 liet. poetų kūrybos rink. „Nemuno dovana" (1963).

Vaikams ukr. kalba išleista: liet. liaudies pasakos „Vilkas" (1941), „Šaltis ir Šaltelis" (1948), V. Reimerio poema „Draugystė" (1953, v. D. Belousas), E. Mieželaičio eiliuotas pasakojimas „Kastantas muzikantas" (1955), pasakų rink. „Dangus griūva" (1958, v. V. Petrovskis), H. Korsakienės apsakymų rink. „Dūdorius" (1958, v. V. Petrovskis), K. Kubilinsko eiliuota pasaka „Apie narsųjį strazdą" (1962, v. V. Bičko) ir pasakų rink. „Bebenčiukas ir sesutės" (1967, v. V. Bičko), A. Baltrūno apsakymų rink. „Linas ir Valentinas" (1964, v. V. Petrovskis).

Nemažai liet. rašytojų kūrinių išspausdinta periodinėje ukr. spaudoje ir antologijose. Daugelis ukr. laikraščių 1940 išspausdino A. Čiakovskio str. „Lietuvių tautos rašytojai", kuriame buvo supažindinama su L. Giros ir S. Nėries kūryba. Tais pačiais metais period. spauda plačiai recenzavo P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja". Laikr. „Sovetskaja Ukraina" 1941.VI.6 išspausdino L. Vladičiaus str. „Tarasas Ševčenka ir Liudas Gira". 1944 Ukrainos period. spaudoje („Pravda Ukraini", „Radianska Ukraina", „Krasnoje znamia" ir kt.) paskelbta P. Cvirkos, S. Nėries, A. Venclovos kūrinių. Rinkinyje „Taika tautoms" (1953) paskelbta A. Venclovos ir V. Sirijos Giros kūrinių, rinkinyje „Mus sujungė draugystė" (1960) — E. Mieželaičio, V. Mykolaičio-Putino, V. Mozūriūno, J. Paleckio, V. Reimerio ir A. Venclovos eilėraščių. Rinkinyje „Pasaulis šlovina Iljičių" (1967) pateikta S. Nėries ir Just. Marcinkevičiaus eilėraščių apie V. Leniną. J. Avyžiaus, A. Baltakio, V. Bložės, J. Degutytės, L. Giros, K. Korsako, A. Maldonio, T. Tilvyčio, V. Valsiūnienės, V. Žilinskaitės, A. Žukausko ir kitų liet. rašytojų kūrinių paskelbta periodinėje ukr. spaudoje. Liet. poetų kūrinių išvertė ukr. poetai: M. Bažanas, V. Bičko, D. Belousas, M. Rilskis, V. Sosiūra, P. Tičina ir kiti. Lietuvos tematika atsispindi kai kurių ukr. poetų kūriniuose: P. Tičinos eilėraštyje „Lietuvių tautai", L. Zabaštos (g. 1918) eilėraštyje „Lietuvoje", I. Nechodos (1910—63) eilėraštyje „Jums ploja Ukraina", V. Sosiūros eilėraštyje „Meilė" ir kt. Apie lietuvių ir ukrainiečių lit. ryšius ukr. kalba paskelbta A. Venclovos, K. Korsako, T. Tilvyčio, E. Mieželaičio straipsnių. Tai temai nemaža vietos skirta V. Šubravskio knygoje „Ševčenka ir TSRS tautų literatūros" (1964).

Lietuvoje išleista knygų ir brošiūrų apie ukr. lit-rą: J. Būtėno „Tarasas Ševčenka" (1954), A. Adiklytės ir P. Ochrimenkos „T. Ševčenka ir Lietuva" (1961), V. Abramavičiaus „Tarasas Ševčenka ir Vilnius" (1964). K. Korsakas paskelbė straipsnį „Ukrainiečių ir lietuvių literatūriniai ryšiai" („Pergalė", 1954, Nr. 5), A. Venclova — straipsnių apie ukrainiečių ir lietuvių lit. ryšius bei apie ukr. rašytojus P. Tičiną, M. Rilskį (straipsnių rink. „Epochos vėjas", 1962). Apie liet. lit-rą periodinėje liet. spaudoje rašė P. Tičina ir M. Rilskis. 1961.V Lietuvoje vyko ukr. kultūros dienos. Tais pat metais Vilniaus un-te prie buvusios prof. J. Rustemo auditorijos atidengta paminklinė lenta T. Ševčenkai. 1963.V buvo surengta liet. lit-ros savaitė Ukrainoje. 1968.III Vilniuje Ukrainos TSR MA Ševčenkos lit-ros in-tas su Liet. kalbos ir lit-ros in-tu surengė moksl. konferenciją, skirtą Ševčenkos atminimui ir jo gyvenimo bei kūrybos problemų nagrinėjimui.

UKRAÌNOS LIETÙVIAI. Daug ukrainiečių gyvenamų žemių nuo XIV a. antrosios pusės ilgą laiką priklausė Lietuvos D. Kun-stei, todėl ukrainiečių žemėse lietuvių šiek tiek gyventa nuo XV—XVI a. Konkretesnių žinių apie U. l. yra iš XIX a. pirmosios pusės. 1831 sukilimo dalyvio S. Konarskio įkurtos Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos revoliucionierių d-jos skyrius 1837—38 veikė ir Kijeve. Apie 1850 Kijeve studijavo vienas iš 1863 sukilimo Lietuvoje vadų — A. Mackevičius. Po sukilimo nemaža jo dalyvių, daugiausia bajorų, caro valdžios tremiami, apsigyveno Ukrainoje, ypač Odesoje. 1879 Lietuvos ir Lenkijos studentai Peterburgo, Maskvos, Kijevo ir Varšuvos un-tuose sukūrė soc. d-jas — „gminas", bendravusias su Vilniaus revoliucionieriais ir org-ja „Narodnaja volia" („Liaudies laisvė"). Charkove studijavo Šiaulių g-jos auklėtinis A. Sipavičius, už rev. veiklą Charkovo narodovolcų org-joje 1882 ištremtas į Sibirą. Vilniuje 1883.I.11 įvykusiame „Proletariato" partijos suvažiavime, be kitų, dalyvavo ir Kijevo un-te studijavusių Lenkijos ir Lietuvos studentų atstovas. 1884 Kijeve mokėsi poetas Maironis. 1887 ten veikė liet. studentų būrelis. Charkove ir Kijeve ėjo mokslus ir dalyvavo rev. veikloje būsimieji LSDP veikėjai A. Moravskis ir A. Domaševičius.

Augant pramonei, Ukrainos miestuose, daugiausia Odesoje, atsirado nemaža liet. darbininkų. 1902—03 į Odesos un-tą įstojo 5 liet. studentai (M. Sleževičius, Z. Žemaitis ir kt.). Mieste įsikūrė ir daugiau lietuvių: pora vaistininkų provizorių, keletas banko tarnautojų. Netrukus susiorganizavo slaptas Lietuvos socialdemokratų būrelis. Kad galima būtų legaliai rinktis, organizuoti vakarus, vaidinimus, Odesos lietuviai 1902 įkūrė Savitarpinės pašalpos d-ją ir jos vardu pradėjo rengti liet. vakarus. Pirmas vakaras įvyko 1904; suvaidinta Keturakio „Amerika pirtyje" (rež. Z. Žemaitis). Po to liet. spektaklius, koncertus, deklamacijas, šokių vakarus imta rengti reguliariai. Z. Žemaitis suorganizavo nuolatinį liet. darbininkų chorą, veikusį ir I pasaul. karo metais (iki 1909 dirigentas Z. Žemaitis, 1909—14 — V. Ruokis).

1906 Odesoje buvo įkurta *„Rūtos"* d-ja (darbininkų klubas). Jos patalpose darbininkai skaitydavo laikraščius, knygas, klausydavosi referatų, rengdavo teatro, choro repeticijas. Ten buvo suorganizuoti ir bendrojo lavinimo kursai (lektoriai K. Andrėkus, A. Rymas, M. Sleževičius, Z. Žemaitis), bet policija neleido jiems veikti. Pažangi švietėjiška „Rūtos" veikla nepatiko ir liet. kunigams, kurių Odesoje buvo keletas. Jie ėmė atkalbinėti darbininkus, kad nedalyvautų „cicilikų" d-jos chore, spektakliuose. Be „Rūtos" choro, Odesoje buvo suburta nemaža artistų mėgėjų, suorganizuotas pusiau profesionalus teatras, kuris rengė kas mėnuo po 2 spektaklius.

Odesoje aktyviai reiškėsi lietuviai revoliucionieriai. 1917 birželio pr. susiorganizavo Odesos lietuvių bolševikų kuopa (organizatoriai — J. Vizgirda, Smaižys). 1917.VIII kuopa įsijungė į RSDDP(b) Odesos org-ją. Buvo sudaryti trys lietuvių rajonai. Prie jų k-tų veikė polit. lavinimosi m-los. Netrukus buvo išrinkta Odesos Lietuvių darbininkų ir kareivių taryba, kurios prezidiumo nariai buvo liet. bolševikai (išskyrus 1 socialistą liaudininką). Spalio revoliucijos išvakarėse Odesos lietuvių bolševikų org-jos turėjo apie 250 narių, buvo suorganizavusios 1700 vyrų kovos draugovę.

I pasaul. karo metais Odesoje lietuvių, daugiausia darbininkų, buvo apie 14 000.

Į Kijevą daugiau lietuvių atvyko per I pasaul. karą. 1916 įsikūrė Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti Kijevo skyrius. Po Vasario revoliucijos Kijevo lietuvių kolonijoje veikė nacionalistinė Lietuvių tautos taryba. 1917.IV Kijeve įvyko lietuvių karių suvažiavimas, suorganizuotas liet. nacionalistų, 1917.IX — buržuazinis Rusijos tautų kongresas, kuriame dalyvavo ir lietuvių atstovai.

Nemaža liet. pabėgėlių, daugiausia darbininkų, per I pasaul. karą gyveno Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas). Čia 1915 buvo suorganizuotos dvi lietuvių amatų m-los. 1917.IV.17 Jekate-

rinoslave įkurta liet. socialdemokratų kuopa (51 narys, daugiausia darbininkai). 1917.V.6 kuopa prisidėjo prie vietinės bolševikų org-jos ir sudarė Lietuvių rajoną su savo k-tu. 1917.VII Jekaterinoslave liet. bolševikų buvo per 200.

Lietuvių karo pabėgėlių gyventa ir Charkove. Čia t. p. veikė Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyrius; 1917 ėjo liet. laikraštis „Charkovo lapelis". 1917.VI.12 buvo įkurta liet. bolševikų org-ja; jos nariai netrukus įstojo į RSDDP(b) Charkovo org-ją ir sudarė Lietuvių rajoną su savo k-tu, kuris įsteigė Kultūros centrą propagandai ir agitacijai lietuvių tarpe. Svarbiausias Charkovo lietuvių bolševikų organizatorius buvo J. Tvarijonas.

Lietuvių karo pabėgėlių šiek tiek gyveno ir kituose Ukrainos miestuose: Mariupolyje (dab. Ždanovas), Poltavoje, Romnuose (Sumų sr.). Juose irgi veikė Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyriai. I pasaul. karo metais Ukrainoje lietuvių gyveno arti 50 000. Apie U. l. po 1917 ž. *Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga:* TSRS lietuviai (iki 1940).

UKRINAĨ — kaimas Mažeikių rj., 15 km į v. nuo Mažeikių; apylinkės centras. 347 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. R. pakraščiu teka Varduva, v. — jos intakas Kvistė, iš š. r. prieina Ukrinų miškas. Yra vandens malūnas, ryšių skyrius (nuo 1945), felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (nuo 1927 pradinė, 1950—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1955). Ist. šaltiniuose minimas 1661 metais. 1776 kaime pastatyta bažnyčia. 1861 vietinis liaudies dailininkas S. Gailevičius iškalė iš akmens koplytstulpį baudžiavos panaikinimui atminti. Bažnyčia ir koplytstulpis — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. 1959 kaime buvo 243 gyv.

ŪLÀ — **1.** Ežeras Varėnos rj., 2 km į p. v. nuo Rudnios. Plotas 15 ha, ilgis 680 m, didž. plotis 380 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai statūs, apaugę mišku. Per ežerą teka Ūla (Merkio intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5,7 kg/ha.

2. Upė Lietuvos TSR (Varėnos rj.) ir Baltarusijos TSR, Merkio kair. intakas. Ilgis 85 km, baseino plotas 752 km^2. Prasideda Baltarusijos TSR, Pelesos apylinkėse, 13 km į p. nuo Rodūnios. Nuo versmių iki Dubičių (Varėnos rj.) vadinama Pelesa. Teka į š. v.: pirmuosius 20 km nuo versmių — per Baltarusiją, toliau 4 km — siena su BTSR, po to 61 km — per Lietuvą. Įteka į Merkį 22 km nuo jo žiočių, 8 km į p. v. nuo Perlojos. Intakai: dešinieji — Bartašunka, Nočia, Kaniavėlė, Sienyčia, Mazupis, Uosupis; kairieji — Sklepica, Lučka, Padeika, Katra. Vid. nuolydis 52 cm/km. Debitas ties Zervynomis (20 km nuo žiočių): maks. 106, vid. 5,58, min. 0,13 m^3/s. Upę gausiai maitina požeminiai vandenys, todėl nuotėkis įvairiais metų laikais skiriasi nedaug. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 39%, vasarą (VI—VIII mėn.) ir rudenį (IX—XI mėn.) po 20%, žiemą (XII—II mėn.) 21% metinio nuotėkio. Rudnioje prie Ū. veikia vandens malūnas.

Iki XIX a. vid. dabartinis Ū. aukštupys — Pelesa — buvo Katros aukštupiu. Tuometiniam Ū. aukštupiui besigraužiant gilyn, jos ištaka slinko į p. r., kol perkirto Ū. ir Katros vandenskyrą. Katros intakai Dūba, Pelesa ir tarp jų žiočių buvusi Katros atkarpa tapo Ū. aukštupiu, buvo nuleisti Dūbos ir Pelesos ežerai. Iš viso Ū. prisijungė 410 km^2 Katros baseino ploto ir pailgėjo 35 kilometrais (ž. kartoschemą).

Ū. vidurupio slėnis nuo Rudnios iki Zervynų priklauso Ūlos landšaftiniam draustiniui. Draustinio plotas 11 700 ha; beveik visas apaugęs sausais pušynais. Saugomos Pietryčių lygumai būdingos zandrinės terasinės lygumos, kopos, apaugusios kerpšiliais, įdomus upių tinklas, pelkės, termokarstiniai ežerėliai, reti augalai (pievinis šalavijas, ilgagalvis dobilas, kalninė arnika ir kt.).

Lit.: A. **Basalykas**, Ūla — upė grobikė. — „Mokslas ir gyvenimas", 1960, Nr. 10.

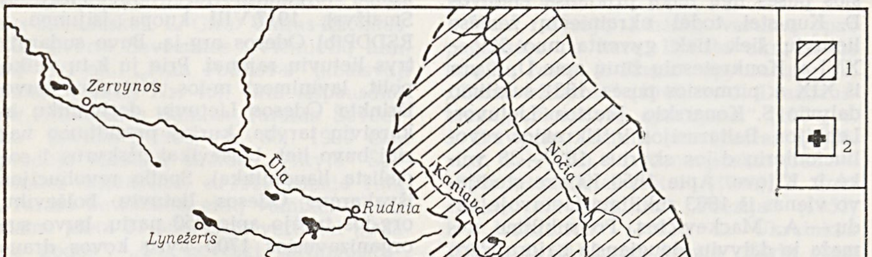

Ūla 2. Ūlos ir Katros vandenskyra. *1* — Katros baseino plotas, kurį prisijungė Ūla; *2* — prisijungimo vieta

ULAŠČIKAS (Улащик) Nikolajus Nikolajevičius [g. 1906.II.1 netoli Minsko] — istorikas, istorijos mokslų daktaras (1964). 1929 baigė Minsko un-tą. 1929—1944 mokytojavo Baltarusijoje ir kt. taryb. respublikose. 1947 gavo ist. mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1964 TSRS MA Ist. in-to moksl. bendradarbis. Tyrinėja XIX a. pirmosios pusės socialinius ekonominius santykius Lietuvoje ir V. Baltarusijoje, renka Lietuvos D. Kun-stės ist. šaltinius, rengia studiją apie Vilniaus archeografinę komisiją.

Ršt.: Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии, [daktaro disertacija], М., 1965; Хроника Быховца, (Комментарии и перевод Улащика Н. Н.), М., 1966.

ŪLBA Domininkas [1895.IV.30 Peterburge — 1931.III.1 Maskvoje] — Spalio revoliucijos dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Peterburge dirbo f-ke. 1912—17 eseras. Už anticarinę veiklą 1914 ištremtas į Kauno gub. policijos priežiūron. Pabėgęs gyveno Petrograde. 1915—17 kalintas. 1917 nuteistas 5 metams ištremti į Irkutsko guberniją. Vasario revoliucijos metu paleistas iš kalėjimo, dirbo f-ke Petrograde. 1917—20 anarchistas. Kaip anarchistų kar. būrio kovotojas dalyvavo gen. L. Kornilovo maišto malšinime, Spalio revoliucijos įvykiuose Petrograde. 1919 tarnavo Raudonosios Armijos Vilniaus 5 pulke. Patekęs į nelaisvę, buvo burž. nacionalistų kankinamas Utenoje. Pabėgusį suėmė lenkų burž. nacionalistai. Pabėgęs iš jų, grįžo į Petrogradą. Nuo 1921 Komunistų partijos narys. 1921—24 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to liet. sektoriaus sekretorius Maskvoje. 1924—30 TSRS Centro Vykd. K-to tarnautojas. Baigė Vakarinį Sverdlovo kom. un-tą. 1930—31 Sebežo (Pskovo sr.) apskrities vykd. k-to pirmininkas.

ŪLBA Julius [g. 1929.I.7 Šiaudiniuose (Utenos rj.)] — administracinis darbuotojas. 1953 baigęs Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą, iki 1956 dirbo Rokiškio vid. m-los mokytoju, mokslo dalies vedėju, direktoriumi. 1956—60 Kupiškio vid. m-los direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. 1960—63 Kupiškio rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1963—65 Kupiškio rj. part. valst. kontrolės k-to pirmininkas, nuo 1965 vykd. k-to pirmininkas.

ULBIKÁITĖ Regina [**Mickevičienė**; g. 1920.VIII.15 Kaune] — dailininkė. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1951 dalyvauja dailės parodose. 1953—54 žrn. „Tarybinė moteris" dailininkė. Sukūrė lakštinės grafikos darbų, apipavidalino ir iliustravo nemaža knygų. Geriausieji U. kūriniai (ypač vaikiškų knygų iliustracijos) yra dekoratyvūs, nuotaikingi.

Kūriniai: iliustruotos knygos — M. Sluckio „Didžioji vaga" (1951), rink. „Maži piemenėliai — didi vargdienėliai" (1958), E. Spurgaitės „Žaliapūkė" (1959), J. Avyžiaus „Geležinis nykštukas" (1962), E. Selelionio „Vėjo burės" (1968); estampai — „Brazilka" (1955), „Klaipėdos uostas" (1959), ir kt.

ULBINÁITĖ Regina [g. 1936.III.11 Varėnoje] — aktorė. 1959 baigusi Lietuvos TSR konservatoriją, dirbo Šiaulių dramos teatro aktore. Nuo 1968 Televizijos ir radijo k-to režisierė.

Vaidmenys: Juki (N. Pfeiferio „Žibintų šventė"), Maritana (F. Diumanua ir A. Deneri „Don Sezaras de Bazanas"), Žana (V. Panovos „Baltąsias naktis palydint"), Underton (V. Majakovskio „Pirtis"), Skylienė, Voverė (V. Krėvės „Žentas", „Šarūnas"), Loa (H. Laksneso „Parduotoji lopšinė"), Ema (G. Flobero „Madam Bovari") ir kt.

ÙLDUKIS Edvardas [g. 1932.III.18 Daliokijėje (BTSR, Vetrino rj.)] — žurnalistas. 1950—51 ir 1954—57 dirbo Rokiškio rj. laikr. „Po Spalio vėliava" redakcijoje. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1957 „Tiesos" korespondentas įvairiose Lietuvos vietose (nuo 1969 Klaipėdoje). 1963 baigė Vilniaus un-tą (žurnalistikos specialybė). Parašė dokumentines apybraižas apie burž. nacionalistų nusikalstamą veiklą „Vanagai iš anapus" (su M. Chienu ir K. Šmigelskiu, 1960, II leid. 1961) ir „Kaltina nužudytieji" (su A. Kadžiuliu, S. Laurinaičiu ir kitais, 1963), apybraižų apie liaudies gynėjus („Su šautuvu ir plūgu"; su V. Gailiūnu, 1966), kolūkių buitį („Į naujas aukštumas", 1967), publicistinių straipsnių rink. „Juodos ašaros" (1968), apysaką vaikams „Raudonasis žemaitis" (1970). Už straipsnius ir dokumentines apybraižas 1967 gavo V. Mickevičiaus-Kapsuko premiją.

ULĒVIČIUS Antanas [g. 1908.I.14 Vadokliuose (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1920 dirbo pas buožes. 1927—31 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1931—1940 melioracijos darbininkas, batsiuvys. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. Dirbo Laisvamanių etinės kultūros d-joje. 1940—41 LKP Vadoklių vls. partorgas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—59 Panevėžyje batsiuvys, liaudies gynėjas, administracinis ir ūkinis darbuotojas. Nuo 1959 darbininkas Kurske (RTFSR).

ULĒVIČIUS Pranas [g. 1907.X.17 Karalinavoje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas, istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1962), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Nuo 1920 platino kom. lit-rą. 1924 įstojo į LKJS, buvo Šūklių (Vilkaviškio rj.) kuopelės sekretorius. 1925 buvo suimtas, kankinamas, kalinamas Vilkaviškyje, Kaune. 1926 amnestuotas. 1925—28 LKJS Vilkaviškio rj. k-to narys ir LKJS Naumiesčio parajonio k-to sekretorius. 1927 kalėjo, gyveno policijos priežiūroje. Nuo 1928 Komunistų partijos narys.

1928 Vilkaviškyje vėl įkalintas, paskui paleistas policijos priežiūron. 1928 emigravo į Vokietiją, iš ten 1928—29 žiemą nelegaliai gabeno kom. lit-rą į Lietuvą. Vok. žandarų suimtas ir nuteistas ištremti iš R. Prūsijos. Gyveno Berlyne. Ten netrukus buvo įkalintas. Išėjęs iš kalėjimo, išvyko į Liuksemburgą, dirbo metalo f-ke, liet. darbininkų tarpe platino žrn. „Balsas". 1929 įstojo į Liuksemburgo Komunistų partiją. 1930 pr. už rev. veiklą kelis kartus ištremtas iš Liuksemburgo į Prancūziją, o iš Prancūzijos į Liuksemburgą, galiausiai į Vokietiją. Iš ten išvyko į Argentiną. Dirbo Buenos Airese pažangaus savaitraščio „Rytojus" raidžių rinkėju. 1930 įstojo į Argentinos Komunistų partiją (AKP). „Rytojų" uždarius, su kitais įsteigė pogr. spaustuvę, kurioje 1930—31 buvo spausdinamas AKP Liet. komunistų grupės laikr. „Tiesos žodis"; U. buvo vienas jo redaktorių. 1931 suimtas, 1932 amnestuotas. 1932—1937 AKP Lietuvių grupės biuro narys, sekretorius. 1932—34 laikr. „Rytojus" redaktorius, 1934—37 žrn. „Dabartis" redaktorius. Pasirašinėjo slapyvardžiais bei kriptonimais Alfa, Fritz Bet, Pr. Beteisis, Pr. B., F. ir kitais. 1937 Ispanijoje įstojo į 13 internac. brigadą ir į Ispanijos Komunistų partiją. Nuo 1938 gydėsi Paryžiuje, bendradarbiavo pažangiojoje Amerikos lietuvių spaudoje. 1939 suimtas, kalėjo konc. stovykloje, ten išrinktas liet. komunistų grupės sekretoriumi. 1941 grįžo į Lietuvą, dirbo „Tiesos" redakcijoje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos spaustuvės viršininkas. 1944 Valst. leidyklos techn. redaktorius, kadrų skyriaus viršininkas. 1945 Polit. lit-ros leidyklos, 1945—47 Grož. lit-ros leidyklos, 1947—58 Ped. lit-ros leidyklos direktorius. 1953 eksternu baigė Vilniaus Ped. in-to užsienio kalbų f-tą. 1958—63 Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos, nuo 1963 „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Tyrinėja lietuvių emigracijos į Ameriką iki II pasaul. karo priežastis, užsienio lietuvių kultūrinę ir politinę veiklą, spaudą, švietimą. Išspausdino atsiminimų (knygoje „Už Ispanijos laisvę", 1957), apybraižą iš Argentinos lietuvių gyvenimo (knygoje „Toli nuo Tėvynės", 1957). Bendradarbiauja Lietuvos ir užsienio lietuvių spaudoje.

Ršt.: Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960; Kai kurie užsienio lietuvių ateistinės veiklos bruožai. — Religija, ateizmas, dabartis, V., 1966; Lietuvos gyventojai — internacionalinių brigadų kariai Ispanijoje. — „LKP istorijos klausimai", t. 6, V., 1967; Argentinos pažangiųjų lietuvių parama Lietuvos darbo žmonėms kovoje už socialistinę santvarką.— Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969.

ULĒVIČIUS-MÌTRIKAS Jonas [1892.V.5 Karašilyje (Pakruojo rj.) — 1943.XII.3 Maskvoje] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Mokydamasis Šiaulių g-joje, 1908—12 dalyvavo moksleivių rev. veikloje, neleg. gegužinėse. 1913—17 dirbo Ukrainos geležinkelio statybos kontorose. Nuo 1917 rudens Kijeve dirbo rev. darbą tarp liet. darbininkų, 1918 vadovavo technikos kursų ir Aukštojo technikos in-to studentų kom. org-jai. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1919—20 Raudonosios Armijos polit. darbuotojas; kovojo Pietų fronte. 1920—24 administracinis ir ūkinis darbuotojas Charkove. 1924—28 mokėsi Charkovo Liaudies ūkio in-te. 1928—31 Charkovo gub. vykd. k-to reikalų valdytojas, skyriaus vedėjas. 1931—1932 Vakarų tautinių mažumų kom. un-to (Maskvoje) aspirantas, vėliau rajono banko kontoros (Maskvoje) valdytojas, TSRS Prekybos liaudies komisariato skyriaus viršininkas. 1940—41 Lietuvos TSR AT Prezidiumo reikalų valdytojas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos maisto tiekimo dalies viršininkas.

ULIÁNSKAS, Ulianskis, Kazys [1878 Baravykynėje (Pasvalio rj.) — 1914] — dailininkas. Dailę studijavo Varšuvoje, privačioje skulpt. H. Marčevskio dirbtuvėje, apie 1903—07 — Krokuvos Dailės akademijoje. Nuo 1909 gyveno Panevėžyje. Sukūrė dekoratyvinių skulptūrų bažnyčioms, antkapinių paminklų, biustų („Mąstytojas"). Lietuvių dailės d-jos II (1908) ir III (1909) parodose eksponavo portretinių biustų, P. Višinskio antkapinio paminklo eskizą.

ULÌCKAS Edvardas [g. 1934.XI.18 Paobelyje (Kėdainių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1961 dirbo mechaniku, inžinieriumi Kėdainiuose ir Kaune. 1961—62 ir nuo 1965 Ž. ū. akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie diskinius noragėlius kaupiamųjų kultūrų tarpueilių įdirbimui. Su kitais parašė vadovėlį „Žemės ūkio praktikos darbai" (1966).

ULÌNSKAS Romanas [g. 1936.I.23 Kaune] — inžinierius energetikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1960 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1963 dirbo Kauno radijo g-los inžinieriumi. Nuo 1966 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to prietaisų konstravimo grupės, hidrodinaminio stendo viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie turbulentinius šilumos mainus įv. skysčių srautuose.

ULȲS Bronislovas [g. 1924.VIII.13 Kučiuose (Panevėžio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1969). 1949—55 dirbo agronomu įvairiose ž. ū. įstaigose ir įmonėse. 1955—60 Ž. ū. m-jos Vilniaus teritorinės taryb. ūkių v-bos viršininko pavaduotojas. 1957 baigė Ž. ū. akademiją. 1960—70 Ekonomi-

kos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie bulvių derlingumo didinimą Lietuvos taryb. ūkiuose. Išleido brošiūrą apie Lietuvos žemės ūkį, bulvių silosavimą.

ULYTĖLĖS EŽERAS, Kamariškio ežeras, — ežeras Zarasų rj., 16 km į r. nuo Obelių, prie Latvijos TSR sienos. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 700 m, didž. plotis 320 m, kranto linijos ilgis 1900 m. Krantai aukšti. Prie ežero yra Ulytėlės ir Kamariškio kaimai. Ežeras verslovinis.

ULIŪNAI — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 11 km į p. nuo Panevėžio, 1 km į r. nuo Kėdainių—Panevėžio plento; tarybinio ūkio centras. 184 gyv. (1970). Per kaimą teka Žagienis (Nevėžio intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (1923—49 pradinė, 1949—1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1946). Kaimo apylinkėse buvo apardytas senkapis. Dalį XVI—XVII a. kapų 1959 ištyrė Panevėžio kraštotyros muziejaus darbuotojai. Rasta papuošalų, peilių, XVII a. Lietuvos ir Švedijos monetų. 1959 kaime buvo 154 gyv.

ULJANOVA Cecilija [**Šneiderytė;** g. 1901.VII.28 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1913 dirbo siuvykloje Vilniuje. 1919 priklausė komjaunuolių Libknechto kar. būriui. Nuo 1919 Komunistų partijos narė. 1919.IV—1920 dirbo pogr. darbą Vilniuje; jos bute vykdavo part. k-to posėdžiai. 1920—24 Baltarusijos KP Centro Biuro, CK darbuotoja. 1925—28 dirbo TSRS atstovybėje Varšuvoje. Tuo pačiu metu buvo Vakarų Baltarusijos KP CK techn. sekretorė, gabeno iš Minsko kom. lit-rą. 1928—30 mokėsi Aukštuosiuose bibliotekininkų kursuose Minske. 1931—1932 TSRS Finansų liaudies komisariato darbuotoja. 1932—37 Kom. akademijos Maskvoje part. org-jos sekretorė. Asmenybės kulto sąlygomis 1937—46 neteisėtai kalinta; 1955 reabilituota. Gyvena Maskvoje.

ULJANOVAS (Ульянов) Grigorijus Konstantinovičius [1859—1912] — rusų kalbininkas. 1886—88 Maskvos un-to docentas. 1888—89 Varšuvos un-to rektorius. 1889 apgynė magistro disertaciją (apie esamojo laiko kamienus senojoje slavų ir lietuvių kalbose). Už darbą „Lietuvių ir slavų kalbų veiksmažodžio kamienų reikšmė" (2 d., 1891—95) gavo Lomonosovo premiją (1895). U. tyrinėjo lietuvių ir slavų kalbų istoriją, pirmasis kalbos istorijoje nagrinėjo liet. veiksmažodžio kamienų reikšmes, veiksmažodžio veikslus. 1907—08 redagavo A. Juškos liet. kalbos žodyną (K raidę).

Lit.: J. Palionis, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, K., 1963.

ŪLMANAS Efroimas [g. 1912.VIII.5 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. 1927—35 darbininkas Zarasuose, Kaune, Onuškyje (Trakų rj.). Nuo 1930 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1933 ištremtas į Onuškį (Trakų rj.), 1935, 1937 kelis kartus baustas adm. tvarka. 1935 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos Kauno rj. k-to, vėliau LRP CK narys. 1935—36 Maskvoje mokėsi part. m-loje. 1936—37 LRP CK instruktorius Jonavos rj. 1940—41 part. darbuotojas Ukmergėje. 1941—42 darbininkas Čiuvašijos ATSR. 1942—55 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1956—57 adm. darbuotojas Druskininkuose. Pensininkas.

ŪLMANIENĖ Frida [**Šaltuperaitė;** g. 1906.IX.14 Zarasuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1924 gyveno Kaune. 1927 įstojo į LKJS. 1927—29 laikė savo bute LKP Kauno miesto ir rajono k-to lit-ros sandėlį. 1928—39 LKP narė. Už kom. veiklą 1929—31 kalinta, 1936 ir 1940 bausta adm. tvarka. Kalėjo Kaune, Zarasuose, Ukmergėje, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1931—33 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos Kauno, Zarasų org-jose, 1933—39 nelegalioje siuvėjų profs-goje. Pensininkė.

ŪLOZA Vilius [g. 1922.VI.24 Baniškėse (Kaišiadorių rj.)] — dailės istorikas. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą (grafikos specialybė). Nuo 1950 TSKP narys. 1951—53 dirbo Meno reikalų v-boje prie Lietuvos TSR MT, 1953—55 — Kultūros m-jos meno reikalų v-boje. Nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Sudarė dailės albumų, parodų katalogų, paskelbė dailės istorijos ir kritikos straipsnių (daugiausia apie taryb. laikotarpio liet. dailę).

Leid.: Изобразительное искусство Литовской ССР, [albumas su įvad. str.], M., 1957; Petras Rauduvė (Grafika), [kūrinių aplankas su įvad. str.], V., 1964.

Ršt.: Surikovas, V., 1963.

ŪLPIS Antanas [g. 1904.II.27 Rygoje] — bibliografas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1959). 1919—24 dirbo laiškininku Žeimelyje (Pakruojo rj.), raštininku Šiauliuose ir Joniškyje. 1924—1926 knygų leidimo b-vės „Kultūra" (Šiauliuose) buhalteris, 1926—39 reikalų vedėjas. Dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijos veikloje, platino darbininkų tarpe marksistinę literatūrą. 1939—40 vadovavo Šiaulių dramos teatro statybai, 1940 kurį laiką buvo šio teatro direktoriumi. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—41 Šiaulių miesto vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje eilinis, vėliau kapitonas, divizijos polit. skyriaus kultūros-švietimo vyr. instruktorius. Nuo 1946 Lietuvos TSR Knygų rūmų direktorius. 1949 studijavo Leningrado Bibliotekininkystės in-te. „Mažosios lietuviškosios tarybinės

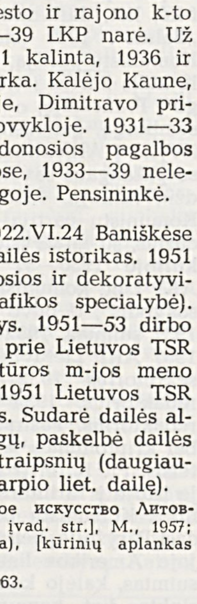

enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus periodikos sektoriaus vadovas. Redaguoja valst. bibliografijos organą „Spaudos metraštis" ir retrospektyvinius nac. bibliografijos leidinius [išl. „Knygos lietuvių kalba", t. 1 (1547—1861), 1969]. Parengė suvestinę pokario laikotarpio liet. spaudos bibliografiją „Lietuvos TSR knygų katalogas" (rusų k., 1953). Paskelbė straipsnių spaudos ir bibliografijos klausimais.

ULTRAGARSO FIZIKA — mokslas apie didelio dažnumo elastinių bangų sužadinimą ir sklidimą įvairios struktūros medžiagose.

1947 Kauno un-te buvo pradėta tirti šviesos difrakcijos reiškinius ultragarsiniame lauke (vadovas K. Baršauskas). 1953 Kauno Politechnikos in-te imta tobulinti interferometrinių matavimų metodiką ir naudoti ją, tiriant magnetinę elastinių bangų dispersiją elektrai laidžiuose skysčiuose, greičio dispersiją riebalinėse rūgštyse ir kitus U. f. reiškinius. Nuo 1960 Kauno Politechnikos in-to ultragarso probleminėje laboratorijoje (1965 jai suteiktas K. Baršausko vardas) tobulinami interferometriniai akustinių dydžių matavimo metodai, tiriamas jų taikymas ultragarsinėje spektrometrijoje. Viena moksl. darbuotojų grupė (vadovas V. Ilgūnas) interferometriniu metodu matuoja ultragarso bangų sklidimo greitį ir jų absorbciją, tiria difrakcijos įtaką jų sklidimui, sukūrė diferencinį interferometrą. Be to, ši grupė tiria kai kurių skysčių relaksacines savybes. Antra grupė (vadovas E. Jaronis) tiria plataus dažnumų diapazono ir pastovaus ilgio bei mažo tūrio interferometrus, sprendžia difrakcijos eliminavimo skaitmeninių interferometrų sistemose klausimus; kartu su Kauno Med. in-to mokslininkais tiria galimybes akustiniais metodais nustatinėti biol. medžiagų savybes. 1957—60 Energetikos ir elektrotechnikos in-te buvo tiriama ultragarso įtaka šilumos mainų procesams (vadovas A. Žukauskas). Vilniaus un-to molekulinės akustikos probleminėje laboratorijoje (įst. 1963; moksl. vadovas P. Brazdžiūnas, laboratorijos vedėjas E. Garška) tiriama ultragarso įtaka puslaidininkių laidumo ypatybėms bei struktūrai. U. f. tyrimus Lietuvoje koordinuoja Probleminė moksl. taryba prie Lietuvos TSR MA. Nuo 1969 leidžiamas tęstinis moksl. darbų leidinys „Ultragarsas".

ULVIDAS Juozas [g. 1921.I.24 Dumšiškiuose (Raseinių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1940—41 LLKJS Šiluvos (Raseinių rj.) vls. k-to sekretorius, LLKJS Raseinių aps. k-to instruktorius. 1942 Maskvoje mokėsi partizanų m-loje. 1942.XI atvyko į Lietuvą (slap. Ešerys), priklausė Ežerskio partizanų grupei, „Žalgirio" partizanų būriui. Nuo 1943.VIII LKJS Raseinių aps. pogr. k-to sekretorius. Nuo 1943 TSKP narys. Su kitais suorganizavo vienuolikę valsčių komjaunimo organizacijas, dalyvavo būrio kovos operacijose. 1944—46 LLKJS Raseinių aps. k-to I sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp.

part. m-loje. 1948—50 part. darbuotojas Kaišiadoryse, Prienuose. 1950—55 tarnavo Taryb. Armijoje. 1955—58 LKP Tauragės rj. k-to sekretorius. 1959—61 Raseinių miesto vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1962 Lietkoopsąjungos skyriaus viršininkas.

UĽVYDAS Kazys [g. 1910.VIII.15 Bagotėlėje (Kėdainių rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1970). 1930—37 Kauno un-te studijavo liet. kalbą bei literatūrą ir klasikines kalbas; 1940 baigė Vilniaus un-tą. 1930—46 mokytojavo įvairiose Kauno m-lose. 1942—49 Kauno un-to liet. kalbos katedros dėstytojas (1946—48 dar ir ist.-filol. f-to prodekanas, 1949 dekanas). 1949—56 Vilniaus un-to dėstytojas, 1951—53 liet. kalbos katedros vedėjas. Nuo 1951 dirba Liet. kalbos ir lit-ros in-te: iki 1953 moksl. bendradarbis, 1953—55 direktoriaus pavaduotojas, 1955—60 žodynų sektoriaus, nuo 1960 dabartinės literatūrinės liet. kalbos sektoriaus vadovas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus kalbotyros sektoriaus vadovas.

U. parengė m-loms gr. rašytojo Ksenofonto „Anabasį" (kn. 1, 1934). Buvo „Lietuvių kalbos žodyno" (t. 3—5, 1956—1959; Resp. premija 1965) vyriausiasis redaktorius. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" (1954), tęstinių leidinių „Lietuvių kalbotyros klausimai" (t. 1—6, 1957—63), „Literatūra ir kalba" (t. 1—6, 1956—62) redakcinių kolegijų narys. Nuo 1957 per radiją (savaitinė laida „Taisyklingai kalbėkime ir rašykime") aiškina kalbos praktikos klausimus. Redaguoja akademinę 3 tomų „Lietuvių kalbos gramatiką" (išl. t. 1, 1965), tęstinį leidinį „Kalbos kultūra" (1961—70 išėjo 19 nr.). Paskelbė moksl. straipsnių liet. kalbos gramatikos (daugiausia apie prieveiksmį), lit. kalbos istorijos, kalbos norminimo, kalbos kultūros klausimais.

Ršt.: Vienaskaitos įnagininko kilmės prieveiksmiai dabartinėje lietuvių kalboje.—„VVU mokslo darbai", t. 5, V., 1955; Vienaskaitos naudininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais -(i)ui, -i lietuvių kalboje.— Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, V., 1957; J. Jablonskis — lietuvių literatūrinės kalbos ugdytojas. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; Daugiskaitos įnagininko kilmės prieveiksmių semantikos bruožai.— Ten pat, t. 6, V., 1963; Vienaskaitos kilmininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais -(i)o, -(i)os, -ės dabartinėje lietuvių kalboje.— Ten pat, t. 7, V., 1964; Vienaskaitos vietininkų prieveiksmėjimo klausimu. — Ten pat, t. 9, V., 1967.

UĽVYDAS Vincas [g. 1929.XII.2 Šlapaberžėje (Kėdainių rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1957 baigė Ž. ū. akademiją. 1957—64 Varlaukio (Jurbarko rj.) mašinų-traktorių stoties vyr. inžinierius, Ž. ū. mechanizavimo ir elektrifikavimo in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1964 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Su kitais parašė knygas „Kukurūzų augintojo vadovas" (1959, 1963), „Žemės ūkio mechanizavimo klausimai" (1960), „Žemės ūkio mechanizatoriaus žinynas" (1962), „Kaupiamosios kultūros ir jų auginimo mechanizavimas" (1963). Paskelbė moksl. straipsnių įvairiais ž. ū. mechanizavimo klausimais.

UMBRĀSAS Antanas [g. 1927.IX.25 Kaune] — partinis darbuotojas. 1951 baigęs Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą, iki 1955 dirbo Vilniaus Ped. in-te dėstytoju. Nuo 1953 TSKP narys. 1955—56 LKP CK instruktorius. 1956—61 LKP Kauno miesto k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas, nuo 1961 sekretorius. Nuo 1966 LKP Revizijos komisijos narys.

UMBRĀSAS Algimantas [g. 1929.IV.2 Keršeniškėje (Molėtų rj.)] — architektas. 1953—62 Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektas. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to architektūros f-tą. Nuo 1962 Miestų statybos projektavimo in-to projektų vyriausiasis architektas.

Parengė Zapyškio bažnyčios (1954), Gelgaudų pilies (Pilyje; Jurbarko rj.; su J. Šeiboku, 1956), Biržų pilies (1956), XVI a. gyv. namo Vilniuje, Gorkio g., (1959) restauravimo bei konservavimo projektus, Vilniaus ir Klaipėdos gyv. namų (1965—67), adm. pastatų projektų.

UMBRĀSAS Jonas [g. 1925.VIII.30 Kaulakiuose (Molėtų rj.)] — dailės istorikas, meno mokslų kandidatas (1967). 1944—1946 Vilniaus dramos teatro aktorius. 1946—49 mokėsi šio teatro dramos studijoje. 1950—52 Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno instituto dėstytojas. 1951 baigė Vilniaus universitetą (dailės istorijos specialybė), 1955 — Maskvos Lunačiarskio teatrinio meno in-tą (teatrologijos specialybė). Nuo 1952 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Parašė monografiją „Petras Aleksandravičius" (1961), įvadų dailės albumams ir parodų katalogams, paskelbė straipsnių apie K. Sklėrių („Istorija", t. 7, 1965), M. Čiurlionį („Pergalė", 1966, Nr. 10; „Menotyra", kn. 1, 1967), Lietuvių dailės d-ją („Menotyra", kn. 2, 1969) ir kitais dailės istorijos klausimais.

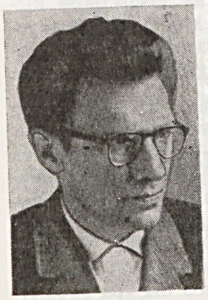

UMBRĀSAS Kazys [1916.III.1 Bajoruose (Molėtų rj.) — 1970.XI.20 Vilniuje] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1953). 1946 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1945—58 Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bendradarbis. 1957—70 Vilniaus Ped. in-to lietuvių ir užsienio lit-ros katedros dėstytojas; nuo 1962 docentas. Paskelbė moksl. darbų liet. lit-ros istorijos, lit. ryšių ir lit-ros teorijos klausimais, parašė „Lietuvių literatūros istorijos" II tomo (1957) skyrius apie M. Valančių, Žemaitę ir J. Biliūną, liet. lit-ros vadovėlius IX klasei (su kt. autoriais, 1966) ir X klasei (su V. Galiniu, 1966). Parengė spaudai J. Janonio „Raštus" (2 t., 1957), su kitais redagavo M. Gorkio „Raštus" (20 t., 1953—56). Išvertė L. Tolstojaus, A. Kuprino, M. Gorkio apsakymų, S. Babajevskio, V. Sobko ir kt. romanų.

Ršt.: M. Gorkis ir lietuvių literatūra. — „Literatūra ir kalba", t. 1, V., 1956; Jonas Biliūnas, V., 1956; Tipiškumo problema literatūroje, V , 1958; A. Upytis ir lietuvių literatūra. — „Literatūra ir kalba", t. 3, V., 1958; Literatūros kryptys ir metodai, V., 1962; Medžiaga apie Žemaitę. — „Literatūra", t. 3, V., 1962; Literatūros rūšys ir žanrai, V., 1964; Apie Žemaitės asmenybę. — „Pergalė", 1965, Nr. 6.

UNDÌNĖ — mitologinė būtybė, vandens deivė. L. Jucevičiaus veikale „Lietuva" (1846) teigiama, kad undines senovėje žmonės vadinę upių martelėmis, nes tikėję, kad tai esančios apvilto ir nusiskandinusios merginos, po mirties virtusios upių ir ežerų deivėmis. Jos gyvenusios upių dugne, buvusios nepaprastai žavios, mėnesienomis išplaukdavusios į paviršių, suviliodavusios jaunus vyrus, paskui juos paskandindavusios. Panaši mitologinė būtybė žinoma rusams ir ukrainiečiams („rusalka"). Liet. tautosakoje U. minima retai, daugiausia kaip „vandens pana", gyvenanti jūroje. Vandens deivės motyvas yra įėjęs ir į grož. lit-rą (pvz., Maironio „Jūratė ir Kastytis").

UNDRÁITIS Kazys [1883.III.3 Ravuose (Raseinių rj.) — 1965.IV.21 Buenos Airese] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1907 emigravo į Argentiną, dirbo statybose, vėliau staliumi Buenos Airese. Priklausė liet. darbininkų s-gai „Igualdad" („Lygybė"). 1914 vienas iš Lietuvių socialistų sąjungos (LSS) kūrėjų, jos 2-sios kuopos sekretorius. 1918.XII.14 LSS suvažiavime jo pasiūlymu buvo priimta rezoliucija, remianti Tarybų valdžią Rusijoje ir Tarybų Lietuvos kūrimą. Nuo 1918 Internacionalinės socialistų partijos, nuo 1920 Argentinos Komunistų partijos (AKP) narys. LSS II suvažiavime (1920) su kitais pasiūlė leisti pirmąjį pažangų Amerikos liet. laikr. „Proletaras". AKP buvo iškeltas kandidatu į Aveljanedos municipaliteto atstovus. Prisidėjo prie laikraščio „Rytojus" įkūrimo ir leidimo, dalyvavo kitose pažangiosiose lietuvių darbininkų organizacijose.

UNGURÁITIS — ežeras Trakų rj., 8 km į p. r. nuo Semeliškių, 1 km į š. nuo Vilniaus—Prienų plento. Plotas 16 ha, didž. gylis 14 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 730 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 1900 m. Krantai aukšti, statūs, apaugę mišku. Per U. teka Katišius

(Strėvos baseino). Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 6,2 kg/ha.

UNGURIAĨ. Lietuvoje ungurys *(Anguilla anguilla)* daugiausia paplitęs Kuršių mariose, mažiau upėse ir tuose ežeruose, kuriuos upėmis pasiekia U. jaunikliai, migruojantieji iš Baltijos jūros. Gėluosiuose vandenyse gyvena beveik vien U. patelės. Tačiau iš introdukuoto U. mailiaus ežeruose išsivysto ir patinai, ir patelės. Tapę sidabriniais (subrendę), U. pavasarį ir rudenį grįžta į jūras neršti. Patinai iš gėlųjų vandenų migruoja daugiausia 5 metų amžiaus, patelės — 7—10 metų, tačiau ežeruose patelės kartais gyvena po 30 ir daugiau metų. Į Vilniaus kr. ežerus 1928—39 buvo suleista 1 653 000 stiklinių (dar nepigmentuotų) U. iš Anglijos. Į įv. ežerus 1956—70 suleista 16,7 mln. ungurių mailiaus, atvežto iš Anglijos ir Prancūzijos. 1937 versliniu būdu sugauta 461 cnt U. (2,7% visų versliniu būdu vidaus vandenyse sugautų žuvų pagal svorį), iš jų 67,2% Kuršių mariose; 1969 — atitinkamai 1336 cnt (6,5%), 95,0%. Perdirbami Neringos (Nidoje) ir Rusnės (Šilutės rj.) žuvininkystės ūkių cechuose, kartais ir Vilniaus žuvų šaldytuve. Realizuojami daugiausia rūkyti ir marinuoti.

Lit.: K. Gaigalas, Ungurių žvejyba Kuršių mariose.—„Mokslas ir gyvenimas", 1962, Nr. 4; A. Mačionis, Introdukuotųjų į Lietuvos ežerus ungurių lytinė sudėtis.—„Biologija", t. 7, V., 1967; A. Mačionis, Buvusio Vilniaus krašto ežerų įžuvinimas stikliniais unguriukais 1928—1939 metais.— Ten pat, t. 9, V., 1969.

UNGURÌNIS — ežeras Švenčionių rj., 9 km į p. v. nuo Pabradės, 3 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 35 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1750 m, didž. plotis 350 m, kranto linijos ilgis 4750 m. Šiaurinio kranto linija labai vingiuota, pietinio — lygesnė. Krantai statūs, šiaurinis vietomis apaugęs mišku. Iš U. teka upelis į Gilųjį ež. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

UNGURỸS — ežeras Trakų rj., 8 km į p. r. nuo Semeliškių, 1 km į š. nuo Vilniaus—Prienų plento. Plotas 17 ha, didž. gylis 22,5 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 840 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai aukšti, apaugę mišku. Per ežerą teka Katišius (į Unguraičio ež., Strėvos baseino). Ežero pakrantėje yra Pangūrų kaimas.

UNGURIŲ̃ PELKÉ — pelkė Ukmergės rj., 5 km į p. v. nuo Taujėnų, 4 km į v. nuo Ukmergės—Panevėžio plento. Plotas 313 ha (pramoninis 249 ha). Pelkėje prasideda Ūsioginė (įtekanti į Kurėnų ež.). U. p.— ežerinės kilmės žemapelkė, apie 4 km ištįsusi iš š. v. į p. r. lėkštašlaitėje dugninės morenos įlomėje; jos š. r. ir r. dalį sudaro plynraistis, likusią dalį — kupstuota pieva. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,2 m. Vyrauja medieninės-viksvinės ir alksninės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 11,1%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,2 m. Prie pelkės įsikūręs Ungurių kaimas.

„ŪNIJA" — liberalinis JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1884—85 Niujorke. Leido M. Tvarauskas. Iki Nr. 14 redagavo J. Šliūpas, vėliau — pats leidėjas. Išėjo apie 34 nr. Bendradarbiavo J. Adomaitis-Šernas, M. Andriukaitis, M. Davainis-Silvestraitis, A. Fromas-Gužutis, L. Malinauskaitė-Eglė ir kt.

UNÌTAI — pravoslavai, pagal 1576 *bažnytinę uniją* susivieniję su katalikais.

„UNIVERSITAS" — Kauno universiteto Humanitarinių mokslų draugijos literatūros skyriaus knygų leidykla, veikusi 1926—37. Išleido originalinės (L. Giros, F. Kiršos, P. Vaičiūno) ir verstinės (O. Balzako, F. Dostojevskio, M. Gorkio, Z. Krasinskio, M. Meterlinko, Moljero, B. Šo) grož. lit-ros kūrinių. Leido antifaš. krypties žrn. „Literatūra" (1936).

„UNIVERSITAS LINGVARUM LITVANIAE" („Lietuvos kalbų [=tarmių] visetas") — pirmoji Lietuvoje išspausdinta lietuvių kalbos gramatika, išleista 1737 Vilniuje. Parašyta lot. kalba, išleista anonimiškai. Gramatika pagrįsta vid. aukštaičių tarme, tačiau turi ir kt. tarmių (r. aukštaičių puntininkų, v. aukštaičių pietiečių) bruožų. Gramatikoje bandyta nustatyti lit. kalbos normas, pirmąkart apibūdintos liet. kalbos priegaidės. Antrą kartą, antrašte „Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos", 1829 Vilniuje „U. l. L." išleido S. Stanevičius. Jis pridėjo dviskaitos ir kai kurias kitas gramatines formas, pakeitė mažiau žinomus žodžius žinomesniais, tačiau ne visur paisė kirčio ir priegaidės ženklų. J. Rozvadovskis mokslo reikalui parengė ir 1896 Krokuvoje išleido naują gramatikos leidimą.

ŪNŠLICHTAS Josifas [1879 Mlavoje (Lenkija, Varšuvos vaivadija) — 1938 Maskvoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis, Tarybų valstybės veikėjas. 1900 įstojo į Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Socialdemokratiją (LK ir LSD). RSDDP V suvažiavimo (1907) delegatas. 1911 vadovavo LK ir LSD Varšuvos org-jos opozicijai, siūliusiai glaudžiai bendradarbiauti su bolševikais. 1913 LK ir LSD Krašto v-bos narys. Už rev. veiklą 1902, 1903, 1906, 1907, 1909 ir 1913 buvo suimtas. 1914 persikėlė iš Varšuvos į Maskvą. 1916 ištremtas į Irkutsko guberniją. 1917 atvyko į Petrogradą, buvo išrinktas Petrogrado Tarybos, LK ir LSD grupių Rusijoje Centr. vykd. k-to ir laikr. „Trybuna" redakcinės kolegijos nariu. Pagal bolševikų sąrašą išrinktas Steigiamojo susirinkimo nariu. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose, buvo Petrogrado kar. rev. k-to narys. 1918 pr. su kitais suorganizavo Pskovo ruožo gynybą, vadovavo RTFSR Belaisvių ir karo pabėgėlių reikalų centr. kolegijai. 1919 pr. atvyko į Vilnių, dalyvavo Lietuvos Tarybų I suvažiavime, kur išrinktas Tarybų Centr. Vykd. K-to nariu. Lietuvos ir Baltarusijos KP II (jungtinio) suvažiavimo (1919) delegatas, išrinktas tos partijos CK nariu. Buvo Lietuvos ir Baltarusijos karo reikalų liaudies komisaras, vėliau Gynybos tarybos narys. Nuo 1919.XII Vakarų fronto kar. rev. tarybos, 1920 Lenkijos Laikinojo rev. k-to narys. 1921—23 Visos Rusijos Ypatingosios komisijos pirmininko pavaduotojas, 1923—25 Raudonosios Armijos tiekimo viršininkas, TSRS rev. kar. tarybos narys. 1925—30 TSRS karo reikalų liaudies komisaro, 1930—33 TSRS Valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojas. 1933 TSRS Liaudies Komisarų Tarybos vyriausiasis arbitras. 1933—1935 TSRS Civ. aviacijos laivyno Vyriausiosios v-bos viršininkas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

UÑTULIS Bronius [g. 1883.X.4 Rumšaičiuose (Skuodo rj.)] — pedagogas, istorikas, vadovėlių autorius. 1903 baigė Liepojos g-ją. Tais pačiais metais už draudžiamos lietuvių lit-ros platinimą ir pažangią veiklą moksleivių tarpe kalintas Liepojoje. Vėliau dėl persekiojimo emigravo. Krokuvoje, Berne, Berlyne studijavo istoriją ir ekonomiką. 1912 baigė Kijevo universiteto istorijos ir filologijos f-tą. 1912—18 Vilniaus, Telšių, Vitebsko, Voronežo g-jų, 1918—40 Vilniaus Vytauto Didžiojo g-jos mokytojas. 1937—39 Vilniaus un-te dėstė liet. kalbą. 1940—41 Vilniaus I vid. m-los direktorius. 1940—41 ir 1944—50 Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1922 Liet. mokslo d-jos narys, dažnai renkamas į jos v-bą, Liet. mokslo d-jos leidinio „Lietuvių tauta" bendradarbis, švietimo d-jos „Kultūra" vienas steigėjų ir pirmasis jos pirmininkas (1927). Nuolat rėmė komunistus pogrindininkus, padėjo polit. kaliniams. Parašė vid. m-lai visuot. istorijos vadovėlius („Viduramžiai", 1922; „Naujieji laikai", 1926), išleido J. Cezario „Galų karo užrašus" (su įvadu, komentarais ir žodynu, 1927), „Lietuvių kalbos vadovėlį svetimtaučiams" (1940). Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių.

UÑTULIS Matas [1889.IX.21 Rumšaičiuose (Skuodo rj.) — 1952.IX prie Endriejavo (Klaipėdos rj.)] — pedagogas, kraštotyrininkas. 1909 baigęs Liepojos g-ją, Kijevo universitete studijavo teisę. 1912 už priklausymą LSDP iš un-to pašalintas. 1915 eksternu baigė Saratovo un-to teisių skyrių. 1916—17 dėstė liet. kalbą lietuvių pabėgėlių mokykloje Velikije Lukuose (RTFSR), 1918—19 Telšių gimnazijoje. Nuo 1920 Švenčionių g-jos direktorius. 1923 Lenkijos okup. valdžios ištremtas iš Vilniaus krašto. 1923—27 Palangos prog-jos direktorius. 1927 už ateistinę veiklą atleistas iš Ylakių prog-jos direktoriaus pareigų, apsigyveno Vilniuje. Lietuvių mokslo d-joje vadovavo liet. kalbos žodžių ir tautosakos rinkimui, nuo 1933 buvo jos v-bos narys. Užrašė keliasdešimt tūks-

tančių žodžių, kelis tūkstančius įv. žanrų tautosakos vienetų, surinko nemaža materialinės kultūros eksponatų. Jo vadovaujami rinkėjai surinko daugiau kaip 6000 muz. folkloro vienetų. 1945—52 Liet. kalbos in-to moksl. bendradarbis. U. bendradarbiavo period. spaudoje („Lietuvos žiniose", „Aušrinėje", „Vilniaus žodyje", JAV lietuvių laikraščiuose). Parengė enciklopedinio pobūdžio žodyną „Aš viską žinau" (d. 1, 1927), parašė brošiūrą lenkų kalba „Lenkai esame ar sulenkinti lietuviai?" (1930, konfiskuota), knygelę „Kodėl prarastas Vilnius?" (1931). Išvertė E. Voinič rom. „Gylys" (1929). Tęstiniame leidinyje „Lietuvių tauta" (kn. 5, 1935) paskelbė str. „Lietuvos vietovardžių slavinimas". Su Laisvūnu (J. Miniumi) parašė ateistinę brošiūrą „Nuo Perkūno iki bazilikos" (1938).

Lit.: J. Aidulis, Gyvenimas, pašvęstas kraštotyrai.—„Kraštotyra", V., 1966; [J. Šimkaus autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967.

„UNZER CAITUNG" („Mūsų laikraštis") — komunistinis laikraštis, ėjęs 1925—26 Kaune žydų kalba. Leido Lietuvos Prekybos, pramonės įmonių ir visuom. įstaigų tarnautojų profs-gos Kauno skyrius. Išėjo 3 nr. Ofic. redaktoriai J. Volpertas, J. Zetelis. Paskelbė straipsnių ir korespondencijų apie tarptautinį darbininkų judėjimą, Lietuvos profs-gų veiklą, ligonių kasas.

„UNZERE KLANGEN" („Mūsų balsai") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1926.IV.29 Kaune žydų kalba. Ofic. redaktorius ir leidėjas F. Stoklickis. Išspausdino straipsnių apie III seimo rinkimus, Gegužės Pirmosios šventę, korespondencijų iš Lietuvos darbininkų gyvenimo, B. Pranskaus eilėraščio „Darbininkas" vertimą.

„UNZER EMES" („Mūsų tiesa"), **„Undzer emes"**, — nelegalus komunistinis laikraštis, ėjęs 1923—34 žydų kalba. Leido LKP CK. Iš pradžių laikraštį redagavo K. Požela, F. Abramavičius, vėliau — V. Šimensas, E. Bilevičius. Nr. 1 išspausdintas Maskvoje. 1924—29 „U. e." spausdintas Kaune, LKP CK neleg. spaustuvėje. Po to kurį laiką nebuvo leidžiamas. 1930.XII—1933.III ėjo Berlyne (išėjo 22 nr.). Ofic. redaktorius ir leidėjas šiuo metu buvo R. Nedermajeris; faktiškai redkolegijoje dirbo I. Oševičius, J. Šochotas, vėliau A. Lifšicas, I. Meskupas. Įsigalėjus Vokietijoje hitlerininkams, „U. e." leidimas nutrūko. 1934 laikraštis buvo leidžiamas Kaune. Redagavo A. Lifšicas, I. Meskupas. „U. e." rašė apie Lietuvos polit. gyvenimą, tarpt. įvykius, klasių kovą, bedarbių judėjimą Lietuvoje, populiarino socializmo kūrimo Tarybų Sąjungoje pasiekimus. Bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas.

„UNZER FON" („Mūsų vėliava") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1926.IX.5 Kaune žydų kalba. Išleido LKJS CK. Bendradarbiavo M. Šumauskas, J. Žagas ir kt. Paskelbė straipsnių apie Lietuvos darbininkų jaunimo padėtį ir uždavinius, darbininkų jaunimo judėjimo istoriją, antimilitaristinę veiklą.

„UNZER FONE" („Mūsų vėliava") — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1928—29 Kaune žydų kalba. Leido LKJS CK. Išėjo 2 nr. Spausdintas „Spartako" pogr. spaustuvėje. Bendradarbiavo V. Šimensas, A. Lifšicas ir kt. Spausdino LKJS CK nutarimus, korespondencijas apie LKJS org-jų veiklą.

UOGĨNIAI — kaimas Kupiškio rj., Antašavos apyl., 13 km į š. v. nuo Kupiškio, 11 km į p. nuo Vabalninko; kolūkio centras. 256 gyv. (1970). Kaimo š. v. pakraščiu teka Pyvesa (Mūšos intakas). Atskiras kaimo dalis vietos gyventojai vadina Papyvesiais, Medinomis, Telesiūnais. Yra pr. m-la (nuo 1913). Ties U. rasta neolito stovyklos liekanų. 1585 ist. šaltiniuose minimas U. dvaras. 1959 kaime buvo 300 gyv.

ÚOGINIAI AUGALAĨ. Lietuvoje yra keliolika svarbesnių laukinių U. a. rūšių ir keletas kultūrinių.

LAUKINIAI U. A. Iš jų didesnę ūkinę reikšmę turi mėlynė *(Vaccinium myrtillus)*, bruknė *(V. vitis-idaea)*, paprastoji spanguolė *(Oxycoccus quadripetalus)*, smulkiauogė spanguolė *(O. microcarpus)*, paprastoji žemuogė *(Fragaria vesca)*, paprastoji avietė *(Rubus idaeus)*, girtuoklė, arba vaivoras *(Vaccinium uliginosum)*, kiek mažesnę — gervuogė *(Rubus caesius)*, juodasis serbentas *(Ribes nigrum)*, dar mažesnę — katuogė *(Rubus saxatilis)*, tekšė *(R. chamaemorus)*, kalninė žemuogė *(Fragaria viridis)*, raudonasis serbentas *(Ribes rubrum)*, juodoji varnauogė *(Empetrum nigrum)*. Kelių baltašaknės *(Polygonatum)* rūšių, varpotosios juodžolės *(Acataea spicata)*, karklavijo *(Solanum dulcamara)*, dvilapės medutės *(Majanthemum bifolium)*, paprastosios pakalnutės *(Convallaria majalis)*, paprastojo šaltekšnio *(Frangula alnus)*, dygiosios šunobelės *(Rhamnus cathartica)*, paprastojo žalčialunkio *(Daphne mesereum)* uogos yra nuodingos. U. a. labiausiai paplitę miškuose, skynimuose, pelkėse, mažiau krūmynuose, pamiškėse, paupiuose, paežerėse. Daugiausia uogynų yra p. r. ir p. v. Lietuvoje. Ypač jų gausu Ignalinos, Švenčionių, Trakų, Varėnos, Kapsuko, Jurbarko rajonuose. Grynųjų uogynų (vien tik uogienojais apaugusių plotų), Botanikos in-to duomenimis, 1962 buvo 61 600 ha; mėlynynai sudarė 51,2% to ploto, bruknynai 17,3%, spanguolynai 15,7%, žemuogynai 5,8%, avietynai

Svarbesnieji Lietuvos laukiniai **uoginiai** augalai: *1* — mėlynė; *2* — brukné; *3* — paprastoji spanguolė; *4* — paprastoji žemuogė; *5* — paprastoji avietė; *6* — girtuoklė

5,6%, girtuoklynai 4,4%. Uogynų plotai po truputį mažėja, daugiausia dėl žmogaus ūkinės veiklos. Pavyzdžiui, dėl intensyvaus melioravimo ir durpynų eksploatavimo nyksta spanguolės (nuo 1963 Botanikos in-tas jas bando sukultūrinti), girtuoklės; sumažėjus miškuose plyniesiems kirtimams, mažėja žemuogynų, avietynų, o tankėjant medynams — ir bruknynų. Lietuvoje dera 75—80% avietynų ir žemuogynų, 50—60% mėlynynų, bruknynų, girtuoklynų, 35—40% spanguolynų. Grynuose uogynuose mėlynių vid. derlingumas 10—12 cnt/ha, bruknių 12—14 cnt/ha, spanguolių 8—9 cnt/ha, žemuogių 8 cnt/ha, aviečių 16—18 cnt/ha, girtuoklių 14—15 cnt/ha. Nuo 1963 leidžiama miško uogas rinkti tik prinokusias ir taip, kad nenukentėtų uogienojai. Valstybei daugiausia pristatoma spanguolių ir mėlynių, mažiau — bruknių, aviečių, girtuoklių ir kt. uogų. 1969 valst. paruošoms pristatyta 1112 t laukinių augalų vaisių ir uogų, iš jų 239 t spanguolių. Uogos vartojamos Lietuvos maisto pramonėje daugiausia konservams, namų ūkyje. Kai kurie U. a. yra vaistiniai (ž. *Vaistiniai augalai*).

KULTŪRINIAI U. A. Iš jų Lietuvoje svarbiausi *serbentai, braškės, agrastai, avietės,* raukšlėtalapis *erškėtis.* Daugiausia jų auginama vaismedžių medelynų ūkiuose, nedaug taryb. ir kt. valst. ūkiuose, kolektyviniuose soduose, kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų sodybiniuose sklypuose. Mėgėjų sodybose pasitaiko ir *vynuogių.* Visų kategorijų ūkiuose priskaitoma apie 100 U. a. veislių, iš jų visuom. sektoriuje apie 15. 1952 visų kategorijų ūkiuose buvo apie 400 ha uogynų, 1960 — apie 900 ha, 1968 — 1700 ha (iš jų visuom. sektoriaus ūkiuose 800 ha), iš šio ploto derančių 1300 ha (visuom. sektoriaus ūkiuose 500 ha). Uogų paprastai gaunama 30—50 cnt/ha, kartais iki 100 cnt/ha ir daugiau. Valstybei 1969 pristatyta 2331 t uogų, daugiausia serbentų (ypač juodųjų), braškių, mažiau — agrastų ir kt. Daugiausia uogų perdirbama konservų f-kuose, Anykščių ir Alytaus vyno g-lose. Sodinimui krūmelius daugiausia platina vaismedžių medelynai. U. a. selekcionuojami, jų veislės, agrotechnika, uogų perdirbimas daugiausia tiriama Vytėnų bandymų stotyje (Kauno rj.); U. a. introdukavimas tiriamas Kauno botanikos sode, Botanikos in-te.

Lietuvos soduose ir daržuose U. a. buvo auginami jau XV amžiuje. Ž. Žiliberas nurodo, kad jau XVIII amžiuje Lietuvos valstiečių soduose buvo paplitę avietės, gervuogės, serbentai. S. Jundzilas 1811 mini daržuose augintas dvi agrastų rūšis *(Ribes grossularia* ir *R. uvae-crispa);* J. Jundzilas 1830 — vieną žemuogės rūšį *(Fragaria elatior),* be to, soduose — įv. veislių agrastus. J. Strumila 1862 mini Lietuvoje auginamas agrastų, aviečių, braškių veisles; S. Polevskis 1861 — vynuogių veisles. XIX a. pab. daugelyje senų sodų buvo auginama stambiauogių agrastų. XX a. pr., paplitus valkčiagrybiui, agrastynų gerokai sumažėjo. Braškių plotai ypač išsiplėtė XX a. pradžioje. XX a. trečiajame ir ketvirtajame d-metyje U. a. plotai padidėjo. Daugiausia buvo auginama serbentų, kiek plačiau pradėta auginti avietes. Iki 1940 retesnių veislių uogakrūmių šiek tiek būdavo įvežama iš kai kurių V. Europos šalių.

Lit.: **P. Petryla,** Uoginės kultūros, V., 1954; **V. Venskutonis, I. Štaras,** Sodininkystė, V., 1959; **G. Isokas,** Valgomosios mūsų miškų uogos.—„Mūsų girios“, 1961, Nr. 5; **T. Ivanauskas,** Ir šiais augalais reikėtų susirūpinti.—„Mūsų sodai“, 1962, Nr. 5; **V. Butkus,** Svarbiausių natūraliai augančių uogų ir vaisių resursai ir jų išsidėstymas Lietuvos TSR teritorijoje.— Kultūrinių augalų derlumo pakėlimo fiziologiniai pagrindai, V., 1964; **В. Буткус** [и др.], Биохимическая характеристика важнейших ягод и плодов Литовской ССР.—„LTSR MA darbai“, 1965, C 1; **В. Буткус,** Введение в культуру дикорастущих ягодных растений.—„Растительные ресурсы“, т. 5, вып. 3, Л., 1969.

ÚOGINTAS Bronius [g. 1913.I.2 Grūžiuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas. 1932—40 studijavo Kauno meno m-loje (grafiką — A. Galdiko, tapybą — A. Varno ir P. Kalpoko vadovaujamose studijose). 1940—41 studijas gilino Vilniaus dailės m-los, 1941—43 Vilniaus Dailės akademijos J. Vienožinskio vadovaujamoje tapybos studijoje. Ją baigęs, nuo 1944 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose.

1963 Vilniuje surengė individualinę parodą. Nutapė peizažų, portretų, iliustravo knygų, sukūrė plakatų, ekslibrių, šaržų, taikomosios grafikos bei kaligrafijos darbų (f-kų emblemų, diplomų, garbės raštų, adresų). Kūriniams būdinga aktuali tematika, turtinga meninė išraiška.

Kūriniai: peizažai — „Tėviškė“, „Mickevičiaus gatvės kampas“, „Parko kampelis Joniškėlyje“ (visi 1943), „Tvenkinys Latvių gatvėje“, „Griuvėsiai Muziejaus gatvėje“ (abu 1944), „Pilies kalnas“ (1945), „Prie Beržoro ežero“ (1961), „Universiteto kiemas“ (1962), „Vilnius, Totorių gatvė“ (1964), „Džiuginėnai“ (1965); portretai — aktorės S. (1945), rašytojo J. Baltušio (1946), Socialistinio Darbo Didvyrio J. Jodinsko (1949), traktorininko Lugauniko (1951), krosnininko (1962), B. Lukošiaus (1966), kolūkio statybininko (1967), „Poilsis“ (1969); iliustruotos knygos — R. Lankausko „Nepaprastas atsitikimas“ (1954), P. Cvirkos „Kaip genys eglę kirto“ (1957), ir kt.

Lit.: Bronius Uogintas (Dailės darbų paroda; 1963; Katalogas), V., 1963 [P. Gudyno įvad. str.]; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965.

ÚOGINTAS Vytautas [g. 1918.X.18 Keturvalakiuose (Vilkaviškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1968). 1940 baigė Tauragės mokytojų seminariją. 1940—41 bibliotekos, kultūros namų vedėjas Šiauliuose, mokytojas Kuršėnuose. 1942.I—V Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos karys, vėliau mokėsi specialioje karinėje mokykloje. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1943.IV LKP CK operatyvinės grupės, vėliau LKP Pietų sr. pogr. k-to radistas. 1944—47 LKP CK darbuotojas. 1947—51 LLKJS CK sekretorius. 1948 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie VKP(b) CK. 1951—52 Lietuvos TSR švietimo ministro pavaduotojas. 1952—55 Maskvoje mokėsi Visuom. mokslų akademijoje. 1955—60 LKP CK skyriaus vedėjas. Nuo 1960 Vilniaus Ped. in-to rektorius. Nuo 1961 docentas. 1956—61 LKP CK narys. Nuo 1966 kandidatas į LKP CK narius. Paskelbė moksl. straipsnių TSKP istorijos klausimais.

UOGÝS — upė Telšių ir Akmenės rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 30 km, baseino plotas 85 km^2. Prasideda Leilėnų apylinkėse, 4 km į r. nuo Tryškių. Teka į š. Įteka į Ventą 233 km nuo jos žiočių, ties Uogiškiais, 7 km į p. r. nuo Viekšnių. Intakas — Geištys (kair.). Vid. nuolydis 165 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,60 m^3/s.

UOGŪ́ČIAI — kaimas Plungės rj., Alsėdžių apyl., 10 km į p. v. nuo Varduvos, Platelių ežero š. pakrantėje. 1959 buvo 77 gyv., 1970 — 52. Kaime yra IV—XI a. kapinynas.

Kapinyną 1936 tyrinėjo Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojai. Aptikta 5 griautiniai nesuardyti kapai. Mirusieji laidoti karstuose 40—60 cm gylio duobėse, galvomis į p. v., v., p. r. ir p. Rasta žalvarinių papuošalų, geležinių įmovinių ietigalių, kirvių, dalgių. Radiniai laikomi Kauno istorijos, Šiaulių „Aušros“ ir Telšių kraštotyros muziejuose. Į r. nuo kapinyno aptikta I t-mečio pr. gyvenvietės pėdsakų. Rasta maždaug 20 ugniaviečių, Djakovo tipo svorelių.

UOLÀ — upė Utenos rj., Rašės deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 42 km^2. Prasideda Kyburių apylinkėse, 9 km į š. r. nuo Utenos. Iki Rašio ež. teka į š. v., o pratekėjusi jį — į p. Įteka į Rašę 5 km nuo jos žiočių, 3 km į š. r. nuo Utenos.

UOSÀ — kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 4 km į š. nuo Balbieriškio, Nemuno kair. krante. 78 gyv. (1970). Per kaimą į Nemuną teka Uosos upelis. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918), biblioteka. 1959 buvo 67 gyv.

ÚOSINTAS — ežeras Rokiškio rj., 11 km į š. nuo Užpalių. Plotas 28 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1140 m, didž. plotis 430 m, kranto linijos ilgis 2800 m. Krantai žemi. Per U. teka Uosija (Šetekšnos kair. intakas). Prie ežero įsikūrę Vaineikių, Nečionių kaimai. Ežeras verslovinis.

ÚOSIS Stasys [g. 1927.VII.31 Žarėnuose (Telšių rj.)] — ekonomistas finansininkas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1958—1964 Valstybinės plano komisijos prekių apyvartos skyriaus viršininkas, 1964—1966 viršininko pavaduotojas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1966 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių prekių apyvartos ir pinigų cirkuliacijos klausimais.

ÚOSIS. Lietuvoje auga 1 savaiminė U. rūšis — paprastasis U. *(Fraxinus excelsior)* — ir keletas introdukuotų. **Papras-**

tasis U. užauga paprastai 15—34 m aukščio. Žydi gegužės pr., vaisiai prinoksta rugsėjo—spalio mėn. Svarbiausioji grybinė U. liga — liemens ir šakų vėžys. Medieną pažeidžia margųjų karnagraužių (vabalų) lervos. Nemažai jaunų U. sužaloja stirnos. Auga huminguose, karbonatiniuose, gliejiškuose priemolių dirvožemiuose, dažniausiai kartu su ąžuolais, eglėmis, liepomis, juodalksniais. Uosynai daugiausia paplitę vid. Lietuvoje. Vyrauja kiškiakopūstinio, garšvinio, žiognaginio, viksvinio-lendrūninio ir vingiorykštinio tipo uosynai. Uosynai užima (1966 pr.) 16 700 ha, arba 1,1% visų miškų. Valst. miškuose vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 102 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. 70—110 metų amžiaus savaiminės kilmės uosynų didž. tūris — 450—650 ktm/ha; 25 metų amžiaus įveistų uosynų — apie 200 ktm/ha, 36 metų — apie 350 ktm/ha. Dėl netinkamo miško eksploatavimo (ypač dėl plynų kirtimų 1933—44) uosynų gerokai sumažėjo. Taryb. metais jų plotas didinamas. 1948—69 miškuose uosiukais apželdinta 3000 ha. Mediena daugiausia vartojama baldams, parketui, fanerai, ratlankiams, slidėms. Dažnai dekoratyviniais tikslais uosiai auginami pakelėse, sodybose ir kt. vietose. Iš **introdukuotų U. rūšių** parkuose, sodybose, pakelėse dažnesni — žaliasis U. *(F. lanceolata)*, Pensilvanijos U. *(F. pensylvanica)*; retoki — Amerikos U. *(F. americana)*, Kinijos U. *(F. chinensis)*, maninis U. *(F. ornus)*. Dekoratyviniais tikslais auginami ir kai kurių formų introdukuoti paprastieji U.

Lit.: **K. Narbutas, L. Žuklys**, Uosių vėžys miškuose. — „Mūsų girios", 1961, Nr. 9; Lietuvos TSR miškai, V., 1962; Dendrologija, V., 1964.

UOSŸS — ežeras Molėtų rj., 3 km į š. r. nuo Balninkų, prie kelio į Aluntą. Plotas 14 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1030 m, didž. plotis 160 m, kranto linijos ilgis 2300 m. Krantai aukšti, statūs. Ežeras pratekamas. Jo p. v. pakrantėje įsikūręs Krūmiškių kaimas.

ŪOSTAI. Seniausias Lietuvos uostas buvo įrengtas Klaipėdoje, prie Kuršių marių. 1252 Klaipėdoje įsitvirtinus Livonijos ordinui, lietuviams buvo atkirstas vandens kelias į Baltijos jūrą. Tik po 1422 Melno taikos Lietuva atgavo siaurą priėjimą prie Baltijos jūros ties Palanga. 1589 Zigmantas Vaza suteikė teisę anglų prekybos kompanijai statyti ir plėsti uostus Šventojoje ir Palangoje. Šie U. buvo įkurti, ir per juos XVI—XVIII a. vyko prekyba su Karaliaučiumi, Gdansku, Ryga ir kitais Baltijos j. uostais. Abu U. neturėjo gerų įlankų ar laivybinių upių žiočių, gerų sausumos kelių, jungiančių juos su kitais Lietuvos rajonais, tačiau krašto ekonominiam gyvenimui buvo reikšmingi. Į Lietuvą per juos buvo gabenama manufaktūra, galanterija ir vad. kolonijinės prekės. Iš Lietuvos buvo siunčiama miško medžiaga, sėmenys, vaškas, neišdirbta oda, galvijai. Šie U. konkuravo su Rygos uostu, per kurį daugiausia buvo gabenami grūdai, linai iš š. Lietuvos. Prasidėjus Lietuvos karams su Švedija, Rygos pirklių prašymu 1701 švedai sunaikino Šventosios ir Palangos uostus. XVI a. pab., naudodamasis privilegijomis, išaugo Karaliaučiaus U., kuris nutraukė didelę dalį Lietuvos U. krovinių. Klaipėdos uostas neaugo. Apie XVIII a. pab. pradėta gabenti daugiau miško medžiagos Nemunu ir Klaipėdos uosto krovinių apyvarta padidėjo. Pačioje XVIII a. pabaigoje Tilžės, Įsruties, Gumbinės ir kt. apskritys pradėjo daugiau prekiauti per Karaliaučiaus uostą, dalis Žemaitijos — per išaugusį Liepojos uostą. Dėl to Klaipėdos jūrų uosto reikšmė vėl sumažėjo. Be to, jį varžė tarifinės ir tranzitinės sutartys bei muitų taisyklės. XIX a. viduryje, ypač Krimo karo metu, Klaipėdos uostas buvo kiek pagerintas.

1921 prijungus prie Lietuvos Šventąją, pradėta tvarkyti Šventosios uostą. Prijungus prie Lietuvos Klaipėdos kr. (1923), buvo atkurtas tiesioginis susisiekimas su užsienio šalimis per Klaipėdos uostą. Šventosios uostas tapo žvejybos uostu, ir jo įrengimo darbų tempai sulėtėjo. Klaipėdos uostas iš pradžių netiko didesniems laivams, nes buvo labai apleistas. Atlikus tvarkymo darbus, į jį galėjo atplaukti laivai iki 7 m grimzlės. Padidėjo uosto pajėgumas; kartais jame būdavo vienu metu po 30 ir daugiau jūros laivų. Didėjant krovinių apyvartai, buvo pastatyta naujų krantinių, įrengta daugiau keliamųjų kranų, patobulinti kiti įrengimai. Nutiestas Šiaulių—Kretingos glžk. (1932) ir Žemaičių plentas (1938) pagerino Klaipėdos uosto ryšius su kitais Lietuvos rajonais. Krovinių įvežimas ir išvežimas per Klaipėdos uostą 1937, palyginti su 1913, padvigubėjo, nors per Klaipėdos uostą iš Nemuno aukštupio beveik nebuvo vežama miško medžiaga, kuri prieš I pasaul. karą sudarė žymią šio U. krovinių apyvartos dalį. 1937 įvežami kroviniai sudarė 72% visų Klaipėdos uosto krovinių, išvežami — 28%. 1939 Vokietijai užgrobus Klaipėdos kr., Klaipėdos uostas tapo fašistų jūrų tvirtove ir karo laivų baze. Tada buvo suintensyvinti Šventosios uosto įrengimo darbai, siekiant pritaikyti jį jūrų prekybai. Šį U. sujungė su kraštu naujai nutiesta Darbėnų—Šventosios glžk. šaka. Tačiau uosto statyba nebuvo užbaigta, ir jis laivų priiminėti nepradėjo.

1944 traukdamiesi vok. faš. okupantai išsprogdino Klaipėdos uosto krantines, sandėlius. Uostą atstatyti padėjo Leningrado, Archangelsko, Murmansko U. specialistai. 1945.X.21 į Klaipėdos uostą atplaukė pirmasis po D. Tėvynės karo laivas „Strelka", atvežęs anglių. Normaliai funkcionuoti uostas pradėjo 1946. Vėliau jis buvo plečiamas. Vien tik 1959—65 pastatyta 522 m gilių krantinių, 16 000 m^2 dengtų sandėlių; kapitalinių įdėjimų suma sudarė 7,5 mln. rb. Traukiniais pristatomiems naftos produktams pakrauti į laivus įrengta eksportinė naftos perpylimo bazė. Klaipėdos jūrų prekybos uosto krovinių dinamiką rodo lentelė. 1969 krovinių eksportas ir importas per Klaipėdos jūrų prekybos uostą sudarė 7 053 000 t, arba 5,3 karto daugiau, negu 1937. Pasikeitė ir gabenamų krovinių struktūra. 1969 išvežimas sudarė 89,7%, o įvežimas — 10,3% visų per uostą pervežtų krovinių.

Krovinių išvežimas ir įvežimas per Klaipėdos jūrų prekybos uostą 1937—69 (tūkst. t)

	1937	1950	1955	1960	1965	1969
Išvežimas	375	31	893	2903	5449	6330
Įvežimas	965	308	398	413	515	723

Pervežamų per Klaipėdos jūrų prekybos uostą krovinių kiekio augimą nulemia patogi jo geogr. padėtis. Jis aptarnauja Lietuvos, Baltarusijos, iš dalies Ukrainos ir Rusijos ekonomiškai išvystytas teritorijas. Uostas ypač reikšmingas todėl, kad neužšąla ir yra arčiau šalių, su kuriomis TSRS prekiauja, negu kiti tarybiniai Baltijos j. uostai. Klaipėdos jūrų prekybos uostui 1968 teko apie 27% bendros per tarybinius Baltijos j.

Uostai. Klaipėdos prekybos uostas

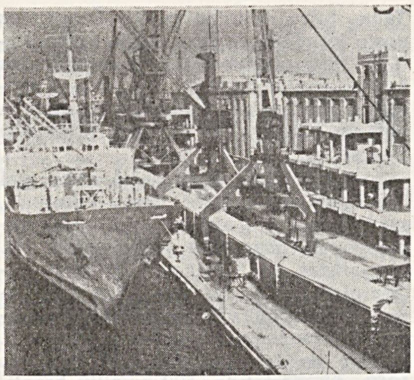

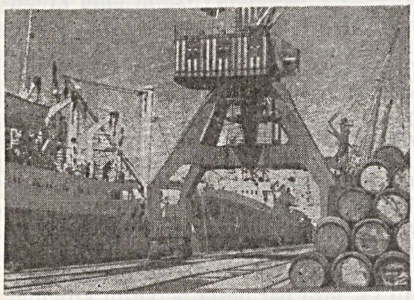

Uostai. Klaipėdos žvejybos uostas

prekybos U. gabentų krovinių apimties (naftos krovinių — 34%, sausų krovinių — 21%). Didžiausią išvežamų krovinių dalį 1969 sudarė naftos produktai (65,0%) ir akmens anglys (23,9%). Be to, išvežama metalų ir metalo dirbinių, mineralinių stat. medžiagų, chem. pramonės gaminių, maisto produktų, medvilnės. Per Klaipėdos jūrų prekybos uostą daugiausia importuojama chem. pramonės gaminių, cukraus, grūdų. Krovimo darbai Klaipėdos jūrų prekybos uoste atliekami portaliniais kranais, autokrautuvais, elektrokrautuvais, autokranais. Dauguma sausų krovinių į laivus pakraunama tiesiai iš vagonų, iškraunama tiesiai į vagonus.

1949 Klaipėdoje pradėtas statyti žvejybos uostas. Iki 1964 į jo statybą investuota 11,6 mln. rb. Per tą laiką įrengta 500 m giliųjų ir 660 m negiliųjų krantinių. Didelės talpos laivams aptarnauti Klaipėdos žvejybos uoste pastatyta per 1000 m giliųjų krantinių. Klaipėdos žvejybos uostas aptarnauja didžiuosius ir vidutinius žvejybos tralerius šaldytuvus. Be Klaipėdos, jūrų žvejybai naudojamas ir Šventosios U., kuriame aptarnaujami smulkieji žvejybos laivai.

Kapitalinis Nemuno uostas Kaune buvo įrengtas apie 1860. Tam reikalui Nemuno deš. krante, tarp dabartinių geležinkelio ir Aleksoto tiltų, įrengtas užtakis laivams stovėti, padaryta prieplaukos sienutė, atvesta geležinkelio šaka. 1938 per Kauno uostą pervežta 334 600 keleivių ir 94 200 t krovinių. 1959 priešais senąjį Kauno U., Nemuno kair. krante, pradėtas statyti naujas krovinių uostas. Jo statybos darbai baigti 1967. Naujajame Kauno U. įrengta apie 200 m ilgio gelžbetoninė krantinės sienutė, uostas sujungtas geležinkeliu su Kauno geležinkelio mazgu. Krovimo darbai mechanizuoti, atliekami portaliniais ir bokštiniais kranais. 1969 Kauno upių uosto krovimo darbų apimtis buvo 1,1 mln. t. Didžiausią šio U. krovinių dalį sudaro iš Nemuno žemupio atgabenamas žvyras ir skalda. Be Kauno upių uosto, dar yra nuolatinės krovinių prieplaukos Nemune ties Jurbarku, Danės upėje Klaipėdoje.

ŪOSUPIO PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 7 km į p. r. nuo Varėnos. Plotas 129 ha. Ežerinės kilmės raistinė žemapelkė, apie 2,5 km ištįsusi iš š. r. į p. v. abipus Uosupio (Ūlos deš. intako). Pelkės didesnioji dalis įeina į Juočių mišką (Druskininkų-Varėnos miškų masyvas). Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,6 m. Durpės medieninės ir medieninės-nendrinės. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 15,9%. Dugne smėlis.

ŪOSUPIS — upė Varėnos rj., Ūlos deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 78 km². Prasideda Vydenių apylinkėse, 12 km į p. r. nuo Varėnos. Teka į p. v. Įteka į Ūlą 28 km nuo jos žiočių, ties Pauosupe, 14 km į p. nuo Varėnos. Vid. nuolydis 300 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,52 m³/s.

UOŠNÀ — upė Plungės rj., Babrungo kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 45 km². Prasideda Rukundžių apylinkėse, 13 km į š. r. nuo Plungės. Labai vingiuodama, teka į p. Įteka į Babrungą 39 km nuo jo žiočių, 5 km į š. r. nuo Plungės, ties Nugariais. Intakas — Uošna (deš.).

ŪPARTAS — ežeras Zarasų rj., 5 km į š. nuo Salako. Plotas 47 ha, didž. gylis 3,8 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2290 m, didž. plotis 450 m, kranto linijos ilgis 5250 m. Krantai aukšti. Dugną dengia karbonatingas dumblas ir gėlavandenės klintys. Iš š. prie ežero prieina Gražutės miškas. Per Ū. teka Šventoji, be to, įteka Vaisinė. Prie ežero įsikūrę Kiškeliai, Tiltiškės. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 14,4 kg/ha.

ÙPĖ — upė Raseinių ir Jurbarko rj., Šešuvies kair. intakas. Ilgis 42 km, baseino plotas 133 km². Prasideda prie Didvejo, 6 km į š. r. nuo Viduklės. Aukštupyje teka į p., toliau — į v. Įteka į Šešuvį 61 km nuo jo žiočių, priešais Varlaukį. Intakai: Kerūlė, Alėja (abu kair.). Vid. nuolydis 214 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,00 m³/s.

UPĖTAKIAI. Lietuvoje yra 3 upėtakių rūšys: šlakis *(Salmo trutta)* bei jo gėlavandenė forma margasis U. *(S. t. morpha fario)*, vaivorykštinis U. *(S. irideus)* ir amerikinė palija *(Salvelinus fontinalis)*. **Šlakiai** iš Baltijos j. migruoja neršti į Nemuno intakus. Neršia spalio—lapkričio mėnesiais. 2—4 metų amžiaus jaunikliai iš upių migruoja į jūrą. Iš jos po 1—6 metų vėl plaukia į upes neršti. Sumažėjus atsargoms, jų verslinė žvejyba uždrausta. **Margieji U.** dažni Merkio, Žeimenos, Verknės, Šventosios, Minijos ir kai kurių kt. upių šaltiniuotuose intakuose. Neršia spalio—sausio mėnesiais. **Vaivorykštiniai U.** (kilę iš Š. Amerikos) auginami Aukštadvario (Trakų rj.), Trakų Vokės (Vilniaus rj.), Žeimenos (Švenčionių rj.) žuvivaisos įmonių tvenkiniuose. Neršia balandžio—gegužės mėnesiais. Aklimatizavimui 1969 įveisti Cirvijoje (Merkio intakas), Strūzdoje (Verknės intakas) ir Verknės aukštupyje. **Amerikinės palijos** auginamos Trakų Vokės ir Aukštadvario tvenkiniuose.

Upėtakius imta veisti ir auginti jau XIX a. septintajame—aštuntajame dešimtmetyje Verkių (Vilniaus miesto dalis) U. peryklos tvenkiniuose ir Gerkonių (prie Dūkšto) žuvivaisos įmonėje. XX a. pr. jie buvo auginami Aukštadvario (Trakų rj.) žuvininkystės ūkyje. 1919—40 šiek tiek U. buvo gaudoma ir versliniu būdu (1937 šlakių ir margųjų U. sugauta 34 cnt). Taryb. metais U. yra svarbus mėgėjiškos žūklės objektas. Iš žuvivaisos įmonių tvenkinių 1969 parduota 11 cnt prekinių U.

Lit.: **V. Sukackas,** Upėtakiai, V., 1967; **В. Сукацкас,** Обзор исследований ручьевой форели и работ по форелеразведению в Литве.— Материалы конференции по истории естественных наук в Прибалтике, Вильнюс, 1968; **V. Sukackas,** Lietuvos šaltiniuotųjų upelių margojo upėtakio tyrimų rezultatai. — „LTSR MA darbai", 1968, C 2.

UPĖTYRA, potamologija, — hidrologijos šaka, tirianti upes. Iki XX a. pradžios Lietuvos upės (daugiausia Nemunas, mažiau Neris) buvo tyrinėjamos tik kaip vandens keliai — matuojamas gylis, tiriamas vagos pobūdis, seklumos. Sistemingai matuoti vandens horizontą, stebėti nuotėkį pradėta Nemuno žemupyje (Smalininkuose) 1811, o kitose Nemuno dalyse ir Neryje — 1877. 1899 išėjo H. Kelerio monografija „Nemunas, Prieglius ir Visla, jų baseinai ir svarbiausi intakai" (vokiečių k.). Joje buvo paskelbti Nemuno ir jo baseino hidrografinių, hidrometrinių ir kt. tyrimų duomenys. 1893 inž. V. Cholševnikovas pradėjo daryti Nemuno topografinę nuotrauką; 1902 jis išleido monografiją apie Nemuną (rusų k.). XX a. pr. imta galvoti apie Rusijos imperijos didesniųjų upių panaudojimą energetikai, todėl Nemune buvo atlikti pirmieji šio pobūdžio tyrimai. 1909 prof. J. Merčingas pasiūlė statyti hidroelektrinę Birštono kilpoje. 1919 atnaujinti sistemingi Nemuno vandens horizonto stebėjimai. U. mokslinį darbą dirbo Kauno un-to hidrologijos ir hidraulikos katedra ir 1923 įsteigta Hidrometrinė partija, vadovaujama S. Kolupailos (1930 ji pavadinta Hidrometriniu biuru). 1921 pradėta matuoti debitus, daugiausia Nemuno ir Neries. Kasmet buvo išmatuojama 100—150 debitų. Buvo plečiamas vandens matavimo postų tinklas: 1923 jų veikė 30, 1933 — 92, 1941 — 119. Didėjant sausinimo darbų apimčiai, 1929 pradėti mažųjų upių tyrimai, prie jų steigiant vandens matavimo postus. 1924 išleistas Lietuvos upių baseinų plotų sąrašas. 1928 S. Kolupaila pasiūlė originalų žiemos nuotėkio skaičiavimo metodą. 1932 jis paskelbė apibendrintus 121 metų stebėjimo duomenis apie Nemuno nuotėkį ties Smali-

ninkais. 1934 buvo paskelbtos empirinės maks. debitų skaičiavimo formulės (naudotos Lietuvoje iki 1943), kurių parametrai nustatyti, remiantis vietine hidrometrine medžiaga. 1936 išleista S. Kolupailos hidrografinė studija „Nevėžis". Nuo 1937 periodiniuose leidiniuose pradėta skelbti upių nuotėkio skaičiavimo medžiaga, pagal kurią 1939 sudarytas didesniųjų Lietuvos upių vandens jėgos kadastras. Hidrometrinis biuras tvarkė ir skelbė surinktą hidrologinių tyrimų medžiagą. Buvo išleisti 2 metraščiai, Kauno ir Smalininkų vandens matavimo postų stebėjimų duomenys. 1940 S. Kolupaila išleido vadovėlį „Hidrometrija", padėjusį gerinti hidrometrinių tyrimų metodiką. 1941 išėjo S. Kolupailos monografija „Nemunas ir jo baseinas".

Po D. Tėvynės karo visoms hidrologinėms stotims ir postams ėmė vadovauti *Hidrometeorologinė tarnyba.* Vandens matavimo postų tinklas prie upių buvo rekonstruotas (1969 veikė 94 postai). Padidinta vandens matavimo postų programa: stebimas vandens horizontas, ledo reiškiniai ir ledo dangos storis, vandens augalija, matuojama vandens t-ra, nustatoma jo chem. sudėtis. Labai padaugėjo kasmet išmatuojamų debitų (1945 išmatuoti 84 debitai, 1957 — apie 2000). Iki 1965 upių nuotėkis apskaičiuotas 118 vandens matavimo postų (1940 — tik 6 vandens matavimo postuose). J. Kriščiūno vadovaujama Vyriausioji melioracijos v-ba surinko ir sutvarkė mažų upelių hidrometrinę medžiagą. Ja remdamasis, E. Chabazovas 1954 išleido veikalą, kuriame apibūdina šių upelių hidrologinį režimą. Autorių kolektyvas — M. Lasinskas, J. Macevičius, J. Jablonskis ir J. Burneikis — sudarė „Lietuvos TSR upių kadastrą" (3 d., 1959—62; Resp. premija, 1965), kuriame duoti Lietuvos upių ilgiai ir baseinų plotai, duomenys apie hidroenergijos išteklius ir Nemuno nuotėkį. J. Macevičius, V. Marčėnas, A. Poška ir J. Žilevičius pasiūlė naujas formules, pagal kurias nustatomi skaičiuojamieji debitai, projektuojant sausinimo kanalus. Upių hidrologijos klausimus nagrinėja A. Basalykas, E. Červinskas (Vilniaus un-te). Hidrometeorologinė tarnyba parengė sąjunginio serijinio leidinio „TSRS paviršinių vandenų resursai" 2 tomus apie Lietuvos upes. Pirmajame tome surinkti visi duomenys apie Lietuvos TSR hidrologinį ištirtumą, o antrajame — pagrindinės hidrologinės upių charakteristikos.

Lit.: J. Macevičius, Lietuvos TSR upių tyrimai ir artimiausieji uždaviniai.—„Geografinis metraštis", t. 2, V., 1959.

UPỸNA — **1.** Upė Raseinių ir Jurbarko rj., Šešuvies deš. intakas. Ilgis 27 km, baseino plotas 50 km². Prasideda prie Kryžkalnio. Teka į p. Įteka į Šešuvį 55 km nuo jos žiočių, 10 km į p. r. nuo Skaudvilės. Intakas Palėja (kair.). Vid. nuolydis 360 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,43 m³/s.

2. Upė Šiaulių rj., Žižmos deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 57 km². Prasideda Leičių apylinkėse, 12 km į p. v. nuo Kuršėnų. Teka per Paežerių ež. į š. Įteka į Žižmą 6 km nuo jos žiočių, ties Tulkinčiais, 8 km į š. v. nuo Kuršėnų. Vid. nuolydis 134 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,36 m³/s. Upę kerta Šiaulių—Kretingos glžk.

3. Miestelis Šilalės rj., 17 km į r. nuo Šilalės, 10 km į š. v. nuo Skaudvilės; apylinkės ir kolūkio centras. 313 gyv. (1970). Miestelio v. pakraščiu teka Upynalė (Šunijos intakas). 0,5 km į p. v. nuo miestelio yra U. kaimas (1970 buvo 98 gyv.). Miestelio plano struktūra linijinė. Yra išplėstos gatvės formos aikštė. Dauguma namų išsidėstę palei kelius, kurie jungia U. su Kaltinėnais, Skaudvile, Šilale. Yra malūnas su lentpiūve, ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (iki 1949 pradinė, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1947). U. bažnyčia ir varpinė (past. 1835) — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Į p. nuo miestelio yra apardytas X—XI a. kapinynas.

Ist. in-tas 1966 ištyrė apie 500 m² kapinyno plotą ir rado 1 degintinį ir 105 griautinius kapus. Mirusieji laidoti su žalvariniais papuošalais, vyrai — su ietimis, kartais ir su kalavijais. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Ist. šaltiniuose U. kaimas minimas XVI a., o miestelis — XVII a. pirmojoje pusėje. 1633 Vladislovas IV leido rengti turgus ir prekymečius; 1722 Augustas III ir 1775 Stanislovas Augustas šias teises patvirtino. 1706 pastatyta bažnyčia. 1847 miestelyje buvo 300 gyv., 1885 — 469. 1863 U. miestelėnai ir apylinkių valstiečiai dalyvavo sukilime; sukilimo dalyvis grafas Slavočinskis nuteistas mirti. Po I pasaul. karo miestelis sunyko. 1923 buvo 284 gyventojai. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 100 U. gyventojų. 1946—1947 burž. nacionalistai Upynoje nužudė keliolika žmonių, jų tarpe U. apyl. pirm. J. Norkų su žmona, komjaunuolę B. Albrechtaitę. 1959 miestelyje buvo 122 gyventojai.

4. Kaimas Telšių rj., 17 km į š. nuo Užvenčio, 9 km į š. r. nuo Luokės; apylinkės ir kolūkio centras. 273 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Upyna (Virvyčios intakas). Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1953), aštuonmetė m-la (1920—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose U. kaimas ir U. dvaras minimi XVIII a. viduryje. 1859 kaime buvo 40 gyv., veikė 2 malūnai (vienas vandens, kitas vėjo), lentpiūvė. 1923 U. kaime buvo 81 gyv., U. dvare — 73. 1946 burž. nacionalistai nužudė U. apyl. pirmininką J. Arlieką. 1959 buvo 281 gyv.

UPYNÌKĖ — upė, Trišiūkštės kair. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 36 km². Prasideda prie Žemygalos (Raseinių rj.), 8 km į š. r. nuo Skaudvilės. Teka į p. v. per Tauragės ir Jurbarko rj., kerta Radviliškio—Sovetsko glžk. Įteka į Trišiūkštę 4 km nuo jos žiočių, ties Karklote (Tauragės rj.), 9 km į p. nuo Skaudvilės. Intakas Molė (deš.). Vid. nuolydis 370 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,29 m³/s.

UPITÀ — upė Klaipėdos rj., Veiviržo kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 50 km². Prasideda Šukaičių apylinkėse, 7 km į š. r. nuo Veiviržėnų. Teka į p., žemupyje — į š. v. Įteka į Veiviržą 35 km nuo jo žiočių, 2 km į p. v. nuo Veiviržėnų. Intakas — Šlūžmė (kair.). Vid. nuolydis 500 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,66 m³/s.

UPÝTĖ — **1.** Upė Panevėžio rj., Nevėžio kair. intakas. Ilgis 38 km, baseino plotas 239 km². Prasideda 8 km į p. r. nuo Ramygalos ir teka pro Ramygalą š. v. kryptimi. Žemiau santakos su Vešeta pasuka į p. v. Įteka į Nevėžį 101 km nuo jo žiočių, 3 km į š. r. nuo Krekenavos. Intakai: dešinieji — Obelinė, Ravynė, Linelis, Dubulė, Vešeta; kairieji — Oželiškė, Dūkinė, Liaušė. Vid. nuolydis 97 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,31 m³/s.

2. Upė Pasvalio ir Biržų rj., Tatulos kair. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 100 km². Prasideda Porijų apylinkėse, Purvų-Guodžių pelkėje, 9 km į p. v. nuo Vabalninko. Teka į š., žemupyje — į š. v. Įteka į Tatulą 11 km nuo jos žiočių, ties Kirdonimis, 12 km į p. v. nuo Biržų. Intakai: Mažoji Upytė, Ringužė (abu deš.). Vid. nuolydis 62 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,52 m³/s.

3. Kaimas Panevėžio rj., 12 km į p. v. nuo Panevėžio; apylinkės ir bandymų stoties eksperimentinio ūkio centras. 303 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Vešeta (Upytės intakas). Plano struktūra radialinė. Pagr. keliai sueina į netaisyklingos formos aikštę. Pastatai išsidėstę palei kelius, kurie jungia U. su Panevėžiu, Naujamiesčiu, Ramygala. Yra pieninė, ryšių skyrius, girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), vaistinė (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1880 įsteigta pradinė, 1949—61 veikė septynmetė), vaikų darželis (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1954). Prie kaimo kapinių buvo plokštinis III—VI a. kapinynas, kurį 1938 tyrinėjo Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje.

Mirusieji laidoti daugiausia 0,6—1,5 m, kai kurie tik 0,2—0,6 m gylio duobėse. Laidojimo kryptis įvairi. Mirusieji guli aukštielninki, išskyrus vieną kniūpščią. Kai kuriuose kapuose buvo po du mirusiuosius. Iš visų kapų ypač išsiskyrė IV a. dvigubas moters ir vyro kapas. Prie moters griaučių buvo daug papuošalų: ant kaklo — sidabrinė šaukštinė antkaklė, ant krūtinės — žalvarinė apskrita segė su grandinėlėmis bei pakabučiais ir trikampis pasaitėlis su 3 grandinėlėmis bei pakabučiais jų galuose, ant rankų — po 6 dvejopo tipo apyrankes, skersai blauzdikaulių — 2 eilės žalvarinių įvijėlių (matyt, prijuostės papuošalai). Vyro griaučiai buvo be įkapių.

Vyrų kapuose rasta geležinių siauraašmenių pentinių kirvių, ietigalių, lenktų peilių, žalvarinių ir geležinių diržo sagčių, lazdelinių smeigtukų, piautuvų, ylų ir tik kur-ne-kur — žalvarinių papuošalų. Moterų kapams labai būdingi žalvariniai papuošalai — antkaklės kūginiais ir šaukštiniais galais, apskritos ir lankinės segės, buoželiniai ir žiediniai smeigtukai, juostinės apyrankės — ir gintaro bei stiklo karoliai.

Kaime yra kalva, vad. Čičinsko kalnu; joje vyksta jaunimo šventės, festivaliai, pasilinksminimai. Kalva maždaug 5 m aukščio, pailga. Ją supo pelkės, o iš š. v.— apie 25 m pločio griovys (dabar nusausinti). Aikštelę juosia 1,5—2,5 m aukščio, vietomis apardytas pylimas. Aikštelės š. r. dalyje yra 6 m gylio, 85 m ilgio ir 25 m pločio karstinės kilmės duburys, davęs pagrindo legendoms, kad čia nugrimzdęs Čičinsko dvaras. Upytė ir Čičinsko kalnas minimi daugelyje liaudies padavimų, apdainuoti A. Mickevičiaus baladėje „Popas Upytėje" ir Maironio poemoje „Čičinskas". Pasakojimai ir legendos kilę iš ist. fakto: Upytėje XVI—XVII a. gyveno bajorai Sicinskiai; 1652 Varšuvos seime V. Sicinskis, pasinaudojęs liberum veto teise, sužlugdė seimo darbą, buvo paskelbtas išdaviku ir prakeiktas.

Ist. šaltiniuose 1254 minima *Upytės žemė*. Upytėje stovėjo pilis, kurios griuvėsių dar buvo XVII a. pradžioje. XVI a. valstybinis U. dvaras tapo privačiu. XVI a. pab., valdant J. Sicinskiui, prie U. dvaro buvo pastatyta evangelikų reformatų bažnyčia (veikusi iki 1621). Prie jos įsikūrė U. kaimas. 1548—65 U. valsčiaus teismai vyko Krekenavoje. 1564—1566 teismų reformos metu sudarytas U. pavietas. Jo (nuo 1796 U. apskrities) centras buvo Panevėžyje. 1843 vietoj U. apskrities sudaryta Panevėžio aps. 1859 kaime buvo 19 gyv., 1923 — 109, 1959 — 176.

UPYTĖS MIŠKAS — miškas Panevėžio rj., 7 km į p. nuo Panevėžio, 1,5 km į r. nuo Upytės. Priklauso Panevėžio miško pramonės ūkio Upytės girininkijai. Plotas 1950 ha; medynų 1830 ha. Miškas apie 8 km ištįsęs iš š. į p. Pietinė U. m. atšaka (182 ha) dar vadinama Radikonių mišku. R. pakraščiu ir per š. r. dalį teka Nevėžio intakas Molaina. Paviršius lyguminis, vietomis pelkėtas. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai bei priesmėliniai, su priemolio podirviu. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų yra 79% (daugiausia mėlyninių ir viržinių), drebulynų 10%, beržynų 7%, baltalksnynų 2%, ąžuolynų ir eglynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 27%, pusbrandžiai medynai 50%, pribręstantieji 20%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 60 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 180 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Yra briedžių, šernų, lapių. 1084 ha miško šiaurėje įeina į Panevėžio miesto žaliąją zoną, likusioji dalis eksploatacinė. Per metus iškertama apie 2800 ktm.

UPYTĖS ŽEMĖ — senovės Lietuvos sritis. U. ž. užėmė teritoriją abipus Nevėžio vidurupio ir aukštupio deš. pusėje, rytuose ribojosi su Deltuvos, vakaruose — su Saulės (Šiaulių) žeme. Seniausia rašytinė žinia apie ją yra 1254 Rygos vyskupo Alberto ir Livonijos ordino magistro dokumente. XIV a. Livonijos ordino žygių į Lietuvą aprašymuose keletą kartų minima ir Upytės žemė. 1345 Algirdui ir Kęstučiui pasidalijus Lietuvos D. Kun-stę, U. ž. įėjo į Kęstučio valdas. Livonijos ordinas U. ž. yra puolęs 1368, 1370, 1371, 1372, 1377, 1378 ir 1394. Nuo XVI a. dokumentuose vietoj U. ž. minimas Upytės pavietas.

UPIŲ TRANSPORTAS. Svarbiausi vandens keliai, lietuvių nuo seno naudoti susisiekimui ir prekybai krašto viduje ir su kt. kraštais, buvo Nemunas ir jo intakai. Kaip matyti iš popiežiaus Inocento IV bulės (1254), lietuviai Nemunu atsiveždavo iš svetur ginklų, drabužių, druskos ir kt. reikmenų. XIII a. kryžiuočiams užgrobus Nemuno žiotis ir atkirtus kelią Nemunu į Baltijos j., Lietuvos prekyba nukrypo į p.— Lenkijos upėmis Bebru, Narevu, Bugu, Visla — ir į š.— Dauguva. Su Rusia ir Juodosios j. pakrančių valstybėmis buvo susisiekiama Dauguvos aukštupiu, Dnepru ir jo intakais. XIV a. pr., Lietuvos sostinę perkėlus į Vilnių, padidėjo susisiekimo Nerimi reikšmė. Iki 1380 buvo aptvarkyta Neries vaga. Nerimi ir kitais vandens keliais Vilnių pasiekdavo pirkliai iš tolimų miestų. Sutriuškinus Kryžiuočių ordiną (1410), pagyvėjo Lietuvos prek. ryšiai su Karaliaučiaus, Gdansko uostais. Buvo plaukiama Nemunu, toliau jo atšaka Gilija, Kuršių mariomis iki Deimenos žiočių, Deimena, Priegliumi iki Karaliaučiaus, o toliau R. Prūsijos vandens keliais iki Gdansko. Laivybos sąlygos tarp Nemuno žemupio ir Karaliaučiaus pagerėjo, kai buvo kanalizuota Gilija (1613—16), o tarp Gilijos ir Deimenos iškastas kanalas (1679—97). Į Karaliaučių upėmis daugiausia buvo gabenama miško medžiaga, vaškas, medus, kailiai, drobė, pakinktai. Iš Karaliaučiaus į Lietuvą daugiausia buvo vežama druska, metalo dirbiniai. Nemuno vaga buvo valoma nuo didelių akmenų XVI a. antrojoje pusėje (vadovavo Tarlas), XVIII a. antrojoje pusėje (vadovavo P. Norvaiša) ir vėliau. Kroviniai Nemunu į R. Prūsiją ir iš jos buvo gabenami įv. tipų *laivais*. Kroviniams saugoti XVII amžiuje Kaune buvo pastatytas didelis prekių sandėlis. Be Nemuno ir Neries, tuo metu susisiekimui buvo naudojama Šventoji, Nevėžis, Dubysa, Šešupė, Jūra ir Minija.

Didelę reikšmę laivybai Nemunu turėjo Oginskio kanalas, 1765—84 iškastas tarp Nemuno intako Ščaros ir Dnepro baseino upelio Jaseldos. Nors kanalas buvo netobulas, juo plaukiojo laivai ir buvo plukdomi sieliai iki I pasaul. karo (1916 kanalas apgriautas). 1825 pradėtas kasti Dubysos—Ventos kanalas, kuriuo norėta Nemuną sujungti su Rusijos valdomais Baltijos jūros uostais. Kanalo statyba nutrūko, prasidėjus 1831 sukilimui. 1863—73 buvo įrengtas 24 km ilgio Karaliaus Vilhelmo (dab. Klaipėdos) ka-

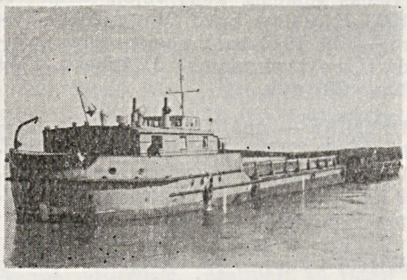

Upių transportas. Mineralinių statybinių medžiagų transportavimas Nemunu

Upių transportas. Mineralinių statybinių medžiagų iškrovimas iš baržų Rusnės prieplaukoje

nalas, kuriuo laivai (ir sieliai) galėjo plaukti iš Nemuno Minijos žemupiu į Klaipėdą, aplenkdami Kuršių marias. Krovinių gabenimas upėmis XIX a. buvo gana intensyvus. Vien tik per Vilniaus guberniją Nemunu ir Nerimi 1855 praplaukė 6491 laivas, 1868 sieliai; pervežta krovinių (daugiausia miško medžiagos, grūdų, gyvulių, druskos) maždaug už 8,6 mln. rb. Antrojoje XIX a. pusėje dalį krovinių, anksčiau gabentų upėmis, pradėta transportuoti geležinkeliais. Tačiau U. t. iki pat I pasaul. karo sudarė didelę viso transporto dalį (1913 U. t. pervežta 1,2 mln. t krovinių, daugiausia miško medžiagos). Po I pasaul. karo Nemuno laivybos kelią į 2 dalis padalijo priešiškai nusiteikusių Lietuvos ir Lenkijos valstybių siena, ir anksčiau klestėjusi laivyba sunyko. 1929 buvo pradėti Nemuno reguliavimo darbai (sistemingas upės reguliavimas pradėtas 1937). 1929—37 Nemune (Kauno—Smalininkų ruože) pastatyta apie 20 km užtūrų. 1937 per Smalininkų kontrolės punktą Nemunu laivais buvo pergabenta pasroviui 84 000 t, prieš srovę — 61 000 t krovinių ir nuplukdyta pasroviui 132 000 t sielių; keleivių tais metais Nemunu ir Nevėžiu pervežta 243 000.

Tarybų Lietuvoje U. t. nėra toks svarbus, kaip geležinkelių ir automobilių transportas. Bendras naudojamų vidaus vandens kelių ilgis sudaro 653 km (1969). Svarbiausias vidaus vandens kelias yra Nemunas, kuris aklina Kauno hidroelektrinės užtvanka perskirtas į 2 atskirus laivybos ruožus. Be to, laivybai naudojama Neris Vilniaus miesto ribose (nuo miesto centro iki Verkių), Trakų ežerai, Klaipėdos kanalas, Kuršių marios, trumpi Jūros, Šyšos, Skirvytės, Minijos ir Danės žemupių ruožai. Krovinių gabenimas upių transportu Lietuvoje didėja (1950 — 52 mln. tkm, 1969 — 113 mln. tkm). Daugiausia krovinių vežama Nemunu tarp Kauno ir Kuršių marių ir mariomis iki Klaipėdos. Didžiausią krovinių dalį sudaro iš Jurbarko žvyro karjero gabenamas žvyras Kauno, Klaipėdos, Pagėgių, Šilutės, Neringos statyboms. Žvyras ir kt. stat. medžiagos sudaro apie 70% visų vežamų krovinių. Keleivių Lietuvos upėmis 1950 pervežta 0,3 mln., 1969 — 2,1 mln. Iki 1962 keleivių daugumą sudarė Vilniaus, Kauno,

1

2

3

4

6

7

5

8

9

ANTANAS VIENUOLIS

1. 1904 metais
2. Su tėvu ir savo šeima (1925)
3. Kaukaze (1906)
4. Gimtasis namas Ažuožeriuose
5. Su ekskursantais prie A. Baranausko klėtelės (1951)
6. 1937 metais
7. Anykščių šilelyje
8. Prie savo namo Anykščiuose (1953)
9. Darbo kambaryje (1956)
10. J. Paleckis sveikina A. Vienuolį 75 metų jubiliejaus proga
11. Kapas Anykščiuose

10

11

1

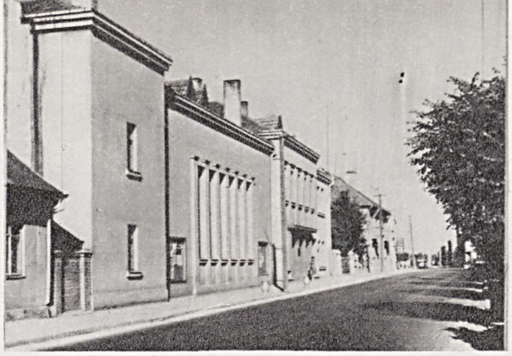

2

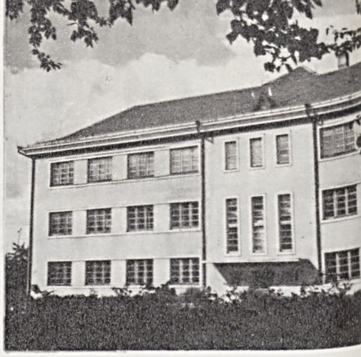

3

4

5

VILKAVIŠKIS

1. Angariečio skveras. **2.** Pergalės gatvė. **3.** Aštuonmetė mokykla. **4.** Siuvimo fabrikas. **5.** Gedimino gatvė

1

2

3

4

5

ZARASAI

1. Miesto dalis prie Zaraso ežero
2. Miesto centras
3. Vidurinė mokykla
4. M. Melnikaitės paminklas
5. Nauji gyv. namai miesto centre

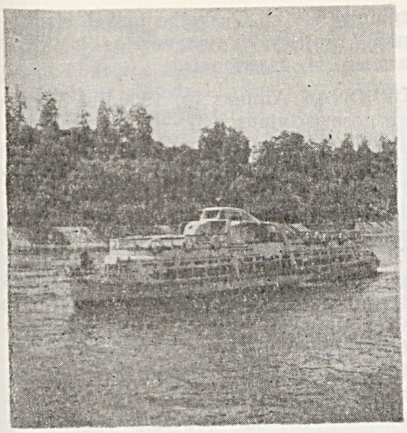

Upių transportas. „Moskvičiaus" tipo keleivinis laivas Kauno mariose

Klaipėdos gyventojai, vykstantys į poilsio vietas priemiesčio zonose, bei kurortinių vietovių — Trakų, Druskininkų, Neringos — poilsiautojai. 1962 pradėta reguliariai vežioti keleivius greitaisiais „Raketos" tipo laivais su povandeniniais sparnais. Jie kursuoja nuo Kauno Nemunu ir Kuršių mariomis iki Klaipėdos ir Nemunu nuo Birštono iki Kauno hidroelektrinės užtvankos. Priešais senąjį Kauno uostą, Nemuno kair. krante, 1967 buvo įrengtas naujas uostas su aukštomis betoninėmis krantinėmis, geležinkeliu ir autokeliu (ž. *Uostai*). Žymiai pagausėjo ir techniškai patobulėjo upių laivynas; Lietuvos TSR U. t. keliais plaukioja 300 t keliamosios galios Kaune gaminti krovininiai laivai, savaeigės baržos, keleiviniai laivai. Upių dugnas valomas ir žvyras kasamas žemsiurbėmis. Sustiprinus U. t. materialinę ir techninę bazę, pagerinus darbo organizaciją, padidėjo krovinių ir keleivių pervežimas.

ŪPNINKŲ MIŠKAS — miškas Jonavos rj., 9 km į r. nuo Jonavos, tarp Šventosios ir Neries, netoli jų santakos. Priklauso Jonavos miškų ūkio Santakos ir Upninkų girininkijoms. Plotas 2686 ha; medynų 2326 ha. Vakaruose jungiasi su Santakos, rytuose su Berkelių mišku. P. pakraščiu į Nerį teka Lietauka; ji skiria U. m. nuo Gegužinės miško. Reljefas banguotas. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, priemoliniai, v. pakraštyje jauriniai gliejiniai, smėliniai ir priesmėliniai. 89% medynų savaiminės kilmės. Pušynų 42%, eglynų ir beržynų po 21%, drebulynų 11%, juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 32%, pusbrandžiai medynai 55%, pribręstantieji 10%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 60 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 165 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Miško r. dalyje pasitaiko skroblų. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų, voverių, užklysta briedžių, Šventojoje yra bebrų. 1770 ha įeina į Neries ir Šventosios apsaugines juostas, likusioji dalis eksploatacinė. Per metus iškertama apie 5000 ktm. Š. r. pakraštyje įsikūręs Upninkų kaimas.

ŪRBA Algimantas [g. 1936.IX.6 Kubiliūnuose (Radviliškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Ž. ū. akademiją. 1959—60 Polekėlės taryb. ūkio (Radviliškio rj.) vyr. inžinierius. Nuo 1960 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Paskelbė moksl. straipsnių apie dviejų velenų klavišinius kratiklius, optimalų šių mechanizmų inercijos jėgų ir momentų išorinį atsvėrimą, alkūninių velenų mažuosius svyravimus.

ŪRBA Bronius [1909.II.23 Šiauliuose — 1941.VII.1 Burūnuose (Radviliškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jos Krakių (Kėdainių rj.) skyriui. Nuo 1939 Komunistų partijos narys; priklausė Krakių kuopelei. 1940—41 LKP Grinkiškio (Radviliškio rj.) vls. k-to sekretorius ir ž. ū. komisijos pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ŪRBA Pranas Jonas [g. 1925.VI.4 Raseiniuose] — smuikininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1943—44 Šiaulių muz. teatro orkestro artistas. 1944—1954 Akademinio operos ir baleto teatro orkestro artistas, nuo 1954 koncertmeisteris. 1951 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. 1951—54 dirbo Vilniaus dešimtmetės muz. m-los dėstytoju. Nuo 1955 TSKP narys.

URBANĀVIČIUS Bronislovas [g. 1918. III.27 Pašaminėje (Švenčionių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Kilęs iš darbininkų.

Nuo 1925 žemės ūkio, vėliau statybų darbininkas. 1935—39 Varšuvoje mokėsi stat. technikume. 1940—41 adm. darbuotojas Vilniuje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. Baigęs partizanų m-lą, 1943 atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. judėjimo. Buvo „Vilniaus" partizanų būrio grupės, nuo 1944 Kalinausko partizanų būrio vadas. Nuo 1944 adm. darbuotojas Vilniuje. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1947—55 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas.

Ršt.: Liaudies keršytojai (Iš partizano atsiminimų), V., 1964.

URBANĀVIČIUS Konstantinas [g. 1912. XI.18 Kybartuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Iki 1940 darbininkas. Nuo 1931 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Padėjo gabenti iš Vokietijos nelegalią LKP lit-rą. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940—41 Kybartų „Higienos" f-ko direktorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte buvo sužeistas. 1944—52 Vilkaviškio aps. prokuroras, vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. LKP Vilkaviškio aps. k-to instruktorius, bibliotekos vedėjas. Pensininkas.

URBANĀVIČIUS Ksaveras [g. 1896. VIII.14 Bebrininkuose (Vilkaviškio rj.)] — žurnalistas, vertėjas. Mokėsi Marijampolės g-joje (ją baigė 1915 Vilniuje). 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, pateko į vokiečių nelaisvę. 1918—19 dalyvavo Skrajojamojo teatro veikloje. 1923—26 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te, vėliau dirbo žurnalisto darbą. 1926—40 bendradarbiavo „Ūkininko patarėjuje", „Mūsų rytojuje", „Kuntaplyje", „Lietuvos sparnuose", „Tautos ūkyje", 1940—41 — „Liaudies ūkyje", Valstybinės plano komisijos leidiniuose. 1943—44 kalėjo Štuthofo (Lenkija) konc. stovykloje. 1945—64 dirbo Polit. lit-ros, Grož. lit-ros, Ped. lit-ros leidyklose vertėju, redaktoriumi. Išvertė į liet. kalbą F. Engelso, V. Lenino veikalų, įvairių autorių grož. ir moksl. lit-ros knygų.

Vert.: **T. Siomuškinas,** Alitetas išeina į kalnus, 2 t., K.—V., 1949—50; **A. Cveigas,** Mindaugas II, V., 1955; **S. Žeromskis,** Benamiai žmonės, V., 1958; **A. Lunačiarskis,** Kritikos straipsniai, V., 1960; **J. Smulis,** Ledinė knyga, V., 1962; **D. Pisarevas,** Kritika, V., 1964; **G. Lesingas,** Mina fon Barnhelm. Emilija Galoti. Laokoonas, V., 1968 [su kitais]; **A. Karpentjeras,** Švietimo amžius, V., 1969.

URBANĀVIČIUS Vytautas [g. 1935.VII.3 Skirsnemunėje (Jurbarko rj.)] — archeologas, istorijos mokslų kandidatas (1967). 1957—58 Istorijos-etnografijos muziejaus restauratorius, 1958—65 to muziejaus restauracinės dirbtuvės vedėjas. 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1963—67 su pertraukomis mokėsi TSRS MA Etnografijos in-to (Maskvoje) plastinės rekonstrukcijos laboratorijoje (pas prof. M. Gerasimovą). Nuo 1967 Lietuvos TSR MA Ist. in-to archeologijos sektoriaus moksl. bendradarbis. Atkūrė apie 20 įv. epochų Lietuvos gyventojų atvaizdų, rekonstruodamas jų veidus pagal kaukoles. Dalis tų atvaizdų eksponuojama Istorijos-etnografijos, Kauno istorijos, Kėdainių, Kapsuko ir kituose kraštotyros muziejuose. 1969 minėtu būdu atkūrė K. Donelaičio portretą. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIV—XVI a. Lietuvos kaimo gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą, moksl. darbą „Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais" (1970).

URBANĀVIČIUS Vitoldas [1910.XII.3 Lisiškėje (Ignalinos rj.) — 1965.XII.18 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1917 samdinys, žemės ūkio, statybų darbininkas. 1935—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, padėjo organizuoti statybos darbininkų streikus. Nuo 1940.I Komunistų partijos narys. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1940—41 Kauno aps. ž. ū. komisijos pirmininko pavaduotojas. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; mokėsi spec. m-loje Maskvoje. 1942.VII atvyko į Lietuvą, buvo partizanų būrio „Už Tarybų Lietu-

vą" grupės vadas, LKP Kauno miesto ir aps. k-to narys. 1945—46 mokėsi Respublikinėje partinėje mokykloje. Nuo 1946 partinis ir administracinis darbuotojas Vilkijoje, Kaune.

URBANOVIČIŪTĖ Zofija [1919.IV.5 Pulstakuose (Eišiškių rj.) — 1945.V.10 ten pat] — komjaunimo aktyvistė. Valstietė. 1940.VIII įstojo į LKJS. Sukūrė Pulstakuose komjaunimo org-ją ir jai vadovavo. 1941 LLKJS Rūdiškių (Trakų rj.) vls. k-to sekretorė. Vok. faš. okupacijos metais LLKJS Trakų aps. pogr. k-to narė, partizanų ryšininkė. 1944—45 tarybinė ir komjaunimo aktyvistė. Lenkų burž. nacionalistų nužudyta.

UR̃BAS Dominykas [g. 1908.IV.28 Švainikuose (Panevėžio rj.)] — filologas lituanistas, vertėjas. 1929 baigė Panevėžio mkt. seminariją. 1929—30 dirbo Panevėžio kraštotyros muziejuje. Nuo 1932 period. spaudoje skelbė grož. lit-ros kūrinių vertimus, taisė „Sakalo" leidyklos knygų kalbą. 1935 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1932—42 dirbo Kauno miesto muziejuje, Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, mokytojavo Kauno žydų komercinėje m-loje. 1942—1946 mokytojavo Panevėžio I g-joje, Panevėžio mkt. seminarijoje, dirbo Panevėžio kraštotyros muziejuje. 1946—50 Liet. kalbos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1949 „Vagos" leidyklos redaktorius. Prisidėjo prie šios leidyklos redaktorių ir vertėjų kvalifikacijos kėlimo. 1951—53 dėstė vertimo teoriją redaktorių kursuose prie Vilniaus Aukštosios part. m-los. Iš rusų, prancūzų, lenkų, vokiečių, jidiš ir latvių kalbų išvertė prozos, dramos, lit-ros kritikos veikalų. Daugelio kūrinių vertimams parengė komentarus. Kaip tekstologas prisidėjo prie D. Poškos, S. Daukanto, L. Jucevičiaus, M. Valančiaus, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės-Bitės raštų parengimo spaudai. Paskelbė straipsnių apie J. Jablonskio, J. Balčikonio vertimus („Kalbotyra", t. 5, 1962; t. 14, 1966), t. p. įvairiais grož. lit-ros vertimo, literatūrinės liet. kalbos klausimais.

Vert.: **Šolom-Aleichemas,** Tevjė pienininkas, V., 1949; **A. Grigulis,** Trečioji brigada, V., 1952; **F. Gladkovas,** Laisvūnai, V., 1953; **O. Balzakas,** Prarastos iliuzijos, V., 1954; **L. Tolstojus,** Prisikėlimas, V., 1957; **A. Brigaderė,** Nykštukas, V., 1958; **Šolom-Aleichemas,** Trys našlės, V., 1959; **H. Falada,** O kas dabar, mažasis žmogau?, V., 1960; **F. Dostojevskis,** Lošėjas, V., 1963; **F. Dostojevskis,** Užrašai iš mirusiųjų namų, V., 1964; **M. Jastrunas,** Adomas Mickevičius, V., 1965; **E. Zola,** Moterų laimė, V., 1966; **Moljeras,** Donžuanas. — **Moljeras,** „Tartiufas" ir kitos komedijos, V., 1967; **F. Rablė,** Gargantiua ir Pantagriuelis, V., 1970.

URBELÍENĖ Janina [g. 1923.I.28 Alytuje] — kalbininkė romanistė, filologijos mokslų kandidatė (1967). 1950 baigusi Vilniaus Ped. in-tą, nuo 1951 jame dėsto. Nuo 1969 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. ir pranc. kalbų balsinių fonemų gretinimą, apie liet. kalbos balsių artikuliaciją, redukciją, spektrinį balsių tyrimą („VVPI mokslo darbai", t. 9, 1960; „Tarybinė mokykla", 1966, Nr. 5; „Kalbotyra", t. 15, 1967; „Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos koliokviumo medžiaga", t. 2, 1968).

URBELIÓNIS Juozas [g. 1932.V.24 Pošalčiuose (Varėnos rj.)] — administracinis darbuotojas. 1956 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1959 dirbo Kaišiadorių taryb. ūkio agronomu. Nuo 1957 TSKP narys. 1959—62 Vilniaus vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1962—69 Vilniaus rj. gamybinės ž. ū. v-bos viršininkas. Nuo 1969 Vilniaus rj. vykdomojo k-to pirmininkas.

URBẼLIS Jonušas [g. 1927.VI.17 Gerdžiogaloje (Kelmės rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1968 bendrosios matematikos katedros vedėjas, nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pirminių algebrinių skaičių pasiskirstymą.

URBẼLIS Mečislovas [g. 1928.XI.5 Stuobriuose (Kėdainių rj.)] — architektas, architektūros kandidatas (1965). 1952 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą. 1952—55 Miestų statybos projektavimo in-to Šiaulių sk. architektas. 1958 baigė TSRS Statybos ir archit-ros akademijos aspirantūrą. 1958—64 Miestų statybos projektavimo in-to vyriausiasis projektų architektas. 1964—69 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo dėstytojas. Nuo 1968 docentas. 1968—69 stažavo Kopenhagos Karališkojoje dailės akademijoje. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie kaimo gyv. namų projektavimą ir statybą. Pagal U. projektus įvairiose Lietuvos vietose pastatyta gyv. ir visuom. pastatų.

URBONÁITĖ Aldona [**Tarasevičienė;** g. 1926.I.2 Kaune] — aktorė. 1947 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją. 1947—59 Kauno jaunojo žiūrovo, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Nataša (B. Gorbatovo „Tėvų jaunystė"), Rūkienė (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Antonija (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Olga (A. Čechovo „Trys seserys"), Platonova (S. Aliošino „Viena"), Bernarda (F. Garsijos Lorkos „Bernardos Albos namai"), Regana, Kleopatra (V. Šekspyro „Karalius Lyras", „Antonijus ir Kleopatra"), Morta (J. Avyžiaus „Kaimas kryžkelėje"), Sofi (R. Rolano „Meilės ir mirties žaidimas"), Ana Andrejevna (N. Gogolio „Revizorius") ir kt.

ÙRBONAS Adolfas [g. 1922.VI.1 Rapšaičiuose (Plungės rj.)] — gydytojas anatomas, medicinos mokslų daktaras (1968). 1952 baigęs Kauno Med. in-tą, dirba jo normalinės anatomijos katedroje; nuo 1968 katedros vedėjas. Nuo 1953 TSKP narys. 1955 apgynė med. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1961 docentas. Daktaro disertacijoje nagrinėjo arterijų sienelių ir nervinio aparato pakitimus, sukeliamus piktybinių navikų. Paskelbė moksl. straipsnių kraujagyslių inervacijos ir kitais anatomijos klausimais.

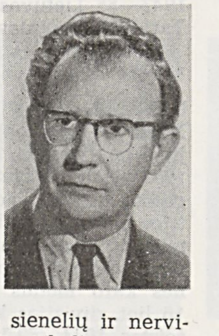

ÙRBONAS Albinas [g. 1906.II.4 Varnagiriuose (Alytaus rj.)] — agronomas sodininkas, biologijos mokslų kandidatas (1955). 1933 baigė Ž. ū. akademiją. 1934—40 mokytojavo Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės m-loje, įvairiose ž. ū. m-lose. 1944—47 Ž. ū. akademijos, 1947—48 Vilniaus ž. ū. technikumo dėstytojas; nuo 1945 docentas. 1948—50 Biologijos in-to, 1950 Kauno botanikos sodo moksl. bendradarbis; nuo 1951 to sodo pomologijos skyriaus vedėjas. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių sodininkystės klausimais, daugiausia apie naujai Lietuvoje aklimatizuojamus vaismedžius ir uogakrūmius. Jo aklimatizuoti abrikosai nuo 1962 platinami Lietuvoje ir už jos ribų.

Ršt.: Sodininkystės vadovėlis, [K.], 1946; Sodininkystės agronurodymai ir išdirbio normos, [K.], 1948; Kolūkio vaisinis medelynas, V., 1951; **A. Urbonas, I. Štaras, V. Venskutonis,** Kolūkio vaismedžių sodas, V., 1952; Žagarvyšnės, V., 1956; Kaulavaisinių auginimas, V., 1960; **J. Kontrimas, A. Urbonas,** Naujesnieji vitaminingi vaisiniai augalai, V., 1969.

ÙRBONAS Aleksandras [g. 1913.I.6 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1932 baigė Dotnuvos žemesniąją amatų m-lą. 1934—35 Lietuvos Jaunimo s-gos narys. Nuo 1935 Komunistų partijos narys; priklausė Dotnuvos kuopelei. Iki 1940 ž. ū. darbininkas Dotnuvoje. 1940—41 LKP Dotnuvos vls. k-to sekretorius, Kėdainių aps. vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941—42 dirbo Kirovo sr. kolūkyje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, kuopos vado pavaduotojas polit. reikalams; buvo sužeistas. 1943—44 taryb. ir part. darbuotojų kursų Šujoje (Ivanovo sr.) klausytojas. 1944—49 Kėdainių, Prienų aps. vykd. k-tų pirmininkas. 1949—56 adm. darbuotojas Alytuje, Dauguose, Alovėje (Alytaus rj.). Pensininkas.

ÙRBONAS Antanas [1895.II.17 Narvaišiuose (Plungės rj.) — 1941.VII.17 Plungėje] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Tarnavo pas buožes. Nuo 1925 kalvis Narvaišiuose. Platino Plungės vls. kom. literatūrą, padėjo polit. kaliniams. 1940—41 Alksnėnų (Plungės rj.) apyl. pirmininko pavaduotojas, Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Plungės vls. v-bos pirmininkas. Suorganizavo Narvaišiuose skaityklą. Nuo 1941 kandidatas į VKP(b) narius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ÙRBONAS Antanas Algirdas [g. 1936.II.20 Kadagiuose (Šiaulių rj.)] — administracinis darbuotojas. 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—62 Utenos rj. plano komisijos pirmininkas. Nuo 1960 TSKP narys. 1962—63 ir nuo 1965 Utenos rj. vykd. k-to pirmininkas. 1965 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK.

ÙRBONAS Edmundas [g. 1934.X.8 Palangoje] — inžinierius mechanikas, tech-

nikos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—1961 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to inžinierius konstruktorius, vyr. inžinierius, moksl. bendradarbis. 1964—67 Kauno Politechnikos in-to moksl. bendradarbis, kompleksinio durpių panaudojimo probleminės laboratorijos vyr. inžinierius, nuo 1967 in-to dėstytojas Paskelbė moksl. straipsnių apie melioracinių kanalų valymo mechanizavimą.

ÙRBONAS Rimantas [g. 1935.IX.26 Armoniškyje (Utenos rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo Kupiškio, Pandėlio melioracijos mašinų stotyse, Zarasų melioracinės statybos v-boje. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1966 dėsto Ž. ū. akademijoje, nuo 1968 hidromelioracijos ir žemėtvarkos f-to dekanas. Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie biologinį drenažą, hidrologinį drenažo įvertinimą, dirvožemio drėgmės tyrimo metodiką, daugiametį drėgnumo koeficiento skaičiavimą Lietuvos TSR.

ÙRBONAS Vidmantas [g. 1940.I.1 Grinkiškyje (Radviliškio rj.)] — žurnalistas. 1962 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1961 dirba „Valstiečių laikraščio" redakcijoje. Nuo 1966 TSKP narys. Parašė apybraižų kolūkine tematika („Žemės balsas", 1965; „Saulėti horizontai", 1966; „Pašaukimas", 1968; „Paliekam žemėj pėdsakus", 1969). 1967 už straipsnius ž. ū. klausimais gavo V. Mickevičiaus-Kapsuko premiją.

ÙRBONAS Vincentas Kazys [g. 1934. VI.27 Gudeliuose (Kapsuko rj.)] — botanikas mikologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, dirba Botanikos in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie kepurėtbudinius grybus.

Ršt.: Pievagrybių auginimas, V., 1966.

ÙRBONAS Zigmas [g. 1928.X.4 Pavilnutyje (Šilutės rj.)] — administracinis darbuotojas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1969), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1952 baigęs Ž. ū. akademiją, dirbo Šilutės mašinų-traktorių stoties vyriausiuoju agronomu. 1952—54 Dotnuvos vidurinės ž. ū. mokyklos kolūkių pirmininkams ruošti dėstytojas ir direktoriaus pavaduotojas mokymo reikalams. 1954—56 Vilniaus vidurinės ž. ū. m-los kolūkių pirmininkams ruošti, Vilniaus zootechnikumo direktorius. Nuo 1955 TSKP narys. 1956—59 Šiaulių agrozootechnikumo direktorius. 1959—61 Šiaulių rj. vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1960 kandidatas į LKP CK narius. 1961—62 Vyriausiosios taryb. ūkių v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininkas. Nuo 1962 Ž. ū. akademijos rektorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie cukrinių runkelių pasėlių mechanizuotos priežiūros ekonominius pranašumus.

URBONÃVIČIUS Bronislovas [1868 Vilniuje — 1903.VI.30 Krokuvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1888 baigęs Vilniaus g-ją, studijavo Peterburgo Technologijos in-te, priklausė studentų neleg. būreliams. 1892 grįžęs į Vilnių, su kitais suorganizavo vieną pirmųjų Vilniaus darbininkų marksistinės krypties neleg. būrelį. 1893 vasarą policijai susekus būrelį, emigravo. Studijavo Ciuriche techniką. Nuo 1897 dirbo Krokuvoje geležinkelio sistemoje. Priklausė Lenkijos Socialistų partijai, dalyvavo kultūros ir švietimo darbe.

URBONÃVIČIUS, Urbanavičius, Kazimieras [1874.I.14 Kidoliškiuose (Kapsuko rj.) — 1952.III.1 Bostone (JAV)] — rašytojas. 1896 baigęs Seinų kunigų seminariją, kunigavo Marijampolėje, Kaimelyje (Šakių rj.) ir kitur. 1905 išvyko į JAV. Nuo 1919 kunigavo Bostone. Nuo 1892 bendradarbiavo klerikalinėje spaudoje. Išleido prozos knygas „Bajoro uošvis" (1906), „Mūsų socialistai" (1906), „Brolis ir sesuo" (1906), „Biurokratai" (1907), „Vaizdeliai" (1917), eil. rinkinį „Eilės" (1921) ir kt. Pasirašinėjo Jono Kmito, Vaiko, Lietuvos vaiko ir kt. slapyvardžiais. Apysakose ir apsakymuose pavaizdavo kai kuriuos spaudos draudimo laikotarpio, 1905 rev. įvykių Lietuvoje momentus, sukūrė satyrinių carinės administracijos atstovų paveikslų, smerkė JAV lietuvių polit. srovių kivirčus, socialistų bei laisvamanių veiklą. U. poezijoje reiškiamos nac. judėjimo klerikalinio sparno idėjos, gausu moralinių didaktinių motyvų. Meninė kūrinių vertė nedidelė. U. išvertė į liet. kalbą M. Tveno, Č. Dikenso prozos, A. Mickevičiaus, A. Puškino, M. Lermontovo ir kt. autorių poezijos kūrinių.

URBONAVIČIŪTĖ Alena Ramutė [g. 1935.VIII.4 Kaune] — radijo inžinierė, technikos mokslų kandidatė (1966). 1959 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1963 dirbo inžiniere Kaune. Nuo 1966 Kauno Politechnikos in-to dėstytoja; nuo 1969 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie matavimo techniką.

URBŠAS Adolfas [g. 1900.VIII.20 Kirdonyse (Rokiškio rj.)] — karo veikėjas, generolas majoras, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1970). 1919 švietimo liaudies komisariato darbuotojas Panevėžio apskrityje. 1920—40 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1921 baigė Karo mokyklą, 1922 (eksternu) — Panevėžio g-ją, 1925 — Aukštuosius karininkų kursus. 1927—1931 mokėsi Kauno un-to teisės f-te. 1934 baigė Aukštųjų karininkų kursų gen. štabo skyrių. 1934—40 Lietuvos kariuomenės divizijos štabo skyriaus viršininkas, pulko vado pavaduotojas, štabo viršininkas, Lietuvos Liaudies kariuomenės pulko vadas. 1940.VIII—1941 Raudonosios Armijos 29 terit. korpuso pulko vadas, divizijos štabo viršininkas. 1941 Maskvos Aukštųjų vadų tobulinimosi kursų prie Gen. štabo akademijos klausytojas. 1942.I—II ir 1942.V—1943.IV Solnečnogorsko (Maskvos sr.) aukštųjų karininkų kursų dėstytojas. 1942.II—V ir 1943.IV—1945 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo pulko vadas, štabo viršininkas, divizijos vadas. Dalyvavo mūšiuose prie Oriolo, Baltarusijoje, Latvijoje, Lietuvoje. 1946—61 dirbo ped. darbą Solnečnogorske, Kaune. Nuo 1954 TSKP narys. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų apie 16 liet. divizijos žygius. Pensininkas.

Ršt.: Последний бросок.— К берегам янтарного моря, М., 1969.

URBŠIENĖ Marija [**Mašiotaitė;** 1895. VI.24 Rygoje — 1959.III.2 Kaune] — istorikė, bibliografė. 1913 Rygoje baigusi g-ją, mokėsi Maskvos Aukštuosiuose moterų kursuose. Nuo 1918 dirbo vertėja Lietuvos m-jose, 1922—27 Lietuvos pasiuntinybėse Vokietijoje, Tarybų Sąjungoje, Prancūzijoje. 1927—33 rinko lituanikos bibliografiją Paryžiaus, 1933—34 Rygos, nuo 1934 Kauno bibliotekose. 1957—58 dirbo Resp. bibliotekoje. 1934 „Bibliografijos žiniose" išspausdino bibliografinę rodyklę „Lituanica (1933)", 1935 — „Lituanica (1933, papildymai)" ir „Lituanica (1934)", 1936—38 — „Lituanica (1934, papildymai)". Išleido kn. „Klaipėdos krašto istorijos paraštėje" (1934), kurioje paskelbta Klaipėdos krašto 1900—32 bibliografija, bibliografinį leidinį „Sąrašas aktualių knygų ir rašinių apie Vilnių ir Vilniaus kraštą" (1939). Daugiausia tyrinėjo I pasaul. karo metais vokiečių okupuotos Lietuvos ekonominę ir kultūrinę padėtį („Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva", 1937; „Lietuvos mokykla Didžiojo karo metu", 1938; „Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje", 1938; „Sveikatos priežiūra vokiečių okupuotoje Lietuvoje Didžiojo karo metu. Susisiekimas, paštas ir pasai Lietuvoje Didžiojo karo metu", 1940). Parengė spaudai T. Daugirdo dienoraštį „Kaunas vokiečių okupacijoje" (1937). Surinko medžiagą apie Lietuvos administravimą 1914—18 (rankraščiai laikomi Resp. bibliotekoje), bibliografinius duomenis apie 1900—32 lituaniką V. Europos kalbomis, savo tėvo P. Mašioto bibliografija. Paskelbė straipsnių bibliografijos, 1831 ir 1861 emigracijos iš Lietuvos klausimais, išvertė grož. lit-ros kūrinių.

URBŠỸS Juozas [g. 1896.II.29 Šateiniuose (Kėdainių rj.)] — Lietuvos diplomatas (1922—40), vertėjas. 1914 baigė Panevėžio real. m-lą. 1915—16 Maskvoje dirbo Lietuvių d-joje nukentėjusiems dėl karo šelpti. Mobilizuotas į kariuomenę, 1917 baigė Čiugujevo (Charko-

vo sr.) karo m-lą. Po Spalio revoliucijos dirbo Darbo liaudies komisariato raštinėje Maskvoje. 1918 rudenį grįžo į Lietuvą ir apsigyveno pas tėvus. 1919—22 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1922—33 dirbo Lietuvos pasiuntinybėse Vokietijoje, Prancūzijoje. 1933 Lietuvos pasiuntinys Latvijoje. 1934—1936 Užsienio reikalų m-jos polit. departamento direktorius. 1936—38 tos m-jos gen. sekretorius. 1938.XII—1940.VI užsienio reikalų ministras. 1940 ištremtas iš Lietuvos, gyveno RTFSR Tambovo srityje. 1941, prasidėjus karui su hitlerine Vokietija, įkalintas. Nuo 1954 pensininkas. 1956 grįžo į Lietuvą. Parengė leidinį „Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai" (1932). Periodikoje paskelbė vaizdelių, straipsnių, recenzijų.

Vert.: **G. Duhamel**, Salavino dienoraštis, K., 1930; **G. Floberas**, Jausmų ugdymas, V., 1959; **A. Lesažas**, Šlubas velnias, V., 1961; **F. Erla**, Pagedę vaikai, V., 1964; **R. Rolanas**, Kola Brenjonas, V., 1966; **Moljeras**, Šykštuolis, Miestelėnas-bajoras, Tariamasis ligonis. — **Moljeras**, „Tartiufas" ir kitos komedijos, V., 1967; **Prevo**, Manona Lesko, V., 1968.

URBŪTIS Vincas [g. 1929.II.26 Petraičiuose (Mažeikių rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1956). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1954 jame dėsto. Nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių liet. kalbos daiktavardžių darybos, žodžių etimologijos ir kitais kalbos klausimais („Kalbotyra", t. 1—4, 14, 1958—66; „Dabartinė lietuvių kalba", 1961; „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 6, 1963; „Baltistica", t. 1—5, 1965—69). Akademinei „Lietuvių kalbos gramatikai" (t. 1, 1965) parašė dalį „Daiktavardžio" skyriaus.

URĖDAITIS Kristupas [1871.IX.25 Mantvilaičiuose (Tilžės aps.) — 1913.II.9 Tilžėje] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Gyveno Tilžėje, vertėsi prekyba. Priklausė „Birutės" ir kitoms liet. d-joms ir šelpė jas. Lietuvių mokslo d-jos narys. Rinkimuose į Prūsijos landtagą rėmė lietuvių kandidatus. Teikė materialinę pagalbą liet. knygų ir laikraščių leidėjams.

URICKAJA Valija [g. 1925.IV.28 Šiauliuose] — pedagogė, biologijos mokslų kandidatė (1968). 1949 baigusi Kūno kultūros in-tą, dirba jame dėstytoja. Nuo 1954 TSKP narė. Nuo 1969 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių ikimokyklinio amžiaus vaikų fiz. vystymosi ir jų fiz. lavinimo klausimais.

ŪRKA — upė Kauno ir Kėdainių rj., Barupės kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 84 km^2. Prasideda prie Vandžiogalos, teka į š. v. Įteka į Barupę 4 km nuo jos žiočių, ties Labūnava. Intakai: dešinysis — Statupis, kairieji — Bačiupis, Vinkšnupis. Vid. nuolydis 169 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,39 m^3/s.

ŪRKIONYS — kaimas Varėnos rj., Matuizų apyl., 8 km į p. v. nuo Valkininkų, 5 km į r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio. 252 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1967), aštuonmetė m-la (1930—49 pradinė, 1949—1962 septynmetė), biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1798. 1959 buvo 279 gyv.

ŪRKIS — ežeras Molėtų rj., 9 km į p. r. nuo Molėtų, 3 km į š. nuo Inturkės. Plotas 64 ha. Ežeras trikampis; ilgis 1320 m, didž. plotis 1080 m, kranto linijos ilgis 3650 m. Krantai žemi, rytinis ir pietinis pelkėti. Iš š. r. ir p. r. prie ežero prieina miškas. Per U. teka upelis į Baltųjų Lakajų ež.

ŪRLIKAS Alfonsas [g. 1930.V.28 Vaivadiškiuose (Ukmergės rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1954 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1957 dirbo Šiaulių dviračių f-ko „Vairas" inžinieriumi, cecho viršininku. Nuo 1956 TSKP narys. 1957—58 Šiaulių vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1958—60 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie TSKP CK. 1960—63 LKP Panevėžio miesto k-to II sekretorius, nuo 1963 I sekretorius. Nuo 1964 LKP CK narys, nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

ŪRMONAS Večislovas [g. 1928.I.31 Meškuičiuose (Šiaulių rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1953 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1957 dirbo Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1957 Kauno Med. in-to hospitalinės chirurgijos katedros asistentas. Nuo 1957 TSKP narys. Pasiūlė aparatą lūžusiam žastikauliui atitaisyti ir gydyti. Paskelbė moksl. straipsnių vaikų traumatologijos ir ortopedijos klausimais.

URNEVIČIŪTĖ Dalia [g. 1932.II.2 Dauguose] — rašytoja. 1956 baigė Ž. ū. akademijos žemėtvarkos ir melioracijos f-tą. 1956—59 dirbo Ž. ū. m-jos žemės tvarkymo valdyboje, 1959—64 — Vandens ūkio projektavimo in-te. Eilėraščius periodinėje spaudoje pradėjo skelbti 1956. Poezijos rinkiniuose „Gegužio lietus" (1960) ir „Septyni sleniai" (1965) vyrauja giedro džiaugsmo, romantiško nerimo, gamtos motyvai, apdainuojami jaunimo žygiai, svajonės. Geriausiuose eilėraščiuose ryškios liaudies dainų ir S. Nėries poetikos tradicijos. Dramoje „Vadink mane motina" (past. 1965 Kauno dramos teatre) pavaizdavo pokario metų Lietuvos kaimą. Aktualios gyv. meto moralinės problemos liečiamos komedijoje „Numintas slenkstis" (past. 1966 Kauno dramos teatre) ir dramoje „Tyluva — 2 km" (past. 1967 Kauno dramos teatre). Dramoje „Tėvuko žaislai" (past. 1967 Kauno dramos teatre) atskleidžiami fašizmo žiaurumą patyrusių žmonių dramatiniai pergyvenimai, keliama atsakomybės už nusikaltimą problema, naudojamos modernios teatrinio sąlygiškumo priemonės. U. drama „Vadink mane motina" išversta į rusų (1965) ir ukrainiečių (1965) kalbas.

Ršt.: Vadink mane motina, V., 1966; Tėvuko žaislai. Tyluva — 2 km, V., 1968.

Lit.: **G. Mareckaitė**, Per septynis slėnius.— „Pergalė", 1965, Nr. 8; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

URNIĖŽIUS Jonas [1922.XII.28 Pagrubyčiuose (Raseinių rj.) — 1950.III.31 Steponkaimyje (Raseinių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Nuo 1948 Agelaičių (Raseinių rj.) apyl. pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

UROLÒGIJA [gr. *uron* — šlapimas + *logos* — mokslas] — medicinos šaka, tirianti šlapimo sistemos ir vyrų lyties organų ligas, jų gydymą.

U. klausimus savo paskaitose nagrinėjo Vilniaus un-to profesoriai jau XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje. Vilniaus un-te 1812—24 apgintos 7 U. srities med. daktaro disertacijos (pvz., J. Jankovskio — apie šlapimo takų akmenis, J. Sokolovskio — apie akmenų išpiovimą). Uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją (1842), Vilniaus med. d-jos nariai toliau nagrinėjo inkstų ir šlapimo pūslės endemiškumą, akmenų pašalinimą iš šlapimo takų ir kitas U. problemas. Buvo daromos ir urologinės operacijos. Prof. Joz. Frankas atsiminimuose aprašo akmenų šalinimo iš šlapimo pūslės operaciją. Iki XX a. pr. instrumentai urolog. ligoniams tirti buvo labai primityvūs. Tik 1879 išradus cistoskopą ir 1895 jį žymiai patobulinus, 1906 pradėjus urologijoje vartoti rentgeno spindulius, U. pradėjo sparčiau vystytis. Lietuvoje ilgą laiką dėl brangaus mokesčio už urolog. tyrimus ir ypač dėl specialistų stokos buvo daromi tik nesudėtingi tyrimai bei urolog. operacijos, jų buvo nedaug. 1923 Kauno un-to chirurginėje klinikoje padarytos 5 nefrektomijos, 1924 — 30 cistoskopijų su ureterių kateterizacija, 6 nefrektomijos ir keletas smulkesnių operacijų. Urologiniai ligoniai buvo gydomi bendruose chirurg. skyriuose. V. Kuzma nagrinėjo inkstų ir šlapimo takų tuberkuliozės, plastinės U. klausimus, sukūrė keletą šlapimo takų plastikos metodų, pradėjo naudoti daug naujų diagnostikos priemonių (chromocistoskopiją, pielografiją, pneumopielografiją ir kt.). 1932 išleista V. Kuzmos monografija „Inksto ir šlapimo takų atstatymo klausimu". V. Kanauka tyrė inkstų tuberkuliozės ir prostatos adenomos gydymą, propagavo vieną to meto naujovių — transuretinę prostatos rezekciją. 1940 kvalifikuota urolog. pagalba jau buvo teikiama ne tik Kauno un-to klinikose, bet ir kai kuriose apskričių ligoninėse. Buvo daromos sudėtingos operacijos (nefrektomija dėl inkstų tuberkuliozės ar navikų, inkstų geldelių plastika, šlapimo pūslės rezekcija ir ekstirpacija, prostatos adenomektomija).

Taryb. metais Lietuvos ligoninėse buvo įsteigta urolog. skyrių. 1970 pr. veikė 2 urolog. skyriai Vilniuje ir 1 Kaune, at-

skiros palatos urolog. ligoniams Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio resp. ligoninėse, 15 specializuotų urolog. kabinetų poliklinikose. Vilniaus miesto klinikinėje ligoninėje atidarytas nefrologinis skyrius su ekstrakorporinės hemodializės laboratorija, kuriame teikiama pagalba ūminio inkstų nepakankamumo atvejais. 1970 pr. Lietuvoje buvo 250 urolog. lovų, dirbo apie 30 urologų (specializuotą pagalbą galėjo suteikti dar apie 50 bendro profilio chirurgų, kurie tobulinosi respublikinėse ar sąjunginėse urolog. klinikose). Ligoninėse naudojami naujausi tyrimo ir diagnostikos būdai (pvz., angiografija, limfografija, radioizotopinė nefrografija, inkstų skenavimas), daromos sudėtingos urolog. operacijos.

1958 Vilniuje chirurgų IX resp. konferencijoje buvo nagrinėjami prostatos adenomos ir inkstų akmenligės diagnostikos bei gydymo klausimai, demonstruojami urolog. ligoniai. 1965 Klaipėdoje chirurgų moksl. d-jos plenume svarstyti nefrogeninės hipertenzijos ir kiti U. klausimai. Šio plenumo metu buvo įsteigta Lietuvos TSR Urologų d-ja (1970 joje buvo 37 nariai; pirm. Č. Sinkevičius). Lietuvos urologai tyrinėja inkstų, šlapimo pūslės ir prostatos navikų diagnostiką bei gydymą (Č. Sinkevičius), inkstų funkcijos nepakankamumą, pielonefritų diagnostiką bei gydymą (S. Mičelytė), chirurginį ir balneologinį inkstų akmenligės gydymą (D. Bumblys), sėklidžių navikus (P. Tulevičius) ir kitus U. klausimus. U. klausimais paskelbta daugiau kaip 100 moksl. straipsnių.

Lit.: **C. Sinkevičius, D. Bumblys,** Urologijos vystymasis Lietuvoje.—„Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 11.

„URUGVĀJAUS ĀIDAS" — klerikalinis laikraštis, ėjęs 1933—34 Montevidėjuje. Leido Urugvajaus lietuvių klubas.

URUGVĀJAUS LIETÙVIAI. XIX a. pab., keliaudami iš Argentinos į Braziliją arba atvirkščiai, lietuviai sustodavo Urugvajuje. Pirmieji jų čia, daugiausia Montevidėjaus priemiesčiuose Vilja del Sere ir Kasabe, apsigyveno XX a. pradžioje. U. l. kultūrinė ir visuomeninė veikla prasidėjo XX a. trečiajame d-metyje. Iš pradžių jie veikė išvien su Argentinos lietuviais. 1925 Montevidėjuje susiorganizavo Lietuvių darbininkų apšvietos d-jos Argentinoje (centras Buenos Airese) antroji kuopa. Jos pirmininku išrinktas S. Sandleris, sekretoriumi — J. Pilypaitis. Ši d-ja, vėliau pasivadinusi Lietuvių darbininkų apšvietos draugija Pietų Amerikoje (LDADPA), įsteigė Montevidėjuje biblioteką, rengė paskaitas, vakarus. 1928 LDADPA persiorganizavo į Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros draugiją. Tais metais U. l. meno saviveiklininkai pastatė Montevidėjuje S. Čiurlionienės-Kymantaitės komediją „Kuprotas oželis", vėliau B. Laucevičiaus-Vargšo dramą „Paskutinė banga" (rež. J. Paukštys ir B. Žuklys) ir kt. veikalų. 1928 Montevidėjaus lietuviai suorganizavo Lietuvos polit. kaliniams šelpti k-tą. Jis veikė sutartinai su žydų, kilusių iš Lietuvos, org-ja „Šeftum", šelpusia Lietuvos rev. polit. kalinius. 1929

Urugvajaus lietuviai. Pirmojo lietuviško spektaklio vaidintojai 1928 Montevidėjuje

Vilja del Sere įsikūrė LDSKD 11 kuopa, kuri su kt. tautų darbininkų org-jomis įsitaisė klubą, biblioteką, platino pažangiąją darbininkų spaudą. Tais pat metais Montevidėjuje įkurtas Lietuvių meno mėgėjų būrelis. Jis statė veikalus, žadinančius Lietuvos emigrantų klasinį sąmoningumą. Čia veikė L. Želvio diriguojamas „Bangos" choras. 1930 įsikūrė Tarptautinės raudonosios pagalbos Lietuvių subkomitetas prie Urugvajaus sekcijos CK.

Kol neturėjo savo laikraščių, U. l. skaitė Argentinos ir Brazilijos lietuvių spaudą. 1931—32 U. l. komunistai leido laikr. „Proletaras" (red. A. Marma). 1931—40 Urugvajaus Socialistų partijos lietuvių skyrius leido Montevidėjuje dvisavaitinį laikr. „Naujoji banga" (red. P. Vikonis). 1933 kun. T. Radžius U. l. klubo vardu ėmė leisti klerikalinį laikr. „Urugvajaus aidas" ir kurti parapiją. Parapijos įkurti nepavyko, o laikraštis kt. metais sustojo. 1933—35 Montevidėjaus pažangūs lietuviai leido laikr. „Raudonoji vėliava" (red. A. Marma).

1933 U. l. suorganizavo 2 Lietuvių liaudies teatro sekcijas. Viena jų veikė Montevidėjaus centre, kita — Vilja del Sere. Centro sekcijoje režisieriais buvo: J. Janulionis, J. Kirstukas, A. Ragauskas (ir pats kūrė scenai veikalus), S. Rasikas, B. Žuklys. Centro sekcijoje veikė Lazdinso vadovaujamas „Laisvės" choras. 1934 Montevidėjuje tautininkų ir katalikų pastangomis buvo sudarytas Lietuvių centras, kuris J. Basanavičiaus pr. m-los (veikė 1932—40) patalpose surengė kelis vakarus (tas centras 1939 likvidavosi). 1935 prie Liet. liaudies

Urugvajaus lietuvių centro jaunimo orkestras

teatro centro sekcijos prisijungė Kultūros ir meno būrelis, anksčiau veikęs Montevidėjaus priemiestyje Asensijuje. Liet. liaudies teatro Vilja del Sero sekciją sudarė dalis Dramos mėgėjų būrelio narių ir „Ryto" choras. To būrelio statomus veikalus režisavo P. Jasinskas, P. Kvedaras, A. Marma. 1935 Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros d-jos 2 ir 11 kuopų delegatų konferencija nutarė atsiskirti nuo org-jos centro, esančio Argentinoje, ir persiorganizavo į Urugvajaus Lietuvių darbininkų sąjungą (ULDS). Tais pat metais ULDS ir kitos Urugvajaus pažangiųjų lietuvių org-jos pradėjo leisti laikr. „Darbas", einantį iki šiol. 1935—40 Montevidėjuje veikė Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 109 kuopa. Ji turėjo biblioteką, rengė paskaitas, prisidėdavo prie kitų pažangiųjų org-jų kultūrinės veiklos. ULDS iniciatyva 1936 įvyko Montevidėjaus lietuvių konferencija, kuri sudarė Lietuvių bendro fronto k-tą kovai prieš fašizmą. 1936 pab.—1940 Montevidėjuje veikė pažangiųjų U. l. įkurtas K-tas Ispanijos liaudžiai remti, turėjęs 180 narių. Jis daug padėjo ir lietuviams, kovojantiems Ispanijoje, o po karo — kalinamiems Prancūzijos konc. stovyklose. 1941 pažangieji U. l. sudarė K-tą Tarybų Sąjungai remti, vėliau — K-tą Tarybų Lietuvai remti. 1945 įkurta jungtinė pažangiųjų lietuvių org-ja — Urugvajaus lietuvių centras (ULC). ULC turi 2 namus, kuriuose įrengti klubai. Vienas jų — Montevidėjaus centre, kitas — Vilja del Sere. Šiuose klubuose yra bibliotekos, rengiami koncertai, vaidinimai, paskaitos, demonstruojami filmai. Nuo 1946 sekmadieniais per Montevidėjaus radiją transliuojamos ULC laidos, kurių parengimui vadovauja P. Revuckas. „Darbo" redaktorių A. Vaivutsko, S. Rasiko ir kt. iniciatyva 1946 Montevidėjuje įvyko P. Amerikos lietuvių I kongresas, kuriame dalyvavo 82 delegatai, atstovaujantys daugiau kaip 5000 organizuotų Argentinos, Brazilijos ir Urugvajaus lietuvių. Kongresas apsvarstė paramos teikimo nuo karo nukentėjusiai Tarybų Lietuvai ir P. Amerikos lietuvių org-jų vienybės klausimus, pasmerkė liet. burž. nacionalistus, šmeižiančius TSRS, ir pasveikino Tarybų Lietuvos vyriausybę. Kongreso nutarimu buvo surengta plati kampanija karo ir hitlerinės okupacijos nuniokotai Lietuvai remti. Per 4 mėn. surinkta 25 000 urugvajiškų pesų vertės įvairių daiktų ir medikamentų, kurie pasiųsti į Tarybų Lietuvą.

1969 Urugvajuje gyveno apie 8000 lietuvių (įskaitant ir ten gimusius).

Lit.: Lietuvių liaudies teatro albumas, Buenos Aires, 1940; **P. Ulevičius,** Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960.

URVĒLIS Jonas [g. 1926.III.21 Sudeikiuose (Utenos rj.)] — dainininkas (baritonas). Nuo 1953 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. 1957 baigė Lietuvos TSR konservatorijos solo dainavi-

mo klasę (vadovas K. Petrauskas). Nuo 1958 ir Vilniaus Ped. in-to dėstytojas. Dainuoja kameriniuose ir simfoniniuose koncertuose, per radiją ir televiziją. Gastroliavo Leningrade, Maskvoje.

Vaidmenys: Margiris, Vytautas (V. Klovos „Pilėnai", „Du kalavijai"), Igoris (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Tonijus ir Prologo partija (R. Leonkavalio „Pajacai"), Jeleckis (P. Čaikovskio „Pikų dama"), Radvila (B. Dvariono „Dalia"), Markizas Poza (Dž. Verdžio „Don Karlas"), Merkucijus, Valentinas (Š. Guno „Romeo ir Džuljeta", „Faustas"), Šarplesas (Dž. Pučinio „Madam Baterflai"), Alekas (S. Rachmaninovo „Alekas"), Frederikas (L. Delibo „Lakmė"), Friderichas fon Telramundas (R. Vagnerio „Lohengrinas"), Listratas (T. Chrenikovo „Audroje") ir kt.

ÙRVIKIAI — kaimas Mažeikių rj., Mažeikių apyl., 3 km į š. r. nuo Mažeikių, prie geležinkelio į Jelgavą; kolūkio centras. 430 gyv. (1970). Per kaimą teka Ašva (Vadaksties intakas), iš p. prieina Mažeikių miškas. Yra pr. m-la (nuo 1926). 1959 buvo 436 gyv.

USAČIÒVAS Jonas [g. 1920.XII.5 Juozapave (Telšių rj.)] — rašytojas, partinis darbuotojas. 1936—38 Jonavos baldų dirbtuvės stalius. 1938 baigė Jonavos g-jos 2 klases. 1939 Kaune įstojo į LKJS. 1939 už dalyvavimą Kauno baldų f-ko darbininkų streike atleistas iš darbo. 1940—41 LLKJS Jonavos vls. k-to sekretorius, LLKJS Kauno aps. k-to instruktorius. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Mūšiuose kelis kartus sužeistas. 1944—46 LLKJS Kauno aps. k-to sekretorius. 1948 baigė Centrinę komjaunimo m-lą prie VLKJS CK. 1948—49 LLKJS CK skyriaus vedėjas. 1949—53 dirbo LKP Alytaus ir Kalvarijos rj. k-tuose. 1958 Maskvoje baigė Gorkio lit-ros in-tą. 1959—61 Skuodo rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1961 gyvena Vilniuje. Nuo 1952 period. spaudoje skelbė apybraižas, apsakymus karių frontinės buities, kolūkių kūrimosi temomis. Parašė rom. „Nemunas laužia ledus" (1956; rus. vert. 1960) apie pokario klasių kovą Lietuvos kaime, kolūkių kūrimąsi.

ŪSÁITIS Juozas [g. 1928.V.16 Altoniškiuose (Kauno rj.)] — gydytojas infekcionistas, medicinos mokslų kandidatas (1965). 1953 baigė Kauno Med. in-tą. 1953—58 to in-to infekcinių ligų katedros klinikinis ordinatorius (1955—56 dar tarnavo Taryb. Armijoje). 1959 Kėdainių rj. ligoninės gydytojas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1962 Vilniaus un-to dėstytojas; nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie epideminio hepatito kliniką ir gydymą.

ŪSANYKAS — liaudies šokis. XX a. pr. buvo šokamas Obelių apylinkėse. Muz. metras $^2/_4$, tempas vidutiniškas. Šokėjų pora, susikabinusi abiem rankomis, šokdavo sudėtingu žingsniu, kiekvienas šokėjas sukdavosi aplink save (versdavosi). Ū. buvo palydimas dainele apie ūsus. J. Danys šokį išplėtė ir pritaikė scenai.

Lit.: Rezginėlė, V., 1958.

ŪSELÝTĖ Adelė [1928.III.2 Savanoriuose (Lazdijų rj.) — 1949.VI.8 ten pat] — pedagogė. 1946 baigusi Leipalingio (Lazdijų rj.) g-ją, mokytojavo Gailiūnų (Lazdijų rj.) pr. m-loje. Nuo 1947 neakivaizdiniu būdu studijavo Vilniaus Ped. in-te. Burž. nacionalistų nužudyta.

USĒNAI — kaimas Šilutės rj., 15 km į p. nuo Žemaičių Naumiesčio, abipus Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; apylinkės centras. 379 gyv. (1970). Pro kaimą teka Veižas (Nemuno intakas), eina Klaipėdos—Jurbarko plentas. Parduotuvė, pieninė (nuo 1935), ryšių skyrius. 1875 buvo pastatyta U. glžk. stotis. 1959 kaime buvo 253 gyv.

USĒVIČIUS Petras [g. 1914.V.29 Nodiejiškiuose (Kupiškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1964). 1928—40 samdinys, darbininkas. 1940—1941 Pasvalio vls. milicijos įgaliotinis. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. Nuo 1942 TSKP narys. 1942—45 Raudonosios Armijos karys. 1945—55 dirbo partinį arba ūkinį darbą įvairiose Lietuvos TSR vietose. 1953 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1955 Pasvalio rj. „Vienybės" kolūkio pirmininkas. Jo vadovaujamas kolūkis, javų derliumi, pieno, mėsos gamyba ir piniginėmis pajamomis yra vienas pirmųjų rajone.

ŪSIAI — ežeras Ignalinos rj., 12 km į p. v. nuo Ignalinos, prie Linkmenų (į p. nuo miestelio). Plotas 256 ha, didž. gylis 23,3 m, vid. gylis 7,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 3780 m, didž. plotis 1300 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 15,1 km. Krantai įv. aukščio; p. v. krantas apaugęs mišku. Įlankose gausu vandens augalijos. Ežero dugnas daubotas; daubos 12—23 m gylio. Š. v. gale Ū. jungiasi su Žiezdro ež. Iš Ū. išteka upelis į Labakaršio ež. Ežeras verslovinis.

USLAJŌS PĒLKĖ — pelkė Panevėžio ir Kėdainių rj., 4 km į p. r. nuo Ramygalos. Plotas 417 ha (pramoninis 282 ha). Kupstuota plynraistinė žemapelkė, siaura juosta ištįsusi iš š. r. į p. v.; jos ilgis 12 km, plotis iki 1 km. Pelkėje prasideda Uslaja (Upytės kair. intakas), Linkava (Nevėžio kair. intakas) ir Suleva (Obelies deš. intakas). Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 1,4 m. Jį sudaro žemapelkinės durpės — plyninės-raistinės ir raistinės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 14%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis, žvyras. Pelkė nusausinta ir sukultūrinta.

USONÝTĖ Janina [g. 1919.XII.24 Ukmergėje] — gydytoja pediatrė, medicinos mokslų kandidatė (1964). 1943 baigė Kauno un-tą. 1945—51 Vilniaus infekcinės ligoninės skyriaus vedėja. 1951—1954 ir nuo 1958 Vilniaus un-to dėstytoja; nuo 1970 docentė. 1954—58 Vilniaus vaikų ligoninės vyriausiojo gydytojo pavaduotoja. Paskelbė moksl. straipsnių apie hemoraginį vaskulitą ir kitais vaikų ligų klausimais. Su P. Baubliu, P. Čibiru, L. Steponaitiene parašė vadovėlį studentams medikams „Vaikų ligos" (1962).

USTĪNOVAS (Устинов) Dmitrijus Fiodorovičius [g. 1908.X.30 Samaroje (dab. Kuibiševas, RTFSR)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas, Socialistinio Darbo Didvyris (1942 ir 1961), generolas pulkininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1927 TSKP narys. 1927—1929 šaltkalvis Balachnoje (Gorkio sr.). 1934 baigęs Leningrado Karinį mechanikos institutą, dirbo inžinieriumi, konstruktorių biuro vadovu, g-los direktoriumi. 1941—46 TSRS ginklavimosi liaudies komisaras, 1946—53 ministras. 1953 gavo Valst. premiją. 1953—57 TSRS gynybos pramonės ministras. 1957—63 TSRS MT pirmininko pavaduotojas, 1963—65 pirmasis pavaduotojas. 1963—65 dar ir Aukščiausiosios Liaudies Ūkio Tarybos prie TSRS MT pirmininkas. Nuo 1952 TSKP CK narys, 1965—66 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo, nuo 1966 — į TSKP CK Polit. biuro narius. Nuo 1965 TSKP CK sekretorius. 1946—50 ir nuo 1954 TSRS AT deputatas.

USTRŌNIJOS MĪŠKAS — miškas Lazdijų rj., 6 km į v. nuo Kapčiamiesčio, Lenkijos pasienyje. Priklauso Veisiejų miškų ūkio Stalų girininkijai. Plotas 1334 ha. *Kapčiamiesčio miškų* masyvo dalis.

ŪSTUKIAI — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 2 km į š. nuo Pasvalio, Mūšos kair. krante; kolūkio centras. 205 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, Vytartų aštuonmetė m-la (1931—53 pradinė, 1953—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. 1914 kaimas išsiskirstė į vienkiemius. 1959 Ustukiuose buvo 157 gyventojai.

USŪRINIAI ŠŪNYS. Lietuvoje usūrinis šuo *(Nyctereutes procyonoides)* pastebėtas po II pasaul. karo (atėjo iš Baltarusijos ir Latvijos). Gausiausia usūrinių šunų š. ir r. Lietuvoje: Pasvalio, Biržų, Rokiškio, Kupiškio, Zarasų, Ignalinos, Utenos, Anykščių rj. Gyvena daugiausia nedideliuose miškuose ar jų pakraščiuose, netoli pelkių, ežerų ir upelių; dažnai užima barsukų urvus. Minta varliagyviais, peliniais graužikais, vabzdžiais, laukiniais vaisiais. Daro žalą žemėje perintiems paukščiams, nes ėda jų kiaušinius ir jauniklius. 1956 jų buvo apie 200, 1960 — 3000, 1970 — 14 000. Nuo 1967 medžiojami ištisus metus. Lietuvos paruošų org-joms 1956 pristatyti 44 U. š. kailiai, 1960 — 2565, 1969 — 2523.

Lit.: J. Prūsaitė, Usūrinio šuns (*Nyctereutes procyonoides* Gray) plitimas ir mityba Lietuvoje.—„LTSR MA darbai", 1960, C 2.

UŠINSKÁITĖ Filomena [g. 1921.IV.1 Pakruojyje] — dailininkė. Baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą (1941 įgijo vitražistės, 1943 — teatro dekoratorės specialybę). Nuo 1943

dalyvauja dailės parodose. 1947—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, nuo 1951 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytoja. Sukūrė vitražų, meninio stiklo dirbinių (dekoratyvinių vazų, vazelių, animalistinių figūrėlių), apipavidalino spektaklių.

Vitražai: „Darbas ir menas" (1941), trys stendai Visasąjunginės Ž. ū. parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljonui (su S. Ušinsku, 1958), „Fizkultūrininkai" (su J. Ušinskaite, 1963), dekoratyvinis vitražas Maskvos restoranui „Jakor" (su S. Ušinsku, 1967) ir kt.

UŠINSKAS Stasys [g. 1905.VII.20 Pakruojyje] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1947). 1925—29 Kauno meno m-loje studijavo tapybą (vadovas J. Vienožinskis). Sukūrė ornamentinį vitražą Kauno bankui (1927), 3 ornamentinius heraldinius vitražus Kauno Vytauto bažnyčiai (1929). Baigęs Kauno meno m-lą, 1929—32 studijavo teatro dekoraciją (vadovė A. Ekster) bei tapybą (vadovas F. Ležė) Paryžiaus Moderniojo meno akademijoje ir vitražą (vadovas Manju) Taikomosios ir dekoratyvinės dailės mokykloje. Paryžiuje sukūrė nemaža tapybos paveikslų, vitražą „Makbetas" (1931), Sofoklio tragedijos „Karalius Edipas" dekoracijų eskizus (1937 tas dekoracijas panaudojo A. Oleka-Žilinskas Niujorke). 1931 Kaune U. surengė individualinę kūrinių parodą. 1933—40 Kauno meno m-loje dėstė monumentaliąją tapybą ir teatro dekoraciją, nuo 1935 vadovavo dekoratyvinės tapybos studijai. Kaune įkūrė lėlių teatrą (1935 pastatė A. Gustaičio „Silvestrą Dūdelę"), 1938 su operatoriumi A. Žibu sukūrė pirmąjį lietuvišką lėlių filmą „Storulio sapnas". Sukūrė konstruktyviu, dekoratyviu piešiniu, lakoniška kompozicija, poetiškumu pasižyminčių vitražų („Lietuvaitė" ir „Statybininkas" Kauno Prekybos ir pramonės rūmams, 1935; vitražai Berčiūnų, Kauno Prisikėlimo ir Šančių bažnyčioms, 1939—44; heraldinio

Stasys Ušinskas. „Žalgirio mūšis", vitražas, 1947

vitražo projektas, su M. Dobužinskiu, 1939, ir kt.) ir tapybos kūrinių („Pakruojo valstiečiai", 1935; sienų tapybos kompozicijos — Aviatorių namų plafonas, 1937; „Cirkas repetuoja", 1938; „Aviatoriaus pavasaris", 1939). Apipavidalino nemaža Valstybės teatro spektaklių (R. Planketo „Kornevilio varpus", 1932; B. Dvariono „Piršlybas", 1933; M. Miusė „Meile nežaidžiama", 1933; Č. Dikenso „Oliverį Tvistą", 1934; J. Štrauso „Čigonų baroną", 1934; B. Sruogos „Baisiąją naktį", 1936), „Jaunųjų teatro" spektaklius (H. Bičer-Stou „Dėdės Tomo lūšnelę", 1933; B. Sruogos „Milžino paunksmę", 1934). Už scenografijos kūrinių eskizus 1937 Paryžiaus tarpt. parodoje laimėjo Didįjį prizą. U. dekoracijos ir kostiumai pasižymėjo novatorišku, konstruktyviu sprendimu, raiškiomis detalėmis. Kai kurių spektaklių (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis", 1933) apipavidalinimui būdingas ir psichologinis pradas.

1940—51 U. dėstė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te, 1951—1955 — Lietuvos TSR Dailės in-te (nuo 1946 profesorius); 1940—54 vadovavo vitražo studijai. 1955—70 Kauno Politechnikos in-to, nuo 1970 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas. Sukūrė vitražų („Žalgirio mūšis", 1947; trys stendai Lietuvos paviljonui Visasąjunginėje Ž. ū. parodoje, su F. Ušinskaite, 1958; „Kolūkiečių vestuvės", 1961; „Mėnuo saulužę vedė", 1961; „Studentai praktikoje", 1964; „Kristijonas Donelaitis", 1965; „Eglė žalčių karalienė", 1967; dekoratyvinis vitražas Maskvos „Jakor" restoranui, su F. Ušinskaite, 1967), pasižyminčių darniu ryšiu su archit-ra, dekoratyvumu, spalvingumu. Sudarė žemos t-ros vitražo gamybos sistemą, Lietuvoje pirmasis pradėjo kurti veidrodinius ir blokinius vitražus. Kūrybine ir pedagogine veikla padėjo liet. vitražo m-los pamatus. U. mokiniai — dailininkai K. Morkūnas, A. Stoškus, F. Ušinskaitė ir kt.

Lit.: В. Кулешова, Стасис Ушинскас.— „Искусство", М., 1967, № 1; S. Budrys, Lietuvių vitražas, V., 1968; Lietuvos scenografija, V., 1968.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 272

UŠNA — upė Telšių ir Kelmės rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 32 km^2. Prasideda Domeikių apylinkėse, 8 km į š. v. nuo Užvenčio. Teka į r., žemupyje — per Ventos pelkę. Įteka į Ventą 320 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Ušnėnų, 8 km į š. r. nuo Užvenčio.

UŠNĖNAI — kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 7 km į š. r. nuo Užvenčio, prie Kuršėnų—Užvenčio kelio; kolūkio centras. 121 gyv. (1970). 1 km į p. nuo U. teka Venta; kaimo v. pakraščiu į Ventą teka Ušna. 1959 buvo 95 gyv. Ušnėnuose 1875 gimė kultūros veikėjas P. Višinskis; jo tėvų gyv. name 1960 įrengtas memorialinis muziejus. 1884—1900 Ušnėnuose gyveno rašytoja Žemaitė; jos sodybvietėje 1965 pastatytas paminklinis akmuo.

Ušnėnai. Paminklinis akmuo Žemaitės sodybvietėje

Ušnėnai. P. Višinskio gimtasis namas (dab. memorialinis muziejus)

UŠPALIS Kostas [g. 1925.II.3 Beržore (Plungės rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1955). 1950 baigė Vilniaus universitetą. 1950—57 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1957 docentas. Nuo 1957 Fizikos ir matematikos instituto teorinės fizikos sektoriaus vadovas. Knygos „Atominių spektrų radialinių integralų lentelės" (1960) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie nepilno kintamųjų atskyrimo metodo taikymą atomo savybėms tirti, apie elektroninių šuolių atomuose teorinį tyrimą.

UŠPOLIS, Užpalis, Grigorijus [g. 1923. XII.26 Naujajame Daugėliškyje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). Baigęs septynmetę m-lą, dirbo įv. darbus Naujajame Daugėliškyje, Ignalinoje, Vilniuje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, prieštankinio pabūklo taikytojas. Dalyvavo kautynėse ties Oriolu, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. 1944.X kautynėse tarp Usėnų ir Stoniškių (Šilutės rj.) sunaikino

2 priešo tankus, savaeigį pabūklą, priešlėktuvinį kulkosvaidį ir su grupe pėstininkų atmušė kelias priešo atakas. Nuo 1944 TSKP narys. 1949 baigęs Resp. part. m-lą, dirba LKP Centro Komitete. 1954 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą.

Lit.: M. Vasaris, Tarybų Sąjungos Didvyris G. Užpalis, V., 1946.

ŪTA — **1.** Kaimas Varėnos rj., Pavarėnio apyl., 9 km į p. v. nuo Onuškio, 3 km į p. nuo Dusmenų. 97 gyv. (1970). Kaimą supa Ūtos, Šilaičių miškai, per Ū. teka Musė (Varėnės intakas). Yra girininkija (nuo 1963), pr. m-la (nuo 1960). 1959 buvo 101 gyv.

2. Kaimas Molėtų rj., Gaižiūnų apyl., 16 km į p. r. nuo Molėtų, prie Inturkės—Joniškio kelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 78 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra parduotuvė. 1959 buvo 46 gyv.

UTĖLĖS-PĀSTERVIO PÉLKĖ — pelkė Telšių rj., 2 km į š. nuo Varnių, į v. nuo Stervo ežero. Plotas 259 ha. Pelkė ežerinės kilmės, vingiuotais pakraščiais. Yra nesupelkėjusių salų (21 ha). Didesniąją dalį sudaro plyninė žemapelkė, mažesniąją — raistinė aukštapelkė. Dalis pelkės yra Pareškėčio miške. Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 2,8 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 5,9%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3,8 m). Pelkės š. r. pakraštyje, prie Stervo ež., įsikūręs Pastervio kaimas.

ŪTELIAI — kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 6 km į š. v. nuo Nemakščių, 1 km į r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 9 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse rastas akmens amžiaus kaulinis durklas; jis laikomas Kauno ist. muziejuje. Ist. šaltiniuose U. minimi 1591 (14 kiemų). 1959 buvo 14 gyv.

UTENÀ — miestas Lietuvos TSR rytuose, 92 km į š. nuo Vilniaus, abipus Kauno—Zarasų plento; rajono centras. 13 300 gyv. (1970); iš jų 4760 dirbo pramonėje, 1430 statyboje, 510 prekyboje ir visuom. maitinimo įmonėse, 830 transporte, 160 komunaliniame ūkyje, 920 sveikatos apsaugos, švietimo ir kultūros įstaigose. Miestas įsikūręs Aukštaičių aukštumos U. dubumoje, išraižytoje gilių upelių slėnių. Jo r. pakraščiu iš p. teka Vyžuona (Šventosios intakas); į ją miesto š. dalyje suteka Krašuona, Rašė (iš dešinės) ir Utenaitė (iš kairės). Vyžuona ir Rašė ties U. patvenktos. Miesto š. dalyje yra Dauniškio, p. v. pakraštyje — Vyžuonaičio ežeras. Pietvakariuose U. siekia Šilinės, vakaruose — Skaistašilio miškas. Teritorija 914 ha (1970). Miesto š. dalis vadinama Rašė. Plano struktūra radialinė. Centre yra keturkampė aikštė.

PRAMONĖ. Svarbiausia U. pram. įmonė yra *Utenos trikotažo fabrikas* (pradėjo veikti 1968); 1969 jame dirbo 2516 darbininkų ir tarnautojų, bendroji produkcija 17,3 mln. rb. Laboratorinių elektros krosnių g-la (įk. 1961, reorganizavus melioracijos mašinų stotį), be el. krosnių, gamina technologinius įrengimus prekybos ir visuom. maitinimo įmonėms ir jų atsargines dalis; produkcija siunčiama į visas taryb. respublikas, eksportuojama į daugelį užsienio šalių. 1969 dirbo 637 darbininkai ir tarnautojai, produkcijos vertė 4,1 mln. rb. Be to, Utenoje veikia sviesto g-la (1969 dirbo 150 žmonių, bendroji produkcija 4,2 mln. rb), gamybinių įmonių kombinatas (84 žmonės, 575 000 rb), elektros tinklų įmonė, miškų ūkis, susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" skyrius, spaustuvė, buitinio aptarnavimo kombinatas.

KOMUNALINIS ŪKIS IR TRANSPORTAS. Mieste yra 66 gatvės, kurių bendras ilgis 48,0 km (1970), 12 ha parkas. Butų fondas (1970) 87 400 m² gyv. ploto, iš jo 36 100 m² komunalinio ir žinybinio. Vandentiekis ir kanalizacija pradėta rengti 1963; vandentiekio tinklų ilgis 6,0 km (1970), kanalizacijos 8,5 km. Nuo 1963 dalis U. gyv. namų gauna suskystintas dujas. Mieste nuo 1960 kursuoja autobusai, gyventojus aptarnauja taksiai. Autotransporto kontora 1970 turėjo 265 automobilius, iš jų 56 autobusus. Be Kauno—Zarasų plento, iš U. keliai eina į Vilnių, Kupiškį, Švenčionis. P. v. pakraščiu eina siaurasis Panevėžio—Švenčionėlių glžk.

SVEIKATOS APSAUGA, ŠVIETIMAS IR KULTŪRA. Utenoje veikia 2 ligoninės: 185 lovų rajoninė (įst. 1909) ir 100 lovų psichoneurologinė (įst. 1955); 35 lovų tuberkuliozės dispanseris (įst. 1959), 3 vid. m-los (pirmoji įk. 1918, antroji — 1944, trečioji — 1959), aštuonmetė mokykla-internatas (įk. 1962; 1944—1962 buvo vaikų namai), neakivaizdinė vid. m-la (įk. 1960), vaikų sporto m-la (nuo 1954), vaikų muzikos m-la (nuo 1964), med. m-la (nuo 1954), vakarinis politechnikumas (nuo 1965), 4 vaikų darželiai ir lopšeliai, 2 bibliotekos (rajoninė, įk. 1945, ir vaikų, įk. 1965), kultūros namai (nuo 1946), kraštotyros muziejus (nuo 1934), kino teatras. Leidžiamas rajono laikr. „Lenino keliu" (nuo 1945). Buv. pašto rūmai (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

ISTORIJA. Iš *Narkūnų* piliakalnių (5 km į p. v. nuo U.) radinių sprendžiama, kad U. apylinkėse žmonių gyventa jau pirmaisiais mūsų eros amžiais. Pirmą kartą ist. šaltiniuose U. vardas minimas 1261. Aprašydamas 1373 ir 1375 kalavijuočių žygius į Lietuvą, U. paminėjo kronikininkas H. Vartbergė. 1416 pastatyta U. bažnyčia. Nuo XV a. pab. ist. šaltiniuose minimas U. dvaras, kuris iki 1667 su valsčiumi priklausė did. kunigaikščiui. 1551 U. miestelis mokėjo 10 kapų grašių sidabrinės mokesčio (tiek pat, kiek Ukmergė, Užpaliai). 1599 Zigmantas Vaza leido jame rengti turgų. Per karą su švedais (1700—21) smarkiai apgriauta U. sunyko ir ilgai neatsigavo. XVIII a. antrojoje pusėje buvo senelių prieglauda, veikė parapinė m-la, kurioje

Utena. Utenio gatvė 1920

1777 mokėsi 1 bajorų, 11 miestelėnų ir valstiečių vaikų; 1869 jos vietoje įsteigta valdinė pr. m-la. Augti U. pradėjo, nutiesus Peterburgo—Varšuvos plento Zarasų—Kauno ruožą (1830—35). Utenoje įsteigta pašto stotis, jai pastatytas pastatas su 2 fligeliais. 1856 U. dvaro valstiečiai pasipriešino dvarininkui Krauzai; jiems malšinti keliuose kaimuose buvo dislokuota kariuomenės kuopa. 1879 gaisras sunaikino 3/4 miestelio. 1886 Utenoje buvo 2460 gyv., 1897 — 3250. 1905.XI Utenoje vyko mitingai ir demonstracijos. 1909 pastatyta 40 lovų ligoninė, atidaryta keturklasė m-la. Per I pasaul. karą sudaryta U. apskritis. 1918.XII Utenoje įkurtas LKP apskrities k-tas, sudarytas rev. k-tas (J. Degulis, A. Vilūnas, A. Žlėja ir kt.). 1919.IV Utenoje įvyko apskrities darbininkų ir valstiečių tarybų suvažiavimas, 1919.II.28 dvarų darbininkų, 1919.III.1 med. darbuotojų, mokytojų suvažiavimai. Buvo įsteigta komunistų klubas, kino teatras, valgykla varguomenei, našlaičių prieglauda, išplėsta ligoninė. Tarybų valdžia gyvavo iki 1919.VI.2.

Buržuazijos valdymo metais ir vėliau (iki 1950) U. buvo apskrities centras. 1923 buvo 4890 gyventojų. 1924 jai suteiktos miesto teisės. 1933 buvo 40 gatvių (bendras ilgis 25,5 km), apie 700 namų, iš jų 42 mūriniai. Mieste buvo 3 malūnai, lentpjūvė, pieninė, limonado dirbtuvė, spaustuvė, 75 lovų ligoninė, g-ja, 2 pr. m-los, žiemos ž. ū. m-la, biblioteka. Veikė LKP, LKJS, Lietuvos Raudonosios pagalbos pogr. org-jos. Miestas smarkiai nukentėjo per D. Tėvynės karą (sugriauta ar sudeginta apie 50% pastatų). 1941 vasarą Rašės šile, 2 km į š. nuo miesto centro, hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 4000 žmonių. Utenoje 1943 susikūrė LKP pogr. org-ja; veikė LLKJS pogr. org-ja.

Po karo miestas atstatytas ir labai išplėstas. Gatvės sutvarkytos, dalis jų išasfaltuota, įrengtas parkas, keli skverai. Pastatyta trikotažo f-kas, tuberkuliozės dispanseris (1961), 920 vietų vid. m-la (1962), aštuonmetė mokykla-internatas (1962), kino teatras (1961), buitinio aptarnavimo kombinatas (1960), autobusų stotis, paštas, universalinė parduotuvė, restoranas, komunalinių ir individualių gyv. namų. Miesto š. ir š. r. dalyje išaugo keli daugiabučių gyv. namų kvartalai. 1959 buvo 7158 gyv.

UTENÁITĖ — upė Utenos rj., Vyžuonos kair. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 74 km². Išteka iš Ilgio ež., 8 km į v. nuo

Utenos, ir teka į p. r. Nuo Utenos—Aluntos kelio pasuka į š. r. Įteka į Vyžuoną 23 km nuo jos žiočių, ties Utena. Vid. nuolydis 308 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,69 m³/s. Žemupyje upę kerta Panevėžio—Švenčionėlių glžk.

ŪTENAS — ežeras Utenos rj., 16 km į š. v. nuo Ignalinos, 10 km į r. nuo Tauragnų. Plotas 200 ha, didž. gylis 21 m, vid. gylis 8,5 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r. (nuo r. galo į š. išsišovusi didelė įlanka); ilgis 2600 m, didž. plotis 880 m, kranto linijos ilgis 8000 m. Krantai daugiausia neaukšti, miškingi. Dugne daug daubų ir seklumų. R. gale U. sąsiauriu jungiasi su Utenykščio ežeru. Į Uteną įteka Minčia ir dar keletas upelių. Ežeras verslovinis.

UTENĖLĖ — kaimas Utenos rj., Pakalnių apyl., 8 km į p. v. nuo Utenos, prie kelio į Aluntą; kolūkio centras. 44 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Utenaičio ežeras. 1959 buvo 26 gyv.

UTENÝKŠTIS — ežeras Utenos rj., 14 km į š. v. nuo Ignalinos, 8 km į v. nuo Kazitiškio. Plotas 90 ha, didž. gylis 9,9 m, vid. gylis 4,3 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1680 m, didž. plotis 1000 m, kranto linijos ilgis 5700 m. Yra sala (0,3 ha). P. v. krantas žemas, vietomis pelkėtas; š. r. krantas kiek aukštesnis. Dugnas į vidurį palaipsniui žemėja. Šiaurės vakaruose U. sąsiauriu jungiasi su Uteno ež. Iš Utenykščio į Baluošo ež. teka Būka. Ežeras verslovinis.

UTENŌS TRIKOTĀŽO FĀBRIKAS — įmonė Utenoje. Pradėta statyti 1965. Pirmoji gamybinių pajėgumų eilė paleista 1968, antroji 1969. Įmonė aprūpinta naujausiais tarybiniais ir importiniais įrengimais. F-ko mechanizacijos lygis 80,6%, projektinis pajėgumas 17,7 mln. vienetų trikotažo per metus. 1969 f-ke dirbo 2516 darbininkų ir tarnautojų. Pirmoji — bandomoji — produkcija (883 000 vienetų moteriško ir vaikiško trikotažo) išleista 1966. 1969 pagaminta 1,3 mln. vienetų vyriško, 4,5 mln. moteriško, 3,0 mln. vaikiško, 1,6 mln. sportinio apatinio trikotažo, be to, kt. įmonėms numegzta 273 t ir apdirbta 636 t trikotažo medžiagos. 14% f-ko produkcijos 1969 realizuota Lietuvoje, 86% — kitose taryb. respublikose. Medvilninius, acetatinius ir dalį vilnonių verpalų f-kas gauna iš Lietuvos TSR tekstilės pramonės įmonių, dalį vilnonių ir viskozinius — iš užsienio.

ŪTOS MIŠKAS — miškas Panevėžio rj., 8 km į š. nuo Panevėžio, abipus plento į Pasvalį. Priklauso Panevėžio miško pramonės ūkio Piniavos girininkijai. Plotas 570 ha; medynų 520 ha. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai gliejiški, sujaurėję, vietomis velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant karbonatingų skeletingų moreninių priemolių. 90% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir garšviniai miško tipai. Eglynų ir beržynų yra po 32%, drebulynų 23%, baltalksnynų ir juodalksnynų po 6%, pušynų 1%. Jaunuolynai sudaro 20%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 30%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas įeina į Panevėžio miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1200 ktm. Prie miško įsikūręs Ūtos kaimas.

UVAĨNIAI — kaimas Rokiškio rj., Panemunėlio apyl., 13 km į v. nuo Rokiškio. 86 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Laukupė (Nemunėlio intakas), per kaimą eina Panemunėlio—Kazliškio kelias. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920). 1959 buvo 85 gyv.

UVAĨNIS Leonas [1753 Raseinių aps. — 1829] — filologas, kultūros veikėjas. Gyveno Žemygaloje (Raseinių rj.), buvo Raseinių aps. pilies teismo raštininkas. Mokėjo graikų, lotynų, hebrajų, rusų, vokiečių, prancūzų ir ispanų kalbas. Rašė etimologinį liet. kalbos žodyną (rankraštis dingo). Vilniaus un-to profesorius I. Loboika mini U. veikalą apie lietuvių kalbą (t. p. neišlikęs). Bibliotekininkas K. Kontrimas ir kiti apie 1822 siūlė U. liet. kalbos lektoriumi Vilniaus un-tui, tačiau un-to vadovybė liet. kalbos katedros steigimui nepritarė. U. rašė veikalą apie Lietuvos numizmatiką, buvo nuvykęs į Vokietiją tyrinėti herulių genties pėdsakų.

Lit.: V. Maciūnas, Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje, K., 1939; J. Lebedys, Simonas Stanevičius, V., 1955; А. Каупуж, Некоторые дополнительные сведения о литовских деятелях культуры начала XIX века в письмах проф. русской словесности Виленского университета И. Н. Лобойко.— „Literatūra", t. 6, V., 1963.

UZBĒKŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Lietuvių ir uzbekų lit. ryšiai užsimezgė taryb. metais. 1941 „Raštų" žurnale (Nr. 3) paskelbtas J. Skliutausko straipsnis apie uzbekų poetą A. Navoji (1441—1501). Liet. kalba išėjo Aibeko (g. 1904) romanai „Navoji" (1948, v. L. Starevičiūtė), „Šventas kraujas" (1968, v. M. Miškinis), A. Kacharo (g. 1907) apys. „Zyliukė" (1962, v. I. Bulotienė), A. Kadyrio (1894—1939) rom. „Šventyklos skorpionas" (1966, v. S. Skeivys), Š. Rašidovo (g. 1917) rom. „Galinga banga" (1967, v. S. Bulkienė, H. Kobeckaitė), Ch. Nugmano „Apysaka apie seną meilę" (1963, v. A. Subačius), A. Muchtaro autobiografinė kn. „Laikas ir likimai" (1969, v. H. Kobeckaitė). Vaikams išleista pasakų rink. „Uzbekų liaudies pasakos" (1954, v. A. Liobytė), Ch. Naziro apys. „Negęstą žaibai" (1960, v. L. Greblikienė), K. Ikramovo apys. „Machmudas — lyno akrobatas" (1963, v. A. Šlikaitė). Lietuvių period. spaudoje paskelbta Aibeko, M. Babajevo, Gafuro Guliamo, K. Ikramovo, A. Kacharo, A. Muchamedo, A. Navoji, Uiguno, Zulfijos ir kt. rašytojų kūrinių. Uzbekų poetų kūrinių į liet. kalbą išvertė A. Baltakis, A. Churginas, J. Macevičius, V. Mykolaitis-Putinas, V. Reimeris, A. Žukauskas ir kiti. Liet. periodikoje paskelbta straipsnių ir recenzijų apie uzbekų rašytojų kūrybą.

Uzbekų kalba išleistas liet. rašytojų kūrinių rink. „Draugų balsas" (1951), kuriame pateikta A. Baužos, A. Churgino, P. Cvirkos, L. Giros, J. Grušo, K. Korsako, E. Matuzevičiaus, E. Mieželaičio, V. Mykolaičio-Putino, V. Mozūriūno, S. Nėries, P. Vaičiūno, A. Venclovos ir kt. rašytojų kūrinių. 1952 išėjo lietuvių rašytojų kūrybos rinkinys „Lietuvių novelės", kuriame paskelbta J. Baltušio, J. Biliūno, V. Kapsuko, A. Maginsko, Vaižganto, Žemaitės apsakymų. Į uzbekų k. išversta P. Cvirkos apsakymų rinkinys vaikams „Cukriniai avinėliai" (1960, v. N. Muchmadjarova), rom. „Žemė maitintoja" (1964, v. K. Pulatovas), E. Mieželaičio eil. rinkinys „Žmogus" (1963), Žemaitės aps. „Sučiuptas velnias" (1963, v. S. Šamsijeva). Uzbekų period. spaudoje paskelbta Butkų Juzės, J. Degutytės, A. Gudaičio-Guzevičiaus, A. Maldonio, E. Mieželaičio, S. Nėries ir kitų liet. rašytojų kūrinių bei straipsnių apie liet. rašytojų (J. Baltušio, S. Nėries, A. Strazdo ir kt.) kūrybą.

UŽARTĖLĖ — kaimas Kėdainių rj., Truskavos apyl., 10 km į p. v. nuo Ramygalos, 1 km į š. v. nuo Truskavos. 27 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Linkava (Nevėžio intakas), r.— eina Kėdainių—Panevėžio plentas. Ist. šaltiniuose 1585 minimas U. dvaras. 1959 kaime buvo 45 gyv.

ŪŽBALIAI — 1. Kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 15 km į p. v. nuo Vilkaviškio, 6 km į p. r. nuo Pajevonio. 46 gyv. (1970). Yra pr. m-la (įst. 1912). Lankeliškių bažnyčios metrikuose U. minimi 1640. 1959 buvo 58 gyv.

2. Kaimas Kapsuko rj., Šunskų apyl., 13 km į š. nuo Kapsuko, 6 km į v. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. 5 gyv. (1970). 1918 kaime buvo įsteigta LKP kuopelė. 1918.IX.15 U. valstiečio J. Bartuškos sodyboje įvyko pirmoji LKP konferencija. Joje dalyvavo 20 delegatų, atstovavusių Panevėžio ir Suvalkijos rajonų kom. kuopelėms. 1958 šiam įvykiui atminti prie namo, kuriame vyko konferencija, prikalta memorialinė lenta. 1959 kaime buvo 12 gyv.

ŪŽBRADUMĖ — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 4 km į š. nuo Varduvos, į v. nuo Plungės—Mažeikių plento. 163 gyv. (1970). Pro kaimą teka Vaidenis (Varduvos intakas). Yra pr. m-la (nuo 1927). 1959 buvo 202 gyv.

UŽDAVINỸS Romualdas [g. 1931.I.12 Marijampolėje] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1958—62 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. 1962—67 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filiale, buvo matematikos katedros vedėjas. Nuo 1964 docentas. Nuo 1967 Vilniaus un-to skaičiavimo matematikos katedros

vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie aritmetines funkcijas polinomų su sveikais koeficientais reikšmių aibėse ir kitais tikimybinės skaičių teorijos klausimais.

UŽDAVINỸS Vincas [g. 1902.V.3 Paručiuose (Varėnos rj.)] — žurnalistas. Nuo 1921 bendradarbiavo Vilniaus lietuvių spaudoje. 1924 parengė ir išleido moksleivių lit. almanachą „Milda". Parašė pjesę „Kova" (1925). 1925 baigęs Vilniaus Vytauto Didžiojo g-ją, iki 1930 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-te. 1928—36 dirbo Vilniui vaduoti s-goje, redagavo šios s-gos žrn. „Mūsų Vilnius". Išleido kelionių po Europą ir š. Afriką įspūdžių knygas „10 000 kilometrų" (1932) ir „Europa iš automobilio" (1934). 1936—39 važinėjo po JAV lietuvių kolonijas kaip Vilniui vaduoti s-gos atstovas ir žurnalo „Pasaulio lietuvis" korespondentas. Taryb. metais bendradarbiavo period. spaudoje („Tėvynės balse" ir kt. laikraščiuose). Parašė apybraižą „Pirčiupio kaimo tragedija" (1958, III leid. 1965; rus. vert. 1963), turistines informacines brošiūras „Po Vilniaus apylinkes" (1958; rus. vert. 1958), „Pirčiupis" (1969; rus. vert. 1969).

ŪŽDUOBULIS — kaimas Plungės rj., Medingėnų apyl., 17 km į p. r. nuo Plungės, Palos (Minijos intako) kair. krante. 22 gyv. (1970). Per kaimą teka Duobulis (Palos intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1643. 1959 buvo 49 gyv.

ŪŽEŽERĖ — kaimas Mažeikių rj., Sedos apyl., 2 km į p. r. nuo Sedos, netoli Plinkšių ežero š. galo; kolūkio centras. 158 gyv. (1970). P. v. pakraščiu teka Sruoja (Varduvos intakas), r. pakraščiu — Šerkšnė (Ventos intakas). Yra kultūros namai (nuo 1962). 1959 buvo 164 gyv.

ŪŽGAVĖNĖS — žiemos išlydėjimo ir pavasario sutikimo šventė. Senovės lietuviai U. švęsdavo kovo antrosios dekados pabaigoje—trečiosios pradžioje, kai susilygina nakties ir dienos trukmė. Katalikų bažnyčiai nustačius 7 savaičių prieševelykinį pasninką — gavėnią, U. imta švęsti septintos savaitės prieš Velykas antradienį. U. papročiai buvo susiję su žemdirbių buitine ir gamybine veikla, atspindėjo pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikais įsigalėjusį žmonių tikėjimą magija ir turėjo Naujųjų Metų ciklo liaudies kūrybos bruožų (improvizuoti žaidimai, būrimai, dainos). Svarb. vietą U. papročiuose užėmė važinėjimasis, supimasis, kaukėtų žmonių vaikščiojimas (karnavalas), sotus valgymas. Kad per U. kai kas vaikščiodavo persirengęs neįprastais drabužiais, minima jau 1428 vienuolio skunde Kryžiuočių ordino magistrui: esą, Užgavėnėms liet. moterys ne tik rengiasi, bet ir siūdinasi vyriškus drabužius, šoka „velniškus" šokius. Tradicinės U. kaukės vaizdavo arklį, mešką, ožį, gervę, velnią, giltinę, žydą, jo vaikus, gydytoją, elgetas, kareivius.

Užgavėnių karnavalo dalyviai (prieš II pasaulinį karą)

Kaukės buvo daromos pačių vaidintojų iš medžio, beržo tošies, avikailio, pakulų. Karnavalininkai vaizdavo savo aplinkos buitinius socialinius tipus — apsimetėlį elgetą, mainikautoją čigoną, keliaujantį pirklį žydą ir kt. Per vaikštynes buvo rodomos įv. vaidybinės scenos, sakomos kalbos, dainuojamos dainos, vaizduojamų personažų elgesys parodijuojamas. Š. Lietuvoje ypač mėgstama parodija buvo Cidaro vestuvės, vaizdavusios perkaršusio senbernio Cidaro piršimąsi gražiausiai apylinkės merginai. Žemaitijoje karnavalininkų būrį lydėjo iškamša, vadinama More ar Kotre; Kupiškio apylinkėse panaši baidyklė vaizdavo senį Gavėną. Morė būdavo aptaisoma senais moteriškais drabužiais ir vežama rogėmis. Po pusiaunakčio ji būdavo sudeginama ar paskandinama. Tai simbolizavo žiemos galą. Kovą tarp žiemos ir pavasario vaizdavo tiems metų laikams atstovaujančių personažų storulio Lašininio ir išdžiūvėlio Kanapinio grumtynės, kurios baigdavosi Kanapinio pergale, o Lašininio iškamša būdavo sudeginama ar paskandinama. U. žaidynės buvo savotiški improvizuoti liaudies teatro spektakliai. Iš U. dieną praktikuotų magiškų veiksmų daugiausia pasitaiko vad. pirmosios dienos magija — tikėjimas, kad nuo to, kaip elgiamasi laikotarpio (šiuo atveju pavasario ir vasaros) pradžioje, priklausys viso laikotarpio sėkmė, arba vad. panašumo magija — tikėjimas, kad bet koks veiksmas turįs vėliau sukelti jį primenančias pasekmes.

U. papročiuose ypač atsispindėjo rūpinimasis būsimuoju linų derliumi: siekdami „pratęsti linus", seni ir jauni supdavosi kluone tam tikslui įtaisytose sūpuoklėse, važinėdavosi geriausiais arkliais, įvažinėdavo dar nekinkomus kumelius (Užnemunėje tai buvo vadinama „povelių vaikymu"), leisdavosi rogutėmis nuo kalnelių arba įsitaisydavo karuselę ant kūdros ledo, virsdavo į sniegą, laistydavosi vandeniu. Dar XIX a. pab. kai kuriose r. Lietuvos vietose valstiečiai U. dieną nemaldavo girnomis, negrūsdavo grūdų piestoje, bijodami, kad dėl to vėliau nekiltų audrų ar viesulų ir jie nenuplėšytų stogų, neverpdavo ir nesukdavo siūlų, nevydavo pančių, kad gimę ėriukai nesusirgtų kvaituliu, nelopydavo drabužių, kad pelės nekapotų audeklų, kirmėlės nenuėstų kopūstų. Kitur per U. moterys tyčia skalbdavo žlugtą, kad linai nebūtų žolėti, ant avilių užliedavo vandens, kad bitės neišspiestų nepastebėtos. Kai kur po vakarienės šeimininkė piemens juosta ar šiaudų ryšeliu surišdavo krūvon šaukštus, samtį, pagaikštį, linkėdama, kad vasarą jo ganomi gyvuliai nesiskirstytų ir nezyliotų. Merginos, kaip ir per Kūčias, burdavo savo vedybinę laimę. Per U. buvo riebiai ir sočiai valgoma — 9 ar net 12 kartų, nes tikėta, kad dėl to pavasarį ir vasarą nepritrūks maisto ir jėgų sunkiems lauko darbams. Visoje Lietuvoje tradiciniu U. valgiu buvo laikomi blynai, o Žemaitijoje dar ir šiupinys. XX a. U. blynai dažnai pakeičiami spurgomis. Blynais, šiupiniu ir spurgomis buvo vaišinami ir karnavalininkai.

U. žaidynės ligi šių dienų išliko kai kur Žemaitijoje. Šalia tradicinių personažų jose pasitaiko ir išjuokiančių kai kurias dabarties negeroves. Improvizacijose panaudojama dab. gyvenimo faktai. U. pasivažinėjimo paprotys padėjo susiformuoti savitai žirgų lenktynių tradicijai. Tarybų Lietuvoje žiemos išlydėjimo ir pavasario sutikimo šventė su karnavalu organizuojama ir miestuose.

Lit.: **M. Brensztejn**, Maski ludowe na Litwie. — Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, t. 1, 1907 [p. 140—141]; **E. Dulaitienė**, Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 213—216]; **A. Vyšniauskaitė**, Lietuvių liaudies kalendorius, jo šventės ir papročiai.— 1960 m. Astronominis kalendorius, V., 1959; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963 [p. 149—150]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 539—542]; **J. Dovydaitis**, Užgavėnių papročiai.—„Kraštotyra", V., 1966; **S. Skrodenis**, Kostüme und Masken in Litauen. — „Schweizerisches Archiv für Volkskunde", Basel, 1967, H. 3—4; **S. Skrodenis**, Užgavėnių papročiai ir tautosaka. — „Liaudies kūryba", t. 1, V., 1969.

UŽGIRĒLIS — kaimas Kaišiadorių rj., Vilūnų apyl., 4 km į p. r. nuo Darsūniškio, 8 km į p. v. nuo Kruonio; kolūkio centras. 166 gyv. (1970). Pro kaimą teka Astraga (Nemuno intakas), iš š. prieina Darsūniškio, iš v.— Užgirėlio miškai. Parduotuvė, kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose U. minimas 1787. 1959 buvo 222 gyv.

ŪŽGIRIAI — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 3 km į p. nuo Liudvinavo;

kolūkio centras. 143 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Mozūrgirio miškas. Yra pr. m-la, kultūros namai. Kaimas susikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Linijų dvarą. 1959 kaime buvo 71 gyv.

UŽKALBĖJIMAI, užžadėjimai, — tautosakos rūšis; žodinės formulės, kuriomis norima maginiu būdu paveikti žmones, gyvulius, gamtos reiškinius. Užkalbėjimai yra kilę iš labai senų laikų, kai pirmykščiai žmonės ypač daug svarbos teikė magijai. Jie buvo susiję su tam tikrais veiksmais ir ceremonijomis. Lietuvoje daugiausia užrašyta gydomųjų užkalbėjimų (nuo gyvatės įkirtimo, pasiutusio šuns įkandimo, rožės, nikstelėjimo, dedervinių). Kai kurie jų būdavo derinami su racionaliomis liaudies medicinos priemonėmis. Ūkio užkalbėjimais buvo stengiamasi padidinti augalų derlių, bičių produktyvumą, apsisaugoti nuo kenkėjų. Kai kuriuose užkalbėjimuose išliko senojo lietuvių tikėjimo žymių: juose minimi Perkūnas, Dundulis, Žemyna, Gabija, garbinama saulė, mėnulis, ugnis. Įsigalėjus krikščionybei, į užkalbėjimus pateko krikščionių religijos elementų. Daugelio užkalbėjimų kalba vaizdinga, emocionali, turi dainoms, pasakoms būdingų elementų.

Lit.: V. Mansikka, Litauische Zaubersprüche.—„FF Communications", Nr. 87, Helsinki, 1929; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; Lietuvių tautosaka, t. 5, V., 1968.

ŪŽKALNIS Petras [iki 1928 **Kvietinskas;** g. 1907.V.2 Menkupiuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1955). 1925 baigęs Kalvarijos prog-ją, mokėsi Marijampolės g-joje, mkt. seminarijoje. 1925 įstojo į LKJS. 1926 LKJS Marijampolės rj. k-to narys. Nuo 1924 bendradarbiavo „Aušrinėje", vėliau „Darbininkų atstove", „Komuniste", „Balse", „Laisvėje", „Vilnyje". Už rev. veiklą 1926—1927 kalintas Marijampolėje, Varniuose. 1927—29 LKP narys. 1927 išrinktas LKP Kalvarijos parajonio k-to nariu. 1927 suimtas. 1928 iš Marijampolės kalėjimo pabėgo į Vokietiją. Apie šį pabėgimą parašė apybraižą „Nakties paslapty", kurią išleido 1929 Čikagoje. 1928—29 Maskvoje studijavo Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1929—31 LKP atstovybės prie Kominterno Vykd. k-to darbuotojas. Nuo 1930 TSKP narys. 1931—35 dirbo „Priekalo" redakcijoje. 1934—37 studijavo žurnalistiką Gorkio lit-ros in-te. „Priekale", „Raudonajame artojuje" paskelbė publicistikos, lit-ros kritikos straipsnių, apsakymų. 1935 Minske išleido apys. „Sutelktos rankos". Pasirašinėjo A. Tremtinio, V. K. Varnėno, P. Komunaro, P. Kiečio, Suvalkijos bedievio ir kt. slapyvardžiais. 1937—38 dirbo TSRS Rašytojų s-gos įskaitos sektoriuje, 1938—40 Timiriazevo muziejuje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—44 Lietuvos TSR Valst. leidyklos redaktorius. Nuo 1946 Vilniaus universiteto rusų literatūros katedros dėstytojas; nuo 1956 docentas.

Ršt.: Majakovskis ir lietuvių literatūra, V., 1955; Tarybinė daugiatautė literatūra, V., 1966; Herojinis TSRS tautų epas, V., 1967; Nuo Rudaki iki Donelaičio, V., 1969.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965; B. Prėskienis, Literatūrinė kritika lietuvių komunistinėje spaudoje 1917—1940, V., 1966.

ŪŽKREČIAMOSIOS LĪGOS, infekcinės ligos, — ligos, kurias sukelia įvairūs mikrobai (jų toksinai), pirmuonys ir virusai. Daugelis U. l. greitai plinta, sukeldamos epidemijas ir pandemijas, epizootijas.

ŽMONIŲ UŽKREČIAMOSIOS LIGOS. XIII—XVIII a. Lietuvoje buvo kelios dešimtys *maro* ir *raupų* epidemijų, XVIII a. ją palietė 2 gripo (influencos) pandemijos. 1831 *choleros* pandemija per Afganistaną, Iraną ir Rusiją pasiekė Lietuvą. XIX a. dažnos buvo dėmėtosios ir vidurių šiltinių epidemijos; didžiausios iš jų siautė 1812 karo metu (vien nuo dėmėtosios šiltinės Vilniuje mirė apie 25 000 pranc. kareivių). 1868 Kauno gub. užregistruota daugiau kaip 10 000 susirgimų vidurių šiltine, paratifu, dizenterija ir kitomis U. l.; 1913 Vilniuje — 216 susirgimų vidurių šiltine, 92 — dėmėtąja šiltine, 52 raupais, 334 dizenterija, 493 difterija. Spartus miestų augimas, bloga jų san. būklė sudarė palankias sąlygas plisti žarnyno ligoms, ypač paratifui ir dizenterijai. I pasaul. karo metu Lietuvoje siautė raupų, ispaniškojo gripo, dėmėtosios ir grįžtamosios šiltinės epidemijos. Didelis procentas kaimo gyventojų sirgo *trachoma.* Paplitusi buvo *tuberkuliozė, odos ir veneros ligos.*

Pirmosios profilaktinės įstaigos, kovojusios Lietuvoje su U. l., buvo įkurtos XIX a. pradžioje. Vilniaus un-to profesoriaus Joz. Franko ir Vilniaus med. d-jos iniciatyva 1808 Vilniuje pradėjo veikti *Vakcinacijos institutas.* Vilniaus med. d-ja (įst. 1805) organizavo kovą su dizenterijos, choleros ir kt. ligų epidemijomis, pradėjo U. l. registraciją, leido populiarias knygeles apie U. l. profilaktiką. D-jos iniciatyva 1887 Vilniuje įsteigta cheminė-bakteriologinė laboratorija, kurioje buvo bakteriologinės analizės skyrius. 1897 Vilniuje gyd. V. Orlovskis įsteigė pirmąją Lietuvoje Pastero stotį. 1905—10 Vilniuje prie infekc. ligų barako veikė gyd. G. Štolcmano suorganizuota bakteriologinės diagnostikos laboratorija, dariusi ir geriamojo vandens bakteriologinius tyrimus (1910 laboratorija prijungta prie infekc. ligoninės). 1781—1842 Vilniaus un-te buvo apgintos 27 med. daktarų disertacijos U. l. diagnostikos, gydymo, epidemiologijos ir profilaktikos klausimais (pvz., 1812 A. Godzembos — apie šiltinės ir encefalito diagnozę, 1820 A. Kačkovskio — apie skarlatinos gydymo būdus, 1826 A. Semaškos — apie dizenteriją, 1828 J. Mianovskio — apie stabligę ir A. Visokinskio — apie Indijos epideminę cholerą).

1920—40 Lietuvoje buvo privaloma U. l. registracija, tačiau ji buvo nepilna ir netiksli, nes trūko gydytojų ir med. pagalba neturtingiesiems gyventojams buvo neprieinama. J. Šopausko duomenimis, 1935 vidurių šiltine iš 10 000 gyv. sirgo vid. 3,44, paratifu 0,64, dėmėtąja šiltine 1,35, skarlatina 3,9; mirštamumas nuo vidurių šiltinės sudarė 7,2%, nuo dėmėtosios šiltinės 7,8%, nuo skarlatinos 1,8%. 1936 iš 1000 gimusių kūdikių apie 40 mirė nuo infekcinių žarnyno ligų. Nuo difterijos Lietuvoje kasmet mirdavo 400—500 vaikų. 1936 difterija sirgo 2160 vaikų (iš jų 388 mirė), 1937 — 3695 (iš jų 441 mirė). Pažangūs gydytojai reikalavo įvesti nemokamą difterijos gydymą, bet vyriausybė neskyrė tam reikalui lėšų. Didesnių dėmėtosios šiltinės epidemijų nebuvo; jos endeminiai židiniai išliko tik r. Lietuvos kaimuose. Profilaktiškai buvo skiepijama tik nuo raupų, ir jie greitai išnyko. Kauno ir Vilniaus higienos in-tuose veikė U. l. diagnostikos laboratorijos. 1918—45 Kaune veikė Valstybinis higienos in-tas, kuriame buvo gaminama raupų vakcina, atliekami diagnostiniai, t. p. moksliniai bakteriologiniai ir serologiniai tyrimai. Prof. A. Jurgeliūnas tyrinėjo mikrobiologinės ir serologinės diagnostikos klausimus. Buvo išleistas K. Buinevičiaus vadovėlis „Infekcinės ligos" (1930). Straipsnių U. l. klausimais paskelbta žurnale „Medicina".

Atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, 1940—41 buvo įsteigta valstybinė san. inspekcija, suorganizuotos 23 sanitarijos epidemiologijos stotys, san. švietimo namai Kaune, Sanitarijos ir higienos in-tas Vilniuje (ž. *Sanitarija*). D. Tėvynės karo ir vok. faš. okupacijos metu, padidėjus gyventojų migracijai ir pablogėjus san. sąlygoms, kilo dėmėtosios šiltinės epidemijų. Paplito atneštinė maliarija, grįžtamoji šiltinė, bruceliozė. Po karo miestuose ir rajonuose atkurtos bei įsteigtos naujos *sanitarijos ir epidemiologijos stotys,* bakteriologinės laboratorijos, ligoninėse skirta daugiau lovų infekc. ligoniams, išplėstas profilaktikos ir san. švietimo darbas; pagerėjo gyventojų san. sąlygos. 1948 likviduota grįžtamoji, šiek tiek vėliau — dėmėtoji šiltinė. 1948—57 veikė Resp. priešmaliarinė stotis, pagreitinusi maliarijos likvidavimą, kovojusi su helmintozėmis. 1950 likviduoti masiniai, 1956 — ir sporadiniai susirgimai maliarija. Izoliavus ir sunaikinus brucelioze sergančius gyvulius, žmonės nustojo sirgti bruceliozе. Sergamumas vidurių šiltine 1966, palyginti su 1939, sumažėjo 3—4 kartus, mirštamumas — nuo 7,2% (1939) iki 1%. Sulfamidiniai preparatai padėjo įveikti toksines dizenterijos formas. Geriau vyksta profilaktiniai skiepijimai nuo difterijos. 1964 vakcinuota nuo difterijos 99 500 ir revakcinuota 240 700 vaikų. 1960 Lietuvoje buvo tik 30 susirgimų difterija; jų ir toliau mažėja. 1959 pradėjus vartoti Sebino vakciną nuo poliomielito, šis susirgimas Lietuvoje iš esmės likviduotas. 1960 vaikus pradėta vakcinuoti nuo kokliušo (sergamumas šia liga 1960—68 sumažėjo 3 kartus), 1964 — nuo tymų.

Kas kelinti metai vis dar pasitaiko masinių susirgimų gripu, virstančių epidemijomis (pvz., 1959, 1962, 1965, 1967). Per 1969 gripo epidemiją Vilniuje sirgo kas penktas, Kaune — kas dešimtas gyventojas. Gripo sukėlėjų kintamumas ir neilgai tetrunkantis gripu persirgusių žmonių imunitetas kovą su šia liga apsunkina, tačiau prieš ją gana sėkmingai profilaktiškai naudojami iš nusilpusių virusų pagaminti skiepai, interferonas.

1970 pr. Lietuvoje veikė 5 infekcinės ligoninės, visose ligoninėse buvo 1912 lovų infekciniams ligoniams (iš jų 755 vaikams).

Tarybų Lietuvos infekcionistai tiria dizenterijos etiologiją ir gydymą, dėmėtosios ir vidurių šiltinės kliniką bei epidemiologiją, raupų vakciną, enterokolitų etiologiją, hepatito gydymą ir profilaktiką, salmoneliozes. Daug moksl. darbų atlikta maliarijos epidemiologijos, protozoinių susirgimų klinikos ir profilaktikos, Lietuvos gyventojų pagr. helmintozių (askaridozės ir trichocefaliozės) epidemiologijos, gydymo ir profilaktikos klausimais (ž. *Parazitologija*). Išleista V. Girdzijausko ir D. Vikonytės-Vasiljevienės kn. „Dizenterija ir kova su ja Lietuvos TSR" (1964), P. Čibiro „Infekcinės ligos" (1966) ir kitų moksl. darbų apie U. l. Infekcinių ligų ir epidemiologijos katedros veikia Vilniaus un-te (vedėjas P. Čibiras) ir Kauno Med. in-te (vedėja S. Gruodytė). 1958 įkurta Lietuvos TSR Epidemiologų, mikrobiologų ir infekcionistų d-ja su filialais 5 didesniuosiuose miestuose (1970 turėjo apie 290 narių).

GYVULIŲ UŽKREČIAMOSIOS LIGOS. XIX a. Lietuvoje gyvuliai dažniausiai sirgo galvijų maru, juodlige, epizootine peripneumonija ir snukio ir nagų liga. 1848—57 įvairiose Kauno gub. vietose nuo juodligės krito 1449 galvijai ir arkliai, nuo maro 9709 galvijai. 1851—1852 Panevėžio ir Šiaulių aps. buvo paplitusi arklių influensa. 1836—37 ir 1849—59 Vilniaus apylinkėse siautė pasiutligė. 1900—08 Vilniaus skerdykloje buvo aptinkama 1,3% galvijų su tuberkuliozei būdingais patologiniais anatominiais pakitimais. XIX a. ir XX a. pr. Lietuvoje pasitaikydavo arklių stabas, kiaulių ir šunų maras, arklių įplautimas, kiaulių raudonligė, galvijų aktinomikozė, avių raupai ir kt. užkrečiamosios ligos. 1911—15 Vilniuje veikė veterinarinės bakteriologijos laboratorija. Joje buvo skiepijami gyvuliai, daromi diagnostiniai bakteriologiniai tyrimai.

1920—40 Lietuvoje labiausiai buvo paplitusios pasiutligė, juodligė, kiaulių maras, septicemija, raudonligė, galvijų tuberkuliozė ir bruceliozė. Buvo likviduotos pavojingiausios ligos — galvijų maras (1920) ir arklių įnosės (1929). Didelių nuostolių padarydavo kiaulių raudonligė. 1933—36 ši liga buvo paplitusi ypač Šiaulių ir Panevėžio apskrityse. Kiaulių raudonlige užkrėstų ūkių skaičius Lietuvoje didėjo (1934 jų buvo 4887, 1936 — 7614, 1938 — 8865). 1935 vidutiniškai 18,6% gydomų nuo raudonligės kiaulių krisdavo. Su galvijų tuberkulioze buvo stipriau pradėta kovoti 1931. 1937 galvijų, sergančių tuberkulioze, buvo 6,2%, sergančių bruceliozе — 0,9%. Kovą su gyvulių U. l. organizavo apskričių ir rajonų veterinarijos gydytojai. Diagnozuoti ligą, gaminti serumus bei vakcinas padėjo Marvos priešmarinė stotis, veterinarinės bakteriologijos laboratorija ir Veterinarinės bakteriologijos in-tas (ž. *Veterinarija*). 1930—37 Lietuvoje padaryti 6293 bakteriologiniai tyrimai (52% visų veterinarijos laboratorinių tyrimų). Veterinarinės bakteriologijos laboratorijoje ir Veterinarinės bakteriologijos in-te buvo gaminama 25 rūšių vakcinos ir serumai kovai su gyvulių ir kailinių žvėrelių ligomis.

Po D. Tėvynės karo Lietuvoje neretai pasitaikydavo kiaulių raudonligė ir paratifas, galvijų bruceliozė ir tuberkuliozė, kai kuriose vietovėse — infekcinė arklių anemija. Kiaulės buvo skiepijamos apsauginiais skiepais nuo raudonligės, maro, paratifo. Šiomis ligomis sergančių gyvulių maža bepasitaiko. Kolūkių, valst. ūkių ir gyventojų galvijai kasmet tiriami, ar neserga tuberkulioze ir bruceliozе. 1953 buvo išaiškinta 1636 bruceliozе sergantys galvijai, 1965 — tik 48, o pastaruoju metu šia liga galvijai beveik nebeserga. (Galvijų, užsikrėtusių tuberkulioze, 1960 buvo tik 0,03%, pastaruoju metu jų dar mažiau.) Labai retai pasitaiko galvijų juodligė, arklių pažandės.

Kovos su gyvulių ir paukščių U. l. priemones organizuoja Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos veterinarijos v-bos specialistai. Kovos su gyvulių U. l. ekspedicijose ir stotyse dirba veterinarijos gydytojai epizootologai. Gyvulių ir paukščių fermose kovos ir profilaktikos priemones vykdo valstybinio veterinarijos tinklo ir ūkių veterinarijos specialistai. 1970 prie Ž. ū. m-jos veterinarijos valdybos įsteigti 2 kilnojamieji epizootiniai būriai, teikiantys tiesioginę pagalbą ūkiams, kai juose pasirodo gyvulių U. l. Diagnozavimo darbus atlieka rajonų veterinarijos laboratorijos, vadovaujamos respublikinės veterinarijos laboratorijos. Metodinę, kartais ir praktinę pagalbą teikia Veterinarijos instituto ir Veterinarijos akademijos moksliniai darbuotojai. Taryb. santvarkos metais tyrinėtos daugiausia šios gyvulių U. l.: kiaulių maras ir raudonligė, galvijų, arklių ir kiaulių bruceliozė, avių listeriozė, kiaulių ir galvijų paratifas, paršų infekcinė bronchopneumonija, galvijų ir vištų tuberkuliozė. Apie kiaulių raudonligę, galvijų tuberkuliozę ir bruceliozę, kiaulių marą ir kt. infekcines gyvulių ligas išleista populiarių leidinių.

Lit.: Veterinarijos departamento 1918—1938 m. veiklos apžvalga, K., 1939; **А. Юргелионис,** Крупнейшие эпидемии на территории Литвы в прошлом.— III межреспубликанская конференция по вопросам истории естествознания и техники в Прибалтике, Вильнюс, 1959; **P. Čibiras,** Tarybinės medicinos laimėjimai kovoje su infekcinėmis ligomis.— „Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 11; **В. Мицельмахерис,** Очерки по истории медицины в Литве, Л., 1967; **A. Burakauskas, E. Danilevičius,** Trumpa Lietuvos veterinarijos istorija iki 1918 metų, V., 1970; **A. Burakauskas, E. Danilevičius,** Kai kurie faktai iš veterinarijos istorijos Lietuvoje (Straipsnių rinkinys veterinariniais klausimais), V., 1970.

UŽKURĖNAS Algirdas [g. 1931.III.24 Liepgiryje (Rokiškio rj.)] — biochemikas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1956 baigęs Veterinarijos akademiją, iki 1958 dirbo zootechniku. 1958—63 Vyriausiosios grūdų produktų v-bos prie Lietuvos TSR MT zootechnikas technologas. Nuo 1967 Biochem. in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementų įtaką chlortetraciklino (antibiotiko) ir vitamino B_{12} susidarymui, apie pašarinio biomicino stabilumą ir jo gamybos atliekų naudojimą.

UŽLAUKIAI — kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 5 km į p. nuo Kuršėnų, prie kelio į Užventį; kolūkio centras. 58 gyv. (1970). Yra biblioteka. 1959 buvo 98 gyv.

UŽLENKĖ — ežeras Šilutės rj., 4 km į p. nuo Pagėgių, Nemuno salpoje. Plotas 20 ha. Ežeras upinės kilmės, susidaręs Nemuno senvagėje, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2150 m, didž. plotis 190 m, kranto linijos ilgis 5800 m. P. v. pakrantėje yra Panemunės kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

„UŽ LIAUDIES TEISES" — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1939.X—1940.III Kaune. Leido Liaudies teisių gynimo k-tas. Spausdino „Progreso" spaustuvė. Tiražas 5000 egz. Red. M. Meškauskienė. Spausdinimu rūpinosi V. Taurinskas. Laikraštis atstovavo antifašistinio liaudies fronto pozicijoms ir buvo skirtas daugiausia inteligentijai. Bendradarbiavo P. Glovackas, A. Guzevičius, V. Krėvė-Mickevičius, M. Meškauskienė, J. Paleckis, I. Povilavičiūtė, J. Vaišnoras ir kt. Paskelbė straipsnių, demaskuojančių tautininkų režimą.

UŽLIEDŽIAI — kaimas Kauno rj., Užliedžių apyl., 9 km į š. v. nuo Kauno, Nevėžio kair. krante; Veterinarijos akademijos mokomojo ūkio centras. 249 gyv. (1970). P. pakraščiu į Nevėžį teka Lieda. Kuriasi nauja mokomojo ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1924), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose U. dvaras minimas XVIII a. pabaigoje. 1959 kaime buvo 185 gyv.

UŽLIEKNĖ — kaimas Mažeikių rj., Tirkšlių apyl., 9 km į p. nuo Mažeikių, 5 km į p. r. nuo Tirkšlių; kolūkio centras. 395 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Jonaičių miškas, iš r.— Užlieknės miškas. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (nuo 1963; 1919 įsteigta pradinė), kultūros namai (nuo 1965), biblioteka (nuo 1963). 1959 buvo 419 gyv.

UŽLIEKNIAI — kaimas Šilutės rj., Jonaičių apyl., 8 km į p. nuo Šilutės, 9 km į p. r. nuo Rusnės. 342 gyv. (1970). Iš p. prieina Kūlynų miškas, iš v.— Užlieknių pelkė. Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (įst. 1872), biblioteka (nuo 1959). 1959 buvo 298 gyv.

ŪŽLIEKNIS — kaimas Plungės rj., Babrungo apyl., 5 km į p. r. nuo Plungės, 3 km į r. nuo Plungės—Tauragės plento. 167 gyv. (1970). U. biblioteka yra Pakeruose. Ist. šaltiniuose U. vardas minimas 1558. Plungės dvaro inventoriuje 1721 minimas U. kaimas. 1959 kaime buvo 152 gyv.

ŪŽLIEKNIŲ PĖLKĖ — pelkė Šilutės rj., 8 km į p. nuo Šilutės, 4 km į š. r. nuo Nemuno. Plotas 235 ha. Pietuose pereina į Kūlynų mišką. Pelkėje prasideda bevardis Leitės intakas. Yra senų melioracinių griovių, karjerų. Didesniąją dalį užima plyninė ir plynraistinė žemapelkė, mažesniąją — plynraistinė ir raistinė aukštapelkė. Durpių klodas daugiausia žemapelkinis, plynraistinis; 13% sudaro mišrus, plynraistinis. Jo didž. storis 3 m, vid. 1,07 m; vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 19,4%. Pelkės v. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų. Šiaurės rytuose prie pelkės įsikūręs Užlieknių kaimas.

ŪŽLUKNĖS MIŠKAS — miškas Plungės rj., 10 km į p. nuo Plungės. Priklauso Plungės miškų ūkio Stalgėnų girininkijai. Plotas 1302 ha; medynų 1037 ha. Per mišką tekanti Lukna (Minijos intakas) dalija jį į 2 masyvus. P. r. masyvo š. r. dalis (122 ha) dar vad. Stalgo mišku. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 60%, pušynų 20%, beržynų 12%, drebulynų 5%, juodalksnynų 3%. Jaunuolynai sudaro 29%, pusbrandžiai medynai 54%, pribręstantieji 11%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 60 metų, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 2,5 ktm/ha. Gausu stirnų, yra šernų, lapių, kiaunių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2000 ktm.

ŪŽLUOBĖ — kaimas Skuodo rj., Skuodo apyl., 5 km į p. r. nuo Skuodo, 1,5 km į p. nuo kelio į Ylakius; kolūkio centras. 260 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Šata (Luobos intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka. Šatos kair. krante būta piliakalnio. Iš p. ir p. v. jį supo 70 m ilgio pylimas (išlikę tik jo žymės). XVIII—XIX a. piliakalnio aikštelėje buvo kaimo kapinės. XX a. pr. piliakalnis pradėtas arti; randama daug anglių. Kaimas įsikūrė, išdalijus Šarkės dvarą. Po D. Tėvynės karo Užluobėje burž. nacionalistai nužudė P. Danių, A. Pocių, išžudė L. Gūžės šeimą. 1959 kaime buvo 304 gyv.

UŽMARKIJA — pelkė Mažeikių rj., 9 km į p. r. nuo Sedos, 2 km į r. nuo Plinkšių ežero. Plotas 327 ha (pramoninis 266 ha). Sausuminės kilmės kupstuota raistinė žemapelkė (Žalgirio miško dalis). Iš U. į Plinkšių ež. teka Šilupis. Durpių klodo didž. storis 2,4 m, vid. 1,21 m. Durpės žemapelkinės — plynraistinės bei plyninės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 8,9%. Dugne smėlis, priemolis. Į p. nuo U. įsikūręs Užmarkijos kaimas.

ŪŽMIŠKIS — kaimas Kėdainių rj., Tiskūnų apyl., 5 km į p. r. nuo Surviliškio, 2 km į r. nuo Nevėžio. 6 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Žalesys (Nevėžio intakas); iš r. prieina Šventybrasčio miškas. Ist. šaltiniuose U. minimas 1586. 1959 buvo 36 gyv.

ŪŽNEMUNĖ — Lietuvos dalis kairiajame Nemuno krante. Nuo kitų Lietuvos dalių U. buvo atskirta per Žečpospolitos III padalijimą (1795), kai ji atiteko Prūsijai, o visa kita Lietuva — Rusijai.

U. pietryčių dalis XIII a. buvo gyvenama sūduvių, arba **jotvingių**, likusioji dalis — lietuvių (aukštaičių). XIV a. dėl nuolatinio lietuvių karo su kryžiuočiais beveik visa U., lietuvių vadinta **Sūduva**, buvo apleista ir užaugo giriomis. Kryžiuočiams karą galutinai pralaimėjus, 1422 Melno taika buvo nustatyta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kryžiuočių ordino siena, smulkiau nužymėta 1529; iš esmės ji sutampa su Lietuvos TSR v. siena, taigi ir dabartinė Užnemunės v. riba. XVI amžiuje U. buvo dar retai gyvenama. XVII a. jos girios buvo intensyviai kertamos ir atsirado daugybė naujų gyvenviečių, bet U. vidurys tebebuvo negyvenamas. Istorikas A. Kojelavičius-Vijūkas 1650 jau apgyventą to krašto dalį palei R. Prūsijos sieną vadino Užgirio dekanatu. (Sūduvos vardas tada jau buvo pamirštas.) XVIII a. lenkų ist. šaltiniai tą vietą vadina Užgirio kraštu (Kraj Zapuszcański). Po Žečpospolitos III padalijimo (1795) U. atiteko Prūsijai ir buvo pavadinta Naujaisiais Rytprūsiais.

Prūsijos valdžia, norėdama U. suvokietinti, stengėsi įkurdinti čia kuo daugiau vokiečių kolonistų, o lietuvius izoliuoti nuo likusios Lietuvos. Kad U. gyventojai katalikai nepriklausytų Žemaitijos ir Vilniaus vyskupystėms, Prūsijos vyriausybė jau 1798 įkūrė Vygrių vyskupystę (nuo 1818 ji vadinosi Seinų vyskupyste), kuriai priklausė ir Užnemunė. Napoleonas, 1807 nugalėjęs Prūsiją, iš dalies buvusių Žečpospolitos žemių įkūrė vasalinę *Varšuvos Hercogystę*, kuri apėmė ir U., ir 1808—09 įvedė joje Prancūzijos civ. teisę — vadinamąjį Napoleono civ. kodeksą bei Prekybos kodeksą. Pagal civ. kodeksą valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiavos, bet negavo žemės (už savo valdomą žemę turėjo mokėti ponams nuomą), tad faktiškai liko priklausomi nuo ponų. Napoleonui karą su Rusija pralaimėjus, 1815 Vienos kongresas vietoj Varšuvos Hercogystės įkūrė Rusijos imperijoje autonominę *Lenkijos Karalystę;* į ją įėjo ir Užnemunė. Užnemunėje liko galioti Napoleono įvesti įstatymai. 1815 čia apskritys buvo suskirstytos į valsčius (gminas); jų viršaičiai (vaitai) ir teisėjai buvo dvarininkai. Po 1831 sukilimo buvo faktiškai panaikinta Lenkijos Karalystės autonomija ir U. įjungta (1837) į Augustavo gub., kurią sudarė Augustavo, Lomžos, Seinų, Kalvarijos ir Marijampolės apskritys. U. valstiečių padėtis iš esmės nepasikeitė, įstatymai liko tie patys. Baudžiavos panaikinimo Rusijos valstybėje nuostatai, paskelbti 1861, Lenkijos Karalystės, taigi ir U., nelietė. Bet po 1863 sukilimo Rusijos vyriausybė, norėdama patraukti valstiečius į savo pusę, išleido įstatymą (1864), kuriuo visi Lenkijos Karalystės valstiečiai buvo pripažinti savo valdomos žemės savininkais be išpirkimo. Pagal tą patį įstatymą bežemiai valstiečiai gavo po 6 margus (3,54 ha) žemės. 1864 įstatymais buvusioje Lenkijos Karalystėje įvesta valstiečių vietos savivalda.

Žemiausiąją jos laipsnį sudarė kaimas su savo renkamu seniūnu (šaltyšiumi). Kaimo sueiga svarstė mokesčių paskirstymą ir kitus kaimo reikalus. Kaimai buvo sugrupuoti į valsčius. Valsčiaus sueigoje dalyvavo visi valstiečiai, turėję nors 3 margus žemės. Valsčiaus sueiga rinko viršaitį (vaitą), tvirtinamą apskrities viršininko. Didesniuosiuose valsčiuose buvo įsteigti renkami teismai smulkioms kelių valsčių gyventojų bylоms spręsti, o aukštesnieji teismai buvo tokie pat, kaip ir kitur Lietuvoje (taikos teismai, taikos teisėjų suvažiavimai, apygardos teismai ir t. t.).

Po 1863 sukilimo Lenkijos Karalystė buvo ir formaliai paversta Rusijos imperijos provincija, į kurią įėjo ir Užnemunė. Sukilimo metu caro įsaku U. buvo pavesta M. Muravjovo-Koriko valdžiai. Vėliau U. buvo pavaldi Varšuvoje gyvenusiam caro vietininkui, o paskui — jį pakeitusiam generalgubernatoriui. 1867 U. buvo įjungta į naujai sudarytą Suvalkų guberniją, į kurią įėjo Seinų, Suvalkų, Kalvarijos, Marijampolės, Naumiesčio, Vilkaviškio apskritys ir dalis Augustavo apskrities.

Dėl ankstesnio, kad ir nevisiško, baudžiavos panaikinimo (1808) ir paskui (1864) galutinio jos likvidavimo žymiai geresnėmis, negu kitose Lietuvos dalyse, sąlygomis Užnemunėje anksčiau pradėjo formuotis kapitalizmas. Iš dalies dėl to U. žemės ūkis vystėsi sparčiau, negu kitų Lietuvos sričių, joje greičiau radosi pasiturinčių valstiečių. Jie pirmiau negu kitų Lietuvos vietų valstiečiai ėmė leisti vaikus į specialiąsias ar bendrojo lavinimo vid. m-las, kurių Augustavo (nuo 1867 Suvalkų) gubernijoje veikė net keturios: Seinų kunigų seminarija (įst. 1826), Suvalkų g-ja (įst. 1839), Marijampolės g-ja (įst. 1866) ir Veiverių mokytojų seminarija (įst. 1866). Jose, išskyrus kunigų seminariją, po 1863 sukilimo buvo dėstoma ir liet. kalba. Be to, palyginti daugiau U. valstiečių vaikų baigdavo ir aukštuosius mokslus. Dėl geresnių ekonominių ir kultūrinių sąlygų Užnemunėje ėmė anksčiau formuotis iš valstiečių kilusi inteligentija.

Lietuvos burž. valstybės laikais (1919—40) U. dažniausiai buvo vadinama **Suvalkija**. Joje galiojo daugiausia tos pačios civ. teisės normos, kaip ir iki 1919. Dėl palyginti didesnio intensyvumo U. žemės ūkis buržuazijos valdymo laikais buvo labiau priklausomas nuo monopolistinių susivienijimų už kitų Lietuvos dalių žemės ūkį. Jį smarkiau palietė 1929—33 pasaulinė ekonominė krizė. Dėl jos įtakos ir dėl hitlerinės Vokietijos ekonominio boikoto, kurio ji griebėsi prieš Lietuvą ryšium su vokietininkų byla Klaipėdos krašte, čia pirmiau, negu kitose Lietuvos vietose, kilo valstiečių bruzdėjimai (ž. *Valstiečių streikas 1935—36*).

Teisinė U. specifika, išlikusi iš carizmo laikų, buvo likviduota tik atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią.

Lit.: **A. Janulaitis,** Užnemunė po prūsais, (1795—1807), K., 1928.

UŽPĀLIAI — miestelis Utenos rj., 15 km į š. nuo Utenos, abipus Šventosios; apylinkės ir kolūkio centras. 673 gyv. (1970). Prie miestelio yra U. kaimas (1970 — 172 gyv.). Plano struktūra radialinė. Dauguma pastatų išsidėstę palei kelius, jungiančius U. su Utena, Vyžuonomis, Sudeikiais, Dusetomis, Jūžintais, Duokiškiu, Svėdasais. Pagr. keliai sueina į netaisyklingos formos aikštę. Yra pieninė (nuo 1924), vandens malūnas, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 35 lovų ligoninė (įk. 1952), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (nuo 1947; 1921—35 ir 1944—1947 veikė prog-ja), vaikų lopšelis-darželis (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1945). U. varpinė (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Gražios U. apylinkės vasaros metu sutraukia nemažai poilsiautojų ir turistų. Užpaliuose buvo pilkapių su degintiniais V—XII a. kapais.

1845 pilkapius tyrinėjo P. Vilčinskis. Rasta geležinių kirvių, peilių, įmovinių ietigalių, vienas geležinis antskydis, žalvarinių apyrankių, žiedų, kabučių ir viena žalvarinė vytinė antkaklė. Radiniai laikomi Leningrado Ermitaže.

U. minimi XIII a. ist. šaltiniuose. Manoma, kad U. pilis stovėjusi ant Šeimyniškių piliakalnio, esančio 3 km į š. r. nuo miestelio. XIV a. U. valdė Astikai, vėliau, iki XVI a., Sapiegos. XVI a. U. jau buvo nemaža gyvenvietė; ji įrašyta į 1529—67 Lietuvos miestų sąrašą. 1551 seimo nutarimu miestelis mokėjo 10 kapų grašių karo reikalams. 1532 pastatyta bažnyčia. XVII a. U. valdė Radvilos. XVIII a. miestelyje jau veikė parapinė m-la; 1782 joje mokėsi 4 valstiečių vaikai. 1792 Ketverių metų seimas suteikė Užpaliams Magdeburgo teises ir herbą, leido steigti magistrato ir vaito teismus, statyti rotušę, vaškinę, plytinę. XIX a. miestelis labai išaugo; jame veikė bravoras, vandens ir vėjo malūnai, keliolika parduotuvių, vyko dideli turgūs. 1859 buvo 914 gyv., 1885 — 1357, 1897 — 1764. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje U. buvo valsčiaus centras. 1867 pastatyta cerkvė. XIX a. vid. per Šventąją pastatytas tiltas. 1863 valstiečių bruzdėjimui numalšinti į miestelį buvo atsiųstas kariuomenės būrys. 1903 miestelyje buvo platinama lenininė „Iskra". 1905.XII.6 Užpaliuose įvyko 700—800 žmonių demonstracija. Jos dalyviai (kai kurie jų buvo ginkluoti) nešė raudonas ir juodas vėliavas, nuginklavo caro valdžios atstovus. 1919 pr. Užpaliuose veikė darbininkų ir vargingųjų valstiečių tarybos vykd. k-tas. 1920 miestelyje įsteigta LKP org-ja. D. Tėvynės karo metais sudegė miestelio centr. dalis. Po karo U. atstatyti, pagr. gatvės išasfaltuotos. 1959 miestelyje buvo 720 gyv., kaime — 214 gyv.

Užpaliai

ŪZPELIŲ-PATÝRIO MIŠKAĨ — miškų masyvas Plungės rj., 7 km į š. r. nuo Rietavo, 3 km į š. v. nuo Tverų. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Zorūbų ir Giliogirio girininkijoms. Plotas 1643 ha; medynų 1392 ha. Masyvą sudaro Užpelių (600 ha), Patyrio (586 ha) ir Zorūbų (457 ha) miškai. Reljefas banguotas. Masyvo v. pakraščiu teka Pala (Minijos kair. intakas), o į ją per miškus teka Tidis ir Įskaudas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, įvairiai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. 90% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) ir beržynų yra po 36%, pušynų (daugiausia mėlyninių) 13%, baltalksnynų 11%, juodalksnynų 3%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 36%, pribręstantieji 10%, brandieji 13%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 115 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, voverių, kiaunių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 4600 ktm. V. pakraštyje įsikūręs Patyrio, r.— Zorūbų, p.— Užpelių kaimas.

ŪZPELKIAI — 1. Kaimas Plungės rj., Platelių apyl., 4 km į š. nuo Platelių miestelio, į š. v. nuo Platelių ežero. 170 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse prasideda ir teka per kaimą Notė (Salanto intakas). Vakaruose prie kaimo yra V—VI a. ir II t-mečio pr. apardytas kapinynas. Atsitiktiniai radiniai iš jo (žalvariniai papuošalai, cilindro pavidalo akmeninis verpstukas) laikomi Kauno ist. muziejuje. Kaimo p. dalyje yra piliakalnis, vad. Pilale. Tai balno formos 8 m aukščio kalva; aikštelės ilgis 40 m, plotis 10 m. Šalia jos aptiktas akmeninis kirvis. 1910—11 Užpelkiuose rastas V—VI a. lobis. Radiniai — sidabrinė lankinė žieduotoji segė su keturiomis tarp žiedelių įstatytomis auksinėmis plokštelėmis, žalvarinės antkaklės du fragmentai — laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 180 gyv.

2. Kaimas Akmenės rj., Ventos apyl., 9 km į p. r. nuo Akmenės, 9 km į š. r. nuo Papilės. 92 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose U. minimi 1563 (16 valakų). 1935 Užpelkiuose veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 92 gyv.

UŽPELKIAĨ — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 5,5 km į š. r. nuo Palangos, 4 km nuo Baltijos jūros. 90 gyv. (1970). Kaimo p. dalyje yra kalva, vad. Senais Kapeliais. 1941 rasta pasaginių segių, ietigalių ir kitokių X—XII a. dirbinių. Radiniai neišliko. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1756. 1959 buvo 99 gyv.

ŪZPELKIS — kaimas Skuodo rj., Pašilės apyl., 5 km į š. r. nuo Ylakių. 256 gyv. (1970). Parduotuvė. Į v. nuo U. plyti Gedrimų pelkė. 1959 buvo 281 gyv.

ŪZPELKIŲ-GINTĒNIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kelmės, Šiaulių ir Telšių rj., 13 km į p. v. nuo Kuršėnų, 0,5 km į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Priklauso Kuršėnų miško pramonės ūkio Užpelkių, Ilgšilio ir Vidsodžio girininkijoms. Plotas 5476 ha; medynų 4653 ha, iš jų 381 ha kultūrinės kilmės. Masyvą sudaro Gintenių (1295 ha), Užpelkių (1139 ha), Ilgšilio (896 ha), Kibgirio (642 ha), Madragių (482 ha), Neimantiškių (367 ha), Numšių (255 ha), Aunuvėnų (201 ha), Valuko (131 ha) ir Patyrėlių (68 ha) miškai. Masyvas apie 14 km ištįsęs iš š. į p. Jo pakraščiai labai vingiuoti; pietvakariuose siekia Šatriją (Aunuvos intaką). Masyvo šiaurėje yra *Tyrelės* pelkė; joje prasideda Aunuva (Ventos kair. intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, priesmėliniai ir smėliniai, susiformavę ant priemolių. 92% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai miško tipai. Beržynų yra 36%, eglynų 33%, pušynų 23%, drebulynų 6%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 43%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstanteji 12%, brandieji 16%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, usūrinių šunų, yra briedžių, elnių, tetervinų, juodųjų gandrų. Miškai eksploataciniai, išskyrus 162 ha apsauginių palei Luokės—Kuršėnų kelią. Per metus iškertama apie 5000 ktm.

ŪZPELKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Radviliškio ir Kelmės rj., 1 km į š. nuo Tytuvėnų, abipus Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Užpelkių girininkijai. Plotas 1480 ha; medynų 1190 ha. Masyvas apie 9 km ištįsęs iš š. r. į p. v.; jo didesnioji dalis yra į š. v. nuo geležinkelio. Masyvą sudaro Užpelkių miškas (1030 ha), Šimšos (330 ha) ir Kiaunorių (120 ha) miškai. Paviršius — pelkėta lyguma, kurios didesniąją dalį užima žemapelkiniai raistai (*Jasnapolio pelkė*, arba Gervynė, ir *Didžiojo tyrulio* p. dalis). P. pakraštys siekia Gauštvinio ež.; į jį per miškus teka Šimša. Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, priemoliniai ir priesmėliniai. Beržynų (daugiausia viksvinių) yra 45%, eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) 33%, juodalksnynų 9%, pušynų 6%, baltalksnynų 4%, drebulynų 3%. Jaunuolynai sudaro 45%, pusbrandžiai medynai 47%, pribręstantieji 5%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas: beržynų III—IV, eglynų II—III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 75 ktm/ha, vid. prieauga 1,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, barsukų, šeškų, kiaunių, voverių, Šimšoje ir Gauštvinyje — ūdrų, bebrų; iš paukščių yra tetervinų, jerubių, slankų, pelėdų, vištvanagių. Masyvo p. v. dalis (apie 850 ha) sudaro Už-

pelkių botaninį-zoologinį draustinį; palei geležinkelį yra apsauginio miško juosta, likusieji miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 1400 ktm.

ŪŽPELKIŲ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 6 km į v. nuo Baisogalos. Priklauso Radviliškio miško pramonės ūkio Pašušvio girininkijai. Plotas 808 ha; medynų 744 ha. Miško p. r. pakraštį sudaro raistinė žemapelkė (Kubiliūnų pelkės dalis). Š. v. pakraščiu teka Beržė (Šušvės kair. intakas). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių karbonatingų priemolių. 85% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja I—II boniteto mišrūs eglynai ir beržynai; nemaža juodalksnynų, yra drebulynų. Medynų vid. amžius 50 metų. Skalsumas 0,5—0,8, vid. tūris 140 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, lapių, kiaunių, kiškių, yra briedžių, usūrinių šunų. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2000 ktm. Miškas nuo seno valstybinis. 1965 miško p. dalis (apie 450 ha) nusausinta.

„ŪŽ PERGALĘ" — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Vilniaus ir Eišiškių apskrityse. Pradėtas organizuoti 1943 antrojoje pusėje. Būrys turėjo 125 kovotojus, jo branduolį sudarė Vilniaus geto antifaš. org-jos nariai (vadas S. Kaplinskis, komisaras Ch. Borovskaja). Bazavosi Rūdninkų girioje. Būrio part. org-ja turėjo 3 narius, komjaunimo org-ja — 15. Būrio partizanai nuleido nuo bėgių 10 priešo kar. ešelonų, 500 kartų susprogdino geležinkelio bėgius, 6 tiltus, nutraukė 15 km telegrafo ir telefono linijų, sunaikino automašiną su hitlerininkais, nukovė daugiau kaip 200 hitlerininkų, nuginklavo 2 vietinių burž. nacionalistų būrius. „U. p." padėjo Raudonajai Armijai vaduoti Vilnių. Kovose žuvo partizanai Ch. Liubockis, M. Miklešanskis, I. Rozavas, Ch. Šliakmanas, V. Tirinas.

UŽPILTINĖ — saldus alkoholinis gėrimas. Gaminama iš vaisių ir uogų sulčių, cukraus sirupo, citrinos rūgšties, spirituotų trauktinių ir vandens mišinio. Lietuvoje gaminamos braškių, desertinės užpiltinės. Vilniaus vyno ir degtinės g-la 1969 pagamino 6100 dkl, Kauno likerio ir degtinės g-la „Stumbras" 1250 dkl užpiltinių.

UŽPOLĒVIČIUS Benediktas [g. 1939. II.10 Panevėžyje] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1962 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1964—69 dėstė šio in-to Vilniaus filiale, nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Išrado būdą ir įtaisą betono bandiniams iš gelžb. konstrukcijų išimti. Paskelbė moksl. straipsnių apie betono fizinių-mechaninių charakteristikų tarpusavio priklausomybę bei jų nustatymo metodiką.

ŪŽPUŠYNIO-MARGININKŲ MIŠKAI — miškų masyvas Skuodo rj., 12 km į š. nuo Darbėnų, Latvijos TSR pasienyje. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Lenkimų girininkijai. Plotas 886 ha; medynų 801 ha. Masyvas kompaktiškas, apie 6 km ištįsęs iš š. r. į p. v. tarp Šventosios upės ir Skuodo—Darbėnų kelio. Š. r. dalį sudaro Užpušynio miškas (407 ha), p. v.— Margininkų miškas (479 ha). Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai ir jauriniai gliejiški, smėliniai. 86% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 98%, eglynų 2%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 20%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 49 metai, vid. bonitetas III,1, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 112 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, barsukų, lapių, kiaunių. Miškai įeina į Šventosios upės apsauginę zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1000 ktm. Miško r. pakraštyje įsikūręs Margininkų kaimas.

ŪŽSIENIAI — **1.** Kaimas Šakių rj., Sintautų apyl., 6 km į š. r. nuo Kudirkos Naumiesčio; kolūkio centras. 161 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (nuo 1962), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 101 gyv.

2. Kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 11 km į š. r. nuo Skaudvilės, prie Šiaulių—Sovetsko plento; tarybinio ūkio centras. 108 gyv. (1970). Parduotuvė, kultūros namai (nuo 1963). 1959 buvo 110 gyv.

„ŪŽ TARYBINĮ MÓKSLĄ" — tarybinis Kauno universiteto (ėjęs 1950.III.31—XII.29) ir Kauno Politechnikos instituto (einąs nuo 1951.IV.20) savaitraštis.

„ŪŽ TARYBŲ LIETUVĄ" — **1.** Partizanų būrių junginys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Kauno, Kėdainių, Ukmergės apskrityse. Junginyje buvo 3 to paties pavadinimo būriai. Būriai koordinavo veiksmus, jiems vadovavo jungtinis štabas, į kurį įėjo LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to sekretoriai F. Krugliakovas, L. Solominas, k-to nariai J. Bilys ir P. Ribakovas, LLKJS Kauno miesto ir aps. pogr. k-to sekretorius P. Štaras.

Pirmasis partizanų būrys „Už Tarybų Lietuvą" veikė Kauno, Kėdainių, Ukmergės apskrityse, bazavosi Jonavos miške. Būrio užuomazgą sudarė 1942.VIII LKP CK atsiųsta 7 žmonių operatyvinė grupė (Prano grupė) — komunistai L. Solominas (vadas), J. Bilys, F. Krugliakovas, P. Ribakovas, V. Urbanavičius, komjaunuoliai M. Martynaitis ir P. Štaras. Grupės iniciatyva 1942 buvo sudaryti LKP ir LKJS Kauno miesto ir apskrities pogr. k-tai, sukurtos part. org-jos Kaune, Kauno, Kėdainių ir Ukmergės apskrityse, suorganizuoti nauji partizanų būriai. 1942 būryje buvo 67, 1944 — 205 kovotojai (komisarai P. Ribakovas, P. Trofimovas); būrys buvo suskirstytas į Dėdės, Komjaunimo, Kovos, Prano ir Rozalytės grupes. Būrio part. org-jai priklausė 30 kovotojų, komjaunimo organizacijai — 36. Partizanai palaikė ryšius su Lietuvos išlaisvinimo s-ga, Raudoniesiems partizanams remti grupe, organizavo antifaš. k-tus, platino kom. spaudą, organizavo žmones kovai su vok. okupantais. Būrio kovotojai nuleido nuo bėgių 9 priešo kar. ešelonus, diversijomis sustabdė geležinkelio judėjimą daugiau kaip 100 valandų, susprogdino 4 tiltus, sunaikino 8 automašinas, 2 fašistų įgulas, nutraukė apie 6 km telefono ir telegrafo linijų, nukovė daug vokiečių kareivių ir karininkų, atėmė daug kar. turto. Dalis būrio kovotojų padėjo Raudonajai Armijai vaduoti Kauną. Kovose žuvo būrio organizatoriai J. Bilys, F. Krugliakovas, A. Kersnauskas, Tarybų Sąjungos Didvyriai J. Aleksonis, A. Čeponis, komjaunuoliai K. Isačiauskas, J. Korbutas, S. Skimbirauskas ir kt.

Antrasis partizanų būrys „Už Tarybų Lietuvą" veikė Kauno apskrityje, baza-

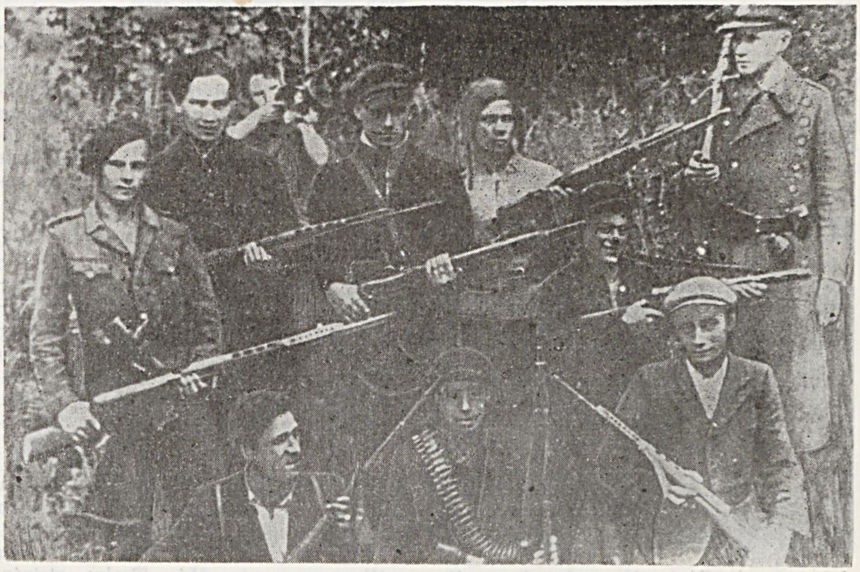

Partizanų pirmojo būrio „Už Tarybų Lietuvą" kovotojų grupė

vosi Ibėnų miške. Pradėtas organizuoti 1943 vasarą operatyvinės (Prano) grupės iniciatyva (organizatorius LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to narys P. Ribakovas). 1944 pr. būryje buvo 33 kovotojai; be to, būrys turėjo apie 50 ryšininkų. Partinei org-jai priklausė 3 nariai, komjaunimo — 6. Partizanai tyrė ekonominę ir politinę situaciją priešo užnugaryje, vok. kariuomenės judėjimą, gyventojų nuotaikas; surinkti duomenys buvo pranešami LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-tui. Būrio kovotojai nutraukė kelias ryšių linijas, nuginklavo 5 vietinių burž. nacionalistų būrius, sunaikino priešo gurguolę, automašiną su hitlerininkais.

Trečiasis partizanų būrys „Už Tarybų Lietuvą" veikė Kauno ir Ukmergės apskrityse; bazavosi Musninkų, Siesikų, Širvintų miškuose. Jo užuomazgą sudarė 1942.IV LKP CK į Ukmergės aps. atsiųsta 6 žmonių „Keršytojo" grupė — komunistai K. Trinkūnas (vadas), S. Keturka, K. Lisauskas, komjaunuolis A. Čistovas ir kt. Tais pat metais dėl sunkių nuostolių grupės veikla susilpnėjo. 1943 K. Lisauskas užmezgė ryšius su LKP Kauno miesto ir apskrities pogr. k-tu, kuris pavedė k-to nariui J. Biliui koordinuoti pogr. part. darbą ir vadovauti partizanų veiklai. Būrys ėmė didėti. 1944 pr. jame veikė 3 skyriai, 6 grupės (apie 90 partizanų). Būrio vadas buvo Kauno miesto ir apskrities pogr. k-to instruktorius K. Lisauskas, komisaras I. Gagarinas. Būrio part. org-jai priklausė 4 kovotojai, komjaunimo — 17. Būrio partizanai nuleido nuo bėgių 2 priešo kar. ešelonus Jonavos—Kėdainių ir Kauno—Kaišiadorių ruožuose, susprogdino 3 automašinas su hitlerininkais, naikino okupantų ryšių priemones, kelių tiltus, nuginklavo 2 vietinių burž. nacionalistų būrius (atėmė iš jų daugiau kaip 40 šautuvų), nukovė keliasdešimt hitlerininkų ir jų talkininkų. Kovose žuvo partizanai A. Čistovas, J. Keturka, J. Lavrentjevas, K. Trinkūnas ir kt.

Lit.: P. Štaras, Drąsios širdys, V., 1958; I. Kašnickis, V. Meščeriakovas, Kovos puslapiai, V., 1961; P. Štaras, Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966.

2. Tarybinis laikraštis, ėjęs 1942. V.12—1944.IX.9. Leido Raudonosios Armijos Šiaurės vakarų fronto, vėliau I Baltarusijos fronto Politinė valdyba Valdajuje (RTFSR, Novgorodo sr.), prie Adutiškio, Utenos. Buvo platinamas okupuotoje Lietuvoje. Redakcijoje dirbo E. Boreikaitė, B. Fogelevičius (red.), L. Kapočius, A. Liepsnonis, V. Mozūriūnas, J. Olišauskas, V. Paleckis, A. Sukovskis, S. Vaintraubas ir kt.

„ŪŽ TĖVÝNĘ"— 1. Partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Trakų apskrityje. Jo užuomazgą sudarė 1942.VII LKP CK iš Maskvos atsiųsta 7 žmonių grupė — komunistai M. Afoninas (vadas), T. Mončiunskas, F. Pušakovas, A. Rinkevičius, komjaunuolis B. Dalangauskas ir kt. Grupės iniciatyva 1942 buvo sudarytas LKP Trakų aps. pogr. k-tas (sekr. M. Afoninas), 1943 — partizanų būrys „U. t." (vadas F. Pušakovas, vėliau J. Čiulada; komisaras T. Mončiunskas, vėliau S. Nevedomskis), atkurtos Trakų aps. partinė ir komjaunimo org-jos. 1944 vasarą būryje „U. t.", kuris įėjo į Vytauto partizanų brigadą ir bazavosi Inkleriškių—Rūdiškių miškuose, buvo apie 300 kovotojų. Būrys turėjo pogr. spaustuvėlę; joje buvo leidžiami laikraščiai „Partizanų šūkis", „Trakiečių šūkis", atsišaukimai. Būrio „U. t." partizanai nuleido nuo bėgių 13 priešo kar. ešelonų, susprogdino 39 kartus geležinkelio bėgius, 4 tiltus, 42 barakus, Rūdiškių stoties vandentiekio bokštą, Trakų kalėjimą (iš kurio išlaisvino 45 polit. kalinius), nutraukė apie 55 km telefono ir telegrafo linijų, daug kartų nukirto požeminį kabelį, jungusį vyriausiąją Hitlerio būstinę Berlyne su Rytų fronto kariuomenės vadovybe. Būrio kovotojai dalyvavo mūšiuose dėl Vilniaus išvadavimo. Kovose žuvo partizanai B. Dalangauskas, P. Dulkė, P. Kašėta, S. Pališauskas, A. Rinkevičius, P. Vasiliauskas ir kt.

2. Partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Kauno apskrityje. Pradėtas organizuoti 1943 pradžioje Lietuvos Antifašistų s-gos vadovybės iniciatyva. Būrį kurti padėjo Ariogalos ir Čekiškės apylinkių valstiečiai. Būrys bazavosi Laučynės miške (Kėdainių rj.), turėjo apie 30 kovotojų. Vadas — G. Dvaladzė. Būrio partizanai ragino valstiečius sabotuoti okupantų valdžios priemones, rengėsi ginkluotai kovai. Nespėjusį apsiginkluoti būrį 1943.VIII iš pasalų užpuolė vok. okupantai. Mūšyje žuvo P. Burkovecas, G. Dvaladzė, S. Marma, M. Marmienė, P. Povilaitis, V. Vaivada ir kt. partizanai bei ryšininkai. Likę gyvi būrio kovotojai perėjo pas partizanus, veikusius Jonavos apylinkių miškuose arba kovojo pogrindyje.

Lit.: P. Štaras, Partizaninis judėjimas Lietuvoje, V., 1966; F. Bieliauskas, S. Filipavičius, Nakties žiburiai, V., 1970.

3. Komunistinis nelegalus laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1944 Medilo rj. (Baltarusijos TSR) miškuose. Išleido LKP(b) Švenčionių aps. k-tas. Red. S. Apyvala. Bendradarbiavo S. Andriukaitis, J. Bagdonas, M. Šumauskas. Ragino gyventojus nestoti į P. Plechavičiaus organizuojamą Vietinę rinktinę, rašė apie partizanų kovą, padėtį frontuose.

ŪŽTRAKIS, Užutrakis, — kaimas Trakų rj., Kariotiškių apyl., 2 km į š. nuo Trakų miesto centro, Galvės ežero š. r. krante. 97 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la. Į p. nuo kaimo, pusiasalyje tarp Galvės ir Skaisčio ežerų, yra parkas ir buv. dvaro rūmai (XIX a.). Parkas priklauso Trakų miestui, įeina į Trakų landšaftinį draustinį (ž. *Trakų draustinis*). 1959 buvo 128 gyv.

ŪŽTRAKIŲ MÌŠKAS — miškas Trakų rj., 4 km į p. nuo Trakų miesto centro, abipus Vilniaus—Gardino geležinkelio ir Trakų—Rūdiškių kelio. Priklauso Trakų miško pramonės ūkio Trakų girininkijai. Plotas 2871 ha; medynų 2635 ha. Pietryčiuose miškas susisiekia su Karvio ir Strakiškių pelkėmis. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai arba jauriniai gliejiški, smėliniai, rečiau velėniniai jauriniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Vyrauja brukniniai, mėlyniniai ir kiškiakopūstiniai miško tipai. Pušynų yra 87%, eglynų 11%, beržynų 2%. Jaunuolynai sudaro 59%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji 6%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,78, vid. tūris 136 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra stirnų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 3000 ktm. Didžioji medienos dalis perdirbama Miškinių lentpiūvėje (prie Miškinių geležinkelio stoties).

UŽÙBALIO PÉLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 8 km į p. nuo Pušaloto, į v. nuo Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. Plotas 103 ha (pramoninis 65 ha). Pelkė apie 2,5 km ištįsusi iš š. į p. Jos didesniąją dalį užima karjerai. Pram. ribose durpės iškastos. Pradedant kasti, durpių klodo didž. storis buvo 1,6 m, vid. 1,14 m. Vyravo raistinės tarpinio tipo durpės; jų vid. susiskaidymas 39%, vid. peleningumas 4,5%. Į š. v. nuo U. p. įsikūręs Užubalio kaimas.

UŽÙBALIS — kaimas Panevėžio rj., Skaistgirių apyl., 8 km į p. nuo Pušaloto, 1 km į v. nuo Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. 51 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Ažagėlė (Amatos intakas); iš r. prieina Medikonių miškas. Ist. šaltiniuose 1585 minimas U. dvaras. 1959 kaime buvo 38 gyv.

UŽÙBALIŲ MÌŠKAS — miškas Rokiškio rj., 17 km į š. nuo Rokiškio, 0,5 km į v. nuo Onuškio, Latvijos TSR pasienyje. Priklauso Rokiškio miško pramonės ūkio Plunksnočių girininkijai. Plotas 1110 ha; medynų 800 ha. Daugiau kaip pusę miško užima *Degesynės* pelkės dalis; apie 350 ha 1963—64 nusausinta. Dirvožemiai pelkiniai, aukštutinio ir tarpinio tipo. Vyrauja savaiminės kilmės medynai. Pušynų (daugiausia viksvinių-kimininių) yra 62%, beržynų 25%, juodalksnynų 5%, kitų medynų 8%. Jaunuolynai sudaro 41%, pusbrandžiai medynai 32%, pribręstantieji 13%, brandieji 14%. Medynų vid. amžius 47 metai, vid. bonitetas III,5, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 97 ktm/ha, vid. prieauga 2,1 ktm/ha. Auga tekšė, mažalapė saulašarė. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, baltųjų kiškių, tetervinų, slankų, jerubių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1400 ktm. Miško p. v. pakraštyje, ties Gudiškiais, yra Gudiškių piliakalnis.

UŽÙBALIŲ-SVYLŌS MĨŠKAI — miškų masyvas Ignalinos rj., 4 km į p. v. nuo Tverečiaus, 1 km į v. nuo kelio į Adutiškį. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Gantaunínkų girininkijai. Plotas 706 ha; medynų 652 ha. Masyvą sudaro Užubalių (577 ha) ir Svylos (129 ha) miškai.

Paviršius lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai, vietomis gliejiški; pasitaiko žemapelkinių. 98% medynų savaiminės kilmės. Drebulynų yra 29%, beržynų 25%, eglynų 20%, juodalksnynų 18%, uosynų 7%, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 22%, pusbrandžiai medynai 50%, pribręstantieji 23%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 31 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 146 ktm/ha, vid. prieauga 4,7 ktm/ha. Gausu stirnų, kiškių, yra briedžių, šernų, lapių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 3000 ktm.

UŽŪGULBINĖ — kaimas Biržų rj., Pabiržės apyl., 12 km į š. r. nuo Pasvalio, prie Šiaulių—Biržų geležinkelio. 128 gyv. (1970). Iš r. prieina Gulbinų miškas. 1935—39 kaime veikė LKP kuopelė. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė 6 kaimo gyventojus. 1959 kaime buvo 222 gyv.

UŽŪGUOSTIS — kaimas Prienų rj., Lelionių apyl., 5 km į š. r. nuo Stakliškių; tarybinio ūkio centras. 337 gyv. (1970). Yra ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), vid. m-la (1900—49 pradinė, 1949—61 septynmetė, 1961—65 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1946). Ist. šaltiniuose U. minimas XV amžiuje. 1500 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). XIX a. U.— valsčiaus centras. 1839 jame gyveno 24 šeimos; 1886 — 357 gyv., 1923 — 339 gyv. Vok. faš. okupacijos metais Užuguostyje veikė komjaunimo kuopelė. Hitlerininkai ir burž. nacionalistai 1941 nužudė U. komjaunuolį P. Stankevičių, išžudė Gečiausko šeimą. 1945 burž. nacionalistai nužudė U. apyl. pirmininką A. Kukažauską. 1959 kaime buvo 410 gyv.

UŽŪKINĖ — kaimas Vilniaus rj., Rukainių apyl., 18 km į p. r. nuo Vilniaus, 3 km į p. nuo Vilniaus—Minsko plento. 1959 buvo 338 gyv., 1970 — 396.

UŽŪLĖNIS — kaimas Ukmergės rj., Lėno apyl., 21 km į š. v. nuo Ukmergės, 11 km į v. nuo Taujėnų; tarybinio ūkio centras. 334 gyv. (1970). Iš š. v. prie kaimo prieina Lėno ež., iš p.— Užulėnio miškas. Yra parduotuvė, 160 lovų Užugirio plaučių tuberkuliozės ligoninė (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1933—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), Užulėnio girininkija. Užulėnyje gimė buvęs Lietuvos buržuazinės valstybės prezidentas A. Smetona. Jo režimui palankios politinės ir ūkinės org-jos įkūrė komitetą, kuris už lėšas, surinktas daugiausia iš valdininkų ir verslininkų, 1938 Užulėnyje nupirko A. Smetonai ūkį ir pastatydino rūmus (dabar juose įsikūrusi ligoninė). 1959 kaime buvo 518 gyv.

UŽŪNEVĖŽIAI — kaimas Panevėžio rj., Raguvos apyl., 1 km į p. nuo Raguvos, Nevėžio kair. krante. 1959 buvo 298 gyv., 1970 — 319.

UŽŪNVĖŽIAI — kaimas Anykščių rj., Kurklių apyl., 11 km į p. nuo Anykščių, 15 km į r. nuo Kavarsko. 97 gyv. (1970). Š. v. pakraščiu teka Nevėža (Virintos intakas). Pr. m-la (įst. 1920; 1953—62 septynmetė, 1962—69 aštuonmetė). Ist. šaltiniuose U. minimi 1744. 1959 buvo 117 gyv.

UŽŪOGANAI — kaimas Kapsuko rj., Bagotosios apyl., 6 km į p. r. nuo Pilviškių, Šešupės deš. krante. 504 gyv. (1970). Per U. eina kelias iš Pilviškių į Kauno—Kapsuko plentą. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra biblioteka (nuo 1951). U. susikūrė po buržuazinės žemės reformos, išdalijus Antanavos dvarą. 1959 buvo 434 gyv.

UŽŪOMEDIS — kaimas Raseinių rj., Alėjų apyl., 9 km į š. v. nuo Raseinių, 8 km į š. r. nuo Viduklės. 166 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1932). 1775 kaime buvo 29 gyv., 1959 — 197 gyv.

UŽŪOŽERIAI — kaimas Radviliškio rj., Sadūnų apyl., 9 km į r. nuo Radviliškio, 8 km į š. v. nuo Šeduvos. 151 gyv. (1970). Pro kaimą teka Ežerėlė (Daugyvenės intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1931). Kaime yra V—XVI a. senkapis; 1934—36 jame rasta žmonių kaulų, monetų, įv. dirbinių. Dalis radinių (geležiniai įmoviniai ir pentiniai plačiaašmeniai kirviai, ietigaliai, peiliai, žalvarinės apyrankės) laikomi Kauno istorijos ir Šeduvos kraštotyros muziejuose. 1923 U. dvare buvo 32, U. kaime — 297 gyv.; 1959 Užuožeriuose buvo 192 gyv.

UŽŪPĖ — kaimas Kėdainių rj., Surviliškio apyl., 4 km į š. v. nuo Surviliškio, 9 km į p. v. nuo Krekenavos; kolūkio centras. 237 gyv. (1970). Per kaimą teka Liaudė (Nevėžio intakas), iš š. v. prieina Sosių miškas. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1949), kultūros namai (nuo 1951). 1959 buvo 260 gyv.

UŽŪPERKASIS — kaimas Varėnos rj., Valkininkų apyl., 1 km į p. nuo Valkininkų. 343 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šalčia (Merkio intakas), iš r. prieina Valkininkų miškas. Yra Valkininkų linų f-kas (įk. 1953; 1968 pagaminta 249 t ilgo pluošto ir 409 t trumpo), Šalčios girininkija (nuo 1958). 1959 buvo 363 gyv.

UŽŪPIAI — **1.** Kaimas Alytaus rj., Alovės apyl., 7 km į p. r. nuo Alytaus, 4 km į v. nuo Alovės. 195 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose U. minimi 1793. 1930—1970 veikė pradinė mokykla. 1959 buvo 219 gyv.

2. Kaimas Plungės rj., Babrungo apyl., 6 km į š. r. nuo Plungės, prie Plungės—Mažeikių plento. 98 gyv. (1970). Pro kaimą teka Babrungas (Minijos intakas) ir jo intakas Uošna. Pr. m-la (nuo 1923), Truikių kultūros namai. 1959 buvo 117 gyv.

UŽUPIS Jonas [1848.V.24 Šunkariuose (Šakių rj.) — 1917.IX.26 Seinuose] — literatas. Baigęs Seinų kunigų seminariją, nuo 1875 kunigavo. Dalyvavo caro valdžios draudžiamoje kultūrinėje liet. veikloje. Nuo 1884 bendradarbiavo „Aušroje", „Lietuviškajame balse", „Vienybėje lietuvninkų". Eiliuotas U. pasakojimas „Lietuvos Eneida" (2 d., 1913—1914) — nesėkmingas bandymas sukurti liet. epą. Išvertė pasakėčių, parašė eiliuotų kūrinių, kuriuose smerkė lenkų bajoriją ir nutautusius liet. inteligentus. Rinko liet. tautosaką. Pasirašinėjo J. Šerengos, Ant. Pledo, M. Pentos slapyvardžiais.

UŽUPIS Juozas [1890.VIII.29 Vidgiriuose (Šakių rj.) — 1960.IX.10 Kaune] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1952). 1927 baigęs Miuncheno un-tą, dirbo Kaune — „Maisto" f-ke ir vet. įstaigose. 1938—53 Vet. akademijos patologinės anatomijos, nuo 1953 fiziologijos, patologinės fiziologijos ir patologinės anatomijos katedros vedėjas; nuo 1950 docentas. U. pagamino katedrai daug mokslo priemonių, parūpino kelis tūkstančius patologinės histologijos preparatų; 1940 įkūrė patologinės anatomijos muziejų ir jam surinko nemažai patologinės anatomijos preparatų. Paskelbė moksl. straipsnių patologinės anatomijos, vet. san. ekspertizės, pasiutimo pomirtinės diagnostikos ir profilaktikos klausimais.

UŽUPIS — Vilniaus miesto dalis Vilnios deš. krante, tarp Senamiesčio, Antakalnio ir Belmonto. Vilnia juosia Užupį iš p. ir v.; į š. nuo U. yra Antakalnio-Sapieginės kalvynas. 4 tiltai per Vilnią jungia U. su Senamiesčiu ir Paupiu. Dauguma U. pastatų — gyv. namai. Be

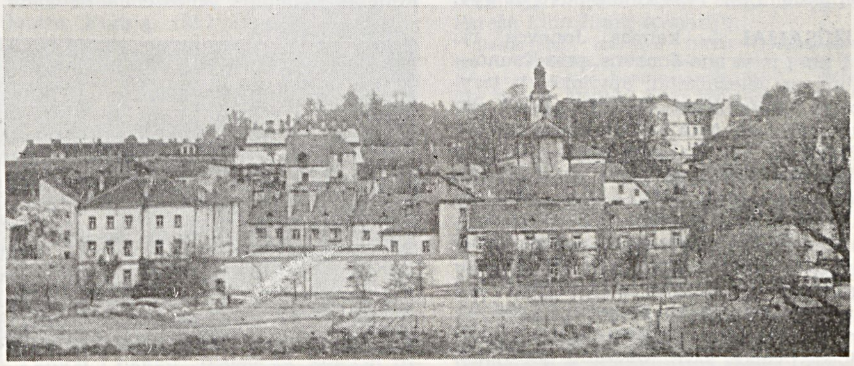

Užupis

to, yra trikotažo f-kas „Vilija", onkologijos dispanseris, onkologijos in-to klinikos, Švietimo m-jos respublikinė turistų stotis, vid. m-la, kurčiųjų mokykla-internatas, vaikų darželis. Iš ist. šaltinių U. žinomas nuo XV a. Jau tada čia buvo vienuolynas, kelios plytinės, malūnai. XVI a. pradžioje U. liko už miesto sienos ir tapo priemiesčiu. U. buvo mėgstama vilniečių poilsio vieta. XIX a. pr. Užupyje dažnai lankydavosi Vilniaus un-to studentai filomatai ir filaretai. Iš to yra kilęs Filaretų gatvės pavadinimas. Užupyje XIX a. pab. keletą metų įv. vietose gyveno Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas F. Dzeržinskis. Lenkų okupacijos metais Užupyje buvo kom. kuopelių, o kurį laiką ir Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos Paplaujų rajono k-tas. 1944.V.8 susikovusi su hitlerininkais, Užupyje žuvo rev. judėjimo dalyvė, partizanė G. Glezerytė. Užupyje, aukštame Vilnios krante, 1810 buvo įkurtos **Bernardinų kapinės**. Jose palaidota daug mokslo, kultūros darbuotojų, visuom. veikėjų: Vilniaus un-to profesoriai — P. Norvaiša (1742—1819), L. Borovskis (1784—1846), S. Jundzilas (1761—1847), J. Vabalas-Gudaitis (1881—1955); dailininkai — K. Ruseckas (1800—60), A. Šemešys (1808—64), J. Zenkevičius (1825—88), K. Ripinskis (1809—92), V. Kairiūkštis (1890—1961); bibliotekininkas ir kultūros istorikas M. Brenšteinas (1874—1938).

UŽŪRAISČIŲ PELKĖ — pelkė Anykščių rj., 6 km į r. nuo Raguvos. Plotas 116 ha. Ežerinės kilmės aukštapelkė, susidariusi moreninės lygumos įlomėje. Pelkės viduryje — mediuminiai plynraisčiai, pakraščiuose — žemapelkiniai ir tarpinio tipo raistai bei plynraisčiai. Durpių klodas daugiausia aukštapelkinis mediuminis ir mišraus tipo. Jo didž. storis 3,8 m, vid. 1,41 m. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 5,4%. Į p. v. nuo U. p. yra Užuraisčių kaimas.

UŽŪRAISTIS — kaimas Ukmergės rj., Deltuvos ir Laičių apyl., 5 km į š. nuo Ukmergės. 52 gyv. (1970). Per kaimą teka Storė (Šventosios intakas), iš š. prieina Vytinės miškas. Ist. šaltiniuose 1596 minimas U. dvaras. 1923 jame buvo 76 gyventojai. 1959 kaime buvo 82 gyv.

UŽŪSALIAI — kaimas Jonavos rj., 11 km į p. v. nuo Jonavos, prie Kauno—Jonavos geležinkelio; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 402 gyv. (1970). Per kaimą į Nerį teka Šešuva ir jos intakas Pravarta. Yra Kalnėnų glžk. st., ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1887—1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—61 septynmetė, 1967—70 vid. m-la), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1950). Po 1863 sukilimo U. gyventojai buvo ištremti, o į jų vietą atkelta kt. gubernijų gyventojų. Buržuazijos valdymo metais Užusaliuose veikė LKP Užusalių parajonio k-tas (1932—34 sekr. S. Volosenka) ir komjaunimo kuopelė. Už ryšius su partizanais hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.IX.12 sušaudė 48 U. gyventojus. 1959 kaime buvo 319 gyv.

UŽŪSIENIAI — kaimas Vilniaus miesto teritorijoje, 7 km į p. nuo miesto centro, 2,5 km į v. nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio. Pr. m-la. Iki 1969.VI U. priklausė Vilniaus rj. Juodšilių apylinkei. 1959 buvo 425 gyv.

UŽŪSIENIS Antanas [1888 Čečeliuose (Kupiškio rj.) — 1919.V Tiltagaliuose (Panevėžio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. I pasaul. karo metu siuvėjas Maskvoje. 1918—19 dalyvavo kovose dėl Tarybų valdžios Šimonių, Subačiaus valsčiuose. 1919 Subačiaus vls. vykd. k-to narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

UŽŪŠILIAI — kaimas Biržų rj., Medeikių apyl., 10 km į š. nuo Biržų, Apaščios deš. krante; kolūkio centras. 288 gyv. (1970). Į p. nuo kaimo tęsiasi Užušilių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1955). 1943 Užušiliuose Kęstučio partizanų būrys turėjo spaustuvėlę, kurioje buvo leidžiamas hektografuotas LKP Biržų aps. k-to laikraštis „Laisvės kovotojas". 1959 kaime buvo 218 gyv.

ŪŽVALKIAI — kaimas Kėdainių rj., Truskavos apyl., 5 km į p. v. nuo Truskavos, 2 km į r. nuo Kėdainių—Panevėžio plento. 76 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Užvalkių miškas. Ist. šaltiniuose 1586 minimas U. dvaras. 1959 kaime buvo 90 gyv.

ŪŽVENČIO MIŠKAĨ — miškų masyvas Kelmės rj., 3 km į š. nuo Užvenčio. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Užvenčio girininkijai ir Kuršėnų miško pramonės ūkio Vidsodžio girininkijai. Plotas 2792 ha; medynų 2546 ha, iš jų 305 ha kultūrinės kilmės. Masyvą sudaro Plikšilis (911 ha), Patumšių (683 ha), Užvenčio (614 ha) ir Barbaravos (584 ha) miškai. Š. ir š. r. pakraščiu teka Šatrija (ties Barbaravos mišku ji įteka į Aunuvą), p. pakraštys siekia Žeberės ir Ventos santaką. Per masyvą iš v. į r. teka kanalizuotas Ventos intakas Ušna; ji skiria Plikšilį nuo likusios masyvo dalies. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių; yra ir pelkinių. 88% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) yra 44%, pušynų 22%, beržynų 20%, drebulynų 10%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 2%. Jaunuolynai sudaro 44%, pusbrandžiai medynai 30%, pribręstantieji 14%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 115 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Gausu stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, yra briedžių, elnių, tetervinų, juodųjų gandrų. Didesnioji masyvo dalis eksploatacinė, 695 ha įeina į Užvenčio miesto žaliąją zoną. 1 km į š. v. nuo Patumšių miško yra Patumšių kaimas.

ŪŽVENTĖ — kaimas Akmenės rj., Viekšnių apyl., 1,5 km į p. nuo Viekšnių, Ventos kair. krante; kolūkio centras. 119 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1958). Iš p. prie kaimo prieina Kegrių miškas. 1959 kaime buvo 64 gyv.

ŪŽVENTIS — miestas Kelmės rj., 30 km į š. v. nuo Kelmės, Ventos deš. krante; apylinkės centras. 1406 gyv. (1970). 3 km į š. nuo U. yra Užvenčio miškas. Keliai jungia U. su Kelme, Varniais, Tryškių geležinkelio stoties gyvenviete. Plano struktūra stačiakampė, centre — keturkampė aikštė. Teritorija 212 ha, iš jų 0,7 ha užima parkas. Miestas turi 13 gatvių. Butų fondas 10 000 m², iš jų 1200 m² komunalinio gyv. ploto (1966). Mieste veikia Kauno trikotažo f-ko „Audimas" cechas (įk. 1970). Yra kepykla, Kelmės buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, 50 lovų ligoninė (nuo 1959), vaistinė (nuo 1936), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja), kultūros namai (nuo 1949), biblioteka (nuo 1940), kino teatras, vaikų lopšelis-darželis (nuo 1956). Buvusiame U. dvare, kuriame nuo 1887 kurį laiką gyveno rašytoja Šatrijos Ragana, veikia (nuo 1968) jos memorialinis muziejus.

1527 Žygimanto Senojo rašte Žemaitijos tijūnams minimas jo valdomas U. valsčius. Nuo 1569 U. seniūnija tapo pirmąja kun-ščio ekonomija. 1609 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). Ist. šaltiniai XVII a. pr. mini U. miestelį, XVIII a. pradžioje — U. pavietą. 1703

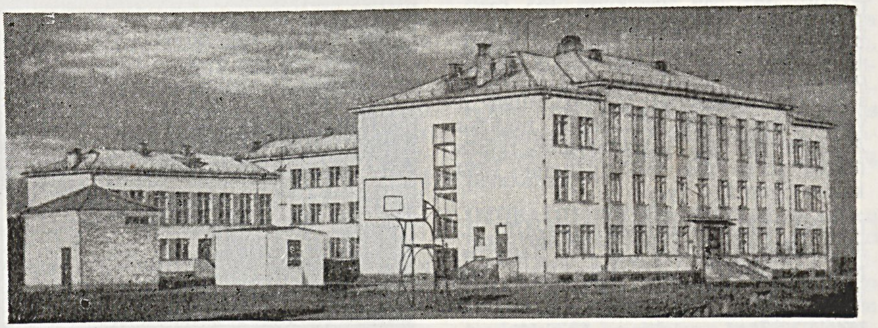

Užvenčio vidurinė mokykla

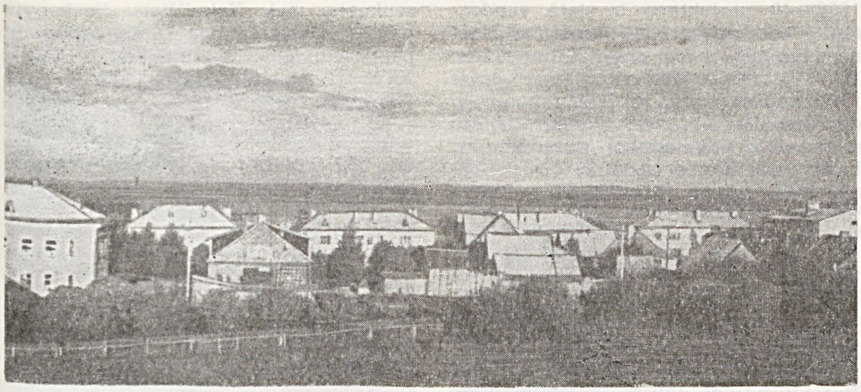

Užventis

Augustas II suteikė U. prekybinę privilegiją. 1746 Augustas III leido rengti turgų ir 3 metinius prekymečius. 1759 U. dvare veikė vandens malūnas ir bravoras. 1804 U. parapinėje m-loje mokėsi 25 berniukai ir 5 mergaitės. 1863.VI.2 ties Užvenčiu su caro kariuomene kovėsi P. Bagdonavičiaus, I. Leskauskio ir A. Mackevičiaus vadovaujami sukilėlių būriai. 1864 valsčiaus centras iš U. perkeltas į Kolainius. Miestelis kiek išaugo XIX a. pab. (1833 buvo 279 gyv., 1897 — 927). 1905.XI.29 Užventyje įvyko anticarinis mitingas, buvo išrinkta nauja valsčiaus valdyba. 1906.II U. gyventojų rev. judėjimą malšino baudžiamasis būrys. 1918.XI—1919.II Užventyje veikė rev. komitetas (pirm. S. Jankauskas). U. valsčiuje buvo paskelbta Tarybų valdžia, sudaryta darbininkų milicija. 1918—40 veikė LKP kuopelė. 1923 Užventyje buvo nelegaliai išleista „Revoliucinės dainos" (spausdintos hektografu). 1923 U. miestelyje buvo 792 gyv., U. dvare — 95. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai netoli U., Pašilvės miške, nužudė apie 100 U. gyventojų, iš jų 17 taryb. aktyvistų. 1946 burž. nacionalistai nužudė U. vls. pirmininką J. Damanską. Iki 1950 U. buvo valsčiaus centras, 1950—62 — rajono centras. Taryb. metais pastatyta vid. m-la (1961), kepykla (1963), kultūros namai, universalinė parduotuvė (1962), daug gyv. namų. 1951—62 ėjo rajono laikr. „Komunizmo žvaigždė". 1956 U. gavo miesto teises. 1959 turėjo 1704 gyv.

ŪŽVERMENĖ — kaimas Kėdainių rj., Truskavos apyl., 10 km į p. nuo Ramygalos, 2 km į r. nuo Truskavos. 38 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose U. kaimas minimas 1585. 1959 buvo 83 gyv.

„ŪŽ VIELŲ" — Prancūzijoje internuotų Ispanijos Respublikos karių lietuvių hektografuotas biuletenis, ėjęs 1939. VII.25—VIII.10 Kam de Guro (Prancūzija) stovykloje. Bendradarbiavo A. Bulota, A. Kynas, A. Tamošiūnas ir kt. Išliko 2 nr.

UŽVĪNČIŲ GIRIÀ, Ažvinčių giria, — miškas Ignalinos ir Utenos rj., 8 km į š. v. nuo Ignalinos. Priklauso Ignalinos miškų ūkio Kazitiškio bei Vaišniūnų girininkijoms ir Utenos miškų ūkio Daunorų girininkijai. Plotas 4421 ha; medynų 3920 ha, iš jų 860 ha kultūrinės kilmės. U. g. jungiasi su Minčios giria, Daunorių, Linkmenų, Smėlynės, Kazitiškio bei kt. miškais ir sudaro vieną didžiulį miškų masyvą, apie 25 km nusidriekusį į š. v. nuo Ignalinos. Šiaurėje miškas siekia Ažvinčio ež., šiaurės vakaruose — Utenykščio, p. v. — Baluošo ežerą. R. pakraščiu teka Švogina (į Dringio ež.), v.— Būka (į Baluošo ež.). Girioje telkšo Byvainio ir Byvainėlio ežerai. P. dalyje yra Pajuodupio-Lygiabalės (61 ha) ir Serbentynės (77 ha) pelkės, š. r. — Gražiapušio-Pagrandos pelkė (90 ha). Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai jauriniai, smėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. 78% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 80%, beržynų 9%, eglynų 8%, juodalksnynų 2%, drebulynų, ąžuolynų, baltalksnynų ir uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 40%, pribręstantieji 12%, brandieji ir perbrendusieji 8%. Medynų vid. amžius 49 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 136 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Gausu briedžių, kurtinių, yra stirnų, šernų, lapių, lūšių, usūrinių šunų, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, tetervinų, jerubių. Didesnioji U. g. dalis yra botaninis-zoologinis draustinis (pušynai, gausi gyvūnija). Eksploatacinio miško — 258 ha. Per metus iškertama apie 7800 ktm. Miško š. pakraštyje įsikūręs Ažvinčių kaimas.

V

V, v — lietuvių abėcėlės trisdešimtoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „v", pvz., „vóras", „vãsara", „vaĩkas", „gavaũ", ir minkštoji „v", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „kir̃vio", „naiviaĩ", „gaiviaũ", „droviúosi". „V" yra ankštumos pučiamasis lūpinis-dantinis skardusis priebalsis. Tarp lūpinių balsių bei dvibalsių „uo", „ui" tariamas abilūpis „v", pvz., „kóvo", „bùvo", „póvui". Priebalsis „v" visada yra skardus ir niekada neduslėja, pvz., „sudiẽv", „gývsidabris", „gývnagis".

VABALAĨ — *vabzdžiai* kietais antsparniais.

VÃBALAS Raimondas Petras [g. 1937. III.5 Paryžiuje] — kino režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1969). 1954 baigė Panevėžio darbo jaunimo vid. m-lą ir Panevėžio dramos teatro studiją. 1952—1956 šio teatro aktorius. 1960 baigė Visasąjunginio Kinematografijos in-to režisūros f-tą. Nuo 1960 Lietuvos Kino studijos režisierius, nuo 1968 Kinematografininkų sąjungos I sekretorius. V. diplominis filmas „Žingsniai naktį" (1962) 1963 Pabaltijo ir Baltarusijos kino festivalyje laimėjo prizą „Už geriausią režisūrą", filmas „Laiptai į dangų" (pagal M. Sluckio romaną; V. — režisierius ir scenarijaus bendraautoris, 1966) 1966 Pabaltijo, Baltarusijos ir Moldavijos kino festivalyje — „Didžiojo gintaro" prizą. 1967 už pastarąjį filmą V. gavo Resp. premiją. Parašė kino filmų scenarijų.

Pastatymai: meniniai filmai — „Kanonada" (su A. Žebriūnu, 1961), „Marš, marš, tra-ta-ta" (V.— scenarijaus bendraautoris, 1964), „Birželis, vasaros pradžia" (V.— scenarijaus bendraautoris, 1969); kino apybraiža „Stinga tiktai fiurerio" (1965).

VÃBALAS-GUDÁITIS Jonas [1881.I.14 Ožnugariuose (Tauragės rj.) — 1955. XI.14 Vilniuje] — pedagogas, psichologas. 1902 baigė Šiaulių g-ją, 1907 — K. Ušinskio kursus Peterburge, 1913 — Peterburgo universiteto biol. sekciją, 1915 Maskvoje — Ž. ū. akademiją. Studijuodamas (1907—13) buvo prof. A. Nečiajevo vadovaujamos eksperimentinės pedagogikos laboratorijos asistentu. Baigęs Ž. ū. akademiją, dirbo įvairiose

Rusijos vietose hidrogeologu. 1918 grįžęs į Lietuvą, Tarybų valdžios buvo paskirtas pedagoginės eksperimentinės laboratorijos vedėju. V.-G. priklausė

iniciatyvinei grupei, 1920 Kaune organizavusiai Aukštuosius kursus. Nuo 1922 Kauno un-to docentas; nuo 1927 profesorius, humanitarinių mokslų f-to pedagogikos katedros vedėjas. Suorganizavo eksperimentinės psichologijos laboratoriją, sukonstravo jai aparatų. 1940—41 ir nuo 1944 Vilniaus un-to pedagogikos katedros vedėjas, kurį laiką dar ir istorijos ir filologijos f-to dekanas; hitlerininkams okupavus Lietuvą, iš un-to buvo pašalintas. Nuo 1948 TSKP narys.

Psichologijos moksl. darbą V.-G. dirbo nuo 1907. Pirmajame Rusijos eksperimentinės pedagogikos suvažiavime (1910) skaitė pranešimą apie dėmesio tyrimą. 1914 paskelbė studiją apie žmogaus psichinių reakcijų laiko tyrimus, nurodė tų tyrimų trūkumus, siūlė tyrimų aparatūros patobulinimų. Psichologijos ir pedagogikos klausimais paskelbė straipsnių period. spaudoje. Kauno un-te dėstė originalią konstrukcinės sąveikos pedagogikos teoriją. 1923, 1928, 1929 ir 1931 skaitė pranešimus tarptautiniuose psichologų kongresuose. Svarbiausioji pranešimų tema — žmogaus psichinio darbingumo tyrimų tobulinimas. Dalyvavo „Lietuvos vaiko", Lietuvos Psichotechnikos ir prof. orientacijos d-jų veikloje. Lietuvos kultūros sąjungos šaukiamuose kultūros kongresuose aiškino klerikalizmo žalingumą švietimui ir auklėjimui.

Ršt.: Новый аппарат для исследования внимания.—„Труды I съезда по экспериментальной педагогике в 1910 г.", СПб, 1911; Исследование простейших психических процессов. — „Ежегодник экспериментальной педагогики", т. 6, СПб, 1914; Zur Analyse des motorischen und sensorischen Typus in einfachen Reaktionsversuchen. — „Bericht über den VIII. Kongress für experimentelle Psychologie", Jena, 1924; Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti, K., 1927; Konstrukcinės sąveikos pedagogika, Klaipėda, 1929; Ein einheitliches stummes Testsystem zur Bewertung von natürlichen Leistungen nach dem chronometrischen Prinzip, K., 1929; Nauji reaktologiniai testai mokinių darbingumui tirti, K., 1931; I. P. Pavlovo mokslas ir pedagogika.—„LTSR Mokslų akademijos žinynas", V., 1950.

Lit.: **A. Gučas**, J. Vabalas-Gudaitis — eksperimentinės psichologijos pradininkas Lietuvoje.—„Filosofija", t. 1, V., 1960.

VABALĒVIČIUS Stasys [g. 1901.VII.21 Voškoniuose (Kauno rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1926 baigęs Kauno statybos technikumą, iki 1930 dirbo technikų įv. statybose. 1936 baigė Pragos Aukštąją technikos mokyklą. 1936—40 projektavo ir statė vandentiekio bei kanalizacijos įrenginius Kaune. Nuo 1937 kartu dėstė Kauno un-te. 1940—41 Kauno miesto vykd. k-to ir Komunalinio ūkio projektavimo in-to darbuotojas. 1944—46 Kauno miesto vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, kartu dėstė Kauno un-te. 1947—50 Kauno un-to statybos f-to dekanas, vandentiekio ir kanalizacijos katedros vedėjas; nuo 1948 docentas; 1949—50 un-to prorektorius mokymo reikalams. Nuo 1948 TSKP narys. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; 1951—55 in-to hidrotechnikos f-to dekanas, vandentiekio ir kanalizacijos katedros vedėjas (jos vedėjas ir nuo 1961), 1954—55 in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. 1955 gavo technikos mokslų kandidato laipsnį. 1955—1960 Lietuvos TSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų k-to pirmininkas, 1961—62 Kauno Politechnikos in-to hidrotechnikos f-to, 1962—65 santechnikos f-to dekanas; nuo 1965 profesorius. 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Paskelbė moksl. straipsnių apie vandentiekio ir kanalizacijos įrenginių skaičiavimą, projektavimą, t. p. kitais statybos klausimais.

Ršt.: Vandentiekis ir kanalizacija, V., 1954; **B. Petrulis, S. Vabalevičius,** Gyvenviečių vandentiekis ir kanalizacija, V., 1962; **V. Burbulys, B. Petrulis, S. Vabalevičius,** Santechniniai įrengimai pastatuose (Vadovėlis aukštųjų mokyklų statybinių specialybių studentams), V., 1965.

VABĀLIAI — kaimas Skuodo rj., Šačių apyl., 16 km į p. r. nuo Skuodo, 11 km į p. v. nuo Ylakių. 304 gyv. (1970). Yra parduotuvė, pr. m-la. Pokario metais Vabaliuose burž. nacionalistai nužudė 20 žmonių. 1959 buvo 394 gyv.

VABALIAĨ — kaimas Radviliškio rj., Sidabravo apyl., 13 km į p. r. nuo Šeduvos, 3 km į p. v. nuo Sidabravo; kolūkio centras. 241 gyv. (1970). Pr. m-la. Per kaimą teka Vabalys (Palono intakas); jo kair. krante prie V. buvo XIII—XVII a. senkapis, vad. Katmilžiais. Senkapyje buvo randama žmonių kaulų, žalvarinių papuošalų, geležinių ietigalių ir XVI—XVII a. monetėlių. 1959 kaime buvo 236 gyv.

VABĀLIŲ ẼŽERAS — ežeras Alytaus rj., 5 km į r. nuo Nemunaičio, 8 km į p. v. nuo Alovės. Plotas 59 ha, didž. gylis 20,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r., per vidurį susmauktas; ilgis 1950 m, didž. plotis 500 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 4900 m. Yra sala. Krantai š. v. gale aukšti, kitur žemesni. Nenutekamas. Prie V. e. yra Vabalių, Valėniškių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 8,6 kg/ha.

VABAĨKŠNĖ — upė Kapsuko rj., Pilvės kair. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 120 km^2. Prasideda prie Grigaliūniškių, 9 km į š. nuo Igliaukos. Iki Mikališkių teka į š., toliau — į v. Įteka į Pilvę 29 km nuo jos žiočių, ties Bebruliške, 4 km į p. nuo Kazlų Rūdos. Intakas Kokė (deš.). Vid. nuolydis 143 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,70 m^3/s.

VABALNIÑKAS — miestas Biržų rj., 37 km į š. r. nuo Panevėžio; apylinkės centras. 2070 gyv. (1970). Per miestą teka Vabala (Tatulos intakas). Keliai jungia V. su Panevėžiu, Biržais, Kupiškiu, Pasvaliu. Teritorija 317 ha. Plano struktūra stačiakampė, centre — keturkampė aikštė. Mieste 17 gatvių (1969). Butų fondas 1969 sudarė 17 262 m^2; iš jų 4930 m^2 komunalinio, 8060 m^2 individualinio, 4272 m^2 žinybinio gyv. ploto. Yra pieninė, malūnas, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 50 lovų ligoninė (įk. 1957), tarybinis ūkis-technikumas (1948—55 ž. ū. m-la, 1955—69 ž. ū. technikumas), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1946—49 prog-ja), kultūros namai, biblioteka (nuo 1937), kino teatras.

Ties V. buvo II—XII a. griautinis kapinynas (1930—40, kasant žvyrą, suardytas). Atsitiktiniai III—IV a. ir IX—XII a. radiniai — geležiniai įmoviniai ietigaliai, žalvariniai papuošalai — laikomi Kauno istorijos ir Biržų kraštotyros muziejuose.

1554 Upytės vls. inventoriuje minimas V. valst. kaimas. Nuo 1580 žinomas valst. V. dvaras. 1618 pastatyta bažny-

Vabalninkas

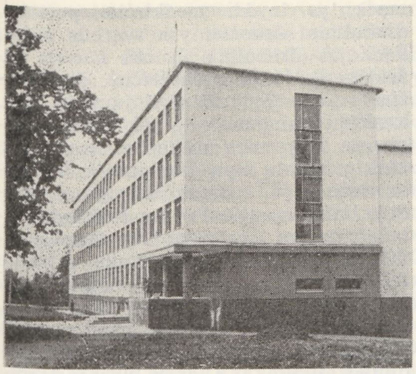

Vabalninko tarybinio ūkio-technikumo rūmai

čia. Prie jos veikė parapinė m-la. 1619 Vabalninkui suteikta privilegija rengti turgų. 1775 suteiktos Magdeburgo teisės (1792 patvirtintos). 1777 V. parapinėje m-loje mokėsi 40 mokinių (10 bajorų, 30 miestiečių bei valstiečių), 1810 — 56 mokiniai. XIX a. viduryje Vabalninke veikė 3 odos dirbtuvės, paštas, pr. m-la. 1858 buvo 1178 gyv., 1897 — 2333. XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. I pasaul. karo išvakarėse Vabalninke buvo valstiečių koop. pieninė. Per I pasaul. karą didelė miestelio dalis sudegė. 1918 pab.—1919.VI Vabalninke veikė rev. k-tas. Buržuazijos valdymo metais buvo keli malūnai, keletas odos ir kailių dirbtuvių, vilnų karšykla, verpykla, lentpiūvė, vyno darykla, paštas, pr. m-lą, 10 lovų ligoninė. 1923 buvo 1361 gyventojas. Vok. faš. okupacijos metais veikė LLKJS pogr. org-ja. 1944.II.23 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė LLKJS Vabalninko org-jos sekretorių N. Baroną. 1950 Vabalninkui suteiktos miesto teisės. 1950—59 V. — rajono centras; 1959 — 2360 gyventojų. 1951—1959 ėjo laikr. „Komunizmo švyturys". Taryb. metais mieste pastatyta ž. ū. technikumo bendrabutis (1961) ir mokomasis korpusas (1967), universalinė parduotuvė (1969), mūrinių komunalinių ir individualių gyv. namų, įrengtas 2 ha miesto sodas.

VABALNIÑKO ŠÌLAS — miškas Biržų, Panevėžio ir Pasvalio rj., 10 km į p. v. nuo Vabalninko, prie kelio į Panevėžį. Priklauso Žaliosios miškų ūkio Pyvesos girininkijai. Plotas 2757 ha; medynų 2280 ha. P. pakraščiu teka Pyvesa (Mūšos intakas); ji skiria V. š. nuo Žaliosios girios. Reljefas lyguminis. Miško pietuose yra 2 pelkės: *Šakupio Samanynė* ir Linkiamiškio Samanynė (76 ha). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių; vietomis pelkiniai. 89% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 42%, beržynų 31%, juodalksnynų 12%, eglynų 9%, drebulynų 5%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 12%, brandieji 19%. Medynų vid. amžius 39 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Sakinamos pušys. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, Pyvesoje — ūdrų. Miškas eksploatacinis, išskyrus 339 ha palei Panevėžio—Vabalninko kelią. Per metus iškertama apie 5000 ktm.

VABALŨ-RAGUVĖLĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Širvintų rj., 7 km į r. nuo Širvintų, abipus kelio į Giedraičius. Priklauso Širvintų miškų ūkio Šešuolėlių girininkijai. Plotas 793 ha; medynų 735 ha. Didesnioji masyvo dalis apie 6 km nutįsusi Širvintos kair. krantu; ją sudaro Vabalų miškas (373 ha) ir Raguvėlės miškas (212 ha). Mažesnioji dalis — Girelės miškas (208 ha) — yra Širvintos deš. krante. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai glėjiški, išplauti bei sujaurėję, vietomis velėniniai jauriniai glėjiški, priesmėliniai, ant moreninių priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnoka giria su uosiu. Medynai savaiminės kilmės. Drebulynų yra 53%, eglynų 21%, beržynų 11%, juodalksnynų 9%, baltalksnynų 4%, pušynų 2%. Trake gausu lazdynų. Jaunuolynai sudaro 29%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 17%, brandieji 15%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas I,2, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 147 ktm/ha, vid. prieauga 4,4 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių, o Širvintoje — ūdrų. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2500 ktm.

VABZDŽIAĨ. Lietuvoje yra apie 15 000 vabzdžių *(Insecta)* rūšių. Svarbesnieji jų būriai (sistematine tvarka): kolembolos *(Collembola)*, lašalai *(Ephemeroptera)*, žirgeliai *(Odonata)*, tarakonai *(Blattoptera)*, ankstyvės *(Plecoptera)*, tiesiasparniai *(Orthoptera)*, auslindos *(Dermaptera)*, lygiasparniai *(Homoptera)*, blakės *(Hemiptera)*, tripsai *(Thysanoptera)*, vabalai *(Coleoptera)*, tinklasparniai *(Neuroptera)*, skorpionmusės *(Mecoptera)*, apsiuvos *(Trichoptera)*, drugiai *(Lepidoptera)*, plėviasparniai *(Hymenoptera)*, dvisparniai *(Diptera)*.

ANKSTYVIŲ yra apie 30 rūšių. Dažna rudoji ankstyvė. Pavasarį gausiai aptinkamos prie vandens. Lervos gyvena upėse, upeliuose.

APSIUVŲ — apie 140 rūšių. Aptinkamos prie vandens. Lervos gyvena vandenyje, savo pagamintuose nameliuose (kiautelių makštyse) arba be jų; jomis minta kai kurių rūšių žuvys.

AUSLINDŲ yra keletas rūšių. Dažna paprastoji auslinda. Gyvena drėgnose tamsiose vietose. Neretai apgraužia vaismedžių vaisius, lapus, gėlių žiedus.

BLAKIŲ — apie 450 rūšių. Gausesniosios šeimos: **žolinės blakės** (apie 180 rūšių), **skydablakės** (apie 35 rūšis), **sietasparnės** (apie 20 rūšių). Dažnesniosios rūšys: blakė kareivėlis, aptinkama ant medžių kamienų, ant kelmų; balinis čiuožikas, paprastoji nugarplauka,— stovinčiuose vandenyse. Svarbesnieji žemės ūkio bei miško augalų kenkėjai — smailiagalvė, juostelinė, pušinė blakės. Žieduotosios plėšrūnės minta kitais V.; patalinė blakė — žmonių parazitas.

DRUGIŲ — 2 pobūriai, apie 2000 rūšių. Labai svarbūs įvairiasparnių pobūrio keliolikos šeimų atstovai. **Tikrųjų kandžių** šeimos yra apie 30 rūšių. Aruodinės kandys sandėliuose kenkia grūdams; kailinės kandys butuose — vilnonėms medžiagoms. **Šermuonėlinių kandžių** — 7 rūšys. Obelinės kandys — vienos iš svarbiausių sodų kenkėjų. **Lenktasparnių kandžių** — daugiau kaip 200 rūšių. Grūdinės kandys yra sandėlių kenkėjai, lapinės kandys — sodų. **Lapsukių** — apie 300 rūšių. Obuolinis, slyvinis vaisėdžiai, t. p. visaėdis, rožinis, pumpurinis lapsukiai yra sodų kenkėjai; ąžuolinis lapsukis, kankorėžinis stagargraužis, įv. evetrijos — miškų kenkėjai. **Stiklasparnių** — apie 25 rūšys. Dažni avietinis, serbentinis stiklasparniai — uogakrūmių kenkėjai, tuopinis — miško kenkėjas. **Ugniukų** — daugiau kaip 120 rūšių. Vaškinio ugniuko, arba vaškinės kandies, vikšrai bičių aviliuose minta vašku. **Bangasparnių** — apie 15 rūšių. Neporinis ir auksauodegis verpikai yra sodų bei miškų kenkėjai; vienuolis verpikas — pavojingas spyglių kenkėjas. **Verpikų** šeimos žieduotasis verpikas — svarbus sodų kenkėjas. **Sfinksų** — 15 rūšių. Iš Europos pietų į Lietuvą atskrendantis kaukolėtasis sfinksas — didžiausias Lietuvos drugys. **Pelėdgalvių** — apie 350 rūšių. Dažnesni gaminis ir pušinis pelėdgalviai — miškų ir laukų kenkėjai. **Sprindžių** — apie 250 rūšių. Dažni mažasis ir didysis žiemsprindžiai, pušinis sprindis — sodų bei miškų kenkėjai. **Burиuotojų** — 2 rūšys. Dažnesnis puošnus nemažas drugys — machaonas. **Baltukų** — apie 15 rūšių. Dažni kopūstinis, ropinis baltukai — daržų kenkėjai; gudobelinis baltukas — sodų kenkėjas. **Nimfalidų** — apie 40 rūšių. Labai dažni laukuose, pievose daugiaspalvė vanesa, dilgėlinukas, dažnokas drugys admirolas.

DVISPARNIŲ — apie 4000 rūšių. Svarbesniųjų šeimų yra apie 10. **Ilgakojų uodų** šeimos — apie 80 rūšių. Gyvena drėgnose vietose, krūmynuose. Lervos kartais pažeidžia kultūrinių augalų daigus. **Gumbauodžių** — apie 300 rūšių. Daugelio rūšių gumbauodžiai sukelia augalų gumbus (zoocecidijas), pvz., rozetinio gumbauodžio lervos —„karklų rožes". Hesseninė muselė kenkia javų stiebeliams. **Tikrųjų uodų** — apie 50 rūšių. Ypač paplitęs drėgnose vietose paprastasis uodas. Patelės minta žinduolių krauju, patinai — nektaru. **Sparvų** — apie 30 rūšių. Dažnesnės drėgnose krūmuotose vietose. Jų mityba panaši į tikrųjų uodų. Vasarą paprastasis žabalis, arba aklys, ir kai kurių kt. rūšių sparvos labai puola galvijus, arklius. **Gylių** — apie 10 rūšių. Galvijinio ir arklinio gylių lervos yra šių gyvulių parazitai. **Musių plėšrūnių** — apie 30 rūšių. Naikina kitus vabzdžius. **Musių zvim-**

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 593

beklių — apie 20 rūšių. Daugelio rūšių lervos — kitų V. parazitai. **Žiedmusių** — apie 200 rūšių. Kai kurių rūšių lervos minta amarais. **Tikrųjų musių** — apie 600 rūšių. Dažnos kambarinė musė, musė kandiklė. Apie 60% tvartuose paplitusių musių yra šios šeimos atstovai. Runkelinė ir svogūninė musės — daržų kenkėjai. **Javinių muselių** — apie 40 rūšių. Švediškoji ir žaliaakė muselės kenkia javams. **Tachinų** — apie 200 rūšių. Dauguma jų yra kitų V. parazitai.

KOLEMBOLŲ užregistruota 75 rūšys. Aptinkamos augalų liekanose, žemėje. Aktyviai dalyvauja dirvožemio humifikacijos procese.

LAŠALŲ — daugiau kaip 50 rūšių. Būna prie vandens. Lervomis minta kai kurių rūšių žuvys.

LYGIASPARNIŲ svarbesni 4 pobūriai. **Cikadinių** pobūrio **putinių cikadų** šeimos V. lervos gyvena savo išskiriamų putų gniužuluose ant krūmų, žolių. Dėl to dažnai pavasarį pastebima „apspiaudytų" pievų. Dažna karklinė cikada. Šešiataškė cikadėlė kartais kenkia javams. **Blakučių** pobūrio — apie 150 rūšių. Obelinė ir kriaušinė blakutės — vaismedžių kenkėjai. **Amarinių** pobūrio — daugiau kaip 150 rūšių. Svarb. kenkėjai yra obelinis, pupinis ir kopūstinis amarai. **Skydamarių** pobūrio — apie 35 rūšis. Dažniausias kablelinis skydamaris, aptinkamas ant vaismedžių, dekoratyvinių augalų stiebų.

PLĖVIASPARNIŲ — 3 pobūriai, apie 2500 rūšių. **Augalaėdžių** pobūrio **tikrųjų piūklelių** šeimos užregistruota daugiau kaip 300 rūšių. Iš jų apie 70 rūšių piūklelių yra sodų, daržų, laukų bei miškų kenkėjai. Ypač žalingi obuolinis piūklelis (jo daroma žala kai kuriais metais prilygsta obuolinio vaisėdžio žalai) ir slyvinis juodasis piūklelis (gali sunaikinti 60% slyvų derliaus). Vienas dažniausių kenkėjų — agrastinis geltonasis piūklelis; 1931, 1932, 1934, 1937 ir 1939 jis buvo masiškai paplitęs Vilniaus krašte, 1954 — Lietuvos vakaruose. Žalingi vyšninis gleivėtasis, eglinis piūkleliai. **Parazitinių plėviasparnių** (vyčių) pobūrio V. naudingi, nes sunaikina daug žalingų V. ir neleidžia jiems masiškai daugintis. Iš jų **ichneumonidų** šeimos yra apie 1000 rūšių. Dažnesni *Pimpla* genties atstovai. Ichneumonidų lervos yra įv. vabzdžių parazitai. **Brakonidų** užregistruota 270 rūšių. Gausesniųjų genčių — *Bracon, Apanteles, Opius* — V. yra drugių vikšrų, vabalų ir musių lervų parazitai. Labiau paplitęs baltukų, ypač kopūstinio, parazitas — baltukinis smulkiapilvis. **Chalcidų** antšeimio — daugiau kaip 1000 rūšių. Daugumas chalcidų parazituoja kituose V., dažnai jų kiaušinėliuose. Tačiau yra jų ir augalaėdžių, pvz., sėklagraužiai. Yra t. p. chalcidų, parazituojančių kt. šeimų vyčiuose. Smulkiausi vyčiai — trichogramos — dirbtiniu būdu dauginami Respublikinės augalų apsaugos stoties biol. laboratorijoje (Babtuose; nuo 1967) biol. kovai su obuoliniu vaisėdžiu. Dažni **geluoninių** pobūrio plėviasparniai. Iš jų **bitinių** serijos — apie 400 rūšių. Svarbesniosios rūšys: naminė bitė, įv. kamanės, žeminės, sieninės, mūrininkės bitės. **Vapsvinių** serijos — apie 40 rūšių. Gausesnė **klostinių vapsvų** šeima. Iš jų dažniausia širšė, paprastoji vapsva. Gyvena pastogėse, drevėse, pilkuose „popieriniuose" lizduose. **Skruzdėlių** serijos — t. p. apie 40 rūšių. Svarbesnieji atstovai: juodoji sodinė skruzdėlė ir rudoji miško skruzdėlė. Jos naudingos kaip miško sanitarai, dėl to saugomos; dauginami (daugiausia *Formica* genties) skruzdėlynai (1969 Lietuvos miškuose padauginta 2300 skruzdėlynų).

SKORPIONMUSIŲ yra keletas rūšių. Gyvena soduose, miškuose, krūmynuose. Grobuonės. Dažna paprastoji skorpionmusė.

TARAKONŲ būrio dažnesniosios rūšys — juodasis tarakonas ir naminis prūsokas. Jų pasitaiko butuose. Laplandinis ir miškinis prūsokai gyvena miškuose.

TIESIASPARNIŲ — apie 35 rūšis. Žinomiausi laukuose — žaliasis žiogas, kaimų butuose — naminis svirplys, drėgnoje žemėje — paprastasis kurklys. Daugelio rūšių tiesiasparniai — augalų kenkėjai.

TINKLASPARNIŲ — apie 40 rūšių. Daugiausia paplitusios žalioji ir paprastoji auksaakės. Žiemoja butuose ir kt. patalpose. Lervos minta amarais.

TRIPSŲ — apie 100 rūšių. Svarbesnieji javų kenkėjai yra javinis, kvietinis tripsai.

VABALŲ — 2 pobūriai, apie 3200 rūšių. Vien vabalų miškų kenkėjų užregistruota 366 rūšys, ž. ū. augalų kenkėjų — 230 rūšių, grūdų ir jų produktų kenkėjų — daugiau kaip 20 rūšių. Yra 79 vabalų šeimos. **Plėšriųjų vabalų** pobūrio **žygių** šeimos yra apie 260 rūšių. Gana dažni yra dirvinis, sodinis, lygusis žygiai. Jie yra grobuonys, naudingi. **Dusių** — daugiau kaip 100 rūšių. Gyvena kūdrose, tvenkiniuose, ežeruose. Grobuonės. Dažna geltonkraštė dusia. **Įvairiaėdžių vabalų** pobūrio **minkštavabalių** šeimos — apie 70 rūšių. Jie yra grobuonys, naudingi. Paprastojo jonvabalio patelės dėl segmentuose turimos fosforinės medžiagos naktį šviečia. **Sprakšių** — apie 70 rūšių. Lervos minta augalų šaknimis, todėl daugelio rūšių sprakšiai (pvz., juostuotasis) žalingi, ypač laukų ir daržų augalams. **Skaptukų** — apie 22 rūšis. Jie žaloja sausą medieną, knygas, sausus maisto produktus, kankorėžius (kai kuriais metais pažeidžia iki 50% kankorėžių). Iš **avietinukų** labai paplitęs paprastasis avietinukas — aviečių žiedų ir uogų kenkėjas. **Boružių** yra apie 40 rūšių. Dažniausios — dvitaškė ir septyntaškė boružės. Dauguma jų yra naudingos, nes lervos ir suaugusios boružės minta amarais, skydamariais ir kt. smulkiais V. Dvidešimtketurtaškė boružė kartais pažeidžia bulvių, runkelių lapus. **Juodvabalių** — apie 20 rūšių. Mažasis ir didysis milčiai — grūdų ir jų produktų kenkėjai. **Ūsuočių** — apie 120 rūšių. **Iš** jų trumpaūsis medkirtys ir kt. medkirčiai, pušiniai, drebuliniai ūsuočiai yra svarbūs miškų kenkėjai (drebulinis ūsuotis kartais pažeidžia iki 50% drebulaičių). **Lapgraužių** — apie 240 rūšių, iš jų vien ž. ū. kenkėjų daugiau kaip 30 rūšių. Daugiausia lapgraužių miškuose ant alksnių, karklų, ąžuolų lapų. Daržuose ir laukuose dažnos įv. spragės; žalingesnė juodoji lininė spragė. Paplitę Kolorado vabalai; jie yra labai pavojingi bulvių, pomidorų kenkėjai. **Straubliukų** — apie 350 rūšių. Vien ant ž. ū. augalų rasta 48 rūšys. Daugumas jų — sodų, laukų, sandėlių, miškų kenkėjai, ypač obelinis žiedgraužis, dobilinis, riešutinis, aruodinis straubliukai. Didysis pušinis straubliukas bei pušinis smaliukas kartais pažeidžia net 80% pušies kankorėžių. **Kinivarpų** — apie 75 rūšys. Dažnesni balangraužis ardytojas, žievėgraužis tipografas — miškų, sodų kenkėjai. **Elniaragių** — 5 rūšys. Pasitaiko ąžuolynuose, trūnijančioje medienoje. Naudingi. Didžiausias — paprastasis elniaragis; nyksta. **Plokštėtaūsių** — apie 70 rūšių. Vien miškų kenkėjų yra apie 20 jų rūšių. Dažniausias paprastasis grambuolys, arba karkvabalis.

ŽIRGELIŲ — daugiau kaip 50 rūšių. Aptinkami prie vandens telkinių, pamiškėse. Daugiausia rūšių turi **strėlikių, laumžirgių, skėčių** šeimos. Labiausiai paplitusios keturtaškės skėtės, gražutės. Kai kurių rūšių žirgeliai kartais skraido dideliais būriais, pvz., Lietuvoje taip skraidė 1924, 1934, 1937, 1949. Suaugę žirgeliai ore gaudo uodus, muses. Lervos, gyvendamos vandenyje, minta uodų, lašalų, net kt. žirgelių lervomis; jomis minta kai kurių rūšių žuvys. Tačiau naminiai, ypač vandens, paukščiai, lesdami šias lervas, suserga prostogominoze.

Kiti V. būriai, pvz., beūsių *(Protura)*, dviuodegių *(Diplura)*, šeriauodegių *(Thysanura)*, šiengraužių *(Psocoptera)*, pūkagraužių *(Mallophaga)*, utėlių *(Anoplura)*, kabasparnių *(Megaloptera)*, kupriukų *(Raphidioptera)*, blusų *(Aphaniptera)*, turi nedaug rūšių. Reikšmingesni yra pūkagraužiai — paukščių, žinduolių parazitai; blusos, utėlės — gyvulių, žmonių parazitai.

VABZDŽIAI MIGRANTAI. Be vietinės V. faunos, Lietuvoje nemažai pasitaiko vabzdžių migrantų. Į Lietuvą kasmet atskrenda daug stepinių rūšių V. iš pietinių TSRS rajonų, t. p. iš Viduržemio j. pakrančių bei š. Afrikos. Kartais pasirodo pavienių Azijos skėrių. Kasmet atskrenda ropinių baltukų, admirolų, be to, dažnai atskrenda sfinksų (karpažolinių, kaukolėtųjų, oleandrinių), usninukų. Į Lietuvos š. v. dalį iš Latvijos atskrenda tauriųjų balčių (drugių). Į Lietuvą apie XVIII a., matyti, su prekėmis, patekė juodųjų tarakonų ir naminių prūsokų. XX a. vid. pagal Nemuną gyveno stepių drugių: stepių mėlynukų, margųjų baltukų. 1956 Lietuvoje atsirado Kolorado vabalų, 1967 — milčių naikintojų (miltų kenkėjų); pastarųjų jau aptinkama visuose didesniuose miestuose. Lietuvos pietuose apsigyveno smėlynų dru-

giai: sidabralašiai pelėdgalviai, pumpuriniai marguoliai, retataškiai melsviai.

KOVA SU KENKSMINGAIS VABZDŽIAIS. Su kenksmingais V. žemės ūkyje, miško ūkyje kovojama agrotechnikos, chemijos priemonėmis. Svarbesniosios agrotechnikos priemonės: sėjomainos, ražienų skutimas, rudens arimas, kova su piktžolėmis. XX a. penktajame—šeštajame d-mečiuose dažniau buvo naudojami sintetiniai insekticidai, turintys chloro arba fosforo, pvz., DDT, heksachloranas, tiofosas. Tačiau kai kurie insekticidai, ypač chlororganiniai, labai nuodija gyvąją gamtą, kenkia žmogui, todėl jų naudojimas apribotas (DDT ir heksachloraną kai kuriais atvejais vartoti visai uždrausta). Nuo 1969 pereinama prie Lietuvos mokslininkų rekomenduojamo integruoto kovos prieš kenkėjus metodo, naudojant entomofagus bei biologinius preparatus su mažomis insekticidų dozėmis. Kovą prieš augalų kenkėjus visoje Tarybų Lietuvoje organizuoja Respublikinė augalų apsaugos stotis (Vilniuje). Kenkėjus prognozuoja Augalų ligų ir kenkėjų apskaitos ir prognozių centrinis tarnybos sektorius (Vilniuje) ir jo tarprajoniniai stebėjimo punktai. Kovą prieš karantininius kenkėjus kontroliuoja Valstybinė ž. ū. augalų karantino inspekcija (Vilniuje) ir jos tarprajoniniai punktai.

Apie V. moksl. tyrimą Lietuvoje ž. *Zoologija*: Entomologija.

Lit.: **S. Mastauskis,** Taikomosios entomologijos kursas, 4 d., Klaipėda, 1927—34; **S. Pileckis,** Indėlis į Lietuvos vabalų *(Coleoptera)* faunos pažinimą. — „Lietuvos Žemės ūkio akademijos mokslo darbai", t. 7, sąs. 3, K., 1960; **P. Zajančkauskas,** Piūkleliniai vabzdžiai — kultūrinių augalų kenkėjai, V., 1964; Vadovas kovai prieš augalų ligas ir kenkėjus, V., 1964; **R. Kazlauskas,** Tolimų kraštų svečiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 5; **A. Lešinskas, S. Pileckis,** Vadovas Lietuvos vabzdžiams pažinti, V., 1967; **E. Zubrys,** Sandėlių kenkėjai, V., 1967; **A. Lešinskas, S. Pileckis,** Vadovas augalų kenkėjams pažinti iš pažeidimų, V., 1968; **S. Pileckis,** Iš vabalų istorijos. — „Mūsų gamta", 1968, Nr. 11; **R. Kazlauskas,** Nemuno lašalai *(Ephemeroptera)*. — „Biologija", t. 8, V., 1968; **В. Валента,** Вредители сосновых молодняков и борьба с ними в Литовской ССР, Каунас, 1968; **S. Pileckis,** Kai kurie vabalų paplitimo dėsningumai. — „Mūsų gamta", 1969, Nr. 4; **R. Kazlauskas,** Lietuvos drugiai.— „Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 6.

VADAGIAĨ — kaimas Mažeikių rj., Židikų apyl., 11 km į š. nuo Sedos, Varduvos kair. krante. 1959 buvo 148 gyv., 1970 — 179. Yra parduotuvė, Renavos aštuonmetė m-la (1949—61 septynmetė). Kaimo š. pakraštyje, prie Varduvos, yra apardytas piliakalnis.

Iš p. piliakalnį juosia maždaug 45 m ilgio, 1 m gylio griovys. Aikštelė trikampė, 50 m ilgio ir 25 m pločio (p. gale). Aikštelės p. pakraštyje supiltas maždaug 30 m ilgio pylimas. Į p. ir v. nuo piliakalnio yra sen. gyvenvietės pėdsakų.

VADAKSTIẼS PÉLKĖ — pelkė Mažeikių rj., 3 km į p. nuo Laižuvos. Plotas 119 ha. Sausuminės kilmės plyninė aukštapelkė, susidariusi Purvo (Ašvos intako) ir bevardžio Vadaksties intako vandenskyroje. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,9 m; vid. susiskaidymas 17%, vid. peleningumas 2,3%. Durpės fuskuminės, kasamos kraikui. Dugne priesmėlis, priemolis.

VADAKSTÌS — upė Lietuvos TSR ir Latvijos TSR, Ventos deš. intakas. Ilgis 82 km, baseino plotas 1230 km^2. Prasideda Aucės apylinkėse, Latvijoje; apie 30 km teka per Latviją, o toliau iki pat žiočių — Lietuvos TSR—Latvijos TSR siena į vakarus. Įteka į Ventą 186 km nuo jos žiočių, ties Leckava. Intakai: dešinieji — Avyknė, Kraukupė, Ežerupė (visi Latvijoje); kairieji — Miežupis, Agluona, Ašva. Vid. nuolydis 73 cm/km. Vid. debitas aukščiau Agluonos 2,30, žiotyse 8,86 m^3/s. Upę kerta Mažeikių—Jelgavos glžk.

VADAKTAĨ — kaimas Radviliškio rj., Sidabravo apyl., 11 km į š. v. nuo Krekenavos, prie kelio į Šeduvą; kolūkio centras. 106 gyv. (1970). Pro kaimą teka Vadaktis (Nevėžio intakas). Iš p. prieina Bernatonių miškas. Yra malūnas (nuo 1930), parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1941), felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1937—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1945). V. minimi 1372 H. Vartbergės „Livonijos kronikoje". Istoriniuose šaltiniuose 1585 minimas V. dvaras. 1744—1773 V. priklausė jėzuitams, kurie čia pastatydino malūną, smuklę, lentpiūvę. XVIII amžiuje V. dvaras priklausė Juodkevičiams, kurie 1797 pastatydino bažnyčią. 1923 V. kaime buvo 83 gyv., dvare — 71; 1959 kaime buvo 90 gyv.

VADAKTÌS — upė Radviliškio ir Panevėžio rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 40 km^2. Prasideda ties Būdais, 7 km į v. nuo Vadaktų. Teka į r. Įteka į Nevėžį 108 km nuo jo žiočių, 2 km į p. nuo Vadaktėlių. Intakas Gastupis (kair.).

VADAPÃLAS Antanas [g. 1889.XI.15 Vabalninke] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1905 padėjo suorganizuoti demonstraciją Vabalninke, platino rev. atsišaukimus. 1906 buvo suimtas. 1907 išvyko į JAV. 1908—18 Liet. socialistų s-gos, nuo 1919 — JAV Komunistų partijos narys; dalyvavo JAV pažangiųjų lietuvių veikloje. 1921 atvyko į Tarybų Rusiją. Nuo 1921 TSKP narys. Iki 1945 darbininkas Maskvoje. 1945—55 tarnautojas Vilniuje. Pensininkas.

„VÃDAS" — **1.** Reklaminis periodinis leidinys, ėjęs 1910 JAV. Išėjo keli numeriai.

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1916—1918 Petrograde. Leido Lietuvos Krikščionių demokratų partija.

VADEIKÀ Viktoras [1914.II.24 Meškučiuose (Alytaus rj.) — 1942.IV Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1940.IV įkalintas Pabradės priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 LKP Alytaus aps. k-to darbuotojas. Vok. faš. okupantų kalintas Alytuje ir nužudytas.

VADLŪGÀ Romualdas [g. 1935.I.13 Žadeikiuose (Kupiškio rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1962 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1969 dirbo ped. darbą šio in-to Vilniaus filiale. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te; nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie centrifuguoto betono bei gelžbetonio tyrimus.

VADÕKLIAI — miestelis Panevėžio rj., 9 km į r. nuo Ramygalos, prie kelio į Taujėnus; apylinkės ir kolūkio centras. 401 gyv. (1970). Pro miestelį teka Juoda (Nevėžio intakas). Plano struktūra linijinė. Centre keturkampė aikštė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 2 parduotuvės, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), vid. m-la (1911—49 pradinė, 1949—55 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1969), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1949). V. minimi 1378 H. Vartbergės „Livonijos kronikoje". XVI a. ist. šaltiniuose minimi V. dvaras ir V. miestelis (1585). 1781 V. dvaro savininkas A. Belazaras miestelyje pastatydino bažnyčią; prie jos veikė pr. m-la. XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1919 pr. Vadokliuose buvo išrinkta valsčiaus darbininkų ir valstiečių atstovų taryba (K. Dominas, J. Klimavičius, T. Vaitelis, M. Vasiliauskas ir kt.). 1923 V. miestelyje buvo 147 gyv., dvare — 44. Po D. Tėvynės karo miestelis išaugo, jame pastatyta daugiau kaip 30 mūrinių vienaaukščių gyv. namų, keletas visuom. pastatų. 1959 buvo 262 gyv.

VADÕKŠNAS — ežeras Molėtų rj., 9 km į š. v. nuo Labanoro, 10 km į p. nuo Kuktiškių. Plotas 47 ha. Ežeras ovalus; ilgis 910 m, didž. plotis 690 m, kranto linijos ilgis 2750 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Iš r. ir p. ežerą supa miškas. Į V. įteka keli upeliai, išteka upelis į Aiseto ežerą. Š. pakrantėje įsikūrusi Pavadokšnė. Ežeras verslovinis.

VADOPÃLAS Antanas [g. 1921.I.5 Daujėnuose (Pasvalio rj.] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1961). 1950 baigė Ž. ū. akademiją. 1950—54 Klaipėdos ž. ū. technikumo, 1954—63 Klaipėdos buhalterinės apskaitos ž. ū. technikumo, nuo 1963 Ž. ū. akademijos dėstytojas. Nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pašarinių augalų auginimą.

Ršt.: Garždenis, V., 1960; Cukrinius runkelius pašarui. V., 1962; Žemė dosni darbštiesiems, V., 1963; Pašarinės morkos, V., 1964.

„VADÕVAS"— mėnesinis katalikų laikraštis, ėjęs 1908—14 Seinuose. 1908—09 redagavo kun. J. Laukaitis, 1909—13 — kun. J. Staugaitis, 1913—14 — kun. P. Kuraitis.

„VADÕVĖ" — mėnesinis skaučių žurnalas, ėjęs 1929—40 Kaune. Skirtas skaučių vadovėms.

VADŲ̃ MIŠKAS — miškas Jonavos ir Kaišiadorių rj., 10 km į š. v. nuo Kaišiadorių, abipus Kaišiadorių—Jonavos geležinkelio. Plotas 2307 ha; iš jų 1722 ha priklauso Jonavos miškų ūkio Dum-

sių girininkijai, 585 ha — Kaišiadorių miškų ūkio Livintų girininkijai. *Rumšiškių-Gaižiūnų miškų* masyvo dalis.

VĀDUVOS — kaimas Kupiškio rj., Skapiškio apyl., 6 km į p. r. nuo Skapiškio geležinkelio stoties gyvenvietės, Jaros (Šventosios intako) deš. krante. 34 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1937), biblioteka (nuo 1952). Kaimo p. pakraštyje yra I t-mečio piliakalnis. Aikštelė ovali, 34 m ilgio, 25 m pločio; joje yra kaimo kapinės. Vaduvose buržuazijos valdymo metais veikė LKP kuopelė (1935—36 sekr. V. Putrimas). 1959 buvo 54 gyv.

VĀDUVŲ MIŠKAS — miškas Kupiškio rj., 16 km į r. nuo Kupiškio, 4 km į p. nuo Skapiškio geležinkelio stoties. Priklauso Kupiškio miškų ūkio Laukelių girininkijai ir valstybiniam žemės fondui. Plotas 1034 ha; medynų 670 ha. Miškas apie 6 km ištįsęs iš š. į p. Paviršius lyguminis; pietvakariuose plyti *Obonių-Tautkonių pelkė*. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vietomis pelkiniai, susiformavę ant moreninių priemolių, rečiau ant molių. 93% medynų savaiminės kilmės. Beržynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir garšvinių) yra 67%, eglynų 11%, baltalksnynų 9%, drebulynų ir juodalksnynų po 5%, pušynų 3%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 12%, brandieji ir perbrendusieji 11%. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiškių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 2000 ktm.

VADŽGIRỸS — kaimas Jurbarko rj., 13 km į r. nuo Eržvilko, 18 km į p. v. nuo Raseinių; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 592 gyv. (1970). Kaimą supa Vadžgirio, Degutgirio, Žvirblaukio ir Lapgirių miškai. Kaimo š. pakraščiu teka Bebirva (Šaltuonos intakas), r. — jos intakas Bebirvytis. Keliai jungia V. su Eržvilku, Raseiniais. Girininkija (nuo 1940), felčerių-akušerių punktas (nuo 1949), vid. m-la (1935—49 prog-ja, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1947). Ist. šaltiniuose XIII a. minima Karšuvos žemės V. pilis, 1491 — V. žemė. XVII a. buvo V. dvaras ir kaimas. 1676 pastatyta koplyčia, XVIII a. antrojoje pusėje — medinė bažnyčia. XIX a. veikė parapinė m-la, kurioje 1821 mokėsi 8 mokiniai. 1893 buvo 327 gyventojai. 1907 įkurta pr. m-la. 1923 V. kaime buvo 622 gyv., V. dvare — 75. 1959 Vadžgiryje buvo 618 gyv.

„VAGĀ" — **1.** Grožinės literatūros leidykla. Įsteigta 1945 Kaune. 1949 persikėlė į Vilnių. Iki 1964 vadinosi **Valstybinė grožinės literatūros leidykla.** Leidžia liet. kalba originalinę ir verstinę grož. lit-rą, lit-ros mokslo ir kritikos knygas, visuomenės ir kultūros veikėjų atsiminimus, Tarybų Lietuvos rašytojų kūrinius rusų kalba, knygas apie meną, dailės kūrinių reprodukcijas, muz. lit-rą, albumus, atvirukus. Išleido J. Biliūno, P. Cvirkos, K. Donelaičio, L. Giros, J. Janonio, V. Kapsuko, Lazdynų Pelėdos, Maironio, V. Mykolaičio-Putino, V. Montvilos, S. Nėries, G. Petkevičaitės-Bitės, B. Sruogos, A. Vienuolio, Žemaitės ir kitų liet. rašytojų, A. Čechovo, F. Dostojevskio, M. Gorkio, A. Puškino, L. Tolstojaus ir kitų rusų lit-ros klasikų bei užsienio rašytojų kūrybos rinkinius; daugelis jų yra daugiatomiai. Knygos „V." užsakymu verčiamos kone iš 30 TSRS ir užsienio tautų kalbų. „V." leidžia Liet. kalbos ir literatūros in-to parengtą tęstinį leidinį „Literatūra ir kalba" (iki 1969 išl. 10 t.), „Literatūros ir meno metraštį" (iki 1969 išl. 11 kn.), biuletenį „Naujos knygos" (nuo 1959) ir knygų serijas: „Lituanistinė biblioteka" (išleista V. Ažukalnio, A. Baranausko, J. Basanavičiaus, J. Goštauto, J. Lasickio, Mykolo Lietuvio, S. Stanevičiaus raštai), „Noriu žinoti" (mokslo populiarinimo lit-ra jaunimui ir vaikams), „Drąsiųjų keliai" (nuotykių lit-ra), „Horizontai" (kelionių lit-ra), „Siluetai" (žymiųjų žmonių biografijos), „Seku, seku pasaką" (ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams), albumų seriją „Lietuvių liaudies menas" (iki 1969 išl. 13 t.). 1945—69 „V." išleido 5941 pavadinimo leidinius bendru 80 mln. egz. tiražu.

„Vagos" leidiniai

	1950	1955	1960	1965	1969
Leidinių	153	204	256	411	348
Leidybinių lankų	1910	2803	2819	2994	3179
Tiražas (tūkst.egz.)	1894	2625	3660	7158	6185

„V." išleistos knygos buvo eksponuojamos pasaul. parodose Briuselyje, Monrealyje, Osakoje. 1956—69 leidyklai paskirti Tarybų Sąjungoje geriausiai išleistų knygų konkursų diplomai už 145 leidinius, trys Liaudies ūkio laimėjimų parodos I laipsnio diplomai. 1967 „V." apdovanota dviem I. Fiodorovo diplomais, 1959 ir 1965 — tarptautinių Leipcigo parodų diplomais. „V." turi 10 specializuotų redakcijų. 1970 pr. leidykloje dirbo 125 žmonės. Prie leidyklos veikia redakcinė, meninė ir muzikinė tarybos. Jos svarsto knygų leidimo planus, konsultuoja leidyklą dailės ir muz. lit-ros leidimo klausimais. Leidyklos direktoriai: 1945 J. Prespaliauskas, 1945—47 P. Ulevičius, 1947—50 A. Guzevičius, 1950—53 L. Vildžiūnas, nuo 1953 J. Čekys. Vyriausieji redaktoriai: 1945—48 V. Drazdauskas, 1948—53 A. Žukauskas, 1953—62 J. Tornau, 1962—70 A. Maldonis, nuo 1970 K. Ambrasas.

2. Liberalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1931 Kaune. Leido Mokslo ir švietimo d-ja. Redagavo V. Dubas. Propagavo laisvamanybę, smerkė klerikalizmą. Bendradarbiavo J. Baldauskas (Baldžius), P. Jodelė, T. Ivanauskas, P. Pakarklis, A. Rondomanskis, V. Ruzgas, J. Šliūpas, M. Untulis, J. Vabalas-Gudaitis ir kt. Išėjo 10 nr.

Lit.: J. Būtėnas, „Vagą" prisiminus.—„Mokslas ir gyvenimas", 1968, Nr. 5.

3. Pažangus Argentinos lietuvių laikraštis, einantis nuo 1961 Buenos Airese dukart per mėnesį. Red. S. Žaltauskas.

VAGÓNIENĖ Elena [g. 1926.XI.30 Griežionyse (Ukmergės rj.)] — agronomė paukštininkė, biologijos mokslų kandidatė (1964). 1952 baigė Ž. ū. akademiją. 1954—55 Baisogalos eksperimentinio ūkio (Radviliškio rj.) zootechnikė. 1955—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių paukštininkystės klausimais.

VAGÓNIS Zigmantas [g. 1928.II.5 Juodkiškiuose (Ukmergės rj.)] — veterinarijos gydytojas imunologas, biologijos mokslų daktaras (1969). 1953 baigė Veterinarijos akademiją. 1956—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to moksl. bendradarbis. 1960—1966 Gyvulininkystės in-to fiziologijos laboratorijos, nuo 1966 imunogenetikos laboratorijos vedėjas. 1958 apgynė biol. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1970 profesorius. Daktaro disertacija — „Gyvulių imunologinis reaktyvumas ir jo priklausomybė nuo genetinių ir išorės faktorių". Paskelbė moksl. straipsnių imunologijos, imunogenetikos ir gyvulių mitybos fiziologijos klausimais.

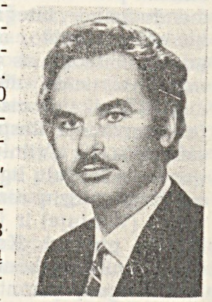

VAICEKÁUSKAS Albinas [g. 1924.IX.14 Siponiuose (Kėdainių rj.)] — teisininkas, Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1941 pabaigoje Dotnuvos vls. įsijungė į pogr. veiklą, nuo 1943 pr. priklausė Antihitleriniam k-tui. 1944—47 Kėdainių aps. dirbo komjaunimo ir partinį darbą. Nuo 1947 TSKP narys. 1947—1949 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—1954 LKP CK instruktorius, sektoriaus vedėjas. 1954—55 Vyriausiosios radijo informacijos v-bos viršininko pavaduotojas. 1954 baigė Vilniaus un-to neakivaizdinio skyriaus teisės f-tą. 1955—1957 teisingumo ministro pavaduotojas. 1957—62 dirbo Lietuvos TSR MT aparate. Nuo 1962 Advokatų kolegijos prezidiumo pirmininkas.

VAICEKÁUSKAS Vladas [1922 Siponiuose (Kėdainių rj.) — 1943.XII (prie Kauno, IX forte)] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1940 įstojo į VLKJS. 1943 pab. su kitais organizavo Dotnuvos apylinkėse LKJS ir LKP pogr. kuopeles. Nuo 1943 pr. priklausė Antihitleriniam k-tui. 1943.X suimtas, kankintas. Hitlerininkų nužudytas.

VAICEKĀVIČIENĖ Anelė [**Zinkevičiūtė**; g. 1924.VI.25 Vytautiškėje (Lazdijų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1939 dirbo Kauno siuvyklose. 1941 pasitraukė

į TSRS gilumą. Dirbo Gorkio sr. kolūkyje, mokėsi spec. m-loje Maskvoje. 1943.II atvyko į Lietuvą, buvo „Žalgirio" partizanų brigados, Margirio partizanų būrio kovotoja. 1944 LLKJS Kauno miesto pogr. k-to sekretorė. 1944—46 mokėsi parengiamuosiuose kursuose prie Kauno un-to. 1946—48 LLKJS Kauno miesto k-to darbuotoja. Nuo 1948 adm. darbuotoja Vilniuje, Kaune.

VAICEKĀVIČIUS Aleksandras [g. 1922. II.26 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1935—40 darbininkas Kaune. 1940—41 Raudonosios Armijos 29 terit. korpuso, nuo 1942 16 liet. divizijos karys. 1943 baigė spec. m-lą Maskvoje. 1943.VIII atvyko į Lietuvą, buvo Margirio partizanų būrio kovotojas, Mickevičiaus partizanų būrio žvalgybos viršininkas, grupės vadas. Nuo 1944 adm. ir part. darbuotojas, teisėjas Kaune. Nuo 1948 TSKP narys.

VAICKŪNIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Onuškio apyl., 8 km į p. nuo Aukštadvario, prie kelio į Onuškį; kolūkio centras. 110 gyv. (1970). Per V. teka Samė (Verknės intakas). Yra parduotuvė (nuo 1951), ryšių skyrius (nuo 1958), Pasamavio aštuonmetė m-la (1923—58 pradinė, 1958—62 septynmetė). XIX a. pab. buvo V. kaimas ir V. palivarkas. 1959 kaime buvo 94 gyv.

VAĪCKUS Antanas [g. 1909.VII.27 Kirdeikiuose (Utenos rj.)] — pramonės darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs išradėjas (1963). 1932—41 dirbo mechaniku, elektriku. 1944—55 Šiaulių pram. kombinato vyriausiasis mechanikas, techn. kontrolės viršininkas. Nuo 1955 Šiaulių dviračių ir variklių g-los „Vairas" konstruktorius. Padarė 14 išradimų, iš kurių 10 įdiegta g-lose; 1 jo išradimas užpatentuotas D. Britanijoje, VFR, Šveicarijoje.

VAIČAIČIAI — kaimas Skuodo rj., Pašilės apyl., 8 km į p. r. nuo Ylakių, 2 km į p. v. nuo kelio į Sedą; kolūkio centras. 285 gyv. (1970). Per kaimą teka Luoba su intaku Pokupiu. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1945). 1946 burž. nacionalistai Vaičaičiuose nužudė liaudies gynėjus A. Rimkų ir P. Sebecką. 1959 buvo 382 gyv.

VAIČAITIS Pranas [1876.II.10 Santakuose (Šakių rj.) — 1901.IX.21 ten pat] — poetas. Kilęs iš pasiturinčių valstiečių. 1887—95 mokėsi Marijampolės g-joje; ėmė platinti draudžiamą lietuvių spaudą, pradėjo rašyti eilėraščius. 1895 įstojo į Peterburgo un-to teisės f-tą. Nesutikęs eiti į kunigus, neteko tėvų paramos. Be privalomų disciplinų, un-te klausė E. Volterio liet. kalbos gramatikos ir liet. etnografijos paskaitų. Dalyvavo Liet. studentų d-jos veikloje, d-jos varpininkų būrelio susirinkimuose skaitė savo eilėraščius, prisidėjo prie liet. vakarų organizavimo. 1897 kartu su „Sietyno" d-jos nariais buvo apkaltintas nusikalstamos lit-ros laikymu ir 1899 mėnesį kalintas. 1899 V. un-tą baigė, bet, kaip politiškai nepatikimam, jam nebuvo leista laikyti valst. egzaminų. 1900 išlaikė egzaminus ir įgijo pirmojo laipsnio diplomą. Kurį laiką dirbo Rusijos MA bibliotekoje. Susirgęs grįžo į tėviškę. Mirė džiova. Palaidotas Sintautuose.

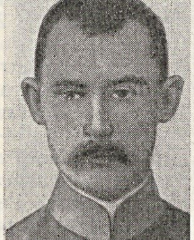

Daugiausia kūrinių V. parašė studijų laikotarpiu. Pagrindiniai kūrybos žanrai — elegija, sonetas, lyr. eilėraštis, ist. baladė, eiliuota satyra. Vaičaičiui priskiriamas ir vienas alegorinis apsakymas. Amžininkų liudijimu, V. yra skelbęs ir publicistikos. P. Višinskio rūpesčiu 1896 „Varpe" pirmą kartą išspausdinti (nenurodant autoriaus) trys V. eilėraščiai. Beveik visa dabar žinoma V. kūryba Pranciškaus Sekupasakos slapyvardžiu paskelbta „Vienybėje lietuvninkų" 1897—1901 (1897—99 — daugiausia originalūs eilėraščiai, 1900—01 — nemaža vertimų bei sekimų). Atskiru rinkiniu V. poezija pirmą kartą išleista JAV 1903. V. kūrybos estetiniams idealams, poetikai turėjo įtakos liet. tautosaka, lietuvių (Maironio, A. Baranausko, K. Donelaičio), iš dalies rusų ir lenkų (A. Puškino, M. Lermontovo, N. Nekrasovo, M. Konopnickos) poetų kūryba.

Individualinės tematikos lyrikoje (eilėraščiuose ir elegijose) V. reiškė šviesias jaunystės svajones, meilės jausmus, nostalgiją, poetizavo gimtojo krašto gamtą, apmąstė savo sunkią dalią, sielvartavo, nujausdamas artėjančią mirtį. Meilės motyvus daugiausia traktavo tautosakiškai. Liaudies dainai artima dvasia apdainavo mergelės ir bernelio santykius, jų svajones („Graži naktis...", „Jam būvant tėviškės seklyčioj..."), atskleidė mylinčio žmogaus ilgesį, vienatvės dramatizmą („Ant kalno Ramaujos ugnelė tvaskėjo..."), pašiepė jausmų nepastovumą („Verkė Onelė...", „Mačiau, kaip einant ji..."). V. kūryboje gamtos vaizdai romantiški, idiliški, iš dalies alegoriški; ryškus nacionalinis peizažo koloritas. Tautosakinio pobūdžio paralelizmais, personifikacijomis V. siejo gamtą su žmogaus veikla ir pergyvenimais („Yra šalis", „Oi, paliaukit, rugužėliai..."). Meniškiausi V. kūriniai — elegijos. Jos pasižymi intensyviu, vientisu jausmu, darnia kompozicija, vaiskiais vaizdais. Asmeninio skausmo ir liūdesio motyvai čia susipynę su demokratinių visuomeninių idealų motyvais: poetui gaila be naudos prabėgusių dienų, žlugusių jaunystės svajonių, jis norėtų, kad jo dainos paplistų liaudyje, paguostų vargstančius, kad tėvynės ateitis būtų laimingesnė („Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti...", „Gyvenimo mano saulutė jau leidžia..."). Pilietinei V. poezijai būdingi patriotiniai ir socialiniai motyvai. S. smerkė caro žandarų žiaurumą, carinę nacionalinės priespaudos politiką („Vonsiackiui", „Vaitojimas"), išjuokė nutautusius, materialinės naudos besivaikančius liet. inteligentus, ypač dvasininkus („Juvenaliui", „Lietuviškas vakaras Petrapilėje", „Prisėski, vaikeli, ką tau pasakysiu..."). Idealizuodamas senovės lietuvių gyvenseną, narsumą, žavėdamasis Lietuvos girių romantika, V. žadino nacionalinio orumo jausmus, reiškė nac. išsivadavimo siekimus („Oi, ūžia, švilpia blogas oras...", „Mūs girios šiandien jau negaudžia..."); kai kuriuose istorinės tematikos eilėraščiuose („Algirdžio kova ties Maskva") yra ir nacionalistinių tendencijų. Socialinės tematikos eilėraščiuose ryškūs klasinės nelygybės vaizdai. Poetas apmąstė skurdo ir vargo priežastis, sielvartavo dėl darbo žmogaus beteisiškumo („Žmoneliai triūsia, prakaituoja...", „Per tvorą į sodą mūs pono žiūrėjo..."), smerkė grobikiškus karus, parodydamas graudų likimą bernelio, išvaryto kovoti už turtuolių interesus („Paliovė griaut ir baubt kanuolės..."). Jumoristiniuose eilėraščiuose bei epigramose pašiepė buitines žmonių elgesio neigiamybes. Hegzametru parašė pasakų tautosakiniais motyvais. Real. vaizdingumu, hiperbolėmis, jumoru V. pasakos artimos K. Donelaičio kūrybai. V. išvertė ar laisvai perkūrė A. Puškino, M. Lermontovo, N. Nekrasovo, N. Jazikovo, A. Asniko, S. Didinskio, L. Kondratovičiaus, M. Konopnickos ir kt. autorių kūrinių. Ypač gerai išvertė Puškino „Šykštųjį riterį" ir „Undinę" (šiuos vertimus sukirčiavo pagal K. Jauniaus ir savo paties kirčiavimo sistemą).

Brandžiausi V. eilėraščiai emocingi, melodingi. V. sėkmingai vartojo ir lyrines, ir epines vaizdavimo priemones. Eilėraščių struktūra dažnai monologinė arba pagrįsta kompoziciniu paralelizmu. Gausu retorinių figūrų. Metaforos, epitetai ir kt. tropai konkretūs, susiję su valstietiška pasaulėjauta. V. poezija turėjo įtakos Jovarui, Z. Gaidamavičiui, L. Girai, J. Janoniui, K. Binkiui ir kt. liet. poetams. Kai kurie V. eilėraščiai („Yra šalis", „Ant kalno Ramaujos ugnelė tvaskėjo...", „Lakštingala, gražus paukšteli" ir kt.) tapo liaudies dainomis. V. poezijos išversta į rusų, lenkų kalbas.

Ršt.: Eilės, Plymouth, Pa., 1903; Пушкин в литовском переводе (С краткими примечаниями и предисловием Э. Вольтера), СПб, 1904; Eilės, Philadelphia, Pa., 1912; Raštai, K.—V., 1921; Rinktinė, V., 1956; Prano Vaičaičio laiškai Volteriams.—„Literatūra ir kalba", t. 6, V., 1962; Yra šalis, V., 1964.

Lit.: **J. Vaičaitis,** Prie Prano Vaičaičio biografijos.—„Athenaeum", t. 5, K., 1934; **B. Pranskus,** Pranas Vaičaitis, V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **K. Korsakas,** Literatūrų draugystė, t. 1, V., 1962 [str. „Nekrasovas ir lietuvių poezija"]; **Z. Kuzmickis,** P. Vaičaičio elegijos.—„Literatūra", t. 5, V., 1963; **Z. Kuzmickis,** P. Vaičaičio kūrybos ryšiai su rusų literatūra. — „Literatūra", t. 9, V., 1966; **A. Zalatorius,** Keli archyviniai duomenys P. Vaičaičio biografijai. — „Kraštotyra", V., 1969.

VAIČIAĪ — kaimas Šilalės rj., Jucaičių apyl., 6 km į p. r. nuo Šilalės, 11 km į v. nuo Upynos. 118 gyv. (1970). Š. ir v. pakraščiu teka Akmena (Jūros intakas), p. — Bremena (Akmenos intakas).

Iš š. prieina Šiūrinės miškas. Prie Bremenos veikia vandens malūnas. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), pr. m-la (nuo 1936), biblioteka (nuo 1955). Kaimo laukuose, prie Akmenos upės, yra piliakalnis. Aikštelė 40 m ilgio, 20—30 m pločio; jos r. gale yra trumpas 3 m aukščio pylimas. Piliakalnio r. šlaite, už pylimo, yra griovys. 1923 buvo 173 gyv., 1959 — 131.

VAIČYS Mečislovas [g. 1929.I.28 Tartoke (Ignalinos rj.)] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1959). 1954 baigė Ž. ū. akademiją. 1959—60 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis, nuo 1961 miško dirvožemių ir miško tipologijos skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie miško dirvožemius — jų formavimąsi, genezę, juose vykstančių fiz.-chem. procesų dinamiką, miško dirvožemių kartografavimą ir bonitavimą.

VAIČIULAITIS Antanas [g. 1906.VI.20 Didžiuosiuose Šelviuose (Vilkaviškio rj.)] — rašytojas. Nuo 1927 Kauno un-to teologijos-filosofijos f-te studijavo liet. kalbą ir lit-rą, pranc. lit-rą, psichologiją. 1935—38 studijas gilino Prancūzijoje. Nuo 1925 bendradarbiavo dešiniojoje period. spaudoje. Dalyvavo klerikalinės ateitininkų org-jos veikloje. Kurį laiką redagavo „Ateitį", „Studentų žodį". 1938—39 dirbo Eltoje, dėstė liet. lit-rą Kauno un-te. 1940 tarnavo Lietuvos atstovybėje Romoje. Nuo 1940 pab. gyvena JAV. 1947—51 dėstė Skrantono un-te (Pensilvanijos valstija). Dalyvauja burž. nacionalistų veikloje.

Lit. veiklą pradėjo eilėraščiais. Aps. rinkiniams „Vakaras sargo namely" (1932), „Vidudienis kaimo smuklėj" (1933) ir apysakai jaunimui „Mūsų mažoji sesuo" (1936) būdinga katalikiška pasaulėjauta, impresionistinio stiliaus bruožai. Psichologiniame romane „Valentina" (1936) impresionistiškai vaizduojamos meilės jausmo peripetijos, daug dėmesio skiriama nuotaikų niuansams. Aps. rinkinyje „Pelkių takas" (1939) vyrauja moralinės bei psichologinės problemos. V. kūriniuose yra estetizavimo tendencijų; stilius išdailintas. V. parašė studiją „Natūralizmas ir lietuvių literatūra" (1936), vadovėlio „Visuotinės literatūros istorija" II dalį (su kitais; 1932), kelionės įspūdžių kn. „Nuo Sirakūzų ligi šiaurės elnio" (1937), period. spaudoje paskelbė (daugiausia A. Raginio slapyvardžiu) straipsnių, recenzijų lit-ros klausimais. Lit. mokslo darbuose vadovavosi burž. istoriografijos bei estetikos principais. Išvertė į liet. kalbą O. Milošo-Milašiaus („Poemos", 1931; „Miguel Manara", 1937), F. Moriako, A. Morua ir kitų pranc. rašytojų kūrinių. Emigracijoje išleido prozos kūrinių rinkinius „Kur bakūžė samanota" (1947), „Pasakojimai" (1955), „Auksinė kurpelė" (1957), „Gluosnių daina" (1966) ir kt., liet. lit-ros istorijos apžvalgą (1942; anglų ir ispanų kalbomis).

Lit.: K. Korsakas, Rašytojai ir knygos, K., 1940 [str. «A. Vaičiulaičio „Valentina"»]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

VAIČIŪLIS Eduardas [1911 Savelenkoje (BTSR, Vitebsko sr.) — 1943.VII.16 Kamenkoje (RTFSR, Kursko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1922 gyveno Papilėje (Akmenės rj.). 1937—39 priklausė LKJS. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Papilės kuopelei. 1940—41 milicijos įgaliotinis Papilėje. 1941—42 dirbo Gorkio srityje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

VAIČIŪLIS Stasys [1921.V.8 Pašiaušėje (Kelmės rj.) — 1944.IV.22 Bloškiuose (Radviliškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1941 įstojo į VLKJS. Dirbo Tauragės plytų f-ke instruktoriumi. D. Tėvynės karo pradžioje darbininkas Gorkio srityje. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943.II atvyko į Lietuvą, buvo Kęstučio partizanų būrio grupės Nr. 3 vadas (slap. Lukošius). Žuvo mūšyje.

VAIČIŪNAITĖ Judita [g. 1937.VII.12 Kaune] — poetė. 1959 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1962—66 dirbo „Literatūros ir meno" redakcijoje. 1956 pradėjo spausdinti eilėraščius. Išleido eilėraščių rinkinius „Pavasario akvarelės" (1960), „Kaip žalias vynas" (1962), „Per saulėtą gaublį" (1964), „Vėtrunges" (1966), „Po šiaurės herbais" (1968). Parašė lyrines dramas „Kasandra" (išspausdinta „Nemune", 1968, Nr. 2), „Apsiaustis" (išsp. „Pergalėje", 1968, Nr. 8). V. eilėraščių išversta į rusų kalbą (rink. „Eilėraščiai", 1964). V. poezijoje vyrauja miesto kultūrinės aplinkos suformuoto žmogaus pasaulėjauta. Eilėraščiai dažniausiai grindžiami sudėtingu, nervingai pulsuojančiu pergyvenimu, keliomis jausmų paralelėmis. Daug dėmesio skiriama tapybinėms ir plastinėms materialaus pasaulio, dažniausiai miesto, vaizdų detalėms. Tapybinis elementas jungiamas su muzikiniu. Geriausiuose V. eilėraščiuose intymus pasakojimas, subtilūs jausmai asocijuojami su kultūrinėmis, visuomeninėmis gyv. meto realijomis. V. išvertė į liet. kalbą A. Achmatovos, V. Belševicos, F. Hrubino, S. Kirsanovo, G. Leonidzės eilėraščių.

Lit.: V. Kubilius, Lyrinis herojus ar lyrinės akimirkos. — „Pergalė", 1962, Nr. 10; I. Kostkevičiūtė, Lyrinio išgyvenimo poetė. — „Pergalė", 1965, Nr. 2; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

VAIČIŪNAS Antanas [1890.V.30 Mokoluose (Kapsuko rj.) — 1932.XI.3 Kaune] — choro dirigentas, dainininkas (bosas). Muzikos pradmenų pramoko iš J. Bendoriaus. Dainavo Marijampolės „Gabijos" d-jos chore ir operecių spektakliuose. Studijavo Varšuvos Muz. in-te (1913—15), Maskvos (1915—16), Odesos (1916—17) konservatorijose. 1916 Odesoje suorganizavo lietuvių „Varpo" chorą, 1917 — Sasnausko muz. d-jos skyrių. 1917 mokytojavo Jaroslavlyje ir Voroneže (RTFSR). 1918 atgaivino Marijampolės „Gabijos" chorą, jam vadovavo, dirigavo koncertus. 1919 tarnavo Lietuvos kariuomenėje, vadovavo karių orkestrui, suorganizavo mišrų chorą. Vėliau mokytojavo Marijampolės Rygiškių Jono g-joje. Apsigyvenęs Rygoje, dalyvavo Rygos lietuvių muz. veikloje, dirbo „Rygos balso" redakcijoje, baigė Muz. in-tą. 1922—23 Kaune dirbo Valstybės teatro operos solistu, vadovavo mėgėjų chorams. 1923 suorganizavo Kauno dainų šventę. 1924 persikėlęs į Klaipėdą, Klaipėdos krašte steigė Giedotojų d-jų s-gos chorus, jiems vadovavo, mokytojavo Kretingos g-joje. Buvo Giedotojų s-gos vyr. instruktorius. 1927 suorganizavo pirmąją lietuvių dainų šventę Klaipėdoje. 1928 antrojoje Lietuvos dainų šventėje vadovavo Klaipėdos kr. jungtiniam chorui. 1929—31 studijavo Pragos konservatorijos choro dirigavimo klasėje (vadovas P. Dedečekas). Grįžęs į Kauną, organizavo mėgėjų chorus, dirbo Lietuvos Muzikų ir chorvedžių d-jos v-boje, Kauno radiofone, bendradarbiavo period. spaudoje. V. harmonizavo liet. liaudies dainų, išleido fortepijono pjesių ir dainų rinkinėlių, parašė beletristinių vaizdelių.

VAIČIŪNAS Antanas Česlovas [g. 1931.V.5 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1957 dirbo inžinieriumi Daugėliuose (Šiaulių rj.), Kaune. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—59 Kauno „Elektros" g-los direktorius. 1959 LKP Kauno miesto k-to skyriaus vedėjas. Nuo 1959 moksl. tyrimo in-to Kaune skyriaus viršininkas, kartu nuo 1966 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie kryptinių bangolaidinių atšakotojų gamybos tikslumą.

VAIČIŪNAS Petras [1890.VII.11 Piliakalniuose (Jonavos rj.) — 1959.VI.7 Vilniuje] — rašytojas. Mokėsi Ukmergės keturklasėje m-loje, iš kurios buvo pašalintas už dalyvavimą 1905 rev. įvykiuose. Baigęs Kauno matininkų m-lą, dirbo matininku Žitomiro gubernijoje (Ukrainoje). Petrograde lankė Černejevo bendrojo lavinimo kursus. 1914—1918 studijavo Petrogrado Psichoneurologijos in-te, Petrogrado un-te. I pasaulinio karo metais Petrogrado liet. spaudoje pradėjo skelbti eilėraščius. 1914 parašė pirmąjį dramos kūrinį „Pražydo nuvytusios gėlės", kurį Petrograde

1916 pastatė J. Vaičkaus vadovaujama dramos trupė. Kuriantis Lietuvoje Tarybų valdžiai, su J. Vaičkaus trupe įsikūrė Vilniuje. 1919 čia buvo pastatyta V. pjesė „Aukos". Užėmus Vilnių pilsudskininkams, pasitraukė į Petrogradą, čia dirbo kultūros ir švietimo įstaigose. 1920—23 Kauno dramos teatro direkcijos narys. 1926—27 lankėsi Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Šveicarijoje, susipažino su V. Europos teatrais, lit-ra. 1930—35 Tautosakos komisijos prie Kauno un-to sekretorius. 1935—39 Valstybės teatro repertuaro komisijos narys. Bendradarbiavo „Skaitymuose", „Gaisuose", „Lietuvoje", „Lietuvos aide", „Vaire", „Trimite". Išleido eil. rinkinius „Rasoti spinduliai" (1923), „Tekanti saulė" (1925), „Gimtuoju vieškeliu" (1927), „Amžiais už Vilnių dės galvą lietuvis" (1928), „Saulės lobis" (1935). Buvo vienas produktyviausių liet. dramaturgų (parašė daugiau kaip 20 dramos kūrinių). Dauguma V. dramų pastatyta Valstybės teatre, kai kurios — dar ir Šiaulių, Klaipėdos, Panevėžio teatruose, Kauno Darbo rūmų teatre. Kai kurios V. dramos buvo vaidinamos latvių, estų ir kt. teatruose. V. išvertė nemaža F. Šilerio („Klasta ir meilė", „Plėšikai", „Don Karlas"), J. Slovackio („Lila Veneda", „Baladina"), H. Ibseno („Helgolando kovotojai"), M. Meterlinko („Mėlyna paukštė", „Sesuo Beatričė"), Sofoklio, G. Hauptmano, S. Pšibiševskio, R. Tagorės, A. Arbuzovo dramos kūrinių, M. Gorkio „Italijos vaizdus", knygų vaikams, lit-ros istorijos darbų. Literatūriškai apdorojo liaudies pasakų (rink. „Aukštaičių pasakos", 1934). 1941—45 Mokslų akademijos bibliotekos direktorius. Pirmaisiais pokario metais V. buvo Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos valdybos ir „Pergalės" žurnalo redkolegijos narys. Tarybų Lietuvos teatruose pastatytos V. pjesės „Patriotai" (pavadinimu „Ekscelencijos"), „Prisikėlimas", „Tuščios pastangos".

V. lyrika menine išraiška (gausiomis alegorijomis), mistinės pasaulėjautos elementais artima simbolistinei-romantinei liet. poezijos srovei. Tačiau joje stiprus ir realybės jutimas, gamtos, darbo, žmogaus moralinio tobulėjimo poetizavimas, gyvenimo džiaugsmo ir grožio teigimas, optimistinis pakilumas. Nemaža vietos V. lyrikoje užima visuom. tematika, ypač tėvynės meilės motyvai (labiausiai būdinga rinkiniui „Amžiais už Vilnių dės galvą lietuvis"). Kai kuriuose ikitaryb. laikotarpio eilėraščiuose yra oficialiosios burž. propagandos motyvų, vyrauja retorinė patetika. Nemaža V. eilėraščių parašyti dvieiliais, jiems būdingas formos lengvumas, skambumas, poet. įvaizdžių paprastumas. Taryb. metų V. poezijoje sustiprėjo filos. lyrikos pradai, aforistinė išraiška (ciklas „Gyvenimo preliudai").

Petro Vaičiūno dramos „Patriotai" (1927) ir poezijos rinkinio „Paukščių taku" (1962) viršeliai

Ankstyvosiose V. dramose, ypač pjesėje „Žodžiai ir atbalsiai" (išsp. 1920), nemaža simbolinio abstraktumo, alegorizmo. Vėliau V. pasuko realizmo linkme. Komedijose „Tuščios pastangos" (past. ir išl. 1926), „Patriotai" (past. 1926, išl. 1927), „Prisikėlimas" (past. 1936) ir kitose V. satyriškai vaizdavo burž. biurokratijos ir miesčionijos moralinį nuopolį. Dramose „Sudrumstoji ramybė" (past. 1924, išl. 1927), „Nuodėmingas angelas" (past. ir išl. 1927), „Stabai ir žmonės" (past. 1928, išl. 1929), „Aukso žaismas" (past. 1932), „Tikruoju keliu" (past. 1933), „Tėviškės pastogėj" (past. ir išl. 1941) palietė nemaža konkrečių burž. visuomenės gyvenimo negerovių: socialinę neteisybę, verteivų ir valdančiųjų sluoksnių dvasinį surambėjimą, savanaudiškumą, šeimos santykių ir papročių pagedimą. Beveik visuose kūriniuose šalia neigiamų vaizduojami ir teigiami, nors nelabai realūs, idealizuoti herojai — taurūs žmoniškumo, aukštų moralinių principų, grožio, kūrybingumo gynėjai. Jais reiškiamas optimistinis tikėjimas gėrio pergale. Kai kuriose, daugiausia ist. tematikos, pjesėse („Sulaužyta priesaika", past. ir išl. 1935; „Naujieji žmonės", past. 1933, išl. 1937; „Aukso gromata", past. ir išl. 1938; „Varpų giesmė", past. ir išl. 1939) patriotinės idėjos susietos su burž. istoriografijos koncepcijomis, „tautinės vienybės" propagavimu. V. dramos pasižymi sceniškumu, aštria intriga, emocingumu. Kai kurioms jų būdingas melodramatizmas, deklaratyvumas, situacijų dirbtinumas.

Ršt.: Rinktinė, K., 1946; Dramos, V., 1956 [J. Lankučio baigiamasis straipsnis]; Paukščių taku, V., 1962 [V. Galinio įvad. str.]; Gyvenimo preliudai, V., 1969.

Lit.: **B. Sruoga,** Vaičiūno dramaturgija. — „Darbai ir dienos", t. 1, K., 1930; **J. Lankutis,** Lietuvių dramaturgija, V., 1958 [str. **„Petras Vaičiūnas — moralinės dramos atstovas"**]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **K. Doveika,** Ilgametis poetinės kūrybos balansas. — „Pergalė", 1963, Nr. 1; **I. Aleksaitė,** Didelės draugystės pradžia.—„Muzika ir teatras", V., 1966; **J. Kaminskas,** Literatūros kryžkelėse, V., 1968 [str. „Saulėtų posmų kūrėjas"].

VAIČIŪNAS Povilas [1910.VIII.17 Kraštuose (Biržų rj.) — 1942.VI.2 Kaizerlingo (dab. Staniūnų) miške (prie Panevėžio)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1918—1929 samdinys Latvijoje, iki 1940 darbininkas Panevėžyje. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Panevėžio aps. k-to rūmų komendantas. Nuo 1941 rudens vienas iš Poželos antifaš. partiz. org-jos ir jos centr. grupės Panevėžyje vadovų. Hitlerininkų nužudytas.

VAIČIŪNAS Stasys [g. 1928.XI.8 Nerupyje (Ukmergės rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1958 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, jame dirba ped. darbą. Paskelbė mokslinių straipsnių apie sudėtingų molekulių liuminescenciją bei absorbciją, tirpiklio bei oksidacijos įtaką sudėtingų molekulių spektrams.

VAIČIŪNAS Valerijonas [g. 1906.XII.1 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1922—27 darbininkas Kaune. 1926 įstojo į LKJS. 1930—1940 Komunistų partijos narys; veikė pram. įmonių darbininkų tarpe. Už rev. veiklą 1927 nuteistas 20 metų kalėti; pagal 1928 amnestiją ir dėl nepilnametystės bausmė sumažinta. Kalėjo Kaune, IX forte, Šiauliuose. 1934—40 Kauno statybų darbininkas, bedarbis. Bendradarbiavo LKP pogr. spaudoje (slap. Paulina). 1939—40 darbininkas, 1940—42 profs-gų, administracinis darbuotojas Vilniuje, Vologdoje, Maskvoje. 1942—1944 Raudonosios Armijos (kurį laiką 16 liet. divizijos) karys. 1946—48 Kauno miesto vykd. k-to darbuotojas. 1948—51 Respublikinio komunalinio ūkio darbininkų profs-gos k-to pirmininkas. Nuo 1949 TSKP narys. Nuo 1951 Lietuvos TSR AT Prezidiumo apdovanojimų skyriaus vedėjas.

VAIČIŪNAS Viktoras [1896.X.3 Pilia-kalnyje (Ukmergės rj.) — 1945.IX.3 Kaune] — gydytojas psichiatras, neuropatologas. 1922 baigė Petrogrado Karo medicinos akademiją. 1922—25 Lietuvos kariuomenės gydytojas. Nuo 1925 dirbo Kauno un-to nervų ir psichinių ligų katedroje: 1925—1939 asistentu, 1939—45 katedros vedėju; kartu vadovavo nervų ir psichinių ligų klinikai, 1931 dalyvavo neuropatologų kongrese Berne (Šveicarija), 1932 skaitė pranešimą Estijos gydytojų II kongrese Taline. Nuo 1941 docentas. Nuo 1945 profesorius. Jo pastangomis nervų ir psichinių ligų klinikoje pradėta naudoti encefalografija, mielografija, insulino ir elektrotraukulinė terapija. Paskelbė moksl. straipsnių alkoholizmo, meningitų diagnostikos ir gydymo, psichoterapijos klausimais, populiarių straipsnių apie alkoholio žalą.

Lit.: **J. Šurkus,** Prof. Viktoras Vaičiūnas.— „Sveikatos apsauga", 1960, Nr. 11.

VAIČIŪNIENĖ Janina [g. 1933.VI.23 Pavirinčiuose (Anykščių rj.)] — botanikė, biologijos mokslų kandidatė (1968). 1958 baigė Vilniaus un-tą. 1958—59 Biologijos in-to laborantė, nuo 1959 Botanikos instituto moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie gauruotąją rusmenę, pilkšvąjį tvertiką, gysločius.

VAIČIŪNIENĖ Teofilija [Dragūnaitė; g. 1899.I.10 Aukštakalnyje (Varėnos rj.)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). 1919 Petrograde baigė gimnaziją. 1919—20 lankė Aleksandros teatro studiją (vadovas J. Karpovas), vaidino Petrogrado lietuvių klube. 1920—40 Valstybės teatro, 1940—57 Akademinio dramos teatro aktorė. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų.

Vaidmenys: Rožė (S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Aušros sūnūs"), Ona Duonutė (V. Krėvės „Skirgaila"), Dagnė (H. Ibseno „Helgolando kovotojai"), Daubienė, Ona (P. Vaičiūno „Tuščios pastangos", „Patriotai"), Marija (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis"), Ana Andrejevna (N. Gogolio „Revizorius"), Julija, Aksiuša (A. Ostrovskio „Pelninga vieta", „Miškas"), Sart (H. Hejermanso „Viltis"), Nastiuška (V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69"), Poležajeva (L. Rachmanovo „Nerami senatvė"), Varia (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Milerio žmona (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Rapalienė (J. Chlivicko ir J. Gustaičio „Obelys žydės"), Daukšienė (J. Baltušio „Anksti rytelį"), Čichniuk (A. Makajonoko „Akmenys kepenyse") ir kt.

Teofilija Vaičiūnienė, atliekanti Agnės (P. Vaičiūno „Aukso gromata") ir Julijos (A. Ostrovskio „Pelninga vieta") vaidmenis

VAIČIUVĖNAS Vytautas [g. 1935.I.3 Kaune] — gydytojas mikrobiologas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigė Kauno Med. in-tą. 1958—60 to in-to patologinės fiziologijos katedros asistentas, nuo 1963 mikrobiologijos katedros vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1966 docentas. Pasiūlė baltymų frakcijų tyrimo mikroelektroforezės metodą. Paskelbė moksl. straipsnių baltymų tyrimo ir kt. klausimais.

VAIČKUS Jonas [1890.XII Pluoguose (Akmenės rj.) — 1955.VIII.23 ten pat] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1914—1917 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Petrograde dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose, vėliau Raudonosios gvardijos karys. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918 pab. Viekšnių vls. rev. k-to narys, 1919 pr. milicijos viršininkas. Organizavo varguomenės k-tus kaimuose. Nuslopinus Tarybų valdžią, kalintas Šiauliuose. Vėliau dirbo ž. ū. darbus.

VAIČKUS Juozas [1885.IV.16 Zastaučiuose (Mažeikių rj.) — 1935.IV.7 Kaune] — teatro veikėjas, režisierius. Mokėsi Liepojos, Tartu ir Pernu (Estija) g-jose. 1916 baigė Petrogrado dramos studiją, 1917 — Petrogrado un-to teisės f-tą. Buvo Rusijos Teatro d-jos narys. Dar mokydamasis IV klasėje, vaidino mėgėjų spektaklyje (Vaižganto „Nepadėjus nėr ko kasti"). Suorganizavęs vaidintojų būrelį, nuo 1905 rengė liet. vakarus Mažeikiuose ir jų apylinkėse. 1911 tas būrelis pasivadino Skrajojamuoju teatru. Jame buvo apie 20 nuolatinių vaidintojų. Parengė 30 veikalų ir iki I pasaul. karo aplankė 55 vietoves, kur suvaidino apie 200 spektaklių. I pasaul. karo metu Petrograde V. įsteigė vaidybos studiją, sudarė liet. aktorių trupę, rengė vaidinimus. 1918.VI ši trupė atvyko į Lietuvą, vaidino Vilniuje ir provincijoje. Susikūrus Tarybų valdžiai, Švietimo liaudies komisariatas V. trupės pagrindu 1919.III.1 įsteigė tarybinį lietuvių Meno teatrą. Vilnių užėmus pilsudskininkams, V. su Meno teatro trupe persikėlė į Kauną ir čia vaidino 1919—20 sezoną. Lietuvių meno kūrėjų d-ja iš J. Vaičkaus ir K. Glinskio trupių 1920 suorganizavo Dramos vaidyklą (ž. *Kauno dramos teatras*). V. buvo paskirtas šio teatro vedėju ir režisieriumi, pastatė pirmąjį jo spektaklį (H. Zudermano „Jonines", 1920.XII.19). Nesutardamas su kitais teatro darbuotojais, 1921 iš teatro pasitraukė. Kurį laiką dirbo jo paties įsteigtoje vaidybos studijoje. 1923 pab. išvyko į JAV, ten suorganizavo vaidintojų trupę, surengė spektaklius 75 lietuvių gyvenamose vietose. Trupei iširus, perėjo į kiną; 3 metus Holivude studijavo kino meną, vaidino filmuose („Taip jaunas, kaip jautiesi", „Šnipas"). 1931 grįžo į Lietuvą. 1932 suorganizavo Kino-teatro studiją, įsteigė b-vę „Lietfilm", steigė kino rėmėjų k-tus. Kai kurie V. trupių dalyviai bei studijos mokiniai tapo žymiais aktoriais (V. Dineika, P. Kubertavičius, O. Kurmytė, J. Stanulis, A. Vainiūnaitė).

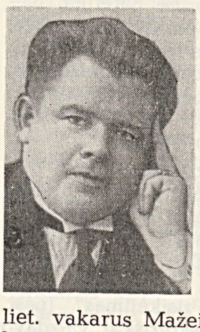

VAIČLAUKIS — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 5 km į p. v. nuo Vilkaviškio. 142 gyv. (1970). Per kaimą teka Širvinta (Šeimenos intakas). Yra pr. m-la (nuo 1949). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1613. 1827 jame buvo 161 gyv., 1959 — 93.

VAIDAGAĪ — kaimas Eišiškių rj., Kalesninku apyl., 14 km į r. nuo Varėnos, 3 km į š. nuo Varėnos—Eišiškių plento. 78 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1965), pr. m-la (nuo 1929). 1959 buvo 99 gyv.

VAIDAKĀVIČIUS Algimantas [g. 1931.I.3 Ukmergėje] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą, nuo 1958 dirba jame ped. darbą, 1963—70 hidrotechnikos katedros vedėjas, nuo 1965 docentas. Vadovėlių „Hidraulikos ir hidraulinių mašinų laboratoriniai darbai" (1965) ir „Hidraulika" (1966) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie TSRS upių vagų pertvėrimo hidrauliką, sūraus vandens išstūmimą gėlu vandeniu.

VAIDATONIAI — kaimas Kėdainių rj., Kėdainių apyl., 10 km į š. nuo Kėdainių, 5 km į š. r. nuo Dotnuvos. 213 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Kruostas (Nevėžio intakas), į š. nuo V. tęsiasi Mociūnų miškas. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1911). Kaimo p. pakraštyje, Kruosto kair. krante, yra piliakalnis. 1 km į v. nuo piliakalnio yra senkapis. 1959 kaime buvo 314 gyv.

VAIDELĀUSKAS Leonas [1878—1927.I.1 Kalvarijoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1905 Komunistų partijos narys. Dirbo Rygos liet. darbininkų tarpe, dalyvavo 1905—07 revoliucijos įvykiuose, priklausė Lietuvių kultūros centrui prie Latvijos krašto Socialdemokratijos Rygos k-to, buvo darbininkų d-jos „Giedra" valdybos narys (1913—14). I pasaul. karo metu pasitraukė į Samarą (dab. Kuibiševas), dalyvavo RSDDP org-jų pogr. veikloje, Spalio revoliucijos įvykiuose. 1918—19 Žeimelyje (Pakruojo rj.) kūrė Tarybų valdžios organus. Vėliau dirbo Šiaulių kar. intendantūroje. Buvo LKP narys. 1925 su kitais Joniškio komunistais buvo suimtas, kankinamas. Mirė, susirgęs nuo kankinimų elektra.

„VAIDELYTĖ" — klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1899.VIII.25—XI.17 Glazgove (Škotija). Leido ir redagavo J. Montvila ir V. Varnagiris.

VAIDILĀ — senovės lietuvių, latvių ir prūsų kulto bei administracijos pareigūnas. Vaidilą mini Bichovco kronika, istorikai S. Grunau (XVI a.), M. Pretorijus (XVII a.). Vienur jie kalba apie V. kaip apie apylinkės vyresnįjį, kitur — kaip apie kulto tarną, *krivio* pagalbininką, jo pasiuntinį, šaukiantį gyventojų susirinkimus, pranešantį krivio valią žmonėms, sprendžiantį žmonių nesutarimus, aiškinantį jiems tikėjimo ir kulto dalykus, vadovaujantį kulto apeigoms (pvz., aukojimams). Vaidilos gyvenę prie krivio ir, jam mirus, rinkdavęsi naują. Pasak XIX a. istorikų romantikų (T. Narbuto ir kt.), V. rūpinęsis amžinąja ugnimi, aukojęs aukas, gydęs žmones, dalyvaudavęs karuose, būdavęs kun-ščių patarėju, kanklininku, apdainuodavęs karo žygius, karių narsumą. Iš V. kildinami vietovardžiai (Vaidilų kaimai Kėdainių, Panevėžio, Tauragės ir kt. rajonuose) ir pavardės.

„VAIDILĀ", Skrajojamasis „Vaidilos" teatras (1939—45; 1930—36 Vilniaus Lietuvių studentų sąjungos dramos sekcija, 1936—39 Vilniaus lietuvių artistų mėgėjų teatras),— dramos teatras, veikęs

„Vaidilos“ išvyka į gastroles

1930—45 Vilniuje. Vilniaus Liet. studentų s-gos dramos sekcijos vadovas ir režisierius buvo J. Kanopka. Dramos sekcija veikė visuom. pagrindais. Sekciją konsultavo A. Krutulys. Sekcijos trupę sudarė aktoriai P. Čelnaitė, B. Gaidelytė, V. Jurkūnas, J. Kanopka, M. ir O. Lemešytės, A. ir E. Liobytės, V. Maminskaitė, V. Martinkėnas, O. Miciūtė, A. Munčelis, V. Umbrasas, S. Urbanavičiūtė, B. Uziela, P. Žemaitis ir kt. Sekcijos nariai organizavo Vilniaus krašte (Adutiškyje, N. Daugėliškyje, Dūkšte, Ignalinoje, Linkmenyse ir kitur) dramos mėgėjų kolektyvus, padėjo jiems rengti liet. spektaklius. Ilgainiui dramos sekcijos trupė ėmė profesionalėti. 1936.X ji pasivadino Vilniaus lietuvių artistų mėgėjų teatru, pradėjo dirbti sistemingiau, mokėti trupės nariams atlyginimą. Meno vadovas A. Krutulys, administratorius J. Kanopka, o pastarąjį 1937 ištrėmus iš Vilniaus krašto,— P. Žemaitis. Aktorių kolektyvą papildė J. Astaška, S. Blažytė, L. Činčikas, N. Eidukonienė, S. Kazlauskas, M. Krinickaitė. Svarbesnieji 1930—39 pastatymai: Keturakio „Amerika pirtyje“, P. Vaičiūno „Patriotai“ ir „Sudrumstoji ramybė“, S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai“ ir „Aušros sūnūs“, S. Pšibiševskio „Iškrikusi sesuo“, A. Čechovo „Piršlybos“, A. Ostrovskio „Pelninga vieta“, J. Kanopkos „Judas Iskarijotas“, „Živilė“, „Stebuklingas ragas“, „Žemaičių vestuvės“ (muzika J. Siniaus), S. Matjošaičio „Varpininkai“, P. Mičiulio „Sugriuvęs gyvenimas“, K. Binkio „Atžalynas“, M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštis“, Vydūno „Kitaip praamžis lėmė“. 1930—39 teatras surengė Vilniuje ir provincijoje 274 spektaklius, kuriuos aplankė daugiau kaip 55 000 žiūrovų.

1939.XI Vilniaus kraštą grąžinus Lietuvai, trupė pasivadino Skrajojamuoju „Vaidilos“ teatru. 1939.XI—1940.VII teatro direktorius J. Kanopka, nuo 1940.III režisierius A. Jakševičius. Į trupę įsijungė aktoriai S. Audėjus, N. Bernotas, H. Galiūnaitė, V. Miliūnas, P. Morkūnas, K. Siniuvienė. Teatras atnaujino P. Vaičiūno „Sudrumstąją ramybę“, J. Kanopkos „Judą Iskarijotą“, pastatė J. Kanopkos dramą „Replėse“. Gastroliavo po visą Lietuvą.

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, teatro materialinė padėtis pagerėjo. 1940—41 teatro direktorius ir meno vadovas A. Jakševičius, administratorius J. Kanopka. Trupės dalyviai lankė Vilniaus un-te veikusią teatro studiją, kurioje dėstė A. Jakševičius ir R. Juknevičius. Studijoje „V.“ trupė pastatė A. Simukovo komediją „Vestuvės“ ir kt. pjeses.

Vok. faš. okupacijos metais teatro darbas sutriko. Iš repertuaro buvo pašalintos taryb. dramaturgų pjesės. Negaudami iš valdžios materialinės paramos, trupės dalyviai patys rūpinosi buitiniais teatro reikalais (patalpų remontu, kuru, transportu, scenos reikmenimis). 1943 teatras kurį laiką buvo uždarytas. 1941—44 teatro direktorius buvo J. Kanopka, meno vadovai A. Kernagis, B. Lukošius, muz. dalies vedėjas V. Rudzinskas, dailininkas J. Vilutis. Kai kuriuos spektaklius režisavo J. Gustaitis, J. Stanulis. Teatro konsultantas R. Juknevičius. Spektaklių apipavidalino M. Bulaka, A. Gudaitis, V. Kosciuška. Kolektyvą papildė aktoriai V. Adomėnas, J. Blekaitis, A. Dikinis, K. Marcinkevičiūtė, A. Rūkas, D. Rutkutė, J. Sakas, E. Savickaitė, A. Siemaška, P. Zulonas ir kt. Svarbesnieji šio laikotarpio pastatymai: L. Fodoro „Brandos atestatas“, R. Blaumanio „Indranai“, G. Hauptmano „Kolega Kramptonas“, H. Zudermano „Drugelių kova“, P. Vaičiūno „Naujieji žmonės“. 1941—44 prie „V.“ teatro veikė lėlių teatras, kurio pastatymus režisavo M. Krinickaitė.

Raudonajai Armijai išvadavus Vilnių, teatras įsikūrė dabartinio Rusų dramos teatro patalpose. Teatro meno vadovas buvo B. Lukošius, muz. dalies vedėjas K. Kaveckas, dailininkas B. Uogintas. Į trupę įsijungė aktoriai V. Bačiulytė, P. Čeičytė, G. Jasiūnaitė, V. Kancleris, K. Kymantaitė, B. Kisielius, L. Kupstaitė, B. Liktoraitė, V. Limantas, A. Sabalys, J. Ševeliovaitė, B. Vadišis. Buvo pastatytas agitmeninis montažas karo tema (rež. K. Kymantaitė). 1945 „V.“ prijungtas prie Vilniaus dramos teatro.

„Vaidila“. Scenos iš spektaklių: 1. P. Vaičiūno „Patriotai“; 2. R. Blaumanio „Indranai“

„VAIDILÀ“ („Vaidyla“) — liberalinis mėnesinis JAV lietuvių žurnalas, ėjęs 1915—16 Čikagoje. Redaktorius A. Montvidas.

VAIDILŪTĖ — rašytojos Onos *Pleirytės* slapyvardis.

VAIDILŪTĖ — senovės lietuvių ir prūsų amžinosios ugnies saugotoja. Minima J. Dlugošo (XV a.), S. Grunau (XVI a.) ir kt. istorikų raštuose, t. p. jėzuitų 1583 pranešimuose. Bichovco kronika (XVI a.) kalba apie Birutę, buvusią Palangos šventyklos V., kurią pagrobęs kun-štis Kęstutis. Tačiau visų šių šaltinių žinios apie V. daugiausia fragmentiškos, neaiškios, ne visos patikimos. Pasak XIX a. istorikų romantikų (P. Narbuto, S. Daukanto ir kt.), V. ne tik saugojusi šventąją ugnį, bet ir patardavusi moterims religiniais ir kt. klausimais, buvusi labai gerbiama, bet už skaistybės įžado sulaužymą baudžiama mirtimi.

VAIDLĖNAI — kaimas Rokiškio rj., Žiobiškio apyl., 9 km į š. nuo Rokiškio. 90 gyv. (1970). Pro kaimą teka Beržuona (Nemunėlio intakas), iš r. prieina Apūniškio miškas. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė V. gyventojus — taryb. aktyvistą A. Šarkauską, J. Kairį, P. Kairienę. 1959 kaime buvo 123 gyv.

VAĨDLONYS — kaimas Anykščių rj., Juostininkų apyl., 2 km į v. nuo Troškūnų; kolūkio centras. 282 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Juosta (Nevėžio intakas). 1959 buvo 443 gyv.

VAIDMĨNAS — upė Mažeikių rj., Ašvos deš. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 45 km^2. Prasideda Palaižupės apylinkėse, 3 km į p. v. nuo Laižuvos. Įteka į Ašvą 8 km nuo jos žiočių, ties Buknaičiais, 6 km į š. v. nuo Mažeikių. Intakai: Lendrupis (deš.), Ringis (kair.). Aukštupyje upę kerta Mažeikių—Jelgavos glžk.

VAIDOTAĨ — kaimas Vilniaus rj., 12 km į p. v. nuo Vilniaus, 3 km į p. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 522 gyv. (1970). Kaimo p. v. pakraščiu teka Vokė (Neries intakas). Lentpiūvė, parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1939), kultūros namai, biblioteka (nuo 1961). Ist. šaltiniuose V. minimi 1375. 1959 buvo 536 gyv.

VÁIDOTAS — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus. Pirmą kartą ist. šaltiniuose minimas 1362 kaip Kauno pilies įgulos vadas. Tais metais kryžiuočiai apsiautė Kauno pilį, V. narsiai ją gynė, o pilį sugriovus, bandė su įgulos likučiais prasiveržti, bet su 36 draugais pateko kryžiuočiams į nelaisvę. Kas ištiko V. po to, neaišku: Bichovco kronikos duomenimis, V. miręs jaunas, neturėjęs valdomos srities, o iš vieno Vy-

tauto dokumento, rašyto 1401, išeina, kad Naugardukas buvęs jo brolių V. ir Tautvilos nuosavybė.

VÃIGUVA — 1. Miestelis Kelmės rj., 14 km į š. v. nuo Kelmės; apylinkės ir kolūkio centras. 649 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime yra trikampės formos aikštė. Pastatai išsidėstę palei kelius, jungiančius V. su Kelme, Užvenčiu, Šaukėnais. Lentpiūvė, parduotuvė, ambulatorija (nuo 1945), vaistinė (nuo 1920), invalidų namai (nuo 1946), vid. m-la (1908—48 pradinė, 1948—49 prog-ja, 1949—56 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1949). V. bažnyčios medinė varpinė (past. XIX a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas; archit. požiūriu vertingas buv. dvaro svirnas. Ist. šaltiniuose XIII—XIV a. minimas V. valsčius, 1557 — V. dvaras, 1598 — V. kaimas. 1719 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). XIX a. pr. veikė kelios parduotuvės ir smuklės, parapinė m-la (1804 joje mokėsi 24 mokiniai, 1853 — 16). 1841 buvo 261 gyv., 1897 — 530. Buržuazijos valdymo metais ir vėliau (iki 1950) V. — valsčiaus centras. 1923 V. miestelyje buvo 389 gyv., V. dvare — 46; 1959 miestelyje buvo 532 gyv.

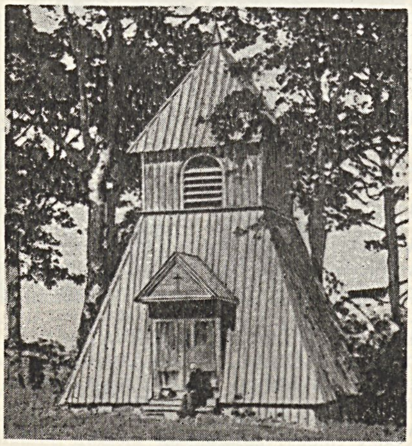

Vaiguvos 1 varpinė

2. Kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 4 km į š. nuo Kruonio, Kauno marių krante. 37 gyv. (1970). Kaimo p. v. pakraščiu į Kauno marias teka Strankščius, iš p. prieina Vaiguvos miškas. XIV a. ist. šaltiniuose minimas V. valsčius. 1560 V. kaimas turėjo 3 kiemus, 6 valakus. 1959 buvo 64 gyv.

VAIGUVĨSKIAI — kaimas Šakių rj., Plokščių apyl., 15 km į š. r. nuo Šakių, 2 km į p. nuo Nemuno. 85 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Vaiguva (Nemuno intakas), iš p. r. prieina Žalgirio miškas. Prie V., Vaiguvos krante, yra piliakalnis; jo aikštelė netaisyklingos formos, maždaug 90 m ilgio, 70 m pločio. Yra Bunikėlių pr. m-la (nuo 1929). 1827 buvo 119 gyv. (18 kiemų), 1959 — 134 gyv.

VÃIGUVOS-NORKŪNŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kaišiadorių rj., 1,5 km į š. v. nuo Kruonio. Priklauso Kaišiadorių miško pramonės ūkio Kruonio girininkijai. Plotas 517 ha; medynų 451 ha. Masyvą sudaro Vaiguvos (383 ha) ir Norkūnų (134 ha) miškai. Reljefas labai banguotas, sudarytas iš pakraštinių moreninių darinių. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — dėgnokas šilagiris. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. 82% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 48%, eglynų 46%, drebulynų 4%, baltalksnynų 1%, ąžuolynų ir beržynų 1%. Jaunuolynai sudaro 46%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 11%. Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 122 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Masyvas įeina į Kauno miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 700 ktm. Masyvo š. pakraštyje įsikūręs Vaiguvos kaimas, p.— Norkūnų kaimas.

VAIKANTÓNYS — kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 6 km į š. r. nuo Daugų, prie kelio į Onuškį. 228 gyv. (1970). Per kaimą teka Varėnė ir jos kair. intakas Dusmena. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra Vėžionių felčerių-akušerių punktas, Vėžionių aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). Kaime, 0,5 m gilumoje, rastas vidurinio akmens amžiaus raginis žeberklas su įstatytomis titnago skeltelėmis; laikomas Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 221 gyv.

VAIKẼLIO JẼZAUS DRAUGIJÀ — klerikalinė labdarybės organizacija, veikusi 1919—40 Kaune. D-ją įkūrė ir iki 1938 jai vadovavo P. Januševičius. 1938—40 pirmininkas P. Venckus, 1940 J. Želvys. D-ja globojo daugiausia našlaičius ir pamestinukus. Steigė ir išlaikė prieglaudas, m-las, kursus, bendrabučius, valgyklas, vaikų darželius, sanatorijas, padėdavo savo globotiniams susirasti darbą. Labdariška veikla d-ja stengėsi plėsti visuomenėje klerikalų įtaką.

VAĨKESAS — ežeras Utenos rj., 7 km į p. nuo Daugailių, 13 km į r. nuo Utenos. Plotas 43 ha, didž. gylis 3,7 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1310 m, didž. plotis 440 m, kranto linijos ilgis 3280 m. Š. krantas aukštas, p. — žemas, pelkėtas. Yra 2 salos (iš viso 0,6 ha). Dugną dengia sapropelingas molis. Per V. teka Šventosios baseino upelis. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 7,1 kg/ha.

VAIKŪČIAI — kaimas Molėtų rj., Žalvarių apyl., 6 km į š. nuo Giedraičių, 3,5 km į š. v. nuo Vilniaus—Utenos plento. 7 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1554. 1959 buvo 19 gyv.

VAIKŲ̃ DARŽẼLIAI — ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėjimo įstaigos. V. d. padeda sudaryti sąlygas moterims dalyvauti gamyboje, visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Tarybų Sąjungoje

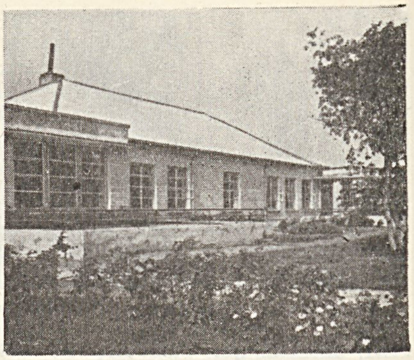

Vaikų darželiai. Radviliškio rj. „Draugo" kolūkio vaikų darželis

veikia 3 tipų ikimokyklinio vaikų auklėjimo įstaigos: vaikų lopšeliai (2 mėnesių — 3 metų vaikams), vaikų lopšeliai-darželiai (2 mėnesių — 7 metų vaikams) ir vaikų darželiai (3—7 metų vaikams). Silpnos sveikatos vaikai priimami į sanatorinius spec. režimo V. d., o vaikai, kurių tėvai dirba naktinėse pamainose,— į savaitinius V. d.

Pirmieji vaikų darželiai Lietuvoje pradėjo veikti XIX a. pabaigoje. 1905 liet. darželį Marijampolėje įsteigė Šv. Kazimiero d-ja. Vėliau V. d. steigė ir kitos labdarybės d-jos. Per I pasaul. karą Lietuvių d-ja nukentėjusiems dėl karo šelpti Vilniuje prie vaikų prieglaudų steigė vasaros V. d., kuriuos 1915 lankė 144 vaikai. Karo pabėgėlių vaikams ta pati d-ja 1916—17 Petrograde, Maskvoje ir jos apylinkėse organizavo žaidimų aikšteles ir klubus. Po I pasaul. karo pirmasis V. d. atidarytas 1921 Kaune. 1924 įsikūrusi demokratinė „Lietuvos vaiko" d-ja steigė V. d. įvairiose Lietuvos vietose. Nuo 1931 „Lietuvos vaiko" d-jos kursai (vadovė M. Nemeikšaitė) rengė V. d. auklėtojas; 1936—39 juos baigė 123 klausytojos. Auklėtojų kvalifikacijai kelti buvo rengiami suvažiavimai ir vasaros stovyklos. Kai kurias V. d. vedėjas d-ja siuntė į užsienį susipažinti su tenykščių V. d. darbu. Nuo 1930 Kaune buvo rengiamos auklėtojos Šv. Vincento à Paulo d-jos išlaikomiems vaikų darželiams. V. d. daugiausia vadovavosi O. Dekrolio, F. Frebelio, M. Montesori metodais. 1936 buvo priimtas „Vaikų darželių ir aikštelių įstatymas", pagal kurį V. d. darbą ėmė labiau kontroliuoti Švietimo m-ja. 1940.III Lietuvoje veikė 197 V. d. (6815 vaikų). V. d. išlaikė: „Lietuvos vaiko" d-ja — 62, Šv. Vincento à Paulo d-ja — 58, Šv. Kazimiero d-ja — 17, kitos d-jos ir priv. asmenys — 60.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, V. d. buvo suvalstybinti. Švietimo Liaudies komisariate veikė ikimokyklinio auklėjimo įstaigų ir vaikų namų skyrius. 1940 pab. buvo 249 V. d. (13 300 vaikų) ir 4 vaikų lopšeliai (200 vaikų). Po D. Tėvynės karo V. d. ir vaikų lopšelių tinklas buvo atkuriamas ir plečiamas. 1959 Lietuvoje veikė 280 V. d. (13 900 vaikų) ir 120 vaikų lopšelių (4500 vaikų). Vėliau dalis vaikų lopšelių buvo sujungti su V. d. 1970 Lietu-

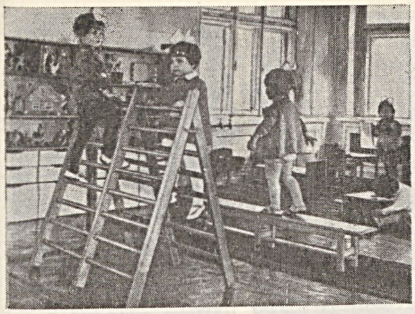

Vaikų darželiai. Vilniaus 56-ojo vaikų lopšelio-darželio žaidimų kambarys

voje veikė 366 V. d. (17 201 vaikas), 331 vaikų lopšelis-darželis (53 735 vaikai) ir 89 vaikų lopšeliai (4568 vaikai). 514 V. d. ir vaikų lopšelių-darželių priklauso Švietimo m-jai, 183 — kitoms m-joms ir žinyboms. Beveik visi (86) vaikų lopšeliai priklauso Sveikatos apsaugos m-jai.

Vaikų darželiuose daug dėmesio kreipiama visapusiškam auklėjimui. Vaikai mokomi gimtosios kalbos, skaičiavimo, darbelių, piešimo, muzikos. Vaikų darželiuose griežtai laikomasi dienos režimo (vaikai valgo 4 kartus, 4—5 val. būna lauke, grūdinasi fiziniais pratimais, žaidžia įvairius žaidimus ir kt.). Vaikų sveikatą tikrina gydytojai. V. d. palaiko glaudžius ryšius su tėvais, rengia jiems paskaitas apie vaikų auklėjimą. Prie V. d. yra tėvų k-tai, kurie padeda spręsti buitinius, organizacinius ir auklėjimo klausimus.

V. d. dirba auklėtojos, turinčios ped. išsilavinimą, vaikų lopšeliuose — med. seserys. V. d. auklėtojas rengia Šiaulių Ped. in-tas, Vilniaus Ped. in-tas (vakarinis f-tas), Vilniaus, Klaipėdos ir Kapsuko ped. m-los, o med. seseris — med. m-los.

Lit.: **A. Gučas,** Vaikų darželio pedagogika, K., 1939; **K. Linkevičius,** Muzikinis auklėjimas vaikų darželyje, K., 1959; Vaikų darželis (Knyga darželių vedėjams), K., 1962; **V. Lašas, B. Juktonienė,** Darželinio amžiaus vaikų mityba, K., 1963; Vaiko auklėjimas vaikų darželyje, K., 1965; Auklėjimo programa vaikų darželiams, K., 1969.

VAIKŲ LITERATŪRA — grožiniai ir mokslo populiarinimo literatūros kūriniai, skirti vaikams. V. l. sudaro: specialiai vaikams parašyti kūriniai; didelė dalis tautosakos; kai kurie bendrosios lit-ros kūriniai arba jų fragmentai, pasižymintys vaikų psichologijai artima tematika ir vaizdų struktūra; vaikams perdirbti, sutrumpinti bendrosios lit-ros kūriniai. V. l. leidiniuose (ypač skirtuose jaun. amžiaus vaikams) labai svarbų vaidmenį atlieka iliustracijos.

Seniausia lietuvių V. l.— *tautosakos* kūriniai (pasakos, nemaža dainų, smulkiosios tautosakos kūrinių). Specialiai vaikams sukurta palyginti negausi tautosaka; žymiai daugiau kūrinių buvo skiriama ir suaugusiesiems, ir vaikams. XIX a. pab.— XX a. išaugus rašytinei lit-rai, didelė dalis tautosakos (ypač pasakojamosios) pamažu virto gryna vaikų lit-ra.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 433

XVI—XVIII a. liet. raštijoje V. l. užuomazgas sudarė elementoriuose ir katekizmuose skelbiami doroviniai jaunosios kartos pamokymai, išdėstyti punktais, klausimų ir atsakymų forma, kartais eiliuoti (ž. *Elementorius, Katekizmai*). Pirmąjį katekizmą su elementoriumi 1547 išleido M. Mažvydas. Vienas populiariausių elementorių buvo „Mokslas skaitymo rašto lietuviško dėl mažų vaikų" (apie 1766—76; iki 1861 išleista daugiau kaip 50 leidimų). Jame įdėtas pirmasis liet. eilėraštis vaikams „Kalėdaitis dėl mažų vaikelių", kuriame aukštinama rykštė, keliama fiz. bausmių reikšmė vaikų auklėjimui. XIX a. pradžioje ir viduryje išleista elementorių (D. Veiso „Naujas pibelis", 1808; Kaj. Nezabitauskio „Naujas mokslas skaitymo", 1824; S. Daukanto „Abėcėlė", 1842; K. Aleknavičiaus „Elementorius", 1846; M. Akelaičio „Lamentorius", 1860), kuriuose jau atsispindi pažangesnės švietimo idėjos, pateikta šiek tiek populiarios pažintinės medžiagos (kaimo buitinės aplinkos, gyvūnijos, augalijos aprašymai), beletrizuotų didaktinių pasakojimų, pasakėčių, smulkiosios tautosakos kūrinių.

1706 pasirodė pirmoji vaikų skaitiniams artima grož. lit-ros knyga — J. Šulco išverstos „Ezopo pasakėčios". 1814 išėjo pirmoji originalios poezijos knyga — A. Strazdo „Giesmės svietiškos ir šventos". Joje buvo ir vaikams lengvai suvokiamų eilėraščių. Kai kuriuose iš jų atsispindi piemenėlių ir našlaičių vargai bei rūpesčiai. XIX a. pradžioje ir viduryje vaikų buvo skaitomos verstinių ir originalių didaktinių apysakų, apsakymų, taip pat pasakėčių knygos: verstinė apys. „Jonas iš Svisločės" (1823), L. Rėzos „Aisopas" (su K. Donelaičio pasakėčiomis; 1824), K. Donelaičio ir S. Stanevičiaus „Šešios pasakos" (1829), A. Tatarės „Pamokslai išminties ir teisybės" (1836), S. Daukanto „Pasakos Fedro" (1846), P. Gomalevskio „Aplankymas seniuko" (1853), M. Akelaičio „Kvestorius" (1860), J. Dovydaičio „Šiaulėniškis senelis" (3 d., 1860—64). Šios knygos nebuvo skirtos specialiai vaikams, bet dėl nesudėtingo turinio, aiškios didaktikos buvo jiems suprantamos. Vaikai jose mokomi dorai elgtis, būti pamaldūs, dirbti ūkio darbus. XIX a. pradžioje ir viduryje S. Stanevičius, S. Daukantas, L. Ivinskis paskelbė liet. tautosakos kūrinių, jų tarpe pasakų. L. Ivinskio kalendoriuose (1846—1878) buvo išspausdinta į liet. kalbą išverstų vokiečių vaikų rašytojo K. Šmito sentimentalių apsakymėlių, iš kurių ypač išpopuliarėjo „Genovaitė" (išsp. 1858). S. Daukantas parašė vaikams nuotykių apys. „Rubinačio Pelūzės gyvenimas" (pagal J. Kampę), bet ji nebuvo išspausdinta.

Pirmosios vaikams skirtos prozos knygos buvo M. Valančiaus apsakymų rinkiniai „Vaikų knygelė" (1868) ir „Pasakojimas Antano Tretininko" (1891). Juose propaguojamas darbštumas ir veiklumas, raginama šviestis, mokytis amatų, skiepijamas patriotizmas. Didaktizmu ir rel. pasaulėžiūros elementais jie artimi ankstesnei didaktinei prozai, bet pranoksta ją meniškumu. M. Valančiaus apsakymai vaikams — vieni geriausių to meto liet. lit-ros kūrinių. Vienas pirmųjų lietuvių vaikų poezijos kūrėjų buvo K. Aleknavičius. Jo eilėraščiai vaikams (kartu su kt. kūriniais) išspausdinti rinkinyje „Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės" (1861). Skambesnieji K. Aleknavičiaus eilėraščiai („Senis, vaikai ir pupos", „Buvom buvę miške", „Giesmė kikilio") virto populiariomis vaikų dainelėmis.

Daugelis senųjų leidinių vaikams buvo be iliustracijų. Pirmosios reikšmingos iliustruotos vaikų knygos — Kaj. Nezabitauskio elementorius „Naujas mokslas skaitymo" (Bikso medžio raižiniai) ir M. Valančiaus „Vaikų knygelė" (16 spalvotų nežinomo autoriaus įklijų).

Gausiau kurti V. l. pradėta XIX a. pabaigoje, atsiradus nelegaliai periodinei liet. spaudai. Joje buvo paskelbta įvairios pasaulėžiūros autorių (A. Dambrausko, G. Landsbergio, L. Malinauskaitės ir kt.) V. l. kūrinių, V. Kudirkos, P. Mašioto, J. Jablonskio, S. Matulaičio, J. Šliūpo straipsnių apie V. l. Straipsniuose smerkiama religinė didaktika, V. l. atitrūkimas nuo tikrovės, propaguojami demokratiniai auklėjimo principai. Rengti vaikams skirtas knygas buvo skatinama premijomis (1894 „Varpo" premiją gavo A. Kriščiukaičio-Aišbės „Naujas elementorius"). 1893 išleistuose P. Armino-Trupinėlio „Raštuose" paskelbta meniškai išverstų I. Krilovo, I. Krasickio pasakėčių, kurios ilgą laiką buvo dedamos į mokyklinius skaitinius. 1894 išleistas liet. liaudies pasakų rink. „Mūsų pasakos". XIX a. pab. vyr. amžiaus vaikų skaitinius papildė laisvai verstos, sulietuvintos mokslo populiarinimo apybraižos (P. Vileišio „Jurgis Stefensonas", 1877; „Naudingi skaitymai", 1898; „Žaibas ir griaustinis", 1900; S. Matulaičio ir P. Mašioto „Šeši skaitymai", 1895; P. Mašioto „Apie žemės vidurius", 1896). Period. spaudoje ir atskiromis knygomis paskelbta rusų (A. Maikovo, N. Nekrasovo, L. Tolstojaus, K. Ušinskio) ir kt. tautų (H. Anderseno, D. Defo, A. Doilio, R. Kiplingo, R. Stivensono, K. Šmito) rašytojų kūrinių vertimų.

Panaikinus liet. spaudos draudimą (1904) ir pradėjus kurtis liet. m-loms, ypač gausiai ėmė rodytis elementorių ir skaitinių jaun. amžiaus vaikams (Žemaitės „Rinkinėlis vaikams", 1904; P. Bendoriaus „Vaikų žvaigždutė", 2 d., 1905—1906; K. Sakalausko-Vanagėlio „Dovanėlė", 1909). Buvo leidžiama pasaulinės V. l. kūrinių atpasakojimų (M. Alytienės parengta ir 1909—11 išleista 19 knygelių serija), mažiesiems specialiai parinktų, kartais literatūriškai apdorotų liaudies pasakų (V. Pietario „Lapės gyvenimas ir mirtis", 1905; J. Jablonskio „Lietuvių pasakos", 1905; keliolika 1913 išleistų „Mokyklos knygyno" serijos pa-

sakų knygelių). „Mokyklos knygyno", „Vaikų knygynėlio" ir kt. serijomis išleista nemaža populiarių knygų (daugiausia verstinių) gamtos mokslų (pasaulio kilmės, gyvybės evoliucijos), įv. tautų istorijos (ypač jų nac. išsivadavimo kovų), pasaul. kultūros ir civilizacijos raidos klausimais. XX a. pradžios liet. laikraščiuose buvo vaikų skyrelių. 1906 pradėtas leisti pirmasis vaikams skirtas laikr. „Šaltinėlis" (klerikalinės krypties; ėjo iki 1915).

XX a. pr. originaliojoje vaikų literatūroje vyravo trumpi apsakymai. Juos rašė daugiausia pedagogai. Produktyviausi vaikų prozos kūrėjai buvo K. Sakalauskas-Vanagėlis ir P. Mašiotas. K. Sakalausko-Vanagėlio prozos turinys ir stilius daugiausia pritaikyti jaun. amžiaus vaikams. P. Mašiotas parašė gamtos mokslų žinias populiarinančių ir materialistines pažiūras propaguojančių knygų („Pasikalbėjimai apie dangų ir žemę", 1901), romantinio pobūdžio pasakojimų iš Lietuvos istorijos („Apsakymai apie Lietuvos senovę", 1917), taip pat jaun. amžiaus vaikams skirtų kūrinių („Mano dovanėlė", „Kiškiai", 1913; „Senio pasakos vaikams", „Naujos senio pasakos", 1917; „Atlikusios senio pasakos", 1918). K. Sakalausko-Vanagėlio ir P. Mašioto kūriniai pasižymi dem. tendencijomis. Prozos kūrinių vaikams XX a. pr. dar parašė M. Grigonis, J. Juškytė, A. Macijauskas, A. Musteikis ir kt. Vaikų skaitinius praturtino suaugusiesiems skirti Žemaitės („Kaip Jonelis raides pažino"), J. Biliūno („Joniukas", „Kliudžiau"), Lazdynų Pelėdos („Motulė paviliojo"), J. Janonio („Vaikų dienos"), Vaižganto (dalis „Aukštaičių vaizdelių"), M. Pečkauskaitės („Į šviesą", „Vincas Stonis"), V. Krėvės-Mickevičiaus („Antanuko rytas") apsakymai, vaizdeliai apie vaikus.

Vaikų poezija XX a. pr. buvo negausi. Daugiausia eilėraščių, pasakėčių vaikams parašė K. Sakalauskas-Vanagėlis, M. Grigonis (rink. „Kvietkelis", 1913), A. Dambrauskas. Kai kurie K. Sakalausko-Vanagėlio eilėraščiai ir pasakėčios ilgą laiką buvo spausdinami vaikų skaitiniuose. XX a. pr. buvo sukurtos pirmosios pjesės vaikams (A. Didžiulytės-Kazanavičienės, S. Kymantaitės-Čiurlionienės, G. Landsbergio, M. Pečkauskaitės).

Daugelis XX a. pr. vaikų knygų buvo iliustruotos. Kai kurias jų iliustravo M. Čiurlionis, A. Jaroševičius, P. Rimša, A. Žmuidzinavičius. Verstiniams leidiniams iliustruoti dažnai būdavo vartojamos spalvotos vok. knygų klišės.

1918—19 Tarybų valdžios organai daug dėmesio skyrė V. l. leidimui. 1918 Voroneže ir 1919 Vilniuje buvo išleista vaikams P. Mašioto, J. Šepečio prozos knygelių, A. Didžiulytės-Kazanavičienės, J. Geniušo pjesių, rusų rašytojų V. Korolenkos, N. Rubakino kūrinių vertimų. Vėliau Tarybų Sąjungoje veikusioms liet. mokykloms B. Pranskus

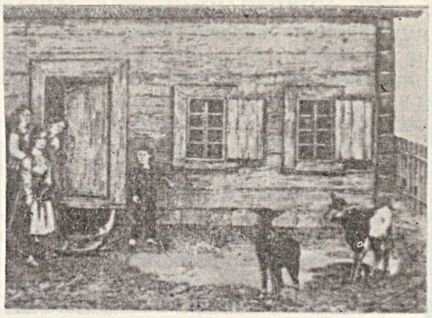

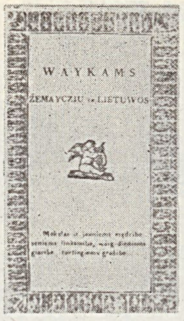

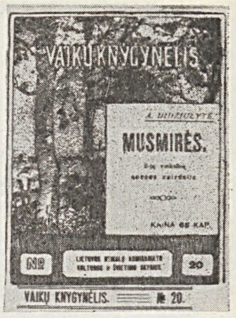

Vaikų literatūra. M. Valančiaus „Vaikų knygelės" (1868) iliustracija; Kaj. Nezabitauskio elementoriaus (1824) dedikacinis puslapis; A. Didžiulytės-Kazanavičienės „Musmirių" (1918) viršelis.

ir kt. autoriai parengė skaitinių ir chrestomatijų. Prol. rašytoja E. Tautkaitė parašė apsakymą „Mažasis draugas" (išsp. rinkinyje „Partijos kurjerė", 1934), kuriame vaizduojamas vaikų dalyvavimas rev. kovoje.

1919—40 V. l. augimas Lietuvoje žymiai paspartėjo. Jaunųjų skaitytojų pagausėjimas, išsiplėtus m-lų tinklui, kultūrinio gyvenimo aktyvėjimas skatino V. l. knygų leidimą. Padaugėjo vaikų periodikos („Žiburėlis", 1920—1944; „Žvaigždutė", 1923—40; „Saulutė", 1925—31; „Šaltinėlis", 1928—40; „Vyturys", 1935—40). Pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje J. Balčikonis, K. Binkis, J. Jablonskis, P. Mašiotas, K. Puida, P. Vaičiūnas, E. Viskanta ir kt. išvertė į liet. kalbą nemaža pasaulinės V. l. kūrinių (E. de Amičio, H. Anderseno, H. Bičer-Stou, D. Defo, J. ir V. Grimų, V. Haufo, Š. Pero, T. Rido, Ž. Verno ir kt.). Vėliau buvo išversta keliolika taryb. rašytojų A. Barto, V. Biankio, K. Čiukovskio, S. Maršako knygų (vertė K. Binkis, P. Cvirka, K. Jakubėnas, S. Nėris ir kt.). Nemažą dalį verstinės V. l. sudarė menkaverčiai, sentimentalūs, religinę pasaulėžiūrą skleidžiantys kūriniai.

1919—40 originaliosios vaikų prozos ir poezijos tematiką sudarė daugiausia kaimo vaikų buities, šeimos gyvenimo vaizdai, gamtos, gyvūnijos motyvai. Prozoje vyravo apsakymo žanras. Produktyviausias originaliosios V. l. kūrėjas ir toliau buvo P. Mašiotas. Jo apysakose ir didesnės apimties pasakojimuose („Ir aš mažas buvau", 1919; „Mano poilsis", 1922; „Juozukas ir Jockus", 1934; „Nepaprastos atostogos", 1936, ir kt.) vyr. amžiaus vaikai supažindinami su Lietuvos vietovėmis, gamtovaizdžiu, gyvūnija ir augalija, ist. paminklais. Į siužetą kai kada įpinama nuotykių. Kitas produktyvus vaikų rašytojas pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje buvo A. Giedrius. Jis išleido keliolika prozos, poezijos, stilizuotų liaudies pasakų knygų („Iš mokslo dienų", 1921; „Mūsų liaudies pasakos vaikams", 1922; „Sutemų šnekos", 1925; „Pašnekos", 1930; „Šviesos rate", 1930; „Šlubys", 1934, ir kt.). A. Giedriaus kūriniams būdinga didaktizmas, iš dalies religinės pasaulėžiūros momentai. 1919—1940 toliau kūrė vaikams A. Didžiulytė-Kazanavičiene (eil. ir aps. rinkiniai „Jaunučiai daigeliai", 2 d., 1922—25; „Pavasario pumpurėliai", 1936; „Pajūrio pasakos", 1937, ir kt.), M. Grigonis (eil. rinkiniai „Į vaikučių širdis", 1933; „Algimantėlio metai", 1936, ir kt.). Ketvirtajame d-metyje vaikams pradėjo rašyti kai kurie žymesnieji poetai ir prozininkai. Jie praplėtė V. l. tematiką, pakėlė jos meninį lygį, atsisakė pabrėžto didaktizmo. K. Binkis sukūrė žaismingų intonacijų, lengvai, įsimenamai sueiliuotas poemėles „Atsiskyrėlis Antanėlis" (1930), „Meškeriotojas" (1935), „Kiškių sukilimas" (1937) ir kt. Jaunesniojo amžiaus vaikams skambių eilėraščių parašė K. Jakubėnas („Čyru-vyru", „Riešutėliai", 1936; „Bus pavasarėlis", 1939), V. Sirijos Gira („Traukinys", 1936; „Kaminkrėtys", 1938), V. Valsiūnienė („Tėviškėle, tu graži!", 1938) ir kt. poetai. Subtiliu lyrizmu, nuotaikingumu, lakia fantazija, poet. vaizdų turiningumu iš kitų vaikų poezijos kūrinių išsiskyrė S. Nėries eiliuotos tautosakinių siužetų pasakos „Eglė žalčių karalienė" ir „Našlaitė" (išsp. 1940), eilėraščiai „Senelės pasaka", „Žiemos pasaka". Vaikų prozoje populiarūs buvo P. Cvirkos apsakymai („Rainiukai", 1934; „Cukriniai avinėliai", 1935), pasižymintys pažangiomis humanistinėmis idėjomis, vaikų dvasinio pasaulio atskleidimu, dėmesiu socialiniams vaikų buities momentams. Be to, P. Cvirka parašė ir eilėraščių vaikams („Napalys bailys", 1936). Nemaža eilėraščių ir poemėlių („Mažųjų pasaulis", 1931; „Drugeliai", 1934; „Kiškio kopūstai", 1936; „Vyrai ir pipirai", 1938; „Meškiukas Rudnosiukas", 1939) jaun. amžiaus vaikams parašė B. Brazdžionis (kūrinius vaikams pasirašinėjo Vytės Nemunėlio slapyvardžiu). Jo vaikų poezijoje ryškūs religinio pasaulėvaizdžio, burž. patriotizmo motyvai. Burž. ideologijos, krikščioniškosios moralės dvasia būdinga daugeliui P. Babicko („Nuostabi Jonuko kelionė", 1930; „Murziukas", 1933), K. Bajerčiaus („Namuose ir giriose", 1930; „Nugirstos šnekos", 1937), A. Vaičiulaičio („Vakaras sargo namely", 1932; „Mūsų mažoji sesuo", 1936), S. Zobarsko („Ganyklų vaikai", 1934; „Pabėgėlis", 1939; „Paukščiai ir žmonės", 1940), V. Tamulaičio („Skruzdėlytės Greitutės nuotykiai", 1935; „Kiškelio užrašai", 1935; „Ateina pavasaris", 1937; „Vytuko užrašai", 1937), B. Buivydaitės („Auksinis batelis", 1936; „Trys bičiuliai", 1937) ir kt. rašytojų apysakų bei apsakymų.

Reikšmingiausi dramos kūriniai — K. Binkio pjesė „Atžalynas" (par. 1937) ir S. Čiurlionienės-Kymantaitės pjesė-pasaka tautosakos motyvais „Dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių" (par. 1931). Pjesių vaikams dar parašė B. Buivydaitė, S. Kapnys, A. Kazanavičienė, P. Kondratas, J. Mackevičius Nord. Didelę dalį vaikų dramaturgijos sudarė menkavertės proginės, dažniausiai religinio turinio pjesės, parašytos atsitiktinių autorių. Kelionių aprašymų išleido T. Šuravinas („Pasakojimai apie didžiąsias keliones", 1931; „Kelionės į nežinomus kraštus", 1937), K. Boruta („Kelionės į šiaurę", 2 d., 1938—39). Pažintinio pobūdžio beletrizuotų knygų parašė J. Mackevičius Nord („Peliukės Micės laiškai", 2 d., 1934; „Samojedų berniuko nuotykiai", 1935), P. Tarasenka („Praeities vartai", 1935, „Perkūno šventykloje", 1939), mokslo populiarinimo veikalų — P. Mašiotas („Kaip žmogus žemėje įsigalėjo", 1923; „Mokslo pasakos ir pasakojimai", 1931). Liet. liaudies pasakų rinkinių vaikams parengė P. Cvirka, N. Giedraitienė, A. Giedrius, S. Nėris, S. Tijūnaitis, P. Vaičiūnas.

Buržuazijos valdymo metais vaikų knygas iliustravo V. Jomantas, M. Katiliūtė, T. Kulakauskas, K. Petrikaitė-Tulienė, N. Stančikaitė, K. Šimonis, D. Tarabildaitė-Tarabildienė, A. Žmuidzinavičius ir kt. dailininkai. Dalis knygų, kaip ir XX a. pr., turėjo užsienio leidinių iliustracijas.

Taryb. laikotarpio lietuvių V. l. glaudžiai susijusi su soc. auklėjimo uždaviniais. 1940—41 ir Didžiojo Tėvynės karo metais poez. kūrinių vaikams paskelbė K. Jakubėnas, E. Mieželaitis, S. Nėris, V. Reimeris, J. Šimkus, prozos — A. Bieliauskas, P. Cvirka, K. Marukas. P. Cvirkos karo metų apsakymuose vaikams („Mikučio vargai", „Paslaptis", „Lakštingala") sukurti naujo tipo teigiamų herojų — vaikų kovotojų — paveikslai.

Pirmuoju pokario dešimtmečiu vaikų lit-roje vyravo poezija. Nemaža įtaigių eilėraščių ir poemėlių vaikams parašė E. Mieželaitis („Aš jau ne pipiras", 1945; „Kuo būti?", 1947; „Kastantas muzikantas", 1948; „Zuikis Puikis", 1949; „Ką sakė obelėlė", 1951; „Marytė stovyklauja", 1952), A. Matutis poez. knygelėse („Grok, žiogeli, smuikeliu", „Genių kalvė", 1948; „Vaikai iš kolūkio", 1950; „Negriukas Džonis", 1951; „Mokyklos takeliu", 1952) apdainavo gamtą, kaimo vaikų buitį, vaikų talkas kolūkiuose, tautų draugystę. Pirmąsias knygas išleido K. Kubilinskas („Oželis kvailšelis", „Raidžių paradas", 1951; „Pauliukas bailiukas", 1955), vėliau tapęs vienu žymiausių lietuvių V. l. kūrėjų. Be to, poez. kūrinių vaikams dar parašė V. Valsiūnienė („Pionierių traukinys", „Mergaitė iš Nemuno krašto", 1953), V. Reimeris („Geras vyras", 1948; „Draugystė", 1950), A. Kazanavičienė („Darbai darbeliai", 1950), A. Jonynas, E. Matuzevičius, V. Mozūriūnas, V. Sirijos Gira, A. Venclova ir kt. poetai. To meto eilėraščiams dažniausiai būdingas siužetiškumas, publicistiškumas.

Ryškiausias vaikų prozos atstovas pokario laikotarpiu buvo M. Sluckis. Aps. rinkiniuose „Aš vėl matau vėliavą" (1948), „Būsimasis kapitonas" (1950), „Adomėlis sargybinis" (1953) jis pavaizdavo vaikų heroizmą, moralinį tyrumą, soc. ideologijos sąlygotus patriotiškus, pilietiškus siekimus, kolektyviškumo jausmą; apsakymams būdingas lyrinis, emocingas pasakojimas. L. Janušytė viena pirmųjų ėmėsi vaikų apysakos žanro. Apysakoje „Pirmosios dienos" (1948) ji bandė plačiau pavaizduoti vaikų dalyvavimą kovoje su vok. faš. okupantais. Apsakymuose D. Tėvynės karo temą lietė A. Baltrūnas, H. Korsakienė. Daugelyje L. Janušytės (apys. „Žalioji šeima", 1950), H. Korsakienės (apsakymų rink. „Dovana", 1951; apysakų ir apsakymų rink. „Klasės garbė", 1952), A. Baltrūno (apsakymų rink. „Berniukas iš mėlynojo vasarnamio", 1951; „Mūsų miesto berniukai", 1953), V. Mozūriūno (apsakymų rink. „Laužai prie upės", 1951), A. Baužos (apsakymų rink. „Atkaklusis mokytojas", 1952), K. Maruko (apsakymų rink. „Mažasis kareivis", 1956) prozos kūrinių vaizduojama pokario laikotarpio jaunosios kartos moralinis ir idėjinis brendimas, charakterių formavimasis, mokyklų buitis, vaikų dalyvavimas klasių kovoje. R. Lankauskas savo apysaka „Tolimajame plaukiojime" (1954) davė pradžią vėliau vaikų prozoje išpopuliarėjusiai kelionių, nuotykių romantikai, dinamiškam stiliui.

Pirmąsias taryb. pjeses vaikams parašė L. Janušytė („Mes ne du ir ne trys", „Būk pasiryžęs"), Jon. Marcinkevičius („Skaudi pamoka"), V. Miliūnas („Tvirti kaip geležis"), V. Suchockis-Audronaša („Garbės žodis"), S. Kapnys („Dvejukė"). Tautosakinių pjesių išleido D. Čiurlionytė („Jonuko Dunduliuko teatras", 1946). Pjesės daugiausia buvo skiriamos vidutiniojo ir vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams ir tiko vaidinti m-lų saviveiklos scenoje. Jose vaizduojamas vaikų gyvenimas šeimoje, mokykloje, pionierių veikla. Literatūriškai apdorotų liaudies pasakų rinkinių išleido P. Cvirka („Nemuno šalies pasakos", 1948), K. Boruta („Dangus griūva", 1955). Mokslo populiarinimo kūrinių vaikams pokario laikotarpiu parašyta labai maža (T. Šuravino „Paukščiai mūsų draugai", 1954).

Reikšmingiausias pokario laikotarpio V. l. bruožas — aktuali visuomeninė tematika, socializmo idealų propagavimas. Šio laikotarpio kūriniams būdingi optimistiški, veiklūs, aktyvūs teigiamieji herojai, realistinis pasakojimo konkretumas. Prozoje vyrauja epiškumas, pagrįstas siužeto, išorinio veiksmo dominavimu. Neretas reiškinys — didaktizmas, sentimentalumas, bekonfliktiškumo teorijos padiktuotas stipresnių konfliktų vengimas.

Šeštojo d-mečio pabaigoje ir septintajame d-metyje lietuvių V. l. labai išaugo (1945—55 išleista apie 200, o 1956—67 — apie 400 knygų). Pagausėjo įv. amžiaus vaikams skiriamų kūrinių, atsirado naujų žanrinių formų, pakilo V. l. meninis lygis. Vaikų poezijoje sudėtingi moralės ir visuom. gyvenimo klausimai pateikiami žaismingesne forma, daugiau yra fantastikos, jumoro, gausesnė personifikacija. Visuom. tematika (patriotiniai ir internacionaliniai motyvai, socialinės problemos) glaudžiau siejama su mažojo herojaus individualiu vidiniu pasauliu. Tai ypač būdinga vieno populiariausių lietuvių V. l. kūrėjų — K. Kubilinsko lyriniams

Vaikų literatūra. K. Skabeikos elementoriaus (1910) viršelis (dail. P. Rimša); Pasakos „Katinėlis ir gaidelis" (1921) viršelis (dail. R. Kalpokas); A. Giedriaus „Miškinio" (1925) viršelis (dail. K. Šimonis); K. Jakubėno „Riešutėlių" (1936) viršelis (dail. M. Katiliūtė); P. Cvirkos „Cukrinių avinėlių" (1940) viršelis (dail. D. Tarabildienė)

ir jumoristiniams eilėraščiams bei poemėlėms (rinkiniai „Pumpurėliai", 1956; „Su žilvičio dūdele", „Mano skaičiai", „Mano spalvos", 1957; „Pionierių palapinės", 1960; „Spaliukai sakaliukai", 1962), eiliuotoms pasakoms (rinkiniai „Stovi pasakų namelis", 1957; „Buvo, buvo, kaip nebuvo", 1958; „Varlė karalienė", 1962), pjesėms-pasakoms („Molio Motiejukas", 1963; „Vėjo botagėlis", 1963). K. Kubilinsko eiliuotose pasakose ir pjesėse-pasakose tautosakos siužetai, tautosakinė poetika sumaniai papildyti naujųjų laikų medžiaga; fantastika jose natūraliai derinama su realybe. Tematikos ir išraiškos formų įvairumu, lakia fantazija, daiktiškais, vaiko psichiką gerai atitinkančiais vaizdais pasižymi ir Just. Marcinkevičiaus vaikų poezijos knygos („Grybų karas", 1958; „Laukinė kriaušė", 1960; „Greitoji pagalba", 1968; „U-ti-ti-ti šalta", 1969). Siužetiniuose, pasakų poetika, sąlyginiais vaizdais pagrįstuose V. Rudoko („Šokolado juokdarys", 1962; „Kepėjo miestas", 1964), V. Reimerio („Kodėl daiktai prašneko piktai", 1964) poezijos kūriniuose sąmojingai pajuokiamos vaikų ydos, žaismingai pasakojama apie vaikų išdaigas, nuotykius. J. Degutytės („Rugelis dainuoja", 1963; „Sniego lelija", 1964; „Mano diena", 1965; „Žalia ugnelė", 1966), A. Matučio („Žiburėliai Nemune", 1963; „Vyturių vainikas", 1964; „Šilų berniukas", 1967), V. Giedros („Rasos ant purienų", „Danutės vasara", 1963), M. Vainilaičio („Grigo Ratai", 1964; „Varnėnų skudučiai", 1967; „Ežio namas", 1967; „Dundulis dunda", 1969), V. Palčinskaitės („Žirnių namelis", 1965; „Einu per miestą", 1966; „Braškių karalienė", 1967), P. Širvio, E. Selelionio, R. Skučaitės, V. Laužiko, J. Lapašinsko, A. Drilingos, V. Barausko vaikų poezija daugiausia lyrinė, joje vyrauja gamtos, vaikų santykių su gamta motyvai. Daugelis jų pasižymi išradinga forma. Technikos, kosmoso tyrinėjimų temomis eilėraščių parašė P. Kondratas („Gerųjų fabrikų šalis", 1960), B. Mackevičius („Mano mašinos", 1961), P. Keidošius („Žvaigždžių sąmyšis", 1963).

Prozoje nuo šeštojo d-mečio vidurio pagausėjo apysakų, romanų vidutiniojo ir vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams. Aktualios vaikų auklėjimo problemos juose jungiamos su labiau intriguojančiais siužetais, stipresniais konfliktais, visapusiškesniais charakteriais. M. Sluckio romane „Geri namai" (1955) vaizduojamas moralinis jaunimo brendimas, kolektyvizmo, soc. ideologijos formavimasis, sukurta ryškių, tikroviškų paauglių paveikslų. Nuotykių žanro apysaką, demaskuojančią buržuazinę ir religinę moralę, aukštinančią taryb. jaunuolių išradingumą ir drąsą, parašė A. Markevičius („Šūvis miške", 1960; „Požemių vaiduokliai", 1962), J. Dovydaitis („Stikliniai balandžiai", 1960). Mokyklos gyvenimas, jaunuolių santykiai su auklėtojais ir tėvais, kom. moralės problemos liečiamos I. Lapienio („Kielytė", 1959), V. Bubnio („Saulėtą vasarą", 1960; „Arberonas", 1969) apysakose. Romantikos, šviesių svajonių dvasia, taryb. gyvenimo poetizavimas būdingas M. Sluckio („Kelias suka pro mus", 1964), A. Baltrūnienės („Kosmonautas", 1964), J. Dovydaičio („Sparnuoti vyrukai", 1964) apysakoms. Jaunimo ir vaikų gyvenimą XX a. pradžioje, buržuazijos valdymo ir vok. faš. okupacijos metais vaizdavo I. Lapienis („Sermėgiaus sūnus", 1958), A. Lastas („Albinuko vaikystė", 1959), V. Dautartas („Teka upė pro šalį", 1959, „Mano tėtis partizanas", 1964), K. Marukas („Žaliakalny šluoja gatves", 1962), V. Petkevičius („Ko klykia gervės", 1963), V. Bubnys („Ramūnas", 1964), V. Radaitis („Mano Galilėjus", 1965). E. Tautkaitės apysakoje „Pirmieji" (1959) vaizduojama rev. kova. Apie Lietuvos senovę rašoma P. Tarasenkos intriguojančių siužetų apysakose „Užburti lobiai" (1956) ir „Pabėgimas" (1957). Septintajame d-metyje atsirado naujas žanras — apysaka-pasaka. Šio žanro kūriniuose fantastinama gamta, gyv. meto realijos. Aktualia problematika, raiškiais groteskiškais vaizdais pasižymi V. Petkevičiaus satyr. apysakos-pasakos „Gilės nuotykiai Ydų šalyje" (1964), „Sieksnis, Sprindžio vaikas" (1966), „Didysis medžiotojas Mikas Pupkus" (1969). Be to, apysakų-pasakų parašė V. Giedra („Murklys ieško šeimininko", 1964), M. Sluckis („Stebuklingoji rašalinė", 1965), R. Skučaitė („Klaidų miestas", 1966), K. Saja („Peštukai ir nykštukai", 1967), J. Avyžius („Aštuonetas iš Trepsės namų", 1967), A. Jonynas („Protingojo princo klajonės", 1967), V. Žilinskaitė („Melagių pilis", 1968).

Šeštojo d-mečio antrojoje pusėje ir septintajame d-metyje išaugo, meniškai patobulėjo vaikų apsakymas. Apie darbo žmonių vaikų buitį, jų dalyvavimą klasių kovoje buržuazijos valdymo laikotarpiu, vok. faš. okupacijos ir pirmaisiais pokario metais aps. rinkinių išleido M. Sluckis („Kaip sudužo saulė", 1957), K. Saja („Klumpės", 1958; „Vaistai nuo strazdanų", 1963), I. Meras („Geltonas lopas", 1960), B. Mackevičius („Žaliuoja eglutė", 1965), V. Bubnys („Ajerai kvepia", 1967), R. Kašauskas („Šiaurės krantas", 1967), K. Marukas („Jei nečiulbėtų lakštingalos", 1968). Lyrizmu, subtiliu paauglio psichologijos atskleidimu ypač reikšmingi M. Sluckio ir K. Sajos apsakymai. Gyv. meto vaikų ir jaunimo moraliniai, psichologiniai konfliktai, dažnai įpinti į nuotykių žanro apsakymų siužetus, su jumoristinėmis intonacijomis vaizduojami R. Lankausko („Baisusis plėšikas Aloyzas", 1956), K. Maruko („Mažasis kareivis", 1956), A. Baltrūno („Linas ir Valentinas", 1958), J. Mikelinsko („Ir vėl mažasis", 1962), A. Pociaus („Striukis keliauninkas", 1964) knygose. Gamtiniai motyvai, alegorinis vaizdavimas, pasakų poetika vyrauja mažiesiems vaikams skirtuose J. Avyžiaus, A. Baltrūno, V. Bubnio, A. Griciaus, R. Kašausko, K. Maruko, P. Naraškevičiaus, A. Pociaus, M. Sluckio, J. Šukio, A. Žukausko ir kt. rašytojų apsakymėliuose. Literatūriškai apdorotų liaudies pasakų ir lit. pasakų išleido M. Sluckis („Milžinai nenorėjo karaliais būti", 1958; „Nedėkingas ančiukas", 1964; „Kaip broliai ėjo vėjui tarnauti", 1966; „Geležinnagė", 1968), A. Liobytė („Saulės vaduotojas", 1959; „Ežerinis", 1962; „Nė velnio nebijau", 1964), J. Avyžius („Mažos pasakos", 1969), S. Lungytė („Mergaitė lelija", 1960; „Vandenė", 1964). Be to, Lietuvoje išleista JAV gyvenančios liet. rašytojos S. Tomarienės lit. pasakų („Pasakų sparnai", 1962; „Užburtos birbynės", 1964; „Senolės pasakos", 1966).

Vaikų dramaturgijoje šalia tradicinių pjesių moksleivių, pionierių buities temomis (V. Miliūno „Keturi draugai", R. Kašausko „Operacija «Geležis»", V. Venckaus „Salos paslaptis") išpopuliarėjo pjesės-pasakos žanro kūriniai. Vienų jų (A. Liobytės pjesės „Kupriukas muzikantas", „Meškos trobelė"; D. Čiurlionytės pjesių rink. „Miško mokykla", 1957; O. Miciūtės pjesė „Laimės dėžutė"; K. Kubilinsko eiliuotos pjesės) siužetai tautosakiniai, kitų (V. Miliūno „Mūsų nuotykiai Mėnulyje", R. Markūno „Jungos ir piratai" ir „Išsipildančiųjų linkėjimų gegutė", R. Skučaitės „Vienas sviedinukas man", V. Miliūno ir M. Sluckio „Du maži žmogeliukai dideliame mieste", V. Palčinskaitės „Ri-ku, ta-ku") — originalūs, fantastiniai, susiję su mokslo atradimais.

Nuo šeštojo d-mečio antrosios pusės pagausėjo mokslo populiarinimo lit-ros vaikams. Daugiausia parašyta knygų įvairiomis gamtos mokslų temomis. Ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams išleista knygelių, kuriose apibūdinami dažniau matomų augalų, gyvūnų ryškiausi išoriniai bruožai (G. Gučienės ir T. Ivanausko „Ką paukšteliai gieda", 1959; R. Jankevičienės ir A. Liobytės „13 žaliųjų draugų", 1962; R. Jankevičienės „Mano žolynėliai", 1962, „Maža mergytė raudona kepuryte", 1962, ir kt.). Vidutiniojo ir vyresniojo mokyklinio amžiaus skaitytojams skirtose apybraižų, pasakojimų knygose atskleidžiama gamtos reiškinių įvairovė, jų savitarpio priklausomybė ir priežastingumas. Apie laukų, miškų ir vandenų gyvūnus, jų įpročius, sugebėjimus, prisitaikymą prie aplinkos pasakojama T. Ivanausko („Apie žvėris ir paukščius", 1956; „Mano augintiniai", 1966), J. Soko („Žaliojoj girioj", 1956; „Mūšis Nemuno kilpoje", 1960; „Oi tu sakal, sakalėli", 1964), V. Dėno („Gandrai parskrido", 1959), R. Budrio („Miško tilvikas ir mano kepurė", 1960; „Kunis iš ežero", 1962; „Kanapėtas šienpiovys", 1963), V. Dautarto („Ištikimi draugai", 1961), G. Isoko („Žvėrys ir žvėreliai", 1964) ir kt. rašytojų bei gamtininkų knygose. Daugelyje šių knygų gana ryškūs beletristiniai elementai — įvykio, nuotykio pasakojimas. Jos skiepija gamtos meilę, norą stebėti, tyrinėti ir globoti paukščius, žvėris. P. Tarasenka pa-

rašė knygų, populiarinančių Lietuvos istoriją, archeologiją, etnografiją („Didžiųjų Tyrulių paslaptys", 1956; „Rambyno burtininkas", 1958), A. Sabaliauskas — kalbotyrą („Žodžiai keliauja", 1962; „Žodžiai pasakoja", 1965; „Šimtas kalbos mįslių", 1970), V. Zaborskaitė — lit-ros istoriją („Šimtas literatūros mįslių", 1966). Kosmoso pažinimo, technikos laimėjimų, naujų mokslo šakų klausimais knygų išleido T. Venclova („Raketos, planetos ir mes", 1962; „Golemas, arba dirbtinis žmogus", 1965), V. Greblikas („Septynmyliais žingsniais", 1959; „Stiklinis laivas", 1960), J. Tamošaitis („Mes gyvename mieste", 1962), V. Minius („Į žvaigždes pasirengę", 1964). XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos socialinio ir kultūrinio gyvenimo reiškiniai, darbo žmonių rev. judėjimo buržuazijos valdymo metais faktai pateikiami memuarinėse I. Lapienio („Maištininkas", „Žygyje", 1958), E. Tautkaitės („Sargybiniai", 1958) knygose. J. Mačiulis parašė biografinių pasakojimų apie P. Cvirką („Augo diemedis", 1961), O. Sedelskytė — apie A. Vienuolį („Užuožerių Antaniukas", 1962), A. Biliūnas — apie J. Biliūną („Baltieji šešėliai", 1969).

Nemažą taryb. metų (pokario ir vėlesniojo laikotarpio) vaikų skaitinių dalį sudaro tautosakos rinkiniai, ankstesnių epochų liet. rašytojų kūrinių vaikams leidimai, taryb. tautų ir užsienio V. l. vertimai. Iš liet. tautosakos daugiausia išleista pasakų rinkinių (J. Basanavičiaus „Rinktinės pasakos", 1948, „Lietuviškos pasakos", 1969; S. Daukanto „Žemaičių pasakos", 1955; S. Tijūnaičio parengtas rink. „Mūsų pasakos", 1958; A. Liobytės parengtas rink. „Gulbė karaliaus pati", 1963, ir kt. leidiniai, dažnai sudaryti tematiniais principais). Be to, išleista vaikams parinktų liet. liaudies dainų (J. Čiurlionytės parengtas rink. „Lietuvių liaudies dainos vaikams", 1948; Z. Slaviūno parengtas rink. „Maži piemenėliai, didi vargdienėliai", 1958; P. Jokimaitienės parengtas rink. „Lietuvių liaudies vaikų dainos", 1970), smulkiosios tautosakos (T. Šuravino parengtas rink. „Įspėk mįslę", 1948; S. Tijūnaičio parengtas rink. „Mįslės", 1958; L. Saukos parengtas rink. „Šepetys repetys", 1965; K. Grigo parengtas rink. „Menu mįslę keturgyslę", 1970, ir kt.). Chrestomatijose ir atskiromis knygomis išspausdinta K. Donelaičio, S. Stanevičiaus, A. Strazdo, S. Daukanto, L. Ivinskio, K. Aleknavičiaus, M. Valančiaus, V. Kudirkos, P. Vaičaičio, Žemaitės, J. Biliūno, Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės, M. Pečkauskaitės, Vaižganto, L. Didžiulienės, K. Sakalausko, K. Stikliaus, J. Janonio ir kitų praeities liet. rašytojų kūrinių arba jų fragmentų vaikams. Be to, išleista P. Cvirkos, S. Nėries, A. Vienuolio ir kitų taryb. rašytojų ankstesniais laikotarpiais sukurtų kūrinių. Liet. kalba išleista nemaža rusų (A. Puškino, L. Tolstojaus, K. Ušinskio, V. Korolenkos, M. Gorkio, A. Gaidaro, K. Čiukovskio, S. Maršako, S. Michalkovo, A. Barto, N. Nosovo, V. Biankio, V. Katajevo, M. Priležajevos), daugelio kitų tarybinių (latvių, estų, baltarusių, ukrainiečių, moldavų, gruzinų, osetinų) ir užsienio (lenkų, vokiečių, anglų, prancūzų, kinų, japonų, italų, norvegų, suomių) tautų vaikų rašytojų kūrybos, taip pat įvairių tautų tautosakos kūrinių vaikams.

Didelę reikšmę V. l. skleidimui ir populiarinimui turi vaikams skirti period. leidiniai: „Lietuvos pionierius" (nuo 1946), „Žvaigždutė" (1950—57), „Genys" (1940—41 ir nuo 1954), „Moksleivis" (nuo 1958).

Pokario laikotarpiu vaikų knygas daugiausia iliustravo V. Galdikas, S. Gračiovas, V. Jurkūnas, R. Kalpokas, V. Kosciuška, T. Kulakauskas, J. Kuzminskis, A. Motiejūnas, L. Paškauskaitė, K. Petrikaitė-Tulienė, S. Rozinas, A. Savickas, D. Tarabildienė, F. Ušinskaitė, A. Vitulskis. Šeštojo d-mečio pabaigoje ir septintajame d-metyje vaikų knygų iliustratorių pagausėjo. Raiškių iliustracijų sukūrė V. Banys, L. Barisaitė, L. Bičiūnaitė, B. Demkutė, R. Gibavičius, K. Juodikaitis, A. Každailis, S. Krasauskas, M. Ladigaitė, A. Makūnaitė, A. Skliutauskaitė, A. Steponavičius, A. Surgailienė, A. Tarabilda, S. Valius, S. Valiuvienė, I. Žemaitytė, E. Žiauberis, B. Žilytė ir kt. dailininkai. Nemaža liet. dailininkų (A. Makūnaitės, A. Steponavičiaus, B. Žilytės ir kt.) iliustruotų vaikų knygų laimėjo medalius bei prizus sąjunginėse ir tarptautinėse parodose.

Straipsnių ir platesnių studijų apie lietuvių V. l. yra paskelbę V. Auryla, J. Kačiulis, K. Kubilinskas, J. Lankutis, J. Linkevičius, A. Liobytė, E. Mieželaitis, G. Raguotienė, J. Riškus, M. Sluckis, J. Šimkus ir kiti rašytojai bei lit-ros mokslininkai.

Lit.: **M. Sluckis,** Vaikų literatūros klausimai.— Literatūros klausimai, V., 1956; **A. Лиобите,** О литовской детской литературе.— Литовская детская литература (1940—1945), Л., 1957; **J. Kačiulis,** Kūriniai vaikams. — 1957 metų lietuvių tarybinė literatūra, V., 1958; **J. Lankutis,** Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, V., 1959 [str. „Kelios pastabos apie vaikų literatūrą"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 1), t. 4, V., 1961—68; **V. Auryla,** Tarybų valdžios leidiniai vaikams lietuvių kalba 1918—1919 metais. — „Literatūra", t. 3, V., 1962; **I. Jurevičiūtė,** Vaikų literatūra, [bibliografija], V., 1965; **V. Auryla,** Lietuvių vaikų literatūra, d. 1, V., 1967; **G. Raguotienė,** Vaikų užklasinio skaitymo padėties ir turinio bruožai 1919—1940 metų laikotarpiu. — „Knygotyra", t. 1 (8), V., 1970.

VAIKŲ LOPŠELIAI — auklėjimo įstaigos, skirtos 2 mėnesių — 3 metų amžiaus vaikams. Ž. *Vaikų darželiai.*

VAIKŲ NAMAI — auklėjimo įstaigos, kuriose auginami našlaičiai, kartais ir daugiavaikių šeimų, vienišų motinų vaikai. Tarybų Sąjungoje veikia 2 tipų V. n.: ikimokykliniai (3—7 metų vaikams) ir mokykliniai (7—18 metų vaikams).

Vaikų auklėjimo įstaigas, vykdančias kūdikių namų ir V. n. funkcijas, Lietuvoje pradėta steigti XVIII a. antrojoje pusėje (ž. *Kūdikių namai).* Buržuazijos valdymo metais Lietuvoje V. n. funkcijas iš dalies vykdė vaikų prieglaudos,

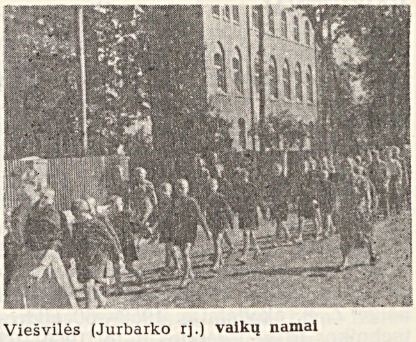

Viešvilės (Jurbarko rj.) vaikų namai

kurias steigė ir išlaikė vienuolynai, Šv. Vincento à Paulo d-ja, Vaikelio Jėzaus d-ja ir kitos, daugiausia klerikalinės, labdarybės org-jos. Prieglaudos gaudavo valst. pašalpą. Jose vaikai baigdavo pr. m-lą, pramokdavo amatų. Prieglaudose jie gyvendavo, kol sulaukdavo 14—16 metų.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, vaikų prieglaudos buvo suvalstybintos. D. Tėvynės karo metais iš Lietuvos evakuotiems vaikams Rusijos Federacijoje ir Uzbekijoje buvo įsteigti 6 vaikų namai-mokyklos: Insare (Mordovijos ATSR), Debiosuose (Udmurtijos ATSR), Šimorske (Gorkio sr.), Ičialkuose (Gorkio sr.), Konstantinovkoje (Kirovo sr.), Taškente.

Pokario metais V. n. tinklas Lietuvoje buvo išplėstas. 1947 veikė 39 V. n., juose gyveno 3160 vaikų. Vėliau daugelis V. n. perorganizuota į *mokyklas-internatus.* 1970.I.1 Lietuvoje buvo 12 V. n., jų tarpe 8 ikimokykliniai (iš viso 1140 vaikų) — Vilniaus pirmieji, Vilniaus dvyliktieji, Vilniaus kurčiųjų, Panevėžio, Utenos antrieji (Jasonių kaime), Šiaulių defektyviųjų, Šiaulių specialieji, Kauno pirmieji — ir 4 mokykliniai (680 vaikų) — Vilniaus, Kuršėnų, Viešvilės (Jurbarko rj.) ir Saugų (Šilutės rj.).

Ikimokykliniuose V. n. vaikai auklėjami vaikų darželio metodais. Mokyklinių V. n. auklėtiniai lanko artimiausią m-lą. Jie įgyja vid. išsilavinimą. Vaikų namuose veikia stalių, šaltkalvių, siuvimo ir kt. dirbtuvės. V. n. kaimo vietovėse turi pagalbinius ūkius, sodus. Auklėtiniai dirba įvairius buitinius darbus, dalyvauja visuom. veikloje.

Lit.: Apie auklėjimą mokyklose-internatuose ir vaikų namuose, K., 1960.

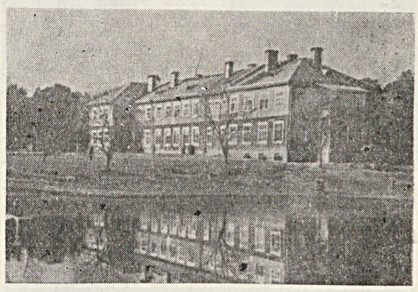

Laurų (Vilniaus rj.) vaikų namai (1958)

VAIKUTĖNAI — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 6 km į š. r. nuo Utenos, prie Kauno—Zarasų plento. 80 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1918 įsteigta pradinė; 1954—62 veikė septynmetė). Kaime, prie plento, yra piliakalnis; jo šlaitai maždaug 16 m aukščio, aikštelė 25 m ilgio, 10 m pločio. 1920 V. dvare buvo LKP Utenos aps. k-to būstinė. 1959 kaime buvo 80 gyv.

VAIKŪTIS Viktoras [g. 1933.IX.21 Kaune] — agronomas ekonomistas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1964). 1958 baigė Ž. ū. akademiją. 1958—60 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to, 1960—62 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1962 pastarojo in-to ž. ū. analizės ir perspektyvinio vystymo skyriaus vedėjas. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie drenažo ekonominį efektyvumą ir kitais ž. ū. ekonomikos klausimais.

VAIKUTỸTĖ Aldona [g. 1925.III.30 Joniškyje] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1961). 1949 baigė Kauno un-tą. 1950—54 Kauno mėsos kombinato technologė, cecho viršininkė. Nuo 1957 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pram. dažnumo elektros srovės panaudojimą mėsos produktams šildyti, polimerų modifikavimą ir jų panaudojimą dangoms.

„VAIKŲ̃ ŽÕDIS" — mėnesinis vaikų laikraštis, ėjęs 1930—33 Kaune. Leido „Vaikų namelio" d-ja, redagavo N. Butkienė. Spausdino vaikų kūrybą, populiarino rankų darbus, žaidimus.

VAĨLABAI — kaimas Raseinių rj., Viduklės apyl., 5 km į p. v. nuo Viduklės, 1,5 km į p. r. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 100 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šešuvis (Jūros intakas). Pr. m-la (nuo 1938). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1561. 1923 buvo 236 gyv., 1959 — 156.

VÁILIONIS Liudas [1886.I.13 Mizaruose (Lazdijų rj.) — 1939.II.27 Kaune] — botanikas. 1913 baigė Krokuvos un-tą ir iki 1916 dirbo tiriamąjį darbą jo augalų fiziologijos laboratorijoje. 1916—19 mokytojavo, iš pradžių Lenkijoje, vėliau Kaune. 1921—1922 Aukštųjų kursų (Kaune) botanikos lektorius. 1922—1939 dirbo ped. darbą Kauno un-te (iki 1938 docentas, nuo 1938 ekstraordinarinis profesorius); buvo augalų anatomijos ir fiziologijos kabineto vedėjas. Tyrinėjo Nemuno dumblius, kai kuriuos pelėsinius grybus. Surado ir aprašė aukšliagrybių klasės rūšį *Gymnoascus sudans*. Ištyrė rėtos sužalotų beržų stiebo anatomiją. „Lietuviško botanikos žodyno" (d. 1, 1938) komisijos pirmininkas. Paskelbė moksl. straipsnių augalų anatomijos, fiziologijos, floristinės botanikos bei gamtos mokslų dėstymo vid. m-lose metodikos klausimais. Spaudoje propagavo evoliucijos idėjas.

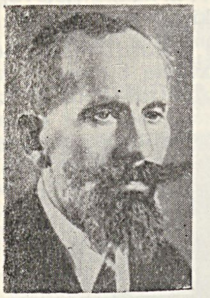

VAINÀ Juozas [g. 1916.X.17 Vidugiriuose (Seinų aps.)] — Lenkijos lietuvių kultūros darbuotojas. 1935—37 Vilniaus un-te studijavo fiziką, 1937—39 Gdansko Politechnikos in-te — archit-rą, 1942—43 Vilniaus un-te — liet. meno istoriją. 1947—56 mokytojavo Suvalkų vid. m-lose, nuo 1956 mokytojauja Punsko liet. licėjuje (Seinų aps.). 1956—1959 Punsko kultūros namų vedėjas. 1958 išleido elementorių „Šaltinėlis". Bendradarbiauja Lenkijos lietuvių laikraštyje „Aušra". Yra vienas iš Lietuvių visuomeninės kultūros d-jos Lenkijoje steigėjų, buvo pirmosios jos centro v-bos vicepirmininkas. Punsko ir Seinų apylinkėse surinko daug liet. etnografinės medžiagos ir tautosakos.

VAINÀ Juozas [g. 1931.I.1 Verstaminuose (Lazdijų rj.)] — zootechnikas, ekonomikos mokslų kandidatas (1969). 1955 baigęs Vet. akademiją, iki 1956 dirbo Joniškio galvijų veislyno zootechniku. 1956—60 Joniškio rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1959 TSKP narys. 1960—63 Kauno rj. vykd. k-to pirmininkas, Kauno elevatoriaus direktorius. Nuo 1966 Ž. ū. akademijos dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pieno gamybos sezoninius svyravimus Lietuvos kolūkiuose.

VAINAGIAĨ — kaimas Šiaulių rj., Kurtuvėnų apyl., 4 km į p. v. nuo Kurtuvėnų, 7 km į š. v. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 19 gyv. (1970). Kaimą supa Vainagių miškas, iš p. prieina Vainagių ež. Yra girininkija (nuo 1920). Prie V., ežero r. krante, yra kalva, vad. pilale. Kaimo laukuose rasta keletas VII—VIII a. žalvarinių kryžinių smeigtukų; jie laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1959 kaime buvo 29 gyv.

VAINAGIŲ̃ EŽERAS — ežeras Kelmės rj., 7 km į r. nuo Šaukėnų. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 670 m, didž. plotis 310 m. Š. galas platus, pietinis — siauras. Kranto linijos ilgis 1900 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti ir apaugę mišku. Iš p. galo išteka Juodupis (Šonos deš. intakas). Š. pakrantėje yra Vainagių kaimas.

VAINAGIŲ̃ MIŠKAS — miškas Kelmės ir Šiaulių rj., 5 km į r. nuo Šaukėnų. Plotas 3015 ha; iš jų 2782 ha priklauso Kuršėnų miškų ūkio Vainagių girininkijai, 233 ha — Šiaulių miškų ūkio Pageluvio girininkijai. *Šaukėnų miškų* masyvo dalis. Miške telkšo Vainagių ežeras; iš jo per mišką teka Juodupis (Šonos intakas). Vainagių miške įsikūręs Vainagių kaimas.

VAINÁIČIAI — kaimas Plungės rj., Stalgėnų apyl., 11 km į p. r. nuo Plungės, Minijos deš. krante. 107 gyv. (1970). Iš š. prieina Vainaičių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1596. 1959 buvo 129 gyv.

VAINĀTRAKIS — kaimas Kauno rj., Rokų apyl., 13 km į p. nuo Kauno, 8 km į p. r. nuo Garliavos. 210 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Vyčius, p. — Girmuonys (abu Jiesios intakai). Pr. m-la (įst. XX a. pr.). Kaimo apylinkėse yra nupiauto kūgio formos piliakalnis (vietos gyventojų vadinamas vokiečių kapais) ir senkapis (vad. prancūzkapiu). 1959 kaime buvo 263 gyv.

VAINÁUSKAS Jonas [g. 1925.VI.17 Pajuostyje (Panevėžio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1967). 1952 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1959 dirbo agronomu, adm. darbuotoju. 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1956 TSKP narys. 1959—61 part. darbuotojas. 1958—63 kandidatas į LKP CK narius. 1961—62 paruošų ministras. Nuo 1962 Vilniaus rj. ž. ū. v-bos skyriaus viršininkas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie amoniakinio vandens transportavimą, laikymą ir naudojimą.

Ršt.: A. Zalys, S. Laukis, J. Vainauskas, Amoniako vanduo ir jo naudojimas Lietuvos TSR dirvožemiuose, V., 1965.

VAINÁUSKAS Juozas [g. 1926.III.17 Kloviniuose (Utenos rj.)] — partinis darbuotojas. 1947—49 Debeikių (Anykščių rj.) vls., 1949—51 Telšių aps. ir rj. švietimo skyriaus vedėjas. 1951—53 Anykščių rj. vykd. k-to sekretorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1953—56 LKP Anykščių rj. k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas. 1956—60 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. Nuo 1960 LKP Šiaulių rj. k-to sekretorius, nuo 1966 I sekretorius.

VAINÁUSKAS Vincas [g. 1925.I.14 Didvyčiuose (Plungės rj.)] — inžinierius geodezininkas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Kauno un-tą. 1954—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių fotogrametrinių tinklų sudarymo ir išlyginimo klausimais.

VÁINBERGIENĖ Nechama [g. 1896 Gorodoke (BTSR, Vitebsko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1934 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. Part. darbą dirbo Zarasuose. 1940—1941 krautuvės vedėja Zarasuose. 1941—45 ūkinė darbuotoja Gorkyje, nuo 1945 Vilniuje. Nuo 1950 pensininkė.

VAINEĨKIAI — 1. Kaimas Kretingos rj., Darbėnų apyl., 7 km į r. nuo Darbėnų, 7 km į p. nuo Grūšlaukio; kolūkio centras. 268 gyv. (1970). Per kaimą teka Akmena. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1967). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1576. 1923 buvo 381 gyv., 1959 — 328.

2. Kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 10 km į p. nuo Kamajų, prie kelio į Užpalius. 1959 buvo 110 gyv., 1970 — 84. Iš š. prieina Uosinto ež. Kaimas gatvinis; yra ir vienkiemių. Prie kaimo, abipus Kamajų—Užpalių kelio, dar XIX a. antrojoje pusėje buvo apie 50 pilkapių.

1844 keletą pilkapių kasinėjo P. Vilčinskis. 1939 Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus darbuotojai rado tik keliolika apardytų pilkapių, kurių vieną ištyrė. Prie pagrindo pilkapiai turėjo akmenų vainikus. Mirusieji laidoti nedeginti. Rasta žalvarinių juostinių apyrankių, geležinis įmovinis kirvis. Pilkapiai yra III—IV a.

VAINEIKĪENĖ Stasė [1884.III.31 Šlaveituose (Kretingos rj.) — 1946.I.12 Vilniuje] — rašytoja, visuomenės veikėja. 1900 baigusi Lomžos (Lenkija) mergaičių pensioną, gyveno Palangoje. Gabeno iš R. Prūsijos ir platino draudžiamą liet. spaudą, prisidėjo prie liet. spektaklių organizavimo. 1902—04 su vyru L. Vaineikiu buvo tremtyje Sibire. Grįžusi į Lietuvą, aktyviai dalyvavo 1905 rev. įvykiuose Žemaitijoje. I pasaul. karo metais gyveno Bucharoje (Uzbekijos TSR). 1921 grįžo į Lietuvą. 1922 prisidėjo prie Palangos g-jos organizavimo, kurį laiką joje mokytojavo. Bendradarbiavo „Kultūros" žurnale. 1940—41 aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime.

Atsiminimų knygose „Palangos atsiminimai" (1931) ir „Iš praeities kovų" (3 d., 1935—36) gyvai aprašė XX a. pr. visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą Palangoje ir jos apylinkėse, caro kalėjimus, Sibiro tremtinių lietuvių buitį. Romanuose „Grafas ir žmonės" (1937) ir „Vaišvila, Žemaičių baudžiauninkų vadas" (1938) pavaizdavo paskutiniųjų baudžiavos metų ir pobaudžiavinio laikotarpio Žemaitijos kaimą, valstiečių konfliktus su dvarininkais dėl žemės, įvairių kaimo gyventojų sluoksnių tarpusavio santykius, buitį, papročius.

Ršt.: Grafas ir žmonės, V., 1958; Vaišvila (Žemaičių baudžiauninkų vadas), V., 1959.

VAINEĪKIS Augustas [1905.V.20 Ziniūnuose (Joniškio rj.) — 1967.II.1 Leningrade] — agronomas fenologas. 1932—1954 dirbo ūkinį ir administracinį darbą įvairiose ž. ū. įstaigose. 1955—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis; kartu nuo 1962 Žemės ūkio mokslinės-techninės d-jos agrometeorologijos ir fenologijos sekcijos pirmininkas. Suorganizavo (nuo 1959) gamtos stebėtojų korespondentų tinklą, sudarė Lietuvos fenologinių reiškinių rajoninių žemėlapių bei kartogramų. Po S. Nacevičiaus mirties prisidėjo prie jo knygos „Taikomoji fenologija" II leidimo (1958) parengimo, parašė jai 3 naujus skyrius. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių fenologijos klausimais.

VAINEĪKIS Emilijus [g. 1926.IX.14 Joniškėlyje] — elektrinio ryšio inžinierius, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1956). 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba jame ped. darbą. 1958—61 elektrotechnikos f-to prodekanas, 1961—1964 dekanas. 1961—67 radiotechnikos katedros vedėjas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1963 docentas. Nuo 1964 radioelektronikos f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kurias plonų sidabro sluoksnių elektrines ir struktūrines savybes.

VAINEĪKIS Liudas [1869.VIII.31 Svirpliuose (Joniškio rj.) — 1938.I.17 Kaune] — pažangus visuomenės veikėjas, gydytojas. 1881 įstojo į Mintaujos (Jelgavos) g-ją. Buvo slaptos Jelgavos lietuvių draugystės pirmininkas, palaikė ryšius su Mintaujos rev. darbininkų būreliais. Apie 1887 su kitais įsteigė slaptą kultūrinę jaunimo d-ją „Atgaja". Artimai bendradarbiavo su J. Jablonskiu, V. Kudirka. 1889 baigęs g-ją, kurį laiką studijavo Maskvos un-to med. f-te; priklausė Maskvos lietuvių studentų d-jai, apie metus buvo jos pirmininku. 1893—94 keliavo po Vokietiją, Austriją, Šveicariją, Italiją; užmezgė ryšius su liet. emigrantais, rusų rev. būreliais. 1895 suimtas už liet. spaudos platinimą, anticarinių straipsnių rašymą. 1896 pašalintas iš Maskvos un-to ir 3 metams ištremtas iš Lietuvos. Tais pačiais metais eksternu baigė Kazanės un-tą. 1897 apsigyveno Palangoje; vertėsi gydytojo praktika. Užmezgė ryšius su Kovos s-ga darbininkų klasei išvaduoti, bendradarbiavo su V. Kapsuku, A. Domaševičiumi. Vienas pirmojo viešo liet. spektaklio Lietuvoje (Palangoje, 1899) rengėjų, liet. skyriaus Paryžiaus pasaul. parodoje (1900) organizatorių. Už rev. ir liet. spaudos gabenimą 1900 suimtas ir 2 metus kalintas Liepojoje, o 1902 ištremtas į Jakutiją; ten 1904 pasižymėjo, kovodamas su raupų epidemija. 1905 grįžęs į Lietuvą, gyveno Darbėnuose (Kretingos rj.), Palangoje. Tais pačiais metais persikėlė į Tilžę, ten aktyviai dalyvavo LSDP veikloje. 1906 su A. Domaševičiumi redagavo s-d. laikraščius „Darbininkų balsas" ir „Echo życia robotniczego na Litwie" („Lietuvos darbininkų gyvenimo aidas"), siuntė į Lietuvą revoliucionieriams literatūrą ir ginklus. Po 1908 nuo rev. veiklos nutolo; propagavo ateizmą, dirbo kultūrinį darbą. 1915—20 dirbo gydytoju Vid. Azijoje. 1920—21 Joniškėlio ligoninės vedėjas, vėliau kurorto gydytojas Palangoje. Už ateistinę veiklą buvo nuolat klerikalų persekiojamas. 1928 už faš. diktatūros kritiką metams ištremtas į Alsėdžius (Plungės rj.); po to iki mirties buvo policijos sekamas. Slapyvardžiais ir kriptonimais Svirplys, S-lys, S-plys, Sv., L. V., Driskius, Šukys bendradarbiavo laikraščiuose „Varpas", „Ūkininkas", „Lietuvos ūkininkas", „Šviesa", „Apšvieta", „Skardas", „Žarija", „Darbininkų balsas" ir kituose. Paskelbė atsiminimų, tautosakos.

Lit.: **V. Kuzminskis, K. Vaitkevičius,** Gydytojo Vaineikio byla.—„Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 9 ir 1970, Nr. 2.

VAINEĪKIS Vincas [1864 Daukniškiuose (Biržų rj.) — 1951.III.17 Rėkyvoje (dab. Šiaulių miesto dalis)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Dirbo pas buožes, nuo 1897 Šiaulių f-kuose. Už rev. veiklą policijos persekiojamas, 1908 išvyko į JAV, dirbo kasyklose. 1918 už rev. lit-ros platinimą kalintas. 1918 rudenį grįžo į Šiaulius. Atnaujinęs ryšius su K. Požela, įsijungė į pogr. darbą, prisidėjo prie darbininkų kar. būrio kūrimo. Apie 1918—22 LKP narys. Vėliau Šiauliuose buvo partijos ryšininkas, laikė kom. lit-ros sandėlį. Už revoliucinę veiklą kalintas Šiauliuose. 1922—37 dalyvavo profs-gų veikloje.

VAINEIKÝTĖ Liuda [g. 1908.VI.18 Palangoje] — dailininkė, revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi meno veikėja (1958). Kilusi iš inteligentų. Studijavo Kauno konservatorijoje, Kauno meno mokyklos grafikos ir monumentaliosios tapybos studijose. Nuo 1931 dalyvavo revoliuciniame judėjime, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos organizacijos narė. Nupiešė rev. tematikos plakatų, padėjo leisti pogr. laikraščius, LKP atsišaukimus. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Bendradarbiavo dailės leidinyje „Žingsnis" (1934). 1934—38 LKP CK ryšininkė. 1935 baigė Kauno meno m-lą. Nuo 1935 dalyvauja dailės parodose. LKP CK pasiųsta, 1935—37 Ritos Ostertag slapyvardžiu mokėsi Maskvos spec. m-loje. 1939 studijavo Paryžiaus Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te. 1940—41 Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato kadrų v-bos viršininkė. D. Tėvynės karo metais dirbo Maskvos radijo k-te. 1942—51 Dailininkų s-gos organizacinio k-to, 1951—56 — v-bos pirmininkė. 1946—51 Vilniaus Dailės in-to, nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytoja. 1956—58 Paveikslų galerijos direktorė. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatė,

Liuda Vaineikytė. „Taika", marmuras, 1959

1956—58 LKP Revizijos komisijos narė. Sukūrė real. portretų, kompozicijų, peizažų, metalo bei stiklo dirbinių (reljefų, karolių, apyrankių, antkaklių ir kt.).

Kūriniai: freska „Grioviakasiai"; M. Melnikaitės, V. Narvydaitės (1950), V. Paleckio tapybiniai portretai; P. Vaivados skulptūrinis portretas (1955), bareljefai „Taika" (1959), „Pasaka", „Moters galva" (1965); peizažai „Pro langą", „Pavasarėjant" (1964), ir kt.

VAINEĨKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kretingos rj., 8 km į p. r. nuo Darbėnų, 13 km į š. r. nuo Kretingos. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Grūšlaukio, Kūlupėnų ir Vaineikių girininkijoms. Plotas 4465 ha; medynų 3743 ha. Masyvą sudaro Vaineikių (2312 ha), Miestinės (649 ha), Grūšlaukio (526 ha), Sausgalvių (387 ha), Kūlupėnų (360 ha) ir Žalimų (231 ha) miškai. Per Miestinės mišką teka Šukupis, per Vaineikių mišką — Vaineikupis, Vinkšnupis, Varupis (visi Akmenos intakai), per Grūšlaukio mišką — Akmena su intaku Raudonupiu. Paviršius lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai glėjiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių riedulingų priemolių. Labiausiai paplitę augavietčių tipai — drėgnas šilagiris bei drėgnas žaliašilis. 98% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 51% (Grūšlaukio miške — 26%), beržynų 26%, pušynų 16% (Grūšlaukio miške — 74%), drebulynų 7%. Jaunuolynai sudaro 39%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 20%, brandieji 7%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 47 metai, vid. bonitetas II,3, vid. skalsumas 0,68, vid. tūris 165 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. 183 ha sudaro apsauginis miškas, likusią dalį — eksploatacinis. Per metus iškertama apie 8600 ktm. Masyvo pakraščiuose įsikūrę Vaineikių, Žalimų, Kūlupėnų kaimai, 1,5 km į š. v. nuo Grūšlaukio miško yra Grūšlaukio miestelis.

VÁINERIS Mauša [1911 Giedraičiuose (Molėtų rj.) — 1943.VII.7 Oriolo sr.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš darbininkų. 1929—35 LKJS narys. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1930 suimtas ir 1931 nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Raseiniuose. 1935 ištremtas iš Kauno į Kuršėnus, 1936 Rokiškyje suimtas ir 1937 Kaune nuteistas 7 metus kalėti. 1940—1941 part. ir adm. darbuotojas Kaune. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

VAINERÝTĖ Itė [g. 1905.VII.1 Obeliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1919 siuvėja Obeliuose, Rokiškyje, Kaune. 1926 Rokiškyje įstojo į LKJS. Nuo 1929 Komunistų partijos narė. Kaune laikė kom. lit-ros sandėlį. Už rev. veiklą 1934 suimta ir 1935 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte, Marijampolėje, Ukmergėje. 1940—41 adm. darbuotoja Kaune. 1941—45 dirbo Marių ir Totorijos ATSR kolūkiuose. 1945—56 siuvėja Vilniuje. Pensininkė.

VAINÌKAI — kaimas Kėdainių rj., Josvainių apyl., 9 km į p. v. nuo Kėdainių, Nevėžio deš. krante; tarybinio ūkio centras. 191 gyv. (1970). Vakariniu kaimo pakraščiu į Nevėžį teka Šušvė, šiauriniu — Upytė. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Lentpiūvė (nuo 1959), parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1957), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1954). Kaimas įsikūrė po buržuazinės žemės reformos buv. Karūnavos dvaro žemėje. 1948—51 burž. nacionalistai kaime nužudė Josvainių apyl. pirmininko pavaduotoją Janavičių, kolūkio pirmininką J. Medelį, kolūkio revizijos komisijos pirmininką V. Valatką, kolūkio aktyvistą B. Barkauską. 1959 kaime buvo 166 gyv.

VAINÌKAS — **1.** Gėlių, medžio lapų, kitų žalumynų pynė (arba metalinė tokios pynės imitacija) kam nors papuošti ar pagerbti.

Vestuvių V. nuo seno buvo pinamas iš rūtų šakelių; tik pamario gyventojai jį pynė iš mirtų. Su rūtų vainiku ant galvos jaunoji važiuodavo į jungtuves, rūtų vainikais buvo puošiamas piršlio atvežtas degtinės butelis, kvieslio lazda, jaunųjų vieta už stalo, jų stikliukai, vestuvininkų vežimai ir arkliai. XIX a. pr. per sutartuves ar sužadėtuves, XIX a. pab. ir XX a. pr. — sutuoktuvių rytą jaunieji pasikeisdavo rūtų vainikais. Vestuvių papročiuose ir dainose rūtų V. simbolizavo jaunystę ir nekaltybę. Vid. Lietuvoje ir Žemaitijoje rūtų V. per santuokos apeigas jaunajam prie atlapo, jaunajai prie plaukų segamas ir dabar.

Pabaigtuvių V. minimas jau XVII a. ist. šaltiniuose. Jis buvo pinamas, baigus kokį svarbesnį darbą. Statybos pabaigtuvių V., nupintas iš eglišakių, kadagio, ąžuolo lapų ar gėlių, buvo keliamas ant pastato gegnių. Šia proga šeimininkai meistrus vaišindavo. Baigus kirsti rugius, iš paskutinio pėdo ar surinktų varpų buvo pinamas rugiapiūtės pabaigtuvių V. Namuose jis būdavo įteikiamas šeimininkei ir, pakabintas garbingoje pirkios vietoje, laikomas iki kitos rugiapiūtės. Kirtėjai ir rišėjos, parėję su V., būdavo vaišinami. Pabaigtuvių V. pinami ir dabar.

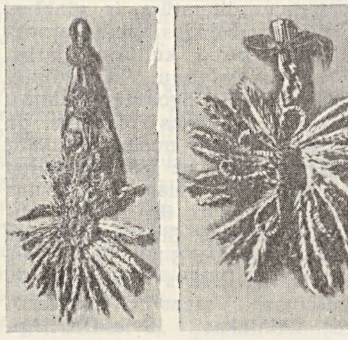

Pabaigtuvių vainikai

Švenčių V. Iki XX a. trečiojo—ketvirtojo d-mečio piemenys per Sekmines žalumynų vainikais puošdavo karvių ragus, kad jos duotų daugiau pieno. Joninių, Šeštinių ir kt. atlaidų išvakarėse merginos žalumynų ir gėlių vainikais apipindavo pakelių ir laukų kryžius. Joninių vakare merginos plukdydavo vainikus upėse, burdamos, ar tais metais ištekės. V. plukdymas, kaip pramoga, kartais įtraukiamas ir į dabartinių jaunimo festivalių programą.

Vardinių V. iš gėlių ir ąžuolo lapų išvakarėse kalamas prie varduvininko namo durų, vartelių.

Laidotuvių vainikai pinami iš eglišakių, pušų ar tujų šakelių, ąžuolo lapų, dažnai puošiami chrizantemomis, astromis, kalijomis ir kt. gėlėmis; daromi ir iš geležies. Be to, šie vainikai puošiami kaspinais, juostomis su užrašais. Jie dedami prie karsto, paskui ant kapo.

Lit.: **C. Cappeller,** Kaip senieji lietuvininkai gyveno, Heidelberg, 1904 [p. 4, 27]; **B. Buračas,** Kupiškėnų vestuvės.—„Tautosakos darbai", t. 1, K., 1935; **M. Valančius,** Palangos Juzė, K., 1947 [p. 80—81, 121]; **E. Dulaitienė** (Glemžaitė), Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 301—305]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 78—79, 102, 490—592]; **A. Vyšniauskaitė,** Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967.

2. Senovinė merginų *galvos danga.*

VAINILÁITIS Martynas [g. 1933.I.26 Mergežeryje (Varėnos rj.)] — poetas. 1956—57 Kapsuko dramos teatro aktorius ir Kapsuko rj. laikraščio „Naujasis kelias" redakcijos darbuotojas. 1957 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą. 1957—58 dirbo žrn. „Žvaigždutė", 1959—60 — laikr. „Lietuvos pionierius" redakcijoje. 1965—66 Resp. bibliotekos darbuotojas. Nuo 1955 bendradarbiauja period. spaudoje. Eil. rinkinyje „Vyturiai palydi plūgą" (1960) vyrauja gimtojo kaimo, vaikystės motyvai, jaunatviškos emocijos. Išleido poezijos vaikams knygas „Pupų pėdas" (1963), „Pramuštgalvis beždžioniukas" (1964), „Grigo ratai" (1964), „Varnėnų skudučiai" (1967), „Ežio namas" (1967), „Dundulis dunda" (1969). Eilėraščiuose, eiliuotose pasakose vaikams vaizduoja gamtą, žvėrių ir paukščių gyvenimą, vaikų buitį, svajones. V. kūriniai įtaigūs, artimi vaikų pasaulėjautai. V. išvertė į liet. kalbą S. Maršako, K. Čiukovskio, J. Bžechvos ir kt. poetų kūrinių vaikams.

VAĨNIŠKIAI — kaimas Kupiškio rj., Skapiškio apyl., 9 km į š. r. nuo Kupiškio, 6 km į v. nuo Skapiškio. 65 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose V. minimi 1596. 1923 buvo 26 gyv., 1959 —77.

VAĨNIŠKIŲ MĨŠKAS — miškas Kupiškio rj., 5 km į š. r. nuo Kupiškio. Priklauso Kupiškio miškų ūkio Laukelių girininkijai. Plotas 690 ha; medynų 618 ha. Paviršius — mažai banguota lyguma. Dirvožemiai velėniniai jauriniai glėjiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Vyrauja drėgno šilagirio augavietės. 96% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 36%, drebulynų 26%, beržynų 20%, juodalksnynų 7%, baltalksnynų 6%, uosynų 4%, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 18%, pusbrandžiai medynai 61%, pribręstantieji 7%, brandieji 14%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 173 ktm/ha,

vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Miško p. dalyje auga senas ąžuolas (jo kamieno skersmuo 130 cm), vadinamas Muravjovo ąžuolu. Miškas įeina į Kupiškio miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1600 ktm. Miško š. r. dalis dar vadinama Tūrmiškių, š. v.— Braskuškio mišku, likusioji — Mirabelio mišku.

VAINIŪNAI — 1. Kaimas Lazdijų rj., Seirijų apyl., 9 km į š. nuo Leipalingio; kolūkio centras. 206 gyv. (1970). Per kaimą teka Seira (Baltosios Ančios intakas), iš r. prieina Tijūniškės miškas. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčeriųakušerių punktas, aštuonmetė m-la (nuo 1925 pradinė, 1951—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1952). 1827 buvo 145 gyv. (20 kiemų); 1959 — 231 gyv.

2. Kaimas Radviliškio rj., Baisogalos apyl., 11 km į p. nuo Šeduvos, 4 km į š. r. nuo Baisogalos; kolūkio centras. 130 gyv. (1970). Pro kaimą teka Kiršinas (Nevėžio intakas). Biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 99 gyv.

VAINIŪNAITĖ Antanina [**Kubertavičienė**; g. 1896.V.14 Odesoje] — aktorė, Lietuvos TSR liaudies artistė (1956). Mokydamasi Odesos g-joje, nuo 1912 vaidino „Rūtos" draugijos mėgėjų spektakliuose. Baigusi g-ją, 1915—18 lankė Odesos teatro m-lą. 1918 atvykusi į Vilnių, įstojo į J. Vaičkaus vaidybos studiją, vaidino Skrajojamajame teatre, dirbo mašininke sekretore Vidaus reikalų liaudies komisariate. Nuo 1920 Kauno dramos teatro aktorė. V. sukurti vaidmenys pasižymi nuoširdumu, psichologine analize, tikroviškumu.

Antanina Vainiūnaitė, atliekanti ledi Milford (F. Šilerio „Klasta ir meilė") ir Klimanskienės (A. Griciaus „Karšta vasara") vaidmenis

Vaidmenys: Marcelė (K. Jasiukaičio „Alkani žmonės"), Raudonauskienė (S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Pinigėliai"), Luiza, ledi Milford (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Dezdemona, ledi Makbet (V. Šekspyro „Otelas", „Makbetas"), Marselina (Bomaršė „Figaro vedybos"), Turandot (K. Gocio „Princesė Turandot"), Karalienė (F. Šilerio „Don Karlas"), Irma, Birutė (P. Vaičiūno „Prisikėlimas", „Tuščios pastangos"), Tautvilienė (A. Vienuolio „Tvirtovė"), Berseneva (B. Lavreniovo „Lūžis"), Dulska (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė"), Klimanskienė (A. Griciaus „Karšta vasara"), Gornostajeva (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Kairienė (Just. Marcinkevičiaus „Dvidešimtas pavasaris"), Maša, Anfisa (A. Čechovo „Trys seserys"), Ana Andrejevna (Z. Judkevič „Pažemintieji ir nuskriaustieji"; pagal F. Dostojevskio romaną) ir kt.

Lit.: Lietuvos TSR liaudies artistė Antanina Vainiūnaitė-Kubertavičienė (70 metų gimimo ir 50 metų sceninio darbo jubiliejus), K., 1966.

VAINIŪNAS Stasys [g. 1909.IV.2 Rygoje] — kompozitorius, pianistas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), Lietuvos TSR liaudies artistas (1959). Muzikos pradmenų pramoko iš J. Karoso. 1928 baigęs Rygos lietuvių g-ją, 1931—1938 joje mokytojavo. Nuo 1931 koncertavo Rygoje, Kaune. 1933 Vienos tarptautinio pianistų konkurso laureatas. 1933 baigė Rygos konservatorijos fortepijono, 1934 — kompozicijos klasę. 1935—36 fortepijono ir kompozicijos studijas gilino Vienos Muz. akademijoje. Koncertavo Romoje, Neapolyje, Florencijoje, Taline ir kituose Europos miestuose. 1938—39 Klaipėdos muz. m-los, 1939—42 Šiaulių muz. m-los, 1942—49 Kauno konservatorijos dėstytojas. Nuo 1947 docentas. 1949—51 Lietuvos TSR konservatorijos spec. fortepijono klasės, nuo 1951 — spec. fortepijono katedros vedėjas. Nuo 1953 profesorius. 1954—62 Kompozitorių s-gos v-bos pirmininkas. Su kameriniais ansambliais nemažai koncertavo Lietuvoje ir kitose TSRS respublikose, Suomijoje, Lenkijoje, Kanadoje.

Sukūrė simfoninių ir kamerinių instrumentinių bei vokalinių kūrinių. Ankstyviesiems V. kūriniams turėjo įtakos pranc. impresionistų ir F. Šopeno kūryba. Apie 1950 išryškėjo savitas V. stilius, pagrįstas liet. liaudies muzikos (ypač sutartinių) ritmika ir melodika. V. kūriniai emocingi, veržlūs. Vertingiausi yra stambios formos kūriniai, kuriuose sumaniai naudojamos techninės muzikos instrumentų galimybės. V. sukūrė pirmąjį lietuvių koncertą vargonams, pirmąjį fortepijoninį kvintetą. Už rapsodiją smuikui ir orkestrui gavo 1951 TSRS Valst. premiją, už 2-jį kvintetą fortepijonui, dviem smuikams, altui ir violončelei — 1967 Resp. premiją. Nuo 1960 V. kūryboje ryškus polinkis į sintetiškumą, filos. apibendrinimus.

Kūriniai: simfonija (1957), uvertiūra „Už taiką" (1963), „Sutartinė" simf. orkestrui (1969), 3 koncertai fortepijonui ir orkestrui (1946, 1952 ir 1965), rapsodija dviem fortepijonams ir orkestrui (1947), koncertas vargonams ir styginiam orkestrui (1949), koncertas-poema vargonams ir styginiam orkestrui (1969), koncertas smuikui ir orkestrui (1960), 2 fortepijoniniai kvintetai (1955 ir 1966), fortepijoninis trio (1945), sonata fortepijonui (1936), siuitos („Vabzdžių siuita", 1940; „Gimtinės pievos", 1963), pjesės fortepijonui, choro ir solo dainos.

Leid.: Koncertas (Fortepijonui su orkestru), K., 1948; Rapsodija lietuviškomis temomis smuikui su orkestru (Transkripcija smuikui su fortepijonu), M.—Л., 1951; Квинтет (Для ф-п., двух скрипок, альта и виолончели, M., 1959; Концерт № 2 для фортепьяно с оркестром (Переложение для 2-х ф-п. автора), M., 1959; Концерт для органа со струнным оркестром (Партитура), M., 1960; Симфония (Партитура), Л., 1960; Рапсодия для двух фортепьяно с оркестром (Партитура), Л., 1962; Baladė fortepijonui, V., 1964; Концерт для скрипки с симфоническим оркестром, M.—Л., 1965; Gimtinės pievos (Siuita fortepijonui), V., 1965; Концерт № 3 (Для ф-п. с симф. оркестром. Клавир), Л., 1967; „Сутартине" для симфонического оркестра (Партитура), Л., 1970.

Lit.: **J. Gaudrimas**, Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; **K. Jasinskas**, Stasys Vainiūnas, V., 1960; **J. Gaudrimas**, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 2, V., 1964; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

VAINŌČIAI — kaimas Telšių rj., Tryškių apyl., 21 km į r. nuo Telšių, 1 km į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 344 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. P. pakraščiu teka Žemalė (Upynos intakas). Pr. m-la (nuo 1945). Ist. šaltiniuose kaimas (4 valakai) minimas 1563. 1834 veikė parapinė m-la. 1959 kaime buvo 403 gyv.

VAINORIAĨ — kaimas Raseinių rj., Pagojukų apyl., 14 km į š. r. nuo Raseinių, 7 km į p. r. nuo Šiluvos. 27 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Šunkepių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1563. 1959 buvo 54 gyv.

VAĨNOTIŠKIAI — kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 4 km į š. v. nuo Dotnuvos, prie Kėdainių—Šiaulių plento. 308 gyv. (1970). Per kaimą teka Dotnuvėlė (Nevėžio intakas). 1959 buvo 236 gyv.

VÁINŠTEINAS Aizikas [**Branovskis**; 1888 Odesoje — 1938 Maskvoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Dalyvavo žydų darbininkų judėjime, priklausė Bundui. 1917 Uk-

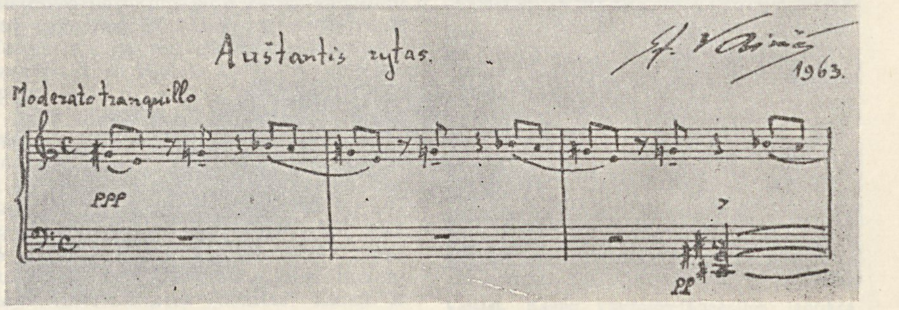

Stasio Vainiūno natų autografas

rainoje įstojo į RSDDP(b). 1918 pab. atvyko į Lietuvą, įstojo į LKP. Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybės narys; pasirašė Tarybų valdžios Lietuvoje paskelbimo manifestą. Nuo 1919.I Vilniaus kar. rev. k-to pirmininkas, kartu pramonės ir prekybos liaudies komisaras. LKP II konferencijos (1919), Lietuvos Tarybų I suvažiavimo (1919) delegatas, Lietuvos Tarybų Centro Vykd. k-to narys. Vėliau Lietuvos ir Baltarusijos TSR finansų liaudies komisaras. 1919.I.10 kooptuotas į LKP CK narius. Lietuvos ir Baltarusijos KP II suvažiavime (1919.III.4—6) padarė pranešimą apie LKP CK veiklą. 1919.IV lenkų kontrrevoliucionieriams užgrobus Vilnių, buvo Lietuvos ir Baltarusijos TSR Gynybos tarybos įgaliotinis Utenos aps. Vėliau part. darbuotojas Baltarusijoje. 1937—38 dirbo TSRS Lengvosios pramonės liaudies komisariato sistemoje Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas.

VÁINTRAUBAS Saliamonas [g. 1922. VIII.14 Kaune] — žurnalistas. 1940 baigė g-ją Kaune. 1940—41 dirbo „Liaudies balso", „Tiesos" redakcijose. 1942—1946 Raudonosios Armijos karys, dirbo laikr. „Už Tarybų Lietuvą", „Tarybų vėliava", „Raudonasis karys" redakcijose. 1946—54 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas. 1954 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą (žurnalistikos specialybė). 1954—62 Radijo ir televizijos k-to korespondentas, laikr. „Sportas" redakcijos darbuotojas. Nuo 1962 dirba „Vakarinių naujienų" redakcijoje. Parašė „Sportininko žinyną" (su V. Kazakevičiumi ir P. Rimša; 1959) ir apybraižas „Birutė Kalėdienė" (1960), „Šocikas ringe" (su V. Ogurenkovu; 1961).

VAINŪTAS — miestelis Šilutės rj., 25 km į r. nuo Šilutės; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 883 gyv. (1970). Miestelio v. pakraščiu teka Šyšalė (Šyšos intakas), š. — Šaka (Balčios intakas). Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime — keturkampė aikštė. Keliai jungia V. su Taurage, Šilute, Šilale. Dauguma pastatų išsidėstę palei Šilutės—Šilalės kelią. Girininkija, malūnas, ambulatorija (1952—66 veikė ligoninė), vaistinė (nuo 1930), vid. m-la (1936—45 pradinė, 1945—49 prog-ja, 1949—54 septynmetė), kultūros namai (nuo 1947), biblioteka. XVI a. pradžios ist. šaltiniuose minimas V. dvaras ir V. miestelis. 1606 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta); prie jos įsteigta parapinė m-la. XVII a. pabaigoje Vainutui suteiktos Magdeburgo teisės (kurias 1792 pakartotinai patvirtino Ketverių metų seimas). Per Šiaurės karą (XVIII amžiaus pradžioje) miestelis buvo sunaikintas. 1833 Vainute buvo 317 gyventojų, 1863 — 753, 1897 — 1192. XIX a. antrojoje pusėje vyko turgūs ir prekymečiai, buvo keletas krautuvių, veikė parapinė m-la (1853 joje mokėsi 50 vaikų). XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. Buržuazijos valdymo metais veikė malūnas, lentpiūvė, paštas, pr. m-la. 1923 buvo 1291 gyventojas. 1944.X.9 gvardijos vyr. leitenanto A. Plugatario vadovaujama tankų kuopa, vaduodama V., įsiveržė į miestelį, sunaikino 3 priešo baterijas, apie 80 hitlerininkų. Šiose kautynėse A. Plugataris žuvo. Už pasižymėjimą kautynėse jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 miestelyje buvo 1091 gyv.

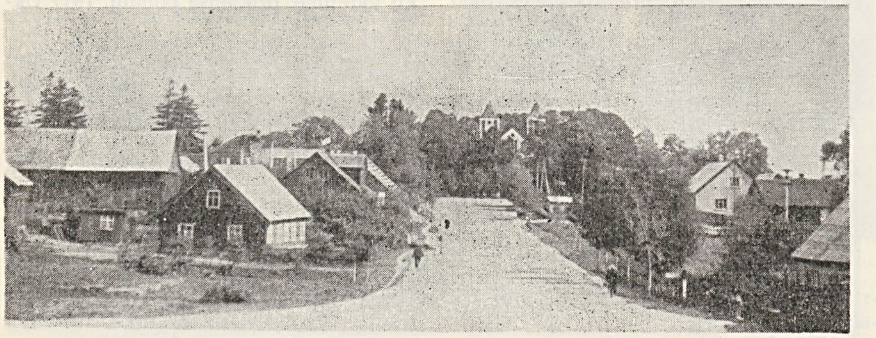
Vainutas

VAINŪTO-KŪTYMO MIŠKAĨ — miškų masyvas Šilutės rj., 1,5 km į š. r. nuo Vainuto, abipus Šilalės—Vainuto kelio. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Vainuto girininkijai. Plotas 2240 ha; medynų 1990 ha. Masyvą sudaro Vainuto giria (650 ha) ir Vainuto-Kūtymo miškas (1590 ha). Masyvas labai nekompaktiškas, ypač p. v. ir p. dalis. Jo viduryje įsikūręs Gorainių kaimas. Iš p. v. ir v. į mišką giliai įsiterpę Dargiškės bei Didžiųjų Girininkų kaimų sodybos ir taryb. ūkio laukai. Per miškus teka Šustis (Šyšos intakas) ir Nibrinė (Šusties kair. intakas). Paviršius — dugninės morenos lyguma. Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, dažnai su gliejiškumo žymėmis, priemoliniai bei priesmėliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai, o drėgnesnėse vietose — vingiorykštiniai miško tipai. 97% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, eglynų 32%, baltalksnynų 9%, juodalksnynų 6%, drebulynų 4%, pušynų 2%; likusią dalį sudaro ąžuolynai, uosynai, skroblynai, tuopynai. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 12%, brandieji 7%. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas I,3, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 152 ktm/ha, vid. prieauga 4,5 ktm/ha. Yra šernų, stirnų, lapių, kiškių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 340 ha apsauginę juostą palei Šilalės—Vainuto kelią.

VAIPONÌŠKĖ — kaimas Kapsuko rj., Sangrūdos apyl., 12 km į p. nuo Kalvarijos, 2 km nuo Lenkijos sienos. 133 gyv. (1970). Per kaimą teka Mergutrakė (Gardos intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1827 jame buvo 19 kiemų, 186 gyv.; 1959 — 183 gyv.

VAIRÁITĖ Stanislava Janina [g. 1932. VI.23 Duokiškyje (Rokiškio rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1968). 1962 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1962—64 Kėdainių chem. kombinato cecho meistrė, laboratorijos inžinierė. Nuo 1967 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie magnio-amonio sulfato gavimą.

VAĨRAS — literato Karolio *Račkausko* slapyvardis.

„VAĨRAS" — **1.** Brazilijos lietuvių sąjunga, veikusi 1928—30 Rio de Žaneire. V-bos pirmininkas J. Siaurusaitis, sekretorius J. Šaulys. S-ga turėjo skaityklą, rengė paskaitas, platino liet. laikraščius, rėmė pažangų Brazilijos lietuvių laikr. „Garsas".

Lit.: **P. Ulevičius**, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 156].

2. Knygų leidykla, veikusi 1927—31 Kaune. Leidyklos savininkas S. Jackevičius. Išleido originalinių (K. Inčiūros, J. Paukštelio, J. Švaisto, A. Vienuolio) ir verstinių (A. Diuma, S. Grejaus, T. Mano, H. Senkevičiaus ir kt.) grož. lit-ros kūrinių.

3. Dviračių ir variklių gamykla Šiauliuose. Įkurta 1949, reorganizavus f-ką „Šiaulių vinis". Vėliau įmonė labai išplėsta, pastatyti nauji gamybiniai korpusai. 1964 g-la pavadinta „Vairu". Produkciją ėmė duoti 1951; tais metais pagaminta 18 300 vaikiškų dviračių „Ereliukas". Be jų, įmonė gamina vaikiškus dviračius mergaitėms „Kregždutė", mopedų variklius (nuo 1962), dviračių ir mopedų atsargines dalis; 1962—1966 gamino dar vaikiškus dviračius „Vėjelis" ir „Bitutė". 1970 įmonėje dirbo 2850 darbininkų ir tarnautojų, iš jų 370 inžinierių ir technikų; pagaminta 379 000 dviračių paaugliams (iš jų 313 000 „Ereliukų", 66 000 „Kregždučių"), 170 000 mopedų variklių ir už 2 145 000 rb atsarginių dalių. Žaliavą „V." gauna iš RTFSR, Ukrainos TSR metalurgijos, spalvotųjų metalų g-lų. Produkcija realizuojama visose taryb. respublikose, be to, po keliasdešimt tūkstančių dviračių kasmet eksportuojama į Vietnamo Demokratinę Respubliką, Kubą, daugelį kitų Europos, Azijos, Amerikos šalių. *Ž. Dviračiai.*

4. Nacionalistinis politikos ir kultūros žurnalas, ėjęs 1914.I—1915.VIII Vilniuje ir 1923.IX—1924.II, 1929.X—1940.VI Kaune. 1914—15 ir 1923—24 redagavo A. Smetona, 1929—33 ofic. redaktorius

J. Lapėnas, iš tikrųjų iki 1938 redagavo I. Tamošaitis, 1939 B. Dirmeikis, K. Nausėda, D. Cesevičius, 1940 K. Dausa. Žurnalas propagavo tautininkų ideologiją. Teoriniais tautininkų ideologijos klausimais žurnale daugiausia rašė V. Alantas, D. Cesevičius, V. Gustainis, A. Merkelis, I. Tamošaitis. Literatūros ir kultūros klausimais straipsnių paskelbė J. Balčikonis, K. Būga, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Galaunė, L. Gira, J. Jablonskis, V. Krėvė, Lazdynų Pelėda, B. Sruoga, J. Vabalas-Gudaitis ir kt.

VAISĪETA Tomas [g. 1933. IX.22 Noruliuose (Varėnos rj.)] — aktorius. 1958 baigęs Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą, dirba Akademinio dramos teatro aktoriumi. Dalyvauja meninio skaitymo vakaruose, yra laimėjęs kelis skaitovų konkursus.

Vaidmenys: Pauga (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Horacijus (V. Šekspyro „Hamletas"), Sergejus (A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske"), Don Pedras (V. Šekspyro „Daug triukšmo dėl nieko"), Simas (P. Cvirkos „Meisteris ir sūnūs"), Mašinistas (K. Sajos „Maniakas"), Leisteris (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Nepažįstamasis (M. Lermontovo „Maskaradas"), Islajevas (I. Turgenevo „Mėnuo kaime"), Skirgaila (V. Krėvės „Skirgaila") ir kt.

VAISĪETIS — ežeras Trakų rj., 5 km į p. v. nuo Semeliškių. Plotas 87 ha. Ežeras lanko formos, su didele įlanka, išsikišusia į p. r.; ilgis 2110 m, didž. plotis 510 m, kranto linijos ilgis 6400 m. Krantai (ypač pietinis) aukšti, statūs. Per V. teka Strėvos baseino upelis. Prie ežero įsikūrę Noškūnų, Noškūnėlių kaimai.

VAISĪNIS — ežeras Zarasų rj., 8 km į p. nuo Zarasų, 5 km į š. v. nuo Smalvų. Plotas 89 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1510 m, didž. plotis 690 m, kranto linijos ilgis 3600 m. Š. ir r. krantai aukšti, statūs, kiti žemi, vietomis pelkėti. Į V. įteka keli upeliai, išteka Vaisinė (į Samavo ež.). Prie ežero yra Pavaisinės, Kopūstynės kaimai. Ežeras verslovinis.

VAĪSODŽIAI — kaimas Alytaus rj., Punios apyl., 9 km į š. r. nuo Alytaus, prie Kaišiadorių—Alytaus plento. 277 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, Raižių felčerių-akušerių punktas, Taučionių aštuonmetė mokykla (1926—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). 1959 buvo 185 gyv.

VÁISTAI. Nuo seno Lietuvoje gydymui buvo vartojami įvairūs *vaistiniai augalai*, gyvulinės, mineralinės medžiagos (ž. *Liaudies medicina*). XVI a. pr. pradėta steigti *vaistines*, kuriose buvo ruošiami vartojimui vaistiniai augalai, jų mišiniai, antpilai, trauktinės. 1570 nustatytos V. kainos. Iki I pasaul. karo Lietuvoje V. buvo gaminami tik vaistinėse. Be to, jų buvo įvežama iš Rusijos ir užsienio. 1893 Kauno gubernijoje 106 vaistinės pagamino V. pagal 367 000 receptų. XIX a. antrojoje pusėje Vilniaus vaistinės pradėjo pardavinėti savo gamybos patentuotus V. Daug jų buvo gaminama dėl pelno, ir jų gydomoji vertė buvo menka. Nuo 1866 patentuotus V. buvo

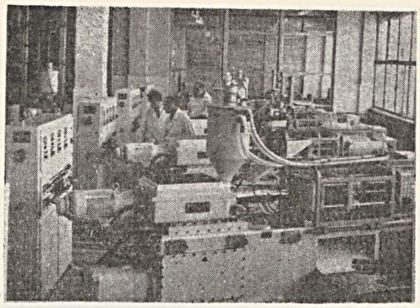

Vaistai. Kauno endokrininių preparatų gamyklos plastmasinių ampulių cechas

galima pardavinėti, tik nurodant jų sudėtį. 1866 gyd. P. Bagenskis įsteigė Vilniuje, prie Savičiaus ligoninės, raupų skiepijimo veršidę; joje buvo gaminama raupų vakcina. Tai buvo pirmoji Lietuvoje V. gaminanti laboratorija. 1886 gauta 60 g, 1891 — 1600 g vakcinos. 1883 J. Taraseiskis įsteigė Švenčionyse vaistinių augalų perdirbimo f-ką. 1897 Vilniuje įsteigta Pastero stotis gamino vakciną nuo pasiutligės. 1919 Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė nacionalizavo V. gaminančias laboratorijas ir įsteigė Vilniuje Valstybinį vakcinų ir profilaktinių serumų in-tą. In-tas serumų gamino tiek, kad jais galėjo aprūpinti Lietuvą ir Baltarusiją. Buržuazijos valdymo metais pirmąją V. laboratoriją įsteigė (1919) Kaune Vidaus reikalų m-jos Sveikatos departamento farmacijos skyrius. 1921 įsteigtos chemijos ir farmacijos laboratorijos „Vaistija" ir „Sanitas" Kaune, 1922 — „Galen" Šiauliuose, laboratorijos Kybartuose, Panevėžyje, Telšiuose, Ukmergėje, Vilkaviškyje. Jos buvo nedidelės, amatininkiškos; be V., gamino kosmetikos, parfumerijos ir buitinės chemijos gaminius. 1939 V. gamino: Kaune — Centrinio valdžios vaistų sandėlio chemijos ir farmacijos laboratorija, akc. b-vės *Germapo* V. laboratorija, įmonės „Sanitas", „Vaistas"; Šiauliuose — „Galen"; Ukmergėje — „Delugan"; Klaipėdoje — „Farmakon" ir „Chamonija"; Vilniuje — „Eska"; Švenčionyse — vaistinių augalų perdirbimo f-kas. 1936 „Galen" gamino 44 pavadinimų V. ampules, 48 pavadinimų tabletes, 33 pavadinimų patentuotus vaistus. 1939 „Germapo" laboratorija gamino 153 pavadinimų patentuotus V. (iš jų 31 pavadinimo — ampulėmis), 28 pavadinimų tabletes. 1919—40 vaistinėse buvo pardavinėjami pačių vaistininkų pagaminti V., Lietuvos chemijos ir farmacijos įmonių gaminiai, importuoti vaistai. 1938 išleista Lietuvos farmakopėja.

1940 antrojoje pusėje chemijos ir farmacijos laboratorijos buvo nacionalizuotos. Kauno laboratorijos sujungtos į Kauno farmacijos f-ką, kuris per mėnesį pagamindavo apie 200 000 V. ampulių, 250 000 vnt. sufasuotų V., apie 4 t galeno preparatų. Per D. Tėvynės karą V. gamybos įmonės labai nukentėjo. 1944 atkurtas „Sanitas" Kaune ir „Eska" (nuo 1950 pavadinta „Gegužės Pirmąja") Vilniuje, įsteigtos chemijos ir farmacijos laboratorijos Šiauliuose ir Panevėžyje. 1969 didžiausia farmacijos įmonė — „Sanitas" — gamino apie 180 pavadinimų V. (kordiamino, dibazolio, novokaino, vitamino B_6, B_{12} ampules ir kitus V.); joje dirbo 663 žmonės. Be „Sanito", V. gamina „Gegužės Pirmoji", Švenčionių vaistažolių perdirbimo f-kas, Šiaulių laboratorija „Galen". Visos šios įmonės priklauso Sveikatos apsaugos m-jos vyriausiajai farmacijos v-bai. 1969 jose dirbo 970 žmonių, pagaminta 11,1 mln. rb vertės daugiau kaip 260 pavadinimų vaistų. V. gamybos augimas matyti iš lentelės. 1969 Kaune pradėjo

Vaistų gamyba Lietuvos TSR farmacijos v-bai pavaldžiose įmonėse

	1946	1969
Įv. vaistų ampulės (mln.)	0,6	138,0
Galeno preparatai (t)	47,0	1122,0
Vaistažolės (t)	4,0	468,0
Tepalai (t)	23,0	403,0
Vartojimui paruošti sufasuoti vaistai (mln. vienetų)	0,3	36,0
Visa prekinė produkcija (mln. rb)	0,4	11,1

veikti endokrininių preparatų g-la, gaminanti 20 pavadinimų endokrininius preparatus (adrenokortikotropinį hormoną, angiotropiną, insuliną, hepariną ir kt.). Projektinis g-los pajėgumas — 8 mln. rb vertės V. per metus. Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to Kauno bakteriologinių preparatų įmonė gamina antigenus serologinėms reakcijoms, fibrinoliziną, gamaglobuliną, fibrinogeną ir kt. preparatus. Vilniaus chemijos g-la „Švyturys" gamina (nuo 1963) sintetinius V. — chloridiną, izoveriną, fentolaminą, lofenalį. Vilniaus un-te 1960 įsteigta vaistų sintezės ir tyrimo laboratorija, kurioje sintetinami nauji chem. junginiai ir tiriamas jų biol. aktyvumas.

Lietuvos TSR farmacijos pram. įmonėse veikia ampulių plovimo, pripildymo, užlydymo, sudėjimo į kasetes, vaistų dozavimo, pilstymo, pakavimo automatai ir mašinos. Apie 1200 pavadinimų V. gaunama iš kitų taryb. respublikų, o išvežama į jas apie 100 pavadinimų V. Nemaža V. ampulių ir vaistažolių eksportuojama. Kai kurie vaistai importuojami iš Lenkijos, Vengrijos, VDR. Ne-

Vaistai. Kauno chemijos-farmacijos fabrikas „Sanitas"

sudėtingus V. gamina vaistinės (1969 jie sudarė apie 23% pagal receptus parduotų V.). Lietuvos TSR veikia TSRS Valstybinė farmakopėja. Visi V. parduodami vaistinėse, kai kurie — tik pagal gydytojų receptus. Vaistus nemokamai gauna ligoniai ligoninėse, kūdikiai iki 1 metų amžiaus, ligoniai, sergantys tuberkulioze, diabetu, vėžiu ir kai kuriomis kt. ligomis. Su 80% nuolaida V. parduodami Didžiojo Tėvynės karo invalidams ir personaliniams pensininkams.

Lit.: **S. Biziulevičius,** Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.).—„Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960; **Р. Жукене,** Из истории фармацевтической промышленности в Литве.— Материалы к конференции по истории естествознания в Прибалтике, Вильнюс, 1968.

VÁISTINĖS. Lietuvoje žinomos nuo XVI a. pradžios. 1506, susirgus Vilniuje didžiajam kun-ščiui Aleksandrui, iš Krokuvos atvykę karaliaus dvaro gydytojai atsivežė ir dalį vad. karališkosios V.; ji liko Vilniuje ir davė pradžią pirmajai miesto vaistinei. Kun-štis Žygimantas Senasis 1510 nupirko Vilniuje žemės sklypą miestiečių vaistinei statyti. 1523 didysis kun-štis suteikė gydytojams privilegiją tikrinti V. ir vaistų sandėlius. XVI—XVII a. dokumentuose minimos vaistininkų pavardės. XVI a. antrojoje pusėje V. būta jau ir didikų dvaruose. XVI a. vid. Vilniuje veikė kelios V., 1600 Kaune — 3 V. 1650 dokumente minimas Kėdainių vaistininkas; 1655 jis atidarė pirmąją miesto vaistinę. 1686 Kėdainiuose veikė jau 2 vaistinės. XVIII a. vaistinės buvo įkurtos Šiauliuose ir Telšiuose. Nors vaistines jau nuo XVI a. prižiūrėjo gydytojai, iki XIX a. pr. jos tebuvo pelningos parduotuvės. Šalia vaistingųjų augalų ir medžiagų jose buvo prekiaujama tepalais, uostomuoju tabaku, konditerijos gaminiais ir alkoholiniais gėrimais. 1607 vienos Kauno vaistinės inventoriaus sąraše medikamentai sudarė tik 30% visų prekių. Tik 1764 vaistinėse buvo uždrausta alkoholinių gėrimų prekyba, duodavusi vaistininkams daug pajamų. 1795 V. tvarkyti buvo pavesta gubernijų gydymo v-boms. Jos pareikalavo, kad V. savininkai sutvarkytų V. vidų, tinkamai laikytų vaistingąsias medžiagas, nurodytų išduodamų vaistų paskirtį. Tačiau net XIX a. vid. daugelis vaistininkų vaistus išduodavo be recepto nuorašo. 1846 Vilniaus med. d-jos susirinkime buvo apsvarstyti vaistų parengimo ir išdavimo trūkumai, Vilniaus vaistininkai įpareigoti prie parengtų vaistų pridėti gydytojo recepto nuorašą. 1850 Vilniaus gub. veikė 20 V. (iš jų 12 Vilniuje), Kauno gub. — 14 (2 Kaune). 1871 Vilniaus gub. buvo 32 V. (Vilniuje 15), Kauno gub. — 51 (Kaune 4), Suvalkų gub. — 14. Didesniuosiuose miestuose buvo įkurtos vaistų parduotuvės, kurios prekiavo patentuotais vaistais ir sanitarijos reikmenimis; 1893 Vilniaus gub. buvo 18 tokių parduotuvių. XIX a. antrojoje pusėje V.

Vilniaus miesto **vaistinės** Nr. 22 asistentų kambarys

buvo suskirstytos į vad. normaliąsias ir kaimo V.; normaliosiose vaistinėse privalėjo dirbti farmacininkas, turintis spec. išsilavinimą. 1911 Vilniaus gub. veikė 48 normaliosios ir 37 kaimo vaistinės.

Iki XIX a. pr. vaistininkai Lietuvoje buvo laikomi prekybininkais ir už parduodamas vaistingąsias medžiagas turėjo mokėti mokestį. Iš jų nebuvo reikalaujama jokio spec. išsimokslinimo. Norint atidaryti vaistinę, reikėjo turėti nustatytą sumą pinigų ir karaliaus ar didiko leidimą, o norint gauti vaistininko privilegiją — įgyti vaistų gaminimo įgūdžių, dirbant ceche. Vaistinėse dirbdavo ir vaistininko mokiniai, kurių gabesniesiems vaistininkas suteikdavo vaistininko padėjėjo vardą. 1807 valdžios potvarkiu vaistininkai buvo išskirti iš pirklių ir imta iš jų reikalauti spec. išsimokslinimo. Tada daugelis jų pradėjo mokytis ir išlaikė atitinkamus egzaminus Vilniaus un-to med. f-te, kuriame jau nuo 1785 buvo dėstomas *farmacijos* kursas. 1842 uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją, norintieji įsigyti vaistininko specialybę vykdavo mokytis svetur arba, dirbdami vaistinėse, išlaikydavo egzaminus Rusijos aukštosiose m-lose. Buvo išleistos spec. taisyklės praktinį darbą dirbantiems farmacininkams egzaminuoti. XIX a. pab. ir ypač XX a. pr. lietuvių ar iš Lietuvos kilusių vaistininkų buvo beveik kiekviename didesniame Rusijos imperijos mieste; jie ten įsikurdavo, baigę mokslą.

1920—40 V. reikalus tvarkė ir joms vadovavo Vidaus reikalų m-jos Sveikatos apsaugos departamento farmacijos skyrius. Tuo metu V. daugiausia priklausė priv. asmenims arba org-joms. 1937 92,6% visų V. buvo privačios, tik 7,4% priklausė miestų ir apskričių savivaldybėms arba labdaringoms d-joms. 1939 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 317 V.; jose dirbo 220 provizorių ir chemikų-vaistininkų, baigusių aukštąjį mokslą, 327 vaistininko padėjėjai ir 90 mokinių. Kai kuriose V. dėl pelno buvo gaminami patentuoti vaistai, Galeno preparatai ir kosmetikos reikmenys (P. Raudonikio vaistinėje Kaune buvo gaminamas „Migreno-nervozinas", M. Bregausko vaistinėje Jurbarke — vaistai nuo kosulio „Kosulin", Palangos vaistinėje — vaistažolių rinkinys „Trejos devynerios"). Vaistai buvo brangūs, todėl liaudis retai tesikreipdavo į vaistines. 1927 Kaune, kur veikė gana daug V. (1925 — 18 V., 1930 — 21, 1939 — 27), 100 gyv. teko vid. 172 receptai, o vieni vaistinėse pagal receptą pagaminti vaistai kainavo vid. 3,89 lt; 1930 atitinkamai 266 receptai ir 2,92 lt, 1939 — 138 receptai ir 2,72 lt.

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, V., vaistų sandėliai, farmacijos įmonės buvo nacionalizuotos; jas perėmė Sveikatos apsaugos liaudies komisariato įsteigta Vyriausioji farmacijos v-ba (su kontoromis Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje ir Marijampolėje). V. pertvarkymo taryb. pagrindais darbą nutraukė vok. faš. okupacija. Per karą buvo sugriauta ar išplėšta apie $^3/_4$ visų V.

Po D. Tėvynės karo senosios V. buvo atkurtos, atidaryta daug naujų. 1944—1969 Vyriausiosios farmacijos v-bos sistemoje įkurtos 133 V., 1050 V. punktų, 103 vaistų kioskai. 1944—69 bendroji V. prekių apyvarta padidėjo beveik 80 kartų. Norint pagerinti vadovavimą V. ir geriau aprūpinti gyventojus vaistais, 1964 suorganizuotos centrinės rajonų ir miestų V. (1969 jų buvo 43). Vaistinėse parduodama daug farmacijos įmonėse pagamintų vaistų (1944 gatavų vaistų V. turėjo 7,4%, 1969 — 76,9%). Vilniuje ir Kaune veikia specializuotos gatavų vaistų V., Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose — vaistažolių vaistinės. Vyriausiajai farmacijos v-bai 1969 pab. priklausė 328 V., 1052 V. punktai, 3 med. prekių parduotuvės, 103 vaistų kioskai; šiose įstaigose dirbo 760 provizorių su aukštuoju mokslu, 1019 provizorių padėjėjų ir 11 praktikų. Be to, gydymo ir profilaktikos įstaigose 1969 veikė 51 uždara V.; jos aprūpino vaistais tose įstaigose gydomus ligonius. Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose buvo Pabaltijo geležinkelio V., kurios turėjo 7 V. punktus, 5 vaistų kioskus ir 6 medikamentų pardavimo brigadas traukiniuose. 1970 viena vaistinė vidutiniškai aptarnavo 9540 gyventojų. Nemokamas gydymas ir pigūs, o kai kuriems ligoniams veltui teikiami *vaistai*, V. paslaugomis leidžia naudotis visiems gyventojams. 1960 vien Kaune 100 gyv. teko vid. 694 receptai, o vieni pagal receptą pagaminti vaistai kainavo vid. 35 kp; 1965

Vilniaus miesto **vaistinė** Nr. 8

atitinkamai 885 receptai ir 30 kp. Taryb. metais pastatyta daug naujų ir rekonstruota iki tol veikusių V. Vien 1960—69 apie 50 V. perkelta į naujas patalpas. Visos V. aprūpintos specialiais baldais, gamybiniu inventoriumi ir įrengimais. Metodinę paramą V. darbuotojams teikia 4 kontrolinės analizinės laboratorijos. 1964 Respublikinėje kontrolinėje analizinėje laboratorijoje įsteigtas organizacinis metodinis skyrius, kuris 1965—1968 išleido apie 10 leidinių apie vaistų kokybę, tiekimą, tvarką vaistinėse ir kt. klausimais („Vaistų anotacijos", „Vardiniai receptai", „Tipinių vaistinės baldų katalogas", „Instrukcinė medžiaga sterilių vaistų gamybos klausimu" ir kt.). 1969 šis skyrius perorganizuotas į Darbo moksl. organizavimo ir ekonominių tyrimų laboratoriją „Farmacija", kuri tiria V. ir kitų farmacijos įstaigų darbo organizavimą, nagrinėja med. prekių paklausą, rengia kvalifikuotą informaciją apie naujus medikamentus, vaistų technologiją.

Lit.: **S. Biziulevičius,** Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.). — „Iš mokslų istorijos Lietuvoje", t. 1, V., 1960; **J. Eišvydis,** Lietuvos farmacija pasitinka Tarybų valdžios penkiasdešimtmetį.—„Sveikatos apsauga", 1967, Nr. 11; **А. Кайкарис, В. Сюдикас,** Развитие аптечного дела в городе Каунас до первой империалистической войны.— Материалы к конференции по истории естествознания в Прибалтике, Вильнюс, 1968; **А. Кайкарис, В. Сюдикас,** Аптечное дело в г. Каунас в 1918—1965 гг.— Ten pat.

VÁISTINIAI AUGALAĨ. Lietuvoje auga apie 570 augalų, kuriuos mokslinė arba liaudies medicina laiko vaistiniais. Iš jų žiedinių augalų yra apie 540, sporinių — apie 30. Apie 410 rūšių V. a. yra savaiminiai.

Plačiau vartojami labai vertingi **savaiminiai V. a.** (įrašytieji į TSRS Valstybinę X farmakopėją pažymėti raide „f.") yra: balinis ajeras (*Acorus calamus;* f.), paprastasis amalas (*Viscum album*), dirvinis asiūklis (*Equisetum arvense*), paprastoji avietė (*Rubus idaeus*), paprastasis ąžuolas (*Quercus robur;* f.), karpotasis beržas (*Betula verrucosa*), plaukuotasis beržas (*B. pubescens*), paprastoji bitkrėslė (*Tanacetum vulgare*), bruknė (*Vaccinium vitis idaea*), paprastasis čiobrelis (*Thymus vulgaris*), didžioji dilgėlė (*Urtica dioica*), juodoji drignė (*Hyoscyamus niger;* f.), paprastoji durnaropė (*Datura stramonium;* f.), plačialapis gyslotis (*Plantago major*), siauralapis gyslotis (*P. lanceolata*), gyvatžolė (*P. historta;* f.), vienapiestė gudobelė (*Crataegus monogyna*), paprastoji jonažolė (*Hypericum perforatum;* f.), paprastasis kadagys (*Juniperus communis;* f.), islandinė kerpena (*Cetraria islandica*), paprastoji kiaulpienė (*Taraxacum officinale*), kartusis kietis, metėlė, arba pelynas (*Artemisia absinthium*), paprastasis kmynas (*Carum carvi*), paprastoji kraujažolė (*Achillea millefolium*), triskiautis lakišius (*Bidens tripartitus*), mažalapė liepa (*Tilia parvifolia;* f.), paprastoji lugnė (*Nuphar luteum*), vaistinė medetka (*Calendula officinalis*), mėlynė (*Vaccinium myrtillus*), dirvinė našlaitė (*Viola arvensis*), trispalvė našlaitė (*V. tricolor*), paprastoji pakalnutė (*Convallaria majalis;* f.), kelminis papartis (*Dryopteris filix-mas;* f.), dvišakis pataisas (*Lycopodium complanatum;* f.), miškinis pataisas, arba varinčius (*L. annotinum;* f.), vaistinis pataisas, arba šarkakojis (*L. clavatum;* f.), pelkinis pūkelis (*Gnaphalium uliginosum;* f.), trilapis puplaiškis (*Menyanthes trifoliata;* f.), paprastoji pušis (*Pinus silvestris*), paprastasis putinas (*Viburnum opulus;* f.), vaistinis putoklis (*Saponaria officinalis*), pavasarinė raktažolė (*Primulla officinalis*), bevainikė ramunė (*Matricaria discoidea*), vaistinė ramunė (*Matricaria chamomilla;* f.), paprastasis raudonėlis (*Origanum vulgare*), paprastasis raugerškis (*Berberis vulgaris*), dėmėtasis rūgtis (*Polygonum persicaria*), kartusis rūgtis (*P. hydropiper;* f.), didžiažiedė rusmenė (*Digitalis grandiflora;* f.), juodasis serbentas (*Ribes nigrum*), miškinė sidabražolė (*Potentilla tormentilla*), skalsė (*Secale cornutum;* f.), plikasis skleistenis (*Herniaria glabra*), vaistinė sravanosė (*Sanguisorba officinalis*), paprastoji sukatžolė, arba širdgloba (*Leonurus cardiaca;* f.), ankstyvasis šalpusnis (*Tussilago farfara*), paprastasis šaltekšnis (*Rhamnus frangula;* f.), paprastasis šermukšnis (*Sorbus aucuparia*), gražioji širdažolė (*Centaurium pulchellum*), skėtinė širdažolė (*Centaurium umbellatum*), smiltinis šlamutis (*Helichrysum arenarium*), dygioji šunobelė (*Rhamnus cathartica;* f.), takažolė (*Polygonum aviculare*), didžioji ugniažolė (*Chelidonium majus*), vaistinis valerijonas (*Valeriana officinalis;* f.), pelkinė vingiorykštė (*Filipendula ulmaria*), šilinis viržis (*Calluna vulgaris*), trikertė žvaginė (*Capsella bursa pastoris*). Reti ir vertingi vaistiniai augalai: baltasis čemerys (*Veratrum album*), smulkiažiedė gegužraibė (*Orchis ustulata*), rudeninis vėlyvis (*Colchicum autumnale*). Retų ir globojamų V. a. yra apie 20.

Lietuvoje auga apie 160 rūšių introdukuotų arba aklimatizuotų sulaukėjusių V. a. Plačiau vartojami **introdukuoti V. a.:** pavasarinis adonis (*Adonis vernalis*), vaistinis čiobrelis (*Thymus officinalis*), didysis debesylas (*Inula helenium*), geltonasis gencijonas (*Gentiana lutea*), graužėlinė gudobelė (*Crataegus oxyacantha;* f.), vaistinė juozažolė (*Hyssopus officinalis*), šlamagraižė leuzėja (*Rhaponticum carthamoides*), tikroji levanda (*Lavandula vera*), vaistinė piliarožė (*Althaea officinalis*), pipirmėtė (*Mentha piperita*), paprastoji rusmenė (*Digitalis purpurea;* f.), vaistinis šalavijas (*Salvia officinalis*), kartusis šventadagis (*Cnicus benedictus*).

V. a. paplitę visoje Lietuvoje, daugiausia pietryčiuose. Auga miškuose (ąžuolas, beržas, pušis, avietė, brukne, erškėtis, meškauogė, kadagys, viržis, pataisas, gegužraibė, šlamutis, vingiorykštė, islandinė kerpena), laukuose (barkūnas, širdažolė, tvertikas), pievose (akišveitė, kmynas), raistuose ir šiaip drėgnose vietose (gailis, saulašarė, spanguolė), sodybose, pakelėse (kietis, ugniažolė, varnalėša). Yra V. a., turinčių alkaloidų (drignė, durnaropė, skalsė), glikozidų (arkliauogė, pakalnutė, rusmenė), eterinių aliejų (čiobrelis, kietis, kmynas), kartumynų (ajeras, kiaulpienė, kietis, puplaiškis), rauginių medžiagų (ąžuolas, gyvatžolė, kraujažolė), vitaminų (dilgėlė, serbentas, šermukšnis). Vaistų gamybai naudojamos įvairios augalų dalys: lapai, žiedai, šaknys, žievė. Lapai renkami, kai jie yra ne mažesni kaip $3/4$ normalaus dydžio; žiedai ir žiedynai — kai skleidžiasi; šaknys ir šakniagumbiai — rudenį arba ankstyvą pavasarį; žievė — ankstyvą pavasarį; sporos — rugpiūčio—rugsėjo mėn. Kai kurie V. a. (ajeras, drignė, durnaropė, našlaitė, puplaiškis, ramunė, skalsė, ugniažolė, varnalėša), melioruojant žemes, keliant žemdirbystės kultūrą, tvarkant miškus, sodybas, gyvenvietes, smarkiai nyksta.

Taryb. metais V. a. pradėta auginti kai kuriuose taryb. ūkiuose ir kolūkiuose. 1966 įsteigtas Gerdašių (Lazdijų rj.) eksperimentinis V. a. tarybinis ūkis. Lietuvoje daugiausia surenkama arkliauogės lapų, čiobrelio žolės, kadagio uogų, kraujažolės žolės, žiedų, šlamučio žiedynų, puplaiškio, dilgėlės lapų. V. a. rinkimą ir ruošimą tvarko Sveikatos apsaugos m-jos vyriausioji farmacijos v-ba, rinkimą reglamentuoja Gamtos apsaugos k-tas. V. a. apdoroja Švenčionių vaistažolių perdirbimo f-kas. Jis gamina apie 200 pavadinimų vaistų, daugiausia arbatų. 1959 apdorojo 200 t V. a., 1965 — 290 t, 1969 — 468 t.

V. a. tiria Botanikos in-tas (Vilniuje) ir jo botanikos sodas (Kaune), Vilniaus un-to gamtos f-tas ir jo botanikos sodas, Kauno Med. in-to farmakognozijos katedra. Mokslininkai daugiausia tiria V. a. chem. sudėtį, veikliąsias medžiagas, biologines ir farmakologines savybes, aklimatizavimą, apsaugą, kultūrinimą. Biochemiškai ištirta čiobreliai, sachalininė mėta, kalninė arnika, kmynas, kalendra, pakalnutė, pipirmėtė, rusmenė, arkliauogė ir kiti V. a.; t. p. ištirta jų produktyvumas, paplitimas ir pram. telkiniai Lietuvos miškuose, sudarytas jų paplitimo miškuose žemėlapis. Ištirti Nemuno užliejamųjų pievų svarbesniųjų V. a. ištekliai.

ISTORINIAI DUOMENYS. Vaistiniai augalai Lietuvoje nuo seno plačiai naudojami daugeliui ligų gydyti (ž. *Liaudies medicina*). XVIII—XIX amžiuje V. a. pradėta auginti ir aklimatizuoti Vilniaus un-to botanikos sode, vienuolynų ūkiuose (dominikonų — Vilniuje, pranciškonų — Kretingoje). Vienuoliai, atvykdami iš Lenkijos, Italijos, Vokietijos, atsiveždavo V. a. (garstyčių, vaistinių šalavijų, levandų) ir imdavo juos auginti. 1883 Švenčionyse įsteigtas vaistažolių perdirbimo f-kas per supirkimo punktus supirkinėjo iki 300 rūšių augalus ir paruošdavo iki 700 pavadinimų V. a. ir vaistų iš jų. F-kas kasmet eksportuodavo (į Angliją, Belgiją, Kanadą, JAV, Vokietiją) po kelis šimtus tonų V. a. Iki II pasaul. karo Vilniuje kasmet (VI.23—24) vyko didelės V. a. mugės. Į jas atvykdavo vaistininkų, pirklių iš daugelio Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos miestų bei užsienio (daugiausia iš Vokietijos). Iki II pasaul. karo iš Vilniaus, Švenčionių ir kitų r. Lietuvos vietovių būdavo išvežama apie 1000 tonų V. a. per metus. V. a. moksliškai tyrinėti pirmieji pradėjo XVIII a. pab.—XIX a. pr. botanikas J. Pabrėža, Vilniaus un-to profesoriai S. Jundzilas, Ž. Žiliberas. V. a. tyrinėjo 1787 įsteigta Vilniaus un-to farmacijos katedra. To laikotarpio tyrimai daugiausia yra aprašomojo pobūdžio. 1803—06 Vilniaus un-te apie V. a. buvo skaitomos paskaitos, 1806 pradėtas skaityti V. a. spec. kursas. 1919—40 Kauno botanikos sode prof. K. Grybauskas sudarė 250 V. a. kolekciją ir ją tyrinėjo, Vilniaus un-te tuo laikotarpiu juos tyrinėjo I. Mušinskis, V. Stražėvičius.

Lit.: **K. Grybauskas,** Vaistingieji Lietuvos laukų augalai ir jų pritaikymas, d. 1, K., 1927; **K. Grybauskas,** Vaistingieji Lietuvos augalai (Kultūriniai augalai), d. 2, K., 1935; **K. Grybauskas,** Lietuvos TSR miškų sumedėję vaistingieji augalai, K., 1946; **E. Kanopka, J. Dagys,** Vaistingieji augalai ir jų paruoša, K., 1948; **S. Gudanavičius, P. Mikšionis,** Vaistiniai-techniniai augalai, V., 1956; **S. Gudanavičius,** Vaistiniai

Svarbesnieji savaiminiai Lietuvos **vaistiniai augalai**: *1* — balinis ajeras; *2* — didžiažiedė rusmenė; *3* — dirvinis asiūklis; *4* — grauželinė gudobelė; *5* — islandinė kerpena; *6* — juodoji drignė; *7* — kalninė arnika; *8* —kartusis rūgtis; *9* — kelminis papartis; *10* — mažalapė liepa; *11* — miškinė sidabražolė; *12* — miltinė arkliauogė; *13* — paprastasis čiobrelis; *14* — paprastoji durnaropė; *15* — paprastasis kadagys; *16* — paprastoji jonažolė; *17* — paprastoji kraujažolė; *18* — paprastasis putinas; *19* — paprastoji pakalnutė; *20* — paprastoji sukatžolė; *21* — paprastasis šaltekšnis; *22* — pavasarinė raktažolė; *23* — pelkinis pūkelis; *24* — pievinis rūgtis; *25* — skalsė; *26* — smiltinis šlamutis; *27* — trilapis puplaiškis; *28* — vaistinė ramunė; *29* — vaistinis pataisas; *30* — vaistinis valerijonas

augalai, V., 1960; E. **Kanopka**, Vaistažolių pramonės išvystymas Lietuvoje. — „Kauno Valstybinio medicinos instituto darbai", t. 9, K., 1960; E. **Kanopka**, Apie vaistažoles. — Sveikata ir susirgimai, V., 1965; P. **Snarskis**, Vadovas Lietuvos augalams pažinti, V., 1968 [sk. „Vaistiniai augalai"].

VAISVANDENIAI. V. su sintetiniais priedais nedideliais kiekiais Lietuvoje pradėta gaminti XIX a. antrojoje pusėje. Juos gamino smulkios dirbtuvėlės primityviais įrengimais. Vilniuje 1900 buvo apie 30 tokių dirbtuvėlių. Buvo gaminama 2—3 rūšių vaisvandeniai. 1928 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) veikė 10 V. įmonių (jose dirbo 84 darbininkai, metinės produkcijos vertė 227 000 lt), 1938 — 15 įmonių (95 darbininkai, produkcijos vertė 264 000 lt): 5 Kaune, 3 Šiauliuose, 2 Klaipėdoje ir po vieną Marijampolėje, Tauragėje, Trakuose, Ukmergėje, Utenoje. 1940 pagaminta 150 000 dkl V. Po D. Tėvynės karo V. gamybos įmonės sustambintos, įsteigta naujų mažesniuose miestuose ir miesteliuose; pagrindiniai gamybos procesai mechanizuoti. V. gamyba didėja: 1946 pagaminta 0,3 mln. dkl, 1950 — 0,7, 1960 — 2,0, 1969 — 3,6. Daugiausia vaisvandenių 1969 pagamino Kauno alaus kombinatas „Ragutis" (578 000 dkl), Vilniaus alaus darykla „Tauras" (578 000 dkl), Šiaulių alaus darykla „Gubernija" su cechu Mažeikiuose (548 000 dkl), Klaipėdos alaus darykla „Švyturys" (382 000 dkl), Panevėžio alaus darykla „Kalnapilis" (232 000 dkl), Kapsuko konservų g-la (149 000 dkl), Stakliškių (Prienų rj.) liet. midaus g-la (113 000 dkl). Be to, V. gamina Vilniaus vyno g-la, Rokiškio, Varėnos konservų f-kai ir daugelio rajonų vartotojų kooperatyvų s-gų įmonės. Gaminama per 35 rūšis V.: „Vingis", „Varpelis", „Sajanai", limonadas, obuolių, mandarinų, apelsinų, citrinų ir kt. Beveik visa V. produkcija suvartojama Lietuvoje.

VAIŠYTĖ Irena [g. 1926.XI.13 Šaukėnuose (Kelmės rj.)] — aktorė, pedagogė, meno mokslų kandidatė (1956). 1949 baigė Vilniaus Ped. in-tą (psichologijos specialybė) ir Lietuvos TSR dramos teatro studiją. 1949—52 dėstė Šiaulių Ped. in-te ir dirbo aktore Šiaulių dramos teatre. Sukūrė Agnečkos (A. Ostrovskio „Ne visuomet katinui užgavėnės"), Levos (P. Pavlenkos „Laimė"), Olgos (A. Korneičiuko „Makaras Dubrava") ir kt. vaidmenis. Nuo 1952 TSKP narė. 1953—56 Psichologijos in-to ir Lunačiarskio teatrinio meno in-to (Maskvoje) aspirantė. Nuo 1956 Lietuvos TSR konservatorijos aktoriaus meistriškumo katedros vedėja, nuo 1961 prorektorė mokslo reikalams; nuo 1962 docentė. Paskelbė straipsnių meno psichologijos klausimais.

Ršt.: Формирование творческого характера актера, М., 1961.

VAIŠKONIAI — **1.** Kaimas Kėdainių rj., Pagirių apyl., 4 km į v. nuo Pagirių, 11 km į š. r. nuo Šėtos. 103 gyv. (1970). Pr. m-la (įst. 1920; 1949—62 veikė septynmetė, 1962—68 — aštuonmetė). Ist. šaltiniuose 1565 minimas V. dvaras. 1959 kaime buvo 118 gyv.

2. Kaimas Jonavos rj., Bukonių apyl., 9 km į r. nuo Šėtos, 9 km į p. v. nuo Siesikų. 76 gyv. (1970). Kaimo š. v. pakraščiu teka Lankesa (Obelies intakas). Ist. šaltiniuose 1585 minimas V. dvaras. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai kaime nužudė valstiečius K. Sarapiną, J. ir S. Vanskavičius, liaudies gynėjus A. Kisielių, S. Sinkevičių. 1959 kaime buvo 115 gyv.

VAIŠNORAITĖ Palmira [**Morkūnienė**; g. 1939.II.10 Kaune] — chirurgė, medicinos mokslų kandidatė (1968). 1961 baigusi Kauno Med. in-tą, dirba Vilniaus I taryb. klinikinėje ligoninėje. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvos smegenų arterinių aneurizmų sienelių sutvirtinimą ir kitais neurochirurgijos klausimais.

VAIŠNORAS Feliksas [slap. **F. Sodainis**; g. 1897.V.18 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš darbininkų. 1911 baigė Pilviškių pr. m-lą. Iš tėvo pramoko šaltkalvystės. 1916—18 vok. okupantų kalintas Papilvio (Prienų rj.) priverčiamųjų darbų stovykloje. Grįžęs į Pilviškius, dalyvavo rev. veikloje, padėjo kurti Tarybų valdžios organus, buvo partizanas.

Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Pilviškių kuopelės pirmininkas, Pilviškių parajonio k-to sekretorius. 1920 suorganizavo Pilviškių ž. ū. darbininkų profs-gos skyrių, buvo jo v-bos pirmininkas. 1920 dalyvavo Lietuvos profs-gų suvažiavime Kaune. 1921—23 kalėjo Kaune. Kalėjime pradėjo rašyti eilėraščius. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, 1923 atvyko į Maskvą. 1925 baigęs Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą, dirbo „Komunisto knygynėlio" leidykloje Smolenske. Bendradarbiavo „Darbininkų gyvenime" (slapyvardžiu M. Diegas), „Kibirkštyje", „Darbininkų jaunime", „Raudonajame artojuje", „Priekale", JAV lietuvių spaudoje („Laisvėje", „Vilnyje", „Darbininkų balse"). Nuo 1930 dirbo laikr. „Raudonasis artojas" redakcijoje (1934—37 atsakingasis redaktorius). Nuo 1934 Baltarusijos Taryb. rašytojų s-gos narys. Išleido poezijos rink. „Po darbo ir kovos vėliava" (1934). Asmenybės kulto sąlygomis 1937 neteisėtai ištremtas iš Baltarusijos (1957 reabilituotas). 1944—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje; kurį laiką dirbo laikr. „Tėvynė šaukia" redakcijoje. 1945—49 ir 1954—57 Lietuvos TSR Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redaktorius, redakcijos vedėjas. 1949—51 dirbo Leidyklų ir poligrafijos pramonės v-boje. 1951—1954 — Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-joje. Nuo 1957 pensininkas.

V. poezijoje atsispindi rev. kovos heroika, ypač ryški eilėraštyje „Prie žuvusio draugo kapo", kuris virto liaudies daina. Kai kuriuose eilėraščiuose kontrastiškai vaizduojama buržuazijos valdomos Lietuvos ir TSRS tikrovė. Nuo 1930 V. poezijoje ėmė vyrauti taryb. tematika (kolūkių kūrimas, jų stiprinimas). V. parašė keletą poemėlių („Kalinys", „Atgimusi šalis", „Mykolas Samuolis"). Išvertė į liet. kalbą M. Isakovskio, V. Stavskio, J. Kupalos, J. Fučiko, G. Gulijos kūrinių. Parašė atsiminimų kn. „Į šviesų gyvenimą" (1960). K. Domino („Spalio aidai", 1961), I. Gaškos („Kovų augintiniai", 1965), V. Banaičio („Už akmeninių sienų", 1969) atsiminimų knygų lit. bendraautoris.

Ršt.: [Eilėraščiai].— Po raudonąja vėliava, V., 1956.

Lit.: B. **Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

VAIŠNORAS Juozas [g. 1911.IX.16 Lipliūnuose (Lazdijų rj.)] — ekonomistas. 1930—37 mokėsi Kauno un-te. Bendradarbiavo liaudininkų ir kooperatinėje spaudoje. 1932—37 Studentų varpininkų s-gos narys, 1936—37 v-bos pirmininkas. Nuo 1934 palaikė ryšius su Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ja. 1936—37 redagavo ir rotatoriumi spausdino pogr. laikraštį „Antifašistas", 1939—40 bendradarbiavo laikraštyje „Už liaudies teises". 1940.VII—X finansų ministras, finansų liaudies komisaras. 1940.X—1945 Liaudies Komisarų Tarybos (LKT) pirmininko pavaduotojas. 1940—45 VKP(b) narys. 1941—44 Tarybų Lietuvos vyriausybės atstovas prie TSRS LKT. 1942—43 redagavo laikraštį „Tarybų Lietuva" ir jo priedą „Literatūra ir menas". 1944—45 Lietuvos TSR Valstybinės plano komisijos pirmininkas ir Vilniaus un-to ekonomikos f-to dėstytojas. 1945 neteisėtai represuotas ir iki 1955 kalintas. 1957—58 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. 1961 reabilituotas. Yra išvertęs į liet. kalbą grož. ir moksl. lit-ros knygų.

Ršt.: Kolūkinės produkcijos savikaina ir jos mažinimo keliai, V., 1957.

VAIŠNORAS Simonas [apie 1545 prie Varnių — 1600.XI.16 Ragainėje] — vienas lietuvių raštijos pradininkų. 1568—1571 Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Baigęs un-tą, dirbo kunigu, nuo 1576 — Ragainės klebonu (superintendentu). Rašė giesmes (2 iš jų 1612 paskelbtos L. Zengštoko giesmyne), dalyvavo 1591 ir 1592 pasitarimuose, svarsčiusiuose J. Bretkūno postilę ir Biblijos vertimą, išvertė iš lot. į liet. kalbą Adomo Franciskaus (Adamus Francisci) teologinį veikalą „Žemčiūga teologiška" (1600). Šio vertimo prakalboje V. rašo apie lit-ros kritikus. Vertime yra daug naujadarų abstrakčioms sąvokoms žymėti, be to, labai ryškios tendencijos rašyti bendrine kalba.

Lit.: W. **Witte**, Der Übersetzer Simon Waischnoras d. Ae. (Inaugural-Disertation), Braunschweig, 1931; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

VAIŠTARIENĖ Ksavera Valerija [g. 1932.II.14 Slabadoje (Kėdainių rj.)] —

chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1965). 1956 baigusi Vilniaus un-tą, jame dėsto. Nuo 1959 TSKP narė. 1966—69 ekonomikos f-to prodekanė. Paskelbė moksl. straipsnių apie chem. pramonės atliekų panaudojimą, fluoro junginių sintezę ir atskyrimą; sukūrė fluoro junginių sintezės metodą. Išleido mokymo priemonių studentams.

VAIŠVYDAVÀ — kaimas Kauno rj., Samylų apyl., 9 km į p. r. nuo Kauno miesto centro, Kauno marių p. krante; kolūkio centras. 818 gyv. (1970). Iš p. prieina Dubravos miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Girininkija, parduotuvė, aštuonmetė m-la (1927—49 pradinė, 1950—60 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1955). Istoriko Vladimiro Pašutos nuomone, V. buvusi jau XIII—XIV amžiuje. 1694 ji minima Kauno seniūnijos inventoriaus aprašyme. Kaimas buvo įsikūręs Nemuno slėnyje. 1958 V. gyventojai iš senosios kaimo vietos, kurią apsėmė Kauno marios, persikėlė į dabartinę. 1959 buvo 445 gyventojai.

VAIŠVILA Antanas [g. apie 1829] — Telšių apskrities valstiečių 1861—64 judėjimo vadas. Plungės dvaro baudžiauninkas. Paskelbus 1861 baudžiavos panaikinimo nepatenkinamas sąlygas ir tas pačias valdžiai delsiant vykdyti, atsisakė atlikinėti baudžiavos prievoles, aiškino, kad žemė turi būti atiduota valstiečiams be išpirkimo ir prievolių. Valstiečiai V. išrinko Plungės vls. viršaičiu. Jis vadovavo Darbėnų, Gargždų, Gintališkių, Kartenos, Kretingos, Mišučių, Salantų ir kitų dvarų valstiečiams ir organizavo ginkluotą pasipriešinimą dvarininkams bei vietinei valdžiai; rūpinosi Prūsijoje įsigyti ginklų. Keletą kartų valstiečiai apgynė V. nuo policijos. Telšių žandarų komandos raštininko, palaikiusio ryšius su V., išduotas, V. su keletu kitų valstiečių buvo kalinamas Šiauliuose. Išėjęs iš kalėjimo, 1864 vėl ėmė vadovauti valstiečių judėjimui Plungėje ir kaimyniniuose dvaruose. Judėjimą nuslopino kariuomenė. Daug jo dalyvių buvo nuplakta, o V. su žmona, dukterimi ir artimaisiais bendrininkais (A. Dauliumi, J. Gedgaudu ir M. Astreikiu, o t. p. jų šeimų nariais) ištremtas į Tomsko guberniją. V. vadovaujamą valstiečių judėjimą pavaizdavo S. Vaineikienė romane „Vaišvila, Žemaičių baudžiauninkų vadas" (1938).

VAIŠVILA Česlovas [g. 1931.IX.12 Pasvalyje] — fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1955 baigęs Kūno kultūros in-tą, iki 1961 mokytojavo Žagarėje, Kaune. Nuo 1961 dirba ped. darbą Kūno kultūros in-te. Paskelbė moksl. straipsnių mokyklinio amžiaus vaikų fiziologijos klausimais.

VAIŠVILA Kazys Aleksandras [g. 1936. IV.2 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—60 Skuodo melioracijos mašinų stoties, 1960—62 Kauno statybos-remonto v-bos darbų vykdytojas. Nuo 1966 Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie betono deformacijas.

VAIŠVILAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Pajevonio apyl., 4 km į p. nuo Virbalio, prie kelio į Vištytį. 81 gyv. (1970). Iš š. r. prie kaimo prieina Virbalgirio miškas. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1922). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. XIX a. pab. buvo V. kaimas ir V. palivarkas. 1959 kaime buvo 99 gyv.

VAIŠVILÁITĖ Aldona Irena [g. 1938. VIII.27 Kaune] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1967). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—1962 Pram. statybos projektavimo inžinierė. Nuo 1965 Statybos ir archit-ros in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių silikatinio betono technologijos klausimais.

VAIŠVILČIAI — kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 7 km į p. v. nuo Panevėžio, prie kelio į Krekenavą. 147 gyv. (1970). Minimi XIV a. kryžiuočių kronikose. 1594 kaimas turėjo 16 valakų žemės ir 16 kiemų. 1931—69 Vaišvilčiuose veikė pr. m-la. 1959 kaime buvo 99 gyv.

VAIŠVÌLIŠKIAI — kaimas Kelmės rj., Liolių apyl., 8 km į p. nuo Kelmės, 2 km į v. nuo Liolių. 83 gyv. (1970). Yra IV—IX a. senkapis. 1858 jį kasinėjant, rasta žmonių ir žirgo griaučių, geležinių įmovinių kirvių, ietigalių, peilių, žalvarinių segių, apyrankių, žiedų, kryžinis smeigtukas. 1949 kaime burž. nacionalistai nužudė kolūkio pirmininką V. Šarauską. 1959 buvo 52 gyv.

VAIŠVILKAS, Vaišelga, — Lietuvos didysis kunigaikštis (1264—67). Mindaugo sūnus, vienintelis išsigelbėjęs nuo sąmokslininkų, nužudžiusių Mindaugą ir du jo sūnus. Tėvui esant gyvam, vadovavo žygiui prieš Volinę dėl Juodosios Rusios žemių. Apie 1254 Mindaugo vardu sudarė taikos sutartį su Volinės kun-ščiu Danila. Pagal tą sutartį Naugardukas, Slonimas, Volkoviskas ir kiti Juodosios Rusios miestai atiteko Lietuvai. Kad sutartis būtų tvirtesnė, Danilos sūnus Švarnas vedė V. seserį. V. liko minėtųjų žemių valdovas, bet netrukus įstojo į vienuolyną ir atidavė jas Švarnui.

Kai buvo nužudytas Mindaugo žudikas ir jo įpėdinis did. kun-štis *Treniota* (1264), V., gavęs stiprią Volinės paramą, atvyko su Mindaugo šalininkais iš Naugarduko į Lietuvą tėvo sosto užimti. Treniotos šalininkai priešinosi, bet pralaimėjo. 1267 V. perleido Lietuvos D. kun-stės sostą Švarnui, o pats vėl tapo vienuoliu. Apie 1268 nužudytas Vladimire Haličo kun-ščio Levo, Švarno brolio, už tai, kad V. atidavė Lietuvą valdyti vienam Švarnui.

VAITÃITIS Jokūbas [1892 Bobėnuose (Biržų rj.) — 1941 Biržuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1919—1921 RKP(b), 1923—28 LSDP, nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1941 ūkinis darbuotojas Pasvalyje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VAĨTAS [lenk. *wójt*, iš vok. *Vogt* — valdytojas, ūkvedys] — **1.** Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje miesto bendruomenės viršininkas, miestiečių teismo (suolininkų teismo) pirmininkas. Kai nuo XIV a. pab. Lietuvos miestai, įsikūrę didžiojo kun-ščio žemėse, gaudavo Magdeburgo arba Kulmo miestų teisę, didysis kun-štis į juos paskirdavo savo vietininką — V. (kartais jį rinkdavo ir pačių miestiečių atstovai). Kun-ščio vardu V. ne tik vykdė aukščiausiąją miesto valdžią, bet ir vadovavo specialiam miestiečių teismui (ž. *Teismai*). Miestų, įsikūrusių didikų ar šiaip bajorų žemėse, vaitus paprastai skirdavo tie žemvaldžiai.

2. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigūnas, vadovaujantis vaitystei. XVI a. pirmojoje pusėje didysis kun-štis bei kt. žemvaldžiai skirdavo vaitus kai kuriems kaimams ar dvarams prižiūrėti. Po valakų reformos (1557) pertvarkius valstiečių valdymą ir didžiojo kun-ščio valsčius padalijus į vaitystes (jų dydis paprastai būdavo ligi 100 valakų, Žemaitijoje — ligi 300), joms administruoti būdavo skiriami vaitai (skirdavo seniūnai, vietininkai, dvarų laikytojai). V. vykdė dvarų valdytojų potvarkius, varė valstiečius į darbą, prižiūrėjo juos dirbančius, pristatydavo į vietininko teismą, žiūrėdavo, kad jie atiduotų duokles. Už savo darbą V. iš pradžių gaudavo vieną valaką žemės be jokių mokesčių ir prievolių, antrą — su činšu, vėliau — 2 valakus žemės, neapdėtos nei mokesčiais, nei prievolėmis.

3. Valsčiaus (gminos) vadovaujantis pareigūnas Užnemunėje (1809—1864), vienas valsčiaus valdymo organų Užnemunėje (1864—1914) ir Vilniaus krašte 1920—39. Vaito pareigos Užnemunėje atsirado po 1795, jai atsidūrus Prūsijos valdžioje. 1795—1809 V. buvo bendruomenės (Gemeinde) valdymo pareigūnas. V. pareigos išliko ir Užnemunei esant Varšuvos Kun-stės (1807—15) bei Lenkijos Karalystės (nuo 1815) sudėtyje. Iki 1864 V. turėjo prižiūrėti, kaip valstiečiai moka mokesčius ir atlieka prievoles, pristatyti į surinkimo punktą pašauktuosius rekrutus. Pagal 1864 įstatymą Suvalkų gubernijoje V. tapo vienu iš valsčiaus (gminos) valdymo organų (be jo, valsčiaus valdymo organai dar buvo valsčiaus sueiga ir valsčiaus teismas). V. atsakė už tvarką valsčiuje, skelbė aukštesniųjų valdžios organų potvarkius, šaukė valsčiaus sueigą, prižiūrėjo kelių ir tiltų remontą, išduodavo gyventojams pasus, buvo valsčiaus teismo pirmininkas, vykdė valsčiaus teismo sprendimus. Jis turėjo teisę prasikaltusius bausti areštu iki 2 parų ir pabauda iki sidabrinio rublio.

VAITÃUSKAS Jurgis Alfonsas [g. 1938. II.9 Apušote (Prienų rj.)] — agronomas ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1968). 1960 baigė Ž. ū. akademiją. 1960—65 Ž. ū. ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. 1965—70 Lietuvos

TSR MT pirmininko pavaduotojo padėjėjas. Nuo 1967 TSKP narys. Nuo 1970 Ž. ū. skaičiavimo centro viršininkas — Ž. ū. ekonomikos in-to direktoriaus pavaduotojas. Vienas knygų „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti" (1964) ir „Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema" (1969) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų ž. ū. specializavimo ir koncentravimo klausimais.

VAITELIAĪ — kaimas Klaipėdos rj., Gargždų apyl., 10 km į š. nuo Gargždų, abipus Kretingos—Gargždų kelio. 129 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1967), pr. m-la (nuo 1926), biblioteka, parduotuvė. 1923 buvo 200 gyv., 1959 — 171.

VAITIEKŪNAI — kaimas Radviliškio rj., Grinkiškio apyl., 6 km į p. nuo Grinkiškio, prie kelio į Krakes; kolūkio centras. 1959 buvo 272 gyv., 1970 — 266. R. pakraščiu teka Šušvė (Nevėžio intakas), į kurią prie kaimo įteka Miegotas, Tarailis, Vingrys. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1925), biblioteka (nuo 1953). Kaimo š. pakraštyje, prie Vingrio upelio žiočių, yra krantinio tipo apardytas piliakalnis; jo aikštelės išlikusi dalis — 300 m^2 ploto, iš p. apjuosta 4,5 m aukščio pylimu. Kaime buvo senkapis.

Senkapis tyrinėtas 1940. Atkasti du V a. griautiniai kapai. Rasta geležinių įmovinių kirvių, žalvarinė antkaklė, lankinė žieduota segė ir kt. Be to, griautinių kapų aptikta, dirbant laukus. Rasta III—IV a. papuošalų (šaukštinių antkaklių, juostinių apyrankių). Radiniai laikomi Kauno istorijos ir Šiaulių „Aušros" muziejuose.

VAITIEKŪNAS Jonas Kęstutis [g. 1923. IV.6 Jutkonyse (Kupiškio rj.)] — agronomas dirvožemininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1960), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1965). 1946 baigė Ž. ū. akademiją. 1946—53 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to (iki 1952 Ž. ū. in-tas) moksl. bendradarbis, 1953—1956 dirvožemio sektoriaus vadovas. 1956—65 Žemdirbystės in-to Vokės filialo dirvožemio skyriaus vedėjas, nuo 1965 to filialo direktoriaus pavaduotojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Nemuno žemupio salpų dirvožemius, apie dirvožemių kartografavimą, naudojimą, bonitavimą. Monografijos „Lietuvos TSR dirvožemiai" (1965; Resp. premija 1967) 4 skyrių autorius.

Ršt.: **V. Mališauskas, J. Vaitiekūnas**, Žemės ekonominis vertinimas ir jo panaudojimas, V., 1963.

VAITIEKŪNAS Klemas [g. 1907.II.25 Skaistgiryje (Joniškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1950). Vaikystėje piemenavo, vėliau bernavo, dirbo tėvų ūkyje. Už prievolių nevykdymą okup. valdžios 1942—44 kalintas Šiauliuose. 1948—50 Joniškio rj. „Pergalės" kolūkio grandininkas, brigadininkas, 1950—53 pirmininko pavaduotojas, 1953—56 pirmininkas. Nuo 1949 TSKP narys. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatas, 1952—54 LKP CK narys. 1957—64 „Darbo" kolūkio (dab. Akmenės rj.) pirmininkas, 1964—70 Pakalniškių taryb. ūkio (Akmenės rj.) skyriaus valdytojas. Pensininkas.

VAITIEKŪNAS Mykolas [1878.III.11 Putriškiuose (Kapsuko rj.) — 1956.II.9 Kapsuke] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1896 išvyko į Angliją, dirbo anglies kasyklose. Priklausė Britanijos Lietuvių socialistų s-gai, materialiai rėmė s-gos laikr. „Rankpelnį". 1917 atvyko į Rusiją, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose. 1918 grįžo į Lietuvą, padėjo organizuoti pasipriešinimą vok. okupantams. Palaikė ryšius su LKP nariais. 1919—20 vežiojo kom. lit-rą. 1925 suimtas, apie metus be teismo kalėjo Kaune. Nuo 1926 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1940—48 darbininkas Marijampolėje.

VAITIEKŪNAS Petras [g. 1931.IV.16 Kundročiuose (Pakruojo rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1961). 1954 baigė Vilniaus un-tą ir liko jame dirbti. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1965 docentas. Paskelbė apie 40 moksl. straipsnių kvartero geologijos, paleogeografijos ir geol. mokslų istorijos klausimais.

VAITIEKŪNIENĖ Aldona [g. 1929.IV.24 Niūraičiuose (Joniškio rj.)] — literatūros tyrinėtoja, filologijos mokslų kandidatė (1961). 1951 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1951—52 Šiaulių mkt. in-to, nuo 1952 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja; nuo 1961 lietuvių ir užsienio lit-ros katedros vedėja. Nuo 1960 TSKP narė. Nuo 1963 docentė. Parašė studiją „Vaižganto apysaka «Dėdės ir dėdienės»" (1963), straipsnių apie Vaižganto, G. Petkevičaitės-Bitės, J. Biliūno, J. Janonio, I. Šeiniaus ir kt. rašytojų kūrybą.

VAITILĀVIČIUS Adomas [g. 1915.II.6 Nausėduose (Skuodo rj.)] — gydytojas mikrobiologas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1933 baigęs Gruzdžių (Šiaulių rj.) veterinarijos technikumą, iki 1945 dirbo vet. techniku Marijampolės aps., Sedoje. 1950 baigęs Kauno un-to med. f-tą, iki 1951 dirbo Vilijampolės rj. sveikatos apsaugos skyriaus vedėju. 1954—63 Vilniaus un-to med. f-to mikrobiologijos katedros dėstytojas, nuo 1956 docentas. Nuo 1963 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to mikrobiologijos laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie žarnyno infekcinių ligų (ypač dizenterijos) diagnostiką, taip pat straipsnių med. terminologijos, san. švietimo klausimais; išvertė med. knygų.

VAITILĀVIČIUS Juozas [1903.VII.11 Nausėduose (Skuodo rj.) — 1941 Paluobėje (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Priklausė Nausėdų kuopelei. 1941 LKP Vegerių (Akmenės rj.) vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VAITILĀVIČIUS Martynas [1907.XI.12 Nausėduose (Skuodo rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932—36 LKP Ylakių (Skuodo rj.) parajonio k-to sekretorius. 1937—40 ž. ū. darbininkas Latvijoje. 1940—41 LKP Mažeikių aps. k-to instruktorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VAITILĀVIČIUS Stasys [1916.X.19 Nausėduose (Skuodo rj.) — 1941 Ylakiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1941 Ylakių mašinųarklių nuomojimo punkto vedėjas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VAĪTIMĖNAI — kaimas Tauragės rj., Lomių apyl., 11 km į p. r. nuo Šilalės, 8 km į v. nuo Upynos. 155 gyv. (1970). Kaimą supa Obelyno miškas. Felčeriųakušerių punktas, aštuonmetė mokykla (1924—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). 1959 buvo 188 gyv.

VAITŶS Jonas [1903.X.6 Kaune — 1963. VIII.21 ten pat] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1961). 1928 baigė Kauno meno m-lą. Nuo 1929 dalyvavo dailės parodose. 1929—40 Panevėžio mkt. seminarijos, 1940—44 Kauno g-jos mokytojas. 1944 eksternu baigė Vilniaus Dailės akademijos tapybos f-tą. 1944—1946 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to direktoriaus pavaduotojas, 1946—51 direktorius. Nuo 1951 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas, docentas. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1959 Dailininkų s-gos Kauno sk. v-bos pirmininkas. Kaune surengė kelias individualines kūrybos parodas. Nutapė peizažų, portretų, teminių kompozicijų. Buržuazijos valdymo metais tapytose kompozicijose pavaizdavo soc. nelygybę, darbo žmonių vargą ir skurdą. V. peizažai pasižymi lyriškumu, gamtos motyvų bei nuotaikų įvairumu. Kai kuriems jų būdingas epinis platumas, tapybinis apibendrinimas.

Kūriniai: peizažai — „Brazilka", „Malūnas" (1929), „Nemunas" (1933), „Ten, kur Nemunas teka" (1946), „Pavasariop" (1954), „Sename Lietuvos kaime" (1958), triptikas „Šienapiūtė" (1959), „Kaunas pavasarį" (1961), „Kauno žiemos uoste", „Naujomis tėviškės magistralėmis", „Panemuniai" (1962), „Vėlyvas sniegas" (1963); teminės kompozicijos — „Skurdas" (1936 ir 1938), „Dvasios skurdžiai" (1938), „Jaunieji gamtininkai" (1953), „Tai neturi pasikartoti" (1960), „Pirmoji pavasario vaga" (1963); portretai — „Bedarbio dalia", „Kalvis", „Prie atviro lango" (1935), „Mašinistas" (1936), „Kuršių marių šeimininkas" (1961), „Bitininkas" (1962), ir kt.

Lit.: **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **A. Dūda**, Jonas Vaitys, V., 1967.

VAĪTKABALIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 2 km į p. nuo Gražiškių; kolūkio centras. 82 gyv. (1970). Yra lentpiūvė. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744 metais. XIX a. ir XX a. pradžioje V. — valsčiaus centras. 1827 buvo 107 gyventojai. 1905.XI.22 valstiečiai užėmė V. valsčiaus v-bą ir kurį lai-

ką neleido jai susisiekti su apskrities valdžia; tvarkai atkurti buvo atsiųsti kareiviai. 1959 buvo 88 gyv.

VAITKĒVIČIUS Adolfas [g. 1902.VI.16 Maskaukoje (Varėnos rj.) — 1971.I.6 Kaune] — revoliucinio judėjimo Argentinoje ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1929 išvyko į Argentiną, Buenos Airese dirbo maisto pramonės įmonėse. 1930 įstojo į Lietuvių darbininkų savišalpos-kultūros d-ją, 1934 — į Raudonosios pagalbos org-ją ir į Lietuvių liaudies teatrą, 1937 — į Argentinos Komunistų partiją. 1937 atvyko į Ispaniją; buvo ispanų brigados vertėjas, paskui internacionalinės brigados kovotojas. 1938 kontuzytas. 1939—41 kalėjo Prancūzijos konc. stovyklose. 1941 grįžo į Tarybų Lietuvą. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; du kartus sužeistas. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—54 administracinis darbuotojas Kaune.

VAITKĒVIČIUS Antanas [1905.XII.10 Kerbušiuose (Panevėžio rj.) — 1968. VII.2 Vilniuje] — ornitologas, biologijos mokslų kandidatas (1958). 1929—40 dirbo preparatoriumi, laborantu Kauno un-te ir kitur. 1933 baigė tą un-tą. Spaudoje propagavo darvinizmą. 1940—57 mokytojavo Panevėžyje. 1957—60 dėstė Vilniaus Ped. in-te ir Vilniaus un-te. 1960—63 Zoologijos ir parazitologijos in-to stuburinių zoologijos sektoriaus vadovas. Nuo 1963 vėl dėstė Vilniaus Ped. in-te; nuo 1965 docentas. V. tyrinėjo Lietuvos paukščius, ypač jų migracijos problemas. Tais klausimais paskelbė moksl. straipsnių, buvo parengęs biol. mokslų daktaro disertaciją.

Ršt.: А. Вайткявичюс, В. Скуодис, Перелёт птиц (По данным кольцевания в Литве с 1929 по 1959 г.), Вильнюс, 1965.

Lit.: Paukščiai grįžta, [apie A. Vaitkevičiaus moksl. veiklą; parengė J. Šeštokas].—„Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 4.

VAITKĒVIČIUS Bronius [g. 1926.X.6 Virbalyje] — istorikas, istorijos mokslų daktaras (1969). 1943 įstojo į LLKJS Virbalio pogr. org-ją; 1944 LLKJS Vilkaviškio aps. pogr. k-to narys ir „Jūros" partizanų būrio partizanas. 1945—1946 Vilkaviškio aps. laikr. „Pergalė" atsakingasis redaktorius. Nuo 1946 TSKP narys. 1946—1948 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—1954 tos m-los dėstytojas. 1953 baigė Vilniaus un-tą, 1958 — Visuom. mokslų akademiją prie TSKP CK. 1958—70 Partijos istorijos in-to direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui. Nuo 1970 Istorijos in-to direktorius. 1959 gavo ist. mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacijoje nagrinėjo 1918—19 soc. revoliuciją Lietuvoje; ta tema 1967 paskelbė monografiją. Paskelbė moksl. straipsnių rev. judėjimo Lietuvoje, LKP istorijos klausimais, apie V. Lenino ryšius su Lietuvos rev. judėjimo dalyviais. Vienas iš „Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" I t. autorių. Z. Angariečio, V. Kapsuko veikalų, 1918—19 proletarinės revoliucijos dalyvių atsiminimų, part. dokumentų rinkinių redaktorius arba redkolegijų narys. Nuo 1966 leidinio „Kraštotyra" vyriausiasis redaktorius. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" ist. skyriaus redaktorius konsultantas. Nuo 1971 kandidatas į LKP CK narius.

Ršt.: Socialiniai-ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1959; Литовские большевики в борьбе за победу Великого Октября.— «Вопросы истории КП Литвы», Вильнюс, 1961; Iš Škotijos lietuvių kovų už Tarybų valdžią Sibire istorijos. — „LKP istorijos klausimai", t. 3, V., 1963; Lietuvos KP ideologinė veikla Tarybų valdžios Lietuvoje laikotarpiu. — Spalio revoliucijos keliu, V., 1967; Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1967; Darbo žmonės kovoje už Tarybų Lietuvą (1918—19), V., 1968; Lietuvių bolševikų veikla Rusijoje Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos paruošimo laikotarpiu. — Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; V. Leninas ir Lietuvos revoliucionieriai, V., 1970; Путеводная звезда, Вильнюс, 1970.

VAITKĒVIČIUS Eugenijus [g. 1931. XII.18 Vilniuje] — irkluotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs treneris (1963), TSRS nusipelnęs treneris (1967). Vienas iš akademinio irklavimo organizatorių Vilniuje. 1948—55 Lietuvos TSR akademinio irklavimo čempionas. Nuo 1949 treniruoja Lietuvos TSR akademinio irklavimo moterų rinktinę. Nuo 1955 TSKP narys. Išugdė pasižymėjusių irkluotojų (Vilniaus „Žalgirio" moterų aštuonvietės įgulą, G. Šidagytę ir kt.).

VAITKĒVIČIUS Jonas [g. 1930.III.24 Silgionyse (Alytaus rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1964). Nuo 1956 TSKP narys. 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—60 Butrimonių (Alytaus rj.) vid. m-los direktorius. Nuo 1963 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, 1964—67 Kauno vakarinio f-to dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių menamojo kvadratinio kūno pirminių skaičių pasiskirstymo klausimais.

VAITKĒVIČIUS Juozas [g. 1906.III.14 Būdiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1934—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1934—38 LKP narys. 1940—41 adm. darbuotojas Virbalyje. 1941 hitlerininkų kalintas. 1944 „Jūros" partizanų būrio ryšininkas. 1945—65 ūkinis darbuotojas. Pensininkas.

VAITKĒVIČIUS Juozas [g. 1928.IX.29 Gudeliuose (Alytaus rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigęs Vilniaus Ped. in-to ped. f-tą, iki 1967 jame dėstė; nuo 1965 docentas. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1967 Šiaulių Ped. in-to rektorius. Paskelbė moksl. straipsnių mokymo ir intelektualinio vystymo klausimais. Išleido monografiją „Mokinių žinių gilinimas mokymo procese" (1968).

VAITKĒVIČIUS Ričardas [g. 1933.V.6 Vilniuje] — irkluotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs treneris (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1962), TSRS tarptautinės klasės sporto meistras (1965), TSRS nusipelnęs treneris (1965). Daugkartinis Lietuvos TSR akademinio irklavimo čempionas. Nuo 1957 treniruoja Lietuvos TSR akademinio irklavimo vyrų rinktinę, nuo 1965 — dar ir TSRS vyrų rinktinę. Nuo 1962 TSKP narys. Išugdė pasižymėjusių irkluotojų (pasaulio ir Europos vicečempionės Vilniaus „Žalgirio" aštuonvietės, TSRS ir Europos čempionės Vilniaus „Žalgirio" keturvietės įgulas ir kt.).

VAITKEVIČIŪTĖ Valerija Janina [g. 1929.III.20 Kunigiškiuose (Vilkaviškio rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1956—70 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė, nuo 1970 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja. Akademinei „Lietuvių kalbos gramatikai" (t. 1, 1965) parašė „Fonetikos" skyrių. Paskelbė straipsnių liet. kalbos eksperimentinės fonetikos ir tarties klausimais („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 1, 3, 4, 1957—61), apie priebalsių tarimo fazių kitimą („Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos koliokviumo medžiaga", t. 1, 1964), straipsnį apie skatinamųjų sakinių intonacijas liet. kalboje („Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung", Bd. 20, H. 4, 1967). Parengė „Lenkų—lietuvių kalbų žodyną" (1964).

VAITKŪNAI — kaimas Anykščių rj., Kraštų apyl., 7 km į š. nuo Svėdasų, Jaros kair. krante. 208 gyv. (1970). Dalis sodybų yra senojoje kaimavietėje palei upę, kitos išsiskirsčiusios vienkiemiais. Taryb. metais prie Salų—Svėdasų kelio pradėta kurti kolūkio brigados gyvenvietę: pastatyta grupė gyv. namų, ūkinių pastatų, kolūkio kultūros namai. 1959 buvo 210 gyv.

VAITKŪNAS Algirdas [g. 1926.X.24 Mikėnuose (Ukmergės rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1962). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 jame dėsto. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIX a. pabaigos—XX a. pradžios Anglijos žemės ūkio raidą, to laikotarpio agrarinius santykius.

VAITKŪNAS Gytis [g. 1936.III.27 Klaipėdoje] — filosofas, dailės istorikas, filosofijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigė Maskvos un-tą (filos. specialybė). Nuo 1959 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Nuo 1962 TSKP narys. Paskelbė straipsnių apie estetinę mintį Lietuvoje 1919—40 („Filosofija", t. 5, 1965), apie liet. tapybą („Komunistas", 1967, Nr. 2) ir kitais dailės bei estetikos klausimais.

VAĨTKUS Albinas [nuo 1944 Marius **Katiliškis**; g. 1915.IX.15 Katiliškėse (Šiaulių rj.)] — rašytojas. Mokėsi Žagarėje. Dirbo kaimo bibliotekininku, miško kirtėju, grioviakasiu. Nuo 1932 period. spaudoje skelbė prozos kūrinius. Nuo 1949 gyvena JAV. Išleido novelių rinkinius „Prasilenkimo valanda" (1948),

„Šventadienis už miesto" (1963), novelių romaną „Užuovėja" (1952) ir romanus „Miškais ateina ruduo" (1957), „Išėjusiems negrįžti" (1958). V. kūryboje daugiausia vaizduojama burž. laikotarpio aukštaičių kaimo buitis, socialiniai santykiai, atskleidžiama valstiečių psichologija. V. proza pasižymi realistiškai sodriu, vaizdingu stiliumi, poetiškais Lietuvos gamtos paveikslais. Kai kuriuose V. kūriniuose vaizduojamas JAV lietuvių gyvenimas. V. kūrinių paskelbta Tarybų Lietuvos period. spaudoje. 1969 Vilniuje išleistas rom. „Miškais ateina ruduo".

VAĨTKUS Antanas [1905.X.3 Plungėje — 1944.VIII.23] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1920—37 batsiuvio mokinys, batsiuvys Telšių aps., Plungėje, Klaipėdoje. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. 1931—37 už rev. veiklą 6 kartus baustas adm. tvarka, 1937 nuteistas 5 metus kalėti. Kalėjo Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Panevėžyje. 1940—41 adm. darbuotojas Telšiuose. 1941—42 dirbo Jaroslavlio sr. kolūkyje, batsiuviu Kirovo sr. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, vėliau mokėsi partizanų m-loje Maskvoje. Nuo 1943.VI „Žalgirio" partizanų junginio, Katkaus partizanų grupės kovotojas (slap. Karvelis). Žuvo kautynėse.

VAĨTKUS Feliksas [1907.VI.20 Čikagoje — 1956.VII.25 Visbadene (VFR)] — lakūnas. Studijavo Čikagos un-te. 1928 įstojo į karo aviacijos m-lą. 1931 ją baigęs, išėjo į atsargą vyr. leitenanto laipsniu ir dirbo lakūnu instruktoriumi. 1934 susitarė su Amerikos Lietuvių transatlantinio skridimo s-gos v-ba dėl skridimo į Lietuvą. 1935.IX.21 5 val. iš Niujorko pakilęs nauju lėktuvu „Lituanika II", per 28 val. nepalankiu oru perskrido Atlantą ir, pristigęs degalų, nusileido Airijoje (prie Beilinroubo). Nusileisdamas apgadino lėktuvą ir X.2 iš Anglijos atskrido į Kauną Lietuvos karo aviacijos lėktuvu. Po II pasaul. karo buvo JAV karo aviacijos pulkininku, tarnavo V. Vokietijoje.

VAĨTKUS Jonas [1900.III.28 Jurgaičiuose (Kėdainių rj.) — 1944.III.5 Baltarusijos TSR] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. 1927—40 LKP narys. Priklausė LKP Krakių (Kėdainių rj.) kuopelei. 1933—38 LKP Kėdainių parajonio k-to sekretorius. 1940 LKP Kėdainių aps. k-to darbuotojas, 1940—41 Kėdainių malūno direktorius. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 VKP(b) narys. Žuvo fronte.

VAĨTKUS Juozas [g. 1928.III.5 Jucaičiuose (Tauragės rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1954). 1951 baigęs Veterinarijos akademiją, dirba jos vet.-san. ekspertizės katedroje; nuo 1959 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie triušių paratifo diagnostiką.

Ršt.: J. Pipiras, J. Vaitkus, Veterinarinė-sanitarinė ekspertizė su gyvulinių produktų technologijos pagrindais, V., 1966.

VAĨTKUS Juozas [g. 1928.XII.11 Brožiuose (Klaipėdos rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1956). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—66 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1967 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių statybinių medžiagų ir dirbinių in-to silikatinių lydinių laboratorijos vedėjas. Vienas stiklo, tinkamo silicio hermetizacijai, išradėjų. Paskelbė moksl. straipsnių apie kalcio hidroksido reakciją su kvarco smėliu, šiluminio apdorojimo įtaką stiklų elektrinėms savybėms, dviejų šarmų efektą stikluose. Knygos „Bendrosios silikatų technologijos laboratoriniai darbai" (1967) bendraautoris.

VAĨTKUS Juozas [g. 1934.II.21 Ramonuose (Raseinių rj.)] — spaudos darbuotojas. 1958 baigęs Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą, iki 1960 dirbo Puškino muziejaus direktoriumi. 1961—64 Vilniaus un-to moksl. bibliotekos moksl. sekretorius, bibliotekininkas. Nuo 1962 TSKP narys. Už turistines keliones po TSRS kalnuotuosius rajonus 1965 Vaitkui suteiktas TSRS sporto meistro vardas. 1965—68 „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" moksl. redaktorius. Nuo 1968 „Minties" leidyklos vyriausiasis redaktorius. Su kitais parašė „Kelionių vadovą" (1970). Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių.

VAĨTKUS Juozas Vidmantis [g. 1941. III.19 Kalnaberžėje (Kėdainių rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1963 baigė Vilniaus un-tą. 1966—67 šio un-to puslaidininkių fizikos probleminės laboratorijos moksl. bendradarbis, nuo 1967 un-te dirba ped. darbą. Paskelbė moksl. straipsnių apie puslaidininkių fotolaidumo ypatybes.

VAĨTKUS Mykolas [g. 1883.X.27 Gargžduose] — rašytojas. 1903 baigė Liepojos g-ją, 1906 — Kauno kunigų seminariją, 1908 — Peterburgo Dvasinę akademiją. 1908—09 studijavo Insbruko (Austrija) un-te. Kunigavo Telšiuose, Kaune. I pasaul. karo metais gyveno Smolenske. 1918—40 Kaune dirbo Šv. Kazimiero d-joje (nuo 1938 pirmininkas), redagavo religinius period. leidinius. 1936—44 Kauno kunigų seminarijos profesorius. Grož. kūrinius pradėjo skelbti 1905. V. kūrybai būdinga klerikalinė ideologija. Išleido lyrikos rinkinius „Margumynas" (1911), „Šviesūs krislai" (1913), „Liepsnelės" (1921), „Nušvitusi dulkė" (1933), keletą poemų, dramas „Žvaigždės duktė" (1924), „Vilnius mūsų" (1930), „Žaibas ir mergaitė" (1936), apysakas „Tvanas" (1927), „Iš įvairių pasaulių" (1929), „Auštant" (2 t., 1939), „Rytmečio žygiai" (1944). Reikšmingiausia kūrybos sritis — lyrika. V. eilėraščiuose vyrauja intymūs pergyvenimai, gamtos vaizdai; jų stilius išdailintas, puošnus. Poemoms ir dramoms būdingas polinkis į alegorizavimą, simbolizmą. 1944 V. pasitraukė į Vakarus. 1951 apsigyvenęs JAV, išleido keletą poez. rinkinių („Vienatvėje", 1952; „Aukso ruduo", 1955; „Nuošaliu taku", 1956; „Alfa ir Omega", 1963; „Šerkšno sidabras", 1965; „Dienoraštis", 1966) ir atsiminimų knygų („Mistiniame sode", 1957; „Keturi ganytojai", 1962; „Su Minija į Baltiją", 1962; „Baltijos gražuolė", 1963, ir kt.).

VAĨTKUS Vytautas Kazimieras [g. 1922. II.1 Kaune] — inžinierius architektas, architektūros kandidatas (1969). 1946—57 įvairių Kauno archit-ros v-bų architektas. 1948 baigė Kauno un-tą. 1958—65 Lietuvos TSR LŪT Projektavimo ir konstravimo biuro skyriaus viršininkas. 1966—68 Visasąjunginio Techn. estetikos in-to Vilniaus filialo skyriaus viršininkas, 1968—70 vyriausiasis specialistas. Nuo 1970 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pramoninių pastatų architektūrą, su K. Jakovlevu-Mateckiu parašė kn. „Gamybinės aplinkos estetika" (1970).

Pagal V. projektus 1946—56 pastatyta gyv. namų Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, rekonstruoti keleto miestų bei miestelių (Kėdainių, Jurbarko, Vilkijos, Nemakščių, Kačerginės) centrai, įrengtos Petrašiūnų kapinės, 1957 pastatyta Kėdainių kultūros namai ir Prienų buitinio aptarnavimo kombinatas. 1963—69 V. su kt. architektais suprojektavo Panevėžio, Vilniaus pramoninių pastatų interjerų, su P. Košuba 1967 sudarė Lietuvos TSR insoliacijos schemą.

VAĨTKUS Vytis [g. 1931.VIII.25 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—58 Lietuvos Respublikinės pienininkystės tyrimų laboratorijos inžinierius technologas. Nuo 1958 Visasąjunginio sviesto ir sūrių pramonės in-to Lietuvos filialo (Kaune) direktorius. Nuo 1962 TSKP narys. TSRS pienininkystės nac. k-to narys, to k-to komisijos sviesto gamybos klausimais pirmininkas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie pieno ir jo produktų homogenizavimą, pieno fiz. savybes, Lietuvos TSR pieno pramonės tobulinimą.

Ršt.: Криоскопический метод определения натуральности молока, М., 1964; Гомогенизация молока, М., 1967.

VAĨTKUŠKIS — kaimas Ukmergės rj., Pabaisko ir Ukmergės apyl., 5 km į p. nuo Ukmergės miesto centro, prie Vilniaus—Ukmergės plento. 109 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Pivonijos, Lobų miškai. XVIII a. viduryje V. dvaras priklausė Skorulskiams. 1761 jį nupirko Kosakovskiai. 1799 kaime įsteigta vienuoliško pobūdžio org-ja, vadinamoji Maltos ordino komandorija; jos filantropinę veiklą XIX a. pr. ypač išvystė S. Kosakovskis, įsteigęs m-lą, ligoninę, prieglaudą, skolinamąją kasą. 1840 Vaitkuškyje veikė cukraus įmonė. 1862 pastatyti pseudogotinio stiliaus dvaro rūmai (neišlikę). Juose buvo 12 500 tomų biblioteka (dalis knygų pateko į Lietuvos TSR MA biblioteką), paveikslų galerija. 1865 įkurta valdinė pr. m-la. D. Tėvynės karo pradžioje V. dvaro rūmuose buvo žydų getas. 1959 kaime buvo 154 gyv.

VAITKŪTĖ Aldona [g. 1906.XII.8 Malūkuose (Skuodo rj.)] — dainininkė (mecosopranas). 1928—31 studijavo Kauno un-to humanitarinių mokslų f-to ist. skyriuje. 1939 baigė Kauno konservatorijos solo dainavimo klasę (vadovas O. Marinis). 1939—44 Valstybės teatro, 1944—1959 Akademinio operos ir baleto teatro solistė. Dainavo koncertuose (atliko Dž. Rosinio „Stabat mater" ir A. Klenickio kantatos „Marytė Melnikaitė" solo partijas). Gastroliavo Leningrade, Rygoje, Maskvoje.

Vaidmenys: Grafienė, Polina, Auklė (P. Čaikovskio „Pikų dama", „Eugenijus Oneginas"), Fiodoras, Auklė (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Karmen, Mersedes (Ž. Bizė „Karmen"), Liudmila (B. Smetanos „Parduotoji nuotaka"), Zibelis, Morta (Š. Guno „Faustas"), Motina (A. Račiūno „Marytė"), Aksinija (T. Chrenikovo „Audroje") ir kt.

VĀIVA — tariamoji lietuvių mitologijos būtybė, žinoma iš XIX a. istorikų romantikų (J. Basanavičiaus ir kt.) raštų. Klaidingai aiškindami žodžio „vaivorykštė" (laumės juosta) etimologiją, jie manė liet. mitologijoje buvus panašią į laumę būtybę — vaivą. Ist. šaltiniuose ir tautosakoje V. neminima. V. įvaizdis pateko į grož. lit-rą, teatrą (V. Krėvės apsakymas „Perkūnas, Vaiva ir Straublys", V. Klovos opera „Vaiva").

„VĀIVA"— kooperatinė knygų leidimo bendrovė, veikusi 1922—26 Kaune. B-vę įkūrė J. Lapėnas, J. Pakalka, K. Puida ir A. Sutkus, jai vadovavo K. Puida. „V." išleido apie 50 knygų: originalinių (O. Pleirytės-Puidienės, K. Puidos, J. Tysliavos, P. Vaičiūno ir kt.) ir verstinių (H. Bičer-Stou, J. Kuperio, S. Lagerlef, Dž. Londono, H. Malo, R. Tagorės, O. Vaildo) grož. lit-ros kūrinių, vadovėlių (Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos vadovėlį" pirmosioms vidurinių mokyklų klasėms, 1925, ir kt.), „Mokslo knygynėlio" seriją (J. Tumo-Vaižganto liet. lit-ros paskaitas ir kt.). Leido žurnalą „Krivulė" (1923—25). Knygas daugiausia spausdino Tilžėje, E. Jagomasto spaustuvėje.

VAIVADÀ Anicetas [g. 1927.III.10 Kaune] — inžinierius architektas. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Nuo 1954 TSKP narys. 1956—58 Visasąjunginės Ž. ū. parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljono vyriausiasis dailininkas. 1958—59 Ž. ū. projektavimo in-to, 1959—60 Miestų statybos projektavimo in-to architektas. 1960—64 Kauno miesto vyriausiasis dailininkas. Nuo 1964 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Suprojektavo visuom. pastatų interjerų, sukūrė plakatų, pram. gaminių etikečių, įv. ženkliukų, nutapė akvarelių. Dalyvauja akvarelės resp. parodose. Paskelbė straipsnių apie interjerų įrengimą.

Pagal V. projektus įrengta: Visasąjunginės Ž. ū. parodos Lietuvos TSR paviljono ekspozicija (1956, 1958), daugelio tipinių klubų, Ž. ū. akademijos aktų salės ir valgyklos (1960), Kauno Med. in-to aktų salės (1962), Kauno aeroporto (1962), Kauno kavinių „Tartu" (1963) ir „Vilija" (1964) interjerai, ir kt. 1967 V. sudarė TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos švietimo paviljono ekspozicijos projektą.

VAIVADÀ Petras [g. 1906.VI.29 Tauragėje] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1956). 1928—1932 Kauno meno mokykloje studijavo skulptūrą. Lankė privačią J. Vienožinskio studiją, dirbo V. Grybo, J. Zikaro skulptūros dirbtuvėse. Nuo 1930 dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos, vėliau „Linijos" d-jos veikloje, prisidėjo prie pogrindinio polit. satyros žrn. „Šluota" leidimo. 1937—40 Kauno dailiųjų odos dirbinių f-ko „Stirna" dailininkas. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942—1943 Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių (Pereslavl Zaleskyje, RTFSR, Jaroslavlio sr.) dailininkas. 1944—56 Lietuvos TSR Dailininkų s-gos atsakingasis sekretorius, kurį laiką ir Dailės fondo v-bos pirmininkas. Nuo 1944 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Skulptūras eksponavo Pekine ir Leipcige (1954). Sukūrė visuomenės, kultūros ir mokslo veikėjų skulptūrinių biustų, statulų. Nemaža kūrinių paskyrė V. Lenino temai. V. kūrybai būdinga formų realistiškumas, tipizacija, psichologinė vaizduojamų asmenų charakteristika.

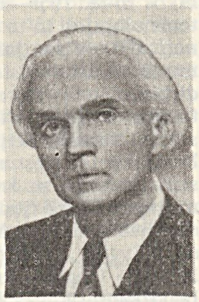

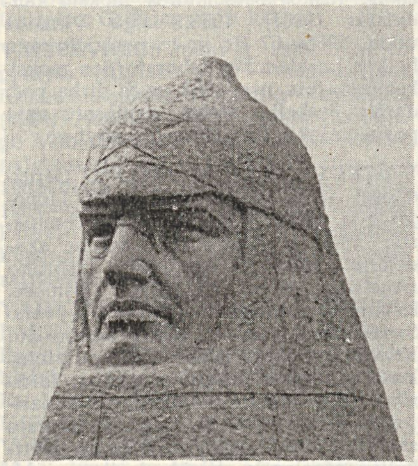

Petras Vaivada. J. Uborevičiaus paminklo Utenoje projektas (fragmentas), gipsas, 1969

Kūriniai: skulptūriniai portretai — M. Gorkio (1941), lietuvės (1944), dukters (1945), S. Poleckio (Pergalės paminklui Kaliningrade, 1945), V. Lenino (1946, 1950, 1961), vilnietės (1947), J. Paleckio (1947), I. Černiachovskio (1948), T. Tilvyčio, J. Talat-Kelpšos (abu 1949), V. Budrevičiaus (1953), L. Vaineikytės, B. Macutkevičiaus, J. Barausko (visi 1957), P. Norkūno, K. Blažio, J. Borusaitės (visi 1965), J. Uborevičiaus (paminklui Utenoje; archit. D. Juchnevičiūtė, projektas 1969), V. Kapsuko (1970); statulos — „V. Leninas" (1946), „Partizanė" (1948), skulptūrinė grupė „Žemės ūkis" (I. Černiachovskio tiltui Vilniuje, su B. Buču, 1952), skulptūrinė grupė Visasąjunginės Ž. ū. parodos Lietuvos TSR paviljonui (su B. Pundziumi, 1954), „V. Kapsukas" (paminklui Vilniuje, archit. E. Tomaševičius; 1962), ir kt.

VAIVADÀ [lenk. *wojewoda* — karvedys] — vyriausiasis *vaivadijos* pareigūnas. V. pareigos Lietuvos D. Kun-stėje buvo įvestos po 1413 Horodlės unijos, suvienodinant Lietuvos ir Lenkijos adm. paskirstymą. XV ir XVI a. Lietuvos vaivadų pareigos iš dalies skyrėsi nuo Lenkijos vaivadų. Lietuvoje V. buvo ir centrinio vaivadijos pavieto *seniūnas:* valdė to pavieto valst. žemes, buvo jo teisminis seniūnas (ž. *Teismai*). V. kompetencijoje buvo karo, administracijos ir teismo dalykai. Savo vaivadijoje V. buvo laikomas karo vadu; visuot. mobilizacijos metu jis vadovavo vaivadijos bajorijai, einančiai į karą. V. ėjo ir visos vaivadijos bajorijos vado pareigas: mirus pavieto žemės teismo teisėjui, pateisėjui ar raštininkui arba pavieto teisminiam seniūnui, šaukdavo pavieto seimelį naujam pareigūnui rinkti ir pristatydavo išrinktąjį kun-ščiui tvirtinti. Magdeburginiuose vaivadijos miestuose V. rūpinosi tvarka ir saugumu, prižiūrėdavo matus ir kainas. Vaivadas skirdavo didysis kun-štis, bet Žemaičių seniūną, turintį V. teises, ir Polocko bei Vitebsko vaivadas rinkdavo patys bajorai, o kun-štis tiktai tvirtindavo. V. turėjo padėjėją — vicevaivadą, kurį skyrė pats, ir ginkluotų tarnų būrį. V. pavaduotojai buvo *kaštelionai.*

Lit.: **A. Janulaitis,** Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, Tilžė, 1920; **S. Kutrzeba,** Historia ustroju Polski, t. 2 (Litwa), Lwów—Warszawa, 1921; **K. Avižonis,** Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940.

VAIVADÍENĖ Olga [1909—1944.I.19 IX forte (prie Kauno)] — antifašistinio judėjimo dalyvė. Tarnautoja. Nuo 1941 rudens dirbo pogr. darbą, su kitais organizavo Kauno „Dailės" kombinato darbininkų antifaš. grupes. Nuo 1942.IV Kaune priklausė Lietuvos Antifašistų s-gai, buvo jos k-to narė, organizavo neleg. kuopeles, palaikė ryšius su partizanais, padėjo leisti laikr. „Kova", atsišaukimus. 1943.VII suimta, kankinta. Hitlerininkų nužudyta.

VAIVADÍENĖ Tiju Enė [**Tults;** g. 1933. XI.12 Tirvoje (Estijos TSR)] — dailininkė. Nuo 1954 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1958 baigė Estijos TSR Dailės in-tą (dailininkės metalistės specialybė). Nuo 1959 Kauno „Dailės" kombinato dailininkė. Sukūrė originalios plastikos dekoratyvinių vazų, lėkščių, dėžučių, žvakidžių, metalo plokščių, afišų, papuošalų.

Kūriniai: Kauno „Tartu" kavinės metalo pano (1962), dekoratyviniai metalo kaliniai Kauno universalinės parduotuvės interjere (1963), Kauno geležinkelio stoties metalo pano (1964), Kretingos kino teatro „Žilvinas" afiša ir figūra „Žilvinas" (1965), Kauno restorano „Kastytis" kompozicija „Jūros dugnas" ir kiti dekoratyviniai metalo kaliniai (1966), TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos švietimo paviljono dekoratyvinis pano „Visiems reikia mokytis" (1967), dekoratyvinės plokštės „Miškas", „Senasis Kaunas" (abi 1968), ir kt.

Lit.: **R. Krukaitė,** Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968.

VAIVADIJÀ — Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) administracinis vienetas. Pagal Horodlės unijos (1413) susitarimą, LDK turėjo įvesti to-

kį adm. suskirstymą, koks buvo Lenkijoje. 1413 vietoj Vilniaus ir Trakų kun-sčių buvo įkurtos Vilniaus ir Trakų V., į kurias įėjo etnografinė Lietuva, išskyrus Žemaitiją; 1471 įkurta Kijevo V., 1504 Polocko, 1507 Naugarduko, 1511 Vitebsko V.; 1514 iš Trakų vaivadijai priklausiusių Drohičino, Melniko, Belsko ir Bresto žemių — Palenkės V.; 1566 įkurtos Volinės, Bresto, Minsko ir Mstislavlio vaivadijos. Visos V., be Polocko ir Mstislavlio V., susidėjo iš pavietų — smulkesnių adm. vienetų, o Žemaičių seniūnija, turėjusi V. teises, — iš tėvonijų. Centriniai V. pavietai (pvz., Vilniaus, Trakų) dažnai irgi buvo vadinami vaivadijomis (pvz., seimelių instrukcijose).

Lit.: **М. Любавский,** Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства, М., 1892; **И. Лаппо,** Великое Княжество Литовское (1569—1586), СПб, 1901; **A. Janulaitis,** Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, Tilžė, 1920; **S. Kutrzeba,** Historia ustroju Polski, t. 2 (Litwa), Lwów—Warszawa, 1921; **K. Avižonis,** Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940.

„VAIVÓRYKŠTĖ" — pirmasis lietuvių literatūros ir dailės žurnalas, ėjęs 1913—1914 Vilniuje. Išėjo 5 nr. Red. L. Gira. Žurnale vyravo estetizmo, modernizmo tendencijos; buvo paskelbta ir real. kūrinių. Bendradarbiavo K. Binkis, L. Gira, M. Gustaitis, F. Kirša, V. Krėvė-Mickevičius, Maironis, V. Mykolaitis, B. Sruoga, I. Šeinius, M. Vaitkus, Vaižgantas, A. Vienuolis. Recenzijų, straipsnių apie literatūros ir meno uždavinius, estetinę kūrinio vertę paskelbė V. Bičiūnas, L. Gira (E. Radzikauskas), M. Gustaitis, I. Šeinius.

„Vaivorykštės" viršelis

VAIVŪTSKAS Antanas [g. 1916.III.23 Skapiškyje (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas. 1926 su tėvais emigravo į Braziliją, dirbo kavos plantacijoje. 1931 įstojo į Brazilijos komunistinę jaunimo s-gą, buvo Vila Zelinos (San Paulo priemiestis) liet. komjaunuolių kuopelės sekretorium. 1932 įstojo į Brazilijos Komunistų partiją (BKP). Buvo išrinktas į Vila Zelinos liet. jaunimo d-jos „Kultūra" vadovybę. 1933 su tėvu padėjo įrengti BKP Liet. frakcijos pogr. spaustuvę, pradėjo bendradarbiauti laikraštyje „Mūsų žodis" (slap. Arinas). 1936 dirbo toje spaustuvėje ir „Mūsų žodžio" redakcinėje komisijoje. 1936 padėjo įrengti BKP CK pogr. spaustuvę, po to joje dirbo. 1937 kalintas; paleistas iki teismo, slaptai išvyko į Urugvajų. 1937—42 Montevidėjuje dirbo pažangaus liet. laikr. „Darbas" spaustuvėje. 1941 įstojo į Urugvajaus Komunistų partiją. 1942—1952 „Darbo" redaktorius. Bendradarbiavo pažangiųjų Amerikos lietuvių laikraščiuose „Laisvė", „Vilnis", „Šviesa", „Momentas", „Vienybė", „Rytas" (slap. Diegas, Rikardas). Buvo Urugvajaus Lietuvių centro pirmininku. P. Amerikos lietuvių I kongreso Montevidėjuje (1946) organizacinės komisijos pirmininkas. 1952 grįžo į Lietuvą. 1953—1956 „Švyturio" redakcijos lit. darbuotojas. Nuo 1956 pažangiųjų užsienio lietuvių laikraščių korespondentas Lietuvoje. Nuo 1957 TSKP narys. Paskelbė atsiminimų apie liet. emigrantų gyvenimą P. Amerikoje, išvertė grožinės lit-ros kūrinių.

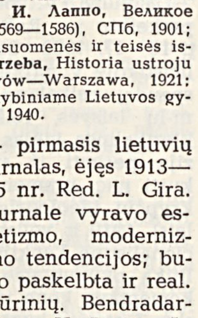

Ršt.: Rojaus Mizaros gyvenimas ir kūryba, V., 1958.

Vert.: **A. Varela,** Tamsioji upė, V., 1955; **B. Galdosas,** Donja Perfekta, V., 1957; **A. Šmitas,** Garvežys, V., 1966; **M. Oteras Silva,** Onorijo mirtis, V., 1967.

VAĨZGĖLIŠKIO MĨŠKAS — miškas Ukmergės rj., 7 km į š. r. nuo Ukmergės, Šventosios kair. krante. Priklauso Ukmergės miško pramonės ūkio Vidiškių girininkijai. Plotas 760 ha; medynų 630 ha. Reljefas banguotas, vietomis kalvotas. Per pietinę V. m. dalį į Šventąją teka Siesartis. Dirvožemiai jauriniai, smėliniai bei priesmėliniai. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių) yra 85%, baltalksnynų 5%, eglynų 3%, ąžuolynų 2%, beržynų, juodalksnynų, tuopynų ir gluosnynų po 1%, drebulynų bei liepynų 1%. Jaunuolynai sudaro 54%, pusbrandžiai medynai 46%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 102 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, usūrinių šunų, barsukų, bebrų, lapių, kiaunių, voverių, jerubių, slankų, laukinių balandžių, Šventojoje — ūdrų. V. m. įeina į Ukmergės miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 400 ktm. Prie V. m. įsikūręs Vaizgėliškio kaimas.

VAĨŽGANTAS [tikr. Juozas **Tumas;** 1869.IX.20 Maleišiuose (Anykščių rj.) — 1933.IV.29 Kaune] — rašytojas, literatūros istorikas ir kritikas, buržuazinis visuomenės veikėjas. 1893 baigė Kauno kunigų seminariją. Nuo 1890 Juozapo iš Popšutės, J. iš P., Taučiaus, V., Vai., Vaižganto, V-s slapyvardžiais bei kriptonimais bendradarbiavo nelegalioje liberalinėje bei klerikalinėje lietuvių spaudoje. Už dalyvavimą nacionaliniame judėjime bažnytinės vyresnybės buvo persekiojamas, kilnojamas iš vienos vietos į kitą. 1893—95 vikaravo Mintaujoje. 1895—1905 kunigavo Mosėdyje (Skuodo rj.), Kuliuose (Plungės rj.), Micaičiuose (Šiaulių rj.), Vadaktėliuose (Panevėžio rj.). Redagavo klerikalinius laikraščius: 1897—1902 — „Tėvynės sargą", 1900—02 — „Žinyčią". Juose išspausdino daug straipsnių. 1896 „Tėvynės sarge" pradėjo skelbti grož. kūrybą. 1902 išleido pirmąjį prozos rink. „Vaizdeliai" (II leid. 1908). Buvo vienas Lietuvių suvažiavimo Vilniuje (1905) organizatorių, Lietuvos Krikščionių demokratų partijos steigėjų. 1906—11 gyveno Vilniuje, redagavo „Vilniaus žinias", leido „Viltį", dalyvavo Liet. mokslo d-jos, Liet. dailės d-jos veikloje. Išleido „Sceniškuosius vaizdelius" (1906). Bažnytinės vyresnybės ištremtas iš Vilniaus, 1911—14 klebonavo Laižuvoje (Mažeikių rj.). 1911 buvo nuvykęs į JAV. Kelionės įspūdžius aprašė apybraižų knygoje „Ten gera, kur mūsų nėra" (1912). 1913 „Viltyje", „Vaivorykštėje", „Rygos garse" paskelbė autobiografinių kūrinių ciklą „Aukštaičių vaizdeliai". 1914 išvyko į Rygą, redagavo „Rygos garsą". I pasaul. karo metais gyveno Rusijoje, buvo vienas Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti iniciatorių ir veikėjų. Išleido dramos ir prozos kūrinių rinkinius bei atskirus kūrinius: „Scenos vaizdai", „Monologai ir dialogai", „Karo vaizdai" (visi 1915), „Alegorijų vaizdai", „Lietuvos žodis", „Kvailių ašaros", „Apie asilus" (visi 1916). Polit. veikla V. šiuo metu buvo artimas stambiosios liet. buržuazijos „Pažangos" partijai. 1917 dalyvavo Rusijos lietuvių seime Petrograde, lietuvių burž. veikėjų konferencijoje Stokholme. 1918—19 gyvendamas Vilniuje, buvo lojalus Tarybų valdžiai, dalyvavo jos organizuojamoje kultūrinėje veikloje. Išvertė keletą knygelių ped. klausimais (N. Krupskajos „Liaudies švietimas ir demokratija" ir kt.). Vilnių okupavus lenkams, leido laikr. „Nepriklausomoji Lietuva" (1919). Nuo 1920 gyveno Kaune, buvo Vytauto bažnyčios rektorius. 1920 redagavo tautininkų laikr. „Tauta", Šaulių s-gos žrn. „Trimitas", 1921—1922 — istorijos mokslo žrn. „Mūsų senovė". Dalyvavo daugelio d-jų veikloje. Išleido stambiausią savo prozos kūrinį „Pragiedruliai" (2 t., 1918—20), žurnale „Skaitymai" 1920—21 paskelbė apys. „Dėdės ir dėdienės". 1922—29 Kauno un-te dėstė lietuvių lit-ros istoriją (nuo 1924 docentas, nuo 1926 un-to garbės daktaras).

Ankstyvuoju lit. veiklos laikotarpiu (1896—1913) V. parašė dramos kūrinių

Vaižganto „Vaizdelių" (1902) ir „Rinktinių raštų" I tomo (1957) viršeliai

ir apsakymų ciklus: „Scenos vaizdai", „Aukštaičių vaizdeliai", „Alegorijų vaizdai". Dramatizuotuose vaizdeliuose ir komedijėlėse („Šventadienį karčemoje", „Nepadėjus nėr ko kasti", „Tiktai niekam nesakyk", „Paskutinį kartą", „Negryna sąžinė", „Namai — pragarai", „Žemės ar moteries") pajuokiamos valstiečių buities negerovės — vedybos dėl turto, lengvo pasipelnymo siekimas, lengvabūdiškumas, apsileidimas. Dėl aktualios valstietiškos tematikos, gyvų dialogų šie kūriniai buvo populiarūs teatro mėgėjų scenoje, nors autorius juos skyrė daugiausia skaitymui. Alegoriniuose apsakymuose „Dėdė lapę nušovė", „Vapsva vabzdžių karalaitė", „Vebronių buitis", „Kaip Jonas su Petru kiaules ganė" V. lietė to meto Lietuvos polit. bei visuom. gyvenimo reiškinius. Šie apsakymai pasižymi vaizdingumu, tikrovišku pasakojimu. Alegoriniams apsakymams artimame didaktiniame „Bevardžių vaizdelių" cikle V. smerkė žmonių charakterio ydas. „Aukštaičių vaizdeliuose" („Kunigėlio gimtuvės", „Gerieji dėdės", „Pirmasis mano laikrodis", „Pirmoji labdarybė", „Pirmoji kelionė" ir kt.) pateikė vaikystės atsiminimų. 1914—15 parašė stambesnių apsakymų ciklą „Karo vaizdai". Šio ciklo apsakymuose „Rimai ir Nerimai", „Antimilitarininkas", „Ponas Direktorius", „Eik su velniais obuoliauti" V. realistiškai pavaizdavo I pasaul. karo sukeltas nelaimes, žmonių kančias ir kartu perdėtai pabrėžė teigiamą, taurinantį tų kančių poveikį žmonių charakteriams, moralei. Psichologiniu įžvalgumu, kompozicijos darnumu, subtiliu jumoru bei lyrizmu reikšmingiausias šio ciklo apsakymas yra „Rimai ir Nerimai". Epopėjinio pobūdžio kūrinyje „Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros" („Gondingos kraštas", 2 d., 1918; „Vaduvų kraštas", 1920) V. lietė 1890—1905 laikotarpio lietuvių nac. judėjimo problemas. „Pragiedruliuose" vaizduojamos Žemaičių ir Aukštaičių kaimo buities ypatybės, kaimo buržuazijos formavimasis, jos kova dėl politinių bei kultūrinių teisių. Čia propaguojama tautinės vienybės idėja, idealizuojama liet. buržuazijos veikla. „Pragiedruliai" — fragmentiškos kompozicijos kūrinys. Meniškiausi yra epizodai, kur poetizuojama valstiečių buitis, atskleidžiami valstiečio ryšiai su gamta. Į „Pragiedrulius" V. buvo numatęs įjungti apys. „Dėdės ir dėdienės" ir rom. „Šeimos vėžiai". Socialiniais bei psichologiniais apibendrinimais, struktūros darnumu apys. „Dėdės ir dėdienės" — reikšmingiausias V. kūrinys. Apysakoje vaizduojami baudžiavos ir pobaudžiavinio laikotarpio Lietuvos kaimo šeimos santykiai, atskleidžiami turtingos dvasinės prigimties liaudies žmonių pergyvenimai, jų konfliktas su išnaudotojiška socialine aplinka. Romane „Šeimos vėžiai" (išl. 1929, kaip „Pragiedrulių" III t.) vaizduojamas miesto inteligentijos gyvenimas XIX a. pabaigoje. Romanas schematiškas, jame daug publicistikos. Apysakose „Išgama", „Nebylys" ir kituose vėlyvuosiuose kūriniuose sprendžiamos psichologinės bei moralinės problemos, etnografiškai spalvingame kaimo gyvenimo fone atskleidžiamas natūralių žmogiškų aistrų dramatiškas susidūrimas su tradicinėmis dorovės normomis. Apysakoje „Žemaičių Robinzonas" vaizduojama energingo pasiturinčio valstiečio moralinė krizė slogioje kapit. kaimo aplinkoje, idealizuojami jo santykiai su samdiniu.

V. prozos kūriniai pasižymi realistiškais buities vaizdais, ryškiu etnografiniu koloritu, poetizuotais liaudies atstovų paveikslais. Kūrinių kompozicija dažnai fragmentiška. Pasakojimas žodingas, dinamiškas, linkstąs į subjektyvumą; gausu hiperbolių, lyrinių bei publicistinių nukrypimų, kartais nevengiama ir natūralistinių detalių.

V. nemaža nuveikė lit-ros mokslo bei kritikos srityje. Period. leidiniuose recenzavo daugelį naujųjų liet. lit-ros knygų, paskelbė straipsnių bendraisiais lit-ros klausimais („Nemokame lietuviškai", „Knygoms apginti nuo kritikų", „Romantiškasis idealizmas grįžta"). Buvo reiklus vyresniesiems rašytojams — kritiškai vertino V. Pietario, Lazdynų Pelėdos, Vydūno, M. Vaitkaus kūrybą. Palankiai apibūdino jaunųjų rašytojų kūrinius, kartais net nepagrįstai juos aukštindamas (pvz., futuristinę S. Šemerio poeziją). Dėstydamas liet. lit-ros istoriją Kauno un-te, sukaupė biografinės ir bibliografinės medžiagos apie daugelį praeities rašytojų. 1924—25 išleido liet. lit-ros paskaitų seriją (11 leidinių). Reikšmingiausi yra šios serijos leidiniai apie A. Baranauską, Maironį, A. ir J. Juškas, V. Kudirką, L. Ivinskį. Lit-ros istorijos darbų paskelbta Vaižganto „Raštuose" (t. 11—19, 1929—33). Plačiausiai V. nagrinėjo rašytojų biografijas, ypač vaikystės laikotarpį. Kai kuriuos biografijų epizodus pateikė beletrizuota forma. V. rašė ir apie mažai žinomus rašytojus bei kultūros veikėjus, ypač kunigus, dažnai perdėdamas jų vaidmenį liet. lit-ros istorijoje.

Vaižgantas darbo kambaryje

Dauguma V. publicistikos straipsnių paskelbta jo „Raštuose" (t. 1—4, 1922; t. 16—17, 1929—31). Ankstyvojoje publicistikoje V. protestavo prieš nac. priespaudą, reikalavo liet. spaudos, liet. m-lų laisvės, reiškė buržuazines bei klerikalines idėjas, ragino liet. buržuaziją perimti iš svetimtaučių prekybą, kurti nac. pramonę, polemizavo su kt. krypčių ideologais (socialistais, liberalais). 1919 ir vėliau griežtai smerkė nacionalistinę Lenkijos burž. valdžios politiką okupuotame Vilniaus krašte. V. komentavo kone visus reikšmingesniuosius Lietuvos burž. valstybės gyvenimo įvykius bei reiškinius (rinkimus į seimą, žemės reformą, diplomatinius santykius su užsieniu), rašė mokyklų, auklėjimo ir kitais kultūros klausimais, populiarino mokslo, meno atstovus, buržuazinius polit. veikėjus. V. smerkė socializmą, proletarinės revoliucijos idėjas, po 1926 perversmo rėmė tautininkų valdžią. Kai kuriuose straipsniuose kritikavo viešpataujančių burž. sluoksnių korupciją, burž. veikėjų ydas, burž. inteligentijos dvasinį skurdą. Reikšminga V. publicistikos tema — kelionių po Lenkiją, Ameriką, Prancūziją, Italiją įspūdžiai. V. publicistikai būdingas impulsyvumas, beletristinis vaizdingumas. V. išvertė J. Lemanskio, Fedro pasakėčių ir kt. autorių kūrinių. Pagal V. apys. „Dėdės ir dėdienės" 1970 pastatytas kino filmas „Tas prakeiktas nuolankumas".

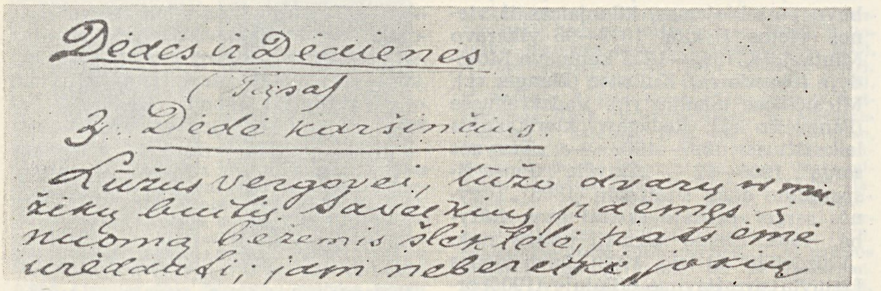

Vaižganto „Dėdžių ir dėdienių" autografas

Ršt.: Raštai, 19 t., K., 1922—38; Dėdės ir dėdienės, K., 1945 [II leid. V., 1963]; Vaizdai, K., 1947 [A. Žirgulio str. „Vaižganto raštų kalba"]; Rinktiniai raštai, 2 t., V., 1957 [V. Zaborskaitės įvad. str.]; Pragiedruliai, 2 t., V., 1969 [A. Venclovos ir A. Vaitiekūnienės straipsniai].

Lit.: **V. Kapsukas**, Kun. Tumo-Vaižganto politinis veidas. — „Priekalas", 1933, Nr. 6, 8; **A. Merkelis**, Juozas Tumas Vaižgantas, K., 1934; **J. Ambrazevičius**, Vaižgantas, K., 1936; **B. Pranskus**, Buržuazinio kaimo vaizduotojas.— „Pergalė", 1947, Nr. 6; **A. Vaitiekūnienė**, Vaižgantas, V., 1959; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961; **J. Kasperavičius**, Neskelbti J. Tumo-Vaižganto laiškai. — „Pergalė", 1962, Nr. 10; **A. Tyla**, Nauji dokumentai apie Vaižgantą. — „Pergalė", 1962, Nr. 2; **A. Venclova**, Epochos vėjas, V., 1962 [str. „Keli štrichai J. Tumo portretui"]; **A. Vaitiekūnienė**, Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės", V., 1964; **J. Zinkus**, Vaižgantas kunigas ir Vaižgantas žmogus. — „Komunistas", 1969, Nr. 9; **A. Vaitiekūnienė**, J. Tumas-Vaižgantas universitete. — „Literatūra", t. 12, sąs. 1, V., 1970; **A. Tyla**, Vaižganto ir jo brolio Jono Tumo 1896—1897 m. byla dėl baudžiamosios literatūros platinimo.— Ten pat.

VAJASIŠKIS — kaimas Zarasų rj., Baibių apyl., 11 km į v. nuo Salako, 6 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento. 46 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje yra Alksno, r. — Katišiaus ežeras. Yra parduotuvė (nuo 1951), ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1935—53 pradinė, 1953—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka. XVI a. pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1886 kaime buvo 22 gyv., 1959 — 44.

VAJEGAITĖ Genovaitė [**Narkevičienė**; g. 1927.IV.10 Apaščioje (Biržų rj.)] — dailininkė. 1953 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to teatro dekoracijos skyrių. Nuo 1953 dalyvauja dailės parodose. Apipavidalino Kapsuko ir Klaipėdos dramos teatrų spektaklių. Nuo 1959 Lietuvos TSR Televizijos ir radijo k-to televizijos studijos dailininkė.

Apipavidalinti spektakliai: Kapsuko dramos teatre — V. Rozovo „Džiaugsmo beieškant" (1958); Klaipėdos dramos teatre — A. Arbuzovo „Tolimas kelias" (1958); televizijos teatre — K. Paustovskio „Praeivis" (1960), B. Brechto „Baltasis kryžius" (1961), Dž. Pučinio „Skraistė" (1961), J. Hašeko „Laiškanešio pasaka" (1964), ir kt.

VAJOTAĨ — kaimas Jurbarko rj., Jurbarkų apyl., 8 km į š. nuo Jurbarko, prie kelio į Eržvilką; kolūkio centras. 108 gyv. (1970). Per kaimą teka Vajota (Mituvos intakas). Parduotuvė, felčeriųakušerių punktas. 1959 buvo 121 gyventojas.

VAJŪONIS — **1.** Ežeras Švenčionių rj., 6 km į p. v. nuo Ignalinos, 1,5 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 233 ha, didž. gylis 20 m, vid. gylis 8,1 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; nuo v. galo į p. išsikišusi ilga ir siaura įlanka. Ežero ilgis 4120 m, didž. plotis 1400 m, kranto linijos ilgis 9660 m. R. krantas žemas, pelkėtas, p. v. ir š. v. krantai — aukšti. Iš p. ir r. ežerą juosia miškas. Ežero dugnas pasviręs iš r. į v.; giliausia vieta netoli v. kranto. Į V. įteka 3 upeliai, išteka Vajuonėlė (į Kretuono ež.). Prie ežero įsikūręs Rėkučių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5,4 kg/ha.

2. Ežeras Molėtų rj., 5 km į š. nuo Labanoro, 0,2 km į š. nuo Aiseto ežero. Plotas 12 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 690 m, didž. plotis 220 m, kranto linijos ilgis 1600 m. Krantai daugiausia žemi. Nenutekamas.

„VAKARAĨ" — buržuazinis dienraštis, ėjęs 1936—39 Klaipėdoje. Leido akcinė „Ryto" b-vė. Redagavo E. Galvanauskas, J. Pronskus, V. Rastenis, J. Kalakauskas, T. Šliažas, A. Srugys.

„VAKARĨNĖS NAUJĨENOS" — tarybinis Vilniaus ir Kauno vakarinis dienraštis, einąs nuo 1958.I.25 Vilniuje. Iki 1969 redagavo K. Šmigelskis, nuo 1969 redaguoja Č. Zgirskis. Eina tapatus leidinys rusų k. („Večernije novosti").

VAKARĨNĖS PAMAINĨNĖS MOKỸKLOS — tarybinės bendrojo lavinimo mokyklos, kuriose mokosi miestų darbininkai ir tarnautojai. Iki 1959 vadinosi *darbininkų jaunimo mokyklomis*. Prie V. p. m. veikia sutrumpinto mokymo klasės (V—VIII klasių kursas išeinamas per 2,5 metų). Mokslo metai trunka 36 savaites. IX—XI klasių mokymo programos yra tokios pat, kaip ir dieninėse bendrojo lavinimo m-lose, o V—VIII klasių programos pritaikytos vyresniojo amžiaus moksleiviams. V. p. m. nėra piešimo, muzikos ir fizinio auklėjimo pamokų. 1959/60 Lietuvoje veikė 126 V. p. m. (23 588 moksleiviai), 1969/70 — 140 V. p. m. (24 586 moksleiviai).

VAKARĨNĖS SEZÕNINĖS MOKỸKLOS — tarybinės bendrojo lavinimo mokyklos, kuriose mokosi dirbantieji kaimo gyventojai. Iki 1961 vadinosi *kaimo jaunimo mokyklomis*. V. s. m. veikia prie dieninių bendrojo lavinimo m-lų. Mokslo metai trunka 28 savaites (X.1—IV.20). Mokymo programos tokios pat, kaip vakarinėse pamaininėse m-lose, tik joms išeiti skiriama mažiau pamokų. 1961/62 Lietuvoje veikė 568 V. s. m. (14 183 moksleiviai). Kadangi vis daugiau kaimo gyventojų mokosi dieninėse ir neakivaizdinėse bendrojo lavinimo m-lose, V. s. m. skaičius mažėja. 1969/70 Lietuvoje veikė 33 V. s. m. (2040 moksleivių). 1961—69 vakarinėse sezoninėse mokyklose aštuonmetį išsilavinimą įgijo 13 708, o vidurinį — 1023 moksleiviai.

VAKARĨNIAI MARKSĨZMO-LENINĨZMO UNIVERSITẼTAI — partinio švietimo sistemos mokymo įstaigos, kuriose rengiami visų partinio švietimo grandžių propagandistai. Un-tuose mokosi partiniai, ūkiniai, administracijos, profs-gų, komjaunimo darbuotojai, turintys vidurinį, nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsilavinimą.

1945.III buvo įsteigtas vakarinis marksizmo-leninizmo un-tas prie LKP Vilniaus miesto k-to (vienmetis, nuo 1945.XI dvimetis), 1945.X — prie LKP Kauno miesto k-to (dvimetis). 1964.IX atidarytas vakarinis marksizmo-leninizmo un-tas prie LKP Klaipėdos miesto k-to. Nuo 1967 Elektrėnuose veikia Vilniaus vakarinio marksizmo-leninizmo un-to filialas, nuo 1968 Vilniaus vakarinio marksizmo-leninizmo un-to propagandos f-te — neakivaizdinis filos. skyrius. 1970 Vilniaus ir Kauno vakariniuose marksizmo-leninizmo un-tuose veikė propagandos f-tai (su filosofijos, ekonomikos, marksistinės-lenininės estetikos, tarpt. santykių skyriais), partinio-ūkinio aktyvo f-tai (su ekonomikos ir komjaunimo statybos skyriais) ir bendrieji f-tai; Klaipėdos un-te — partinio-ūkinio aktyvo ir bendrasis f-tai. Mokslas vakariniuose marksizmo-leninizmo un-tuose klausytojams su aukštuoju išsilavinimu trunka 2, klausytojams su viduriniu ir nebaigtu aukštuoju išsilavinimu — 3 metus. Mokslo metai trunka 9 mėn., paskaitos ir seminarai vyksta kartą per savaitę po 4 val. Visuose f-tuose dėstoma TSKP istorija, polit. ekonomija, marksizmo-leninizmo filosofija, moksl. komunizmo pagrindai, o priklausomai nuo f-to profilio — dar ir tarpt. santykių istorija, šiuolaikiniai tarpt. santykiai, part. propagandos metodika ir kt. disciplinos. Un-tuose 1970 pr. visuom. pagrindais dėstė 132 žmonės (60 Kaune, 57 Vilniuje, 15 Klaipėdoje); iš jų 101 yra aukštųjų m-lų dėstytojai, 25 partijos bei administracijos ir 6 vadovaujantys ūkio darbuotojai. 53 dėstytojai yra mokslų daktarai arba mokslų kandidatai. 1970 pr. vakariniuose marksizmo-leninizmo universitetuose mokėsi 3059 žmonės (Vilniuje 1309, Kaune 1200, Klaipėdoje 550). Kasmet un-tus baigia 400—600 klausytojų; iki 1969 juos baigė 12 389 žmonės (Vilniaus un-tą — 7000, Kauno — 4800, Klaipėdos — 589).

VAKARÕNĖS — **1.** Valstiečių paprotys iš eilės rinktis vakarais pas kurį iš kaimynų savo darbo dirbti (megzti, verpti, plunksnų plėšyti, pančių vyti ir kt.), dar vadinamas **vakarotuvėmis.** Kuriai nors merginai rengiantis tekėti, kitos per V. padėdavo jai išsiausti juostų dovanoms, pasiūti marškinių jaunajam. Vakarotojai dirbdami dainuodavo, sekdavo pasakas, mindavo mįsles, žaisdavo. XIX a. pab. dar būdavo vakarojama visoje Lietuvoje. Kaimams išsiskirsčius į vienkiemius, V. beveik išnyko. P. r. Lietuvos kaimuose šis paprotys išliko iki XX a. ketvirtojo d-mečio.

2. Senovinių sutuoktuvių išvakarės, pažymimos tam tikromis apeigomis, dar vadinamos **vakarynomis, mergvakariu, pintuvėmis.** V. apeigos vykdavo tuo pačiu laiku ir pas jaunąją, ir pas jaunąjį. Nors jaunimas į V. rinkdavosi pašokti, nuotaika tą vakarą būdavo liūdna. Jaunoji, apsirengusi jungtuvių drabužiais, lydima pirmosios pamergės, trečią kartą eidavo kviesti į vestuves giminių ir kaimynų. Grįžusi į savo kiemą, virkaudavo prie darželio, atsisveikindama su rūtomis. Paskui tėvas įsivesdavo dukterį į pirkią ir pradėdavo jaunosios atsisveikinimo su jaunimu šokį. Po to, jaunajai sėdint už stalo, jaunimas dainuodavo graudžias dainas, pamergės su svočia pindavo rūtų vainiką, motina įteikdavo jaunajai drobės rietimą ar stuomenį, kitos moterys — stuomenų, rankšluosčių, vyrai mesdavo į lėkštę smulkių pinigų „vainikui". Jaunoji kiekvieną dovanotoją pabučiuodavo. Apie vidurnaktį jaunoji būdavo sodinama ant apvožto duonkubilio, o svočia, išpynusi jai kasas, šukuodavo plaukus. Po V. jaunoji kasų daugiau nebepindavo, plaukus nešiodavo susuktus ant viršugalvio.

Jaunasis savo namuose per V. atsisveikindavo su tėvais ir draugais. Dainomis jis būdavo mokomas, kaip turi elgtis, nujojęs į uošvės dvarą. Pamario lietuvių jaunimas per V. daužydavo į trobos sieną ties jaunųjų vieta puodynes, kad jaunųjų kas neapkerėtų, šaudydavo į orą, kad nubaidytų piktas dvasias.

XIX a. daugiausia V. apeigų buvo išlikę Užnemunėje ir Dzūkijoje. XX a. vakaronių paprotys išnyko.

3. Tarybiniais metais įvairių organizacijų rengiami teminiai vakarai su menine programa, pramoginiais šokiais.

Lit.: **V. Krėvė-Mickevičius**, Dzūkų vestuvės. — „Mūsų tautosaka", t. 2, K., 1930; **J. Mickevičius**, Žemaičių vestuvės. — „Mūsų tautosaka", t. 7, K., 1933; **B. Buračas**, Kupiškėnų vestuvės. — „Tautosakos darbai", t. 1, K., 1935 [p. 210—211]; **Z. Slaviūnas**, „Svotbinės rėdos" pastabos ir paaiškinimai. — **A. Juška**, Lietuviškos svotbinės dainos, t. 2, V., 1955; **E. Dulaitienė** (Glemžaitė), Kupiškėnų senovė, V., 1958 [p. 330—331]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 489—491]; **M. Katkus**, Raštai, V., 1965 [p. 125—126]; **A. Vyšniauskaitė**, Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967 [p. 22—25].

VAKARŲ̃ BALTARÙSIJOS KOMUNÌSTINĖ JAUNÌMO SĄJUNGA, VBKJS,— marksistinė jaunimo organizacija, nelegaliai veikusi 1924—38 V. Baltarusijoje, Vilniaus krašte ir Bialistoko apskrityje vietoj LKJS ir kitų komjaunimo org-jų. 1924.I Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) iniciatyva įvykusi Vilniaus, Gardino, Bresto, Pinsko ir Bialistoko komjaunimo org-jų atstovų konferencija paskelbė įkurianti VBKJS ir išrinko jos CK. VBKJS buvo Lenkijos Komunistinės jaunimo s-gos padalinys, jos autonominė org-ja. VBKJS veiklai visą laiką vadovavo VBKP. 1924 VBKJS turėjo 120 narių, 1925 — 1200, 1930 pr. — 3000—4000. Nuo 1925 VBKJS vadovavo vaikų org-jai „Pioner", vėliau ir g-jų jaunimo org-jai — Socialistinio jaunimo s-gai. VBKJS, naudodama legalios veiklos formas (darbą profs-gų jaunimo sekcijose ir tautinių mažumų nac. org-jose), kovojo prieš nacionalizmą ir šovinizmą, propagavo marksizmo-leninizmo, proletarinio internacionalizmo idėjas. VBKJS nariai dalyvavo darbininkų polit. demonstracijose, rinkimų į seimą ir savivaldybes kampanijose, organizavo pagalbą polit. kaliniams ir jų šeimoms. Rengdavo Tarptautinės jaunimo dienos, rev. švenčių minėjimus, populiarino TSRS jaunimo pasiekimus, vadovavo darbininkų jaunimo streikams; liaudies fronto taktikos laikotarpiu padėjo VKPB organizuoti vadinamąjį jaunosios kartos frontą. Nuo 1927 komjaunimo pogr. kuopelė veikė Vilniaus liet. g-joje. Kuopelei priklausė J. Aidulis, V. Drėma, J. Drūtas, K. Jonys, K. Mackonis, S. Tamulevičius ir kiti komjaunuoliai, sekretoriais buvo J. Grigulevičius, J. Griška, J. Karosas. 1930 g-joje buvo 28 komjaunuoliai. Jie suorganizavo komjaunimo kuopeles Vilniaus liet. amatininkų tarpe, Trakų, Eišiškių, Švenčionių apylinkių kaimuose, komjaunimo k-tus Dubičiuose (Varėnos rj.) ir Tverečiuje (Ignalinos rj.). 1928—32 VBKP ir VBKJS iniciatyva buvo sukurtos nelegalios ir pusiau legalios Vilniaus un-to studentų marksistinės ir antifašistinės org-jos („Płomień", „Frontas", „Funk" ir kt.). VBKJS organizavo komjaunuolius vykti į Ispanijos internac. brigadas, padėjo teikti materialinę ir moralinę pagalbą Ispanijos Respublikai. Įvyko 2 VBKJS konferencijos (1924.I ir 1925.VI Vilniuje) ir 1 suvažiavimas (1931.III). VBKJS CK leido laikraščius: „Kazetemowiec" („Komjaunuolis", 1931—33), „Maladi kamunist" („Jaunasis komunistas", 1925—37), „Poborowiec" („Šaukiamasis", 1931—34) ir kitus. VBKJS veikloje pasižymėjo N. Andrejukas, S. Anisovas, V. Choružaja, N. Dvornikovas, A. Fedosiukas, N. Maslovskis, S. Pritickis, J. Ungeris ir kt. 1938 kartu su VBKP paleista.

Lit.: **J. Karosas**, Revoliucinio jaunimo veikla Vilniaus lietuvių gimnazijoje. — Lietuvos komjaunimas, V., 1962; **B. Kleinas**, Vilniaus komjaunuoliai — aktyvūs revoliucinio judėjimo dalyviai (1920—1939). — Ten pat; **J. Karosas**, Kalba Vilniaus akmenys (Iš 1926—31 m. atsiminimų), V., 1963.

VAKARŲ̃ BALTARÙSIJOS KOMUNÌSTŲ PÁRTIJA, VBKP, — marksistinė partija, nelegaliai veikusi 1923—38 Vakarų Baltarusijoje, Vilniaus krašte, Bialistoko ir aplinkinėse apskrityse. 1920 burž. Lenkijai užgrobus Vilniaus kr. ir V. Baltarusiją, Lenkijos Komunistų darbininkų partija (LKDP), laikydamasi proletarinio internacionalizmo principų, tų sričių prijungimo prie Lenkijos nepripažino. Tuo metu V. Baltarusijoje rev. darbą dirbo LKDP, o Vilniaus kr. veikusioms pogr. part. org-joms vadovavo LKP Vilniaus apyg. k-tas. 1922.X susitarimu, patvirtintu Kominterno Vykd. K-to Prezidiumo, Vilniaus kr. part. org-jos perėjo LKDP žinion. Tačiau V. Baltarusijos ir Vilniaus kr. liet. rajonų rev. darbo sąlygos vertė koordinuoti šioje teritorijoje esančių trijų LKDP apygardų k-tų veiklą. Dėl to 1922 pab. buvo nutarta sukurti LKDP Lietuvos ir Baltarusijos sr. org-ją; 1923 pr. įkurtas Lietuvos ir Baltarusijos sr. k-tas. Šio k-to veikla buvo nepakankamai veiksminga. Todėl 1923.X Vilniuje sujungus V. Baltarusijos, Vilniaus kr., Bialistoko ir aplinkinių apskričių kom. org-jas, buvo sukurta autonominė LKDP (nuo 1925 Lenkijos Komunistų partijos) org-ja — VBKP. 1923.XII prie VBKP prisijungė Baltarusių eserų partijos kair. veikėjų įkurta Baltarusių rev. org-ja. Partijai vadovavo CK ir jo vykd. organai — CK Biuras (jo būstinė nuo 1927 buvo užsienyje) ir Krašto sekretoriatas. Vilniaus krašte 1932 veikė VBKP Vilniaus, Švenčionių ir Lydos apygardų k-tai; pačiame Vilniuje — vienas miesto ir du rajonų k-tai. 1935 Vilniaus rajonų k-tai buvo panaikinti. VBKP vadovavo darbininkų ir valstiečių rev. kovai, kėlė liet. ir baltr. gyventojų apsisprendimo teisės ir atsiskyrimo nuo Lenkijos valstybės lozungą, kovojo už m-las gimtąja kalba, propagavo V. Baltarusijos ir Vilniaus kr. darbo žmonių solidarumą su Lenkijos darbininkų judėjimu. VBKP, skleisdama proletarinio internacionalizmo idėjas, populiarino darbo žmonių tarpe socializmo kūrimo pasiekimus Tarybų Sąjungoje. Ji organizavo darbininkų polit. demonstracijas, streikus, ragino valstiečius kovoti prieš nepakeliamus mokesčius ir įv. prievoles. 1925 VBKP iniciatyva buvo įkurta legali revoliucinė-demokratinė ir nac. išsivadavimo org-ja *Hramada*, 1927 — Baltarusių valstiečių ir darbininkų atstovų klubas. VBKP vadovavo Lenkijos Socialistų partijos-kairiosios (PPS-levicos) veiklai Vilniaus krašte. 1928—1932 Vilniaus un-te veikė VBKP ir VBKJS iniciatyva suorganizuota marksistinė studentų organizacija „Płomień" („Liepsna"), pusiau legali antifašistinė žydų studentų organizacija „Funk" („Kibirkštis"), pogr. antifaš. org-ja „Frontas" ir kt., sustiprėjo komunistų įtaka studentų nac. s-gose. VBKP vadovavo 1924—38 veikusiai V. Baltarusijos Komunistinei jaunimo s-gai. 1935 VBKP, vykdydama liaudies fronto taktiką, išplėtė savo įtaką profs-gose, inteligentijos tarpe, telkė dem. ir antifaš. jėgas į kovą prieš fašizmą. Prie VBKP CK ir jos apygardos k-tų veikė Žydų biuras, organizavęs part. darbą tarp žydų darbo žmonių. 1929 prie VBKP CK buvo sudaryta Lietuvių sekcija. 1930 prie VBKP Vilniaus apyg. k-to, nuo 1931 prie VBKP CK veikė **Lietuvių komunistų biuras** (LBK). Jis vadovavo Vilniaus kr. lietuviškoms part. org-joms, liet. studentų, moksleivių ir amatininkų rev. veiklai, leido pogr. laikr. „Barikada" (1932—1937), „Valstiečių balsas" (1933—38), „Bedievis" (1934), vienkartinius lit-ros ir meno leidinius, brošiūras, atsišaukimus, plakatus. LKB nariai buvo J. Drūtas, J. Grigulevičius, J. Griška, K. Jonys, J. Karosas (sekretorius), S. Vronas ir kiti. LKB turėjo 2 sekcijas: kaimo ir jaunimo. VBKP bendradarbiavo su LKP. Į Vilniaus kr. pagal susitarimą su Lenkijos Komunistų partijos vadovybe LKP siuntė part. darbuotojus (K. Dominą-Bangaitį, V. Vyšniauskaitę) dirbti part. darbo liaudies tarpe. Įvyko 3 VBKP konferencijos (1923.X, 1924.XI, 1926.I) ir 2 suvažiavimai (1928.VI—VII, 1935.V). VBKP vadovybės žinioje 1928—38 Vilniuje veikė 2 pogr. spaustuvės. VBKP leido pogr. laikr. „Bolšavik" („Bolševikas", 1924—1936), „Čirvoni sciah" („Raudonoji vėliava", 1928—34), „Do walki" („Į kovą", 1929—32), „Kujmy broń" („Kalkime ginklus", 1931—36) ir kt., brošiūras, atsišaukimus baltarusių, lenkų, lietuvių, žydų kalbomis. 1923 VBKP turėjo 528 narius, 1924 — 2296 (Vilniaus apygardoje 277), 1928 — 3600, 1933 — 4000, 1935 — 3300 narių (Vilniaus apygardoje 318). Apie 3000—3500 VBKP narių buvo kalinama Vilniaus, Švenčionių, Lydos, Gardino, įv. Lenkijos miestų kalėjimuose ir Kartuzų Berezos konc. stovykloje. 1926—36 Vilniuje VBKP nariai buvo teisiami vadinamosiose „devyniasdešimt trijų", „vienuolikos" ir kt. polit. bylose. Žymesnieji partijos organizatoriai ir veikėjai Vilniaus krašte: A. Končevskis, J. Lohinovičius (1924—35 VBKP CK Biuro sekretorius), S. Mertensas, S. Mileris, N. Orechva. 1938 pavasarį Kominterno Vykd. K-to nutarimu, pagrįstu neteisingais kaltinimais, Vakarų Baltarusijos Komunistų partija buvo paleista. 1956 reabilituota.

Lit.: **B. Klein**, Ruch rewolucyjny na Wileńszczyznie w latach 1920—1939, Wilnius, 1961; **J. Karosas**, Kalba Vilniaus akmenys (Iš 1926—1931 m. atsiminimų), V., 1963; **J. Karosas**, Vakarų Baltarusijos kompartijos veikla Vilniaus krašte.—„Komunistas", 1963, Nr. 10; **A. Jędrychowska**, Zygzakiem i po prostu, Warszawa, 1965; Вильнюсское подполье. Воспоминания участников революционного движения в Вильнюсском крае (1920—1939 гг.), Вильнюс, 1966; Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг.), [Минск, 1966].

VAKARŲ BALTARUSIJOS RAUDONOJI PAGALBA, VBRP, — 1924—38 Vakarų Baltarusijoje, Vilniaus krašte ir Bialistoko apskrityje veikusi masinė nepartinė organizacija represuotiems revoliucionieriams remti, jų šeimoms globoti. Įkurta Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) iniciatyva, sujungiant V. Baltarusijos ir Vilniaus krašto Raudonojo kryžiaus būrelius. Buvo autonominė Lenkijos Raudonosios pagalbos org-jos dalis. VBRP priklausė daugiausia nepartiniai darbininkai, valstiečiai, inteligentai, moksleiviai, namų šeimininkės. Visoms VBRP org-joms vadovavo VBRP CK (sekretoriai M. Michalovskis, R. Piriška). Org-jos nariai rinko pinigus, maistą, drabužius, vaistus, knygas polit. kaliniams bei jų šeimoms; organizavo pritarimo polit. kaliniams demonstracijas jų bado streikų metu (1926 ir 1931 tokios demonstracijos vyko Vilniuje); rengė protesto kampanijas prieš įvedimą naujo baudžiamojo kodekso ir kalėjimo vidaus taisyklių, sunkinusių polit. kalinių padėtį. 1935 VBRP, remdamasi liaudies fronto lozungu, suorganizavo polit. kalinių amnestijos kampaniją. 1928—35 VBRP CK baltr. kalba leido neleg. laikr. „Čirvona dapamoha" („Raudonoji pagalba") ir 1931—33 lenkų kalba „Czerwona pomoc" („Raudonoji pagalba"), brošiūras, biuletenius, atsišaukimus, lapelius, plakatus. 1938 kartu su Vakarų Baltarusijos Komunistų partija nustojo veikti.

VAKARŲ TAUTINIŲ MAŽUMŲ KOMUNISTINIS UNIVERSITETAS, VTMKU, — 1921—36 Maskvoje veikusi internacionalinė aukštoji partinė mokykla. VTMKU turėjo baltarusių, bulgarų, graikų, italų, jugoslavų, latvių, lenkų, lietuvių, moldavų, rumunų, vokiečių, žydų, estų ir suomių nac. sektorius (pastarieji du sudarė un-to filialą Leningrade). Mokslas un-te truko iš pradžių 3, paskui 4 metus. 1922 pradžioje VTMKU mokėsi 250, 1926—27 — 700 studentų (jie buvo išlaikomi valstybės lėšomis). 1925 VTMKU pavadintas J. Marchlevskio vardu. Nuo 1929 prie VTMKU veikė aspirantūra, kurioje mokėsi ir lietuvių (V. Ambrazas, A. Daukša, K. Preikšas, K. Rimkus, J. Ulevičius-Mitrikas ir kt.). VTMKU rektoriai: 1921—25 J. Marchlevskis, 1925—36 M. Frumkina.

VTMKU LIETUVIŲ SEKTORIUS atsirado iš Centrinės lietuvių part. ir taryb. m-los.

Lietuvių part. m-los Maskvoje iniciatorius buvo V. Kapsukas. 1920.XII.5 RKP(b) CK nutarė įsteigti Maskvoje Centrinę lietuvių part. ir taryb. m-lą. Kadangi daugelio kandidatų mokytis išsilavinimas buvo nepakankamas, 1921.I.15 pradėjo veikti tik trumpalaikiai parengiamieji kursai (vedėjas A. Jakševičius; faktiškai daugiausia vadovavo R. Rasikas). Daugumas kursantų — rev. darbininkai, kurie, Lietuvai ir RTFSR pasikeitus polit. kaliniais, buvo paleisti iš Kauno kalėjimo ir 1921.I atvyko į Maskvą. Nemaža buvo priimta demobilizuotų iš Raudonosios Armijos lietuvių karių. Mokslas Centrinėje lietuvių part. ir taryb. m-loje prasidėjo 1921.IV.4; į m-lą buvo priimta 50 žmonių.

1921 vasarą Centrinė lietuvių part. ir taryb. m-la buvo įjungta (su analogiškomis latvių, lenkų ir žydų part. m-lomis) į Jungtinę Vakarų tautinių mažumų part. ir taryb. m-lą, kurioje mokslas turėjo trukti 1 metus. 1921.XI.28 V. Lenino pasirašytu dekretu ši m-la pertvarkyta į VTMKU, susidedantį iš nac. sektorių. 1922.IV.1 VTMKU išleido I laidą. Ją sudarė 42 lietuvių sektoriaus absolventai, apmokyti pagal Jungtinės Vakarų tautinių mažumų part. ir taryb. m-los programą. 1922.V.1 prie VTMKU liet. sektoriaus buvo atidaryti 3 mėn. parengiamieji kursai; nuo 1923 jie tapo metiniais ir veikė iki 1929. VTMKU liet. sektoriuje dauguma dalykų buvo dėstoma liet. kalba. Jame dėstė Z. Angarietis, A. Daukša-Paškevičius, K. Dominas-Bangaitis, V. Kapsukas, S. Matulaitis, K. Matulaitytė, B. Pranskus, K. Preikšas, R. Rasikas, S. Raudonis, V. Serbenta, K. Stacinskas ir kiti. VTMKU studentais yra buvę daugelis komunistų, aktyviai kovojusių už socializmą Lietuvoje: F. Abramavičius, K. Andrijatis, E. Bilevičius, A. Braknys, J. Braziulytė, L. Butkauskas, V. Butkus, R. Čarnas, K. Didžiulis, J. Garelis, E. Greifenbergerienė, P. Gužauskas, M. Junčas-Kučinskas, J. Jurevičius, Ch. Kaplanas, P. Karaliūnas, A. Keizikaitė, P. Kunčinas, A. Mickevičius, J. Mickevičius, M. Moskvinas, K. Nakutytė, P. Pajarskas, O. Pelanytė, V. Petraitis, K. Preikšas, J. Syrus, J. Šarmaitis, O. Šmeigauskaitė, E. Tautkaitė, F. Vaišnoras, V. Vyšniauskaitė, J. Vitas, O. Žolneris, M. Žukauskas. Pirmieji liet. sektoriaus studentai (21) visą VTMKU kursą baigė 1925. 1921—31 VTMKU liet. sektoriuje mokėsi 552 studentai; un-to baigimo diplomus per tą laiką gavo 91 asmuo.

Liet. sektoriaus studentai buvo daugiausia lietuviai iš TSRS miestų ir liet. kaimų (Baltarusijoje, Sibire, Pavolgyje). Baigę mokslą, jie vykdavo į gimtąsias ar kitas vietas dirbti part. ir adm. darbo. Žymią dalį sektoriaus studentų sudarė Lietuvos rev. judėjimo dalyviai, kurių vienus atsiuntė LKP CK, o kiti (prieš tai Lietuvoje kalėję) atvyko į TSRS, Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais. Dalis jų, baigę mokslą, grįždavo dirbti part. darbo į Lietuvą.

VTMKU liet. sektoriaus studentai ir dėstytojai 1921—31 leido žrn. „Kolektyvas", sieninius laikraščius „Žaizdras" (1924—27 išėjo 4 nr.), „Kanuolė" (1929—30 išėjo 3 nr.), „Už leninizmą" (1931 išėjo 12 nr., 1932—35 kasmet po 16 nr.). 1922 prie VTMKU liet. sektoriaus susikūrė lit-ros būrelis, kuris 1922 pab., A. Regračio vadovaujamas, parengė rankraštinius grož. lit-ros rinkinius „Pirmoji vaga" ir „Diegai". 1924 pradžioje B. Pranskaus ir kitų iniciatyva sektoriuje susiorganizavo *Lietuvių proletarinių rašytojų ir poetų J. Janonio vardo sąjungos* kuopa, 1924 vasarą įsikūrė *Kibirkštiečių ratelis*, kuriam vadovavo V. Kapsukas. VTMKU liet. sektoriaus studentai 1922 įsteigė dramos būrelį, kurio nariai Maskvoje ir kitur statė spektaklius lietuvių ir rusų kalbomis. 1922—29 veikė liet. studentų choras (pirmasis vadovas komp. N. Martinonis). Nuo 1929 liet. studentai dainavo jungtiniame Maskvos lietuvių klubo (įst. 1929) chore. Sektoriaus studentai padėjo leisti ir to klubo laikr. „Kalvė" (1929—36). 1927—28 pradėjo veikti VTMKU liet. sektoriaus studentų moksl. sekcijos (lit-ros sekcijai vadovavo B. Pranskus, ekonomikos sekcijai — R. Rasikas, liet. kolonijų Tarybų Sąjungoje tyrinėjimo sekcijai — J. Kunigėlis, Lietuvos fašizmo tyrimo sekcijai —

Vakarų tautinių mažumų komunistinis universitetas. Liet. sektoriaus taryba (1922) ir to sektoriaus studentų grupė (1923)

Z. Angarietis). VTMKU liet. sektoriaus studentai aktyviai veikė Lietuvos darbininkų spaudos draugų d-joje. Gamybinę praktiką jie atlikdavo Maskvos įmonėse bei dirbtuvėse ir Pokrovskojės bei Jeleco taryb. ūkiuose (abu RTFSR, Kalinino sr.); atostogų nuo 1924—25 buvo komandiruojami į liet. kolonijas BTSR, Pavolgyje ir Sibire.

VTMKU lietuvių sektoriui vadovavo R. Rasikas (1921—23), V. Kapsukas (1923—25), J. Kunigėlis (1926—35). 1925—26 oficialusis sektoriaus vadovas buvo P. Fedaravičius; faktiškai sektoriui ir tuo laiku daugiausia vadovavo V. Kapsukas. 1935—36 liet. sektoriaus vedėjo pareigas ėjo latvių sektoriaus vedėjas P. Krustinis.

Lit.: **B. Matusevičius,** Komunistų mokykla.— „Komunistas", 1919.IV.6; **R-as** [R. Rasikas], Pirmoji lietuvių darbininkų aukštesnė mokykla.— „Komunaras", Maskva, 1922, Nr. 6; **Bakutis** [J. Kunigėlis], Dešimt m. Komunistinio universiteto liet. sektoriaus bolšev. kovos sukaktį minint. — „Priekalas", Maskva, 1931, Nr. 1—2; **V-is** [B. Pranskus], 10 m. VTMKU sukaktuves minint. — Ten pat, Nr. 5; **Bakutis** [J. Kunigėlis], V. Mickevičiaus-Kapsuko kova už lietuvių bolševikiškų kadrų parengimą. — Ten pat, 1935, Nr. 3; **P. Fedaravičius, A. Daukša,** Partinių kadrų kalvė. — „Komunistas", 1961, Nr. 5.

„VAKARŲ VĖTRA" — bulvarinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1934—36 Kaune. Leido J. Macelis, redagavo P. Mainelis, F. Virakas.

VAKCINĀCIJOS INSTITŪTAS — 1808—31 Vilniuje veikusi labdaringa įstaiga, kuri rūpinosi skiepijimu nuo raupų. V. i. buvo įsteigtas prie Vilniaus un-to terapijos klinikos prof. Joz. Franko ir kitų Vilniaus med. d-jos narių iniciatyva. In-te buvo gaminama raupų vakcina, skiepijama nuo raupų, vykdomi skiepytų žmonių klinikiniai stebėjimai, medikai mokomi skiepijimo. In-tui vadovavo Vilniaus un-to terapijos klinikos viceprofesorius; jame dirbo 4—6 žmonės — laborantai ir med. f-to studentai. In-to lėšas sudarė aukos. In-te kasmet buvo nemokamai įskiepijama keli šimtai Vilniaus ir jo apylinkių gyventojų. V. i. iniciatyva Vilniaus, Kauno ir kt. apskrityse 1815 buvo įsteigti skiepijimo nuo raupų k-tai, vakcinacija propaguojama spaudoje.

VALĀ Adolfas [g. 1922.II.1 Girėnuose (Kupiškio rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1951—56 to un-to dėstytojas; kartu 1954—55 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis, 1955—1958 sektoriaus vadovas. Nuo 1957 Geol. v-bos vyriausiasis inžinierius (viršininko pavaduotojas). Paskelbė moksl. straipsnių Lietuvos TSR stratigrafijos (permo, triaso, ordoviko sistemų), naftingumo klausimais, apie Lietuvos naudingasias iškasenas. „TSRS geologijos" 39 tomo (apie Lietuvos TSR) redaktorius ir vienas autorių, knygos „Lietuvos TSR mineralinių žaliavų apžvalga" 2 tomo redaktorius.

VALACKĀ Kazys [g. 1928.III.1 Vosiūnuose (Švenčionių rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—1956 Fizikos-technikos in-to, 1956—61 Fizikos ir matematikos in-to mokslinis bendradarbis. Nuo 1959 TSKP narys. 1961—65 Moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to vyr. specialistas. 1965—1967 Fizikos ir matematikos instituto moksl. bendradarbis. Nuo 1967 Puslaidininkių fizikos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams, puslaidininkinių medžiagų sektoriaus vadovas. Išrado būdą, kaip panaudoti fotoefektą kai kuriems techn. uždaviniams spręsti. Paskelbė mokslinių straipsnių apie puslaidininkių plonų sluoksnių ir jų sistemų fotoelektrines savybes. Išleido mokslo populiarinimo brošiūrą „Puslaidininkiai" (1957).

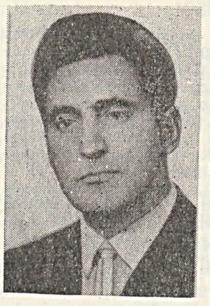

VALAĨ — kaimas Ukmergės rj., Žemaitkiemio apyl., 14 km į r. nuo Ukmergės, 3 km į p. r. nuo Žemaitkiemio. 238 gyv. (1970). Pro kaimą teka Siesartis (Šventosios intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1932). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1699. 1895 buvo ir V. palivarkas. 1923 V. kaime buvo 236, V. dvare — 61, V. vienkiemyje — 9 gyv.; 1959 kaime buvo 235 gyv.

VALÁITIS Antanas [1890.VII.13 Pavaitupiuose (Šakių rj.) — 1946 Karagandoje (Kazachijos TSR)] — literatas. 1911 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo. Po I pasaul. karo išvyko į Prancūziją, nuo 1923 Monpeljė un-te studijavo lit-rą ir psichologiją. Nuo 1926 gyveno Vilniuje. Dalyvavo Liet. mokslo d-jos, Liet. mokytojų s-gos ir kt. org-jų veikloje, bendradarbiavo „Vilniaus aide", „Vilniaus žodyje", „Lietuvių tautoje". Parašė scenos vaizdelių iš vaikų gyvenimo („Vaikų scena", 1929), studiją „Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos" (1932). Išvertė į liet. kalbą M. Lermontovo kūrinių („M. Lermontovo raštai", 1922), A. Mickevičiaus „Poną Tadą" (1924), N. Gogolio „Tarasą Bulbą" (1924), V. Hugo „Amžių legendą" (2 d., 1927—1930), J. Getės „Fausto" I dalį (1934), L. Kondratovičiaus (V. Sirokomlės) „Margi" (1936).

VALÁITIS Kazys [g. 1934.VIII.4 Kaune] — dailininkas. 1959 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1960 dalyvauja dailės parodose. Iškalė stambių metalo plastikos dirbinių, pasižyminčių dekoratyvumu, preciziška atlikimu.

Kūriniai: kompozicijos — „Saulė" (Vilniaus „Dainavos" kavinei, 1963), „Jūros tinklas", „Jūratė" (Palangos „Vasaros" restoranui, 1964), „Geležinis vilkas" (Vilniaus šlifavimo staklių g-lai, 1965), „Mėnulis" (Vilniaus statybininkų klubui, 1965), „Ežeras" (Maskvos statybininkų pensionatui, 1966); dekoratyvinės sienos — „Nemuno kraštas" (Alytaus „Dainavos" restoranui, 1964), „Laivas" (Vilniaus „Palangos" restoranui, 1965), „Gintaras" (Vilniaus „Gintaro" restoranui, 1965), „Žuvys" (Maskvos statybininkų pensionatui, 1966), „LTSR" (Leipcigo mugės TSRS paviljono Lietuvos skyriui, 1966), „Laivai" (Monrealio pasaul. parodos TSRS paviljono jūrų skyriui, 1967), ir kt.

Lit.: **R. Krukaitė,** Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968.

VALÁITIS Viktoras [1916.II.18 Laukiniškėje (Šakių rj.) — 1943.XII.21 Gorodoko rj. (BTSR)] — poetas, revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1929 baigęs Jankų (Šakių rj.) pradinę m-lą, dirbo žemės ūkyje. 1934 įstojo į LKJS. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1936, 1937 ir 1940 kalintas. 1940—41 Jankų vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, Šakių miesto, apskrities vykdomojo k-to pirmininkas. 1941 pasitraukė į Penzos sr., dirbo durpyne. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte. Eilėraščius pradėjo rašyti burž. santvarkos metais. Didžioji kūrybos dalis parašyta D. Tėvynės karo laikotarpiu. V. eilėraščių buvo paskelbta laikraštyje „Tėvynė šaukia" ir almanache „Kovos lauke" (2 kn., 1943—44). V. poezijoje vyrauja karių buities vaizdai, tėvynės meilės, neapykantos fašistams vokiečiams motyvai, kovingos publicistinės intonacijos.

Ršt.: Žygyje, V., 1953 [J. Zinkaus įvad. str.; A. Valaitytės, S. Engelčinos, E. Mieželaičio, J. Chlivicko atsiminimai].

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

VALÁITIS Vytautas Vincas [g. 1930. IX.1 Bebruliškėje (Kapsuko rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1957 baigęs Vet. akademiją, iki 1962 dirbo vet. gydytoju. Nuo 1965 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie audinių preparatų ir kitų stimuliatorių įtaką kiaulių augimui, imunitetui ir natūraliam atsparumui įvairiomis šėrimo ir laikymo sąlygomis.

VALÁITIS Zigmas [slap. **Povilas Aušrotas**; 1892 Paežeriuose (Vilkaviškio rj.) — 1942] — revoliucinio judėjimo dalyvis, literatas. Kilęs iš valstiečių. Mokėsi Seinų keturklasėje m-loje, 1913—14 — Peterburgo technikume. Nuo 1916 dalyvavo eserų veikloje. 1918—36 Komunistų partijos narys. 1918 atvyko į Lietuvą dirbti rev. darbo. Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) suimtas. Tarybų Rusijai ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1919 atvyko į Tarybų Rusiją. 1919—20 dirbo laikr. „Komunistas", „Zvezda" redakcijose Daugpilyje, Smolenske. Dirbdamas „Šviesos" b-vėje, 1921—23 dirbo pogrindinį kom. darbą Kaune. Dalyvavo LKP III suvažiavime (1921), buvo išrinktas kandidatu į LKP CK. Nuo 1923 gyveno Maskvoje. Dalyvavo Lietuvių proletarinių rašytojų ir

poetų J. Janonio s-gos veikloje, mėgino s-gą paversti frakcinės kovos prieš LKP vadovybę įrankiu. 1924—26 Tarptautinio rev. lit-ros biuro sekretorius, Rusijos Proletarinių rašytojų asociacijos ir Maskvos proletarinių rašytojų asociacijos prezidiumų narys. 1926—32 dirbo Vyriausiojoje lit-ros ir leidyklų reikalų v-boje. Už paskvilį prieš LKP vadovybę 1933 VKP(b) CKK nubaustas. Nuo 1933 dirbo įvairų adm. darbą (1933—34 Maskvos Sokolnikų kultūros ir poilsio parko direktoriaus pavaduotojas). 1937 nuteistas už kriminalinį nusikaltimą, kalintas. 1940 nuteistas polit. byloje. 1956 šioje byloje reabilituotas.

Nuo 1914 bendradarbiavo liaudininkų, vėliau komunistinėje („Tiesa", „Komunistas") ir JAV lietuvių pažangiojoje spaudoje. Paskelbė straipsnių apie Žemaitę, J. Janonį, A. Regratį ir kitais lit-ros klausimais. Kai kuriuose V. straipsniuose ryški „Proletkulto" idėjų įtaka. Parašė apsakymų, feljetonų, apys. „Kristus Lietuvoje" (1922), pjesę „Komedija statinėj" (1923). V. kūriniuose satyriškai vaizduojama burž. Lietuvos tikrovė.

Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965; **B. Prėskienis**, Literatūrinė kritika lietuvių komunistinėje spaudoje 1917—1940, V., 1966.

VALĀKAI — kaimas Šiaulių rj., Šakynos apyl., 9 km į š. v. nuo Gruzdžių, 3 km į r. nuo Šakynos; tarybinio ūkio centras. 137 gyv. (1970). Per kaimą teka Švėtė (Lielupės intakas). Yra parduotuvė, vaikų darželis (nuo 1965). 1959 buvo 154 gyv.

VALĀKAMPIAI — Vilniaus miesto dalis Neries kair. krante, aukščiau Antakalnio, 5 km į š. nuo miesto centro. Mėgstama vilniečių poilsio vieta. V. yra Neries vingyje, užima apie 250 ha. Didesnioji dalis apaugusi pušynu. Neries krantai ties V. žemi, smėlėti; kair. krante yra 2 paplūdimiai. Veikia poilsio namai, naktinis profilaktorijus, kelios pionierių stovyklos, viešbutis, 2 ryšių skyriai; yra parduotuvių, kavinė, 2 valgyklos, bufetas, paviljonas. Iš miesto centro į V. kursuoja autobusai, troleibusai ir motorlaiviai. Pietinėje V. dalyje, prie Viršupio upelio, XIX a. aptikta mezolito ir neolito stovyklų liekanų. XVI a. šioje vietoje buvo Lietuvos didžiųjų kun-ščių vasarvietė. Taryb. metais V. perplanuoti, sutvarkyti. Nutiesta naujų kelių, pagrindiniai keliai išasfaltuoti. Pastatyta nemažai naujų vasarnamių, prekybinių, kultūrinių ir buitinių įstaigų. Pietrytinėje V. dalyje, prie Vilniaus—Švenčionių plento, 1964 pastatyti Lietuvos Kino studijos paviljonai, 1966 — 330 vietų vidurinė mokykla-internatas.

VALĀKAMPIŲ MĪŠKAS — miškas Vilniaus miesto teritorijoje, 6 km į š. nuo miesto centro, Neries kair. krante. Priklauso Vilniaus miesto apželdinimo tresto Valakampių girininkijai. Plotas 1613 ha; medynų 1146 ha. Dirvožemiai jauriniai, mažai bei vidutiniškai sujaurėję, smėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. 76% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 95%, baltalksnynų 3%, eglynų 1%. Jaunuolynai sudaro 51%, pusbrandžiai medynai 48%, brandieji 1%. Medynų vid. amžius 39 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,68, vid. tūris 84 ktm/ha, vid. prieauga 2,1 ktm/ha. Yra stirnų, voverių. Miškas kurortinis, įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. P. v. pakraštyje, Neries krante, įsikūrę *Valakampiai* (Vilniaus miesto dalis), š. v. pakraštyje — Turniškės. Mišką kerta Vilniaus—Švenčionių plentas.

VALAKĀVIČIAI — kaimas Eišiškių rj., Pabarės apyl., 8 km į p. r. nuo Valkininkų, 2 km į p. nuo Merkio. 1959 buvo 45 gyv., 1970 — 36. Kaimo v. pakraščiu teka Brasta (Šalčios intakas). Brastos deš. krante yra piliakalnis.

Piliakalnio aukštis 8 m. Aikštelė apskrita, maždaug 20 m skersmens, pietryčiuose ir šiaurvakariuose apjuosta pylimu (2,5 m aukščio, 18 m ilgio). Aikštelės kultūriniame sluoksnyje rasta lipdytinės grublėtu paviršiumi ir žiestosios keramikos. Piliakalnio š. v. papėdėje yra didelis griovys, už jo — pylimas, r. ir š. papėdėje pastebėta sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

VALAKĒLIAI — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 5 km į p. v. nuo Pasvalio, prie kelio į Joniškėlį; kolūkio centras. 122 gyv. (1970). Yra Levaniškio aštuonmetė m-la (1925—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 57 gyventojai.

VALĀKŲ REFÒRMA — feodalinė žemės reforma Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. Iki V. r. feod. prievolės iš valstiečių buvo imamos nuo prievolinių vienetų — valstiečių kiemų, vad. tarnybų. Prievolių dydis nepriklausė nuo dirbamos žemės kiekio ir valstiečių kiemo ūkinio pajėgumo. V. Europoje pakilusios javų kainos skatino grūdų eksportą; nuolatiniams karams reikėjo daug pinigų; tad buvo reikalinga lankstesnė žemėtvarka, kuri leistų patobulinti žemdirbystę, suintensyvinti valstiečių ūkį ir padidinti didžiojo kun-ščio pajamas. Žygimanto Senojo žmona Bona jau 1540 pradėjo V. r. kai kuriose savo valdomose p. Baltarusijos žemėse. Nuo 1547 Žygimanto Augusto nurodymu reforma plačiu mastu buvo vykdoma ir didžiojo kun-ščio žemėse. Čia V. r. turėjo atskirti valstiečių valdomas didžiojo kun-ščio žemes nuo bajorų žemės, valstiečius apgyvendinti naujai išmatuotuose ūkiniuose žemės vienetuose — valakuose; įvesti trilaukę sėjomainą, pažangesnę už iki tol LDK praktikuotąją, suregistruoti kiekvieno valstiečių kiemo valdomos žemės plotą, sunormuoti prievoles ir nustatyti jas pagal valstiečių valdomos žemės plotą, nustatyti didžiojo kun-ščio dvarų dirbamus žemės plotus, sunormuoti juose valstiečių darbą; išaiškinti pajamas, kurių gali turėti didžiojo kunigaikščio iždas iš priklausančių jam miestelių, malūnų ir kt. ūkinių objektų; suorganizuoti naują valsčių administraciją.

Didžiojo kun-ščio valdose V. r. apėmė dirbamąją žemę, miškus, pievas ir ganyklas. Įsiterpusios į kun-ščio valdas bajorų ir bažnyčios žemės buvo išmatuojamos, įvertinamos, priskiriamos prie kun-ščio žemių ir kompensuojamos lygiaverčiu žemės plotu kt. vietoje. Bajorų, negalėjusių dokumentais įrodyti savo bajorystės, žemė perėjo didžiajam kun-ščiui.

V. r. vykdė matininkai. Išrinkę valstiečių laukuose vietą, tinkamą kaimui kurti, jie atmatuodavo kuo taisyklingesnį keturkampį ir padalydavo jį į 3 lygius laukus. Kiekvieną lauką dalydavo į rėžius taip, kad kiekvienam valakui tektų žemės kiekviename iš 3 laukų. Valakai (bendras jų rėžių plotas buvo 21—23 ha) burtų keliu buvo išdalijami valstiečių kiemams. Jei valstiečio šeimai užteko darbo jėgos ir inventoriaus, jis galėjo paimti žemės daugiau kaip valaką, o jei trūko — valaką dalijosi 2—3 šeimos. Valakai buvo 4 rūšių — geros, vidutiniškos, blogos ir labai blogos žemės; nuo jos rūšies priklausė lažo ir prievolių dydis.

Po V. r. valstiečių kiemai, prieš tai išmėtyti pavieniui, buvo sukelti į gatvinio tipo kaimus prie jiems priklausančių valakų. Baigus matuoti valakus, paaiškė-

Valakampiai. Paplūdimys

jo, kad, pvz., Žemaitijoje buvo paimta apie 15 000 valakų, o nepaimta 9000; dideliam Upytės valsčiuje paimta apie 4 000, o nepaimta apie 3 000. Nepaimtieji valakai laukė naujų prievolininkų.

Po V. r. didysis kun-štis galutinai pasidarė valstiečių žemės savininku; valstiečiai prarado visas nuosavybės teises, nebegalėjo išsikelti kitur. Buvo sudaryti dvarų inventoriai, kuriuose valstiečiai suskirstyti į dvi kategorijas — lažininkų ir kitokių prievolininkų. Lažininkų kaimai buvo skiriami dvaro (vad. palivarko) žemei dirbti, kt. prievolininkų — piniginėms prievolėms atlikti. Lažininkais buvo skiriami dvaro bernai ir *kaimynai*. Valakų nuostatai reikalavo skirti lažo darbams tiek valstiečių valakų, kad vienam *palivarko* dirbamosios žemės valakui tektų 7 valstiečių valakai. Palivarko žemę valstiečiai turėjo apdirbti savo padargais ir gyvuliais; nuo valako jie turėjo eiti lažo po 2 dienas per savaitę. Valstiečiai prievolininkai per metus mokėjo po 30 grašių ir 12 dienų ėjo į talką dvarui. Apskritai, nuo valako buvo imama duoklių ir mokesčių daugiau, negu nuo prieš tai buvusių tarnybų, nors valstiečių valdomos žemės plotas, vidutiniškai imant, nepadidėjo.

V. r. pertvarkė ir dvarų bei valstiečių administraciją. Dvaro reikalus po V. r. tvarkė seniūnai (laikytojai), kurie skyrė savo tarnautojus — vietininkus, raštininkus ir kt. Kaimai buvo sugrupuoti į vaitystes, iš pasiturinčių valstiečių buvo skiriami vaitai ir jų padėjėjai — suolininkai (ž. *Vaitas* 2). Bendrus kaimo reikalus sprendė valstiečių sueiga — kuopa.

Apie 1560 savo žemėse V. r. ėmėsi ir dvarininkai. V. r. galutinai įtvirtino feodalinę žemės nuosavybę, suformavo feod. visuomenės klases, atribojo žemės savininkų (privilegijuotų bajorų) ir valstiečių baudžiauninkų kiemus, prisidėjo prie gamybinių jėgų kilimo.

Lit.: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957 [p. 179—195]; **Д. Похилевич,** Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII веках, Львов, 1957; **В. Пичета,** Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве, М., 1958; **J. Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962; **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963.

VALANČIŪNAS Juozas [g. 1893.XI.1 Skakuose (Joniškio rj.)] — chemikas neorganikas, chemijos mokslų kandidatas (1953). 1914 Kijeve baigė Perminovo technikos kursus. 1919—40 matininkas. 1941—44 Vilniaus aliejaus ir muilo f-ko chemikas, laboratorijos vedėjas. Baigęs Vilniaus un-to chemijos f-tą, 1944—50 dėstė Kauno un-te. 1951—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1957 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie politionines rūgštis, heksationinės rūgšties sulfuravimą. Už tyrimus sieros, seleno, mangano chemijos ir elektrochemijos srityje 1968 su kitais gavo Resp. premiją.

VALANČIUS Antanas [g. 1932.VI.13 Šiauliuose] — inžinierius radiotechnikas. 1955 baigė Maskvos Elektrotechnikos ryšių in-tą. 1955—65 dirbo Lietuvos TSR Ryšių m-joje, Vilniaus televizijos mazgų g-loje. Nuo 1965 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1968 docentas. Nuo 1969 radijo aparatūros konstravimo katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie spalvotąją televiziją.

VALANČIUS Motiejus [1801.II.16 Nasrėnuose (Kretingos rj.) — 1875.V.29 Kaune] — rašytojas, visuomenės ir katalikų bažnyčios veikėjas. Kilęs iš valstiečių.

1821 baigė Žemaičių Kalvarijos (dab. Varduva, Plungės rj.) šešiaklasę m-lą. 1822—24 mokėsi Varnių kunigų seminarijoje, 1824—1828 — Vyriausiojoje Vilniaus kunigų seminarijoje. Ją 1828 baigė teologijos kandidato laipsniu ir buvo įšventintas kunigu. 1828—1834 Moziriaus (BTSR, Gomelio sr.) pavieto m-los, 1834—40 Kražių (Kelmės rj.) g-jos kapelionas. 1840—45 Vilniaus Dvasinės akademijos profesorius (1842 su šia akademija persikėlė į Peteburgą). Nuo 1842 teologijos daktaras. 1845—1850 Varnių kunigų seminarijos rektorius. Išleido ist. veikalą „Žemaičių vyskupystė" (2 t., 1848; lenkų k. 1898), kuriame nušvietė katalikų bažnyčios įsigalėjimą Lietuvoje XV—XIX amžiais, Žemaičių vyskupų, kunigų, vienuolių konfesinę, visuomeninę ir kultūrinę veiklą, pateikė nemaža Lietuvos švietimo istorijos ir kitų istorinių faktų. Nuo 1850 Žemaičių vyskupas. Steigė parapines m-las, bibliotekas, rūpinosi jų veikla; reikalavo, kad m-lose būtų dėstoma lietuviškai. Skatino kunigus rašyti ir skelbti liet. raštus. Parapijoms siunčiamuose gausiuose laiškuose (vad. „blaivybės gromatose") smerkė girtuokliavimą ir kitas valstiečių gyvenimo ydas. Suorganizavo platų blaivybės d-jų tinklą, sukėlė Lietuvoje kovos už blaivybę sąjūdį. V. parengė ir išleido keliolika religinio turinio knygų („Istorija šventa Senojo įstatymo", 1852; „Kantičkos, arba knygos giesmių", 1858; „Živatai šventųjų", 2 t., 1858—68; „Psalmės, arba giesmės Dovydo, karaliaus ir pranašo", 1872; „Mokslas Rymo katalikų", 1873, ir kt.). 1863 sukilimą V. viešai vertino neigiamai, paskelbė keletą ofic. atsišaukimų, kuriuose valstiečiai buvo raginami neremti sukilėlių. Tačiau caro valdžia V. nepasitikėjo, įtarė slapta remiant sukilėlius. Todėl 1864 Žemaičių vyskupystės centras buvo perkeltas iš Varnių į Kauną, ir nuo to laiko iki mirties V. gyveno Kaune. Uždraudus liet. knygas lot. rašmenimis, V. rūpinosi liet. raštų spausdinimu R. Prūsijoje ir jų platinimu Lietuvoje. Carinė administracija baudė V. piniginėmis baudomis, draudė išvykti iš Kauno. 1864 V. pradėjo rašyti grož. kūrinius. Parašė 4 prozos knygas: „Vaikų knygelę" (1868, V leid. 1928), „Paaugusių žmonių knygelę" (1868, VI leid. 1930), „Palangos Juzę" (1869, X leid. 1965), „Pasakojimą Antano tretininko" (par. 1872, išl. 1891, II leid. 1906). 1867 išleido smulkiosios tautosakos rink. „Patarlės žemaičių". Dėl visuomeninės švietėjiškos veiklos, valstietiškos kilmės ir tauraus būdo turėjo didelį autoritetą liaudyje.

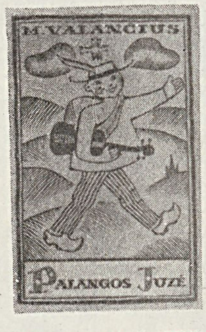

Motiejaus Valančiaus „Vaikų knygelės" (1868) titulinis puslapis ir „Palangos Juzės" (1965) viršelis

Reikšmingiausias V. prozos kūrinys — apys. „Palangos Juzė". Jo siužetą sudaro keliaujančio kaimo siuvėjo pasakojimai apie keliones po Aukštaitiją ir Žemaitiją. Apysakoje aprašoma įvairių Lietuvos vietų gamta, valstiečių buitis, papročiai, pramogos, gausu dorovinių ir praktinių pamokymų, propaguojami amatai, švietimas, pažangesni ūkininkavimo būdai. „Palangos Juzė" pasižymi dinamišku pasakojimu, gausiais dialogais, komizmo elementais. Pagr. veikėjo — protingo, apsukraus, sąmojingo kaimo siuvėjo — paveikslas tikroviškas, įtaigus. Apysakoje nemaža tautosakinės ir etnografinės medžiagos. „Vaikų knygelės", „Paaugusių žmonių knygelės" apsakymuose („Guvus Vincė", „Prancė paukštvanagėlis", „Geroji Onelė", „Mikė melagėlis", „Senelis", „Jonis ir kerdžius", „Čigonai", „Meškininkai", „Jurgis, nedoras ūkininkas" ir kt.) V. mokė valstiečius ir jų vaikus gyvenimo išminties, skiepijo dorovės principus, blaivybę, žadino nac. sąmoningumą. V. apsakymams būdinga schematiška kompozicija, griežtas veikėjų skirstymas į teigiamus ir neigiamus bei kiti didaktinės lit-ros bruožai. Tačiau geriausiuose V. apsakymuose sukurti individualizuoti, ryškūs veikėjų paveikslai. V. pasakojimų rinkinyje „Pasakojimas Antano tretininko" nemaža vietos užima Lietuvos praeities, kovų su kryžiuočiais vaizdai. Dėl ryškių patriotinių tendencijų kai kurie šio rinkinio pasakojimai buvo populiarūs D. Tėvynės karo metais.

V. grož. kūryba žymiai pranoko ankstesnę didaktinę liet. lit-rą ir davė pradžią lietuvių grož. prozai. V. kūriniai pasižymi vaizdingu, epiškai blaiviu, dažnai su komizmo elementais stiliumi, turtinga (ypač vaizdingųjų veiksmažodžių ir ištiktukų) kalba, pagrįsta žemaičių tarme. V. stilius artimas pasakojamosios liet. tautosakos stiliui. V. prozos vaizdų dinamika, tikroviškumas, liaudiškai šmaikšti kalba turėjo poveikio vėlesniesiems liet. prozininkams realistams.

Ršt.: Raštai, K., 1931; Raštų ištraukos, V., 1952; [Rinktinė], K., 1957 [IV leid. 1960]; Palangos Juzė, V., 1965.

Lit.: **Pilkis** [V. Kapsukas], Motiejaus Valančiaus paminėjimas.—„Ūkininkas", 1901, Nr. 12; **A. Alekna,** Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Klaipėda, 1922; **K. Binkis,** Motiejus Valančius, K., 1935; **K. Korsakas,** Prieš amžinąjį priešą, K., 1945 [str. „Motiejus Valančius"]; **A. Kalnius,** „Palangos Juzės" leidimai. — **M. Valančius,** Palangos Juzė, K., 1947; **K. Umbrasas,** Valančiaus literatūrinis palikimas. — „Literatūra ir menas", 1951.VI.10; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **S. Skrodenis,** „Teip ilgajniu surinks ir visas". — „Bibliotekų darbas", 1966, Nr. 5; **A. Tyla,** Motiejaus Valančiaus laiškai Adomui Zavadskiui. — „Literatūra", t. 11, sąs. 1, V., 1969.

VALANTINÁITĖ Bronė [**Jokūbonienė;** g. 1926.I.6 Biržuose] — dailininkė. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1954 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Nuo 1954 TSKP narė. 1970 Vilniuje surengė individualinę kūrinių parodą. Sukūrė estampų (peizažų, portretų, figūrinių kompozicijų), plakatų, ekslibrių, dailiosios tekstilės dirbinių. Geriausi kūriniai pasižymi apibendrinimu, dekoratyvumu. Kai kuriems jų („Žydros baladės" ir kt.) būdinga fantastika, tautosakos elementai.

Kūriniai: linoraižiniai — ciklas „Tarybinė Klaipėda" (1958), „Senutė iš Žemaitijos" (1958), „Pirčiupis" (1960), „Kolūkietė" (1962), „Keturios seserys" (1963); monotipijų ciklai — „Suomijos etiudai" (1960), „Žydros baladės" (1962—66), „Lietuva" (1965—67), „Gyvenimo laikai", „Italija" (abu 1969—70); dekoratyviniai dailiosios tekstilės dirbiniai ir kt.

Lit.: Bronė Valantinaitė-Jokūbonienė, [parodos katalogas], V., 1970.

VALATKÀ Petras [g. 1904.IV.16 Ugalėje (Latvijos TSR, Ventpilio rj.)] — agronomas linininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1969). 1924—29 studijavo Ž. ū. akademijoje. 1930—56 dirbo ž. ū. įstaigose, mokytojavo ž. ū. m-lose. 1954 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1957 Upytės bandymų stoties (iki 1965 Savitiškio bandymų stotis; Panevėžio rj.) moksl. bendradarbis. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių, išleido brošiūrų, daugiausia lininkystės klausimais. Parašė knygų „Lininko žinynas" (1964), „Patarimai lininkui" (1968) atskirus skyrius.

VALATKÀ Vitas [g. 1927.I.26 Keturakiuose (Plungės rj.)] — muziejininkas, archeologas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1969). 1947—48 Telšių kraštotyros muziejaus fondų vedėjas, 1948—69 moksl. bendradarbis, nuo 1969 direktorius. Tyrinėjo Paplienijos (Telšių rj.) piliakalnį, Vienragių (Plungės rj.) pilkapius, Akmenskinės, Gintališkės (abu Plungės rj.), Juodsodės, Siraičių (abu Telšių rj.), Maudžiorų (Kelmės rj.) plokštinius kapinynus. Paskelbė mokslinių straipsnių, pagrįstų savo archeologinių tyrinėjimų duomenimis.

VALATKÓNIAI — kaimas Radviliškio rj., Baisogalos apyl., 14 km į p. nuo Šeduvos, 4 km į r. nuo Baisogalos. 246 gyv. (1970). 1905 streikavo V. dvaro darbininkai; streiką laimėjo. 1923 V. dvare buvo 82 gyv., V. kaime — 194; 1959 kaime buvo 273 gyv.

VALAVIČIAĨ — kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 12 km į p. v. nuo Kapsuko, 8 km į š. v. nuo Kalvarijos. 172 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, felčeriųakušerių punktas, pr. m-la (nuo 1913), kultūros namai (nuo 1960). XIX a. buvo V. kaimas ir dvaras; 1827 kaime — 198 gyventojai. 1905.VIII.8—9 streikavo V. dvaro darbininkai, reikalaudami padidinti atlyginimą. 1959 kaime buvo 105 gyv.

VALÃVIČIUS Juozas [g. 1928.III.18 Karališkiuose (Širvintų rj.)] — biochemikas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1961 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, dirbo jame laborantu. 1962—63 Eksperimentinės medicinos in-to, 1964—66 Botanikos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių mielių mitybos fiziologijos klausimais.

VALBASỸS Linas [g. 1909.I.11 Juodpėnuose (Kupiškio rj.)] — pažangus Brazilijos lietuvių visuomenės veikėjas, poetas. 1921 baigė Juodpėnų pradinę m-lą. 1927 emigravo į Braziliją. Dirbo darbininku San Paulo trikotažo įmonėse. 1928—30 dalyvavo Susivienijimo lietuvių Brazilijoje veikloje. Šią org-ją policijai uždarius, 1931 su A. Zoku įkūrė Lietuvių artistinės ir sportinės kultūros klubą, kuris materialiai rėmė Brazilijos Komunistų partijos (BKP) liet. frakcijos laikraštį „Darbininkų žodis". V. prisidėjo prie Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos San Paulo kuopos steigimo. 1932—56 BKP narys. Pažangiojoje Lot. Amerikos ir JAV lietuvių period. spaudoje („Garse", „Ryte", „Darbe", „Liaudies balse", „Laisvėje", „Vilnyje" ir kt.) Lakūnėlio, Kapso sūnaus, L. Juodpėniečio ir kt. slapyvardžiais paskelbė korespondencijų, apybraižų, eilėraščių. 1956 grįžo į Lietuvą. 1957—64 dirbo žrn. „Švyturys" redakcijoje. Nuo 1963 TSKP narys. Lietuvoje išleido eilėraščių rink. „Leiskit į tėvynę" (1958), atsiminimus apie gyvenimą Brazilijoje „Pusė amžiaus tropikuose" (1966). Išvertė iš portugalų kalbos K. Žezus „Sąšlavyną", P. Nerudos eilėraščių.

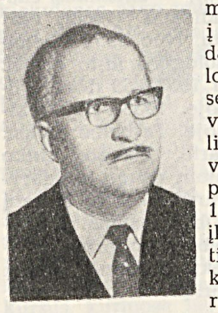

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

VÃLDĖ (Walde) Aloizas [1869.XI.30 Insbruke (Austrija) — 1924.X.3 ten pat] — austrų kalbininkas indoeuropeistas. 1892 baigė Insbruko un-tą. 1893—1894 gilino studijas Leipcigo un-te, klausė K. Brugmano ir A. Leskino paskaitų. 1897—1909 ir 1912—22 Insbruko (1914—15 filol. f-to dekanas, 1916—17 un-to rektorius), 1909—12 Giseno (VFR), 1922 Karaliaučiaus un-tų profesorius. Parengė „Lotynų kalbos etimologinį žodyną" (1906; III leid. 1930), surinko daug medžiagos „Lyginamajam indoeuropiečių kalbų žodynui" (2 t., 1927—32). Tyrinėjo ide. prokalbės problemą, keltųitalikų kalbinius santykius, kalbos garsų raidą ide. kalbose. Daktaro disertacijoje (1894) nagrinėjo liet. kalbos būsimojo laiko sandarą. Daug liet. kalbos žodžių ir pavyzdžių panaudojo savo žodynuose ir straipsniuose.

Lit.: **V. Porzig,** Alois Walde. — „Indogermanisches Jahrbuch", Bd. 10, B., 1926.

VALDEĨKIAI — kaimas Pasvalio rj., Joniškėlio apyl., 5 km į p. v. nuo Joniškėlio, 12 km į p. r. nuo Linkuvos. 129 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Girelės miškas. Parduotuvė, biblioteka (nuo 1952). Ist. šaltiniuose V. minimi 1586. 1959 buvo 202 gyv.

VAĨDOMAI — kaimas Šiaulių rj., Gruzdžių apyl., 18 km į š. nuo Šiaulių, 5 km į r. nuo Gruzdžių. 122 gyv. (1970). Iš p. ir r. prie kaimo prieina Kleboniškio ir Medenų miškai. Yra pr. m-la. Kaimo r. pakraštyje buvo IX—XI a. kapinynas.

1955 Šiaulių „Aušros" muziejus ištyrė vieną griautinį vyro kapą. Jame rasta 3 įmoviniai ietigaliai, platus kalavijas, lankinė aguoninė segė, masyvi apyrankė. 1963 Istorijos in-tas ištyrė 21 griautinio kapo liekanas. Kapuose rasta smeigtukų (kryžinių ir žiedinėmis bei trikampėmis galvutėmis), gintarinių karolių, geležinių ietigalių, kalavijų plačiais galais. Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje ir Istorijosetnografijos muziejuje (Vilniuje).

Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1596. XIX a. ir XX a. pr. buvo V. kaimas ir V. dvaras. 1923 kaime buvo 169 gyv., dvare — 63; 1959 kaime buvo 119 gyv.

VÃLDŠTEINAS Iršius [g. 1908.IX.29 Simne] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1968). Kilęs iš smulkių prekybininkų. 1931—33 ir 1937—40 Kauno un-te, 1940—41 Vilniaus un-te studijavo chemiją. 1933—37 Kauno „Inkaro" f-ko darbininkas, tarnautojas. 1934—36 buvo LKP CK pogr. spaustuvių „Kova", „Spartakas" ryšininkas. 1936.VI visuot. streiko metu vadovavo streikavusiems Kauno „Inkaro" f-ko darbininkams, buvo f-ko streiko k-to pirmininkas. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1937 Klaipėdoje padėjo spausdinti kom. atsišaukimus, 1938—40 Kaune kom. laikraščius, LKP įstatus, atsišaukimus. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte sužeistas. 1946—54 Polit. ir moksl. lit-ros leidyklos redakcijos vedėjas. 1952 eksternu baigė Vilniaus un-tą. 1955—66 dirbo Stat. medžiagų pramonės m-jos moksl. tyrimo įstaigose, nuo 1966 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių in-to laboratorijos vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių neorg. chemijos klausimais, padarė stat. medžiagų gamybos išradimų.

VALECKIENĖ Adelė [g. 1925.XII.10 Skapiškyje (Kupiškio rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1958). 1951 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. Nuo 1951 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. Akademinei „Lietuvių kalbos gramatikai" (t. 1, 1965) parašė „Būdvardžio" ir „Įvardžio" skyrius. Su kitais rašė „Lietuvių kalbos žodyno" IV ir V tomus. Paskelbė moksl. straipsnių liet. kalbos gramatikos klausimais.

Ršt.: Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas. — „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957.

VALEČKAI — kaimas Anykščių rj., Andrioniškio apyl., 5 km į p. nuo Viešintų, prie Anykščių—Kupiškio kelio; kolūkio centras. 1959 buvo 30 gyv., 1970 — 29.

VALĖNAI — kaimas Kretingos rj., Žalgirio apyl., 6 km į p. nuo Kretingos, 4 km į r. nuo Klaipėdos—Kretingos geležinkelio. 139 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1912), biblioteka (nuo 1963). Per kaimą teka Babrūnė (Danės intakas). Jos dešn. krante, ties santaka su Dane, yra kalva, vad. Pilale, nuo arimo labai deformuota; joje randama sen. gyvenvietės pėdsakų. 1959 kaime buvo 125 gyv.

VALENDĖLIS, Kania, — ežeras Molėtų rj., 12 km į r. nuo Inturkės, 8 km į š. nuo Arnionių. Plotas 26 ha, ilgis 1030 m, didž. plotis 460 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Krantai daugiausia žemi, pietinis pelkėtas. Įteka 2 upeliai, išteka upelis į Siekšto ež. (Žeimenos baseino). Ežeras verslovinis.

VALENTA Bronius [g. 1920.V.26 Degėsiuose (Lazdijų rj.)] — zootechnikas paukštininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1969). 1945—48 mokytojavo ž. ū. m-lose. 1948—56 Vilniaus inkubatorinės paukštininkystės stoties direktorius, 1956—61 Respublikinės inkubatorinių paukštininkystės stočių kontoros valdytojas. 1960 baigė Vet. akademiją. 1961—62 Vyriausiosios taryb. ūkių v-bos prie Lietuvos TSR MT paukštininkystės ir inkubacijos skyriaus viršininkas. Nuo 1962 TSKP narys. 1962—63 dirbo adm. darbą Ž. ū. m-joje. Nuo 1963 Žuvininkystės v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininko pavaduotojas. Vienas brošiūros „Ančių auginimas" (1966) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių apie ančių auginimą ir kitais paukštininkystės klausimais.

VALENTA Vytautas [g. 1931.IV.20 Vainiūnuose (Lazdijų rj.)] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1960). 1955 baigė Ž. ū. akademiją. 1959—66 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis, nuo 1967 miško apsaugos skyriaus vedėjas. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie pušies bei eglės kenkėjus ir kovą su jais, apie parkus.

VALENTAI — kaimas Biržų rj., Kupreliškio apyl., 14 km į š. v. nuo Pandėlio, 3 km į š. r. nuo Kupreliškio. 27 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Apaščia (Nemunėlio intakas). Ist. šaltiniuose V. minimi 1586. 1959 buvo 13 gyv.

VALENTAS Petras [1899.X.19 Antašavoje (Kupiškio rj.) — 1956.IX.2 San Paule (Brazilija)] — pažangus Brazilijos lietuvių visuomenės veikėjas. Batsiuvys. Kilęs iš valstiečių. 1924—28 LKP narys; veikė Kaune. Už rev. veiklą 1925 nuteistas 6 metus kalėti, bet Vyriausiojo tribunolo išteisintas. 1927—29 (su pertraukomis) kalėjo Varnių konc. stovykloje. 1929 emigravo į Braziliją. 1931 įstojo į Brazilijos Komunistų partiją (BKP). 1933 savo bute San Paule padėjo įrengti slaptą BKP Lietuvių frakcijos laikr. „Mūsų žodis" spaustuvę, bendradarbiavo tame laikraštyje (slap. Puodžius). II pasaul. karo metais organizavo materialinę Brazilijos lietuvių paramą kovotojams prieš vok. faš. okupantus Lietuvoje.

VALENTĖLIS Leonardas [g. 1927.II.27 Valentuose (Biržų rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1958). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1951 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Kartu 1952—53 dėstė Vilniaus akušerių m-loje, 1953—63 neakivaizdinėje vid. m-loje. Paskelbė moksl. straipsnių apie vario, nikelio, cinko blizgančiųjų galvaninių dangų susidarymo mechanizmą, aliuminio ir jo lydinių anodinį oksidavimą bei dažymą. 3 išradimų, įdiegtų gamyboje, autorius. Vienas vadovėlio „Elektrocheminė metalų apdaila" (1962) autorių.

VALENTINAVIČIUS Algirdas [g. 1932. VIII.12 Kaune] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—64 Statybos ir archit-ros in-to moksl. bendradarbis. 1964—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1966 docentas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie org. medžiagų atsparumo ugniai ir biol. atsparumo padidinimą, polivinilacetatinę emulsiją statyboje, plastmases stat. konstrukcijose.

VALENTINAVIČIUS Vladas [g. 1929. X.5 Vaidatoniuose (Kelmės rj.)] — fizikas, pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1964). 1957 baigęs Vilniaus Ped. in-to fizikos ir matematikos f-tą, dirba jame dėstytoju. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1967 docentas, fizikos ir matematikos metodikos katedros vedėjas. Su kitais parašė „Fizikos dėstymo metodiką" (1966), parengė „Didaktinę medžiagą aštuonmetės mokyklos fizikos kursui" (1966), „Fizikos demonstracinių bandymų kartoteką" (VII—VIII klasėms, 1969), „Fizikos programuotas užduotis VII klasei" (su S. Jakučiu, 1970). Paskelbė straipsnių fizikos dėstymo metodikos klausimais.

VALENTUKONIS Juozas [g. 1908.I.21 Nemajūnuose (Lazdijų rj.)] — architektas. 1929 baigė Kauno Daukanto mkt. seminariją, 1932 Chrudimo (Čekoslovakija) specialiąją interjero dekoravimo m-lą. 1932—48 dirbo ped. darbą Lietuvos amatų m-lose. Nuo 1949 „Dailės" kombinato dailininkas projektuotojas, dailininkas architektas (Kaune, Vilniuje). Suprojektavo Kauno „Jūratės" valgyklos-kavinės (1961) ir keleto kitų visuom. pastatų interjerus. Parašė knygų ir straipsnių apie patalpų dažymą ir dekoravimą, menų sintezę, estetinį auklėjimą.

Ršt.: Statybinis dažymas, K., 1936; Dažymo lakavimo ir dekoravimo technika, d. 1, K., 1939; Statybinio dažymo mechanizavimas, V., 1957; Statybinis dažymas-dekoravimas, V., 1959; Buto remontas (Tinkavimas ir dažymas), V., 1960; Papuoškime mokyklą patys, K., 1969.

VALEŠKA Adolfas [g. 1905.III.15 Kybartuose] — dailininkas. 1925 baigė Kauno meno m-lą (tapybos specialybė). 1928 Kaune įsteigė privačią bažnytinės dailės studiją. Nuo 1930 dalyvavo dailės parodose Lietuvoje ir užsienyje. 1930—33 vadovavo Nepriklausomųjų dailininkų d-jai. 1934—40 buvo Bažnytinio meno muziejaus direktorius. 1940—1944 Vilniaus dailės muziejaus direktorius. 1942—43 Vilniaus Dailės akademijos dėstytojas. Nutapė portretų, peizažų, natiurmortų, dekoravo bažnyčių (Saločių, Pasvalio rj., ir kt.). Kūrybą grindė modernistinės dailės principais. 1944 pasitraukė į Vokietiją, nuo 1949 gyvena JAV. Dalyvauja liet. burž. nacionalistų veikloje. Čikagoje 1951 įsteigė dekoratyvinės tapybos studiją. Dekoravo nemaža JAV bažnyčių.

VALGIAI. Išsamesnės žinios apie tai, kaip lietuviai gaminosi maistą, ką, kada ir kaip valgė, tesiekia XIX a.

VALSTIEČIŲ V. Turtingieji valstiečiai vartojo daugiau mėsos ir pieno bei jų produktų, negu neturtingieji. Augalinis jų maistas paprastai irgi buvo geresnis. Tačiau V. ruošimo būdas visų valstiečių iš esmės buvo vienodas. Mėsos valgiai iki XX a. vid. daugiau buvo vartojami žiemą. Kiauliena paprastai buvo laikoma sūdyta ar rūkyta. Ji dažniausiai buvo verdama kartu su sriuba. Paskerdus kiaulę, buvo kemšamos *dešros*, verdama šaltiena, daromas *vėdaras*. Rūkytus lašinius, kumpius, *skilandį*, taukinę (į kiaulės pilvo plėvę sukimšti ir parūkyti kiaulės taukai su prieskoniais) valstiečiai palikdavo vasaros darbymetei. Be kiaulienos, dar buvo valgoma aviena; veršieną ir paukštieną valstiečiai valgė retai, daugiausia per šventes ar susirgę.

Pienas ir iš jo padarytas *sūris, sviestas*, varškė daugiau buvo vartojami vasarą. Iki I pasaul. karo buvo valgomas piltinis (rūgusio pieno atsargos, supilstytos per daugelį kartų). Žemaičiai mėgo kastinį — iš pašildytos rūgščios grieti-

nės su prieskoniais susuktą masę. Atšaldytas kastinis buvo valgomas su duona ar bulvėmis.

Labiausiai įprasti valgiai iš miltų ir bulvių buvo blynai ir košės. Blynai buvo kepami iš kvietinių, miežinių, ruginių, žirninių, grikinių miltų ar jų mišinio, t. p. iš tarkuotų bulvių, kartais su kvietinių miltų priemaiša. Miltinius blynus valstiečiai dažniausiai kepė iš paraugintos tešlos, valgė su riebalais, grietine, rūgusiu ar saldžiu pienu, uogiene. Košes virė iš miltų, bulvių, miežinių kruopų, miltų ir bulvių mišinio (pastarąją žemaičiai vadina pusine, pusmarškone). Mišri košė — šiupinys buvo verdama iš žirnių, pupų, bulvių ar ruginių miltų ir mėsos. Košės buvo valgomos su duona, rūgusiu ar saldžiu pienu, kai kurios su mirkalu iš spirgų ir kvietinių miltų. Iš miltų darė įv. virtinius su mėsos, varškės, spirgučių ar bulvių įdaru. Iš rupių ruginių miltų kepė *duoną*, o iš rupių kvietinių, miežinių ar vasarinių kviečių miltų — ragaišį. Iš kruopų ir miltų virė dar ir sriubas, dažniausiai uždaromas saldžiu pienu.

Iš daržovinių valgių labiausiai mėgstamos buvo sriubos: burokų barščiai, raugintų ar šviežių kopūstų sriuba, bulvienė; jos buvo verdamos su mėsa, uždaromos grietine. Žemaičiai virė dar morkienę — morkų ir šviežių bulvių sriubą; sėtinienę — morkų, šviežių kopūstų, žalių žirnių, sėtinių mišinį. Šios sriubos buvo uždaromos saldžiu pienu. Žemaičiai gaminosi dar šutynę — valgį iš stambiai supiaustytų bulvių, troškinamą sandariame inde.

Pajūrio, pamario, paežerių gyventojai gaminosi valgius ir iš žuvies. Žuvį daugiausia kepdavo, be to, virdavo jos sriubą — žuvienę.

Visi minėtieji valgiai paprastai buvo valgomi kasdien. Švenčių proga ir sekmadieniais šeimininkės gamino maistingesnius ir skanesnius valgius — virė daugiau mėsos, į sriubas dėjo daugiau grietinės, kepė pyragus, bandeles, raguolius. Pyragą kepė iš pikliuotų kvietinių miltų su pienu ir kiaušiniais; bandeles — t. p. iš geresnių miltų su aguonomis, varške, lašiniais. Per Kūčias buvo valgomi sližikai — maži kukuliai, kepami iš kvietinių miltų, merkiami į aguonpienį ar vandenį, pasaldinus medumi ar cukrumi. Tradicinis Užgavėnių valgis buvo blynai. Užnemuniečių vaišių stalui buvo būdingas raguolis — kiauraviduris kepinys iš kvietinių miltų, kiaušinių ir cukraus (kepamas prieš atvirą ugnį).

Pasninko valgiai buvo saldė, šustiniai, spirginė, avižinis kisielius, silkė su bulvėmis. Saldė — tai rauginta ruginių miltų košė (miltai, užpilti karštu vandeniu, pavirinami su gabalėliu duonos ir paskui parauginami). Šustiniai — avižiniai kukuliai (pavirintos avižos išdžiovinamos krosnyje, sumalamos rankinėmis girnomis, nusijojamos ir užpilamos trupučiu vandens; iš tokios tešlos daromi kukuliai). Spirginė — paskrudinti ir piestoje sugrūsti kanapių grūdai, pakepinti su prieskoniais. Avižinis kisielius buvo daromas iš apyskystės avižinių miltų tešlos: palaikyta per naktį prie šiltos krosnies, rytą ji ištrinama pro rėtį; tokiu būdu gauta rūgšti balta tyrė virinama, kad sutirštėtų, ir valgoma su bulvėmis.

Valgė Lietuvos valstiečiai 3 kartus per dieną — pusryčius, pietus ir vakarienę, o per vasaros darbymetį dar pusiaurytį ir pavakarius (pusdienį). Žemaičiai pusiauryčio nevalgė, užtat jie valgė priešpiečius. Užnemunės ir vid. Lietuvos gyventojai per pusryčius valgė kopūstų ar burokėlių sriubą, aukštaičiai — dar ir blynų. Labiausiai įprastas žemaičių pusryčių valgis buvo košė. Pusiauryčio buvo valgoma duonos su sūriu, blynų. Per pietus aukštaičiai paprastai valgė pašildytus ar krosnyje paliktus pusryčių valgius, žemaičiai — sriubą su mėsa. Vid. Lietuvos valstiečiai pietums dažnai virdavosi virtinių. Per vakarienę aukštaičiai ir užnemuniečiai valgė bulves su saldžiu ar rūgščiu pienu, žemaičiai — pieniškas sriubas. Pavakarių visur buvo valgoma pieno su duona, duonos su sviestu ir sūriu ar lašinių su duona.

Valgį paprastai gamino pati šeimininkė, nors šeimoje ir būtų dukterų. Didesniuose ūkiuose, kur buvo po 2 samdines, jos pakaitomis (po savaitę) dirbo laukuose ir padėdavo šeimininkei namuose. Produktus išdavinėjo ir ką gaminti nurodinėjo šeimininkė. Valgydami šeimos nariai susėsdavo už stalo kiekvienas savo vietoje: šeimininkas — gale stalo, kiti šeimos nariai — iš šonų. Šeimininkas paprastai pats raikydavo duoną ir ją dalydavo; kai kur jis skirstydavo ir mėsą. Šeimininkė dalydavo sriubą ir kitus valgius.

XX a. pirmojoje pusėje, kylant ekonomikai ir kultūrai, kai kurie senieji valgiai kaime nyko, radosi naujų. XX a. ketvirtajame d-metyje į kiekvieną apskritį buvo siunčiamos namų ūkio instruktorės. Jos organizuodavo kaimo šeimininkėms trumpalaikius namų ūkio kursus, kuriuose jas pamokydavo mitybos pagrindų, kulinarijos, maisto konservavimo, namų tvarkymo. Kaimo šeimininkės miestiečių pavyzdžiu ėmė gamintis maltinius, didžkukulius (cepelinus) su mėsa ar varške, blynelius su mėsa, balandėlius, kapotos mėsos kepinius, daržovių mišrainę, marinuotą silkę; iš saldžių patiekalų — putėsius su manų kruopomis, obuolių putėsius, kompotus, tortus, įv. sausainius. Tačiau šie valgiai kaime paplito tik taryb. metais.

Kolūkiuose ir taryb. ūkiuose daug kur įsteigtos valgyklos, tačiau dauguma kaimo gyventojų valgo namie. Pusryčiams dažniausiai gaminamas karštas patiekalas — bulviniai ar miltiniai blynai, įv. virtiniai, košės, verdama ar kepama kiaušinių. Pietums verdama burokėlių, kopūstų, pupelių, rūgštynių, kruopų, makaronų ar kitokia sriuba su mėsa. Vasarą vietoj karštos sriubos dažnai valgoma šaltibarščių, padarytų iš naminės rūgšties arba rūgusio pieno su šviežiais agurkais, svogūnais, krapais, užbaltintų grietine, arba užsigeriama tik rūgusiu pienu. Su mėsa valgoma raugintų kopūstų ar agurkų, svogūnų laiškų, pomidorų ar kt. daržovių, raugintų ar sūdytų grybų. Vakarienei verdama ar kepama bulvių; jos užpilamos spirgučiais ir valgomos su rūgusiu pienu, pasukomis. Per darbymečius valgoma rūkytos mėsos su daržovėmis ar lašinių su duona.

DVARININKŲ V. buvo žymiai įvairesni, negu valstiečių. Jie vartojo daugiau žvėrienos, paukštienos, žuvies, daržovių patiekalų, kuriuos gaminosi daugiausia pagal Vakarų Europos kulinariją. Jau XVII—XVIII a. dvarininkai, be vietinių produktų, vartojo ir importinius: rūkytą žuvį, austres, ispaniškas dešreles, itališkus makaronus, ryžius, provanso alyvą, cukrų, citrinas, razinas, valakiškus riešutus, migdolus, įv. prieskonius, t. p. vengriškus, ispaniškus, itališkus, prancūziškus ir kt. vynus, anglišką alų.

MIESTIEČIŲ V. XIX a. vid. dar buvo maždaug tokie pat, kaip valstiečių V. Ilgainiui turtingųjų miestiečių V. ėmė vis daugiau skirtis nuo valstiečių tradicinių valgių. Dėl kitų tautybių miestiečių įtakos radosi naujų liet. valgių (didžkukuliai, bulvių plokštainis ir kt.). Turtingųjų miestiečių virtuvėse plito nauji V. gaminimo įrengimai — viryklos su orkaitėmis, žibalinės viryklos; keitėsi ir valgio gaminimo būdas. Pasiturintys miestiečiai pradėjo vis daugiau gamintis užsienietiškų valgių; paplito maltiniai, piausniai, žlėgtainiai, ryžių sriubos ir košės, makaronai ir lakštiniai, kompotai, tortai, saldūs pyragaičiai, kava, arbata ir kt.

Neturtingųjų miestiečių V. keitėsi lėčiau. Miestų darbininkai ir kiti neturtingieji maistui vartojo mažiau geresnių, maistingesnių produktų. Pavyzdžiui, 1936—37 statistikos duomenimis, vargingųjų miestiečių šeimos grietinės vartojo 2,5 karto mažiau, sviesto — 2, kiaušinių — 2,5, paukštienos — 3, veršienos — 2,5, šviežios žuvies — 2,5, šviežių pietų vaisių — 10 kartų mažiau, negu valst. tarnautojų šeimos. Todėl miestų darbininkai savo kulinarijoje ilgiau išsaugojo tradicinius lietuviškus valstiečių valgius. Pavyzdžiui, 1939 daugiau kaip pusė Kauno „Drobės" akc. b-vės darbininkų šeimų per pusryčius valgė blynus, $^{2}/_{3}$ per vakarienę — pieniškas sriubas. Be to, jos daugiausia valgė kopūstų ir barščių sriubas, bulves su rūgusiu pienu, varškę, silkę, bulvinius blynus, lašinius, šaltieną, kiaušinienę, sūrį ir kt. tradicinius valgius.

Taryb. metais miestiečių valgių asortimentas labai pasikeitė ir pagausėjo, nebeliko esminio skirtumo tarp darbininkų ir tarnautojų valgio. Vis daugiau suvartojama maisto pramonės gaminių ir kulinarijos pusfabrikačių. Plinta kt. tautų valgiai (ragu, šašlikas, guliašas, plovas, ukrainietiški barščiai, koldūnai ir kt.), gaminami daugiausia visuom. maitinimo įmonių.

Daug miestiečių dar valgo namie. Paprastai jie valgo 3 kartus per dieną: per

pusryčius — daržovių mišrainės, dešros, žuvies ar silkės, blynų; užsigeria arbata ar baltinta kava; per pietus — sriubos, kapotos ar muštos mėsos patiekalų su daržovių garniru, miltų ar bulvių patiekalų; pietus baigia vaisių kompotu, kisieliumi ar juoda kava; per vakarienę — lengvesnių karštų valgių, įv. sumuštinių; užsigeria arbata, kefyru. Miestiečiai savo V. paįvairina daržovių ir vaisių konservais, gamintais dažniausiai namie. Valgį paprastai gamina šeimininkė. Pietūs kartais daromi iš vakaro, prieš valgant tik pašildomi.

Iki XX a. lietuviai vartojo daugiausia medines ir molines valgio gaminimo ir laikymo priemones bei valgymo įrankius. XIX a. pasiturintieji pradėjo vartoti metalines šakutes (ž. *Namų apyvokos daiktai*). Apie XX a. vidurį medinius ir molinius indus bei valgymo įrankius išstūmė fabrikinės gamybos porcelianiniai, metaliniai ir plastmasiniai indai bei valgymo įrankiai. Pastaraisiais metais paplito buitiniai *šaldytuvai*.

1969 „Švyturio" žurnalo iniciatyva Lietkoopsąjunga, norėdama gauti duomenų apie įv. rajonuose pavienių šeimininkių gaminamus gerus sen. patiekalus, suorganizavo etnografinių valgių konkursą. Konkurso tikslas — paskatinti visuom. maitinimo įstaigas ir gyventojus geriausius iš šių patiekalų pradėti gaminti plačiau. Konkursui buvo pateikta keli šimtai kaimo šeimininkių pagamintų patiekalų.

Lit.: **E. Čiapaitė-Mickienė**, Lietuviški valgiai. — „Gimtasai kraštas", 1931, Nr. 1; **V. Milius**, Lietuvių valstiečių maistas XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje. — „Iš lietuvių kultūros istorijos" t. 2, V., 1959; **J. Stanskis**, Raseinių apskrities valstiečių maisto aprašas [parengė V. Milius]. — Fiziologijos ir biochemijos klausimai, V., 1962; **J. Šopauskas**, XX a. pradžios žemaičių liaudies valgiai. — Ten pat; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **V. Milius**, Maistas. — Zervynos, V., 1964; **J. Navickaitė**, Valstiečių darbo diena ir mitybos režimas. — „Kraštotyra", V., 1966; **R. Merkienė**, Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra. — „LTSR MA darbai", 1966, A 1; **V. Milius**, Apie maistą. — Dievениškės, V., 1968; **I. Arbačiauskienė, J. Navickaitė**, Gaidės apylinkės kolūkiečių mityba. — Gaidės ir Rimšės apylinkės, V., 1969; **A. Daniliauskas**, Šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, V., 1970.

VALIAUSKAITĖ Janina [g. 1927.I.1 Kaune] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1967). 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1951—62 Kauno Politechnikos in-to dėstytoja. Nuo 1954 TSKP narė. Nuo 1965 Kauno Politechnikos in-to Klaipėdos vakarinio f-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių iš Lietuvos darbininkų klasės istorijos, t. p. apie Lietuvos pramonės darbininkų kultūrinio ir techninio lygio kilimą 1952—58.

VALIAVIMAI — šienapiūtės dainų rūšis, išsiskirianti iš kitų darbo dainų priedainio žodžiu „valio". Valiavimuose buvo apdainuojamas šienpiovio šaunumas, darbo patrauklumas, pajuokiami tinginiai piovėjai. Valiavimams būdinga senovinių darbo dainų melodika, improvizacija, ilgai tęsiami priedainiai. V. buvo paplitę daugiausia Žemaitijoje ir š. Aukštaitijoje.

Lit.: Lietuvių tautosaka, t. 1 (Dainos), V., 1962; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

VALÌCKAS Pranas [1927.XI.5 Babriškėse (Varėnos rj.) — 1950.V.3 Dainavoje (Varėnos rj.)] — pedagogas. Kilęs iš valstiečių. Vok. faš. okupacijos metu teikė paramą taryb. partizanams. Vėliau studijavo Vilniaus Ped. in-te. 1948 mokytojavo Milvydos (Varėnos rj.) pr. m-loje. Nuo 1949 Dainavos pr. m-los vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas.

VALIKÓNIS Juozas [g. 1918.IX.27 Rimaisuose (Panevėžio rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1961). 1949 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dėstė. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1963 docentas. 1962—65 statybos f-to prodekanas, nuo 1965 dekanas. Paskelbė moksl. straipsnių apie iš anksto įtemptai armuotų gelžb. konstrukcijų skaičiavimą ir konstravimą. 1966 su kitais gavo Resp. premiją už iš anksto įtemptų gelžb. konstrukcijų tyrimus.

VALINÃVIČIUS Andrius [XIX a. pirmoji pusė] — dailininkas. Studijavo Vilniaus un-te, J. Rustemo vadovaujamoje tapybos katedroje. 1820 dalyvavo un-to studentų dailės parodoje. Baigęs un-tą, Vilniuje vertėsi piešimo pamokomis. Nutapė romantinių portretų, kompozicijų, peizažų, nupiešė figūrinių piešinių.

Kūriniai: L. Borovskio (1817), J. Poniatovskio, Veisenhofaitės (1820), Tyzenhauzo (pagal J. Rustemą, 1820), A. Kliongevičiaus (1841), T. Žickio (pagal P. Joteiką) portretai; kompozicijos „Šventoji šeimyna" (pagal L. Karačį, 1820), „Veneros užgimimas" (pagal J. Rustemą, 1820), ir kt.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

VALỸS Jonas [1852 Nemaniūnuose (Radviliškio rj.) — 1918 ten pat] — liaudies skulptorius. Tarnavo piemeniu, bernavo. Buvo muzikantas. Gyvulių, žmonių figūrėles drožė jau vaikystėje. Sukūrė apie 600 polichrominių medžio skulptūrėlių, apie 140 gausiai ornamentuotų memorialinių paminklų (koplytėlių, kryžių), kurie plito daugiausia Rozalimo (Pakruojo rj.) apylinkėse. Skulptūrėlėse vaizdavo asketiškos išvaizdos šventuosius. Kūriniams būdinga apibendrinimas, pailgintos formos, tamsios spalvos.

VALIŪKAS Feliksas [netoli Pašvitinio (Pakruojo rj.) — 1919.VI.19 Bajoriškiuose (Rokiškio rj.)] — socialdemokratinio judėjimo dalyvis. Teisininkas. Kilęs iš valstiečių. Mokydamasis Mintaujos g-joje, priklausė slaptai Vinco Kapso moksleivių d-jai, 1904 įstojo į LSDP, priklausė „Draugo" org-jai, dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1915 pasitraukė į Maskvą. 1917.V įstojo į RSDDP(b), bet stengėsi atgaivinti senąją LSDP. 1917—1918 dirbo Lietuvos reikalų komisariato Maskvos skyriuje, rūpinosi Lietuvos archyvų ieškojimu ir registravimu. 1918 atvyko į Panevėžį, priklausė A. Domaševičiaus vadovaujamam LSDP kair. sparnui. 1918 pab. išrinktas Panevėžio Darbininkų atstovų tarybos nariu, jos vykd. k-to sekretoriumi. 1919.VI.17 Panemunėlio geležinkelio stotyje burž. nacionalistų suimtas ir su žmona Ona Brazdžiūte-Valiukiene nužudytas.

VALIŪKAS Jonas [1918.II.24 Puodžiūnuose (Pakruojo rj.) — 1944.V.6] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Iki 1940 buožių samdinys, padienis darbininkas. 1940 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1940—41 Lietuvos Liaudies kariuomenės polit. vadovas, laikr. „Raudonarmietis" redakcijos darbuotojas. 1941—42 dirbo Novosibirsko sr. kolūkyje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Mokėsi spec. m-lose Balachnoje (Gorkio sr.) ir Maskvoje. Nuo 1943.II Kęstučio partizanų būrio, veikusio Šiaulių aps., kovotojas (slap. Beržinskas). Nuo 1943 VKP(b) narys, LLKJS Šiaulių aps. pogr. k-to sekretorius. Žuvo kautynėse.

VALIŪKAS Justinas [1896.IV.9 Kupiškyje — 1938.I.16 Maskvoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje, buvo patekęs į vok. nelaisvę. 1918 pab. grįžo į Kupiškį, priklausė Lietuvos Rev. socialistų liaudininkų partijai. 1919.I įstojo į LKP, buvo Kupiškio rev. k-to narys, Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybos vykd. k-to pirmininkas, vadovavo to k-to maisto ir finansų skyriams. Nuslopinus Tarybų valdžią, dirbo pogr. darbą. 1919.VI Šiauliuose suimtas, kalėjo Kaune. 1920 Tarybų Rusijai ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Maskvą. 1920—21 RTFSR Centrinės karo pabėgėlių reevakuacinės komisijos Maskvos sk. viršininkas, vėliau adm. darbuotojas Odesoje. 1927—30 dirbo TSRS atstovybėje Irane. 1931—36 ūkinis darbuotojas Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas.

VALIUKÓNIS Rapolas [g. 1904.IX.5 Kamorūnuose (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1921—25 ir 1927 mokėsi „Ryto" d-jos mkt. seminarijoje Vilniuje. 1925—27 tarnavo Lenkijos kariuomenėje. 1927—39 mokytojas Trakų, Švenčionių ir Lydos aps. pr. m-lose. 1932 eksternu baigė mkt. seminariją. Nuo 1935 Komunistų partijos narys (su pertrauka 1938—47). 1935—38 priklausė V. Baltarusijos Komunistų partijos Radiškės (Ignalinos rj.) org-jai. 1939—41 Tverečiaus (Ignalinos rj.), 1941—44 Kirkučių (Švenčionių rj.) pr. m-lų vedėjas. 1942—44 „Vilniaus" partizanų būrio ryšininkas. 1943 Kirkučių apylinkėse suorganizavo antifaš. k-tą. 1944—49 Švenčionių aps. laikr. „Už tėvynę" redakcijos atsakingasis sekretorius, redaktorius. 1949—50 mokėsi žurnalistų kursuose prie TSKP CK Maskvoje. 1950—51 Šiaulių sr. laikr. „Raudonoji vėliava" redaktorius. 1951—53 LKP Šiaulių sr. k-to m-lų skyriaus vedėjas. 1953—65 laikr. „Tarybinis mokytojas" redaktorius. Nuo 1965 pensininkas.

VALIULIAI — kaimas Šakių rj., Šakių apyl., 4 km į r. nuo Šakių, prie plento į Kauną. 139 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Siesartis (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1926). 1959 buvo 118 gyv.

VALIŪLIS Aleksiejus [1911.III.8 Peterburge — 1965.XI.21 Vilniuje] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis. 1933 baigė Saratovo un-to ist. ir geogr. f-tą. 1933—39 vid. m-los direktorius, rajono liaudies švietimo skyriaus vedėjas Stalingrade, Novosibirske. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—56 tarnavo Taryb. Armijoje (1942—45 — 16 liet. divizijoje), buvo diviziono vado pavaduotojas, pulko vado pavaduotojas polit. reikalams. Dalyvavo mūšiuose prie Kursko, Oriolo, Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje. 1953 baigė Leningrado Centrinius polit. darbuotojų kursus prie Karo artilerijos akademijos. 1956—61 LKP CK darbuotojas. 1961—63 televizijos mazgų g-los part. k-to sekretorius.

VALIŪLIS Juozas [g. 1900.VIII.15 Daržiniuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. 1929—45 Komunistų partijos narys. Už kom. lit-ros platinimą 1930 ir 1935 po 1 metus buvo kalinamas Utenoje ir Panevėžyje. 1940—41 Daugailių (Utenos rj.) vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, LKP Utenos aps. k-to instruktorius. Vok. faš. okupacijos metais kalėjo Pravieniškių konc. stovykloje. 1945—54 sargas Utenoje. Pensininkas.

VALIŪLIS Vladas [m. 1919.V.29 Švenčionyse] — visuomenės veikėjas. Būdamas Švenčionių aps. felčeriu, platino draudžiamą liet. spaudą, vėliau organizavo d-jas, saviveiklą, režisavo saviveiklininkų spektaklius, dirbo smuikus. Vienas Švenčionių lietuvių g-jos steigimo iniciatorių.

VALIULYTĖ Elena [g. 1933.VI.25 Kuktiškėse (Utenos rj.)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1966). 1958 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1959 mokytojavo Juodenėnų (Molėtų rj.) septynmetėje m-loje. Nuo 1959 Liet. kalbos ir lit-ros in-to laborantė, moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. kalbos prielinksnius.

VALIŪNAI — kaimas Joniškio rj., Buivydžių, Daunoravos ir Pociūnų apyl., 5 km į š. v. nuo Joniškio, į š. r. nuo Joniškio—Žagarės kelio. 69 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1585. 1927—50 veikė pr. m-la, 1950—62 septynmetė, 1962—64 aštuonmetė. 1959 buvo 108 gyv.

VALIŪNAS Silvestras [1789.VII Aušbikavyje (Šilutės rj.) — 1831.V.31 ten pat] — poetas. Kilęs iš valstiečių. 1808 baigė Raseinių pijorų mokyklą, 1812 — Vyriausiąją Vilniaus kunigų seminariją; joje mokydamasis, klausė ir un-te skaitomų paskaitų, lankė G. Grodeko vadovaujamą klasikinės filologijos seminarą. Dvasininku neįsišventino. Gyvendamas daugiausia tėviškėje, kūrė poeziją, domėjosi kultūriniu ir literatūriniu lietuvių gyvenimu, palaikė ryšius su D. Poška ir S. Stanevičiumi. V. rašė lietuviškai ir lenkiškai. Didžiausias jo kūrinys liet. kalba — poema „Palemono kontubernija" — žuvo (tėra išlikęs vienos jos dalies vertimas į lenkų kalbą). Šioje satyr. poemoje išjuokiami ano meto dvasininkų, teismų advokatų (vad. palestrantų) ir apskritai viešpataujančių luomų papročiai. Yra išlikę du lietuviški V. kūriniai: daina „Birutė" (vadinama dar „Birutės daina", parašyta prieš 1824) ir eiliuotas lit. laiškas D. Poškai — „Rašančiam lietuvišką žodinį" (par. 1826, išsp. 1851 L. Ivinskio kalendoriuje). „Birutė" pirmą kartą buvo išspausdinta 1828 Varšuvos žurnale „Kolumb". Kiek kitokį jos variantą, pavadintą „Dūmojimu seno žemaičio ant kalno Birutės", yra nurašęs D. Poška (rankraštyje „Bitelė Baublyje"). Žanro požiūriu „Birutė" yra ist. daina. Jos siužetu paimta M. Strijkovskio praplėsta Lietuvos metraščių legenda apie kun-ščio Kęstučio vedybas — jo susitikimą su Palangos vaidilute Birute. Dainoje ryškus patriotinis ir demokratinis autoriaus nusiteikimas. Joje aukštinama pagoniškoji, politiškai savarankiška Lietuva, kurios vaizdas čia iškyla romantikų pamėgtu kontrastu nykiai jos dabarčiai. V. pavaizdavo Birutę paprasta mergaite, žvejo dukra, jai suteikė liet. liaudies dainų moters bruožų. „Birutės" poetika literatūrinė ir kartu artima liaudies dainų poetikai, natūrali, paprasta, joje nėra klasicistinio dirbtinumo. Dainoje sukurtas meninis pasaulis giedras, idiliškas, romantiškas. „Birutė" XIX a. buvo publikuojama įv. leidiniuose ir tautosakos rinkiniuose (S. Daukanto, A. Juškos), buvo plačiai liaudies dainuojama. Laiške D. Poškai („Rašančiam lietuvišką žodinį") sprendžiamos bendrinės liet. kalbos formavimosi problemos. V. entuziastingai remia D. Poškos užmojį parašyti liet. kalbos žodyną, iškelia to žodyno svarbą tautos kultūrai, svarsto, kuri tarmė būtų tinkamiausia bendrinei kalbai, ypač pabrėžia kalbos grynumo reikalingumą. Lenkų kalba V. parašė 24 giesmių poemą „Sobieskiada" (rankraštis dingo). Jam t. p. priskiriamas lenkiškų refleksinio turinio eilėraščių ciklas „Mąstymai". Nors tuose eilėraščiuose nemaža klasicistinių bruožų, bet dėl ryškaus autoriaus individualizmo ir priešiškumo feod. visuomenei jie artimi ir romantinei lit-rai.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

VALIŪNIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Būdos apyl., 7 km į š. nuo Jiezno, 1,5 km į r. nuo Nemuno. 11 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje telkšo Valiūniškių ež. Kaimas minimas 1587 Papūnio dvaro inventoriuje (5 ūkiai, 5 valakai). 1923 buvo 20 gyv., 1959 — 18.

VALIŪNIŠKIŲ ĘŽERAS — ežeras Prienų rj., 7 km į š. nuo Jiezno, 1,5 km į v. nuo Kaišiadorių—Alytaus plento. Plotas 11 ha, ilgis 430 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 1100 m. Krantai žemi, pietinis apaugęs mišku. Per ežerą teka Viekšnios kair. intakas. Prie ežero yra Valiūniškių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VĀLIUS Adolfas [1904 Gudeliuose (Vilkaviškio rj.) — 1938.II.16 Ispanijoje] — revoliucinio judėjimo Argentinoje ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1930 išvyko į Argentiną, dalyvavo metalistų profs-gos veikloje. 1934 įstojo į Argentinos Komunistų partiją. 1937 pr. atvyko į Ispaniją, įstojo į 13 internac. brigadą. Žuvo fronte.

VĀLIUS Mečius [g. 1916.I.13 Rutkoje (Alytaus rj.)] — zoologas fiziologas, biologijos mokslų daktaras (1970). 1938 baigė Kauno un-tą. 1940 Lietuvos Liaudies kariuomenės ginklavimo v-bos polit. vadovas. 1940—41 dėstė Kauno un-te, 1944—52 Vilniaus un-te; nuo 1949 docentas. 1948 apgynė biol. mokslų kandidato disertaciją. 1946—50 ir 1953—1959 Biologijos in-to, nuo 1959 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis; 1950—53 Biologijos in-to direktorius. Daktaro disertacija — „Gyvūnų veisimasis ir domestikacija (kaip išoriniai ir vidiniai faktoriai keičia prijaukintų paukščių ir žinduolių veisimąsi)". Paskelbė moksl. darbų apie Lietuvos moliuskus, vandens ir pelkių paukščius, paukščių ir žinduolių fiziologijos bei ekologijos klausimais. Periodikoje rašo Lietuvos faunos ir jos apsaugos, žvėrininkystės, paukščių ir žinduolių biologijos klausimais.

Ršt.: Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960.

VĀLIUS Telesforas [g. 1914.VII.10 Rygoje] — dailininkas. 1937 baigė Kauno meno m-los grafikos studiją. 1937 pradėjo dalyvauti dailės parodose. Nuo 1941 kurį laiką dirbo Vilniaus Dailės akademijos grafikos katedros vedėju. Daugiausia medžio raižinių technika sukūrė estampų, iliustravo knygų. Kūriniams būdingi žvejų gyvenimo, Žemaitijos vaizdai, ekspresyvumas, dramatiškumas. 1944 V. pasitraukė į Vakarus. Gyvena Kanadoje.

Kūriniai: estampai — „Laukia žvejų" (1938), „Žemaičių pasakų velnias" (1938), „D. Poškos Baublys" (1939), ciklas „Tragedija mūsų pajūryje" (1942); K. Zupkos kn. „Mergaitė su žibuoklėmis" iliustracijos (1938), ir kt.

VĀLIUS Vytautas [g. 1930.VIII.24 Telšiuose] — dailininkas. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1956 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Nuo 1965 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas. Lino, medžio raižinių ir mišria technika sukūrė lakštinės grafikos kūrinių, iliustravo knygų. Kūriniuose poetizuoja Lietuvos gamta, žmogaus dvasinius polėkius, darbą. V. kūrybai bū-

dinga apibendrinimai, simbolika, originali išraiška. Geriausi kūriniai pasižymi savitu liet. liaudies meno tradicijų interpretavimu.

Kūriniai: estampų ciklai — „Tarybiniame Žemaitijos kaime" (1958—1960), „Pramoninio Vilniaus vaizdai" (1961), „1863 metai Lietuvoje" (1964—65), „Planeta" (1966), „Don Kichotas" (1968—70); iliustruotos knygos — A. Baranausko „Anykščių šilelis" (1959), E. Mieželaičio „Broliška poema" (1960), „Saulė gintare" (1961) ir „Duona ir žodis" (1965), Maironio „Poezija" (1962), Just. Marcinkevičiaus „Donelaitis" (1964) ir „Mindaugas" (1968), S. Daukanto „Žemaičių pasakos" (1965), V. Mykolaičio-Putino „Langas" (1966); dekoracijų ir kostiumų eskizai K. Sajos pjesėms „Oratorius", „Maniakas" ir „Pranašas Jona" (past. 1967 Akademiniame dramos teatre), ir kt.

Lit.: **I. Korsakaitė**, Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

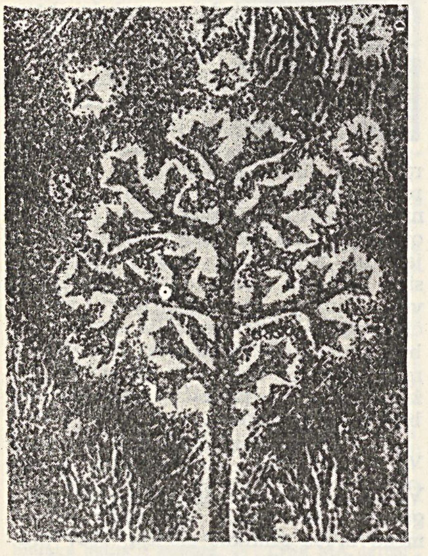

Vytautas Valius. V. Mykolaičio-Putino eil. rink. „Būties dovana" (rusų k.) iliustracija (1966)

VALIUŠYTĖ Elena [**Šveistienė**; g. 1924. XII.2 Paliečiuose (Pakruojo rj.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1961). 1947 baigė Ž. ū. akademiją. 1948—53 Ž. ū. m-jos gyvulininkystės v-bos zootechnikė. 1956—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie avių veislės tobulinimą, išleido brošiūrą „Kaip tvarkyti veislinę avių fermą".

VALIUŠKIS Gediminas [g. 1927.I.24 Kaune] — architektas, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1961). 1951 baigė Vilniaus Dailės in-to archit-ros f-tą. 1951—62 Miestų statybos projektavimo in-to projektuotojas, projektų vyriausiasis architektas. Nuo 1962 Vilniaus miesto vyriausiasis architektas. Nuo 1963 TSKP narys.

Pagal V. projektus pastatyta Vilniuje daug tipinių gyv. namų, gyv. namai Mickevičiaus g. (1956), Smėlio g. (1959—61), Antakalnio g. (1961—64), Zarasuose M. Melnikaitės paminklo (skulpt. J. Mikėnas) pjedestalas ir įrengta aikštė (1955), ir kt.

VALIUVIENĖ Sigutė [g. 1931.V.25 Šiauliuose] — dailininkė. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1956 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Bendradarbiauja žurnale „Genys". Iliustravo knygų (daugiausia vaikams), sukūrė estampų (daugiausia šeimos, motinystės temomis). Raiškiais, lyriškais vaizdais, subtiliu spalvotų iliustracijų koloritu perteikė vaikų gyvenimo ir pasaulėjautos poetiškumą, grožinės literatūros kūrinių nacionalinę specifiką.

Kūriniai: iliustruotos knygos — V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai" (1957), S. Nėries „Eglė žalčių karalienė" (1961), J. Degutytės „Rugelis dainuoja" (1963), P. Širvio „Vyturėliai dainorėliai" (1965), A. Vienuolio „Užkeiktieji vienuoliai" (1964), V. Palčinskaitės „Žirnių namelis" (1965), M. Gorkio „Danko" (1966), O. Miciūtės „Pavasarėlio puokštė" (1969), V. Palčinskaitės „Baltosios nykštukės" (1970); estampai — ciklas „Taikos dienos" (1961—63), „Motinos diena", „Motina su vaiku" I, II, III, „Šeima" I, II, III (visi 1967—68), „Sadauto" I, II, III (1970), ir kt.

Lit.: **I. Korsakaitė**, Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

„WALKA" („Kova") — nelegalus Lenkijos Socialistų partijos organizacijų Lietuvoje, vėliau Lenkijos Socialistų partijos Lietuvoje (Polska Partia Socjalistyczna na Litwie) laikraštis, ėjęs 1902—06 Vilniuje. Išėjo 8 nr. Propagavo partijos deš. sparno ideologiją.

„WALKA ROBOTNICZA" („Darbininkų kova") — socialdemokratinis laikraštis, ėjęs 1906 Vilniuje lenkų kalba. Leido RSDDP Vilniaus k-tas, vėliau Šiaurės vakarų k-tas. Nr. 1 redagavo B. Goldmanas.

VALKĀVIČIUS Antanas [1898.VIII.15 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.) — 1970. II.11 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Lomenių kuopelei. 1940—41 Kaišiadorių, Aukštadvario (Trakų rj.) vls. partorgas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, 1943 kurį laiką kuopos vado pavaduotojas polit. reikalams. Fronte buvo sužeistas. 1943—44 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—65 partinis ir ūkinis darbuotojas Trakų, Vilkijos, Šakių rajonuose.

VALKĀVIČIUS Bernardas [1899 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.)] — 1941.VII.7 Bagdoniškėse (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Lomenių kuopelei. Hitlerininkų nužudytas.

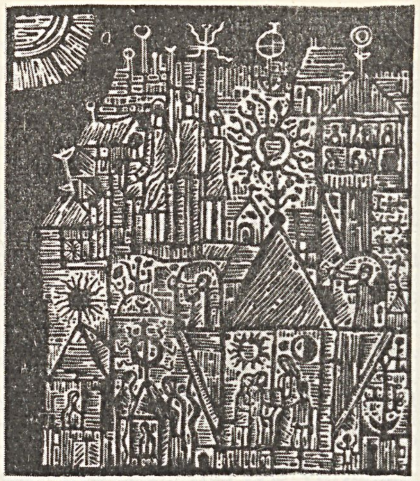

Sigutė Valiuvienė. „Šeima", linoraižinys, 1968

VALKĀVIČIUS Bernardas [1903 Mediniuose (Kaišiadorių rj.) — 1941.VII.11 Ščebnicoje (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Priklausė LKP Medinų kuopelei. Hitlerininkų nužudytas.

VALKĀVIČIUS Stasys [1903 Lomeniuose (Kaišiadorių rj.) — 1941.VII.7 Bagdoniškėse (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Kaišiadorių vls., Žasliuose. 1940—41 LKP Lomenių kuopelės sekretorius. Hitlerininkų nužudytas.

VALKINIÑKAI, Valkininkas, — 1. Miestelis Varėnos rj., 26 km į š. r. nuo Varėnos miesto, 8 km į r. nuo Vilniaus—Gardino geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 393 gyv. (1970). Per miestelį teka Merkys; šiaurės vakaruose pro V. eina Vilniaus—Alytaus plentas. Plano struktūra radialinė; dauguma pastatų išsidėstę palei pagr. gatves, sueinančias į trikampę aikštę. Iš V. eina keliai į Varėną, Eišiškes, Onuškį ir Dusmenis. 8 km į v. nuo miestelio yra V. geležinkelio stotis, 1 km į p., Užuperkasyje, — V. linų apdirbimo f-kas. Miškų ūkis (nuo 1958), 35 vietų ligoninė, vid. m-la (1940 įsteigta prog-ja, nuo 1944 g-ja), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka.

Ist. šaltiniuose V. minimi XIII—XIV a. Per juos ėjo Vilniaus—Gardino—Krokuvos kelias. Nuo XV a. čia buvo Lietuvos didžiojo kun-ščio dvaras, kuriam priklausė 5 palivarkai ir dideli plotai miško. Miestelis ist. šaltiniuose paminėtas 1516. 1556 minimas V. valsčius. V. įtraukti į 1529—67 Lietuvos miestų sąrašus. XVI a. pr. pastatyta bažnyčia. XVI a. ir XVII a. vid. netoli miestelio veikė V. ginklų kalykla (manoma, kad ji įsteigta tarp 1524 ir 1553, o sunaikinta per 1655 karą). Ji smulkiai aprašoma 1611 V. dvaro, miestelio ir palivarko inventoriuje.

Kalykla stovėjo prie Spenglos u., 5 km nuo miestelio, Pūčkornėje. Užtvankos vanduo suko 5 ratus, kurie dūmė dumples ir kilnojo kūjus. Kalykloje buvo 4 krosnys. Kalyklai va-

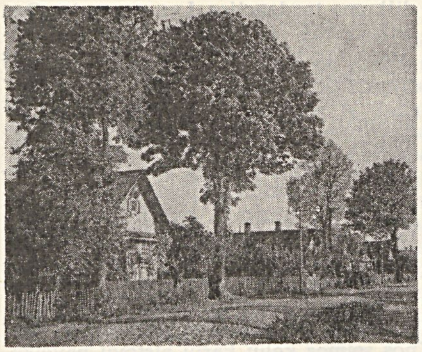

Valkininkai 1

dovavo 3 patrankininkai ir 1 kulkadirbys. Joje dirbo 33 kalviai, 29 račiai, 16 batsiuvių, 6 odminiai, nemaža pagalbinių darbininkų. Buvo ir auksakalių. Be patrankų ir sviedinių, buvo gaminamas parakas. V. kalyklos patrankininkai turėjo po 2 valakus žemės ir galėjo mieste laikyti alaus ir midaus smukles. Žaliavą kalyklai pristatydavo miestelėnai ir valstiečiai — nuo kiekvieno valako kas mėnesį po 68 svarus lydytos geležies ir 8 sieksnius medžio anglių. Be to, žaliava buvo gabenama iš užsienio.

Ginklų kalyklos dėka miestelis klestėjo. 1611 inventoriuje minima dar plytinė, išvardijami amatininkai (mėsininkai, duonkepiai, kalviai, račiai, batsiuviai, siuvėjai, puodžiai, odminiai, druskininkai), aprašomos karaliaus ir karalienės rezidencijos. 1631 Valkininkuose įsikūrė pranciškonų vienuolynas. 1642 žydų kahalas gavo privilegiją laikyti bravorą. 1700 Lietuvos bajorai, *Valkininkų konfederacijos* dalyviai, netoli V. (prie Lieponių) susikovė su Sapiegų kariuomene ir ją nugalėjo; M. Sapiega pateko į nelaisvę ir Valkininkuose buvo konfederatų nužudytas. Per XVII—XVIII a. karus miestelis labai nukentėjo. XVIII a. buvo seniūnijos centras. 1792 jam suteiktos Magdeburgo teisės ir herbas. XVIII a. miestelyje buvo parapinė m-la (1777 joje mokėsi 9 bajorų, 25 miestelėnų ir valstiečių vaikai, 1782 — 6 bajorų, 11 miestelėnų ir valstiečių vaikų). Pagal 1836 inventorių, miestelyje veikė 2 bravorai, buvo 4 gatvės. 1863 ties V. įvyko didelis mūšis tarp sukilėlių ir caro kariuomenės. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1869 buvo 1190 gyv., 1897 — 2619. Spaudos draudimo metais Valkininkuose buvo įrengtas draudžiamų knygų sandėlis. 1920 rudenį ties V. vyko kautynės tarp burž. Lietuvos ir burž. Lenkijos kariuomenės dalinių. 1920.XI.15 Lenkijos kariuomenė užėmė V. miestelį. Kiek vėliau Lenkijai atiteko ir V. geležinkelio stotis. Lenkų okupacijos metais Valkininkuose buvo streikų; jiems vadovavo komunistai. 1959 miestelyje buvo 799 gyv.

Lit.: **V. Žilėnas**, Šaunamųjų ginklų kalykla Valkininkuose XVII a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958 [p. 228—233].

2. Geležinkelio stoties gyvenvietė Varėnos rj., Valkininkų apyl., prie Vilniaus—Gardino geležinkelio, 8 km į v. nuo Valkininkų miestelio. 371 gyv. (1970). Gyvenvietę supa Kuklių, Biekšių, Žydavalakio miškai. Yra 480 vietų vaikų tuberkuliozės sanatorija (pastatyta 1970, prie jos yra aštuonmetė m-la; 1954—69 Valkininkuose veikė suaugusiųjų tuberkuliozės ligoninė), girininkija (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1955). 1959 buvo 304 gyv.

VALKININKŲ KONFEDERACIJA — karinis politinis kai kurių Lietuvos bajorų susivienijimas Valkininkuose 1700 prieš didikų Sapiegų įsigalėjimą valstybėje. Lietuvos bajorai buvo nepatenkinti, kad Sapiegos, užėmę LDK didžiojo maršalkos (A. Sapiega), iždo valdytojo (B. Sapiega) ir didžiojo etmono (K. Sapiega) pareigas, turėjo daugiau valdžios, negu atitinkami Lenkijos pareigūnai, ir sauvaliavo. Sapiegos nenorėjo savo galios atsisakyti ir po 1697 elekcinio seimo, kuris priėmė įstatymą dėl Lietuvos ir Lenkijos feodalų teisių sulyginimo. Dauguma Lietuvos bajorų ir didikų 1700 susirinko į Valkininkus ir sudarė konfederaciją prieš Sapiegas. Karo vadu konfederatai išsirinko didiką M. Višniaveckį, maršalka — M. Katilą. Lemiamas konfederatų ir Sapiegų kar. pajėgų mūšis įvyko 1700.XI.18 prie Lieponių (Trakų rj.), netoli Valkininkų. Jame visa samdytinė Sapiegų kariuomenė ir jiems ištikimos bajorijos kar. dalys susirėmė su K. Oginskio vadovaujama Lietuvos konfederatų kariuomene. Visą dieną trukusios kautynės pasibaigė Sapiegų pralaimėjimu; Sapiegų kariuomenei vadovavęs didžiojo etmono sūnus Mykolas pateko į nelaisvę. Įtūžusių bajorų minia Valkininkuose jį užkapojo kardais. Kiti Sapiegos pabėgo į Lenkiją. Konfederatai paskelbė Sapiegas krašto išdavikais, jų dvarus konfiskavo, o juos pačius pašalino iš valst. pareigų. Konfederacinis karas nuniokojo kraštą ir sudarė sąlygas Švedijos feodalams pulti Lietuvą (ž. *Šiaurės karas*).

VALKŪNAS Leonas [g. 1914.II.10 Berniūnuose (Panevėžio rj.)] — filologas, filologijos mokslų kandidatas (1958). 1938 baigė Kauno un-tą (klasikinės filologijos specialybė). 1939—45 Plungės g-jos mokytojas. 1945—48 Švietimo m-jos skyriaus viršininkas. Nuo 1945 Vilniaus un-to dėstytojas; 1948—56 ist. ir filol. f-to prodekanas; nuo 1960 klasikinės filologijos katedros vedėjas. Nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnį apie Longo rom. „Dafnis ir Chlojė" („Kalbotyra", t. 1, 1958). Su kitais sudarė „Graikų literatūros chrestomatiją" (1963) ir parašė vadovėlį IX—XI klasėms „Vakarų Europos literatūra" (1969). Išvertė I. Tronskio „Antikinės literatūros istoriją" (su J. Kabelka, 1951), Longo „Dafnį ir Chloję" (1958), Charitono „Chairėją ir Kaliroję" (1959), Heliodoro „Etiopinius pasakojimus" (1960), Ezopo „Pasakėčias" (1965), T. Moro „Utopija" (1968), J. Lasickio „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus" (1969).

VALMANTIŠKIAI — kaimas Kauno rj., Daugeliškių apyl., 4 km į š. v. nuo Vilkijos, prie kelio į Ariogalą. 192 gyv. (1970). Iš r. prieina Gaižuvos, iš v.— Ringovės miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1586. 1959 Valmantiškiuose buvo 197 gyventojai.

VALMĪENĖ Elena [**Andrijauskaitė**; g. 1923.VI.21 Švėkšnoje (Šilutės rj.)] — agronomė dirvožemininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1958). 1950 baigė Ž. ū. akademiją. 1950—53 Dirvožemio tyrimo partijos (Kaune) dirvožemininkė. 1953—61 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to (iki 1956 Melioracijos in-tas), 1961—66 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1966 Ž. ū. akademijos agronominių analizių laboratorijos vedėja. Paskelbė moksl. straipsnių apie drenažo įtaką dirvožemiui.

VĀLMIKAS, Vilmikas, Vincentas [apie 1779 Krykliuose (Telšių rj.) — 1836.IX.2 Užnemunėje] — giesmių eiliuotojas, giesmynų rengėjas. Kilęs iš valstiečių. 1795—1800 mokėsi Kražiuose, vėliau, įstojęs į bernardinų ordiną, — Tytuvėnuose. 1807 tapęs kunigu, vikaravo Užnemunėje ir Baltarusijoje. 1817 persikėlė į Vilnių; čia nuo 1818 katedros vikaras, nuo 1822 vicekantorius. Perredagavęs P. Šrubauskio giesmyną „Balsas širdies" ir pridėjęs savo paties verstų bei parašytų giesmių, išleido giesmyną „Kantičkos žemaitiškos" (1820), kurio yra išėję keliolika leidimų. Dalyvavo XIX a. trečiajame d-metyje suaktyvėjusiame lietuvių lit. gyvenime, rūpinosi liet. knygų leidimu. Ketindamas išleisti R. Aleknavičiaus bei A. Strazdo poezijos rinkinius ir A. Butkevičiaus liet. kalbos gramatiką, ilgai kovojo su Vilniaus cenzūra. Už bylinėjimąsi su cenzūra ir su dvarininku, norėjusiu įbaudžiavinti jo brolį, 1827 pašalintas iš pareigų ir ištremtas iš Vilniaus. Gyveno Šiauliuose, Peterburge, Augustavo gub.

VĀLPAINIAI — kaimas Kelmės rj., Pakražančio apyl., 15 km į p. v. nuo Kelmės, 4 km į p. r. nuo Kražių; kolūkio centras. 91 gyv. (1970). Per kaimą eina kelias iš Kražių į Šiaulių—Sovetsko plentą. Kultūros namai (nuo 1958). 1948 Valpainiuose burž. nacionalistai nužudė Kražių g-jos komjaunimo org-jos sekretorių S. Janavičių, Kražių kooperatyvo pirmininką A. Grigulą, valstiečius A. Žilevičių, P. Gedminą. 1959 kaime buvo 67 gyv.

VĀLSAS — liaudies šokis. Muzikos metras $^3/_4$, tempas greitas. Atsirado XVIII amžiuje Austrijoje; netrukus paplito visoje Europoje. Lietuvoje šokamas nuo XIX a., paplitęs anksčiau negu polka; V. jau mini M. Valančius „Palangos Juzėje" (1869). Ilgainiui V. tapo populiariu šokiu, atsirado įvairių jo variantų (valčikas, didvalsis, apvalcius ir kt.). V. žingsnį ir ritmą pradėta vartoti daugelyje liet. liaudies šokių. Scenai valsų sukūrė J. Gudavičius („Studentų valsas"), J. Lingys („Pabaigtuvių valsas"), J. Tamutis ir kt. choreografai.

Lit.: **M. Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919].

VALSČIUS — **1.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinis teritorinis vienetas, išaugęs iš valstiečių bendruo-

menės. Valsčiai minimi kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a. pab.) ir didžiojo kun-ščio raštuose. Iš pradžių V. ribos sutapo su dalinės kun-stės ribomis. V. sudarė kelios lauko bendruomenės ir bajorų kaimai. Buvo ir visai mažų valsčių (valsčiukų), esančių aplink didžiojo kun-ščio kaimus ir pilis. Juos paprastai sudarė viena lauko bendruomenė. Valsčius tvarkė tijūnai arba laikytojai. V. bendruomenės nariai — valsčionys — iš pradžių buvo laisvi valstiečiai. Feodalizacijos ir valstiečių įbaudžiavinimo metu steigiant dvarus, valsčionių feod. priklausomybė virto baudžiavine; tada valsčiais imta vadinti ir didelius feodalų dvarus su jiems priklausančiais baudžiauninkais; juos tvarkė feodalo skiriami tijūnai.

2. 1809—1918 Užnemunės valstiečių valdymo administracinis vienetas (lenk. *gmina*), mažesnis už apskritį. Jo administraciją sudarė valdžios skiriamas, o nuo 1864 — valstiečių renkamas viršaitis (vaitas) ir seniūnai (šaltyšiai), vadovavę seniūnijoms, iš kurių buvo sudaryti valsčiai. 1864—75 Užnemunėje veikė V. teismas, kurį sudarė viršaitis ir V. sueigos renkami suolininkai.

3. 1861—1918 Lietuvos (be Užnemunės) valstiečių valdymo administracinis vienetas, mažesnis už apskritį (ją sudarė keli valsčiai). V. valstiečiai savo sueigoje rinko 3 metams V. viršaitį, V. v-bą ir V. teismą. V. skirstėsi į smulkesnius adm. vienetus — seniūnijas.

4. 1919—50 Lietuvos administracinis teritorinis vienetas, mažesnis už apskritį. 1919—40 visi pastovūs V. gyventojai sudarė mažiausią vietos savivaldos bendruomenę (ž. *Savivaldybės*). 1919—39 Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte valsčiaus (lenk. gmina) bendruomenė irgi turėjo vietos savivaldos teisę.

Tarybų Lietuvoje V., kaip adm. vienetas, egzistavo iki 1950, bet reikalai jame buvo tvarkomi pagal Tarybų valdžios organizacinius principus. 1940.VI V. viršaičiais buvo paskirti Tarybų valdžiai atsidavę žmonės. 1940.XI.12 buvo sudaryti V. vykd. k-tai, kurie ėmė veikti vietoj viršaičių kaip vietinių DŽDT organai. Hitlerininkų agresija sutrukdė vietinių Tarybų rinkimus. Hitleriniai okupantai atkūrė buržuazinę organizacinę V. struktūrą, bet viršaitį pavedė skirti apskrities viršininkui ir tvirtinti kar. komendantui, pavertę jį klusniu okupacinės vadžios įsakymų vykdytoju. Hitlerininkus išvijus, valsčiuose vėl ėmė veikti vykd. k-tai. 1948.I.18 išrinktos pirmosios valsčių Darbo žmonių deputatų tarybos.

VALSIŪNAS Algimantas Zigmantas [g. 1932.V.26 Šiauliuose] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1969). 1955 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1957 dirbo inžinieriumi Vilniuje. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—61 Vilniaus elektromechaninio technikumo direktoriaus pavaduotojas. 1961—64 Lietuvos TSR LŪT prietaisų gamybos v-bos projektavimo ir konstravimo biuro galvaninio skyriaus viršininkas, 1964—1965 Moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to chem. skyriaus specialistas. Nuo 1965 dirba Chemijos ir chem. technologijos in-te (nuo 1969 moksl. sekretorius). Paskelbė mokslinių straipsnių apie galvaninės geležies įsivandenilinimą.

VALSIŪNIENĖ Janina [g. 1932.I.2 Žalvariuose (Molėtų rj.)] — fizikochemikė, chemijos mokslų kandidatė (1964). 1955 baigė Vilniaus un-tą. 1956—58 Vilniaus „Elfos" g-los vyr. meistrė. Nuo 1958 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Sukūrė titano paviršiaus paruošimo, kobalto lydinių gavimo, nikelio-boro lydinio chem. gavimo būdus, gavo chem. variavimo, chem. kobaltavimo ir chem. nikeliavimo tirpalus. Paskelbė moksl. straipsnių chem. kinetikos ir cheminio metalų padengimo klausimais.

VALSIŪNIENĖ Valerija [1907.V.4 Žideliuose (Panevėžio rj.) — 1955.IX.25 Vilniuje] — rašytoja. 1930 baigusi Telšių mkt. seminariją, iki 1940 mokytojavo Šiaulių apskrities ir miesto m-lose. Per D. Tėvynės karą gyveno Krasnojarsko krašte, dirbo ped. darbą Debiosų (Udmurtijos ATSR) liet. vaikų namuose. Po karo gyveno Vilniuje. 1945—47 Rašytojų s-gos klubo vedėja. 1948—54 Rašytojų s-gos poezijos konsultantė, vaikų lit-ros sekcijos pirmininkė.

Eilėraščius pradėjo spausdinti 1927. Ikitaryb. metais išleido eil. rinkinį vaikams „Tėviškėle, tu graži!" (1938) ir eiliuotą pasaką „Gintaro lazdelė" (1940). D. Tėvynės karo metais parašė kūrinių kovos su hitlerininkais (poemėlė „Daina apie narsią mergaitę"), dvarininkų sauvalės feodalizmo laikais (poemėlė „Baudžiauninkės duktė") temomis. Pokario metais — produktyviausiu ir brandžiausiu savo kūrybos laikotarpiu — išleido poez. rinkinius „Šviesi diena" (1947), „Iš širdies" (1948), „Rinktinė" (1950), „Lyrika" (1953), poemą „Veronika" (1952), eilėraščių vaikams knygeles „Ramutis nedidutis" (1949), „Mergaitė iš Nemuno krašto" (1953), „Pionierių traukinys" (1953). V. pokario lyrikoje vyrauja karo prisiminimų, atstatomojo darbo, socializmo kūrimo, kovos su burž. nacionalistais, tautų draugystės, taikos stiprinimo temos, džiugi, šventiška nuotaika. V. poezijoje, ypač rink. „Šviesi diena" eilėraščiuose, žymu S. Nėries poetikos poveikis. Dalis V. eilėraščių publicistinio pobūdžio. Pakiliomis, agitacinėmis intonacijomis, aforistiška fraze juose reiškiamos piliet. aktyvumo, atkaklaus darbo soc. santvarkos labui idėjos. Kai kurių V. eilėraščių (daugiausia iš rinkinių „Rinktinė", „Iš širdies") įtaigumą menkina deklaratyvumas, idiliškumo, paradiškumo tendencijos. Lyr. poemoje „Ona Sukackienė" (išsp. 1948) sukurtas herojiškas taryb. mokytojos — kovotojos už soc. idealus paveikslas. Epinėje poemoje „Veronika" V. pavaizdavo kolūkių kūrimąsi Lietuvoje, naują kaimo buitį, moters valstietės dvasinį brendimą, iškilimą į organizatores ir vadoves. Poemoje yra vaizdingų epizodų, įdomių psichologinių situacijų, nuoširdžių lyr. intarpų, bet neišvengta ir tikrovės dailinimo, iliustratyvaus aprašinėjimo. Poetiškai brandesni yra paskutinės, nebaigtos V. poemos „Leninas Vilniuje" fragmentai. Šioje lyr. poemoje simboliniais vienos šeimos kelių kartų atstovų paveikslais atskleidžiamas V. Lenino idėjų, proletarinės revoliucijos Lietuvoje ryšys su ankstesnių liet. liaudies kovų prieš carizmą ir socialinę priespaudą tradicijomis. Poemai būdinga pasakojimo nuoširdumas, gausiais tautosakiniais elementais pagrįsta lyrinė vaizdų struktūra, muzikalumas.

Pokario laikotarpiu V. parašė dar operos libretą „Laimės sūnus" (išsp. „Rinktiniuose raštuose", t. 1, 1957), kino scenarijų „Pasakojimas apie Gražiną", kurį vėliau perdirbo į apys. „Keliai keleliai" (išsp. „Rinktiniuose raštuose", t. 2, 1957). Apys. „Keliai keleliai" — pirmasis stambiosios prozos kūrinys studentų gyvenimo tema tarybinėje liet. lit-roje. Apysakoje vaizduojami pokario klasių kovos reiškiniai, liečiamos liet. inteligentijos piliet. apsisprendimo, idėjinio sąmonėjimo problemos.

V. kūrybai būdinga pilietiškumas, pakilus soc. ideologijos, taryb. santvarkos laimėjimų Lietuvoje skelbimas, optimistinis požiūris į socializmo ateitį.

Ršt.: Rinktiniai raštai, 2 t., V., 1957 [L. Lisenkaitės įvad. str.]; Звезда счастья, М., 1957; Žemė audžia pavasario dainą, V., 1962.

Lit.: **A. Baltakis,** Poetės laimėjimai ir nesėkmės. — „Pergalė", 1957, Nr. 6; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [str. „Poema apie socialistinį kaimą"]; **V. Barauskienė,** Šviesus mokytojos atminimas. — „Pergalė", 1967, Nr. 5; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968; **E. Bojeraitė,** Valerija Valsiūnienė Debiosuose. — „Nemunas", 1969, Nr. 6.

VALSÒNOKAS Rudolfas [1889.X.24 Vilniuje — apie 1945 Vokietijoje] — žurnalistas, teisininkas. Studijavo Varšuvos, Krokuvos ir Kauno un-tuose. 1920—23 Lietuvos Užsienio reikalų m-jos referentas, Eltos atstovas Gdanske. Vėliau žurnalistas. 1926—27 Klaipėdoje redagavo prekybinį dienraštį „Morgen Kurier" („Ryto kurjeris"), 1935—39 bendradarbiavo laikraščiuose „Memeler Beobachter" („Klaipėdos apžvalgininkas"), „Vakarai", „Vairas", „Tautos ūkis". Knygoje „Klaipėdos problema" (1932) apžvelgė Klaipėdos kr. istoriją (XIII—XX a.), ypač nuodugniai išnagrinėjo jos 1919—1924 laikotarpį, atskleidė Santarvės valstybių pastangas Klaipėdos kr. klausimo sprendimu priversti Lietuvą nusileisti Lenkijai dėl Vilniaus kr. ir tranzito per Lietuvą. Vok. faš. okupacijos metais Kauno geto antifaš. org-jos narys. 1944 išvežtas į Dachau (VFR) konc. stovyklą.

VALSTYBĖS ARCHEOLÒGIJOS KOMÌSIJA — kultūros paminklų apsaugos ir

tyrimo įstaiga, veikusi Švietimo ministerijos sistemoje 1919—25 ir 1930—35. V. a. k. iniciatorius ir pirmasis vadovas buvo T. Daugirdas. Jam 1919.XI.1 mirus, V. a. k. vadovavo E. Volteris, A. Janulaitis. Stokodama lėšų ir neturėdama etatinių darbuotojų, komisija kultūros paminklų neperėmė, jie liko priv. savininkų rankose. 1925 V. a. k. nustojo veikusi. Nesulaukus vyriausybės pažadėto paminklų apsaugos įstatymo, Kauno un-to rektorato siūlymu 1930 V. a. k. buvo atgaivinta. Tada jai vadovavo K. Jablonskis, o jos nariai buvo P. Galaunė, P. Tarasenka ir E. Volteris. V. a. k. rūpinosi archeologijos ir architektūros paminklų registracija ir apsauga. 1935 V. a. k. funkcijas perėmė prie Švietimo m-jos įsteigta Senovės paminklų apsaugos referentūra.

VALSTYBĖS DŪMA — renkamas patariamasis Rusijos aukščiausiosios valdžios organas įstatymams leisti. Veikė 1906—1917. Dūmą sukūrė caro vyriausybė 1905—07 revoliucijos metu, remdamasi 1905.X manifestu. V. d. priimtieji įstatymų projektai įsiteisėdavo, aprobavus juos Valstybės tarybai (ji veikė kaip įstatymų leidžiamojo organo antrieji rūmai ir galėjo bet kurį V. d. priimtą įstatymo projektą atmesti) ir patvirtinus carui. V. d. neturėjo teisės net siūlyti įstatymų, kurie liestų caro patvaldystės esmę ir aukščiausius valdžios bei valdymo organus. Pagal 1905.XII.11 įstatymą rinkimai į V. d. buvo daugiapakopiai; rinkėjai buvo suskirstyti į 4 nelygiateises kurijas (dvarininkų, miestiečių, valstiečių, darbininkų), kurios rinko V. d. atstovų rinkikus; daugiau kaip pusė suaugusių Rusijos imperijos gyventojų (moterys, apie 2 mln. darbininkų vyrų, klajoklių tautos, kariai, vyrai, nesulaukę 25 metų amžiaus, ir kt.) balsavimo teisės neturėjo. 1905.XII.11 įstatymas dūmoje daugumą užtikrino dvarininkams ir stambiajai buržuazijai.

V. d. buvo renkama iš viso 4 kartus. Lietuvoje rinkimuose į I V. d. (1906.III—IV), rev. socialdemokratams surengus plačią boikoto kampaniją, nedalyvavo beveik visi darbininkai, dalis valstiečių ir dem. inteligentijos. Kauno gub. į I V. d. buvo išrinkti 5 liet. buržuazijos atstovai ir 1 žydų buržuazijos atstovas, Vilniaus gub. — 3 dvarininkų (jų tarpe ir Vilniaus vyskupas fon Ropas), 2 valstiečių atstovai ir 1 miesto buržuazijos atstovas, Suvalkų gub. — 2 liet. kaimo buržuazijos atstovai. Išgyvavusi 72 dienas ir nieko nenuveikusi, I V. d. caro 1906.VII įsaku buvo paleista.

II V. d. buvo išrinkta 1907.III.5 (irgi pagal 1905.XII.11 įstatymą). Lietuvoje rinkimų rezultatai buvo tokie: Kauno gub. buvo išrinkti 6 atstovai, iš kurių 5 atstovavo darbininkams ir valstiečiams (socialdemokratai) ir 1 miesto buržuazijai; Suvalkų gubernijoje — 1 lietuvių liberalinės buržuazijos atstovas (kadetas) ir 1 trudovikų („darbo kuopos") atstovas; Vilniaus gub.— 4 dvarininkų, 1 kunigų ir 1 valstiečių atstovas. Į II V. d. išrinkti Lietuvos socialdemokratai išvystė gana plačią veiklą. Jie 1907.V paskelbė savo agrar. programą (kai kuriuos jos punktus teigiamai įvertino V. Leninas). Caro vyriausybė, nepatenkinta II V. d. sudėtimi, ją 1907.VI išvaikė ir paskelbė naują rinkimų įstatymą. Tas įstatymas (1907.VI.3) perskirstė rinkikus kurijomis dvarininkų ir stambiosios buržuazijos naudai (jų kurija gavo $^2/_3$ visų rinkikų, o darbininkų ir valstiečių kurijos drauge — apie $^1/_4$).

Rinkikų skaičius II ir III Valstybės dūmoje

	II dūma	III dūma
Vilniaus gub.		
dvarininkų	44	38
valstiečių	40	19
stambiosios buržuazijos	7	10
smulkiosios buržuazijos	7	9
darbininkų	1	1
Kauno gub.		
dvarininkų	35	35
valstiečių	39	23
stambiosios buržuazijos	16	9
smulkiosios buržuazijos	16	8
darbininkų	—	—

Iš lentelės matyti, kaip pagal naująjį rinkimų įstatymą Vilniaus ir Kauno gubernijose sumažėjo valstiečių rinkikų ir kad darbininkai rinkikai jokios įtakos atstovų rinkimams neturėjo. Lietuvoje į III V. d. (ji veikė 1907.XI—1912.VI) buvo išrinkta 14 atstovų: 4 dvarininkai, 2 dvasininkai, 2 aukšti valdininkai, 2 advokatai ir 4 valstiečiai. Part. požiūriu jie taip skirstėsi: 3 dešinieji, 1 kadetas, 3 liberalai, 1 lenkų nacionalistas, 3 trudovikai, 1 socialdemokratas, 2 neaiškios krypties. Lietuvos darbo žmonių interesams III dūmoje faktiškai beveik nebuvo atstovaujama.

Rinkimuose į IV V. d. (1912.XI) Lietuvos darbininkams savo atstovo išrinkti nepasisekė. Iš 14 atstovų (Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gub.) 5 buvo dvarininkai, 3 buržuazijos, 3 valstiečių atstovai ir 3 kunigai. IV V. d. veikė iki 1917.III.10 (galutinai paleista 1917.X.19).

Lit.: Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963 [psl. 341, 356 ir kt.].

VALSTYBĖS HERBAS. Pirmieji žinomi Lietuvos herbai — ginkluotas raitelis (vytis) ir Gedimino stulpai (stilizuoti miesto vartai). Vytis iš pradžių buvo Gediminaičių šeimos herbas, jų antspaudų ženklas. Jis jau buvo 1366 Algirdo, vėliau ir kitų Lietuvos didžiųjų kun-ščių antspauduose. Stiprinant Lietuvos ir Lenkijos s-gą, po 1569 abiejų valstybių herbu tapo skydas su lietuvių vyčiu ir lenkų ereliu. Iš pradžių skydas buvo padalytas į 2, vėliau į 4 dalis. Pirmuoju atveju vytis buvo deš. dalyje, erelis — kairėje; antruoju — viršuje erelis, vytis, apačioje — vytis, erelis. Toks V. h. buvo jau XV a. monetose, antspauduose, vėliau ir valstybės vėliavose. 1919. III.1 buvo nustatyta, kad Lietuvos ir Baltarusijos TSR V. h. bus raudoname fone, saulės spinduliuose sukryžiuoti (rankenomis žemyn) aukso spalvos piautuvas ir kūjis, apsupti varpų vainiku, kuriame lietuvių, lenkų, žydų, rusų ir baltarusių kalbomis parašyta: „Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika". Buržuazinės Lietuvos valstybės herbas buvo baltas vytis raudoname fone (tai užfiksuota 1922 ir 1928 konstitucijose). 1940 Lietuvos TSR konstitucija įvedė naują V. herbą. Jo centre, baltame fone, saulės spinduliuose, — sukryžiuoti piautuvas ir kūjis (rankenomis žemyn). Viršuje — raudona penkiakampė žvaigždė, iš abiejų šonų, nuo apačios iki žvaigždės viršuje,— varpų ir ąžuolo lapų vainikas su užrašais lietuvių ir rusų kalbomis „Visų šalių proletarai, vienykitės!". Vainiko apačioje — raidės „LTSR".

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 448

VALSTYBĖS TARYBA — Lietuvos vyriausybės patariamoji įstaiga, veikusi 1928.X.1—1940.VII.27. Sudaryta pagal fašistinę 1928 Lietuvos konstituciją ir Valstybės tarybos įstatymą (1928.IX.21). Jai buvo pavesta teikti resp. prezidentui, vyriausybei ir atskiriems ministrams patarimus teisės klausimais, rengti atskirų įstatymų projektus ir įstatymų kodifikavimo sumanymus, svarstyti vyriausybės pateikiamus įstatymų projektus ir reikšti dėl jų savo nuomonę, atkreipti vyriausiųjų valdžios įstaigų dėmesį į prieštaravimus tarp galiojančių teisės normų. V. t. pirmininką, jo pavaduotoją ir narius skyrė resp. prezidentas. V. t. parengė nemaža reakc. įstatymų, pvz.: Vietos savivaldybės įstatyma (1931), Teismų santvarkos įstatymą (1933), Tautai ir valstybei saugoti įstatyma (1934). 1928—38 V. t. pirmininkas buvo S. Šilingas, nuo 1938 — B. Masiulis.

VALSTYBĖS TEATRAS — teatras, veikęs 1925—44 Kaune. Į V. t. 1925 buvo sujungti ligi tol skyrium veikę Valstybės dramos teatras ir Valstybės operos ir baleto teatras. 1944, Tarybinei Armijai išvadavus Kauną, Valstybės teatras reorganizuotas į Lietuvos TSR operos ir baleto teatrą (ž. *Akademinis operos ir baleto teatras*) ir *Kauno dramos teatrą*.

VALSTYBĖS VĖLIAVA. Užuominų apie Lietuvos V. v. yra XIV a. ist. šaltiniuose, tačiau pirmas patikimesnes žinias apie ją pateikia J. Dlugošas Žalgirio mūšio (1410) aprašyme. Jis mini liet. vėliavas su baltu vyčiu raudoname fone. XVI a. kronikininkas A. Gvagninis mini Lietuvos D. Kun-stės vėliavą: tai buvęs 6 uolekčių (apie 4 m) ilgio kiniško šilko audeklas su *valstybės herbu* — vyčiu vienoje pusėje ir dievo motinos atvaizdu — antroje. Sudarius Lietuvai dinastinę uniją su Lenkija, ilgainiui įsigalėjo V. v. su abiejų valstybių herbais — vyčiu ir ereliu (1572 per Žygimanto Augusto laidotuves buvo nešama V. v., kurios vienoje pusėje buvo vytis, kitoje — erelis). XVI a. įsigalėjo unijinės valstybės (Žečpospolitos) vėliava su valstybės herbu — skydu, padalytu į 4 laukus su 2 vyčiais ir 2 ereliais. XVII a.—

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 448

XVIII a. pab. Žečpospolitos vėliavoje valstybės herbas dažniausiai įkomponuojamas pusiau raudoname, pusiau mėlyname audekle, o 1794 sukilėlių vėliavoje tas herbas buvo pusiau žaliame, pusiau mėlyname audekle. 1919.III.1 buvo nustatyta, kad Lietuvos ir Baltarusijos TSR V. v. sudaro keturkampis raudonas audeklas be įrašų ir ženklų. Pirmaisiais buržuazijos valdymo metais nusistojo trispalvė (geltona, žalia ir raudona) Lietuvos V. v.; spalvos buvo išdėstytos lygiomis horizontaliomis juostomis. Tokios V. v. spalvos buvo patvirtintos 1922 ir 1928 konstitucijose. 1940 Lietuvos TSR konstitucija (117 str.) nustatė, kad Lietuvos TSR vėliavą sudaro stačiakampis raudonas audeklas, kurio kairiajame viršutiniame kampe prie koto yra aukso spalvos piautuvas su kūju, o viršum jų — aukso raidės „Lietuvos TSR". 1953.VII.15 Lietuvos TSR AT Prezidiumas įvedė naują Lietuvos TSR vėliavą. Tai stačiakampis (pločio ir ilgio santykis 1 : 2) šilko audeklas, kurį sudaro 3 horizontalios juostos: viršutinė raudona ($^2/_3$ vėliavos pločio), vidurinė balta ($^1/_{12}$ vėliavos pločio) ir apatinė žalia ($^1/_4$ vėliavos pločio). Raudonojoje juostoje, kairiajame viršutiniame kampe — aukso spalvos piautuvas ir kūjis, o viršum jų — penkiakampės žvaigždės aukso spalvos kontūras. Valst. švenčių metu greta respublikos vėliavos keliama ir TSRS vėliava.

VALSTYBINĖ LEIDYKLA, Lietuvos TSR Valstybinė leidykla,— knygų leidykla, veikusi 1940.IX—1941.VI Kaune, 1942.IX—1944.VII Maskvoje, 1944.VIII—XII Kaune. Įkurta, nacionalizavus lig tol Lietuvoje veikusias privačias knygų leidyklas. Išleido apie 300 knygų: politinės lit-ros leidinių, originalinių (J. Baltušio, P. Cvirkos, L. Giros, K. Korsako, S. Nėries, A. Venclovos ir kt.) ir verstinių (Č. Dikenso, V. Grosmano, N. Ostrovskio ir kt.) grož. lit-ros kūrinių. 1940—41 direktorius K. Korsakas, 1942—44 — I. Gaška. 1945 perorganizuota į Grož. lit-ros, Polit. lit-ros, Ped. lit-ros, Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklas.

„VALSTYBINIS VALDININKAS" — mėnesinis laikraštis, ėjęs 1925—26 Klaipėdoje lietuvių ir vokiečių („Der Staatsbeamte") kalbomis. Leido Klaipėdos kr. valst. valdininkų s-ga. Redagavo A. Birontas ir kt.

VALSTIEČIAI — žemdirbiai: ikisocialistinėse visuomenės formacijose — smulkių individualių žemės ūkio gamintojų klasė, socialistinėje visuomenėje — kooperuotų kaimo darbo žmonių klasė.

Senovėje kiekviena Lietuvos V. lauko bendruomenė valdė aiškiai apibrėžtą žemės plotą; jį sudarė dirbamoji žemė ir kt. naudmenos. Kelios lauko bendruomenės sudarė valsčių su valdovu, kurį vėliau pradėta vadinti kun-ščiu. Jis važinėjo pasėdžio po bendruomenes, rinko iš jų narių duokles ir naudojosi jų paslaugomis. Vėliau, tapęs kelių valsčiaus bendruomenių valdovu, kun-štis į valsčius skyrė savo vietininkus — tijūnus. Kol kun-štis duokles ėmė medumi ir žvėrių kailiais, duoklės davėja buvo bendruomenė. XIV a. pab. duoklės davėju tapo V. kiemas, iš kurio imta reikalauti ir dėklos — tam tikro grūdų kiekio. Nuo to laiko V. pagal prievoles buvo skirstomi į dėklininkus (ž. *Dėkla*), duoklininkus (duodančius duoklę medumi) ir kiaunininkus (duodančius duoklę kiaunių kailiukais (ž. *Kiaunės*). Po krikščionybės įvedimo Lietuvoje atsirado *veldamų*. Tai V., kuriuos didysis kunigaikštis atiduodavo bajorams už karo tarnybą. Dėl V. atidavinėjimo veldamais 1418 Žemaitijoje įvyko žinomas V. sukilimas. Veldamai greitai virto bajorų baudžiauninkais.

Plečiantis ž. ū. produktų rinkai ir didžiajam kun-ščiui intensyvinant savo domeno ūkį, V. buvo verčiami eiti dvarui lažą, virto lažininkais. Valsčių tijūnų teisminės ir administracinės funkcijos atiteko dvarų valdytojams. Formuojantis feod. santykiams, V. savo žemę valdė nuosavybės teisėmis, bet tos teisės buvo nuolat siaurinamos. Kai V. faktiškai tapo baudžiauninkais, neinančiais karo tarnybos, didžiajam kun-ščiui prireikė atskirti V. nuo smulkiųjų bajorų, kurie tą tarnybą ėjo. Tai ir buvo padaryta *Valakų reforma* (1557), kuri galutinai panaikino V. nekilnojamojo turto nuosavybę ir paverté V. žemę didžiojo kun-ščio nuosavybe, o V. prievoles — žemės renta. Tuomet įsigalėjo pagrindinis *baudžiavos* dėsnis, kad V. administratorius ir teisėjas yra tas žemvaldys, kurio žemėje V. gyvena. Tiek prieš reformą, tiek ir po jos ten, kur nebuvo palivarkų ir feodalui nebuvo reikalingas lažas, V. davė duoklę pinigais, vad. *činšą*, ir buvo vadinami činšininkais. Iki Valakų reformos didžiojo kun-ščio V. galėjo iš vieno dvaro ar valsčiaus pereiti į kitą. Valakų reformos metu kiekvienas V. turėjo teisę priimti valaką arba nepriimti ir išsikelti kitur. V., priėmęs valaką, buvo įrašomas į dvaro knygas (inventorių) ir išsikelti nebegalėjo (už savavališką išsikėlimą buvo baudžiamas). Susidarė dvi V. kategorijos: galinčių išsikelti ir negalinčių. Galintieji buvo vadinami išeiviniais žmonėmis, negalintieji — neišeiviniais. Išeiviniai V. galėjo pasirinkti poną arba išsikelti į magdeburginį miestą. Iš kitur atsikėlusiam V. dvaras 2—3 metus duodavo lengvatų įsikurti. XVIII a. išeivinius V. pradėta vadinti laisvaisiais. Jų buvo ir lažininkų, činšininkų, ir kurią nors kitą tarnybą atliekančių.

XVIII a. pab. kai kur buvo mėginta reformuoti V. rentą ir apriboti feodalų teises V. atžvilgiu. P. Bžostovskis ir dar keli stambūs Lietuvos dvarininkai likvidavo palivarkus, jų žemes išdalijo valstiečiams, atodirbinę rentą pakeitė pinigine, leido valstiečiams laisvai tvarkyti savo turtą, iš dalies ir žemę, verstis prekyba ir amatais, kad turėtų kuo mokėti činšą. Dvaras pasiliko vandens ir miško eksploatavimo monopoliją. Bet dauguma feodalų jais nepasekė, ir V. liko lažininkais, jų padėtis nepasikeitė.

Sumanymą atleisti V. nuo baudžiavos 1817 kėlė Vilniaus gub. bajorai. Tuo klausimu Lietuvos dvarininkai pasidalijo į dvi grupes: į liberalus, siūlančius baudžiavą panaikinti, ir konservatorius, ją ginančius. Liberalai siūlė valstiečiams suteikti tik kai kurias piliet. teises, nenaikinant feodalinės žemės nuosavybės ir neverčiant baudžiauninkų smulkiais žemės savininkais. Jiems atrodė, jog pakanka leisti V. laisvai išeiti iš vieno dvaro į kitą ar persikelti į miestą. Baudžiavinio ūkio krizė ir stiprėjanti klasių kova vertė imtis V. reformos ir caro valdžią, kuri baudžiavos panaikinimui nepritarė. 1838 ji pradėjo Rusijoje vykdyti valstybinių V. reformą, po metų įgyvendino ją ir Lietuvoje. Buvo sudaryti smulkūs dvarų aprašymai (liustracijos), V. žemė atskirta nuo dvarų arimų, nustatytas V. dirbamos žemės dydis ir prievolės, V. suskirstyti į prievolininkus, pusprievolininkius, daržininkus ir kampininkus (bobilius). Už žemę V. turėjo mokėti trečdalį ūkio pajamų. Lažas valst. žemėse buvo panaikintas. Po šios reformos valst. dvarus perėmė Valst. turtų m-ja. Nuo šios m-jos priklausė ir valst. žemių V., nuo to laiko vadinti karališkaisiais. 1845 valdžia įvedė privalomuosius inventorius ir priv. dvarams. Priv. dvarų inventoriuose turėjo būti įrašytas dvaro žemės plotas, V., jų šeimų nariai, jų naudojama žemė ir vidutinis derlius. Kaip ir karališkųjų V., priv. dvarų V. pagr. prievolės turėjo sudaryti trečdalį metinių pajamų iš jų naudojamos žemės. Privalomųjų inventorių įvedimas priv. dvarams skyrėsi nuo valst. liustracijų įvedimo tuo, kad vyriausybė čia nereikalavo perdalyti žemės ir lažo pakeisti duokle. Tai buvo palikta dvarininko nuožiūrai; jis galėjo kilnoti V. iš vienos vietos į kitą, pašalinti juos nuo žemės, parduoti jų naudojamą žemę, paversti juos bernais.

Baudžiavos panaikinimas (1861) pakeitė V. teisinę padėtį. Jiems buvo suteiktos piliet. teisės, leista pasidaryti žemės ir kitokio nekilnojamojo turto savininkais. Buvo sudarytos luominės V. valdymo įstaigos. Dvarininkas nebegalėjo kištis į V. ūkio ir šeimos reikalus. V. galėjo pirkti žemę iš dvarininko ir ja laisvai disponuoti, bet tos žemės, kurią V. paveldėjo ir kuri, baudžiavą naikinant, buvo pripažinta feodalo baudžiauninkui skirta žeme, nuosavybė buvo ribota, nes už tą žemę V. turėjo mokėti išperkamuosius mokesčius. Nevaržoma V. nuosavybe visa skirtinė žemė virto tik 1906 įstatymu nutraukus išperkamųjų mokesčių mokėjimą. Užnemunėje 1807 panaikinus baudžiavą, V. tapo vad. laisvaisiais žmonėmis, bet žemę turėjo nuomoti iš dvarininkų. Todėl didelė dalis V. faktiškai ir toliau ėjo baudžiavą. Po 1863 sukilimo caro valdžia įvykdė V. reformą (1864) ir Lenkijos Karalystėje, taigi, ir Lietuvos Užnemunėje. Čia žemė atiteko valstiečiams nuosavybės teisėmis be išpirkimo, užtat buvo dvigubai padidinti V. mokesčiai.

Po 1905—07 revoliucijos caro valdžia, norėdama sustiprinti kapitalizmo elementus V. tarpe, ėmėsi naujos V. reformos (ž. *Stolipino reforma*). Pagal ją Lietuvoje nuo 1911 imta intensyviau skirstyti kaimus vienkiemiais. Stolipino reforma ir Lietuvoje paspartino buožių gausėjimą.

Lietuvos Laikinoji darbininkų ir valstiečių vyriausybė 1919.I.14 Žemės dekretu ėmėsi radikalios, revoliucinės-demokratinės *žemės reformos*: panaikino privatinę žemės nuosavybę, žemę paliko naudotis tiems valstiečiams, kurie ją patys dirbo. Visų kitų žemvaldžių žemė buvo perimta valstybės. Tačiau ši reforma buvo kontrrevoliucijos sužlugdyta.

Paėmusi valdžią, buržuazija negalėjo išvengti žemės reformos ir 1922 pradėjo ją vykdyti, bet vykdė savo, o ne darbo V. interesais.

Pagal 1922 *žemės reformą* žemės gavo 55 000 V., iš jų 26 000 mažažemių. Už tą žemę V. turėjo mokėti išperkamuosius mokesčius. Daugelis vargingųjų V. ir dalis vidutiniųjų dėl tų mokesčių ir kitų nepalankių sąlygų žemės neteko. 1939.XII.31 Lietuvos (be Klaipėdos kr.) V. sudarė beveik 79% gyventojų. Vykstant turtinei V. diferenciacijai, V. per visą kapit. laikotarpį skaidėsi į kaimo buržuaziją ir proletariatą. Turtingieji V. žemei dirbti naudojo samdomąją darbo jėgą. Kiti dirbo su savo šeima ir prisisamdydavo vieną kitą darbininką. Sunkiausiai gyveno smulkieji V., turėję maža ir blogos žemės. Proletarinių (neturtingųjų) V. (turėjusių iki 5 ha) prieš 1940 tarybinę žemės reformą buvo 97 310 (27,4% visų žemės savininkų); pusiau proletarinių (nuo 5 iki 10 ha) — 91 290 (25,7%); vidutinių (nuo 10 iki 20 ha) — 104 890 (29,6%); stambiųjų (nuo 20 iki 30 ha) — 38 630 (10,9%); buožių bei dvarininkų (su daugiau kaip 30 ha) — 22 734 (6,4%). 1930 tie 6,4% ūkių valdė 33% žemės. Be V., turinčių žemės, dar buvo bežemių valstiečių.

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte 1919—39 dominavo smulkūs V., kurių ūkiai (1—10 ha) vis labiau mažėjo (senu papročiu žemė buvo dalijama tarp suaugusių šeimos narių). Valdžia sudarė sąlygas kurtis žemės ūkyje buv. legionininkams kolonistams, bet jų įsikūrė nedaug.

Rytų Prūsijai priklausiusioje Lietuvos dalyje, kur vyravo stambūs dvarai, pagal 1850.III.2 įstatymą V. turėjo atsipirkti nuo feod. prievolių per 41—56 metus. Joje, kaip autonominėje srityje, 1923 prijungtoje prie Lietuvos, dėl čia galiojusių skirtingų įstatymų buržuazinė žemės reforma nebuvo vykdoma. Todėl stambūs bei smulkūs dvarininkai ir buožės, sudarydami apie 10% žemės savininkų, čia ir toliau valdė apie 60% žemės.

Tarybinė *žemės reforma* (1940—41 ir 1944—48) labai pakeitė valstietijos struktūrą: susilpnino buožiją, sumažino mažažemių ir bežemių V. procentą, labai padidino vidutiniųjų V. procentą. Ji sustiprino darbininkų ir valstiečių sąjungą ir parengė sąlygas *kolektyvizacijai*, kurios metu dauguma V., buvusių individualių ž. ū. gamintojų, tapo kooperuotais žemdirbiais — kolūkiečiais ar valstybinių ž. ū. įmonių darbininkais. 1959 gyventojų surašymo duomenimis, kolūkiečių Lietuvoje buvo 1 173 000, arba 43,3% visų gyventojų, individualių valstiečių — apie 6000.

Lit.: **J. Žiugžda,** Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje, V., 1957; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960, V., 1960; **J. Jurginis,** Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, V., 1962; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965; **S. Vansevičius,** Lietuvos valstiečių teisinė padėtis buržuazijos valdymo metais (1919—1940 m.), V., 1968.

„VALSTIEČIŲ BALSAS" — komunistinis nelegalus laikraštis, ėjęs 1933—38 Vilniuje. Leido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Išėjo apie 40 nr. Redagavo J. Karosas (1933—34 ir 1935—38) ir J. Drūtas (1934). Laikraštis buvo perrašinėjamas mašinėle ir dauginamas J. Karoso, J. Drūto, S. Vrono butuose Vilniuje, o nuo 1936 rotatoriumi spausdinamas pogrindinėje Erzvėto (Ignalinos rj.) spaustuvėje (I. Čaglio ir B. Seliuko sodybose). Bendradarbiavo M. Alkinas, I. Čaglis, V. Drėma, J. Drūtas, J. Griška, K. Jonys, J. Karosas, J. Kėkštas, B. Kluonis, B. Seliukas, B. Senkevičius, R. Valiukonis, S. Vronas ir kt. Informavo apie sunkią Vilniaus kr. darbo valstiečių ir ž. ū. darbininkų padėtį, jų kovą prieš išnaudojimą, okupaciją ir fašizmą, dėl m-lų gimtąja kalba teisių ir laisvių, demaskavo liet. fašistus ir klerikalus, ragino remti kovojančius Lenkijos ir V. Baltarusijos darbininkus ir darbo valstiečius, informavo apie socializmo kūrimą Tarybų Sąjungoje.

„VALSTIEČIŲ LAIKRAŠTIS" — tarybinis laikraštis, einantis nuo 1940.VIII.27. Iki 1941.VI.20 ėjo Kaune dukart per savaitę, nuo 1944 eina Vilniuje (1944 triskart per mėnesį, 1945—50 vieną ir du kartus per savaitę, nuo 1950 triskart per savaitę). 1941.VI—1944.X laikraštis nėjo.

„Valstiečių laikraštis". 1970 Nr. 54 antraštė

Leidžia LKP CK. 1940—41 redagavo M. Meškauskienė, J. Zinkus, 1944—1945 — J. Pajaujis, 1945—50 — J. Zinkus, 1950—51 — P. Griškevičius, nuo 1953 redaguoja J. Karosas. „V. l." skiriamas kaimo darbo žmonėms, ž. ū. specialistams, kolūkių ir taryb. ūkių vadovams. Laikraštis daug rašė apie Lietuvos kaimo pertvarkymą socialistiniais pagrindais, kolūkių bei taryb. ūkių steigimą bei stiprinimą. Jame plačiai nušviečiami įvairūs ž. ū. gamybos ir žemdirbių komunistinio auklėjimo klausimai, propaguojamas ž. ū. pirmūnų patyrimas, žemės ūkiui aktualūs mokslo laimėjimai, informuojama apie Lietuvos TSR, kitų taryb. respublikų ir užsienio šalių kultūrinį ir ekonominį gyvenimą. „V. l." priedai: „Jaunasis valstietis" (1940—47), „Kolūkiečio kalendorius" (nuo 1961).

VALSTIEČIŲ SĄJUNGA, Lietuvos Valstiečių sąjunga, — politinė kaimo buržuazijos organizacija, veikusi *Lietuvos Demokratų partijos* įtakoje; faktiškai šios partijos filialas kaime. Įkurta 1905 pab. liberalinių veikėjų J. Gabrio-Paršaičio, E. Galvanausko, A. Pauliukonio, P. Rusecko ir kt. iniciatyva. Per rinkimus į Steigiamąjį seimą (1920) turėjo atskirą kandidatų sąrašą, bet seime blokavosi su Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partija. 1922 su pastarąja susijungė į vieną *Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungą*.

VALSTIEČIŲ STREIKAS 1935—36 — Lietuvos, daugiausia Užnemunės (Suvalkijos), valstiečių pasipriešinimas fašistinės vyriausybės ekonominei politikai atsisakymu parduoti žemės ūkio produktus, mokėti mokesčius, pirkti iš varžytinių valstiečių turtą. 1929—33 pasaulinė ekonominė krizė Lietuvoje, kaip ir kituose ž. ū. kraštuose, pasireiškė kiek pavėluotai ir skaudžiausiai Lietuvos ūkį prislėgė 1934. Be to, ryšium su Klaipėdos kr. hitlerininkų E. Noimano ir T. Zaso byla Vokietija 1935 pr. atsisakė pirkti Lietuvos ž. ū. produktus, ėmė trukdyti jų gabenimą per savo teritoriją. Monopoliniai prekybos susivienijimai („Maistas", „Pienocentras", „Lietūkis"), rūpindamiesi, kad nesumažėtų jų pajamos, visus ž. ū. produktų realizavimo sunkumus suvertė valstiečiams. Tai ypač pajuto Užnemunės valstiečiai (jų ūkis buvo intensyvesnis ir labiau susijęs su rinka, taigi, ir labiau priklausomas nuo monopolinių prekybos susivienijimų), todėl jie pirmieji ir ėmė bruzdėti.

Nepasitenkinimą faš. valdžios ž. ū. politika pradėjo reikšti ekonominės kaimo org-jos „Ūkininkų vienybė" eiliniai nariai, daugiausia stambieji valstiečiai. Juos parėmė ir neorganizuoti vidutinieji ir net smulkieji valstiečiai. 1935 vasarą vyko nelegalūs valstiečių pasitarimai dėl streiko organizavimo. Svarbiausias pasitarimas buvo Prienuose. Jame dalyvavo 25 atstovai iš Prienų, Pakuonio, Jiezno, Šilavoto ir Veiverių valsčių. Buvo nutarta išspausdinti atsišaukimą, raginantį 1935.VIII.20 pradėti streiką. Toks atsišaukimas, pasirašytas Lietuvos ūkininkų, darbininkų ir visuomenės vykd. k-to, buvo išleistas liepos pirmojoje pusėje Prienų valsčiuje. Atsišaukime nurodytą dieną įvairiose Užnemunės vietose prasidėjo streikas. Daugiausia streikavo smulkieji ir vidutinieji valstiečiai. Streiko dalyviai reikalavo pakelti ž. ū. produktų kainas, sumažinti mokesčius, atidėti skolų grąžinimą bankams, demokratiškai išrinkti seimą. Remdami savo reikalavimus, jie nustojo pardavinėti ž. ū. produktus, mokėti valstybinius ir savivaldybinius mokesčius. Vyko valstiečių mitingai, demonstracijos, susirė-

mimai su policija. Gausiausias mitingas (apie 3000 valstiečių) įvyko 1935.VIII.25 Prienuose, didžiausia demonstracija (per 1000 valstiečių) — 1936.II.16 Šakiuose. Su policija valstiečiai susirėmė 1935. VIII.27 Šaltupio slėnyje (prie Išlaužo), Butrimonyse, Veiveriuose, VIII.28 Balbieriškyje, VIII.30 Birštone, IX.21—23 Gražiškiuose ir XII.12 Plokščiuose. Per tuos susirėmimus žuvo ž. ū. darbininkai A. Zablackas ir J. Abramavičius, valstiečiai J. Gustaitis ir S. Veiverys. Be to, žvalgybininkai iš pasalų nušovė streiko dalyvį Alkevičių.

Streikas vyko ir ne Užnemunės apskrityse, ypač Kauno ir Raseinių. Vien Užnemunėje 1935—36 už dalyvavimą streike buvo nubausta 870 asmenų. Už dalyvavimą streike iš viso Lietuvoje nubausta 950 žmonių; iš jų 253 iškeltos baudž. bylos, 19 nuteista mirties bausme. K. Narkevičius, A. Petrauskas, B. Pratasevičius ir P. Šarkauskas 1936.V.23 buvo sušaudyti, o A. Maurušaitis 1937.X nunuodytas Kauno I forto dujų kameroje; likusiems mirties bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos.

V. s. organizuoti pradėjo įv. polit. pažiūrų valstiečiai. Jiems iš pradžių jokia polit. partija nevadovavo. Tik vėliau kai kurios polit. srovės (liaudininkai, vienybininkai, voldemarininkai) stengėsi išplėsti savo įtaką valstiečiams. Aktyviausi buvo liaudininkai, tačiau, kovai pasmarkėjus, jų vadai iš jos pasitraukė ir streiko dalyvius pasmerkė. Eiliniai liaudininkai, ypač Jaunimo s-gos nariai, dalyvaudami streike, suartėjo su komunistais. Streiko organizatoriams idėjinės įtakos turėjo ankstesnė LKP veikla, jos remiami ekonominiai ir politiniai valstiečių reikalavimai, t. p. aktyvus vietinių komunistų dalyvavimas streiko organizavime. Į streiko apimtas vietas LKP CK ir Kauno rj. k-tas siuntė savo atstovus organizatorius (F. Bieliauską, J. Nanartonį ir kt.). Komunistai rengė valstiečiams mitingus, kalbėjo juose, platino kom. literatūrą. Aktyviausiai veikė Prienų, Butrimonių, Alytaus, Raseinių, Jonavos, Biržų, Rokiškio komunistai.

V. s. įtraukė į kovą prieš fašizmą tuos valstiečių sluoksnius, kurie anksčiau polit. gyvenime nedalyvavo. Per V. s. liaudies fronto k-tai buvo sukurti Šakių, Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus, Biržų, Rokiškio apskrityse. V. s. privertė faš. valdžią padaryti valstiečiams nuolaidų. Buvo pertvarkytas ministrų kabinetas, pakeisti žemės ūkio ir vidaus reikalų ministrai (1935.IX.6); pakeltos svarbiausių ž. ū. produktų supirkimo kainos, išleistas įstatymas dėl skolų išmokėjimo lengvatų valstiečiams ir kt.

Lit.: **J. Žiugžda,** Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; **A. Sniečkus,** Valstiečių kova Lietuvoje 1935 metais. — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **J. Leonavičius, J. Maksimavičius,** Valstiečių streikas Suvalkijoje ir Dzūkijoje 1935 metais, V., 1958; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965 [p. 288—298].

„VALSTIEČIŲ ŽODIS" — darbo valstiečių laikraštis, ėjęs 1925.IX.15—XII.31 Klaipėdoje. Leido LKP CK. Išėjo 15 nr. Tiražas 1500 egz. Ofic. redaktorius M. Hermanaitis, faktinis — B. Leonas-Pušinis. Bendradarbiavo Z. Angarietis, J. Greifenbergeris, P. Karaliūnas, K. Požela, A. Virkutis ir kt. Paskelbė Valstiečių Internacionalo 1925.IX.30 atsišaukimą į Lietuvos valstiečius, proletarinių poetų eilėraščių, korespondencijų apie sunkią darbo valstiečių padėtį. Ragino valstiečius drauge su darbininkais kovoti prieš buržuazijos viešpatavimą, seimo rinkimuose balsuoti už LKP remiamus sąrašus. Kritikavo LSDP vadovybę už bendradarbiavimą su buržuazija. Rašė apie XVIII a. Lietuvos valstiečių sukilimą. Laikraštis nustojo ėjęs LKP CK Polit. Biuro nutarimu. Toliau vietoj „V. ž." buvo leidžiamas *„Kaimo žodis"*.

VÁLTERIS Leonardas [1921 Zarasuose — 1952.X Skiržemėje (Tauragės rj.)] — pedagogas. Baigęs Ukmergės mkt. seminarijos 2 kursus, 1950—52 mokytojavo Sartininkų (Tauragės rj.) septynmetėje m-loje, nuo 1952 Skiržemės pr. m-loje. Organizavo pionierius, dalyvavo ūkinėse ir politinėse kampanijose. Burž. nacionalistų nužudytas.

VÁLTERIS Stasys [g. 1936.VII.6 Vilkynėje (Pasvalio rj.)] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—67 Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis, vyr. inžinierius. Nuo 1967 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 ir Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių matavimo technikos ir automatikos klausimais.

VÁLTIS — nedidelis laivelis, dažniausiai medinis, vienu ar abiem smailėjančiais galais. Lietuvoje XIX a. pab.— XX a. pr. V. pakeitė *luotą*. Daroma iš 4—5 m ilgio lentų, prikalamų prie skersinių. Lentų tarpai užkamšomi pakulomis, o valties vidus ir išorė išdervuojama. V. iriama 2 ar 4 irklais, kurių ilgis po 2 m. Iriantis irklai sukiojasi ant geležinės ašelės, įtaisytos irkle ir įkištos į kilpą V. briaunoje. Valtyje yra 2—5 suoleliai. Užpakalinė jos dalis dažnai atitveriama lentelėmis žuviai laikyti. V. naudojama žvejybai, keltis iš vieno kranto į kitą, irstytis. Pasiirstymui skirtos V. dažnai dažomos ryškiomis spalvomis.

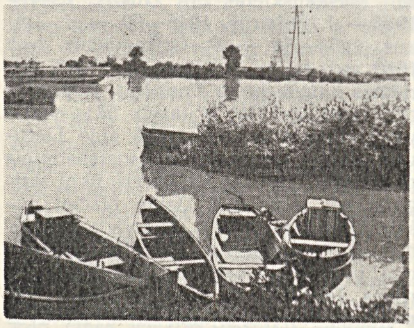

Valtys Nemune

Be buitinių, yra paplitusios įv. sportinės V.: baidarė — siauras 1—4 vietų laivelis su dvimenčiais irklais; akademinė V. — 1, 2, 4 ar 8 vietų, irkluojama su poriniais irklais; kanoja — lengva vienvietė V., irkluojama su vienu trumpu irklu; motorinė V. — su gale įtaisytu motoru; burlaivis — V. su burėmis.

„VÁLTIS" — klerikalinis JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1894—95 Plimute (Pensilvanijos valstija). Redagavo A. Burba.

VALTŪNAI — kaimas Ukmergės rj., Žemaitkiemio apyl., 11 km į š. r. nuo Ukmergės. 153 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Siesartis (Šventosios intakas). Yra vandens malūnas. Ist. šaltiniuose V. minimi 1669. 1918 veikė Valtūnų-Lyduokių LKP org-ja, kuriai vadovavo P. Meilus. 1923 buvo 335 gyv., veikė vandens malūnas. 1949 burž. nacionalistai kaime išžudė Kapočių šeimą (4 žmones). 1959 buvo 233 gyv.

VALŪČIAI — kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 4 km į v. nuo Dotnuvos; kolūkio centras. 229 gyv. (1970). Per kaimą teka Jaugila (Smilgos intakas). Kultūros namai. 1959 buvo 241 gyv.

VALUKÓNIS Adolfas [1907 Liškiavoje (Varėnos rj.) — 1949.XI.1 ten pat] — pedagogas. Kurį laiką mokėsi Marijampolės real. g-joje, dirbo pašte ir kt. įstaigose. 1944 mokytojavo Masališkių (Varėnos rj.), paskiau Liškiavos pr. m-loje. Neakivaizdiniu būdu mokėsi Kauno mkt. seminarijoje. 1949 Žeimių (Varėnos rj.) pr. m-los vedėjas. Burž. nacionalistų nužudytas.

VALŪNAS Jonas — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris. Ž. Juozas *Vitas*.

VALŪSIS Vitoldas [g. 1925.V.9 Nuotekuose (Ukmergės rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1967), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1951 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—52 Kauno ž. ū. technikumo dėstytojas. 1952—57 Kauno motorų remonto g-los meistras, vyr. technologas, skyriaus viršininkas, vyriausiais konstruktorius. 1957—64 Ž. ū. mechanizavimo ir elektrifikavimo in-to konstravimo biuro, nuo 1965 to pat in-to vitamininių pašarų gamybos mechanizavimo skyriaus vedėjas. Išrado įrengimą džiovinimo būgnui pakrauti. Paskelbė mokslinių straipsnių ir išleido brošiūrą apie dirbtinį pašarų džiovinimą aukštos temperatūros sąlygomis.

VALŪŽIS Kazimieras Algirdas [g. 1940. I.7 Telšiuose] — inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1969). 1962 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirbo Kauno radijo g-loje. 1962—68 Kauno Med. in-to centrinės moksl. tyrimo laboratorijos inžinierius, 1968—70 tos laboratorijos med. informacijos apdorojimo automatizacijos sektoriaus vedėjas. Nuo 1970 Širdies ir kraujagyslių sistemos fiziologijos ir patologijos moksl. tyrimo in-to elektrofiziologinių procesų automatinės interpretacijos laboratorijos vedėjas. Pa-

skelbė moksl. straipsnių apie elektrokardiogramų kodavimą ir automatizuotą analizavimą ir kitais med. elektronikos klausimais. 1968 su kitais gavo Resp. premiją už darbus koronarinio nepakankamumo srityje.

VANAGAĨ — kaimas Klaipėdos rj., Agluonėnų apyl., 6 km į r. nuo Priekulės; kolūkio centras. 238 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1905), kultūros namai. 1905 buvo 356 gyventojai. 1946 burž. nacionalistai nužudė V. apylinkės pirmininką A. Žemgulį. 1959 kaime buvo 232 gyv. Vanaguose 1897 gimė rašytoja I. Simonaitytė.

VANAGAĨ. Lietuvoje pastebėta 18 vanagų *(Accipitridae)* rūšių: vištvanagis *(Accipiter gentilis)*, paukštvanagis *(A. nisus)*, nendrinė lingė *(Circus aeruginosus)*, javinė lingė *(C. cyaneus)*, pievinė lingė *(C. pygargus)*, stepinė lingė *(C. macrourus)*, juodasis peslys *(Milvus migrans)*, rudasis peslys *(M. milvus)*, vapsvaėdis *(Pernis apivorus)*, gyvatėdis *(Circaëtus gallicus)*, palšasis grifas *(Gyps fulvus)*, 5 erelių ir 2 suopių rūšys. **Vištvanagiai** dažnoki. Gyvena atviruose plotuose prie miškų. Minta kiškiais, voverėmis, kėkštais, karveliais, kurapkomis, strazdais, naminėmis vištomis. Žiemą klajūnai, kt. laiku sėslūs. **Paukštvanagiai** dažnoki. Gyvena miškeliuose. Minta naminiais žvirbliais, kikiliais, viversiais, geltonosiomis kielėmis ir kt. smulkiais paukščiais, t. p. pelėnais, pelėmis. Sėslūs arba klajūnai. **Nendrinės lingės** retokos. Gyvena užželusių ežerų pakraščiuose. Žiemoja p. Europoje, Afrikoje. **Javinių lingių** pasitaiko laukuose, pievose, pelkėse. Žiemoja p. arba vid. Europoje, Afrikoje, Azijoje. **Stepinių lingių** pasitaiko rudens traukimo metu. Lingės minta vandens ir kitokių paukščių kiaušiniais bei jaunikliais. **Juodieji pesliai** dažni. Gyvena miškingose vietose prie vandens. Žiemoja Afrikoje. **Rudieji pesliai** gana reti. Pesliai minta daugiausia žuvimis. **Vapsvaėdžiai** retoki. Gyvena retuose miškuose prie pievų, miškinguose paupių skardžiuose. Dažniausiai lesa plėviasparnius vabzdžius. Žiemoja Afrikoje. **Gyvatėdžiai** retoki. Gyvena didesniuose pušynuose, kur yra pievų, balų (daugiausia Gudų, Rūdninkų giriose, Kazlų Rūdos miškuose). Minta ropliais, varliagyviais. Žiemoja šiltesniuose kraštuose. **Palšieji grifai** atsitiktinai užklysta vasarą (pastebėti 1929, 1936). Iki šiol vanagų vis mažėjo, todėl nuo 1969.X be Gamtos apsaugos k-to leidimo visų rūšių V. medžioti draudžiama.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959.

VANAGÁITIS Antanas [1890.V.19 Valiuose (Šakių rj.) — 1949.III.10 Galforte (JAV, Misisipio valstija)] — choro dirigentas, kompozitorius, aktorius. Baigė Šakių dviklasę m-lą. Iš Šakių vargonininko J. Sodaičio pramoko vargonuoti. 1907—18 vargoninkavo įvairiose Lietuvos vietose. 1911—12 Kaune lankė J. Naujalio vargonininkų ir choro dirigentų kursus, dalyvavo Vargonininkų d-jos veikloje. 1918—21 studijavo Drezdeno konservatorijoje. 1921—24 dirbo Valstybės teatro dramos aktoriumi, mokytojavo Kauno mkt. seminarijoje, vadovavo mėgėjų chorams. 1924 išvyko į JAV, su kitais sudarė „Dzimdzi drimdzi" trupę, kuri iki 1931 su pertraukomis gastroliavo JAV lietuvių kolonijose, 1925—27 vadovavo Čikagos „Birutės" d-jos chorui. Nuo 1928 Čikagoje leido žrn. „Margutis". Įdainavo į plokšteles liet. dainų. Parašė vokalinių ir instrumentinių muz. kūrinių, scenos vaizdelių, publicistinių straipsnių. Vertingiausia V. kūrybos dalis yra dainos („Stasys", „Dul-dul dūdelė", abi 1923; „Iš rytų šalelės", 1924; „Molio uzbonas", 1927, ir kt.).

VANAGÁITIS Jonas [1869.IX.23 Pabudupiuose (R. Prūsija, Ragainės aps.) — 1946.IX.9 Kaselio-Matenburgo pabėgėlių stovykloje (VFR)] — buržuazinis lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas. 1895 pradėjo dalyvauti visuomeninėje lietuvių veikloje. Su kitais rinko parašus lietuvių peticijai dėl liet. kalbos teisių m-lose, agitavo už liet. kandidatus rinkimuose į reichstagą, 1899 įsteigė Ragainės-Pilkalnio apskrities lietuvių konservatyvų skyrimo draugystę (rinkimų į reichstagą d-ją). 1900 padėjo M. Zauniūtei ir kt. įrengti Paryžiaus pasaul. parodos lietuvių skyrių, 1904—05 — V. Kapsukui leisti ir platinti žrn. „Draugas", buvo nominalusis to žurnalo redaktorius. Padėjo gabenti į Lietuvą s-d. atsišaukimus, supirkinėjo revoliucionieriams ginklus. 1905 Vilniuje dalyvavo Lietuvių suvažiavime. Po 1905 nutraukė ryšius su rev. judėjimu. Nuo 1903 vadovavo kultūrinei „Birutės" d-jai, 1912—1914 mėgino atkurti jos veiklą, steigė jos skyrius. 1909—13 Tilžėje leido laikr. „Birutė", 1910—12 Klaipėdoje — „Allgemeine litauische Rundschau" („Visuotinė lietuviška apžvalga"). Prisidėjo prie jaunimo d-jos „Santara" steigimo (1912). 1913 įkūrė d-ją „Sietynas" ir leido satyrinį žrn. „Sūkurys" (1913—14). Spaudoje protestavo prieš lietuvių germanizavimo politiką, kritikavo religinį fanatizmą bei aklą ištikimybę kaizeriui, rūpinosi pasaulietinės liet. kultūros ugdymu; bendravo su Rusijos imperijos lietuviais. Per I pasaul. karą rėmė kaizerio valdžią. Dalyvavo 1918.XI įsteigtos Prūsų Lietuvos Tautinės tarybos veikloje ir su kitais jos nariais stengėsi (tikėdamiesi Antantės paramos) sukurti buferinę Lietuvos Karalystę, apimančią buvusios Lietuvos D. Kun-stės žemes ir dalį buvusios R. Prūsijos (įskaitant Klaipėdos kr.). 1919 pradžioje padėjo J. Aukštuolaičiui kurti Tauragėje antikomunistinį kar. dalinį, vadinamą Pirmuoju Prūsijos lietuvių pulku, arba Žemaičių batalionu, ėjo jame intendanto pareigas; batalioną išformavus, kurį laiką pritarė Vilniuje J. Aukštuolaičio leisto peoviakų bendrininkų („Didžiosios nepriklausomosios Lietuvos atstatymo partijos") laikraščio „Suvienytoji Lietuva" politinei platformai. 1919—23 dirbo laikraščio „Prūsų lietuvių balsas" redakcijoje. 1920 Klaipėdoje leido laikr. „Prekybos žinios", vėliau prekybai skirtą laikr. „Baltica". 1922—23 vienas iš Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo k-to veikėjų. Po 1923 dalyvavo Šaulių s-gos veikloje, 1925—40 buvo jos centro v-bos narys. Bendradarbiavo R. Prūsijos liet. laikraščiuose: „Naujoji lietuviška ceitunga", „Aušra", „Saulėteka", „Šaltinis", Lietuvos laikraščiuose „Vilniaus žinios", „Viltis" ir kituose. Yra parašęs ir išleidęs knygelių, paskelbęs atsiminimų (apie V. Kapsuką ir kitus XIX a. pab.—XX a. pr. liet. visuomenės veikėjus).

VÃNAGAS Aleksandras [g. 1934.VIII.12 Buivėnuose (Kupiškio rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Liet. kalbos ir literatūros in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. darbų apie Lietuvos vietovardžius. Su kitais parengė „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardyną" (1963).

Ršt.: М. Бірыла, А. Ванагас, Літоўскія элементы ў беларускай анамастыцы, Мінск, 1968; Lietuvos TSR hidronimų daryba, V., 1970.

VÃNAGAS Juozas [g. 1928.I.18 Vilučiuose (Utenos rj.)] — choro dirigentas. 1948—51 Vilniaus un-te studijavo klasikinę filologiją. 1951—57 Filharmonijos choro artistas. Nuo 1955 vadovauja Vilniaus pramonės darbuotojų vyrų chorui „Aidas", nuo 1958 — ir Lengvosios pramonės m-jos moterų chorui „Aidas". 1963 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1963 buvo visų respublikinių dainų švenčių vyriausiuoju dirigentu. V. vadovaujamas vyrų choras „Aidas" laimėjo I vietą 1960 respublikinėje dainų šventėje, moterų choras „Aidas" 1960—69 laimėjo I vietas visuose respublikiniuose moterų chorų konkursuose. Abu chorai gastroliavo daugelyje TSRS miestų ir užsienyje.

VÃNAGAS Jurgis [g. 1933.III.4 Kaune] — inžinierius architektas, architektūros kandidatas (1969). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—60 Kuršėnų rj. architektas. 1960—61 Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filialo architektas, 1961—64 — šio filialo architektų grupės vadovas. Nuo 1964 TSKP narys. Nuo 1968 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas; nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos miestų ir miestelių planinę struktūrą.

Sudarė Tauragės (1961), Šilutės (1963), Kuršėnų (1964), Šakių (1964), Kaišiadorių (1965) gen. planus, su kt. architektais — Kauno Politechnikos in-to studentų miestelio (1963) ir Vilniaus akademinio miestelio (1964) konkursinius projektus. Pagal V. su kt. architektais sudarytus projektus įrengta Kauno restorano „Eglė" (1962), kino teatro „Santaka" (1964) ir valgyklos „Žibutė" (1964), Rokiškio ir Kėdainių restoranų (abu 1963) interjerai.

VÃNAGAS Vytautas [g. 1930.IX.26 Gudiškyje (Rokiškio rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1967). 1957 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). Nuo 1957 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Išleido monografiją „Antanas

Strazdas" (1968), paskelbė straipsnių apie G. Ostermejerį, J. Biliūną, Lazdynų Pelėdą, J. Savickį ir kitus liet. rašytojus, sudarė dvitomės antologijos „Lietuvių poezija" I tomą (1967).

VANAGAS Vladas Eimutis [g. 1930. IV.27 Panevėžyje] — fizikas teoretikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1970). 1954 baigė Vilniaus universitetą. Nuo 1954 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis. 1957 gavo fizikos-matematikos mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacijos tema — „Branduolių lygmenų savybių tyrimas grupių teorijos metodais". Be darbų, išėjusių atskiromis knygomis, paskelbė moksl. straipsnių spektrų teorijos ir grupių teorijos taikymo fizikoje klausimais.

Ršt.: **А. Юцис, И. Левинсон, В. Ванагас,** Математический аппарат теории момента количества движения, Вильнюс, 1960; Алгебраические методы в теории ядра, Вильнюс, 1971.

VANAGĖLIS — rašytojo Ksavero *Sakalausko* slapyvardis.

VANAGĬCKAS Jonas [1922.II.20 Radviliškyje — 1943.XI.18] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1938—40 darbininkas Kupiškyje, Salako valsčiuje. 1940—41 Salako vls. klubo-skaityklos vedėjas. 1941—42 dirbo Gorkio sr. kolūkyje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, mokėsi spec. m-loje Maskvoje. 1943 Kęstučio partizanų būrio, veikusio Zarasų aps., vadas. Nuo 1943 Komunistų partijos narys. Žuvo kautynėse.

VANAGIENĖ Lilija [g. 1927.VIII.15 Panevėžyje] — vertėja. 1950 baigė Vilniaus un-tą (anglų k. specialybė). 1954—1961 Šiaulių Ped. in-to, nuo 1963 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja.

Vert.: **M. Tvenas,** Princas ir elgeta, V., 1959; **F. Kuperis,** Prerijos, V., 1961; **V. Mekinas,** Vėjas neša audrą, V., 1963; **Dž. Steinbekas,** Mūsų nerimo žiema, V., 1964; **V. Folkneris,** Rugpiūčio šviesa, V., 1965; **Dž. Apdaikas,** Kentauras, V., 1967; **V. Folkneris,** Palaikų išniekintojas, V., 1969; **O. Vaildas,** Doriano Grėjaus portretas, V., 1970.

VANAGĬNĖ — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 6 km į v. nuo Vilkaviškio; kolūkio centras. 85 gyv. (1970). Kultūros namai ir biblioteka (nuo 1951). XIX a. pab.—XX a. pr. kaimas priklausė Šūklių dvarui. 1906.VII V. valstiečiai dalyvavo to dvaro darbininkų organizuotame streike. 1959 kaime buvo 53 gyv.

VANAGIŠKĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Šiaulių rj., 7 km į v. nuo Kuršėnų, 0,5 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. Priklauso Kuršėnų miško pramonės ūkio Vanagiškės girininkijai. Plotas 1338 ha; medynų 1153 ha. Masyvą sudaro Vanagiškės (1221 ha) ir Steponiškių (117 ha) miškai. Š. pakraščiu teka Žižma (Ventos intakas); ji skiria V. m. nuo Pažižmės miško. R. pakraščiu ir p. r. dalimi į Žižmą teka Upyna, š. v. pakraščiu — Rauda. Reljefas lyguminis, pelkėtas, šaltiniuotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 90% medynų savaiminės kilmės. Eglynų yra 35%, beržynų 30%, baltalksnynų 13%, drebulynų 11%, juodalksnynų 9%, pušynų 2%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 11%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 32 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 133 ktm/ha, vid. prieauga 4,1 ktm/ha. Yra briedžių, elnių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 3000 ktm. Į š. v. nuo V. m. yra Vanagiškės kaimas.

VANĀGIŠKIAI — kaimas Raseinių rj., Viduklės apyl., 3 km į p. nuo Viduklės, 8 km į p. r. nuo Nemakščių. 61 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Apusinas (Šešuvies intakas). V. minimi XIII—XIV a. ist. šaltiniuose. 1959 buvo 68 gyv.

VANCĒVIČIUS Henrikas [g. 1924.I.2 Kaune] — režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1959). 1943 Kaune baigęs g-ją, iki 1947 dirbo Kauno jaunojo žiūrovo teatro, 1947—48 Kauno dramos teatro aktoriumi. 1948 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją, 1953 Maskvoje — Lunačiarskio teatrinio meno in-to režisūros f-tą. 1953 Kauno jaunojo žiūrovo teatro režisierius, 1953—59 Kauno muzikinio dramos teatro, 1959—66 Kauno dramos teatro, nuo 1966 Akademinio dramos teatro vyriausiasis režisierius. 1969 apdovanotas Resp. premija už Just. Marcinkevičiaus dramos „Mindaugas" pastatymą Akademiniame dramos teatre ir V. Paltanavičiaus operos „Kryžkelėje" pastatymą Akademiniame operos ir baleto teatre. V. pastatymams būdinga herojinė kryptis, poetiškumas, veikėjų psichologijos atskleidimas.

Pastatymai: Kauno dramos teatre — L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas" (1954), A. Griciaus „Karšta vasara" (1955), R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose" (1956), J. Grušo „Herkus Mantas" (1957; I vieta 2-me „Pabaltijo teatriniame pavasaryje"), V. Višnevskio „Raitelių pirmoji" (1957), Just. Marcinkevičiaus „Dvidešimtas pavasaris" (1958), K. Binkio „Generalinė repeticija" (1959), A. Čechovo „Trys seserys" (1960), A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske" (1960), A. Šteino „Okeanas" (1961), A. Milerio „Visi mano sūnūs" (1962), F. Garsijos Lorkos „Bernardos Albos namai" (1964), V. Šekspyro „Antonijus ir Kleopatra" (1966); Akademiniame dramos teatre — A. Bieliausko „Kauno romanas" (1967), Ž. Sartro „Altonos atsiskyrėliai" (1968), A. Baltakio „Tiltas" (1970), J. Avyžiaus „Sūkurys" (1970), Just. Marcinkevičiaus „Katedra" (1971), ir kt.

Lit.: **М. Пятухаускас,** Эстафета поколений.— „Театр", М., 1963, № 3; **M. Petuchauskas,** Teatras — amžininkas (Kauno dramos teatras 1940—1964), V., 1965; Teatrinės minties pėdsakais, V., 1969 [p. 395—403].

VANDEÑS AUGALAĨ. Lietuvoje V. a. auga gėluose vandenyse ir Baltijos j. pakraščiuose. Pagal dydį skirstomi į makrofitus (žr. žiediniai augalai, sporiniai induočiai, samanos ir stambieji dumbliai) ir mikrofitus (mikroskopinius), kurie daugiausia yra dumbliai. Gėluose vandenyse makrofitų yra dugno juostoje nuo pakraščio iki 10—15 m gylio, Baltijos jūroje — iki 30—40 m. Mikrofitai būna paplitę visame vandens telkinio paviršiuje ir sudaro augalinį planktoną. Makrofitų yra 2 ekologinės grupės: hidrofitai (augalai, kurių tik apatinės dalys pasinėrusios vandenyje), pvz., paprastoji nendrė, ežerinis meldas, plačialapis švendras, ir hidatofitai (augalai ištisai pasinėrę vandenyje arba tik jų lapai plūduriuoja vandens paviršiuje), pvz., plūdės (Lietuvoje jų žinoma 26 rūšys), kanadinė elodėja, paprastoji lūgnė, baltažiedė vandens lelija. Lietuvos gėluosiuose vandenyse priskaičiuojama apie 250 makrofitų rūšių, iš jų apie 160 hidrofitų ir apie 90 hidatofitų. Gilesnių, labiau užžėlusių gėlųjų vandenų makrofitai dažniausiai būna išsidėstę keliomis juostomis. Pakraštyje, vandens lygio svyravimo zonoje, auga sekliųjų vandenų hidrofitai — pelkinis duonis, balinis ajeras, gyslotinis dumblialaiškis, žr. šiurpiai. Nendrių ir meldų juostą (iki 1—2 m gylio) sudaro pusiau vandeniniai augalai — paprastoji nendrė, ežerinis meldas, balinis asiūklis ir kt. Vandens lelijų juostoje (iki 3—4,5 m gylio) auga hidatofitai, turintys plūduriuojančius lapus, — paprastoji lūgnė, baltažiedė vandens lelija, plūduriuojančioji plūdė ir kt. Plačialapių plūdžių juostoje (iki 5—7 m gylio) randama hidatofitų, kurie į vandens paviršių iškelia tik žiedus; tipiški šios zonos augalai — permautalapė ir blizgančioji plūdės. Submersinių (visai pasinėrusių) V. a. juostoje auga kanadinė elodėja, maurabraginiai dumbliai, paprastoji nertis, vandens samanos ir kai kurie kt. hidatofitai. Visos šios makrofitų juostos yra tik ten, kur palankios ekologinės sąlygos, pvz., Nemuno žemupyje prie Kuršių marių, Utenykščio ežere (Utenos rj.); esant blogesnėms sąlygoms, kai kurių juostų stinga. V. a. juostos nėra griežtai atsiribojusios, pereina viena į kitą, ir todėl vietomis augalai auga net keliais ardais. Kai kurie makrofitai, neprisitvirtinę prie dugno (pvz., mažoji plūdena, paprastasis vandenplūkis), plūduriuoja vandens paviršiuje ir sudaro vad. pleustoną; jų gali būti visose juostose. Baltijos j. makrofitų tarpe daugiausia paplitę rudieji bei raudonieji dumbliai ir keletas žiedinių augalų, iš kurių dažniausias jūrinis andras. Vegetuodami V. a. didina vandenyje deguonies kiekį, o pūdami — org. medžiagų kiekį. Ant jų stiebų, lapų vystosi smulkūs gyvūnai, kuriais minta žuvys. Kai kuriuos V. a. ėda kai kurių rūšių žuvys. Jų sąžalynuose neršia žuvys,

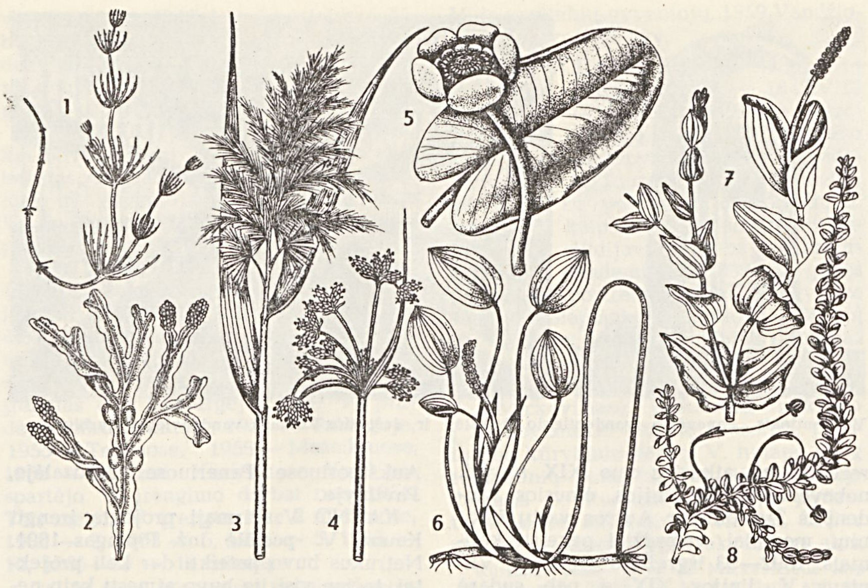

Labiau paplitę Lietuvoje **vandens augalai** (žolės ir dumbliai): *1* — kietasis maurabragis; *2* — pūslėtasis guveinis; *3* — paprastoji nendrė; *4* — ežerinis meldas; *5* — paprastoji lūgnė; *6* — plūduriuojančioji plūdė; *7* — permautalapė plūdė; *8* — kanadinė elodėja

randa prieglobstį jų jaunikliai, peri vandens paukščiai (jie lesa ir V. a. sėklas). V. a. intensyvina vandens telkinių pelkėjimą, užtamsina vandenis, mažina jų įšilimą, miner. medžiagų kiekį, pūdami — ir deguonies kiekį, kartais trukdo žvejybai, laivybai. Kai kurie Lietuvos V. a. naudojami pašarui, kraikui, trąšoms, iš jų gaminama stat. medžiagos, vaistai.

VANDENS AUGALŲ TYRIMAS. Moksl. duomenų apie Lietuvos V. a. paskelbė Ž. Žiliberas (1781—82), S. Jundzilas (1791, 1811), J. Volfgangas (1825, 1827), J. Jundzilas (1830), S. Gorskis (1849), V. Slavinskis (1924), K. Regelis (1931). Taryb. laikotarpiu V. a. daugiausia tiriami Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te, Botanikos in-te, Zoologijos ir parazitologijos in-te. Vilniaus un-to botanikai ir Biologijos in-to botanikai bei zoologai ištyrė Daugų ež. vandens augalus, V. Galinis — įvairių vandens telkinių plūdes, I. Šarkinienė — r. ir p. Lietuvos ežerų makrofitus. Apie atskirų vandens telkinių V. a. floristinių duomenų paskelbė A. Bagdonaitė, G. Jankavičiūtė, A. Minkevičius, M. Natkevičaitė-Ivanauskienė, J. Pipinys, apie maurabragius — I. Trainauskaitė, apie mikrofitus — S. Ūselytė ir kt.

Ž. *Dumbliai, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Pelkės, *Nendrės, Pelkių augalai.*

VANDEÑS TRANSPÒRTAS ž. *Jūrų transportas, Upių transportas.*

VANDEÑS ŪKIS — liaudies ūkio šaka, apimanti paviršinių ir požeminių vandens išteklių tyrimą, apskaitą, reguliavimą, paskirstymą ir naudojimą. Lietuva yra drėgmės pertekliaus zonoje, todėl joje yra daug paviršinių vandenų: apie 29 000 upių ir upelių, apie 2500 didesnių kaip 1 ha ežerų, keletas dirbtinių vandens telkinių (Kauno marios, Antalieptės marios, Elektrėnų marios, Padysnio hidroelektrinės tvenkinys), dalis Kuršių marių (ž. *Kuršių marios, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Upės, Ežerai). Apytikriais duomenimis, požeminiai šaltiniai gali duoti 1,57 km^3 vandens per metus (ž. *Hidrogeologija, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Požeminiai vandenys). Lietuvos upių hidroenergijos ištekliai — apie 582 000 kW, veikia keletas hidroelektrinių (ž. *Energetika, Hidrotechnika*). Nuo seno Lietuvos upėmis plaukioja laivai, plukdomi sieliai. Tam daugiausia buvo naudojamas Nemunas, kurio vaga pradėta reguliuoti jau XVI a. antrojoje pusėje. 1970 laivuojamų vidaus vandens kelių buvo 652 km (ž. *Jūrų transportas, Sieliai, Upių transportas*). Svarbi, sparčiai plečiama V. ū. šaka yra tvenkininė žuvininkystė. 1970 veikė 12 žuvininkystės ūkių, kurie eksploatavo 3963 ha tvenkinių (ž. *Žuvininkystė*). Plati V. ū. šaka yra paviršinio bei gruntinio vandens lygio reguliavimas. 1963 įrengta Šventosios vandens perkėlimo į Nevėžį sistema, padidinanti Nevėžio debitą ties Panevėžiu apie 4 m^3/s. Sukurti papildomo vandens tiekimo Kapsukui, Šiauliams, Rokiškiui, Telšiams, Utenai projektai. Iki 1970 pr. buvo intensyviai nusausinta 1 097 000 ha drėgnų žemių, iš jų drenažu 934 000 ha; sausintinų žemių dar yra 1 956 000 ha (ž. *Melioracija*). Perdaug sausas žemes pradedama drėkinti. Drėkinamų plotų 1970 pr. buvo 4247 ha, iš jų 200 ha buvo drėkinama, panaudojant nutekamuosius vandenis. Nutekamųjų vandenų nuotėkis 1970 pr. buvo daugiau kaip 1,4 mln. m^3 per parą, iš kurių 0,6 mln. m^3 sudarė užteršti nutekamieji vandenys. Jiems valyti veikia 536 valymo įrenginiai. 1970 pradžioje 49 miestai turėjo 697 km kanalizacijos tinklų, be to, dar 161 km tinklų buvo kolūkių ir kt. gyvenvietėse (ž. *Kanalizacija*). Gyventojams ir pramonei 1970 buvo patiekiama apie 1,7 mln. m^3 vandens per parą; 28% vandens buvo tiekiama centralizuotai. 1970 pradžioje 58 Lietuvos miestai iš viso turėjo 945 km vandentiekio tinklų (ž. *Vandentiekis*). Atskirą V. ū. šaką sudaro kova su žalinga vandens veikla. Kaunui Nemuno potvynių pavojus sumažėjo, kai 1959 buvo pastatyta Kauno hidroelektrinė; Birštono kurortui apsaugoti 1960 buvo pastatyti apsauginiai pylimai; pradėta statyti žiemos tipo polderinės sistemos Nemuno žemupio užliejamoms pievoms apsaugoti nuo aukšto potvynio vandens, tvirtinami marių krantai Kuršių nerijoje; projektuojami antieroziniai upių šlaitų sutvirtinimai. V. ū. klausimus sprendžia Melioracijos ir vandens ūkio m-jos vyriausioji vandens išteklių naudojimo ir apsaugos v-ba, *Hidrotechnikos ir melioracijos institutas*, Respublikinis vandens ūkio projektavimo in-tas (ž. *Projektavimo institutai*).

VANDÉNSVYDIS. Lietuvoje V. pradėta žaisti apie 1930 (Klaipėdos sporto klubuose). Pirmosios oficialios V. varžybos surengtos 1938 Kaune — tautinėje lietuvių olimpiadoje. Dėl baseinų stokos V. ilgą laiką neišpopuliarėjo. Po D. Tėvynės karo V. buvo žaidžiamas tik plaukikų treniruotėse. Iki 1952 jo varžybos būdavo rengiamos per plaukimo pirmenybes. 1952 Lietuvos V. rinktinė debiutavo Pabaltijo spartakiadoje. 1953 įvyko pirmosios Lietuvos TSR V. pirmenybės. Nuo 1954 Lietuvos V. komandos dalyvauja TSRS pirmenybėse. 1964 Kauno „Pramprojekto" komanda iškovojo teisę žaisti TSRS pirmenybių stipriausiųjų V. žaidėjų klasėje. Lietuvos TSR čempionais buvo: Kauno Politechnikos in-to komanda (1953—55), Kauno miesto rinktinė (1956—57, 1967), Vilniaus miesto rinktinė (1959, 1964), Kauno „Pramprojektas" (1961, 1966), Vilniaus „Žalgiris" (1965), Kauno „Raudonojo Spalio" f-ko komanda (1968—69). Lietuvos V. komandos yra turėjusios apie 20 tarpt. susitikimų (su Bulgarijos, Lenkijos, Suomijos, Vengrijos, VDR ir kitų šalių V. komandomis). 1970 pr. Lietuvoje V. kultivavo apie 350 sportininkų.

VANDÉNTIEKIS. Centralizuotą vandentiekį 1970 pab. turėjo 58 Lietuvos TSR miestai, jų tarpe visi resp. pavaldumo miestai ir beveik visi rajonų centrai. V. gatvių tinklų buvo 973 km, 1969 patiekta 141 mln. m^3 vandens. Kaip didėjo V. našumas Lietuvos TSR miestuose 1945—1969, rodo lentelė. Daugiau kaip 45% centralizuotai komunalinio V. tiekiamo vandens sunaudoja pramonė, likusiąją dalį — gyventojai buities ir ūkio reikalams. Be miestų komunalinių V., geležinkelis, daugelis pram. įmonių turi atskirus vandentiekius. 1969 pr. centralizuotas V. veikė 140 kaimo gyvenviečių. Bendras kaimo V. našumas 1969 sudarė daugiau kaip 13 000 m^3 vandens per parą. Iš viso Lietuvos TSR per parą buvo

naudojama daugiau kaip 1 380 000 m³ vandens, iš kurio apie 28% patiekia miestų komunaliniai vandentiekiai. Anksčiau vandenvietės buvo nežvalgomos, todėl V. įrenginiai ne visada atitikdavo vandenviečių pajėgumą. Nuo 1960 pradėti spartūs žvalgymo darbai. Iki 1970 rasta vandens išteklių daugiau kaip 600 000 m³ per parą. Šiuo metu V. stotys yra moderniai įrengtos, kai kurios turi vandens filtravimo, chloravimo įrengimus; didesniosios V. stotys valdomos automatiškai. 1950 V. aptarnavo 440 žmonių (iš jų Vilniuje 180), 1960 — 550, 1969 — 1100 (Vilniuje 280).

VILNIAUS V. yra seniausias Lietuvoje. Jis pradėtas rengti 1501. Vanduo iš Vingrių šaltinių (dab. Vingrių g.) buvo atvestas prie pranciškonų, dominikonų vienuolynų ir kelių miestiečių namų.

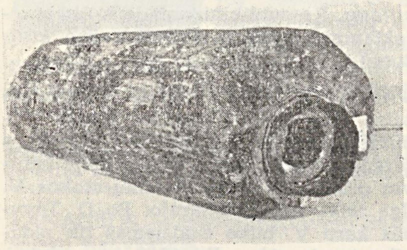

Senojo Vilniaus **vandentiekio** vamzdis

1535 miestas įsigijo Župronių (Misionierių) šaltinius (Subačiaus g.), iš kurių imta tiekti vandenį Užupio priemiesčiui. Nuo XVI a. pab. pradėta naudoti ir šaltiniai, esantys už Aušros vartų. Kiekvieni šaltiniai buvo įjungti į atskiras V. sistemas, ir Vilniuje iki pat 1914 veikė 3 savarankiški vandentiekiai. XVII a. viduryje V. turėjo 50 kiemų, 1844 — 14 namų ir 2 pirtys, 1890 — 34 namai ir 4 pirtys. Be to, 1844 veikė 3 vieši fontanai, o XIX a. pab. — 10 tokių fontanų. 1881 visų naudojamų šaltinių našumas buvo 149 000 kibirų vandens per parą. V. vamzdžiai buvo mediniai, gręžti (skylė 8 cm skersmens), suduriami geležinėmis įkaltinėmis movomis. Vanduo jais tekėjo savaime, nes šaltiniai buvo aukščiau už Senamiestį. Vanduo būdavo išjungiamas mediniu skląsčiu, kalamu į 33×8 cm išpiovą viename vamzdžio šone. 1879—82 Vilniaus V. buvo pertvarkytas: atnaujinti vandens

Vandentiekis. Baktericidinės lempos Vičiūnų vandenvietėje Kaune

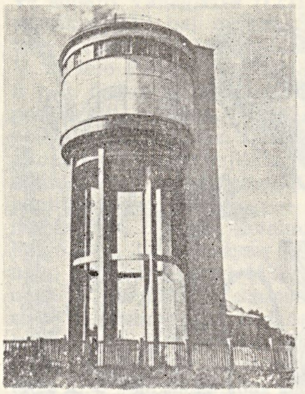

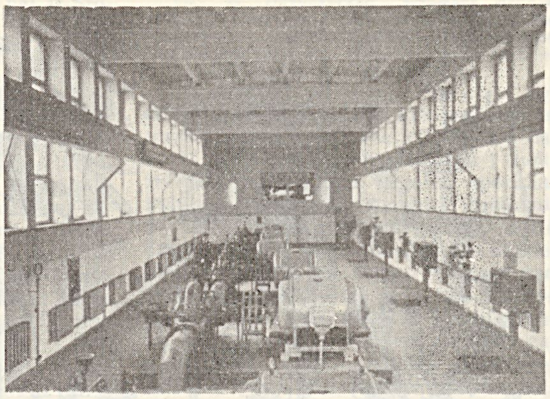

Vandentiekis. Panevėžio vandentiekio bokštas ir šeštosios Vilniaus vandenvietės siurblinė

rezervuarai, atkurtos nuo XIX a. vid. nebeveikusios V. linijos, ėmusios vandenį iš Župronių ir Aušros vartų šaltinių, mediniai vamzdžiai pakeisti ketiniais. 1892—93 išgręžti 3 gręžiniai. Vilniaus V. linijos XIX a. pab. sudarė 4,8 km. Vandentiekiu naudojosi palyginti nedidelė gyventojų dalis (1885 mieste buvo 1043 šuliniai, prieš pat II pasaul. karą — 2700).

XX a. pr. miesto dūmos nutarimu imta projektuoti modernų vandentiekį. 1904 jo projektą pateikė inž. E. Šimanskis, numatęs imti filtruotą vandenį iš Neries, 1906 — hidrotechnikas O. Smrekeris, siūlęs traukti vandenį iš gręžtinių šulinių. 1909 buvo patvirtintas Smrekerio projektas, kurį detalizavo ir papildė E. Šenfeldas. Projektinis V. pajėgumas buvo 30 700 m³ vandens per parą. Šis V. įrengtas 1912—16. Buvo nutiesta apie 38 km išorinio tinklo vamzdžių, pastatyta 3 rezervuarai ir siurblinės, prie V. prijungta per 300 namų. Naujasis V. pradėjo veikti 1914 pr., kai buvo paleista siurblinė Bernardinų (dab. Jaunimo) sode. Daug kur vanduo buvo atvestas tik į kiemus, ir gyventojai jį ėmė iš bendro čiaupo. 1921—33 prie V. kasmet būdavo prijungiama 30—80 namų. 1938 Vilniaus V. linijos sudarė 93 km, prie jo prijungtų namų buvo 1700. 1941 pavasarį Vilniaus V. vanduo pradėta chloruoti. 1944 traukdamiesi vok. faš. okupantai susprogdino Vilniaus V. stotį.

Po D. Tėvynės karo Vilniaus V. labai išsiplėtė, pasiekė ir miesto pakraščius. Šiuo metu (1970 pr.) eksploatuojamos vandenvietės, esančios Jaunimo sode, Tupatiškėse, Vingio parke, Žemuosiuose Paneriuose, Trinapolyje, Bukčiuose, Naujojoje Vilnioje, Jankiškėse (Vilniaus rj.). Be to, nedideli V. veikia Aukštuosiuose Paneriuose, Jeruzalėje, Pavilnyje.

KAUNO V. Pirmąjį projektą įrengti Kaune V. pasiūlė inž. Pipingas 1891. Netrukus buvo pateikti dar keli projektai, tačiau visi jie buvo atmesti kaip nerealūs. Pagal inž. Brikso V. projektą 1928 Eiguliuose (Kauno š. pakraštyje) buvo išgręžta 10 gręžinių, iš kurių infiltracinis vanduo sifono principu buvo surenkamas į 3 m skersmens ir 18 m gylio rezervuarą. Įrengus siurblinę ir nutiesus į miestą spaudžiamąsias linijas, 1929 pabaigoje Kauno V. buvo paleistas. V. gatvių tinklai greitai augo: 1929 buvo 15 km V. linijų, 1930 — 30 km, 1934 — 60 km, 1940 — 85 km. 1940 buvo naudojami 43 gręžiniai, per parą patiekiama 11 600 m³ vandens. 1941—43 tebuvo nutiesta 5 km V. tinklų. Atsitraukdami vok. faš. okupantai susprogdino V. centr. stotį Eiguliuose, vandens rezervuarą Žaliakalnyje, Aleksoto siurblinę, sugadino 10 km V. tinklų. Po D. Tėvynės karo Kauno V. labai išsiplėtė. 1953 įtaisyti įrenginiai ir pradėta dirbtinė vandens infiltracija iš Neries; kiek vėliau įrengtos vandenvietės Kleboniškyje, Vičiūnuose, Pažaislyje.

KLAIPĖDOS V. veikia nuo 1899, kai buvo išgręžtas pirmasis gręžinys, pastatyta siurblinė, įrengti aeracijos ir filtracijos įrengimai. 1937 veikė 5 gręžiniai, vandens buvo tiekiama iki 4000 m³ per parą. Po D. Tėvynės karo Klaipėdos V. smarkiai išplėstas, įrengta dar 2 vandenvietės. Požeminis vanduo turi labai daug geležies ir sieros vandenilio, todėl vartoti tinka tik išvalytas.

ŠIAULIŲ V. pradėta rengti prieš D. Tėvynės karą. Buvo nutiesta apie 10 km gatvių tinklų, bet vartotojams vandenį pradėta tiekti tik 1947 iš geležinkelio

Lietuvos TSR miestų komunalinių vandentiekių našumas 1945—69

	Gatvių tinklų ilgis (km)						Vandens tiekimas (tūkst. m³ per parą)						
	1945	1950	1955	1960	1965	1969	194	1945	1950	1955	1960	1965	1969
Vilnius	96	96	114	139	232	274	8,0	5,5	14,6	25,8	55,5	107,0	135,0
Kaunas	83	95	104	122	180	228	11,6	8,8	13,8	21,5	32,4	70,0	104,0
Klaipėda	60	66	73	86	104	119	4,0	0,4	7,5	16,4	24,6	40,0	55,6
Šiauliai	—	14	16	33	53	71	—	—	1,1	3,1	8,0	18,0	24,6
Panevėžys	—	—	—	6	28	50	—	—	—	—	0,0	7,0	21,5
Kiti miestai	11	11	11	44	118	200	0,4	0,3	1,0	1,2	2,5	14 0	45.3
Iš viso	250	282	318	430	715	942	24	15	38	68	123	256	386

vandentiekio. 1948 buvo pastatytas V. bokštas, ir pradėjo veikti miesto vandentiekis. 1953 pradėta rengti antroji vandenvietė. 1961—69 Šiaulių V. pajėgumas padidėjo daugiau kaip 2 kartus. PANEVĖŽIO V. pradėjo veikti 1960, kai buvo išgręžti 2 gręžiniai, pastatytas bokštas. Iš pradžių vanduo buvo tiekiamas tik gyventojams. Tačiau netrukus V. pajėgumas labai padidėjo, vanduo pradėta tiekti ir pram. įmonėms. KITŲ MIESTŲ VANDENTIEKIAI. 1930—32 buvo įrengtas Druskininkų V.: išgręžti 3 arteziniai šuliniai prie Ratnyčios, pastatyta siurblinė, nutiesta 8 km tinklų, pastatyta 35 m aukščio bokštas su 250 m^3 rezervuaru. Iki 1940 V. buvo įrengtas dar Ukmergėje. 1949 V. pradėjo veikti Šakiuose, 1954 — Palangoje, 1955 — Telšiuose, 1956 — Mažeikiuose, 1960 — Jiezne, Kuršėnuose. Ypač paspartėjo V. įrengimo darbai nuo 1961. Tais metais V. įrengtas dar 2 miestuose, 1962 — 7, 1963 — 5, 1964 — 5, 1965 — 10, 1966—69 — 14 miestų.

Lit.: **H. Jensz**, Wodociągi i kanalizacja miasta Wilna, Wilno, 1932; **J. Jurginis**, Vilniaus miesto vandentiekis XV—XVIII amžiais. — „Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 1, V., 1958; **A. Griškevičius**, Lietuvos TSR vandentiekis ir kanalizacija, V., 1969.

VAÑDUPĖ — upė Šakių rj., Šešupės deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 42 km^2. Prasideda Šunkarių apylinkėse, 9 km į v. nuo Višakio Rūdos. Teka į p. v. Įteka į Šešupę 146 km nuo jos žiočių, 6 km į š. v. nuo Pilviškių.

VANDŽIAĨ — kaimas Raseinių rj., Betygalos apyl., 5 km į š. v. nuo Ariogalos, Dubysos kair. krante. 29 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Paturšilio miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1553. 1959 buvo 48 gyv.

VANDŽIÓGALA — miestelis Kauno rj., 24 km į š. nuo Kauno; apylinkės ir taryb. ūkio centras. 603 gyv. (1970). Per miestelį teka Urka (Barupės intakas). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, jungiančius V. su Kaunu, Kėdainiais, Jonava, Babtais. Yra girininkija, 25 lovų tuberkuliozės ligoninė (1946—67 apylinkės ligoninė), ambulatorija (nuo 1944), vaistinė (nuo 1945), vid. m-la (1936—44 pradinė, 1944—49 prog-ja), vaikų darželis (nuo 1945), kultūros namai (nuo 1952), biblioteka (nuo 1952). V. minima XIV a. kryžiuočių kronikose (Wandajagel, Wendjagel, Wendigalin). 1384 ties V. įvyko lietuvių mūšis su kryžiuočiais. XVI a. ist. šaltiniuose minimas V. dvaras. 1643 Vladislovas Vaza suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų. 1664 pastatyta bažnyčia. 1777 V. parapinėje m-loje mokėsi 4 bajorų ir 7 miestelėnų bei valstiečių vaikai, 1828 — 6 bajorų vaikai. XIX a. miestelis išauga: 1833 buvo 183 gyv., 1856 — 387, 1897 — 655. XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1923 V. miestelyje buvo 552 gyv., V. kaime — 374, V. dvare — 50. Miestelyje veikė malūnas, lentpiūvė, pr. m-la. Prie V., Šilelyje, 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 300 V. ir apylinkių gyventojų. 1959 Vandžiogaloje buvo 743 gyv.

VANKÃVIČIUS Valentinas [1800.II.14 Kalužicoje (netoli Minsko) — 1842.V.12 Paryžiuje] — dailininkas. Baigė Polocko jėzuitų kolegiją. Nuo 1818 studijavo Vilniaus un-to tapybos katedroje, vadovaujamas J. Rustemo ir J. Damelio. Bendravo su poetu A. Mickevičiumi. 1824—30, kaip Vilniaus un-to stipendininkas, studijavo tapybą Peterburgo Dailės akademijoje. 1832 čia gavęs dailininko portretisto diplomą, gyveno Malaja Slepiankoje (netoli Minsko) ir Vilniuje. 1840—41 dailės studijas gilino Drezdene, Berlyne, Miunchene, Strasbure. 1841 apsigyveno Paryžiuje. A. Mickevičiaus veikiamas, nukrypo į A. Tovianskio mistinę filosofiją, nutolo nuo kūrybinio darbo. V. nutapė daug romantinių portretų, miniatiūrų. Laikydamasis J. Rustemo tradicijų, portretuose siekė natūralumo, rimties, tačiau asmenį poetizavo, ypač akcentavo akis.

Kūriniai: portretai — A. Mickevičiaus tarp Ajudaho uolų (1828), A. Mickevičiaus ant pajūrio uolos, vyro geltona liemene, K. Piaseckio (1836), Piaseckienės su vaikais (1837), V. Puslovskio; miniatiūra „Lietuvos senelis" (G. Liuderico vario raižinys); ist. kompozicija „Napoleonas prie laužo pakeliui iš Maskvos" (1834), ir kt.

Lit.: **P. Galaunė**, Vilniaus meno mokykla (1793—1831), K., 1928; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos dailė (XVI—XIX), V., 1970 [albumas su P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvad. str.].

VANSĒVIČIUS Stasys [g. 1927.I.6 Gruožninkuose (Trakų rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1958).

1952 baigė Vilniaus universitetą. Nuo 1954 dirba jame pedagoginį darbą, nuo 1958 teisės teorijos ir istorijos katedros vedėjas, 1961—67 teisės f-to dekanas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1961 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" istorijos skyriaus redaktorius konsultantas. Be atskirais leidiniais išėjusių darbų, paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos valstiečių teisinę padėtį kapitalizmo laikais.

Ršt.: Teisingas visuomeninių ir asmeninių interesų derinimas kolūkyje, V., 1955; Buržuaziniu valstybių valstybiniai organai, V., 1959; Buržuazinių valstybių visuomeninė santvarka, V., 1960; Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemės privilegijos, V., 1962; Lietuvos valstiečių teisinė padėtis buržuazijos valdymo metais (1919—1940 m.), V., 1968.

„VAPSVÀ" — mėnesinis jumoro žurnalas, ėjęs 1929—31 Kaune. Leido „Naujo žodžio" b-vė. Redagavo J. Šimkus.

VARAKÃUSKAS Rokas [g. 1922.VIII.16 Galintėnuose (Alytaus rj.)] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1959). 1950 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, jame dėsto. Nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos kovas prieš vok. feodalų agresiją XIII—XIV a. („VVPI mokslo darbai", t. 3—4, 1957—1958; „Istorija", t. 3, 4, 7, 11, 1962—68).

Ršt.: Pilėnų gynimas, V., 1960; Didvyriški Pilėnai, V., 1970.

VARANAVIČIŪTĖ Julija [g. 1926.X.2 Barčiuose (Varėnos rj.) — agrochemikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1966). 1954 baigė Maskvos Timiriazevo ž. ū. akademiją. Nuo 1955 (su pertrauka) Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie lubinų naudojimą žaliajai trąšai ir pašarui, įsėlinių ir posėlinių lubinų auginimą, laukų tręšimą dumblu.

VARANAVIČIŪTĖ Pranciška [g. 1922. VIII.10 Rokiškyje] — agronomė gyvulininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1953). 1948 baigė Ž. ū. akademiją. 1952—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie veršelių auginimą, galvijų kryžminimą.

VARÃPNIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Buivydžių apyl., 18 km į r. nuo Nemenčinės, Neries kair. krante. 26 gyv. (1970). XIX a. ir XX a. pr. buvo V. kaimas ir V. palivarkas. Ties V. buvo IV—VI a. pr. pilkapiai su griautiniais kapais. 1890 5 pilkapius ištyrė B. Kaminska. Radiniai (3 geležiniai pentiniai siauraašmeniai kirviai, geležiniai kaltai, skydų apkalai ir antskydžiai, piautuvai, pentinai, diržų sagtys, žalvariniai papuošalai) laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 17 gyv.

VARAŠČĨNOS PELKĖ — pelkė Rokiškio rj., 5 km į p. r. nuo Rokiškio, 1 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. Plotas 180 ha (pramoninis 150 ha). Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė, susidariusi Laukupės (Nemunėlio intako) ir Kriaunos (įtekančios į Sartų ež.) vandenskyroje. Jos p. r. dalyje telkšo Audrelio ež. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 2,47 m. Durpės fuskuminės. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 2,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 6 m). Pelkė nusausinta. Durpės kasamos kraikui.

VARÃŠIUS Stepas [g. 1894.IX.1 Tytuvėnuose] — dailininkas. 1920—24 studijavo Kauno meno m-loje, 1924—28 — privačioje Paryžiaus dailės m-loje. Nuo 1926 dalyvauja dailės parodose. Nukopijavo daug Luvro muziejaus klasikinės dailės kūrinių. 1927 Kaune, 1930 Kaune, Marijampolėje ir Vilkaviškyje surengė individualines parodas. 1930 lankėsi Romoje, Florencijoje, nukopijavo Romos Borgezės galerijos paveikslų. 1945—47 Kauno konservatorijoje studijavo kompoziciją. 1947—52 dirbo Kauno ped. m-los muz. mokytoju. Nutapė daugiausia portretų, pasižyminčių tiksliu piešiniu, santūriu, prislopintu koloritu.

Kūriniai: portretai — senelio (1926), aktorės T. Vaičiūnienės (1932), komp. J. Gruodžio (1947), rašytojo P. Vaičiūno (1956), motinos, autoportretas (abu 1957), skulpt. V. Grybo (1960),

racionalizatoriaus V. Dambrausko (1961); akvarelės — „Nemunas", „Kompozitoriaus J. Gruodžio darbo kambarys", „Kauno dailės muziejaus senosios tapybos ekspozicija" (1953).

Lit.: Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968.

VÁRČIKAS Vladas [g. 1915.XII.31 Rudnioje (RTFSR, Smolensko sr.)] — kultūros darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1930—41 studijavo Kauno konservatorijoje (iki

1933 Kauno muz. m-la), 1935—37 — ir Kauno un-to matematikos-gamtos f-te. 1940—44 Filharmonijos, Valstybės teatro orkestrų smuikininkas. Vok. faš. okupacijos metais dalyvavo antifašistinėje veikloje. 1945 Lietuvos TSR MT Meno reikalų valdybos skyriaus inspektorius ir mokymo įstaigų viršininkas. 1945—46 Vilniaus muz. m-los, nuo 1946 Kauno vidurinės meno m-los dėstytojas. 1948 baigė Kauno konservatorijos smuiko klasę. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1959 Kauno muzikinio teatro direktorius. Išleido muz. pjesių rink. „Lietuvių liaudies melodijos pradedantiesiems smuikininkams" (su A. Dirvanausku, 1957).

VARČIÕS MIŠKAS — miškas Alytaus rj., 7 km į p. v. nuo Daugų, 1,5 km į p. nuo Alytaus—Eišiškių plento. Priklauso Alytaus miškų ūkio Daugų girininkijai. Plotas 1063 ha; medynų 1002 ha, pelkių 39 ha. Šiaurėje V. m. jungiasi su Gedimino mišku (142 ha), su kuriuo sudaro vieną masyvą. Reljefas kalvotas daubotas; daugelyje daubų susidariusios žemapelkės. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai, žemesnėse vietose sugliejėję. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas ir šlapias šilagiris. Medynai savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia lazdyninių, mėlyninių, kiškiakopūstinių) yra 63%, juodalksnynų ir drebulynų po 12%, pušynų 7%, beržynų 6%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 24%, brandieji 9%. Medynų vid. amžius 46 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieaugа 2,6 ktm/ha. Yra šernų, stirnų, lapių, barsukų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 3000 ktm.

VAÑDAS (asmens) — tikrinis žmogaus pavadinimas, duodamas jam gimus. Vardai yra kilę iš bendrinių žodžių. Iki XIV a. pab. lietuviai vadinosi tik vardais. Vėliau iš vardų atsirado pavardės. Ž. *Asmenvardžiai.*

VARDINIÑKAS ž. *Linksnis.*

VARDỸNOS — vardo suteikimo naujagimiui civilinės apeigos. Atsirado taryb. metais, įvedus civilinę metrikaciją. V. vis labiau plinta ir išstumia religines vardo suteikimo apeigas — krikštynas. V. vyksta civ. metrikacijos biuro aktų salėje, vykd. k-to patalpose arba kultūros namų salėje. Į V. atvyksta vardadavių pora su naujagimiu, jo tėvai, giminės, pažįstami. Įstaigos, kurioje vyksta V., darbuotojas, grojant iškilmingai muzikai, paskelbia naujagimiui suteiktą vardą, pasveikina tėvus ir įteikia jiems kūdikio gimimo liudijimą. Miestuose naujagimio tėvus neretai sveikina vaikų darželio auklėtiniai, spaliukai, pionieriai, dovanoja jiems gėlių, savo rankdarbių, padeklamuoja, padainuoja. Naujagimiui skirtų dovanėlių įteikia jo tėvams ir suaugusieji; miesteliuose ir kaimuose moterų tarybos atstovės perriša naujagimį tautine juosta arba rankšluosčiu. Po to V. dalyviai vyksta pas kūdikio tėvus vaišių.

Lit.: Civilinės apeigos [parengė I. Čepienė ir R. Giedrienė], V., 1969.

VARDŪNAS Petras [tikr. **Kurkulis;** g. 1892.V.29 Margiuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, rašytojas. Kilęs iš valstiečių. 1906 atvykęs į Peterburgą, dirbo f-ke, laboratorijoje, mokėsi vakariniuose bendrojo lavinimo kursuose. Suorganizavo slaptą pažangių liet. darbininkų ir moksleivių būrelį. Caro valdžios persekiojamas, 1913 išvyko į JAV. Dirbo įv. darbą Filadelfijoje, Čikagoje, vėliau laikr. „Keleivis", „Kova", žrn. „Naujoji gadynė" redakcijose. Mokėsi med. koledže. Nuo 1914 Liet. socialistų s-gos narys. 1917 vasarą grįžęs į Petrogradą, įstojo į bolševikų partiją. Dirbo laikr. „Soldatskaja pravda" („Kareivių tiesa"), vėliau Jekaterinoslavo (dab. Dnepropetrovskas) laikr. „Zvezda" („Žvaigždė") redakcijoje, RSDDP(b) liet. sekcijoje, buvo karo pabėgėlių k-tų ir įstaigų reorganizavimo komisaras. 1918.I RSDDP(b) Liet. sekcijų konferencijoje Petrograde išrinktas Centro Biuro nariu. 1918—20 taryb. ir part. darbuotojas Tomske, Čeliabinske, Smolenske. 1920 vasarą Vilniuje dirbo laikr. „Komunistas", „Krasnoje znamia" („Raudonoji vėliava") redakcijose. 1921 Maskvoje redagavo laikr. „Raudonoji vėliava" ir jame paskelbė straipsnių, kuriuose užsipuldinėjo LKP vadovybę. Už tai pašalintas iš Komunistų partijos. 1922—29 dirbo socialinio aprūpinimo ir kt. įstaigose Maskvoje. Išleido kelias knygeles socialinio draudimo klausimais. Už trockistinę veiklą 1929 represuotas, vėliau reabilituotas. Dirbo laikraščių redakcijose, med. įstaigose Maskvoje. Nuo 1956 pensininkas.

Nuo 1914 skelbė eilėraščius JAV lietuvių periodinėje spaudoje („Kovoje", „Laisvėje"), vėliau „Tiesoje", „Komuniste", „Raudonojoje vėliavoje". V. eilėraščiuose ryški rev. kovos tema, dažnai reiškiama alegorijomis, kapit. ir soc. pasaulių kontrastais. Parašė satyr. eilėraščių, kuriuose išjuokė liet. buržuaziją. Išvertė į liet. kalbą M. Gorkio, A. Bezimenskio, D. Bedno, F. Škuliovo, V. Vitmeno kūrinių. Vardūno „Internacionalo" vertimas, kiek paredaguotas, giedamas ir dabar. Pokario laikotarpiu almanache „Ochotničji prostori" („Medžiotojų platybės") ir kt. leidiniuose paskelbė rusų kalba apsakymų ir apybraižų apie žvėris, paukščius ir medžioklę.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — Švyturys, Brooklyn, N. Y., 1923; Лесовик, М., 1956; Охота на хищных зверей, М., 1957.

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

VÁRDUVA — **1.** Upė, Ventos kair. intakas. Ilgis 96 km, baseino plotas 590 km^2. Prasideda Paparčių apylinkėse (Skuodo rj.), 11 km į v. nuo Sedos. Iš pradžių teka į p. ir p. r., nuo Varduvos miestelio (Plungės rj.) pasuka į š. r., nuo Sedos (Mažeikių rj.) — į š. Įteka į Ventą 183 km nuo jos žiočių, 4 km į š. v. nuo Leckavos, prie Latvijos TSR sienos. Žemupį kerta Mažeikių— Liepojos glžk. Intakai: dešinieji — Pagardenis, Sruoja; kairieji — Šarnelė, Bradumas, Kvistė, Gūžė, Dubulis, Eglynupis. Vid. nuolydis 88 cm/km. Aukštupyje vaga sureguliuota. Debitas Ruzguose (15 km nuo žiočių): maks. 92,6, vid. 5,60, min. vasarą 0,17, min. žiemą 0,22 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 33%, vasarą (VI—VIII mėn.) 10%, rudenį (IX—XI mėn.) 21%, žiemą (XII—II mėn.) 36% viso metinio vandens kiekio. Didžiausia metinė vandens lygio svyravimų amplitudė Ruzguose 3,8 m. Upė užšąla vid. I.9—10, anksčiausia gruodžio pr. Ledo didž. storis 61 cm. Upė ima laužti ledus vid. III.25—30, vėliausiai IV.20—25. Prie V. yra hidroelektrinė (Dimgailiuose) ir 4 vandens malūnai.

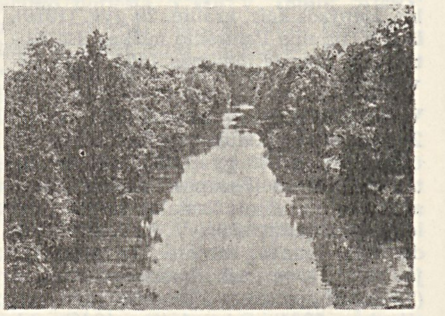

Varduva 1 (ties Varduvos miesteliu)

2. Miestelis Plungės rj., 8 km į p. v. nuo Sedos, prie Plungės—Mažeikių plento; apylinkės ir kolūkio centras. Iki 1964 vadinosi **Žemaičių Kalvarija.** 668 gyv. (1970). Per miestelį teka Varduva ir jos intakas Pagardenis. Plano struktūra radialinė. Centre — netaisyklingos formos aikštė. Pastatai išsidėstę palei plentą ir kelius, jungiančius V. su Barstyčiais, Alsėdžiais. Malūnas, ambulatorija, vaistinė, vid. m-la (iki 1940 pradinė, 1940—49 prog-ja, 1949—55 septynmetė, 1961—65 aštuonmetė), kultūros namai, biblioteka. V. bažnyčia ir koplytstulpiai su vad. kryžiaus kelių paveikslais — vietinės reikšmės architektūros paminklas. Varduvos ir Pagardenio santakoje yra piliakalnis. Jo aikštelės p. pakraštyje yra apardytas maždaug 55 m ilgio ir 20 m pločio py-

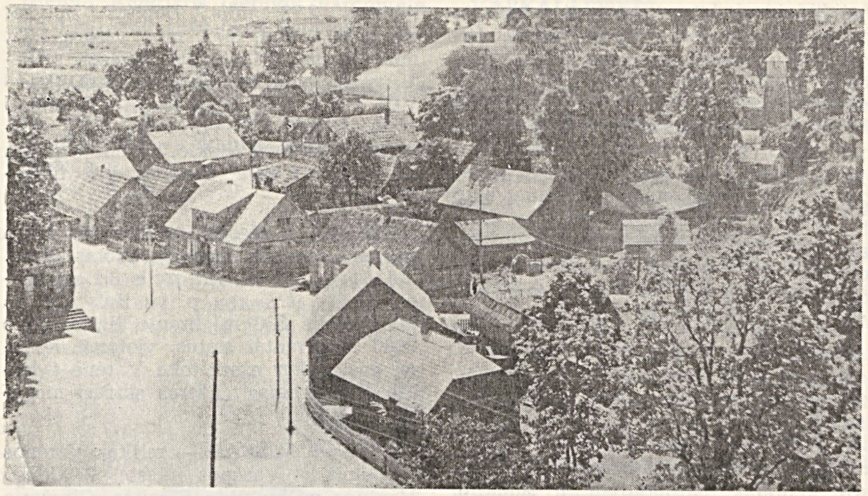

Varduva 2

limas, kurio aukštis aikštelės pusėje maždaug 1 m. Miestelyje, Varduvos kair. krante esančiame Beržų kalne, rasta X—XIV a. žalvarinių papuošalų. Keliolika radinių laikoma Kauno ist. muziejuje, apie 20 (įmovinis damasko plieno ietigalis ir kt.) — Telšių kraštotyros muziejuje.

Iki XVII a. vid. gyvenvietė buvo vadinama **Gardais** (ist. šaltiniuose jie minimi jau 1253). Vytautas Gardus su visu Alsėdžių valsčiumi padovanojo Žemaičių vyskupui. XV—XVI a. Garduose buvo vyskupo dvaras. 1632 pastatyta bažnyčia. 1637 Gardai buvo atiduoti dominikonams; jie 1642 ten įkūrė vienuolyną (veikusį iki 1889), pastatydino 19 koplyčių, simbolizuojančių vad. kryžiaus kelius. Gardus imta vadinti Naująja Jeruzale, vėliau Gardų Kalvarija, Kalvarija, o nuo XVII a. vid. — Žemaičių Kalvarija. 1644 įkurta parapinė m-la. Apie 1650 į Žemaičių Kalvariją buvo atvežtas iš Romos „stebuklingas" paveikslas. 1742 pradėti rengti visuot. atlaidai, į kuriuos rinkdavosi daug maldininkų ir prekybininkų. 1790 Stanislovas Augustas suteikė privilegiją rengti metinį prekymetį. 1802 Žemaičių Kalvarijos parapinė m-la reorganizuota į 4 skyrių m-lą, 1818 — 6 skyrių (1823 mokėsi 421 mokinys), 1825 — 8 skyrių (veikė iki 1836). 1814 m-lą baigė S. Daukantas, 1821 — M. Valančius. 1863 Žemaičių Kalvarijos apylinkėse kovojo B. Krasausko, P. Šimkevičiaus vadovaujami sukilėlių būriai. 1865 miestelyje buvo 375 gyv., 1897 — 840. XIX a. pabaigoje veikė odininkų dirbtuvė, apie 10 parduotuvių ir smuklių, vyko prekymečiai. Buržuazijos valdymo metais buvo pieninė, lentpiūvė, malūnas (sudegė 1935), sėmenų spaudykla, odos gaminių dirbtuvė, apie 10 parduotuvių, pr. m-la, marijonų vienuolynas (nuo 1927), vyko turgūs ir prekymečiai. 1923 buvo 712 gyv. Kurį laiką buržuazijos valdymo metais ir po D. Tėvynės karo (iki 1950) Žemaičių Kalvarija buvo valsčiaus centras. 1959 miestelyje buvo 628 gyv.

Lit.: **V. Lauraitis**, Žemaičių Kalvarija, V., 1961.

VAREĨKIAI — kaimas Panevėžio rj., Karsakiškio apyl., 9 km į v. nuo Subačiaus miestelio, 3 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 43 gyv. (1970). Kaimą supa Gitėnų miškas. Upytės valsčiaus inventoriuje 1554 minimas V. kaimas, 1582 — V. vaitystė. 1959 Vareikiuose buvo 63 gyv.

VAREĨKIS Juozas [1894.V.26 Žambe (Panevėžio rj.) — 1939 Maskvoje] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. Baigęs Podolske (Maskvos sr.) amatų m-lą, dirbo g-loje tekintoju. Nuo 1913 Komunistų partijos narys. 1917 po Vasario revoliucijos išrinktas Podolsko Darbininkų ir kareivių tarybos prezidiumo nariu, pirmininko pavaduotoju. 1918 pr. RKP(b) Charkovo sr. k-to sekretorius ir Donecko-Krivoj Rogo Respublikos socialinio aprūpinimo liaudies komisaras. 1918—20 RKP(b) Simbirsko (dab. Uljanovskas) gub. k-to pirmininkas ir Rusijos rev. kar. tarybos narys. Vėliau Simbirsko gynybos komendantas; dalyvavo baltųjų čekų, kair. esero Muravjovo maištų malšinime. 1920—21 Vitebsko gub. kar. rev. k-to pirmininkas. 1921—23 Baku Darbininkų ir kareivių tarybos pirmininko pavaduotojas. 1923—24 Ukrainos KP(b) Kijevo gub. k-to pirmininkas, VKP(b) CK Vid. Azijos biuro sekretorius. 1924—26 VKP(b) CK spaudos skyriaus vedėjas. 1926—1928 VKP(b) Saratovo gub. k-to sekretorius. 1928—37 VKP(b) Voronežo sr., Centrinės juodžemio sr., Stalingrado sr. k-to I sekretorius, VKP(b) Tolimųjų Rytų kr. k-to sekretorius. 1919—20, 1925—1930 kandidatas į VKP(b) CK narius, 1930—39 VKP(b) CK narys. Visos Rusijos, vėliau TSRS Tarybų Centr. Vykd. K-to narys. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. Reabilituotas. Išleido knygelių, rašė period. spaudoje marksizmo-leninizmo, partijos istorijos, partijos gyvenimo, soc. ekonomikos klausimais.

Lit.: **D. Lapo**, Juozas Vareikis, V., 1967; **A. Stadelninkas**, Viena Vareikio gyvenimo naktis. — „Pergalė", 1970, Nr. 4—5.

VAREIKÓNIAI — kaimas Kauno rj., Panevėžiuko apyl., 2 km į š. v. nuo Babtų, Nevėžio deš. krante, prie Žemaičių plento. 217 gyv. (1970). P. pakraščiu į Nevėžį teka Garnūupis, š. — Šventupys. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1921). Prie Šventupio ir Nevėžio santakos yra IX—XIII a. degintinių kapų. Rasta plačiaašmenių kirvių, įmovinių ietigalių. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 235 gyv.

VARĖNA — **1.** Miestas Lietuvos TSR pietryčiuose, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio; rajono centras; dar vadinamas **Varėna II.** 4478 gyv. (1970). Miestas įsikūręs tarp miškų. Plano struktūra stačiakampė. Teritorija 186 ha; yra 23 gatvės. Butų fondas (1970) 18 500 m^2 komunalinio ir 8050 m^2 individualinio gyv. ploto. Per V. eina Alytaus—Eišiškių plentas. Yra gelžb. konstrukcijų g-la (įk. 1967; 1970 dirbo 132 žmonės), kilnojamoji mechanizuota kolona (įk. 1966; 1970 dirbo 508 žmonės), medžio apdirbimo įmonė (įk. 1964; 1970 dirbo 388 žmonės), kombinuotų pašarų g-la (nuo 1971), sviesto g-la, konservų g-la (nuo 1966; 1970 dirbo 197 žmonės), buitinio aptarnavimo kombinatas, 160 lovų ligoninė (įk. 1946), vid. m-la (1939 įsteigta 6 klasių m-la, 1946—51 veikė prog-ja), vaikų muz. m-la (nuo 1965), vaikų lop-

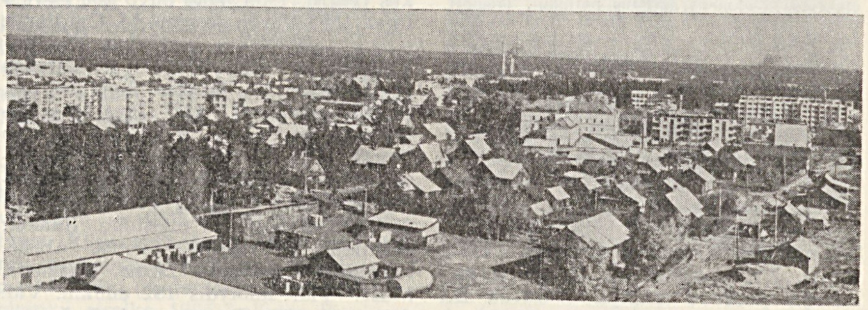

Varėna 1

šelis-darželis (nuo 1951), vaikų lopšelis (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1947), biblioteka (nuo 1947). Leidžiamas rajono laikr. „Raudonoji vėliava" (nuo 1962; 1947—62 ėjo „Tarybinis balsas").

Nutiesus (1862) Peterburgo—Varšuvos glžk. ir įsteigus Varėnos glžk. st., prie jos pradėjo kurtis gyvenvietė. 1886 joje buvo 50 gyventojų. 1893 pastatyta cerkvė. V. augimas paspartėjo, kai 1894 nuo jos per Alytų, Simną, Suvalkus į Gardiną buvo nutiesta glžk. linija. XIX a. pab. miestelyje įsikūrė miškų urėdija. Per I pasaul. karą V. glžk. st. buvo sugriauta. Lenkų okupacijos metais Varėna II buvo valsčiaus centras. Per D. Tėvynės karą labai nukentėjo (susprogdinta geležinkelio stotis, sudegė m-la, daug gyv. namų). Taryb. metais V. išaugo. 1946—50 V.— apskrities centras. 1946 gavo miesto teises. 1950 tapo rajono centru. Pastatyta nauja glžk. st., automatinė telefono stotis, vid. m-la, gelžb. konstrukcijų g-la, konservų f-kas, sviesto g-la, universalinė parduotuvė-restoranas, viešbutis, buitinio aptarnavimo kombinatas, poliklinika, daug gyv. namų. 1959 buvo 2401 gyv.

2. Miestelis Varėnos rj., Merkio dešn. krante, 4 km į š. nuo Varėnos miesto, prie Alytaus—Eišiškių plento; apylinkės centras; dar vadinamas **Varėna I.** 285 gyv. (1970). Per miestelį teka Varėnė (Merkio intakas). Plano struktūra linijinė. Siuvykla (nuo 1963), tuberkuliozės dispanseris (nuo 1964), vid. m-la (1944—47 prog-ja, 1947—49 g-ja), vaikų lopšelis (nuo 1951), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1946). Prie V. rasta daug akmens amžiaus stovyklų pėdsakų.

Varėna 2

Apie 2 km į p. nuo V., palei Derežnyčios upelį, rastos 65 mezolito ir neolito stovyklavietės. Kiek į š. nuo jų aptikta 10 stovyklaviečių (visų 3 akmens amžiaus periodų). Trečioji stovyklų grupė rasta prie Girežerio (3 km į p. nuo V.), ketvirtoji — apie 4 km į š. nuo V., tarp Varėnio ir Glūko ežerų. Stovyklos buvo įsikūrusios smėlynuose; kultūrinis sluoksnis mažai kur išlikęs.

V. įkūrė didysis kun-štis Vytautas: XV a. pr. netoli Varėnės ir Merkio santakos jis pastatydino medžioklės sodybą. Ist. šaltiniuose minimi Varėnoje rašyti Vytauto (1413) ir Jogailos (1416) laiškai kryžiuočiams. Medžioklės sodybos vietoje kiek vėliau pastatyti dvaro rūmai. XVII amžiuje V. dvaras ir seniūnija perduoti valdyti Lietuvos D. Kun-stės iždininkui M. Bžostovskiui, kuris prie dvaro įkūrė miestelį. Miestelio ir apylinkių gyventojų pagr. verslai buvo miško darbai, grybų ir uogų rinkimas. 1712 V. miestelio ir girininkijos inventoriuje aprašyti seni dvaro rūmai (vieni jų — 2 aukštų) ir paminėta, jog po maro išlikęs tik 1 gyventojas — paštininkas. 1776 Varėnoje buvo įkurta kortų dirbtuvė, veikusi daugiau kaip 20 metų. 1786 pastatyta bažnyčia. 1784 V. seniūnijos inventoriuje minimas V. palivarkas, esantis prie Merkio, vandens malūnas prie Varėnės, bravoras. XVIII a. Varėnoje veikė parapinė m-la (1781 joje mokėsi 9 mokiniai). 1864 įsteigta valdinė m-la. 1881 miestelį ištiko gaisras. Tais pačiais metais prie V. buvo įsteigta Vilniaus kar. apygardos kariuomenės pratimų stovykla, artilerijos poligonas, pastatytos didelės kareivinės. Miestelis pradėjo augti. Jame buvo keliolika parduotuvių ir smuklių, vyno sandėlis. 1894 pro miestelį iš Varėnos glžk. st. buvo nutiestas geležinkelis į Alytų; prie V. įkurta Artilerijos geležinkelio stotis. 1897 miestelyje gyveno 2624 žmonės. XX a. pr. veikė kartono, krakmolo, koklių dirbtuvės, plytinė, kalkių degykla. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje (iki 1939) V. buvo valsčiaus centras.

Per 1905—07 revoliuciją Varėnos kareivinėse buvo platinami atsišaukimai, vyko mitingai, kuriuose kareiviai buvo raginami nešaudyti į liaudį, prisijungti prie revoliucionierių. Per I pasaulinį karą V. labai nukentėjo. 1920 lenkams užėmus Vilniaus kraštą, V. liko Lietuvos pasienio punktu. Geležinkelis, ėjęs pro V., buvo išardytas, poligonas iškeltas į Gaižiūnus. 1923 miestelyje buvo 407 gyv., veikė 2 pr. m-los, kartono f-kas, 2 kalvės. 1926 įkurta tuberkuliozės sanatorija (sugriauta per D. Tėvynės karą); 1932—39 veikė dar viena — Kauno ligonių kasos — tuberkuliozės sanatorija (buv. Artilerijos glžk. st. pastate). 1931 įsteigta lauko bandymų stotis (veikė iki 1940). Buržuazijos valdymo metais Varėnoje veikė LKP ir LKJS (nuo 1932) org-jos. 1,5 km į š. v. nuo miestelio, miške, 1941.IX hitlerininkai ir burž. nacionalistai sušaudė apie 800 žmonių. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė V. valsčiaus partorgą S. Marcelį, darbo moterų tarpe organizatorę V. Navickienę. Taryb. metais Varėną I pralenkė *Varėna* II, nes pastaroji 1946 tapo apskrities centru ir gavo miesto teises, o miestelis paliko apylinkės centru. 1959 jame buvo 263 gyventojai. 1875 Varėnoje gimė M. Čiurlionis.

VARĖNĖ — upė Alytaus ir Varėnos rj., Merkio dešn. intakas. Ilgis 50 km, baseino plotas 411 km^2. Prasideda Kalesninkų apylinkėse, 9 km į š. v. nuo Daugų. Aukštupyje teka į š. r., vidurupyje ir žemupyje — į p. r. per Varėnio ež. Įteka į Merkį 46 km nuo jo žiočių, ties Varėnos miesteliu. Intakai: dešinieji — Niedulė, Svetus, Abista, kairieji — Žiegždupis, Žižma, Dusmena, Musė. Vid. nuolydis 152 cm/km. Vid. debitas žemiau Dusmenos 1,40, žemiau Abistos 2,72 m^3/s. Debitas žiotyse: maks. 40,2, vid. 3,72, min. vasarą 1,22, min. žiemą 0,11 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 36%, vasarą (VI—VIII mėn.) 19%, rudenį (IX—XI mėn.) 21%, žiemą (XII—II mėn.) 24% viso metinio vandens kiekio. Varėnoje (2 km nuo žiočių) prie Varėnės yra hidroelektrinė.

VARĖNIS — ežeras Varėnos rj., 4 km į š. nuo Varėnos miestelio. Plotas 20 ha, didž. gylis 9,2 m, vid. gylis 3,1 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 780 m, didž. plotis 330 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai statūs, vietomis apaugę mišku. Per ežerą teka Varėnė (Merkio dešn. intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VARĖNÕS MÌŠKAS — miškas Varėnos rj., aplink Varėnos miestą. Priklauso Varėnos miškų ūkio Giraitės, Girežerio ir Glūko girininkijoms. Plotas 3783 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis. Per šiaurinę V. m. dalį teka Merkys; jo krante netoli V. m. įsikūręs Varėnos miestelis.

„VARGDIẼNIS" — Argentinos lietuvių savišalpos ir kultūros draugija, veikusi 1911—39 Berise (netoli La Platos). Pirmasis pirmininkas J. Satkauskas, sekretorius I. Rimkūnas. D-ja turėjo biblioteką, organizavo meno saviveiklą, rėmė pažangius Argentinos lietuvių laikraščius („Rytojų" ir kt.). 1931 Berise įsigijo namą ir jame įrengė klubą. Už pažangią veiklą kai kurie d-jos nariai 1933 buvo suimti. 1936 „V." klubas uždarytas. 1939 d-joje įsigalėję tautininkai pavadino „V." Argentinos lietuvių savišalpine tautininkų d-ja.

Lit.: P. Ulevičius, Pietų Amerikos lietuviai, V., 1960 [p. 119—122].

„VARGÕNININKAS" — **1.** Mėnesinis laikraštis, ėjęs 1909—10 Kaune. Leido Vargonininkų d-ja. Redagavo J. Naujalis. Išėjo 13 nr.

2. Mėnesinis žurnalas, ėjęs 1933. XI—1934.II Kaune. Leido Šv. Cecilijos d-ja, redagavo K. Kaveckas.

VARGÕNININKŲ DRAUGÌJOS. V. d. buvo pirmosios liet. muzikų organizacijos. Lietuvos vargonininkai telktis į jas pradėjo XX a. pradžioje. J. Naujalio iniciatyva 1908 buvo įkurta Šv. Grigaliaus vargonininkų d-ja, veikusi iki 1914. D-ja rūpinosi vargonininkų kvalifikacija (rengė Kaune vasaros kursus), materialiniais reikalais, kovojo už vargonininkų autoritetą ir savarankiškumą; 1909—10 leido pirmąjį periodinį lietuvių muz. leidinį — žrn. „Vargonininkas", 1913—14 — vargonininkų kalendorių. D-ja jungė daug to meto Lietuvos vargonininkų, jos pirmininkas buvo J. Naujalis. 1924 vargonininkų d-ja buvo atkurta Šv. Cecilijos d-jos vardu. 1938—40 ji veikė kaip Lietuvių muzikų d-jos vargonininkų sekcija. 1926 d-ja leido žrn. „Muzikos aidai", 1933—34 — žrn. „Vargonininkas". 1924—33 jai vadovavo J. Naujalis, 1933—40 — K. Kaveckas. JAV veikia 1911 Čikagoje

įsteigta Amerikos Lietuvių vargonininkų s-ga. Nuo 1934 ji leidžia laikr. „Muzikos žinios".

VAR̃GŠAS — rašytojo Broniaus *Laucevičiaus* slapyvardis.

VARGÙLIAI — kaimas Anykščių rj., Staškūniškio apyl., 4 km į š. nuo Balninkų. 49 gyv. (1970). Į š. nuo kaimo, Baldono ež. v. krante, yra 6,5 m aukščio nupiauto kūgio formos piliakalnis. Aikštelė 15 m ilgio, 12 m pločio. Piliakalnio pašlaitėse yra I t-mečio gyvenvietės liekanų; randama geležies gargažių, lipdytų puodų šukių. 1959 kaime buvo 54 gyv.

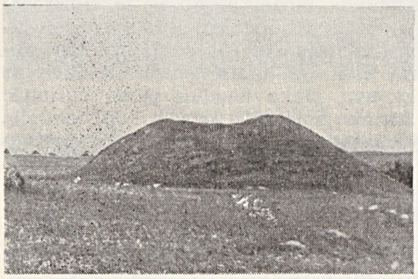

Vargulių piliakalnis

VARIAKÕJIS Jonas [g. 1906.I.2 Auliuose (Biržų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1940—41 milicijos įgaliotinis Biržuose. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Baigęs partizanų m-lą, 1942 pab. atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. judėjimo. Buvo Kęstučio partizanų būrio kovotojas, nuo 1944 grupės vadas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—68 part. ir adm. darbuotojas Biržuose, Alytuje, Prienuose, Jonavoje, Pasvalyje. 1948 baigė Resp. part. m-lą. Pensininkas.

VARIAKÕJIS Vilius Martynas [g. 1912. XI.19 Rygoje] — stalo tenisininkas, TSRS sporto meistras (1952), TSRS nusipelnęs treneris (1957), Lietuvos TSR nusipelnęs kūno kultūros ir sporto veikėjas (1964). 1938 Kaune baigė Aukštuosius kūno kultūros kursus. Kaip Lietuvos stalo teniso rinktinės narys 1936—1939 dalyvavo pasaulio pirmenybėse. 1937, 1940, 1942—44, 1949—51 Lietuvos stalo teniso čempionas. 1937—1940 dar ir Lietuvos krepšinio rinktinės žaidėjas. 1938—41 Šiaulių sporto apygardos instruktorius, 1941—51 mokytojas Šiauliuose, Panevėžyje. 1950 TSRS stipriausiųjų stalo tenisininkų turnyro nugalėtojas, 1951 TSRS stalo teniso dvejeto čempionas. 1951—69 Panevėžio vaikų sporto m-los direktorius, nuo 1969 Panevėžio miesto kūno kultūros ir sporto k-to pirmininkas.

Ršl.: Stalo tenisas, V., 1959.

VÃRIUS — upė Anykščių rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 38 km^2. Prasideda Čekonių apylinkėse, 12 km į š. r. nuo Anykščių. Teka į v. Įteka į Šventąją 92 km nuo jos žiočių, ties Pavariais, 5 km į šiaurę nuo Anykščių. Intakas Milys (kairysis).

VARKALABÌŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Rukainių apyl., 22 km į p. r. nuo Vilniaus, 5 km į p. v. nuo Vilniaus—Minsko plento. 181 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1941—54 pradinė, 1954—62 septynmetė), biblioteka. 1959 buvo 180 gyventojų.

VARKÃLĖS — kaimas Kaišiadorių rj., 13 km į p. nuo Žiežmarių, 12 km į p. r. nuo Kruonio; Klėriškių apylinkės ir kolūkio centras. 164 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Ist. šaltiniuose V. minimos 1597 (20 valakų, 18 kiemų). 1959 buvo 193 gyv.

VARKALIAĨ — kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 3 km į p. v. nuo Plungės, abipus kelio į Kulius; kolūkio centras. 295 gyv. (1970). Kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1956). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1721. 1959 buvo 217 gyv.

VAR̃KALIENĖ Irena [g. 1931.I.7 Lyduokiuose (Ukmergės rj.)] — zootechnikė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1964). 1954 baigusi Veterinarijos akademiją, iki 1958 dirbo Žiežmarių mašinų-traktorių stoties zootechnike. Nuo 1961 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos baltųjų kiaulių bekonines savybes.

VAR̃KALIS Kazimieras [g. 1928.I.1 Kepurėnuose (Plungės rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1954 baigęs Vet. akademiją, dirbo vet. gydytoju, buvo taryb. ūkio direktorius (iki 1961). Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1964—70 Vet. in-to moksl. bendradarbis, 1970 galvijų ligų skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie tvartų muses ir kovą su jomis.

VAR̃KALIS Petras [1893.III.22 Kreiveniškiuose (Kupiškio rj.) — 1921.VI.20 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Tarnavo pas buožes. 1913 išvyko į Petrogradą. I pasaul. karo metu tarnavo Rusijos kariuomenėje, fronte buvo sužeistas, 1915 pateko į vok. nelaisvę. 1918 grįžo į gimtinę, kovojo už Tarybų valdžią. 1918 pab. įstojo į Komunistų partiją, dirbo Geležių (Panevėžio rj.) rev. k-te. Vėliau Kupiškio apylinkėse dirbo pogr. darbą. 1921 suimtas; kankintas Kupiškyje, Panevėžyje, Kaune. Nuteistas mirti. Sušaudytas Kauno VII forte. Paliko priešmirtinį laišką, kelis biografinius vaizdelius, eilėraščius.

VARKÙJAI — kaimas Anykščių rj., Debeikių apyl., 5 km į š. r. nuo Debeikių, 6 km į š. v. nuo Vyžuonų; kolūkio centras. 149 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la, kultūros namai (nuo 1958). 1959 buvo 161 gyv.

VARKULẼVIČIUS Stasys [1884.X Liekiuose (Radviliškio rj.) — 1952.XII Radviliškyje] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Už rev. atsišaukimų platinimą ir dalyvavimą Mažaičių (Radviliškio rj.) dvaro darbininkų streike 1905 kalintas Šiauliuose; iš kalėjimo pabėgo. Vėliau darbininkas įvairiose Lietuvos vietose. 1944—1945 Radviliškio miesto vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1949 pensininkas.

VÁRLAUKIS — kaimas Jurbarko rj., 7 km į š. nuo Eržvilko, prie kelio į Skaudvilę; apylinkės centras. 233 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs Šešuvies deš. krante, priešais Upės žiotis. Š. pakraščiu į Šešuvį teka Upyna. 3 km į š. nuo kaimo eina Radviliškio—Sovetsko glžk.; prie jo yra V. glžk. st. Girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius, ambulatorija, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, kultūros namai. Ist. šaltiniuose V. minimas XVI a. antrojoje pusėje. XIX a. veikė pr. m-la. 1886 kaime buvo 40 gyv., 1923 — 132, 1959 — 251.

VARLIÃGYVIAI, amfibijos. Lietuvoje yra 11 varliagyvių *(Amphibia)* rūšių: uodegotųjų V. būrio *(Caudata)* — paprastasis tritonas *(Triturus vulgaris)* ir skiauterėtasis tritonas *(T. cristatus;* pav., *1);* beuodegių V. būrio *(Ecaudata)* — kūmutė, arba balų gegutė *(Bombina bombina)*, česnakė *(Pelobates fuscus)*, paprastoji, arba pilkoji, rupūžė *(Bufo bufo;* pav., *2)*, žalioji rupūžė *(B. viridis;* pav., *3)*, nendrinė rupūžė *(B. calamita)*, kūdrinė varlė *(Rana esculenta;* pav., *4)*, ežerinė varlė *(R. ridibunda)*, rusvoji, pievinė, arba paprastoji, varlė *(R. temporaria;* pav., *5)* ir smailasnukė varlė *(R. terrestris)*. **Paprastasis** ir **skiauterėtasis tritonai** dažnoki raistuose, balose, kūdrose. Minta bestuburiais vandens gyvūnais. **Kūmutės** dažnos tvenkiniuose, grioviuose, duobėse, balose. Minta bestuburiais vandens ir sausumos gyvūnais. **Česnakės** gyvena sausumoje, bet dėl gyvensenos slaptumo jas pamatyti sunku. Minta bestuburiais sausumos gyvūnais. **Paprastoji** ir **žalioji rupūžės** dažnos, **nendrinė** retesnė. Gyvena pavėsingose sausumos vietose, drėgnuose užkampiuose. Minta bestuburiais sausumos gyvūnais. Naudingos

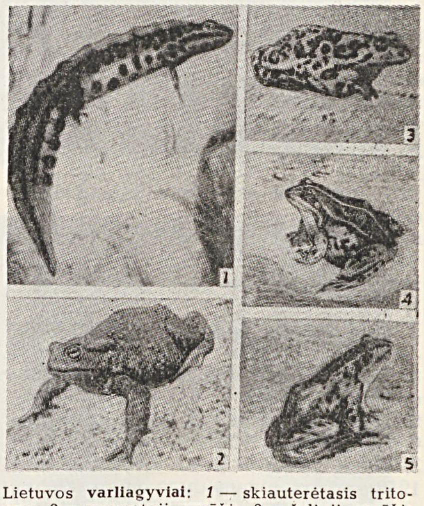

Lietuvos **varliagyviai:** *1* — skiauterėtasis tritonas; *2* — paprastoji rupūžė; *3* — žalioji rupūžė; *4* — kūdrinė varlė; *5* — rusvoji varlė

daržams, sodams. **Kūdrinė varlė** dažna balose, kūdrose, grioviuose. **Ežerinė varlė** gyvena tik didesniųjų upių ir ežerų pakraščiuose (ypač jų gausu prie Nemuno). **Rusvoji varlė** gana dažna sausumoje, ypač pavėsingose vietose. **Smailasnukė varlė** labiau paplitusi šlapiose, pelkėtose miškų vietose. Varlės daugiausia minta bestuburiais sausumos gyvūnais. Jos sudaro didelę dalį paukščių, kailinių žvėrių, žuvų, vėžių maisto.

Lit.: **J. Gaižauskienė**, Uodeguotųjų amfibijų morfologija ir paplitimas Lietuvoje. — „LTSR MA darbai", 1962, C 3; **J. Gaižauskienė**, Varlių nauda ir žala. — „Mūsų girios", 1962, Nr. 8.

VARLIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Balceriškių apyl., 3 km į r. nuo Vievio. 1959 buvo 20 gyv., 1970 — 25. Į r. nuo kaimo, miške, yra pilkapių grupė.

1889 E. Volteris ištyrė 4 pilkapius ir rado degintinius IX a. kapus. Aptikta apdegusių geležinių pentinių siauraašmenių kirvių, įmovinių ietigalių, žalvarinių apyrankių. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

VARMĖ — upė Kelmės rj., Ventos deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 75 km^2. Išteka iš Kilonių pelkės, 5 km į p. v. nuo Vaiguvos. Teka į š. Įteka į Ventą 324 km nuo jos žiočių, 5 km į r. nuo Užvenčio. Intakai: Varmikė, Kruteklis, Krunupis (visi kair.). Vid. nuolydis 237 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,57 m^3/s.

VARMIAI — senovės *prūsų* gentis.

VARNABŪDĖS GIRIA — miškų masyvas Kapsuko rj., 13 km į š. r. nuo Kapsuko. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Sasnavos ir Varnabūdės girininkijoms. Plotas 5295 ha; medynų 4688 ha. Masyvą sudaro Varnabūdės (4258 ha), Mikališkio (986 ha) ir Klevinės (51 ha) miškai. Masyvas nekompaktiškas; jame įsikūrę nemaža kaimų (Lapiškiai, Utalina, Obelinė, Smalinyčia, Mačiuliškės, Klevinė, Veselava, Mergašilis ir kt.), įsiterpę kolūkių, žvėrininkystės ūkio ir miškų ūkio pagalbinio ūkio laukai. Reljefas lyguminis, vietomis su lėkštais įdubimais. P. r. ir r. pakraščiu teka Jiesia (Nemuno intakas). Š. dalyje prasideda Sasna (Šešupės intakas) ir jos deš. intakas Utalina. Dirvožemiai š. dalyje velėniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai ir moliniai; p. dalyje jauriniai bei velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai ir priesmėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgna giria, o pietuose — drėgnas šilagiris. 95% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 33%, juodalksnynų 31%, eglynų 25%, drebulynų 8%, skroblynų 2%, ąžuolynų, uosynų, pušynų 1%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 9%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas I,5, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 157 ktm/ha, vid. prieauga 3,8 ktm/ha. Girios p. dalyje yra 1955—1958 sodintų maumedynų (apie 32 ha), vietomis su eglės priemaiša; yra ir savaiminių nedidelių maumedynų. Gausu stirnų, kiškių, yra briedžių, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 10 000 ktm. Girios v. pakraštyje įsikūręs Varnabūdės kaimas. Iki buržuazinės žemės reformos Mikališkio miškas priklausė Mikališkio dvarui ir vadinosi Generoline giria, o Varnabūdės giria vadinosi Karališka giria.

VARNAGIRIAI — kaimas Alytaus rj., Parėčėnų apyl., 9 km į r. nuo Simno, prie Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio ir Kapsuko—Alytaus plento. 132 gyv. (1970). 1827 buvo 252 gyv., 1959 — 293.

VARNAGIRIS Albinas [g. 1909.XII.29 Trakiškiuose (Kapsuko rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1949). 1937 baigęs Gruzdžių veterinarijos technikumą, dirbo vet. techniku, nuo 1940 laborantu Vet. akademijoje. 1946 baigęs Vet. akademiją, dirba jos spec. zootechnikos katedroje; nuo 1957 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie karvių pieningumo nustatymą ir kitais veterinarijos klausimais.

Ršt.: Paukštininkystė, V., 1960.

VARNAITINĖS-ŽALIOSIOS MIŠKAI — miškų masyvas Jurbarko rj., 3 km į p. r. nuo Batakių geležinkelio stoties gyvenvietės, į v. nuo Jurbarko—Skaudvilės kelio. Priklauso Jurbarko miško pramonės ūkio Varlaukio girininkijai. Plotas 2246 ha; medynų 1772 ha. Masyvą sudaro Žaliosios (819 ha), Palabaukščių (558 ha), Varnaitinės (513 ha) ir Varlaukio (356 ha) miškai. Masyvas apie 10 km ištįsęs iš r. į v. Žaliosios miško š. v. pakraščiu teka Šešuvis (Jūros intakas), per Varnaitinės ir Palabaukščių miškus — Labaukštas (Šaltuonos intakas); iš p. į masyvą įsiterpia kolūkio žemės. Paviršius mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. 75% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių-mėlyninių) yra 41%, beržynų 21%, pušynų 16%, juodalksnynų 11%, drebulynų 10%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 37%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 25%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,66, vid. tūris 121 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, lapių, šernų, kiaunių, voverių, tetervinų, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 2600 ktm. Masyvo pakraščiuose įsikūrę Palabaukščių ir Varlaukio kaimai.

VARNAKIS — ežeras Švenčionių rj., 5 km į š. nuo Pabradės, 2 km į v. nuo Žeimenos upės. Plotas 16 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 800 m, didž. plotis 280 m, kranto linijos ilgis 1880 m. Krantai žemi, apaugę mišku. Nenutekamas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VARNAS Adomas [g. 1879.I.2 Joniškyje] — dailininkas. Nuo 1899 studijavo dailę Peterburge, Štiglico techn. piešimo m-loje bei Meno skatinimo d-jos dailės m-loje, 1903—06 — Krokuvos Dailės akademijoje. 1908 baigęs Ženevos Dailės m-lą, Rikerso (Rikkers) pavarde gyveno Italijoje, Austrijoje-Vengrijoje ir kitose V. Europos šalyse. 1908—14 dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose. 1912 Zakopanėje (Lenkija), 1913 Poznanėje (Lenkija) surengė individualines parodas. 1913—14 gyveno Vilniuje. 1915—18 įvairiuose Rusijos miestuose dirbo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti vyriausiajame k-te. 1919 Tarybų Lietuvos Švietimo liaudies komisariato meno kolegijos pirmininkas. 1920 Kaune įsteigė privačią tapybos studiją. 1920 su kitais įsteigė Lietuvių meno kūrėjų d-ją, 1920—22 buvo jos pirmininku. Nuo 1920 dalyvavo liet. dailės parodose. Nuo 1923 Kauno meno m-los dėstytojas. Keliavo po Lietuvą, rinko liaudies meno kūrinius. Surinko apie 2000 kryžių, koplytstulpių, stogastulpių fotografijų. 1925 dalį jų eksponavo Monzoje (Italija), dekoratyvinio meno parodoje. 1926 Klaipėdoje, 1927 ir 1938 Kaune, 1938 Joniškyje surengė individualines parodas. 1944 pasitraukė į Vakarus; nuo 1949 gyvena Čikagoje.

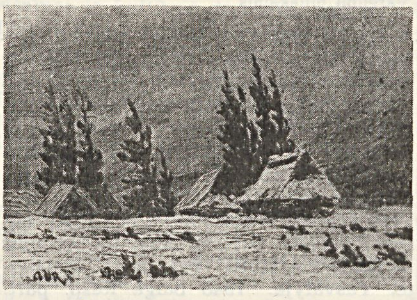

Adomas Varnas. „Žiema Tatruose", aliejus, 1912

Nutapė portretų, peizažų, sukūrė grafikos darbų (knygų iliustracijų, litografijų, šaržų), spektaklių dekoracijų. V. kūryba realistinė, kai kurie kūriniai alegoriški. Raiškūs, ekspresyvūs V. nutapyti portretai: „Gamtininkas ir dailininkas" (L. Vailionio ir J. Vienožinskio portretai), „Dailininkas ir elgeta" (autoportretas ir elgetos portretas, 1906), „Bangose" (autoportretas ir žmonos portretas, 1910), Z. Skirgailos, T. Žilinsko, J. Jablonskio, P. Mašioto ir kiti. V. peizažai — daugiausia nedidelio formato, ramaus kolorito gamtos etiudai. Ankstyviesiems peizažams („Žiema Tatruose", 1912; „Pamiškė rudenį", 1913) nemaža įtakos turėjo Krokuvos Dailės akademijos profesoriaus J. Stanislavskio kūryba. Juose vaizduojamos daugiausia Zakopanės apylinkės. Vėlyvesniuose peizažuose V. efektingai pavaizdavo Vilniaus ir Kauno archit. paminklus („Jokūbo bažnyčia", 1919; „Karmelitų bažnyčia šaltyje", 1927), realistiškai traktavo Lietuvos gamtą („Kaimo gluosneliai", „Vienkiemyje", abu 1920; „Beržynėlis paežerėje", 1938).

Leid.: Ant politikos laktų, [šaržai], K., 1922; Lietuvos kryžiai, [albumas], 2 d., K., 1926.

Lit.: Adomo Varno vaizdų paroda (Katalogas), Klaipėda, 1926; **J. Jurginis**, Lietuvos me-

1

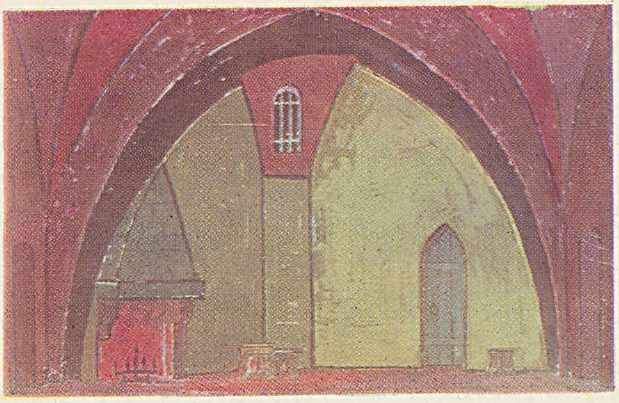

2

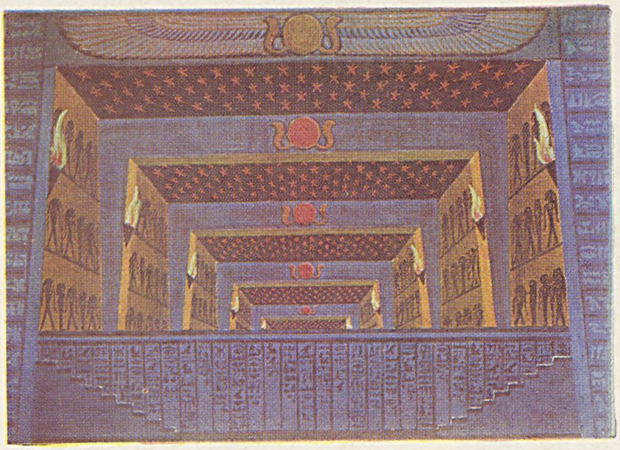

3

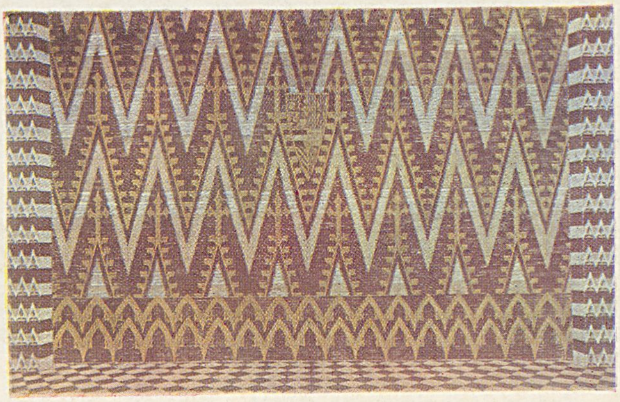

4

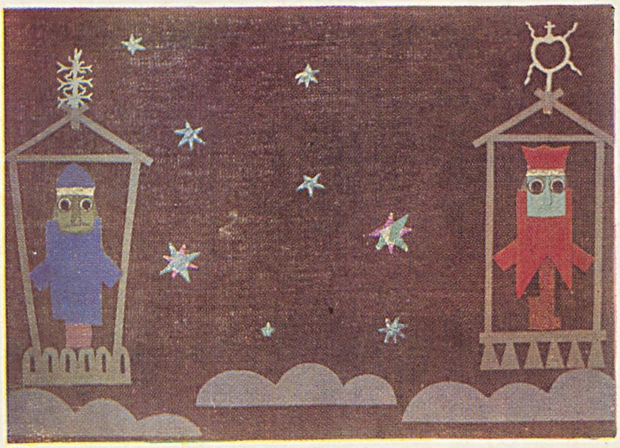

5

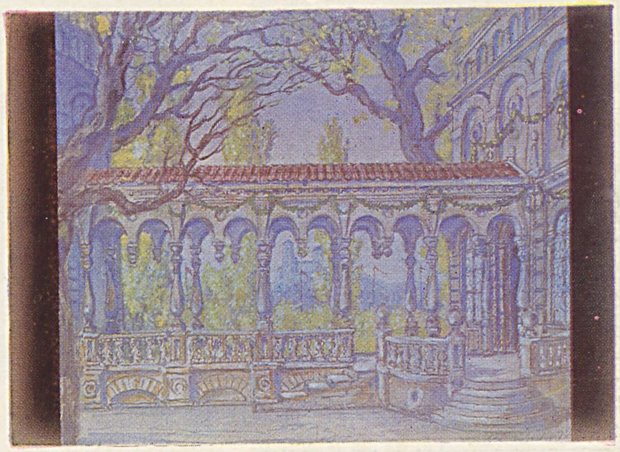

6

7

TEATRO DAILĖ

1—5. Scenovaizdžių eskizai: **1.** A. Galdiko — J. Gruodžio baletui ,,Jūratė ir Kastytis". **2.** J. Surkevičiaus — V. Krėvės dramai ,,Skirgaila". **3.** R. Songailaitės — Dž. Verdžio operai ,,Aida". **4.** L. Truikio — Dž. Verdžio operai ,,Don Karlas". **5.** V. Mazuro — V. Krėvės ,,Raganiaus" inscenizacijai (lėlių teatre). **6, 7.** M. Dobužinskio sukurto scenovaizdžio ir kostiumų eskizai J. Karnavičiaus operai ,,Radvila Perkūnas"

1

2

3

TRAKAI

1. Bendras vaizdas. **2.** Galvės ežeras. **3.** Karaimų gyv. namai. **4—5.** Salos pilis. **6.** Pusiasalio pilies gynybinis bokštas. **7.** Naujas gyv. namas. **8.** Vaizdas iš Pilies salos. **9.** Totoriškių ežeras

4

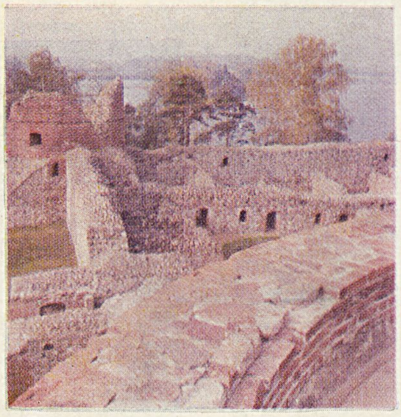

5

6

7

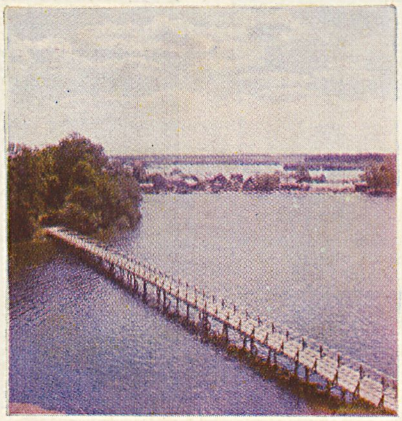

8

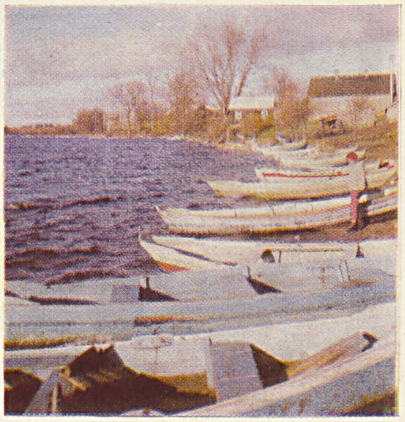

9

no istorijos bruožai, V., 1960; **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968.

VAR̃NAS Erikas [g. 1924.V.19 Žitomire (Ukrainos TSR)] — dailininkas. 1954 baigė Lietuvos TSR Dailės in-tą (dekoratyvinės tapybos specialybė). Nuo 1954 dalyvauja dailės parodose. 1962 ir 1965 Vilniuje surengė individualines kūrinių parodas. Sukūrė skulptūrinių biustų, medalių, grafinių portretų, karikatūrų, šaržų. Period. spaudoje išspausdino nemaža polit. karikatūrų.

Kūriniai: skulptūros — N. Hikmeto (1957), P. Sartro, A. Kurkliečio (abu 1965), A. Bimbos (1966) biustai; medaliai — V. Kapsuko (1960), K. Donelaičio (1964), J. Ragausko (1967), R. Mizaros (1968), „Leninas Vilniuje" (1970); grafiniai portretai — E. Koton, V. Tereškovos ir kitų Pasaulinio moterų kongreso Maskvoje dalyvių (1963), K. Donelaičio (1964), M. Čiurlionio (1965), ir kt.

VAR̃NAS Mykolas [g. 1887.XII.22 Šventupyje (Anykščių rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1947). 1906 Ukmergėje išlaikė pr. m-los mokytojo teisių egzaminus. 1907—1908 Biržų pr. m-los mokytojas, 1908—1915 Šiaulėnų pr. m-los vedėjas. 1915—1921 mokytojavo Rusijos liet. m-lose. 1921—33 Užpalių, Inturkės, Vyžuonų pr. m-lų vedėjas. 1933—37 atsargos mokytojas Utenoje. 1937—44 Utenos pr. m-lų, 1944—59 Utenos vid. m-lų mokytojas. Pensininkas.

VÁRNASALIO MIŠ̃KAS — miškas Varėnos rj., 7 km į r. nuo Marcinkonių. Priklauso Marcinkonių miškų ūkio Marcinkonių girininkijai. Plotas 1589 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

VARNÁUSKAS Albinas [1901.I.27 Žaideliuose (Kupiškio rj.) — 1924.XII.19 Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1919 Kupiškio aps. rev. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas. 1919 vasarą burž. nacionalistų kankintas, kalintas. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1921 nuteistas 12 metų kalėti; kaip nepilnamečiui bausmė sumažinta iki 8 metų. 1922 amnestuotas. Mirė kalėjime. Per jo laidotuves Kupiškyje įvyko darbo žmonių protesto demonstracija.

VARNÁUSKAS Kazys [g. 1899.II.13 Iciūnuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Tarnaudamas samdiniu Kupiškio apylinkėse, įsijungė į rev. veiklą. 1920—33 LKP narys, 1928—33 Subačiaus part. kuopelės sekretorius. 1923—33 darbininkas Panevėžio aps. Už rev. veiklą 1932 baustas adm. tvarka. 1933 nuteistas 11 metų kalėti. Už malonės prašymo padavimą pašalintas iš partijos. 1939 amnestuotas. 1940—41 ir 1944—68 ūkinis darbuotojas Kaune. Pensininkas.

VARNÁUSKAS Zenonas [g. 1923.IV.3 Šakiuose] — dailininkas. 1947 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to tekstilės f-tą. 1947—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, nuo 1951 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytojas. Nuo 1959 dalyvauja dailės parodose. Nuo 1959 vadovauja Lietuvos TSR Dailės in-to Kauno vakariniam skyriui. Nuo 1967 docentas. Sukūrė dailiosios tekstilės dirbinių, guašu nutapė peizažų. Tekstilės dirbiniai pasižymi lakoniška kompozicija, ritmingumu, santūriomis spalvomis. Juose kūrybiškai interpretuojamos liet. liaudies dailės tradicijos.

Kūriniai: austiniai kilimai — „Kai aš jojau" (1959), „Kolūkio moterys" (1961), „Žirgynas" (1963), „Peizažas" (1965), ir kt.

VARNÁUSKIENĖ Danutė [**Danytė;** g. 1926.XII.18 Kaune] — dailininkė. 1951 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1960 dalyvauja dailės parodose. Sukūrė daugiausia skulptūrinių portretų.

Kūriniai: A. Šiaučiūnaitės (1959), A. Lasto (1960), I. Simonaitytės (1961), B. Kalėdienės (1962), A. Prialgausko-Vileišio (1968) ir kt. portretai, A. Mickevičiaus ir kt. medaliai (1959; pagal P. Rimšos projektus).

VARNĖ̃NAI — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 3 km į v. nuo Leipalingio; kolūkio centras. 199 gyv. (1970). Kaimo p. pakraštyje telkšo Varnėnaičio ež. Yra parduotuvė (nuo 1962), pr. m-la, kultūros namai, biblioteka. 1827 kaime buvo 13 namų, 94 gyv. Burž. nacionalistai Varnėnuose 1949 išžudė Kaulevičių šeimą (5 žmones). 1959 kaime buvo 134 gyv.

2. Kaimas Raseinių rj., Paliepių apyl., 6 km į v. nuo Raseinių, abipus Žemaičių plento. 73 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Alėja (Upės intakas). Yra Paalėjo aštuonmetė mokykla (1953—62 septynmetė). 1959 buvo 104 gyv.

3. Kaimas Ukmergės rj., Taujėnų apyl., 13 km į v. nuo Kavarsko, 6 km į š. v. nuo Taujėnų, prie Ukmergės—Panevėžio plento. 69 gyv. (1970). Yra Balelių girininkija, felčerių-akušerių punktas. 1959 buvo 86 gyv.

VARNĖ̃NAI, špokai, šnekučiai. Lietuvoje varnėnas *(Sturnus vulgaris)* labai paplitęs. Gyvena dažniausiai prie gyvenviečių, soduose, parkuose, upių ir ežerų pakraščiuose. Peri inkiluose, uoksuose. Į Lietuvą atskrenda kovo, išskrenda spalio mėn. Žiemoja daugiausia Anglijoje, Olandijoje, Belgijoje. V. naudingi, nes naikina kenksmingus vabzdžius ir jų vikšrus, tačiau soduose sulesa arba sužaloja nemažai uogų.

Lit.: **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

VAR̃NIAI — miestas Telšių rj., 28 km į p. nuo Telšių; apylinkės centras. 2027 gyv. (1970). Per miestą teka Varnelė (į Biržulio ež.). Plano struktūra radialinė. Centre — keturkampė aikštė. Teritorija 313 ha; iš jų 2 ha užima parkas. Mieste 15 gatvių; bendras jų ilgis 6,5 km. Keliai jungia V. su Telšiais, Užvenčiu, Kaltinėnais, Laukuva, Tverais. Yra kepykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 100 lovų ligoninė (įk. 1947), veterinarijos ligoninė, vaistinė, vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—49 g-ja), kaimo profesinė technikos m-la, kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1950), kino teatras.

Iki XVI amžiaus V. buvo vadinami Medininkais; jie kūrėsi Varnelės dešinėjame krante. 1389 ties Medininkais lietuviai sumušė Kryžiuočių ordino kariuomenę. XV a. Medininkai tapo Žemaičių vyskupystės centru. 1417 pastatyta katedra (XVII a. perstatyta). 1425 nuo maro išmirė $1/3$ Medininkų gyventojų. 1469 įsteigta parapinė m-la. 1491 Medininkams suteiktos savivaldos (Kulmo) teisės. XV a. priešais Medininkus, Varnelės kair. krante, ėmė kurtis gyvenvietė, vad. Varniais; šiuo vardu vėliau imta vadinti ir Medininkus. 1635 Vladislovas Vaza suteikė Varniams Magdeburgo teises, leido rengti turgų ir metinius prekymečius. 1655, 1656, 1713 miestą nuniokojo švedai, 1680 — gaisras, 1710 — maras. 1720 Varniams pakartotinai patvirtintos Magdeburgo teisės, duota naujų prekybos privilegijų. 1740 į V. iš Kražių atkelta kunigų seminarija. Joje mokėsi rašytojas M. Valančius, poetai A. Strazdas, A. Vienažindys, A. Baranauskas. 1743 Varniuose įsikūrė vienuoliai rokitai. 1779 pastatyta antra bažnyčia. 1826 mieste buvo 2 vario liejyklos, vandens malūnas, daug amatininkų (kalvių, laikrodininkų, auksakalių, odininkų, stalių, batsiuvių, siuvėjų, tekintojų). 1833 buvo 1155 gyv., 1897 — 3121. V. parapinėje m-loje 1841 mokėsi 40 mokinių. 1863.VI.26 ties V. kovėsi P. Bagdonavičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys. Nuslopinus 1863 sukilimą, 1864 vyskupo rezidencija ir kunigų seminarija iš V. perkelta į Kauną. XIX a. pab. mieste veikė apie 60 parduotuvių ir smuklių, vyko dideli turgūs ir prekymečiai. XIX amžiuje ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. Buržuazijos valdymo metais Varniuose veikė lentpiūvė, elektrinė, 2 malūnai, keletas amatininkų dirbtuvių, keliolika parduotuvių, pr. m-la, vaistinė, 2 bibliotekos. 1923 buvo 1983 gyv.

Po 1926.XII.17 faš. perversmo Varniuose buvo įsteigta koncentracijos stovykla. Joje buvo kalinami karo komendantų adm. tvarka nubausti komunistai, komjaunuoliai ir kiti rev. ar antifaš. judėjimo dalyviai. Į stovyklą jie buvo tremiami keliems mėnesiams, metams arba ir neribotam laikui. 1927 faš. valdžiai uždarius apie 50 pažangių org-jų, jų vadovus ir žymesniuosius veikėjus, kuriems iškelti bylas stigo įkalčių, karo komendantai adm. tvarka įkalino V. konc. stovykloje. Stovykloje pagausė-

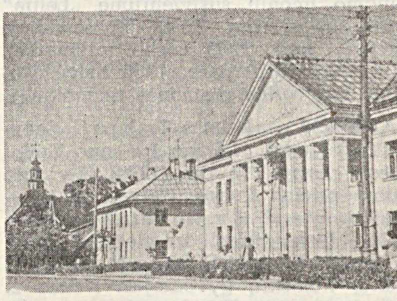

Varniai. Lenino aikštė

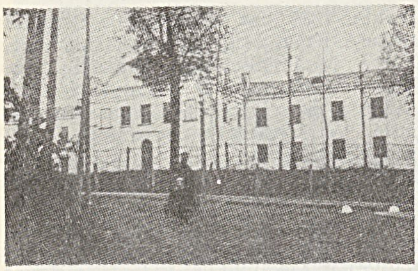

Varnių koncentracijos stovykla apie 1930

davo kalinių, sustreikavus darbininkams ir pagyvėjus antifaš. judėjimui. Daug žmonių (iki 150) joje kalėjo po 1927 Tauragės sukilimo. Stovyklos adm. personalą sudarė daugiausia karininkai ir puskarininkiai, tarnavę drausmės batalione ar karo policijoje ir pasižymėję žiaurumu. Vadovaudamiesi faš. valdžios instrukcijomis, jie stengėsi palaužti kalinių antifaš. nuotaikas, jų pasiryžimą kovoti. 1927 už Gegužės Pirmosios minėjimą jie sumušė kalinius, 13 jų atidavė karo lauko teismui (5 kaliniai buvo nuteisti mirti; vėliau mirties bausmė jiems pakeista 15 metų kalėjimo). V. konc. stovykloje kalėjo revoliucinio ir antifaš. judėjimo dalyviai B. Baranauskas, E. Greifenbergerienė, M. Gedvilas, V. Niunka, J. Vinickis, A. Bulota su žmona. 1931.XI.1 V. konc. stovykla buvo uždaryta.

Per D. Tėvynės karą V. buvo smarkiai apnaikinti. Taryb. metais miestas išaugo; iki 1970 pastatyta kepykla, buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, universalinė ir 2 maisto produktų parduotuvės, ligoninė, kaimo profesinė technikos m-la, vid. m-la, veterinarijos ligoninė, vaistinė, 71 individualinis ir 11 komunalinių gyv. namų. 1950—62 V. buvo rajono centras; ėjo laikr. „Komunizmo pergalė". 1959 buvo 1902 gyv.

1845—64 Varniuose gyveno rašytojas M. Valančius (iki 1850 jis buvo kunigų seminarijos rektorius, nuo 1850 — Žemaičių vyskupas), 1851—55 — istorikas S. Daukantas.

Lit.: **J. Rekašius**, Varnių amatininkai. — „Kraštotyra", V., 1966; **Č. Kudaba**, Graži tu mano. . .—„Nemunas", 1970, Nr. 4.

VARNIENĖ Jadvyga [g. 1928.VI.28 Dargužiuose (Varėnos rj.)] — siuvimo technologė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1966). Nuo 1949 dirba Vilniaus siuvimo įmonių susivienijime „Lelija" (1949—50 siuvėja, 1950—59 pamainos meistrė, nuo 1959 cecho viršininkė). Nuo 1962 TSKP narė. 1966 baigė Vilniaus lengvosios pramonės technikumą.

VARNIKAI — kaimas Trakų rj., Senųjų Trakų apyl., 1,5 km į r. nuo Trakų miesto centro. 114 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Lukos, Galvės, iš š. — Skaisčio ežerai, iš r. — Varnikų miškas. Miške hitlerininkai ir vietiniai buržuaziniai nacionalistai 1941.IX.30 sušaudė 1446 Trakų, Rūdiškių gyventojus. Kaimo š. pakraštyje, prie Skaisčio ež., yra nedidelis piliakalnis, kurio papėdėje rasta lipdytinės brūkšniuotu paviršiumi keramikos. Piliakalnis naudotas I t-mečio pr. m. e. pabaigoje ir mūsų eros I t-mečio pradžioje. 1959 kaime buvo 123 gyv.

VARNIONIAI — kaimas Radviliškio rj., Daugėlaičių apyl., 8 km į p. nuo Radviliškio, 14 km į v. nuo Šeduvos. 162 gyv. (1970). Iš p. prieina Varnionių, iš r. — Žinėnų miškai. Yra pr. m-la (įst. 1920; 1949—61 veikė septynmetė, 1961—1970 aštuonmetė), biblioteka (nuo 1951). 1863.VI.7 ties Varnioniais sukilėliai kovėsi su caro kariuomene. 1959 buvo 192 gyv.

VARNIONIŲ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 10 km į p. nuo Radviliškio. Priklauso Radviliškio miško pramonės ūkio Saktelių girininkijai. Plotas 792 ha; medynų 729 ha. Rytuose V. m. jungiasi su Mažuolių mišku. Reljefas lyguminis, pelkėtas. R. pakraščiu teka Malštovė (Šušvės kair. intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai glėjiški, vietomis velėniniai glėjiški, išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai. 95% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 36%, drebulynų 28%, eglynų 23%, uosynų 8%, juodalksnynų 3%, baltalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 29%, pribręstantieji 14%, brandieji 10%. Medynų vid. amžius 35 metai, vid. bonitetas II, vid. skalsumas 0,72, vid. tūris 130 ktm/ha, vid. prieauga 3,7 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, šernų, kiškių, yra briedžių, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 2500 ktm. Šiaurėje prie V. m. įsikūręs Varnionių kaimas.

VARNYS — ežeras Ignalinos rj., 4 km į š. r. nuo Ignalinos. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 770 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 1780 m. Krantai aukšti, pietinis ir pietrytinis apaugę mišku. Iš ežero išteka Plaukinys (įtekantis į Dringio ež.). Prie V. įsikūręs Vidiškių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VARNIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 10 km į š. r. nuo Paberžės. Plotas 30 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 820 m, didž. plotis 470 m, kranto linijos ilgis 2250 m. Š. ir r. krantai aukšti, kiti — žemesni, vietomis pelkėti. Prie ežero yra Varniškių kaimas.

VARNOS. Lietuvoje gyvena 7 varnų *(Corvidae)* rūšys: kranklys, arba varnas *(Corvus corax)*, pilkoji varna *(Corvus corone)*, kovas *(Corvus frugilegus)*, kuosa, arba kniaukė, kovukas *(Coloeus monedula)*, šarka *(Pica pica)*, kėkštas *(Garrulus glandarius)*, riešutinė, arba juodasis kėkštas *(Nucifraga caryocatactes)*. **Krankliai** dažnoki. Gyvena arti miestų, atviruose plotuose prie miškų. Minta atmatomis, dvėseliena, medžioja paukščių jauniklius, žvėrelius. Sėslūs arba klajūnai. **Pilkosios V.** labai dažnos. Gyvena prie gyvenviečių, laukuose, miškuose, prie vandens. Visalesės. Vienos žiemai išskrenda į V. Europą, kitos žiemoja Lietuvoje. **Kovai** gyvena didelėmis kolonijomis prie miestų, miškeliuose, parkuose. Minta vabzdžių vikšrais, pelėmis, uogomis. Dauguma žiemoja Prancūzijoje, Anglijoje, kiti sėslūs. **Kuosos** labai dažnos. Gyvena gyvenvietėse, parkuose, nedideliuose miškeliuose. Minta vabzdžiais ir jų vikšrais, kirmėlėmis, pelėmis, grūdais, uogomis, kt. paukščių kiaušiniais. Daug jų žiemoja V. Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, kitos lieka Lietuvoje. **Riešutinės** retos. Labiau paplitusios Rūdninkų girioje, Druskininkų-Varėnos miškų masyve, Joniškio, Kaišiadorių rj. miškuose. Lietuvoje riešutinių padaugėja rudenį, kai jų būriai atskrenda iš šiaurės rytų. Minta vabalais, vabzdžiais, mažesnių paukščių kiaušiniais ir jaunikliais, mėgsta riešutus, giles, vaisius. Apie kėkštus ir šarkas *ž. Kėkštai, Šarkos.*

Maždaug iki XX a. vidurio kai kurie Kuršių nerijos gyventojai pilkąsias V. gaudydavo maistui. V. dažnai minimos liet. liaudies pasakose, dainose, patarlėse, priežodžiuose, sakmėse.

Lit.: **T. Ivanauskas**, Apie žvėris ir paukščius, V., 1956; **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

VARNUPIAI — kaimas Kapsuko rj., Padovinio apyl., 13 km į p. r. nuo Kapsuko, 10 km į r. nuo Liudvinavo. 230 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1924). Iš š. prie kaimo prieina Amalvų pelkė; jos pakraštyje ties V. yra piliakalnis.

Varnupių piliakalnis

Piliakalnio aikštelė ovali, 25 m ilgio ir 20 m pločio. Ją juosia pylimas (pietuose 3 m aukščio). Aikštelėje rasta nestoras kultūrinis sluoksnis, o piliakalnio r. ir p. papėdėse — sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnis slėptuvinio tipo, naudotas I t-metyje.

Kaimas įsikūrė XVII a. antrojoje pusėje. 1827 buvo 318 gyv. (40 kiemų). Buržuazijos valdymo metais kaime veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 213 gyv.

„VARPAI" — nacionalistinis literatūros almanachas, leistas 1943—44 Šiauliuose. Išėjo 2 kn. Red. K. Jankauskas.

„VARPAS" — **1.** Dramos, muzikos ir dainos draugija, veikusi 1908—14 Šiauliuose. Steigėjai ir organizatoriai: V. Bielskis, S. Bogušytė, P. Bugailiškis, A. Dokalskis, S. Jakševičiūtė-Venclauskienė, S. Lukauskis, A. Mikšys, A. Povylius, K. Venclauskas, V. Zubovas, S. Žiupsnys. D-ja 1911 įsigijo namus, kuriuose įsirengė sceną su keturiomis dekoracijų pakaitomis, kelių šimtų vietų salę, artistų kambarį, skaityklą. D-ja rengė paskaitas, koncertus. Beveik kas savaitę buvo rengiami vieši spektakliai, o kas šeštadienį — vakarai su trumpomis pjesėmis ir koncertine programa. „V." dramos mėgėjų kuopos pastatyti veikalai: A. Asnyko „Kęstutis", K. Ja-

siukaičio „Alkani žmonės", M. Šikšnio-Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštis", G. Landsbergio-Žemkalnio „Blinda", V. Gutovskio „Švarkas ir milinė", H. Hejermanso „Du keliu", J. Kaminskio „Kaminkrėtys ir malūnininkas", Z. Pšibilskio „Nutrūkusi styga", J. Slovackio „Mindaugas", J. Žulavskio „Mirtų vainikas" ir kt. Režisuodavo G. Landsbergis-Žemkalnis, J. Misius, O. Pleirytė-Puidienė, S. Jakševičiūtė-Venclauskienė. „V." artistai vaidino ne tik savo scenoje, bet ir rengė gastroles Joniškyje, Kuršėnuose, Radviliškyje ir kitur.

2. Knygų ir laikraščių leidimo akcinė bendrovė, veikusi 1920—40 Kaune. B-vę įsteigė ir jai vadovavo valstiečių liaudininkų veikėjai: F. Bortkevičienė (b-vės direktorė), K. Grinius, M. Sleževičius (b-vės pirmininkas) ir kiti. „V." turėjo gerai įrengtą spaustuvę su dvispalve rotacine mašina. Leido dienraštį „Lietuvos žinios" (1922—40), savaitraštį „Lietuvos ūkininkas" (1920—40) ir kt. period. leidinius („Jaunimą", „Moksleivį", „Savivaldybę ir kooperaciją", „Sveikatą", „Žemę", „Varpą"). Išleido daugiau kaip 100 knygų. „V." spaustuvė spausdino „Lietuviškąją enciklopediją" ir Kauno un-to leidinius; 1940 joje dirbo daugiau kaip 100 darbininkų.

3. Literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis žurnalas, vienas iš varpininkų (ž. *Varpininkai 1*) spaudos organų. Ėjo 1889—1905 Tilžėje ir Ragainėje. Įsteigtas Varšuvos lietuvių d-jos „Lietuva" narių, daugiausia V. Kudirkos ir J. Adomaičio, iniciatyva. 1889—99 redagavo V. Kudirka, J. Adomaitis, J. Kriaučiūnas, 1900—05 — J. Bagdonas, K. Grinius, J. Šaulys, P. Višinskis. Lietuvoje „V." platintas nelegaliai.

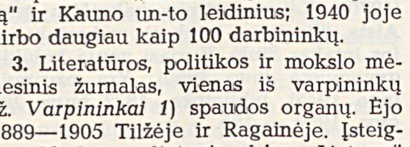

„Varpas". 1889 Nr. 1 antraštė

„V." reiškė kylančios liberalinės liet. buržuazijos siekimus. Žymiausi „V." publicistai (J. Adomaitis, J. Bagdonas, K. Grinius, V. Kudirka, P. Leonas, M. Lozoraitis, G. Petkevičaitė, J. Šaulys, J. Vileišis, P. Višinskis) smerkė caro valdžios politiką Lietuvoje, lietuvių ekonominių, politinių ir kultūrinių teisių varžymą, liet. spaudos draudimą, vietinių caro valdininkų savavaliavimą, bet carinės santvarkos iš esmės nekritikavo, rev. judėjimui nepritarė. „V." rėmė priv. nuosavybės principą, propagavo liet. buržuazijos ugdymo, nac. pramonės, prekybos vystymo idėjas, skelbė klasių santaiką. Kovodamas prieš nac. diskriminaciją, kitų tautų buržuazijos konkurenciją, smerkdamas Lietuvos dvarininkų ir dvasininkijos nutautimą, „V." neretai reiškė ir buržuazines-nacionalistines tendencijas. Dėl varpininkų org-jos nevienalytiškumo žurnale pasitaikydavo ir prieštaraujančių šiai krypčiai straipsnių (J. Biliūno, V. Kapsuko, S. Matulaičio ir kt.). „V." bendradarbiai propagavo mokslo (ypač gamtos mokslų) žinias, ragino šviesti liaudį, kritikavo klerikalinį obskurantizmą. Daugiausia dem. tendencijų buvo „Varpe" spausdintuose grož. lit-ros ir lit-ros kritikos kūriniuose. „V." bendradarbiai, ypač *Literatiškosios komisijos* nariai (J. Jablonskis, A. Kriščiukaitis, V. Kudirka, P. Mašiotas, S. Matulaitis, G. Petkevičaitė, P. Višinskis ir kt.), rūpinosi literatūrinės liet. kalbos norminimu, realizmo vystymu, meninio lit-ros lygio kėlimu. Žurnale dar bendradarbiavo P. Avižonis, J. Biliūnas, L. Didžiulienė, V. Didžiulytė, J. Gaidamavičius, V. Kapsukas, G. Landsbergis, Lazdynų Pelėda, J. Mačys, J. Šliūpas, P. Vaičaitis, L. Vaineikis, M. Zauniūtė, Žemaitė ir kt.

Lit.: **A. Sprindis**, Lietuvių literatūrinė kritika 1861—1905, V., 1957; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; Lietuvos TSR istorija, t. 2, V., 1963.

4. Lietuvos Demokratų partijos neperiodinis žurnalas, ėjęs 1913—14 Tilžėje. Redagavo A. Rimka. Išėjo 3 nr.

5. Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partijos (ž. *Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjunga*) žurnalas, ėjęs 1918 Voroneže ir 1920—21 Kaune. Leido „Varpo" b-vė. Redagavo A. Rimka.

6. Liberalinis JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1924—25 Čikagoje. Redagavo J. Laukis, A. Kaulakis.

7. Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungos žurnalas, ėjęs 1931—32 Kaune kas 3 mėnesiai. Ofic. redaktorė F. Bortkevičienė, faktiškai redagavo A. Rimka. Išėjo 7 nr.

8. Liberalinis dvisavaitinis žurnalas, ėjęs 1940.I—VI Kaune. Leido varpininkai filisteriai (ž. *Varpininkai 2*). Nr. 1—8 redagavo A. Rūkas, Nr. 9—11 — J. Būtėnas.

VAŘPININKAI — **1.** Nelegalius liberalinius žurnalus „Varpas" (1889—1905) ir „Ūkininkas" (1890—1905) leidusios organizacijos nariai bei rėmėjai. Vyriausiasis V. organas buvo jų metiniai suvažiavimai (1888—1905 jų įvyko 18). Juose dalyvaudavo nuo 5—6 iki 40—50 žmonių, buvo renkamas V. centro k-tas, kitaip dar vadinamas vykdomuoju k-tu. Centro k-tui talkino kontrolės ir kt. pagalbiniai organai. V. kritikavo caro valdžios vykdomą nac. engimo politiką, reikalavo lietuviams lygių su kitais Rusijos piliečiais ekonominių, kultūrinių ir politinių teisių, smerkė Lietuvos bajorijos, kunigijos nutautimą. Dauguma V. nepritarė reikalavimams vykdyti radikalias socialines reformas, nuversti caro valdžią, panaikinti dvarininkų viešpatavimą; jie gynė priv. nuosavybės neliečiamybę, skelbė klasių santaiką, smerkė rev. judėjimą.

V. iniciatyvinę grupę sudarė Varšuvos lietuvių d-jos „Lietuva" (įk. 1888) nariai V. Kudirka, J. Adomaitis, J. Gaidamavičius, J. Staugaitis ir kiti. Prie jų prisijungė Maskvos liet. studentų d-jos, Seinų kunigų seminarijos mokinių būrelio nariai ir kitos smulkesnės kunigų bei pasauliečių inteligentų grupelės, atskiri asmenys. Iš pradžių pagrindinį vaidmenį V. org-joje vaidino varšuviečiai. Iki 1895 varpininkams yra priklausę P. Būčys, A. Burba, A. Grinevičius, V. Jurgila, S. Leonavičius, A. Milukas, J. Sutkaitis, J. Tumas ir kt. liet. kunigai. Jų atstovai dalyvaudavo V. suvažiavimuose (iki 1894), būdavo renkami į centro k-tą. Norėdami užsitikrinti kunigijos paramą, V. vadovai iki 1895 nereikalavo net konstitucinių reformų. Kunigai iš V. org-jos pasitraukė po to, kai pasauliečiai V. (V. Kudirka ir kt.) pasmerkė popiežių, Kražių skerdynių (ž. *Kražiai*) byloje (1894) rėmusį caro valdžią.

Po 1895 V. org-joje sustiprėjo maskviečių įtaka. Jie daugiausia padėjo likviduoti ir finansinius V. leidyklos nuostolius, susijusius su kunigų pasitraukimu. Maskvos liet. studentų d-joje buvo nemaža žmonių (F. Janušis, B. Matusevičius, S. Matulaitis, J. Račiūnas, L. Vaineikis ir kt.), simpatizuojančių revoliucionieriams ir socialistams. Tačiau lemiamas žodis čia priklausė nuosaikiesiems V. (J. Bagdonui, K. Griniui, P. Leonui, M. Lozoraičiui ir kt.). Įvairiais sumetimais dalis V. kurį laiką dalyvavo *Lietuvos Socialdemokratų partijos* (LSDP) veikloje. J. Bagdonas, K. Grinius atstovavo varpininkams LSDP I suvažiavime.

XX a. pradžioje V. org-joje didesnį vaidmenį ėmė vaidinti vilniečiai, ypač XIX a. pab. susiformavusi vad. „dvylikos Vilniaus apaštalų" grupė. Ją sudarė nuosaikieji ir dešinieji V. (J. Bortkevičius, F. Bortkevičienė, A. Smetona, P. ir J. Vileišiai ir kt.). Ši grupė, ypač turtinga Vileišių šeima, 1899 išgelbėjo V. leidyklą nuo bankroto. Su Vilniumi buvo susijusi ir besiformuojanti kairiųjų V. grupė. Jai vadovavo P. Višinskis ir J. Šaulys. Kairieji V. reikalavo glaudžiau bendradarbiauti su demokratine Rusijos visuomene, ryžtingiau siekti konstitucinių reformų.

V. org-jai ilgiau ar trumpiau priklausė grupelė revoliucionierių (J. Biliūnas, V. Kapsukas ir kt.). Jos atstovai stengėsi V. veiklą surevoliucinti ir susocialistinti. Tariamiesiems socialistų draugams V. organizacijoje (J. Bagdonui, K. Griniui ir kt.) stojus į atvirą kovą prieš socialistus ir jiems prijaučiančiuosius, ypač 1902, per V. vadovų polemiką su J. Biliūnu ir V. Kapsuku, revoliucionieriai iš V. pasitraukė.

1902 suvažiavime V. pasivadino Lietuvių demokratų partija, o vėliau *Lietuvos Demokratų partija* (LDP). Buvę dešiniausieji V. (A. Smetona ir kt.) po 1917 revoliucijos iš LDP pasitraukė ir sudarė „Pažangos", vėliau *Lietuvių tautininkų sąjungos* kūrėjų grupę. Didžioji dalis nuosaikiųjų V. (K. Grinius, M. Sleževičius, J. Vileišis, F. Bortkevičienė ir kt.) 1919—40 dalyvavo *Lietuvos Valstiečių liaudininkų sąjungos* veikloje.

Lit.: **V. Kapsukas**, „Varpo" gimimas. — „Varpas", 1903, Nr. 12; **M. Römer**, Litwa (Studium o odrodzeniu narodu litewskiego), Lwów, 1908; **V. Kapsukas**, Vinco Kudirkos jubilieji-

nis „Varpas". — „Kibirkštis", Smolenskas, 1924, Nr. 5; **A. Rimka**, Lietuvių tautos atgimimo socialiniai pagrindai ir „Aušros"—„Varpo" gadynės (1883—1893) socialekonominiai raštai, K., 1931; **V. Mykolaitis-Putinas**, Naujoji lietuvių literatūra, t. 1, K., 1936; **R. Šarmaitis**, Kai kurie XIX a. antrosios pusės lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo istorijos klausimai, V., 1953; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; Lietuvos istorija, t. 2, V., 1963.

2. 1923—40 veikusios liaudininkų studentų draugijos „Varpas", to paties pavadinimo moksleivių ir buvusių studentų (filisterių) organizacijų nariai. Pagrindinė V. d-ja — studentų „Varpas" buvo įsteigta 1923 Kauno un-te. Steigėjai: B. Grigaitytė-Novickienė, A. Kairys, J. Kasakaitis, J. Strimaitis, A. Tamošaitis, J. Toliušis. Vėliau „Varpo" org-jų įsikūrė ir kitose aukštosiose m-lose. Kauno un-to „Varpo" d-jai priklausė korporacijos „Žalgiris" (nuo 1928; 1940 persikėlė į Vilniaus un-tą), „Ąžuolas" (medikų; nuo 1932), „Rimtis" (studenčių; nuo 1933); Prekybos in-to d-jai — „Granitas" (nuo 1938). 1940 „Varpo" org-ja susikūrė Ž. ū. akademijoje. V. rūpinosi savišvieta, rengė pranešimus, paskaitas, bendradarbiavo spaudoje; organizavo Lietuvos Jaunimo s-gos (ž. *Jaunimiečiai*) skyrius, dalyvavo jos centro v-bos veikloje. Kauno un-te V. kurį laiką buvo užėmę vadovaujamąsias vietas kai kuriose f-tų d-jose ir un-to Studentų atstovybėje. Mokslo metų pradžioje un-to V. išleisdavo leidinį „Kelkite, kelkite, kelkite!". 1924—26 kai kuriose g-jose veikė moksleivių s-gos „Varpas" skyriai. 1924 ir 1925 įvyko moksleivių V. suvažiavimai. Moksleiviai V. (nuo 1933 studentai V.) leido žrn. „Moksleivių varpai" (1925—29, 1933, 1939—40), studentų „Varpo" d-ja — žrn. „Moksleivis" (1934—36). Varpininkai filisteriai leido žrn. „Varpas" (1940). V. d-jos šefai ir garbės nariai buvo daugiausia Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos veikėjai (F. Bortkevičienė, K. Grinius, V. Lašas, M. Sleževičius, J. Staugaitis ir kt.). Kai kurie „Varpo" d-jos nariai (ypač studentai ir moksleiviai) nepritarė valstiečių liaudininkų politikai, dalyvavo liaudies fronto veikloje, palaikė ryšius su LKP, o 1940, žlugus faš. režimui, aktyviai įsijungė į socializmo kūrimą (K. Beržinskas, M. Gregorauskas, J. Kupčinskas, V. Kuzminskis, J. Vaišnoras ir kt.).

„VÁRPOS" — vienkartinis dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1937.VI.12 Vilniuje. Tiražas 500 egz. Išleido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Ofic. redaktorė V. Rusokaitė, faktiškai redagavo J. Karosas. Išspausdino J. Kėkšto, O. Miciūtės, J. Petrausko, V. Rusokaitės, Z. Tureikos (Z. Prantkelevičiaus), A. Žukausko kūrinių, J. Dagio (J. Karoso) straipsnį apie Vilniaus kr. lit. gyvenimą, teatro recenziją, V. Drėmos raižytą J. Janonio portretą. Okup. valdžios konfiskuotas.

VARPŪ̃ČIAI — kaimas Panevėžio rj., Berčiūnų apyl., 7 km į v. nuo Panevėžio, 1,5 km į p. nuo Šiaulių—Panevėžio plento; Panevėžio hidromelioracijos technikumo mokomojo ūkio centras. 171 gyv. (1970). Kuriasi nauja mokomojo ūkio gyvenvietė. Mechaninės dirbtuvės, valgykla, parduotuvė, vaikų darželis. 1959 buvo 31 gyv.

VÁRPUTĖNAI — kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 13 km į p. nuo Kuršėnų, prie kelio į Užventį; tarybinio ūkio centras. 280 gyv. (1970). Per kaimą teka Kesautis (Ventos intakas). Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, Žygaičių aštuonmetė m-la (1916—50 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka. 1792 Varputėnuose pastatyta bažnyčia. XIX a. buvo V. dvaras. 1923 V. kaime buvo 42 gyv., V. dvare — 57 gyv.; 1959 kaime buvo 197 gyv.

VÁRSĖDŽIAI — kaimas Šilalės rj., Obelyno apyl., 12 km į r. nuo Šilalės, 6 km į š. v. nuo Upynos; tarybinio ūkio centras. 129 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1909—48 pradinė, 1948—60 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. Yra IV—VI a. griautinis kapinynas, kuriame rasta geležinis įmovinis kirvis ir žalvarinio papuošalo dalis. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1570 kaime pastatyta medinė bažnyčia. 1923 buvo 95 gyv., 1959 — 122.

„VAR̃SNOS" — vienkartinis dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1937.III.17 Vilniuje. Tiražas 500 egz. Išleido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Oficialusis redaktorius J. Petrauskas, faktinis J. Karosas. Išspausdino J. Kėkšto, O. Miciūtės, J. Petrausko, Z. Prantkelevičiaus, A. Žukausko kūrinių, V. Čepulytės, A. Karužo, M. Krinickaitės, J. Vėžo (J. Karoso) straipsnių, V. Drėmos raižinių.

VÁRŠUVOS HERCOGÝSTĖ, Varšuvos Kunigaikštystė, — vasalinė Napoleono imperijos valstybė, gyvavusi 1807—15. Kariaudamas su Prūsija, Napoleonas nuo 1806 pab. kai kuriose užimtose žemėse pradėjo kurti lenkų administraciją. 1807 Tilžės taikos sutartimi buvo įteisinta V. H., sudaryta iš dalies buvusios Žečpospolitos žemių, per padalijimus tekusių Prūsijai. Hercogystėje buvo 2,4 mln. gyv. (daugiausia lenkų), jos plotas 104 000 km^2. Hercogystė buvo padalyta į Poznanės, Kališo, Bidgoščiaus, Plocko, Varšuvos ir Lomžos departamentus. Į pastarąjį įėjo ir lietuviškoji Užnemunė. V. H. valdė Napoleono vasalas Saksonijos karalius Fridrichas Augustas I (1750—1827). Varšuvos Hercogystei buvo duota konstitucija, joje įvestas Napoleono kodeksas, paskelbta teisinė visų piliečių lygybė. Valstiečiai gavo asmens laisvę, nors žemė liko dvarininkų nuosavybe. V. H. tapo Napoleono placdarmu Vid. ir R. Europoje. Jis naudojosi V. H. ūkiniais ištekliais ir kar. jėga. V. H. sumobilizavo 30 000 karių (nuo 1812 — 60 000 ir daugiau), dalyvavo karuose su Austrija (1809 dalis Austrijos valdomų lenkų žemių prijungta prie V. H., ir jos teritorija padidėjo iki 155 000 km^2, o gyventojų skaičius iki 4 mln.), su Rusija (1812). Napoleonui 1812 paskelbus Lietuvos Kun-stę, jos laikinoji vyriausybė tuojau deklaravo atkurianti uniją su Lenkija, t. y. su Varšuvos Hercogyste. Napoleono kariuomenę sutriuškinus, 1812—13 Varšuvos Hercogystę užėmė Rusijos kariuomenė. Vienos kongreso nutarimu 1815 iš V. H. žemių, prijungtų prie Rusijos, buvo sudaryta autonominė *Lenkijos Karalystė*.

VÁRŠUVOS LIETŪ̃VIŲ SAVÌŠALPOS DRAUGIJÀ — savišalpos, švietimo ir meno saviveiklos organizacija, veikusi 1904—39 Varšuvoje. Ž. *Lenkijos lietuviai*.

VARTAĨ — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Krosnos apyl., 5 km į š. r. nuo Šeštokų, prie Kapsuko—Alytaus plento; kolūkio centras. 207 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Žaliosios miškas. Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės, pr. m-la (nuo 1947), biblioteka (nuo 1969). 1959 buvo 176 gyv.

2. Kaimas Vilkaviškio rj., Rasių apyl., 15 km į š. v. nuo Kalvarijos, 12 km į š. nuo Liubavo; kolūkio centras. 199 gyv. (1970). Kaimo rytiniu pakraščiu teka Aista (Širvintos intakas), vakariniu — jos intakas Šiulė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra pr. m-la (nuo 1945), biblioteka. 1827 buvo 283 gyv., 1959 — 195.

VAR̃TAI. Ist. šaltiniai vartus Lietuvoje mini nuo XIV a. Jie būdavo įrengiami pilių sienose ir bokštuose, sodybų, vėliau miestų ir jų kiemų, bažnyčių šventorių, kapinių tvorose. Valstiečių sodybų V. buvo vienvėrių ir dvivėrių. Vienvėriai buvo įrengiami kaimų gatvėse, išganose, gėlių darželių tvorose; dvivėriai — sodybų tvorose. Jie daugiau paplito nuo XIX a. vidurio. Tokių V. pasitaiko ir kolūkiečių sodybose. V. statiniai dažnai būdavo išpiaustomi įv. motyvų raštais, statinių galai profiliuojami. Varčios (šoniniai stulpai) neretai būdavo išdrožinėjami įv. figūromis.

Lietuvos kaime daug su V. susijusių papročių: prie žalumynais papuoštų V. pasitinkami jaunavedžiai, iki V. šeimininkai palydi svečią, prie V. sustoja

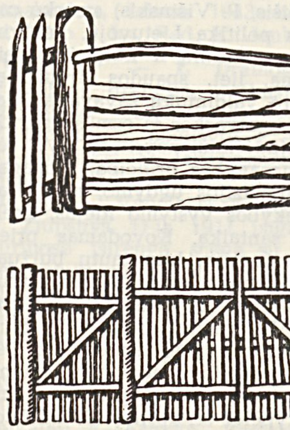

Vienvėriai ir dvivėriai vartai

Rokiškio parko vartai

laidotuvių eisena. V. dažnai minimi liet. tautosakoje.

Pilių bokštuose, gynybinėse sienose buvo įrengiamos įėjimo ar įvažiavimo angos su V. Pvz., XVI a. pr. Vilniaus gynybinė siena turėjo 5 bokštus su V., kurie buvo užremiami masyviais rąstais, užšaunami skląsčiais (ž. *Aušros vartai*). Pilių V. neretai būdavo kelių aukštų, turėdavo pakeliamuosius tiltus. Miestų, kiemų, šventorių, vienuolynų V. buvo puošiami mitologinių siužetų skulptūromis, didikų reljefiniais herbais, įėjimo arkos uždaromos ažūriniais kalto metalo varteliais. XVIII a. juos iš dalies išstūmė aklinos lentelių durys su puošniais apkaustais. Kai kurių V. arkos turėjo dvišlaičius ar vienšlaičius čerpių stogelius.

XVIII a. pab.—XIX a. vid. Lietuvoje klasicistinių dvarų pastatų ansamblių V. turėjo simetriškai įkomponuotas nišas su ist. asmenų skulptūromis, įėjimo angos — ažūrinius vartelius su klasikinės ornamentikos motyvais. To meto vartuose dažnai pasitaiko įv. gyvūnų dekoratyvinių skulptūrų, vazų (pvz., Verkių, Jašiūnų, Plungės, Baisogalos, Palangos dvarų rūmų V.).

XVIII a. pab. ir pirmaisiais XIX a. metais V. buvo statomi ir prie svarb. kelių kaip užkardos, prie kurių buvo reikalaujama muito ir renkamos turgaus rinkliavos. Tokie V. buvo, pvz., Vilniuje, prie Kauno kelio; jie buvo vadinami Baltaisiais stulpais.

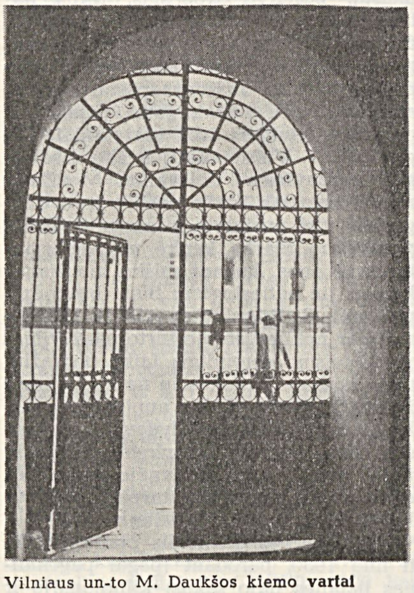

Vilniaus un-to M. Daukšos kiemo vartai

XIX a. pab.—XX a. daugumai miestų sodų, kiemų V. būdingas archit. eklekticizmas arba ir visiškas meninės V. funkcijos ignoravimas. Taryb. laikais naujai statomuose miestų komunalinių gyv. namų rajonuose tvorų, taigi, ir V., iš viso atsisakoma.

Yra nemaža meniškų, dekoratyvių kapinių ir šventorių vartų. Jie daugiausia liaudies meistrų darbo, mediniai, didesnėse gyvenvietėse — metaliniai su mūro stulpais arba arkomis. Ritmingai išdėstyti ir sukryžiuoti mediniai V. statiniai arba metalinės juostos tuose V. sudaro gražų ažūrinį raštą, puošiantį masyvią kapinių ar šventoriaus tvorą. Kapinių ir šventorių V. viršuje dažnai puošiami iš metalo iškalta saulute, kryželiu. Pasitaiko kaimo kapinaičių V., pastatytų iš akmens, su nišomis, liaudies skulptūromis ir kt. puošybiniais elementais.

VĀRTBERGĖS KRŌNIKA — viena iš XIV a. *Livonijos kronikų*.

VARTIŠỸS — ežeras Zarasų rj., 4 km į r. nuo Antalieptės. Plotas 29 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1070 m, didž. plotis 300 m, kranto linijos ilgis 2900 m. Per V. teka upelis į Stromio ež. Prie ežero yra Vartišių, Svidžių kaimai. Ežeras verslovinis.

VARTÓTOJŲ KOOPERÃCIJA — savanoriškų, narių lėšomis (pajais) pagrįstų prekybinių susivienijimų visuma. V. k. pobūdį, tikslus, uždavinius ir organizacines formas nulemia visuom. santvarka.

Pirmieji vartotojų kooperatyvai Lietuvoje pradėjo steigtis XIX a. antrojoje pusėje. 1869 įsisteigė Vilniaus teismo įstaigų tarnautojų vartotojų b-vė. Prekiavo ir kai kurios ž. ū. b-vės ir d-jos: Kėdainių d-ja ž. ū. produktams įsigyti ir parduoti (įst. 1892; 1900 persikėlė į Kauną ir veikė Kauno sindikato vardu), Raseinių, Vilniaus, Suvalkų žemės ūkio d-jos. 1911, nepilnais duomenimis, Lietuvoje (be Klaipėdos. kr.) buvo 52 prekybos kooperatyvai, kurie turėjo 8200 narių, pardavė prekių už 1,1 mln. rb. Kooperatyvų v-bose vyravo pasiturintys ūkininkai (36% visų v-bų narių), kunigai (25%), dvarininkai (13%), inteligentai (17,5%). I pasaul. karo išvakarėse dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje buvo apie 150 vartotojų b-vių, kurios turėjo apie 25 000 narių. Karo metu beveik visi kooperatyvai buvo likviduoti, jų turtas ir prekės išgrobstyta.

Lietuvos Laikinoji rev. vyriausybė, siekdama sutvarkyti prekybą, aprūpinti miestų ir kaimų gyventojus maistu ir būtiniausiomis pram. prekėmis, 1918—1919 organizavo koop. prekybą. Vilniuje buvo įsteigtas Centrinis darbininkų kooperatyvas, kuris 1919.IV turėjo 3000 narių ir 21 parduotuvę.

1918—40 prekybos kooperacija daugiausia plito kaime (ž. *Žemės ūkio kooperacija*). 1940 pr. valstiečiai sudarė 63% visų prekybos kooperatyvų narių, tarnautojai 17%, prekybininkai, pramonininkai, amatininkai 3%, kiti 17%. Iš narių valstiečių iki 10 ha žemės turėjo 24%, 10—15 ha — 21%, 15—30 ha — 31%, 30—50 ha — 14% ir daugiau kaip 50 ha — 10%. Kaune veikė tarnautojų vartotojų b-vė *„Parama"*. Nors kooperatyvų parduotuvės tesudarė apie 3% visų Lietuvos parduotuvių, bet jos buvo palyginti didelės ir jų prekių apyvarta sudarė apie 15% visų mažmeninių prekybos įmonių apyvartos. 1 lent. parodyta, kiek prekybos kooperatyvų, jų narių, parduotuvių buvo 1929 ir 1938.

1 lent. **Prekybos kooperatyvai 1929 ir 1938**

	1929	1938
Kooperatyvų	291	182
Narių	41 273	21 525
iš jų valstiečių	21 476	13 352
Pajų kapitalas (tūkst. lt)	1 247	917
Parduotuvių	292	316
Parduota prekių (tūkst. lt)	51 108	65 046
Tarnautojų	620	1 396

Po I pasaul. karo buvo įsteigtos 6 vartotojų b-vių s-gos (Kaune, Kėdainiuose, Mažeikiuose, Panevėžyje, Šiauliuose ir Vilkaviškyje). Kaune 1919 įsteigta Pakaunės kooperacijos b-vių s-ga. Ji 1919 pradėjo leisti žrn. „Talka" (ėjo iki 1940). Vyriausybės palaikoma, ši s-ga pradėjo vadovauti kitoms. 1920 Pakaunės kooperacijos b-vių s-ga buvo pertvarkyta į Lietuvos Kooperacijos b-vių s-gą. 1925—30 vienos vartotojų koop. b-vių s-gos buvo likviduotos ar subankrutavo, kitos susijungė. 1929 liko tik Lietuvos Kooperacijos b-vių s-ga ir Lietuvos Ž. ū. kooperatyvų s-ga (*„Lietūkis"*). Pastaroji, tautininkų palaikoma, nukonkuravo Lietuvos Kooperacijos b-vių s-gą. Lietuvos Ž. ū. kooperatyvų s-ga 1930 buvo pertvarkyta ir tapo stambia kooperatine prekybos monopolija. 1939 „Lietūkio" apyvarta buvo 138,9 mln. lt, jis turėjo 10,7 mln. lt kapitalo, gavo 1,5 mln. lt pelno. 1939 „Lietūkio" nariai buvo 145 prekybos kooperatyvai (70% visų prekybos kooperatyvų).

1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, V. k. buvo pertvarkyta soc. pagrindais. Kooperatyvų, b-vių v-bos buvo perrinktos, į jas išrinkta mažažemių valstiečių, žemės ūkio ir pramonės darbininkų, tarnautojų. V. k. padėjo išstumti iš prekybos priv. sektorių, kurti taryb. prekybą. 1941 viduryje Lietuvoje buvo 349 000 vartotojų kooperatyvų narių, 2300 kooperatinių parduotuvių. Vok. faš. okupacijos metais V. k. buvo pajungta karo ūkiui. Okup. valdžia grąžino kooperatyvų v-bas, išrinktas iki 1940, ir paskyrė į jas savo patikėtinius. Koop. org-jų veikla buvo apribota. V. k. buvo įjungta į Ostlando kooperatyvų sąjungą (Genossenschaftsverband Ostland), per kurią okupantai siekė surinkti iš gyventojų ž. ū. produktus bei žaliavas ir suimti prekybą į savo rankas. Daug „Lietūkio" prekybos įmonių buvo perduota įvairioms Vokietijos firmoms.

Po D. Tėvynės karo V. k. Lietuvoje buvo sukurta tais pačiais principais, kaip ir kitose taryb. respublikose. Ji yra pagrindinė prekybos org-ja kaime ir viena didžiausių prekybos org-jų Lietuvoje (apie 50% visos Lietuvos TSR prekių apyvartos). V. k. aprūpina maisto ir pramonės prekėmis daugiau kaip $^{2}/_{3}$ Lietuvos TSR gyventojų, be to, superka ž. ū. produktus ir žaliavas, kepa duoną, gamina daržovių ir vaisių konservus, gėrimus. Pagrindinė V. k. grandis — kooperatyvai; jie yra susijungę į rajonų vartotojų kooperatyvų sąjungas. 1970 Lietuvos TSR buvo 44 rajonų vartotojų kooperatyvų sąjungos; joms priklausė 154 kooperatyvai, kurie turėjo 1,1 mln. narių. 1946—70 kooperatinių mažmeninės prekybos įmonių padaugėjo 5 kartus, o jų prekių apyvarta 1946—69 padidėjo 16 kartų (2 lent.). 1946—69 rajonų centruose, miesteliuose, kolūkiuose, taryb. ūkiuose pastatyta 1530 parduotuvių. Gerai įrengtos universalinės parduotuvės Joniškyje, Raseiniuose, Šilutėje, Utenoje, maisto prekių parduotuvės Jonavoje, Kėdainiuose, Širvintose, kultūros prekių parduotuvė Švenčionyse, ūkio prekių parduotuvė Anykščiuose. 1970 V. k. turėjo 1350 visuom. maitinimo įmonių. Jų apyvarta 1946—69 padidėjo 13 kartų. Svarbi kooperatyvų ir jų s-gų veiklos sritis yra ž. ū. produktų ir žaliavų (bulvių, daržovių, vaisių, kiaušinių, odų, kailių, grybų, vilnų, šerių, ašutų) supirkimas ir duonos kepimas (2 lent.). 1969 rajonuose veikė 68 V. k. kepyklos, kurių pajėgumas 1160 t duonos per parą. Be to, kai kurių rajonų vartotojų kooperatyvų s-gos turi vaisvandenių, dešrų, baldų, molinių indų gamybos įmonių. Vartotojų kooperatyvai priima komiso pagrindais iš kolūkių, kolūkiečių ir kt. gyventojų ž. ū. produktus ir juos pardavinėja.

Rajonų kooperatyvų s-gų darbui vadovauja Lietuvos Vartotojų kooperatyvų s-ga (Lietkoopsąjunga). Ji turi ir betarpiškai sau pavaldžių ūkiskaitinių įmonių: 1969 turėjo 5 didmeninės prekybos bazes, 5 tarprajonines paruošų realizavimo bazes, 4 vaisių ir daržovių konservų g-las, Naujosios Vilnios vyno g-lą, Stakliškių (Prienų rj.) midaus g-lą, Kretingos žvėrininkystės ūkį, Šiaulių stat. trestą, 5 autotransporto bazes, užsienio prekybos kontorą (Lietkoopeksportas), prekiaujančią su kitomis tarybinėmis respublikomis ir užsienio šalimis. Kitoms taryb. respublikoms Lietkoopsąjunga parduoda mėsą, žuvis, silkes, radijo imtuvus, televizorius (1969 pardavė prekių už 14 mln. rb), iš jų perka džiovintus, konservuotus vaisius, daržoves (1969 pirko prekių už 3 mln. rb). 1969 Lietkoopeksportas eksportavo į 9 šalis (Belgiją, D. Britaniją, Meksiką, Prancūziją, VDR, VFR) 12 pavadinimų prekių (medaus, sviesto, linų spalių, sraigių, nebalintos drobės, šaldytuvų ir kt.) už 19 mln. rb. Tais pačiais metais už 21 mln. rb importavo iš 15 šalių (daugiausia Belgijos, D. Britanijos, Italijos, Japonijos, Lenkijos, VDR, Vengrijos) drabužių, trikotažo, avalynės, baldų. Betarpiškai Lietkoopsąjungai priklauso ir Klaipėdos žvejų vartotojų kooperatyvas, kuris aprūpina maisto produktais ir pram. prekėmis žvejybos laivyno žvejus, Vilniaus kooperacijos technikumo mokomasis kooperatyvas „Atžala".

Vartotojų kooperacijoje 1970 pr. dirbo 44 700 darbuotojų (1946 — 9280). V. k. kadrus rengia Vartotojų kooperatyvų centro s-gos (Centrosąjungos) in-to Vilniaus neakivaizdinis f-tas, 2 Lietkoopsąjungos technikumai (Vilniuje ir Kaune), Kauno profesinė prekybos m-la, įmonės m-los prie parduotuvių, visuom. maitinimo ir gamybinių įmonių (1969 jų buvo 41). Lietkoopsąjunga leidžia (nuo 1958) biuletenį „Kooperatininkas". Ji yra Centrosąjungos narys. Lietkoopsąjungos pirmininkas 1944—53 buvo B. Jankevičius, 1953—62 — P. Murauskas, nuo 1962 — A. Jankauskas.

Lit.: **P. Šalčius**, Kooperacija, K., 1931; **P. Šalčius**, Kooperacija Lietuvoje (Bendra apžvalga ligi 1937 m.), K., 1937; **P. Šalčius**, Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 m., K., 1937; **P. Šalčius**, Lietuvos kooperacija 1915—1919 m., K., 1939; **M. Gregorauskas**, Buržuazinės Lietuvos kooperacija — darbo žmonių išnaudojimo įrankis, V., 1948; **A. Venckus**, Tarybų Lietuvos vartotojų kooperacija 1940—1953 m. — „Ekonomika", t. 5, sąs. 2, V., 1965; **A. Venckus**, Lietuvos TSR vartotojų kooperacija 1954—1958 m. — „Ekonomika", t. 6, sąs. 2, V., 1967.

2 lent. **Kooperatinių organizacijų veikla tarybiniais metais**

	1946	1950	1960	1970
Rajonų sąjungų	30	29	43	44
Vartotojų kooperatyvų	255	153	184	154
Narių (tūkst.)	150	173	728	1 130
Mažmeninės prekybos įmonių	852	1 888	3 787	4 405
iš jų parduotuvių	846	1 681	3 434	3 975
Mažmeninės prekybos apyvarta (mln. rb)	50,5	90,3	370,4	829,2*
Prekybos darbuotojų	3 787	5 032	11 023	19 852
Visuom. maitinimo įmonių	182	447	613	1 354
iš jų restoranų ir valgyklų	152	117	320	991
Visuom. maitinimo įmonių apyvarta (mln. rb)	7,1	20,7	37,6	92,5*
Visuom. maitinimo darbuotojų	879	1 644	4 103	10 252
Ž. ū. produktų ir žaliavų supirkimas (mln. rb)	1,8	3,7	18,5	38,6*
Gamybinių įmonių pradukcija (be duonos kepimo; mln. rb)	1,7	2,1	6,7	19,5*
Duonos kepimas (tūkst. t)	22	40	103	145*

* 1969 duomenys

VARTŪLIŠKIAI — kaimas Šilutės rj., Vilkyškių apyl., 15 km į r. nuo Pagėgių, 3 km į š. nuo Vilkyškių, Jūros (Nemuno intako) deš. krante. 135 gyv. (1970). Kaimo apylinkėse yra piliakalnis, vad. Šventkalniu. Jo aikštelė maždaug 28 m ilgio, 22 m pločio; aikštelės p. galą supa 2 m aukščio, š. — kiek žemesnis pylimas. Šlaitai statūs, maždaug 5—6 m aukščio. Apie piliakalnį pasakojama daug padavimų. 1959 kaime buvo 160 gyv.

VARUTÀ, Voruta, — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Mindaugo pilis. Mindaugui suvienijus Lietuvą, nepatenkinti jo politika kun-ščiai sudarė prieš jį sąjungą, į kurią įėjo ir žemaičiai, jotvingiai, Volinės kun-stė bei Livonijos ordinas. Visų šių priešų spaudžiamas, Mindaugas, pasak Ipatijaus metraščio, 1250 užsidarė Varutoje ir apsigynė nuo jų. Kur V. buvo, nenustatyta.

Lit.: **K. Būga**, Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958 [p. 131—136]; **R. Batūra**, XIII a. Lietuvos sostinės klausimu. — „LTSR MA darbai", A 1, 1966.

VARVÌŠKĖ — kaimas Lazdijų rj., Panemunės apyl., 13 km į p. r. nuo Kapčiamiesčio, prie Nemuno, 1 km nuo Baltarusijos TSR sienos. 180 gyv. (1970). Yra girininkija, 6 ha medelynas, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1945). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1518. 1959 buvo 263 gyv.

VÁRŽA Vladas [g. 1921.II.8 Stanikūnuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR nusipelnęs racionalizatorius (1963). 1949 baigė Kauno un-tą. 1949—61 Kauno vilnonių audinių f-ko „Drobė" gamybos viršininkas, nuo 1961 vyriausiasis inžinierius. Su kitais sukūrė vakuminę kamerą verpalams gerinti (1963 pripažintos autoriaus teisės), patobulino karštuvų ČT-2LŠ konstrukciją. Paskelbė straipsnių tekstilės pramonės klausimais.

VARŽÝTYNĖS — būdas viešo siūlymo tvarka kuo brangiau parduoti ar kuo pigiau įsigyti materialines vertybes, paslaugas, kultūrines vertybes (dailės kūrinius).

Lietuvoje V. iki 1940 būdavo trejopos. 1. Valst. organų, savivaldybių, įv. org-jų viešai skelbiamos V. tiekti kurą, maistą, pastatyti trobesius, tiltus, nutiesti kelius ar atlikti kuriuos nors kt. darbus. Šitokias V. laimėdavo tas rangovas, kuris pigiausiai pasiūlydavo savo paslaugas. Kad varžovas pasiūlymo neatsiimtų, buvo reikalaujama pateikti ir garantiją (pinigais arba vertybiniais popieriais). 2. Valst. miškų miško medžiagos pardavimas V. tvarka. Medžiagą nupirkdavo tas, kuris pasiūlydavo daugiausia virš nustatyto minimumo. Tokia pardavimo tvarka kenkė valstiečių interesams, nes, keliant miško medžiagos kainas, jie netiesioginiu būdu buvo apiplėšiami. 3. Prievartinis viešas kilnojamojo ar nekilnojamojo turto pardavimas pagal teismo sprendimą laiku negrąžintoms skoloms ir mokesčių nepriemokoms išieškoti. Turtą iš V. nupirkdavo tas, kuris daugiausia pasiūlydavo. Dažniausiai taip būdavo išvaržomi valstiečių ūkiai. Šių V. ypač padaugėjo pasaulinės ekonominės krizės laikotarpiu, labai nukritus ž. ū. produktų kainoms.

V. statistikos duomenis pradėta rinkti nuo 1930, parodant (pagal pagrindines liaudies ūkio šakas) kilnojamojo ir

1 lent. **Varžytynės 1930—39***

Metai	Kilnojamojo turto		Nekilnojamojo turto	
	V. skaičius	skolos mln. lt	V. skaičius	skolos mln. lt
1930	636	1,5	914	7,3
1931	804	1,8	996	6,0
1932	1961	3,3	1135	8,6
1933	3104	3,8	1363	7,8
1934	2768	2,9	1296	10,7
1935	2471	3,8	1248	6,9
1936	1621	2,3	974	6,4
1937	1084	1,1	1339	10,5
1938	844	1,0	798	10,6
1939	583	0,6	617	4,0

* 1939 be Klaipėdos krašto

nekilnojamojo turto V. skaičių, skolų sumą ir sumą, gautą už parduotą turtą. Kiek kilnojamojo ir nekilnojamojo turto V. įvyko 1930—39, matyti iš 1 lentelės. 1930—39 iš V. parduodamas kilnojamasis turtas padengdavo 20—30% kreditorių pretenzijų, o nekilnojamasis 60—80%. Žemės ūkių kilnojamojo turto V. sudarė apie 30%, o nekilnojamojo turto — apie 85% visų V. Žemės ūkių V., vykusias 1930—39, parodo 2 lentelė. Iš V. parduodamus ūkius nupirkdavo daugiausia aukštieji valdininkai, karininkai, gydytojai, advokatai, buožės.

2 lent. **Žemės ūkių varžytynės 1930—39**
(be Klaipėdos krašto)

Metai	Skaičius	Skolos mln. lt	Parduota žemės	
			ha	už mln. lt
1930	718	3,5	...	2,8
1931	786	3,7	...	2,8
1932	979	6,3	...	4,5
1933	1203	5,5	10 167	3,9
1934	1100	6,3	10 506	4,2
1935	1021	4,6	9 357	3,4
1936	800	4,6	10 086	4,2
1937	1154	9,3	17 364	7,3
1938	680	6,0	9 849	4,5
1939	536	3,2	6 397	3,0

VASÁITIS Jurgis [g. 1922.XI.22 Kaune] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1947 baigė Vilniaus un-tą. 1947—49 Svėdasų (Anykščių rj.) ambulatorijos vedėjas. 1950—51 Kupiškio rj. ligoninės chirurginio skyriaus vedėjas, vyriausiasis gydytojas. 1951—53 tarnavo Taryb. Armijoje. Nuo 1953 dirba Šiaulių resp. ligoninėje (1956—62 chirurginio skyriaus vedėjas, nuo 1962 vyriausiasis chirurgas). Nuo 1959 TSKP narys. Tiria kaulų lūžimų pasekmes. Paskelbė moksl. straipsnių chirurgijos klausimais.

VÃSAKNAS — ežeras Zarasų rj., 7 km į p. v. nuo Dusetų. Plotas 75 ha, didž. gylis 7,6 m, vid. gylis 4,7 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1980 m, didž. plotis 660 m, kranto linijos ilgis 5310 m. Krantai daugiausia aukšti; š. v. krantas miškingas. Iš š. r. dalies išteka upelis, kurio vanduo nukreiptas į Vasaknų žuvininkystės ūkio tvenkinius. Prie ežero įsikūrusios Vasaknos.

VASÁUSKAS Stasys [g. 1907.V.4 Vildūnuose (Pasvalio rj.)] — inžinierius technologas mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1952), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1967). 1939 baigė Kauno un-tą. 1939—40 Karo technikos valdybos inžinierius. 1940—41, 1944—50 dėstė Kauno un-te. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, nuo 1957 docentas. 1962—68 medžiagų atsparumo katedros vedėjas. Surado būdus nustatyti leistiniems medžiagų kontaktiniams įtempimams ir metalų sukietinamumui. Paskelbė moksl. straipsnių apie medžiagų mechaninių savybių nustatymą įspaudimu, kietumo diagramą. Už darbus metalų stiprumo tyrimo srityje jam su kitais 1969 paskirta Resp. premija.

Ršt.: Medžiagų atsparumo laboratoriniai darbai, V., 1954; Mechaniniai medžiagų bandymai, V., 1963; **S. Vasauskas, J. Baušys,** Medžiagų atsparumas, V., 1969.

VÃSERDAMAS Emanuelis [g. 1919.VII.16 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1969). 1934 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją, 1936 — į LKJS. 1938—1939 studijavo Kauno un-te, buvo studentų marksistinės org-jos „Scientia" narys. 1939—40 laikr. „Ovntblat" („Vakarinis laikraštis") reporteris, TASS'o atstovybės Kaune sekretorius. Bendradarbiavo kom. spaudoje (slap. M. Vasaris, E. Varnas). 1940—41 „Komjaunimo tiesos" redaktoriaus pavaduotojas. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Udmurtijoje, Kirgizijoje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, atskiro būrio vado pavaduotojas polit. reikalams. Vėliau divizijos laikr. „Tėvynė šaukia" lit. bendradarbis. Nuo 1943 TSKP narys. 1946—49 „Valstiečių laikraščio" skyriaus vedėjas. 1949 baigė Visasąjunginio Neakivaizdinio juridinio in-to Vilniaus filialą. 1949—50 Joniškio aps. laikr. „Tarybinis balsas" redaktorius. 1950—53 Šiaulių sr. laikr. „Raudonoji vėliava" redaktoriaus pavaduotojas. Nuo 1953 dirba Eltoje.

Ršt.: **M. Vasaris,** Tarybų Sąjungos Didvyris G. Užpalis, V., 1946; **J. Macijauskas, E. Vaserdamas,** Ąžuolai nelinksta (Biografinė apybraiža), V., 1967.

VASILÉNKA (Василенко) Piotras [g. 1918 Derbetovkoje (RTFSR, Stavropolio kr.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1939—40 studijavo Kalmukijos Ped. in-te. 1940—41 Raudonosios Armijos karys. 1941.VI sužeistas prie Raseinių, pateko į nelaisvę. 1941.X pabėgo, slapstėsi Kėdainių apskrityje. 1943 pr. su kitais suorganizavo Pabarupės partizanų būrį, buvo jo vadas. 1944.VIII—1946 Raudonosios Armijos karys, buvo sunkiai sužeistas. 1949 baigęs Stavropolio Ped. in-tą, dirbo mokytoju, vid. m-los direktoriumi. Nuo 1962 Aleksandrovskio rj. (Stavropolio kr.) švietimo skyriaus vedėjas. Nuo 1962 TSKP narys.

VASILENKÁITĖ Sofija [**Vainilaitienė;** g. 1928.X.13 Bikavėnuose (Šilutės rj.)] — dailininkė. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to dailiosios tekstilės f-tą. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Sukūrė tekstilės ir odos dirbinių, apipavidalino ir iliustravo vaikų knygų.

Kūriniai: kilimai — dekoratyviniai ir grindų kilimai Lietuvos TSR Dailės in-to salei (1957), sieniniai kilimai „Trakai" (1959), „Rudens darbai", „Jaunieji talkininkai" (abu 1960), „Taikos daina" (1963), „Vilnius dainuoja", „Pelėdos" (abu 1965), „Eglė žalčių karalienė" (1966); iliustruotos knygos — M. Vainilaičio „Varnėnų skudučiai", „Ežio namas" (abi 1967) ir „Dundulis dunda" (1969), E. Mieželaičio „Neringa" (1968), M. Sluckio „Skrido bitė vakarienės" (1969), P. Cvirkos „Stebuklingas šaltinis" (1969), ir kt.

VASILIAUSKÁITĖ Marija [g. 1894.III.31 Klebiškyje (Prienų rj.) — 1966.XII.22 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš ž. ū. darbininkų. 1915—21 gyveno Volčianske (Ukrainos TSR), vėliau Pakampiškiuose (Prienų rj.) tarnavo pas buožes. Nuo 1924 palaikė ryšius su LKP nariais. Nuo 1928 Komunistų partijos narė, suorganizavo LKP Pakampiškių kuopelę, buvo jos sekretorė. Už rev. veiklą 1928 suimta, bet pabėgo. 1929 dirbo part. darbą Biržuose, Kaune. 1929 už kalbą neleg. mitinge Kaune nuteista 7 metus kalėti; 1930 nuteista 1928 iškeltoje byloje kalėti 10 metų. Kalėjo iki 1939 Kaune, Ukmergėje, Šiauliuose, Bajoruose (dab. Kretingos dalis), Marijampolėje. 1940—41 part. ir adm. darbuotoja Kaune. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė, jame išrinkta LKP CK narė. 1941—42 dirbo kolūkyje Kirovo sr., 1942—44 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos ir LKP CK įgaliotinė evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Kirovo srityje. 1944—45 Ž. ū. m-jos kadrų skyriaus viršininkė. 1941—46 TSRS AT deputatė.

VASILIÁUSKAS Albertas [g. 1935.II.14 Šlapaberžėje (Kėdainių rj.)] — miškų ūkio inžinierius, biologijos mokslų kandidatas (1964). 1958 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1961 dirbo girininku. Nuo 1959 TSKP narys. 1964—66 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 Dubravos miškų tyrimo stoties (Kauno rj.) direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių miško fitopatologijos klausimais.

VASILIÁUSKAS Aleksandras [g. 1926.II.1 Balėnėliuose (Telšių rj.)] — žurnalistas. 1952 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą. 1948—52 dirbo „Lietuvos pionieriaus" redakcijoje. 1952—57 žrn. „Žvaigždutė" redaktorius. Nuo 1952 TSKP narys. 1958—60 dirbo „Vakarinių naujienų" redakcijoje. 1962 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1962—69 „Agitatoriaus", nuo 1970 „Laiko ir įvykių" redaktorius.

VASILIÁUSKAS Antanas [g. 1916.VIII.6 Antkalnėje (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1935—41 komjaunuolis. 1936—38 LKJS Veliuonos parajonio k-to narys. Už rev. veiklą 1936 ir 1937 baustas adm. tvarka. 1940—41 dirbo LKP Šakių aps. k-te, mokėsi LKP CK propagandistų kursuose. Vok. faš. okupacijos metais su pertraukomis $1^1/_2$ metų kalintas Kaune, Pravieniškėse, Palemone, Kybartuose. 1945 mokėsi juridiniuose kursuose Vilniuje, paskui bu-

vo liaudies gynėju. 1946—47 ir 1949—1952 Veliuonos kooperatyvo pirmininko pavaduotojas. Nuo 1952 stalius Veliuonoje.

VASILIĀUSKAS Benediktas [1909.V.11 Antkalnėje (Jurbarko rj.) — 1957.VII.26 Raudonėje (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1928 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos Veliuonos org-jai. 1932—37 LKP narys. 1932—34 LKP Veliuonos parajonio k-to sekretorius. 1933 prisidėjo prie leidinio „Kaimo proletaras" išleidimo, atsišaukimų spausdinimo. Už rev. veiklą 1933 ir 1937 baustas adm. tvarka. 1934 suimtas ir 1935 nuteistas 2 metus kalėti. Kalėjo Raseiniuose, Šiauliuose, Kretingoje. Vok. faš. okupacijos metu slapstėsi. 1945—47 Raudonės kooperatyvo darbuotojas, klubo-skaityklos, bibliotekos vedėjas, paruošų agentas. Nuo 1949 TSKP narys. 1950—52 mokėsi Resp. part. m-loje. 1952—53 Jurbarko mašinų-traktorių stoties polit. skyriaus viršininkas, 1953—54 LKP Jurbarko rj. k-to instruktorius, vėliau Raudonės kooperatyvo pirmininko pavaduotojas.

VASILIĀUSKAS Benjaminas [g. 1927.IX.27 Daršiškiuose (Kupiškio rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1954 dirbo jame klinikiniu ordinatoriumi. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1954 in-to fakultetinės terapijos katedros asistentas, nuo 1969 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie antibakterinių preparatų sukeliamą alergiją. Period. spaudoje yra išspausdinta jo eilėraščių.

Ršt.: **J. Kupčinskas, B. Vasiliauskas,** Medikamentinė alergija, V., 1968.

VASILIĀUSKAS Kazimieras [1879.III.17 Paberžėliuose (Radviliškio rj.) — 1957.XI.24 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų daktaras (1939),

Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1946), TSRS Statybos ir architektūros akademijos akademikas (1957), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1947). 1901 baigė Mintaujos g-ją, 1907 — Rygos Politechnikos in-to mechanikos skyrių. 1907—14 inžinierius Briansko garvežių f-ke, Šiaulių mechaninėse dirbtuvėse ir liejykloje, Kalvarijoje. 1914—18 dirbo Kazanėje architektu, dėstė Kazanės politechnikos m-loje, į Kazanę evakuotoje Vilniaus chemijos-technikos m-loje ir vakariniuose technikos kursuose. 1918 grįžo į Lietuvą. 1918—22 dirbo Susisiekimo m-jos plentų ir vandens kelių v-boje. 1920 su kitais suorganizavo Aukštųjų kursų technikos skyrių, jame dėstė teorinę mechaniką. 1920—42 dėstė ir Kauno aukštesniojoje technikos m-loje. Nuo 1922 Kauno un-to docentas, nuo 1925 ekstraordinarinis, nuo 1930 ordinarinis profesorius. 1922—27 technikos f-to moksl. sekretorius, 1927—33 ir 1936—1940 to f-to dekanas. 1922 suorganizavo un-te medžiagų atsparumo laboratoriją ir stat. mechanikos katedrą, kuriai vadovavo iki 1950. 1948—50 dar ir Technikos mokslų in-to direktoriaus pavaduotojas, 1950—51 vyr. moksl. bendradarbis. Nuo 1951 Kauno Politechnikos in-to profesorius, 1951—56 stat. mechanikos katedros vedėjas. Pirmasis Lietuvoje pradėjo tyrinėti medžiagų atsparumą ir stat. mechaniką, parašė tos srities moksl. darbų ir liet. vadovėlių.

Ršt.: Bendrieji influentiniai dydžiai (Lentelės statiškai sprendžiamoms ir nesprendžiamoms sijoms skaičiuoti), K., 1925; Dviejų šarnyrų vienaluomiai rėmai, K., 1928; Apskritimo būdas statybos statikoje, K., 1929; Strypinės vienukart statiškai neišsprendžiamos fermos analitinė skaičiuotė, K., 1929; Vienos angos įtvirtintų galų rėmai, K., 1929; Potencialinės energijos diagramos sijų skaičiuotėje, K., 1931; Vienaluomės sijos įlinkių kreivės įrašytinis daugiakampis, K., 1931; Die Clapeyronischen Gleichungen bei der Berechnung von zweistieligen und geschlossenen Rahmen, Stockholm, 1931; Elementarinis medžiagų atsparumo kursas, K., 1935; Medžiagų atsparumas, K., 1941; Lekalinės kreivės, K., 1948; Svyruojančių atramų sijos, K., 1948; Medžiagų atsparumo pagrindai, K., 1949; Statybinės statikos pagrindai (Statiškai išsprendžiamos sistemos), V., 1953; **K. Vasiliauskas** [ir kt.], Medžiagų atsparumas, V., 1959.

VASILIĀUSKAS Kazimieras [g. 1916.I.21 Vižančiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1930—37 dirbo pas buožes. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, priklausė Vižančių kuopelei. 1937—39 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1939—40 melioracijos darbininkas Ylakių (Mažeikių rj.) valsčiuje. 1939 LKP pavedimu dirbo Šaulių s-goje. 1940—41 adm. darbuotojas Mažeikiuose. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—53 adm. darbuotojas Mažeikiuose, Klaipėdoje. 1953—61 kolūkių pirmininkas Plungės ir Mažeikių rajonuose. 1962—63 Dūseikių (Telšių rj.) invalidų namų direktorius. Pensininkas.

VASILIĀUSKAS Kazys [g. 1939.X.4 Kalviuose (Kaišiadorių rj.)] — fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1957 baigė Kauno ped. m-lą. 1957—58 Antakalnio (Kaišiadorių rj.) aštuonmetės m-los mokytojas. Nuo 1961 TSKP narys. 1962 baigęs Kūno kultūros in-tą, dirba jame dėstytoju. Paskelbė moksl. straipsnių apie sportininkų organizmo kai kurių funkcijų koordinaciją ir kitimą dėl fiz. krūvio.

VASILIĀUSKAS Mečislovas [1877.XI.20 Liudvinave (Kapsuko rj.) — 1957.V.19 Stačiūnuose (Pakruojo rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1947). 1898 baigęs Veiverių mokytojų seminariją, mokytojavo Lenkijoje. Mokydamasis seminarijoje, priklausė slaptai „Sietyno" org-jai. 1899 kalintas Kalvarijoje. 3 metams ištremtas į Odesą, tarnavo Odesos valstiečių banke. 1904—06 mokytojavo Maskvoje. 1906 su mkt. J. Matulevičiumi Kaune suorganizavo Tilmanso f-ko darbininkų vaikams pr. m-lą ir vakarinius kursus darbininkams. 1907—15 Skrebotiškio (Pasvalio rj.) pr. m-los, 1915—17 lietuvių karo pabėgėlių pr. m-los Maskvoje vedėjas, 1917—18 Kauno gub. m-lų di-

rekcijos likvidatorius. 1919.I—IV dirbo Vilniuje Švietimo liaudies komisariato m-lų skyriaus vedėju. 1919.VII—1920 Jurbarko pradinės mokyklos vedėjas, 1920—26 Biržų ir Šiaulių apskričių pradinių mokyklų inspektorius. Priklausė Lietuvos Mokytojų prof. s-gai. 1922 rinkimų į seimą metu agitavo už kuopininkus; už tai jam buvo iškelta byla. 1926—44 Šiaulių mkt. seminarijos pavyzdinės m-los vedėjas, mokytojas. 1945—49 Stačiūnų pr. m-los ir valsčiaus švietimo skyriaus vedėjas. 1949—57 Stačiūnų septynmetės mokyklos direktorius. Periodinėje spaudoje rašė ped. klausimais.

Ršt.: **M. Vasiliauskas, J. Matulevičius,** Mūsų dirva, [skaitiniai], K., 1907 [III leid. 1919]; Trumpa aritmetikos pradedamojo mokslo metodika, K., 1920; Naujoji dirva, [skaitiniai], K., 1922 [II leid. 1926]; Žibutė, [elementorius], d. 1, Kaunas—Marijampolė, 1923 [VIII leid. 1937]; d. 2, 1928 [VII leid. 1939]; Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodika, Ryga, 1924 [II leid. Šiauliai, 1925]; Rašyk taisyklingai, Kaunas—Marijampolė, 1924 [II leid. 1927]; Gimtasis žodis, [skaitiniai], Kaunas—Marijampolė, 1927 [II leid. 1929]; Ištisinio mokymo praktika, Kaunas—Marijampolė, 1928; Praktinis lietuvių kalbos vadovėlis, d. 1, Kaunas—Marijampolė, 1928 [III leid. 1933]; d. 2, Kaunas—Marijampolė, 1928; Rūtelė, [elementorius ir skaitiniai], 2—6 d., Kaunas—Marijampolė, 1931—35; Lietuvių kalbos metodika, K., 1949.

VASILIĀUSKAS Pranas [1915.II.16 Antkalnėje (Jurbarko rj.) — 1941.VI.24 Klangiuose (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš valstiečių. 1933 įstojo į LKJS, 1934—35 Veliuonos kuopelės sekretorius, 1935 Veliuonos parajonio k-to sekretorius. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1935—36 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1936 grįžo į Lietuvą, LKP CK pavedimu 1937 gyveno Marvelėje (dab. Kauno dalis), 1938 Linksmadvaryje (prie Kauno), prisidėjo prie laikr. „Tiesa" ir kitos kom. lit-ros leidimo ir platinimo. 1940—41 Veliuonos vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, valsčiaus milicijos viršininkas. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

VASILIĀUSKAS Vytautas Kazys [g. 1934.XII.15 Kaune] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1968). 1957 baigė Vilniaus un-tą. 1957—1963 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis, 1963—64 Visasąjunginio Termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų moksl. tyrimo in-to moksl. bendradarbis, nuo 1964 to in-to petrografijos laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie antropogeno nuogulų struktūrą, kaledoniškųjų ir herciniškųjų

nuogulų ribą Lietuvoje, aprašė devono fosilinę žuvį *Phyllolepis tolli*, rašė techn. mineralogijos klausimais.

VASÍLJEVAS Jonas [g. 1920.VII.30 Piepaliuose (Rokiškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, filosofas, filosofijos mokslų kandidatas (1960). 1935—1939 LKJS narys. 1939—40 Kauno un-te studijavo mediciną. Nuo 1940.I Komunistų partijos narys. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi. Nuo 1943 vidurio Žemaitės partizanų junginio partizanas; vadovavo pogr. spaudos spausdinimui, buvo būrio štabo viršininkas. 1944—45 Rokiškio aps. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, laikr. „Tarybinis Rokiškis" redaktorius. 1945—48 LKP CK lektorius. 1948—51 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie VKP(b) CK. 1951—53 LKP Vilniaus sr. k-to sekretorius, skyriaus vedėjas. 1953—54 LKP CK lektorių grupės vadovas. 1954—60 mokėsi Visuom. mokslų akademijoje prie TSKP CK. 1960—65 TSRS MA Filos. in-to ist. materializmo sektoriaus vedėjo pavaduotojas, moksl. sekretorius. Nuo 1965 TSRS MA filosofijos ir teisės skyriaus moksl. sekretorius. Paskelbė moksl. straipsnių ist. materializmo klausimais.

VASÍLJEVAS Viktoras [g. 1935.XI.21 Vegeriuose (Akmenės rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1967). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1964 dirbo geologu Geologijos ir gelmių apsaugos v-bos hidrogeologinėje ekspedicijoje. Nuo 1966 Geologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1964 Lietuvos Meteoritų komisijos pirmininkas. Paskelbė moksl. straipsnių meteoritikos, mineralogijos, kristalografijos, petrografijos, geochronologijos, tektonikos, regioninės geologijos klausimais ir apie naudingąsias iškasenas.

Ršt.: Древние коры выветривания кристаллического фундамента Южной Прибалтики, Вильнюс, 1969.

VASINÁUSKAS Petras [g. 1906.XII.14 Pasvalyje] — agronomas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1956), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960).

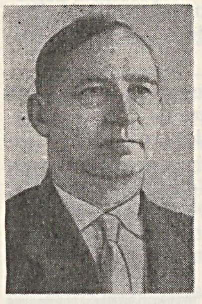

1931 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1940 dirbo agronomu Vabalninke, Šakiuose, Garliavoje, Dusetose, Švenčionėliuose, Kaune (Ž. ū. rūmuose). 1935—36 buvo vienas Užnemunės valstiečių streiko organizatorių, už tai buvo tardomas, kalinamas. 1936 antifašistinio Liaudies fronto k-to (Kaune) narys. 1936—37 Kauno un-te studijavo ekonomiką. Ikitaryb. metais aktyviai dalyvavo įvairių koop. org-jų veikloje, bendradarbiavo period. spaudoje („Žemės ūkyje", „Talkoje", „Kultūroje", „Jaunime" ir kt.). 1940—41 Ž. ū. rūmų direktorius, Žemės ūkio liaudies komisariato agrotechnikos v-bos viršininkas, Valstybinės žemės komisijos narys. 1942—44 Joniškėlio bandymų stoties asistentas. 1945—1953 Dotnuvos bandymų stoties direktorius, 1946—48 kartu ir Ž. ū. in-to augalininkystės poskyrio vedėjas. Nuo 1945 dėsto Ž. ū. akademijoje, nuo 1946 docentas; 1945—56 ir nuo 1969 žemdirbystės katedros vedėjas, 1956—58 prorektorius mokslo reikalams. 1951 apgynė ž. ū. mokslų kandidato disertaciją. 1956—65 Žemdirbystės in-to direktorius, 1965—68 to in-to laukininkystės organizavimo skyriaus vedėjas. 1951—1959 Lietuvos TSR AT, 1958—62 TSRS AT deputatas. Daug prisidėjo prie svarbių Tarybų Lietuvos žemės ūkio vystymo priemonių rengimo, racionalių žemdirbystės metodų tyrimo ir jų diegimo į gamybą, ž. ū. mokslo vystymo, moksl. darbuotojų ugdymo. Parašė ir išspausdino (vienas arba su kt. autoriais) apie 20 knygų ir brošiūrų, paskelbė daugiau kaip 60 mokslinių straipsnių apie lauko augalų auginimą, žemės dirbimą, ž. ū. organizavimą, sėjomainas, dirvų kultūrinimą ir kitais agronomijos klausimais. Ž. ū. klausimais daug rašo periodinėje spaudoje.

Ršt.: Agrotechnika, V., 1948 [1967 Resp. premija; IV leid. 1971]; Žemės dirbimas, V., 1952 [II leid. 1956]; Uprawa roli, Wilnius, 1956; P. Vasinauskas, R. Klimavičiūtė, Sėjomainos, V., 1967; Žemių kultūrinimas, V., 1969.

VASNIŪNŲ-GRUZDÍNĖS MIŠKAÍ — miškų masyvas Panevėžio ir Kupiškio rj., 7 km į p. nuo Vabalninko, prie Panevėžio—Vabalninko kelio. Priklauso Žaliosios miškų ūkio Beržynės girininkijai. Plotas 2598 ha; medynų 2046 ha. Masyvą sudaro Vasniūnų (1716 ha), Gruzdinės (598 ha), Lebeniškių (120 ha), Lamatų (115 ha), Puzinų (35 ha) ir Medžiūnų (14 ha) miškai. Reljefas lyguminis. Yra 2 aukštapelkės (abi vadinamos Samanynėmis). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai, vietomis priesmėliniai, susiformavę ant priemolių; yra pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas ir drėgnokas žaliašilis. 90% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 71%, beržynų 18%, eglynų 5%, juodalksnynų 3%, baltalksnynų 2%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 17%, brandieji 13%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas II,7, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 86 ktm/ha, vid. prieauga 2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių. Miškai eksploataciniai, išskyrus 203 ha apsauginių palei Panevėžio—Vabalninko kelią. Per metus iškertama 3700 ktm. Sakinamos pušys.

VASTAPÀ — upė Utenos ir Molėtų rj., Virintos deš. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 98 km^2. Prasideda prie Vieteikių, 4 km į š. nuo Skudutiškio. Teka per Vastapo ež. į p. v. Įteka į Virintą 42 km nuo jos žiočių, ties Alunta. Intakas Juodisa (kair.). Vid. nuolydis 206 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,86 m^3/s. Antakščiuose (4 km nuo žiočių) prie V. yra vandens malūnas.

VĀSTAPAS — ežeras Molėtų rj., 16 km į š. nuo Molėtų, 6 km į š. r. nuo Aluntos, prie kelio į Uteną. Plotas 100 ha, didž. gylis 7,8 m (p. v. dalyje). Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1800 m, didž. plotis 750 m. Š. v. ir p. v. krantai aukšti, kiti žemesni. Per V. teka Vastapa (Virintos deš. intakas).

VAŠILĖNAI — kaimas Kelmės rj., Karklėnų apyl., 11 km į p. r. nuo Varnių, abipus Varnių—Karklėnų kelio; kolūkio centras. 198 gyv. (1970). Yra Karklėnalių pr. m-la, kultūros namai (nuo 1964), biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 134 gyv.

VAŠKAÍ — miestelis Pasvalio rj., 16 km į š. v. nuo Pasvalio, prie Joniškėlio—Žeimelio geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 572 gyv. (1970). Plano struktūra stačiakampė. Centre — keturkampė aikštė. Keliai jungia V. su Pasvaliu, Linkuva. Glžk. st., girininkija, pieninė (nuo 1926), malūnas, 3 parduotuvės, 25 lovų ligoninė (nuo 1956; 1944—56 veikė ambulatorija), vaistinė (nuo 1926), vid. m-la (1920—44 pradinė, 1944—49 prog-ja), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1946). Ties V. rastas žalvario amžiaus lobis; jį sudaro žalvarinis Haličo tipo pentinis kirvis (1500—1200 pr. m. e.), įmovinis Melaro tipo kirvis (1200—1000 pr. m. e.), miniatiūrinis durklas. Radiniai laikomi Stokholmo muziejuje. V. kaimas ist. šaltiniuose minimas 1665 (pastatyta bažnyčia). 1701 Augustas II suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų. XVIII a. antrojoje pusėje gyvenvietė perstatyta pagal stačiakampį gotikinį planą. 1833 buvo 154 gyv., 1841 — 364, 1897 — 883. XIX a. antrojoje pusėje V. caro valdžios buvo pavadinti Konstantinovu. XX a. pirmojoje pusėje V.— valsčiaus centras. 1918 Vaškuose buvo sukurta LKP kuopelė. Buržuazijos valdymo metais veikė 2 kepyklos, malūnas, pr. m-la, vaistinė, keliolika parduotuvių. 1923 buvo 872 gyv., 1959 — 432. Taryb. metais (iki 1969) Vaškuose pastatyta apie 40 individualinių gyv. namų.

VĀŠKAS Henrikas [g. 1932.XI.10 Talačkoniuose (Pasvalio rj.)] — veterinarijos gydytojas fiziologas, biologijos mokslų kandidatas (1967). 1956 baigęs Maskvos Vet. akademiją, iki 1958 dirbo Kupiškio mašinų-traktorių stotyje vet. gydytoju. 1958—61 Vabalninko ž. ū. technikumo dėstytojas, direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1964 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų prieskrandžių metabolizmo procesus, angliavandenių apykaitą jų organizme.

VĀŠKAS Petras [g. 1939.IV.9 Sruogiškėse (Zarasų rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1963 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Vadovėlio „Projektyvinė geometrija" (1966) bendraautoris. Paskel-

bė moksl. straipsnių projektyvinės-diferencialinės geometrijos klausimais.

VĀŠKAS. Bičių V. vartojamas Lietuvoje nuo senų laikų (ž. *Bitės*). Jau 1279 jotvingiai nederliaus metais siūlė rusų kun-ščiams mainais už javus, be kita ko, ir vaško. Vid. amžiais V. turėjo didelę paklausą vidaus ir užsienio rinkoje. Nuo XVI a. pradžios V. buvo eksportuojamas per Rygą, Karaliaučių, Gdanską į V. Europą. Patys didieji V. vartotojai buvo bažnyčios, vienuolynai ir dvarai, gaminę iš jo daugiausia žvakes. Prieš parduodant V. buvo apdirbamas. V. apdirbimo įmonės priklausė valstybei. Daugiausia jų buvo Vilniuje ir Kaune. Jos V. gaudavo iš dvarų vaškinių (V. tirpyklų) sulydytą į gabalus po 1 akmenį (apie 14 kg) ir daugiau. Apdirbimo įmonės V. lydydavo, skaidrindavo ir formuodavo eksportui. 1500—07 iš Lietuvos išvežta 106 139 akmenys (apie 1500 t), o 1512—22 vien per Vilniaus muitinę — 65 387 akmenys (apie 900 t) vaško. Už 65 387 akmenis gauta 6538 kapos grašių muito. Nuo XVI a. pr. ėmus šviesai vartoti aliejų ir kt. degalus, V. paklausa pradėjo mažėti. 1894 Kauno gubernijoje buvo gauta 15,4 t, 1912 visoje Lietuvoje — 45 t vaško. 1932 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) jo gauta 40 t., 1969 — apie 90 t. Vašką vartoja Lietuvos pramonė (pvz., maisto, radiotechnikos, mašinų gamybos, tekstilės, chemijos), be to, iš V. gaminami dirbtiniai koriai.

Lit.: E. **Paulėkienė**, Drevinės bitininkystės reikšmė feodalinės Lietuvos ūkyje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964.

VAŠKĒLIS Algirdas [g. 1937.I.19 Puodžiuose (Utenos rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1963). 1959 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1959 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. 1965 specializavosi Čekoslovakijos MA Poliarografijos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie peroksojunginių savybes tirpaluose, poliarografinę analizę, cheminę metalų redukciją.

VAŠKĒLIS Antanas [g. 1911.VI.19 Odesoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1921 atvyko į Lietuvą, tarnavo pas buožes, dirbo statybose. 1930 išvyko į Kanadą. 1931 įstojo į pažangias liet. darbininkų org-jas: Kanados Lietuvių lit-ros d-ją, Sūnų ir dukterų Kanados lietuvių savitarpinės pašalpos d-ją, Kanados Darbininkų apsigynimo lygą. 1932—34 Kanados Komunistų partijos narys, buvo Toronto lietuvių part. kuopelės sekretorius. 1932 per Gegužės Pirmosios demonstraciją suimtas, kalintas. 1934 Toronto avalynės pramonės darbininkų streiko metu vėl suimtas, kalintas ir ištremtas į Lietuvą. 1935—40 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos (Kaune) narys. D. Tėvynės karo metu Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 baigė Podolsko karo m-lą, leitenantas. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1944 partinis, administracinis, vėliau ūkinis darbuotojas Kauno mieste, rajone.

VAŠKĒVIČIENĖ Gražina [g. 1924. VII.23 Turgalaukyje (Kapsuko rj.)] — ichtiologė, histologė, biologijos mokslų kandidatė (1955). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1955—61 Vilniaus Ped. in-to, nuo 1961 Vilniaus un-to med. f-to dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių verslovinių karpinių žuvų biologijos, galvijų žarnyno histologijos klausimais.

VAŠKĒVIČIUS Juozas [g. 1924.VII.27 Griškabūdyje (Šakių rj.)] — inžinierius architektas. 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—62 Vilniaus miesto vykd. k-to architektas. Nuo 1963 Miestų statybos projektavimo in-to grupės vadovas, projektų vyriausiasis architektas. 1963—66 Lietuvos TSR Architektų s-gos v-bos sekretorius, 1966—70 pirmininkas. 1966—1970 TSRS Architektų sąjungos v-bos prezidiumo narys.

Parengė Vilniaus (su K. Buču, V. Balčiūnu, V. Mikučianiu, V. Sližiu, 1964), Švenčionių (1965), Molėtų (1966) gen. planus, Palangos centro (su L. Meškonyte, 1966), Vanagupės (su A. Jankausku, A. Lecku, V. Stausku, 1967), Palangos gyv. rajono (1969) detalaus išplanavimo ir kt. projektus, vadovavo architektų grupei, parengusiai daugelio rajonų centrų išplanavimo projektus.

VAŠKEVIČIŪTĖ Aldona [**Sakalauskienė;** g. 1893.I.3 Charkove] — biologė, biologijos mokslų kandidatė (1958). 1917 Tomske baigė Aukštuosius moterų kursus. 1919—25 dirbo pedagoginį darbą Tomsko un-te. 1925—50 Kauno un-to dėstytoja. 1951—59 Biologijos in-to, 1959—66 Zoologijos ir parazitologijos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių ichtiologijos, embriologijos ir mirmekologijos klausimais. Monografijos „Kuršių marios" (rusų k., 1959) skyriaus „Žuvų jauniklių maistas Kuršių mariose" autorė.

VAŠUOKĀ — upė, Viešintos kair. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 128 km^2. Prasideda Nakonių (Anykščių rj.) apylinkėse, 3 km į š. r. nuo Troškūnų. Aukštupyje teka į š. v., du kartus kerta Panevėžio—Švenčionėlių glžk.; žemupyje teka Panevėžio ir Kupiškio rj. riba į š. ir per Kupiškio rj. į š. r. Įteka į Viešintą 5 km nuo jos žiočių, ties Subačiaus geležinkelio stotimi. Intakai: dešinysis — Bražiukas, kairysis — Gaidelis. Vid. nuolydis 114 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,66 m^3/s.

VAŠUOKĒNAI — kaimas Anykščių rj., Latavos apyl., 6 km į š. nuo Troškūnų, 2 km į š. r. nuo Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio; kolūkio centras. 50 gyv. (1970). P. pakraštyje yra Vašuokėnų ež., per kaimą teka Vašuoka (Viešintos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, kultūros namai (nuo 1958). Ist. šaltiniuose V. minimi 1593. XIX a. V. — Komarų dvaro centras. 1923 V. dvare buvo 55 gyv., V. kaime — 181 gyv. Burž. nacionalistai 1945 Vašuokėnuose išžudė 24 gyventojus. 1959 kaime buvo 39 gyv.

VATĀ. 1929 Kaune buvo įsteigtas V. f-kas „Vatolit". Jis gamino kelių rūšių V. siuvimo pramonei, dygsniuotas antklodes ir dirbtinę vilną. 1940 pr. Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) vatą gamino 11 dirbtuvių (5 Kaune, 3 Panevėžyje, po 1 Šiauliuose, Utenoje ir Vilniuje). 1939 pagaminta 263 t vatos ir 27 000 m vatino.

Taryb. metais V. gamyba buvo sukoncentruota f-ke „Kauno vata" (įk. 1944). Po D. Tėvynės karo kurį laiką dar veikė „Lietuvos vata" Šiauliuose, „Nevėžis" Panevėžyje ir keletas mažų dirbtuvių. 1948 „Lietuvos vata" buvo prijungta prie „Kauno vatos" f-ko, „Nevėžio" f-kas 1949 likviduotas. Likusi viena V. gamybos įmonė 1962 pavadinta Kauno V. f-ku. 1948 jis turėjo 5 karšimo mašinas, 1970 — 18 karšimo mašinų ir 10 neaustinių medžiagų gamybos agregatų. 1950 pagaminta 275 t vatos, 1960 — 2420 t, 1969 — 2700 t. F-kas V. gamybos nebedidina, bet vis daugiau gamina vatino, kurį siuvimo pramonė naudoja V. vietoj, ir neaustinės medžiagos valymui. 1969 pagaminta 1 452 600 m vatino ir 2 891 600 m neaustinės medžiagos. Žaliavą V. ir vatinui gaminti įmonė gauna iš Vid. Azijos taryb. respublikų ir Lietuvos medvilnės verpimo f-kų. Kauno V. f-ko produkcija realizuojama Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje, RTFSR ir kitose tarybinėse respublikose.

VATŪŠIAI — kaimas Plungės rj., Pelaičių apyl., 1 km į r. nuo Rietavo, į š. nuo Žemaičių plento, Jūros kair. krante. 282 gyv. (1970). Yra vaismedžių ir vaiskrūmių tyrimo punktas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1554. 1923 buvo 435 gyv., 1959 — 208.

VĀZAJIS — ežeras Rokiškio rj., 5 km į p. v. nuo Jūžintų. Plotas 79 ha, didž. gylis 6 m, vid. gylis 3,6 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1520 m, didž. plotis 840 m, kranto linijos ilgis 5200 m. P. v. dalyje yra didelis p-lis. Krantai daugiausia žemi, pietvakarinis vietomis pelkėtas. Pakrantės apaugusios medžiais. Ežeras nenutekamas. Prie V. įsikūręs Pūškonių kaimas.

VAZALĪNSKAS Vytautas [g. 1910.III.16 Šeduvoje] — agronomas, administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1960). 1930 baigė Ž. ū. akademiją. Studijuodamas dirbo Dotnuvos bandymų stotyje. 1931 Danijoje dirbo žemės ūkio moksl. tyrimo įstaigose, studijavo mokslinį darbo organizavimą ir ž. ū. gamybą. 1931—40 Lietuvos Ž. ū. tyrimo įstaigos valdytojo padėjėjas, inspektorius. 1940—41 tos įstaigos direktorius, Ž. ū. liaudies

komisariato taryb. ūkių v-bos viršininkas, taryb. ūkių liaudies komisaras. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1941—44 dalyvavo antihitlerinėje propagandoje, vadovavo Lietuvos TSR žemės ūkio atkūrimo operatyvinei grupei; kurį laiką dirbo taryb. ūkio agronomu Krasnodaro krašte. Nuo 1943 TSKP narys. 1944—1945 Lietuvos TSR ž. ū. liaudies komisaras, 1945—46 taryb. ūkių liaudies komisaras. 1946—52 Ž. ū. in-to direktorius, to in-to dirvožemio sektoriaus vedėjas. 1947—50 kartu dėstė Ž. ū. akademijoje. 1952 baigė Aukštosios part. m-los prie TSKP CK neakivaizdinį skyrių. 1952—53 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to direktorius. 1953—56 žemės ūkio ir paruošų ministro pirmasis pavaduotojas. 1956—62 ž. ū. ministras. 1962—1965 ž. ū. produktų gamybos ir paruošų ministro pavaduotojas, kartu vyriausiosios ž. ū. mokslo ir kadrų ruošimo v-bos viršininkas. Nuo 1965 Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas. 1954—56 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1956 LKP CK narys. Nuo 1955 Lietuvos TSR AT deputatas.

Ikitaryb. metais nemažai prisidėjo prie ž. ū. bandymų stočių organizavimo, jų darbo tematikos plėtimo, metodikos tobulinimo; propagavo agrotechnikos naujoves, veislinių pasėlių didinimą. Periodikoje, ž. ū. specialistų pasitarimuose siūlė gilinti žemės reformą, plėsti kooperaciją. Taryb. metais daug prisidėjo prie ž. ū. atstatymo po vok. faš. okupacijos, socialistinio žemės ūkio sukūrimo, ž. ū. mokslo ir mokymo įstaigų tinklo organizavimo, ž. ū. specialistų ruošimo, žemdirbių kvalifikacijos kėlimo, Lietuvos TSR dirvožemių tyrimų, jų žemėlapių sudarymo, monografijos „Lietuvos TSR dirvožemiai" (1965; Resp. premija, 1967) parengimo. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys. Period. spaudoje rašo ž. ū. gamybos klausimais.

VAZGAĨKIEMIS — kaimas Prienų rj., Balbieriškio apyl., 6 km į š. nuo Balbieriškio, 2 km į v. nuo Prienų—Balbieriškio kelio. 128 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), kultūros namai. Ist. šaltiniuose V. kaimas minimas 1782. 1959 buvo 156 gyv.

VAZGIRDÓNYS — kaimas Varėnos rj., Jakėnų apyl., 10 km į š. nuo Varėnos miestelio, prie Vilniaus—Alytaus plento; kolūkio centras. 146 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Vazgirdonių ežerėlis. Kuriasi kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1954), kultūros namai (nuo 1957). XIX a. pab. buvo V. kaimas ir V. dvaras. 1959 kaime buvo 151 gyv.

VAZNẼLIS Simas [1879.X.28 Valinčiuose (Seinų aps.) — 1933.I.8 Šakiuose] — pedagogas. 1900 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Varšuvos pr. m-lose. 1906—14 mokytojavo Pernaravos (Kėdainių rj.) ir Vilkėnų (Kauno rj.) pr. m-lose, per I pasaul. karą Propoisko (BTSR, prie Bobruisko) m-loje, 1919—27 Lazdijų g-joje, nuo 1929 Šakių pr. m-loje. Padedamas J. Juškytės, parengė liet. kalbos vadovėlį „Rašybos lavinimosi darbai pradedamosioms mokykloms" (1909). Parengė dalį „Rašybos mokslo darbelių" (1920; II leid. 1932).

VAZNÓNIENĖ Irena [g. 1919.III.11 Latveliuose (Akmenės rj.)] — agronomė selekcininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1958), Lietuvos TSR nusipelniusi agronomė (1969). 1946 baigė Ž. ū. akademiją. 1947—56 Valst. selekcijos stoties moksl. bendradarbė. 1958—59 Savitiškio bandymų stoties (Panevėžio rj.), 1959—66 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbė; 1966—70 to in-to selekcijos ir sėklininkystės skyriaus, nuo 1970 bulvių, linų ir ankštinių kultūrų selekcijos sektoriaus vedėja. Su K. Bėčiumi sukūrė bulvių veisles Rūta, Vilija. Paskelbė moksl. straipsnių bulvių, žirnių agrotechnikos, selekcijos ir sėklininkystės klausimais.

VAŽÃTKIEMIS — kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 4 km į š. nuo Birštono, 6 km į r. nuo Prienų. 88 gyv. (1970). Yra biblioteka, parduotuvė (nuo 1961). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1578. 1923 buvo 174 gyv., 1959 — 112. Važatkiemyje 1930 gimė poetas Just. Marcinkevičius.

VĖBARIAĨ — kaimas Pakruojo rj., Lygumų apyl., 11 km į v. nuo Pakruojo, prie kelio į Lygumus. 57 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Kruoja (Mūšos intakas). Ties kaimu buvo kapinynas. III—IV a. kapuose atsitiktinai rasta antkaklė kūginiais galais, X—XIII a. kapuose — žalvarinė antkaklė užkeistais galais, pasaginė segė keturkampėmis galvutėmis, geležiniai įmoviniai ietigaliai. Radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1959 kaime buvo 75 gyv.

VĖBERIS (Weber) Hugo [1838—1904] — vokiečių filologas. Buvo filol. daktaras. Dėstė Veimaro g-joje klasikines kalbas, vėliau buvo Eizenacho g-jos direktorius. Tyrinėjo liet. kalbos tarmes. 1875—98 susirašinėjo su A. Baranausku, iš kurio gavo daugiau kaip 100 laiškų liet. kalbos, rašybos, tarmių tyrinėjimo teorijos klausimais (67 laiškai išspausdinti tęstiniame leidinyje „Archivum Philologicum", t. 1—3, 5—8, 1930—39, dalis jų — A. Baranausko „Raštuose", t. 2, 1970). Paskelbė senosios liet. raštijos tekstų, dainų, lituanistinių straipsnių. Rinkinyje „Lietuvių rytiečių tekstai" (1882) išspausdino pilną A. Baranausko „Anykščių šilelio" poemos tekstą (342 eil.), kuris sudarė vėlesnių „Anykščių šilelio" leidimų pagrindą. V. laiškai A. Baranauskui laikomi Liet. kalbos ir lit-ros in-to bibliotekos rankraštyne.

Leid.: Ostlitauische Texte (Mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber), Weimar, 1882.

VĖBRA Antanas [1914.XII.28 Liliūnuose (Kėdainių rj.) — 1944.III.1 Merionyse (Švenčionių rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Už kom. lit-ros platinimą 1935 baustas adm. tvarka. 1940—41 adm. darbuotojas Ukmergėje. D. Tėvynės karo metais tarnavo ypatingosios paskirties dalyse. 1943 atvyko į Lietuvą, buvo Kalinausko partizanų būrio komisaras (slap. Aras Antanas). Žuvo mūšyje.

VĖBRA Aristidas [g. 1933.XI.11 Kaune] — fizikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1958 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1958—65 Fizikos ir matematikos in-to vyr. inžinierius, 1965—66 moksl. bendradarbis, moksl. sekretorius. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1967 Puslaidininkių fizikos in-to moksl. sekretorius. 3 išradimų iš puslaidininkių taikymo radioelektronikoje srities autorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie „karštus" krūvio nešėjus.

VĖBRA Evaldas [g. 1932.V.6 Kaune] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1954 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1954—56 Klaipėdos mkt. in-to, 1956—59 Šiaulių Ped. in-to dėstytojas. Nuo 1963 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis (1965—67 inžinierius). Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie atmosferos užteršimą radioaktyviosiomis medžiagomis ir jos išsivalymą.

VĖBRA Rimantas [g. 1931.XI.25 Utenoje] — istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1967). 1951—52 dirbo LLKJS Utenos rj. k-te. Nuo 1953 TSKP narys. 1954—55 Tarybinės Armijos karininkas. 1955—60 dirbo LLKJS CK. 1962 baigė Vilniaus un-tą. 1966—70 dirbo jame ped. darbą. Tyrinėja XIX a. antrosios pusės lietuvių nac. judėjimą. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. buržuazijos ir inteligentijos formavimąsi („Istorija", t. 6, 1965, t. 7, 1966), liet. spaudos draudimą (ten pat, t. 9, 1968), slaptąsias m-las Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje („Pedagogika ir psichologija", t. 9, 1969), lietuvių nac. judėjimo periodizavimą („Problemos", 1969, Nr. 2).

Ršt.: Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas, V., 1968.

VEČIŲ-PĖTARAIČIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Kretingos ir Skuodo rj., 4 km į š. v. nuo Grūšlaukio, abipus Kretingos—Skuodo geležinkelio. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Lenkimų ir Grūšlaukio girininkijoms. Plotas 1135 ha. Masyvas apie 6 km ištįsęs iš š. į p. Šiaurinę dalį (į š. v. nuo geležinkelio) sudaro Večių (404 ha) ir Juodalksnio (319 ha) miškai, pietinę — Butkinės (142 ha), Taško (86 ha) ir Pėtaraičių (184 ha) miškai. Tarp miškų yra įsiterpę kaimų (Medininkai, Kuniginė ir kt.). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai jauriniai bei velėniniai jauriniai, vidutiniškai sujaurėję, vietomis gliejiški, priemoliniai. 95% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 57%, pušynų 28%, beržynų 10%, drebulynų 5%. Jaunuolynai sudaro 65%, pusbrandžiai medynai 25%, pribręstantieji ir brandieji po 5%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas III, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 80 ktm/ha, vid. prie-

auga 2,0 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, kiškių. Didesniąją masyvo dalį sudaro eksploataciniai miškai, mažesniąją — apsauginiai (palei geležinkelį). Per metus iškertama apie 900 ktm. Šiaurėje prie masyvo įsikūręs Večių, pietuose — Pėtaraičių kaimas.

VẼDARAS — valgis iš plikytų miežių ar grikių kruopų su kiaulės krauju ir prieskoniais arba tarkuotų bulvių su spirgais, sukimštų į kiaulės žarną ir iškeptų krosnyje. V. valgomas karštas su taukų padažu. Ignalinos apylinkėse kraujinis V. buvo tradicinis vestuvių valgis, duodamas po keltuvių; jaunamartė jį turėdavo apdengti stuomeniu ar rankšluosčiu. Pastaraisiais metais V. imta gaminti mėsos kombinatuose, valgyklose ir restoranuose, pardavinėti parduotuvėse.

VEDERÁITĖ Danutė [g. 1928.II.25 Ukmergėje] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1968). 1956 baigusi Vilniaus un-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1958 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie V. Kapsuko ekonomines pažiūras („Ekonomika", t. 1, 1960; t. 4, sąs. 1, 1963; t. 4, sąs. 2, 1964).

VẼDRIAI — kaimas Šilalės rj., Obelyno apyl., 14 km į r. nuo Šilalės, 6 km į p. v. nuo Kaltinėnų. 1959 buvo 67 gyv., 1970 — 61. Kaime, ties Akmenos (Jūros intako) ir Akmenyno santaka, yra piliakalnio liekanų (didelę jo dalį nuplovė Akmena).

Piliakalnio aikštelė buvo maždaug 80 m ilgio. Jos r. gale tebėra 4 m aukščio pylimo liekanų. Už pylimo tęsiasi platus griovys, už kurio yra priešpilis — nedidelė aikštelė, apsupta 33 m ilgio ir 5 m aukščio pylimo. Piliakalnio papėdėje yra senos gyvenvietės liekanų.

VEDUVÌŠKIS — kaimas Rokiškio rj., Lukštų apyl., 10 km į š. r. nuo Rokiškio, 6 km į p. r. nuo Juodupės. 85 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šaltoja (Vyžuonos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1927), biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 72 gyv.

VÉGĖLĖ Adolfas [1883 Musteikiuose (Utenos rj.) — 1914.V.21 Vilniuje] — liberalinis kultūros veikėjas, laikraštininkas. Mokėsi Mintaujos g-joje ir Kauno kunigų seminarijoje. Iš seminarijos pašalintas, įsikūrė Vilniuje. Dirbo „Vilijos" b-vėje, „Vilniaus žinių", „Vilties", „Rygos garso" redakcijose. 1909—13 leido laikr. „Žemdirbys", „Balsas", „Nauja srovė". Dalyvavo Vilniaus lietuvių kultūrinių d-jų („Rūtos", Vilniaus lietuvių vaidintojų kuopos) veikloje. Bendradarbiavo „Lietuvos ūkininke" ir kt. laikraščiuose (slap. A. Musteikis). Išleido „Kišeninį rusiškai-lietuvišką žodyną" (1906), išvertė J. Kraševskio apysakas „Kunigas" (1909), „Čenstachavos apygynimas" ir „Šventas Petras Ryme" (1908), S. Buračevskos ist. apysaką „Lietuvos giriose" (1913), dramos veikalų: J. Koženiovskio „Pabaigtuves" (1909), J. Kaminskio „Kaminkrėtį ir malūnininką" (1912), L. Dumševskio „Gaila ūsų" (1913).

VEGẼRIAI — miestelis Akmenės rj., Vegerių apyl., 8 km į š. nuo Naujosios Akmenės, prie Latvijos TSR sienos; kolūkio centras. 288 gyv. (1970). Įsikūręs Vadaksties (Ventos intako) kair. krante. Plano struktūra radialinė. Pagr. keliai, jungiantys V. su Klykoliais, Naująja Akmene, Auce (Latvijos TSR), sueina į trikampę aikštę; pastatai išsidėstę pagal kelius. Yra parduotuvė, vaistinė (įst. apie 1910), pr. m-la (įst. apie 1910), biblioteka (nuo 1945). XVI a. teismų dokumentuose minimas valstybinis V. kaimas. 1602 Zigmantas Vaza leido Vegeriuose kurti miestelį, rengti savaitinius turgus ir metinius prekymečius. 1766 pastatyta bažnyčia. XIX a. pr. miestelyje vyko turgūs ir prekymečiai, buvo keliolika parduotuvių ir smuklių. 1886 miestelyje buvo 355 gyv., 1897 — 617 gyventojų. 1918 buvo sudarytas rev. k-tas. XX a. pirmojoje pusėje (iki 1950) V. — valsčiaus centras. 1923 buvo 442 gyventojai. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai miestelyje sušaudė daugiau kaip 30 žmonių, jų tarpe komjaunuolius V. Berlauką, F. Buožį, S. Dvinovą, J. Kirjanovą, J. Mašinauską; nukankino Aukštujų apyl. pirmininką Nostį. 1944, vokiečiams traukiantis, V. buvo beveik visai išgriauti (liko tik keli pastatai). Kautynėse prie Vegerių 1944.VIII.17 pasižymėjo gvardijos leitenantas G. Pečkovskis; už tai jam 1945 (po mirties) buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 miestelyje buvo 260 gyv.

VẼGERTAS Zigmas [g. 1920.V.2 Jurbarke] — sporto medicinos gydytojas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1940—42 studijavo Vilniaus Ped. in-te. 1942—48 g-jos mokytojas Kaune. 1948 baigė Kūno kultūros in-tą, 1950 — Kauno un-to med. f-tą. 1948—51 Kauno un-to fiz. lavinimo katedros, nuo 1951 Kauno Med. in-to fiz. lavinimo ir sporto medicinos katedros vedėjas; nuo 1964 docentas. Nuo 1951 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių med. kontrolės, gydomosios fiz. kultūros, Lietuvos studentų fiz. išsivystymo ir sveikatingumo klausimais.

VEGỸS Jonas [g. 1929.II.3 Daukniškiuose (Biržų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1953 baigė Ž. ū. akademiją; 1955—60 dirbo joje ped. darbą. Nuo 1960 Ž. ū. ekonomikos in-to laukininkystės mechanizavimo ekonomikos skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie traktorių alkūninio mechanizmo deformaciją, hidraulinio mechanizmo eksploatavimą, mašinų ir traktorių parko ekonominį efektyvumą.

VEGỸS Juozas [g. 1939.I.1 Dubriškyje (Biržų rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1967). 1963 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1964 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis. Padarė 3 išradimus blizgiojo ir daugiasluoksnio nikeliavimo srityje, paskelbė moksl. straipsnių apie nikelio ir kobalto elektrolizinį išskyrimą.

VEGỸS Kostas [1921.IX.13 Daukniškiuose (Biržų rj.) — 1944.III.13] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1940—41 milicininkas Biržuose. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942.XI atvyko į okupuotą teritoriją dirbti partiz. darbo. Nuo 1943.VIII Kęstučio partizanų būrio, veikusio Biržų aps., grupės vadas. Nuo 1943 VKP(b) narys, dirbo LKP Biržų apskrities pogrindinėje organizacijoje, buvo jos komiteto narys. Žuvo kautynėse.

VEGỸS Viktoras [g. 1936.IX.14 Daukniškiuose (Biržų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigęs Ž. ū. akademiją, dirbo inžinieriumi jos mokomajame ūkyje. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1960 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to moksl. bendradarbis, vyriausiasis inžinierius, nuo 1967 patentų skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie aerodinaminių laukų panaudojimą javų derliaus nuėmimo mašinose. Išrado varpų nuėmimo mašiną.

„VÉIDRODIS" — mėnesinis teatro žurnalas, ėjęs 1914—15 Čikagoje. Išėjo 11 nr. Žurnalą įsteigė ir redagavo B. Laucevičius-Vargšas. Leido „Veidrodžio" b-vė. 1914 pab. įsikūrus Lietuviškų dramatiškų d-jų susivienijimui Čikagoje, žurnalas (nuo 10 nr.) tapo jo leidiniu. „V." spausdino straipsnius scenos meno, dramaturgijos ir JAV lietuvių teatro istorijos klausimais. Paskelbė straipsnių apie žymesniuosius JAV lietuvių režisierius ir aktorius (A. Žymantą, T. Kislauskaitę, J. Stankūną, A. Šukutį), Čikagos teatro mėgėjų pastatymų recenzijų, išspausdino dramaturgijos kūrinėlių (B. Laucevičiaus-Vargšo monologus „Padangėse", „Kareivis" ir kt.).

Lit.: V. Kapsukas, Br. Vargšas kaip scenos mylėtojas.— Raštai, t. 6, V., 1963.

VÉIKAS (Wijk) Nikolas van [1880.X.4 Deldene (Olandija) — 1941.III.25] — olandų kalbininkas indoeuropeistas, filologijos mokslų daktaras. Studijavo Leipcigo ir Maskvos un-tuose. Nuo 1919 Leideno un-to (Olandija) slavistikos katedros vedėjas. Dėstė slavų ir baltų kalbas. Tyrinėjo bendrosios kalbotyros problemas, baltų ir slavų kalbų santykius, jų kirčio ir priegaidžių sistemas. Paskelbė moksl. straipsnių baltų kalbotyros klausimais, recenzavo kt. kalbininkų baltistinius darbus.

Ršt.: Das litauische langvokalische Präteritum. — „Indogermanische Forschungen", Bd. 34, Strassburg, 1914—15; Altpreussische Studien. — Beiträge zur baltischen und vergleichenden indogermanischen Grammatik, Den Haag, 1918; Zur litauischen Nominalbetonung.— „Le Monde oriental", vol. 12, P., 1918; Zum baltischen und slavischen Akzentverschiebungsgesetz. — „Indogermanische Forschungen", Bd. 40, Strassburg, 1922; Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme, Amsterdam, 1923; Das Gesetz Saussures im Altpreussischen. — „Tauta ir žodis", t. 2, K., 1924; Zu den slavischen und baltischen Präteritalstämmen auf *-ā-*, *-ē-*.— Ten pat, t. 4, K., 1926; Der Ursprung der litaulettischen Präsensklasse mit Formans *-sta-*.—„Archivum Philologicum", t. 4, K., 1933; Die pronominalen Adessivformen des Altlitauischen.— Ten pat; Le problème des prétérito-présents slaves et baltiques.—„Studi Baltici", vol. 3, Roma, 1933.

VEIKIAMÓJI RŪŠIS — veiksmažodžių formos, reiškiančios aktyvų santykį tarp nusakomojo veiksmo ir veikėjo, kuris sakinyje paprastai eina veiksniu arba dalyvio pažymimuoju žodžiu. Priešingai negu *neveikiamosios rūšies* formos, reiškiančios pasyvų nusakomojo veiksmo ir loginio veiksmo objekto santykį, V. r. formos rodo, kad veiksnio ar dalyvio pažymimojo žodžio žymimas daiktas ar asmuo yra ne kito veikėjo veikiamas, o pats veikia (pvz., „Maža mergelė visą pasaulį aprengia", „Jis giriasi paklojęs šimtą rublių", „Ėdančio šuns neerzink"). Lietuvių kalbos V. r. formos yra vientisinės (pvz., „dirba", „dirbąs", „dirbsiąs") ir sudurtinės (pvz., „yra dirbęs", „buvo bedirbąs").

VÉIKSLAS — veiksmažodžio kategorija, reiškianti veiksmo ar būsenos trukmę. Liet. kalboje yra du veiksmažodžių V.: eigos ir įvykio. Veiksmažodžiai, kurie žymi besitęsiantį, neribotą veiksmą ar būseną, yra eigos veikslo (pvz., „dainuoti", „rašyti", „eiti", „kovoti", „gyventi", „plazdenti"), kiti, kurie reiškia ribotos trukmės veiksmą, yra įvykio veikslo (pvz., „uždainuoti", „perpilti", „išmėtyti", „priverti", „suūžti", „riktelėti").

Veikslo kategorija glaudžiai susijusi su leksine veiksmažodžių reikšme ir beveik neturi gramatinių išraiškos priemonių, nes priešdėliai ir priesagos vartojami žodžių, o ne formų darybai. Gramatine įvykio veikslo išraiškos priemone galima laikyti tik tuos priešdėlius, kurie nekeičia veiksmažodžio leksinės reikšmės ir žymi tik veiksmo ribotumą (pvz., „daryti" — „**pa**daryti", „aūšti" — „**iš**aūšti", „akti" — „**ap**akti"). Gramatine eigos veikslo išraiškos priemone kartais būna priesaga „**-inė-ti**", nežyminti veiksmo pasikartojimo (pvz., „įrod**inė**ti", „atsak**inė**ti"). Todėl dauguma liet. kalbos veiksmažodžių, skirtingai negu slavų kalbų veiksmažodžiai, yra vienaveiksliai.

Eigos veikslo veiksmažodžiai dažniausiai neturi priešdėlių (išskyrus veiksmažodžius, rodančius sugebėjimą atlikti kokį nors veiksmą, pvz., „**pa**vaikščioti", „**pa**austi", „**nu**sėdėti", ir tuos, kurie be priešdėlio nevartojami, pvz., „**pa**žinti"), arba turi priesagų, kurios išryškina neriboto veiksmo pasireiškimo būdą (pvz., „bėgti" — „bėg**inė**ti", „bėg**io**ti"; „kosėti" — „kos**inė**ti", „kosč**io**ti"; „sirgti" — „sirg**inė**ti", „sirg**uliuo**ti"; „ūžti" — „ūž**au**ti"). **Įvykio** veikslo veiksmažodžiai (išskyrus veiksmažodžius su priesaga „**-telė-ti**") dažniausiai yra su priešdėliais, nes pastarieji, keisdami veiksmažodžio leksinę reikšmę, kartu suteikia jai ir veiksmo ribotumo atspalvį (pvz., „rašyti" ir „**per**rašyti", „stovėti" ir „**pa**stovėti"). Eigos veikslo veiksmažodžiai vartojami visų laikų formomis; įvykio veikslo veiksmažodžiai, reikšdami ribotą veiksmą, negali žymėti dabarties veiksmo ar būsenos, t. y. jie nevartojami esamojo laiko pagr. reikšme.

Veikslo požiūriu skiriamos 4 veiksmažodžių grupės: 1) vienaveiksliai eigos veiksmažodžiai (pvz., „Sukasi, sukasi, vejasi, vejasi, rieda kaip deimantas jūrų banga"; „Žinojom — plieną lydysim, auginsim duoną skalsiąją"); 2) vienaveiksliai įvykio veiksmažodžiai (pvz., „Gal naktį trinktelės langinė ar sugirgždės sode varteliai..."; „Prisėdo ant kelmelio pailsėti ir pypkės užsidegti"); 3) dviveiksliai veiksmažodžiai, kurie pagal leksinę reikšmę, vartoseną, o kartais ir kontekstą, gali būti čia eigos, čia įvykio veikslo (pvz., eigos veikslo — „Krito pirmos vėlyvo rudens snaigės"; įvykio veikslo — „Sviedinys krito toli"); 4) veiksmažodžiai, kurie veikslo atžvilgiu sudaro poras (pvz., „daryti" — „**pa**daryti").

Lit.: **J. Jablonskis**, Lietuvių kalbos gramatika. — Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1957; **E. Galnaitytė**, Ginčytini lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslų klausimai. — „Kalbotyra", t. 4, V., 1962; **Э. Галнайтите**, Особенности категории вида глаголов в литовском языке (в сопоставлении с русским языком).— Ten pat, t. 7, V., 1963; **A. Paulauskienė**, Lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai, V., 1965.

VEIKSMÃŽODIS — kalbos dalis, reiškianti veiksmą, kaip procesą. Veiksmažodžiui būdinga valdyti žodžių formas (pvz., „neša vandenį", „siekia mokslo", „eina piauti"). Iš kitų kaitomų kalbos dalių V. išsiskiria gramatinėmis *veikslo*, *rūšies*, *nuosakos*, *laiko*, asmens ir *skaičiaus* kategorijomis, kurias sudaro įvairiai tarpusavyje santykiaujančios V. formos. Pagrindinėmis V. formomis laikomos bendraties, esamojo laiko ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens formos (pvz., „eiti", „eina", „ėjo"). Iš šių formų kamienų sudaromos visos kitos V. formos (pvz., iš „eina" — „einąs", „einant", iš „ėjo" — „ėjus", iš „eiti" — „eidamas").

V. formos, rodančios asmenis, vadinamos **asmenuojamosiomis**, arba asmeninėmis, formomis. Jos yra vientisinės ir sudurtinės. Vientisinės sudaromos su tam tikromis galūnėmis (pvz., „raš**au**", „raš**ai**", „raš**o**", „raš**ome**", „raš**ote**"). Sudurtinės formos yra analitinės. Jos sudaromos iš veiksmažodžio „būti" asmenuojamųjų formų ir esamojo bei būtojo laiko dalyvių (pvz., „buvau benešąs", „esu nešęs", „esu nešamas", „esu neštas"). Veikiamieji esamojo laiko dalyviai šiuo atveju turi papildomą morfemą „be". Asmenuojamosios V. formos sudaro V. kaitymo, arba asmenavimo, sistemą, kuri apima V. kaitymą ne tik asmenimis, bet ir skaičiais, laikais, nuosakomis bei rūšimis. Dabartinėje lit. kalboje veiksmažodžiai yra tematinio, arba balsinio, asmenavimo (pvz., „duodu", „duodi", „duoda", „duodame", „duodate"). Senuosiuose raštuose ir tarmėse pasitaiko ir atematinių, arba priebalsinio asmenavimo, veiksmažodžių (pvz., „duomi", „duosi", „duosti", „duome", „duoste").

Neasmenuojamosios V. formos yra dalyviai, padalyviai, pusdalyviai, bendratys, siekiniai ir būdiniai. Jos neturi asmens kategorijos. Kaip ir kitos V. formos, dalyviai yra kaitomi laikais ir rūšimis, o kaip būdvardžiai — giminėmis, linksniais ir skaičiais. Padalyviai kaitomi tik laikais. Pusdalyviai kaitomi giminėmis ir skaičiais. Visiškai nekaitomos bendraties, siekinio ir būdinio formos.

Visas V. formas apima veikslo kategorija.

Veikslo kategoriją sudaro du nariai: tos pačios šaknies eigos ir įvykio veikslo veiksmažodžiai. Įvykio veikslo V. reiškia ribotą, nutrauktą veiksmą, eigos veikslo — besitęsiantį, neribotą veiksmą. Įvykio veikslo veiksmažodžiai paprastai sudaromi iš eigos veikslo veiksmažodžių, pridedant priešdėlį (pvz., „eiti" — „**nu**eiti", „rašyti" — „**pa**rašyti", „giedoti" — „**už**giedoti"). Veikslo atžvilgiu kartais santykiauja 2 priešdėliniai V., iš kurių vienas yra įvykio, o antrasis, turintis kartotinės reikšmės priesagą, — eigos veikslo (pvz., „atsakyti" — „atsak**inė**ti"). Kai kurie V. vienu atveju yra eigos, kitu — įvykio veikslo (pvz., „kristi", „mirti"). Santykiaują eigos ir įvykio veikslo V., sudaryti iš tos pačios šaknies su tam tikru priešdėliu ar priesaga, dažniausiai skiriasi leksinės reikšmės atspalviu (plg. „verpti" — „**su**verpti", „gręžti" — „**ap**gręžti"), todėl jie yra savarankiški žodžiai, o ne paradigminės veikslo formos. Veikslas liet. kalboje neturi specialių kategorinių rodiklių ir nėra išvystyta, galutinai susiformavusi gramatinė sistema.

Rūšies kategorijos pagrindą sudaro dalyviai. Liet. kalbos dalyviai yra veikiamieji ir neveikiamieji (pvz., „einąs", „ėjęs", „eidavęs", „eisiąs"; „einamas", „eitas", „eisimas"). Asmenuojamųjų formų sistemoje neveikiamajai rūšiai priklauso sudurtinės formos su neveikiamaisiais dalyviais (pvz., „esu skaitomas", „esu skaitytas"), o veikiamajai rūšiai — vientisinės asmenuojamosios formos ir sudurtinės (vad. atliktinės) formos su veikiamaisiais būtojo kartinio laiko dalyviais (pvz., „skaitau", „esu skaitęs"). Neveikiamosios rūšies formos, sudarytos su esamojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, paprastai santykiauja su veikiamosios rūšies vientisinėmis formomis (pvz., „esu skaitomas" — „skaitau", „buvau skaitomas" — „skaičiau" ir t. t.), o neveikiamosios rūšies formos, sudarytos su būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais, santykiauja su veikiamosios rūšies tiek vientisinėmis, tiek sudurtinėmis formomis (pvz., „esu skaitytas" — „esu skaitęs", „buvau skaitytas" — „skaičiau", „buvau skaitęs"). Į rūšies kategorijos sistemą neįeina sudurtinės pradėtinės formos (pvz., „buvo beskaitąs", „bus beskaitąs").

Rūšies kategorijos formos parodo, koks yra veiksmo santykis su veiksmo subjektu bei objektu, — aktyvus ar pasyvus (pvz., „Mokinys skaito knygą" ir „Knyga yra skaitoma mokinio"). Veiksmo subjektas su neveikiamosios rūšies formomis liet. kalboje

reiškiamas kilmininko linksniu. Šalia sudurtinių neveikiamųjų formų ta pačia reikšme predikatyviškai vartojami ir neveikiamieji esamojo bei būtojo laiko dalyviai (pvz., „Knyga yra skaitoma mokinio" ir „Knyga skaitoma mokinio"). Tiek veikiamoji, tiek neveikiamoji rūšis turi visas nuosakų, laikų, asmenų ir skaičių formas. Veikiamosios rūšies tam tikros nuosakos, laiko, asmens ir skaičiaus formos santykiauja tik su atitinkamos nuosakos, laiko, asmens ir skaičiaus neveikiamosios rūšies formomis (plg. „skaitau" — „esu skaitomas", „skaityk" — „būk skaitomas").

Rūšies kategorija būdinga ne visiems veiksmažodžiams. Neveikiamosios rūšies dalyvių formas turi galininkiniai V. ir kai kurie negalininkiniai V., paprastai reikalaują kilmininko linksnio (pvz., „norėti" — „norimas", „norėtas").

Nuosakos kategorijos sistemą sudaro tarp savęs santykiaujančios 5 rūšių formos, vadinamos tiesiogine, tariamąja, liepiamąja, geidžiamąja ir netiesiogine nuosakomis. Pirmosios 4 sudaromos iš V. kamienų su tam tikromis galūnėmis ir priešdėliais (plg. „einu", „eičiau", „eik", „teeinie"). Geidžiamosios nuosakos dažnai vartojamos ir analitinės formos (pvz., „tegul eina"). Netiesioginę nuosaką sudaro veikiamųjų dalyvių vardininkų formos, atliekančios pasakojamojoje kalboje predikatyvinę funkciją (pvz., „Ateinąs žmogus ir sakąs"). Nuosakos kategorijos formomis parodomas veiksmo santykis su tikrove, nustatomas paties kalbančiojo asmens. Tai yra morfologinis modalumo reiškimo būdas. Tiesioginės nuosakos formomis tik konstatuojamas su tam tikru laiku susijęs realus veiksmas. Visų kitų nuosakų reikšmė yra specifinė (žymėta). Tariamosios nuosakos formos rodo tariamą ir galimą veiksmą, liepiamosios — veiksmą, kurį turi vykdyti II asmuo (taip pat II asmuo su I asmeniu), geidžiamosios nuosakos formomis pageidaujama, kad veiksmą vykdytų III asmuo, o netiesioginės nuosakos formomis pasakomas tiesiogiai nepatirtas, abejojamas veiksmas.

Laiko ir asmens kategorijų formos yra subordinuotos nuosakų formoms. **Laikų** formos parodo veiksmo santykį su kalbamuoju momentu arba kito veiksmo laiku. Aiškias laikų formas turi tik tiesioginė nuosaka. Tai esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimojo laiko formos (pvz., „einu", „ėjau", „eidavau", „eisiu"). Laikų formų galūnės kartu yra ir tiesioginės nuosakos rodiklis. Tokius pat laikus turi dalyviai ir padalyviai, sudaryti su specifinėmis morfemomis (pvz., „einąs", „einamas", „ėjęs", „eitas", „eidavęs", „eisiąs", „eisimas"; „einant", „ėjus", „eidavus", „eisiant"). Dalyvių laikų formos yra susijusios su rūšies kategorijos formomis; išskyrus būtojo dažninio laiko dalyvius, visų laikų dalyvių formos yra dvejopos — veikiamosios ir neveikiamosios rūšies. Netiesioginės nuosakos dalyvių laikai atitinka tiesioginės nuosakos asmenuojamųjų formų laikus (plg. „Ateinąs žmogus ir sakąs" ~ „Ateina žmogus ir sako"; „Nešęs velnias akmenį" ~ „Nešė velnias akmenį").

Tam tikrų laiko reikšmės skirtumų yra tarp tariamosios nuosakos vientisinių ir sudurtinių formų: vientisinės vartojamos esamojo arba būsimojo laiko reikšme, o sudurtinės atliktinės — būtojo laiko reikšme (plg. „rašyčiau" — „būčiau rašęs").

Asmens kategorija reiškia veiksmo ir jo subjekto santykį su kalbančiuoju asmeniu. Asmenų yra 3: pirmasis, antrasis ir trečiasis. Jie pažymimi asmenuojamųjų formų galūnėmis (pvz., „einu"— „einame", „eini"—„einate", „eina"). Asmens kategorijos formos įeina į bendrą laikų ir nuosakų sistemą. Trijų asmenų formas turi tiesioginė ir tariamoji nuosakos (pvz., „ėjau"—„ėjome", „ėjai"— „ėjote", „ėjo"; „eičiau"—„eitume", „eitum"—„eitute", „eitų"); dviejų asmenų — liepiamoji nuosaka (pvz., „eik"— „eikite", „eikime") ir vieno asmens — geidžiamoji nuosaka (pvz., „tegul eina", „teeinie"). Netiesioginės nuosakos ta pati dalyvių forma reiškia visus 3 asmenis (pvz., „aš rašąs", „tu rašąs", „jis rašąs"). Asmens kategorijai sustiprinti kartais dar vartojami asmeniniai įvardžiai.

Skaičiaus kategorija rodo veiksmo atlikėjų skaičių: vieną ar daugiau. Lit. kalboje vartojami 2 V. skaičiai: vienaskaita ir daugiskaita. Tarmėse ir senuosiuose raštuose pasitaiko dviskaitos formų. V. skaičių parodo asmeninių formų galūnės. I ir II asmens skaičių formos yra skirtingos, o III asmens abiejų skaičių — vienodos (pvz., „einu"— „einame", „eini" — „einate", „eina"). III asmens veiksmažodžių galūnės iš senovės yra buvę gryni kamienai. Be asmenuojamųjų formų, skaičiais yra kaitomi dalyviai ir pusdalyviai (pvz., „einąs" — „einą", „eidamas" — „eidami"). Dalyvių, kaip būdvardžių, skaičiaus kategorija yra susijusi su **linksnio** kategorija: linksnių formų galūnės kartu rodo ir skaičių.

V. turi ne tik paprastąsias, bet ir sangrąžines formas, kurios daromos iš paprastųjų su morfema „si" (pvz., „prausiasi", „nusiprausė"). Veiksmažodžiai su sangrąžine morfema „si", esančia gale, yra išsaugoję senąsias ilgas akūtines galūnes, kurios paprastosiose formose sutrumpėjusios (pvz., „prausiúosi" ir „prausiù").

V. asmenuojamosios formos atlieka predikatyvinę (tarinio) funkciją. Dalyviai, būdami pusiau veiksmažodžiai, pusiau būdvardžiai, be predikatyvinės funkcijos, dar atlieka atributyvinę (pažyminio) funkciją (plg. „verdantis vanduo"). Be to, dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai atlieka atributyvinę-predikatyvinę funkciją (pvz., „Skrenda lapelis, vėjo nešamas"; „Važiuodamas mačiau kiškį"; „Einant namo, pradėjo lyti".

Bendraties formos atlieka įvairias sintaksines funkcijas. Dažnai bendratis jungiasi prie asmenuojamųjų V. formų. Nuo V. formų labiausiai yra nutolę būdiniai. Jie vartojami panašiai kaip prieveiksmiai (pvz., „Bėgte bėgo"). Siekinio formos eina po slinkties veiksmažodžių ir lit. kalboje dažnai pakeičiamos bendratimi (pvz., „Eina piautų" ir „Eina piauti").

Lit.: **P. Bernadišienė**, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sangrąžinių veiksmažodžių semantinės funkcijos. — „VVPI mokslo darbai", t. 3, V., 1957; **J. Paulauskas**, Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. — „Literatūra ir kalba", t. 3, V., 1958; **Э. Галнайтите**, Особенности категории вида глаголов в литовском языке (в сопоставлении с русским языком). — „Kalbotyra", t. 7, V., 1963; **N. Sližienė**, Apie sudurtines atliktines veiksmažodžio laikų ir nuosakų formas lietuvių literatūrinėje kalboje. — „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 7, V., 1964; **J. Kazlauskas**, Lietuvių kalbos istorinė gramatika (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis), V., 1968.

VEIKSNỸS — pagrindinė sakinio dalis, su tariniu sudaranti gramatinį ir loginį dvinario sakinio centrą. V. atsako į klausimą, kas yra tariniu pasakyto veiksmo veikėjas ar ypatybės turėtojas, ir dažniausiai reiškiamas daiktavardžio arba jį atstojančios kalbos dalies vardininku (pvz., „Vėjelis pūtė", „Guvus ir žąsinu paaria"), rečiau veiksmažodžio bendratimi (pvz., „Dirbti žmogui sveika") arba žodžių junginiu, kurio pamate yra vardininkas ar bendratis (pvz., „Baltijos jūra — taikos jūra", „Krūmai su šilais visais išsibudino keltis", „Sunku dalgelis traukti"). Retesniais atvejais V. liet. kalboje reiškiamas kilmininko linksniu (pvz., „Tėvo nebuvo namie", „Atvažiavo svečių", „Pamotės būta raganos") arba kiekybės žodžio ir kilmininko junginiu (pvz., „Šienauja penkiolika vyrų", „Daug rankų didžią naštą pakelia").

Vienanariame asmeniniame sakinyje V. nepasakytas, tačiau numanomas iš tarinio formos (pvz., „Rytoj ateisiu", „Avis laiko vilnai ir mėsai"), o vienanariai beasmeniai sakiniai veiksnio nė numanomo neturi (pvz., „Lauke šąla", „Jiems linksma").

VÉIKŪNAI — kaimas Švenčionių rj., Švenčionėlių apyl., 3 km į š. nuo Švenčionėlių, 1 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. 47 gyv. (1970). Iš v. prieina Veikūnų miškas. Į p. nuo kaimo yra trys VI—XII a. pilkapių grupės (apie 100 pilkapių). 1958 Ist. in-tas ištyrė 1 pilkapį; rado degintinį VI—VII a. kapą. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1579. 1959 kaime buvo 73 gyv.

VEINEĨKIS Stasys [g. 1928.X.9 Pakruojyje] — administracinis darbuotojas. 1949 baigęs Vilniaus miškų technikumą, iki 1951 dirbo Žagarės girininko pavaduotoju. 1952—53 LLKJS Žagarės rj. k-to II, 1953—56 I sekretorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1956—57 LKP Žagarės rj. k-to skyriaus vedėjas. 1957—59 Žagarės rj., 1959—62 Užvenčio rj. vykd. k-to pirmininkas. 1962—66 adm.

darbuotojas Kelmėje. Nuo 1966 Kelmės rj. vykd. k-to pirmininkas. 1970 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją.

VEISÁITĖ Irena [g. 1928.I.9 Kaune] — literatūros tyrinėtoja, filologijos mokslų kandidatė (1963). 1953 baigė Maskvos un-tą (germanistikos specialybė). Nuo 1953 Vilniaus Ped. in-to lietuvių ir užsienio lit-ros katedros dėstytoja; nuo 1966 docentė. Paskelbė straipsnių apie H. Heinę, B. Brechtą, F. Diurenmatą ir kitus užsienio rašytojus, vok. teatrą.

VÉISAS Izidorius [XVIII a. pabaigoje—XIX a. pirmojoje pusėje] — dailininkas. 1804—11 buvo Vilniaus un-to spaustuvės dailininkas, 1806—10 un-te dėstė raižybą. Sukūrė vario raižinių — P. Tarengi, de Benigseno, J. Stroinovskio, J. Haidno, J. Sapiegos portretus, kompozicijas „Imperatorius Trajanas sužeistų karių tarpe", „Galų išvarymas iš Romos", ir kt.

Lit.: P. Galaunė, Lietuvos grafika XVI—XIX a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

VEISIEJAĨ — miestas Lazdijų rj., 23 km į p. r. nuo Lazdijų, 11 km nuo Lenkijos sienos; apylinkės centras. 1450 gyv. (1970). Miesto centras įsikūręs Ančios ežero p-lyje; jame yra aikštė. Teritorija 164 ha; iš jų apie 9 ha užima parkas ir skverai. Mieste 21 gatvė. Iš V. eina keliai į Lazdijus, Leipalingį. Yra Lazdijų tarpkolūkinės statybos org-ja (nuo 1960; 1967 dirbo 95 žmonės), buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 50 lovų ligoninė (1950—54 veikė gretimame Aukštadvario kaime), 50 lovų tuberkuliozės ligoninė (Aukštadvaryje; įst. 1960), ž. ū. technikumas (nuo 1960), vid. m-la (nuo 1945; apie 1870 įsteigta pr. m-la, 1922—30 veikė prog-ja), vaikų darželis ir lopšelis, kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1945). Miestą ir vaizdingas jo apylinkes mėgsta turistai ir poilsiautojai.

Ist. šaltiniuose XIII a. minima V. (Weyze) sritis. 1501 didysis kun-štis Aleksandras davė valdyti jam priklausiusį V. dvarą kun-ščiui J. Glinskiui, o vėliau — jo broliui M. Glinskiui. 1525 dvaro savininkas J. Simanavičius gavo Žygimanto Senojo leidimą prie dvaro kurti smuklę, rengti turgų ir statyti bažnyčią; tokiu būdu šalia V. dvaro pradėjo kurtis miestelis. 1526 V. savininkas paskyrė pastatą klebonijai ir mokyklai. XVII a. pradžioje V. tapo kun-ščių Masalskių nuosavybe. Lietuvos etmonas M. Masalskis XVIII a. Veisiejuose pastatė rūmus (dalis jų išliko) ir prie ežero įkūrė sodą-parką. 1781 V. parapinėje m-loje mokėsi 32 vaikai. XIX a. pr. V. buvo nuskurdęs miestelis. 1872 buvo 63 namai, 737 gyventojai. XIX a. pab. dvare veikė 2 malūnai, spirito varykla ir dervos g-la. 1897 miestelyje buvo 1540 gyv. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras (1923 — 1295 gyv.). Buržuazijos valdymo metais buvo miškų urėdija, paštas, vaistinė, malūnas, lentpiūvė, keletas užkandinių, keliolika krautuvių. Veikė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelė. Taryb. metais pastatyta vid. m-los, ž. ū. technikumo rūmai, universalinė parduotuvė, nemaža gyv. namų. 1950—59 V. buvo rajono centras; buvo leidžiamas laikr. „Tarybinis žodis". 1956 Veisiejams suteiktos miesto teisės. 1959 buvo 1513 gyventojų.

Veisiejuose 1886—87 gyveno esperanto kalbos kūrėjas L. Zamenhofas.

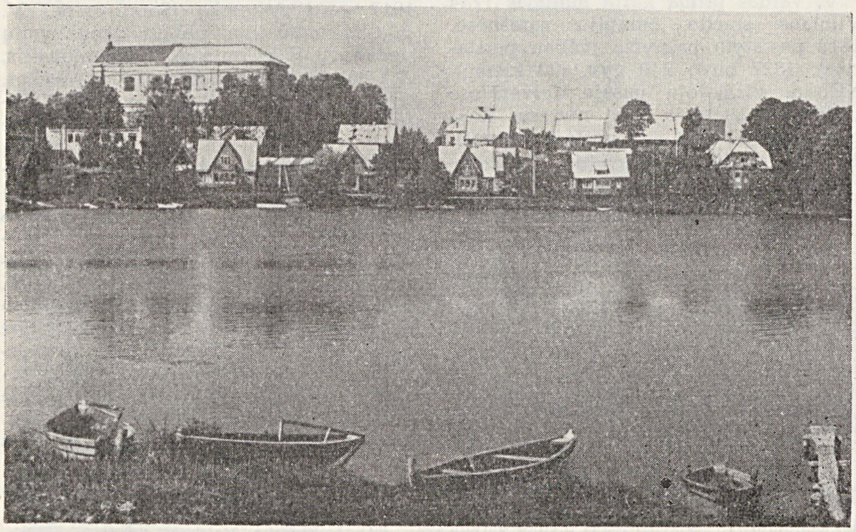
Veisiejai

VEISIĖJIS — ežeras Lazdijų rj., 3 km į p. v. nuo Veisiejų. Plotas 655 ha, didž. gylis 33,8 m. Ežeras, kaip upė vingiuodamas, tęsiasi iš p. į š. apie 12,5 km; š. galas užlinkęs į r. Ežero didž. plotis 2180 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 44 km. Yra 13 salų (iš viso 32 ha). Krantai daugiausia aukšti; vakarinis, pietinis ir pietrytinis apaugę pušynais. Ežero dugnas duobėtas. Giliausia vieta yra š. dalyje, tarp salos ir Navikų kaimo, apie 400 m nuo kranto. Į V. įteka Zapsė ir dar 4 upeliai, išteka Nieda. Prie ežero įsikūrę kaimai: v. pakrantėje — Subačiai, Gerveliai, Sapiegiškiai; prie š. galo — Paveisiejai, Navikai; r. pakrantėje — Paveisininkai, Burbai, Palačioniai, Purviniai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 11,5 kg/ha. Iki 1956 V. plotas buvo 440 ha; prie Niedos pastačius Kapčiamiesčio hidroelektrinę, jo lygis pakilo, ir V. susijungė su Naudoriaus ir Uosio ežerais.

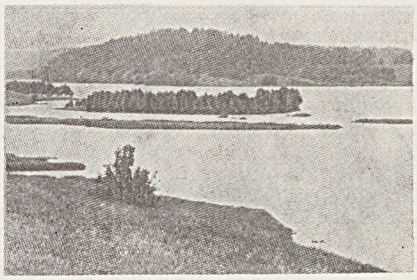
Veisiejis

VEISLININKỸSTĖ — gyvulių, naminių paukščių veislių tobulinimas ir veislinių gyvulių, paukščių veisimas, platinimas. Lietuvoje veislininkyste pradėta kiek rūpintis dar feod. laikotarpiu. XV a. į Lietuvą buvo įvežta 10 veislinių bulių. Vilniaus vaivada L. Sapiega savo dvare 1631 turėjo 26 Olandų veislės galvijus. Susirūpinta Žemaitukų veislės arklių stambinimu. 1857—81 Vilniuje, Raseiniuose ir Šiauliuose buvo bandoma šių arklių traukiamoji galia. Po baudžiavos panaikinimo (1861), vystantis kapitalizmui, buvo ieškoma priemonių sparčiau vystyti ir gyvulininkystę, todėl imta daugiau importuoti kultūrinių veislių galvijų, arklių, kiaulių, avių ir naminių paukščių. Racionalesniam V. tvarkymui stambieji žemvaldžiai organizavo d-jas. 1881 Raseiniuose, 1890 Rietave įkurta Žemaitukų arkliams veisti d-jos, 1901 — Panevėžio k-tas Olandų veislės galvijams veisti, 1907 — pirmieji Kauno gub. galvijų kontrolės rateliai. Importuoti kultūrinių veislių gyvuliai bei paukščiai dažniausiai būdavo mišrinami su vietiniais, todėl jau prieš I pasaul. karą ėmė formuotis lietuviškos galvijų, kiaulių, arklių, avių veislės, žąsų veislinės grupės.

Buržuazijos valdymo metais veislininkyste rūpinosi Žemaičių veislės arklių valst. žirgynas (ž. *Žirgynai)*, trys *galvijų* auginimo ir trys *arklių* gerinimo d-jos (vėliau persitvarkiusios į 2 s-gas), veikė *kiaulių, avių* augintojų d-jos, naminių paukščių ir smulkiųjų gyvulių augintojų d-ja (ž. *Paukštininkystė*). Šios d-jos padėjo gerinti gyvulių ir paukščių veisles daugiausia dvaruose ir dideliuose valstiečių ūkiuose. Prie gyvulių veislių gerinimo, jų produktyvumo didinimo nemažai prisidėjo ir 1922 atnaujinta karvių produktyvumo kontrolė, 1934 įsteigta kiaulių (bekonų) tyrimo stotis, daugelyje ūkių įkurti valstybiniai ir kooperatiniai kergimo punktai, veislinių gyvulių parodos. Per šį laiką toliau formavosi liet. gyvulių veislės.

1944—50 V. organizavimu įv. ūkiuose rūpinosi apskričių, 1950—53 — rajonų ž. ū. skyrių specialistai. Nuo 1948 pradėta apsėklinti karves, telyčias ir kumeles. 1951—56 buvo įkurta 14 valst. gyvulių ir paukščių veislynų, 1956—57 įkurta 20 gyvulių apsėklinimo stočių. 1958 vietoj veislynų ir gyvulių apsėklinimo stočių įsteigtos valstybinės V. stotys (po 1 kiekviename rajone), kurios ėmėsi rūpintis V. visuose visuom. sektoriaus ūkiuose. 1970 veislininkyste, gyvulių ir paukščių selekcija rūpinosi 44 valstybinės galvijų V. stotys, 3 valstybinės kiaulių V. stotys, 5 valst. *žirgynai*, 29 galvijų, 16 kiaulių ir 1 avių V. ūkiai, 11 vištų selekcijos ir reprodukcijos taryb. ūkių, 8 žuvininkystės ūkiai, kuriuose auginamos ir platinamos veislinės antys. 24 galvijų V. stotys turi veislinius bulius, laboratorijas, pagalbinius ūkius (nuo 50 ha iki 400 ha žemės). Visos galvijų V. stotys aptarnaujamuose visuom. ūkiuose organizuoja karvių ir telyčių apsėklinimą (1961 apsėklinta 56% visų visuom. ūkių karvių ir telyčių, 1965 — 65%, 1969 — 82%), V. apskaitą, veislines galvijų fermas, veislinių galvijų parodas, nustato veislinių bulių vertę pagal palikuonių produktyvumą ir kt. rodiklius, padeda ūkiams diegti gamyboje zootechnikos naujoves, pirmūnų patyrimą. Kiaulių V. stotys organizuoja kiaulių V. 20 rajonų visuom. ūkių; kt. rajonų visuom. ūkiuose kiaulių V. rūpinasi galvijų V. stotys. V. ūkiai augina ir platina veislinius gyvulius kitiems visuom. sektoriaus ūkiams. V. ūkiai ir veislinės fermos veislinius gyvulius parduoda kt. ūkiams per respublikinio veislinių gyvulių supirkimo org-jų susivienijimo (Vilniuje; 1944—65 — „Veislininko" kontora) 6 tarprajoninius skyrius; 1969 šio susivienijimo skyriams parduota apie 6000 veislinių galvijų ir apie 19 000 veislinių kiaulių. Susivienijimas nemažai veislinių ir pagerintų galvijų, veislinių kiaulių parduoda ir kitoms taryb. respublikoms. V. sistemoje dirba daugiau kaip 500 zootechnikų selekcininkų. Gyvulių ir paukščių V. ir selekciją koordinuoja atskirų gyvulių ir paukščių veislių tobulinimo tarybos prie Ž. ū. m-jos. Paukščių V. ir selekcijai metodiškai vadovauja Pabaltijo zoninė paukštininkystės bandymų stotis (įk. 1969 Panevėžyje). V. moksl. darbai dirbami Gyvulininkystės in-te, Veterinarijos akademijoje, Ž. ū. akademijoje.

1949 pripažinta savarankiškomis veislėmis Lietuvos juodmargiai ir Lietuvos žalieji galvijai, 1961 — Lietuvos juodgalvės avys, 1963 — Lietuvos sunkieji arkliai, 1967 — Lietuvos baltosios kiaulės. Visuom. sektoriaus ūkiuose 1969 pr. visos kiaulės ir avys, 99% visų galvijų, 95% arklių buvo veisliniai. Išleista (1948—69) valstybinių kilmės knygų — galvijų (21 tomas), kiaulių (8 t.), avių (5 t.), arklių (6 t.).

Ž. *Gyvulininkystė*, *Paukštininkystė*.

VEĨTAS Motiejus [1870.X.21 Veiteliuose (Skuodo rj.) — 1937.V.5 Verbūnuose (Šiaulių rj.)] — veterinarijos gydytojas. 1896 baigęs Charkove Vet. in-tą, dirbo vet. gydytoju, daugiausia Rusijoje. 1906—14 Telšių aps. vet. gydytojas. I pasaul. karo metais buvo Minsko lietuvių karo pabėgėlių k-to ir kitų burž. org-jų veikėjas, vienas buržuazinės liberalinės „Santaros" d-jos vadovų. 1921—22 Mažeikių aps., 1922—33 Šiaulių aps. vet. gydytojas. Dalyvavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos veikloje. Populiarino gyvulininkystės ir ypač veterinarijos žinias Lietuvoje; tais klausimais išleido apie 10 brošiūrų (kai kurių — po 2 leidimus), paskelbė straipsnių. Pasirašinėjo Gyvulių daktaro, M. V. ir kitais slapyvardžiais bei kriptonimais.

VEIVERIAĨ — miestelis Prienų rj., 18 km į p. v. nuo Kauno, abipus Kauno—Kapsuko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 732 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Dauguma pastatų išsidėstę palei plentą. Lentpiūvė, ryšių skyrius, 50 lovų ligoninė, vaistinė (nuo 1926), vid. m-la (1919—49 g-ja), kultūros namai (nuo 1947), vaikų darželis-lopšelis, biblioteka. Buv. pašto rūmai (past. XIX a. pirmojoje pusėje) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas.

V. vardas pirmą kartą minimas 1744 Vilniaus sinodo parapijų sąrašuose. 1818 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1827 buvo 249 gyv. (30 kiemų). XIX a. pirmojoje pusėje Veiveriuose veikė pašto stotis. 1861 nutiesus Kauno—Virbalio glžk., ji nustojo veikusi. 1863 V. apylinkėse kovojo I. Leskausko vadovaujamas sukilėlių būrys. 1866 buvusiuose V. pašto stoties rūmuose įsikūrė ped. kursai. Jie turėjo vid. mokslo įstaigos teises. 1872 buvo pavadinti mkt. seminarija. Prie ped. kursų, vėliau prie seminarijos (iki 1906) veikė pavyzdinė pr. m-la. Ją lankė norintys stoti į seminariją valstiečių vaikai, joje atlikdavo praktiką seminarijos moksleiviai. 1877 seminarijoje mokėsi 103, pavyzdinėje m-loje — 88 mokiniai. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje veikė valdinė 2 skyrių m-la. 1897 buvo 921 gyventojas. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1905.VIII.7 Veiveriuose įvyko anticarinė demonstracija (joje dalyvavo apie 300 žmonių); buvo platinami atsišaukimai. 1905.XI.26 seminarijos moksleiviai surengė mitingą, XII.4 — demonstraciją (ir vieną, ir kitą žandarai išvaikė). XII.10 seminarijos ir pavyzdinės m-los moksleivių surengtame mitinge ir demonstracijoje dalyvavo V. Kapsukas. Seminarijos moksleiviai įteikė pedagogų tarybai peticiją. Joje buvo reikalaujama dėstyti seminarijoje liet. kalba, į ped. tarybą priimti tėvų atstovus, nepersekioti mokinių, leisti jiems steigti org-jas. 1906 mkt. seminarija buvo 1 metams uždaryta. 1914 prie seminarijos atidaryti vienmečiai ped. kursai. 1914 pab. mkt. seminarija buvo evakuota į Švenčionėlius, paskui į Vilnių; 1915 perkelta į Soročinską (Orenburgo sr.), 1917 — į Atkarską (Saratovo sr.). V. mkt. seminarijoje mokėsi daug žymių pedagogų (P. Arminas, J. Damijonaitis, J. Geniušas, A. Jakučionis, J. Lazauskas, J. Žiugžda); 1866—1903 joje dėstė T. Žilinskas. 1919 įkurta 4 klasių komercinė g-ja, 1925 reorganizuota į 8 klasių T. Žilinsko komercinę g-ją. Be to, buržuazijos valdymo metais Veiveriuose veikė 2 malūnai, lentpiūvė, keletas amatininkų dirbtuvių, keletas parduotuvių, pr. m-la, paštas, 2 bibliotekos. Užnemunės valstiečių streiko metu (1935. VIII.27) miestelyje valstiečiai susirėmė su policija. Per susirėmimą valstiečiai J. Gustaitis ir S. Veiverys žuvo, 7 valstiečiai buvo sunkiai sužeisti. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė keliolika Veiverių ir jų apylinkių part. ir adm. darbuotojų (jų tarpe apylinkės pirmininkus K. Baranauską, J. Grimalauską, J. Kazlauską, V. Klimavičių). 1959 miestelyje buvo 677 gyv.

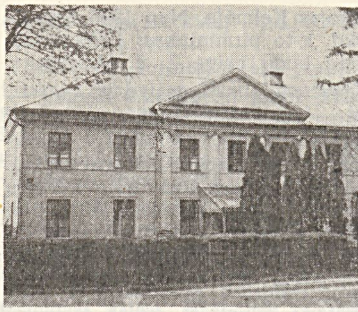

Veiverių vidurinė mokykla

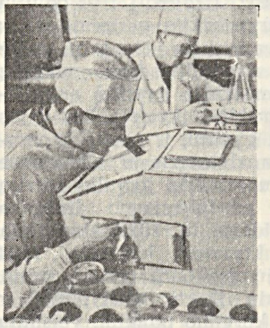

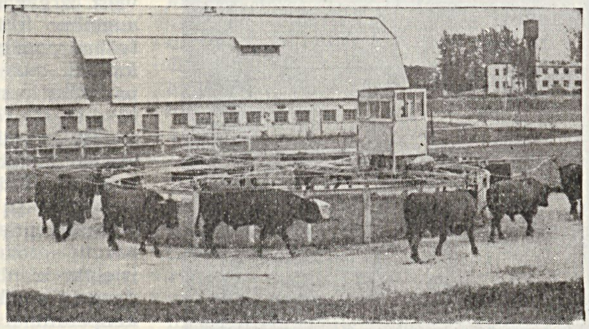

Veislininkystė: Kapsuko galvijų veislininkystės stoties laboratorija; bulių mocionas Šiaulių galvijų veislininkystės stotyje

Lit.: **J. Kudirka**, Veiverių mokytojų seminarija 1866—1918, V., 1970.

JUSTINAS
VIENOŽINSKIS
„Paežerė"

ANTANAS
ŽMUIDZINAVIČIUS
„Dzūkų kaimelis"

1

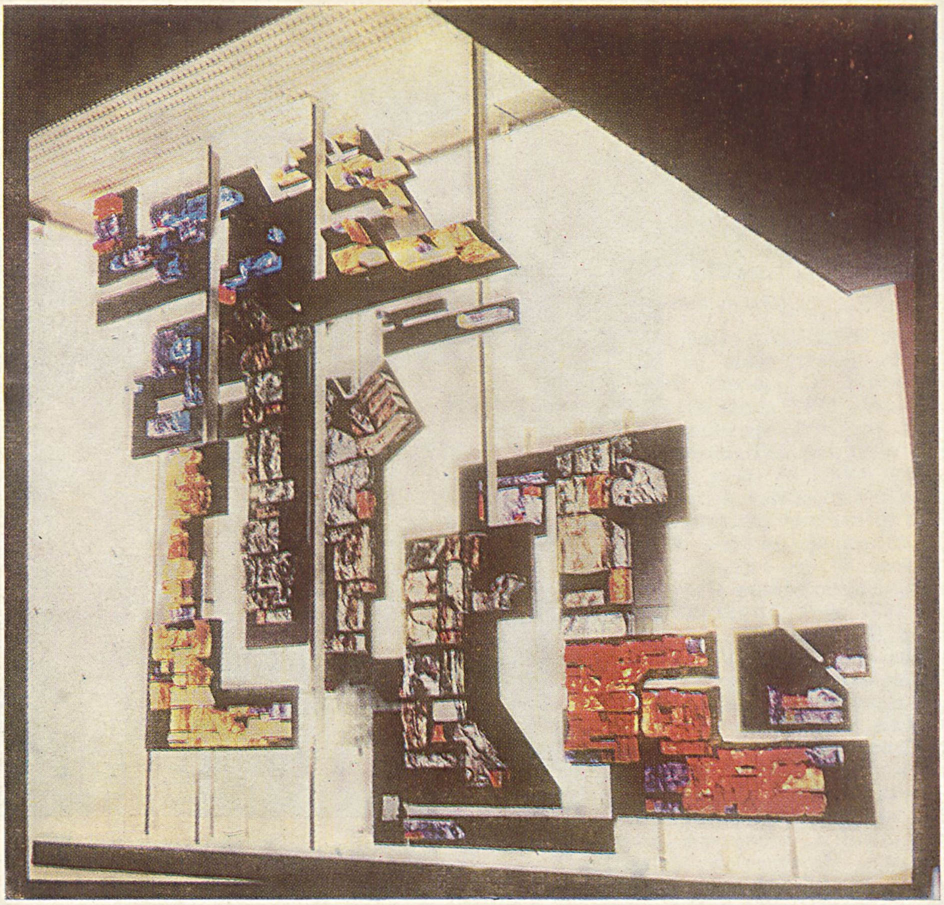

2

VITRAŽAS

1. S. Ušinsko „Lietuvaitė"
2. A. Stoškaus „Kovota del gyvenimo"
3. K. Morkūno „Pavasaris"

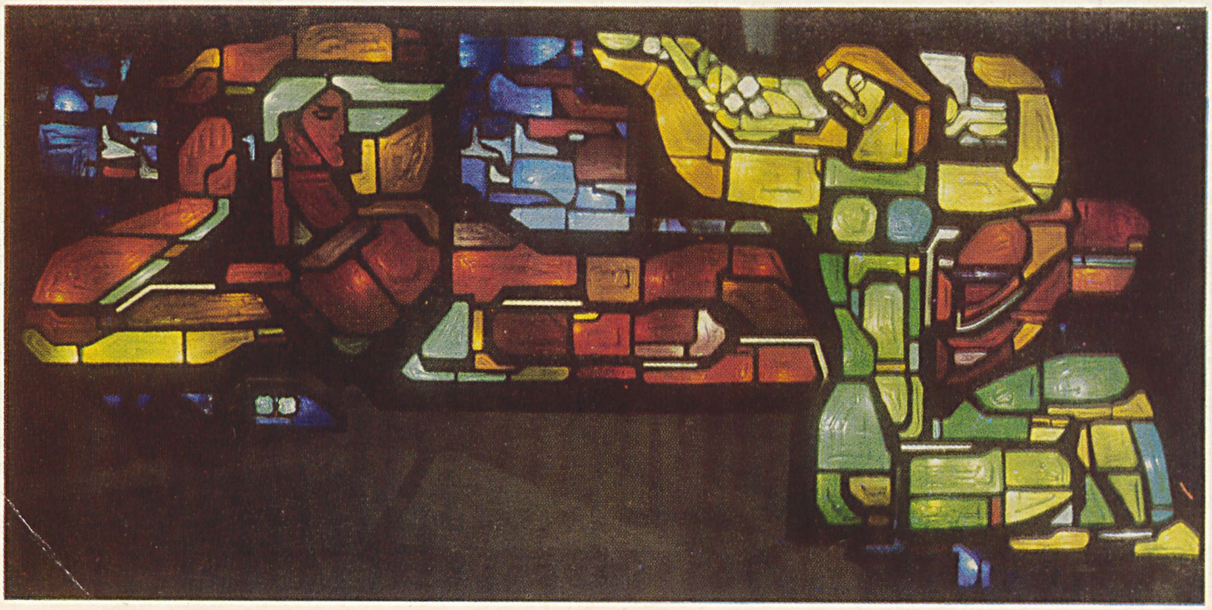

3

VEIVERYTĖ Sofija [Liugailienė; g. 1926. IV.13 Naujatriobiuose (Kauno rj.)] — dailininkė. 1949 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios tapybos fakultetą. Nuo 1950 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytoja; nuo 1967 docentė. Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose, kūrinius eksponavo Paryžiuje (1966), Monrealyje (1967), Londone, Rostoke (1968) ir kituose Europos miestuose. Aliejiniais dažais nutapė figūrinių kompozicijų, portretų, sukūrė akvarelių, piešinių. Dideles apimties paveiksluose plačiais, ekspresyviais potėpiais pavaizdavo stiprų, energingą, ryžtingą žmogų. V. kūriniai dinamiški, monumentalūs, pasižymi darnia kompozicija, meistrišku piešiniu.

Kūriniai: kompozicijos — „Lietuvos emigrantai užsienyje" (1957), „Armatūrininkai" (1961), „Balerinos", „Traktorininkai", „Poilsis" (visi 1965), „Žokėjai" (1966), „Ledo ritulininkai", „Pogrindininkai" (abu 1967), „Karo siaubas", „Šventė", „Dailininko studijoje" (visi 1968), „Plienas", „Montuotojai" (abu 1969), „Fechtuotojai" (1970); portretai — V. Gečo (1965), mergaitės, moters, vyro (1966), 2 merginų, berniuko, L. Cieškaitės-Brėdikienės, A. Savicko, 2 darbininkių, skulptorės, šeimos (visi 1968); freska „Liaudies šokis" Naujosios Akmenės kultūros rūmams (1958), ir kt.

Sofija Veiverytė. „Poilsis", aliejus, 1965

VEIVERIŲ GŪBRYS — žemės paviršiaus pakilimas, skiriantis Šešupės žemumą nuo Jiesios žemumos. Jis tęsiasi 60 km iš š. r. į p. v. per Kauno, Prienų ir Kapsuko rajonus, nuo Tabariškių (8 km į p. v. nuo Kauno) per Veiverius, Skriaudžius, Plutiškes, Varnabūdę, Gudinę iki Trakiškių (4 km į r. nuo Kapsuko), 4—5 km pločio juosta. V. g. virš gretimų žemumų pakilęs 20—30 m, tik ties Ąžuolų Būda žemesnis. Gūbrio p. v. dalyje, prie Meškėnų, yra aukščiausias jo taškas — 108 m virš jūros lygio. Gūbrio paviršių daugiausia dengia smulkūs smėliai, sudarantys kauburiuotą arba smulkiai banguotą reljefą. Tik apie Skriaudžius reljefas kalvotas daubotas. V. g. susidarė vėlyvajame ledynmetyje ledyno plaštakos (atslinkusios iš v. ir š. v.) priekyje. Vėliau gūbrio šlaitus skalavo prieledyninės marios, suklosčiusios ant jų smėlius.

VEIVIRŽAS — upė Klaipėdos ir Šilutės rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 71 km, baseino plotas 686 km². Prasideda Patyrio miške, 3 km į š. r. nuo Endriejavo. Iš pradžių teka per Kapstato ež. į v., nuo Antkopčio iki Veiviržėnų — į p., o toliau iki žiočių — į p. v. Upės vaga nuo Veiviržėnų labai vingiuota. Įteka į Miniją 21 km nuo jos žiočių, 6 km į p. nuo Priekulės. Intakai: dešinieji — Dirsteika, Juodupis, Aisė; kairieji — Vinkurė, Drobūkštis, Upita, Šalpė, Ašva. Vagos plotis ties Mikužiais (25 km nuo žiočių) apie 10 m, gylis vasarą apie 0,5 m. Vid. nuolydis 155 cm/km. Debitas ties Sakuotėliais (9 km nuo žiočių): maks. 86,3, vid. 7,85, min. vasarą 0,85, min. žiemą 1,20 m³/s. Vid. debitas žiotyse 9,06 m³/s. Pavasarį (III—V mėn.) upe nuteka 30%, vasarą (VI—VIII mėn.) 7%, rudenį (IX—XI mėn.) 27%, žiemą (XII—II mėn.) 36% viso metinio vandens kiekio. V. baseinas nesimetriškas; didž. intakai — kairieji. Trepkalnyje prie V. yra vandens malūnas. Žemupyje upę kerta Klaipėdos—Pagėgių glžk.

VEIVIRŽĖNAI — miestelis Klaipėdos rj., 38 km į p. r. nuo Klaipėdos, abipus Veiviržo; apylinkės ir kolūkio centras. 707 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Centre — netaisyklingos formos aikštė. Keliai jungia V. su Endriejavu, Švėkšna, Priekule, Vėžaičiais. Pieninė, 25 lovų ligoninė (nuo 1949), vaistinė (nuo 1948), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—49 prog-ja, 1949—52 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1948), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1953). Medinė V. bažnyčia (past. XVIII a.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklas. Į r. nuo miestelio, Veiviržo kair. krante, yra piliakalnis. Jo aikštelė 37 m ilgio, 10—30 m pločio, iš r. puslankiu apjuosta 3,5—5 m aukščio pylimo. Į p. nuo piliakalnio, Veiviržo deš. krante, yra senkapis. Toje vietoje, dirbant lauką, būdavo randama žmonių kaulų, žalvarinių papuošalų ir kt. senienų; viena X—XII a. žalvarinė apyrankė laikoma Kauno ist. muziejuje. Be to, V. apylinkėse rasti 3 moliniai III—IV a. indai, būdingi Vid. Padneprei; jie buvo patekę į Oginskio rinkinius (Rietave).

Ist. šaltiniuose V. minimi XIII amžiuje. 1511 minimas V. miestelis. 1639 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). 1754 Augustas III suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų, 1767 Stanislovas Augustas — 7 metinius prekymečius. 1792 Ketverių metų seimas suteikė Veiviržėnams Magdeburgo teises. Pagal 1784 Rietavo dvaro inventorių, Veiviržėnuose buvo 4 gatvės (Rietavo, Švėkšnos, Plungės ir Klaipėdos) ir turgaus aikštė. Miestelyje buvo 59 sodybos, iš kurių 23 — prekybininkų ir amatininkų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1833 buvo 582 gyv., 1841 — 380, 1886 — 571. XIX a. vid. miestelyje buvo keliolika parduotuvių ir smuklių, pašto stotis, veikė pr. m-la (1853 mokėsi 13 vaikų, 1863 — 110). 1905.XI.21 buvo išrinkta valsčiaus rev. taryba. Buržuazijos valdymo metais veikė garinė pieninė, lentpiūvė, paštas, keliolika parduotuvių, pr. m-la, vaistinė. 1923 buvo 934 gyventojai. 1937 miestelis nukentėjo nuo gaisro (sudegė 24 gyv. namai). 1959 buvo 661 gyv.

VĖIŽAS, Veržė, — upė Šilutės rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 72 km². Prasideda Katyčių apylinkėse, 16 km į š. nuo Pagėgių. Teka į p. v. Kerta Klaipėdos—Pagėgių glžk. Įteka į Nemuną 33 km nuo jo žiočių, ties Šilininkais, 17 km į p. r. nuo Šilutės. Žemupys dar vadinamas **Senutė**. Vid. nuolydis 188 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,75 m³/s. Prie V. žiočių įrengta vandens kėlimo stotis.

„VĖJĄ" — literatūros ir meno žurnalas, ėjęs 1919—20 Kaune. Išėjo 3 nr. Leido Rašytojų ir dailininkų b-vė. Redagavo K. Binkis, A. Vienuolis. Žurnale nemaža vietos buvo skiriama lit-ros ir meno kritikai. Bendradarbiavo K. Banaitis, V. Bičiūnas, K. Binkis, L. Gira, F. Kirša, A. Sutkus, I. Šeinius, M. Vaitkus, A. Vienuolis.

VĖJELIŠKIŲ-BALĖLIŲ PELKĖ — pelkė Ukmergės ir Panevėžio rj., 5 km į p. nuo Raguvos, 2 km į v. nuo Ukmergės—Panevėžio plento. Plotas 358 ha (pramoninis 272 ha). Pelkė ištįsusi apie 7 km iš š. į p. klonyje tarp neaukštų gūbrių. Ją maitina krituliai ir sutekantys paviršiniai vandenys. P. dalyje telkšo Šilų ežeras. V.-B. p.— ežerinės kilmės raistinė žemapelkė, Šilų miško dalis. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,5 m. Durpės žemapelkinės — plyninės ir raistinės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 8,2%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų. Dugne smėlis. Pelkė apsausinta; per ją iki Nevėžio (2 km į š.) iškastas magistralinis griovys. Šiaurės vakaruose prie pelkės įsikūręs Vėjeliškių, pietryčiuose, už 2 km, — Balėlių kaimas.

VĖJUONĀ — upė Kauno rj., Nevėžio deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 47 km². Prasideda Bubių apylinkėse, 6 km į š. r. nuo Kulautuvos. Teka į š. r. Įteka į Nevėžį 18 km nuo jo žiočių, 6 km į p. nuo Babtų. Intakai: Gudmėšla ir bevardis (abu kair.).

VEKERIŌTIŠKĖ — kaimas Kapsuko rj., Šunskų apyl., 6 km į š. nuo Kapsuko. 53 gyv. (1970). Kaimą iš visų pusių, išskyrus v., supa Šunskų miškas. 1905—1907 V. Janušauskas Vekeriotiškėje platino s-d. lit-rą, valstiečių susirinkimuose skaitė pranešimus. 1918 kaime susikūrė LKP kuopelė (pirmininkas V. Janušauskas, sekretorius J. Janušauskas). 1959 buvo 55 gyv.

VEKERŌTAS Lionginas [1923.III.14 Čičinuose (Jonavos rj.) — 1943.II.22 Kaune] — antifašistinio judėjimo dalyvis. Nuo 1940 VLKJS narys. 1940—42 gele-

žinkelininkas Kaune. 1941 rudenį įstojo į Kauno antifaš. org-ją. 1942.IV suimtas. Paleistas platino pogr. lit-rą, rinko ginklus antifašistams. 1943.II vėl suimtas. Hitlerininkų sušaudytas.

VĖKĖS PELKĖ — pelkė Šiaulių rj., 9 km į p. r. nuo Kuršėnų, 1 km į p. v. nuo Kužių geležinkelio stoties. Plotas 270 ha. Pelkė siauru ruožu ištįsusi apie 11 km iš š. r. į p. v. abipus Ventos deš. intako Vėkės. V. p. — žemapelkė, šiaurės rytuose raistinė, kitur plyninė ir plynraistinė. Durpių klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1 m. Durpės žemapelkinės: plynraistinės, raistinės ir plyninės. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 15,2%. Po durpėmis kai kur yra ežerinių nuosėdų (jų sluoksnio didž. storis 18 m). Pelkės paviršius nusausintas, pagilinus Vėkę.

VEKÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Kruonio apyl., 12 km į p. v. nuo Žiežmarių, prie Kruonio—Rumšiškių kelio. 98 gyv. (1970). Kaimas minimas 1586 Darsūniškio vls. inventoriuje. 1959 buvo 109 gyv.

VÈKTARIS Bronius [g. 1928.I.25 Aukštakalniuose (Lazdijų rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1956). Nuo 1951 TSKP narys. 1953 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1956 dirbo jame ped. darbą. 1956—1963 Statybos ir architektūros instituto mokslinis bendradarbis, sektoriaus vadovas, direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui, nuo 1963 — direktorius. Kn. „Silikatų technologijos laboratoriniai darbai" (1967) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie rišamųjų medžiagų ir betonų kietėjimo procesus bei savybes. 1960 gavo Resp. premiją už darbus stat. rišamųjų medžiagų srityje 1945—60.

VĖLÁIČIAI — 1. Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 3 km į p. nuo Kartenos, Alanto (Minijos intako) kair. krante. 1959 buvo 30 gyv., 1970 — 165. Kaimo v. pakraščiu į Alantą teka Tyrupalis. Š. v. pakraštyje yra piliakalnio liekanų; išlikęs jo v. šlaitas ir aikštelės pakraštys.

Piliakalnis buvo įrengtas beveik 100 m ilgio aukštumos kyšulyje. Iš r. ir š. jį supo Alantas, iš v. — Tyrupalis, iš p. nuo gretimų aukštumų skyrė nedidelė dauba. Išlikęs šlaitas sustiprintas 3 pylimais, kurie iš išorinės pusės yra 2—4,5 m aukščio. Aikštelė buvusi maždaug 50 m ilgio, galuose sutvirtinta nedideliais pylimais.

2. Kaimas Akmenės rj., Vegerių apyl., 3 km į š. r. nuo Naujosios Akmenės; kolūkio centras. 109 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Giepaičių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1947), pr. m-la (nuo 1944). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1652. 1959 buvo 80 gyv.

VELANÌŠKIS Jonas [g. 1927.III.25 Butėnuose (Panevėžio rj.)] — statybos inžinierius, Lietuvos TSR nusipelnęs statybininkas (1962). 1950 baigė Kauno un-tą. 1950—56 Gorkio hidroelektrinės statybos meistras, darbų vykdytojas, baro viršininkas. 1957—60 Kauno hidroelektrinės statybos baro viršininkas. Nuo 1961 Lietuvos šiluminės elektrinės statybos vyriausiasis inžinierius. Nuo 1962 TSKP narys.

VÉLBIŠKĖS — kaimas Utenos rj., Pakalnių apyl., 10 km į p. v. nuo Utenos, prie plento į Molėtus; kolūkio centras. 70 gyv. (1970). Yra kultūros namai (nuo 1965), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 58 gyv.

VELDĀMAS — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstietis, didžiojo kunigaikščio padovanotas bajorui ir neturintis teisės nuo to bajoro pasitraukti. Veldamais valstiečius pradėjo atidavinėti Skirgaila ir Vytautas. V. iš pradžių dar turėjo duoti kun-ščiui dėklą ir sidabrinę, bet vėliau (Žygimanto Kęstutaičio, Kazimiero ir jo įpėdinių privilegijomis) buvo atleisti nuo prievolių valstybei. Dėl to sustiprėjo veldamų baudžiava. XVI a. vid., išmatavus bajorų ir valstiečių žemes valakais ir nustačius valstiečių feod. prievoles nuo naudojamos žemės ploto, skirtumas tarp V. ir kitų kategorijų valstiečių išnyko.

Lit.: **J. Jurginis**, Valstiečiai „veldamai" Lietuvoje XV—XVI amžiais. — „Lietuvos TSR MA darbai", 1958, A 1.

VELIARIZÃCIJA [lot. *velaris* — minkštojo (užpakalinio) gomurio] — priebalsių kietinimas, kurį sukelia užpakalinės liežuvio nugarėlės dalies pakilimas prie minkštojo gomurio. Visų kietųjų priebalsių artikuliacija, išskyrus tik liežuvio užpakalinius („k", „g", „ch", „h"), daugiau ar mažiau susijusi su veliarizacija. Veliarizuoti, arba kietieji, priebalsiai yra priešpastatomi palatalizuotiems (ž. *Palatalizacija*), arba minkštiesiems, priebalsiams ir su jais sudaro priebalsinių fonemų poras, pvz., „l" ir „l'" („valau" ir „valiau"), „m" ir „m'" („maukti" ir „miaukti").

„VĖLIAVA" — bulvarinis savaitraštis, ėjęs 1938—40 Kaune. Redagavo P. Virakas.

VĖLIAVININKAS, karuža, — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV—XVIII a. pareigūnas. **Pavieto V.** visuotinės mobilizacijos metu, seimui paskelbus šaukimą, turėjo pranešti apie jį visiems pavieto bajorams, patikrinti, ar visi susirinko į paskirtąją vietą, ar tinkamai apsirengę ir apsiginklavę. V. turėjo nuvesti ir perduoti savo pavieto bajorus kaštelionui (kaštelionas — vaivadai, o vaivada — Lietuvos didžiajam etmonui). III Lietuvos Statutas (1588) garantavo bajorams teisę rinkti, be kt. valdininkų, ir vėliavininkus. Seime jie buvo laikomi pavieto bajorijos reprezentantais. Iš visų nebajorų, nedalyvaujančių kare, V. rinko karo mokestį — sidabrinę. Jei priešas grasino pavietui, V. organizavo gynybą ir pats jai vadovavo. Pavieto bajorijai žygiuojant į karą, V. nešė pavieto vėliavą. Žemaičiams V. atstojo vyriausiasis tėvūnas. XVIII a. atsiradus samdytinei kariuomenei, liko tik V. titulas. **Rūmų V.** karo metu vadovavo didžiojo kun-ščio dvaro, arba rūmų, kariuomenės daliniui (vad. vėliavai). **Krašto,** arba **didysis,** V., vyriausiosios vėliavos nešėjas, žygiavo kariuomenės priešakyje, paprastai šalia etmono.

VELIČKÀ Jonas [g. 1914.XII.21 Anykščiuose] — ūkinis administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1964). 1936 baigęs Kėdainių aukštesniąją kultūrtechnikų m-lą, iki 1940 dirbo kultūrtechniku Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio apskrityse. Baigęs Kauno un-tą, iki 1950 dirbo įvairų adm. darbą Ž. ū. m-jos melioracijos v-boje. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—56 Vyriausiosios melioracijos v-bos prie Lietuvos TSR MT viršininko pavaduotojas, 1956—58 viršininkas. 1958—61 ž. ū. ministro, 1961—64 resp. susivienijimo „Lietuvos žemės ūkio technika" pirmininko pavaduotojas. 1960—67 dar ir Žemės ūkio moksl.-techn. d-jos pirmininkas, nuo 1967 pirmininko pavaduotojas. 1964—65 Valstybinio melioracijos k-to pirmininkas. Nuo 1965 melioracijos ir vandens ūkio ministras. Nuo 1966 kandidatas į LKP CK narius. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

VELÝKIAI — kaimas Panevėžio rj., 12 km į p. r. nuo Panevėžio, prie Velžio—Raguvos kelio; apylinkės centras. 37 gyv. (1970). Vakariniu pakraščiu teka Alanta (Nevėžio intakas). V. apylinkėse rasta II t-mečio pr. m. e. dirbinių. 1838 Velykiuose pastatyta bažnyčia. 1923 V. kaime buvo 30 gyv., V. dvare — 41; 1959 Velykiuose buvo 30 gyv.

VELÝKOS — religinė krikščionių šventė, tariamojo Kristaus prisikėlimo iš numirusių metinės. Katalikų V. švenčiamos sekmadienį po pirmosios mėnulio pilnaties, dienai susilyginus su naktimi (anksčiausia III.21, vėliausiai IV.25).

Lietuvoje V. sutapo su sen. lietuvių pavasario švente, todėl dar ir XIX—XX amžiaus V. papročiuose žymu nemaža senojo liet. tikėjimo pėdsakų. Dar XX a. pr. lietuviai pagal V. datą orientuodavosi, kada pradėti ruoštis pavasario lauko darbams ir juos dirbti. Visą savaitę prieš V. buvo tvarkoma sodyba, namai. V. išvakarėse — didįjį šeštadienį — būdavo dažomi kiaušiniai *(margučiai)*, gaminami valgiai šventėms. Šeimininkas kūrendavo pirtį, kurioje vakare visa šeimyna prausdavosi. Tą dieną iš bažnyčios būdavo parnešama šventintos ugnies ir vandens; ugnimi šeimininkė įkurdavo prieš tai tyčia užgesintą židinį, vandeniu V. rytą šeimininkas apšlakstydavo gyvulius, trobesius, laukus ir vasarojaus sėklą, tikėdamas taip padidinsiąs sėklos daigumą ir apsaugosiąs nuo nelaimių namus ir gyvulius.

Dar XIX a. antrojoje pusėje, o r. Lietuvoje ir XX a. pradžioje V. buvo švenčiamos 4 dienas. Pirmąją V. dieną nieko nebuvo dirbama, neverdama net valgyti, tik einama į bažnyčią ir ilsimasi namie. Antrąją ir trečiąją būdavo lankomi giminės ir kaimynai, ketvirtąją, vad. Ledų dieną, vėl būdavo ilsimasi namie.

V. šventė prasidėdavo atsigavėjimo pusryčiais. Pirmiausia buvo daužomi margučiai. Vyrai ir vaikai, susirinkę didesnėje pirkioje ar lygioje aikštelėje, ritindavo kiaušinius iš tam tyčia padaryto skobtinio lovelio ar medžio luobo, daužydavo iš atimtinių, dovanodavo. Kartais margučiais buvo žaidžiama ir miestelio aikštėje, bažnyčios šventoriuje. Vaikinai nuo pirmosios Velykų dienos vakaro ligi aušros būreliais vaikščiodavo pakiemiui lalaudami (ž. *Lalavimas*).

XIX a. Žemaitijoje V. antrosios dienos rytmetį vaikai, o kartais ir suaugę vyrai, stengdavosi kitus apvelykauti — suduoti išsprogusia beržo šakele tebemiegančius, kad gautų iš jų margučių, vad. velykaičių. Skuodo, Ylakių apylinkėse vyrai velykaudami su muzika lankydavo kaimynus ligi pat antrosios V. dienos vakaro. Kiaušiniautojai vaikai, Dzūkijoje dar vadinami žekais, lankydami savo krikštatėvius ir kaimynus, prašydavo kiaušinių.

Kad gerai derėtų javai, per V. buvo laistomasi vandeniu ir supamasi sūpuoklėmis. Velykinio laistymosi paprotį, kaip pagonybės liekaną, 1737 ganytojiškame laiške mini Žemaičių vyskupas J. Karpis, XIX a. viduryje jį aprašo M. Valančius, XX a. pr. — M. Katkus.

XX a. antrajame—trečiajame dešimtmetyje dauguma V. papročių (laistymasis, žaidimas margučiais, lalavimas, velykavimas) išnyko.

Lit.: **M. Valančius,** Palangos Juzė, K., 1947 [p. 67]; **L. Jucevičius,** Raštai, V., 1959 [p. 449, 456—459]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 544—547]; **M. Katkus,** Raštai, V., 1965 [p. 256—262].

VELÌKUŠKĖS — kaimas Zarasų rj., Antazavės apyl., 9 km į š. nuo Dusetų, Sartų ežero r. krante. 1959 buvo 37 gyv., 1970 — 27. Kaimo š. dalyje yra piliakalnis. Jį 1933 tyrinėjo P. Tarasenka.

Piliakalnio aikštelė 45 m ilgio, 25 m pločio. Piliakalnį supo 3 pylimai ir 3 grioviai. Ištirta aikštelės p. dalis ir r. bei p. šlaito dalis (iš viso 1600 m²). Rasta apie 3400 daiktų ir jų liekanų: 24 akmeniniai dirbiniai (kirviai, galąstuvai, trinamųjų girnų dalys), 50 kaulinių (adikliai, ylos, smeigtukai, amuletai iš pragręžtų šernų ilčių ir lokio dantų), 43 geležiniai (peiliai, ylos, meškerių kabliukai, smeigtukai), 12 žalvarinių (pakabučiai, emale puošta pasaginė segė), sidabrinių apyrankių ir sidabrinės antkaklės dalių, molinių verpstukų, lipdytinės keramikos lygiu ir gludintu (50%), brūkšniuotu (30%), grublėtu (20%) paviršiumi, sudegusių miežių ir kviečių grūdų, gyvulių kaulų, molio gabalų. Aikštelės ir šlaitų kultūriniame sluoksnyje rasta degintinių kapų. Mirusieji laidoti 1—1,5 m skersmens aikštelėse, išplūktose moliu ar išbarstytose smėliu, arba duobėse (jų skersmuo iki 50 cm, gylis iki 25 cm). Virš sudegusių kaulų likučių kai kur uždėta po 5—12 ugnies neliestų akmenų ir įv. įkapių. Be to, aikštelėje rastas židinys. Piliakalnis buvo gyvenamas nuo II t-mečio pr. m. e. antrosios pusės iki mūsų eros I t-mečio vidurio. Mirusieji laidoti VII—VIII a. ir XII a. Piliakalnio tyrinėjimų archeologinė medžiaga laikoma Kauno ist. muziejuje.

Lit.: **P. Tarasenka,** Apeiginiai Lietuvos piliakalniai.—„Židinys", 1934, Nr. 11; **П. Тарасенка,** Городища Литвы.—„Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры", вып. 42, М., 1952; **P. Tarasenka,** Lietuvos piliakalniai, V., 1956 [p. 23—27].

VĖLÌNĖS — mirusiųjų minėjimo diena (XI.2). Lietuvoje pradėta švęsti, įsigalėjus krikščionybei (iki tol mirusiųjų minėjimo šventė buvo *Ilgės*). Per V. kapinėse arba namie būdavo ruošiamos vėlėms vaišės. Dar XIX a. pab. V. vakarą Kupiškio apylinkių valstiečiai kartais palikdavo prie stalo tuščią vietą mirusiojo šeimos nario vėlei, o į kapines nešdavo dubenėlį varškėčių kt. vėlėms pavaišinti. Apie Tauragnus buvo paprotys prikepti Vėlinėms mažų ragaišio bandelių ir jas padalinti elgetoms, kad jie pasimelstų už tos šeimos mirusiosius. XX a. aplink kapus ir ant jų pradėta deginti žvakutes.

Tarybų Lietuvoje prieš mirusiųjų minėjimo dieną organizuotai tvarkomos kapinės, taisomos kapų tvorelės, privažiavimo keliai ir takai. V. vakare kapai puošiami gėlėmis, deginamos žvakutės.

VĖLIÓNYS — kaimas Ignalinos rj., Zuikų apyl., 6 km į p. r. nuo Ignalinos, prie Švenčionių—Naujojo Daugėliškio kelio. 1959 buvo 84 gyv., 1970 — 49. Iš v. prieina Vėlio ež. Tarp V. ir Mažulonių kaimų yra piliakalnis (archeologinėje lit-roje dar vadinamas Mažulonių, Miežulėnų piliakalniu).

Piliakalnis įrengtas aukštoje stačiašlaitėje kalvoje. Jos š. papėde eina kelias; iš p. ir v. kalvą supa pelkėtos daubos, apaugusios mišku. Aikštelė ovali, 38 m ilgio, 29 m pločio, iš visų pusių apjuosta 1,5—2 m aukščio pylimo. Kultūrinis sluoksnis aikštelės viduryje 0,2—0,3 m storio, pakraščiuose 5—6 m. Piliakalnio r. papėdėje yra sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnio ir sen. gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje rasta akmeninių trinamųjų girnų dalis, molinis svorelis, lipdytinės keramikos brūkšniuotu ir gludintu paviršiumi. Piliakalnyje ir šalia jo gyventa I t-mečio pradžioje. Vėliau piliakalnis naudotas kaip slėptuvė. X—XII a. ant jo stovėjo medinė pilis, kurią aikštelės pakraščiais juosė 4—6 m aukščio pylimas. Aikštelėje prie pylimo stovėjo nedideli mediniai ūkiniai pastatai. Tyrinėjant buvo rastos trijų sudegusių pastatų liekanos, akmeninis kirvis, keli galąstuvai, geležiniai darbo įrankių, ginklų, žalvarinių ir stiklinių papuošalų. Manoma, kad pilis sudegė XII a. pab. ar XIII a. pr. Aikštelėje prie pylimo rasti 3 griautiniai to laikotarpio kapai be įkapių. Piliakalnį 1907—1908 tyrinėjo Peterburgo Archeologijos in-to studentas V. Kaširskis. Radiniai laikomi Leningrado Ermitaže.

Lit.: **V. Daugudis,** Mažulonių piliakalnis.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

VELIONÌŠKIS Juozas [g. 1889.III.19 Rimavičiuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. Iki 1913 ž. ū. darbininkas Vilkaviškio aps. 1907 įsijungė į rev. judėjimą, platino pogr. lit-rą. 1913—20 darbininkas JAV (Klivlende, Brukline). Nuo 1915 Liet. socialistų s-gos narys (T. Vizgirdos pavarde). 1920—23 LKP Rimavičių kuopelės narys, platino kom. lit-rą. 1923 išvyko į TSRS. Nuo 1926 TSKP narys. Iki 1945 darbininkas Maskvos sr. Nuo 1945 gyvena Vilniuje. Pensininkas.

VELIÓNSKIS, Veliuoniškis, Pijus [1849.X.4 Kumelionyse (Kapsuko rj.) — 1931.X.31 Varšuvoje] — dailininkas. 1867—1870 mokėsi Varšuvos piešimo m-loje, 1872—78 studijavo skulptūrą Peterburgo Dailės akademijoje. 1877 už kompoziciją „Venera pristato Amūrą Olimpe" gavo akademijos didįjį aukso medalį. 1878—99 Romoje gilino dailės studijas ir kūrė. Lankėsi Vienoje, Paryžiuje, Florencijoje. Nuo 1881 Peterburgo Dailės akademijos akademikas, nuo 1890 profesorius. Dalyvavo dailės parodose įvairiuose Europos miestuose. 1891 Berlyno dailės parodoje už skulptūras laimėjo aukso medalį. 1899 grįžęs į Varšuvą, pasistatydino bronzos liejyklą. 1904—15 buvo Varšuvos piešimo m-los, 1906—15 ir Varšuvos miesto muziejaus direktorius. Pas V. mokėsi ir jo liejykloje kai kuriuos savo kūrinius liedinosi liet. skulptoriai P. Rimša ir V. Grybas. V. sukūrė akademistinės krypties skulptūrų (L. Kondratovičiaus-V. Sirokomlės paminklinis horeljefas Vilniaus Jono bažnyčioje, 1907), tapybos paveikslų. Dauguma jo kūrinių yra Lenkijoje.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

VĖLỸS — ežeras Ignalinos rj., 5 km į p. r. nuo Ignalinos. Plotas 29 ha. Ežero š. ir p. dalį jungia siauras sąsiauris; p. dalis šakota. Ilgis 1100 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 3650 m. Krantai daugiausia aukšti ir statūs. Per V. teka Narsupė (Žeimenos kair. intakas). R. pakrantėje yra Vėlionių kaimas. Ežeras verslovinis.

VĖLIUČIÓNYS — kaimas Vilniaus rj., Grigaičių apyl., 11 km į r. nuo Vilniaus, 1 km į š. nuo kelio į Šumską. 424 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, speciali profesinė technikos m-la, pr. m-la. 1798 kaime buvo 73 gyv., 1959 — 483 gyv.

VELIUONÀ — miestelis Jurbarko rj., 30 km į r. nuo Jurbarko, Nemuno deš. krante, prie Kauno—Jurbarko plento; apylinkės ir kolūkio centras. 503 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Centre — trikampė aikštė. Miestelio r. dalis vadinama Pakalniškiais, v. — Antkalne, š. — Naujamiesčiu. Per miestelį į Nemuną teka Veliuona ir Skruzdupys. Lentpiūvė, 25 lovų ligoninė (nuo 1953), vaistinė (nuo 1944), vid. m-la (iki 1945 pradinė, 1945—49 g-ja), vaikų darželis (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1937). Yra 2 parkai; viename jų auga tulpmedžių, kanadiškųjų cūgų, maumedžių, raudonasis klevas, glaustašakis ąžuolas, lankstašakis uosis, veimutinė pušis. V. bažnyčia — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Bažnyčia mūrinė, past. 1634—1644 (XIX a. iš dalies perstatyta). Jos plytų mūrijimas renesansinis, langų arkos gotikinės. Bažnyčioje yra vertingų taikomosios ir vaizduojamosios dailės kūrinių. Veliuonoje, Veliuonos u. deš. krante, vienas šalia kito yra 2 piliakalniai. Vienas jų vadinamas Gedimino kapu, antras — Pilies, arba Ramybės, kal-

nu. Piliakalniai su buv. papiliais sudaro V. istorinį-landšaftinį draustinį.

Piliakalnis, vadinamas Gedimino kapu, yra 25 m aukščio, stačių šlaitų. Aikštelė maždaug 65 m ilgio, 25 m pločio; jos v. krašte yra 3 m aukščio, 25 m ilgio pylimas. 1912 piliakalnį tyrinėjo T. Daugirdas ir L. Kšivickis. Rasta suanglėjusių rąstų, apdegusio molio ir akmenų, rodančių, kad šiame kalne jau XI—XII a. buvo medinė pilis (sienos iš rąstų ir molio). Dalis radinių (geležiniai lanko ir arbaleto strėlių antgaliai, gyvulių kaulai, puodų šukės, suanglėję grūdai, apdegę žmogaus griaučiai) laikoma Kauno ist. muziejuje. Pasak padavimo, gindamas V. pilį, žuvo did. kun-štis Gediminas, ir toje vietoje buvo supiltas piliakalnis. 1922 piliakalnio aikštelėje pastatytas Gediminui paminklas.

Pilies kalnas yra į v. nuo Gedimino kapo, už 15 m gylio perkaso. Aikštelė maždaug 140 m ilgio, 30—50 m pločio. Pakraščiuose kai kur išlikusios mūrinių sienų liekanos (XIX a. pab. buvo dar ir bokšto žymių). Piliakalnis netyrinėtas.

Ties miesteliu, Veliuonos u. kair. krante, rasti (1965) III—IV a. kapų likučiai. XIX a. vid. Veliuonoje rastas Lietuvos XI—XIII a. sidabrinių lydinių lobis. Be to, rasta arabų IX—X a. sidabrinių monetų. Nuo XIII a. pab. V. pilis (iki 1315 vadinta Junigeda) buvo viena pagrindinių panemunės gynybinės sistemos punktų. Manoma, kad ji buvo įrengta Gedimino kapo piliakalnyje. Pilį supo 2 papiliai: vienas — slėnyje prie Nemuno (ten gyveno žvejai), kitas — aukštumoje į v. nuo pilies (ten kūrėsi žemdirbiai ir amatininkai). Kryžiuočiai V. pilį puolė 1293 (2 kartus), 1298, 1313, 1315, 1317, 1318, 1319. Per tuos puolimus pilies jie nė karto nepaėmė, tik apiplėšdavo ir sudegindavo papilius. Kovai su lietuviais kryžiuočiai 1337 netoli nuo V. pilies, Nemuno deš. krante, pasistatė *Bajerburgo pilį*. Pirmą kartą V. pilis kryžiuočių paimta 1348. 1349 ji atkovota ir atstatyta. 1364 kryžiuočiai pilį vėl sunaikino. 1367 ją sudegino patys gynėjai. 1411 Veliuonoje vėl pastatyta pilis (ją statydino didysis kun-štis Vytautas), sutvirtinti papiliai. Manoma, kad ši pilis stovėjo ant Pilies kalno. Kar. reikšmės ji nebeturėjo, nes po Žalgirio mūšio (1410) kryžiuočiai į Lietuvą nebesiveržė. Joje vyko įv. tarpt. pasitarimai. Taikos metu susidarė palankios sąlygos Veliuonai augti. 1416 pastatyta bažnyčia. XV amžiuje V. tapo pavieto centru, joje gyveno daug žvejų, amatininkų. 1500 Veliuonai suteiktos Magdeburgo teisės; 1507 jos patvirtintos. 1510 suteikta privilegija rengti turgų ir 3 metinius prekymečius. V. minima 1513 ir 1529—67 Lietuvos miestų sąrašuose. 1549 Žygimantas Augustas užrašė Veliuoną Barborai Radvilaitei. Po Barboros mirties miestelis vėl priklausė didžiajam kun-ščiui. 1551 V. mokėjo 10 kapų grašių, 1567 — 15 kapų grašių sidabrinės mokesčio. 1579 veikė parapinė m-la. XVI a. pab.—XVII a. pr. V. pirkliai prekiavo Kėdainių ir Raseinių turguose; į Karaliaučių ir kitus užsienio miestus veždavo parduoti gyvulių, keramikos dirbinių. XVII a. pab. V. tapo valsčiaus centru. 1770 Stanislovas Augustas leido rengti turgų ir 4 metinius prekymečius. 1772 Veliuonoje įsikūrė bernardinai. XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. XIX a. miestelyje vyko prekymečiai, veikė keliolika parduotuvių ir smuklių (1897 buvo 820 gyv.); V. dvaras priklausė Tiškevičiams, vėliau Zaleskiams. 1923 V. miestelyje buvo 470 gyv., V. dvare — 103. Buržuazijos valdymo metais Veliuonoje veikė LKP ir LKJS kuopelės; buvo pieninė, keletas parduotuvių, pr. m-la. 1941.IX hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė 160 V. ir jos apylinkių gyventojų. 1959 miestelyje buvo 546 gyv.

1815—32 Veliuonoje gyveno poetas K. Nezabitauskis-Zabitis, 1863—71 — tautosakininkas A. Juška. 1918—22 V. pradinėje mokykloje mokėsi rašytojas P. Cvirka.

Lit.: **K. Sideravičius**, Veliuonos pilis.— „Mokslas ir gyvenimas", 1961, Nr. 8; **A. Tautavičius**, Kryžiuočiai ties Veliuona.— Ten pat, 1965, Nr. 10; **K. Čerbulėnas**, Ten, kur deivės Veliuonės šventykla.—„Nemunas", 1969, Nr. 11.

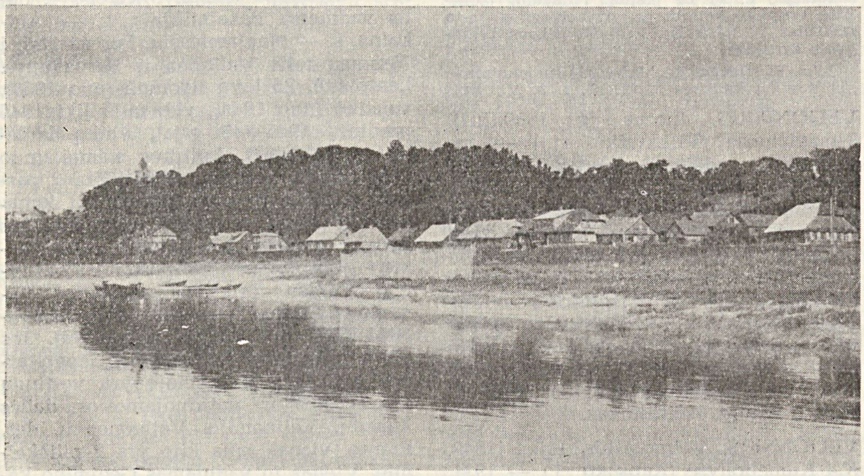

Veliuona

VĒLIUS Norbertas [g. 1938.I.1 Gulbėse (Šilalės rj.)] — tautosakininkas, filologijos mokslų kandidatas (1969). 1962 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1962 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Surinko nemaža įv. žanrų tautosakos. Nuo 1963 vadovauja Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-jos Vilniaus sk. ekspedicijoms, su kitais parengė daugumą šios d-jos leidinių. Paskelbė moksl. straipsnių apie liet. liaudies sakmes, tautosakos pateikėjus („Zervynos", 1964; „Ignalinos kraštas", 1966; „LTSR MA darbai", 1967, A 3; „Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje", 1967; „Dieveniškės", 1968; „Gaidės ir Rimšės apylinkės", 1969; „Merkinė", 1970), Čiornos Padinos (RTFSR, Saratovo sr.) lietuvių tautosaką („LTSR MA darbai", 1965, A 2). Parengė leidinio „Lietuvių tautosaka" IV tomo (1967) skyrių apie sakmes. Period. spaudoje rašo kraštotyros ir tautosakos klausimais.

VEL̃KAS Aleksandras [1801—1869.IX.16 Vilniuje] — gydytojas. Baigė Vilniaus un-tą. 1824 už darbą apie išorinės klubo arterijos perrišimą gavo med. daktaro laipsnį, 1824—26 Vilniaus un-to anatomijos prozektoriaus, 1826—32 akušerijos profesoriaus padėjėjas, vadovavo akušerių m-lai. 1832—42 Medicinos-chirurgijos akademijoje skaitė farmakologiją, receptūrą, toksikologiją ir farmakognoziją. Nuo 1836 profesorius. Uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją, dirbo gydytoju Vilniuje. Paskelbė moksl. straipsnių apie bromo ir jo junginių vartojimą ir kitais farmakologijos klausimais.

VĒLNIABALĖ — pelkė Zarasų rj., 10 km į p. r. nuo Dusetų, 1 km į r. nuo Vencavo ežero, Krakinės miške. Plotas 110 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Joje, be kt. augalų, auga tekšė. Durpių klodo didž. storis 6 m, vid. 3,2 m. Durpės aukštapelkinės, mediuminės. Vid. susiskaidymas 31%, vid. peleningumas 2,2%.

VĒLNIARAISTIS — pelkė Molėtų ir Širvintų rj., 2 km į p. v. nuo Giedraičių. Plotas 292 ha. Užima kelias daubas Molėtų aukštumos pakraštyje. Per pelkę teka Širvinta (Šventosios intakas). Š. pakraštyje telkšo Zdoniškių ež. (8 ha). V. — ežerinės kilmės žemapelkė, daugiausia plynraistinė, vietomis raistinė bei plyninė. Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 2,6 m. Vyrauja plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 11,8%.

VĒLNIAS — galinga, dažniausiai pikta mitologinė būtybė. V. vaizdinį jau turėjo senoji liet. religija. V. vardas kildinamas iš žodžių „vėlė", „velionis"; senovėje jis, matyt, reiškė mirusiųjų dievą. V. paveikslas liaudies tradicijose nenuoseklus, kai kada net prieštaringas, pergyvenęs žymią evoliuciją. Kartais V. — linksmas išdaiginінkas, prikrečiantis žmonėms pokštų, kartais — blogio pradas ir įkūnijimas. Stebuklinėse pasakose net stipriausiai liet. mitologijos dievybei — Perkūnui, kuris V. persekioja ir nutrenkia, žmogus kartais padeda įveikti V., nušaudamas jį saga arba sidabrine kulka. Kai kuriose stebuklinėse pasakose V. persekioja žmogų,

Velnias. Liaudies meistro A. Puškoriaus drožinys

todėl jo šalinamasi („Neik su velniu obuoliauti: paliksi be obuolių ir be maišelio"). Padavimuose V. neša akmenis upėms užtvenkti, pribarsto laukuose akmenų su tam tikromis žymėmis. Tik kaip piktojo prado įkūnijimas V. figūruoja tikėjimuose, atsiradusiuose dėl krikščionybės įtakos. Juose jis yra krikščioniškojo dievo ir bažnyčios skelbiamų idėjų antipodas. V. blogumą rodo jo laikymosi ir susitikinėjimo su žmogumi vietos: klampios pelkės („Šūkalioja kaip velnias raiste"), daubos, seni apgriuvę dvarai, apleisti trobesiai, jaujos, pirtys. Vėlesniais laikais liaudis V. suteikė tokių savybių, kurios yra priešingos religiniam jo vaizdiniui. Antifeod. sakmėse ir dainose, buitinėse pasakose V. idėja atspindi kovą su išnaudotojais: V., padėdamas paprastiems žmonėms, dvarininką skriaudžia, išjuokia, net nužudo; ponas vadinamas velniu, dvaras — pragaru. Žmogaus santykiuose su V. iškeliamas žmogaus sumanumas. Pasakų apie kvailą V. cikle žmogus jį apgauna, eidamas lenktynių, bandydamas jėgas, mesdamas į viršų akmenį, sodindamas iš pusės bulves ir ropes, pribaugina gąsdinimu užraukti ežerą. Kai kuriose palyginti nesenose sakmėse V. susitinka su girtuokliais, vagimis, naktibaldomis, į kuriuos liaudis žiūri neigiamai ir velniu juos tartum baudžia. Tautosakoje V. vaizduojamas „nepažįstamu ponu", „išsipuošusiu skrybėlėtu ponaičiu", „vokietuku", „keistu kavalieriumi", turinčiu vieną šnervę ir kojas su arklio kanopomis. Kartais žmonėse V. buvoja pasivertęs ožiu, avinu, katinu, į kiškį panašiu žvėreliu. Bažnytinės lit-ros pavyzdžiu V. imta vaizduoti juodą, degančiomis akimis, iškištu liežuviu, su uodega ir ragais. Toks V. užgavėnių karnavaluose ir liaudies skulptūroje (V. skulptūrėlių kolekcija yra dail. A. Žmuidzinavičiaus memorialiniame muziejuje, Kaune). V. darbu buvo laikoma ir kai kurios gyvulių ligos (arklių prakaitavimas, avių nuplikimas), blogi žmonių santykiai, kivirčai, barniai. Besaikis praturtėjimas t. p. būdavo aiškinamas bendravimu su velniu. Velnias neduodąs ramybės po mirties kenčiančioms dvasioms — daug pikto padariusių, ne savo mirtimi mirusių žmonių vėlėms. Artėjant į mūsų laikus, tikėjimas velniu, kaip realiai egzistuojančia būtybe, vis blėso. Ilgainiui jis tapo tik metaforiniu vaizdiniu blogam žmogui apibūdinti, pašaipai reikšti.

Lit.: Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; Lietuvių tautosaka, t. 2—4, V., 1964—67.

Leid.: Velniai (Dailininko Antano Žmuidzinavičiaus kolekcija), V., 1969.

Velnias. Liaudies meistrų A. Jurėno ir V. Ulevičiaus drožiniai

VĖLNIO DUOBĖ — ledyninės kilmės duobė Trakų rj., 5 km į š. nuo Aukštadvario, netoli Škilietų, Kalvų miške. Gylis apie 40 m, skersmuo 200—250 m, šlaitų nuolydis 38—42°. Duobės dugne susikaupusios durpės; jų sluoksnio storis 10—20 m. Manoma, kad duobę išmušė nuo ledyno briaunos kritęs krioklys. Vietos žmonės apie V. d. prisimena senų pasakojimų ir padavimų.

VELTĨNIAI — apavo rūšis. Ž. *Apavas, Odos ir avalynės pramonė.*

VELTINỸS. Lietuvoje nuo seno techn. reikalams nedideliais kiekiais V. buvo gaminamas veltinės avalynės dirbtuvėse. 1940 techninis V. buvo gaminamas Kauno veltinės avalynės f-ke „Veltinis". Po D. Tėvynės karo V. gamino Vilniaus rj. pram. kombinato veltinių cechas ir kai kurios kitos veltinės avalynės įmonės. Vėliau veltinio, kaip ir veltinės avalynės, gamyba buvo sukoncentruota Anykščių veltinių f-ke „Spartakas" (įk. 1956). 1950 Lietuvoje V. pagaminta 66 t, 1960 — 312 t, 1969 — 644 t (iš jo 500 t statybinio, 30 t pakinktinio, 84 t techninio, 30 t padinio). Visas pagamintas V. realizuojamas Lietuvoje.

VĖLUĨKIAI — kaimas Tauragės rj., Vaidilų apyl., 2 km į š. nuo Skaudvilės, Ančios (Šešuvio intako) deš. krante. 130 gyv. (1970). Kaime yra apardytas V—VII a. griautinis kapinynas. Atsitiktiniai radiniai — 2 geležiniai įmoviniai kirviai, keletas įmovinių ietigalių, 3 antkaklės ir kt. žalvariniai papuošalai — laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 151 gyv.

VĖLŪNAI — kaimas Ignalinos rj., Šiūlėnų apyl., 5 km į p. r. nuo Rimšės, prie Prūto ežero. 110 gyv. (1970). V. pakraščiu eina Dūkšto—Vidžių kelias. Kaimas gatvinis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1923). 1959 buvo 146 gyv.

VELŽỸS — kaimas Panevėžio rj., 6 km į p. r. nuo Panevėžio, prie plento į Ukmergę, Nevėžio kair. krante; apylinkės centras. 441 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), pr. m-la (nuo 1909). Ist. šaltiniuose V. minimas XIV a. (1370—72 kryžiuočiai kelis kartus buvo įsiveržę į V. ir jį apiplėšę). 1554 minima V. vaitija. XIX amžiuje ir XX a. pradžioje V. — valsčiaus centras; buvo ir V. dvaras. 1919 ties Velžiu Panevėžio Raudonasis batalionas kovėsi su kontrrevoliucionieriais. 1923 V. kaime buvo 144 gyv., V. dvare — 81; 1959 Velžyje buvo 151 gyv.

VEMBŪTAĨ — kaimas Telšių rj., Viešvėnų apyl., 12 km į p. r. nuo Telšių, 2 km į r. nuo kelio į Varnius; kolūkio centras. 157 gyv. (1970). Pr. m-la (1962 pastatyta naujas jos pastatas), biblioteka. XIX a. buvo V. dvaras. 1959 kaime buvo 142 gyv.

VENCAVAĨ — kaimas Zarasų rj., Žukliškių apyl., 10 km į p. r. nuo Dusetų, prie Dusetų—Degučių kelio, Vencavo ež. p. pakrantėje; kolūkio centras. 22 gyv. (1970). Ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1932), biblioteka. Ist. šaltiniuose 1675 minimas V. dvaras. XVIII a. prie dvaro buvo ir V. bažnytkaimis, jame veikė keliolika parduotuvių, vyko turgūs. 1959 kaime buvo 23 gyv.

VEÑCAVAS — ežeras Zarasų rj., 8 km į p. r. nuo Dusetų. Plotas 227 ha, didž. gylis 48,4 m, vid. gylis 13,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2240 m, didž. plotis 1540 m, kranto linijos ilgis 7400 m. Yra 1 sala (1 ha). Dubuo sudėtingas: jį sudaro 2 rinos ir jas skiriantis povandeninis gūbrys; aukščiausia gūbrio vieta iškilusi virš vandens ir sudaro salą. Š. r. ir p. krantai aukšti, kiti žemesni. Iš V. išteka Stromelė (Šventosios deš. intakas). Prie ežero įsikūrę Merkių, Vencavų kaimai. Ežeras verslovinis.

VENCĒVIČIUS Julius [1925.XII.3 Alytuje — 1941.VII.9 Kupiškyje] — komjaunimo darbuotojas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1940.XII VLKJS narys. 1940—1941 Kupiškio g-jos komsorgas, vadovavo g-jos pionierių org-jai, dirbo agitatoriumi. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VENCIŪNAI — kaimas Alytaus rj., Domantonių apyl., 5 km į p. r. nuo Alytaus, prie Alytaus—Druskininkų plento; tarybinio ūkio ir Domantonių apylinkės centras. 284 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Motertis (Nemuno deš. intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė mokykla (1919—51 pradinė, 1951—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1954), vaikų darželis. Kaime yra apardytas senkapis. 1965 ištirti septyni XVII a. kapai. 1959 kaime buvo 197 gyv.

VENCKAĨ — **1.** Kaimas Klaipėdos rj., Priekulės apyl., 5 km į p. nuo Prieku-

lės, prie kelio į Kintus. 186 gyv. (1970). Yra Mieželių ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, biblioteka. 1905 buvo 117 gyv., 1959 — 146.

2. Kaimas Šilutės rj., Žemaičių Naumiesčio apyl., 2 km į v. nuo Žemaičių Naumiesčio. 58 gyv. (1970). Pro kaimą teka Šustis (Šyšos intakas). Ties kaimu, prie Šusties ir Pilupio santakos, yra piliakalnis. Jo šlaitai statūs, maždaug 7 m aukščio. Aikštelė 60 m ilgio, 18 m pločio; jos v. dalyje buvęs pylimas. Šalia piliakalnio yra I tūkstantmečio gyvenvietės liekanų. 1959 kaime buvo 63 gyventojai.

VENCKÀUSKAS Aleksandras [g. 1923. X.27 Liepojoje (Latvijos TSR)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1953 dirbo Skuodo rj. sveikatos apsaugos skyriaus vedėju. 1953—54 Palangos „Jūratės" sanatorijos vyriausiasis gydytojas. Nuo 1954 TSKP narys. 1954—58 dirbo Klaipėdos ligoninėse. 1958—63 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės gydytojas. Nuo 1963 Vilniaus un-to akušerijos ir ginekologijos katedros asistentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie perinatalinio mirtingumo priežastis, išleido brošiūrų san. švietimo klausimais.

Ršt.: **A. Rudaitienė, A. Venckauskas,** Vaisiaus ir naujagimio mirties priežastys, V., 1967.

VENCKÒVIČ Zofija [**Ligeti;** 1901.XII Vilniuje — 1969.XI.18 ten pat] — Spalio revoliucijos ir Rusijos pilietinio karo dalyvė. 1915 baigė aukštesniosios moterų komercinės m-los 5 klases. I pasaul. karo metu su tėvais pasitraukė į Omską. 1916 įsijungė į rev. veiklą, dirbo agitacinį darbą kareivių ir karo belaisvių tarpe. Nuo 1917 Komunistų partijos narė. 1917—18 RKP(b) Omsko k-to sektoriaus vedėja. Vėliau savo vyro vengrų komunisto K. Ligečio vadovaujamo internacionalinio būrio komisarė; dalyvavo kovose su kolčiakininkais ir kontrrevoliuciniais čekoslovakais. 1918. VIII pateko į nelaisvę, buvo kankinama. 1920 iš Verchneudinsko (dab. Ulan Udė) kalėjimo išvaduota raudonųjų partizanų. 1920—27 dirbo partinį darbą Užbaikalėje, Tolimuosiuose Rytuose. 1929—37 spaudos darbuotoja. Nuo 1937 pensininkė. Po D. Tėvynės karo gyveno Vilniuje.

VENCKŪNAS Algirdas [g. 1934.II.17 Šiauliuose] — aktorius. 1957 baigė Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą. 1956—61 Kapsuko dramos teatro, nuo 1961 Klaipėdos dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Olegas (V. Rozovo „Džiaugsmo beieškant"), Trufaldinas (K. Goldonio „Dviejų ponų tarnas"), Jurgis (K. Sajos „Gaidžio pentinai"), Jevdokimovas (S. Radzinskio „104 puslapiai apie meilę"), Džo Bonapartas (K. Odetso „Laimės vaikas"), Stepas (R. Samulevičiaus „Aidas"), Janus (E. Raneto „Kriminalinis tango"), Skaitovas (Just. Marcinkevičiaus „Krintančios žvaigždės") ir kt.

Lit.: **S. Užkurytė,** Atkaklių ieškojimų kely. — „Teatras", 1968, Nr. 2.

VENCKŪNAS Vytautas [g. 1928.I.29 Laiškoniuose (Pakruojo rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1962). Nuo 1949 TSKP narys. 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1952—54 ir nuo 1962 Ž. ū. akademijos, 1957—62 Veterinarijos akademijos dėstytojas; nuo 1965 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie darbo našumo kėlimą taryb. ūkiuose.

Ršt.: Darbo našumo kėlimas tarybiniuose ūkiuose, V., 1961.

VEÑCKUS Alfonsas [g. 1917.III.18 Lozoriuose (Plungės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs ekonomistas (1967). 1948 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1951 jame dirbo ped. darbą. 1951—59 Lietuvos Vartotojų koop. sistemos mokymo įstaigų, nuo 1956 ir Vilniaus un-to dėstytojas. Nuo 1966 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių vartotojų kooperacijos dabarties ir istorijos klausimais.

VEÑCKUS Antanas [g. 1934.XII.14 Čiūteliuose (Šilutės rj.)] — muzikologas. 1954 baigė Klaipėdos muz. m-los choro dirigavimo klasę, 1959 — Lietuvos TSR konservatorijos teorijos ir kompozicijos f-tą. 1959—62 Klaipėdos muz. technikumo, 1962—65 Alma Atos Meno in-to dėstytojas. Nuo 1965 dirba Lietuvos TSR konservatorijos muz. teorijos laboratorijoje (nuo 1968 vedėjas). Nuo 1967 Kompozitorių s-gos muz. terminų komisijos sekretorius. Paskelbė straipsnių apie daugiadermiją ir daugiatonaliją, M. Čiurlionio dermiją („Menotyra", t. 1—2, 1967—69; „Liaudies kūryba", t. 1, 1969), muz. terminologiją, sukūrė muz. pjesių.

VEÑCKUS Bronius [1894.IX.5 Laukadavoje (Kelmės rj.) — 1963.VII.11 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš darbininkų. Tarnaudamas Rusijos kariuomenėje Petrograde, dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijų įvykiuose. 1918 prisidėjo prie vok. įgulos Šiauliuose nuginklavimo. Vėliau Raudonosios Armijos Žemaičių pulko karys, buvo sužeistas. Nuslopinus Šiauliuose Tarybų valdžią, buvo kalinamas. 1919—23 LKP narys. Jo butas Šiauliuose buvo naudojamas LKP reikalams. 1920 su kitais steigė Šiauliuose Odos ir adatos darbininkų profs-gą, 1921 buvo jos v-bos pirmininkas. 1921 išrinktas į Šiaulių miesto savivaldybę, priklausė darbininkų frakcijai. Už rev. veiklą 1922—23 kalintas Aukštosios Fredos konc. stovykloje. Nuo 1958 pensininkas.

VEÑCKUS Jonas [g. 1898.VI.18 Viekšniuose (Akmenės rj.)] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. 1915—18 darbininkas Orenburgo gub., Smolenske. 1918 įstojo į Raudonąją Armiją. 1919.IV atvyko į Vilnių, kovėsi su pilsudskininkais ties Rieše, Giedraičiais, vėliau — su interventais ties Daugpiliu. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1924—27 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1927—44 (su pertraukomis) partinis ir švietimo darbuotojas Penzos ir Kuibiševo srityse. 1941.III—VI LKP CK instruktorius Kaune. 1944—58 dirbo part. darbą Tauragėje, Telšiuose, Kaune. Pensininkas.

VEÑCKUS Vytautas [g. 1922.V.15 Skipsčiuose (Skuodo rj.)] — muzikologas, pedagogas. 1948—57 Vilniaus dešimtmetės muz. m-los dėstytojas, teorinių disciplinų skyriaus vedėjas. 1953 baigė Lietuvos TSR konservatoriją. Nuo 1957 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. Išleido du solfedžio vadovėlius (1955 ir 1968). Period. spaudoje paskelbė muz. kritikos straipsnių, parengė radijo muz. laidų, skaitė daug paskaitų apie muziką.

VEÑCKUS Zigmas [g. 1924.VII.14 Vainute (Šilutės rj.)] — choro dirigentas, pedagogas. 1946—56 Lietuvos TSR Radijo ir televizijos k-to chormeisteris, nuo 1956 vaikų choro dirigentas, nuo 1959 dar ir vyrų okteto vadovas. 1966 baigė Lietuvos TSR konservatorijos choro dirigavimo klasę. Nuo 1966 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas. Vadovauja keliems Vilniaus meno saviveiklos kolektyvams. Sukūrė choro dainų, vienbalsių ir choro dainų vaikams, harmonizavo liet. liaudies dainų.

VENCKŪTĖ Vanda [**Augienė;** g. 1928. VI. 17 Kačinauskiškėse (Kelmės rj.)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1947—48 dirbo Kelmės kultūros namų meno vadove. 1948 baigė Kelmės g-jos 5 klases. Nuo 1948 Šiaulių dramos teatro aktorė.

Vaidmenys: Barba (J. Rainio „Pūsk, vėjeli!"), Jevlalija (A. Ostrovskio „Belaisvės"), Eugenija (O. Balzako „Eugenija Grandė"), Polia (M. Gorkio „Miesčionys"), Sonia (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Filumena (E. de Filipo „Filumena Marturano"), Elzbieta (F. Šilerio „Don Karlas"), Kornelija (G. Priedės „Nors ir ruduo"), Marė (V. Krėvės „Žentas"), Eglė (K. Inčiūros „Eglė žalčių karalienė") ir kt.

VENCLÀUSKAS Kazys [1880.II.27 Juodeikiuose (Plungės rj.) — 1940.II.24 Šiauliuose] — visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. Mokydamasis Liepojos g-joje, priklausė slaptai moksleivių s-d. org-jai. 1903 baigęs Tartu un-to teisės f-tą, dirbo Rygos apyg. teisme. 1905 Rygoje dalyvavo rev. įvykiuose, buvo LSDP atstovas Rygos revoliuciniame federaciniame k-te, leido LSDP Rygos org-jos laikr. „Pirmyn", dalyvavo Lietuvių kultūros centro prie Latvijos krašto Socialdemokratijos Rygos k-to veikloje. Nuo 1908 advokatas Šiauliuose. Veikė dramos d-joje „Varpas", savivaldybėse ir koop. org-jose. LSDP sąrašu buvo išrinktas į Steigiamąjį ir kitus seimus, buvo s-d. frakcijos pirmininkas. 1925—39 „Kultūros" b-vės pirmininkas. Bendradarbiavo socialdemokratų ir liaudininkų spaudoje (slap. A. Targis, Kazys Stumbras ir kt.).

VEÑCLOVA Antanas [g. 1906.I.7 Trempiniuose (Kapsuko rj.)] — rašytojas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas (1949), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1954), Lietuvos TSR liaudies rašytojas (1965). 1925 baigė Marijampolės Rygiškių Jono g-ją, 1932 — Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą.

1924 pradėjo spausdinti eilėraščius ir prozos vaizdelius. Bendradarbiavo periodiniuose leidiniuose „Šešupės bangos", „Jaunimas", „Studentas", „Kultūra", almanache „Audra". 1926—30 išleido eil. rinkinius „Sutemų skersgatviuos", „Gatvės švinta" ir aps. rinkinį „Beržai vėtroje". 1929 lankėsi Vokietijoje, Italijoje, Austrijoje. Redagavo antifašistinį žrn. „Trečias frontas" (1930—31), dalyvavo darbininkų „Vilties" klubo veikloje. Bendradarbiavo almanache „Darbas" (1932). Su P. Cvirka parašė pamfletinę brošiūrą „Adolfas Hitleris. Diktatoriaus karjera" (1933; pasirašyta slapyvardžiu A. P. Dviese). Išleido etiudus apie rašytojus E. Sinklerį ir F. Vijoną. 1933—34 mokytojavo Kaune, 1934—39 Klaipėdoje. 1936 su dailininkų ekskursija lankėsi TSRS. Dalyvavo Lietuvių d-jos TSRS tautų kultūrai pažinti veikloje. Bendradarbiavo žurnaluose „Literatūra", „Dienovidis", almanache „Prošvaistė" (1939—40 jį redagavo). Išleido rom. „Draugystė", apsakymų rink. „Naktis". Parengė bibliografinį darbą „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba" („Bibliografijos žinios", 1936—40; nebaigta spausdinti). Period. spaudoje pasirašinėjo A. Laisvydo slapyvardžiu, kriptonimais A. L., a. v. ir kitaip. Su P. Cvirka parengė A. Puškino prozos rink. „Puškinas. Gyvenimas. Apysakos" (1939). 1937—40 lankėsi Prancūzijoje, Suomijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje. 1939—40 mokytojavo Kauno „Aušros" g-joje; 1940 iš jos už antifaš. eilėraščio išspausdinimą pašalintas. Nuvertus Lietuvoje burž. santvarką, V. buvo švietimo ministras, Liaudies seimo sekretorius. Kaip Liaudies seimo Įgaliotosios komisijos narys 1940.VIII.3 dalyvavo TSRS AT VII sesijoje. 1940—43 Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaras. 1941—62 TSRS AT deputatas. Prasidėjus D. Tėvynės karui, pasitraukė į Maskvą, paskui į Penzą. 1942—44 gyveno Maskvoje. Bendradarbiavo tarybinėje ir pažangiojoje Amerikos lietuvių spaudoje, skaitė savo kūrinius per radiją ir lit. vakaruose pafrontėje. Mūšių metu lankėsi fronte. Maskvoje išleido apsakymų rink. „Kelias į Lietuvą", eilėraščių rink. „Tėvynės šauksmas", apybraižų ir publicistikos knygelių. 1944—1946 Kauno un-to docentas, liet. kalbos ir lit-ros katedros vedėjas. Išleido karo metų eilėraščių rink. „Obelis kur augalota" ir fronto apybraižų kn. „Karo laukuose". 1946 persikėlė į Vilnių. 1946—54 TSRS Rašytojų s-gos sekretoriato narys. Nuo 1949 TSRS Taikos gynimo k-to narys. Dalyvavo daugelyje taikos šalininkų konferencijų ir kongresų TSRS ir užsienyje (Vroclave, Varšuvoje, Stokholme). Išleido publicistinių straipsnių ir apybraižų rink. „Taikos balandžiai". 1948—50 lankėsi R. Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Austrijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, 1954—56 — Kinijoje, Švedijoje, VDR, Indijoje, 1961 — Islandijoje, 1962 — Italijoje; daug keliavo po taryb. respublikas. Parašė kelionių apybraižų knygas „Kelionių įspūdžiai", „Kelionė po Kiniją", „Šiaurės sidabras". Parengė atsiminimų rinkinius apie S. Nėrį („S. Nėris. Poetės atminimui", 1946), P. Cvirką („Knyga apie Petrą Cvirką", 1949), S. Nėries raštų rink. „Poezija" (2 t., 1946), P. Cvirkos „Raštus" (13 t., 1949—57). 1947—53 išleido eil. rinkinius „Šalies jaunystė", „Rinktinė" (1952 TSRS Valst. premija), „Kovoti, degti, nenurimti". 1950 sukūrė Lietuvos TSR Valst. himno tekstą. Nuo 1950 TSKP narys. 1954—59 Lietuvos TSR Rašytojų s-gos pirmininkas, TSRS Rašytojų s-gos v-bos prezidiumo narys. 1952—60 LKP CK narys. Nuo 1963 Lietuvos TSR AT deputatas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys. Parašė rom. „Gimimo diena" (1960 Resp. premija). 1958—69 išleido eilėraščių apie Italiją rink. „Ar tu žinai tą šalį" ir poezijos rinktinę „Mėlyno Nemuno vingis", memuarų knygas „Pavasario upė", „Jaunystės atradimas", „Vidurdienio vėtra", straipsnių apie lit-rą rinkinius „Laikas ir rašytojai", „Epochos vėjas".

Kūrybinį darbą V. pradėjo eilėraščiais. Ankstyvojoje poezijoje šalia gyvenimo džiaugsmo, jaunystės polėkių, meilės motyvų nemaža vietos užima miesto kontrastų, jo buities priešiškumo kaimui tema, reiškiama simboliais, alegorijomis, groteskiniais ir hiperbolizuotais vaizdais. Joje žymu simbolistinio ir ekspresionistinio stiliaus poveikis. Vėliau (ypač 1930—32) V. poezijoje iškilo protesto prieš burž. santvarką, socialinę nelygybę, klerikalizmą motyvai, įsivyravo šnekamoji ar agitacinė intonacija (eil. ciklas „Apie visokius daiktus"). Ketvirtojo d-mečio pradžioje V. atsidėjo prozai. Prie poezijos vėl grįžo per D. Tėvynės karą. Šio laikotarpio poezijoje reiškiamas sielvartas dėl okupuotos Lietuvos vargų, tikėjimas taryb. liaudies pergale kovoje su fašizmu (eil. „Lietuvai", „Tėviškė", „Tarybų tauta"). Patriotinių motyvų eilėraščiuose šalia skausmingo tėviškės ilgesio iškilo ryšio su visa didžiąja taryb. tėvyne suvokimas. Karo metų V. poezijoje lyrizmas natūraliai susietas su publicistiniu patosu, pakiliomis intonacijomis. Po karo V. vienas pirmųjų įvedė į liet. poeziją atstatomojo darbo, taryb. tautų draugystės (eil. „Kalnų puota", „Gruzija"), kovos dėl taikos (eil. „Taikos!"), liaudies demokratijos šalių gyvenimo (eil. „Praga", „Lenkija") temas. Šių temų traktavimui būdinga pilietiškumas, socialiniai apibendrinimai, soc. pasaulėžiūros teigimo patosas, šventiškos, iškilmingos intonacijos. Kai kurių eilėraščių meninį įtaigumą silpnina tikrovės idilinimas, retoriškumas, gausūs aprašomieji elementai. Šeštojo d-mečio pabaigoje ir septintajame d-metyje V. poezijoje pagausėjo nueito gyvenimo kelio, būties prasmės apmąstymų motyvų, sustiprėjo emociniai ir refleksiniai pradai. V. kultivavo daugelį lyrikos žanrų ir formų, praplėtė liet. lyrikos tematiką.

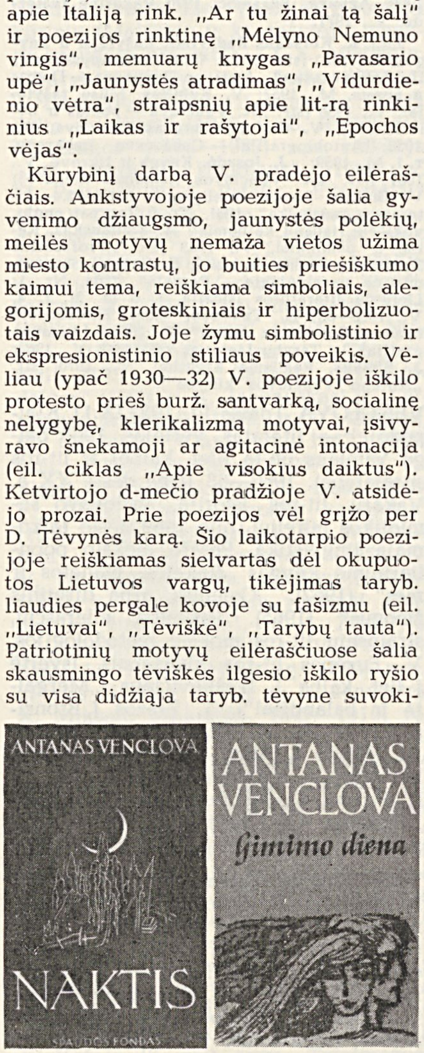

Antano Venclovos apsakymų rinkinio „Naktis" (1939) ir romano „Gimimo diena" (1965) viršeliai

Pirmuosiuose V. apsakymuose keliamos socialinės problemos, kritiškai vaizduojamos burž. santvarkos negerovės (aps. „Jei versmė išdžiūsta", „Trys malūnai ties Šelmente"), kuriamas naujo tipo teigiamo herojaus — pažangaus inteligento — paveikslas (aps. „Miesčionys"). Yra ir lėkštai traktuojamų erotinių motyvų, „berno kulto" tendencijų, stilistinio manieringumo. Rom. „Draugystė" to meto real. prozos fone išsiskyrė nauja tematika (studentų buitis, naujos inteligentų kartos formavimosi problemos, socialinė ir ideologinė inteligentijos diferenciacija). Romane įtaigiai pavaizduotas pagr. herojaus — pažangaus inteligento — idėjinis brendimas, ryšių su darbininkais ieškojimas. Brandžiausiame ikitaryb. laikotarpio apsakymų rink. „Naktis" V. parodė socialinius kaimo prieštaravimus, jų sąlygotas sudėtingas valstiečių gyvenimo kolizijas, pavaizdavo dramatiško likimo herojus (aps. „Medis ir jo atžalos", „Amerikos kareivis"), įtaigiai gvildeno kaimo inteligento vargingos buities (aps. „Susitikimas") ir kt. temas. Rašytojas gilinosi į veikėjų dvasinį pasaulį, sukūrė socialinių aplinkybių determinuotų, psichologiškai motyvuotų charakterių.

Karo metais V. parašė keletą apsakymų ir apybraižų kovos su vok. faš. okupantais temomis („Tėvas", „Užrašai iš fronto"). Pokario metais paskelbtieji V. kelionių po užsienio šalis įspūdžiai praturtino tuo metu dar negausią tarybinę šio žanro lit-rą. Rom. „Gimimo diena"— daugiaplanis, epopėjinio pobūdžio kūrinys apie burž. santvarkos žlugimą ir soc. santvarkos kūrimąsi Lietuvoje 1940. Kelias siužetines linijas jungia chronologiškai vaizduojamų ist. įvykių tėkmė, lemianti herojų likimą. Istorinės ir socialinės panoramos fone liečiamos liet. inteligentijos polit. apsisprendimo, jos santykių su liaudimi, darbininkų klase problemos. Romane yra iliustratyvumo, kronikiškumo elementų. Memuarinėje trilogijoje —„Pavasario upė", „Jaunystės atradimas", „Vidurdienio

vėtra" — aprašoma rašytojo vaikystė ir jaunystė, kelias į lit-rą, ano meto moksleivijos, studentijos buitis, lit. gyvenimas, 1940—41 įvykiai, pasitraukusių į TSRS gilumą lietuvių buitis ir pergyvenimai D. Tėvynės karo metu. Trilogijoje (ypač antrojoje ir trečiojoje knygose) nupiešta nemaža įsimenančių liet. kultūros, meno veikėjų, rašytojų portretų.

V. yra nemaža nuveikęs kritikos ir lit-ros mokslo srityje. „Trečiame fronte", „Kultūroje", „Literatūroje", „Dienovidyje" ir kituose period. leidiniuose paskelbtuose straipsniuose smerkė reakcinę burž. lit-rą, propagavo kritinio realizmo metodą, lit-ros liaudiškumo principą, pažangiųjų lietuvių rašytojų (P. Cvirkos, V. Žilionio, J. Baltušio) kūrinius, populiarino rusų lit-ros klasikų (M. Gorkio, V. Majakovskio) kūrybą. Taryb. metais parašė S. Nėries gyvenimo ir kūrybos apybraižą (išsp. S. Nėries „Raštų" I tome, 1946), straipsnių apie S. Nėrį, P. Cvirką, A. Vienuolį ir kitus lietuvių, taip pat kai kuriuos užsienio rašytojus, tarybinės liet. lit-ros ugdymą, M. Čiurlionį, (išsp. leidinyje „M. K. Čiurlionis. 32 reprodukcijos", 1962). V. straipsniuose lit. analizė dažnai jungiama su memuarų elementais, emocingu publicistiškumu.

Ikitaryb. laikotarpiu V. išvertė Č. Dikenso („Varpai"), Gi de Mopasano („Ivetė"), B. Kelermano („Lapkričio devintoji"), Sofoklio („Tragedijos", su A. Rukša), M. Gorkio („Mano universitetai"), V. Katajevo („Baltuoja burės tolumoj"), A. Puškino prozos kūrinių. Taryb. laikotarpio reikšmingiausi vertimai — A. Puškino „Eugenijus Oneginas" (1947), „Varinis raitelis" (1954) ir „Borisas Godunovas" (1955). Be to, V. išvertė nemaža P. Brovkos, A. Grašio, M. Isakovskio, J. Kupalos, G. Leonidzės, N. Nekrasovo, A. Puškino, J. Sudrabkalnio, A. Surkovo, T. Ševčenkos, S. Ščipačiovo, P. Tičinos ir kt. poetų eilėraščių, V. Grosmano apysaką „Liaudis nemirtinga".

Aktualios socialinės problematikos, tikroviškų ir meniškai įtaigių vaizdų ikitaryb. laikotarpio V. kūryba (ypač romanas „Draugystė" ir rinkinio „Naktis" apsakymai) — vieni ryškiausių ketvirtojo d-mečio liet. prozos kūrinių. Jiems būdinga pažangus turinys, stilistinė kultūra. D. Tėvynės karo ir pirmųjų pokario metų kūryba (visų pirma poezija) V. daug prisidėjo prie tarybinės liet. lit-ros formavimo, soc. realizmo metodo įtvirtinimo joje, vėlesnių metų kūriniais (rom. „Gimimo diena", eilėraščiais, memuarinėmis knygomis) — prie teminio ir žanrinio liet. lit-ros turtinimo, jos stilistinės kultūros ugdymo. Daugelis V. prozos kūrinių ir eilėraščių išversta i rusų k., nemaža kūrinių — į ukrainiečių, baltarusių, latvių, estų, armėnų, kirgizų, lenkų, vokiečių, bulgarų, rumunų, vengrų, čekų, kinų, korėjiečių ir kt. kalbas. Pagal V. rom. „Gimimo diena" Panevėžio dramos teatre 1965 pastatyta pjesė (J. Miltinio inscenizacija).

Ršt.: Sutemų skersgatviuos, K., 1926; Gatvės švinta, K., 1927; A. Vienuolio „Paskenduolė", Klaipėda, 1929; Beržai vėtroje, K., 1930; Upton Sinclair, K., 1931; Audringas François Villon gyvenimas, K., 1934; Draugystė, Klaipėda, 1936 [IV leid. V., 1966; rus. leid. 1962]; Naktis, K., 1939 [II leid. 1941]; Kelias į Lietuvą, Maskva, 1942; Po Liudendorfo batu, Maskva, 1942; Tėvynės šauksmas, Maskva, 1943; Iš karinio bloknoto, Maskva, 1943; Tarybų Sąjungos Didvyrė Marija Melnikaitė, Maskva, 1944 [rus. leid. 1945]; Родное небо, M., 1944; Karo laukuose, K., 1945; Obelis kur augalota, K., 1945; Medis ir jo atžalos, K., 1947; Šalies jaunystė, K., 1947; Salomėja Nėris, N. Y., 1947; Край Немана, M., 1948; Kelionių įspūdžiai, V., 1949; Rinktinė, V., 1950; Taikos balandžiai, V., 1952; Избранное, Вильнюс, 1952; Kovoti, degti, nenurimti, V., 1953; **Стихотворения, M., 1953;** Kelionė po Kiniją, V., 1955; Raštai, 3 t., V., 1955; Избранное, M., 1957; Laikas ir rašytojai, V., 1958; Gimimo diena, V., 1959 [III leid. 1965; rus. leid. 1960]; Epochos vėjas, V., 1962; Šiaurės sidabras, V., 1962 [rus. leid. 1963]; Žemė gera, V., 1963; Pavasario upė, V., 1964 [II leid. 1968; rus. leid. 1967]; Ar tu žinai tą šalį, V., 1964; Jaunystės atradimas, V., 1966 [II leid. 1970; rus leid. 1969]; Mirtis Lisabonoj, V., 1967; Vidurdienio vėtra, V., 1969 [II leid. 1971]; Mėlyno Nemuno vingis, V., 1969; Лирика, Вильнюс, 1970 Vakarinė žvaigždė, V., 1971.

Lit.: **K. Korsakas Radžvilas,** Rašytojai ir knygos, K., 1940 [str. „Ant. Venclovos apysakos"]; **П. Антокольский,** Антанас Венцлова.— Поэты и время, M., 1957; **V. Kubilius,** Mūsų rašytojai, V., 1958 [str. „A. Venclova — poetas ir beletristas"]; **V. Galinis,** Antanas Venclova, V., 1958; [Autobiografija].— Советские писатели, т. 1, M., 1959; **J. Josadė,** Knyga ir tikrovė, V., 1961 [str. «A. Venclovos „Gimimo diena"»]; **V. Galinis,** Pisarz, inteligencja i naród.—„Literatura radziecka", 1961, Nr. 9 [tas pat anglų, vokiečių, ispanų kalbomis]; **A. Bieliauskas,** Keliai ir paminklai, V., 1963 [str. „Profesorius Kareiva, jo šeima ir kiti"]; **E. Dagytė,** Su optimistine pasaulėjauta.—„Pergalė", 1964, Nr. 1; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; **Н. Тихонов,** Поэт Неманского края.—„Советская Литва", 7.I.1966; [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **J. Šimkus,** Realizmo kryptimi, V., 1970 [str. „Antano Venclovos kūryba"].

VEÑCLOVA Tomas [g. 1937.IX.11 Klaipėdoje] — literatas, vertėjas. 1960 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1966—68 jame dėstė XX a. Vakarų lit-ros istoriją, vadovavo semiotikos būreliui, nuo 1969 dėsto taikomąją lingvistiką. Parašė mokslo populiarinimo knygas „Raketos, planetos ir mes" (1962), „Golemas, arba dirbtinis žmogus" (1965). Paskelbė eilėraščių, straipsnių lit-ros mokslo metodologijos, V. Europos lit-ros klausimais. Išvertė į liet. kalbą J. Ivaškevičiaus („Mergaitė ir balandžiai"), T. Brezos („Bronziniai vartai"), K. Malapartės („Kaput"), Dž. Džoiso („Uliso" fragmentai) prozos kūrinių, A. Achmatovos, T. Elioto, R. Frosto, O. Mandelštamo, O. Milošo-Milašiaus, C. Norvido, B. Pasternako, Sent Džono Perso ir kt. poetų eilėraščių.

VEÑCLOVAS Romualdas [g. 1937.I.20 Daugėliškiuose (Raseinių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1955—56 Ariogalos rj. laikraščio lit. darbuotojas. Nuo 1960 TSKP narys. 1961 baigė Ž. ū. akademiją. 1961—1963 Biržų rj. parodomojo ūkio agronomas, direktorius. 1964—65 Kauno rj. Lenino kolūkio agronomas. 1968—70 Ž. ū. akademijos laborantas. Nuo 1970 Švenčionių rj. žemės ūkio v-bos vyriausiasis agronomas. Paskelbė moksl. straipsnių apie mutagenų naudojimą javų selekcijoje.

VENCLÕVIŠKIAI — kaimas Jurbarko rj., Šilinės apyl., 9 km į r. nuo Skirsnemunės, į š. nuo Kauno—Jurbarko plento; kolūkio centras. 267 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Biblioteka (nuo 1967). 1923 buvo 425 gyv., 1959 — 290.

VĖNDRĖ — kaimas Radviliškio rj., Daugėlaičių ir Šiaulėnų apylinkėse, 13 km į p. v. nuo Radviliškio, prie Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 151 gyv. (1970). Į p. r. nuo V. yra Buteniškių miškas. 1959 kaime buvo 221 gyv.

VENEDĨKTOVAS Filipas [1921 Juodonyse (Rokiškio rj.) — 1946.VII.10 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš varginguju valstiečių. Iki 1940 tarnavo pas buožes, dirbo statybose. Platino kom. lit-rą. 1940—41 milicininkas. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1944 VKP(b) narys. 1946 LKP Leipalingio (Lazdijų rj.) vls. k-to sekretorius. Burž. nacionalistų nužudytas.

VENEDĨKTOVAS Jonas [1915.I.20 Suvieke (Zarasų rj.) — 1942.XI Zarasų aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Akmenskaldys. Nuo 1938 Komunistų partijos narys, LKP Noreikių (Zarasų rj.) kuopelės sekretoriaus pavaduotojas. 1940—41 Rokiškio aps. milicininkas. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1942.VII Kęstučio partizanų būrio kovotojas, komisaras. Žuvo kovoje su hitlerininkais.

VENEDĨKTOVAS Lukas [1905.X.18 Juodonyse (Rokiškio rj.) — 1943.IV.19] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Akmenskaldys. Kilęs iš valstiečių. 1936 įsijungė į rev. judėjimą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 Samanių (Zarasų rj.) vls. viršaitis, LKP Rokiškio aps. k-to sekretoriaus padėjėjas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

VEÑGALIS Leonas [1903.II.17 Skyplaičiuose (Plungės rj.) — 1940.VII.13 Telšiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Tarnavo pas buožes. 1935 įsijungė į rev. veiklą, priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai, platino kom. lit-rą. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1940 daug prisidėjo prie Telšių aps. profs-gų kūrimo ir stiprinimo.

VEÑGALIS Vytautas [g. 1929.X.5 Gandingoje (Plungės rj.)] — partinis darbuotojas. 1952—55 LLKJS Plungės rj. k-to skyriaus vedėjas, II sekretorius. Nuo 1954 TSKP narys. 1955—58 part. darbuotojas Plungėje. 1958—61 mokėsi Taryb. part. m-loje Vilniuje. 1961—66 LKP Plungės rj. k-to sekretorius. 1966 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1966 LKP Akmenės rj. k-to I sekretorius. Nuo 1966 LKP Revizijos komisijos narys.

VENGELIAUSKÁITĖ Asta [g. 1931.X.21 Kaune] — agronomė entomologė, bio-

logijos mokslų kandidatė (1966). 1955 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1966 dirbo Kauno botanikos sodo laborante, moksl. bendradarbe. Nuo 1966 Ž. ū. akademijos dėstytoja. Paskelbė mokslinių straipsnių apie dekoratyvinių augalų kenkėjus.

VENGRÍENĖ Eugenija [g. 1913.VIII.4 Sigutėnuose (Pakruojo rj.)] — vertėja, pedagogė. 1937 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1937—45 mokytojavo Ukmergės ir Vilniaus g-jose. Nuo 1945 Vilniaus un-te dėsto vok. kalbą. Išvertė į liet. kalbą vok. rašytojų kūrinių. Parašė „Vokiečių kalbos gramatiką" (su I. Vladimiroviene ir R. Topper; 1958).

Vert.: **G. Keleris,** Auksinės legendos, V., 1959; **T. Štormas,** Audros raitelis, V., 1961; **H. Belis,** Namai be šeimininko, V., 1962; **J. Getė,** Jaunojo Verterio kančios, V., 1963; **E. Hofmanas,** Katino Murklio pažiūros į gyvenimą ir Kapelmeisterio Johaneso Kreislerio biografijos fragmentai atsitiktinai išlikusiuose makulatūros lapuose, V., 1964; **H. Belis,** Biliardas pusę dešimtos, V., 1965; **H. Belis,** Klouno akimis, V., 1966; **G. Hauptmanas,** Prieš saulėlydį (Dramos), V., 1967 [su V. Giedra]; **K. Mejeris,** Amuletas, V., 1969 [su E. Astramsku]; **J. Bobrovskis,** Levino malūnas, V., 1969.

VEÑGRIS Antanas [g. 1912.II.5 Daglėnuose (Pasvalio rj.)] — literatūros tyrinėtojas, teatro kritikas. 1939—45 mokytojavo Vilniaus g-jose. 1940 baigė Vilniaus un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1945—53 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, Liet. lit-ros in-to moksl. bendradarbis, Grož. lit-ros leidyklos redaktorius. 1956—65 dirbo žrn. „Meno saviveikla" redakcijoje. Nuo 1965 Liaudies meno rūmų repertuarinio-metodinio skyriaus vedėjas. Nuo 1930 bendradarbiauja period. spaudoje. Parašė monografinę apybraižą „Kastantas Glinskis" (1937; išplėstas variantas 1965), straipsnių apie K. Donelaitį, A. Strazdą, A. Baranauską, Žemaitę, Lazdynų Pelėdą, J. Janonį, J. Mačį-Kėkštą ir kt. rašytojus, Lietuvos teatrų spektaklių recenzijų. Parengė spaudai J. Mačio-Kėkšto („Poezija", 1948), A. Strazdo („Raštai", 1952) ir kt. rašytojų raštų rinkinius, lietuvių režisūrinės minties chrestomatiją „Teatrinės minties pėdsakais" (1969), straipsnių rink. „Petras Kubertavičius" (1970). Išvertė į lietuvių kalbą M. Lermontovo, I. Turgenevo, M. Gorkio, V. Katajevo, F. Šilerio, H. Senkevičiaus, B. Pruso, V. Reimonto kūrinių.

VENGRỸS Aleksandras [g. 1929.I.1 Biržuose] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1961). 1955 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 TSKP narys. 1958—60 Vilniaus Aukštosios part. m-los, nuo 1960 Vilniaus un-to dėstytojas, 1962—63 ekonomikos f-to prodekanas. 1965—70 un-to ekonominės kibernetikos ir statistikos katedros, nuo 1970 ekonominės kibernetikos katedros vedėjas. Nuo 1966 docentas. Vienas vadovėlio „Politinė ekonomija" (1969) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių marksistinės-lenininės ekonominės minties Lietuvoje istorijos ir ekonomikos teorijos klausimais.

Ršt.: Planingas socialistinės ekonomikos vystymas, V., 1969.

VEÑGRŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Vengrų ir lietuvių lit. ryšiai užsimezgė XIX a. pabaigoje. Pirmoji liet. kalba išėjusi vengrų grož. lit-ros knyga buvo M. Jokajaus (Jókai, 1825—1904) apys. „Pajudinkime, vyrai, žemę!" (1892, v. A. Kriščiukaitis-Aišbė; II leid. 1921). Buržuazijos valdymo metais buvo išversta to paties autoriaus apys. „Turtingi skurdžiai" (1933, v. J. Sužiedėlis), romanai „Akmeninė širdis" (3 t., 1938—1939, v. A. Andrulionis), „Senieji Tablabirai" (2 t., 1939, v. O. ir J. Gratkauskai), J. Feldešo (Földes) rom. „Emigrantai" (1937, v. P. Cvirka), F. Kermendžio (Körmendi) rom. „Via Bodenbachas" (1939, v. K. Papečkys) ir kt. Vaikams buvo išleista F. Molnaro (1878—1952) apys. „Povilo gatvės vaikai" (1930, v. P. Mašiotas) ir kitos vengrų rašytojų knygos. Periodikoje paskelbta M. Jokajaus, F. Hercego, L. Fodoro, E. Adžio (Ady, 1877—1919), Š. Petefio (Petőfi, 1823—49) kūrybos vertimų.

XIX a. į vengrų k. buvo išverstos ir paskelbtos period. spaudoje kelios liet. liaudies dainos. Liet. poezijos ir prozos kūrinių (Maironio ir kt. rašytojų) vengrų spaudoje paskelbta XX a. pradžioje.

Taryb. metais liet. kalba išleista: Ž. Haršanjo (Harsányi) romanas „O vis dėlto ji sukasi" (1940, v. B. Rutkūnas), M. Zalkos (1896—1937) aps. rinkinys „Ant žydrojo Dunojaus" (1948, v. M. Petrauskas), Š. Petefio „Eilėraščiai" (1951), T. Acelio rom. „Laisvės prieglobstyje" (1953, v. E. Urbonaitė), naujosios prozos rink. „Vengrų apsakymai" (1953, v. A. Varkulevičius, V. Visockas), Z. Vašo (Vas) dienoraštis „Šešiolika metų kalėjime" (1954), Ž. Morico (1879—1942) romanai „Giminaičiai" (1956, v. D. Sauka), „Ponų išdaigos" (1963, v. K. Jankauskas) ir „Laimingas žmogus" (1969, v. V. Giedra), G. Gardonjo (Gárdonyi, 1863—1922) rom. „Egero žvaigždės" (1957, v. D. Pinigis, B. Puodžiukaitis), B. Ilešo (Illés, g. 1895) rom. „Karpatų rapsodija" (1958, v. K. Jankauskas), M. Jokajaus rom. „Juodieji deimantai" (1958, v. V. Petrauskas), apys. „Geltonoji rožė" (1960, v. J. Adomaitis), romanai „Akmeninė širdis" (1961, v. A. Žirgulys), „Aukso žmogus" (1966, v. V. Petrauskas), A. Hidašo (Hidas, g. 1899) rom. „Ponas Ficekas" (1959, v. L. Janušytė), K. Miksato (Mikszáth, 1847—1910) romanai „Šv. Petro skėtis" (1961, v. S. Bulkienė), „Keista santuoka" (1962, v. B. Saulis), M. Sabo (Szabó) romanai „Pasakykite Žofikai. . ." (1962, v. J. Vaišnoras) ir „Kaukių balius" (1965, v. L. Sauka), K. Šandoro (Sándor, g. 1903) rom. „Liesiausios karvės metai" (1964, v. J. Jasinevičius), I. Kesegio (Kőszegi) rom. „Širdis tiktai viena" (1965, v. L. Janušytė), G. Molnaro rom. „Marta" (1965, v. J. Vaišnoras), L. Korvino rom. „Raudonojo bokšto lobis" (1966, v. A. Vienožinskis), D. Feketės apys. „Gydytojo mirtis" (1967, v. K. Geonas), F. Kašajo (Kassai) apys. „Teležmogus" (1967, v. D. Montvilienė), A. Berkešo (Berkes) rom. „Žiedas su antspaudu" (1968, v. A. Adomavičienė, A. Mickienė ir M. Subatavičienė), E. Murani-Kovačo (Murány-Kovács, 1908—68) rom. „Garibaldžio būgnininkas" (1970, v. E. Vildžiūnienė) ir kt. Vaikams išleista vengrų liaudies pasaka „Du godūs meškiukai" (1954, v. J. Stukas), liaudies dainelės „Trys varniukai" (1957, v. E. Kirmonaitė), J. Tolaš (Tollas) siužetinis eil. „Kas nutiko Kikindoj?" (1958, v. I. Olšauskaitė), F. Molnaro apys. „Palo gatvės berniūkščiai" (1959, v. D. Pinigis), Š. Tatajo apys. „Šautuvai ir balandžiai" (1966, v. V. Račkaitis) ir kt. Periodinėje liet. spaudoje išspausdinta J. Atilos, J. Fodoro, G. Garaji, D. Iješo, E. Maitenio, Z. Zelko poezijos, T. Barabašo, I. Diorės, D. Derio, I. Dobozio, L. Felekio, B. Gadoro, M. Gergelio, B. Ilešo, D. Mikešo, M. Sabo, K. Sakonio, A. Štelos, L. Tabio prozos kūrinių vertimų, paskelbta keletas straipsnių V. l. klausimais.

1940 į vengrų k. pradėta versti P. Cvirkos apsakymus. Pokario metais išversta A. Venclovos apybraiža „Marytė". Vėliau vengrų kalba išleista: P. Cvirkos rom. „Žemė maitintoja" (1951, v. N. Kobor; II leid. 1952), „Brolybės sėkla ir kiti apsakymai" (1952, v. E. Brodskis), J. Dovydaičio rom. „Dideli įvykiai Naujamiestyje" (1953, v. R. Sidonija), M. Sluckio rom. „Laiptai į dangų" (1966, v. L. Aniko), E. Mieželaičio eil. rinkinys „Kardiograma" (1967), I. Mero rom. „Lygiosios trunka akimirką" (1968, v. M. Kemenis), A. Bieliausko „Kauno romanas" (1969, v. M. Lašlo) ir kiti liet. rašytojų kūriniai. „Tarybinės poezijos antologijoje" (1952; II leid. 1955) išspausdinta S. Nėries, A. Venclovos, L. Giros ir T. Tilvyčio eilėraščių, „Pasaulio literatūros antologijoje" (5 t., 1958) — J. Janonio eilėraščių ir P. Cvirkos apsakymų. Poetas D. Tardoris, padedamas lit-ros kritiko E. Boitaro, išvertė K. Donelaičio „Metus" (1970). Vengrų period. spaudoje paskelbta J. Baltušio, P. Cvirkos, R. Kašausko, K. Korsako, E. Mieželaičio, V. Mozūriūno, S. Nėries, M. Sluckio, A. Venclovos ir kitų liet. rašytojų kūrinių, E. Boitaro straipsnių apie liet. literatūrą.

VENỸS Baltrus [m. 1920.V.6 Omske (RTFSR)] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš Naumiesčio (dab. Kudirkos Naumiestis) apylinkių. Apie 1906 išvažiavo į Angliją. 1907—17 priklausė Liet. socialistų s-gai D. Britanijoje, 4 metus buvo jos CK narys, dirbo įvairiose liet. darbininkų org-jose. 1917 pab. atvyko į Omską, įstojo į RSDDP(b), dalyvavo bolševikų pogr. org-jos kovoje su kolčiakininkais. 1920 RKP(b) Omsko org-jos Lietuvių sekcijos narys. Dirbo partijos instruktoriumi Sibiro lietuvių kolonijose.

VENSKĒVIČIENĖ Viktorija [g. 1938. III.13 Zarasuose] — veterinarijos gydytoja, veterinarijos mokslų kandidatė (1969). 1961 baigė Vet. akademiją,

1961—66 Gyvulininkystės in-to, nuo 1966 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie karvių mastitų profilaktiką ir mechaninį karvių melžimą.

VENSKEVIČIUS Jonas [g. 1909.II.14 Egliškiuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1949), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965).

1931—33 Valstybinės technikos-chemijos laboratorijos laborantas, 1933—1936 Valstybinės spirito rektifikavimo įmonės (Kaune) vedėjas. 1935 baigė Kauno un-tą. 1936—1946 „Maisto" cheminės laboratorijos vedėjas, 1944—45 ir Mėsos pramonės v-bos vyriausiasis inžinierius, v-bos viršininko pavaduotojas. 1944—50 kartu dėstė Kauno un-te, nuo 1944 docentas, nuo 1946 org. technologijos katedros vedėjas, technologijos f-to prodekanas. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, maisto produktų technologijos katedros vedėjas, iki 1965 chem. technologijos f-to dekanas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1966 profesorius. Knygų „Pieno ir mėsos pramonės naujovės" (1959) ir „Bendroji maisto produktų technologija" (d. 2, 1963) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių spirito, mėsos bei kitų maisto pramonės šakų technologijos klausimais.

VENSKUTÓNIS Vladas [g. 1919.XI.13 Ciruliškėse (Trakų rj.)] — agronomas sodininkas, žemės ūkio mokslų daktaras (1968).

1950 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba joje pedagoginį darbą; nuo 1958 docentas, nuo 1970 profesorius. Nuo 1970 Ž. ū. akademijos agronomijos f-to dekanas. 1953 apgynė ž. ū. mokslų kandidato disertaciją. Daktaro disertacija — „Obels kultūra Lietuvos TSR soduose". Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių, išleido brošiūrų, daugiausia sodininkystės agrotechnikos klausimais.

Ršt.: V. Venskutonis, I. Štaras, Sodininkystė, [mokymo priemonė ž. ū. m-lų studentams ir moksleiviams], V., 1956 [II leid. 1959]; Sodininkystės praktikos darbai [aukštosioms ž. ū. m-loms], V., 1963; Sodininkystė, [vadovėlis ž. ū. technikumų moksleiviams], V., 1966.

VENSLÁUSKAS Mindaugas [g. 1933. VII.3 Endriejave (Klaipėdos rj.)] — biofizikas, biologijos mokslų kandidatas (1965). 1956 baigęs Leningrado un-tą, dėsto Kauno Med. in-te; 1965—70 bendrosios biologijos katedros, nuo 1970 biofizikos ir matematikos katedros vedėjas. 1961—63 dar ir in-to centrinės moksl. tyrimo laboratorijos darbuotojas. Nuo 1967 docentas. Vienas iš Kauno Med. in-to biofizikos skyriaus steigimo iniciatorių. Tiria ir matematiškai modeliuoja sudėtingų biol. sistemų veikimo mechanizmus. Paskelbė moksl. straipsnių apie informacijos kodavimą nerviniuose tinkluose, biofiz. procesus regos analizatoriuje, matematinius biol. sistemų jaudinimo modelius, elektroencefalogramos bangų kilmę.

Lit.: T. Ivanauskas, E. Kanopka, M. Venslauskas, Biologija, V., 1970.

VEÑSLAVIŠKIAI — kaimas Panevėžio rj., Velžio apyl., 3 km į r. nuo Panevėžio, abipus Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. 154 gyv. (1970). Yra asfalto ir betono g-la (nuo 1960), tarpkolūkinė statybos org-ja (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1949). 1 km į p. nuo kaimo, Nevėžio deš. krante, buvo senkapis (sunaikintas apie 1930). Jame rasta žmonių ir žirgų kaulų, III—VI a. geležinių įmovinių kirvių ir ietigalių, žalvarinių ir geležinių lankinių segių, sidabrinė apyrankė, X—XIII a. balno kilpos, žąslai. Kai kurie radiniai laikomi Panevėžio kraštotyros muziejuje. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1585. 1959 buvo 174 gyv.

VENTÀ Mauša [iki 1927 **Cvikas;** 1905 Kelmėje — 1938.V.22 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1923—25 LKJS narys. 1925 LKJS Kuršėnų parajonio k-to sekretorius. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, už rev. veiklą 1927.IV suimtas. 1927.VIII iš Šiaulių kalėjimo pabėgo į TSRS. 1928—30 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, 1930—37 dirbo Maskvos g-lose. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

VENTÀ Povilas [g. 1910.I.25 Papilėje (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš darbininkų. 1926—37 uosto darbininkas Klaipėdoje (1932—34 tarnavo Lietuvos kariuomenėje). Nuo 1934 dalyvavo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1936 kairiųjų darbininkų išrinktas Klaipėdos miesto seimelio atstovu. 1935—37 tris kartus baustas adm. tvarka. 1937—1939 dalyvavo Ispanijos piliet. kare; fronte sužeistas. 1939 internuotas Prancūzijoje; stovykloje išrinktas internuotų lietuvių k-to pirmininku. 1940.III iš stovyklos pabėgo. 1940.X apsigyveno Niujorke ir iki 1952 dirbo laikr. „Laisvė" spaustuvėje. 1943—45 tarnavo JAV kariuomenėje, dalyvavo kovose su japonais. Nuo 1960 „Laisvės" b-vės direktorių tarybos pirmininkas. Bendradarbiauja JAV pažangiųjų lietuvių spaudoje. 1960, 1966 ir 1970 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

VENTÀ — **1.** Upė Lietuvos TSR ir Latvijos TSR. Ilgis 350 km (Lietuvos TSR 167 km), baseino plotas 11 800 km^2 (Lietuvos TSR 5892 km^2). Prasideda Venių apylinkėse (Kelmės rj.), 10 km į p. v. nuo Užvenčio. Iš pradžių teka į š. r. per Stimberiškių, Ventos pelkes; maždaug nuo Dubysos—Ventos kanalo teka į š. per Kuršėnus (Šiaulių rj.); kiek aukščiau Papilės, priartėjusi prie Šiaulių—Mažeikių glžk., pasuka į š. v. ir teka pro Papilę (Akmenės rj.), Viekšnius, Mažeikius (Mažeikių rj.). Nuo Leckavos 3 km teka Latvijos TSR siena, toliau — per Latviją į š. ir š. v. Įteka į Baltijos j. ties Ventpiliu. Didž. intakai: dešinieji — Gansė, Ringuva, Dabikinė, Vadakstis (Lietuvoje), Zania, Gaidupė, Ciecerė, Varma, Lieknė, Abava, Varžupė; kairieji — Aunuva, Žižma, Virvyčia, Šerkšnė, Varduva (Lietuvoje), Lūšis, Letiža, Lejasupė. Vid. nuolydis Lietuvoje 85 cm/km. Aukštupyje vaga 3—5 m pločio, nuo Užvenčio iki Varduvos žiočių 30—50 m. Vyraujantis vagos gylis 1—2 m. Aukštupyje daug akmenuotų rėvų. Vyraujantis slėnio plotis 0,3—0,8 km. Srovės greitis 0,1—0,4 m/s. Debitas ties Papile (253 km nuo žiočių): maks. 369, vid. 10,4, min. vasarą 0,15, min. žiemą 0,10 m^3/s; ties Kuodžiais, prie Latvijos TSR sienos (181 km nuo žiočių): maks. 491, vid. 30,7, min. vasarą 0,18, min. žiemą 0,51 m^3/s; vandens lygio metinė svyravimų amplitudė Papilėje būna iki 4 m, ties Abavos žiotimis (Latvijos TSR) — iki 10 m. Žemupyje, artėjant prie žiočių, jos amplitudė palaipsniui mažėja ir ties Varva (17 km nuo žiočių) tesiekia 4,3 m. Upė užšąla vidutiniškai gruodžio pabaigoje, anksčiausia — lapkričio viduryje. Didž. ledo storis nuo 58 cm (žemupyje) iki 90 cm (ties Papile). Ledo danga aukštupyje ir vidurupyje išsilaiko 54—74 dienas. Pavasarį (III—V mėn.) ties Papile nuteka 47%, vasarą (VI—VIII mėn.) 6%, rudenį (IX—XI mėn.) 20%, žiemą (XII—II mėn.) 27% viso metinio vandens kiekio.

Latvijoje, iki Abavos žiočių, V. teka plačia žemumos juosta tarp Vakarų ir Rytų Kuršo aukštumų. Upė įsigraužusi į smiltainius ir dolomitus, vietomis siekia pamatines uolienas. Kuldygos apylinkėse V. krantai statūs, uolėti, dolomitingi. Žemiau Kuldygos, kur dolomitus pakeičia smiltainiai, susidaręs didžiausias Latvijoje upių slenkstis (vanduo krinta iš 2,5 m aukščio). Žemiau Abavos žiočių V. patenka į smėlingą pajūrio žemumą ir 27 km ilgio ruože, nuo

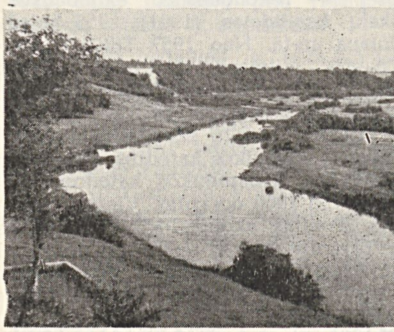

Venta 1 (prie Mažeikių)

žiočių iki Piltenės miesto, naudojama laivybai. Į gilias ir plačias V. žiotis gali įplaukti jūros laivai; jose įsikūręs Ventpilio uostas.

V. slėnis ties Papile paskelbtas geol. draustiniu. Slėnio šlaituose po maždaug 5 m storio morenos danga slūgso juros sistemos sluoksniai, kuriuose randama labai daug suakmenėjusių gyvūnų liekučių. Upę kerta Šiaulių—Kretingos, Mažeikių—Liepojos ir Liepojos—Jelgavos geležinkeliai.

2. Darbininkų gyvenvietė Akmenės rj., 6 km į p. v. nuo Akmenės, Ventos deš. krante, prie Šiaulių—Mažeikių geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 2537 gyv. (1970). Gyvenvietė sudaryta 1966 pab., sujungus *Bauskos* darbininkų gyvenvietę (1959 buvo 1087 gyv.) su Purvių II kaimu (1959 buvo 301 gyv.).

VENTĖ — kaimas Šilutės rj., Kintų apyl., 25 km į p. nuo Priekulės, Kuršių marių krante, Ventės rage. 283 gyv. (1970). Iš V. eina kelias į Kintus. Veikia Gamtos apsaugos k-to ornitologinė stotis, Lietuvos TSR MA hidrobiologinė stotis, parduotuvė, ambulatorija, pr. m-la (įst. XX a. pr.). V. minima kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). 1360 Ventės rago smaigalyje kryžiuočiai pastatė pilį, vadintą Vindenburgu (vėliau ją nugriovė marių bangos). XVI a. pr. buvo tik jos griuvėsiai. Pilies akmenys buvo panaudoti V. bažnyčiai statyti, kuri 1705 nugriauta ir perkelta į Kintus. 1959 kaime buvo 296 gyventojai.

VENTĖS RAGAS — pusiasalis Kuršių marių r. krante, 13 km į v. nuo Šilutės, prie Atmatos žiočių. P-lis ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 5 km, didž. plotis 2,2 km. Iš r. jį nuo sausumos skiria Kniaupo įlanka. Ragą sudaro moreninis priemolis, apklotas jūriniu smėliu. Per V. r. nuo Klaipėdos iki Nidos tęsiasi moreninis gūbrys (tarp V. r. ir Nidos jis paniręs mariose). Rago smaigalyje moreninio gūbrio aukštis 6,7 m, prie Muižės kaimo (p-lio vakaruose) — 10,5 m; į r. p-lio paviršius žemėja.

P-lyje auga baltoji tuopa, įv. rūšių gluosniai, juodalksnis, juoduogis šeivamedis, paprastasis šermukšnis, paprastasis putinas, paprastasis šaltekšnis, dygioji šunobelė. Iš žolių paminėtinos: rugiaveidė, smiltinis lendrūnas, pilkasis šaukštis. Pasodinta eglių, gudobelių, geltonųjų žirnmedžių (akacijų), kvapniųjų vyšnių, medliavų, raukšlėtalapių erškėčių, švediškųjų šermukšnių, laukinių ir skeltalapių obelų, tuopų, maumedžių.

Per V. r. eina svarbus paukščių traukimo kelias. Kiekvieną pavasarį ir rudenį Ventės rage nutupia pailsėti daugiau kaip 5 mln. paukščių: kovų, kuosų, gandrų, varnėnų, kregždžių. Kai kada V. r. aplanko lipučiai, svilikai, naktikoviai, uodegotosios ir plėšriosios žuvėdros. Rago r. pakrantėje, Kniaupo įlankoje, susirenka daug įv. rūšių ančių, pasitaiko gagų, kormoranų, plėšriųjų kirų, dančiasnapių, kragų, laukių, giesmininkių gulbių. Į V. r. atklysta briedžių, stirnų, kiškių. Ventės rage veikia

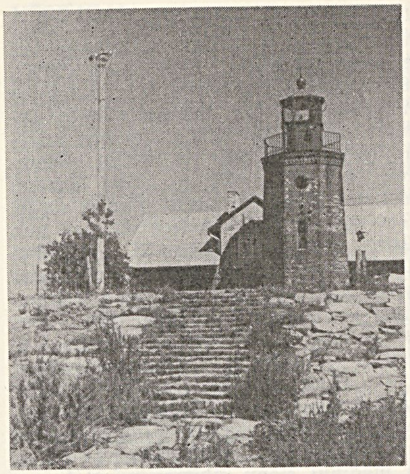

Ventės ragas. Paukščių žiedavimo stotis

Gamtos apsaugos k-to ornitologinė stotis (1929 buvo įkurtas paukščių migracijos stebėjimo punktas), kurioje žieduojami paukščiai, stebima jų migracija, ir Lietuvos TSR MA hidrobiologinė stotis (įk. 1950), tyrinėjanti Kuršių marių, Nemuno žemupio ir Baltijos j. pakrančių žuvis, ypač jų mitybą. Ventės rage įsikūrę 3 kaimai: Ventė, Šturmai ir Muižė. Gyventojai daugiausia verčiasi žvejyba. Yra švyturys.

VENTĪENĖ Nelė [**Juškaitė**; g. 1916.X.16 Niujorke (JAV)] — pažangi JAV lietuvių visuomenės veikėja. Kilusi iš darbininkų. 1921—38 gyveno Lietuvoje. Vyžuonose (Utenos rj.) baigė pr. m-lą. 1938—50 darbininkė JAV med. įstaigose. Nuo 1963 dirba laikr. „Laisvė" administracijoje. Nuo 1938 dainuoja „Aido" chore, yra jo v-bos narė, dalyvauja lietuvių dramos mėgėjų veikloje. Priklauso Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai ir Lietuvių darbininkų susivienijimui.

VENTŌS—DUBÝSOS KANĀLAS ž. *Dubysos—Ventos kanalas.*

VENTŌS PẼLKĖ — pelkė Kelmės rj., 6 km į š. r. nuo Užvenčio, abipus Ventos. Plotas 305 ha (pramoninis 147 ha). Pelkė ištįsusi Ventos salpoje apie 6 km iš š. r. į p. v., be to, turi siaurą 2 km ilgio atšaką į šiaurės vakarus. V. p. — sausumineš kilmės plyninė bei plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 2,1 m, vid. 0,83 m. Vyrauja viksvinės bei nendrinės durpės; yra ir medieninių-nendrinių. Vid. susiskaidymas 30%, vid. peleningumas 47,6%. Dugne smėlis, molis.

VENZLÁUSKAS Motiejus [g. 1905. VIII.12 Lavariškėse (Trakų rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1958). 1926 baigė Aukštadvario mkt. kursus, 1928 — Kauno Daukanto mkt. seminariją. 1928—32 ir 1936—44 mokytojavo pr. m-lose. 1932—1934 Kauno un-te studijavo filologiją ir pedagogiką. 1934—35 dirbo Vidaus reikalų m-joje. 1944—50 Aukštadvario (Trakų rj.) prog-jos, vid. m-los direktorius, 1950—65 mokytojas. Surinko nemaža etnografinės medžiagos, savo namuose įrengė apylinkės buities muziejų. Period. spaudoje rašo apie Aukštadvario ir Trakų apylinkių revoliucionierių veiklą.

„VẼPLA" — dvisavaitinis jumoro laikraštis, ėjęs 1928—29 Kaune. Redagavo H. Blazas.

VẼPRIAI — miestelis Ukmergės rj., 15 km į p. v. nuo Ukmergės, 1,5 km į š. v. nuo Šventosios; apylinkės ir kolūkio centras. 755 gyv. (1970). Įsikūręs Veprių ežero š. krante. Per miestelį teka Riešė (Šventosios intakas). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius, jungiančius V. su Gelvonais, Pageležiais, Deltuva. Yra Bernotiškių girininkija, buitinio aptarnavimo dirbtuvės (nuo 1965), 2 parduotuvės, valgykla (nuo 1948), ambulatorija (nuo 1946), vaistinė, vid. m-la (1862—1944 pradinė, 1944—49 prog-ja, 1949—55 septynmetė), kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1956; 1944—56 žemės ūkio mechanizacijos m-la) su mokomuoju ūkiu, kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1946). Netoli miestelio, prie kelio į Deltuvą, yra resp. reikšmės ist. paminklas — mūrinė koplytėlė, past. 1772 Baro konfederacijos įvykiams atminti. Miestelyje, Riešės kair. krante, prie kelio į Pageležius, yra piliakalnio liekanos. V. minimi 1384 Vygando Marburgiečio kronikoje. 1542 ist. šaltiniuose minimas V. dvaras. Kurį laiką jis priklausė Kęsgailoms, vėliau Oginskiams.

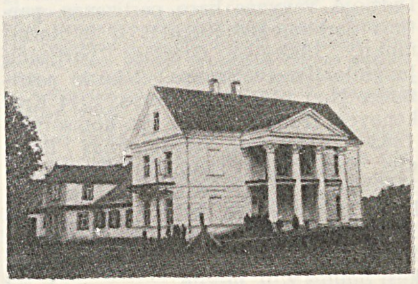

Veprių žemės ūkio mokykla apie 1930

XVII a. jį valdė Šemetos, po jų — Tyzenhauzai. 1808 dvarą nupirko Kosakovskiai, 1855 — Podbereskiai. XIX a. pab.—XX a. pr. V. dvaras buvo A. Pliaterio nuosavybė. Jis turėjo V. dvare didelę biblioteką ir archyvą (I pasaul. ka-

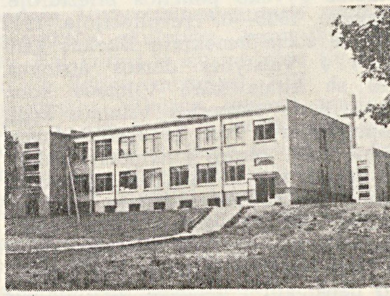

Veprių kaimo profesinė technikos mokykla

ro metu vok. okupantai dalį knygų ir rankraščių išvežė į Vokietiją, kitus sunaikino). Miestelyje 1893 buvo 76 gyv., veikė pr. m-la, vandens malūnas. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1919 buvo susikūręs rev. k-tas. 1923 V. miestelyje buvo 140 gyv., V. dvare — 94. 1923 išparceliavus dvarą, aplink miestelį susikūrė V. kaimas (1970 jame buvo 41 gyv.); dvaro rūmuose 1923 buvo įsteigta ž. ū. m-la. Po D. Tėvynės karo Vepriuose pastatyta vid. m-la, kaimo profesinė technikos m-la ir 2 moksleivių bendrabučiai, keletas kitų visuom. pastatų, komunalinių ir individualinių gyv. namų. 1959 miestelyje buvo 563 gyv., kaime — 110.

VEPRŸS — ežeras Zarasų rj., 4 km į v. nuo Degučių. Plotas 69 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1820 m, didž. plotis 700 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 6500 m. Yra 2 salos (iš viso 0,7 ha). Per V. teka upelis į Antalieptės marias. Prie ežero įsikūrusios Steponiškės, Mumeliškės. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 5 kg/ha.

VĒPRIŲ ĒŽERAS — ežeras Ukmergės rj., Veprių miestelio p. pakraštyje. Plotas 23 ha, ilgis 640 m, didž. plotis 570 m, kranto linijos ilgis 2050 m. Krantai žemi, pietinis pelkėtas ir apaugęs mišku. Per V. e. teka Geležė (Šventosios deš. intakas).

VĒPŠTAS Juozas [1920.V.15 Rojūnuose (Panevėžio rj.) — 1959.VI.9 Šilutėje] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas, partinis darbuotojas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. 1943—44 Gražinos partizanų junginio (Panevėžio aps.) 2 būrio partizanas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944 Krekenavos (Panevėžio rj.) vls. komsorgas. 1945—53 partinis darbuotojas Biržų aps., Kupiškyje, Vabalninke, Šiauliuose. 1949 baigė Resp. part. m-lą. 1953—58 LKP Linkuvos rj. k-to I sekretorius. 1956—58 kandidatas į LKP CK narius, 1958—59 LKP CK narys. Nuo 1958 mokėsi Šilutės ž. ū. m-loje.

VERBÌCKAS Bonifacas [**Veržbickas;** 1876 prie Utenos — 1919.I.2 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Batsiuvys. 1893 įsijungė į s-d. judėjimą, priklausė Vilniaus liet. socialdemokratų grupei. 1899 kalintas, vėliau 2 metus gyveno policijos priežiūroje. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje. 1912 Vilniaus socialdemokratų iškeltas kandidatu į Valstybės dūmos atstovus. 1918 su kitais kūrė Vilniaus kom. org-ją, buvo pirmosios Vilniaus kom. kuopelės narys. Nuo 1918.XII Vilniaus karinio part. centro ginkluotam sukilimui rengti narys, Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos narys, miesto ūkio komisaras. 1919.I.1—2 su kitais vadovavo Vilniaus tarybos būstinės gynybai nuo lenkų kontrrevoliucionierių. Kad nepatektų į nelaisvę, su draugais nusišovė.

VERBÌCKAS Valerijonas [g. 1885.XII.10 Panevėžyje] — inžinierius architektas, technikos mokslų kandidatas (1960). 1910 baigė Peterburgo Archeologijos in-tą, 1915 — Civ. inžinierių in-tą. Parengė pirmąjį lietuvišką Lietuvos žemėlapį (1911). Iki 1920 įv. įstaigų inžinierius. 1920—22 Aukštųjų kursų (Kaune) lektorius. 1922—50 dėstė Kauno un-te, 1944—48 piešimo katedros vedėjas, nuo 1948 docentas. 1931—33 vadovavo Kauno un-to fiz. ir chem. in-to rūmų statybai, 1939—40 Kauno pilies konservavimo darbams. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Vadovėlio „Centrinio šildymo sistemos" (1931) autorius, vienas vadovėlio „Pastatų konstrukcijos" I dalies (1962) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių apie oro pralaidumo įtaką laikinų pastatų medinių sienų šilumos nuostoliams, medinių palengvintos konstrukcijos sienų ekonomiškumą, apie stat. ir archit. akustiką.

VERBYLÀ Andrius [1879.X.9 Tabariškėse (Kapsuko rj.) — 1941 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1902 įstojo į LSDP. Buvo knygnešiu. 1904 gabeno iš Vokietijos į Lietuvą s-d. lit-rą. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje, su kitais organizavo darbininkų streikus Suvalkijoje, kūrė LSDP kuopeles ir knygynėlius. Buvo LSDP Marijampolės rj. k-to narys. LSDP VII suvažiavimo (1907) dalyvis. Už rev. veiklą 1908 ištremtas į Sibirą. 1912 grįžo į Lietuvą. 1918—1925 LKP narys. 1919 Vilniuje Tarybų Lietuvos vyriausybės rūmų komendantas. Lietuvos ir Baltarusijos KP Lietuvos org-jų konferencijoje (1920) išrinktas LKP Centro Biuro nariu. Pagal kuopininkų sąrašą 1922 iškeltas kandidatu į seimą, bet neišrinktas. Už rev. veiklą 1921, 1922, 1924—25 kalintas Kaune. 1926 teistas kuopininkų byloje (išteisintas). Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VERBYLÀ Vincentas [g. 1918.IV.23 Želsvoje (Kapsuko rj.)] — miškų ūkio inžinierius, administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs miškininkas (1968). 1944—58 girininkas, miško pramonės ūkio sektoriaus viršininkas, vyr. miškininkas, miškų ūkio direktorius įvairiose Lietuvos vietose. Nuo 1956 TSKP narys. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1958 miškų ūkio ir miško pramonės ministro pavaduotojas. Vienas „Miškininko žinyno" (1965) ir monografijos „Lietuvos TSR miškų ūkis" (1968) autorių. Daug prisidėjo prie Lietuvos miško želdinių plėtimo, miško darbų mechanizavimo, mokslo naujovių įdiegimo miško ūkyje. Period. spaudoje rašo miško ūkio ir miškininkystės klausimais.

VERBŸLIŠKĖS — kaimas Prienų rj., Jiezno apyl., 3 km į p. nuo Jiezno, prie kelio į Alytų. 196 gyv. (1970). Per kaimą teka Verknė (Nemuno intakas). Plytinė (nuo 1953), pr. m-la (nuo 1952). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1923 buvo 154 gyv., 1959 — 212.

VER̃BOS — kadagio, blindės šakelių puokštės ar sausais žolynais apipintos rykštelės, Verbų sekmadienį (paskutinis sekmadienis prieš Velykas) nešamos į bažnyčią šventinti. Tikėta, kad jos saugo nuo ligų, perkūnijos ir kt. nelaimių.

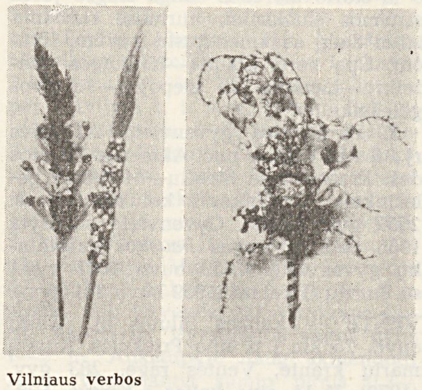

Vilniaus verbos

Rykštelinės V. žinomos tik Vilniuje ir jo apylinkėse; jos vadinamos **Vilniaus verbomis.** Iš kitų V. jos išsiskiria savo meniškumu. Tai liaudies meno dirbiniai, dažnai vartojami ir nebe pagal pirmykštę paskirtį, virtę buities puošybos elementu. Vilniaus V. daromos iš sausų žolynų (smulkiažiedžių pievų gėlių, geltonų, baltų ir rausvų katpėdžių, sausučių, smilgų, motiejukų varpų, dirsių, darželiuose auginamų braškučių), dažnai dar padažomos įv. spalvomis (smilgos ir dirsės visada dažomos žaliai, motiejukai kartais paliekami natūralios spalvos). Vilniaus V. būna trejopos formos: apskritos, plokščios ir puokštės pavidalo. Spalvų deriniais ir raštais jos jau XIX a. pr. sudomino dailininkus (K. Rusecko paveikslas „Lietuvaitė su verbomis"). Šių V. motyvų pasitaiko ir dabarties liet. dailininkų kūryboje. Jomis dažnai puošiamas butų interjeras, jos vartojamos kaip rekvizitas liaudies ansamblio „Lietuva" folklorinėse programose.

Lit.: L. Jucevičius, Raštai, V., 1959 [p. 456]; M. Katkus, Raštai, V., 1965 [p. 11—12]; A. Vyšniauskaitė, Verbos. — „Kultūros barai", 1967, Nr. 5.

VERBŪNAI — kaimas Šiaulių rj., Kužių apyl., 14 km į š. v. nuo Šiaulių, 5 km į š. nuo Kužių; kolūkio centras. 190 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Varčiulių miškas. Yra lentpiūvė, parduotuvė, girininkija, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (apie 1922 įkurta pr. m-la, 1950—61 veikė septynmetė), biblioteka (nuo 1953). XIX a. minimas V. palivarkas. 1923 V. dvare buvo 150 gyventojų. Verbūnuose 1903 gimė rev. judėjimo dalyvis K. Preikšas. 1959 kaime buvo 149 gyv.

VER̃DAINĖ — kaimas Šilutės rj., 1 km į p. r. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento ir Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; Jonaičių apyl. centras. 107 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose V. minima jau XIII amžiuje. 1858 didesnioji V. dalis sujungta su Šilokarčema (ž. *Šilutė*). 1959 kaime buvo 159 gyv.

VEREBIĖJAI — kaimas Alytaus rj., 9 km į š. nuo Simno, 2,5 km į r. nuo Žuvinto ežero; apylinkės ir kolūkio centras. 285 gyv. (1970). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1926—51 pradinė, 1951—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 243 gyv.

VERĖDUVA — kaimas Raseinių rj., Didžiulių apyl., 7 km į š. v. nuo Ariogalos, prie Žemaičių plento; kolūkio centras. 80 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas. Pagal istoriką V. Pašutą, Verėduvos gyvenvietė buvo jau XIII amžiuje. 1923 V. palivarke buvo 7 gyv.; 1959 kaime — 15 gyv.

VĖRGAKIEMIO PĖLKĖ — pelkė Varėnos rj., 3 km į š. v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, į p. nuo Lieluko ežero. Plotas 118 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,3 m, vid. 1,22 m. Durpės raistinės bei plynraistinės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 15%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 3,1 m). Dugne priesmėlis bei priemolis. 1965 pelkė nusausinta ir sukultūrinta. Iš š. į pelkę įsiterpusiame p-lyje įsikūręs Vergakiemio kaimas.

VERYHÀ-DARĖVSKIS Antanas Ignas [1884.VI.25 Charkove — 1952.VII.22 Vilniuje] — teisininkas. 1909 baigęs Peterburgo un-to teisės f-tą, iki 1918 dirbo mokesčių inspektoriaus padėjėju, inspektoriumi Peterburge ir kitur. 1919—23 Lietuvos Finansų m-jos juriskonsultas. 1923—39 Kauno un-te dėstė Lietuvos mokesčių istoriją. 1946—1950 dirbo Lietuvos TSR MA ir Vilniaus un-to moksl. bibliotekų rankraštynuose, kartu 1946—48 dėstė Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie feod. Lietuvos mokesčius.

Ršt.: Lietuvos mokesčiai XV—XVI a., K., 1929; Dvaro padūmės mokestis Užnemunėje, K., 1931.

VERIKÁITĖ Veronika [g. 1909.V.24 Traupyje (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš mažažemių valstiečių. Dirbdama tekstilės f-kuose Kaune, nuo 1932 aktyviai dalyvavo streikuose, platino kom. lit-rą. 1934—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jai, 1934—37 buvo „Pluošto" f-ko LRP kuopelės sekretorė ir kasininkė. 1936.VI Kauno darbininkų visuot. streiko metu buvo to f-ko streiko k-to narė. 1940—41 f-ko direktorė Kaune. Vok. faš. okupacijos metu slapstėsi. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje, vėliau dirbo partinį ir ūkinį darbą. Nuo 1947 TSKP narė. 1949—52 organizavo kolūkius Kalvarijos rj. Nuo 1960 pensininkė.

VĖRIŠKĖS, Verusava, — kaimas Vilniaus rj., Sužionių apyl., 5 km į š. nuo Nemenčinės, abipus kelio į Sužionis; tarybinio ūkio centras. 212 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 119 gyv.

VĖRIŠKIAI — kaimas Radviliškio rj., Šeduvos apyl., 5 km į p. v. nuo Šeduvos, prie Šiaulių—Jonavos geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 258 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Sriautas (Daugyvenės intakas). Iš š. kaimą siekia Margavonių miškas. Yra Gimbogalos girininkija, aštuonmetė m-la (1934—53 pradinė, vėliau septynmetė), biblioteka (nuo 1954). 1959 buvo 164 gyv.

VĖRKIAI — Vilniaus miesto dalis Neries deš. krante, 7 km į š. nuo miesto centro. Į p. nuo V. yra Trinapolis, į p. v. — Jeruzalė, į š. r. — Naujieji Verkiai. Iš š. prie V. prieina Verkių miškas. Yra *Botanikos institutas, Zoologijos ir parazitologijos institutas*, ryšių skyrius, parduotuvė. Buv. dvaro pastatų ansamblis ir parkas (XVIII—XIX a.) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Šį įv. statinių ir įrenginių kompleksą sudaro centr. rūmų rūsiai, 2 šoniniai pastatai (rytiniame dabar Zoologijos ir parazitologijos in-tas, vakariniame — Botanikos in-tas), arklidės, paviljonas, arba mažieji rūmai (dabar abiejuose pastatuose Zoologijos ir parazitologijos in-to laboratorijos), ledainė, 2 oranžerijos (dabar visi naudojami ūkio reikalams), 2 vandens malūnai (vienas tebeveikia, kitas nenaudojamas), vila prie Neries (dabar gyv. namas), ūkio pastatai, tvenkiniai prie malūnų (visi XVIII a.), sargo namelis, malūnininko namas (dabar abu — gyv. namai), paštas, žuvivaisos tvenkiniai (visi XIX a.). Verkiuose aptikta neolito stovyklos liekanų; radiniai laikomi K. Jablonskio rinkinyje. XIX a. pab. rasta XIII—XIV a. kapų. 1941 rastas XV a. pr. monetų lobis.

Lobis buvo užkastas moliniame inde. Jį sudarė apie 2000 Vytauto laikų kaldintų sidabrinių monetų. Kartu rasta XIV a. pabaigos Karolio I, Vaclavo IV Pragos grašių, viena Tartu vyskupo kaldinta moneta ir keletas kt. monetų. Beveik visas lobis laikomas Kauno ist. muziejuje.

Iki XIV a. pabaigos V. buvo didžiųjų kun-ščių nuosavybė. V. dvarą su keliais Vilniaus namais Jogaila 1387 padovanojo Vilniaus vyskupui. Nuo to laiko iki XVIII a. antrosios pusės V.— Vilniaus vyskupų rezidencija. XVI a. dvare buvo vertinga archeologinių radinių kolekcija. Dvaro pastatai buvo mediniai. 1700 vyskupas K. Bžostovskis pakalnėje, prie Neries, pastatydino mūrinius rūmus. 1780 V. tapo vyskupo I. Masalskio nuosavybe. V. dvare tuo

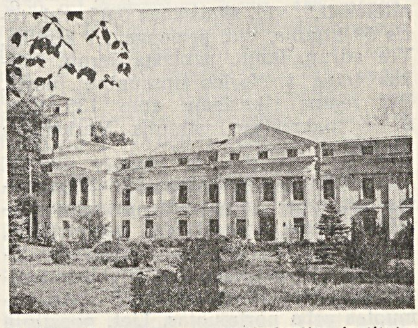
Verkiai. Zoologijos ir parazitologijos institutas

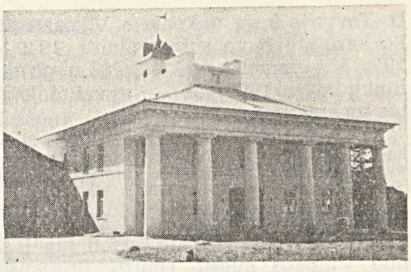
Verkiai. Zoologijos ir parazitologijos instituto gyvulių fiziologijos laboratorija

metu buvo pieninė, alaus darykla, 2 vandens malūnai, plytinė, odų dirbtuvė, smuklė. Masalskis tuojau pradėjo statydintis naujus rūmus aukštoje Neries terasoje. Juos projektavo ir statė iš pradžių M. Knakfusas, vėliau — L. Stuoka-Gucevičius. Jie sukūrė klasicistinio stiliaus archit-ros ansamblį.

Ansamblio pagrindą sudarė centr. rūmai, pastatyti kalvoje, palei Nerį, ir 2 šoniniai pastatai. Ypač puošnūs buvo centr. rūmai su kupolu ir šešių jonėninių kolonų portiku. Portiko frontoną puošė T. Rigio skulptūrinės kompozicijos. Rūmai buvo 2 aukštų, turėjo vandentiekį, kanalizaciją. Abiejuose aukštuose buvo po 3 sales ir 14 kambarių. Iš šalių buvo pastatyta šoniniai pastatai. Rytiniuose 2 aukštų rūmuose su trečiuoju atikiniu aukštu bei pusrūsiu iš pradžių gyveno administracija. Rūmai buvo papuošti jonėnų stiliaus portiku ir piliastrais. Tiek pat aukštų turinčiame (tik be pusrūsio) vakariniame šoniniame pastate buvo įrengta virtuvė. Mažuosiuose rūmuose, kiek į š. nuo rytinių, gyveno dvaro administratorius. Į š. v. nuo centr. rūmų, prie kelio, stovėjo 2 aukštų arklidės su šešių dorėnų stiliaus kolonų portiku. Virš arklidžių yra bokštelis su laikrodžiu ir stebėjimo aikštelė. Tame pastate gyveno ir arklininkai. Tarp 3 pagr. pastatų buvo įrengtas baseinas su fontanu. Vandenį tiekė į baseiną pasuktas Riešės upelis, kuris iš čia kaskadomis tekėjo žemyn. Pakalnėje, prie Neries, buvo įrengti tvenkiniai žuvims auginti, daržai, šiltadaržiai, pastatyti keli ūkio pastatai. Statybos darbai nutrūko po I. Masalskio mirties (1794).

Kurį laiką Verkius valdė V. Potockis, bet netrukus juos pardavė Vilniaus aps. maršalkai S. Jasenskiui. Šis čia sukaupė vertingų meno kūrinių. V. rūmai 1812 nukentėjo nuo Napoleono kariuomenės. 1826 centr. rūmų kupole buvo įrengtas teatras (veikė apie 3 metus). Apie 1840 V. atiteko Vitgenšteinams. L. Vitgenšteino rūpesčiu buvo perplanuotas parkas, prisodinta naujų retų medžių. Centr. rūmai buvo nugriauti. Prie r. rūmų iš vieno galo buvo pristatyta salė ir bokštas, iš kito — šiltnamis. Mažiau pakeistas v. pastatas, į kurį buvo perkelta dvarininko rezidencija. Rūmuose Vitgenšteinas surinko vertingų paveikslų, skulptūrų, senoviškų ginklų. Kai kurios iš šių vertybių (jų tarpe ir 2 Egipto mumijos) XIX a. pab. perduotos Vilniaus senienų muziejui. XIX a. pab. ir XX a. pr. V. savininkai ne kartą keitėsi. Daug muziejinių vertybių buvo išvežta, išparduota, dalį išgrobstė kaizeriniai okupantai. 1936.VI Verkiuose įvyko slaptas komunistų susirinkimas, kuriame buvo tariamasi dėl antifašistinio liaudies fronto, pagalbos teikimo Ispanijos liaudžiai. 1939 Verkiuose įkurta gyvulininkystės m-la. Per

D. Tėvynės karą nukentėjo V. pastatai. Po karo jie buvo suremontuoti. 1949—1956 V. rūmuose veikė kolūkių pirmininkų m-la, 1956—59 — gyvulininkystės technikumas.

Lit.: E. **Budreika**, Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, V., 1954; E. **Budreika**, Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas Laurynas Stuoka-Gucevičius (1753—1798), V., 1965.

VÉRKIŲ-RAUDÓNDVARIO MIŠKAĨ — miškų masyvas Vilniaus rj., 8 km į š. nuo Vilniaus miesto centro. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Riešės ir Verkių girininkijoms ir Vilniaus apželdinimo trestui. Plotas 2992 ha; medynų 2310 ha (iš jų 310 ha kultūrinės kilmės). Masyvo pakraščiai labai vingiuoti. Miškai maždaug 15 km driekiasi siaura 1—2 km pločio vingiuota juosta; iš v., p. ir r. juosia Didžiųjų ir Mažųjų Gulbinų kaimus, šiaurėje beveik siekia Riešę ir Raudondvarį, šiaurės rytuose ir pietuose — Nerį. Masyvą sudaro Verkių (1168 ha), Raudondvario (853 ha), Vanaginės (380 ha), Gulbinų (238 ha), Didžiosios Riešės (135 ha), Kryžiokų (78 ha) ir Turniškių (72 ha) miškai. Paviršius — daubota smėlinga lyguma, vakaruose (Vanaginės miške) kalvota, pietuose, palei Nerį, išraižyta raguvų, rytuose — rinų. Gulbinų, Kryžiokų ir Verkių miškai supa Žaliuosius ežerus: Balsį (dar vad. Kryžiuočių ežeru), Gulbiną ir Mažąjį Gulbiną. Per masyvą teka Riešė (Neries intakas). Dirvožemiai daugiausia velėniniai jauriniai, priesmėliniai ir priemoliniai, vietomis jauriniai, smėliniai. Pušynų yra 52%, eglynų 23%, ąžuolynų 10%, beržynų 8%, drebulynų 7%. Jaunuolynai sudaro 42%, pusbrandžiai medynai 56%, pribręstantieji ir brandieji 2%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 3,4 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, voverių, barsukų, užklysta briedžių. Miškai įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną, labai mėgstami poilsiautojų; jų didesnioji dalis su Žaliaisiais ež. sudaro landšaftinį draustinį. Per metus įv. ugdomaisiais kirtimais iškertama apie 3000 ktm. Masyvo p. pakraštyje įsikūrę Verkiai, p. r. — Naujieji Verkiai.

VER̃KNĖ — upė Trakų ir Prienų rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 77 km, baseino plotas 703 km^2. Prasideda prie Galaverknio, 5 km į v. nuo Rūdiškių. Vingiuodama teka į v. per Vilkokšnio, Sienio, Negasčio, Navos ežerus, pro Aukštadvarį. Įteka į Nemuną 285 km nuo jo žiočių, žemiau Birštono kilpos, 2 km į š. r. nuo Birštono. Pačiame žemupyje (apie 2 km) V. patvenkta Kauno marių. Intakai: dešinieji — Balina, Lielelė, Guostė, Alšia, Svėdubė; kairieji — Strūzda, Samė, Adinčiava, Vapsa, Obeltis, Dindžiakė. Vagos plotis 10—25 m, vyraujantis gylis 1,5—2,5 m, didž. gylis 4 m (ties Alešiškėmis, Stakliškėmis). Vid. nuolydis 130 cm/km. Krantai 0,5—5 m aukščio. Salpa dvipusė, 0,2—0,6 km

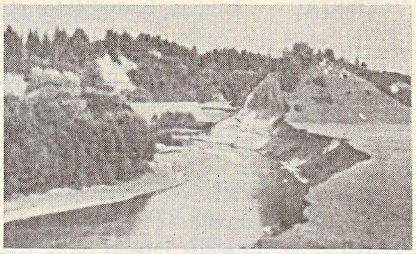

Verknės žemupys

pločio. Slėnis 0,2—2,5 km pločio, slėnio šlaitai žemupyje iki 40 m aukščio. Srovės vid. greitis 0,3—0,5 m/s, didžiausias 1 m/s (ties Aukštadvariu, Verbyliškėmis, Medeikonimis). Vid. debitas aukščiau Balinos žiočių 1,39, ties Verbyliškėmis (15 km nuo žiočių) 5,55, žiotyse 5,69 m^3/s. Ties Verbyliškėmis maks. debitas 116, min. vasarą 1,15, min. žiemą 0,79 m^3/s; pavasarį (III—V mėn.) nuteka 35%, vasarą (VI—VIII mėn.) 18%, rudenį (IX—XI mėn.) 20%, žiemą (XII—II mėn.) 27% viso metinio vandens kiekio. Per pavasario potvynį vandens lygis pakyla vid. 1,3 m virš vasaros vandens lygio. Upė užšąla apie XII.20, užšalusi būna vid. 85 dienas. Ežerai (apie 80) užima apie 2% V. baseino ploto, pelkės 12%, miškai 13%. Aukštupyje V. gausiai maitinama požeminių vandenų. Aukštadvaryje (56 km nuo žiočių) ir Jundeliškėse (9 km nuo žiočių) prie V. veikia hidroelektrinės.

VERKSNIÓNYS — kaimas Rokiškio rj., Kamajų apyl., 6 km į p. v. nuo Kamajų, Dviragio ežero p. r. gale; kolūkio centras. 130 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra parduotuvė. 1959 buvo 102 gyv.

VERKŠIONIŪ-BAGOTĖLIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Vilniaus rj., 14 km į p. v. nuo Maišiagalos, Neries kilpoje. Priklauso Vilniaus miško pramonės ūkio Dūkštų girininkijai. Plotas 544 ha; medynų 450 ha. Masyvo š. dalį sudaro Verkšionių (280 ha), p. — Bagotėlių (264 ha) miškas. Reljefas banguotas. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių) yra 97%, baltalksnynų, beržynų ir ąžuolynų 3%. Jaunuolynai sudaro 84%, pusbrandžiai medynai 16%. Medynų vid. amžius 30 metų, vid. bonitetas II,9, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 50 ktm/ha, vid. prieauga 1,7 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, užklysta šernų. Miškas įeina į Neries apsauginę juostą. Per metus iškertama apie 135 ktm. Š. r. pakraštyje įsikūręs Verkšionių kaimas.

VERLĪBRAS — eiliavimo būdas, paremtas nevienodu intonaciniu principu, neaiškiu metru arba iš viso nemetriškas, artimas prozai; tuo būdu parašytas eilėraštis. V. skiriasi nuo silabinės-toninės eilėdaros *laisvųjų eilių*. V. būna rimuotas arba nerimuotas. Liet. poezijoje V. pasirodė 1920 (B. Sruoga, Butkų Juzė). XX a. trečiajame d-metyje ir ketvirtojo d-mečio pirmojoje pusėje V. buvo populiarus „Keturių vėjų", „Trečio fronto" ir jiems artimų poetų (K. Binkio, J. Tysliavos, S. Šemerio, J. Žlabio, K. Borutos, V. Montvilos, A. Venclovos) kūryboje. Vėliau ilgą laiką V. nebuvo praktikuojamas (išskyrus S. Anglickį ir Vilniaus krašto poetus J. Kėkštą ir A. Žukauską). Naujais variantais jis vėl atgijo nuo šeštojo d-mečio pabaigos tarybinėje liet. poezijoje (E. Mieželaitis, Just. Marcinkevičius, A. Baltakis, J. Degutytė, V. Bložė ir kt.).

VER̃NERIS Jurgis [XIX a.] — architektas. XIX a. antrojoje pusėje buvo Rokiškio Pšezdzeckių dvaro architektas. Suprojektavo neogotikos stiliaus pastatų. Vėliau gyveno Lenkijoje.

Pagal V. projektus pastatyta Rokiškio bažnyčia (1885), Salų bažnyčia (Rokiškio rj., 1888), Marikonių mauzoliejus Svėdasuose (Anykščių rj.), Kauno katedros pietinė koplyčia (1902).

VERNIĒJUS — ežeras Trakų rj., 5 km į p. r. nuo Aukštadvario, 7 km į š. nuo Onuškio. Plotas 105 ha, didž. gylis 50 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2000 m, didž. plotis 830 m. Š. r. galas siauras, p. v. — platus, su įlanka, nutįsusia į š. Kranto linijos ilgis 6500 m. Krantai ežero galuose statūs, kitur žemesni; š. v. krantas apaugęs mišku. Į V. įteka 2 upeliai, išteka požeminis upelis į Sienio ež. Ežeras įeina į Aukštadvario landšaftinį draustinį. Jo pakrantėje įsikūrusi „Dinamo" sporto d-jos meškeriotojų bazė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

„VERPĖJĖLĖ", „Verpėja", — liaudies šokis. Buvo šokamas Užnemunėje. Muz. metras $^2/_4$, tempas greitas. Griškabūdžio (Šakių rj.) apylinkėse „V." buvo šokama panašiai kaip „Audėjėlė". Šokėjai sustodavo 2 eilėmis, kurios tai nutoldavo, tai suartėdavo, o tarp eilių šokdavo viena pora — šaudyklė. Barzdų (Šakių rj.) apylinkėse buvo imituojami ir verpimo judesiai. Šokėjai dainuodavo: „Aš verpėja ir audėja, moku gražiai austi..." J. Lingys šokį pritaikė scenai. „V." buvo šokama 1965 respublikinėje dainų šventėje.

Lit.: Supyniau pynimą, kn. 1, V., 1964.

VER̃PENA — kaimas Kelmės rj., Kelmės apyl., 2,5 km į š. nuo Kelmės, prie kelio į Šaukėnus. 251 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1927), kultūros namai, biblioteka. 1585 ist. šaltiniuose minimas V. dvaras, XVIII a. vid. — ir V. miestelis. XIX a. antrojoje pusėje Verpenoje vyko prekymečiai. 1923 V. kaime buvo 132 gyv., V. dvare — 155. 1948 burž. nacionalistai nužudė V. apyl. pirmininką A. Šerėną, V. valstiečius P. Andriulį, K. Baurą, J. Rimkų. 1959 kaime buvo 168 gyv.

„VERPĒTAI" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1926.VIII.4—XII.22 iš pradžių Panevėžyje, vėliau Kaune. Leido ir redagavo V. Karvelis.

VERPETÌNSKAS Petras [1909.IX.4 Bogušiukuose (Raseinių rj.) — 1949.II.4 Kepurninkuose (Raseinių rj.)] — tarybi-

nis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1947—48 Tverijoniškės (Raseinių rj.) apyl. paruošų įgaliotinis. Nuo 1948 Šiluvos (Raseinių rj.) vls. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. Burž. nacionalistų nužudytas.

VERPÌMAS. Archeologinės iškasenos rodo, kad Lietuvoje linai ir vilnos buvo verpiami **verpstuku.** Verpstuką sudarė neilgas, apvalus, dažniausiai per vidurį storesnis medinis (pav. 1, *a*), ar gintarinis (pav. 1, *b*) kotelis siūlams vynioti. Ant jo galo buvo užmautas apvalus 2—3 cm skersmens smagratis. Daugiausia rasta molio (pav. 1, *c*), rečiau smiltainio (pav. 1, *d*) bei gintaro verpstukų smagračių, o įkapėse — jų miniatiūrų. Tokių radinių aptikta jau I a. gyvenvietėse, o ypač daug V—XIII a. gyvenvietėse ir V—XVI a. kapuose. Pavyzdžiui, Aukštadvario piliakalnio, Trakų rj., papėdėje, gyvenvietės sluoksniuose, rasta per 300 įv. amžių verpstukų smagračių. Verpiant verpstuku, buvo dar vartojama medinė verpstė kuodeliui pritvirtinti. Ją sudarė 2 dalys: viršutinė, vad. galva, prie kurios buvo pririšamas kuodelis, ir apatinė, vad. koja, ant kurios verpėja sėdėjo. XIX a. buvo paplitusios vad. mentelinės verpstės. Jos buvo trejopos: stačiakampės (pav. 1, *e*), karklalapės su smailia viršūne (pav. 1, *f*) ir karklalapės su nupiauta viršūne (pav. 1, *g*). Išorinė, kartais ir vidinė galvos pusė bei koja buvo puošiama geom. ornamentu, rečiau augaliniu ar gyvūniniu motyvu. V. verpstuku buvo nenašus. XIX a. pab. ir XX a. pr. palaipsniui pradėta verpti nebe verpstuku, o **rateliu.** Manoma, kad rateliai į Žemaitiją ir Užnemunę atėjo iš Prūsijos. K. Donelaitis poemoje „Metai" (par. 1765—75) mini koja sukamą ratelį — vindą. Buvo vartojami dvejopi rateliai — gulstieji ir statieji. Gulstieji buvo labiau paplitę ir išliko iki šių dienų (pav. 2).

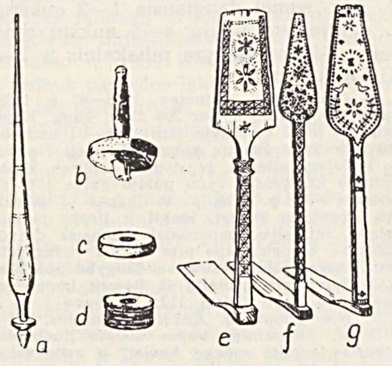

Verpimas: 1. Verpstukai, smagračiai ir verpstės

V. buvo moterų darbas. Verpta žiemos mėnesiais, po visų derliaus nuėmimo darbų. Dar XIX a. pabaigoje r. ir p. r. Lietuvos kaimuose moterys rinkdavosi vakaronės, kur, drauge verpdamos, dainuodavo, lenktyniaudavo. Po I pasaul. karo atsirado vilnų, vėliau ir linų verpimo mašinos. Paplitus tekstilės gaminiams, V. namie baigia nykti.

Verpimas: 2. Verpimas rateliu

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Medžio dirbiniai), d. 1, V., 1956; **M. Glemžaitė,** Linų ir vilnų naminis apdirbimas Lietuvoje XIX a.—XX a. pradžioje.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 183, 406]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 298—304]; **G. Niunkienė,** Seniausias verpimo būdas Lietuvoje (Verpimas verpstuku). — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964.

„VEŘPSTAS" — Šiaulių trikotažo fabrikas. Įmonė išaugo iš 1928 brolių Jaselovičių įkurtos trikotažo mezgimo dirbtuvės „Elegant". Iš pradžių ši dirbtuvė gamino megztinius ir kaklajuostes iš naminių vilnonių siūlų. Dirbo 14 žmonių. 1938 įmonėje buvo 14 mašinų, dirbo 38 darbininkai. 1940 įmonė nacionalizuota, prie jos prijungta trikotažo dirbtuvė „Merkurijus". 1940 pab. „Elegante" dirbo 150 darbininkų. Vok. faš. okupacijos metu daug mašinų buvo išvežta į Vokietiją, išgrobstyta. 1944 įmonė „Elegant" buvo atkurta, į ją surinktos mezgamosios mašinos iš kt. dirbtuvėlių. 1945 prie jos buvo prijungtos kai kurios dirbtuvės (virvių, šepečių ir kt.), ir įmonė pavadinta „Verpstu". 1946 f-kas turėjo 32 rankines mezgamąsias mašinas; jame dirbo 175 darbininkai; tais metais pagaminta 20 000 megztinių, be to, siūlų, virvių, šepečių. 1966 pastatyti 2 nauji korpusai — gamybinis ir administracinis. 1971 pr. „V." turėjo 5950 m^2 gamybinio ploto, 456 mezgamąsias, 15 kotoninių ir 202 siuvamąsias mašinas. 1971 pr. f-ke dirbo 1784 žmonės, iš jų 1602 darbininkai. 1970 pagaminta 2 445 000 vienetų vyriško ir vaikiško trikotažo, moteriško ir vaikiško trikotažo, iš kurio 2 178 000 vienetų vilnonio ir 267 000 vienetų iš sintetinio pluošto. Apie 90% suvartotos žaliavos 1970 sudarė importiniai verpalai, likusiąją dalį „V." gavo iš Kauno vilnonių audinių f-ko „Drobė". Produkcija realizuojama Lietuvoje, RTFSR, Azerbaidžane ir kitose tarvb. respublikose. „V." gaminiai Briuselio pasaul. parodoje 1958 apdovanoti bronzos medaliu.

VERSEKÀ — **1.** Upė Eišiškių ir Varėnos rj., Merkio kair. intakas. Ilgis 48 km, baseino plotas 375 km^2. Prasideda Dailydžių apylinkėse, 9 km į r. nuo Eišiškių, prie BTSR sienos. Nuo versmių iki santakos su Dumble teka į v. pro Eišiškes ir vadinama Gornostajumi; toliau teka į š. v. Įteka į Merkį 78 km nuo jo žiočių, 7 km į p. v. nuo Valkininkų. Intakai: dešinieji — Aklianka, Nezdelė, Juodupė, Taurupis; kairieji — Dumblė, Narkunka, Turė, Pasgrinda. Vid. nuolydis 111 cm/km. Vid. debitas žiotyse 2,62 m^3/s. Matuizose (22 km nuo žiočių) prie V. pastatyta Eišiškių hidroelektrinė, Gornostajiškėse (38 km nuo žiočių) ir Krūminiuose (7 km nuo žiočių) — vandens malūnai.

2. Kaimas Eišiškių rj., Eišiškių apyl., 6 km į š. v. nuo Eišiškių. 33 gyv. (1970). Per kaimą teka Verseka (Merkio intakas). Prie kaimo buvo keletas iš akmenų sukrautų pilkapių, vadinamų krūsnimis. 1908—09 V. Šukevičius kasinėjo 3 pilkapius. Viename jų rado nedidelį molinį puodą su sudeginto mirusiojo liekanomis ir negausiomis įkapėmis. Urna buvo užvožta didesniu moliniu puodu. Radiniai būdingi IV amžiui. XIX a. pab. buvo V. kaimas ir V. palivarkas. 1959 kaime buvo 71 gyv.

3. Kaimas Eišiškių rj., Kalesninkų apyl., 10 km į š. v. nuo Eišiškių, Versekos (Merkio intako) kair. krante. 26 gyv. (1970). Yra parduotuvė (nuo 1965), aštuonmetė m-la (1931—54 pradinė, 1954—60 septynmetė). XIX a. pab. buvo V. kaimas ir keli palivarkai. 1959 kaime buvo 55 gyv.

„VEŘSLAS" — buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1932—40 Kaune. Leido Lietuvių verslininkų s-ga. Redaktoriai: P. Stanaitis, A. Dundzila, A. Marcinkevičius, A. Briedis.

VEŘSLINĖ KOOPERÀCIJA — smulkių gamintojų susijungimas bendrai gamybai. 1919—40 kai kurie amatininkai, darbininkai mėgino steigti gamybinius, verslinius kooperatyvus. Tačiau jie, būdami ekonomiškai silpni, neišlaikydavo konkurencijos ir greitai likviduodavosi. Kiek ilgiau (1927—40) veikė koop. spaustuvė „Raidė" Kaune.

1940—41 buvo kuriama socialistinė V. k. Jai 1941.VI.1 priklausė 13 800 įv. amatininkų (295 artelės, 760 dirbtuvių). V. k. tikslas buvo įtraukti į soc. gamybos sferą privačiai dirbančius amatininkus, gaminti liaudies vartojimo prekes iš vietinių ir antrinių žaliavų, teikti gyventojams buitines paslaugas. 1945 buvo sudaryta Lietuvos TSR V. k. v-ba. Tais pačiais metais buvo įsteigta Lietuvos TSR kooperacinė invalidų s-ga, kurios pagr. uždavinys buvo įtraukti į gamybinę veiklą D. Tėvynės karo, darbo invalidus, senus žmones. 1950 vietoje V. k. v-bos buvo sudaryta Lietuvos TSR V. k. taryba. 1953 V. k. ir invalidų kooperacija buvo sujungtos į vieną org-ją — Lietuvos TSR V. k. s-gą.

Verslinės kooperacijos darbo apimtis ir dirbančiųjų skaičius

	1945	1950	1959
Realizuota produkcijos (didmeninėmis kainomis, mln. rb)	4,9	18,5	43,3
Dirbo žmonių	2 400	7 500	10 300

1953 ji turėjo 110 įmonių — verslinių artelių, kuriose dirbo 10 000 žmonių. Artelės gamino labai įvairią produkciją: siuvo drabužius, avalynę, gamino galanteriją, kultūrines prekes, žaislus, kai kuriuos maisto produktus, žemės ūkio, statybos reikmenis. V. k. įmonių buvo įsteigta Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, rajonų centruose. Apie 1/4 visų V. k. darbuotojų dirbo buitinio aptarnavimo artelėse — kirpyklose, siuvyklose, avalynės dirbtuvėse. 1950—60 pastatyta didelių V. k. įmonių: Vilniuje — chem. g-la „Švyturys", žaislų f-kai „Vienybė" ir „Žaislas", avalynės taisymo ir siuvimo f-kas „Batas", Kaune — metalo gaminių f-kas „Aušra" (dabar kultūros prekių g-la „Aidas"), chem. g-la „Progresas" (dabar Kauno buitinės chemijos g-la). 1956 valst. pramonei buvo perduota 30 didelių V. k. įmonių, kuriose dirbo 4540 žmonių. 1958 V. k. turėjo 53 įmones. Jų produkcija sudarė apie 4% visos pramonės bendrosios produkcijos (V. k. įmonių darbo apimtis parodyta lentelėje). V. k. turėjo ir parduotuvių, visuom. maitinimo įmonių. Gamybos specializavimo, gaminių kokybės gerinimo, paralelizmo vengimo tikslu 1960 visoje Tarybų Sąjungoje V. k. buvo likviduota. Jos įmonės perduotos valst. organams.

VER̃SLOVAS Konstantinas Algimantas [g. 1931.X.30 Miegonyse (Rokiškio rj.)] — žurnalistas. 1956—65 dirbo Obelių rj. laikr. „Stalinietis" ir Rokiškio rj. laikr. „Po Spalio vėliava" redakcijose. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1965 „Tiesos" korespondentas. 1969 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Išleido apybraižų apie Rokiškio rj. žemdirbius rinkinį „Daina gyvenimui" (1965), apybraižą „Komunisto garbė" (1966).

„VERSMĖ" — vienkartinis dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1939.IV.3 Vilniuje. Tiražas 500 egz. Išleido liet. antifašistų grupė. Red. J. Karosas. Paskelbė J. Čekausko (J. Čekio), J. Kėkšto, A. Žukausko eilėraščių, tautosakininko J. Aidulio užrašų, valstietės R. Sabaliauskienės „Laišką iš kaimo", J. Dagio (J. Karoso) kritikos straipsnių, knygų recenzijų.

VERSMÝNAS — ežeras Utenos rj., 11 km į p. v. nuo Utenos, 3 km į p. nuo Kauno—Zarasų plento. Plotas 31 ha, ilgis 780 m, didž. plotis 670 m, kranto linijos ilgis 2150 m. Krantai daugiausia aukšti ir statūs, pietrytinis apaugęs mišku. Įteka bevardis upelis, išteka Versmynas (Anykštos intakas). Ežeras verslovinis.

VERSMINIÑKAI — kaimas Šilutės rj., Katyčių apyl., 9 km į p. r. nuo Žemaičių Naumiesčio, prie kelio į Pagėgius. 209 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Šyša (Nemuno intakas). Pr. m-la. 1959 buvo 218 gyv.

VERSTAMINAĨ — kaimas Lazdijų rj., Teizų apyl., 7 km į š. r. nuo Lazdijų; kolūkio centras. 1959 buvo 314 gyv., 1970 — 259. Iš p. prie kaimo prieina Verstaminų ež. ir Diferencijos miškas. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (nuo 1929 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1970), biblioteka (nuo 1950). Kaimo p. pakraštyje yra 3 piliakalniai.

Pirmojo piliakalnio aikštelė ovali, 24 m ilgio, 18 m pločio, apaugusi krūmais, pelkėta; kultūrinis sluoksnis menkas. Aikštelę supa pylimas, kurio ilgis 127 m, aukštis 3,0—4,6 m (iš aikštelės pusės). Piliakalnis naudotas I t-metyje.

Antrasis piliakalnis yra maždaug už 300 m į p. v. nuo pirmojo. Piliakalnio aikštelė apvali, 25 m skersmens, įdubusi. Kultūrinis sluoksnis menkas. Aikštelę supa pylimas, v. pakraštyje 5,2 m aukščio, r. — 3 m. Piliakalnio p. v. ir v. papėdėje yra sen. gyvenvietės žymių, rasta lipdytinės grublėtu paviršiumi keramikos. Piliakalnis naudotas I t-metyje.

Trečiasis piliakalnis yra maždaug už 300 m į š. v. nuo antrojo. Įrengtas didelėje 15 m aukščio kalvoje, ištįsusioje iš š. į p. Šoniniai kalvos šlaitai gana statūs, o galai kiek nuolaidesni. Piliakalnio aikštelė 26 m ilgio, 8 m pločio. Kalvos p. v. šlaite rasta lipdytinių puodų šukių. Piliakalnis neįtvirtintųjų tipo, naudotas I t-mečio pradžioje.

Maždaug 1 km į š. r. nuo šių piliakalnių yra kalva, vad. Koplyčkalniu; ji priskiriama tariamųjų piliakalnių grupei.

VERŠIAĨ — **1.** Kaimas Šakių rj., Sintautų apyl., 10 km į p. nuo Šakių, 5 km į p. r. nuo Sintautų; kolūkio centras. 320 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Penta (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1957). Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1965), aštuonmetė m-la (1923—54 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1970). Kaimas susikūrė XVII a. pab. arba XVIII a. pr.; 1959 buvo 186 gyv.

2. Kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 5 km į p. nuo Žagarės, prie kelio į Šakyną. 197 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1969), biblioteka. 1959 buvo 204 gyv.

VERŠIÙKAS — ežeras Prienų rj., 5 km į š. v. nuo Aukštadvario. Plotas 42 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1120 m. V. ir p. krantai pelkėti. Įteka bevardis upelis. Ežero p. r. pakrantėje yra Antaveršio kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VERŠKÁINIŲ-KERTUŠÕS PÉLKĖ — pelkė Ukmergės rj., 13 km į p. r. nuo Ukmergės, 4 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 600 ha (pramoninis 301 ha). Pelkė ištįsusi apie 5 km iš š. į p. tarp Kertušos (Širvintos intako) ir jos deš. intako Parijos, Šešuolių miške. Ją maitina krituliai ir sutekantys paviršiniai vandenys. Didesniąją pelkės dalį užima raistinė aukštapelkė, mažesniąją (š. r.) — raistinė tarpinio tipo pelkė. Paviršius išgaubtas, kupstuotas. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,05 m. Vyrauja aukštapelkinės mediuminės durpės; yra ir tarpinio tipo plynraistinių. Vid. susiskaidymas 25%, vid. peleningumas 6,5%. Ištekliai 3,2 mln. m^3, iš jų 0,6 mln. m^3 mažai susiskaidžiusių durpių. Š. r. dalyje po durpėmis yra ežerinių nuosėdų.

VERŠKÁINIŲ PÉLKĖ — pelkė Ukmergės rj., 12 km į p. r. nuo Ukmergės, 3 km į v. nuo Šešuolių. Plotas 109 ha. Sausumines kilmės raistinė aukštapelkė, Šešuolių miško dalis. Durpių klodo didž. storis 1,5 m, vid. 0,82 m. Vyrauja aukštapelkinės mediuminės durpės; š. r. pakraštyje yra tarpinio tipo liūnsarginių durpių. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 4,8%. Į v. nuo V. p., palei Šešuolių mišką, įsikūręs Verškainių kaimas.

VERŠNIAĨ — kaimas Šakių rj., Lekėčių apyl., 6 km į š. v. nuo Lekėčių, 16 km į š. r. nuo Lukšių. 16 gyv. (1970). Per kaimą teka Šukėtas (Nemuno intakas), prieina Juškinės, Zyplinės ir Vidušilio miškai. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1959 buvo 21 gyv.

VERŠUPIAĨ — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 14 km į š. v. nuo Šakių, 9 km į š. r. nuo Slavikų. 64 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Orija (Jotijos intakas), iš p. prieina Liaušių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1827 jame buvo 7 kiemai, 67 gyv.; 1959 — 104 gyv.

VERŠVAĨ — Kauno miesto dalis Nemuno deš. krante, tarp Vilijampolės ir Lampėdžių, 4 km į š. v. nuo miesto centro. Per V. į Nemuną teka Veršvas. V.— pramonės rajonas. Veikia gumos gaminių kombinatas „Inkaras", mechanizacijos priemonių g-la „Atrama", tvirtinimo detalių g-la, gelžb. konstrukcijų g-la, kultūrinių prekių g-la „Aidas" ir kt. įmonės. Pagr. gatvė — Raudondvario plentas (jo tęsinys yra Kauno—Jurbarko plentas). Yra vid. m-la, vakarinė pamaininė vid. m-la, „Inkaro" kombinato kultūros namai ir stadionas. V. gyv. namai daugiausia 1—2 aukštų; v. dalyje yra naujų 4—5 aukštų gyv. namų. Veršvuose yra piliakalnis ir II—XIII a. kapinynas.

V. kapinynas tyrinėtas 1938—40 ir 1958. Rasta 460 žmonių ir per 200 žirgų kapų. Kapinyno p. ir p. v. dalyje ištirta II—VI amžiaus 348 griautiniai žmonių kapai. Mirusieji čia buvo laidojami eilėmis, įv. dydžio duobėse, skobtiniuose karstuose; vyrai gulėjo galva į š. r., moterys — į p. arba p. v. Įkapės — geležiniai įmoviniai kirviai, lenkti ir tiesūs peiliai, dalgiai, ietigaliai, papuošalai. Viename dvigubame IV a. pab. kape prie moters viršugalvio rasta beržo tošies dėžutė su daugybe papuošalų ir žalvariniu ąsotėliu iš Romos imperijos. Degintinių kapų ištirta 112; jie buvo į š. ir š. r. nuo griautinių. Ankstyvesniuosius, VI—VIII a., degintinius kapus sudarė duobutės, į kurias supilti sudegę kaulai, o apdegusios įkapės sudėtos ant viršaus arba duobutės pakraštyje. IX—XIII a. degintiniai kapai — didelės duobės, į kurias supilti sudegę kaulai su visais laužo likučiais, įkapės ugnies sulydytos. Degintiniuose kapuose įkapių mažiau kaip griautiniuose. Rasta geležinių plačiaašmenių pentinių kirvių, peilių, ietigalių, papuošalų liekanų, molinių verpstelių. Atskiroje kapinyno dalyje, didelėse duobėse, yra IX—XIII a. žirgų kapai. Jie gulėjo galvomis į v. arba š. v., dažniausiai po 1, bet aptikta duobių ir su 2, 3, 4, net 8 žirgų kaulais. Žirgai palaidoti su puošniomis kamanomis, pasidabruotomis balno kilpomis, įv. apkalais, skambaliukais, gintariniais karoliais; viename kape rasta gūnios liekanų

Apie 500 m į š. v. nuo kapinyno yra piliakalnis. Jo šlaitai gana statūs, aikštelė ovali, 15—20 m skersmens, atskirta nuo gretimų aukštumų 5 m aukščio pylimu. Aikštelėje ir šlaituose rasta žiestų puodų šukių. Piliakalnis netyrinėtas.

V. kaimas susikūrė XVIII a. pabaigoje. 1902 buvo 308 gyv., 1923 — 276. Po I pasaul. karo ėmė kurtis pramonė: 1933 pradėjo veikti „Inkaras", 1939 — trikotažo f-kas „Pakaita". Buvo pastatyta gyv. namų, kuriuose daugiausia gyveno darbininkai. 1934.XI pab. prie „Inkaro" f-ko įvyko darbininkų mitingas, kuriame buvo išplatintas LKP Kauno k-to atsišaukimas į „Inkaro" darbininkus. Veršvuose nuo 1944.II veikė LKP ir LLKJS Kauno miesto ir apskrities k-tų pogrindinė radijo stotis. Čia per susišaudymą su gestapininkais 1944.III žuvo radistas J. Aleksonis, kuriam po mirties suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1946 V. prijungti prie Kauno. Po D. Tėvynės karo pastatyta gelžb. konstrukcijų g-la (1955), tvirtinimo detalių g-la (1959), kultūrinių prekių g-la „Aidas" (1964), vid. m-la (1959), kultūros namai (1950), stadionas (1960), daug gyv. namų. 1968 pradėtas statyti Nemuno laivininkystės žiemos uostas.

Lit.: **O. Navickaitė**, Veršvų kapinyno laidojimo papročiai.—„LTSR MA darbai", 1957, A 2; **O. Navickaitė**, Žirgo apranga Veršvų kapinyne.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 1, V., 1958.

VERTÝBINIAI PÕPIERIAI — akcijos ir obligacijos, duodančios jų savininkui teisę gauti atitinkamą sumą pinigų arba tam tikrą daiktinį turtą; kai kuriose šalyse, daugiausia kapitalistinėse, — dar ir vekseliai, čekiai, konosamentai. Socializmo sąlygomis leidžiamos tik valst. *paskolų* obligacijos.

Lietuvos valdžia 1920 išleido 100 JAV dolerių nominalinės vertės vad. „Laisvės paskolos bonus", kuriuos platino JAV lietuvių tarpe. Nuo 1935 ji beveik kasmet leido ilgo termino paskolos lakštus, o nuo 1937 ir trumpalaikius pasižadėjimo lakštus. Valst. paskolos lakštus Finansų m-jos nurodymu pirkti turėdavo didesniosios kredito įstaigos, įmonės, o 1939 išleistos vadinamosios Vilniaus paskolos lakštus — ir darbininkai bei tarnautojai. Šios paskolos lakštų iki 1940.V.1 buvo išpirkta už 28 mln. lt. Visų valst. paskolos lakštų iki 1940.V kredito įstaigos buvo supirkusios už 70 mln. lt, o maždaug už 41 mln. lt jų turėjo įv. įmonės ir atskiri asmenys. Paskolos lakštus dar leido Žemės bankas, teikdamas ūkių savininkams paskolas savo vadinamaisiais įkaito paskolos lakštais (išleido 8 serijas). Iki 1939 pab. įkaito paskolos lakštais buvo išduota 84,7 mln. lt Žemės banko paskolų. Valstiečiai, įkeisdami savo žemę už įkaito paskolos lakštus, turėdavo nuostolių, nes, prireikus grynų pinigų, Žemės banko 100 lt vertės paskolos lakštus jie galėdavo realizuoti paprastai tik po 70—90 lt. Kauno V. p. biržoje buvo kotiruojami valstybės „Laisvės paskolos bonai", 1935 ir 1936 išleistos 4,5% paskolos lakštai, 1937 valstybės pasižadėjimo lakštai, Žemės banko įkaito paskolos lakštai ir Lietuvos Banko, „Lietuvos cukraus" bei „Maisto" akcinių b-vių akcijos.

1927.I.1 šeši Kauno akc. bankai turėjo 18,5 mln. lt, o 1940.IV.1 — 26,1 mln. lt vertės vertybinių popierių. 1940.VIII Tarybų valdžios įsakymu visos akcijos ir obligacijos buvo deponuotos Lietuvos Banke.

1925—39 kasmet būdavo parduodama vekselių blankų už 500—700 mln. lt. Protestuoti vekseliai sudarydavo 3—7%, o 1932 — net 13% visos parduotų vekselių blankų sumos. Pagal vekselius skolos buvo išieškomos pirmąja eile. Labiausiai nukentėdavo vekselius išdavę ar juos pažiravę valstiečiai. Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje (1940), vekseliai nebenaudojami. Tarybinės kredito įstaigos paskolas duoda pagal pasižadėjimus jas apmokėti. Čekiai kaip atsiskaitymo ir mokėjimo priemonė naudojami ir Tarybų Lietuvoje. Užsienyje išrašytus mokamuosius valiutos dokumentus (vekselius, čekius, perlaidas ir pan.), taip pat užsienio V. p. (akcijas, obligacijas, jų kuponus) galima įsigyti tik TSRS įstatymų nustatyta tvarka.

VERTĨMAI — kaimas Jurbarko rj., Žindaičių apyl., 13 km į š. v. nuo Jurbarko, abipus Mituvos; kolūkio centras. 118 gyv. (1970). Iš v. prieina Laukesų miškas. Prie V. į Mituvą įteka Kamė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1936—44 pradinė, iki 1961 septynmetė), kultūros namai. 1923 buvo 28 gyv., 1959 — 117.

VERTINIAĨ, kalkės, — žodžiai, sudaryti pagal kitų kalbų morfologinę struktūrą. Daiktavardžiai „**ant**statas", „**antkai**nis", „**at**kirtis", „**iš**kaba", „**po**tekstė" ir kt. padaryti pagal rusų k. daiktavardžių, turinčių priešdėlius над-, на-, от-, вы-, под-, darybą („**над**стройка", „**на**ценка", „**от**пор", „**вы**веска", „**под**текст"). Dažnai būna kopijuojamas žodžio sudūrimo būdas (pvz., rus. „колхоз", „трудодень", „самодеятельность" — liet. „kolūkis", „darbadienis", „saviveikla"; angl. „skyscraper" — liet. „dangoraižis"). Vertiniai gali būti ir būdvardžiai (pvz., „priešakinis" iš rus. „передовой"), dalyviai (pvz., „sekantis" iš rus. „следующий"), veiksmažodžiai (pvz., „priklausyti" iš vok. „gehören") ir kitos kalbos dalys. Bendras daugeliui kalbų vertinys yra daiktavardžiai „įtaka" (plg. rus. „влияние", vok. „Einfluß", pranc., angl. „influence", latv. „ietekme", lenk. „wpływ", ukr. „вплив", baltr. „ўплыў", ček. „vliv"), „įspūdis" (plg. rus. „впечатление", vok. „Eindruck", lot. „impressio", pranc., angl. „impression", lenk. „wrażenie", ukr. „враження"). Kalkiškas žodžių vertimas yra labai produktyvus žodyno papildymo būdas ir praktikuojamas įv. kalbose. Pvz., lot. žodžio „conscientia" kalkiški atitikmenys yra rusų („совесть") ir liet. („sąžinė") kalbose; kiek labiau nutolstama nuo pažodinio vertimo vokiečių („Gewissen") ir latvių („sirdapziņa") kalbose, nors ir čia daiktavardis sudaromas veiksmažodžio „žinoti" pamatu. Prancūziškas gėlės pavadinimas „pensez-à-moi" turi atitikmenų kt. kalbose (pvz., vok. „Vergißmeinnicht", angl. „forget-me-not", rus. „незабудка", bulg. „помниче", latv. „neaizmirstule", liet. „neužmirštuolė"). Šiuo būdu iš kt. kalbų kartais verčiami ištisi pastovų junginį sudarantys posakiai (pvz., iš rusų k. — „groti pirmuoju smuiku", iš pranc. k. — „apetitas ateina bevalgant", iš vok. k. — „čia šuo pakastas").

Yra V., neatitinkančių liet. kalbos žodžių darybos arba apskritai gramatikos normų, pvz., priešdėlių vertiniai „**už**tvirtinti" — patvirtinti, „**pra**analizuoti" — išanalizuoti, „**at**redaguoti" — suredaguoti; daiktavardžių vertiniai „užmetimas" (lenk. „zarzut", vok. „Vorwurf") — priekaištas, „apystova" (rus. „обстановка", pranc. „circonstance", vok. „Umstand") — aplinkybė, „gerbūvis" (lenk. „dobrobyt", vok. „Wohlsein") — gerovė; posakių vertiniai „nešti atsakomybę" — būti atsakingam, „žinoti iš kalno" — žinoti iš anksto, „vesti kovą" — kovoti, „padėti parašą" — pasirašyti, „prie geriausių norų" — turint geriausių norų, „iššaukti kraujavimą" — sukelti kraujavimą, „pravažiuojantis bilietas" — nuolatinis, mėnesinis bilietas, ir kt. Šios rūšies V. prieštarauja lit. kalbos normoms ir todėl nevartotini.

VERTULÎENĖ Albina Vanda [**Razmantaitė**; g. 1937.II.12 Skirvainiuose (Raseinių rj.)] — dailininkė. 1957 baigė Kauno vidurinę dailės m-lą, 1963 — Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros f-tą. Nuo 1963 Klaipėdos „Dailės" kombinato dailininkė. Nuo 1963 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Sukūrė gintaro ir metalo dirbinių (suvenyrų, medalionų, vėrinių, apyrankių), jų etalonų masinei gamybai, kamerinių skulptūrų.

Skulptūros: portretai — žvejo (1963), Virginijos (1964); kompozicijos — „Mergaitė su balandžiu" (1963), „Piemenukas" 1963), „Gimnastė" (1965), „Saulutėje" (1966), „Išdykėlis" (1967), ir kt.

VERTŪLIS Julius [g. 1935.II.16 Bliūdsukiuose (Šilutės rj.)] — dailininkas. 1956 baigė Telšių taikomosios dailės technikumą, 1963 — Lietuvos TSR Dailės in-tą (skulptūros specialybė). Nuo 1962 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Nuo 1963 Klaipėdos „Dailės" kombinato dailininkas.

Sukūrė kamerinių skulptūrų (Jutos portretas, 1966), gintaro ir metalo dirbinių (suvenyrų, medalionų, antkaklių, vėrinių), paminklą taryb. kariams Alksnynėje (netoli Klaipėdos, 1967), sgrafitinę kompoziciją „Subatvakaris" Priekulės kultūros namams (su Ž. Jonuškaite, 1967), įrengė Šeduvos „Užuovėjos" kavinės interjerą (1966), ir kt.

VERŽBOLÁUSKAS Leonas [g. 1929. X.22 Klaipėdoje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą ir iki 1957 dirbo „Trikotažo" f-ke Kaune inžinieriumi technologu, cecho viršinin-

ku. Nuo 1957 TSKP narys. 1957—59 Valst. mokslinio technikos k-to vyriausiasis specialistas. 1962—66 Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1966 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių tekstilinių medžiagų tyrimo klausimais. Už tekstilinių medžiagų eksploatacinių ir mechaninių savybių tyrimus 1966 su kitais gavo Resp. premiją.

VĖSA Petras [1919.IX.19 Punioje (Alytaus rj.) — 1944.VII] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1940 LLKJS narys. 1940—41 Ž. ū. akademijos studentas. 1941.X—1942.IV kalintas Kaune. Nuo 1942 pab. partizanas Alytuje ir jo apylinkėse. Dirbo agitacinį darbą valstiečių ir jaunimo tarpe. 1944.III hitlerininkų suimtas ir po kankinimų nužudytas.

VĖSA Vytautas [g. 1930.IX.2 Punioje (Alytaus rj.)] — chemikas organikas, chemijos mokslų kandidatas (1962). 1955 baigė Leningrado un-tą. 1955—1957 Visasąjunginio Sintetinio kaučiuko in-to (Leningrade) moksl. bendradarbis. Nuo 1959 TSKP narys. 1961—66 Chemijos ir chem. technologijos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbis. Išrado būdą gauti vandeniui atsparų polivinilinį alkoholį ir jo gaminius. Paskelbė moksl. straipsnių apie cikloalifatinių junginių sintezę, peptidus bei amino rūgštis.

VĖSTERFELDAS Abraomas van [XVII a.] — dailininkas. Dirbo Jonušo Radvilos dailininku. Nutapė ist. kompozicijų, peizažų, daugiau kaip 40 Radvilų giminės ir kt. portretų. 49 piešinių (eskizų) cikle, vadinamame „Kazokų ekspedicijomis", tikroviškai pavaizdavo ist. įvykius, Lietuvos D. Kun-stės r. vietas („Bobruisko miesto pasidavimas", 1649; „Kazokų audiencija pas Radvilą", 1651, ir kt.).

Lit.: **P. Galaunė**, Lietuvos grafika XVI—XIX a. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

„VESTNIK ZAPADNOJ ROSSII" („Вестник Западной России" — „Vakarų Rusijos žinynas") — monarchistinis mėnesinis istorijos ir literatūros žurnalas, ėjęs 1864—71 Vilniuje rusų kalba. Leido ir 1864—69 redagavo K. Govorskis. 1869—71 redaktorius I. Jeremičius. Kijeve leisto žurnalo „Vestnik Jugo-zapadnoj Rossii" (1862—64) tęsinys.

VESTŪVĖS — šeimos kūrimo (vedybų, santuokos sudarymo) apeigos su vaišėmis; siauresniąja prasme — svarbiausia tų apeigų dalis — sutuoktuvės. Seniausios rašytinės žinios apie R. Prūsijos lietuvių V. papročius pateiktos J. Malecijaus knygelėje „Teisingas Sambijos sūduvių aprašymas" (apie 1526), J. Lasickio, M. Strijkovskio (XVI a.), M. Pretorijaus, T. Lepnerio, J. Brando (XVII a.) ir kt. autorių veikaluose. XIX a. visų kitų lietuvių V. aprašymai (L. Jucevičiaus, M. Valančiaus, S. Baltramaičio, A. Juškos ir kt.) rodo V. papročius buvus analogiškus R. Prūsijos lietuvių V. papročiams. Išsamiausias lietuvių V. aprašas yra A. Juškos „Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių" (1870). XX a. lietuvių V. papročius yra tyrinėję etnografai J. Baldžius, J. Balys, A. Vyšniauskaitė, folkloristai Z. Slaviūnas, L. Sauka ir kt. Daugiausia liet. V. aprašų yra sukaupta Liet. kalbos ir lit-ros in-to tautosakos rankraštyne ir Ist. in-to etnografijos sektoriaus rankraštyne.

XIX a. pab.—XX a. pr. vestuvių (plačiąja prasme) apeigos turėjo 3 ciklus: *piršlybas*, užsibaigiančias *sužadėtuvėmis*, vestuves siaurąja prasme (sutuoktuves), *atgrąžtus*. Piršlybų metu jaunikis merginai per jos tėvus oficialiai pasiūlydavo tuoktis. Per piršlybas buvo aptariamos santuokos sąlygos (pasoga, *dalis*). Sutuoktuves sudarė apeigos, lydinčios jaunosios atsiskyrimą nuo tėvų, jos ir jos kraičio išvežimą ir priėmimą vyro namuose, jos perėjimą iš merginų į ištekėjusių moterų tarpą; atgrąžtus (atlankus) — apeigos, lydinčios ištekėjusios dukters pirmąjį po vestuvių atsilankymą tėvų namuose, likusios pasogos atsiėmimą.

V. apeigos atspindėjo 2 šeimų (senovėje — 2 giminių) interesus: viena jų netekdavo savo nario (merginos), kita jį priimdavo į savo tarpą. Daugelis V. apeigų tai vaizduodavo kaip 2 priešiškų šalių kovą. Kai kurie V. papročių tyrinėtojai (J. Baldžius) čia įžiūrėjo ankstyvųjų santuokos formų — nuotakos grobimo ir pirkimo — atgarsius. V. apeigose veikė ne patys jaunieji, o jaunikio ir nuotakos šalių patikėtiniai — piršlys, svočia, pabroliai, pamergės ir kt. Per piršlybas už jaunikį kalbėdavo piršlys, už jaunąją — jos tėvai; per sutuoktuves jaunikiui atstovaudavo jo pirmasis (vyriausiasis) pajaunys, vadinamas ir pabroliu, vedliu, svotu, o nuotakai — vyriausioji pamergė (žemaičių vainiksegė, „parėtkininkė", dzūkų — „druška"). Svečius į V. kviesdavo jaunųjų tėvai ir *kvieslys*, kuris per V. puotą eidavo ir tvarkdario (maršalkos) pareigas. Tik savo pulką — svočias, pamerges, pabrolius, piršlį — kviesdavosi patys jaunieji. Jaunosios kraitį vežpdavo kraitvežiai, jaunąją po jungtuvių, ligi jaunikiui antrą kartą atvykstant jos išsivežti, saugodavo du jo pusės vyrai — mituliai. XIX a. veliuoniečių vestuvėse dar būdavo suolsėdis, kuris atstovaudavo jaunosios šaliai derybose su atvykusia jaunikio „svetima šalimi" (XVI—XVII amžiaus R. Prūsijos lietuvių vestuvėse marčią veždavo kelvedys). XIX a. pab. per kupiškėnų V. būdavo 3 svočios: bažnytinė lydėjo jaunąją į jungtuves ir po to miestelio smuklėje ar savo namuose duodavo pietus vestuvininkams (ž. *Stovynė 3*); kitos 2 svočios — gaubėja ir nuleidėja — važiuodavo su jaunuoju po jungtuvių marčios parsivežti: gaubėja jaunąją martuodavo (uždėdavo nuometą), o nuleidėja, parlydėjus marčią pas vyrą, ją guldydavo.

Sumanęs vesti ir nusižiūrėjęs merginą, jaunikaitis prieš **piršlybas** per pažįstamus atsiklausdavo jos tėvų, ar, atvažiavęs su piršliu, bus priimtas. Atsiklausti dažniausiai būdavo siunčiamas vyras, rečiau moteris. Piršliu būdavo vedęs, iškalbus vyr. amžiaus giminaitis ar kaimynas. Į piršlybas jaunikis su piršliu XIX a. jodavo raiti, nuo XX a. pr. važiuodavo vienarkliu vežimėliu, žiemą — važeliu, dažniausiai ketvirtadienį, rečiau antradienį ar šeštadienį, temstant. Prisistatydavo esą pirkliai ar pakeleiviai. Iki galutinių sutartuvių (sanderybų, sužadėtuvių, žiedynų), kurios vienur Lietuvoje įvykdavo dar prieš paduodant užsakus, kitur jau užsakams einant, jaunikis su piršliu apsilankydavo jaunosios namuose 2—4 kartus. Už gerą išpiršimą jaunikis piršliui dovanodavo aulinius batus ar sutartą pinigų sumą, jaunoji — savo išaustų rankšluosčių, drobės stuomenų.

Po piršlybų įvykdavo **peržiūros** (žemaičiuose — ūkvaizdžiai). Tą dieną būdavo važiuojama apžiūrėti jaunikio ūkio ir susipažinti su jo tėvais. R. Aukštaitijoje važiuodavo vieni vyrai (jaunosios tėvas, brolis, kaimynas), Žemaitijoje — abu tėvai, jaunoji ir piršlys.

Susitarus dėl vedybų, Žemaitijoje XIX a. būdavo surašomas „ūkvaizdžių raštas", kuriame smulkiai išvardijama visa jaunosios dalis (kraitis ir pasoga). Rašto gavėjai, laiku negavę pažadėtosios dalies, turėjo teisę jos reikalauti per teismą. Jaunikio tėvai jaunosios tėvams išduodavo notaro patvirtintą „aprašų raštą", kuriuo marčiai užrašydavo visą savo nekilnojamąjį turtą ar dalį jo. Jame būdavo įrašoma tam tikra suma „už vainiką", kuri kartais dvigubai ar trigubai viršydavo jaunosios dalies vertę. Vyrui mirus, vyro giminės, norėdami atimti iš našlės ūkį, turėdavo sumokėti jai ar jos tėvams pinigus „už vainiką" ir grąžinti jos įneštąją dalį.

Jei jaunojo ūkis nepatikdavo ir šalys nesusitardavo dėl vedybų, jaunikis grąžindavo jaunajai iš jos gautas dovanas.

Susitarus tuoktis, buvo daromos **sužadėtuvės**. Jų laikas ir apeigos Lietuvoje XIX a.—XX a. pr. labai įvairavo. Per sužadėtuves XIX a. buvo pasikeičiama rūtų vainikais; jaunoji dovanodavo jaunajam nešioti ant kaklo didelę skarą, vėliau — šaliką ar juostą; paskui jaunieji užmaudavo vienas kitam ant piršto savo žiedus, po to vesdavo pasibučiuodavo. Piršlį jaunoji ar jos motina sujuosdavo drobės stuomeniu. XIX a. viduryje Žemaitijoje kaimynai, dalyvaujantys sužadėtuvėse, pažadėdavo jaunajai po V. duoti dovanų: vyrai — avį, veršį, žąsiną, grūdų; moterys — stuomenų, rankšluosčių, pirštinių ir kt. Jaunoji per sužadėtuves pažadėtų, bet negautų daiktų galėjo ieškoti per teismą, kuris jas, remdamasis parapijos, priteisdavo.

Vienur prieš sužadėtuves, kitur po jų jaunieji vykdavo pas jaunosios parapijos kunigą paduoti **užsakų**. Kunigas patikrindavo, ar jie moka poterius, ir paeiliui 3 sekmadienius skelbdavo iš sakyklos, kas su kuo rengiasi tuoktis. Visas užsakų laikotarpis buvo vadinamas **mergavimu, nuotakavimu.** Vid. Lietuvoje XIX a. vid. nuotaka per mergavimą kasdien vaikščiodavo apsikai-

1

2

3

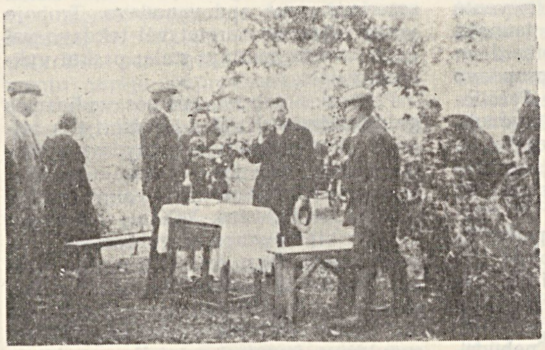

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Vestuvės (1 — 1868; 2—9 — 1920—40; 10—12 — 1950—70). **1.** Jaunieji su vestuviniais drabužiais (Trakai). **2.** Vestuvinių drabužių rengimas jaunajai (Kupiškio vls.). **3.** Vestuvininkai, atlydėję jaunuosius į jungtuves (Alytaus aps.). **4.** Jaunųju sutikimas prie vartų (Kupiškio vls.). **5.** Namiškiai prieš grįžtant vestuvininkams. **6.** Vestuvininkai prie vestuvių stalo su „sodu" (Kupiškio vls.). **7.** Jaunosios gaubimas nuometu (Kupiškio vls.). **8.** Kraičvežiai su jaunosios kraičiu (Kupiškio vls.). **9.** Vestuvininkų šokis (Kupiškio vls.). **10.** Vestuvininkų eisena (Anykščių rj.). **11.** Jaunųjų sutikimas civilinės metrikacijos įstaigoje. **12.** Jaunieji su pabroliu ir pamerge

šiusi rūtomis, su vainiku ir kaspinais ant galvos. Per antruosius ir trečiuosius (Dzūkijoje tik per trečiuosius) užsakus į bažnyčią ji ateidavo su 1—2 pamergėmis — **sekiotėmis;** Šilutės rj. ir jaunikis ten ateidavo su dviem draugais, prie švarko atlapo ir kepurių prisisegę rūtų. Užsakų laikotarpiu jaunasis, lankydamasis pas jaunąją, kai kur (pvz., Veliuonos apylinkėse) atveždavo jai (p. r. Lietuvoje t. p. jos motinai ir krikšto motinai) dovanų. Jaunoji įduodavo parvežti anytai stuomenį, mošoms po rankšluostį, dieveriams — pirštines. Žemaitijoje per antruosius ir trečiuosius užsakus jaunikis miestelio smuklėje vaišindavo alumi nuotaką, pamerges, svočią, tėvus, piršlį ir pabrolius. XX a. pr. mergavimo paprotys išnyko.

Sutuoktuvių išvakarėse dar būdavo *vakaronių* apeigos. Pas jaunąją jaunikis su savo pulku atvykdavo sutuoktuvių dienos rytą, vadinamą didžiuoju arba užgėrų rytu, užgertuvėmis, dar neišaušus. Jo garbei į medžius būdavo įkeliami žibintai. Vartai, trobos durys buvo užstojami, ir pro juos jaunikio pulkas turėdavo įsiprašyti tam tikromis *oracijomis.* Įsiprašymo oracijose reikėjo išvardyti, ko atvykusieji į V. buvo reikalingi. Kviesliui-vedliui atsakius į sąmojingus suolsėdžio klausimus, jaunikio pulkas būdavo vaišinamas ir apdainuojamas pašaipiomis dainomis. Paskui piršlys turėjo surasti kamaroje tarp pamergių po paklode pasislėpusią jaunąją ir ją atvesti už stalo. Jaunojo vyriausiasis pabrolys, sakydamas tam tikrą oraciją, įteikdavo jaunajai per vyriausiąją pamergę rūtų vainiką. Keletą kartų vainiką grąžinusi, išpeikusi, pamergė jį prisegdavo jaunajai prie kasų, žemiau jos pačios rūtų vainiko. Piršlys svočiai duodavo pinigų, ši jam — rankšluostį, pabroliai pinigų — pamergėms, o šios pabroliams — juostų. Dovanos būdavo įteikiamos, apdovanojamąjį užgeriant. Įteikus vainiką, pamergės įsivesdavo jaunikį į kamarą ir apvilkdavo jaunosios siūtais marškiniais, sujuosdavo jos austa juosta; šis jas apdovanodavo pinigais.

Po šių apeigų jaunieji su savo pulkais vykdavo į jungtuves bažnyčioje. Jaunoji, prieš išvažiuodama, su savo pulku eidavo aplink stalą, atsisveikindama su namų židiniu, atsibučiuodama su tėvais, giminėmis, kaimynais (XX a. su jaunosios tėvais ėmė atsisveikinti ir jaunasis). Tėvai ją laimindavo. Kai kur Dzūkijoje, prieš išvažiuojant į jungtuves, jaunosios tėvas viešai įteikdavo jaunajam suderėtą dalį — pinigus. XIX a. jaunoji, svočia, pamergės, piršlys į jungtuves važiuodavo, jaunikis ir pabroliai jodavo raiti; XX a. pabroliai ėmė važiuoti kiekvienas su savo pamerge, jaunikis su piršliu ir vyriausiuoju pabroliu, jaunoji su svočia ir vyriausiąja pamerge. Vestuvininkai lydėdavo jaunuosius, einančius į bažnyčią jungtuvių akto sudaryti.

Po jungtuvių seniau jaunosios ir jaunojo pulkai, paviešėję pas svočią, važiuodavo kas sau, o nuo XX a. pr. ėmė važiuoti pas jaunąją. Kelią, kuriuo turi važiuoti vestuvininkai, jaunimas užtverdavo vartais, kur juos saugodavo vartininkai, užsidėję aukštas popierines kepures, apsiginklavę šiaudiniais kardais. Kelią išpirkdavo piršlys ir pabroliai saldainiais ir degtine, svočia — pyragu, vad. **karvojumi.** Namuose prie durų jaunuosius pasitikdavo jaunosios tėvai su riekute duonos, žiupsneliu druskos ir stikline vandens ar alaus, XX a. — dažniausiai su stikliuku vyno. Jaunieji paragaudavo duonos su druska, užsigerdami alumi ar vynu, kad niekada nestigtų duonos, kad visada gyventų santarvėje. Dzūkijoje moterys jaunąją, einančią per slenkstį, dar apiberdavo grūdais, kad būtų vaisinga, apsupdavo kailiniais, kad būtų turtinga. Pašaliečių, persirengusių dažniausiai čigonais, žydais, užsėstą stalą po ilgų derybų išpirkdavo piršlys ir vyriausiasis pabrolys. R. ir p. r. Lietuvoje ties stalu dar būdavo pakabinamas „sodas" — šiaudinis reketukas arba eglutė, papuošta saldainiais, obuoliais ir spalvotais popieriukais. Piršlys ar vyriausiasis pabrolys turėdavo „sodą" nupirkti, kad galėtų jaunuosius pasodinti už stalo. Šilutės apylinkėse V. stalas nebūdavo užsėdamas, jei vyriausioji pamergė, išvažiuodama į jungtuves, pakabindavo jaunųjų kertėje stuomenį. Vaišės paprastai trukdavo iki rytojaus vakaro.

Antrosios dienos po jungtuvių vakare jaunoji būdavo išleidžiama pas vyrą. Prieš tai ji su pamergėmis būdavo sodinama už atskiro stalo, jaunikio vyriausiasis pabrolys padėdavo ties ja molinę lėkštę ir šaukdavo visus, pradedant tėvais, jaunosios vaduoti (apdovanoti). Dzūkijoje, Užnemunėje visus gimines ir kaimynus pavardėmis šaukdavo kvieslys, belsdamas kočėlu į lubas. Kiekvieną, įmetusį lėkštėn pinigų, jaunoji pabučiuodavo, pabrolys pavaišindavo stikliuku degtinės. Be pinigų, dar būdavo dedama stuomenų, rankšluosčių. Jaunosios pusės jaunimas, mesdamas smulkius pinigus, sakydavo „Mūsų sesuo", jaunojo pabroliai — „Mūsų marti". Jaunąją „nupirkdavo" jaunasis, įmetęs daugiausia pinigų. Dovanas jaunajai paduodavo vyriausioji pamergė ar svočia. Paskui būdavo **gaubtuvės.** Vyriausiasis pabrolys, gavęs jaunosios tėvų sutikimą, nuimdavo nuo jaunosios galvos vainiką, o svočia (gaubėja) uždėdavo jai nuometą. Šitaip apmartuotą dukterį tėvas pavesdavo jaunajam. Jaunosios vainiką vestuvininkai uždėdavo vyriausiajai pamergei ar nuotakos jaunesniajai seseriai, linkėdami po metų ištekėti.

Jaunosios kraitį Žemaitijoje išsivežDavo jaunikis, dar užsakams tebeinant; r. ir p. r. Aukštaitijoje, Užnemunėje — jaunojo pusės atsiųsti kraitvežiai, prieš pat jaunąją išleidžiant į marčias. Prieš atiduodama kraitį, jaunosios motina jo skrynią užsėsdavo, ir jaunikis turėdavo išpirkti ją pinigais. Dzūkės kraičio skrynių nerakindavo, kad „neprirakintų" savo draugių, kad jos greit ištekėtų. Jaunoji kraitvežius per pažastis perrišdavo rankšluosčiais, skrynių nešėjams dovanodavo raštuotas pirštines. Kraitvežiai ir jų arkliai bei vežimai būdavo išpuošti spalvotais popierėliais, plunksnomis, šiaudų pynėmis.

Jaunąją-marčią pas jaunąjį-vyrą, be jaunikio pulko, su muzika lydėdavo — vedlaudavo — pabroliai ir pamergės, vad. **pasekėjai.** Vedlauti būdavo stengiamasi tamsoje, kad jaunosios kas neapraganautų. Jaunuosius pasitikdavo jaunojo tėvai su duona, druska ir vynu. Marti anytą apsupdavo stuomeniu, pasisveikindavo su jaunojo tėvu, broliais, seserimis, juos apdovanodavo. Troboje vestuvininkams neretai vėl tekdavo vaduoti užsėstą jaunųjų stalą; paskui vykdavo vaišės.

Pirmosios nakties apeigos vadinamos **guldytuvėmis.** XVII a., Pretorijaus teigimu, jaunąją klėtyje guldydavusi svočia, jaunikį prie jos — jaunojo motina; po to padėdavusios jiems valgio bei pinigų ir išeidavusios. XIX a.—XX a. pr. Žemaitijoje jaunuosius guldydavo maršalka ar piršlys, Aukštaitijoje — svočia. Jaunuosius palikę vienu du, klėties duris užrišdavo, užstatydavo akėčiomis ar kitais ūkio padargais. Žemaitijoje, suguldžius jaunuosius, piršlys su kitais kapodavo ant trinkos iš jaunosios ar jos motinos gautą kietą sūrį ir dalydavo visiems svečiams. XX a. guldytuvių apeigos išnyko.

Rytojaus rytą, vadinamą pirmaryčiais, vykdavo **keltuvės.** XVII a. jaunuosius keldavo anyta, XIX a. ir vėliau — visas būrys vestuvininkų, su maršu; muzikantams pritardavo vestuvininkai „grodami" puodais, kočėlais ir kitais namų apyvokos daiktais. Jaunoji už prikėlimą dovanodavo muzikantams keletą stuomenų arba kietą sūrį, pirštines, jaunasis — butelį degtinės, pinigų. Vyro brolis ir sesuo tą rytą vesdavo marčią prie visų sodybos pastatų, kuriuose ji turėjo palikti dovanų. Po to marčią šokdindavo vyriausiasis pabrolys, šešuras, anyta, piršlys, pabroliai, pagaliau jaunasis. Visiems, išskyrus jaunąjį, marti užkabindavo ant kaklo po rankšluostį ar stuomenį. **Marčios šokdinimas** keltuvių rytą reiškė jos priėmimą į vyro giminę. Žemaitijoje, be to, anyta įteikdavo marčiai namų ruošos daiktų, jaunajam — ūkio įrankių, tuo simboliškai jaunuosius pakeldama namų šeimininkais.

Daugelis XVII a. užrašytų keltuvių ryto apeigų — marčios juokinimas, šokdinimas, jos dovanų įteikinėjimas jaunojo tėvams, giminėms, kaimynams, pinigų marčiai metimas lėkštėn — dar tebebuvo praktikuojama ir XX a. pr.

V. būdavo baigiamos **piršlio korimu,** ypač būdingu žemaičiams ir užnemuniečiams. Būdavo inscenizuojamas teismas. „Teisėjas" perskaitydavo tam tikrą jumoristinio pobūdžio aktą, kuriuo piršlys kaltinamas pavogęs gyvą žmogų — jaunąją. Jis būdavo nuteisiamas pakarti. Jaunajai piršlį išgelbėjus —

sujuosus rankšluosčiu, — būdavo kariama šiaudinė jo iškamša.

Artimiausią sekmadienį jaunavedžiai, jaunojo tėvai ir artimieji važiuodavo **atgrąžtų** — aplankydavo jaunosios tėvus; kitą sekmadienį jaunosios tėvai ir artimieji lankydavosi pas jos vyro tėvus. Per atgrąžtus jaunavedžiai atsiimdavo likusią pasogą (išsivarydavo gyvulius).

Vestuvėse tik keletas momentų būdavo graudžių. Tai jaunosios atsisveikinimas su tėvais ir giminėmis prieš jungtuves ir išvykstant pas vyrą, gaubimas. Merginos ir moterys jaunąją virkdydavo graudžiomis dainomis, jaunoji žodžiais raudodavo. Šiaip vestuvėse vyravo jumoras; daugumoje dainų buvo pašiepiami V. veikėjai — svočia, piršlys, pabroliai, pamergės. Daugelis V. momentų turėjo improvizuotų jumoristinių vaidybinių elementų. Dėl to V. būdavo triukšmingiausia ir linksmiausia valstiečių gyvenimo šventė.

Taryb. metais vestuvėse panaudojama daugelis tradicinių V. apeigų. Į miestų ir rajonų civ. metrikacijos įstaigas, kuriose vyksta jungtuvės, jaunuosius neretai lydi svočia, piršlys, pabroliai ir pamergės, kartais iki 10—12 porų. Jaunieji, pasikeisdami vestuviniais žiedais, pasižada būti vienas kitam ištikimi. Juos sveikina metrikacijos skyriaus darbuotojas ir vietos tarybos deputatas. Dažnai laikomasi ir tradicinės važiavimo tuoktis ir grįžimo tvarkos (jaunuosius pasitinka tėvai su duona, druska ir vynu, jauniesiems duodama dovanų, jaunoji duoda dovanų jaunojo tėvams, kai kur ir pabroliams). Ypač paplitusi jumoristinė piršlio korimo apeiga.

Lit.: Recessus generalis (Der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Littauischen Embter im Herzogthumb Preussen), Königsberg, 1639; **J. Brand,** Reysen durch die Marck Brandenburg. . . , Wesel, 1702; **H. Maletius,** Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auf Samland. — ,,Erleutertes Preussen", t. 5, 1742 [p. 198—207]; **T. Lepner,** Der Preusche Littauer, Danzig, 1744; **M. Prätorius,** Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, Berlin, 1871; **С. Балтрамайтис,** Литва [Очерки из народного быта литовцев], вып. 1 (Свадьба), СПб, 1877; **C. Cappeller,** Kaip senieji lietuvininkai gyveno, Heidelberg, 1904; **J. Staugaitis,** Zanavykai.—,,Švietimo darbas", 1921, Nr. 3—4; **P. Butėnas,** Vestuvinės apeigos prieš 70 metų Joniškėlio valsčiuje. — ,,Tauta ir žodis", t. 2, K., 1924; **V. Krėvė-Mickevičius,** Dzūkų vestuvės.— ,,Mūsų tautosaka", t. 2, K., 1930; **J. Mickevičius,** Žemaičių vestuvės. — Ten pat, t. 7, K., 1933; **B. Buračas,** Kupiškėnų vestuvės. — ,,Tautosakos darbai", t. 1, K., 1935; **M. Čilvinaitė,** Vestuvės Upynos apylinkėje. — ,,Gimtasai kraštas", 1935, Nr. 5, 6, 7—8; **J. Baldauskas,** Pirktinės vestuvės. — ,,Mūsų tautosaka", t. 10, K., 1935; **J. Baldžius,** Vogtinės vestuvės. — ,,Darbai ir dienos", t. 9, K., 1940; **M. Valančius,** Palangos Juzė, K., 1947; **A. Juška,** Lietuviškos svotbinės dainos, t. 2, V., 1955 [su Z. Slaviūno pastabomis ir paaiškinimais]; **A. Vyšniauskaitė,** Dabartinės lietuvių valstiečių vestuvės.—,,LTSR MA darbai", 1957, A 1; **L. Jucevičius,** Raštai, V., 1959 [p. 253—272]; **A. Jonynas,** Vestuvinės dainos.— Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; **A. Vyšniauskaitė,** Piršlybos ir vestuvės.— Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 477—512]; **V. Kulikauskienė,** Vestuvių papročiai. — Zervynos, V., 1964; **M. Katkus,** Raštai, V., 1965; **O. Reinberg-Düringsfeld,** Ländliche Hochzeit einst bei den Litauern.—,,Mickiewicz-Blätter", H. 30, Heidelberg, 1965; **E. Karaliūtė,** Vestuvių papročiai.— Ignalinos kraštas, V., 1966; **A. Vyšniauskaitė,** Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967; **L. Sauka,** Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a.—XX a. pradžia).—,,Literatūra ir kalba", t. 9, V., 1968; **V. Milius,** Punskiečių vestuvių papročiai,— ,,Liaudies kūryba", t. 1, V., 1969; **J. Lasickis,** Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, V., 1969; Civilinės apeigos [parengė I. Čepienė ir R. Giedrienė], V., 1969; Lietuvininkai, V., 1970.

VEŠĖTINIS — upė Joniškio rj., Platonio kair. intakas. Ilgis 18 km, baseino plotas 42 km^2. Prasideda Butniūnų apylinkėse, 12 km į v. nuo Joniškio. Teka į š. r. Įteka į Platonį 44 km nuo jo žiočių, ties Vaineikiais.

VEŠETŌS PÉLKĖ — pelkė Panevėžio rj., 5 km į p. r. nuo Naujamiesčio, abipus Panevėžio—Krekenavos kelio. Plotas 253 ha. Sausuminės kilmės viksvinė žemapelkė, ištįsusi abipus Vešetos (Molainos kair. intako). Durpių klodo didž. storis 5 m, vid. 1,87 m. Durpės medieninės-viksvinės ir viksvinės. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 12,9%. Po durpėmis smėlis. Pelkė apsausinta, kanalizavus Vešetą. Pelkėje yra sala, vad. Čičinsko kalnu.

VEŠỸS Stasys [iki 1917 Vladas **Dubendris;** g. 1887.II.13 Juodpėnuose (Kupiškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1900 baigė Šimonių pr. m-lą. 1905—07 platino s-d. atsišaukimus. 1907 emigravo į JAV. 1915 įstojo į Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-ją ir Liet. socialistų s-gą. 1920 su kitais įsteigė pažangų laikr. ,,Vilnis", 1920—30 buvo jo direkcijos narys. Nuo 1932 Liet. darbininkų susivienijimo narys. 1952 su kitais Čikagoje įsteigė pažangiųjų lietuvių kultūros centrą ,,Milda", iki 1961 jam vadovavo. 1960 ir 1966 lankėsi Lietuvoje.

VETERINĀRIJA [lot. *veterinaria*] — mokslinių žinių apie gyvulių anatomiją, fiziologiją, ligas, jų gydymą sistema, taip pat pats gydymas ir profilaktika.

Ilgus amžius gyvuliai Lietuvoje buvo gydomi liaudies V. priemonėmis. Nuo XIV a. Lietuvos feodalai susirgusius gyvulius atiduodavo gydyti kalviams. XVIII a. kavalerijoje arklius jau gydė specialiai paskirti asmenys. 1776 ar 1777 Horodnicoje (prie Gardino) buvo įkurta med. m-la (pirmoji Lietuvos D. Kun-stėje), kurioje moksleiviai įgydavo ir elementarių V. žinių. M-los įkūrėjas ir vadovas Ž. Žiliberas dėstė V. disciplinas. Jis tyrė gyvulių užkrečiamąsias ligas, V. klausimais parašė mokslinių darbų. Straipsnių apie gyvulių ligas ir jų gydymą paskelbė S. Jundzilas. 1804 Vilniaus un-te įsteigta V. katedra, kuriai nuo 1806 vadovavo L. Bojanus. Jo iniciatyva prie un-to 1823 atidaryta V. m-la. Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje (1832—1842) veikė skyrius, vadinamas V. in-tu. Jame buvo gyvulių anatomijos, patologinės anatomijos kabinetai, V. vaistinė, klinikos; buvo dėstoma gyvulių anatomija, zoofiziologija, veterinarinė farmacija, bendroji ir specialioji zooterapija, zoochirurgija, teismine V. medicina. Medicinos-chirurgijos akademiją uždarius (1842), V. specialistai Lietuvoje iki 1922 nebuvo rengiami. Prieš I pasaul. karą apskrityse buvo po 1—2 V. specialistus, kurie daugiausia dirbo profilaktikos darbą. 1918 pab. susikūrus Lietuvoje Tarybų valdžiai, pradėta organizuoti V. tarnybą; Ž. ū. liaudies komisariate įsteigtas V. skyrius.

Buržuazinės Lietuvos valstybės Ž. ū. m-joje nuo 1918 veikė V. departamentas, vadovaujantis visai V. tarnybai. V. organizacinį ir priešepizootinį darbą daugiausia dirbo apskričių V. gydytojai, o gydymo ir profilaktikos — V. rajonų gydytojai ir felčeriai (apskrityse buvo po 1—3 V. rajonus). Be to, su gyvulių ligomis kovojo Centrinė karo V. ligoninė (1919—25), Marvos (prie Kauno) priešmarinė stotis (1920—24), Veterinarinės bakteriologijos laboratorija (1924—36), Kauno V. ligoninė (1925—1926), *Veterinarinės bakteriologijos institutas* (1936—38). Dotnuvoje, Gruzdžiuose (Šiaulių rj.), Plungėje, Utenoje, Vilkaviškyje buvo V. ambulatorijos, Kėdainiuose — V. ambulatorija su V. vaistine. V. specialistams rengti 1922 prie Kauno un-to med. f-to atidarytas V. skyrius. Dėl kvalifikuotų dėstytojų stokos, blogos materialinės bazės 1930 jis nustojo veikęs. Norintieji įsigyti aukštąjį V. mokslą turėjo studijuoti užsienyje. 1936 V. gydytojus pradėjo rengti V. akademija. V. felčerius rengė Gruzdžių (Šiaulių rj.) aukštesnioji gyvulininkystės m-la. V. gydytojų Lietuvoje 1918 buvo 22, 1937 pab.— 131. V. gydytojai dirbo ir moksl. darbą: jie pritaikė naują interpleurinį arklių imunizavimo metodą imuniniams serumams gaminti (J. Bielkevičius), tyrė kiaulių raudonligės gydymo ypatumus (P. Radvila), karvių mastitų etiologiją (J. Savickis), paukščių ir paršelių ligas (P. Sniečkienė), galvijų bruceliozę (A. Pabijanskas) ir tuberkuliozę (K. Kanauka). Užsienio aukštosiose m-lose kai kurie Lietuvos V. gydytojai parengė disertacijas. 1923—40 veikė Lietuvos *Veterinarijos gydytojų sąjunga.*

Po D. Tėvynės karo V. tarnyba buvo atkurta ir pertvarkyta. Jai vadovauja Ž. ū. m-jos V. v-ba. V. darbą kontroliuoja Valstybinė V. inspekcija. V. darbui koordinuoti tarp m-jų ir žinybų, jam metodiškai vadovauti prie Ž. ū. m-jos 1964 įsteigta tarpžinybinė V. taryba. 1970 pab. buvo 44 rajoninės kovos su gyvulių ligomis stotys (kiekvienoje jų dirba V. gydytojai — epizootologas, terapeutas, ginekologas, o didesniuosiuose rajonuose, be to, — V. gydytojas chirurgas), 103 V. apylinkių ligoninės, 220 V. apylinkių (kiekvienoje dirba V. gydytojas, V. felčeris ir V. sanitaras), 87 V. punktai (dirba V. felčeris, V. sanitaras), 64 *veterinarijos vaistinės.* Kiekviename rajone veikia V. laboratorijos. Jose daromi bakteriologiniai, parazitologiniai ir kt. tyrimai gyvulių, paukščių, žuvų, bičių ir laukinių gyvūnų ligoms nustatyti. Vilniuje (nuo 1964), Kaune, Klaipėdoje ir Šiauliuose (nuo 1965) veikia V. įstaigos, vad. ekspedi-

cijomis kovai su gyvulių ligomis. Kiekviena jų turi diagnostinę laboratoriją. 1945 Vilniuje buvo įkurta respublikinė V. laboratorija, 1946 — *Veterinarijos poliklinika*. V. įstaigoms, org-joms, ūkiams aprūpinti V. įrengimais, įrankiais, medikamentais 1944 Vilniuje buvo įsteigta resp. įstaiga „Vettiekimas". 1947 jai buvo pavesta rūpintis ir zootechnikos reikmenimis, todėl ji pavadinta „Zoovettiekimu" (veikė iki 1965). 1965 susikūrė Respublikinis zootechnikos ir veterinarijos tiekimo org-jų susivienijimas. V. tarnyboje 1970 pr. dirbo 1392 V. gydytojai ir 2044 V. felčeriai. Aukštojo mokslo V. specialistus rengia *Veterinarijos akademija*, o viduriniojo — ž. ū. technikumai ir taryb. ūkiai-technikumai (ž. *Veterinarijos mokyklos*). V. moksl. tyrimo darbą daugiausia dirba *Veterinarijos institutas* ir V. akademija. V. tyrimų daroma dar Gyvulininkystės in-te, Zoologijos ir parazitologijos in-te, Biochemijos in-te, respublikinėje V. laboratorijoje ir kt. įstaigose. V. klausimais 1945—69 išleista daugiau kaip 100 leidinių. V. mokslo naujienoms propaguoti ir rūpintis jų diegimu 1961 Vilniuje įsteigta Respublikinės ž. ū. moksl.-techn. draugijos V. sekcija; 1970 pr. jai priklausė daugiau kaip 2000 V. specialistų. Sekcija rengia konferencijas, seminarus, apibendrina ir skleidžia pirmūnų patyrimą, rūpinasi naudingų naujovių pritaikymu, organizuoja V. specialistų išvykas į kt. tarybinių respublikų mokslines, gamybines įstaigas.

Jau 1945—50 buvo likviduotos kai kurios paplitusios gyvulių ligos, jų tarpe infekcinė arklių anemija, arklių ir avių niežai. Žymiai mažiau gyvulių serga *užkrečiamosiomis ligomis*, pagerėjo fermų, mėsos ir pieno perdirbimo įmonių san. būklė. 1969 padaryta apie 100 kartų daugiau profilaktinių ir priešepizootinių procedūrų, negu 1939. Kasmet patikrinama, ar neserga bruceliozе, apie 1 mln. galvijų (brucelioze ir tuberkulioze gyvuliai beveik neberserga). 1960—70 galvijų susirgimai diktiokaulioze sumažėjo 15 kartų, fasciolioze — 4 kartus. Žymiai sumažėjo galvijų susirgimai trichofitija ir kt. ligomis.

Lit.: A. Burakauskas, E. Danilevičius, Trumpa Lietuvos veterinarijos istorija iki 1918 metų, V., 1970.

„VETERINĀRIJA IR̃ ZOOTÈCHNIJA" — veterinarijos ir zootechnikos žurnalas, ėjęs 1924—40. Ėjo kas mėnesį, 1927—29 — 2—3 kartus per metus. Leido Veterinarijos gydytojų s-ga, 1940. VII—XII — Ž. ū. liaudies komisariato veterinarijos v-ba. Redagavo J. Bielkevičius, K. Mašanauskas, K. Kanauka, J. Savickis, A. Pabijanskas ir kt. Rašė veterinarijos ir zootechnikos mokslo ir praktikos klausimais.

VETERINĀRIJOS AKADÈMIJA, Lietuvos Veterinarijos akademija, — aukštoji veterinarijos mokykla, veikianti nuo 1936 Kaune. Įsikūrė Veterinarinės bak-

Veterinarijos akademijos centriniai rūmai

teriologijos in-to patalpose, naudojosi jo laboratorijomis, inventoriumi, biblioteka; dalis in-to darbuotojų kartu buvo ir akademijos dėstytojai. Iki 1938 akademijai vadovavo laikinoji V. a. taryba (pirm. S. Jankauskas). 1936 priimta 25 studentai. Daugumos paskaitų jie klausė Kauno un-to med. f-te, tik anatomijos mokėsi Vet. bakteriologijos in-to anatomijos skyriuje. 1938 prie V. a. buvo prijungtas Vet. bakteriologijos in-tas, ir akademija tapo savarankiška aukštąja m-la. 1939 joje buvo 9 katedros, dirbo 1 profesorius, 10 docentų, mokėsi 65 studentai. Veikė studentų d-ja, ligonių kasa. Akademijos darbuotojai žurnale „Veterinarija ir zootechnija" skelbė moksl. straipsnius, leido vadovėlius. Prie akademijos veikė Serologijos in-tas (iki 1946). 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, priimta daugiau studentų, dalis jų aprūpinta bendrabučiu; įsteigta studentų profsąjunginė organizacija, sukurtas vyrų choras. Pradėta dėstyti visuom. mokslai. 1941 išleista pirmoji laida — 13 vet. gydytojų. 1943 studentus priiminėti į V. a. buvo uždrausta, leista baigti mokslą tik aukštesniųjų kursų studentams. 1942—44 akademijos baigimo diplomus gavo 32 absolventai. Traukdamiesi vok. faš. okupantai pagrobė daug aparatūros, įrengimų.

1944 Raudonajai Armijai išvadavus Kauną, akademiją pradėta atkurti. 1946 Vet. akademijoje buvo įsteigti veterinarijos ir zootechnikos f-tai. 1949 zootechnikos f-te įsteigtas neakivaizdinis skyrius; 1961—68 toks skyrius veikė ir vet. f-te. V. a. turi 3 rūmus, mokomąjį ūkį (1900 ha), klinikas (past. 1939), biblioteką (100 000 tomų), 2 bendrabučius (100 ir 310 vietų). 1944 rudens semestre buvo 40 studentų, 1970 — 1394 (iš jų 636 neakivaizdininkai). Mokslas trunka $4^1/_2$—5 metus. 1945—70 išleista 1438 vet. gydytojai ir 1265 zootechnikai. Veikia 17 katedrų. 1970 pr. dirbo 3 profesoriai, 38 docentai, 39 dėstytojai ir asistentai, 40 laborantų ir preparatorių (jų tarpe 1 mokslų daktaras, 48 mokslų kandidatai). 1963—67 veikė aspirantūra.

Pagrindiniai V. a. moksl. darbuotojų tyrimo objektai: gyvulių gydymas, diagnostika, profilaktika, gyvulių šėrimas, jų produktyviųjų ir veislinių savybių gerinimas. Ištirta (iki 1970) kai kurios karvių bergždumo priežastys, jų mastitų etiologija, galvijų nagų ligų etiologija, Lietuvos juodmargių ir importuotų Olandijos juodmargių bei atskirų jų linijų produktyviosios ir kai kurios biologinės savybės, Lietuvos juodmargių kryžminimo su džerzėjų, Aberdino angusų ir herefordų veislių reproduktoriais efektyvumas, gyvulių vidaus organų uždegiminės reakcijos refleksiniai mechanizmai, kai kurių farmakologijos priemonių įtaka galvijų didžiojo prieskrandžio ir šliužo veiklai. Vartojant akademijos darbuotojų patobulintus metodus (ruminografijos ir retikulografijos, pilvo ląstos punkcijos, pilvo ertmės perkusijos), pagerinta galvijų prieskrandžių ligų (retikulitų ir retikuloperitonitų) diagnostika. Išrasta špatelis su švietikliu galvijų ryklei ir gerklei apžiūrėti, instrumentai galvijų plaučių sekretui paimti, diagnostiniams ir gydomiesiems tirpalams suleisti į bronchus ir plaučius smulkių lašelių pavidalu (tai daroma originaliais metodais). Išrasta ir pritaikyta metodų galvijų stemplės ir gimdos bioelektriniams potencialams registruoti, karvių apvaisinimo laikui patikslinti, jų A hipovitaminozei diagnozuoti, gyvulių gleivinių elektrinei varžai tirti. Melžiamų karvių racionuose nustatyti optimalūs varpinių bei ankštinių pašarų ir kukurūzų siloso kiekiai. Stambiems gyvuliams fiksuoti sukonstruotas operacinis stalas. Patobulinta Cezario piūvio karvėms metodika. Pasiūlyta naujas karvių mastitų gydymo būdas, kiaulių strongiliozės ir kitų invazinių gyvulių ligų profilaktikos bei gydymo priemonės. Kartu su Gyvulininkystės in-tu pasiūlytas kombinuotų pašarų receptas žindomiems paršeliams. Prisidėta prie Lietuvos sunkiųjų arklių veislės išvedimo. Tiriama kai kurių epizootijų dinamika, gyvulių ir kailinių žvėrelių helmintofauna. Akademijos katedros palaiko moksl. ryšius su daugeliu TSRS ir keliomis užsienio mokslo įstaigomis, dėstytojai dalyvauja tarptautinėse ir sąjunginėse moksl. konferencijose. Mokslinį darbą dirba ir studentų moksl. d-ja (įk. 1949; 1970 pr. turėjo 200 narių). Nuo 1952 V. a. leidžia „Lietuvos Veterinarijos akademijos darbus" (1952—69 išėjo

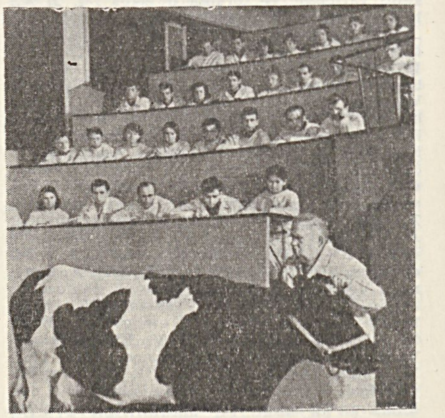

Paskaita Veterinarijos akademijos veterinarijos fakultete

9 t.). 1958 ir 1961 išleista dėstytojų moksl. konferencijų pranešimų tezės, 1967 su Ž. ū. akademija — moksl. konferencijų medžiaga. Taryb. metais parengta 40 vadovėlių (iš jų 15 aukštosioms m-loms).

Apie 70% visų V. a. studentų yra komjaunuoliai. Veikia meno saviveiklos kolektyvai (vyrų choras, pučiamųjų instrumentų orkestras, kaimo kapela, tautinių šokių, dramos būreliai), sporto klubas. Akademijoje 1957—61 ir nuo 1967 leidžiamas laikraštis „Gyvulininkystės specialistas" (1961—67 V. a. su Ž. ū. akademija leido laikraštį „Žemės ūkio specialistas"). V. a. rektoriai: 1938—40 S. Jankauskas, 1940—1941 J. Nainys, 1941—44 J. Motiejūnas, 1944—47 J. Žemaitis, 1947—59 J. Čygas, nuo 1959 J. Šulskis.

VETERINĀRIJOS GYDYTOJŲ SĄJUNGA, Lietuvos Veterinarijos gydytojų sąjunga, — veterinarijos gydytojų organizacija, veikusi 1923—40 Kaune. 1936 pab. jai priklausė 93 nariai įvairiose Lietuvos vietose. Turėjo biblioteką. Rūpinosi savo narių kvalifikacijos kėlimu, jų darbo sąlygų gerinimu, veterinarijos žinių gilinimu, vet. tarnybos organizavimu; tais klausimais teikė pasiūlymus Veterinarijos departamentui. Nemažai prisidėjo prie Veterinarijos akademijos įsteigimo.

VETERINĀRIJOS INSTITŪTAS, Lietuvos Veterinarijos mokslinio tyrimo institutas, — Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos mokslinė įstaiga Kaišiadoryse. Įkurtas 1960, perorganizavus Gyvulininkystės ir veterinarijos institutą. Turi 3 skyrius — galvijų ligų, kiaulių ligų ir imunologijos (jame yra neužkrečiamųjų ligų ir infekcinių ligų laboratorijos), vet. sanitarijos (pašarų ir pieno sanitarijos, helmintologijos-radiologijos laboratorijos), paukščių ligų laboratoriją ir eksperimentinį ūkį (3948 ha). 1970 pr. in-te dirbo 29 moksl. darbuotojai (iš jų 25 mokslų kandidatai ir 1 mokslų daktaras). V. i. — pagrindinė veterinarijos moksl. darbo įstaiga Lietuvoje. Jame rengiamos moksliškai pagrįstos vet. priemonės kovai su gyvulių ir paukščių ligomis, tiriamas Lietuvoje vartojamų vet. priemonių efektyvumas. 1960—69 in-te daugiausia buvo tiriama: gyvulių echinokokozės epizootologija, kiaulių ezofagostomozės patogenezė ir klinika, kiaulių aerozolinis vakcinavimas nuo salmoneliozės, kiaulių influenca ir ančiukų virusinis

Veterinarijos instituto centriniai rūmai

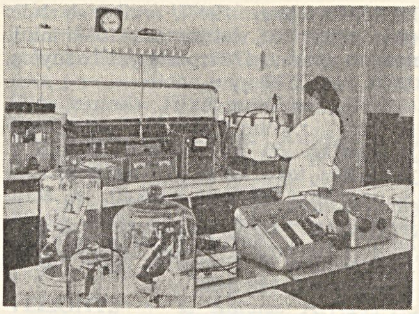

Veterinarijos instituto kiaulių neužkrečiamųjų ligų laboratorija

hepatitas, gyvulių listeriozės diagnostika. Diferencijuoti galvijų trichofitijos sukėlėjai. Patikslinti kiaulių bruceliozės diagnozavimo būdai. Parengtos priemonės ančiukams apsaugoti nuo virusinio hepatito, efektyvesnis avių fascioliozės diagnozavimo būdas. Pasiūlyti kovos su kai kuriomis gyvulių ir paukščių mikozėmis ir mikotoksikozėmis metodai, efektyvesni antigenai kiaulių ir paukščių paratifui diagnozuoti, kompleksinės priemonės pienui nuo užteršimo apsaugoti. Pagaminti skiepai nuo kiaulių salmoneliozės. Naujos vet. priemonės bandomos in-to eksperimentiniame ūkyje. Su savo patyrimu in-tas supažindina rajonines kovos su gyvulių ligomis stotis, vet. ligonines, parodomuosius ūkius. Leidžia tęstinį leidinį „Lietuvos Veterinarijos mokslinio tyrimo instituto darbai" (iki 1970 pab. išėjo 4 t.), moksl.-techn. informacijos biuletenius. 1960—1967 in-to direktorius M. Babenskas, nuo 1967 J. Pagirys.

Lit.: **Ю. Пагирис,** Основные итоги работ Литовского научно-исследовательского института ветеринарии. — „Lietuvos Veterinarijos mokslinio tyrimo instituto darbai", t. 4, V., 1970.

VETERINĀRIJOS MOKỸKLOS. Lietuvos D. Kun-stėje veterinarija nuo 1776 (ar 1777) iki 1781 buvo dėstoma Horodnicos (prie Gardino) med. m-loje. Vidurinė vet. m-la 1823 buvo įsteigta prie Vilniaus un-to. Į ją būdavo priimami mokantys skaityti ir rašyti. 1832—42 Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijos skyrius, vadinamas Vet. in-tu, rengė vet. gydytojus. Jame galėjo mokytis baigę vid. mokslą bajorų, miestiečių ir laisvųjų valstiečių vaikai. Mokslas truko 3—4 metus. In-tą baigė 182 asmenys. 1922—30 Kauno un-te veikęs vet. skyrius parengė 16 vet. gydytojų. Nuo 1936 aukštojo vet. mokslo specialistai rengiami *Veterinarijos akademijoje* (Kaune). 1928—38 Gruzdžiuose (Šiaulių rj.) veikė aukštesnioji gyvulininkystės m-la, kurią baigė 211 gyvulininkystės technikų (vet. felčerių); 1945 Gruzdžiuose įkurtas vet. technikumas (nuo 1954 ž. ū. technikumas) rengia vet. felčerius. Vid. mokslo vet. specialistus rengia dar Buivydiškių (Vilniaus rj.) bei Klaipėdos taryb. ūkiaitechnikumai ir Kudirkos Naumiesčio ž. ū. technikumas. Iki 1969 pab. technikumuose parengta 2560 vet. felčerių. Be to, Gruzdžių, Vabalninko ir Vilniaus ž. ū. m-los 1947—55 išleido apie 500 jaunesniųjų vet. felčerių.

VETERINĀRIJOS POLIKLÌNIKA, Respublikinė veterinarijos poliklinika, — gyvulių gydymo įstaiga, metodiškai vadovaujanti kovai su neužkrečiamosiomis gyvulių ligomis Lietuvoje. Įsteigta 1946 Vilniuje; 1958 perkelta į Kauną, prie Vet. akademijos klinikų. Kasmet joje gydoma apie 5000, daugiausia veislinių, labai produktyvių gyvulių iš įvairių Lietuvos vietų. V. p. padeda rajoninių kovos su gyvulių ligomis stočių, vet. ligoninių, vet. apylinkių ir ūkių vet. specialistams diagnozuoti gyvulių ligas, nustatyti susirgimų priežastis ir gydyti. Išbando naujus vet. įrankius, medikamentus, diagnostikos ir gydymo metodus, stengiasi naudingas naujoves įdiegti į vet. praktiką. V. p. yra Vet. akademijos studentų mokomoji bazė. Joje tobulinasi vet. gydytojai. Nuo 1967 prie Klaipėdos, Buivydiškių (Vilniaus rj.) taryb. ūkių-technikumų, Gruzdžių (Šiaulių rj.) ir Kudirkos Naumiesčio ž. ū. technikumų veikia V. p. filialai. Kiekviename jų kasmet gydoma apie 1000 gyvulių. Filialuose atlieka praktiką ž. ū. technikumų ir taryb. ūkių-technikumų moksleiviai, tobulinasi vet. felčeriai.

VETERINĀRIJOS VÁISTINĖS. Pirmoji V. v. įsteigta 1947 Vilniuje. 1951 pr. įvairiose Lietuvos vietose jau buvo 19 V. v., 1960 pr. — 55, 1970 pr. — 64. Jos tiekia apie 2200 įvairių zootechnikos ir veterinarijos prekių (vitaminus, biol. preparatus, vaistus, dezinfekcijos priemones bei įrengimus, vet. įrankius, laboratorijų įrengimus) veislininkystės stotims, kolūkiams, taryb. ir kitiems valst. ūkiams, mokymo, mokslo bei kt. įstaigoms. Vaistinėse dirba (1970 pr.) 17 specialistų su aukštuoju ir 78 su viduriniu spec. išsilavinimu.

1944—47 V. v. funkcijas vykdė respublikinė tiekimo įstaiga „Vettiekimas" (Vilniuje). 1947—65 vet. vaistinėms prekes parūpindavo „Zoovettiekimas" (susikūręs vietoj „Vettiekimo") ir jo skyriai Kaune, Panevėžyje (abu nuo 1948), Klaipėdoje (nuo 1951) ir Šiauliuose (nuo 1958), nuo 1965 — Respublikinis zootechnikos-veterinarijos tiekimo org-jų susivienijimas (susikūręs vietoj „Zoovettiekimo" Vilniuje).

VETERINĀRINĖS BAKTERIOLÒGIJOS INSTITŪTAS, Valstybinis veterinarinės bakteriologijos institutas (iki 1936 **Valstybinė veterinarinės bakteriologijos laboratorija**), — mokslinio tyrimo, skiepų gamybos ir veterinarinės profilaktikos įstaiga, veikusi 1924—38 Kaune. Įsteigtas, sujungus Marvos priešmarinę stotį ir Karo veterinarijos bakteriologijos kabinetą. Turėjo šiuos skyrius: įnosių (1924—29), serologijos (įst. 1924), diagnostikos ir užkrečiamųjų ligų (įst. 1924), tuberkuliozės (įst. 1930), chemijos ir pieno kontrolės (įst. 1937; sanitarinė pieno ir jo produktų kontrolė pradėta 1930 tuberkuliozės skyriaus pieno kontrolės poskyryje), anatomijos (įst. 1936). Iš pradžių in-tas buvo įsikūręs moksl.

darbui nepritaikytose patalpose. 1933 persikėlė į specialiai vet. tyrimams statytus rūmus (1936 juose įsikūrė ir Veterinarijos akademija). Įnosių skyriaus pastangomis 1929 Lietuvoje buvo likviduotos arklių įnosės. Serologijos skyrius gamino serumus ir vakcinas nuo kiaulių raudonligės, paratifo, viduriavimo, arklių pažandžių ir kt. ligų. 1935 pagamintų raudonligės skiepų jau pakako Lietuvai (iki tol jų būdavo ir importuojama); 1937 tų skiepų už 21 600 lt buvo eksportuota į Latviją. Nuo 1935 kasmet būdavo pagaminama apie 4000 l skiepų. Diagnostikos ir užkrečiamųjų ligų skyriuje 1924 atlikta 234 bakteriologiniai, histologiniai, cheminiai ir kt. diagnostiniai tyrimai, 1930 jų padaryta 1044, 1937 — 2945. Tuberkuliozės skyrius tyrė galvijų tuberkuliozę, o nuo 1936 — dar karvių mastitus ir galvijų bruceliozę (iki tol pastarosios ligos buvo tiriamos kt. skyriuose). Tiriant, ar neserga tuberkulioze, 1930 metais 122 bandose buvo patikrinta 3679 galvijai, 1937 — 5710 bandų 71 205 galvijai; ar neserga bruceliozе, 1936 ištirta 242 ūkiuose 3064 galvijai ir 45 kiaulės. Skyrius gamino diagnostinį preparatą tuberkuliną (1937 jo pagaminta apie 29 l). Anatomijos skyriuje Vet. akademijos studentai mokėsi gyvulių anatomijos. In-to direktoriai: 1924—36 J. Bielkevičius, 1936—38 K. Kanauka. 1938 in-tas prijungtas prie Vet. akademijos.

VEVEŘSKIS Benediktas [1911.I.3 Klangiuose (Jurbarko rj.) — 1945 prie Varšuvos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1933 įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1935 Komunistų partijos narys, priklausė LKP Klangių kuopelei. 1940—41 milicininkas Veliuonoje, Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Kaune. Nuo 1944.IX Raudonosios Armijos karys. Mirė nuo sužeidimų fronte.

VĖZGĖ — upė Radviliškio ir Pakruojo rj., Obelės deš. intakas. Ilgis 33 km, baseino plotas 92 km^2. Prasideda Sadūnų apylinkėse, 5 km į r. nuo Radviliškio. Teka į š. ir š. r. Įteka į Obelę 4 km nuo jos žiočių, 7 km į p. v. nuo Pakruojo. Intakai: Vilkupis, Uosupis (abu kair.). Vid. nuolydis 154 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,45 m^3/s.

VĖŽAIČIAI — **1.** Kaimas Klaipėdos rj., 5 km į r. nuo Gargždų, abipus Žemaičių plento; apylinkės ir eksperimentinio ūkio centras. 901 gyv. (1970). Per kaimą teka Skinija (Minijos intakas), iš p. prieina Ąžuolijos miškas. Keliai jungia V. su Kuliais ir Veiviržėnais. Kuriasi nauja eksperimentinio ūkio gyvenvietė. Yra Žemdirbystės in-to Vėžaičių filialas (1967 įkurtas Samališkės bandymų stoties bazėje), girininkija, parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, felčerių-akušerių punktas (nuo 1950), aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1946), vaikų darželis (nuo 1963). Ist. šaltiniuose 1567 minimas V. dvaras. 1784 pastatyta bažnyčia. 1959 buvo 519 gyv.

2. Kaimas Tauragės rj., Gaurės apyl., 14 km į r. nuo Tauragės, prie kelio į Eržvilką. 50 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Laiga, v. pakraščiu — Salupis (abu Šešuvies intakai). Ist. šaltiniuose V. minimi 1561 (5 ūkiai, 10 valakų). XIX a. pirmojoje pusėje prie kaimo susikūrė ir V. dvaras. 1959 Vėžaičiuose buvo 128 gyv.

VĖŽAITINĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Klaipėdos rj., 8 km į š. r. nuo Gargždų, 4 km į š. r. nuo Vėžaičių. Priklauso Kretingos miško pramonės ūkio Vėžaičių girininkijai. Plotas 2388 ha; medynų 2319 ha. Masyvą sudaro Vėžaitinė (2077 ha) ir Viržintų miškas (311 ha). Vėžaitinė šiaurėje siekia Žvelsą (Minijos intaką). Paviršius mažai banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir labai sujaurėję, gliejiški, priemoliniai ir priesmėliniai. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas ir drėgnokas šilagiris. 95% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių ir mėlyninių) yra 53%, beržynų (daugiausia kiškiakopūstinių) 26%, juodalksnynų 11%, pušynų 7%, drebulynų 2%, uosynų, baltalksnynų, ąžuolynų 1%. Jaunuolynai sudaro 25%, pusbrandžiai medynai 17%, pribręstantieji 37%, brandieji 20%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 64 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 145 ktm/ha, vid. prieauga 2,3 ktm/ha. Miškai eksploataciniai, išskyrus apsauginę juostą masyvo viduryje abipus Vėžaičių—Kulių kelio. 1941.IX—X Vėžaitinėje hitlerininkai ir burž. nacionalistai nužudė apie 300 žmonių.

VĖŽÃUSKAS Vladas [g. 1916.VIII.5 Papilėje (Akmenės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo pas buožes, paskui batsiuvys. 1935 įstojo į LKJS, priklausė Papilės kuopelei. Už rev. veiklą 4 kartus suimtas. Nuo 1940.VI Komunistų partijos narys. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—53 part. darbuotojas Žeimelyje, Kėdainiuose, Kazlų Rūdoje. 1953—55 kolūkio pirmininkas Skuodo rajone. 1955—62 Nemenčinės knygyno vedėjas, Telšių grūdų paruošų punkto direktorius. Nuo 1962 darbininkas Telšiuose.

VEŽBÌCKIS Kazimieras [1704 Vitebsko apylinkėse — 1755 Žodiškėse (BTSR, Smurgainių rj.)] — filosofas. 1720 įstojo į jėzuitų ordiną. Buvo Žodiškių jėzuitų kolegijos rektorius. Gardino, Varšuvos jėzuitų kolegijose dėstė poetiką, Slucko kolegijoje — retoriką. Vilniaus un-te dėstė retoriką (1734), logiką ir filosofiją (1738—41), teologiją (1741—1743). V. buvo scholastinės logikos atstovas, kritikavęs Tomą Akvinietį, rėmęsis Dunso Skoto teiginiais. V. pažiūroms būdingas nuosaikus nominalizmas, iš dalies jungiamas su sensualizmu. V. teigė, kad universalijos egzistuojančios tik mąstyme. Pabrėžė jutiminio pažinimo reikšmę. Tačiau kai kuriuos klausimus V. dar sprendė tomistiškai. Savo logikos kurse V. traktavo logiką kaip mąstymo techniką. Loginių aibių teorijoje, teiginių logikoje, modalinėje logikoje, loginėje semantikoje V. priartėjo prie kai kurių šiuolaikinės logikos idėjų. Išleido teologinių knygų.

Lit.: **R. Plečkaitis**, Scholastinė logika Lietuvoje. — „Filosofija", t. 2, V., 1962.

VĖŽIAĨ. Lietuvoje yra 2 V. rūšys: plačiažnyplis, arba taurusis, vėžys (*Astacus astacus*) ir siauražnyplis, arba sausakojis, vėžys (*A. leptodactylus*). **Plačiažnypliai V.** gyvena ir dauginasi visuose Lietuvos vandenyse (upėse ir ežeruose), kurie turi daug deguonies ir smėlio arba molio dugną, apaugusį neaukšta augalija. Jie paprastai užauga iki 11—12 cm ilgio (40—60 g), seni V. — net iki 13—15 cm (130 g). Ilgesni kaip 11 cm laikomi prekiniais. **Siauražnypliai V.** gyvena tik šiaurės rytų Lietuvos vandenyse (Dysnos baseine, Šventosios baseino š. dalyje, Žeimenos baseino š. r. dalyje). Jie tikriausiai buvo atvežti į Lietuvą prieš I pasaul. karą iš Baltarusijos, Latvijos ir Lenkijos. Siauražnypliai V. (jie turi mažesnę prekinę vertę) plisdami stumia plačiažnyplius.

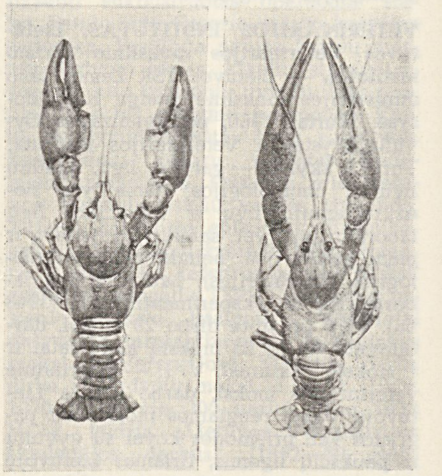

Vėžiai (patinai): plačiažnyplis ir siauražnyplis

Pagrindinis V. maistas: dugno ir pakraščių augalija, moliuskai, varlės, gaištančios žuvys. Svarbiausios infekcinės V. ligos: V. maras, V. kiauto rūdijimas, porcelianinė liga. V. priešai: ūdros, audinės, stambios plėšriosios žuvys, unguriai. Lietuvoje V. smarkiai nyksta. Nykimo priežastys: žemės melioravimas, kai kurios chem. trąšos ir kovos su kenkėjais priemonės, vandenų teršimas, V. ligos. 1963—69 Zoologijos ir parazitologijos in-to tyrimų duomenimis, vienam vėžiams gyventi tinkamo ploto hektare buvo vid. 5000 V. (iš jų 2500 prekinių). 1969 Lietuvoje buvo 15 mln. V. (iš jų 7,5 mln. prekinių). V. ištekliai, nykimo priežastys, apsaugos būdai, dirbtinis veisimas tiriami Zoologijos ir parazitologijos in-te (J. Cukerzis, M. Gold-

bergienė, A. Mažylis, J. Šeštokas, E. Tamkevičienė).

Pirmieji duomenys apie V. ir jų išteklius Lietuvoje randami XVI a. ist. šaltiniuose. Tuo metu gėluose vandenyse V. buvo daug. XIX a. pab. vėžių maras V. beveik visiškai išnaikino. Tačiau jie vėl greit paplito. 1880—1914 gana daug V. buvo superkama Švenčionėliuose. Iki I pasaul. karo buvo eksportuojama maždaug po 2500 cnt plačiažnyplių V. per metus, 1929 eksportuota 2000 cnt, 1936—39 eksportas sumažėjo iki 250 cnt per metus. Nuo 1939—40 V. pradėjo smarkiai nykti. 1950—54 būdavo sugaunama 100—300 cnt V. per metus; dalis iki 1965 buvo eksportuojama. 1966 sugauta 32 cnt, 1968 — 3 cnt. 1969 verslinis V. gaudymas nutrauktas.

Vėžiaujama Lietuvoje buvo nuo seno. Vėžiaudavo miestelėnai ir valstiečiai, suaugę ir vaikai. Buvo vėžiaujama dieną ir naktį. Dažniausiai vėžiauti buvo vykstama šeštadienių vakarais visai nakčiai. Vėžiavimo metu buvo linksminamasi, šokama, dainuojama. V. čia pat būdavo verdami, jais vieni kitus vaišindavo. Kiekviena šeima stengdavosi sugauti kuo daugiau. Per naktį šeima sugaudavo iki 400 didelių V. Maži V. būdavo paleidžiami. V. buvo gaudomi rankomis, samtukais, venteriukais, bradinukais; naktį buvo gaudoma, pasišviečiant balana, kūliu, vėliau žibintu. Masalui buvo imamos varlės, mėsa, žuvys. Kai kur buvo gaudoma, naudojant gyvulių žarnas, eglišakes. Mėgėjai vėžiautojai ir dabar V. gaudo tradiciniais būdais.

Lit.: **J. Cukerzis**, Vėžių gyvenimas, veisimas ir apsauga, V., 1959; **J. Šeštokas**, Vėžiavimo papročiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1969, Nr. 7; **J. Šeštokas**, Vėžių ligos.—„Mūsų gamta", 1969, Nr. 10; **Я. Цукерзис**, Биология широкопалого рака (*Astacus astacus* L.), Вильнюс, 1970.

VĖŽĪMAS ž. *Ratai.*

VĖŽIÓNGIRĖS-ŠILĖNGIRĖS MIŠKAĪ — miškų masyvas Prienų rj., 5 km į p. v. nuo Jiezno, tarp Kaišiadorių—Alytaus plento ir Nemuno. Priklauso Prienų miško pramonės ūkio Jiezno girininkijai. Plotas 888 ha; medynų 760 ha. Masyvo š. dalį sudaro Šilėngirė (257 ha), p. dalį — Vėžiongirė (631 ha). Reljefas lyguminis, tik Vėžiongirės v. dalyje banguotas, terasomis žemėjantis Nemuno link. Dirvožemiai jauriniai bei velėniniai jauriniai, vietomis gliejiški, šiaurėje smėliniai, pietuose priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. 91% medynų savaiminės kilmės. Šilėngirėje vyrauja bruknininiai mėlyniniai pušynai, Vėžiongirėje — kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai eglynai. Eglynų yra 44%, pušynų 39%, beržynų 6%, baltalksnynų 5%, juodalksnynų 4%, drebulynų ir ąžuolynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 30%, pusbrandžiai medynai 55%, pribręstantieji 15%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 163 ktm/ha, vid. prieauga 4,5 ktm/ha. Yra stirnų, šernų, lapių, voverių. Miškai įeina į Nemuno apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1100 ktm. Į r. nuo tos vietos, kur Vėžiongirė jungiasi su Šilėngire, įsikūręs Vėžionių kaimas, į v. — Šilėnų kaimas. Šiaurėje pro Šilėngirę eina Vilniaus—Prienų plentas.

VĖŽIONYS — kaimas Kupiškio rj., Aukštupėnų apyl., 5 km į š. nuo Kupiškio, Lėvens (Mūšos intako) kair. krante. 187 gyv. (1970). Per kaimą eina Kupiškio—Pandėlio kelias. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1924). 1923 buvo 234 gyv., 1959 — 183.

VĖŽIÓNYS — **1.** Kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 7 km į r. nuo Daugų. 275 gyv. (1970). Per kaimą teka Varėnė (Merkio intakas). Parduotuvė, girininkija, pr. m-la. V. felčerių-akušerių punktas ir aštuonmetė m-la yra gretimame Vaikantonių kaime. Burž. nacionalistai 1949 nužudė V. kolūkio pirmininką M. Džervų ir 2 jo dukteris. 1959 Vėžionyse buvo 267 gyv.

2. Kaimas Eišiškių rj., Dainavos apyl., 10 km į š. v. nuo Eišiškių, 6 km į v. nuo Vilniaus—Eišiškių plento. 243 gyv. (1970). Yra felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1920). 1959 buvo 262 gyv.

3. Kaimas Prienų rj., Jiezno apyl., 6 km į p. nuo Jiezno, 10 km į p. r. nuo Birštono. 184 gyv. (1970). Iš v. prieina Šilėngirės miškas, iš p. — Vėžiongirės miškas. Kaimo r. pakraščiu teka Dindžiakė (Verknės intakas). Yra parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), pr. m-la (įst. 1918; 1959—61 septynmetė, 1961—69 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1969), biblioteka. Kaimas susikūrė XVIII a. pradžioje. 1860 buvo 225 gyv. (29 kiemai). 1863 V. apylinkėse kovojo F. Koliškos vadovaujamas sukilėlių būrys. 1923 buvo 194 gyv., 1959 — 231.

Lit.: **P. Juozapavičius**, Vėžionių senovė.— „Kraštotyra", V., 1964.

VĖŽLAUKIS — kaimas Raseinių rj., Žaiginio apyl., 6 km į p. r. nuo Šiluvos, 10 km į p. v. nuo Šaukoto. 17 gyv. (1970). Į p. v. nuo kaimo yra V—XII a. netyrinėtas plokštinis kapinynas. Atsitiktiniai radiniai — pentinis siauraašmenis kirvis, gintariniai karoliai, žalvariniai papuošalai, geležiniai įmoviniai ietigaliai — laikomi Kauno istorijos ir Kėdainių kraštotyros muziejuose. 1959 kaime buvo 25 gyv.

VĖŽLIAĪ. Lietuvoje yra viena V. rūšis — pelkinis V. (*Emys orbicularis).* Užauga iki 30 cm ilgio. Labai reti. Pasitaiko kai kuriuose dumblėtuose Lazdijų, Eišiškių rj. ežeruose. Minta vandens augalais, varliagyviais, žuvimis. Lietuvoje V. globojami (1959 Gamtos apsaugos įstatymas).

„WIADOMOŚCI BRUKOWE" („Gatvės žinios") — satyros laikraštis, ėjęs 1816. VIII—1822.IV Vilniuje lenkų kalba. Leido inteligentų d-ja „Šubravcai" („Nenaudėliai"). Redagavo I. Lachnickis, J. Richteris, M. Balinskis, K. Kontrimas ir kt. Laikraštis smerkė luominę nelygybę, tamsumą, girtavimą, kyšininkavimą ir kitas visuomenės ydas, užtarė valstiečius. „W. b." skleidė Lietuvoje šviečiamąsias idėjas, plačiai rėmėsi XVIII amžiaus Europos švietėjų mintimis, spausdino jų kūrinių vertimus. Laikraštis nepalankiai vertino kai kuriuos lietuvių kultūrinio gyvenimo reiškinius (pašiepė D. Pošką, jo Baublį ir kt.). Caro valdžia laikraštį uždarė.

„WIADOMOŚCI LITERACKIE" („Literatūros žinios") — laikraštis, ėjęs 1760. IV—1763.IX Vilniuje lenkų kalba. Red. P. Paprockis. Rašė astronomijos, meteorologijos, fizikos, botanikos, žemės ūkio, higienos ir kt. klausimais, pateikė žinių apie Vilniaus un-tą, jo profesorius, įsigytas mokymo priemones. Lit-ros klausimais rašė labai retai.

VIBROTÈCHNIKA — mokslo šaka, nagrinėjanti techninių ir biologinių sistemų virpesius.

Tarybų Lietuvos mokslininkai tiria (nuo 1950) daugiausia vad. precizinių sistemų virpesius (tokios sistemos yra būtinos šiuolaikinei ir ateities technikai, pvz., kosmoso tyrimo įrenginiams, skaičiavimo technikos, informacijos perdavimo, valdymo, stabilizavimo ir kt. įtaisams). Tie virpesiai tiriami Kauno Politechnikos in-to precizinių sistemų dinamikos ir stabilumo laboratorijoje ir vibrotechnikos laboratorijoje. Visų V. tyrimų Lietuvoje organizatorius ir moksl. vadovas yra K. Ragulskis. Jo vadovaujamam moksl. darbuotojų kolektyvui priklauso ir laboratorijų darbuotojai, ir įvairių in-to katedrų bei kt. moksl. įstaigų, t. p. įmonių darbuotojai (A. Bakšys, R. Bačiulis, R. Bansevičius, A. Čepulis, V. Dovydėnas, A. Galinskas, A. Gapšys, J. Gecevičius, A. Gulbinas, A. Jonušas, R. Jonušas, A. Kavolėlis, Z. Kubaitis, A. Kumpikas, L. Lazėnas, D. Markšaitis, A. Milukas, V. Nainys, A. Navickas, V. Ragulskienė, J. Rudzianskas, K. Sabaliauskas, E. Satkevičius, I. Stravinskas, L. Strazdas, J. Vitkus, S. Zareckas ir kt.). Lietuvos mokslininkai sukūrė virpančių netiesinių dinaminių sistemų kombinuotos savaiminės sinchronizacijos teoriją, naujus virpančių sistemų stabilizacijos principus, jų teoriją, išvystė vibrosmūginių sistemų teoriją, pritaikė tas sistemas naujose srityse, optimizavo precizines virpančias sistemas (pagal kelis kriterijus). Daugelio teorinių mokslinių darbų pagrindu padaryta išradimų (pvz., sukurta naujų savaime sinchronizuojančiųsi sistemų, vibrosmūginių sistemų modelių, įvairių virpesių stabilizatorių), jais naudojamasi praktikoje, kuriant precizinius prietaisus, stakles. Tiriama daugiausia pagal atitinkamų TSRS moksl. in-tų užsakymus. Mašinų virpesiai tiriami Ž. ū. akademijoje (A. Jasiulionis).

VĪCAS Eugenijus [1905.II.2 Caricine (dab. Volgogradas) — 1941.VI prie Palangos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš amatininkų. 1920 įstojo į Rusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1921 atvyko į Lietuvą, dirbo statybų darbininku, nuo 1923 raidžių rinkėju Kaune.

1923 įstojo į LKJS, buvo LKJS Kauno miesto, paskui rajono k-to narys, spaustuvininkų profs-gos v-bos narys, LKJS I suvažiavime (1924) išrinktas LKJS CK nariu. Už dalyvavimą 1924.V.1 ir 1926. VI.13 (ryšium su kuopininkų paleidimu iš kalėjimo) demonstracijose ir pastarojoje pasakytą kalbą kalintas. 1925 įstojo į LKP. 1927 nuteistas sušaudyti. Mirties bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos; pagal 1928 amnestiją kalinimas sumažintas iki 15 metų. Už partinės drausmės pažeidimą pašalintas iš LKJS CK. 1927 pab. Kauno kalėjime prisidėjo prie opozicinės „Kolektyvo aktyvo" grupės, vėliau tą savo poelgį pasmerkė spaudoje. Po Kauno kalėjimo polit. kalinių badavimo (1929.I) dalyvavo frakcinėje veikloje, už tai pašalintas iš LKP. Iki 1940.VI kalėjo Kaune, IX forte, Šiauliuose. Nuo 1940.VII Komunistų partijos narys. 1940 laikr. „Truženik" redaktorius, 1941 laikr. „Tarybų Lietuva" redaktoriaus pavaduotojas.

VĪCAS Jokūbas [g. 1907.IX.23 Saratove] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1921 atvyko į Lietuvą. Nuo 1922 dirbo graveriu Kauno, Šiaulių spaustuvėse, priklausė spaudos darbininkų profs-gai. 1923 su kitais įkūrė Kaune pionierių org-ją, buvo vienas jos vadovų. 1924 įstojo į LKJS; iki 1927 dirbo pionierių tarpe. 1927—28 LKJS Kauno miesto, rajono k-tų narys. 1928—31 LKJS CK narys. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą apie 8 metus kalėjo Kaune, IX forte, Šiauliuose, Varnių konc. stovykloje, Dimitravo ir Pabradės priverčiamojo darbo stovyklose. 1940—60 adm. darbuotojas Šiauliuose, Maskvoje, Vilniuje. 1960—62 dirbo Archyviniams dokumentams skelbti redakcijoje, su B. Baranausku parengė spaudai kelis dokumentų rinkinius, demaskuojančius liet. burž. nacionalistų antiliaudinę veiklą. Pensininkas. Yra parašęs apsakymų, kuriuose vaizduoja Lietuvos revoliucionierių veiklą.

Ršt.: SS tarnyboje, V., 1961; Tokių nepalauš, [Apysaka], V., 1963.

VICIENĖ Simcha [**Kremerytė;** 1908. XI.27 Vilniuje — 1968.IV.22 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš darbininkų. Nuo 1924 dalyvavo jaunimo org-jos „Vanderfoigl" veikloje Kaune, platino kom. lit-rą. 1928 įstojo į LKJS, su kitais hektografavo kom. atsišaukimus. Už rev. veiklą 1929—1934 kalinta Kaune, Ukmergėje, Bajoruose (dab. Kretingos dalis). 1934—36 LKP narė; priklausė Kauno spaustuvininkų kuopelei, prisidėjo prie kartonažininkų streikų organizavimo. 1935 ir 1940 bausta adm. tvarka. Nuo 1937 Šiauliuose dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. 1940—41 profs-gų darbuotoja Šiauliuose. 1941—44 darbininkė Taškente. 1944—51 adm. darbuotoja Maskvoje, vėliau namų šeimininkė. Nuo 1954 gyveno Vilniuje.

VĪČAS Stasys [g. 1911.V.21 Bernotuose (Raseinių rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1947). 1937—40 Alytaus g-jos mokytojas. 1939 baigė Kauno un-tą, 1940—48 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1945 Ž. ū. akademijos dėstytojas, nuo 1946 jos fizikos katedros vedėjas. Nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie šviesos difrakciją pro ultragarso bangas. Parašė brošiūrą „Ultragarsas" (1954). Vienas vadovėlio „Fizika" (1967) ir mokymo priemonės „Optika ir atomistika" (1969) autorių.

VÝČAS Antanas [g. 1909.XI.15 Daujėnuose (Pasvalio rj.)] — agronomas lininininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1969). 1935 baigė Ž. ū. akademiją. 1936—38 dirbo linų eksporto įmonėse. 1939 praktikavosi Belgijoje. 1940—57 dirbo adm. darbą bandymų stotyse. 1957—59 dėstė Ž. ū. akademijoje. 1959—61 Upytės bandymų stoties (Panevėžio rj.) moksl. bendradarbis, nuo 1961 direktorius. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių, išleido brošiūrų bei knygų (iš jų 4 su kt. autoriais), 2 vadovėlius (ž. ū. kursams) įvairiais lininininkystės klausimais. Parašė „Agronomo žinyno" (1959, 1964), „Lininko žinyno" (1964), knygų „Priemonės žemės ūkio gamybai vystyti" (1964), „Patarimai lininininkui" (1968) atskirus skyrius apie linus.

Ršt.: Linai, V., 1950; Kanapių auginimas, V., 1954; Ilgapluoščių linų agrotechnika, V., 1960; Linų derliaus nuėmimas, V., 1963.

VIČIŪNAI — **1.** Kauno miesto dalis Nemuno kair. krante, priešais Petrašiūnus, 4 km į r. nuo miesto centro. 1968 buvo apie 330 gyv. Iš p. ir v. Vičiūnus supa Panemunės pušynas — kauniečių mėgstama poilsio vieta. Dauguma Vičiūnų pastatų — individualiniai vienaaukščiai gyv. namai. Veikia vandentiekio stotis (past. 1963). Prie V., pušyne, yra 115 vietų Domaševičiaus tuberkuliozės sanatorija ir 200 vietų vaikų tuberkuliozės sanatorija. XVIII—XIX amžiuje V. buvo nedidelis kaimelis. 1923 buvo 297 gyventojai. 1933 V. prijungti prie Kauno.

2. Kaimas Anykščių rj., Traupio apyl., 12 km į š. v. nuo Kavarsko, 3 km į p. nuo Traupio. 26 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose 1596 minimas V. dvaras. 1959 Vičiūnuose buvo 63 gyv.

VYČIŪS — upė Kauno rj., Jiesios deš. intakas. Ilgis 17 km, baseino plotas 39 km^2. Prasideda drėgname miške 3 km į š. v. nuo Piliuonos. Teka į v. Įteka į Jiesią 10 km nuo jos žiočių, prie Kauno—Kybartų geležinkelio. Intakas Striaunė (kair.).

VĪDAS, Vydas (Wid, Wied, Wiedt, Weida, Bied), Antonijus [1500 ar 1508 Obervezelyje prie Reino (VFR) — 1558. I.21 Gdanske (Lenkija)] — dailininkas, kartografas. Dailės mokėsi Vitenberge (VDR), dail. L. Kranacho vyresniojo dirbtuvėje. 1534—35 gyvendamas Krokuvoje, buvo įstojęs į tapytojų cechą. Po 1535 gyveno Vilniuje, buvo Žygimanto Augusto rūmų dailininkas. Lietuvos vyriausybės reikalams 1542 sudarė ir išraižė R. Europos (Moskovijos) žemėlapį, kuris apima teritoriją nuo Baltijos j. iki Obės. (1555 išraižė to žemėlapio vario graviūrą, o 1570 Hohenbergas jį išspausdino Antverpene.) Lietuvos didžiojo kun-ščio paveikslų galerijai nutapė paveikslus „Stumbrų medžioklė" (1545), „Riterių turnyras" (1546). Lankėsi Ščecine, Karaliaučiuje. Sukūrė Pomeranijos hercogo Barnimo XI portretą ir medalį (1545), Prūsijos hercogo Albrechto portretą (1553). Spėjama, kad su kt. dailininkais padarė Greifsvalde (VDR) išausto kilimo (Croy-Teppich) projektą. Kilime vaizduojamas savo mokslą skelbiantis M. Liuteris.

Lit.: J. Petrulis, Antanas Vydas ir jo kartografijos darbai. — Straipsnių rinkinys XIX tarptautiniam geografų kongresui, V., 1960.

VIDĀUJA — upė Jurbarko rj., Mituvos deš. intakas. Ilgis 45 km, baseino plotas 135 km^2. Prasideda prie Vidaujos kaimo, 14 km į š. nuo Raudonės. Teka į v.; tik pačiame žemupyje apie 2 km teka į p. Įteka į Mituvą 26 km nuo jos žiočių, ties Kubiliais, 14 km į š. v. nuo Jurbarko. Intakai: dešinieji — Vidaujaitė, Nerys; kairysis — Trumpė. Vid. nuolydis 112 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,0 m^3/s. 44% baseino ploto užima miškai.

VIDAŪS LĪGOS — vidaus organų (kvėpavimo, kraujo apytakos, virškinimo, vidaus sekrecijos, kraujo gamybos, šlapimo išskyrimo) ir bendros viso organizmo ligos (avitaminozės, apsinuodijimai, konstitucinės anomalijos), išsivysčiusios ne dėl traumų ir gydomos daugiausia nechirurginiais metodais. Medicinos skyrius, tiriantis V. l., jų gydymą, vadinamas **terapija.**

Iki XIX a. Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, V. l. buvo laikomos beveik visos ligos. V. l. tyrinėjo Vilniaus un-to med. profesoriai jau XVIII a. pabaigoje. S. Bizis, dėstydamas anatomiją, fiziologiją ir med. teoriją, daug dėmesio skyrė vidaus ligoms. 1805 Vilniaus un-te prof. Joh. Franko iniciatyva įkurta V. l. klinika (pradžioje 12 lovų). Ji buvo įrengta Vienos V. l. klinikos (t. p. įsteigtos Joh. Franko) pavyzdžiu. Joz. Frankas, dėstęs spec. patologiją bei terapiją ir ilgą laiką vadovavęs V. l. klinikai, tyrinėjo daugelio V. l. diagnostiką ir gydymą. Daug vietos V. l. skirta ir svarbiausiame Joz. Franko veikale „Praktiški bendri medicinos patarimai" („Praxeos medicae universae praecepta"). Terapijos klausimus nagrinėjo un-to profesoriai V. Herberskis, A. Sniadeckis, A. Abichtas, F. Rimkevičius, vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjęs vartoti auskultaciją ir perkusiją, rašęs apie stetoskopo reikšmę. Vilniaus un-te 1793—1842 buvo apginta nemaža med. daktaro disertacijų V. l. tematika (1822 L. Grotkovskio apie astmą, 1823 S. Moravskio apie cukraus diabetą, P. Zabielos apie kepenų uždegimą ir kt.).

1920—40 žymesnieji terapeutai (K. Buinevičius, J. Kairiūkštis, V. Kairiūkštis, J. Kupčinskas ir kt.) tyrinėjo žarnų alerginius susirgimus, nefritų diagnostiką, pneumonijos, skrandžio opos, diabeto gydymą, bronchinės astmos patogenezę ir gydymą, reumatą. Buvo apgintos 3 med. daktaro disertacijos V. l. tematika. Moksl. darbai terapijos klausimais buvo spausdinami žurnale „Medicina" ir kt. leidiniuose. Išleistas originalus V. l. vadovėlis — K. Buinevičiaus „Klinikiniai stebėjimai" (5 d., 1937). Nuo 1920 V. l. kursas buvo dėstomas Aukštuosiuose kursuose. 1922 Kauno un-te įkurta V. l. katedra ir klinika, 1927 — antroji klinika. 1940 abi klinikos perkeltos į naujai pastatytą ligoninę (dab. Kauno respublikinė klinikinė ligoninė). To meto ligoninėse jau veikė atskiri terapijos skyriai, bet juose gydytis brangiai kainavo.

Tarybų Lietuvos terapeutai (S. Gruodytė, Z. Januškevičius, M. Krikštopaitis, J. Kupčinskas, L. Laucevičius, M. Marcinkevičius, E. Nekrašas, A. Žiugžda ir kt.) tiria skrandžio, tulžies pūslės, žarnyno ligas, jų konservatyvios terapijos klausimus, ūmines ir lėtines pneumonijas. Tiriami lėtiniai nespecifiniai plaučių susirgimai: kuriama jų klasifikacija, tiriama ligonių kvėpavimo ir endokrininės sistemos būklė, jos kitimas gydymo metu. Sukurtas eksperimentinės embolinės inkstinės hipertonijos modelis. Daug darbų atlikta J. Kairiūkščio pasiūlytam nespecifinio dirginamosios terapijos preparato — neobenzinolio efektyvumui išaiškinti. Nagrinėjamos aterosklerozės, hipertoninės ligos, koronarinio nepakankamumo ir kitos *kardiologijos* problemos, daug nuveikta reumato diagnostikos, gydymo ir profilaktikos srityse (ž. *Reumatologija*). Išleista monografijų apie V. l. ir terapijos vadovėlių: Z. Januškevičiaus, J. Kiauleikio ir G. Vitenšteino „Selio teorija ir hormonų terapija" (1959), Pr. Norkūno, M. Marcinkevičiaus ir M. Krikštopaičio „Skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opinė liga" (1959), M. Marcinkevičiaus, M. Krikštopaičio ir K. Noreikaitės „Vidaus ligų propedeutika" (1963), A. Žiugždos, J. Bakšio ir K. Labanausko „Bendrosios terapijos pagrindai" (1966), J. Kupčinsko, J. Danio, A. Žiugždos ir J. Bakšio „Vidaus ligos" (2 d., 1966—1967) ir kiti. 1954 įkurta Lietuvos TSR Terapeutų moksl. d-ja (1970 — apie 500 narių) su filialais 5 didž. miestuose. Vilniaus un-te ir Kauno Med. in-te veikia V. l. propedeutikos, fakultetinės terapijos ir hospitalinės terapijos katedros su klinikomis.

Visi sergantieji V. l., kuriems reikalingas stacionarinis gydymas, hospitalizuojami. 1964 ligoninių terapijos skyriuose hospitalizuota 4 kartus daugiau ligonių, negu 1939. Ligoninėse 20% visų lovų skirta sergantiems vidaus ligomis. 1970 pr. ligoninių terapijos skyriuose buvo 5200 lovų, dirbo 1120 terapeutų. Stambiausiose ligoninėse veikia specializuoti (dietologiniai, hematologiniai, kardiologiniai, pulmonologiniai, reumatologiniai) V. l. skyriai. Ligoniai, sergantys reumatu, širdies ydomis, hipertonija, opine liga, dispanserizuojami, gydomi, periodiškai tikrinama jų sveikatos būklė, parenkamas jiems tinkamas darbas. Žymiai sumažėjo letališkumas nuo daugelio V. l. (ypač krupozinės bei židininės pneumonijos).

VYDAŪTIŠKIŲ-MURAVŌNĖS MIŠKAĨ — miškų masyvas Vilniaus rj., 10 km į š. v. nuo Vilniaus, 3 km į p. v. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Priklauso Vilniaus miškų ūkio Sudervės girininkijai. Plotas 558 ha; medynų 370 ha, iš jų 140 ha pasodinta 1949—67. Masyvą sudaro Vydautiškių (182 ha), Muravonės (115 ha), Maskoliškių (106 ha), Saldenių (85 ha) ir Eglynės (70 ha) miškai. Reljefas banguotas. Dirvožemiai mažai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolio ir molio. Labiausiai paplitę augaviečių tipai — drėgnas žaliašilis ir šilagiris. 62% medynų savaiminės kilmės. Eglynai su ąžuolo, beržo ir drebulės priemaiša sudaro 85%, pušynai su beržo ir baltalksnio priemaiša — 15%. Kultūriniai medynai mišrūs: pušies ir beržo, eglės ir ąžuolo. Įveista ir maumedžio (1912—14). Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 120 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra lapių, usūrinių šunų, voverių, jerubių, užklysta stirnų, šernų. V.-M. m. įeina į Vilniaus miesto žaliąją zoną. Š. pakraštyje įsikūręs Vydautiškių kaimas.

VYDEĨKIAI — kaimas Plungės rj., Šateikių apyl., 8 km į š. v. nuo Plungės, 1,5 km nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 359 gyv. (1970). Per kaimą eina Plungės—Salantų kelias; v. pakraštyje telkšo Mišės ež., r. — Remčio ež. Yra ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1957—1961 septynmetė). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1568. 1959 buvo 392 gyv.

VIDELĒVSKIS Kadišas [1914.V.10 Vilkijoje — 1941 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1930—35 LKJS narys. Už rev. veiklą 1933 baustas adm. tvarka. 1934—36 su žmona F. Jeglinaite dirbo pogrindinėje Greifenbergerio spaustuvėje. 1939—40 jų bute buvo LKP CK lit-ros sandėlis. 1940—41 darbininkas Kaune. Hitlerininkų nužudytas.

VĨDEMANAS (Wiedemann) Oskaras [1860.XII.3 Jurbarke — 1917 Leipcige (VDR)] — vokiečių kalbininkas lituanistas. Studijuodamas Leipcigo ir Berlyno un-tuose, klausė A. Leskino ir K. Brugmano paskaitų. 1886 Tartu un-te gavo magistro, 1889 — lyg. kalbotyros daktaro laipsnį (už disertaciją „Lietuvių kalbos būtasis kartinis laikas"). Nuo 1887 Tartu un-to privatdocentas. 1890 išvyko į Vokietiją gilinti studijų. Svarbiausias V. darbas — „Lietuvių kalbos vadovėlis" (1897).

Ršt.: Das litauische Präteritum (Ein Beitrag zur Verbalflexion der indogermanischen Sprachen), Strassburg, 1891; Zu den litauischen Auslautsgesetzen. — „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 32, Gütersloh, 1893; Handbuch der litauischen Sprache (Grammatik. Texte. Wörterbuch), Strassburg, 1897.

VYDĒNIAI — kaimas Varėnos rj., 11 km į r. nuo Varėnos miesto, prie kelio į Eišiškes; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 432 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1952), vid. m-la (apie 1927 įsteigta pradinė; 1952—62 septynmetė, 1962—67 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 349 gyventojai.

VIDĒNIŠKIAI — miestelis Molėtų rj., 10 km į v. nuo Molėtų, Siesarties kair. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 271 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. keliai sueina į trikampę, išplėstos gatvės formos aikštę. Pastatai išsidėstę pagal kelius, jungiančius V. su Molėtais, Želva, Balninkais, Giedraičiais. Girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), vid. m-la (nuo 1907 pradinė, 1949—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), biblioteka (nuo 1947). V. bažnyčia (past. 1618) — resp. reikšmės archit-ros paminklas.

Bažnyčia renesansinio stiliaus, vienanavė. Presbiteriją gaubia cilindriniai skliautai profiliuotais ir ornamentuotais rėmais. Ant sienų yra dvi akmeninės bareljefinės epitafijos (viena vaizduoja klūpantį bažnyčios fundatorių M. Giedraitį, kita — pirmąjį V. abatą I. Žepnickį). Bažnyčioje yra meniškų XVII a. kalinėtos sidabro skardos paveikslų. Bažnyčios priekyje yra kvadratinio plano bokštas, ties jo kampais per visą aukštį — piliastrai.

V. minimi Vartbergės kronikoje (1373). 1538 minimas V. dvaras ir prie jo gyvenantys amatininkai. 1618—1782 veikė augustinų (vad. reguliariųjų kanauninkų) vienuolynas, kuriam V. apylinkėse priklausė nemaža žemių. XVIII a. antrojoje pusėje miestelyje prie vienuolyno veikė parapinė mokykla; 1777 joje mokėsi 5 bajorų vaikai, 15 miestelėnų ir valstiečių vaikų, 1782 — 4 bajorų, 7 miestelėnų ir 6 valstiečių vaikai. 1863 buvo 239 gyv., 1897 — 225. 1863 V. valstiečiai skundėsi caro valdžiai dėl didelių išperkamųjų mokesčių už žemę ir nemokėjo jų iki 1865. Mokesčiams išreikalauti buvo pasiųsta policija ir kariuomenė. 1919 pr. veikė rev. k-tas. 1923 buvo 284 gyv., 1959 — 223.

VIDGAILAĨ — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 12 km į š. v. nuo Lazdijų, 4 km į p. v. nuo Šeštokų. 171 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1948). 1959 buvo 107 gyv.

VĨDGIRĖ — kaimas Šilalės rj., Piliakalnio apyl., 7 km į v. nuo Pajūrio, 9 km į š. nuo Vainuto. 197 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Vainuto giria, Kusinės ir Raistynės miškai. Pr. m-la (nuo 1961). 1923 buvo 288 gyv., 1959 — 267.

VĨDGIRIAI — **1.** Kaimas Kapsuko rj., Meškučių apyl., 9 km į p. v. nuo Kapsuko, 9 km į š. v. nuo Liudvinavo; apylinkės ir kolūkio centras. 298 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1913). V. mini-

mi XVII amžiaus Lankeliškių bažnyčios metrikų knygoje. Kaime 1905 gimė rašytojas V. Žilionis. 1959 buvo 382 gyventojai.

2. Kaimas Šakių rj., Griškabūdžio apyl., 3 km į š. r. nuo Griškabūdžio, prie kelio į Kauną. 131 gyv. (1970). Yra pr. m-la (nuo 1947). Kaimas minimas Sintautų parapijos 1697—1706 metrikose. Vok. faš. okupacijos metais už vok. karininko nužudymą buvo sušaudyti 7 kaimo gyventojai. 1959 buvo 182 gyv.

3. Kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 16 km į v. nuo Kalvarijos, 6 km į p. r. nuo Gražiškių; kolūkio centras. 129 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Vidgirių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas XVII a. pabaigoje. 1893 kaime buvo 435 gyv. (58 kiemai), 1959 — 174 gyv.

VIDGIRIAĨ — kaimas Šilutės rj., Rambyno apyl., 9 km į š. r. nuo Pagėgių, prie Šiaulių—Sovetsko plento. 310 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la. 1959 buvo 209 gyv.

VÌDGIRIS — vakarinė *Alytaus miško* dalis; botaninis draustinis.

VÌDIKAS Kazimieras [1885.III.3 Kunigiškiuose (Raseinių rj.) — 1962.VII.21 Niujorke] — JAV lietuvių publicistas, vertėjas. 1905—07 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. Iš jos

išstojęs, 1907 emigravo į JAV. 1907—1909 studijavo Valparaiso universitete (Indianos valstija). 1910—11 redagavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje laikraštį „Tėvynė", 1911—16 — Lietuvių socialistų s-gos žrn. „Kova", 1917 — žrn. „Naujoji gadynė", vėliau siuvėjų profs-gos laikr. „Darbas". 1920—54 dirbo „Laisvės" redakcijoje (1924—34 redaktorius). Buvo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos CK narys ir žrn. „Šviesa" redkolegijos narys.

Lit. veiklą pradėjo eilėraščiais, kuriuos skelbė JAV lietuvių periodikoje („Vienybėje lietuvninkų", „Lietuvoje", „Kovoje"). Išvertė A. Barbiuso, H. Heinės, M. Lermontovo, A. Puškino, V. Vitmeno ir kt. rašytojų kūrinių. Rašė literatūros klausimais. Publicistiniuose straipsniuose nagrinėjo darbininkų ekonominės ir politinės kovos problemas, populiarino marksizmo-leninizmo teoriją. Išvertė keliolika marksistinės lit-ros veikalų: F. Engelso „Mokslinio socializmo išsivystymas" (1918), K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas", G. Plechanovo „Anarchizmas ir socializmas", V. Lenino „Valstybė ir revoliucija", „Laiškas Amerikos darbininkams" (visi 1919), V. Lenino „Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautskis" (1920), K. Markso „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji", „Pilietinis karas Prancūzijoje" (1922) ir kt. Pasirašinėjo slapyvardžiais ir kriptonimais (V. Topolis, Giraitis, Alyras, J. C. K., M. D., K. Vd., Akstinas, V. Akst., V. R., V. Beržas, V. Kom., dažniausiai V. Tauras).

Ršt.: Bedarbė ir visuotinas kapitalizmo krizis, N. Y., 1933.

Lit.: **A. Petrika**, V. Tauro literatūrinė kūryba.—„Šviesa", 1941, Nr. 1; **A. Petrika**, K. Vidiko biografijos klausimu. — „Šviesa", 1962, Nr. 4.

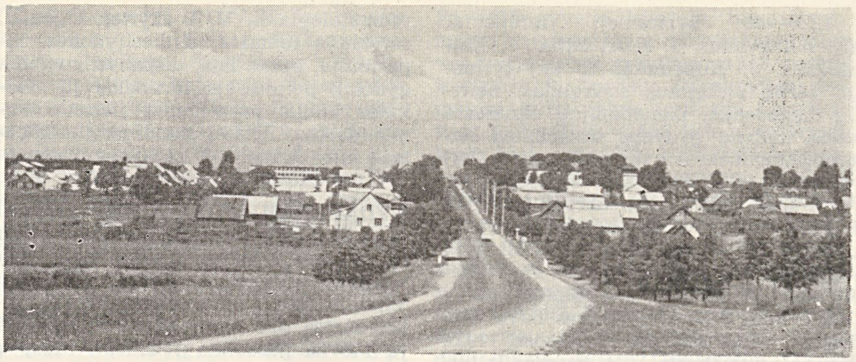

Vidiškiai

VIDIÑKSTAS — ežeras Utenos rj., 9 km į p. v. nuo Utenos, 3 km į v. nuo plento į Vilnių. Plotas 115 ha, didž. gylis 5,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1930 m, didž. plotis 970 m, kranto linijos ilgis 6680 m. Yra 3 salos (iš viso 2,3 ha). Vakarinis krantas aukštas ir status, kiti žemesni, pietinis kiek pelkėtas. Pakrantės ir ypač įlankos užžėlusios. Į V. įteka keli bevardžiai upeliai, išteka Anykšta (Šventosios intakas). Prie ežero įsikūrę kaimai: Aleksiejiškis, Miliūnai, Pakalniai, Kvoseliai, Pavidinkstė. Ežeras verslovinis. Mėgstamas turistų ir žvejų mėgėjų.

Vidinkstas

VÌDIŠKĖS — kaimas Ignalinos rj., 4 km į š. r. nuo Ignalinos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 283 gyv. (1970). Iš p. prieina Varnio ež. ir Vidiškių miškas. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra Ignalinos melioracinės statybos v-ba (nuo 1963), parduotuvė (nuo 1954), ryšių skyrius (nuo 1952), felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), vaikų darželis (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1956). 1828 buvo pastatyta medinė bažnyčia. Iki 1940 prie V. kaimo buvo ir V. dvaras. 1959 Vidiškėse buvo 171 gyv.

VÌDIŠKIAI — miestelis Ukmergės rj., 8 km į š. r. nuo Ukmergės, prie Kauno—Zarasų plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 398 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Šventosios deš. krante. Keliai jungia V. su Anykščiais (per Kavarską), Žemaitkiemiu, Taujėnais, Želva. Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių sankryžoje — nedidelė aikštė. Daugumas pastatų išsidėstę palei Kauno—Zarasų plentą. Girininkija (nuo 1950), 3 parduotuvės, valgykla, ryšių skyrius (nuo 1945), ambulatorija (nuo 1947), vid. m-la (1903—49 pradinė, 1949—55 septynmetė), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1946). Klasicistinio stiliaus V. bažnyčia (past. 1853) ir varpinė — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. Ist. šaltiniuose V. minimi 1502, V. dvaras — 1596. 1703 V. suteikta privilegija rengti turgų ir metinius prekymečius (1746 patvirtinta). XVIII a. antrojoje pusėje veikė pr. m-la. 1897 buvo 483 gyventojai. 1919 pr. veikė rev. k-tas. Buržuazijos valdymo metais buvo krakmolo f-kas, malūnas, pr. m-la, biblioteka. Taryb. metais pastatyta daug gyv. namų. 1959 buvo 369 gyv.

VIDMANTAĨ — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 5 km į š. r. nuo Palangos, 1 km į p. nuo Kretingos—Palangos plento; tarybinio ūkio centras. 148 gyv. (1970). Ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1954). 1959 buvo 170 gyv.

VÌDMANTAS Jurgis [g. 1900.VI.8 Maskvoje] — inžinierius technologas, technikos mokslų daktaras (1964), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo ir technikos veikėjas (1965). 1919—20 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1920—21 studijavo Maskvos un-te, Maskvos Kalnakasybos akademijoje. 1922 grįžo į Lietuvą. 1933 baigė Kauno un-tą, 1934—1941 jame dėstė. Nuo 1935 Lietuvos Inžinierių draugijos v-bos narys, žrn. „Technika ir ūkis" redaktorius. Nuo 1936 Lietuvos Energijos k-to narys, ku-

ro ūkio sekcijos pirmininkas. 1940—41 Vyriausiosios kuro v-bos prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos viršininkas. Hitlerinės okupacijos pradžioje kalintas, vėliau dalyvavo antifaš. veikloje. 1944—50 Kauno un-to durpininkystės katedros vedėjas. 1947 apgynė chem. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1948 docentas, 1948—49 un-to technologijos f-to dekanas. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; 1951—64 durpininkystės katedros, nuo 1964 darbo apsaugos katedros vedėjas. Nuo 1958 profesorius. Nuo 1963 TSKP narys. Mokslų daktaro disertacija — „Lietuvos TSR durpių fondas ir jo naudojimo keliai". „Lietuvos TSR durpynų kadastro" (1964) bendraautoris ir vyriausiasis redaktorius. Paskelbė apie 70 moksl. straipsnių apie Lietuvos durpių išteklius, durpių gamybą bei perdirbimą.

VÌDSODIS — kaimas Kelmės rj., Pašilėnų apyl., 10 km į š. r. nuo Užvenčio, 11 km į š. v. nuo Šaukėnų; kolūkio centras. 209 gyv. (1970). Per kaimą eina Šaukėnų—Luokės kelias. Malūnas (nuo 1962), parduotuvė, lentpiūvė, girininkija, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė m-la (1924—1949 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. 1959 buvo 94 gyv.

VIDŪGAŠLIS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į p. v. nuo Leipalingio, 2 km į r. nuo Varėnos—Kapčiamiesčio plento. Plotas 36 ha, didž. gylis 9,6 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1330 m, didž. plotis 500 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti, pietrytinis miškingas. Per V. teka upelis į Stirtų ežerą. Šiaurės vakarų pakrantėje įsikūręs Valančiūnų kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 8,5 kg/ha.

VIDŪGIRIENĖ Vita [g. 1932.VII.31 Kaune] — chemikė organikė, chemijos mokslų kandidatė (1966). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—58 Kauno Giedrio kailių apdirbimo f-ko chemikė inžinierė, meistrė. 1958—66 Chemijos ir chem. technologijos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie cikloalifatinius junginius.

VIDŪGIRIO PELKĖ — pelkė Ukmergės rj., 17 km į š. v. nuo Ukmergės, 0,5 km į š. nuo Siesikų. Plotas 130 ha. Sausumінės kilmės žemapelkė, apie 3,5 km ištįsusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 1,6 m, vid. 0,9 m; vid. susiskaidymas 40%. Pelkė nusausinta ir paversta kultūrine pieva. Į š. v. nuo V. p. įsikūręs Vidugirio kaimas.

VIDŪGIRIS Aloizas [g. 1928.XII.25 Gakūnuose (dab. Tautvilai, Panevėžio rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1962). 1954 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1954 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė straipsnių apie Zietelos (BTSR, Gardino sr.), Čiornaja Padinos (RTFSR, Saratovo sr.) lietuvių tarmes ir kitais lietuvių kalbos dialektologijos klausimais („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 2—3, 1959—60; t. 7, 1964; t. 11, 1969; „LTSR MA darbai", 1961, A 2; 1965, A 1).

VIDŪGIRIS Linas [g. 1928.I.23 Jutkonyse (Kupiškio rj.)] — kelių inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigė Kauno un-tą. 1954—69 dirbo ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, nuo 1958 docentas, 1962—67 kelių katedros vedėjas. Nuo 1969 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Vadovėlio „Kelių tiesimas" (1967) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie automobilių kelių projektavimą ir rekonstravimą, apie vietinių statybinių medžiagų panaudojimą kelių ir gatvių dangoms.

VIDŪKLĖ — miestelis Raseinių rj., 14 km į v. nuo Raseinių, prie Žemaičių plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 1331 gyv. (1970). Miestelio v. pakraščiu teka Apusinas (Šešuvies intakas). Plano struktūra linijinė. Keliai jungia V. su Šienlaukiu, Paupiu. Yra pieninė, malūnas, ambulatorija (nuo 1944; 1955—61 buvo 10 lovų ligoninė), vaistinė (nuo 1910), vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka. Medinė (apvalių rąstų) bažnyčia ir varpinė (past. XIX a. pr.) — vietinės reikšmės archit-ros paminklai.

Ist. šaltiniuose V. žemė minima nuo XIV a. pirmosios pusės. XIV a. daug kartų puldinėjo kryžiuočiai. 1390 keturi V. valsčiaus bajorai su kitais Žemaičių atstovais pasirašė su kryžiuočių ordinu prekybos sutartį. V. apylinkių gyventojai aktyviai dalyvavo XV a. pr. Žemaičių sukilime prieš Kryžiuočių ordiną. Talkindamas kryžiuočiams, juos numalšino did. kun-štis Vytautas su savo kariuomene. Iš V. jis paėmė 6 įkaitus. 1416 Vidukleje pastatyta bažnyčia — viena pirmųjų Žemaitijoje. Jau XV a. ist. šaltiniuose minimas V. pavietas. Nuo 1421 V. priklausė Žemaičių vyskupams. XVI a. teismų dokumentuose minimas V. miestelis ir dvaras. Nuo 1579 kurį laiką veikė parapinė m-la, XVIII a. pr. (iki 1713) — evangelikų reformatų bažnyčia. XIX a. antrojoje pusėje V. išaugo, tapo valsčiaus centru (buvo juo iki 1950); būdavo turgūs ir prekymečiai, veikė apie 10 parduotuvių ir smuklių. 1851 buvo 321 gyv., 1897 — 747; 1923 V. miestelyje — 694 gyv., V. dvare — 74. Buržuazijos valdymo metais Vidukleje veikė kom. kuopelė (įk. 1918). 1959 buvo 997 gyv.

VYDŪNAS [tikr. Vilhelmas **Storosta;** 1868.III.22 Jonaičiuose (Šilutės rj.) — 1953.II.20 Detmolde (VFR)] — rašytojas, filosofas, kultūros veikėjas. 1883—1885 mokėsi Pilkalnio preparandijoje (parengiamosiose klasėse į mkt. seminariją), 1885—88 — Ragainės mkt. seminarijoje. 1888—92 mokytojavo Kintu (Šilutės rj.) pr. m-loje, 1892—1912 — Tilžės berniukų g-joje. 1893 Karaliaučiuje išlaikė vid. m-los mokytojo egzaminus, 1896 — m-los su 2 užsienio kalbomis rektoriaus egzaminus. 1896—1902 ir 1913—19 (daugiausia vasaromis) Greifsvaldo, Halės, Leipcigo, Berlyno un-tuose studijavo filosofiją, sociologiją, religijos, meno, lit-ros istoriją, prancūzų, anglų, sanskrito kalbas. 1926—1927 dėstė kultūros istoriją Klaipėdos muz. m-loje.

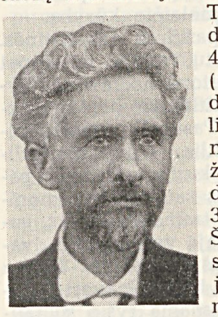

V. aktyviai dalyvavo R. Prūsijos lietuvių kultūrinėje veikloje. 1895 įkūrė Tilžės lietuvių giedotojų d-ją ir jai 40 metų vadovavo (1935 hitlerininkai d-ją uždarė). Rengė liet. vaidinimus, dainų šventes. Su Tilžės lietuvių giedotojų d-jos choru 3 kartus koncertavo Šveicarijoje. R. Prūsijoje ir Lietuvoje skaitė paskaitas mokslų populiarinimo, moralės ir kt. temomis. Leido ir redagavo žrn. „Šaltinis" (1905—10), „Jaunimas" (1911—14), „Naujovė" (1915), „Darbymetis" (1921—25). Bendradarbiavo ir Lietuvos period. spaudoje. 1907—1914 dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje. Nuo 1925 tarptautinės rašytojų org-jos — Pen klubo — narys. 1928 Kauno un-tas suteikė V. filosofijos garbės daktaro vardą.

Lit. veiklą V. pradėjo 1898 drama „Pasiilgimas veldėtojo" (past. 1899 Tilžėje). Iš viso parašė daugiau kaip 30 dramos veikalų, keletą autobiografinių apsakymų. Atskirais leidiniais išleido komedijas „Kur protas" (1907), „Jonukas" (1908, II leid. 1920), „Piktoji gudrybė" (1908), „Birutininkai" (1910), „Numanė" (1911), „Smarkusis Kruša" (1913), „Vyrai" (1923), „Avelė" (1929), „Pasveikimas" (1934), tragedijas bei dramas „Prabočių šešėliai" (1908), „Tėviškė" (1908), „Amžina ugnis" (1913), „Mūsų laimėjimas" (1913), „Lietuvos pasakėlė" (1913), „Sigutė" (1914), „Ragana" (1918), „Vergai ir dykiai" (1919), „Jūrų varpai" (1920), „Žvaigždžių takai" (1920), „Likimo bangos" (1922), „Varpstis" (1923), „Karalaitė" (1925), „Pasaulio gaisras" (1928), „Jūraitė" (1934), „Laimės atošvaita" (1934), „Tikroji motinėlė" (1934), „Nakvišos gėralas" (1937), „Pasiilgimas" (1938). Daugelis V. dramų buvo pastatytos R. Prūsijos lietuvių teatro mėgėjų scenoje. V. harmonizavo lietuvių liaudies dainų, sukūrė originalių dainų (rinkiniai „Lietuvos aidos", 1904; „Lietuvos varpeliai", 1909; „Giesmės", 1932). Parašė filosofinių („Visatos sąranga", 1907; „Slaptinga žmogaus didybė", 1907; „Mirtis ir kas toliaus", 1907; „Žmonijos kelias", 1908; „Likimo kilmė", 1908; „Mūsų uždavinys", 1910; „Tautos gyvata", 1920), kalbinių bei istorinių („Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas", 1916; vok. kalba — „Lietuvos praeitis ir dabartis", 1916, pranc. leid. 1916,

lenk. leid. 1919; „Lietuvių kalbos vadovėlis", 1919; „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių", 1932; liet. kalba — „Vadovas lietuvių kalbai pramokti", 1924) ir kt. veikalų. V. kultūrinė veikla suvaidino reikšmingą vaidmenį R. Prūsijos lietuvių kovoje su germanizacija. Įsigalėjus hitlerizmui, V. buvo persekiojamas, kalinamas. 1945 pasitraukė į V. Vokietiją. 1947 paskelbė studiją apie K. Donelaičio kūrybą.

Filosofinės V. pažiūros idealistinės. Jose kai kurie Rytų religijų principai jungiami su neoplatonizmo, krikščionybės elementais, okultizmo bei spiritizmo tendencijomis. Pasak V., visuomeninio gyvenimo variklis — dvasinis individo sąmonėjimas, kurio esančios 3 pakopos: sąmonėjimas sau, tautai, žmonijai. Individas turįs tramdyti aistras, suvokti savo žmogiškąją vertę, siekti dvasinio tobulumo, aukštos moralės. Tačiau asmenybė negalinti būti pilnavertė, likdama savyje, nejausdama ryšio su tauta. Tik tautoje žmogaus sąmonė galinti atsiskleisti mokslo, meno, doros formomis. Svarbų vaidmenį tautos gyvenime atliekanti kalba. Tautiškumo idealus V. suprato ne kaip galutinį tikslą, o kaip būdą siekti aukštesnės žmogiškumo pakopos — tapti žmonijos žmogumi. Aukštindamas tautos egzistenciją, V. kartu smerkė nacionalizmą ir šovinizmą. Kiekviena tauta esanti vienodai būtina ir reikšminga žmonijos bendrijoje. V. propagavo tautų kultūrinį lenktyniavimą, neigė prievartos, smurto priemones tautų santykiuose. Vok. militarizmo bei imperializmo politikos sąlygomis V. pažiūros į tautą reiškė protestą prieš R. Prūsijos lietuvių žemių užgrobimą, liet. kultūros slopinimą.

Reikšmingiausi V. grož. kūrybos veikalai — „Prabočių šešėliai", „Amžina ugnis" ir „Pasaulio gaisras". Trilogija „Prabočių šešėliai" sudaryta iš tragedijos „Vėtra", dramos „Ne sau žmonės" ir misterijos „Šventa ugnis". „Vėtroje" vaizduojamos lietuvių kovos su kryžiuočiais, parodomas priėmusio krikščionybę ir atsižadėjusio tautos tradicijų liet. didiko tragiškas likimas. Dramos „Ne sau žmonės" pagr. veikėjai — XVIII amžiaus R. Prūsijos lietuviai baudžiauninkai. V. smerkia jų vergišką nuolankumą vok. dvarininkams, kelia pasipriešinimo išnaudotojams, žmogiško orumo gynimo problemą. „Šventoje ugnyje" liečiami XIX a. pab. ir XX a. pr. lietuvių nac. judėjimo klausimai. Turinys reiškiamas abstrakčiais samprotavimais, alegorijomis. Trilogijos „Amžina ugnis" (drama „Namų ugnelė", tragedijos „Romuva" ir „Vaidilutė") siužetą sudaro į fantastinę bei simbolinę plotmę perkelti XIV a. pab.—XV a. pr. istoriniai įvykiai: krikščionybės įvedimas Lietuvoje, pagoniškų šventyklų griovimas, svetimų kultūrinių įtakų skverbimasis. Trilogijoje raginama saugoti senąsias dorovines, kultūrines tradicijas, nes tik pagarba praeičiai, protėvių išminčiai užtikrinanti tautos gyvybingumą. Realistiškiausioje V. tragedijoje „Pasaulio gaisras" vaizduojama kaizerinė okupacija Lietuvoje, demaskuojamas vok. militarizmas, šovinizmas. Pagr. veikėja — valinga, herojiška asmenybė, pasiryžusi verčiau mirti, negu nusilenkti okupantų prievartai, atsižadėti gimtinės.

Protestas prieš vok. imperializmą, tautų pavergimo ir asimiliavimo politiką, lietuvių nacionalinės ir žmogiškosios savigarbos žadinimas — daugelio V. dramų pagrindiniai idėjiniai motyvai. Tragedijose šie motyvai dažnai susieti su filosofiniu Lietuvos istorijos faktų apibendrinimu, komedijose — su germanizacijos paveiktų R. Prūsijos lietuvių buities paveikslais. Tragedijų pagr. herojai — aiškių siekimų, valingos asmenybės. Jų mirtis traktuojama pakiliai, pabrėžiant moralinę pergalę. V. dramoms būdinga simbolių, alegorijų gausumas, stiliaus abstraktumas. V. praturtino liet. dramaturgiją naujomis žanrinėmis formomis, sąlygiškumais, teatrališkumu. Kai kurios V. dramos išverstos į lenkų k. („Prabočių šešėliai", 1920; „Jūrų varpai", 1920; „Žvaigždžių takai", 1922). V. išvertė į liet. kalbą A. Tenisono, J. Getės, I. Kanto, R. Tagorės kūrinių, indų epo „Mahabharatas" dalį — filos. poemą „Bhagavadgitas" (1947).

Ršt.: Amžina ugnis. Prabočių šešėliai. Pasaulio gaisras, V., 1968 [J. Lankučio įvad. str.].

Lit.: **V. Mykolaitis,** Vydūno dramaturgija, K., 1935; **S. Šemerys,** Vydūno gyvenimas. — „Aukuras", Klaipėda, 1937; **K. Korsakas,** Prieš amžinąjį priešą, K., 1945 [str. „Vydūnas"]; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **J. Lankutis,** Vydūno dramaturginiai principai.— „Pergalė", 1968, Nr. 3; **J. Lankutis,** Vydūnas ir jo humanistinė tautinės kultūros idėja. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 3; **A. Gučas,** Psichologijos raida Lietuvoje (XIX a. pabaiga—XX a. pradžia), V., 1968 [p. 49—73]; **V. Bagdonavičius,** Žmogaus ir žmoniškumo koncepcijos Vydūno filosofijoje bruožai.—„Problemos", V., 1968, Nr. 2; **D. Palionytė,** Vydūnas ir muzika.— „Muzika ir teatras", V., 1969; **V. Bagdonavičius,** Mahatma Gandis ir Vydūnas.—„Problemos", V., 1969, Nr. 2; **E. Džiavečka,** Vydūno pasaulio struktūros koncepcija.—„LTSR MA darbai", 1970, A 1.

VIDURÌNĖ LIETUVÀ — Lenkijos generolo L. Želigovskio užgrobtame Vilniaus krašte Lenkijos vyriausybės sudaryta tariamai savarankiška valstybė, egzistavusi 1920.X.9—1922.III.24. V. L. vardas parinktas, ketinant atkurti 1772 metų Žečpospolitą su „rytine" ir „vakarine" Lietuva. Į V. L. teritoriją įėjo Vilnius, Vilniaus, Švenčionių, Ašmenos, Breslaujos apskritys bei dalis Trakų apskrities (13 490 km²; 489 000 gyv.). Aukščiausioji V. L. valdžia priklausė Želigovskiui, vyriausiajam V. L. kariuomenės vadui, vykd. valdžia — Laikinajai valdančiajai komisijai, kurios pirmininkas iš pradžių buvo V. Abramovičius, vėliau A. Meištovičius. Nuo pirmųjų dienų Vidurinėje Lietuvoje veikė karo teismai; Tarybų valdžios nacionalizuoti dvarai ir f-kai buvo grąžinti savininkams, įvesta cenzūra, suvaržytas susirinkimų ir mitingų rengimas. 1922.I.8 įvyko rinkimai į V. L. seimą. Vilniaus kr. lietuviai, iš dalies baltarusiai ir žydai juos boikotavo. Boikotavo juos ir Lietuvos bei Lenkijos komunistai. Papirkinėjimais, grasinimais, baudomis, specialiai iš Lenkijos atvežtais balsuotojais ir kitomis neteisėtomis priemonėmis „išrinktas" V. L. seimas 1922.II.20 nutarė V. L. prijungti prie Lenkijos. V. L. seimo nutarimą 1922.III.24 aprobavo Lenkijos seimas.

VIDURÌNĖS MOKỸKLOS — mokymo ir auklėjimo įstaigos, kuriose įgyjamas vidurinis išsilavinimas. V. m. yra bendrojo lavinimo ir specialiosios. Specialiosiose greta bendrojo lavinimo einami spec. prof. dalykai. Bendrojo lavinimo V. m. yra pilnų ir nepilnų. Įv. metu V. m. buvo skirtingai vadinamos. Lietuvos švietimo istorijoje labiausiai žinomi šie V. m. pavadinimai: pilnųjų — kolegijos, apygardinės m-los, lotynų m-los, gimnazijos, licėjai, realinės, vidurinės m-los, nepilnųjų — apskrities m-los, paapygardinės m-los, progimnazijos, septynmetės m-los, aštuonmetės m-los. Spec. m-lų grupei priklauso mkt. seminarijos (ped. m-los), medicinos, meno, muzikos, technikos, žemės ūkio, ekonomikos ir kt. m-los bei technikumai.

XVI a. steigti Lietuvoje V. m. paskatino reformacijos kova su katalikybe. Pirmąją vid. m-lą Lietuvoje (Vilniuje) 1539 įsteigė reformacijos veikėjas A. Kulvietis. Ji buvo artima vėliau paplitusioms kolegijoms. M-loje mokėsi apie 60 jaunuolių — bajorų ir miestiečių. A. Kulviečiui iš Lietuvos išvykus, 1542 m-la uždaryta. XVI a. vid. Vilniuje reformatai įkūrė kita vid. m-lą, kuri veikė iki 1640. XVI—XVII a. jie įsteigė m-las Biržuose (XVII a. vid. ji tapo vidurine), Yvijoje (BTSR), Kėdainiuose (įst. 1625), Naujamiestyje (Panevėžio rj.), Slucke (BTSR), Šiluvoje (Raseinių rj.) ir kitose Lietuvos D. Kun-stės vietose. Reformatų m-lose mokėsi turtingųjų bajorų, miestiečių, kartais valstiečių vaikų. Į m-las buvo priimami 10 metų amžiaus berniukai. Neturtingieji buvo išlaikomi bendrabučiuose. Reformatų m-lose buvo propaguojamos humanizmo ir renesanso idėjos, greta lot. ir gr. kalbų dėstoma gimtoji kalba (ypač žemesniosiose klasėse).

Kovoti su plintančia reformacija 1569 iš V. Europos buvo atkviesti vienuoliai jėzuitai. 1570 Vilniuje jie įkūrė pirmąją kolegiją. Vėliau kolegijų įsteigta Nesvyžiuje (BTSR; įst. 1584), Kražiuose (įst. 1614), Gardine (BTSR; įst. 1621), Naugarduke (BTSR; įst. 1632), Kaune (įst. 1648), Pašiaušėje (Kelmės rj.; įst. 1654) ir kitur. XVI—XVII a. Lietuvos D. Kun-stėje jėzuitai įkūrė 17 kolegijų. Jėzuitų kolegijos buvo 2 tipų: žemesniosios (5 klasių) ir aukštesniosios (7 klasių). Jose mokėsi daugiausia turtingesniųjų bajorų ir miestiečių vaikai. Svarb. dėmesys jėzuitų kolegijose buvo skiriamas religiniam auklėjimui, lot. kalbai, retorikai, skiepijamas priešiškumas protestantizmui.

1613 Vilniuje kolegiją įsteigė unitai, o 1633 kolegijos privilegiją gavo Vilniaus pravoslavų brolijos m-la. Pravoslavų kolegijos veikė Vievyje, Breste

(BTSR), Minske ir kitose LDK vietose. Jose buvo mokoma panašiai kaip ir jėzuitų kolegijose, tik daugiau dėmesio skiriama bažnytinei slavų kalbai.

XVIII a. pr. kolegijas Lietuvoje pradėjo steigti pijorų ordino vienuoliai. Jie įsteigė kolegijas Vilniuje (1723), Panevėžyje (1727), Raseiniuose (1742), Ukmergėje (1745) ir kai kuriose į Lietuvos D. Kun-stę įeinančiose Ukrainos ir Baltarusijos vietose (iš viso 16 kolegijų). Pagal susitarimą su jėzuitais pijorai galėjo steigti kolegijas tik ten, kur nebuvo jėzuitų m-lų. Pijorų m-los buvo 7 klasių. Jose mokėsi daugiau miestiečių ir valstiečių vaikų. Dalis mokinių buvo nemokamai išlaikomi bendrabučiuose (konviktuose). Mokymas pijorų kolegijose buvo labiau pritaikytas gyvenimo poreikiams, negu jėzuitų kolegijose. Jėzuitai kliudė pijorams steigti m-las. Jėzuitų pastangomis pijorų kolegija Vilniuje 1754 uždaryta. Likusios pijorų m-los caro valdžios uždarytos po 1831 sukilimo. Pijorų m-lų konkurencija, ypač po S. Konarskio įvykdytos pijorų m-lų reformos (1750—55), privertė jėzuitus reformuoti mokymą ir savo kolegijose. Antai 1751 į Vilniaus jėzuitų kolegijos mokymo programą buvo įtraukta matematika, mechanikos pagrindai, istorija, geografija ir kt. dalykai. Buvo reformuotos ir kitos jėzuitų kolegijos.

1773 paleidus jėzuitų ordiną, švietimui Žečpospolitoje vadovavo *Edukacinė komisija* (1773—97). Buvo nustatyti 2 V. m. tipai: 6 klasių apygardinės m-los (mokslas truko 7 metus; V klasė dvimetė) ir 3 klasių paapygardinės m-los (mokslas truko 6 metus; visos klasės dvimetės). Iš abiejų buvo galima stoti į un-tą. Nuo 1803 apygardinės m-los buvo vadinamos g-jomis, paapygardinės — apskrities m-lomis. Dalis šių m-lų buvo išlaikomos Edukacinės komisijos ir vadinamos akademinėmis, kitas išlaikė vienuolių ordinai, bet ir jos buvo pavaldžios Edukacinei komisijai. Lietuvos apygardai priklausė Gardino, Vilniaus, Vyšniavos, Pastovių, Bialistoko, Volkovisko (visos akademinės), Merkinės (dominikonų), Lydos, Ščučino (abi pijorų) m-los. Žemaitijos apygardoje veikė Kražių, Kauno, Kretingos (visos akademinės), Ukmergės, Panevėžio, Raseinių (visos pijorų), Virbalio (dominikonų) m-los. Edukacinė komisija V. m. supasaulietino, į jų programas įvedė gamtos mokslų pamokų, mokymą daugiau siejo su visuom. gyvenimo praktika. Dėstomoji lot. kalba pakeista lenkų kalba. Po 1773 m-lose mokytojais ir toliau dirbo vienuoliai. 1783—97 prie Vilniaus un-to veikė V. m. mokytojų seminarija, kuri rengė mokytojus pasauliečius.

R. Prūsijoje XVIII—XIX a. V. m. buvo vadinamos lotynų m-lomis. Jos sudarė su pradinėmis (žemininkų ar miesto) m-lomis nesusijusią aukštesniąja mokymo pakopą. Tai buvo privilegijuoto luomo m-los. Stojantieji turėjo specialiai pasirengti ir išlaikyti egzaminus. Jose daug laiko buvo skiriama lot. kalbai, antikinių rašytojų kūriniams. Liet. kalbos pamokų R. Prūsijoje buvo tik vienoje vid. m-loje — Tilžės g-joje. Lot. m-lose mokėsi tik berniukai. XIX a. pr. pradėtos steigti mergaičių m-los — licėjai. Jų buvo Įsrutyje, Karaliaučiuje, Gumbinėje, Klaipėdoje, Tilžėje. XVIII a. viduryje R. Prūsijoje veikė 11 lot. m-lų, XIX a. pirmojoje pusėje — 19, XIX a. pab.— 31.

Lietuvos dalyje, 1795 prijungtoje prie Rusijos, 1797 visos V. m., išskyrus Vilniaus, vėl perėjo vienuolynų žinion. 1803 buvo sudaryta Vilniaus un-to vadovaujama Vilniaus švietimo apygarda. Jos nuostatai paliko 2 V. m. tipus — g-jas ir apskrities m-las (iki 1803 jos vadintos apygardinėmis ir paapygardinėmis m-lomis). Į jas buvo galima patekti, baigus pr. m-lą. G-jose buvo mokomasi 6—7 metus. Apskrities m-los buvo 3—5 klasių (mokslas truko 6 metus). Apskrities m-los buvo tolygios g-joms (tik jose nebuvo mokoma gr. kalbos). Iš g-jų ir apskrities m-lų buvo galima stoti į un-tą. M-lų mokymo turinys mažai kuo skyrėsi nuo Edukacinės komisijos nustatytojo, tik buvo labiau išplėsti praktiniai dalykai. Pagrindinė dėstomoji kalba iki 1832 buvo lenkų, vėliau — rusų. Į g-jas ir apskrities m-las buvo priimami tik berniukai. Mergaitės mokėsi pensionuose, kuriuose ypatingas dėmesys buvo skiriamas kalboms, muzikai, rankų darbams. Pensionai buvo privatūs, tik XIX a. vid. atsirado valdinių. Iš pradžių jie koncentravosi Vilniuje ir Kaune, vėliau jų buvo steigiama ir kt. miestuose bei miesteliuose.

Užnemunėje V. m. sistema buvo panaši kaip ir Vilniaus švietimo apygardoje, tik skyrėsi jų pavadinimai. Pilnosios V. m. Užnemunėje buvo vadinamos vaivadinėmis (6 klasių), licėjais, vėliau g-jomis, o nepilnosios — apygardinėmis (4 klasių), paapygardinėmis (3 klasių), vėliau apskrities m-lomis. Nuo 1833 šių m-lų struktūra pakito: apskrities m-los tapo 4 klasių, o g-jos 8 klasių. G-jos ir ypač apskrities m-los buvo įv. profilio (filologinio, techninio, komercinio, agronominio). 1826 Lietuvoje veikė 18 vid. m-lų (Vilniaus gubernijoje 16, Užnemunėje 2) ir apie 20 mergaičių pensionų.

Po 1831 sukilimo Vilniaus švietimo apygarda buvo likviduota, o jos vietoje įsteigta Baltarusijos švietimo apygarda, kurios centras buvo Vitebske. Vid. m-lose susiaurėjo mokymo turinys, sutrumpėjo mokymosi laikas. Apskrities m-los pertvarkytos į 3 klasių nepilnas vid. m-las. Jas baigusieji negalėjo stoti į aukštąsias m-las. Vid. m-lų sumažėjo (uždarytos visos vienuolynų išlaikomos V. m.). 1846 Lietuvoje veikė 15 g-jų ir apskrities m-lų. XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvos vid. m-lose mokėsi nemaža valstiečių vaikų.

Spec. m-lų buvo nedaug. 1803 Vilniuje prie un-to buvo atkurta mkt. seminarija (įst. 1783). XIX a. pr. Lietuvoje (su Užnemune) veikė keliolika kunigų seminarijų. Nuo 1840 prie kai kurių V. m. buvo steigiamos real. klasės (Ukmergės apskrities m-loje 1843 veikė braižybos klasė, Marijampolės apskrities m-loje 1846—49 — ž. ū. technikos klasė).

1858 Vilniaus gubernijoje (1843 Vilniaus gub. buvo padalyta į Vilniaus ir Kauno) veikė 2 g-jos (viena vadinama bajorų in-tu) ir 4 apskrities m-los, Kauno gub. — 4 g-jos ir 3 apskrities m-los, Užnemunėje — 1 g-ja ir 1 apskrities m-la. 1860 Vilniuje ir Kaune įsteigtos pirmosios mergaičių g-jos. 1862 Lietuvoje veikė iš viso 7 g-jos, 8 apskrities m-los ir apie 20 mergaičių pensionų. XIX a. antrojoje pusėje įsteigtos pirmosios real. g-jos (1863 Vilniuje, 1882 Panevėžyje).

Po 1863 sukilimo caro valdžia uždarė V. m. tose vietose, kuriose sukilimas buvo aktyvesnis. Buvo uždarytos Kėdainių, Panevėžio, Švenčionių, Telšių V. m. ir vadinamasis Vilniaus bajorų in-tas (1839—63). Raseinių ir Ukmergės V. m. paverstos dviklasėmis m-lomis, 5 klasių apskrities m-los perorganizuotos į apskrities m-las su 2—3 metų mokymu. M-lose buvo sustiprinta mokinių priežiūra, baudžiama už dalyvavimą polit. veikloje, draudžiama kalbėti lietuviškai, naudotis liet. spauda. Padidintas mokestis už mokslą (nuo 10 iki 40—45 rb per metus). XIX a. pab. Vilniaus gubernijoje visos V. m. buvo Vilniaus mieste. Čia veikė 4 g-jos: 2 berniukų (II g-ja įst. 1881), 2 mergaičių (II g-ja įst. 1869) ir 1 real. g-ja. Kauno gubernijoje buvo 4 g-jos — po vieną berniukų ir mergaičių g-ją Kaune ir Šiauliuose (Šiaulių mergaičių g-ja įst. 1898) — ir 1 real. g-ja Panevėžyje. Užnemunėje veikė Suvalkų (įst. 1839) bei Marijampolės (įst. 1867) g-jos ir Seinų prog-ja (1803—17 licėjus, 1817—24 apskrities m-la). Jose buvo liet. kalbos pamokų, galėjo dirbti lietuviai mokytojai. XIX a. pab. šiose m-lose, ypač Marijampolės g-joje, plito nac. išsivadavimo judėjimo idėjos.

Nemaža mokinių reakcijos po 1863 sukilimo metais mokėsi Liepojos, Mintaujos, Rygos g-jose (1890—91 Mintaujos ir Liepojos g-jose lietuviai sudarė daugumą mokinių). Be bendrojo lavinimo m-lų, Lietuvoje veikė įv. profilio ir lygio specialiųjų m-lų: mkt. seminarijos (įst. 1866 Veiveriuose, 1872 Panevėžyje), mokytojų in-tas ir Žydų mokytojų in-tas Vilniuje, kunigų seminarijos (Vilniaus, Kauno, Seinų) ir kt.

Bręstanti 1905—07 revoliucija ir nacionalinis išsivadavimo judėjimas privertė caro vyriausybę padaryti nuolaidų švietimo srityje. 1904 buvo panaikintas liet. spaudos draudimas, vid. m-lose leista dėstyti liet. kalbą kaip neprivalomą dalyką (Užnemunės vid. m-lose liet. kalbos dėstymas ir toliau liko privalomas), naudotis liet. vadovėliais. Po 1905—07 revoliucijos įsigalėjus reakcijai, iš m-lų buvo pašalinta nemaža revoliucingai nusiteikusių mokytojų ir mokinių, padidėjo mokestis už mokslą (nuo 50 iki 70 rb per metus). Ir vis dėlto m-lų tinklas plėtėsi. Naujų V. m.

įsteigė įvairios švietimo org-jos („Rytas", „Saulė", „Žiburys", „Šviesa") bei priv. asmenys. 1905—14 buvo įsteigtos 6 pilnos (3 mergaičių ir 3 berniukų) ir 3 nepilnos V. m. 1914 Lietuvoje veikė 30 valstybinių ir privatinių g-jų ir prog-jų. Jose mokėsi apie 6000 moksleivių. Dauguma jų buvo miesto ir kaimo buržuazijos vaikai, nes, padidinus mokestį už mokslą, neturtingųjų vaikams g-jos buvo sunkiai prieinamos.

Prasidėjus I pasauliniam karui, daugelis V. m. (jų tarpe ir specialiųjų) buvo evakuotos į įvairius Rusijos miestus. Dalis jų, stokodamos mokinių, netrukus užsidarė. Gausiausias evakuotų moksleivių būrys susibūrė Voroneže. 1915 ten buvo įsteigtos lietuvių berniukų ir mergaičių g-jos, kuriose nuo 1917 buvo mokoma ir liet. kalbos. Šiose g-jose dirbo žymūs liet. pedagogai: J. Balčikonis, S. Čiurlionienė, J. Jablonskis, P. Mašiotas, Z. Žemaitis ir kt. Per 3 metus šias g-jas baigė 107 berniukai ir 49 mergaitės. Lietuvių V. m. veikė ir kituose Rusijos miestuose: Jaroslavlyje, Petrograde, Tambove. Į Jaroslavlį buvo atkelta Marijampolės berniukų g-ja, tačiau ji netrukus užsidarė. Nuo 1916 Jaroslavlyje veikė Šakių progimnazija, kurioje mokėsi apie 100 berniukų ir mergaičių. Šioje prog-joje mokinių pagausėjo, 1917 pradėjus joje dėstyti liet. kalbą. Petrograde buvo įsteigti lietuvių bendrojo lavinimo kursai, 1917 perorganizuoti į g-ją su dėstomąja liet. kalba. Tambove įsikūrė Marijampolės „Žiburio" mergaičių prog-ja, išaugusi į g-ją. 1918 ji išleido pirmąją laidą (12 abiturienčių). Po Spalio revoliucijos liet. m-loms Rusijoje ėmė vadovauti Lietuvos Reikalų komisariatas. Bendrojo lavinimo m-lose buvo įvestas mokymas liet. kalba, panaikintos tikybos pamokos. Kai kurios m-los buvo reevakuotos į Lietuvą.

Vokiečių okupuotoje Lietuvoje įvairių švietimo d-jų ir priv. asmenų iniciatyva pradėtos steigti V. m., kuriose buvo mokoma gimtąja kalba. 1915.IX įsteigta Vilniaus liet. g-ja (1921 pavadinta Vytauto Didžiojo g-ja). 1915—18 liet. g-jos buvo įsteigtos Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Biržuose ir kitur. 1918 pr. vokiečių okupuotoje Lietuvoje veikė 24 bendrojo lavinimo V. m., iš jų 11 lietuvių, 7 žydų ir 6 lenkų. Okupantai rengėsi šias m-las paversti vokiškomis (tai bandyta padaryti Kaune, Marijampolėje, Vilkaviškyje), bet dėl aktyvaus moksleivių ir mokytojų priešinimosi šio sumanymo neįvykdė.

1918—19 Lietuvoje įsikūrus Tarybų valdžiai, Vilniuje veikė Švietimo liaudies komisariatas. 1919.III.24 išleistas m-lų perorganizavimo dekretas skelbė, kad m-la laikoma valst. įstaiga, kad ji atskiriama nuo bažnyčios, kad įvedamas privalomas 8—17 metų amžiaus vaikų mokymas gimtąja kalba.

Pirmajame buržuazijos valdymo dešimtmetyje buvo steigiamos pilnos V. m. (vadinamos g-jomis arba aukštesniosiomis m-lomis) ir nepilnos V. m. (vadinamos prog-jomis arba vid. m-lomis). Mokslas g-jose truko 8, prog-jose — 4 metus. Į g-jas ir prog-jas buvo priimami baigusieji 4 metų pr. m-lą. G-jos buvo kelių tipų: g-jos su išplėstu užsienio kalbų kursu, g-jos su išplėstu lot. kalbos kursu, real. g-jos su išplėstu matematikos bei gamtos mokslų kursu ir komercinės g-jos. Vyravo klasikinio profilio (pirmųjų 2 tipų) g-jos. G-jos buvo berniukų, mergaičių ir mišrios. Jų mokiniai už mokslą mokėdavo vidutiniškai po 100 lt per metus. 1920 Lietuvoje veikė 18 g-jų ir 24 prog-jos (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų). Jose mokėsi 9100 mokinių. Dauguma šių m-lų buvo privatinės, išlaikomos klerikalinių org-jų („Saulės", „Žiburio") arba tautinių mažumų (žydų, lenkų, vokiečių, rusų, latvių). 1922 iš 28 g-jų buvo 8 valstybinės, iš 69 prog-jų — 2 valstybinės. Vėliau valstybinių g-jų ir prog-jų padaugėjo. 1928 Lietuvoje veikė 51 g-ja (37 privatinės ir 14 valstybinių) su 15 340 mokinių ir 71 prog-ja (28 privatinės ir 43 valstybinės) su 6800 mokinių. Po 1928 prog-jų ėmė mažėti. 1931 veikė 53 g-jos (15 250 mokinių) ir 48 prog-jos (4900 mokinių). 1935 prog-jų liko tik 44. Uždaromų prog-jų vietoje buvo steigiamos įvairios spec. m-los. Vid. m-los lygio spec. m-los buvo vadinamos aukštesniosiomis, o nepilnų V. m. lygio — vidurinėmis ir žemesniosiomis. Prie aukštesniųjų spec. m-lų priklausė Kėdainių kultūrtechnikų, Kauno technikos, Aukštosios Fredos sodininkystės ir daržininkystės, Gruzdžių gyvulininkystės, Kauno, Šiaulių, Klaipėdos muzikos, Kauno meno m-los, mokytojų ir kunigų seminarijos. 1926 Lietuvoje buvo 23 aukštesniosios spec. m-los (2400 mokinių), 1930 — 38 (5200 mokinių).

1936 Lietuvoje pradėta m-lų reforma, pagal kurią buvo įvedamas 6 metų pradinis ir 7 metų vidurinis mokymas. Nustatytos 2 tipų V. m.: klasikinė g-ja su išplėstu lotynų ir užsienio kalbų kursu ir real. g-ja su išplėstu matematikos ir gamtos mokslų kursu. Klasikinės g-jos programose vyravo humanitariniai dalykai (53% visų pamokų). G-jose buvo dėstoma: tikyba, liet. kalba, visuot. lit-ra, viena iš užsienio kalbų (vokiečių, prancūzų, anglų), lot. kalba (tik klasikinėse g-jose), istorija, visuom. mokslas, matematika, gamtos mokslai, piešimas ir braižyba, fiz. kultūra, darbeliai ir namų ruoša, muzika ir dainavimas. Egzaminus mokiniai laikydavo, baigdami g-ją ar prog-ją. Į pirmąją g-jos klasę buvo priimami mokiniai, baigę 6 metų pr. m-lą, bet pr. m-lų su 6 klasėmis 1936 dar nebuvo (1936 prie 216 pradinių m-lų veikė penktieji skyriai, o likusios m-los buvo 4 skyrių). Todėl mokinių skaičius vid. m-lose sumažėjo. 1934 g-jose ir prog-jose mokėsi 21 400, o 1936 — 18 400 mokinių. V. m. pasiskirstymas įv. vietose buvo nevienodas (viena vid. m-la Kaune teko 12 500 gyventojų, Marijampolės aps. — 23 100, Vilkaviškio aps. — 30 600, Alytaus aps.— 134 100 gyventojų). 1936 Lietuvoje veikė 55 g-jos (26 valstybinės ir 29 privatinės), be to, 2 g-jos suaugusiesiems. 1939 Lietuvoje (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) veikė 56 g-jos (29 valstybinės ir 27 privatinės) su 16 900 mokinių ir 27 prog-jos (20 valstybinių ir 7 privatinės) su 2600 mokinių.

Klaipėdos krašto (1923 prijungto prie Lietuvos) V. m. administravo vietos valdžia. Mokslas Klaipėdos krašto g-jose truko 8 metus. Į g-jas buvo priimami baigusieji 4 klasių pr. m-las. Patekti į Klaipėdos krašto V. m. buvo nelengva, ypač neturtingųjų vaikams, nes už mokslą vietos gyventojams per metus reikėjo mokėti 420 lt, atvykstantiems iš kitų Lietuvos vietų — net 630 lt. Daugumoje Klaipėdos krašto V. m. buvo mokoma vok. kalba. Todėl lietuviai buvo priversti steigti privatines V. m. 1926 įsteigta privatinė Pagėgių liet. prog-ja, 1934 išplėsta į g-ją; 1936 joje mokėsi 430 mokinių. 1928 įsteigta privatinė liet. prog-ja Šilutėje, 1934 perorganizuota į g-ją; 1938 joje mokėsi 280 mokinių. 1938 Klaipėdos krašte veikė 14 vid. m-lų, iš jų 4 lietuviškos. 1939 Vokietijos užgrobtame Klaipėdos krašte liet. m-los uždarytos (Klaipėdos liet. g-ja buvo iškelta į Palangą, Pagėgių g-ja — į Tauragę, Šilutės g-ja — į Žemaičių Naumiestį).

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte iki 1932 veikė klasikinio-humanitarinio ir gamtos-matematikos profilio 8 klasių g-jos. Į jas buvo priimami baigusieji 4 klasių pr. m-las. 1932 buvo pradėta V. m. reforma, pagal kurią 8 klasių g-ja suskirstyta į 2 mokymo pakopas. I pakopą sudarė 4 klasių g-ja (į ją buvo priimami baigusieji 6 klasių pr. m-lą). Baigę šią g-ją ir išlaikę egzaminus, buvo priimami į II pakopos m-las, kurias sudarė įv. profilių (humanitariniai, pedagoginiai, ekonominiai) licėjai. Šiuose licėjuose mokslas truko 2—3 metus. Pirmieji licėjai Vilniaus krašte pradėjo veikti 1936. 1938 Vilniaus krašte veikė 23 g-jos: 21 Vilniuje (6 valstybinės, 15 privatinių), 1 Švenčionyse, 1 Naujojoje Vilnioje. Daugumą šių m-lų mokinių sudarė turtingųjų vaikai (tik 17% buvo darbininkų ir valstiečių vaikų). Lietuvių dėstomąja kalba Vilniaus krašte veikė 2 g-jos: Vilniaus (įk. 1915) ir Švenčionių (įk. 1919). 1923 Vilniaus liet. g-joje mokėsi 508 mokiniai, Švenčionių — 123. Abi jos buvo privatinės ir neturėjo valst. g-jų teisių (jų abiturientai į aukštąsias m-las buvo priimami tik laisvaisiais klausytojais, jiems nebuvo taikomos kar. lengvatos). Okup. valdžia 1937 Švenčionių liet. g-ją uždarė. Liko neuždaryta tik Vilniaus liet. g-ja, kurią iki 1939 baigė 420 mokinių. 1939 prie Lietuvos prijungtame Vilniaus krašte V. m. buvo perorganizuotos pagal Lietuvos V. m. nuostatus. Visos priv. m-los buvo uždarytos. Vilniuje ligi tol veikusios 6 valst. g-jos buvo pertvarkytos. Trijose iš jų buvo dėstoma lenkų, dviejose lietuvių ir vienoje baltarusių kalba. Visose g-jų klasėse buvo įvestos liet. kalbos, Lietuvos istorijos, Lietuvos

geografijos pamokos. 1939 Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) veikė iš viso 69 g-jos, 27 prog-jos ir 23 aukštesniosios spec. m-los. Visose V. m. mokėsi apie 23 000 mokinių.

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, visos V. m. buvo suvalstybintos. M-la atskirta nuo bažnyčios. Pr. m-los buvo pertvarkytos į 4 klasių (kai kur laikinai veikė 5 ir 6 klasės) m-las, o vid. mokslą buvo numatyta išeiti per 6 metus. Buvo pakeisti mokymo planai ir programos. Iš mokymo planų pašalinta tikyba, lot. kalba, įvesta rusų kalba, visuom. mokslas, padauginta matematikos, fizikos, chemijos, istorijos pamokų. Žymiai pagausėjo mokinių, ypač darbininkų ir valstiečių kilmės. 1940/41 Lietuvoje veikė 72 g-jos ir 52 prog-jos (jose mokėsi 44 300 mokinių), 2 suaugusiųjų g-jos ir 11 suaugusiųjų prog-jų (3 400 mokinių).

Hitlerininkams okupavus Lietuvą, tarybiniai švietimo sistemos pertvarkymai buvo panaikinti. Dėl įvairių priežasčių (elektros energijos, kuro, patalpų trūkumo, ligų, represijų) vok. faš. okupacijos metais buvo uždarytos 36 V. m. (19 g-jų ir 17 prog-jų), jų tarpe visos V. m. su dėstomosiomis žydų, rusų ir baltarusių kalbomis. M-los dirbo nereguliariai, 2—3 pamainomis. Pažangesnieji mokytojai ir mokiniai buvo persekiojami. Mokinių žymiai sumažėjo. Daugelio V. m. pastatai buvo paversti kareivinėmis arba karo ligoninėmis. Visai likviduotos suaugusiųjų m-los.

1944 išvadavus Lietuvą iš okupacijos, V. m. tinklas buvo atkuriamas ir plečiamas. Iki 1949 Lietuvoje veikė 4 klasių prog-ja ir 8 klasių g-ja, kurios pirmosios klasės sutapo su prog-ja. Į pirmąsias prog-jų ir g-jų klases buvo priimami baigusieji pr. m-lą. Vid. mokslas truko 8 metus. 1945/46 Lietuvoje buvo 92 g-jos (43 800 mokinių) ir 185 prog-jos (26 000 mokinių). Šalia liet. m-lų pradėjo veikti V. m. su rusų ir lenkų dėstomosiomis kalbomis. Daug V. m. įsteigta miesteliuose ir kaimuose (buržuazijos valdomoje Lietuvoje V. m. buvo koncentruojamos didesniuose miestuose).

Pokario metais buvo kuriamas suaugusiųjų ir dirbančio jaunimo m-lų tinklas. 1945/46 Lietuvoje veikė 11 suaugusiųjų g-jų ir 12 prog-jų, 3 darbininkų jaunimo g-jos ir 2 prog-jos, 6 kaimo jaunimo prog-jos. Visose šiose m-lose mokėsi apie 4600 suaugusiųjų ir dirbančių jaunuolių.

1949 įvedus privalomą 7 metų mokymą, g-jos pertvarkytos į 11 klasių V. m., prog-jos — į nepilnas vidurines — *septynmetes mokyklas*. Vidurinių ir septynmečių m-lų pirmosiose keturiose klasėse einamas pr. mokslas. 1949/50 Lietuvoje veikė 172 vidurinės ir 666 septynmetės m-los (jose mokėsi 246 000 mokinių). 1949 prie bendrojo lavinimo m-lų pradėta steigti bendrabučius, kuriuose apgyvendinami toli nuo m-los gyvenantieji moksleiviai (1949 tokius bendrabučius turėjo 33 V. m.). 1949 suaugusiųjų m-los pertvarkytos į vidurines ir septynmetes darbininkų ir kaimo jaunimo m-las. 1950/51 Lietuvoje veikė 144 darbininkų ir kaimo jaunimo m-los su 14 600 mokinių.

1950 pradėta steigti pagalbines mokyklas-internatus (nesveikiems ir protiškai atsilikusiems vaikams). Pastarosiose m-lose vaikai išlaikomi valstybės lėšomis. 1950/51 tokių m-lų buvo 5 (jose mokėsi 660 mokinių). 1956 Kapsuke, Kaune, Klaipėdoje įsteigtos pirmosios *mokyklos-internatai* (1956 jose gyveno ir mokėsi 740 mokinių).

1959—63 Lietuvoje įvedus privalomą 8 metų mokymą, septynmetės m-los pertvarkytos į *aštuonmetes mokyklas*. 1959/60 buvo 446 V. m., 874 septynmetės ir 35 aštuonmetės m-los. Visose šiose m-lose mokėsi 323 000 mokinių. 1962/63 Lietuvos TSR veikė 433 V. m. (238 800 mokinių) ir 920 aštuonmečių m-lų (133 000 mokinių). Vėlesniais metais aštuonmečių m-lų mažėjo (dalis jų išaugo į V. m.), o V. m. daugėjo. 1959/60 487 V. m. turėjo savo bendrabučius, kuriuose gyveno apie 15 000 vaikų. Nuo 1959 vid. m-lose pradėtos organizuoti pailgintos dienos grupės. 1959/60 jos veikė 26 m-lose. Šiose grupėse mokėsi apie 1000 vaikų.

1959 darbininkų jaunimo m-los pavadintos *vakarinėmis pamaininėmis mokyklomis*, kaimo jaunimo m-los — *vakarinėmis sezoninėmis mokyklomis*. 1959/60 Lietuvoje veikė 216 vakarinių pamaininių ir vakarinių sezoninių m-lų (jose mokėsi 32 500 mokinių). 1958/59 pradėta steigti neakivaizdinės m-los ir jų skyriai prie dieninių bendrojo lavinimo m-lų (ž. *Neakivaizdinis mokymas*).

Visos bendrojo lavinimo V. m. vadovaujasi Švietimo m-jos parengtais mokymo planais ir programomis. Pagrindinė mokomojo ir auklėjamojo darbo forma jose yra pamoka. Daugiausia pamokų skiriama liet. kalbai ir lit-rai, rusų kalbai ir lit-rai, matematikai. Be to, dėstoma istorija, visuom. mokslas, biologija, chemija, fizika, geografija, užsienio kalba (anglų, vokiečių arba prancūzų), astronomija, braižyba, muzika ir dainavimas, piešimas, fiz. kultūra. 1959 priimtas įstatymas „Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo" iškėlė m-loms politechn. lavinimo uždavinį. Vykdant šį įstatymą, V. m. buvo steigiami ir turtinami mokymo kabinetai, plečiamos mokomosios dirbtuvės, bandymų sklypai. 1960/61 IX klasės, o 1963/64 IX—XI klasių moksleiviai ėjo gamybinį mokymą. Nuo 1965 jis paliktas tik 34 m-lose, tačiau politechn. lavinimo principo laikomasi ir kt. vid. m-lose.

1962 Lietuvoje pradėtos steigti profiliuotos bendrojo lavinimo V. m. su sustiprintu užsienio kalbos dėstymu, matematikos, fizikos, chemijos, humanitarinio ir sportinio profilio V. m. 1969 buvo 34 profiliuotos V. m.: 16 su sustiprintu užsienio kalbos (anglų, vokiečių arba prancūzų) dėstymu, 5 matematikos bei fizikos profilio, 5 chemijos, 5 humanitarinio su sustiprintu liet. kalbos ir lit-ros, istorijos dėstymu ir 3 sportinio profilio vid. m-los. Nuo 1960 Vilniuje veikia Čiurlionio vidurinė meno mokykla-internatas, kurioje, be bendrojo lavinimo dalykų, mokoma muzikos, dailės, choreografijos.

1969/70 Lietuvos TSR veikė 492 vidurinės, 824 aštuonmetės, 140 vakarinių pamaininių, 33 vakarinės sezoninės, 27 pagalbinės, 15 neakivaizdinių m-lų (dalis jų su dėstomosiomis rusų ir lenkų kalbomis). Vid. m-lose mokėsi 338 500 mokinių, aštuonmetėse 120 700, vakarinėse pamaininėse 24 600, vakarinėse sezoninėse 2000, pagalbinėse 4500, neakivaizdinėse 12 800. 668 V. m. (kartu su mokyklomis-internatais) turėjo bendrabučius, kuriuose gyveno 33 400 mokinių, 654 V. m. — pailgintos dienos grupes su 52 200 mokinių.

Taryb. metais plečiamas ir specialiųjų V. m. (kai kurios iš jų vadinamos technikumais) tinklas. 1945/46 Lietuvoje buvo 37 specialiosios vid. m-los (jose mokėsi 8400 mokinių), o 1960/61 76 (32 300 mokinių). Lietuvos TSR yra tokios specialiosios V. m.: pramonės, žemės ūkio, ekonomikos, statybos, transporto, taikomosios dailės technikumai ir pedagoginės, medicinos, muzikos, kultūros m-los (ž. *Dailės mokyklos, Medicinos mokyklos, Muzikos mokyklos, Technikumai, Veterinarijos mokyklos, Žemės ūkio mokyklos*). 1969/70 Lietuvos TSR veikė 81 spec. V. m. su 20 vakarinių, 40 neakivaizdinių skyrių ir 6 filialais. Jose mokėsi 64 700 moksleivių, iš jų 38 600 dieniniuose, 10 000 vakariniuose ir 16 100 neakivaizdiniuose skyriuose.

Lit.: **J. Vindikas** [A. Endzinas], Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų tinklas Lietuvoje. — „Mokykla ir gyvenimas", 1937, Nr. 1, 3, 5; **A. Knyva, J. Žiugžda,** Švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1950; **A. Endzinas,** Švietimas po hitlerininkų padu. — Hitlerinė okupacija Lietuvoje, V., 1961; **A. Šidlauskas,** Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964; **J. Žiugžda,** Tarybų Lietuvos mokykla — visos liaudies švietimo židinys. — „Tarybinė mokykla", 1965, Nr. 9; **A. Bendžius,** Liaudies švietimas Tarybų Lietuvoje, V., 1967; **M. Lukšienė,** Pirmosios vidurinės mokyklos Lietuvoje. — „Mokslas ir gyvenimas", 1967, Nr. 7; **P. Žostautaitė,** Lietuvos TSR mokyklų, mokytojų ir moksleivių 1940/41 mokslo metais statistikos klausimu.—„LTSR MA darbai", 1968, A 1; Lietuvos mokyklos istorijos apybraiža.—„Tarybinis mokytojas", 1968.XI.1—1969.X.1, 1970.VI.10—X.7; **M. Lukšienė,** Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje, K., 1970.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 352

VÌDURIO ŽEMUMÀ, Lietuvos Vidurio žemuma, — žemės paviršiaus pažemėjimas, lanku nutįsęs per Lietuvos vidurį nuo Kaliningrado srities (pietvakariuose) iki Latvijos TSR (šiaurėje). Šiaurės vakaruose ribojasi su Ventos vidurupio lyguma, vakaruose — su Žemaičių aukštuma ir Vilkyškių kalvagūbriu, skiriančiu V. ž. nuo Pajūrio žemumos, rytuose ir pietryčiuose — su Vakarų Aukštaičių plynaukšte ir Nemuno vidurupio bei Neries žemupio plynaukšte, skiriančiomis V. ž. nuo Baltijos aukštumų. Pietvakariuose V. ž. siekia Sūduvos aukštumų šlaitus. Tarp Ariogalos ir Kauno žemumą pertveria

Čekiškės—Vilkijos—Jonavos moreninis kalvagūbris, kuris ją dalija į dvi dalis — vakarinę, žemėjančią Kuršių marių link, ir šiaurinę, žemėjančią Rygos įlankos link iki 40—35 m.

Vidurio žemumos v. dalį sudaro **Karšuvos žemuma,** atsiremianti vakaruose į Vilkyškių moreninį kalvagūbrį (Nemuno deš. pusėje), ir **Užnemunės žemuma** (Nemuno kair. pusėje). Ši V. ž. dalis — didžiausia Lietuvos limnoglacialinė lyguma. Ledynui tirpstant, ją sėmė prieledyninės marios, kurių dugne ant dugninės morenos susiklostė juostuotų molių ir dulkėtų priesmėlių danga (4—6 m storio). Pietryčiuose marios skalavo Veiverių gūbrį. Į marias tekėjo senovinis Nemunas. Jis suklostė didelę smėlingą deltą (dengiančią juostuotus molius 10—15 m storio sluoksniu), kurioje dabar auga Kazlų Rūdos miškai. Slūgstant marioms, Nemunas ilgėjo. Jo žiotys kurį laiką buvo ties Jurbarku, kur t. p. susidarė smėlinga delta, dabar apaugusi Smalininkų miškais. Be to, marių vietoje susidariusia žemuma nuolydžio kryptimi pradėjo tekėti Šešupė, Mituva, Šešuvis.

Vidurio žemumos š. dalis apima Nevėžio, Mūšos-Nemunėlio ir Žemgalės žemumas (dvi pastarąsias vieną nuo kitos skiria Linkuvos kalvagūbris). Š. dalies ledyninių sąnašų danga daug plonesnė, negu v. dalies (Mūšos-Nemunėlio žemumoje kai kur ji tik 3 m storio). Atodangose į paviršių išeina pagr. uolienos — dolomitingi, gipsingi vid. devono sluoksniai (Biržų ir Pasvalio apylinkėse paviršiniai ir gruntiniai vandenys, tirpindami gipsingus sluoksnius, sukelia *karstą*). Žemumos š. dalies paviršių formavo ledyno plaštaka, vėlyvajame ledynmetyje atslinkusi nuo Rygos įl. pusės. Ji paliko karbonatingo moreninio priemolio dugninės morenos lygumą, daugelyje vietų kertamą iš š. į p. ištįsusių gūbrių. Ledynui tirpstant, šią V. ž. dalį t. p. sėmė prieledyninės marios. Jos buvo seklesnės, negu v. dalies, ir pratakios. Jų vanduo, tekėdamas į žemumos v. dalies prieledynines marias, praardė Čekiškės—Vilkijos—Jonavos kalvagūbrį (vėliau šioje vietoje susiformavo Nevėžio žemupio slėnis, kuriuo Nevėžis teka prieš žemumos nuolydį). Prieledyninės marios ilgiausiai laikėsi Joniškėlio, Pasvalio, Vabalninko, Karsakiškio apylinkėse. Iš r. į marias įtekėjo senovinės Lėvens ir Pyvesos upės, kurios sunešė daug smėlio ir sudarė Karsakiškio smėlyną (Žaliojoje girioje).

Kritulių Vidurio žemumoje mažiau už Lietuvos vidurkį, vasarą oro t-ra kiek aukštesnė už vidutinę. Upių nuotėkis žemumoje daug mažesnis už gretimų aukštumų upių nuotėkį ir labai nereguliarus. Upės labai mažai gauna požeminio vandens, nes ledyninių sąnašų dangoje beveik nėra vandeningų horizontų. Upių debitai per metus čia svyruoja labiau, negu kitur Lietuvoje. V. ž. priklauso Lielupės, Nevėžio, Šešupės, Dubysos žemupio, Mituvos, Jūros žemupio baseinams. Žemumą dengia karbonatingos, sunkios dirvodarinės uolienos. Karbonatai negiliai išplauti, todėl vyrauja maistingos augavietės. Didžiausius plotus užima laikinai peršlapę velėniniai gliejiški dirvožemiai (nusausinti jie tampa labai našūs). Mūšos-Nemunėlio ir Žemgalės lygumose yra velėninių karbonatinių dirvožemių — našiausių Lietuvoje. Miškai išlikę šlapiuose vandenskyrų rajonuose arba smėlynuose. Vyrauja lapuočiai; priemolingose lygumose yra eglynų.

VIDUTÌNĖ — kaimas Švenčionių rj., Strūnaičio apyl., 12 km į p. nuo Švenčionių, prie Strūnos upės; tarybinio ūkio centras. 217 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Yra ryšių skyrius (nuo 1950), felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1918 įkurta pradinė; 1950—1960 veikė septynmetė), biblioteka (nuo 1954). 1959 buvo 200 gyv.

VIEČIŪNAI — kaimas Varėnos rj., Ratnyčios apyl., 7 km į š. r. nuo Druskininkų, prie Nemuno. 689 gyv. (1970). Iš p. prieina Šakynos miškas. Yra Kauno „Drobės" fabriko cechas (įk. 1963; 1968 pagaminta 421 t verpalų), parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920). Prie kaimo rasta neolito stovyklos liekanų. 1959 buvo 413 gyv.

VIEDRINÁITIS Vytautas [1904.X.14 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) — 1937.XI.21 Karagandoje (Kazachijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Mokėsi Šakiuose, Naumiestyje, Marijampolėje. 1920 įstojo į LKJS. 1922 LKJS Marijampolės parajonio k-to sekretorius. 1923—1930 Komunistų partijos narys. 1923 LKP Suvalkijos rj. k-to sekretorius. Nuo 1924 gyveno Kaune, dirbo tarp studentų. Bendradarbiavo kom. spaudoje (slap.: Kalnėnas, K., K. V., L., Petras). Už rev. veiklą 1925 Vilkaviškyje kalintas, kankintas. 1925 Gegužės Pirmajai skirtame neleg. susirinkime Kaune pasakė kalbą. Policijai užpuolus susirinkimą, pabėgo. Vėliau, LKP CK leidus, emigravo į Vokietiją, iš ten atvyko į TSRS. 1925—26 Maskvoje dirbo Prekybos liaudies komisariato leidyklos raštininku. 1926—29 BTSR Švietimo liaudies komisariato inspektorius liet. kultūros reikalams. 1929—30 mokėsi Maskvos Krupskajos kom. auklėjimo akademijoje. 1930—35 Ostaškovo (Maskvos sr.) ped. technikumo dėstytojas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1969 reabilituotas.

„WIEDZA" („Žinios") — visuomeninis-politinis mokslo populiarinimo ir literatūros savaitraštis, ėjęs 1906.XII—1910.VIII Vilniuje lenkų kalba. „W." leido Lenkijos Socialistų partija-kairioji (ž. *Lenkijos Socialistų partija*). Redakcijos bei administracijos būstinė ir atsakingasis redaktorius D. Rimkevičius buvo Vilniuje, o redakcijos bei administracijos filialas ir laikraštį faktiškai redagavęs T. Rechnevskis — Varšuvoje. Išėjo 195 nr. Laikraštis buvo persekiojamas, jo bendradarbiai suiminėjami, kalinami ir tremiami. Caro valdžiai savaitraštį uždarius, jo vietoj 1910—14 Vilniuje buvo leidžiami vienkartiniai ir periodiniai leidiniai: „Nowe życie" („Naujas gyvenimas", 1910.X.13—1911. VIII.31), „Światło" („Šviesa", 1911. XII.1—1912.VII.15), „Kuźnia" („Kalvė", 1913.I—1914.VI.25) ir kt.

VIEKŠNĀLIAI — kaimas Telšių rj., Luokės apyl., 6 km į p. nuo Luokės; kolūkio centras. 179 gyv. (1970). 1,5 km į š. v. nuo kaimo yra Viekšnalių ež. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1921—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1948). Ist. šaltiniuose V. minimi 1850. 1959 buvo 211 gyv.

VIEKŠNĀLIŲ ĒŽERAS — ežeras Telšių rj., 5 km į p. v. nuo Luokės. Plotas 19 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 800 m, didž. plotis 320 m, kranto linijos ilgis 1950 m. Krantai žemi. Į V. e. įteka upelis. 1,5 km į p. r. nuo ežero yra Viekšnalių kaimas.

VIEKŠNIAĨ — miesto tipo gyvenvietė Akmenės rj., 15 km į p. r. nuo Mažeikių, 2 km į p. v. nuo Šiaulių—Mažeikių geležinkelio, Ventos deš. krante; kolūkio centras. 2748 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė; centre — netaisyklingos formos aikštė. Pro V. eina Šiaulių—Mažeikių plentas. V. garsėja puodžiais. Jų gaminiai (glazūruoti puodai, dubenėliai, lėkštutės, ąsočiai, vazelės, švilpiai, aguonmaliai) nuo seno per prekymečius būdavo superkami pirklių iš įvairių Lietuvos miestų, iš Latvijos, nukeliaudavo net į Baltarusiją, Ukrainą, Moldaviją. Po D. Tėvynės karo Viekšniuose buvo įkurta puodžių artelė, nuo 1964 keramikos cechas (priklausantis Kauno „Jiesios" g-lai), kuriame gaminami buitinės ir dailiosios keramikos gaminiai. Be to, yra malūnas, lentpiūvė, kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1953), vid. m-la (iki 1940 ir 1941—45 pradinė, 1940—41 ir 1945—49 prog-ja), vaikų darželis, kultūros namai, biblioteka. V. glžk. st. yra Pakalupyje (2 km nuo V.). Prie V. yra senkapis. 1914 jį tyrinėjo V. Nagevičius. Radiniai — III—VI a. antkaklės storėjančiais, viela apvyniotais galais, įmoviniai kirviai, lankinė ilgakojė segė ir X—XII a. pasaginės segės, apyrankės zoomorfiniais galais — laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Kai kurių istorikų nuomone, V. gyvenvietė buvo jau XIII amžiuje. XVI a. ist. šaltiniuose minimas V. miestelis ir V. dvaras. 1634 pastatyta bažnyčia. XVII a. pabaigoje V. buvo nemažas š. Lietuvos prekybos centras. XVIII a. buvo V. seniūnija. 1792 gavo Magdeburgo teises. XIX a. miestelyje būdavo turgūs ir prekymečiai, veikė apie 60 parduotuvių, vaistinė (seniausia Žemaitijoje — įkurta 1860), vėjo ir vandens malūnai. Miestelis smarkiai išaugo, 1871—73 nutiesus Liepojos—Romnų glžk. (1859 miestelyje buvo 469 gyv., 1897 — 2951). 1851 buvo išdalyta Viekšnių dvaro žemė.

Viekšniai

XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje V.— valsčiaus centras. 1905.XI.25 išvaikyta carinė V. valsčiaus v-ba ir išrinkta nauja. 1905.XII.8 įvyko anticarinis mitingas. 1918.XII įkurtas rev. k-tas (nariai B. Zareinas, J. Tarkauskas, J. Vaičkus). Buržuazijos valdymo metais veikė vandens malūnas, kelios keramikos dirbtuvės, pieninė, vilnų verpykla ir karšykla, odų dirbtuvė, girininkija, keliolika parduotuvių, vaistinė, pr. m-la, biblioteka. 1923 V. miestelyje buvo 1918 gyv., V. kaime — 106. 1932 L. Strolio iniciatyva Viekšniuose buvo surengti keramikų liaudies meistrų kursai. 1934 Viekšniuose streikavo miško medžiagos sandėlio darbininkai. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 800 V. gyventojų. 1944.VIII.20 kautynėse dėl V. išvadavimo pasižymėjo majoras N. Minajevas ir seržantas P. Šilovas; jiems už tai po mirties suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai. Po karo V. išaugo; pastatyta kaimo profesinės technikos m-los mokomasis korpusas, gamybinės dirbtuvės, bendrabučiai, keliasdešimt gyv. namų. 1958 V. gavo miesto tipo gyvenvietės teises. 1959 buvo 2734 gyv.

VIELĀIČIAI — kaimas Šilutės rj., Natkiškių apyl., 10 km į š. r. nuo Pagėgių, 3 km į š. v. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio. 182 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Vilka (Gėgės intakas). Kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1957). 1959 buvo 200 gyv.

VIENĀSKAITA — gramatinė kategorija. Ž. *Skaičius.*

VĨENAS LIETÙVININKAS [gyveno XIX a. pirmojoje pusėje] — R. Prūsijos lietuvių poetas ir vertėjas. Tikroji pavardė nežinoma. Išleido rink. „Giesmės, linksmybei ir prietelystei paliecavotos" (1841). Pratarmė pasirašyta Rašytojo slapyvardžiu. Prie datos pažymėtos raidės N. A., greičiausiai, reiškia vietovardį. Pratarmėje pasisakė esąs lietuvis, dirbąs mokytoju. Rinkinį sudaro 35 silabine-tonine eilėdara parašyti eilėraščiai. Tai vertimai ar sekimai iš vok. poetų ir paties V. L. kūriniai. Dalis jų pritaikyta dainuoti pagal vok. melodijas. Girdamas liet. kalbą, siūlė tariamai nepadorias liaudies dainas pakeisti jo rinkinio dainomis, skirtomis valstiečiams ir mokiniams. Eilėraščiuose reiškiamos simpatijos valstiečiams, poetizuojamas jų darbas, piešiami idiliški gamtos vaizdai, tačiau vyrauja didaktiškumas.

Ršt.: [Ištraukos]. — Lietuvių poezija. XIX amžius, V., 1955.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

VIENAŽINDỸS Antanas [1841.IX.14 Anapolyje (Rokiškio rj.) — 1892.VIII.29 Laižuvoje (Mažeikių rj.)] — poetas. Kilęs iš laisvųjų valstiečių. Baigęs Panevėžio g-jos 5 klases, įstojo į Varnių kunigų seminariją. 1864 seminariją baigęs, vikaravo: 1865 Panevėžyje ir Šiaulėnuose (Radviliškio rj.), 1866—71 Krinčine (Pasvalio rj.), 1872—73 Vainute (Šilutės rj.), 1874—75 Breslaujoje (BTSR, Vitebsko sr.). Nuo 1876 iki mirties klebonavo Laižuvoje. Turėjo nemažą biblioteką, buvo susipažinęs su M. Lermontovo, A. Kolcovo, T. Ševčenkos kūryba, taip pat populiariais naujesniosios lenkų ir rusų poezijos kūriniais. Užrašinėjo liet. liaudies dainas. Eilėraščius pradėjo rašyti, mokydamasis kunigų seminarijoje. V. kūriniai paskelbti po jo mirties. Ne visa V. kūryba yra išlikusi. Kai kurių jam priskiriamų eilėraščių autentiškumas kelia abejonių. Nenustatyta ir tikslesnė kūrybos chronologija.

Eilėraščiuose „Linksminkimos, linksminkimos", „Pasakyki, panytėle", „Pasakyk man, kodėl lakštingėlė", „Sustokim dabar ratu", parašytuose, greičiausiai, mokymosi seminarijoje metais, V. reiškė jaunatvišką džiaugsmą, meilės svajones, šviesaus gyvenimo viltis. Reikšmingiausią kūrybos dalį sudaro egocentrinės (daugiausia meilės) ir visuomeninės tematikos eilėraščiai („Oi rūpestis, sunki našta", „Sudie, kvietkeli tu brangiausias", „Sunku gyvent našlaitėliams", „Vaikščiodamas keliu žemybės", „Kas suskaitys skausmus", „Ilgu ilgu man ant svieto", „Oigi gražus gražus", „Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo", „Oi dainos dainelės", „Kur prapuolė tas kelelis", „Oi tu sakal sakalėli", „Karvelėli paukštužėli", „Vilkas ir ožys"), kuriuose vyrauja liūdesio, sielvarto nuotaikos. Juose susipynusi rezignacijos po 1863 sukilimo nuotaika su emocingai reiškiamu nelaimingos meilės motyvu. Poetas apgailestavo skaudų sukilimo dalyvių likimą, smerkė carinę socialinio ir nacionalinio engimo, trėmimų ir kolonizacijos politiką. Į Sibirą ištremtos mylimos merginos netekimas, kunigystės luomo varžtai nulėmė skausmingus, liūdesio, neviltles kupinus apmąstymus. Buitiniuose didaktiniuose eilėraščiuose („Kas ten šaukia", „Susiedas laukus apsėjo", „Ne vienokie svieto sūdai", „Rauda motušės", „Kamendoriaus vargai", „Kamendoriaus laimės", „Senmergės daina", „Kalėdojant po senūkininkus", „Kalėdojant po naujikus") V. išjuokė moralines valstiečių ydas, jumoristiškai vaizdavo kunigų buitį. V. parašė kūrinių vestuvinių liaudies dainų motyvais („Še, motule, galionėlis", „Neik už to bernelio", „Kaipgi gražus gražus rūtelių darželis", „Žirgeliai sukinkyti", „Pabalnokit man žirgelį", „Ar negaili, sesutėle").

V. poezija pasižymi jausmo nuoširdumu ir gilumu. V. — meilės lyrikos liet. lit-roje pradininkas. Meilės tema traktuojama panašiai kaip liet. liaudies dainose (sutaurintas, be buitinio konkretumo mylimosios paveikslas, gausūs simboliai). V. rėmėsi liaudies dainų poetika, vartojo tautosakinius deminutyvus, paralelizmus, alegorinius ir simbolinius įvaizdžius. Kai kuriuose eilėraščiuose („Jau žvaigždė vilties žibėt nustojo", „Pasakyk man, kodėl lakštingėlė") V. sekė populiariais XIX a. rusų ir lenkų poetų kūriniais, tačiau ir čia atsispindi individualūs poeto pergyvenimai, ryškus nac. koloritas. V. rašė silabine eilėdara su ryškiais silabinės-toninės eilėdaros (chorėjo) elementais. Jo eilėraščiams būdingas dainingumas. V. dažnai kūrė improvizuodamas ir pritaikydamas savo žodžiams melodiją. Dėl valstietiškos pasaulėjautos, lyrizmo, formos artimumo tautosakai daugelis V. eilėraščių virto liaudies dainomis.

Ršt.: Dainos paraszytos kun. Antano Vienožinskio, Plymouth Pa., 1894; Lietuvos tėvynės dainos, Tilžė, 1905; Ilgu ilgu man ant svieto, V., 1958.

Lit.: **K. Jurgelionis**, Kun. A. Vienožinskis ir jo dainos, Scranton Pa., 1911; **J. Tumas**, Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos, K., 1925; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus**, Lietuvių literatūros gretose, V., 1959.

VIENBALSIAI, monoftongai, — paprasti viengarsiai *balsiai*, nesantys dvibalsių sudėtyje. Ilgieji liet. kalbos V. gali turėti tvirtapradę arba tvirtagalę priegaidę, trumpieji — tik trumpinę. Pailgėję kirčiuoti vienbalsiai „a", „e" turi tvirtagalę priegaidę (pvz., „nãmas", „vẽda"). Ilgieji kirčiuoti V. žodžio gale esti tvirtagaliai (pvz., „katrą̃", „manęs̃", „žolẽ", „kurį̃", „galvõs", „visų̃"). Balsis, buvęs pirmuoju dvibalsio (dvigarsio) dėmeniu, tampa vienbalsiu, jei pasikeičia pozicija (plg. „kál-ti", bet „kã-la", „kélti", bet „kẽ-lia", „kìl-ti", bet „kì-lo", „kùl-ti", bet „kù-lia"). Istoriškai V. gali būti kilę iš dvibalsių (dvigarsių), vykstant vienbalsėjimo, arba monoftongizacijos, procesui (pvz., „gerì" iš *„gerie", „nešù" iš *„nešúo", „šakàs" iš *„šakáns"). Daugiau ir įvairesnių dvibalsių kilmės V. yra tarmėse.

„VIENÝBĖ" — **1.** Gamykla Ukmergėje. Įkurta 1919 kelių vietinių amatininkų; gamino ir remontavo ž. ū. mašinas ir padargus. 1921 dirbo 20 žmonių. 1926 įmonė atiteko vok. kapitalistui H. Korpusui. 1940 nacionalizuota ir pertvarkyta į autoremonto g-lą; dirbo apie 80 darbininkų. 1944 įmonė reorganizuota į ketaus liejinių g-lą; gamino nesudėtingas ž. ū. mašinas; pagamindavo iki 1000 t liejinių per metus; dirbo iki 200 darbininkų. 1961—63 gamino pramoninius šaldymo įrengimus ir vakuminius siurblius. 1964 gamino ž. ū. mašinas; dirbo 900 darbininkų ir tarnautojų. Nuo 1966 „V." gamina vožtuvus bei žiedus stūmokliniams kompresoriams ir ketaus liejinius (iki 5000 t per metus). Produkcijos vertė 1965 sudarė 4,2 mln. rb, 1969 — 10,4 mln. rb; darbininkų ir tarnautojų 1970 pr. buvo 1900. „V." produkcija realizuojama visose taryb. respublikose (Lietuvoje apie 1%), nuo 1970 ir eksportuojama (į Lenkiją, VDR, Prancūziją).

2. Klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1907—14 ir 1918—33 Kaune, 1915 Vilniuje. Iki 1928 leido Šv. Kazimiero d-ja, 1929—33 — Lietuvos Katalikų s-ga. Redagavo A. Alekna, M. Šeižys, M. Vaitkus, J. Talmantas, A. Kupcikevičius ir kt.

3. Liberalinis JAV lietuvių savaitraštis, einantis nuo 1920 Niujorke. Redaktoriai: J. Širvydas, P. Bukšnaitis, J. Tysliava, V. Tysliavienė, V. Širvydas, J. Valaitis ir kt.

4. Pažangus Argentinos lietuvių laikraštis, ėjęs 1945.IX.19—1949.IV.27 Buenos Airese. Redagavo D. Jakubonis ir J. Januška. Kurį laiką leido priedą „Jaunimo vienybė".

5. Tarybinis Akmenės rj. laikraštis, einąs nuo 1965.II.10 triskart per savaitę.

„VIENÝBĖ LIETÙVNINKŲ" — JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1886—1920. Iki 1907 ėjo Plimute (Pensilvanijos valstija), paskiau Niujorke (Brukline). Laikraštį įsteigė J. Paukštys ir A. Pajaujis. Iki 1888 redagavo D. Bočkauskas (D. B. Tamošausko slapyvardžiu), 1888—90 — A. Turskis. Jų redaguojama „V. l." propagavo Lenkijos—Lietuvos unijos tradicijas, klerikalinę ideologiją, kovojo prieš J. Šliūpo leistą „Lietuviškąjį balsą". Vėliau, redaguojamas J. Andziulaičio (1890—92), J. Kauno (1895—97), P. Mikolainio (1897—1900, 1902—03), laikraštis laikėsi liberalinės krypties (išskyrus 1892—1893, kai jį redagavo kun. A. Milukas). Laikraštį redaguojant J. Andziulaičiui, J. Mačiui-Kėkštui (1901—02), paskiau J. Širvydui (1903—05, 1907—12), J. Baltrušaičiui (1905—07), buvo išspausdinta soc. turinio straipsnių. Redaktoriai P. Norkus (1912—13), vėliau J. Gedminas, J. Baniulis ir kiti laikraštį orientavo liberaline kryptimi. Nuo 1920 vietoj „V. l." leidžiamas laikr. „Vienybė".

„VIENKARTÌNIS" — vienkartinis mokslo, dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1938.X.22 Vilniuje. Išleido lietuvių antifašistų grupė. Red. V. Drėma. Išspausdino J. Čekausko (J. Čekio), J. Kėkšto, V. Kuolaičio, Z. Tureikos (Z. Prantkelevičiaus), A. Žukausko poezijos kūrinių, V. Čepulytės ir M. Krinickaitės pjesės „Maištas apkasuose" ištrauką, J. Dagio (J. Karoso), V. Drėmos, A. Mačionio straipsnių.

VIENKIEMIS — gyvenvietė, kurią sudaro viena, atskira valstiečio sodyba. Lietuvoje vienkiemių atsirado XVI a. po *valakų reformos*, kai nuo formuojamų kaimų atliko dirbamos žemės, nepriskirtos prie kaimų. Toje žemėje likę vienkiemiai buvo vadinami užusieniais. Tokių (senųjų) V. daugiausia išliko Žemaitijoje — Plungės, Telšių, Šilalės, Klaipėdos ir Šilutės rajonuose. Užnemunėje senųjų V. buvo nedaug. Pagal 1792—1807 statistiką, Marijampolės paviete jų buvo 229, Kalvarijos paviete — 17. 1923 vienkiemių, laikomų atskiromis gyvenvietėmis, Lietuvoje buvo 7352. Pradėjus kaimus skirstyti vienkiemiais, tuo vardu imta vadinti ir atskiras vienkieminių *kaimų* sodybas.

VIENOŽÌNSKIENĖ Aldona [g. 1928. XII.26 Tauragnuose (Utenos rj.)] — geologė, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatė (1958). 1952—55 Geol. ir geogr. in-to, 1958—59 Vilniaus un-to laborantė. 1954 baigė Vilniaus un-tą. 1959—61 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1961 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1965 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos TSR preglacialinių darinių palinologinius tyrimus, p. Pabaltijo vid. juros darinių žiedadulkių ir sporų naujas formas, p. Pabaltijo apatinės kreidos ir terciaro nuogulų sporų ir žiedadulkių kompleksus, Lietuvos TSR devono sistemos (Stoniškio, Šešuvies ir Viesytės svitų) sporų kompleksus.

VIENOŽÌNSKIS Justinas [1886.VI.29 Mataučiznoje (Rokiškio rj.) — 1960. VII.29 Vilniuje] — dailininkas. Baigęs Mintaujos gimnazijos 5 klases, 1903—1904 Maskvoje lankė Juchnevičiaus tapybos studiją. 1905 Maskvoje baigęs gimnaziją, atvyko į Obelius, įsijungė į revoliucinį judėjimą. Už tai nuteistas 3 metus kalėti ir neteko teisės studijuoti Rusijos aukštosiose m-lose. 1908 įstojo į Krokuvos Dailės akademiją (baigė 1914). Tapybą studijavo prof. V. Veiso, grafiką — prof. J. Pankevičiaus studijose. Nuo 1912 dalyvavo liet. dailės parodose, nuo 1913 bendradarbiavo lietuvių period. spaudoje. 1915—1916 lankėsi Vienoje, Pragoje, Budapešte, Berlyne, Miunchene, Drezdene, Leipcige. 1917 Rokiškyje įkūrė g-ją. Rokiškio rev. k-to pavestas, 1918—19 jai vadovavo, 1919 joje dėstė tapybą. Kurį laiką buvo Zarasų g-jos direktoriumi. 1920 Vilniuje įsteigė piešimo kursus. Lenkijai okupavus Vilnių, persikėlė į Kauną. 1920 čia įsteigė Aukštuosius piešimo kursus, kurie V. iniciatyva 1922 buvo pertvarkyti į Kauno meno m-lą. 1922—29 ir 1935—40 V. dirbo Kauno meno m-los dėstytoju, 1922—24 — direktoriumi. Jo rūpesčiu 1922 pastatyti šios m-los rūmai (dabar juose Kauno Žuko taikomosios dailės technikumas). V. nemaža prisidėjo prie Lietuvių meno kūrėjų draugijos (LMKD) ir Lietuvos Dailininkų sąjungos (LDS) veiklos. 1920—28 LMKD plastikų sekcijos, 1923—25 — LMKD, 1935 — LDS pirmininkas. 1930—32 Kaune laikė privačią tapybos studiją. 1940—51 Vilniaus Dailės in-to dėstytojas (1940—46 tapybos katedros vedėjas, nuo 1946 profesorius), 1952—56 — Vilniaus Dailės muziejaus moksl. bendradarbis.

Nutapė portretų, peizažų, natiurmortų, parašė dailės teorijos ir kritikos straipsnių, parodų recenzijų. Kritikavo akademizmą, natūralizmą ir formalizmą, skatino dailininkus studijuoti gamtą. Kūrybinė ir pedagoginė V. veikla turėjo didelę įtaką liet. tapybos raidai. Jo mokiniai buvo tapytojai A. Gudaitis, L. Kazokas, V. Mackevičius, A. Samuolis, A. Savickas ir kiti liet. dailininkai.

V. kūriniams būdinga emocingumas, psichologiškumas, apibendrinta forma, darni, ritminga kompozicija, raiškus, subtilus koloritas. Svarbiausi V. meninės išraiškos bruožai pastebimi jau pirmuosiuose kūriniuose — natiurmortuose („Natiurmortas su daržovėmis", 1911; „Natiurmortas su žuvimi", 1912). Įv. motyvų peizažuose V. išreiškė lyrinių jausmų niuansus („Gimtoji sodyba", 1927; „Sode", 1928; „Medžiai ežero fone", 1928; „Salų ežero pakrantės miškelis", 1929; „Karvės Antanašės ežere", 1943; „Železnovodskas", 1949), perteikė ramią, epišką nuotaiką („Lietinga diena", „Smėlėta Salų ežero pakrantė", abu 1928, ir kt.). Emocingi V. peizažai pasižymi taupiomis, santūriomis išraiš-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 704

Justinas Vienožinskis. P. Galaunės portretas, aliejus, 1928

kos priemonėmis, sugestyviu ritmingumu. Pirmuosiuose V. sukurtuose portretuose (žmonos, 1911; tėvo, 1919) jau ryškus polinkis į subtilią asmens charakteristiką, formos paprastumą. Ilgainiui gilėjo portretų psichologinė analizė, turtėjo išraiškos priemonės. Portretuose (autoportretas, 1926; P. Galaunės, 1928; K. Borutos, 1943; J. Talat-Kelpšos, M. Bukšos, abu 1948; A. Venclovos, 1950; A. Vienuolio, 1954; Lazdynų Pelėdos, K. Korsako, abu 1956) V. perteikė dvasinį ir išorinį žmogaus grožį.

Leid.: Justinas Vienožinskis (Tapybos darbai), [reprodukcijų aplankas su P. Gudyno įvad. str.], V., 1965.

Lit.: Justinas Vienožinskis, [parodos katalogas su P. Gudyno įvad. str.], V., 1961; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **A. Valiuškevičiūtė,** Lietuvių tapybos bruožai (1945—1956).—,,Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968; **A. Valiuškevičiūtė,** Tapytojas Justinas Vienožinskis — Kauno Meno mokyklos įkūrėjas.—,,Kraštotyra", V., 1969; **S. Budrys,** Lietuvių dailė 1930—1940 m.—,,Pergalė", 1969, Nr. 2; Justinas Vienožinskis (Straipsniai, dokumentai, laiškai, amžininkų atsiminimai), V., 1970.

VIENRAGIAĨ — kaimas Plungės rj., Tverų apyl., 9 km į š. v. nuo Laukuvos, į š. r. nuo Žemaičių plento. 1959 buvo 104 gyv., 1970 — 75. Kaime būta pilkapių.

1944 suardytame pilkapyje aptikta II—III a. papuošalų (trimitinė antkaklė, laiptelinė segė, apskrito piūvio apyrankė, puošta akiniu raštu); jie laikomi Šiaulių ,,Aušros" muziejuje. 1963 Telšių kraštotyros muziejaus darbuotojai ištyrė 3 pilkapių liekanas. Pilkapių sampilai turėjo akmenų vainikus. Sampiluose rasta po kelis griautinius kapus. Radiniai (8 geležiniai įmoviniai kirviai, 2 ietigaliai, 2 žalvarinės akinės segės, profiliuota segė, 2 antkaklės trimitiniais ir 2 buoželiniais galais ir kiti II—III a. papuošalai) laikomi Telšių kraštotyros muziejuje.

„VÍENSĖDIS" — buržuazinis žemės ūkio ir kooperacijos laikraštis, ėjęs 1914 ir 1922—23 Kaune, 1915 Vilniuje dukart per mėnesį. 1914—15 leido ir redagavo A. Alekna; 1922—23 leido „Viensėdžio" b-vė, redagavo K. Kubilius (1922), J. Talat-Kelpša (1923). Rašė žemdirbystės, gyvulininkystės, bitininkystės, namų ūkio, kooperacijos klausimais, informavo apie ,,Viensėdžio" b-vės veiklą.

VIENUOLÝNAI — pagrindinė įvairių vienuolių ordinų religinio ir ūkinio gyvenimo organizacinė forma. Lietuvoje katalikų ir pravoslavų V. ėmė rastis XV a., nors didžiojo kun-ščio dvare jau XIV a. buvo paskirų vienuolių, kurie dirbo kun-ščio raštininkais, patarėjais, jo vaikų auklėtojais. Anksčiausia įsikūrė dominikonų ir augustinų, kiek vėliau *benediktinų, pranciškonų, bernardinų, bazilionų* ordinų vienuolynai. XVI a. įsisteigė *karmelitai* ir *jėzuitai*. Tuo metu Vilniuje įsteigtas pravoslavų Šv. dvasios vienuolynas (veikia iki šiol). Vienuolių labai pagausėjo XVII a. Tada Lietuvoje atsirado basųjų karmelitų, *bonifratrų*, baltramiejiečių, cistersų, *kamaldulių*, kartūzų, *pijorų*, paulinų, trinitorių, reguliariųjų Laterano kanauninkų vienuolynų. XVIII a. įsikūrė nemaža rokitų, *marijonų* ir pranciškonų vienuolynų. Atsirado ir moterų V.: XVI a. benediktinių, XVII a. brigitiečių, dominikonių, karmeličių, kotryniečių, vizitiečių, bazilionių, XVIII a. — cistersių, marijavičių ir šaričių (vincentiečių). Po 1596 *bažnytinės unijos* kai kurie pravoslavų vienuolynai atiteko unitams (pvz., šv. Trejybės vienuolynas Vilniuje), o XIX a. vėl grįžo pravoslavams. Daugiausia V. buvo XVII—XVIII a. (240—500 su 8500—5000 vienuolių). 1773 uždarius jėzuitų ordiną, V. ir vienuolių sumažėjo. XIX a., po 1831 ir 1863 sukilimų, caro valdžia visus katalikų V. uždarė, išskyrus pranciškonų (bernardinų) — Kretingoje ir marijonų — Marijampolėje. Vietoj kai kurių katalikų V. (pvz., Pažaislio) buvo įsteigti pravoslavų vienuolynai.

Iki XIX a. vieni Lietuvos katalikų V. (pvz., benediktinų, cistersų, kamaldulių, kartūzų, paulinų) tvarkėsi savarankiškai, kiti (pvz., pranciškonų, dominikonų, bazilionų, jėzuitų, karmelitų, bonifratrų, pijorų) sudarė atitinkamų ordinų provincijas, treti priklausė Lenkijos ordinų provincijoms.

Feod. laikais V. buvo stambūs žemvaldžiai, turėjo baudžiauninkų, namų ir kitokio turto. Pvz., prieš Jėzuitų ordino panaikinimą (1773) 46 jėzuitų valdos Lietuvoje turėjo 89 777 dešimtines (97 857 ha) žemės. Toje žemėje gyveno 10 204 baudžiauninkai. Be to, Lietuvos jėzuitams priklausė daug valdų kitose buv. Lietuvos D. Kun-stės vietose — Gardino, Naugarduko, Slonimo, Ašmenos, Lydos, Minsko, Polocko, Oršos, Bresto, Pinsko, Moziriaus ir Rečicos apylinkėse. Vilniaus benediktinių vienuolynas valdė 4 dvarus, kuriuose 1816 buvo 374 valstiečių kiemai su 1416 valstiečių vyrų. Vilniaus bernardinės tuo laiku turėjo 5 dvarus su 6870 baudžiauninkų (iš jų 3629 vyrai). Kražių benediktinių vienuolynas 1842 turėjo arti 50 000 sidabro rublių kapitalo ir vertėsi lupikavimu.

V. valdos susidėjo iš dvarų, kaimų, miškų, ežerų. Vienuolynams priklausė smuklių ir spirito varyklų (pvz., Trakų bernardinų vienuolynas turėjo 4 varyklas ir 5 dideles smukles).

Nemažas Lietuvos V. pelno šaltinis buvo išreklamuotos vad. stebuklingosios vietos, paveikslai (pvz., basųjų karmelitų Aušros vartai Vilniuje, kamaldulių — Pažaislyje, benediktinų — Senuosiuose Trakuose, bernardinų — Troškūnuose).

V. buvo religinės ideologijos skelbimo centrai. Kai kurie vienuolių ordinai (daugiausia jėzuitai, pijorai, dominikonai, bazilionai), siekdami įtvirtinti katalikybę ir konkuruodami vieni su kitais, steigė Lietuvoje m-las. Monopolinių pretenzijų šioje srityje reiškė jėzuitai, lenkinimu per savo m-las ypač pasižymėjo pijorai. V. m-lose mokėsi daugiausia bajorų vaikai. XIV—XIX a. Lietuvoje ne vienu laiku ir gana nereguliariai veikė nemaža V. m-lų (iš viso per 90). Kai kurie V. turėjo bibliotekas.

Po I pasaul. karo Lietuvoje atsikūrė ar naujai įsikūrė jėzuitų, dominikonų, kapucinų, saleziečių, kazimieriečių, elžbietiečių, širdiečių, šv. kryžiaus seserų, nekalto prasidėjimo seserų, benediktinų, kotryniečių V., suaktyvėjo pranciškonų ir marijonų vienuolynai. 1940 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) buvo 27 vyrų V. (priklausė 6 ordinams, turėjo 434 vienuolius) ir 76 moterų V. (priklausė 8 ordinams, turėjo 629 vienuoles). Vilniaus arkivyskupystėje 1939 buvo 24 vyrų V. (priklausė 9 ordinams, turėjo 244 vienuolius) ir 59 moterų V. (priklausė 19 ordinų, turėjo 578 vienuoles). Kai kurie to meto Lietuvos V. priklausė Vokietijos V. provincijoms ir buvo Vokietijos šnipinėjimo agentūros Lietuvoje. Lietuvai tapus Tarybų respublika, V., nekilnojamasis turtas buvo nacionalizuotas, ir ilgainiui beveik visi V. likvidavosi.

Lit.: **P. Pakarklis,** Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.), V., 1956.

VIENUÕLIO-ŽUKÁUSKO MEMORIÃLINIS MUZIẼJUS ž. *Baranausko ir Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus.*

VIENUÕLIS Antanas [tikr. **Žukauskas;** 1882.IV.7 Ažuožeriuose (Anykščių rj.) — 1957.VIII.17 Anykščiuose] — rašytojas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1947), Lietuvos TSR liaudies rašytojas (1957). 1899 baigė Liepojos g-jos 4 klases. Atsisakęs stoti į kunigų seminariją ir dėl to netekęs giminių paramos, 1900 išvyko į Maskvą. Dirbo vaistinėje mokiniu. 1903 išlaikė provizoriaus padėjėjo egzaminus. 1903—07 dirbo Kaliazino (Kalinino sr.), Železnovodsko (Š. Kaukaze), Tbilisio, Vladikaukazo (dab. Ordžonikidzė) vaistinėse. Daug keliavo po Kaukazą. Gyvendamas Tbilisyje, 1904 dalyvavo rev.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 608

įvykiuose. Už tai 1905 kalintas. Kaukaze parašė legendas „Amžinasis smuikininkas" ir „Užkeiktieji vienuoliai", apybraižą „Kalėjime". 1907—18 gyveno daugiausia Maskvoje. Maskvos un-te studijavo farmaciją (1910 gavo provizoriaus laipsnį), klausė lit-ros paskaitų. Parašė apsakymus „Grįžo", „Aleliuja", „Paskutinė vietelė", „Paskenduolė", „Užžėlusiu taku" ir kitus. 1907—14 spausdino apsakymus, legendas „Vilniaus žiniose", „Vaivorykštėje", „Aušrinėje". 1913 ir 1917 lankėsi Krime, 1913 — Kaukaze. I pasaul. karo metais dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje. 1918 grįžo į Lietuvą. 1919—22 gyveno Kaune. Buvo „Lietuvos" dienraščio korespondentas, dirbo Švietimo m-jos knygų leidimo komisijoje. 1920 redagavo literatūrinį žrn. „Veja". 1914—22 parašė apsakymų, apybraižų, feljetonų. Iš abstraktaus humanizmo pozicijų smerkė imperialistinį karą, pritarė revoliuciniams demokratiniams pertvarkymams, bet, nesupratęs Spalio soc. revoliucijos esmės, nepalankiai vertino Tarybų valdžios kūrimąsi Lietuvoje, idealizavo buržuazinę demokratiją. Nuo 1922 gyveno Anykščiuose, dirbo vaistininku (iki 1944). Rūpinosi poeto A. Baranausko klėtelės apsauga, populiarino jo kūrybą. 1922—32 parašė apysakas „Vėžys", „Inteligentų palata", romanus „Prieš dieną", „Kryžkelės" — vienus reikšmingiausių to meto realistinės demokratinės liet. prozos kūrinių. 1929—1930 lankėsi Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje. Kelionių įspūdžius aprašė knygoje „Į svetimus kraštus" („Raštai", t. 5, 1930). V. kurį laiką simpatizavo valdantiesiems buržuazijos sluoksniams. 1933—35 parašytuose romanuose „Viešnia iš šiaurės" ir „Ministeris" pastebimi kūrybinės krizės reiškiniai, nutolimas nuo kritinio realizmo. Ketvirtojo d-mečio pabaigoje V. vėl ėmė kritiškai vertinti burž. tikrovę,

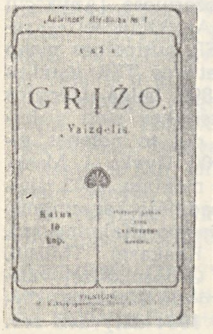

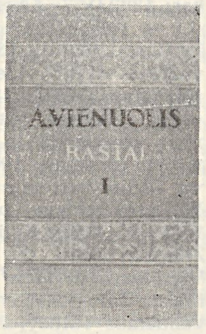

Antano Vienuolio apsakymo „Grįžo" (1910) ir „Raštų" I tomo (1954) viršeliai

iš dem. pozicijų traktuoti feod. praeities faktus (apsakymai, drama „1831 metai"). 1938 lankėsi Suomijoje. 1940 V. palankiai sutiko Tarybų valdžios atkūrimą Lietuvoje. Parašė apybraižą „Žemę dalija", vaizduojančią Tarybų valdžios socialines reformas, pjesę „Dauboje" (vėlesnė redakcija pavadinta „Prieblandoje"). Vok. faš. okupacijos metais parašė romantinių Kaukazo tematikos legendų, ist. pjesę „Tvirtovė", rašė rom. „Emigrantai" (rankraštis per karą žuvo), pjesę „Senimas ir jaunimas" („Sūkuriuose"). 1944—45 mokytojavo Anykščių g-joje. Vėliau atsidėjo daugiausia lit. darbui. 1945 parašė apys. „Išdukterė", kuri buvo pirmasis didesnis pokario liet. prozos kūrinys. Nuo 1945 A. Baranausko memorialinio muziejaus direktorius. 1946 ir 1951 lankėsi Užkaukazėje. Kelionių įspūdžius aprašė apybraižose „Įspūdžiai iš broliškų tarybinių respublikų" (išsp. „Pergalėje", 1947, Nr. 1), „Vėl Kaukaze" (išsp. „Pergalėje", 1952, Nr. 1). Kaukazo temomis sukūrė naujų legendų. Susipažinimas su socializmo laimėjimais Užkaukazėje padėjo V. įsitikinti taryb. santvarkos pranašumu, paspartino jo ideologinį apsisprendimą. V. dalyvavo visuomeniniame politiniame Tarybų Lietuvos gyvenime. Nuo 1947 buvo Lietuvos TSR AT deputatas. Atlikdamas deputato pareigas, jautriai ir energingai rūpinosi Anykščių ir jų apylinkių rinkėjų reikalais. 1949 „Pergalės" žurnale paskelbė rom. „Puodžiūnkiemis"; 1952 išleido naują, papildytą jo redakciją. 1950—54 parašė apsakymų, straipsnių apie soc. pertvarkymus Lietuvos kaime. Paskutiniaisiais gyvenimo metais parašė memuarinių apsakymų ir apybraižų (rink. „Iš mano atsiminimų", 1957), padavimų (rink. „Padavimai ir legendos", 1957).

Ankstyvieji V. prozos kūriniai susiję su gyvenimo Kaukaze įspūdžiais. Apybraižoje „Kalėjime" (išsp. 1911—12) aprašyta, kaip V. kalėjo Metechio tvirtovėje (Tbilisyje), joje atsispindi 1905—07 revoliucijos nuotaikos. Legendose „Amžinasis smuikininkas" (išsp. 1908), „Užkeiktieji vienuoliai" (išsp. 1910) ekspresyviais, labai įtaigiais vaizdais perteikiamas Kaukazo kalnų žavesys. „Užkeiktuosiuose vienuoliuose" keliama pilietiškumo, pareigos tėvynei idėja, smerkiamas uždaras vienuolių gyvenimas, savanaudiškumas, gobšumas. Apsakymuose liet. inteligentijos gyvenimo temomis („Grįžo", „Aleliuja", „Kūčių naktį", „Pati", „Gyvenimo niekniekiai", „Idealistas") vaizduojamas iš valstiečių kilusių inteligentų sumiesčionėjimas, atitrūkimas nuo liaudies. Apsakymų siužetai daugiausia pagrįsti veikėjų vidiniais konfliktais, graužatimi dėl tuščiai praleistų jaunystės metų, sužlugusių siekimų. Apsakymai „Užžėlusiu taku", „Paskutinė vietelė" parašyti antiklerikalinėmis temomis, juose parodoma, kaip dvasininko profesija morališkai žlugdo žmones. Reikšmingiausiame pirmojo V. kūrybos laikotarpio apsakyme „Paskenduolė" (išsp. 1909) sukurtas dramatiškas pagr. herojės — suvedžiotos kaimo merginos — paveikslas, smerkiami religiniai ir doroviniai prietarai, valstiečių tamsumas. Pirmojo laikotarpio apsakymuose išryškėjo V. demokratinės idėjos, kritinis požiūris į gyv. meto tikrovę.

1919—40 V. kūrė daugiausia apysakas, romanus. Reikšmingiausi šio laikotarpio kūriniai — apysakos „Inteligentų palata" („Raštai", t. 2, 1922) ir „Vėžys" („Raštai", t. 3, 1925). „Inteligentų palatoje" kritiškai vaizduojami carinio režimo gynėjai Lietuvoje, keliama socialinės aplinkos ir ist. įvykių poveikio žmonių sąmonei problema. Apysakoje „Vėžys" vaizduojamas Lietuvos feod. dvarininkijos žlugimas, parodomas to žlugimo ist. neišvengiamumas. Feodalų šeimos kelių kartų atstovų paveikslais V. atskleidė šios klasės socialinį ir nacionalinį svetimumą bei priešiškumą liet. liaudžiai. Abiem apysakoms būdinga istorizmas, socialinio kriticizmo momentai. Rom. „Prieš dieną" („Raštai", t. 3, 1925) — vienas pirmųjų kūrinių apie buržuazinės Lietuvos valstybės kūrimosi periodo socialinius prieštaravimus. Romane vaizduojamas burž. valdininkų savavaliavimas, korupcija. Romano centre — socialinį blogį įkūnijantys neigiami charakteriai. Romano vertę menkina idėjinis nenuoseklumas, kompozicijos trūkumai. Ist. romane „Kryžkelės" („Raštai", t. 6, 1932) vaizduojami XIV a. ist. įvykiai, lietuvių kovos su kryžiuočiais. Pagrindinis romano veikėjas — kun-štis Vytautas. Romane ryškiai pavaizduota sen. lietuvių buitis, nupiešta įspūdingų gamtos vaizdų. „Kryžkelės" — vienas geriausių ist. romanų 1919—40 laikotarpio liet. lit-roje. Po „Kryžkelių" V. kūryboje susilpnėjo kritinis realistinis tikrovės vaizdavimo pradas. Romanams „Viešnia iš šiaurės" („Raštai", t. 7, 8, 1933) ir „Ministeris" („Raštai", t. 9, 1935) būdinga burž. ideologijos tendencijos, vaizdų blankumas, dekadentinės pasaulėjautos bruožai, sentimentalumas. Apie 1935—36 V. kūryboje vėl sustiprėjo kritinis realizmas. Rinkinio „Nemigo naktys" („Raštai", t. 10, 1937) apsakymuose („Už jūrių marių", „Pacientė", „Šipuliai", ciklas „Brazilijon! . . .") realistiškai traktuojamos šeimos, moralės problemos, sukurta įtaigių, lyriškų valstiečių emigracijos vaizdų. Ist. dramoje „1831 metai" („Raštai", t. 10, 1937; past. 1939 Valstybės teatre) vaizduojamas 1831 sukilimas Lietuvoje. Herojiškuose pagr. veikėjų charakteriuose V. pabrėžė dem. idealus, aukojimąsi liaudies labui. Ist. pjesėje „Tvirtovė" (past. 1946 Kauno dramos teatre) vaizduojamos lietuvių kovos su kryžiuočiais. Sceniškiausia ir populiariausia V. pjesė yra „Prieblandoje" (past. 1941 Kauno dramos teatre pavadinimu „Dauboje", 1945 Panevėžio dramos teatre, 1956 Kapsuko dramos teatre). Joje vaizduojami valstiečių gyvenimas, panaudoti kai kurie rom. „Prieš dieną" siužetiniai motyvai.

Pokario metais sukurtoje apysakoje „Išdukterė" keliamos moralinės-psicho-

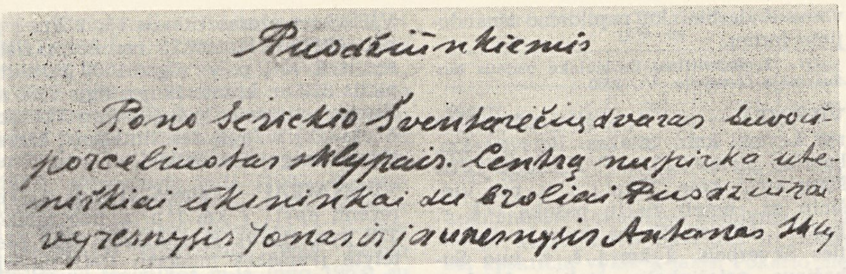

Puodžiūnkiemis

Pono Šerieckio Šventorėčių dvaras buvo iš-
parceliuotas sklypais. Centrą nupirko ūke-
nińkiai ūkininkai du broliai Puodžiūnai
vyresnysis Jonas ir jaunesnysis Antanas

Antano Vienuolio „Puodžiūnkiemio" autografas

loginės valstiečių gyvenimo, socialinio išnaudojimo problemos. „Išdukterė" artima ikitaryb. laikotarpio V. kūriniams valstiečių gyvenimo temomis, tačiau šioje apysakoje labiau akcentuojamas protestas prieš socialinę neteisybę. Plataus epinio užmojo romane „Puodžiūnkiemis" (1952, V leid. 1970) kritiškai vaizduojama moralinė buožijos degradacija burž. santvarkos metais, daug dėmesio skiriama darbo žmonių išnaudojimo, klasių kovos reiškiniams. Pagr. veikėjų brolių Puodžiūnų charakteriais atskleidžiami klasiniai buožių bruožai, psichologija. „Puodžiūnkiemis"— vienas reikšmingiausių pokario prozos kūrinių. Rinkinio „Iš mano atsiminimų" memuariniuose kūriniuose („Samdinė Alena", „Astronomas Šmukštaras", „Mano krikšto tėvo kumeliukas" ir kt.) vaizduojama V. gimtųjų apylinkių XIX a. pab.—XX a. pr. valstiečių buitis, sukurta ryškių liaudies žmonių paveikslų. Taryb. metais parašytose Kaukazo tematikos legendose („Kruvinoji keršto uola", „Gražuolės Lalos kalnas", „Mieganti Ararato mergelė", „Samgori dykuma"), palyginti su pirmojo kūrybos laikotarpio legendomis, ryškesnis epinis elementas, daugiau dėmesio skiriama Kaukazo tautų etnografijai, konkretiems ist. įvykiams, socialinio gyvenimo problemoms. Padavimuose Lietuvos feod. praeities temomis („Šventavartė", „Naglio kalno lobiai", „Medvėgalio pilis", „Platelių ežero paslaptis") vaizduojamos herojiškos lietuvių kovos su svetimšaliais grobikais, parodoma, kad liaudies žmonės moraliai pranašesni už feodalus.

XX a. pirmajame ir antrajame d-metyje V. suvaidino žymų vaidmenį lietuvių kritinio realizmo raidoje. Jis vienas pirmųjų ėmė gvildenti inteligentijos ir valdininkijos temas, naujai traktavo antiklerikalines ir valstiečių buities bei moralės problemas, gilinosi į vidinius konfliktus, veikėjų psichologiją, individo ir ist. aplinkos sąveiką, ist. epochų kaitos procesus. To meto liet. lit-rą V. praturtino ryškiais, svarbų kompozicinį vaidmenį atliekančiais gamtos vaizdais. 1905—19 V. kūriniuose vyrauja lyrinis, emocinis pradas, daug dėmesio skiriama nuotaikai. Vėliau V. kūryboje išryškėjo epinės tendencijos. Tarybinėje liet. lit-roje V. vienas pirmųjų stambiu epiniu planu pavaizdavo buržuazijos valdomos Lietuvos socialinę tikrovę, vertindamas ją iš soc. ideologijos pozicijų.

V. rom. „Puodžiūnkiemis" išverstas į rusų, lenkų, bulgarų, vokiečių, ukrainiečių, kai kurie apsakymai, legendos — į rusų, latvių, estų, gruzinų, lenkų, vokiečių ir kt. kalbas. Pagal V. apsakymą „Paskenduolė" 1956 pastatyta pjesė Akademiniame dramos teatre (A. Liobytės ir K. Kymantaitės inscenizacija), 1958 — opera Kauno muzikiniame teatre (komp. V. Baumilas), pagal rom. „Puodžiūnkiemis" 1970 — pjesė Vilniaus televizijos teatre.

Ršt.: Raštai, 12 t., K., 1920—44; Пуоджюнкемис, Вильнюс, 1952 [II leid. 1954]; Raštai, 7 t., V., 1953—55; Кавказские легенды, Вильнюс, 1955; Утопленица. Приемная дочь, Вильнюс, 1955; Iš mano atsiminimų, V., 1957; Padavimai ir legendos, V., 1957.

Lit.: **A. Venclova**, A. Vienuolio „Paskenduolė", Klaipėda, 1929; **K. Korsakas**, Kritika, K., 1936 [str. „Dekadentiškas romanas"]; **J. Lebedys**, Literatūrinės įtakos A. Vienuolio kūryboje. — „Dienovidis", 1938, Nr. 3; **K. Korsakas**, Literatūra ir kritika, V., 1949 [str. „A. Vienuolio kūrybos kelias"]; **K. Korsakas**, A. Vienuolio romanas „Puodžiūnkiemis", V., 1953; **V. Zaborskaitė**, A. Vienuolis-Žukauskas. — Lietuvių literatūra, d. 2, K., 1956; **J. Žėkaitė**, Antanas Vienuolis, V., 1956; **J. Stonys**, Antanas Vienuolis, V., 1957; **J. Žėkaitė**, A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų. — „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957; **L. Šepkus**, A. Vienuolio romanai. — „Pergalė", 1957, Nr. 3; **A. Venclova**, Laikas ir rašytojai, V., 1958 [str. „Apie Antaną Vienuolį"]; **J. Lankutis**, Lietuvių dramaturgija, V., 1958 [str. „Istorija ir buitis A. Vienuolio dramose"]; **B. Mituzienė**, Antanas Vienuolis (Rekomenduojamosios literatūros rodyklė), K., 1960; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 1), t. 4, V., 1961—68; **J. Mališauskas**, A. Vienuolio memuarinių apsakymų bruožai. — „Literatūra", t. 3, V., 1962; Atsiminimai apie A. Vienuolį, V., 1963; **J. Mališauskas**, TSRS tautų tema A. Vienuolio tarybinių metų kūryboje. — Tautų draugystė lietuvių ir rusų literatūrose, V., 1963; **J. Kaminskas**, A. Vienuolio tarybinio laikotarpio kūrybos stilius. — **J. Kaminskas, A. Radzevičius**, Stiliaus ir charakterio problemos lietuvių tarybinėje prozoje, V., 1966; **J. Stonys**, A. Vienuolio realizmo problemos (1917—1940), V., 1966; **O. Sedelskytė**, Užuožerių Antaniukas (Vaizdeliai iš A. Vienuolio vaikystės), V., 1967.

VIESAĨ — ežeras Trakų rj., 8 km į v. nuo Trakų, prie kelio į Semeliškes. Plotas 45 ha, didž. gylis 21 m. Ežeras šakotas, ilgis 1180 m, didž. plotis 670 m, kranto linijos ilgis 4200 m. Š. ir v. krantai žemi, pelkėti, p. ir r.— aukštesni. Į V. įteka 3 bevardžiai upeliai, išteka vienas. Prie ežero įsikūrę Salkininkų, Meiluškių kaimai. Ežeras verslovinis.

VIẼSOS — kaimas Širvintų rj., 6 km į š. v. nuo Širvintų, abipus Širvintos (Šventosios intako), prie Vilniaus—Ukmergės plento; apylinkės centras. 89 gyv. (1970). Per kaimą teka Viesa (Širvintos deš. intakas). Kaimą sudaro 3 dalys: *Aukštos Viesos* (38 gyv.), *Senosios Viesos* (28 gyv.), *Žemosios Viesos* (23 gyv.).

VIÉSULAS Romas [iki 1956 **Veselauskas**; g. 1918.IX.11 Gerdainiuose (Latvijos TSR, Ilūkstės rj.)] — dailininkas. 1939—41 studijavo teisę Rygos un-te, 1941—43 — Vilniaus un-te. 1942—43 mokėsi Vilniaus miesto teatro vaidybos studijoje. 1944 pasitraukė į Vokietiją. Vaidino mėgėjų teatre. 1949 baigė Freiburgo (VFR) Taikomosios dailės m-lą, 1950 — Paryžiaus Aukštąją dailės m-lą. Nuo 1951 gyvena JAV. Nuo 1960 dėsto dailę Templo un-to meno m-loje (Filadelfijoje). Nuo 1961 docentas, grafikos skyriaus vedėjas. Nuo 1965 profesorius. Dalyvavo įv. šalių dailės parodose, jose laimėjo nemaža prizų ir stipendijų. Sukūrė litografijų ciklą lietuvių liaudies dainų temomis „Dainos" (1958). Vėliau V. sukūrė daug spalvotų litografijų. V. kūrybai būdingi modernistinės dailės bruožai.

VIẼŠBUČIAI. Nuo seno V. funkcijas atlikdavo smuklės ir užvažiuojamieji namai, kuriuose būdavo kambarių pernakvoti. Ist. šaltiniuose 1812 jau minimi V. (jų savininkams nustatytas mokestis). 1904 Vilniuje buvo 38 viešbučiai. 1923—24 Kaune įsteigta Lietuvos viešbučio akc. b-vė, kuri pastatė arba įsigijo kelis V. („Lietuvos viešbutį" Kaune, „Viktoriją" Klaipėdoje). 1938 Lietuvoje veikė daugiau kaip 60 V., kurių dauguma buvo maži. 1940 pabaigoje V., turintys daugiau kaip 10 kambarių, buvo nacionalizuoti. 1950 metais 40 miestų veikė 48 V. (1360 vietų), 1970 pradžioje 55 miestuose — 67 V. (3997 vietos). Pokario metais V. pastatyta Vilniuje, Kaune, Ignalinoje, Jurbarke ir kt. miestuose. Moderniausiuose — Vilniaus „Gintare", „Neringoje", Kauno „Baltijoje", — be gyv. kambarių, svetainių, veikia restoranai, bufetai, kirpyklos, ryšių skyriai, teikiamos buitinės ir kultūrinės paslaugos. Daug senų V. rekonstruota ir pritaikyta šiuolaikinėms sąlygoms (Vilniaus „Narutis", „Vilnius", Šilutės viešbutis ir kt.). Vilniuje ir Kaune V. darbą tvarko miestų vykd. k-tų V. trestai, kitur — miestų vykd. k-tų komunalinio

Viešbučiai. Kauno viešbutis „Baltija"

ūkio skyriai arba komunalinių įmonių kombinatai. Kai kurios įmonės, įstaigos, org-jos turi savų bendrabučio tipo viešbučių. Kurortinėse vietose yra ir sezoninių V., veikiančių tik vasarą. V. funkcijas iš dalies atlieka ir turistinės bazės bei kempingai.

VIEŠĖTĖ — upė Mažeikių rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 25 km, baseino plotas 98 km^2. Išteka iš Balėnėlio ež., 10 km į r. nuo Sedos. Teka į š. Įteka į Ventą 201 km nuo jos žiočių, 4 km į p. v. nuo Mažeikių. Intakai: Balėnupis, Gailėšis, Stulpas (visi deš.). Vid. nuolydis 274 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,86 m^3/s. Spurganuose prie V. yra vandens malūnas.

VIEŠIEJI DARBAI — kelių tiesimo, gatvių tvarkymo, miškų kirtimo, laukų drenavimo ir panašūs darbai, kuriuos kai kuriose kapitalistinėse valstybėse organizuoja valstybės ar komunaliniai (savivaldybės) organai *bedarbiams* aprūpinti darbu. Darbo užmokestis viešuosiuose darbuose mokamas mažesnis, negu darbo rinkoje.

Lietuvoje V. d. organizuodavo savivaldybės ir apmokėdavo juos valst. iždo skiriamomis lėšomis. Kadangi šių lėšų valstybė skirdavo mažai, visų bedarbių aprūpinti darbu savivaldybės negalėjo. Pagal 1926 paskelbtas taisykles į V. d. buvo priimami tik bedarbiai, užsiregistravę darbo biržoje. Darbo jie gaudavo ne daugiau kaip 5 dienas per savaitę, o darbo užmokesčio — ne daugiau kaip 75% to atlyginimo, kurį darbininkas galėtų gauti pagal „vietos rinkos darbo sąlygas". 1927 buvo paskelbta, kad į V. d. priimami tik tie bedarbiai, kurie atitinkamos savivaldybės rajone yra išgyvenę ne mažiau kaip 1 metus (kai kurios savivaldybės šį sėslumo cenzą pačios pakėlė iki 2 ar net 3 metų). Kartu bedarbiai buvo suskirstyti į 3 kategorijas: išlaikantys 3 ir daugiau nedarbingų šeimos narių darbo gaudavo iki 5 dienų per savaitę, turintys 2 šeimos narius — iki 4 dienų, o viengungiai — iki 3 dienų per savaitę. Darbo užmokestis buvo nustatomas pagal Vidaus reikalų m-jos patvirtintas vienetines normas. Dėl sunkių darbo sąlygų ir mažo užmokesčio bedarbiai dažnai streikuodavo, rengdavo protesto mitingus, dėl to buvo persekiojami policijos. Blogėjant ekonominei krašto padėčiai ir daugėjant bedarbių, 1933 pab. buvo paskelbtas naujas su V. d. susijęs įstatymas. Pagal jį 1934 buvo suorganizuotas Viešųjų darbų fondas, kurio lėšas sudarė darbdavių įmokos, valstybės ir savivaldybių dotacijos. V. d. fondo sudarymas bedarbių aprūpinimo iš esmės nepakeitė. 1938 į V. d. priimta 15 602 asmenys, 1939 — 16 060 asmenų (be Vilniaus kr. ir Klaipėdos kr.). Daugiausia bedarbių V. d. dirbdavo vasario mėn. (apie 3—4 tūkst. asmenų). Vilniuje V. d. 1938 dirbo 15 121 bedarbis, 1939 — 12 738 bedarbiai. V. d. buvo viena iš darbininkų papildomo išnaudojimo formų.

Lit.: Z. Balevičius, Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, V., 1960.

VIEŠINTA — upė Anykščių ir Kupiškio rj., Lėvens kair. intakas. Ilgis 29 km, baseino plotas 223 km^2. Prasideda Viešintų apylinkėse. Teka į š. v. per Viešinto ež., netoli žiočių pasuka į š. r. Įteka į Lėvenį 89 km nuo jo žiočių, ties Skverbais, 2 km į š. r. nuo Subačiaus geležinkelio stoties. Intakai: dešinieji — Pelyša, Aleja, Kumponas, kairysis — Vašuoka. Vid. nuolydis 170 cm/km. Vid. debitas aukščiau santakos su Vašuoka 0,38, žiotyse — 1,16 m^3/s. V. žemupį kerta Šiaulių—Daugpilio glžk.

VIEŠINTAS — ežeras Anykščių rj., 13 km į š. r. nuo Troškūnų. Plotas 196 ha, didž. gylis 7,6 m. Ežeras vingiuotas; v. galas platus, rytinis — siauras. Ilgis 2480 m, didž. plotis 1140 m, kranto linijos ilgis 8800 m. Yra 2 salos. Krantai daugiausia žemi, pelkėti, vietomis miškingi. Įteka keli upeliai; be to, per V. teka Viešinta (Lėvens kair. intakas). Aplink ežerą įsikūrę Paežerių, Laičių, Juozapavo kaimai; prie r. galo — Viešintų miestelis. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VIEŠINTOS — miestelis Anykščių rj., 19 km į š. v. nuo Anykščių, 16 km į p. nuo Kupiškio; apylinkės ir kolūkio centras. 548 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Viešinto ežero r. krante. Keliai jungia V. su Anykščiais, Kupiškiu, Subačiumi. Plano struktūra radialinė. Centre — trikampė aikštė. Dalis pastatų išsidėstę kompaktiškai miestelio centre, kiti — apie 1,5 km ištįsusioje pagr. gatvėje.

Viešintos

Yra Anykščių radijo ir televizijos stotis (nuo 1970), malūnas (nuo 1923), 25 lovų ligoninė (nuo 1961; 1944—61 veikė ambulatorija), vaistinė (nuo 1940), vid. m-la (1896—1944 pradinė, 1944—49 prog-ja), vaikų darželis (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1945). Ist. šaltiniuose 1600 minimas V. dvaras, XVIII a. pab. — miestelis. 1787 pastatyta bažnyčia. 1886 buvo 598 gyv., 1897 — 741. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1923 V. miestelyje buvo 318 gyv., V. kaime — 175, V. dvare — 35. Buržuazijos valdymo metais miestelyje buvo lentpiūvė, malūnas, pr. m-la, keliolika parduotuvių, vyko turgūs. 1943.XI—1944.VII Viešintose veikė LKP valsčiaus pogr. k-tas. Taryb. metais (iki 1970) pastatyti 5 dviaukščiai daugiabučiai gyv. namai. 1959 buvo 473 gyv.

VIEŠIS — ežeras Utenos rj., 9 km į p. nuo Utenos. Plotas 25 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1000 m, didž. plotis 320 m, kranto linijos ilgis 2900 m. Krantai vietomis pelkėti. Per V. teka Vieša (Vyžuonos deš. intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VIEŠNAGIAI — kaimas Alytaus rj., Parėčėnų apyl., 7 km į p. r. nuo Simno. 137 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Metelytė (Peršėkės intakas). 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai Viešnagiuose sušaudė komjaunuolius J. Čerešką, V. Subačių, P. Vaitonį. 1959 kaime buvo 229 gyv.

VIEŠTOVĖNAI — kaimas Plungės rj., Nausodžio apyl., 10 km į p. v. nuo Plungės, abipus Plungės—Kulių kelio. 509 gyv. (1970). Kaimas apie 4 km ištįsęs iš š. į p. Jo š. pakraščiu teka Minija, p. ir v. pakraščiu — Viештovė (Minijos intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), aštuonmetė m-la (1939—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1958). Vienas gyv. namas ir klėtis — vietinės reikšmės archit-ros paminklai. 1923 buvo 547 gyventojai. Viештovėnuose 1948 burž. nacionalistai išžudė Skėrų šeimą, 1949 — Šakinių šeimą, nužudė K. Kučinską, K. Narkų, P. Ruzienę, J. Šaltupį. 1959 buvo 604 gyv.

„VIEŠŲJŲ DARBŲ DARBININKŲ IR BEDARBIŲ BALSAS" — komunistinis nelegalus leidinys, ėjęs 1936.I—II Kaune. Spausdintas rotatoriumi. Išėjo 2 nr. Leido LKP Kauno rj. k-tas. Redakcinėje komisijoje dirbo V. Niunka, J. Vinickis. Rašė apie Kauno bedarbių padėtį, viešųjų darbų darbininkų streikus, dėstė LKP pažiūrą į Darbo rūmus.

VIEŠVĖNAI — kaimas Telšių rj., 7 km į p. r. nuo Telšių, abipus kelio į Varnius; apylinkės ir kolūkio centras. 355 gyv. (1970). Daugumas sodybų kompaktiškai išsidėsčiusios abipus Telšių—Varnių kelio ir jo atšakos į Luokę. Kaimo p. ir v. pakraščiu teka Viešvė (Judros intakas). Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1908—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose V. valsčius minimas 1253. XVI amžiuje V. buvo karališkojo valsčiaus centras. 1761 pastatyta bažnyčia. XIX a. Viešvėnuose vyko prekymečiai. 1863 buvo 376 gyv. (38 kiemai), 1923 — 298. 1950 kaime burž. nacionalistai nužudė komjaunuolę G. Ličkūnaitę. 1959 buvo 250 gyv.

VIEŠVILĖ — **1.** Upė Jurbarko rj., Nemuno deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 104 km^2. Išteka iš Buveinių ež., 12 km į p. r. nuo Tauragės. Teka per Artosios pelkę į p., žemupyje — į p. v., nuo Viešvilės pasuka į v. Įteka į Nemuną 95 km nuo jo žiočių, 6 km į v. nuo Viešvilės. Intakai: Ežerėlis, Kasikas (abu kair.). Vid. nuolydis 138 cm/km. Vid. debitas 0,78 m^3/s.

2. Miestelis Jurbarko rj., 23 km į v. nuo Jurbarko, 1,5 km į š. nuo Nemuno,

prie Klaipėdos—Jurbarko plento; apylinkės centras. 1598 gyv. (1970). Per miestelį į Nemuną teka Viešvilė. Iš v., š. ir r. prieina Viešvilės miškas. Plano struktūra radialinė. Girininkija, lentpiūvė, 4 parduotuvės, valgykla (nuo 1955), ambulatorija (nuo 1946), vaistinė (nuo 1957), aštuonmetė m-la (1903—45 pradinė, 1945—49 prog-ja, 1949—54 septynmetė, 1954—60 vidurinė), ž. ū. mechanizacijos m-la (nuo 1950), kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1963) su mokomuoju ūkiu, vaikų namai (nuo 1951), psichochronikų invalidų namai (1947—67 senelių ir invalidų namai), vaikų darželis (nuo 1962), biblioteka (nuo 1946).

1930 Viešvilėje aptiktas X—XII a. degintinis kapinynas. Jame rastas XI a. kalavijas sidabru puošta rankena, laikomas Kauno ist. muziejuje. V. minima kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). Prie Viešvilės upelio nuo seno stovėjo vandens malūnas, vėliau jame buvo įrengta aliejaus spaudykla, lentpiūvė. XVIII—XIX a. pastatyta ir daugiau nedidelių įmonių (metalo apdirbimo, vežimų, popieriaus ir kt. dirbtuvių). 1897 buvo 500 gyventojų. 1899 Viešvilėje pastatyta lentpiūvė; XX a. ketvirtajame d-metyje ji tapo viena didžiausių Lietuvoje. Per metus joje būdavo supiaunama 40—50 tūkst. ktm rąstų, žiemą dirbdavo 200 darbininkų, vasarą — daugiau kaip 300. Maždaug 85% apdorotos miško medžiagos buvo eksportuojama. XX a. pr. per V. buvo nutiestas Tilžės—Smalininkų siaurasis geležinkelis (po D. Tėvynės karo nuardytas). XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1905 buvo 847 gyv., 1923 — 1410. Burž. nacionalistai Viešvilėje 1949 nužudė komjaunuolę V. Stanevičienę, 1950 — kolūkio pirmininką J. Sabą. 1959 buvo 1520 gyv.

VIEŠVILĖS MIŠKAS — miškas Jurbarko rj., 2 km į r. nuo Viešvilės. Priklauso Jurbarko miško pramonės ūkio Kalvelių ir Smalininkų girininkijoms. Plotas 1674 ha. *Smalininkų-Viešvilės miškų* masyvo dalis.

VIETINĖ PRAMONĖ — pramonė, apimanti įmones, šiuo metu pavaldžias Lietuvos TSR Vietinės pramonės ministerijai. Dažnai vietine pramone vadinama visa resp. pavaldumo pramonė, naudojanti daugiausia vietinę, nefondinę žaliavą ir gaminanti produkciją vietos poreikiams. V. p. sistemai priklauso įvairių pram. šakų įmonės. V. p. organizacinė struktūra ne kartą keitėsi. 1941 V. p. liaudies komisariatas perėmė dirbtuvėles bei mažas įmones ir ėmė joms vadovauti. Po D. Tėvynės karo atkurtam V. p. liaudies komisariatui (nuo 1946 V. p. m-ja) buvo perduota: metalo trestas su 20 metalo apdirbimo įmonių, 10 lengvosios, chemijos pramonės ir medžio apdirbimo įmonių, 21 miestų ir apskričių pram. kombinatas. V. p. m-jai pavaldžių įmonių greitai daugėjo. 1947 jai priklausė: 30 metalo apdirbimo, 13 kitų pram. šakų įmonių ir 31 miestų bei apskričių pram.

1 lent. **Lietuvos TSR vietinė pramonė 1950—69**

	1950	1960	1969
Įmonių	36	39	44
Darbininkų ir tarnautojų	9 400	11 200	18 500
Bendroji produkcija (mln. rb) ..	17,0	37,1	112,3

kombinatas. Pramonės kombinatai, be V. p. m-jos, buvo pavaldūs ir miestų bei apskričių vykd. k-tams. Pokario metais V. p. įmonės gamino daugiausia plataus vartojimo reikmenis, nesudėtingas ž. ū. mašinas, stat. reikmenis. Be to, pram. kombinatams priklausė apie 180 lentpiūvių ir 500 malūnų. Didesniosios, specializuotos V. p. įmonės įv. metu buvo perduotos kt. žinyboms. 1954 V. p. m-jai buvo perduotas Durpių trestas su 10 durpių įmonių, ir m-ja buvo pavadinta Vietinės ir kuro pramonės m-ja. 1957 ji buvo panaikinta, resp. reikšmės įmonės perduotos Liaudies Ūkio Tarybai (LŪT), o rajonų pram. kombinatai — Vyriausiajai vietinio ūkio v-bai prie Lietuvos TSR MT. 1959 Vyriausioji vietinio ūkio v-ba buvo perorganizuota į Vietinio ūkio reikalų k-tą, o daugumą v-bai priklausiusių įmonių perėmė miestų ir rajonų vykd. k-tai. 1960 Vietinio ūkio reikalų k-tas buvo likviduotas ir įsteigta Vyriausioji V. p. v-ba. V-bai buvo perduoti miestų ir rajonų pram. kombinatai ir dauguma tuo metu likviduotos verslinės kooperacijos įmonių. 1962 ši v-ba buvo panaikinta, o jai pavaldžios pram. įmonės perduotos LŪT įvairių pramonės šakų v-bai. Likvidavus LŪT, 1965 vėl buvo įsteigta V. p. m-ja; jai atiteko 43 pram. įmonės. 1967

3 lent. **Pagrindinių Lietuvos TSR vietinės pramonės gaminių produkcija 1950—69**

	1950	1960	1969
Viela (tūkst. t.)	0,9	2,8	14,4
Vinys (tūkst. t)	2,9	7,1	11,0
Ketaus liejiniai (tūkst. t)	0,7	4,8	8,1
Kirviai (tūkst.)	154	300	580
Pieno bidonai (tūkst.) ..	6,5	7,4	155
Emaliuoti indai (t)	70	700	638
Aliuminio indai (t)	160	190	250
Vežimai (tūkst.)	2,0	4,0	10,5
Vaikų vežimėliai (tūkst.)	0,3	8,4	17,0
Elektriniai lygintuvai (tūkst.)	—	17	146
Elektrinės plytelės (tūkst).	—	40	280
Plastmasių gaminiai (tūkst. t)	—	0,2	1,5
Pūkų ir plunksnų gaminiai (mln. rb)	—	—	1,8
Žaislai (mln. rb)	0,2	1,3	4,6
Suvenyrai (mln. rb)	—	—	6,5
Meno verslų dirbiniai (mln. rb)	—	—	9,3

Vilniuje sukurtas tai m-jai pavaldus Meno verslų dirbinių ir suvenyrų gamybos įmonių susivienijimas „Dovana", kuriam priklauso 11 įmonių Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Druskininkuose, Kretingoje ir kitur. Kaip didėjo V. p. įmonių ir darbuotojų skaičius bei bendrosios produkcijos apimtis 1950—69, matyti iš 1 lentelės. Iš viso V. p. m-jos sistemoje 1970 pr. buvo 44 įmonės, kuriose dirbo 19 200 darbininkų ir tarnautojų (2 lent.). Įmonės gamina daugiausia įvairius ūkio, buities reikmenis ir kitus plataus vartojimo gaminius. Pagr. gaminių gamybos apimtį rodo 3 lentelė. V. p. įmonės gamybai naudoja daugiausia vietines žaliavas bei pram. ir ž. ū. atliekas. Apie 60% V. p.

2 lent. **Lietuvos TSR vietinės pramonės įmonės**

	Nuo kada priklauso vietinės pramonės sistemai	Darbininkų ir tarnautojų 1969 pr.	1969 bendroji produkcija (tūkst. rb)
Eksperimentinė g-la „Spalis" (Vilnius)	1960	373	2 207
Gargždų metalo apdirbimo įmonė	1940	360	1 912
Kapsuko liejimo mechaninė įmonė	1940	539	2 315
Kėdainių medžio apdirbimo įmonė	1940	120	448
Kėdainių metalo konstrukcijų g-la	1965	409	2 519
Kybartų skardos g-la	1940	311	1 548
Kultūros prekių g-la „Aidas" (Kaunas)	1960	549	1 980
Mechanizacijos priemonių g-la „Atrama" (Kaunas)	1940	628	4 692
Meno verslų dirbinių ir suvenyrų gamybos įmonių susivienijimas „Dovana" (Vilnius; į jį įeina 11 įmonių)	1967	5 031	21 456
Metalinių žaislų f-kas „Žaislas" (Vilnius)	1960	358	1 838
Metalo dirbinių g-la „Nemunas" (Kaunas)	1940	765	8 899
Panerių pakinktų įmonė (Vilnius)	1940	375	3 587
Panevėžio elektrotechnikos g-la	1965	330	1 789
Panevėžio liejimo mechaninė įmonė	1940	267	1 098
Panevėžio metalo dirbinių g-la	1965	860	4 211
Plastmasinių gaminių įmonė „Neringa" (Kaunas) ..	1960	390	1 959
Plataus vartojimo dirbinių g-la „Pirmūnas" (Kaunas)	1940	324	2 269
Plungės medžio apdirbimo kombinatas	1965	130	813
Plunksnų gaminių f-kas „Žuvėdra" (Vilnius)	1940	365	4 755
Prienų antrinių žaliavų apdirbimo įmonė	1940	532	3 876
Radviliškio raštinės reikmenų įmonė	1940	663	3 332
Rūdiškių medžio apdirbimo kombinatas (Trakų rj.)	1965	215	1 487
Siuvimo ir galanterijos f-kas „Danga" (Kaunas) ..	1940	596	8 985
Skuodo virvių f-kas	1964	139	1 411
Švenčionėlių ketaus liejinių g-la	1965	345	1 654
Švenčionių siuvimo f-kas	1940	693	6 359
Tauragės medžio apdirbimo įmonė	1940	289	1 446
Ukmergės gurguolinių dirbinių g-la	1940	459	2 337
Varėnos medžio apdirbimo įmonė	1940	367	2 724
Vilkaviškio metalo dirbinių g-la	1940	454	2 223
Vilniaus kultūros prekių įmonė	1960	458	2 027
Vilniaus metalo ir skardos g-la	1940	250	1 353
Žaislų f-kas „Vienybė" (Vilnius)	1960	367	1 935
Žaslių medžio apdirbimo įmonė (Kaišiadorių rj.) ..	1940	177	892

įmonių produkcijos realizuojama Lietuvoje, likusioji dalis išvežama į kitas taryb. respublikas; dalis suvenyrų eksportuojama.

VIETINĖ RINKTINĖ — karinis junginys, 1944 įsteigtas Lietuvoje hitlerininkų ir buržuazinių nacionalistų. Hitlerininkai jį vadino policiniais batalionais, o liet. burž. nacionalistai, norėdami sudaryti įspūdį, jog tai Lietuvai tarnaujantis karinis junginys,— Vietine rinktine. Labai pašlijus Vokietijos reikalams fronte, hitlerininkai buvo priversti mobilizuoti vokiečių paauglius ir senyvus žmones. Kartu jie ėmė ieškoti karo reikalams papildomų rezervų okupuotose šalyse, inspiruodami ir liet. buržuazijos viršūnes organizuoti liet. jaunimą į pagalbinius kar. dalinius. Oficialiai sumanymą steigti hitlerininkams pavaldžius liet. kar. dalinius iškėlė liet. burž. nacionalistų veikėjai 1943.XI.23—24 Kaune. Gen. S. Raštikis siūlė sudaryti iš tokių dalinių lietuvių karininkų vadovaujamą 150 000 vyrų armiją, kuri užimtų ištisą barą Šiaurės fronte prieš Raudonąją Armiją. Tokiam sumanymui pritarė visų srovių liet. burž. nacionalistų lyderiai ir vad. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as), kurio pirmininkas buvo s-d. lyderis S. Kairys. Visi jie tikėjosi, kad, Vokietijai pralaimint karą, tokie kar. daliniai įgalins atkurti burž. valstybę. Leidimo kurti V. r. prašė: M. Biržiška, generolai P. Kubiliūnas ir A. Reklaitis — Lietuvos gen. komisarą A. Rentelną, generolai S. Raštikis ir V. Nagevičius-Nagius, doc. D. Krivickas — Vokietijos vyriausybę. Tačiau vokiečiai teleido mobilizuoti į V. r. 5600 vyrų, iš kurių jie ketino suformuoti policinius batalionus ir panaudoti juos kovai su partizanais ir visuotinei Lietuvos vyrų mobilizacijai į Vokietijos kariuomenę. Mobilizuotuosius jie ketino išskirstyti po įvairius kar. dalinius.

SS ir policijos Lietuvoje vadas, VLIK'o pritariamas, V. r. vadu paskyrė gen. P. Plechavičių, pasižymėjusį 1919—1920 rev. judėjimo dalyvių žudynėmis Žemaitijoje. V. r. buvo pavaldi Gestapo viršininkui Himleriui per SS ir policijos Lietuvoje vadą Harmą. V. r. kariai turėjo Hitleriui raštu prisiekti, kad kovos su bolševikų partizanais. Plechavičius, vykdydamas Ostlando SS ir policijos vado F. Jekelno, Ostlando gestapo viršininko ir kitų Ostlando valdžios pareigūnų nurodymus, įsteigė apskričių ir miestų komendantūras. Pasiremdamos V. r., jos turėjo vykdyti visuotinę mobilizaciją į Vokietijos kariuomenę, nes Jekelnas pareikalavo 80 000 vyrų sausumos kariuomenei, aviacijos generolas T. Fričas — dar 30 000 vyrų aviacijai. Šiaurės fronto vadas taip pat skubiai reikalavo Lietuvos vyrų. Plechavičius 1944.IV.28 paskelbė visuotinę mobilizaciją, kuri turėjo prasidėti V.8. Į apskričių ir miestų mobilizacijos komisijas buvo paskirti gestapininkai. Tačiau šaukiamieji slapstėsi, ir mobilizacija sužlugo. Blogai ginkluoti, kariškai neparengti keli V. r. batalionai buvo pasiųsti kovai su partizanais ir 1944 gegužės pradžioje prie Turgelių (Eišiškių rj.) bei 1944.V.15 prie Mūrinės Ašmenos (BTSR, Ašmenos rj.) sumušti. Antihitlerinės Lietuvos gyventojų nuotaikos ir kautynių pralaimėjimai demoralizavo V. r.; prie to prisidėjo ir patys hitlerininkai: jie, žadėję naudoti V. r. tik Lietuvos teritorijoje, perėmė V. r. vadovavimą ir rengėsi ją pasiųsti į R. frontą. V. r. atsisakė klausyti hitlerininkų. Šie 1944.V.15 ėmė ją nuginkluoti. Įvyko susirėmimų. Daugumai V. r. karių pavyko pabėgti namo, apie 100 jų vokiečiai sušaudė, kitus išvežė į Vokietiją ir išskirstė po kar. dalinius. Suėmė ir Plechavičių, bet netrukus paleido, ir jis su hitlerininkais pasitraukė į Vokietiją.

VIETININKAS ž. *Linksnis.*

VIETNAMIEČIŲ LITERATŪRA (ryšiai su liet. lit-ra). Vietnamiečių rašytojų kūriniai į liet. kalbą pradėti versti taryb. metais. Liet. kalba išleista Ngo Tat To (1892—1954) apys. „Lempa gęsta" (1960, v. I. Jasilionis), Ngueno Hongo (g. 1918) rom. „Vagilė" (1963, v. V. Giedra), Tchanio Tinio (g. 1916) novelių rink. „Jūros puta" (1964, v. B. Jašinskaitė). 1970 išleistas senosios vietnamiečių prozos rink. „Nakties demonų valdovas" (v. J. Jasinevičius). Vaikams išversta To Choajaus satyr. pasaka „Žiogo Meno nuotykiai" (1961, v. Ž. Rukšėnaitė) ir Vietnamo tautų pasakų rink. „Stebuklingas kardas" (1969, v. E. Karaliūtė). Be to, išleista Čan Zan Tieno apybraiža „Pasakojimai apie prezidento Ho Ši Mino gyvenimą ir veiklą" (1959). Period. spaudoje liet. kalba paskelbta Čan Lan Vjeno, Ho Thieno, Kim Činio, To Chino, Ziango Namo ir kt. rašytojų kūrinių. Vietnamiečių poetų kūrinių į liet. kalbą išvertė V. Bložė, A. Bukontas, P. Keidošius, J. Strielkūnas ir kt. Liet. rašytojai A. Baltakis, V. Bložė, V. Mozūriūnas ir kt. yra parašę kūrinių Vietnamo liaudies kovos prieš imperializmą temomis.

VIETÓVARDŽIAI, toponimai,— tikriniai vietų vardai. V. paprastai žymi vieną objektą, neturi abstrakcijos požymių ir, nebūdami susiję su daiktų klase, sąvokos nereiškia. V. paprastai neverčiami į kt. kalbas, juos vienodai supranta visų tautų žmonės. Bendrojoje semiotinėje sistemoje V. sudaro vieną svarbiausių ir universaliausių posistemių. Daugelis V. gyvuoja labai ilgai. Praeina šimtmečiai, vienos tautos pakeičia kitas, o dalis V. išlieka iš esmės nepakitę. Tad V. teikia žinių apie senuosius tautų istorijos laikotarpius, tautų migraciją ir protėvynę. Jie yra labai svarbūs ir kalbos mokslui, nes konservuoja daug archaiškų kalbos faktų.

Daug Lietuvos V. įrašyta Lietuvos Metrikoje, metraščiuose, kryžiuočių ordino kronikose, dvarų inventoriuose, revizijos ir kt. aktuose, Vilniaus vyskupystės kodekse, žemėlapiuose, caro Rusijos geogr. leidiniuose, įv. rankraščiuose. Pirmasis žinomas Lietuvos V. rinkinys parengtas XVIII a. Liet. kalbos ir lit-ros in-to fonduose sukaupta per 300 000 V., užrašytų iš gyvosios kalbos. Moksliškai tyrinėti Lietuvos V. pradėta XX a. pr., formuojantis baltų *onomastikai.*

V. skirstomi į negyvenamųjų ir gyvenamųjų vietų vardus.

NEGYVENAMŲJŲ VIETŲ VARDAI yra vandenvardžiai ir žemėvardžiai. **Vandenvardžiais** (hidronimais) vadinami upių, griovių, brastų, tvenkinių, sietuvų, ežerų, jų dalių, įlankų, pelkių, liūnų, akivarų, šaltinių, kūdrų, jūrų, vandenynų vardai. Vandenvardžiai (hidronimai) siaurąja prasme — tik upių ir ežerų vardai. Jų Lietuvoje žinoma apie 11 000 (įskaitant ir pasikartojančius). Vandenvardžiai yra pastoviausia, lėčiausiai kintanti vardyno dalis. Jie daugiausia išsaugo tokių žodžių darybos ir leksikos elementų, kurių gyvojoje kalboje jau nebėra. Vandenvardžiai ypač svarbūs tautų istorijos seniesiems laikotarpiams aiškinti. Išnykusių baltų genčių (kuršių, žiemgalių, sėlių, jotvingių ir kt.) kalbinės ypatybės ir gyventos vietos nustatomos, remiantis daugiausia vandenvardžiais. Jų tyrinėjimas padėjo nustatyti, kad I t-mečio antrojoje pusėje iki Okos aukštupio rytuose ir iki Seimo u. pietryčiuose gyventa baltų genčių. Lietuvoje pasitaiką finų-ugrų kilmės vandenvardžiai rodo, kad tam tikroje Lietuvos dalyje, prieš atsikeliant baltų protėviams, gyventa finų-ugrų genčių. **Žemėvardžiais** vadinami kalnų, kalvų, skardžių, daubų, slėnių, pievų, lankų, ganyklų, laukų, dirvonų, žvyrduobių, molduobių, miškų, skynimų, šilų, krūmų, tankynių, trakų, kelių, takų, šunkelių ir kt. vardai. Žemėvardžiai yra labai įvairios kilmės ir amžiaus. Jie sudaro gausiausią liet. V. grupę. Jau dabar jų yra užrašyta per 200 000. Kintant istorinėms socialinėms sąlygoms, labai kinta ir žemėvardžiai. Jų mažiau patenka į ofic. dokumentus, jie rečiau įteisinami juridiškai.

GYVENAMŲJŲ VIETŲ VARDAIS (oikonimais) vadinami kaimų, viensėdžių, buv. dvarų ir palivarkų, miestų, miestelių, jų dalių, gatvių, aikščių ofic. ir neofic. vardai. Liet. vardyne jų yra apie 30 000. Daugiau kaip $^2/_3$ gyv. vietų vardų yra asmenvardinės kilmės. Be to, dauguma asmenvardinių gyv. vietų vardų yra kilę iš krikščioniškų vardų ir pavardžių. Vien tai rodo, kad gyv. vietų vardai yra naujesni už hidronimus. Gyv. vietų vardų sistemos formavimasis bus prasidėjęs palyginti vėlai ir baigęsis tik XX a. pradžioje. Tačiau ir dabar kai kurių gyv. vietų vardai keičiami naujais, o nykstant kai kurioms gyv. vietoms, ypač viensėdžiams, nustoja reikšmės ir jų vardai.

VIETOVARDŽIŲ KILMĖ. Struktūriniu gramatiniu požiūriu vieni liet. V. yra **pirminiai**, kilę iš visai nepakitusių bendrinių ar tikrinių žodžių, kiti — **antriniai**, turį darybos požymių.

Pirminiai yra daiktavardiniai ir būdvardiniai V. **Daiktavardiniais** V. gali virsti augalų pavadinimai: Néndrė (u.), Apušis (ež.), Blìnda (pieva); gyvūnų pavadinimai: Barsiùkas (u.), Lašišà (u.), Karõsas (ež.), Vil̃kas (ež.), Kárvė (pieva), Žąsìkė (pieva); fiziografiniai terminai: Bẽdrė (u.), Brastvà (u.), Smùklė (u.), Ùpė (u.), Akìvaras (ež.), Dauburỹs (ež.), Ežeras (ež.), Klónis (ež.), Lóbas (ganykla), Skynìmas (kalnas), Duobẽ — kaimas (k.), Raguvà (k.); įv. kt. vietų pavadinimai: Aplúokas (u.), Per̃kasas (u.), Katìšius (ež.), Smalinyčià (ež.), Kamšà (pieva), Akmenýtė (lanka), Apušótas (k.), Pupienà (k.); įvairūs kiti daiktavardžiai: Baisỹbė (u.), Giltìnė (u.), Akuliẽriai (du ež.), Kãtilas (ež.), Gélda (raistas), Būdà (k.), Kolònija (k.); asmenvardžiai: Butrìmas (u.), Daũgirdas (u.), Adomáitis (ež.), Daugìlis (k.), Gedimìnas (k.), Kavárskas (miestelis). **Būdvardiniais** vadinami pirminiai V., atsiradę sudaiktavardėjus būdvardžiams: Juodà (u.), Platùlis (u.), Ãpskritas (ež.), Žãliasiai (ež.), Didžiója (pieva), Ilgóji (bala), Aukštóji (k.), Žalióji (k.).

Antriniai V. skirstomi į išvestinius (vedinius), sudurtinius ir sudėtinius. **Išvestiniais V. (vediniais)** vadinami V., išvesti iš pamatinių kamienų, pakeičiant galūnę, pridedant priesagą arba priešdėlį. Pagal tai vediniai skirstomi į galūnių, priesagų ir priešdėlių vedinius. **Galūnių vediniais** vadinami V., kurių derivacinė morfema yra vedinio galūnė. Su galūne *-(i)a* iš veiksmažodžių sudaryti V.: Niáuka (u.) < niáuktis, Sálva (u.) < salvėti — bėgti, varvėti, sunktis; iš būdvardžių: Bálčia (u.) < báltas, Júodžia (pieva) < júodas; iš daiktavardžių: Krančià (u.) < krañtas, Ánčia (ež.) < ántis. Iš veiksmažodžių su galūne *-as* sudaryti V.: Išraitas (u.) < išraitýti, Prãgaišas (ež.) < pragaĩšti; iš daiktavardžių: Alksnas (ež.) < al̃ksnis. Su galūne *-ė* iš veiksmažodžių sudaryti V.: Čiur̃škė (u.) < čiur̃kšti, Kum̃pė (ež.) < kum̃pti; iš būdvardžių: Bal̃žė (u.) < bal̃žas — blaivus, mėlynas, Klam̃pė (pieva) < klampùs, Raudõnė (k.) < raudónas; iš daiktavardžių: Alksnė (u.) < al̃ksnis, Kar̃klė (bala) < kar̃klas, Dum̃blė (viensėdis) < dum̃blas. Su galūne *-is* iš veiksmažodžių sudaryti V.: Kliókis (ež.) < kliókti — trauktis, bliukti; iš būdvardžių: Skáistis (u.) < skáistus, Rãmis (ež.) < ramùs, Ìlgis (bala) < ilgas; iš daiktavardžių: Duobùris (u.) < duoburỹs — duburys, Lydẽkis (ež.) < lydekà, Pakalnis (pieva) < pakalnė. Su galūne *-ys* iš veiksmažodžių sudaryti V.: Šliokštỹs (u.) < šliõkšti, Liežỹs (ež.) < liẽžti — graužti, išplauti; iš būdvardžių: Vingrỹs (u.) < vingrùs, Skaidrỹs (ež.) < skaidrùs, Aklỹs (pieva) < āklas; iš daiktavardžių: Švendrỹs (u.) < švéndrė, Varlỹs (ež.) < varlẽ, Dumblỹs (bala) < dum̃blas. Su galūne *-(i)us* iš veiksmažodžių sudaryti V.: Slañkius (u.) < sliñkti, Sustójus (ež.) < sustóti; iš būdvardžių: Skričiùs (u.) < skritùs, Gìlius (ež.) < gilùs; iš daiktavardžių: Kar̃klius (u.) < kar̃klas, Samãnius (ež.) < sãmanos, Gelẽžius (miškas) < geležis.

Priesagų vediniais vadinami V., kurių derivacinė morfema yra priesaga. Priesagų vediniai sudaro gausiausią lietuviškų V. grupę. Pačių priesagų t. p. yra labai daug. Vien hidronimų priesagų dabar žinoma per 400. Populiariausios jų yra *-elė, -elis; -inė, -inis; -iškė, -iškis; -ėlė, -ėlis; -alė, -alis; -ukas, -ukė; -aitė, -aitis; -utė, -utis; -ija; -ytė, -ytis; -uva, -uvė, -uvis, -uvys; -ava, -avas, -avė, -avis; -ulė, -ulis; -ikas, -ikė; -inas; -ota, -otas, -otė*. Kiekvienos šių priesagų vedinių priskaičiuojama nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų. Tačiau nemaža ir tokių priesagų, su kuriomis sudarytų vandenvardžių žinoma tik po kelis ar net po vieną. Dauguma vandenvardžių priesagų yra tokios pačios, kaip ir bendrinių daiktavardžių, tačiau pasitaiko ir tokių vandenvardžių, kurių priesagos bendrinių daiktavardžių darybai nevartojamos (*-aja, -adis, -anta, -audas, -ėdas, -inta, -uoja* ir kt.). Vandenvardžių priesagų kartografinis vaizdas rodo, kad kai kurios tų priesagų užima gana apibrėžtus arealus. Tokie arealai teikia duomenų apie sen. baltų dialektus Lietuvos teritorijoje. Pvz., hidronimai su *-aj-, -as-, -es-, -ykštj-, -ėt-* galėjo būti labiau būdingi sėliams, su *-alė-, -alis* — kuršiams. Priesagų, su kuriomis sudaryta gyv. vietų vardų, yra palyginti nedaug. Dariausios jų yra *-iškė, -iškės, -iškis, -iškiai*. Vediniai su *-išk-* sudaro daugiau kaip $^1/_5$ visų gyv. vietų vardų. Kai kuriose apylinkėse (Tauragnų, Daugailių, Degučių, Kaltanėnų, Ignalinos ir kt.) vedinių su *-išk-* yra daugiau kaip $^1/_3$ visų gyv. vietų vardų, o Salako apylinkėse — daugiau kaip pusė. Tose vietose, kur gyv. vietų vardų su *-išk-* yra palyginti nedaug, vyrauja vediniai su kt. priesagomis (pvz., *-aičiai* — Alsėdžių, Telšių, Tverų apylinkėse, *-oniai* — Joniškėlio, Vaškų, Pušaloto, Rozalimo apylinkėse, *-inė* — Kelmės, *-ūnai* — Leipalingio, *-ėnai* — Plungės, Rietavo apylinkėse). Žemėvardžių, ypač smulkiųjų vietovardžių (mikrotoponimų), kurių yra daugiau už visus kitus vietų vardus, priesaginė daryba labai marga. Tačiau jų priesagos dažniausiai yra tos pačios, kaip ir vandenvardžių bei gyv. vietų vardų.

V., kurių derivacinė morfema yra priešdėlis, vadinami **priešdėlių vediniais**. Priešdėliniai V. labai dažni, bet pačių priešdėlių yra palyginti nedaug. Dariausias jų yra *pa-*. Su juo gali būti padaromi vandenvardžiai: Padubẽ (u.) < Dùbos (k.), Pakojỹs (ež.) < Kója (ež.); gyv. vietų vardai: Padýsnis (k.) < Dysnà (u.), Pačiáunė (k.) < Čiáunas (ež.); žemėvardžiai: Palėvenỹs (bala) < Lėvuõ (u.), Paliekiaĩ (miškas) < Liẽkė (u.). Su priešdėliu *už(uo)-* padaromi: Užkertùs (u.) < Kertùs (ež.), Užúogiriai (pieva) < girià, Ùžventis (miestas) < Ventà (u.); su priešdėliu *až(u)-*: Ažvintis (ež.) < Ventà (u.), Ažùmakis (miškas) < Makỹs (ež.), Ažùbalis (k.) < balà; su priešdėliu *an(ta)-*: Antãjaris (ež.) < Jarà (ež.), Ántrumpis (miškas) < Trum̃pė (u.), Antãliedė (k.) < Líedis (ež.); su priešdėliu *ne-*: Nevardà (u.) < Var̃das (u.), Nekulẽ (ganykla) < kulỹs — kampas; su priešdėliu *up(y)-*: Ãpšlavas (ež.) < Šlavẽ (u.), Apývardė (u.) < Vardžiùs (u.); su priešdėliu *pra-*: Pramūšis (u.) < Mūšià (u.); su priešdėliu *per-*: Per̃bedė (ež.) < Bestìnis (ež.); su priešdėliu *į-*: Įkójis (u.) < kója, Įskaudas (u.) < Skáudinis (u.).

V., kuriuos sudaro žodis, sudurtas iš 2 žodžių, vadinami **sudurtiniais**. Sudurtinio V. dėmenys gali būti 2 daiktavardžiai: Alksnupis (u.) < al̃ksnis + ùpė, Var̃ležeris (ež.) < varlẽ + ẽžeras, Tiltagaliaĩ (k.) < tìltas + gãlas; būdvardis ir daiktavardis: Júodupė (u.) < júodas + ùpė, Ìlgežeris (ež.) < ìlgas + ẽžeras, Júodbalis (bala) < júodas + balà; veiksmažodis ir daiktavardis: Smirdupis (u.) < smirdėti + ùpė, Gỹžežeris (ež.) < gỹžti + ẽžeras; skaitvardis ir daiktavardis: Šim̃tupis (u.) < šim̃tas + ùpė, Dvikel̃mis (ež.) < dù + kélmas, Trikam̃piai (k.) < trỹs + kam̃pas; daiktavardis ir veiksmažodis: Naktekẽ (u.) < naktìs + tekėti, Kanãpiamerkis (ež.) < kanãpė + mer̃kti; prieveiksmis ir daiktavardis: Pusiáuliekmis (u.) < pusiáu + liẽknas; prielinksnis ir daiktavardis: Ter̃prubežiai (k.) < ter̃p + rubẽžius.

V., sudėti iš 2 ar daugiau žodžių, yra **sudėtiniai**. Jie skirstomi į kilmininkinius (genetyvinius) ir kvalifikacinius. Kilmininkinio sudėtinio V. pirmasis, determinuojantysis, žodis yra bendrinio ar tikrinio daiktavardžio kilmininkas, o antrasis — pavadinamojo objekto nomenklatūrinis terminas arba tikrinis vardas (išimtys — metaforiniai kilmininkiniai vietovardžiai, pvz., ežero vardas Jáučio Dėjìmas, upės vardas Pãlankio Skar̃džius). Kilmininkinių vietovardžių pirmasis dėmuo dažniausiai būna tikrinis žodis: gyv. vietos vardas, pvz., Alkų̃ ẽžeras < Alkaĩ (k.), Grūšlaukio Medsẽdžiai (k.) < Grūšlaukis (miestelis), arba kitas V., pvz., Óžkaraisčio upẽlis < Óžkaraistis (bala), arba asmenvardis, pvz., Derkiñčio upẽlis < Derkiñtis, Bùdrio lankà < Budrỹs. Pasitaiko ir tokių kilmininkinių V., kurių pirmasis dėmuo yra bendrinis žodis, pvz.: Dirvóno upẽlis < dirvónas, Raĩsto ẽžeras < raĩstas, Šilo Pãvėžupis (dvaras) < šilas. Kvalifikaciniais vadinami sudėtiniai V., kurių abu žodžiai yra vardininko linksnio. Pirmasis jų paprastai yra apibrėžiamojo objekto pažyminys, epitetas, pvz.: Ãklas ežerẽlis, Baltóji ùpė, Žalióji girià, Aukštóji Panemùnė.

Panašios struktūros yra ir kt. baltų genčių (latvių, prūsų) vietovardžiai.

Lit.: **R. Schmittlein,** Études sur la nationalité des Aestii (Toponymie lituanienne), vol. 1, Bade, 1948; **J. Endzelīns,** Latvijas PSR vietvārdi, d. 1, sējumi 1, 2 [A—O], Rīgā, 1956—61; **S. Tarvydas,** Lietuvos vietovardžiai, V., 1958; **K. Būga,** Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė. — Rinktiniai raštai, t. 3, V., 1961; **K. Būga,** Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. — Ten pat; **В. Топоров, О. Трубачев,** Балтийская гидронимия Верхнего Поднепровья.— „Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 4, V., 1961; Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, V., 1963; **A. Vanagas,** Lietuvos TSR hidronimų daryba, V., 1970.

VIĔTRINAS Feliksas [1921.V.16 Kaune — 1942.V.11 Lampėdžiuose (dab. Kauno dalis)] — antifašistinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1938 įstojo į LKJS. 1941—42 Kauno autoremonto dirbtuvių monteris. Nuo 1941 rudens priklausė J. Slavinsko komjaunuolių grupei, pradėjusiai organizuoti partizanų būrį. 1942 suimtas. Mėgindamas pabėgti, buvo nušautas.

VIEVERSIAĨ. Lietuvoje aptinkamos keturios V. rūšys: dirvinis V., arba vyturys *(Alauda arvensis)*, kuoduotasis V., arba sąšlavukė *(Galerida cristata)*, ligutė, arba miškinis V. *(Lullula arborea)*, ir raguotasis V. *(Eremophila alpestris)*. **Dirviniai V.** dažni. Gyvena laukuose, sausesnėse pievose. Atskrenda į Lietuvą kovo, išskrenda spalio mėn. Žiemoja daugiausia Vokietijoje, Prancūzijoje, Viduržemio j. pakrantėse. **Kuoduotieji V.** sėslūs. Daugiausia pasitaiko miestelių aikštėse, turgavietėse, prie kelių, geležinkelių. **Ligutės** gyvena sausuose pušynuose, smėlėtose dirvose. Jos ypač paplitusios Kuršių nerijoje, Varėnos, Merkinės, Marcinkonių, Druskininkų apylinkėse. Lietuvoje būna tuo pačiu metu, kaip ir dirviniai V. Žiemoja daugiausia P. Europoje. Kultūrinant nedirbamos žemės plotus, ligutėms perėti tinkamų vietų mažėja. **Raguotieji V.** reti; pasitaiko traukimo metu.

V. minta smulkiais vabzdžiais, piktžolių sėklomis, javų grūdais. Lizdus krauna ant žemės. Lietuvoje V. laikomas pavasario pranašu, minimas liaudies dainose, patarlėse, padavimuose.

Lit.: T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

VĨEVIS — **1.** Ežeras Trakų rj., Vievio miesto p. pakraštyje. Plotas 292 ha, didž. gylis 33 m, vid. gylis 12,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2710 m, didž. plotis 1950 m, kranto linijos ilgis 7720 m. P. krantas žemas, pelkėtas, apaugęs mišku, kiti — aukštesni. Į ežerą įteka 2 upeliai, išteka Pylimas (Bražuolės intakas). Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 8,5 kg/ha.

2. Miestas Trakų rj., 30 km į š. v. nuo Vilniaus, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio ir plento; apylinkės centras. 2963 gyv. (1970). Teritorija 244 ha. Iš p. prieina Vievio ež., iš r. — Vievio miškas. Plano struktūra radialinė. Centre — keturkampė aikštė. Daugumas pastatų išsidėstę taisyklingais kvartalais. Senesnioji miesto dalis išsidėsčiusi tarp plento ir ežero, naujesnioji — į š. nuo plento, abipus geležinkelio. Mieste 16 gatvių; jų bendras ilgis 10,5 km (1970). Iš V. eina keliai į Trakus, Semeliškes. Veikia (2 km į š. v. nuo miesto) V. grūdų produktų kombinatas (nuo 1965; 1970 dirbo 377 žmonės), gaminantis kombinuotus pašarus, kruopas, paukštynas (pradėtas statyti 1964; 1969 surinkta 34 mln. kiaušinių, pagaminta apie 400 t paukštienos; dirba apie 550 darbininkų). Yra gelžb. konstrukcijų g-la (nuo 1966; 1970 joje dirbo 350 žmonių), sviesto g-la (ik. 1935), kepurių siuvykla (nuo 1955), autotransporto kontora (1970 buvo 148 automašinos, dirbo 308 žmonės), kelių statybos v-ba, Trakų melioracinės statybos v-ba, tarpkolūkinė statybos org-ja, spaustuvė, buitinio aptarnavimo paviljonas, viešbutis, poliklinika, vid. m-la (1917—44 pradinė, 1944—50 prog-ja), aštuonmetė m-la (1945—51 pradinė, 1951—59 septynmetė), muz. m-la (nuo 1959), 2 vaikų darželiai (nuo 1936 ir 1967), vaikų lopšelis (nuo 1956), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1950). Vievio r. pakraštyje, miške, yra pilkapyno liekanų. 1889 E. Volteris ištyrė 4 pilkapius, kuriuose rado degintinius IX—XII a. žirgų kapus. Įkapės — geležiniai žąslai, piautuvai.

Vievis 1 ir 2

V. miestelis išaugo iš dvaro, kuris ist. šaltiniuose minimas nuo XVI a. pr. Apie 1600 dvaro savininkai Oginskiai pastatydino Vievyje unitų bažnyčią ir vienuolyną. Prie vienuolyno 1611—46 veikė spaustuvė, kurioje buvo spausdinamos daugiausia religinio turinio knygos senąja bažnytine slavų kalba. 1619 čia išspausdinta M. Smotrickio „Slaviškoji gramatika", turėjusi didelę įtaką gramatikos raidai Rusijoje ir kituose slavų kraštuose. 1865 įkurta valdinė pr. m-la. XIX a. pab., nutiesus Vilniaus—Virbalio glžk. ir įkūrus Vievio geležinkelio stotį, miestelis kiek išaugo. 1866 jame buvo 346 gyv., 1897 — 725. Veikė keliolika parduotuvių ir smuklių, 5 kalvės, būdavo dideli prekymečiai. XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. Per I pasaul. karą labai nukentėjo. 1919 pr. buvo įkurtas rev. k-tas. Lenkijai okupavus Vilniaus kr., V. liko Lietuvos pasienio miesteliu su galutine geležinkelio stotimi (Vilniaus kryptimi). 1923 jame buvo 414 gyv. Buržuazijos valdymo metais buvo terpentino varykla, muitinė, vaistinė, keliolika parduotuvių, pr. m-la. 1937—40 veikė LKP ir LKJS kuopelės. 1950 suteiktos miesto teisės. 1950—63 V. buvo rajono centras (1959 — 2279 gyv.). 1951—62 ėjo rajoninis laikr. „Leninietis". Taryb. metais miestas išaugo: pastatytas grūdų produktų kombinatas, paukštynas, autobusų stotis, knygynas, vaistinė, vid. m-los priestatas, maisto produktų parduotuvė, restoranas. Iki 1966 pastatyti 245 gyv. namai, iš jų 63 mūriniai.

VÝGANDO MARBURGIĔČIO KRÕNIKA — Kryžiuočių ordino kronikininko ir riterio Vygando Marburgiečio 1394 parašytas 1293—1393 įvykių metraštis, aukštinantis ordino pergales prieš pagonis lietuvius. Kronika rašyta vokiškai, eiliuota. J. Dlugošas, 1464 lankydamasis Marienburge, aptiko kronikos originalą. Sutrumpinta kronika buvo išversta į lot. kalbą; vertimas ir tėra išlikęs. Kronikoje trumpai aprašytas Pilėnų gynimas, pateikiama duomenų apie Lietuvos santykius su Lenkija ir Čekija. V. M. k. originalo nuotrupų rasta XVI amžiaus Gdansko kronikininko K. Šiuco kronikoje. (Tik iš tų nuotrupų žinome Pilėnų kun-ščio Margirio vardą.)

VIGĔLIO PARTIZÃNŲ GRŨPĖ — Didžiojo Tėvynės karo partizanų žvalgybinės grupės „Gritas" kitas vardas.

VĨGILEVAS Borisas [1883.V.28 Maskvoje — 1924.IX.23 Zakopanėje (Lenkija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokėsi Vilniaus g-joje. 1901 įstojo į Maskvos un-to gamtos mokslų f-tą. Už dalyvavimą studentų judėjime 1902 pašalintas iš un-to ir pusmetį kalintas. Grįžęs į Vilnių (metus buvo uždrausta gyventi Maskvoje), prisidėjo prie RSDDP Vilniaus grupės. 1904 kalintas. 1905—06 dalyvavo rev. įvykiuose, buvo RSDDP Vilniaus k-to ir Šiaurės vakarų s-gos srities k-to narys. Rėmė menševikus. RSDDP IV suvažiavimo (1906) delegatas, susivienijimo su nacionalinėmis s-d. org-jomis komisijos narys. 1905 ir 1906 buvo suimtas, bet pabėgo. Policijos persekiojamas, 1907 išvyko į Suomiją, vėliau apsigyveno Krokuvoje. Krokuvos un-te studijavo filosofiją, priklausė Krokuvos s-gai polit. kaliniams remti, buvo jos v-bos narys. Susirgęs džiova, persikėlė į Zakopanę. Suartėjo su lenkų polit. emigrantais, 1912—14 — su Leninu, kuris padarė jam didelę idėjinę įtaką. 1914 austrų policijai suėmus Leniną, V. padėjo organizuoti lenkų polit. veikėjų ir pažangiosios inteligentijos akciją dėl jo paleidi-

mo. Nuo 1921 RKP(b) narys. Buvo Tarybų Rusijos—Lenkijos repatriacijos komisijos sekretorius, kurį laiką dirbo RTFSR polit. atstovybėje Varšuvoje.

VIGILIÁNSKAJA Nina [g. 1903.IX.18 Peterburge] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1928 baigusi Saratovo teatrinį in-tą, dirbo Saratovo, Krasnojarsko, Irkutsko, Samarkando, Kirovo, Ufos teatruose. Nuo 1946 Lietuvos TSR Rusų dramos teatro aktorė. Nuo 1952 TSKP narė.

Vaidmenys (Lietuvos TSR Rusų dramos teatre): Tatjana, Liubovė (M. Gorkio „Miesčionys", „Paskutinieji"), Višnevskaja (A. Ostrovskio „Pelninga vieta"), Tasia (A. Arbuzovo „Klajonių metai"), Juliasevičiova (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė"), Aneliukė (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Ana Padolist (A. Korneičiuko „Sparnai") ir kt.

VYGRĖLIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Gražiškių apyl., 6 km į p. nuo Gražiškių, prie Lenkijos sienos; kolūkio centras. 132 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Vygrio, Beržinio, Armudiškių, Talaikės ežerai, Vidgirių miškas. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1946; 1950—61 buvo septynmetė, 1961—69 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1955). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1827 buvo 52 gyv. (8 kiemai), 1959 — 140 gyventojų.

VÝGRIS — ežeras Vilkaviškio rj., 5 km į p. nuo Gražiškių, 3 km nuo Lenkijos sienos. Plotas 20 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 950 m, didž. plotis 250 m, kranto linijos ilgis 2100 m. Krantai aukšti, statūs. Išteka Vygrelė (Šešupės intakas). Ežero pakrantėje yra Vygrelių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VIJŌLIAI — kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 3 km į š. v. nuo miesto centro, prie geležinkelio ir plento į Kretingą. 409 gyv. (1970). Yra kovos su gyvulių ligomis stotis. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1795 (turėjo 8 kiemus, 12 valakų, priklausė Šiaulių klebonijai). 1959 buvo 151 gyv.

VIJŪNINIŲ MIŠKAS — miškas Varėnos rj., 9 km į r. nuo Druskininkų. Priklauso Druskininkų miškų ūkio Grūto ir Senovės girininkijoms. Plotas 1130 ha. *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

VIJURKAI — kaimas Kelmės rj., Grimzių apyl., 15 km į š. r. nuo Kelmės, į r. nuo Šiaulių—Sovetsko plento. 117 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Dubysa. Lentpiūvė, plytinė (nuo 1949), parduotuvė (nuo 1963), ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (nuo 1970), biblioteka (nuo 1954). XIX amžiuje V. vietoje buvo Gardų dvaras. Jį per buržuazinę žemės reformą išdalijus, susikūrė Gardų kaimas, vėliau pavadintas Vijurkais. 1923 buvo 139 gyv., 1959 — 95.

VÝKAS — **1.** Ežeras Zarasų rj., 5 km į š. r. nuo Dusetų. Plotas 29 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1400 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 3500 m. Krantai aukšti, statūs. Į V. įteka 2 upeliai, išteka vienas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 31,5 kg/ha.

2. Ežeras Zarasų rj., 6 km į p. v. nuo Dusetų. Plotas 29 ha, ilgis 770 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 2050 m. Š. krantas aukštas, status, kiti žemi, vietomis pelkėti. Per V. teka Sniūtė (Indrajos deš. intakas). Ežero š. pakrantėje įsikūręs Avižių kaimas.

VÌKIAI. Lietuvoje yra 14 laukinių V. rūšių ir 2 kultūrinės. Iš laukinių V. didesnę ūkinę reikšmę (kaip pašarinės žolės) turi mėlynžiedžiai V. *(Vicia cracca)* ir patvoriniai V. *(V. sepium);* jie dažni pievose, miškuose, krūmynuose ir kitur. Iš kultūrinių V. auginami sėjamieji V. *(V. sativa)* ir žieminiai, arba ruginiai, V. *(V. villosa).* **Sėjamieji V.** užauga 50—90 cm aukščio. Iš viso sukurtos (iki 1970 pr.) 3 lietuviškos jų veislės: Giedriai (ankstyvesnė veislė; rajonuota nuo 1950), Želviai (vėlyvesnė; nuo 1960), Sauliai (vid. ankstyvumo; nuo 1965). Dažniausiai auginami pūdyme (V. ir avižų mišiniai) žaliajam pašarui. Dotnuvos ir Rumokų (Vilkaviškio rj.) bandymų stotyse 1960—61 gauta vid. 331 cnt/ha mišinio žaliosios masės. **Žieminių V.** sukurta 1 liet. veislė Pūkiai. Auginami retai; jų mišiniai su žieminiais javais vartojami ankstyvam žaliajam pašarui. Dažni rugiuose kaip piktžolės. Kolūkiuose gaunama apie 150 cnt/ha mišinio žaliosios masės. Visų V. sėkloms kenkia sitonų (vabalų), pupų grūdinukų (vabalų) lervos, žirnių mėnuliuotųjų vaisėdžių (drugių) vikšrai. V. ir jų mišinių grūdams 1969 pasėta iš viso 44 200 ha, arba 1,9% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (1959 — 27 600 ha, 1,2%; 1934—38 Lietuvoje be Vilniaus krašto V. grūdams kasmet buvo sėjama vid. 22 850 ha). V. auginimas tiriamas Žemdirbystės in-te, Ž. ū. akademijoje. Iš archeologinių radinių sprendžiama, kad Lietuvos TSR teritorijoje V. jau buvo auginami X—XII a. Plačiau paplito nuo XIX a. antrosios pusės.

VÝKINTAS [m. 1251 ties Tverais (Plungės rj.)] — Žemaitijos (neaišku, ar visos) kunigaikštis. V. buvo vedęs Lietuvos didžiojo kun-ščio Mindaugo seserį, o V. sesuo buvo ištekėjusi už Mindaugo brolio Dausprungo. Iš Ipatijaus metraščio galima spėti, kad Saulės kautynėse (1236) lietuvių kariuomenei vadovavo Vykintas. V. suorganizavo prieš Mindaugą s-gą, į kurią įtraukė Volinę, jotvingius, dalį Žemaitijos ir Livonijos ordiną. Ordino padedamas, 1250 bandė pašalinti nuo sosto Mindaugą, bet mūšį su juo ties Tverais pralaimėjo ir pats jame žuvo.

VÌKMEDIS. Lietuvoje auga baltažiedis V. *(Robinia pseudoacacia).* Jis yra introdukuotas. Užauga iki 10—25 m aukščio ir aukščiau. Auginamas dekoratyviniais tikslais miestuose (daugiausia Neringoje, Kaune, Alytuje, Druskininkuose), parkuose, sodybose. Dažnai klaidingai vadinamas baltąja akacija.

VIKÓNIS Pranas [1897.I.26 Girinkoje (Rokiškio rj.) — 1959.X.3 Montevidėjuje (Urugvajus)] — pažangus Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjas. 1919 dalyvavo rev. įvykiuose Rokiškio aps., už tai vokiečių buvo suimtas, nuteistas mirti, bet, vedamas sušaudyti, pabėgo. Vėliau mokytojavo Kaune, Raseiniuose, Raseinių g-joje rėmė pažangiųjų moksleivių būrelio „Atžala" (1925—26) veiklą. Rašė pedagogikos klausimais spaudoje. Dalyvavo LSDP veikloje, pagal LSDP sąrašą 1926 išrinktas seimo atstovu. Su kitais kair. socialdemokratais 1927.IX Raseinių aps. organizavo antifaš. sukilimą. Prasidėjus antifašistų suėmimams, kurį laiką slapstėsi, vėliau emigravo į Latviją. 1927—1928 vienas iš lietuvių polit. emigrantų socialdemokratų vadovų Rygoje, leido laikr. „Laisvas žodis". Plečkaitininkų surengtame liet. emigrantų kongrese (1927. XI.5—6 Rygoje) kritikavo Lenkijos diplomatų pastangas panaudoti liet. emigrantus imp. tikslams. 1928 emigravo į Urugvajų. Dalyvavo visuomeninėje ir kultūrinėje lietuvių veikloje, buvo Urugvajaus Socialistų partijos narys. 1931—40 soc. laikr. „Naujoji banga" redaktorius. Nuo 1956 dirbo pažangaus laikr. „Darbas" redakcijoje. 1959 ėmė dirbti Urugvajaus Lietuvių centre, buvo išrinktas jo v-bos reikalų komisijos vedėju.

Ršt.: Geografía de la URSS, Montevideo, 1943.

VIKÓNYS — **1.** Kaimas Anykščių rj., Svėdasų apyl., 3 km į p. v. nuo Svėdasų, kolūkio centras. 332 gyv. (1970). Pro kaimą teka Jara (Šventosios intakas). Už 0,5 km eina Anykščių—Rokiškio plentas. Kaimo p. pakraštyje, prie 50 ha molio karjero, yra Anykščių stat. medžiagų g-los V. cechas, gaminantis plytas ir drenažo vamzdžius (past. 1935). Prie g-los veikia biblioteka; pastatyta gyv. namų. 1959 kaime buvo 137 gyv.

2. Kaimas Anykščių rj., Šeimyniškių apyl., 3 km į v. nuo Anykščių, prie kelio į Troškūnus. 181 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1931), biblioteka. 1959 buvo 215 gyventojų.

VIKONÝTĖ Danguolė [**Vasiljevienė;** g. 1924.III.7 Paluknyje (Raseinių rj.)] — gydytoja mikrobiologė, medicinos mokslų kandidatė (1956). 1946 baigusi Kauno un-tą, iki 1956 dirbo Epidemiologijos ir mikrobiologijos in-te Kaune mikrobiologe, raupų detrito skyriaus, epidemiologijos skyriaus vedėja. 1956—57 Epidemiologijos ir higienos in-to Vilniuje epidemiologijos skyriaus vedėja. Nuo 1957 dirba ped. darbą Kauno Med. in-te; nuo 1967 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie raupų detritą ir kitais mikrobiologijos klausimais. Kn. „Medicininės mikrobiologijos praktinis vadovas" (1961), „Dizenterija ir kova su ja Lietuvos TSR" (1964) bendraautorė.

VIKŠRÁITIS Česlovas [g. 1928.VIII.15 Šakiuose] — gydytojas ginekologas, medicinos mokslų daktaras (1966). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—56 Klaipėdos resp. ligoninės, 1956—58 Klaipėdos žuvies pramonės ligoninės akuše-

ris ginekologas. 1958—1960 ir nuo 1970 Onkologijos in-to moksl. bendradarbis, 1960—66 to in-to ginekologijos skyriaus vedėjas. 1960 apgynė med. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1969 profesorius. 1966—1970 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Daktaro disertacijoje nagrinėjo gimdos kaklelio vėžio profilaktiką. Paskelbė mokslinių straipsnių apie moters lyties organų vėžinių ligų diagnostiką, gydymą ir profilaktiką, t. p. kitais onkologijos klausimais. Su kitais išleido kn. „Piktybinių navikų diagnostika ir gydymas" (1965).

Ršt.: J. Žukauskas, Č. Vikšraitis, Moters buities ir darbo higiena, V., 1961 [II leid. 1965]; Č. Vikšraitis, J. Žukauskas, Šeimų vaisingumo sutrikimai, V., 1963; Профилактика рака шейки матки, Вильнюс, 1967.

VÌKŠRUPIS — upė Kėdainių rj., Šušvės deš. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 31 km^2. Prasideda Jakšių apylinkėse, 11 km į v. nuo Josvainių. Teka į r. Įteka į Šušvę 11 km nuo jos žiočių, ties Macgaliais, 2 km į p. nuo Josvainių. Intakas Gaidys (kair.).

VIKTARÌNAS — kaimas Lazdijų rj., Abarauskų apyl., 8 km į p. v. nuo Leipalingio, prie plento į Kapčiamiestį; apylinkės ir kolūkio centras. 167 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Vilkinio ež. Yra parduotuvė (nuo 1952), felčeriųakušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (nuo 1921 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 60 gyv.

VILÁINIAI — *Hidrotechnikos ir melioracijos instituto* gyvenvietė Kėdainių rj., Kėdainių apyl., prie Kėdainių miesto r. ribos, Nevėžio kair. krante. 1959 buvo 243 gyv., 1970 — 565. Per V. eina Kėdainių—Panevėžio plentas. Parduotuvė, vaikų darželis (nuo 1961). Iki 1940 V. buvo dvaras (1923 — 132 gyv.). 1960 į V. iš Kauno atkeltas in-tas; pastatyta in-to rūmai (1964), bendrabutis, apie 20 gyv. namų.

VILBĖ̃NAS — ežeras Kelmės rj., 6 km į v. nuo Kelmės. Plotas 11 ha, ilgis 570 m, didž. plotis 370 m, kranto linijos ilgis 1650 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Iš V. išteka Vilbėno upelis (Kražantės intakas).

VILČÌNSKAS Jonas [nuo 1927 **Paškevičius;** 1893.XI.14 Užtakuose (Kaišiadorių rj.) — 1937.XI.27 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. Kilęs iš valstiečių. 1914—16 tarnavo Rusijos kariuomenėje, vėliau dirbo Voznesenske (prie Odesos); su kitais organizavo darbininkų streikus. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Voznesenske; vėliau raudongvardietis. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Dirbo Voznesensko geležinkelio stoties komisaru ir kitą polit. darbą. 1922 pab. grįžo į Kauną, dirbo šaltkalviu geležinkelių dirbtuvėse. Su kitais suorganizavo 1924 Gegužės Pirmosios demonstraciją Kaune ir dalyvavo joje. Už tai kalintas adm. tvarka, paskui ištremtas į Trakų apskritį. LKP IV suvažiavime (1924) išrinktas LKP CK nariu. 1925 dirbo papirosų f-ke Kaune. Dėl nelaimingo atsitikimo tapęs invalidu, atleistas iš darbo. 1926.IV kooptuotas į LKP CK Organizacinį biurą. 1926 profs-gų organizatorius, metalistų profs-gos centro v-bos ir kair. darbininkų profs-gų 1926.X išrinkto Vienybės k-to pirmininkas. Bendradarbiavo LKP spaudoje (slap. Raudonasis). 1927.I emigravo į TSRS, dirbo f-ke Maskvoje. Dirbo visuom. darbą Maskvos lietuvių darbininkų klube, buvo LKP ryšininkas. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

VILČÌNSKAS Juozas [g. 1915.IV.5 Troškūnuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Iki 1940 darbininkas. 1933—36 LKJS, 1936—41 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Anykščių parajonio k-to, 1939—40 LKP Utenos aps. k-to narys. 1940—41 LKP Troškūnų vls. partorgas, Troškūnų kooperatyvo vedėjas. Vok. faš. okupacijos pradžioje kalintas Panevėžyje, vėliau slapstėsi. Nuo 1942 partizanų ryšininkas. 1943—44 „Patvariųjų" partizanų būrio komisaras. Nuo 1944 TSKP narys. Nuo 1945 part. ir adm. darbuotojas įv. vietose.

VILČÌNSKAS Leonas [1914 Gudaičiuose (Kėdainių rj.) — 1941.VII.23 Babėnuose (dab. Kėdainių dalis)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Iki 1940 darbininkas. 1935 Krakių vls. įsijungė į rev. judėjimą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1938 kom. kuopelės sekretorius. Nuo 1939 LKP Krakių vls. k-to narys. 1940—41 Krakių vls. vykd. k-to pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VILČÌNSKAS Romualdas [1899 Šiaulių aps. — 1920.XII.5 Rygoje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1918 pab.—1919 pr. Kuršėnų Darbininkų atstovų tarybos vykd. k-to narys. Nuslopinus Tarybų valdžią, kalintas Šiauliuose. Paleistas dirbo rev. darbą. Vėl gresiant suėmimui, 1920 pab. emigravo į Latviją.

VILČÌNSKIS Jonas Kazimieras [1806—1862] — kultūros veikėjas. Vilniaus un-te, po 1831 Paryžiuje studijavo mediciną. Vėliau Vilniuje dirbo gydytoju. Surinko nemaža paveikslų, raižinių lentų, gobelenų, miniatiūrų, skulptūrų, monetų ir kitokių senienų. Spaudoje rašė dailės ir kultūros klausimais. Apie 1842—62 leido „Vilniaus albumą" („Album de Vilna"). Keletą pirmųjų jo lapų išspausdino Vilniuje, kitus — Paryžiuje. Albumas sudarytas iš daugiau kaip 300 litografijų, chromolitografijų ir plieno bei vario raižinių lakštų, suskirstytų 6 serijomis. Kiekviena serija turi po keletą 12 lakštų sąsiuvinių. Albume išspausdinti Vilniaus dailininkų M. Andriolio, A. Bartelio, I. Chruckio, M. Kulešos, K. Ripinskio, K. Rusecko, S. Svisčevskio, J. Vilčinskio, A. Zaleskio, P. Zavadskio, A. Žameto, rusų dailininko V. Sadovnikovo, lenkų dailininkų A. Oleščinskio ir M. Zaleskio, ukrainiečių dailininko T. Ševčenkos ir kitų kūriniai, kuriuose vaizduojama Vilnius ir kitos Lietuvos D. Kun-stės vietovės, Lietuvos visuomenės, kultūros veikėjai ir kita.

Lit.: J. Jurginis, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; P. Galaunė, Lietuvos grafika XVI—XIX a.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 3, V., 1961.

VILČÌNSKIS Juzefas [XIX a.] — dailininkas. Kultūros veikėjo J. K. Vilčinskio brolis. Vilniuje studijavo dailę. Kurį laiką dirbo su J. Ozemblovskiu. J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumui" (1842—62) sukūrė piešinius „Ostrogo pilis", „Volinė", „Pilies griuvėsiai", „Bazilionų vienuolynas Korce" ir kt.

VILČÌNSKIS Pranas [XIX a.] — kraštotyrininkas. Jasionių (Utenos rj.) dvarininkas. 1835—36 kasinėjo Narkūnų ir Pakalnių (Utenos rj.) piliakalnius, 1844—1856 — Vaineikių (Rokiškio rj.), Kustų, Šeimyniškių, Užpalių (visi Utenos rj.) pilkapius. Nuo 1857 buvo Petrogrado archeologų ir numizmatikų d-jos narys bendradarbis. Apie kasinėjimų rezultatus paskelbė straipsnių („Tygodnik Peterburgski", 1836; „Izvestija Ruskogo archeologičeskogo obščestva", 1859, ir kitur). Dalis V. surinktų archeologinių radinių laikoma Leningrado Ermitaže.

VILDIKÃNAS Dovydas [1903 Molėtuose — 1941.VI Gudakiemyje (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1916—41 darbininkas Molėtuose, Kaune, Merkinėje, Šiauliuose. 1928, dirbdamas Merkinėje, platino kom. lit-rą, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1937 suimtas, baustas adm. tvarka. 1939 ištremtas į Šiaulius. 1940—41 darbininkas Merkinėje. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

VILDIKÃNAS Kasrielis [1911.VIII.23 Vilniuje — 1943.II.26 Krestjanovkoje (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1929 Molėtuose įstojo į LKJS. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Merkinėje (Varėnos rj.). 1934 už rev. veiklą nuteistas 8 metus kalėti. 1940—41 Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Žuvo fronte.

VÌLDMANAS-ZÁIDMANAS Izaokas [1885 Dotnuvoje — 1941 Vilniuje] — smuikininkas, dirigentas, pedagogas. 1902 baigė Odesos muz. m-lą, 1908 — Peterburgo konservatorijos smuiko ir dirigavimo klases. 1908—11 įvairių Rusijos orkestrų koncertmeisteris, nuo

1911 dirigavo simf. koncertus ir operas. I pasaul. karo metais dirbo Vilniuje muz. mokytoju. 1919 apsigyvenęs Kaune, sudarė simf. orkestrą, jam dirigavo. 1920.III.16 surengė pirmąjį šio orkestro koncertą. 1920—41 Valstybės teatro simf. orkestro artistas, 1922—33 Kauno muz. m-los, 1933—41 Kauno konservatorijos dėstytojas. Hitlerininkų nužudytas.

VILDŽIŪNAS Alfonsas [1905.VIII.28 Peterburge — 1942.III.13 Smailiuose (Biržų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Tarnautojas. Kilęs iš valstiečių. 1925—27 LKJS narys. Už rev. veiklą 1928 nuteistas 1 metus 8 mėn. kalėti. Kalėjo Ukmergėje. Vėliau amnestuotas. 1936 nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 Utenos aps. milicijos viršininkas. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. 1942.III.7 su LKP CK I operatyvine grupe atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Žuvo mūšyje.

VILDŽIŪNAS Donatas [1904.X.28 Paraisčiuose (Anykščių rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. 1927 įstojo į LKJS. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1927 ir 1934 kalintas. Žuvo, traukdamasis nuo hitlerinių okupantų.

VILDŽIŪNAS Jonas [g. 1907.IX.29 Penionyse (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1967). Kilęs iš valstiečių. 1927 Paraisčiuose (Anykščių rj.) įstojo į LKJS, buvo LKJS Anykščių parajonio k-to nariu. Už rev. veiklą 1927 suimtas ir 1928 nuteistas 20 mėn. kalėti, bet t. p. metais amnestuotas. Nuo 1928 Komunistų partijos narys, LKP Paraisčių kuopelės sekretorius. 1929—1933 LKP Anykščių parajonio k-to, 1933 LKP Panevėžio rj. k-to narys. LKP V konferencijos (1933 Maskvoje) delegatas. 1933—34 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1934 grįžo į Lietuvą dirbti part. darbo, buvo suimtas. Kalėjo Utenoje, Panevėžyje. 1935 už užstatą paleistas, dirbo LKP CK instruktoriumi š. r. Lietuvoje. 53 Ukmergės ir Utenos aps. komunistų byloje 1936 nuteistas 10 metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. 1940—41 dirbo adm. darbą Panevėžyje, Vilniuje, D. Tėvynės karo pradžioje — Maskvoje. 1942 atvyko į okupuotą teritoriją partiz. kovai. Suorganizavo ,,Bičiulių" partizanų būrį, veikusį Naročiaus ež. (BTSR) bei Švenčionėlių apylinkėse, ir jam vadovavo. 1944—47 adm. darbuotojas Vilniuje. 1947—51 LKP Vilniaus miesto Lenino rj. k-to I sekretorius. 1951 lengvosios pramonės ministro pavaduotojas. 1951—1953 Kauno miesto vykd. k-to pirmininkas. 1953—54 vidaus reikalų ministras. 1954—68 Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininkas. 1940—41, 1953—64 ir nuo 1966 LKP CK narys, 1952—53 kandidatas į LKP CK narius. 1954—58 TSRS AT, nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narys, nuo 1968 Prezidiumo pirmininko pavaduotojas. Paskelbė atsiminimų apie rev. ir partiz. veiklą.

VILDŽIŪNAS Leonas [g. 1918.IV.15 Mendrinėje (Anykščių rj.)] — spaudos darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1968). 1940—1941 Utenos aps. milicijos operatyvinis įgaliotinis. 1941 įstojo į VLKJS. 1942—1945 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1943 TSKP narys. 1945—46 LKP Dituvos vls. (Klaipėdos rj.) partorgas. 1946—47 LKP Klaipėdos aps. k-to sekretorius. 1950 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1950—53 Grož. lit-ros leidyklos direktorius. 1953—58 ir nuo 1959 Vyriausiosios leidyklų ir poligrafijos pramonės v-bos viršininkas. 1958—59 kultūros ministro pavaduotojas. Paskelbė straipsnių knygų leidybos klausimais.

VILDŽIŪNAS Vladas [1909.I.1 Peterburge — 1962.XII.25 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. Kavarsko valsčiuje dirbo ž. ū. darbus. 1928 įstojo į LKJS. Nuo 1928 Komunistų partijos narys; priklausė Paraisčių (Anykščių rj.) kuopelei. 1930—32 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1932—1933 Maskvoje mokėsi Tarptautinėje Lenino m-loje. 1933 LKP Panevėžio rj. k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1933—1935 kalintas. 1935—36 LKP CK instruktorius Panevėžio, Rokiškio ir Jonavos rajonuose. Bendradarbiavo kom. spaudoje (slap. Vincas). 1936 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjo Kaune, 1937—39 Kauno kalėjimo polit. kalinių rankraštinio žrn. ,,Kovotojas" redkolegijos narys. 1940—41 adm. darbuotojas Ukmergėje ir Šakiuose. 1941.VI pasitraukė į TSRS gilumą. 1941.VIII grįžo į Lietuvą, suorganizavo partizanų būrį ,,Patvarieji", iki 1944 buvo jo vadas. 1944—45 LKP Ukmergės aps. k-to I sekretorius. 1945—1947 ž. ū. ministras. 1947—50 LKP Panevėžio aps. k-to I sekretorius. 1950—1953 LKP Kauno sr. k-to skyriaus vedėjas. 1954—55 Miško pramonės m-jos darbuotojas. 1955—60 socialinio aprūpinimo ministro pavaduotojas. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1949—52 LKP CK narys, 1947—50 Lietuvos TSR AT deputatas.

Ršt.: Aukštaitijos kalvose (Partizano atsiminimai), V., 1954; Pakelti kumščiai (Atsiminimai), V., 1964.

VILDŽIŪNAS Vladas [g. 1932.XII.20 Dabužiuose (Anykščių rj.)] — dailininkas. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1961 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to skulptūros f-tą. Sukūrė originalios plastikos kamerinių ir dekoratyvinių skulptūrų, daugiausia skulptūrinių portretų ir kompozicijų. Kūriniuose sumaniai naudoja medį, metalą, savitai interpretuoja liaudies meno tradicijas.

Kūriniai: skulptūriniai portretai — tėvo (1957), Marytės (1958), senelės, J. Puškoriaus (abu 1959), S. Nėries (1960), P. Rimšos, konstruktoriaus (abu 1962), seno kolūkiečio (1963), M. Čiurlionio (1964), A. Vildžiūno (1965); P. Vaičiūno antkapinis paminklas Vilniaus Rasų kapinėse (archit. V. Brėdikis, 1963); skulptūrinės kompozicijos — ciklas ,,Vaikai" (1959—1963), trilogija ,,Motinystė" (,,Karo metai", ,,Priespaudos metai" ir ,,Taikos metai", 1959—1960), ,,Pavasaris" (1960), ,,Surištas sukilėlis" (1963), dekoratyvinė skulptūra Vilniaus resp. ligoninei (1966), ,,Karaliai" Kauno Čiurlionio dailės muziejui (1968), ir kt.

Vladas Vildžiūnas. Trilogijos ,,Motinystė" fragmentas, medis, 1960

Lit.: **S. Budrys,** Vladas Vildžiūnas, V., 1970.

VILEĨKIAI — **1.** Kaimas Šilutės rj., Jonaičių apyl., 6 km į p. nuo Šilutės, 2 km į p. v. nuo Klaipėdos—Jurbarko plento. 173 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Voryčia (Šyšos intakas). Parduotuvė, Užlieknių aštuonmetė m-la (1873 įsteigta Vileikių pr. m-la; 1955—62 Užlieknių septynmetė m-la). 1959 buvo 144 gyv.

2. Kaimas Šiaulių rj., Pakapės apyl., 18 km į p. nuo Šiaulių, prie kelio į Tytuvėnus. 80 gyv. (1970). Iš r. prieina Didžiojo tyrulio pelkė, iš v. — Pagervinių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1650. 1959 buvo 123 gyv.

VILEĨKIS Algirdas Anatolijus [g. 1933.I.29 Kaune] — administracinis darbuo-

tojas. 1957 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1959 Ukmergėje dirbo kelių inžinieriumi. 1959—65 Automobilių transporto ir plentų m-jos skyriaus, v-bos viršininkas. Nuo 1962 TSKP narys. Nuo 1965 Vilniaus miesto Spalio rj. vykd. k-to pirmininkas.

VILEĨKIŠKIAI — kaimas Širvintų rj., Musninkų apyl., 6 km į p. nuo Musninkų, 3 km į v. nuo Kernavės, Neries deš. krante; kolūkio centras. 64 gyv. (1970). Kaimą supa Kernavės miškas. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1920—52 pradinė, 1952—62 septynmetė), biblioteka. XIX a. ir XX a. pr. buvo V. palivarkas (1923 — 14 gyv.). 1959 kaime buvo 18 gyv.

VILEĨKIŲ PELKĖ — pelkė Šiaulių rj., 16 km į š. nuo Tytuvėnų, 0,5 km į v. nuo Šiaulių—Tytuvėnų kelio. Plotas 125 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, apie 4 km ištįsusi iš š. r. į p. v. abipus Vėžiaus (Šiaušės kair. intako). Durpių klodo didž. storis 2,9 m, vid. 1,1 m. Vyrauja alksninės ir medieninės-viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 47%, vid. peleningumas 16%. Rytuose prie pelkės įsikūręs Vileikių kaimas.

VILEĨŠBALĖ — pelkė Biržų rj., 6 km į v. nuo Kupreliškio. Plotas 154 ha. Sausuminės kilmės žemapelkė, ištįsusi apie 6 km iš š. į p. tarp 2 drumlinų pavidalo gūbrių; šiaurėje plynraistis, pietuose raistas. Per š. dalį teka Apaščia (Nemunėlio intakas) ir jos kair. intakas Kraščia. Durpių klodo didž. storis 1,4 m, vid. 0,75 m, vid. susiskaidymas 40%, vid. peleningumas 14,5%. Pelkės paviršius nusausintas, sureguliavus Apaščią.

VILEĨŠIS Aleksandras [g. 1918.X.20 Semipalatinske (Kazachijos TSR)] — gydytojas patologas fiziologas, medicinos mokslų daktaras (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1968). 1940—41 žurnalo „LTSR medicina" redakcijos sekretorius. Baigė Kauno universitetą; 1944—51 jame dėstė. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Medicinos institute. 1947 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1950 docentas, nuo 1951 patologinės fiziologijos katedros vedėjas. 1956—60 dar stomatologijos ir farmacijos f-to dekanas. 1951—61 tęstinio leidinio „Kauno Med. in-to darbai", nuo 1965 — „Medicina" redaktorius. Nuo 1965 profesorius. Daktaro disertacijoje nagrinėjo mitybos įtaką Erlicho karcinomos augimui. Parengė pirmąjį lietuvišką patologinės fiziologijos vadovėlį, su kitais — med. terminų žodyną. Paskelbė moksl. straipsnių apie fermentų aktyvumo, baltymų apykaitos, audinių ir organų baltymų kitimą vėžio augimo metu ir kitais eksperimentinės onkologijos, patologinės fiziologijos, t. p. med. istorijos klausimais.

VILEĨŠIS Antanas [1856.X.21 Mediniuose (Pasvalio rj.) — 1919.IV.9 Vilniuje] — gydytojas, buržuazinis liberalinis visuomenės veikėjas. Visuom. veikėjų Jono ir Petro Vileišių brolis. Mokėsi Šiaulių g-joje ir Maskvos un-te, ten priklausė liet. studentų būreliui, platino draudžiamą liet. spaudą. 1898 apsigyveno Vilniuje. 1905 dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje. Vienas „Aušros" švietimo d-jos (įk. 1905), „Rūtos" d-jos (įk. 1909), Lietuvių mokslo draugijos (įk. 1907), Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti (įk. 1914), pirmosios Vilniaus lietuvių dviklasės m-los (įk. 1907) steigėjų, I lietuvių dailės parodos (1907) organizatorių. XIX a. pab. pradėjo bendradarbiauti draudžiamojoje liet. spaudoje. Straipsniuose ir knygelėse populiariai aiškino, kaip apsisaugoti nuo ligų, slaugyti ligonius, rašė ir kitais medicinos bei higienos klausimais.

VILEĨŠIS Jonas [1872.I.3 Mediniuose (Pasvalio rj.) — 1942.VI.1 Kaune] — teisininkas, buržuazinis liberalinis visuomenės veikėjas. Visuom. veikėjų Petro ir Antano Vileišių brolis. 1892 baigė Šiaulių g-ją. 1892—94 studijavo Peterburgo un-to fizikos ir matematikos f-te; 1898 baigė teisės f-tą. Nuo 1900 vertėsi advokatūra. Bendradarbiavo „Varpe", „Ūkininke". Vienas Lietuvių Demokratų partijos (įk. 1902) steigėjų. Savaitraščio „Lietuvos ūkininkas" steigėjas, 1905—06 redaktorius. 1907—09 dienraščio „Vilniaus žinios", 1909 dienraščio „Lietuvos žinios" leidėjas ir vienas pagr. redaktorių. Vienas Lietuvių suvažiavimo Vilniuje (1905), Valstiečių s-gos (įk. 1905), Liet. mokslo d-jos (įk. 1907) organizatorių. Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo, agronomijos teisėms ir pagalbai teikti pirmininkas (1915—16). 1916 išvežtas į Vokietiją (grįžo po pusės metų). Buržuazinės Lietuvos Tarybos narys (1917—20); prieštaravo konvencijai su Vokietija (1917.XII.11), sumanymui skelbti Urachą Lietuvos karaliumi. 1917—22 Lietuvos Socialistų liaudininkų demokratų partijos, 1922—29 Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos narys. 1918—19 vidaus reikalų, finansų ministras. 1921—1933 Kauno burmistras, vėliau Kauno un-to dėstytojas. Palaidotas Vilniuje.

VILEĨŠIS Jurgis [g. 1922.V.11 Panevėžyje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1959). 1948 baigė Kauno un-tą. 1948—59 dėstė Ž. ū. akademijoje. 1959—62 Miškų ūkio in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1962 dėsto Kauno Politechnikos in-te, docentas. Paskelbė moksl. straipsnių ž. ū. mechanizavimo, vibrotechnikos klausimais.

VILEĨŠIS Petras [1851.I.25 Mediniuose (Pasvalio rj.) — 1926.VIII.12 Palangoje] — buržuazinis visuomenės ir kultūros veikėjas. 1870 baigė Šiaulių g-ją, 1874 — Peterburgo un-to fizikos ir matematikos f-tą, 1880 — Peterburgo Kelių inžinierių in-tą. Dalyvavo Peterburgo lietuvių studentų būrelio, Labdaringosios Peterburgo lietuvių bei žemaičių d-jos veikloje. Leido nelegalų rankraštinį laikr. „Kalvis melagis" (10 nr., 1875—76). 1877—78, išsirūpinęs leidimą, Peterburge legaliai išspausdino keletą liet. knygų. Bendradarbiavo „Aušroje", „Varpe", „Ūkininke". Prisidėjo prie draudžiamos liet. spaudos leidimo ir platinimo. 1880—90 Maskvos apyg. kelių valdybos tiltų statybos inžinierius (kesonų specialistas). 1890 persikėlęs į Vilnių, įsteigė ž. ū. padargų f-ką (1900), pastatydino elektrinę (1902). Buvo vienas žymesniųjų to meto Vilniaus pramonininkų, propagavo nacionalinio kapitalistinio ūkio vystymą. Peticijomis, kyšiais aukštiems pareigūnams siekė spaudos draudimo panaikinimo. 1904—1909 pirmojo legalaus liet. dienraščio „Vilniaus žinios" leidėjas ir ofic. redaktorius. Vilniuje įsteigė spaustuvę (1904), knygyną liet. knygoms platinti. 1905—1906 Vilniuje pasistatydino rūmus (juos po V. mirties nupirko „Ryto" d-ja; dabar juose yra Lietuvių k. ir lit-ros in-tas). 1911 f-ką pardavė akc. b-vei „Vilija" (1915 f-kas buvo evakuotas į Smolenską). 1911—20 Kaukaze ir kitur dirbo inžinieriumi, vadovavo tiltų statybai. Dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje. 1921 grįžo į Lietuvą. 1922—23 susisiekimo ministras. 1923 gavo Kauno un-to lit-ros garbės daktaro vardą. Palaidotas Vilniuje.

V. sukūrė keletą apsakymų, scenos vaizdelių (pirmieji liet. dramaturgijos kūriniai), eilėraščių. Apsakyme „Jons ir Aniuta" (1877), scenos kūrinėlių cikle „Pas mus" vaizduojamas valstiečių gyvenimas, smerkiama santuoka turto sumetimais, pašiepiami religiniai prietarai. Beletrizuotame pasakojime „Jurgis Stefensonas", scenos vaizdelyje „Anglija" (rink. „Jurgis Stefensonas". „Pas mus ir kitur", 1877) aukštinama technikos pažanga, kapit. pramonė, sukurti pirmieji liet. lit-roje industrinio darbo vaizdai. V. grož. kūrybos meninė vertė menka.

V. parašė ir laisvai išvertė apie 30 populiarių knygelių gamtos mokslų, žemdirbystės, veterinarijos, sodininkystės, medicinos, kultūros istorijos klausimais („Apsakinėjimas apie žemę ir atmainas oro", 1876; „Sodnas, apyniai ir bitys", 1885; „Svarbiausios žmonių ligos", 1886; „Karvės ir pienas", 1892; „Apie arklius", 1893; „Naudingi skaitymai", 1898; „Apie Joną Gutenbergą", 1900; „Žaibas ir griaustinis", 1900; „Avižų auginimas", 1902; „Pamokslai apie žemės ūkę dėl Lietuvos ūkininkų", 1907, ir kt.), vadovėlių („Keturi svarbiausieji veikalai aritmetikos", 1886; „Trumpa geo-

grafija", 1898; „Populiariškas rankvedis fizikos", 1899; „Trumpa visuotina istorija", d. 1, 1903), publicistinę brošiūrą „Lietuvių—lenkų ginčas" (pranc. kalba 1921; liet. kalba 1922). Išvertė į liet. kalbą H. Anderseno, M. Tveno, F. Harto, H. Senkevičiaus, F. Mažuraničiaus ir kt. rašytojų prozos kūrinių. Straipsnius ir knygas dažniausiai pasirašinėjo P. Nėrio, P. Ginbuto, Giedrio, Gintauto ir kt. slapyvardžiais.

Lit.: **J. Tumas,** Lietuvių literatūros paskaitos (Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė II), K., 1924; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **V. Žukas,** Keletas paprastomis dauginimo priemonėmis išspausdintų lietuviškų leidinių. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 4, V., 1965, **R. Vėbra,** P. Vileišio laiškai lietuviškų knygų spausdinimo klausimu. — Ten pat, t. 7, V., 1969.

VILEĨŠIS Vincas [1908—1943] — ekonomistas, istorikas. 1928—40 dirbo Centriniame statistikos biure (nuo 1930 demografijos sk. viršininkas). 1935 baigė Kauno un-to teisių f-tą. Vienas *Lietuvos Vakarų sąjungos* steigėjų, 1936 jos centro v-bos sekretorius. Parašė straipsnių apie R. Prūsijos lietuvius, monografiją „Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje" (1935). V. palaikė vok. mokslininkų M. Tepeno, A. Becenbergerio ir kt. įrodytą nuomonę, kad v. lietuviai yra autochtonai, t. y. R. Prūsijoje gyvenusių skalvių, nadruvių, sūduvių genčių palikuonys. V. davė moksl. atkirtį G. Mortenseno, R. Trautmano, P. Kargės germanizatorinėms teorijoms, skelbusioms, kad, kryžiuočių užkariautoje baltų teritorijoje gyvenusiems prūsams išnykus, lietuviai į ją atsikėlę daugiausia XV—XVI amžiuje. 1941 pirmojoje pusėje ištremtas iš Lietuvos.

VILEIŠYTĖ Barbora [g. 1918.II.1 Tbilisyje] — bibliotekininkė, spaudos tyrinėtoja. 1952 baigusi Varšuvos un-tą, dirba jo bibliotekoje. 1968 už disertaciją „Varšuvos Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteka" gavo filol. mokslų daktaro laipsnį. Tyrinėja Lietuvos knygnešių ir liet. spaudos istoriją („Aušra", 1965, Nr. 9), Vilniaus un-to spaustuvės XVI—XVIII a. leidybinę veiklą. Paskelbė studiją apie Seinų lietuvių spaustuvę (išsp. leidinyje „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis", t. 4, 1968).

VILEIŠYTĖ Paulina [**Paulavičienė;** g. 1928.XII.7 Panevėžyje] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1963). 1954 baigė Kauno Med. in-tą. 1954—57 Kauno resp. klinikinės ligoninės gydytoja. Nuo 1957 dirba Kauno Med. in-to hospitalinės terapijos katedroje. Nuo 1969 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie katecholaminų kiekio kitimą ateroskleroze, hipertonija ir išemine širdies liga sergančiųjų kraujyje.

VILEITÀ Alfonsas [g. 1930.V.15 Lazdinėliuose (Švenčionių rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1967). 1956 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1961 dirbo Lietuvos TSR prokuratūroje. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1964 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė mokslinių straipsnių tarybinės civilinės teisės klausimais.

VILEITÀ Mykolas [1907.IX.30 Dysnoje (Ignalinos rj.) — 1938.IX.21 Ispanijoje] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1928 išvyko į Argentiną. Dalyvavo pažangiųjų Buenos Aireso liet. darbininkų org-jų veikloje. 1937 Ispanijoje įstojo į 13 internacionalinę brigadą. Žuvo fronte.

VILĖKOS — kaimas Ignalinos rj., Dysnos apyl., 5 km į r. nuo Tverečiaus, Birvėtos deš. krante. 76 gyv. (1970). Yra parduotuvė (nuo 1963), biblioteka (nuo 1961). 1893 kaime buvo 84 gyv. (8 kiemai), 1959 — 92 gyv.

VÌLEMAI — kaimas Kauno rj., Zapyškio apyl., 15 km į v. nuo Kauno, 2 km į p. nuo Zapyškio. 235 gyv. (1970). Pro kaimą teka Kerupė (Dievogalos intakas). 1959 buvo 259 gyv.

VÌLEMAS Viktoras [g. 1900.IV.13 Bebrenėje (Latvijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Tarnavo pas buožes, dirbo dailide. 1928 už rev. veiklą suimtas ir nuteistas 3 metus kalėti. Pagal amnestiją bausmė sumažinta iki $1^1/_2$ metų. Nuo 1931 Komunistų partijos narys, buvo LKP Panevėžio rj. k-to sekretorius. 1932 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1932 vėl suimtas ir 1933 nuteistas $7^1/_2$ metų kalėti. 1940—45 LKP Panevėžio aps. k-to instruktorius, adm. darbuotojas Čeliabinske, Čkalove (dab. Orenburgas), Sverdlovske. 1945—52 adm. darbuotojas Šilutėje, Kelmėje, Pasvalyje. 1952—55 Tytuvėnų vykd. k-to pirmininkas, 1955—60 Naumiesčio rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas, Panevėžio teritorinės taryb. ūkių v-bos inspektorius. Pensininkas.

VILENČIKÁITĖ Leja [**Makelienė;** 1909.XII.24 Anykščiuose — 1941 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1925 Anykščiuose įstojo į LKJS. 1927 už kom. lit-ros platinimą Šiauliuose nuteista 15 metų kalėti. Kaip nepilnametei ir pagal 1928 amnestiją bausmė sumažinta iki 5 metų. Kalėjo Ukmergėje, Kaune. 1930—36 Komunistų partijos narė. 1932 paleista iš kalėjimo, Kaune dirbo neleg. profs-gose. Už tai 1934 bausta adm. tvarka. 1940—41 dirbo Kauno vaikų namuose.

„VILENSKIJE GUBERNSKIJE VEDOMOSTI" („Виленские губернские ведомости" — „Vilniaus gubernijos žinios") — laikraštis, ėjęs 1838—1916 Vilniuje rusų kalba, dažniausiai dukart per savaitę. Leido gubernatūra. Rašė apie ekonominį ir kultūrinį Vilniaus gub. gyvenimą.

„VILENSKIJ VESTNIK" („Виленский вестник"—„Vilniaus žinynas")— literatūros ir politikos laikraštis, ėjęs 1841—1916 Vilniuje rusų, 1841—63 ir lenkų („Kurjer Wileński") kalbomis. Redagavo E. Odincevas, A. Kirkoras, V. Zabelinas ir kt. 1863 „V. v." reiškė caro vyriausybei priešiškas tendencijas, vėliau tapo jai palankus. Leido lit. priedus.

VÌLENSKIS Volfas [g. 1919.VIII.21 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, pulkininkas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1936 baigęs Kauno amatų m-lą, iki 1940 dirbo techniku Klaipėdos tekstilės ir Kauno „Neries" fabrikuose. Nuo 1935 palaikė ryšius su LKJS Kauno organizacija, už tai 1936 buvo suimtas. 1940 įstojo į Vilniaus karo mokyklą. 1941.VI.25 vadovavo mūšiui ties Lebedžiais (BTSR, netoli Molodečno), kuriame grupė m-los kursantų atmušė persvarą turintį priešą ir sudarė sąlygas pasitraukti Raudonosios Armijos daliniams. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kuopos, bataliono, pulko vadas. Nuo 1943 TSKP narys. 1944.X.12—14 ties Usėnais (Šilutės rj.) jo vadovaujamas batalionas atmušė stiprias priešo kontratakas; už tai jam buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1948 Maskvoje baigęs Frunzės karo akademiją, dirbo vadovaujamąjį darbą Taryb. Armijoje. 1959—65 Kauno miesto kar. komisaras. Nuo 1965 dirba ped. darbą Vilniaus un-te. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų apie D. Tėvynės karą.

VÌLENTAS Baltramiejus [apie 1525 Lietuvoje — 1587.IV? Karaliaučiuje] — vienas lietuvių raštijos pradininkų. Kilęs iš Lietuvos bajorų. Spėjama, kad lankė A. Kulviečio vadovaujamą Vilniaus aukštesniąją m-lą. Apie 1546—49 Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Nuo 1550 Karaliaučiaus lietuvių evangelikų bažnyčios kunigas. 1571 šelpė ir globojo badaujantį R. Prūsijos lietuvius, nors pats sunkiai vertėsi. Paveldėjęs pusbrolio M. Mažvydo rankraščius, parengė ir išleido jo giesmyną „Giesmės krikščioniškos" (2 d., 1566—70), kuriame įdėjo ir savo verstų giesmių. Išleido M. Mažvydo „Parafrazį" (1574), savo verstą M. Liuterio „Enchiridioną (Mažąjį katekizmą)" (1575; II leid. 1579; III leid. 1612). Didžiausias ir reikšmingiausias V. spausdintas darbas — evangelijų vertimas („Evangelijos bei epistolos", 1579). Evangelijas jis vertė iš vokiško M. Liuterio teksto beveik 10 metų, lygindamas savo vertimą su lot. originalu ir lenkiškais vertimais. V. evangelijų vertimu vėliau naudojosi J. Bretkūnas, M. Daukša, J. Jaknavičius. 1580—87 V. vertė į liet. kalbą V. Ditricho postilę (nebaigė). V. katekizmo ir evangelijų vertimą mokslo reikalui 1882 paskelbė vok. kalbininkas F. Bechtelis. 1969 JAV kalbininkas G. Fordas fotografuotiniu būdu perspausdino V. katekizmą su jo vertimu į anglų kalbą, ir plačia monografija apie jo kalbą.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; J. Kabelka, J. Lebedys, Nauji duomenys apie B. Vilento literatūrinę veiklą. — „Baltistica", t. 2, sąs. 2, V., 1966.

VILIJÁMPOLĖ — Kauno miesto dalis Neries deš. krante, priešais Senamiestį, prie pat Neries ir Nemuno santakos. Iš r. ir p. Vilijampolę juosia Neris, vakaruose ji ribojasi su Veršvais, šiaurėje — su Sargėnais. V.— svarbus Kauno pram. rajonas. Čia veikia didelės įmonės: metalo apdirbimo („Apvija", „Metalistas", „Pirmūnas"), tekstilės ir trikotažo („Audimas", „Gegužės Pirmoji", „Kaspinas", „Silva", Ziberto šilko kombinatas) ir kitų pram. šakų (Giedrio kailių pramonės įmonių susivienijimas, „Dailės" kombinatas). Be to, veikia Veterinarijos akademija, Tekstilės pramonės in-tas, 2 vid. m-los, pagalbinė mokyklainternatas, vaikų namai, keli vaikų darželiai ir lopšeliai, kino teatras, keletas bibliotekų.

V.— vienas seniausių Kauno priemiesčių. V. žemė XVII a. vid. priklausė Radviloms. J. Radvila čia apgyvendino vietinių ir iš užsienio pakviestų pirklių, davė jiems žemės, atleido nuo prievolių ir mokesčių. Stanislovas Augustas 1791 leido Vilijampolėje rengti turgų ir 4 metinius prekymečius. XVIII—XIX amžiuje V. buvo prekybos ir sielių plukdymo punktas. Veikė grūdų, linų, kanapių, odų ir kt. prekių sandėliai. Per 1830—31 sukilimą Vilijampolę buvo užėmę sukilėliai; gyventojai juos rėmė ginklais, pinigais ir maistu. XIX a. antrojoje pusėje V. ėmė sparčiai augti. 1861—62 čia buvo apie 3000, o 1887 — 8—9 tūkst. gyventojų. XIX a. ir XX a. pradžioje V. turėjo miesto v-bą, savo teismus ir kt. įstaigas. Tuo metu V. priklausė priv. savininkams: P. Vitenšteinui, M. Hohenlojei, Peterburgo pirkliams Serebriakovams. Iš jų V. ilgai nuomojo Kauno pirklys R. Volfas ir kiti; jie apdėjo vietos gyventojus papildomomis prievolėmis ir mokesčiais. Iki I pasaul. karo Vilijampolėje veikė R. Volfo alaus darykla (įk. 1863) ir Finkelšteino degtukų dirbtuvė (įk. 1868). Dauguma gyventojų vertėsi amatais, smulkia prekyba, sielių plukdymu arba dirbo Kauno pramonėje, uoste. Pradėjus statyti kar. įtvirtinimus apie Kauną (1882—1915), Vilijampolėje buvo uždrausta statyti civ. namus. Todėl V. neaugo, o gyventojų net mažėjo (1897 buvo 9400, 1905 — 8000, 1913 — 6800). 1919 V. prijungta prie Kauno. Po I pasaulinio karo Vilijampolėje ėmė kurtis pramonė: 1929 buvo įsteigtas trikotažo f-kas „Silva", 1938 — gumos f-kas „Guma". V. ėmė sparčiai augti: 1923 buvo 6600, 1940 — 18 000 gyventojų. 1938 buvo 3 pr. m-los, amatų m-la, Veterinarijos akademija (įk. 1936). Vilijampolėje 1924.X.17—18 nelegaliai įvyko LKJS I suvažiavimas, čia 1925—34 (su pertrauka) veikė pogr. spaustuvė „Spartakas". 1931, 1934, 1936 įvyko darbininkų streikų, 1940.II.8 — kruvinas darbininkų susidūrimas su policija. Vok. faš. okupantai Vilijampolėje buvo įsteigę žydų getą; jame veikė pogrindinės LKP ir LLKJS org-jos. V. smarkiai nukentėjo nuo vok. faš. okupantų. Getas 1944 buvo sudegintas su žmonėmis, pram. įmonės sunaikintos arba išgrobstytos.

Pokario metais V. buvo atstatyta, pramonė atkurta ir išplėsta; įkurta naujų didelių įmonių. Pastatyta 2 naujos vid. m-los, kino teatras (1960), Tekstilės pramonės in-to rūmai (1964), daug privačių gyv. namų. Nuo 1961 prasidėjo intensyvi daugiabučių komunalinių gyv. namų statyba; pastatyta daug 4—5, nuo 1967 ir 9—12 aukštų gyv. namų. Nauji gyv. kvartalai termofikuoti, gazifikuoti. Juose pastatyta naujų parduotuvių, buitinio aptarnavimo įmonių, vaikų lopšelių ir darželių.

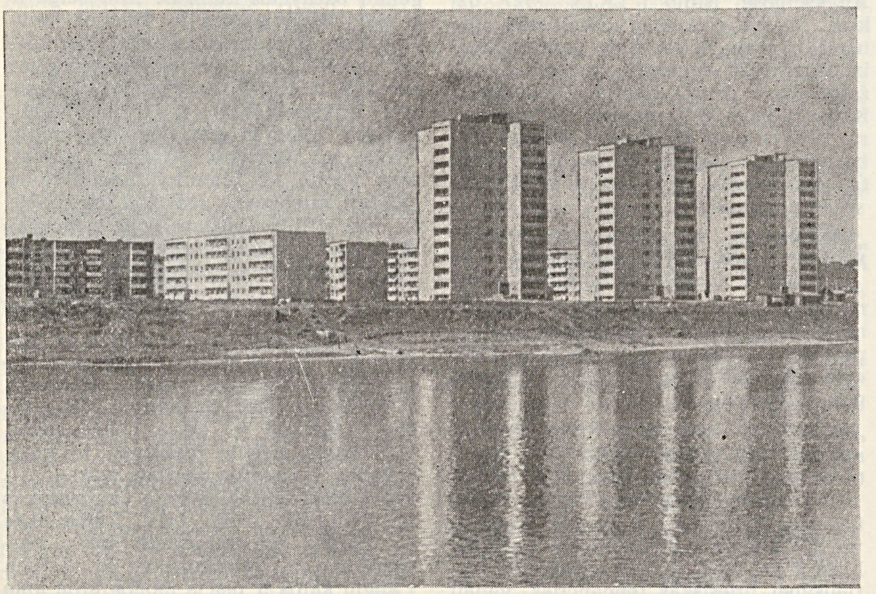

Vilijampolė. Neries krantinė

VÌLIMAS Alfonsas [1909.IX.14 Kavoliškyje (Rokiškio rj.) — 1941.XII.13 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. 1932—33 LKJS Rokiškio rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1933 ištremtas metams į Josvainius (Kėdainių rj.), dirbo malūne. Grįžęs buvo LKP Rokiškio rj. k-to nariu. Nuo 1935 dirbo Kaune šaltkalviu, statybose. 1935 LKP Kauno miesto I parajonio k-to sekretorius (slap. Chocholas). Veikė bedarbių tarpe. Vienas iš Kauno darbininkų visuot. streiko 1936 organizatorių ir vadovų. Dirbo LKP Kauno rj. ir aps. k-to instruktoriumi stalių tarpe, Butų nuomininkų s-goje. Už rev. veiklą 1933—39 devynis kartus baustas adm. tvarka, apie 3 metus kalintas Kaune, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 adm. darbuotojas. D. Tėvynės karo pradžioje pasitraukė į TSRS gilumą, netrukus grįžo organizuoti partiz. kovos. Hitlerininkų nužudytas.

VÌLIMAS Vladas [g. 1928.X.27 Mikalajūnuose (Pakruojo rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1954 dirbo Papilės mašinų-traktorių stoties vyr. inžinieriumi. 1954—57 Vilniaus ž. ū. mechanizacijos technikumo dėstytojas. 1960—70 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1970 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Paskelbė mokslinių straipsnių ir išleido brošiūrų (su kt. autoriais) apie ž. ū. gamybos mechanizavimą ir elektrifikavimą.

VÌLIMIŠKĖ — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 3 km į p. r. nuo Palangos, į p. nuo Kretingos—Palangos plento. 1959 buvo 213 gyv., 1970 — 186.

VILIÓNYS — kaimas Kaišiadorių rj., Palomenės apyl., 5 km į š. v. nuo Kaišiadorių, prie Kaišiadorių—Jonavos geležinkelio. 208 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Lomena (Neries intakas). 1959 buvo 248 gyv.

VILIÕŠIAI — kaimas Akmenės rj., Akmenės apyl., 6 km į p. v. nuo Akmenės, 0,5 km į š. nuo Šiaulių—Mažeikių geležinkelio. 198 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Dabikinė (Ventos intakas), iš r. ir p. prieina Dabikinėlės, Viliošių miškai. Yra Viliošių girininkija. 1645 kaimas turėjo 20 kiemų. 1959 buvo 257 gyventojai.

VÌLIS (Will, Wild) Abelis [apie 1515 Pabečiuose (R. Prūsija) — apie 1575 Karaliaučiuje] — prūsų raštijos pradininkas. 1540 iš giminaičio M. Vilio perėmė Pabečių parapiją (nuo 1542 klebonas). 1544—45 Karaliaučiaus un-te studijavo teologiją. Už osiandrizmo (evangelikų sekta) palaikymą kurį laiką buvo kalinamas. Prūsijos kun-ščio Albrechto įpareigotas, V. į prūsų k. išvertė M. Liuterio „Enchiridioną (Mažąjį katekizmą)" (1561). Matyt, menkai mokėjo prūsų k., nes vertimo darbui buvo pasitelkęs prūsą baudžiauninką, Pabečių bažnyčios vertėją P. Mėgotą, mokantį

prūsų, lietuvių, kuršių, vokiečių kalbas. Šis V. darbas, dar vadinamas prūsų III katekizmu, yra didžiausias (134 p.) ir vertingiausias prūsų kalbos paminklas.

Lit.: Prūsų kalbos paminklai, parengė V. Mažiulis, V., 1966.

VILIŪKŲ-KĀRPIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Ukmergės rj., 12 km į v. nuo Ukmergės, į p. nuo Siesikų ežero. Priklauso Ukmergės miško pramonės ūkio Viliukų girininkijai. Plotas 1300 ha; medynų 1089 ha. Masyvo p. dalį sudaro Viliukų miškas (949 ha) ir prie jo prisišliejęs Keturvėjų (35 ha) miškelis, š. dalį — Karpių miškas (297 ha) ir Užusienio miškelis (19 ha). Reljefas lyguminis, pelkėtas. Viliukų miško p. dalyje yra 43 ha Medynės aukštapelkė. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, ant moreninių priemolių; vietomis pasitaiko ir pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgna giria su uosiu. 98% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 40%, drebulynų 25%, eglynų 21%, ąžuolynų ir juodalksnynų po 5%, baltalksnynų 3%, pušynų 1%. Jaunuolynai sudaro 38%, pusbrandžiai medynai 33%, pribręstantieji 23%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas I,4, vid. skalsumas 0,69, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Karpių miške auga maždaug 400 metų amžiaus ąžuolas (jo skersmuo 1,51 m). Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, kiaunių, voverių. Miškai eksploataciniai, tik p. pakraštyje, palei Ukmergės—Kėdainių kelią, yra 66 ha apsauginio miško. Per metus iškertama apie 3400 ktm. Masyvo pietuose, prie Viliukų miško, įsikūręs Viliukų kaimas.

VILIŪNAS Jonas [g. 1912.XI.18 Skaistgiryje (Joniškio rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs žemės ūkio darbuotojas (1965). 1948—53 ir nuo 1958 Joniškio rj. „Pergalės" kolūkio pirmininkas; 1954—58 to kolūkio pirmininko pavaduotojas. Nuo 1964 TSKP narys. Jo vadovaujamas kolūkis pagal pieno primelžimą, mėsos gamybą yra vienas pirmaujančių Joniškio rajone. V. iniciatyva gražiai sutvarkyta centrinė kolūkio gyvenvietė — Skaistgirio miestelis — LKP CK ir Lietuvos TSR MT 1969 pripažinta eksperimentine pavyzdine gyvenviete.

VILIŪNAS Povilas [g. 1902.XII.9 Armališkėse (Utenos rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1933 baigė Kauno un-tą. 1933—44 Biržų aps. inžinierius. 1944—1946 Respublikinio projektavimo-planavimo tresto vyriausiasis inžinierius, valdytojas. 1946—50 dėstė Kauno un-te. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, nuo 1956 docentas, 1956—62 statybos darbų organizavimo katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie vietinių stat. medžiagų panaudojimą, statybos darbų organizavimą, technologiją, ekonomiką.

VILIŪŠIAĨ — kaimas Šakių rj., Jankų apyl., 13 km į š. r. nuo Griškabūdžio, 10 km į š. nuo Višakio Rūdos. 100 gyv. (1970). Kaimą supa Viliūšių miškas (Kazlų Rūdos miškų masyvo dalis). Per kaimą teka Nova (Šešupės intakas). Yra Pakalniškių pr. m-la (1926—55 pradinė, 1955—62 septynmetė, 1962—69 aštuonmetė). 1959 buvo 158 gyv.

VĨLKA — upė Tauragės ir Šilutės rj., Gėgės deš. intakas. Ilgis 34 km, baseino plotas 219 km^2. Prasideda Kelmynės apylinkėse, 11 km į v. nuo Tauragės. Vingiuodama teka p. v. kryptimi. Įteka į Gėgę 13 km nuo jos žiočių, 7 km į v. nuo Pagėgių. Intakai: dešinieji — Kulmena, Žardė, Juodupė; kairieji — Kreivė, Piktupė. Vid. nuolydis 83 cm/km. Vid. debitas žiotyse 2,08 m^3/s. Upę kerta Radviliškio—Sovetsko, Klaipėdos—Pagėgių geležinkeliai ir Klaipėdos—Jurbarko plentas.

VILKABALIŪ PÉLKĖ — pelkė Trakų rj., 2,5 km į p. nuo Elektrėnų. Plotas 138 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė, ištįsusi apie 4 km iš š. į p. palei Elektrėnų marias. Pakraščiai labai vingiuoti. Durpių klodo didž. storis 5,4 m, vid. 2,38 m; vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 14,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,1 m). Apie 65 ha nusausinta.

VILKABLAŪZDĖ — kaimas Utenos rj., Spitrėnų apyl., 12 km į r. nuo Utenos, 4 km į š. nuo Tauragnų; kolūkio centras. 42 gyv. (1970). Per kaimą teka Rašė (Vyžuonos intakas). Yra pr. m-la. Ist. šaltiniuose 1792 minimas V. dvaras (priklausė Tauragnų valdoms). XIX a. valstybinis V. kaimas išsiskirstė į vienkiemius. 1959 buvo 39 gyv.

VILKAĨ. Lietuvoje vilkas (*Canis lupus*) dažniau aptinkamas Rūdninkų girioje (Eišiškių ir Varėnos rj.), Druskininkų-Varėnos miškuose, Tyrelio (Joniškio rj.), Labanoro (Švenčionių, Molėtų, Utenos ir Ignalinos rj.) miškuose ir kai kuriuose didesniuose Akmenės, Alytaus, Plungės, Telšių, Tauragės rj. miškuose. 1970 jų suskaičiuota 56. Minta daugiausia įv. laukiniais žinduoliais, kai kuriais paukščiais, puola ir gyvulius, naminius paukščius. Medžiojami ištisus metus. 1969 nušauti 33 V. Už sumedžiotą V. mokama 50 rb premija (nuo 1947).

Seniau (dar ir XIX a.) V. buvo labiau paplitę. Tai rodo ir gyv. vietovių pavadinimai (pvz., Vilkablauzdė, Vilkagiris, Vilkaičiai, Vilkaviškis, Vilkėnai, Vilkyčiai, Vilkija, Vilkininkai), upių bei ežerų pavadinimai (pvz., Vilkas, Vilkbalė, Vilkė, Vilkežeris, Vilkinis). V. medžioklei būdavo naudojami tinklai, vilkduobės, vilktvorės, spąstai, kilpos. V. skaičius XX amžiuje Lietuvoje labai keitėsi. Per I pasaul. karą vilkų pagausėjo, tačiau iki 1940 jie buvo gerokai apnaikinti. 1938 (be Vilniaus kr.) priskaičiuota 146 V. Per II pasaul. karą vėl jų padaugėjo: 1948 buvo 1723. Kasmet V. sunaikindavo daug stirnų, kiškių, įv. gyvulių. Suintensyvinus medžiokles ir įvedus premijas už V. naikinimą, jų kasmet mažėjo. 1955 buvo apie 270 V., 1960 — 100, 1965 — 34. Vilkai minimi liet. pasakose bei sakmėse (pvz., „Kodėl vilkas nepasistato namų", „Sušalęs vilkas", „Vilko nasrai"), patarlėse bei priežodžiuose (pvz., „ryja kaip vilkas", „rodo dantis kaip vilkas", „vilką kojos peni", „vilkas, kad ir plauką numeta, būdo nepameta").

Lit.: J. Prūsaitė, Lietuvos vilkų morfologinė charakteristika ir jų paplitimas. — „LTSR MA darbai", 1961, C 1; I. Butkevičius, Vilkų medžiojimas. — Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964.

VĨLKAIČIAI — kaimas Plungės rj., Žlibinų apyl., 5 km į p. nuo Lieplaukės. 232 gyv. (1970). Per kaimą eina Žarėnų—Lieplaukės kelias. Pr. m-la (nuo 1924). Ist. šaltiniuose V. minimi 1554. 1959 buvo 182 gyv.

VILKĀIČIŲ-LAUMĖNŲ PÉLKĖ — pelkė Akmenės rj., 2 km į p. r. nuo Kruopių, abipus kelio į Gruzdžius. Plotas 143 ha. Ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė ir tarpinio tipo pelkė, apie 3 km ištįsusi iš š. r. į p. v. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,46 m. Vyrauja aukštapelkinės mediuminės durpės; yra tarpinio tipo raistinių ir plynraistinių durpių. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 3,5%.

VILKĀITIS Vincas [1892.I.16 Kybartuose — 1943.I.19 Trofimovske (Jakutijos ATSR, Buluno rj.)] — botanikas. 1912—1914 studijavo Peterburgo un-te. 1917—1921 Marijampolės g-jos mokytojas. 1925 baigęs Berlyno un-tą, jame apgynė filos. daktaro disertaciją. 1925—41 Ž. ū. akademijos botanikos katedros vedėjas, 1934—40 rektorius; iki 1927 docentas, vėliau ekstraordinarinis profesorius. 1927 Ž. ū. akademijos gyvenvietėje įsteigė Augalų apsaugos stotį ir iki 1939 jai vadovavo. 1941—43 dirbo Jakutijoje. V. darbai apie javų kūles ir rūdis, runkelių, linų, vaismedžių ir uogakrūmių ligas sudarė pagrindą vėlesniems tų augalų ligų tyrinėjimams Lietuvoje. 1935 suorganizavo Ž. ū. akademijos moksl. personalo kolektyvą Kamanų (Akmenės rj.), vėliau Šepetos (Kupiškio rj.) pelkėms tirti; kolektyvinėse monografijose „Kamanos" (1937) ir „Šepeta" (1940) išnagrinėjo aukštapelkių dumblius desmidiacėjas. Paskelbė mokslinių, populiarių bei propagandinių straipsnių ž. ū. fitopatologijos, parazitologinės mikologijos, botanikos dėstymo vid. m-lose klausimais, išvertė arba parašė vadovėlių vid. m-loms. buvo vienas kolektyvinių vadovėlių Ž. ū. akademijos studentams autorių.

VILKĀITIS — ežeras Lazdijų rj., 5 km į p. v. nuo Leipalingio, 6 km į p. r. nuo Veisiejų. Plotas 28 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1050 m, didž. plotis 400 m. Krantai neaukšti. Į V. įteka 3 upeliai, išteka upelis į Vilkinio ež. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 6,7 kg/ha.

VILKAS Eduardas [g. 1935.X.3 Gargždduose] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1963). 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1958 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbis, 1964—67 skaičiavimo matematikos, nuo 1967 operacijų tyrimo sektoriaus vadovas. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių lošimų teorijos, matematinio programavimo ir tikimybių teorijos klausimais.

VILKAS Julius [g. 1907.III.9 Daukučiuose (Kupiškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1959). Nuo 1938 studijuodamas Ž. ū. akademijoje, platino kom. spaudą. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, iš akademijos pašalintas. 1944 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1947 dirbo Dotnuvos bandymų stoties moksl. bendradarbiu. 1947—56 Lietuvos Valstybinės selekcijos stoties selekcinės grupės vedėjas. 1956—58 Žemdirbystės in-to, 1958—69 Radviliškio bandymų stoties moksl. bendradarbis. Parašė brošiūrų, paskelbė moksl. straipsnių durpynų naudojimo, daugiamečių žolių agrotechnikos ir sėklininkystės klausimais.

VILKAS Leiba [g. 1899.IV.5 Vepriuose (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1922 ž. ū. darbininkas, vėliau pram. darbininkas Jonavoje. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1937—40 LKP Jonavos rj. k-to narys. Jo bute buvo spausdinama ir slepiama kom. lit-ra. 1940—1942 ūkinis darbuotojas Jonavoje, Penzoje. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—60 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Pensininkas.

VILKAS Vulfas [g. 1906.VIII.1 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1921—32 batsiuvys, avalynės f-kų darbininkas Vilniuje. 1922 įstojo į Vakarų Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą, buvo kuopelės sekretorius. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. 1926—30 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) Vilniaus miesto k-to narys, sekretorius. VBKP I suvažiavimo (1928 netoli Oršos, BTSR) delegatas (slap. Romanas). 1930—31 VBKP Vilniaus apyg. k-to kar. skyriaus instruktorius; dirbo pogr. darbą kareivių tarpe. Už rev. veiklą 1928—1931 tris kartus kalintas. 1932 išvyko į TSRS. 1934—36 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1936—37 dirbo pogr. darbą Vilniuje. 1937 atvyko į TSRS. Asmenybės kulto sąlygomis 1937 neteisėtai represuotas, kalintas. 1955 reabilituotas. 1957—60 darbininkas Vilniuje. Pensininkas.

VILKAS — ežeras Lazdijų rj., 4 km į š. v. nuo Leipalingio, 7 km į š. r. nuo Veisiejų. Plotas 92 ha, didž. gylis 6 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2100 m, didž. plotis 620 m, kranto linijos ilgis 5000 m. P. v. ir š. v. krantai gana aukšti, kiti — daugiausia žemi, vietomis pelkėti; pietrytinis apaugęs mišku. Į ežerą įteka 3 upeliai, išteka Vilkė (Šeiros deš. intakas). Š. v. pakrantėje įsikūręs Čivonių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 11 kg/ha.

VILKAUSKAS Leonardas [g. 1934.IX.1 Kaune] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1965). 1958 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1968 dirbo Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1968 Ž. ū. akademijos dėstytojas, nuo 1969 matematikos katedros vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie didelių atsilenkimų daugiamates ribines teoremas.

VILKAUSKAS Leonas [g. 1903.XII.14 Pskove (RTFSR)] — instrumentalistas (valtorna), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1922—44 grojo Valstybės teatro orkestre. 1932 baigė Kauno muz. m-lą. 1944—67 Akademinio operos ir baleto teatro orkestro artistas.

VILKAVIŠKIS — miestas Lietuvos TSR pietuose, 76 km į p. v. nuo Kauno, 4 km į p. nuo Kauno—Kybartų geležinkelio; rajono centras. 8452 gyv. (1970); iš jų 2430 dirba pramonėje, 430 statyboje, 440 transporte, 590 sveikatos apsaugos, švietimo ir kultūros įstaigose. Miestas įsikūręs prie Šeimenos (Širvintos intako) ir Vilkaujos santakos. Teritorija 748 ha (1970); iš jų 246 ha užstatyta, 12 ha užima želdiniai. Plano struktūra stačiakampė. Centre yra taisyklinga keturkampė aikštė. Dauguma pastatų išsidėstę kvartalais. Miesto š. dalyje sutelktos adm. įstaigos ir pram. įmonės. Į p. ir p. v. nuo centro yra Naujamiesčio ir Žalumynų gyv. rajonai. 4 km į š. nuo centro, Didžiuosiuose Šelviuose, yra Vilkaviškio glžk. st., 3 km į v.— Paežerių ež.; jo pakrantės — mėgstama vilkaviškiečių poilsio vieta.

PRAMONĖ. Siuvimo fabrike (įk. 1955) 1969 dirbo 860 darbuotojų, pasiūta 5,5 mln. rb vertės drabužių. Metalo dirbinių g-la įkurta 1938. Joje gaminama kirviai, pasagos, kastuvai, atsarginės ž. ū. mašinų dalys, stat. įrankiai. 1969 dirbo 460 darbininkų ir tarnautojų, produkcijos vertė 2,2 mln. rb. 1962 pastatytas konservų f-kas gamina vaisių ir daržovių konservus; nuo 1969 jame pilstomas vynas. 1969 dirbo 480 darbininkų ir tarnautojų, pagaminta 4,2 mln. rb vertės produkcijos. Yra vaisvandenių g-la (nuo 1959), buitinio aptarnavimo kombinatas, malūnas, stalių dirbtuvės (nuo 1945), spaustuvė (nuo 1945).

KOMUNALINIS ŪKIS IR TRANSPORTAS. Mieste 1970 buvo 63 gatvės; jų bendras ilgis 39,5 km. Butų fondas (1970) 51 330 m^2 gyv. ploto, iš jo 18 580 m^2 komunalinio, 2110 m^2 žinybinio. Yra viešbutis (nuo 1945). Vandentiekis (1970 bendras ilgis 1,7 km) ir kanalizacija (1,8 km) veikia nuo 1961. Nuo 1966 V. aprūpinamas suskystintomis dujomis; 1970 jomis naudojosi apie 990 butų. Miesto gatvėmis kursuoja autobusai (nuo 1959), gyventojus aptarnauja taksiai (nuo 1962). Autotransporto kontora 1970 turėjo 48 autobusus, 163 sunkvežimius. Plentai jungia V. su Kudirkos Naumiesčiu, Kybartais, Kapsuku, keliai — su Kalvarija, Pilviškiais, Gražiškiais, Bartininkais.

SVEIKATOS APSAUGA, KULTŪRA, ŠVIETIMAS. 1970 Vilkaviškyje veikė 175 lovų ligoninė (įst. 1944), 25 lovų tuberkuliozės dispanseris (įst. 1965), vaistinė, vid. m-la (1918 įsteigta „Žiburio" d-jos g-ja, 1929 suvalstybinta ir pavadinta Basanavičiaus g-ja; nuo 1949 vid. m-la, 1954 jai suteiktas S. Nėries vardas), aštuonmetė m-la (nuo 1969), neakivaizdinė vid. m-la, vakarinė pamaininė vid. m-la (nuo 1945), vaikų sporto (nuo 1963) ir vaikų muzikos (nuo 1964) m-los, kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1966), 3 vaikų darželiai ir lopšeliai, 2 bibliotekos (rajoninė, įk. 1945, ir vaikų, įk. 1948), kultūros namai (nuo 1947), pionierių namai, kino teatras (nuo 1945), stadionas. Leidžiamas rajono laikraštis „Pergalė" (nuo 1945).

ISTORIJA. V. išaugo iš kaimo, įsikūrusio XVI a. Birštono girios v. pakraštyje. Pro jį ėjo kelias iš Kauno į Prūsiją. 1620 pastačius bažnyčią, V. ėmė augti, tapo miesteliu. V. dvaras ir seniūnija priklausė Prienų seniūnui S. Pacui. 1660 Vilkaviškiui suteiktos miesto teisės, 1697 jos patvirtintos, miestui suteiktas herbas. Spėjama, kad XVII a. antrojoje pusėje V. buvo išmatuotas ir užstatytas pagal stačiakampį gotikinį planą. XVIII a. antrojoje pusėje

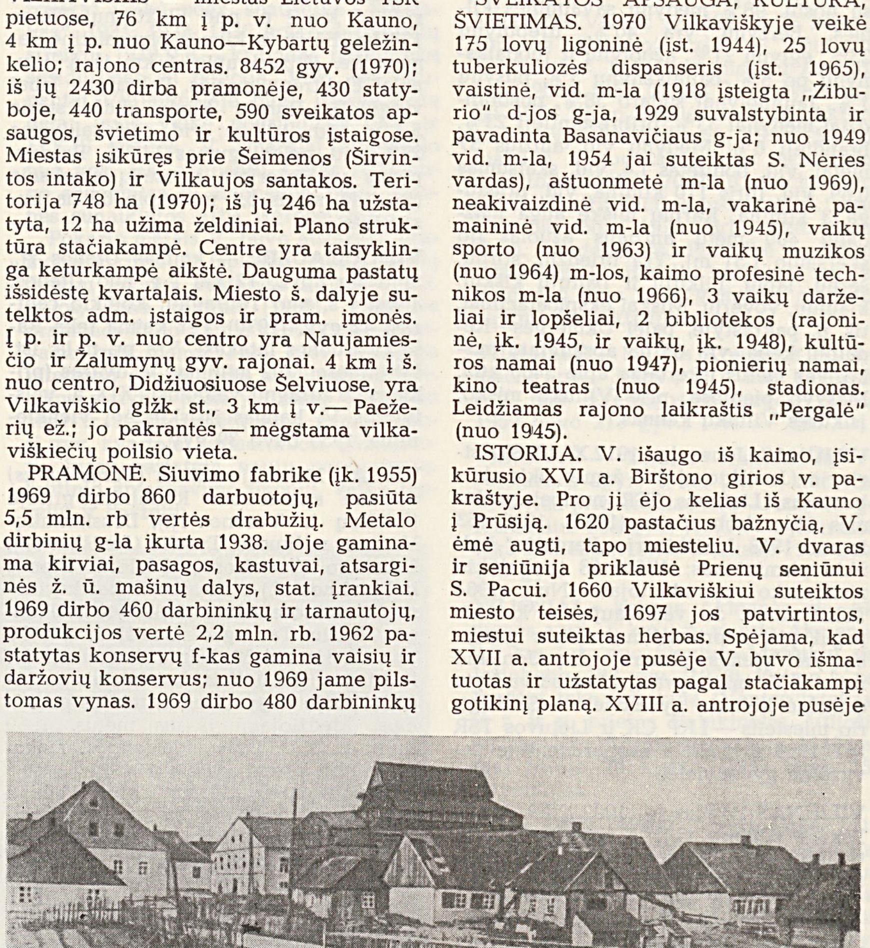

Vilkaviškis. Senamiestis 1930

Vilkaviškis. Turgus 1930

daugiau kaip 80% gyventojų vertėsi prekyba ir amatais. Veikė parapinė m-la, kurioje 1784 mokėsi 13 mokinių (1 bajorų, 7 miestiečių ir 5 valstiečių vaikai). 1791 V. gavo teisę rengti turgus ir metinius prekymečius. Prūsijos valdymo metais (1795—1807) mieste buvo pastatyta daug mūrinių namų, išgrįstos gatvės, pagyvėjo prekyba su Karaliaučiumi ir kitais Prūsijos miestais. 1808 buvo 1850 gyv. 1812.VI mieste 4 dienas buvo apsistojęs Napoleonas su savo kariuomene, kuri padarė V. nemažai nuostolių. XIX a. pirmojoje pusėje veikė 2 parapinės m-los (vienoje iš jų 1839 mokėsi 57 berniukai ir 5 mergaitės, kitoje — 30 berniukų ir 24 mergaitės). 1857 buvo 5503 gyv. Po 1863 sukilimo V. tapo apskrities centru. Mieste buvo dislokuota didelė kariuomenės įgula, pastatytos kareivinės. Miesto ekonominį gyvenimą pagyvino 1861 nutiestas Kauno—Virbalio glžk. Sparčiau vystėsi pramonė ir prekyba. Būdavo 5 metiniai prekymečiai, į miestą suvažiuodavo daug pirklių. Buvo pastatyti dideli prekių sandėliai; iš jų prekės buvo siunčiamos į visus Užnemunės miestus. Veikė kelios šerių rūšiavimo ir valymo įmonės, kuriose 1900 dirbo apie 170 darbininkų, spirito rektifikavimo f-kas, kelios aliejaus spaudyklos (viena iš jų gamino rafinuotą aliejų eksportui). 1882, 1885 ir 1888 miestą ištiko gaisrai. 1893 veikė 3 pr. m-los, 1907—15 g-ja. 1897 buvo 5788 gyventojai. 1896 įvyko šerių apdirbimo įmonių darbininkų streikas dėl didesnio darbo užmokesčio, 1905.X — didelė demonstracija ir mitingas (daugiau kaip 300 žmonių). 1911 ir 1913 vėl streikavo šerių apdirbimo įmonių darbininkai, reikalaudami didesnio užmokesčio ir 8 val. darbo dienos. 1918.X susikūrė LKP Vilkaviškio rajono org-ja. 1919.IX įvyko Vilkaviškio aps. lauko darbininkų profs-gos suvažiavimas. 1920 įkurta LKJS org-ja (vadovas P. Glovackas). 1921 mieste įvyko didelė Gegužės Pirmosios demonstracija, kurioje dalyvavo ir V. apylinkių darbininkai bei valstiečiai. XX a. pirmojoje pusėje V. — apskrities centras (1923 — 7263 gyv.). Buržuazijos valdymo metais mieste veikė šerių įmonė, papirosų f-kas, 5 malūnai, 2 lentpiūvės, 3 aliejaus spaudyklos, linų f-kas (past. 1926), 3 ligoninės (iš jų 2 privačios), 4 vaistinės, 2 g-jos, 2 pr. m-los, amatų m-la, kelios bibliotekos, knygynai, 2 spaustuvės. 1926 buvo įkurta V. vyskupystė. 1930 į V. iš Gižų buvo perkelta buv. Seinų kunigų seminarija. 1932 Vilkaviškiui suteiktos antros, 1935 — pirmos eilės miesto teisės. 1939 buvo 8733 gyv. Miestas labai nukentėjo per D. Tėvynės karą (sunaikinta apie 90% pastatų). 1941.VI—IX hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai netoli miesto, prie kelio į Alksnėnus, nužudė 3056 žmones. 1944.VIII.9 kautynėse dėl V. išvadavimo pasižymėjo papulkininkis P. Sajenka, leitenantas V. Vasiljevas, seržantas V. Michailovas. Už tai jiems (V. Vasiljevui, žuvusiam šiose kautynėse,— po mirties) 1945 buvo suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai.

Po karo miestas atstatytas ir labai išplėstas. Pastatyta konservų f-kas (1962), buitinio aptarnavimo kombinatas, universalinė parduotuvė (1965), tuberkuliozės dispanseris (1965), poliklinika (1961), vaistinė (1969), viešbutis (1964), vid. m-la (1969), profesinė technikos m-la (1966), knygynas (1968), kultūros namai, kino teatras (1953). Miesto p. ir p. v. dalyje išaugo komunalinių ir individualių gyv. namų kvartalai. 1959 buvo 5072 gyv.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 609

VILKDAUBIS — kaimas Jurbarko rj., Viešvilės apyl., 5 km į š. v. nuo Viešvilės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento. 14 gyv. (1970). Kaimą supa Jūros miškas. Ist. šaltiniuose V. minimas 1559. 1959 buvo 11 gyv.

VILKĖLIAI — kaimas Panevėžio rj., Upytės ir Berčiūnų apyl., 10 km į p. v. nuo Panevėžio, 6 km į p. nuo Šiaulių—Daugpilio geležinkelio. 60 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Uostrautas (Nevėžio intakas). Ist. šaltiniuose V. minimi 1585. 1959 buvo 67 gyv.

VILKĖLIS Jonas [1888.VI.22 Strazduose (Širvintų rj.)— 1967.VI.2 Sent Pitersberge (JAV, Floridos valstija)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1907 išvyko į JAV, apie 30 metų dirbo akmens anglies kasyklose. Nuo 1910 priklausė Lietuvių socialistų s-gai (LSS), vėliau ir Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jai. 1916 dalyvavo LSS IX suvažiavime. Priklausė „Lyros" chorui, scenos mėgėjų būreliams. 1943 dalyvavo Demokratinių lietuvių suvažiavime. J. Bijūno, Svieto pereigos slapyvardžiais bendradarbiavo period. leidiniuose „Kova", „Laisvė", „Vilnis", „Moterų balsas", „Darbininkių balsas", „Naujoji gadynė". Eilėraščiuose vaizdavo darbininkų gyvenimą, smerkė militarizmą, gynė Tarybų Lietuvą (rink. „Gyvenimo sūkuriai", 1956).

VILKĖNAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Babtų apyl., 5 km į š. nuo Babtų, tarp Nevėžio ir Kėdainių—Babtų kelio. 237 gyv. (1970). Kaimas apie 5 km tęsiasi iš š. į p. Pr. m-la (nuo 1907). V. minimi 1789 ist. šaltiniuose. 1939.I.1—2 Vilkėnuose vyko LKP CK plenumas. 1959 buvo 253 gyv.

2. Kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 2 km į p. nuo Švėkšnos, prie kelio į Žemaičių Naumiestį. 1959 buvo 135 gyv., 1970 — 123. Per kaimą teka Švėkšnalė (Ašvos intakas). Yra sanatorinė vid. m-la-internatas (1945—56 vaikų namai), įsikūrusi buv. dvaro rūmuose.

Vilkėnai 2. Sanatorinė vid. mokykla-internatas

Dviaukščiai dvaro rūmai (statyti 1880—87) — resp. reikšmės archit-ros paminklas. Išorė ir vidus puošta gipsatūromis. Grindys klotos įv. rašto parketu, sienos kai kuriuose kambariuose padengtos ąžuoliniais paneliais. Rūmus supa 12,5 ha landšaftinio stiliaus parkas. Jame daug introdukuotų medžių: raudonlapių bukų, kanadinių cūgų, sibirinių eglių, kalninių guobų, Krimo liepų.

VILKIAUTINIS — kaimas Varėnos rj., Kibyšių apyl., 11 km į r. nuo Leipalingio, 2 km į p. nuo Varėnos—Kapčiamiesčio plento; kolūkio centras. 358 gyv. (1970). Iš r. prie kaimo prieina Vilkiautinio ež., iš š.— Kruglio, iš p.— Liškiavio ežerai, iš v. — Žaliamiškis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1953); pastatyta daug gyv. namų, keletas kolūkio ūkinių ir visuomeninių pa-

statų. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la (nuo 1926), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1952). Kaimo p. r. pakraštyje yra V—XI a. kapinynas. V a. jame mirusieji laidoti nedeginti, vėliau — sudeginti. Kapai turi žemių ir akmenų sampilus. 1913 S. Krukovskis ištyrė 22 kapus. Juose rado geležinių įmovinių ietigalių, peilių, ovalių sagčių, antskydį, geležinių ir žalvarinių lankinių segių, storagalių apyrankių. Radiniai pateko į Varšuvos muziejus. 1959 buvo 298 gyv.

VÌLKYČIAI — kaimas Šilutės rj., Saugų apyl., 6 km į p. r. nuo Priekulės, prie Klaipėdos—Jurbarko plento ir Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio; tarybinio ūkio centras. 470 gyv. (1970). Š. v. pakraščiu teka Veiviržas (Minijos intakas). Glžk. st., malūnas, parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1870—1949 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1957). Prie kaimo, Veiviržo kair. krante, buvo I t-mečio kapinynas (XIX a. sunaikintas). Jį 1891 kasinėjo A. Becenbergeris, 1904 — E. Holakas. Radiniai buvo atiduoti Karaliaučiaus „Prūsijos" muziejui. 1959 kaime buvo 430 gyv.

VILKÌENĖ Valerija [g. 1930.IV.21 Kaune] — bibliotekininkė, Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros-švietimo darbuotoja (1962). 1954 baigė Vilniaus un-tą, 1966 — Maskvos Kultūros in-to aspirantūrą. 1954—55 Šiaulių viešosios bibliotekos direktoriaus pavaduotoja mokslo reikalams, 1955—62 direktorė, nuo 1966 Resp. bibliotekos direktoriaus pavaduotoja metodiniam darbui. Parengė rekomenduojamos lit-ros rodyklę „Julius Janonis" (1957), periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių bibliotekininkystės klausimais.

VILKIJÀ — **1.** Upė Lietuvos TSR (Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Švėtės deš. intakas. Ilgis 48 km (Lietuvos TSR 32 km), baseino plotas 319 km^2 (Lietuvos TSR 111 km^2). Prasideda Domeikių apylinkėse, 9 km į p. r. nuo Žagarės. Teka į š. r. Įteka į Švėtę 49 km nuo jos žiočių, ties Vilce. Intakai: dešinieji — Kanupė, Kivė, kairieji — Vilkytis, Švėtelė. Vid. nuolydis 147 cm/km (Lietuvoje). Vid. debitas ties Latvijos TSR siena 0,58 m^3/s.

2. Miestas Kauno rj., 27 km į š. v. nuo Kauno, Nemuno deš. krante; apylinkės centras. 2286 gyv. (1970). Įsikūręs Nemuno terasose. Per miestą eina Kauno—Jurbarko plentas. Be to, keliai jungia V. su Ariogala, Babtais. Vasarą Nemunu pro V. kursuoja motorlaiviai į Klaipėdą ir Kauną. Teritorija 269 ha. Plano struktūra radialinė; centre — trikampė aikštė. Mieste 19 gatvių, kurių bendras ilgis 13 km. Veikia pieninė, tarpkolūkinė statybos org-ja, kepykla, buitinio aptarnavimo dirbtuvės. Yra prieplauka, 70 lovų ligoninė, vaistinė,

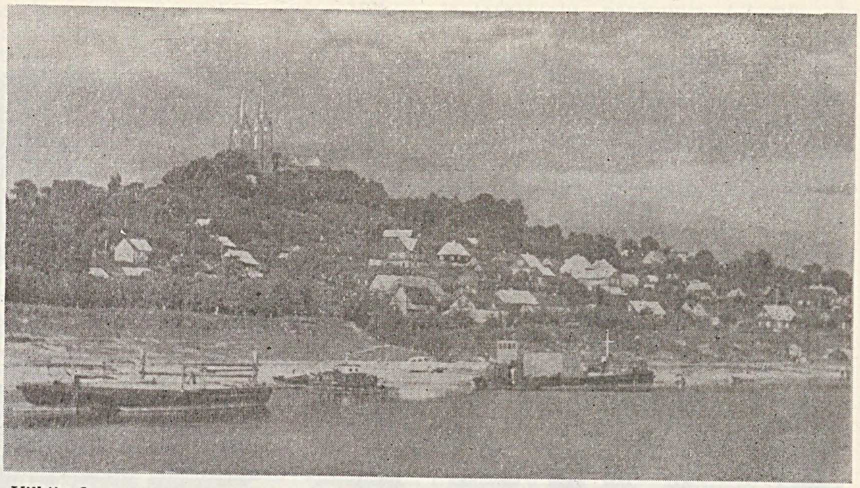

Vilkija 2

vid. m-la (iki 1919 pradinė, 1919—41 prog-ja, 1941—49 g-ja), kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1962), 2 vaikų lopšeliai-darželiai, kultūros namai (nuo 1945), biblioteka (nuo 1932), kino teatras (nuo 1941).

Miesto r. dalyje rasta akmens amžiaus gyvenvietės liekanų. Prie V., Nemuno krante, yra keletas senkapių; juose rasta akmeninis kirvukas, žalvario ir geležies dirbinių.

Kryžiuočių kronikose minima V. pilis. Manoma, kad XIV a. ji stovėjusi į p. r. nuo V. esančiame *Jaučakių* piliakalnyje. XV a. V. — did. kun-ščio dvaras. Jam priklausė dideli miško plotai abipus Nemuno, žirgynas. 1450 Gdansko pirklių dokumentuose minima V. muitinė. XV a. pab. V. — valsčiaus centras. 1542 pastatyta bažnyčia. XVI a. Vilkijai suteiktos Magdeburgo teisės; 1792 jos patvirtintos. 1551 Lietuvos D. Kun-stės sidabrinės mokesčio sąrašuose V. vadinama miestu (mokėjo 10 kapų grašių mokesčio). 1598 per gaisrą mieste sudegė apie 90 gyv. namų. 1606 įsteigta parapinė m-la, kurią pagal Zigmanto Vazos privilegiją išlaikė mokinių tėvai. 1652 ist. šaltiniuose minimas V. pavietas. XIX a. vid. mieste būdavo turgūs ir 4 prekymečiai, veikė pašto stotis, prieplauka, buvo 2 sinagogos. Pr. m-loje 1853 mokėsi 45 mokiniai. 1859 buvo 1181 gyv. (100 kiemų), 1897 — 2012. 1863 ties V., Karalgirio miške, A. Mackevičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys susirėmė su caro kariuomene. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1905.VI.14 Vilkijoje streikavo apie 1000 Nemuno sielininkų; XI.29 buvo išvaikyta carinė valsčiaus v-ba ir išrinktas rev. k-tas. 1908 V. pradėjo plėstis Nemuno viršutinėje terasoje, buvusio Vilkijos kaimo, išsiskirsčiusio į vienkiemius, vietoje. 1918 veikė rev. k-tas (pirm. J. Rakauskas, sekr. V. Sola). Buržuazijos valdymo metais buvo medžio apdirbimo įmonė, kailių dirbtuvė, koop. pieninė, keliolika parduotuvių, girininkija, vandens matavimo stotis (nuo 1922), prieplauka, vaistinė, prog-ja (1926 ją baigė rašytojas P. Cvirka), 3 pr. m-los, biblioteka, paštas. Veikė LKP ir LKJS kuopelės. 1923 buvo 1797 gyventojai. 1941.VIII prie V. hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 3500 žmonių (žudynių vietoje pastatytas paminklas). 1950—59 V. — rajono centras. 1959 buvo 1996 gyv. 1950—62 ėjo laikr. „Komunizmo vėliava". Vilkijoje 1862—63 gyveno tautosakininkas A. Juška.

VILKINIÑKAI — kaimas Lazdijų rj., Leipalingio apyl., 4 km į p. v. nuo Leipalingio. 192 gyv. (1970). Apie 1 km į v. nuo kaimo yra Vilkaičio ir Vilkinio ežerai. Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų, yra pr. m-la (nuo 1923). Burž. nacionalistai kaime 1948 išžudė Virbalių šeimą (6 žmones). 1959 buvo 222 gyv.

VILKINỸS, Vilkiniai, — ežeras Lazdijų rj., 7 km į p. r. nuo Veisiejų, prie Varėnos—Kapčiamiesčio plento. Plotas 150 ha, didž. gylis 15 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 3930 m, didž. plotis 690 m. Kranto linija (9,9 km) labai vingiuota. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Yra 2 salos (iš viso 2 ha). Giliausia vieta ežero centr. dalyje. Didžiąją ežero dubens dalį dengia sapropelingas dumblas, š. gale — karbonatingas sapropelis; pakrantės smėlingos, o prie pelkėtų krantų kaupiasi durpingos nuosėdos. Į V. įteka keli upeliai, išteka upelis į Stirtų ež. Ežero pakrantėje įsikūrę Vilkininkų, Senkonių, Neliubonių, Vileikių, Bertašiūnų kaimai. Ežeras verslovinis.

VIL̃KIŠKĖS — kaimas Kaišiadorių rj., Kaišiadorių apyl., 3 km į š. nuo Kaišiadorių. 248 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Lomena (Neries intakas). Pr. m-la (nuo 1918). 1959 buvo 280 gyv.

VIL̃KIŠKIAI — **1.** Kaimas Pasvalio rj., Kriklinių apyl., 16 km į p. nuo Pasvalio, 5 km į p. r. nuo Pumpėnų; kolūkio centras. 164 gyv. (1970). Per kaimą teka Svalia (Lėvens intakas). Lentpiūvė, parduotuvė, biblioteka (nuo 1969). 1959 buvo 141 gyv.

2. Kaimas Vilkaviškio rj., Šeimenos apyl., 6 km į r. nuo Vilkaviškio, 2 km

į š. nuo plento į Kapsuką. 21 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1641. 1959 buvo 20 gyv.

VILKÝŠKIAI — miestelis Šilutės rj., 14 km į r. nuo Pagėgių, prie Klaipėdos—Jurbarko plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 974 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Daugumas pastatų išsidėstę palei plentą. Pieninė, ambulatorija, vaistinė (nuo 1946), vid. m-la (iki 1949 pradinė, 1949—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1948). Į p. nuo V. yra piliakalnis. Iš š. jį supa maždaug 40 m ilgio, 4 m aukščio pylimas. Aikštelė 90 m ilgio, 20—35 m pločio. Šalia piliakalnio yra I t-mečio gyvenvietės liekanų. Ties V. buvo senkapis. Kai kurie I—XII a. dirbiniai iš suardytų jo kapų XIX a. pab.—XX a. pr. pateko į Tilžės ir Karaliaučiaus muziejus. Ist. šaltiniuose V. minimi XVI amžiuje. 1560 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). Prie bažnyčios veikė parapinė m-la (1770 mokėsi 70 vaikų). 1615 Vilkyškiuose buvo 73 sodybos. XVII—XVIII a. vyko prekymečiai, buvo parduotuvių. XVIII a. maro ir choleros epidemijos metais Vilkyškiuose ir jų apylinkėse daug gyventojų išmirė; buvo apgyvendinta nemažai zalcburgiečių. XVIII a. viduryje dalis Vilkyškių sudegė. V. gerokai nukentėjo per 1812 karą. XX a. pr. pro V. nutiestas Pagėgių—Smalininkų siaurasis geležinkelis (po II pasaul. karo nuardytas). 1905 V. miestelyje buvo 777 gyv., V. dvare — 154. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. Buržuazijos valdymo metais veikė pieninė, pr. m-la, keliolika parduotuvių; V. dvare buvo žirgynas. 1925 V. miestelyje ir dvare buvo 982 gyv.; 1959 Vilkyškiuose gyveno 911 žmonių.

VILKÝŠKIŲ KALVĀGŪBRIS — paviršiaus pakilimas Lietuvos vakaruose, skiriantis Nemuno deltos žemumą nuo Karšuvos žemumos. V. k. tęsiasi 17 km iš š. į p., nuo Lauksargių per Kreivėnus, Vilkyškius iki Nemuno (ties Šereiklaukiu) 2—3 km pločio juosta. V. k. tęsinys šiaurėje — Sartininkų kalvotas ruožas, pereinantis į Žemaičių aukštumos v. šlaitą; pietuose, Nemuno kair. krante, kitas panašus kalvagūbris tęsiasi į p. v., Sambijos moreninės plynaukštės link. Virš gretimų žemumų V. k. pakilęs 40—50 m; aukščiausi jo taškai — Strazdai (76 m virš jūros lygio), Kapelkalnis (64 m).

V. k. sustumtas ledyno, atslinkusio nuo Kuršių marių. Sudarytas iš moreninių priemolių ir limnoglacialinių sąnašų luistų. Ledynas buvo susiskaidęs į keletą liežuvių, todėl kalvagūbris susideda iš 4 nedidelių lankų; tose vietose, kur jie susiduria (prie Kreivėnų, Strazdų, Bitėnų), kalvagūbris yra platesnis. Ledynui tirpstant, jį apsėmė prieledyninės marios, kurios aplygino kalvagūbrio keterą, o šlaitus ir daubas apnešė smėliu. Marioms slūgstant, aukštesnės kalvagūbrio vietos išniro iš vandens. Dar vėliau jį perkirto besistumiančios į vakarus Nemuno žiotys ir susidarė pralaužtinė Nemuno slėnio atkarpa prie Rambyno. Kalvagūbrio p. dalis su Rambyno kalnu, Nemuno slėniu, Bitėnų-Šereiklaukio miškais įeina į Rambyno landšaftinį draustinį.

VILKÓKŠNIS — ežeras Trakų rj., 7 km į v. nuo Rūdiškių, 9 km į p. r. nuo Aukštadvario. Plotas 337 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 6600 m, didž. plotis 900 m. Nuo š. v. galo į r. atsikišusi ilga ir siaura įlanka, vad. Koja. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 26 km. Yra sala. Krantai ežero galuose ir pusiasaliuose žemi, pelkėti, kitur — aukšti. Vietomis prie ežero prieina miškas. Per V. teka Verknė (Nemuno intakas), be to, įteka keli upeliai. Prie ežero įsikūrę Žuklijai, Tolkiškės, Grendavė. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VILKÓLAKIS, vilkalokis, vilkalokas, vilkalotas, vilkotakis, — senovinio liaudies tikėjimo vaizdinys: žmogus, burtais paverstas ar pasivertęs vilku. Tikėta, jog V. paverčiančios raganos ar raganiai, o kai kurie žmonės ir patys gali pasiversti vilku ir vėl atvirsti žmogumi. Vilkolakiu pavirtęs žmogus įgyjąs vilkui būdingų savybių, esąs žiaurus, trokštąs kraujo, puoląs žmones. Po tam tikrų maginių veiksmų arba atspėjus tikrąjį, žmogiškąjį jo vardą, V. atvirstąs žmogumi. V. sužeidus, tam žmogui liekančios žymės. Žodis „vilkolakis" yra padarytas iš žodžių „vilkas" ir „lekioti" (bėgioti). Seniausių žinių apie baltų genčių tikėjimą vilkolakiais pateikia XVI a. ist. šaltiniai, aprašantys Prūsiją ir sen. prūsų gyvenimą. Šis tikėjimas išliko gyvas ligi XIX a. pab., kai kur net iki XX a. pr. Daugiausia V. minimas sakmėse: vestuvininkus vilkolakiais paverčiąs burtininkas, kai šie važiuoja pro vartus; piemenį vilkolakiu paverčiąs kerdžius, liepdamas jam verstis per žemėn sukaltus šermukšnio kuolelius; žentą 7 metams vilkolakiu paverčianti supykusi uošvė, apjuosdama jį diržu; šeimininkas pats vilku pasiverčiąs, nuėjęs girion. Palyginti su kt. temų sakmėmis, sakmių apie V. tėra nedaug.

Lit.: W. Mannhardt, Letto-preussische Götterlehre, Riga, 1936; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963; Lietuvių tautosaka (Pasakos, sakmės, pasakojamosios oracijos), t. 4, V., 1967.

„VILKÓLAKIS" — menininkų klubas ir satyros teatras, veikęs 1919.V—1925.V Kaune. Klube būdavo rengiami kūrybiniai vakarai, paskaitos, diskusijos, minėjimai. Juose dalyvaudavo rašytojai,

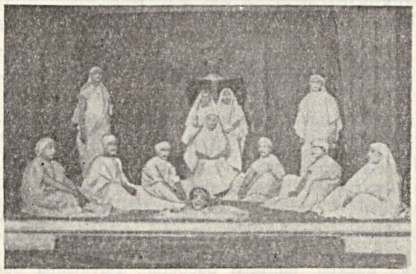

„Vilkolakis". Milžinų choras

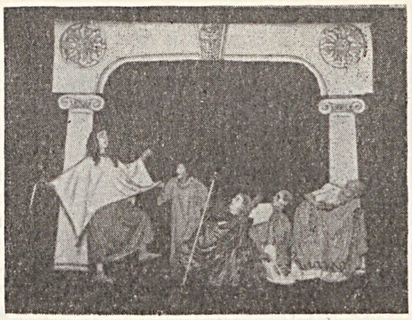

„Vilkolakis". Scena iš spektaklio „Laisvė"

aktoriai, muzikai, dailininkai. Paskaitas skaitė V. Bičiūnas, J. Tumas (apie lit-rą), A. Sutkus (apie teatrą), R. Skipitis (apie liaudies meną), A. Rimka (apie jaunimo spaudą) ir kiti. „V." suorganizavo T. Daugirdo, L. Stuokos-Gucevičiaus minėjimus. Be to, būdavo rengiami trumpi vaidinimai bei kabaretiniai numeriai („Navakuma — 4 burtininkų paveikslas", „Ragedi Rag trupės benefisas", „Mezopotamijos kinematografas" ir kt.). Klubo pirmininku iš pradžių buvo B. Sruoga. 1920 pr. klubo vadovu (vaidila) išrinkus rež. A. Sutkų, „V." pasuko teatro kryptimi. Buvo rengiami improvizaciniai vaidinimai,

„Vilkolakio" pano

dažnai panaudojant portretinį grimą, pajuokiant įv. karjeristus, politikierius, valdininkus („Kriaučiukas Motiejus", „Markizas de Garliava", „Nuostolių apartamentas", „Šiurkščios politikos saldybės", „Homero draugijos posėdis su Zitos ir Medicinos atstovais", „Galvijada", „Klubinteligentų kinematografas" ir kt.). Vėliau atsisakyta portretinio grimo, nuo individualių scenelių pereita prie tipinių reiškinių bei charakterių vaizdavimo; dalis teksto būdavo parašoma, kita — improvizuojama („Dictator, Cunctator et Triumphator", „Portfelių komedija", „Mūsų aitvaro pasakos" ir kt.). „V." kandžiai išjuokė atskiras burž. gyvenimo negeroves. Kai kuriose pjesėse būdavo parodijuojami klasikiniai veikalai („Iliada, arba dievai ir žmonės", „Chlestakovas Lietuvoje", „Muškietininkai" ir kt.). Teatras nemažai gastroliavo po Lietuvą. Gastrolėms rengdavo scenarijus periferijos žiūrovams artimesne tematika („Varnalėšos",

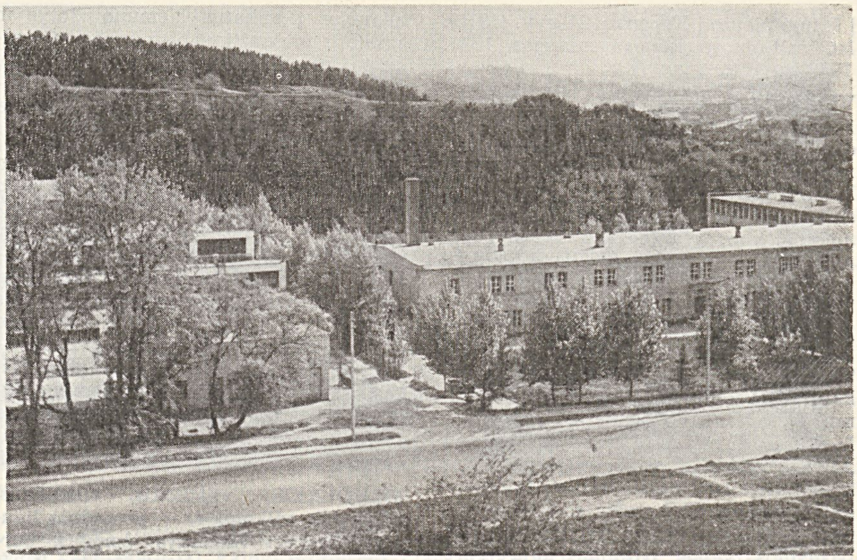

Vilkpėdė

„Velniava", „Milijonai", „Tautinis bizūnas" ir kt.). Daugumos scenarijų autorius V. Bičiūnas. Be vadovo ir režisieriaus A. Sutkaus, „V." teatre dirbo A. Gricius, V. Jomantas, N. Jurašiūnaitė, K. Juršys, H. Kačinskas, V. Marcinkus, J. Olšauskas, J. Oškinaitė, P. Pinkauskaitė, J. Siparis, V. Tamaliūnas ir kt. „V." rėmėsi liaudies kūryba, italų „commedia dell'arte", prancūzų XVII a. mugės satyros bei parodijos teatru, mokėsi iš rusų satyros teatrų. Pastatymų technika buvo nesudėtinga, rėmėsi grotesku bei šaržu. „V." buvo labai populiarus. Už „Muškietininkus" „V." buvo apkaltintas kariuomenės įžeidimu ir Kauno karo komendanto uždarytas.

Lit.: G. **Aleksienė**, „Vilkolakis". — „Kultūros barai", 1967, Nr. 2; **A. Sutkus**, Vilkolakio teatras, V., 1969.

VILKÕLIAI — kaimas Rokiškio rj., Suvainiškio apyl., 11 km į š. r. nuo Pandėlio, 6 km į p. r. nuo Suvainiškio. 103 gyv. (1970). Yra parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1961), biblioteka (nuo 1958). 1959 buvo 113 gyv.

VILKÓNYS — kaimas Eišiškių rj., Eišiškių apyl., 6 km į š. r. nuo Eišiškių. 1959 buvo 214 gyv., 1970 — 266. Pr. m-la (nuo 1936). Kaimo v. pakraštyje buvo maždaug 20 pilkapių.

1891 ir 1894 V. Šukevičius ištyrė 11 geriau išlikusių pilkapių. Jie buvo supilti iš smėlio ir apkrauti akmenų vainikais. Rasta degintinių kapų su V—VI a. įkapėmis (geležiniais siauraašmeniais pentiniais kirviais, piautuvais su aukštyn atlenktu smaigaliu, geležine lankine sege, peiliu) Kai kuriuose kapuose mirusieji buvo palaidoti nedeginti (greičiausiai XVII—XVIII a.). Radiniai laikomi Maskvos istorijos muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

VIL̃KORIŠČIENĖ Chaja [**Rozentalytė;** g. 1908.I.10 Vilkaviškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš tarnautojų. 1924 įstojo į LKJS. 1924—1925 LKJS Vilkaviškio rj. k-to narė. 1926 tarnaičių profs-gos centro v-bos narė. Už kom. lit-ros gabenimą 1927 nuteista 15 metų kalėti. 1928 amnestija bausmę sumažino pusiau. Nuo 1930 Komunistų partijos narė. Kalėjo Kaune, Zarasuose, Ukmergėje, Bajoruose (dab. Kretingos dalis). 1936—37 du kartus kalinta adm. tvarka. Dirbo Lietuvos Liaudies pagalbos org-jos neleg. laikraščio „Cu hilf" („Į pagalbą") redakcijoje. 1940—41 tarnautoja Kaune, 1941—44 Kirovo srityje. Pensininkė.

VIL̃KORIŠČIUS Jechelis [g. 1905.XI.12 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš tarnautojų. Baigęs g-jos 4 klases, nuo 1920 dirbo Kauno spaustuvėse raidžių rinkėju. 1924 už dalyvavimą Gegužės Pirmosios demonstracijoje Kaune buvo kalinamas. 1924—27 LKJS narys, kuopelės sekretorius. 1925—26 dirbo pogr. spaustuvėje. 1926—27 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Atitarnavęs padėjo kurti nelegalią spaustuvių darbininkų profs-gą, buvo jos v-bos narys. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1928—29 LKP Kauno miesto k-to sekretorius, Kauno rj. k-to narys. 1929 LKP CK plenume Maskvoje padarė pranešimą apie part. darbą Kaune. Bendradarbiavo „Balse". 1929 Kaune suimtas ir 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte, Šiauliuose. Kalėjime apako. 1937 nelegalios spaustuvių darbininkų profs-gos v-bos narys. 1937—1938 kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje, 1939 ištremtas į Slavikų (Šakių rj.) valsčių. 1940—41 spaustuvių darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas, Poligrafijos tresto skyriaus viršininkas. 1942—45 gyveno Kirovo srityje. 1946—52 „Vaizdo" spaustuvės, 1952—57 aklųjų kombinato (Vilniuje) darbininkas. Pensininkas.

VIL̃KPĖDĖ — Vilniaus miesto dalis abipus Vilniaus—Kauno geležinkelio, 4 km į p. v. nuo miesto centro. Didesnioji V. dalis yra apatinėje Neries terasoje, o mažesnioji (pietinė) — Panerių kalvyne. Iš p. v. prie V. prieina Žemieji Paneriai, iš š. v. ją riboja Raudonosios Armijos prospektas, iš š. r. — Gerosios Vilties gatvė. Vilkpėdėje sutelkta daug Vilniaus prekybos bazių, yra pram. įmonių, ligoninė. XIV a. V. priklausė didžiajam kun-ščiui, XIV a. pab. perduota Vilniaus kapitulai. XIV—XVI a. Vilkpėdėje veikė plytinė. XIX a. pab. pastatyta geležinkelininkų ligoninė; tarybiniais metais — gyv. namų, pram. įmonių, sandėlių.

VILKŲ̃ KAM̃PAS — kaimas Šilutės rj., Inkaklių apyl., 4 km į p. nuo Švėkšnos, prie kelio į Žemaičių Naumiestį. 1959 buvo 90 gyv., 1970 — 121. Kaimo p. pakraščiu teka Ašva (Veiviržo intakas). Yra sen. kapinynas.

1968 kapinyną tyrinėjo Ist. in-to archeologai. Iškasinėta 275 m^2. Rasta 5 degintiniai ir 3 griautiniai kapai. Kapų duobių gylis 40—75 cm. Degintinių kapų duobės netaisyklingų formų. Apdegę kaulai ir degėsiai duobių dugne supilti į nedideles krūveles arba išbarstyti. Griautinių kapų duobės pailgos. Mirusieji guldyti galvomis į š. v. Radiniai (VIII a.) — geležiniai įmoviniai ietigaliai, kalavijai, peiliai, geriamojo rago apkalai, moliniai puodeliai, žalvariniai papuošalai, gintariniai karoliai — laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) ir Telšių kraštotyros muziejuje. Į muziejus iš šio kapinyno yra patekę dar ir III a. bei X—XI a. radinių.

VILKŲ̃ LAŨKAS — kaimas Šilalės rj., Pajūrio apyl., 14 km į p. v. nuo Šilalės, 7 km į p. nuo Pajūrio, Jūros kair. krante. 37 gyv. (1970). Iš š. r. prieina Didkiemio miškas. Kaimo š. pakraštyje, prie Jūros, yra 2 piliakalniai — Kuplė ir Veringa. XIX a. pab.—XX a. pr., ariant Kuplės piliakalnio aikštelę, buvo randama archeologinių radinių (apyrankių, varpelių, anglių, apdegusio molio gabalų). 1959 kaime buvo 41 gyv.

VIL̃KUPIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Lygumų apyl., 9 km į š. r. nuo Kybartų, 5 km į š. v. nuo Kauno—Kybartų geležinkelio; kolūkio centras. 149 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1966), biblioteka (nuo 1948). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. XIX a. pab. buvo V. kaimas ir V. palivarkas. 1959 Vilkupiuose buvo 88 gyv.

VILKŲ̃ RAĨSTAS — pelkė Kaišiadorių rj., 16 km į š. v. nuo Kaišiadorių, į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 100 ha (pramoninis 61 ha). Sausuminės kilmės aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 3 m, vid. 1,6 m. Vyrauja aukštapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 37%, vid. peleningumas 5,7%. Po durpėmis smėlis, priemolis. Pelkė apsausinta. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 999 000 m^3. Iki 1970 iškasta 80%.

VILKUTÁITIS Antanas [1864.IX.20 Gulbiniškiuose (Kapsuko rj.) — 1903.III.17 Peterburge] — publicistas, literatas. 1883 baigęs Marijampolės g-ją, studijavo Maskvos un-to fizikos ir matematikos f-te. Dalyvavo nelegalios liet. studentų d-jos veikloje. F. Fortunatovo skatinamas, buvo pradėjęs rengti rusų-lietuvių kalbų žodyną. 1888 baigė un-tą, 1891 — Peterburgo Kelių inžinierių institutą. Dirbo kelių inžinieriu-

mi Užkaukazėje (Potyje, Astafoje ir kt. miestuose). Nuo 1887 Jono Avulio, Kazio Bindoko, Gulbiniškių Antano, Kunigo A., J. Pajaujo, Tautiečio, Daktaro ir kt. slapyvardžiais bendradarbiavo „Ūkininke", „Varpe", „Vienybėje lietuvninkų", „Tėvynėje". Išvertė L. Tolstojaus dramos „Tamsos karalystė" du veiksmus ir išleido pavadinimu „Prilips ožys galą liepto" (1899). Manoma, kad yra padėjęs broliui J. Vilkutaičiui parašyti komediją „Amerika pirtyje" (kai kuriuose šaltiniuose laikomas jos autoriumi). Publicistiniuose straipsniuose reiškė dem. pažiūras, kėlė opias XIX a. pab. socialines problemas, analizavo kaimo varguomenės ir proletariato padėtį (str. „Politiškas šiupinys"), nac. išsivadavimo judėjimo klausimus (straipsnių ciklas „Kultūriški etiudai"). V. straipsniai pasižymi geru stiliumi.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **B. Pranskus**, Komedijos „Amerika pirtyje" autorystės klausimu.—„Literatūra ir kalba", t. 5, V., 1961; **V. Žukas**, Dar kartą apie „Amerikos pirtyje" autorių.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962; **J. Lankutis**, Pirmoji lietuviška komedija. — **Keturakis**, Amerika pirtyje, V., 1966.

VILKUTAITIS Juozas [1869.III.1 Gulbiniškiuose (Kapsuko rj.) — 1948.IX.11 Augsburge (VFR)] — rašytojas. Būdamas luošas, m-los nelankė, mokėsi savarankiškai. 1892—96 daugiausia gyveno pas brolį A. Vilkutaitį Užkaukazėje. G. Keturakio slapyvardžiu bendradarbiavo period. spaudoje (1891 „Ūkininke" paskelbė iš lenkų k. laisvai verstą vaizdelį „Kas kaltas?", 1892 „Vienybėje lietuvninkų"— originalų vaizdelį „Gaisras"). 1893 „Ūkininko" išleistoje knygelėje „Juokingas pasakojimas apie šaltabuizius" išspausdintas V. apsakymas „Kaip Mikas apsidžiaugė čebatais". Keturakio slapyvardžiu išleido komediją „Amerika pirtyje" (1895, VI leid. 1966). Spėjama, kad ją parašė su broliu Antanu (pastarasis kai kurių lit-ros tyrinėtojų buvo laikomas jos autoriumi). 1896—1908 gyveno paveldėtame ūkyje netoli Balbieriškio (Prienų rj.). 1908—15 teisėjas Balbieriškyje. 1915 pasitraukė į Kazanę. 1924—39 notaras Prienuose. Parašė pjesę „Šimtas margų" (neišspausdinta, 1929 vaidinta Prienų g-joje). 1944 pasitraukė į Vokietiją.

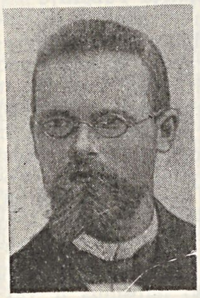

Reikšmingiausiame V. kūrinyje — komedijoje „Amerika pirtyje" — vaizduojama XIX a. pabaigos Lietuvos kaimo buitis. Pagr. veikėjai — nusigyvenęs ūkininkas, naivi, slapčia į Ameriką besirengianti jo duktė ir avantiūristas kaimo siuvėjas. Komedija pasižymi gerai sumegzta intriga, šmaikščiu dialogu, sceniškų išraiškingumu. Tai pirmasis ryškus komedijos žanro kūrinys liet. lit-roje. „Amerika pirtyje" buvo pastatyta 1899.VIII.20 Palangoje. Tai buvo pirmasis viešas liet. spektaklis Lietuvos TSR teritorijoje. XX a. pr. „Amerika pirtyje" buvo labai populiari teatro mėgėjų scenoje. Komedija išversta į rusų (1902) ir baltarusių (1933) kalbas.

Lit.: **J. Lankutis**, Pirmoji lietuviška komedija. — **Keturakis**, Amerika pirtyje, V., 1966; **A. Samulionis**, Istorinės reikšmės komedija. — „Pergalė", 1966, Nr. 7.

VIĨKVEDIS — upė Šiaulių ir Joniškio rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 62 km². Prasideda Račių apylinkėse, 12 km į š. nuo Šiaulių. Teka į š. r. Įteka į Mūšą 149 km nuo jos santakos su Nemunėliu, ties Buvainiais, 10 km į š. v. nuo Meškuičių. Intakas — Norupis (kair.). Vid. nuolydis 137 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,30 m³/s.

VÌLNA ž. *Vilnos.*

VÌLNAKARŠĖS — vilnų karšimo mašinos. Lietuvos miesteliuose paplito XIX a. pabaigoje. Vilnakaršę sudaro stovas, kuriame įtaisytas audeklo stalas ir karšimo velenėliai, sukami šalia esančio rato. Vilnos, rato sukamos, nuo stalo patenka į karšimo velenėlius ir sukarštos apsivyniioja ant kuodelinio veleno. Kai velenas apsivyniioja storai, mašina sustabdoma, vilnos nuo jo nuimamos ir susukamos į kuodelius. Prie tokios V. dirbo 4 žmonės: 2 dėliojo vilnas ant mašinos stalo, kiti 2 pasikeisdami suko ratą. XX a. vid. miestuose atsirado mechaninė pavara dirbančių karšimo mašinų. Tekstilės pramonės gaminiams išstumiant naminius vilnonius audinius bei mezginius, tiek rankinės, tiek motorinės V. baigia išnykti.

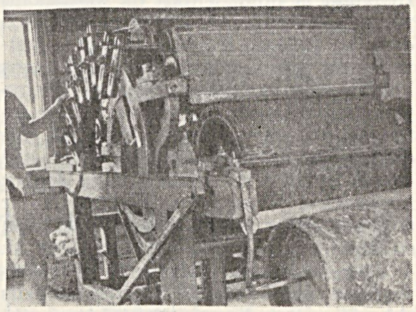

Rankinė vilnakaršė

„VILNER EMES" („Vilniaus tiesa") — tarybinis dienraštis, ėjęs 1940.VIII.21—1941.III.13 Vilniuje žydų kalba. Redagavo D. Umru.

VÌLNIA, Vilnelė, — upė Vilniaus rj., Neries kair. intakas. Ilgis 82 km, baseino plotas 633 km². Prasideda Vindžiūnų apylinkėse, 5 km į p. nuo Šumsko, BTSR sienų pasienyje, ir apie 13 km teka BTSR siena į šiaurę. Lietuvos teritorijoje V. iš pradžių pasuka į š. v., o įtekėjus Taurijai — į p. v. Teka per Mickūnus, Naująją Vilnią. Žemupį kerta Vilniaus—Minsko ir Vilniaus—Daugpilio

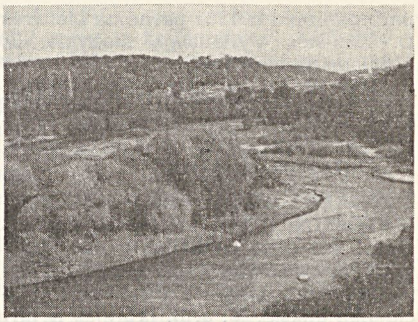

Vilnia aukščiau Markučių

glžk. Įteka į Nerį 165 km nuo jos žiočių, Vilniuje. Intakai: dešinieji — Krasnoborka, Bražylė, Taurija; kairieji — Kinė, Kyvė. Vagos plotis aukštupyje 4—5 m, vidurupyje ir žemupyje 10—15 m. Vyraujantis gylis 0,4—0,7 m. Vid. nuolydis 153 cm/km. Aukštupyje V. teka pelkėta dubuma (per Jankuškių ir Margių pelkes), mažai teįsigraužusi į jos paviršių. Kuo arčiau žiočių, tuo slėnis gilesnis. Žemupyje V. turi didelį nuolydį, yra panaši į kalnų upokšnį: 10 km ilgio ruože nuo žiočių nuolydis 400 cm/km. Krantai čia statūs, vaizdingi. Srovės greitis 0,4—0,8 m/s. Debitas Santakuose (55 km nuo žiočių): maks. 17,3, vid. 1,62, min. vasarą 0,091, min. žiemą 0,35 m³/s; Vilniuje (1 km nuo žiočių): maks. 128, vid. 5,63, min. vasarą 0,72, min. žiemą 0,41 m³/s. Pavasarį (III—V mėn.) ties Vilniumi upe nuteka 37%, vasarą (VI—VIII mėn.) 20%, rudenį (IX—XI mėn.) 23%, žiemą (XII—II mėn.) 20% viso metinio vandens kiekio. Metinė vandens lygio svyravimų amplitudė 2,1 m. Prie V. yra vandens malūnų: Nevieriškėse (49 km nuo žiočių), Uosininkuose (44 km) ir Naujojoje Vilnioje (12 km nuo žiočių). Baseinas kalvotas: jame yra Juozapinės kalnas, aukščiausias Lietuvoje (292 m). V. gausiai maitinama požeminių vandenų. Seniau V. tekėjo į Nerį Gedimino pilies kalno v. pašlaite. XIII a. pab. ar XIV a. pr. buvo iškasta dabartinė V. vaga, juosianti Gedimino kalną iš r. Senoji V. vaga ilgainiui išdžiūvo, o XVIII a. buvo užpilta žemėmis.

„VÌLNIAUS ÁIDAS" — **1.** Buržuazinis dienraštis, ėjęs 1920.VIII.10—X.9 Vilniuje. Leido Vilniaus miesto ir apygardos karo komendantūra. Redagavo M. Biržiška.

2. Liberalinis laikraštis, ėjęs 1924—1928 Vilniuje triskart per savaitę. Redagavo P. Karazija.

VÌLNIAUS AKADÈMIJA, Vilniaus akademija ir universitetas (lot. Academia et Universitas Vilnensis), — aukštoji mokykla, veikusi 1579—1781. Įsteigta Vilniaus jėzuitų kolegijos pagrindu. Akademijai vadovavo ir joje dėstė dvasininkai jėzuitai. Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), V. a. perėjo valstybės žinion. Edukacinė komisija akademiją

perorganizavo ir 1781 pavadino Lietuvos D. Kun-stės Vyriausiąja mokykla. Ž. *Vilniaus universitetas.*

VÌLNIAUS ARCHEOGRÃFIJOS KOMÌSIJA — mokslo įstaiga, veikusi 1864—1915 ir leidusi istorinių aktų rinkinius. Ž. *Archeografijos komisijos.*

VÌLNIAUS ASTRONÒMIJOS OBSERVATÒRIJA. Įkurta 1753 prie Vilniaus un-to. Tai pirmoji astronomijos observatorija Lietuvoje, viena seniausių Europoje. Buvo įrengta Vilniaus un-to trečiajame aukšte. V. a. o. įkūrėjas ir pirmasis direktorius buvo T. Žebrovskis. Jo prašomi, mokslo mėgėjai, kai kurie didikai paaukojo keletą teleskopų ir kt. prietaisų, kurie sudarė astronomijos kabineto pagrindą. 1758—64 observatorijai vadovavo J. Nakcianovičius, 1764—1807 — M. Počobutas. M. Počobutui vadovaujant, V. a. o. buvo galutinai įrengta, aprūpinta reikiamais instrumentais bei įrengimais, 1770—72 perstatytos jos patalpos. 1782—86 observatorijai pastatyta dar 1 salė ir 2 paviljonai su sukamaisiais stogais. M. Počobutas joje stebėjo Merkurijų, asteroidus Cererą, Paladą ir kitus dangaus kūnus. 1807—25 V. a. o. vadovavo J. Sniadeckis. Jis toliau stebėjo asteroidus Cererą, Paladą ir Vestą, Saulės ir Mėnulio, t. p. Jupiterio palydovų užtemimus. J. Sniadeckis stengėsi perkelti observatoriją iš Vilniaus į jo apylinkes, bet caro valdžia neleido. 1825—43 V. a. o. direktoriumi buvo P. Slavinskis. Jis, keliaudamas po Angliją, Prancūziją, Vokietiją, nupirko observatorijai naujų įrengimų bei instrumentų (gana tobulą meridianinį skritulį, pasažinį instrumentą, unikalų laikrodį ir kt.). 1832, uždarius Vilniaus un-tą, V. a. o. perėjo Peterburgo MA žinion. Akademija parūpino lėšų naujam refraktoriui (ekvatorialui) pirkti ir bokštui su sukamuoju stogu pastatyti. P. Slavinskiui dirbant observatorijoje, stebėjimų rezultatus pradėta leisti atskirais sąsiuviniais ir reguliariai skelbti įv. žurnaluose. 1843—48 observatorijai vadovavo M. Hlušnevičius. Nuo 1848 darbuotojus Vilniaus observatorijai siuntė Pulkovo observatorija. Vilniuje dirbo rusų astronomai G. Fusas, M. Gusevas, E. Sableris, P. Smislovas. Jie kūrė naujus tyrimo metodus, kurie sudarė

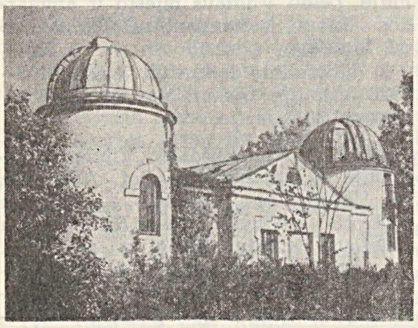

Vilniaus astronomijos observatorija

astrofizikos užuomazgą. 1861 V. a. o. jau turėjo fotoheliografą. M. Gusevas sistemingai fotografavo Saulės dėmes. Po M. Gusevo tą darbą dirbo P. Smislovas. Tokiu būdu, Vilniuje ėmė veikti viena pirmųjų pasaulyje Saulės tarnybų — pradėta sistemingai stebėti ir fotografuoti Saulės paviršiuje vykstančius reiškinius. 1876.XII.20 observatorijoje įvyko gaisras, ir 1877 ji buvo uždaryta. Dalis išlikusių instrumentų pateko į Pulkovą bei Varšuvą, dalis į Maskvos Rumiancevo muziejų; kas liko Vilniuje, dabar saugoma muziejuje, kuris įrengtas senojoje V. a. o.

1921 observatorija Vilniaus un-te atkurta. Prof. V. Dzevulskio rūpesčiu tais metais prie Vingio parko pastatytas medinis vienskliautis astronominis paviljonas su Ceiso firmos teleskopu astrografu ir pradėti astronominiai tyrimai. 1922 pastatytas mažas mūrinis pastatas meridianiniam skrituliui bei pasažiniam instrumentui. 1929—30 medinis paviljonas pakeistas šešiakampiu vienskliaučiu mūriniu su sukamuoju skliautu. 1930—1936 pastatytas trečias dviejų bokštų paviljonas su sukamaisiais skliautais, 2 aukštų pastatas astronominiams kabinetams, bibliotekai, moksl. darbuotojų butams. 1921—39 observatorijoje dirbo lenkų astronomai V. Dzevulskis (observatorijos direktorius), V. Ivanovska, M. Kovalčevskis, B. Marčevskis, V. Zonas ir kt. Jie daugiausia fotometriškai tyrė kintamąsias žvaigždes. 1939 buvo sujungtos Kauno ir Vilniaus observatorijos. D. Tėvynės karo metais V. a. o. nukentėjo nuo bombardavimo, bet po karo ji greitai buvo atstatyta, joje pradėjo dirbti bei praktikuotis Vilniaus un-to, Ped. in-to astronomai ir studentai, Lietuvos TSR MA moksl. bendradarbiai. Per karą apgadinti observatorijos instrumentai iš pradžių tiko tik mažosioms planetoms fotografiškai sekti, todėl maždaug iki 1954 tai ir tebuvo daroma. Instrumentus suremontavus, buvo tiriamos kintamosios žvaigždės. Nuo jų tyrimo pereita prie platesnių astronominės fotometrijos bei spektrofotometrijos uždavinių sprendimo. Observatorija turi 48 cm reflektorių, tinkantį kelių spalvų fotografinei žvaigždžių fotometrijai ir spektrofotometrijai, 25 cm reflektorių su elektrofotometru ir 3 astrografus su 4 astronominėmis fotokameromis. Astrografais galima daryti plačias dangaus sklypų nuotraukas su žvaigždėmis iki 12—13-to ryškio, t. p. masines spektrų nuotraukas iki 9-to ryškio. Didesnysis reflektorius jautrus žvaigždėms iki 16-to ryškio. Vilniaus astronomai tiria žvaigždes keliuose Paukščių Tako sklypuose. Be reguliarių stebėjimo programų, observatorijoje tiriami įvairūs nelauktai pasitaikantys objektai bei reiškiniai (observatorijos darbuotojai stebėjo Arendo-Rolando, Mrkoso, Bernamo, Seki-Laineso kometas, stebi Šiaurės pašvaistes, sidabrinius debesis). 1957—64 prie V. a. o. veikė dirbtinių Žemės palydovų optinio stebėjimo stotis. 1960 V. a. o. pradėjo leisti „Astronomijos observatorijos biuletenį", kuriame skelbiami observatorijos darbuotojų straipsniai.

VÌLNIAUS AUKŠTÓJI PARTÌNĖ MOKYKLÀ, VAPM. Įsteigta 1956 vietoj Resp. part. m-los prie LKP CK. Rengia part. ir adm. darbuotojus. M-loje veikia ir neakivaizdinis skyrius — Neakivaizdinės aukštosios part. m-los prie TSKP CK Vilniaus filialas. Nuo 1962 m-la tarprespublikinė, rengia part. ir adm. darbuotojus ir Latvijai (1962—69 rengė visoms Pabaltijo taryb. respublikoms).

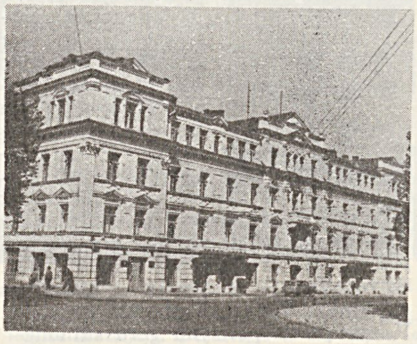

Vilniaus aukštoji partinė mokykla

Į m-lą priimami TSKP nariai, turintys vid. išsilavinimą ir ne mažiau kaip 3 metus dirbę part. darbą. Mokslas trunka 4 metus, neakivaizdiniame skyriuje — 5 metus. VAPM klausytojai šalia paskaitų, seminarų, praktinių užsiėmimų atlieka 2 mėn. praktiką LKP miestų ir rajonų k-tuose, pram. įmonėse, kolūkiuose ir taryb. ūkiuose. Nuo 1967 prie VAPM įsteigta Pabaltijo zoninė komjaunimo m-la, kurioje tobulinasi Pabaltijo respublikų ir Kaliningrado sr. miestų ir rajonų komjaunimo k-tų darbuotojai, pionierių vadovai ir kiti komjaunimo aktyvistai. Nuo 1968 prie m-los veikia mėnesiniai part. ir taryb. darbuotojų kursai; juose mokosi partijos miestų ir rajonų k-tų darbuotojai, įmonių part. org-jų sekretoriai, miestų, rajonų ir apylinkių vykd. k-tų darbuotojai. M-loje yra 7 katedros, kuriose dirba daugiau kaip 30 pedagogų (pusė jų turi mokslo laipsnius ir vardus). Prie katedrų veikia visuom. mokslų, part. ir taryb. statybos, pram. ir ž. ū. ekonomikos kabinetai. Yra biblioteka (apie 150 000 tomų). VAPM dėstytojai tiria LKP istorijos, marksistinės-lenininės filosofijos, polit. ekonomijos, pram. ir ž. ū. ekonomikos klausimus. Tomis temomis jie išleido monografijų [S. Atamuko „LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935—1940 metais", 1958; S. Lopajevo „Lietuvos Komunistų partijos idėjinis ir organizacinis stiprėjimas (1919—1924)", 1964, ir kt.], paskelbė moksl. straipsnių. Iki 1970 VAPM parengė apie 800 partinių, administracinių, komjaunimo ir spaudos darbuotojų. 1970 pr. m-la turėjo 550 klausytojų, iš jų 250 neakivaizdininkų. VAPM direktorius K. Tiškevičius.

„VÌLNIAUS AUŠRÀ" — klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1932—39 Vilniuje. Redagavo kun. V. Taškūnas.

„VILNIAUS BALSAS" — 1. Liberalinis laikraštis, ėjęs 1924 Vilniuje triskart per savaitę. Redagavo P. Karazija. Okup. valdžios uždarytas.

2. Dienraštis, ėjęs 1939.X.28—1940. VI.17 ir 1940.VI.18—1941.VI.22 Vilniuje. Iki 1940.VI.17 buržuazinis (redagavo R. Mackonis), vėliau komunistinis (redagavo A. Žukauskas, J. Karosas).

VILNIAUS DAILĖS INSTITUTAS, Vilniaus Valstybinis dailės institutas (1945—51; 1940—41 Vilniaus Dailės mokykla; 1941—43 ir 1944—45 Vilniaus Dailės akademija), — aukštoji dailės mokykla, veikusi 1940—43 ir 1944—51. Nuo 1940 m-loje buvo rengiami grafikai, skulptoriai ir tapytojai, nuo 1945 — ir architektai. M-lai vadovavo J. Mikėnas (1940—41), V. Vizgirda (1941—43), V. Jurkūnas (1945—51). V. D. i. baigė 43 dailininkai ir 12 architektų. 1951 vietoj Vilniaus Dailės in-to ir Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to įsteigtas Lietuvos TSR *Dailės institutas*.

Lit.: Lietuvos TSR Valstybinis dailės institutas, V., 1960 [T. Adomonio įvad. str.].

„VILNIAUS GARSAS" — buržuazinis kaimui skirtas savaitraštis, ėjęs 1920. I.8—VII.1 ir 1920.XI.1—1922.V.28 Vilniuje. 1920—21 redagavo K. Čibiras, 1921—22 — P. Kraujalis. Lenkų okup. valdžios buvo ne kartą konfiskuojamas ir pagaliau uždarytas.

VILNIAUS INŽINERINIS STATYBOS INSTITUTAS, VISI,— aukštoji technikos mokykla, įsteigta 1969.VIII.1 vietoj Kauno Politechnikos instituto Vilniaus filialo. 1970 pab. veikė 4 f-tai: statybos (įst. 1964), miestų statybos (įst. 1968), mechaninės technologijos (įst. 1962) ir vakarinis (iki 1970 prietaisų gamybos; įst. 1962). In-te 1970 buvo rengiami šių specialybių inžinieriai: pram. ir civ. statybos ekonomikos ir organizavimo, architektūros, miestų statybos, automobilių kelių, inžinerinės geodezijos, statybos ir kelių mašinų ir įrengimų, suvirinimo įrengimų ir technologijos, automobilių transporto ekonomikos ir organizavimo, mašinų gamybos technologijos, elektros pavarų ir gamybinių įrengimų automatizavimo, radijo aparatūros konstravimo ir gamybos (pastarųjų 3 specialybių inžinieriai rengiami tik vakariniame skyriuje). 1970 pab. in-to dieniniuose f-tuose mokėsi 2400 studentų, vakariniame — 2400; in-te veikė 30 katedrų, kuriose dirbo 318 ped. ir moksl. personalo narių (iš jų 3 mokslų daktarai, 82 mokslų kandidatai ar docentai), buvo 21 mokomoji ir 2 žinybinės mokslinės laboratorijos, skaičiavimo centras su elektronine skaičiavimo mašina M-22, biblioteka (130 000 knygų). In-to moksl. darbuotojai tiria matematinio programavimo taikymą tampriųjų ir tampriųjų-plastinių konstrukcijų skaičiavimui, gelžbetonio konstrukcijas ir jų konstravimą, armuotus ir nearmuotus polimerinius-cementinius betonus bei plastbetonius, betono stiprumo nustatymo metodus, miestų transporto tinklo formavimąsi, dolomitines, asfaltbetonines ir kitas kelių dangas, plačiajuosčio informacijos perdavimo linijų optinius impulsus, pramonės ir statybos konkrečiosios ekonomikos, Lietuvos rev. judėjimo ir LKP istorijos klausimus. In-tas leidžia Lietuvos TSR aukštųjų m-lų moksl. darbų serijos tęstinius leidinius „Lietuvos mechanikos rinkinys" (jame skelbiami teorinės mechanikos, medžiagų atsparumo ir stat. mechanikos darbai) ir „Statyba ir architektūra" (skelbiami architektūros bei miestų statybos, stat. medžiagų bei konstrukcijų, statybos organizavimo bei ekonomikos, santechnikos, geodezijos darbai), tęstinį moksl. darbų leidinį „Gelžbetoninės konstrukcijos". In-to aspirantūroje 1970 buvo 54 aspirantai. In-to studentų meno saviveiklos centr. kolektyvai — pavyzdinis akademinis mišrus choras „Gabija", liaudies meno ansamblis, pučiamųjų orkestras (1970 pelnęs absoliučiai geriausio Lietuvos orkestro vardą), kaimo kapela. In-te veikia sporto klubas „Inžinerija", kuriame dalyvauja gimnastai, fechtuotojai, irkluotojai, stalo tenisininkai, slidininkai, krepšininkai, futbolininkai. Yra 3 studentų bendrabučiai (900 vietų). Antakalnyje pradėtas statyti in-to miestelis (pirmas mokomasis korpusas past. 1970). In-to rektorius A. Čyras.

VILNIAUS JĖZUITŲ KOLEGIJA — vidurinė mokykla, veikusi 1570—79. V. j. k. įsteigė ir jai vadovavo jėzuitai, pakviesti į Lietuvą kovoti su reformacija. Kolegijoje veikė 5 klasės. Joje buvo dėstoma lot. ir gr. kalbos, sen. romėnų lit-ra, lit-ros teorija ir retorika; vėliau įvesti filosofijos ir teologijos kursai. Visi dalykai buvo dėstomi lot. kalba. Dėstė jėzuitai. 1570 mokėsi 160 moksleivių. Kolegijai priklausė Maišiagalos, Širvintų ir kt. dvarai; jų baudžiauninkai viskuo aprūpindavo kolegiją ir duodavo nemaža turto jos personalui. Kolegija buvo įsikūrusi netoli Vilniaus katedros. V. j. k. turėjo biblioteką, kuri tapo dabartinės Vilniaus un-to bibliotekos užuomazga. 1579 kolegija perorganizuota į Vilniaus akademiją ir universitetą. Ž. *Vilniaus universitetas.*

„VILNIAUS KANKLĖS" — meno draugija, veikusi 1905—08 Vilniuje. D-jos organizatoriai — G. Landsbergis, K. Puida ir J. Vileišis. 1905—06 d-jos pirmininkas buvo G. Landsbergis, 1907—08 — J. Vileišis. Per steigiamąjį susirinkimą į d-ją įstojo apie 50 narių. D-ja išsinuomojo butą susirinkimams ir repeticijoms, sudarė dramos bei muzikos veikalų fondą, nustatė perspektyvinį metinį repertuarą, suorganizavo chorą (vadovai A. Kazėnas, M. Čiurlionis, M. Petrauskas). Pastatė A. Skėterio „Iš tamsos į šviesą" (1905), M. Šikšnio „Pilėnų kunigaikštį" (1906), Keturakio „Ameriką pirtyje" ir G. Landsbergio-Žemkalnio „Blindą" (1907). Be to, 1906 pastatė pirmąją liet. operą — M. Petrausko „Birutę", to paties kompozitoriaus operetes „Adomas ir Ieva" ir „Kaminkrėtys ir malūnininkas" (pastatymams vadovavo autorius). D-ja 1906.IV.23 surengė spaudos atgavimo 2 metų ir kalbininko F. Kuršaičio gimimo 100 metų sukaktuvių minėjimą su menine programa. „V. k." su spektakliais 1906 gastroliavo Ukmergėje, Jonavoje, Panevėžyje. Tais metais kilus nesutarimams, iš d-jos išstojo 16 veiklesniųjų narių, kurie įsijungė į Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos d-ją ir joje suorganizavo vaidintojų kuopą. 1907—08 „V. k." veikla susilpnėjo.

Lit.: J. Būtėnas, Lietuvių teatras Vilniuje (1900—1918), K., 1940.

VILNIAUS KATEDRA — klasicistinės architektūros kūrinys; respublikinės reikšmės architektūros paminklas. Pastatyta 1801 Vilniuje, Gedimino kalno papėdėje, pagal L. Stuokos-Gucevičiaus projektą. Šalia katedros stovi XIV—XVIII a. bokštas — varpinė.

V. k. yra trinavis halinis pastatas. Jos priešakinį (vakarinį) fasadą puošia šešių dorėninių kolonų portikas. Abipus portiko stovi dvi elipsinio vidaus plano koplyčios. Viena šių koplyčių kolonada sujungta su katedros p. r. kampe esančia Kazimiero koplyčia, kita — su Kazimiero koplyčiai simetriška zakristija. Portiko skliautas dekoruotas kesonais ir rozetėmis. Priešakinis fasadas ir interjeras papuoštas T. Rigio, šoninės galerijos — K. Jelskio sukurtomis skulptūromis. Katedros interjerą 5 poros keturkampių stulpų dalija į 3 navas — plačią centrinę ir siauras šonines. Navas dengia vainikais ir rozetėmis papuošti skliautai. Katedros r. gale yra klasicistinis altorius su P. Smuglevičiaus darbo paveikslu, v. gale — barokiniai vargonai. Prie šoninių navų yra keletas koplyčių, didikų antkapių. Didžiausia ir puošniausia yra keturkampė barokinė Kazimiero koplyčia, dengta kupolu, kurį puošia žibintas. Virš didžiųjų koplyčios durų yra balkonas, kitados skirtas karaliaus šeimai. Koplyčioje pastatytas originalus stiuko altorius, taurės pavidalo sakykla. Koplyčios interjero apdailai panaudotas pilkas smiltainis, juodas, baltas ir rausvas marmuras. Sienos papuoštos gausiomis gipsatūromis, M. Palonio tapytomis freskomis, P. Smuglevičiaus paveikslais. Katedros kriptoje įrengtas mauzoliejus, ku-

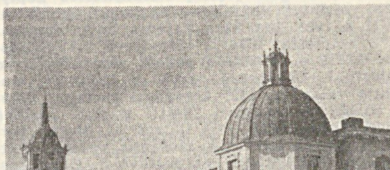

Vilniaus katedra

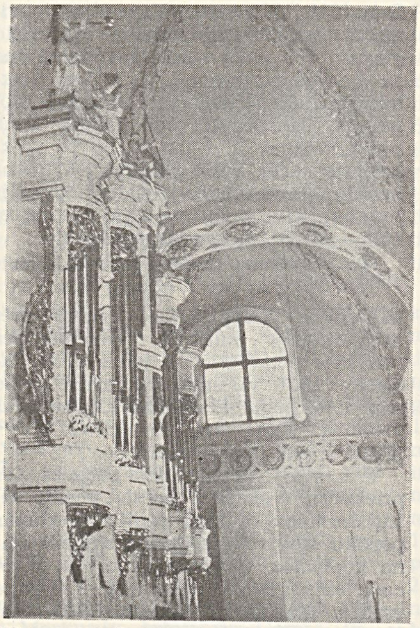

Vilniaus katedros interjero fragmentas

riame yra kun-ščio Aleksandro, Žygimanto Augusto žmonų Elzbietos ir Barboros Radvilaitės palaikai, Vladislovo Vazos širdies urna. Vilniaus katedroje buvo palaidotas kun-štis Vytautas, tačiau jo kapas nesurastas.

Pirmoji katedra Vilniaus pilies teritorijoje (dab. katedros vietoje) buvo pastatyta Jogailos iniciatyva apie 1388. 1399 ji sudegė. 1410 Vytautas pastatydino naują gotikinę katedrą. Joje buvo kelios koplyčios — feodalų šeimų mauzoliejai. 1523—26 katedrą rekonstravo italų architektas Anus. Jis 3 tarpsniais paaukštino keturkampį žemutinės pilies gynybinės sienos bokštą ir įrengė jame katedros varpinę. 1530 ir ši katedra sudegė (tėra išlikę sienų bei aštuonkampio stulpo fragmentai ir gotikiniais skliautais dengtas rūsys). Ją atstatė italų meistrai B. de Džianotis, Dž. Činis ir F. da Fiesolė. Pastato tūrį ir fasadus jie paliko gotikinius; p. navą galerija sujungė su Žemutinės pilies rūmais (galerija neišliko), interjerą papuošė renesansinėmis skulptūromis ir freskomis, pastatė renesansinius V. Goštauto ir P. Alšėniškio antkapius. Apie 1551 katedroje buvo pastatyti vargonai. 1610 katedra vėl nukentėjo nuo gaisro. 1615 ją atstatė V. Polis. Jis suteikė katedrai barokinę išvaizdą. Priešakiniame fasade buvo pastatyti 2 bokštai, aštuonkampiai interjero stulpai perdirbti į keturkampius (kvadratinio skerspiūvio). 1636 pagal K. Tenkalos projektą p. navos r. gale (vietoj Karališkosios koplyčios) pastatyta barokinė Kazimiero koplyčia. XVII a. vid. per karą katedra buvo apgriauta ir apiplėšta. 1674 ją restauravo J. Salvadoras. XVII a. antrojoje pusėje varpinėje buvo įtaisyti J. Delemarso varpai ir laikrodis, mušantis valandas. 1729 katedroje pastatyti dideli barokiniai vargonai. XVIII a. vid. varpinė buvo rekonstruota, joje įtaisyti G. Merko varpai ir antras laikrodis, mušantis valandų ketvirčius. 1763 katedrą rekonstravo J. Glaubicas. Jis pastatė naują vėlyvojo baroko formų fasadą su 2 aukštais bokštais. Tuometinė katedra buvo kiek trumpesnė ir gerokai siauresnė už dabartinę, dengta aukštu stogu. Jos vidų 8 poros stulpų dalijo į 3 vienodo aukščio navas. Abiejose pusėse prie šoninių navų šliejosi keliolika įv. didumo koplyčių. 1769 katedrą sužalojo griūdamas vienas fasado bokštas. 1777 buvo pradėti atstatymo darbai, o 1786 priimtas L. Stuokos-Gucevičiaus dabartinės klasicistinės katedros projektas. Pakeisdamas katedros stilių, pastatą gerokai padidindamas, L. Stuoka-Gucevičius paliko senąjį trinavį halinį tūrį, išsaugojo barokinę Kazimiero koplyčią ir kai kuriuos interjero elementus. Nuo 1798, L. Stuokai-Gucevičiui mirus, katedros statybai vadovavo M. Šulcas. Ant katedros frontono buvo pastatytos trys didelės skulptūros (nuimtos 1950). 1837 archit. K. Podčašinskis, dailininkai K. Ruseckas, M. Januškevičius ir M. Andriolis atnaujino katedros interjerą, pakeitė kai kurių koplyčių vidaus dekorą. 1889 J. Radavičius įrengė vargonus. L. Stuokos-Gucevičiaus ant medinių polių pastatytoms naujosioms pastato dalims nusėdus, 1931—33 katedros pamatus sutvirtino ir pastatą restauravo J. Klosas. 1931—39 buvo ištirti katedros rūsiai, atrasti kunigaikščių ir didikų palaikai, po Kazimiero koplyčia įrengtas mauzoliejus. 1956 restauravus katedrą, joje įsteigta *Paveikslų galerija*. 1969 Potsdamo H. Šukės vargonų statybos firmos (VDR) meistrai restauravo ir rekonstravo J. Radavičiaus vargonus.

Lit.: **E. Budreika,** Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius, V., 1954; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius,** Vilniaus miesto istorija (Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos), V., 1968; **P. Gudynas** [ir kt.], Paveikslų galerija, V., 1968.

VÌLNIAUS-KAŪNO OPERĀCIJA — viena iš Raudonosios Armijos (RA) išvaduojamųjų operacijų Lietuvoje 1944 vasarą. Baigusi Minsko puolamąją operaciją, III Baltarusijos fronto kariuomenė 1944.VII.4 gavo direktyvą pradėti puolimą Vilniaus—Eitkūnų kryptimi, išvaduoti Vilnių ir prieiti R. Prūsijos sieną. VII.6 159-ji šaulių divizija ir 5-ji gvardijos tankų armija pasiekė pietinį, 3-sis gvardijos mechanizuotas korpusas — rytinį Vilniaus pakraštį. Prasidėjo mūšiai miesto gatvėse. VII.8 tiems daliniams padėti atėjo 5-sios armijos pagr. jėgos — 72-sis ir 65-sis šaulių korpusai (277-ji šaulių divizija, atakuodama iš š., užėmė Baltupius, 215-ji atakavo priešą Antakalnyje ir Užupyje, 144-ji — geležinkelio stoties rajone, 97-ji ir 371-ji — miesto pietvakariuose). Vokiečiai telkė kariuomenę prie Vievio ir Maišiagalos, prie Vilniaus išsodino oro desantų. Priešo kontrsmūgiui atremti 5-ji gvardijos tankų armija ir dalis 5-sios armijos buvo išvestos iš Vilniaus ir nukreiptos į Vievį ir Maišiagalą. VII.9 priešo bandymas sujungti savo 12-ją tankų diviziją su Vilniaus grupuote buvo sužlugdytas, miestą iš visų pusių apsupo Raudonoji Armija. VII.13 dalis vok. kariuomenės, buvusios Vilniuje, iš apsupimo prasiveržė, bet prie Vievio buvo vėl apsupta ir sunaikinta. VII.13 Vilnius buvo išvaduotas. Vien tik Vilniuje hitlerininkai neteko 12 000 karių, 156 pabūklų, 28 tankų, per 1100 automašinų ir daug kitokios karo technikos.

Puldamos toliau, 5-ji, 31-ji armijos ir 11-ji gvardijos armija VII.14 forsavo Nemuną ir kair. krante užėmė keletą placdarmų Prienų, Alytaus, Druskininkų rajonuose. Sausumos kariuomenei padėjo 1-ji oro armija, puldama priešo užnugarį. RA pasiekus Kaišiadorių — Darsūniškio — Prienų — Alytaus — Druskininkų liniją, prasidėjo antrasis V.-K. o. etapas. Šioje linijoje vokiečiai sukaupė 5 pėstininkų ir 6 tankų divizijas, 2 pėstininkų brigadas ir daugiau kaip 30 atskirų pulkų ir batalionų. Be to, jų pėstininkų ir tankų dalinių mobilioji grupė kontratakavo Jonavos, Gaižiūnų ir Kaišiadorių kryptimis. Todėl RA pergrupavo jėgas: III Baltarusijos frontui buvo grąžinta 39-ji armija, perduota 33-ji armija ir atimtas 3-sis gvardijos mechanizuotas korpusas bei 5-ji gvardijos tankų armija. Atlaikiusi priešo kontrpuolimą ir sudariusi dvi puolamąsias grupuotes, 5-ji armija VII.25 pati ėmė pulti. 72-sis šaulių korpusas forsavo Nerį ir puolė priešą Vilkijos kryptimi. 144-ji šaulių divizija forsavo Nemuną ir puolė į p. nuo Kauno. VII.29 pradėjo puolimą ir kiti 5-sios armijos junginiai. VII.30 jie užėmė Garliavą ir atkirto priešui kelią į pietvakarius. VII.31 dieną 5-sios armijos 63-ji ir 97-ji šaulių divizijos ir 14-sis gvardijos tankų pulkas užėmė Kauno centrą. 277-ji šaulių divizija užėmė Vilijampolę,

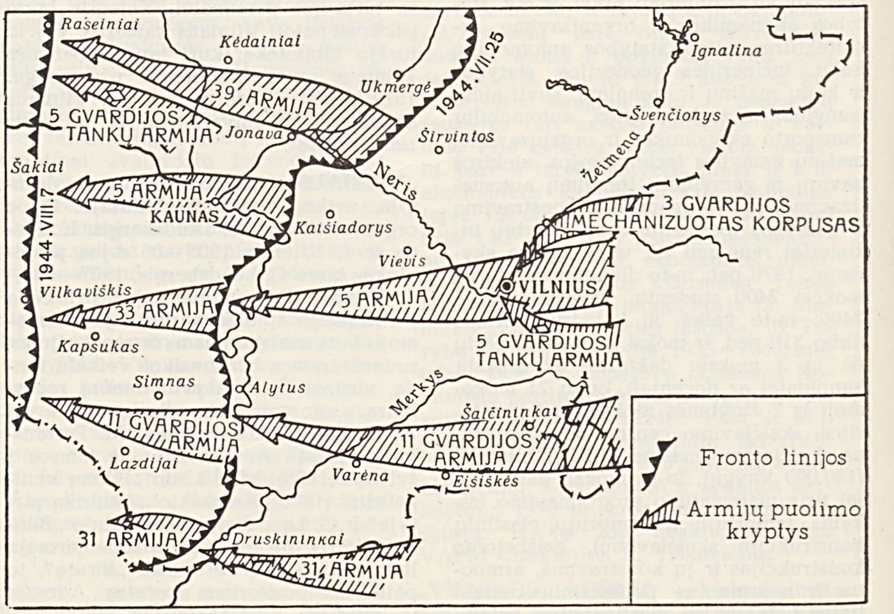

Vilniaus—Kauno operacija

144-ji — Panemunę, 371-ji — Aleksotą. VIII.1 rytą Kaunas buvo išvaduotas.

Antrajame operacijos etape, be 5-sios armijos, dalyvavo ir kitos III Baltarusijos fronto armijos; jos per tą laikotarpį išvadavo Ukmergę, Kėdainius, Kazlų Rūdą, Marijampolę, Simną, Krosną, o 31-ji armija, išvadavusi Veisiejus, pasiekė Vokietijos sieną. VIII.5, persekiodama besitraukiantį priešą, 5-ji armija pasiekė Šakius. VIII.7 III Baltarusijos fronto armijos, dalyvavusios operacijoje, įsitvirtino laikinai gynybai linijoje Raseiniai—Šakiai—Vilkaviškis— Liudvinavas. Tuo V.-K. o. baigėsi.

III Baltarusijos fronto kariuomenė per V.-K. o. nužygiavo į vakarus 180—300 km, sunaikino 9 priešo divizijas, paėmė į nelaisvę daugiau kaip 43 000 priešo karių.

„VÌLNIAUS KĒLIAS" — buržuazinis savaitinis kaimui skirtas laikraštis, ėjęs 1923.IV—VI Vilniuje. Išėjo 13 nr. Okup. valdžios uždarytas.

VÌLNIAUS KLÃUSIMAS — Lietuvos ir Lenkijos 1919—39 ginčas dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto. Dar I pasaul. karo metais lenkų burž. veikėjai rengėsi atkurti Lenkijos valstybę su 1772 metų Žečpospolitos sienomis, vadinasi, jai turėjo priklausyti ir Lietuva. Pretenzijas į Lietuvą lenkų nacionalistai rėmė unijos tradicijomis, kurios liet. tautoje buvo visiškai nepopuliarios. Po I pasaul. karo atkurtos Lenkijos burž. valstybės politikai bandė savo ketinimus Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje realizuoti kar. priemonėmis, bet susidūrė su Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos ir Rusijos taryb. respublikų, vėliau su Lietuvos burž. respublikos pasipriešinimu. 1919.IV.21 J. Pilsudskio legionai, kovodami prieš Tarybų valdžią Lietuvoje, užėmė Vilnių su žymia r. Lietuvos dalimi (ž. *Vilniaus kraštas*) ir išlaikė tą teritoriją iki 1920.VII, kol Tarybų Rusijos Raudonoji Armija ją išvadavo. 1920.VII.12 Maskvos sutartimi Tarybų Rusija perleido tą teritoriją Lietuvai. 1920.VIII Lenkijos kariuomenė, Anglijos, JAV ir Prancūzijos imperialistų remiama, kariavo prieš Tarybų Rusiją ir vėl pradėjo grėsti Lietuvai, pažeidinėti jos teritoriją. Demarkacijos linijai tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių išvesti ir taikai sudaryti Suvalkuose prasidėjo Lietuvos ir Lenkijos derybos; jose dalyvavo Tautų S-gos karinė kontrolės komisija. 1920.X.7 Lietuva ir Lenkija pasirašė *Suvalkų sutartį* dėl Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linijos. Bet po 2 dienų, 1920.X.9, Lenkijos generolo L. Želigovskio vadovaujama kariuomenė užgrobė Vilnių. Kad įteisintų Vilniaus ir Vilniaus kr. užgrobimą, Lenkijos vyriausybė 1920.X.9 dirbtinai sudarė Vilniaus krašte tariamai savarankišką valstybę — vad. *Vidurinę Lietuvą*, į kurią buvo įjungta ginčijamoji teritorija, ir inscenizavo rinkimus į Vidurinės Lietuvos seimą. Tuos rinkimus Vilniaus kr. lietuviai, baltarusiai ir iš dalies žydai boikotavo. Išrinktasis seimas, sudarytas daugiausia iš Vilniaus kr. lenkų dvarininkų, 1922.II.20 nutarė prijungti Vilniaus kr. prie Lenkijos. 1922.III.24 Lenkijos seimas „Vidurinės Lietuvos" seimo nutarimą ratifikavo. Po to Lenkijos valdžia jau oficialiai laikė Vilniaus kraštą Lenkijos provincija.

Vilniaus ir Vilniaus kr. netekimas pakenkė Lietuvos ekonomikai, pažeidė liet. tautos interesus. Lietuva nepripažino Vilniaus krašto Lenkijai ir pradėjo kovą dėl jo. Viena tos kovos formų buvo V. k. kėlimas tarpt. institucijose, ypač Tautų S-goje. Tačiau galingiausieji Tautų S-gos nariai — Anglija ir Prancūzija, vertindami Lenkiją kaip svarbiausią savo antitaryb. politikos ramstį R. Europoje, neparėmė Lietuvos reikalavimo grąžinti Vilnių. Tautų S-gos taryba tik pripažino, kad, užimdama Vilnių, Lenkija pažeidė savo įsipareigojimus, todėl pasiūlė Lietuvai bei Lenkijai pradėti tiesiogines derybas. Protestuodama prieš Vilniaus kr. užgrobimą, Lietuva nutraukė su Lenkija diplomatinius, ekonominius, kultūrinius santykius, nepalaikė su ja tiesioginių pašto, telegrafo, telefono ryšių ir susisiekimo per demarkacijos liniją. Tarpt. reakcija vertė Lietuvos valdžią susitaikyti su Lenkija ir įsijungti į bendrą antitaryb. bloką. 1921.III.3 Tautų S-ga pasiūlė Lietuvai ir Lenkijai derybas, pirmininkaujamas Tautų S-gos Tarybos pirmininko P. Himanso, kuris sudarė Lietuvos ir Lenkijos ginčo sprendimo projektą. *Himanso projektas* turėjo tikslą pajungti Lietuvą Lenkijai. Lietuvių reakc. buržuazija, su tarpt. kontrrevoliucijos pagalba pasiekusi laikiną pergalę prieš Lietuvos darbo žmones, bijojo aštrinti santykius su imp. valstybėmis, todėl buvo beprimanti Himanso projektą. Tačiau dėl aktyvaus liaudies pasipriešinimo Lietuvos valdžia galiausiai tą projektą atmetė. Tuomet 1922.I.13 Tautų S-ga paskelbė, kad Lietuvos ir Lenkijos ginčas nėra baigtas. 1922.II.22 Lietuva pasiūlė Lenkijai bylinėtis Tarptautiniame Hagos tribunole, tačiau Lenkija ir šį V. k. sprendimo būdą atmetė. 1923.II.3 Tautų S-ga padalijo Lietuvai ir Lenkijai neutraliąją zoną, dėl kurios buvo susitarta 1920.XI.29 Kaune su Želigovskio atstovais, Tautų S-gos karinei kontrolės komisijai tarpininkaujant, ir paliko Vilnių bei Vilniaus kraštą Lenkijai. 1923.III.15 Ambasadorių konferencija Paryžiuje naująją demarkacijos liniją (ž. *Demarkacijos linijos*) pripažino Lietuvos ir Lenkijos siena. Ambasadorių konferencijos sprendimui Tautų S-ga nedelsdama pritarė. Tik TSRS vyriausybė Ambasadorių konferencijos nutarimo nepripažino. TSRS vyriausybė ir toliau protestavo prieš Vilniaus kr. okupaciją, o 1926.IX.28 Lietuvos ir TSRS sutartimi vėl pabrėžė Vilniaus kr. priklausymą Lietuvai. Lenkija buvo suinteresuota užmegzti su Lietuva bent ekonominius santykius; ypač jai buvo svarbu plukdyti miško medžiagą Nemunu į Baltijos jūrą. 1925 prasidėjo ilgos ir nesėkmingos Lenkijos ir Lietuvos derybos dėl tranzito per Lietuvą. Jos vyko Kopenhagoje, Lugane. Derybose Lenkija stengėsi V. k. apeiti, o Lietuva tranzito klausimo sprendimą siejo su V. k. sprendimu. Lietuvos ir Lenkijos santykiams labai paaštrėjus, 1927 Lietuvai grėsė Lenkijos užpuolimas. Nuo to užpuolimo Lietuvą apsaugojo TSRS; notoje Lenkijos vyriausybei TSRS vyriausybė pabrėžė, kad ji labai suinteresuota taika. Karo nuotaikoms atslūgus, 1927.XII Tautų S-gos sesijoje Lenkijos delegatas pareiškė, kad Lenkija sutinkanti pripažinti bei gerbti Lietuvos nepriklausomybę ir jos teritorijos neliečiamybę, o Lietuvos delegatas, atsakydamas į tai, pareiškė, jog Lietuva atsisakanti nuo karo padėties su Lenkija. Ta proga Tautų S-ga vėl rekomendavo šalims tiesiogines derybas dėl santykių užmezgimo. Derybos prasidėjo. Jos vyko Karaliaučiuje, Kaune, Varšuvoje, Berlyne. Šalims negalint susitarti, Tautų S-gos rekomendavimu tranzito klausimas buvo perduotas Tarptautiniam Hagos tribunolui. Tribunolas nusprendė, kad Lietuvos atsisakymas praleisti per savo teritoriją Lenkijos prekes yra teisėtas.

1935 Lietuvos faš. valdžia, stengdamasi išsaugoti klasinius buržuazijos interesus, vėl ieškojo būdų oficialiai susitarti su Lenkija ir pasiūlė, kad Lenkija už diplomatinių santykių, susisiekimo ir ryšių per sieną atkūrimą grąžintų Lietuvai šiek tiek teritorijos apie Švenčionis, o Vilnių ir visą kitą užgrobtą Lietuvos teritoriją pasiliktų sau. Lenkija nė su tuo nesutiko.

V. k. visu smarkumu vėl iškilo 1938. Po ilgo propagandinio parengimo Lenkijos militaristai 1938.III.17 įteikė Lietuvai ultimatumą, kuriuo reikalavo užmegzti normalius santykius, nepaisant nesutarimo Vilniaus klausimu. Ir šį kartą TSRS kategoriškai įspėjo Lenkiją, kad ji nepradėtų karo. Lietuvos vyriausybė 1938.III.19 ultimatumą priėmė.

Nuosekliai gindama Lietuvos liaudies interesus, LKP nepripažino Vilniaus kr. atplėšimo nuo Lietuvos. Ji kovojo prieš Lietuvos burž. valdžios mėginimus nusileisti imp. valstybių spaudimui ir atsižadėti Vilniaus krašto.

Hitlerininkams užpuolus Lenkiją, TSRS įvedė Raudonąją Armiją į ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių gyvenamas rytines Lenkijos valstybės sritis, kartu ir Vilniaus kraštą. 1939.X.10 Lietuva ir TSRS pasirašė sutartį, kuria Vilnius ir Vilniaus kr. buvo perduoti Lietuvai.

Lit.: История дипломатии, т. 2, М., 1965; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965; **K. Navickas,** TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais, V., 1966; **J. Žiugžda,** Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir Vilniaus klausimo išsprendimas.—„Už socializmo sukūrimą Lietuvoje", V., 1969.

VÌLNIAUS KRÃŠTAS — Lietuvos p. r. dalis, 1919.IV—1920.VII ir 1920.X—1939.IX buvusi Lenkijos okupuota.

V. k. ribos ne visą laiką buvo traktuojamos vienodai. 1918 susikūrusios *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos* ribos nebuvo tarpt. sutartimis nusta-

tytos; faktiškai pietuose ir rytuose jos sutapo su kaizerinės okupacijos (iki 1918) ir su Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos veiklos teritorijos ribomis. Prasidėjus imperialistinės Vokietijos ir Lietuvos buržuazijos kar. dalinių puolimui prieš Tarybų Lietuvą, pilsudskininkai 1919.IV.19 okupavo Vilnių ir Tarybų Lietuvos p. r. dalį. Likusioje Lietuvos dalyje Lietuvos buržuazija, imperialistinių jėgų padedama, įtvirtino savo valdžią. Tačiau dominuojančios imperialistinės valstybės nenorėjo pripažinti Lietuvos burž. valstybės suverenumo: jos rėmė Lenkijos planus įjungti Lietuvą į Lenkiją. Tarybų Rusija, norėdama sugriauti Lenkijos buržuazijai palankius Vakarų imperialistų ketinimus, 1920.VII.12 pasirašė Lietuvai palankią *Maskvos taikos sutartį*, kuria atidavė Lietuvai 1920.VII.4 Raudonosios Armijos išvaduotą Vilnių su Lietuvos p. r. dalimi. Šia sutartimi buvo nustatyta Lietuvos burž. valstybės r. ir p. r. siena. Ji ėjo nuo Dauguvos (į š. r. nuo Breslaujos) į p. pro Pastovius, Naročiaus ežerą, Molodečną, pietryčiuose siekė Beržūną, pietuose ėjo Nemunu į v. beveik iki Gardino. Ši siena maždaug sutapo su 1918 Tarybų Lietuvos p. r. riba ir priskyrė Lietuvai žemių, kuriose jau tuo metu gyventojų daugumą sudarė baltarusiai.

Perėmusi 1920.VIII.27 iš Raudonosios Armijos Vilnių, Lietuvos burž. vyriausybė mėgino susitarti su Lenkija dėl valst. sienos tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tačiau Lenkija, 1920.X.7 pasirašiusi *Suvalkų sutartį*, kuria Vilnius buvo paliktas Lietuvai, 1920.X.9 užgrobė Vilnių ir Lietuvos p. r. dalį maždaug iki Zarasų—Giedraičių—Kernavės—Varėnos—Druskininkų linijos (ž. *Demarkacijos linijos*). Vėlesniais savo veiksmais (ž. *Peoviakų sąmokslas, Himanso projektas, Vidurinė Lietuva*) Lenkija stengėsi užgrobti visą Lietuvą. Lenkijos seimas, remdamasis 1922.II.8 falsifikuotai išrinkto Vilniaus seimo reikalavimu, prijungė užgrobtąją Lietuvos ir V. Baltarusijos dalį prie Lenkijos.

Lietuvių tauta nepripažino V. k. prijungimo prie Lenkijos, priešinosi pilsudskininkų sumanymams pavergti visą Lietuvą. Burž. Lietuvos vyriausybė t. p. nepripažino V. k. prijungimo prie Lenkijos ir kovojo dėl jo atgavimo (ž. *Vilniaus klausimas*). Nepripažino V. k. prijungimo prie Lenkijos ir TSRS vyriausybė. Ji nuolat gynė Lietuvos suverenumą. Tai atsispindėjo Tarybų valstybės sutartyse su Lenkija ir Lietuva, ypač 1926.IX.28 *Lietuvos — TSRS sutartyje* ir 1931 bei 1934 jos pratęsimo protokoluose.

Lenkijos valstybėje V. k. nesudarė atskiro adm. vieneto ir drauge su V. Baltarusijos teritorija buvo padalytas tarp Vilniaus, Naugarduko ir Bialistoko vaivadijų. Į Vilniaus vaivadiją įėjo šios V. k. vietovės: Vilniaus, Naujosios Vilnios ir Trakų miestai, Maišiagalos, Mickūnų, Nemenčinės, Paberžės, Pabradės, Riešės, Rudaminos, Rūdiškių, Šalčininkų, Šumsko, Trakų, Turgelių, Valkininkų ir Varėnos valsčiai, priklausantys Vilniaus-Trakų apskričiai; Švenčionėlių ir Pabradės miestai, Adutiškio, Švenčionių, Daugėliškio, Kaltanėnų, Ceikinių, Peršukščio, Tverečiaus valsčiai, priklausantys Švenčionių apskričiai; Drūkšės, Rimšės ir Smalvų valsčiai, priklausantys Breslaujos apskričiai; Dieveniškių valsčius, priklausantis Ašmenos apskričiai. Į Naugarduko vaivadiją įėjo Eišiškių valsčius, priklausantis Lydos apskričiai, o į Bialistoko vaivadiją — Druskininkų miestas ir Marcinkonių valsčius, priklausantys Gardino apskričiai.

1931 Lenkijos gyventojų visuot. surašymo duomenimis, Vilniuje, Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskrityse buvo 546 018 gyventojų. Iš jų 299 986 (55%) gyveno iš žemės ūkio, 91 803 (16,8%) iš pramonės ir amatų, 42 305 (7,7%) iš prekybos ir kredito, 27 135 (5,0%) iš transporto ir ryšių, 20 433 (3,7%) iš adm. tarnybos, 9270 (1,7%) iš švietimo ir kultūros darbo, 8375 (1,6%) iš sveikatos apsaugos, 11 782 (2,1%) iš patarnavimo, 34 929 (6,4%) pragyvenimo šaltinis nenurodytas.

Lenkijos kariuomenei užgrobus V. k., pilsudskiniai okupantai, norėdami susilpninti vietos bežemių ir mažažemių kovą dėl žemės ir apskritai kovą prieš okupacinį režimą, 1920.XII.11 paskelbė dekretą dėl žemės reformos. Jame buvo pasakyta, kad žemės reformai būsią paimti valstybiniai, buv. valstiečių banko, bažnytiniai, apleisti, likę be savininkų bei kitokie specialiais įstatymais konfiskuoti dvarai; be to, buvo pažadėta reformos fondui prievarta supirkti kitų dvarininkų žemes, paliekant vienam savininkui 300 ha, jeigu jis turi gyvulių ir racionaliai ūkininkauja, ir 160 ha, jeigu gyvulių neturi ir ūkininkauja blogai.

Iš buvusių Vilniaus krašte 969 dvarų (didesnių kaip 50 ha ūkių) 883 priklausė lenkų dvarininkams. Jie turėjo 233 800 ha, arba 92% visos dvarininkams priklausančios žemės. 38 dvarai (11 982 ha, arba 4,7% dvarininkų žemės) priklausė rusų dvarininkams, 48 dvarai (8362 ha, arba 3,3% dvarininkų žemės) — kt. tautybių dvarininkams.

Žemės reformos dekrete buvo pabrėžta, jog pirmenybę pirktis žemės iš žemės reformos fondo turi Lenkijos kariai. Dalijant žemę visų pirma Lenkijos kariams, buvo siekiama kolonizuoti užgrobtąją teritoriją.

Oficialiosios statistikos duomenimis, iki 1923 Vilniaus vaivadijoje buvo paskirtas 961 žemės sklypas Lenkijos kariniams kolonistams įkurdinti. Pirmieji Vilniaus krašte žemės gavo 5 generolai, 7 pulkininkai, 37 kiti karininkai, 10 seržantų ir tik 3 eiliniai. Geriausi dvarai ir derlingiausios žemės buvo paskirtos J. Pilsudskiui (135 ha), gen. L. Želigovskiui (189 ha), senatoriui Pristorui, ministrui A. Koscialkovskiui, buvusiam vaivadai Z. Kirtikliui.

1921—32 valdžia išdalijo Vilniaus vaivadijoje 69 544 ha, arba 96,4% visos žemės reformai skirtos žemės. Iš tuo metu sukurtų 2576 ūkių apie 2500 teko Lenkijos kolonistams. 6472 ūkiams buvo pridėta vid. po 2,5 ha žemės. V. k. dvarininkai, norėdami likviduoti savo įsiskolinimą bankams, dalį savo žemių pardavinėjo patys. 1921—32 vien Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskrityse buvo parduota 56 407 ha, arba 22,2% visos žemės, priklausiusios dvarininkams. Tą žemę įsigijo daugiausia buožiniai ūkiai. Bežemiai ir mažažemiai valstiečiai neįstengė jos nusipirkti. Be to, lietuviams ir kitiems ne lenkų tautybės valstiečiams okupacinė valdžia Vilniaus krašte neduodavo leidimo pirkti žemės.

1921—32 Vilniaus krašte kaimai buvo skirstomi vienkiemiais, likviduojamos servitutinės valdos. Tuo laikotarpiu Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskrityse buvo išskirstyti vienkiemiais 452 kaimai su 100 265 ha žemės. Iki 1939 pr. iš viso buvo likviduota 95% buvusių servitutinių valdų. Tai buvo naudinga dvarininkams ir buožėms.

Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskrityse vyravo smulkūs (iki 10 ha) ūkiai. 1931 m. surašymo duomenimis, iš viso čia buvo 53 725 ūkiai. Mažiau kaip 2 ha žemės turėjo 3979 ūkiai (7,1% visų ūkių), 2—5 ha — 15 819 ūkių (29,4%), 5—10 ha — 16 269 ūkiai (30,3%), 10—15 ha — 4701 ūkis (8,9%), 15—50 ha — 3956 ūkiai (7,4%); ūkių, valdžiusių 50 ir daugiau ha žemės, buvo 404 (0,9%). Lenkijos burž. valdžia politiniais ir kt. sumetimais svarb. dėmesį skyrė centrinių Lenkijos rajonų ekonomikos vystymui ir menkai tesirūpino V. k. žemės ūkio kultūros kėlimu. Dėl to čia buvo gaunami blogesni, negu kitose Lenkijos vietose derliai, vienam gyventojui teko mažiausios vartojimo normos.

V. k. pramonė okupacijos metais rėmėsi daugiausia labai siaura vietos rinka, nes Lenkijos valdžia sudarė nepalankias sąlygas V. k. pramonei vystytis. Buvo nemaža nedidelių ir vidutinių medžio apdirbimo, popieriaus, stat. medžiagų, lengvosios ir maisto pramonės įmonių. Dauguma jų buvo pastatytos dar prieš I pasaul. karą. Svarbiausios iš jų — Šopeno alaus g-la, Kuršo aliejaus g-la, tabako f-kas, 2 stiklo f-kai, popieriaus f-kas; Lenkų okupacijos metais pradėjo veikti radijo aparatų g-la „Elektrit", linų apdirbimo f-kas „Rallopol", faneros f-kas „Dykta", keletas nedidelių konservų g-lų, Grigiškių kartono f-kas. Didesniosios įmonės buvo Vilniuje arba Vilniaus-Trakų apskrityje. 1929 V. k. pramonėje dirbo apie 6800 darbininkų; iš jų Vilniaus įmonėse 5000, Vilniaus-Trakų aps. įmonėse 1400, Švenčionių aps. įmonėse 380.

Nuo pirmųjų okupacijos dienų oficialioji V. k. kalba buvo lenkų. 1924.VII.31 įstatymas formaliai teikė V. k. gyventojams teisę kreiptis į valst. įstaigas liet. kalba, bet tas įstatymas galėjo būti taikomas tik tuose Švenčionių ir Vilniaus-Trakų aps. valsčiuose, kuriuose, valdžios duomenimis, buvo lietuvių dauguma. Tačiau ir tose vietose šia teise praktiškai sunku buvo pasinaudoti dėl Len-

kijos ministrų tarybos nutarimo šiam įstatymui vykdyti. Remdamiesi tuo nutarimu, adm. organai, suabejoję dėl pareiškimą ne lenkų kalba padavusio asmens pilietybės ar tautybės, galėjo tą pareiškimą sulaikyti, kol pareiškėjas įrodys turįs Lenkijos pilietybę ir esąs ne lenkų tautybės. Vietos adm. organai, piktnaudžiaudami šiuo nutarimu, kreipimąsi į valdžią liet. kalba padarė neįmanomą.

Ne lenkų gyventojai buvo lenkinami per bažnyčias ir m-las. 1924 įstatymas paskelbė nac. mažumų teisę turėti valst. ir priv. m-las, kuriose būtų mokoma mokinių gimtąja kalba. Valst. pr. m-la su nac. dėstomąja kalba galėjo būti atidaryta ten, kur ne lenkai sudarė bent 25% visų gyventojų ir kur to reikalavo ne mažiau kaip 40 tėvų, turinčių mokyklinio amžiaus vaikų. Administracija to įstatymo nesilaikė. V. k. m-lose buvo prievarta mažinama liet. kalba dėstomų dalykų ir stengiamasi išstumti liet. kalbą, kaip dalyką. Ofic. statistikos duomenimis, 1934 Vilniaus krašte buvo 14 valst. pr. m-lų su dėstomąja liet. kalba ir 153 m-los, kuriose kai kurie dalykai buvo dėstomi lietuviškai. Iš tikrųjų tebuvo apie 14 valst. pr. m-lų, kuriose buvo leista dėstyti lietuviškai tik I skyriuje.

Negalėdami mokyti vaikų gimtąja kalba valst. pr. m-lose, lietuviai valstiečiai leido juos į lietuvių švietimo d-jų „Rytas" ir „Kultūra" įsteigtas priv. m-las. 1927 veikė 150 privačių liet. pr. m-lų. Buvo dar 3 privačios liet. vid. m-los: Vilniaus Vytauto Didžiojo g-ja (1924 — 508 mokiniai), Švenčionių g-ja (1924 — 123 mokiniai) ir Vilniaus mkt. seminarija (1927 — 390 mokinių). 1927 buvo uždaryta lietuvių mkt. seminarija, o 1937 — Švenčionių liet. g-ja. Naujų priv. liet. m-lų steigimą valdžia varžė, o veikiančias sistemingai likvidavo. Vien tik 1927 ji uždarė apie 50 liet. pr. m-lų. 1934/35 liet. švietimo d-jos turėjo tik 36 m-las, iš kurių iki 1938/39 išliko neuždarytos tik 2 — Vilniuje ir Pašaminėje (Švenčionių rj.). 1925—38 iš viso buvo uždarytos 195 liet. priv. m-los. Vietoj uždarytų m-lų liet. jaunimo švietimu rūpinosi liet. švietimo d-jų įsteigtos skaityklos. 1936 Vilniaus krašte jų buvo apie 150. Okup. valdžia 1936 ir jas visas uždarė.

1925 duomenimis, Vilniuje, Vilniaus-Trakų ir Švenčionių apskrityse pr. m-las turėjo lankyti 57 000 vaikų, o lankė 44 000, arba 77%. 1937/38 Vilniaus krašte buvo 578 pr. m-los, kuriose mokėsi 74 000 mokinių, 24 bendrojo lavinimo vid. m-los, kuriose mokėsi 4790 mokinių (3160 valstybinėse, 1630 privatinėse). 1937 Vilniuje pradėjo veikti dvimetis valst. ped. in-tas.

Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1919.III.13 dekretu atkurto Vilniaus un-to organizavimą nutraukė okupacija. Okupacinė valdžia 1919.VIII.28 ėmė un-tą iš naujo organizuoti ir pavadino jį Stepono Batoro vardu. 1937/38 jis turėjo 3110 studentų ir 392 mokslo personalo narius (kartu su pagalbiniais darbuotojais). Veikė konservatorija. 1929 pab. Vilniuje pradėjo veikti R. Europos moksl. tyrimo in-tas, o prie jo — Polit. mokslų m-la. Joje 1937/38 buvo 200 studentų. Tiek in-tas, tiek m-la rengė kadrus antikom. ir antitaryb. veiklai.

1920—39 Vilniaus krašte veikė daugiau kaip 500 visuomeninių, ūkinių, kultūrinių, švietimo ir kt. org-jų, d-jų, polit. partijų. Daugumas jų buvo negausios ir veikė trumpai. Lietuvių tarpe reiškėsi kelios buržuazinės polit. srovės, tačiau nė viena jų nesivadino polit. partija. Didžiausią įtaką turėjo krikščionių demokratų šalininkai. Antrąją srovę sudarė artimi liaudininkams liberalai. Įvairių burž. polit. srovių atstovai buvo susibūrę į *Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą* (1919—37). Iš lietuvių kultūros bei švietimo d-jų plačiau reiškėsi *Lietuvių mokslo draugija* (1907—40), lietuvių švietimo d-ja *„Rytas"* (1912—38), Lietuvių šv. *Kazimiero draugija* jaunimui auklėti ir globoti (1925—36), *Lietuvių mokytojų sąjunga* (1925—37), Lietuvių *„Kultūros"* švietimo d-ja (1927—40), *Vilniaus lietuvių studentų sąjunga* (1926—40); be to, veikė Lietuvių meno ir lit-ros d-ja (1932—40), Vilniaus lietuvių sporto klubas (1935—40), Lietuvių inteligentų visuomeniškas bičiuliškas „Romuvos" klubas (1935—40). Lietuvių labdarybės d-ja (1914—38; iki 1926 Lietuvių d-ja nukentėjusiems dėl karo šelpti) suorganizavo ir išlaikė Vilniuje liet. moksleivių bendrabučius: Birutės, Kęstučio, Basanavičiaus, Markučių, šv. Mikalojaus, „Žiburėlio" ir kt.; d-ja turėjo moteriškų ir vyriškų drabužių siuvyklas, šaltkalvių, stalių, batsiuvių dirbtuves. Lietuvių sanitarinės pagalbos d-ja (1918—40) išlaikė Vilniaus lietuvių ligoninę. Iš ūkinių V. k. lietuvių d-jų žymesnės buvo Lietuvių ūkio d-ja (1928—37), turėjusi per 100 skyrių, ir Lietuvių kredito kooperatyvas (1920—1940).

Okup. valdžia didelę dalį šių d-jų uždarė ir konfiskavo jų turtą.

V. k. lenkų gyventojų tarpe žymesnę įtaką turėjo Tautinės demokratijos partija (Narodowa demokracja, endekai), vėliau pasivadinusi Tautine partija (Stronnictwo narodowe). Jos ideologinį pagrindą sudarė nacionalizmas, klerikalizmas ir antisemitizmas. Tautinės demokratijos partija gynė lenkų dvarininkų ir stambiosios buržuazijos interesus. Remdamasi lenkų kunigais, ji veikė ir smulkiosios buržuazijos bei valstiečių tarpe. Šiek tiek nuosaikesnei lenkiškojo klerikalizmo srovei atstovavo Krikščionių demokratų partija (Chrześcijańska demokracja, chadecja). Ji turėjo įtakos smulkiajai buržuazijai ir kai kuriems darbininkų klasės sluoksniams, reikalavo stiprinti valstybėje katalikų bažnyčios vaidmenį, švelninti klasinius darbininkų ir kapitalistų prieštaravimus. V. k. lenkų tarpe veikė J. Pilsudskio šalininkai, 1927—35 susibūrę į Nepartinį bendradarbiavimo su vyriausybe bloką (Blok bezpartyjny współpracy z rządem; BBWR). 1937 pradėjo veikti Tautinės vienybės stovykla (Obóz zjednoczenia narodowego, Ozon) — nacionalistinė didžiavalstybinė klasinio solidarumo idėjas skelbianti grupuotė. V. k. lenkų darbininkams ir smulkiajai buržuazijai turėjo įtakos ir Lenkijos Socialistų partija (Polska partia socjalistyczna, PPS), siekusi reformuoti kapit. santvarką. Vilniaus krašte PPS vadovybė kovojo prieš Komunistų partiją, atsisakė sudaryti su ja bendrą frontą prieš reakciją. Kair. tendencijų veikiama, 1924.IV dalis PPS V. k. org-jos atskilo ir pasivadino Socialistine sąjunga „Darbas" (Związek socjalistyczny „Praca"). Tais pačiais metais „Darbas" susijungė su Nepriklausomųjų socialistų partija ir sudarė su ja Lenkijos Nepriklausomąją socialistinę darbo partiją (Niezależna socjalistyczna partia pracy w Polsce). Ji skelbė, jog būtina sudaryti bendrą darbininkų partijų frontą, pripažino proletariato diktatūros idėją, kartais bendradarbiavo su komunistais, tačiau nenutraukė ryšių su reformistiniu II Internacionalu.

Kelios polit. org-jos veikė lenkų valstiečių tarpe. Tai smulkiaburžuazinė Lenkų liaudies partija „Išvadavimas" (Polskie stronnictwo ludowe „Wyzwolenie"), radikaliais šūkiais patraukusi į savo pusę dalį vidutiniųjų ir smulkiųjų valstiečių; revoliucinė-demokratinė Nepriklausomoji valstiečių partija (Niezależna partia chłopska 1924—27), apie kurią telkėsi vargingieji ir dalis vidutiniųjų valstiečių, nes ji tuo metu reikalavo konfiskuoti dvarininkų žemes, nemokamai jas išdalyti valstiečiams ir ž. ū. darbininkams, sudaryti valstiečių ir darbininkų vyriausybę, suteikti visiems piliečiams dem. teises, o engiamoms tautybėms — teisę pačioms spręsti savo likimą.

V. k. žydų tarpe veikė kelios žydų burž. partijos. Tai smulkiaburžuazinė Žydų liaudies partija, kuri radikalia frazeologija stengėsi sutelkti apie save žydų prekybininkus ir amatininkus; sionistų partija; žydų amatininkų ir dalies darbininkų tarpe turėjo įtakos Bundas, kuris Vilniaus krašte kartais bendradarbiaudavo su PPS. Bundas skaldė darbininkų klasės vienybę, kovojo su komunistais ir varė antitaryb. propagandą.

V. k. rusų gyventojų tarpe savo veiklą stengėsi išplėsti buržuazinės ir monarchistinės org-jos. Iš jų paminėtina Vilniaus rusų d-ja, Rusų jaunimo org-ja.

Vilniaus krašte veikė baltarusių katalikų polit. org-ja — Baltarusių krikščionių demokratų partija (Bielaruskaja chryscianskaja demokracyja); ji gynė priv. nuosavybę, varė antitaryb. ir antikom. propagandą, ragino atkurti kapitalizmą Tarybų Baltarusijoje ir atplėšti ją nuo TSRS. Baltr. valstiečių tarpe veikė Baltarusių valstiečių s-ga (Bielaruski sialianski sajuz); ji atstovavo buožėms, siekė bendradarbiauti su Lenkijos valdžia, kovojo prieš rev. judėjimą, norėjo sukurti Baltarusijos burž. respubli-

ką. Su okupantais lenkais atvirai dėjosi Laikinoji baltarusių taryba (Časavaja bielaruskaja rada); ji bendradarbiavo su okup. policija, slopinusia revoliucinį ir nacionalinį išsivadavimo judėjimą, varė antitaryb. propagandą.

Įv. tautų darbo žmonių kovai prieš socialinę ir nacionalinę priespaudą Vilniaus krašte iš pradžių vadovavo LKP. 1920.VIII—1921.V Vilniuje nelegaliai gyveno V. Kapsukas. 1922.VIII LKP ir Lenkijos Komunistų darbininkų partija, vadovaudamosi Kominterno nurodymais, susitarė, kad V. k. darbo žmonių kovai vadovaus Lenkijos Komunistų darbininkų partija. Atsižvelgdamas į specifines Lenkijos pakraščių sąlygas, 1923 Lenkijos Komunistų darbininkų partijos suvažiavimas nutarė Lenkijos Komunistų partijos sudėtyje sukurti autonomines V. Ukrainos ir V. Baltarusijos part. org-jas. Vykdant tą nutarimą, 1923.X buvo įkurta *Vakarų Baltarusijos Komunistų partija* (VBKP), o 1924 — *Vakarų Baltarusijos Komunistinė jaunimo sąjunga*. Tos polit. org-jos veikė ir Vilniaus krašte (iki 1938). Jos smerkė V. k. užgrobimą, nepripažino jo įjungimo į Lenkiją ir visą laiką kovojo dėl Lenkijos pavergtų tautų socialinio ir nacionalinio išsivadavimo. VBKP sėkmingai derino nelegalią veiklą su legalia. Jos pastangomis buvo sukurta legali revoliucinė baltr. valstiečių ir darbininkų org-ja *Hramada* (1925—27); didelę ideologinę įtaką komunistai turėjo Vilniaus krašte legaliai veikusioje Nepriklausomojoje valstiečių partijoje, Lenkijos Socialistų partijos-kairiosios (PPS-Lewica) org-jose. Kad įtrauktų į rev. kovą kuo daugiau darbo žmonių lietuvių, 1930.XII.27 VBKP prie Vilniaus apyg. k-to sudarė lietuvių biurą, kuris 1931.XI buvo pertvarkytas į Lietuvių komunistų biurą prie VBKP CK.

Vilniaus krašte veikusių partijų ir polit. grupuočių interesus atspindėjo V. k. periodinė spauda. Svarbesnieji lietuviški buržuaziniai (klerikalinės ir liberalinės krypties) V. k. laikraščiai buvo „Garsas" (1922—23), „Rytų Lietuva" (1922—23), „Lietuvos kelias" (1923—1925), „Lietuvos rytai" (1923—24), „Vilniaus kelias" (1923.IV—VI), „Vilniaus balsas" (1924.X—XII), „Vilniaus varpas" (1927—31), „Vilniaus rytojus" (1928—1937), „Vilniaus žodis" (1929—39), žurnalai — „Jaunimo draugas" (1926—37), „Vilniaus šviesa" (1928—29), „Lietuviškas baras" (1933—39).

Iš Vilniuje leistos lenkų buržuazinės spaudos endekų ideologijai atstovavo dienraštis „Dziennik Wileński" („Vilniaus dienraštis", 1916—39), savaitraštis (vėliau dienraštis) „Głos Wileński" („Vilniaus balsas", 1921—36) ir „Nasz przyjaciel" („Mūsų bičiulis", 1928—30). Lenkų dvarininkų ir monarchistų interesus reiškė dienraštis „Słowo" („Žodis", 1922—39). Pilsudskininkai leido dienraščius: „Expres Wileński" („Vilniaus ekspresas", 1922—39), „Kurjer Wileński" („Vilniaus kurjeris", 1924—1940) ir mėnesinį žrn. „Legionista Wileński" („Vilniaus legionininkas"). Lenkijos Socialistų partijos Vilniaus org-ja nereguliariai leido laikraštį „Przełom" („Lūžis", 1918—22). II pasaulinio karo išvakarėse ėjo „Robotnik Wileński" („Vilniaus darbininkas", 1938—39).

Sionistų partija leido „Cait" („Laikas"), Žydų liaudies partija — laikr. „Der Tog" („Diena").

Baltarusių krikščionių demokratų partija leido laikr. „Belaruskaja krinica" („Baltarusių šaltinis"), Baltarusių valstiečių s-ga — „Sialianskaja niva" („Valstiečių dirva"), Laikinoji baltarusių taryba — „Hramadski holas" („Piliečių balsas"), „Bielaruskaje slova" („Baltarusių žodis").

VBKP leido pogr. periodinę spaudą: „Balšavik" („Bolševikas", 1924—36), „Barikada" (1932—37), „Bedievis" (1934), „Čirvony sciag" („Raudonoji vėliava", 1924—36), „Kujmy broń" („Kalkime ginklus", 1931—36), „Partijec" („Partinis darbuotojas", 1931—36), „Raudonoji vėliava" (1928—34), „Roite fon" („Raudonoji vėliava", 1920), „Valstiečių balsas" (1933—38) ir kt.

Buvo ir legalių kom. leidinių. Svarbesnieji jų yra: „Belaruskaja gazeta" („Baltarusių laikraštis", 1933—34), „Gazetnyje naviny" („Laikraščių naujienos"), „Karta" („Lapas", 1936), „Piūvis" (1938), „Poprostu" („Paprastai", 1933—1936), „Sėja" (1938), „Varpos" (1937), „Varsnos" (1937), „Versmė" (1939), „Vingis" (1937), „Vienkartinis" (1938), „Zibn Tog" („Septynios dienos"), „Žinios" (1934) ir kt.

1937 Vilniuje ėjo 114 laikraščių ir žurnalų: lenkų kalba 74, žydų ir hebrajų 16, baltarusių 12, lietuvių 9, rusų 3. Dienraščių iš jų buvo 17 (nė vieno lietuviško).

Vokietijai 1939 užpuolus Lenkiją, 1939.IX.17 TSRS Raudonoji Armija įžengė į V. Ukrainą, V. Baltarusiją ir Vilniaus kraštą, kad apsaugotų juos nuo hitlerinės okupacijos. 1939.X.10 Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartis, kuria TSRS perdavė Lietuvai V. k. — 6909 km^2 teritoriją su 490 000 gyventojų. Šioje teritorijoje 1939.X.30 buvo sudaryta Vilniaus aps. su Maišiagalos, Medininkų, Nemenčinės, Paberžės, Riešės, Rudaminos, Trakų valsčiais; Švenčionėlių aps. su Dūkšto, Ignalinos, Kaltanėnų, Smalvų, Pabradės ir Švenčionėlių valsčiais; Valkininkų aps. su Eišiškių, Rūdiškių, Šalčininkų, Turgelių, Valkininkų ir Varėnos II valsčiais. 1940.VIII.3 priimdama Lietuvą į Tarybų Sąjungą, TSRS AT VII sesija BTSR AT siūlymu nutarė perduoti Tarybų Lietuvai dalį BTSR priklausiusios V. k. teritorijos, kurioje gyventojų daugumą sudarė lietuviai. 1940.XI.6 TSRS AT aukščiau minėtas nutarimas buvo įgyvendintas — į Lietuvos TSR buvo įjungta dar apie 2600 km^2 V. k. teritorijos.

1941.I.15 iš BTSR perimtoje teritorijoje buvo sudaryta: iš perduotos Švenčionių rj. dalies ir Švenčionėlių apskrities — Švenčionių apskritis, panaikinant Švenčionėlių apskritį; iš perduotos Pariečės ir Rodūnios rajonų teritorijos — Alytaus apskrities Marcinkonių, Druskininkų ir Rūdnios valsčiai; iš perduotos Varenavo rj. teritorijos — Vilniaus apskrities Dieveniškių ir Šalčininkų valsčiai. Tuo būdu išnyko administracinė ir teisinė V. k. specifika, ir V. k. pavadinimas virto ist. sąvoka.

Lit.: **E. Матулайтис,** Литовцы под гнетом фашистской Польши, Минск, 1963; **J. Marcinkevičius,** Komunistų partijos idėjų įtaka Vilniaus krašto lietuvių darbo žmonių kovai 1930—39 metais. — Už socialistinę Lietuvą, V., 1960; Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965; Вильнюсское подполье, Вильнюс, 1966; **J. Žiugžda,** Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir Vilniaus klausimo išsprendimas. — Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969.

VÌLNIAUS KÙRO APARATŪ̀ROS GAMYKLÀ. Viena didžiausių pram. įmonių Lietuvoje. Įkurta 1959. Gamina skirstomojo tipo aukšto slėgimo siurblius, uždaro tipo purkštuvus traktorių ir kombainų vidaus degimo varikliams. 6,1% g-los produkcijos 1969 realizuota Lietuvoje, 93,6% — kitose taryb. respublikose, 0,3% eksportuota.

VÌLNIAUS LAIKINÓJI ARCHEOLÒGIJOS KOMÌSIJA — mokslo draugija, veikusi 1856—65. Įsteigta E. Tiškevičiaus iniciatyva. Turėjo apie 200 narių, iš kurių tik keliolika domėjosi Lietuvos praeities tyrimu. Komisijai priklausė Senienų muziejus, 1856 įsteigtas uždarytojo Vilniaus un-to patalpose. Prie muziejaus veikė moksl. biblioteka, kurioje susikaupė nemaža archyvinės medžiagos. Kai kurie komisijos nariai — E. ir K. Tiškevičiai, A. Kirkoras, A. Plateris, L. Kondratovičius-V. Sirokomlė — savo lėšomis (komisijai lėšų trūko) kasinėjo archeologinius paminklus. D-ja leido rusų ir lenkų kalbomis leidinį „Zapiski Vilenskoj Archeologičeskoj komissii", „Pamiętniki komisji archeologicznej Wileńskiej" („Vilniaus archeologijos komisijos darbai"), kurio išėjo 2 sąsiuviniai. Be to, komisija išleido Senienų muziejaus katalogą. Komisija buvo uždaryta Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo įsakymu, moksl. biblioteka pertvarkyta į Vilniaus viešąją biblioteką; Senienų muziejus liko jos žinioje.

VÌLNIAUS LIETŪ̀VIŲ ARTÌSTŲ BENDRÓVĖ — teatro mėgėjų susivienijimas, veikęs 1912—14. B-vės direktorius buvo K. Alyta, pavaduotojas M. Sleževičius, kasininkas A. Rucevičius, sekretorius J. Strazdas. B-vės artistų trupės režisieriai buvo L. Gira ir M. Sleževičius, keletą spektaklių surežisavo A. Rucevičius. Chorui vadovavo A. Norvaiša, muz. dalį tvarkė P. Adomavičius ir V. Česnulevičius, lit. dalį — J. Strazdas. Trupės branduolį sudarė B. Girienė, T. Juodvalkis, S. Kasperskaitė, J. Marcinkevičius, Z. Moisiejevienė, M. Paškevičienė, R. Paškevičius, E. Rucevičienė, G. Sapkauskaitė, B. Žilinskas. Trupė suvaidino 22 pjeses (L. Didžiulienės „Lietuvaitės", Žemaitės „Apsiriko", Vydūno „Piktoji gudrybė", „Jonuks, mergų bijąs", P. Mičiulio „Erškėčių taku", „Sugriuvęs gyve-

nimas", M. Šikšnio „Likimo bausmė", S. Bogušytės ir M. Dirmantaitės „Dumblynė", E. Rucevičienės „Smuklė", L. Giros „Kerštas", J. Žulavskio „Mirtų vainikas", S. Pšibiševskio „Sniegas", K. Puidos „Mirga" ir kt.). Vaidino Vilniuje ir provincijoje. Aktoriai gaudavo atlyginimą.

Lit.: J. **Būtėnas**, Lietuvių teatras Vilniuje (1900—1918), K., 1940.

VILNIAUS LIETUVIŲ ARTISTŲ SĄJUNGA — teatro draugija, veikusi 1910—12. Įkurta, sujungus Vilniaus lietuvių vaidintojų mėgėjų kuopą ir „Rūtos" d-jos vaidintojų būrelį. S-gai priklausė apie 40 vaidintojų. Režisieriai M. Sleževičius ir A. Rucevičius. Trupė vaidino „Rūtos" ir kt. d-jų vakaruose. Pastatė apie 30 pjesių: J. Strazdo-Jaunučio „Švarką ir milinę", Keturakio „Ameriką pirtyje", R. Blaumanio „Sūnų palaidūną", B. Laucevičiaus-Vargšo „Milijonus vandenyje", G. Landsbergio-Žemkalnio „Blindą", Vydūno „Vėtrą" ir „Ne sau žmones", L. Giros „Kerštą" ir „Beauštančią aušrelę", K. Strazdo „Vestuves" ir kt.

Lit.: J. **Būtėnas**, Lietuvių teatras Vilniuje (1900—1918), K., 1940.

VILNIAUS LIETUVIŲ MENO IR LITERATŪROS DRAUGIJA — kultūrinė organizacija, veikusi 1932—40. Įsteigta pažangių inteligentų (J. Drūto, V. Kairiūkščio, V. Narbuto, G. Šlapelytės, B. Untulio, A. Valaičio ir kt.) iniciatyva. D-ja ugdė Vilniaus krašte liet. meną ir lit-rą, rėmė dailininkus ir rašytojus. Rengė vaidinimus, koncertus, paskaitas, išleido kelis leidinius. D-jos susirinkimais, kaip legalia veiklos forma, dažnai pasinaudodavo komunistai.

VILNIAUS LIETUVIŲ SAVITARPINĖS PAŠALPOS DRAUGIJA, Vilniaus lietuvių šelpimo draugovė, — ekonominė ir kultūrinė organizacija, veikusi 1904—1915. D-ja rūpinosi savo narių materialine padėtimi: teikė paskolas, pašalpas, padėjo susirasti darbo, šelpė susirgusius. Išlaikė dviklasę liet. m-lą, globojo tarnaičių prieglaudą, organizavo vakarinius kursus suaugusiesiems, rengė paskaitas, minėjimus, vaidinimus. Turėjo chorą (vadovai M. Petrauskas ir J. Talat-Kelpša). Globojo Vilniaus lietuvių vaidintojų mėgėjų kuopą. D-ja turėjo teisę per metus savo naudai rengti 4 vakarus (spektaklius, koncertus). Atsiradus Vilniuje kitoms kultūrinėms org-joms, tesirūpino savišalpa ir švietimu. Draugijai visą laiką vadovavo A. Vileišis. Jos veikloje aktyviai dalyvavo P. Matulionis, B. Stankevičius, V. Urbanavičius, E. Vileišienė, P. Vileišis ir kt.

Lit.: J. **Būtėnas**, Lietuvių teatras Vilniuje (1900—1918), K., 1940.

VILNIAUS LIETUVIŲ STUDENTŲ SĄJUNGA, VLSS, — studentų savišalpos, kultūros ir švietimo organizacija, veikusi 1926—40. S-gai priklausė įv. polit. pažiūrų Vilniaus un-to studentai. 1926 s-goje buvo 13 narių, 1939 — 91 narys. VLSS aktyviai dalyvavo visuomeniniame ir kultūriniame Vilniaus kr. lietuvių gyvenime. Turėjo 5 sekcijas: dramos (įst. 1930), katalikų veikimo (įst. 1931), moterų (įst. 1931), visuomenininkų (įst. 1931), sporto (įst. 1932). Dramos sekcija (vadovai V. Jurkūnas, J. Kanopka, B. Uziela, P. Žemaitis) rengė spektaklius, koncertus ir kt. kultūrines pramogas. Moterų sekcija (vadovės M. Budrevičiūtė, A. Liobytė, O. Miciūtė, J. Tijūnėlytė ir kt.) rūpinosi moterų švietimu, propagavo liet. knygą, liaudies meną. 1931—33 veikė *visuomenininkų* marksistų sekcija (vadovas J. Karosas), kuri skleidė marksizmo-leninizmo idėjas studentų tarpe. Nuo 1934 visuomenininkų sekcijai priklausė įv. pažiūrų studentai, kurie domėjosi visuom. veikla. VLSS turėjo chorą (vadovas A. Krutulys). Ji glaudžiai bendradarbiavo su Vilniaus un-to baltarusių ir ukrainiečių studentų s-gomis, rengė s-gų narių susitikimus, kultūros vakarus. Okup. valdžia trukdė VLSS veiklą, persekiojo jos narius. Prasidėjus II pasaul. karui (1939), VLSS faktiškai nustojo veikusi.

VILNIAUS LIETUVIŲ VAIDINTOJŲ MĖGĖJŲ KUOPA — teatro mėgėjų būrelis, veikęs 1905—10. Būrelį įkūrė ir globojo Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos d-ja. Kuopai priklausė K. Alyta, A. Dirsė, P. Gaidelionis, L. Gira, T. Juodvalkis, J. Paketuris, R. Paškevičius, M. Piaseckaitė-Šlapelienė, A. Rucevičius, G. Sapkauskaitė, J. Strazdas, K. Strazdas, A. Vėgėlė, J. Zaviša. Režisierius P. Matulionis. Pastatė Keturakio „Ameriką pirtyje", J. Koženiovskio „Pabaigtuves", J. Strazdo-Jaunučio „Švarką ir milinę", A. Fromo-Gužučio „Eglę žalčių karalienę", G. Petkevičaitės-Bitės „Kovą", J. Slovackio „Mindaugą", V. Nagornoskio „Živilę" ir kt. pjeses. 1910 susijungė su „Rūtos" d-jos vaidintojų būreliu ir sudarė Vilniaus lietuvių artistų sąjungą.

VILNIAUS MEDICINOS DRAUGIJA — pirmoji Lietuvoje medicinos draugija, veikusi 1805—1914 ir 1920—39 Vilniuje. Įsteigta Vilniaus un-to med. f-to profesorių (Joz. Franko, F. Niškovskio, A. Sniadeckio, J. Volfgango ir kt.) iniciatyva. D-joje buvo svarstomi Vilniui ir visai Lietuvai aktualūs sveikatos apsaugos klausimai, ieškoma būdų jiems išspręsti. D-ja 1807 įkūrė vad. ambulatorinę kliniką, kurioje Vilniaus varguomenei buvo teikiami med. patarimai ir vaistai. Nemokama ambulatorija d-jos bibliotekoje veikė ir 1860—84; per metus joje apsilankydavo apie 1600—3000 ligonių. V. m. d. iniciatyva 1808 Vilniuje buvo įkurtas *Vakcinacijos institutas* — pirmoji moksl. įstaiga, tyrusi skiepijimą nuo raupų ir organizavusi jį Lietuvoje; 1809 — *Motinystės institutas* (labdaringa motinos ir vaiko globos org-ja). 1887 d-jos san. sekcijos iniciatyva Vilniuje įkurta chemijos-bakteriologijos laboratorija, 1897 — Pastero stotis. 1927—39 d-ja suorganizavo stacionarinę pagalbą Vilniaus kr. onkologiniams ligoniams; čia ypač daug nuveikė d-jos narys prof. K. Pelčaras. D-jos nariai skaitė visuomenei paskaitas, parengė ir išleido populiarių knygelių apie infekcines ligas (dizenteriją, cholerą, šiltinę), organizavo kovą su epidemijomis. Vien 1865 choleros epidemijos metu d-jos nariai išleido nurodymus, kaip saugotis choleros, įrengė 2 choleros ligonines ir 7 pirmosios pagalbos punktus. XIX a. pab. d-jos nariai J. Basanavičius, S. Matulaitis, A. Vileišis, vėliau A. Domaševičius ir kiti gydytojai populiarino med. žinias „Aušroje", „Varpe", leido liet. kalba brošiūras san. švietimo klausimais.

1819 susikūrė d-jos farmacijos skyrius, kuris vaistininkus supažindindavo su farmacijos naujovėmis. 1860—1910 šis skyrius organizavo vaistinių mokinių mokymą, 1863 su Peterburgo farmaceutų d-ja parengė vaistinių reformos projektą.

Uždarius Medicinos-chirurgijos akademiją (1842), d-ja tapo vieninteliu moksliniu medicinos centru Lietuvoje. D-jos nariai nagrinėjo gyventojų sergamumo ir mirtingumo priežastis, būdingiausias Vilniaus kr. gyventojų ligas. Šioje srityje ypač daug nuveikė d-jos narys Joz. Frankas, statistiškai tyrinėjęs Lietuvos gyventojų sergamumą ir mirtingumą. Nuo 1881 d-jos nariai stebėjo infekcines ligas Vilniuje ir darydavo apie jas pranešimus d-jai. 1885 d-jos iniciatyva buvo pradėta Vilniaus gyventojų mirties atvejų registracija. V. m. d. nariai rūpinosi Lietuvos miner. šaltinių gydomųjų veiksnių tyrimu. Jų iniciatyva buvo tiriami Birštono, Druskininkų ir Stakliškių (Prienų rj.) miner. šaltiniai, stebimi kurortuose gydomi ligoniai. 1847, praėjus mažiau kaip metams po eterinės narkozės išradimo, d-jos posėdžiuose buvo svarstomi jos narių atlikti narkotizavimo bandymai. 1855 ir 1873 d-ja skelbė konkursus kaltūno etiologijai ir simptomatologijai išaiškinti. Konkursiniuose darbuose buvo sugriauta klaidinga humoralinė kaltūno kilmės teorija, pateikta duomenų apie kaltūno paplitimą, ypač baudžiauninkų tarpe. 1864 d-ja įsteigė k-tą, kuris tyrė labai dažnus tuo metu grybelinius susirgimus, užsikrėtimo priežastis ir gydymo būdus.

Kol V. m. d. neturėjo savo spaudos organo, d-jos narių straipsniai buvo spausdinami kt. laikraščiuose ir žurnaluose. 1818 išleistas d-jos tęstinio leidinio „Pamiętnik Towarzystwa lekarskiego Wileńskiego („Vilniaus medicinos draugijos darbai") 1 tomas, kuriame išspausdinti Joz. Franko, A. Sniadeckio, M. Mianovskio ir kt. straipsniai apie Vilniuje paplitusias ligas, 1822—13 šiltinės epidemiją Lietuvoje. Šio leidinio 2 tome (1821) pateikta medžiagos apie d-jos veiklą. 1820 d-jos farmacijos skyrius išleido leidinį „Pamiętnik farmaceutyczny Wileński" („Vilniaus farmacijos darbai"), kuriame buvo aptariami nauji gydymo preparatai, Lietuvos augalų vaistingosios savybės, vaistų gamyba ir vartojimas. 1822—30 išleisti 3 to-

mai neperiodinio žrn. „Dziennik medycyny, chyrurgii i farmacji" („Medicinos, chirurgijos ir farmacijos dienynas"). Kai kurie šio žurnalo straipsniai anatomijos, terapijos, chirurgijos ir kt. klausimais („Apie venų uždegimą", „Skrandžio skausmai", „Apie stetoskopo naudojimą" ir kt.) turėjo didelę moksl. reikšmę. Po 1831 sukilimo žurnalui sustojus, d-jos narių moksl. darbai buvo skelbiami leidinyje „Naujausi kai kurių gydytojų praktiški stebėjimai, surinkti A. F. Adamovičiaus" („Praktyczne najnowsze postrzeżenia niektórych lekarzy, zebrane przez A. F. Adamowicza"; prof. A. Adamovičius buvo d-jos pirmininkas). 1865—69 laikraštyje „Vilenskije gubernskije vedomosti" („Vilniaus gubernijos žinios") buvo spausdinami d-jos susirinkimų protokolai. 1869—1913 d-jos susirinkimų protokolai, nutarimai, moksl. pranešimai, Vilniaus gyventojų sergamumo ir mirtingumo statistiniai duomenys buvo skelbiami period. leidinyje „Protokoli zasedanij Imperatorskogo Vilenskogo medicinskogo obščestva" („Vilniaus imperatoriškosios medicinos draugijos posėdžių protokolai"). Šis leidinys, kurio per metus išeidavo 11—15 nr., buvo siuntinėjamas d-jos nariams, bibliotekoms, įvairioms moksl. įstaigoms. 1925—39 vėl buvo leidžiamas „Pamiętnik Towarzystwa lekarskiego Wileńskiego". V. m. d. keitėsi savo leidiniais ir susirinkimų protokolais su daugeliu Rusijos, Lenkijos ir kt. šalių mokslo įstaigų bei d-jų (1899 ji bendradarbiavo su 103 mokslo įstaigomis).

Lit.: **V. Girdzijauskas, S. Biziulevičius,** Vilniaus medicinos draugijos vaidmuo vystant medicinos mokslą ir gydymo pagalbą Lietuvoje.— „VVU mokslo darbai", t. 17, V., 1958; **J. Karosas,** Vilniaus XIX amžiaus medicininė spauda. — „Sveikatos apsauga", 1960, Nr. 11; **В. Мицельмахерис,** Очерки по истории медицины в Литве, Л., 1967.

VILNIAUS MÓKYTOJŲ INSTITÙTAS — nepilna aukštoji mokykla, veikusi 1944—46 prie Vilniaus Pedagoginio instituto. Rengė mokytojus prog-joms. 1946 perkeltas į Klaipėdą ir pavadintas *Klaipėdos mokytojų institutu.*

VILNIAUS MÓKSLO BIČIÙLIŲ DRAUGIJÀ (lenk. Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie) — lenkų mokslo draugija, veikusi 1907—39. D-ja tyrinėjo Vilniaus kr. ir visos Lietuvos gamtą, ekonomiką, istoriją, rūpinosi įvairių mokslo šakų (matematikos, medicinos, teisės, filologijos ir kt.) vystymu. Protarpiais d-ja turėjo iki 400 narių. Jos nariais buvo žinomi Lietuvos istorijos tyrinėtojai M. Brenšteinas, J. Kurčevskis, H. Lovmianskis, M. Morelovskis, V. Šukevičius, V. Zahorskis, rašytoja E. Ožeškova. D-ja turėjo biblioteką, rinko archyvinę ir muziejinę medžiagą. Leido metraštį „Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie" (7 t., 1907—22). Kasmet leido d-jos veiklos apyskaitas, periodiškai rengė įv. mokslo sričių paskaitas. 1913 miesto centre, prie Neries, pasistatydino rūmus (dab. Revoliucijos muziejus).

I pasaul. karo metais d-jos veikla sutriko. Atgaivinta po 1920. Į d-jos veiklą įsijungė Vilniaus un-to profesoriai. 1922 d-joje veikė 3 skyriai: 1) filologijos, lit-ros ir meno (vėliau jame susidarė atskira meno istorijos sekcija), 2) gamtos, matematikos ir medicinos, 3) istorijos, filosofijos ir teisės. Pastarasis 1923—39 leido metraštį *„Ateneum Wileńskie"*, meno istorijos darbus („Prace sekcji historii sztuki", 3 t.), kuriuose paskelbta medžiagos iš Lietuvos architektūros ir dailės istorijos. D-jos muziejuje buvo apie 9000 archeologinių radinių (žymią jų dalį sudarė M. Brenšteino, V. Šukevičiaus ir A. Zaborskio kolekcijos), numizmatikos (Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir kt. kraštų) kolekcija (apie 6000 vienetų), nemaža gamtos (šios srities medžiaga 1928 perduota Vilniaus un-tui), etnografijos, istorijos eksponatų, apie 600 paveikslų.

D-jos veikla nutrūko, kilus II pasaul. karui. Vok. faš. okupacijos metais muziejaus rinkiniai labai nukentėjo. Išlikusi archyvinė medžiaga laikoma Centriniame Valst. archyve, bibliotekos likučiai perduoti Lietuvos TSR MA bibliotekai, numizmatikos ir meno kolekcijos — Lietuvos TSR Dailės muziejui, archeologinė medžiaga ir šiek tiek etnografinių bei istorinių eksponatų — Istorijos-etnografijos muziejui.

Lit.: **M. Brensztejn,** Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie. — „Wilno i ziemia wileńska", t. 2, Wilno, 1937.

VILNIAUS NAMŲ STATÝBOS KOMBINÃTAS, Vilniaus atraminis parodomasis namų statybos kombinatas. Įkurtas 1965, reorganizavus gelžb. konstrukcijų g-lą Nr. 1, veikusią nuo 1958. Bendras gamybinių patalpų plotas 25 600 m^2 (1970). Įmonėje 1970 pr. dirbo 2680 darbininkų ir tarnautojų, iš jų 280 inžinierių ir technikų. Kombinatas gamina stambiaplokščių namų detales ir iš jų stato namus, daugiausia gyvenamuosius, naujuose Vilniaus mikrorajonuose; be to, stato stambiaplokščius namus Elektrėnuose, Alytuje ir kitur. 1965 pagaminta 142 000 m^3 surenkamojo gelžb. konstrukcijų, 6500 m^3 betono gaminių, atlikta statybos montavimo darbų už 13,1 mln. rb, pastatyta 87 500 m^2 gyv. ploto gyv. namų, 4 vaikų darželiai (1120 vietų), parduotuvė (12 darbo vietų); 1969 pagaminta 172 000 m^3 surenkamojo gelžb. konstrukcijų, 17 000 m^3 betono gaminių, atlikta statybos montavimo darbų už 24,2 mln. rb, pastatyta 141 000 m^2 gyv. ploto gyv. namų, vid. m-la (1920 vietų), 2 vaikų darželiai (635 vietos), 2 parduotuvės (24 darbo vietos), buitinis centras (16 darbo vietų). Cementą, inertines medžiagas, keramzitą, medžio detales kombinatas gauna iš Lietuvos TSR įmonių, metalą — iš Ukrainos, Latvijos TSR.

VILNIAUS PEDAGÕGINIS INSTITÙTAS, Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas, VVPI, — aukštoji pedagoginė mokykla, veikianti nuo 1944. Steigti in-tą pradėta 1941, bet jo steigimą sutrukdė vok. faš. okupacija. VVPI atidarytas 1944.XI.1. 1944—46 prie jo veikė mokytojų in-tas (1946 perkeltas į Klaipėdą). Nuo 1945 in-te yra neakivaizdinis skyrius, nuo 1966 — vakarinis skyrius.

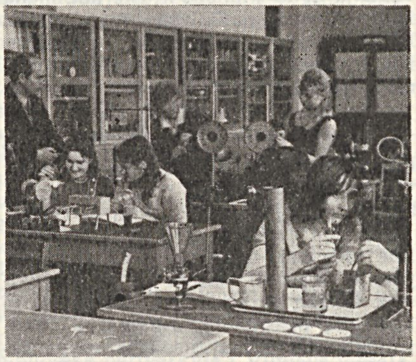

Vilniaus Pedagoginio instituto fizikos dėstymo metodikos kabinetas

1961 į VVPI įjungtas Naujosios Vilnios mokytojų in-tas. 1970/71 institute buvo 7 f-tai: liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros, užsienio kalbų, istorijos, muzikos ir choreografijos, fizikos ir matematikos, gamtos ir geografijos. Veikė

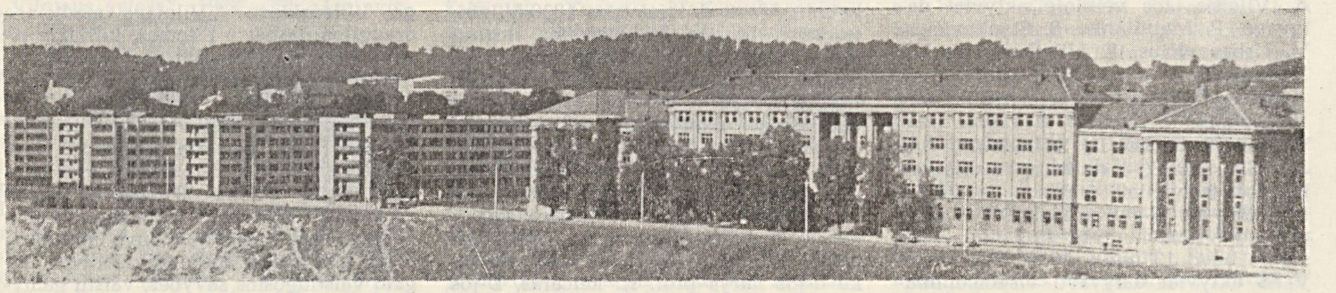

Vilniaus Pedagoginio instituto rūmai ir studentų bendrabučiai

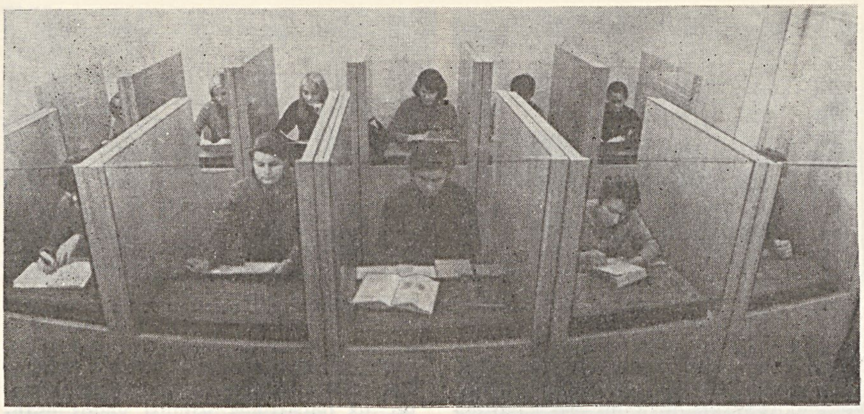

Vilniaus Pedagoginis institutas. Užsienio kalbų kabinetas

34 katedros. In-tas rengia (1970) 25 specialybių mokytojus. Dieniniame skyriuje rengiami šie mokytojai: liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros, anglų kalbos, pranc. kalbos, vok. kalbos, istorijos, chemijos, fizikos, matematikos, muzikos (šių specialybių kursas išeinamas per 4 metus); choreografijos (kursas išeinamas per $4^1/_2$ metų); liet. kalbos, lit-ros ir pedagogikos; lenkų kalbos, lit-ros ir istorijos; lenkų kalbos, lit-ros ir geografijos; istorijos ir pedagogikos; istorijos ir fiz. auklėjimo; geografijos ir fiz. auklėjimo; biologijos ir chemijos; biologijos ir ž. ū. pagrindų; biologijos ir buities kultūros; fizikos ir elektrotechnikos (šių specialybių kursas išeinamas per 5 metus). Neakivaizdiniame skyriuje rengiami mokytojai: liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros, lenkų kalbos ir lit-ros, istorijos, geografijos, biologijos, matematikos (kursas išeinamas per 5 metus). Vakariniame skyriuje rengiami vaikų darželių auklėtojai (ikimokyklinės pedagogikos ir psichologijos specialybė; kursas išeinamas per $4^1/_2$ metų). Visų specialybių studentams in-te dėstoma pedagogikos įvadas, pedagogikos istorija, mokyklos pedagogika, bendroji psichologija, paauglio ir pedagoginė psichologija, vaikų lit-ra, dėstymo metodika. Studentai atlieka ped. praktiką vid. m-lose, pionierių stovyklose.

1970/71 VVPI (su neakivaizdiniu ir vakariniu skyriais) turėjo 6200 studentų. Iki 1970 in-tas parengė 11 501 mokytoją (4392 jų baigė neakivaizdinį skyrių).

1970/71 in-te dirbo 315 dėstytojų, jų tarpe 4 mokslų daktarai ir 137 mokslų kandidatai. 1963 moksl. darbuotojams rengti in-te įkurta aspirantūra (1970 buvo 25 aspirantai). In-to dėstytojai tiria mokymo ir kom. auklėjimo, moksleivių prof. orientavimo problemas, lietuvių, rusų ir kitų kalbų istoriją, fonetiką ir dialektologiją, lyg. gramatiką, lit. palikimą ir lit. ryšius, geometrijos ir puslaidininkių fizikos problemas, augalų ir gyvulių augimo stimuliatorius (1965 įkurta augalų ir gyvulių augimo stimuliatorių tyrimo probleminė laboratorija). Moksl. darbą dirba ir studentai. Studentų moksl. d-ja jungia 28 būrelius; 1970 turėjo 640 narių. VVPI bibliotekoje yra 600 000 knygų. 1955—60 in-tas leido „Mokslo darbus" (11 t.). Nuo 1960 in-to mokslininkai moksl. darbus spausdina Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbų tęstiniuose leidiniuose.

In-te yra partinė ir komjaunimo organizacijos. Veikia muz. specialybės studentų choras, meno saviveiklos kolektyvai (pavyzdinis dainų ir šokių ansamblis „Šviesa", akademinis choras, teatrinė studija ir kt.), sporto klubas „Šviesa". Leidžiamas laikr. „Tarybinis pedagogas". 1960 pastatyti nauji in-to rūmai; yra 3 studentų bendrabučiai (1350 vietų). In-to direktoriai: 1944—45 P. Bražiūnas, 1945—46 J. Laužikas, 1947—1948 A. Jucys, 1948—50 J. Šalkauskas, 1951—55 M. Ročka, 1955—60 J. Mickevičius, nuo 1960 V. Uogintas (nuo 1962 rektorius).

Lit.: **V. Drotvinas,** Pedagogų Alma Mater — 25. — „Tarybinis mokytojas", 1969.X.31; **V. Uogintas,** Didi garbė, didi atsakomybė. — „Tiesa", 1969.XI.1.

Vilniaus Pedagoginis institutas. Studentų dainų ir šokių ansamblis „Šviesa"

VILNIAUS PENKTASIS PĖSTININKŲ PULKAS — Raudonosios Armijos lietuviškas dalinys, veikęs 1918—19. Pradėtas formuoti 1918.VII.2 Maskvoje daugiausia iš Rusijoje gyvenančių Lietuvos darbo žmonių. VII.5 pavadintas Vilniaus penktuoju pėstininkų pulku. Jo formavimui vadovavo RKP(b) Lietuvių sekcijų Centro Biuras (CB), kuris VIII.3 įpareigojo Lietuvos reikalų komisariatą rūpintis lietuvių telkimu į pulką. Maskvoje, Petrograde, Smolenske, Samaroje (dab. Kuibiševas), Tuloje, Kazanėje, Saratove buvo įkurti verbavimo punktai. 1918.IX.10 pulkas jau buvo suformuotas. Iš pradžių jis įėjo į lenkų Vakarų diviziją. Pulko vadas buvo M. Šaitanovas, komisaras — S. Mickevičius. XI.26 pulkui pradėjo vadovauti A. Zenkevičius. Tuo metu pulkas turėjo 2 batalionus, kulkosvaidžių komandą, štabo dalinius — iš viso 836 karius. XI.28 jis išvyko į Lietuvą padėti vietos darbo žmonėms kovoti dėl Tarybų valdžios. XII.10 pulkas atvyko į Daugpilį. Iš ten Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės nurodymu patraukė į Vilnių; žygiavo per Zarasus, Dūkštą, Ignaliną, Švenčionis, Pabradę. 1919.I.4—5 kartu su Pskovo divizijos 1-ju ir 4-ju pulkais dalyvavo kovose dėl Vilniaus išvadavimo iš pilsudskininkų. I.21 Pskovo divizija buvo pavadinta Lietuvių divizija, o V. p. p. p. įjungtas į jos sudėtį ir pavadintas Lietuvių 7-ju pulku. Vilniuje iš vietos savanorių buvo dar suformuotas 3-sis batalionas. II.7 pulkas išvadavo Aukštadvarį ir Stakliškes, o II.8 — Jiezną ir Butrimonis. Tačiau II.13 vokiečių interventai vėl užgrobė Jiezną, o II.20 — Stakliškes. II.15 pulko vadu paskirtas A. Ružancovas, III.16 komisaru — J. Jančys. Pulkas įsitvirtino Butrimonių—Kristapiškės—Aukštadvario—Semeliškių gynybos linijoje ir iki IV.23 laikė ją. IV.21 Vilnių užėmus Lenkijos kariuomenei, Lietuvių 7-sis pulkas ir kiti tose vietose buvę Raudonosios Armijos pulkai, iš r. spaudžiami pilsudskininkų, iš v.— vok. okupantų, buvo priversti trauktis. IV.23 pulkas, kuriam vietoj perbėgusio į priešo pusę A. Ružancovo vadovauti ėmė A. Jankauskas, paliko Aukštadvarį, IV.24 pasiekė Vievį, persikėlė per Nerį ir IV.25 apsistojo Darkuškiuose (netoli Musninkų). Iš čia su kitais daliniais IV.28 išžygiavo vaduoti Vilniaus. IV.29—30 pulko daliniai įsiveržė į Vilniaus priemiestį Žvėryną. Mūšyje žuvo

arba buvo sužeista 80 karių. Vietoj sužeisto A. Jankausko pulko vadu buvo paskirtas J. Puzinas, kiek vėliau A. Zabaronokas. Nepajėgęs išvaduoti Vilniaus, pulkas per Širvintas pasitraukė į Aluntą, paskui 2 savaites gynėsi Utenos prieigose, gegužės vid. pasitraukė į Uteną, o VI.1 buvo priverstas pasitraukti ir iš šio miesto. VII.11 pavadintas 30-ju pulku. VII.24 jis išėjo poilsio ir VII.26 susitelkė Zarasuose. Už pasižymėjimą kautynėse VII.30 Z. Angarietis pulkui įteikė Lietuvos ir Baltarusijos TSR Gynybos tarybos revoliucinę garbės vėliavą. 1919.VIII.25 Raudonosios Armijos dalys, jų tarpe ir 30-sis pulkas, paliko Zarasus ir pasitraukė į Latviją.

Kovose už Tarybų valdžią pasižymėjo V. p. p. p. kariai: J. Baukus, J. Kučikas, K. Plioplys, A. Putrius, V. Ramonas, N. Stasevičius, J. Šlekonis, P. Tarvydas, O. Voinrikas ir kt.

Lit.: K. Plioplys, Žiba durtuvų plienas (Atsiminimai), V., 1959.

VÌLNIAUS PILÌS — gynybinė tvirtovė Neries kair. krante, ties Vilnios žiotimis; iki 1655 Lietuvos valdovų rezidencija. Pagal padavimą, V. p. 1322—23 pastatydino didysis kun-štis Gediminas, todėl pilies griuvėsiai dabar dažnai vadinami **Gedimino pilimi**, o kalnas, ant kurio ji buvo, — Gedimino pilies kalnu.

Pilies vietoje pirmaisiais amžiais prieš mūsų erą jau būta sodybų. V—

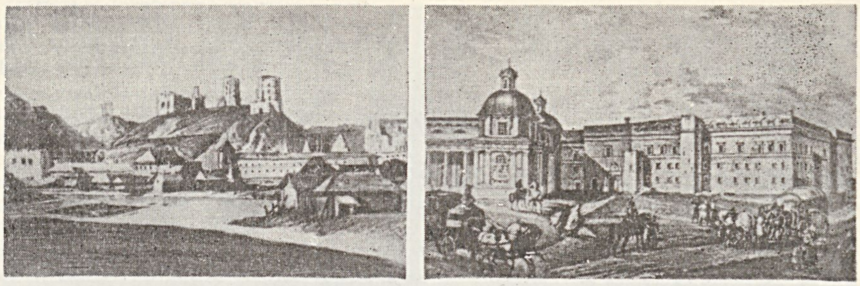

Vilniaus pilies rūmų griuvėsiai XVIII a. pabaigoje (P. Smuglevičiaus akvarelė ir P. Rosio piešinys)

VI a. kalno viršuje sodybos jau buvo įtvirtintos (1940 čia rasta to laikotarpio keramikos ir kt. dirbinių). To meto sodybų pėdsakų 1964 aptikta ir kalno v. pašlaitėje. X—XII a. kalno viršuje stovėjo medinė pilis. Pilies kiemą iš p., v. ir š. supo medinės sienos, o iš r. — pylimas. Kieme stovėjo keli nedideli mediniai pastatai (jų liekanų rasta 1938). XIII a. viduryje kalno v. ir š. pašlaitėse jau buvo didelis papilys, kurį iš p. ir v. supo tuometinė Vilnios vaga. Jo gyvenamieji ir ūkiniai pastatai buvo mediniai; tarp jų ėjo gatvės su mediniais grindiniais. Rasti to laikotarpio plytgaliai ir kalkių skiedinio gabalai rodo buvus pažįstamą ir mūro techniką. Manoma, kad tuo laikotarpiu aplink papilį buvo supiltas pylimas, pastatytos sienos, išmūryti bokštai ir vartai. Papilys ilgainiui virto pilies dalimi, vadinama **Žemutine pilimi**, o kalno viršuje buvusi jos dalis tada imta vadinti **Aukštutine pilimi**. Į r. nuo Gedimino pilies kalno, už dabartinės Vilnios vagos esančioje kalvoje, stovėjo kt. papilys, XIV a. vadintas **Kreivąja pilimi**. Kai kryžiuočiai 1390 paėmė Vilnių ir sudegino tą pilį, ji atstatyta nebebuvo.

Aukštutinės pilies teritorijos XIV a. vid. sluoksniuose randama plytų. XIV a. ir XV a. pradžioje Gedimino pilies kalno viršų supo mūro siena su 3 bokštais; kiemo r. dalyje stovėjo iš plytų ir akmenų pastatyti 3 aukštų rūmai, kurių antrajame aukšte buvo didelė salė. Kiemo š. pakraštyje buvo vartai, pro kuriuos š. šlaitu ėjo kelias į Žemutinę pilį, o iš jos — į Kreivąją. XVI a. Gedimino pilies kalno š. ir v. pašlaitė buvo sustiprinta daugiau kaip 10 m aukščio mūro siena. Pilies pastatai, mažai tevartojami (juose buvo bajorų kalėjimas), pradėjo irti ir nykti. XVII—XVIII a. su slenkančiais šlaitais nuvirto dalis bokštų ir sienų.

Žemutinėje pilyje XIV a. šalia medinių stovėjo ir mūrinių pastatų. Čia buvo valdovo dvaras, gyveno nemaža didikų, dvariškių, tarnybos žmonės. Pilį supo mūro sienos su keliais bokštais ir vartais, ties kuriais buvo nutiesti tiltai per Vilnią ir kanalus. 1387 Jogaila dalį Žemutinės pilies teritorijos, vieną mūrinį ir kelis medinius pastatus atidavė tada įsteigtos Vilniaus vyskupystės kapitulai ir vyskupui. Pilies p. v. dalyje apie 1388 buvo išmūryta nedidelė katedra (ž. *Vilniaus katedra*); š. dalyje stovėjo mūrinė šv. Onos bažnytėlė. 1390 kryžiuočiai apgriovė kai kuriuos Žemutinės pilies bokštus. 1409 Žemutinė pilis nukentėjo nuo gaisro. Atstatytieji pastatai buvo mūriniai, gatvių grindiniai akmeniniai. Katedra buvo perstatyta, padidinta. Apie 1520 Žygimantas Senasis tarp katedros ir Gedimino pilies kalno (jo v. pašlaitėje) pradėjo statyti didelius renesanso stiliaus rūmus. Per 10 metų buvo pastatyti puošnūs 3 aukštų 4 korpusų rūmai su keturkampiu apie 50×50 m dydžio kiemu. Iš v. prie rūmų šliejosi po 1530 gaisro perstatytos katedros galas, į š. nuo jų buvo keletas ilgų dviaukščių ūkinių ir gyvenamųjų pastatų dvaro tarnybos žmonėms ir pilies prižiūrėtojui. Rytinę Žemutinės pilies teritorijos dalį užėmė arsenalas, smarkiai išaugęs XVI a. vid., kai Žygimantas Augustas netoli pilies pastatė patrankų liejyklą.

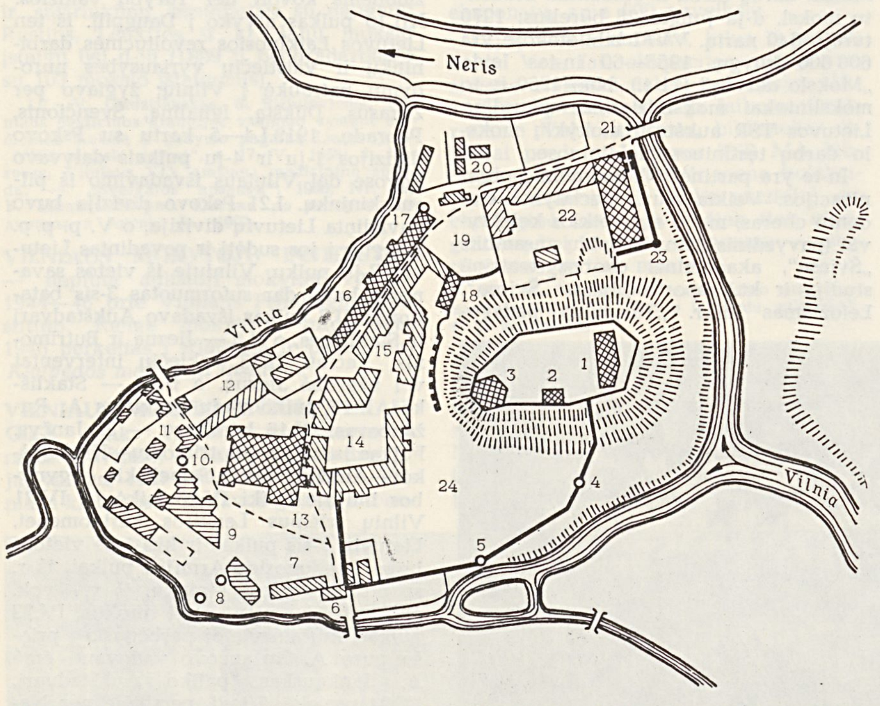

Vilniaus pilies teritorija pagal nežinomo autoriaus 1740 Vilniaus miesto planą (kryžmai subrūkšniuotos vietos — išlikę pastatai ar jų liekanos). Aukštutinė pilis: *1* — rūmų griuvėsiai, *2—3* — bokštai; Žemutinė pilis: *4, 5, 8, 10, 17, 23* — bokštai, *6, 11, 20* — vartai, *7* — Vyriausiojo tribunolo pastatas, *9* — vyskupų rūmai, *12* — kapitulos pastatai, *13* — katedra, *14* — kunigaikščių rūmai, *15* — ūkiniai ir administraciniai rūmų pastatai, *16* — tų pastatų korpusas, XVIII a. pritaikytas arsenalui, *18* — pilies prižiūrėtojo pastatas, *19* — kiemas tarp rūmų ir arsenalo, *21* — arsenalo korpusas, *22* — arsenalo kiemas, *24* — rūmų sodas

V. p. arsenalas XVI a. antrojoje pusėje buvo vienas didžiausių Žečpospolitoje. 1544—60 į v. nuo Žemutinės pilies buvo pastatyta ūkinių pilies dvaro pastatų (arklidės, pirtys, skalbyklos, virtuvės). Pilyje šalia rūmų buvo įrengtas sodas su tvenkiniais. 1551 nugriovus senąją šv. Onos bažnytėlę, šalia arsenalo buvo pastatyta nauja renesanso stiliaus šv. Onos (vėliau šv. Barboros) bažnyčia, turėjusi būti valdovo šeimos mauzoliejumi. XVI a. pab. pilies p. pakraštyje buvo pastatyti Lietuvos Vyriausiojo tribunolo rūmai. Žemutinės pilies renesansinių pastatų statybai, be paprastų plytų ir akmenų, buvo vartojamos figūrinės plytos, marmuras, tašyti akmenys, glazūruotos ir neglazūruotos čerpės, puošnūs daugiaspalviai kokliai. Žemutinė pilis buvo aptverta aukšta gynybine siena su 5 vartais ir keliolika įv. dydžio, aukščio ir formos bokštų (iš jų keletas buvo apvalūs, kiti aštuoniakampiai ar keturkampiai). Pilį (Žemutinę ir Aukštutinę) supo Vilnia ir kanalas, jungiantis Vilnią su Nerimi. 1610 per miesto gaisrą Žemutinės pilies pastatai sudegė. Katedra, kun-ščių rūmai, arsenalas, vyskupo bei kapitulos pastatai ir pilies bokštai netrukus buvo atstatyti. 1655 per karą su Maskva miestą ir pilį užėmė rusų kariuomenė. 1661 Žečpospolitos kariuomenė miestą atsiėmė, bet pilyje liko apsupta rusų įgula, kuri pasidavė tik po 8 mėn. Per mūšius buvo sugriautos pilies sienos ir bokštai, daugumas pastatų apgriauti arba sudeginti. Po to Žemutinė pilis nebebuvo atstatyta. Arsenalas, katedra, vyskupo ir kapitulos pastatai buvo aptvarkyti. Šv. Onos-Barboros bažnyčia 1666 buvo nugriauta, neprižiūrimi kun-ščių rūmai ir ūkiniai pastatai nyko. XVIII a. pabaigoje—XIX a. pirmojoje pusėje kun-ščių rūmai ir beveik visi jiems priklausę pastatai, gynybinės sienos ir bokštai buvo nugriauti; išliko senieji arsenalo pastatai, bokštas ties katedros v. galu, panaudotas varpinei, ir vienas pastatas, pritaikytas arsenalui.

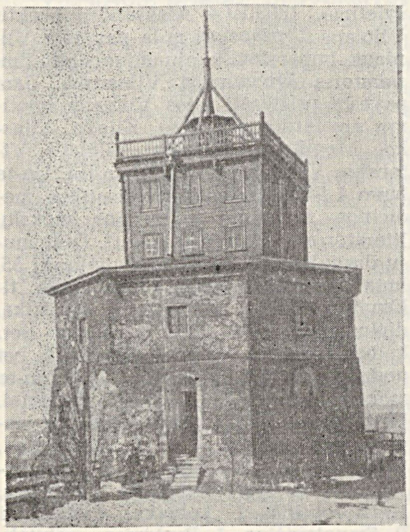

Aukštutinės **Vilniaus pilies** vakarinis bokštas 1906

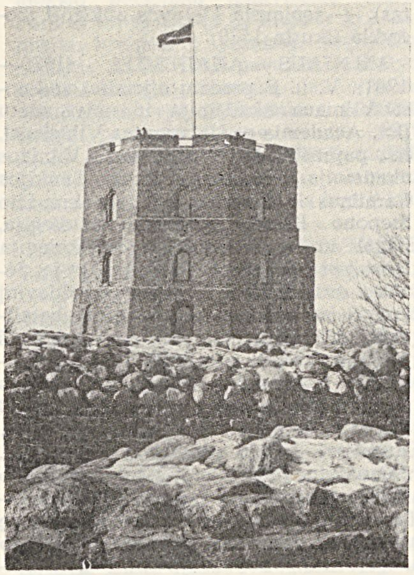

Aukštutinės **Vilniaus pilies** vakarinis bokštas 1969

1831 buvo pradėta statyti Vilniaus tvirtovė. Ją turėjo sudaryti Gedimino pilies kalnas ir arsenalas, apsupti žemės pylimo ir griovio. Todėl buvo nugriauti kapitulos ir vyskupo rūmai šalia katedros, pagrindiniai Žemutinės pilies vartai ir šalia jų buvę pastatai. Žemutinės pilies teritorijoje liko didelė aikštė; ji buvo naudojama kariuomenės pratimams ir turgui. 1878—79 panaikinus tvirtovę, nugriovus pylimus ir užkasus griovius, visi arsenalo pastatai buvo paversti kareivinėmis, o likusi Žemutinės pilies dalis su Gedimino pilies kalnu — parku.

1930 pradėta tvarkyti Aukštutinės pilies griuvėsiai ir teritorija. Buvo atkasti ir užkonservuoti kalno r. gale stovėjusių rūmų griuvėsiai, vartai, išlikusi p. bokšto pamatų dalis, konservuotas, iš dalies restauruotas pilies v. bokštas ir prie jo išlikusi gynybinės sienos dalis, įrengtas naujas kelias į pilį. Žemutinės pilies teritorija aplink katedrą buvo pradėta tvarkyti 1938, aikštė sutvarkyta 1940—41. 1944 nuo karo veiksmų smarkiai nukentėjo restauruotas Aukštutinės pilies v. bokštas, sudegė dalis senųjų arsenalo pastatų. Po D. Tėvynės karo Aukštutinės pilies v. bokštas vėl restauruotas ir 1960 jame įrengtas pilies istorijos muziejus (Istorijos-etnografijos muziejaus filialas). Arsenalo vėlesnysis pastatas rekonstruotas ir kartu su išlikusia pilies prižiūrėtojo pastato dalimi 1958 atiduotas Istorijos-etnografijos muziejui. Šalia kalno, š. pašlaitėje, atkasti buvusių šv. Onos ir šv. Onos-Barboros bažnyčių pamatai. Likusi senųjų arsenalo pastatų dalis tebevartojama ūkio reikalams.

Lit.: **A. Tautavičius,** Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai. — „Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", t. 2, V., 1960; **A. Tautavičius,** Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII—XIV amžiais.—„Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, V., 1964; **J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius,** Vilniaus miesto istorija, V., 1968.

VILNIAUS POLITECHNIKUMAS — vidurinė technikos mokykla. Įsteigta 1922 Vilniaus technikos mokyklos (VTM) pavadinimu. Jos steigimo iniciatorė buvo Vilniaus technikų d-ja. Iš pradžių VTM buvo vakarinė. Pirmaisiais mokslo metais į ją priimta 112 moksleivių. Materialinė m-los bazė buvo skurdi. 1927 VTM persikėlė į naujus rūmus Olandų gatvėje. Joje veikė mechanikos, elektrotechnikos, statybos, melioracijos ir žemėtvarkos skyriai, kurie nuo 1937 buvo vadinami licėjais. 1930 baigtas statyti dirbtuvių korpusas. 1939 m-loje mokėsi apie 800 moksleivių. Iki 1939 dėstoma buvo tik lenkų kalba. 1939 rudenį m-la pavadinta Vilniaus technikumu (VT). 1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, paspartėjo dar nebaigtų VT rūmų statyba, pagausėjo moksleivių (1940—41 buvo daugiau kaip 1000), pagerėjo jų buitinės sąlygos (aprūpinimas stipendijomis ir kt.). Į 1-jį kursą buvo priimtos 3 grupės su dėstomąja liet. kalba. Hitlerinės okupacijos pradžioje VT pavadintas Vilniaus aukštesniąja technikos mokykla (VATM). 1943.III VATM patalpas užėmė okupantų kariuomenė.

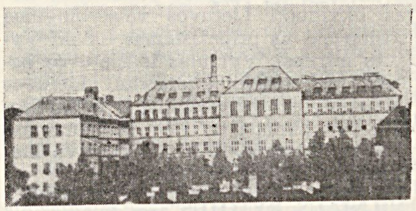

Vilniaus politechnikumas

1943—44 mokslo metai, hitlerininkams pradėjus gaudyti moksleivius įtvirtinimų statybai, nebuvo užbaigti. 1922—42 buvo parengti 1439 technikai. Hitlerininkų apiplėštas VT 1944 rudenį buvo atkurtas. 1945 prie jo prijungtas Amato mokytojų in-tas, rengęs mokytojus amatų m-loms. 1947 VT pavadintas Vilniaus politechnikumu (VP). 1944—50 jame parengta 431 technikas. 1950 VP pertvarkytas į Vilniaus žemės ūkio mechanizacijos technikumą (VŽŪMT). 1952 jame įsteigtas neakivaizdinis skyrius. 1960 VŽŪMT (jame 1950—60 parengta 1167 technikai mechanikai, 238 technikai elektrikai ir 143 technikai statybininkai) vėl pertvarkytas į VP su šiomis specialybėmis: metalų apdirbimas piovimu, įrankių gamyba, pram. įmonių montavimas ir remontas, pram. įmonių šiluminiai įrengimai, šaldymo ir kompresorinės mašinos, kino mechaniniai įrengimai, radijo aparatūros gamyba, skraidančiųjų aparatų radijo ir elektros įrengimai, įrengimų montavimas ir remontas, ž. ū. elektrifikavimas. 1961 atidarytas VP vakarinis skyrius, 1962 — to skyriaus filialai prie Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato ir Lentvario san. technikos gaminių g-los „Kaitra", neakivaizdinis skyrius. 1966 pastatytas mokomojo korpuso priestatas su aktų sale, biblioteka, skaitykla, laboratorijo-

mis, naujas bendrabutis. 1970/71 politechnikume mokėsi 3095 moksleiviai, 1960—70 jį baigė 3830 technikų. VP turi mokomąsias gamybines dirbtuves, kurios nuo 1962 dirba ūkiskaitos pagrindu. Mokomosios praktikos metu jose moksleiviai įgyja tekintojo, frezuotojo, šaltkalvio ir kt. kvalifikacijas. Dirbtuvių pagr. produkcija — stalinės gręžimo staklės S-12.

VÌLNIAUS-RĀDOMO SUSITARÌMAS — Lietuvos ir Lenkijos susitarimas, patvirtintas Vytauto ir Lietuvos didikų 1401. I.18 raštu Vilniuje bei Lenkijos Ponų tarybos 1401.III.11 raštu Radome (Lenkija). Šiuo susitarimu Lenkija patvirtino Lietuvos valst. savarankiškumą ir pripažino Vytautą Lietuvos didžiuoju kun-ščiu (lot. magnus dux); Jogaila pasiliko vyriausiojo Lietuvos kun-ščio titulą (lot. supremus dux); Lietuva po Vytauto mirties turėjo grįžti Jogailai arba jo įpėdiniui Lenkijos karaliui; Lenkijos ponai po Jogailos mirties negalėjo rinkti sau naujo karaliaus be Vytauto ir Lietuvos bajorų žinios bei pritarimo. Susitarime atsispindi nuo Krėvos unijos Lenkijos Ponų tarybos reiškiamas noras likviduoti Lietuvos valstybingumą (susitarime jis pripažįstamas tik iki Vytauto mirties). Vytautas ir Lietuvos bajorai juo norėjo užsitikrinti Lietuvos valstybingumo pripažinimą ir lenkų feodalų kar. paramą po 1399 pralaimėjimo prie Vorsklos. V.-R. s. nelikvidavo Lietuvos ir Lenkijos nesutarimų.

„VÌLNIAUS RYTÓJUS" — buržuazinis laikraštis, ėjęs 1928.XII.1—1937.IV.22 Vilniuje. Iš pradžių ėjo kas savaitę, vėliau — dukart per savaitę. Leido Laikinasis Vilniaus lietuvių k-tas. Redagavo V. Budrevičius. Nuo 1930 leido valstiečiams skirtą priedą „Mūsų artojas", nuo 1931 — vaikams skirtą priedą „Aušrelė". Lenkijos okup. valdžios ne kartą konfiskuotas, pagaliau uždarytas.

„VÌLNIAUS ŠVIESÀ" — liberalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1928.I—1929.X Vilniuje. Skirtas inteligentijai ir moksleiviams. Leido ir redagavo D. Alseika. Išėjo 10 nr. Turėjo skyrių jaunimui. Rašė visuomeniniais, gamtos mokslų, dailės, pedagogikos ir kt. klausimais. Bendradarbiavo V. Alseika, J. Cicėnas, J. Drūtas, V. Kairiūkštis, B. Macutkevičius, S. Matjošaitis-Esmaitis, P. Tamulevičiūtė, A. Valaitis, V. Žilėnas ir kt.

VÌLNIAUS UNIVERSITÈTAS, Vilniaus Valstybinis Vinco Kapsuko universitetas, VVU (nuo 1955; 1579—1781 Vilniaus akademija ir universitetas, 1781—1797 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausioji mokykla, 1797—1803 Vilniaus Vyriausioji mokykla, 1803—32 Vilniaus Imperatoriškasis universitetas, 1919—39 Stepono Batoro universitetas, 1939—43 Vilniaus universitetas, 1944—1955 Vilniaus Valstybinis universitetas), — seniausia Lietuvos aukštoji mokykla (įkurta 1579).

VILNIAUS AKADEMIJA (1579—1781). V. u. iš pradžių oficialiai vadinosi Vilniaus akademija ir universitetu (lot. Academia et Universitas Vilnensis), bet paprastai buvo vadinamas Vilniaus akademija. Akademija įkurta Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kun-ščio Stepono Batoro 1579.IV.1 privilegija, pagal kurią Vilniaus jėzuitų kolegija buvo perorganizuota į aukštąją m-lą. Jėzuitų ordinas kėlė akademijai uždavinį kovoti su reformacija, stiprinti katalikybę ir remti feodalinę santvarką. Iš pradžių akademijoje buvo 3 skyriai: kolegija, filosofijos f-tas ir teologijos f-tas. 1641 įsteigtas teisių f-tas. 1753 įkurta observatorija. Baigę kolegiją, studentai galėjo studijuoti filos. f-te. Jame buvo dėstoma logika, Aristotelio fizika, psichologija ir metafizika. Mokslas filos. f-te trukdavo 3 metus. Teisę studijuoti teol. f-te įgydavo filos. f-to absolventai, ketinantys būti dvasininkais. Mokslas teol. f-te trukdavo dar 4 metus. Akademijoje kasmet studijuodavo apie 800 žmonių. Siekdami intelektualinio pranašumo prieš kitatikius, jėzuitai stiprino mokslo lygį akademijoje, kvietė joje dėstyti žymius V. Europos mokslininkus. Akademija iš pradžių prilygo daugeliui to meto un-tų. Be lot. kalbos, kuri buvo dėstomoji, akademijoje buvo mokoma rusų, lietuvių ir lenkų kalbų. Kovodami su reformacijos šalininkais, leidusiais nemaža rel. turinio knygų, jėzuitai 1586 įsteigė akademijoje spaustuvę ir spausdino katalikiškas knygas, jų tarpe ir lietuviškas. Akademijos spaustuvėje išspausdintas M. Daukšos „Katekizmas" (1595) — pirmoji ligi mūsų laikų išlikusi liet. knyga, išleista Lietuvoje. Akademija išleido liet. kalba M. Daukšos „Postilę" (1599), K. Širvydo „Trijų kalbų žodyną" („Dictionarium trium linguarum", 1629; V leid. 1714), pirmą originalų veikalą lietuvių kalba „Punktai sakymų" (2 d., 1629—44), S. Slavočinskio parengtą katalikišką giesmyną „Giesmės, tikėjimui katalickam priderančios" (1646). Akademijoje buvo parengtos kelios liet. kalbos gramatikos. Akademijos profesorius A. Kojelavičius-Vijūkas parašė pirmąją „Lietuvos istoriją" (2 d., 1656—69). 1585 akademijos spaustuvėje buvo išspausdintas latviškas katekizmas — viena pirmųjų knygų latvių kalba. Nemažą indėlį į ekonomikos ir teisės mokslus įnešė akademijos profesorius A. Olizarovskis, į poetiką — M. Sarbievijus, į retoriką — Ž. Liauksminas. Akademijos auklėtinis M. Smotrickis parašė pirmąją slavų kalbos gramatiką (1619). Akademijoje buvo profesorių ir studentų, kritikavusių ofic. ideologiją, reiškusių ateistines mintis. Kai kurie akademijos auklėtiniai pasidarė atkakliais popiežiaus ir jėzuitų priešais. Buvo profesorių (M. Smigleckis ir kt.), kurie kėlė pažangias feod. santykių pertvarkymo idėjas. Nuo XVII a. vid., visiškai nugalėjus kontrreformacijai, mokslo lygis akademijoje labai smuko.

VYRIAUSIOJI MOKYKLA (1781—1803). Panaikinus jėzuitų ordiną (1773), jam priklausę turtai ir m-los, jų tarpe ir Vilniaus akademija, perėjo valstybės žinion. *Edukacinei komisijai* pertvarkius mokymo sistemą, akademijoje pradėta dėstyti anatomiją ir chirurgiją. Į programą įtraukti tikslieji ir gamtos mokslai. Edukacinė komisija nemažai padėjo akademijai nusikratyti jėzuitine scholastika. 1781 Vilniaus akademija pavadinta Lietuvos D. Kun-stės Vyriausiąja mokykla (lot. Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae). Jai buvo pavesta globoti visas kitas Žečpospolitos Lietuvos provincijos m-las. Vyriausiojoje m-loje buvo 2 f-tai, vadinami kolegijomis: fizinių mokslų kolegija (gamtos ir matematikos mokslai) ir moralinių mokslų kolegija (humanitariniai mokslai). Imta dėstyti archit-rą, piešimą ir braižybą. Prie Vyriausiosios m-los veikė mkt. seminarija. Vyriausiojoje mokykloje dirbo žymūs botanikai G. Forsteris, S. Jundzilas, Ž. Žiliberas, anatomas S. Bizis, matematikas P. Norvaiša, astr. M. Počobutas, archit. L. Stuoka-Gucevičius, dailininkai J. Rustemas, P. Smuglevičius. Paskaitų klausė ne tik studentai, bet ir karininkai, amatininkai. Lietuvą prijungus prie Rusijos (1795), Lietuvos Vyriausioji m-la 1797 pavadinta Vilniaus Vyriausiąja m-la (Schola Princeps Vilnensis). Kolegijos padalytos į 3 f-tus: moralinių (juridinių), fizinių ir medicinos mokslų. Įsteigta tapybos ir piešimo katedra. Oficialiąja dėstomąja kalba tapo lenkų, nors dalis dalykų ir toliau buvo dėstoma lotyniškai. Vilniaus Vyriausioji m-la neteko teisės kontroliuoti kitas Lietuvos m-las. Jai mažiau imta skirti lėšų. Tačiau m-la jau turėjo gerai įrengtas laboratorijas, klinikas, observatoriją, kabinetus, pati sau rengė dėstytojus.

VILNIAUS IMPERATORIŠKASIS UNIVERSITETAS (1803—32). XIX a. pr. sustiprėjus feodalinės-baudžiavinės sistemos krizei, patvaldystė ėmėsi vad. liberaliųjų reformų, kurios palietė ir švietimą. 1803.IV.4 Aleksandro I aktu Vilniaus Vyriausioji m-la paversta Vilniaus Imperatoriškuoju universitetu (Imperatoria Universitas Vilnensis). Jam pavesta prižiūrėti kitas Vilniaus švietimo apygardos (Gardino, Kijevo, Minsko, Mogiliovo, Podolės, Vilniaus, Vitebsko, Volinės gubernijų) m-las. Un-te buvo 4 f-tai: fizikos ir matematikos, medicinos, moralinių ir politinių mokslų, literatūros ir „laisvųjų menų". Dėstomųjų disciplinų 1803—30 padaugėjo iki 55. Imta dėstyti inžineriją, technologiją, tikimybių teoriją, agronomiją, statistiką, diplomatiją. 1822 buvo parengtas liet. kalbos katedros steigimo projektas, bet un-to vadovybė jį atmetė. 1803 un-te mokėsi 314, o 1829 — 1066 studentai. Un-te dirbo žymūs gamtamokslinio materializmo atstovai A. ir J. Sniadeckiai, botanikai L. Bojanus ir S. Jundzilas, lit-ros profesoriai G. Grodekas, L. Borovskis, I. Loboika, dailininkai P. Smuglevičius, J. Rustemas, architektas K. Jelskis. Susiformavo origina-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 368 ir 369

lios moksl. mokyklos: „frankinė" medikų (pagal klincistą J. P. Franką), istorikų (I. Danilavičius, J. Jaroševičius, J. Lelevelis, I. Onacevičius). Lietuvos istorijai daug dėmesio skyrė I. Danilavičius ir I. Onacevičius. I. Loboika paskatino studentus rinkti liet. liaudies dainas. Tiksliųjų mokslų dėstymas formavo misticizmui ir klerikalizmui priešišką studentų pasaulėžiūrą. Architektūros, tapybos, braižybos ir skulptūros dėstymas ugdė visuomenės meninį skonį. Literatūros ir istorijos dėstymas, un-te vyravusios šviečiamosios tendencijos darė teigiamą poveikį liet. lit-ros ir apskritai Lietuvos kultūros vystymuisi, paskatino lietuvius šviesuolius (S. Daukantą, D. Pošką, S. Stanevičių ir kt.) susidomėti Lietuvos praeitimi. Vilniaus Imperatoriškąjį un-tą baigė daug žymių kultūros veikėjų. Jame studijavo A. Mickevičius, S. Daukantas, S. Stanevičius, S. Valiūnas ir kt. Un-te buvo stiprios pažangios tendencijos — materialistinės ir evoliucionistinės pažiūros gamtos moksluose, dem. antifeod. idėjos visuom. moksluose. Pažangia veikla ypač pasižymėjo ist. J. Lelevelis. Jis propagavo radikalias antimonarchistines ir antibaudžiavines pažiūras. Un-te veikė slaptos *Filomatų* ir *Filaretų* draugijos, kuriose stipri buvo rev. srovė. Dalis un-to profesorių ir studentų aktyviai dalyvavo 1830—31 sukilime. 1831 balandžio pabaigoje 400 studentų stojo į sukilėlių eiles. Numalšinus sukilimą, 1832.V.1 Nikolajaus I reskriptu un-tas buvo uždarytas.

Un-tą uždarius, jo pagrindu buvo įsteigtos Medicinos-chirurgijos akademija ir Dvasinė akademija. Pirmąją 1842 uždarius, o antrąją 1844 perkėlus į Peterburgą, Lietuvoje nebebuvo jokios aukštosios m-los. Visuomenė daug kartų reikalavo atkurti un-tą, tačiau vyriausybė nesutiko. Itin atkakliai un-to atkūrimo klausimas buvo keliamas 1905—07 revoliucijos laikotarpiu. 1918. XII.5 nutarimą dėl jo atkūrimo buvo priėmusi buržuazinė Lietuvos Taryba.

VILNIAUS DARBO UNIVERSITETO KŪRIMAS 1919. 1918 paskelbus Lietuvoje Tarybų valdžią, V. Kapsuko vadovaujama Laikinoji rev. vyriausybė ėmė rūpintis V. u. atkūrimu. 1919 pr. įsteigtas Eksperimentinės pedagogikos in-tas, kuris turėjo sudaryti un-to pedagogikos f-to pagrindą. Prie in-to veikė pedagogikos muziejus, eksperimentinė ped. laboratorija, pavyzdinė pr m-la. Įkurta chemijos-bakteriologijos laboratorija, kuri turėjo sudaryti tokio profilio f-to pagrindą. 1919.III.13 Lietuvos ir Baltarusijos TSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė dekretą „Dėl Darbo universiteto Vilniuje atidarymo". Dekretas numatė un-te nemokamą ir visiems prieinamą mokymą vietos kalbomis. Pirmiausia turėjo būti sudarytas socialinis f-tas (politikos, taryb. statybos, pedagogikos skyriai); gamtos ir technikos f-tas (žemės ūkio, miškininkystės, medicinos skyriai). Švietimo liaudies komisarui pavesta parengti un-to statutą. Sudaryta organizacinė komisija, kuri ėmė komplektuoti mokslo personalą (pakviestas dėstyti Permės un-te dirbęs K. Būga ir kt.). Komisija kreipėsi į jaunimą, ragindama mokytis un-te. 1919 pavasarį numatyta pradėti įžanginį semestrą. Jaunuoliams, neturintiems vid. išsilavinimo, planuota steigti parengiamuosius kursus. 1919. III.24 pradėjo veikti Aukštieji mokslo kursai. 1919.IV.21 Vilnių okupavus kontrrevoliuciniams Lenkijos legionams, un-to kūrimas nutrūko.

STEPONO BATORO UNIVERSITETAS (1919—39). Lenkijos vyriausybė 1919.VIII.28 įsaku paskelbė, kad atkūriamas V. u. ir jam suteikiamas karaliaus Stepono Batoro vardas (Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie). Jame veikė 6 f-tai: humanitarinis, teologijos, teisės ir visuom. mokslų, matematikos ir gamtos, medicinos, dailės. Matematikos ir gamtos f-te buvo ž. ū. skyrius, 1938 pertvarkytas į ž. ū. f-tą. Lenkijos burž. valdžia un-te varė šovinistinę, asimiliacinę politiką. Ji visiškai ignoravo Vilniaus krašto gyventojų daugumos interesus. Un-te nebuvo nei lietuvių, nei baltarusių kalbų ir lit-rų katedrų. Lenkijos un-tų tarpe Vilniaus un-tas turėjo mažiausiai moksl. darbuotojų ir studentų. 1937/38 dėstytojų ir pagalbinio personalo buvo 392 žmonės, o studentų 3110 (iš jų lietuvių 2,7%, baltarusių 3,0%). Daugiausia dėmesio un-te buvo skiriama idealistinei filosofijai, lenkų lit-rai ir kitiems visuom. mokslams, kurie turėjo padėti okupantams įtvirtinti buržuazinę lenkų kultūrą lietuvių ir baltarusių žemėse. Kartu buvo skleidžiama antitarybinė propaganda. Tačiau dalis un-to dėstytojų dirbo reikšmingą moksl. darbą. Nemažą indėlį į mokslą įnešė matematikos ir gamtos f-to profesoriai: biologas J. Dembovskis, astronomas V. Dzevulskis, matematikas A. Zigmundas. Gabių kalbininkų parengė profesorius J. Otrembskis. Jis tyrinėjo ir lietuvių kalbą. Istorikai H. Lovmianskis, S. Zajončkovskis nagrinėjo istorijos, archeologijos ir etnografijos klausimus, susijusius su Lietuva. 1929—39 veikė liet. kalbos lektoriumas, kuriame paskaitas skaitė P. Kraujalis, V. Zajančkauskas, B. Untulis.

Un-te veikė įv. org-jos. Masiškiausia buvo studentų savišalpos org-ja — Stepono Batoro universiteto lenkų akademinio jaunimo broliškoji pagalba. Šovinistinei endekų partijai atstovavo Tautinio jaunimo org-ja ir kelios korporacijos. Pilsudskininkų ideologiją skleidė Nepriklausomo demokratinio jaunimo sąjunga ir „Jaunųjų legionas". S-d. krypties laikėsi Nepriklausomo socialistinio jaunimo sąjunga. Buvo negausios liaudininkų, monarchistų org-jos. Veikė nacionalinės studentų org-jos, jų tarpe *Vilniaus lietuvių studentų sąjunga* (VLSS). Un-te stipri buvo Komunistų partijos įtaka. Veikė marksistinės ir antifašistinės org-jos „Plomien" („Liepsna"), „Funk" („Kibirkštis"), „Front" („Frontas"), pogrindinė komjaunimo org-ja. Studentai J. Drūtas, K. Jonys, J. Kapala, J. Karosas, J. Kovalskis, A. Olkinas, M. Okulevičius, K. Petrusevičius, S. Vronas ir kt. buvo Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos nariai. 1939 Vokietijai užpuolus Lenkiją, Stepono Batoro un-tas nustojo veikęs.

VILNIAUS UNIVERSITETAS 1939—1943. Tarybų Sąjungai 1939.X.10 grąžinus Vilnių Lietuvai, un-tą perėmė Lietuvos vyriausybė. 1940 pavasario semestre veikė du f-tai: humanitarinių mokslų ir teisių (su teisės ir ekonomikos skyriais); juose mokėsi 1004 studentai. Studijavo daugiausia iš Kauno un-to persikėlę ir buv. Stepono Batoro un-to auklėtiniai. Dėstomąja kalba tapo lietuvių kalba. 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, V. u. buvo perorganizuotas ir išplėstas. Iš Kauno un-to atkeltas matematikos-gamtos f-tas. Teisių f-tas padalytas į teisės ir ekonomikos f-tus, o prie matematikos-gamtos f-to įsteigti medicinos ir farmacijos skyriai. 1940/41 veikė 4 f-tai: humanitarinis (istorijos, filologijos, filosofijos skyriai), matematikos-gamtos (matematikos, fizikos, chemijos, biologijos, farmacijos ir medicinos skyriai), ekonomikos, teisės. Įsteigta marksizmo-leninizmo katedra, veikė parengiamieji kursai. Daugelis studentų gavo stipendijas. 1940 rudens semestre mokėsi 2274 studentai. Veikė partinė ir komjaunimo org-jos, profs-ga, įkurti meno saviveiklos ir sporto kolektyvai. 1941 pr. prie un-to atidarytas sekmadieninis marksizmo-leninizmo un-tas, kurį lankė daugiau kaip 600 un-to darbuotojų ir kt. inteligentų.

Hitlerininkams okupavus Lietuvą, nustota dėstyti visas taryb. metais įvestas disciplinas. Iš užsienio kalbų dėstyti palikta tik vok. kalba. Pašalinta 65 un-to moksl. personalo nariai ir apie 1000 studentų. 1943.III.17 vok. faš. okupantai V. u. uždarė. Jie sunaikino $^{2}/_{3}$ inventoriaus, išgrobstė laboratorijas, kabinetus, apgriovė patalpas. Materialiniai un-to nuostoliai sudarė 35 mln. rb. Un-to patalpose okupantai įkurdino gestapo dalinių ligoninę ir kareivines. Nors un-tas buvo uždarytas, dalis moksl. darbuotojų dirbo moksl. darbą; slapta studijavo ir dalis studentų. Kai kurie buvę un-to studentai dalyvavo ginkluotoje kovoje prieš vok. fašistus. Kovodami žuvo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos kariai, buvę un-to studentai komunistai J. Kušneris, J. Zdanavičius. Partiz. judėjime dalyvavo studentai O. Eidukaitytė, A. Griška, P. Jonuška ir kt.

VILNIAUS UNIVERSITETAS NUO 1944. Raudonajai Armijai išvadavus Vilnių, un-tas tuojau pat buvo atkurtas. 1944/45 veikė 8 f-tai: fizikos ir matematikos, chemijos, gamtos, medicinos, istorijos ir filologijos, ekonomikos, teisės, miškų ūkio. 1949 miškų ūkio f-tas perkeltas į Ž. ū. akademiją. 1962 įkurtas gydytojų tobulinimosi f-tas (nuo 1969 skyrius), 1964 — bendramokslinis f-tas Kaune (nuo 1969 Kauno vakarinis f-tas). 1965 fizikos ir matematikos f-tas buvo perorganizuotas į matematikos ir mechanikos f-tą ir fizikos f-tą; 1968 is-

torijos ir filologijos f-tas — į istorijos f-tą ir filologijos f-tą; 1969 ekonomikos f-tas — į pram. ekonomikos f-tą, prekybos f-tą, finansų ir apskaitos f-tą. Nuo 1953 un-te veikia neakivaizdinis, nuo 1958 — vakarinis skyrius. 1955 un-tui suteiktas V. Kapsuko vardas. 1969/70 un-te buvo 12 f-tų, kurie rengė 31 specialybės specialistus: matematikos ir mechanikos f-tas — matematikos; fizikos f-tas — fizikos; chem. f-tas — chemijos; gamtos f-tas — biologijos, geografijos, hidrogeologijos, biofizikos ir inžinerinės geologijos; med. f-tas — medicinos, sanitarijos, pediatrijos; ist. f-tas — istorijos, bibliotekininkystės ir bibliografijos, žurnalistikos, psichologijos; filol. f-tas — liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros, anglų kalbos, pranc. kalbos, vok. kalbos; pram. ekonomikos f-tas — pramonės planavimo, darbo ekonomikos; prekybos f-tas — prekybos ekonomikos, materialinio ir techninio aprūpinimo ekonomikos ir planavimo; finansų ir apskaitos f-tas — finansų ir kredito, buhalterinės apskaitos, ekonominės kibernetikos, ekonominės informacijos mechanizuoto apdorojimo organizavimo; teisės f-tas — teisės; Kauno vakarinis f-tas: filol. skyrius — liet. kalbos ir lit-ros, rusų kalbos ir lit-ros; ist. skyrius — žurnalistikos, bibliotekininkystės ir bibliografijos; ekonomikos skyrius — pramonės planavimo, prekybos ekonomikos, finansų ir kredito, buhalterinės apskaitos, darbo ekonomikos. 1969/70 visuose un-to skyriuose mokėsi 15 000 studentų. 1945—69 un-tą baigė 17 000 specialistų.

VVU studentų skaičius 1945—70

Mokslo metai	Dieninis skyrius	Neakivaizdinis skyrius	Vakarinis skyrius	Iš viso
1945/46	1 880	—	—	1 880
1950/51	2 617	—	—	2 617
1955/56	3 183	975	—	4 158
1960/61	3 395	2 952	205	6 552
1965/66	4 579	4 966	1 562	11 107
1969/70	6 592	5 587	2 844	15 023

1970 pr. un-te buvo 84 katedros, dirbo 804 dėstytojai, veikė 97 mokymo, 5 probleminės (puslaidininkių fizikos, vaistų sintezės, molekulinės akustikos, augalų ir gyvulių augimo stimuliatorių, širdies ir kraujagyslių chirurgijos), 4 žinybinės laboratorijos, 33 kabinetai, 2 skaičiavimo centrai, astronomijos observatorija, botanikos sodas, moksl. tyrimų sektorius (nuo 1965). Mokymo ir mokslinis darbas vyko 18 pastatų, buvo 6 bendrabučiai (2120 vietų). 1968 pradėta statyti naujus un-to rūmus.

1970 moksl. laipsnius ir vardus turėjo 456 un-to dėstytojai: buvo 61 mokslų daktaras, 389 mokslų kandidatai, 39 profesoriai ir 211 docentų. Un-te yra aspirantūra ir klinikinė ordinatūra. 1970 buvo 195 aspirantai. Un-to mokslininkai tyrinėja: matematikai — tikimybių teorijos ir matematinės statistikos, skaičių teorijos, funkcijų teorijos, diferencialinių, skirtuminių ir kitų funkcionalinių lygčių, kibernetikos, geometrijos ir topologijos problemas; fizikai — didelės varžos puslaidininkių fotoelektrines savybes, elektrofotografiją, plonų sluoksnių savybes superaukšto dažnumo laukuose, triukšmus kintamajame elektros lauke, atomų ir molekulių spektrus, lazerių naudojimą, teorinę atomų ir molekulių spektroskopiją; chemikai — biologiškai aktyvių junginių fiz. savybes, chem. struktūrą, biol. aktyvumą, metalų apsaugą nuo korozijos, elementų mikrokiekių nustatymo naujų metodų kūrimą, polimerų taikymą praktikoje; biologai — augalų ir gyvulių augimo stimuliatorius, gamtinių resursų naudojimą, jų atkūrimą, apsaugą, biol. produktyvumą; geologai — p. Pabaltijo gelmių sąrangą, raidą, stratigrafiją, tektoniką, hidrogeologiją, inžinerines geologines sąlygas ir naudingąsias iškasenas; geografai — p. Pabaltijo reljefo kilmę, susidarymą ir vystymąsi, landšaftą, klimatą, hidrologines sąlygas, ekonominę geografiją; medikai — širdies ir kraujagyslių ligas bei chirurgiją, virškinimo organų fiziologiją ir patologiją, vaikų ligas, darbo ir profesinę higieną, farmakologijos problemas; istorikai — liet. tautos istorijos, archeologijos, etnografijos, Spalio revoliucijos, LKP istorijos, socializmo kūrimo klausimus; filosofai — filosofijos metodologines problemas, Lietuvos visuom. minties istoriją; ekonomistai — socialistinės ekonomikos peraugimo į komunistinę, visuom. gamybos efektyvumo didinimo, ekonominės minties ir liaudies ūkio istorijos problemas; filologai — kalbos ypatybes ir funkcionavimo dėsningumus, baltų kalbų raidos dėsningumus, ryšius su slavų ir kitomis kalbomis, pasaul. lit-ros vystymosi dėsningumus, liet. lit-rą, tautosaką, soc. realizmo teoriją, lit-rų ryšius, klasikinę filologiją, užsienio kalbas; teisininkai — baudžiamosios ir civilinės teisės, Lietuvos valstybės ir teisės istorijos ir taryb. valstybingumo vystymosi klausimus; be to, nagrinėjamos darbo psichologijos, pedagogikos, bibliotekininkystės ir moksl. informacijos problemos. Ypač daug pasiekė un-to mokslininkai, dirbdami šiose srityse: tikimybinės skaičių teorijos (vadovas J. Kubilius), teorinės fizikos (vadovas A. Jucys), puslaidininkių fizikos (vadovas J. Viščakas), augalų augimo stimuliatorių (vadovas J. Dagys), širdies ir kraujagyslių chirurgijos (vadovas A. Marcinkevičius), baltistikos (J. Kazlauskas, V. Mažiulis, J. Palionis, Z. Zinkevičius). Moksl. darbą dirba taip pat Studentų moksl. d-ja; joje 1969/70 buvo 60 būrelių (1267 nariai). 1949—61 un-tas leido „Mokslo darbus" (išleista 36 t.). Nuo 1961 un-to darbuotojai moksl. darbus skelbia Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbų tęstiniuose leidiniuose. 1950—70 un-to dėstytojai išleido daugiau kaip 1000 knygų, brošiūrų, paskelbė daug straipsnių periodinėje spaudoje. Un-to kolektyvas palaiko ryšius su kitų taryb. respublikų ir užsienio aukštosiomis mokyklomis.

Un-te yra partinė ir komjaunimo organizacijos (daugiau kaip 90% studentų — komjaunuoliai), profs-ga. Veikia 14 meno saviveiklos kolektyvų, jų tarpe 3 ansambliai, 1 choras, 4 teatro, 3 estrados kolektyvai. Un-to studentų dainų ir šokių ansambliui 1958 suteiktas Lietuvos TSR nusipelniusio meno kolektyvo vardas. Meno saviveikloje 1969/70 dalyvavo apie 1000 studentų. Veikia sporto klubas, turintis 18 sekcijų (3500 narių, jų tarpe 6 sporto meistrai, 14 kandidatų į sporto meistrus). Rengiamos studentų darbo ir poilsio stovyklos (1969 dalyvavo 1600 studentų), sportinės stovyklos (1969 dalyvavo 400 studentų). Studentai rengia susitikimus, konferencijas, sporto varžybas su kitų taryb. respublikų ir užsienio aukštųjų m-lų studentais. Un-tas nuo 1950 leidžia laikr. „Tarybinis studentas".

UNIVERSITETO REKTORIAI:

1579—81 P. Skarga
1581—84 J. Vujakas
1584—86, 1600—03 P. Bokša
1587—90 G. Alabianas
1590—96 F. Barčas
1597—1600 L. Krakeris
1603—06 A. Brokas
1606—08 M. Ortizas
1608—11 S. Vlošekas
1611—14, 1619—21 S. Niklevičius
1614 M. Salpa
1615—19, 1625—28 J. Gruževskis
1628—32 S. Ugneckis
1632—35 P. Frizijus
1636—42*, 1650—54* J. Viskovicas, A. Cecišcvskis, J. Rivockis, G. Šenhoftas
1643—44 M. Šmelingas
1644—46 G. Hincas
1646—50, 1656—58 B. Soksas
1654—55 A. Kojelavičius-Vijūkas
1659—60 K. Kojelavičius-Vijūkas
1660* J. Pevockis
1660—63 M. Ginkevičius
1663—66 D. Butvilas
1666—69 A. Valavičius
1669—72 S. Tupikas
1672—75 B. Rogalskis
1675—78 P. Bochenas
1678—81, 1691—94 A. Ribskis
1681—83 V. Rudzinskis
1683—84 M. Mazoveckis
1684—88 P. Kitnovskis
1688—91 P. Kucevičius
1694—97 B. Dankvartas
1697—1701 K. Losevskis
1701—04 J. Kladovickis
1705—07, 1716—18, 1721—24 T. Arentas
1708—10 J. Briktijus
1710—13 M. Karskis
1713—15 K. Limontas
1720—21 K. Garšvila
1724—27, 1731—34 S. Sokulskis
1727—31, 1741—43 V. Daukša
1735—37 K. Bartoldas
1738—41 J. Sadovskis
1745—47 P. Roscičevskis
1752—55 J. Juraga
1755—56 K. Bžozovskis
1760—63, 1774—79 I. Žaba
1763—66 K. Vizgirdas
1766—69 K. Pšecičevskis
1772—73 A. Skorulskis
1779 J. Ševaljė
1780—99 M. Počobutas
1799—1806 J. Stroinovskis
1807—15 J. Sniadeckis
1816—22 S. Malevskis
1823—24 J. Tvardovskis
1826—32 V. Pelikanas
1919—21 M. Sedleckis
1921—22 V. Stanevičius
1922—24 A. Parčevskis
1924—25 V. Dzevulskis
1925—27 M. Zdzechovskis
1927—28 S. Pigonis
1928—30 Č. Falkovskis
1930—32 A. Januškevičius
1932—33 K. Opočinskis
1933—36 V. Stanevičius
1936—37 V. Jakovickis
1937—39 A. Vuicickis
1939 S. Erenkroicas
1940—43 M. Biržiška
1944—45 K. Bieliukas
1946—48 Z. Žemaitis
1948—56 J. Bučas
1956—58 J. Bulavas
nuo 1958 J. Kubilius

* Nežinoma, ar datos tikslios.

VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKA. Įkurta 1570 prie Vilniaus jėzuitų kolegijos. Bibliotekos užuomazgą sudarė du knygų rinkiniai: Vilniaus vyskupo sufragano J. Albinijaus ir didžiojo kun-ščio Žygimanto Augusto humanistinės lit-ros kolekcijos (2500 tomų). Kolegiją perorganizavus į akademiją ir universitetą, biblioteka buvo papildyta

knygomis, gautomis iš vyskupo V. Protasevičiaus, didikų J. Radvilos, M. Paco. XVI a. pab.— XVII a. vid. un-to biblioteka buvo viena didžiausių knygų saugyklų R. Europoje. Vilniaus akademiją perorganizavus į Lietuvos Vyriausiąją m-lą, biblioteka buvo paskelbta viešąja, jai paskirtas Lietuvoje leidžiamų knygų privalomasis egzempliorius. Žymiai padidėjo bibliotekos fondai. Vyriausiąją m-lą perorganizavus į Vilniaus un-tą (1803 buvo 12 000 t., 1831 — 60 000 t.). 1832 un-tą uždarius, dauguma bibliotekos knygų buvo išdalytos įvairioms Rusijos imperijos mokslo įstaigoms. Dalis un-to patalpose likusių knygų vėliau atiteko Vilniaus Archeologinės komisijos skaitymo kabinetui, o 1867 — Vilniaus viešajai bibliotekai, kuri buvo įsikūrusi dabartinėse un-to bibliotekos patalpose. Nors valdžia stengėsi paversti viešąją biblioteką reakcinės ideologijos skleidimo centru, jos darbuotojai rūpinosi ne tik knygų ir rankraščių saugojimu, bet ir gyventojų švietimu. Nepaisant spaudos draudimo, bibliotekoje buvo kaupiamos ir lietuviškos knygos. Prasidėjus I pasaul. karui, dauguma knygų buvo išgabenta į Rusiją ir išsklaidyta įv. bibliotekose. Lietuvos Laikinoji rev. vyriausybė 1919 Vilniaus viešosios bibliotekos pagrindu įsteigė Lietuvos Centrinį knygyną. Lenkijai okupavus Vilnių, dauguma Centrinio knygyno knygų atiteko Viešajai Stepono Batoro un-to bibliotekai. Jos fondai buvo papildomi Lenkijos valstybės r. pakraščiuose ėjusių leidinių nemokamais privalomaisiais egzemplioriais ir dovanotomis knygomis. 1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, bibliotekai gavo daug tarybinės moksl. ir grož. lit-ros. Nemaža knygų bibliotekai padovanojo Maskvos bibliotekos. Dalis liet. knygų buvo perkelta iš Kauno un-to. Vok. faš. okupantai sunaikino daugumą taryb. knygų; 1943 biblioteka drauge su un-tu buvo uždaryta, daug vertingų XV—XVII a. rankraščių ir apie 150 000 knygų išgrobstyta. Nuo 1944 bibliotekoje vėl pradėta komplektuoti taryb. lit-rą, jos fondai papildyti moksl. leidiniais, gautais iš kitų taryb. respublikų. Kauno un-tą perorganizavus į Kauno Politechnikos ir Kauno Medicinos in-tus (1950), dalis jo bibliotekos knygų perduota V. u. bibliotekai. 1955—59 bibliotekai iš kitų TSRS bibliotekų buvo grąžinta apie 15 000 XVI—XVIII a. leidinių, kurie po 1832 buvo perduoti Rusijos mokslo įstaigoms. Biblioteka gauna daug sąjunginių leidinių, Lietuvoje leidžiamas knygas ir periodiką.

Biblioteka 1970 pr. turėjo apie 2,5 mln. knygų ir maždaug 2000 pavadinimų period. leidinių. Ji turi turtingiausius Lietuvoje senų ir retų leidinių fondus. Saugoma apie 86 000 rankraščių. Pergamentų kolekcijoje (apie 70 vnt.) yra XIV—XV a. kunigaikščių, didikų ir vienuolynų privilegijų bei ūkinių dokumentų, diplomatinio pobūdžio raštų, iliustruotų antifonarijų (bažnytinių giesmių natų), žemės nuosavybės dokumentų. Saugoma Lietuvos D. Kun-stės XVI—XVIII a. teismų knygų rinkinys (534 knygos), Edukacinės komisijos, Vilniaus švietimo apygardos kuratoriaus, Lietuvos m-lų vizitacijų, un-to kanceliarijos ir un-to profesorių asmeniniai archyvai, Vilniaus med. d-jos, Rusijos Geografinės d-jos šiaurės vakarų sk. archyvai. Rankraštinių knygų fonde (apie 2500 t.) laikoma daug XVI—XIX a. un-to profesorių moksl. darbų. Retų knygų fonde laikoma apie 150 000 XV—XX a. leidinių. Biblioteka turi inkunabulų rinkinį (310 vnt.). Jame yra seniausia Lietuvoje knyga — Rabano Mauro enciklopedinis veikalas „Opus de universo“, išleistas 1467 Strasbure. XVI a. knygų (daugiau kaip 5000 t.) tarpe yra apie 800 paleotipų, apie 400 aldų, plantenų, elzevyrų leidinių. Saugomas N. Koperniko veikalas „Apie dangaus kūnų sukimąsi“ („De revolutionibus orbium coelestium“, 1543), S. Miunsterio „Kosmografija“ („Cosmographia universalis“, 1552), P. Roizijaus „Lietuvos įstatymai“ („Decisiones Lithuanicae“, 1563). Sukaupta gausiausia pasaulyje senų liet. knygų ir lituanikos kolekcija (daugiau kaip 10 000 leidinių). Joje yra pirmoji liet. knyga — M. Mažvydo katekizmas („Catechismusa prasty Szadei“, 1547), vienas svarbiausių prūsų raštijos paminklų — prūsų katekizmas („Catechismus in preussischer Schprach und dagegen das deutsche“, 1545), B. Vilento „Enchiridionas“ ir „Evangelijos“ (1579), J. Bretkūno „Postilė“ (1591), vienintelis žinomas M. Daukšos katekizmo (1595) egzempliorius, M. Daukšos „Postilė“ (1599), J. Morkūno „Postilė“ (1600), K. Širvydo „Punktai sakymų“ (1629 ir 1644), pirmoji lietuviška pasaulietinio turinio knyga — K. Širvydo „Trijų kalbų žodynas“ („Dictionarium trium linguarum“, III leid., 1642), pirmoji liet. kalbos gramatika — D. Kleino „Grammatica Litvanica“ (1653), P. Ruigio, G. Ostermejerio, K. Milkaus darbai, A. Strazdo „Giesmės svietiškos ir šventos“ (1814), K. Donelaičio „Metai“ (1818). Yra senų lietuviškų s-d. ir kom. spaudos leidinių: „Programas Lietuviškos Socialdemokratų Partijos“ (1896), pirmasis „Komunistų partijos manifesto“ leidimas liet. kalba (1904), pirmieji s-d. period. leidiniai („Lietuvos darbininkas“, „Darbininkų balsas“, „Skardas“, „Žarija“ ir kt.), rev. atsišaukimai, Lietuvos ir Baltarusijos Komunistų partijos organas „Komunistas“ (1918—19), V. Kapsuko, Z. Angariečio kūrinių. Bibliotekoje sukaupta retų slaviškų knygų kolekcija (apie 1700 egz.), kurioje yra P. Skorinos „Apostol“ (1525), I. Fiodorovo, P. Mstislavcevo leidinių, M. Smotrickio pirmoji slavų kalbos gramatika (1619). Kartografijos rinkinyje (4000 vnt., iš jų 740 atlasų) yra XVI a. kartografo G. Brauno žymesniųjų Europos miestų atlasas, 1613 Lietuvos žemėlapis. Bibliografinių leidinių rinkinyje (daugiau kaip 50 000 t.) saugomi reti registracinės, teminės bibliografijos leidiniai, žodynai, enciklopedijos, istorinių šaltinių publikacijos. Labai svarbus liet. kultūros istorijai yra liet. rašytojų, mokslo ir visuomenės veikėjų rankraščių fondas.

Biblioteka turi filialus 7 f-tuose ir skyrius 36 katedrose. Yra 8 profiliuotos skaityklos: bendroji studentų, mokslo darbuotojų, spec. fondų, visuom. mokslų, užsienio lit-ros, rankraščių, retų spaudinių, periodikos. Skaityklose yra 800 vietų. Knygos duodamos į namus, siunčiamos paštu. Biblioteka rengia naujai gautų knygų biuletenius, bibliografinius leidinius, prisideda prie suvestinių katalogų rengimo, su Knygų rūmais registruoja užsienio spaudoje skelbiamą lituaniką, prisideda prie nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos kūrimo. Palaiko mainų ryšius su 528 TSRS ir užsienio šalių bibliotekomis (1970). Un-to biblioteka nuo 1964 yra UNESCO, nuo 1965 — SNO, nuo 1967 — Pasaulinės sveikatos organizacijos bibliotekų depozitorius. Ji yra Lietuvos TSR aukštųjų ir specialiųjų vidurinių m-lų bibliotekinio darbo metodinis centras. Rengia temines parodas, naujų knygų ekspozicijas, lit. vakarus.

Lit.: Iš Vilniaus universiteto istorijos (Straipsnių rinkinys), V., 1955; **L. Vladimirovas** [ir kt.], Vilniaus universitetas, V., 1956; **L. Vladimirovas**, Vilniaus universiteto biblioteka, V., 1958; Iš mokslų istorijos Lietuvoje, t. 1, V., 1960; Vilniaus universitetas, V., 1966; Kultūrų kryžkelėje (Straipsnių rinkinys), V., 1970; Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas. Mokslinė biblioteka. 400, parengė J. Tornau, V., 1970.

„VĨLNIAUS VAR̃PAS“ — klerikalinis laikraštis, ėjęs su pertraukomis 1927.II—1931.XII Vilniuje. Oficialioji redaktorė M. Žukauskaitė, faktiškai redagavo P. Kraujalis. Rašė lietuvių švietimo ir kultūros klausimais, išspausdino K. Borutos, P. Cvirkos, L. Giros, K. Inčiūros, J. Šimkaus, P. Vaičiūno kūrinių. Kai kurie numeriai buvo lenkų okup. valdžios konfiskuoti.

„VĨLNIAUS ŽĨNIOS“ — pirmasis, liberalinis lietuvių dienraštis; ėjo 1904.XII.10—1909.III.17 Vilniuje. Iki 1907.IV.7 laikraštį leido ir redaktoriumi pasirašinėjo P. Vileišis. Faktiškai redagavo J. Kriaučiūnas, K. Puida, P. Klimaitis, J. Vileišis. P. Vileišis stengėsi dienraštį išlaikyti lojalų caro valdžiai. Iš pradžių redakcijoje dirbęs P. Višinskis norėjo (ypač 1905 rev. įvykių metu), kad „V. ž.“ rašytų apie liaudies kovą su carizmu. Nesutikdamas su leidėju dėl laikraščio krypties, P. Višinskis iš redakcijos pasitraukė. Stengdamasis dienraštį padaryti „visų lietuvių“ laikraščiu, P. Vileišis nuolaidžiavo klerikalams, 1907 pakvietė į redakciją dirbti kun. J. Tumą. Klerikalai stengėsi „V. ž.“ visai perimti į savo rankas. P. Vileišiui nesutikus jo perleisti, J. Tumas iš redakcijos išėjo. 1907.IV.7 „V. ž.“ sustojo. Nuo

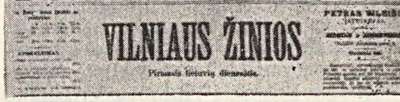

„Vilniaus žinios“. 1904 Nr. 2 antraštė

1907.VI.20 laikraštį leido ir redagavo J. Vileišis. Redakciją sudarė demokratų ir socialdemokratų partijų atstovai. Be J. Vileišio, redakcijoje nuo 1908 dirbo S. Matulaitis, G. Petkevičaitė, M. Biržiška.

„Vilniaus žiniose" bendradarbiavo J. Biliūnas, P. Bugailiškis, J. Burba, A. Domaševičius, J. Gurauskis, K. Jasiukaitis, J. Kaunas, A. Klimas, P. Klimas, K. Lekeckas, J. Paršaitis (Gabrys), A. Rimka, J. Šaulys, D. Šidlauskas ir kiti. „V. ž." rašė apie lietuvių visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, skelbė grožinės lit-ros kūrinių ir lit-ros kritikos straipsnių.

„VÌLNIAUS ŽÕDIS"— liberalinis laikraštis, ėjęs 1929.X—1939.IX Vilniuje, iš pradžių kas dvi savaitės, vėliau kas savaitė. Ofic. redaktoriai: J. Murinas, A. Birinčikas, J. Latvys. Faktiškai redagavo D. Alseika (1929—34) ir V. Žilėnas (1935—39). Nuo 1937 leido lit. priedą „Kūryba ir kritika", nuo 1938 — savaitinius ūkio ir sveikatos priedus. Kritikavo lenkų okup. valdžią, informavo apie „Kultūros" d-jos veiklą, spausdino vilniečių rašytojų kūrinius. Bendradarbiavo A. Birinčikas, J. Cicėnas, V. Čepulytė, E. Deveikis, P. Karazija, M. Krinickaitė, S. Šulija, B. ir M. Untuliai, A. Valaitis ir kiti. „V. ž." buvo okup. valdžios persekiojamas, kai kurie numeriai konfiskuoti.

„VILNIĒTIS" — liberalinis dienraštis, ėjęs 1921.X.29—1922.VI.1 Vilniuje. Oficialusis redaktorius — P. Gaidelionis. Iki 1922.I.20 faktiškai redagavo M. Biržiška, vėliau — P. Karazija. Lenkijos okup. valdžios uždarytas.

„VILNÌS" — **1.** Kooperatinė marksistinių knygų ir žurnalo „Vilnis" leidimo ir platinimo bendrovė, veikusi 1926 Kaune. Įkurta LKP CK iniciatyva. Vadovavo K. Požela, raštinės reikalus tvarkė S. Sarpalytė. Išleido F. Engelso „Komunizmo principus", V. Libknechto „Vorus ir muses", B. Solovjovo „Darbininkų ligos kasas", O. Solskajos „Darbininkę ir draudimą", „Pasakas apie Adomą ir Ievą" (pagal P. Lafargą), 2 žurnalo „Vilnis" numerius. Po 1926.XII.17 faš. perversmo uždaryta.

2. Darbininkų laikraštis, ėjęs 1913. XI—1914.VIII ir 1917.VII.2—22 Rygoje. 1913—14 leido Lietuvių kultūros centras, veikęs prie Latvijos Socialdemokratijos Rygos k-to. Laikraštį padėjo leisti LSDP atstovai. Nuo Nr. 2 (1914.II.14) ėjo kas savaitę. 1913—14 išėjo 23 nr. Bendradarbiavo V. Kapsukas, V. Rekašius, J. Janonis, K. Šlaitas (A. Regratis), M. Poderis ir kiti. „V." laikėsi bolševikų partijai artimų pozicijų, dažnai perspausdindavo „Pravdos" straipsnių. 1914.IV.12 (25) paskelbė V. Lenino parengtą ir RSDDP bolševikų frakcijos pateiktą IV Valstybės dūmai dokumentą — „Įstatymo dėl nacionalinio lygiateisiškumo projektą" (pirmas V. Lenino veikalas, išspausdintas liet. periodikoje). V. Leninas 1914 „V." priskyrė prie bolševikinės krypties leidinių, pavadindamas jį pravdistiniu (ž. Raštai, t. 20, V., 1953, p. 359). Prasidėjus I pasaul. karui, „V." nustojo ėjusi. 1917 ėjo kaip Lietuvių rajono prie Latvijos Socialdemokratijos Rygos k-to organas, buvo bolševikinės krypties. Redagavo K. Rimša; išėjo 4 nr.

Lit.: **V. Kapsukas,** Raštai, t. 5, V., 1962 [p. 335—337]; **R. Maliukevičius,** Lietuvių darbininkų laikraštis „Vilnis", V., 1959; **R. Maliukevičius,** „Pravda" ir lietuvių darbininkų spauda 1912—1914 metais.— Partijos ir liaudies tribūna, V., 1962 [p. 17—34].

3. Pažangus JAV lietuvių laikraštis, einantis nuo 1920.IV.8 Čikagoje. 1920—1926 leistas kartą ir dukart per savaitę; nuo 1926 dienraštis. Pirmasis ir ilgametis redaktorius — V. Andrulis. Po II pasaul. karo laikraščio redaktorių grupę sudarė V. Andrulis, J. Jokubka, L. Jonikas, L. Prūseika. Ilgą laiką „Vilnyje" dirbo J. Gasiūnas, A. Jonikienė, J. Marazienė, J. Pauliukas, V. Rudaitis. Laikraštis turėjo priedus ir skyrius moterims bei savaitinius priedus anglų kalba. „V." leidžia knygas, „V." kalendorius ir kt. leidinius. Publicistinių ir grož. lit-ros kūrinių laikraštyje paskelbė revoliuciniai bei demokratiniai liet. visuomenės veikėjai ir rašytojai. Laikraštis daug rašo apie Tarybų Lietuvą, propaguoja jos laimėjimus. „Vilnyje" bendradarbiauja Tarybų Lietuvos rašytojai, publicistai, žurnalistai, kultūros darbuotojai. „V." atspindi JAV lietuvių darbo žmonių interesus, skleidžia demokratijos, pažangos, socializmo idėjas. Laikraštis ir jo redaktoriai (V. Andrulis, L. Jonikas, L. Prūseika ir kt.) buvo ne kartą persekiojami.

„Vilnis" 3. 1969 Nr. 42 antraštė

Lit.: **J. Būtėnas,** „Vilnis" ir vilniečiai.—„Kultūros barai", 1970, Nr. 4; **S. Laurinaitis,** Sraunia tėkme į širdis ir protus.— Ten pat; **L. Kapočius,** Vilnis.—„Tiesa", 1970.IV.8; **V. Kirnis,** Nugalėjusi laiką.—„Literatūra ir menas", 1970. IV.11; **F. Strumilas,** Gimusi audrų sūkuryje.— „Pergalė", 1970, Nr. 5; Auksinis jubiliejus, [„Vilnies" 50-mečiui paminėti, 1970].

4. Darbininkų savaitraštis, ėjęs 1921. III.20—27 Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 2 nr. Ofic. redaktorius B. Leskevičius, faktinis — K. Požela. Bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas ir kt. Paskelbė korespondencijų iš Lietuvos pramonės ir ž. ū. darbininkų gyvenimo, profs-gų veiklos. Cenzūros uždarytas.

5. Mėnesinis visuomenės, politikos ir literatūros žurnalas, ėjęs 1926.XI—XII Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 2 nr. Ofic. redaktorė — S. Sarpalytė. Iš tikrųjų redkolegijoje dirbo K. Požela ir P. Glovackas. Bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas ir kt. Žurnalas rašė apie LKP kovą dėl profsąjungų vienybės Lietuvoje, apie LSDP 1896—1918 spaudą, faš. perversmo ir pilsudskininkų agresijos pavojaus didėjimą, paskelbė J. Basanavičiaus laiškų iš „Aušros" archyvo, A. Kazanavičienės, B. Pranskaus eilėraščių, laikraščių bei knygų recenzijų. Po faš. perversmo karo komendanto uždarytas.

VĪ NIŠKIŲ EŽERAS — ežeras Vilniaus rj., 9 km į p. r. nuo Giedraičių. Plotas 33 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1000 m, didž. plotis 600 m, kranto linijos ilgis 2700 m. P. v. krantas aukštas, status, kiti žemesni; š. krantas kiek pelkėtas. Per V. e. teka upelis į Gaveikių ež. Prie V. e. yra Vilniškių kaimas.

VÌLNIUI VADŪOTI SĄJUNGA (iki 1930 **Sąjunga Vilniui vaduoti**), VVS,— visuomeninė organizacija, veikusi 1925.IV—1938.XI Lietuvoje ir užsienyje. Propagavo Vilniaus atgavimo idėją, rėmė Vilniaus kr. lietuvių kultūrinę veiklą. Pasinaudodama liet. liaudies pasipiktinimu Vilniaus krašto užgrobimu, VVS kurstė nacionalistines nuotaikas, skleidė buržuazinę ideologiją. VVS pirmtaku laikomas Lenkijos valdžios ištremtų liet. burž. inteligentų 1922 sukurtas Vilniaus tremtinių k-tas (vad. 33-jų k-tas), tais pačiais metais persitvarkęs ir pasivadinęs K-tu Vilniaus lietuviams remti. 1937 VVS turėjo 612 skyrių Lietuvoje ir 60 užsienyje (JAV, Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Anglijoje ir kt. šalyse). Lietuvoje buvo 27 000 VVS narių ir 600 000 narių rėmėjų. S-goje veikė švietimo, moterų ir socialinės globos, žydų ir kt. sekcijos. Lėšoms rinkti 1931 įsteigtas Vilniaus Geležinis fondas (vadovas F. Kemėšis). Vilniaus problemoms nagrinėti 1936 Kaune įkurtas Vilniaus in-tas. VVS išleido 98 leidinius. 1928—1938 leido žrn. „Mūsų Vilnius". Rengė paskaitas, spec. programas per radiją lietuvių ir lenkų kalbomis Vilniaus kr. gyventojams. VVS pirmininkai: M. Biržiška (1925—35), A. Juška (1935—38). Lietuvai priėmus Lenkijos ultimatumą, VVS formaliai uždaryta. Jos vietoj įsteigta D-ja Vilniaus kraštui remti, kuri nustojo veikusi 1939.X, Tarybų Sąjungai grąžinus Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvai.

VÌLNIUS — didžiausias Lietuvos TSR miestas; jos sostinė. 372 000 gyv. (1970); iš jų 101 100 (41,9% visų dirbančiųjų) dirbo pramonėje, 18 800 statyboje, 11 000 transporte, 16 300 prekybos ir visuom. maitinimo įmonėse, 11 600 sveikatos apsaugos ir socialinio aprūpinimo įstaigose, 17 000 švietimo ir kultūros įstaigose. Teritorija 26 000 ha (1970), iš jų 6140 ha užstatyta, 11 100 ha užima želdiniai, 590 ha vandenys. Miestas suskirstytas į 4 rajonus: Lenino, Spalio, Tarybų ir Naujosios Vilnios.

V. įsikūręs prie Neries ir Vilnios santakos tarp 2 aukštumų. Į p. r. nuo miesto plyti kalvota ir slėniuota moreninė Ašmenos aukštuma, į š. prasideda ežeruota moreninė Aukštaičių aukštuma. Jos p. dalis, vad. Riešės aukštuma (apie 200 m aukščio), prieina prie pat miesto ties Viršuliškėmis, Šeškine, Jeruzale, Verkiais. Abi šias aukštumas skiria apie 5 km pločio Neries senslėnis, susidedantis iš 8 terasų, kuriose ir įsikūręs miestas. Ašmenos aukštumos pakraštį

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 800, 801 ir 816

tarp Naujosios Vilnios ir miesto centro skrodžia gilus Vilnios slėnis, kuris žemupyje yra amfiteatriškai paplatėjęs. Šio paplatėjimo nuolaidžios terasos leidžiasi Gedimino aikštės (žemutinės terasos) link. Šiame amfiteatre yra įsikūręs Senamiestis. Moreninių aukštumų šlaitai, pereinantys į Neries ir Vilnios slėnius, smarkiai išraižyti senovinės erozijos ir pavirtę eroziniais kalvynais, teikia Vilniui vaizdingumo.

MIESTO DALYS. Seniausioji miesto dalis — Senamiestis (scheminiame plane *1*) — įsikūrusi Vilnios kair. krante, kiek aukščiau žiočių, į p. nuo Gedimino pilies kalno. Čia yra dauguma senosios Vilniaus archit-ros paminklų. Į š. v. nuo Senamiesčio, Neries kair. kranto slėnyje ir jo šlaituose, yra miesto centras *(2)*, kuriame susitelkę daugiausia valst. įstaigų, moksl. in-tų, prekybos įmonių. Pagrindinė jo gatvė — Lenino prospektas — yra kartu ir svarbiausia viso miesto gatvė, o prie jos prisišliejusi didžiausia mieste Lenino aikštė. Viršutinę Neries slėnio terasą, į p. v. nuo Senamiesčio ir centro, užima Naujamiestis *(3)* — XIX a. susiformavusi miesto dalis, pietuose siekianti geležinkelį. Į š. v. nuo Naujamiesčio, Neries vingyje, yra *Vingio* parkas *(4)*; į p. r. nuo Senamiesčio, Vilnios pakrantėje, — Paupys *(5)* ir *Markučiai (6)*. Kalvotą teritoriją į p. nuo glžk. st., tarp Vilniaus—Lydos glžk. ir Vilniaus—Lydos plento, apima Naujininkų *(7)* gyv. rajonas; toliau į r., palei Vilniaus—Minsko glžk., išsidėstę *Rasos (8)*, Ribiškės *(9)* ir *Pavilnys (10)*. Neries kair. krante, žemiau Vingio, yra Žemieji Paneriai *(11)* — didelis pramonės rajonas (ž. *Paneriai*); per jį eina svarbi magistralė — Raudonosios Armijos prospektas. Vakaruose, iškopęs iš Neries slėnio, šis prospektas šakojasi į Kauno, Trakų ir Eišiškių (Gardino) plentus; pastarasis eina per Aukštuosius Panerius *(12)*. Vakaruose Aukštieji Paneriai siekia *Liudvinavo* kaimą *(13)*, įsikūrusį Vokės deš. krante ir tik 1969 prijungtą prie Vilniaus. Į r. nuo Žemųjų Panerių yra kalvotas, miškingas plotas — Burbiškės *(14)*. Į p. nuo Burbiškių, palei Vilniaus—Lydos glžk., yra *Kirtimai (15)*. Vieta, kur susieina Žemieji Paneriai, Naujamiestis ir Burbiškės, vadinama *Vilkpėde (16)*. *Užupis (17)* — sena miesto dalis Vilnios deš. krante, priešais Senamiestį ir Paupį. Užupio tęsinys rytuose — miškingos *Belmonto* kalvos *(18)*; tarp Užupio ir Neries įsiterpęs Kalnų parkas *(19)*. Į š. nuo Užupio ir Kalnų parko kairiuoju Neries krantu tęsiasi didelis gyv. rajonas — *Antakalnis (20)*. Rytuose Antakalnis pereina į *Sapieginės (21)* pušynus, o šiaurėje — į *Valakampių (22)* vasarvietę. Į š. nuo Sapieginės, prie Pylimėlių kaimo *(23)*, statomas V. aukštųjų m-lų pastatų kompleksas; už jo yra darbininkų gyvenvietė *Dvarčėnai (24)*. Miesto teritorijos š. r. pakraštyje, prie Nemenčinės plento, įsikūręs *Antavilio* kaimas *(25)*, 1969 prijungtas prie Vilniaus. Neries deš. krante, priešais Antakalnį, yra naujas gyv. rajonas — *Žirmūnai (26)*; žemiau jo pagal Nerį eina senesni gyv. rajonai — Kareiviškės *(27)*, *Šnipiškės (28)*, *Saltoniškės (29)* ir *Žvėrynas (30)*. Toliau į š., abipus plento į Uteną, įsikūrusios *Baltupių (31)* ir *Jeruzalės (32)* gyvenvietės, o į š. r. nuo Jeruzalės — *Verkiai (33)* ir *Naujieji Verkiai (34)*. 1969 į miesto teritoriją įjungta ir *Žaliųjų ežerų* draustinio *(35)* dalis. Į p. v. nuo Žvėryno yra naujausias Vilniaus gyv. rajonas — Lazdynai *(36)*. Tarp Lazdynų ir Baltupių suprojektuoti ir pradedami statyti dar 3 gyv. rajonai — *Karoliniškės (37)*, *Viršuliškės (38)* ir *Šeškinė (39)*. Rytiniame V. pakraštyje, abipus Vilnios u., yra didelis pramoninis *Naujosios Vilnios* rajonas *(40)*, iki 1957 buvęs atskiras miestas. Miesto dalis, esančias skirtinguose upių krantuose, jungia Panerių, Žvėryno, Černiachovskio, Antakalnio *tiltai* per Nerį ir 8 tiltai per Vilnią; 1969 per Nerį pradėta statyti Valakampių tiltas.

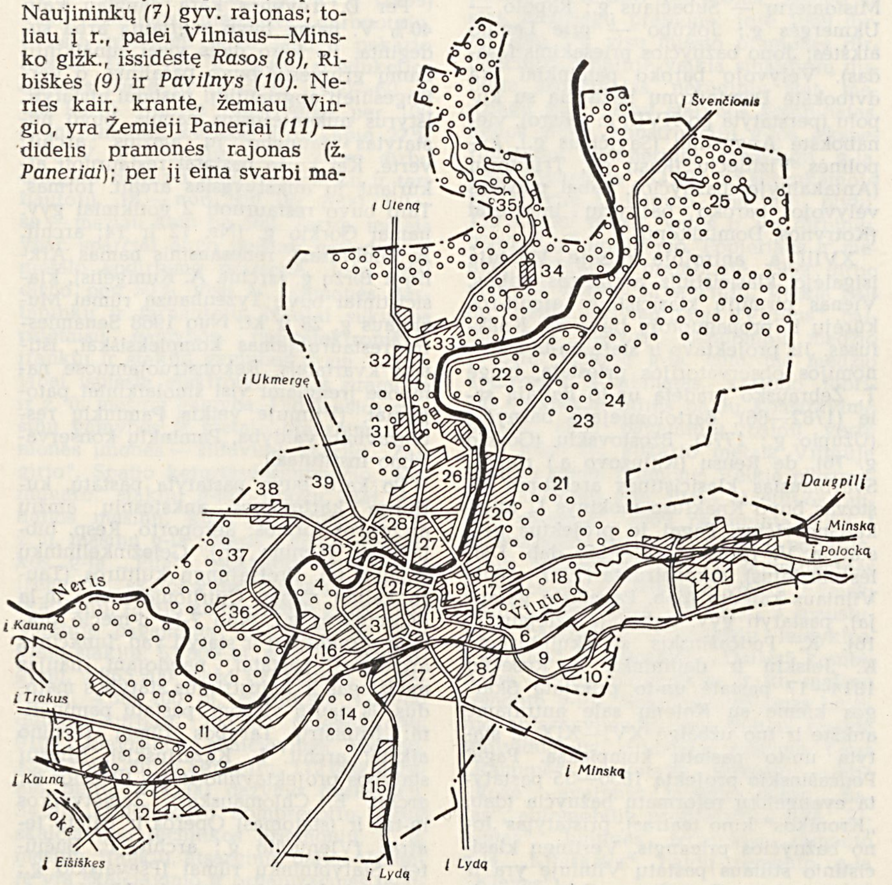

Scheminis Vilniaus planas

ARCHITEKTŪRA. XIII—XIV a. netoli Neries ir Vilnios santakos buvo jau kelios gyvenvietės: dab. Gedimino pilies kalno papėdėje, dab. Senamiesčio teritorijoje, kalvose prie Kreivosios pilies. Šių gyvenviečių namai buvo mediniai, nedideli, beveik kvadratinio plano. Kalno papėdės gyvenvietės gatvės buvo išgrįstos mediniu grindiniu. Iš šios gyvenvietės pamažu susiformavo Žemutinė pilis (ž. *Vilniaus pilis*). XIII a. pabaigoje—XIV a. pradžioje V. buvo jau didelis miestas. Iki XVI a. namai daugiausia buvo mediniai. Plano struktūra formavosi savaimiškai, prisitaikydama prie topografinių sąlygų. Jos griaučius sudarė pagr. keliai: Trakų, Lydos, Polocko, Ukmergės (Rygos), Medininkų (Ašmenos). Apie juos susiformavo siaurų, kreivų gatvių tinklas. Taip susidarė būdinga to meto miestams netaisyklinga radialinė plano struktūra, iš esmės išlikusi iki šiol. Svarbiausiųjų kelių (gatvių) susikirtime susiformavo centras — ištęsta trikampė turgaus aikštė, vėliau tapusi Rotušės aikštė. XV a. pab. miestas buvo maždaug dab. Senamiesčio dydžio. Tai patvirtina 1503—22 statytoji mūrinė miesto gynybinė siena, apie 100 dabar žinomų gotiškų mūrinių namų liekanų, randamų visoje Senamiesčio teritorijoje, bei 1576 Brauno atlase išspausdintas V. planas, sudarytas XVI a. pirmojoje pusėje. XVI a. antrojoje pusėje V. jau buvo išsiplėtęs už gynybinės sienos ir turėjo kelis priemiesčius: Užupį, Totorių kvartalus, Žvejų gyvenvietę. Šie priemiesčiai taip pat kūrėsi gaivališkai, palei kelius. Todėl ir jų plano struktūra susidarė netaisyklinga. Vėliau, iki XIX a. pr., V. teritorija nesiplėtė. 1817 buvo patvirtintas archit. B. Gesčio sudarytas miesto planas. Naujieji V. kvartalai pradėti statyti pagal stačiakampį gatvių tinklą. Miestas plėtėsi daugiausia v. kryptimi. Miesto centras pamažu persikėlė į naująją miesto dalį ir apėmė Lukiškes (tarp dabartinės Lenino aikštės, Lenino prospekto ir Neries u.). 1948.III.20 TSRS vyriausybė priėmė spec. nutarimą dėl V. atstatymo. Nuo

tada V. pradėta rekonstruoti ir statyti pagal tarybinės urbanistikos principus. 1945 pradėta rengti V. miesto gen. planas, kuris 1953 Lietuvos TSR Ministrų Tarybos buvo patvirtintas. Naujas miesto generalinis planas patvirtintas 1967.

Nuo XIV a. iki XVI a. vidurio V. statyba buvo gotikinė. Gotikinė buvo rotušė, stovėjusi turgaus (Rotušės) aikštėje (ž. *Rotušės*). Netoli rotušės XIV—XV a. buvo pastatyta „pirklių globėjo" Mikalojaus bažnyčia, išlikusi iki mūsų dienų (ž. *Mikalojaus bažnyčia*). Ankstyvosios gotikos elementų yra pilies mūrų liekanose (ž. *Vilniaus pilis*), buvusios *Vilniaus katedros* sienų likučiuose. Buvo statomi gotikiniai gyv. namai, kulto, visuomeniniai pastatai. Nemažai gotikos liekanų yra Pranciškonų (Trakų g.), Jono (Sruogos g.) bažnyčiose, Dominikonų bažnyčios (Garelio g.) rūsiuose, Vilniaus un-to pastatų komplekse, miesto gynybinės sienos likučiuose, Nikolajaus ir Šventosios trejybės cerkvėse (Gorkio g.). Ypač vertinga XVI a. pr. gotikinė Bernardinų bažnyčia su vienuolynu (dabar jame Dailės in-tas, Tiesos g.) ir Onos bažnyčia (ž. *Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblis*), pastatyta XV ar XVI a. Ligi šiol Senamiestyje išliko siaurų, ilgų gotikinių XV—XVI amžiaus kiemų. XVII amžiaus antrojoje pusėje daug gotikinių bažnyčių buvo perstatyta, jose įrengta puošnių barokinių interjerų. Gotikiniai pastatai buvo statomi iš plytų. Iš jų buvo išmūrijami ir sudėtingi ornamentai.

XVI a. Vilniuje, greta gotikos, pradėta statyti ir *renesanso* stiliaus pastatų. XVI a. pirmojoje pusėje pagal renesanso stiliaus reikalavimus buvo perstatyti Žemutinės pilies rūmai, kai kurių didikų ir turtingesniųjų pirklių namai. Jie buvo statomi dažniausiai šonu į gatvę, puošiami augaline ir heraldine ornamentika, turėjo erdvius kiemus. Namų fasadai iš gatvės pusės dažnai buvo paaukštinami atiku (namas Gorkio g. 4). Iš renesansinių kulto pastatų Vilniuje išliko *Mykolo bažnyčia*. Nemažai renesanso stiliaus bruožų yra Vilniaus katedroje, Vilniaus un-to pastatuose (Skargos, Počobuto, Smuglevičiaus kiemuose), *alumnate* (Universiteto g. 4). Šiems pastatams būdingos arkados, itališko tipo kiemai. Renesanso laikotarpiu Vilniaus gatvėse atsirado arkų, jungiančių priešpriešiais stovinčius namus ir sutvirtinančių jų sienas.

Nuo XVII a. pr. Vilniaus archit-roje įsigalėjo baroko stilius. Jis plito daugiausia bažnyčių statyboje. Prie Rotušės aikštės 1604—18 buvo pastatyta ankstyvojo baroko Kazimiero bažnyčia (archit. J. Prochavičius ir P. Bokša), XIX a. smarkiai rekonstruota. Netrukus buvo pastatyta karmelitų vienuolynas (1621—1624) su *Teresės bažnyčia* (1634—50), pravoslavų Šventosios dvasios cerkvė (1638). 1624—36 prie Vilniaus katedros pristatyta barokinė Kazimiero koplyčia. XVII a. pradžioje Vilniuje pastatyta ir daugiau barokinių bažnyčių: bazilikos tipo (3 vienodo aukščio navų) Visų šventųjų (Rūdninkų g.), vienanavė Bonifratrų (Kutuzovo aikštė), Stepono (Panerių g.), Ignoto (Giedrio g.). Vertingiausias baroko archit-ros paminklas yra *Petro ir Povilo bažnyčia* Antakalnyje (past. 1668—85). XVII a. barokinius rūmus statėsi didikai ir turtingesnieji miestiečiai. Yra išlikę: kiemas su galerija (Gorkio g. 32), namas su spiralėmis papuoštu centr. langu (Garelio g. 11), buv. kapitulos namas (Pilies skersgatvis 6), Sluškų (Kosciuškos g. 10), Sapiegų (Antakalnio g. 17) rūmai. Po 1610 gaisro ir 1655—61 karo žymiai pasikeitė V. gatvių tinklas. Tuo metu nutiestos gatvės turi baroko bruožų.

XVIII a. pirmojoje pusėje V. baroko archit-ros formos pasidarė puošnesnės, įmantresnės. Vėlyvojo baroko pastatai dažnai buvo puošiami rokoko elementais. Vėlyvajam barokui būdingi išlikę Bazilionų vienuolyno vartai (Gorkio g. 73), suprojektuoti archit. J. Glaubico. Jis iš dalies rekonstravo ir Kotrynos bažnyčią (L. Giros g.; baigta 1743) bei Jono bažnyčios (Sruogos g.) didįjį altorių. Vėlyvojo baroko laikotarpio kulto pastatai dažnai turi aukštus, vingiuotų linijų ir plokštumų bokštus su geležiniais balkonėliais, dekoratyvines vazas fasaduose ir nepaprastai puošnios ornamentikos kryžius (Kotrynos bažnyčia; Misionierių — Subačiaus g.; Rapolo — Ukmergės g.; Jokūbo — prie Lenino aikštės; Jono bažnyčios priešakinis fasadas). Vėlyvojo baroko paminklai yra dvibokštė Dominikonų bažnyčia su kupolu (perstatyta po XVIII a. gaisro), vienabokštė Augustinų (Savičiaus g.), kupolinės Vizitiečių (Rasų g.), Trinitorių (Antakalnyje) bažnyčios. Labai puošnūs vėlyvojo baroko bažnyčių interjerai (Kotrynos, Dominikonų).

XVIII a. antrojoje pusėje Vilniuje įsigalėjo klasicistinis archit-ros stilius. Vienas pirmųjų klasicistinės archit-ros kūrėjų ir propaguotojų buvo M. Knakfusas. Jis projektavo ir statė un-to astronomijos observatorijos priestatą, baigė T. Žebrausko pradėtą un-to Baltąją salę (1782—86), Bartolomiejaus bažnyčią (Užupio g.; 1778), Bžostovskių (Gorkio g. 76), de Reusų (Kutuzovo a.) rūmus. Svarbiausias klasicistinės archit-ros atstovas buvo Knakfuso mokinys L. Stuoka-Gucevičius. Pagal jo projektus perstatyta V. rotušė (1785—99; dab. Dailės muziejus), rekonstruota (1777—1801) Vilniaus katedra (dab. Paveikslų galerija), pastatyti gyv. namai (Muziejaus g. 16). K. Podčašinskis su skulptoriumi K. Jelskiu ir dailininku K. Rusecku 1814—17 pastatė un-to priestatą Skargos kieme su Kolonų sale antrajame aukšte ir tuo užbaigė XVI—XIX a. statytą un-to pastatų kompleksą. Pagal Podčašinskio projektą 1830—35 pastatyta evangelikų reformatų bažnyčia (dab. „Kronikos" kino teatras), pristatytas Jono bažnyčios prieangis. Vertingų klasicistinio stiliaus pastatų Vilniuje yra ir daugiau: buvę Tyzenhauzų (Muziejaus g. 28), Oginskių (Arklių g. 5), Franko (Gorkio g. 29), Chodkevičių (Gorkio g. 46), Honestų (Užupio g. 7) rūmai, keli gyv. namai Garelio g. (Nr. 11, 13, 15). Vėlyvojo klasicizmo (ampyro) stiliaus paminklų Vilniuje tėra nedaug. Svarbiausi ampyro stiliaus pastatai yra Ž. Pusjė ir V. Stasovo 1820—32 rekonstruoti Gubernatūros rūmai (dab. Karininkų namai) ir Tiškevičių rūmai (Trakų g. 1) su 2 atlantais.

XIX a. antrojoje pusėje, pradėjus plėstis pramonei, pagyvėjus prekybai, pradėta statyti daugiau namų. Pastatų formos buvo kopijuojamos iš ankstesnių šimtmečių archit-ros; atsirado archit-ros stilių mišinys — eklektika. Ypač daug eklektinių namų buvo pastatyta naujoje miesto magistralėje — dabartiniame Lenino prospekte. Nemažai vertingų senųjų pastatų buvo paslėpta po eklektiniu sluoksniu, juos rekonstruojant. Eklektinė archit-ra vyravo ir XX a. pr. Vienas reikšmingesniųjų eklektinių pastatų yra Filharmonijos (buv. Miesto salės) rūmai.

Po I pasaul. karo Lenkijos okupuotame Vilniuje statoma buvo mažai. Miesto pakraščiuose buvo statomi nedideli, daugiausia mediniai namai. Centre pastatyta vos keletas didesnių pastatų: banko rūmai (dabar LLKJS CK rūmai), Jablkovskių rūmai (dabar universalinė parduotuvė), ligonių kasos rūmai (dabar Sveikatos apsaugos ministerija).

Per D. Tėvynės karą daugiau kaip 40% V. namų buvo sugriauta arba sudeginta. Po karo dalis visai sunaikintų namų griuvėsių buvo pašalinta, o vertingesnieji apgriautieji pastatai atstatyti. Ištyrus nukentėjusius namus, buvo nustatytas daugelio jų amžius, archit. vertė. Kai kurie pastatai restauruoti, atkuriant jų ankstyvąsias archit. formas. Taip buvo restauruoti 2 gotikiniai gyv. namai Gorkio g. (Nr. 12 ir 14; archit. A. Umbrasas), renesansinis namas Arklių ir Biržų g. (archit. A. Kunigėlis), klasicistiniai buvę Tyzenhauzų rūmai Muziejaus g. 28 ir kt. Nuo 1968 Senamiestis restauruojamas kompleksiškai, ištisais kvartalais. Rekonstruojamuose namuose įrengiami visi šiuolaikiniai patogumai. (Vilniuje veikia Paminklų restauravimo valdyba, Paminklų konservavimo institutas.)

Po karo buvo pastatyta pastatų, kuriuose kartojamos ankstesnių amžių archit-ros formos: aeroporto, Resp. bibliotekos (Lenino pr.), Geležinkelininkų (Kauno g.), Profsąjungų kultūros (Tauro kalne) rūmai, Čiurlionio meno m-la (Kosciuškos g.). Nuo 7-jo d-mečio pradėta projektuoti ir statyti vad. funkcinės archit-ros pastatai, naudojant naujas medžiagas ir industrinius statybos metodus. Iš naujų visuom. pastatų paminėtini: Ministrų Tarybos rūmai (Lenino aikštė; archit. L. Kazarinskis), Miestų statybos projektavimo in-tas (Poželos g.; archit. E. Chlomauskas), Žemėtvarkos in-tas ir (statomas) Operos ir baleto teatras (Vienuolio g.; archit. E. Bučiūtė), Statybininkų rūmai (Pševalskio g.; archit. A. Mačiulis), estrada (Vingio par-

ke; archit. A. Kotlis ir R. Alekna), respublikinė ir klinikinė ligoninės (Antakalnyje; archit. E. Chlomauskas ir Z. Liandzbergis), 9—10 aukštų gyv. namai ir mokykla-internatas (Antakalnyje; archit. E. Tamoševičius), daugiaaukščiai gyv. namai Žirmūnuose (archit. A. Umbrasas ir E. Tamoševičius). Neries deš. krante statomi Sporto rūmai su originaliu kabančios konstrukcijos denginiu (archit. E. Chlomauskas, J. Kriukelis ir Z. Liandzbergis), universalinės parduotuvės pastatas (archit. Z. Liandzbergis ir V. Vielius). Pastatyta ar rekonstruota, naujai pertvarkant interjerus, daug visuom. pastatų: „Neringos" viešbutis ir kavinė (archit. A. ir V. Nasvyčiai), „Žirmūnų" restoranas (archit. A. Aronas), dailės parodų rūmai (archit. V. Čekanauskas), baldų parduotuvė-paviljonas (archit. N. Bučiūtė), centr. paštas (archit. A. ir V. Nasvyčiai). Miesto rajonai (ypač naujieji) projektuojami ir statomi kompleksiškai. Statomi objektai derinami prie teritorijos reljefo, aplinkinių pastatų. Žirmūnų projekto autoriai B. Kasperavičienė ir B. Krūminis, Lazdynų — V. Čekanauskas, V. Brėdikis ir kt., miesto centro — autorių kolektyvas, vadovaujamas architekto A. Nasvyčio, V. aukštųjų m-lų pastatų komplekso — R. Dičius, J. Jurgelionis ir Z. Daunoravičius, Karoliniškių — K. Balėnas.

PRAMONĖ, PREKYBA. V.— didžiausias Tarybų Lietuvos pramonės centras. V. pramonėje dirba apie 24% (1969) visos Lietuvos pramonės darbuotojų. Miesto pramonė labai išaugo pokario metais. 1950—69 V. pram. produkcijos apimtis padidėjo 17 kartų, 1960—69 — 2,9 karto. Mieste 1969 veikė per 100 pram. įmonių, kuriose dirbo apie 27% visų V. gyventojų; 24 įmonėse dirbo daugiau kaip po 1000 darbininkų ir tarnautojų, 18 — nuo 500 iki 1000, kitose — mažiau kaip po 500. Taryb. metais ypač sparčiai augo mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonė. Joje 1969 dirbo per 50% visų V. pramonės darbininkų ir tarnautojų. Naujai sukurtos prietaisų gamybos, radioelektronikos, įrankių ir staklių gamybos pram. šakos, labai išplėsta elektrotechnikos pramonė ir ž. ū. mašinų gamyba. Didžiausios mašinų gamybos ir metalo apdirbimo pramonės įmonės — šlifavimo staklių, „Žalgirio", Spalio keturiasdešimtmečio, „Komunaro" staklių g-los, grąžtų, stat. apdailos mašinų, kuro aparatūros g-los, ž. ū. mašinų g-la „Neris", elektrotechnikos g-la „Elfa", elektrinio suvirinimo įrengimų, skaičiavimo mašinų, elektros skaitiklių, radijo komponentų g-los. 1969 Vilniuje pagaminta 15 700 metalo piovimo staklių, 67 800 el. suvirinimo įrengimų, 1 865 200 mažo galingumo el. variklių, 4 388 400 el. skaitiklių, 140 700 dulkių siurblių, 200 200 magnetofonų, 9100 klavišinių skaičiavimo mašinų, 1300 žolės miltų agregatų, 112 000 dažymo pultų, 114 200 dažymo purkštuvų, 34 200 kilnojamųjų kompresorių, daug skaičiavimo technikos priemonių, ž. ū. mašinų, įrankių, atsarginių dalių. Vilniuje yra skaičiavimo ir organizacinės technikos įmonių susivienijimo „Sigma", elektrotechnikos įmonių susivienijimo „Elfa", ž. ū. mašinų gamybos įmonių susivienijimo „Neris" v-bos ir bazinės įmonės. Taryb. metais išaugo miesto energetinis ūkis; 1969 pagaminta 247 mln. kWh elektros energijos. Lengvojoje pramonėje 1969 dirbo apie 21% visų miesto pramonės darbuotojų. Didž. įmonės — siuvimo įmonių susivienijimas „Lelija", Eidukevičiaus odos ir avalynės įmonių susivienijimas, Vito kailių pramonės įmonių susivienijimas, kojinių ir trikotažo f-kas „Sparta", trikotažo f-kas „Vilija", odos galanterijos kombinatas, verpimo ir audimo kombinatas „Audėjas", Modelių namai. V. lengvosios pramonės įmonės 1969 pagamino 1,2 mln. m^2 medvilninių audinių, 22,4 mln. porų kojinių, 2,8 mln. vienetų apatinio trikotažo, 2,0 mln. vienetų viršutinio trikotažo, 3,8 mln. porų avalynės. Vilniuje susitelkusios didelės maisto pramonės įmonės — duonos kepimo įmonių susivienijimas, konditerijos f-kas „Pergalė", Melnikaitės biskvitų f-kas, alaus darykla „Tauras", mėsos, pieno kombinatai ir kt.; jose 1969 dirbo apie 8% visų miesto pramonės darbuotojų. 1969 maisto pramonės įmonės pagamino 43 600 t mėsos, 7900 t dešros gaminių, 22,5 mln. sąlyginių dėžučių daržovių ir vaisių konservų, 5800 t sviesto, 19 200 t konditerijos gaminių, 109 600 t nenugriebto pieno produkcijos, 1,9 mln. dkl alaus. Labai padidėjus miesto statyboms, išaugo ir stat. medžiagų pramonė; joje 1969 dirbo apie 5% visų miesto pramonės dirbančiųjų. Vilniuje veikia silikatinių dirbinių kombinatas, nerūdinių stat. medžiagų g-la, namų statybos kombinatas, kelios gelžb. konstrukcijų g-los, eksperimentinė polimerinių medžiagų g-la. 1969 pagaminta 392 000 m^3 surenkamojo gelžbetonio ir betono, 168 mln. plytų, 132 300 m^3 miner. vatos ir jos dirbinių, 938 200 m^2 linoleumo. Popieriaus ir medžio apdirbimo pramonėje 1969 dirbo apie 5% miesto dirbančiųjų. Veikia baldų įmonių susivienijimas „Vilnius", baldų f-kas „Beržas", bandomoji medžio pluošto dirbinių g-la, centrinis medžio apdirbimo kombinatas, kartono fabrikas, eksperimentinis baldų konstravimo biuras. 1969 pagamintų baldų vertė 11,9 mln. rb. Pokario metais Vilniuje sukurta chem. pramonė. Veikia plastmasinių dirbinių g-la, firma „Lietuvos buitinė chemija". 1969 pagaminta 6057 t plastmasinių dirbinių, 4032 t polietileninių vamzdžių, 1672 t polietileninės plėvelės. Be to, Vilniuje veikia 2 žaislų f-kai: „Vienybė" ir „Žaislas", 3 spaustuvės: Laikraščių ir žurnalų leidyklos, „Vaizdas" ir „Pergalė", „Dailės" kombinatas, kelios automobilių ir kt. mašinų remonto g-los. Sparčiai plečiamas buitinio aptarnavimo įmonių tinklas (veikia individualaus drabužių siuvimo f-kas „Ramunė", trikotažo dirbinių ateljė „Rožė", avalynės taisymo f-kas „Batas", automobilių profilaktikos g-la „Žibintas", buitinės technikos remonto g-la „Kibirkštis", baldų remonto g-la „Klevas").

V.— didžiausias Lietuvos TSR prekybos centras. 1970 pr. mieste veikė 640 mažmeninės prekybos ir 400 visuom. maitinimo įmonių. Visa mažmeninė prekių apyvarta 1969 sudarė 399,3 mln. rb, iš jų 40,5 mln. rb — visuom. maitinimo įmonių apyvarta. Vilniuje sutelktos beveik visos respublikinės urmo prekybos bazės.

KOMUNALINIS ŪKIS. Bendras miesto gatvių ilgis 1970 pr. buvo 650 km, iš jų 190 km asfaltuotų, 260 km grįstų. Mieste buvo 13 300 gyv. namų, iš kurių 6800 komunalinių. Butų fondas 1970 pr. sudarė 2 967 000 m^2 gyv. ploto, iš kurio 2 652 000 m^2 komunalinio. Vandeniu V. aprūpinamas iš požeminių šaltinių. Vandentiekio gatvių tinklų 1970 pr. buvo 274 km; 73,1% viso gyv. ploto buvo aprūpinama vandeniu iš vandentiekio; 1969 vartotojams patiekta 49,4 mln. m^3 vandens. Kanalizacijos gatvių tinklų ilgis buvo 186 km. Kanalizacija aprūpintas gyv. plotas sudarė 70,7% viso butų fondo. Dujų gatvių tinklų ilgis buvo 248,5 km. Dujomis aprūpinama 66,5% viso butų fondo; 47 900 butų buvo aprūpinama gamtinėmis dujomis, 19 400 suskystintomis. 53,6% viso gyv. ploto 1970 pr. turėjo centr. šildymą. V. viešbučiuose 1970 pr. buvo 875 vietos. Skverų, parkų, gyv. kvartalų želdinių 1970 pr. buvo 372 ha, miško parkų 5088 ha. 1969 išauginta 2,2 mln. gėlių, iš jų miestui papuošti pasodinta 1,3 mln.; pasodinta 16 700 dekoratyvinių medelių, 74 300 dekoratyvinių krūmų, miško parkuose pasodinta 143 700 sėjinukų.

SUSISIEKIMAS. V.— svarbus Lietuvos TSR plentų ir geležinkelių mazgas. Plentai jungia miestą su Kaunu, Panevėžiu, Utena, Švenčionimis, Polocku, Minsku, Lyda, Gardinu, Prienais, geležinkeliai — su Kaunu, Leningradu, Minsku, Lyda, Gardinu. Iš V. aeroporto eina oro linijos į daugelį Lietuvos miestų, Rygą, Taliną, Leningradą, Maskvą, Gorkį, Volgogradą, Charkovą, Rostovą, Donecką, Mineralinius Vandenis, Krasnodarą, Sočį, Zaporožę, Dnepropetrovską, Kijevą, Simferopolį, Odesą, Kišiniovą, Lvovą ir kitus TSRS miestus, Varšuvą. Mieste keleivius vežioja troleibusai (nuo 1956), autobusai ir taksiai. Troleibusų linijų ilgis 1970 pr. buvo 82 km; jomis kursavo 182 troleibusai; 1969 pervežta 89,6 mln. keleivių. Tais pačiais metais autobusais pervežta 98,6 mln. keleivių. 1967 Vilniuje buvo 5720 lengvųjų automobilių, iš jų 4410 privačių.

SVEIKATOS APSAUGA. 1970 pr. Vilniuje veikė 17 ligoninių, 4 dispanseriai, 2 sanatorijos, kūdikių namai. Ligoninėse ir dispanseriuose buvo 7050 lovų, sanatorijose 450 lovų, kūdikių namuose 250 vietų. Mieste dirbo 1860 gydytojų ir 4240 žmonių vidurinio med. personalo. Suaugusiųjų mirtingumas 1969 buvo 2 kartus mažesnis negu 1940, kūdikių — 7,5 karto.

MOKSLAS, ŠVIETIMAS, KULTŪRA, SPORTAS. V.— didžiausias Lietuvos TSR

mokslo, švietimo ir kultūros centras. Mieste veikia svarbiausias moksl. darbo centras — Lietuvos TSR Mokslų akademija su 10 in-tų. Iš viso Vilniuje veikia daugiau kaip 40 įvairių mokslo įstaigų. Yra Miestų statybos, Komunalinio ūkio, Žemėtvarkos projektavimo in-tai, keletas sąjunginių ir respublikinių projektavimo in-tų filialų. Vilniaus aukštosios m-los: Vilniaus un-tas (seniausia Tarybų Sąjungoje aukštoji m-la), Vilniaus Ped. in-tas, Vilniaus Inžinerinis statybos in-tas, Lietuvos TSR Dailės in-tas, Lietuvos TSR konservatorija, Vilniaus Aukštoji part. m-la. Visose aukštosiose m-lose 1969/70 mokslo metais mokėsi 26 000 studentų, iš jų 12 300 dieniniuose skyriuose, 9300 neakivaizdiniuose, 4400 vakariniuose. Yra 16 technikumų ir kt. specialiųjų vid. m-lų: elektromechanikos, finansų ir kredito, geležinkelių transporto, kooperacijos, lengvosios pramonės, mechanikos, prekybos, statybos, technologijos, žemės ūkio buhalterinės apskaitos technikumai, politechnikumas, kultūros, medicinos, pedagoginė, Talat-Kelpšos muzikos, tarybinė partinė m-los. Jose 1969/70 mokslo metais mokėsi 19 400 moksleivių. Veikia 35 bendrojo lavinimo vid. m-los, 25 vakarinės (pamaininės) ir neakivaizdinės, 15 aštuonmečių, 8 pradinės, 3 pagalbinės, 11 profesinių technikos m-lų su bendrojo lavinimo dalykais. Iš viso bendrojo lavinimo m-lose 1969/70 mokslo metais buvo 51 900 mokinių, be to, neakivaizdinėse ir vakarinėse — 7300. Mieste 1970 pr. buvo 122 vaikų darželiai ir lopšeliai; juose buvo 17 400 vietų. Yra 5 teatrai (Akademinis dramos, Akademinis operos ir baleto, Jaunimo, Rusų dramos, Lėlių), Valst. filharmonija, Lietuvos Kino studija. 1970 mieste buvo 20 kino įrenginių, 34 klubinės įstaigos. Vilniuje sutelktos didžiausios Lietuvos TSR bibliotekos: Respublikinė, turinti 2,9 mln. bibliotekinių vienetų; Vilniaus un-to mokslinė (įk. 1570), turinti 2,5 mln. bibliotekinių vienetų, Mokslų akademijos, turinti 2,6 mln. bibliotekinių vienetų, Centrinė mokslinė techninė, Mokslinė medicinos, Viešoji. Iš viso veikia per 350 bibliotekų, kurių fondai sudaro 13,5 mln. bibliotekinių vienetų. Veikia Istorijos-etnografijos, Revoliucijos, Dailės, Ateizmo, A. Puškino, A. Mickevičiaus muziejai ir keli jų filialai (F. Dzeržinskio, LKP I suvažiavimo namai-muziejai, Panerių, Pilies, Teatro ir muzikos muziejai, Paveikslų galerija). Vilniuje leidžiama dauguma respublikinių laikraščių ir žurnalų. Juos leidžia LKP Centro Komiteto leidykla ir Valstybinio spaudos k-to susivienijimas „Periodika". Veikia knygų leidyklos „Mintis" ir „Vaga", Vyriausioji enciklopedijų redakcija, televizija ir radijas; daug kūrybinių org-jų ir d-jų: architektų, dailininkų, kinematografininkų, rašytojų, žurnalistų s-gos, Draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis, Teatro, „Žinijos" d-jos. Vilniuje vyksta respublikinės dainų ir šokių šventės, rengiami meno festivaliai, konkursai.

Vilniuje veikia keletas sporto d-jų („Žalgiris", „Dinamo", „Darbo rezervai", „Lokomotyvas"). 1970 pr. šioms d-joms priklausė 198 sporto kolektyvai, turintys 55 500 narių. Apie 500 Vilniaus sportininkų yra TSRS sporto meistrai (jų tarpe 13 TSRS nusipelniusių sporto meistrų, 25 TSRS tarpt. klasės sporto meistrai). Mieste kultivuojamos 45 sporto šakos. Yra 6 stadionai (jų tarpe didžiausias Lietuvoje „Žalgirio" stadionas su 15 000 vietų), 64 kompleksinės sporto salės, 102 krepšinio ir 148 tinklinio salės, 20 lengvosios atletikos aikštynų, 19 futbolo, 18 teniso ir 3 ledo ritulio aikštės, 5 slidinėjimo ir 2 irklavimo bazės, 4 šaudyklos, lengvosios atletikos maniežas, 2 plaukymo baseinai. Baigiami statyti didžiausi Lietuvoje sporto rūmai. Veikia 15 sporto m-lų (1 aukštojo sport. meistriškumo, 1 jaunimo, 13 vaikų ir jaunių).

V. — didžiausias Lietuvoje turizmo centras. Čia veikia kelionių ir ekskursijų biuras, kuris 1969 aptarnavo 367 000 ekskursantų, turistų klubas, turistinė bazė, centrinė vaikų ekskursinė turistinė stotis, užsienio turizmo akc. b-vės „Inturist" V. skyrius.

ISTORIJA. Archeologinės iškasenos rodo, kad toje vietoje, kur dabar yra Vilnius, V—VI a. buvo nemaža gyvenvietė. Čia rasta X a. pirmosios pusės arabiškų monetų, XI—XIII a. senosios Rusios amatininkų gamintų papuošalų ir kt. archeologinių radinių, rodančių, kad V. jau tuo metu palaikė plačius prekybinius ryšius su kaimyniniais ir net tolimais kraštais. Gyvenvietė, apsupta miškų ir pelkių, buvo palyginti saugi nuo priešų puldinėjimų. Pirmas autentiškas rašytinis šaltinis, kuriame paminėtas V. vardas, yra didžiojo kun-ščio Gedimino laiškas, rašytas 1323.I.25 ir išsiųstas į Vakarų Europos miestus, kviečiant į Lietuvą amatininkus ir pirklius. Tame laiške Vilnius vadinamas karališkuoju miestu. Atvykstantiems žadamos tokios pat teisės, kokias turi Rygos miestiečiai.

XIV a. Vilnių sudarė pilis (ž. *Vilniaus pilis*) su didžiojo kun-ščio dvaru ir miestiečių sodybvietė netoli Vilnios, jos kair. krante. Pilį iš p. ir v. juosė Vilnia (ji tada tekėjo dabartine Gedimino aikšte), iš š.— Neris, iš r.— kalvų virtinė. V. pilį daug kartų nesėkmingai mėgino užimti kryžiuočiai. Didelį žygį prieš V. jie buvo surengę 1365 vasarą, 1390 laikė pilį apsiautę 5 savaites; 1394 nugriovė vieną jos bokštą, bet įsiveržti į vidų neįstengė. V. apylinkėse stovėjo keletas mažesnių pilių (Maišiagalos, Kernavės, Trakų ir kt.), kurios saugojo kelius į miestą.

Įvesdamas Lietuvoje krikščionybę, didysis kun-štis Jogaila 1387 privilegija pagal Magdeburgo ir didžiųjų Lenkijos miestų pavyzdį suteikė Vilniui savivaldos teises. V. pirkliams buvo leista visoje Lietuvoje laisvai prekiauti, nemokant kelių, tiltų ir brastų mokesčio. Miesto v-ba gavo teisę laikyti pelningą vaško svėryklą, krautuves prie rotušės, imti rinkliavas už parduodamas turguje prekes. Miesto v-bą sudarė burmistrai, iždininkai ir tarėjai, teismą — vaitas ir suolininkai. XV a. Vilniuje vienas po kito steigėsi amatininkų cechai (jų statutus tvirtino didysis kunigaikštis). XVI amžiaus pradžioje jų buvo daugiau kaip 20.

1503 dėl totorių užpuolimo pavojaus pradėta statyti beveik 3 km ilgio gynybinė miesto siena. Statyba truko iki 1522. Sienoje buvo įrengti vartai su gynybai pritaikytais bokštais. Miestas statėsi į p. nuo pilies, artėdamas prie Vingrių šaltinių — geriamojo vandens tiekėjo. Sausame, kalvų ir miškų apsuptame Vilnios vingyje, jos deš. krante, išaugo miesto dalis Užupis. Likęs už gynybinės sienos, jis tapo priemiesčiu. Neries deš. krante kūrėsi Žvejų, Šnipiškių priemiesčiai, kair. krante — Antakalnio, Lukiškių priemiesčiai. Prie kelio į Medininkus, už dabartinių Aušros vartų, augo Rasų priemiestis. Priemiesčiai buvo daugiausia didikų valdos, iki XVI a. pab. su miestu mažai tesusijusios. Jų gyventojai nebuvo pavaldūs miesto magistratui.

Miesto gyventojų sparčiai daugėjo. XVI a. pradžioje jų buvo apie 30 000. Miestiečių gausėjo ne vien tik dėl natūralaus prieaugio. Į miestą kėlėsi ir kaimo gyventojų, nors jiems buvo daroma kliūčių. XV a. Lietuvoje valstiečiai buvo sparčiai verčiami baudžiauninkais. V. miestiečiai nuo baudžiavos apsigynė, tačiau neišsikovojo kt. miestuose (Magdeburge, Rygoje) galiojusio principo, pagal kurį metus ir vieną dieną mieste išgyvenęs baudžiauninkas tapdavo laisvu piliečiu. 1538 didysis kunigaikštis uždraudė grobti iš miesto buv. baudžiauninkus, jeigu jie Vilniuje yra išgyvenę 6 metus. Šią taisyklę feodalai nuolat pažeidinėjo. Netrukus senaties terminas buvo pailgintas iki 10 metų, bet XVII a. jo jau niekas nepaisė. Miestiečiais galėjo tapti tik laisvos kilmės žmonės, kurių šalyje nuolat mažėjo. Apie tautinę daugumos vilniečių sudėtį šiek tiek galima spręsti iš jų tikybos. XVI a. pusė V. burmistrų, tarėjų, cechų seniūnų ir pirklių buvo katalikai ir pusė pravoslavai. Katalikai su mažomis išimtimis buvo lietuviai ir lenkai, o pravoslavai — rusai, baltarusiai ir ukrainiečiai. XVI a. Vilniuje buvo ir žydų. Atsikėlė jie čia iš Vakarų Europos XIV a. Tai buvo pirkliai, rinkliavų rinkėjai, pinigų skolintojai. Prasidėjus sąmyšiams Aukso Ordoje ir Vytautui sudarius sąjungą su totorių chanu Tochtamišu (1397), į V. atsikėlė totorių. Jie vertėsi sodininkyste, daržininkyste, amatais, prekiavo audeklais ir siūlais, tarnavo pas turtinguosius miestiečius pasiuntiniais arba vežikais. Jų vardu buvo pavadinta viena V. gatvė. Gyveno Vilniuje nemaža ir vokiečių (amatininkų, pirklių). Jų vardu buvo pavadinta dab. Muziejaus gatvė. XVI a. žemiausią V. gyventojų socialinį sluoksnį sudarė šeimyniškiai, savo padėtimi prilygę vergams. Turtingųjų miestiečių jie buvo

perkami ir parduodami, kaip dvaruose. Antrą sluoksnį sudarė samdomieji darbininkai. 1588 Lietuvos Statutas reikalavo, kad darbininkai, vadinami samdiniais, būtų registruojami amatininkų cechuose ir pirklių gildijose ne kaip mokiniai ar pameistriai, o kaip atskira žmonių grupė. Atskirą miesto gyventojų sluoksnį sudarė pirkliai ir amatininkai, cechų ir gildijų nariai, t. p. privilegijuotųjų luomų žmonės — bajorai ir dvasininkai.

V. miesto v-bą, arba magistratą, XVI a. sudarė vaitas, 12 burmistrų ir 24 tarėjai, kurie savo pareigas eidavo, arba, kaip to meto aktuose sakoma, rotušėje sėdėdavo, ne visi iš karto, o pamečiui po 2 burmistrus ir po 4 tarėjus. Atlyginimas buvo mokamas tik „sėdintiesiems". Vaitą skyrė didysis kun-štis. Vaitas buvo baudžiamųjų bylų teisėjas. Šalia vaito teismo buvo dar rotušės teismas, kuris sprendė civilines miestiečių bylas. Atsiradus teismo tarėjų — suolininkų institucijai, vaito ir rotušės teismai XVI a. susiliejo į vieną rotušės teismą. 1610 magistratas gavo teisę siūlyti į vaito vietą 4 kandidatus, iš kurių vieną paskirdavo didysis kun-štis. Burmistrais ir tarėjais buvo renkama iki gyvos galvos. Vienam pareigūnui mirus, gyvieji pareigūnai į jo vietą rinko naują. Dėl to į magistratą patekdavo artimų giminių ir net tėvų su vaikais iš pačių turtingiausių šeimų. Prieš jų šeimininkavimą miesto valdyboje susidarydavo neturtingųjų miestiečių opozicija. 1536 miestiečiams pavyko gauti didžiojo kun-ščio privilegiją, kuri šiek tiek apkarpė burmistrų ir tarėjų galią, nusakė jų „sėdėjimo" ir atlyginimo tvarką, pareigūnams įsakė padoriai elgtis su ateinančiais į rotušę piliečiais, nustatė iždo kontrolę. Miestiečius su rotuše siejo daugybė reikalų. Rotušėje buvo matuojamos ir sveriamos turguje parduodamos prekės ir už tai imama rinkliava. Rotušė turėjo teisę lydyti savo įmonėje vašką į nustatytos formos bei svorio gabalus ir garantuoti svorį savo antspaudais. Rotušės kirpykloje buvo kerpamas vilnonių audeklų pūkas. Be rotušės, niekas kitas tais verslais mieste negalėjo verstis. Rotušėje posėdžiavo teismas ir buvo vykdomos bausmės: sodinama į kalėjimą, žudoma, luošinama, dedama į kaladę, rakinama prie gėdos stulpo.

V. magistratas nebuvo viso miesto šeimininkas. Jis nevaldė mieste gyvenančių feodalų (kunigų ar bajorų), jų tarnų, valdinių. Mieste buvo feodalų valdų, skaldžiusių jį į atskiras ūkines, teisines ir administracines dalis. Tokias valdas, vadinamas *jurisdikomis*, turėjo vyskupas, kapitula, vienuolynai ir didikai pasauliečiai. Daug kartų bandyta jas naikinti, bet nesėkmingai. V. miestiečiai privalėjo duoti pastogę didžiojo kun-ščio pasiuntiniams bei palydovams ir visiems bajorams, atvykstantiems į seimo ar Vyriausiojo tribunolo posėdžius. Tokiais atvejais būdavo užimami geriausieji miestiečių namai, nepaliekant šeimininkui net kampo. Bajoras už butą nemokėdavo, posėdžiams pasibaigus, iš jo neskubėdavo išsikraustyti ir reikalaudavo išpirkimo. Jo negavęs, užkaldavo langus, užrakindavo duris ir išvykdamas išsiveždavo raktus. Dėl tokio bajorų savavaliavimo miestiečiai ėmė vengti statydintis geresnius namus.

Aptvėrus miestą gynybine siena ir atskyrus gyventojus nuo upių, mieste ėmė stigti vandens. Todėl XVI a. Vilniuje buvo įrengtas vandentiekis. Iš aukščiau esančių šaltinių vanduo tekėjo mediniais vamzdžiais (ž. *Vandentiekis*). Gatvės buvo prižiūrimos ir valomos. Iki XVI a. pr. kelios jų (netoli pilies) turėjo grindinį, kitos buvo negrįstos. Pradėjus gatves grįsti lauko akmenimis, imta reikalauti, kad kiekvienas valstietis, vykstantis į miestą, atvežtų po akmenį, ne mažesnį už avino galvą. 1536 savo lėšomis U. Hozijus, pilies horodničius, pastatė per Nerį tiltą. Didysis kun-štis privilegijos raštu suteikė Hozijui teisę imti rinkliavą iš važiuojančių per tiltą, uždraudė nuo Kernavės iki Bistricos per Nerį statyti bet kokį kitą tiltą, o nuo Verkių iki Panerių — daryti lieptus, keltus arba kaip nors kitaip keltis per upę. 1536 didysis kun-štis įsakė mieste statyti namus viena eile, pagal įtemptą virvę, kad gatvės išeitų tiesios. Tai buvo sunkiai įgyvendinama, nes įsakyta buvo miestiečiams, bet ne mieste gyvenantiems ir savo sklypus bei namus turintiems bažnyčios ir pasaulietiniams feodalams, kurie nuo rotušės valdžios nepriklausė. V. prekinių laivų prieplauka buvo ties Lukiškėmis. Ten stovėjo mediniai prekių svirnai su mūriniais pamatais. Užsienio ir vidaus prekyba buvo pirklių gildijos, o amatai — cechų rankose. Tačiau XVI a. įsikūrusios stiklo, popieriaus dirbtuvės buvo ne cechinės įmonės. Išimtine padėtimi naudojosi V. patrankų ir kt. ginklų liejykla. Jos meistrai buvo užsieniečiai, daugiausia vokiečiai ir čekai. Liejykloje, be patrankų liejikų, dirbo račiai, kalviai, virvių vijėjai, odinių maišų gamintojai ir kt. amatininkai, iš viso keliasdešimt žmonių. V. turėjo ir pinigų kalyklą. XVI a. vid. joje, be laikinai samdomų darbininkų, dirbo 33 žmonės. Kalykla, be vedėjo, laikė raštininką, pinigų meistrą, prabininką, kalėjus, raižytojus, lydytojus ir šiaip darbininkus.

V. pirkliams buvo labai nepalankūs dideli muitai, renkami aplinkiniuose keliuose privačių asmenų, sumokėjusių už tai valstybės iždui. Lietuvos muitų brangumas trukdė prekiauti su Rusija ir Vakarų Europa. V. pirkliai 1621 skundėsi didžiajam kun-ščiui, kad tranzitinė prekyba apmirusi, nes Maskvos pirkliai ieško pigesnių kelių. Bajorai vengė pirkti Lietuvos amatininkų gaminius, o jeigu pirkdavo, tai savo pačių seimuose nustatytomis žemomis kainomis. Tai slėgė ir V. amatininkus.

Po Liublino unijos (1569) ėmė mažėti V., kaip sostinės, reikšmė. Lenkijos karaliai, nors ir vadinosi Lietuvos didžiaisiais kun-ščiais, Lietuvoje retai tebūdavo. Ponų taryba ir Lietuvos bajorų seimai Vilniuje nebesirinkdavo. V., kaip sostinė, tepasireikšdavo tuo, kad čia turėjo savo rezidencijas aukštieji valstybės pareigūnai.

Užtat XVI a., vykstant reformacijos judėjimui, V. tapo svarbiu mokslo ir kultūros centru. Tuo metu suintensyvėjo XVI a. pradžioje prasidėjusi *knygų leidyba*. Didikams, prisidėjusiems prie reformacijos, rūpėjo politiniai ir kultūriniai reikalai, bažnytinių žemių sekuliarizacija, miestiečiams — socialiniai dalykai. Gaivališkas miestiečių priešinimasis jurisdikų savavaliavimui susijungė su idėjine ir politine kova. V. cechų meistrai, pirkliai, mokytojai, kunigai, spaustuvininkai kūrė evangelikų reformatų ir liuteronų bendruomenes. Turtingieji feodalai, renesanso pažiūrų paveikti, pirko knygas, mokėsi antikinių kalbų. Prastuomenė linko prie tos reformacijos krypties, kuri atrodė demokratiškiausia, siekianti teisinės ir turtinės lygybės. Tokios krypties atstovai buvo reformatų tarpe susiformavę radikalieji antitrinitarai, arba *arionai*. Reformatai ėmė leisti knygas liet. kalba ir pradėjo rūpintis steigti aukštąją m-lą. Prieš juos stojo V. vyskupas ir didysis kun-štis. Kovai su reformatais vyskupas, valdovo remiamas, 1569 atkvietė į V. jėzuitus. Jie įsigalėjo 1570 įsteigtoje V. kolegijoje ir 1579 įkurtoje akademijoje, arba un-te (ž. *Vilniaus universitetas*). Stiprėjant kovai tarp reformatų ir katalikų, mieste kūrėsi spaustuvės, bibliotekos, buvo leidžiamos poleminio turinio knygos, brošiūros. Buvo rengiamos eitynės, disputai ir vaidinimai. Kovodami su reformatais, jėzuitai naudojosi naujausiais mokslo duomenimis, un-to studentus supažindindavo ir su priešingais katalikybei argumentais. Tai lavino studentų protą, ugdė kritišką mąstymą. Reformaciją nuslopinus ir įsiviešpatavus jėzuitams, XVII a. vid. un-tas ėmė smukti, kultūrinė V. reikšmė — mažėti.

Daug nuostolių miestui ir jo gyventojams padarė 1654—67 Žečpospolitos karas su Rusija dėl Ukrainos. 1655 V. užėmė Rusijos kariuomenė ir išbuvo jame 6 metus. Karui pasibaigus, miestą plėšė samdytoji kariuomenė. Dar labiau V. nukentėjo per Šiaurės karą nuo švedų. 1702.IV.3 miestą užėmė Karolio XII kariuomenė. Kelioms savaitėms praėjus, miestiečiai su Lietuvos kariuomenės daliniu prieš okupantus sukilo. Nuslopinę sukilimą, švedai kai kuriuos sukilimo dalyvius viešai pakorė, kitus sušaudė, o miesto v-bai ir miestiečių org-joms uždėjo dideles kontribucijas. Per šį karą V. kelis kartus ėjo iš rankų į rankas, ir kiekvieną kartą švedai jį nusiaubdavo. 1709 išsivadavusį iš švedų okupacijos V. ištiko badas ir maras. Po viso to miestui atsikurti reikėjo daugiau kaip 50 metų.

Lietuvos valstybei vis labiau krinkant, Vilniuje didėjo feodalų savavaliavimas. Miestiečiai, kaltindami dėl netvarkos miesto v-bą, kartais griebdavosi prieš ją ginklo. 1720 magistrato valdininkams

pareikalavus naujų mokesčių, miestiečiai, daugiausia amatininkai, vadovaujami batsiuvio J. Bieliavo ir auksakalio G. Kryžanausko, užpuolė rotušę ir suėmė magistrato narius. Sukilimą nuslopino kariuomenė. XVIII a. septintajame—aštuntajame d-metyje pagyvėjus ūkinei ir politinei veiklai, Vilniuje pradėjo eiti laikraščiai, buvo pertvarkyta švietimo sistema. Panaikinus Jėzuitų ordiną (1773), V. akademija buvo perorganizuota į Lietuvos vyriausiąją m-lą ir iš dalies supasaulietinta; joje imta dėstyti gamtos mokslus ir meno dalykus. 1791 seimui priėmus įstatymą, pavadintą miestiečių ir bajorų teisių sulyginimo aktu, Vilniuje į miestiečius įsirašė apie 50 žymių bajorų. Miestiečių ir bajorų teisių sulyginimą patvirtino 1791.V.3 Žečpospolitos konstitucija.

Po antrojo Žečpospolitos padalijimo (1793) Vilniuje 1794 prasidėjo sukilimas prieš Targovicos konfederacijos šalininkus (ž. *Sukilimai*). Sukilimui vadovavo plk. J. Jasinskis. Po trečiojo Žečpospolitos padalijimo (1795) V. su didesniąja Lietuvos dalimi buvo prijungtas prie Rusijos. 1796—1801 V. buvo Lietuvos gub. centras, 1801—43 — V. ir Gardino gubernijų generalgubernatoriaus rezidencija, 1843 tapo V., Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus būstine. Miesto vidaus tvarka palaipsniui buvo keičiama pagal Rusijos įstatymus. Vietoj magistrato buvo sudaryta miesto dūma iš 6 narių, atstovaujančių pirkliams, amatininkams, cechų meistrams ir kitiems miestiečių sluoksniams. Dūmai, kuri buvo pavaldi gubernijos v-bai, vadovavo miesto galva. Visi gyventojai, turintys mieste namus ar sklypus, buvo pavaldūs miesto dūmai ir turėjo vykdyti jiems uždėtas prievoles. Išnyko jurisdikos, bet liko luominiai teismai ir administracija. Tebeveikė amatininkų cechai. 1795—1800 jų buvo 38. Palyginti su kitais didžiaisiais Rusijos imperijos miestais, Vilnius pasižymėjo cechų gausumu.

1812 užėmęs Lietuvą, Napoleonas atgabeno į V. nemaža valdininkų užimtoms sritims valdyti. Vilniuje buvo steigiami prancūzų maisto atsargų ir šaudmenų sandėliai. V. komendantas įsakė užbarikaduoti miesto pakraščiuose gatves, kad V. apylinkėse veikiantys partizanai nesunaikintų pranc. armijos atsargų. 1812.XII.6 (XI.24) rytą pro V. pravažiavo Napoleonas, XII.7 (XI.25) V. užplūdo sumuštoji prancūzų kariuomenė. 1812.XII.9 (XI.27) į V. įėjo Rusijos kariuomenė. Miesto gatvėse, aikštėse ir vienuolynuose, paverstuose ligoninėmis, gulėjo tūkstančiai nuo bado, šalčio ir ligų mirusių pranc. kareivių. Jų laidojimas užtruko ilgiau kaip savaitę. XII.11 į V. atvyko Rusijos kariuomenės vadas M. Kutuzovas su savo štabu ir įsikūrė generalgubernatoriaus rūmuose (dab. Karininkų namai).

Po 1812 karo dvarininkams svarstant, kaip geriau atstatyti sugriautą krašto ūkį, V. laikraščiai siūlė pasekti Vakarų Europos pavyzdžiu ir panaikinti baudžiavą. 1817 tam pritarė ir V. gubernijos bajorų seimas. Vilniuje kūrėsi įv. kultūrinės d-jos. Un-to profesorių ir studentų tarpe 1817—22 veikė „*Šubravcų*" („Nenaudėlių") d-ja. 1817 susikūrė nelegalios studentų *filomatų* (mokslo mylėtojų) ir *filaretų* (dorybės mylėtojų) d-jos. Slaptosios V. d-jos turėjo ryšių su rusų dekabristais. 1823 jas susekė policija, jų narius suėmė, iš un-to pašalino prof. J. Lelevelį ir kitus dem. pažiūrų profesorius, įvedė griežtą spaudos cenzūrą.

1830 prasidėjus Lenkijoje sukilimui, V. gyventojai rengėsi sukilti. Buvo sudarytas Vyriausiasis sukilėlių k-tas, kuris palaikė ryšius su Lenkijos sukilėliais. Paaiškėjus, kad sukilimas mieste neįmanomas, sukilimo šalininkai slapta mažais būreliais traukė iš miesto į miškus. Studentai sudarė akademinį legioną, kuris vėliau buvo įjungtas į bendrąją sukilėlių kariuomenę. Sukilėliai 1831. VI.19 nuo Panerių kalvų puolė V., bet pralaimėjo ir pasitraukė (ž. *Sukilimai:* 1830—31 sukilimas). Nuslopinusi sukilimą, caro valdžia uždarė V. un-tą; buvo palikti tik medicinos ir teologijos f-tai, kurių pirmasis perorganizuotas į Medicinos-chirurgijos akademiją, antrasis — į Dvasinę akademiją. Medicinos-chirurgijos akademijoje 1836 įsisteigė slapta dem. d-ja, kurios tikslas buvo kovoti dėl teisėtumo, teikti paramą vargingiesiems. Studentai medikai, šios d-jos nariai, rėmė ir slėpė slaptai iš užsienio atvykusį revoliucionierių S. Konarskį. Jį suėmus ir paaiškėjus jo ryšiams su studentais, 1842 Medicinos-chirurgijos akademija buvo perkelta į Kijevą, o 1844 Dvasinė akademija — į Peterburgą. V. liko be aukštosios mokyklos.

XIX a. pirmojoje pusėje miesto pakraščiuose daugėjo medinių namų. 1800—03 buvo nugriauti miesto gynybiniai vartai, išskyrus Aušros vartus, kuriuose jau XVII a. buvo įrengta koplyčia. Kiek anksčiau buvo nugriauta Žemutinė pilis ir didelė Aukštutinės pilies dalis. Žemutinės pilies vietoje atsirado didelė aikštė. Miestui plečiantis, daugėjo turgų aikščių. 1835 jų buvo 17. XIX a. pradžioje gatvėms apšviesti buvo vartojami žibintai, pripildomi kanapių aliejaus, o nuo 1851 spirito ir terpentino mišinio. 1864 centrinėje miesto dalyje buvo įžiebti 307 dujų žibintai. Nuo 1898 V. gatvių apšvietimui pradėta naudoti tik žibalinius žibintus. Elektros šviesa atsirado XX a. pr. Pašto reikalams (1830) buvo pastatyta optinio telegrafo linija, ėjusi nuo Peterburgo pro V. į Varšuvą. V. telegrafo stočiai buvo pasirinktas Aukštutinės pilies v. bokštas, ant jo buvo pastatytas medinis antstatas. 1859 Vilniuje atidaryta elektrinio telegrafo stotis, 1856 pradėtas tiesti Peterburgo—Varšuvos geležinkelis. 1860 vasarą geležinkelio linija tarp V. ir Daugpilio buvo baigta. Nutiesus kt. šakas, V. tapo svarbiu geležinkelių mazgu. Tai padėjo plėstis V. prekybai ir augti pram. įmonėms.

Per 1863 sukilimą Vilniuje veikė vyriausiasis sukilimo Lietuvoje organas — Lietuvos sukilėlių k-tas. Sukilimo slopinti į V. caras atsiuntė gen. M. Muravjovą. Jo įsakymu Lukiškių aikštėje buvo pakarti Z. Sierakauskas, K. Kalinauskas ir kai kurie kiti sukilimo vadai.

Vystantis kapitalizmui, sparčiai gausėjo V. gyventojų. 1840 jų buvo 54 000, 1861 — 60 000, o 1897 jau 154 000. Miesto pramonė buvo gana smulki. 1864 Vilniuje buvo įsteigtas dujų f-kas. Tais pačiais metais pradėjo veikti P. Cimermano ketaus liejykla. Daugiau įmonių — metalo, medžio, odos, maisto pramonės f-kų — pradėjo kurtis tik XIX a. devintojo d-mečio pradžioje. 1894—95 buvo 20 f-kų su 898 darbininkais. Iš viso (su manufaktūromis) tuo metu Vilniuje veikė 286 įmonės, jose dirbo 3220 darbininkų. XIX a. pabaigoje V. buvo stambiausias Lietuvos pramonės centras, jis davė penktadalį visos Lietuvos pramonės produkcijos, jame dirbo beveik trečdalis visų darbininkų. 1900 pradėjo veikti liet. kapitalisto P. Vileišio metalo f-kas, kuris gamino tiltų detales, cisternas, geležinkelio iešmus, semaforus, geležinius laiptus. XX a. pradžioje, prasidėjus kapitalo koncentracijai, V. pramonės įmonės jungėsi į bendroves, susivienijimus. Dar 1897 įsikūrė „Šopeno" alaus daryklos akc. b-vė, 1901 — Peterburgo šokolado ir saldainių f-ko akc. b-vė „Viktorija", 1910 — Poselio Naujosios Vilnios dalgių f-ko akc. b-vė. 1911 susikūrė akc. b-vė „Vilija", kuri perėmė P. Vileišio metalo f-ką. 1914 iš viso Vilniuje veikė 266 pram. įmonės, jose dirbo 5260 darbininkų.

1879—82 buvo pertvarkytas V. vandentiekis, pastatyti rezervuarai Vingrių, Aušros vartų ir Misionierių (Župronių) šaltinių vandeniui kaupti. Vanduo miestui pradėtas tiekti metaliniais vamzdžiais. Visos vandentiekio linijos ilgis buvo apie 3 km. Sanitarinės sąlygos mieste buvo blogos. Kanalizacijos požeminių kanalų ilgis 1899 tesiekė apie 5 km. 1890 mieste buvo 806 vežikai. 1893—1915 veikė arklinis tramvajus, kuris jungė miesto centr. dalį su geležinkelio stotimi, Užupio ir Antakalnio priemiesčiais. Pirmieji automobiliai Vilniuje pasirodė apie 1905.

XIX a. pab.—XX a. pr. Vilniuje žymiai pagerėjo sveikatos apsauga. Nuo seno veikė Jokūbo, Savičiaus, žydų *ligoninės.* XIX a. pab. pradėjo veikti geležinkelininkų ligoninė. 1903 pastatyta 1000 lovų psichiatrinė ligoninė Naujojoje Vilnioje, 1905 Žvėryne — vaikų ligoninė, 1905 atidaryta infekcinių ligų (choleros) ligoninė su 30 lovų, pradėjo veikti Orlovskio įkurta Pastero stotis. Tuo laiku Vilniuje buvo 15 vaistinių. 1913—14 veikė ir keletas privačių ligoninių. Dvi jų buvo įsteigtos pažangių visuomenės veikėjų A. Domaševičiaus ir S. Matulaičio iniciatyva.

Pradinių m-lų 1865 Vilniuje buvo 6, jose mokėsi 1440 vaikų. 1885 veikė 113 pradinių, dviklasių ir triklasių m-lų, iš jų 89 žydų pr. m-los. Po 1863 sukilimo Vilniuje toliau veikė g-ja, XIX a.

pradžioje atsiradusi iš apygardinės m-los. Ji galėjo priimti tik mažą dalį mokytis pageidaujančių turtingųjų gyventojų vaikų. 1873 įsteigta prog-ja, 1881 virtusi g-ja. Šiose g-jose mokėsi tik berniukai. Nuo 1860 veikė ir mergaičių g-ja, nuo 1869 — mergaičių vidurinė m-la. Nuo XIX a. aštuntojo d-mečio Vilniuje veikė kelios techn. m-los ir 2 nedidelės mkt. seminarijos: Mokytojų in-tas (iki XIX a. pab.) ir Žydų mokytojų in-tas. Knygų leidimas po 1863 sukilimo nuslopinimo Vilniuje labai sumažėjo. 1864 įsteigta Vilniaus archeografijos komisija (ž. *Archeografijos komisijos*), 1867 — Rusijos Geografinės d-jos šiaurės vakarų skyrius (ž. *Geografinės draugijos*), 1867 — V. viešoji biblioteka (1877 ji turėjo apie 250 000 knygų).

Įsigalėjus kapitalizmui, Vilniuje prasidėjo darbininkų judėjimas. 1871 Durunčos ir Šišmano tabako f-ke įvyko pirmasis Vilniaus darbininkų streikas. XIX a. pabaigoje kai kurie pažangieji V. inteligentai pradėjo studijuoti moksl. socializmo veikalus. XIX a. aštuntojo d-mečio pradžioje čia rev. darbą dirbo *narodnikai*. 1872—75 veikė 3 didesni jų būreliai, vadovaujami A. Zundelevičiaus, L. Davidovičiaus, J. Vnorovskio, J. Vitorto, N. Sokolovo. 1883 Vilniuje veikė M. Jančevskio vadovaujama narodnikų grupė, kūrėsi A. Gnatovskio būrelis, kuris 1886—87 talkininkavo A. Uljanovo grupei, rengusiai pasikėsinimą prieš carą Aleksandrą III. Apie 1880—81 mieste veikė rev. būrelis, palaikęs ryšius su revoliuciniais Maskvos, Kijevo ir Varšuvos būreliais. 1882 likę nesuimti šio būrelio nariai prisidėjo prie besikuriančios Lenkijos darbininkų „Proletariato" partijos. 1883 Vilniuje įvyko šios partijos grupių atstovų suvažiavimas. 1883 pab. V. revoliucionieriai užmezgė ryšius su „Darbo išvadavimo" grupės veikėjais Šveicarijoje. 1887 Vilniuje įkurti pirmieji s-d. būreliai (vadovavo L. Jogichas-Tiška ir kt.). Tais pačiais metais Vilniaus įgulos karininkų tarpe pradėjo veikti E. Spončio vadovaujamas marksistų būrelis. Veikė dar žydų s-d. grupė, M. Blažejevskio, L. Mikalausko, B. Urbanavičiaus ir kt. vadovaujami marksistų būreliai. Juose buvo studijuojama polit. ekonomija, rev. judėjimo istorija, „Komunistų partijos manifestas" ir kiti marksizmo veikalai. 1888 suorganizuotos pirmosios nelegalios darbininkų savišalpos (kovos) kasos: jos šelpė streikuojančius, sergančius, įv. nelaimių ištiktus darbininkus. 1889 V. savišalpos kasoms jau priklausė 27 profesijų darbininkai. 1892 V. s-d. būreliai pirmą kartą Lietuvoje minėjo Gegužės Pirmąją. 1893 susikūrė *Lenkijos Socialistų partijos* V. org-ja. Vilniuje 1895 įvyko šios partijos III suvažiavimas. 1895 darbininkų marksistų būreliui pradėjo vadovauti S. Trusevičius. Tais pačiais metais V. org-jos moksleivių būrelyje rev. veiklą pradėjo F. Dzeržinskis. 1895.IX.19(IX.7) grįždamas iš užsienio, Vilniuje lankėsi V. Leninas; jis tarėsi su vietos socialdemokratais dėl marksistinių straipsnių rinkinio išleidimo užsienyje ir kitais rev. darbo klausimais. 1895 pab. įvyko V. s-d. būrelių atstovų konferencija, kurioje buvo svarstomi Liet. socialdemokratijos programos pagrindai, sudarytas vadovaujantis Liet. socialdemokratijos centras. 1896 įvyko liet. socialdemokratų I suvažiavimas, kuris įkūrė *Lietuvos Socialdemokratų partiją* (LSDP). 1896—1900 Vilniuje ir Vakarų Baltarusijoje veikė *Lietuvos Darbininkų sąjunga*, kurios branduolį sudarė atsiskyrę nuo LSDP kairieji jos nariai. 1897 žydų socialdemokratų grupių suvažiavime Vilniuje buvo įkurta Visuotinė žydų darbininkų s-ga Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje — *Bundas*. 1899, pabėgęs iš ištrėmimo, į V. atvyko F. Dzeržinskis. F. Dzeržinskio, M. Kozlovskio, E. Sokolovskio ir kt. pastangomis 1900 buvo sukurta Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratų darbininkų s-ga, kuri savo I suvažiavime pasivadino *Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratija*. 1901 ėmė formuotis *Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos* V. org-ja; ji veikė darbininkų tarpe, rūpinosi „*Iskros*" ir kitos marksistinės lit-ros gabenimu iš užsienio. Visos šios org-jos vadovavo V. darbininkų streikams ir demonstracijoms. 1897, 1899 ir 1900 įvyko demonstracijos prie geležinkelio stoties; buvo protestuojama prieš polit. kalinių trėmimą. 1899 Vilniuje įvyko pirmoji Lietuvoje Gegužės Pirmosios demonstracija. 1902.V.1 demonstraciją išvaikė kariuomenė ir policija. Buvo suimta kelios dešimtys darbininkų ir nuplakta rykštėmis. Atsiliepdami į kruvinąjį sekmadienį Peterburge, Vilniaus darbininkai 1905.I.24 paskelbė polit. streiką, kuris apėmė beveik visus f-kus, dirbtuves, spaustuves. Vilniečiai aktyviai dalyvavo 1905—07 revoliucijoje (ž. *Revoliucijos*: 1905—07 buržuazinė-demokratinė revoliucija). Daug visuot. polit. streikų ir anticarinių demonstracijų Vilniuje įvyko visos Rusijos spalio streiko ir gruodžio sukilimo Maskvoje metu. Lietuvių liberalinės buržuazijos atstovų iniciatyva 1905.XII.4—5 mieste posėdžiavo *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*. 1905. XII.6 LSDP Vilniuje sušauktas revoliucinių ž. ū. darbininkų ir valstiečių, dalyvavusių Lietuvių suvažiavime, pasitarimas (jam vadovavo V. Kapsukas) ragino ginkluotis ir kurti rev. k-tus, šalinti valsčiuose caro valdžios įstaigas.

Po 1905 įvykių susilpnėjus tautinei priespaudai, mieste pagyvėjo lietuvių kultūrinis gyvenimas. Panaikinus spaudos draudimą, 1904 pradėjo eiti pirmasis liet. dienraštis „Vilniaus žinios" ir kt. laikraščiai, buvo įkurta (1907) *Lietuvių mokslo draugija*, kūrėsi įv. kt. d-jos, buvo rengiami vieši spektakliai, koncertai. Vilniuje LSDP 1906—08 leido legalius laikraščius: „Naujoji gadynė", „Echo" („Aidas"), „Skardas", „Žarija"; Bundas — legalų laikr. „Folksceitung" („Liaudies laikraštis"). 1905—07 revoliucijos laikotarpiu Vilniuje veikė RSDDP org-jos neleg. spaustuvė, kurioje buvo spausdinami laikraščiai, atsišaukimai. 1908 neleg. spaustuvę Vilniuje turėjo ir LSDP org-ja. Joje buvo spausdinamas laikr. „Głos robotniczy" („Darbininkų balsas"). Nuo 1912 mieste buvo platinama bolševikinė „Pravda". Po Lenos aukso kasyklų darbininkų sušaudymo Vilniuje suaktyvėjo streikų kova: 1912 streikavo 1400 darbininkų, 1913 — 2000, 1914 pr. — 3600. Streikams vadovavo LSDP V. k-to ir RSDDP V. org-jos sudaryta jungtinė streikų komisija.

1915 vasarą, frontui artėjant prie V., iš jo buvo evakuotos įstaigos ir įmonės. 1915.IX.19 miestą užėmė Vokietijos kariuomenė. Tuo metu jame buvo likę 142 000 gyventojų. Vilniuje kaizeriniai okupantai įsteigė kar. v-bą, kuri vykdė okup. valdžią iš pradžių tik V. srityje, vėliau — Vilniaus-Suvalkų srityje, o nuo 1917.III.15 — visoje Lietuvoje. Okupantai skelbė vis naujus mokesčius ir suvaržymus. Duonos buvo galima pirkti tik po 1/4 svaro per dieną. Daug miestiečių badavo, sirgo infekcinėmis ligomis. Trūko darbo: veikė tik geležinkelių dirbtuvės, lentpiūvės, malūnai, odos f-kai ir kai kurios kitos, kar. užsakymus atliekančios įmonės. Darbingi vyrai buvo gaudomi ir gabenami į priverčiamųjų darbų stovyklas. Veikė tik keletas darbininkų profs-gų, valgyklų, klubas. Liet. spauda buvo suvaržyta. Per okupacijos metus Vilniuje išėjo tik kelios liet. knygos ir 1916 bei 1917 metų kalendoriai. 1917—18 ėjo laikr. „Lietuvos aidas". 1915 Vilniuje pradėjo veikti pirmoji g-ja lietuvių dėstomąja kalba, darbininkų klubas.

Vokietijos vyriausiasis Rytų kariuomenės vadas paskyrė vyriausiąjį miesto burmistrą ir jo padėjėją. Iš vietos gyventojų buvo sudaryta magistrato kolegija. Okupantai neleido Vilniuje veikti darbininkų polit. org-joms. Tačiau visiškai nuslopinti rev. judėjimo nepajėgė. Rev. socialdemokratai ir toliau nelegaliai veikė profs-gose, spausdino atsišaukimus, raginančius gyventojus neklausyti okupantų valdžios įsakymų. 1917 Vasario revoliucija Rusijoje dar labiau sustiprino V. darbo žmonių kovą prieš okupantus. 1917 rudenį įvyko badaujančių moterų demonstracija. Vok. okupantų iniciatyva Vilniuje 1917.IX.23 įsteigta buržuazinė Lietuvos Taryba, kuri po 1918 Lapkričio revoliucijos Vokietijoje ėmė kurti Vilniuje burž. valdžios aparatą.

Po Spalio revoliucijos, 1917 pab., LSDP V. org-jos nariai ėmė kritikuoti oportunistinę partijos vadovų, bendradarbiaujančių su buržuazine Lietuvos Taryba, politiką. 1918.III nelegalioje LSDP V. org-jos konferencijoje buvo nutarta išstoti iš LSDP ir įkurti Lietuvos ir Baltarusijos Socialdemokratų darbininkų partiją. 1918.IV iš Maskvos atvykusi RKP(b) Liet. sekcijų Centro Biuro atstovė A. Drabavičiūtė su rev. socialdemokratais sukūrė pirmąją Vilniuje kom. kuopelę. 1918.VIII.14 Vilniuje įvyko rev. socialdemokratų pasitarimas, kuris nutarė sudaryti laikinąjį centrą *Lietuvos Komunistų partijos* steigiama-

jam suvažiavimui rengti. 1918.X.1—3 Vilniuje įvyko LKP I suvažiavimas, buvo išrinktas Centro Komitetas. LKP ėmė organizuoti V. darbininkus ir vadovauti jų rev. kovai (ž. *Revoliucijos*: 1918—19 proletarinė revoliucija). Prasidėjus 1918. XI.9 Vokietijos revoliucijai, rev. judėjimas apėmė ir V. įgulos kareivius. Tačiau okup. kariuomenės kareivių taryba, kurią sudarė daugiausia reakc. elementai, rev. judėjimui buvo priešinga. Tik dalis kareivių (spartakiečiai) ieškojo ryšių su miesto darbininkais, dalyvavo rev. įvykiuose. Komunistų iniciatyva Vilniuje buvo sudarytas kar. rev. k-tas ginkluotam sukilimui rengti. 1918.XI pab. į V. atvyko Vincas Kapsukas ir Z. Angarietis. Buvo išrinkta V. Darbininkų atstovų taryba; jos didž. frakciją sudarė komunistai. 1918.XII.8 buvo sudaryta Kapsuko vadovaujama Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė. 1918.XII.15 Vilniaus Darbininkų atstovų taryba nutarė paimti visą miesto valdžią. XII.16 Vilniuje įvyko visuot. polit. streikas ir didelė demonstracija Tarybų valdžiai remti. Darbininkų tarybos prezidiumas, veikęs kaip vietos valdžios organas, panaikino vok. okupantų įvestą cenzūrą. Vilniuje pradėjo legaliai eiti kom. laikraščiai. Iš pradžių okupantai priešinosi Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos veiklai. Tačiau ryžtingi V. darbo žmonių veiksmai, geležinkelininkų, vandentiekio, elektrinės, f-kų, prekybos įmonių darbininkų ir tarnautojų streikai privertė okupantus nusileisti. 1918.XII.31 vok. kariuomenė pradėjo iš V. trauktis. 1919. I.1 Vilniaus Darbininkų atstovų tarybos būstinę užpuolė kontrrevoliuciniai lenkų legionininkai. Apsupti tarybos nariai, ginkluoto būrio kovotojai (apie 50 žmonių), gynėsi, kol pasibaigė šoviniai. Komunistai L. Čaplinskas, A. Liaudanskas, J. Šimelevičius, B. Verbickas, nenorėdami pasiduoti, nusižudė. Vilniuje įsitvirtino lenkų kontrrevoliucionieriai. 1919. I.5 vakare prie miesto atžygiavę Raudonosios Armijos daliniai, jų tarpe *Vilniaus penktasis pėstininkų pulkas*, padėjo darbo žmonėms atkurti Tarybų valdžią. Pirmosios Lietuvos komjaunimo org-jos kūrėsi taip pat Vilniuje (ž. *Lietuvos Lenino komunistinė jaunimo sąjunga*). 1919.I.29 čia buvo išrinktas LKJS Laikinasis centro biuras. Netrukus V. komjaunimo org-joje buvo jau apie 300 narių. 1919.I.31 Vilniuje įvyko apskričių rev. k-tų atstovų suvažiavimas, 1919.II.18—20 — Lietuvos darbininkų, bežemių ir mažažemių valstiečių ir raudonarmiečių atstovų tarybų suvažiavimas, II.27 čia buvo sudaryta Lietuvos ir Baltarusijos TSR vyriausybė — Liaudies Komisarų Taryba (LKT). 1919.III.4—6 vyko Jungtinis Lietuvos ir Baltarusijos KP suvažiavimas, išrinkęs partijos Centro Komitetą. 1919.III.13 paskelbtas Lietuvos ir Baltarusijos TSR LKT dekretas dėl V. un-to atkūrimo. V. un-tas pradėjo parengiamuosius darbus (jiems buvo skirta 1 mln. rb). Tuo metu kontrrev. jėgos sustiprino puolimą prieš Lietuvos ir Baltarusijos TSR. 1919.IV.21 lenkų legionininkai po 3 dienų kovos užėmė Vilnių. Likę Vilniuje komunistai pradėjo veikti nelegaliai. 1919.IX dirbti pogr. darbo į V. atvyko Lietuvos ir Baltarusijos KP CK atstovas K. Giedrys. Buvo sudarytas pogrindinis partijos V. k-tas, kuriam priklausė 11 partinių ir 16 komjaunimo kuopelių. 1920.VII.14 Raudonosios Armijos junginys, vadovaujamas G. Gajaus, išvadavo Vilnių. Remiantis Tarybų Rusijos ir Lietuvos taikos sutartimi, VIII.27 V. buvo grąžintas Lietuvos valstybei. Lietuvos burž. valdžia uždraudė V. darbininkų spaudą, org-jas. 1920.X.9 Lenkijos kariuomenė, vadovaujama gen. L. Želigovskio, užgrobė V., o vėliau ir kitas r. Lietuvos vietoves (ž. *Vilniaus klausimas*).

Įjungtas į Lenkiją, V. ir V. kraštas neteko ekonominių ryšių su Lietuva ir Rusijos žaliavų šaltiniais bei realizavimo rinkomis, sumažėjo jo tranzitinė reikšmė. Lenkijos valdžia priskyrė V. prie „Lenkijos B", arba antraeilių Lenkijos r. periferijos miestų, tuo pabrėždama, kad pagrindinį dėmesį ji skiria „Lenkijai A", t. y. centrinės Lenkijos sritims. Pirmaisiais okupacijos metais vietos rinkoje buvo nebloga kai kurių vartojimo reikmenų paklausa. Kadangi darbo jėga buvo pigi, Vilniuje kūrėsi nedidelės odos, muilo, aliejaus, tabako, degtinės, alaus gamybos įmonės; buvo statomos lentpiūvės, o jų produkcija eksportuojama į Vokietiją. Toks V. pramonės pagyvėjimas truko iki 1923 pab., o 1924 jos gamyba ėmė mažėti, kai kurios įmonės sustojo. Trūkstant rinkų ir vietos pramonei nesėkmingai konkuruojant su centrinės Lenkijos gaminiais, kasmet mažėjo V. baldų gamyba, sunyko metalo, odos apdirbimo pramonė. 1928 Vilniuje vienai įmonei teko vid. po 15 darbininkų (1914 — vid. 73). Ofic. duomenimis, iš 262 įmonių, kuriose 1928 dirbo mažiau kaip po 20 darbininkų, 1930 teveikė 61, o iš 59 įmonių, kuriose 1928 dirbo daugiau kaip po 20 darbininkų, 1932 teveikė 36. Daugelio V. įmonių patalpos buvo nepatogios, blogai įrengtos.

Gyventojų prieš pat II pasaul. karą V. turėjo apie 200 000. Vilniuje buvo varoma antilietuviška propaganda. Be kitų, čia ėjo dienraščiai „Kurjer wileński", „Słowo", „Dziennik wileński" ir kt., priešiškai rašę apie Lietuvos valstybę ir V. krašto lietuvius.

1919.X pradėjo veikti V. un-tas. Žymią dalį jo personalo sudarė lenkų nacionalistai. Būdamas priešiškas Lietuvos kultūriniam ir politiniam savarankiškumui, un-tas mažai teturėjo įtakos lietuvių mokslo ir kultūros raidai (ž. *Vilniaus universitetas*).

Lenkijos okup. metais V. buvo *Vilniaus krašto* lietuvių visuomeninės ir kultūrinės veiklos centras. Jame veikė Laikinasis Vilniaus lietuvių k-tas (1919—37), koordinavęs visų kitų lietuvių d-jų veiklą, Lietuvių mokslo d-ja (1907—40), Lietuvių švietimo d-jos „Rytas" (1912—38), Lietuvių šv. Kazimiero d-jos jaunimui auklėti ir globoti (1925—1936), Lietuvių „Kultūros" švietimo d-jos (1927—40), Lietuvių ūkio d-jos (1928—37) centro v-bos, Lietuvių mokytojų s-ga (1925—37), Vilniaus Lietuvių studentų s-ga (1925—40), Lietuvių sanitarinės pagalbos d-ja (1918—40), Lietuvių labdarybės d-ja (1914—38); lietuviška Vytauto Didžiojo g-ja (nuo 1915), mkt. seminarija (nuo 1918), kelios pr. m-los. Ėjo keli klerikaliniai liet. laikraščiai: „Rytų Lietuva" (1922—23), „Lietuvos kelias" (1923—25), „Vilniaus rytojus" (1928—37), klerikalinis žrn. „Jaunimo draugas" (1926—37), liberalinės krypties laikr. „Vilniaus žodis" (1929—1939) bei žurnalai „Vilniaus šviesa" (1928—29), „Lietuviškas baras" (1933—1939). Ėjo daug ir kitų laikraščių, bet labai trumpai, nes okup. valdžia juos uždarė. Lenkų valdžia persekiojo V. lietuvių d-jas ir m-las; 1927 uždarė V. mkt. seminariją, o 1938 — visas svarbesniąsias V. liet. d-jas, jų tarpe ir Lietuvių mokslo d-ją (po kurio laiko leido veikti kitu — Mokslo mylėtojų d-jos — vardu). Užgrobus Vilnių Lenkijai, LKP V. org-ja veikė pogrindyje. 1922 pab. LKP V. miesto ir V. krašto org-jos įjungtos į Lenkijos Komunistų darbininkų partiją (nuo 1925 Lenkijos Komunistų partija). 1923.X Vilniuje buvo įkurta *Vakarų Baltarusijos Komunistų partija* (VBKP), 1924 — *Vakarų Baltarusijos Komunistinė jaunimo sąjunga* (abi veikė iki 1938). 1930 prie VBKP V. apyg. k-to buvo sudarytas Lietuvių biuras, vėliau pertvarkytas į Liet. komunistų biurą prie VBKP CK. Biuras leido neleg. laikraščius „Barikada", „Bedievis", „Valstiečių balsas", atsišaukimus. 1918—38 Vilniuje veikė LKP, paskui VBKP pogr. spaustuvės, kuriose buvo spausdinami atsišaukimai, laikraščiai liet., rusų, baltr., lenkų ir žydų kalbomis.

1939.IX.1 Vokietijai užpuolus Lenkiją, Raudonoji Armija, kad apsaugotų nuo hitlerininkų okupacijos Lenkijos valdomas ukrainiečių ir baltarusių žemes, 1939.IX.17 įžengė į Vakarų Ukrainą, Vakarų Baltarusiją ir V. kraštą. 1939.X.10 sudaryta Lietuvos—TSRS savitarpio pagalbos sutartimi V. ir V. kraštas buvo perduoti Lietuvai. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, iš Kauno į V., kaip į respublikos sostinę, pradėtos kelti centrinės valst. įstaigos.

1941.VI.22 V. bombardavo hitlerininkų lėktuvai. VI.24 okupavę miestą, hitlerininkai pradėjo terorą. Žydus suvarė į getą. Aukštuosiuose Paneriuose masiškai žudė žmones. Hitlerinės okupacijos metais Vilniuje turėjo savo įstaigas 2 vadinamieji apygardos komisarai: V. miesto ir V. krašto. 1943.III.17 okupantai uždarė aukštąsias m-las bei mokslo įstaigas ir suėmė daugiau kaip 60 V. inteligentų. Suimtuosius išgabeno į konc. stovyklas, o laikraščiuose paskelbė, kad tų priemonių ėmėsi, keršydami inteligentijai, sužlugdžiusiai Vokietijos armijos vadovybės pastangas mobilizuoti Lietuvos vyrus kovai prieš Raudonąją Armiją.

Jau 1941 mieste susidarė antifaš. grupių, iš kurių J. Vito iniciatyva 1943.II buvo sukurta *Lietuvos išlaisvinimo sąjunga*, leidusi pogr. laikraštį „Tėvynės frontas", atsišaukimus. Aktyviai veikė Vilniaus geto antifaš. kovos org-ja. 1942.XII buvo sukurtas LKP Vilniaus miesto k-tas, bet jis neturėjo ryšio su LKP CK. 1942—43 veikė J. Mozelio vadovaujama antifaš. org-ja, teikusi pagalbą į nelaisvę paimtiems Raudonosios Armijos kariams, platinusi antifaš. atsišaukimus ir leidusi pogr. laikraštį „Antifašistinis frontas"; 1943—44 — antifašistinė lenkų org-ja *Lenkų patriotų sąjunga* (vadovas J. Pševalskis; 1942—43 ta s-ga vadinosi Aktyvios kovos s-ga). Org-ja leido laikr. „Sztandar wolności" („Laisvės vėliava"), „Związkowiec" („Profsąjungininkas"), atsišaukimus lenkų, rusų, vokiečių kalbomis. 1943.V jungtiniame Lietuvos išlaisvinimo s-gos, Lenkų patriotų s-gos ir Vilniaus geto pogr. org-jos komunistų posėdyje buvo išrinktas antifašistinis lietuvių k-tas (sekr. J. Vitas), kuris nuo to laiko vadovavo antifaš. org-jų veiklai, palaikė ryšius su LKP CK ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės partizanais Rūdninkų miškuose, „Bičiulių", Petriko partizanų būriais, Baltarusijos partizanais Naročiaus ež. rajone. Veikė t. p. miesto komjaunimo org-ja (sekr. S. Madeiskerytė) ir Faš. teroro aukų rėmimo d-ja (sekr. J. Pševalska).

Dėl V. išvadavimo 1944 vasarą beveik savaitę kovėsi Trečiojo Baltarusijos fronto kariuomenė (vadas gen. I. Černiachovskis). 1944.VII.13 V. buvo išvaduotas (ž. *Vilniaus-Kauno operacija*). Raudonosios Armijos apsupti okupantų daliniai, prieš pasiduodami, sistemingai griovė ir degino miestą. Nuo bombardavimo ir gatvių kautynių labiausiai nukentėjo glžk. st. rajonas ir Senamiestis. Komunalinis ūkis sutriko, buvo sunaikinti telegrafo, telefono, radijo stočių įrengimai, sugriauta elektrinė ir vandentiekio stotis, sunaikinta apie 40% gyv. namų, daug viešbučių, kino teatrų, m-lų, susprogdinti tiltai per Nerį.

Po karo vilniečiai energingai ėmėsi miesto atstatymo. Buvo išvalyti griuvėsiai, sutvarkytos gatvės ir aikštės. Atstatymo darbuose vilniečiai talkomis atidirbo daugiau kaip 6 mln. valandų. Atstatant miestą, buvo sutvarkyta ir naujai užstatyta Neries krantinė, pramonė koncentruojama miesto pakraščiuose, gatvės ir aikštės asfaltuojamos, pasodinta tūkstančiai medžių, įrengta 30 ha naujų skverų ir sodų, pastatyti keli nauji stadionai. 1950 atstatytas ir išplėstas V. glžk. st. pastatas, dvigubai padidinta stoties aikštė. 1949 buvo atstatyta ir padidinta senoji V. elektrinė, o 1951 paleista termofikacinė elektrinė. Įkurtas aeroportas, Žvėryne ir Tupatiškėse įrengtos naujos vandentiekio stotys. Įvairiose miesto vietose išaugo nauji gyv. namų kvartalai, pastatyta gamyklų, mokyklų, sveikatos apsaugos, kultūros, mokslo įstaigų. 1959 V. turėjo 236 000 gyv.

Lit.: **M. Baliński,** Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno, 1835; **M. Baliński,** Historia miasta Wilna, 2 t., Wilno, 1836; **J. Kraszewski,** Wilno od początków jego do roku 1750, 4 t., Wilno, 1840—42; **M. Baliński,** Dawna Akademia Wileńska, Petersburg, 1862; **L. Abramowicz,** Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525—1925), Wilno, 1925; **M. Łowmiańska,** W sprawie składu narodowościowego cechów wileńskich (w. XVI—XVIII). — „Ateneum Wileńskie", t. 7, z. 1—2, Wilno, 1930; Wilno i Ziemia Wileńska, t. 1—3, Wilno, 1930—37; **P. Vingis,** Vilniaus padavimai, K., 1931; Vilnius ir Vilniaus kraštas, K., 1932; **M. Biržiška,** Senasis Vilniaus universitetas 1579—1842, V., 1940; **J. Grinius,** Vilniaus meno paminklai, K., 1940; **J. Jurginis,** Reakcinis bažnytinių jurisdikcijų vaidmuo Vilniaus istorijoje. — „Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, V., 1951; Iš Vilniaus universiteto istorijos, V., 1955; **J. Jurginis, V. Mikučianis,** Vilnius — Tarybų Lietuvos sostinė, V., 1956; **V. Micelmacheris,** Vilnius — senasis medicinos mokslo židinys, V., 1956; **R. Šalūga,** Vilnius, V., 1957; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—65; **J. Jurginis,** Vilniaus miesto vandentiekis XV—XVIII amž. — „Valstybinis LTSR paminklų apsaugos inspekcijos metraštis", 1958, Nr. 1; **J. Jurginis,** 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje, V., 1958; **M. Jučas,** Slaptos studentų draugijos Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje 1832—1841 m. — „LTSR MA darbai", 1958, A 1; **S. Pinkus,** Vilniaus gotika. — „Mokslas ir gyvenimas", 1959, Nr. 3; **V. Abramavičius,** Vilniaus pilies teatras. — „Literatūros ir meno metraštis", V., 1959; **V. Merkys,** Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai 1503—1805 m. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **J. Maceika, P. Gudynas,** Vadovas po Vilnių, V., 1960; **J. Bulota, R. Šalūga,** Vilniaus požemiuose, V., 1960; **J. Karosas,** Kalba Vilniaus akmenys, V., 1963; Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—41 m., V., 1965; Революционный подъем в Литве и в Белоруссии в 1861—1862 гг., М., 1964; Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг., М., 1965; Vilniaus miesto geografija, V., 1965; Vilniaus universitetas, V., 1966; Вильнюсское подполье, Вильнюс, 1966; Революционный путь компартии Западной Белоруссии, Минск, 1966; Борьба за Советскую власть в Прибалтике, М., 1967; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža.—„Komunistas", 1967, Nr. 7—12; 1968, Nr. 1—4; **J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius,** Vilniaus miesto istorija, V., 1968; **J. Žiugžda,** Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir Vilniaus klausimo išsprendimas.— Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969.

„VÌLNIUS"— 1. Partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Švenčionių apskrityje. Priklausė *„Žalgirio"* partizanų brigadai.

2. Vilniaus baldų įmonių susivienijimas. Sukurtas 1964. Iš pradžių į jį įėjo Vilniaus baldų ir medžio apdirbimo kombinatas (pav. *Baldai*), Vilniaus baldų kombinatas, Vilniaus faneros g-la, baldų f-kas „Beržas". Po perorganizavimo (1968) susivienijimui priklauso tik baldų ir medžio apdirbimo kombinatas ir faneros g-la. 1970 pr. susivienijime dirbo 1300 darbininkų ir tarnautojų, iš jų 130 inžinierių ir technikų. 1969 pagaminta 63 400 šaldytuvo „Snaigė" korpusų, 40 000 tualetinių stalelių su veidrodžiais, 9200 m^3 klijuotos faneros, 2 842 000 rb vertės universalių surenkamųjų baldų (sekcijų), 233 000 rb vertės baldų pagal spec. užsakymus; bendra produkcijos vertė 9 133 000 rb. 1969 susivienijimo pagamintų baldų ir faneros realizuota Lietuvoje už 7 717 000 rb, kitose tarybinėse respublikose ir užsienio šalyse už 1 324 000 rb. „V." baldais apstatyta daug TSRS viešbučių, sanatorijų, ligoninių, mokyklų, institutų, TSRS AT Prezidiumo priimamasis. Baldai buvo eksponuojami sąjunginėse ir tarptautinėse (Londono, Paryžiaus, Leipcigo) parodose. Daugiausia žaliavos susivienijimas gauna iš Lietuvos TSR ir RTFSR medžio apdirbimo įmonių, buko medieną — iš Rumunijos.

3. Buržuazinis dienraštis, ėjęs 1920. XII.14—1921.X.12 Vilniuje. Redagavo M. Biržiška. Lenkų okup. valdžios buvo daug kartų konfiskuojamas ir pagaliau uždarytas.

VILNÓJA — ežeras Vilniaus rj., 8 km į p. nuo Maišiagalos, prie Sudervės. Plotas 70 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2150 m, didž. plotis 480 m, kranto linijos ilgis 5300 m. Ežero viduryje yra didelė apskrita sala. Š. v. krantas aukštas, kiti žemi. Ežeras pratekamas. Skirtas mėgėjiškai žūklei.

VÌLNOS. Nuo seno Lietuvoje yra gaunamos, apdirbamos ir vartojamos avių V. Iki XX a. vidurio V. daugiausia buvo apdirbamos namuose. Iš gerų V. buvo verpiami siūlai audiniams, juostoms, be to, veliama veltinė avalynė; prastesnių V. siūlai dažniausiai buvo vartojami mezginiams; iš prasčiausių V. veliamas veltinys. Prieš I pasaul. karą kai kurie didesnieji ūkiai neapdirbtas V. parduodavo; jų būdavo ir išvežama iš Lietuvos, daugiausia į lenkiškąsias gubernijas. Pramoninis V. verpimas ir audimas labiau ėmė vystytis XX a. trečiajame d-metyje. 1930 kiekvienam Lietuvos (be Vilniaus kr.) gyventojui buvo pagaminta vid. 0,3 m pramoninių vilnonių audinių, 1934 — 0,5 m, 1937 — 0,9 m. 1939 Lietuvos (be Klaipėdos kr.) tekstilės pramonė suvartojo 122 t vietinių V. pluošto ir 1 t verpalų, 277 t importuotų V. pluošto ir 304 t verpalų. Beveik visas vietines V. suvartodavo patys V. gamintojai.

1953 visų kategorijų ūkiuose buvo gauta 1188 t vilnų, 1958 — 1303 t, 1964 — 833 t. Valstybė iš jų 1953 supirko 446 t, 1958 — 445 t, 1964 — 337 t. Kadangi XX a. šeštajame d-metyje avių sumažėjo, be to, V. nėra pakankamai geros ir vietinei V. pramonei beveik nevartojamos, tai ir valstybinis V. supirkimas mažėjo, o nuo 1965 visiškai panaikintas. Individualūs avių augintojai V. realizuoja dažniausiai per buitinio aptarnavimo kombinatus. V. superka ir Lietkoopsąjunga (1969 supirkta 33 t). 43 rajonų buitinio aptarnavimo kombinatai turi (1969) po karšyklą, o 18 — ir po verpyklą. Juose plautos V. keičiamos į trikotažo dirbinius, o kur yra verpyklos,— ir į verpalus. Be to, juose pagal individualius užsakymus iš V. verpalų mezgami trikotažo dirbiniai.

Pram. audiniams gaminti tinkamų V. daugiausia gaunama iš kitų taryb. respublikų. 1967 įsivežta 4717 t vilnų (iš jų plonų 3673 t), daugiausia iš Ukrainos (45%), Kazachijos (44%), RTFSR, Baltarusijos, Latvijos, Estijos; importuota (daugiausia iš Argentinos, Indijos) 140 t. Iš grynų arba maišytų su kt. pluoštais (medvilne, sintetiniais ir dirbtiniais pluoštais) V. gaminami pramo-

niniai vilnoniai ir pusvilnoniai audiniai, trikotažo gaminiai, veltiniai, kilimai. Iš bendro 1967 gautų V. kiekio vilnoniams ir pusvilnoniams audiniams suvartota 65%, vilnoniams verpalams 29%, veltiniui ir veltinei avalynei 6%. Be to, audinių gamybai vartojamos ir pačiuose verpimo bei audimo f-kuose regeneruotos vilnos (1967 jų suvartota 391 t). Vilnonių audinių vienam Lietuvos gyventojui 1950 Lietuvoje pagaminta vid. 0,8 m, 1953 — 1,1 m, 1955 — 1,7 m, 1958 — 2,6 m, 1969 — 3,4 m.

Ž. *Audimas, Audiniai, Avys, Drabužiai, Juostos, Karštuvai, Mezgimas, Tekstilės pramonė, Veltinys, Verpimas.*

„VILTIS"— 1. Klerikalinė moksleivių šelpimo ir knygų leidimo draugija, veikusi 1921—40 Šiauliuose. Išleido vadovėlių ir jaunimui skirtų didaktinių knygų. Šiauliuose turėjo 2 knygynus.

2. Liberalinis JAV lietuvių darbininkų savaitraštis, ėjęs 1899—1900 Šenandore (Pensilvanijos valstija). Leido ir redagavo V. Šlekys (Stagaras).

3. Nacionalistinis ir klerikalinis laikraštis, ėjęs 1907—15 Vilniuje. Iki 1913.XI ėjo triskart per savaitę, vėliau tapo dienraščiu. Laikraščiui leisti lėšos būdavo surenkamos daugiausia iš kunigų. Iki 1913 redaktoriumi ir leidėju pasirašinėjo A. Smetona. Redakcijoje dar dirbo kun. J. Tumas, L. Gira, K. Žalys. A. Smetonai dėl nesutarimų pasitraukus iš redakcijos, vyriausiuoju redaktoriumi buvo paskirtas P. Dovydaitis, ir „V." tapo grynai klerikaliniu laikraščiu. „V." gynė stambiosios buržuazijos interesus, propagavo buržuazinį nacionalizmą, kovojo prieš materializmą ir socializmą.

4. Liberalinis mėnesinis Brazilijos lietuvių jaunimo žurnalas, ėjęs 1935—37 San Paule. Red. S. Vancevičius.

„VILTIS", Lietuvių sporto draugija „Viltis", — darbininkų jaunimo sporto organizacija, veikusi 1928—31 Kaune, įkurta prie Lietuvos socialdemokratų jaunimo s-gos „Žiežirba". Jai priklausė ir kai kurie pažangieji inteligentai, studentai. LKP išplėtė joje savo įtaką. Komunistai ir komjaunuoliai, pasinaudodami „V." legalumu, dirbo jaunimo tarpe rev. darbą, kūrė joje komjaunimo kuopeles. 1931 d-jos narių sparčiai daugėjo. D-jos darbininkų klube veikė sporto (lengvosios atletikos, stalo teniso, šachmatų) ir lit-ros būreliai, biblioteka, skaitykla, choras, buvo dėstoma lietuvių, rusų ir kt. kalbos. J. Grybauskui padedant, buvo įkurta darbininkų teatro grupė, kuri studijavo meno teoriją, rengėsi statyti pjesę, sudarė darbininkų agitbrigadą, bendradarbiavo su pažangia studentų teatro d-ja „Stedra". Klube 1931 buvo leidžiamas rev. turinio savaitinis sienlaikraštis „Jaunas proletaras", kurį redagavo V. Drazdauskas, apipavidalindavo ir polit. karikatūromis iliustruodavo S. Žukas. „V." veikloje dalyvavo pažangūs rašytojai P. Cvirka, V. Montvila, S. Nėris, J. Šimkus, A. Venclova ir kt. Jie bendradarbiavo sienlaikraštyje, redagavo korespondencijas iš įmonių, rašė ir vertė chorui rev. dainas, skaitė darbininkų vakaruose savo kūrybą. 1931.IX.13 visuotiniame „V." narių susirinkime įvyko skilimas: pirm. J. Mozelis ir kiti kair. veikėjai, darbininkų daugumos remiami, kritikavo dešiniuosius v-bos narius. Pastarieji išėjo iš susirinkimo, išsivesdami negausią narių dalį. Rinkimuose į Kauno ligonių kasų tarybą 1931.X „V." rėmė kair. profs-gų sąrašus. Po 1931.XI kratų „V." klube ir kai kurių narių butuose 8 žymesnieji d-jos veikėjai (J. Mozelis, P. Morkūnas ir kt.) buvo adm. tvarka po 3 mėn. kalinami. 1931.XII.23 faš. valdžia „V." uždarė. D-jos darbininkų teatro grupės dalis po to dirbo nelegaliai ir kiek vėliau prisidėjo prie teatro d-jos „Mūsų scena", norėjusios sukurti Lietuvoje darbininkų teatrą.

VILŪČIAI — kaimas Utenos rj., Užpalių apyl., 8 km į š. nuo Užpalių, 10 km į r. nuo Svėdasų; kolūkio centras. 103 gyv. (1970). Kaimo r. pakraščiu teka Nasvė (Šventosios intakas). Yra aštuonmetė m-la (nuo 1964). 1959 buvo 87 gyv.

VILŪNAI — kaimas Kaišiadorių rj., 13 km į š. nuo Jiezno, prie Kaišiadorių—Alytaus plento; apylinkės ir kolūkio centras. 330 gyv. (1970). Š. pakraščiu teka Lapainia (Nemuno intakas), r. pakraštyje yra Vilūnų ež., už jo — Kalvių miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), aštuonmetė m-la (1939—53 pradinė, 1953—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1949). 1810 kaime pastatyta medinė bažnyčia. 1959 buvo 384 gyv.

VILŪNAIČIAI — kaimas Pakruojo rj., Lygumų apyl., 7 km į š. v. nuo Pakruojo, 5 km į r. nuo Lygumų; kolūkio centras. 119 gyv. (1970). Yra parduotuvė, biblioteka. V. minimi 1585 ist. šaltiniuose. 1865—1933 su pertraukomis veikė pr. m-la. 1959 buvo 163 gyv.

VILŪNAS Pranas [1882.IV.17 Mackėnuose (Utenos rj.) — 1937.XII.19 Oršoje (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, publicistas, literatūros kritikas. 1899—1903 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, kartu su L. Adomausku priklausė socialistams prijaučiančių klierikų būreliui. 1904—1916 kunigavo Salantuose, Viekšniuose (čia įsteigė draugijos „Vilniaus aušra" skyrių), Žemaičių Kalvarijoje, Skaistkalnėje (Latvijos TSR), Subačiuje, Radviliškyje, 1918—20 — Šilalėje, Tirkšliuose. 1916—1918 lietuvių belaisvių stovyklos kapelionas Vokietijoje. Bažnytinės vyriausybės persekiojamas, garsėjo kaip „raudonasis vikaras". 1920 metė kunigystę, trumpą laiką dirbo „Socialdemokrato" redakcijoje. Vėliau užmezgė ryšius su komunistais, bendradarbiavo legalioje („Darbininkų gyvenimas", „Mūsų žodis", „Darbininkų žodis" ir kt.) ir nelegalioje komunistinėje („Kibirkštis" ir kt.) spaudoje. 1922 Diktatoriškių (Šiaulių rj.) m-los mokytojas. Nuo 1922 LKP narys. Pagal kuopininkų sąrašą 1922 išrinktas seimo atstovu, buvo kair. darbininkų frakcijos seime sekretorius. 1923 Kaune redagavo žurnalą „Naujoji gadynė". Paskelbė joje dalį savo studijos apie Vydūną ir ateistinių straipsnių. Dalyvavo kooperatinės knygų bendrovės „Šviesa" veikloje. 1923—1926 kartu su kt. kuopininkais kalintas. Išėjęs iš kalėjimo, padėjo leisti LKP žrn. „Vilnis". 1926 pab. dirbo TSRS atstovybės Kaune spaudos skyriuje. Po faš. perversmo išvyko į Vokietiją. Gyveno Karaliaučiuje, padėjo leisti liet. kom. spaudą („Mūsų balsą" ir kt.), organizuoti Lietuvos polit. emigrantų suvažiavimą (1928.I) Berlyne, dalyvavo jame. 1928 atvyko į TSRS. Baltarusijos valst. leidykloje redagavo liet. kalba leidžiamas knygas, priklausė Baltarusijos Proletarinių rašytojų asociacijos liet. sektoriui, dirbo (iki 1936) Dimanovos (BTSR, Vitebsko sr.) liet. vid. m-los mokytoju. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1956 reabilituotas. Jo vardu pavadinta viena iš Utenos gatvių.

Ršt.: Kunigo išpažintis, Šiauliai, 1921.
Lit.: **P. Kirijenka,** Raudonasis vikaras (Iš Prano Vilūno gyvenimo), V., 1963.

VILŪNIENĖ Elena [**Petniūnaitė;** g. 1894. I.2 Labeikiuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš bežemių valstiečių. 1917 Petrograde priklausė kair. eserų partijai. 1918—19 Utenos rev. k-to reikalų vedėja. Nuslopinus Tarybų valdžią, buvo kalinama. Vėliau Ukmergėje suorganizavo darbininkų profs-gą. 1920—31 LKP narė. Už rev. veiklą 1921 kalinta. 1921—23 Kaune padėjo leisti legalią LKP spaudą. 1923 nuteista 3 metus kalėti. 1926 su kitais teista kuopininkų byloje ir išteisinta. 1926 pab. dirbo TSRS atstovybėje Kaune vertėja. 1927 gyveno Vokietijoje. 1928 atvyko į TSRS, dirbo Minsko radijo liet. skyriaus vedėja, bibliotekos vedėja. Vok. faš. okupacijos metais buvo išvežta darbams į Vokietiją. 1945—1952 ūkinė darbuotoja Ukmergėje. Pensininkė.

VILŪNIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Balceriškių ir Bražuolės apyl., 5 km į p. r. nuo Vievio. 119 gyv. (1970). Iš p. r. prie kaimo prieina Dekio ež. Yra pradinė mokykla-internatas (1934—57 pr. m-la, 1957—61 septynmetė, 1961—68 aštuonmetė). XIX a. pab. buvo V. kaimas ir du V. palivarkai. 1959 Vilūniškėse buvo 92 gyv.

VILŪTIS Balys [1918.V.10 Šaltamalkiuose (Zarasų rj.) — 1944.I.29 prie Svyrių (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1934—38 siuvėjas Dusetose. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, priklausė Kavolių (Zarasų rj.) kuopelei. 1940

LKP Zarasų aps. k-to darbuotojas, vėliau mokėsi Vidaus reikalų liaudies komisariato aukštojoje m-loje Maskvoje. 1941 pab. dalyvavo Maskvos gynimo kovose. 1942.IX atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Buvo „Bičiulių" partizanų būrio Vilniaus grupės vadas. Lenkų burž. nacionalistų nužudytas.

VILŪTIS Jonas [g. 1907.VII.24 Sinelnikove (Ukrainos TSR, Dnepropetrovsko sr.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1967). 1940 baigė Kauno meno m-lą, 1943 Vilniaus Dailės akademijos tapybos studiją (vadovas J. Vienožinskis). 1941—45 „Vaidilos" teatro dailininkas. Nuo 1945 dalyvauja dailės parodose. 1947—50 Vilniaus Dailės in-to dėstytojas. 1950—57 Akademinio dramos teatro dailininkas, nuo 1957 Televizijos ir radijo k-to vyriausiasis dailininkas. Apipavidalino nemaža teatro ir televizijos spektaklių, nutapė peizažų ir natiurmortų. V. dekoracijos tapybiškos, raiškaus kolorito.

Apipavidalinti spektakliai: Akademiniame dramos teatre — V. Miliūno „Marti" (1945), L. Rachmanovo „Nerami senatvė" (1946), J. Baltušio „Anksti rytelį" (1953), A. Liobytės ir K. Kymantaitės „Paskenduolė" (1956; Resp. premija 1957); televizijos studijoje — P. Merimė „Šv Antonijaus gundymas" (1960), I. Pikturnos „Saulei tekant" (1961), V. Panovos „Kaip gyvuoji, vaikine?" (1963), ir kt.

VYMERÝTĖ Margarita [1902.VI.10 Garliavoje (Kauno rj.) — 1965.XII.3 Vilniuje] — tautosakininkė, pedagogė. 1920—1922 Aukštuosiuose kursuose (Kaune), 1922—24 Karaliaučiaus, 1924—25 Berno, 1926—30 Kauno un-tuose studijavo vokiečių, prancūzų ir anglų kalbas bei lit-rą, vėliau tobulinosi Kembridžo un-te (Anglija). 1930—40 dėstė užsienio kalbas Kauno g-jose, tyrinėjo romanų, germanų ir baltų pasakas su eiliuotais intarpais. 1941—43 Kauno, 1946—49 Vilniaus un-to dėstytoja ir 1946—52 Ist. in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1952 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbė. 1954—60 Lietuvos TSR MA užsienio kalbų katedros dėstytoja. 1949 parašė darbą „Idėjiniai ir teminiai lietuvių ir slavų gyvulinių pasakų bendrumai" (išvados paskelbtos leidinyje „Kratkije soobščenija Instituta etnografii AN SSSR", t. 12, 1950). Su kitais parengė „Lietuvių tautosakos rinktinę" (1954). „Lietuvių tautosakos apybraižai" (1963) parašė skyrių apie gyvulines pasakas.

Lit.: **L. Sauka**, Margarita Vymerytė — tautosakininkė. — „Kraštotyra", V., 1967.

VYNĀDUONĖS PĖLKĖ — pelkė Molėtų rj., 10 km į š. nuo Pabradės, 2,5 km į r. nuo Joniškio. Plotas 610 ha (pramoninis 439 ha). Pelkės guolį sudaro kelių daubų bei kalvų kompleksas; joje daug nesupelkėjusių salų (apie 22 ha) ir keletas pusiasalių, telkšo 2 ežerai: Pravalas ir Pravaliukas. Per pelkę ir ežerus teka Arinos intakas Pravalka. Iš r. ir p. pelkę supa Arnionių miškas. V. p. — ežerinės kilmės plynraistinė ir plyninė žemapelkė. Durpių klodas įvairus: žolinis, raistinis-plyninis, plyninis-raistinis; jo didž. storis 6,4 m, vid. 2,2 m. Vid. susiskaidymas 29%, vid. peleningumas 10,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3 m.

VÝNAS. Lietuvoje V. buvo žinomas jau apie XII a. Greičiausiai tai buvo V. iš laukinių obuolių sulčių, liet. liaudies dainose vadinamas žaliuoju vynu. 1640 pasaulio atlase (Theatrum orbis terrarum sive Atlas novus..., Amsterdami, 1640) rašoma, kad XVII a. viduryje Lietuvoje buvo gaminamas gėrimas iš medaus ir vandens su vyšnių sunka ir įv. kvapsniais. Toks V. buvo ilgai laikomas ir vartojamas ne tik didikų, bet ir liaudies. Be to, iš Vengrijos, Ispanijos, Prancūzijos buvo įsivežama vynuogių V. Pramoninė V. gamyba pradėta tik po I pasaul. karo. 1926 B. Karazija Anykščiuose įkūrė dirbtuvę, kurioje iš pradžių 7 darbininkai primityviu būdu malė obuolius, spaudė sultis ir gamino V. Įmonė davė nemažai pelno, ir savininkas ėmė ją plėsti. Netrukus buvo pastatytas naujas pastatas. 1929 pagaminta 7000 dkl, 1937 — 19 000 dkl vyno. Daugiausia f-kas gamino obuolių, serbentų, mėlynių ir kupažuotą V. Šios įmonės vynas 1937 Paryžiaus tarpt. parodoje buvo apdovanotas 2 aukso medaliais. 1937 Lietuvoje veikė 23 V. gamybos įmonės (daugiausia nedidelės); visos jos pagamino 85 600 dkl vyno. 1927 importuota 9,6 t, 1930 — 42,0 t, 1937 — 29,8 t vyno. 1940 Anykščių V. f-kas buvo nacionalizuotas, pradėta jį mechanizuoti; darbininkų padaugėjo iki 37. Po D. Tėvynės karo f-kas buvo atstatytas ir pradėjo sparčiai augti; 1964 pavadintas eksperimentine V. g-la

Vynas. „Anykščių vyno" gamyklos gaminiai

„Anykščių vynas". Nuo 1957 joje pradėta dideliais kiekiais gaminti natūralūs lietuviški vaisių ir uogų V.: obuolių, serbentų, vyšnių, braškių, šermukšnių. V. gamyba sparčiai didėjo: 1949 pagaminta 38 200 dkl vaisių V., 1960 — 157 800, 1969 — 1 088 000. Vyną gamina dar Vilniaus vyno ir degtinės g-la (įk. 1920), Vilniaus vyno gamykla (įk. 1958), Tauragės vaisių ir daržovių perdirbimo kombinatas (1959—69 vaisių ir daržovių džiovinimo f-kas), Alytaus V. g-la (įk. 1964), Vilkaviškio konservų f-kas (nuo 1969). Be vaisių ir uogų V., Lietuvos TSR V. gamybos įmonės gamina (filtruoja, spirituoja, pilsto) ir vynuogių V. Kiek kuri įmonė pagamina V., matyti iš lentelės. Iš viso Lietuvoje 1950 pagaminta 98 000 dkl vaisių ir vynuogių V., 1960 — 650 000 dkl, 1969 — 3 535 000 dkl. Beveik visas pagamintas V. realizuojamas Lietuvoje; šiek tiek išvežama į kitas taryb. respublikas. Be to, 1969 į Lietuvos TSR buvo atvežta 583 000 dkl vynuogių vyno iš Armėnijos, Gruzijos, Moldavijos, Bulgarijos, Vengrijos, Rumunijos. Vaisių ir uogų

Vyno gamyba 1969 (tūkst. dkl)

	Vaisių vynas	Vynuogių vynas	Iš viso
„Anykščių vynas"	1088	166	1254
Vilniaus vyno ir degtinės g-la	—	908	908
Vilniaus vyno g-la	345	162	507
Alytaus vyno g-la	191	275	466
Tauragės vaisių ir daržovių perdirbimo kombinatas	138	260	398
Vilkaviškio konservų f-kas	—	2	2

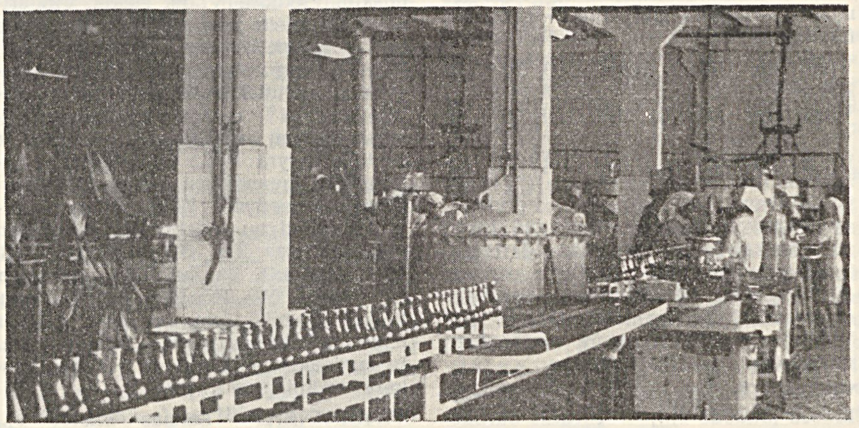

Vynas. „Anykščių vyno" gamyklos pilstymo cechas

vyną Lietuvos V. gamybos įmonės daro iš vietinės žaliavos, vynuogių V.— iš V. žaliavos — pusfabrikačio, gaunamo iš kitų taryb. respublikų ir užsienio. 1969 V. žaliavos gauta: iš Moldavijos 670 000 dkl, Ukrainos 527 000, RTFSR 107 000, Azerbaidžano 65 000, kitų tarybinių respublikų 65 000; dalis žaliavos dar gauta iš Alžyro, Bulgarijos, Rumunijos, Vengrijos. Daug kas savo reikalams nedideliais kiekiais gaminasi naminį vaisių ir uogų V.

VINCENTAVÕS MĨŠKAS — miškas Šakių rj., į p. r. nuo Lekėčių, abipus Kauno—Šakių plento. Priklauso Šakių miškų ūkio Lekėčių ir Šilagirio girininkijoms. Plotas 1581 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis.

VINCEÑTO À PÁULO DRAUGIJÀ, Šv. Vincento à Paulo draugija,— klerikalinė labdarybės organizacija, veikusi 1920—40 Lietuvoje (d-jos centras buvo Kaune). Steigė senelių, invalidų, vaikų prieglaudas, darželius, nemokamas valgyklas beturčiams ir kitas labdarybės įstaigas. Lėšas rinko per bažnyčias, dalį gaudavo iš valstybės. 1939 turėjo 160 skyrių, 75 senelių prieglaudas (3000 vietų), 5 vaikų prieglaudas (217 vietų), 45 vaikų darželius (2000 vietų), 3 sveikatos centrus, kuriuose nemokamai buvo gydomi beturčiai. 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, d-jos išlaikomos prieglaudos, darželiai ir kt. įstaigos buvo nacionalizuotos.

VINCGALỸS — kaimas Kėdainių rj., Dotnuvos apyl., 5 km į š. nuo Dotnuvos, 3 km į r. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; Dotnuvos kaimo profesinės technikos mokyklos mokomojo ūkio centras. 163 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kruostas (Nevėžio intakas). 1959 buvo 204 gyv.

VINCIŪNAITĖ Marija Žinuolė [g. 1937. VI.19 Mielagėnuose (Ignalinos rj.)] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1961 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1963 dirbo Botanikos in-to laborante. 1963—65 Maskvoje tobulinosi Biochemijos in-te. Nuo 1968 Botanikos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroorganizmų fiziologiją.

VIÑCKUS Vincas [1895.VII.9 Juodkiškiuose (Kėdainių rj.) — 1947.X.14 netoli Ukmergės] — Spalio revoliucijos dalyvis. I pasaul. karo metais tarnavo Rusijos kariuomenėje; fronte 3 kartus sužeistas. 1917 įstojo į Raudonąją gvardiją, dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Maskvoje, buvo sužeistas. 1917—20 milicininkas Maskvoje. Vėliau darbininkas Lietuvoje. 1944—45 Deltuvos, nuo 1946 Pabaisko (abu Ukmergės rj.) valsčių vykd. k-tų pirmininkas. Nuo 1947 VKP(b) narys. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

VINDÃŠIUS Antanas [g. 1929.I.29 Ylakiuose (Skuodo rj.)] — partinis darbuotojas. 1949—52 komjaunimo darbuotojas Mažeikiuose, Sedoje. 1952—56 mokėsi Klaipėdos ž. ū. technikume. Nuo 1953 TSKP narys. 1956—57 LLKJS Klaipėdos rj. k-to I sekretorius. 1957—61 Prienų vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1961—62 LKP Kazlų Rūdos, 1962—1969 Prienų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1969 Plungės rj. vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1964 LKP CK narys. 1965 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją.

VINDEĨKIAI — kaimas Skuodo rj., Notėnų apyl., 18 km į p. r. nuo Skuodo, 13 km į š. r. nuo Salantų; tarybinio ūkio centras. 235 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la, kultūros namai, biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas (5 valakai) minimas 1554. 1959 buvo 236 gyv.

VINDŽIŪNAI — kaimas Vilniaus rj., Šumsko apyl., 31 km į p. r. nuo Vilniaus, 5 km į p. nuo Šumsko, prie BTSR sienos. 284 gyv. (1970). Pr. m-la. Kaimo apylinkėse prasideda Vilnia (Neries intakas). 1959 buvo 246 gyv.

VINGERINÁITĖ Sara [1913 Rokiškyje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Kilusi iš amatininkų. Nuo 1928 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1930—34 LKJS narė. Už rev. veiklą 1931 suimta, kalėjo metus. 1934 bausta adm. tvarka, 1935 nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Rokiškyje, Panevėžyje, Kaune, IX forte, Zarasuose, Vilniuje. Nuo 1939 LKP narė. 1940—41 darbininkė Kaune. LKP V suvažiavimo (1941) išrinkta LKP CK narė. Žuvo D. Tėvynės karo pradžioje, traukdamasi nuo hitlerinių okupantų.

VINGERÌNĖ — upė Rokiškio rj., Nemunėlio deš. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 137 km^2. Prasideda Rokiškio apylinkėse. Teka į š. v. Įteka į Nemunėlį 152 km nuo jo santakos su Mūša, 11 km į r. nuo Pandėlio. Intakas — Beržiena (deš.). Vid. nuolydis 179 cm/km. Vid. debitas aukščiau santakos su Beržiena 0,50, žiotyse — 1,03 m^3/s.

VINGERÌNĖS MĨŠKAS — miškas Rokiškio rj., 8 km į š. v. nuo Rokiškio. Didesnioji dalis priklauso Rokiškio miško pramonės ūkio Rokiškio girininkijai, mažesnioji — kolūkiams. Plotas 660 ha; medynų 550 ha (iš jų 180 ha kolūkinio miško). Pietuose V. m. siekia Vingerinę (Nemunėlio deš. intaką). Š. dalyje yra aukštapelkė, vad. Šviesiąja bala. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai daugiausia jauriniai, smėliniai; yra ir priesmėlinių. 84% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia viržinių ir brukninių) yra 79%, beržynų 17%, eglynų 4%. Jaunuolynai sudaro 17%, pusbrandžiai medynai 79%, pribręstantieji 4%. Medynų vid. amžius 44 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 145 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, voverių. Miškas įeina į Rokiškio miesto žaliąją zoną. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 700 ktm.

VÌNGININKAI — kaimas Šilalės rj., 2 km į p. nuo Šilalės, prie Plungės—Tauragės plento; Jucaičių apylinkės centras. 247 gyv. (1970). Pro kaimą teka Šolys (Lokystos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Kaimas minimas kryžiuočių kelių į Lietuvą aprašymuose (XIV a.). 1959 buvo 167 gyv.

VÌNGIS — Vilniaus miesto dalis Neries vingyje (kair. krante), 3 km į v. nuo miesto centro. Beveik visa teritorija (180 ha) apaugusi mišku, daugiausia pušynu. V. — mėgstamas vilniečių poilsio parkas. Yra estrada koncertams (past. 1960) su 2 ha aikštele; estrados pakylose telpa 30 000 atlikėjų. Čia vyksta miesto ir respublikos dainų šventės, koncertai. Estrados apatinėje dalyje esančiose salėse rengiamos parodos. Į v. nuo estrados, prie Neries, yra 3 km ilgio vaikų geležinkelis (įrengtas 1946), „Darbo rezervų" stadionas (įrengtas 1960). Parke yra žaidimų ir atrakcionų įrengimų. Parko v. dalyje, už geležinkelio, įsikūręs Vilniaus un-to botanikos sodas (7,5 ha; ž. *Botanikos sodai*). Jame 1969 buvo apie 5500 Lietuvos ir kt. šalių augalų rūšių.

Vingis

XV—XVI amžiuje V. priklausė Radviloms. XVI a. pabaigoje S. Radvila perleido jį jėzuitams, kurie netrukus čia pasistatydino rūmus, sutvarkė aplinką, įrengė daržus. XVIII a. pr. rūmai buvo perstatyti ir apjuosti mūro siena su nišomis, kurias puošė freskos (sienos dalis yra išlikusi). 1773 uždarius jėzuitų ordiną, V. atiteko vyskupui I. Masalskiui. Po Masalskio jį valdė Potockiai, vėliau Zubovai. XIX a. pradžioje V. nupirko Vilniaus generalgubernatorius L. Benigsenas. Jis rūmus padidino, išpuošė, juose dažnai rengdavo puotas (viena tokia puota, vykusi 1812, aprašyta L. Tolstojaus romane „Karas ir taika"). Napoleono kariuomenei užėmus Vilnių, V. rūmuose buvo įrengta ligoninė. Per 1812 karą V. labai nukentėjo: rūmai apdegė, buvo apiplėšti, sunaikinta daug retų parko augalų. Po karo V. iš Benigseno nupirko caras Aleksandras I. Po I pasaul. karo V. parkas buvo perduotas Vilniaus un-tui, kuris jame, prie Neries, 1920 įrengė botanikos sodą.

„VÌNGIS" — dailės ir literatūros leidinys, išėjęs 1937.XII.16 Vilniuje. Tiražas 500 egz. Išleido Lietuvių komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Oficialusis redaktorius J. Pivoriūnas, faktinis J. Karosas. Išspausdino J. Kėkšto, O. Miciūtės, A. Žukausko ir kt. poetų eilėraščių, ištrauką iš V. Majakovskio poemos „Debesis su kelnėmis", V. Čepulytės, V. Drėmos, A. Karužos straipsnių meno klausimais, tautosakininko J. Aidulio užrašų.

VINICKÁITĖ Jenta [g. 1912.VI.1 Kėdainiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1933—38 LKJS narė. 1933—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. Už rev. veiklą 1934 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Zarasuose, Kaune, IX forte. Nuo 1938 Komunistų partijos narė. 1939 ištremta metams į Surviliškį (Kėdainių rj.). 1940—1941 ūkinė darbuotoja Kaune, 1941—43 Mordovijos ATSR, 1943—63 Alma Atoje. Pensininkė.

VINÌCKAS Zigmas [g. 1906.XI.19 Geležiniuose (Kapsuko rj.)] — agronomas fitopatologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1957). 1934 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1940 dirbo „Lietūkyje", Ž. ū. rūmuose. 1940—52 Augalų apsaugos stoties skyriaus vedėjas, direktorius. 1952—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1956 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis; 1956—62 to in-to augalų apsaugos laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie daržovių ir kitų ž. ū. augalų ligas.

Ršt.: **Z. Vinickas, E. Zubrys,** Vadovas žemės ūkio augalų ligoms ir kenkėjams pažinti, V., 1954; Daržovių ligos ir kenkėjai, V., 1957; **A. Minkevičius, J. Staniulis, Z. Stasevičius, R. Šimkūnas, Z. Vinickas,** Virusinės augalų ligos, V., 1967; **A. Minkevičius, M. Strukčinskas, O. Špokauskienė, Z. Vinickas** [ir kt.], Vadovas augalų ligoms pažinti, V., 1970.

VINICKÍENĖ Sara [**Berzonaitė;** g. 1907.IX.15 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1925 įstojo į LKJS; rev. darbą dirbo Ukmergės moksleivių tarpe ir Kavarske. 1927 baigė Ukmergės g-ją. 1927—29 dirbo siuvykloje, aukle vaikų prieglaudoje Kaune. Nuo 1927 Komunistų partijos narė; dirbo prie kom. lit-ros skirstymo ir gabenimo. Už rev. veiklą 1929 nuteista 3 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Ukmergėje, Zarasuose, Šiauliuose, Bajoruose (dab. Kretingos dalis). 1932—34 dirbo prie statybų, stiklo f-ke „Aleksotas" Kaune. 1934—35 mokėsi part. m-loje Maskvoje. 1935—36 LKP parajonio Kaune, 1936—38 Kauno rj. k-to narė. 1939—40 LKP CK instruktorė Kaune, Vilniuje. 1940—41 LKP Vilniaus miesto k-to instruktorė. 1941—48 gyveno Čembaruose (Penzos sr.), Vilniuje. Nuo 1948 Revoliucijos muziejaus bendradarbė. Period. spaudoje paskelbė atsiminimų apie rev. veiklą.

VINÌCKIS Jankelis [g. 1907.IV.15 Kėdainiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1967). Kilęs iš darbininkų. Mokydamasis Kultūr-lygos vakariniuose švietimo kursuose Kėdainiuose, 1922 įstojo į nelegalų rev. būrelį, 1923 į LKJS. 1925—26 LKJS Kėdainių miesto komiteto narys, nuo 1926.IX sekretorius. 1926 Kėdainių darbininkų profsąjungos v-bos narys. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Kėdainių parajonio k-to narys, sekretorius.

1927—31 už rev. veiklą kalėjo Varnių konc. stovykloje; 1928—29 stovyklos part. k-to narys. Paleistas dirbo betonuotoju Kauno statybose. Buvo LKP Kauno III parajonio k-to sekretorius, LKP Kauno rj. k-to narys, vadovavo neleg. profs-gų Centro Biuro kom. frakcijai. Pagal kair. darbininkų sąrašą 1931 išrinktas Kauno ligonių kasos tarybos nariu. Valdžiai tarybą išvaikius, perėjo į pogrindį. 1932—34 LKP Kauno rj. k-to sekretorius, LKP CK instruktorius Jonavos rj., kair. profs-gų Centro Biuro pirmininkas ir LKP CK Sekretoriato narys. Nuo 1931 bendradarbiavo LKP pogr. leidiniuose „Bado priešas", „Partijos darbas", „Balsas" (slap. Miklas, M-s, Kaitra, K-ra, K-a, Šturmas, Irklas), buvo LKP Kauno rj. k-to laikraščio „Revoliucinis darbininkas" redkolegijos narys. 1932 ir 1934 dalyvavo LKP CK plenumuose Maskvoje. 1934—35 mokėsi Tarptautinėje Lenino m-loje. 1935—36 LKP Kauno rj. k-to sekretorius; kooptuotas į LKP CK, buvo LKP CK Sekretoriato narys. Už rev. veiklą 1932—36 penkis kartus kalintas adm. tvarka. 1936 nuteistas 6 metus kalėti. Sudarius dar vieną bylą, 1937 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Varniuose, Kaune, Šiauliuose, iš viso 9 metus. 1940 Liaudies Seimo atstovas. 1940—47 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narys. 1940—41 LKP Vilniaus miesto k-to II sekretorius, LKP CK narys. 1941—44 part. darbuotojas Penzos srityje, Alma Atoje, Maskvos srityje. 1944—45 LKP Vilniaus miesto k-to skyriaus vedėjas, 1945—46 LKP Vilniaus aps. k-to II sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—61 Ž. ū. m-jos part. biuro sekretorius. 1950—64 Ž. ū. m-jos buhalterinės apskaitos kursų dėstytojas. 1955 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1961—63 Vilniaus Vitenbergo f-ko part. org-jos sekretorius. Nuo 1966 resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" tarnautojas.

Ršt.: Duonos nebuvo per daug (Prisiminimai), V., 1960.

VINIKÁITĖ Etė [g. 1902.X.21 Girkalnyje (Raseinių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1920 Rostove prie Dono baigė gimnaziją. 1922 grįžusi į Lietuvą, dirbo Raseinių, Kauno ligoninėse medicinos seseria. 1927 baigė med. seserų kursus. Nuo 1926 Komunistų partijos narė. 1927—29 gabeno iš Kybartų ir Jurbarko į Kauną užsienyje išleistą kom. lit-rą. 1929 LKP Kauno rj. komiteto darbuotoja. Nuo 1930 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje, buvo LRP Kauno rj. k-to narė. 1931—35 LRP CK narė (slap. Sofija), 1933—35 LRP CK sekretorė, suorganizavo polit. kalinių Z. Chavesaitės, F. Abramavičiaus ir kt. pabėgimą į TSRS. 1930 ir 1933 bausta adm. tvarka. 1935 nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte, Marijampolėje, Ukmergėje. 1940 dirbo Med. darbuotojų profs-gos centro v-boje. 1941 LKP Kauno miesto k-to sektoriaus vedėja. D. Tėvynės karo metais part. darbuotoja Ivanove (RTFSR), nuo 1944 — Kaune. 1955—61 Ž. ū. akademijos bibliotekininkė. Pensininkė.

VÌNKŠNA. Lietuvoje yra 1 savaiminė V. rūšis — paprastoji V. (*Ulmus laevis*) — ir 1 introdukuota — amerikinė V. (*U. americana*). **Paprastosios V.** būna 10—30 m aukščio, kartais ir aukštesnės. Žydi dažniausiai balandžio pab., sėklas beria gegužės pab. Daugiausia nyksta nuo guobų maro. Geriausiai auga drėgnuose velėniniuose gliejiškuose išplautuose bei sujaurėjusiuose priesmėliniuose ir priemoliniuose dirvožemiuose. Pasitaiko Vid. Lietuvos ir Pajūrio žemumos uosynuose ir kai kurių kitų lapuočių medynuose, t. p. paupių šlaituose. Šiek tiek įveista kai kuriuose miestuose, sodybose, parkuose, pakelėse, kapinėse. V. mediena kartais vartojama stalių dirbiniams, ypač lenktiems. Vietovardžiai (pvz., Vinkšnabrastis, Vinkšnėnai, Vinkšnynė, Vinkšnupiai) rodo, kad senovėje vinkšnos Lietuvoje buvo labiau paplitusios. Greičiausiai išretėjo dėl guobų maro ir dėl to, kad jų mediena plačiai buvo vartojama lankų, ratlankių, pavažų gamybai. **Amerikinė V.** auga Žagarės parke.

VINKŠNĖNAI — kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 5 km į š. nuo Šiaulių miesto centro; kolūkio centras. 155 gyv. (1970). Per kaimą teka Kulpė ir jos intakas Vijolė. Yra Šiaulių vaismedžių medelyno dalis (apie 300 ha), Pakarčiūnų pr. m-la. Kaime, prie Vijolės upelio, yra senkapis. Jame rastų V—IX a. papuošalų (storagalių apyrankių, lankinių, laiptelinių ir žieduotųjų segių) yra Šiaulių „Aušros" muziejuje. 1959 kaime buvo 283 gyv.

VINKŠNÌNĖ — upė Alytaus ir Varėnos rj., Nedingio deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 48 km^2. Prasideda Miežiūnų apylinkėse, 6 km į v. nuo Daugų. Teka į p. ir p. r. Įteka į Nedingį 12 km nuo jo žiočių, prie Nedingės. Vid. nuolydis 187 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,34 m^3/s.

VÌNKŠNUPIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Rasių apyl., 19 km į p. nuo Vilkaviškio, 11 km į š. v. nuo Kalvarijos. 60 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1635. XIX a. ir XX a. pr. buvo V. kaimas ir V. dvaras. Kaime buvo mečetė (Kalvarijos, Marijampolės ir Seinų apskrityse XIX a. pab. gyveno apie 200 totorių). 1923 Vinkšnupiuose buvo 263 gyv., 1959 — 155.

VIÑKUS Aleksandras [1832.I.2 Darbėnuose (Kretingos rj.) — 1912.IX.10] — liaudies grafikas. Gyveno Darbėnuose. Išraižė medžio raižinių blaivybės tematika, raižinius „Paskutinis teismas", „Pieta", „Šv. Jurgis", „Aušros vartų madona" ir kt. Raižiniuose komponavo po keletą scenų, lakštų kraštus puošė stambių žiedų vainikais, raižė aiškinamuosius tekstus. Platino paveldėtus iš tėvo ir kitų Žemaitijos meistrų raižinius. Kūrinius spausdino paprastame rašomajame popieriuje, spalvino žalia, raudona, mėlyna ir geltona spalva.

Lit.: Lietuvių liaudies menas (Grafika. Tapyba), sudarė P. Galaunė, V., 1968.

VINOKŪROVAS Konstantinas [g. 1911.VII.7 Kačiugoje (RTFSR, Irkutsko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mokydamasis g-joje Kaune, 1929—30 suorganizavo marksistinį būrelį. 1931—33 studijavo Kauno un-te, priklausė marksistinėms studentų d-joms „Aurora" ir „Stedra". 1933—40 darbininkas Kaune. 1931 įstojo į LKJS. 1932 kooptuotas į LKJS Kauno rj. k-tą. 1933—35 LKP narys. Buvo kuopelės Kaune sekretoriumi. Padėjo redaguoti leidinius „Revoliucinis moksleivis" (1933) ir „Raudonasis audėjas" (1935), bendradarbiavo „Tiesoje" (slap. 10 kuop. sekretorius), „Darbininkų ir valstiečių jaunime". 1936 A. Kranausko laidotuvių metu sužeistas, vėliau baustas adm. tvarka. 1940—42 profs-gų darbuotojas. 1941—44 gyveno Kazachijos TSR, baigė Čimkento ž. ū. technikumą. 1944—49 profsąjungų ir administracinis darbuotojas Vilniuje. Nuo 1946 TSKP narys. 1949—63 Lietuvos TSR MT aparato darbuotojas. Pensininkas. Sudarė straipsnių rinkinį (1954) ir paskelbė straipsnių apie vietinių darbo žmonių deputatų tarybų nuolatinių komisijų darbo organizavimą.

VÌNTELERIS Emilis [g. 1878.IX.25 Šateikiuose (Plungės rj.)] — gydytojas patologas anatomas. 1904 baigęs Maskvos un-tą, iki 1909 buvo Charkovo un-to prozektorius. 1909 apgynė med. daktaro disertaciją apie cistinę apendicito degeneraciją. 1909—22 Peterburgo, Samaros (dab. Kuibiševas) Med. in-tų dėstytojas. Nuo 1923 Kauno un-to bendrosios patologijos ir patologinės anatomijos katedros profesorius. Paskelbė mokslinių straipsnių apie kepenų cirozę, vėžį. 1941 repatrijavo į Vokietiją.

VỸNUOGĖS. Lietuvoje yra 3 svarbesnės introdukuotos V. rūšys: tikroji V. *(Vitis vinifera)*, gauruotoji V. *(V. labrusca)* ir amūrinė V. *(V. amurensis)*. Auginamos retokai. Dažnesnės veislės — Malengro ankstyvoji, Madlena Anževinė, Baltoji šaslia, Rožinė šaslia, Pino ankstyvoji, Sabo perlas, Ivanausko rastinukė, Rusiškasis konkordas, Juodoji saldžioji, Malengro sėjinukas. Svarbiausios grybinės V. ligos: ūglių, lapų, žiedynų, uogų — netikroji miltligė, be to, uogų — pilkasis puvinys. Uogos prisirpsta rugpiūčio pab.—spalio pr. Auginamos t. p. namų sienoms, tvoroms, pavėsinėms dekoruoti. V. veislės, agrotechnika daugiausia tirta Kauno botanikos sode. Lietuvoje V. pradėtos auginti XVIII a. pab., daugiausia dvaruose, vienuolynuose.

Lit.: **A. Morkūnas,** Kai kurie duomenys apie vynuogių auginimą lauke Lietuvos TSR sąlygomis. — „LTSR MA darbai", 1960, C 1.

VÌRAKAS Jonas [g. 1905.IX.5 Seredžiuje (Jurbarko rj.)] — architektas. Iki 1943 studijavo Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dekoratyvinės archit-ros f-te. Nuo 1943 Kauno „Dailės" kombinato architektas. Dirbo t. p. Vilniaus Dailės akademijos, Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to ir kitų dailės m-lų dėstytoju. Suprojektavo interjerų, baldų, dekoratyvinės apšvietimo armatūros, suvenyrų ir kt. daiktų. Interjeruose naudoja dekoratyvinę keramiką.

Pagal V. projektus sukurta bei įrengta: Visasąjunginės Ž. ū. parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljono salių šviestuvai bei kita apšvietimo armatūra (1948); Akademinio dramos teatro salės šviestuvas (1948); Lietuvos Ž. ū. akademijos aktų salės interjeras (1950); Kauno dramos teatro salių šviestuvai, žibintai ir baldai (1952); Kauno chem. prekių parduotuvės (1953) ir kavinės „Tulpė" (1954) interjerai; Lietuvos TSR MT rūmų mažosios salės bei kitų patalpų interjerai ir fasado žibintai (1954); Lietuvos Ž. ū. akademijos rūmų (Noreikiškėse) aktų salės baldai (1960); Kapsuko civ. metrikacijos biuro interjeras ir baldai (1963); Alytaus, Birštono, Kauno, Trakų ir kt. miestų centr. knygynų, Josvainių, Jurbarko, Kauno (Aleksoto), Merkinės, Vištyčio ir kt. vaistinių interjerai ir baldai (1945—68).

VÌRAKAS, Virikas, Pranas [1871.XII.2 Padubysyje (Kauno rj.) — 1966.IV.11 Seredžiuje (Jurbarko rj.)] — spaudos darbuotojas, tautosakos rinkėjas. Baigęs Seredžiaus pr. m-lą, daraktoriavo, dirbo raštininku, vargonininku, uždarbiavo Kaune, Peterburge, Hamburge. 1913—22 gyveno JAV, bendradarbiavo JAV liet. laikraščiuose („Darbininke", „Garse", „Drauge", „Moterų dirvoje"), dirbo redakcijose. 1923 grįžo į Lietuvą. Surinko nemaža tautosakos kūrinių. 11 jo užrašytų pasakų ir sakmių paskelbta J. Basanavičiaus parengtuose rinkiniuose „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (1903) ir „Lietuviškos pasakos įvairios" (t. 2, 1904). Parašė atsiminimų apie Seredžių, jo apylinkes, liaudies dvasinę ir materialinę kultūrą (rankraščiai Liet. kalbos ir lit-ros in-to ir Istorijos in-to rankraštynuose).

VÌRANGLIS — ežeras Vilniaus rj., 1 km į p. nuo Dubingių ežero vidurio. Plotas 27 ha. Ežeras labai siauras ir ilgas, vingiuotas, ištįsęs iš v. į r.; ilgis 2170 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 4720 m. Krantai aukšti, v. gale apaugę mišku. Nenutekamas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

VIRBALAĨ — kaimas Lazdijų rj., Būdviečio apyl., 7 km į v. nuo Lazdijų, 3 km nuo Lenkijos sienos. 132 gyv. (1970). Yra parduotuvė, Vingrėnų pr. m-la (nuo 1940; 1950—62 septynmetė, 1962—70 aštuonmetė), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 149 gyv.

VIRBÁLGIRIS — miškas Vilkaviškio rj., 3 km į p. nuo Virbalio; botaninis-zoologinis draustinis. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Pajevonio girininkijai. Plotas 364 ha; medynų 301 ha. Reljefas kalvotas daubotas. Per mišką teka Paviržupė (Širvintos intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję, vietomis velėniniai karbonatiniai, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai. 97% medynų savaiminės kilmės. Drebulynų yra 47%, liepynų 37%, ąžuolynų 12%, juodalksnynų 4%. Be to, auga skroblų, vinkšnų. Liepynai daugiausia 50 metų amžiaus. Pavienių liepų auga visame miške — su ąžuolais, drebulėmis, skroblais. Jaunuolynai sudaro 24%, pusbrandžiai medynai 37%, pribręstantieji 9%, brandieji 30%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,68, vid. tūris 149 ktm/ha, vid. prieauga 4 ktm/ha. Auga reti augalai: miškinė lelija, kiaušininė dviguonė, daugiažiedė baltašaknė, keletas gegužraibės rūšių. Be to, pasitaiko žalčialunkis, pipirlapė, pakalnutė. Gausu stirnų, kiškių. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 150 ktm.

VIRBÁLIO MÍESTO LAUKAĨ — kaimas Vilkaviškio rj., Molinių apyl., prie Virbalio miesto p. pakraščio. 554 gyv. (1970). Kaimo š. dalyje yra kapinės; čia 1941.VII—VIII hitlerininkai nužudė apie 10 000 žmonių (jų tarpe apie 7000 karo belaisvių). 1959 kaime buvo 548 gyv.

VIRBÁLIS — miestas Vilkaviškio rj., 4 km į r. nuo Kybartų, abipus Kapsuko—Kybartų plento. 1489 gyv. (1970). Plano struktūra stačiakampė; centre — kvadratinės formos aikštė, iš kurios kiekvieno kampo išvesta po 2 gatves. Daugumas pastatų išsidėstę stačiakampiais kvartalais. Be plento, iš V. eina keliai į Kudirkos Naumiestį ir Vištytį. Mieste yra 23 gatvės (1967). Miesto teritorija 201 ha; iš jų 101 ha užstatyta, apie 3 ha užima 2 parkai ir skveras. Yra sviesto g-la (nuo 1951; 1967 joje dirbo 160 žmonių), Kybartų skardos dirbinių g-los filialas (nuo 1962; 1967 dirbo 120 žmonių), Vilkaviškio buitinio aptarnavimo kombinato dirbtuvės, vaistinė, ambulatorija (nuo 1946), vid. m-la (nuo 1952; 1949—52 veikė septynmetė), neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1963; 1951—1963 veikė kaimo jaunimo vakarinė m-la — septynmetė, paskui aštuonmetė), vaikų darželis (nuo 1963), kultūros namai (1948—53 ir nuo 1959), biblioteka (nuo 1945).

V. įkūrė karalienė Bona XVI a. pr. Iki XVIII a. oficialiai jis buvo vadina-

Virbalis

mas Nova Volia; lygiagrečiai buvo vartojamas ir Virbalio vardas (ist. šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1559). V. minimas 1529—67 neprivilegijuotų miestų sąrašuose. XVI a. vid. pastatyta bažnyčia, kuriai 1555 karalienė Bona užrašė Virbalio laukuose 6 valakus, mieste — 8 daržus ir aikštę. 1561 V. buvo naujai išplanuotas. Centre įrengta turgaus aikštė, iš kurios ėjo 8 gatvės. Tuo metu Virbalyje veikė 113 smuklių: 7 midaus, 75 alaus ir 31 degtinės. Iš 1562 Jurbarko ir V. inventoriaus žinoma, kad Virbalyje turėjo žemės pirmosios liet. knygos parengėjas M. Mažvydas. 1577 Steponas Batoras miestui suteikė privilegiją rengti turgų ir 2 prekymečius, o 1593 Zigmantas Vaza — Magdeburgo teises ir herbą. XVII a. vid. Virbalyje įsikūrė dominikonai. 1643 pastatytas jų vienuolynas ir bažnyčia. 1646 mieste jau veikė parapinė m-la. Per V. ėjo prekybinis kelias iš Kauno į Karaliaučių. Prekybininkai ir amatininkai XVII a. sudarė daugiau kaip $^2/_3$ visų miesto gyventojų; amatininkų tarpe buvo ir auksakalių. 1732 Augustas II atnaujino Magdeburgo teises, o 1781 Stanislovas Augustas pakartotinai leido rengti turgų ir 4 prekymečius. XVIII a. pab. dominikonai laikė 4 skyrių m-lą, kuri greitai tapo 6 skyrių m-la ir veikė maždaug iki 1812; 1786 buvo 72 mokiniai, 1790 — 107 mokiniai. Po paskutiniojo Žečpospolitos padalijimo Užnemunę prijungus prie Prūsijos, V. neteko prekybinių ir ūkinių ryšių su kitų Lietuvos dalių miestais ir ėmė nykti. XVIII a. pab. mieste gyveno 195 šeimos, iš kurių apie 40% vertėsi prekyba ir amatais. Virbalyje stovėjo prūsų kariuomenės įgula. Prūsijos valdžia suteikė pašalpą miesto statybos reikalams; buvo leista statyti tik mūrinius pastatus. Užnemunę prijungus prie Rusijos (1815), V. tapo svarbiu Rusijos-Prūsijos pasienio punktu. 1808 buvo 1650 gyv., 1827 — 2314 (255 gyv. namai, iš jų 127 mūriniai), vyko dideli turgūs ir prekymečiai, veikė pašto ir telegrafo stotys. V. parapinėje m-loje 1839 mokėsi 32 vaikai, 1867 — 101. Apie 1870 įsteigta valdinė m-la. Nutiesus Kauno—Virbalio glžk., 1861 ties Kybartais, 4 km nuo V., buvo įsteigta V. geležinkelio stotis ir muitinė; todėl Kybartai ėmė augti, o V., nebetekęs prekybinio centro reikšmės, — nykti. 1863 pradžioje V. apylinkėse pasirodė sukilėlių, kuriems malšinti į V. buvo pasiųsta caro kariuomenė. 1871 mieste buvo įsteigta vaistinė. 1889—90 V. m-loje mokėsi V. Kapsukas, apie 1896 — L. Prūseika. 1893—97 poetas J. Mačys-Kėkštas buvo V. burmistru. 1897 Virbalyje buvo 3293 gyv. Per V. į Lietuvą ir Rusiją XIX a. pab.—XX a. pr. buvo gabenama draudžiamoji liet. spauda, „Darbo išvadavimo" grupės lit-ra, lenininė „Iskra", kita rev. lit-ra. Buržuazijos valdymo metais V. turėjo miesto teises. 1923 buvo 3941 gyv., vyko nedideli turgūs ir prekymečiai. Gyventojai vertėsi žemės ūkiu, atsitiktiniais verslais, kontrabanda. Veikė LKP ir LKJS org-jos; jų nariai padėjo iš Vokietijos gabenti LKP lit-rą. Mieste buvo platinama kom. lit-ra, per rev. šventes keliamos raudonos vėliavos. 1926.VII streikavo akmenskaldžiai, 1932 — V. plytinės darbininkai. Burž. valdymo metais veikė pr. m-la. 1941 hitlerininkai kaime prie V. (Virbalio Miesto Laukuose) nužudė apie 10 000 žmonių. D. Tėvynės karo metu V. smarkiai nukentėjo. Po karo miestas atstatytas, apželdintas. 1959 buvo 1429 gyv.

VIRBĀLIŠKIAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Noreikiškių apyl., 10 km į v. nuo Kauno, 3 km į p. nuo Nemuno. 272 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kačupys (Nemuno intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1914), biblioteka (nuo 1959). 1938 Virbališkiuose konspiraciniame bute gyveno LKP CK I sekretorius A. Sniečkus. 1959 kaime buvo 287 gyv.

2. Kaimas Kupiškio rj., Palėvenėlės apyl., 12 km į š. r. nuo Kupiškio, Lėvens kair. krante; kolūkio centras. 193 gyv. (1970). Atskiros kaimo dalys dar vadinamos Kalneliais, Kibeliais, Miškiniais, Šarkine, Ulyčia. Yra aštuonmetė m-la (1865 įsteigta pradinė, 1949—62 veikė septynmetė). 1959 buvo 195 gyv.

VIRBĀLIŠKIŲ MÌŠKAS — miškas Kupiškio rj., 4 km į š. v. nuo Skapiškio. Priklauso Kupiškio miškų ūkio Skapiškio girininkijai. Plotas 511 ha; medynų 436 ha. Paviršius — mažai banguota lyguma. Yra 2 pelkės (viena žemapelkė, kita tarpinio tipo). Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, mažai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Vyrauja drėgno šilagirio augavietės. Miškas savaiminis. Beržynų yra 35%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 14%, pušynų 13%, eglynų 10%, drebulynų ir uosynų po 7%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 28%, pribręstantieji 23%, brandieji 13%. Medynų vid. amžius 34 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,79, vid. tūris 94 ktm/ha, vid. prieauga 2,8 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1400 ktm. Vakaruose prie V. m. įsikūręs Virbališkių kaimas.

VIRBÌCKAS Juozas [g. 1939.X.8 Anykščiuose] — ichtiologas, biologijos mokslų kandidatas (1968). Nuo 1960 dirba Zoologijos ir parazitologijos in-te; nuo 1964 to in-to žuvivaisos laboratorijos vadovas. 1962 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1965 TSKP narys. Paskelbė mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių žuvų biologijos, žuvivaisos, ežerų ir tvenkinių žuvininkystės Lietuvoje klausimais.

VIRBÌCKAS Pranas [g. 1908.XII.3 Blėkoniuose (Pakruojo rj.)] — agronomas selekcininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1957). 1938 baigė Ž. ū. akademiją. 1938—56 Dotnuvos selekcijos stoties selekcininkas. Nuo 1956 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Sukūrė ž. ū. augalų veisles: pašarinių runkelių — Dotnuvos Baresas, puscukrinių runkelių — Puscukriniai baltieji, pašarinių sėtinių — Dotnuvos baltieji, žieminių rugių — Lietuvos 3, Baltija. Paskelbė mokslinių straipsnių augalininkystės, selekcijos ir sėklininkystės klausimais.

VIR̃ČIUVIS — upė Lietuvos TSR (Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Lielupės kair. intakas. Ilgis 69 km (Lietuvos TSR 32 km), baseino plotas 447 km^2 (Lietuvos TSR 183 km^2). Prasideda Dargaičių apylinkėse, apie 5 km į š. v. nuo Pašvitinio. Teka į š. Įteka į Lielupę 73 km nuo jos žiočių, ties Jelgava. Intakai: Ašvinė, Audruvė, Alėja (visi kair.). Vid. nuolydis 77 cm/km (Lietuvoje). Vid. debitas ties Latvijos TSR siena 1,00 m^3/s.

VIRĖKŠTA — ežeras Ignalinos rj., 6 km į r. nuo Ignalinos, prie Senojo Daugėliškio. Plotas 18 ha. Ežeras pailgas, vingiuotas, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1330 m, didž. plotis 170 m, kranto linijos ilgis 2950 m. Krantai aukšti, statūs. Iš ežero išteka Virėkšta (Ringės kair. intakas). Ežeras verslovinis.

VIRELIŨNAS Antanas [1887.VI.20 Vėžionyse (Kupiškio rj.) — 1925.VII.23 Palangoje] — pedagogas, kalbininkas. 1902—04 privačiai mokėsi Mintaujoje. 1905—07 revoliucijos metu spausdino ir platino atsišaukimus; su rašytoju K. Jasiukaičiu organizavo mitingus Tauragės ir Raseinių apskrityse. 1910 baigė Panevėžio mkt. seminariją. 1910—12 mokytojavo Sereikių (Šiaulių rj.), 1912—14 Tverų (Plungės rj.) pr. m-lose. I pasaul. karo metu mobilizuotas į Rusijos kariuomenę; Kaune pateko į vokiečių nelaisvę, iš kurios pabėgęs, gyveno Virelinskio pavarde. Kurį laiką mokytojavo pr. m-loje Kaune. 1918—19 „Saulės" g-jos mokytojas. 1919—23 tarnavo Švietimo m-joje; už ministro (L. Bistro) kritikavimą spaudoje atleistas. 1923—24 redagavo „Švietimo darbą". Su kalbininku K. Būga dirbo terminologijos komisijoje, sukūrė daug lietuviškų terminų. Vienas knygų leidimo bendrovės „Sakalas" steigėjų (1924). Periodinėje spaudoje rašė pedagogikos, kraštotyros, kalbos klausimais.

Ršt.: Geografija (Ne Europos kraštai), [vadovėlis vid. m-loms], K., 1922; Kelionė po šiaures, 2 d., K., 1924—25; Kaip mokyti kraštotyros, [geografijos metodika], K., 1924 [II leid. Kaunas—Marijampolė, 1927]; Mūsų kalbos ugdymas, K., 1925; **P. Šinkūnas, A. Vireliūnas,** Vandens ir vėjo galybės, K., 1925; Krašto mokslo vadovėlis [pr. m-los III skyriui], K., 1926 [V leid. 1932].

Lit.: **P. Šinkūnas,** Atsidavęs mokslui ir kultūrai. — „Kultūros barai", 1970, Nr. 8.

VIRELIŨNAS Jonas [slap. **Svyrūnėlis;** 1886.V.6 Laukminiškiuose (Kupiškio rj.) — 1920.XI.11 JAV] — literatas. Dalyvavo 1905—07 revoliucijoje Lietuvo-

je, priklausė LSDP. Nuo 1906 bendradarbiavo JAV lietuvių spaudoje. 1908—1911 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1912 išvyko į JAV. Dirbo Filadelfijos, Lorenso (Masačusetso valstija), Bostono, Montelo fabrikuose. Dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos ir Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos veikloje. „Kovoje", „Laisvėje", „Naujojoje gadynėje" paskelbė apybraižų, apsakymų. Juose vaizduojama 1905—07 rev. kova Lietuvoje, caro valdžios represijos, I pasaul. karas, kareivių buitis, JAV lietuvių darbininkų vargingas gyvenimas. Kai kuriems V. apsakymams būdinga lyrizmas, alegorinė forma.

Lit.: B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

VYRIÁUSIASIS LIETUVÕS IŠLÁISVINIMO KOMITÈTAS, VLIK'as, — lietuvių buržuazinių nacionalistų organas, vadovaujantis reakcingiausioms jų organizacijoms bei grupėms emigracijoje. Įsteigtas 1943.XI Lietuvoje. Šį k-tą sudarė tautininkų, voldemarininkų, krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų ir kitų polit. partijų bei org-jų veikėjai J. Audėnas, K. Brunius, A. Damušis, B. Gaidžiūnas, B. Kazlauskas, S. Kairys (pirmininkas), A. Tumėnas ir kiti. VLIK'as skleidė antitaryb. propagandą, rėmė hitlerininkų kar. priemones prieš Raudonąją Armiją ir taryb. partizanus. Dėl to hitlerininkai jam veikti netrukdė. Antihitlerines gyventojų nuotaikas VLIK'as stengėsi nukreipti hitlerininkams nepavojinga kryptimi, kenkė pasipriešinimo judėjimui. Hitlerinei Vokietijai žlungant, VLIK'as užmezgė ryšius su JAV ir Anglijos žvalgybomis; už tai hitlerininkai kai kuriuos jo narius suėmė. 1945 JAV žvalgyba surinko į V. Vokietiją pabėgusius liet. burž. nacionalistų vadovus ir VLIK'o veiklą atgaivino. VLIK'as ėmė verbuoti JAV žvalgybai agentus, siuntė juos į Tarybų Lietuvą šnipinėti, vykdyti diversijų, steigti ginkluotų burž. nacionalistų gaujų. Be to, jis stengėsi koordinuoti visą į Vakarus pabėgusių liet. burž. nacionalistų veiklą, vadovauti jų antitaryb. propagandai. 1955 VLIK'as persikėlė į JAV. Ten jis skleidžia antitaryb. propagandą, remia JAV ir kitų imp. valstybių agresyvią užsienio politiką, trukdo lietuviams emigrantams bendrauti su Tarybų Lietuva. Tokiai jo politikai nepritaria didelė liet. emigracijos dalis, todėl jo veiklos sfera ir įtaka nuolat mažėja. 1945—55 VLIK'o pirmininkas buvo M. Krupavičius, 1955—57 J. Matulionis, 1957—64 A. Trimakas, 1964 J. Audėnas, K. Bielinis, 1964—66 V. Sidzikauskas, nuo 1966 jo pirmininkas K. Valiūnas.

VYRIÁUSIASIS TRIBUNÕLAS — aukščiausiasis Lietuvos valstybinis teismas 1581—1795 ir 1919—40. *Ž. Teismai.*

VYRIÁUSIAS MAŽÕSIOS LIETUVÕS GÉLBĖJIMO KOMITÈTAS, VMLGK, — Lietuvos buržuazinės vyriausybės inspiruota politinė organizacija, veikusi 1922—23 Klaipėdos krašte. Įsikūrė 1922.XII.18 Klaipėdoje. Iki 1923.I.6 suorganizavo 22 skyrius (Doviluose, Kairinėje, Katyčiuose, Kintuose, Kretingalėje, Laukupiuose, Lauksargiuose, Natkiškiuose, Pagėgiuose, Plaškiuose, Plikiuose, Priekulėje, Rukuose, Rusnėje, Saugose, Smalininkuose, Šilutėje, Vanaguose, Vyžiuose ir 3 skyrius Klaipėdoje). VMLGK pirmininkas buvo M. Jankus, vicepirmininkai J. Strėkys ir J. Lėbartas, sekretoriai J. Vanagaitis ir V. Šaulinskis, reikalų vedėjas J. Brūvelaitis.

1923.I.9 VMLGK kreipėsi į Klaipėdos kr. gyventojus manifestu, kuriuo skelbė, kad VMLGK ima vyriausiąją krašto valdžią į savo rankas, atleidžia Klaipėdos kr. direktoriją, skiria naują direktoriją, E. Simonaičio pirmininkaujamą. Tuo pat metu atsišaukimu į Lietuvos Šaulių s-gą pakvietė į pagalbą Lietuvos šaulius. Šis atsišaukimas buvo ofic. pretekstas pasiųsti į Klaipėdos kr. šaulius ir civ. drabužiais perrengtus Lietuvos kariuomenės dalinius. Tai buvo padaryta I.15, ir Klaipėdos kr. faktiškai atsidūrė Lietuvos valdžioje, nors okupacinė prancūzų kariuomenė, iki tol valdžiusi Klaipėdos kraštą Santarvės valstybių vardu, dar nebuvo iš Klaipėdos pasitraukusi. 1923.I.19 Šilutėje įvyko VMLGK suvažiavimas, kuris vienbalsiai pareiškė, kad Klaipėdos kr. prisijungia prie Lietuvos Respublikos kaip autonominė jos dalis, kad VMLGK pavedama trumpiausiu laiku iš šio krašto vyriausiųjų org-jų ir grupių atstovų sudaryti Klaipėdos kr. štatsratą. 1923.I.24 Lietuvos seimas, atsakydamas į šią deklaraciją, pavedė vyriausybei imtis priemonių Klaipėdos kraštui oficialiai prijungti prie Lietuvos. 1923.I.27 oficialiems diplomatiniams ryšiams su Lietuvos Respublika užmegzti VMLGK pasiuntė į Kauną savo atstovą J. Vanagaitį. Lietuvos vyriausybė atsiuntė į Klaipėdą savo įgaliotinį.

Po perversmo Antantės valstybės pareikalavo, kad Lietuvos valdžia atstatytų jų autoritetą; kartu jos pažadėjo teisėtai perduoti Klaipėdos kraštą Lietuvos suverenumui. 1923.II.15 E. Simonaičio direktorija atsistatydino, 1923.II.16 buvo sudaryta V. Gailiaus vadovaujama direktorija, kuri ėmė valdyti kraštą Santarvės valstybių vardu; visi Vyriausio Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto teisiniai aktai neteko galios, ir pats k-tas nustojo veikęs.

„VYRIAUSÝBĖS ŽĨNIOS" — Lietuvos buržuazinės vyriausybės informacinis leidinys, ėjęs 1918.XII—1940.VI Vilniuje (Nr. 1) ir Kaune. 1918—20 (iki Nr. 37) ėjo pavadinimu „*Laikinosios vyriausybės žinios*". Kai kurie numeriai turėjo priedus („Priedelis prie Laikinosios vyriausybės žinių", „Laikinosios vyriausybės žinių papildymas", „Vyriausybės žinių priedas"). Skelbė įstatymus, vyriausybės įsakymus ir potvarkius, aplinkraščius. Leidinyje pateiktos 1918—1923, 1933—35, 1936—38 turinio suvestinės rodyklės.

VYRIÁUSIOJI LIETŪVIŲ TARÝBA RŪSIJOJE — buržuazinis politinis organas, veikęs 1917.XII.1—1918.IV.19 Voroneže. Jis buvo sudarytas iš atstovų, kuriuos paskyrė įvairios burž. polit. srovės ir grupės. Taryba buvo organas, analogiškas *Lietuvių tautos tarybai* ir Lietuvos valdomajam k-tui (ž. *Rusijos lietuvių seimas Petrograde*). V. l. t. R. ignoravo RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato sudėtyje veikusį Lietuvos reikalų komisariatą ir mėgino neteisėtai pasidaryti Rusijoje gyvenančių lietuvių valdžia. V. l. t. R. palaikė ryšius su kontrrevoliucine Ukrainos Rada ir kt. reakc. org-jomis; ypač stengėsi kontroliuoti karo pabėgėlių grįžimą, kad galėtų sutrukdyti aktyviems Tarybų valdžios šalininkams grįžti į Lietuvą. Dėl kontrrev. veiklos RTFSR Tautybių reikalų liaudies komisariato nutarimu likviduota.

Lit.: J. Aničas, S. Noreikienė, Lietuvos reikalų komisariato veikla 1917—1918 metais, V., 1959; V. Kapsukas, Raštai, t. 7, V., 1964; B. Vaitkevičius, Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais, V., 1967.

VIRINTÀ — upė Molėtų ir Anykščių rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 75 km, baseino plotas 552 km^2. Prasideda Gudelių apylinkėse, 3 km į r. nuo Sugintčių. Teka į p. v. per Želvų, Gavėno, Ilgyno, Graužio, Virintų ežerus, toliau — į š. v. pro Aluntą, Kurklius. Įteka į Šventąją 75 km nuo jos žiočių, 6 km į š. r. nuo Kavarsko. Intakai: dešinieji — Karulė, Vastapa, Loba, Nevėža, Vaja, kairieji — Alanta, Buria. Vid. nuolydis 148 cm/km. Debitas ties Vyliaudiškiu (8 km nuo žiočių): maks. 94,4, vid. 4,95, min. vasarą 0,46, min. žiemą 0,55 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) nuteka 46%, vasarą (VI—VIII mėn.) 14%, rudenį (IX—XI mėn.) 18%, žiemą (XII—II mėn.) 22% viso metinio vandens kiekio. Prie V. yra 6 vandens malūnai: Graužėje (63 km nuo žiočių), Čiulėnuose (62 km), Mendučiuose (52 km), Klabiniuose (26 km), Kurkliuose (13 km) ir Šilelyje (8 km nuo žiočių).

VIRINTAĨ — ežeras Molėtų rj., 7 km į š. r. nuo Molėtų, prie plento į Uteną. Plotas 258 ha, didž. gylis 35 m (centr. dalyje). Ežeras ištįsęs iš v. į r., šakotas; ilgis 4510 m, didž. plotis 1180 m, kranto linijos ilgis 12,2 km. Yra 2 salos (iš viso 1,2 ha). Krantai daugiausia aukšti, pietinis vietomis apaugęs mišku. Pakrantės daugiausia smėlingos. Per V. teka Virinta (Šventosios intakas), be to,

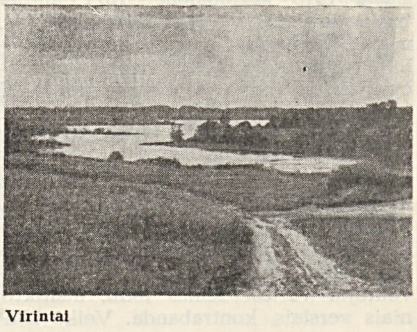

Virintai

įteka keli maži upeliai. Prie ežero įsikūrę kaimai: Verbiškės, Babilninkai, Čiulėnai, Juodėnai, Šaltupys, Drąsėnai. Ežeras verslovinis.

VIRKŠČIAI — kaimas Ukmergės rj., Lyduokių apyl., 13 km į r. nuo Ukmergės, prie Vidiškių—Želvos kelio; kolūkio centras. 210 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Šešuola (Siesarties intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė (nuo 1965), pr. m-la (nuo 1965), kultūros namai (nuo 1964). Kaimas susikūrė 1923, išparceliavus Skačiūnų dvarą. 1959 buvo 173 gyv.

VIRKŠTININKAI — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 7 km į v. nuo Kretingos, į š. nuo kelio į Palangą. 242 gyv. (1970). Yra Kretingos baldų įmonės žaislų cechas. 1959 buvo 68 gyv.

VIRKŪTIS Kostas [1905 Kadaičiuose (Plungės rj.) — 1941 prie Maskvos] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Siuvėjas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys; priklausė Salantų kuopelei. 1939 LKP Kretingos aps. k-to narys. 1940—41 LKP Kretingos aps. k-to skyriaus vedėjas. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą, buvo Raudonosios Armijos latvių junginio karys. Žuvo fronte.

VIRŠAITIS — 1838—1929 valsčiaus valdybos pirmininkas, 1929—40 vienas valsčiaus savivaldybės organų. 1838, vykdant valst. valstiečių reformą, kiekviename Lietuvos (išskyrus Užnemunę) valsčiuje buvo sukurta valsčiaus v-ba, kurią sudarė valdžios skiriamas V. (v-bos pirmininkas) ir du valst. valstiečių renkami posėdininkai. (Užnemunėje valsčiaus v-bos ir V. nebuvo, ten valsčiui vadovavo *vaitas*.) V. sykiu buvo ir valsčiaus teismo pirmininkas. Pagal 1861 valstiečių reformos įstatymą V. rinko valsčiaus sueiga, bet valdžios pareigūnai įv. būdais pasiekdavo, kad būtų išrinktas jų pageidaujamas asmuo. V. buvo atsakingas už viešąją tvarką valsčiuje, skelbė valdžios įsakymus, tikrino, kaip vykdomi valsčiaus teismo ir valsčiaus sueigos sprendimai bei nutarimai, prižiūrėjo kelių ir tiltų remontą, mokesčių mokėjimą ir prievolių vykdymą, duodavo valstiečiams pasus, turėjo teisę valstiečius bausti iki 1 rb pinigine pabauda ir iki 2 parų areštu. Viršaitį pašalinti galėjo apskrities taikos tarpininkų suvažiavimas. Kaizerinės okupacijos metais V. (vok. Amtsvorsteher) pareigas eidavo patys vokiečiai, paprastai kariai. 1919—40 viršaičius (iki 1931 — 5 metams, vėliau — 7 metams) rinko pagal vietos savivaldybių įstatymus sudaromos valsčių tarybos. Šiuo laikotarpiu V. atstovavo valsčiaus savivaldybei teismo ir administracijos įstaigose, tvarkė visus valsčiaus reikalus, išduodavo valsčiaus gyventojams pasus. Viršaitis t. p. skirdavo ir atleisdavo valsčiaus sekretorių (apskrities viršininkui sutikus) bei kt. tarnautojus. Išrinktą V. tvirtino apskrities viršininkas. 1919—40 viršaičiais tapti galėjo tik valdžiai ištikimi žmonės — tai laidavo vietos savivaldybių įstatymais (ypač nuo 1929) nustatyta V. rinkimo tvarka. 1940.XI, sudarius valsčių laikinuosius vykd. k-tus, V. pareigos panaikintos. Vok. faš. okupacijos metais V. pareigos buvo atkurtos.

VIRŠILA Vaclovas [1871.VII.4 Bartkiškėje (Raseinių rj.) — 1929.X.26 Kaune] — gydytojas, teismo medicinos specialistas. 1899 baigęs Kijevo un-tą, dirbo gydytoju Ariogaloje. 1900—03 gydytojas Astrachanės gubernijoje. 1903—1908 Astrachanės sanitarijos gydytojas; pasižymėjo, kovodamas su maro ir choleros epidemijomis. 1912—20 gydytojas Jenisejaus gub., Ufoje (Baškirijos ATSR). 1920 grįžo į Lietuvą, dirbo Bartkiškėje, nuo 1921 Kaune. Nuo 1922 Kauno aps. gydytojas. Nuo 1923 Kauno un-te skaitė teismo ir socialinės medicinos kursą. Išleido pirmąjį lietuvišką teismo medicinos vadovėlį (1922). Paskelbė moksl. straipsnių teismo medicinos, fiziologijos, infekcinių ligų, t. p. med. terminologijos, liet. kalbos klausimais.

Ršt.: Teismo medicininio mirusių kūnų ištyrimo vadovėlis, K., 1923.

VIRŠILŲ MIŠKAS — miškas Rokiškio rj., 7 km į š. nuo Pandėlio, 7 km į v. nuo Čedasų. Priklauso Rokiškio miško pramonės ūkio Pandėlio girininkijai. Plotas 720 ha; medynų 610 ha. Reljefas mažai banguotas. Šiaurėje V. m. susisiekia su Taručių mišku. Pietuose už 0,5 km teka Vyžuona (Nemunėlio deš. intakas). Dirvožemiai jauriniai, mažai ir vidutiniškai sujaurėję, smėliniai. 89% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių) yra 83%, beržynų 11%, eglynų 5%, juodalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 59%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 2%. Medynų vid. amžius 40 metų, vid. bonitetas II,2, vid. skalsumas 0,82, vid. tūris 106 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu briedžių, yra stirnų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 800 ktm.

VIRŠYTIS — upė Lietuvos TSR (Pakruojo ir Joniškio rj.) ir Latvijos TSR, Švitinio deš. intakas. Ilgis 37 km (Lietuvos TSR 31 km), baseino plotas 104 km^2 (Lietuvos TSR 90 km^2). Prasideda Janelionių apylinkėse, į p. r. nuo Pašvitinio. Teka į š. Įteka į Švitinį 34 km nuo jo žiočių, ties Vikšne. Intakai: Degimas, Maižiuva, Kapupis (visi deš.). Vid. nuolydis 76 cm/km (Lietuvoje). Vid. debitas ties Latvijos TSR siena 0,50 m^3/s.

VIRŠKUPĖNAI — kaimas Biržų rj., Pundurių apyl., 14 km į š. nuo Papilio. 80 gyv. (1970). R. pakraščiu teka Nemunėlis, kuriuo eina Latvijos TSR siena; iš v. prieina Biržų giria. Girininkija. 1923—67 veikė pr. m-la. 1959 buvo 89 gyv.

VIRŠULIS Antanas [g. 1929.III.25 Antakalnyje (Ukmergės rj.)] — žurnalistas. 1945—46 dirbo Gelvonų (Širvintų rj.) bibliotekoje. 1946—49 LLKJS Gelvonų vls. k-to sekretorius, Ukmergės aps. k-to instruktorius. 1949—50 dirbo Ukmergės aps. laikr. „Tarybinis kelias" redakcijoje. 1950 baigė Ukmergės suaugusiųjų vid. m-lą. Nuo 1950 TSKP narys. 1952 baigė Centrinę komjaunimo m-lą prie VLKJS CK. 1952—54 dirbo „Žvaigždutės", 1954—60 „Komjaunimo tiesos", 1960—63 „Valstiečių laikraščio" redakcijose. 1960 baigė Vilniaus un-tą (žurnalistikos specialybė). 1963—68 Lietuvos TSR Liaudies kontrolės k-to darbuotojas. Nuo 1968 žrn. „Mokslas ir gyvenimas" redaktoriaus pavaduotojas. Parašė apybraižų apie Lietuvos komjaunuolių veiklą vok. faš. okupacijos ir pokario metais ir kt. temomis.

Ršt.: Pogrindžio ugnis, V., 1956; Netolimos praeities žygdarbiai, V., 1958; Didvyrių kelias, V., 1959; Vorų pinklėse, V., 1961.

VIRŠULIŠKĖS — Vilniaus miesto dalis į š. v. nuo Žvėryno, 5 km nuo miesto centro. Įsikūrusios Neries deš. kranto viršutinėje terasoje. Į p. nuo V. yra Lazdynų gyv. rajonas. Anksčiau V. buvo nedidelis kaimas, priklausęs Buivydiškio apylinkei. Po D. Tėvynės karo kaimas labai padidėjo, jame pastatyta daug mūrinių gyv. namų. 1969 V. prijungtos prie Vilniaus. Viršuliškėse pradėtas statyti daugiabučių gyv. namų rajonas 45 000 žmonių.

VIRŠURODUKIS — kaimas Varėnos rj., Marcinkonių apyl., 9 km į p. r. nuo Merkinės, 9 km į v. nuo Marcinkonių. 35 gyv. (1970). Iš p. prieina Randamonių, iš š. v. — Norulių miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1637 (4 kiemai, 4 valakai). 1959 buvo 95 gyv.

VIRŠUŽIGLIS — kaimas Kauno rj., Taurakiemio apyl., 18 km į p. r. nuo Kauno, prie Kauno marių. 321 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Dubravos miškas. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė m-la (1934—55 pradinė, 1955—60 septynmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 350 gyventojų.

„VYRŲ ŽYGIAI" — klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1936—37 Kaune. Leido Lietuvių katalikiškojo jaunimo „Pavasario" federacija. Redagavo J. Leimonas.

VIRVYČIA, Virvytė, — upė, Ventos kair. intakas. Ilgis 131 km, baseino plotas 1144 km^2. Prasideda Ežero pelkėje, 3 km į r. nuo Laukuvos (Šilalės rj.). Teka į š. ir š. r. per Paršežerio ež., Paršežerio, Sietuvos pelkes (Šilalės rj.), Lūksto ež., Debesno pelkę, Varnius, Degėsių-Vartuvos pelkę, Biržulio ež., Pabiržulio pelkę, Tryškius (Telšių rj.). Nuo versmių iki Paršežerio vadinama Upstu, tarp Paršežerio ir Lūksto — Sietuvomis, toliau iki Biržulio — Varnele. Įteka į Ventą 224 km nuo jos žiočių, 2 km į p. r. nuo Viekšnių (Mažeikių rj.). Intakai: dešinieji — Rudokė, Vaidys, Upyna, Tryškys; kairieji — Reškėta, Patekla, Juodupis, Lūžupis, Būgenis, Trimėsėdis. Vagos plotis aukštupyje ir vidurupyje 4—12 m, žemupyje iki 30 m. Gylis 0,5—1 m. Srovės greitis aukštupyje 0,2—0,4 m/s, vidur-

upyje ir žemupyje 0,5—0,9 m/s. Slėnio plotis aukštupyje 50—60, žemupyje iki 800 m. Vid. nuolydis 85 cm/km. Debitas ties Tryškiais (36 km nuo žiočių): maks. 121, vid. 9,34, min. vasarą 0,11, min. žiemą 0,29 m^3/s; vid. debitas žiotyse 9,38 m^3/s. Pavasarį (III—V mėn.) upe nuteka 39%, vasarą (VI—VIII mėn.) 10%, rudenį (IX—XI mėn.) 22%, žiemą (XII—II mėn.) 29% viso metinio vandens kiekio. Pavasario potvynio metu vanduo aukštupyje pakyla iki 1 m, vidurupyje ir žemupyje iki 3 m virš vasaros vandens lygio ir apsemia salpą 0,4—1 m vandens sluoksniu. Vasaros liūtys pakelia vandens lygį nuo 0,7—0,8 m aukštupyje iki 1,3—1,7 m žemupyje. Labai sausomis vasaromis vanduo nusenka 0,3—0,4 m žemiau vidutinio vasaros vandens lygio. Žiemą vandens režimas nepastovus; per atlydžius vandens lygis pakyla 1—2 m. Prie V. yra 4 hidroelektrinės ir 8 vandens malūnai. Vidurupyje upę kerta Šiaulių—Kretingos glžk.

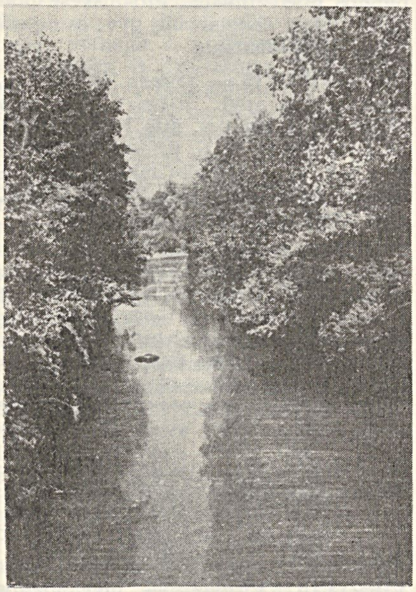

Virvyčios aukštupys

VIRVIČIUS Antanas [1791—1865] — matematikas, astronomas. Baigė Vilniaus un-tą ir gavo filos. daktaro laipsnį. 1820—32 Vilniaus un-te dėstė astronomiją, algebrą, išleido 5 algebros ir geometrijos vadovėlius vid. m-lų moksleiviams. Paskelbė mokslo populiarinimo straipsnių.

VIRŽONIS Vytautas [g. 1930.VIII.25 Biržuose] — dirigentas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1953 baigė Lietuvos TSR konservatorijos fortepijono klasę. 1953—58 Akademinio operos ir baleto teatro koncertmeisteris, 1958—1961 dirigento asistentas, nuo 1961 dirigentas. 1961 stažavo Maskvos Didžiajame teatre. Nuo 1964 dirba ir Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoju. Pastatė ir dirigavo apie 40 operų ir baletų. Už V. Paltanavičiaus operos „Kryžkelėje" pastatymą 1968 sąjunginiame jubiliejiniame muzikinių teatrų festivalyje gavo II premiją.

Diriguojami spektakliai: V. Gokijelio „Raudonkepuraitė" (1959), Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos" (1960), Š. Guno „Romeo ir Džuljeta" (1961), N. Rimskio-Korsakovo „Mocartas ir Saljeris", Dž. Verdžio „Aida" (abu 1963), P. Maskanjo „Kavalerija rustikana" (1964), A. Račiūno „Saulės miestas", Dž. Pučinio „Madam Baterflai" (abu 1965), G. Donicečio „Meilės eliksyras" (1966), Dž. Verdžio „Traviata" (1966, Kauno muz. teatre), V. Paltanavičiaus „Kryžkelėje" (1967), Dž. Pučinio „Mergina iš Kalifornijos" (1968), T. Chrenikovo „Audroje" (1969), ir kt.

VISAGINAS — ežeras Ignalinos rj., 6 km į š. nuo Rimšės, 1 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 219 ha, didž. gylis 5,8 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2400 m, didž. plotis 1200 m, kranto linijos ilgis 7800 m. Yra 2 salos. Krantai daugiausia žemi, apaugę mišku; vakarinis ir rytinis pelkėti. Ežero dubuo lėkštas; kelios gilesnės daubos yra tik centr. dalyje. Dugne storas dumblo sluoksnis. Pakrantės užžėlusios. Į V. įteka keli upeliai, išteka upelis į Drūkšių ež. Prie ežero yra Visagino kaimas. Ežere žuvies 1969 sugauta 6,4 kg/ha.

VISAGINO PELKĖ — pelkė Ignalinos rj., 8 km į š. r. nuo Dūkšto, 1 km į r. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio, prie Visagino ežero. Plotas 144 ha. Ežerinės kilmės plynraistinė aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,3 m, vid. 3,2 m. Vyrauja mediuminės durpės. Vid. susiskaidymas 20%, vid. peleningumas 1,3%.

VISALAUKĖ — kaimas Vilniaus rj., 8 km į š. r. nuo Paberžės, 4 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 250 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la, biblioteka. 1959 buvo 219 gyv.

VISASĄJUNGINIO ELEKTROS SUVIRINIMO ĮRENGIMŲ INSTITUTO VILNIAUS FILIALAS, Visasąjunginio Elektros suvirinimo įrengimų mokslinio tyrimo instituto Vilniaus filialas,— mokslinio tyrimo ir konstravimo įstaiga, veikusi 1963—69; 1969 pavadinta *Sąjunginio elektrinio suvirinimo mokslinio tyrimo instituto Vilniaus skyriumi.*

VISASĄJUNGINIO GYVENTOJŲ PAKLAUSOS LIAUDIES VARTOJIMO PREKĖMS IR PREKYBOS KONJUNKTŪROS INSTITUTO LIETUVOS FILIALAS, Visasąjunginio gyventojų paklausos liaudies vartojimo prekėms ir prekybos konjunktūros mokslinio tyrimo instituto Lietuvos filialas,— mokslinė įstaiga, veikianti nuo 1966 Vilniuje. Turi 3 skyrius: maisto prekių, nemaisto prekių, prekybos konjunktūros. Moksliškai tiria liaudies vartojimo prekių paklausą ir prekybos konjunktūrą Lietuvoje. Teikia rekomendacijas prekybos org-joms, planavimo įstaigoms. Dirba 26 darbuotojai, iš jų 18 mokslinių. Nuo 1966 filialo direktorius G. Buslavičius.

VISASĄJUNGINIO SVIESTO IR SŪRIŲ PRAMONĖS INSTITUTO LIETUVOS FILIALAS, Visasąjunginio sviesto ir sūrių pramonės mokslinio tyrimo instituto Lietuvos filialas, — mokslinė įstaiga, veikianti nuo 1958 Kaune. Turi 5 laboratorijas — technologijos, chemijos, biochemijos, mikrobiologijos ir naujosios technikos — ir raugų skyrių (jis aprūpina raugais Lietuvos TSR ir kitų taryb. respublikų pieno pramonės įmones). 1970 Kaune pastatytas 1200 m^2 ploto laboratorijų korpusas ir eksperimentinė g-la (pagal projektą ji galės perdirbti 15 t pieno per pamainą). Filiale 1970 pr. dirbo 130 darbuotojų, iš jų 23 moksl. bendradarbiai (12 mokslų kandidatų). Moksl. darbo kryptys: sviesto, sūrių ir kitų pieno produktų gamybos technologijos tobulinimas, jų kokybės ir patvarumo gerinimas, techninės cheminės kontrolės metodų tobulinimas ir naujų kūrimas. Už 10 filialo atliktų darbų jų autoriams pripažintos autorinės teisės. Filialas rengia seminarus pieno pramonės darbuotojams. Iki 1970 pr. išėjo filialo „Darbų" 4 tomai. Filialo direktorius V. Vaitkus.

VISASĄJUNGINIO TECHNINĖS ESTETIKOS INSTITUTO VILNIAUS FILIALAS, Visasąjunginio Techninės estetikos mokslinio tyrimo instituto Vilniaus filialas,— mokslinio tyrimo ir meninio konstravimo įstaiga, įkurta 1966. 1969 filiale veikė 3 skyriai (pram. gaminių meninio konstravimo, pram. interjerų bei g-lų teritorijų tvarkymo, informacijos) ir bandomosios dirbtuvės. Jame dirba daugiau kaip 100 įv. sričių specialistų — architektų, dailininkų konstruktorių, grafikų, skulptorių, inžinierių, chemikų, fizikų, psichologų. Filialas sprendžia techn. estetikos klausimus, kylančius, konstruojant gamybos priemones bei įrengimus ir pram. gaminius, planuojant ir tvarkant pramoninių, administracinių ir buitinių patalpų interjerus, g-lų teritorijas. Pagal Lietuvos ir kt. taryb. respublikų g-lų bei įstaigų užsakymus filiale suprojektuota metalo piovimo staklių ir kitų stambių mašinų, radijo prietaisų, ūkinių ir buitinių reikmenų (pvz., sodininkų bei daržininkų įrankių komplektas, gėlių pervežimo mašina, virtuvės daiktų ir plastmasinių indų komplektai, megafonas „Balsas 2", televizorius „Tauras"), vizualinės informacijos priemonių (pvz., Vilniaus autobusų, troleibusų ir taksių sustojimo vietų bei pačių mašinų skiriamieji ženklai, Vilniaus—Kauno autostrados eismo ženklai), pram. ir visuom. interjerų (Vilniaus centrinio medžio apdirbimo kombinato interjero kompleksiniai įrengimai bei apipavidalinimas ir kt.). Dauguma projektų realizuota. Filialo iniciatyva Vilniuje 1967 surengta respublikinė meniškai sukonstruotų pramoninių gaminių paroda. Filialo direktorius A. Cibas.

VISASĄJUNGINIS TERMOIZOLIACINIŲ IR AKUSTINIŲ STATYBINIŲ MEDŽIAGŲ IR DIRBINIŲ INSTITUTAS, Visasąjunginis Termoizoliacinių ir akustinių statybinių medžiagų ir dirbinių mokslinio tyrimo institutas „Termoizoliacija", — TSRS Statybinių medžiagų pramonės ministerijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1959, perorganizavus Lietuvos TSR LŪT Stat. medžiagų pramonės v-bos Centrinę moksl. tyrimo laboratoriją. In-to pavadinimas ir adm. pavaldumas keitėsi 4 kartus (iki 1960 — Lietuvos TSR LŪT Naujos technikos ir naujų dirbinių diegimo į stat. medžiagų pramonę in-tas; 1960—63 — Lietuvos TSR LŪT Naujų stat. medžiagų in-tas; 1963—66 priklausė TSRS Valstybiniam stat. medžiagų k-tui prie TSRS Statybos k-to senuoju pavadinimu). Turi 7 skyrius su laboratorijomis ir eksperimentinę g-lą. Tiria termoizoliacinių ir akustinių stat. medžiagų ir dirbinių gamybos technologiją, jų fizines ir mechanines savybes, panaudojimą (šios srities darbus koordinuoja TSRS mastu). Parengė termoizoliacinio akyto silikato gamybos technologiją (įsisavinta Kauno silikatinių dirbinių g-loje „Bitukas" ir Gargždų stat. medžiagų kombinate), naują miner. vatos gamybos technologiją (įsisavinta Vilniaus silikatinių dirbinių g-loje). Nagrinėja Lietuvos miner. žaliavų panaudojimo stat. medžiagų pramonėje klausimus, kuria naujus ir tobulina esamus stat. medžiagų gamybos technologijos procesus. Sukūrė plastmasinių grindų dangų, rūgštims ir šarmams atsparių dangų. Kontroliuoja Lietuvoje išleidžiamų stat. medžiagų kokybę, rengia priemones jai gerinti, padeda stat. medžiagų pramonės įmonėms moksliškai organizuoti darbą. In-to direktorius (nuo 1959) A. Kaminskas.

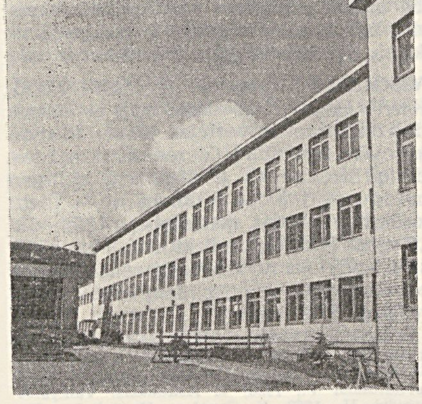

Visasąjunginis Termoizoliacinių ir akustinių statybinių medžiagų ir dirbinių institutas Vilniuje

VÌSBARAI — kaimas Tauragės rj., Žygaičių apyl., 15 km į p. v. nuo Šilalės, 19 km į š. v. nuo Tauragės, Jūros deš. krante. 318 gyv. (1970). Į p. nuo V. yra Tyrelio miškas. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1966), pr. m-la (nuo 1922), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1949). 1959 buvo 255 gyv.

VÌSBARAS — ežeras Molėtų rj., 1,5 km į v. nuo Dubingių. Plotas 18 ha. Ežeras siauras ir ilgas, vingiuotas; ilgis 1540 m, didž. plotis 200 m, kranto linijos ilgis 3300 m. Krantai aukšti. Nenutekamas. Prie ežero įsikūrę Barkuškių, Buzaičių kaimai. Ežeras verslovinis.

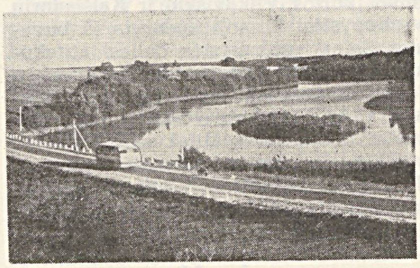

Visbaras

VISDEŘGIAI — kaimas Šiaulių rj., Micaičių apyl., 10 km į p. nuo Kuršėnų, prie kelio į Užventį. 74 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Visdergių ir Urkuvėnų pelkės. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1957). Šiaurės rytuose V. ribojasi su *Papelkių* kaimu, kurio laukuose yra pilkapiai, archeologinėje lit-roje vadinami Visdergių pilkapiais. 1959 kaime buvo 115 gyv.

VISDEŘGIŲ PELKĖ — pelkė Šiaulių rj., 6 km į p. nuo Kuršėnų, į r. nuo Užvenčio—Kuršėnų kelio. Plotas 365 ha (pramoninis 294 ha). Sausuminės kilmės žemapelkė, ištįsusi Ventos slėnyje apie 6 km iš š. į p. Už 1 km į r. nuo pelkės teka Venta. Per pelkę į Ventą teka Žaigis (kanalizuotas). Durpių klodo didž. storis 4 m, vid. 1,2 m; vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 11,8%. Pelkė nusausinta ir paversta pieva. Kasamos durpės (daugiau kaip trečdalis iškasta). Pietvakariuose prie V. p. įsikūręs Visdergių kaimas.

VISINČIÀ — upė Eišiškių rj., Šalčios deš. intakas. Ilgis 53 km, baseino plotas 254 km^2. Prasideda Mikantonių apylinkėse, 7 km į š. r. nuo Šalčininkų. Teka per Rūdninkų girią: aukštupyje — į š. v., toliau — į p. v. Įteka į Šalčią 26 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Visinčios kaimo, 14 km į p. r. nuo Valkininkų. Intakai: Juodupė ir Kernavė (abu deš.). Vid. nuolydis 117 cm/km. Vid. debitas žemiau Juodupės 0,57, žemiau Kernavės 1,63, žiotyse 2,03 m^3/s.

VÌSKANTA Edvardas [g. 1902.III.13 Išlandžiuose (Kapsuko rj.)] — pedagogas, vertėjas. 1930 baigė Kauno un-to humanitarinių mokslų f-tą. 1926—27 mokytojavo Telšiuose, 1930—37 — Kaune, 1939—42 — Kėdainiuose. 1937—39 Neapolio Rytų kalbų in-to liet. kalbos lektorius. 1945—47 Kauno un-to ist. ir filol. f-to dėstytojas. Verčia daugiausia iš prancūzų, rusų, italų kalbų. Iki 1940 išvertė K. Hamsuno „Paną" (1928), V. Hugo „Paryžiaus katedrą" (3 t., 1929), A. Franso „Dievai trokšta" (1929) ir „Raudonąją leliją" (2 t., 1931), Gi de Mopasano „Rinktines noveles" (1929), M. Rido „Nelaimės ženklą" (1929). Tarybiniais metais išvertė A. Čechovo, L. Tolstojaus, A. Moravijos, L. Pirandelo, B. Brechto ir kt. rašytojų kūrinių. Suredagavo kai kuriuos su kitais vertėjais išverstus A. Čechovo apsakymų rinkinius („Treji metai", 1946; „Kaimynai", 1947; „Kerštas", 1948; „Dauboje", 1964).

Vert.: **L. Tolstojus**, Karas ir taika, 4 t., V., 1949—50 [III leid. 1968]; **A. Moravija**, Romos apsakymai, V., 1958 [su P. Povilaičiu]; **A. Moravija**, Čiočiarė, V., 1959; Benvenuto Čelinio gyvenimas, V., 1961; **L. Pirandelas**, Juodoji skraistė, V., 1961; **S. Bonfanti**, Saulės skersgatvis, V., 1964; **B. Brechtas**, Motušė Kuraž (Pjesės), V., 1964; **M. Mižo**, Sent-Egziuperi, V., 1965; **Ž. Ruso**, Išpažintis, V., 1967 [su V. Jurgučiu]; **Dž. Bokačas**, Dekameronas, 2 t., V., 1969.

VÌSKANTAS Antanas [1875 Žemaitijoje — 1940.XII Vilniuje] — klerikalinis visuomenės veikėjas. 1900 baigęs Vilniaus kunigų seminariją, kunigavo Vilniuje ir kitur. 1907—11 Liuveno un-te (Belgija) studijavo filosofiją ir kt. visuom. mokslus, gavo filos. daktaro laipsnį. 1911—15 Romos un-te studijavo teologiją ir bažnytinę teisę. 1916—1918 gyveno Šveicarijoje; pranc. kalba išleido knygų apie Lietuvą („Lietuva ir karas", 1917; „Religingoji Lietuva", 1918), K. Verbelio (P. Klimo) knygos „Rusija-Lietuva. Statistiniai-etnografiniai nagrinėjimai" vertimą į pranc. kalbą (1916). 1919 grįžo į Lietuvą. Su kitais 1925 Vilniaus krašte įsteigė Šv. Kazimiero d-ją, buvo pirmasis jos pirmininkas. Kurį laiką mokytojavo Vilniaus Vytauto Didžiojo g-joje. 1932—39 vadovavo Vilniaus lietuvių meno ir literatūros d-jai. 1933—38 ir 1940 Lietuvių mokslo d-jos pirmininkas. Paskelbė straipsnių apie kun-štį Vytautą (1926), Leoną Sapiegą (1935), traktatą apie moterystę (1928), studiją apie Lietuvos—Vatikano konkordatą (1932). Bendradarbiavo „Lietuvių tautoje", „Draugijoje", „Vadove".

VÌSKANTAS Kazys [g. 1914.IX.4 Mažuosiuose Rūšupiuose (Skuodo rj.)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1941 baigė Kauno un-tą. 1942—44 san. inspektorius Kretingoje, 1945—49 Kaune. Nuo 1947 dirba Kauno resp. klinikinėje ligoninėje (ordinatorius, akušerijos ir ginekologijos skyriaus vedėjas); nuo 1950 vyriausiojo gydytojo pavaduotojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pogimdyvinių infekcinių komplikacijų profilaktiką ir gydymą, perinatalinį naujagimių mirtingumą.

VYSKUPÝSTĖS, diecezijos, — katalikų bažnytinės administracijos teritoriniai vienetai, valdomi vyskupų. Skirstomos į smulkesnius adm. vienetus — dekanatus ir parapijas.

Mindaugui 1251 priėmus katalikų tikėjimą, Lietuvoje buvo įsteigta pirmoji V., tiesiogiai pavaldi popiežiui; jos vyskupu buvo vok. kunigas Kristijonas. 1254 Mindaugas užrašė jai žemių Žemaitijoje — Raseinių, Betygalos ir Laukuvos apylinkėse. 1258 buvo įkurta antroji V., kurios vyskupu tapo domi-

nikonas Vitas. Krikščionybei tuo laiku Lietuvoje neprigijus, tos V. žlugo. 1387 Jogaila įsteigė **Vilniaus vyskupystę** ir gausiai aprūpino ją dotacijomis. Pirmuoju Vilniaus vyskupu tapo Andrius Jastšembcas. Nors popiežius Urbonas VI, pavesdamas Gnezno (Lenkija) arkivyskupui Dobrogostui prisaikdinti Vilniaus vyskupą Andrių, subordinavo Vilniaus vyskupystę tiesiogiai popiežiui, tačiau ji faktiškai buvo pavaldi Gnezno arkivyskupystei.

Vilniaus vyskupystės teritoriją iš pradžių sudarė bemaž visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žemės, išskyrus Žemaitiją, kurioje 1417 Vytauto rūpesčiu buvo įkurta **Žemaičių vyskupystė**. Jai Vytautas pastatydino Varniuose katedrą. Jam rekomendavus, pirmuoju Žemaičių vyskupu 1417 buvo paskirtas Vilniaus katedros klebonas Motiejus. Žemaičių vyskupystė tuomet tikriausiai apėmė maždaug tą patį plotą, kaip Žemaičių kun-stė. Bet jos ribos su Vilniaus vyskupyste ilgai buvo tiksliai nenustatytos.

1636 įkūrus Smolensko vyskupystę, Vilniaus vyskupystė neteko r. sričių. Žečpospolitos I padalijimas (1772) atskyrė nuo LDK, taigi ir nuo Vilniaus vyskupystės, Vitebsko, Mstislavlio vaivadijas ir dalį Polocko vaivadijos. Iš atskirtų sričių buvo sudaryta Mogiliovo vyskupystė.

Žečpospolitos III padalijimu (1795) prie Rusijos buvo prijungta didesnioji etnografinės Lietuvos dalis, taigi, ir Vilniaus bei Žemaičių vyskupystės. Prūsijai tuomet atiteko Vilniaus ir Žemaičių V. dalys — Knišino, Augustavo, Alvito, Virbalio ir Simno dekanatai. Iš jų, Trakų ir Gardino dekanatų dalių bei Tikocino dekanato, atskirto nuo Lucko vyskupystės, Prūsijos valdžia, susitarusi su popiežiumi, sudarė **Vygrių vyskupystę**; ji apėmė visą Lietuvos Užnemunę ir kai kurias lenkų gyvenamas žemes. 1797 popiežius šią V. patvirtino, o 1798 Prūsijos karalius paskyrė pirmuoju jos vyskupu M. Karpavičių. 1815 Vygrių vyskupystės teritorija atiteko Rusijos imperijai. 1818 popiežius Pijus VI Vygrių vyskupo rezidenciją perkėlė į Seinus. Pati V. buvo pavadinta **Seinų** (arba Augustavo) **vyskupyste** ir subordinuota Varšuvos metropolijai.

1849 V. ribos vėl buvo pertvarkytos. Tada aštuoni Vilniaus vyskupystės dekanatai (Kauno, Panevėžio, Utenos, Ukmergės, Obelių, Zarasų, Kuršo, Žemgalių) su 93 parapijomis buvo prijungti prie Žemaičių vyskupystės. 1869 prie Vilniaus vyskupystės buvo prijungta panaikintos Minsko vyskupystės teritorija. Tačiau 1882 ta teritorija buvo subordinuota Mogiliovo metropolitui. 1920 nuo Žemaičių V. buvo atskirtas Kuršas.

Lenkijos vyriausybei susitarus su popiežiumi, 1925 Vilniaus vyskupystė buvo paversta **Vilniaus arkivyskupyste.** 1926 buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija. Žemaičių V. nustojo egzistavusi. Jos teritorijoje buvo įkurta **Kauno arkivyskupystė, Telšių** ir **Panevėžio vyskupystės.** Pirmuoju Kauno arkivyskupu metropolitu buvo paskirtas J. Skvireckas, pirmuoju Telšių vyskupu — J. Staugaitis, pirmuoju Panevėžio vyskupu — K. Paltarokas. Kartu (1926) buvo įkurtos **Vilkaviškio** ir **Kaišiadorių vyskupystės.** Pirmoji sudaryta iš buvusios Seinų vyskupystės dalies, atitekusios Lietuvos Respublikai (pirmuoju jos vyskupu paskirtas buvęs Seinų vyskupas A. Karosas), o antroji — iš Lietuvos Respublikai atitekusios Vilniaus vyskupystės dalies (pirmasis vyskupas J. Kukta). Dabartinė Vilniaus arkivyskupystė nuo 1940 visa yra Lietuvos TSR teritorijoje.

Vilniaus arkivyskupystės administratorius yra kapitulinis vikaras garbės kanauninkas monsinjoras Č. Krivaitis, Kauno arkivyskupystės ir Vilkaviškio vyskupystės valdytojas — apaštališkasis administratorius dr. vyskupas J. Matulaitis-Labukas, Telšių vyskupystės ir Klaipėdos prelatūros (įst. 1926) valdytojas — apaštališkasis administratorius vyskupas J. Pletkus, Panevėžio ir Kaišiadorių vyskupysčių valdytojas — kapitulinis vikaras garbės kanauninkas monsinjoras P. Bakšys. 1969.XII vyskupais konsekruoti dr. R. Krikščiūnas ir licenciatas L. Povilonis.

Lit.: **M. Wołonczewskis,** Žemaitiu Wiskupiste, 2 d., V., 1848; **J. Latkowski,** Mendog król litewski, Kraków, 1892; **A. Prochaska,** Król Władysław Jagiełło, 2 t., Kraków, 1908; **M. Loret,** Kościół katolicki a Katarzyna II 1772—1784, Kraków, 1910; **J. Kurczewski,** Biskupstwo Wileńskie. . . , Wilno, 1912; **A. Bondon,** Le Saint-Siège et la Russie, Paris, 1922; **J. Pfitzner,** Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Prag, 1930; **J. Totoraitis,** Mindaugas, Lietuvos karalius, Marijampolė, 1932; **J. Stakauskas,** Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje, K., 1934; **A. Alekna,** Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, K., 1936.

VISLOÙCHAS Feliksas Antanas [g. 1833] — 1863 sukilimo dalyvis. Kilęs iš Minsko gub. bajorų. Kijevo ir Maskvos un-tuose studijavo mediciną, Kunco lenkų karo m-loje (Italijoje) — karybą. Prasidėjus 1863 sukilimui, su studentu S. Buchoveckiu suorganizavo Švenčionių apskrityje sukilėlių būrį, kuris 1863. II.15 buvo sumuštas prie Daukšiškių (Ašmenos aps.). Po to suorganizavo būrį Trakų apskrityje. IV.16 nesėkmingai kovėsi su caro kariuomene prie Žaslių; Vilniaus apskrityje sujungęs savo būrį su Horodenskio būriu, IV.30 kovėsi prie Giedraičių. Po to vėl Trakų apskrityje veikė su Liubičiaus, J. Sendeko bei Čiudovskio būriais, vadovaujamais M. Černiako, V.31 dalyvavo kautynėse Rūdninkų miške. VI.8 paskirtas Trakų aps. kar. viršininku. Jo būriai kovėsi su kariuomene VI.16 ir 17 Rūdninkų, VII.10 Klėriškių miške. Kitiems būriams pasitraukus į Augustavo gub., V. vadovaujami sukilėliai laikėsi iki 1863.XI (paskutinį kartą susirėmė su kariuomene Žiežmarių miške X.20). Paleidęs būrį, 1864 emigravo.

VISMALDAĨ — kaimas Telšių rj., Žarėnų apyl., 16 km į p. nuo Telšių, 2 km į p. r. nuo Žarėnų. 61 gyv. (1970). Per kaimą eina kelias iš Žarėnų į Varnius. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1544. 1923 buvo 112 gyv., 1959 — 62.

VISMANTAĨ — kaimas Pakruojo rj., Stačiūnų apyl., 15 km į p. v. nuo Pakruojo, 12 km į v. nuo Rozalimo; kolūkio centras. 345 gyv. (1970). Per kaimą teka Ežerėlė (Daugyvenės intakas), eina Radviliškio—Rozalimo kelias; iš v., p. ir r. prieina Drauminų miškas. Kaimo š. r. dalis dar vadinama Vismantais I, p. v. — Vismantais II. Pr. m-la (nuo 1923). 1959 buvo 293 gyv.

VISÒCKAS Juozas [g. 1907.IX.10 Modberyje (D. Britanija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1921—44 siuvėjas Balbieriškio (Prienų rj.) valsčiuje, Alytuje. 1934—39 LKP narys. Vok. faš. okupacijos metais palaikė ryšius su partizanais. 1944—46 milicininkas, 1946—62 ūkinis darbuotojas, darbininkas Alytuje. Nuo 1957 TSKP narys. Pensininkas.

VISÒCKAS Petras [g. 1923.XI.22 Praniūnuose (Alytaus rj.)] — gydytojas neuropatologas, medicinos mokslų daktaras (1968). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame pedagoginį darbą. 1957 apgynė medicinos mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1960 docentas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1967 nervų ir psichikos ligų katedros vedėjas; nuo 1969 profesorius. Nuo 1970 kartu vadovauja Vilniaus un-to gydytojų tobulinimosi skyriui. Daktaro disertacijoje nagrinėjo išsėtinės sklerozės išplitimą Lietuvoje ir kliniką. Tiria galvos smegenų kraujo apytakos ligas. Paskelbė moksl. straipsnių apie neuroinfekcinių ligų kliniką ir gydymą, epilepsiją ir kitais neuropatologijos klausimais.

VISÒCKAS Vytautas [g. 1924.VII.25 Kairiškėlėse (Kaišiadorių rj.)] — spaudos darbuotojas, vertėjas. 1944—46 mokytojavo Krūminių (Varėnos rj.) ir Medinių Strėvininkų (Kaišiadorių rj.) pr. m-lose. 1951 baigė Vilniaus un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1951—57 „Vagos" leidyklos redaktorius. Nuo 1957 šios leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Verčia daugiausia čekų rašytojų kūrinius.

Vert.: **A. Vinogradovas,** Paganinio pasmerkimas, V., 1955; **I. Olbrachtas,** Plėšikas Nikola Šuhajus, V., 1957; **K. Čapekas,** Karas su salamandromis, V., 1958; **L. Aškenazis,** Vaikystės etiudai, V., 1958; **K. Čapekas,** Hordubalas, V., 1959; **J. Glazarova,** Adventas, V., 1960; **J. Otčenašekas,** Romeo, Džuljeta ir tamsa, V., 1961; **L. Aškenazis,** Šuns gyvenimas, V., 1965; **V. Vančura,** Pilnas kaušas, V., 1969.

VISOCKÍENĖ Genovaitė Teklė [g. 1931. VIII.18 Pamuckuose (Pakruojo rj.)] — botanikė selekcininkė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1968). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—63 Žemdirbystės in-to Vokės filialo, nuo 1963 Kaltinėnų (Šilalės rj.) bandymų stoties moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straips-

nių apie bulvių selekciją; sukūrė (su K. Bėčiumi) bulvių veislę Neringa.

VISOCKIS Otonas [g. 1931.VIII.5 Čiužiūnuose (Raseinių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963). 1956 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbiu. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1963 Kaltinėnų bandymų stoties (Šilalės rj.) direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie dirvožemių fiz. bei chem. savybes, eroziją ir apsaugą.

Ršt.: Dirvožemių erozija Lietuvos TSR ir kova prieš ją, V., 1962; Dirvožemių erozija, V., 1971.

VISOCKIS Vasilijus [1893 Strėvininkuose (Trakų rj.) — 1937.V.18 Saratove (RTFSR)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Baigė Vilniuje g-jos 5 klases. Nuo 1914 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1917 įstojo į Raudonąją gvardiją. 1918 Pietų fronte kovojo su vokiečiais, haidamakais, suorganizavo kavalerijos divizioną. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918 Vilniuje su kitais suorganizavo karinį darbininkų būrį, 1919.I dalyvavo kautynėse su lenkų kontrrevoliucionieriais. 1919 pr. taryb. milicijos Vilniuje viršininkas. Lenkų kontrrevoliucionieriams okupavus Vilnių, pasiliko jame dirbti pogr. darbo. 1919.IV suimtas, 1920, Tarybų Rusijai ir Lenkijai pasikeitus polit. kaliniais, išvyko į Smolenską. 1920—37 dirbo adm. darbą įv. miestuose. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

VISOKINSKAS Augustinas Gediminas [g. 1939.IX.23 Dusetose] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1967). 1962 baigė Vilniaus un-tą. 1963—64 Tekstilės pramonės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1964 in-to fiz.-chem. tyrimų skyriaus viršininkas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie poliamidinių ir acetatinių pluoštų destrukciją ir stabilizaciją.

„VISUOMENĖ" — socialdemokratinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1910—11 Vilniuje. Išėjo 20 nr. Redagavo M. Biržiška. Bendradarbiavo V. Biržiška, A. Janulaitis, S. Kairys, J. Paknys, J. Šepetys, T. Vrublevskis ir kt. Žurnalas buvo likvidatorinės krypties, skirtas inteligentams. Paskelbė straipsnių liet. lit-ros ir kultūros istorijos klausimais, V. Kapsuko rašinių, parengtų kalėjime, M. Gorkio, A. Lasto, J. Šepečio kūrinių. Pirmą kartą liet. kalba išspausdino dalį F. Engelso veikalo „Socializmo išsivystymas iš utopijos į mokslą".

VISUOMENINĖ-FILOSOFINĖ MINTIS— bendriausiųjų pasaulėžiūros principų visuma, atspindinti žmogaus santykius su gamta ir visuomene.

Iki krikščionybės įvedimo (1387 Aukštaitijoje, 1413 Žemaitijoje) ir dar ilgai po jos įsigalėjimo lietuviai laikėsi animistinių pažiūrų į pasaulį. Prievarta platinama katalikybė greitai tapo feodalų klasės pasaulėžiūros pagrindu. Kartu su katalikybe Lietuvoje plito Lenkijos kultūra. Tačiau visų visuomenės sluoksnių ideologiją ir po katalikybės įvedimo stipriai veikė pagoniškosios Lietuvos tradicijos, senosios Rusios kultūra, o nuo XVI a.— humanizmo idėjos. Valdančiųjų sluoksnių socialinės pažiūros atsispindėjo Lietuvos metraščiuose („Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis", „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios kunigaikštystės metraštis"), Lietuvos Metrikoje (1386—1794), Kazimiero teisyne (1468), Lietuvos Statute (1529, 1566, 1588), pirmųjų Lietuvos istorikų darbuose (M. Strijkovskio „Kronika", lenkų k., 1582; A. Kojelavičiaus-Vijūko „Lietuvos istorija", lot. k., 2 d., 1666—1669).

Lietuvos humanistai daug dėmesio skyrė socialiniams-politiniams ir moraliniams-teisiniams klausimams. Jie analizavo Lietuvos valstybės silpnėjimo priežastis, ieškojo būdų jai stiprinti. Mykolas Lietuvis veikale „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" (par. lot. kalba apie 1550, išsp. 1615) skelbė, kad svarbiausi visuom. raidos veiksniai esą moralė ir teisingi įstatymai. Jis kritikavo feodalų egoizmą ir išpuikimą, savavaliavimą, įstatymų nepaisymą, dvasininkų gobšumą, vaizdavo liaudies išnaudojimą, aukštino patriotizmą, narsumą, pareigingumą, santūrumą. A. Rotundas („Pasikalbėjimas lenko su lietuviu", lenkų k., 1564) ir A. Volanas („Apie laisvę...", lot. k., 1572), smerkdami feod. santvarkos negeroves, įstatymų nesilaikymą, gynė Lietuvos valst. savarankiškumą. L. Sapiega teigė, kad teisė esanti „žmogaus tikrojo proto išraiška", geriausias „visuotinės laisvės sargybinis". Nors laisvės reikalauta vien didikams, bet proto aukštinimas buvo pažangi tendencija.

Humanizmas parengė palankią idėjinę dirvą reformacijai ir padėjo atsirasti liet. raštijai. A. Kulvietis, S. Rapolionis ir kiti reformatų veikėjai griežtai kritikavo katalikų bažnyčią ir jos dvasininkus, propagavo švietimą. Reformatas M. Mažvydas, parengęs pirmąją liet. knygą („Katekizmo prasti žodžiai", 1547), lietuvius valstiečius vadino broliais ir seserimis. Radikaliosios reformacijos krypties — arionizmo — idėjas vienas pirmųjų Lietuvoje skelbė Dž. Blandrata. Dešiniųjų arionų ideologas buvo S. Budnas, 1558—62 gyvenęs Vilniuje, kairiųjų — P. Gonenzietis (tikr. P. Gezka, veikė Vilniuje 1561). Vilniečiai arionai Jokūbas iš Kalinovkos, L. Mundijus ir kt. reikalavo sulyginti luomus, panaikinti mokesčius ir net valstybę. Arionų propaguojama bažnytinių dogmų kritikos laisvė skatino ateistinę, materialistinę mintį. Ateistines tendencijas reiškė K. Bekešas, J. Loveika.

1569 į Lietuvą buvo pakviesti jėzuitai. Kovodami su protestantizmu ir kitomis katalikybei priešiškomis srovėmis, jie steigė m-las, leido lietuviškas katalikiškas knygas. Humanizmo idėjų veikiamas, M. Daukša 1599 reikalavo įvesti liet. kalbą į viešąjį valst. gyvenimą, padaryti ją lit. kalba. Įtvirtinę katalikybę, jėzuitai palaikė liet. liaudies socialinėms ir nacionalinėms aspiracijoms priešišką vid. amžių kosmopolitizmą. Nuo 1571 Vilniaus jėzuitų kolegijoje, o vėliau — Vilniaus un-te ir kitose jėzuitų m-lose buvo dėstoma scholastika. Scholastai mėgino teoriškai pagrįsti rel. pasaulėžiūrą, feodalų klasės ideologiją. Scholastinio realizmo atstovas Vilniaus un-to profesorius M. Smigleckis veikale „Logika" (lot. k., 1618, 1634, 1658) idealistiniu požiūriu nagrinėjo Aristotelio ir vid. amžių filosofų logiką, daug dėmesio skyrė pažinimo teorijai. Nominalizmo krypties laikėsi G. Stanislovskis („Filosofijos kursas", lot. k., 1686), Z. Kriugeris („Logika", lot. k., 1702), K. Vežbickis („Logika", lot. k., 1738). Iš scholastų vienas pirmųjų materialistines tendencijas ėmė reikšti J. Kimbaras („Filosofijos teoremos", lot. k., 1600). M. Smigleckis, A. Olizarovskis kritikavo feod. santvarką. XVII a. pr. Vilniaus evangelikų reformatų m-loje buvo skelbiamos racionalizmo idėjos (teigiama, kad teorija turi sekti gamta, kad idėjų tvarką nustato daiktų tvarka). T. Požeckis 1645 pritarė Koperniko sistemai. K. Liščinskis filos. traktate „Apie dievo nebuvimą" (lot. k., par. apie 1674) neigė religiją ir bažnyčią, aukščiausiuoju autoritetu ir tiesos kriterijumi laikė protą. Už ateistines pažiūras jis buvo sudegintas ant laužo.

XVIII a. viduryje, žlungant scholastikai, susidarė 2 filos. kryptys: kompromisinė ir antischolastinė. Kompromisinės krypties atstovai A. Skorulskis („Filosofijos vadovėlis", lot. k., 1775) ir B. Dobševičius („Dabartinių filosofų pažiūros", lot. k., 1760; „Logikos paskaitos", lot. k., 1761) naujųjų laikų pažiūras jungė su scholastika ir teologija, o antischolastai K. Narbutas („Logika...", lot. k., 1769) ir kiti reikalavo pašalinti scholastiką iš m-lų ir dėstyti naujųjų laikų filosofiją, suderintą su teologija. D. Dzialtovskis 1763—65 Vilniaus trinitorių kolegijoje dėstė dinaminio atomizmo teoriją, reikalavo pripažinti Koperniko sistemą. To meto Lietuvos visuom.-filos. minčiai didelę įtaką turėjo F. Bekono empirizmas, Dž. Loko ir E. Kondiljako sensualizmas, G. Leibnico ir I. Kanto idealizmas, Ch. Volfo metafizika.

Pietizmo, deizmo, prigimtinės lygybės ir kitų Švietimo epochos idėjų veikiamos, R. Prūsijoje formavosi K. Donelaičio dem. pažiūros, atsispindinčios talentingoje grožinėje jo kūryboje.

Panaikinus Lietuvoje jėzuitų ordiną (1773), Vilniaus un-te buvo įsteigtas gamtos mokslų f-tas, tapęs materialistinės minties centru. Jame dirbo daug žymių mokslininkų. Un-to profesorius L. Bojanus propagavo gyvosios gamtos evoliucijos teoriją („Įvadas į lyginamąją anatomiją", lot. k., 1815), tvirtino, kad vystymasis vyksta per kovą. E. Eichvaldas („Specialioji zoologija", lot. k., 1829—31) kėlė mintį, kad rūšys kinta, veikiamos aplinkos, kad aukštesnieji organizmai išsivystę iš žemesniųjų. A. Sniadeckis („Gyvųjų būtybių teorija", len-

kų k., 2 t., 1804—11) skelbė, kad gyvybė yra ypatinga medžiagos judėjimo forma, parodė organizmų ryšį su aplinka ir medžiagų apykaitos įtaką jų vystymuisi. S. Jundzilas teigė, kad fiziol. reiškiniai yra materialios prigimties. Visatos sandarą materialistiškai aiškino M. Počobutas ir J. Sniadeckis. Sekdami N. Koperniku, G. Galilėjumi, I. Niutonu, jie teigė, kad beribiai pasauliai egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės ir yra valdomi objektyvių dėsnių. Materialistinių pažiūrų į gamtą laikėsi Vilniaus un-to profesoriai S. Bizis, J. Briotė, G. Forsteris, Ž. Žiliberas. J. Sniadeckis filos. veikaluose („Apie metafiziką", lenkų k., 1814; „Apie filosofiją", lenkų k., 1819; „Žmogaus intelekto filosofija...", lenkų k. 1822) kritikavo I. Kanto ir jo pasekėjų pažinimo teoriją, skelbė tiesos pažinimo principų istoriškumą ir kintamumą, gynė nuo idealistų bei teologų puolimo F. Bekono, Dž. Loko, K. Helvecijaus ir kt. materialistų pažiūras. Vilniaus un-to moralinių mokslų f-te buvo dėstoma vokiečių klasikinė filosofija. I. Kanto ir K. Reinholdo pažiūras propagavo J. Abichtas („Pažinimo filosofija", vok. k., 2 t., 1791; „Elementariosios filosofijos sistema", vok. k., 1795; „Filosofijos enciklopedija", vok. k., 1804). Anglų filosofo T. Rido ir „sveiko proto" filosofijos šalininkas buvo A. Daugirdas („Apie logiką, metafiziką ir moralės filosofiją", lenkų k., 1821; „Traktatas apie gamtines žmogaus mąstymo taisykles, arba teorinė ir praktinė logika", lenkų k., 1828; „Žmogaus pažinimo tikrumas", lenkų k., 1839). F. Šelingo idealistinį romantizmą ir G. Hegelio pažiūras propagavo J. Goluchovskis. Kai kurie Vilniaus un-to profesoriai saviškai vystė Voltero, Ž. Ruso, Prancūzijos jakobinų sociologines idėjas. Jakobinišką radikalizmą savo eilėraščiuose skelbė 1794 Lietuvos sukilėlių vadas J. Jasinskis. J. Lelevelis ist. procese pastebėjo klasių kovą ir teigė, kad svarbiausias istorijos veiksnys yra liaudis. Su poetu A. Mickevičiumi ir kitais jis pasisakė už tautų brolybę ir sąjungą su Rusijos revoliucionieriais. J. Lelevelis 1847 užmezgė ryšius su K. Marksu ir F. Engelsu. Tačiau jis, kaip ir kiti to meto švietėjai, vadovavosi idealistine romantine visuomenės vystymosi koncepcija, idealizavo praeitį. Ryžtingas baudžiavos ir patvaldystės priešas buvo J. Goštautas.

Baudžiavinę santvarką arba atskiras jos negeroves smerkė, laisvę, darbą, švietimą ir mokslą aukštino XIX a. pirposios pusės liet. rašytojai D. Poška, A. Strazdas, S. Daukantas, S. Stanevičius, Kipr. Nezabitauskis-Zabitis ir kt. Vienus jų labiau veikė daugiausia per lenkų lit-rą atėjęs volteriškas racionalizmas ir švietėjiškas demokratizmas (D. Poška), kitiems artimesnis buvo rusoistinis pasaulio suvokimas, sulydytas su romantiniu to meto tikrovės priešpastatymu idealizuotai praeičiai (S. Daukantas), arba tiesiog su engiamos liet. valstietijos pasaulėjauta (A. Strazdas). Pirmasis liet. istorikas S. Daukantas kritikavo bajorijos ir katalikų dvasininkijos antiliaudinę politiką, aukštino pirmykštę liet. bendruomenę ir ikiunijinės Lietuvos kun-ščius. Jis skyrė pilietybės ir tautiškumo sąvokas, teigė, kad liet. valstietija yra vienalytis antifeodalinis sluoksnis, rūpinosi jos švietimu ir turtinimu. S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus ir kt. liet. rašytojų veikaluose žymu gimstančios liet. buržuazijos ideologijos bruožai. Vienalyčiu antifeodaliniu sluoksniu liet. valstietiją laikė ir Kipr. Nezabitauskis-Zabitis. Tačiau kovą dėl liet. valstiečių laisvės jis siejo su socialine revoliucija, pagrindine jos jėga laikydamas valstietiją. Sekdamas A. Mickevičiumi ir F. Lamene, Kipr. Nezabitauskis-Zabitis propagavo utopinio socializmo idėjas.

XIX a. šeštajame d-metyje Lietuvoje paplito agrarinės revoliucijos, carizmo pavergtų tautų išvadavimo, nekapit. vystymosi ir kitos rusų rev. demokratų idėjos. Rusų rev. demokratų pasekėjai buvo 1863 sukilimo Lietuvoje ir V. Baltarusijoje vadovai Z. Sierakauskas, K. Kalinauskas, A. Mackevičius, V. Vrublevskis. Jie buvo įsitikinę, kad Lietuvos valstiečių sukilimo pergalės, liet. tautos laisvės iškovojimo sąlyga yra glaudūs ryšiai su Rusijos rev. jėgomis. Kai kurie emigravę 1863 sukilimo dalyviai drauge su Rusijos ir Lenkijos revoliucionieriais aktyviai dalyvavo I Internacionalo veikloje, Paryžiaus Komunoje, toliau skelbė, kad Lietuvoje neišvengiamai turi įvykti agrarinė revoliucija. Šios idėjos veikė A. Zundelevičiaus vadovaujamo Vilniaus rev. narodnikų būrelio narius, kurie 1872—75 studijavo K. Markso „Kapitalą" ir ragino kovoti už narodnikiškai suvoktus K. Markso idealus. Į valstietiškąjį socializmą orientavosi Lenkijos socialistų programos (vad. Briuselio programos) šalininkai Vilniuje. Rev. kovą prieš carizmą, visų Rusijos tautų darbo žmonių lygybės ir solidarumo būtinumą propagavo I. Grinevickis, drauge su V. Lenino broliu A. Uljanovu veikęs J. Lukoševičius ir kiti Lietuvos rev. narodnikai.

Po 1863 sukilimo lietuvių V.-f. m. raidai turėjo įtakos M. Valančiaus ir A. Baranausko kūryba ir visuom. veikla, prasidėjusi dar iki 1863. Kaip ir kiti dvasininkai, M. Valančius skiepijo religingumą, paklusnumą dvasinei ir pasaulietinei vyresnybei, padarė 1863 sukilimą smerkiančių pareiškimų. Tačiau ryškiais realizmo pradais pasižyminčioje grož. kūryboje jis objektyviai kėlė carizmui ir feod. ideologijai priešiškas nuotaikas. A. Baranauskas savo geriausiuose grož. kūriniuose protestavo prieš carizmą ir jo vykdomą nac. engimo politiką, užjautė kenčiančią liaudį, bet, tapęs aukštu dvasininku, ėmė skelbti reakcingas socialines-politines idėjas, idealizavo lenkų feodalus ir dvasininkus, smerkė nacionalinį liet. judėjimą.

XIX a. antrojoje pusėje, sparčiai vystantis kapitalistiniams santykiams, formavosi klerikalinės ir liberalinės liet. buržuazijos ideologija. Iki 1905 joje buvo daugiau dem. elementų (nepasitenkinimas carinės administracijos savavaliavimu ir nacionalinės priespaudos politika, dvarininkų ir dvasininkų kosmopolitizmo kritika, švietimo, mokslo propaganda), bet kartu reiškėsi ir vengimas griežtesnės kovos prieš carizmą ir feod. liekanas, priešiškumas Lietuvos liaudies socialinio išsivadavimo, darbo žmonių vienybės, revoliucijos ir socializmo idėjoms. P. Būčys, A. Dambrauskas, A. Kaupas, K. Pakalniškis ir kiti klerikalai smerkė socialistus, teisino caro patvaldystę, stengėsi pritaikyti katalikybę liet. buržuazijos interesams. Savo pasaulėžiūra ir visuom. veikla su klerikaliniu nacionalizmu buvo glaudžiai susijęs ir poetas Maironis, bet poetinėje kūryboje, ypač lyrikoje, jis įtaigiai aukštino nac. kultūrą ir jos kūrėją liaudį, smerkė carinę priespaudą, propagavo anticarinę kultūrinę veiklą, reiškė romantiškus šviesios ateities lūkesčius. Liberalai iki 1905 daugiausia rūpinosi buržuazijai naudingų pasaulietiškumo pradų ugdymu. Jų pažiūros į carizmą, klerikalizmą ir socializmą nebuvo visiškai vienodos. Dešinieji liberalai arba šalinosi nuo polit. kovos prieš carizmą (P. Vileišis), arba smerkė to meto tikrovę daugiausia netiesiogiai, gretindami ją su idealizuota praeitimi (J. Basanavičius). Nuosaikieji liberalai (V. Kudirka, P. Leonas, K. Grinius, J. Bagdonas ir kt.) kritikavo carizmą ir klerikalinį obskurantizmą, propaguodami pozityvią ekonominę ir kultūrinę veiklą. Kairieji liberalai (J. Šliūpas ankstyvuoju savo veiklos laikotarpiu, J. Adomaitis-Šernas vėlesniuoju laikotarpiu, P. Višinskis ir kt.) protestavo prieš absoliutizmą ir kai kurias kapitalizmo negeroves, siūlė bendradarbiauti su visos Rusijos imperijos pažangiosiomis jėgomis, orientuodamiesi į „taikią" buržuazinės demokratinės revoliucijos pergalę. Liberalinių pažiūrų sistemą, kuri kelis dešimtmečius buvo smulkiosios liet. buržuazijos ideologinė platforma, savo publicistikoje aiškiausiai išdėstė V. Kudirka. Kritikuodamas caro valdininkų savavaliavimą, atskiras burž. santvarkos negeroves, klerikalizmo tamsybiškumą, jis į pirmą vietą iškėlė buržuazinę „tautinės vienybės" idėją, priešpastatydamas ją feod. kosmopolitizmui ir proletariniam klasių kovos šūkiui.

Liberalų tarpe buvo materialistų ir ateistų (J. Adomaitis-Šernas, J. Šliūpas ir kt.). Jų pasaulėžiūros socialinį pagrindą sudarė augančios lietuvių buržuazijos interesai, jų pažiūroms turėjo įtakos XVIII a. prancūzų materializmas, L. Fojerbacho materializmas, XIX a. rusų materialistinė filosofija, L. Biuchnerio vulgarusis materializmas. Lietuvos materialistai, kritikuodami klerikalinę ideologiją, propagavo gamtos mokslų bei istorijos žinias ir ateistines pažiūras. Jie tvirtino, kad materija yra pirminė, amžina ir niekieno nesukurta. J. Adomaitis materijos amžinumą aiškino energijos tvarumo ir kitimo dėsniu,

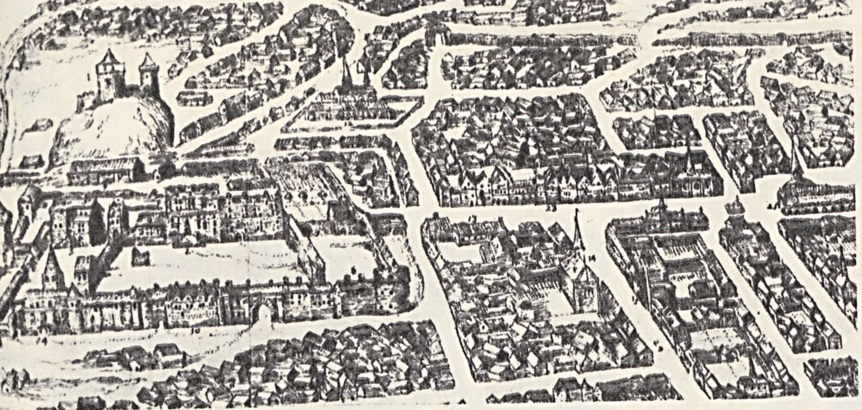

1

2

3

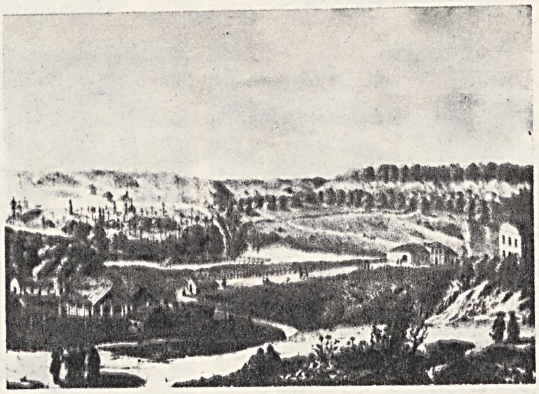

4

5

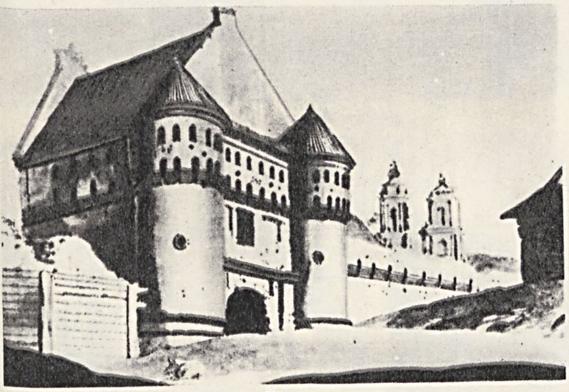

6

VILNIUS I

1. Brauno atlaso fragmentas su pilimis ir Didžiąja gatve XVI a.
2. Vilniaus panorama (XVII a. pr. raižinys)
3. Senoji rotušė XVIII a. pirmojoje pusėje (nežinomo dailininko akvarelė)
4. Vilniaus priemiestis Paplauja XVIII a. pab. ar XIX a. pr. (J. Ozemblovskio litografija)
5. Vokiečių (dab. Muziejaus) gatvė XX a. pr.
6. Miesto sienos Subačiaus vartų bokštas XVIII a. (P. Smuglevičiaus akvarelė)
7. Jurgio (dab. Lenino) prospektas XX a. pr.
8. Žydų gatvė XX a. pr.
9. Malkų turgus prie Pylimo (dab. Komjaunimo) gatvės, kur 1905.X.21 darbininkai susirėmė su kariuomene ir policija
10. II pasaul. karo metu sugriauti kvartalai (dab. Garelio ir Muziejaus gatvių kampas)

7

8

9

10

1

2

3

4

5

6

7

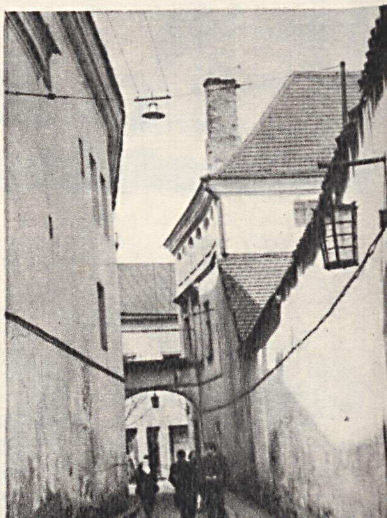

VILNIUS II

1. Neris ties Poželos gatve
2. Senamiesčio bokštai
3. Miesto centras
4. Gorkio gatvė
5. Universiteto gatvė
6. Gorkio gatvė ties Dailės muziejumi
7. Aušros vartai
8. Lenino prospektas
9. Pilies skersgatvis

pabrėždamas, kad materija ir energija neatskiriamos. Jo kūriniuose skelbiama pasaulio materialinio vieningumo idėja. J. Adomaitis ir kt. materialistai pripažino evoliucinį gamtos ir visuomenės vystymąsi, aukščiausiąja org. gamtos evoliucijos pakopa laikė žmogų. Nors ir netiksliai formuluodami, jie teigė objektyvaus priežastingumo, būtinumo, dėsningumo kategorijas. J. Adomaitis akcentavo pagrindinę vystymosi tendenciją — vystymąsi kylančia linija, vadindamas tai pažangos dėsniu („Etnologija, arba mokslas apie žemės tautas", 1903). Būdami įsitikinę pasaulio pažinumu, materialistai kritikavo agnosticizmą ir subjektyvųjį idealizmą, rėmė materialistinę pažinimo teoriją. Jie parašė daug antireliginių brošiūrų ir straipsnių, kuriuose parodė religijos ir dvasininkų reakc. vaidmenį, reikalavo atskirti bažnyčią nuo valstybės, mokyklą — nuo bažnyčios. Ypač daug šioje srityje nuveikė J. Šliūpas („Išganymas vargdienio", 1883; „Dievas, dangus ir pragaras", 1893; „Tikyba ar mokslas", 1895, ir kt.). J. Šliūpą iš pradžių veikė rusų rev. narodnikų ir socialdemokratų idėjos. Jis svyravo tarp liberalizmo ir demokratizmo, kritikavo carizmą ir klerikalizmą, kai kurias burž. santvarkos negeroves, bet kartais neatsisakydavo nuo bendravimo su klerikalais.

Ryšium su reakcija po 1905—07 revoliucijos sustiprėjo idealistinių filos. srovių, mistikos, religingumo, šovinizmo propaganda. Klerikalai P. Būčys, J. Bikinas, A. Dambrauskas, A. Kaupas, J. Matulevičius, J. Skvireckas katalikybei ginti pasitelkė neoscholastiką. A. Smetona, A. Voldemaras ir kt. tautininkai besiformuojančią stambesniosios buržuazijos pasaulėžiūrą grindė elito teorija ir tautinės krikščionybės idėjomis. „Vilties" laikraščiui artimuose sluoksniuose formavosi tendencija buržuazijos klasinius interesus maskuoti „tautinės vienybės" šūkiais. Buvo siūloma kurti „vieningą", „neklasinę" liet. kultūrą, ieškoti mistinės lietuvių tautos dvasios. Imta kritikuoti net ribotą V. Kudirkos ir Maironio demokratizmą, aukštinti individualizmą ir aristokratizmą (J. Herbačiauskas, iš dalies S. Čiurlionienė). K. Binkio, V. Krėvės, V. Mykolaičio, B. Sruogos ir kitų menininkų nepasitenkinimas senaisiais burž. idealais galiausiai tapo savotiška naujų, antiburžuazinių visuom. idealų ieškojimo forma. Savita humanistinė tendencija išsiskyrė Vydūno idealistinė filosofija. Jo teosofinei pasaulėžiūrai turėjo įtakos indų idealistinė filosofija (budizmas ir gandizmas), I. Kanto, G. Hegelio, L. Tolstojaus, V. Solovjovo pažiūros. Filos. knygose („Slaptinga žmogaus didybė", 1907; „Žmonijos kelias", 1908; „Likimo kilmė", 1908; „Tautos gyvata", 1920) Vydūnas daugiausia dėmesio skyrė žmogaus problemoms ir jo santykiams su gamta, visuomene, valstybe, religija, morale, mokslu. Būdamas objektyvusis idealistas, visos esybės pagrindu jis laikė abstrakčią „Visatą", kurią tapatino su dievu. Įrodinėdamas tos „Visatos" pirmumą, Vydūnas knygoje „Visatos sąranga" (1907) nubrėžė mistinę pasaulio vystymosi schemą, kartu pareikšdamas dialektinių teiginių. Svarbiausiu visuomenės raidos akstinu Vydūnas laikė moralinį tobulėjimą. Pripažindamas antagonistinės visuomenės prieštaringumą, jis propagavo mintį, jog dorovingumas nugalėsiąs blogį be klasių kovos. Vydūnas smerkė germanizaciją, ugdė simpatijas kaizerinių imperialistų niekinamai lietuvių liaudies kultūrai.

Daugelis XIX a. pab. ir XX a. pr. demokratinės V.-f. m. atstovų nesitenkino materializmu gamtos mokslų srityje ir klerikalizmo kritika. Nors ir ne visada sėkmingai, jie stengėsi materialistiškai aiškinti visuomenės gyvenimo reiškinius. J. Andziulaitis propagavo viso pasaulio darbo žmonių solidarumą, teigė, kad darbininkų ir kapitalistų prieštaravimai Vakarų šalyse yra nesutaikomi, tačiau nesuvokė istorinio darbininkų klasės vaidmens Rusijoje ir skelbė valstiečių revoliucijos neišvengiamumą. J. Mačys-Kėkštas kritikavo lietuvių buržuazijos nacionalizmą (straipsniai „Mūsų vargai", 1885; „Dvasė ir medega", 1886), pirmasis liet. spaudoje rašė, kad Lietuvoje egzistuoja proletariatas, reikalavo suvisuomeninti gamybos priemones (straipsniai „Kritika. Pamokslai apie triūsą arba procę", 1891; „Šešėliai ir spinduliai", 1892). Švietėjiško materializmo idėjas propagavo, tamsybiškumą ir klerikalų bendravimą su carizmu smerkė, o vėliau ir socializmo idėjoms pritarė V. Dembskis („Iš ko kyla melai ir visokios skriaudos žmonijoje", 1899; „Imtynės varguolių su bagočiais...", 1900, ir kt.). J. Mačys-Kėkštas, J. Andziulaitis ir V. Dembskis kaidingai manė, kad liet. liaudies rev. kovoje prieš carizmą liberalinė buržuazija yra liaudies sąjungininkė. Narodnikinės-anarchistinės idėjas XIX a. pabaigoje JAV liet. spaudoje propagavo S. Homolickis. S. Matulaitis populiarino 1789—1794 Prancūzijos revoliucijos jakobinizmą, pamfletuose („Parmazonas, arba dievo rūstybės baisumas", 1897; „Smertis", 1900; „Pragaro gelmės", 1904) kritikavo klerikalų tamsybiškumą ir reakcingumą. Kritinio realizmo koncepcijomis rėmėsi demokratinė Žemaitės kūryba. Teoriškai aiškiausiai jas formulavo J. Biliūnas. Jo visuomeninėms-filosofinėms pažiūroms daugiausia įtakos turėjo rusų rev. demokratizmas (religijos kritika ikimarksistinio materalizmo požiūriu, narodnikinės rev. veiklos aukštinimas) ir marksizmas (dalyvavimas darbininkų rev. judėjime, rev. proletariato galios vaizdavimas, liberalinės liet. buržuazijos ideologijos kritika). Ankstyvojoje publicistikoje reakcines liet. romantizmo tendencijas kritikavo A. Janulaitis („Kur lietuvių senovėje gyventa?", 1903, ir kt.).

Revoliucinės demokratinės ir soc. idėjos atsispindėjo Jovaro, B. Laucevičiaus ir K. Jasiukaičio kūryboje. Dem. principus gynė G. Petkevičaitė.

Marksistinė pasaulėžiūra Lietuvoje pradėta propaguoti XIX a. devintajame dešimtmetyje. 1883 liet. kalba išleistas pirmasis soc. atsišaukimas — „Proletariato" partijos „Manifestas artojams". Marksistinėms idėjoms Lietuvoje plisti daug padėjo G. Plechanovo „Darbo išvadavimo" grupė, 1886—87 pradėję steigtis marksistiniai būreliai. 1896 Lietuvoje susikūrus pirmosioms politinėms darbininkų org-joms (Lietuvos s-d. partija ir Lietuvos darbininkų s-ga), pradėjus eiti jų period. spaudai, išryškėjo Lietuvos socialdemokratijos idėjinės kryptys. Revoliucinės, marksistinės s-d. krypties atstovai kovojo prieš buržuazinę bei smulkiaburžuazinę ideologiją ir oportunistines, nacionalistines s-d. teorijas: didžiavalstybinį pilsudskinį lenkų nacionalizmą, ekonomizmą, K. Griniaus, J. Bagdono „legalųjį marksizmą", J. Šliūpo, J. Širvydo burž. ateizmą, žydų bundizmą ir sionistinį socializmą, menševizmą, A. Janulaičio, S. Kairio smulkiaburžuazinį socializmą, M. Biržiškos ir kt. likvidatorystę, socialšovinizmą. Aktyvūs marksizmo propaguotojai ir pirmieji oportunizmo kritikai, Lietuvos ir Rusijos darbininkų judėjimo vienybės šalininkai buvo F. Dzeržinskis, K. Zalevskis, M. Kozlovskis, V. Gusarovas, I. Klopovas, J. Piatnickis (Taršis), iš dalies A. Domaševičius ir kt.

Grupė žymių Lietuvos rev. veikėjų tapo marksistais, atsisakydami narodnikinio socializmo teorijų (L. Janavičius), pasmerkdami smulkiaburžuazinį nacionalinį ribotumą, atmesdami K. Kautskio centrizmą (P. Eidukevičius, V. Kapsukas), artėdami prie leninizmo (Z. Angarietis, V. Kapsukas). 1894 Lietuvoje pradėjo plisti V. Lenino raštai. Marksistinių idėjų plitimui didelę reikšmę turėjo lenininė „Iskra" (nuo 1901). V. Leninu vienas pirmųjų savo raštuose tiesiogiai rėmėsi L. Janavičius („Pramonės išsivystymo Lenkijos karalystėje apybraiža", rusų k., 1902). 1904 liet. kalba buvo išleistas pirmasis marksizmo klasikų veikalas — K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas" (vertė A. Janulaitis). Marksizmo idėjų įtaka Lietuvoje labai sustiprėjo 1905—07 revoliucijos metu. Ypač aktyviai marksizmą propagavo V. Kapsukas ir Z. Angarietis. Analizuodami V. Europos ir 1905—07 Rusijos revoliucijų patyrimą, jie pabrėžė buržuazijos ir proletariato interesų nesutaikomumą. V. Kapsukas ir Z. Angarietis paneigė burž. ideologų teiginius, kad Lietuva eisianti „ypatingu", nekapitalistiniu keliu, kad liet. nacija esanti neklasinė, kovojo prieš liet. burž. nacionalizmą ir socialdemokratų likvidatorystę, skelbė proletarinio internacionalizmo, vienybės su visos Rusijos proletariato idėjas, propagavo dialektinį ir istorinį materializmą. Straipsnyje „Istorinis materializmas" (1908) V. Kapsukas kritikavo idealizmą ir religiją, gynė materialistinį pagrindinio filos. klausimo sprendimą, smerkė marksizmo vulgarizatorius ir klastotojus. Z. Angarietis brošiūrose „Materialistiškasis istorijos supratimas" (1913), „Filosofiniai istorinių pažiūrų keliai ir K. Marksas" (1918),

daugelyje straipsnių populiarino ir gynė pagrindinius ist. materializmo ir moksl. komunizmo principus, kritikavo Lietuvos buržuazinių ir smulkiaburžuazinių sociologų pažiūras į istoriją. Nors ne visada nuosekliai, bet aktyviai prieš burž. nacionalizmą ir likvidatorių oportunizmą kovojo P. Eidukevičius. 1908—1909 jis užmezgė ryšius su bolševikais, bendradarbiavo Rusijos bolševikų laikraštyje „Socialdemokrat". Užsienio lietuvių tarpe rev. marksizmo idėjas populiarino J. Šukys ir kt. socialistai.

Marksistinės V.-f. m. raidai Lietuvoje reikšmingas buvo „Pravdos" krypties laikraštis „Vilnis" (1913—14). Jame 1914 pirmąkart liet. kalba paskelbtas V. Lenino kūrinys — „Įstatymo dėl nacionalinio lygiateisiškumo projektas". Vienas svarbiausių „Vilnies" bendradarbių — V. Kapsukas — kovojo prieš burž. nacionalizmą ir separatizmą, rūpinosi marksistiniu-lenininiu lietuvių kultūrinio gyvenimo reiškinių vertinimu, soc. kultūros pradų ugdymu, propagavo marksistinę estetiką. 1914 V. Kapsukas užmezgė tiesioginius ryšius su V. Leninu. Prasidėjus I pasaul. karui, V. Kapsukas ir Z. Angarietis paskelbė straipsnių, demaskuojančių imp. karo kurstytojus, reakcinę liet. buržuazijos ir šovinistinės socialdemokratijos ideologiją, protestavo prieš kaizerinę Lietuvos okupaciją, artėjo prie bolševikinių pažiūrų karo ir taikos klausimais, pritarė Komunistų Internacionalo (Kominterno) sukūrimui. Formuoti bolševikines liet. socialdemokratų pažiūras padėjo 1915—17 V. Kapsuko redaguoti laikraščiai ir žurnalai „Socialdemokratas", „Rankpelnis", „Naujoji gadynė" ir „Kova".

Vasario ir ypač Spalio revoliucijos pergalė paspartino marksistinių-lenininių pažiūrų plitimą. Jas propagavo RSDDP(b) Lietuvių sekcijos, pirmasis komunistinis liet. laikraštis „Tiesa" (1917), 1918 sukurta LKP. Bolševikinės pažiūros ryškiai atsispindėjo proletarinio liet. poeto J. Janonio kūryboje.

Po Spalio revoliucijos Lietuvos visuomenės ideologinė diferenciacija dar labiau sustiprėjo. Dauguma burž. ideologų skatino religines-mistines, nacionalistines nuotaikas. Kai kurie liet. buržuazijai artimi, bet ne visai su sutapę intelektualai, nors ir bijodami revoliucijos, smerkė imp. karą ir kaizerinę okupaciją, pripažino liaudies masių antiimp. veiksmų teisėtumą ir lemiamą Spalio revoliucijos reikšmę liet. tautos likimui. Lietuvos valstybingumo atkūrimui. Kai darbo žmonių rev. judėjimas sužlugdė monarchistinius liet. buržuazijos planus, net klerikalai ir monarchistai, stengdamiesi išlaikyti savo įtaką masėse, buvo priversti vartoti demokratinę frazeologiją, kuri iš pradžių buvo svarbiausias buržuazijos ginklas kovoje prieš soc. idėjas. Buržuazijos valdomoje Lietuvoje reakcijos propaguojamas antikomunizmas (visų pirma krikščioniškasis) glaudžiai siejosi su neoscholastika. Svarbiausieji rel. filosofijos atstovai: P. Bučys, A. Dambrauskas, P. Dovydaitis, L. Karsavinas, F. Kemėšis, P. Kuraitis, A. Maceina, K. Paltarokas, S. Šalkauskis, V. Šilkarskis, I. Tamošaitis. Jų filos. pažiūras veikė neotomizmas, religinė V. Solovjovo filosofija ir kitos idealistinės sistemos. Aktyvus neotomizmo propaguotojas P. Būčys, gindamas ideologinius krikščionybės principus, savo knygose („Tikėjimo kriterijus", 1919; „Žmogus ir gyvulys", 1920; „Gyvenimo pagrindai", 1930, ir kt). teigė, jog visuom. pažangos šaltinis esanti religija. Katalikybės filosofiją gynė klerikalinių filos. žurnalų „Kosmos" ir „Logos" redaktorius P. Dovydaitis. Knygose ir straipsniuose („Biblija ir Babelis", 1911; „Kristaus problema", 1914; „Kultūra, religija ir mokykla", 1930) jis propagavo religines idėjas, vitalizmą, neigė materialistines pažiūras, skelbė, kad religijos dogmos neprieštarauja mokslui. A. Dambrauskas daugiausia kovojo prieš materializmą gamtos mokslų ir formaliosios logikos srityje („Ką mokslas gali pasakyti apie pasaulio pabaigą", 1920; „Mokslas ir tikėjimas", 1930; „Pikto problema", 1935). Derindamas neotomizmą su matematine loginio pozityvizmo atmaina, jis neigė materializmą ir darvinizmą, įrodinėjo „dievo amžinybę ir visagalybę", teigė, kad gyvojoje gamtoje kokybiniai pakitimai esą negalimi. Eklektiškai naudodamasis moderniąja burž. filosofija, S. Šalkauskis stengėsi „atnaujinti" neotomizmą („Kultūros filosofijos metmens", 1926; „Lietuvių tauta ir jos ugdymas", 1933). Religines mistines augustinizmo koncepcijas skelbė A. Maceina („Tautinis auklėjimas", 1934; „Socialinis teisingumas", 1938). Idealistinių neokantinės Marburgo m-los ir rusų idealisto N. Loskio pažiūrų laikėsi V. Sezemanas.

Aštrėjant Lietuvoje burž. santvarkos krizei, spartėjant liaudies masių kairėjimo procesui, stiprėjo Lietuvos valdančiųjų sluoksnių simpatijos fašizmui, tautininkų ir krikdemų tarpe atsirado atvirų fašizmo šalininkų, kurie 1926 įvykdė faš. perversmą. Katalikybės filosofai, laipsniškai artėję prie faš. ideologijos, išugdė daugumą faš. teoretikų. Katalikybės filosofijos ir fašizmo ideologijos susiliejimo tendenciją aiškiausiai išreiškė I. Tamošaitis, redagavęs klerikalinį filos. žurnalą „Eranus" bei fašistinį žurnalą „Vairas". Katalikybės ir tautininkų faš. ideologijos sintezę propagavo J. Keliuočio redaguojamas žurnalas „Naujoji romuva". Klerikalai ir tautininkai vadovavo liet. buržuazijos kovai prieš demokratinę ir marksistinę V.-f. m., prieš pažangiosios rusų ir tarybinės kultūros poveikį Lietuvai, prieš realizmo estetiką ir realistinį meną. II pasaul. karo išvakarėse reakcingiausi liet. buržuazijos sluoksniai ėmė atvirai pritarti ne tik faš. teorijoms, bet ir hitlerizmo praktikai.

Valdančiosios buržuazijos politika kėlė įvairių gyventojų sluoksnių opoziciją. Burž. ir smulkiaburž. opozicijos vadovai, pasisakydami prieš reakciją, nuolaidžiavo klerikalams ir fašistams, ieškojo su jais kompromiso. Nors ir būdami skirtingų filos. pažiūrų, tokios pozicijos laikėsi liberalai (J. Bagdonas, K. Grinius, P. Leonas, M. Remeris, A. Rimka, M. Sleževičius, Z. Toliušis ir kt.) ir socialdemokratai reformistai (K. Bielinis, S. Kairys, P. Grigaitis ir kt.). Antikomunizmas ir antitarybiškumas daugelį šių burž. opozicionierių suartino su fašistais. Tik įžvalgesnieji iš jų vėliau prisidėjo prie pažangiųjų jėgų. Burž. teisės ir sociologijos propaguotojas P. Leonas („Teisės filosofijos istorija", 1928; „Sociologijos paskaitos", 1939), nors ir laikydamasis pažiūros, kad socialinį neteisingumą galima pašalinti reformomis ir žmonių auklėjimu, II pasaulinio karo išvakarėse pasmerkė antitarybiškumą, pritarė bendravimui su komunistais, teigiamai vertino socialinius ir kultūrinius pertvarkymus Tarybų Sąjungoje. M. Remeris, propagavęs buržuazinę „teisinę valstybę", pripažino TSRS konstitucijos socialinį reikšmingumą. TSRS laimėjimai, kapit. sistemos krizė, hitlerinės agresijos pavojus skatino liberalizmo ir smulkiaburž. demokratizmo paveiktų gyventojų sluoksnių kairėjimą. Tuo mėgino pasinaudoti antimarksistiniai valstietiškojo socializmo (V. Karosa, F. Saltonas) ir kairuoliškojo socialdemokratizmo (P. Ancevičius, J. Plečkaitis ir kt.) atstovai. Komunistams juos demaskavus, antifašistinės patriotinės jėgos vis labiau telkėsi apie LKP, didėjo domėjimasis marksizmo-leninizmo teorija ir praktika.

Liaudies masių ir inteligentijos kairėjimą atspindėjo Laisvamanių etinės kultūros d-jos įtakos stiprėjimas. Nors d-jos įkūrėjas J. Šliūpas ėmė propaguoti socialdarvinizmą, laisvamanių vaidmuo ideologinėje kovoje didėjo. Laisvamaniai formavo antireliginę pasaulėžiūrą, gynė netikinčiųjų teises, kovojo dėl bažnyčios atskyrimo nuo valstybės. 1940 išvakarėse daugelyje Laisvamanių etinės kultūros d-jos skyrių vadovaujantį vaidmenį ėmė vaidinti komunistai ir kiti antifašistai. Laisvamaniai leido ateistinę period. spaudą („Laisvamanis", 1933; „Laisvoji mintis", 1933—41). Joje bendradarbiavo J. Ilgūnas, J. Kairiūkštis, I. Protas, A. Rondomanskis, V. Ruzgas, M. Untulis, A. Žukauskas ir kiti dem. inteligentijos atstovai. J. Kairiūkštis filos. veikale „Gamtos mokslų filosofija" (1926) propagavo materialistines pažiūras į materiją ir sąmonę, gyvybės atsiradimą ir žmogaus kilmę, kritikavo idealizmo atmainas, jų tarpe neopozityvizmą. Brošiūrose („Kur eini, katalikų jaunime?", 1925; „Laisvosios minties ABC", 1934; „Lietuva kryžių šešėliuose", 1936; „Kristaus nebuvo", 1937) ir straipsniuose jis kritikavo religiją loginiu, gamtos mokslų, istoriniu, politiniu, doroviniu požiūriais. Rel. prietarus smerkė ir prancūzų švietėjišką materializmą propagavo V. Dubas („Anatole France", 1928; „Prancūzų literatūros istorija", 2 t., 1929—30; „Voltaire", 1932, ir kt.).

Materialistines pažiūras gamtos moksluose skelbė Kauno un-to profesoriai

P. Avižonis, P. Brazdžiūnas, J. Dagys, V. Čepinskis, T. Ivanauskas, J. Kupčinskas, V. Lašas, J. Matulis, P. Slavėnas, Z. Žemaitis ir kt. J. Dagys dialektinio materializmo požiūriu aiškino gyvybės esmę, gyvosios gamtos vystymąsi, kritikavo vitalizmą ir maltusizmą. Antidarvinistines koncepcijas kritikavo T. Ivanauskas. Vad. „evangelinių tiesų" nemoksliškumą atskleidė buvę dvasininkai, vėliau tapę rev. judėjimo dalyviais: L. Adomauskas („Šventraščio paslaptys", 1922, II leid. 1960), P. Vilūnas ir kt. Moksl. ateizmą propagavo S. Matulaitis („Religija ir jos socialinė reikšmė", 1931). Reakcinį rasizmo pobūdį demaskavo J. Baldžius, J. Galvydis, P. Slavėnas, G. Zimanas. Materialistinę etiką propagavo J. Vabalas-Gudaitis. Daug idealizmo ir religijos kritikų savo pažiūras skelbė žurnale „Kultūra" (1923—41). Dialektinį materializmą šiame žurnale propagavo J. Galvydis (str. „Dialektiškai-materialistinė pasaulėžiūra", 1931; „Dialektinio materializmo pažinimo mokslas", 1932). Prie materialistinės V.-f. m. skleidimo prisidėjo žurnalai „Mokykla ir gyvenimas" (1920—41), „Mokykla ir visuomenė" (1933—36). Antiklerikaliniu ir antifašistiniu kryptingumu pasižymėjo rev. demokratizmo ir marksizmo veikiamų rašytojų P. Cvirkos, V. Montvilos, S. Nėries, J. Šimkaus, A. Venclovos, K. Korsako, J. Baltušio ir kt. kūryba. Prieš reakcinę ideologiją kovojo antifašistinė demokratinė lit-ros kritika (K. Korsakas, J. Šimkus, A. Venclova, J. Žiugžda). Gaivališką, neretai valstietiško individualizmo kupiną antifaš. protestą reiškė K. Boruta, Butkų Juzė, K. Jakubėnas. Nusivylę burž. demokratija, L. Gira, V. Krėvė, B. Sruoga, A. Vienuolis ir kiti rašytojai iš pradžių reiškė palankumą tautininkams, bet vėliau nuo jų nusigręžė, o kai kurie jų (L. Gira, V. Krėvė, B. Sruoga) dalyvavo antifaš. veikloje. Kriticizmas stiprėjo J. Grušo, V. Mykolaičio, J. Paukštelio kūryboje.

Marksistinę V.-f. m. buržuazinėje Lietuvoje daugiausia skleidė LKP. Savo suvažiavimuose, konferencijose, plenumuose, spaudoje („Tiesa", „Komunistas", „Kibirkštis", „Komunaras", „Balsas", „Priekalas") LKP propagavo marksizmą-leninizmą, kritikavo burž. ideologiją, kovojo prieš revizionizmą ir dogmatizmą darbininkų ir komunistiniame judėjime, ištaisė klaidas (nacionaliniu ir agrariniu klausimais), padarytas 1918—19 soc. revoliucijos Lietuvoje laikotarpiu. LKP IV suvažiavimas (1924) iškėlė uždavinį organizuoti marksizmo-leninizmo teorijos studijavimą, skleisti pažangią materialistinę mintį. 1925—28 part. leidykla Smolenske išleido liet. kalba 18 V. Lenino raštų rinkinių. Apeidamas cenzūrą, LKP CK išspausdino marksizmo-leninizmo klasikų kūrinių legaliose Kauno spaustuvėse. Daugiausia marksistinės lit-ros liet. kalba buvo išleista Tarybų Sąjungoje (Smolenske, Minske, Maskvoje), Vokietijoje (Tilžėje, Karaliaučiuje, Berlyne)) ir JAV. Per 20 su viršum pogrindžio veiklos metų LKP išleido apie 340 pavadinimų laikraščių ir žurnalų, apie 2200 atsišaukimų, apie 760 knygų ir brošiūrų. Rengdami ir leisdami marksistinę lit-rą, ypač daug nuveikė V. Kapsukas ir Z. Angarietis. Šioje srityje dirbo V. Paukštys, J. Šepetys, K. Vidikas ir kt. Nemaža Lietuvos komunistų ir komjaunuolių studijavo marksizmą-leninizmą Tarybų Sąjungos m-lose, daugiausia Vakarų tautinių mažumų kom. un-to lietuvių sektoriuje, kur buvo dėstoma marksistinė filosofija, TSKP ir LKP istorija, politinė ekonomija ir kiti visuom. mokslai. Lietuvos komunistai stengėsi kūrybiškai įsisavinti marksistinę-lenininę teoriją ir taikyti ją Lietuvos sąlygoms. Kovodama prieš burž. ideologiją, LKP didelį dėmesį skyrė klerikalizmo, fašizmo kritikai. Klerikalizmo ideologiją ir politiką ypač nuodugniai kritikavo V. Kapsukas („Kaip kunigai rūpinasi darbininkais?", 1917; „Kunigai ir revoliucija", 1917; „Krikščionys demokratai ir žemė", 1920; „Veidmainių darbai", 1920, ir kt.), LKP CK Politinis biuras 1923 priėmė nutarimą, kuriuo įspėjo Lietuvos darbo žmones apie fašizmo pavojų. Fašizmas buvo demaskuotas LKP IV konferencijoje (1927), LKP CK plenumuose, kom. spaudoje. Pirmieji ir žymiausieji marksistiniai lietuviškojo fašizmo kritikai buvo V. Kapsukas, Z. Angarietis, K. Požela, J. Greifenbergeris, A. Sniečkus. Fašizmą kritikuojančių straipsnių paskelbė J. Bulavas, I. Gaška, M. Gedvilas, K. Giedrys, P. Glovackas, A. Gudaitis-Guzevičius, A. Jasutis, A. Maginskas, V. Niunka, B. Pranskus, K. Preikšas, R. Šarmaitis, M. Šumauskas, F. Vaišnoras, G. Zimanas. Faš. reakciją smerkė pažangūs užsienio lietuvių veikėjai A. Bimba, R. Mizara, L. Prūseika ir kt. Komunistai ir kiti pažangieji veikėjai, kovodami prieš klerikalizmą ir fašizmą, kartu kritikavo teorijas, kurias propagavo buržuazinė ir smulkiaburžuazinė opozicija, reformistinio ir kairuoliškojo socialdemokratizmo šalininkai. Marksistiškai vertinti Lietuvos darbo žmonių judėjimą už socialinį ir nacionalinį išsivadavimą, kovoti prieš burž. istoriografijos koncepcijas daug padėjo V. Kapsuko „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija" (2 d., 1918—20), Z. Angariečio „Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija" (2 t., 1921), „Antrosios Lietuvos socialdemokratų partijos darbai ir mokslas" (1925) ir kt. veikalai. V. Kapsukas, Z. Angarietis, B. Pranskus kritikavo simbolizmą, futurizmą ir kitas modernistines meno sroves, buržuazinę „vieningosios srovės" teoriją ir kultūrinį nihilizmą. Tačiau, kritikuodami nemarksistines estetines koncepcijas, kai kuriuos kultūros reiškinius jie traktavo supaprastintai.

Atkūrus Tarybų valdžią (1940), Lietuvoje ėmė plačiai sklisti marksistinė V.-f. m. Marksizmo-leninizmo pagrindus pradėta dėstyti aukštosiose m-lose. Buvo išleista marksizmo-leninizmo klasikų veikalų. D. Tėvynės karo metu LKP ypač rūpinosi tarybinio patriotizmo, tautų draugystės idėjų propaganda, demaskavo faš. ideologiją, rasizmą, šovinizmą, kuriuos skleidė vok. faš. okupantai ir su jais bendradarbiavę burž. nacionalistai. Okup. režimą rėmė Lietuvos katalikų bažnyčios vadovai (J. Skvireckas, V. Brizgys). Dalis burž. santvarkos šalininkų orientavosi į JAV bei Anglijos imperialistus ir reiškė opoziciją hitlerizmui, bet savo antitarybine veikla padėjo okup. valdžiai engti Lietuvos liaudį. Kai kurie liet. filosofai idealistai, II pasaul. karo metais emigravę į Vakarus, aktyviai dalyvauja antikomunistinėje propagandoje (A. Maceina, J. Girnius). Jų pažiūroms turi įtakos šiuolaikinė burž. filosofija, ypač egzistencializmas. A. Maceina ir J. Girnius puola dialektinį ir istorinį materializmą, idealistiškai nagrinėja žmogiškosios būties problemas, jų sprendimo ieškodami religijoje. Liet. emigracijos jaunesniojoje kartoje plinta burž. liberalizmo idėjos, kurių aktyvus reiškėjas yra sociologas V. Kavolis, propaguojąs abstrakčias laisvės ir lygybės idėjas. Šiai srovei artimas yra A. Greimas, daugiausia rašąs struktūrinės semantikos bei semiotikos klausimais. Kovodami prieš reakcinių emigrantų propaguojamą antikomunizmą, burž. nacionalizmą, daug nuveikė pažangūs užsienio liet. publicistai L. Prūseika, R. Mizara, L. Jonikas, V. Andrulis, A. Bimba, J. Gasiūnas, J. Jokubka, K. Karosienė, V. Petrika ir kt.

Vadovaudama socializmo kūrimui, LKP po D. Tėvynės karo kovojo už visišką marksistinės-lenininės ideologijos pergalę Lietuvoje, prieš burž. ideologijos, ypač burž. nacionalizmo, apraiškas ir atgyvenas. LKP VI, VII ir vėlesniuose suvažiavimuose buvo kritikuojama buržuazinė „vieningosios srovės" teorija ir nihilistinės pažiūros į kultūrinį palikimą, įv. koncepcijos, iškreiptai traktuojančios liet. tautos istoriją. Atkūrus ir išvysčius Lietuvos TSR ekonomiką, sukolektyvinus žemės ūkį, likvidavus ginkluotą buržuazinių nacionalistų priešinimąsi, marksistinė ideologija galutinai nugalėjo burž. ideologiją. Marksistinės pasaulėžiūros įsigalėjimui didelę reikšmę turėjo TSKP ideologinio darbo patyrimo panaudojimas, TSKP CK parama.

Skleidžiant marksistinę V.-f. m., svarbų vaidmenį vaidina liet. kalba leidžiama marksistinė lit-ra. 1947—70 išėjo K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifesto" 10 leidimų, K. Markso ir F. Engelso „Raštai dviem tomais" (1949—50), straipsnių rinkiniai „Apie religiją" (1958) ir „Apie literatūrą" (1961), K. Markso „Kapitalas" (3 t., 1957—59), „Pridedamosios vertės teorijos" („Kapitalo" IV tomas), d. 1, 1968; F. Engelso „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė" (1948, 1954, 1970), „Anti-Diuringas" (1958), „Gamtos dialektika" (1960) ir kt. darbai; K. Markso, F. Engelso, V. Lenino veikalų rinkiniai „Apie mokslinį komunizmą" (1966, 1969). 1950—70 liet. kalba išleisti V. Lenino „Raštų" 42 tomai. Daug V. Lenino

veikalų išleista atskiromis knygomis („Leninas apie literatūrą", 1946; „Apie religiją", 1958; „Leninas apie kultūrą ir meną", 1948, 1960). Liet. kalba išleista A. Bebelio, G. Plechanovo, A. Lunačiarskio, V. Vorovskio, J. Jaroslavskio veikalų, D. Didro, G. Lesingo, G. Belinskio, N. Černiševskio, N. Dobroliubovo, D. Pisarevo raštų. Skelbiamas V. Kapsuko („Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia", 1958; „Buržuazinė Lietuva", 1961; „Veidmainių darbai", 1961; „Raštai", t. 1—9, 1960—70), Z. Angariečio („LKP įsikūrimas ir proletarinė revoliucija Lietuvoje. 1918—1919 m.", 1962; „Už liaudies veiksmų vienybę", 1968), K. Poželos („Raštai", 1966) ir kitų liet. marksistų lit. palikimas. Išleista reikšmingų kolektyvinių darbų: „Religijos ir ateizmo klausimai" (1963), „Rašytojai ir religija" (1966), „Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir lietuvių literatūra" (1967), „Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje" (1967), „Iš Lietuvos pedagoginės minties istorijos" (1969), „Leninas lietuvių literatūroje" (1970), „Lenininės nacionalinės politikos keliu" (1970), „Leninizmo pergalė Lietuvoje" (1970), „Metodologinės vertybių problemos" (1970). Vertingų leidinių, nušviečiančių V.-f. m. raidą, parengė įv. mokslo įstaigos: Istorijos in-tas — „Lietuvos TSR istoriją" (t. 1—3, 1957—65; vyriausiasis redaktorius J. Žiugžda), Lietuvių kalbos ir literatūros in-tas — „Lietuvių literatūros istoriją" (4 t., 1957—68; vyriausiasis redaktorius K. Korsakas), Partijos istorijos institutas prie LKP CK — „LKP istorijos apybraižą" (t. 1 išsp. „Komuniste", 1967—68; vyriausiasis redaktorius R. Šarmaitis).

Mokslų akademijoje, daugumoje aukštųjų m-lų veikia filos. katedros. Vilniaus un-te, be to, veikia filos. istorijos ir moksl. ateizmo pagrindų katedra. 1969 Istorijos in-te įsteigtas filosofijos, teisės ir sociologijos skyrius. 1960 Lietuvoje buvo 50 filos. dėstytojų. 1970 — apie 100 filosofijos dėstytojų, iš jų 5 mokslų daktarai ir 34 mokslų kandidatai. Dialektinio ir istorinio materializmo problemas tyrinėja A. Čedavičius, A. Gaidys, J. Grigonis, A. Griška, N. Ickovičius, J. Karosas, B. Kuzmickas, J. Lazauskas, V. Lazutka, A. Lozuraitis, E. Meškauskas, J. Minkevičius, V. Radvilavičius, J. Repšys, K. Rickevičiūtė, R. Skaisgiris, A. Smirnovas, I. Zaksas, G. Zimanas ir kt.; estetikos — R. Gudaitytė, G. Nežnovas, I. Statkevičiūtė, G. Vaitkūnas; V.-f. m. istoriją Lietuvoje — J. Barzdaitis, A. Darginavičienė, A. Gaidys, B. Genzelis, A. Griška, V. Kazlauskas, J. Macevičius, R. Plečkaitis, F. Škliarskaitė, I. Zaksas ir kt. Monografijas išleido filosofai I. Zaksas („Materializmo kova buržuazinėje Lietuvoje prieš religiją ir idealizmą biologijoje", 1956; „Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje", 1959), N. Ickovičius („Žmogaus viešpatavimo gamtai filosofiniai pagrindai", 1959; „Reliatyvumo kategorijos esmės ir jos santykio su absoliutumo kategorija klausimu", rusų k., 1968), F. Škliarskaitė („V. Kapsuko kova prieš buržuazinę ideologiją Lietuvoje", 1962), A. Smirnovas („TSRS socialistinių nacijų suklestėjimas ir suartėjimas", 1964), J. Minkevičius („Dabartinė katalikybė ir jos filosofija", rusų k., 1965), J. Barzdaitis („Ateizmas Lietuvoje", 1967), R. Plečkaitis („Logikos įvadas", 1968), G. Zimanas („Per suklestėjimą į vienybę", 1968), J. Grigonis („Šių dienų fizika ir filosofija", 1969). Filos. darbų paskelbė gamtininkai, istorikai ir kitų mokslo šakų specialistai. Gamtos mokslų filos. klausimais veikalų išleido S. Pavilonis („Žmogaus kilmė", 1956), T. Ivanauskas („Gyvybės raida", 1958); religijos ir ateizmo klausimais — J. Matulis („Mokslas kovoje su prietarais ir religija", 1949), J. Ragauskas („Krikščioniškoji dorovė — darbo žmonių išnaudojimo įrankis", 1951; „Bažnyčia — išnaudotojų sąjungininkas ir ramstis", 1954; „Nenoriu dangaus", 1963; „Anuo metu...", 1966; ir kt.), J. Jurginis („Kazimieras Lyščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje", 1957), V. Niunka („Nuo Vatikano Pirmojo iki Vatikano Antrojo", 1963; „Socialiniai katalikybės mitai", 1965; „Vatikanas ir antikomunizmas", 1970; ir kt.), S. Markonis („Didžioji iliuzija", 1963). TSRS MA filos. leidiniuose mokslo darbų apie Lietuvos V.-f. m. istoriją daugiausia paskelbė J. Žiugžda („TSRS tautų filosofinės ir visuomeninės-politinės minties apybraižos", t. 2, rusų k., 1956) ir J. Macevičius („TSRS filosofijos istorija", t. 1—4, rusų k., 1968—71). V.-f. m. istorijos tyrinėjimo centras Lietuvoje yra Istorijos in-to filosofijos, teisės ir sociologijos skyrius filos. sektorius. Nuo 1960 eina tęstinis mokslo darbų leidinys „Filosofija" (iki 1970 išleista 8 t.); nuo 1968 — filosofijos, sociologijos, logikos, estetikos, etikos ir ateizmo mokslinis žrn. „Problemos".

Ž. dar *Antikomunizmas, Ateizmas, Buržuazinis nacionalizmas, Dialektinis materializmas, Ekonominė mintis, Estetika, Humanizmas, Istorinis materializmas, Klerikalizmas, Krikščionybė, Logika, Marksizmas-leninizmas, Reformacija, Religija, Scholastika, Sociologija.*

Lit.: Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 2, М., 1956; История философии, т. 2, 4, 5, М., 1957—62; **J. Macevičius,** Iš visuomeninės ir filosofinės minties istorijos Lietuvoje.—„Komunistas", 1961, Nr. 6—7; **A. Griška,** Kai kurie materialistinės filosofijos ir ateizmo klausimai „Kultūros" žurnale.—„Filosofija", t. 3, V., 1963; **R. Plečkaitis,** Scholastinės logikos žlugimas Lietuvoje.— Ten pat; **B. Genzelis,** 1863—64 m. sukilimo Lietuvoje veikėjų pasaulėžiūros klausimu.— Ten pat, t. 4, V., 1964; **И. Мацявичус,** Литовская философская и общественная мысль.— Философская энциклопедия, т. 3, М., 1964; **J. Jurginis,** Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, V., 1965; **R. Plečkaitis,** Psichologijos dėstymas filosofijos kurse Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje.—„Filosofija", t. 6, V., 1965; **A. Darginavičienė,** Marksistinio ateizmo revidavimas lietuviškosios socialdemokratijos ideologų darbuose ir jo kritika Z. Angariečio raštuose.— Ten pat, t. 7, V., 1966; **A. Griška,** Kanto filosofijos kritika Vilniaus universitete (XVIII a. pabaiga — XIX a. pradžia).— Ten pat; **A. Griška,** Sveikas protas ir mokslas prieš tamsą ir prasimanymus (Materialistinė ir ateistinė mintis Vilniaus universitete pirmojoje XIX a. pusėje).— Ten pat; **V. Kazlauskas,** Marksistinė-filosofinė mintis lietuvių legaliojoje socialdemokratinėje spaudoje 1906—1908 metais („Naujoji gadynė", „Skardas", „Žarija").— Ten pat; **J. Barzdaitis,** Ateizmas Lietuvoje, V., 1967; **V. Merkys,** Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje, V., 1967; **A. Gučas,** Psichologijos raida Lietuvoje (XIX a. pabaiga— XX a. pradžia), V., 1968; **A. Darginavičienė,** Katalikybės socialinio mokymo kritika Z. Angariečio darbuose.—„Filosofija", t. 8, V., 1968; **R. Plečkaitis,** Kai kurie gamtos filosofijos klausimai senajame Vilniaus universitete.— Ten pat; **R. Plečkaitis,** Dinaminio atomizmo teorija Lietuvos mokyklose antrojoje XVIII a. pusėje.—„Problemos", 1968, Nr. 2; **R. Šarmaitis,** Lietuvos Komunistų partija — V. Lenino raštų leidimo organizatorė.— V. Lenino raštai lietuvių kalba. 1914—1969, V., 1970; **R. Šarmaitis,** Leninizmo idėjų kelias į Lietuvą.— Leninizmo pergalė Lietuvoje, V., 1970; История философии в СССР, т. 1—4, М., 1968—71.

VISŪOMENININKAI — marksistinės ideologijos šalininkai, veikę lietuvių gimnazijose ir aukštosiose mokyklose 1912—33. V. vardas kilęs iš s-d. žurnalo „Visuomenė" (1910—11) pavadinimo. Pirmieji V. atsirado Šiaulių g-joje. Kai kuriuos moksleivius pasukti marksistine kryptimi paskatino P. Eidukevičius, apsilankęs g-jos aušrininkų būrelio susirinkime. Pažangesnieji g-jos moksleiviai, V. Rekašiaus vadovaujami, 1912 atsiskyrė nuo aušrininkų ir sukūrė marksistų V. būrelį. Aktyvūs jo nariai buvo J. Janonis (vėliau tapęs būrelio vadovu) ir S. Brašiškis, įsijungę į būrelį 1913. V. būreliui priklausė darbininkės M. Pelėdžiūtė, J. Rudzinskaitė, E. Stoškutė. V. studijavo K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestą", V. Lenino „Kapitalizmo išsivystymą Rusijoje", skaitė bolševikinę „Pravdą" ir pravdistinės krypties laikr. „Vilnis", aušrininkų susirinkimuose diskutavo su liberalinės ideologijos šalininkais. V. padėjo Šiaulių odininkams ir kt. įmonių darbininkams organizuoti streikus, leido ir platino atsišaukimus. 1915.VI Vilniuje įvykusioje aušrininkų konferencijoje J. Janonis kritikavo liberalus, išdėstė antikarinės veiklos programą. Po karštų ginčų V. paliko konferenciją ir galutinai atsiribojo nuo aušrininkų.

1915 rudenį Janonio iniciatyva iš evakuotų Lietuvos moksleivių buvo sukurtas V. būrelis Voroneže. Jam priklausė S. Bendorius, S. Eimutis, V. Griganavičius, B. Matusevičius, B. Mickevičius, J. Norkus, B. Pranskus (V. Anskaitis), P. Stankevičius ir kiti. Būrelis palaikė ryšius su rusų g-jų moksleiviais marksistais, 1916—17 leido marksistinį rankraštinį žrn. „Atžala". 1916 pr. atvykęs į Petrogradą, Janonis ir čia sutelkė V. būrelį, kurio nariai dalyvavo revoliucinėje veikloje.

Atvykę į Maskvoje 1916.VI vykusį liet. moksleivių suvažiavimą, kuriam vadovavo eserai ir liberalai, V. sušaukė savo konferenciją vieningai marksistinei linijai suvažiavime parengti. Konferencijoje dalyvavo J. Janonis, P. Raudonikis (iš Petrogrado), K. Rimša (iš Tartu), J. Bartkus, P. Bliūdžius, K. Papečkis (iš Maskvos), J. Norkus (iš Voronežo). V. pateikė suvažiavimui rezoliuciją, kurioje smerkė imp. karą, de-

maskavo liet. buržuazijos šovinizmą, ragino užmegzti kontaktą su revoliucionieriais. Rezoliucija surinko apie 25% suvažiavimo dalyvių balsų. Petrogrado V., susijungę su revoliuciniais lietuvių socialdemokratais, 1916.XI sušaukė konferenciją, kurioje nutarė stoti į RSDDP(b) ir sudaryti Petrograde jos rajoną. Į konferencijoje išrinktą Lietuvių rajono komitetą įėjo Janonis ir Raudonikis. Į RSDDP(b) įstojo visuomenininkai J. Bartkus, P. Bliūdžius, B. Matusevičius, B. Mickevičius, P. Stankevičius ir kt.

Nuo 1920 V. būreliai veikė kai kuriose Lietuvos g-jose. Juos organizavo daugiausia LKJS org-jos. Vienas veikliausių V. būrelių buvo Marijampolės real. g-joje (30 narių). 1920.V jis išleido hektografuotą almanachą „Kolektyvas" (red. B. Pranskus), kuris buvo išsiuntinėtas vienminčiams į Naumiesčio (dab. Kudirkos Naumiestis), Rokiškio, Šakių, Vilkaviškio g-jas. 1923 Marijampolės V. v-bos pirmininkas buvo J. Navasaitis, aktyvūs būrelio nariai — P. Glovackas, B. Pranskus, L. Žaldaris. 1921 ir 1922 keliolika būrelio narių buvo kalinami, kai kurie atiduoti teismui.

Apie XX a. trečiojo d-mečio vidurį moksleivių ir studentų marksistinės krypties būreliai ėmė vadintis kt. vardais (Kauno un-te ir Raseinių g-joje įsikūrė „Atžalos", Ukmergės g-joje — pažangiųjų moksleivių, Šiaulių g-joje — moksleivių socialistų org-jos).

1931—33 V. sekcija veikė Vilniaus lietuvių studentų sąjungoje (VLSS). Jai priklausė apie 20 narių komunistų ir komjaunuolių: G. Adomavičius, A. Čypas, V. Drėma, J. Drūtas, K. Jonys, J. Karosas (pirmininkas), A. Karužas, I. Mackevičiūtė, Z. Prantkelevičius, S. Vronas ir kiti. 1933 pašalinus iš VLSS keletą sekcijos narių, o kitiems atėmus stipendijas, sekcija 1933 nustojo veikusi.

VISÚOMENINIS MAITÌNIMAS. Pirmosios maitinimo įmonės Lietuvoje buvo *smuklės*, atsiradusios XIV a. pab. Smuklėse būdavo galima ne tik išgerti alaus, midaus, vyno, degtinės (nuo XV a. pab.), bet ir pavalgyti. XIX a. pr. ėmė kurtis ir kitokios maitinimo įmonės. 1817 Vilniuje buvo 29 užvažiuojamieji kiemai, 45 valgyklos, 19 restoranų, 61 kavinė, 35 alinės ir bilijardinės; 1910 — 97 valgyklos, arbatinės ir kavinės, 88 restoranai ir smuklės, 450 alinių, be to, restoranai ir valgyklos veikė prie kai kurių viešbučių.

Visuomeninis maitinimas. Vilniaus 33 profesinės technikos mokyklos valgykla

Socialistinio V. m. užuomazgų atsirado 1918—19, kai Tarybų valdžia ėmė steigti nemokamas valgyklas darbininkams. 1919 pr. Vilniuje buvo 54 darbininkų ir 31 vaikų valgykla.

Buržuazijos valdymo metais maitinimo įmonių daugėjo: kūrėsi restoranų, nedidelių valgyklų, arbatinių, kurias steigė priv. verslininkai ir kai kurios org-jos (labdaros, studentų d-jos ir kt.). Maitinimo įmonės daugiausia buvo smulkios, primityvios. Jose vyravo alkoholinių gėrimų pardavimas. Didesnių, geriau įrengtų restoranų, kavinių buvo tik keliolika. 1938 pabaigoje Kaune įsteigta akc. b-vė „Valgis" (jos akcininkai buvo „Pienocentras", „Lietūkis", „Maistas", „Parama", „Gubernija", „Žuvis") 1939 pabaigoje turėjo 7 maitinimo įmones Kaune (iš jų 3 sezonines) ir 3 Vilniuje. 1939 Lietuvoje (be Vilniaus ir Klaipėdos kr.) buvo 2310 privačių ir 17 kooperatinių maitinimo įmonių, iš jų 1030 restoranų, smuklių, klubų, 160 alaus barų, 130 bufetų. Kai kuriose m-lose moksleiviams buvo parūpinami pusryčiai.

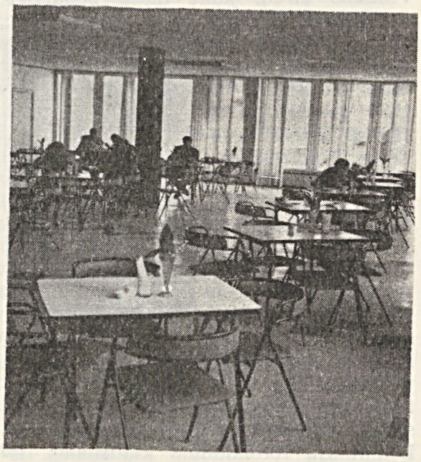

Visuomeninis maitinimas. Radviliškio valgykla-restoranas

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, 1940 buvo nacionalizuota 70 didesniųjų restoranų, valgyklų ir kavinių. „Valgio" akc. b-vė 1940.X perorganizuota į „Valgio" trestą (1941 pr. sudaryti atskiri „Valgio" trestai Vilniuje ir Kaune), kuriam perduota 36 nacionalizuoti restoranai, valgyklos, kavinės; likusias įmones perėmė vartotojų kooperacija. Pradėta organizuoti valgyklas, bufetus

Visuomeninis maitinimas. Kauno kavinė „Trys mergelės"

pram. įmonėse, m-lose. 1941 pr. buvo 730 maitinimo įmonių, iš kurių 156 valstybinės, 224 kooperatinės. Be to, buvo dar ir privačių valgyklų, užkandinių, arbatinių.

Po D. Tėvynės karo V. m. buvo atkurtas ir labai išplėstas. Jis tapo socialistinio liaudies ūkio šaka, kurios tikslas — individualų maisto ruošimą namuose pakeisti visuomeniškai organizuotu maitinimu, išlaisvinti moteris nuo nenašaus darbo.

Pirmaisiais pokario metais, gyventojų normuoto aprūpinimo sąlygomis, V. m. vystėsi lėtai. 1945 pr. buvo 307 įmonės, 1947 — 441. Panaikinus kortelių sistemą (1947), V. m. pradėta plėsti sparčiau, ypač kaimo vietovėse (ž. lentelę). Pradėta statyti didesnės, gerai įrengtos įmonės. 1960—69 vienos įmonės vietų vidurkis padidėjo nuo 37,8 iki 51,3, o bendras aptarnaujamų vietų skaičius — 2,5 karto. Ypač daug V. m. įmonių įsteigta pram. įmonėse, statybos, transporto org-jose, taryb. ūkiuose, m-lose. 1969 pabaigoje 1640 V. m. įmonių, arba 70% bendro jų skaičiaus (92 300 vietų, arba 76%), buvo darbovietėse, m-lose. Tokioms V. m. įmonėms atitinkamos org-jos nemokamai duoda patalpas, įrengimus, padengia dalį išlaidų. Dėl to maistas jose yra žymiai pigesnis. Plečiamas ir restoranų, kavinių, užkandinių, sezoninių įmonių tinklas miestuose, kurortuose. 1969 pab. veikė 86 restoranai, 77 kavinės, be to, 250 sezoninių V. m. įmonių. Siekiant paspartinti klientų aptarnavimą, daugelyje valgyklų, užkandinių įvesta savitarna, kai kuriuose restoranuose parduodami kompleksiniai pietūs. Klientai, ku-

Lietuvos TSR visuomeninio maitinimo augimas 1950—69 (metų pabaigoje)

	1950	1960	1969
Įmonių	953	1 366	2 360
iš jų kaimo vietovėse	213	252	745
Viena įmonė aptarnavo gyventojų	2 690	2 050	1 326
Aptarnaujamų vietų tūkstančiui gyventojų	...	17,6	38,7
Darbuotojų	5 060	10 030	23 677
Mažmeninė apyvarta (mln. rb)	51,3	77,8	190,3
iš jos savo gamybos produkcijos apyvarta (mln. rb)	8,7	30,4	98,5

Visuomeninis maitinimas. Vilniaus restoranas „Dainava"

riems gydytojų paskirtas gydomasis maitinimas, specialiose (kartais ir bendrose) valgyklose aprūpinami dietiniu maistu, už kurį pilnai ar iš dalies apmokama iš socialinio draudimo lėšų.

Dauguma V. m. įmonių pastatyta ar iš pagrindų rekonstruota po D. Tėvynės karo. Įmonės aprūpintos specialiais maisto gaminimo ir laikymo įrengimais. Maistui gaminti beveik visos V. m. įmonės naudoja elektros energiją arba dujas. Valgių pusfabrikačiai, ypač mėsos ir žuvies, gaminami pram. būdu. Didesniosios V. m. įmonės turi kulinarijos ir konditerijos gaminių cechus; dalis jų produkcijos realizuojama kulinarijos parduotuvėse.

Didžioji V. m. įmonių dalis resp. pavaldumo miestuose priklauso Prekybos m-jai (1969 pab. jos sudarė 38% visų V. m. įmonių), kt. miestuose ir kaimo vietovėse — vartotojų kooperacijai (58%); 4% priklauso kt. žinyboms.

V. m. technologus rengia Kauno Politechnikos in-tas, ekonomistus — Vilniaus un-tas, vid. kvalifikacijos specialistus — prekybos technikumai, virėjus, konditerius, padavėjus — prekybos mokyklos.

VISVAÌNIAI — kaimas Plungės rj., Varduvos apyl., 9 km į v. nuo Varduvos, 13 km į š. v. nuo Alsėdžių. 1959 buvo 202 gyv., 1970 — 74.

VÌŠAKIO RŪDÀ — miestelis Kapsuko rj., 8 km į š. v. nuo Kazlų Rūdos; apylinkės centras. 332 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs Višakio ir Judrės santakoje, apsuptas miškų. Iš V. R. eina keliai į Zapyškį, Šakius, Kazlų Rūdą, Pilviškius. Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę palei kelius. Girininkija, felčerių-akušerių punktas (nuo 1945), aštuonmetė mokykla (pradinė įst. 1891; 1954—61 veikė vidurinė), kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1950). V. R. kaimas įsikūrė XVIII a. pirmojoje pusėje prie senojo prekybos ir pašto kelio iš Kauno į Virbalį. 1817 pastatyta bažnyčia. Iki XIX a. vidurio Višakio Rūdoje buvo dvi geležies liejyklos, naudojančios vietinę geležies rūdą (vienoje liejyklų dirbo apie 50 darbininkų), vyko turgūs, veikė keliolika parduotuvių. Nutiesus Kauno—Virbalio geležinkelį (1862) ir Kauno—Marijampolės plentą (per Veiverius ir Ąžuolų Būdą), liejyklos 1883 užsidarė, nes jų produkciją nukonkuravo atvežtinė. Ėmė nykti ir miestelis. LKP I konferencijoje (1918.IX.15) dalyvavo V. R. kom. kuopelės atstovas. 1919—28 V. R. buvo valsčiaus centras. 1923 miestelyje buvo 586 gyventojai. 1934—40 veikė LKJS org-ja. 1959 buvo 482 gyv.

VÌŠAKIS — upė, Šešupės deš. intakas. Ilgis 46 km, baseino plotas 330 km^2. Prasideda Kazlų Rūdos miškuose, 5 km į š. v. nuo Ežerėlio (Kauno rj.). Teka į p. v. per Višakio Rūdą; skiria Šakių rj. nuo Kapsuko rj., pačiame žemupyje — nuo Vilkaviškio rj. Įteka į Šešupę 151 km nuo jos žiočių, ties Baltrušiais, 3 km į š. v. nuo Pilviškių. Intakai: dešinysis — Noreikupė, kairieji — Judrė, Klampupis, Jūrė. Vid. nuolydis 59 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,88 m^3/s.

VÌŠČAKAS Jurgis [g. 1927.IV.18 Vilniuje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras (1969). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, jame dirba pedagoginį darbą. 1959 gavo fizikos-matematikos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1960 puslaidininkių fizikos katedros vedėjas. Nuo 1963 docentas. Nuo 1965 TSKP narys. 1965 fizikos ir matematikos f-to dekanas. Tarpt. konferencijose ir seminaruose JAV, VFR ir kitur skaitė elektrofotografijos pranešimų. Daktaro disertacija — „Didelės varžos puslaidininkių fotolaidumas ir elektrofotografinis procesas". Nuo 1970 profesorius. Paskelbė moksl. straipsnių puslaidininkių fotolaidumo klausimais. Išrado fotoelektrinį daugiakanalį keitiklį. Už didelės varžos puslaidininkių fotolaidumo tyrimus 1970 gavo Respublikinę premiją.

VÌŠČIAKAIMIS — kaimas Vilkaviškio rj., Alvito apyl., 2 km į š. v. nuo Vilkaviškio. 51 gyv. (1970). Š. r. pakraščiu teka Šeimena (Širvintos intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1620. 1827 jame buvo 263 gyv., 1959 — 70.

VIŠČIŪLIS Juozas [1908.XII.26 Marijampolėje — 1943.VII.10 Petrovskojėje (RTFSR, Kursko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1937—40 LKP Marijampolės rj. ir aps. k-to narys. Už rev. veiklą buvo 4 kartus suimtas. 1940—41 adm. darbuotojas Marijampolėje ir Šakiuose. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Fronte sužeistas, mirė nuo žaizdų.

VIŠÌNSKAS Pranas [1927.VI.28 Paramotyje (Kelmės rj.) — 1953.V.23 Dvarviečiuose (Kelmės rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš valstiečių. 1940—41 Šlapgirės (Kelmės rj.) apyl. sekretorius. 1944—1949 Paramočio pieninės vedėjas. 1949—50 kolūkio brigadininkas, nuo 1950 mokesčių inspektorius. Nuo 1951 VLKJS narys. Buržuazinių nacionalistų nužudytas.

VIŠÌNSKIS Povilas [1875.VI.29 Ušnėnuose (Kelmės rj.) — 1906.VI.26 Berlyne] — kultūros veikėjas, literatūros kritikas. 1886—94 mokėsi Šiaulių g-joje; priklausė nelegaliam liet. moksleivių būreliui. 1894—98 Peterburgo un-te studijavo gamtą ir geografiją. Dalyvavo Peterburgo Lietuvių studentų draugijos veikloje. Už konkursinį darbą „Antropologinė Žemaičių charakteristika", kuriame pateikė etnografinės ir tautosakinės medžiagos, duomenų apie Žemaitijos fauną ir florą, 1898 gavo pagyrimo raštą. Nuo 1894 bendradarbiavo lietuvių period. spaudoje („Varpe", „Ūkininke", „Vilniaus žiniose"). Dėl sunkių materialinių sąlygų susirgo džiova, gydėsi Sevastopolyje, Jaltoje; nutraukė studijas, likus tik baigiamiesiems egzaminams. 1898 grįžęs į Lietuvą, vertėsi priv. pamokomis, dalyvavo politiniame bei kultūriniame gyvenime, organizavo liet. spektaklius (1899 spektaklio „Amerika pirtyje" dalyvis), kovojo prieš spaudos lot. rašmenimis draudimą, rūpinosi liet. knygų leidyba. V.— žymus kairiųjų varpininkų veikėjas, vienas liberalinės Lietuvių demokratų partijos kūrėjų ir jos programos projekto (1902) autorių. 1904—05 kurį laiką dirbo „Vilniaus žinių", „Lietuvos ūkininko" redakcijose. Nesutardamas su dešiniaisiais LDP veikėjais, atsisakė aktyvesnės part. veiklos ir darbo redakcijose. Su kitais 1905 įkūrė knygų leidimo bendrovę „Šviesa". V. parašė ir išleido du elementorius (1905 ir 1906), polit. turinio brošiūras „Visuotinas, lygus, slaptas ir betarpiškas balsavimas" (1905), „Žmogaus tiesos" (1905), „Kas tai yra konstitucija?" (1906), „Vaina, arba karė" (1906). 1906 V. vyko gydytis į Merano kurortą (Italija), bet mirė, jo nepasiekęs. Palaidotas Vilniuje.

Svarbiausia V. lit. veiklos sritis — lit-ros kritika. V. paskatino kurti XIX a. pab. ir XX a. pr. liet. rašytojus Žemaitę, M. Pečkauskaitę, S. Pšibiliauskienę, Jovarą. V. padėjo jiems ir kt. rašytojams (J. Biliūnui, G. Petkevičaitei) patarimais, kritinėmis pastabomis, rūpinosi jų kūrinių publikavimu. Kritikos rašiniuose („Pragaro gelmės", „Jonukas Karklynas eina Lietuvos pažintų", «Keli žodžiai apie „Ubagę"», «Keli žodžiai apie „Viktutę"» ir kt.), gausiuose laiš-

kuose V. ragino liet. rašytojus teisingai vaizduoti tikrovę, kelti dem. idėjas, lavinti savo estetinį skonį, tobulinti kūrinių meninę išraišką. V. pabrėžė lit-ros auklėjamąjį vaidmenį, propagavo realizmą ir liaudiškumą.

Publicistiniuose straipsniuose („Credo", „Pirmieji revoliucijos laimėjimai", „Ko mums šiandien trūksta", „Lietuvos ponai — didžturčiai", «Naujos caro „malonės"», „Iš kelionės", «Keli žodžiai apie sargiečių „išpažintį"» ir kt.) V. kritikavo klerikalų ir dešiniųjų varpininkų opozicijos carizmui ribotumą, pasisakė prieš nacionalistines tendencijas, ragino lietuvius išvien su Rusijos liaudimi kovoti prieš caro valdžią ir siekti dem. pagrindais tvarkomos Lietuvos valstybės sukūrimo. Kėlė ir nagrinėjo įvairias liet. kultūros problemas, iš dem. pozicijų vertino tuometinę žemėvaldos sistemą, reikalavo konstitucinių ir agrarinių reformų, bet neretai būdavo linkęs vien jomis ir apsiriboti. Propagavo smulkiąja privatine nuosavybe pagrįstą santvarką, kėlė tautinės vienybės idėją. Dėl to jį kritikavo J. Biliūnas, V. Kapsukas. V. sukūrė keletą apsakymų bei vaizdelių („Paparčio žiedas", „Ant kryžkelio", „Persitikrinimas", „Dvi meili", „Protinga moteriškė" ir kt.), kuriuose reiškė nacionalinio išsivadavimo judėjimo nuotaikas, dem. idėjas.

Ršt.: Raštai, V., 1964 [A. Sprindžio įvad. str.]. *Lit.:* **J. Būtėnas,** Povilas Višinskis, K., 1936; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **A. Vaitiekūnienė,** Kuklus mūsų kultūros darbininkas. — „Pergalė", 1965, Nr. 2.

VIŠINSKIS Zigmas [g. 1912.I.26 Pamarkijoje (Telšių rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958). 1944—50 dirbo įv. valsčių vykd. k-tuose. Nuo 1948 TSKP narys. 1950—1963 Šilutės rj. „Minijos" kolūkio pirmininkas. 1955—59 Lietuvos TSR AT deputatas. 1963—66 to paties rajono Veiviržo taryb. ūkio skyriaus valdytojas, nuo 1966 Šilutės sausinimo sistemos v-bos mašinistas.

VIŠNEVSKAJA Jelena [g. 1907.V.30 Kijeve] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). 1927 baigusi Kijevo teatrinį technikumą, dirbo Maskvos teatruose: 1927—36 Maskvos II dailės akademiniame teatre, 1936—47 Centriniame Taryb. Armijos teatre. 1947—1957 Vilniaus Rusų dramos teatro aktorė. V. — charakterinio plano aktorė, pasižyminti emocionalumu, sceniniu temperamentu.

Vaidmenys (Vilniaus Rusų dramos teatre): Hercogienė (E. Skribo „Stiklinė vandens"), Panova (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Kupavina (A. Ostrovskio „Vilkai ir avys"), Dulska (G. Zapolskos „Ponios Dulskos moralė"), Emilija (V. Šekspyro „Otelas") ir kt.

VYŠNIA. Lietuvoje yra 8 introdukuotos V. rūšys: paprastoji V. *(Cerasus vulgaris)*, veltinė V. *(C. tomentosa)*, kvapioji V. *(Cerasus mahaleb)*, krūminė vyšnia *(C. fruticosa)*, smėlynų V. *(C. Besseyi)*, japoniškoji V. *(C. japonica)*, rūgščioji V. *(C. austera)* ir kalvinė V. *(C. collina)*. Pirmųjų 5 rūšių vyšnių pasitaiko parkuose, soduose. Lietuvos soduose auginamos įvairios paprastosios, rūgščiosios

Vyšnia. Žagarvyšnė

ir kalvinės V. veislės bei jų hibridai. Iš liaudies selekcijos veislių labiausiai paplitusios Vietinė rūgščioji ir Žagarvyšnė. Kai kurios Lietuvoje auginamos vyšnių veislės yra kultūrinių jų veislių ir trešnių hibridai (vad. diukai). Jų uogos geros, bet medžiai nelabai atsparūs šalčiams. Rajonuotos (nuo 1958) vyšnių veislės: Liubskaja, Podbelskaja, Vietinė rūgščioji, Žagarvyšnė. Vyšnios geriau auga vidutiniuose ir lengvuose priemoliuose su vandeniui laidžiu kalkingu podirviu. Svarbesniosios grybinės vyšnių ligos: lapų — rudligė, skylaligė ir ypač kokomikozė (atsiradusi 1961); šakų, ūglių — raganų šluotos; žiedų, uogų — monilіozė; uogų, lapų — rauplės. Šakos ir kamienai dažnai nukenčia nuo lipaplūdžio (sakoplūdžio). Dažnesnieji kenkėjai: pumpurų, žiedų — įv. kandžių vikšrai; lapų, ūglių — įv. amarai, gleivėtųjų piūklelių (vabzdžių) lervos; uogų — vyšnių musių lervos. Pradeda derėti antrais—ketvirtais amžiaus metais. Ankstyviausios uogos prisirpsta liepos pr., vėlyviausios — rugpiūčio mėnesį. Užaugusi V. per metus duoda iki 30—40 kg uogų. Daugiausia auginamos individualiniuose soduose, sodybose. Šiek tiek vyšnių įveista kai kuriuose vaismedžių medelynuose, taryb. ūkiuose. V. uogos Lietuvoje valgomos ir šviežios, bet daugiausia perdirbamos į uogienes, sultis, kompotus, vyną, trauktines; be to, jos konservuojamos (šaldomos), džiovinamos. Uogas perdirba keletas konservų f-kų, vyno g-los. Iš kauliukų auginami poskiepiai. Sodinimui V. medelius daugiausia platina vaismedžių medelynai. Kolekciniai vyšnynai įveisti Vytėnų (Kauno rj.) bandymų stoties eksperimentiniame ūkyje (joje vyšnios selekcionuojamos), Kauno sodininkystės ir daržininkystės technikumo mokomajame ūkyje, Kauno botanikos sode. Biol. in-te buvo ištirtos žagarvyšnės (1949—1954; A. Urbonas).

Iš rastų vyšnių kauliukų ir jų atspaudų Aukštadvario (Trakų rj.) piliakalnyje sprendžiama jas auginus Lietuvos teritorijoje jau I a. pr. m. e. arba mūsų eros I a. Rašytinių šaltinių duomenimis, daugiau jų imta auginti apie IX—XIV a. 1575 Adutiškio (Švenčionių rj.) dvaro palivarkų inventoriuje minimi du sodai, iš kurių vienas — vyšnių. Kai kuriuose XVII a. ir XVIII a. pirmosios pusės soduose vyšnios sudarė apie 10% visų vaismedžių. XIX—XX a. jos dar labiau paplito. Š. Lietuvoje buvo nedidelių sodų, kuriuose buvo auginamos vien vyšnios. Iki I pasaulinio karo ypač daug žagarvyšnių buvo auginama Žagarės valsčiuje.

1952 vyšnios sudarė apie 30% visų vaismedžių skaičiaus (37% ploto); iš visų kaulavaisinių jų buvo daugiausia. Vienas pirmųjų vyšnių veislės Lietuvoje aprašė J. Strumila veikale „Šiaurės sodai" (lenkų k.; 1880—83). Vyšnių sodai dažnai apdainuojami liet. liaudies dainose.

Lit.: **A. Urbonas,** Žagarvyšnės, V., 1956; **A. Urbonas,** Kai kurie Žagarvyšnės morfologiniai, biologiniai ir augimo sąlygų bruožai. — „LTSR MA darbai", 1960, C 1; **A. Minkevičius,** Dvi pavojingos vyšnių ligos Lietuvoje. — „Mūsų sodai", 1962, Nr. 9.

VYŠNIAUSKAITĖ Angelė [g. 1919.V.15 Skriaudžiuose (Prienų rj.)] — etnografė, istorijos mokslų kandidatė (1955). 1930—43 studijavo Kauno ir Vilniaus universitetų humanitarinių mokslų f-te, vėliau mokytojavo Marijampolės, Kauno g-jose. 1951 eksterne baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir literatūros f-tą. 1948—62 Istorijos in-to bibliografė, moksl. bendradarbė, nuo 1961 etnografijos sektoriaus vadovė. Vadovavo daugeliui Istorijos in-to etnografinių ekspedicijų. Redagavo straipsnių rinkinio „Iš lietuvių kultūros istorijos" 1—4 t., apybraižą „Lietuviai" TSRS MA Etnografijos in-to daugiatomiam leidiniui „Pasaulio tautos" (1964), knygą „Lietuvių etnografijos bruožai" (1964) ir kt. veikalus. Yra šių veikalų bendraautorė. Paskelbė moksl. straipsnių liet. valstiečių šeimos istorijos klausimais, apie kalendorinių ir šeimos švenčių kilmę ir raidą. Lietuvos etnografijos klausimais skaitė pranešimą VII tarptautiniame antropologijos ir etnografijos mokslų kongrese Maskvoje (1964), paskelbė moksl. straipsnių Pažymiais, Brno, Berlyno moksl. žurnaluose. Moravijos muziejaus (Brno, Čekoslovakija) leidžiamo metraščio „Ethnographica" redkolegijos narė. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" ist. skyriaus redaktorė konsultantė. Dalyvauja Paminklų apsaugos ir kraštotyros d-jos veikloje.

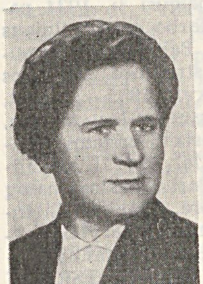

Ršt.: Семейный быт литовских колхозников.— „Семья и семейный быт колхозников

Прибалтики", М., 1962; The development of the Lithuanian peasant family, Moscow, 1964; Развитие литовской крестьянской семьи, М., 1964; Lietuvių šeimos tradicijos, V., 1967.

VYŠNIAUSKAITĖ Vladė [g. 1905.IX.27 Staraja Rusoje (RTFSR, Novgorodo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė, Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1962), Lietuvos TSR nusipelniusi kultūros veikėja (1965). Gimė revoliucinio judėjimo dalyvio tremtinio šeimoje. 1918 Novgorode baigė g-jos 5 klases, dirbo statistikos biure. 1921 grįžusi į Lietuvą, dirbo Kauno tabako f-kuose. 1924—26 jaunimo s-d. org-jos „Žiežirba" narė; iš org-jos pašalinta už kom. spaudos rėmimą. Dirbdama tabako darbininkų profs-gos v-bos sekretore, įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-ją. Nuo 1926 Komunistų partijos narė. 1927 LRP CK narė, LKP CK narių ryšininkė Kaune. Už rev. veiklą 1927 suimta ir 1929 nuteista 8 metus kalėti. 1930 pabėgo iš Zarasų kalėjimo ir išvyko į TSRS. 1930—34 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Baigusi jį, 1934 pasiųsta dirbti part. darbo tarp Vilniaus kr. lietuvių. Buvo V. Baltarusijos Komunistų partijos CK instruktore. Dėl ligos 1934.X grįžo į Maskvą. 1935—38 part. kabineto, suaugusiųjų m-los vedėja. 1938 neteisėtai nuteista 8 metams į pataisos darbų stovyklą. 1941.II reabilituota, Kaune dirbo Part. švietimo namų prie LKP CK direktore. 1941—45 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos skyriaus vedėja. 1946—49 Tarybinių darbuotojų kursų prie Lietuvos TSR MT mokslo dalies vedėja, direktorė. 1949—1953 Vilniaus miesto švietimo skyriaus vedėja. 1954—59 švietimo ministro pavaduotoja. Nuo 1959 Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo m-jos skyriaus viršininkė.

VYŠNIĀUSKAS Antanas [g. 1937.I.2 Prienuose] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigęs Vet. akademiją, iki 1962 dirbo vet. gydytoju Kapsuko rj. kolūkiuose. Nuo 1961 TSKP narys. 1962—1970 dirbo Vet. in-te: 1962—65 moksl. bendradarbis, nuo 1965 moksl. sekretorius; 1967—70 dar vadovavo in-to radiobiologijos laboratorijai. Nuo 1970 vadovauja Skriabino helmintologijos in-to Vilniaus atraminio punkto radioizotopų laboratorijai. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulių fasciolizės diagnozavimą, žymėtuosius antihelmintikus.

VYŠNIĀUSKAS Bronius [g. 1923.V.1 Gelnuose (Kėdainių rj.)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1963). 1947 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-tą (skulptūros specialybė). Nuo 1947 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. 1948—51 Vilniaus Dailės instituto, nuo 1951 Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas; nuo 1961 docentas. Sukūrė statulų, skulptūrinių grupių, biustų, reljefinių portretų. Jau pirmuosiuose portretuose (žmonos, 1947; S. Nėries, 1948) subtiliai atskleidė vaizduojamų asmenų bruožus, išraiškingai panaudojo medžiagas (terakotą, marmurą). Vėlesnieji V. portretai („Mergaitės galvutė", „Moters portretas", abu 1957; „Moksleivės galva", 1963; „J. Janonis", 1967; „Sūnaus portretas", 1968) emocingi, dekoratyvūs, apibendrintų formų. V. sukūrė skulptūrų ir skulptūrinių kompozicijų istorijos, revoliucijos, darbo temomis. Su N. Petruliu sukurtoje skulptūrinėje grupėje „Keturi komunistai" (1950) išreiškė šaudomų komunistų rev. patosą, tikėjimą ateitimi. Žmogaus darbą poetizavo išradingai sukomponuotose skulptūrose „Poilsio minutė" (1957), „Mažajame kolūkyje" (1961), „Runkelius rauna" (1964), „Po darbo" (1965). Harmoninga plastine forma, poetiškumu pasižymi V. sukurtos dekoratyvinės Druskininkų parko skulptūros „Ratnyčėlė" ir „Motinystė" (abu 1959) bei daugelis dekoratyvinių skulptūrėlių (ciklas „Pajūryje", 1960; „Motina su vaiku", 1965). V. sukūrė paminklinių skulptūrų — A. Puškino biustą paminklui Vilniuje (archit. A. ir V. Nasvyčiai, 1955), J. Biliūno reljefinį portretą paminklui Anykščiuose (archit. V. Gabriūnas, 1958), F. Baltušio-Žemaičio, P. Eidukevičiaus, V. Kapsuko reljefinius portretus antkapiniams paminklams Maskvos Novodevičės kapinėse (archit. A. ir V. Nasvyčiai, 1960), J. Janonio reljefinį portretą antkapiniam paminklui Puškino kapinėse, netoli Leningrado (archit. V. Gabriūnas, 1963).

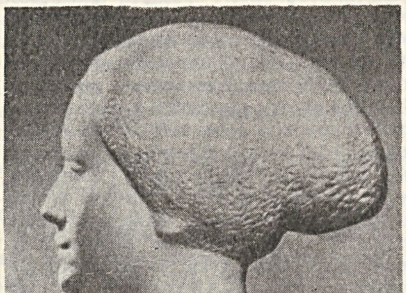

Bronius Vyšniauskas. Moters portretas, marmuras, 1957

Kiti kūriniai: „Derlius" (1948), „Pramonė ir statyba" I. Černiachovskio tiltui Vilniuje (su N. Petruliu, 1952), „Jūratė" (1957), paminklo Tarybinei Armijai projektas (archit. V. Gabriūnas, 1958; II variantas 1969, statomas Kryžkalnyje, Raseinių rj.), „Pajūryje" (1963), „Tomelis poezijos" (1964), „Poilsis" (1965); portretai — žmonos (1953), K. Donelaičio, V. Kapsuko (abu 1965); reljefinės kompozicijos — „Tai neturi pasikartoti" (1967), „Jūratė ir Kastytis", „Šokis" (abi 1968), ir kt.

Lit.: S. Budrys, Bronius Vyšniauskas, V., 1969.

VYŠNIĀUSKAS Jonas [1908.XII.24 Purveliuose (Alytaus rj.) — 1950.XII.28 Alytuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Iki 1940 Purveliuose tarnavo pas buožes, dirbo ž. ū. darbus. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. 1940—41 Rokančių (Alytaus rj.) apyl. seniūnas, Butrimonių (Alytaus rj.) vls. vykd. k-to sekretorius. 1942—43 Raudonosios Armijos karys. 1943 baigęs spec. m-lą Balachnoje (Gorkio sr.), buvo „Vilniaus" partizanų būrio partizanas, vėliau Šarūno partizanų būrio grupės vadas. Padėjo sukurti pogr. part. org-ją Alytaus apskrityje. 1945—46 LKP Alytaus aps. k-to instruktorius, 1946—48 Daugų vls. partorgas. 1948 mokėsi Vilniaus taryb.-part. m-loje. 1948—50 Alytaus vls. vykd. k-to pirmininkas.

VYŠNIĀUSKAS Kazimieras Gintautas [g. 1935.II.25 Kaune] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigė Vilniaus un-tą. 1958—60 Jonavos baldų kombinato darbo užmokesčio skyriaus viršininkas. Nuo 1960 dirba Baldų ir medžio apdirbimo pramonės (iki 1968 Celiuliozės, popieriaus ir medžio apdirbimo pramonės) m-jos eksperimentiniame konstravimo biure, nuo 1963 jo viršininkas. Nuo 1963 TSKP narys. Nuo 1967 dirba ir ped. darbą Vilniaus un-te; nuo 1968 darbo ekonomikos katedros vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių ir išleido brošiūrų apie darbo organizavimą pram. įmonėse.

VYŠNIĀUSKIENĖ Bronislova [g. 1925.V.4 Lenkčiuose (Jurbarko rj.)] — pramonės darbuotoja, Lietuvos TSR nusipelniusi inžinierė (1966). 1951 baigė Kauno Politechnikos institutą. 1952—56 Vilniaus „Liepos dvidešimt pirmosios" konditerijos f-ko cecho viršininkė. 1956—61 Vilniaus „Pergalės" konditerijos f-ko vyriausioji inžinierė, nuo 1961 — direktorė. Nuo 1963 TSKP narė. Nuo 1966 kandidatė į LKP CK narius.

VYŠNIĀUSKIENĖ Genovaitė [g. 1927.VIII.5 Gaideliškiuose (Kauno rj.)] — žemės ūkio darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1958). Nuo 1949 kolūkio „Kelias į komunizmą" (Kauno rj.) melžėja, laukininkystės darbininkė.

VYŠNIĀUSKIENĖ Julija [**Kačinskaitė**; g. 1926.XI.3 Vaišviluose (Vilkaviškio rj.)] — dailininkė. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to keramikos skyrių. Nuo 1951 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Sukūrė

buitinių ir dekoratyvinių keramikos bei porceliano dirbinių (vazų, lėkščių, dubenų, peleninių, servizų, suvenyrų). Dekoratyviniais dirbiniais papuošė Druskininkų biuvetės, Vilniaus „Neringos" kavinės, „Vilniaus" restorano ir kt. interjerus. Kūriniams būdinga santūri forma, išradinga faktūra, matinė glazūra ir redukcija.

Lit.: Taikomoji-dekoratyvinė dailė, [albumas su T. Adomonio ir S. Pinkaus įvad. str.], V., 1965.

VIŠNIOVECKIS (Wiśniowiecki), **Višniaveckis**, Mykolas Kaributas [1638—1673] — Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (1669—73). Atsisakius nuo sosto Jonui Kazimierui, nusigyvenęs Lenkijos didikas V., žinomas tik dėl tėvo J. Višnioveckio, pasižymėjusio kare su kazokais, buvo išrinktas valdovu. V. valdymo metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) atstovai, pasinaudodami Lenkijos polit. partijų vidaus kovomis ir sunkiu jos karu su turkais, už kar. pagalbą prieš turkus privertė 1673 seime Lenkijos atstovus pritarti įstatymui, kad kas trečias seimas turi būti šaukiamas LDK teritorijoje, Gardine, ir jame turi pirmininkauti Lietuvos atstovas. Tas įstatymas galiojo iki Žečpospolitos žlugimo (1795). Juo buvo pakeistas vienas Liublino unijos punktų, liepęs šaukti bendrus Lietuvos ir Lenkijos seimus tik Lenkijoje.

VIŠOMIRSKIS Romanas [g. 1928.II.17 Vilniuje] — fizikochemikas, chemijos mokslų daktaras (1966). 1951 baigė Vilniaus un-tą. 1954 gavo chem. mokslų kandidato laipsnį.

1954—58 Chemijos ir chem. technologijos in-to mokslinis bendradarbis, nuo 1958 to in-to direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui, metalų elektrolizinio išskyrimo sektoriaus vadovas. Nuo 1957 TSKP narys. Mokslų daktaro disertacija — „Metalų elektrolizinio išskyrimo iš kompleksinių elektrolitų kinetikos tyrimas". Nuo 1968 profesorius. Monografijos „Blizgančios galvaninės dangos" (1969) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie įv. metalų (aukso, cinko, indžio, kadmio, paladžio, sidabro, vario ir kt.) elektrocheminį išskyrimą iš jų kompleksinių druskų tirpalų. Išrado 6 naujus blizgančiojo variavimo, cinkavimo, kadmiavimo ir misingiavimo elektrolitus. Skaitė pranešimą tarptautiniame chemikų kongrese Romoje (1962).

Ršt.: Кинетика электроосаждения металлов из комплексных электролитов, M., 1969.

VIŠTELIS, Višteliauskas, Andrius Jonas [1837.XI.24 Luobinėje (Kauno rj.) — 1912.VIII.2 Buenos Airese] — poetas, publicistas. Dalyvavo 1863 sukilime; prie Lomžos (Lenkija) buvo sužeistas, pateko į nelaisvę. Dėl sužeidimo liko invalidu. Pabėgęs iš nelaisvės, 1864 emigravo į Paryžių. Nesutardamas su konservatyviaisiais Lenkijos polit. emigrantais, išvyko į Italiją ir įstojo į Dž. Garibaldžio armiją.

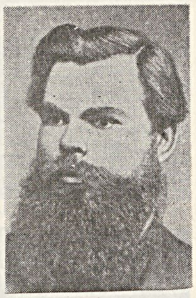

1866 p. Tirolyje dalyvavo mūšiuose su austrais ir pateko į nelaisvę. Kurį laiką gyveno netoli Lvovo, bet, Austrijos valdžiai reikalaujant, emigravo. 1870—1886 gyveno Prūsijos valdomoje Poznanės kun-stėje. Dirbo miškininku, vėliau ūkininkavo. Bendravo su lenkų rašytoju J. Kraševskiu. 1881 išvertė į liet. kalbą ir Poznanėje išleido Kraševskio poemą „Vitolio rauda" (trilogijos „Anafielas" I d.). Prisidėjo prie laikr. „Aušra" steigimo, rėmė jį pinigais ir raštais, kelis kartus šiuo reikalu lankėsi R. Prūsijoje. Palaikė ryšius su J. Mikšu, J. Zauerveinu, J. Basanavičiumi, J. Šliūpu, M. Jankumi. Prūsijos valdžios verčiamas, 1886 išvyko į Braziliją. Vėliau persikėlė į Argentiną. Vertėsi prekyba, buvo atidaręs siuvyklą. Nuo 1889 iki mirties buvo beprotnamyje.

J.A.V. Lietuvio, Sm. Botago, Emieraičio slapyvardžiais bendradarbiavo „Aušroje", „Varpe", „Vienybėje lietuvninkų". „Aušroje" paskelbtuose eilėraščiuose („Lietuviškoji kalba", „Regėjimas") romantiškai aukštino liet. kalbą, apdainavo Lietuvos gamtą, reiškė tėvynės ilgesį. Pasakėčiose „Tiesos zerkolas", „Šviesūnas ir pelėda", „Pasaka apie vilką ir avis", sonete „Šviesa" ragino liet. liaudį šviestis, siekti mokslo, propagavo tautinės vienybės idėją. Šią idėją kėlė ir publicistiniuose straipsniuose. V. diletantiškai tyrinėjo liet. kalbą, etnografiją, iš liet. kalbos kildino visą ide. kalbų šeimą. Skatino rinkti ir saugoti praeities kultūros paminklus. Liet. mitologiją aiškino, remdamasis S. Grunau, T. Narbuto, J. Kraševskio teiginiais. Išliko nespausdintas V. poezijos (daugiausia sekimų bei vertimų iš lenkų kalbos) rinkinys.

Lit.: **J. Tumas,** Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė [A. Vištelis ir kiti], K., 1924; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **V. Žukas,** A. Vištelio vertimų rinkinys ir jo laiškas J. Kraševskiui.— „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 2, V., 1962.

VIŠTYČIO-GRAŽIŠKIŲ AUKŠTUMA — moreninis masyvas Sūduvos aukštumoje, Vilkaviškio ir Kapsuko rj.; aukščiausioji Baltijos aukštumų dalis. Ilgis 40 km (iš v. į r.), plotis 15 km. Iš p. r. ir r. aukštumą juosia Šešupės slėnis, šiaurėje aukštuma gana staigiai leidžiasi į Šešupės žemumą, vakaruose ir pietuose pereina į aukštumas. esančias RTFSR Kaliningrado srityje ir Lenkijoje. Aukščiausias V.-G. a. taškas — Pavištyčio kalnas (284 m). Aukštuma susidarė priešpaskutinio apledėjimo metu; galutinai ją suformavo paskutinis ledynas. Atslinkęs iki aukštumos, ledynas suskilo į smulkius liežuvius. Jie sustūmė 250—280 m abs. aukščio morenų ruožus, supančius duburį, kuriame yra užtvenktinis Vištyčio ež. (jo paviršiaus abs. aukštis didesnis negu kitų didesniųjų Lietuvos ežerų). 170—180 m abs. aukštyje susidarė mažų ledyninių liežuvių išgulėtos dubumos. Jų reljefas lėkštai kalvotas arba banguotas. Dubumas juosia aukšto gūbriuoto reljefo ruožai. Meridianinės krypties Totorkiemio—Šakių morenininiuose gūbriuose ypatingai gausu riedulių. Gražiškių apylinkėse yra pavienių keiminių plokščiomis viršūnėmis kalvų (Grybkalnis, Svirkalnis), kurios susidarė iš sąnašų, susikaupusių giliose ledyno properšose. Aukštumos š. briauna buvo skalaujama prieledyninių marių. 135 m abs. aukštyje yra tų marių atabrado liekanų su žvyro ir smėlio telkiniais (ties Meiliūnais, Pajevoniu, Bartninkais, Alksnine).

VIŠTYČIO I LAUKAS — kaimas Vilkaviškio rj., Vištyčio apyl., 4 km į š. r. nuo Vištyčio. 196 gyv. (1970). Per kaimą teka Sūrinis (į Vištyčio ež.), iš r. prieina Vištytgirio miškas. Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1925). 1941.VII.14 prie kaimo hitlerininkai ir vietiniai buržl. nacionalistai sušaudė apie 70 žmonių. 1959 buvo 284 gyv.

VIŠTYČIO II LAUKAS — kaimas Vilkaviškio rj., Vištyčio apyl., 4 km į r. nuo Vištyčio. 1959 buvo 210 gyv., 1970 — 169. Iš r. prieina Vištytgirio miškas. Kaime prie miško yra piliakalnis.

Piliakalnis įrengtas ant aukštos kalvos, vad. Būdų kalnu. Aikštelė ovali, nuolaidžiais pakrasčiais, 25 m ilgio, 15 m pločio. Joje randama kultūrinio sluoksnio žymių. Piliakalnio p. ir š. v. papėdėje aptikta gyvenvietės liekanų; rasta lipdytinių grublėtu paviršiumi puodų šukių. Piliakalnis neįtvirtintųjų tipo, naudotas I t-mečio pradžioje.

VIŠTYTGIRIO MIŠKAI — miškų masyvas Vilkaviškio rj., 5 km į r. nuo Vištyčio. Priklauso Kapsuko miškų ūkio Pajevonio girininkijai. Plotas 1264 ha; medynų 1160 ha. Masyvas apie 7 km ištįsęs iš š. į p. Didžiąją jo dalį sudaro Vištytgiris (924 ha), mažesniąją — Tadarynės (194 ha) ir Lankupėnų (146 ha) miškai. Reljefas kalvotas daubotas arba duburiuotas. Daugelis daubų supelkėjusios. Vištytgirio miške telkšo užaugantis Beržinio ež. Dirvožemiai: šiaurėje — velėniniai karbonatiniai, vidutiniškai sujaurėję, priemoliniai; pietuose — velėniniai jauriniai, vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai. 98% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia kiškiakopūstinių) yra 75%, pušynų 6%, liepynų, beržynų ir juodalksnynų po 5%, drebulynų 3%, ąžuolynų ir skroblynų 1%. Jaunuolynai sudaro 69%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 7%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 1500 ktm.

VIŠTYTIS — 1. Ežeras Lietuvos TSR (Vilkaviškio rj.) ir RTFSR Kaliningrado srityje, 3 km į š. nuo Lenkijos sienos. Plotas 1787 ha (Lietuvos TSR — 40 ha), didž. gylis apie 50 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 8400 m, didž. plotis 4300 m, kranto linijos ilgis 26,1 km. Krantai daugiausia žemi. Į V. įteka 8 upeliai, išteka Pisa (Priegliaus baseino). Ežeras ledyninės kilmės — atsiradęs ledo luisto išgulėtoje dauboje, užtvenktinis. Jo paviršiaus abs. aukštis (173 m virš jūros lygio) didesnis, negu kitų didesniųjų Lietuvos ežerų. Ežerą supa Vištyčio-Gražiškių aukštuma. Š. pakrantėje įsikūręs Vištyčio miestelis.

2. Miestelis Vilkaviškio rj., 20 km į p. nuo Kybartų, Vištyčio ežero š. krante, prie RTFSR Kaliningrado srities sienos, 12 km nuo Lenkijos sienos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 731 gyv. (1970). Plano struktūra stačiakampė; yra keturkampė gotikinė aikštė. Iš V. keliai eina į Kybartus, Virbalį, Kalvariją. Yra 25 lovų ligoninė (nuo 1955), vaistinė (nuo 1950), vid. m-la (1945—49 prog-ja, 1949—55 septynmetė m-la), vaikų darželis (nuo 1964), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1940).

V. kaimas įsikūrė Alytaus girioje tarp 1530 ir 1550. Nuo 1538 ist. šaltiniuose minimas V. dvaras. 1566 pastatyta medinė bažnyčia. 1570 Žygimantas Augustas suteikė V. Magdeburgo teises, herbą, teisę rengti savaitinį turgų ir 4 metinius prekymečius, o 1571 miestui statyti paskyrė 40 valakų miško. Tuo metu V. buvo išplanuotas pagal valakų reformos nuostatus. Ankstesnės privilegijos buvo patvirtintos 1589, 1638. 1589 Vištytyje apsigyveno prekybininkų ir amatininkų žydų. Per karus su Švedija (XVII a. vid.) V. labai nukentėjo. 1658 miestelį apiplėšė Prūsijos kariuomenė. 1670 buvo atnaujintos Magdeburgo teisės, suteikta lengvatų. 1745 Augustas III papildomai leido 2 savaitinius turgus. Nors ir turėdamas Magdeburgo teisių teikiamas savivaldos bei prekybos privilegijas, miestelis buvo skurdus, miestelėnai turėjo nemaža prievolių feodalams. Jie turėjo statyti ir taisyti tiltus, užtvankas, važiuoti pastotes, mokėti rinkliavas. 1776 miestelyje buvo vėjo ir vandens malūnų. XVIII a. pab. buvo apie 1300 gyventojų. 1777 V. m-loje mokėsi 30 miestelėnų ir valstiečių vaikų. 1782 — 2 bajorų, 10 miestelėnų ir 2 valstiečių vaikai. 1800 V. tapo domenų valsčiaus centru. Užnemunę prijungus prie Prūsijos, Vištytyje stovėjo prūsų kariuomenės įgula. Prūsijos valdžia davė pašalpą miesto statybai, nes reikėjo patalpų kariuomenei apgyvendinti; buvo leista statyti tik mūrinius pastatus. Užnemunę prijungus prie Rusijos (1815), V. tapo svarbiu pasienio prekybos su Prūsija punktu. Miestelis ėmė augti: 1808 jame buvo 1600 gyv., o 1827 — 2800 gyv., 319 namų (25 mūriniai), vyko turgūs ir prekymečiai, buvo pastatyta didelių užsienio prekybos sandėlių. 1829 pastatyta mūrinė bažnyčia. 1843 V. m-loje mokėsi 45 berniukai ir 38 mergaitės. Spaudos draudimo metais per V. iš Prūsijos buvo gabenama liet. spauda. XIX a. vid. nutiesus geležinkelį iš Kauno į Prūsiją pro Kybartus, V. nustojo augti. 1897 buvo 2468 gyv., 1923 — 1295. XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje V. — valsčiaus centras. 1901 sudegė 180 namų. 1932—40 miestelyje veikė LKP org-ja, nuo 1933 — ir LKJS kuopelė. 1941.VII.14 ir IX.9 prie V. hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 220 žmonių (jų tarpe komunistus J. Diržinską, F. Jaruškevičių, A. Jurgelaitį, K. Lapašinską). 1959 miestelyje buvo 607 gyv.

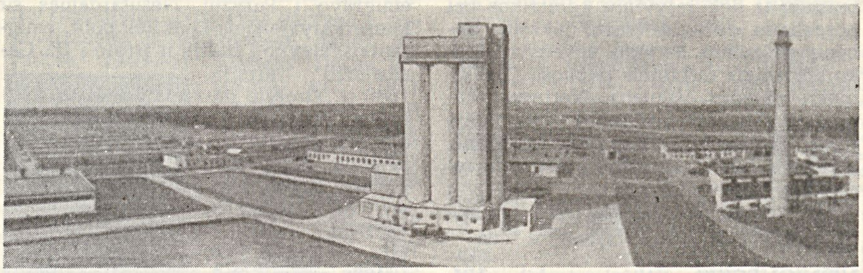
1

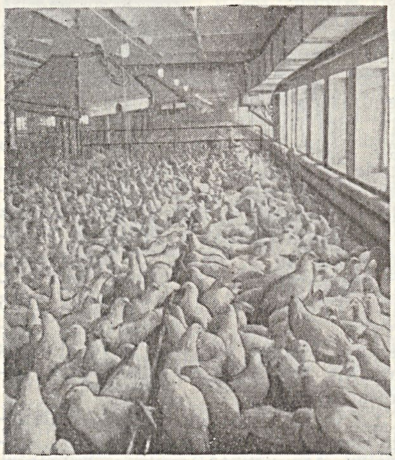
2

3

Vištos. 1. Vilniaus paukštynas. 2. Vilniaus paukštyno broilerių cechas. 3. Kiaušinių rūšiavimas Vievio paukštyne

Vištytis 1 ir 2

VIŠTOS. Lietuvoje V. buvo auginamos jau XIV a. Tai rodo XIV—XVI a. kapuose rasti V. kaulai (Alovėje, Alytaus rj.; Kriemaloje, Kauno rj.; Rumšiškėse, Kaišiadorių rj.). Didžiojo kun-ščio nuostatuose dvarų valdytojams (1529) minima duoklė vištomis ir kiaušiniais. Iki I pasaul. karo ir kurį laiką po jo buvo auginamos daugiausia vietinės vištos. 1923—39 į Lietuvą įvežta 19 veislių V. (leghornų, plimutrokų, rodailandų ir kt.). 1934—40 kontroliuojamuose veislinių V. ūkiuose (1938 jų buvo 79) buvo platinami leghornų ir rodailandų kiaušiniai ir viščiukai. 1934—40 veikė Panevėžio viščiukų perinimo stotis, kuri per metus jų išperindavo iki 100 000. Daugiausia V. buvo auginama Klaipėdos krašte, Šakių, Tauragės, Vilkaviškio apskrityse. 1938 pab. buvo 4,6 mln. suau-

gusių vištų. 1938 eksportuota 4790 t kiaušinių. Vok. faš. okupacijos metais V. ūkis smuko, V. dėslumas sumažėjo. Mažai rūpintasi visuom. vištininkyste ir pirmaisiais metais po D. Tėvynės karo (ž. *Paukštininkystė*). Nuo 1963 specializuotuose paukštininkystės taryb. ūkiuose ir kolūkiuose veisiamos olandiškos leghornų veislės V. Tinkamiausios kiaušiniams dėti Lietuvoje yra leghornų veislės V. (per metus sudeda 230—280 kiaušinių), broileriams auginti — baltųjų plimutrokų ir kornišų hibridai. Pagrindinės V. ligos: infekcinės — pulorozė, tuberkuliozė; parazitinės — kokcidiozė, askaridiozė. V. selekcija ir veislininkyste rūpinasi 3 selekciniai veislinės paukštininkystės taryb. ūkiai (Taurų, prie Tauragės; Anulėnų, Telšių rj.; Kelmės), Staniūnų (Panevėžio rj.) eksperimentinis ūkis, 7 reproduktoriniai veislinės paukštininkystės taryb. ūkiai. 1968 pab. Lietuvos kolūkiai ir taryb. ūkiai turėjo 87 prekinių V. fermas. Vilniaus paukštynas (Rudaminoje) per metus užaugina apie 2 mln. broilerių (70 dienų broileris sveria 1,5—2,0 kg), Vievio paukštynas gauna apie 50 mln. kiaušinių (jo pajėgumas didinamas iki 100 mln. kiaušinių). 1968 pab. visų kategorijų ūkiuose buvo apie 5 mln. suaugusių V. (iš jų visuom. sektoriaus ūkiuose — 1,2 mln.), gauta 637 mln. kiaušinių (visuom. sektoriaus ūkiuose — 208 mln.). Valstybė 1968 supirko 143 mln. kiaušinių. Vidutiniškas V. dėslumas tais metais buvo 226 kiaušiniai.

VITÁITIS Stasys [1885.VIII.5 Strumbagalvėje (Lazdijų rj.) — 1954.IX.4 Niujorke] — liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas, žurnalistas, rašytojas. XX a. pr. apsigyvenęs JAV, dirbo anglių kasykloje. Aktyviai dalyvavo Susivienijimo lietuvių Amerikoje veikloje. 1920—38 redagavo jos organą „Tėvynė", paskelbė duomenų apie šios organizacijos veiklą. Bendradarbiavo JAV lietuvių laikraščiuose „Viltis", „Ateitis", „Vienybė lietuvninkų". Dramoje „Laimės ieškotojai" (1920) ir romane „Gyvenimo dumble" (1924) tikroviškai pavaizdavo liet. išeivių gyvenimą, parodė daugelį burž. santvarkos negerovių, reiškė antiklerikalines tendencijas.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

VITĀLIS Antanas [g. 1895.XI.23 Sedoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Iki 1914 samdinys, vėliau darbininkas Sedoje, Telšiuose. 1918—19 LKP narys. Dalyvavo LKP I suvažiavime (1918. X.1—3 Vilniuje). 1918 pab. Sedos miesto tarybos, vėliau Sedos aps. rev. k-to narys. 1919 pr. išrinktas į Žemaitijos kar. rev. k-tą, įstojo į Raudonosios Armijos Žemaičių pulką, dalyvavo kovose dėl Tarybų valdžios Sedoje, Kuršėnuose, Telšiuose, Šiauliuose, Kupiškyje. Nuslopinus Tarybų valdžią, 1919 pab. kalintas Kupiškyje, Panevėžyje, 1920 Kaune. 1923—28 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1940—41 Telšių kooperatyvo v-bos pirmininkas. 1941—42 vok. okupantų kalintas Telšiuose, Dimitrave. 1944—57 ūkinis ir adm. darbuotojas Sedoje. Pensininkas.

VYTARTAĨ — kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 4 km į š. v. nuo Pasvalio, Mūšos kair. krante. 121 gyv. (1970). Per kaimą teka Gaidelis (Mūšos intakas). V. aštuonmetė m-la yra Ustukiuose. Ist. šaltiniuose 1596 minimas V. dvaras. Buržuazijos valdymo metais V. dvare buvo verpykla, lentpiūvė, malūnas. 1923 — 105 gyv. Kaimas susikūrė 1940, išdalijus V. dvarą. 1959 buvo 92 gyv.

VĨTAS Feliksas [g. 1918.VIII.24 Ukmergėje] — inžinierius architektas, architektūros kandidatas (1967). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—60 Miestų statybos projektavimo in-to Kauno filialo architektas, 1966—69 vyriausiasis specialistas architektas, nuo 1969 vyriausiasis projektų architektas.

Suprojektavo Kauno pastatų: „Kastyčio" restoraną (past. 1966), gyv. namų Vilijampolėje, Nemuno krantinėje, Jaunosios Gvardijos ir P. Cvirkos g., R. Armijos prospekte (visi past. 1968—69), Čiurlionio Dailės muziejaus priestatą (past. 1968), sudarė stambiaplokščių gyv. namų tipinių projektų seriją (1969).

VĨTAS Juozas [iki 1921 Jonas **Valūnas**; 1899.I.8 Varanauske (Alytaus rj.) — 1943.VI Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas, Tarybų Sąjungos Didvyris (1965). Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iš mažens dirbo pas buožes, paskui mokėsi siuvėjo amato. 1915—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje, kariavo Austrijos-Vengrijos fronte. Nuo 1918 Raudonosios Armijos karys, partizanas; kovėsi pilietinio karo frontuose. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1919 pr. įstojo į 1-jį liet. partizanų būrį, kovėsi prie Alytaus, paskui tarnavo Raudonosios Armijos lietuvių 4 rev. pulke. 1919 pab. kariavo Daugpilio fronte, nešiojo per frontą kom. lit-rą ir agitavo priešo kareivius. Latvių kontrrevoliucionierių 1919 pab. suimtas, kalintas ir perduotas Lietuvos burž. valdžios organams; mobilizuotas į Lietuvos kariuomenę. 1920, tarnaudamas Ukmergėje su buvusiais Kauno įgulos sukilimo dalyviais, sukūrė kar. dalyje LKP org-ją, buvo LKP pulko k-to narys. Už rev. veiklą 1921.IV suimtas, bet netrukus pabėgo ir dirbo part. darbą Kaune. 1921.VIII išvyko į Tarybų Rusiją, dirbo LKP Užsienio biuro kurjeriu. 1922—25 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, vėliau dirbo ūkinį ir partinį darbą Tuloje. 1932 baigęs Maskvos Elektros mašinų gamybos in-tą, dirbo adm. darbą Dzeržinsko (Gorkio sr.), Oriolo, Kursko įmonėse, 1935—40 — Leningrade. Bendradarbiavo LKP period. leidiniuose („Tiesoje", „Kareivių tiesoje", „Komunare", „Komuniste", „Priekale"). 1940.XI—1941.V Vilniaus miesto vykd. k-to pirmininkas, nuo 1941.V Lietuvos TSR Komunalinio ūkio liaudies komisariato energijos v-bos viršininko pavaduotojas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, slapstėsi Kaune, Vilniuje. 1943 sukūrė antifaš. org-ją — Lietuvos išlaisvinimo s-gą, kuri užmezgė ryšius su antifašistine Lenkų patriotų s-ga ir Vilniaus žydų geto antifaš. org-ja. 1943.V šių org-jų vadovai komunistai sudarė bendrą vadovaujamą centrą — LKP Vilniaus miesto k-tą; V. buvo jo sekretoriumi. Dėl provokatoriaus išdavystės 1943.VI.29 suimtas ir netrukus nukankintas. V. vardas 1961 suteiktas Vilniaus kailių apdirbimo f-kui, jo vardu pavadinta gatvė Vilniuje.

Ršt.: Raudonųjų partizanų žygiai. — Proletarinė revoliucija Lietuvoje, V., 1960.

Lit.: **A. Bulota, I. Dembo,** Juozas Vitas. — Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; Juozas Vitas. — „Komunistas", 1960, Nr. 7.

VYTAUTAĨ — kaimas Lazdijų rj., Šlavantų apyl., 8 km į š. v. nuo Veisiejų, prie Galsto ežero; kolūkio centras. 252 gyv. (1970). Yra pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai. Kaimas susikūrė apie 1924, išdalijus Lasevičių dvaro žemę. Burž. nacionalistai kaime 1946 išžudė Mazečių (2 žmones) ir Garvelių (7 žmones) šeimas, 1948 — Andriuškevičių (7 žmones) bei Miliukevičių (4 žmones) šeimas. 1959 buvo 259 gyv.

VÝTAUTAS [apie 1350 — 1430.X.27 Trakuose] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1392—1430). Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir jo antrosios žmonos Birutės vyriausiasis sūnus. Jaunystėje su tėvu kovojo prieš kryžiuočius. Kai 1382 Jogailos šalininkai, pasinaudodami tuo, kad Vilniuje nėra Kęstučio, padarė valst. perversmą, V. bandė atsiimti Vilnių, bet neįstengė. Grįžus Kęstučiui iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės r. žemių į Lietuvą, V. ir Kęstutis su kariuomene atvyko prie Trakų. Jogailos broliui Skirgailai pasiūlius, jie atėjo į Jogailos stovyklą tartis, tačiau Jogaila juos suėmė. Kai Kęstutis Krėvos pilyje buvo pasmaugtas (1382. VIII.15), V. pabėgo iš Krėvos pilies pas savo sesers vyrą Mozūrų kun-štį Jonušą, o iš ten nuvyko pas kryžiuočius ieškoti pagalbos savo tėviškei — Trakams atgauti. Už ordino pažadėtą paramą V. patenkino jo reikalavimus: apsikrikštijo, pasižadėjo būti jo vasalu, užrašė kryžiuočiams Žemaitiją iki Nevėžio bei Sūduvą (1384), panašiai kaip 1382 Jogaila už ordino pagalbą prieš Kęstutį buvo užrašęs Žemaitiją iki Dubysos. Apie V. telkėsi Jogailos priešai. Tuo metu Jogaila stengėsi susitaikyti su Vytautu. V. atsimetė nuo kryžiuočių, sudegino jam valdyti pavestas palei Nemuną pilis, grįžo į Lietuvą ir gavo valdyti Gardiną. V. su Jogailos broliais patvirtino Krėvos aktą (1385.VIII.14).

1386 Jogailai tapus Lenkijos karaliumi ir 1387 įvedus Aukštaitijoje katali-

kybę, LDK santykiai su Lenkija klostėsi Lietuvai labai nepalankiai. Ponų taryba, tikroji Lenkijos valdytoja, norėjo padaryti Lietuvą kuo labiau priklausomą nuo Lenkijos. Jogaila, reziduodamas Krokuvoje, iš pradžių bandė LDK valdyti pats, bet greit (1387) paskyrė vietininku brolį Skirgailą, pasiuntė į Lietuvą lenkų įgulas, paskyrė lenkų didiką Vilniaus seniūnu (1389). LDK feodalams tai nepatiko, nes jie ryšius su Lenkija suprato kaip lygių valstybių s-gą, sudarytą pirmiausia kar. tikslais, ir nesutiko, kad į jų šalies valdymą kištųsi Lenkijos feodalai. Nepatenkintiems lietuvių, baltarusių, ukrainiečių ir rusų feodalams vadovavo V., tuo metu valdęs Gardiną ir Lucką. Jis siekė pirmiausia atsikovoti Trakus bei paimti LDK vyriausiąją valdžią. Šiuo tikslu jis stengėsi suartėti su Maskva ir susitarė išleisti už Maskvos didžiojo kun-ščio sūnaus Vasilijaus savo dukterį Sofiją. 1389 V. nutarė netikėtai užimti Vilnių, bet tas planas, prieš laiką iškilęs aikštėn, nebuvo įvykdytas. V. su šalininkais susitelkė Gardine ir vėl pasitraukė į ordino valdomas žemes. Čia jis 1390 pasižadėjo vykdyti pirmąją (1384) jo su kryžiuočiais sudarytą sutartį. Ordinas, kartą V. apgautas, pareikalavo iš jo įkaitų: brolio Žygimanto su sūnumi, sesers Ringailės ir apie šimto žymesnių bajorų. Ordino įsakymu V. įsikūrė arti Kauno, Ritersverderio pilyje. Čia V. rėmėjų daugėjo. 1390 į Maskvą nuvyko V. duktė Sofija ir susituokė su kun-ščiu Vasilijumi. V. darėsi Jogailai ir Lenkijos feodalams vis pavojingesnis: turėjo daug šalininkų Lietuvoje, o jo sąjungininkai buvo Kryžiuočių ordinas ir Maskva. Ordino remiamas, V. pradėjo karą su Jogaila, jo broliu Skirgaila ir lenkų feodalais. V. kariuomenė, kryžiuočių padedama, padarė kelis didelius žygius, pasiekė Vilnių, bet jo nepaėmė. Ginkluotą V. kovą rėmė žemaičiai ir kiti Lietuvos gyventojai, nepatenkinti lenkų feodalų šeimininkavimu Lietuvoje ir norėję Lietuvos nepriklausomybės. Jogailos įgulų lietuviai ir rusai (Ukmergėje, Gardine) Vytautui pasidavė geruoju. Ginkluotas sukilimas parodė, kad Jogaila su Lenkijos ponais nepajėgs valdyti LDK. Norėdami kaip nors išlaikyti Jogailos teises Lietuvai, jo šalininkai pradėjo per Mozūrų kun-štį slaptai tartis su Vytautu. V. ir jo šalininkai sutiko daryti nuolaidų, nes už LDK valdžią, paimtą su ordino pagalba, reikėjo pastarajam brangiai mokėti. Įv. pretekstais V. parsigabeno iš Marienburgo į Ritersverderį savo šeimą ir daug įkaitų. Susitaręs su Jogaila, V. antrą kartą nutraukė ryšius su ordinu, sudegino Ritersverderį ir kai kurias kitas kryžiuočių pasienio pilis ir atvyko į Gardiną. 1392.VIII.4 Astravos dvare (netoli Lydos) buvo sudarytas V. ir Jogailos susitarimas (ž. *Astravos sutartis*). V. atgavo Trakus ir kitas savo tėvo žemes, jo paties anksčiau valdytą Lucką, Jogailos valdytą Vilnių. Už tai V. pasižadėjo pripažinti Jogailą vyriausiuoju valdovu ir visada jį palaikyti. Jogaila faktiškai atidavė Vytautui valdyti visą LDK. Jausdami didelį ordino pavojų ir norėdami įsistiprinti rusų žemėse, V. ir Lietuvos didikai 1392 padarė formalius pasižadėjimus Jogailai, patvirtino LDK ryšius su Lenkija. Šį kartą V. galutinai susitaikė su Jogaila, ir juodu ėmė bendradarbiauti. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos valdovų pažiūros į tarpusavio santykius liko iš esmės skirtingos.

Vytautas (medalis; dail. P. Rimša)

Remdamasis Lietuvos bajorais, V. greitai tapo tikru LDK valdovu ir titulavosi didžiuoju kun-ščiu. Jis stiprino ir centralizavo valstybę, naikindamas dalines kun-stes (Algirdo sūnų ir brolėnų valdomas) ir skirdamas joms valdyti vietininkus iš žymiausių liet. bajorų — didikų ar sau paklusnių kun-ščių. Valstybėje atsirado centro pareigūnų, augo tarnybinės diduomenės įtaka. Lietuvos didikai ir paklusnieji kun-ščiai (Manvydas, Čapurna, Mingaila, Rumbaudas, Sungaila, Gedgaudas, Jaunius, Goštautas, Kęsgaila, Butrimas, Jonas Alšėniškis ir kt.) sudarė didžiojo kunigaikščio tarybą, su kuria V. tarėsi visais svarbesniais valst. klausimais. Didikai gavo iš V. žemių ir valstiečių, visa feodalų klasė stiprėjo ir didino valstiečių išnaudojimą. LDK vykdė savarankišką vidaus ir užsienio politiką. Nors Lenkija laikė Lietuvą nelygiateise, priklausoma valstybe, Jogaila greit nieko nebegalėjo veikti Lietuvoje be V. sutikimo. Lenkija vėlesnėse sutartyse arba unijų raštuose (Vilniaus-Radomo 1401, Horodlės 1413) turėjo vis daugiau oficialiai pripažinti LDK ir V. savarankiškumą, bet stengėsi pabrėžti, kad Lietuvos susijungimas su Lenkija neišardomas, kad Jogaila nepraranda teisių Lietuvai, kad po V. mirties Lietuvos valstybės reikalai bus tvarkomi bendrai. Be to, ponai rūpinosi Lenkijos pavyzdžiu pertvarkyti LDK administraciją, sulyginti LDK feodalų katalikų teises su didesnėmis Lenkijos feodalų teisėmis (1387 ir 1413 privilegijos), pajungti Lietuvos katalikų bažnyčią Lenkijos bažnytinei hierarchijai.

V. ir Lietuvos feodalai siekė tvirčiau įsigalėti baltarusių, ukrainiečių ir rusų žemėse. Kartu jie turėjo gintis nuo kryžiuočių. Tačiau veržimasis į rytus ir gynyba vakaruose buvo sunkiai suderinami dalykai. Antrą kartą V. atsimetus nuo kryžiuočių, ordinas vėl ėmė puldinėti Lietuvą. 1392—94 kryžiuočiai įsiveržė net iki Lydos, apsiautė Vilnių, bet buvo atmušti. Matydami, kad planai užimti Lietuvą neįvykdomi, kryžiuočiai norėjo užimti bent Žemaitiją. Kad įsitvirtintų Lietuvoje ir galėtų vykdyti ekspansiją rytuose, V. 1398 sudarė su ordinu *Salyno sutartį*, kuria pripažino jam Žemaitiją iki Nevėžio ir pusę Sūduvos. Pasinaudodamas Aukso Ordos chanų savitarpio vaidais, V. 1397—98 surengė du sėkmingus karo žygius į Juodosios j. pakrantes ir Krimą. Po šių žygių LDK teritorija siekė Juodąją j. ir Dnepro žemupį. Bet V. kariuomenė kartu su lenkų daliniais ir nedideliu kryžiuočių riterių būriu prie Vorsklos u. buvo totorių visiškai sumušta. Tačiau ir po to V. išlaikė savo valdžioje atimtus iš totorių Juodosios J. pakraščius ir įgijo didelę įtaką totorių tarpe, ypač Krime. Atstumta nuo Baltijos j. uostų, LDK įsitvirtino prie pietinių prekybos kelių.

Žemaičiai, patekę į kryžiuočių valdžią, 1401 sukilo (ž. *Sukilimai*). Jie sulaukė LDK kariuomenės paramos ir kryžiuočius išvijo. Tuomet ordinas vėl pradėjo puldinėti Lietuvą. Norėdamas susigrąžinti atsimetusį Smolenską ir apskritai turėti laisvas rankas rytuose, V. kartu su Lenkija 1404 sudarė su ordinu *Racionžo sutartį*, kuria Žemaitiją vėl atidavė ordinui. 1404 V. vėl užėmė Smolenską, kovojo prieš Pskovą. 1406, 1407 ir 1408 V. suruošė 3 žygius prieš Maskvos D. Kun-stę. 1408 prie Ugros (Okos intako) V. sudarė taiką su Maskvos didžiuoju kun-ščiu Vasilijumi I. Po tos taikos, nustačiusios LDK ir Maskvos sienas Ugros upe, prasidėjo ilgai trukę taikingi LDK ir Maskvos D. Kun-stės santykiai. Lietuva užmezgė gerus santykius ir su Pskovu, Novgorodu, totoriais. Tai įgalino sutelkti visas LDK jėgas prieš kryžiuočius. 1409 prasidėjo antras visuotinis žemaičių sukilimas, kurį parėmė Lietuvos kariuomenė. Kryžiuočiai iš Žemaitijos buvo išvyti, o Žemaitija susijungė su Lietuva. Kryžiuočiai pradėjo ruoštis karui su Lietuva. Susikovęs su jungtinėmis Lietuvos ir Lenkijos jėgomis, ordinas 1410.VII.15 *Žalgirio mūšyje* buvo nugalėtas. V. vadovavo Lietuvos kariuomenei mūšyje. Pralaimėjęs Žalgirio mūšį, *Torunės taikos* sutartimi (1411.II.1) ordinas pirmą kartą turėjo išsižadėti Žemaitijos, tačiau tik iki Vytauto ir Jogailos mirties. Jis dar neatsisakė Žemaitijos užgrobimo planų ir visa Lietuvos santykių su ordinu problema dar nebuvo išspręsta. 1412—14 buvo bandoma spręsti sienų klausimą Vokietijos imperatoriaus Zigmanto arbitražu; 1414 su ordinu kilo karas. 1416 buvo kovojama prieš ordiną Konstancos bažnyčios susirinkime, į kurį nuvyko speciali Žemaičių pasiuntinybė. 1416, 1418 vyko derybos su kryžiuočiais Veliuonoje, 1420 vėl buvo bandoma pasinaudoti imperatoriaus Zigmanto arbitražu, bet jo

sprendimas buvo nepalankus Lietuvai. Nesulaukdamas Lietuvos teisių pripažinimo iš popiežiaus ir imperatoriaus, V. suartėjo su čekų husitais, ryžtingai stojusiais prieš ordino rėmėjus — Vokietijos imperatorių, jos feodalus ir popiežių. V. sutiko paimti husitinę Čekiją į savo globą ir 1422 ten pasiuntė su kar. dalinių kun-štį Žygimantą Kaributaitį. 1422 Lietuva ir Lenkija vėl pradėjo karą su ordinu. Įsikišusios į Čekijos įvykius, Lietuva ir Lenkija sutrukdė Vokietijos imperijai veiksmingai paremti ordiną ir privertė jį pasirašyti *Melno taikos* sutartį (1422.IX.27), kuria ordinas galutinai atsisakė Žemaitijos (išskyrus Klaipėdą) ir Sūduvos. Ta sutartimi buvo baigta ilgaamžė Lietuvos kova su kryžiuočiais, nebaigus vaduoti visų liet. žemių. V. labiau rūpėjo stiprinti savo pozicijas rytuose. Lietuvai priklausė visa Baltarusija, pagrindinės ukrainiečių žemės — Volinė, Podolė, Kijevas ir kt., vakarinės rusų žemės (Smolensko, Briansko ir kt.). Baltarusių, ukrainiečių ir rusų žemės sudarė didesniąją LDK teritorijos dalį. Nors, V. valdant, žymiai sustiprėjo LDK valst. vieningumas, bet valst. valdžia nebuvo iki galo centralizuota. Po 1385 unijos su Lenkija, liet. feodalams katalikams gavus daugiau teisių bei privilegijų, santykiai tarp liet. feodalų ir r. žemių feodalų pravoslavų pasidarė painesni ir prieštaringesni. Be to, aplink Maskvos D. Kun-stę jau formavosi centralizuota Rusų valstybė, kuri stengėsi sujungti rusų gyvenamas žemes. Todėl po Melno taikos V. rūpinosi stiprinti savo pozicijas r. valdose. Į Pskovą (1426) ir Novgorodą (1428) buvo suruošti karo žygiai. Į V. įtaką pateko Krimo totoriai, o mirus Maskvos didžiajam kun-ščiui Vasilijui I ir kilus ginčui dėl sosto, jo žmona Sofija, V. duktė, su mažamečiu sūnumi bei didikais 1427 pasidavė V. globai. Likvidavęs kryžiuočių pavojų, tvirtai laikydamas valdžią, turėdamas polit. įtaką ir už valstybės ribų, V. gyvenimo pabaigoje ėmė tvarkyti Lietuvos ir Lenkijos santykius. 1429 Lucko suvažiavime iškilęs sumanymas V. vainikuoti Lietuvos karaliumi ir įkurti Lietuvos karalystę turėjo formaliai įteisinti LDK suverenumą ir nepriklausomybę, t. p. jos lygiateisius ryšius su Lenkijos karalyste. LDK bajorai V. vainikavimo klausimu buvo vieningi. Lenkijos ponai V. vainikavimui griežtai pasipriešino. Jie sutrukdė imperatoriui Zigmantui atsiųsti V. karaliaus vainiką. V. ir Lietuvos didikai ir toliau neatsisakė ketinimo LDK paversti Lietuvos Karalyste, tik V. mirtis neleido realizuoti to sumanymo.

V. valdymo metais LDK augo žemdirbystė, amatai, prekyba, sparčiai formavosi feodalinė santvarka, iškilo miestai: Vilnius, Trakai, Kaunas, Gardinas, Brestas, Luckas, Polockas. Juose atsirado daugiau žydų, kuriems V. leido verstis piniginėmis operacijomis, prekyba, amatais. Į Lietuvą V. atkėlė nemaža totorių ir karaimų; dalį jų apgyvendino Vilniaus ir Trakų apylinkėse. V. plėtė prekybą su Rusia ir Lenkija, sudarinėjo prekybos sutartis, gynė savo pirklius svetimuose kraštuose, rūpinosi sausumos ir vandens keliais. V. laikais Lietuvoje buvo kalama daug sidabrinių monetų, atsirado m-lų, nemaža jaunimo mokėsi užsienio un-tuose (Pragoje, Krokuvoje). V. buvo gabus politikas, energingas administratorius, tolerantingas kitų tautybių ir religijų žmonėms, tačiau kartu ir ištikimas feodalų interesų gynėjas, stiprinęs baudžiavą, ginklu slopinęs prieš ją sukilusius žemaičius (ž. *Sukilimai:* 1418 žemaičių sukilimas). Palaidotas Vilniaus katedroje, tačiau kapas nesurastas.

Lit.: **А. Барбашев,** Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410), СПб, 1885; **А. Барбашев,** Витовт. Последние двадцать лет княжения (1410—1430), СПб, 1891; **A. Prochaska,** Dzieje Witolda, W. księcia Litwy, Wilno, 1914; **J. Pfitzner,** Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas, K., 1930; Vytautas Didysis, K., 1930; **I. Jonynas,** Vytauto šeima. — „Praeitis", t. 2, K., 1933; Jogaila, K., 1935; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **B. Dundulis,** Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a., V., 1960; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964; **B. Dundulis,** Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV a., V., 1968.

VÝTAUTO DÌDŽIOJO UNIVERSITÈTAS — *Kauno universiteto* pavadinimas 1930—46.

„VÝTAUTO DÌDŽIOJO UNIVERSITÈTO ŽINIOS" — informacinis žurnalas, ėjęs 1936—38 Kaune. Išeidavo 10 nr. per metus. Redagavo A. Purėnas (pirmuosius 2 nr.), J. Blažys. Bendradarbiavo daugelis un-to profesorių.

VÝTAUTO PARTIZĀNŲ BRIGADÀ, Pirmoji Trakų partizanų Vytauto vardo brigada, — partizanų junginys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Trakų apskrityje. Sudarytas 1944 pavasarį iš partizanų būrių *„Išlaisvintojas"*, *„Laisvoji Lietuva"*, *„Pergalė"*, *„Už tėvynę"*. Brigada buvo įsikūrusi Inkleriškių-Rūdiškių miškuose. Turėjo daugiau kaip 600 kovotojų. Vadas T. Mončiunskas, komisaras J. Nikitinas. Brigadoje bazavosi LKP Trakų aps. pogr. k-tas (sekr. M. Afoninas); k-to iniciatyva Aukštadvaryje, Eišiškėse, Lentvaryje, Trakuose, Valkininkuose, Vievyje ir Žasliuose buvo sudaryti LKP valsčių pogr. k-tai, 37 pirminės part. org-jos, turinčios 162 narius. Brigadoje buvo partizanų būrio „Už tėvynę" spaustuvėlė, spausdinanti laikraščius ir atsišaukimus. Kovose žuvo 96 brigados partizanai, apie 150 buvo sužeista.

Lit.: **T. Mončiunskas,** Rūdninkų girios partizanai (Atsiminimai), V., 1959; **P. Štaras,** Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966; **A. Barauskas,** Miškų frontuose, V., 1968.

VÝTAUTO PARTIZĀNŲ BŪRŸS — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Švenčionių apskrityje ir Medilo (Baltarusijos TSR) rajone. Bazavosi Labanoro miškuose. Būrys sudarytas 1944.V.25 iš pabėgusių policininkų. Jame buvo 32 kovotojai. Vadas V. Šlapelis, komisaras K. Štuikevičius. Partizanai dirbo aiškinamąjį darbą savisaugos kareivių ir policininkų tarpe, trukdė okupantams mobilizuoti ir gaudyti jaunimą. Daugelis eilinių policininkų ir kareivių, V. p. b. kovotojų padedami, įstojo į partizanų būrius. V. p. b. sunaikino automašiną su priešo kareiviais, sugriovė tiltą, atėmė iš hitlerininkų nemaža kar. turto, įvykdė diversijų, išlaisvino nemaža tarybinių karo belaisvių. Veikė iki 1944.VII.

VYTĒNAI — **1.** Kaimas Kauno rj., Ražių apyl., 5 km į š. nuo Kauno miesto centro, Neries deš. krante. 189 gyv. (1970). Yra Vytėnų bandymų stoties eksperimentinio ūkio skyrius. 1940 kelių suvalstybintų stambių ūkių (iš viso 326 ha žemės) bazėje susikūrė V. sodininkystės-daržininkystės bandymų stotis (1969 jos centras perkeltas į Babtus). Pastatyta gyv. namų, vaisių sandėlis-saugykla, užveistas 61 ha sodas. 1959 buvo 213 gyv.

Vytauto partizanų brigados vadovybė

2. Kitas Panemunės (Gelgaudų) pilies (Jurbarko rj.) vardas. Ž. *Pilis.*

VÌTENBERGAS Icikas [1907 Vilniuje — 1943.VII.16 ten pat] — revoliucinio judėjimo ir Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš darbininkų.

Dalyvavo pogrindinėje profs-gų veikloje Vilniuje. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1936 išrinktas Odininkų profs-gos pirmininku. Buvo Vilniaus profs-gų tarybos narys. 1939 pab. apsigyveno Baltarusijoje. 1940, atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, grįžo į Vilnių. 1940—41 Odininkų profs-gos pirmininkas. 1941 antrojoje pusėje Vilniaus gete su kitais suorganizavo part. org-ją, 1942 pradžioje — Jungtinę partizanų org-ją, buvo jos štabo viršininku. 1943 LKP Vilniaus miesto k-to narys. 1943.VII.15 hitlerininkų suimtas, bet pabėgo ir pasislėpė gete. VII.16 hitlerininkai paskelbė, kad, jeigu V. neateis į policiją, visas getas bus sunaikintas. Paskyręs savo vietoje kitą štabo viršininką, V. pasidavė. Hitlerininkų nužudytas.

VYTẼNIS — Lietuvos didysis kunigaikštis (1295—1316). Jo tėvas (vienuose šaltiniuose vadinamas Pukuveru, kituose Liutauru) buvo Traidenio įpėdinis, spėjamas Gedimino brolis. V. garsėjo kaip karo vadas ir diplomatas. Veržėsi į Lenkijos žemes — Sandomežą, Kujaviją, Dobrinę. Livonijos ordinui susikivirčijus su Rygos miestu ir arkivyskupu, V. 1298 sudarė su pastaraisiais sąjungą prieš ordiną. 1298.IV.9 lietuviai atskubėjo rygiečiams į pagalbą ties Nojermiulenu, o V.25 Vytenio vadovaujama Lietuvos kariuomenė sudegino Karkuso pilį. 1298.VI.1 ordino kariuomenė nesėkmingai mėgino grįžtančiai Lietuvos kariuomenei užkirsti kelią. Susirėmime žuvo ordino magistras Brunas, Felino komtūras, 22 riteriai ir 1500 kitų karių. 1298.VI.24 lietuviai su rygiečiais apsupo Nojermiuleno pilį. Tik Kryžiuočių ordinui atėjus padėti, Livonijos ordino kariuomenei pavyko apginti pilį. Sąjungą su Rygos miestu prieš Livonijos ordiną V. stengėsi išlaikyti kuo ilgiau, net žadėjo priimti krikščionybę. Kadangi V. sąjunga su Ryga paraližavo Livonijos ordino veiksmus prieš Lietuvą, tai 1298—1313 V. surengė 11 žygių į kryžiuočių pavergtą Prūsiją. Šie V. žygiai sustiprino Lietuvos pozicijas. Rygoje atsirado lietuvių įgula. Nepaisant popiežiaus pastangų sutaikyti Livonijos vokiečius, V. pavyko išlaikyti sąjungą su Ryga iki 1313. V. apgynė nuo kryžiuočių žemaičius, rytuose atgavo po Mindaugo mirties prarastas žemes ir dar prijungė Turovo bei Pinsko kun-stes ir didžiąją dalį Palenkės. Sėkminga V. politika Livonijoje pakirto Livonijos ordino prestižą ir iškėlė Lietuvos valstybę Europos valstybių tarpe.

VITẼNIŠKĖS PÉLKĖ — pelkė Vilniaus rj., 3 km į p. nuo Bezdonių, į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 518 ha (pramoninis 420 ha). Pelkė ežerinės kilmės, susidariusi smėlingoje Neries vidurupio lygumoje. Pakraščiai labai vingiuoti. Daug nesupelkėjusių salų bei pusiasalių. Pelkė įeina į Nemenčinės miškų masyvo Bliūdikalnio, Viteniškės ir Gailiūnų miškus. Didesniąją dalį užima raistinė žemapelkė, mažesniąją — aukštapelkė. Durpių klodo didž. storis 5,5 m, vid. 1,85 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 9,2%. Durpių ištekliai 7,8 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 5,8 m).

VÌTENŠTEINAS Giršas [g. 1912.V.10 Marijampolėje] — gydytojas kardiologas, med. mokslų daktaras (1967), Lietuvos TSR nusipelnęs gydytojas (1965). 1937 baigė Kauno un-tą. 1938—40 Šeštokų (Lazdijų rj.) sveikatos punkto vedėjas.

1940—41 Kauno un-to klinikų ordinatorius. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 lietuviškosios divizijos, 1947—53 kitų Taryb. Armijos junginių ligoninių gydytojas. 1953—1955 Kauno respublikinės klinikinės ligoninės hospitalinės terapijos skyriaus vedėjas. Nuo 1955 dirba Kauno Med. in-to hospitalinės terapijos katedroje; nuo 1961 docentas. 1958 įgijo med. mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacijoje nagrinėjo širdies garsų auskultaciją ir grafišką pavaizdavimą. 1968 už darbus koronarinio nepakankamumo srityje su kitais gavo Resp. premiją. Su kitais sukūrė teleelektrokardiografą, įrengimus fonokardiogramos gaubiamajai kreivei gauti. Paskelbė mokslinių straipsnių kardiologijos klausimais.

Ršt.: Z. Januškevičius, J. Klauleikis, G. Vitenšteinas, Selio teorija ir hormonų terapija, V., 1959; Z. Januškevičius, G. Vitenšteinas, Praktinė elektrokardiografija, V., 1962.

VYTẼNŲ PÉLKĖ — pelkė Ignalinos rj., 2,5 km į p. v. nuo Tverečiaus, Vytėnų miške. Plotas 272 ha. Sausuminės kilmės plynraistinė aukštapelkė, susidariusi lėkštoje priemolingos lygumos dubumoje. Durpių klodas daugiausia aukštapelkinis mediuminis ir mišraus tipo. Jo didž. storis 3,8 m, vid. 2,1 m. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 6,3%. Pietuose prie pelkės įsikūręs Vytėnų kaimas.

VÌTICHAS (Wittich) Kristijonas Dovydas [1751.IX.25 Šilutėje — 1824.V.25 Kaukėnuose (Rytų Prūsija, Pakalnės aps.)] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Nuo 1770 studijavo Karaliaučiaus un-te. 1779—82 Plaškių (Šilutės rj.), 1783—96 Kaukėnų precentorius (mokytojas). 1785—91 globojo našlaitį L. Rėzą, būsimąjį liet. kultūros veikėją; leido jį į pr. m-lą, pats mokė lot. kalbos. Nuo 1796 kunigavo Karvaičiuose (netoli Preilos) ir Juodkrantėje. 1800—1809 Kaukėnų lietuvių evangelikų kunigo adjunktas, nuo 1809 kunigas. L. Rėzai pateikė liet. dainų rinkinėlį, kurio 2 dainas L. Rėza paskelbė „Dainose" (1825). Suredagavo ir išleido J. Pušio giesmių rinkinį „Kelios šventos giesmelės ant mano paminklo..." (1820).

VÝTIS — raitas senovės karžygys. Jo atvaizdas buvo feodalinės ir buržuazinės Lietuvos *valstybės herbas.*

„VÝTIS", Meno teatras „Vytis", — teatro trupė, veikusi 1927—28 Kaune. Koop. pagrindais teatrą įsteigė V. Bičiūnas. Trupę sudarė N. Jurašiūnaitė, A. Komskis, P. Mykolaitis, N. Namikaitė-Bičiūnienė, S. Petraitis, A. Radzevičius, A. Žemaitis ir kt. Statė daugiausia V. Bičiūno pjeses („Savanoriai", „Varnalėšos", „Pusė milijono"). Gastroliavo provincijoje.

„VÝTIS" — **1.** Knygų leidimo bendrovė, veikusi 1920—40 Kaune. Išleido vadovėlių, vaikų lit-ros kūrinių, religinio turinio knygelių, T. Brazio, A. Kačanausko, S. Šimkaus harmonizuotų liet. liaudies dainų. Kaune turėjo knygyną. B-vei vadovavo K. Daunoras ir M. Marcišauskaitė.

2. Klerikalinis mėnesinis jaunimo žurnalas, einantis nuo 1915 Čikagoje. Leidžia Lietuvos Vyčių org-ja. Red. J. Leimonas. Kai kurie straipsniai spausdinami anglų kalba.

3. Buržuazinis laikraštis, ėjęs 1927—1930 Vilniuje dukart per mėnesį. Ofic. leidėjai ir redaktoriai — E. Činkovaitis, R. Serafinavičius. Propagavo lietuvių ir lenkų buržuazijos interesų vienybę.

VITKAUSKÁITĖ Stasė [**Šeštakauskienė;** g. 1937.VI.8 Sujainiuose (Raseinių rj.)] — žemės ūkio darbuotoja, Socialistinio Darbo Didvyrė (1960). 1957—1960 Jonavos rj. „Gintaro" kolūkio, nuo 1964 Alytaus rj. „Gegužės Pirmosios" kolūkio agronomė. 1967 baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1967 TSKP narė.

VITKÁUSKAS Aleksandras [1887 Darbėnuose (Kretingos rj.) — 1943.X.10 Jurbarke] — režisierius. Mokydamasis Kauno komercijos m-loje, dalyvavo „Dainos" d-jos vaidinimuose;

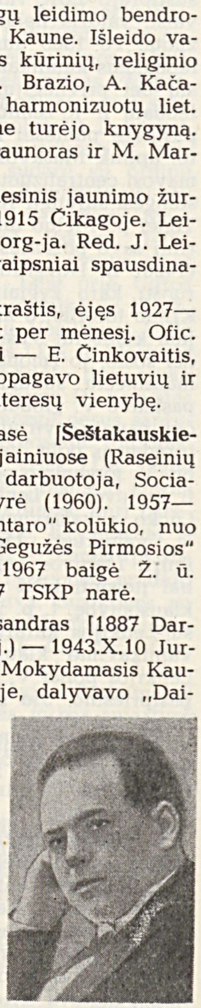

1907 G. Landsbergio režisuotoje M. Šikšnio-Šiaulėniškio tragedijoje „Pilėnų kunigaikštis" vaidino Margį. 1908 išvyko į Peterburgą studijuoti vaidybos meno; po metų persikėlė į Maskvos Dailės teatro A. Adaševo studiją, kurioje dėstė K. Stanislavskis, V. Nemirovičius-Dančenka, V. Kačialovas, I. Moskvinas

ir kt. žymūs teatralai. Atostogų metu Kaune režisavo „Dainos" d-jos, juozapiečių, blaivininkų ir kt. d-jų spektaklius. Kaip Rusijos teatrų d-jos narys buvo gavęs iš Vidaus reikalų m-jos leidimą rengti vaidinimus liet. gubernijose. 1911 baigęs Maskvos Dailės teatro studiją, suorganizavo skrajojamą artistų trupę, kuri 1911—14 Lietuvos miestuose ir miesteliuose surengė apie 180 spektaklių. V. trupėje pradėjo vaidinti O. Rymaitė, A. Sutkus. 1915 nuvyko į JAV. Ten sudarė trupę, ją pramokė vaidybos meno, su ja aplankė 30 liet. kolonijų, pastatė keliasdešimt veikalų (A. Asnyko „Kęstutį", M. Šikšnio-Šiauléniškio „Pilėnų kunigaikštį" ir kt.). 1918 Voterberyje (Konektikuto valstija) „Pilėnų kunigaikštį" vaidino 150 žmonių, vaidinimo žiūrėjo apie 5000 žiūrovų. 1919 pab. grįžęs į Lietuvą, iki 1923 dirbo Valstybės teatro režisieriumi ir aktoriumi. Sukūrė Konrado vaidmenį A. Asnyko „Kęstutyje", Arno — J. Žulavskio „Ijolėje", Tesmano — H. Ibseno „Hedoje Gabler". Po 1923 režisavo mėgėjų spektaklius (Taurageje, Marijampolėje, Alytuje). 1938 paskirtas Švietimo m-jos mėgėjų teatro instruktoriumi. 1942 suorganizavo mėgėjų teatrą Švenčionyse. Išvertė M. Arcibaševo, L. Andrejevo ir kt. autorių dramos veikalų. Palaidotas Kaune.

VITKAUSKAS Jonas [1927.VI.15 Šeduvoje — 1965.XI.29 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1955), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956 Ž. ū. mechanizavimo ir elektrifikavimo in-to laboratorijos vadovas, 1957—59 direktoriaus pavaduotojas, nuo 1959 direktorius. Nuo 1959 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių ž. ū. mechanizavimo bei elektrifikavimo klausimais.

VITKAUSKAS Juozas [1897.XI.3 Šapkinuose (Vilkaviškio rj.) — 1919.V.25 Raguvoje (Panevėžio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1910 mokėsi Vilkaviškio g-joje; priklausė pažangių moksleivių kuopelei. 1915—16 mokėsi Voroneže, Jaroslavlyje. 1917 persikėlęs mokytis į Petrogradą, dirbo „Pravdos" redakcijoje, po Spalio revoliucijos — RTFSR Švietimo liaudies komisariate. Tuo metu įstojo į Komunistų partiją. Nuo 1918 Raudonosios Armijos karys. 1919 Panevėžio aps. karo komisaras. Burž. nacionalistų nužudytas. Nuo 1917 bendradarbiavo „Tiesoje", „Komuniste" (pasirašinėjo Širvintiečio slapyvardžiu, kriptonimu J. Vit-kas). Poezijoje kėlė kapit. tikrovės socialinius kontrastus, smerkė imp. kara, poetizavo revoliucionierius komunistus (eil. „Komunaras"). Rev. idėjas dažnai reiškė alegorijomis, simboliais.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — Kovos keliais, V., 1961.

Lit.: **B. Pranskus**, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

VITKAUSKAS Juozas [g. 1920.V.9 Kaune] — inžinierius architektas. 1949 baigė Kauno un-tą. Nuo 1950 TSKP narys. 1949—54 ir nuo 1959 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas. 1955—59 Kauno miesto vyriausiasis architektas. 1956—1958 Architektų s-gos Kauno sk. v-bos pirmininkas. 1963—68 Kauno Politechnikos in-to projektavimo ir konstravimo biuro archit-ros sektoriaus vyriausiasis architektas.

Suprojektavo 39 kolūkių gyvenvietes ir tipinius kolūkiečių gyv. namus (1949—52), Kauno III ligoninę (1964), Kauno aerodromo pastatą (past. 1962), Kapsuko ped. m-lą (past. 1966) ir kt. Prisidėjo prie Kauno gen. plano ir kelių Kauno miesto gyv. rajonų išplanavimo projektų sudarymo (1956—58).

VITKAUSKAS Juozas Arvydas [g. 1937.IV.3 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—62 dirbo Kauno šilko ir pliušo kombinate, Pram. statybos projektavimo in-te. Nuo 1962 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių tekstilės medžiagotyros klausimais.

VITKAUSKAS Kalikstas [g. 1926.V.5 Kūciškėse (Alytaus rj.)] — chemikas, chemijos mokslų kandidatas (1968). 1954 baigęs Vilniaus universitetą, iki 1962 dirbo Vietinės pramonės m-jos projektavimo ir konstravimo biuro laboratorijos viršininku. Nuo 1962 Buitinio gyventojų aptarnavimo m-jos projektavimo in-to laboratorijos viršininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie nevandeninių chem. valymo tirpalų stabilumą.

VITKAUSKAS Leonas [slap. **Arėjas**; g. 1902.VI.28 Šiauliuose] — literatas. Nuo 1919 skelbė eilėraščius Lietuvos ir Amerikos lietuvių period. spaudoje („Kariškių žodyje", „Lietuvos žiniose", „Jaunime", „Trimite", „Vaire", „Vienybėje", „Amerikos lietuvyje"). Kurį laiką gyveno Škotijoje, redagavo laikr. „Išeivių draugas". Vienas iš Laisvamanių etinės kultūros d-jos organizatorių. Redagavo (apie 1924—25) laikr. „Šiaulių naujienos". Nuo 1933 gyvena JAV (Niujorke). Eil. rinkiniuose „Spinduliai ir šešėliai" (1926) ir „Po baltąja skraiste" (1927) vyrauja gamtos motyvai, simbolistinė poetika. Eilėraščių ir apsakymų rinkinyje „Už tėvynę" (1927) ir poemėlėje „Numirėlis iš karsto" (1936) idealizavo kovotojus už buržuazinę Lietuvos valstybę. V. kūrybos meninė vertė menka.

VITKAUSKAS Pranas [g. 1917.XI.10 Mariupolyje (dab. Ždanovas, Ukrainos TSR)] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1937—44 mokėsi Kauno un-te. 1945—47 Kauno trikotažo f-ko „Audimas" vyriausiasis inžinierius. 1947—48 Kauno „Dailės" kombinato tekstilės ateljė techn. vedėjas. 1948—61 Kauno vilnonių audinių f-ko „Drobė" vyriausiasis inžinierius, nuo 1961 direktorius. Nuo 1960 TSKP narys. 1962 baigė Kauno Politechnikos in-tą. Daug prisidėjo prie „Audimo" f-ko atstatymo, „Drobės" f-ko rekonstravimo ir išplėtimo.

VITKAUSKAS Romualdas [g. 1928.II.28 Kaune] — aktorius. 1952 baigė Lunačiarskio teatrinio meno in-tą (Maskvoje). 1952—59 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Monachovas (M. Gorkio „Barbarai"), Lapinis (A. Griciaus „Išvakarės"), Rudis (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Pinčiukas (E. Ignatavičiaus ir E. Motiejūno „Baltaragio malūnas"; pagal K. Boruto apysaką) ir kt.

VITKAUSKAS Viktoras [1877.X.10 Putriškiuose (Kapsuko rj.) — 1936.IX.10 ten pat] — 1905—07 revoliucijos dalyvis. 1894—95 Marijampolės g-joje įsijungė į rev. judėjimą. Vienas iš neleg. d-jos „Sietynas" organizatorių. 1905—07 revoliucijos metu platino s-d. atsišaukimus, gabeno iš užsienio ginklus, naikino caro valdžios įstaigas Suvalkų gubernijoje. Dalyvavo Lietuvių suvažiavime Vilniuje (1905). Už rev. veiklą 1905—06 buvo 2 kartus kalinamas. Paleistas iš kalėjimo už užstatą, 1906 vasarą išvyko į užsienį. 1911 Kopenhagoje įgijo agronomo specialybę. 1923—1928 Vilkaviškio aps. agronomas.

VITKAUSKAS Vincas [1890.X.4 Užbaliuose (Vilkaviškio rj.) — 1965.III.3 Kaune] — karinis ir politinis veikėjas, generolas leitenantas. Kilęs iš valstiečių.

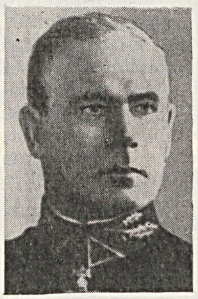

1914—16 Maskvos un-te studijavo matematiką. 1916 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Nuo 1919 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1923 baigė Kauno Aukštuosius karininkų kursus, vėliau Kauno un-te išklausė teisės mokslų kursą. 1924—26 ir 1927—40 dirbo Lietuvos kariuomenės štabe. 1926—27 pulko vadas. 1940.I paskirtas kariuomenės vadu. 1940.VI rėmė antifaš. rev. jėgų veiksmus. Liaudies vyriausybėje buvo krašto apsaugos ministru (1940.VI—VII). 1940.VII.3—12 Lietuvos Liaudies kariuomenės vadas. Kaip Liaudies Seimo Įgaliotosios komisijos narys dalyvavo TSRS AT VII Nepaprastojoje sesijoje. 1940.VIII—1941 Raudonosios Armijos 29 teritorinio korpuso vadas. 1941.VI—XII aukštųjų vadų tobulinimosi kursų prie Gen. štabo akademijos Maskvoje klausytojas. 1942—45 Maskvos Aukštosios karo akademijos dėstytojas. 1946—54 katedros vedėjas Kauno un-te. Nuo 1950 TSKP narys. 1941—54 TSRS AT, 1955—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Rašė karybos klausimais, paskelbė atsiminimų apie faš. režimo žlugimą (Tą neužmirštamą vasarą.—„Švyturys", 1960, Nr. 12, 13).

VITKEVIČIUS Pranciškus Stanislovas [g. 1926.XI.27 Daubariuose (Mažeikių rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1969), Lietuvos TSR nusipelnęs teisininkas (1967). 1950—51 mokėsi Vilniaus juridinėje m-loje. 1951—56 Ute-

nos rj. liaudies teisėjas. Nuo 1954 TSKP narys. 1957—70 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys, 1967—70 dar ir šio teismo prezidiumo narys. 1958 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1970 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie valst. soc. nuosavybės teisinių santykių atsiradimą Lietuvoje.

VITKÍENĖ Evelina [g. 1931.I.7 Panevėžyje] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1966). 1954 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1958 dirbo Kauno mėsos kombinato meistre, Mėsos ir pieno pramonės m-jos nuolatinių kursų direktore. Nuo 1958 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie mangano-chromo lydinių elektrinį nusodinimą.

VITKÍENĖ Stanislava [g. 1914.XI.3 Pociūnuose (Pakruojo rj.)] — žemės ūkio darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1950). Nuo 1948 Pakruojo rj. „Gegužės Pirmosios" kolūkio kiaulių šėrėja. Nuo 1950 TSKP narė. 1951—55 Lietuvos TSR AT deputatė.

VITKÍENĖ Vitalija [g. 1926.III.17 Kaune] — gydytoja rentgenologė, medicinos mokslų kandidatė (1965). 1949 baigusi Kauno un-tą, iki 1951 dirbo Mažeikių ligoninėje. 1951—53 Skuodo ligoninės terapijos skyriaus, 1953—60 Klaipėdos ligoninės rentgenologijos skyriaus vedėja. Nuo 1960 Vilniaus miesto ir zonos vyriausioji rentgenologė. Paskelbė moksl. straipsnių lėtinių nespecifinių plaučių ligų diferencinės diagnostikos ir kitais rentgenologijos klausimais.

VITKŪNAI — kaimas Zarasų rj., Smalvų apyl., 1,5 km į p. nuo Smalvų, tarp Smalvykščio ir Arklinio ežerų. 6 gyv. (1970). Į p. nuo V., tarp Smalvykščio ir Smalvo ež., Dulvo (tekančio į Smalvo ež.) kair. krante, yra piliakalnis. Jo aikštelė 56 m ilgio, 23 m pločio. Yra 20—30 cm storio kultūrinis sluoksnis, kuriame aptinkama lipdytinės keramikos (daugiausia brūkšniuotu paviršiumi). Piliakalnio papėdėje yra sen. gyvenvietės pėdsakų. 1959 kaime buvo 23 gyv.

VITKŪNAS Algirdas [g. 1930.I.2 Vilniuje] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1959). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1956—65 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbis, 1965—69 in-to sociologijos ir teisės sektoriaus vadovas. Nuo 1958 TSKP narys. Nuo 1969 Vilniaus un-to polit. ekonomijos katedros docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie XIX a. pab. liet. buržuazijos atstovų pažiūras ž. ū. klausimais, apie Lietuvos žemės ūkį 1919—40, profesijos pasirinkimą.

VITKŪNIENĖ Aldona [g. 1930.VI.30 Rokiškyje] — ekonomistė, ekonomikos mokslų kandidatė (1958). 1954 baigė Ž. ū. akademijos ekonomikos f-tą. 1957—1970 Ekonomikos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1961 TSKP narė. Nuo 1970 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie gyvulininkystės intensyvinimą, jos produktų savikainos mažinimą, ūkių pagr. fondus.

VÌTKUS Albertas [g. 1929.II.5 Šiauliuose] — gydytojas histologas, medicinos mokslų daktaras (1968). 1954 baigęs Kauno Med. in-tą, dirba jo histologijos katedroje. 1958 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį; nuo 1963 docentas. Nuo 1961 TSKP narys. Daktaro disertacijos tema „Eksperimentinis miokardo infarktas, jo išvengimo galimybės ir regeneracijos procesų stimuliavimo efektyvumas". Paskelbė moksl. straipsnių apie fibrinolizino ir poliarizuojamųjų tirpalų įtaką infarkto vystymuisi, apie miokardo regeneracinę galią ir kitais eksperimentinio miokardo infarkto klausimais. „Histologijos" (1970) vadovėlio bendraautoris.

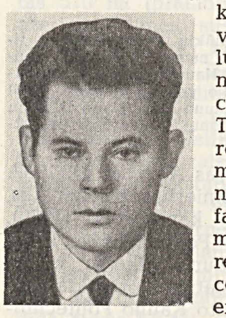

VÌTKUS Jonas [g. 1928.I.28 Papušynyje (Radviliškio rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1955). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą, nuo 1955 jame dirba ped. darbą, nuo 1959 docentas. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1966 chem. technologijos f-to prodekanas. Paskelbė moksl. straipsnių β amino rūgščių sintezės ir maisto produktų technologijos klausimais.

Ršt.: E. Grinienė, J. Vitkus, Techniškoji biochemija (Vadovėlis aukštosioms mokykloms), V., 1968.

VÌTKUS Jonas [g. 1933.XI.5 Mažeikiuose] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—61 Kauno milicijos m-los dėstytojas. 1961—1962 Lietuvos Šiluminės elektrinės statybos remonto dirbtuvių viršininkas. 1962—67 Metalo piovimo staklių in-to Lietuvos filialo inžinierius, moksl. bendradarbis. Nuo 1967 dėsto Kauno Politechnikos in-te, nuo 1969 docentas. 1967—70 kartu ir Teismo ekspertizės in-to moksl. bendradarbis. Monografijos „Mechaninių sistemų savaiminė sinchronizacija" (d. 1, 1965) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie mašinų ir mechanizmų dinamiką.

VÌTKUS Juozas [1896.II.15 Kaune — 1952.VIII.27 ten pat] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1910—12 padienis darbininkas Kaune. 1914—18 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918—19 Tulos ginklų f-ko darbininkas. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1919 raudonasis partizanas Tulos apylinkėse, kovojo su mamontovininkais. Vėliau belaisvių stovyklos viršininkas. 1920—22 Raudonosios Armijos karys; dalyvavo mūšiuose su vrangelininkais ir Machno gaujomis, buvo 2 kartus sužeistas. 1922—42 adm. darbuotojas Tulos ir Maskvos sr., Kazachijos TSR. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1944—45 adm. darbuotojas Alma Atoje. 1945—49 Vilniaus Lenino rj. vykd. k-to pirmininko pavaduotojas. 1949—52 Pabaltijo vandens kelių baseino v-bos polit. skyriaus (Kaune) viršininko pavaduotojas.

VÌTKUS Kazys [g. 1921.III.4 Dembnoje (Kėdainių rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1940 baigė Kauno Darbo rūmų teatrinę studiją. Nuo 1940 Panevėžio dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Korbačijas (B. Džonsono „Sukčiaus testamentas"), Lukičius (N. Gogolio „Revizorius"), Kuslapas, Kurtas Šneideris (A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje", „Šakalai"), Sorinas (A. Čechovo „Žuvėdra"), Levborgas (H. Ibseno „Heda Gabler"), don Bazilijas (Bomaršė „Sevilijos kirpėjas"), Rosas (V. Šekspyro „Makbetas"), Brekeris (P. Karvašo „Siaubo naktis"), Poilis (F. Diurenmato „Frankas V"), Gaška, Klebonas (A. Vienuolio „Prieblandoje") ir kt.

VÌTKUS Mečys [g. 1923.IV.17 Pagrybyje (Šilalės rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1960). 1949 baigęs Kauno un-tą, iki 1951 dirbo Kauno ir Mažeikių ligoninėse. 1951—53 Skuodo rj. ligoninės vyriausiasis gydytojas ir chirurginio skyriaus vedėjas. 1953—60 Klaipėdos, 1960—67 Vilniaus resp. ligoninės chirurginio skyriaus vedėjas. Nuo 1969 Vilniaus miesto klinikinės ligoninės gydytojas. Paskelbė moksl. straipsnių atstatomosios ir plastinės chirurgijos klausimais.

Ršt.: Odos plastika, V., 1965.

VÌTKUS Pranas [1895.III.30 Laičiuose (Pakruojo rj.) — 1956.XI.12 Vilniuje] — Rusijos pilietinio karo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1910—15 dirbo pas buožes. 1915—18 tarnavo Rusijos kariuomenėje. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. 1919—21 Raudonosios Armijos karys, polit. vadovas. 1921—22 Smolensko sr. paruošų kontoros darbuotojas. 1922—25 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1925—44 part. ir adm. darbuotojas Krasnodare, Stavropolyje (Š. Kaukaze), Čečėnijos-Ingušijos ATSR, Molotovo (dab. Permės) sr. Nuo 1944 adm. darbuotojas Vilniuje.

VÌTKUS Vladas [g. 1915.VIII.15 Žukaukoje (Latvijos TSR, Kraslavos rj.)] — higienistas, biologijos mokslų kandidatas (1957). Baigęs Kauno un-tą, dirbo jo higienos katedroje. Nuo 1951 Kauno Med. in-to higienos katedros dėstytojas, nuo 1965 docentas. Vadovėlio „Higiena" (1964) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie Nemuno ir Neries užteršimą ties Kaunu, jų savaiminį apsivalymą, centralizuotą vandens tiekimą Kaune.

VYTÓGALA — kaimas Šilalės rj., Upynos apyl., 4 km į v. nuo Upynos, prie Šilalės—Skaudvilės kelio; kolūkio centras. 269 gyv. (1970). Iš. p. v. prieina Obelyno miškas, iš p.— Gražiosios pelkė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka. Ist. šaltiniuose 1569 minimas V. kaimas, 1771 — V. seniūnija. 1896 Vytogaloje gimė lakūnas S. Girėnas. 1946 burž. nacionalistai Vytogaloje nužudė apylinkės pirm. J. Torokaitį, apylinkės sekr. Sedauską. 1959 buvo 281 gyventojas.

1

2

3

VILNIUS III

1. Žirmūnai
2. P. Cvirkos skveras
3. Antakalnis
4. Kuro aparatūros g-la
5. Lazdynai
6. „Gintaro" viešbutis ir restoranas
7. Dailės parodų rūmai

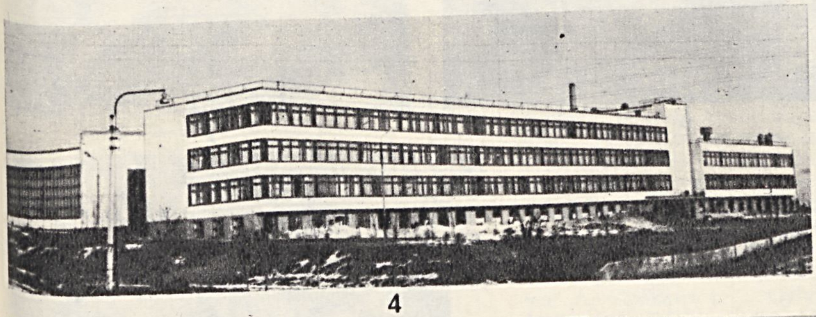

4

5

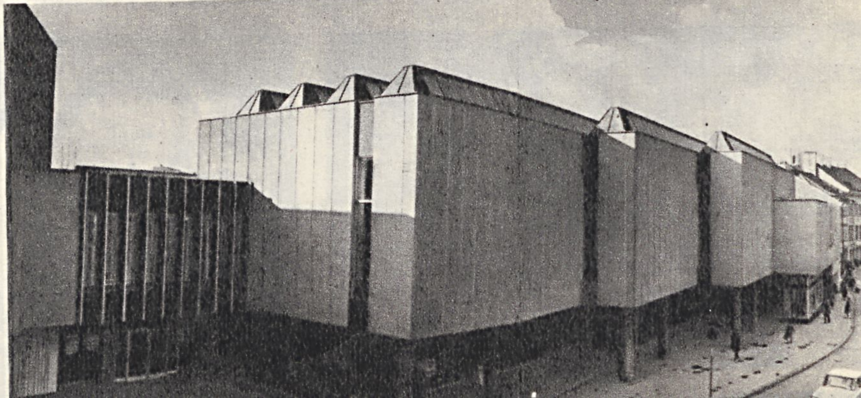

1

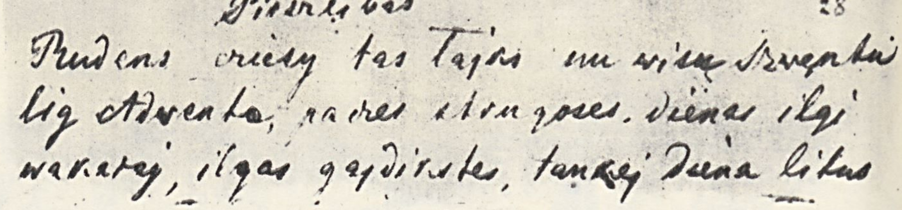
28
Rudens oriesy tas Tajas su visu švęntu
lig Adventa, padei strugoses. dienas ilgi
wakaray, ilgas gaydirstes, tankey Deina litus

2

3

4

5

6

7

ŽEMAITĖ

1. Kūrybinio darbo pradžioje. **2.** Autografas. **3.** Su šeima (1897). **4.** Su A. Bulota (1914). **5.** Gimtinė Bukantė. **6.** Su J. Jablonskiu (1913). **7.** Vilniuje apie 1913—1914. **8.** Kapas Kapsuke. **9.** Grafinis portretas (dail. A. Steponavičius). **10.** Paminklas Vilniuje (skulpt. P. Aleksandravičius)

10

8

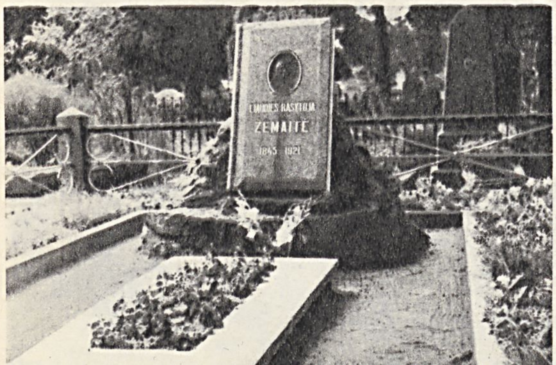

9

VĪTO KĀILIŲ PRĀMONĖS ĮMONIŲ SUSIVIĒNIJIMAS — įmonių kompleksas Vilniuje. Įkurtas 1964, sujungus Vito kailių apdirbimo (pagr. įmonė) ir Vitenbergo kailių siuvimo f-kus. Susivienijimas išdirba triušių, lapių, audinių kailiukus bei avikailius ir iš jų siuva moteriškus bei vaikiškus paltus, apykakles, kepures. 1969 pagaminta 11 000 moteriškų paltų, 118 000 vaikiškų paltukų, 1 111 000 apykaklių, 1 422 000 kepurių. Įmonėje 1969 dirbo 1570 darbininkų ir tarnautojų, iš jų 120 inžinierių ir technikų. Apie 80% avikailių susivienijimas gauna iš Vid. Azijos taryb. respublikų, beveik 90% triušių kailiukų — iš Ukrainos ir Baltarusijos, beveik 80% audinių ir 5—10% lapių kailiukų — iš Latvijos ir Estijos, likusią žaliavos dalį — iš Lietuvos gyvulininkystės ir žvėrininkystės ūkių. Apie 80% susivienijimo produkcijos realizuojama kitose taryb. respublikose, likusioji dalis — Lietuvoje.

VITONÝTĖ Izolda Rita [**Genienė;** g. 1931.VII.3 Kaune] — kalbininkė anglistė, filologijos mokslų kandidatė (1965). 1954 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1957 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1961 TSKP narė. 1962—63 tobulinosi Lidso un-te (Anglija). Nuo 1966 užsienio kalbų f-to dekanė. Nuo 1967 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių dabartinės anglų kalbos leksikologijos ir stilistikos klausimais.

VĪTORTAS, Vitartas, Janas [g. 1853 Panevėžio aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bajorų. Už rev. veiklą pašalintas iš Polocko karo m-los. 1872 įstojo į Tartu un-tą. Už ateistines ir revoliucines pažiūras iš un-to pašalintas. Vėliau studijavo Peterburgo Technologijos in-te. Priklausė Peterburgo rev. narodnikų ir lenkų studentų neleg. būreliams. 1873—75 dažnai lankėsi Vilniuje, su kitais suorganizavo narodnikų būrelį. 1875 Vilniuje suimtas, neribotam laikui ištremtas į Archangelsko gub. Apie 1878 pab. paleistas. 1879 Varšuvoje vėl suimtas, 1881 ištremtas į Sibirą 5 metams. Grįžęs 1886 apsigyveno Panevėžyje ir ėmėsi lit. darbo. 1891—99 skelbė straipsnius Peterburgo, Krokuvos ir Varšuvos visuomeniniuose-politiniuose mokslo ir lit-ros žurnaluose („Atheneum", „Głos", „Kraj", „Lud" ir kt.) liet. etnografijos klausimais, rinko tautosaką, parašė knygų.

Ršt.: Zarysy prawa zwyczajowiego ludu litewskiego, Lwów, 1898.

VITRĀŽAS [pranc. *vitrage*, iš lot. *vitrum* — stiklas] — dekoratyvinės tapybos rūšis; dailės kūrinys, sukomponuotas iš spalvoto stiklo. Vitražais dekoruojami daugiausia pastatai — vietoj paprasto stiklo vitražai įstatomi į langus, duris, įtaisomi interjere.

Lietuvoje nuo XIV a. vitražais buvo puošiamos pilys ir bažnyčios. Apie 1547 Vilniuje M. Paleckis įsteigė stiklo dirbtuvę, kurioje buvo gaminamas ir vitražinis stiklas. XVI—XVII a. spalvotą stiklą gamino Vilniaus stiklių cechas. Pagal 1663 cecho statutą šio cecho meistrai turėjo mokėti daryti vitražus. XVIII—XIX a. buvo sukurti Vilniaus Jono, Dominikonų, Mykolo, Bonifratrų bažnyčių, Rokiškio bažnyčios vitražai. Vilniaus Jono bažnyčios Oginskių koplyčios V. pagal J. K. Vilčinskio projektą padarė meistrai Loranas ir Žizelis apie 1860 Paryžiuje. Rokiškio bažnyčios vitražai pagal archit. P. Vernerio projektą 1882 pagaminti Vienos V. dirbtuvėse. Tose pačiose dirbtuvėse buvo pagaminti ir Peterburgo Dvasinės akademijos vitražai, 1930 perkelti į Kauno Mokinių bažnyčią. XVIII—XIX a. Lietuvoje plito ir miniatiūriniai, butuose ant langų kabinami vitražai. XX a. pradžioje vitražų projektų sukūrė M. Čiurlionis, P. Kalpokas. Kaune 1905—15 vitražus gamino V. Pšibitniovskio dirbtuvė „Marija". Šioje dirbtuvėje buvo pagaminti Lapių (Kauno rj.), Vabalninko, Viduklės (Raseinių rj.) ir kt. bažnyčių V., vitražiniai Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės portretai, T. Daugirdo suprojektuoti ornamentiniai vitražai Kauno ist. muziejui. 1927—44 nemažai vitražų sukūrė S. Ušinskas (Kaune — Vytauto ir kt. bažnyčių; Valstybės banko; Pramonės ir prekybos rūmų, dab. viešoji biblioteka; Panevėžio rj.— Berčiūnų bažnyčios). S. Ušinsko iniciatyva Kauno meno m-loje 1932 įsteigta V. studija. S. Ušinskas pradėjo vitražais dekoruoti visuom. pastatus, įtvirtino pasaulietinę, nacionalinę V. tematiką, kūrė originalų koloritą, daug eksperimentavo, tobulindamas spalvoto stiklo technologiją. 1919—40 vitražų sukūrė taip pat M. Dobužinskis, Z. Kolba.

Lietuvių V. suklestėjo taryb. metais. Pirmuoju pokario d-mečiu vitražų sukūrė S. Ušinskas, A. Stoškus, V. Banys, R. Krukaitė, V. Jankauskas, R. Gabrėnaitė, A. Mackelaitė ir kt. Reikšmingiausi šio laikotarpio V. yra S. Ušinsko „Žalgirio mūšis" ir Visasąjunginės Ž. ū. parodos (Maskvoje) Lietuvos TSR paviljono vitražai — R. Gabrėnaitės „V. Mickevičius-Kapsukas", R. Krukaitės ir V. Jankausko „Marytė Melnikaitė", A. Stoškaus „I. Černiachovskis". Tačiau daugelis pokario metų V. stokojo meninio apibendrinimo, ryšio su kitais pastato elementais. Svarbiausios V. savybės — dekoratyvumas, apibendrintas piešinys, konstruktyvi kompozicija, darnus ryšys su pastato archit. visuma — išryškėjo XX a. šeštojo d-mečio pabaigoje. Vieni pirmųjų tokio pobūdžio kūrinių yra A. Stoškaus ir I. Gylytės-Vitkauskienės vitražai Naujosios Akmenės kultūros rūmams, A. Garbausko, S. Jankauskaitės, A. Mackelaitės ir K. Morkūno vitražai Druskininkų biuvetei, A. Stoškaus vitražai Vilniaus Profsąjungų rūmams. Kai kurie vitražistai (S. Ušinskas, A. Stoškus, K. Morkūnas, A. Mackelaitė ir kt.) pradėjo naudoti naujas V. priemones — veidrodinį stiklą, spalvoto stiklo blokus. Tokios technikos V. imta naudoti interjere kaip dekoratyvines sienas, dėl kurių patalpa atrodo didesnė. Septintajame d-metyje pradėta komponuoti vitražus iš plastcemenčiu sujungtų storo stiklo luitų; neretai jie daugiaplaniai, judami, specialiai apšviesti. Šie V. gražiai dera naujosios funkcinės archit-ros statiniuose. Vitražų nauja technika sukūrė A. Stoškus („Motina žemė", „Gyvenimo giesmė", „Vilnius", „Kosmoso fantazija", vitražas V. Lenino memorialiniam muziejui Uljanovske), K. Morkūnas („Pirčiupis", „Himnas darbui", „Draugystė su Japonija", „Tarybinis jaunimas"), A. Garbauskas („Į šviesią ateitį", dekoratyvinis vitražas Uljanovsko viešbučiui „Venec"), A. Mackelaitė (Palangos restorano „Vasara" vitražai), S. Kazimieraitis („Jūratė ir Kastytis"), A. Galeckas (TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos švietimo paviljono V.). Vertingų V. sukūrė taip pat K. Šatūnas, L. Pocius, B. Bružas, G. Juodenytė-Baginskienė, I. Navickaitė, F. Ušinskaitė ir kiti jauni vitražistai. Liet. vitražai eksponuojami respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose, t. p. tarptautinėse parodose (Maskvoje, 1957; Vienoje, 1959; Paryžiuje, 1961; Monrealyje, 1967; Londone, 1968; Osakoje, 1970). 1961 Maskvoje surengta lietuvių V. paroda. Nemaža lietuvių V. saugoma Vitražo ir monumentaliosios skulptūros muziejuje (Kaune; įst. 1965).

Lit.: **S. Budrys,** Lietuvių vitražas, V., 1968; **R. Krukaitė,** Monumentaliosios dekoratyvinės dailės ir architektūros sintezė. — „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 5, V., 1968; **S. Budrys,** Algimantas Stoškus, V , 1970.

VITŪLSKIS Aleksandras [1927.VI.2 Kaune — 1969.X.16 Vilniuje] — dailininkas. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to tapybos f-tą. Sukūrė grafikos darbų — kompozicijų („Žalgirio mūšis", 1960), satyr. piešinių ir karikatūrų tarptautinėmis ir buitinėmis temomis, nutapė portretų (V. Narijausko, 1960), aktų. Iliustravo knygų vaikams (V. Vasilevskos „Siena", 1959). Bendradarbiavo „Šluotoje" ir kt. period. leidiniuose.

„VYTURŶS" — dvisavaitinis vaikų žurnalas, ėjęs 1931 ir 1935—40 Kaune. 1931 leido Lietuvos Skautų s-ga, vėliau — „Lietuvos vaiko" draugija. Redagavo M. Nemeikšaitė ir D. Čibas (1937—40). Bendradarbiavo Butkų Juzė, P. Cvirka, P. Mašiotas, M. Mironaitė, V. Ruzgas, T. Šuravinas ir kt. Iliustravo D. Tarabildienė.

VIVŪLSKIS Antanas [1877.II.20 Totmoje (RTFSR, Vologdos sr.) — 1919.I.10 Vilniuje] — architektas, skulptorius. 1901 baigė Vienos Architektūros in-tą, 1908 — Paryžiaus Dailės m-los A. Mersjė vadovaujamą skulptūros studiją. Paryžiuje bendradarbiavo su P. Rimša, Z. Skirgaila, buvo kultūrinės lietuvių d-jos „Lituanija" narys. Lankėsi Šveicarijoje, Belgijoje, Anglijoje, Italijoje. 1908 dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodoje (Vilniuje). Sukūrė originalių skulpt. portretų, paminklų, skulptūrų. V. kūriniams turėjo įtakos XX a. pradžios Vakarų Europos archit-ra ir dailė.

Pagal V. projektus pastatyta: Krokuvoje — Žalgirio mūšio paminklas (1910, neišlikęs); Vilniuje — Jėzaus širdies bažnyčia (pradėta 1913, perstatyta į visuom. pastatą), T. Kosciuškos paminklinė lenta (Jono bažnyčioje, 1917); Šiluvos koplyčia (Raseinių rj., 1924). Be to, V. sukūrė kun-ščio Kęstučio paminklo projektą (1904), skulptūrų (Lietuvos valstiečio portretą, senutės ir mergaitės biustus, mergaitę su šuniuku, mergaitę su ožiuku, kompozicijas „Badas", „Velnias") ir kt.

Lit.: **P. Galaunė,** Architektas skulptorius Antanas Vivulskis. — „Lietuvos TSR architektūros klausimai", t. 3, V., 1966.

VIZBARÁITĖ Janina [g. 1928.V.30 Mieliūnuose (Kupiškio rj.)] — fizikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1955). 1952 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1955 Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių atomo ir molekulių spektroskopijos klausimais; tais klausimais parengė (su kt. autoriais) keletą monografinių leidinių su lentelėmis.

VÌZBARAS Feliksas [g. 1880.III.27 Zubiškiuose (dab. Ragaudžiai, Panevėžio rj.)] — inžinierius architektas. 1908 baigė Rygos Politechnikos in-tą. Kurį laiką vadovavo sausinimo darbams Smolensko gub., 1909 — Ukmergės kareivinių statybai. 1918—22 Lietuvos kariuomenės karo butų skyriaus viršininkas. 1922—25 Kauno miesto inžinierius ir stat. skyriaus vedėjas, vėliau Susisiekimo m-jos inspektorius. Vadovavo Alytaus, Aukštosios Panemunės, Prienų tiltų, Klaipėdos uosto krantinės, Šventosios uosto statybai. Buvo Lietuvos—Latvijos ir Lietuvos—Vokietijos sienos nustatymo komisijos pirmininkas. Suprojektavo ir pastatė centr. pašto ir „Pažangos" (dab. Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to) rūmus Kaune (1932), bažnyčių, gyv. namų, vilų, pram. įmonių, paminklų ir kt. statinių. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių apie archit-rą. V. sukurtiems pastatams būdingas konstruktyvinis sprendimas, kai kur jų fasaduose ir interjere naudojami liet. liaudies meno motyvai. 1944 pasitraukė į užsienį.

VÌZBARAS Jonas [g. 1929.X.24 Visbaruose (Kupiškio rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1969). 1957 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1961 dirbo TSRS Valst. banko Lietuvos resp. kontoroje, TSRS Valst. banko Lietuvos resp. kontoros miesto v-boje. Nuo 1961 dėsto Vilniaus un-te. Nuo 1964 TSKP narys. Paskelbė mokslinių straipsnių apie pramonės kreditavimą, apyvartines lėšas.

VÌZBARAS Juozas [g. 1888.XI.27 Šilingiškyje (Rokiškio rj.)] — liaudies skulptorius. Piemenaudamas drožinėjo iš medžio ir lipdė iš molio. Subrendęs vertėsi staliaus amatu. Senatvėje pradėjo drožinėti polichromines medžio skulptūrėles. Dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse liaudies dailės parodose. Skulptūrėlėms būdingas Lietuvos istorijos, tautosakos ir buities temos („Kunigaikštis Kęstutis", „Krivių krivaitis", „Karaliaus sapnas", „Vestuvininkai", „Vyras su šunimis", „Grįžta iš karo"), tradicinė meninė forma.

VÌZGIRDA Viktoras [g. 1904.I.14 Dominikoniuose (Kauno rj.)] — dailininkas. 1926 baigė Kauno meno m-los tapybos studiją (vadovas J. Vienožinskis). 1927 studijas gilino Paryžiuje. 1928—40 mokytojavo Raseinių, Pagėgių g-jose, Kauno amatų m-loje. Nuo 1930 kūrinius eksponavo Lietuvos ir užsienio dailės parodose. Dalyvavo Nepriklausomųjų dailininkų d-jos ir „Ars" grupės veikloje. 1936 su Lietuvos dailininkų ir rašytojų grupe lankėsi Tarybų Sąjungoje. 1937—38 Lietuvos Dailininkų s-gos pirmininkas. Nuo 1940 dėstė Vilniaus Dailės m-loje. 1941—43 Vilniaus Dailės akademijos direktorius. Parašė straipsnių dailės klausimais. Nutapė peizažų, portretų, natiurmortų. Peizažuose vaizdavo daugiausia Lietuvos kaimo gamtą („Kaimo vaizdas nuo daržų", 1930; „Kelias per kaimą", 1937; „Medžiai", „Peizažas", abu 1938; „Kaimo gatvelė", „Kaimo sodyba", „Žemaitijos peizažas", visi 1939), archit-ros statinius („Višakio Rūdos bažnyčia", 1938; „Kaimo gatvė su koplytėle", 1939; „Vilniaus peizažas su Mykolo bažnyčia", 1943), gamtos fone dirbančius žmones („Šienapiūtė Višakio Rūdoje", 1943). V. nutapyti portretai (merginos, 1930; A. Valaitienės, 1936; autoportretas, 1938) yra racionalios kompozicijos, dekoratyvūs, lakoniški. Natiurmortuose dominuoja liaudies skulptūros, keramikos, gėlių motyvai. Savita V. tapyba pagrįsta liet. liaudies dailės ir postimpresionistinės dailės principais. Paveikslų spalvos intensyvios, daugiausia kontrastingos, potėpis sodrus, ekspresyvus.

1944 V. pasitraukė į Austriją. Kurį laiką gyveno Vokietijoje. Nuo 1950 gyvena JAV. Dirbo Bostono vitražo studijoje. Dalyvavo JAV lietuvių dailės parodose. Bostone, Čikagoje ir kituose JAV miestuose surengė individualinių kūrybos parodų. 1966 V. lankėsi Tarybų Lietuvoje. 1966 V. kūrinių paroda surengta Vilniuje.

Lit.: **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Viktoras Vizgirda (Tapybos paroda. Katalogas), V., 1966; **R. Krukaitė,** Stipraus jausmo tapyba. — „Pergalė", 1966, Nr. 9; **S. Budrys,** Viktoro Vizgirdos tapybos paroda.— „Dailė", kn. 10, 1967; Viktoras Vizgirda (16 reprodukcijų), V., 1967 [P. Svičiulienės įvad. str.]; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968; **S. Budrys,** Lietuvių dailė 1930—1940 m. — „Pergalė", 1969, Nr. 2.

VÌZGIRDAS Domininkas [1888.X.1 Gaidėnuose (Šilalės rj.) — 1920.III.12 Kaune)] — 1920 Kauno įgulos kareivių sukilimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. I pasaul. karo metu mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1915—18 buvo vok. nelaisvėje. 1919 grįžęs į Lietuvą, tarnavo kariuomenėje. Dirbo pulko štabe Aukštojoje Panemunėje. 1920 Kauno įgulos kareivių sukilimo metu buvo kareivių rev. k-to sekretorius, atidarė ginklų sandėlį kareiviams apginkluoti, padėjo tvarkyti sukilėlių žvalgybą, užmegzti ryšius su kitais kar. daliniais. Sukilimą numalšinus, sušaudytas.

VÌZGIRDAS Kazys [g. 1900.VI.30 Pavembriuose (Vilkaviškio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1918—21 ir 1924—39 palaikė ryšius su LKP nariais. Nuo 1925 Kaune dirbo baldų f-kuose. 1933 baldų f-ko streiko k-to narys; už streiko organizavimą atleistas iš darbo. 1935—40 laiškininkas Kaune. 1941 Kauno pašto viršininko pavaduotojas. Hitlerininkams okupavus Lietuvą, iš darbo atleistas. 1942—44 Kaune buvo H. Borisos partizanų grupės ryšininkas. Jo namuose buvo slepiami ginklai, radijo siųstuvas, nelegali lit-ra, vykdavo partizanų susirinkimai. 1944—61 adm. darbuotojas Kaune, Vilniuje. Nuo 1950 TSKP narys. Pensininkas.

VÌZGIRDAS Tomas [1891.XII.29 Kupiškyje — 1938.IV.2 Leningrade] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Šaltkalvis. 1910—14 dirbo Peterburgo f-kuose. 1917 įstojo į Raudonąją gvardiją, kovėsi su kornilovininkais. Buvo Petrogrado Darbininkų ir kareivių atstovų tarybos narys. Nuo 1918 Komunistų partijos narys. 1918—19 Kupiškio rev. k-to narys, švietimo skyriaus vedėjas. Nuslopinus Tarybų valdžią Lietuvoje, dirbo pogr. part. darbą Panevėžyje, Utenoje, Rokiškyje, Šiauliuose. Buvo LKP Utenos parajonio organizatorius, LKP Šiaulių rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1921 suimtas. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. Lietuvai ir TSRS pasikeitus polit. kaliniais, 1923 išvyko į TSRS. Dirbo Maskvos f-ke, mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Vėliau darbininkas Leningrade. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

VIŽAÑČIAI — kaimas Skuodo rj., Ylakių apyl., 10 km į v. nuo Židikų, 6 km į š. nuo Ylakių. 205 gyv. (1970). Per kaimą teka Kaltis (Apšės intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (iki 1949 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1957). Buržuazijos valdymo metais Vižančiuose veikė LKP ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopelės. 1959 buvo 215 gyv.

VÝŽIAI — kaimas Šilutės rj., Juknaičių apyl., 9 km į p. r. nuo Šilutės, abipus Klaipėdos—Jurbarko plento. 247 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Leitalė (Leitės intakas). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1873). 1867 buvo pastatyta bažnyčia. 1912 veikė jaunimo d-ja „Vainikas". 1959 buvo 266 gyv.

VYŽINTÁITĖ Gražina [**Kačerauskienė;** g. 1935.VIII.4 Viešeikiuose (Utenos rj.)] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1959 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Visasąjunginio Sviesto ir sūrių pramonės moksl. tyrimo in-to Lietuvos filialo moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių, parašė brošiūrą apie pieno ir jo produktų angliavandenių nustatymo metodus.

VÝŽINTAS Algirdas [g. 1929.VII.30 Vyžuonose (Utenos rj.)] — dirigentas, Lie-

tuvos TSR nusipelnęs artistas (1967). 1950—52 Eržvilko (Jurbarko rj.), 1952—1955 Skaudvilės kultūros namų direktorius, mokytojas. Skaudvilės rajone organizavo rajonines dainų šventes, dirigavo šių švenčių jungtiniams chorams. V. vadovaujamas Skaudvilės rj. mišrus choras laimėjo I vietą 1955 respublikinėje dainų šventėje (kaimo chorų kategorija). 1958—64 V.— Liaudies kūrybos namų muz. skyriaus vedėjas. 1960 baigė Lietuvos TSR konservatorijos liaudies instrumentų klasę. Nuo 1960 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los dėstytojas, liaudies instrumentų orkestro vadovas. Nuo 1961 Vilniaus Ped. in-to studentų dainų ir šokių liaudies ansamblio „Šviesa" meno vadovas ir dirigentas. Nuo 1964 visų respublikinių dainų švenčių vyriausiasis dirigentas. V. vadovaujamas ansamblis gastroliavo daugelyje TSRS miestų ir užsienyje. V. paskelbė straipsnių apie Lietuvos meno saviveiklą, parašė metodinius leidinius „Birbynės" (su P. Samuičiu, 1962), „Jaunajam skudutininkui (1970), sudarė ir redagavo natų rinkinius kaimo kapelai, kanklėms, skudučiams, vokaliniams ansambliams.

VÝŽINTAS — ežeras Utenos rj., 10 km į p. r. nuo Utenos, 2 km į š. nuo Kuktiškių. Plotas 28 ha, ilgis 780 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 2000 m. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Per V. teka Vyžinta (Kiaunos aukštupys). Ežero š. pakrantėje įsikūręs Bareišių kaimas.

VÝŽOS — senovinis *apavas.*

VYŽUONÀ — **1.** Ežeras Rokiškio rj., 8 km į š. r. nuo Rokiškio, prie kelio į Juodupę. Plotas 23 ha. Ežeras trikampio formos. Ilgis 1100 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 2600 m. Krantai žemi, pelkėti. Iš p. v. prie ežero prieina Vyžuonos miškas. Per V. teka Vyžuona (Nemunėlio deš. intakas). Prie ežero yra Vyžuonos kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Upė Molėtų ir Utenos rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 55 km, baseino plotas 411 km². Išteka iš Talio ež., 4 km į š. r. nuo Skudutiškio. Iš pradžių keletą kilometrų teka į p. r., o paskui — į š. v. per Uteną, Vyžuonas. Įteka į Šventąją 141 km nuo jos žiočių, 3 km į š. v. nuo Vyžuonų. Intakai: dešinieji — Krašuona, Rašė, Lukna; kairieji — Utenaitė, Tralnys, Ringys, Dusyna. Vid. nuolydis 168 cm/km. Vid. debitas aukščiau Rašės 2,95, žiotyse 3,82 m³/s. Vyžuonose (5 km nuo žiočių) prie V. yra vandens malūnas. Aukštupyje upę kerta Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelis.

3. Upė Rokiškio rj., Nemunėlio deš. intakas. Ilgis 40 km, baseino plotas 308 km². Prasideda Lukštų apylinkėse, 10 km į š. r. nuo Rokiškio. Teka per Ignotiškio ir Vyžuonos ežerus į v. ir š. Įteka į Nemunėlį 139 km nuo jo santakos su Mūša, ties Panemuniu, 7 km nuo Pandėlio. Intakai: dešinieji — Šaltupys, Juodupė, Miniauka, kairysis — Valkšna. Vid. nuolydis 101 cm/km. Vid. debitas aukščiau santakos su Juodupe 0,92 m³/s, žiotyse 2,62 m³/s. Upė užšąla dažniausiai gruodžio pirmosios dekados pabaigoje, anksčiausia — lapkričio pirmojoje dekadoje. Didžiausias ledo storis 37 cm. Ledo danga išsilaiko vidutiniškai 109 dienas (ilgiausiai išsilaikė 156 dienas — 1941/42 žiemą). Upė ima laužti ledus kovo pab. (vėliausiai laužė ledus 1956.IV.17). Juodupėje (24 km nuo žiočių) prie V. yra hidroelektrinė.

4. Kaimas Rokiškio rj., Rokiškio apyl., 8 km į š. r. nuo Rokiškio, prie kelio į Juodupę. 22 gyv. (1970). Prie kaimo yra Vyžuonos ež.; iš jo per kaimą teka Vyžuona (Nemunėlio intakas). Iš š. ir p. prieina Vyžuonos miškas. Yra girininkija, kavinė, pr. m-la (įst. 1950; 1955—1961 veikė septynmetė). 1805 kaime buvo parapinė m-la; joje mokėsi 41 berniukas. 1865 įsteigta valdinė m-la. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai prie kaimo, Vyžuonos miško pakraštyje, nužudė apie 70 žmonių (kaime yra jų kapinės). 1959 buvo 23 gyv.

VYŽUONĖLÈS — kaimas Utenos rj., Vyžuonų apyl., 3 km į š. nuo Utenos; kolūkio centras. 90 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Vyžuona (Šventosios intakas). Yra pr. m-la (nuo 1951), biblioteka (nuo 1955). Kaimas susikūrė, išdalijus V. dvarą. 1959 buvo 82 gyv.

VÝŽUONOS — miestelis Utenos rj., 12 km į š. v. nuo Utenos; apylinkės ir kolūkio centras. 528 gyv. (1970). Iš š. r. prieina Lydekio ež., iš š.— Vyžuonų šilas, per miestelį teka Vyžuona (Šventosios kair. intakas). Plano struktūra radialinė. Miestelio centre išplėstos gatvės formos aikštė. Pastatai išsidėstę pagal kelius. Keliai veda į Uteną, Svėdasus, Debeikius, Užpalius. Vandens malūnas, girininkija (nuo 1947), ambulatorija (nuo 1945), vaistinė (nuo 1914), vid. m-la (1944—49 prog-ja, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1951), biblioteka (nuo 1945), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1964). V. bažnyčia — vietinės reikšmės architektūros paminklas. Ji pastatyta 1406, vėliau kelis kartus perstatyta; XIX a. pab. pastatytas bokštas. Bažnyčios sienoje yra įmūrytas akmuo, vadinamas žalčio Vyžo galva; pagal padavimą, iš to kilęs ir miestelio pavadinimas. XV a. ist. šaltiniuose minimas V. miestelis ir V. dvaras, XVI a.— V. valsčius. XVI a.—XVIII a. pab. V. priklausė Biržų Radviloms. Vėliau V. valdė Tiškevičiai, Puslovskiai. Šiaurės karo metu (XVIII a. pr.) beveik visas miestelis sudegė. XVIII a. veikė parapinė m-la; 1770 joje mokėsi 3 bajorų, 20 miestelėnų ir valstiečių vaikų, 1782— 5 bajorų, 4 miestelėnų ir 15 valstiečių vaikų. Po 1861 V. tapo valsčiaus centru (juo buvo iki 1950); miestelyje vyko turgūs ir prekymečiai, buvo keliolika parduotuvių ir smuklių. 1859 Vyžuonose buvo 647 gyv., 1897 — 561. 1864 įsteigta valdinė m-la. 1905.XI.29 Vyžuonose buvo nušalinta carinė valsčiaus v-ba. 1919 pr. sudarytas valsčiaus rev. k-tas, į kurį įėjo M. Butkus, P. Ignatavičius, A. Žvirblis. 1919.III išrinkta V. valsčiaus darbininkų ir valstiečių atstovų taryba. Buržuazijos valdymo metais Vyžuonose veikė LKP kuopelė ir pažangaus žydų jaunimo švietimo būrelis (1922—28). 1923 buvo 1372 gyv., daugiau kaip 30 parduotuvių ir smuklių, pr. m-la. 1959 buvo 600 gyv.

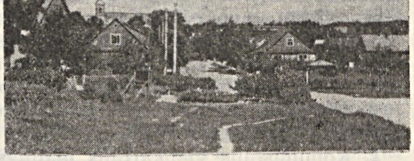

Vyžuonos

VYŽUONŌS MIŠKAĨ — miškų masyvas Rokiškio rj., 4 km į š. r. nuo Rokiškio, abipus Rokiškio—Juodupės kelio. Priklauso Rokiškio miško pramonės ūkio Vyžuonos girininkijai. Plotas 1670 ha; medynų 1170 ha. Masyvą sudaro Gilių (580 ha), Bajorų (467 ha), Vyžuonos (412 ha) ir Papartinės (211 ha) miškai. Vyžuonos miške yra Vyžuonos ež., Gilių miške — Ignotiškio ež.; tarp ežerų yra Žydpievės pelkė. Iš Ignotiškio ež. per Žydpievę, Vyžuonos ež. ir V. m. teka Vyžuona (Nemunėlio intakas). Reljefas vakaruose mažai banguotas, rytuose — kalvotas. Dirvožemiai jauriniai, velėniniai jauriniai, žemesnėse vietose su glėjiškumo žymėmis, susiformavę ant priesmėlių ir priemolių. 74% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia mėlyninių) yra 51%, eglynų (kiškiakopūstinių ir mėlyninių) 32%, beržynų 14%, drebulynų 3%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 36%, pribręstantieji 18%, brandieji ir perbrendusieji 15%. Medynų vid. amžius 45 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 131 ktm/ha, vid. prieauga 2,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių. Miškai įeina į Rokiškio miesto žaliąją zoną. Į v. kirtimais per metus iškertama 2500 ktm. Š. r. pakraštyje įsikūręs Vyžuonos kaimas.

VÝŽUONŲ ŠÍLAS — miškas Utenos rj., 10 km į š. v. nuo Utenos, 1 km į š. r. nuo Vyžuonų. Priklauso Utenos miškų ūkio Vyžuonų girininkijai. Plotas 841 ha; medynų 748 ha. Reljefas mažai banguotas. Miško š. pakraščiu teka Šventoji. P. v. dalyje telkšo Baltys, r.— Girbys; iš jo per V. š. teka Šventosios kair. intakas Girbys. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, smėliniai, priesmėliniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai miško tipai. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų yra 55%, eglynų 35%, beržynų 8%, drebulynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 24%, pribręstantieji 35%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 49 metai, vid. bonite-

tas II, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 134 ktm/ha, vid. prieauga 2,7 ktm/ha. Gausu briedžių, stirnų, šernų, yra lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, jerubių, slankų. Didesnioji masyvo dalis eksploatacinė, tik 180 ha š. pakraštyje įeina į Šventosios apsauginę juostą. Per metus iškertama apie 2000 ktm. D. Tėvynės karo metais miške buvo įsikūręs „Audros" partizanų būrys.

VLADIMÌROVAS Levas [g. 1912.II.27 Telšiuose] — bibliotekininkas, kultūros istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1965), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1962). 1932—36 Kauno un-te studijavo anglų ir vokiečių kalbas bei pedagogiką, 1937—40 Kauno ir Vilniaus un-tuose — ekonomiką. D. Tėvynės karo metais tarnavo 16 liet. divizijoje. Po karo dirbo Valstybinėje plano komisijoje. 1946 baigė Vilniaus un-tą (germanistikos specialybė). Nuo 1948 TSKP narys. 1948—64 Vilniaus un-to moksl. bibliotekos direktorius. V. rūpesčiu biblioteka papildyta daugeliu senų ir retų knygų liet. ir kt. kalbomis. Kartu 1948—64 Vilniaus un-to dėstytojas; 1952—64 bibliotekininkystės katedros vedėjas; nuo 1961 docentas. 1957—59 redagavo un-to bibliotekos metraštį, 1961—64 tęstinį leidinį „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai" (t. 1—4). 1964—70 SNO Hamaršeldo bibliotekos (Niujorke) direktorius. Nuo 1970 Vilniaus un-to bibliotekininkystės ir moksl. informacijos katedros vedėjas. Leidinių „Vilniaus universitetas" (1956 ir 1966) bendraautoris. Paskelbė straipsnių bibliotekininkystės, bibliografijos, knygų leidybos ir kitais kultūros istorijos klausimais. JAV spaudoje paskelbė straipsnių apie taryb. bibliografiją, SNO bibliotekos veiklą, JAV bibliotekas.

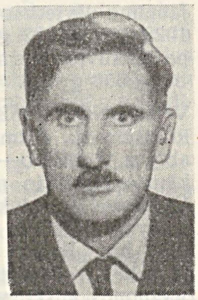

Ršt.: Pranciškus Skorina — Vilniaus spaudos pradininkas, V., 1956; Из истории изучения первых публичных библиотек в Литве.— „VVU mokslo darbai", t. 13, V., 1957; Pirmosios bibliotekos Lietuvoje. — „Bibliotekų darbas", 1957, Nr. 1; Vilniaus universiteto biblioteka, V., 1958; Visuomeninių bibliotekų vystymasis Lietuvoje 1861—1917 m. — „VVU mokslinės bibliotekos metraštis (1958—1959)", V., 1961; Karaliaučiaus spaudos pradininkas Hansas Veinreichas ir pirmieji jo darbo tęsėjai (XVI—XVII a.).—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai", t. 1, V., 1961; Lietuvos kultūros-švietimo draugijos 1905—1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais. — Ten pat, t. 2, V., 1962; Caro vyriausybės politika kultūros-švietimo srityje Lietuvoje 1861—1904 m. laikotarpiu. — Ten pat, t. 3, V., 1964; Очерки по истории книги и библиотек в Литве до 1917 года, Вильнюс, 1965; Ivano Fiodorovo ir jo bendradarbių veikla ir jos reikšmė spaudos vystymuisi Lietuvoje ir Ukrainoje. — Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva, V., 1966; Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.).—„Knygotyra", t. 1, 1970; 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. — Kultūrų kryžkelėje, V., 1970.

VLADÌSLOVAS VAZÀ, **Vladislovas IV** [1595—1648 Merkinėje (Varėnos rj.)],— Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1632—48), Zigmanto Vazos sūnus. Vykstant Žečpospolitos karui su Rusija, kai kurie rusų bajorai, aplinkybių verčiami, 1610 paskelbė Vladislovą Vazą Rusijos caru. Ir po to, kai 1612 Žečpospolitos kariuomenė iš Rusijos buvo išvaryta, V. V., turėdamas Maskvos bajorų pasirašytą išrinkimo caru raštą, tebereiškė pretenzijas į caro sostą. 1617 jis, Zigmanto Vazos siunčiamas, su kariuomene vėl pasiekė Maskvą, bet jos nepaėmė. 1618 buvo pasirašytos su Rusija *Deulino paliaubos*. 1632 mirus Zigmantui Vazai, V. V. greit buvo išrinktas Žečpospolitos karaliumi. 1632 pasibaigus paliaubų laikui, karas su Rusų valstybe dėl V. V. pretenzijų į caro sostą atsinaujino. 1634 buvo pasirašyta *Polianovkos taika*, kuria V. V. oficialiai atsisakė pretenzijų į Rusijos caro sostą. Kaip Švedijos karalių palikuonis V. V. stengėsi gauti ir Švedijos karaliaus sostą, bet tam pasipriešino švedų didikai. 1635 Žečpospolita kariavo su Švedija dėl Švedijos sosto. Lenkijos didikai V. V. nepalaikė. Karas baigėsi Štumdorfo paliaubomis (1635). Paliaubų sutartimi Žečpospolita gavo Prūsijos pajūrį, prijungtą prie Švedijos po 1629 Altmarko paliaubų, o švedams liko Livonijos š. dalis iki Dauguvos. Savo valdymo pabaigoje V. V. buvo sumanęs organizuoti didelę karinę sąjungą prieš Turkiją, bet, 1646 seimui pasipriešinus, to sumanymo atsisakė.

VLADÌŠKIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Paežerių apyl., 15 km į r. nuo Vilkaviškio, 7 km į p. r. nuo Pilviškių. 46 gyv. (1970). Iš v. prie kaimo prieina Mačių giraitė, per kaimą teka Žvirgždė (Šešupės intakas). Yra parduotuvė, kultūros namai (nuo 1962). 1827 buvo 52 gyv., 1959 — 66.

VLÀSOVAS Kornejus [g. 1912.X.13 Rokiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Dirbo pas buožes, vėliau mūrininkas. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Už kom. lit-ros platinimą buvo persekiojamas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte 2 kartus sunkiai sužeistas. 1945—59 part. ir adm. darbuotojas Rokiškyje. Pensininkas.

VLKJS PENKIASDEŠIMTMEČIO KĀBELIO DIRBINIŲ GAMYKLÀ — įmonė Panevėžyje; iki 1968 „*Lietkabelis*".

„VOCH", „Di voch" („Savaitė"),—**1.** Komunistinis savaitraštis, ėjęs 1921.III—IV Kaune žydų kalba. Išėjo 8 nr. Ofic. redaktorius L. Šumelišskis. Faktiškai laikraštį redagavo I. Kacnelsonas, N. Šapira. Išspausdino V. Lenino kalbą RKP(b) X suvažiavime (Nr. 3—5) ir suvažiavimo rezoliuciją nac. klausimu (Nr. 5—6). Paskelbė straipsnių ir korespondencijų iš Lietuvos darbininkų gyvenimo, profs-gų veiklos.

2. Komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1922.X.1 Šiauliuose žydų kalba. Ofic. redaktorius M. Lapinas. Faktiškai redagavo F. Abramavičius. Leidinys skirtas rinkimams į I seimą. Išspausdino ištraukų iš kuopininkų deklaracijos „Ko reikalaus klasiniu atžvilgiu susipratę darbininkų atstovai seime".

VOICIKÁITĖ Halina [g. 1927.VII.1 Vilniuje] — kalbininkė germanistė, filologijos mokslų kandidatė (1963). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1949—54 Gardino Ped. in-to, nuo 1954 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1965 docentė. Tyrinėja vok. kalbos žodyno, daiktavardžių struktūros kitimą.

VOITÉNKA Aleksandras [g. 1920.XI.8 Usolje Sibirskojėje (RTFSR, Irkutsko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Iki 1940 darbininkas Jonavos valsčiuje. 1936—38 LKJS, nuo 1938 Komunistų partijos narys; priklausė Užusalių (Jonavos rj.) kuopelei. 1940—42 Vilniaus pėstininkų m-los kursantas Vilniuje, Stalinske (dab. Novokuzneckas, Kemerovo sr.). 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1945—64 part. ir adm. darbuotojas Kaune, Jonavoje, Vidukléje (Raseinių rj.), Ramygaloje, Eišiškėse. 1947—49 mokėsi Resp. part. m-loje. Pensininkas.

VOITÉNKA Mironas [1900.VIII.15 Užusaliuose (Jonavos rj.) — 1942.III.13 Smailiuose (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1914 gyveno Irkutsko gub., dirbo f-ke, akmens anglių kasyklose. 1921 grįžo į gimtinę, dirbo žemės ūkyje. Nuo 1928 Komunistų partijos narys; buvo LKP Užusalių parajonio k-to narys, dirbo daugiausia jaunimo tarpe. 1932 išrinktas Užusalių seniūnu. 1934 suimtas ir 1937 nuteistas 10 metų kalėti. 1940—41 Jonavos vls. vykd. k-to pirmininkas, LKP Jonavos vls. k-to sekretorius. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. 1941.VI evakavosi į TSRS gilumą. 1942 grįžo į Lietuvą part. darbo ir partiz. kovos organizuoti. Žuvo kovoje su hitlerininkais.

VÓKĖ — upė Eišiškių ir Vilniaus rj., Neries kair. intakas. Ilgis 36 km, baseino plotas 577 km^2. Išteka iš Papio ež. Upė per *Papio kanalą*, jungiantį Papio ež. su Merkiu, dalį vandens gauna iš Merkio, todėl hidrologiniu požiūriu V. ištaka yra Papio kanalo pradžia prie Merkio u. (Eišiškių rj.); tuo atveju V. ilgis 42 km. Aukštupyje V. teka į š. r., nuo Juodšilių pasuka į š. v., teka per Grigiškes. Įteka į Nerį 141 km nuo jos žiočių, kiek žemiau Grigiškių. Intakai: dešinysis — Rudamina; kairieji — Krempė, Asdrė. Vid. nuolydis 129 cm/km. Vid. debitas žemiau santakos su Rudamina 3,96, žiotyse 4,90 m^3/s, kanalo vid. debitas apie 3 m^3/s. Vaidotuose (19 km nuo žiočių) prie V. yra vandens malūnas, Mūrinėje Vokėje (9 km nuo žiočių) ir Grigiškėse (3 km nuo žiočių) — užtvankos.

VÓKĖS SÉNSLĖNIS — upės slėnis į pietvakarius nuo Vilniaus. Apie 20 km tęsiasi iš š. į p., nuo Jočionių per Liudvinavą, Baltąją Vokę, Pagirius, Melekonis, Merešlėnus iki Papiškių. Plotis apie

4 km. Vokės slėniu į š. teka Vokė. Senslėnis susideda iš 2 terasų. Aukštesnioji, Garūnų, terasa leidžiasi nuo 150 m iki 140 m abs. aukščio. Ji sudaryta iš storo žvirgždo sluoksnio (Garūnų karjere žvyras eksploatuojamas). Žemesnioji, Jočionių, terasa leidžiasi nuo 135 m iki 125 m abs. aukščio. Ji daug siauresnė už Garūnų terasą ir suplauta iš plonesnio sąnašų (daugiausia žvyringų smėlių) sluoksnio. Ši terasa nuo Baltosios Vokės iki Papiškių supelkėjusi, dengiama 4—6 m storio žemapelkinių durpių klodo (jį eksploatuoja Baltosios Vokės durpyno įmonė). Senslėnį kerta Vilniaus—Kauno geležinkelis ir plentas, be to, plentai iš Vilniaus į Trakus, Eišiškes, Rūdninkus. V. s. susidarė vėlyvajame ledynmetyje, tekant tirpsmo vandenims ledyno pakraščiu į p. (priešinga kryptimi, negu dabar teka Vokė).

VÓKIEČIŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti vakarų germanų kalbų grupei. Lietuvoje V. k. pradėta vartoti XIII a. Didikų šeimose vaikai, be kitų kalbų, buvo mokomi ir vok. kalbos. XVI—XVII a. vok. kalba buvo laikomos pamaldos Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Biržų liuteronų bažnyčiose. V. k. buvo dėstoma Vilniaus aukštesniojoje reformatų m-loje (įst. 1539). Nuo XVI a. R. Prūsijoje į liet. kalbą buvo verčiama vokiečių autorių religinio turinio knygų. Praktikos reikalui buvo išleista lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių žodynų (F. Hako, Pil. Ruigio, K. Milkaus, G. Neselmano, F. Kuršaičio). Vilniaus un-te V. k. buvo dėstoma nuo jo įkūrimo (1579), supažindinant klausytojus su vok. kalba leidžiama reformacine lit-ra. 1805—36 vok. kalbos katedrai vadovavo adjunktas B. Haušteinas. Jis parengė vok. kalbos chrestomatiją („Sammlung deutscher auserlesener Stücke in gebundener und ungebundener Rede", 1810; II leid. 1820) ir vok. lit-ros istoriją („Geschichte des Ursprungs und Fortgangs der deutschen Literatur bis auf die neuesten Zeiten", 1819). Nuo Vilniaus un-to uždarymo (1832) iki Kauno un-to įkūrimo didesnių darbų V. k. klausimais Lietuvoje neišleista.

R. Prūsijoje (Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Įsruties, Stalupėnų, Gumbinės, Pilkalnio, Pakalnės, Labguvos, Vėluvos, Darkiemio, Geldapės apskrityse) V. k. ypač įsigalėjo po 1709—11 maro, kai į išnykusias lietuvių sodybas iš p. Vokietijos buvo atkelta apie 20 000 kolonistų. R. Prūsijos lietuvių vokietinimas ypač sustiprėjo XIX a. antrojoje pusėje. 1872 ir 1873 Vokietijos valdžios įsakymais R. Prūsijos mokyklose buvo nustota dėstyti ir vartoti liet. kalbą ir jos vietoje įvesta V. k. Į liet. m-las buvo paskirti vokiečiai mokytojai. 1876 valdžios potvarkiu vienintele valstybine kalba paskelbta V. k. Teismuose bylos pradėtos nagrinėti tik vok. kalba (be vertėjų). Lietuviai valstiečiai buvo priversti mokytis vokiškai, kad susikalbėtų su dvarininkais ar valdytojais. Kai kurie seni liet. vietovardžiai buvo pakeisti vokiškais. Germanizacijos procesas dar labiau sustiprėjo po I pasaul. karo, ypač įsigalėjus hitlerininkams.

I pasaul. karo metu vokiečiams okupavus Lietuvą (1915), visose liet. m-lose V. k. buvo dėstoma kaip privalomas dalykas. Karui baigiantis, Vokietijoje sustiprėjusio rev. judėjimo idėjos vok. kalba plito ir Lietuvoje. Buržuazijos valdymo metais pažangioji liet. inteligentija skaitė vokišką rev. spaudą. Iš V. k. išversta pažangių vok. rašytojų kūrinių. V. k. buvo dėstoma gimnazijose (I—VIII klasėse) kaip pirmoji, o po 1936 m-lų reformos — kaip antroji svetimoji kalba (V—VIII klasėse). Mokymo reikalams buvo išleista K. Šepetienės „Vokiečių kalbos skaitymai" (3 d., 1920), G. Študeraus „Vokiečių kalbos vadovėlis, skiriamas aukštesniosioms mokykloms" (4 d. moksleiviams ir 4 d. mokytojams, 1933—36; IV leid. 1941), A. Šolco ir J. Talmanto „Kišeninis vokiškai-lietuviškas žodynas" (1929), V. Gailiaus ir M. Šlažos „Vokiškai-lietuviškas žodynas" (1932, II leid. 1943), K. Almino (Alminauskio) „Vokiškai lietuviškas žodynas" (1943), K. Fulsto, A. Šolco ir J. Talmanto „Lietuviškai vokiškas žodynas" (d. 1, 1944). Trūkstant mokytojų, iš pradžių vok. kalbą ir lit-rą g-jose dėstė vokiečiai, daugiausia buvę karininkai. V. k. mokytojai buvo rengiami Lietuvos Aukštuosiuose kursuose (1920—22) ir Kauno un-to humanitarinių mokslų ir teologijos-filosofijos fakultetuose. 1920—31 V. k. ir lit-rą un-te dėstė J. Eretas. 1927 humanitarinių mokslų f-te įkurta germanistikos katedra, kurios vedėjas H. Engertas dėstė vok. lit-rą, lektorius G. Študerus ir asistentas K. Alminauskis (nuo 1934) — vok. kalbą. K. Alminauskis apgynė daktaro disertaciją „Germanizmai lietuvių kalboje" („Die Germanismen des Litauischen", 1934). 1939 Kauno un-to vok. kalbos ir lit-ros specialybė perkelta į Vilnių ir įjungta į Vilniaus un-to vok. filologijos katedrą (įst. 1928).

Vok. faš. okupacijos metais Lietuvoje V. k. paskelbta ofic. kalba. Liet. m-lose įvestos privalomos V. k. pamokos, steigiamos vok. m-los. V. k. buvo brukama per spaudą, radiją ir įstaigas.

Tarybų Lietuvoje V. k. dėstoma dalyje vid. m-lų (V—XI klasėse). Moksleiviams išleista vadovėlių ir žodynų: originalinių — L. Geršonovičiūtės ir A. Mikalauskienės „Vokiečių kalbos vadovėlis" (1969, II leid. 1970), A. Kareckaitės, H. Kazlauskaitės „Trumpas mokyklinis vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas" (1963) — ir verstinių.

V. k. mokytojai rengiami Vilniaus un-te ir Vilniaus Ped. in-te. Vilniaus un-te 1946 įkurta užsienio kalbų (anglų, prancūzų ir vokiečių) katedra. 1962 įsteigta atskira V. k. katedra, 1968 perorganizuota į 2 katedras: vok. filologijos katedrą, skirtą germanistams, ir vok. kalbos katedrą, skirtą kitų specialybių studentams. 1946 vok. kalbos katedra įsteigta Vilniaus Ped. in-te. Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to V. k. ir vok. filologijos katedrose dirba 45 dėstytojai. 1946—69 Vilniaus un-tas parengė 228 germanistus, Vilniaus Ped. in-tas — 414 germanistų. Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to germanistai kalbininkai nagrinėja įvairias V. k. problemas: V. Balaišis — istorinę V. k. sintaksę, J. Križinauskas — V. k. dėstymo metodiką, L. Levitienė — V. k. veiksmažodžių struktūrinį semantinį valentingumą, A. Masiliūnas — germanų kalbų lyg. sintaksę, H. Voicikaitė — V. k. morfologiją, S. Daugirdaitė-Giriūnienė — V. k. skolinius liet. raštijos paminkluose, I. Meiksinaitė — V. k. bendraties funkcijas, A. Tekorius — V. k. balsių intensyvumą, L. Petravičius — daiktavardžio grupės raidą XIX—XX a. mokslinėje vok. kalboje, E. Vengrienė — svetimų kalbų dėstymo istoriją Vilniaus un-te, L. Geršonovičiūtė — V. k. kalbėjimo įgūdžių vystymą vid. mokykloje. Aukštųjų m-lų studentams germanistams išleista E. Vengrienės, I. Vladimirovienės ir R. Toper „Vokiečių kalbos gramatika" (1958), J. Križinausko „Vokiečių kalbos vadovėlis" (1970), J. Kiliaus vok. kalbos skaitiniai („Lesebuch für Philologen", 1969, rotaprintu), D. Šlapoberskio parengtas „Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" (1963). Heidelberge (VFR) vok. kalba išleistas M. Nidermano, P. Brenderio, A. Seno ir A. Salio „Lietuvių rašomosios kalbos žodynas" (5 t., 1926—68). Taryb. metais į liet. kalbą išversta senosios ir naujosios vok. lit-ros kūrinių. Nemaža liet. rašytojų kūrinių išversta į vok. kalbą (ž. *Vokiečių literatūra*).

Lit.: **E. Vengrienė**, Apie kalbų dėstymą senajame Vilniaus universitete (1579—1831). — „Kalbotyra", t. 10, V., 1964.

VÓKIEČIŲ LITERATŪRÀ (ryšiai su liet. lit-ra). Vok. ir liet. raštijos ryšiai siekia XVI a. Pirmoje liet. knygoje (M. Mažvydo „Katekizmas", 1547) įdėta laisvai išverstų vok. giesmių (vertėjai M. Mažvydas, A. Kulvietis, S. Rapolionis, A. Jomantas). M. Mažvydo giesmynas „Giesmės krikščioniškos" (2 d., 1566—1570) sudarytas M. Liuterio (1483—1546) giesmyno „Geistliche Lieder" (1553) pagrindu. Vertimų iš vok. kalbos gausu J. Bretkūno, L. Zengštoko, D. Kleino ir kt. giesmynuose bei katekizmuose. Iš vok. kalbos (M. Liuterio vertimo) J. Bretkūnas 1579—90 išvertė Bibliją. Nemaža religinės raštijos veikalų iš vok. kalbos išvertė XVIII a. J. Berentas, A. Šimelpenigis, G. Ostermejeris, K. Milkus ir kt. Šie vertimai turėjo įtakos literatūrinės liet. kalbos raidai.

XVIII a. pasirodė pirmieji vokiečių pasaulietinio turinio poezijos vertimai į lietuvių kalbą. Išverstos populiaraus R. Prūsijoje poeto Ch. Gelerto (Gellert, 1715—69) pasakėčios „Keleivis" (vertimas priskiriamas F. Herteliui) ir „Musės bei uodo smertis" (vertimas priskiriamas F. Herteliui, A. Šimelpenigiui arba K. Milkui). K. Milkus laisvai atkūrė Gelerto pasakėčią „Kūlikas". K. Jordanas (1793—1871) išvertė F. Šilerio

(Schiller, 1759—1805) eil. „Dauboj tarp kardzių vargdienųjų" („Das Mädchen aus der Fremde"); rankraštį 1877 paskelbė G. Neselmanas. Apie liet. liaudies kultūrą, liet. kalbą rašoma vok. kalba išleistose etnografinio pobūdžio knygose: J. Brando (Brand, 1647—91) kelionės per Brandenburgą, Prūsiją, Kuršą ir kt. kraštus aprašyme (išl. 1702), T. Lepnerio (Lepner, 1633—91) veikale „Prūsų lietuvis" (par. 1690, išl. 1744). Liet. smulkioji tautosaka skelbiama F. Pretorijaus (Prätorius, 1624—95) ir J. Brodovskio (Brodowski, 1692—1744) vok.—liet. kalbų žodynuose. Lietuvių liaudies dainų vertimai, paskelbti P. Ruigio (Ruhig, 1675—1749) veikale „Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimas" (1745), patraukė vok. švietėjo G. Lesingo (Lessing, 1729—81) dėmesį. Lesingas juos paskelbė savo „Laiškuose apie naujausiąją literatūrą" (1759—65; 33 laiškas). J. Herderis (Herder, 1744—1803) rink. „Tautų dainos" (1779) išspausdino 8 liet. liaudies dainas. Be Ruigio išverstų dainų, čia įdėti Karaliaučiaus un-to profesoriaus J. Kroicfeldo (Kreutzfeld, 1745—84) liet. liaudies dainų vertimai į vok. kalbą. J. Getė (Goethe, 1749—1832) dramoje „Žvejė" (1782) panaudojo Herderio rinkinyje išspausdintą liet. liaudies dainą „Aš atsisakiau savo močiutei".

XIX a. pirmojoje pusėje R. Prūsijoje iš vok. kalbos į liet. kalbą išversta vokiečių karo dainų rink. „Landšturmo giesmė" (1813, v. Ch. Hasenšteinas), nežinomų autorių knygelės „Prapolesis brolis" (1831), „Dyvni prisitikimai ir karžygiški darbai raguotojo Zygvrydo" (prieš 1850; VI leid. 1861), „Nusidavimas apie luošąjį Pričkų" (1855), pedagogo Ch. Šmido (Schmid, 1768—1854) didaktinė apys. „Amžiaus aprašims tos tobulas grovenes Genovevos" (apie 1838—39; II leid. 1859). XIX a. antrojoje pusėje L. Ivinskis savo kalendoriuose išspausdino didaktinių sentimentalių apsakymų, daugiausia verstų ir perdirbtų iš Ch. Šmido kūrybos. Ivinskis naujai išvertė Šmido apys. „Genovaitė" (1858), kuri susilaukė daugybės leidimų. Šmidas turėjo įtakos M. Valančiui (aps. „Melnikas", „Geroji Onelė" ir kt.). S. Daukantas, laisvai sekdamas J. Kampe (Campe, 1746—1818), parašė didaktinę nuotykių apys. „Rubinačio Pelūzės gyvenimas" (par. 1846). J. Šliūpas parašė polit. tragediją „Patkulis" (1887) pagal to paties pavadinimo K. Guckovo (Gutzkow, 1811—78) dramą. V. Kudirka išvertė į liet. kalbą F. Šilerio dramas „Orleano mergelė" (1898) ir „Vilius Telis" (1899). XIX a. nemaža V. l. kūrinių vertimų išspausdinta R. Prūsijos ir JAV liet. periodikoje. Paskelbta F. Freiligrato (Freiligrath, 1810—76), J. Getės, H. Heinės (Heine, 1797—1856), G. Hervego (Herwegh, 1817—75), G. Lesingo, E. Vicherto (Wichert, 1831—1902) ir kitų vok. poetų eilėraščių vertimų ir laisvų sekimų (vertėjai S. Homolickis, J. Mačys-Kėkštas, J. Raudonius, J. Šliūpas ir kt.). XIX a. vok. kalba pasirodė liet. tautosakos rinkiniai: L. Rėzos „Dainos, oder litauische Volkslieder" (1825), J. Jordano „Lietuvių liaudies dainos ir sakmės" (1844), G. Neselmano „Lietuvių liaudies dainos" (1853), A. Šleicherio „Lietuvių skaitiniai ir žodynėlis" (1857), V. Tetano ir J. Temės „Rytų Prūsijos, Lietuvos ir Vakarų Prūsijos liaudies sakmės" (1865), A. Leskino ir K. Brugmano „Lietuvių liaudies dainos ir pasakos" (1882), E. Vekenšteto „Žemaičių (lietuvių) mitai, sakmės ir legendos" (1883), Ch. Barčo „Dainų balsai" (2 d., 1886—1889), F. ir H. Tecnerių „Dainos" (1897), K. Jurkšaičio „Lietuvių pasakos" (1898).

XIX a. išleisti 4 K. Donelaičio „Metų" vertimai į vok. kalbą: L. Rėzos (1818), A. Šleicherio (1865), G. Neselmano (1869) ir L. Pasargės (1894). G. Neselmanas išvertė į vok. kalbą S. Valiūno „Birutės dainą" (1851).

Liet. motyvų savo kūryboje panaudojo vok. rašytojai: A. Šamiso (Chamisso, 1781—1838) eilėraščiuose „Ištikima meilė", „Našlės sūnus" (1826), „Šeimos šventė" (1827), „Našlaitė" (1828), F. Gregorovijus (1821—91) „Baltijos kranto idilėse" (1856; II leid. 1940), F. fon Voringenas (Woringen) tragedijoje „Jadvyga" (1870), V. Pirsenas (Piersen) knygoje „Vaizdai iš Prūsijos senovės" (1872), E. Vichertas „Lietuviškose apysakose" (2 t., 1881—90), J. Zoldatas (Soldat) poemoje „Sareka" (1891), M. Špringbornas (Springborn) ist. apys. „Herkus Mantas" (1897).

R. Prūsijoje leidžiamuose periodiniuose ir tęstiniuose leidiniuose vok. kalba („Preussische Provinzialblätter", „Neue preussische Provinzialblätter", „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft" ir kt.) liet. tautosakos bei raštijos kūrinių ir lituanistinių straipsnių XIX a. paskelbė E. Berbomas, P. Bolenas, E. Gizevijus, F. Bekeris, K. Glogau, F. Kuršaitis, K. Jakobis, Ch. Barčas, A. Becenbergeris, K. Jurkšaitis, E. Volteris, F. Tecneris ir kt.

XX a. pradžioje pagausėjo V. l. vertimų. Išversta P. Langmano (Langmann, g. 1862) drama „Baltrus Turazeris" (1908, v. A. Vėgėlė), P. Heizės (Heyse, 1830—1914) tragedija „Marija Magdalietė" (žrn. „Draugija", 1908, Nr. 4—6, v. A. Sabaliauskas). Heizės tragedijos motyvais K. Vairas-Račkauskas parašė aps. „Magdalės Marija" (1910). Didelio dėmesio susilaukė nuo Šilutės kilusio vok. rašytojo H. Zudermano (Sudermann, 1857—1928) kūryba, kurioje gausu liet. motyvų. Išleista jo tragedija „Jonas Krikštytojas" (1909, v. A. Vėgėlė), drama „Joninės" (1912, v. K. Puida). Išversta G. Hauptmano (Hauptmann, 1862—1946) dramos „Audėjai" (1913, v. D. Keliauninkas) ir „Paskendęs varpas" (1917, v. A. Lelys), novelė „Geležinkelio sargas Tylius" (1913), G. Lesingo filos. drama „Išmintingasis Natanas" (1915, v. F. Milašauskis). Atskirais leidiniais pasirodė knygų vaikams: J. Grimo (Grimm, 1785—1863) ir V. Grimo (1786—1859) pasakų rink. „Brolių Grimų pasakos" (1908, v. L. Ropaitė), M. Alytienės atpasakotos Grimų pasakos „Raudonoji kepuraitė", „Pelenė" (1910). Pagal K. Šmidą P. Vileišis parengė „Gražią vaikų knygelę" (1891; II leid. 1906). XX a. pradžioje J. Getės, H. Heinės, F. Šilerio, L. Ulando (Uhland, 1787—1862) ir kt. vok. poetų eilėraščių vertimų periodinėje spaudoje paskelbė K. Bukaveckas, P. Kriaučiūnas, V. Rekašius, M. Šeižys (M. Dagilėlis), M. Vaitkus, J. Žilius-Žilinskas (J. Jonila) ir kt.

Liet. tautosakos, papročių, gamtos motyvų panaudojo vok. rašytojai: L. Pasargė (Passarge, 1825—1912) atsiminimuose „Jaunystė Rytprūsiuose" (1903), A. Tilas (Thielo) poezijos rink. „Tanatos" (1905), V. Heimanas (Heymann) eilėraščių rink. „Neringos vaizdai" (1909), F. Timas (Thimm) eilėraščių rink. „Mano miela Klaipėda" (1912) ir kt.

Buržuazijos valdomoje Lietuvoje V. l. kūrinių vertimų pagausėjo, tačiau jų lygis buvo labai nevienodas, kūrinių atranka dažnai atsitiktinė. Pradėta daugiau versti vok. klasikų kūrinių. Atskiromis knygomis išleistos F. Šilerio dramos „Klasta ir meilė" (1918, v. P. Norkus; 1923, v. J. Talmantas), „Vilius Telis" (1923, v. V. Kudirka), „Plėšikai" (1929, v. P. Vaičiūnas), „Don Karlas" (1930, v. P. Vaičiūnas), „Marija Stiuart. Mesinos nuotaka" (1937, v. J. Januškevičius), J. Getės poemos „Lapinas Reinekis" (1923), „Hermanas ir Dorotėja" (1939; abi vertė J. Žekevičius), poezijos rinkinys su biografija „Goethe" (1932, v. A. Tyruolis), rom. „Jaunojo Verterio kančios" (1932, v. P. Gaučys), drama „Egmontas" (1932, v. J. Adamsas, K. Pietrekas), tragedija „Faustas" (d. 1, 1934, v. A. Valaitis). Išversta H. Zudermano dramos „Užkampio laimė" (1921), „Garbė" (1922), „Geras vardas" (1922; visas vertė K. Puida), romanai „Nedalia" (1938, v. A. Busilas), „Rūpestis" (1938, v. J. Vaznelis), G. Hauptmano dramos „Paskendusis varpas" (1921, v. J. Žiugžda), „Hanelė" (1921, v. J. Talmantas), „Susitaikinimo šventė" (1921, v. P. Vaičiūnas), „Vebrinos" (1923), „Prieš saulėtekį" (1929; abi v. J. Talmantas), apys. „Soanos eretikas" (1937, v. J. Vaitkevičius). Išleista natūralizmo ir neoromantizmo krypčiai artimo komediografo L. Fuldos (Fulda, 1862—1939) komedija „Glušas" (1926, v. V. Dineika), romantikų K. Brentano (Brentano, 1778—1842) „Apysaka apie narsuolį Kasperą ir gražuolę Onytę" (1930, v. B. Rutkus) ir E. Hofmano (Hoffmann, 1776—1822) rom. „Velnio eleksyras" (2 d., 1937, v. S. Miglinas), realistės A. Droste-Hiulshof (Droste-Hülshoff, 1797—1848) kriminalinė apys. „Žydų medis" (1939, v. B. Rutkūnienė).

Pagausėjo XX a. kritinio realizmo atstovų vertimų. Išversta B. Kelermano (Kellermann, 1879—1951) romanai „Jūra" (1923, v. K. Puida), „Tunelis" (1923, v. P. Būtėnas), „Ingeborga" (1930), „Lapkričio devintoji" (1938, v. A. Venclova), E. Remarko (Remarque, 1898—1970) antimilitaristiniai rom. „Vakarų fronte nie-

ko naujo" (1929, II leid. 1931, v. J. Kalnėnas), „Kelias atgal" (1931, v. B. Raila), „Trys draugai" (1939, v. S. Miglinas), T. Mano (Mann, 1875—1955) rom. „Budenbrokai" (2 t., 1930—31, v. K. Karnauskas), H. Dominiko (Dominik, 1872—1945) fantastinis rom. „Mirties spinduliai" (3 d., 1932, v. S. Uzdonas), B. Traveno (tikr. Travenas Torsvanas, 1890—1969) rom. „Baltoji rožė" (1936, v. B. Amalvis), „Medvilnės rinkėjai" (1937, v. V. Mozūraitis), „Mirusiųjų laivas" (1940, v. B. Dundulis), M. Špringborno istorinis rom. „Paskutinis Prūsų sukilėlis Herkus Mantas" (1937, v. P. Andriušis), E. Kestnerio (Kästner, g. 1899) rom. „Dingusi miniatiūra" (1940, v. J. Kruminas).

Išversta nemaža kaimo gyvenimą idealizavusių vok. beletristų grupės (vadinamojo „tėviškės meno" atstovų) kūrybos — J. Špilmano (Spillmann, 1842—1905), P. Kelerio (Keller, 1873—1932), P. Derflerio (Dörfler, 1878—1955), F. Hervigo (Herwig, 1880—1931), E. Vicherto (Wiechert, 1887—1950), R. Šauman (Schaumann, g. 1899) ir kt. prozos kūrinių. Išleista daug bulvarinių rašytojų E. Marlit (Marlitt, 1825—87), R. Foso (Voss, 1851—1918), A. fon Kranės (Krane, g. 1858), H. Kurt-Maler (Courths-Mahler, 1876—1950), T. fon Harbou (Harbou, g. 1888) ir kt. kūrinių vertimų.

Iš vokiškai rašiusių šveicarų rašytojų kūrybos išversta G. Kelerio (Keller, 1819—90) novelė „Romejus ir Julija sodžiuje" (1940, v. J. Rudys), H. Federerio (Federer, 1866—1928) rom. „Kalnai ir žmonės" (1940, v. J. Rudys), K. Mejerio (Meyer, 1825—98), H. Loitholdo (Leutholdo, 1827—79), E. Cano (Zahn, 1867—1952), J. Bosharto (Boshart, 1862—1924), H. Hesės (Hesse, 1877—1962) ir kitų rašytojų veikalų. G. Kelerio, K. Mejerio ir H. Loitholdo eilėraščių vertimų paskelbė S. Nėris.

Iš vaikų ir jaunimo lit-ros išversta V. Haufo (Hauff, 1802—27) „Pasakos" (1921; II leid. 1938, v. J. Balčikonis), Ch. Šmido „Šimtas apsakymėlių" (1922, v. K. Jokantas), V. Bonzelso (Bonsels, 1881—1932) „Bitė Maja" (1923, v. P. Mašiotas), brolių Grimų „Pasakos" (1925, IV leid. 1938, v. J. Balčikonis), M. Geislerio (Geissler, 1868—1945) „Katinas Kniauklys" (1928), „Žaliasis miestas" (1928), „Taikusis Adomėlis" (1929; visas vertė P. Mašiotas), K. Majo (May, 1842—1912) nuotykių apysakos „Per dykumą" (1929), „Sidabro ežero turtai" (2 t., 1930—31), „Vinetou, raudonodžių didvyris" (6 t., 1933; visas vertė J. Vadeikis), „Per laukinį Kurdistaną" (1937, v. S. Šerksnas), E. Kestnerio apys. „Emilis ir jo žvalgai" (1931, v. P. Mašiotas). Liet. teatro repertuare žymią vietą užėmė G. Hauptmano, F. Šilerio, H. Zudermano dramaturgija.

Period. spaudoje paskelbta XVII—XIX a. vok. poetų F. Logau (Logau, 1604—55), F. Hagedorno (Hagedorn, 1708—54), J. Gleimo (Gleim, 1719—1803), Novalio (Novalis, 1722—1801), G. Lesingo, J. Getės, F. Šilerio, J. Hebelio (Hebel, 1760—1826), A. Šamiso, L. Ulando, J. Eichendorfo (Eichendorff, 1788—1857), H. Heinės, F. Hebelio (Hebbel, 1813—63), T. Fontanės (Fontane, 1819—98), R. Baumbacho (Baumbach, 1840—1905), K. Busės (Busse, 1872—1918) eilėraščių vertimų (vertė J. Baniulis, B. Brazdžionis, A. Churginas, M. Dagilėlis, L. Gira, A. Jakštas, F. Kirša, J. Minius, B. Sruoga, A. Tyruolis, A. Venclova, Vydūnas). Išversta XX a. pažangių poetų R. Demelio (Dehmel, 1863—1920), E. Veinerto (Weinert, 1890—1953), J. Becherio (Becher, 1891—1958), E. Ginkelio (Ginkel, 1893—1959), E. Tolerio (Toller, 1893—1939), F. Veiskopfo (Weisskopf, 1900—55) eilėraščių (vertė K. Binkis, P. Cvirka, K. Korsakas, J. Šimkus, A. Venclova ir kt.). Period. spaudoje t. p. paskelbta L. Tiko (Tieck, 1773—1853), T. Hofmano, K. Brentano, E. Merikės (Mörike, 1804—75), T. Štormo (Storm, 1817—88), P. Heizės, F. Vedekindo (Wedekind, 1864—1918), M. Dautendėjaus (Dauthendey, 1867—1918), H. Mano (Mann, 1871—1951), J. Vasermano (Wassermann, 1873—1934), L. Foichtvangerio (Feuchtwanger, 1884—1958), A. Cveigo (Zweig, 1887—1968), B. Franko (Frank, 1887—1945), O. Grafo (Graf, 1894—1967), H. Kesteno (Kesten, g. 1900), E. Glezerio (Glaeser, 1902—63) ir kitų vok. rašytojų prozos kūrinių.

Liet. kalba išleista K. Heinemano (Heinemann) V. l. istorija „Vokiečių kūryba" (1922, v. K. Puida). Knygų V. l. klausimais parašė J. Eretas („Vokiečių literatūros istorija", d. 1, 1931; „Johanas Wolfgangas Goethe", 1933), A. Bakšaitis („Faustas", 1935). Apie V. l. ir atskirus vok. rašytojus (J. Becherį, J. Getę, G. Hauptmaną, H. Heinę, G. Lesingą, T. Maną, E. Remarką, F. Šilerį, H. Zudermaną) liet. spaudoje rašė J. Aleksandravičius, V. Drazdauskas, J. Eretas, J. Grinius, J. Januškevičius, K. Korsakas, J. Lingis, V. Maciūnas, K. Masiliūnas, A. Merkelis, V. Mykolaitis-Putinas, I. Skrupskelis, B. Sruoga, V. Šilkarskis, J. Talmantas, A. Tyruolis, A. Žirgulys, J. Žiugžda ir kt.

1918—40 Vokietijoje išleista knygų apie Lietuvą. V. Jungferis (Jungfer, g. 1893), 1925—40 dėstęs Kauno un-te, apie Lietuvą rašė knygose: „Lietuvos gyvenimo vaizdai" (1918), „Už ežerų, už girių" (1932), „Lietuva—tautos veidas" (1938), vok. kalba parengė liet. liaudies dainų rink. „Lietuvių dainų skrynia" (1939); su K. Jasėnu išvertė S. Daukanto „Būdą senovės lietuvių" (išl. 1926 „Senovės Lietuvos" pavadinimu). Leidinyje „Knyga apie Lietuvą" („Das Litauen Buch", 1918) paskelbta O. Verlės (Wöhrle) ir G. Neselmano išverstų liet. tautosakos pavyzdžių, Maironio eilėraštis „Vilnius", Lazdynų Pelėdos aps. „Motulė paviliojo", T. Daugirdo, V. Gaigalaičio, Vydūno straipsnių liet. istorijos, kultūros ir kt. klausimais. Vok. kalba išleista M. Bemo (Boehm, g. 1891) ir F. Špechto (Specht, 1888—1949) „Latvių ir lietuvių pasakos" (1924), O. Švarcino (Schwarzien) „Klaipėdos krašto padavimai, pasakos ir švankai" (1925), „Klaipėdos krašto jumoreskos" (1929), „Klaipėdos krašto Jūros apylinkių gyvenimo vaizdai" (1931). J. Kalmerio (Kalmer) knygoje „Šiuolaikinė Europos lyrika" (1927) paskelbta K. Binkio, F. Kiršos, B. Sruogos, J. Tysliavos eilėraščių vertimų. E. Lojevskis (Lojewski) išleido pasakų rink. „Ten, kur Nemunas srovena" (1931). Vydūnas parašė vok. kalba veikalą „Septyni šimtmečiai vokiečių—lietuvių santykių" (1932), kuriame lietė ir kultūrinius ryšius. Kauno un-to profesorius H. Engertas išleido liet. poezijos antologiją „Iš lietuvių poezijos" (1935; II leid. 1938). R. Prūsijos ir Lietuvos (ypač Klaipėdos krašto) istorijos, tautosakos, papročių ir gamtos motyvų panaudota H. Zudermano apsakymų rink. „Lietuviški apsakymai" (1917), R. Lauknerio (Lauckner, 1887—1954) dramoje „Pamokslas Lietuvoje" (1919), A. Kačinskio (Katschinski) rom. „Antroji tėviškė" (1921), A. Koraliaus (Korallus) sudarytame poezijos rink. „Iš Rytų Prūsijos dainų lobyno" (1923), A. Migel (Miegel, 1879—1964) apsakymų rink. „Pasakojimai iš senovės Prūsijos" (1926; III leidimas 1942), V. Ulmanrid-Naujeko (Ulmanried-Naujeck) „Apysakose iš Lietuvos" (1928), A. Brusto (Brust, 1891—1934) eilėraščių rink. „Aš esu" (1929), rom. „Prarastoji žemė" (1929), H. Miulerio (Müller, 1882—1950) apys. „Kopų vingyje" (1930), V. Haricho (Harich, 1888—1931) istorinėje apys. „Vytautas ir Jogaila" (1932), H. Brandšteterio (Brandstaedter) apys. „Atostogos Nidoje" (1934), A. Tilo (Thielo) dainų ir baladžių rink. „Klaipėdos kraštas ir Nemunas" (1935), V. Jungherio (tikr. V. Jungferis) rom. „Skaringų kelias" (1940) ir kt. kūriniuose. Vokiečių periodikoje paskelbta straipsnių apie liet. poeziją, Maironį, V. Krėvę ir kt. rašytojus.

Vok. faš. okupacijos metais (1941—1944) atskirais leidiniais liet. kalba išleista G. Lesingo tragedija „Emilija Galoti" (1943, v. G. Grigaliūnas-Glovackis), herojinis vok. epas „Gudrūna" (1944, v. B. Gavėnas). Vilniaus dramos teatre pastatyta vok. romantiko H. Kleisto (Kleist, 1777—1811) komedija „Sukultas ąsotis" (1941). Period. spaudoje buvo skelbiami J. Šterno (Stern, 1864—1940), H. Karosos (Carossa, 1878—1956), H. Klaudijaus (Claudius, g. 1878), R. Paulseno (Paulsen, g. 1883), R. Oiringerio (Euringer, 1891—1953) ir kt. nacistų vertinamų rašytojų kūriniai.

Po D. Tėvynės karo pagerėjo V. l. kūrinių vertimų kokybė, didelis dėmesys skiriamas klasikinei vok. lit-rai. 1946—70 išleista H. Heinės eil. ciklas „Šiaurės jūra" (1946, v. B. Sruoga), satyrinė kelionės įspūdžių knyga „Kelionių vaizdai" (1953) ir poezijos rink. „Lyrika ir satyra" (1957), H. Mano satyrinis rom. „Profesorius Unratas" (1948, v. E. Kraštinaitis), F. Šilerio drama „Vilius Telis" (1952, v. K. Boruta), „Dramos"

(1959, v. V. Bložė, K. Boruta, P. Vaičiūnas), rink. „Poezija" (1959), T. Mano rom. „Budenbrokai" (1954, v. J. Vaznelis; II leid. 1968) ir „Lota Veimare" (1969, v. V. Petrauskas), B. Kelermano rom. „Mirties šokis" (1958, v. J. Šimkus), „Lapkričio devintoji" (1962, v. A. Venclova), „Anatolio miestas" (1963, v. J. Šimkus) ir „Žydroji juosta" (1970, v. D. Šaduikienė), E. Remarko rom. „Laikas gyventi ir laikas mirti" (1958, v. E. Kraštinaitis), „Trys draugai" (1959, v. V. Petrauskas) ir „Vakarų fronte nieko naujo" (1960, v. J. Kabelka), L. Foichtvangerio istoriniai rom. „Keistuolio išmintis" (1959, v. V. Katilius) ir „Goja" (1962, v. J. Maceinienė), J. Getės tragedija „Faustas" (d. 1, 1960, v. A. Churginas; II leid. 1962) ir rom. „Jaunojo Verterio kančios" (1963, v. E. Vengrienė), H. Falados (Fallada, 1893—1947) rom. „O kas dabar, mažasis žmogau?" (1960, v. D. Urbas), H. Zudermano novelių rink. „Kelionė į Tilžę" (1960, v. A. Druktenis), T. Štormo novelių rink. „Audros raitelis" (1961, v. E. Vengrienė), B. Traveno rom. „Medvilnės rinkėjai" (1961, v. K. Grigas) ir „Žygis į Kaobos šalį" (1962, v. A. Žukas), E. Hofmano rom. „Katino Murklio pažiūros į gyvenimą ir Kapelmeisterio Johaneso Kreislerio biografijos fragmentai atsitiktinai išlikusiuose makulatūros lapuose" (1964, v. E. Vengrienė), apsakymų rink. „Iš vieno nenaudėlio gyvenimo" (1965), kuriame paskelbta vok. romantikų J. Eichendorfo, H. Kleisto, A. Šamiso, L. Tiko apsakymų, G. Hauptmano dramų rink. „Prieš saulėlydį" (1967, v. V. Giedra, E. Vengrienė), G. Lesingo kūrybos rink. „Mina fon Barnhelm. Emilija Galoti. Laokoonas" (1968, v. J. Stonys, K. Urbanavičius, V. Zaborskaitė, A. Žukas).

Period. spaudoje ir rink. „Iš Vakarų Europos poezijos" (1957, v. A. Churginas) paskelbta J. Getės, H. Heinės, J. Helderlino (Hölderlin, 1770—1843), F. Šilerio ir kt. poetų eilėraščių vertimų.

Taryb. metais išversta VDR rašytojų kūrinių: A. Zegers (Seghers, g. 1900) rom. „Mirusieji lieka jauni" (1951, v. E. Danilevičiūtė, R. Jankevičiūtė, J. Macaitis, J. Subatavičius, K. Umbrasas), S. Heimo (Heym, g. 1913) rom. „Kryžiuočiai" (1951, v. A. Gricius), A. Cveigo romanas liet. tematika „Mindaugas II" („Einsetzung eines Königs", 1955, v. K. Urbanavičius), V. Tornijaus (Tornius, g. 1883) rom. apie Rembrantą „Tarp šviesos ir tamsos" (1959, v. L. Starevičiūtė), V. Šveikerto (Schweickert, g. 1908) novelių rom. „Jis paprašė raudono vyno" (1962, v. J. Kabelka), B. Brechto (Brecht, 1898—1956) pjesių rink. „Motušė Kuraž" (1964, v. E. Viskanta), pjesė „Terezos Karar šautuvai" (1967, v. V. Drazdauskas), scenos iš draminio montažo „Skurdas ir neviltis Trečiajame reiche" (1967, v. A. Vengris, A. Druktenis, V. Drazdauskas), D. Nolio (Noll, g. 1927) rom. „Vernerio Holto nuotykiai" (1964, v. V. Petrauskas), B. Apico (Apitz, g. 1900) rom. „Nuogas tarp vilkų" (1965, v. J. Jasinevičius), K. Volf (Wolf, g. 1929) rom. „Perskeltas dangus" (1966, v. J. Kabelka), V. ir I. Kornų rom. „Mauras ir Londono kovai" (1967, v. A. Žukas), J. Bobrovskio (Bobrowski, 1917—65) romanai liet. tematika „Lietuviški fortepijonai" (1968, v. E. Astramskas) ir „Levino malūnas" (1969, v. E. Vengrienė), H. Kanto (Kant, g. 1926) rom. „Aktų salė" (1969, v. A. Žukas), G. Mencelio (Menzel, g. 1894) apys. apie Heinę „Paskutiniai lašai kartūs" (1970, v. S. Račiūnas). Periodinėje spaudoje paskelbta F. Volfo (Wolf, 1888—1953), K. Tucholskio (Tucholsky, 1890—1935), S. Heimo, G. Ledigo (Ledig, g. 1921), F. Fiumano (Fühmann, g. 1922), V. Kaufmano (Kaufmann, g. 1924), E. Lesto (Loest, g. 1926), R. Štralio (Strahl, g. 1931) ir kitų vok. rašytojų apsakymų bei jumoreskų vertimų.

Išleista pažangių VFR rašytojų kūrybos vertimų: H. Belio (Böll, g. 1917) romanai „Ir nepasakė nė žodžio" (1960, v. V. Gustainis), „Namai be šeimininko" (1962), „Biliardas pusę dešimtos" (1965), „Klouno akimis" (1966; visus v. E. Vengrienė), L. Franko (Frank, 1882—1961) romanai „Kairėje, kur plaka širdis" (1961) ir „Matilda" (1968; abu v. A. Druktenis), H. Richterio (Richter, g. 1908) rom. „Nežudyk" (1963, v. A. Druktenis), M. Gregoro (Gregor, g. 1929) rom. „Tiltas" (1964, v. J. Kabelka), G. Veizenborno (Weisenborn, g. 1902) rom. „Persekiotojas" (1966, v. L. Kalpokienė), V. Borcherto (Borchert, 1921—47) kūrybos rinktinė „Lauke už durų" (1969, v. A. Druktenis, V. Karalius, J. Kunčinas, R. Lankauskas, M. Melėnas, J. Miltinis, V. Petrauskas), H. Jėgerio (Jaeger, g. 1927) rom. „Pasmerktųjų maištas" (1970, v. V. Būda, E. Krikščiūnas) ir kt.

Iš vok. kalba rašiusių šveicarų rašytojų kūrybos išversta: G. Kelerio novelių rink. „Auksinės legendos" (1959, v. E. Vengrienė), O. Šteigerio (Steiger, g. 1918) rom. „Gerbiamo žmogaus portretas" (1960, v. J. Ragauskas), F. Diurenmato (Dürrenmatt, g. 1921) pjesė „Fizikai" (1965, v. J. Banaitis), rom. „Teisėjas ir jo budelis. Avarija" (1966, v. L. Petravičius), rom. „Įtarimas" (išsp. „Švyturyje", 1967, Nr. 6—12, v. J. Palašaitis), M. Frišo (Frisch, g. 1911) romanai „Homo Faber" (1967, v. V. Petrauskas), „Štileris" (1970, v. V. Petrauskas), pjesės „Biografija" (išsp. rinkinyje „XX amžiaus dramaturgija", 1970, v. A. Druktenis) ir „Didysis Filipo Hoco pyktis" (išsp. almanache „Muzika ir teatras", 1970, v. E. Vengrienė), K. Mejerio (Meyer, 1825—98) novelių rink. „Amuletas" (1969, v. E. Astramskas, E. Vengrienė).

Lietuvos teatruose taryb. metais pastatyta V. Borcherto, B. Brechto, F. Diurenmato, M. Frišo, G. Hauptmano, E. Remarko, F. Šilerio draminių veikalų.

Iš vok. vaikų ir jaunimo lit-ros išversta R. Raspės (Raspe, 1737—94) „Miunhauzeno nuotykiai" (1948, v. V. Laurynaitis; II leid. 1967), išleisti nauji Haufo pasakų (1949, 1956, 1962) ir brolių Grimų pasakų (1949, 1954, 1958, 1966; visus vertė J. Balčikonis) leidimai, E. Hofmano „Spragtukas ir pelių karalius" (1958, v. A. Laigonaitė), naujas E. Kestnerio apys. „Emilis ir jo sekliai" leidimas (1959, v. J. Kardelytė), rom. „Dvynukės" (1960, v. L. Starevičiūtė), rom. „Gegužės 35-oji" (1961, v. J. Kardelytė), apys. „Mažasis žmogeliukas" (1968, v. A. Druktenis), G. Švabo (Schwab, 1792—1850) atpasakoti senovės graikų mitai „Heraklio žygiai" (1960), „Trojos karas" (1961, abi v. A. Laigonaitė), „Odisėjo kelionės" (1961, v. A. Žukas), E. Štritmaterio (Strittmatter, g. 1912) apys. „Linksmasis kaimas" (1961, v. A. Januškevičius), G. Richterio (Richter, g. 1923) rom. „Laivai, žmonės, tolimi kraštai" (1965, v. A. Žukas), V. Meinko (Meinck, g. 1914) „Nuostabiosios Marko Polo kelionės" (1968, v. J. Stanišauskas, K. Urbonavičius). Be to, išleista V. Harcfeldės (Harzfelde, g. 1896), H. Krauzės (Krause, g. 1916), Dž. Kriuso (Krüss, g. 1916), A. Velmo (Welm, g. 1927) ir kt. rašytojų kūrinių vertimų. Period. spaudoje ir rink. „XX a. Vakarų poetai" (1969) išversta VDR poetų J. Becherio, J. Bobrovskio, B. Brechto, F. Fiumano, S. Hermlino, H. Kenigo, Kubos, G. Maurerio, A. Miulerio, E. Veinerto ir VFR poetų I. Bachman, P. Celano, N. Zaks ir kt. eilėraščių (vertė E. Astramskas, V. Bložė, A. Churginas, V. Karalius, K. Korsakas, E. Matuzevičius, S. Račiūnas, A. Žukauskas ir kt.).

Straipsnių V. l. klausimais paskelbė C. Gecienė, K. Korsakas, M. Lebedytė, E. Matuzevičius, B. Savukynas, T. Statkus, L. Stepanauskas, I. Veisaitė ir kt. Apie A. Cveigą, J. Getę, T. Maną, F. Šilerį rašė A. Venclova knygose „Laikas ir rašytojai" (1958) ir „Epochos vėjas" (1962). Name Nidoje, kuriame 1930—32 vasaromis gyveno T. Manas, įrengtas memorialinis muziejus.

Nemaža lietuvių literatūros kūrinių išversta į vokiečių kalbą. VDR išleista A. Gudaičio-Guzevičiaus rom. „Kalvio Ignoto teisybė" (1954), A. Vienuolio rom. „Puodžiūnkiemis" (1955, v. F. Šiuleris), Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" (1965, v. I. Šreder), poezijos rink. „Paukštis eina žeme" (1969, v. H. Čechovskis, F. Fiumanas, S. Kirš, K. Mikelis), M. Sluckio rom. „Laiptai į dangų" (1966, v. I. Breving; II leid. 1968), apsakymų rink. „Kaip sudužo saulė" (1967, v. I. Breving, Š. Košut, H. Votė), novelių rink. „Odė kiaulei" (1970, v. I. Breving, Š. Košut, H. Votė), A. Bieliausko rom. „Mes dar susitiksim, Vilma" (1966, v. E. Jurkšatas, H. Kompas), I. Mero romanai „Lygiosios trunka akimirką" (1966; IV leid. 1969), „Ant ko laikosi pasaulis" (1967; II leid. 1968), „Mėnulio savaitė" (1968; visus v. I. Breving), E. Mieželaičio poezijos rink. „Žmogus" (1967, v. J. Čechovskis), J. Mikelinsko rom. „O laikrodis eina" (1969, v. L. Remanė), K. Borutos „Baltaragio malūnas" (1970, v. L. Remanė), XX a. lietuvių apsakymų

antologija „Žuvys neturi atminties" (1970, v. I. Breving, R. Ekertas, Š. Košut ir kt.), V. Žilinskaitės jumoreskų rink. „Žydrasis karkvabalis" (1970).

VDR periodinėje spaudoje paskelbta A. Bieliausko, Maironio, Just. Marcinkevičiaus, I. Mero, E. Mieželaičio, S. Nėries, M. Sluckio, B. Sruogos, V. Žilinskaitės ir kitų liet. rašytojų kūrinių vertimų. Just. Marcinkevičiaus apys. „Pušis, kuri juokėsi" inscenizuota ir pastatyta Berlyno radijo teatre. Apie liet. lit-rą ir atskirus rašytojus period. spaudoje rašė V. Broining, V. Busevicas, V. Falkenhanas, V. Girnus, A. Hening, A. Hiršė, Š. Košut, L. Košutas, E. Kotvic, S. Pavel, L. Pirskavec ir kt. Lietuviškos tematikos yra A. Kurelos (Kurella, g. 1895) atsiminimų knygoje „Pakeliui pas Leniną" (1967). Jos ištraukų paskelbta liet. periodinėje spaudoje. Liet. lit-ros klausimais nemaža rašoma VDR leidžiamame žurnale „Sinn und Form" („Mintis ir forma"), kurį redaguoja prof. V. Girnus (kilęs iš Šilutės). 1968—1970 šiame žurnale išspausdinta Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio straipsnių, J. Bobrovskio liet. tematikos eilėraščių, V. Girnaus įspūdžiai iš lankymosi 1969 Lietuvoje ir kt.

VFR klasikinę liet. lit-rą verčia ir tyrinėja H. Budenzigas (Buddensieg, g. 1893). Jis išvertė ir išleido su komentarais K. Donelaičio „Metus" (1966), D. Poškos „Mužiką Žemaičių ir Lietuvos" (1967), A. Baranausko „Anykščių šilelį" (1967). H. Budenzigo leidžiamame žrn. „Mickievicz-Blätter" paskelbta Just. Marcinkevičiaus poema „Donelaitis" (1967, Nr. 34—35, v. H. Budenzigas, E. Kavolis), A. Venclovos aps. „Svečias iš Vilniaus" (1967, Nr. 34—35, v. E. Kavolis), K. Donelaičio pasakėčios (1968, Nr. 38, v. H. Budenzigas), liet. tautosakos pavyzdžių, E. Astramsko, A. Churgino, J. Degutytės, Jovaro, F. Kiršos, K. Korsako, J. Macevičiaus, Maironio, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, V. Reimerio, B. Sruogos, A. Vienažindžio eilėraščių, R. Lankausko apsakymų vertimų. VFR išleista I. Mero romanai „Lygiosios trunka akimirką. Ant ko laikosi pasaulis" (1969).

Į vok. kalbą išversta ir išspausdinta Tarybų Sąjungos period. spaudoje („Sowjetliteratur", „Sowjetfrau", „Neues Leben") J. Avyžiaus, J. Baltušio, P. Cvirkos, J. Degutytės, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio, J. Mikelinsko, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, I. Simonaitytės, M. Sluckio, J. Šimkaus, A. Venclovos, A. Vienuolio ir kitų liet. rašytojų kūrinių.

VOKIETÁITIS Antanas [1877.XI.12 Bevardiškiuose (Kapsuko rj.) — 1950.XI.19 Kaune] — pedagogas. 1897 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Lenkijoje. 1907—13 Žagarės pr. m-los mokytojas. Šioje m-loje įsteigė meteorologijos stotį, kurios stebėjimų duomenis reguliariai siuntinėjo į Peterburgą. 1907—14 organizavo mokinių ir suaugusiųjų chorus, rengė spektaklius. Nuo 1913 Vyriausiosios fizikos observatorijos Peterburge korespondentas. I pasaul. karo metu mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1918—19 Rietavo prog-jos mokytojas. 1919—32 Kauno aps., 1932—38 Kauno miesto pr. m-lų inspektorius. 1938—1940 ir 1941—44 Ukmergės mkt. seminarijos direktorius. 1940—41 Trakų mkt. seminarijos, 1944—50 Kauno mkt. seminarijos ir Kauno IV darbininkų jaunimo m-los mokytojas. Daugiau kaip 10 metų vadovavo ped. darbo kursams, dėstė darbinio mokymo ir kraštotyros metodiką. Dalyvavo Lietuvių mokytojų s-gos, Šaulių s-gos, Gyvulių globos d-jos, Vilniui vaduoti s-gos veikloje. Period. spaudoje rašė pedagogikos ir jaunimo organizavimo klausimais.

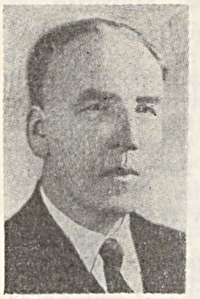

VOKIETÁITIS Juozas [1872.IX.30 Bevardiškiuose (Kapsuko rj.) — 1931.XII.15 Kaune] — pedagogas. 1890 baigęs Veiverių mkt. seminariją, mokytojavo Lenkijoje. 1907—14 Kaune vadovavo „Saulės" d-jos mokytojų kursams. I pasaul. karo metu su kursais išsikėlė į Voronežą; ten kartu dėstė matematiką liet. mergaičių g-joje. 1918—25 „Saulės" d-jos mkt. seminarijos direktorius, 1919—31 Švietimo m-jos pradžios mokslo departamento direktorius. 1931 Kauno burmistras. Priklausė Lietuvių mokslo d-jai, „Dainos" d-jai, Lietuvių d-jai nukentėjusiems dėl karo šelpti ir kt. org-joms, buvo vienas Lietuvių mokytojų s-gos Lenkijoje, vėliau Voroneže steigėjų. Spaudoje rašė ped. klausimais.

VOKIETÌJOS LIETÙVIAI (be *Rytų Prūsijos lietuvių* autochtonų). XIX a. pabaigoje Vokietijos sunkioji pramonė sutraukė nemaža žmonių iš Lietuvos. Į Vokietiją atkeliavę lietuviai gyveno daugiausia Berlyne ir pramoniniuose Ruro baseino miestuose — Elberfelde, Esene, Diuseldorfe, Dortmunde, Duisburge. Kurį laiką ten pagyvenę ir užsidirbę pinigų, kai kurie iškeliavo į Angliją, JAV ir kt. šalis. „Tėvynės sargo" (1896, Nr. 10) teigimu, Esene tuomet gyveno 200 lietuvių, „Vienybės lietuvninkų" (1903, Nr. 27), — apie 900. P. Stupinkevičiaus iniciatyva 1902 Esene buvo įkurta klerikalinė liet. d-ja — Šv. Kazimiero draugystė. Vėliau ji perorganizuota į Šv. Vincento konfederaciją. 1903—14 veikė Berlyno lietuvių draugystė, kuriai vadovavo A. Zaunius ir M. Posingis. Čia lietuviai rengdavo skaitymo vakarus, pranešimus, žaidimus, dainuodavo liet. dainas. Po I pasaul. karo gausiausia V. l. kolonija buvo Dortmunde. 1919 ten gyveno apie 2000 lietuvių. 1921 J. Braškio iniciatyva buvo įkurta Dortmundo lietuvių d-ja, kuri vėliau turėjo 130 narių. D-jos susirinkimai vykdavo kas mėnesį. D-ja rengdavo pasilinksminimus, retkarčiais jos meno saviveiklos būrelis padainuodavo liet. liaudies dainų, surengdavo dramos spektaklį. D-ja rūpinosi sergančiais ar nelaimės ištiktais savo nariais, užtardavo lietuvius valdžios įstaigose. Turėjo biblioteką (apie 500 knygų), prenumeruodavo liet. laikraščių. 1932 Dortmunde buvo suorganizuoti liet. kalbos kursai. Juos lankė apie 80 žmonių.

Vok. faš. okupacijos metais hitlerininkai išvežė iš Lietuvos į Vokietiją apie 36 000 žmonių prievartos darbams. Daugiausia buvo išvežta į Frankfurtą prie Maino ir jo apylinkes, į Saksoniją — Drezdeno, Leipcigo, Chemnico miestus bei aplinkines vietoves, į Berlyną ir Frankfurtą prie Oderio. Nemaža Lietuvos gyventojų nuo 1941.VII—VIII dirbo Rytų Prūsijoje. 1941—45 hitlerinės Vokietijos kalėjimuose ir konc. stovyklose, t. p. nuo bombardavimų žuvo apie 6000 lietuvių.

1944 vok. kariuomenei traukiantis iš Lietuvos, išbėgo į Vokietiją ir vietiniai okupantų talkininkai, t. p. nemaža jų suklaidintų ir įbaugintų kt. lietuvių. Vokietijoje jie ilgainiui pateko į vad. perkeltųjų asmenų stovyklas, kuriose vadovaujamus postus užėmė buržuaziniai nacionalistai. Jie kūrė ten reakcines org-jas, terorizavo norinčius grįžti į tėvynę. Tų stovyklų gyventojų būklė buvo bloga. Jie neturėjo gyv. patalpų neliečiamybės, buvo prievarta vežami įv. darbams, o patys neturėjo teisės gauti darbo; buvo varžomas išvykimas iš stovyklos teritorijos; spaudai skirti jų rašiniai buvo griežtai cenzūruojami. 1945—48 Vokietijoje gyveno apie 60 000 lietuvių, iš jų 56 500 stovyklose (amerikiečių okup. zonoje 30 000, anglų — 24 000, prancūzų — 2500). Tokių stovyklų buvo, pvz., Augustdorfe (apie 400 žmonių), Dilingene (1000), Flensburge (500), Freiburge (300), Getingene (300), Hamburge (3500), Hanau (4000), Heidelberge (200), Kemptene (2000), Liubeke (3000), Memingene (1500), Miunchene (2000), Oldenburge (2000), Ravensburge (600), Regensburge (1200), Štutgarte (200), Špakenberge (2000), Šveinfurte (1500), Zedorfe (2500). 1945—1949 kai kuriose tų stovyklų veikė liet. g-jos (Lempertheim Hiutenfelde veikia iki šiol). Buvo suorganizuota ir spec. vid. m-lų. Kai kur veikia saviveiklos būreliai. Vokietijos aukštosiose m-lose per tą laiką iš viso studijavo apie 2000 lietuvių. Po 1945 į V. Vokietiją persikėlė nežymi dalis buvusių Klaipėdos kr. gyventojų (kai kurie jų vėliau grįžo į Lietuvą). Dalis V. l. (1075) grįžo į tėvynę. V. l. stovyklos 1949 buvo likviduotos. Dauguma lietuvių persikėlė į Angliją (6000), Australiją (8000), Belgiją, Kanadą (2000), Olandiją, Pietų Ameriką (2500), JAV (apie 30 000) ir kt. šalis. 1959 Vokietijoje lietuvių buvo likę apie 10 000.

Lit.: K. Rukšėnas, Į vergovę, V., 1966.

„VÓKIŠKA-LIETÙVIŠKA NAMÝNĖS BUNTÀ" — laikraštis, ėjęs 1920—21

Klaipėdoje. Spausdintas gotiškais spaudmenimis. Leido Vokiečių-lietuvių tėvynės s-ga (vad. „heimatbundininkai"), kovojusi už Klaipėdos kr. valstybę („freištatą"). Red. G. Šmitas.

VOKIŠKĖLIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Augalų apyl., 2 km į š. nuo Vilkaviškio; kolūkio centras. 246 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1957). Yra kultūros namai, biblioteka (nuo 1948). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1744. 1827 buvo 80 gyv., 1959 — 72.

VOLĀNAS (Volanus) Andriejus [apie 1530 Poznanėje (Lenkija) — 1610 Bijutiškėse (BTSR, Gardino sr.)] — rašytojas humanistas, publicistas. Kilęs iš bajorų. 1544—46 studijavo Frankfurte prie Oderio, 1550—53 — Karaliaučiaus un-te. Ilgus metus buvo didiko M. Radvilos Rudojo, karaliaus Stepono Batoro sekretorius. Manoma, kad padėjo A. Rotundui parašyti brošiūrą „Pasikalbėjimas lenko su lietuviu" (1564). 1569 Liublino seime rėmė Lietuvos valstybingumą. Buvo Lietuvos Vyriausiojo tribunolo deputatas. Su diplomatinėmis misijomis lankėsi Rygoje (1589), Maskvoje (1595). 1585 Lietuvos liuteronų ir kalvinų dispute (Vilniuje) gynė Kalvino teiginius. Lot. kalba parašė apie 30 veikalų visuom. ir valst. klausimais. Veikale „Apie laisvę" (1572) smerkė feodalų savavaliavimą, reikalavo didesnių teisių valstiečiams ir miestiečiams. Veikaluose ir disputuose polemizavo su arionais (F. Socinu) ir katalikais (jėzuitu P. Skarga ir kt.). Reiškė pažangias pažiūras į visuomenę, skelbė visuomenės sutarties teorijos pradus.

Lit.: **J. Łukaszewicz**, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, t. 1—2, Poznań, 1842—43; **M. Baliński**, Andrzej Wolan, jego życie uczone i publiczne. — Pisma historyczne, t. 3, Warszawa, 1843; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957.

VOLBĪENĖ Chana [**Šreibergaitė**; g. 1913.X.1 Utenoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. 1928—31 LKJS narė, veikė Utenoje, Panevėžyje. 1930—1931 LKP CK kurjerė. 1931 suimta ir 1932 nuteista 2 metus kalėti. Kalėjo Zarasuose. Vėliau dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-joje. 1934—37 LRP Utenos k-to narė, sekretorė. 1937 persikėlė į Kauną. Jos bute vykdavo komunistų susirinkimai, LRP CK posėdžiai. 1941—44 priklausė Kauno geto antifaš. org-jai. 1944 vasarą pabėgusi iš geto, slapstėsi. Nuo 1945 darbininkė Kaune.

VOLČKOVĀ Klaudija [g. 1920.X.29 Spaskojėje (RTFSR, Kuibiševo sr.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1956), Lietuvos TSR nusipelniusi mokytoja (1969). 1941—45 dirbo g-loje Kuibiševe, mokėsi propagandistų kursuose prie Aukštosios part. m-los Maskvoje, dirbo VLKJS CK. Nuo 1943 TSKP narė. 1945—53 LLKJS CK, LLKJS Vilniaus sr. k-to darbuotoja. 1949 neakivaizdiniu būdu baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. Nuo 1953 Vilniaus Ped. in-to TSKP istorijos katedros dėstytoja. Nuo 1962 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie LKP ir LLKJS vaidmenį, atstatant ir vystant Lietuvos liaudies ūkį 1945—53.

VOLDEMĀRAS Augustinas [1883.IV.4 Dysnoje (Ignalinos rj.) — 1942.XII.16 Maskvoje] — buržuazinis politikas, istorikas. 1909 baigė Peterburgo un-to ist. ir filol. f-tą. Nuo 1911 to f-to docentas. 1914 specializavosi Italijoje, 1915 — Švedijoje. Nuo 1917 Permės un-to profesorius. Kaip reakcinės „Pažangos" partijos atstovas 1917.V.27—VI.3 dalyvavo Rusijos lietuvių seime Petrograde, o kaip to seimo delegatas — Rusijos tautų kongrese (1917.IX.8—16 Kijeve). Priklausė Vyriausiajai liet. tarybai Rusijoje. Jos pasiųstas, užmezgė ryšius su kontrrevoliucine Ukrainos Rada. Kaip Rados delegacijos dalyvis Bresto taikos derybose talkino kaizeriniams okupantams. Po to grįžo į Lietuvą, buvo kooptuotas į buržuazinę Lietuvos Tarybą ir 1918.XI.4 paskirtas pirmuoju Lietuvos buržuazinio Ministrų kabineto pirmininku. Jo sudarytas kabinetas 1918.XI.11 buvo patvirtintas Vokietijos vyriausybės. 1918.XII, ėmus vok. kar. daliniams trauktis iš Lietuvos, išvyko į užsienį ieškoti imperialistų pagalbos kovai prieš sukilusią liaudį. Vadovavo burž. Lietuvos delegacijai Versalio taikos konferencijoje Paryžiuje. 1920 grįžo į Lietuvą. 1920—22 Aukštųjų kursų lektorius, nuo 1922 Lietuvos un-to profesorius. 1924 su A. Smetona ir kt. veikėjais įkūrė Lietuvių tautininkų s-gą. 1926 išrinktas tautininkų atstovu į seimą. Vienas iš faš. valst. perversmo (1926.XII.17) iniciatorių, po perversmo ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras. Susikivirčijęs su A. Smetona ir kt. tautininkais, 1929 buvo iš vyriausybės pašalintas, ištremtas į Platelius. Vėliau, policijos prižiūrimas, gyveno Zarasuose. Savo šalininkų — *voldemarininkų* — padedamas, 1934.VI bandė perversmu paimti valdžią, buvo nuteistas 8 metus kalėti. 1938 amnestuotas ir ištremtas iš Lietuvos. 1939 grįžo, buvo suimtas ir nutremtas į Zarasus. 1940 pr. vėl ištremtas iš Lietuvos. Tuoj po 1940.VI.15 grįžo. 1940—42 gyveno Ordžonikidzėje (Š. Kaukazas). Hitlerinei kariuomenei artėjant prie Kaukazo, suimtas. Mirė kalėjime.

VOLDEMĀRININKAI — 1929 susidariusi lietuvių fašistų, daugiausia karininkų ir studentų, grupė, vadovaujama A. Voldemaro. V. kildino save iš „*Geležinio vilko*" org-jos, įkurtos 1927 pr. kovai su faš. režimo priešininkais. 1929. IX.19 pašalintas iš vyriausybės, A. Voldemaras pradėjo telkti šalininkus, kad paimtų valdžią. V. keletą kartų organizavo pučus, kurių didžiausias buvo 1934. VI.7—8 Kaune. Po burž. partijų uždarymo 1933—36 prie V. prisidėjo fašistuojantys klerikalinių ir kitų buržuazinių, daugiausia jaunimo, org-jų nariai. 1938. XII.29 V. iniciatyva Klaipėdoje buvo sudaryta A. Sliesoraičio, J. Štaupo ir J. Pajaujo vadovaujama Lietuvių aktyvistų sąjunga, veikusi hitlerininkų pavyzdžiu ir jų remiama (ž. *Žygininkai*). Vokietijos užsienio reikalų m-ja voldemarininkams kas 3 mėn. duodavo po 2—3 tūkst. markių. Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, V. bendradarbiavo su hitlerininkų agentais Lietuvoje, 1941 pr. įkūrė *Lietuvių nacionalistų partiją*, karo pradžioje padėjo hitlerininkams likviduoti Lietuvos taryb. aktyvą.

VÕLFGANGAS Johanas Fridrichas [1776.VII.17 Lozovojėje (Ukrainos TSR, Kamenec Podolsko rj.) — 1859.V.17 Paluknyje (Trakų rj.)] — farmakologas. 1801 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo Ščučino (netoli Gardino) vienuolyno vaistinėje, vėliau Vilniuje. Nuo 1804 Vilniaus un-to vaistinės vedėjas. Nuo 1807 Vilniaus un-te dėstė farmaciją. Nuo 1810 farmacijos ir farmakologijos katedros profesorius; įsteigė farmacijos laboratoriją ir farmakologijos kabinetą. Jo iniciatyva Vilniaus un-te imta tirti vaistų formų ir preparatų gamybą, krašto vaistinių augalų panaudojimą gydymui. Vienas Vilniaus med. d-jos (įk. 1805), jos farmacijos skyriaus (įk. 1819) kūrėjų. Tyrinėjo Vilniaus apylinkių vaistinius augalus, Birštono mineralinius šaltinius (1815), redagavo lenkų k. leidžiamą „Vilniaus farmacinį žinyną". 1832 uždarius Vilniaus un-tą, apsigyveno savo ūkyje Paluknyje. Paskelbė moksl. straipsnių apie farmacijos vystymąsi, vaistinius augalus.

Ršt.: Uwagi historyczne nad stanem farmacii, Wilno, 1816.

Lit.: **V. Galinis**, Jonas Fridrichas Volfgangas — Lietuvos floros tyrinėtojas. — „Biologija", t. 4, V., 1964.

VÕLFSONAS Joselis [1910.VII.25 Krakėse (Kėdainių rj.) — 1943.II.25 Aleksejevkoje (Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1928 įstojo į LKJS, veikė Kaune. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 4 metus kalėti. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Nuo 1934 statybos darbininkas Kaune. 1934—36 LKJS Kauno rj. k-to narys, 1936—37 k-to sekretorius ir LKJS CK narys. 1936 su kitais suorganizavo LKJS Kauno rj. k-to ir LKJS CK Čarno pogr. spaustuves. Bendradarbiavo pogr. spaudoje. 1937 suimtas ir 1938 nuteistas 12 metų kalėti. Kalėjo IX forte, Kaune. Dirbo polit. kalinių rankraštinio žrn. „Kovotojas" redakcijoje. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

VOLFSONĪENĖ Liba [**Abramsonaitė**; g. 1907.I.10 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Medicinos sesuo. Gimusi mokytojo šeimoje. 1923 įstojo į LKJS; 1923—26 LKJS kuopelės Šiauliuose sekretorė. 1925—26 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos Šiaulių miesto k-to narė. 1928—38 LKP narė. Po faš. perversmo (1926.XII.17) kalinta Varnių konc. stovykloje. Už Gegužės Pirmosios šventimą stovykloje 1927 nuteista $1^1/_2$ metų kalėti. 1928 amnestuota. 1928—31 vėl kalinta Varnių konc. stovykloje. 1932—34 LRP Kauno

miesto III parajonio k-to sekretorė, 1934—36 LKP Kauno miesto III parajonio k-to sekretorė. Vėliau dirbo partinį darbą Kauno poligrafijos pramonės darbininkų tarpe, dalyvavo amnestijos polit. kaliniams reikalavimo kampanijoje. Iš viso kalėjo apie 7 metus. 1941—1944 med. sesuo Dušanbėje (Tadžikijos TSR), vėliau Vilniuje. Nuo 1962 pensininkė.

VOLIANSKÝTĖ Rachilė [g. 1908.VII.10 Baltašiškėje (Lazdijų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1925—31 LKJS narė; dirbo Kybartuose ir Kaune. Už rev. veiklą 1930 nuteista 6 metus kalėti. Kalėjo Kaune, Ukmergėje, Zarasuose. Nuo 1931 Komunistų partijos narė. 1936 LKP Kauno rj. k-to instruktorė. Kalėjo Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1937—39 penkis kartus bausta adm. tvarka. 1940—41 LKP Kauno miesto k-to darbuotoja, part. kabineto vedėja. LKP V suvažiavimo (1941) delegatė. 1941—49 part. darbuotoja Jaroslavlio, Kirovo srityse, Kaune. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—53 LKP Kauno srities, 1953—57 LKP Kauno miesto komiteto instruktorė. Pensininkė.

VOLKÁITĖ Nechama [Šapirienė; g. 1903.XII Kupiškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. 1932, 1933 ir 1934 bausta adm. tvarka. 1934 ištremta į Seirijus (Lazdijų rj.). 1937—39 gyveno nelegaliai Kaune, buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos Kauno aps. k-to narė. Nuo 1955 pensininkė. Gyvena Vilniuje.

VÕLKAS Teodoras [1916.XI.2 Varniuose — 1943 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Stalius. 1934—35 Lietuvos Jaunimo s-gos Palūkščio (Telšių rj.) skyriaus sekretorius. Nuo 1935 Komunistų partijos narys; vadovavo LKP Janapolės (Telšių rj.) kuopelei. Dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje. Hektografavo ir platino kom. atsišaukimus. 1935—37 už rev. veiklą du kartus baustas adm. tvarka. 1938—40, tarnaudamas kariuomenėje Tauragėje, suorganizavo LKP kuopelę. 1940—41 Kauno milicijos v-bos kadrų skyriaus viršininkas, Telšių miesto vykd. k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metais slapstydamasis Mišėnuose (Plungės rj.), spausdino ir platino atsišaukimus, raginančius kovoti su okupantais. Hitlerininkų nužudytas.

VÕLKOVAS (Волков) Michailas Jevdokimovičius [1913 Verchniaja Tarkoje (Novosibirsko sr.) — 1957 ten pat] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis, papulkininkis, Tarybų Sąjungos Didvyris (1945). 1944.VII.11 ties Punia V. vadovaujamas šaulių pulkas forsavo Nemuną. Įsitvirtinęs kair. krante, pulkas atmušė kelias priešo kontratakas. Kautynėse V. buvo sužeistas. Pasveikęs grįžo į savo pulką, kovojusį prie Kudirkos Naumiesčio. 1944.VIII.15 V. vadovaujamas pulkas sunaikino 15 priešo tankų, 4 pabūklus, 4 šarvuočius ir VIII.17 perėjo TSRS valst. sieną.

VOLKÕVIČIUS Stasys [1894.XII.19 Neveronyse (Kauno rj.) — 1942.IV Voiniškių miške (Varėnos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Statybos darbininkas. 1925 Kaune įsijungė į rev. judėjimą. Priklausė LSDP. 1926.VIII su kitais suorganizavo Kauno ir Jonavos degtukų f-kų darbininkų streiką; jo metu buvo policijos sumuštas. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Kauno rj. k-to instruktorius, dirbo statybininkų, metalistų ir šoferių tarpe. 1929 išrinktas kair. profs-gų nelegalaus centro biuro nariu. 1929—30 LKP Kauno rj. k-to narys. Už rev. veiklą 1930 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Šiauliuose. Nuo 1936 vėl LKP Kauno rj. k-to instruktorius; organizavo statybos ir metalo pramonės darbininkus. 1939 Kauno statybininkų streiko k-to pirmininkas; kooptuotas į LKP Kauno aps. k-tą. 1929, 1937, 1938 baustas adm. tvarka, 1939 pab.—1940.VI kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Organizavo Vilniuje profs-gas. 1940—41 LKP Vilniaus aps. k-to kadrų skyriaus vedėjas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. D. Tėvynės karo pradžioje gyveno Penzos ir Kirovo srityse. 1942.III.17 su LKP CK II operatyvine grupe atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Žuvo mūšyje.

VOLODKĖVIČIUS Vladas [g. 1894.II.14 Židikuose (Mažeikių rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. 1918—19 Židikų vls. rev. k-to pirmininkas, Kuršėnų raudonarmiečių būrio karys; dalyvavo Telšių išvadavime. 1919.I išrinktas Žemaitijos kar. rev. k-to nariu, pasirašė k-to manifestą, skelbiantį Tarybų valdžią Žemaitijoje. Burž. santvarkos metais rėmė rev. judėjimo dalyvius. 1940—41 kooperatyvo tarnautojas. 1941 pasitraukė į TSRS gilumą. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—56 ūkinis darbuotojas Mažeikiuose. Pensininkas.

VOLOSÉNKA Steponas [1888.XII.27 Užusaliuose (Jonavos rj.) — 1970. XI.14 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1897 tarnavo pas buožes, Rusijos kariuomenėje, dirbo Šmito f-ke (Kaune). Nuo 1919 batsiuvys Užusaliuose. 1924 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1926 Komunistų partijos narys. 1932—34 LKP Užusalių parajonio k-to sekretorius. 1934 išrinktas LKP Jonavos rj. k-to nariu. Už rev. veiklą 1934 kalintas adm. tvarka, 1937 nuteistas 8 metus kalėti. 1940—1941 Lapių (Kauno rj.) vls. partorgas. Vok. faš. okupacijos metais kalintas Kaune, IX forte, Pravieniškėse. 1943 pabėgęs iš Pravieniškių konc. stovyklos, įstojo į partizanų būrį „Už Tarybų Lietuvą". 1944—46 Lapių vls. partorgas, 1947—48 Jonavos mašinų-traktorių stoties polit. skyriaus viršininkas. 1948—1952 Užusalių klubo-skaityklos vedėjas, apylinkės part. org-jos sekretorius.

VOLOVÀ Sofija [1899.X.25 Yvijoje (BTSR) — 1964.III.23 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1918 Komunistų partijos narė. Priklausė komjaunuolių K. Libknechto kar. būriui, kuris 1919 pradžioje Vilniuje ėjo sargybą prie Tarybų Lietuvos vyriausybinių įstaigų. 1919.IV perkelta į R. Liuksemburg kar. būrį Ukmergėje. Lenkų kontrrevoliucionieriams okupavus Minską (1919.VIII.8), dirbo partinį darbą Minske, Vilniuje, Gardine. 1927 baigusi Rostovo un-to med. f-tą, dirbo gydytojos ir sveikatos apsaugos organizavimo darbą įvairiose TSRS vietose.

VOLÕVAS Nikolajus [1898.VI.29 Rostove prie Dono — 1937.III.15 Oriole] — revoliucinio judėjimo dalyvis. RSDDP(b) narys nuo 1915. Spalio revoliucijos įvykių Jekaterinburge dalyvis; miesto darbininkų ir kareivių deputatų tarybos narys, jos darbininkų sekcijos sekretorius. Tarnavo Raudonojoje gvardijoje, kovėsi su dutovininkais. 1918 socialistinių darbininkų jaunimo s-gų Uralo sr. k-to narys, RKP(b) Krasnoufimsko org-jos pirmininkas, kaimo varguomenės komitetų organizatorius. 1919 pr. vadovavo „Spaudos biurui" ir Lietuvos Telegramų agentūrai („Lita"); kartu Vilniaus komjaunimo K. Libknechto kar. būrio komisaras, LKJS Laikinojo Centro Biuro, vėliau Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos CK narys. Lenkų kontrrevoliucionieriams okupavus Minską (1919.VIII), liko jame dirbti pogr. darbo; komjaunimo Minsko miesto k-to narys. Lenkijos žvalgybos suimtas, 1919 pab. pabėgo, atvyko į Vilnių, iš čia pasiųstas į Gardiną dirbti part. darbo. Raudonajai Armijai išvadavus Gardiną (1920.VII), Gardino rev. k-to narys. Nuo 1920 part. darbuotojas įvairiose RTFSR vietose; kartu „Pravdos" spec. korespondentas. 1931 baigė Rostovo Inžinerinės ekonomikos in-tą, vėliau Planavimo in-to (Maskvoje) aspirantūrą, dirbo f-ko direktoriaus pavaduotoju Oriole. Žuvo, neteisėtai represuotas (suimtas 1936) asmenybės kulto sąlygomis. 1958 reabilituotas.

VÕLSKIS Gediminas Patricijus [g. 1926. III.16 Žibintuose (Jurbarko rj.)] — parazitologas, veterinarijos mokslų kandidatas (1954). 1950 baigęs Veterinarijos akademiją, 1954—57 dirbo Gyvulininkystės ir veterinarijos in-te moksl. bendradarbiu. Nuo 1953 TSKP narys. 1957—1959 Lietuvos TSR MA moksl. sekretoriaus pavaduotojas. Nuo 1959 dirba Zoologijos ir parazitologijos in-te: 1959—60 in-to direktoriaus pavaduotojas, 1960—63 direktorius, nuo 1963 parazitologijos laboratorijos moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie naminių bei laukinių paukščių parazitus, laukinių paukščių platinamas helmintozes.

VÕLSKIS Ričardas [g. 1929.IX.25 Roduose (Panevėžio rj.)] — ichtiologas žuvivaisininkas, biologijos mokslų kandidatas (1965). 1952—53 ir 1957 Žuvisaugos ir žuvivaisos v-bos inspektorius,

viršininkas, 1953—56 Dūkšto žuvivaisos stoties direktorius. 1957—58 Gamtos apsaugos k-to pirmininko pavaduotojas. Nuo 1957 TSKP narys. 1958 baigęs Maskvos Centrinį neakivaizdinį žuvies pramonės in-tą, iki 1964 dirbo Žuvininkystės v-bos viršininko pavaduotoju, skyriaus viršininku. 1964—66 Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 to in-to hidrobiologijos laboratorijos vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių, išleido brošiūrų apie Lietuvos ežerų ir upių žuvininkystę. V. — vadovėlio ž. ū. technikumams „Žuvininkystė" (1967) sudarytojas ir vienas jo autorių.

VÒLTERIS (Wolter) Eduardas [1856. III.19 Rygoje — 1941.XII.14 Kaune] — kalbininkas baltistas, tautosakininkas, etnografas, literatūros istorikas. 1875 baigė Rygos gubernijos g-ją. 1875—77 Leipcigo un-te studijavo lyg. kalbotyrą, slavų ir baltų kalbas, 1877—80 Tartu un-te — rusų lit-rą. Nuo 1880 gilino studijas Maskvos ir Charkovo un-tuose. 1883 už disertaciją „Gramatinės giminės tyrinėjimai" gavo slavų filologijos magistro laipsnį. 1885—1918 Peterburgo un-to slavistikos katedros privatdocentas. Nuo 1894 dar ir Rusijos MA bibliotekininkas, nuo 1904 — liet. knygų cenzorius (Peterburge). Globojo P. Vaičaitį, K. Būgą ir kt. liet. studentus. Nuo 1907 Lietuvių mokslo d-jos narys (d-jos bibliotekai paaukojo 1037 knygas). 1919 Lietuvos Centr. knygyno (Vilniuje) vedėjas. 1919—22 Valst. centr. knygyno (Kauno bibliotekos) direktorius. 1919 Lietuvos aukštosios m-los steigimo komisijos narys. 1920—22 Aukštųjų kursų humanitarinio skyriaus vedėjas. 1922—33 Kauno un-to profesorius ir Kauno miesto muziejaus direktorius.

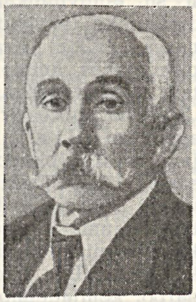

V. stengėsi sudominti lituanistinių dalykų tyrinėjimu kt. tautų mokslo įstaigas ir mokslininkus. Jis ragino Rusijos Geogr. d-ją ir Rusijos MA tyrinėti liet. kalbą ir kultūrą. Rusijos Geogr. d-jos remiamas, 1884—87 Lietuvoje rinko etnografinę, dialektologinę medžiagą ir tautosaką, parengė ir išleido šios medžiagos rinkimo programas, Rusijos Geogr. d-jos ir Rusijos MA leidiniuose skelbė etnografinės veiklos apyskaitas. Daugiau kaip 30 rinkėjų talkinamas, įvairiose Lietuvos vietose surinko apie 300 dainų, 1000 pasakų ir 2000 smulkiosios tautosakos kūrinių. Kolekcionavo liaudies muzikos instrumentus. V. pradėtą etnografinę veiklą vėliau tęsė J. Basanavičius. Peterburgo archeologijos komisijos pasiųstas, 1888—89 V. rinko duomenis apie Lietuvos p. dalies archeologinius paminklus, kasinėjo pilkapius. Surinktą medžiagą skelbė Peterburgo archeologijos komisijos leidiniuose. Mokslo reikalui V. parengė M. Daukšos „Katekizmo" naują leidimą, kurį 1886 išleido Rusijos MA. Leidinio įvade pateikė senųjų liet. raštų ištraukų, pridėjo žodynėlį, tautosakos pavyzdžių. Redagavo M. Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiško žodyno" (1894) latviškąją dalį ir nuo 11 lanko jį, spausdinamą Tilžėje, koregavo. Sudarė „Lietuvišką chrestomatiją" (2 d., 1901—04), kurioje yra lietuvių, latvių ir prūsų sen. raštų ištraukų ir liet. tautosakos pavyzdžių. Su akad. F. Fortunatovu parengė „Suvalkų gubernijos gyvenamųjų vietų vardų sąrašą" (1901) ir pradėjo dalimis leisti M. Daukšos „Postilę" (3 sąs., 1904—27; liko neperspausdinta apie 170 p.).

Moksl. leidiniuose, žurnaluose ir laikraščiuose lietuvių, latvių, vokiečių, rusų kalbomis paskelbė daugiau kaip 400 straipsnių apie lietuvių kalbą, tarmes, etnografiją, rašytojus (M. Daukšą, K. Širvydą, K. Donelaitį, L. Rėzą, S. Daukantą, S. Stanevičių, D. Pošką, M. Valančių, L. Ivinskį ir kt.) ir kt.

Ršt.: Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года, СПб, 1887.

Leid.: Литовский катехизис Н. Даукши, СПб, 1886; Lietuviška chrestomatija, 2 d., СПб, 1901—04; „Postilla catholicka" Якуба Вуйка, в литовском переводе Николая Даукши, вып. 1—3, СПб—Л., 1904—27.

Lit.: **A. Nezabitauskas,** Prof. Eduardas Volteris (70 m. sukaktuvių proga). — „Tauta ir žodis", t. 5, K., 1928; **I. Kisinas,** Prof. E. A. Volterio bibliografija. — Ten pat; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963.

VOLUMINA LEGUM [lot. *volumen* — knyga, *lex* — įstatymas] — pilniausias Lenkijos 1347—1793 įstatymų rinkinys, kuriame yra ir Lietuvos įstatymų. Rinkinį sudaro 12 tomų: 10 t. tekstų ir 2 t. dalykų rodyklių. Pradėtas leisti pijoro S. Konarskio ir J. Zaluskio iniciatyva. 1732—39 Varšuvos vienuoliai pijorai išleido 6 tomus, kurie apėmė 1347—1736 įstatymus. 1782 pijorai išleido šio įstatymo rinkinio 7 ir 8 tomus, kurie apėmė 1764—80 įstatymus. A. Žeglickis sudarė pirmųjų 6 tomų abėcėlinę dalykų rodyklę ir 1754 ją išspausdino Varšuvoje. 1782 T. Ostrovskis išleido 7 ir 8 tomo rodyklę. Tais pačiais metais T. Vaga perspausdino A. Žeglickio rodyklę su papildymais ir pataisymais. 1789 T. Ostrovskio ir T. Vagos paruoštos rodyklės išleistos pakartotinai. Kadangi šio įstatymų rinkinio išėjo tik apie 1500 egz., tai jau 1783—86 buvo perspausdinti jo 2—4 tomai, o 1859—1860 J. Ohrizka, niekuo nepapildęs, tik ištaisęs spaudos klaidas, perspausdino Peterburge visus tomus su rodyklėmis, suteikdamas rinkiniui XVIII a. pab. prigijusį V. l. pavadinimą ir įvesdamas dvigubą puslapių numeraciją (pijorų ir savo). Tik 1889 Krokuvoje buvo išleistas 9 tomas (1782—92 įstatymai), o 1952 Poznanėje — 10 tomas, skirtas 1793 Gardino seimo nutarimams. Abu šie tomai turi atskiras rodykles.

V. l. sudaro seimų konstitucijos, įv. privilegijos, muitų instrukcijos, mokesčių universalai, tarpt. sutartys ir kiti teisiniai aktai. Jie rašyti daugiausia lenkiškai, tik nežymi dalis (ypač ankstyvesnieji) — lotyniškai. Visi šie aktai buvo priimami ar tvirtinami seimo ir turėjo įstatymo galią. V. l. išspausdinta įstatyminė medžiaga moksliškai neapdorota. Neįtraukti Lenkijos įstatymai iki 1347, o vėlesniųjų nemaža praleista. Daugelio įstatymų tekstai buvo perspausdinti iš ankstyvesniųjų (Laskio, Pšiluskio, Herburto, Sarnickio, Janušovskio ir kt.) rinkinių, o ne iš rankraščių, su kuriais nebuvo lyginami. Todėl V. l. tekstai ir autentiški tekstai dažnai skiriasi. Yra nemaža klaidingų datų, pavadinimų, pavardžių. Gausu skyrybos ir korektūros klaidų.

V. l. apima Lietuvos įstatymus nuo 1569, bet Lietuvos ir Lenkijos unijų aktai įtraukti ir ankstyvesni. Tačiau ne visi ir po Liublino unijos priimti bei V. l. išspausdinti įstatymai Lietuvoje galiojo.

Lit.: **J. Bartoszewicz,** Dzieła, t. 8, Kraków, 1880; **С. Бершадский,** Литовский Статут и польские конституции, СПб, 1893; Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego, Kraków, 1903; **S. Kutrzeba,** Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t 1. Lwów—Warszawa—Kraków, 1926; **K. Estreicher,** Bibliografia Polska, t. 33, Kraków, 1939.

VOLUNGĒVIČIUS Algirdas [g. 1923. X.25 Leipalingyje (Lazdijų rj.)] — kraštotyrininkas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1965). 1941 Marijampolėje baigęs ped. kursus, iki 1945 mokytojavo Raudonikių (Lazdijų rj.) pr. m-loje. Nuo 1945 Leipalingio vid. m-los mokytojas. 1954 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus Ped. in-to geogr. f-tą. 1958 įkūrė Leipalingio vid. m-los visuomeninį kraštotyros muziejų (1969 turėjo daugiau kaip 5000 eksponatų) ir jam vadovauja. Nuo 1968 TSKP narys. Paskelbė straipsnių internacionalinio ir patriotinio auklėjimo bei kraštotyros klausimais.

VŌNIŠKIAI — kaimas Šakių rj., Plokščių apyl., 5 km į v. nuo Plokščių, 2 km į p. nuo Nemuno; kolūkio centras. 250 gyv. (1970). Per kaimą į Nemuną teka Virangė. Iš p. prie kaimo prieina Pankliškių miškas, iš r. — Juodgiris. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra parduotuvė (nuo 1964), pr. m-la (nuo 1915). 1959 buvo 275 gyv.

VONSĀVIČIENĖ Valentina [g. 1930. III.31 Kėdainiuose] — botanikė fiziologė, biologijos mokslų kandidatė (1960). 1953 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbe. Nuo 1958 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja; nuo 1964 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementų įtaką pašarinių žolių ir bulvių derliui, jo kokybei.

VONSĀVIČIUS Vytautas [g. 1929.III.18 Šeduvoje] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1969). 1953 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1957 dirbo Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbiu. Nuo 1957 Geol. v-bos vyriausiasis geologas. Paskelbė moksl. straipsnių apie p. v. Pabaltijo prekvartero pavir-

šių, kvartero nuogulų sąrangą, molio, žvyro, smėlio bei riedulių telkinių geologiją, morenų radioaktyvumą, pleistoceno ežerus.

VORAĨ. Lietuvoje yra 16 vorų *(Aranei)* šeimų, rasta apie 190 rūšių. Daugiausia jų yra argiopidų šeimos *(Argiopidae)* — 46 rūšys, likozidų *(Lycosidae)* — 40, mažiau klubionidų *(Clubionidae)* — 25, drasidų *(Drassidae)* — 14, salticidų *(Salticidae)* — 10. Atvirose saulėtose miškų, krūmynų, sodų, parkų vietose bei laukuose ypač gausūs salticidų, likozidų šeimų V. Vieni, pvz., tetragnatidų *(Tetragnathidae)*, pizauridų *(Pisauridae)* šeimų, V. gyvena drėgnesnėse vietose, kiti, pvz., argiopidų, teridiidų *(Theridiidae)* šeimų — sausesnėse vietose, daugiausia ant augalų. Iš argiopidų šeimos dažniausias voras kryžiuotis *(Epeira diadema)*. Šiltomis saulėtomis ankstyvo rudens dienomis („bobų vasarą") laukuose labai daug V., ypač tomizidų *(Thomisidae)* šeimos, skraido ore ant savo voratinklių. Trobesių užkampiuose dažnas agelenidų *(Agelenidae)* šeimos naminis V. *(Tegenaria domestica)*; gėluosiuose vandenyse — argironetidų *(Argyronetidae)* šeimos vandeninis V. *(Argyroneta aquatica)*. V. yra naudingi, nes sunaikina labai daug miško ir žemės ūkio kenkėjų, žmogui ir gyvuliams žalingų vabzdžių (pvz., amarų, verpikų, javinių muselių, musių, uodų).

VÓRĖNAI — kaimas Molėtų rj., 16 km į p. nuo Utenos, 5 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento; apylinkės ir kolūkio centras. 62 gyv. (1970). Ryšių skyrius (nuo 1954), felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1948). Kaime, prie kelio į Kuktiškes, yra I t-mečio pr. m. e. pabaigos—I m. e. t-mečio pradžios piliakalnis. Jį 1913 tyrinėjo lenkų archeologas L. Ksivickis. Į š. nuo piliakalnio, ant gretimos kalvos, iki XX a. pr. buvo keletas pilkapių. Jų sampilus juosė akmenų vainikai. Mirusieji laidoti nedeginti, greičiausiai IV—V a.

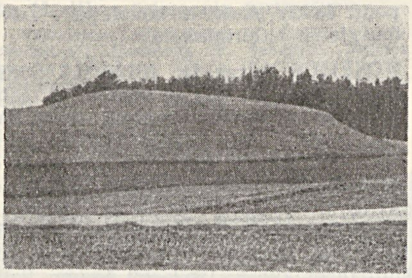

Vorėnų piliakalnis

Piliakalnis įrengtas kalvoje, apsuptoje daubų ir pelkėto slėnio. Aikštelė keturkampė, 46 m ilgio, 42 m pločio. Kultūrinis sluoksnis 20—35 cm storio, o prie aikštelės š. v. krašto — 120 cm. Jame aptikta iš molio plūktų ir iš akmenų krautų židinių liekanų, namų apyvokos daiktų (70 akmeninių galąstuvų, akmeninio kirvio dalis, 3 akmeninės trinamosios girnos, apie 50 kaulinių ylų, adiklių, 3 geležinės ylos, piautuvėlio formos geležinio peiliuko dalis, geležinis dalgis, apie 50 molinių pasvarėlių, nemažai lipdytinės keramikos brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi). Dauguma radinių laikoma Kauno ist. muziejuje.

Lit.: **L. Krzywicki,** Grodziska górno-litewskie (Grodzisko w Warańcach). — „Pamiętnik fizjograficzny", t. 22, Warszawa, 1914.

VOROBJÒVAS (Воробьёв) Konstantinas Dmitrijevičius [g. 1919.IX.24 Šelkovkoje (RTFSR, Kursko sr.)] — rusų rašytojas. 1941 baigęs Maskvoje karo m-lą, kovojo fronte.

Buvo patekęs į vokiečių nelaisvę; iš jos pabėgęs, 1943 Lietuvoje įsijungė į partizaninę kovą. 1947—52 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Vilniuje. 1952—1956 laikr. „Sovetskaja Litva" redakcijos darbuotojas. Pokario metais periodinėje spaudoje pradėjo skelbti apsakymus. Išleido apsakymų ir apysakų knygų, kuriose vaizduojama daugiausia Rusijos kaimo buitis, D. Tėvynės karo įvykiai. Kūrinių herojai — paprasti, kasdieniški, dažniausiai taurios prigimties, betarpiškai reaguojantys į aplinką žmonės. V. stiliui būdingas lyrizmas. Kai kurios V. apysakos išverstos į liet. kalbą.

Ršt.: Подснежник, Вильнюс, 1956; Седой тополь, Вильнюс, 1958; Гуси-лебеди, М., 1960; Одним дыханием, М., 1961; Не уходи совсем, Вильнюс, 1963; У кого поселяются аисты, М., 1964; Žuvę prie Maskvos, V., 1964; Седой тополь, М., 1965; Дорога в отчий дом, М., 1966; Тётка Егориха, Вильнюс, 1967; Повести. Рассказы, М., 1967; Цена радости, Вильнюс, 1969.

VOROBJÒVAS (Воробьёв) Michailas Ivanovičius [1896.XI.17 Trasnojėje (RTFSR, Riazanės sr.) — 1966.VIII.5 Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1943). Nuo 1917.II Komunistų partijos narys. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Smolenske, buvo RSDDP(b) Smolensko miesto k-to sekretorius. Nuo 1918 Vakarų sr. rev. tribunolo pirmininko pavaduotojas. Padėjo sukurti Smolensko komjaunimo org-ją. Nuo 1918 pab. Rusijos Komunistinės jaunimo s-gos Vakarų sr. k-to (1919 pertvarkyto į Lietuvos ir Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos CK) pirmininko pavaduotojas. Lenkijos kariuomenei užėmus Minską, dirbo jame pogr. darbą. 1919 pab. suimtas, bet netrukus pabėgo ir atvyko į Vilnių. K. Giedrio pasiųstas į lenkų okupuotą Gardiną, padėjo atkurti Komunistų partijos Gardino pogr. k-tą, buvo jo narys. Nuo 1920.V Komunistų partijos Vilniaus apyg. pogr. k-to narys. 1920.VII—VIII, Raudonajai Armijai esant Vilniuje, buvo Vilniaus rev. k-to narys, jo valdymo skyriaus vedėjas. 1921 dalyvavo kovose su Antonovo gaujomis. 1930 baigęs Maskvos Aukštąją technikos m-lą, dirbo metalurgijos pramonėje. Nuo 1954 Maskvos Aukštosios technikos m-los katedros vedėjas, docentas.

VOROBJÒVAS Mikalojus [1903.V.19 Šiauliuose — 1954.VI.7 Nortemptone (JAV, Masačusetso valstija)] — dailės istorikas. Vokietijos un-tuose studijavo dailės istoriją, archeologiją ir slavistiką. 1933 baigė Miuncheno un-tą (gavo filos. daktaro laipsnį). 1933—40 mokytojavo Kauno g-jose, dirbo Pribačio ir „Spaudos fondo" knygynuose. 1941—44 Vilniaus un-to dėstytojas, Vilniaus dailės muziejaus bendradarbis. Paskelbė straipsnių dailės istorijos ir teorijos klausimais, vok. kalba išleido monografiją apie M. Čiurlionį (1938) ir liet. dailės albumą (1942), parašė kn. „Vilniaus menas" (1940) ir „Modernizmo epocha mene" (1943; joje paskelbė medžiagos apie M. Čiurlionio kūrybą). 1944 pasitraukė į Vokietiją, nuo 1948 gyveno JAV. 1949—54 dėstė Nortemptono universitete.

VORONCOVÀ Larisa [g. 1903.III.10 Savruche (RTFSR, Kuibiševo sr.)] — gydytoja epidemiologė, medicinos mokslų kandidatė (1956), Lietuvos TSR nusipelniusi gydytoja (1967). 1929 baigusi Omsko Med. in-tą, dirbo gydytoja įvairiose TSRS vietose. 1946 Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos in-to (Vilniuje) moksl. bendradarbė, 1955—56 Sveikatos apsaugos m-jos vyriausioji epidemiologė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Neries bakteriologinį užteršimą, vidurių šiltinės ir paratifo epidemiologiją ir kitais bakteriologijos klausimais.

VORONEČKAS Zenonas [g. 1922.I.4 Gružtuose (Zarasų rj.)] — administracinis darbuotojas. 1936—41 Gružtų plytų f-ko darbininkas. 1941—44 dirbo tėvo ūkyje. 1944—51 ūkinis darbuotojas Zarasuose. 1951—52 Švenčionių rj. pramkombinato, 1952—54 Klaipėdos „Syriaus" g-los direktorius. Nuo 1953 TSKP narys. 1954—55 LKP Obelių rj. k-to instruktorius. 1955—57 Obelių rj. kolūkio pirmininkas. 1957—59 Obelių rj., 1959—60 Dūkšto rj., nuo 1960 Varėnos rj. vykd. k-to pirmininkas. 1967 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją.

VÓRONIAI — kaimas Pakruojo rj., Pašvitinio apyl., 11 km į v. nuo Linkuvos, 7 km į p. nuo Pašvitinio. 88 gyv. (1970). Aštuonmetė m-la (1920—51 pradinė, 1951—62 septynmetė). 1646 V. minimi Linkuvos vienuolyno inventoriuje. 1959 buvo 112 gyv.

VORONKÒVAS Borisas [g. 1911.II.23 Kaune] — inžinierius mechanikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1949). 1939 baigė Kauno un-tą. 1939—1941 dirbo adm. darbą Kaune, Vilniuje. 1944—45 „Jūros" partizanų būrio partizanas, Raudonosios Armijos karys. 1946 Vilniaus politechnikumo direktorius. Nuo 1947 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1952 docentas. Nuo 1947 TSKP narys. Be atskiromis knygomis išleistų darbų, paskelbė mokslinių straipsnių apie žvaigždinį trijų kūnų uždavinio atvejį.

Ršt.: Mechanikos įvadas, V., 1952; **B. Voronkovas, M. Remišauskas,** Teorinė mechanika, V., 1961; Albertas Einšteinas, V., 1962; Galileo Galilėjus, V., 1964.

VÕRONOVAS (Воронов) Genadijus Ivanovičius [g. 1910.VIII.31 Remeškuose (RTFSR, Kalinino sr.)] — Komunistų partijos ir Tarybų valstybės veikėjas. Kilęs iš tarnautojų. Nuo 1931 TSKP narys. 1932—36 mokėsi Tomsko Kirovo industrijos institute. 1937—38 VKP(b) Tomsko Kirovo rj. k-to propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas. 1938—39 VKP(b) Prokopjevsko (Kemerovo sr.) miesto komiteto sekretorius. 1939—48 VKP(b) Čitos sr. k-to darbuotojas, 1948—55 I sekretorius. Kartu 1948—50 VKP(b) Čitos miesto k-to I sekretorius. 1955—57 TSRS ž. ū. ministro pavaduotojas. 1957—61 TSKP Orenburgo sr. k-to I sekretorius. 1961—62 TSKP CK Biuro Rusijos Federacijai pirmininko pirmasis pavaduotojas. Nuo 1962 RTFSR MT pirmininkas. Nuo 1952 TSKP CK narys. 1961 kandidatas į TSKP CK Prezidiumo narius. 1961—66 TSKP CK Prezidiumo, nuo 1966 TSKP CK Polit. biuro narys. Nuo 1950 TSRS AT deputatas.

VÕRSKLOS MŪŠIS — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir Aukso Ordos chano Timuro Kutluko kariuomenių mūšis 1399.VIII.12 prie Vorsklos (Dnepro kair. intakas žemiau Kijevo). Pasinaudojęs Smolensko kun-ščių savitarpio kova, Vytautas 1395 užėmė Smolenską ir ketino užimti Riazanės žemes. Tuo tikslu jis pažadėjo nuverstam nuo sosto Aukso Ordos chanui Tochtamišui kar. paramą prieš jo konkurentą Timurą. Už tai vėliau Tochtamišas turėjo padėti Vytautui. 1398 Vytautas surengė sėkmingą žygį prieš Timurą į pietų rusų žemes. 1399 išžygiavo prieš jį antrą kartą. Šiame žygyje, be lietuvių ir rusų, dalyvavo lenkų kariuomenės daliniai ir Kryžiuočių ordino riterių būrys. Sąjungininkų kariuomenė rinkosi Kijeve. Priėjusi Vorsklą, ji susitiko su vieno totorių vadų — Edigėjaus kariuomene, buvusia kitoje upės pusėje. Edigėjus, laukdamas atvykstant pagr. jėgų, kurioms vadovavo chanas Timuras Kutlukas, ir norėdamas laimėti laiko, pradėjo su Vytautu derybas. Vytautas, nesupratęs totorių taktikos, derėjosi. Atvykus Timurui Kutlukui, derybos nutrūko, ir VIII.22 vakare totoriai iš visų pusių puolė Vytauto kariuomenę, nespėjusią pasirengti mūšiui. Vytautas pralaimėjo; žuvo apie 3/4 jo kariuomenės ir 20 jai vadovavusių kun-ščių. Jis pats, pasinaudodamas tamsa, vos paspruko. Totoriai, priėję iki Kijevo, paėmė didelę kontribuciją, nuniokojo apylinkes ir daug žmonių išsivedė į nelaisvę.

„VORT", „Dos vort" („Žodis"), — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1925.IV.1 Kaune žydų kalba. Ofic. redaktorius D. Kaganskis. Iš tikrųjų redagavo F. Abramavičius. Rašė apie TSRS trockistų antipartinę kovą, Lietuvos darbininkų padėtį.

VORUTÀ ž. *Varuta.*

VOSBŪČIAI — kaimas Kėdainių rj., Pajieslio apyl., 8 km į p. v. nuo Krakių, Šušvės (Nevėžio intako) deš. krante. 61 gyv. (1970). Per kaimą teka Pečupė (Šušvės intakas). Iš v. prieina Šilainių miškas. Į p. nuo kaimo, Pečupės ir Šušvės santakoje, yra piliakalnis; jis gerokai paplautas vandens. Išlikusi aikštelė 20 m ilgio, 7—8 m pločio; š. gale yra maždaug 3 m aukščio pylimas. Ist. šaltiniuose kaimas (13 valakų dirbamos žemės, 7 valakai miško) minimas 1593. 1923 V. kaime buvo 40 gyv., V. palivarke — 12; 1959 Vosbučiuose buvo 64 gyv.

VOSBUTAĨ — kaimas Jurbarko rj., Arměniškių apyl., 7 km į p. nuo Ariogalos, prie kelio į Seredžių; kolūkio centras. 186 gyv. (1970). 1 km į r. nuo V. teka Dubysa. Per kaimą į Dubysą teka Uosinta, Jurgravys, Juodkupys. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), aštuonmetė m-la (1920—55 pradinė, iki 1961 septynmetė), biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose V. minimi 1568. 1959 buvo 192 gyv.

VOSGĒLIS — kaimas Zarasų rj., Pakniškių apyl., 6 km į p. v. nuo Dusetų, į š. nuo Dusetų—Užpalių kelio. 1959 buvo 126 gyv., 1970 — 106. Kaimo š. r. pakraštyje telkšo Salinio ir Salinėlio ež. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1926). 1 km į p. nuo kaimo yra piliakalnis.

1933 piliakalnį tyrinėjo archeologas P. Tarasenka. Piliakalnis įrengtas maždaug 30 m aukščio stačiašlaitėje kalvoje, apsuptoje pelkėtų pievų; labai pakitęs nuo arimo. Aikštelės ilgis apie 60 m, plotis 30 m. Kultūrinis sluoksnis 0,3—2,0 m storio; jame rasta pastatų liekanų, daug gyvulių kaulų, lokio kaulų, akmeninių kirvių, geležinių peilių, piautuvų, kaltelių, kaulinių adiklių, verpstukų, smeigtukų, pasaginių segių, pinigų (sidabrinių ilgųjų), lipdytinių (brūkšniuotu ir grublėtu paviršiumi) ir žiestinių (banguotu paviršiumi) puodų šukių. Piliakalnis naudotas nuo I t-mečio pr. m. e. pabaigos iki mūsų eros II t-mečio pradžios.

Lit.: **П. Тарасенко,** Городища Литвы.— „Краткие сообщения Института истории материальной культуры", вып. 42, М., 1952; **P. Tarasenka,** Lietuvos piliakalniai, V., 1956 [p. 29].

VOSYLÍENĖ Magdė [g. 1914.II.5 Netičkampyje (Kapsuko rj.)] — žemės ūkio darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1958). Nuo 1949 Kapsuko rj. „Šešupės" kolūkio melžėja. 1955—59 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatė. Nuo 1956 TSKP narė.

VOSÌLIŠKIS — kaimas Raseinių rj., 9 km į p. v. nuo Grinkiškio, prie kelio į Raseinius; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 153 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1911—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1967), biblioteka (nuo 1951). XVI a. ist. šaltiniuose minimas V. miestelis, mokėjęs sidabrinės mokestį (10 kapų grašių), ir dvaras, priklausęs M. Radvilai, vėliau Belozarams. 1863 V. apylinkėse veikė sukilėliai. 1923 V. bažnytkaimyje buvo 51 gyv., V. dvare — 159; 1959 Vosiliškyje buvo 160 gyv.

VOSYLÝTĖ Bronė [g. 1897.XI.22 Bakšėnuose (Kupiškio rj.)] — kalbininkė žodynininkė. 1924—29 Kauno un-te studijavo liet. filologiją. Buvo kalbininko J. Jablonskio sekretorė. 1924—42 mokytojavo Kauno ir Vilniaus g-jose. 1942—52 dirbo Liet. kalbos in-te. 1952—1961 Liet. kalbos ir lit-ros in-to terminologijos komisijos atsakingoji redaktorė. Su kitais redagavo „Lietuvių kalbos žodyno" II, III—VI (Resp. premija 1965) tomus. Paskelbė straipsnių apie J. Jablonskį ir K. Būgą („Literatūra ir kalba", t. 1, 1956).

VOSȲLIUS Aleksandras [1905.VI.3 Žiūrių Gudeliuose (Vilkaviškio rj.) — 1929.V.24 Kaune] — antifašistinio judėjimo dalyvis. Mokydamasis Marijampolės g-jose, priklausė moksleivių aušrininkų org-jai. 1927 įstojo į Kauno un-to technikos f-tą. Nuo 1927 Socialistų revoliucionierių maksimalistų s-gos narys. Už antifaš. veiklą 1928 ištremtas į Vilkaviškio apskritį. 1929.V.6 su kt. eserais bandė nužudyti A. Voldemarą. Bėgdamas netoli Kaišiadorių susižeidė, buvo suimtas ir sušaudytas.

VOSȲLIUS Jonas [1911.V.15 Čypėnuose (Biržų rj.) — 1944.III.19 Palaimoje (Biržų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1927—32 LKJS narys. 1931—33 mokėsi Pasvalio aukštesniojoje komercijos m-loje. 1932 už rev. veiklą baustas adm. tvarka. 1933 suimtas ir 1934 nuteistas 10 metų kalėti. Kalėjo Šiauliuose. Nuo 1940 Komunistų partijos narys. 1940—41 part. ir adm. darbuotojas Biržuose. 1941 evakavosi į TSRS gilumą. 1942 vasarą atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Su kitais Biržų apskrityje suorganizavo Kęstučio partizanų būrį, dalyvavo būrio kovos operacijose. Buvo LKP Biržų aps. pogr. k-to sekretoriumi, redagavo pogr. laikr. „Laisvės kovotojas". Žuvo mūšyje su hitlerininkais.

VOSȲLIUS Petras [g. 1914.VII.3 Šunskuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1934 baigęs Marijampolės mkt. seminariją, iki 1939 mokytojavo Šakių aps. pr. m-lose. Baigęs Kauno un-tą, 1944—47 jame dėstė. 1947—61 dirbo įv. g-lų laboratorijų vedėju, inžinieriumi. 1961—62 Vilniaus technologinio technikumo, 1962—69 Kauno Politechnikos in-to Vilniaus filialo, nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie lengvai lydomas fosfatines elektrotechninio plieno dangas.

VOSȲLIUS Romualdas [g. 1938.IV.1 Bartininkuose (Vilkaviškio rj.)] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1969). 1963 baigė Vilniaus Ped. in-tą. Nuo 1966 to in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie invarian-

tinius afininius sąryšius homogeninėse erdvėse.

VOSYLIUS Stanislovas [g. 1927.VII.31 Tryškiuose (Telšių rj.)] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1963). 1952 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1953—54 Fizikos-technikos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1954 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1968 docentas. Vadovavo lygiagretaus veikimo skaitančiosios mašinos maketo gamybai. Paskelbė moksl. straipsnių apie skaitančiąsias mašinas, automatinį reguliavimą.

VOSYLIUS Vincas [g. 1889.X.6 Majoriškiuose (Vilkaviškio rj.)] — pažangus JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1910 atvykęs į JAV, dirbo Liet. socialistų s-goje, Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-joje, Liet. darbininkų susivienijime ir kitose pažangiose liet. org-jose. Nuo 1919 gyvena Čikagoje. 1920 su kitais suorganizavo laikr. „Vilnis", dirba jo spaustuvėje.

VOSYLIŪTĖ Nelė [Petronėlė **Dauguvietienė**; g. 1899.V.30 Marijampolėje] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954), Lietuvos TSR liaudies artistė (1959). 1918 baigusi Voronežo

liet. g-ją, Maskvoje lankė Proletkulto dramos studiją. Mokydamasi gimnazijoje, dalyvavo visuomenininkų kuopelės veikloje. 1919 pr. tarnavo taryb. įstaigose Vilniuje. 1919—1922 vaidino Tautos ir „Vilkolakio" teatruose (Kaune). 1922 baigė A. Sutkaus dramos studiją. 1922—42 Valstybės teatro aktorė. Vok. faš. okupacijos metais iš teatro atleista. 1944—47 gyveno V. Vokietijoje ir Prancūzijoje. 1947—59 Akademinio dramos teatro aktorė. Sukūrė apie 200 vaidmenų. V. vaidyba pasižymėjo temperamentu, išraiškos priemonių turtingumu.

Vaidmenys: Mirandolina (K. Goldonio „Mirandolina"), Germiona (V. Šekspyro „Žiemos pasaka"), Barbora, Regina (P. Vaičiūno „Tuščios pastangos", „Liepsnojančios širdys"), Princesė (K. Gocio „Princesė Turandot"), Oligė (V. Krėvės „Skirgaila"), Marija Stiuart (F. Šilerio „Marija Stiuart"), Ranevskaja (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Rūkienė (J. Baltušio

Nelė Vosyliūtė, atliekanti Magdos (H. Zudermano „Tėviškė") ir Marijos Stiuart (F. Šilerio „Marija Stiuart") vaidmenis

„Gieda gaideliai"), Padera (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas"), Ignotienė (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė") ir kt.

Lit.: **A. Dūdys,** Liaudies artistė. — „Lietuvos teatrai", 1959, Nr. 4—5; **A. Sutkus,** Vilkolakio teatras, V., 1969.

VOSKĀ Kristupas [1861.XII.21 Stolbekiuose (Tilžės aps.) — 1905.XI.1 Tilžėje] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Lietuvių jaunimo d-jos, įsikūrusios 1883, iniciatorius, aktyvus „Birutės" d-jos narys, Tilžės lietuvių giedotojų choro, iš kurio išaugo Lietuvių giedotojų d-ja (1895), organizatorius. 1899—90 leido ir redagavo Ragainėje liet. laikraštį „Naujos žinios". 1890 parengė ir išleido „Lietuviškas kalendras" (kalendorius). Kurį laiką buvo „Lietuviško laiško" ir „Aušros" laikraščių redaktorius.

VOSTOKAS Geršonas [g. 1906.VIII.1 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Dirbo Radviliškio, Šiaulių, Kauno odos įmonėse. 1923 įstojo į LKJS. 1924 LKJS Radviliškio k-to sekretorius. Už rev. veiklą 1925 nuteistas 3 metus kalėti. 1926 amnestuotas. Gabeno kom. lit-rą iš Radviliškio į Šiaulius, Panevėžį, Klaipėdą. 1927 suimtas ir 1928 nuteistas 4 metus kalėti. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. Pagal 1928 amnestiją 1930 paleistas iš Kauno kalėjimo, dirbo LKJS Kauno rj. k-to sekretoriumi. Nuo 1931 Kaune dirbo odininkų neleg. profs-gos v-bos sekretoriumi; su kitais organizavo odininkų, batsiuvių streikus. Bendradarbiavo „Balse", „Tiesoje" (slap. Jurgis, Odininkas). 1937 LKP Kauno rj. k-to instruktorius odininkams. 1938—39 kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—41 ir 1945—46 f-ko direktorius Kaune. 1942—1944 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1947 g-lų meistras Vilniuje.

VOSTOKIENĖ Nechama [**Fišerytė**; g. 1909.VII.20 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1924 Radviliškyje įsijungė į rev. judėjimą. 1926 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1928—31 kalinta Varnių konc. stovykloje, vėliau gyveno policijos priežiūroje Kaune. Nuo 1929 Komunistų partijos narė. 1932—33 LKP Kauno II parajonio k-to sekretorė. 1934 Lietuvos Raudonosios pagalbos (LRP) org-jos Kauno rj. k-to narė ir Centro K-to instruktorė. Nuo 1935 LRP CK narė. 1937—39 ištremta iš Kauno, gyveno policijos priežiūroje Šiauliuose. 1935—1938 tris kartus adm. tvarka kalinta Telšiuose, Šiauliuose, IX forte. 1940—41 Lietuvos Liaudies pagalbos s-gos Centro v-bos instruktorė. D. Tėvynės karo metais, baigusi med. seserų kursus, dirbo karo ligoninėje Novosibirske. 1945—1961 adm. darbuotoja Kaune, gamyklos meistrė Vilniuje. Pensininkė.

VOŠČIKAS Algimantas [g. 1928.I.5 Alytuje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1945—52 Kauno dramos teatro aktorius. 1947 baigė to teatro vaidybos studiją. 1952—59 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Jonas (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Herkus Mantas, Tomas, Markas Vidinas (J. Grušo „Herkus Mantas", „Vedybų sukaktis", „Profesorius Markas Vidinas"), Lapinas (J. Avyžiaus „Kaimas

kryžkelėje"), Baltaragis (E. Ignatavičiaus ir S. Motiejūno „Baltaragio malūnas"; pagal K. Borutos apysaką), Tėvukas (D. Urnevičiūtės „Tėvuko žaislai"), Murovas (A. Ostrovskio „Be kaltės kaltieji"), Veršininas (A. Čechovo „Trys seserys"), Jarovojus (K. Treniovo „Liubov Jarovaja"), Aleksis (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Džo Keleris (A. Milerio „Visi mano sūnūs"), Jeronimas (K. Sajos „Šventežeris"), Strazdas (J. Glinskio „Grasos namai") ir kt.

VOVERÁITIS Jonas [1893 Paršeliuose (Kapsuko rj.) — 1952.IX.11 Piliūnuose (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Valstietis, vėliau siuvėjas. 1918 rudenį įkūrė Piliūnuose kom. kuopelę, platino kom. lit-rą, organizavo pasipriešinimą vok. okupantams. 1918—1921 LKP narys. Dalyvavo Lietuvos kom. org-jų I konferencijoje (1918). Jo namuose vyko LKP Marijampolės rj. konferencija, part. kuopelių atstovų pasitarimas. Dirbo LKP Marijampolės rj. k-to nariu. 1921 Kaune kalintas. 1941—1944 slėpė okupantų persekiojamus žmones. 1952 Parausių (Vilkaviškio rj.) apyl. vykd. k-to pirmininkas.

VÓVERĖS. Lietuvoje paprastoji V. *(Sciurus vulgaris)* yra labai paplitusi. Daugiausia gyvena spygliuočių ir mišriuose miškuose, parkuose. Lizdus suka medžių viršūnėse, uoksuose. Minta medžių, ypač eglių, sėklomis, pumpurais, uogomis, grybais, vabzdžiais, mėgsta riešutus. Vietinių V. kailiukui pagerinti 1953 ir 1956 iš Altajaus kr. buvo atvežtos 297 V. teleutės *(Sciurus vulgaris exalbidus)* ir paleistos Širvintų miške (Širvintų rj.), Punios šile (Alytaus rj.), prie Žaliųjų ežerų, Raudondvario, Vanaginės miškuose (visi Vilniaus rj.).

Paprastoji **voverė**

Lietuvoje V. nuo seno buvo medžiojamos. XIV, XVI a. ist. dokumentuose minima, kad valstiečiai prievoles didžiajam kun-ščiui turėjo mokėti ir V.

kailiukais. Nuo 1947 V. medžioti draudžiama.

VOVERIAĨ — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 8 km į p. r. nuo Kidulių; kolūkio centras. 94 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Jotija, p. — jos intakas Orija. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1960). Yra parduotuvė (nuo 1965), felčerių-akušerių punktas (nuo 1964), ryšių skyrius (nuo 1961), aštuonmetė m-la (nuo 1966), kultūros namai, biblioteka (nuo 1960). 1959 buvo 25 gyv.

VOVERÌNĖ — kaimas Panevėžio rj., Skaistgirių apyl., 6 km į p. nuo Pušaloto, prie Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. 21 gyv. (1970). Per V. eina Panevėžio—Pušaloto kelias, iš v. kaimą siekia Medikonių miškas. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), Medikonių pr. m-la (nuo 1919), biblioteka (nuo 1946). Medikonių miško pakraštyje yra keli 7—8 m skersmens pilkapiai, apdėti akmenų vainikais. Pilkapių sampilai sunaikinti. 1959 kaime buvo 20 gyv.

VOVERÌŠKIAI — kaimas Šiaulių rj., Šiaulių apyl., 5 km į v. nuo Šiaulių miesto centro; kolūkio centras. 213 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Ringuva (Ventos intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1962). Yra parduotuvė, aštuonmetė m-la (1958—60 pr. m-la, 1960—62 septynmetė), biblioteka, Dausiškių kultūros namai. 1959 buvo 109 gyv.

VÓVERKIS — upė Šiaulių ir Joniškio rj., Mūšos deš. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 47 km^2. Prasideda Kėblių apylinkėse, 9 km į š. nuo Šiaulių. Vingiuodama teka į š. Įteka į Mūšą 143 km nuo jos santakos su Nemunėliu, priešais Kančiūnus, 7 km į š. v. nuo Meškuičių. Vid. nuolydis 140 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,23 m^3/s.

VÓVERSYS — kaimas Anykščių rj., Skiemonių apyl., 5 km į p. r. nuo Skiemonių, 7 km į š. r. nuo Aluntos; kolūkio centras. 157 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1920), biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 182 gyv.

VRÕNAS Juozas [1910.IV Tbilisyje — 1942.IV Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Mūrininkas. Kilęs iš darbininkų. 1928—30 V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos, 1930—38 V. Baltarusijos Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo liet. amatininkų tarpe. 1940—41 Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotojas Vilniuje. Hitlerininkų nužudytas.

VRÕNAS Stepas [g. 1909.III.21 Tbilisyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1928 Vilniaus un-te studijavo istoriją. 1929—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. Metalo, vėliau stiklo pramonės darbininkų profs-gų sekretorius. Organizavo streikus, Gegužės Pirmosios demonstracijas, su kitais įkūrė Vilniaus un-to studentų marksistinę d-ją „Płomien" („Liepsna"). Nuo 1935 Lietuvių komunistų biuro prie VBKP CK narys. Už rev. veiklą buvo kalinamas. 1940—41 Vilniaus II g-jos direktorius. Vok. faš. okupacijos metu dalyvavo antifaš. veikloje; nuo 1943 vasaros LKP Vilniaus pogr. org-jos narys. 1944.IV įkalintas Pravieniškių konc. stovykloje. Vėliau išvežtas į Prancūziją. Pabėgęs iš konc. stovyklos, dalyvavo Prancūzijos pasipriešinimo judėjime. 1945—69 dirbo part. ir ped. darbą Lenkijoje. Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos narys. Pensininkas.

VROTNÕVSKIS Feliksas [1803 Kuratiškėse (Trakų rj.) — 1871.VII.2 Paryžiuje] — 1831 sukilimo dalyvis, sukilimo istorikas, vertėjas. 1821—24 studijavo Vilniaus un-te teisę, istoriją, lit-rą ir kalbas. Nuo 1826 dirbo „Dziennik Wileński („Vilniaus dienraštis") redakcijoje, spausdino jame daug savo straipsnių, vertė iš kt. kalbų į lenkų kalbą įvairius lit-ros kūrinius. Prasidėjus 1831 sukilimui, buvo pasiųstas į Lenkiją prašyti pagalbos. 1831.V.18 išvyko atgal į Lietuvą su gen. D. Chlapovskio vadovaujamu nedideliu kariuomenės daliniu ir dalyvavo kovose su caro kariuomene. 1831.VII.13 su generolų A. Gelgaudo ir D. Chlapovskio daliniais perėjo į Prūsiją; iš ten išvyko į Paryžių. Priklausė Lietuvos d-jai (vėliau Lietuvos ir rusų žemių d-ja), bendravo su poetu A. Mickevičiumi, lenkų kalba išspausdino 1831 sukilimo Lietuvoje istoriją (1833), 1831 sukilimo dalyvių atsiminimus (1835), pranc. kalba — eskizus apie sen. lietuvių religiją, tradicijas ir papročius (1843), sen. Lenkijos atlasą geogr. pamokoms (1850) ir kt. darbų, kuriuose yra žinių apie Lietuvą.

VRUBLẼVSKIS Jonas [g. 1904.IV.16 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1912—25 tarnavo pas buožes, dirbo ž. ū. darbus Baltarusijoje, vandentiekio ir kanalizacijos darbus Vilniuje. 1925—28 tarnavo Lenkijos kariuomenėje. 1926—1927 už rev. lit-ros platinimą kareivių tarpe pusę metų kalintas Vilniuje. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. 1928 padėjo suorganizuoti melioracijos darbininkų streiką Jašiūnų (Eišiškių rj.) apylinkėje, 1930 — bedarbių demonstraciją Vilniuje. 1939—41 darbininkas Luninece (BTSR, Bresto sr.), Švenčionių apskrityje. 1942 hitlerininkų išvežtas į konc. stovyklą Austrijoje. 1942.XII pabėgo, slapstėsi Švenčionių apskrityje. Nuo 1943 „Vilniaus" būrio partizanas, grupės vadas. 1944—50 part. darbuotojas Švenčionių apskrityje. 1950—52 dirbo Švenčionėlių vykd. k-te. 1952—58 darbininkas Vilniuje. Pensininkas.

VRUBLẼVSKIS Tadas [1858.XI.8 Vilniuje — 1925.VII.3 ten pat] — teisininkas, visuomenės veikėjas. 1877 baigęs Vilniaus g-ją, studijavo Peterburgo Medicinos-chirurgijos akademijoje. 1880 apkaltintas priklausymu slaptai Lenkijos revoliucionierių organizacijai, suimtas (Varšuvoje) ir 1881 dvejiems metams ištremtas į Tobolsko guberniją. Išlaikęs Peterburgo universitete egzaminus eksternu, 1886 gavo teisės magistro laipsnį ir ėmė dirbti Peterburge advokato padėjėju. 1891 grįžo į Vilnių, dirbo advokatu. 1905—07 revoliucijos metu daugiau kaip 400 kartų gynė revoliucionierius teismuose įvairiuose Rusijos miestuose (pvz., 1905 sukilusius šarvuočių „Potiomkinas" ir „Očiakovas" jūreivius karo teisme Sevastopolyje). Nuo 1919 Lenkijos teismuose gynė revoliucionierius, t. p. ne lenkus, kovojusius prieš nac. priespaudą (pvz., 1925.IV 54 baltarusių ir 18 lietuvių valstiečių polit. byloje Gardino teisme, beveik visose liet. spaudos bylose Vilniuje). Be advokatavimo, daug dėmesio skyrė iš tėvų paveldėtai bibliotekai, kurią tolydžio plėtė, įsigydamas senų ir naujų knygų, kaupdamas su Lietuvos praeitimi ir kultūra susijusią medžiagą (žemėlapius, fotografijas, dokumentus, rankraščius ir kt.). 1912 V. bibliotekoje buvo 65 000 tomų knygų ir 19 000 kt. bibliotekinių vienetų, 1925 (ofic. pavadinimas — „Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos d-ja") — 150 000 vienetų (iš jų 89 000 knygų). Biblioteką V. padovanojo Vilniaus miestui (1925) su sąlyga, kad niekur iš jo nebūtų išgabenta, kad bibliotekos fondais galėtų nemokamai naudotis visi. (1941 V. biblioteką kartu su rūmais perėmė Lietuvos TSR MA ir pavertė ją savo Centrine biblioteka.)

1921 Vilniuje V. išleido brošiūrą „Pastabos dėl pono Himanso projekto" (lenkų k.), kurioje demaskavo tą projektą ir jo keliamą grėsmę gyvybiniams Lietuvos interesams. Buvo aktyvus Lietuvių mokslo d-jos narys. Bendradarbiavo lietuvių, lenkų, baltarusių, rusų spaudoje. Paliko kelias dešimtis nepaskelbtų darbų teisės, statistikos, Vilniaus istorijos, bibliotekininkystės ir bibliografijos temomis.

VRUBLIAŨSKAS Algirdas [g. 1931.XII.3 Buzuose (Ukmergės rj.)] — aktorius. 1953 baigė Lietuvos TSR dramos teatro studiją, 1955 — Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1955—59 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Karlenas (R. Blaumanio „Siuvėjų dienos Silmačiuose"), Tuzenbachas (A. Čechovo „Trys seserys"), Sergejus (A. Arbuzovo „Tai buvo Irkutske"), Dobilas (D. Urnevičiūtės „Vadink mane motina"), Domicijus Enobarbas (V. Šekspyro „Antonijus ir Kleopatra"), Gudragalvis (K. Chojinskio „Nakties istorija"), Dryžuotasis (K Sajos „Mamutų medžioklė"), Majoras (I. Erkenio „Totas, kiti ir majoras"), Sverdlovas (M. Šatrovo „Bolševikai") ir kt.

VRUBLIAŨSKAS Mykolas [g. 1919.X.2 Ramygaloje] — dailininkas. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės

dailės in-to keramikos skyrių. Nuo 1951 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Už

pietų servizą 1951 gavo TSRS Dailės fondo I premiją. 1951—62 Dailės instituto keramikos katedros meistras, 1962—68 dėstytojas, nuo 1968 in-to dekanas, docentas. Už keramikos dirbinius 1965 apdovanotas TSRS Liaudies ūkio laimėjimų parodos (Maskvoje) bronzos medaliu. 1969 Vilniuje surengė individualinę kūrinių parodą. Sukūrė buitinės, dekoratyvinės ir architektūrinės keramikos dirbinių (servizų, vazų, vazelių, lėkščių, dubenų, pano ir kt.). Kūriniams būdinga subtilūs siluetai, raiškios glazūros, juose kūrybiškai interpretuojamos liet. liaudies dailės tradicijos.

Lit.: Taikomoji-dekoratyvinė dailė, [albumas su T. Adomonio ir S. Pinkaus įvad. str.], V., 1965; Jonas Mikėnas, Mykolas Vrubliauskas, [parodos katalogas], V., 1969.

VULGARÌZMAI [lot. *vulgaris* — paprastas, kasdieniškas] — šiurkštūs, storžieviški žodžiai ir posakiai. Pvz., šiurkš-

Mykolas Vrubliauskas. Vyno servizas (1963) ir dekoratyvinė vaza (1964)

čioje arba familiarioje kalboje akys kartais vadinamos „žlibėmis", „spangėmis", „kukulainėmis", galva —„guoge", „krame", „makaule", „labuone". V. dažnai pavartojami ir grož. lit-roje. Nemaža jų vartojo K. Donelaitis (pvz., „Jok pamaži, žioply; nemušk be reikalo kuiną!" „Snargliau! eik pirma mokinkis kakalį šildyt"). Neretai vulgarizmais tampa žodžiai, kai jie pavartojami perkeltine reikšme, pvz.: „Ko jūs nesikeliate! Ar velnias jau apstojo taip ilgai kirmėti? — šaukė tėvas, eidamas per kiemą" (Žemaitė); „Ir loji tu kaip velniui parsidavusi kalė" (B. Sruoga). Prie V. priskirtini keiksmažodžiai.

VULGARŪSIS MATERIALÌZMAS [lot. *vulgaris* — paprastas, kasdieniškas] — XIX a. vidurio filosofijos kryptis, supaprastintai traktavusi materializmo principus. V. m. atstovai buvo daugiausia gamtos mokslų specialistai (L. Biuchneris, K. Fogtas, J. Molešotas). Jie tapatino sąmonę su materialiais reiškiniais, neigė psichinės žmonių veiklos savarankiškumą. Kaip ir pozityvizmas, V. m. propagavo empirizmą, neigė filosofijos pažintinį vaidmenį.

V. m. turėjo poveikio kai kurių XIX a. pab. ir XX a. pr. pažangių Lietuvos visuomeninės minties atstovų (P. Avižonio, V. Dembskio, P. Mikolainio, J. Šliūpo) pažiūroms. P. Mikolainis brošiūroje „Visas svietas" (1902) aiškino, kad žmogaus organizmas veikia pagal tuos pačius principus, kaip ir mašina. J. Šliūpas išvertė į liet. kalbą svarbiausią L. Biuchnerio veikalą „Jėga ir materija" („Spėka ir medega", 1902). V. m. atstovai populiarino gamtos mokslus (energijos tvarumo dėsnį, darvinizmo idėjas, fiziologijos laimėjimus). Tai padėjo kovoti su idealistine gamtos filosofija ir religine pasaulėžiūra.

Z

Z, z — lietuvių abėcėlės trisdešimt pirmoji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „z", pvz., „zùrza", „zaũnyti", „zonà", „váizdas", ir minkštoji „z", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „zyziù", „zyziaũ". „Z" yra ankštumos pučiamasis liežuvio priešakinis vienžidinis skardusis priebalsis. Raidė *z* ne visada žymi priebalsį „z", pvz., rašome „zir̃zti", „zỹzti", „vabzdžiũ", o tariame „zir̃sti", „zỹsti", „vabždžiũ", ir atvirkščiai, priebalsis „z" ne visada žymimas raide z, pvz., rašome „kaĩsdamas", „léisdamas", „krìsdamas", o tariame „kaĩzdamas", „léizdamas", „krìzdamas".

ZABARÁUSKAS Juozas [g. 1922.III.7 Kučgalyje (Biržų rj.)] — žemės ūkio darbuotojas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1969). 1948 baigęs Joniškėlio ž. ū. technikumą, iki 1958 dirbo ž. ū. įstaigose. Nuo 1956 TSKP narys. 1958 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. 1959 Vabalninko rj. vykd. k-to pirmininkas. 1960—67 Žemdirbystės in-to Joniškėlio filialo direktorius, nuo 1967 Joniškėlio bandymų stoties direktorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie žieminių kviečių tręšimą.

ZABIČIŪNAI — kaimas Zarasų rj., Antalieptės apyl., 10 km į p. nuo Dusetų, 5 km į v. nuo Antalieptės. 161 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Indraja (į Paščio ež.). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1923), Veleikių biblioteka. Į r. nuo Z. yra piliakalnis. Jame rastas kultūrinis sluoksnis su lipdytinės pirmųjų mūsų eros amžių keramikos liekanomis. 1918 Zabičiūnuose susikūrė LKP kuopelė, buvo sudaryta darbininkų ir valstiečių taryba. 1923 buvo 340 gyventojų. 1945 burž. nacionalistai kaime nužudė komunistą B. Kavolį, 1949 — kolūkio pirmininką A. Pamakštį. 1959 buvo 164 gyv.

ZABIELÀ Petras [g. 1904.X.1 Katkūnuose (Pasvalio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1927—31, studijuodamas Kauno un-to teisės f-te, priklausė LKJS, buvo studentų marksistinės d-jos „Aurora" narys. 1931—40 muitinės praktikantas Klaipėdoje, Prekybos departamento (Kaune) raštvedys. 1940—41 Teisingumo liaudies komisariato kadrų v-bos viršininkas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi, buvo baldų f-ko sandėlio darbininkas Kaune. 1944—1946 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos, 1946—61 Lietuvos TSR MT skyriaus viršininkas, nuo 1961 vyr. referentas. Nuo 1958 TSKP narys.

ZABIELÀ Petras [g. 1936.IV.12 Arciškonyse (Alytaus rj.)] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1963 dirbo terapeutu Kauno resp. klinikinėje ligoninėje. Nuo 1963 Kauno Med. in-to hospitalinės terapijos katedros asistentas. Pasiūlė naują stenokardijos grėsmės nustatymo metodą. Paskelbė moksl. straipsnių apie aterosklerozės epidemiologiją Lietuvoje, digitalio sukeliamus širdies ritmo sutrikimus.

ZABIELÁVIČIUS Juozas [g. 1900.XII.6 Virbalyje] — žemės ūkio darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1959). 1924—29 dirbo instruktoriumi koop. org-jose „Lietūkis", „Pienocentras". 1928 baigė Ž. ū. akademiją. 1929—1930 specializavosi Kilio (VFR) Pieninkystės tyrimo in-te. 1930—39 sviesto eksporto kontrolierius Klaipėdoje (1932—39 kartu Klaipėdos gubernatūros agronomas referentas). 1940—52 pieninkystės darbuotojas Liepojoje, Kaune, Panevėžyje. Nuo 1952 Paežerio kolūkio (Panevėžio rj.) pirmininkas. Nuo 1957 TSKP narys. 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Jo vadovaujamas kolūkis vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo gaminti durpių kraiką, kalkinti dirvas; žemės ūkiui netinkamus plotus apsodino mišku. Period. spaudoje rašo praktiniais ūkiniais klausimais.

ZABLÁCKAS Antanas [1911 Apušote (Prienų rj.) — 1935.VIII.29 Kaune] — Užnemunės valstiečių judėjimo dalyvis.

Kilęs iš ž. ū. darbininkų. Iš mažens tarnavo dvaruose, pas buožes (Prienų rj.). 1935 vasarą prie Išlaužo ėjo sargybą, neleisdamas streiklaužiams vežti į miestus maisto produktų. Priklausė valstiečių būriui, kuris, susirėmęs su policija, išvadavo suimtuosius streiko dalyvius; susirėmimo metu buvo policijos peršautas ir dėl to mirė.

ZABLÒCKIS (Zablotius, Zablocius) Jurgis [apie 1510 — apie 1563] — lietuvių raštijos darbuotojas, pedagogas. Kilęs iš Zabolotės (BTSR, į p. v. nuo Rodūnios), kur jo tėvai turėjo ūkį ar dvarelį. 1528 stojo į Krokuvos un-tą. 1540 imatrikuliuotas Vitenbergo un-te. Mokytojavo A. Kulviečio įsteigtoje Vilniaus aukštesniojoje m-loje. Persekiojamas dėl reformacinių pažiūrų, išvyko į Karaliaučių, paskui į Lenkiją. Krokuvoje gavo magistro laipsnį. Grįžęs į Karaliaučių, o iš ten į Vilnių, su A. Kulviečiu propagavo reformacijos idėjas. Pastarajam mirus, vėl išvyko į Karaliaučių. Vėliau buvo daugiausia didikų vaikų mokytojas ir globėjas. Grupę savo auklėtinių (M. Giedraitį ir kt.) lydėjo į Tiubingeno (VFR) un-tą ir ten apie 3 metus drauge gyveno. Šveicarijoje lankėsi pas Kalviną. Išliko Z. rašytos lot. epitafija ir dvi liet. giesmės (išspausdintos M. Mažvydo katekizme ir giesmyne).

Lit.: **T. Wotschke,** Abraham Culvensis.— „Altpreussische Monatsschrift", Bd. 42, Königsberg, 1905; **J. Lebedys,** Jurgio Zablockio kilmė.—„Kalbotyra", t. 14, V., 1966.

ZABORSKÁITĖ Vanda [g. 1922.XII.24 Vaškuose (Pasvalio rj.)] — literatūros tyrinėtoja, filologijos mokslų daktarė (1969). 1943—45 mokytojavo Panevėžyje. 1946 baigė Vilniaus un-tą. 1945—1947 Vilniaus S. Nėries g-jos mokytoja. 1950—61 Vilniaus un-to lietuvių lit-ros katedros dėstytoja. 1957 apgynė filol. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1962 Istorijos in-to moksl. bendradarbė. Parašė monografijas apie realizmo klausimus 1905—17 liet. lit-ros kritikoje, Maironio gyvenimą ir kūrybą (daktaro disertacija), knygą apie eilėraščio meną, straipsnių apie XX a. pr. lietuvių estetinę mintį, Vaižganto, A. Vienuolio, B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, E. Mieželaičio ir kt. rašytojų kūrybą, apie lit-ros kūrinių poetikos analizės metodologiją, be to, kai kuriais XVI a. Lietuvos kultūros istorijos klausimais. Z. lit-ros mokslo darbams būdinga argumentuoti apibendrinimai, dėmesys teorinėms problemoms, įžvalgi meninė kūrinių analizė. Z. išvertė į lietuvių kalbą V. Abramovičiaus „Literatūros mokslo įvadą" (1955), T. Hejerdalo „Aku-aku" (1963), V. Šklovskio „Levą Tolstojų" (su V. Petrausku; 1965), G. Lesingo „Laokooną" (su J. Stoniu ir K. Urbanavičiumi; 1968).

Ršt.: Realizmo klausimai 1905—1917 metų lietuvių literatūros kritikoje, V., 1957; Vaižgantas.— **Vaižgantas,** Rinktiniai raštai, V., 1957; Eilėraščio menas, V., 1965 [II leid. 1970]; Renesanso kultūros apraiškos M. Strijkovskio „Kronikoje".—„LTSR MA darbai", V., 1965, A 2; Šimtas literatūros mįslių, V., 1966; Maironis, V., 1968; Naujosios poezijos analizės klausimu.—„Tarybinė mokykla", 1968, Nr. 10; Kai kurie tarybinio lietuvių meno estetikos bruožai.— Tarybinio meno keliu, V., 1968.

ZABULĖNAS Henrikas [g. 1923.III.10 Kaune] — dainininkas (bosas), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). Nuo 1949 Akademinio operos ir baleto teatro solistas. 1950 baigė Lietuvos TSR konservatorijos solo dainavimo klasę. Nuo 1953 TSKP narys. 1957 sąjunginiame muz. kolektyvų festivalyje (Maskvoje) už Ulricho vaidmenį V. Klovos operoje „Pilėnai" apdovanotas laureato diplomu. Operose sukūrė raiškių vaidmenų. Dalyvauja koncertuose. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Minske.

Vaidmenys: Ramfis, Didysis inkvizitorius (Dž. Verdžio „Aida", „Don Karlas"), don Bazilijas (Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas"), Leporelis (V. Mocarto „Don Žuanas"), Kraunas (Dž. Geršvino „Porgis ir Besė"), Končiakas (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Varlamas (M. Musorgskio „Borisas Godunovas"), Ulrichas, Perkūnas (V. Klovos „Pilėnai", „Vaiva"), Šefas (V. Laurušo „Paklydę paukščiai") ir kt.

ZABULIÓNIS Antanas [1919.I.14 Sprakšiuose (Utenos rj.) — 1945.III.17] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1936 Komunistų partijos narys, priklausė Užpalių (Utenos rj.) kuopelei. 1937—39 Kaune dirbo prie pogr. lit-ros transportavimo. 1940—41 LKP Utenos aps. k-to instruktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Baigęs Maskvoje partiz. m-lą, 1942.VIII atvyko į okupuotą Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Buvo „Audros" partiz. būrio komisaras. 1944—45 LKP Utenos aps. k-to instruktorius. Buržuaz. nacionalistų nužudytas.

ZABŪLIS Henrikas [g. 1927.II.18 Virkščiuose (Ukmergės rj.)] — švietimo darbuotojas, filologas, filologijos mokslų kandidatas (1962). 1945 baigė Ukmergės mkt. seminariją. 1945—46 mokytojavo Vilniaus pr. m-lose. 1950 baigė Vilniaus un-tą (klasikinės filologijos specialybė). 1951—1955 Polit. ir moksl. žinių skleidimo d-jos v-bos referentas, atsakingasis sekretorius. Nuo 1952 (su pertraukomis) Vilniaus Ped. in-to ir Vilniaus un-to dėstytojas; nuo 1965 docentas. Nuo 1954 TSKP narys. 1955—1958 Maskvos un-to aspirantas. 1959—1962 Lietuvos TSR MT Valstybinio aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komiteto v-bos viršininkas, nuo 1962 komiteto pirmininkas. Nuo 1966 aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministras. 1964—66 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1966 LKP CK narys. Nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas. Paskelbė moksl. straipsnių klasikinės filologijos, sen. istorijos, aukštojo mokslo istorijos klausimais, išvertė Katulo poezijos rinkinį (1969).

Ršt.: Saturnia tellus Вергилия (К вопросу о формировании идеологии эпохи Августа).— „Вестник древней истории", М., 1960, № 2; К вопросу о композиции „Георгик" Вергилия.— „Literatūra", t. 2, V., 1960; Сравнения в „Георгиках" Вергилия. — „Kalbotyra" t. 3, V., 1961; Философские взгляды Вергилия.—„Literatūra", t. 5, V., 1963; Lukrecijus ir jo poema. — **Lukrecijus,** Apie daiktų prigimtį, V., 1964; K. Donelaičio „Metų" santykis su Vergilijaus ir Hesiodo didaktinėmis poemomis. — „Literatūra ir kalba", t. 7, V., 1965; Higher Learning in Lithuania, V., 1968.

ZADUOJỸS, Zaduojas, — ežeras Zarasų rj., 6 km į š. nuo Dusetų, 0,5 km į r. nuo Sartų ežero. Plotas 142 ha, didž. gylis 23 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 3060 m, didž. plotis 800 m. Ežero š. v. galas siauras. Krantai daugiausia žemi, pietvakarinis daugelyje vietų pelkėtas, apaugęs mišku. Kranto linijos ilgis 8700 m; p. v. kranto linija labai vingiuota, š. r. kranto — gana tiesi. Ežeras rininės kilmės. Dugnas duobėtas. Giliausia vieta yra ežero centre. Dugną dengia dumblas, pakrantės smėlėtos. Į Z. įteka 2 upeliai, išteka Zaduojos upelis (į Sartų ež.). Prie ežero įsikūrę kaimai: Zaduoja, Pazaduojė, Meletiškės. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 18,4 kg/ha.

ZAGÒRSKIS Juozas Vytautas [g. 1929. III.31 Alytuje] — geografas, geografijos mokslų kandidatas (1966). 1953 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, iki 1959 jame dėstė. 1962—63 Geol. ir geogr. in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1963 Vilniaus un-to dėstytojas; nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių Lietuvos gyventojų geografijos klausimais.

ZAGŪRSKIS — sulenkinta rašytojo Valerijono *Ažukalnio* pavardės forma.

ZAHÒRSKIS Vladislavas [1858—1927] — istorikas. Studijavo Maskvoje. Vilniuje dirbo gydytoju. 1907 su kitais įsteigė lenkų Vilniaus mokslo bičiulių d-ją, nuo 1916 buvo jos pirmininkas. 1919 prisidėjo prie Vilniaus un-to atgaivinimo. Nuo 1925 to un-to garbės daktaras. Lenkų k. paskelbė daugiau kaip 150 moksl. darbų. Reikšmingiausi jų yra studijos apie Vilniaus med. d-jos veiklą (1896), S. Konarskį (1907), T. Kosciušką (1911), studijos ir straipsniai apie Lietuvos miestus ir archit-ros paminklus („Šv. Kazimiero koplyčia Vilniaus katedroje", 1901; „Trakai ir Trakų pilis", 1902; „Vilniaus katedra", 1904; „Vilniaus šv. Onos bažnyčia", 1905; „Vilniaus šv. Mikalojaus bažnyčia", 1910; „Vadovas po Vilnių", 1910, V leid. 1935; „Vilniaus šv. Mykolo bažnyčia ir bernardinių vienuolynas", 1911; „Vilniaus senamiestis

P. Smuglevičiaus piešiniuose", 1912; „Vilniaus padavimai ir legendos", 1925, ir kt.).

ZĀICAS Antanas [g. 1909.I.9 Raseiniuose] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1923—40 batsiuvys Raseiniuose. 1932—1937 ir nuo 1940.IX Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas, LKP Raseinių aps. k-to instruktorius. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Balachnoje (Gorkio sr.) baigęs spec. m-lą, 1942.XII atvyko į Lietuvą organizuoti partiz. kovos. Vadovavo „Žalgirio" partizanų būriui. Atvykęs per frontą į Maskvą, nuo 1944 pr. dirbo Lietuvos partiz. judėjimo štabe. 1944—45 LKP Raseinių aps. k-to sekretorius. 1946 baigė Resp. part. m-lą. Nuo 1946 administracinis ir ūkinis darbuotojas Lazdijuose, Tauragėje.

ZAIKĀUSKIENĖ Janina [g. 1927.IV.8 Kaune] — kalbininkė rusistė, filologijos mokslų kandidatė (1968). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1951—56 Kauno Politechnikos in-to, nuo 1956 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja. Nuo 1959 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių rusų ir lietuvių kalbų gretinamosios gramatikos klausimais („Kalbotyra", t. 16, 18, 21, 1967—70).

ZAĨLSKAS Albertas [1906.VIII.7 Zailiuose (Alytaus rj.) — 1949.IX.25 Vytautiškiuose (Alytaus rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo tėvų ūkyje, vėliau — Zailių pieno surinkimo punkto vedėju. 1949 išrinktas pirmuoju „Naujos vagos" kolūkio (Alytaus rj.) pirmininku. Burž. nacionalistų nužudytas.

ZAJANČKĀUSKAS Petras [g. 1927. VII.18 Baltadvaryje (Molėtų rj.)] — entomologas, biologijos mokslų kandidatas (1959). 1951 baigęs Vilniaus Ped. in-tą, iki 1952 jame dirbo. 1952—53 buvo Žemdirbystės ir dirvožemio instituto mokslinis bendradarbis. 1956—59 Biologijos instituto, 1959—63 Zoologijos ir parazitologijos instituto mokslinis bendradarbis. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1963 Zoologijos ir parazitologijos in-to direktorius. Nuo 1965 Lietuvos Entomologų d-jos pirmininkas. Paskelbė moksl. straipsnių apie kai kuriuos sodų bei dekoratyvinių augalų kenkėjus, t. p. augalų apsaugos klausimais.

Ršt.: Piūkleliniai vabzdžiai — kultūrinių augalų kenkėjai, V., 1964.

ZAJANČKĀUSKAS Stasys [1911.XI.19 Ukmergėje — 1947.III.8 Diržiuose (Ukmergės rj.)] — žurnalistas, poetas. 1928—1934 gyveno Kaune, vėliau Ukmergėje ir Steponavoje (Ukmergės rj.). Vertėsi batsiuvyste, dirbo žemės ūkyje ir kt. fizinį darbą. Nuo 1931, vaikščiodamas po kaimus, platino knygas. 1935 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją, platino kom. atsišaukimus. Bendradarbiavo LKP Ukmergės aps. k-to laikraštyje „Liaudies balsas". Nuo 1928 rašė eilėraščius. Išleido eil. rinkinius „Šventosios rauda" (1934), „Į naują gyvenimo rytą" (1935), „Sparnuotos mintys" (1937), „Gyvenimo nuotraukos" (1938). Z. poezijai būdingi gamtos motyvai, sunkaus darbo žmonių gyvenimo vaizdai.

1940—41 bendradarbiavo tarybinėje spaudoje, dirbo LKP Ukmergės aps. k-te, mokėsi žurnalistų kursuose prie „Tiesos" redakcijos Kaune. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Laikraščiuose „Tėvynė šaukia", „Tiesa", „Tarybų Lietuva" paskelbė eilėraščių kovos prieš fašistus temomis. Nuo 1942 VKP(b) narys. Baigęs žurnalistikos kursus prie VKP(b) CK, nuo 1945 dirbo Ukmergės aps. laikraščio „Tarybinis kelias" redaktoriumi. Burž. nacionalistų nužudytas.

Ršt.: Eilėraščiai, V., 1952 [V. Mozūriūno įvad. str.].

ZAJANČKĀUSKAS Vincas [1880.IV.5 Pumpuriškėje (Molėtų rj.) — 1956. XII.6 Bridžvilyje (JAV, Pensilvanijos valstija)] — pedagogas, publicistas. 1905 baigęs Vilniaus kunigų seminariją, iki 1906 studijavo Peterburgo Dvasinėje akademijoje. Nuo 1906 kunigas. 1910 baigė Friburo (Šveicarija) un-tą, įgijo filos. daktaro laipsnį. 1912—15 mokytojavo Vilniaus mergaičių g-joje, 1921—1934 su pertraukomis — Vilniaus lietuvių mkt. seminarijoje, Vilniaus ir Švenčionių liet. g-jose, 1935—40 — Kretingos pranciškonų g-joje (1937—40 direktorius). 1944 pasitraukė į vakarus, nuo 1947 gyveno JAV. Bendradarbiavo klerikalinėje ir tautininkų spaudoje. 1917—1918 dirbo „Lietuvių aido" redakcijoje, 1926—27 Vilniuje redagavo savaitraštį „Kelias". Be religinių vadovėlių, parašė lenkams skirtą „Lietuvių kalbos gramatiką" (1918, lenkų kalba), brošiūrą iš liet. kalbos sintaksės „Periodai lietuvių kalboje" (1923) ir kompiliatyvinio pobūdžio „Lietuvių literatūros vadovėlį" (1924), kuris buvo kelerius metus vartojamas Lietuvos vid. m-lose. Kolektyviniam leidiniui lenkų kalba „Didžioji visuotinė literatūra" (6 t., 1932—33) parašė str. „Lietuvių literatūra" ir sudarė liet. lit-ros kūrinių ištraukų antologiją.

ZAJONČKÓVSKIS (Zajączkowski) Stanislavas [g. 1890.I.29 Lvove (Ukrainos TSR)] — lenkų istorikas. Baigęs Lvovo un-tą, 1921 už XIII—XIV a. Žemaitijos istorijos studiją gavo ist. mokslų daktaro laipsnį. 1932—38 Vilniaus un-to ekstraordinarinis, 1938—39 ordinarinis profesorius; dėstė Lietuvos D. Kun-stės istoriją. 1936—39 un-to prorektorius. Dalyvavo Vilniaus R. Europos moksl. tyrimo in-to veikloje. Recenzavo daug Lietuvos istoriją nagrinėjančių darbų. 1940—41 žurnale „Lietuvos praeitis" paskelbė 2 straipsnius apie jotvingius. 1945—63 Lodzės un-to Lenkijos sen. istorijos katedros vedėjas.

Ršt.: Zarys dziejów Zakonu krzyżackiego w Prusach, Toruń, 1934; Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków, Toruń, 1935; Litewski ruch naukowy w zakresie historii, Lwów, 1935; Przegląd badań nad dziejami Litwy do 1385 r.— Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r., t. 1, Lwów, 1935.

ZAKARĀUSKAS Juozas [g. 1904.XI.21 Malkavoje (BTSR, Mogiliovo sr.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1958). 1934 Maskvoje baigė Vakarų tautinių mažumų kom. un-tą. 1934—36 BTSR Švietimo liaudies komisariato m-lų v-bos inspektorius. Minsko Mkt. tobulinimosi in-te išklausė pedagogikos ir metodikos paskaitų kursą. 1936—39 Baltarusijos lietuvių m-lų direktorius ir mokytojas. 1939—40 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1940.VII—IX Lietuvos Liaudies kariuomenės Gen. štabo politinis vadovas, nuo 1940.IX 29 šaulių terit. korpuso divizijos polit. skyriaus viršininkas Vilniuje. D. Tėvynės karo pradžioje dalyvavo kautynėse. 1941—45 buvo vokiečių nelaisvėje, išvaduotas tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1946—70 Lietuvos TSR Švietimo m-jos m-lų v-bos inspektorius.

ZAKARĒVIČIUS Jonas [**Zacharevičius**; 1883 Pokenėje (Rokiškio rj.) — 1906. V.11 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Baigęs Liepojos komercinę m-lą, 1905 grįžo į tėviškę, įstojo į LSDP. Buvo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje (1905.XII) dalyvis, su kitais rengė Obeliuose, Kamajuose (Rokiškio rj.) ir kt. vietose susirinkimus bei mitingus, padėjo kurti demokratinius valsčių valdžios organus. 1905 pab. caro dragūnų sumuštas ir įkalintas Kaune. Kalėdamas susirgo džiova. Jo laidotuvės Kaune virto darbininkų polit. demonstracija prieš patvaldystę.

ZAKARĒVIČIUS Vidmantas Antanas [g. 1940.IV.5 Panevėžyje] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1963 baigė Kauno Politechnikos in-tą (KPI). 1966—69 KPI Vilniaus filialo, nuo 1969 Vilniaus Inžinerinio statybos in-to dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie tampriųjų-plastinių konstrukcijų skaičiavimą.

ZAKARJĀN Margarita Zinaida [g. 1917. X.15 Artvine (Turkija)] — kalbininkė slavistė, filologijos mokslų kandidatė (1956). 1940 baigė Maskvos Ped. in-tą. 1940—48 Andižano (Uzbekijos TSR) mkt. in-to dėstytoja. Nuo 1949 Vilniaus un-to dėstytoja, 1964—70 rusų k. katedros vedėja. Nuo 1965 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos Statuto (1588) leksiką.

Ršt.: К вопросу о напечатании Литовского статута 1588 г.— „VVU mokslo darbai", t. 3, 1957; Древнерусская юридическая лексика в языке Литовского статута 1588 г.— „Kalbotyra", t. 4, V., 1962; К методике исследования лексики памятников письменности.— Ten pat, t. 18, 1967.

ZĀKAS Feliksas [g. 1933.VI.21 Rupšiuose (Telšių rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1966). 1958 baigęs Vet. akademiją, dirba Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie žinduklių paršelių auginimą.

ZAKĪENĖ Adelė [g. 1934.I.2 Juodupiuose (Radviliškio rj.)] — inžinierė technologė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1965). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie racionų su karbamidu įtaką pieno ir jo produktų kokybei.

ZĀKSAS Irmija [g. 1919.III.5 Šiauliuose] — filosofas, filosofijos mokslų daktaras (1965). 1936—41 studijavo chemiją Kauno ir Vilniaus un-tuose. 1941—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje. Nuo 1943 TSKP narys. 1946 baigė Vilniaus un-to chem. f-tą. 1946—54 dirbo redaktoriumi Mokslų akademijoje. 1948—1963 Vilniaus un-to filos. katedros dėstytojas. 1955 gavo filos. mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1958 docentas. Daktaro disertacijos tema — „Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje". Nuo 1963 Kauno Med. in-to filosofijos ir moksl. komunizmo katedros vedėjas. Nuo 1968 profesorius. Paskelbė studijų, straipsnių, išleido brošiūrų apie 1919—1940 Lietuvos visuom. mintį, materialistinės pasaulėžiūros skleidėjus gamtininkus, rasizmo bei kitų reakc. teorijų plitimą ir kovą su jomis, religinę moralę.

Ršt.: Materializmo kova buržuazinėje Lietuvoje prieš religiją ir idealizmą biologijoje, V., 1956; Rasizmas ir eugenika buržuazinėje Lietuvoje, V., 1959; Ar sulaiko religija nuo pikto?, V., 1961; Religija ir nacionalizmas, V., 1965; Paveldimumas ir aplinkos vaidmuo sugebėjimų formavimesi.—„Filosofija", t. 6, V., 1965; Religija ir humanizmas.— Religija, ateizmas, dabartis, V., 1966; Mirties problema. —„Problemos", V., 1968, Nr. 1.

ZĀKSAS Juozas [1910.III.18 Patolupyje (Raseinių rj.) — 1957.III.26 Raseiniuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Jaunystėje tarnavo pas buožes. Nuo 1938 Komunistų partijos narys, buvo LKP Medininkų (Kėdainių rj.) kuopelės sekretorius. 1940—41 Šimkaičių (Jurbarko rj.) vls. ž. ū. komisijos pirmininkas, Šimkaičių vls. vykd. k-to pirmininkas, LKP Šimkaičių vls. k-to sekretorius. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1945 dirbo partinį, administracinį, ūkinį darbą Raseinių rj.

ZALĀNSKAS Algirdas [g. 1920.VII.29 Subačiuje (Kupiškio rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). 1940—42 lankė Šiaulių dramos teatro studiją. 1942 baigęs Šiaulių mkt. seminariją, dirbo aktoriumi Šiaulių dramos teatre. Kauno un-te studijavo archit-rą. Nuo 1946 Akademinio dramos teatro aktorius. 1958—60 Vilniaus kultūros-švietimo technikumo dėstytojas.

Vaidmenys: Vurmas (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Mocartas (A. Puškino „Mocartas ir Saljeris"), Robinzonas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Moskatelis (P. Kalderono „Meile nežaidžiama"), Kupriukas (A. Liobytės „Kupriukas muzikantas"), Vasilijus Leonidičius (L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai"), Čigonas (G. Landsbergio „Blinda"), Liberas (E. de Filipo „Melo ilgos kojos"), Kazarinas (M. Lermontovo „Maskaradas"), meisteris Deveika (K. Kymantaitės ir A. Liobytės „Meisteris ir sūnūs"; pagal P. Cvirkos romaną) ir kt.

ZALATŌRIUS Albertas [g. 1932.XI.3 Karveliuose (Panevėžio rj.)] — literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1968). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—60 Varnių vid. m-los mokytojas. 1961—62 ir nuo 1965 Liet. kalbos ir lit-ros in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė straipsnių apie tarybinių liet. prozininkų (R. Lankausko, J. Mikelinsko, M. Sluckio, A. Bieliausko ir kt.) kūrybą, apsakymo teorijos, liet. apsakymo raidos ir kt. klausimais. Parengė M. Pečkauskaitės (Šatrijos Raganos) raštų dvitomį (1969), sudarė novelių antologiją „Lietuvių tarybinė novelė" (1969); išleido studiją „Lietuvių apsakymo raida ir poetika" (1971).

ZĀLAVAS — kaimas Švenčionių rj., Pabradės apyl., 13 km į r. nuo Pabradės, prie Pabradės—Pastovių geležinkelio. 178 gyv. (1970). Pro kaimą teka Mera (Žeimenos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1918), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1952). XIX a. pab. buvo Z. kaimas ir Z. dvaras, iš viso 14 kiemų, 165 gyv.; veikė vandens malūnas, karšykla. 1959 buvo 152 gyv.

ZALĒCKAS Ivanas [1896.V.1 Liudvinave (Kapsuko rj.) — 1970.V.5 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1911—13 Buktos (Kapsuko rj.) dvaro darbininkas. 1915 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. 1917 Voroneže dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijose, įstojo į Raudonąją gvardiją. 1918 kovėsi su krasnovininkais. 1919 Maskvoje mokėsi Sverdlovo Centrinėje taryb. ir part. darbuotojų m-loje. Nuo 1919 TSKP narys. 1919—20 tarnavo Raudonojoje Armijoje, kovėsi su denikininkais. 1920—40 adm. darbuotojas, liaudies teisėjas Ukrainos TSR. 1940—41 Kauno apyg. teismo pirmininkas. D. Tėvynės karo pradžioje liaudies teisėjas Jaroslavlio srityje. 1943—44 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1944—59 advokatas Jaroslavlyje, Vilniuje.

ZĀLENSAS Bronius [g. 1921.XI.26 Pumpėnuose (Pasvalio rj.)] — dailininkas. 1949 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios skulptūros f-tą (vadovas skulpt. J. Mikėnas). Nuo 1950 dalyvauja dailės parodose. 1959—68 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytojas. Sukūrė skulptūrinių kompozicijų, biustų, bareljefų. Kūriniai pasižymi ekspresyvumu, patosu, kai kurie — lyriškumu.

Kūriniai: skulptūrinės kompozicijos — „Pirmasis derlius" (1960), „Traktorininkas" (1965), „Jaunystė" (1969); biustai — „Svajonė", „Mergaitė su dūdele" (abu 1967); bareljefai — „Pasmerktieji", „Kauno HES statyba" (abu 1960), „Tilto statyba" (1962), „Pabaigtuvės" (1968), Kauno herbas (1970), ir kt.

ZALENSĪENĖ Valerija [Žukauskaitė; g. 1925.III.31 Rygoje] — dailininkė. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to monumentaliosios tapybos f-to mozaikos studiją. 1956—67 dirbo Kauno „Dailės" kombinato interjero dailininke. Nuo 1957 dalyvauja dailės parodose. 1966—1970 Ž. ū. akademijos estetikos ir meninio lavinimo katedros dėstytoja. Apipavidalino nemaža pastatų interjerų, nutapė portretų, teminių kompozicijų. Interjerai pasižymi darniu erdviniu sprendimu, išradingu medžiagų panaudojimu, saikingu dekoru.

Kūriniai: tapybos kompozicijos — „Vaistažolės" (1957), „Karolis Požela pogrindyje" (1959), „Pirmoji uniforminė" (1965), „Kėdainių chemijos gigante" (1965), „Politkaliniai" (1967), „Dainų slėnyje" (1968), „Raudonos vėliavos" (1969), „Mano močiutė", „Nykštukai ir Valiusė" (abi 1970); interjerų dekoratyviniai dirbiniai — pano „Gintaras" Kauno Jaunimo kavinei (1959), pano „Eglė" Kauno „Eglės" kavinei (1960), kompozicijos „Rasa" ir „Saulės mergaitė" Raseinių „Rasos" restoranui (1963), „Kregždės" ir „Pasaulio kraštai" Kauno centr. paštui (1966), „Vaistažolės" Šiaulių vaistinėje, „Jaunystė" Vabalninko ž. ū. technikume (abi 1968), ir kt.

ZALEPŪGĀ Domininkas [g. 1903.XII.20 Purveliuose (Plungės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1930 Labardžiuose (Plungės rj.) įsijungė į rev. veiklą. Nuo 1937 Komunistų partijos narys. Buvo policijos persekiojamas. 1940—41 Rietavo vls. ž. ū. komisijos pirmininkas. Traukiantis į TSRS gilumą, 1941 susirėmime su hitlerininkais sunkiai sužeistas; pagijęs dirbo Gorkyje. 1944—47 Telšių miesto vykd. k-to pirmininkas, pirmininko pavaduotojas, vėliau ūkinis darbuotojas, darbininkas Žarėnuose, Telšiuose. Pensininkas.

ZALĒSKIS Antanas [1824.II.15 — 1885. X.4 Florencijoje (Italija)] — dailininkas. Studijavo dailę Vienoje, 1845—47 Florencijoje, dailininko Becuolio (Bezzuoli) studijoje. 1847—63 gyveno Zubiškėse (Kaišiadorių rj.). Nutapė paveikslų, iliustravo knygų (A. Mickevičiaus, V. Polio, T. Lenartovičiaus raštus). J. Vilčinskio „Vilniaus albumui" (1842—62) parengė „Paskos prisiminimų" ir I. Chodzkos „Kvestoriaus užrašų" iliustracijas. Dalyvavo 1863 sukilime, buvo ištremtas į Viatkos gub. Amnestuotas gyveno Varšuvoje, dalyvavo Varšuvos ir Krokuvos dailės d-jų veikloje, iliustravo period. leidinius.

ZALĒSKIS Tadas [g. 1911.XI.28 Betygaloje (Raseinių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1967). 1936 baigęs Kauno un-to teisių f-tą, iki 1940 dirbo Lietuvos Banke. 1940—41 Finansų m-jos gen. sekretorius, finansų liaudies komisaro pavaduotojas. Dirbo ped. darbą Vilniaus un-te. 1945 buvo neteisėtai represuotas, iki 1956 kalėjo (1964 reabilituotas). 1957—62 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. sekretorius. 1962—68 Kauno Politechnikos in-to

moksl. darbo planavimo skyriaus viršininkas. Nuo 1968 Vilniaus un-to Kauno vakarinio f-to finansų, kredito ir buhalterinės apskaitos katedros vedėjas. Nuo 1970 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie tarybinės finansų sistemos vaidmenį Lietuvos TSR ūkio atkūrime ir išvystyme, socialekonomines Vilniaus kr. vystymosi tendencijas ir kt. klausimais. Išvertė į liet. kalbą grož. lit-ros kūrinių.

Ršt.: Visata, gyvybė, žmogus, V., 1959.

ZALESKÝTĖ Jūratė [g. 1941.VI.2 Kaune] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1963 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1965 dirbo Kėdainių chem. kombinato inžiniere, pamainos viršininke. Nuo 1968 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie amonio hidrosulfito tirpalų skilimą.

ZALĪENĖ Genovaitė [g. 1922.V.14 Lygamiškyje (Utenos rj.)] — agronomė entomologė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1952 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1955 dirbo Šiaulių augalų karantino inspekcijos inspektore. Nuo 1958 Žemdirbystės in-to Vokės filialo moksl. bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie dvisparnius daržovių kenkėjus.

ZALINKĒVIČIUS Petras [g. 1911.IV.13 Klausučiuose (Biržų rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1940—41 Nemunėlio Radviliškio (Biržų rj.) vls. milicijos įgaliotinis. D. Tėvynės karo pradžioje dirbo Gorkio g-loje. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, fronte buvo sužeistas. Nuo 1944 TSKP narys. Baigęs partizanų m-lą, 1944.V—VIII buvo „Kęstučio" partizanų būrio (Biržų aps.) žvalgybos viršininkas. Nuo 1944 part. darbuotojas Biržuose, Joniškyje, Plungėje, Priekulėje, Skaudvilėje. 1950 baigė Resp. part. m-lą.

ZALỸS Antanas [g. 1918.XII.7 Dubičiuose (Varėnos rj.)] — agronomas agrochemikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1957), Lietuvos TSR nusipelnęs agronomas (1968). 1948 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1950 dirbo joje asistentu. 1950—58 Žemdirbystės in-to (iki 1952 Ž. ū. in-tas; 1952—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas) moksl. bendradarbis. Nuo 1958 to in-to Vokės filialo tręšimo skyriaus vedėjas. Nuo 1968 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie dirvų tręšimą įvairiomis org. ir miner. trąšomis.

Ršt.: Durpės ir jų naudojimas žemės ūkio kultūrų derliui padidinti, V., 1956; Durpinės trąšos ir gausus derlius, V., 1962; **J. Bulotas, V. Čeginskas, A. Zalys**, Žemėtvarkos planų ir dirvožemio tyrimo duomenų panaudojimas, V., 1964; **A. Zalys** [ir kt.], Amoniako vanduo ir jo naudojimas Lietuvos TSR dirvožemiuose, V., 1965 [rusų k. 1967]; **A. Zalys, V. Jakubauskas**, Organinės trąšos, V., 1969.

ZALIŠÁUSKAS Mykolas [g. 1920.IV.10 Aleksandrijoje (Skuodo rj.)] — inžinierius energetikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1944 baigė Kauno un-tą. 1945—50 Pram. statybos projektavimo in-to santechnikos skyriaus viršininkas. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te, nuo 1960 docentas, nuo 1961 šildymo ir vėdinimo katedros vedėjas. 1959—61 kartu dirbo ir Energetikos ir elektrotechnikos in-to direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams. Nuo 1963 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie sūkurinę turbulentiškumo teoriją ir kitais šiluminės energetikos klausimais.

Ršt.: **E. Motiejūnas, S. Skačkauskas, M. Zališauskas**, Dujotiekio ir centrinio šildymo sistemų montavimas ir priežiūra, V., 1964; Вихревая теория турбулентности применительно к гидравлическим и тепловым расчётам технически гладких труб, Вильнюс, 1966; Исследование движения наносов и транспортирующей способности потока при помощи вихревой теории турбулентности, Каунас, 1968.

ZALĪVSKIS Juozapas [1797 Jurbarke — 1855.IV.1 Paryžiuje] — 1831 sukilimo dalyvis. 1809—17 mokėsi Polocko (BTSR) kunigų seminarijoje; jos nebaigęs, įstojo į karininkų m-lą Varšuvoje; priklausė slaptoms lenkų d-joms, rengiamam sukilimui verbavo karininkus ir puskarininkius. Prasidėjus sukilimui Lenkijoje, iš Varšuvos atvyko į Lietuvą. 1831.IV.6 už sėkmingus partiz. veiksmus pakeltas papulkininkiu. Su savo daliniu prisijungė prie žygiuojančio į Lietuvą gen. A. Gelgaudo korpuso, V.29 dalyvavo kautynėse ties Raigardu, VI.11 užėmė Kauną, VI.19 dalyvavo Vilniaus puolime, kovėsi Paneriuose. Po nesėkmingų kautynių su 600 sukilėlių pasitraukė į Merkinę, o VI.25 — į Augustavo vaivadiją. VII.1 ties Sokoldos u. caro kariuomenė jo dalinį sumušė ir išsklaidė. Z. pasitraukė į Varšuvą, vėl buvo pasiųstas į frontą. Sukilimo pabaigoje pateko į nelaisvę, iš jos pabėgo ir atvyko į Paryžių. 1833 grįžo į Lenkiją sukilimo rengti, bet 1834 austrų valdžios suimtas ir nuteistas mirti. 1837 mirties bausmė pakeista 20 metų kalėjimu. 1848 amnestuotas, atvyko į Paryžių. Lenkų kalba išspausdino 1830—31 sukilimo istoriją (1833). Paliko rankraščių apie sukilimo veikėjus.

ZALMANAVIČIŪTĖ Frida [g. 1911.IV.10 Jonavoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. 1929—35 LKJS narė. Vežiojo iš Jonavos į Ukmergę, Kėdainius kom. lit-rą, su kitais organizavo Jonavos darbininkų stalių streikus. 1936—38 LKP narė. Jos bute susitikdavo Jonavos ir Kauno part. org-jų atstovai. 1938—40 dirbo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-joje Kaune. 1940—41 darbininkė Jonavoje. 1941—44 dalyvavo Kauno geto antifaš. org-jos veikloje, 1944 išvežta į Štuthofo konc. stovyklą. 1947—48 „Kauno audinių" f-ko darbininkė. Pensininkė.

ZALŪSKIS Karolis [1794.I.25 Varšuvoje — 1845.XI.28 Ivoniče (Lenkija, Žešuvo vaivadija)] — 1831 sukilimo dalyvis. Mokėsi Krokuvoje. Nuo 1816 Rusijos pasiuntinys Šveicarijoje, nuo 1822— Prūsijoje. 1826 apsigyveno Lietuvoje. 1826—31 Upytės (Panevėžio) aps. bajorų maršalka. 1831.IV.2 išrinktas Upytės aps. sukilėlių vyriausiojo k-to pirmininku, IV.7 — vyriausiuoju Upytės aps. sukilėlių kariuomenės vadu, IV.15 — Upytės, Ukmergės, Užnerio (Švenčionių) apskričių sukilėlių kariuomenės vadu. Jam buvo pavaldūs ir Kauno bei Trakų aps. sukilėliai. Rengėsi IV.17—21 pulti Vilnių, sukoncentravo Kaugonyse (Kaišiadorių rj.) apie 4000 sukilėlių, paskui iš Kaugonių traukėsi į Panevėžį. V.4 ties Prastavoniais (netoli Šeduvos) nesėkmingai susikovė su caro kariuomenės daliniu, pasitraukė į Raseinių aps. ir atsisakė nuo vado pareigų. Atvykus į Lietuvą gen. A. Gelgaudo vadovaujamai lenkų kariuomenei, Z., kaip ulonų majoras, VI.19 dalyvavo Vilniaus puolime. Puolimui nepasisekus, su D. Chlapovskio daliniu pasidavė Prūsijai. Iš ten persikėlė į Austriją ir apsigyveno Ivoniče.

ZÃLVAS — ežeras Zarasų rj., 13 km į p. v. nuo Zarasų, 7 km į š. nuo Salako. Plotas 34 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1300 m, didž. plotis 300 m. Nenutekamas. Krantai aukšti, miškingi.

ZÃLVĖ — ežeras Zarasų rj., 8 km į š. nuo Dusetų, prie kelio į Obelius, 1 km į p. nuo Bradesių. Plotas 29 ha, didž. gylis 5,3 m, ilgis 1200 m, didž. plotis 700 m, kranto linijos ilgis 3500 m. Krantai žemi, rytinis apaugęs mišku. Per ežerą teka Zalvė (į Sartų ež.). Prie ežero yra Pakačinių kaimas.

ZANAVỸKAI — Griškabūdžio, Kudirkos Naumiesčio apylinkių aukštaičiai, kurie ryškiau už kitus pietinius vakarų aukštaičius, arba kapsus, taria žodžio galo nekirčiuotus ilguosius balsius, tvirtagalę priegaidę nutęsia per abu dvibalsio sandus (pvz., „vaikaĩ") ir išlaiko dvibalsį „ai" žodyje „kaip". Z. šnekta yra artimiausia literatūrinei liet. kalbai. Manoma, kad Z. vardas sudarytas iš slaviško priešdėlio „za" („už") bei Novos upės pavadinimo ir reiškia „gyvenantys už Novos". Ž. *Tarmės*.

ZANĒNAI — kaimas Molėtų rj., Giedraičių apyl., 3 km į š. r. nuo Giedraičių, prie kelio į Molėtus. 109 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1923). 1959 kaime buvo 110 gyv.

ZANĒVIČIUS Donaldas [g. 1935.VI.1 Panevėžyje] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1970). 1958 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1958—59 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to moksl. bendradarbis. 1959—62 Skaičiavimo mašinų specialiojo konstravimo biuro skyriaus viršininkas. Nuo 1961 TSKP narys. Nuo 1962 konstravimo biuro viršininkas. Parašė straipsnių elektroninių skaičiavimo mašinų loginių schemų skaičiavimo klausimais.

ZANIAUSKÁITĖ Petronėlė [g. 1910. VI.13 Medsėdžiuose (Plungės rj.)] — dainininkė (sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1954). 1936 baigė Kauno konservatorijos solo dainavimo klasę (vadovas O. Marinis). 1936—1944 Kauno Valstybės teatro, 1944—57 Akademinio operos ir baleto teatro so-

listė. Nuo 1965 Resp. bibliotekos bibliotekininkė. Operose sukūrė raiškių vaidmenų. Dainavo simfoniniuose, kameriniuose, kaimo kapelos, radijo ir televizijos koncertuose.

Vaidmenys: Tatjana (P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas"), Tamara (A. Rubinšteino „Demonas"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Margarita (Š. Guno „Faustas"), Mimi, Baterflai (Dž. Pučinio „Bohema", „Madam Baterflai"), Dezdemona (Dž. Verdžio „Otelas"), Halka (S. Moniuškos „Halka"), Elvyra (V. Mocarto „Don Žuanas"), Ramunė (J. Karnavičiaus „Gražina"), Danutė (S. Šimkaus „Kaimas prie dvaro"), Eglė (M. Petrausko ir J. Dambrausko „Eglė") ir kt. Marytės solo partija (A. Klenickio kantata „Marytė Melnikaitė").

ZANYLÀ — upė Vilkaviškio rj., Širvintos kair. intakas. Ilgis 22 km, baseino plotas 92 km^2. Prasideda Norvydų apylinkėse, 8 km į r. nuo Vištyčio. Teka į š. r. ir r. Įteka į Širvintą 32 km nuo jos žiočių, ties Karalkrėsliu, 14 km į p. v. nuo Vilkaviškio. Intakas — Jevonis (kair.). Vid. nuolydis 630 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,56 m^3/s.

ZAÒRAS (Zaor, Zaör, Zaur, Zaurowicz) Janas [XVII a.] — architektas. Gyveno Krokuvoje. Lietuvos didžiojo etmono M. Paco pavestas, 1666—68 projektavo Vilniaus Petro ir Povilo bažnyčią. 1668 atvyko su padėjėjais į Vilnių, atsivežė medinį šios bažnyčios modelį ir pagal kiek pakoreguotą projektą 1668—75 ją pastatė. Manoma, kad Z. vadovavo ir Pažaislio bažnyčios statybos techn. darbams.

Lit.: **A. Spelskis**, Po baroko skliautais, V., 1967.

ZAPERĒCKAS Aleksandras [1890.III.2 Domantonyse (Alytaus rj.)— 1941.VIII.14 Batiškiuose (Šakių rj.)] — tarybinis aktyvistas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1909—13 gyveno JAV, 1910—13 Bostone priklausė Lietuvių socialistų s-gai. 1935 dalyvavo valstiečių streike Užnemunėje, platino komunistinę ir kt. pažangią spaudą. Nuo 1940.VII kandidatas į Komunistų partijos narius. 1940—41 Sintautų (Šakių rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

„ZAPISKI SEVERO-ZAPADNOGO OTDELA RUSSKOGO GEOGRAFIČESKOGO OBŠČESTVA" („Записки Северо-западного отдела Русского географического общества" —„Rusijos Geografinės draugijos Šiaurės vakarų skyriaus užrašai") — tęstinis leidinys, ėjęs 1910—1913 Vilniuje rusų kalba. Išėjo 4 knygos. Redagavo D. Dovgiala. Rašė geografijos, geologijos, istorijos, etnografijos, archeologijos klausimais, informavo apie d-jos veiklą. Išspausdino liet. mįslių, straipsnių apie Lietuvių mokslo d-jos veiklą. Bendradarbiavo J. Basanavičius. Su Lietuva susijusiais klausimais rašė S. Dobrianskis, E. Romanovas, N. Sobolevas, N. Selianinas ir kt.

ZAPÝŠKIO MÌŠKAS — miškas Kauno rj., 2 km į p. v. nuo Zapyškio. Priklauso Kauno miškų ūkio Zapyškio girininkijai. Plotas 4031 ha. *Kazlų Rūdos miškų* masyvo dalis. Z. m. supa Ežerėlio durpyno š. r. dalį.

ZAPÝŠKIS — miestelis Kauno rj., Zapyškio apyl., 17 km į v. nuo Kauno, Nemuno kair. krante. 209 gyv. (1970). Senoji miestelio dalis yra apatinėje Nemuno slėnio terasoje. Jos plano struktūra linijinė. Pastatai kompaktiškai išsidėstę palei pagr. gatvę — Kauno—Šakių plentą. Naujoji dalis yra viršutinėje terasoje. Iš Z. eina kelias į Ežerėlį. Yra kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1945). Z. aštuonmetė m-la (iki 1952 pradinė, 1952—61 septynmetė) yra Kluoniškių kaime. Z. bažnyčia sąjunginės reikšmės archit-ros paminklas. Archit. požiūriu vertinga ir Z. kapinių koplyčia.

Z. bažnyčia be bokšto, vienos navos. Tai netinkuotas gotikinis plytų pastatas su žemesne presbiterija, kuri užsibaigia trisiene apsida. Bažnyčios ilgis 11,6 m, plotis 10,2 m, aukštis iki kraigo apie 16 m. Pagr. fasade yra smailiaarkis portalas, virš jo — stačiakampis langas. Fasade dominuoja aukštas trikampis frontonas, suskaidytas trimis eilėmis stačiakampių ir smailiaarkių nišų. Apatinės eilės nišos aukštesnės, antrosios ir trečiosios eilės — vis žemesnės. Prie fasado kair. kampo yra prisišliejęs aukštas siauras priestatas su sraigtiniais laiptais į pastogę. Šoniniuose fasaduose ryškus langų, nišų ir kontrforsų ritmas. Bažnyčiai būdinga vėlyvosios gotikos fasadų dekoratyvumas, proporcijų grakštumas, tapybiškas formų traktavimas, liaudiškas atlikimo primityvumas. Bažnyčios vidaus erdvę dengia plokščios medinės lubos. Bažnyčia pastatyta XVI a. antrojoje pusėje P. Sapiegos rūpesčiu ir lėšomis. XVII a. pr. jos š. pusėje pristatyta zakristija, o pagr. fasado centre — medinė varpinė (nugriauta 1912). Pastatas remontuotas ir perstatinėtas 1677, 1744, 1763, po 1812 karo ir po 1946 potvynio; paskutinį kartą restauruotas 1969. Nuo XX a. pr. bažnyčia kulto reikalams nebenaudojama.

Z. dvaras įkurtas XVI a. pr. Jis priklausė Sapiegoms, todėl kurį laiką buvo vadinamas Sapiegiškiu (vėliau tas vardas išvirto į Zapyškį). XVI a. pab. minimas ir Z. miestelis, kurio pirkliai tuo metu lankydavosi Kėdainiuose, Raseiniuose. Ilgai per Z. ėjo svarbus Kauno—Virbalio prekybos ir pašto traktas

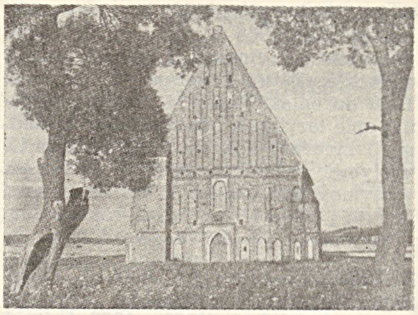

Zapyškio bažnyčia

(jis neteko reikšmės, kai XIX a. buvo nutiestas Varšuvos—Rygos pašto kelias per Marijampolę, Veiverius, Garliavą). 1677 Zapyškyje jau buvo m-la. XVII a. ir XVIII a. pr. miestelis labai nukentėjo nuo karų. Atitekęs Prūsijai (1795), Z. neteko prekybinių ir ūkinių ryšių su Kaunu, kitais Lietuvos miestais ir ėmė nykti. 1800 jame tebuvo 107 gyventojai. 1808 Varšuvos Hercogystės statistiniame aprašyme Z. vadinamas nuskurdusiu miesteliu, panašiu į kaimą, su 150 gyventojų. Užnemunę prijungus prie Rusijos (1815), miestelis atsigavo. Pagyvėjo prekyba (vyko turgūs ir prekymečiai). 1825 Zapyškiui buvo suteiktos miesto teisės. 1827 buvo 426 gyv., 1897 — 547. 1846 miestelį gerokai apgriovė potvynis, dalis namų buvo visiškai sugriauta. Nukentėjo miestelis ir per I pasaul. karą. Buržuazijos valdymo metais ir vėliau (iki 1950) Z. buvo valsčiaus centras. 1923 buvo 589 gyv. Veikė malūnas, lentpiūvė, vaistinė, pr. m-la. 1922 įsteigta vandens matavimo stotis. 1941.IX.4 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė 178 Z. gyventojus. 1959 buvo 236 gyventojai.

Lit.: **A. Presas**, Zapyškis (Šv. Jono bažnyčia).—„Tautos vairas", 1924, Nr. 16; **P. Veblaitis**, Zapyškio senoji bažnyčia.—„Naujoji romuva", 1932, Nr. 22; **A. Jankevičienė**, Vienišа gotika.—„Nemunas", 1968, Nr. 11.

ZAPRÙTIŠKIAI — kaimas Biržų rj., Vabalninko apyl., 2 km į p. v. nuo Vabalninko, prie kelio į Panevėžį; tarybinio ūkio centras. 70 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Tatula (Mūšos intakas). 1959 buvo 41 gyv.

Zapyškis

ZAPSĖLIS, **Zapsaitis**, — ežeras Lazdijų rj., 11 km į p. r. nuo Lazdijų, 0,5 km į v. nuo Galsto ežero. Plotas 15 ha, ilgis 600 m, didž. plotis 360 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Per Z. teka upelis iš Galsto ež. į Zapsio ež.

ZAPSYS — ežeras Lazdijų rj., 8 km į v. nuo Veisiejų, 12 km į p. r. nuo Lazdijų. Plotas 190 ha, didž. gylis 18 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2160 m, didž. plotis 1480 m, kranto linijos ilgis 7800 m. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Yra 2 salos (iš viso 0,4 ha). Ežero centr. dalyje vyrauja 15—18 m gyliai, įlankose — iki 10 m. Pakraščiuose iki 2 m gylio susiklosčiusios smėlingos nuosėdos, kiek giliau — karbonatingas dumblas; 8—18 m gylyje dugną dengia sapropelingas dumblas. Į Z. įteka 3 upeliai, išteka Zapsė (į Veisiejo ež.). 2 km į p. nuo ežero įsikūręs Pazapsių kaimas. Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 5,6 kg/ha.

ZARĀITĖ Feiga [1903.VI.23 Molėtuose — 1940.II.17 Rygoje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Darbininkė. Nuo 1919 dirbo maisto pramonės, „Adatos" (siuvėjų) profs-gose. Nuo 1922 Komunistų partijos narė; veikė Molėtuose, Kaune. 1924—27 LKP Kauno rj. k-to narė. LKP III konferencijos (1926) delegatė. Už rev. veiklą 1927 suimta ir 1928 nuteista 3 metus kalėti. 1931 dalyvavo Ukmergės kalėjimo polit. kalinių 8 dienų bado streike. 1932—33 Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos CK sekretorė (slap. Daša, Klaudija). 1932 dalyvavo (slap. Manė Bakšytė) Tarptautiniame MOPR'o kongrese Maskvoje buvo išrinkta MOPR'o Vykd. K-to ir jo Prezidiumo nare. Nuo 1935 gyveno Rygoje, dirbo auklė, skaitė paskaitas rev. darbininkų neleg. būreliuose.

ZARASAĨ — miestas Lietuvos TSR šiaurės rytuose, 4 km nuo Latvijos TSR sienos; rajono centras. 6624 gyv. (1970). Miestas įsikūręs vaizdingoje vietoje tarp Zaraso, Zarasaičio, Grieztos ežerų. Teritorija 1290 ha (1970). Plano struktūra radialinė. Pagr. gatvių susikirtime yra aikštė. Mieste 27 gatvės; jų bendras ilgis 25,5 km (1968). Butų fondas 17 200 m^2 komunalinio ir 25 840 m^2 individualinio gyv. ploto (1970). Miesto gatvėmis kursuoja autobusai, yra taksių (nuo 1961). Keliai jungia Z. su Kaunu, Daugpiliu, Turmantu, Dusetomis, Salaku, Obeliais. Yra Melnikaitės tekstilės ir galanterijos f-kas (įk. 1963; 1970 dirbo 342 žmonės), sviesto g-la (išaugusi iš 1933 įsteigtos pieninės), Švenčionių siuvimo f-ko cechas (1970 dirbo 108 žmonės), buitinio aptarnavimo kombinatas, 110 lovų ligoninė, 35 lovų tuberkuliozės dispanseris (nuo 1961), 2 vid. m-los, vakarinė pamaininė m-la (nuo 1945), neakivaizdinė vid. m-la (nuo 1964), prekybos m-la (nuo 1961), septynmetė muz. m-la (nuo 1960), vaikų lopšelis-darželis, kultūros namai, biblioteka, viešbutis (104 vietų). Leidžiamas rajono laikraštis „Tarybinė žemė" (1945—62 ėjo „Pergalė").

Zarasai 1925

XV a. Zarasai su apylinkėmis buvo paskirti Vilniaus vyskupystei. XVI a. pr. Zarasuose jau buvo bažnyčia; 1610 pastatyta nauja. 1836—42 pro Z. nutiesus Peterburgo—Varšuvos plentą, Z. ėmė augti. 1836 caro įsakymu Z. pavadinti Novoaleksandrovsku. 1837 miestas išplanuotas Rusijos miestų pavyzdžiu. 1839 iš Vidžių į Z. perkeltas Breslaujos aps. centras, o 1842 įkurta Z. apskritis. 1857 Zarasuose buvo 3469 gyventojai, 163 gyv. namai; 1897 — 6370 gyventojų. XIX a. pab. veikė plytinė, 2 vandens malūnai, apskrities m-la (įkurta 1868), dviklasė žydų m-la, ligoninė, buvo katalikų bažnyčia, 2 cerkvės, 6 sinagogos. Zarasuose būdavo dideli turgūs ir 2 metiniai prekymečiai, į kuriuos atvykdavo pirklių iš Rygos, Peterburgo, Kazanės, Kijevo. Per I pasaul. karą dalis miesto buvo sugriauta, daug gyventojų pasitraukė į Rusiją. 1918.XII Zarasuose sukurta LKP kuopelė, paskelbta Tarybų valdžia, susikūrė apskrities rev. k-tas, liaudies milicija ir teismas. 1919.III.20 įvyko Z. apskrities valsčių rev. k-tų atstovų susirinkimas, kuriame buvo išrinkta apskrities darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų taryba. 1919.V.1 miesto aikštėje įvyko mitingas, kuriame kalbėjo V. Kapsukas. Artėjant frontui prie Z., 1919.VI.4 visuotiniame komunistų susirinkime buvo išrinktas kar. rev. k-tas (pirm. J. Ozarskis). Tarybų valdžia Zarasuose gyvavo iki 1919. VIII.25. 1923 buvo 3501 gyv. Buržuazijos valdymo metais Zarasuose buvo elektros elementų g-la, lentpiūvė, 2 malūnai, spaustuvė, pieninė, muitinė, miškų urėdija, ligoninė (1936 jai pastatyti nauji rūmai). Veikė LKP, LKJS ir Raudonosios pagalbos org-jos (buvo Zarasų parajonis). 1918—27 buvo prog-ja; 1927 vietoj jos įkurta aukštesnioji komercijos m-la (1931 pastatyti rūmai), 1935 perorganizuota į g-ją. Be to, veikė 3 pr. m-los. 1930 įkurta žiemos ž. ū. m-la. 1932 Z. paskelbti vasarviete. Buržuazijos valdymo metais Zarasuose buvo moterų kalėjimas. Jame kalėjo daug rev. judėjimo dalyvių; 1930.II.27 komunistės M. Chodosaitė, R. Geraitė, E. Greifenbergerienė, V. Vyšniauskaitė, LKP CK padedamos, iš kalėjimo pabėgo.

Per D. Tėvynės karą Z. labai nukentėjo; sugriauta apie 60% gyv. namų. Taryb. metais miestas išaugo; 1959 buvo 4717 gyv. Pastatyta daug gyv. namų, vid. m-la su internatu, lopšelis-darželis, tuberkuliozės dispanseris (1961), kino teatras (1961), universalinė parduotuvė ir restoranas (1963), kavinė (1969), viešbutis (1970). Iš miesto į Zaraso ežero Draugystės salą nutiestas tiltas. Saloje

Zarasai. Gegužės Pirmosios demonstracija 1919

įrengta estrada, sport. žaidynių aikštelių, hipodromas. Vasarą į Z. atvyksta daug poilsiautojų. Zarasuose 1923 gimė Tarybų Sąjungos Didvyrė M. Melnikaitė (žuvusi 1943); 1955 jai mieste pastatytas paminklas (skulpt. J. Mikėnas, archit. G. Valiuškis).

Lit.: Lietuvos miestai, Šiauliai, 1935; A. Matiukas, Po Zarasų kraštą, V., 1967.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 609

ZARASAITIS — ežeras Zarasų miesto p. r. pakraštyje. Plotas 32 ha. Ežeras vingiuotas, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1870 m, didž. plotis 590 m, kranto linijos ilgis 4350 m. Krantai aukšti, apaugę pušynais. Š. pakrantėje yra Zarasų paplūdimys. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

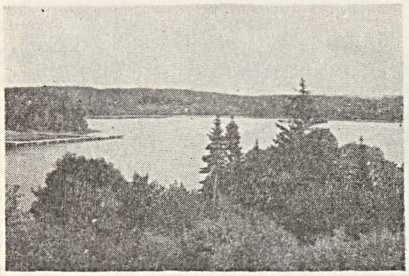

Zarasaitis

ZĀRASAS — ežeras Zarasų miesto v. pakraštyje. Plotas 372 ha, didž. gylis 36,6 m, ilgis 2800 m, didž. plotis 2100 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 11,4 km. Yra 4 salos (didž. sala 37,8 ha). Krantai daugiausia aukšti. Dugną dengia sapropelingas dumblas, pakrantės daugiausia smėlėtos. Per Z. teka Nikajus (į Laukeso ež.), įteka dar 4 upeliai. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei. Didžiąją salą (vad. Draugystės sala) su krantu jungia tiltas. Saloje rengiamos įv. šventės.

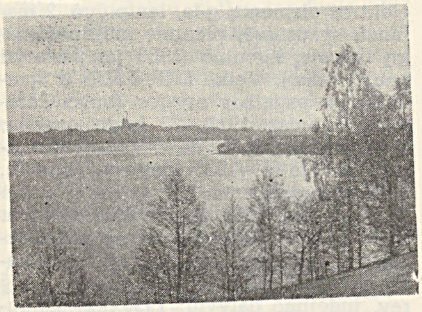

Zarasas

ZARASŲ AUKŠTUMÀ, Sėlių aukštuma, — Aukštaičių aukštumos š. dalis. Šiaurės rytuose Z. a. leidžiasi į Dauguvos slėnį, rytuose — į Žeimenos ir Dysnos žemumas, vakaruose — į Vakarų Aukštaičių plynaukštę. Pietuose nuo likusios Baltijos aukštumų dalies Z. a. skiria Virintos upė ir Labanoro giria. Z. a. skersmuo apie 60 km. Aukštumą sudaro 3 iš r. į v. ištįsusios moreninių masyvų grandinės ir jas skiriantys du ežeringi pažemėjimai. Labiausiai į p. nutolusi Pratkūnų-Tauragnų-Rubikių moreninių masyvų grandinė. Ja eina Šventosios ir Žeimenos vandenskyra. Šios grandinės rytuose esantis Pratkūnų masyvas — aukščiausias visoje Z. a. (netoli Pratkūnų jo aukštis 240 m). Vidurinis, Tauragnų, masyvas prie Žiezdrių iškyla iki 236 m, prie Balčių iki 234 m; vakaruose jis leidžiasi į upių išraižytą Utenos dubumą. Už jos, vakaruose, stūkso platus Rubikių masyvas su Rubikių ežeru centr. dalyje. Prie Pakalnių masyvo aukštis 212 m, prie Storių 197 m. Ši masyvų grandinė pati seniausia Zarasų aukštumoje. Ji buvo sustumta arba sukrauta ledyno pakraštyje iš moreninio akmenuoto priemolio, perplauto žvirgždo ir smėlio. Į š. nuo pirmosios yra antroji, kiek žemesnė,— Smalvų-Antalieptės-Jūžintų moreninių masyvų grandinė. Rytinis, Smalvų, moreninis masyvas labai platus ir sudėtingo reljefo. Vidurinį, Antalieptės, masyvą nuo neaukšto vakarinio Jūžintų moreninio masyvo skiria Dusetų dubuma su šakotu Sartų ežeru. Šios grandinės masyvai susiformavo, ledynui tirpstant, todėl juos sudaro perplauti moreniniai dariniai, suskaidyti vandens latakų ir apskalauti laikinų baseinų vandenų. Trečioji, šiauriausia Zarasų aukštumoje, yra Ilūkstės-Stelmužės-Aleksandravėlės-Rokiškio neaukštų moreninių masyvų grandinė. Pagal amžių ji jauniausia; kalvos sudarytos iš perplautų moreninių darinių, aplygintos ir išraižytos ledyno tirpsmo vandenų. Z. a. moreninių masyvų grandines skiria ežeringi pažemėjimai. Tarp p. ir vid. grandinės driekiasi ežeringas ruožas su Drūkšių, Dysnų, Luodžio, Dūkšto, Švento, Duseto ir kt. ežerais. Dalį tų ežerų pratekėdama jungia Šventoji. Tarp vid. ir š. grandinės yra Zaraso, Avilio, Čičirio, Sartų ežerai.

Z. a. skiria Nemuno ir Dauguvos baseinus. Joje prasideda Neries intakai Šventoji ir Žeimena, Dauguvos intakai Dysna ir Laukesa. Labai ežeringa: visoje Zarasų aukštumoje ežerai užima apie 10% ploto. Prie ežerų vasaros metu gausu turistų ir poilsiautojų. Aukštumos p. v. dalies kalvos miškingos; š. v. dalis palankesnė žemdirbystei, todėl čia neišliko didelių miškų masyvų. Dirvožemiai aukštumoje daugiausia velėniniai jauriniai, vidutiniškai ir mažai sujaurėję. Z. a. apima Ignalinos, Utenos, Anykščių, Rokiškio rj. dalis ir Zarasų rj.

„ZARASŲ KRĀŠTAS"— buržuazinis savaitraštis, ėjęs 1932—40 Zarasuose. 1932—35 leido J. Gaigalas, 1935—40 — Lietuvių tautininkų s-gos Zarasų aps. v-ba. Redagavo J. Gaigalas, A. Matiukas, P. Gipiškis, J. Valiukonis ir kt.

ZARĒCKAS Simonas Giedrius [g. 1938. I.19 Kaune] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1966). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—61 Klaipėdos „Trinyčių" f-ko meistras. Nuo 1961 Tekstilės pramonės in-to moksl. bendradarbis, nuo 1966 kartu dėsto Kauno Politechnikos in-te, nuo 1969 docentas. Išrado daviklį ir prietaisų tekstilinių siūlų savybėms tirti. Paskelbė moksl. straipsnių apie svarbiausiųjų tekstilinių siūlų savybių pakitimus technologiniuose procesuose.

ZARĒCKAS Vincentas Saulius [g. 1932. VII.8 Kaune] — radijo inžinierius, technikos mokslų kandidatas (1967). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—1957 Kauno radijo g-los matavimo laboratorijos inžinierius, 1957—64 Energetikos ir elektrotechnikos in-to ir kitų moksl. tyrimo įstaigų Kaune moksl. bendradarbis, inžinierius, vyriausiasis konstruktorius. Nuo 1965 Kauno Politechnikos in-to moksl. tyrimo sektoriaus moksl. bendradarbis, nuo 1967 to sektoriaus skyriaus viršininkas. 35 išradimų (matavimo technikos srities) autorius. 1970 stažavo Paryžiaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių matavimo technikos automatizavimo ir taikomosios virpesių teorijos klausimais.

ZARECKIENĖ Dalija [g. 1933.VIII.23 Radviliškyje] — inžinierė architektė. 1957 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1957—59 Kauno tarprajoninio skyriaus gamybinės grupės, 1959—60 Kauno projektinės techninės kontoros, nuo 1960 Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Kauno sk. architektė.

Pagal Z. projektus restauruota: Kaune — gyv. namai Vilniaus gatvėje (1962), Rotušės aikštėje (1965), Perkūno namai (1968), gynybinė miesto siena ir bokštas (1968); Tytuvėnų archit. ansamblis (su B. Kugevičiene, 1966). Be to, Z. parengė buv. Karališkosios karčemos fasadų (1967), gyv. namo su paštu Rotušės aikštėje (1968) ir kitų Kauno pastatų restauravimo projektus.

ZARÉMBA Arkadijus [1902.I.16 Lentvaryje — 1941.VII.18 Žemaičių Naumiestyje (Šilutės rj.)] — partinis darbuotojas. Darbininkas. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Žemaičių Naumiesčio vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

„ZARIA KOMMUNIZMA" („Заря коммунизма"—„Komunizmo aušra") — komunistinis vienkartinis leidinys, išėjęs 1921.III Kaune rusų kalba. Išleido LKJS Centro Biuras. Rašė J. Greifenbergis, M. Chodosaitė ir kt.

ZARIŇKIŠKIAI — kaimas Rokiškio rj., Obelių apyl., 5 km į r. nuo Obelių, prie Šiaulių—Daugpilio geležinkelio; kolūkio centras. 54 gyv. (1970). Yra Burokiškio pr. m-la (nuo 1939), kultūros namai, biblioteka (nuo 1970). 1959 buvo 46 gyv.

ZASÁITĖ Lėja [g. 1915.X.15 Vievyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1927—37 siuvėja Kaune. 1932 įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1933 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą 1936 du kartus bausta adm. tvarka, 1937 nuteista 4 metus kalėti. Kalėjo Kaune, IX forte. 1940—41 adm. darbuotoja Kaune. 1941—44 darbininkė Gorkio mieste ir srityje. 1945—51 adm. darbuotoja Priekulėje. Pensininkė.

ZATÓRSKIS Pranas [1800 Raseinių aps.— 1849 Varšuvoje] — poetas, lietu-

vių liaudies dainų vertėjas į lenkų kalbą. Mokėsi Kražiuose, studijavo Vilniaus un-te. 1826 baigęs un-tą, mokytojavo Lietuvoje, Lenkijoje. Palaikė ryšius su liet. studentais, domėjosi jų lit. veikla. Išvertė į lenkų k. apie 70 liet. liaudies dainų, daugiausia iš L. Rėzos rinkinio. Dainų vertimus išspausdino su savo poemėle „Vytautas prie Vorsklos" („Witold nad Worsklą", 1844). Be poemėlių („Polowanie", 1829; „Znicz nad Niewiażą", 1845), rašė ist. dainas (naudodamasis S. Daukanto „Darbų" nuorašu), idiles, sonetus, trioletus, epigramas. Rašė ir lietuviškai. Lietuviškieji jo kūriniai nebuvo išspausdinti ir tikriausiai nėra išlikę.

Lit.: **J. Lebedys,** Simonas Stanevičius, V., 1955.

ZÁUBERBLATAS Girša [1908.X.1 Šiauliuose — 1941.IV.15 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1924 įstojo į LKJS. 1927 už kom. lit-ros platinimą nuteistas 15 metų kalėti; kaip nepilnamečiui ir pagal 1928 amnestiją bausmė sumažinta iki 5 metų. Kalėjo Šiauliuose, Kaune. Nuo 1930 Komunistų partijos narys. 1933 vėl suimtas ir 1934 nuteistas 8 metus kalėti. Kalėjimuose neteko sveikatos.

ZÁUERVEINAS (Sauerwein, Surowin) Jurgis [1831.II.15 Bantelne (netoli Hanoverio, VFR) — 1904.XII.16 Christianijoje (dab. Oslas, Norvegija)] — poetas, visuomenės veikėjas.

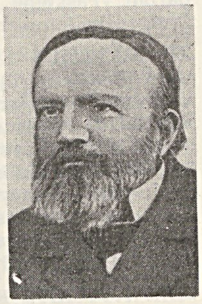

Kilęs iš suvokietėjusių sorbų šeimos. 1848 baigė Hanoverio licėjų. Getingeno ir Vienos un-tuose studijavo filosofiją, teologiją, kalbas. Apie 1854—1855 gyveno Londone. Grįžęs į Vokietiją, dirbo namų mokytoju, Getingeno un-to bibliotekininku. Getingeno un-te 1873 gavo filos. daktaro laipsnį. Lankėsi Afrikoje. Ilgametis Britanijos Biblijos d-jos bendradarbis. Mokėjo apie 50 kalbų, jomis rašė ir į jas vertė. Dalyvavo sorbų, lietuvių, lenkų, norvegų nac. judėjimuose. 1877—98 nemaža laiko praleisdavo R. Prūsijoje: Šilininkuose, Lazdynuose (Pilkalnio aps.), Tilžėje. Išmoko liet. kalbą. Įsijungė į liet. d-jų („Birutės" ir kitų) veiklą. Kelis kartus buvo keliamas lietuvių kandidatu į Prūsijos landtagą. 1898 iš R. Prūsijos išvyko ir daugiau joje nesilankė. Nuo 1901 gyveno Norvegijoje.

1879—98 liet. spaudoje („Lietuviškoje ceitungoje", „Aušroje", „Nemuno sarge", „Naujojoje lietuviškoje ceitungoje") skelbė eilėraščius, publicistinius straipsnius. Pasirašinėjo dažniausiai Girėno slapyvardžiu. Lietuvių, vokiečių ir kitomis kalbomis (kai kada su lygiagrečiais tekstais keliomis kalbomis) parašė brošiūrų, žadinančių lietuvių nac. sąmoningumą, aukštinančių liet. kalbą, liečiančių apskritai gimtosios kalbos klausimus (liet. kalba —„Apie atgaivinimą mūsų lietuviškos kalbos", 1887; „Kalba, laikyta Girėno...", 1895; „Girėno apsirokavimas...", 1896; vok. ir liet. kalbomis — „Kelių laikraščių lietuviškasis klausimas", 1888; prancūzų, vokiečių, lietuvių, švedų, norvegų kalbomis — „Paskutinę valandą", 1889; vok. kalba—„Kaizeris Fridrichas ir lietuviai", 1890; „Imanuelis Kantas ir Liudvigas Vindhorstas apie tinkamą elgesį su kita kalba kalbančia tauta ir apie jos mokymą", 1891; „Apie kai kuriuos naujosios kultūros paklydimus ir klaidas", 1891; „Apie lietuvių tautybę ir lietuvių tautinius drabužius", 1894; „Gražiųjų 1871 metų trys patriotinės kalbos", 1896; „Lenkiškai ir lietuviškai kalbančių prūsų tautinė agitacija", 1897). R. Prūsijos lietuvių vardu parašė vok. ir liet. kalba sveikinimų Prūsijos monarchams. Z. lietuviškai poezijai (eil. „Lietuva ant visados", „Lietuvninkai mes esam gimę" ir kitiems) būdinga liet. kalbos, Lietuvos gamtos grožio apdainavimas, monarchistinės tendencijos. Z. poezijos meninis lygis neaukštas, joje gausu kalbos klaidų. Z. išvertė į liet. kalbą V. Šekspyro kūrinių fragmentų.

Nemaža Z. eilėraščių paskelbta V. Kalvaičio parengtame poez. rinkinyje „Lietuvos kanklės" (1895). J. Basanavičiaus surinkti ir parengti spaudai Z. raštų (2 t.) rankraščiai laikomi Vilniaus un-to bibliotekos rankraštyne.

Lit.: **M. Kūjus,** Dr. Jurgis Sauerveinas (Jo gyvenimas, veikla ir raštai). — „Darbai ir dienos", t. 6, 1937; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **F. Metšk,** Zur sorbisch-litauischen Wechselseitigkeit im wilhelminischen Deutschland.—„Zeitschrift für slawische Philologie", Bd. 31, H. 2, [Heidelberg], 1964; **F. Metšk,** K 65 posmertinam Jura Surowina.—„Predženak", [Bautzen], 1969.XII.20; **J. Basanavičius,** Rinktiniai raštai, V., 1970; **H. Masalskis,** Dr. Georg Sauerwein, Hannover, 1971.

ZÁUKA Alfonsas [g. 1914.XI.27 Obeliuose] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1964). Baigęs Rygos lietuvių g-ją, 1934—39 studijavo Kauno un-to teisių f-te. 1940—41 lankė Valstybės teatro dramos studiją. 1941—52 Kauno jaunojo žiūrovo teatro aktorius ir režisierius. 1950 baigė Leningrado Ostrovskio teatrinio in-to vadovaujančių meno darbuotojų pasitobulinimo skyrių. Vėliau dirbo Kauno meno saviveiklos kolektyvų režisieriumi. Nuo 1967 Liaudies meno rūmų režisierius. Period. spaudoje rašo meno saviveiklos klausimais.

ZÁUKA Antanas [g. 1898.I.24 Rūmiškiuose (Rokiškio rj.)] — režisierius, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1958).

1920—1930 dainavo Valstybės teatro operos chore. 1924—29 mokėsi šio teatro vaidybos studijoje. 1930—40 Valstybės teatro režisieriaus padėjėjas, 1940—59 Akademinio operos ir baleto teatro režisierius; kartu 1945—48 šio teatro direktorius. Nuo 1948 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas.

Pastatymai: Š. Guno „Romeo ir Džuljeta" (1943) ir „Faustas" (1945), Dž. Verdžio „Traviata" (1944 ir 1952), „Rigoletas" (1944 ir 1957), „Aida" (1947) ir „Otelas" (1955), Ž. Bizė „Karmen" (1945), P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas" (1945) ir „Pikų dama" (1948 ir 1958), Dž. Pučinio „Čio-čio-san" („Madam Baterflai"; 1946), „Toska" (1950) ir „Bohema" (1951), Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjas" (1946), J. Karnavičiaus „Gražina" (1949), B. Smetanos „Parduotoji nuotaka" (1950), S. Moniuškos „Halka" (1951), L. Delibo „Lakmė" (1955), R. Leonkavalio „Pajacai" (1956) ir kt.

ZÁUKA Juozas [1862.II.23 Baisogaloje (Radviliškio rj.) — 1943.XII.3 Obeliuose] — knygnešys, meno saviveiklos organizatorius. 1880—1908 Peterburgo katalikų bažnyčios vargonininkas. Platino draudžiamą liet. spaudą, kurią iš Tilžės gaudavo per Švediją ir Suomiją. Dalyvavo Peterburgo lietuvių savišalpos d-jų (daugiausia Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos d-jos) veikloje. Rengė liet. vakarus, vaidino, režisavo. 1889 suorganizavo liet. chorą, kuris platesnę veiklą pradėjo 1892. 1908—10 Subatėje (Latvijos TSR, Daugpilio rj.) vadovavo liet. chorui, rengė vaidinimus. 1910—15 Obelių kooperatyvo vedėjas. I pasaul. karo metu vėl gyveno Peterburge, dalyvavo Mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos d-jos veikloje, vadovavo chorui. 1918—32 gyvendamas Subatėje, dirbo kultūrinį darbą. 1919—20 pr. m-los mokytojas. Nuo 1932 gyveno Obeliuose. Z. bendradarbiavo „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje", „Tėvynės sarge", „Lietuvių laikraštyje", „Vilniaus žiniose" ir kt. period. leidiniuose (slap. Vargdienėlis, Rūtų lapelis). „Rygos balse" (1925) paskelbė atsiminimų apie K. Būgą, „Lietuvių balse" (1931) — apie liet. gyvenimą Peterburge.

ZAŪNIUS Dovas [1845.I.26 Šilutės aps.— 1921.VI.25 Rokaičiuose (R. Prūsija, Pakalnės aps.)] — R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėjas. Priklausė Lietuvos k-tui, parengusiam 1900 Paryžiaus pasaul. parodai ekspoziciją „Didžioji ir Mažoji Lietuva". Aktyviai veikė „Birutės" d-joje, buvo jos pirmininku. Kovojo už liet. kalbą m-lose. Priklausė k-tui, kuris rašė peticijas dėl liet. kalbos grąžinimo į m-las ir 1892 bei 1900 įteikė jas kulto ministrui. Rinkimuose į reichstagą ir Prūsijos landtagą agitavo už lietuvių kandidatus.

ZAUNIŪTĖ Morta [1875.III.22 Rokaičiuose (R. Prūsija, Pakalnės aps.) — 1945 R. Prūsijoje] — pažangi R. Prūsijos lietuvių visuomenės veikėja, bibliografė. XIX a. pab. įsijungė į liberalinės, vėliau socialdemokratinės lietuvių spaudos leidimo darbą, dalyvavo „Birutės" draugijos veikloje. Rokaičiuose turėjo draudžiamos lietuvių spaudos sandėlį, iš kurio aprūpindavo knygnešius. Buvo laikraščių „Varpas", „Ūkininkas", „Naujienos", „Darbininkų balsas" administratorė. Palaikė ryšius su Lietuvoje,

JAV ir kt. šalyse gyvenančiais liet. spaudos veikėjais (J. Bagdonu, F. Bortkevičiene, V. Kapsuku, P. Mikolainiu, J. Šliūpu, P. Višinskiu), rinko lėšas knygoms ir laikraščiams leisti. Prisidėjo prie Paryžiaus pasaulinės parodos (1900) liet. skyriaus įrengimo. Parengė bibliografinius leidinius: „Priedas prie statistikos lietuviškų knygų, atspaustų Prūsuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 m. Knygos, neužrašytos statistikoj Zanavykučio, ir knygos bei laikraščiai, išleisti nuo 1896 m. iki 1900 m." (1900), „Katalogas lietuviškų knygų su gotiškomis litaromis" (1900), „Katalogas visų lietuviškų knygų, gaunamų pas M. Saunus" (1902). 1902 Tilžėje atidarė liet. knygyną. Globojo iš Rusijos imperijos pabėgusius caro valdžios persekiojamus lietuvių polit. veikėjus, rėmė LSDP veiklą, priklausė polit. kalinių šelpimo org-jai „Kankinių kasa". Po I pasaul. karo įstojo į Vokietijos Komunistų partiją, padėjo LKP leisti Vokietijoje rev. spaudą. Sustiprėjus lietuvių persekiojimui R. Prūsijoje, apie 1930 apsigyveno Klaipėdoje. Jos tėviškėje buvęs archyvas hitlerininkų buvo išvežtas, ir tik dalis jo prieš II pasaul. karą buvo atgabenta į Lietuvą ir perduota Kauno un-to bibliotekai. Nemaža Z. laiškų, bibliografijos rankraščių išliko Vilniaus un-to ir kitose Lietuvos bibliotekose. Z. laiškai M. Jankui paskelbti tęstiniame leidinyje „Tauta ir žodis" (kn. 4, 1926).

Lit.: O. **Česnulevičiūtė**, Ir josios vardą paminėsim. . .—„Tarybinė moteris", 1965, Nr. 3; K. **Maliukevičius**, Morta Zauniūtė.—„Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 2.

ZAVĀDSKAS Stasys [1900.IX.16 Varaniškiuose (Kupiškio rj.) — 1941.VII.13 Šakiuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas, siuvėjas. 1926 Gelvonuose (Širvintų rj.) įsijungė į rev. veiklą. Už tai 1927 ištremtas į Barzdus (Šakių rj.). Nuo 1930 Komunistų partijos narys. Už dalyvavimą 1935 valstiečių streike baustas adm. tvarka. 1939 suorganizavo Laisvamanių etinės kultūros d-jos Barzdų skyrių, du Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos būrelius ir jiems vadovavo. 1940—41 Šakių, Lazdijų aps. milicijos viršininkas. Hitlerininkų nužudytas.

ZAVĀDSKIO KNŸGŲ LEIDYKLÀ — leidykla, veikusi 1805—1939 Vilniuje. Leidyklą, išsinuomojęs Vilniaus un-to spaustuvę, įsteigė J. Zavadskis. Z. k. l. leido knygas lenkų, lotynų, rusų ir lietuvių kalbomis. Turėjo Vilniuje knygyną. 1806—61 išleido apie 130 liet. spaudinių (L. Ivinskio kalendorius, 1846—51, 1855—64; K. Širvydo „Punktus sakymų", 1845; M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystę", 2 d., 1848, ir kt.). 1904—1920 išleido apie 190 liet. spaudinių (J. Biliūno, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, G. Petkevičaitės prozos kūrinių, G. Landsbergio dramą „Blinda", P. Višinskio publicistinių brošiūrų, A. Mickevičiaus, J. Kraševskio, H. Senkevičiaus kūrinių vertimų). Panaikinus liet. spaudos draudimą (1904), F. Zavadskis Vilniuje savo knygyne atidarė liet. knygų skyrių. 1920 gen. Želigovskio kariuomenei užgrobus Vilnių, F. Zavadskis liet. knygų leidimą nutraukė, o 1930 knygyne likvidavo liet. knygų skyrių.

Lit.: J. **Strazdas**, Zavadskiai ir Vilnius.—„Kultūros barai", V., 1969, Nr. 10.

ZAVECKIENĖ Ona Žiedūnė [g. 1934.VI.8 Čiovydžiuose (Kupiškio rj.)] — bibliotekininkė, istorijos mokslų kandidatė (1966). 1953 baigė Vilniaus bibliotekininkystės technikumą. 1953—55 dirbo metodiste Kultūros m-joje, 1955—58 LLKJS Vilniaus miesto Dzeržinskio rj. k-te. Nuo 1958 TSKP narė. 1958 baigusi Vilniaus un-tą (bibliotekininkystės specialybė), dirba to un-to bibliotekininkystės ir moksl. informacijos katedros dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių komjaunimo spaudos istorijos, bibliografijos klausimais.

ZAVĒDSKAS Jonas [1905 netoli Kalvarijos — 1944.VII prie Kauno, IX forte] — revoliucinio judėjimo Argentinoje ir Ispanijos pilietinio karo dalyvis. 1930 emigravo į Argentiną. Priklausė pažangioms Argentinos lietuvių darbininkų org-joms, Buenos Airese platino kom. lit-rą. 1935 įstojo į Argentinos Komunistų partiją. 1937—39 dalyvavo Ispanijos piliet. kare, tarnavo 13 internac. brigadoje. 1939—41 buvo kalinamas Prancūzijos konc. stovyklose. 1941 grįžo į Lietuvą. Hitlerininkų nužudytas.

ZAVIĒSIŠKIS — kaimas Anykščių rj., Dabužių apyl., 5 km į š. r. nuo Kavarsko, prie kelio į Anykščius. 73 gyv. (1970). Pro kaimą teka Susiena (Šventosios intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la, biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 19 gyv.

ZAVIŠÓNYS — kaimas Eišiškių rj., Šalčininkėlių apyl., 5 km į p. nuo Jašiūnų, 1 km į v. nuo Vilniaus—Lydos plento; kolūkio centras. 162 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Visinčia (Šalčios intakas). Yra pr. m-la (nuo 1925). 1959 buvo 154 gyv.

ZĀZUBRAS — buvęs ežeras Zarasų rj., 6 km į p. v. nuo Degučių. Iki Antalieptės hidroelektrinės užtvankos pastatymo (1959) jo plotas buvo 40,5 ha. Pastačius užtvanką, ežero vandens lygis pakilo 3,8 m, ir Z. įsiliejo į *Antaliepiės marias*.

ZDANĀUSKAS Edvardas [g. 1904 Rygoje] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis. Apie 1929 emigravo į Kanadą. Dalyvavo Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos veikloje. 1937 atvyko į Ispaniją; įstojo į 15 internac. brigadą, dalyvavo mūšiuose, pateko į frankistų nelaisvę, kurioje išbuvo 5 metus. Po to apsigyveno D. Britanijoje, ten parašė atsiminimų kn. „Saulėtoj Ispanijoj".

ZDANĀVIČIUS Jonas [1907.VIII.10 Baciuose (Jurbarko rj.) — 1943.VII.24 ties Aleksejevka (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1929 įstojo į Kauno un-to teisių f-tą. Nuo 1932 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo studentų, vėliau kareivių tarpe. 1933—40 mokytojavo priv. kursuose Kaune. Už rev. veiklą 1935 baustas adm. tvarka. 1940—1941 LKP CK reikalų vedėjas, LKP CK m-lų skyriaus vedėjas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, bataliono, pulko komisaras. Mirė nuo žaizdų fronte.

ZDANĀVIČIUS Jonas [g. 1921.XII.23 Vidgiriuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius technologas, chemijos mokslų kandidatas (1961). Nuo 1951 TSKP narys. 1951 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, jame dirba ped. darbą, nuo 1962 org. technologijos katedros vedėjas, nuo 1966 docentas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie benzochinolinų sintezę ir kitimus, stambiamolekulių junginių modifikavimą.

ZDANĀVIČIUS Kazimieras [g 1938. VI.4 Panevėžyje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1967). 1961 baigęs Vilniaus un-tą, dirba Fizikos ir matematikos in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė mokslinių straipsnių žvaigždžių fotometrijos klausimais.

ZDANĀVIČIUS Stasys [1904 Pabebirvyje (Raseinių rj.) — 1944.IX.6] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Priklausė Lietuvos Jaunimo s-gai. 1935 už rev. veiklą adm. tvarka kalintas Raseiniuose. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Raseinių aps. k-to instruktorius. Nuo 1943 „Keršytojo" partizanų būrio ryšininkas. Hitlerininkų nužudytas.

ZDANAVIČIŪTĖ Regina [g. 1925.VI.12 Kaune] — aktorė. 1943 baigusi Panevėžio mergaičių g-ją, dirba Panevėžio dramos teatro aktore. 1948 baigė šio teatro studiją.

Vaidmenys: Anželika, Tuaneta (Moljero „Žoržas Dandenas", „Tariamasis ligonis"), Ana (I. Franko „Pavogtoji laimė"), Jelena Vasiljevna (A. Ostrovskio ir V. Solovjovo „Belugino vedybos"), Augustė (J. Grušo „Dūmai"), Natalija Petrovna (I. Turgenevo „Mėnuo kaime"), Vasiluca (J. Drucės „Kasa mare") ir kt.

ZDANŸS Jurgis [g. 1914.XI.10 Seiliūnuose (Lazdijų rj.)] — inžinierius elektrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1956). Baigęs Kauno un-tą, 1944—1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te, iki 1958 teorinės elektrotechnikos katedros vedėjas. Nuo 1958 docentas. Išrado įtampos nebuvimo indikatorių, diferencinį kintamosios įtampos stabilizatorių, diferencinį stabilizuotą maitinimo šaltinį, impulsinį generatorių elektrožūklei jūroje, dažnumo daviklį (užpatentuotas ir Anglijoje, Italijoje, JAV, Prancūzijoje), elektrostatinio lauko stiprumo matuoklį. Paskelbė moksl. straipsnių magnetinių grandinių skaičiavimo klausimais.

ZDANÕVSKIS Aleksandras [1880.XI.1 Vilniuje — 1959.II.4 ten pat] — 1905—1907 revoliucijos dalyvis. Nuo 1904 odos f-kų darbininkas Vilniuje. 1905 dalyvavo I. Suravičiaus odos f-ko darbininkų, 1906 — Vilniaus odininkų streike. Veikė odininkų profs-goje. Platino s-d. atsišaukimus, dalyvavo darbininkų neleg. sueigose. Jo bute vykdavo nelegalūs s-d. veikėjų susirinkimai. Už rev. veiklą 1905 kalintas Vilniuje. 1946—56 darbininkas Vilniuje.

ZDÕNIŠKĖ — kaimas Telšių rj., Pavandenės apyl., 5 km į r. nuo Varnių, 2,5 km į p. nuo Biržulio ežero. 55 gyv. (1970). Pr. m-la, biblioteka. 1923 Z. dvare buvo 87 gyventojai. Kaimas susikūrė, išdalijus šį dvarą. 1959 buvo 49 gyv.

ZEĨFAS Elijošius [g. 1920.VI.26 Kaune] — žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1970). 1935 įstojo į LKJS. 1938 Kaune baigė g-ją. 1940—41 dirbo „Komjaunimo tiesos" redakcijoje. D. Tėvynės karo metais tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. Nuo 1943 TSKP narys. Nuo 1947 dirba „Jaunimo gretų" redakcijoje (1955—61 ir nuo 1966 redaktoriaus pavaduotojas). 1951 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą. L. Aleksandravičiūtės knygos „Negaliu užmiršti" (1964) lit. bendraautoris.

ZELÃNSKIS Leiba [g. 1917.VIII.18 Želvoje (Ukmergės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1967). 1934 Kaune įstojo į LKJS. 1936 adm. tvarka kalintas Kaune. Nuo 1940 TSKP narys. 1940—41 ir 1945—49 „Tiesos" redakcijos skyriaus vedėjas. 1942—45 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Nuo 1949 žrn. „Komunistas" redakcijos atsakingasis sekretorius. 1961 baigė Vilniaus un-tą.

ZELBOVIČIŨTĖ Riva [g. 1915.III.8 Pandėlyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1927 Kaune įstojo į Lietuvos Pionierių org-ją, 1929 — į LKJS. 1929 pradėjo dirbti knygrišykloje Kaune. Už rev. veiklą 1931 suimta ir 1932 nuteista lygtinai 3 metus kalėti. Paleista dirbo rev. darbą pionierių, moksleivių ir įmonėse dirbančių vaikų tarpe. Nuo 1934 Komunistų partijos narė. 1934 LKJS Kauno rj. k-to narė. 1934—35 Maskvoje mokėsi Lenino jaunimo m-loje. Grįžusi į Kauną, buvo LKJS Kauno rj. k-to sekretorė, LKJS CK narė. 1936 nuteista 6 metus kalėti (kaip nepilnametei bausmė sumažinta trečdaliu). Kalėjo Kaune, Ukmergėje, Zarasuose, Vilniuje. 1940—41 LKJS CK instruktorė. 1943—44 Penzos sr. part. m-los klausytoja, LKJS CK įgaliotinė prie VLKJS CK. Nuo 1945 administracinė ir ūkinė darbuotoja Vilniuje.

ZEL̃ČIUS Leonardas [g. 1928.V.9 Kaune] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1965). Baigęs vid. m-lą, nuo 1946 dirbo aktoriumi Kauno dramos teatre. 1948 baigė šio teatro studiją, 1952 — Lunačiarskio teatrinio meno in-tą (Maskvoje). 1952—59 Kauno muzikinio dramos teatro, nuo 1959 Kauno dramos teatro aktorius. Surežisavo dramos veikalų.

Vaidmenys: Figaras (Bomaršė „Figaro vedybos"), Makarovas (M. Gorkio „Barbarai"), Protasovas (L. Tolstojaus „Gyvasis lavonas"), Zadorožnas (I. Franko „Pavogtoji laimė"), Zajončekas (K. Binkio „Generalinė repeticija"), Tuzenbachas (A. Čechovo „Trys seserys"), Kuklinas (A. Šteino „Okeanas"), Pičemas (B. Brechto „Opera už tris skatikus"), Ivanas Petrovičius (I. Rachmanovo ir Z. Judkevič „Pažemintieji ir nuskriaustieji"; pagal F. Dostojevskio romaną), Moljeras (M. Bulgakovo „Moljeras"), Gorodničius (N. Gogolio „Revizorius") ir kt.

Pastatymai: A. Žeri „Šeštasis aukštas" (1957), A. de Benedečio „Labanakt, Patricija!" (1959), K. Goldonio „Viešbučio šeimininkė" (1961), L. Ustinovo ir O. Tabakovo „Snieguolė ir septyni nykštukai" (1963), R. Samulevičiaus „Paklydęs tarp žvaigždžių" (1965), R. Rolano „Meilės ir mirties žaidimas" (1967), H. Anderseno „Olė Lukoje" (1970) ir kt.

ZELEPŨGAI — kaimas Plungės rj., Žlibinų apyl., 12 km į p. v. nuo Telšių, 19 km į r. nuo Plungės. 24 gyv. (1970). Per kaimą teka Vilka (Minijos intakas). 1599 Žarėnų dvaro inventoriuje minimas Z. kaimas. XIX a. ir XX a. pr. buvo Z. dvaras; 1923 jame gyveno 41 žmogus. 1959 kaime buvo 28 gyv.

ZELIKOVIČIŨTĖ Taubė [g. 1913.XI.21 Plungėje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. 1930—32 Plungėje priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1932 įstojo į LKJS. 1933 persikėlė į Kauną, dirbo knygrišykloje. Padėjo įrengti LKJS CK pogrindinę Čarno spaustuvę, 1935—37 dirbo joje korektore. Nuo 1936 Komunistų partijos narė. 1937 už rev. veiklą nuteista 3 metus kalėti. Kalėjo Kaune. 1940—41 dirbo adm. darbą Vilniuje. 1942—44 mokėsi Kirovo juridinėje m-loje. 1944—67 part. darbuotoja Kapsuke. Pensininkė.

ZELIÕNKA Leonardas [g. 1927.IX.13 Kaune] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų daktaras (1968), Lietuvos TSR nusipelnęs melioratorius (1965). 1953 baigė Ž. ū. akademiją. 1953—1966 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to (iki 1956 Melioracijos institutas) mokslinis bendradarbis, nuo 1966 direktoriaus pavaduotojas moksl. darbui. 1959 apgynė ž. ū. mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1961 TSKP narys. Daktaro disertacijoje nagrinėjo Lietuvos TSR šlapias žemes, jų sausinimo ir naudojimo būdus, pasiūlė, kaip toliau plėsti ir organizuoti melioravimą. Paskelbė mokslinių straipsnių melioravimo klausimais.

Ršt.: **A. Sakalauskas, L. Zelionka,** Lietuvos TSR šlapių žemių kadastras, V., 1965; Lietuvos TSR melioruotini plotai, V., 1967; **Л. Зеленка, Ю. Юшкаускас,** Польдерные системы осушения, М., 1969.

ZELIONKÁITĖ Vaclova [g. 1926.V.11 Kaune] — inžinierė technologė, chemijos mokslų daktarė (1964). 1950 baigusi Kauno universitetą, pradėjo jame dirbti pedagoginį darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te. 1955 įgijo chemijos mokslų kandidatės laipsnį. Nuo 1956 TSKP narė. Nuo 1958 docentė. Nuo 1968 profesorė. Nuo 1969 neorganinės chemijos katedros vedėja. Mokslų daktarės disertacija — „Tyrimai seleno deguoninių junginių srityje". Paskelbė moksl. straipsnių apie sieros ir seleno junginius. Už tyrimus sieros, seleno, mangano chemijos ir elektrochemijos srityje 1968 su kitais gavo Resp. premiją.

ZELMANÃVIČIUS Efroimas [1908.XI.12 Jonavoje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1929 Komunistų partijos narys. Už kom. lit-ros platinimą 1930 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Kaune, Šiauliuose. Dėl ligos 1940.III paleistas, dirbo statybininku Gaižiūnų (Jonavos rj.) poligone. 1940—41 Jonavos miesto vykd. k-to pirmininkas, Kauno aps. kino tinklo direktorius. Žuvo, traukdamasis nuo hitlerinių okupantų.

ZELMANAVIČIŨTĖ Rocha Lėja [1909 Jonavoje — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Dirbo pardavėja Jonavoje, nuo 1932 Kaune. 1929—39 LKP narė. Už rev. veiklą 1933—37 kalinta Kaune, Zarasuose, Ukmergėje. 1940—41 „Lietūkio" parduotuvės pardavėja. Žuvo, traukdamasi į TSRS gilumą.

ZĒLVA — ežeras Trakų rj., 5 km į š. nuo Vievio. Plotas 47 ha, didž. gylis 6,9 m. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1800 m, didž. plotis 420 m, kranto linijos ilgis 4100 m. Š. v. ir p. krantai žemi, pelkėti, kiti — aukšti, apaugę mišku. Dugną dengia molingas sapropelis; r. pakrantė smėlėta. Per Z. teka Zelvė (Aliosos kair. intakas), įteka bevardis upelis. Prie ežero įsikūręs Pazelvės kaimas. Ežeras verslovinis.

ZEM̃BRĖ — upė Alytaus rj., Nemuno kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 86 km². Prasideda Miroslavo apylinkėse, 12 km į p. v. nuo Alytaus. Teka į r. Įteka į Nemuną 379 km nuo jo žiočių, ties Nemunaičiu. Intakas — Gervinė (deš.). Vid. nuolydis 320 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,58 m³/s.

ZEMKÃUSKAS Antanas [1929.IV.18 Grikpėdžiuose (Pakruojo rj.) — 1948.XI.26 Žeimelyje (Pakruojo rj.)] — tarybinis aktyvistas. 1948 įstojo į VLKJS,

buvo Žeimelio g-jos pirminės komjaunimo org-jos sekretorius, Žeimelio vls. fiz. lavinimo visuom. instruktorius, sporto klubo „Žalgiris" pirmininkas. Burž. nacionalistų nužudytas.

ZĖMSKINIS VIRŠININKAS — caro valdžios pareigūnas, prižiūrėjęs valstiečių valdymo įstaigas. Lietuvoje Z. v. pareigos įvestos 1903.VI.8 įstatymu. Čia zemskinius viršininkus skirdavo Vilniaus generalgubernatorius po 1 į Z. v. apylinkę, kurių apskrityje buvo 7—8. Z. v. tvirtino renkamus valsčių pareigūnus, kontroliavo jų veiklą, skirdavo valsčiaus raštininką. Zemskiniam viršininkui buvo pavaldi vietos policija. Išvykus policijos nuovados viršininkui, Z. v. eidavo jo pareigas. Z. v. perėmė taikos teisėjo ir taikos tarpininko funkcijas (ž. *Teismai*). Z. v. pareigos Lietuvoje išnyko 1915, okupavus Lietuvą vokiečiams.

ZĖNAS Alfredas — šveicarų kalbininkas. Ž. Alfredas *Senas*.

ZEÑGŠTOKAS (Sengstock) Lozorius [1562.XI.6 Liubeke (VFR) — 1621.II.28 Karaliaučiuje] — R. Prūsijos lietuvių raštijos darbuotojas. Mokėsi Liubeke, Rygoje, Gdanske, Karaliaučiuje. 1586—1590 kunigavo Verdainėje (dab. Šilutės dalis), 1590—98 Rusnėje, 1598—1604 Klaipėdoje. Nuo 1604 Karaliaučiaus lietuvių evangelikų parapijos klebonas. 1612 pakartotinai išleido B. Vilento „Enchiridioną" (1612) ir „Evangelijas bei epistolas" (1612), parengė giesmyną „Giesmės krikščioniškos ir duchauniškos" (1612), kuriame, G. Ostermejerio tvirtinimu, šalia vertimų iš kitų kalbų esančios 23 originalios giesmės.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; **J. Palionis**, Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a., V., 1967.

ZENKĖVIČIUS Jonas [1825—1888.XII.21 Vilniuje] — dailininkas. 1847 baigęs Peterburgo Dailės akademiją, gyveno Peterburge. Vėliau studijavo dailę Romoje, gyveno Vilniuje. Sukūrė real. portretų ir buitinių kompozicijų.

Kūriniai: S. Daukanto, M. Valančiaus portretai (abu 1850), italų berniuko studija (1858), „Italų berniukas su mandolina" (1861), liaudies tipų portretai, piešiniai.

Lit.: Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969; Lietuvos tapyba (XVI—XIX), V., 1970 [P. Svičiulienės ir P. Juodelio įvadinis str.].

ZENKĖVIČIUS Vytautas [g. 1927.III.29] — žurnalistas, diplomatas. 1944—45 Giedraičių (Molėtų rj.), Veprių (Ukmergės rj.) vls. komjaunimo organizatorius. Nuo 1946 TSKP narys. 1948 baigė Resp. part. m-lą. 1948—49 Marijampolės aps. laikraščio „Naujasis kelias" redaktorius. 1949—52 dirbo „Tiesos" redakcijoje, 1952—62 — Lietuvos KP CK propagandos ir agitacijos skyriuje (1955—62 skyriaus vedėjo pavaduotojas); 1960—62 dar ir Vilniaus un-to žurnalistikos katedros dėstytojas. 1957 baigė Aukštąją part. m-lą prie TSKP CK. 1962—68 TSRS pasiuntinybės JAV antrasis ir pirmasis sekretorius. Nuo 1968 Lietuvos TSR užsienio reikalų ministro pavaduotojas.

ZERVÝNAS — ežeras Lazdijų rj., 7 km į š. r. nuo Leipalingio, 2 km į š. nuo Varėnos—Kapčiamiesčio plento. Plotas 12 ha, ilgis 760 m, didž. plotis 380 m. Yra sala. Krantai daugiausia aukšti, tik ežero galuose žemi, pelkėti. Įteka bevardis upelis. Ežero r. pakrantėje įsikūręs Stračiūnų kaimas.

ZERVÝNOS — kaimas Varėnos rj., Marcinkonių apyl., 8 km į š. r. nuo Marcinkonių, prie Vilniaus—Gardino geležinkelio. 186 gyv. (1970). Per Z. teka Ūla (Merkio intakas), į ją ties kaimu įteka Pavilnio upelis, iš r. prieina Zervynų miškas. Į v. nuo Z., kitapus geležinkelio, yra Išrūginio ir Mekšrinio ežerai. Kaimas gatvinis. Jame išlikę seniesiems Lietuvos kaimams būdingų sodybų, dėl to paskelbtas vietinės reikšmės archit-ros paminklu. Yra girininkija, pr. m-la. Kaimo apylinkėse (prie Ūlos, Pavilnio upelio, geležinkelio, Išrūginio bei Mekšrinio ežerų) rasta 24 akmens amžiaus stovyklų pėdsakų.

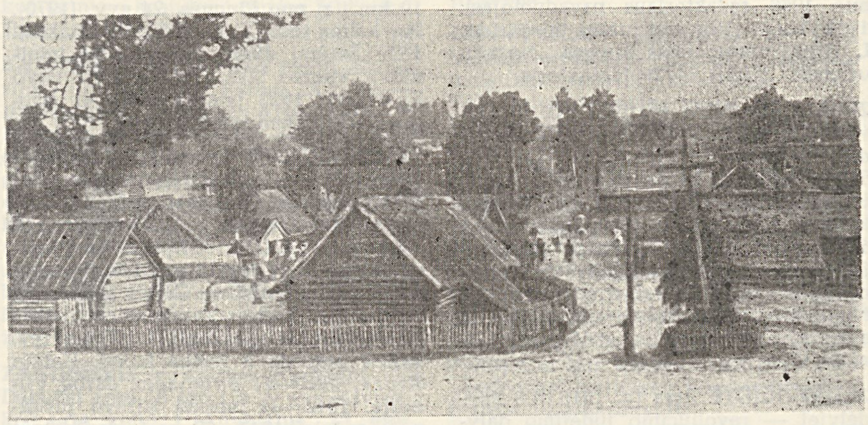

Zervynos

Ankstyviausios stovyklos priklauso vėlyvosios svidrinės kultūros mezolitinei grupei. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1784 (priklausė Varėnos dvarui). Nuo 1930 kaime veikė ateistų grupė, iš kurios pažangiųjų narių kiek vėliau susidarė komunistų pogr. kuopelė. 1959 buvo 190 gyv.

Lit.: Zervynos, V., 1964.

ZERVÝNŲ MĨSKAS — miškas Varėnos rj., 7 km į p. v. nuo Varėnos miesto, abipus Vilniaus—Gardino geležinkelio. Plotas 5959 ha; iš jų 4790 ha priklauso Varėnos miškų ūkio Zervynų girininkijai, 1169 ha — Marcinkonių miškų ūkio Marcinkonių girininkijai. Z. m. — *Druskininkų-Varėnos miškų* masyvo dalis.

ZGĨRSKIS Česlovas [g. 1923.X.7 Raudondvaryje (Kauno rj.)] — žurnalistas. Baigęs Kauno mkt. seminariją, 1942—48 mokytojavo Bereiviškiuose (Jurbarko rj.), Veliuonoje. 1949—51 LLKJS Kauno aps. k-to skyriaus vedėjas, Kauno rj. sekretorius. Nuo 1950 TSKP narys. 1950—51 laikr. „Socialistiniu keliu" redaktorius. 1951—57 dirbo „Kauno tiesos" redakcijoje. 1957—59 Lietuvos TSR MT Reikalų v-bos referentas, informacinio biuletenio „Tarybų darbas" redaktorius. 1959—69 Žurnalistų s-gos atsakingasis sekretorius. Nuo 1969 „Vakarinių naujienų" redaktorius. 1960 baigė Vilniaus un-to istorijos ir filologijos f-tą (žurnalistikos specialybė). Parengė iliustruotą albumą „Lietuva šiandien" (1964). Paskelbė straipsnių žurnalistikos klausimais.

ZGĨRSKIS Vytautas [g. 1924.V.19 Kaune] — inžinierius elektrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1955). 1947 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1951 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1969 ryšių katedros vedėjas. 1956—58 kartu Energetikos ir elektrotechnikos in-to moksl. bendradarbis. 1959—65 Kaune moksl. laboratorijos vedėjas. Nuo 1966 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie impulsinių grandinių sintezę, tranzistorinių schemų skaičiavimą, svyruojančio dažnumo generatorius.

ZIÃBKINAS Platonas [g. 1902.XII.15 Makarovkoje (dab. Voveriškiai, Jonavos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1924 su kitais organizavo streikus, platino kom. lit-rą, kūrė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos kuopeles. 1930 įstojo į Komunistų partiją, buvo kom. kuopelės sekretorius, nuo 1937 LKP Žeimių (Jonavos rj.) vls. k-to sekretorius. 1940—41 Žeimių vls. partorgas, vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo delegatas (1941). 1941—44 darbininkas Gorkio ir Jaroslavlio sr., Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, mokėsi taryb. darbuotojų kursuose. 1944—58 dirbo part. ir adm. darbą Jonavos ir Kėdainių rj. Pensininkas.

ZIBALAĨ — kaimas Širvintų rj., 4 km į š. nuo Širvintų, prie kelio į Šešuolius; apylinkės centras. 239 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, aštuonmetė m-la (1921—53 pradinė, 1953—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka, girininkija. Ist. šaltiniuose Z. minimi

XVII a. pabaigoje. 1744 pastatyta bažnyčia (1861 perstatyta). 1895 buvo 53 gyv., 1923—41, 1959—160.

ZĪBERKAS Benonas [g. 1910.XI.4 Narbūčiuose (Anykščių rj.)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1954). 1937 baigė Kauno un-tą. 1938—41 Kėdainių miesto inžinierius. 1944—47 Lietuvos Energijos v-bos skyriaus viršininkas. 1947—50 dėstė Kauno un-te. Nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1958 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie ksilolitą iš vietinės žaliavos, stambiai akytą betoną su vietinių dolomitų užpildu ir kitais stat. medžiagų klausimais.

ZĪBERKAS Jonas [g. 1907.VIII.4 Narbučiuose (Anykščių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs melioratorius (1965). 1930 baigęs Aukštesniąją kultūrtechnikų m-lą (Kėdainiuose), iki 1940 vykdė drenažo darbus Užnemunėje. 1945—50 Svėdasų (Anykščių rj.) vid. m-los mokytojas, direktorius. 1950 baigė Kauno un-tą. Nuo 1950 Ž. ū. akademijos dėstytojas (kartu 1951—54 Melioracijos in-to moksl. bendradarbis); nuo 1965 docentas. Pirmasis 1951 ėmė kartografuoti Lietuvos šlapiąsias žemes, sudarė Lietuvos r. ir p. r. rajonų melioruotinų žemės plotų žemėlapį. Paskelbė moksl. straipsnių apie melioruotinus plotus, jų sausinimą pilnu ir išretintu drenažu, apie drenažo nuotėkio modulį.

ZĪBERTAS Pranas [1895.XII.3 Paginkiškiuose (Šiaulių rj.) — 1942.III.10 IX forte (prie Kauno)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. Dirbo dvaro darbininku, staliumi. 1918—19 Kuršėnų valsčiuje kovojo už Tarybų valdžią, 1919 buvo Ringuvėnų dvaro kumečių komiteto pirmininko pavaduotoju. Nuo 1919 Komunistų partijos narys. Po Tarybų valdžios nuslopinimo dirbo Kuršėnų geležinkelio stotyje padieniu darbininku. Už rev. veiklą 1920 suimtas ir 1921 nuteistas sušaudyti; vėliau bausmė pakeista kalėjimu iki gyvos galvos. 1922 sudarius naują provokacinę bylą, vėl buvo nuteistas sušaudyti; amnestija mirties bausmę pakeitė kalėjimu iki gyvos galvos. Kalėjo 20 metų Kaune, Šiauliuose; priklausė polit. kalinių kolektyvui. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. Kaip Liaudies Seimo Įgaliotosios komisijos narys dalyvavo TSRS AT VII nepaprastojoje sesijoje, priėmusioje Lietuvą į TSRS. 1940—41 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo pirmininko pavaduotojas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi, 1941.VII—XI buvo kalinamas; atmetė pasiūlymą dirbti hitlerininkų agentu, vėl buvo suimtas ir nužudytas.

Z. vardu pavadintas Kauno šilko kombinatas, didysis žvejybos traleris. Apie Z. gyvenimą ir rev. veiklą išleista G. Abramavičiaus ir A. Beriozovo kn. „Ištikimybė" (1965), 1968 pastatytas televizijos filmas „... O tu ėjai".

ZĪBERTO ŠILKO KOMBINĀTAS, Darbo Raudonosios Vėliavos ordino Ziberto šilko kombinatas (nuo 1966),— tekstilės pramonės įmonė Kaune. 1952 Vilijampolėje pradėjo veikti šilkinių audinių f-ko „Kauno audiniai" cechas; be šilko audinių, jame 1955 pradėta gaminti ir pliušą. 1956 cechas perorganizuotas į savarankišką įmonę ir pavadintas pliušo

Ziberto šilko kombinato paruošimo cechas

ir šilko kombinatu (nuo 1964 — Ziberto šilko kombinatas). 1956 pagaminta 1,3 mln. m audinių. 1957 pastatyta pagrindinis gamybinis korpusas (apie 20 000 m^2), 1960 — dažymo ir taurinimo patalpos, 1964 — inžinerinis korpusas. Kombinate yra 7 pagr. cechai: 3 audimo, paruošimo, dažymo, marginimo, taurinimo. Iš 920 audimo staklių 630 automatinių ir bešaudyklinių (1970). Gaminami aukštos kokybės audiniai iš triacetato siūlų („Našlaitė", „Aida"), audiniai iš viskozės siūlų bei su profiliuotais viskozės siūlais, iš putlaus triacetato siūlų („Ziko", „Šalna", „Jalta", „Žara") ir elastiniai audiniai, be to, dirbtinis kailis avalynei ir drabužiams. 1970 dirbo 2960 darbininkų ir tarnautojų; pagaminta 19,7 mln. m audinių, kurių vertė 115 mln. rb. Apie 75—80% produkcijos siunčiama į kitas taryb. respublikas.

ZIBUCĀITĖ Esia [g. 1919.IX.21 Kaune] — kalbininkė romanistė, filologijos mokslų kandidatė (1963). 1948 baigė Vilniaus un-tą. 1948—53 Vilniaus un-to, nuo 1953 Vilniaus Ped. in-to dėstytoja, 1965—69 pranc. kalbos katedros vedėja. Nuo 1966 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie pranc. kalbos frazeologizmus, sinonimus ir stilistiką.

ZYGMANTĀITĖ Birutė [g. 1914.IV.28 Istborne (Anglija)] — dailininkė. Nuo 1947 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1948—51 Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, 1951—53 Lietuvos TSR Dailės in-to, nuo 1953 Kauno Žuko taikomosios dailės technikumo dėstytoja. 1949 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės institutą (keramikos specialybė). Sukūrė dekoratyvinių vazų ir vazelių, dekoratyvinių lėkščių, servizų ir kitų keramikos dirbinių. Kūryboje savitai interpretuoja liaudies keramikos tradicijas. Dekoro motyvus ir spalvas harmoningai derina su originalia dirbinių forma.

Kūriniai: dekoratyvinės vazos — „Medžioklė" (1949), „16 respublikų", „Kolūkių fermos", „Žuvėdros" (visos 1950), „Salomėja Nėris" (1955), dekoratyvinė vaza (1965); dekoratyvinės vazelės — „Žąsis" (1954), „Ruduo" (1955); peleninė „Jūros arkliukai" (1947); saldaininė (1952); dekoratyvinė lėkštė „Avinai" (1957); vyno servizas (1960) ir kt.

ZĪGMANTAS Jonas [g. 1917.II.18 Igliškėliuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1933 įstojo į LKJS, buvo LKJS Igliškėlių kuopelės sekretorius. Nuo 1938 Komunistų partijos narys. 1938—40 tarnaudamas kariuomenėje Marijampolėje, platino kom. lit-rą kareivių tarpe. 1940—41 adm. darbuotojas Marijampolėje. 1942 pr. Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1942—44 buvo Lietuvos partiz. judėjimo štabo žinioje, mokėsi juridiniuose kursuose Gorkyje. Nuo 1944 teisingumo organų darbuotojas Kapsuke, Klaipėdoje, Kaune, Prienuose, Varniuose, Vilkijoje. 1955 baigė Vilniaus un-to teisės f-tą.

ZĪGMANTAS VAZĀ [1566—1632] — Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1587—1632), Švedijos karaliaus Jono III ir Žygimanto Augusto sesers Kotrynos sūnus. Mirus karaliui Steponui Batorui, dėl Žečpospolitos sosto varžėsi 3 kandidatai: Maskvos caras Fiodoras, Maksimilianas Habsburgas ir Z. V. Elekciniam seimui dėl kandidato nesusitarus, viena jo narių grupė išrinko valdovu Maksimilianą, kita — Z. V. Lietuvos delegatai nerėmė nė vieno jų. Karinį šių pretendentų į Žečpospolitos sostą susirėmimą laimėjo Z. V., bet ir po to kurį laiką Maksimiliano kariuomenė tebestovėjo Lenkijoje. Dėl to Z. V. padėtis buvo netvirta. Tuo pasinaudodami, LDK feodalų atstovai pareiškė, kad jie pripažins Z. V. didžiuoju LDK kun-ščiu tik tada, kai šis patvirtins III Lietuvos Statutą (juo, be kita ko, buvo draudžiama lenkams užimti Lietuvoje aukštas valst. tarnybas bei pirkti dvarus), grąžins Liublino seime nuo LDK atskirtas ir prie Lenkijos prijungtas žemes arba pripažins Lietuvai

Livoniją ir palaikys taiką su Maskva. Svarbiausius šių reikalavimų patenkinus, LDK delegacija Z. V. pripažino LDK didžiuoju kun-ščiu.

Jėzuitų išauklėtas, Z. V. visur protegavo katalikus, dėl to LDK ir Lenkijos pravoslavų bei protestantų tarpe ilgainiui įsigijo daug priešų. Jo valdymo metais tarp katalikų ir protestantų nuolat kildavo konfliktų. Stiprindamas katalikų pozicijas visuomenėje, Z. V. paprašė popiežių pripažinti Kazimierą, Kazimiero Jogailaičio sūnų, šventuoju. Popiežius 1602 tą prašymą patenkino, o vėliau paskelbė šv. Kazimierą Lietuvos globėju. Z. V. rūpesčiu buvo sudaryta Bresto bažnytinė unija (1596), kuria buvo siekiama nutraukti Žečpospolitos pravoslavų religinius ryšius su Maskva. Unija sukėlė didelį pravoslavų pasipriešinimą ir neramumus, nes, ją sudarius, pravoslavus imta versti unitais.

Dėl netolerantiškos Z. V. politikos jo priešai 1606 sukėlė 2 metus trukusį maištą (vad. rokošą), kuriam vadovavo Krokuvos vaivada M. Zebžidovskis, padedamas Lietuvos protestantų veikėjo Jonušo Radvilos. Maištininkai kaltino karalių, kad jis kėsinasi į bajorų laisves, siekia absoliutizmo, laužo bajorams duotas privilegijas. Kariuomenė, vadovaujama Lenkijos etmono S. Žulkevskio ir Lietuvos etmono Chodkevičiaus, maištą numalšino, bet Z. V. turėjo liautis stiprinęs savo valdžią. 1609 maištininkai buvo amnestuoti.

Pretenduodamas į Švedijos sostą, Z. V. įvėlė Žečpospolitą į sunkų ir nuostolingą karą su Švedija. Salaspilio mūšyje (1605) Žečpospolitos kariuomenė, vedama Lietuvos etmono J. Chodkevičiaus, sumušė švedų kariuomenę, bet vėliau, karui užtrukus, švedai paėmė viršų ir privertė Z. V. pasirašyti Altmarko paliaubas (1629), kuriomis Švedijai buvo pripažįstama jos užgrobta Prūsija su liet. žemėmis ir dalis Livonijos su Ryga.

Z. V. bandė išplėsti savo įtaką ir Rusų valstybėje. Kilus joje neramumams dėl Dmitrijų Apsimetėlių neteisėtų pretenzijų į sostą, caras V. Šuiskis ėmė ieškoti prieš juos talkininkų užsienyje ir sudarė sutartį su Z. V. priešu Švedijos karaliumi Karoliu IX. Z. V., Žečpospolitos senatorių remiamas, 1609 paskelbė Rusijai karą. Artinantis jo kariuomenei prie Maskvos, sukilę maskviečiai nuvertė Šuiskį ir 1610 iškėlė kandidatu į caro sostą Z. V. sūnų Vladislovą. Z. V. neleido sūnui priimti pravoslavijos ir tapti caru, nes pats pretendavo į caro sostą. Šių pretenzijų neatsisakė ir po to, kai Rusijos caru buvo išrinktas metropolito Filareto sūnus Michailas Romanovas. Rusijos kariuomenė privertė Z. V. kariuomenę nuo Maskvos pasitraukti, bet Z. V. 1617 vėl siuntė savo sūnų Vladislovą su kariuomene į Maskvą sosto užimti. Tam žygiui nepavykus, karas su Maskva baigėsi 1618 Deulino paliaubomis, kuriomis Rusija paliko Žečpospolitai Smolensko, Černigovo ir Novgorodo-Seversko žemes.

Lit.: I. Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 Liublino unijos, K., 1932; K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, K., 1940; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957.

ZĪKARAS Juozas [1881.XI.18 Paliukuose (Panevėžio rj.) — 1944.XI.10 Kaune] — dailininkas. Vaikystėje mokėsi staliaus amato, drožinėjo skulptūrėles, lazdas, pypkes ir kitus medžio dirbinius. 1899 baigė Pumpėnų (Pasvalio rj.) pr. m-lą. Vėliau bernavo Panevėžio apylinkėse ir Latvijoje, dirbo daraktoriumi. Nupiešė portretų ir peizažų. G. Petkevičaitės-Bitės ir J. Jablonskio remiamas, 1904—06 mokėsi I. Trutnevo vadovaujamoje Vilniaus piešimo m-loje, lankė J. Montvilos piešimo klases. Nulipdė tėvo biustą, reljefinį A. Mickevičiaus portretą, skulptūrėles „Senis su kailiniais", „Moteris", nupiešė tėvų portretus. Dalyvavo piešimo m-los mokinių parodose Vilniuje ir Peterburge. 1907—1910 studijavo skulptūrą Peterburgo Dailės skatinimo d-jos m-loje, 1910—1916 — Peterburgo Dailės akademijoje. Dalyvavo Lietuvių dailės d-jos parodose. 1916—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1916 gavo Petrogrado Dailės akademijos baigimo diplomą. 1917—18 mokytojavo Petrogrado g-jose. 1907—18 Z. kūrybos stiliui didelę įtaką turėjo akademizmas. Jis sukūrė nemaža darbų antikinėmis temomis („Julijaus Cezario mirtis", „Merkurijus", „Pavargusi Danaida"), tų kūrinių kompoziciją ir formas grindė klasicistinės dailės taisyklėmis. Tačiau jau ir tuo metu Z. skulptūrose žymu real. tendencijos („Kala dalgį"), tvirti saitai su liet. liaudies menu („Mąstytojas", „Ponaitis", „Išgelbėk mus!"), polinkis į psichologinę analizę („Skausmas", „Pavargusi", „Išgąstis", B. Sruogos, Vaižganto portretai). Z. vis daugiau lietė nac. išsivadavimo judėjimo, socialinės nelygybės temas („Iš Tilžės", „Mergaitė su žolynais", „Bedarbis", „Nuskriausta", „Be tėvo", „Pabėgėliai"). Svarbiausias šio laikotarpio Z. kūrinys yra real. skulptūra „Motina" (1916), subtiliai perteikianti motinos meilę, taurumą, džiugią nuotaiką. 1907—18 Z. sukūrė ir dekoratyvinių skulptūrų (Paįstrio bažnyčiai; dabartiniams Leningrado Laivų statybos in-to rūmams), reljefų (I. Repino portretas), medalionų, grafikos darbų, iliustravo K. Skabeikos elementorių „Pirmieji žingsniai" (1916).

Juozas Zikaras. N. galvutė, gipsas, 1933

1918 Z. grįžo į Lietuvą. 1919—29 mokytojavo Panevėžio g-joje ir mkt. seminarijoje. Dalyvavo dailės parodose. 1923 lankėsi Italijoje. 1927 Panevėžyje surengė individualinę kūrybos parodą. Šiuo laikotarpiu toliau plėtėjo Z. kūrybos tematika, tobulėjo išraiška, didėjo ekspresyvumas. 1919 Z. sukūrė reljefą Dantės „Dieviškosios komedijos" motyvais „Frančeska da Rimini pragare", 1920 — socialinės tematikos reljefą „Ant vieškelio", 1921 — „Laisvės" paminklą Kaune, 1923 — liaudies meno principais pagrįstas alegorines skulptūras „Perkūnas" ir „Ramybė", 1923—24 — J. Basanavičiaus, S. Daukanto, V. Kudirkos paminklinius biustus (past. Kaune), 1928 — J. Radvilos paminklinį biustą (past. Biržuose). Liko keletas jo monumentaliosios skulptūros kūrinių projektų („Laisvės" paminklo Panevėžyje). 1919—29 Z. kūryboje ypač sustiprėjo socialinio gyvenimo kritika (reljefai „Bedarbis", 1926; „Prie valstybės lovio", „Moderniška madona", abu 1928; skulptūra „Be vietos", 1926). Kompaktiškos, nuotaikingos yra alegorinės Z. skulptūros („Sapnas", 1923; „Viltis", 1925; „Galvos apsisukimas", „Prarastos svajonės", visos 1926), portretai (biustai „Lietuvaitė", 1923, „Svajonė", M. Grigonio, abu 1926; reljefiniai portretai — K. Vairo-Račkausko, 1921, M. Songailos, Vydūno, L. Vaineikio, J. Šliūpo, visi 1922, L. Didžiulienės-Žmonos, 1924).

Nuo 1929 Z. dėstė skulptūrą Kauno meno m-loje, vadovavo šios m-los skulptūros skyriui. 1929—40 sukūrė vieną svarbiausių kūrinių — „Knygnešio" paminklą (past. 1939 Kaune; jam panaudojo 1928 sukurtos „Knygnešio" skulptūros siužetą), skulptūras „Ant kapo" („Sielvartas", 1930), „Senelio pasaka" (1936), reljefinę kompoziciją „Gyvenimas" (apie 1930), M. Čiurlionio (Vilniaus Rasų kapinės, 1931), V. Dubeneckio (Kauno kapinės, 1933) antkapinius paminklus, dekoratyvinių skulptūrų (atlantai Panevėžio bankui, 1931; reljefai „Arklių tramdytojas", „Piovėjas" ir „Rinkėja" pastatui Kaune, S. Nėries g., 1933), daug skulptūrinių portretų (P. Vaivados, 1929; „Senatvė", V. Kuzmos, abu 1930; senutės, P. Vaičiūno, V. Dubeneckio, visi 1931; I. Šlapelio, 1932; „N. galvutė", 1933; Vaižganto, K. Petrausko, abu 1936; V. Čepinskio, 1937).

1940—44 Z. dėstė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-te (nuo 1944

profesorius, keramikos ir skulptūros f-to dekanas). Sukūrė dekoratyvinės skulptūrinės grupės „Darbas ir mokslas" projektą (1940). Realistinė Z. kūryba ir ped. veikla turėjo nemažą poveikį liet. skulptūros raidai. Jo mokiniai buvo P. Aleksandravičius, J. Kėdainis, V. Palys, N. Petrulis, P. Vaivada, L. ir V. Žukliai ir kt. skulptoriai. 1961 Kaune surengta individualinė Z. kūrinių paroda.

Lit.: **S. Budrys**, Juozas Zikaras, V., 1960; **J. Jurginis**, Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; Juozo Zikaro... parodos katalogas, K., 1961; Lietuvos dailė 1907—40, [katalogas], V., 1968.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 32

ZŶKAS Vytautas [g. 1930.VII.5 Šaukėnuose (Kelmės rj.)] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1955 baigė Kauno Med. in-tą. 1955—58 Rietavo rj. ligoninės vyriausiasis gydytojas ir chirurginio skyriaus vedėjas. Nuo 1956 TSKP narys. Nuo 1961 dirba Kauno Med. in-to fakultetinės chirurgijos katedroje, nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pooperacines trombozes, embolijų profilaktiką, tiesiosios žarnos vėžį.

ZÌLBERGAS Abraomas [1905.III.2 Vabalninke — 1944 netoli Kauno] — Ispanijos pilietinio karo dalyvis. Studijuodamas Kauno un-te, dalyvavo antifaš. veikloje, rėmė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. 1935 baigęs un-to med. f-tą, dirbo Troškūnų vls. gydytoju. 1937 pab. atvyko į Ispaniją, buvo 15 internac. brigados karys, bataliono gydytojas, leitenantas. Ebro fronte sužeistas. 1938 įstojo į Ispanijos KP. 1939—40 kalėjo Prancūzijos konc. stovyklose. 1940 pirmojoje pusėje grįžo į Lietuvą, įstojo į LKP (part. stažas pripažintas nuo 1939). 1940—41 gydytojas Vabalninke, Kalvarijos psichiatrinės ligoninės vyriausiasis gydytojas. Nuo 1941.VII buvo laikomas Kauno gete, dalyvavo antifaš. org-jos veikloje. Žuvo, eidamas iš geto į partizanų būrį. Knygoje „Už Ispanijos laisvę" (1957) paskelbta jo atsiminimų.

ZÌLBERIS Eliezeris [g. 1925.III.2 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1938 Kaune įstojo į LKJS. 1940—41 Kauno valst. prekybos kadrų skyriaus inspektorius, „Paramos" gamyklos komsorgas. 1941—43 Kauno geto komjaunimo org-jos pogr. k-to narys, priklausė antifašistinei kovos org-jai. 1943—44 partizanų būrių „Mirtis okupantams", „Pirmyn" kovotojas. 1944—57 Centr. valst. archyvo Kauno filialo moksl. bendradarbis, nuo 1957 direktorius. 1961 baigė Maskvos Archyvų ir istorijos in-to neakivaizdinį skyrių. Paskelbė straipsnių rev. judėjimo Lietuvoje istorijos klausimais.

Ršt.: **O. Kaplanas, E. Zilberis**, Jaunieji leniniečiai (Iš Lietuvos pionierių organizacijos istorijos), V., 1963; Kova už Tarybų valdžią Kaune 1918—1919 metais, K., 1968.

ZÌLBERIS Izraelis [g. 1912.VIII.19 Breste (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1927 įstojo į V. Baltarusijos Komunistinę jaunimo s-gą. 1928 už dalyvavimą demonstracijoje Breste kalintas adm. tvarka. 1929—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys, buvo siuvėjų part. kuopelės sekretorius Breste. Rūpinosi konspiracinių butų parinkimu part. susirinkimams, part. lit-ros spausdinimu, platinimu, pristatydavo part. spaudą į Vilnių, Gardiną, Slonimą, Baranovičius, Pinską, Bialistoką. Nuo 1930 dirbo VBKP CK techn. aparate Vilniuje, rūpinosi lit-ros gabenimu iš TSRS. 1931 nuteistas 5 metus kalėti. Kalėjo Baranovičiuose ir kitur. 1939—41 adm. darbuotojas Breste. Nuo 1945 gyvena Vilniuje. Pensininkas.

ZÌLBERMAN Rachilė [g. 1907 Vidžiuose (BTSR, Breslaujos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Nuo 1923 siuvėja Vidžiuose. 1927 įsijungė į rev. judėjimą, 1928—38 priklausė Vakarų Baltarusijos Komunistų partijai (VBKP). Nuo 1930 VBKP Vilniaus apyg. k-to narė. 1931 už rev. veiklą nuteista 5 metus kalėti. 1936 VBKP Vidžių rj. k-to sekretorė, vėl nuteista 8 metus kalėti. Kalėjo Vilniuje ir kitur. 1939.IX su kitais kaliniais iš kalėjimo pabėgo. Įžengus į V. Baltarusiją Raudonajai Armijai, padėjo kurti Tarybų valdžios organus. Nuo 1947 TSKP narė. 1946—65 ūkinė darbuotoja Vilniuje. Pensininkė.

ZŶLĖS. Lietuvoje yra 10 zylių *(Paridae)* rūšių: didžioji Z., arba lašinukė *(Parus major)*, mėlynoji Z. *(P. coeruleus)*, juodoji Z. *(P. ater)*, kuoduotoji Z. *(P. cristatus)*, paprastoji pilkoji Z. *(P. palustris)*, šiaurinė pilkoji Z. *(P. atricapillus)*, žydroji Z. *(P. cyanus)*, uodegotoji Z. *(Aegithalos caudatus)*, ūsuotoji Z. *(Panurus biarmicus)*, remeza *(Remiz pendulinus)*. Žydrosios, ūsuotosios Z. ir remezos Lietuvoje retos, kitos Z. — dažnos. Didžiosios, mėlynosios, paprastosios pilkosios, žydrosios Z. gyvena miškuose, parkuose, soduose, krūmynuose, prie gyvenviečių; juodosios, kuoduotosios, šiaurinės pilkosios, uodegotosios Z. — mišriuose ir spygliuočių miškuose; ūsuotosios Z., remezos — šlapiuose krūmynuose. Uodegotosios Z. pina lizdus medžiuose, krūmuose, ūsuotosios — žemai nendrėse, remezos — arti vandens gluosnių šakelėse (lizdai — kabantys). Kitos Z. peri uoksuose, inkiluose. Z. yra klajūnės. Naikina sodų ir miškų kenkėjus — vabzdžius (žieduotuosius verpikus, gudobelinius baltukus ir kt.), jų kiaušinėlius, lėliukes, vikšrus; lesa įv. augalų sėklas, uogas.

Lit.: **L. Jezerskas**, Uoksinių paukščių tyrimai. — „Mūsų girios", 1960, Nr. 6; **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

ZÌMANAS Genrikas [g. 1910.V.12 Kurdimakščiuose (Lazdijų rj.)] — revoliucinio ir partizaninio judėjimo dalyvis, žurnalistas, filosofas, filosofijos mokslų daktaras (1970), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1960). Tėvai buvo dvaro nuomininkai. 1926—40 (su pertraukomis) mokytojavo Ukmergės, Kauno g-jose. 1932 baigė Kauno un-tą (biologijos specialybė). 1933 užmezgė ryšius su LKP. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Jo bute 1934—35 buvo daromos LKP Kauno rj. k-to organo „Revoliucinis darbininkas" matricos. 1937 padėjo organizuoti LKP CK pogr. ryšius. 1937—40 tautinių mažumų biuro prie LKP CK sekretorius. Veikė Lietuvos mokytojų profsąjungoje, pažangiųjų mokytojų d-joje „Naujoji mokykla". Nuo 1929 liet. kalbos, gamtos mokslų klausimais rašė periodinėje spaudoje („Apžvalgoje", „Folksblat", „Gamtoje", „Gimtojoje kalboje", „Kosmose", „Kultūroje", „Lietuvos žiniose", „Medicinoje", „Mokykloje ir gyvenime", „Mokykloje ir visuomenėje"; slap. ir kript. G., G. Erman, G. E-n, G. Ežeriškis, Zg. Jurmala, Zigmas Genys, Z.), vertė į liet. kalbą žydų ir rusų pažangiųjų rašytojų kūrinius. Įstojęs į LKP, aktyviai bendradarbiavo pogr. spaudoje („Tiesoje", „Revoliuciniame darbininke"; „Revoliucinio darbininko" red. kolegijos narys, vienas jo redaktorių; slap. P. Pašinas, P. Kirsninas), įsteigė ir redagavo rev. inteligentijos nelegalų žrn. „Revoliucijos keliu" (1935), legalų antifašistinį jaunimo žrn. „Štraln" („Spinduliai"; 1938—40) žydų kalba, dirbo žydų dienraščio „Folksblat" redkolegijos sekretoriumi (1937—40), faktiškai jį redagavo ir padėjo paversti jį antifaš. laikraščiu, vykdančiu LKP nurodymus. LKP CK pavedimu 1940.VI suorganizavo dienraštį „Liaudies balsas" (1940.VI.18—25), vietoj kurio, legalizavus LKP, ėmė eiti „Tiesa" (1940.VI.26). 1940—41 „Tiesos" atsakingasis redaktorius.

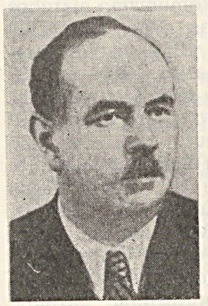

D. Tėvynės karo pradžioje dirbo LKP CK ir Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotiniu evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Čeliabinsko srityje. Nuo 1941.IX dirbo LKP CK Maskvoje, rašė Maskvos radijo liet. redakcijai antifaš. straipsnius. 1942 LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1942.XI.26 paskirtas LKP CK ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės viršininko pavaduotoju. 1943.IV atvykęs į okupuotą teritoriją, dalyvavo partizanų kovose su hitlerininkais Baltarusijoje, netoli Lietuvos sienų, — Kazėnų miškuose, Naročiaus ež. apylinkėse, o nuo 1943.X — Rūdninkų girioje, Alytaus apskrityje. 1944.I paskirtas LKP Pietų sr. pogr. k-to I sekretoriumi. 1944 redagavo LKP CK laikr. „Kova", kuris buvo leidžiamas Rūdninkų girioje. D. Tėvynės karo metais buvo paskelbta 19 Z. rašytų antifaš. atsišaukimų. Išvadavus Vilnių, dirbo LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotoju. 1945—70 „Tiesos" vyriausiasis redaktorius. Nuo 1971.I žurnalo „Komunistas" redaktorius. Nuo 1945 kartu

dirba ped. darbą Vilniaus un-te; 1945—1948 marksizmo-leninizmo pagrindų katedros vedėjas. Nuo 1956 docentas. Tyrinėja soc. nacijų formavimosi ir vystymosi, jų suartėjimo komunizmo statybos laikotarpiu problemas. Nuo 1949 LKP CK narys, 1949—52, 1954—58 kandidatas į LKP CK Biuro narius, 1958—64 LKP CK Biuro narys. Nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas. Aktyviai dalyvauja LKP veikloje kaip lektorius.

Straipsnius Tarybų Lietuvos spaudoje pasirašinėja pavarde ar slapyvardžiais B. Kalvaitis, E. Žerius, A. Žeraitis, G. Rudminas, V. R., V. Rudminas. Bendradarbiauja TSRS centr. periodikoje („Kommunist", „Novoje vremia", „Kultura i žizn", „Literaturnaja gazeta", „Pravda", „Izvestija", „Sovetskaja pečat", „Voprosi filosofii"). Bendradarbiauja t. p. užsienio lietuvių spaudoje („Laisvė", „Vilnis", „Šviesa"). Jo straipsnių paskelbta ir pažangiojoje kt. šalių spaudoje anglų, prancūzų, vokiečių ir kt. kalbomis. Be publicistikos dienos temomis, paskelbė daug straipsnių kovos su burž. ideologija klausimais, J. Avyžiaus, P. Cvirkos, E. Mieželaičio, L. Prūseikos, A. Bimbos, A. Vienuolio, J. Žiugždos knygų, J. Baltušio, A. Korneičiuko, N. Pogodino pjesių pastatymų Tarybų Lietuvos teatruose recenzijų, aprašė kelionių po Austriją, Belgiją, JAV, VDR įspūdžius. Už žurnalistinį darbą 1965 gavo V. Mickevičiaus-Kapsuko premiją. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, švietimo, kultūros ir visuomeninės minties sektoriaus vadovas.

Be pedagoginio ir žurnalistinio, Z. dirba ir moksl. darbą. 1955 gavo filosofijos mokslų kandidato laipsnį. Daktaro disertacijos tema — „Nacijų vystymasis ir suartėjimas socializmo ir komunizmo statybos sąlygomis".

Ršt.: Žiupsnelis medžiagos Lietuvos Plantago maior formoms pažinti. — „Kosmos", 1931, Nr. 7—9; Kova su mirtimi (Atjauninimo būdų apžvalga). — „Medicina", 1933, Nr. 9; Kirčių ir paradigmų vienodumo reikalu. — „Gimtoji kalba", 1934, Nr. 5—6; Dėl drėgmės ir temperatūros įtakos Lophyrus sertifer (Geoffr.) vikšrams. — „Gamta", 1937, Nr. 2; Rasizmas biologijos šviesoje. — Ten pat, 1937, Nr. 4; Melai ir tiesa apie Lietuvą, [Niujorkas], 1943; Reakcinė katalikų dvasininkija kovoje prieš lietuvių tautą, V., 1947; V. I. Lenino idėjos nušviečia kelią į komunizmo pergalę, V., 1956; Dvi savaitės Austrijoje, V., 1957; Briuselio parodos įspūdžiai, V., 1959; Taikos ir draugystės kelionė, V., 1959; Marksizmas ir internacionalizmas. — Su marksizmo vėliava, V., 1959; Ką aš mačiau Amerikoje, V., 1960; Tegul skamba garsiau darbininkų ir kaimo korespondentų balsai, V., 1960; Lietuvių socialistinės nacijos susiformavimo prielaidos ir sąlygos, V., 1963; Lenininės nacionalinės politikos jėga, V., 1965 (rusų k., V., 1965); Культурное сотрудничество народов СССР — важное условие их дальнейшего сближения, Вильнюс, 1965; Per suklestėjimą į vienybę (Apie tolesnio soc. nacijų suartėjimo dėsningumus), V., 1968.

Vert.: Rinktinės žydų apysakos, K., 1931 [su kitais]; **V. Nadeždin,** Teismo medicina klausimais ir atsakymais, K., 1933; Žydų rašytojų apysakos, K., 1938.

ZÌMANAS Jakovas [1884.V Aštriojoje Kirsnoje (Lazdijų rj.) — 1955.I.24 Vilniuje] — teisininkas, revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš dvaro nuomininkų. 1903 baigęs Suvalkų g-ją, mokėsi Varšuvos un-te. Už dalyvavimą studentų demonstracijose prieš caro valdžią 1904 kalintas adm. tvarka. 1912 baigė Peterburgo un-to teisės f-tą. Nuo 1912 dirbo raštininku Peterburge, Kybartuose, Vilniuje, Maskvoje, Vologdoje. 1918—20 Vologdoje tarnavo Raudonosios Armijos san. v-boje. 1921—24 Marijampolės teismo tardytojas, Kauno apyg. teismo valstybės gynėjo padėjėjas. 1925—40 advokatas Kaune. Buvo Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos narys. 1925—40 gynė teismuose kuopininkus ir daugelį kitų rev. judėjimo dalyvių. 1940 išrinktas Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo nariu. 1942—44 advokatas Ust Kamenogorske (Kazachijos TSR). 1944—46 Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. 1946—47 Vilniaus un-to dėstytojas. 1947—49 advokatas Vilniuje.

ZIMARIÕVAS Gavrilas [g. 1904.VI.13 Kalbutiškėse (Zarasų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš kumečių. 1937 įsijungė į rev. judėjimą, Zarasų apylinkėse platino kom. lit-rą. Nuo 1939 Komunistų partijos narys; buvo LKP Kalbutiškių kuopelės sekretoriumi. 1940 Dusetų vls. ž. ū. komisijos pirmininkas. 1941 LKP Zarasų aps. k-to instruktorius. 1942—45 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1945—1963 partinis, administracinis, profs-gų darbuotojas Zarasuose, Mosėdyje (Skuodo rj.). Pensininkas.

ZIMÃVIČIUS Antanas [g. 1938.IX.15 Kaune] — agronomas entomologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1961 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1963 dirbo įvairiose augalų apsaugos įstaigose. Nuo 1964 TSKP narys. 1966—68 Dotnuvos ž. ū. augalų ligų ir kenkėjų signalizacijos ir prognozių punkto vedėjas. 1968—69 Respublikinės augalų apsaugos stoties biol. laboratorijos (Babtuose) vedėjas; 10 mėn. tobulinosi Čekoslovakijos moksl. įstaigose. Nuo 1969 Vytėnų bandymų stoties moksl. bendradarbis, kartu visuom. pagrindais vadovauja biol. laboratorijai. Vienas knygos „Žemės ūkio augalų ligų ir kenkėjų apskaita ir prognozė" (1966) autorių. Paskelbė moksl. straipsnių, išleido brošiūrą apie cukrinių runkelių apsaugą nuo kenkėjų.

ZIMBLÝTĖ Kazė [g. 1933.IV.4 Briedžiūnuose (Ukmergės rj.)] — dailininkė. 1959 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to dailiosios tekstilės f-tą. Nuo 1960 dalyvauja dailės parodose. Rištine, batikos, aplikacijos technika sukūrė dekoratyvinių kilimų ir kitų tekstilės dirbinių, pasižyminčių originaliu liaudies dailės motyvų interpretavimu.

Kūriniai: sieniniai kilimai — „Rudens darbai", „Važiuoja" (abu 1964); dekoratyviniai pano „Saulė", „Keliai" (abu 1965), „Dvi figūros", „Šoka" (abu 1966), „Karuselė", „Arkliai" (abu 1967); kompozicija liaudies dailės motyvais (1968) ir kt.

ZIM̃KUS Zenonas [g. 1923.I.1 Palūkstyje (Telšių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1968). 1948—1956 Antalieptės (Zarasų rj.) ž. ū. m-los mokytojas, Panevėžio cukraus fabriko agroinstruktorius, agronomas Kupiškio rajone. 1957 neakivaizdiniu būdu baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1957 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių, išleido brošiūrą apie pievų ir ganyklų tręšimą org. trąšomis.

ZIM̃KUVIENĖ Apolonija [**Petrauskaitė;** g. 1923.VIII.14 Juškonyse (Jonavos rj.)] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1967). 1948 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1957 dėstė Antalieptės ž. ū. m-loje, dirbo agronome. Nuo 1957 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie optimalų dirvos tankumą ir kitas jos fiz. savybes.

ZINIŪ̃NAI — kaimas Joniškio rj., Pociūnų apyl., 4 km į p. v. nuo Joniškio, 1 km į v. nuo Šiaulių—Rygos geležinkelio. 282 gyv. (1970). Per kaimą eina Joniškio—Gruzdžių kelias; v. pakraščiu teka Vilkiaušis (Sidabros intakas). Mechaninės dirbtuvės (nuo 1962), parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1955). 1902 Ziniūnuose buvo suvaidinta P. Pundzevičiaus komedija „Neatmezgamas mazgas". 1959 buvo 103 gyv.

ZINKẼVIČIUS Zigmas [g. 1927.I.4 Juodausiuose (Ukmergės rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų daktaras (1967). 1950 baigęs Vilniaus un-tą, dėsto jame (1951—56 dar ir Vilniaus Ped. in-te) liet. kalbos ist. gramatiką ir dialektologiją. 1955 apgynė filologijos mokslų kandidato disertaciją. 1956—68 istorijos ir filologijos fakulteto prodekanas Nuo 1958 docentas nuo 1969 profesorius. Daktaro disertacijoje „Lietuvių dialektologija" (1966, Resp. premija 1968) išnagrinėjo liet. kalbos tarmių fonetiką ir morfologiją, pateikė 75 dialektologinius žemėlapius. Parengė K. Būgos „Rinktinius raštus" (3 t., 1958—62). Išleido knygų ir paskelbė straipsnių liet. kalbos dialektologijos, ist. gramatikos ir bendrosios kalbotyros klausimais. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas.

Ršt.: Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, V., 1957; **Z. Zinkevičius, J. Kabelka,** Kazimieras Būga.— **K. Būga,** Rinktiniai raštai, t. 1, V., 1958; Lietuvių dialektologija (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija), V., 1966; Apie 1605 m. katekizmo tarmę. — „Baltistica", t. 4, sąs. 1, V., 1968; О формах локатива в литовских диалектах. „Lingua Posnaniensis", t. 12/13, Poznań, 1968; Lietuvių kalbos tarmės, K., 1968; Apie lietuvių tarmių skirstymą.—„LTSR MA darbai", 1969, A 3; Kalbotyros pradmenys, K., 1969; M. Petkevičiaus katekizmo (1558 m.) tarmė.— „Baltistica", t. 5, sąs. 2, t. 6, sąs. 1, V., 1969—70.

ZIÑKUS Jonas [g. 1917.VII.20 Griaziuose (RTFSR, Lipecko sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žurnalistas, literatūros tyrinėtojas, filologijos mokslų kandidatas (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). Kilęs iš valstiečių. Baigęs Kėdainių g-ją, 1935 Krakėse (Kėdainių rj.) įstojo į LKJS. 1936 studijavo teisę Kauno un-te. Nuo tų pat metų Komunistų partijos narys. Dirbo ryšininku tarp LKP CK

narių ir „Spartako" spaustuvės. Už rev. veiklą 1936—40 kalėjo Kaune, Raseiniuose. 1940—41 „Tiesos" korespondentas, skyriaus vedėjas, redaktoriaus pavaduotojas. 1941.IV—VI „Valstiečių laikraščio" redaktorius. Prasidėjus D. Tėvynės karui, pasitraukė į TSRS gilumą. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys, divizijos laikr. „Tėvynė šaukia" redakcijos instruktorius, atsakingasis sekretorius. 1945 Maskvoje baigė laikraščių darbuotojų kursus prie VKP(b) CK. 1945—50 „Valstiečių laikraščio" redaktorius. 1949 baigė Aukštosios part. m-los prie VKP(b) CK neakivaizdinį skyrių. 1950—55 LKP CK skyriaus vedėjo pavaduotojas, 1955—56 mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas. 1955—57 LKP CK narys. 1956—1960 Visuom. mokslų akademijos prie TSKP CK aspirantas. 1961—63 Partijos istorijos in-to prie LKP CK moksl. bendradarbis. Nuo 1961 dėsto Vilniaus un-te; 1962—65 liet. lit-ros katedros vedėjas. Nuo 1964 docentas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys, literatūros ir kultūros skyriaus redaktorius konsultantas. Nuo 1970 Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas. Paskelbė moksl. straipsnių soc. realizmo teorijos, proletarinės liet. lit-ros, lit-ros tyrinėjimo metodologijos, rev. judėjimo istorijos klausimais. Prisidėjo prie V. Kapsuko „Raštų" (9 t., 1960—70) parengimo spaudai.

Ršt.: Socialistinio realizmo atsiradimo klausimu. — „Pergalė", 1960, Nr. 10; Ankstyvoji V. Kapsuko publicistika. — **Vincas Kapsukas,** Raštai, t. 1, V., 1960; К вопросу об исторических предпосылках возникновения социалистического реализма.— Проблемы социалистического реализма, сборник 2, М., 1960; В борьбе с ложными взглядами.— „Вопросы литературы", М., 1961, № 1; Renesanso literatūros humanizmo ieškant. — Rašytojai ir religija, V., 1966; Apie proletarinę lietuvių literatūrą. — „Komunistas", 1967, Nr. 2—4; Istorija vakar, šiandieną, rytoj. — „Komunistas", 1968, Nr. 10; Ankstyvasis revoliucinis judėjimas Lietuvoje. — Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; Vaižgantas-kunigas ir Vaižgantas-žmogus. — „Komunistas", 1969, Nr. 9.

„ZIÕNO BALSAS" — dvisavaitinis protestantų laikraštis, ėjęs 1926—35 Klaipėdoje. Spausdintas gotiškais spaudmenimis. Leido Klaipėdos kr. lietuvių evangelikų s-ga. Redagavo J. Pauperas, P. Dagys.

ZIRNAJŶS — ežeras Zarasų rj., 12 km į p. r. nuo Obelių, 7 km į r. nuo Kriaunų. Plotas 49 ha, didž. gylis 11,5 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; v. galas platus, rytinis — siauras. Ilgis 1310 m, didž. plotis 590 m. Ežero p. krantas aukštas, kiti kiek lėkštesni. Iš p. r. prie ežero prieina miškas. Per Z. teka Šventosios baseino upelis. Prie ežero yra Zirnajų ir Margavonių kaimai. Ežere žuvies 1969 sugauta 11,4 kg/ha.

ZÌSMANAS Zelmanas [1893.VI.1 Konske (Lenkija, Kelcų vaivadija) — 1967.XI.7 Maskvoje)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1918 pr. atvyko į Tarybų Rusiją, buvo priimtas į RKP(b), įstojo į Raudonąją Armiją. 1918 pab. pasiųstas į Vakarų frontą, dirbo Baltarusijoje ir Lietuvoje. 1919.IV dalyvavo Vilniaus gynyboje, nuo 1919.V dirbo pogr. darbą Kaune, padėjo atkurti part. org-ją, buvo jos Kauno k-to narys. 1920 Kaune suimtas, bet, Tarybų Rusijai pasikeitus su Lietuva polit. kaliniais, tais pat metais atvyko į Tarybų Rusiją. 1921—37 profsąjunginis ir administracinis darbuotojas Maskvoje, Vitebske, Piatigorske, Rostove prie Dono, mokėsi marksizmo-leninizmo kursuose prie VKP(b) CK. 1937 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuotas, iki 1947 kalėjo. Paleistas dirbo ekonomistu Maskvoje. 1955 reabilituotas.

ZITIĒTĖS — 1905—40 veikusių klerikalinių darbininkių bei tarnaičių draugijų narės. Z. d-jos skiepijo savo narėms religinę ideologiją, nuolankumą, stengėsi atitraukti jas nuo darbininkų judėjimo. Z. steigė skalbyklas, audyklas ir kt. įmones, rūpinosi savo narių materialine padėtimi, šelpė bedarbes ir sergančias nares, organizavo bendro lavinimo kursus, rengė vaidinimus. Pirmoji Z. d-ja buvo įkurta 1905 Vilniuje. Kaip atskira organizacija pradėjo veikti 1913. Tais pačiais metais ji pasivadino Vilniaus lietuvaičių R.-katalikių šv. Zitos draugija ir turėjo apie 800 narių. Iš pradžių Vilniaus Z. veikė prie Lietuvių savitarpiečių d-jos. 1928 Vilniaus Z. d-ja įsigijo mūrinius namus (dab. Kretingos g.), kuriuose įrengė skalbyklą ir bendrabutį. Rengė vaidinimus liet. parapijos salėje, kartais miesto (dab. Filharmonijos) salėje. Ilgametis Vilniaus Z. pirmininkas buvo kun. P. Bieliauskas. 1907 kunigų P. Dogelio ir J. Jarašūno iniciatyva Z. d-ja (pilnas pavadinimas — „Lietuvių katalikių tarnaičių šv. Zitos draugija") buvo įkurta Kaune. Po I pasaul. karo ji turėjo per 1000 narių. 1925 Kaune pasistatydino namus, kuriuose buvo salė ir viešbutis. D-ja turėjo skyrius Seinuose, Panevėžyje ir kt. vietose. Z. lėšas sudarė nario mokestis, aukos, pajamos už parduotus narių pagamintus gaminius (juostas, audinius), už buitines paslaugas, vaidinimus. Prieš I pasaul. karą ir karo metu Z. d-jos buvo įsteigtos dar Rygoje (1910), Petrograde (1915) ir kitur.

ZĪTIGAS (Sittig) Ernstas [1887.II.1—1955.XII.25] — vokiečių kalbininkas. 1923—26 Berlyno, 1926—29 Karaliaučiaus, nuo 1929 Tiubingeno (VFR) un-to profesorius. Tyrinėjo slavų ir lietuvių kalbas. Susirašinėjo su K. Būga. Parengė ir 1929 trečią kartą išleido M. Daukšos išverstą J. Ledesmos katekizmą su lenkišku originalu ir anoniminį 1605 metų katekizmą. Taip pat parengė tekstų liet. tarmėms nagrinėti ir paskelbė straipsnių apie liet. kalbos kirtį.

Ršt.: Ein Betonungsgesetz litauischer Optative.—„Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 51, Göttingen, 1924; Litauische Akzentfrage.—„Studi Baltici", vol. 3, Roma, 1933.

Leid.: Litauische Dialekte (Texte zu den Schallplatten des Instituts für Lautforschung an der Universität Berlin), H. 30—37, B., 1928—1935; Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck, Göttingen, 1929.

ZIZẼNAI — kaimas Alytaus rj., Santaikos apyl., 12 km į p. r. nuo Simno, 4 km į p. nuo Kapsuko—Alytaus plento; kolūkio centras. 215 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1928), kultūros namai (nuo 1961). 1959 buvo 194 gyv.

ZMÌRSKAS Leonas [g. 1920.III.15 Lazdijuose] — aktorius. 1940—46 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1946—49 Marijampolės dramos teatro, nuo 1950 Šiaulių dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Chudobajevas (A. Ostrovskio „Šviečia, bet nešildo"), Sorianas (E. de Filipo „Filumena Marturano"), Pepis (D. Dobričianino „Trijų lakštingalų gatvė 17"), Optimistenka (V. Majakovskio „Pirtis"), Feilanas (H. Laksneso „Parduotoji lopšinė"), Klebonas (V. Krėvės „Žentas"). Vaidino Lietuvos Kino studijos filmuose „Marš, marš, tra-ta-ta", „Julius Janonis", „Niekas nenorėjo mirti", Latvijos Kino studijos filme „Noktiurnas".

ZMÌRSKIENĖ Julija [**Gascevičiūtė;** g. 1928.I.2 Pociūnėliuose (Radviliškio rj.)] — aktorė. 1944—45 Žemaičių dramos teatro aktorė. 1945—46 Šiaulių radijo diktorė. 1946—48 ir nuo 1950 Šiaulių dramos teatro aktorė. 1949—50 „Elnio" kombinato darbuotoja. Nuo 1957 TSKP narė.

Vaidmenys: Mašenka (A. Afinogenovo „Mašenka"), Nora (H. Ibseno „Nora"), Jelena Andrejevna (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Flora (O. Balzako „Viengungio gyvenimas"), Džiudita (B. Šo „Velnio mokinys"), Patricija (E. Remarko „Trijų draugų" inscenizacija), Voverė (V. Krėvės „Šarūnas") ir kt.

ZMUIDZINÃVIČIUS, Žmuidzinavičius, Martynas [1906.XI.11 Ežeriekuose (Varėnos rj.) — 1964.X.21 Panemunėje (Šilutės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1937—44 LKP narys. 1940—41 Miroslavo (Alytaus rj.) vls. ž. ū. profs-gos k-to pirmininkas. 1941 kalintas Vokietijoje, Lenkijoje. Pabėgęs iš Krokuvos konc. stovyklos, slapstėsi Alytaus aps., buvo partizanų būrio „Dainavos partizanas" ryšininkas. 1944.VII—XII Miroslavo vls. partorgas. 1944.XII burž. nacionalistų sužeistas. Pagijęs buvo darbininku Alytuje, Šilutės rj.

ZNAIDÃUSKAS Bronius [g. 1924.XI.30 Juknonyse (Kaišiadorių rj.)] — veterinarijos gydytojas, biologijos mokslų kandidatas (1969). 1944—46 Trakų mokyto-

jų seminarijos dėstytojas. 1951 baigęs Vet. akademiją, iki 1954 dirbo Vilijampolės rj. vyriausiuoju vet. gydytoju. 1954—56 Baisogalos eksperimentinio ūkio (Radviliškio rj.) vyriausiasis vet. gydytojas. 1956—62 Baisogalos veislininkystės stoties direktorius. Nuo 1962 Resp. vet. poliklinikos akušerinio-ginekologinio skyriaus vedėjas. Išleido brošiūrų, paskelbė moksl. straipsnių apie galvijų nevaisingumą.

ZNAMIERÓVSKIS Česlovas [g. 1890. V.23 Zatišėje (Latvijos TSR, netoli Lūdzos)] — dailininkas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1907 baigė Daugpilio g-ją. 1912—14 mokėsi Peterburgo Dailės skatinimo draugijos m-loje, 1915—17 — Petrogrado Dailės akademijos Aukštojoje dailės m-loje. Vėliau gyveno Rygoje. 1920 pradėjo dalyvauti dailės parodose. 1921—26 Latvijos Nepriklausomųjų dailininkų d-jos narys. 1926—29 studijavo tapybą Vilniaus un-to dailės f-te. Vilniuje 1929, 1936, 1954, 1962 ir 1970 surengė individualines kūrinių parodas. 1933 už peizažą „Audringi debesys" dailės konkurse Krokuvoje gavo bronzos medalį. 1936 su kitais įkūrė Vilniaus nepriklausomųjų dailininkų d-ją. Taryb. metais dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Nutapė daug peizažų, portretų, natiurmortų. Kūrybai būdinga klasikinė realistinė tapymo maniera. Z. peizažai sudaro 2 grupes: vienuose jų vaizduojama gamtos ir miestų panoramos, kituose — kamerinė, intymi gamta. Ypač tapybiški, turtingo kolorito, nuotaikingi Vilniaus ir jo apylinkių etiudai.

Kūriniai: peizažai — „Beržynėlis" (1920), „Sutemos" (1920), „Prieš audrą" (1922), „Audringi debesys" (1933), „Kremlius" (1947, pano), „Pergalės šventė Vilniuje" (1950), „Chosta. Parko fragmentas" (1956), „Neris" (1957), „Vėjas iš jūros" (1958), „Užsigulėjęs sniegas" (1958), „Jūros motyvas" (1959), „Klaipėdos uostas" (1959), „Žiema kalnuose" (1960), „Prie Žeimenos" (1960), „Vilniaus apylinkės" (1967); portretai — „Žvejas" (1944), „Dukters portretas" (1955), „Nusipelniusio racionalizatoriaus N. Jakuševo portretas" (1961), „Autoportretas" (1961), ir kt.

Lit.: Dailininko Č. Znamierovskio peizažų etiudų paroda (Katalogas), V., 1953 [V. Mackevičiaus įvad. str.]; Česlovas Znamierovskis (Dailės darbų paroda. Katalogas), V., 1962 [V. Ulozos įvad. str.]; **A. Savickas**, Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **A. Skinkys**, Gėlių karalystėje. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 8; Česlovas Znamierovskis (Katalogas), V., 1970.

ZOBÁRSKAS Stepas [g. 1911.I.17 Pamaleišyje (Anykščių rj.)] — rašytojas. 1930—34 dirbo žrn. „Šviesos keliai", 1934—44 — žrn. „Žiburėlis" redakcijose. 1934—41 Lietuvos Raudonojo kryžiaus v-bos narys, jaunimo skyriaus vedėjas. 1936—39 studijavo kalbas, lit-rą Paryžiaus Aukštojoje socialinių mokslų m-loje. 1944 pasitraukė į Vakarus. Niujorke įsteigė leidyklėlę liet. lit-ros vertimams anglų kalba leisti. Reikšmingiausia Z. kūrybos dalis — kūriniai vaikams ir jaunimui. Z. išleido eilėraščių vaikams rink. „Mano tėviškėj" (1934), aps. rinkinius „Ganyklų vaikai" (1934, II leid. 1940), „Gerasis aitvaras" (1934, II leid. 1940), „Pabėgėlis" (1939), „Paukščiai ir žmonės" (1940), „Riestaūsio sūnus" (1947), „Gandras ir gandrytė" (1948), apysaką „Per šaltį ir vėją" (1940). Z. kūriniuose vaizduojama skurdi kaimo vaikų buitis, įžvalgiai atskleidžiama jų psichologija. Kai kuriuose kūriniuose ryškios religinės tendencijos. Aps. rinkiniuose suaugusiesiems „Anapus miško" (1935), „Moters stiprybė" (1938) vyrauja moralinė problematika, žmogaus dvasinio tvirtumo, atsparumo nelaimėms idėjos. Z. su kitais parengė vadovėlį pr. m-loms „Aušrelė" (6 d., 1935—39). Išvertė į liet. kalbą M. de Unamuno, K. Hamsuno, Gi de Mopasano, S. Moemo kūrinių.

ZOBIELÁ Juozas [1918.III.21 Šakiuose — 1941.VII.8 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. Kurį laiką buvo LKP kuopelės sekretorius Šakiuose, 1938—39 LKP Šakių aps. k-to narys. Nuo 1939 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1940, atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo kuopos vado pavaduotoju polit. reikalams. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ZŌKAS Antanas [g. 1902.VIII.4 Pikčiūnuose (Jurbarko rj.)] — revoliucinio judėjimo Brazilijoje ir Urugvajuje dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1927 emigravo į Braziliją, dirbo cukranendrių plantacijoje ir San Paulo alaus g-loje. 1930 įstojo į Raudonosios pagalbos org-ją, 1931 — į Amerikos Lietuvių darbininkų lit-ros d-jos 41 kuopą, buvo jos sekretoriumi. 1931—48 Brazilijos Komunistų partijos (BKP) narys, 1932—38 BKP Lietuvių frakcijos k-to San Paule narys. 1931—32 Lietuvių artistinio ir sportinio kultūros klubo sekretorius. Už rev. veiklą 1932 kalintas. 1932—46 (su pertraukomis) San Paulo spaustuvių darbininkas. 1933—38 BKP Liet. frakcijos laikr. „Mūsų žodis" redakcinės komisijos narys, 1937 faktinis redaktorius. 1934 už kom. veiklą suimtas, kankintas, ištremtas į Urugvajų. 1935 slaptai grįžo į San Paulą, iki 1938 dirbo pogr. laikr. „Mūsų žodis" spaustuvėje. 1939—41 pažangaus žrn. „Rytas" redakcinės komisijos narys. 1942—43 spausdino nelegalų laikr. „Tiesa", buvo jo redakcinės komisijos nariu. 1947 už rev. veiklą 2 kartus suimtas. 1948 išvyko į Montevidėjų, iki 1950 dirbo pažangaus laikr. „Darbas" administratoriumi. 1953—56 „Darbo" redaktorius. Pasirašinėjo slapyvardžiais A. Sparnas, A. Kadugys, Antonijus, Patricijus, Patriotas. 1956 grįžo į Lietuvą, iki 1962 dirbo „Tiesos" redakcijoje. Nuo 1959 TSKP narys. 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Pensininkas.

ZŌKAS Kazimieras [1878 Seredžiuje (Jurbarko rj.) — 1949.IX.28 Graužėnuose (Jurbarko rj.)] — liaudies skulptorius. Jaunystėje Veliuonoje vargoninkavo, vėliau tarnavo Kauno uosto krovinių valties kapitonu. Nuo 1912 valstietis Graužėnuose. Drožybos pramoko iš tėvo. Sukūrė medžio skulptūrėlių, figūrinių lazdų. Kūrinių išliko Veliuonos apylinkėse.

Lit.: **J. Petrulis**, Nemuno kranto dievdirbis. — „Muziejai ir paminklai", kn. 3, V., 1968.

ZŌKAS Stasys [1914.XII.19 Palazduonyje (Kauno rj.) — 1943.III.7 prie Jegorovkos (RTFSR, Oriolo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1930 Paežerėlių (Šakių rj.) vls. savivaldybės raštininkas. 1931—32 mokėsi ž. ū. klasėje Leoniškyje (Šakių rj.). 1931—36 dirbo ž. ū. darbus Paluobiuose (Šakių rj.). Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1934—36 ir 1937—40 LKP Paežerėlių kuopelės sekretorius. 1936 LKP Seredžiaus parajonio k-to narys. 1936—37 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1940—41 LKP Paežerėlių vls. k-to sekretorius, Šakių aps. milicijos pasų skyriaus viršininkas, LKP Šakių aps. k-to agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ZONĒLIS Julius [1889.IX.16 Dalginėje (Kapsuko rj.) — 1919.II.15 Marijampolėje] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1916 Petrograde gavo kaimo mokytojo teises, 1918 eksternu išlaikė brandos atestato egzaminus. 1918 grįžo į okupuotą Lietuvą. Liudvinave (Kapsuko rj.) sukūrė kom. kuopelę, tapo vienu iš part. org-jos Užnemunėje vadovų. LKP I suvažiavimo (1918) delegatas. 1918.XII išrinktas Liudvinavo vls. Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybos pirmininku. 1919.I paskirtas LKP CK instruktoriumi Marijampolės rajonui. 1919.II.13—14 Užnemunėje vykusio ginkluoto sukilimo prieš vok. interventus ir vietos burž. nacionalistus dalyvis ir vienas iš vadovų. Burž. nacionalistų kartu su J. Gabriu nukankintas, po to įmestas po ledu į Šešupę.

ZOOHIGIENÁ [gr. *zōon* — gyvūnas + *hygieinos* — naudingas sveikatai] — mokslas apie gyvulių ir naminių paukščių sveikatos apsaugą, apie aplinkos įtaką jų sveikatai ir produktyvumui. 1922 Z. kursą pradėta skaityti Dotnuvos ž. ū. technikume (K. Aleksa), 1926 — Kauno un-te (P. Nastopka) ir Ž. ū. akademijoje (K. Aleksa). 1938 Z. katedra įkurta Veterinarijos akademijoje (ved. J. Nainys). 1919—40 liet. spaudoje paskelbta straipsnių, kuriuose Z. aspektu nagrinėjamas veršingų karvių šėrimas ir priežiūra, veršelių ir bekonų auginimas. Taryb. metais Z. moksl. tyrimo darbas dirbamas Vet. akademijoje, Ž. ū. akademijoje, Gyvulininkystės ir Veterinarijos in-tuose. Šios įstaigos ištyrė (iki 1970 pr.) kolūkių ir taryb. ūkių gyvulininkystės fermų aplinką, parengė orientacinius tvartų vidaus įrengimo normatyvus, galvijų laikymo ganyklose ir tvartuose sistemą. Išnagrinėta ultravioletinių spindulių įtaka galvijams, kiaulėms ir paukščiams. Ištirta ir pasiūlyta ūkiams stovyklinė veislinių kiaulių auginimo sistema, vištų ir ančių laikymas ant gilaus durpių kraiko. Tiriama,

kaip naujieji gyvulių laikymo būdai veikia jų vystymąsi ir produktyvumą.

ZOOLÕGIJA [gr. *zōon* — gyvūnas + *logos* — mokslas] — *biologijos* šaka, tirianti gyvūnus (jų sandarą, raidą, gyvybinę veiklą, ekologiją, paplitimą, rūšinę sudėtį, populiacijas, kilmę). Jos tikslas — išaiškinti, kaip saugoti ir dauginti naudinguosius gyvūnus, kovoti su žalingaisiais arba riboti, reguliuoti jų veisimąsi, kaip racionaliai vartoti įv. gyvūnų išteklius. Lietuvoje labiau išvystyti šie Z. skyriai: malakologija (mokslas apie moliuskus), karcinologija (apie vėžiagyvius), arachnologija (apie voragyvius), entomologija (apie vabzdžius), ichtiologija (apie žuvis), herpetologija (apie varliagyvius ir roplius), ornitologija (apie paukščius), teriologija (apie žinduolius); tyrinėjamos specializuotos Z. disciplinos — gyvulių *biochemija* ir *biofizika*, gyvulių fiziologija, *parazitologija*, hidrobiologija, dirvožemio Z.

MALAKOLOGIJA. Pirmąsias žinias apie Lietuvos moliuskus pateikė B. Dibovskis (1885, 1903), V. Godlevskis (1885), O. Melendorfas (1898). Kuršių nerijos moliuskus aprašė R. Hilbertas (1912), Druskininkų apylinkių — V. Lindholmas (1914), Vilniaus krašto — M. Mlodzianovska-Dirdevska (1930), kai kurių kitų Lietuvos vietų — P. Šivickis (1933—34, 1938, 1940), H. Šlešas (1937—1938). Taryb. metais moliuskai tiriami Z. ir parazitologijos in-te. Ištirta (iki 1969) Metelio (Lazdijų rj.), Obelijos (Alytaus rj.) ežerų (M. Valius), Kryžiuočių (Vilniaus rj.), Žuvinto (Kapsuko rj.) ežerų (P. Šivickis) ir jų pakraščių moliuskai, Kuršių marių moliuskų biologija ir ištekliai (I. Gasiūnas, A. Grigelis), Baltijos j. ties Lietuvos krantais moliuskai (P. Šivickis), įv. vietų moliuskai, kaip tarpiniai parazitų šeimininkai (V. Kiselienė, G. Volskis ir kt.), Lietuvos vynuoginių sraigių biologija (E. Andreikevič, A. Grigelis). Didžiausioji moliuskų faunos tyrimų dalis apibendrinta P. Šivickio monografijoje „Lietuvos moliuskai ir jų apibūdinimas" (1960).

KARCINOLOGIJA. Duomenų apie Vilniaus kr. šakotaūsius vėžiagyvius paskelbė J. Bovkevičius (1925), apie šiuos vėžiagyvius kitose Lietuvos vietose — P. Šivickis (1934, 1940), S. Jankauskas (1936). Taryb. metais vėžiagyviai tiriami Z. ir parazitologijos in-te. Ištirta (iki 1969) Kuršių marių, daugelio ežerų, tvenkinių šakotaūsių ir irklakojų vėžiagyvių rūšinė sudėtis, biologija, paplitimas, reikšmė žuvų mitybai (T. Kiselytė, O. Nainaitė, O. Pečiulienė), vidaus vandenų šoniplaukos ir mizidės, jų rūšinė sudėtis, kilmė (I. Gasiūnas, P. Šivickis). Kad vidaus vandenų žuvys turėtų daugiau maisto, Kauno mariose aklimatizuotos kelių rūšių Kaspijos šoniplaukos ir mizidės (I. Gasiūnas). Ištirta upinių vėžių biologija, paplitimas, ištekliai, parengtos jų apsaugos, racionalaus gaudymo ir išteklių didinimo priemonės, sukurti metodai, kaip apskaičiuoti, kiek vandens telkiniuose yra vėžių ir kaip inkubuoti jų ikrus žuvivaisos aparatuose (J. Cukerzis, J. Šeštokas).

ARACHNOLOGIJA. Pirmuosius duomenis apie Vilniaus apylinkių vorų rūšis, jų ekologiją paskelbė K. Petrusevičius (1933, 1938), F. Pepiska (1939). Duomenų apie Lietuvos augalines erkes pirmasis pateikė S. Gorskis (1837), vėliau S. Ostrovskis (1926) ir keli kt. mokslininkai (1929—40). Gana daug vandeninių erkių rūšių surašė L. Čeraška (1932), J. Maniukas (1937). Taryb. metais voragyviai tyrinėjami Z. ir parazitologijos in-te, Ž. ū. akademijoje, Vilniaus Ped. in-te. Išsamesnių duomenų apie vorų paplitimą, jų bioekologiją Lietuvoje pateikė J. Žukauskienė (1969). Ištirta (iki 1969) parazitinių erkių grupės: iksodinės (B. Kadytė), gamasidinės ir trombidinės (B. Kadytė, N. Likevičienė, V. Podėnaitė). Be to, ištirta dirvožemyje gyvenančių erkių fauna, jų ekologija, reikšmė dirvodarai, gyvulių parazitinių ligų platinimui (I. Eitminavičiūtė, B. Kadytė, L. Lazauskienė), augalinės bei grobuonės (P. Paurienė) ir aruodinės erkės (J. Beinorius).

ENTOMOLOGIJA. Pirmąsias žinias apie Lietuvos vabzdžius XIX a. pateikė S. Jundzilas (1807 ir vėliau), E. Eichvaldas (1829—31), S. Gorskis (1852). Kai kuriuos vabzdžius XX a. pr. imta tyrinėti Baisogalos bandymų stotyje (įst. 1909). Buržuazijos valdymo metais šis darbas buvo dirbamas Gamtos tyrimo stotyje (Kaune), Z. muziejuje (Kaune), Dotnuvos vidurinėje ž. ū. ir miškų m-loje, Dotnuvos ž. ū. technikume, Ž. ū. akademijoje, Dotnuvos augalų apsaugos stotyje, Kauno botanikos sode, Alytaus aukštesniojoje miškų m-loje. Vabzdžiai t. p. buvo tyrinėjami Vilniaus un-te, Vilniaus augalų apsaugos stotyje. 1920—1922 Lietuvoje rastų vabzdžių sąrašą paskelbė T. Ivanauskas (1922). Ikitaryb. metais apie Lietuvos vabzdžius daugiau moksl. straipsnių paskelbė S. Mastauskis (ypač apie ž. ū. augalų, jų produktų, miško kenkėjus), A. Palionis (apie vabalus, drugius), A. Vaškevičiūtė (apie skruzdėles), V. Adolfas, R. Gutovska, B. Ogijevičius, J. Priuferis, M. Racencka, J. Vengrisuvna, M. Znamerovska-Priuferova (visi apie Vilniaus kr. vabzdžius), H. Bišofas, O. Kondė. Išleista T. Ivanausko „Vadovėlis vabzdžiams rinkti" (1924), S. Mastauskio „Taikomosios entomologijos kursas" (4 d., 1927—1934). Taryb. metais vabzdžiai daugiausia tiriami Z. ir parazitologijos in-te, Miškų ūkio in-te, Vilniaus un-te, Ž. ū. akademijoje, Žemdirbystės in-te, Vilniaus Ped. in-te, Ž. ū. ministerijos augalų apsaugos įstaigose. Faunistiniu, ekologiniu, biologiniu požiūriu ištirta (iki 1969) žirgeliai (A. Stanionytė), lašalai, ankstyvės ir apsiuvos (R. Kazlauskas), vabalai (S. Pileckis), įv. drugiai (R. Kazlauskas, A. Lešinskas), ypač vaisėdžiai (J. Kauneckienė) ir vaismedžių kenkėjai — lapsukiai (O. Pusvaškytė), lygiasparniai (P. Rakauskas, A. Vengeliauskaitė), blakės (S. Molis), netikrastraubliai ir kt. parazitiniai vabzdžiai — paukščių ir graužikų parazitai (B. Kadytė), vaismedžių, uogakrūmių ir spygliuočių medžių kenkėjų grupė — įv. piūkleliai (P. Zajančkauskas), naminės bitės (A. Skirkevičius), kai kurie entomofagai (V. Jonaitis, A. Stanionytė), iš jų aprašytos 6 naujos mokslui brakonidų rūšys ir 1 jų gentis *Lithuania* (A. Jakimavičius); ištirta uodai (I. Gasiūnas, V. Podėnaitė), sinantropinės musės (K. Varkalis), sparvos, gyliai (R. Kazlauskas, E. Rauckis ir kt.), vabzdžiai — daržovių kenkėjai (G. Zalienė), zirzeklės musės, ankštinių augalų (P. Rakauskas), cukrinių runkelių (A. Zimavičius), kai kurie ž. ū. augalų, jų produktų, sandėlių (S. Mastauskis, E. Zubrys), pušų ir eglių liemens, pušų sėklų, pušų jaunuolynų spyglių ir šaknų (E. Gaidienė, V. Gavelis, V. Valenta), eglių jaunuolynų spyglių kenkėjai (V. Jonaitis). Išaiškinta, kaip įv. mikrobiniai preparatai veikia kai kuriuos vabzdžius kenkėjus (D. Šemetulskis, J. Žukauskienė). Išleistas A. Lešinsko, S. Pileckio „Vadovas Lietuvos vabzdžiams pažinti" (1967). 1965 Vilniuje įsteigta Lietuvos Entomologų d-ja (pirm. P. Zajančkauskas); 1970 pr. d-ja turėjo apie 60 narių. D-jos nariai propaguoja mokslinius ir praktinius entomologijos laimėjimus.

ICHTIOLOGIJA. Pirmąjį Lietuvos gėlavandenių (42 rūšių) ir jūrinių (15 rūšių) žuvų sąrašą paskelbė S. Jundzilas (1807). Plačiau Lietuvos gėlavandenes (42 rūšis) ir jūrines žuvis (21 rūšį) aprašė A. Pliateris (1852); jis pateikė duomenų apie jų biologiją, paplitimą. Pirmuosius reikšmingus žuvivaisos moksl. darbus Lietuvoje dirbo M. Girdvainis (1841—1925). Jis 1876 Šiaulių žemdirbystės parodoje pirmą kartą Lietuvoje eksponavo jos gėlųjų vandenų ir jūrų faunos pavyzdžius, paskelbė (1883) duomenų apie Lietuvos ežerų žuvų rūšinę sudėtį, jų produktyvumą, apsaugą. Populiarių žinių apie žuvis pateikė knygelėse J. Adomaitis, J. Radziukynas (abu 1899). P. Matulionis išleido (1903) „Žuvų kalendorių-plakatą", kuriame nurodyta 38 rūšių žuvų neršimo laikas, leidžiamų žvejoti žuvų dydis. Apie Lietuvos ežerų žuvų rūšinę sudėtį duomenų pateikė ir N. Zografas (1907). Baltijos j. ties Lietuvos krantais žuvų sąrašą paskelbė T. Ivanauskas (1934). Kai kuriuos Lietuvos gėlųjų vandenų prekinių žuvų biologijos klausimus aprašė A. Rondomanskis (1924), K. Ščesnulevičius (1937). P. Mikšionis išvertė ir papildė V. Kocho veikalą „Žuvivaisos pagrindai" (1926), taikydamas jį Lietuvos sąlygoms. Taryb. metais žuvys tiriamos Z. ir parazitologijos in-te; kai kurie ichtiologijos klausimai nagrinėjami Vilniaus un-te, Vilniaus Ped. in-te, Veterinarijos akademijoje, Žuvininkystės v-bos prie Lietuvos TSR MT centrinėje žuvivaisos laboratorijoje (Vilniuje). Jūrinių žuvų reakciją į elektros srovę tyrinėja Elektrinės žūklės laboratorija (Klaipėdoje). Ichtiologiniu požiūriu kompleksiškai tyrinėta Nemu-

nas, Kuršių ir Kauno marios, didieji ežerai ir tvenkiniai. Remdamiesi šių tyrimų duomenimis, autorių kolektyvai išleido mokslinių veikalų, monografijų: „Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys" (1956), „Kuršių marios" (rusų k., 1959), „Dūkšto ežerų kompleksiniai tyrimai" (1964), „Žuvininkystė" (1967). Išleistos brošiūros: R. Volskio „Starkis ir jo veisimas" (1960) ir „Žiobrys" (1969), V. Sukacko „Upėtakiai" (1967), J. Virbicko „Lynas Lietuvoje" (1969). Ištirta (iki 1969) Lietuvos gėlųjų vandenų prekinių žuvų svarbesnieji biol. bruožai, jų ekologija, ištekliai, pasiūlyta praktinių priemonių, kaip racionaliai tvarkyti žuvininkystę (daugiausia duomenų pateikė J. Maniukas, A. Mačionis, K. Gaigalas, R. Volskis, A. Kublickas, B. Bagdžius, R. Krotas, V. Sukackas, A. Pečiukėnas, J. Virbickas, A. Varnagiris, A. Gerulaitis, D. Sinevičienė, D. Misiūnienė). Lietuvos vandenų ichtiologinių tyrimų rezultatai buvo aptarti Pabaltijo tarybinių respublikų vandenų tyrinėjimo penkiolikoje mokslinių konferencijų (1953—69) ir paskelbti šių konferencijų išleistuose darbuose.

HERPETOLOGIJA. Kai kurių rūšių Lietuvos varliagyvius ir roplius vieni iš pirmųjų trumpai aprašė R. Ladovskis (1804), S. Jundzilas (1827), E. Eichvaldas (1830), L. Tačanovskis (1860). Kauno gub. varliagyvių ir roplių rūšinę sudėtį paskelbė D. Afanasjevas ir A. Michnevičius (1861). Įvairiose Lietuvos vietose rastų varliagyvių bei roplių rūšinę sudėtį ir paplitimą aprašė Z. Fedorovičius (1918), J. Elisonas (1920), T. Ivanauskas (1922), Vilniaus apylinkėse, Rūdninkų (Eišiškių ir Varėnos rj.) girioje — V. Šeliga-Mežejevskis (1924). J. Cukerzis 1937 paskelbė duomenis apie Trakų apylinkėse rastus 2 rūšių varlių (*Rana terrestris* ir *R. temporaria*) mišrūnus. Varliagyviai plačiau buvo tyrinėjami Z. muziejuje (Kaune; nuo 1960). Ištirta (iki 1970) Lietuvos varliagyvių rūšinė sudėtis, paplitimas, morfologija, mityba, jų priešai, parazitai, veisimasis, gausumo dinamika, gyvenimo ciklai, reikšmė (J. Gaižauskienė).

ORNITOLOGIJA. Pirmosios žinios apie Lietuvos paukščius, jų ekologiją pateikiamos S. Jundzilo veikale „Trumpasis zoologijos kursas" (lenkų k.; d. 2, 1827). Plačiau Lietuvos paukščiai aprašyti K. Tyzenhauzo monografijoje „Visuotinė ornitologija" (lenkų k.; 3 t., 1843—46). Apie Užnemunės paukščius nemažai duomenų pateikė V. Tačanovskis (1882), apie Nemuno žemupio, Lietuvos pietvakarių paukščius — F. Tišleris (1914). T. Ivanausko pastangomis pastoviai paukščius pradėta tyrinėti, įsteigus Kaune Z. muziejų (1919). Šiam muziejui buvo perduotos T. Ivanausko tėvo ir jo paties ornitologinės kolekcijos. 1929 pradėta paukščius žieduoti (duomenys buvo apibendrinami Kauno un-to „Matematikos-gamtos fakulteto darbuose", 1923—40; žurnale „Gamta", 1939). Išleista T. Ivanausko „Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti" (1931), to paties autoriaus veikalas „Lietuvos paukščiai" (kn. 1, 1938). Taryb. metais paukščiai tiriami Z. ir parazitologijos in-te, Z. muziejuje, Ž. ū. akademijoje, Vilniaus un-te. Nustatyta Lietuvoje pastebėtų paukščių rūšinė sudėtis, perinčių paukščių rūšių skaičius, paskelbta moksl. duomenų apie Lietuvos paukščių faunos kitimą, daugelio rūšių paukščių ekologiją, svarbesniuosius biol. bruožus vietos sąlygomis, jų migraciją, apie domestikacijos poveikį antinių ir vištinių paukščių veisimosi reiškinių evoliucijai (T. Ivanauskas, L. Jezerskas, V. Logminas, L. Mažeikaitė, V. Muraška, A. Navasaitis, V. Nedzinskas, A. Petraitis, V. Skuodis, A. Vaitkevičius, M. Valius, T. Zubavičius ir kt.), apie labiau paplitusius paukščių helmintus ir ektoparazitus (P. Šivickis, G. Volskis ir kt.). Išleista moksl. veikalų: T. Ivanausko „Lietuvos paukščiai" (3 kn., 1957—64), M. Valiaus „Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai" (1960), A. Vaitkevičiaus, V. Skuodžio „Paukščių kelionės" (rusų k., 1965). Monografijoje „Žuvinto rezervatas" (rusų k., 1968), be kita ko, aprašyti ir jo paukščiai.

TERIOLOGIJA. Pirmosios žinios apie Lietuvos laukinius žinduolius pateikiamos G. Žončinskio gamtamokslio veikale (lot. k.; 1721). Jis, be kita ko, nurodo, kad Lietuvoje gyvenę sabalai, erniai. Jo duomenis savo veikaluose panaudojo R. Ladovskis (1783), K. Kliukas (1795). Lietuvos žinduolius trumpai aprašė S. Jundzilas (1807), E. Eichvaldas (1829—31), G. Belkė (1847—50). K. Tyzenhauzas pirmasis pateikė duomenų apie miegapelių paplitimą Lietuvos miškuose (1848). A. Pliateris Vilniuje paskelbė „Vietinių žinduolių, paukščių ir žuvų sąrašą" (lenkų k., 1852). A. Valeckis apybraižoje „Vietinių žinduolių apžvalga" (lenkų k., 1866) kritiškai apibendrino lit-ros duomenis apie Lenkijos ir Lietuvos žinduolius, papildydamas juos naujais duomenimis. Z. Fedorovičius knygoje „Vietiniai žinduoliai" (lenkų k., 1928) apžvelgė visas Lietuvoje ir Lenkijoje iki tol rastas žinduolių rūšis, aptarė jų paplitimą, biologiją. Lietuvos žinduolius imta kolekcionuoti ir tyrinėti, įsteigus Kaune Z. muziejų (1919) ir un-tą (1922). J. Elisonas paskelbė įv. kalbų lit-ros šaltinius apie Lietuvos žinduolius ir kt. gyvūnus (1928), išleido veikalą apie Lietuvos žinduolius „Mūsų šalies žinduoliai" (3 d., 1932). Taryb. metais teriologijos klausimai nagrinėjami Z. ir parazitologijos in-te, Vilniaus un-te, Miškų ūkio in-te, Z. muziejuje, Kauno Z. sode. Prie žinduolių, ypač medžiojamųjų, apsaugos organizavimo, išnykusių rūšių Lietuvoje reaklimatizavimo ir naujų aklimatizavimo prisideda Gamtos apsaugos k-tas prie Lietuvos TSR MT (įst. 1957). Daugiausia tiriami tie žinduoliai, kurie yra svarbūs žemės, miškų ir medžioklės ūkiui arba yra reti, globotini. Be to, imta tyrinėti svarbesnes žinduolių populiacijas, jų vidinius dėsnius, nuo kurių priklauso tų populiacijų gausumas, produktyvumas. Ištirta (iki 1969) pelinių graužikų biologija ir jų daroma žala žemės ūkiui, pasiūlytos kovos su jais priemonės (N. Likevičienė), šunų šeimos žvėrys (J. Prūsaitė), bebrai (A. Palionienė), kiauniniai žvėrys (S. Maldžiūnaitė), kanopiniai žvėrys (V. Padaiga), miegapelės (L. Jezerskas), kai kurių žvėrių (pvz., Himalajų lokių, irbisų) veisimasis nelaisvėje. Populiarių žinių apie kai kuriuos Lietuvos žvėris pateikė T. Ivanauskas veikaluose „Gamtininko užrašai" (1955), „Apie žvėris ir paukščius" (1956). Išleistas T. Ivanausko, N. Likevičienės, S. Maldžiūnaitės „Vadovas Lietuvos žinduoliams pažinti" (1964).

GYVULIŲ FIZIOLOGIJOS eksperimentiniai darbai labiausiai išsiplėtė taryb. metais. **Zoologijos ir parazitologijos in-te,** įskaitant Biol. in-te pradėtus (1945) darbus, ištirta (iki 1969) pieno liaukos sekrecinė veikla, įv. humoralinių faktorių, ypač hipofizės hormonų, poveikis pieno sekrecijai, šių hormonų produkcijos priklausomumas nuo įv. nervinių centrų funkcinės būklės (G. Cachajevas); skydinės liaukos, kasos ir antinksčių funkcinės būklės ir kai kurių antibiotikų bei vitaminų poveikis pieno sekrecijai ir pieno liaukos audinių mikrostruktūrai (G. Daniulytė, S. Dzingaitė, B. Kuosaitė, E. Rimkutė, A. Šveistytė); išorinių dirgiklių, t. p. šviesos ir t-ros įtaka pieno kiekiui ir jo sudėčiai (G. Cachajevas). Šie duomenys apibendrinti leidinyje „Žemės ūkio gyvulių fiziologijos klausimai" (1959). Išaiškinta hormonų reikšmė pieno liaukos kompensaciniams regeneraciniams procesams (B. Kuosaitė). Nustatyta hipofizės-antinksčių sistemos funkcijos formavimosi dėsniai ir įv. stresorių įtaka adrenokortikotropinei hipofizės funkcijai (A. Šveistytė), antinksčių žievės funkcijai ir hormonų sintezei (E. Rimkutė), angliavandenių apykaitai (J. Petrikas) bei elektrolitų apykaitai paukščių organizme (R. Pabrėžaitė). Išryškinti paukščių ir žinduolių endokrininių liaukų veiklos kiekybiniai skirtumai. **Gyvulininkystės in-te** ištirta (iki 1969) Lietuvos juodmargių karvių pieno kiekio ir jo chem. komponentų kitimas, priklausantis nuo laktacijos eigos, metų laiko, šėrimo; pieno riebalų „pirmtakų" (pvz., fosfolipidų, cholesterino) dinamika ir jų sąsaja su pieno ir jo riebalų kiekiu (M. Lazauskas, K. Pakarskytė, A. Vilūnaitė, R. Žebenka); sukurta metodika ir aparatūra galvijų ir kiaulių aukštosios nervinės veiklos ypatybėms tirti gamybos sąlygomis; ištirta karvių kasdieninės pieno produkcijos įvairavimų priklausomumas nuo gyvulio nervinių procesų stiprumo ir paslankumo (L. Aizinbudas); gyvulių fiziol. būklės ir imunobiologinio reaktyvumo priklausomumas nuo siloso, šakniavaisių ir koncentruotų pašarų kiekio racione (L. Aizinbudas, L. Tymukas, Z. Vagonis); proteinų priedo racione poveikis Lietuvos juodgalvių avių fiziol. savybėms, brendimo tempui, hemopoezei, maisto medžiagų apykaitai (J. Danilevičius, Č. Medalinskas); mik-

roelementų (kobalto, vario, cinko ir kt.) reikšmė galvijų (T. Čiurlys), kiaulių (B. Malaiškaitė, G. Tymukienė ir kt.), avių (Č. Medalinskas), vištų ir viščiukų organizmui (K. Jackūnas ir kt.); karbamido ir kt. azotinių sintetinių medžiagų racione įtaka melžiamų karvių produktyvumui ir fiziol. funkcijoms (T. Čiurlys, P. Meilus, V. Tarvydas), penimų veršių (V. Skripkauskienė, Z. Vagonis), avių (A. Laukaitis) fiziol. funkcijoms; kryžminimo, giminingo veisimo, šėrimo lygio, įvairių laikymo būdų įtaka galvijų ir kiaulių nespecifiniam ir specifiniam imunitetui (A. Antanavičius, A. Stankūnavičius, L. Tymukas, Z. Vagonis ir kt.); fosforo apykaita triušių ir avinų spermatozoiduose (B. Žebenkienė); bulių, kuilių ir eržilų spermatogenezės trukmė ir spermos kokybė (P. Pakėnas); galvijų skydliaukės funkcinis aktyvumas ir jo sąsaja su pieno produkcija (A. Meškauskienė, V. Stankevičius, R. Žebenka); karvių lyties organų funkciniai ypatumai lytinio ciklo eigoje (L. Aizinbudas, P. Doviltis); skirtingo kiaulių auginimo įtaka jų reprodukcinėms ir fiziologinėms savybėms (V. Lazauskas, A. Stankūnavičius, S. Survila, Z. Vagonis ir kt.); celiuliozės ir orizino racione įtaka viščiukų endogeninių fermentų aktyvumui (K. Triukas); karvių pieno lizocimų priklausomumas nuo pašarų raciono (R. Venskevičius); galvijų kraujo grupės ir jų naudojimo veislininkystėje galimumai (Č. Meškauskas, Z. Vagonis ir kt.).

HIDROBIOLOGIJA. Pirmąją Lietuvoje hidrobiol. ekspediciją suorganizavo T. Ivanauskas 1926 į Sartų ežerą (Rokiškio ir Zarasų rj.; ekspedicijos hidrofaunos duomenys paskelbti 1928). 1933 ekspediciją į Molėtų ežerus, 1934—35 — į Baltijos j. pakraštį ties Šventosios uostu, 1937 — į Luodžio ežerą (Zarasų rj.) suorganizavo P. Šivickis (duomenys paskelbti 1933—34, 1938, 1940). Duomenų apie kūdrų planktono tyrinėjimus paskelbė P. Šivickis, J. Krikštopanytė ir T. Teizeraitė (1941). Taryb. metais hidrobiol. tyrimai vykdomi Z. ir parazitologijos in-te. Kompleksiškai ištirta (iki 1969) Kuršių marios (B. Bagdžius, E. Červinskas, I. Gasiūnas, S. Gecevičiūtė, V. Gudelis, K. Jankevičius, R. Jurevičius, T. Kiselytė, A. Kublickas, J. Maniukas, S. Ūselytė, A. Vaškevičiūtė; tyrimai apibendrinti monografijoje „Kuršių marios", rusų k., 1959), 114 verslovinių, didesnių kaip 100 ha, Lietuvos ežerų, sudarančių 47 000 ha (B. Bagdžius, K. Bieliukas, J. Biveinis, A. Bunikis, I. Gasiūnas, A. Grigelis, J. Lapinskaitė, T. Kiselytė, I. Klimkaitė, J. Maniukas, E. Mardosaitė, A. Minkevičius, N. Mosevičius, O. Pečiulienė, P. Šivickis, G. Vaškevičienė, R. Volskis, E. Žukaitė), kai kurie Nemuno ir ypač Kauno marių hidrofaunos klausimai (I. Gasiūnas, A. Gerulaitis, J. Maniukas, O. Pečiulienė, A. Vaškevičiūtė), keletas žuvininkystės ūkių tvenkinių (A. Pečiukėnas, L. Šemetaitė, E. Žaliūnienė), Baltijos j. ties Lietuvos krantais hidrologinis ir hidrocheminis režimas, gyvūnijos rūšinė sudėtis ir biomasė, jos reikšmė Kuršių marių žuvims (I. Gasiūnas, T. Ivanauskas, A. Kublickas, J. Maniukas, P. Šivickis ir kt.). 1967 prie Z. ir parazitologijos in-to įkurtas Visasąjunginės Hidrobiologų d-jos Lietuvos skyrius (pirm. A. Grigelis); 1970 pr. skyrius turėjo 70 narių (hidrobiologų ir ichtiologų).

DIRVOŽEMIO ZOOLOGIJA. Lietuvoje pirmieji dirvožemio Z. tyrimai pradėti P. Šivickio iniciatyva. 1956—59 jie vyko Biol. in-te, nuo 1959 daromi Z. ir parazitologijos in-te. Kompleksiškai ištirta (iki 1969) pagrindiniai Lietuvos dirvožemio bestuburiai gyvūnai: pirmuonys (A. Liepinis), nematodai (J. Šlepetienė), sliekai (O. Atlavinytė), erkės (I. Eitminavičiūtė), kolembolos (I. Sukackienė), vabzdžių lervos (V. Strazdienė). Ištirta šios faunos paplitimas, pasiskirstymas, sezoninė dinamika ir kai kurie jos biologijos klausimai.

Z. VADOVĖLIAI. Ikitaryb. metais Z. vadovėlių Lietuvos vid. m-loms išleido J. Elisonas (1920, 1925, 1938—40), M. Stankevičius (1921—23), F. Dičiūtė su V. Ruzgu (1940), be to, išleisti 2 verstiniai vadovėliai (1923, 1925). Taryb. metais išleista (iki 1970) keletas verstinių Z. vadovėlių vid. m-loms, S. Mastauskio (1947) ir 3 verstiniai vadovėliai aukštosioms m-loms (1956, 1958, 1966).

Lit.: **P. Šivickis,** Zoologijos mokslų padėtis ir perspektyvos Tarybų Lietuvoje.— Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; **J. Maniukas,** Hidrobiologiniai bei ichtiologiniai tyrimai Tarybų Lietuvoje ir jų vystymosi perspektyvos.— Ten pat; **P. Zajančkauskas, J. Prūsaitė,** Zoologijos ir parazitologijos institutas. — Lietuvos TSR Mokslų akademija. XXV, V., 1967; Биология озер.— Труды III всесоюзного лимнологического симпозиума, т. 3, Вильнюс, 1970.

ZOOLÒGIJOS IR̃ PARAZITOLÒGIJOS INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos institutas, — mokslinė įstaiga Vilniuje (Verkiuose). Įkurtas 1959, perorganizavus *Biologijos institutą*, iš kurio gavo Kauno zool. muziejų, Žuvinto rezervatą, eksperimentinę žuvivaisos ir žuvų aklimatizacijos bazę Trakų Vokėje (Vilniaus rj.), hidrobiol. bazę ir paukščių migracijos stebėjimų punktą Ventės rage (Šilutės rj.). 1963 Kauno zool. muziejus ir Žuvinto rezervatas perduoti Gamtos apsaugos k-tui, o žuvivaisos ir žuvų aklimatizacijos bazė — Žuvininkystės v-bai. 1965 ir Ventės rago paukščių migracijos stebėjimų punktas perduotas Gamtos apsaugos k-tui. In-te dirba ichtiologai, hidrobiologai teriologai, ornitologai, parazitologai, entomologai, arachnologai, protozoologai, fiziologai. In-tas turi 3 sektorius (stuburinių zoologijos, bestuburių zoologijos, ichtiologijos), 5 savarankiškas laboratorijas (hidrobiologijos, žuvų ekologijos ir fiziologijos, helmintologijos, protozoologijos, gyvulių fiziologijos) ir eksperimentinę bazę su eksperimentiniu vivariumu (Verkiuose). 1967 prie in-to prijungtas Lietuvos TSR MA *Geografijos skyrius.*

Vabzdžių tarpusavio informacijos tyrimai **Zoologijos ir parazitologijos institute**

Viena pagrindinių in-to darbo krypčių yra Lietuvos gyvūnijos gausumo, produktyvumo ir paplitimo tyrimas. Iki 1969 pab. ištirta svarbiausių Lietuvos žinduolių ir paukščių biologija, ekologija, paplitimas, jų reikšmė liaudies ūkiui ir pasiūlytos priemonės jų skaičiui reguliuoti. In-tas tyrė, kaip šilti vandenys veikia hidrobiontų augimą, veisimąsi ir elgseną. Nustatė Lietuvos tvenkinių natūralų produktyvumą, parengė jo padidinimo teorinius pagrindus. Kompleksiškai tyrinėjo Kuršių marias ir parengė žūklės reguliavimo mariose ir Nemuno žemupyje biol. pagrindus, ištyrė didžiuosius verslovinius ežerus ir pateikė rekomendacijas, kaip juos eksploatuoti; aklimatizavo Lietuvos TSR vandenyse Kaspijos komplekso vėžiagyvius, ištyrė vėžių atsargas, biologiją, nustatė jų nykimo priežastis. Sukūrė vėžių ikrų dirbtinės inkubacijos ir vėžių jauniklių auginimo dirbtinėse sąlygose metodiką. Ištyrė karpių ir kai kurių kitų žuvų veisimo biotechniką. Pasiūlė migruojančių žuvų dirbtinių nerštaviečių įrengimo ir neršto sąlygų gerinimo būdus. In-tas su kitomis Lietuvos TSR mokslo ir mokymo įstaigomis pagal tarpt. biol. programą tiria skirtingo terminio režimo ežerų (Dusios, Obelijos, Galsto ir Šlavanto) hidrobiontų tarpusavio santykius, jų produktyvumo dėsnius. In-tas ištyrė kai kurių bestuburių gyvūnų grupes, kai kurių ž. ū. augalų ir miško spygliuočių kenkėjus ir kovos su jais priemones. Nustatė dirvožemio bestuburių gyvūnų ekologiją skirtinguose Lietuvos dirvožemiuose, išaiškino jų gausumo dinamiką melioruojamose ir kalkinamose dirvose, ištyrė erozijos poveikį dirvožemio bestuburių gyvūnų biocenozei; žmonių, gyvulių, paukščių ir žuvų kai kurių parazitų biologiją ir parazitinių ligų sukėlėjų paplitimą, daromą žalą, nustatė svarbesniųjų parazitinių ligų diagnostiką, profilaktikos priemones; išaiškino kai kuriuos laktacijos proceso dėsnius ir jos reguliavimo mechanizmą.

Parazitologinių tyrimų duomenys skelbiami tęstiniame leidinyje „Acta parasitologica Lituanica" (1958—70 išėjo 9 tomai). Gyvulių fiziologijos tyrimams skirta knyga „Žemės ūkio gyvulių

fiziologijos klausimai" (rusų k., 1959). In-tas išleido monografijas: P. Šivickio „Lietuvos moliuskai ir jų apibūdinimas" (1960), M. Valiaus „Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai" (1960), A. Vaitkevičiaus, V. Skuodžio „Paukščių kelionės" (rusų k., 1965), autorių kolektyvo „Žuvinto rezervatas" (rusų k., 1968), autorių kolektyvo „Europos žiobrio *(Vimba)* biologija ir verslinė reikšmė" (1970), J. Cukerzio „Plačiažnyplio vėžio biologija" (rusų k., 1970); išleista 30 kitų moksl. veikalų (iki 1970 pr.). In-te dirba 124 moksl. darbuotojai. Jų tarpe 4 mokslų daktarai, 72 mokslų kandidatai. In-to direktoriai: 1959—60 P. Šivickis, 1960—1963 G. Volskis, nuo 1963 P. Zajančkauskas.

ZOOLÒGIJOS MUZIĒJUS, Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejus, — Gamtos apsaugos komiteto mokslinė įstaiga. Muziejuje laikomos ir apdorojamos gyvūnų kolekcijos, tiriama gyvūnija, propaguojamas zoologijos mokslas. Z. m. ekspozicija užima 3 sales (787 m^2), yra suskirstyta į 5 skyrius: gyvybės raidos ir darvinizmo, sistematikos, paleontologijos ir osteologijos, gamtinių zonų ir ekologijos, gamtos apsaugos. Daugiau kaip 5000 eksponatų (1970 pr.) atstovauja pagrindinėms gyvūnijos sistematikos grandims. Be Lietuvos faunos pavyzdžių, yra nemaža visų kontinentų gyvūnijos atstovų. Z. m. moksl. fonduose yra daugiau kaip 50 000 vienetų vien entomologinių, ornitologinių ir teriologinių rinkinių. Ekspozicijai ir moksl. fondams papildyti rengiamos ekspedicijos po Lietuvą ir kitas TSRS vietas.

Muziejuje dirba 5 moksl. bendradarbiai. Ištirta (iki 1969) Lietuvos pelinių graužikų rūšinė sudėtis, jų gausumo dinamika, svarbiausi jų biol. bruožai; vabzdžiaėdžių būrio atstovų paplitimas, ekologiniai savitumai; pilkojo kiškio Lietuvoje populiacija, biologija. Nagrinėjama atskirų grupių paukščių biologija, naudingų rūšių paukščių gausinimo problema, paukščių naudojimas biol. kovai su žalingais vabzdžiais. Z. m. bendradarbiai dalyvauja tarptautinėje paukščių migracijos tyrimų programoje. Z. m. yra Lietuvos paukščių žiedavimo centras. Muziejui priklausančiose stacionarinėse Ventės rago (Šilutės rj.), Kuršių nerijos (5 km į š. nuo Pervalkos), Žuvinto rezervato paukščių žiedavimo stotyse ir kitose Lietuvos vietose kasmet sužieduojama 15—20 tūkst. įv. paukščių (1929—69 iš viso sužieduota daugiau kaip 250 000). Ištirta Lietuvos varliagyvių rūšinė sudėtis ir pagr. rūšių svarbiausi biologijos, ekologijos bruožai; svarbiausių eglės ir pušies kankorėžiams bei sėkloms kenkiančių vabzdžių biologija. Prie Z. m. yra dirbtuvė, gaminanti vaizdines biol. priemones kraštotyros muziejams, m-loms, org-joms ir individualiems užsakovams. Muziejaus darbuotojai konsultuoja įv. m-lų dėstytojus, studentus, medžiotojus zoologijos, biologijos klausimais, skaito paskaitas biologijos, gamtos apsaugos temomis, teikia paaiškinimus apie muziejaus ekspoziciją ekskursijoms ir lankytojų grupėms. 1969 muziejų aplankė 66 500 žmonių (1919—21 — apie 3000, 1949 — 27 000).

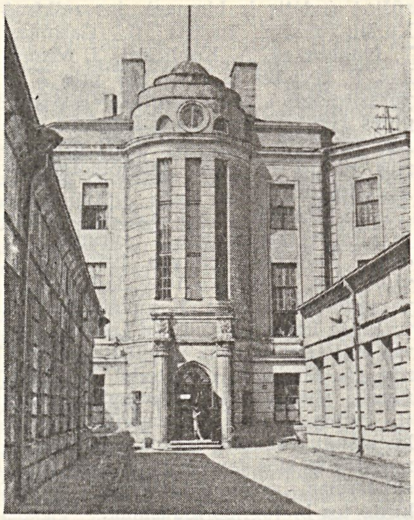

Zoologijos muziejus

Z. m. įkurtas 1919 tais pačiais metais įsteigtoje Gamtos tyrimo stotyje. Jo pagrindą sudarė šios stoties įkūrėjo T. Ivanausko zool. rinkiniai iš Lietuvos, Prancūzijos, Italijos, Rusijos. 1922 Z. m. perduotas Kauno un-tui. T. Ivanausko vadovaujamas muziejus plėtė ekspoziciją, didino moksl. fondus Lietuvos ir kt. kraštų faunos pavyzdžiais. Prie šio darbo daug prisidėjo L. Čeraška, S. Jankauskas, J. Jomantas, A. Palionis ir kiti. 1929 P. Šivickis padovanojo muziejui koralų ir moliuskų kolekciją, surinktą Filipinuose. Muziejaus rinkinius pagausino medžiaga, surinkta T. Ivanausko ekspedicijose į Braziliją (1931), Volgos deltą (1947, 1967), Turkmėniją (1948), Kazachiją (1951), Užkaukazę (1960), Obės žiotis (1962), L. Jezersko, V. Mackevičiaus, A. Kvaselio ir kitų muziejaus darbuotojų ekspedicijose (1967—69) į Tadžikiją, Azerbaidžaną, Gruziją, Buriatiją, Komandoro salas. 1955 muziejui perduoti Kultūros m-jos Gamtos muziejaus (buv. Kauno jėzuitų g-jos muziejaus) eksponatai. 1945—59 Z. m. priklausė Biologijos in-tui, 1959—1963 — Zoologijos ir parazitologijos institutui.

ZOOLÒGIJOS SŌDAS, Respublikinis Kauno zoologijos sodas. Įkurtas 1938 prof. T. Ivanausko iniciatyva Kaune, Mickevičiaus slėnyje. Iki 1958 vadintas Kauno zoologijos sodu. Priklauso Lietuvos TSR Kultūros m-jai. Užima 22,6 ha. Turi 7 sektorius: maitinimo, paukščių, akvariumo ir terariumo, beždžionių ir plėšriųjų, kanopinių, veterinarijos, mokslo ir švietimo. 1970 pr. turėjo 2138 eksponatus, 263 gyvūnų rūšis (1938 buvo apie 100 eksponatų, 1950 — 290, 1960 — 478). Zool. sode veisiasi 53 rūšių gyvūnai. Yra retų žvėrių: snieginių panterų, usūrinių tigrų, bizonų, stumbrų, kijangų, kulanų, manulų. Z. s. darbuotojai tyrinėjo žvėrių kritimų etiologiją ir dinamiką, mėsėdžių marą, kai kurias briedžių osteomaliacijos, žvėrių graužimosi ir kanibalizmo formas, įv. rūšių gyvūnų kraujo morfologines-biochemines savybes ir kraujo kiekį, kraujo vaizdo kitimą dėl mitybos, domestikacijos, klimatinės adaptacijos, ascito; gulbių nebylių, laukių, banguotųjų papūgėlių, snieginių panterų, Himalajų lokių, europinių stirnų veisimąsi nelaisvėje; smauglių helmintozes ir jų profilaktiką; žvėrių fiksavimo ir narkozės metodus, narkotikų dozes; tiria šunų ir kačių šeimų atstovų, žąsinių paukščių veisimąsi nelaisvėje, jų ligas, gydymą ir profilaktiką. Prie Z. s. veikia jaunųjų gamtininkų būrelis (įkurtas 1952); 1970 pr. jis turėjo 168 narius. Zool. sode gamybinę praktiką atlieka Kauno vid. m-lų moksleiviai ir kai kurių aukštųjų m-lų studentai. 1950 Z. s. aplankė 47 000 žmonių, 1960 — 205 000, 1969 — 348 000.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Zoologijos sodai. — „Gamta", 1936, Nr. 1—4; **Z. Balevičius,** Senovinė medžioklė.—„Mūsų girios", 1958, Nr. 11; **J. Kauneckienė,** Kauno zoologijos sodas, V., 1960; **A. Andriuškevičius,** Respublikinis zoologijos sodas.—„Lietuvos Veterinarijos akademijos darbai", t. 7, K., 1964.

ZOOTÈCHNIKA [gr. *zōon* — gyvūnas + *technē* — menas] — gyvulių, naminių paukščių, kailinių žvėrių veisimo, jų priežiūros, naudojimo mokslinių žinių sistema ir tų pačių tikslų siekianti praktinė veikla. Lietuvoje jau XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje V. Zubovas spaudoje skelbė kai kurias savo racionalizuotas Z. priemones; K. Jašinskas, M. Veitas paskelbė duomenų apie vietinių arklių, galvijų biologines ūkines savybes; P. Vitkauskas sudarė ir paskelbė veršiukų auginimo schemą; J. Aleksa parengė ir paskelbė instrukciją, kaip nustatyti karvių produktyvumą pagal kontrolinius melžimus; V. Zubovas (V. Zubovo sūnus) ir A. Povylius tyrė kastruotų bulių penėjimą žlaugtais. Z. žinių populiarinimu ir taikymu praktikoje ėmėsi rūpintis keletas tuo metu įsikūrusių gyvulininkystės profilio d-jų (ž. *Žemės ūkio draugijos*). Pirmieji du valstiečių galvijų kontrolės rateliai įsikūrė 1907 Vabalninke ir Rokiškyje; 1914 Lietuvoje buvo 12 tokių ratelių. 1908 galvijų kontrolės ratelius pradėjo organizuoti ir dvarininkai. 1911 prie Kauno gub. ž. ū. d-jos įsikūrė Centrinė galvijų kontrolės s-ga, kuri jungė tik dvarininkų galvijų kontrolės ratelius. Ji leido karvių kontrolės metines apyskaitas, Z. klausimais brošiūras (lenkų kalba), organizavo kontrolasistentų kursus. Pirmąsias Z. profilio liet. brošiūras išleido P. Vileišis (1884, 1893, 1903, 1905—06), J. Ambraziejus (1900, 1907), M. Veitas (1905), A. Vėgėlė (1909), Z. Venslavovičius (1909), G. Komarauskas (1911), A. Žmuidzinas (1914), A. Stulginskis (1915). Veikė Z. profilio m-lų: Pagojo žemesnioji pienininkystės ir gyvulininkystės m-la (Raseinių rj.; įst. 1891), Bubių gyvulininkystės ir pienininkystės m-la (Šiaulių rj.; įst. 1910).

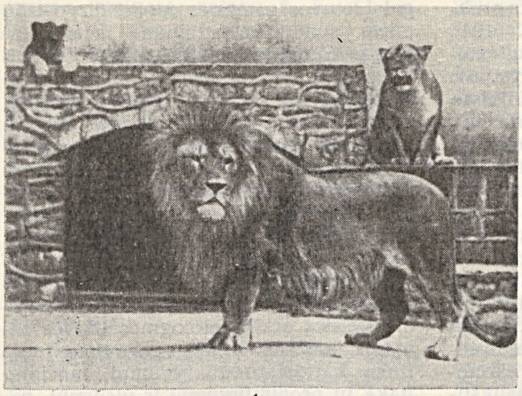

1

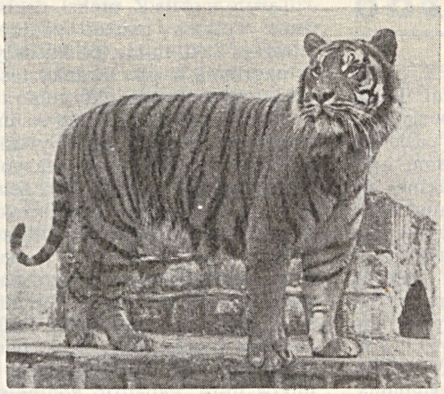

2

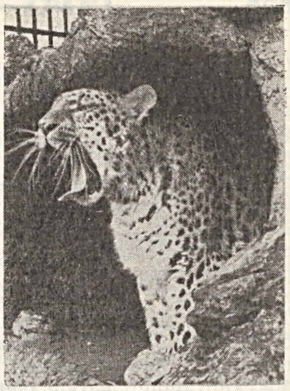

3

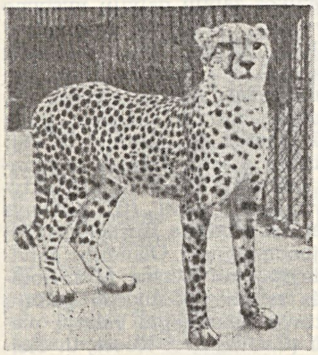

4

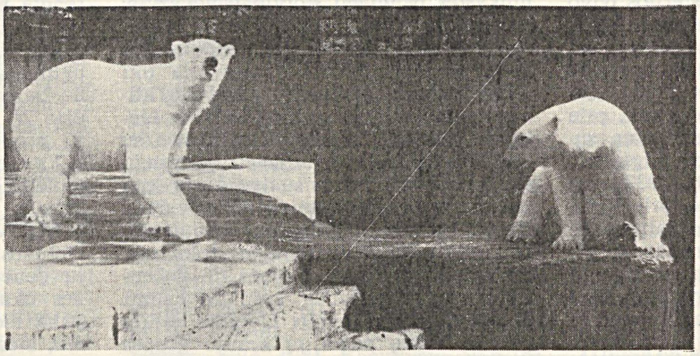

5

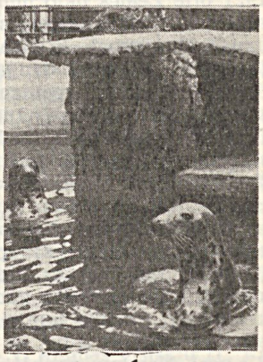

6

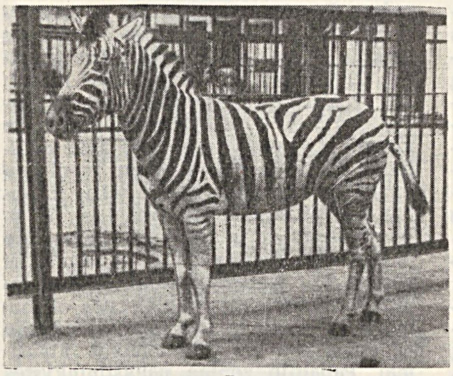

7

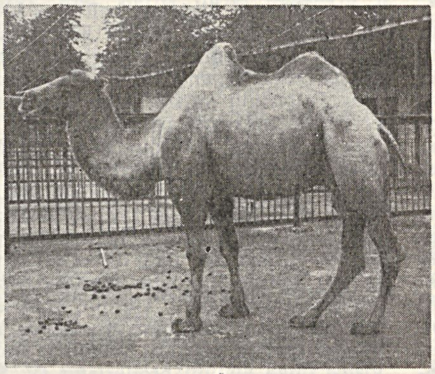

8

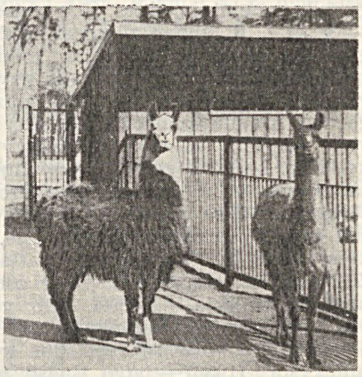

9

10

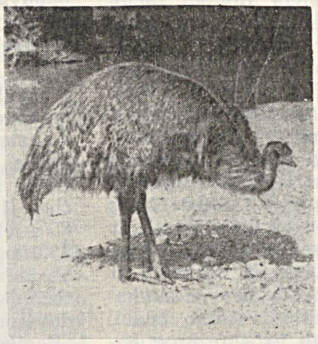

1l

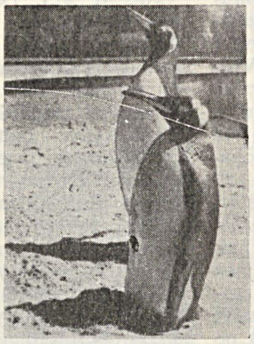

12

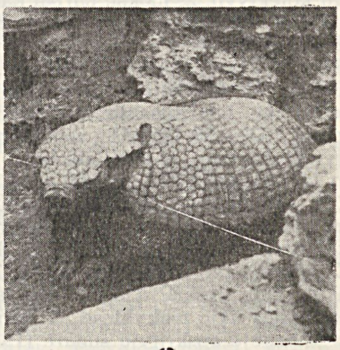

13

Respublikinis Kauno **zoologijos sodas.** **1.** Liūtai. **2.** Tigras. **3.** Leopardas. **4.** Gepardas. **5.** Baltieji lokiai. **6.** Ruoniai. **7.** Zebras. **8.** Dvikupris. **9.** Lamos. **10.** Sraigtaragis ožys. **11.** Emu. **12.** Imperatoriniai pingvinai. **13.** Šarvuotis

1919—40 Lietuvoje tiriamąjį Z. darbą dirbo daugiausia pavieniai kai kurių ž. ū. m-lų, įmonių, org-jų specialistai savo iniciatyva. J. Petraitis paskelbė duomenų apie Lietuvoje veisiamų arklių, galvijų, kiaulių biologines ūkines savybes, jų šėrimą, prieauglio auginimą; Z. Giršavičius, J. Grumšlys ir kt. — apie nekontroliuojamų karvių pieningumą ir pieno riebumą, apie galvijų, kiaulių, avių šėrimą, jų prieauglio auginimą; J. Baublys paskelbė viščiukų penėjimo bandymų duomenis; J. Grumšlys, J. Petraitis, V. Zubovas pirmieji nurodė būdus, kaip didinti karvių pieno riebumą. 1921 prie Žemės ūkio ministerijos buvo sudaryta Gyvulininkystės taryba (vėliau Ž. ū. taryba). Ji sudarė galvijų rajonavimo planą. Planingą tiriamąjį Z. darbą 1927 ėmėsi organizuoti Gyvulininkystės tyrimų stotis (Akademijoje, prie Dotnuvos). Atlikusi kelis bandymus, susijusius su karvių ir bekonų auginimu, ši stotis 1928 buvo likviduota. 1932 buvo įsteigta Kiaulių tyrimo stotis prie Kvietiškio (dab. Kapsuko miesto dalis) ž. ū. m-los. Joje D. Aleksandravičius ir kt. išaiškino tinkamesnes Lietuvos baltųjų kiaulių linijas bekono gamybai. Įsikūrė keletas įv. gyvulių auginimo, augintojų arba gerinimo d-jų (iš jų susidarė 2 s-gos), Naminių paukščių ir smulkiųjų gyvulių augintojų d-ja. Šios d-jos ir s-gos su Ž. ū. rūmais rūpinosi veislinių gyvulių, paukščių auginimu, tobulino besiformuojančias lietuviškąsias gyvulių veisles (ž. *Veislininkystė*), organizavo galvijų, kiaulių kontrolės ratelius, karvių, veislinių kiaulių produktyvumo kontrolę, kergimo punktus, gyvulių parodas, aukcionus, gyvulių priežiūros ir šėrimo, melžimo, arklių kaustymo kursus, karvių produktyvumo, melžimo, bekonų penėjimo konkursus. Svarbiausi Z. vadovėliai aukštajai m-lai ir žemesniosioms m-loms — „Žemės ūkio vadovas. Bendroji gyvulininkystė" (1930), „Žemės ūkio vadovas. Specialinė gyvulininkystė" (1936) — buvo išleisti autorių kolektyvų. Z. moksl. darbai daugiausia buvo skelbiami „Žemės ūkio akademijos metraštyje", „Pieno ir gyvulių ūkio", „Žemės ūkio" žurnaluose. Vid. mokslo Z. specialistai (gyvulininkystės technikai, kontrolasistentai) buvo rengiami 1928—38 Gruzdžių aukštesniojoje gyvulininkystės m-loje, aukštojo mokslo (agronomai gyvulininkai) — 1927—29 Ž. ū. akademijoje. Nemaža dalis aukštąjį mokslą baigusių agronomų savarankiškai pasirengdavo praktiniam Z. darbui. Z. specialistai daugiausia dirbo Žemės ūkio rūmų apskričių agronomų įstaigose, žemės ūkio mokyklose. Z. personalą kiekvienoje apskrityje sudarė (1938) po 1 ar 2 Ž. ū. rūmų gyvulininkystės instruktorius, po keletą ar keliolika kontrolasistentų, Kauno, Šiaulių, Marijampolės ir Panevėžio apygardose — po 1 arklininkystės instruktorių. Z. naujovėmis, zootechniniu aptarnavimu daugiausia naudojosi stambieji ūkiai.

Taryb. metais Z. moksl. darbo ir praktinės veiklos mastai padidėjo. 1946 įsteigtas Ž. ū. in-tas, be kt. dalykų, ėmėsi nagrinėti ir gyvulininkystės vystymo bei gyvulių produktyvumo didinimo problemas. 1948 šio in-to sistemoje Baisogaloje buvo įkurta Gyvulininkystės moksl. tyrimo stotis su eksperimentine baze (daugiau kaip 2000 ha žemės). 1949 Ž. ū. in-te įsteigtas gyvulininkystės poskyris. 1952 įkurtas Gyvulininkystės ir veterinarijos in-tas, 1960 jo pagrindu — Gyvulininkystės in-tas. Teorinės ir praktinės Z. problemos, be Gyvulininkystės in-to, dar sprendžiamos Ž. ū. akademijoje, Vet. akademijoje, Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-te, Ž. ū. ekonomikos in-te, Pabaltijo zoninėje paukštininkystės bandymų stotyje (Panevėžyje; įst. 1969). **Gyvulininkystės in-te**, įskaitant Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to pradėtus darbus, išnagrinėta (iki 1969) Lietuvos juodmargių galvijų kilmė, jų formavimosi istorija. Ištirta Lietuvos juodmargių galvijų mišrinimo su Lietuvos žalaisiais galvijais, t. p. abiejų šių veislių mišrinimo su kai kurių kitų kultūrinių veislių galvijais efektyvumas. Ištirta įvežtinių Olandijos juodmargių ir Danijos žalųjų galvijų morfologinės, biologinės ir ūkinės savybės (R. Žebenka ir kt.). Išaiškinta, kaip patikslinti Lietuvos juodmargių ir Lietuvos žalųjų galvijų kilmę pagal jų kraujo grupes (L. Tymukas, Z. Vagonis ir kt.), kaip yra paplitusios Lietuvos baltosios kiaulės, kokie jų tipai. Ištirta šios veislės kiaulių morfologinės, biologinės ir ūkinės savybės, jų mišrinimo su kai kurių kitų kultūrinių veislių kiaulėmis efektyvumas, labiausiai paplitusių kuilių linijų ir kiaulių vedeklių šeimų penėjimosi ir mėsingumo ypatybės (R. Makoveckas ir kt.). Surasta geriausios Lietuvos juodgalvių avių linijos; Lietuvos sunkiųjų arklių linijos ir šeimos, parengtos priemonės joms tobulinti. Ištirta kai kurios Lietuvos vietinių vištų, leghornų, rodailandų, vietinių žąsų ūkinės biologinės savybės. Nustatyta, kokių importinių mėsinių veislių ir linijų vištos tinka auginti broileriams (V. Sirvydis ir kt.). Parengta tipiniai racionai melžiamoms karvėms, veršiukams, kiaulėms, avims ir paukščiams, rekomendacijos Lietuvos ūkiams, kaip šerti ir laikyti karves (J. Kunskas ir kt.). Nustatyti ir patikrinti pieno pakaitalai veršiukams; baltyminiai, vitamininiai, mineraliniai priedai kiaulių vedeklių racione; kombinuoti pašarai paukščiams (K. Jackūnas ir kt.). Ištirta žolės miltų efektyvumas galvijų, kiaulių ir paukščių racionuose, kai kurių biostimuliatorių efektyvumas įv. gyvulių ir paukščių racionuose. Nustatyti tinkamiausi avių laikymo ir veisimo būdai. Parengta inkubavimo t-ros režimas ančių kiaušiniams, efektyvus intensyvaus žąsiukų auginimo metodas. Ištirta kai kurie triušių auginimo mėsai, mėlynųjų lapių ir audinių šėrimo, kai kurių mikroelementų vartojimo gyvulininkystėje klausimai. Parengtos ir išleistos pašarų lentelės, kuriose jie suklasifikuoti pagal Lietuvos gamtines zonas, dirvų tipų chem. sudėtį, maistingumą ir kaloringumą. Sudaryti veislininkystės planai veislininkystės ūkiams. Parengta veislinių galvijų fermų ir ūkių nuostatai, bulių tikrinimo veislininkystės stotyse nuostatai; veislininkystės apskaitos tvarkymo nurodymai, jos planų sudarymo metodika. Veislininkystės ūkiuose įdiegtas kontrolinio kiaulių penėjimo metodas, rekomenduota, kaip intensyviai tvarkyti prekinę kiaulininkystę. **Ž. ū. akademijoje** ištirta (iki 1969) Lietuvos vietinių, Lietuvos žalųjų galvijų, Žemaičių veislės arklių biologinės ūkinės savybės, amžiaus ir apsiveršiavimo laiko įtaka karvių produktyvumui, mociono įtaka jų produktyvumui ir vislumui, parengta Lietuvos žalųjų galvijų vystymo perspektyvos (J. Petraitis). Ištirta Lietuvos žalųjų galvijų tipų biologinės ūkinės savybės, šios veislės karvių pieno baltingumas; karvių tešmens dydžio ir formos, karvių auginimo įtaka jų produktyvumui (V. Gerulis ir kt.); mikroelementų kiaulių racione ir ultravioletinio švitinimo įtaka jų produktyvumui, vislumui, mėsai (D. Kukenys ir kt.). **Vet. akademijoje** ištirta (iki 1969) Lietuvos juodmargių ir Olandijos galvijų genealogija, kai kurios jų biologinės ūkinės savybės, Olandijos galvijų įtaka Lietuvos juodmargių galvijų pienui, mėsai (Č. Jukna, J. Kuosa, J. Šleiva); šėrimo būdų, varpinių ir ankštinių pašarų karvių racione įtaka jų produktyvumui, kukurūzų siloso optimalūs kiekiai jų racione ir įtaka pieno kokybei (Z. Giršavičius, V. Kalpokas ir kt.); Lietuvos baltųjų kiaulių biologinės ūkinės savybės (J. Čepinskis); kai kurie kiaulių, Lietuvos juodgalvių avių auginimo klausimai; baltyminių medžiagų dinamika inkubuojamuose vištų ir ančių kiaušiniuose (A. Varnagiris). **Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-te** nagrinėjami galvijų ir kiaulių fermų bei paukštidžių mechanizavimo, **Ž. ū. ekonomikos in-te** — gyvulininkystės ekonomikos, gyvulininkystės mechanizavimo ir elektrifikavimo ekonomikos klausimai. **Pabaltijo zoninė paukštininkystės bandymų stotis** metodiškai vadovauja paukščių veislininkystei ir selekcijai.

1948 Lietuvoje pradėta sėklinti gyvulius. 1951—57 įkurti pirmieji gyvulių ir paukščių veislynai, gyvulių sėklinimo stotys. 1958 šių įmonių pagrindu įsteigtos valstybinės *veislininkystės* stotys. Z. profilio vadovėlių aukštosioms ž. ū. m-loms išleido Z. Giršavičius (1950), J. Čepinskis (1951, 1961), K. Aleksa (1954), A. Varnagiris (1960), J. Kantminas su A. Kondrotu (1969), V. Barauskas su J. Kuosa (1970). Ž. ū. technikumams 1952—70 išleista 7 vadovėliai. Be to, išėjo autorių kolektyvų „Zootechninis fermos darbuotojo žinynas" (1958), „Zootechniko žinynas" (1963, 1968), „Paukštininko žinynas" (1969). Vid. mokslo zootechnikus rengia (1970) 18 ž. ū. *technikumų* ir taryb. ūkių-technikumų, aukštojo mokslo — Vet. akademija (nuo 1946). Zootechnikai daugiausia dirba ž. ū. įmonėse, mokymo ir moksl.

tyrimo įstaigose, rajonų ž. ū. v-bose. Kiekvieno rajono ž. ū. v-boje yra 1 vyriausiasis ir 1 arba 2 vyresnieji zootechnikai. 1970.IV kolūkiuose dirbo 1456 zootechnikai ir 1383 gyvulininkystės fermų vedėjai su aukštuoju ir specialiuoju viduriniuoju išsilavinimu; taryb. ūkiuose — 453 vyriausieji zootechnikai ir zootechnikai, 438 gyvulininkystės fermų vedėjai; kt. valst. ūkiuose — 255 vyriausieji zootechnikai ir zootechnikai, 118 gyvulininkystės fermų vedėjų. Dauguma zootechnikų priklauso Žemės ūkio mokslinės-techninės d-jos gyvulininkystės sekcijai.

ZÕRSKAS Albinas [g. 1927.XI.21 Ūdrijoje (Alytaus rj.)] — inžinierius mechanikas, administracinis darbuotojas. 1952 baigė Ž. ū. akademiją. 1952—53 Ramygalos mašinų traktorių stoties vyriausiasis inžinierius, vėliau jos direktorius. Nuo 1959 TSKP narys. 1960—61 Vyriausiosios materialinio-techninio tiekimo ir realizavimo v-bos prie Lietuvos TSR MT v-bos viršininkas. Nuo 1961 resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" pirmininkas. Nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1964 kandidatas į LKP CK narius.

ZORŪBAI — kaimas Plungės rj., Tverų apyl., 3 km į š. v. nuo Tverų, 2 km į v. nuo kelio į Žarėnus. 101 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1638. 1923 buvo 202 gyv., 1959 — 130.

ZÓVĖ Jonas [1910.XI.21 Kunigiškiuose (Anykščių rj.) — 1968.VI.28 Bulavėnuose (Kelmės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, Didžiojo Tėvynės karo partizanas. 1934—40 stalius, statybininkas Svėdasų (Anykščių rj.) valsčiuje. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. 1940—41 Svėdasų vls. ž. ū. komisijos narys, viršaitis, vykd. k-to sekretorius, LKP Rokiškio aps. k-to instruktorius. 1941 tarnavo Raudonosios Armijos latvių dalyse, mokėsi partizanų m-loje. 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943 atvyko į Lietuvą, priklausė Žemaitės partizanų būriui, buvo LLKJS Rokiškio aps. k-to narys. 1944 rudenį dirbo LKP Rokiškio aps. k-to instruktoriumi. 1945 baigęs Vilniuje part. kursus, dirbo part. darbą Rokiškyje, Raseiniuose. 1946—49 LKP Viduklės vls. k-to sekretorius. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—55 LKP Širvintų rj. k-to sekretorius, mašinų-traktorių stoties zonos sekretorius Širvintų rajone. 1955—1957 Kazlų Rūdos miškų pramonės ūkio part. org-jos sekretorius.

ZŨBATAS (Zubatý) Josefas [1855.IV.20 Pragoje — 1931.III.21 ten pat] — čekų kalbininkas indoeuropeistas, baltistas. Pragos un-te studijavo graikų, lotynų, indų, gotų, lietuvių ir kt. kalbas. Klausė L. Geitlerio liet. kalbos paskaitų. 1884 Pragos un-te apgynė habilitacinį darbą „Vedų infinityvas". Nuo 1885 to un-to docentas, nuo 1891 profesorius. 1916—1923 Čekų MA III skyriaus pirmininkas, 1923—31 Čekų MA prezidentas. Tyrinėjo indų, baltų ir slavų kalbas, lietuvių ir latvių dainas, Pragos un-te skaitė liet. kalbos kursą. Rašė baltų kalbų ist. gramatikos klausimais, recenzavo svarbiausius baltistikos leidinius. Vokiečių kalbotyros žurnalui „Indogermanische Forschungen" („Indogermanų kalbų tyrinėjimai") rengė baltistikos bibliografijos skyrių. Paskelbė straipsnių apie liet. žodžių kilmę. Būdingas Z. baltistikos darbų bruožas — geras medžiagos pažinimas. Z. domėjosi lietuvių ir latvių kultūriniu gyvenimu, skaitė „Aušrą" ir „Varpą".

Ršt.: Etymologien.—„Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen", Bd. 17, Göttingen, 1891; Zum baltischen *ů*.— Ten pat, Bd. 18, Göttingen, 1892; O alliteraci v písních lotyšských a litevských. — „Věstnik Královské české společnosti náuk", sv. 3, Praha, 1894; Baltische Miszellen.—„Indogermanische Forschungen", Bde. 3—8, Strassburg, 1894—98; Studie a články, 2 sv., Praha, 1945—54.

Lit.: **V. Mažiulis**, Baltų kalbų dalykai čekų kalbininko J. Zubatý darbuose.—„Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957.

ZUBÁUSKAS Juozas [1909.XI.1 Joniškyje — 1941] — partinis darbuotojas. 1916—40 darbininkas Joniškio aps., Latvijoje, Joniškyje. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 buvo Stačiūnų, Padubysio (abu Pakruojo rj.) valsčių partorgas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ZUBÃVIČIUS Stasys [g. 1911.XI.24 Ylakiuose (Skuodo rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1928—33 statybų darbininkas. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Mažeikių ir Kretingos apskrityse. 1937—38 LKP Mažeikių rj. k-to narys. Bendradarbiavo pogr. laikraščiuose „Žemaitijos tiesa", „Tiesa" (slap. Beržas, Žilutis). 1936—38 elektromonteris Ylakiuose, Šiauliuose. Už rev. veiklą 1938 du kartus baustas adm. tvarka, 1940 kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. 1940—1941 adm. ir part. darbuotojas Kaune. 1942—45 tarnavo Raudonojoje Armijoje. 1945—46 Mažeikių aps. prokuroro pavaduotojas. 1946—49 LKP CK instruktorius, partinis darbuotojas Šiauliuose. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. 1951—54 LKP Telšių rj. k-to I sekretorius. 1954—56 Tytuvėnų rj. vykd. k-to pirmininkas. 1956—58 adm. darbuotojas Kaune. Pensininkas.

ZUBẼNAS Juozas [g. 1894.VIII.19 Rygoje] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1956). 1916—34 su pertraukomis dirbo Ukrainos ir Latvijos teatruose bei klubuose aktoriumi ir režisieriumi. 1934—1941 dirbo „Gubernijos" alaus darykloje Šiauliuose. 1941—1943 Šiaulių kelių ruožo darbuotojas. Nuo 1943 Šiaulių dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Didzis (J. Rainio „Pūsk, vėjeli!"), Bublikas (A. Korneičiuko „Platonas Krečetas"), Serebriakovas (A. Čechovo „Dėdė Vania"), Ružė (O. Balzako „Viengungio gyvenimas"), Stirovas (A. Ostrovskio „Belaisvės"), Algaudas (P. Vaičiūno „Prisikėlimas"), Džordžas Maklėjus (A. Parnio „Afroditės sala"), Gailiūnas (A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis") ir kt.

ZŨBIS Albinas [1914.XII.17 Šateikiuose (Plungės rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. 1933 įstojo į LKJS, buvo Gintališkės (Plungės rj.) kuopelės sekretorius. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. 1935 LKP Žeimių (Kretingos rj.), 1938 Kintų (Šilutės rj.) kuopelių sekretorius. 1935—1940 LKP pavedimu dirbo jaunalietuvių org-joje. 1936—37 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1941 Endriejavo (Klaipėdos rj.) vls. partorgas. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

ZŨBIS Kazys [g. 1904.VIII.6 Šateikiuose (Plungės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1936—41 Komunistų partijos narys, LKP Gintališkės (Plungės rj.) kuopelės sekretorius. 1940—41 Gintališkės apyl. pirmininkas, Platelių (Plungės rj.) vls. partorgas. 1941—43 dirbo Marių ATSR, Gorkio srityje. 1943—44 Raudonosios Armijos (kurį laiką 16 liet. divizijos) karys. Iki 1951 gydėsi, kurį laiką dirbo ligoninėje. 1951—57 statybos, 1957—62 žemės ūkio darbininkas Gintališkėje. Nuo 1962 pensininkas.

ZUBĨŠKĖS — **1.** Kaimas Eišiškių rj., Kalesninkų apyl., 8 km į š. v. nuo Eišiškių, 1 km į v. nuo kelio į Valkininkus. 246 gyv. (1970). Kaimo p. r. pakraščiu teka Turė (Versekos intakas). Pr. m-la (nuo 1950). 1895 kaime buvo 113 gyv. (16 kiemų), vandens malūnas; 1959 buvo 331 gyv.

2. Kaimas Kaišiadorių rj., 14 km į š. r. nuo Kaišiadorių, Neries kair. krante; apylinkės ir kolūkio centras. 131 gyv. (1970). Per kaimą eina Jonavos—Žaslių kelias. Yra „Anykščių vyno" g-los cechas, parduotuvė, ryšių skyrius, kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1947). Kaimo apylinkėse yra apie 30 IX—XII a. pilkapių, vad. prancūzų kapais. Z.— buv. dvaras. XIX a. vid. jį valdė 1863 sukilimo dalyvis dail. A. Zaleskis. Dvare dažnai lankėsi dailininkai M. Andriolis, V. Dmochovskis, archeologas K. Tiškevičius. 1923 Z. dvare buvo 50 gyv.; 1959 Zubiškėse buvo 81 gyv.

ZŨBKUS Juozas [1898.III.19 Radviliškyje — 1953.X.26 Čikagoje] — gydytojas otorinolaringologas. 1926 baigė Kauno un-tą. Nuo 1926 to un-to dėstytojas, nuo 1931 ausų, nosies ir gerklės ligų katedros vedėjas. 1933 apgynė med. daktaro disertaciją „Vaikų Valdejerio žiedas ir jo kitimai". Nuo 1934 docentas, nuo 1939 profesorius. 1941—43 un-to prorektorius. Paskelbė moksl. straipsnių apie nosies, gerklės ir ausų sifilį, piktybinius navikus ir kitais otorinolaringologijos klausimais. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1948 gyveno JAV.

ZŨBOVAS Dimitrijus [1872.I.4 Šiauliuose — 1944.X.20 Bubiuose (Šiaulių rj.)] —

agronomas. 1896 Hohenheime (VFR) baigė agronomijos mokslus. Savo Bubių dvare ir keliuose mažesniuose ūkiuose diegė pažangius žemdirbystės būdus. 1899 Bubiuose įsteigė ir savo lėšomis išlaikė pradinę mokyklą, kurioje nuo 1905 buvo mokoma ir liet. kalbos. 1910 Bubiuose įsteigė trimetę gyvulininkystės ir pienininkystės mokyklą, kuriai pats vadovavo. Išlaikė Bubių našlaičių prieglaudą. Prie Dubysos po 1918 įkūrė parką.

ZŪBOVAS Vladimiras [1862.II.13 Šiauliuose — 1933.VI.23 Medemrodėje (Akmenės rj.)] — liberalinis visuomenės veikėjas. Dvarininkas. Mokydamasis Šiaulių g-joje, dalyvavo slaptame moksleivių būrelyje. Studijuodamas Peterburgo un-te (1886 baigė gamtos ir matematikos f-tą), aktyviai dalyvavo „Proletariato" partijos veikloje, palaikė ryšius su „Narodnaja volia" („Liaudies valia") org-ja. 1890—1911 ūkininkavo Ginkūnų (Šiaulių rj.), nuo 1911 Medemrodės dvaruose. Ūkininkavo pažangiai, pirmasis iš Danijos įvežė (1892) žalųjų veislės galvijų, gerino arklių, kiaulių, avių veisles. Globojo pažangius polit. veikėjus, revoliucionierius, rėmė slaptos liet. spaudos platinimą, nuo 1896 išlaikė kelias pr. m-las, kuriose buvo dėstoma ir liet. kalba. 1920 Šiaulių miestui dovanojo parką su rūmais. Rėmė V. Kapsuko rev. veiklą (1904 parėmė pinigais „Draugo" žurnalo spausdinimą, 1905 Ginkūnuose leido jam organizuoti „Draugo" s-d. org-jos suvažiavimą, 1914 padėjo pasitraukti į užsienį). Buvo vienas *„Grūdo"* d-jos (1916—18) ir savaitraščio „Naujoji Lietuva" (1915—18) steigėjų, bendradarbių.

Lit.: **G. Petkevičaitė-Bitė**, Pasikalbėjimai, V., 1967 [str. „Zubovo mokyklos"].

ZŪBOVAS Vladimiras [1887.X.21 Šiauliuose — 1959.II.4 Kaune] — agronomas, visuomenės veikėjas. 1905—10 studijavo Halės ir Berlyno un-tuose, 1910 Halėje gavo daktaro laipsnį. Iki 1929 valdė Dabikinės (Akmenės rj.), po to Naujadvario (prie Klaipėdos), 1939—45 Juodrelių (Akmenės rj.) dvarus ir dirbo eksperimentinius ž. ū. darbus, daugiausia gerindamas juodmargių galvijų veislę. Šiaulių, Mažeikių apskrityse organizavo ž. ū. d-jas, jų s-gas, kooperatines gamybines įmones. 1946—47 dirbo Ž. ū. akademijoje. 1947—49 Veterinarijos akademijos bendrosios žemdirbystės ir augalininkystės katedros vedėjas. 1949—55 Biologijos in-to moksl. bendradarbis. 1955—56 Jonavos rj. „Komunarų" kolūkio pirmininkas. Paskelbė mokslinių ir populiarių straipsnių, daugiausia įvairiais agrotechnikos ir zootechnikos racionalizavimo klausimais, išvertė veikalų zoologijos ir pienininkystės klausimais.

Ršt.: **V. Biliūnaitis** [V. Zubovas], Daugiau pieno, [V.], 1950; Gyvulių šėrimas kolūkiuose, V., 1950; **В. Зубов**, Кормовая и сахарная свёкла на солонцевых почвах.— „Природа", февраль, 1954; Ankštiniai pašariniai augalai, V., 1956; **J. Butkus, V. Zubovas**, Kailinių žvėrelių ir triušių auginimas, V., 1956.

ZŪBOVAS Vladimiras [g. 1909.XII.6 Halėje (VDR)] — inžinierius architektas. 1928 baigė Šiaulių g-ją, 1934 — Berlyno Aukštąją technikos mokyklą. 1935—41 Karo butų valdybos (Kaune) inžinierius. 1944—50 Kauno un-to dėstytojas. 1950—56 Miestų statybos projektavimo in-to, 1957—58 Ž. ū. projektavimo in-to architektas. 1959—69 Statybos ir architektūros in-to mokslinis bendradarbis, 1967—69 dar ir Lietuvos TSR Dailės in-to Kauno vakarinio skyriaus dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos archit-rą.

Parengė B. Sruogos gyv. namo Kaune projektą (past. 1936), Kauno Ąžuolyno (1955) ir Dainų slėnio (1955 ir 1966), kolūkių gyvenviečių išplanavimo projektų ir kt.

ZUBRÌCKAS Juozas [1891.XI.27 Vailabuose (Raseinių rj.) — 1944.III.25 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Statybininkas, stalius. 1918—27 LKP narys. 1918—19 dalyvavo kovoje dėl Tarybų valdžios Raseinių aps., už tai 1919 kalintas. Paleistas dirbo lentpiūvėje Raseiniuose, buvo Raseinių apylinkių dvarų darbininkų profs-gos v-bos pirmininkas. Rinkimų į Lietuvos I (1922) ir II (1923) seimus metu kuopininkų kandidatas į seimo atstovus (neišrinktas). 1923 buvo suimtas, bet netrukus paleistas. Kuopininkų byloje (1926) su kitais išteisintas. 1926 dirbo Raseinių profs-goje. 1926.XII suimtas ir 1927 kalintas Varnių konc. stovykloje. 1929—1930 kalintas Šiauliuose ir Kaune. Paleistas dirbo staliumi. 1940—41 adm. darbuotojas. 1941.VI pab. Kulautuvoje suimtas, pabėgo. Slapstėsi Kaune, dalyvavo antifaš. kovoje. 1943 suimtas, kalintas, vėliau nužudytas.

ZUBRÌCKAS Justinas [slap. **Turčiniškis;** 1868.I.8 Turčinuose (Šakių rj.) — 1925.IX.12 Klaipėdoje] — poetas, visuomenės veikėjas. 1891 baigė Marijampolės g-ją, 1896 — Peterburgos un-to teisės f-tą. 1896—1917 Peterburge tarnavo Rusijos banke. 1918 Prekybos ir pramonės banko (Kaune) direktorius, 1919—24 valstybės kontrolierius. Nuo 1924 Lietuvos Banko Kretingos sk. direktorius. „Varpe", „Vilniaus žiniose", „Šaltinyje", „Lietuvos žiniose", „Trimite", kalendoriuose, almanache „Gabija" (1907), antologijoje „Sūduva" (1924) paskelbė piliet. tematikos poezijos kūrinių, reiškiančių burž. ideologiją. Z. eilėraščiai daugiausia proginiai, racionalistinio pobūdžio, deklaratyvūs.

ZUBRÌCKAS Kazys [1878 Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) — 1945 Alytaus aps.] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Sodininkas. Darbininkų kuopų kandidatas į I ir II Lietuvos seimų atstovus; už tai 1923 kurį laiką įkalintas. 1926.VI kuopininkų byloje išteisintas. Išėjęs iš kalėjimo, toliau dalyvavo rev. judėjime (Alytaus aps.). 1941—44 rėmė partizanus. Burž. nacionalistų nužudytas.

ZUBRỸS Eduardas [g. 1906.X.8 Gluosninkuose (Alytaus rj.)] — agronomas entomologas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1967). Baigė Ž. ū. akademiją. 1936—47 dirbo agronomu. 1948—56 Žemdirbystės ir dirvožemio in-to, nuo 1956 Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbis. Vienas knygų „Vadovas žemės ūkio augalų ligoms ir kenkėjams pažinti" (1954), „Vadovas kovai prieš augalų ligas ir kenkėjus" (1964), „Žemės ūkio augalų ligų ir kenkėjų apskaita ir prognozė" (metodiniai nurodymai; 1966) autorių. Parašė knygą „Sandėlių kenkėjai" (1967), paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų augalų apsaugos nuo kenkėjų klausimais.

ZUIKIÃKRŪMIS, sausakrūmis. Lietuvoje yra 1 introdukuota Z. rūšis — šluotinis Z. *(Sarothamnus scoparius).* Z. užauga 1,5—2,0 m aukščio. Žydi gegužės—birželio mėn.; ankštys pribręsta rugpjūčio mėn. Šaltomis žiemomis kartais apšąla. Geriau auga smėlio dirvožemiuose. Sodinami miškuose, dažniausiai priešgaisrinėse jų juostose. Daugiausia įveista p. r. Lietuvos miškuose. Jais minta, ypač žiemą, kiškiai, stirnos ir kt. žvėrys.

Lit.: Dendrologija, V., 1963.

ZŪJUS Juozas [g. 1930.II.6 Bačkininkuose (Prienų rj.)] — administracinis darbuotojas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1967). 1956 baigė Maskvos Aviacijos in-tą. 1956—1957 Kauno turbinų g-los „Pergalė" technologas, meistras, konstruktorius. 1958—60 Valstybinio mokslinio technikos k-to vyr. inžinierius. Nuo 1960 TSKP narys. 1960—1970 Moksl.-techn. informacijos ir propagandos in-to direktorius. Nuo 1970 Moksl.-techn. informacijos ir techninės ekonominės analizės in-to direktorius. Z. yra Lietuvos moksl.-techn. d-jų resp. tarybos pirmininkas (nuo 1968), biuletenio „Sparnai" redaktorius (nuo 1968). Išleido brošiūrą „Reaktyvinė aviacija ir jos ateitis" (1959), paskelbė straipsnių apie mokslo ir technikos laimėjimus.

ZŪLONAS Petras [g. 1910.XI.16 Čiovydžiuose (Kupiškio rj.)] — aktorius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1954). 1931—33 mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje. 1933 baigė Valstybės teatro vaidybos studiją. 1933—34 „Jaunųjų teatro", 1934—36 S. Ušinsko marionečių (lėlių) teatro, 1936—40 Valstybės teatro, nuo 1940 Akademinio dramos teatro aktorius; 1948—55 pastarojo teatro direktorius. Nuo 1948 TSKP narys. 1952 už Ribaltovskio vaidmenį V. Višnevskio pjesė-

je „Neužmirštamieji 1919-ji" gavo TSRS Valst. premiją.

Vaidmenys: Mesas (H. Hejermanso „Viltis"), Vaska Okorokas (V. Ivanovo „Šarvuotis 14-69"), Safonovas (K. Simonovo „Rusų žmonės"), Grekovas, Prokuroras (M. Gorkio „Priešai"), Laikrodininkas, Gvazdilinas (N. Pogodino „Kremliaus kurantai", „Trečioji patetinė"), Miliaginas (B. Romašovo „Didžioji jėga"), Vurmas (F. Šilerio „Klasta ir meilė"), Karandiševas (A. Ostrovskio „Bekraitė"), Deksnys (A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė"), Leninas (V. Višnevskio „Neužmirštamieji 1919-ji" ir T. Chrenikovo opera „Audroje"), Kruglosvetovas (L. Tolstojaus „Švietimo vaisiai"), Peretis, Otilijus (E. de Filipo „Melo ilgos kojos", „Cilindras") ir kt.
Lit.: V. **Didžiulis**, Petras Zulonas. — „Lietuvos teatrai", 1960, Nr. 9.

ZŪMERIS Mečislovas [g. 1921.II.23 Kaune] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš darbininkų. 1938—43 mokėsi Kauno aukštesniojoje technikos m-loje. 1940 įstojo į LKJS. 1942—44 dirbdamas Kauno geležinkelio mazge, dalyvavo antifaš. veikloje. Su kitais suorganizavo partizanų grupę, kuri 1942 rudenį prisijungė prie „Stas" partizanų grupės. Z. parūpindavo partizanams ginklų, suklastotų dokumentų, platino pogr. spaudą. 1944 teikė informaciją partizanų būriui „Mirtis okupantams"; nuo 1944.VI to būrio partizanas, dalyvavo kautynėse dėl Vilniaus išvadavimo. 1944—62 administracinis, ūkinis darbuotojas Kaune. Nuo 1946 TSKP narys. 1962 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dėsto Kauno politechnikume.

ZUNDELĒVIČIUS Aronas [1852.VII.16 Vilniuje — 1923.VIII.30 Londone] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1872 su kitais Vilniaus žydų dvasinėje m-loje (joje buvo rengiami mokytojai), kurioje pats mokėsi, įkūrė narodnikų būrelį, kuris studijavo K. Markso „Kapitalo" I tomą. 1873 m-lą reorganizavus į mokytojų in-tą, iš jos išstojo. Buvo vienas rev. lit-ros gabenimo iš užsienio organizatorių. 1875, policijai susekus narodnikų būrelį, pabėgo į užsienį, gyveno Karaliaučiuje. Netrukus slapta atvykęs į Rusiją, buvo vienas narodnikų org-jos „Zemlia i volia" („Žemė ir laisvė") įkūrėjų, vėliau „Narodnaja volia" („Liaudies valia") partijos Vykd. k-to narys. Už rev. veiklą 1880 nuteistas, iki 1898 buvo katorgoje. Vėliau gyveno Čitoje (R. Sibiras), Peterburge, nuo 1907 Anglijoje. Savo vėlesnėmis pažiūromis buvo artimas V. Europos deš. socialdemokratams.

ZŪOZA Kazys [g. 1908.IX.1 Siauriuose (Kupiškio rj.)] — revoliucinio judėjimo Argentinoje dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1934 išvyko į Argentiną. Dirbo šaltkalviu Buenos Airese. 1939 įstojo į Argentinos Komunistų partiją. Su kitais organizavo darbininkų streikus. II pasaul. karo metu dirbo Tarybų Sąjungai remti k-te ir kt. pažangiose org-jose. Laikr. „Pažanga" (1951) ofic. redaktorius. Už antifaš. veiklą kelis kartus suimtas, kankintas. 1956 grįžo į Lietuvą, dirba „Kauno audiniuose". Nuo 1958 TSKP narys.

ZUPKĀ-KECIŌRIS Kazys [g. 1910.XII.31 Zatuniškyje (Panevėžio rj.)] — poetas. 1931—36 Kauno un-te studijavo germanistiką. 1933—37 dirbo žrn. „Naujoji romuva" redakcijoje, 1935—37 redagavo klerikalinį moksleivių žrn. „Ateitis", 1937—38 nacionalistinį žrn. „Kariūnas". Nuo 1938 mokytojauja Kauno spec. vid. m-lose (nuo 1951 Kauno ž. ū. technikume). 1956 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Išleido eil. rinkinius „Žuvėdros bangose" (1931), „Balsas žemei" (1935), „Mergaitė su žibuoklėm" (1938). Z. kūryboje vyrauja egocentriniai, gamtos, idiliškai traktuojamo kaimo gyvenimo motyvai, žaismingos intonacijos.

ZŪRBA Algimantas [g. 1942.II.8 Žvaguičiuose (Biržų rj.)] — rašytojas. 1964 baigė Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą. 1964—66 mokytojavo Čebatoriuose (Varėnos rj.). Nuo 1967 dirba „Moksleivio" redakcijoje. 1964 periodinėje spaudoje pradėjo spausdinti apsakymus. Išleido aps. rinkinius „Svetimas pabučiavimas" (1965) ir „Viena prie stalo" (1969). Z. prozai būdinga moralinė-buitinė tematika, jausmingumas. Daugelis apsakymų miniatiūriniai.

ZUZĒVIČIUS Juozas [1907.XI.14 Rokiškėse (Kaišiadorių rj.) — 1967.VI.16 Montevidėjuje] — pažangus Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjas. 1927 emigravo į Braziliją, dirbo kavos plantacijose, kasė geležinkelio tunelius. 1930 persikėlęs į Urugvajų, t. p. dirbo įv. fiz. darbą. Nuo 1935 platino pažangų laikr. „Darbas", vėliau buvo jo redkolegijos narys, administratorius. 1940 įstojo į Urugvajaus Komunistų partiją, veikė profs-gose. 1966 „Darbe" išspausdino atsiminimus „Karti buvo ir braziliška duona".

ZVĖGIŲ-KUPSČIŪ MIŠKAĪ — miškų masyvas Raseinių rj., 5 km į š. nuo Betygalos. Priklauso Raseinių miško pramonės ūkio Pikčiūnų girininkijai. Plotas 2210 ha; medynų 1670 ha. Masyvas ištįsęs iš š. r. į p. v., per vidurį susmauktas. Š. pakraštys siekia Raseinių—Baisogalos kelią. Š. r. dalį sudaro Zvėgių miškas (650 ha) ir Sausmiškis (447 ha), p. v. dalį — Kupsčių (631 ha), Srauto (269 ha) ir Meiliškių (213 ha) miškai. Kupsčių miške 68 ha užima Kupsčių aukštapelkė. Reljefas lygumінis. Dirvožemiai daugiausia jauriniai ir velėniniai jauriniai glėjiški, smėliniai ir priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Medynai savaiminės kilmės. Beržynų yra 26%, pušynų (daugiausia brukninių) 25%, eglynų 23%, juodalksnynų 16%, baltalksnynų 5%, drebulynų 3%, uosynų 2%. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 13%, brandieji 8%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 41 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,73, vid. tūris 154 ktm/ha, vid. prieauga 3,7 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, barsukų, kiaunių, voverių, jerubių. Miškas eksploatacinis, išskyrus apsauginę juostą palei kelią. Per metus iškertama 5500—6000 ktm. Prie Zvėgių miško įsikūręs Zvėgių kaimas, prie Kupsčių miško — Kupsčių kaimas, prie Srauto miško — Srauto kaimas, prie Sausmiškio — Tautušių kaimas. 1941 miške, ties Tautušių kaimu, įvyko Raudonosios Armijos dalinio susirėmimas su hitlerininkais; žuvusiems raudonarmiečiams pastatytas paminklas.

„ZVIAZDA" („Звязда" — „Žvaigždė") — komunistinis dienraštis, Baltarusijos KP CK, Baltarusijos TSR MT ir AT Prezidiumo organas, einantis nuo 1917.VII.27 (VIII.9) Minske baltarusių kalba (iki 1925 ėjo rusų kalba — „Zvezda", 1925—27 — rusų ir baltarusių kalbomis). Iš pradžių laikraštį leido RSDDP(b) Minsko k-tas. „Z." steigėjai ir pirmieji redaktoriai buvo M. Frunzė ir A. Miasnikovas. 1919.IV laikraštis ėjo Vilniuje. Redakcinės kolegijos nariai — V. Knorinas ir A. Miasnikovas. Laikraštis skelbė Lietuvos ir Baltarusijos KP CK ir taryb. vyriausybės nutarimus bei potvarkius, rašė apie soc. revoliuciją Lietuvoje. Lenkų legionieriams 1919.IV okupavus Vilnių, „Z." buvo leidžiama Minske, nuo 1919.IX — Smolenske. Nuo 1919.IV leido Lietuvos ir Baltarusijos KP CK, nuo 1920.VI — dar ir Vakarų fronto rev. kar. tarybos polit. skyrius, nuo 1920 pab.— Baltarusijos KP CK. „Z." rašė apie kovą su interventais ir kontrrevoliucija, demaskavo antiliaudinę Lietuvos buržž. vyriausybės politiką. 1919—20 laikraštyje bendradarbiavo Z. Angarietis, K. Cichovskis, V. Kapsukas, V. Knorinas, A. Miasnikovas, R. Muklevičius, R. Pileris. Apie Lietuvos gyvenimą laikraštis nemaža rašė ir vėliau.

„ZWIĄZKOWIEC" („Profsąjungininkas") — antifašistinis Vilniaus srities profesinių sąjungų komiteto laikraštis, ėjęs 1943. Red. J. Pševalskis. Spausdino rankinė partizanų spaustuvė. Išėjo apie 4 nr. Rašė apie sunkias darbininkų darbo sąlygas, ragino darbininkus sabotuoti fašistų sudarytas profesines sąjungas, organizuoti pogrindinius fabrikų komitetus.

ZVOLĪNSKAS Juozas [1897.IX.12 Lepšiškiuose (Kauno rj.) — 1941.VII.14 Margavos miške (Kauno rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. I pasaul. karo metais dirbo šaltkalviu Petrograde ir Charkove. 1917 kurį laiką Charkove priklausė Lenkijos Socialistų partijai-kairiajai. Dalyvavo Spalio revoliucijoje ir piliet. kare (Samaroje ir kitur). 1918—19 veikė Kauno apskrityje. Nuo 1920 Komunistų partijos narys. 1921, LKP vadovybei leidus, išvyko į Tarybų Rusiją. Maskvoje mokėsi Plechanovo liaudies ūkio in-te (apie 1926—30), įgijo inžinieriaus statybininko specialybę. Vėliau dirbo ūkinį darbą Maskvoje, Čeliabinske. Asmenybės kulto sąlygomis (apie 1937) neteisėtai represuotas. 1941.VI sugrįžo į Lietuvą. Burž. nacionalistų nužudytas.

Ž

Ž, ž — lietuvių abėcėlės trisdešimt antroji raidė. Ja žymimos dvi liet. kalbos priebalsinės fonemos: kietoji „ž", pvz., „žolė", „varžaũ", „žãlias", „žuvìs", ir minkštoji „ž", kurios minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius ir dvibalsius „ai", „au", „ui", „uo" žymimas minkštinamuoju ženklu *i*, pvz., „žióvauja", „žiūri". „žiáunos", „važiúoja". „Ž" yra ankštumos pučiamasis liežuvio priešakinis dvižidinis skardusis priebalsis. Priebalsį „ž" reikia skirti nuo raidės *ž*. Raidė *ž* ne visada žymi priebalsį „ž", pvz., rašome „grę̃žti", „vèžti", „vèžk", o tariame „grę̃šti", „vèšti", „vèšk", ir atvirkščiai, priebalsis „ž" ne visada žymimas raide *ž*, pvz., rašome „nẽšdavo", „pė̃šdamas", „vabzdžių̃", o tariame „nẽždavo", „pė̃ždamas", „vabždžių̃".

ŽADAVAĨNIAI — kaimas Utenos rj., Daugailių apyl., 3 km į r. nuo Daugailių, 1 km į p. r. nuo Kauno—Zarasų plento. 31 gyv. (1970). Kaime buvo III—V a. griautinis kapinynas — 6—8 žmonių (vyrų ir moterų) kapai, dalis jų su labai turtingomis įkapėmis. Kapuose rasta emaliuotų žalvarinių papuošalų, geležinių siauraašmenių kirvių. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje ir Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). 1959 kaime buvo 21 gyv.

ŽADEIKÀ Viktoras [g. 1892 Samaučiznoje (Kapsuko rj.)] — choro dirigentas, muzikologas, pedagogas. 1909—19 studijavo Varšuvos Muz. in-te (fleitos, vargonų, fortepijono ir kompozicijos klasėse). 1911 Marijampolėje su A. Iešmanta pastatė M. Petrausko operą „Birutė". 1913—19 vadovavo Varšuvos lietuvių savišalpos d-jos chorui. Marijampolėje surengė „Gabijos" d-jos choro koncertų. 1919—33 Kauno muz. m-los dėstytojas, inspektorius (1922 direktorius). 1930—34 dalyvavo Lietuvos Filharmonijos d-jos veikloje, surengė simf. koncertų. Nuo 1933 Kauno konservatorijos dėstytojas, vicedirektorius. 1934—38 dar ir Valstybės teatro direktorius. Periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių muz. istorijos ir muz. pedagogikos klausimais. Su B. Sruoga parašė monografiją apie K. Petrauską (1929). Sukūrė pjesių fortepijonui. Nuo 1933 vadovavo Lietuvos Teniso s-gai. 1944 emigravo į Lenkiją. Dirba Slavne (Košalino vaivadija) muz. m-lų direktoriumi.

ŽADEĨKIAI — **1.** Kaimas Kretingos rj., Kartenos apyl., 3 km į v. nuo Kartenos, 1,5 km į š. nuo Šiaulių—Kretingos plento. 200 gyv. (1970). Per kaimą teka Paltys (Minijos intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1566. 1950 burž. nacionalistai Žadeikiuose nužudė kolūkio pirmininką K. Zajančiauską, 1952 — P. Laurinavičių. 1959 kaime buvo 203 gyv.

2. Kaimas Klaipėdos rj., Antkopčio apyl., 17 km į v. nuo Rietavo, 4 km į š. nuo Žemaičių plento; kolūkio centras. 177 gyv. (1970). Lentpiūvė, parduotuvė, pr. m-la (nuo 1924), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1956). 1923 buvo 167 gyv. Burž. nacionalistai 1941 nužudė A. Norkų, 1947 — P. Šleinių (abu Žadeikių apyl. pirmininkai), Ž. gyventojus A. Norkienę, J. Astrauską, 1950 — B. Ženčiūtę. 1959 kaime buvo 156 gyv.

3. Kaimas Mažeikių rj., Sedos apyl., 7 km į v. nuo Sedos. 157 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Žadeikių pelkė. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1952). 1917 kaime veikė pažangaus jaunimo būrelis. 1959 buvo 199 gyv.

4. Kaimas Kupiškio rj., Alizavos apyl., 12 km į v. nuo Pandėlio, Pyvesos deš. krante. 136 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas. Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai Žadeikiuose nužudė 4 žmones. 1959 kaime buvo 174 gyv.

5. Kaimas Pasvalio rj., Pasvalio apyl., 4 km į p. r. nuo Pasvalio, 8 km į p. v. nuo Krinčino. 115 gyv. (1970). Per kaimą teka Pyvesa (Mūšos intakas); iš p. prieina Žadeikių miškas. Pr. m-la (1912—53 pradinė, 1953—62 septynmetė, 1962—65 aštuonmetė). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1585. 1959 buvo 133 gyv.

6. Kaimas Šilalės rj., Padievyčio apyl., 5 km i š. r. nuo Kvėdarnos, 13 km į š. v. nuo Šilalės; tarybinio ūkio centras. 83 gyv. (1970). Pro kaimą teka Ymėžė (Aitros intakas); prieina Šventų miškas. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1961), biblioteka. Kaimas susikūrė, išparceliavus Šventų dvarą. 1959 buvo 160 gyv.

7. Kaimas Joniškio rj., Žagarės apyl., 7 km į p. nuo Žagarės, 7 km į v. nuo Skaistgirio. 46 gyv. (1970). Kaimą supa Žadeikių miškas. 1921—52 kaime veikė pr. m-la, 1952—61 septynmetė, 1961—66 aštuonmetė. 1951 Žadeikiuose burž. nacionalistai nužudė kolūkietį A. Masanduką, jo žmoną ir dukterį. 1959 buvo 55 gyv.

ŽADEĨKIS Aleksandras [g. 1916.III.3 Kalnėnuose (Telšių rj.)] — aktorius, režisierius, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1966). 1939 baigė Kauno un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1939—1944 įv. įstaigų tarnautojas. 1944—49 Žemaičių teatro, nuo 1949 Klaipėdos dramos teatro aktorius. Vaidino filmuose „Aušra virš Nemuno", „Ignotas grįžo namo". Inscenizavo dramos veikalų, režisavo spektaklių.

Vaidmenys: Zolys (A. Rūko ir K. Inčiūros „Petras Kurmelis"), Poležajevas (L. Rachmanovo „Nerami senatvė"), Murovas (A. Ostrovskio „Be kaltės kaltieji"), fon Štubė (B. Lavreniovo „Lūžis"), Kirvaitis (Jon. Marcinkevičiaus „Didžiuoju keliu"), Gibsonas (V. Sobko „Už antrojo fronto"), Sartorijus (B. Šo „Londono landynės"), Masalskis (B. Sruogos „Apyaušrio dalia"), Gajevas (A. Čechovo „Vyšnių sodas") ir kt.

Pastatymai: V. Lacio „Žvejo sūnus" (1952), V. Miliūno „Marti" (pagal Žemaitės apsakymus; 1955), K. Sajos „Silva studentauja" (1957), A. Želiabužskio „Gylys" (pagal E. Voinič romaną; 1959), S. Čiurlionienės-Kymantaitės „Dvylika brolių, juodvarniais lakščiusių" (1961), J. Smulio „Kiek žingsnių iki mirties" (1962), V. Mykolaičio-Putino „Valdovas" (1964), A. Žadeikio „Jūros vartai" (pagal D. Zigmontės romaną; 1965) ir kt.

ŽADEĨKIS Pranciškus [1869 Parešketyje (Telšių rj.) — 1933.X.7 Skuode] — buržuazinis visuomenės ir kultūros veikėjas. 1893 baigęs Kauno kunigų seminariją, kunigavo Kamajuose (Rokiškio rj.), Panevėžiuke (Kauno rj.), Kaune, Pašušvyje (Radviliškio rj.), Skuode. Padėjo valstiečiams organizuoti kooperatyvus, steigti m-las, kovojo su girtavimu. Kaizerinės okupacijos metais rinko okup. režimą demaskuojančią medžiagą, kurią vėliau panaudojo iliustruotoje ir dokumentuotoje kronikoje „Didžiojo karo užrašai" (2 d., 1921—1925); kronikos koncepcijos nacionalistinės. Prisidėjo prie Homero „Iliados" vertimo (1930), padėjo organizuoti Apuolės piliakalnio kasinėjimus.

ŽADEĨKIŲ PẼLKĖ — pelkė Mažeikių rj., 6 km į v. nuo Sedos, į š. nuo Sedos—Salantų kelio. Plotas 195 ha (pramoninis 181 ha). Pelkė ežerinės kilmės. Didesniąją dalį sudaro raistinė žemapelkė, mažesniąją — raistinė tarpinio tipo pelkė ir plyninė aukštapelkė (šiaurės rytuose). Durpių klodo didž. storis 9 m, vid. 3,83 m. Vyrauja žemapelkinės plynraistinės durpės, tik š. r. dalyje yra fuskuminių (aukštapelkinių). Vid. susiskaidymas 26%, vid. peleningumas 6,3%. Iki 1969 buvo kasamos durpės kraikui; iškasta 1,4%. Prieš pradedant kasti, durpių buvo 6,9 mln. m^3. Į š. nuo pelkės įsikūręs Žadeikių kaimas.

ŽADEIKÓNIAI — kaimas Pasvalio rj., Saločių apyl., 13 km į š. nuo Pasvalio, 2,5 km į v. nuo Mūšos; kolūkio centras. 180 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Kamatis (Mūšos intakas). Pr. m-la (nuo 1921). Ist. šaltiniuose Ž. minimi 1554. 1959 buvo 151 gyv.

ŽÃDIKĖ — upė Radviliškio rj., Šušvės deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 93 km^2. Prasideda Papušynio apylinkėse, 5 km į p. v. nuo Šaukoto. Teka į r. Įteka į Šušvę 75 km nuo jos žiočių, ties Pašušviu, 3 km į š. v. nuo Grinkiškio. Intakai: Gužupys (deš.), Sakalupis (kair.). Vid. nuolydis 192 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,50 m^3/s.

ŽÃDININKAI — dalis rytinių aukštaičių *žalininkų* (Svėdasų, Dūkšto, Ignali-

nos, Tverečiaus apyl.), kurių šnektoje vietoj literatūrinės kalbos kirčiuoto „o" tariamas balsis „a", kai kur su „o" atspalviu (pvz., „kája" arba „kåja" vietoj „kója"). Ž. vardas kalbininkų padarytas iš žodžio „žõdis" tarminio atitikmens „žãdis". Ž. *Tarmės*.

ŽADUVĖNAI — kaimas Telšių rj., Luokės apyl., 6 km į p. nuo Luokės; kolūkio centras. 108 gyv. (1970). Per kaimą eina Užvenčio—Luokės kelias. Kaimo r. pakraštyje telkšo Žaduvėnų ež. Yra biblioteka. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1563. 1942 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai išžudė Ž. gyventojų Avelių šeimą (5 žmones). 1959 kaime buvo 124 gyv.

ŽADVAINIAĨ — kaimas Plungės rj., Pelaičių apyl., 10 km į p. nuo Rietavo, abipus Jūros (Nemuno intako); kolūkio centras. 268 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Žadvainių miškas. Lentpiūvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la (1933—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1958), parduotuvė, girininkija. Ist. šaltiniuose 1844 minimas Ž. dvaras. 1959 Žadvainiuose buvo 148 gyventojai.

ŽADVAINIŲ-LĖGŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Plungės rj., 5 km į p. nuo Rietavo, į v. nuo Plungės—Tauragės plento. Priklauso Rietavo miško pramonės ūkio Žadvainių ir Girėnų girininkijoms. Plotas 2207 ha; medynų 1918 ha. Masyvas apie 8 km ištįsęs iš š. į p. Jį sudaro Lėgų (917 ha), Rindžių (413 ha), Stumbrių (256 ha), Žadvainių (243 ha), Rujos (206 ha) ir Pelaičių (172 ha) miškai. Iš p., v. ir š. masyvą juosia Jūra (Nemuno intakas). Per miškus į Jūrą teka Deguva ir Rindė su intaku Neveliu. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių; yra žemutinio tipo pelkinių. 91% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia mėlyninių ir kiškiakopūstinių) yra 48%, beržynų 21%, juodalksnynų (daugiausia vingiorykštinių ir dilgėlinių) 20%, drebulynų ir pušynų po 4%, baltalksnynų 3%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 17%, pribręstantieji 13%, brandieji 20%, perbrendusieji 3%. Medynų vid. amžius 43 metai, vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 131 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, pilkųjų ir baltųjų kiškių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 7000 ktm. R. pakraštyje įsikūrę Lėgų ir Stumbrių, v.— Žadvainių ir Rindžių kaimai, š.— Pelaičių kaimas.

ŽADŽIŪNAI — kaimas Šiaulių rj., Kairių apyl., 12 km į r. nuo Šiaulių; kolūkio centras. 122 gyv. (1970). Pr. m-la. Kaimo laukuose yra du XVI—XVIII a. senkapiai ir piliakalnį primenanti kalva, vad. Švedkalniu. Žadžiūnuose 1901 gimė rašytojas J. Grušas. 1959 buvo 146 gyv.

ŽAGARĖ — miestas Joniškio rj., 26 km į š. v. nuo Joniškio, prie Latvijos TSR sienos; apylinkės centras. 3386 gyv. (1970). Švėtė (Lielupės intakas) miestą dalija į 2 dalis: Senoji Ž. yra jos kair. krante, Naujoji Ž. deš. krante. Miestas įsikūręs vaizdingoje vietoje; iš p. ir š. v. jį juosia ozų tipo kalvos. 2 km į p. v. yra Miknaičių ež. Keliai jungia Ž. su Joniškiu, Šakyna, Naująja Akmene, Auce (Latvijos TSR), Jelgava (Latvijos TSR). Teritorija 675 ha (1970). Plano struktūra stačiakampė. Centre yra keturkampė aikštė. Mieste 38 gatvės, jų bendras ilgis 20,5 km. Butų fondas 35 500 m², iš jų 17 300 m² komunalinio gyv. ploto. Yra pieninė, malūnas, mezgykla, siuvykla, stalių dirbtuvės, 85 lovų ligoninė (įk. 1950), vaistinė, vid. m-la (1906—13 dviklasė, 1913—19 keturklasė, 1919—31 privati „Saulės" prog-ja, 1931 suvalstybinta, 1940—49 g-ja), aštuonmetė mokykla-internatas (nuo 1960), vakarinė pamaininė vid. m-la (nuo 1955), 50 vietų vaikų darželis-lopšelis (darželis įst. apie 1935), kultūros namai, biblioteka, kino teatras, viešbutis. Buv. dvaro pastatų ansamblis (past. XIX a.) ir parkas (įrengtas XVIII—XIX a.) — respublikinės reikšmės archit-ros paminklai; 2 bažnyčios (past. 1528 ir 1623) ir gyv. namas (past. 1783) — vietinės reikšmės archit-ros paminklai.

Ž. landšaftinio stiliaus parkas — vienas didžiausių Lietuvoje (63 ha). Pradėtas kurti XVIII a. pab., XIX a. pab. smarkiai išplėstas. 1898 parką suprojektavo dendrologas G. Kupholtas. Parkas išplanuotas laisvai, taikantis prie reljefo. Į 2 nelygias dalis jį skiria plentas į Joniškį. Auga apie 140 vietinių ir introdukuotų veislių medžių ir krūmų: mažalapės ir didžialapės liepos, įv. klevai (jų tarpe ir sidabriniai), šiauriniai, paprastieji, glaustašakiai ąžuolai, amerikiniai, žalieji ir kitokie uosiai, bukai (vieno iš jų kamieno skersmuo 114 cm), kaštonai, skirpstai, guobos, riešutmedžiai, kauleniai, ligustrai, raugerškiai, europiniai ožekšniai, raudonlapiai lazdynai, kedrinės, veimutinės ir juodosios pušys, baltosios eglės, maumedžiai (jų yra 0,5 ha medynas) ir kt. Parke yra buv. dvaro rūmai ir kt. pastatai, įrengtas stadionas.

Buv. dvaro rūmų (dabar vid. m-la) centr. dalis 2 aukštų. Didelį balkoną remia kolonos. Į abu šonus eina vienaaukščiai sparnai su mansardiniu stogu, kuriame įrengti stoglangiai. Tiek išore, tiek ir vidaus išplanavimu rūmai artimi anglų tudorų stiliui. Parko pakraštyje yra „U" formos žirgynas. Jį sudaro ratinė ir 2 šoniniai fligeliai — arklidės. Prie jo stovi 70 m ilgio ir 35 m pločio maniežas (jojykla) su sudėtingos konstrukcijos stogu, 5 gyv. namai. Beveik visi pastatai pseudogotikiniai, statyti iš raudonų plytų; žirgyno pastatų sienų pakraščiai apdailinti granitu.

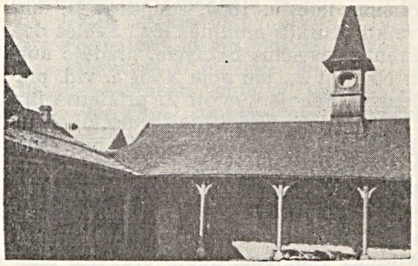

Žagarė. Žirgynas

Žagarėje atsitiktinai rasta VI—VIII a. geležinių ietigalių, kirvių (radiniai laikomi Šiaulių „Aušros" muziejuje). 2 km į p. v. nuo Ž. yra 2 piliakalniai: vienas jų vadinamas Žvelgaičio kalnu (Švėtės kair. krante), kitas — Raktuve (Švėtės deš. krante). Žvelgaičio kalno p. šlaitas yra 17 m, v. 9 m, o p. v. tik 1,5 m aukščio. Aikštelė keturkampė, apjuosta vos žymiu 227 m ilgio pylimu. Piliakalnį 1956 tyrinėjo Šiaulių „Aušros" muziejus. Buvo rasta 2 kultūriniai sluoksniai. Apatiniame (XI—XIV a.) aptikta sudegusių medinių pastatų liekanų, ietigalių, papuošalų, žiestosios keramikos fragmentų. Viršutiniame sluoksnyje (XVI a.) rasta koklių, glazūruotos keramikos fragmentų. Raktuvės piliakalnis maždaug nuo XVII a. naudojamas kapinėms, dėl to smarkiai deformuotas. Jo aikštelėje pastatyta koplyčia, šalia jos stulpinės konstrukcijos varpinė. Aikštelės š. r. gale būta nedidelio pylimo. Grublėtosios ir lygiosios keramikos liekanų (m. e. I t-metis), žiestų puodų šukių (XI—XIII a.), rastų šiame piliakalnyje, yra Žeimelio vid. m-los kraštotyros muziejuje. Henriko Livonijos kronikoje minimas kun-štis Žvelgaitis (Suelgate, Suellegate), XIII a. pr. vadovavęs lietuvių karo žygiui į Ordino valdomą Estiją, bet kur buvo jo pilis — nežinoma. Viename Ž. piliakalnių galėjo būti XIII a. žiemgalių pilis *Raktuvė* (eiliuotojoje Livonijos kronikoje vadinama Racken, Racketten), kurią keletą kartų puolė Livonijos ordinas.

Iš Lietuvos Metrikos žinoma, kad 1490 Ž. dvarą valdė Sirevičiai. 1495 kun-štis Aleksandras leido Žagarėje rengti turgus. 1523 Senojoje Ž. pastatyta mūrinė bažnyčia. 1586 miestelį ištiko gaisras. 1592—95 ist. šaltiniuose Ž. va-

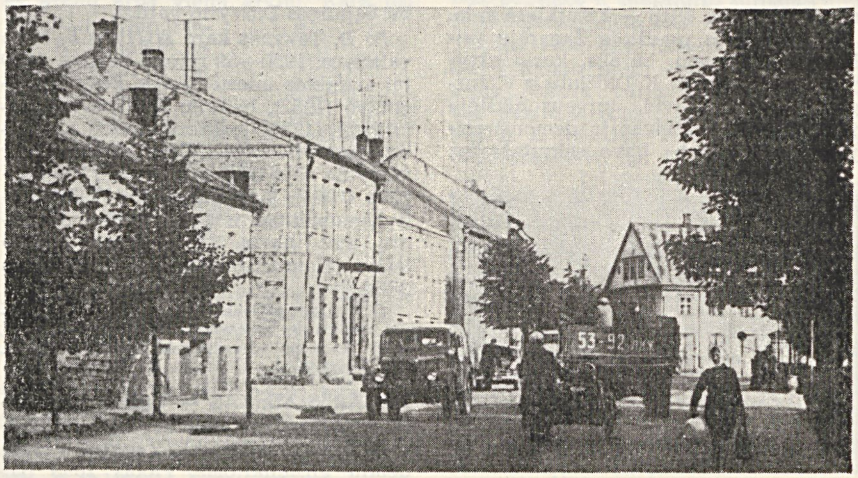

Žagarė. Tarybų aikštė

dinama miestu. 1600 įsteigta m-la, ėmė veikti druskos muitinė. 1623 Švėtės deš. krante pastačius bažnyčią, pradėjo augti Naujoji Ž., jau apie XVII a. vid. pralenkusi Senąją. Senoji Ž. priklausė Biržinėnų (dab. Biržuvėnai) valsčiui, Naujoji Ž. — Šiaulių. Naujoji Ž. buvo statoma pagal stačiakampį gotikinį planą. Kaip matyti iš 1731 ist. šaltinių, XVIII a. ji buvo gerai sutvarkyta, namai beveik vien tik mūriniai, gatvės išgrįstos. Miestas ypač ėmė augti, pradėjus Šiaulių ekonomiją valdyti A. Tyzenhauzui (1765) ir įkūrus Ž. valsčių. Ž. buvo vienas iš 1769 Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimo židinių. 1817 įsteigta vaistinė. 1861 buvo 4185 gyventojai. Nuo 1865 veikė valdinė pr. m-la. XIX a. antrojoje pusėje Žagarėje pradėjo kurtis pram. įmonės. Veikė sagų dirbtuvė (joje 1857 dirbo 25 darbininkai), kaspinų (33 darbininkai), basonų (21 darbininkas), virvių dirbtuvės, alaus darykla (per metus parduodavo iki 60 000 kibirų alaus). 1881 daug medinių namų sudegė; po to buvo pastatyta nemažai mūrinių pastatų. 1896 Naujojoje Ž. veikė midaus darykla, Senojoje Ž. — žvakių dirbtuvė. 1897 Žagarėje buvo 9129 gyv., iš jų 720 amatininkų; veikė pašto stotis, prieglauda, 148 krautuvės (121 Naujojoje, 27 Senojoje Ž.). 1903 Žagarėje įvyko ž. ū. paroda. 1905.VII.25 Ž. socialdemokratai surengė polit. demonstraciją. Tais metais įvyko ir daugiau demonstracijų, susidūrimų su Nariškino dvaro valdytoju; buvo užpulta valsčiaus v-ba, degtinės parduotuvė. Rev. judėjimą numalšino caro kariuomenė. XX a. pr. labai padidėjo prekyba. Rygos pirkliai laikė Žagarėje agentus, kurie supirkinėjo maisto produktus, gyvulius, linus; Žagarėje veikė didelės manufaktūros dirbinių ir geležies krautuvės, urmo sandėliai. Į Ž. muges atvažiuodavo pirklių iš Rygos, Vokietijos, Anglijos. Iki pat I pasaul. karo miestas augo. 1901 buvo 9285 gyv., 1914 — 14 000. 1907 Žagarėje įsteigta valdinė latvių m-la, 1909 — prekybos m-la ir valdinė mergaičių m-la, 1913 — keturklasė m-la.

1918 vasaros pradžioje Žagarėje veikė rev. jaunimo būrelis, kurio aktyviausi nariai buvo K. Didžiulis ir V. Jurgaitis. 1918.XII vid. turgaus aikštėje įvyko didelis mitingas ir demonstracija. 1918.XII pab. buvo sukurtas rev.

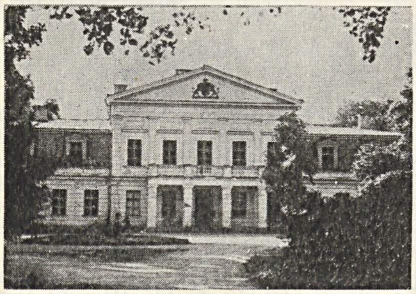

Žagarės vidurinė mokykla

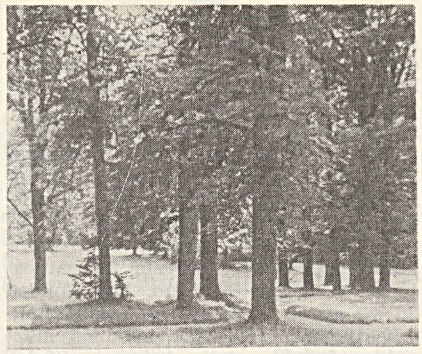

Žagarės parkas

k-tas (pirm. E. Klovas). 1919.I.7 dvaro manieže įvyko darbo žmonių mitingas, kuriame buvo paskelbta Tarybų valdžia. Buvo sudaryta milicija. Tarybų valdžia gyvavo iki 1919.III.18. 1919 pradėjo veikti kom. kuopelė. LKP org-ja veikė Žagarėje ir buržuazijos valdymo metais.

Po I pasaul. karo Ž. miesto ekonominė padėtis pablogėjo. Beveik pačiu Ž. miesto pakraščiu buvo išvesta siena su Latvija. Ž. neteko ūkinių ryšių su Latvijos miestais, ypač Ryga. Sunyko pramonė, pirkliai išsikėlė į kt. miestus, daugiausia į Joniškį, pro kurį ėjo svarbus geležinkelis ir plentas. 1923 Žagarėje bebuvo 4730 gyv. Buržuazijos valdymo metais Ž. buvo valsčiaus centras. Veikė pieninė, kavos dirbtuvė, keli malūnai, kalkinė, elektrinė, senelių prieglauda, ambulatorija, prog-ja, nuo 1923 kurį laiką veikė 2 metų mkt. kursai, buvo 4 pr. m-los, kino teatras. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 Žagarėje nužudė 2439 Ž. ir aplinkinių miestelių gyventojų, jų tarpe Ž. g-jos direktorių K. Mačernį, komjaunimo org-jos sekretorę Rapoportaitę. 1944.VIII.19—22 kautynėse su hitlerininkais ties Ž. pasižymėjo kapitonai I. Novožonovas, L. Padukovas, V. Suzdalskis, leitenantai I. Nazarovas, A. Melnikovas, A. Pilnikovas, viršilos A. Unžakovas, K. Žukovas, eilinis F. Zemlianichas. Už tai jiems 1945 (Melnikovui, Novožonovui, Žukovui, žuvusiems šiose kautynėse, — po mirties) suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai.

Po D. Tėvynės karo iki 1950 Ž. buvo valsčiaus, 1950—59 rajono centras. 1950 jai suteiktos miesto teisės. Pastatyta ligoninė (1952), buitinio aptarnavimo paviljonas (1970), kultūros prekių parduotuvė (1956), universalinė parduotuvė ir valgykla (1964), pram. prekių parduotuvė (1964), kultūros namai (1956), keli komunaliniai ir nemažai individualinių gyv. namų. 1951—59 ėjo rajono laikr. „Komunizmo aušra". 1959 buvo 3823 gyv.

Lit.: **B. Užumeckas, V. Bulšas,** Žagarės miestas. — Šiaulių metraštis (1918—1938), Šiauliai, 1938; Žagarės vidurinė mokykla (1919—1944), Žagarė, 1944.

ŽAGĀRĖS MIŠKAS — miškas Joniškio rj., 4 km į p. v. nuo Žagarės. Priklauso Joniškio miškų ūkio Žagarės ir Juodeikių girininkijoms. Plotas 2895 ha; medynų 2692 ha. Pietuose Ž. m. susisiekia su Žutmiškiu (Didmiškio masyvo dalimi), šiaurės vakaruose siekia Švėtę (Lielupės intaką). Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių; vietomis pasitaiko pelkinių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 89% medynų savaiminės kilmės. Eglynų (daugiausia su ąžuolo, uosio, liepos bei guobos priemaiša) yra 51%, beržynų 23%, drebulynų 14%, baltalksnynų 5%, pušynų 4%, juodalksnynų 3%. Jaunuolynai sudaro 31%, pusbrandžiai medynai 54%, pribręstantieji 10%, brandieji 4%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 43 metai, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,78, vid. tūris 153 ktm/ha, vid. prieauga 3,5 ktm/ha. Įveista tuopos (1 ha) ir maumedžio (5 ha). Miško š. dalyje (netoli Šarūnų kaimo) prie buv. girininkijos pastato auga amerikinė liepa. Be to, miške pavieniui auga veimutinė pušis, japoniškasis maumedis, kėnis. Yra briedžių, elnių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, pilkųjų ir baltųjų kiškių, voverių; peri juodųjų gandrų pora. Kad būtų apsaugota š. Lietuvai būdingų augalų bendrijos ir gausi gyvūnija, Ž. m. paskelbtas botaniniu-zoologiniu draustiniu. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 7300 ktm. Miškas suvalstybintas buržuazijos valdymo metais; iki tol priklausė grafui Nariškinui.

ŽAGĀRIAI — **1.** Kaimas Lazdijų rj., 3 km į š. v. nuo Seirijų; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 327 gyv. (1970). Per kaimą eina Seirijų—Simno kelias, iš v. prieina Trako miškas. Yra 10 ha taryb. ūkio sodas, parduotuvė, valgykla, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1928), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1961), biblioteka (nuo 1955). 1959 buvo 288 gyv.

2. Kaimas Alytaus rj., Punios apyl., 9 km į š. nuo Alytaus; kolūkio centras. 268 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1957). Po D. Tėvynės karo burž. nacionalistai nužudė apie 10 Ž. gyventojų. 1959 kaime buvo 264 gyv.

3. Kaimas Prienų rj., Mackių apyl., 5 km į p. nuo Balbieriškio. 199 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1925). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1767. 1959 buvo 183 gyv.

ŽAGARÌNĖ — kaimas Eišiškių rj., Rūdninkų apyl., 3 km į š. v. nuo Rūdninkų, prie kelio į Vilniaus—Eišiškių plentą. 220 gyv. (1970). Per kaimą teka Merkys ir eina Papio kanalas, jungiantis Merkį su Papio ež. Iš š. prieina Baltosios Vokės pelkė, iš p. — Šakų pelkė. Žagarinę supa Rūdninkų giria. Kaimas įsikūrė po baudžiavos panaikinimo. Pradėjus prie Baltosios Vokės durpyno statyti durpių f-ką (1950), šalia Ž. kaimo išaugo Baltosios Vokės miesto tipo gyvenvietė. 1959 Žagarinėje buvo 235 gyv.

ŽAGARÌŠKĖ — kaimas Kapsuko rj., Sangrūdos apyl., 12 km į p. nuo Kalva-

rijos, 1 km nuo Lenkijos sienos. 66 gyv. (1970). Pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Yra pr. m-la (nuo 1929). Burž. nacionalistai 1946 nužudė Ž. gyventoją Vaiponiškių apyl. sekretorių J. Barisą ir jo sūnų Alfonsą. 1959 buvo 88 gyv.

ŽĀGAS Jonas [1902.II.10 Mockėnuose (Utenos rj.) — 1941.VII Panevėžyje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1915—19 darbininkas Petrograde. 1919 grįžo į Lietuvą, dirbo pas buožes. 1920 įstojo į LKP; priklausė Saločių (Pasvalio rj.) org-jai. 1920 kalintas Šiauliuose. 1921—1922 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te, nuo 1922 Maskvos Žurnalistikos in-te. Bendradarbiavo Maskvos laikraščiuose. 1923—24 pogrindinės „Spartako" spaustuvės darbininkas, paskui komjaunimo darbuotojas Kaune ir kitur, buvo LKJS Centro Biuro narys. LKJS I suvažiavime (1924) išrinktas LKJS CK nariu. 1925 kaip LKJS CK atstovas dalyvavo Komunistinio Jaunimo Internacionalo Vykd. K-to V išplėstiniame plenume, taip pat Valstiečių Internacionalo Tarptautinės valstiečių tarybos II plenume Maskvoje. 1925—26 LKJS CK sekretorius. Dalyvavo LKP III konferencijoje (1926). 1926 kooptuotas į LKP CK Organizacinio biuro narius. Vėliau dirbo part. organizatoriumi LKP Šiaulių, Marijampolės, Panevėžio rajonuose. Nuo 1928 darbininkas Panevėžyje. Bendradarbiavo „Darbininkų žodyje", „Darbininkų jaunime", „Balse" (slap. Ambrazukas, Arbuzukas, Šešupietis ir kt.). 1929 kalintas Panevėžyje. Už part. drausmės laužymą 1929 pašalintas iš LKP. 1929—41 Panevėžio ligonių kasos kontrolierius. Hitlerininkų ir burž. nacionalistų nužudytas.

ŽAGĒLIS (lenk. Żagiel, Żagiełło), **Žiogelis**, Ignotas [1826.II.14 Pavirinčiuose (Molėtų rj.) — 1891 Varšuvoje] — gydytojas, keliautojas. Iki 1843 mokėsi Ukmergėje. 1850 baigęs Kijevo un-to med. f-tą, iki 1852 dirbo gydytoju Odesoje. 1852—56 tobulinosi Berlyne, Drezdene, Pragoje, Vienoje. 1856 Paryžiuje, 1859 Londone gavo med. daktaro laipsnį. 1859—63 anglų armijos gydytojas Madrase (Indija). 1864 ir vėliau Egipto vicekaraliaus, Maroko sultono gydytojas. Paskui lankėsi Ceilone, Javoje, Sumatroje, Madagaskare; keliavo po Sacharą, Etiopiją, Arabų pusiasalį, Turkiją. Nuo 1871 Vilniaus med. d-jos narys. 1876—81 Vilniaus miesto tarybos san. komisijos pirmininkas. Išleido Vilniuje lenkų kalba „Egipto istoriją" (2 t., 1879—80), „Kelionė į Abisiniją" (1884). Parašė moksl. darbų (lenkų, prancūzų ir anglų kalbomis) medicinos, istorijos, geologijos, klimatologijos klausimais.

Lit.: **Č. Kudaba**, Anykštėno klajonės po pasaulį. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 2.

ŽĀGRĖ — **1.** Dvidantis arimo padargas su verstuvėmis. XIX a. buvo paplitusi visoje R. Europos miškų zonoje, taigi, ir Lietuvoje. Įv. vietose Ž. vadinama skirtingai: Žemaitijoje — žambiu, žambriu, stagute, š. Lietuvoje ir p. Dzūkijoje — arklu; tik darbinė Ž. dalis — noragas — čia vadinamas žagre. Pačios anksčiausios Ž. buvo medinės, be noragų arba su noragais, padarytais iš akmens, kaulo ar gyvulio ragų. Vėliau, paplitus Lietuvoje geležiai, žagrės daugiausia buvo su geležiniais noragais. XIII—XVI a. rašyt. šaltiniuose geležiniai noragai minimi poromis.

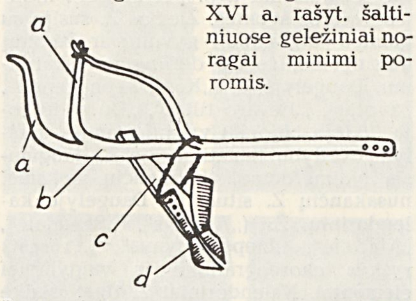

Žagrė su dviem verstuvėmis: *a* — rankenos, *b* — grąžulas, *c* — išara, *d* — noragas su verstuvėmis

XIX a. Lietuvoje buvo paplitusios 2 tipų Ž.: su 2 verstuvėmis ir su 1 verstuve. Pirmojo tipo Ž., dar vad. lietuviškąja, buvo paplitusi p. ir p. r. Lietuvoje. Ji buvo daroma iš pušaitės, išrautos su šaknimis. Pušaitės kamienas atstojo grąžulą, o šaknys — rankenas. Netoli rankenų prie grąžulo buvo virvėmis priveržiama beržinė ar ąžuolinė išara. Ji baigėsi dvidantėmis šakėmis, ant kurių buvo užmauti geležiniai noragai su verstuvėmis. Verstuvės buvo nevienodos: dešinioji — siaura ir aštri; ji turėjo pakelti velėną; kairioji — plati, spiraliai išlenkta ir pakrypusi į šoną; ji turėjo versti vagą. Tokia Ž. vertė vagą tik į vieną pusę. Dirva liet. žagre buvo ariama kaip plūgu — dviem ar vienu arkliu, varant vagą aplink sklypą. Arklys buvo įkinkomas pavalkais su lanku (Dzūkijoje) arba plėškėmis (Užnemunėje). Antrojo tipo Ž., vadinama žemaitiškąja ar aukštaitiškąja, turėjo vieną verstuvę, kilnojamą nuo vieno noragо ant kito pagal tai, į kurią pusę turėjo virsti žemė. Ariant šia žagre, nereikėjo sukti aplink sklypą, o tik, perkėlus verstuvę, tuo pačiu kraštu grįžti atgal, varant kitą vagą. R. Lietuvoje buvo paplitusi Ž. su viena pastoviai pritvirtinta išlenkta verstuve. Visos Ž. buvo pritaikytos arti pora jaučių ar arklių arba vienu arkliu. Kaip pagrindinis arimo įrankis Ž. išsilaikė iki XIX a. pab., o kai kur ir iki XX a. pr.

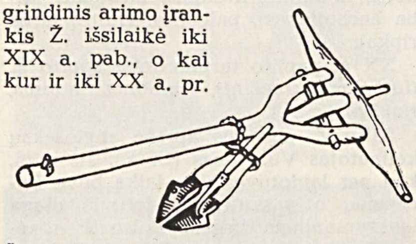

Žagrė su viena verstuve

Lit.: **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **P. Dundulienė**, Lietuviškoji žagrė. — „Istorija", t. 9, 1968.

2. Feodalinis valstiečių mokestis, imtas nuo žemės ploto, kurį valstietis įdirbdavo viena jaučių arba viena arklio žagre, įvestas Žemaitijoje 1527, naikinant pasėdžių prievolę ir lažinius darbus. Iš valstiečių buvo pareikalauta po 30 grašių už kiekvieną jaučių Ž. ir po 15 grašių už kiekvieną arklio Ž. Kiek kuris valstietis turėjo mokėti Ž. mokesčio, nustatydavo didžiojo kun-ščio vietininkai. Mokėti pinigus valstiečiams buvo kur kas sunkiau, negu atidirbti arba duoti duoklę. Dėl to prasidėjo bruzdėjimai, 1535 virtę sukilimu. Sukilimą nuslopinus, nuo Ž. mokesčio, kaip svarbiausios feod. prievolės, atsisakyta.

„ŽĀGRĖ" — žemės ūkio bendrovė, veikusi nuo 1907 Marijampolėje. „Ž." sukūrė klerikalai, siekdami konkuruoti su liberaliosios buržuazijos 1907 įsteigta Marijampolės ūkininkų draugove (ž. *Žemės ūkio draugijos*) ir kartu stiprinti savo ideologinę įtaką valstiečiams. 1910 turėjo apie 600 narių, 1914 apie 1100. „Ž." pardavinėjo valstiečiams trąšas (1910 jų parduota 84 vagonai), ž. ū. mašinas bei padargus ir kt. prekes, padėdavo valstiečiams parduoti ž. ū. produktus. 1914 pr. Užnemunėje turėjo 7 parduotuves. 1909 b-vė pardavė prekių už 125 000 rb, 1913 — už 302 000 rb. Nuo 1912 b-vė pradėjo rūpintis ir ž. ū. kultūra: steigė javų valymo punktus (1912 jų turėjo 5), ž. ū. padargų ir mašinų nuomojimo punktus (1914 jų turėjo 10), rengė trumpalaikius ž. ū. kursus, paskaitas, parodas. Surengė konkursinį plūgų bandymą. Nuo 1909 turėjo agronomą, kuris lankydavo ūkius ir teikdavo konsultacijas ž. ū. klausimais. „Ž." veikla nutrūko, prasidėjus I pasaul. karui. Po karo ji buvo atkurta, bet labiau nepasireiškė.

Lit.: **P. Šalčius**, Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje (iki 1915 metų), K., 1937.

„ŽAĪBAS" — **1.** Klerikalinė akcinė knygų leidimo bendrovė, veikusi 1930—40 Kaune. Įsteigė Lietuvos Krikščionių demokratų partijos veikėjai L. Bistras, P. Dogelis, P. Karvelis. B-vei vadovavo J. Valaitis. „Ž." turėjo spaustuvę. Leido daugausia verstinę grož. lit-rą, be to, klerikalinius dienraščius „Rytą" (1930—1936), „XX amžių" (1936—40).

2. Komunistinis mėnesinis visuomenės, politikos ir literatūros žurnalas, ėjęs 1931 Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 2 nr. Tiražas 1000 egz. „Žaibo" redakcijoje dirbo Kauno un-to studentų marksistų d-jos „Aurora" nariai A. Bauža, J. Bulavas (faktinis redaktorius), V. Drazdauskas ir E. Medžys (ofic. redaktorius). Bendradarbiavo dar K. Bartkus, P. Glovackas, R. Juknevičius, O. Navakauskaitė-Klimkienė, A. Oransas ir kt. Rašė apie pasaulinę ekonominę krizę, darbininkų judėjimą užsienyje, TSRS gyvenimą, 1931 Lietuvos ligonių kasų rinkimų rezultatus, paskelbė J. Janonio, M. Gorkio kūrinių. Leidinys cenzūros uždarytas, Nr. 2 konfiskuotas, ofic. redaktorius suimtas.

ŽAIDĒLIAI — kaimas Kupiškio rj., Palėvenėlės apyl., 6 km į š. nuo Kupiškio. 102 gyv. (1970). Parduotuvė, aštuonmetė m-la (1923—49 pradinė, 1949—61 septynmetė). Hitlerininkai ir vietiniai burž.

nacionalistai 1941 nužudė Ž. gyventojus J. Balčiūną, J. Gasparonį, S. Murauską, J. Tauginą. 1959 kaime buvo 113 gyv.

ŽAIDÌMAI — pramoginė, dažniausiai varžybinė, žmogaus veikla, ugdanti psichines ir fizines jo savybes: išradingumą, orientaciją, jėgą, vikrumą ir kt. Vienuose liet. liaudies žaidimuose (ypač rateliuose) dominuoja vaidybos, choreografijos (ž. *Liaudies šokiai*), kituose — sporto elementai. Daugelis senųjų liaudies žaidimų yra sinkretiški — juose yra ir teksto, ir muzikos, ir vaidybos, ir sporto. Pagal dalyvių amžių Ž. skirstomi į vaikų, jaunimo ir suaugusiųjų Ž.

Vaikų Ž. žaidžia suaugusieji su vaikais ar vieni vaikai. Paprasčiausi Ž., kuriuos suaugusieji žaidžia su vaikais, vadinami žaidinimais. Jais linksminami ir tildomi kūdikiai — šokdinami ant kelių, sūpuojami ant kojos, plojamos kūdikio rankutės, judesius palydint dainelėmis „Katu katu katutes", „Kėku kėku", „Viru viru košę". Paprasčiausius pačių vaikų Ž. žaidžia du vaikai. Šie Ž., daugiausia spėjimo varžybos, paremti poet. tekstu. Dialogais, dainelėmis ir skambiomis trumpomis frazėmis palydimi ir vaikų grupės žaidimai — tylėjimo, juokinimo varžybos. Labai paplitę judrūs vaidybiniai vaikų žaidimai („Vilkai ir avys", „Žąsys", „Ridikėlis", „Ropė"), pasižymintys išplėtotu siužetu, dramiškumu. Žaidėjai čia turi apibrėžtus vaidmenis. Šių Ž. dialogai sudaryti iš sustabarėjusių, tradicinių frazių. Kai kurie judrieji vaikų Ž. („Priegalvėlis", „Negreita katė", „Mūsų avytės", „Gegutytė tupi tupi", „Kurapkytė rugiuos") žaidžiami dainuojant. Juose vienu metu varžosi tik du žaidėjai, o kiti dainuodami stovi arba vaikščioja, laukdami eilės varžytis. Daugelis vaikų Ž. (ypač judriųjų) pradedama išsiskaičiavimu — vaidmenų pasiskirstymu. Šiam reikalui sakomi neilgi eiliuoti tekstai — skaičiuotės, sudarytos iš skambių, dažnai nesuprantamų žodžių, primenančių burtažodžius („Abul, vabul, dominiki", „Eini, meini, zuki, zaki", „Vienaičė, dvaičė, traičė", „Antuk, pantuk", „Sėdi boba ant grindų" ir kt.). Skaičiuotės sakomos greitu tempu, darant ritmingus griežtus judesius rankomis.

Jaunimo Ž. yra įprasta vaikinų ir merginų bendravimo forma, sudaranti progų pareikšti prielankumą, dėmesį. Jaunimo Ž. dažnai turi erotinį atspalvį. Nemaža jų yra judrūs („Medžiotojai", „Slapstykis, voverėl, linago", „Ančių tupi trys pulkeliai", „Šeško gaudymas", „Kepelušo vėlimas", „Priegalvėlis", „Čigonėlis", „Ožio pešimas", „Zuikelis", „Vanagėlis"), vaizduoja medžioklę, gyvulių ir žvėrių gyvenimą, kaimo buitį. Savita jaunimo Ž. rūšis yra kalendoriniai Ž., žaidžiami tik tam tikru metų laiku. Kai kurie kolendoriniai Ž. — tai nedidelės scenelės, vaidinimai su kaukėmis. Jų metu sakomos oracijos, dialogai. Tokie Ž. būdingi Užgavėnių karnavalui. Būdingi pavasario Ž.— sūpavimasis, šokinėjimas ant lentos. Dažnai jie buvo žaidžiami, dainuojant tam tikras dainas. Buvo žaidžiama t. p. per Jonines ir kitas vasaros šventes. Žiemos Ž. susiję su gamtos atgimimo, gyvulių ir žmonių vaisingumo, žemės derlingumo skatinimu. Daugelyje jų („Kepu kepu genelį", „Svotai", „Jievaro tiltas", „Du raitu joja", „Joja bejoja") vyrauja meilės, piršlybų, vedybų tematika. Šie Ž. daugiausia lydimi dainų, skatinančių veiksmą, nusakančių Ž. situaciją. Daugelyje kalendorinių Ž. („Apynys", „Snaudalė", „Martelė", „Liepė apynys", „Prūsas") ryškūs choreografiniai ir vaidybiniai elementai. Kalendoriniai Ž. ilgai išlaikė savo maginę prasmę.

Nemaža jaunimo ir suaugusiųjų Ž. susiję su šeimos šventėmis, ypač vestuvėmis. Paplitę vestuvininkų Ž., persirengus gyvuliais, žvėrimis ir paukščiais (ožiu, gerve, meška), įv. pokštai (tetervino mušimas, vilko uodegos traukimas, vanago pešimas ir kt.), žaidimai „Laumė", „Motinėle širdele".

XX a. pradžioje ir viduryje buvo paplitę jaunimo ir suaugusiųjų Ž., baigiami fantų išpirkimu — už pralaimėjimą įduotų daiktų vadavimu. Išpirkdami fantus, žaidėjai turėjo atlikti įv. uždavinius (pastovėti tarp dangaus ir žemės, kojomis pasiekti lubas, pečių į kūmas pakviesti, nutiesti telefoną), nusakomus mįslinga, metaforiška kalba, parodydami nemaža sumanumo ir orientacijos.

Sporto žaidimų pagr. elementai yra bėgimas, šokinėjimas, mėtymas, įvairūs jėgos ir akrobatikos veiksmai. Šie Ž. ugdo vikrumą, akylumą, taiklumą, išradingumą, orientaciją, jėgą ir kt. fizines ar psichines savybes. Daugelio sporto Ž. įrankis yra lazda. Dar buvo vartojamas veltinis arba drobe apsiūtų kailių kamuolys, rąsto nuopiova — ritinys, susuktas rankšluostis — žiužis, žolės arba šieno gniūžtė. Dauguma sporto Ž. turi varžybinių elementų, juos žaidžiantieji turi mokėti taktinių kombinacijų. Labiausiai paplitę liet. liaudies sporto Ž.— čyžas (arba čyžikas, klyvis), kerėpla (arba kergė, vokietuko mušimas, reketis), kiaulikė, krenglis, muštukas (arba burbuliukas), palendra, *ritinys* (arba ripka).

XX a. paplito tarptautiniai sporto Ž. (*futbolas, krepšinis, rankinis, tenisas, tinklinis* ir kt.).

Baltų Ž. pirmasis aprašė anglosaksų keliautojas Vulfstanas (IX a.). Jis mini, kad per laidotuves visą laiką buvę žaidžiama, o paskutinę laidotuvių dieną lenktyniaujama žirgais. Prūsų Ž. minėjo vienuolis Beringeris (XV a.), E. Vagneris (XVII a.). M. Pretorijus XVII a. parašytoje kn. „Prūsijos įdomybės" mini vyrų Ž. (ritinio mušimą, ėjimą kojokais, lošimus kortomis, kaulais) ir merginų Ž. („Trečias bėga", „Žąselės", šokinėjimą ant lentos). Užuominų apie XVIII a. lietuvių Ž. yra K. Donelaičio raštuose. XIX a. vertingų duomenų apie Ž. pateikė S. Daukantas, L. Jucevičius, M. Valančius, A. Juška, P. Višinskis. Jų veikaluose yra nemaža detalių Ž. aprašymų. Pirmuosus Ž. aprašų rinkinius išleido M. Grigonis („200 žaidimų", 1911, II leid. 1914; „Vaikų žaidimai", 1912; „Smagūs žaidimai", 1914). XX a. pirmojoje pusėje intensyvėjant liaudies kultūros tyrinėjimui, daug Ž. aprašų sukaupė Lietuvių mokslo d-ja, Lietuvių tautosakos archyvas. Taryb. metais Ž. aprašus renka ir tiria Liet. kalbos ir lit-ros in-tas, Ist. in-tas, Vilniaus un-tas ir kitos aukštosios m-los, Liaudies meno rūmai, muziejai. Ž. įjungiami į liaudies ansamblių repertuarą, jų mokoma vaikų lopšeliuose bei darželiuose, m-lose. Tradiciniu liaudies Ž. pavyzdžiu sukurta nemaža tarybinio gyvenimo tematikos žaidimų.

Lit.: **Ю. Лингис, З. Славюнас, В. Якелайтис,** Литовские народные танцы, Вильнюс, 1953 [II leid. 1955]; **J. Lingys,** Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955; **V. Steponaitis,** Lietuvių liaudies žaidimai ir pramogos, V., 1956; Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963 [p. 241—253]; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 461—463]; **S. Skrodenis,** Lietuvių liaudies žaidimas „Jievaro tiltas". — „LTSR MA darbai", 1965, A 1; Šepetys repetys, [vaikų tautosakos rinkinys, parengė L. Sauka], V., 1965; **M. Grigonis,** Vaikų žaidimai, V., 1966; Lietuvių tautosaka (Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai), t. 5, V., 1968 [L. Saukos įvad. str.].

ŽAIGINIO MIŠKAÎ — miškų masyvas Raseinių rj., 17 km į š. r. nuo Raseinių, 1 km į p. r. nuo Žaiginio. Priklauso Raseinių miškų ūkio Žaiginio girininkijai. Plotas 1398 ha; medynų 1181 ha. Masyvą sudaro Žaiginio (759 ha), Gintučių (521 ha) miškai ir Žaiginio giraitė (118 ha). Kompaktiškiausia masyvo r. dalis; v. dalies pakraščiai labai vingiuoti — yra įsiterpusių kolūkio žemių, kaimų. Masyvo r. pakraščiu teka Luknė (Dubysos intakas), v.— jos deš. intakas Sandrava. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, smėliniai ir priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Medynai daugiausia savaiminės kilmės. Eglynų yra 34%, beržynų 26%, pušynų ir juodalksnynų po 15%, drebulynų ir baltalksnynų po 4%, uosynų 2%. Jaunuolynai sudaro 23%, pusbrandžiai medynai 30%, pribręstantieji 39%, brandieji 8%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas I,8, vid. skalsumas 0,8, vid. tūris 165 ktm/ha, vid. prieauga 3,3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 4200 ktm. D. Tėvynės karo metais Žaiginio miškuose dažnai apsistodavo „Keršytojo" būrio partizanai.

ŽAIGINỸS — kaimas Raseinių rj., 8 km į p. r. nuo Šiluvos, 14 km į š. nuo Betygalos; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 313 gyv. (1970). Per kaimą teka Sandrava (Luknės intakas), iš p. r. prieina Žaiginio miškas. Keliai jungia Ž. su Raseiniais, Šiluva, Betygala, Grinkiškiu. Parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1946), felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), aštuonmetė m-la (1938—48 pradinė, 1948—49 prog-ja, 1949—60 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1963), biblioteka (nuo 1946), kultūros namai (nuo 1962). Ž. lentpiūvė yra gretimame Žalakiškių kaime. Ist. šaltiniuose XVI a. minimas

Ž. dvaras, 1664 — ir miestelis. 1716 Augustas II suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų ir metinį prekymetį. 1762—1832 Ž. dvaras priklausė vienuoliams pranciškonams, kuriuos į miestelį pasikvietė Ž. dvaro savininkas J. Nagurskis. Vienuoliai miestelyje pasistatydino vienuolyną (1764) ir bažnyčią (1770). XIX a. pirmojoje pusėje veikė parapinė m-la; 1824 joje mokėsi 23 mokiniai. 1897 miestelyje buvo 485 gyv., veikė vandens malūnas, spirito varykla; dvaras priklausė Zabieloms. 1923 Ž. kaime buvo 114, dvare — 23 gyventojai. D. Tėvynės karo metais Ž. apylinkėse veikė „Keršytojo" partizanų būrys; kaimo gyventojai jį rėmė. Burž. nacionalistai 1946 nužudė 3 Ž. gyventojus. 1959 Žaiginyje buvo 192 gyv.

ŽAISLAI. Nuo seno Lietuvoje paplitusios įvairios žaidimo priemonės mėtyti į taikinį (svaidynės, lankeliai, reketės), mėtyti ir gaudyti (bitelės, palendros), taikiniui mušti (ritiniai, kerėplos, kėgliai), šaudyti į taikinį (lankai, šaudyklės); be to, buvo daromi vilkeliai, aitvarai, vandens ir vėjo malūnėliai, dūdelės, birbynės, šokdynės, kojokai, rogutės, sūpynės, karuselės ant ledo ir kiti Ž. Iš paprasčiausių medžiagų iki šiol daroma nesudėtingų Ž.: skudurinių lėlių, žaislinių žvėrelių iš kailio, šiaudinių paukštelių, medžio drožinių, molinių figūrėlių, kartais švilpiančių papūtus. Liaudies meistrai padaro dailių, kartais ir sudėtingesnių Ž.: malkų piovėjų,

Panevėžio žaislų parduotuvėje

lesančių viščiukų, lojančių šuniukų, lokių, kalančių geležį. Molinius Ž. pardavimui buržuazijos valdymo metais gamindavo Viekšnių, Kuršėnų, Ukmergės ir kitų vietų puodžiai. Pramoninė žaislų gamyba Lietuvoje pradėta po D. Tėvynės karo. 1947 Vilniuje buvo įsteigtos 2 artelės, kurios gamino Ž. iš piuvenų ir pliušo. Vėliau jos pertvarkytos į „Vienybės" f-ką. Jame gaminama lėlės, žaisliniai automobiliai, traktoriai, laistytuvai iš polietileno, baldų komplektėliai, garvežiai, barškučiai, konstrukciniai kubeliai iš polistirolo, kimštiniai gyvulėliai iš porolono bei pliušo. 1960 Ž. pradėjo gaminti Vilniaus popieriaus ir kartono gaminių f-kas „Darbas". Jis gamina stalo žaidimus su kubeliais, loto tipo žaidimus, popierinius Ž. Metalinių žaislų f-kas „Žaislas" Vil-

Vilniaus žaislų fabriko „Vienybė" dirbiniai

niuje (įk. 1960) gamina Ž. iš metalo ir polistirolo — žaislinius automobilius, traktorius su priekabomis, semtukus, grėbliukus, kastuvėlius, sodo rinkinėlius. Kultūros prekių g-la „Aidas" Kaune (įk. 1964), be buitinių reikmenų, gamina lūpines armonikėles, metalofonus, dailiosios keramikos g-la „Jiesia" Kaune — karnavalines kaukes, Kretingos baldų įmonė — automobiliukus, traukinėlius, dviratį „Malūnėlis". 1969 pagamintų Ž. vertė — 6,3 mln. rb (1958 — 646 000 rb). Lietuvoje 1969 Ž. parduota už 6,6 mln. rb (Lietuvoje pagamintų — už 2,1 mln. rb, gautų iš kitų sąjunginių respublikų ir importuotų iš VDR — už 4,5 mln. rb). Nemažai Ž. išvežama į kitas taryb. respublikas, o „Vienybės", „Žaislo", Kretingos baldų įmonės gaminiai dar ir eksportuojami; 1969 jų išvežta į VFR, Kubą, Suomiją ir kt. šalis.

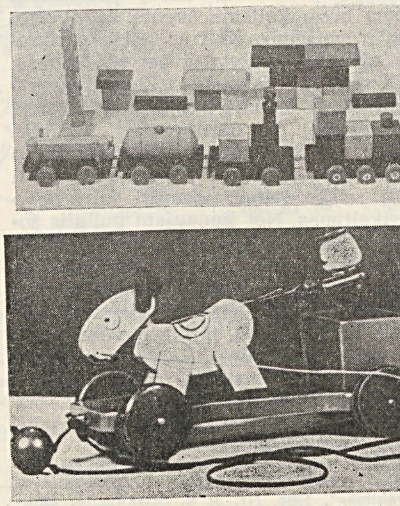

Kretingos baldų įmonės pagaminti žaislai

„ŽAISLAS"— lietuvių teatro draugija, veikusi 1910—14 Rygoje. D-jos užuomazgą sudarė L. Jakavičiaus vadovaujamas Lietuvių pašalpos d-jos vaidintojų būrelis. 1911 išsinuomojo patalpas su sale, vėliau sudarė fondą ir įsigijo sklypą teatrui statyti. 1913 pasivadino Rygos lietuvių teatru. 1914 gavo Rygos magistrato subsidiją. Rengė vakarus su vaidinimais ir koncertais (apie 70 per metus). Pastatė A. Fromo-Gužučio „Gedimino sapną", „Gudrią našlę", J. Smalsčio „Nutrūko", M. Šikšnio „Likimo bausmę", Z. Gaidamavičiaus-Gėlės „Akis už akį", G. Petkevičaitės-Bitės „Kovą", B. Laucevičiaus „Žmones", S. Bogušytės ir M. Dirmantaitės „Dumblynę", L. Tolstojaus „Pirmąjį degtindarį" ir dar keliasdešimt vienaveiksmių bei dviveiksmių pjesių. Vyriausiasis režisierius L. Jakavičius parengė apie 50 spektaklių, režisierius J. Buišas-Vėjelis parašė, išvertė ir pastatė daugiau kaip 10 veikalų. Režisavo ir V. Brigmanas. Chorui vadovavo J. Lukavičius, S. Jančevskis. Svarbesnieji aktoriai: M. Davidavičiūtė-Kublickaitė, A. Dručas, M. Dumbrytė, R. Grimalauskaitė-Perkūnaitė, S. Kalvelis, E. Kulikauskaitė, J. Linartas, A. Lukštaraupis, T. Macevičienė-Biegis, A. Macevičius, M. Paškauskas, O. Rubšytė-Rūta Rūtelė, P. Rudelis, M. Stiklytė-Miško Deivė, K. Stiklius, J. Švambaris, V. Vegys, A. Virvytė. „Ž." bendradarbiavo su latvių ir rusų teatro mėgėjais, kviesdavosi jų atlikėjus, rengdavo spektaklius kt. kalbomis.

„ŽAIZDRAS", Lietuvos universiteto socialistinė studentų draugija „Žaizdras", — socialdemokratinė Kauno universiteto studentų organizacija, veikusi 1925—38. Org-ją sukūrė studentų grupė, pasitraukusi iš Studentų socialistų d-jos. Žaizdrininkai savo veiklą derino su LSDP, padėjo organizuoti socialdemokratinės jaunimo s-gos „Žiežirba" skyrius bei „Kultūros" būrelius, dalyvavo seimo rinkimų kampanijoje, agituodami už LSDP sąrašus. Su kitomis pažangiomis org-jomis rengdavo un-te Gegužės Pirmosios minėjimus. Leido žurnalus „Mūsų frontas" (1925), „Naujas frontas" (1926), „Žaizdras" (1928—1930). Palaikė ryšius su užsienio s-d. krypties studentų org-jomis, dalyvavo Pabaltijo studentų socialistų federacijos kongresuose (1925 Rygoje, 1927 Tartu, 1930 Rygoje), priklausė Internacionalinei studentų socialistų federacijai.

„ŽAIZDRAS"— socialdemokratinės moksleivijos mėnesinis laikraštis, ėjęs 1928—1930 Kaune. Išėjo 11 nr. Redagavo A. Jakubėnas, A. Valinčius, A. Gučas, J. Dagys. Faš. valdžios uždarytas.

ŽAKAINIAI — kaimas Šilutės rj., Gardamo apyl., 17 km į š. r. nuo Šilutės, 8 km į š. nuo Žemaičių Naumiesčio. 90 gyv. (1970). Į š. nuo kaimo, Tenenio (Minijos intako) kair. krante, yra piliakalnis, dar vad. Užtenenių piliakalniu.

Piliakalnio aikštelė maždaug 30 m ilgio, 20—30 m pločio; jos š. pakraštyje yra 1 m aukščio, 20 m ilgio pylimas. Į p. nuo piliakalnio supilti 2 pylimai: pirmasis — maždaug 0,7 m, antrasis — 3,5—4 m aukščio. 1969 kaime buvo 89 gyv.

ŽÃKAS — ežeras Trakų rj., 5 km į š. nuo Trakų. Plotas 11 ha, ilgis 490 m, didž. plotis 270 m, kranto linijos ilgis 1350 m. Krantai daugiausia aukšti. Nenutekamas. Pakrantėje įsikūręs Užugirio kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽAKÃVIČIUS Vytautas [1882 Šlavėnuose (Anykščių rj.) — 1944.VII prie Kauno, IX forte] — 1905—07 revoliucijos ir antifašistinio judėjimo dalyvis. Studijuodamas mediciną Kijevo un-te, įsijungė į rev. veiklą. Už tai 1905 suimtas, pašalintas iš un-to. Dirbo Sibiro deimantų kasyklose. 1907 grįžo į Kijevą. Nepavykus vėl įstoti į un-tą, tais pat metais atvyko į Lietuvą, mokytojavo Utenos apskrityje. 1908—09 Vyžuonose (Utenos rj.) nelegaliai mokė valstiečių vaikus. I pasaul. karo metais dirbo Omsko gub. teismo medicinos ekspertu. 1921 grįžo į Lietuvą, mokytojavo Vilkaviškyje. Vėliau įvairiose Lietuvos vietose dirbo med. felčeriu. Vok. faš. okupacijos metais rėmė hitlerininkų persekiojamus žmones, padėjo tarybiniams karo belaisviams. 1944.III įkalintas Marijampolėje. Hitlerininkų sušaudytas.

ŽAKĒVIČIUS Stanislovas Gediminas [g. 1934.IX.1 Alytuje] — inžinierius elektromechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1958 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, dirba Kauno „Elektros" g-los direktoriaus pavaduotoju gamybos reikalams. Paskelbė moksl. straipsnių apie rotoriaus narvelio asimetrijos įtaką elektros variklio darbui.

ŽALAKĒVIČIUS Vytautas [g. 1930.IV.14 Kaune] — kino režisierius ir dramaturgas, Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1965). 1948—50 studijavo Kauno un-to elektrotechnikos f-te. 1956 Maskvoje baigė Sąjunginio Kinematografijos in-to režisūros f-tą. Nuo 1955 Lietuvos Kino studijos režisierius, nuo 1961 meno vadovas. Nuo 1956 TSRS Kinematografijos darbuotojų s-gos v-bos narys. Nuo 1961 TSKP narys. Ž. režisuotas filmas „Adomas nori būti žmogumi" (1959) Pabaltijo ir Baltarusijos kino festivalyje Vilniuje 1959 laimėjo „Didžiojo gintaro" prizą. Novelių filmas „Gyvieji didvyriai" (1959; Ž. — filmo meno vadovas, novelės „Lakštingala" scenarijaus autorius, novelės „Gyvieji didvyriai" režisierius ir scenarijaus bendraautoris) 1960 Pabaltijo ir Baltarusijos kino festivalyje Rygoje laimėjo „Didžiojo gintaro" prizą, XII tarptautiniame kino festivalyje Karlovi Varuose (Čekoslovakija) — pagr. prizą ir Tarptautinės kino kritikų ir žurnalistų asociacijos prizą. 1960 už šiuos du filmus Ž. gavo Resp. premiją. Ž. režisuotas filmas „Niekas nenorėjo mirti" (1965; Ž. — ir jo scenarijaus autorius) apdovanotas „Didžiojo gintaro" prizu Pabaltijo, Baltarusijos ir Moldavijos kino festivalyje Vilniuje ir pagr. prizu sąjunginiame kino festivalyje Kijeve (abu 1966). Pastarajame festivalyje Ž. paskirta premija už geriausią scenarijų. 1966 už filmą „Niekas nenorėjo mirti" Ž. gavo Lenino komjaunimo premiją, 1967 TSRS Valstybinę premiją. Ž. režisuotiems filmams būdinga publicistiškumas, draminė įtampa, dinamiškas veiksmas.

Kiti Ž. pastatymai: „Skenduolis" (1956), „Kol nevėlu" (su J. Fogelmanu, 1957), „Vienos dienos kronika" (1963; Ž. — scenarijaus autorius); televizijos filmas „Visa teisybė apie Kolumbą" (1970; Ž. — scenarijaus autorius). Kino filmų „Svetimi" (1961), „Jausmai" (1968; Ž. — scenarijaus autorius), „Ave, vita" (1969; Ž. — scenarijaus bendraautoris) meno vadovas. Paskelbė kino scenarijus: „Gott mit uns" (su G. Kanovičiumi, 1961), „Ave, vita" (su G. Kanovičiumi, 1965), „Vienos dienos kronika" (bulg. k., 1966), „Niekas nenorėjo mirti" (rusų k., 1966; bulg. k., 1966; pranc. k., 1969), „Pasaulis, kuris priklauso vyrams" (1967).

Lit.: **В. Жалакявичюс, Разные слова** [интервью А. Клейнаса с кинорежиссером], М., 1969.

ŽALČIAĨ. Lietuvoje yra 2 Ž. rūšys: paprastasis Ž. *(Natrix natrix)*, retokas, ir lygusis Ž. *(Coronella austriaca)*, labai retas. Paprastieji Ž. dažniau aptinkami Druskininkų-Varėnos, Kazlų Rūdos miškuose, Rūdninkų ir Žaliojoje giriose. Gyvena ir krūmynuose prie vandens, drėgnose pievose. Be to, pasitaiko prie vandens malūnų, ūkiniuose pastatuose, po namų grindimis. Minta varlėmis ir kitais smulkiais gyvūnais. Naudingi kaip kenksmingų vabzdžių, vikšrų, šliužų naikintojai.

XIV a. metraščiai mini, kad lietuviai Ž. garbino kaip namų ir gyvulių globėjus, turto saugotojus. Ž. buvo laikomi namuose, dažniausiai kertėje įtaisytoje gūžtoje, prižiūrimi; kartą per metus jiems buvo keliama šventė su apeigomis ir vaišėmis. XVI a. žalčių garbinimą mini M. Mažvydas bei M. Daukša, XIX a. — M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje". Liaudis tikėjo, kad Ž. lemią vaisingumą ir derlingumą. Net iki XIX a. kai kur žmonės laikydavo Ž. po sutuoktinių gultu ar galustalėje. Sutikti žaltį reiškė laimę; užmušti žaltį buvo nusikaltimas. Net šienaujant gulintis žolėje Ž. buvo aplenkiamas. Turtą nešantis aitvaras dažnai buvo vaizduojamas su žalčio galva ir ilga uodega. Stogastulpiai, kryžiai buvo puošiami prigludusių Ž. figūromis, iš kurių vėliau liko tik vingiuotos linijos. Ž. motyvais buvo puošiamos prieverpstės, trobų kampai, margučiai. Vandens karalaitis t. p. buvo vaizduojamas kaip žaltys (pasaka „Eglė žalčių karalienė").

Lit.: **T. Ivanauskas,** Gamtininko užrašai, [V., 1955]; **T. Ivanauskas,** Žalčiai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 3; **E. Šimkūnaitė,** Žalkčių karalius. — „Mūsų gamta", 1968, Nr. 9—10.

ŽALÃDARIS Liudvikas [1900.III.18 Keturvalakiuose (Vilkaviškio rj.) — 1938.IX Smolenske (RTFSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, poetas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1919—24 mokėsi Marijampolės g-joje, baigė 5 klases. 1920 įstojo į LKJS. Nuo 1922 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1923—24 keletą kartų buvo kalinamas Kaune, Marijampolėje. 1924 išvyko į TSRS, gyveno Jauniaus pavarde. 1924—26 dirbo LKP CK leidykloje Smolenske. Nuo 1929 gyveno Minske, dirbo Baltarusijos Radijo k-to liet. laidų vedėju ir redaktoriumi. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1955 reabilituotas. Eilėraščius pradėjo spausdinti 1922. Bendradarbiavo „Naujojoje gadynėje", „Kibirkštyje", „Raudonajame artojuje". Pasirašinėjo L. Žalvariu, Blinda, Gervazu. Poezijoje vaizdavo darbo žmonių skurdą, socialinę priespaudą, aukštino rev. kovos idėjas. Žymu J. Janonio kūrybos poveikis.

Ršt.: [Eilėraščiai]. — Kovos keliais, V., 1961.

Lit.: **B. Pranskus,** Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964; Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 2, V., 1965.

ŽALĒNAS Bronius [g. 1923.X.10 Kavalniškiuose (Molėtų rj.)] — inžinierius radiotechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1962). 1951 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1952—56 Vilniaus radijo stoties inžinierius. 1956—57 Radijo transliacijos tinklų direkcijos projektavimo grupės inžinierius. 1957—59 Vilniaus televizijos centro inžinierius. 1959—63 Vilniaus skaičiavimo mašinų g-los elektronikos laboratorijos vedėjas, elektroninių prietaisų biuro viršininkas. Nuo 1963 konstravimo biuro laboratorijos viršininkas. Išrado keletą elektroninių lempų ir relių srovės parametrų matavimo įrenginių (1961—62). Su Č. Markūnu išleido kn. „Elektronika ir telemechanika gamyboje" (1963). Parašė straipsnių apie elektroninių skaičiavimo mašinų mazgų kontrolės automatizavimą.

ŽALESÀ — upė Vilniaus rj., Neries deš. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 71 km². Prasideda Grąžtelių apylinkėse, 12 km į š. v. nuo Nemenčinės. Teka į p. r., aukštupyje — per Radžiulių pelkę. Įteka į Nerį 187 km nuo jos žiočių, netoli Tartokų, 6 km į p. v. nuo Nemenčinės. Intakas — Girija (kair.). Vid. nuolydis 376 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,65 m³/s. Prie Ž. yra Liubavo (4 km nuo žiočių) ir Tartokų (0,4 km nuo žiočių) vandens malūnai.

ŽÃLESAS — ežeras Vilniaus rj., 7 km į š. nuo Riešės, prie Vilniaus—Utenos plento. Plotas 68 ha, didž. gylis 17,4 m. Ežeras šakotas; ilgis 1590 m, didž. plotis 1330 m. Kranto linija labai vingiuota, jos ilgis 6500 m. Krantai daugiausia žemi, vietomis pelkėti. Dugną dengia sapropelingas molis, pakrantės smėlėtos. Į Ž. įteka 3 upeliai, išteka vienas (Žalesos intakas). Prie ežero įsikūrę Pikeliškės ir Šaltoniškės.

ŽALGIRIAĨ — kaimas Skuodo rj., Daukšių apyl., 11 km į š. v. nuo Salantų,

4 km į r. nuo Kretingos—Skuodo geležinkelio. 107 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Šventoji. Parduotuvė, pr. m-la. 1959 buvo 156 gyv.

„ŽALGIRIO AINIS" — komunistinis nelegalus jaunimo laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1943.XII Kazėnų miškuose (BTSR). Leido LLKJS CK. Red. J. Macevičius. Tiražas 3000 egz. Informavo apie Raudonosios Armijos ir „Žalgirio" partizanų brigados kovos veiksmus, ragino jaunimą priešintis mobilizacijai į vok. faš. kariuomenę.

„Žalgirio ainis". 1943 Nr. 1 antraštė

ŽALGIRIO MŪŠIS — Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių mūšis su Kryžiuočių ordino kariuomene 1410.VII.15 ties Žalgiriu (vok. Grünwald; dab. Lenkija, apie 80 km į p. r. nuo Malborko). Tame mūšyje jungtinėmis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Lenkijos Karalystės jėgomis iš esmės buvo padarytas galas 200 metų trukusiai vok. feodalų grobikiškai ekspansijai (ž. *Kryžiuočių ordinas*) į Rytus, baltų ir slavų gyvenamas žemes.

Tiesioginė Ž. m. priežastis buvo ta, kad Lietuvos did. kun-štis Vytautas parėmė 1409.V prieš Kryžiuočių ordiną sukilusius žemaičius (ž. *Sukilimai*). Kadangi Kryžiuočių ordino galios stiprėjimas ir jo brovimasis vis toliau į rytus buvo pavojingas ir Lenkijai, dėl ordino ekspansijos jau netekusiai dalies savo v. žemių, bendram su LDK karo žygiui prieš ordiną ėmė rengtis ir Lenkija. Vytautas ir Jogaila 1409.XII susitiko Breste to žygio plano aptarti. Jie susitarė abiejų valstybių kariuomenes sujungti prie Vislos ir drauge žygiuoti prieš ordiną, užimti jo sostinę Marienburgą (dab. Malborkas). Kryžiuočiai manė, kad lietuviai ir lenkai puls atskirai, ir stiprino pasienio pilis. 1410.VI.3 Vytautas su savo kariuomene išžygiavo iš Vilniaus į Gardiną. Ten jis sujungė lietuvių ir rusų žemių, priklausiusių LDK, karinius dalinius. Iš Gardino iki Červinsko — sutartos susitikimo su Lenkijos kariuomene vietos — LDK kariuomenė atžygiavo VI.29, nuėjusi 500 km. Tuo pačiu laiku ten atvyko ir Lenkijos kariuomenė. Susijungusios sąjungininkų kar. pajėgos tiesiausiu keliu patraukė į Marienburgą. VII.10 ties Kauerniku (dab. Kužentnikas) jos pasiekė Drevencos u., už kurios laukė kryžiuočių kariuomenė. Nenorėdami toje vietoje kautis, sąjungininkai VII.11 grįžo atgal iki Lautenburgo (dab. Lidzbarkas) ir žygiavo Tanenbergo (dab. Stembarkas) link, nesiekdami Drevencos. Ordino kariuomenė, žygiavusi Drevencos deš. krantu, nuo Lobau (dab. Liubavas) pasuko link Tanenbergo ir pasiekė jį VII.15. Kryžiuočiai pasitiko priešus prie Žalgirio ir Tanenbergo.

Lietuvos kariuomenė išsidėstė mūšiui ties Faulenu (dab. Ulnovas). Dešiniuoju sparnu ji rėmėsi į Laubeno (dab. Lubianio) ež., kairiuoju — į lenkų kariuomenę, išsidėsčiusią ties Liudvigsdorfu (dab. Lodvigovas). Sąjungininkams iš kairės buvo Žalgiris, didelis miškas, neleidęs laisvai veikti mūšio metu. Kryžiuočių kariuomenė deš. sparnu prie Liudvigsdorfo siekė Žalgirio aukštumą, o jos kair. sparnas tęsėsi Tanenbergo kryptimi. Kryžiuočiai įsitaisė stovyklą ties Frogenau (dab. Frignovas; ž. schemą).

Vytauto vadovaujamą LDK kariuomenę sudarė, kaip rašo XV a. lenkų istorikas J. Dlugošas, 40 pulkų (Trakų, Vilniaus, Gardino, Kauno, Lydos, Medininkų ir kt., t. p. LDK priklausančių baltarusių, ukrainiečių, rusų žemių — Smolensko, Polocko, Vitebsko, Kijevo, Pinsko, Naugarduko, Bresto, Volkovisko, Drohičino, Melniko, Starodubo ir kt. pulkai). Lenkų buvo apie 50 pulkų. Iš sąjungininkų samdytinės kariuomenės svarbiausi buvo čekų daliniai. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė turėjo apie 35 000 karių. Ordino ir jo talkininkų buvo kiek mažiau. Kryžiuočiai, be savo karių, turėjo apie 9—10 pulkų talkininkų. Tai buvo riteriai iš Vokietijos, samdiniai šveicarai, prancūzai ir kt.

LDK kariuomenė, kaip rašo Dlugošas, turėjo 30 pulkų (vėliavų) su vyčio ženklais ir 10 su Gedimino stulpais. Kiekvienas pulkas turėjo savo vadą — vėliavininką. Žymesnieji lietuvių karių vadai buvo Vilniaus vaivada Manvydas, Lietuvos maršalka Čapurna, sukilusių žemaičių seniūnas Rumbaudas, Kauno vaivada Sungaila, Ukmergės — Kinsgaila. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė buvo išrinkusi karo tarybą. Sąjungininkų kariuomenės vadas buvo Jogaila.

VII.15 rytą sąjungininkai laukė kryžiuočių puolimo. Kryžiuočiams pajudėjus, Lietuvos ir Lenkijos kariuomenėms buvo duotas ženklas pradėti mūšį. Lietuviai puolė pirmieji. Svarbiausia kova vyko slėnyje prie kelio Liudvigsdorfas—Tanenbergas. Mūšio laukas užėmė 4 km^2 ploto. Kariai iš pradžių kovojo ietimis; kai jos buvo sulaužytos, pėstieji kovėsi kirviais, o raitieji — kalavijais. Po kurio laiko dalis LDK kariuomenės iš mūšio lauko ėmė trauktis Zėvaldo kryptimi, kita dalis, kurioje buvo ir 3 Smolensko pulkai, drauge su lenkais kovėsi toliau. Kai į mūšį grįžo lietuvius vijęsi kryžiuočiai ir ordino magistras atvedė į kovos lauką 16 atsarginių pulkų, sąjungininkų padėtis pasidarė kritiška. Didžioji lenkų vėliava buvo apsupta. Kryžiuočiai jau giedojo pergalės giesmę. Tuo metu į mūšio lau-

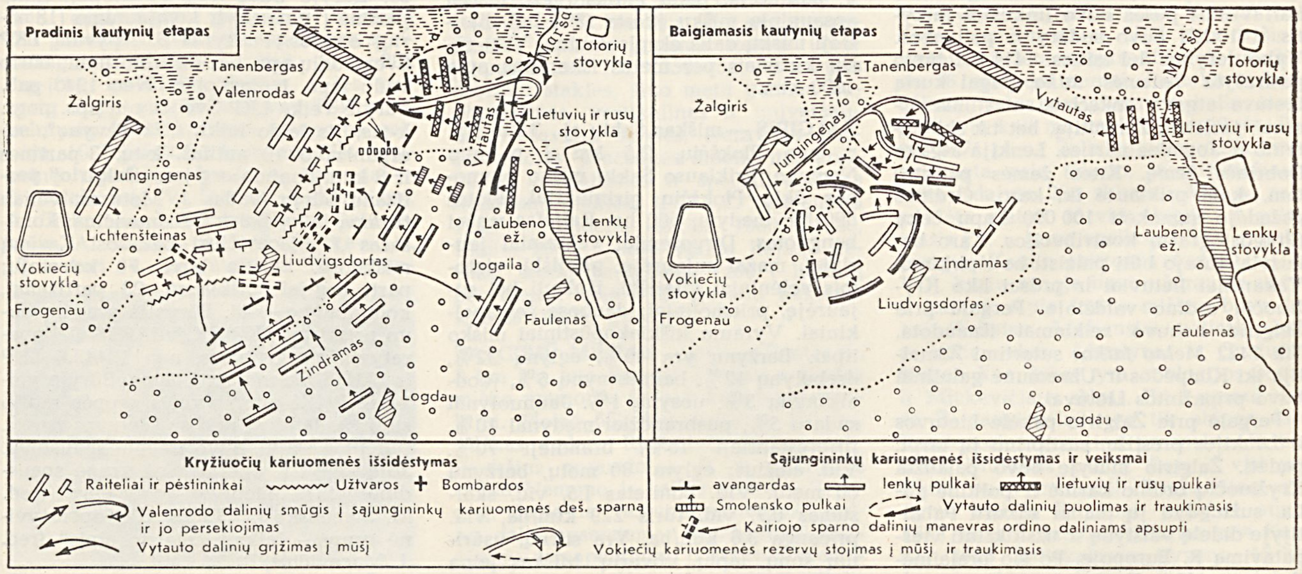

Žalgirio mūšio schema

ką grįžo pasitraukę LDK pulkai ir netikėtai puolė kryžiuočius. Tai ir nulėmė mūšį. Prasidėjo ordino kariuomenės triuškinimas. Mūšyje, kuris truko visą dieną, žuvo ordino magistras Ulrichas fon Jungingenas, maršalas Fridrichas Valenrodas, didysis komtūras Konradas Lichtenšteinas ir daug kitų žymių riterių. Daug kryžiuočių pateko į nelaisvę. Likusioji priešo kariuomenės dalis bėgo į savo stovyklą ties Frogenau, bet pakeliui daug kryžiuočių žuvo nuo persekiotojų, dalis jų paskendo balose. Vėliau kryžiuočiai skundėsi, kad Žalgirio mūšyje jų žuvo 18 000. Jogaila yra sakęs, kad pačiame mūšyje kryžiuočių žuvo apie 4 000.

Sumušę kryžiuočius, sąjungininkai žygiavo per Prūsiją. Pilys pasidavinėjo be kovos. Kryžiuočių pavergti prūsai palankiai sutiko nugalėtojus. Vytauto kariuomenė užėmė R. Prūsiją. Po 10 dienų sąjungininkai apsupo Marienburgą, kur jau buvo spėję įsitvirtinti kryžiuočiai. Tai, kad sąjungininkai iš karto nežygiavo į Marienburgą ir davė laiko kryžiuočiams suburti savo jėgas, buvo taktinė sąjungininkų klaida. Marienburgo pilis nebuvo paimta. Sąjungininkų kariuomenė buvo nuvargusi, trūko maisto, kariai ėmė sirgti. Vytautas buvo netekęs beveik pusės savo žmonių. Po dviejų mėnesių Vytautas su savo kariais nuo Marienburgo pilies pasitraukė, o netrukus juo pasekė ir lenkai. Saugoti užimtas pilis R. Prūsijoje buvo paliktos įgulos. Vytautas ir Jogaila tolimesnę kovą su kryžiuočiais atidėjo, nes neįstengė galutinai įveikti ordino, kurį ir toliau rėmė V. Europos feodalai, popiežius, Vokietijos imperatorius.

Atsitraukus nuo Marienburgo, nepavyko išlaikyti užimtų Prūsijos pilių ir miestų. Lietuva ir Lenkija bandė ginti savo laimėjimus, bet nesėkmingai. Abi kariavusios pusės buvo linkusios taikytis. 1410.XII buvo sudarytos paliaubos. Vyko derybos dėl taikos. 1411.II.1 buvo pasirašyta *Torunės taika*, pagal kurią Lietuva atgavo anksčiau sutartimis ordinui perleistą Žemaitiją, bet tik iki Vytauto ir Jogailos mirties. Lenkija atgavo Dobrinės žemę. Kitos žemės paliktos tam, kam priklausė iki karo. Ordinas pažadėjo sumokėti 100 000 kapų čekų (Pragos) grašių kontribucijos. Karo belaisviai turėjo būti paleisti be išpirkimo. Vakariniai lietuviai ir prūsai liko Kryžiuočių ordino valdžioje. Pergalė prie Žalgirio nebuvo reikiamai išnaudota. Tik 1422 *Melno taikos* sutartimi Žemaitija iki Klaipėdos ir Užnemunė galutinai buvo pripažintos Lietuvai.

Pergalė prie Žalgirio pakėlė Lietuvos ir Lenkijos prestižą, sustiprino jų tarpt. padėtį. Žalgirio mūšyje buvo palaužta Kryžiuočių ordino karinė ir politinė galia, sužlugdyti jų planai sukurti Pabaltijyje didelę valstybę ir užsitikrinti viešpatavimą R. Europoje. Po šio pralaimėjimo prasidėjo Kryžiuočių ordino smukimas.

Lit.: **J. Voigt,** Geschichte Preussens, Bd. 7, Königsberg, 1836; **T. Korzon,** Grunwald, Warszawa, 1910; **S. Zaskevičius,** Trijų elementų reikšmė Tanenbergo kautynėse, K., 1930; **Я. Зутис,** Грюнвальд — конец могущества Тевтонского ордена. — «Исторический журнал», М., 1941, № 9; **Ю. Жюгжда,** Борьба литовского народа с немецкими рыцарями в XII—XV **веках.**— Ten pat, 1943, Nr. 8—9; **P. Pakarklis,** Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, K., 1948; **H. Łowmianski,** Agresja Zakonu krzyżackiego na Litwę w wiekach XII—XV.—„Przegląd historyczny", t. 14, Warszawa, 1954; **S. Kuczyński,** Wielka wojna z Zakonem krzyżackim w latach 1409—1411, Warszawa, 1955; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **M. Jučas,** Žalgirio mūšis, V., 1960; **B. Dundulis,** Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje, V., 1960; Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964; **B. Dundulis,** Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., V., 1967.

ŽÃLGIRIO-PAMARKIJÕS MIŠKAĨ — miškų masyvas Mažeikių ir Telšių rj., 7 km į p. r. nuo Sedos, į r. nuo Plinkšių ežero. Plotas 3090 ha; medynų 2317 ha. Masyvo š. dalis — Žalgirio miškas (1782 ha) — priklauso Mažeikių miškų ūkio Sedos girininkijai, p. dalis — Pamarkijos miškas (1308 ha) — Telšių miškų ūkio Gadunavo girininkijai. Žalgirio miške yra Plinkšių (134 ha) ir Užmarkijos (327 ha) pelkės; Pamarkijos miško p. v. pakraštyje yra Gudono ež., o tarp jo ir Plinkšių ež.— Juodės pelkės dalis. Per Pamarkijos mišką į Plinkšių ež. teka Markija. Reljefas banguotas. Dirvožemiai daugiausia jauriniai, rečiau veléniniai jauriniai, smėliniai ir priesmėliniai, vietomis su priemolio podirviu. Medynai savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių ir mėlyninių) yra 58%, eglynų 21%, beržynų 15%, juodalksnynų 4%, baltalksnynų 1%. Jaunuolynai sudaro 45%, pusbrandžiai medynai 42%, pribręstantieji 9%, brandieji 3%, perbrendusieji 1%. Medynų vid. amžius 39 metai, vid. bonitetas II,4, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 117 ktm/ha, vid. prieauga 3 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių. Masyvo v. pakraščiu, palei Plinkšių ež., tęsiasi apsauginių miškų juosta (394 ha), likusioji miškų dalis eksploatacinė. Visų rūšių kirtimais per metus iškertama apie 4600 ktm.

ŽÃLGIRIS — miškas Šakių rj., 3 km į p. r. nuo Plokščių, 2,5 km į p. nuo Nemuno. Priklauso Šakių miško pramonės ūkio Plokščių girininkijai. Plotas 590 ha; medynų 560 ha. Reljefas mažai banguotas. Dirvožemiai veléniniai jauriniai, mažai sujaurėję, gliejiški, vietomis veléniniai gliejiški, išplauti bei sujaurėję, priemoliniai; daubose žemapelkiniai. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. Beržynų yra 46%, eglynų 32%, drebulynų 12%, baltalksnynų 6%, juodalksnynų 3%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 5%, pusbrandžiai medynai 10%, pribręstantieji 15%, brandieji 70%. Vid. amžius: eglynų 80 metų, beržynų 60 metų. Vid. bonitetas I,5, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 229 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra stirnų, usūrinių šunų, lapių, voverių. Miškas įeina į Nemuno apsauginę juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 1000 ktm. Mediena vežama į Plokščius, iš ten plukdoma Nemunu.

„ŽÃLGIRIS"— 1. Partizanų brigada, hitlerinės okupacijos metais veikusi Švenčionių apskrityje ir Baltarusijoje. Suorganizuota 1943.IV LKP CK ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo operatyvinės grupės nutarimu iš Begomlio miškuose (BTSR, tarp Minsko ir Polocko) veikusių lietuvių partizanų grupių. Jos užuomazgą sudarė Ežerskio, Mečio, Skardžio, Šalčio, Žebenkos partizanų grupių ir LKP CK operatyvinės grupės nariai. Pirmasis brigados vadas A. Zaicas, komisaras D. Rocius. 1943 brigadoje buvo 3 būriai (apie 150 partizanų). Iš pradžių jie apsistojo II Černicoje, Lesinuose ir Uglocuose (BTSR, Dokšicų rj.). 1943.V brigados partizanai kovodami nužygiavo apie 300 km ir įsirengė bazę Kazėnų (BTSR) miškuose. Iš čia kelios partizanų grupės buvo pasiųstos į Alytaus, Biržų, Panevėžio, Rokiškio, Zarasų aps. Įsijungus į brigadą partizanams, veikusiems Švenčionių aps., 1943 pirmojoje pusėje buvo vėl sudaryti 3 būriai (Kalinausko, „Žalgirio" ir „Vilniaus"). **Kalinausko partizanų būrys** (43 kovotojai; vadas E. Baleišis) bazavosi Purviniškių (Vilniaus rj.) miške. Būrio partinei org-jai priklausė 6 kovotojai, komjaunimo — 21. 1944.III.1 mūšyje su lenkų burž. nacionalistais partizanai neteko 24 kovotojų, o patys nukovė ar sužeidė 72 priešus. Po tų kautynių buvo sudarytas naujas **Kalinausko partizanų būrys;** jo vadu paskirtas Bronius Urbanavičius, komisaru — I. Mandrikinas. Būrys bazavosi Kazėnų miškuose. 1944 pr. jame buvo 29 kovotojai, 1944 vid.— 219. Būryje veikė partinė (9 nariai) ir komjaunimo (28 nariai) org-jos, buvo leidžiamas sienlaikraštis „Už tėvynę" (išėjo 17 nr.). **„Vilniaus" partizanų būrys** (vadas S. Apyvala, komisaras V. Minkevičius) bazavosi Adutiškio (Švenčionių rj.) miškuose. Būryje buvo 168 kovotojai, veikė partinė (19 narių) ir komjaunimo (18 narių) org-jos. Paskyrus S. Apyvalą LKP Švenčionių aps. k-to sekretoriumi, būrio vadu tapo J. Bagdonas. Nuo 1943 pab. būryje veikė LKP Švenčionių aps. pogr. k-tas; jis leido laikr. „Už Tėvynę", suorganizavo 10 antifaš. k-tų, 3 partines ir 8 komjaunimo org-jas. **„Žalgirio" partizanų būrys** (vadas J. Motuzas, vėliau trumpą laiką Balys Urbanavičius; komisaras J. Macevičius) bazavosi Kazėnų miškuose. Būryje buvo 70 kovotojų; part. org-jai priklausė 23 partizanai, komjaunimo — 44. Būrys iš pradžių buvo priskirtas LKP CK ir LLKJS CK operatyvinėms grupėms, nuo 1944.I.6 LKP ir LLKJS Šiaurės sr. k-tams. Būryje veikė LKP CK operatyvinės grupės radijo stotis, palaikiusi ryšį su Lietuvos partiz. judėjimo štabu, buvo įrengta spaustuvė. Joje LKP CK operatyvinė grupė spausdino laikr. „Lietuvos partizanas" (red. M. Šumauskas), LLKJS CK operatyvinė grupė — laikr. „Žalgirio ainis" (red. J. Macevičius).

„Ž." davė pradžią Birutės, Vytauto ir kitiems partizanų būriams. Brigados

partizanai nuvertė nuo bėgių 106 priešo kar. ešelonus, susprogdino 10 okupantams dirbusių įmonių, 25 tiltus, sunaikino 45 automašinas, 5 priešo įgulas, 20 km telegrafo linijų ir daug kitų kar. objektų. Kautynėse žuvo 58 brigados kovotojai, jų tarpe brigados komisaras D. Rocius, komjaunimo org-jos sekretorius D. Barauskas, brigados gydytojas A. Kucevalovas, būrių vadai E. Baleišis, J. Bagdonas.

Lit.: B. Urbanavičius, Liaudies keršytojai (Iš partizano atsiminimų), V., 1954; S. Apyvala, Sakalai broleliai (Partizano užrašai), V., 1961; P. Štaras, Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966.

2. Lietuvos profsąjungų sporto draugija. Įkurta 1944.III.16 Maskvoje. Iki Tarybų Lietuvos išvadavimo d-ja turėjo krepšinio, lengvosios atletikos, teniso sekcijas. Išvadavus Tarybų Lietuvą, dar 1944 įvyko pirmosios „Ž." futbolininkų, krepšininkų ir irkluotojų varžybos. 1945 pr. d-ja turėjo apie 12 000, 1954 — apie 40 000 narių. 1970 pradžioje „Ž." jungė 369 Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Druskininkų, Palangos miestų fiz. kultūros kolektyvus ir 6 įmonių sporto klubus, kuriuose buvo apie 125 000 sportininkų (jų tarpe 850 TSRS sporto meistrų, 37 TSRS tarpt. klasės sporto meistrai, 34 TSRS garbės sporto meistrai, 21 TSRS nusipelnęs sporto meistras). D-joje kasmet parengiama apie 50 TSRS sporto meistrų, 1000 kandidatų į TSRS sporto meistrus ir pirmaatskyrininkių, 24 000 II ir III atskyrio sportininkų. „Ž." turi 11 stadionų, 65 sporto sales, 2 plaukimo baseinus, 132 krepšinio, 155 tinklinio, 33 teniso, 22 futbolo aikštes, 7 lengvosios atletikos aikštynus, 16 slidinėjimo ir 5 irklavimo bazes, 17 šaudyklų, 4 jachtklubus. Vilniuje statomi „Ž." sporto rūmai. „Ž." žinioje veikia 11 vaikų ir jaunių sporto m-lų (iš jų 4 specializuotos). „Ž." nariai kultivuoja 40 sporto šakų, dalyvauja respublikinėse, tarprespublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse varžybose. D-ja organizuoja gamybinę mankštą 258 įmonėse ir įstaigose, sportines sveikatingumo stovyklas (jas turi 202 org-jos), turistinius žygius. D-jos trenerių tarpe yra 19 Lietuvos TSR nusipelniusių kūno kultūros ir sporto veikėjų, 16 TSRS ir 74 Lietuvos TSR nusipelnę treneriai; žymiausi treneriai — B. Balaišienė, V. Bimba, F. Bimbienė, A. Gedminas, J. Grinbergas, G. Sviderskaitė, A. Šocikas, R. ir E. Vaitkevičiai. „Ž." turi 4 tarptautinės, 69 sąjunginės kategorijos teisėjus. D-jos sportininkai yra rungtyniavę tarpt. varžybose 41 šalyje, 24 žalgiriečiai, kaip TSRS rinktinių nariai, dalyvavo XV, XVI, XVII, XVIII ir XIX olimpinėse žaidynėse, jose laimėjo 12 sidabro ir 7 bronzos medalius. Kauno „Ž." rankinio moterų komanda 1967 ir 1968 iškovojo Europos taurę. Vilniaus „Ž." irkluotojų vyrų aštuonvietė buvo pasaulio (1962), Europos (1963 ir 1964) vicečempione, 1964 laimėjo didįjį Henlėjaus regatos prizą; moterų aštuonvietė buvo Europos čempione (1963, 1965, 1967) ir vicečempione (1964, 1966). 1965 Europos pirmenybėse aukso medalius laimėjo ir Vilniaus „Ž." irkluotojų vyrų keturvietė be vairininko. Nuo 1962 TSRS A klasės futbolo pirmenybėse dalyvauja „Ž." futbolo meistrų komanda. Daugelis „Ž." komandų ir atskirų sportininkų yra užėmę I vietas TSRS pirmenybėse. Kauno „Ž." vyrų krepšinio komanda buvo TSRS čempione (1951), laimėjo TSRS profs-gų (1948—49, 1953) ir TSRS (1953) taures. 1965 sąjunginėje profsąjungų spartakiadoje d-jų tarpe „Ž". užėmė I vietą. D-jos sporto kolektyvų komandos (Kauno dirbtinio pluošto g-los sporto klubo „Pluoštas" lengvaatlečiai, Kauno radijo g-los sporto klubo „Banga" dviratininkai ir futbolininkai, Kauno „Raudonojo Spalio" g-los vandensvydininkai, Vilniaus elektros skaitiklių g-los rankininkai, Vilniaus „Kibirkšties" krepšininkės ir kt.) atstovauja d-jai sąjunginėse varžybose.

„Žalgiris" 2. Kauno „Žalgirio" rankinio komanda, 1968 laimėjusi Europos taurę

„Žalgiris" 2. Draugijos emblema

„ŽALGIRIS", Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos ordino staklių gamykla „Žalgiris" (nuo 1966),— įmonė Vilniuje (Naujojoje Vilnioje). Įkurta 1941.IV vietoj buv. Mozerio f-ko (įk. 1895), gaminusio mezginius. 1947 įmonė buvo atkurta ir pavadinta „Žalgiriu". Įmonėje 1970 pr. dirbo 1828 darbininkai ir tarnautojai. Iš pradžių „Ž." gamino paprastas stalines gręžimo stakles (1947 jų pagaminta 13), 1950—54 — skersinio drožimo stakles; šiuo metu gamina horizontalines, vertikalines ir universalines frezavimo stakles, frezavimo pusautomačius, precizines didelio universalumo, specialiąsias ir specializuotąsias frezavimo stakles. 1950 „Ž." pagamino 1245 įv. modelių stakles, 1960 — 1888, 1969 — 2000. G-loje veikia liejimo cechas, kurio pajėgumas 7100 t liejinių per metus; apie 63% liejinių tiekiama kitoms staklių g-loms.

ŽALGIRIŲ MIŠKAS — miškas Šilutės rj., 3 km į r. nuo Rusnės. Priklauso Šilutės miško pramonės ūkio Juknaičių girininkijai. Plotas 662 ha; medynų 370 ha. Miškas sudaro Rupkalvių pelkės dalį. Paviršius nusausintas. P. v. pakraštys siekia Nemuno ir Leitės santaką. Pavasarį, išsiliejus Nemunui, didesnioji miško dalis apsemiama. Dirvožemiai daugiausia žemapelkiniai, o nesupelkėjusiose salose — velėniniai jauriniai glėjiniai ir jauriniai glėjiški. Medynai savaiminės kilmės. Beržynų (daugiausia viksvinių) yra 45%, baltalksnynų (daugiausia vingiorykštinių) 27%, juodalksnynų 18%, pušynų 10%. Jaunuolynai sudaro 15%, pusbrandžiai medynai 60%, pribręstantieji 20%, brandieji 5%. Medynų vid. amžius 40 metų, bonitetas II—III, vid. skalsumas 0,65, vid. tūris 90 ktm/ha, vid. prieauga 2,25 ktm/ha. Gausu stirnų, lapių, yra briedžių, šernų, usūrinių šunų. Miškas įeina į Nemuno apsauginių miškų juostą. Įv. ugdomaisiais kirtimais per metus iškertama apie 100 ktm. Vakaruose prie Ž. m. įsikūręs Žalgirių kaimas.

ŽALIĀKALNIS — Kauno miesto dalis į š. r. nuo Senamiesčio, tarp Neries ir Girstupio slėnių. Pietuose Ž. siekia Naujamiestį, šiaurės rytuose ribojasi su Kalniečiais, Murava, Dainava. Žaliakalnio p. r. dalyje yra *Ąžuolynas* — mėgstama kauniečių poilsio vieta; jo p. dalyje yra Dainų slėnis, v. dalyje — Vytauto kultūros ir poilsio parkas. Svarbiausia Ž. gatvė — Raudonosios Armijos prospektas; jo tęsinys yra Kauno—Zarasų plentas, nuo kurio miesto pakraštyje atsišakoja Kauno—Vilniaus plentas. Žaliakalnyje yra didelių pram. įmonių: radijo g-la, Dzeržinskio staklių g-la, vilnonių audinių f-kai „Lima", „Spartuolis", Šiaučiūnaitės trikotažo f-kas; veikia Kūno kultūros in-tas, Politechnikos in-to cheminės technologijos, statybos, santechnikos, elektrotechnikos, automatikos ir radioelektronikos f-tai, politechnikumas, Žuko taikomosios dailės technikumas, aklųjų mokykla-internatas, kelios vid. m-los, 3 ligoninės (jų tarpe didžiausia Lietuvoje klinikinė ligoninė), 2 dispanseriai (akių ligų ir odos ir veneros ligų), stadionas, didžiausia Lietuvoje sporto halė, zoologijos sodas.

Iki XIX a. pr. dabartinio Ž. vietoje buvo didelė lapuočių giria. Kaunui pradėjus sparčiai augti, XIX a. vid. šioje vietoje pradėta statyti; 1860 čia jau buvo 76 mediniai namai. Panaikinus baudžiavą, prie buv. Jonavos kelio buvo pastatyta keli malūnai ir lentpiūvės. Pagal 1871 planą Žaliakalnio v. dalis buvo prijungta prie miesto, ir miestiečiams 1874 išdalyta 224 sklypai. XIX a. pab. pradėta statyti ir vid. dalyje. Ž. plėtimasis į š. r. buvo apribotas XIX a. pab., įrengus Kauno tvirtovės fortus (VI ir VII), kurių zonoje buvo uždrausta statyti namus. Apie fortus miškas buvo labai iškirstas. Mažiausiai paliesta liko p. dalis — dab. Ąžuolynas ir Girstupio šlaitai, kur dabar yra zoologijos sodas ir Mickevičiaus slėnis. Iki I pasaul. karo Ž. daugiausia augo tik abipus dab. Raudonosios Armijos prospekto ir pasiekė Muravos kaimą. Beveik visi pastatai buvo mediniai. Buržuazijos valdymo metais Ž. toliau sparčiai augo. 1919 visas Ž. buvo prijungtas prie Kauno. 1923 Žaliakalnyje gyveno 15 000 žmonių, 1940 — 55 000. Buvo pastatyta Čiurlionio galerija (dab. Žuko taikomo-

sios dailės technikumas), aukštesnioji technikos m-la (dab. politechnikumas), Aklųjų in-tas (dab. aklųjų vid. mokykla-internatas), stadionas, radijo stotis, klinikinė ligoninė, daug gyv. namų, jų tarpe nemažai ir mūrinių. Statoma buvo stichiškai, be griežtesnio plano. Žaliakalnyje veikė LKP pogr. spaustuvės „Spartakas", „Kova". Čia gyveno žymūs rev. judėjimo veikėjai K. Požela, J. Greifenbergeris, J. Garelis. Žaliakalnio š. v. dalyje, lūšnų rajone („Brazilkoje"), gyveno daugiausia darbininkai.

Taryb. metais Ž. tapo pram. rajonu. Smarkiai išplėstos senosios pram. įmonės, naujai pastatyta radijo, eksperimentinė automatizacijos priemonių, Dzeržinskio staklių g-los ir kt. įmonės. Pastatyta daug komunalinių ir kooperatinių 4—5 aukštų gyv. namų, Politechnikos, Medicinos in-tų bendrabučių, mokomųjų korpusų.

ŽALIAPUR̃VIAI — kaimas Panevėžio rj., Skaistgirių apyl., 11 km į š. v. nuo Panevėžio, 1 km į v. nuo Panevėžio—Joniškėlio geležinkelio. 33 gyv. (1970). Iš v. ir š. prieina Stačiūnų miškas. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1585. 1959 buvo 46 gyv.

ŽALIÀSIS RAĨSTAS — pelkė Kaišiadorių rj., 12 km į r. nuo Kaišiadorių, 4 km į š. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio, Karsakiškės miške. Plotas 134 ha. Pelkėje prasideda Babranka (Laukystos deš. intakas). Didesniąją dalį sudaro aukštapelkė; ją supa žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 3,8 m, vid. 1,5 m. Vyrauja plynraistinės durpės. Vid. susiskaidymas 35%, vid. peleningumas 7,5%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (didž. storis 3,4 m). Pelkė apsausinta.

ŽALIẼJI EŽERAĨ — ežerų grupė Vilniaus mieste, 12 km į š. nuo miesto centro. Ją sudaro *Kryžiuočių ežeras, Gulbinas, Mažasis Gulbinas* ir dar keletas mažų ežerėlių (Raistelis, Baraukos akis), priklausančių Riešės u. baseinui. Ežerų krantai daugiausia aukšti, pakrantės miškingos, vanduo žalios spalvos (dėl vandenyje esančių žaliųjų dumblių, ištirpusių karbonatų ir aplinkinės augalijos atspindžio). Ž. e. įeina į *Žaliųjų ežerų draustinį*.

ŽÃLIMAS Pranas [g. 1903.IV.22 Akmenskynėje (Plungės rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Amatininkas. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1923 dalyvavo rev. judėjime. 1925—26 Kaune tarnavo Lietuvos kariuomenėje, platino kareivių tarpe kom. lit-rą. 1935 Telšiuose įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-ją. Nuo 1937 Komunistų partijos narys, priklausė Telšių kuopelei. 1940—41 adm. darbuotojas Telšiuose. D. Tėvynės karo metais darbininkas Jaroslavlyje. 1944—1946 Telšių ir Nevarėnų (Telšių rj.) vls. partorgas. Pensininkas.

ŽALINIÑKAI — Rokiškio, Dusetų, Zarasų, Dūkšto, Utenos, Ignalinos, Molėtų, Ukmergės, Širvintų apylinkių rytiniai aukštaičiai, kurių šnektoje vietoj literatūrinės kalbos nekirčiuoto „o" tariamas balsis „a", kai kur „a" su „o" atspalviu, pvz., „sadēlis" ar „sådēlis" vietoj „sodēlis". Ž. vardas kalbininkų padarytas iš žodžio „žolē" tarminio atitikmens „žalē", Ž. *Tarmės*.

ŽALINKEVIČÁITĖ Elena [**Petrauskienė**; g. 1900.IX.23 Padustėlyje (Zarasų rj.)] — aktorė, Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1965). 1918 Petrograde baigusi gimnaziją, grįžo į Lietuvą, lankė O. Dubeneckienės baleto studiją, muzikos m-loje mokėsi dainavimo. 1920—1922 „Vilkolakio" teatro, 1922—50 Kauno dramos teatro aktorė. 1922 baigė A. Sutkaus vaidybos studiją. Nuo 1922 Alės Sidabraitės slapyvardžiu period. spaudoje spausdino eilėraščius, išleido poez. rinkinį „Eskizai" (1930). Inscenizavo ir pastatė pjesių vaikams, išvertė operų, operečių libretų, dramos veikalų. 1950—55 Lietuvos TSR Dainų ir šokių liaudies ansamblio režisierė. 1956—57 dirbo Akademiniame dramos teatre (1957 pastatė E. Permiako „Sidabranagėlį").

Vaidmenys: Luiza, Marija Stiuart (F. Šilerio „Klasta ir meilė", „Marija Stiuart"), Polina (A. Ostrovskio „Pelninga vieta"), Eglė (V. Krėvės „Šarūnas"), Nuotaka (E. Hofmano „Nuotaka"), Olivija (V. Šekspyro „Dvyliktoji naktis"), Varia (A. Čechovo „Vyšnių sodas"), Keraitienė (K. Binkio „Atžalynas"), Aneliukė (J. Baltušio „Gieda gaideliai"), Padera (N. Virtos „Pasmerktųjų sąmokslas") ir kt.

Lit.: A. Sutkus, Vilkolakio teatras, V., 1969.

ŽALIÓJI — **1.** Pelkė Raseinių rj., 12 km į š. r. nuo Betygalos, 14 km į š. v. nuo Krakių. Plotas 150 ha. Raistinė aukštapelkė Pašušvio miškų masyve. Durpių klodo didž. storis 1,2 m, vid. 0,92 m, vid. susiskaidymas 42%, vid. peleningumas 4,2%. Dugne smėlis.

2. Kaimas Anykščių rj., Svėdasų apyl., 7 km į p. r. nuo Svėdasų, prie kelio į Uteną, Šventosios deš. krante. 34 gyv. (1970). Prie Ž. per Šventąją yra tiltas. Prieina Vilkabrukių miškas. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė mokykla (1945—49 pradinė, 1949—62 septynmetė). Miško pakraštyje yra 2 apardyti IV—V a. pilkapiai. 1959 kaime buvo 32 gyv.

ŽALIÓJI GIRIÀ — miškas Panevėžio ir Pasvalio rj., 11 km į š. r. nuo Panevėžio, abipus kelio į Vabalninką; vienas didžiausių Lietuvoje. Plotas 10 962 ha. Didesnioji dalis priklauso Žaliosios miškų ūkio Lėvens, Stumbriškio, Svalios ir Žaliosios girininkijoms, mažesnioji — Pasvalio miškų ūkio Gegužinės ir Pumpėnų girininkijoms. Ž. g. su gretimais Jutiškių (799 ha), Paliūniškio (360 ha) ir Piliakalnio (148 ha) miškais sudaro vieną masyvą, apie 19 km ištįsusį iš v. į r. (jo plotas 12 269 ha; medynų 9875 ha). Ž. g. paviršius — lyguma su lėkštais pelkėtais įdubimais. Per girią teka Varupis, Vygailis, Žulna (visi Pyvesos intakai), r. pakraščiu — Žambas (Lėvens intakas). Gausu pelkių: *Beropšilio pelkė*, Graužiškių pelkė, *Juodvadis, Klimbalė, Pukiškio pelkė* (iš viso 2120 ha). Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai velėniniai jauriniai, daugelyje vietų gliejiški, susiformavę ant limnoglacialinių smėlių. Labiausiai paplitę augavietčių tipai — drėgnokas bei drėgnas žaliašilis ir šlapias šilagiris. Pušynų yra 50%, beržynų 25%, juodalksnynų 16%, eglynų 8%, drebulynų 1%. Jaunuolynai sudaro 47%, pusbrandžiai medynai 43%, pribręstantieji 6%, brandieji 4%. Medynų vid. amžius 37 metai, vid. bonitetas II,5, vid. skalsumas 0,6, vid. tūris 97 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Auga raudonžiedis žalčialunkis. Gausu briedžių, stirnų, yra šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, užklysta lūšių. Didesnioji girios dalis paskelbta botaniniu-zoologiniu draustiniu. Eksploatacinio miško yra 3069 ha. Per metus iškertama apie 20 000 ktm. 1863 Žaliojoje girioje buvo sukilėlių stovykla. Sukilėliams gaudyti buvo iškirsta proskyna, vad. Muravjovo linija. 1941.VII—IX pietvakariniame Ž. g. pakraštyje (netoli Panevėžio—Vabalninko kelio) hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai nužudė apie 4500 žmonių; yra kapinės. D. Tėvynės karo metais girioje bazavosi Gražinos partizanų junginio 4-sis būrys.

ŽALIÓSIOS PÉLKĖ — pelkė Širvintų rj., 6 km į š. v. nuo Maišiagalos, 4 km į v. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 196 ha. Raistinė aukštapelkė, Bartkuškių miško dalis. Durpių klodo didž. storis 2 m, vid. 1,7 m; susiskaidymas 30—45%, vid. peleningumas 3%.

ŽÃLYS Alfonsas [g. 1929.X.5 Raizgiuose (Šiaulių rj.)] — partinis ir administracinis darbuotojas. 1953—54 Tytuvėnų rj. laikraščio lit. darbuotojas. 1954—57 LLKJS Tytuvėnų rj. k-to I sekretorius. Nuo 1955 TSKP narys. 1957—61 mokėsi Vilniaus Aukštojoje part. m-loje. 1961—1969 LKP Klaipėdos miesto k-to sekretorius. 1964 neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus un-to ekonomikos f-tą. Nuo 1969 Klaipėdos miesto vykd. k-to pirmininkas.

ŽALIÕJŲ EŽERŨ DRAUSTÌNIS — landšaftinis draustinis Vilniaus rj. ir Vilniaus mieste, 11 km į š. nuo Vilniaus miesto centro. Draustinyje saugoma Baltijos aukštumų landšafto dalis su Žaliaisiais ežerais ir miškingomis jų apylinkėmis. Plotas 2693 ha; iš š. į p. draustinis ištįsęs 9 km, iš v. į r. apie 5 km. Reljefas v. dalyje daugiausia moreninis, kalvotas daubotas; pietryčiuose — fliuvioglacialinis, terasingas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, mažai sujaurėję; miškuose — jauriniai šilainiai. Draustinio šiaurėje, 2 rinose, tyvuliuoja *Žalieji ežerai* — Kryžiuočių ežeras (55 ha), Gulbinas (37 ha), Mažasis Gulbinas (10 ha). Miškai draustinyje užima 1128 ha. Vyrauja pušynai, nemažai yra ąžuolynų su beržo, drebulės, eglės, balt-

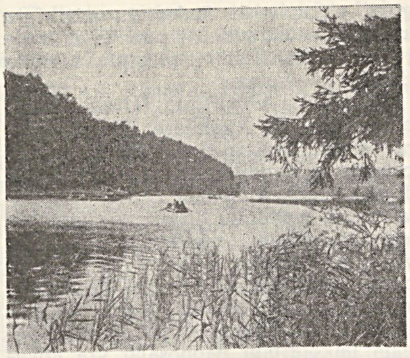

Žaliųjų ežerų draustinis. Kryžiuočių ežeras

alksnio priemaiša. Draustinio miškuose gausu retųjų augalų: miškinių lelijų, paprastųjų sinavadų, plačialapių rusvuolių, smiltyninių gvazdikų, šakotųjų šiaudenių, tamsialapių skiautalūpių. Draustinis gausiai lankomas vilniečių poilsiautojų, turistų, vasarotojų.

ŽALNIĖRIUS Vytautas [g. 1912.III.28 Rygoje] — zootechnikas, Lietuvos TSR nusipelnęs zootechnikas (1960). 1938 baigęs Gruzdžių aukštesniąją gyvulininkystės m-lą, iki 1957 (su pertrauka) dirbo Jonavoje, Kėdainių rj. ir Kaune. 1941 suorganizavo pirmuosius traktorininkų kursus Dotnuvoje, 1952—53 — galvijų apsėklinimo punktus Kapsuko, Alytaus, Raseinių, Kėdainių ir Kauno rajonuose. 1952 baigė Veterinarijos akademiją. 1957—66 Kauno veislininkystės stoties, nuo 1967 Kauno kiaulių veislininkystės stoties direktorius. 1966 su kitais suorganizavo pirmąjį Lietuvoje tarpūkinį galvijų apsėklinimo kooperatyvą (Kaune). Jo vadovaujama veislininkystės stotis išvystė apsėklinimą Kauno, Jonavos, Kaišiadorių, Prienų rajonų ūkiuose. Paskelbė moksl. straipsnių apie veislininkystės apskaitos organizavimą, galvijų specializaciją fermose, karvių apsėklinimą, kiaulių vasaros stovyklas ir kitais gyvulininkystės bei zootechnikos klausimais.

ŽALPĖ — upė Kelmės ir Raseinių rj., Šešuvies deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 51 km². Prasideda 11 km į p. v. nuo Kelmės. Teka į p. Įteka į Šešuvį 96 km nuo jos žiočių, 4 km į r. nuo Nemakščių. Intakas Žalpikė (kair.). Vid. nuolydis 283 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,41 m³/s.

ŽALPIAI — kaimas Kelmės rj., Pakražančio apyl., 17 km į p. nuo Kelmės, 5 km į š. v. nuo Radviliškio—Sovetsko geležinkelio; kolūkio centras. 121 gyv. (1970). Per kaimą teka Žalpė (Šešuvies intakas). 1 km į v. nuo Ž. yra Žalpių miškas. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1956), aštuonmetė m-la (1919—49 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1954). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1561. 1714 pastatyta bažnyčia (vėliau perstatyta). XIX a. ir XX a. (iki 1940) šalia Ž. kaimo buvo Ž. dvaras. 1923 kaime buvo 15 gyv., Ž. dvare — 81. 1959 Žalpiuose buvo 105 gyv.

ŽALPIŲ MIŠKAI — miškų masyvas Raseinių rj., 4 km į š. r. nuo Nemakščių. Priklauso Tytuvėnų miškų ūkio Žalpių girininkijai. Plotas 1350 ha; medynų 1030 ha. Masyvą sudaro Balčių miškas (730 ha) ir Žalpių miškas (620 ha). R. pakraščiu teka Žalpė (Šešuvies deš. intakas). Reljefas daugiausia lyguminis, vietomis banguotas. Dirvožemiai velėniniai jauriniai su gliejiškumo žymėmis, priesmėliniai ir priemoliniai. 86% medynų savaiminės kilmės, kiti sodinti 1959—66. Vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. Eglynų yra 62%, beržynų 23%, drebulynų 9%, ąžuolynų ir baltalksnynų po 3%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 41%, pribręstantieji 13%, brandieji 6%. Medynų vid. amžius 37 metai, bonitetas I—II, skalsumas 0,6—0,7, vid. tūris 110 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Rytuose, palei Žalpės upelį, auga 140—150 metų amžiaus ąžuolynas (12 ha). Yra stirnų, šernų, lapių, kiaunių, voverių, pasitaiko briedžių; iš paukščių yra tetervinų, jerubių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 3200 ktm. Į r. nuo masyvo įsikūręs Žalpių, į v.— Balčių kaimas.

ŽALTAUSKAS Algirdas [g. 1936.VI.21 Pavytėje (Kauno rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigęs Maskvos Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tą, iki 1965 dirbo Vilniaus Aukštosios part. m-los dėstytoju, ž. ū. kabineto vedėju. Nuo 1963 TSKP narys. Nuo 1968 Lietuvos Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to moksl. bendradarbis. Paskelbė moksl. straipsnių apie žolės miltų granuliavimą.

ŽALTAUSKAS Stasys [g. 1912.XI.5 Milvyduose (Kėdainių rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1937—38 Laisvamanių etinės kultūros d-jos Krakių sk. v-bos sekretorius. 1938 emigravo į Argentiną, iki 1963 dirbo Buenos Aireso transporto priemonių įmonėse. Nuo 1939 Liet. liaudies teatro choro ir dramos būrelio dalyvis. 1944—49 d-jos „Laisvoji Lietuva" Buenos Aireso rj. v-bos narys, Gorkio kultūros klubo narys. 1955—1961 priklausė Lietuvių visuomeniniam kultūros klubui (1959—61 v-bos sekretorius), savišalpos d-jai „Baltarusijų židinys". Nuo 1939 bendradarbiauja pažangiojoje liet. spaudoje (slap. Ž-kas, „Vagos" korespondentas). Nuo 1961 laikr. „Vaga" redaktorius. 1967 lankėsi Lietuvoje.

ŽALTYČIO PELKĖ — pelkė Kapsuko rj., 13 km į r. nuo Kalvarijos, į š. nuo Kazlų Rūdos—Alytaus geležinkelio. Plotas 187 ha. Pelkė susidariusi Žaltyčio ež. p. pakrantėje; polaidžio vandenys ją apsemia. Augalijos danga įvairi: pažeręje driekiasi nendrynai, kitur vyrauja žemapelkiniai plynraisčiai; yra aukštapelkės ir tarpinio tipo plotų. Durpių klodo didž. storis 3,4 m, vid. 1,23 m. Vyrauja žemapelkinės durpės — žolinės, plynraistinės ir raistinės. Vid. susiskaidymas 28%, vid. peleningumas 8,7%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų; jų didž. storis 6,3 m. Pelkė įeina į Žaltyčio ornitologinį draustinį; jos pakraščiuose palei Žaltyčio ež. peri gulbės.

ŽALTYNAI — kaimas Šakių rj., Būblelių apyl., 14 km į š. nuo Kudirkos Naumiesčio, ties Šešupės ir Novos santaka, prie RTFSR Kaliningrado srities sienos. 61 gyv. (1970). Per kaimą eina Jurbarko—Kudirkos Naumiesčio kelias. Yra Panovių aštuonmetė m-la (iki 1969 Šilgalių aštuonmetė m-la, 1967 perkelta į Ž. iš Pliorišių). 1959 buvo 44 gyv.

ŽALTYTIS — ežeras Kapsuko rj., 12 km į r. nuo Kalvarijos, 3 km į š. nuo Šeštokų. Plotas 289 ha, didž. gylis 4,4 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 4100 m, didž. plotis 820 m, kranto linijos ilgis 8950 m. Krantai žemi, daugiausia pelkėti (ežero p. r. galą supa Žaltyčio pelkė). Iš Ž. išteka Želsvelė (Šešupės intakas). Ežero dugną maždaug 2 m storio sluoksniu dengia sapropelis — centr. dalyje jis oranžinis, drebučių pavidalo, karbonatingas; sapropelio paviršiuje daug augalijos ir gyvūnijos liekanų. Ežero pakraščiuose ir viduryje

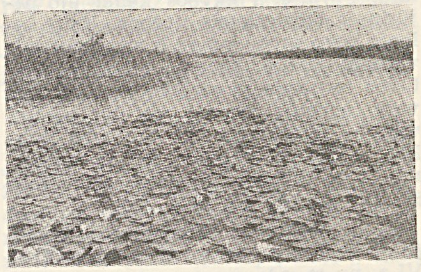

Žaltytis

gausu švendrynų, įv. rūšių plūdžių, auga nendrės, meldai. Žaltytyje peri gulbės nebylės (nuo 1942), juodosios ir baltosios žuvėdros, juodgalviai kirai, nardančios antys (rudgalvė, rudė ir kuoduotoji). Ežero pakraščiuose ir šlapiose pievose peri plaukiojančios antys (didžioji rudgalvė, dryžgalvė, kryklė), įv. balų paukščiai — paprastieji griciukai, perkūno oželiai, tulikai, gudgaidžiai, tilvikai, iš plėšriųjų paukščių dažnos lingės (nendrinė ir pievinė). Ž. paskelbtas ornitologiniu draustiniu. Prie Ž. įsikūrę kaimai: Naujiena, Būriškiai, Paželsviai.

Lit.: J. Muraška, T. Zubavičius, Žaltytis.— „Mūsų girios", 1959, Nr. 7.

ŽALTŪNŲ PELKĖ, Žalteinių pelkė, — pelkė Lietuvos TSR (Eišiškių rj.) ir Baltarusijos TSR, 6 km į p. r. nuo Turgelių. Plotas 348 ha, iš jų 33 ha (pietuose) priklauso BTSR. Sausuminės kilmės plynraistinė žemapelkė, susidariusi Veržos (Merkio kair. intako) viršsalpinėje terasoje. Durpės žemapelkinės, viksvinės ir plynraistinės. Klodo didž. storis 4,2 m, vid. 1,6 m; vid. susiskaidymas 32%, vid. peleningumas 13,7%. Durpių ištekliai 2,4 mln. m³.

ŽALVARIAĨ — kaimas Molėtų rj., 10 km į p. v. nuo Molėtų, 11 km į š. nuo Giedraičių; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 128 gyv. (1970). Iš p. prieina Grabuosto ež., r. pakraščiu teka Grabuosta (Siesarties intakas). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Yra vandens malūnas (past. XIX a. pab.), felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), pr. m-la (nuo 1967). 1959 buvo 85 gyv.

ŽÁLVARIO ÁMŽIUS, bronzos amžius, — žmonijos istorijos laikotarpis, trukęs nuo akmens amžiaus iki geležies amžiaus. Tuo laikotarpiu dalis darbo įrankių pradėta gaminti iš žalvario ar bronzos — vario lydinių su cinku, alavu ir kt. metalais. Pirmieji žalvariniai dirbiniai paplito Artimuosiuose Rytuose ir Egipte (III t-metis pr. m. e.).

Lietuvoje Ž. a. truko nuo XVI iki VI a. prieš mūsų erą. Iš pradžių Lietuvos gyventojus pasiekdavo mainų keliais tik gatavi žalvariniai daiktai. Išmokus apdirbti metalą, išplito mainai metalų lydiniais. Prekiauta su Skandinavija, Pavisliu, Juodosios jūros š. pakrantėmis, Kaukazu. Tuometiniai Lietuvos teritorijos gyventojai mainais už žalvarį duodavo žvėrių kailių, vaško, gintaro, gyvulių. Prekybos keliai ėjo pajūriu ir didžiosiomis upėmis. Kaip žaliava buvo sunaudojami ir sugadinti žalvariniai daiktai. Kadangi žalvario į Lietuvos teritoriją patekdavo nedaug, žalvario amžiuje žmonės vis dar plačiai vartojo akmeninius bei kaulinius įrankius — kirvius, kaplius; dėl to metalinių Ž. a. dirbinių Lietuvos teritorijoje iki šiol surasta tik apie 200.

Ž. a. Lietuvoje skirstomas į senąjį (XVI—XII a. pr. m. e.) ir naująjį (XI—VI a. pr. m. e.).

SENOJO Ž. A. gyvenvietės labai panašios į akmens amžiaus gyvenvietes, buvusias arti vandens, smėlynuose. Tokių Ž. a. gyvenviečių rasta, pvz., Žaliojoje, Bratoniškėse (abi Vilniaus rj.), Petrašiūnuose (Kauno dalis), Samantonyse (Ukmergės rj.). Senojo Ž. a. gyvenvietėse rasta ovalinių arba apskritų būstų pėdsakų. Būstų sienos buvo išpinamos žabais ir apglaistomos moliu, o aslos duobutėje įrengiamas atviras židinys. Gyvenviečių inventorių sudaro daugiausia titnaginiai strėlių antgaliai, gremžtukai, titnaginiai kirviai, kapliai. Keramika beveik visa neornamentuota, tik retkarčiais pasitaiko įspaudėlių; puodų paviršius dažniausiai nežymiai brūkšniuotas; puodai storasieniai, molyje daug grūsto granito priemaišų. Mirusieji buvo laidojami nedeginti, pilkapiuose su keliais akmenų vainikais ir akmenų grindiniais. XIX a. pab. tokie pilkapiai tyrinėti Šlažiuose (dab. Kretingos dalis). Panašių pilkapių rasta ir Kaliningrado sr. bei Kurše.

Seniausias žalvarinis dirbinys, aptiktas Lietuvoje, yra importuotas kotinis durklas, pagamintas XVI a. pr. m. e. viduryje; jis buvo rastas dar XIX a. pirmojoje pusėje Veliuonos apylinkėse. Importuotais reikia laikyti ir kalavijus bei durklus, kurių fragmentai rasti Telšių bei Raseinių apylinkėse. Gribžėnuose (Klaipėdos rj.) rastas XV—XIV a. pr. m. e. žalvarinis įmovinis ietigalis, būdingas Seimo kultūrai. Šernuose (Klaipėdos rj.) rasta iš Sirijos ar Anatolijos atgabenta žalvarinė statulėlė. Tačiau dauguma žalvarinių dirbinių gaminta vietoje. XIII—XII a. pr. m. e. paplito vietinės gamybos Pabaltijo tipo žalvariniai įtveriamieji atkraštiniai kirviai. Lietuvoje jų rasta daugiau kaip 20 (jų aptikta ir Latvijoje bei Kaliningrado srityje). Tuo pačiu metu paplito ir baltiškieji kovos kirviai, kartais dar vadinami Nortikių tipo kirviais (XIX a. pabaigoje Nortikių kaime, R. Prūsijoje, rastas tokių kirvių lobis). Iš to laikotarpio žalvarinių papuošalų yra išlikę smeigtukų su įvijine galvute, ąselinių smeigtukų su trimito formos galvute, nulenkta į šoną, apyrankių ir kt.

NAUJAJAME Ž. A., be atvirų gyvenviečių, pradėta rengti kalvų įtvirtinimus-piliakalnius, kiek palyginant tų kalvų šlaitus; pvz., Kalnočių, Petrašiūnų (abu Rokiškio rj.), Dūkšto, Sokiškių (abu Ignalinos rj.), Šišponiškių, Velikuškių, Vosgėlio (visi Zarasų rj.) piliakalniai. Tokiuose piliakalniuose visu aikštelės pakraščiu randama pastatų liekučių, židinių. Seniausiuose aikštelių sluoksniuose aptinkama nežymiai brūkšniuotos grubios keramikos, titnaginių dirbinių, šlifuotų akmeninių kirvių su skyle kotui, kaulinių smeigtukų, strėlių antgalių. Mirusieji buvo laidojami deginti, pilkapiuose. Sudegintų mirusiųjų kaulų likučiai, sudėti į puodus ar ir be jų, buvo užkasami į pilkapių sampile iškastas duobutes.

Iš tų laikų importinių žalvario dirbinių paminėtini Vaškuose (Pasvalio rj.) rastas vad. Melaro tipo įmovinis kirvis, patekęs iš Švedijos, ir R. Europai būdingas kirvis su lenkta pentimi. Aptikta ir kitų metalinių dirbinių — įmovinių ietigalių, durklas, patekęs iš Skandinavijos, profiliuotas peilis ir kt. Vietoje buvo gaminami žalvariniai kirviai su apvalia įmova, kurios krašte būdavo ąselė kirviui prie koto pririšti. Būdingi šiam laikotarpiui papuošalai yra apvalios antkaklės su smailėjančiais galais, smeigtukai su įvijinėmis apvalios vielos galvutėmis, apyrankės su skersiniais rumbais.

Žalvario amžiuje daug intensyviau, negu prieš tai, augo gamybinės jėgos ir vystėsi materialinė kultūra. Lietuvos gyventojams išmokus apdirbti metalą, mainai pasidarė reguliarūs. Pagrindiniu verslu tapo gyvulininkystė ir primityvi lydiminė žemdirbystė, bet verstasi dar ir žvejyba, medžiokle, drevine bitininkyste, verpimu, audimu, varkalyste. Visuom. santykiuose įsigalėjo tėvinė giminė santvarka — patriarchatas. Gyventa didžiulėmis šeimyninėmis bendruomenėmis. Visuom. turtą sudarė naminių gyvulių bandos, kurioms apsaugoti buvo rengiamos sustiprintos gyvenvietės ant kalvų (piliakalniai). Žymesnių etninių pasikeitimų žalvario amžiuje neįvyko. Pagal r. Pabaltijo tipo žalvarinių bei kai kurių akmeninių dirbinių paplitimą ir pilkapius galima nustatyti teritoriją, kurioje tuo laikotarpiu gyveno *baltai*.

Lit.: **E. Sturm,** Die ältere Bronzezeit im Ostbalticum, B., 1936; **Х. Моора,** Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике.— „Краткие сообщения Института истории материальной культуры", вып. 8, М., 1952; **P. Kulikauskas,** Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos.— „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 2, V., 1959; **Р. Римантене,** Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис.— „Советская археология", М., 1960, № 2; **P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961 [p. 87—112].

ŽAM̃BAS — upė Panevėžio rj., Lėvens deš. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 47 km^2. Prasideda Geležių apylinkėse, 14 km į v. nuo Kupiškio. Teka į p. v. per Pūkiškio pelkę ir ežerą; ker-

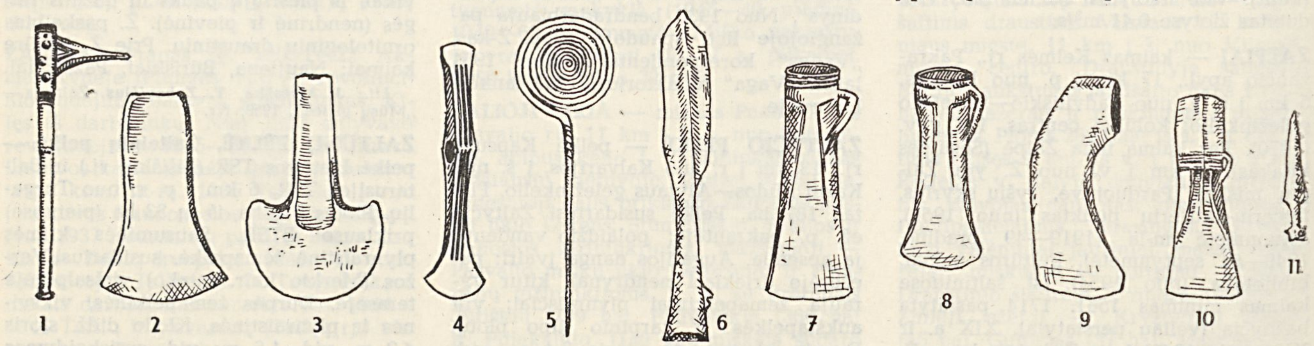

Lietuvoje rasti **žalvario amžiaus** dirbiniai: *1* — kotinis durklas; *2* — Rytų Pabaltijo tipo įtveriamasis kirvis; *3* — Rytų Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis; *4* — baltiškasis kovos kirvis (Nortikių tipo); *5* — smeigtas su įvijine galvute; *6* — įmovinis ietigalis; *7, 8* — įmoviniai kirviai; *9* — kirvis su palenkta pentimi; *10* — Melaro tipo kirvis; *11* — miniatiūrinis durklas

ta Žaliosios girios p. r. pakraštį. Įteka į Lėvenį 70 km nuo jo žiočių, ties Pažambe, 12 km į š. r. nuo Panevėžio.

ŽAMĖTAS, Žameta, Žemaitis, Albertas [1821.XI.25 Vilniuje — 1876.I.29 ten pat] — dailininkas. 1840—47 studijavo Peterburgo Dailės akademijos M. Vorobjovo vadovaujamoje peizažo klasėje. Baigęs akademiją, studijas gilino Italijoje, lankėsi Prancūzijoje, Anglijoje, Vokietijoje. Nutapė Italijos peizažų (juos eksponavo Peterburge, Romoje, Florencijoje, Neapolyje). 1858 grįžęs į Vilnių, eksponavo Romos, Apeninų kalnų vaizdus. Už Italijos peizažus Peterburgo Dailės akademija 1859 jam suteikė akademiko vardą. 1860 Ž. sukūrė dekoracijas Vilniaus miesto teatre pastatytai A. Odineco pjesei „Barbora Radvilaitė". 1864—76 dirbo Vilniaus miesto teatro dailininku. Nutapė Vilniaus apylinkių ir kitų Lietuvos vietų peizažų. Jiems būdinga medžiais apaugusių upės krantų, kalvų motyvai, poetiškumas, subtilus pleneras, raiškus koloritas. Keletas Ž. kūrinių reprodukcijų („Ribiškės", „Tuskulonys", „Benigseno rūmai Vilniuje", „Raudondvaris") išspausdinta J. Vilčinskio „Vilniaus albume" (1842—62).

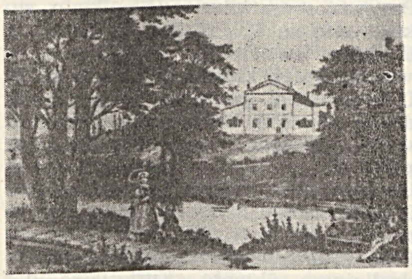

Albertas Žametas. „Tuskulonys" (J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo" litografija)

Lit.: **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; **V. Savickis,** Keletas žodžių apie užmirštą dailininką. — „Kultūros barai", 1968, Nr. 10; Lietuvos dailė XVI—XIX a., [katalogas], V., 1969.

ŽANRAS [pranc. *genre* — rūšis] — meno kūrinių rūšis. Grož. lit-roje Ž. terminu paprastai žymimi trijų pagrindinių lit-ros rūšių — *epo, lyrikos, dramos* — porūšiai: *apybraiža, apysaka, apsakymas, baladė, drama, feljetonas, komedija, pasakėčia, poema, romanas, tragedija* ir kt. Dailėje ir muzikoje Ž. termino vartosena labai nenusistojusi. Dailėje skiriama *batalinis žanras, buitinis žanras, peizažas, plakatas* ir kt. žanrai. Svarbiausi muzikos žanrai yra *kantata, opera, operetė, oratorija, poema, simfonija, sonata.*

ŽARČIAI — pelkė Panevėžio rj., tarp Ramygalos ir Truskavos, į v. nuo Kėdainių—Panevėžio plento. Plotas 1013 ha (pramoninis 711 ha). Pelkė plyti Nevėžio lygumoje, fliuvioglacialiniame latake, tarp dviejų aplygintų šoninių moreninių gūbrių, ištįsusių š.—p. kryptimi. Jos pakraščiai, ypač vid. dalies, labai vingiuoti; š. ir p. dalys 0,5—1,0 km pločio, ištįsusios iš š. į p. Šiaurėje siekia Upytę (Nevėžio intaką). Išilgai pelkės teka kanalizuotas Upytės intakas Oželiškė. Didesniąją pelkės dalį užima apsausinti žemapelkiniai viksvynai, mažesniąją — žemapelkiniai plynraisčiai. Durpių klodo didž. storis 3,2 m, vid. 1,07 m. Vyrauja žemapelkinės medieninės-viksvinės durpės; pietvakariuose yra tarpinio tipo durpių. Vid. susiskaidymas 36%, vid. peleningumas 12,9%. Ištekliai 7,6 mln. m^3. Dugne smėlis.

ŽARDAS — įrengimas lingalviams džiovinti. Minimas jau XVI a. ist. šaltiniuose. Buvo statomas dažniausiai prie klojimo. Ž. primena gulsčių karčių tvorą, bet žymiai aukštesnis. Ant tų karčių buvo džiaunamos linų galvutės. Kad jos nebyrėtų žemėn, 20—30 cm aukštyje ant trinkų ar kuolų padedamos kelios kartys, ant kurių paskleidžiama šiaudų arba uždedamos lentos. Šiaurės vakarų ir centrinės Žemaitijos valstiečių sodybose lingalviams džiovinti būdavo statomas pastatėlis be sienų šiaudiniu keturšlaičiu ar dvišlaičiu stogu — **žardinė.** Viename jos gale ir abiejuose šonuose buvo daromi žardai. Ž. ir žardinės Lietuvoje buvo paplitę iki XX a. vidurio.

Lit.: **J. Mickevičius,** Senovės linų ūkis Žemaičių krašte. — „Gimtasai kraštas", 1938, Nr. 1—2; **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje, V., 1963 [p. 203—204].

ŽARDĖ — kaimas Klaipėdos rj., Dovilų apyl., 7 km į p. nuo Klaipėdos, 2 km į v. nuo Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 195 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Smeltalė (į Kuršių marias), dar vad. Žardupe. Yra parduotuvė. Kaimo š. r. pakraštyje, Smeltalės deš. krante, yra piliakalnis. Jo šlaitai 3—8 m aukščio, aikštelė ovali, 55 m ilgio, 35 m pločio. Piliakalnio aikštelė ir jos v. galą supęs pylimas labai suardyti. XIII a. kryžiuočių kronikose minima Ž. pilis ir gyvenvietė. 1959 kaime buvo 214 gyv.

ŽARDECKAITĖ Kristina [g. 1940.IX.5 Čekoniškėse (Vilniaus rj.)] — žemės ūkio darbininkė, Socialistinio Darbo Didvyrė (1966). 1956—59 Vilniaus žirgyno lauko darbininkė, nuo 1959 melžėja. Nuo 1967 TSKP narė.

ŽARDĖLIAI — kaimas Šakių rj., Barzdų apyl., 17 km į r. nuo Kudirkos Naumiesčio, 14 km į p. r. nuo Sintautų. 68 gyv. (1970). Per kaimą teka Milupė (Šešupės intakas). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1683. 1827 jame buvo 160 gyv. (16 kiemų), 1959 — 119 gyv.

ŽARĖ — upė, Švėtės kair. intakas. Ilgis 20 km, baseino plotas 41 km^2. Prasideda Žarėnų apylinkėse, 5 km į v. nuo Šakynos (Šiaulių rj.). Teka į š. r. per Akmenės ir Joniškio rj. Įteka į Švėtę 104 km nuo jos žiočių, ties Gedaičiais, 15 km į p. v. nuo Žagarės.

ŽARĖNAI — **1.** Miestelis Telšių rj., 16 km į p. nuo Telšių; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 387 gyv. (1970). Miestelio š. v. pakraščiu teka Minija. Plano struktūra radialinė. Pagr. kelių susikirtime — keturkampė aikštė. Keliai jungia Ž. su Telšiais, Varniais, Tverais, Plunge, Lieplauke. Pieninė, lentpiūvė, ambulatorija (1950—69 ligoninė), vaistinė (įst. XX a. pr.), vid. m-la (iki 1946 pradinė, 1946—49 prog-ja, 1949—53 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1961), biblioteka (nuo 1948), kultūros namai (nuo 1959). Vertinga archit. požiūriu Ž. bažnyčios varpinė. Ž. apylinkėse žmonės gyveno jau I t-mečio pr. m. e. viduryje; tai rodo šalia *Paplienijos* piliakalnio (1,5 km į v. nuo Ž.) rastos sen. gyvenvietės liekanos. Ist. šaltiniuose Ž. pirmą kartą minimi 1253. Ist. V. Pašuta skiria Ž. prie XIII—XIV a. valsčiaus centrų. 1528 minimas Ž. miestelis ir dvaras. 1626 pastatyta bažnyčia (1911 perstatyta). 1665 Jonas Kazimieras suteikė privilegiją rengti savaitinį turgų ir 3 metinius prekymečius. XVIII a. Žarėnuose buvo apie 400 gyventojų. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. — valsčiaus centras. 1895 buvo 238 gyventojai. 1853 Ž. parapinėje m-loje mokėsi 27 vaikai. Buržuazijos valdymo metais miestelyje veikė pieninė, malūnas, lentpiūvė, keletas parduotuvių, paštas, pr. m-la. 1923 Ž. miestelyje buvo 318 gyv., Ž. dvare — 67. 1941 didesnė dalis miestelio sudegė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941.VI nužudė Ž. valsčiaus vykd. k-to pirmininko pavaduotoją V. Varpiotą. Burž. nacionalistai 1947 nužudė Ž. m-los pionierių vadovę A. Jonušaitę, milicijos darbuotojus J. Bžecką, B. Lukošių, A. Vitkų; 1965 jų žuvimo vietoje pastatytas paminklas. 1959 miestelyje buvo 432 gyv.

2. Kaimas Šiaulių rj., Šakynos apyl., 16 km į r. nuo Papilės; tarybinio ūkio centras. 214 gyv. (1970). Iš š. prieina Paliesių ir Gerkiškių miškai. Yra parduotuvė, valgykla, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1955), aštuonmetė m-la (1958—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1953), biblioteka (nuo 1949). 1768 Žarėnuose pastatyta bažnyčia. 1959 buvo 320 gyv.

ŽARGONAS [pranc. *jargon*] — specifinė, iškraipyta kalba, kuri nuo bendrinės kalbos skiriasi daugiausia svetimkalbe leksika, bet neturi savo gramatinės sandaros. Egzistuoja socialinių, profesinių ir kitų gyventojų grupių žargonai. Ž. terminas turi niekinamąją prasmę. Ž. reikia skirti nuo teritorinių dialektų, arba tarmių, ir nuo prof. kalbos, vartojančios specialią kurios nors srities terminologiją.

XVII a. antrosios pusės ir XVIII a. liet. raštijoje gausiai buvo vartojamos bažnyčios paskleistos žargonybės, ypač polonizmai (pvz., „adyna" — valanda, „broma" — vartai, „pekla" — pragaras, „smertis" — mirtis, „žyvatas" — gyvenimas). J. Basanavičius paskelbė («Lietuviškas „Aušros" kalendorius ant metų 1885»; „Varpas", 1896, Nr. 10) Lietuvos elgetų Ž. („liuberiškos kalbos") leksikos (pvz., „aulutka" — karvė, „fileisot" — mylėti, „kalamaila" — katė, „kerkunka" — kiaulė, „markunas" — avinas, „varnatas" — gaidys). Liet. kalbos paplitimo plote yra susida-

rę kai kurių miestų ir pasienio gyventojų grupių žargonai. Ž. elementų yra įvairių socialinių ir profesinių grupių (moksleivių, studentų, sportininkų ir kt.) šnekamojoje kalboje, t. p. užsienio šalyse gyvenančių lietuvių šnekamojoje ir rašomojoje kalboje. Grož. lit-roje Ž. elementai vartojami veikėjų kalbai tipizuoti, socialinei aplinkai nusakyti.

„ŽARIJÀ" — **1.** Socialdemokratinis savaitraštis, ėjęs 1907—08 Vilniuje. Leido LSDP CK (vietoj „Skardo"). Išėjo 48 numeriai. 1907 redagavo A. Purėnas, 1908 — A. Janulaitis ir M. Biržiška. Bendradarbiavo Z. Angarietis, P. Avižonis, V. Biržiška, P. Bugailiškis, A. Janulaitis, V. Kapsukas, S. Matulaitis, V. Požela, R. Rasikas, J. Šepetys ir kt. Išspausdino Jovaro, J. Šepečio ir kt. poetų eilėraščių, K. Jasiukaičio apsakymų.

„Žarija" 1. 1907.VI.12 numerio antraštė

2. Pažangus JAV lietuvių savaitraštis, ėjęs 1919—20 Čikagoje. Įkūrė ir iš pradžių leido Lietuvių socialistų sąjungos (LSS) VIII rajonas. Redagavo K. Trainys, B. Fabrica, V. Andrulevičius (V. Andrulis). Bendradarbiavo J. Baltrušaitis, J. Bendokaitis, A. Bimba, J. Bimba, T. Dirsė, T. Dundulis, J. Gasiūnas, L. Karalius, M. Pukis, V. Raudzevičius ir kt. Rašė daugiausia darbininkų ir socialistų judėjimo teorijos ir praktikos klausimais, informavo apie LSS ir jos kuopų veiklą. Nustojus eiti „Ž.", Čikagos pažangieji lietuviai pradėjo leisti „Vilnį".

3. Komunistinis savaitraštis, ėjęs 1922 Kaune. Leido LKP CK. Išėjo 3 nr. Tiražas 2500 egz. Ofic. redaktorius L. Adomauskas. Bendradarbiavo Z. Angarietis, V. Kapsukas, K. Požela. Laikraštis demaskavo burž. partijų antiliaudinę politiką, klerikalinės Darbo federacijos tarnavimą kapitalistams, rašė apie LSDP veiklą 1917—18, apie 1922.IV Berlyne įvykusią trijų Internacionalų konferenciją. Lietuvos Darbininkų kuopos vardu paskelbė LKP CK deklaraciją bendro fronto klausimu. Išspausdino straipsnių apie Lietuvos geležinkelininkų 1922.V.5—23 streiką, korespondencijų iš įvairių Lietuvos vietų. Laikraštis cenzūros uždarytas.

4. Komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1928—29 Panevėžyje. Leido LKP Panevėžio rj. k-tas. Išėjo apie 4 nr.; išliko tik Nr. 1 (1928.XII). Jo tiražas apie 50 egz. Redaktorius M. Šumauskas. Rašė apie LKP veiklą Panevėžyje, Rokiškyje, Zarasuose, Anykščiuose, Kupiškyje, Utenoje.

ŽARÌJOS — kaimas Prienų rj., Ašmintos apyl., 3 km į š. r. nuo Prienų, Nemuno kair. krante. 70 gyv. (1970). Yra Bagrėno pr. m-la (įst. 1924; iki 1966 veikė Bagrėne). Ties Ž., aukštoje Nemuno slėnio terasoje, yra 2 piliakalniai: vienas — nedidelis, apjuostas neaukštu pylimu, I t-mečio, kitas — didesnis, iš r. sutvirtintas pylimu (10 m aukščio, 35 m ilgio), I t-mečio — II t-mečio pradžios. Didesniojo piliakalnio aikštelė pailga (maždaug 50 m ilgio, 30 m pločio), į p. v. siaurėjanti; yra kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio š. papėdėje buvusi sen. gyvenvietė; rasta lipdytinės (brūkšniuotu bei grublėtu paviršiumi) ir žiestosios keramikos fragmentų. 1947 burž. nacionalistai išžudė Ž. gyventojų Radziukų šeimą (5 žmones). 1959 kaime buvo 91 gyv.

ŽĄSÀ — upė Pasvalio rj., Lėvens kair. intakas. Ilgis 23 km, baseino plotas 84 km^2. Prasideda 4 km į p. v. nuo Pušaloto. Teka į š. ir š. r. Įteka į Lėvenį 14 km nuo jo žiočių, ties Levaniškiais, 6 km į p. v. nuo Pasvalio. Intakai: dešinieji — Nepervestis, Guobuva, kairieji — Juodė, Karklys, Latuva. Vid. nuolydis 95 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,44 m^3/s. Ž. aukštupį kerta Panevėžio—Joniškėlio glžk.

ŽĄSÝČIAI — kaimas Šilutės rj., Švėkšnos apyl., 8 km į r. nuo Švėkšnos, prie kelio į Kvėdarną. 53 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Ašva (Veiviržo intakas). Iš š. r. prieina Medžioklės miškas. Girininkija, parduotuvė, ryšių skyrius. 1959 buvo 72 gyv.

ŽĄSINAS — kaimas Šilalės rj., Šilalės apyl., 6 km į v. nuo Šilalės. 122 gyv. (1970). Pro kaimą teka Lokysta (Jūros intakas). Kaime yra sen. kapinynas, smarkiai apardytas, 1929—37 kasant žvyrą, ir vėliau, ariant lauką. Suardytuose griautiniuose III—IV a. kapuose rasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, laiptelinė segė, kelios juostinės apyrankės; degintiniuose X—XII a. kapuose rasta vienašmenis ir dviašmenis kalavijai, įmovinis ietigalis, pentino fragmentas. Radiniai laikomi Kauno ist. muziejuje. 1959 kaime buvo 135 gyv.

ŽĄSYS. LAUKINĖS Ž. Lietuvoje aptinkamos 7 Ž. rūšys: baltakaktė Ž. *(Anser albifrons)*, pilkoji Ž. *(A. anser)*, trumpasnapė Ž. *(A. erythropus)*, želmeninė Ž. *(A. fabalis)* — dažnos; baltaskruostė berniklė *(Branta leucopsis)*, paprastoji berniklė *(B. bernicla)* — retokos; rudkaklė berniklė *(Rufibrenta ruficollis)* retkarčiais užklysta. Būna tik praskrisdamos kovo—gegužės ir rugsėjo—spalio mėnesiais. Rudenį gausesnės negu pavasarį. Tuo metu dideli Ž. pulkai apsistoja Baltijos j., Kuršių marių pakraščiuose, Nemuno deltos užliejamosiose pievose, prie ežerų, laukuose. Lesa žoles, grūdų pabiras, šakniavaisius. Pilkoji Ž. peri taigoje, kitos — Europos ir Azijos tundroje; žiemoja Kaukaze, V. Europoje, Viduržemio j. krantuose, Mažojoje Azijoje. Nuo 1969 Ž. medžioti draudžiama.

NAMINĖS Ž. Iš dvarų inventorių ir kt. dokumentų matyti, kad Lietuvoje Ž. nemažai auginta jau XVI amžiuje. Pagal 1557 valakų įstatymą valstiečiai turėjo duoti dvarui nuo kiekvieno valako vieną Ž. arba 1,5 grašio. Dar daugiau Ž. imta auginti XIX a., kai padidėjo jų eksportas, ypač į Vokietiją. Ž. auginimui labai tiko ir ekstensyviai tuo metu tvarkomas žemės ūkis — vyravo

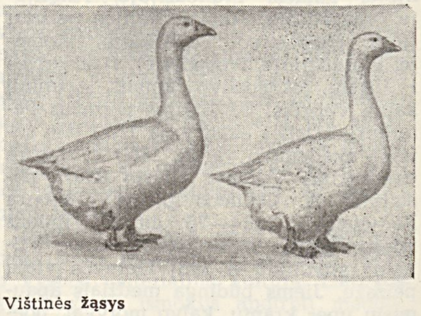

Vištinės žąsys

trilaukė sėjomainos sistema, buvo daug pūdymų ir kitų Ž. tinkamų ganyklų. Užaugintos Ž. rudenį būdavo būriais varomos parduoti į R. Prūsiją. XIX a. ir XX a. pr. Lietuvoje susiformavo 2 veislinės Ž. grupės: pulkinės ir vištinės Ž. Pastarosios yra kilusios iš pulkinių, sukryžmintų su R. Prūsijos veislės Ž. ir iš dalies su Emdeno ir Pomeranijos veislių Ž.; jų kiek daugiau yra p. v. Lietuvoje. Dėl greitesnio brendimo, didesnio svorio ir kt. geresnių ūkinių savybių jos daug daugiau paplito negu pulkinės. 1933—37 (metų pabaigoje) Lietuvoje (be Vilniaus kr.) būdavo vid. 272 000 suaugusių Ž. Jos buvo auginamos beveik tik rinkai. Po D. Tėvynės karo Ž. auginamos daugiausia individualiniuose ūkiuose. Kurį laiką dar buvo auginama ir visuom. sektoriaus ūkiuose, bet nuo XX a. septintojo d-mečio jas išstūmė kiti naminiai paukščiai, kurių auginimas labiau apsimoka (ž. *Paukštininkystė*). Ž., ypač mėsinių žąsiukų, auginimas tiriamas Gyvulininkystės in-te.

Lit.: **K. Jackūnas,** Lietuvos vietinės žąsys ir tolesnės jų tobulinimo priemonės. — „Lietuvos Gyvulininkystės ir veterinarijos mokslinio tyrimo instituto darbai" t. 4, V., 1959; **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 2, V., 1959; **M. Valius,** Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960; **M. Katkus,** Raštai, V., 1965 [sk. „Kaimo gyvenimo sloga"].

ŽĀSLIAI — **1.** Miestelis Kaišiadorių rj., 8 km į r. nuo Kaišiadorių, 3 km į š. r. nuo Vilniaus—Kauno geležinkelio; apylinkės ir kolūkio centras. 753 gyv. (1970). Miestelis įsikūręs tarp Žaslių, Limino ir Statkūniškės ežerų, per kuriuos teka Laukysta (Neries intakas). Plano struktūra radialinė. Pagr. keliai sueina į trikampę aikštę. Keliai jungia Ž. su Kaišiadorimis, Jonava, Paparčiais, Elektrėnais, Žiežmariais. Yra pieninė, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 35 lovų ligoninė (įst. 1953; 1945—53 buvo ambulatorija), vaistinė (nuo 1918), vid. mokykla (pradinė įst. 1864; 1947—49 prog-ja), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1960), kultūros namai (nuo 1948), biblioteka (nuo 1948).

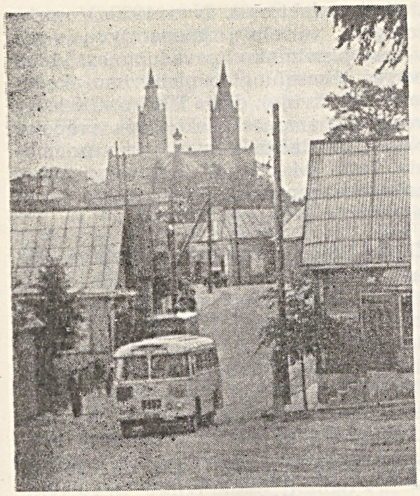

Žasliai

Ist. šaltiniuose Ž. pirmą kartą minimi 1433 (pastatyta bažnyčia); 1510 minimas Ž. dvaras prie Žaslių ežero. Ž. įtraukti į 1529—67 miestų sąrašą. 1551 mokėjo 10 kapų grašių sidabrinės mokesčio, 1567 — 15. XVI—XVIII a. buvo Ž. seniūnija. XVIII a. veikė degtinės varykla ir kelios smuklės; buvo parapinė m-la, kurioje 1777 mokėsi 6 bajorų, 8 miestelėnų ir valstiečių vaikai. Ketverių metų seimas 1792 Žasliams suteikė Magdeburgo teises ir herbą. 1825 Žasliuose veikė 4 odos dirbtuvės, 2 kalvės, vyko turgūs ir prekymečiai, buvo per 30 krautuvių ir smuklių. 1897 buvo 1955 gyventojai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. buvo valsčiaus centras. 1905 pab. įvyko prieš caro valdžią nusiteikusių Ž. gyventojų ir apylinkės valstiečių mitingas. 1919 pr. buvo įkurtas rev. k-tas. 1923 buvo 1786 gyv. Veikė pieninė, vaistinė, pr. m-la, vaikų darželis, biblioteka. Nuo 1928 Žasliuose veikė LKP pogr. kuopelė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941—42 išžudė daugiau kaip pusę Ž. gyventojų. 1959 buvo 861 gyv.

2. Geležinkelio stoties gyvenvietė 4 km į p. nuo Žaslių miestelio, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. 351 gyv. (1970). Veikia medžio apdirbimo įmonė (1923—44 ž. ū. padargų ir baldų f-kas, 1944—53 valst. f-kas „Miškas", 1953—1965 gurguolinių dirbinių f-kas „Spartuolis"), gaminanti medinę tarą, vaizdines mokymo priemones, medinius gaminius keramikos g-loms. 1970 joje dirbo 180 darbininkų; 1969 produkcijos vertė 892 000 rb. Yra 2 parduotuvės, pr. m-la. Gyvenvietė pradėjo kurtis, 1862 nutiesus geležinkelį ir įsteigus Ž. stotį. 1923 buvo 215 gyv., 1959 — 230.

ŽASLIŲ EŽERAS — ežeras Kaišiadorių rj., Žaslių miestelio p. pakraštyje, prie Vilniaus—Kauno geležinkelio. Plotas 103 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 2490 m, didž. plotis 930 m. Ežero šiaurinis galas platus, pietinis siauras. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 7150 m. Krantai neaukšti, vietomis pelkėti; pakrantės užžėlusios. Į Ž. e. įteka Dumsė ir dar keletas upelių, išteka Laukysta (Neries intakas). Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽAUGĖDAĪ — kaimas Molėtų rj., Arnionių apyl., 5 km į š. nuo Arnionių; kolūkio centras. 80 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Žaugėdų ežeras. Yra parduotuvė (nuo 1967), felčerių-akušerių punktas (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1967). 1959 buvo 53 gyv.

ŽAUGĖDŲ EŽERAS — ežeras Molėtų rj., 3 km į š. r. nuo Joniškio. Plotas 45 ha. Ežeras ovalus; ilgis 860 m, didž. plotis 650 m, kranto linijos ilgis 2500 m. Krantai žemi, vietomis pelkėti, vakarinis apaugęs mišku. Į Ž. e. įteka du upeliai, išteka vienas (į Pravalo ež.). Ežeras verslovinis; žuvies 1968 sugauta 14,3 kg/ha. Š. krante yra Žaugėdų kaimas.

ŽAUNIĒRIŠKIAI — kaimas Alytaus rj., Dubėnų apyl., 6 km į š. nuo Alytaus, Nemuno kair. krante; kolūkio centras. 147 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (1935). 1944.VII.14 forsuodami Nemuną prie Ž., pasižymėjo gvardiečiai mjr. G. Serovas, kpt. P. Molodichas ir grandinis A. Koloskovas, gavę Tarybų Sąjungos Didvyrio vardus (1945). 1959 kaime buvo 115 gyv.

ŽDAÑKUS Narimantas [g. 1937.II.6 Lyduvėnuose (Raseinių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1965). 1959 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1959—61 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. 1961—62 Vandens ūkio projektavimo in-to vyr. inžinierius. 1964—68 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1968 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; nuo 1970 docentas. Išrado įrenginį rišlių gruntų neplaunančios srovės greičiui nustatyti ir vandens tėkmės greičių matavimo prietaisą. Paskelbė moksl. straipsnių kanalų pastovumo, atvirų vagų hidraulikos ir kitais melioracijos bei hidrotechnikos klausimais.

ŽEBĒNKA Romanas [1906.XI.12 Raseiniuose — 1964.VI.10 Baisogaloje (Radviliškio rj.)] — agronomas gyvulininkas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1948), Lietuvos TSR nusipelnęs zootechnikas (1960). 1932 baigęs Ž. ū. akademiją, iki 1940 dirbo gyvulininkystės instruktoriumi įv. apskrityse. 1935 Kaune įstojo į Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos inteligentų kuopelę. Nuo 1937 teikė paramą LKP CK sekretoriato nariams, slėpė kom. lit-rą, leisdavo LKP veikėjams naudotis savo butu. 1940 išrinktas Liaudies Seimo atstovu. 1940—41 ir 1944—46 Ž. ū. liaudies komisariato gyvulininkystės v-bos viršininkas. 1940—47 ir nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas. 1941—42 dirbo kaip gyvulininkystės specialistas Kazachijoje, Uzbekijoje. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943 RTFSR Ž. ū. liaudies komisariato vyriausiasis zootechnikas. 1946—48 Lietuvos TSR gyvulininkystės ministro pavaduotojas. 1947—52 Ž. ū. in-to moksl. bendradarbis, gyvulininkystės sektoriaus vadovas, direktoriaus pavaduotojas. Nuo 1951 TSKP narys. 1952—60 Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to, nuo 1960 Gyvulininkystės in-to direktorius, nuo 1961 ir galvijininkystės skyriaus vedėjas. 1954—61 kandidatas į LKP CK narius. Daug prisidėjo prie veislininkystės organizavimo ir tobulinimo Tarybų Lietuvoje. Paskelbė moksl. straipsnių ir išleido brošiūrų apie Lietuvos TSR karvių pieningumą, Lietuvos juodmargių veislės galvijų tobulinimą, galvijų kraujo lipidų sudėtį, jų pieno riebumo paveldimumą, zootechnikos laimėjimus, gyvulininkystės pirmūnų patyrimą.

Ršt.: Karvių pieningumas ir veislininkystė, V., 1952; Gyvulininkystės produktyvumo pakėlimo problema Tarybų Lietuvos kolūkiuose bei tarybiniuose ūkiuose, V., 1954; Gyvulių veislių gerinimas, V., 1957; Lietuvos TSR gyvulininkystės išvystymo rezervai, V., 1959; Olandų juodmargiai Lietuvos TSR veislininkystės stotyse, V., 1961; Kaip padidinti karvių pieno riebumą, V., 1964.

ŽEBENKĪENĖ Birutė [**Matukaitė;** g. 1930.II.27 Mykoliškiuose (Rokiškio rj.)] — biochemikė, biologijos mokslų kandidatė (1963). 1953 baigusi Vilniaus un-tą, iki 1958 dirbo Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to moksl. bendradarbe. 1961—65 Gyvulininkystės in-to radiobiologijos laboratorijos vedėja. Nuo 1962 TSKP narė. 1965—66 Botanikos in-to, nuo 1967 Biochemijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie radioaktyviųjų izotopų naudojimą avinų spermatogenezės trukmei nustatyti, vitaminų išsilaikymą kombinuotuose pašaruose, papildytuose kai kuriais mikroelementais.

ŽĒBENKŠTYS. Žebenkštis *(Mustela nivalis)* paplitusi visoje Lietuvoje. Dažnoka. Gyvena nedideliuose lapuočių miškuose, laukuose ar prie gyv. namų, kur gausu pelių. Minta daugiausia pelėmis, rečiau vandeninėmis žiurkėmis. Svarb. priešai — plėšrieji žvėrys ir paukščiai, naminės (ypač valkataujančios) katės. Leidžiama medžioti spąstais nuo XI.7 iki II.15.

Lit.: T. Ivanauskas, N. Likevičienė, S. Mažiūnaitė, Vadovas Lietuvos žinduoliams pažinti, V., 1964.

ŽEBĖRKLAS — medžiojimo ir žvejojimo įrankis. Lietuvos teritorijoje buvo vartojamas nuo vėlyvojo paleolito (X—IX t-metis pr. m. e.). Tada Ž. buvo daromas iš rago su vienoje pusėje išpiaustytais dantukais, pritvirtinto ant medinio koto (pav., *1*). Mezolite (VIII—V t-metis pr. m. e.) Ž. buvo daromas dar ir su titnago skeltelėmis (užbarzdomis) šonuose (pav., 2). I t-metyje pr. m. e.

žeberklai su kauliniais bei raginiais vienadančiais antgaliais buvo vartojami ir kaip ietys. Nuo I t-mečio antrosios pusės žvejybai daugiausia naudota Ž. su geležiniais daugiadančiais antgaliais. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje žeberklu buvo tik žvejojama (luokijama). Kaimo kalviai ar patys žvejai gamino įvairius Ž. Labiausiai buvo paplitę Ž., kurių dantys buvo lenkti, įkalti į kotą iš 2 pusių ir aprišti viela ar virvute (pav., *3*); sukalti į lentelę, pritvirtintą prie žeberklakočio (pav., *4*); iškirsti iš vienos geležinės plokštelės, įtvirtintos į kotą (pav., *5*). Luokijama buvo pavasarį per neršta arba žiemą, dažniausiai naktį, negiliose vietose. Nuo XIX a. pab. žeberklu žvejoti draudžiama. Didelis žeberklų rinkinys yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

Lit.: **M. Znamierowska-Prüfferowa,** Ości rybackie, Wilno, 1930; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964 [p. 116—117].

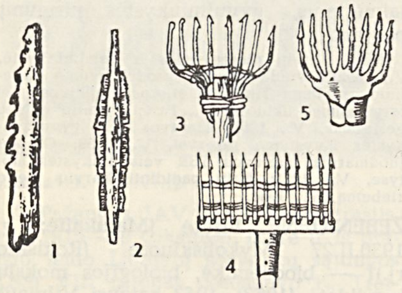

Žeberklai

ŽEBERSKIS Ignas [g. 1927.XII.1 Auksodėje (Mažeikių rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų kandidatas (1966). Nuo 1952 TSKP narys. 1956 baigė Maskvos Aukštąją profs-gų m-lą. 1956—63 Lietuvos TSR Žemės ūkio ir paruošų darbininkų ir tarnautojų profs-gos resp. k-to pirmininkas. 1956—64 kandidatas į LKP CK narius. 1965—67 Ž. ū. m-jos darbo ir darbo užmokesčio v-bos viršininkas. Nuo 1967 dėsto Vilniaus un-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie ž. ū. darbininkų materialinio suinteresuotumo kėlimą, darbo jėgos migraciją.

ŽEBERTAVIČIŪTĖ Elvyra [g. 1933.I.7 Bartininkuose (Vilkaviškio rj.)] — aktorė. 1956 baigusi Lietuvos TSR konservatorijos teatrinį f-tą, iki 1960 dirbo Kapsuko dramos teatro aktore. 1961—1965 Vilniaus kultūros-švietimo technikumo dėstytoja. Nuo 1965 Jaunimo teatro aktorė.

Vaidmenys: Tonia (L. Maliugino „Senieji draugai"), Gaškienė (A. Vienuolio „Prieblandoje"), Žermena (A. Žeri „Šeštasis aukštas"), Indrano žmona (R. Blaumanio „Indranai"), Žana (Ž. Anujo „Vyturys"), Helina (D. Osborno „Atsigręžk rūstybėje"); kino filmuose: Janina („Vienos dienos kronika"), Laima („Birželis, vasaros pradžia"), ir kt.

ŽEBERTÓNYS — kaimas Trakų rj., Ausieniškių apyl., 8 km į v. nuo Vievio, prie Vilniaus—Kauno plento. 197 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1963). Yra Kaugonių girininkija, aštuonmetė m-la (1924—50 pradinė, 1950—61 septynmetė). XIX a. pab. buvo Ž. palivarkas ir smuklė. 1959 kaime buvo 76 gyv.

ŽEBRÁUSKAS Česlovas [g. 1930.VI.22 Kaune] — baleto artistas, RTFSR nusipelnęs artistas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1964). 1948 lankė Kūno kultūros institutą ir baleto studiją. 1948—51 dirbo Lietuvos TSR operos ir baleto teatre. 1952—53 mo- 1953—59 — Sverdlovsko Lunačiarskio operos ir baleto teatre. 1952—53 mokėsi Maskvos choreografinėje mokykloje. Nuo 1959 Lietuvos TSR Akademinio operos ir baleto teatro artistas. Nuo 1964 dar ir Čiurlionio meno m-los choreografinės grupės pedagogas. Nuo 1964 TSKP narys. 1966—68 Leningrado akademinio mažojo operos ir baleto teatro baletmeisteris stažuotojas.

Vaidmenys: Zigfridas, Dezirė, Mėlynasis paukštis, Princas (P. Čaikovskio „Gulbių ežeras", „Miegančioji gražuolė", „Spraktukas"), Bazilijas (L. Minkaus „Don Kichotas"), Konradas (A. Adano „Korsaras"), Levša (B. Aleksandrovo „Levša"), Džančotas (P. Čaikovskio „Frančeska da Rimini"), Vytas (L. Auster „Šiaurės sapnas"), Žilvinas (E. Balsio „Eglė žalčių karalienė"), Jonis (J. Juzeliūno „Ant marių kranto") ir kt.

Atnaujino I. Morozovo baletą „Daktaras Aiskauda", pastatė A. Petrovo baletą „Vilties krantas", šokius kai kuriose operose ir dramos spektakliuose.

ŽEBRÁUSKAS Henrikas [g. 1908.V.4 Batumyje (Gruzijos TSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Statybininkas. 1928—32 dirbo Kauno kepėjų, statybininkų profs-gose. 1931—33 LKP narys; veikė Kaune. Už dalyvavimą antimilitaristinėje demonstracijoje 1932 suimtas, iki 1936 kalintas Kaune ir Ukmergėje. 1938—39 Darbo rūmų darbininkų socialinės ir ekonominės sekcijos vicepirmininkas. Už Kauno statybininkų streiko organizavimą 1939 ištremtas į Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą. 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1942 neteisėtai represuotas. 1957 reabilituotas. Po karo dirbo Vilniaus statybose. Nuo 1966 pensininkas.

ŽEBRÁUSKAS Stasys [1895.V.1 Paparčiuose (Skuodo rj.) — 1937.XI.23 Marijinske (Kemerovo sr.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. 1915 pasitraukė į Petrogradą, dirbo prekybos laivyne, raštinėje. Nuo 1916 Komunistų partijos narys, priklausė RSDDP(b) Petrogrado org-jos Lietuvių rajonui. Dalyvavo Vasario ir Spalio revoliucijų įvykiuose Petrograde. Po Spalio revoliucijos dirbo Švietimo komisariate, Lietuvių karo pabėgėlių taryboje. 1918 laikr. „Tiesa" redkolegijos narys. Nuo 1918 rudens Maisto liaudies komisariato darbuotojas, vėliau RKP(b) Bogučiaro (Voronežo sr.) aps. k-to sekretorius ir laikr. „Krasnij krestjanin" („Raudonasis valstietis") redaktorius. Nuo 1923 Voronežo gub. vartotojų kooperatyvų s-gos v-bos pirmininko pavaduotojas. 1933 baigęs Visasąjunginę planavimo akademiją (Maskvoje), dirbo VKP(b) CK lengvosios pramonės sektoriaus vedėju. Nuo 1936 Raštinės ir mokymo priemonių tresto (Maskvoje) direktorius. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

ŽEBRÁUSKAS, Žebrovskis, Žebrys, Tomas [1714 Žemaitijoje — 1758.III.18 Vilniuje] — architektas, astronomas, matematikas. 1732 įstojo į jėzuitų ordiną. Baigęs Vilniaus un-tą, mokytojavo Kražiuose, vėliau buvo pasiųstas į užsienį gilinti filos. studijų. Pragos un-te klausė Stemplingo astronomijos ir matematikos paskaitų. Grįžęs į Lietuvą, 1753 buvo paskirtas Vilniaus un-to matematikos profesoriumi, astronomijos katedros vedėju. 1753 įsteigė Vilniaus un-to astronomijos observatoriją. Pastatė tos observatorijos salę (dab. Baltoji salė), vadovavo jėzuitų statyboms Vilniuje, suprojektavo daug bažnyčių (Kražiuose, Ilūkstėje), didikų rūmų. Buvo Varšuvos jėzuitų bajorų kolegijos rūmų ekspertas. Lot. kalba parašė trumpus aritmetikos ir geometrijos vadovėlius, astronomijos veikalą „Apie tikrąjį poliaus aukštį Vilniaus mieste".

ŽEBRŶS Juozas [1860.II.16 Paloniuose (Kelmės rj.) — 1915.II.8 Niu Britene (JAV, Konektikuto valstija)] — klerikalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. 1884 baigęs Kauno kunigų seminariją, buvo Akmenės bažnyčios vikaras. 1893 emigravęs į JAV, klebonavo įv. parapijose. 1893—95 bendradarbiavo „Vienybėje lietuvninkų", 1896—98 leido ir redagavo „Rytą". Parašė pirmąjį lietuvišką geogr. vadovėlį „Trumpas aprašymas žemės, arba žemėrašys" (1896), išleido A. Vienažindžio poezijos rink. „Dainos, parašytos kun. Antano Vienažinskio" (1894).

ŽEBRIŪNAS Vytautas Arūnas [1930.VIII.8 Kaune] — kino režisierius. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to architektūros f-tą. 1955—58 Lietuvos Kino studijos dailininkas, nuo 1958 režisierius. Kino filmų „Žydrasis horizontas" (1957) ir „Julius Janonis" (1959) dailininkas. 1960 gavo Resp. premiją už filmo „Gyvieji didvyriai" (1959) novelės „Paskutinis šūvis" pastatymą. 1961 mokėsi režisūros „Mosfilmo" kino studijoje (vadovas M. Romas). 1965 Ž. režisuotas filmas „Paskutinė atostogų diena" (1964; Ž. — scenarijaus bendraautoris) tarptautiniame kino festivalyje Lokarne (Šveicarija) laimėjo „Sidabrinių burių" prizą, 1966 tarptautiniame jaunimo filmų festivalyje Kanuose (Prancūzija) — „Didįjį prizą". 1970 už

filmą „Gražuolė" (1969) Ž. apdovanotas Lenino komjaunimo premija. Ž. parašė scenarijų meniniams ir dokumentiniams kino filmams. Ž. filmuose vyrauja suaugusiųjų ir vaikų santykių problema, poetiškais vaizdais kuriamas gėrio ir blogio pasaulis, atskleidžiama vaikų psichologija.

Kiti pastatymai: meniniai filmai — „Kanonada" (su R. Vabalu, 1961), „Mažasis princas" (1966, pagal A. de Sent-Egziuperi; Ž.— scenarijaus autorius); televizijos filmas „Mirtis ir vyšnios medis" (1968; Ž. — scenarijaus autorius); kino apybraižos — „Juodoji procesija" (1962; Ž.— scenarijaus bendraautoris), „Miške" (1967, pagal M. Čiurlionio simf. poemą „Miškas"; Ž.— scenarijaus autorius).

ŽEBRŌKAI — kaimas Skuodo rj., Šačių apyl., 13 km į p. r. nuo Skuodo, 5 km į r. nuo Mosėdžio. 223 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1951). 1959 buvo 313 gyv.

ŽEBRÒVSKAJA Marija [Vasilevskaja; 1871.VI.18 Vaitkūnuose (Kauno rj.) — 1964.III.13 Maskvoje] — 1905—07 revoliucijos dalyvė. 1890 baigus g-ją Kaune, dirbo priv. mokytoja Kaune ir Vilniuje; nuo 1895 geležinkelių sistemos tarnautoja Peterburge, Charkove, Vilniuje. 1905 dirbo agitacinį darbą Vilniaus geležinkelininkų tarpe, padėjo organizuoti spalio polit. streiką, rengti geležinkelininkų susirinkimus, platino rev. atsišaukimus, rinko aukas streikuojantiems. Streiko k-to įgaliota, iš Vilniaus generalgubernatoriaus pareikalavo, kad iš miesto būtų pašalinta ginkluota kariuomenė. Buvo Rusijos Geležinkelininkų s-gos Vilniaus centr. biuro narė. Už rev. veiklą 1905.XII—1906.V su kūdikiu kalinta Vilniuje, Maskvoje. Protestuodama prieš kalinimą be teismo, Maskvos kalėjime savaitę badavo. Vėliau gyveno policijos priežiūroje, o 1908 už dalyvavimą 1905 revoliucijoje nuteista metus kalėti. Kalėjo Vilniuje, Vitebske, Rygoje. Po Spalio revoliucijos vaikų namų auklėtoja, adm. darbuotoja įvairiose TSRS vietose.

ŽĒČIUS Leonardas [g. 1921.III.27 Kaune] — partinis ir administracinis darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1958). 1939—41 Kauno geležinkelio dirbtuvių tekintojas. 1941—43 mokėsi Maskvoje spec. m-loje. 1944 Trakų partizanų brigados radistas. Nuo 1944 TSKP narys. 1944—1947 LKP Trakų aps. k-to sekretorius. 1947—51 LKP Lazdijų aps., rj. k-to I sekretorius. 1951—1954 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie TSKP CK. 1954—1968 LKP Kapsuko rj. k-to I sekretorius. 1968—70 Lietuvos TSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas. Nuo 1955 LKP CK narys, nuo 1959 Lietuvos TSR AT deputatas, nuo 1967 Lietuvos TSR AT Prezidiumo narys. Rašo period. spaudoje.

ŽEČPOSPÒLITA [lenk. *rzeczpospolita* — respublika] — iki 1569 *(Liublino unijos)* Lenkijos feodalinė valstybė, vėliau, iki 1795, jungtinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė. Ž. buvo savotiška „bajorų respublika"; jos valdovą — Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kun-štį — rinko bajorų pasiuntiniai elekciniame seime, ta proga išgaudami iš naujojo valdovo vis naujų privilegijų savo luomui. Dėl to vis labiau silpnėjo valstybės centro valdžia ir valstybės galia. Tuo pasinaudojo kaimyninės valstybės ir pasidalijo Ž. tarp savęs (ž. *Žečpospolitos padalijimai, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika: Istorija*).

ŽEČPOSPÒLITOS PADALÌJIMAI — Lietuvos ir Lenkijos bendros valstybės laipsniškas likvidavimas (1772, 1793, 1795; ž. žemėlapį t. 2, prie p. 432). Po XVII a. suiručių ir 30 metų karo Europoje prasidėjo absoliutizmo periodas. Centralizuota militarizuota Prancūzija tapo pavyzdžiu visiems Europos valdovams. Remdamasi stipria kariuomene, XVIII a. abs. valdžia įsigalėjo Prūsijoje, Austrijoje ir Rusijoje, o šių valstybių kaimynė Žečpospolita neturėjo tvirtos valdžios ir buvo politiškai nestabili. Dėl valdžios ir įtakos valst. gyvenime joje varžėsi didikų Čartoriskių ir Potockių grupuotės. Abi jos norėjo padaryti Žečpospolitą stiprinančių reformų, bet nė vienai tam neužteko savo jėgų; reikėjo remtis kuria nors užsienio valstybe. Čartoriskius palaikė Rusija, Potockiai ieškojo pagalbos Prancūzijoje, Švedijoje, Turkijoje. Užsienio valstybės naudojosi didikų nesutarimais ir rūpinosi, kad Žečpospolita nereformuotų savo pakrikusios vidaus tvarkos, toliau būtų silpna. Mirus Žečpospolitos karaliui Augustui III (1763), Rusijos carė Jekaterina II ir Prūsijos karalius Fridrichas II susitarė remti Čartoriskių giminaičio S. Poniatovskio kandidatūrą į karaliaus sostą. Poniatovskį išrinkus, Čartoriskiai įgijo dar didesnę įtaką ir mėgino pertvarkyti valdžios aparatą, sustiprinti vidaus tvarką, panaikinti seimuose *liberum veto* teisę, padidinti kariuomenę. Rusija iš dalies buvo suinteresuota Žečpospolitos reformomis, kad per didele jos vidaus netvarka nepasinaudotų Prūsija ir Austrija. Todėl Jekaterina II pasiūlė Žečpospolitai sudaryti su Rusija gynimosi ir puolimo sutartį. Čartoriskiai, tuo metu daugiausia lėmę Žečpospolitos politiką, atsisakė, dėl to Jekaterina II įgaliojo savo ambasadorių Žečpospolitoje M. Repniną veikti prieš Čartoriskius. Repnino kurstomi, Čartoriskių ir jų sumanytų reformų priešininkai sudarė *Radomo konfederaciją* (1767). Čartoriskių pradėtos reformos žlugo. Tikruoju Žečpospolitos valdovu tapo Repninas, o Poniatovskis tik vykdė jo valią. Bet dalis Žečpospolitos feodalų sudarė Radomo konfederacijai priešišką *Baro konfederaciją* (1768), kuri greit apėmė visą Lenkiją ir Lietuvą. Žečpospolitos ir Rusijos kariuomenė išblaškė svarbiausias Baro konfederatų jėgas, jų vadai pabėgo į užsienį, bet visame krašte veikė konfederatų partizanų būriai. Jiems padėjo Prancūzija (atsiuntė karininkų), juos rėmė Austrija, Turkija; pastaroji net paskelbė Rusijai karą. Po to Poniatovskis jau norėjo prisidėti prie Baro konfederatų, bet šie, to nežinodami, paskelbė nepripažįstą Poniatovskio ir mėgino jį pagrobti. Kare Rusija atėmė iš Turkijos Moldaviją ir Valakiją. Austrija, nenorėdama Rusijos įsigalėjimo, ketino padėti Turkijai kariauti prieš Rusiją. Bet Prūsijos karalius Fridrichas II pasiūlė, kad Rusija grąžintų Turkijai Moldaviją ir Valakiją, o už tai būtų kompensuota Žečpospolitos žemėmis. Prūsija reikalavo dalies Žečpospolitos žemių ir sau. Austrija, nenorėdama viena kariauti prieš Rusiją ir Prūsiją, sutiko, kad Žečpospolita būtų apkarpyta, bet pareikalavo dalies ir sau. Minėtosios valstybės susitarė ir 1772 prisijungė sau Žečpospolitos žemių; tai buvo pirmasis Žečpospolitos padalijimas. Prie Rusijos buvo prijungta Latgala, bemaž visa Polocko vaivadija, Vitebsko vaivadija (be Oršos pavieto), Mstislavlio vaivadija ir dalis Minsko vaivadijos, t. y. dauguma baltr. žemių; Austrija užėmė dalį Mažosios Lenkijos ir Galicijos; Prūsija — Varmiją ir Lenkijos Pavislį. Žečpospolita neteko 29% teritorijos su 4 mln. gyventojų. Dalybose dalyvavusios valstybės privertė Žečpospolitos seimą (1773—75) šį padalijimą patvirtinti, garantuoti, kad Žečpospolitos tvarka nebus keičiama, ir pripažinti dalybų dalyvėms teisę kontroliuoti Žečpospolitos vidaus gyvenimą.

Po I padalijimo Jekaterina II norėjo laikyti Žečpospolitą savo įtakoje. Tam jos pastangomis Žečpospolitoje buvo sudaryta Nuolatinė taryba, veikusi pagal Rusijos ambasadoriaus O. Štakelbergo nurodymus ir gyvavusi 14 metų. Tomis sąlygomis Lietuvos ir Lenkijos bajorija jungėsi bendrai kovai dėl Žečpospolitos stiprinimo. Buvo įkurta Edukacinė komisija, Vilniaus akademija, arba un-tas, pertvarkyta į Vyriausiąją Lietuvos Mokyklą, sudaryta nauja m-lų sistema, plečiama pramonė, tobulinami keliai, kasami kanalai. Buvo laukiama progų konstitucinėms reformoms. Nenorėdamos, kad Jekaterina II per daug šeimininkautų Žečpospolitoje, Prūsija ir Austrija rengiamoms reformoms pritarė. Proga atsirado 1787, kai Jekaterina II vėl pradėjo karą su Turkija. Ketverių metų seimas (1788—92), Prancūzijos burž. revoliucijos veikiamas, padarė daug pertvarkymų ir priėmė 1791.V.3 konstituciją. Bet netrukus karas su Turkija baigėsi. Žečpospolitos reformų ir Gegužės 3-sios konstitucijos priešai sudarė *Targovicos konfederaciją* (1792—93) ir kreipėsi į carę, prašydami jos pagalbos „senosioms Žečpospolitos laisvėms ginti". Jekaterina II atsiuntė kariuomenę, kuriai seimo kariuomenė, dar tik pradėta organizuoti, nepajėgė atsispirti. Prūsija ir Austrija kariavo su rev. Prancūzija. Bet Prūsija vis tiek pasinaudojo proga. Grasindama palikti sąjungininkę Austriją vieną kariauti su Prancūzija, Prūsija gavo Austrijos ir Rusijos sutikimą daly-

vauti antrosiose Žečpospolitos dalybose. 1793 Prūsija prisijungė Žečpospolitos miestus Gdanską bei Torunę ir kai kurias kitas sritis; prie Rusijos buvo prijungta kairiakrantė Ukraina, visa Minsko vaivadija, dalis Vilniaus, Naugarduko ir Bresto vaivadijų, t. y. ukrainiečių ir baltarusių žemės. Gardine buvo sušauktas seimas, kuris turėjo pripažinti įvykusį faktą ir atstatyti Žečpospolitos valstybės, kurioje teliko apie 34% teritorijos ir 4 mln. gyventojų, senąją vidaus santvarką bei palikti antrųjų dalybų dalyvėms teisę kontroliuoti Žečpospolitos vidaus gyvenimą. Dar labiau buvo sumažinta Žečpospolitos kariuomenė: Lietuvai palikta 5000, Lenkijai 10 000 karių. Bet po kelių mėnesių prasidėjo T. Kosciuškos vadovaujamas Žečpospolitos išsivaduojamasis 1794 sukilimas (ž. *Sukilimai*), kurį nuslopinus, 1795 Žečpospolita buvo padalyta trečią kartą; padalijime dalyvavo Rusija, Austrija ir Prūsija. Prie Rusijos buvo prijungta beveik visa Lietuva, išskyrus Užnemunę, kurią užėmė Prūsija; Austrija gavo teritoriją tarp Pilicos, Vislos ir Bugo upių; Prūsija — teritoriją tarp Pilicos, Bugo ir Nemuno. Žečpospolita nustojo egzistavusi. Paskutinis Žečpospolitos karalius Poniatovskis 1795.XI.25 pasirašė abdikacijos aktą.

ŽEGLIŪNAS Pranas [1914.XII.19 Jonavoje (Rokiškio rj.) — 1944.XII.22 Ciruliuose (Latvijos TSR, Liepojos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Dirbo samdiniu, tėvo ūkyje, staliumi. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. Buvo LKP Jonavos kuopelės sekretoriumi. 1939 dirbo Laisvamanių etinės kultūros d-joje. 1940—1941 Panemunio (Rokiškio rj.) vls. vykd. k-to ž. ū. skyriaus vedėjas, LKP Rokiškio aps. k-to instruktorius. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŽEIBĀ Stasys [g. 1916.II.3 Adomavoje (Anykščių rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1960). 1944—49 dirbo Vilniaus un-te laborantu, 1949 baigęs tą un-tą, jame dėsto. Nuo 1959 TSKP narys. Nuo 1960 geologijos, nuo 1963 geologijos ir mineralogijos katedros vedėjas, nuo 1963 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie devono darinių stratigrafiją, fauną, litologiją ir facijas.

ŽEIMĒLIS — **1.** Ežeras Jonavos rj., 11 km į š. nuo Jonavos, 7 km į r. nuo Žeimių. Plotas 11,5 ha, ilgis 575 m, didž. plotis 275 m. Krantai žemi. Per Ž. teka upelis į Lankesą (Obelies intaką). Prie ežero yra Žeimelių kaimas.

2. Miestelis (dar vad. **Žeimiu)** Pakruojo rj., 24 km į r. nuo Joniškio, 4 km nuo Latvijos TSR sienos; apylinkės ir kolūkio centras. 1300 gyv. (1970). Pro miestelį teka Beržtalis (Yslykio intakas). Plano struktūra stačiakampė. Pagr. kelių susikirtime yra gotikinė keturkampė aikštė. Dauguma pastatų mūriniai; jie išsidėstę palei kelius. Keliai jungia Ž. su Kriukais, Bauske (Latvijos TSR), Saločiais, Linkuva; siaurasis geležinkelis — su Joniškėliu. Yra malūnas, plytinė, resp. susivienijimo „Lietuvos ž. ū. technika" rajoninės remonto dirbtuvės, girininkija, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, ambulatorija (nuo 1947; 1947—62 buvo gimdymo namai ir ligoninė), vaistinė (nuo 1860), vid. m-la (1864 įsteigta pradinė, prieš I pasaul. karą buvo dviklasė, 1920—45 prog-ja), profesinė technikos m-la (nuo 1959; 1951—56 darbo rezervų, 1956—59 technikos m-la), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1965), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1944). Aikštėje yra 2 archit-ros požiūriu vertingi pastatai (buv. smuklės); didesnysis — klasicizmo archit-rai būdingų formų. Miestelio š. pakraštyje, Beržtalio deš. krante, yra X—XIII a. piliakalnis, o priešais jį, Beržtalio kair. krante, — V—XIV a. kapinynas.

Piliakalnį iš š. v. supa Beržtalis, iš š. ir r. — platus šaltiniuotas griovys, iš p. — pievos. Piliakalnio aikštelė maždaug 3000 m^2 dydžio; ji yra vos 2,5—3 m aukščiau upelio slėnio. Aikštelės p. kraštas sustiprintas maždaug 90 m ilgio pylimu, kurio aukštis dabar tesiekia 1,5 m (kitados buvo didesnis). Piliakalnis apardytas, įrengus jame žydų kapines.

Kapinyno ilgis apie 500 m, plotis — apie 400 m. Jis šiuo metu apstatytas gyv. namais ir labai apardytas. Netyrinėtas. Kapinyne atsitiktinai rasta V—XIV a. įrankių, papuošalų: geležinių kirvių, ietigalių, žalvarinių smeigtų, žalvarinių apyrankių, segių, antkaklių. Keletas radinių yra Šiaulių „Aušros" muziejuje, daugiau kaip 70 — Žeimelio vid. m-los kraštotyros muziejuje.

Ist. šaltiniuose Ž. vardas minimas nuo XIII amžiaus. 1540 K. Tyzenhauzas pastatydino pirmąją (liuteronų evangelikų) bažnyčią. Nuo XVI a. pr. iki 1732 Ž. dvarą valdė vokiečių feodalai. Teismo dokumentuose Ž. miestelis minimas XVI a. antrojoje pusėje. 1586 Ž. buvo valsčiaus centras; šalia buvo didelis dvaras. 1592 įsteigta parapinė m-la. 1613 Zigmantas Vaza suteikė privilegiją rengti 2 metinius prekymečius. XVII a. antrojoje pusėje miestelio centr. dalis buvo rekonstruota, miestelyje pastatyta nemažai naujų namų, evangelikų reformatų bažnyčia. 1828 pastatyta Ž. katalikų bažnyčia. Nuo XIX a. vidurio dvaras priklausė Lyvenams. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. buvo valsčiaus centras. XIX a. antrojoje pusėje miestelis smarkiai augo. 1865 buvo 159 gyv., 1897 — 1266. Vyko turgūs ir prekymečiai, veikė plytinė, lentpiūvė, malūnas, 10 parduotuvių. 1905 čia kurį laiką gyveno V. Kapsukas ir organizavo Ž. apylinkių ž. ū. darbininkų streikus. 1912—1913 Ž. dvaro žemės išparduotos valstiečiams. 1917 Ž. siauruoju geležinkeliu sujungtas su Joniškiu. 1918 pab. Žeimelyje buvo įkurta kom. kuopelė, paskui sudarytas LKP Žeimelio valsčiaus k-tas. 1918.XII sudarytas valsčiaus rev. k-tas, išrinkta Ž. valsčiaus Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų taryba. 1919 pr. Tarybų valdžia Žeimelyje buvo nuslopinta, jos kūrėjai ir aktyvistai P. Strepeika, I. Martinaitis, P. Keršanskas, J. Liumas, B. Vaičiulis, Ausmonaitis, Pyragis sušaudyti. 1923 buvo 1209 gyv. Veikė malūnas, plytinė, elektrinė, ambulatorija, vaistinė, prog-ja (kurį laiką dar ir latvių prog-ja), pr. m-la, žiemos ž. ū. m-la (įst. 1937), biblioteka. Prieš II pasaul. karą Ž. siauruoju geležinkeliu per Joniškėlį buvo sujungtas su Panevėžiu. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 išžudė didelę dalį Ž. gyventojų. Burž. nacionalistai 1948 nužudė vid. m-los komjaunimo org-jos sekretorių A. Zemkauską. Po karo Žeimelyje pastatyta vid. m-la, profesinė technikos m-la, keli bendrabučiai, remonto dirbtuvės, universalinė parduotuvė, buitinio aptarnavimo dirbtuvės, daug gyv. namų. 1959 buvo 1106 gyv.

ŽEIMĒLIŲ-KAČĖNŲ MIŠKAĪ — miškų masyvas Jonavos rj., 3 km į p. r. nuo Šėtos. Priklauso Kėdainių miško pramonės ūkio Šėtos girininkijai. Plotas 1324 ha; medynų apie 1100 ha. Masyvas apie 10 km ištisęs iš š. r. į p. v. Jį sudaro Žeimelių (382 ha), Pasraučių (371 ha), Kačėnų (187 ha), Jovaišų (167 ha), Normainių (115 ha) ir Mimainių (102 ha) miškai. Šiaurės rytuose susisiekia su Siesikų mišku, pietvakariuose — su Drobiškių mišku. Reljefas lygumінis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai, gliejiški, bei velėniniai gliejiški, išplauti ir sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Beržynų yra 40%, ąžuolynų ir eglynų po 19%, baltalksnynų ir drebulynų po 8%, juodalksnynų 5%, uosynų 1%. Jaunuolynai sudaro 10%, pusbrandžiai medynai 60%, pribręstantieji 22%, brandieji 8%. Medynų vid. amžius 54 metai, vid. bonitetas I, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 141 ktm/ha, vid. prieauga 2,6 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, barsukų, usūrinių šunų. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 2900 ktm. Per Ž.-K. m. eina keliai iš Šėtos į Bukonis ir Vaškonis. Prie miškų įsikūrę Jovaišų, Kačėnų, Normainių, Mimainių, Pasraučių, Žeimelių kaimai.

ŽEIMENĀ — upė Švenčionių rj., Neries deš. intakas. Ilgis 80 km, baseino plotas 2813 km^2. Išteka iš Žeimenų ež. ties Kaltanėnais; teka į p. ir p. v. per Švenčionėlius, Pabradę. Kai kurių hidrologų nuomone, Ž. pradžia yra *Švogina*, toliau — Dringio ež., Dumblio, Lūšių, Šakarvų ir Žeimenų ežerai; tuo atveju Ž. ilgis 114 km. Įteka į Nerį 213 km nuo jos žiočių, ties Santaka, 12 km į p. v. nuo Pabradės. Intakai: dešinieji — Kiauna, Luknelė, Kampuotėlė, Lakaja, Dubinga, Jusinė, Sąvalka; kairieji — Šventelė, Saria, Mera, Skirda, Petruškė. Vid. nuolydis 46 cm/km. Nuo Kaltanėnų iki Pabradės upė vingiuota, jos slėnis su

Žeimena ties Pažeimene

terasomis, platus (kai kur net 5 km), slėnio šlaitų aukštis 25—30 m. Ties Pabradė slėnis susiaurėja iki 1 km, žemiau kiek paplatėja, o 2—3 km iki žiočių jis vėl siauras. Debitas Kaltanėnuose: maks. 15,3, vid. 6,24, min. vasarą 2,36, min. žiemą 3,08 m^3/s; Pabradėje (18 km nuo žiočių): maks. 112, vid. 22,2, min. vasarą 8,70, min. žiemą 5,93 m^3/s; vid. debitas žiotyse 27,0 m^3/s. Ties Pabrade pavasarį (III—V mėn.) nuteka 36%, vasarą (VI—VIII mėn.) 20%, rudenį (IX—XI mėn.) 21%, žiemą (XII—II mėn.) 23% viso metinio vandens kiekio. Didžiausia metinė vandens lygio svyravimų amplitudė 1,6 m. Ž. nuotėkis gana pastovus, nes jį reguliuoja Ž. baseino ežerai (užimantys 7% baseino ploto), miškai (31%), pelkės (10%). Ž. baseine yra daugiau kaip 60 ežerų; didžiausi — Aisetas, Almajas, Asalnai, Baluošas, Dringis, Dubingių ež., Linkmenas, Baltieji ir Juodieji Lakajai, Lūšiai, Stirniai, Tauragnas, Ūkojas, Utenas, Žeimenys. Ties Kaltanėnais upę kerta Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelis.

ŽEĨMENYS — ežeras Švenčionių rj., 8 km į p. v. nuo Ignalinos, 1 km į v. nuo Vilniaus—Daugpilio geležinkelio. Plotas 455 ha, didž. gylis 23,5 m, vid. gylis 6,9 m. Ežeras ilgas, siauras, vingiuotas kaip upė; ištįsęs iš š. į p. Nuo ežero š. dalies į v. ir į r. atsišakoja 2 didelės įlankos. Š. gale jungiasi su Šakarvų ežeru. Ežero ilgis 12 km, didž. plotis 1600 m. Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 34,2 km. Yra 9 salos (iš viso 8,3 ha). Ežero dugne pakaitomis eina daubos ir seklumos. Krantai daugiausia aukšti (10—15 m). Juose vietomis žymu ežerinės terasos. Rytinis krantas, vietomis ir vakarinis, apaugę mišku. Į ežerą įteka Laukupė, Kretuona ir 2 bevardžiai upeliai, išteka Žeimena (Neries deš. intakas). Ežero pakrantės ir įlankėlės užžėlusios. Ežeras verslovinis (daugiausia sugaunama lynų, lydekų, karšių, ešerių); 1969 sugauta 4,8 kg/ha. Prie Ž. įsikūrę Kaltanėnai, Obelų Ragas, Pažeimeniai. Ežerą labai mėgsta turistai ir poilsiautojai.

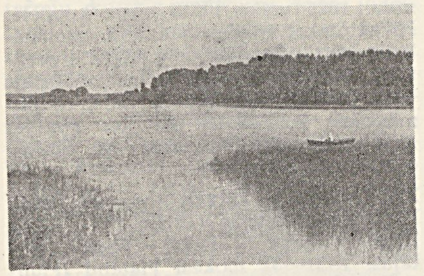

Žeimenys

ŽEIMENÕS MIŠKAS — miškas Švenčionių rj., 8 km į š. v. nuo Švenčionėlių. Priklauso Švenčionėlių miško pramonės ūkio Antaliedės ir Prūdiškių girininkijoms. Plotas 2110 ha. *Labanoro miškų* masyvo dalis. Per mišką teka Luknelė (Žeimenos intakas) ir Liedelė (Kiaunos intakas), telkšo Indrajų, Keraičio, Liedaičio, Liedžio ežerai.

ŽEĨMIAI — 1. Miestelis (dar vad. Žeimiu) Jonavos rj., 12 km į š. v. nuo Jonavos, 4 km į š. r. nuo Šiaulių—Jonavos geležinkelio; apylinkės, tarybinio ūkio ir kolūkio centras. 715 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Lankesa (Obelies intakas). Plano struktūra linijinė. Keliai jungia Ž. su Jonava, Šėta. Yra 3 parduotuvės, kavinė-valgykla, ambulatorija, vid. m-la (1865—1944 pradinė, 1944—1949 prog-ja, 1949—53 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962), biblioteka (nuo 1950), vaikų darželis. 4 km į p. v. nuo Ž. yra Žeimių glžk. st. Istoriko V. Pašutos teigimu, XIII—XIV amžiuje Ž. buvo valsčiaus centras. M. Strijkovskis rašo, kad Gedimino vadovaujami kariai 1319 prie Ž. kovėsi su kryžiuočiais. 1363 kryžiuočiai sudegino Ž., o 1366 vėl jį užpuolė. 1387 Jogaila Ž. užrašė Skirgailai. Ist. šaltiniuose XV a. pab. minimas Ž. dvaras, kurį valdė Zavišos, vėliau A. Žilinskis, Čekavičiai, Medekšos, Kosakovskiai. 1522 Zavišos Žeimiuose pastatydino bažnyčią. Jiems priėmus protestantizmą, bažnyčia buvo atiduota evangelikams reformatams. 1631 vėl perėjo katalikams. XVI a. pab. įsteigta reformatų m-la. Iš Radvilų spaustuvės pakviestas spaustuvininkas J. Markovičius 1605 Žeimiuose išspausdino katekizmą (lenkų k.). 1831 Žeimiuose kurį laiką buvo vieno sukilimo vadų A. Gelgaudo būstinė. XIX a. antrojoje ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. buvo valsčiaus centras. 1880 įsteigta dvarininkų smulkaus kredito d-ja. 1897 buvo 458 gyv. Prieš II pasaul. karą Žeimiuose buvo paštas, girininkija, kelios krautuvės, biblioteka. 1923 miestelyje buvo 460 gyv., dvare 140. 1959—65 Ž. dvaro rūmuose veikė ž. ū. technikumas. 1959 buvo 614 gyv.

2. Kaimas Ukmergės rj., Laičių apyl., 6 km į š. v. nuo Ukmergės. 432 gyv. (1970). Iš p. v. prieina Vytinės miškas, iš v. — Plačiavos pelkė. Parduotuvė, Plačiavos ryšių skyrius, vaikų darželis. 1959 buvo 248 gyv.

3. Kaimas Varėnos rj., Kibyšių apyl., 16 km į r. nuo Leipalingio, Nemuno kair. krante. 215 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra pr. m-la (nuo 1954). 1827 kaime buvo 182 gyv. (18 kiemų). 1944.VII prie Ž. vyko Raudonosios Armijos kautynės su vok. faš. kariuomene. Forsuodami Nemuną, pasižymėjo gvardiečiai kpt. J. Subotinas, ltn. I. Sipala, grandinis P. Naboičenka, eilinis A. Šikirovas; už tai jiems (P. Naboičenkai, žuvusiam šiose kautynėse,— po mirties) 1945 buvo suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrio vardai. Burž. nacionalistai kaime 1949 nužudė mkt. A. Valiukonį. 1959 kaime buvo 274 gyv.

4. Kaimas Molėtų rj., Gaižiūnų apyl., 7 km į š. nuo Joniškio, 6 km į p. r. nuo Inturkės. 55 gyv. (1970). Yra parduotuvė (nuo 1950), kultūros namai (nuo 1965), biblioteka (nuo 1958). 1959 buvo 42 gyv.

ŽEIMIAĨ — kaimas Kretingos rj., Imbarės apyl., 5 km į p. r. nuo Salantų, 1,5 km į š. r. nuo kelio į Plungę. 240 gyv. (1970). Per kaimą teka Babinas (Salanto intakas). 1939—40 Žeimiuose veikė A. Balsio vadovaujama LKP kuopelė. 1959 buvo 262 gyv.

ŽEIMÝTĖ Ona [g. 1940.III.7 Grigaičiuose (Raseinių rj.)] — inžinierė technologė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1963 baigusi Kauno Politechnikos in-tą, iki 1965 dirbo Klaipėdos alaus darykloS inžiniere. Nuo 1968 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė mokslinių straipsnių apie organinių sieros junginių veikimą elektrocheminiame nikelio išskyrimo procese; viena trigubo nikeliavimo vid. sluoksnio elektrolito išradėjų.

ŽEĨMIŲ-DRÓBIŠKIŲ MIŠKAĨ — miškų masyvas Jonavos rj., 2 km į š. r. nuo Žeimių miestelio. Priklauso Jonavos miškų ūkio Žeimių girininkijai ir Kėdainių miško pramonės ūkio Šėtos girininkijai. Plotas 871 ha. Masyvas apie 6,5 km ištįsęs iš š. į p. Šiaurinę dalį sudaro Drobiškių miškas (413 ha; medynų 269 ha), pietinę — Žeimių miškas (458 ha; medynų 325 ha). Reljefas lyguminis. Per miškus teka kanalizuota Lankesa (Obelies intakas). Dirvožemiai velėniniai glėjiški, išplauti bei sujaurėję priesmėliniai, susiformavę ant priemolių. Auga mišrūs savaiminės kilmės medynai (kultūrinių tėra 8 ha). Labiausiai paplitę garšviniai ir kiškiakopūstiniai miško tipai. Drebulynų (su eglės ir įv. lapuočių priemaiša) yra 28%, beržynų 25%, baltalksnynų (su uosio ir eglės priemaiša) 20%, eglynų 15%, ąžuolynų 6%, uosynų 4%, juodalksnynų 2%. Beveik visų medynų sudėtyje yra ąžuolo. Pasitaiko skroblo ir kamštinio skirpsto. Jaunuolynai sudaro 35%, pusbrandžiai medynai 45%, pribręstantieji 17%, brandieji 3%. Medynų vid. amžius 33 metai, vid. bonitetas II, vid. tūris 140 ktm/ha, vid. prieauga 4,2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, barsukų. Miškai eksploatacinIai. Per metus iškertama apie 500 ktm.

ŽĖKAITĖ Janina [g. 1926.VII.2 Degionyse (Panevėžio rj.)] — literatūros tyrinėtoja, filologijos mokslų kandidatė (1955). 1951 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1954 Liet. kalbos ir literatūros in-to moksl. bendradarbė. Parašė studijas „A. Vienuolio kūryba iki 1917 metų" (išsp. „Literatūroje ir kalboje", t. 2, 1957), „Antonas Čechovas ir lietuvių apsakymas" (išsp. „Literatūroje ir kalboje", t. 9, 1969), „Lietuvių romanas" (1970), brošiūrą „Antanas Vienuolis" (1956), „Lietuvių literatūros istorijos" III ir IV tomų (1958—68) skyrius apie A. Vienuolį, J. Baltrušaitį, S. Nėrį, K. Borutą, I. Simonaitytę ir kt. rašytojus. Paskelbė straipsnių ir recenzijų tarybinės liet. lit-ros klausimais.

ŽĖKAS Petras [g. Panevėžyje, m. 1919] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1914 mobilizuotas į Rusijos kariuomenę. Nuo

1917 Komunistų partijos narys. Dalyvavo Spalio revoliucijoje Petrograde. 1918 su kitais Panevėžyje įkūrė kom. org-ją. LKP I suvažiavimo (1918.X.1—3 Vilniuje) delegatas. 1918 pab. išrinktas Panevėžio Darbininkų atstovų tarybos (PDAT) nariu, vadovavo miesto ir apskrities taryb. milicijai. Nuo 1919.IV PDAT vykd. k-to pirmininkas. Nuslopinus Tarybų valdžią, dirbo pogr. darbą Rokiškyje. Buvo suimtas, bet pabėgo. 1919.VIII Daugpilyje buvo LKP CK įgaliotinio Z. Angariečio žinioje. Vėliau įstojo į Raudonąją Armiją. Žuvo fronte.

ŽEKIENĖ Gygaja [**Vidmantaitė**; g. 1933. III.29 Kaune] — inžinierė mechanikė, technikos mokslų kandidatė (1967). 1956 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1956—1962 įv. įstaigų Kaune inžinierė. Nuo 1962 TSKP narė. Nuo 1962 dėsto Kauno Politechnikos in-te. Paskelbė mokslinių straipsnių apie durpių pusbrikečių gamybą, jų kokybės gerinimą.

ŽEKONIS, Žėkonis, Bronius [1911.II.17 Juodžiūnuose (Kupiškio rj.) — 1944 VII.7 ar 8 IX forte (prie Kauno)] — dailininkas, revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš vargingųjų valstiečių. 1928—36 studijavo Kauno meno m-los grafikos studijoje. Priklausė Raud. pagalbos organizacijai. 1934—36 LKP narys. Su kitais įkūrė nelegalų komunistinį satyros žrn. „Šluota", 1936 jį redagavo ir spausdino. Buvo vienas dailės žrn. „Žingsnis" (1934) organizatorių. Už rev. veiklą 1935 adm. tvarka kalintas. Sukūrė rev. plakatų, piešinių, parašė publicistinių straipsnių. 1933—1939 dalyvavo liaudies meno ekspedicijose; nupiešė ir nufotografavo daug liaudies skulptūros ir architektūros kūrinių (ypač Žemaitijoje — Darbėnų, Kretingos, Mažeikių, Mosėdžio, Platelių, Plungės, Židikų apylinkėse). Keliaudamas po kaimus, propagavo marksizmo-leninizmo idėjas. 1940—41 Kar. ist. muziejaus (Kaune) direktorius. Nuo 1941 kandidatas į VKP(b) narius. Vok. faš. okupacijos metais pogr. partinės organizacijos narys Kaune. Okupantų suimtas, kalintas IX forte ir sušaudytas. Vilniuje 1961 surengta Ž. kūrinių paroda.

Bronius Žekonis. „Malūne", anglis, apie 1934

Lit.: **B. Motuza**, Dailininkas Bronius Žėkonis.—„Pergalė", 1961, Nr. 2; **K. Čerbulėnas**, Dailininką Bronių Žekonį prisiminus.—„Kraštotyra", V., 1964.

ŽEKONIS Viktoras [apie 1810—1880 Rudikuose (Kupiškio rj.)] — liaudies skulptorius, dailidė. Buvo baudžiauninkas. Dirbo Salamiesčio (Kupiškio rj.) apylinkių kaimuose. Sukūrė plastinių medžio dirbinių trobesių (gyv. namų, klėčių) išorei, išdrožė stovylos pavidalo reljefinių šulų (varčių) kaimo vartams, meniškų namų apyvokos daiktų. Reljefuose pavaizdavo tipiškus r. Aukštaitijos valstiečius.

Lit.: **J. Petrulis**, Iš kraštotyrininko dienoraščio. — „Kultūros barai", 1965, Nr. 3.

ŽELEZNIAKIENĖ Vera [g. 1925.XII.24 Kaune] — pedagogė, biologijos mokslų kandidatė (1965). 1949 baigusi Maskvos Fiz. kultūros in-tą, dirba Lietuvos Kūno kultūros in-to dėstytoja. Nuo 1957 TSKP narė. Nuo 1967 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie sportininkų fiziol. funkcijų dinamiką.

ŽELIGOVSKIS (Želigowski) Lucjanas [1865.X.17 Ašmenoje (BTSR) — 1947. VII.9 Londone] — buržuazinis Lenkijos karo veikėjas, generolas. 1885—1918 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1918 ėmė vadovauti lenkų kontrrev. daliniams Kubanėje. 1919.IV grįžo su jais į Lenkiją ir buvo paskirtas operacinės grupės Minske, nuo 1920.X vadinamosios lietuvių ir baltarusių divizijos vadu. J. Pilsudskio įsakymu „sukilo" ir, tariamai neklausydamas Lenkijos kariuomenės vadovybės, 1920.X.9 užgrobė Vilnių. Iš užgrobtų liet. ir baltr. žemių sudarė vad. *Vidurinę Lietuvą*. 1925 Lenkijos karo ministras, 1926—27 Lenkijos kariuomenės inspektorius. 1935—39 Lenkijos seimo atstovas. Kilus II pasaul. karui, pasitraukė į Londoną.

ŽELIONIS Vytautas [1909.XII.4 Skovagaliuose (Lazdijų rj.) — 1944.V Štuthofe (Lenkija)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Ž. ū. darbininkas. Kilęs iš valstiečių. 1932 įstojo į Lietuvos Jaunimo s-gą; iki 1936 jos Skovagalių sk. v-bos pirmininkas. 1933 Simne surengė Skovagalių mažažemių valstiečių demonstraciją, reikalavusią sumažinti mokesčius. Nuo 1935 palaikė ryšius su komunistais. Dalyvavo 1935 valstiečių streike, buvo policijos persekiojamas. Priklausė Laisvamanių etinės kultūros d-jai. Nuo 1940.VIII Komunistų partijos narys. 1940—41 LKP Seinų (Lazdijų) aps. k-to I sekretorius, vykd. k-to pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metais kalėjo Marijampolėje, Pravieniškėse (Kaišiadorių rj.). 1943 pab. išvežtas į Štuthofo konc. stovyklą.

ŽELKŪNAI — kaimas Prienų rj., Lelionių apyl., 6 km į p. nuo Stakliškių; kolūkio centras. 188 gyv. (1970). Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas (nuo 1958), aštuonmetė mokykla (1930—50 pradinė, 1950—62 septynmetė), biblioteka (nuo 1952). 1923 buvo 168 gyv., 1959 — 172.

„ŽELMUŌ" — pirmasis Čikagos lietuvių laikraštis, ėjęs 1886 kartą per mėnesį. Leido ir redagavo J. Grinius. Išėjo 4 nr.

ŽELSVĀ — kaimas Kapsuko rj., Liudvinavo apyl., 6 km į p. r. nuo Liudvinavo, Šešupės deš. krante. 197 gyv. (1970). Per kaimą į Šešupę teka Želsvelė, iš r. prieina Buktos miškas. Yra felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (nuo 1929 pradinė, 1950—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1953). 1959 buvo 221 gyv.

ŽĖLVA — miestelis Ukmergės rj., 21 km į r. nuo Ukmergės; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 348 gyv. (1970). Miestelio š. pakraščiu teka Želva (Siesarties intakas). Plano struktūra radialinė. Pagr. gatvės sueina į netaisyklingos formos aikštę. Miestelis užstatytas kompaktiškai. Keliai jungia Ž. su Balninkais, Molėtais, Giedraičiais, Šešuoliais, Ukmerge. Yra pieninė, ambulatorija (nuo 1944), vaistinė (nuo 1920), vid. m-la (1908—45 pradinė), kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1939), girininkija. Iki XX a. pradžios Želva buvo vadinama Paželviais. Ist. šaltiniuose šis vardas aptinkamas nuo 1373. 1500 minimas Paželvių dvaras. XVI a. pastatyta bažnyčia. XVIII a. Paželviai kurį laiką priklausė jėzuitų ordinui, XVIII a. pab.— J. Morikoniui. 1796 buvo 166 gyventojai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. buvo valsčiaus centras. 1859 buvo 300 gyv., 1897 — 924. XIX a. pab. vyko dideli arklių turgūs, buvo pr. m-la, keliolika krautuvių. 1919 pr. buvo įkurtas rev. k-tas. 1923 buvo 631 gyv., pieninė, sveikatos punktas, vaistinė, pr. m-la. 1925 veikė LKJS pogr. kuopelė. Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai 1941 sušaudė didelę dalį Ž. gyventojų. Kovoje su burž. nacionalistais 1945 žuvo Ž. valsčiaus vykd. k-to pirmininkas P. Sarulis, liaudies gynėjai J. Gaidelis, P. Glasinskas, M. Šniras. 1959 buvo 464 gyv.

ŽELVĀVIČIUS, Želvys, Juozapas [1822. III.25 Malkarstuose (Telšių rj.) — 1886. III.26 Saratove (RTFSR)] — poetas, vertėjas. 1831—32 mokėsi Platelių (Plungės rj.) parapinėje, vėliau Telšių apskrities m-loje. 1843 baigė Varnių kunigų seminariją, 1847 Peterburgo Dvasinę akademiją. 1847—56 vikaravo Žvinguose (Šilalės rj.), Maskvoje. 1856—86 Saratovo kunigų seminarijos rektorius. Susirašinėjo su M. Valančiumi, S. Daukantu. Išleido religinio turinio knygelių ir poemėlių, Biblijos siužetais rinkinį „Giesmės, arba poezija" (1858), kurio

eiliuotoje pratarmėje reiškiamas gimtojo krašto ilgesys. Išvertė 25 I. Krilovo pasakėčias ir išleido jų rinkinį „Pasakos" (1863). Rinkinio prakalboje pabrėžė liet. kalbos senumą ir gražumą. Ž. pirmasis vietoj raidės „w" pradėjo vartoti „v".

Lit.: Vaižgantas, Raštai, t. 11, K., 1929; Lietuvių literatūros istorija, t. 1, V., 1957; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija (Feodalizmo epocha), V., 1957.

ŽELVIAĨ — kaimas Kelmės rj., Užvenčio apyl., 2 km į p. nuo Užvenčio, abipus kelio į Kelmę. 192 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Želvė (Varmės intakas). Biblioteka. 1959 buvo 173 gyv.

ŽELVỸS Petras [g. 1925.X.8 Šiluvoje (Raseinių rj.)] — mokytojas, žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1946—49 studijavo Kauno un-to istorijos ir filologijos f-te. 1949 baigė Kauno dramos teatro vaidybos studiją. 1949—54 Šiluvos, Tytuvėnų vid. m-lų mokytojas, direktorius. Nuo 1951 TSKP narys. 1956 baigė Vilniaus Ped. in-to liet. kalbos ir lit-ros f-tą. Nuo 1954 dirba „Tarybinio mokytojo" redakcijoje (nuo 1965 redaktorius). Išleido apybraižų rink. „Pedagoginio darbo meistrai" (1959). Parašė pjesę „Jei bus karšta širdis" (past. 1965 Kauno mokytojų namų liaudies teatre). Išvertė L. Aleksandrovos, M. Stelmacho, V. Ardamatskio kūrinių. Už apybraižas apie žuvusius kovoje dėl Tarybų valdžios mokytojus 1970 gavo V. Kapsuko-Mickevičiaus premiją.

ŽĨLVOS — ežeras Molėtų rj., 13 km į š. r. nuo Molėtų, 1,5 km į r. nuo Vilniaus—Utenos plento. Plotas 142 ha. Ežeras lanko pavidalo, išlinkęs į š.; ilgis 4240 m, didž. plotis 650 m. Yra 2 salos (iš viso 1,5 ha). Kranto linija labai vingiuota; jos ilgis 12,8 km. Krantai daugiausia aukšti. Ežero p. r. galą juosia miškas. Įlankos užžėlusios. Per Ž. teka Virinta (Šventosios intakas). Ežeras verslovinis; žuvies (daugiausia karšių) 1969 sugauta 7 kg/ha.

ŽEMAĨČIAI — lietuviai, kalbantys viena iš dviejų pagrindinių lietuvių kalbos tarmių, kurioje senoviniai garsų junginiai „tj", „dj" prieš trumpąjį „a" nevirto afrikatomis „č", „dž". Dabartinė riba, skirianti Ž. ir aukštaičių tarmes, eina linija Vegeriai—Kruopiai—Šiupyliai—Amaliai — Kybartai—Būlėnai—Bubiai—Pakapė — Kiaunoriai—Tytuvėnai—Šiluva — Raseiniai—Kalnujai—Vadžgirys—Eržvilkas — Eičiai—Lauksargiai—Sartininkai—Žemaičių Naumiestis—Šilutė—Minijos žiotys. Žemaičiai skirstomi į 3 patarmes: *dūnininkus* (į p. nuo linijos Veiviržėnai—Judrėnai—Rietavas—Tverai—Luokė—Klaišiai), vietoj bendrinės kalbos „uo", „ie" tariančius „ū" ir „y" (pvz., „dūnà" — duona, „pýns" — pienas), *dounininkus* (į š. nuo minėtos linijos), vietoj „uo", „ie" tariančius „ou" ir „ėi" (pvz., „dõunà" — duona, „pėins"—pienas), ir *donininkus* (į v. nuo linijos Kretinga—Gargždai—Švėkšna—Žemaičių Naumiestis), vietoj „uo", „ie" tariančius „o", „ė" (pvz., „dônà"— duona, „pė̃ns" — pienas). Dauguma Ž. neturi afrikatų „č", „dž", ilguosius „o", „ė" verčia dvibalsiais „uo", „ie" (pvz., „kúoja" — koja, „bíegti" — bėgti). Dvibalsius „ai", „ei" Ž. yra linkę versti ilgaisiais balsiais „a", „e" (pvz., „vãks"— vaikas, „rẽkals" — reikalas). Daugelis Ž. vietoj „an", „am", „en", „em" taria „on", „om", „ėn", „ėm" (pvz., „lónks"— langas, „sómtis" — samtis, „lė̃nks" — lenkas, „lė̃mpa" — lempa). Dalis Ž. išlaikė senesnį „ą", „ę", „ų", „į" tarimą (pvz., „kánsti", „kónstė" — kąsti, „sprénsti", „sprė̃nstė" — spręsti). Daugelis Ž. kirtį atitraukia tiek nuo trumpos, tiek nuo ilgos tvirtagalės galūnės. Ž. skiriasi nuo aukštaičių ir priegaidėmis (pvz., Ž. turi laužtinę priegaidę: „rŷts" — rýtas). Ž. tarmės gerokai skiriasi nuo aukštaičių tarmių ir morfologija bei leksika (ž. *Tarmės*). XIX a. žemaičių tarme rašė S. Daukantas, M. Valančius. XX a. žemaitiškai vieną kitą kūrinį yra parašę S. Anglickis, Butkų Juzė, S. Čiurlionienė ir kt.

Senovėje Ž. reiškė tik geogr. sąvoką: šiuo vardu buvo vadinami lietuviai, gyvenantys į v. nuo Nevėžio, būtent, žemumos gyventojai. Ž. vardas minimas Volinės kronikoje, kalbant apie 1215 įvykius, ir Ipatijaus metraštyje, kalbant apie 1219 įvykius. Nei Mindaugas, daug Ž. žemių 1254 užrašęs vyskupui Kristijonui, nei vėliau Gediminas Ž. nuo kt. lietuvių neskyrė. Iš Lietuvos valdovų bene pirmasis Ž. vardą paminėjo Gediminas 1323.X.2 sutartyje su Ordinu, Revelio (Talino) žemės Danų vietininku, vyskupais ir Ryga. Vytautas 1420.III.11 laiške imperatoriui Zigmantui aiškino, kad Ž. yra tokie pat lietuviai, kaip ir aukštaičiai.

1237 kryžiuočiams ir kalavijuočiams susijungus į vieną ordiną, Ž. gyvenama teritorija kliudė sujungti ordino valdas. Todėl kryžiuočiai ir kalavijuočiai ypač stengėsi užkariauti Ž., nuolat juos puldinėjo. Iš dalies dėl to Ž. klasinė diferenciacija vyko lėčiau, negu aukštaičių. Negalėdamas jėga įveikti Ž., ordinas ėmė siekti jų diplomatine veikla, kuriai dirvą sudarė Algirdo ir Kęstučio įpėdinių kivirčai dėl Lietuvos D. Kun-stės sosto. Pirmasis iš Lietuvos valdovų nuo Ž. atsisakė (1382) Jogaila. Oficialiai įvedant Lietuvoje krikščionybę (1387), Ž. nebuvo krikštijami. Tai turėjo padaryti Kryžiuočių ordinas, kurio valiai Ž. buvo palikti. Vėliau kelis kartus Ž. užrašė ordinui ir Vytautas. Tačiau Ž. ordinui nepasidavė, ne sykį buvo sukilę. Pagaliau po 1409 sukilimo Ž., Vytauto padedami, kryžiuočius išvijo. 1413 Ž. buvo krikštijami, Medininkuose (dabar Varniai) įsteigta Ž. vyskupystė.

Ilgą laiką atkakliai kovoję su kryžiuočiais ir kalavijuočiais, Ž. laikė save laisvais žmonėmis. Į tai negalėjo neatsižvelgti ir didysis kun-štis. Steigdamas Ž. vyskupystę (1413), Vytautas neužrašė vyskupui žemių su valstiečiais, kaip kad buvo padaryta, steigiant Vilniaus vyskupystę. Kai Vytautas, norėdamas įvesti Žemaitijoje tokią pat tvarką, kokia buvo Aukštaitijoje, ėmė atidavinėti bajorams Ž. valstiečius, šie 1418 sukilo, pasipriešino baudžiavos įvedimui. Prieš baudžiavą Ž. valstiečiai ir vėliau buvo ne kartą sukilę (pvz., 1536). Žemaitijoje visą laiką ir baudžiava buvo lengvesnė, negu Aukštaitijoje. Daug Ž. valstiečių nėjo lažo, dvarui duoklę mokėjo pinigais. Žemaitijoje ir administracija nusistojo kitokia, negu likusioje Lietuvos dalyje. Kai po Horodlės unijos (1413) Lietuvos D. Kun-stėje vietoj Vilniaus, Trakų ir Naugarduko kun-sčių atsirado vaivadijos, Žemaitija ir toliau liko kun-ste. Tada anas 3 vaivadijas imta vadinti Lietuva ir greta jos minėti Žemaitiją. Didžiojo kun-ščio Kazimiero (1440) žemaičiams duota vadinamoji žemės privilegija Žemaitijos autonomiją dar padidino: jos bajorai gavo teisę rinktis seniūną, didysis kun-štis jį tik tvirtino; jis t. p. prižadėjo nesteigti Žemaitijoje savo dvarų. Nepalietė Žemaitijos ir XVI a. teismų reforma, kuria vaivadijos buvo suskirstytos į pavietus (šie tada virto bajorų savivaldos bendruomenėmis, o valsčiai — valstiečių administravimo vienetais). Žemaitija išlaikė senąjį adm. suskirstymą valsčiais; jie ten ir toliau liko bendri bajorų savivaldos ir valstiečių adm. vienetai. Žemaitijos valsčius, kaip ir seniau, valdė didžiojo kun-ščio vietininko — seniūno skiriami *tijūnai*, kurių funkcijos labai skyrėsi nuo Aukštaitijos tijūnų funkcijų.

Ir XIX a. viduryje Žemaitijos valstiečių ekonominė padėtis buvo lengvesnė už Aukštaitijos. Iš dalies dėl to iš Ž. tuo laiku iškilo nemaža kultūros veikėjų (S. Daukantas, S. Stanevičius, S. Valiūnas, D. Poška).

Ž. turi savitų materialinės kultūros bruožų. Ž. turėjo paprotį nedalyti ūkio sūnums, todėl Žemaitijoje dar ir XX a. pirmojoje pusėje didelių sodybų buvo daugiau negu Aukštaitijoje. Ž. trobesiai dažniausiai buvo surikiuoti apie 2 kiemus: gyv. namas ir svirnas — apie švarųjį, klojimas, tvartai ir kt. ūkiniai pastatai — apie ūkinį kiemą. Tradicinė Ž. troba buvo 2 galų, su dideliu kaminu ir 2 priemenėmis namo viduryje. Ž. sodybose ilgiausiai (iki XIX a. pab.) laikėsi senasis lietuvių *gyvenamojo namo* tipas — namas su atviru židiniu. Savitų bruožų turėjo Ž. *svirnas, tvartas, klojimas* ir kt. ūkiniai pastatai. Ž. moterų *drabužiams* buvo būdingi ilgadryžiai spalvingi sijonai ir prijuostės, trumpos liemenės. Iš Ž. *audinių* pažymėtinos dryžuotos tamsių spalvų lovatiesės. Ž. valgis mažai skyrėsi nuo kt. lietuvių valgio. Pusryčiams Ž. daugiausia virdavosi košės, pietums — mėsiškas sriubas. Specifinis Ž. valgis buvo kastinis (ž. *Valgiai*). XIX a. Žemaitijos pakelėse, sodybose, kapinėse buvo gausu koplytstulpių, *kryžių*. Š. žemaičių senoji kultūra (daugiausia archit-ra) turi daug bendra su

Kuršo valstiečių kultūra. XX a. pr. kultūriniai ir buitiniai Ž. savitumai ėmė nykti. Taryb. metais Ž. vis labiau netenka etnografinių ypatumų.

Lit.: P. Višinskis, Antropologinė žemaičių charakteristika.— Raštai, V., 1964; Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos tarmės, K., 1968.

„ŽEMAIČIAI" — Žemaitijos rašytojų prozos ir poezijos almanachas, išleistas 1938 Kaune. Red. S. Anglickis. Paskelbė Vydūno, I. Simonaitytės, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, Butkų Juzės, J. Šimkaus, S. Anglickio ir kt. rašytojų kūrinių. Kai kurie kūriniai parašyti žemaičių tarme.

ŽEMAIČIŲ AUKŠTUMA — kalvotas žemės paviršiaus pakilimas Lietuvos vakaruose. Šiaurės rytuose Ž. a. leidžiasi į Ventos vidurupio žemumą, rytuose į Vidurio žemumą, pietuose į Karšuvos žemumą, pietvakariuose ir vakaruose į Pajūrio žemumą; šiaurės vakaruose siaura sąsmauka jungia Ž. a. su Kuršo aukštuma. Ž. a. driekiasi apie 145 km iš š. v. į p. r. nuo Barstyčių per Telšius, Luokę, Varnius, Kelmę, Raseinius iki Ariogalos. Jos didž. plotis apie 90 km. Aukštumą sudaro ledyninių sąnašų danga (jos storis iki 300 m), slūgsanti ant permo, triaso ir juros sistemų sluoksnių. Kietesni permo klinčių sluoksniai aukštumos š. r. pakraštyje sudaro požeminę pakilumą, o minkšti triaso ir juros sluoksniai (daugiausia molingi ir smėlingi) — požeminius duburius, virš kurių yra pagrindinė aukštumos dalis.

Ž. a. susideda iš 3 dalių: v. šlaito, vandenskyrinio kalvyno ir r. šlaito. V. šlaitas, dar vadinamas V. Žemaičių plynaukšte, yra 25—30 km pločio. Jis apima Salantų, Kartenos, Plungės, Kulių, Rietavo, Endriejavo, Judrėnų, Tenenių apylinkes. Vakaruose, šlaito papėdėje, abs. aukštis 40—45 m; rytuose šlaitas pakyla iki 130 m. V. šlaito reljefas susideda iš 3 ruožų: banguotos moreninės lygumos su pavienėmis gūbriškomis kalvomis vakaruose, kalvoto dauboto Endriejavo kalvagūbrio per vidurį ir plokščios moreninės Rietavo lygumos rytuose. *Žemaičių vandenskyrinis kalvynas,* dar vad. Vidurio Žemaičių aukštuma, užima aukštumos vidurį. Tai aukščiausia ir kalvočiausia jos dalis. Čia yra aukščiausi Ž. a. taškai (Medvėgalis 234 m, Girgždūtė 228 m, Šatrija 227 m) ir didž. ežerai — Platelių ež., Germantas, Mastis, Biržulis, Lūkstas, Paršežeris. Didžiausia (ploto atžvilgiu) Ž. a. dalis tenka r. šlaitui, dar vadinamam R. Žemaičių plynaukšte. Jis apima morenines lygumas (kai kur apneštas prieledyninių marių nuosėdų), esančias 100—130 m abs. aukštyje. Šioje plynaukštėje kai kur iškyla kalvoto dauboto reljefo salos (iki 180 m abs. aukščio). Kurtuvėnų moreninis kalvotas masyvas, išsikišantis i š. r. iš vandenskyrinio kalvyno, perskiria aukštumos r. šlaitą į 2 dalis: siaurą šlaitą, kuris leidžiasi į Ventos žemumą (Sedos, Eigirdžių, Upynos, Šaukėnų apylinkėse), ir platų šlaitą, kuris leidžiasi į Nevėžio ir Karšuvos žemumas (Šiaulių, Šiaulėnų, Tytuvėnų, Raseinių, Baisogalos apylinkėse).

Žemaičių aukštumos reljefą suformavo paskutinis apledėjimas. Kaip stambi paviršiaus kliūtis, likusi nuo ankstesnių apledėjimų, Ž. a. buvo ledynų apjuosta iš visų pusių. Ledynai akumuliavo įv. krypties pakraštinių moreninių darinių ruožus, dabar sudarančius vandenskyrinį kalvyną. Ledyno iškyšulių išgulėtos dubumos tapo Ž. a. šlaitais. Ledynams tirpstant ir mažėjant, aukštumos šlaitus sėmė prieledyninės marios, kurios aplygino paviršių, kai kur suklostė limnoglacialines nuosėdas ir sudarė limnoglacialines lygumas (Užvenčio lygumą, Dubysos aukštupio lygumą, iš dalies Rietavo lygumą). Nuo vandenskyrinio kalvyno tekančios upės sunešė į prieledynines marias nemaža smėlio (Gadūnavo, Biržuvėnų, Stalgėnų apylinkėse). Patvenktas prieledyninių marių vanduo, staiga prasiveržęs, išplovė gilius senslėnius. Senslėniu teka Dubysa, Venta žemiau Ramučių, senslėnyje iškastas Ventos—Dubysos kanalas.

Žemaičių aukštumoje prasideda nemaža upių: Bartuva, Minija, Venta ir jos kair. intakai Virvyčia, Varduva, Jūros kair. intakai Aitra, Lokysta, Akmena, Dubysos deš. intakas Kražantė. Ž. a., būdama arti jūros, labai veikia Lietuvos klimatą. Ji verčia kilti nuo jūros atėjusias drėgnas oro mases, dėl to jos v. šlaite metinis kritulių kiekis didžiausias Lietuvoje (ir visame Pabaltijyje). Dėl vėsesnių negu kitur Lietuvoje vasarų, ilgesnių pereinamųjų metų laikų šiame šlaite mažesnis garavimas, todėl upėmis nuteka maždaug pusė visų kritulių. V. šlaite didžiausias Lietuvoje (ir Pabaltijyje) upių nuotėkio modulis: 13—14 l/s iš 1 km^2. Aukštumoje vyrauja jauriniai velėniniai dirvožemiai. Šlapios nemaistingos dirvos ir drėgnas oras palankūs aukštapelkinei augalijai, todėl Ž. a. pakraščiuose yra daug didelių, labai išsigaubusių aukštapelkių. Didžiausi miškų plotai išlikę aukštumos v. šlaite (Šilalės, Tenenių, Judrėnų, Endriejavo, Reiskių, Šiemulių, Notėnų ir kt. miškai); juose vyrauja kiškiakopūstiniai ir mėlyniniai eglynai.

„ŽEMAIČIŲ BALSAS" — **1.** Liberalinis laikraštis, ėjęs 1924.III—1925.X Tauragėje. 1924 leido ir redagavo J. Bildušas ir J. Toliušis, 1925 — V. Augaitis.

2. Nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1931.I—1932.II Telšiuose. Leido Liet. tautininkų s-gos Telšių aps. k-tas. Red. M. Norkus, A. Skripkauskas.

„ŽEMAIČIŲ IR LIETUVOS APŽVALGA" — klerikalinis dvisavaitinis laikraštis, ėjęs 1890—96 Tilžėje (reklaminis numeris išėjo 1889.X.22). Leido O. Mauderodė. Ofic. redaktoriai E. Jagomastas, M. Kiošis; faktiškai redagavo J. Angrabaitis, K. Pakalniškis, P. Urbonavičius.

ŽEMAIČIŲ KALVARIJA — *Varduvos* miestelio pavadinimas iki 1964.

„ŽEMAIČIŲ KOMUNISTAS" — komunistinis hektografuotas leidinys, išėjęs 1919.X.5 (1 nr.). Išleido Lietuvos ir Baltarusijos KP Telšių rj. k-tas. Red. V. Rekašius. Išspausdino V. Rekašiaus eil. „Kaliniui", naują „Internacionalo" vertimą, informavo apie komunistų veiklą Žemaitijoje.

„ŽEMAIČIŲ NAUJIENOS" — buržuazinis dienraštis, ėjęs 1935.V.1—VI.9 Telšiuose. Leido V. Vebras, redagavo B. Mačerauskas. Išėjo 31 nr.

ŽEMAIČIŲ NAUMIESTIS — miesto tipo gyvenvietė Šilutės rj., 14 km į r. nuo Šilutės; apylinkės centras. 1809 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Šustis (Šyšos intakas), per gyvenvietę — jos intakas Šelmuo; gyvenvietės centre į Šelmenį įteka Lendra. Teritorija 192 ha (1968); iš jų 4,8 ha užima parkas. Plano struktūra radialinė; centre — aikštė. Dauguma pastatų išsidėstę palei kelius, jungiančius Ž. N. su Šilute, Švėkšna, Kvėdarna, Šilale, Pagėgiais.

Žemaičių Naumiestis

Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, 10 vietų ligoninė (nuo 1945), vaistinė, vid. m-la (1939—49 prog-ja), kaimo profesinė technikos m-la (nuo 1957), vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1954), biblioteka (nuo 1937), kino teatras (nuo 1945). 1650 Žemaitijos žemės teismo knygose minimas Naumiesčio miestelis ir valsčius. XVIII a. pr. miestelyje apsigyveno žydų. 1750 Naumiesčiui suteiktos prekybinės privilegijos. 1779 Stanislovas Augustas miestelį 50-čiai metų išnuomojo Žemaičių tauririnkui M. Ronikeriui, kuris čia 1781 pastatydino bažnyčią. 1792 Naumiesčiui suteiktos savivaldos teisės. XIX a. antrojoje pusėje miestelyje vyko gyva prekyba, būdavo keli metiniai prekymečiai ir 2 savaitiniai turgūs. Buvo pasienio muitinė (prie Rusijos—Vokietijos sienos), prekių sandėlis, apie 30 parduotuvių ir smuklių, 2 vandens ir 1 vėjo malūnas, 3 odų dirbtuvės, ligoninė, pr. m-la. 1860 buvo 165 namai ir apie 1600 gyv., 1897 — 2445 gyventojai. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. N. — valsčiaus centras. Buržuazijos valdymo metais buvo baldų dirbtuvė, lentpiūvė, vandens malūnas, vaistinė, biblioteka, knygynas, keliolika parduotuvių. 1921—29 veikė prog-ja. 1923 buvo 1771 gyventojas. XX a. ketvirtajame d-metyje miestelis imta vadinti Žemaičių Naumiesčiu. 1939 Vokietijai okupavus Klaipėdos kr., Žemaičių Naumiestyje pradėjo veikti prog-ja, atkelta iš Šilutės. Po D. Tėvynės karo miestelyje pastatyta kaimo profesinės technikos m-los moksleivių bendrabutis

(1965), buitinio aptarnavimo paviljonas (1965), mūrinių dviaukščių gyv. namų. 1959 Ž. N. suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1959 buvo 1483 gyv.

„ŽEMAĪČIŲ PRĪETELIUS" — klerikalinis savaitraštis, ėjęs 1925—40 Telšiuose. Redagavo J. Dagilis, J. Dobužinskas, B. Norvaišaitė, P. Maželis, K. Berulis, P. Ramanauskas, F. Gureckas, V. Motekaitis, K. Olšauskas.

ŽEMAĪČIŲ PUĨKAS — **1.** Ginkluotas darbininkų kovos dalinys, suformuotas LKP Šiaulių rajono organizacijos 1918 pabaigoje. Kurti tokius būrius nutarė rajono komunistų konferencija 1918. XI.1. Šiaulių miesto ir Gubernijos bei Ginkūnų dvarų darbininkų ginkluotų būrių štabas buvo sudarytas 1918.XII. Jo viršininku buvo paskirtas kar. specialistas F. Baltušis (Antano Žemaičio pavarde), kurį atsiuntė Lietuvos reikalų komisariato karinio skyriaus vedėjas R. Rasikas. F. Baltušio vadovaujamas darbininkų kovos dalinys 1919.I.8 nuginklavo vokiečių įgulą Šiauliuose ir padėjo įtvirtinti mieste Tarybų valdžią (paskelbta 1918.XII.22). Part. org-jai pasiūlius ir kariams pritarus, dalinys 1919.I buvo pavadintas Žemaičių pulku. Pulko vadu išrinktas F. Baltušis, pavaduotoju — A. Arlauskas (Orlauskas), komisaru — S. Grybas. Į Ž. p. stojo vis nauji savanoriai, ir jo narių skaičius išaugo iki 1000 žmonių, tačiau ginklus turėjo tik 500—600. Daug įstojo kariškai neapmokyto jaunimo. Labai trūko vadų (buvo tik 2—3 karininkai) ir aprangos (kiekvienas dėvėjo tuo, su kuo buvo atėjęs). Ž. p. sudarė 2 batalionai. Be pėstininkų, buvo kavalerijos eskadronas, kulkosvaidžių ir minosvaidžių komandos. Kautynėse ties Radviliškiu 1919.I Ž. p. kariai atėmė iš vokiečių šarvuotąjį traukinį. 1919.II Tarybų Lietuvos vyriausybės patvarkymu Ž. p. buvo įjungtas į Raudonosios Armijos 2-ją Internacionalinę (Latviškąją) diviziją ir pavadintas 8-tuoju lietuvių šaulių raudonuoju pulku. Divizijos sudėtyje II.24 pulkas išžygiavo į frontą. 1-sis batalionas su pulko štabu ėjo per Kuršėnus į Luokę, 2-sis užėmė Bubių—Kurtuvėnų—Šaukėnų ruožą. II.26 1-sis batalionas pasiekė Luokę. Čia mūšyje su fon der Golco Geležine divizija batalionas neteko 200 žmonių. Ž. p. ir kitų rev. kar. dalinių priešas buvo laikinai sustabdytas prie Kužių ir Bubių. 1919.III.11 vokiečiai užėmė Šiaulius. Ž. p. pasitraukė į Joniškėlį. III.16 Lietuvos Rev. kar. tarybos nutarimu Ž. p. buvo priskirtas Lietuviškajai divizijai. Dėl burž. nacionalistų (J. Navako grupės) agitacijos ir aprūpinimo sunkumų Ž. p. atsirado išdavikų (Č. Vederis ir kt.), kurių apgauta karių dalis pasidavė vokiečių kar. valdžiai arba dezertyravo. Pulko branduolys (400—500 žmonių) IV.3 per Pasvalį ir Pandėlį pasitraukė į Kupiškį. Iš čia per Viešintas, Troškūnus, Traupį ir Taujėnus pasiekė Ukmergę, kur stovėjo Liet. divizijos 1-ji brigada. Ž. p. kavalerijos eskadronas ir kulkosvaidininkų komanda buvo paskirti į 2-jį pulką, pėstininkai — į 1-jį (jo vado pavaduotoju paskirtas F. Baltušis). Ž. p., kaip atskiras dalinys, nustojo egzistavęs. Jo kariai toliau kovėsi už Tarybų valdžią, tarnaudami Liet. divizijoje ir kituose Raudonosios Armijos daliniuose.

2. Ginkluotas darbininkų kovos būrys, suformuotas 1918 pabaigoje LKP Kuršėnų organizacijos ir LKP Žemaitijos karinio revoliucinio komiteto. 1918.XII būryje buvo 200 pėstininkų ir 50 raitininkų. Jiems vadovavo D. Budinas. 1919.I Žemaitijos kar. rev. k-to nutarimu būrys buvo pavadintas Žemaičių pulku. 1919.I.9 Ž. p. nuginklavo burž. miliciją ir įtvirtino Tarybų valdžią Kuršėnuose, Luokėje, Papilėje ir Tryškiuose. 1919.I.25 kartu su Internacionalinės (Latviškosios) divizijos kariais išvadavo Telšius, o vasario pradžioje — Sedą, paimdami nelaisvėn burž. nacionalistų vadą P. Plechavičių (pastarasis vėliau pabėgo) su jo štabu. Fon der Golco divizijai pradėjus puolimą, Ž. p. II.22 pasitraukė iš Telšių, dalyvavo kautynėse prie Misaičių, Kuršėnų, Gruzdžių, vėliau įsijungė į Šiauliuose suformuotą Ž. p. ir kitus Raudonosios Armijos dalinius.

Lit.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, V., 1957; **V. Kapsukas,** Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia, V., 1958; **D. Budinas,** Vėtros Žemaičiuose, V., 1959; Proletarinė revoliucija Lietuvoje, V., 1960; **I. Gaška,** Kovų augintiniai, V., 1965; **K. Požela,** Raštai, V., 1966; **J. Žiburkus,** Žemaičių pulkas, V., 1969.

Šiaulių Darbininkų atstovų tarybos nariai 1919.II išlydi į frontą **Žemaičių pulką**

ŽEMAĪČIŲ RAUDONĪEJI PARTIZĀNAI — partizanų būrys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Telšių apskrityje. Pradėtas organizuoti 1943 viduryje. Jo užuomazgą sudarė pabėgę iš hitlerininkų nelaisvės Raudonosios Armijos kariai ir vietos antifašistai. Bazavosi Balėnų miške. 1944 pr. būryje buvo 27 kovotojai. Ž. r. p. turėjo lengvąjį kulkosvaidį, šautuvų, granatų, vykdė diversijas, organizavo sabotažą, puldinėjo okupantus, Gegužės Pirmosios proga iškabino kom. plakatų. 1944.V.3 Telšių ir Mažeikių policija bei Vietinės rinktinės kareiviai apsupo Ž. r. p. stovyklą. Nelygioje kovoje žuvo 4 partizanai, kitiems pavyko prasiveržti ir išnešti 5 sunkiai sužeistus kovotojus.

ŽEMAĪČIŲ TEĀTRAS — dramos teatras, veikęs 1941—49 Telšiuose. Įkurtas P. Gintalo ir Butkų Juzės iniciatyva „Kanklių" d-jos pagrindu. Okup. metais Ž. t. veikė su pertraukomis. Reguliariau teatras pradėjo veikti pokario metais. Prie teatro veiklos atgaivinimo aktyviai prisidėjo N. Bernotas, Butkų Juzė, P. Gintalas, A. Žadeikis. Spektaklius režisavo N. Bernotas, B. Lukošius, M. Mikuta, A. Radzevičius, N. Vosyliūtė, E. Žalinkevičaitė ir kiti. 1946—48 režisieriumi dirbo R. Juknevičius; jis įsteigė teatre dramos studiją. Trupę sudarė aktoriai: O. Dainauskienė, J. Dulskytė, J. Gascevičiūtė, I. Gurinaitė, V. Gruodytė, A. Kavaliauskas, O. Knapkytė, M. Liaubonaitė, J. Paplauskas, S. Paska, A. Petkevičius, A. Pikelis, S. Ratkevičius, J. Šimkus, O. Zališauskaitė, A. Žadeikis ir kt. Svarbesnieji pastatymai: K. Binkio „Atžalynas", Žemaitės „Trys mylimos" ir „Petro Kurmelio" inscenizacija, E. Švarco „Sniego karalienė", L. Rachmanovo „Nerami senatvė", K. Simonovo „Rusų klausimas" ir „Taip ir bus", A. Jakobsono „Gyvenimas citadelėje", A. Ostrovskio „Augintinė", B. Dauguviečio „Žaldokynė", N. Gogolio „Vedybos", K. Goldonio „Žaismingas nuotykis". Prie teatro veikė V. Visockio vadovaujamas muz. ansamblis.

„ŽEMAĪČIŲ TIESĀ"— tarybinis Kretingos aps. ir rj. laikraštis, ėjęs 1944. XII.28—1950.XII.31 dukart per savaitę.

ŽEMAĪČIŲ VANDÉNSKYRINIS KALVÝNAS, Vidurio Žemaičių aukštuma,— aukščiausia ir kalvočiausia *Žemaičių aukštumos* dalis, ištįsusi jos viduriu apie 100 km iš š. v. į p. r. Aukštumoje išryškėja beveik meridianinės krypties reljefo ruožai. V. pakraščiu nuo Barstyčių per Platelius, Žlibinus, Tverus, Laukuvą iki Tūbinių tęsiasi 2—4 km pločio pakraštinių moreninių darinių ruožas. Aukštumos vid. dalį užima pažemėjimas, susidedantis iš didelių, vienas su kitu susijungusių duburių. Pažemėjimą į 2 dalis (šiaurinę ir pietinę) dalija Vismaldų-Pluotinės-Žąsūgalo kalvagūbris. Šiaurinė pažemėjimo dalis apima Platelių bei Lieplaukės duburius. Juose yra

Platelių, Beržoro, Ilgio, Alsėdžių, Gelžio, Germanto ežerai. P. dalis apima Biržulio ir Lūksto duburius su Biržulio, Didovo, Ilgio, Saloto, Stervo, Lūksto, Pożėrio, Dievyčio ežerais. Platelių-Lieplaukės duburių š. r. pakraščiu, nuo Barstyčių per Gegrėnus, Alsėdžius, Telšius, Viešvėnus eina kitas moreninių darinių ruožas. Biržulio-Lūksto ežeringo duburio r. pakraščiu eina aukščiausias stambiai kalvotas Luokės-Kolainių-Kaltinėnų ruožas su Medvėgalio (234 m) ir Šatrijos (227 m) kalnais. Tai Žemaičių aukštumos branduolys, turintis senesnį negu kiti ruožai reljefą ir pasižymintis didelėmis plokščiakalvėmis. Rytuose jis leidžiasi į Karklėnų-Nuomininkų duburį (maždaug 160 m abs. aukščio) su banguotu dugninės morenos reljefu. Kalvyno r. pakraščiu tęsiasi Kražių-Stulgių pakraštinių darinių masyvas, pereinantis šiaurėje į siaurą ir ilgą Kurtuvėnų kalvotą daubotą moreninį masyvą (iki 200 m aukščio).

Ž. v. k. šlaitai buvo skalaujami prieledyninių marių, kurios paliko krantų žymes 120—140 m aukštyje. Marių abraduoti Ž. v. k. šlaitai matomi prie Užvenčio (aukštumos šiaurės rytuose), prie Vytogalos (pietuose), prie Kvėdarnos (vakaruose). Per Ž. v. k. eina Ventos ir Bartuvos, Minijos, Jūros, Dubysos baseinų vandenskyra. Platelių ir Lieplaukės duburiai priklauso Minijos baseinui, o Biržulio ir Lūksto duburiai — Ventos baseinui. Ž. v. k. apima Skuodo, Mažeikių, Plungės, Telšių, Šilalės ir Kelmės adm. rajonų dalis.

„ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS KRONIKA"— klerikalinis laikraštis, ėjęs 1920—1922 Kaune. Skelbė kurijos įsakymus, instrukcijas, aplinkraščius, kunigų nekrologus.

ŽEMAITAITIS Juozas [g. 1909.XI.18 Trakėnuose (Kapsuko rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Nuo 1919 dirbo pas buožes. 1926 batsiuvys Kalvarijoje. 1926—28 jaunimo s-d. org-jos „Žiežirba" narys. 1929 įstojo į LKJS. Už rev. veiklą 1929 suimtas ir 1930 nuteistas 8 mėn. kalėti. Kalėjo Marijampolėje, Kaune. 1931 paleistas, toliau dirbo rev. darbą Vilkaviškyje, buvo LKJS Suvalkijos rj. k-to narys. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Suorganizavo Graužinių (Vilkaviškio rj.) kaimo varguomenės antifaš. susirinkimą, pasakė jame kalbą, už tai 1931.XII suimtas. 1932 nuteistas 15 metų kalėti. Kalėjo Marijampolėje, Kaune, Šiauliuose. Bendradarbiavo Kauno, Šiaulių kalėjimų rankraštiniuose polit. kalinių žurnaluose. 1940—41 dirbo adm. darbą Kalvarijoje. D. Tėvynės karo pradžioje su kitais evakavo iš Kauno saugumo organų archyvą. Nuo 1941.XI tarnavo Raudonojoje Armijoje (nuo 1942 pr. 16 liet. divizijoje). Nuo 1943 partizanas V. Baltarusijoje ir Lietuvoje, Lietuvos Pietų sr. partizanų štabo ypatingojo skyriaus viršininkas. 1944—49 adm. ir part. darbuotojas Marijampolės ir Kalvarijos apskrityse. 1949—50 mokėsi part. kursuose Vilniuje. Nuo 1950 administracinis ir ūkinis darbuotojas Jurbarke, Ariogaloje, Kėdainiuose, Kapsuke.

ŽEMAITAITIS Karolis [1876 Nidoje — 1944 ten pat] — liaudies skulptorius. Nidoje turėjo medžio dirbtuvėlę. Iš pradžių vertėsi karstų dirbimu, vėliau sukūrė nemaža archit. detalių trobesiams, meniškų namų apyvokos daiktų, pajūrio apylinkėms būdingų antkapinių paminklų — krikštų. Krikštus dirbo iki XX a. pradžios.

Lit.: J. Petrulis, Senieji liaudies menininkai. — „Mokslas ir gyvenimas", 1965, Nr. 11.

ŽEMAITAITIS Petras [g. 1907.VII.7 Pagerniavėje (Vilkaviškio rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žemės ūkio darbuotojas, Socialistinio Darbo Didvyris (1967). Iki 1940 piemenavo, kumečiavo, dirbo sezoniniu darbininku. 1927—1931, dirbdamas Simanėliškių (Vilkaviškio rj.) dvare, buvo LKJS narys, platino kom. lit-rą. 1931—40 priklausė Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jai. 1942—44 plento darbininkas; 1943—44 „Jūros" partizanų būrio ryšininkas. 1944 ir 1946—57 adm. ir part. darbuotojas. 1945—46 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1946 TSKP narys. Nuo 1957 Vilkaviškio rj. kolūkio „Į komunizmą" pirmininkas. Nuo 1966 LKP CK narys ir Lietuvos TSR AT deputatas. Jo vadovaujamame kolūkyje pastatyta daug gamybinių pastatų, įsigyta daug technikos, 1961—66 javų derlius padidėjo 2,4 karto, pieno gamyba — beveik 2 kartus, mėsos — 3.

ŽEMAITĖ [tikr. Julija **Beniuševičiūtė-Žymantienė;** 1845.VI.12 Bukantėje (Plungės rj.) — 1921.XII.8 Marijampolėje] — rašytoja. Kilusi iš bežemių bajorų. Tėvų buvo auklėjama bajoriška ir lenkiška dvasia, tačiau nuo mažens bendravo su baudžiauninkais, kalbėjo su jais lietuviškai.

1855—58 mokėsi dėdienės šeimoje Šėmų dvare (Telšių rj.). Susipažino su lenkų literatūra, rašė lenkų kalba eilėraščius. Per 1863 sukilimą aktyviai rėmė sukilėlius. 1864—66 tarnavo Džiuginėnų dvare (Telšių rj.). Demokratinių sukilimo nuotaikų veikiama, 1865 prieš giminių valią ištekėjo už buvusio baudžiauninko, dvaro eigulio L. Žymanto. 1866 su vyru atsisakę dvaro tarnybos, pradėjo gyventi savarankiškai — nuomojo arba dirbo iš pusės valstiečių ūkius Varnių, Laukuvos, Kolainių apylinkėse. Sunkus darbas, šeimos rūpesčiai nenuslopino Ž. troškimo šviestis. Paaugus vaikams, ji vėl daug skaitė, ypač grož. lit-ros. 1884 apsigyvenusi Ušnėnuose (Kelmės rj.), pradėjo bendrauti su kaimynų sūnumi, Šiaulių g-jos moksleiviu P. Višinskiu. Jis supažindino Ž. su R. Prūsijoje leidžiama liet. spauda, nelegalia kultūrine liet. inteligentų veikla. Višinskio paskatinta, Ž. pradėjo lit. darbą. 1894 parašė aps. „Piršlybos", kuris pavadinimu „Rudens vakaras" 1894 buvo paskelbtas „Tikrajame Lietuvos ūkininkų kalendoriuje metams 1895". 1896—98 sukūrė aps. ciklą „Laimė nutekėjimo" (apsakymai „Neturėjo geros motinos", „Topylis", „Marti", „Petras Kurmelis", „Sučiuptas velnias", „Sutkai"). Ž. rašė atspėjamu nuo ūkio darbų laiku, sunkiomis buitinėmis sąlygomis. Reikšminga, iš gyvenimo imama medžiaga, originaliomis meninėmis ypatybėmis Ž. apsakymai netrukus patraukė liet. inteligentų dėmesį. Nuo kūrybinės veiklos pradžios Ž. įsijungė į demokratinę nac. judėjimo srovę; bendravo su pažangiais visuomenės veikėjais G. Petkevičaite, S. Matulaičiu, P. Avižoniu, J. Jablonskiu ir kitais. 1897—1900 parašė komedijas „Pragerti balakonai", „Trys mylimos", „Piršlybos", „Mūsų gerasis", „Valsčiaus sūdas". Be to, su G. Petkevičaite Dviejų Moterų slapyvardžiu parašė dar keletą pjesių („Velnias spąstuose", išl. 1902; „Kaip kas išmano, taip save gano", išl. 1904; „Parduota laimė", „Litvomanai", išl. 1905). Apsakymus, pjeses spausdino daugiausia „Ūkininke", „Vienybėje lietuvninkų", „Tėvynėje", „Naujienose", vėliau „Darbininkų balse", „Vilniaus žiniose", „Lietuvos ūkininke", „Lietuvos žiniose". „Paveikslų" pavadinimu išleido ciklo „Laimė nutekėjimo" apsakymus (trys knygelės 1899, viena — 1901), pjesę „Valsčiaus sūdas" (1900).

1900 Ž. išvyko iš Ušnėnų. 1900—06 dirbo šeimininke V. Putvinskio dvare Graužikuose (Kelmės rj.). 1905—07 revoliucijos laikotarpiu Ž. demokratinis nusistatymas, kritinis požiūris į caro administraciją, dvarininkus, klerikalus dar sustiprėjo. Ž. pradėjo bendradarbiauti s-d. spaudoje. Parašė socialinės, politinės ir antiklerikalinės tematikos apsakymų („Prie dvaro", „Motinėlės ašaros", „Du kankiniai", „Pas tarpininką", „Kunigo naudą velniai gaudo", „Šv. Jurgio aukos", „Kelionė į Šidlavą" ir kt.). Atskirais leidiniais išleido apsakymus ir jų rinkinius: „Atminimai" (1902), „Prie dvaro", „Kunigo naudą velniai gaudo", „Lietuvių ašaros", „Sodžiaus vaizdeliai" (visi 1903). 1906—11 gyveno Puziniškyje (Panevėžio rj.) pas G. Petkevičaitę, lankydavosi Vilniuje. Dalyvavo „Žiburėlio" d-jos veikloje. Parašė pjesę „Apsiriko" (išsp. 1911), apsakymus „Iš baudžiavos laikų" („Baudžiavos atminimas", išsp. 1908), „Nuo audros palindus" („Nuo audros pasislėpus", 1909), „Gera galva", „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai" (abu 1910), „Painiava" (1911) ir kt. Period. spaudoje skelbė publicistinių straipsnių, skaitė pranešimų visuomeniniais ir kultūriniais klausimais. 1907 dalyvavo pirmajame liet. moterų suvažiavime Kaune, pasakė jame kalbą ir buvo išrinkta į Lietuvių moterų s-gos organizacinį k-tą. 1908 dalyvavo pirmajame Rusijos moterų suvažiavime Peterburge.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 817

Skaitė paskaitas Peterburgo lietuviams. Nuo 1908 su J. Jablonskiu rengė spaudai savo raštų rinkinį (1913—14 išėjo 8 pirmojo tomo sąsiuviniai, 1914 — I tomas).

1912—15 gyveno Vilniuje (nuo 1914 pažangaus visuomenės veikėjo A. Bulotos šeimoje). Dalyvavo Vilniaus lietuvių kultūrinėje veikloje. Nuo 1912 Lietuvių mokslo d-jos narė. 1913—15 buvo oficialioji „Lietuvos žinių" redaktorė (1915 kaip šio laikraščio redaktorė porą savaičių buvo kalinama). 1913—14 parašė apsakymų apie vaikus („Magdelė", „Kaip Jonelis raides pažino", „Jonelio Velykos"), feljetonų, straipsnių. Per I pasaul. karą dalyvavo karo pabėgėlių šelpimo org-jų veikloje. 1914 buvo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti narė. Kovojo prieš klerikalų įsigalėjimą šioje d-joje, demaskavo kai kurių d-jos veikėjų sukčiavimus, savanaudiškumą. 1914 pab. iš šios d-jos išstojo ir įstojo į D-ją gydymo ir maitinimo pagalbai nukentėjusiems nuo karo teikti. Vadovavo vaikų prieglaudai-valgyklai Antakalnyje. Parašė apybraižų apie karo pabėgėlių vargus ir šelpėjų veiklą.

1915 su Bulotomis išvyko į Petrogradą, 1916 per Suomiją, Švediją ir Norvegiją — į JAV. 1916—18 lankėsi daugelyje JAV lietuvių kolonijų, sakė kalbas apie karo pabėgėlių vargus, rinko aukas nukentėjusiems nuo karo. Čikagoje apsigyvenusi pas sūnų Antaną, įsijungė į dem. krypties JAV lietuvių veiklą. 1917 įstojo į Lietuvių socialistų s-gą, palaikė ryšius su dešiniaisiais s-gos veikėjais. Period. spaudoje smerkė socialinę nelygybę Amerikoje, kritiškai vertino buržuazinę Lietuvos vyriausybę. Parašė apybraižas „Kelionė į Ameriką", „Svetur", apsakymus „Klampynė", „Jonienė" ir kitus, memuarinį kūrinį „Autobiografija" (nebaigtas). 1921 grįžusi į Lietuvą, apsigyveno A. Bulotos šeimoje Marijampolėje.

Didžiausią ir reikšmingiausią Ž. kūrybos dalį sudaro apsakymai valstiečių gyvenimo temomis. XIX a. paskutiniojo d-mečio apsakymuose („Marti", „Petras Kurmelis", „Topylis", „Velnio vestuvės, velnio ir laidotuvės" ir kituose) daugiausia vaizduojamas tragiškas materialiniais sumetimais sukurtų šeimų likimas, smerkiamas valstiečių tamsumas, apsileidimas, kapit. santykių pagimdytas godumas pinigo, rodoma neigiama dvaro įtaka valstiečių moralei. Ypač ryškūs neigiamųjų veikėjų paveikslai (Vingių Jonas ir seniai Vingiai „Marčioje", Topylis „Topylyje"). Slogiai bui-

Žemaitės apsakymų rinkinio „Paveikslai" (1899) ir „Raštų" I tomo (1956) viršeliai

tinio ir moralinio nevalyvumo aplinkai priešpastatomi tos aplinkos aukų, dažniausiai moterų, šviesūs paveikslai (Katrė „Marčioje"), keliama humanistinė žmogaus jausmų vertingumo idėja, aukštinamos pastangos priešintis iš feodalizmo paveldėtam inertiškumui. Kai kuriuose apsakymuose („Rudens vakaras", „Atžala") liečiami nac. išsivadavimo judėjimo atgarsiai kaime.

1899—1906 kūriniuose vyrauja socialinė problematika, valstiečių santykių su dvarininkais, caro administracija ir bažnyčia temos. Kai kuriuose jų ryškios didaktinės tendencijos. Viename geriausių šio laikotarpio apsakymų „Prie dvaro" atskleidžiami dvaro ir kaimo klasiniai prieštaravimai, propaguojama valstiečių vienybė kovoje su dvaru, smerkiamas valstiečių pataikavimas ponams, veidmainiškumas. Apsakymuose „Tinginė", „Dėl pirštinių", „Melžėja", „Streikas dvare" vaizduojama skurdi dvaro darbininkų buitis ir jų protestas prieš išnaudojimą. Antiklerikaliniuose kūriniuose (pjesė „Mūsų gerasis", apsakymai „Kunigo naudą velniai gaudo", „Šv. Jurgio aukos", „Kelionė į Šidlavą") vaizduojami neigiami dvasininkų ir kitų bažnyčios tarnų moralės bruožai, parodomas kunigų priešiškumas pažangiai visuomeninei minčiai. Kūriniuose visuom.-polit. gyvenimo temomis (pjesė „Valsčiaus sūdas", apsakymai „Pas tarpininką", „Motinėlės ašaros", „Kenčia kaltas, kenčia nekaltas", „Du kankiniai" ir kt.) Ž. pavaizdavo caro administracijos atstovų amoralumą, šiurkštų elgesį su valstiečiais, nac. judėjimo veikėjų persekiojimą.

Laikotarpio po 1905—07 revoliucijos Ž. kūryboje vyrauja antiklerikalinė (pjesė „Apsiriko", apsakymai „Dvejos laidotuvės, dveji palaikai", „Nelaimė") ir šeimos gyvenimo („Gera galva", „Painiava") tematika. Apsakymuose šeimos gyvenimo temomis vaizduojamas moters nelygiateisiškumas šeimoje, jos engimas. Apsakymuose vaikų gyvenimo temomis („Jonelio Velykos", „Kaip Jonelis raides pažino", „Magdelė") atsispindi skurdi darbo žmonių vaikų buitis, jų veržimasis į mokslą, socialinė nelygybė.

Paskutiniuoju kūrybos laikotarpiu (1914—21) Ž. rašė daugiausia apybraižas, feljetonus karo pabėgėlių ir JAV lietuvių gyvenimo temomis. Be to, sukūrė keletą reikšmingų moralinės problematikos apsakymų („Klampynė", „Jonienė"), artimų ankstesniųjų laikotarpių kūriniams šeimos gyvenimo temomis. Žymiausiame šio laikotarpio kūrinyje — „Autobiografijoje" — beletrizuota forma aprašė savo vaikystę ir jaunystę, sukūrė ryškių baudžiavos vaizdų.

Ž. — kritinio realizmo pradininkė liet. prozoje. Geriausiuose Ž. kūriniuose (ypač pirmojo laikotarpio) įveiktas ankstesniųjų liet. prozininkų kūrybos didaktizmas, etinė problematika siejama su socialine. Pagrindiniu vaizdavimo objektu laikydama tikrovę, Ž. pirmoji sukūrė visapusiškus gyvenimiškus charakterius. Daugelis Ž. apsakymų veikėjų turi realius prototipus; apsakymuose gausu etnografinės, buitinės atributikos. Aps. fabula dažniausiai neryški, veiksmas lėtas, kompozicija gana padrika. Daug dėmesio skiriama aplinkos vaizdavimui. Veikėjai charakterizuojami jų išvaizdos, poelgių aprašymais ir ypač dialogais. Dinamiški, meistriškai sukurti dialogai ir spalvingi, detalizuoti gamtos ir buities vaizdai yra svarbiausi apsakymų komponentai. Ž. stiliui būdinga epiškumas, dažnos jumoristinės intonacijos, atspindinčios optimistinę rašytojos pasaulėjautą. Reikšmingą meninę funkciją Ž. kūryboje atlieka žodinga, liaudiškai konkreti ir vaizdinga kalba. Ž. kūryba praturtino literatūrinę liet. kalbą, įnešė daug naujo į liet. prozos poetiką. Ž. — viena žymiausių XIX a. pab.—XX a. pr. liet. rašytojų, iš dem. pozicijų plačiai pavaizdavusi kapitalistėjančio Lietuvos kaimo socialinius ir moralinius santykius, sukūrusi ryškių valstiečių paveikslų, realistiškai sodrių gamtos ir buities vaizdų. Geriausieji Ž. kūriniai tapo chrestomatiniais. Ž. rašė žemaičių tarme. Jos raštų kalbą daugiausia tvarkė J. Jablonskis (suredagavo „Raštų" I tomą, išleistą 1914). J. Jablonskis ir, juo sekdami, kt. redaktoriai paliko Ž. kalboje nemaža žemaitybių, turinčių stilistinę vertę.

Ž. apsakymų išversta į rusų, ukrainiečių, azerbaidžanų, latvių, lenkų, bulgarų, rumunų, čekų, suomių ir kitas kalbas. Ž. pjesės dažnai buvo statomos XX a. pr. teatro mėgėjų scenoje. „Trys mylimos", „Mūsų gerasis", „Valsčiaus sūdas" 1906—14 buvo statytos maždaug po 30 kartų, „Apsiriko" — 20 kartų. Populiarios jos ir vėlesniame saviveiklininkų repertuare. Pagal Ž. apsakymus

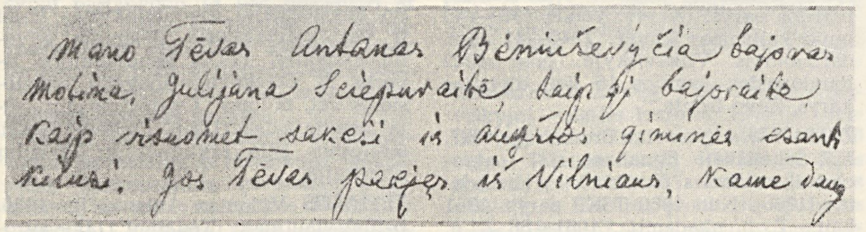
Mano Tėvas Antanas Beniuševyčia bajoras
Motina, Julijona Sciepuraitė, kaip ji bajoraitė
Kaip visuomet sakei iš augštos giminės esant
kilusi. Jos Tėvas paėjęs iš Vilniaus, kame daug

Žemaitės „Autobiografijos" autografas

profesionaliuose teatruose pastatytos pjesės: „Marti“ (V. Miliūno inscenizacija, pastatyta 1945 Akademiniame dramos teatre, 1946 Šiaulių dramos teatre, 1955 Klaipėdos dramos teatre), „Petras Kurmelis“ (A. Rūko ir K. Inčiūros inscenizacija, pastatyta 1945 Žemaičių teatre Telšiuose ir 1950 Šiaulių dramos teatre; B. Bratkausko inscenizacija, pastatyta 1969 Vilniaus televizijos teatre), „Klampynė“ (V. Miliūno inscenizacija, statyta saviveiklos scenoje).

Ž. biografijos motyvais K. Inčiūra parašė pjesę „Žemaitė“ (past. 1964 Kauno dramos teatre, išl. 1964), B. Vilimaitė — apsakymų (rink. „Baltos dėmės“, 1969). Ž. portretus sukūrė skulptoriai P. Aleksandravičius, P. Rimša, R. Antinis, tapytojai A. Žmuidzinavičius, J. Janulis, J. Šileika, A. Medutytė, grafikas A. Steponavičius. A. Skirutytė sukūrė litografijų ciklą Ž. gyvenimo temomis. 1970 Vilniuje pastatytas Ž. paminklas (skulpt. P. Aleksandravičius; arch. A. ir V. Nasvyčiai).

Ršt.: Raštai, t. 1 (Apsakymėliai), V., 1914; Raštai, 4 t., K.—Marijampolė, 1924—31; Rinktiniai raštai, K., 1946 [A. Venclovos įvad. str.]; Raštai, 4 t., K., 1948 [J. Paleckio įvad. str., A. Kalniaus paaiškinimai]; **Избранные сочинения, 2 т.,** M., 1951 [K. Korsako įvad. str.]; Избранные сочинения, **Вильнюс,** 1952 [K. Korsako įvad. str.]; Opowiadania, Wilnius, 1952; Raštai, 6 t., V., 1956—57 [A. Žirgulio paaiškinimai; B. Mituzienės „Žemaitės raštų bibliografija“].

Lit.: **J. Tumas,** Raštai, t. 4, K., 1922 [str. „Žemaitė“]; **K. Korsakas Radžvilas,** Straipsniai apie literatūrą, K., 1932 [str. „Škicai apie Žemaitę“]; **J. Jablonskis,** Raštai, t. 1, K., 1933 [str. „Žemaitės «Nelaimė»“]; **J. Žiugžda,** Žemaitės kūryba. — „Darbai ir dienos“, t. 4, K., 1935; **J. Būtėnas,** Žemaitė, K., 1938; **J. Būtėnas,** Žemaitės gyvenimas, K., 1947; Žemaitės tekstai ir jų redagavimas. — „Lietuvių literatūros instituto darbai“, t. 1, K., 1947; **K. Korsakas,** Literatūra ir kritika, K., 1952 [str. „Žemaitė“]; **J. Būtėnas,** Žemaitės literatūrinė mokykla. — Lietuvių literatūra, t. 1, K., 1954; **J. Biliūnas,** Raštai, t. 1, V., 1954 [str. „Žemaitės «Paveikslai»“]; **I. Kostkevičiūtė,** Kritinis realizmas lietuvių prozoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, V., 1956; Žemaitė gyvenime ir kūryboje, [albumas], V., 1956; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958; **A. Venclova,** Laikas ir rašytojai, V., 1958 [str. „Žemaitė“, „Šviesusis veidas“]; **V. Mykolaitis-Putinas,** Raštai, t. 8, V., 1962 [str. „Žemaitė“, „Žemaitės liaudiškumas“]; **K. Umbrasas,** Medžiaga apie Žemaitę.—„Literatūra“, t. 3, V., 1962; **G. Adomaitis,** Buitiniai-etnografiniai Žemaitės apsakymai po 1905 m.— Ten pat; **I. Kostkevičiūtė,** Literatūros dienovidžiai, V., 1964 [str. „Žemaitė — liaudies rašytoja“]; **G. Adomaitis,** Kai kurie Žemaitės kūrybos bruožai.—„Pergalė“, 1965, Nr. 5; **K. Umbrasas,** Apie Žemaitės asmenybę. — Ten pat, Nr. 6; **K. Umbrasas,** Žemaitės „Prie dvaro“. — „Tarybinė mokykla“, 1965, Nr. 5; **G. Adomaitis,** Žemaitė — antiklerikalė. — Rašytojai ir religija, V., 1966; **V. Žukas,** Žemaitė, [biografijos duomenys, laiškai ir kt. dokumentinė medžiaga]. — „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“, t. 5, V., 1966; **G. Petkevičaitė-Bitė,** Krislai, V., 1966 [str. „Pirmoji pažintis su Žemaitės kūryba“, „Žemaitės būdo bruožai ir pasaulėžiūra“, „Žemaitė gyvenime ir literatūros darbe“, „Iš mūsų vargų ir kovų“]; **G. Petkevičaitė-Bitė,** Pasikalbėjimai, V., 1967 [str. „Žemaitės 70 metų sukaktuvės“]; **A. Šešelgis,** Žemaitės raštų tekstologiniai klausimai, V., 1968 [rotaprintu].

ŽEMAITĖLIAI — kaimas Vilniaus rj., 24 km į p. r. nuo Vilniaus, 2 km į p. v. nuo Vilniaus—Minsko plento; apylinkės centras. 174 gyv. (1970). Ž. aštuonmetė m-la yra gretimame Kulių kaime. 1959 Žemaitėliuose buvo 163 gyv.

ŽEMAITĖS PARTIZANŲ JUNGINYS — partizanų būrių junginys, veikęs hitlerinės okupacijos metais Rokiškio apskrityje. Pradėtas organizuoti 1943.VI. Junginį sudarė 1941 pab.—1942 pr. susikūrusios pogr. grupės nariai ir 1942—1943 LKP CK iš Maskvos atsiųstų Arlausko, Dalgio, Dubrovskio partizanų grupių kovotojai. Jam vadovavo A. Raguotis. Junginyje buvo 5 partizanų būriai (vadai — A. Chlebnikovas, F. Djakovas, P. Mikoliūnas, J. Sinelnikovas, F. Tranas; komisarai — T. Golubovas, S. Kapitkovas, G. Kličiovas, K. Rutkauskas). 1944 junginyje buvo 350 kovotojų; jis turėjo apie 200 ryšininkų. Jame bazavosi LKP Rokiškio aps. pogr. k-tas (sekr. P. Jakubonis). Junginio partinei org-jai priklausė 27 nariai, komjaunimo org-jai — 41. Jo spaustuvėlėje Miliūnuose (Rokiškio rj.) buvo išspausdinti 25 atsišaukimai (redagavo P. Griškevičius ir J. Vasiljevas). Junginio kovotojai nuleido nuo bėgių 20 priešo kar. ešelonų, daug kartų susprogdino geležinkelio bėgius, sunaikino 5 tiltus, 10 automašinų, nutraukė daugiau kaip 20 km telefono ir telegrafo laidų, nukovė daugiau kaip 150 hitlerininkų, atėmė iš priešo nemaža kar. turto, išgelbėjo daug taryb. žmonių. Kovose žuvo 26 Ž. p. j. partizanai — I. Balaboskinas, J. Baltuška, A. Baronas, J. Breskas, A. Bruveris, J. Kairys, A. Kairiūkštis, J. Misiūnas, V. Orlovas, B. Repšys, J. Šarkauskas, I. Travinas, J. Venediktovas ir kt.

Lit.: **P. Štaras,** Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais, V., 1966; **A. Kairelis,** Prieblanda prisidengus, V., 1968.

„ŽEMAITÌJOS TIESÀ“ — komunistinis nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1934—40 Mažeikių apskrityje. Leido LKP Mažeikių rj., aps. k-tas. Nr. 1 (1934.IX) ir Nr. 2 (1934.X) V. Taurinsko perrašyti ranka ir hektografuoti Plėnakiuose (Mažeikių rj.). 1936—37 „Ž. t.“ dauginta Juodkaičiuose, 1937—38 — Gedrimuose, 1938—40 — Kaukolikuose (visi Skuodo rj.). Tiražas 200 egz. Redakcinėje kolegijoje dirbo K. Jonušas, A. Milvydas, D. Pundzius. Bendradarbiavo J. Budrys, A. Kondratas, J. Milvydas, B. Odinas, S. Perminas, J., M. ir V. Taurinskai, M. Vaitilavičius, M. Vičiulis ir kt. Rašė apie Lietuvos polit. gyvenimą, Mažeikių aps. darbo žmonių reikalus.

ŽEMAÏTIS Albinas [1910.V.4 Simokuose (Šakių rj.)— 1943.II ar III] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Darbininkas. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1931 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1937—40 buvo kalinamas Kaune. 1940—41 adm. darbuotojas Vilkaviškyje. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŽEMAÏTIS Algimantas Bronius [g. 1937. X.7 Šakeliškėje (Ignalinos rj.)] — agrochemikas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1966). Nuo 1960 TSKP narys. 1961 baigė Ž. ū. akademiją. 1961—66 Ž. ū. akademijos mikroelementų tyrimo laboratorijos vedėjas, nuo 1966 dėstytojas. Paskelbė moksl. straipsnių apie mikroelementus Lietuvos TSR dirvožemiuose, jų įtaką kai kuriems ž. ū. augalams.

ŽEMAÏTIS Balys [1885 Dirvonuose (Rokiškio rj.) — 1936.XII Maskvoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Baigė veterinarijos in-tą ir dirbo veterinaru. Nuo 1901 Rusijoje dalyvavo rev. judėjime. Nuo 1905 Komunistų partijos narys. Už rev. veiklą 1909 kalintas Armavire (Krasnodaro kr.). 1918.XII—1919.V Obelių vls. (Rokiškio rj.) rev. k-to pirmininkas. 1919 dirbo administracinį ir ūkinį darbą Baltarusijoje. 1921 išrinktas RKP(b) Liet. sekcijų Centro Biuro nariu. Vėliau adm. darbuotojas Maskvoje. Žuvo, neteisėtai represuotas asmenybės kulto sąlygomis. 1957 reabilituotas.

ŽEMAÏTIS Feliksas — revoliucinio judėjimo dalyvis, karo veikėjas. Ž. Feliksas *Baltušis-Žemaitis.*

ŽEMAÏTIS Jonas [1903 Jekaterinoslave (dab. Dnepropetrovskas, Ukrainos TSR) — 1943.II.25] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Iki 1940 darbininkas. Nuo 1936 Komunistų partijos narys. 1940—41 Taujėnų (Ukmergės rj.) vls. vykd. k-to pirmininkas. LKP V suvažiavimo (1941) delegatas. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. Žuvo fronte.

ŽEMAÏTIS Juozas [1894.XII.6 Nemunėlio Radviliškyje (Biržų rj.) — 1956. VIII.29 Kaune] — veterinarijos gydytojas chirurgas, veterinarijos mokslų daktaras (1945), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1945). 1923 baigęs Tartu Vet. in-tą, dirbo Lietuvos kariuomenės vet. gydytoju. Nuo 1925 kurį laiką buvo Kauno un-to med. f-to vet. skyriaus chirurgijos katedros asistentas, tobulinosi Vienos Aukštojoje vet. mokykloje. 1928—38 Gruzdžių aukštesniosios gyvulininkystės m-los direktorius. 1938—56 Vet. akademijos chirurgijos katedros vedėjas, 1944—47 akademijos rektorius; dėstė bendrąją bei operacinę chirurgiją ir oftalmologiją. Nuo 1938 docentas. Nuo 1945 profesorius. 1948—1956 kartu dirbo moksl. darbą Gyvulininkystės ir veterinarijos in-to vet. skyriuje. Daug prisidėjo prie Vet. akademijos atkūrimo pokario metais. Vadovėlio aukštesniajai gyvulininkystės m-lai ir vet. specialistams „Naminių gyvulių gydymas“ (1932) bendraautoris. Išvertė B. Olivkovo vadovėlio aukštosioms vet. m-loms „Operacinė chirurgija“ bendrąją dalį (1949). Paskelbė moksl. straipsnių apie arklių ir kt. gyvulių chirurgiją.

ŽEMAÏTIS Vytautas Antanas [g. 1936. II.16 Vytautinėje (Kėdainių rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas

(1967). 1960 baigęs Ž. ū. akademiją, dirba Žemdirbystės in-to moksl. bendradarbiu. Paskelbė moksl. straipsnių apie daugiamečių žolių, daugiausia liucernos, auginimą.

Ršt.: Liucernos auginimas, V., 1965.

ŽEMAĨTIS Vladas [g. 1900.II.25 Mielagėnuose (Ignalinos rj.)] — pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1960). 1920—21 Vilniuje mokėsi liet. mokytojų kursuose. 1921—22 Astraviškių (Ignalinos rj.) pr. m-los, 1922—23 Ukmergės pr. m-los mokytojas. 1923—1925 Kaune mokėsi „Saulės" mkt. seminarijoje, 1925—27 Kauno un-te studijavo fiziką. 1925—40 mokytojavo „Pavasario" aukštesniojoje komercinėje suaugusiųjų m-loje. 1940.VIII—X Lietuvos Liaudies kariuomenės polit. vadovas. 1940.X—1941.VI tarnavo Raudonosios Armijos 29 terit. korpuse. 1941.VI—VIII kalėjo Lukiškių kalėjime, 1941.VIII—1942.VIII — konc. stovykloje buvusiems Lietuvos kariams Vilniuje. 1941—44 Centrinio valst. archyvo archyvaras, 1944—47 moksl. bendradarbis. 1947—1948 Vilniaus II amatų m-los, 1948—52 I vakarinės vid. m-los, 1952—62 Nėries vid. m-los mokytojas. Pensininkas.

ŽEMAĨTIS Zigmas [1884.XI.8 Daktoriuose (Ignalinos rj.) — 1969.VI.24 Vilniuje] — matematikas, visuomenės veikėjas, Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1964). Išlaikęs eksternu brandos atestato egzaminus, 1903 įstojo į Odesos un-to fizikos ir matematikos f-tą. Studijuodamas dalyvavo liet. draugijos „Rūta" veikloje. 1909 baigęs un-tą, dėstė matematiką

Vilniaus g-jose, dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos ir kt. d-jų veikloje. 1918 liet. g-jos Voroneže mokytojas. 1918 suorganizavo vid. m-lą Švenčionyse ir jai vadovavo. 1919, V. Kapsuko pakviestas, dirbo Vilniaus un-to organizavimo komisijoje. Persikėlęs į Kauną, buvo vienas Lietuvos aukštosios m-los steigimo iniciatorių; parengė tuo klausimu memorandumą Švietimo m-jai. 1920 su kitais suorganizavo Aukštuosius kursus ir jiems iš pradžių vadovavo. 1922—40 Kauno un-to profesorius, matematikos-gamtos f-to dekanas; priešinosi krikščionių demokratų ir tautininkų vyriausybių pastangoms tą f-tą likviduoti ar apkarpyti. 1930—40 geometrijos katedros vedėjas. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius; 1940 jo prorektorius, 1946—1948 rektorius, 1944—64 matematinės analizės katedros vedėjas.

Kauno un-te dėstė analizinę geometriją, diferencialinį ir integralinį skaičiavimą, diferencialinę geometriją ir kt. kursus, be to, matematikos istoriją ir metodiką; Vilniaus un-te — matematikos istoriją, metodiką bei variacinį skaičiavimą, vadovavo studentų ped. praktikai. Ž. moksl. veikla skirta matematikos dėstymo metodikai, matematikos istorijai. 1920 jis sudarė geometrijos ir trigonometrijos liet. terminų rinkinį. Paskelbė darbų apie žymius matematikus, matematikos ir kitų tiksliųjų mokslų dėstymą Vilniaus un-te, lietuvių matematinę lit-rą, lietuviškų matematikos terminų istoriją.

1919—40 dalyvavo įvairių mokslo bei visuomeninių d-jų veikloje, rūpinosi parama Vilniaus kr. lietuviams, aviacijos vystymu Lietuvoje. Taryb. laikotarpiu aktyvus „Žinijos" d-jos narys. 1961—1968 Lietuvos TSR Matematikų d-jos vicepirmininkas. 1947—50 Lietuvos TSR AT deputatas.

Ršt.: Izaokas Newton'as. Jo gyvenimas ir darbai, K., 1927; Matematikos istoriografija ir Moritz Cantor, K., 1930; Nauji sąryšiai tarp kai kurių skritulio išpiovų plotų ir įbrėžtinių kampų N. I. Lobačevskio ir B. Rimano geometrijose. — „VVU mokslo darbai", matematikos, fizikos ir chemijos mokslų serija, t. 7, 1957; Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете 1579—1832 гг. — „Lietuvos matematikos rinkinys", t. 2, Nr. 2, V., 1962; Профессор Вильнюсского университета З. Ревковский (1807—1893) и математическое исследование производственных процессов.— Ten pat, t. 3, Nr. 1, V., 1963; Выдающийся профессор математики старого Вильнюсского университета Франциск Норвайша (1742—1819).— Ten pat, t. 4, Nr. 2, V., 1964.

„ŽEMAĨTIS" — pažangus savaitraštis, ėjęs 1925—33 Telšiuose. Leido M. Šaikūnas, A. Jonikas, A. Tornau, M. Gedvilas, nuo 1931 — „Žemaičiui" leisti b-vė. Redagavo M. Šaikūnas, N. Radys, A. Jonikas, A. Tornau, M. Gedvilas, V. Žilionis, K. Juzumas. 1930 išleido „Žemaičių juokų priedą". 1931 laikraščio 3 nr. išėjo „Sekmadienio žemaičio" pavadinimu. Iš pradžių „Ž." propagavo kairiųjų valstiečių liaudininkų ideologiją, vėliau ėmė reikšti pažangesnes, antifašistines pažiūras. Fašistinė valdžia laikraštį persekiojo, kai kuriuos numerius konfiskavo, redaktorius baudė piniginėmis baudomis ir kalėjimu. 1933 valdžiai „Ž." uždarius, vietoj jo pradėtas leisti *„Žibintas"*.

ŽEMAITÝTĖ Irena [**Geniušienė;** g. 1932.VI.9 Kaune] — dailininkė. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. Nuo 1956 dalyvauja dailės parodose. Bendradarbiauja žurnale „Genys". Iliustravo vaikiškų knygų, sukūrė lakštinės grafikos kūrinių, ekslibrių.

Iliustruotos knygos: K. Kubilinsko „Pauliukas bailiukas" (1955), „Sigutė" (1956), Vaižganto „Dėdė lapę nušovė" (1957), K. Jakubėno „Jonytės pasakėlės" (1957) ir „Šimtas dainužėlių" (1959), A. Liobytės „Ramunė" (1959), „Kelionė į vaiko dienas" (1959), J. Soko „Mūšis Nemuno kilpoje" (1960), I. Žemaitytės „Kur išskrido antys" (1960), V. Bartuškaitės „Pionierės dienoraštis" (1961), I. Krilovo „Pasakėčios" (1962), liet. liaudies daina „Tėvas veža šienelį" (1966), A. Biliūno „Puntuko akmuo" (1969), ir kt.

ŽEMAITÝTĖ Zita [g. 1925.VII.26 Vilkaviškyje] — dailės istorikė. 1946—59 dirbo įvairiose Vilniaus įstaigose. 1950 baigė Vilniaus un-tą (dailės istorijos specialybė). 1959—65 Kultūros m-jos muziejų ir kultūros paminklų apsaugos v-bos, 1965—67 Istorijos in-to menotyros grupės moksl. bendradarbė. Nuo 1967 Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dailės grupės vadovė. Parašė knygą „Renesanso skulptūra" (1966), straipsnių apie dailės paminklų apsaugą („Kraštotyra", t. 2, 1965), liet. grafiką („Pergalė", 1965, Nr. 10), Tytuvėnų archit. ansamblio freskas („Kultūros barai", 1965, Nr. 2), liaudies dailininkus („Kultūros barai", 1966, Nr. 2, 4, 7, 12; 1967, Nr. 4).

ŽEMAĨTKIEMIO ĖŽERAS — **1.** Ežeras Ukmergės rj., 15 km į š. r. nuo Ukmergės, prie Žemaitkiemio. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1100 m, didž. plotis 180 m, kranto linijos ilgis 2530 m. Krantai aukšti. Per Ž. e. teka Šventosios intakas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

2. Ežeras Ukmergės rj., 15 km į š. r. nuo Ukmergės, 1 km į š. v. nuo Žemaitkiemio. Plotas 14,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 970 m, didž. plotis 170 m, kranto linijos ilgis 2230 m. Krantai aukšti. Per Ž. e. teka upelis į Šventąją. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽEMAĨTKIEMIS — **1.** Kaimas Lazdijų rj., Lazdijų apyl., 4 km į v. nuo Lazdijų; kolūkio centras. 287 gyv. (1970). Yra kolūkio mechaninės dirbtuvės, parduotuvė (nuo 1969), pr. m-la (nuo 1925), kultūros namai (nuo 1966), biblioteka (nuo 1961). Burž. nacionalistai kaime 1948 išžudė Lažauninkų šeimą (5 žmones), nužudė V. Tamulionį ir A. Tamulionienę. 1959 buvo 260 gyv.

2. Kaimas Šilutės rj., Usėnų apyl., 18 km į p. r. nuo Šilutės, abipus Klaipėdos—Jurbarko plento; tarybinio ūkio centras. 284 gyv. (1970). Pro kaimą teka Veišas (Nemuno intakas). Iš š. prieina Kavolių miškas. Girininkija, parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, vaikų darželis, kultūros namai (nuo 1959), biblioteka (nuo 1950). 1959 buvo 355 gyv.

3. Kaimas Prienų rj., Birštono apyl., 6 km į p. v. nuo Birštono, 10 km į š. v. nuo Punios. 255 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1956), kultūros namai (nuo 1963). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1782. 1923 buvo 237 gyv., 1959 — 256.

4. Kaimas Ukmergės rj., 14 km į š. r. nuo Ukmergės, 14 km į p. nuo Kavarsko; apylinkės ir kolūkio centras. 235 gyv. (1970). Kaimas įsikūręs Žemaitkiemio ežero p. v. krante. Dauguma pastatų išsidėstę palei kelius, jungiančius Ž. su Vidiškiais, Želva, Alunta. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Buitinio aptarnavimo dirbtuvės, parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1918), felčerių-akušerių punktas (nuo 1959), aštuonmetė m-la (1865—1949 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai (nuo 1963), biblioteka (nuo 1952). Ist. šaltiniuose XV a. minimas Ž. dvaras, priklausęs didikams Radviloms. 1581 J. Radvila dvarą užrašė Vilniaus jėzuitų akademijai. XVI a. pab. jėzuitai Žemaitkiemyje pastatydino bažnyčią. 1773 panaikinus jėzuitų ordiną, Ž.

dvaras atiteko Edukacinei komisijai. XVIII a. antrojoje pusėje Žemaitkiemyje veikė parapinė m-la (1777 mokėsi 5 bajorų ir 11 valstiečių vaikų). 1895 buvo 119 gyv., veikė parapinė m-la, senelių prieglauda; Ž. dvaras priklausė Bistrams. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž.— valsčiaus centras. 1919 veikė rev. k-tas. 1923 Ž. kaime buvo 210 gyv., Ž. dvare — 99; 1959 kaime buvo 229 gyventojai. Žemaitkiemyje 1894 gimė poetas A. Regratis.

5. Kaimas Šilutės rj., Saugų apyl., 8 km į š. nuo Šilutės, prie Klaipėdos—Pagėgių geležinkelio. 195 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1880), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 164 gyv.

6. Kaimas Prienų rj., Naujosios Ūtos apyl., 10 km į p. nuo Prienų, 9 km į š. v. nuo Balbieriškio; kolūkio centras. 100 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, kultūros namai. 1959 buvo 107 gyv.

7. Kaimas Kauno rj., 6 km į p. nuo Panevėžiuko, Nevėžio deš. krante; Panevėžiuko apylinkės ir kolūkio centras. 59 gyv. (1970). Š. r. pakraščiu į Nevėžį teka Garnūupis. Kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1952). 1584 ist. šaltiniuose minimas Ž. laukas. XIX a. pr. Žemaitkiemyje veikė parapinė m-la (1815 joje mokėsi 66 vaikai). 1959 buvo 74 gyv.

ŽEMĀLĖ — miestelis Mažeikių rj., Šerkšnėnų apyl., 13 km į p. v. nuo Mažeikių, 9 km į v. nuo Tirkšlių; kolūkio centras. 628 gyv. (1970). Plano struktūra linijinė. Daugumas pastatų kompaktiškai išsidėstę pagal lenktą pagr. gatvę. Savitas miestelio planas vertingas archit. požiūriu. Keliai jungia Ž. su Tirkšliais, Židikais, Renavu. Yra girininkija (nuo 1930), parduotuvė (nuo 1964), felčerių-akušerių punktas (nuo 1954), aštuonmetė m-la (1949—61 septynmetė), biblioteka (nuo 1949). XVI a. vid. ist. šaltiniuose minimas Ž. dvaras ir kaimas, kuriuos 1568 Žygimantas Augustas padovanojo Chodkevičiams. Iš 1595 kaimo inventoriaus galima spręsti, kad tai buvo gatvinis abipusis kaimas; kiekvienoje gatvės pusėje buvo po 20 sodybų; veikė 2 smuklės. 1713 Augustas II suteikė privilegiją steigti miestelį, rengti savaitinius turgus ir metinius prekymečius. 1752 pastatyta bažnyčia, o 1765 prie jos įsteigta parapinė m-la. 1863.IV Ž. dvaro savininkas A. Grosas suorganizavo sukilėlių būrį. 1895 buvo 381 gyv. XIX a. pab. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž.— valsčiaus centras. 1923 Ž. kaime, bažnytkaimyje ir dvare buvo 593 gyv. Buržuazijos valdymo metais Žemalėje veikė LKP kuopelė. 1941 hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai miestelyje sušaudė komjaunuolius I. ir K. Buknius, F. ir V. Rutkauskus, M. Dunajevą, V. Pronckų, A. Turką, A. Zalecką, B. Vilimą, o Ž. gyventojus žydus sušaudė Pavenčiuose. Burž. nacionalistai 1946 nužudė apylinkės pirmininką A. Riauką, 1950 — jo sūnų komjaunuolį A. Riauką. 1959 buvo 600 gyv.

ŽEMALĖNAI — kaimas Šiaulių rj., Raudėnų apyl., 6 km į š. v. nuo Upynos, 2 km į p. nuo Šiaulių—Kretingos geležinkelio. 98 gyv. (1970). Kaimo š. v. pakraščiu teka Žemalė (Upynos intakas), iš r. prieina Dirmiškės pelkė. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1650. 1854 buvo įsteigta pr. m-la. 1959 buvo 98 gyv.

„ŽEMDIRBYS"— žemės ūkio, prekybos ir pramonės laikraštis, ėjęs 1909.I—1913.IX Vilniuje dukart per mėnesį. Oficialusis leidėjas ir redaktorius K. Strazdas, faktinis — A. Vėgėlė. 1910.V—1911.VII leido priedą „Kooperatorius".

ŽEMDIRBYSTĖ. Archeologinės iškasenos rodo, kad Lietuvos teritorijoje Ž. paplito, baigiantis neolitui (III t-mečio pr. m. e. pab.). Pirmieji žemės dirbimo įrankiai buvo medinės lazdos, kauliniai, raginiai ir akmeniniai kirviai, peiliai, kapliai. Jais buvo galima įdirbti tik nedidelius lengvesnės žemės plotelius. Tokia Ž. vadinama kapline. Neolito pabaigoje buvo auginami *miežiai, soros,* dvigrūdžiai ir keturgrūdžiai *kviečiai, žirniai, pupos.* Mažai derlingos jaurinės dirvos netręšiamos greitai nusialindavo. Buvo pastebėta, kad išdegusio miško vietoje pasėti augalai geriau dera, negu nuo seno dirbamuose žemės plotuose. Degimų žemę lengviau ir įdirbti. Todėl buvo pradėta deginti miškus ir gaisravietėse sėti kultūrinius augalus. Taip neolito pabaigoje atsirado **lydiminė Ž.** Pirmaisiais sėjos metais lydimo javų pasėliai duodavo nemažą derlių; vėliau jis labai sumažėdavo. Įdirbtame lydime javai buvo auginami 3—4 metus. Sumažėjus dirvos derlingumui, lydimas ilgam laikui būdavo užleidžiamas mišku. Lydiminė Ž. ėmė sparčiau vystytis, atsiradus metaliniams įrankiams — žalvario, geležies amžiuje (ž. *Žalvario amžius, Geležies amžius*). Žemei dirbti pradėta naudoti geležinius kaplius. Kapliais įdirbtą žemę purendavo iš eglių viršūnių padarytomis *akėčiomis,* arba „šakočiais". Lydimui paruošti reikia daug darbo jėgos, todėl kolektyviai dirbdavo visi didelės patriarchalinės šeimos nariai.

I—IV a. atsirado pirmieji arimo įrankiai — vienanoragiai *arklai.* Tankiau apgyventose vietose ėmė nebeužtekti dirbamų laukų, reikėjo ilginti lydimų naudojimo laiką ir trumpinti juose miško želdinimo laiką. Taip išsivystė aukštesnės pakopos Ž. sistema — **miškinė-dirvoninė Ž.** Jai būdingas dvilaukis: viename lauke, iškirtus ir išdeginus ataugusį mišką, 6—8 metus būdavo sėjami javai, o kitas laukas 8—12 metų dirvonuodavo. Nederlingose p. r. Lietuvos žemėse (Valkininkų, Perlojos apylinkėse) miškinės-dirvoninės Ž. liekanų išliko net iki II pasaul. karo. I—IV a. archeologinėse iškasenose aptinkama rugių ir paprastųjų kviečių. Greičiausiai jie vasariniai.

Apie IX a. pradėta vartoti tobulesnius arimo įrankius — dvinorages *žagres.* Atsirado nauja Ž. sistema — **pūdyminė Ž.** Tada jau apie $^{2}/_{3}$ dirbamos žemės buvo apsėjama javais. Pūdyminės Ž. sistemoje dirbama žeme buvo dalijama į 3 laukus: pūdymo, žiemkenčių ir vasarojaus. Žemės dirvonavimo laikas sumažėjo iki 1 metų. Per tokį trumpą laiką žemė nespėdavo natūraliai atgauti derlingumo, todėl pūdymo lauką pradėta tręšti mėšlu ir arti 2 kartus per metus. Vasarojui žemę suardavo pavasarį. Arimas buvo negilus, dažnai nesiekdavo ir 10 cm. Priklausomai nuo žemės derlingumo pūdymas gaudavo mėšlo kas 3—6 metai. Iš pradžių dirbami laukai buvo išsimėtę įv. vietose tarp miškų bei kitų žemių, ir trilaukis dar derinosi su miškine-dirvonine ir dar senesne lydimine Ž. Tik XVI a., įvykdžius valakų reformą, dvarų ir kaimų žemės buvo sujungtos į didelius masyvus, kuriuose buvo laikomasi trilaukės sėjomainos. Pūdyminės Ž. sistemos laikotarpiu labai paplito žiemkenčių javų (daugiausia rugių, mažiau paprastųjų kviečių), t. p. *avižų* auginimas. Nuo XIII a. smėlėtose dirvose paplito *grikių* pasėliai.

XVIII a. pab. feodalinė baudžiavinė santvarka pradėjo irti. Žemės ūkyje ėmė formuotis nauji, kapitalistiniai santykiai, skatinę prekinę gamybą. Tai vertė intensyvinti žemės ūkį. Dvarininkai ėmė plėsti javų pasėlius, išardami ganyklas, pievas ir dirvonus; reikalavo iš valstiečių geriau įdirbti dvarų žemę; apdėjo valstiečius naujais mokesčiais ir prievolėmis. Tai dar labiau sunkino ir be to nelengvą valstiečių padėtį. Valstiečiai nepajėgė įsigyti pakankamai darbinių gyvulių ir inventoriaus, kad galėtų geriau dirbti dvaro laukus. Ėmė labai trūkti mėšlo padidėjusiems dirbamos žemės plotams tręšti. Toliau nuo kaimo buvusios žemės mėšlo visai negaudavo. Prastesnės žemės būdavo paliekamos dirvonuoti 5—6 metus. XVIII a. pab. žieminių javų vid. derlius Lietuvoje buvo apie 3,5 grūdo, o vasarojaus — 3 grūdai. Taigi, vis labiau brendo reikalas pūdyminę Ž. sistemą keisti pažangesne. Be to, išaugus miestams, padidėjo gyvulininkystės produktų paklausa, todėl dvarininkai stengėsi plėsti ir gyvulių ūkį. Jam reikėjo daugiau pašarų. XVIII a. pab. ir XIX a. pr. kai kuriuose dvaruose pradėti auginti *dobilai, motiejukai* ir kitos *pašarinės žolės* (valstiečiai jas ėmė sėti tik XIX a. vid.). Pradėta auginti daugiau *bulvių.* XIX a. pirmojoje pusėje dvaruose imta auginti *cukrinius runkelius.* Visa tai vertė trilaukes sėjomainas pertvarkyti į daugialaukes, kad būtų vietos pašarinėms žolėms ir bulvėms. Paprasčiausioje keturlaukėje sėjomainoje pusę dirbamos žemės užimdavo javai, o kitą pusę — pūdymas, pašarinės žolės, bulvės, žirniai. Pirmieji mėginimai įvesti keturlaukę sėjomainą buvo padaryti A. Tyzenhauzo Šiaulių ekonomijoje (XVIII a. pab.) ir J. Chreptavičiaus dvaruose (XIX a. pr.). Iš pradžių dėl sėklos trūkumo dobilai neužimdavo viso sėjomainos lauko. Tik vėliau dobilais užsėdavo visą lauką ir juos laikydavo 2—3 metus: pirmuosius metus — šienui, o kitus — ganymui, arba

pirmuosius dvejus šienui, o trečiuosius — ganymui. Daugialaukės sėjomainos plito pirmiausia dvaruose ir XIX a. antrojoje pusėje buvo taikomos jau daugelyje dvarų. Kaimuose įvesti daugialaukes sėjomainas kliudė laukų išdėstymas rėžiais. Pradėjus daugiau auginti pašarinių žolių, kaupiamųjų augalų, prireikė tobulesnių ž. ū. padargų, nes žagre buvo sunku išplėšti dobilieną arba giliau suarti žemę. Nuo XIX a. vid. dvaruose pradėta vartoti geležinius plūgus ir akėčias su geležiniais akėtvirbaliais. Valstiečių ūkiuose šie padargai paplito tik XIX a. pab.—XX a. pr.

Panaikinus baudžiavą (1861), žemės ūkiui susidarė sąlygos vystytis kapit. būdu. Lietuvos žemės ūkis specializavosi pieninės gyvulininkystės, kiaulininkystės ir prekinės linininkystės kryptimi. Sparčiai plėtėsi dobilų, bulvių, pašarinių šakniavaisių ir linų auginimas. XIX a. pab. pūdymuose imta auginti vikių-avižų mišinį pašarui, o lengvose žemėse — lubinus žaliajai trąšai. Tačiau didesnę pasėlių ploto dalį sudarė javai. Dirvos derlingumui didinti nuo XIX a. antrosios pusės pradėta vartoti *mineralines trąšas*. Daugiausia tai buvo kaulamilčiai ir superfosfatas. Nuo XIX a. vid. kai kuriuose š. v. Lietuvos dvaruose dirvas pradėta sausinti drenažu. Platesniu mastu sausinti dirvas pradėta XX a. pradžioje (ž. *Melioracija*). XIX a. pab. dideliuose dvaruose pradėta vartoti naujus padargus — dvivagius ir trivagius plūgus, kultivatorius, spyruoklines ir lėkštines akėčias. Imta skusti ražienas, iš rudens arti žemę pūdymui ir vasarojui, akėti pasėlius, purenti kaupiamųjų augalų tarpueilius.

Vystantis kapitalizmui, labai stiprėjo klasinė valstiečių diferenciacija, augo ir stiprėjo buožija, daugėjo mažažemių ir bežemių valstiečių. Vargingųjų valstiečių nuskurdimas kliudė bendrajai krašto Ž. pažangai. Smulkiųjų ir vidutinių valstiečių ūkiai daugiausia naudojo pūdyminę Ž. sistemą; jos liekanų neišskirstytuose vienkiemiais kaimuose išliko iki pat 1940. Prieš I pasaul. karą (1913) pūdymai ir dirvonai sudarė apie 24% ariamų žemių. Javai užėmė 75% bendro pasėlių ploto, o pašarinės žolės tik 12%. Vyravo grūdų ūkis. Vid. derlius buvo (cnt/ha): javų 8—9, bulvių 60—70, šieno (įskaitant ir sėtinių žolių šieną) 16—18. Ž., kad ir nesparčiai, intensyvėjo. Per 26 metus (1913—39) pūdymų ir dirvonų sumažėjo 30%, pasėlių plotai padidėjo 21%. Pasikeitė pasėlių plotų struktūra: nors bendras javų lyg. svoris sumažėjo, bet kviečių pasėlių plotai labai padidėjo. Išsiplėtė sėjamųjų žolių, pašarinių šakniavaisių ir techn. augalų pasėliai. Nuo 1927 labai paplito cukriniai runkeliai. 1938 pradėta auginti pašarinius geltonžiedžius lubinus. Ž. labiau prisitaikė prie gyvulininkystės — pagrindinės prekinės ž. ū. šakos. 1934—1938 vid. derlingumas buvo (cnt/ha): javų 11, bulvių 119, sėjamųjų žolių šieno 26, pievų šieno 18. Pelkės, šlapios žemės buvo menkai tvarkomos. 1919—40 atvirais grioviais nusausinta 480 000 ha, drenažu 12 000 ha. Pagrindinė melioracijos priemonė buvo paviršinis laukų sausinimas seklių griovių tinklu, lysviniu arimu ir pasėlių vagojimu. 1928—38 sukultūrinta 9760 ha pievų ir 6320 ha ganyklų. Žemės dirbimui gerinti valstiečiams trūko tobulesnių ž. ū. padargų ir mašinų. Apie 10% visų ūkių (neskaitant ūkių iki 1 ha) neturėjo jokių ž. ū. mašinų. Bent kiek sudėtingesnes mašinas — kuliamąsias, arklines kertamąsias ir piaunamąsias, sėjamąsias, daugiavagius plūgus — turėjo tik didesnieji ūkiai. Pagrindinė traukiamoji jėga buvo arkliai. 1930 vienam hektarui ariamosios žemės tręšti buvo suvartota miner. trąšų vid. 47 kg, 1939 — 48 kg. 1937 dirvoms kalkinti sunaudota 300 vagonų kalkių purvo. Daugelis smulkiųjų ir vidutinių valstiečių savo laukus tręšdavo tik mėšlu ir lubinais. Dar mažiau buvo vartojama beicų ir kitų augalų apsaugos chem. medžiagų. Kone visas augalų apsaugos darbas apsiribojo rūdžių platintojų — raugerškio ir šunobelės — naikinimu. Žemė buvo dirbama sekliai. Ariamojo sluoksnio vid. storis paprastai būdavo mažesnis kaip 20 cm. Daugelis pažangių žemės dirbimo priemonių (ražienų skutimas, ankstyvas dobilienų arimas žiemkenčiams) plito labai pamažu. Sunkiose ir vid. sunkumo dirvose vyravo du 7—8 laukų sėjomainos tipai: viename dobilai buvo sėjami į žiemkenčius, kitame — į vasarojų. Tose sėjomainose po 1 lauką užimdavo pūdymas ir kaupiamieji, 2 laukus — dobilai ir 3—4 laukus — javai. Smulkiuose ūkiuose daugiausia būdavo 4—5 laukų sėjomainos, dažnai visai be pūdymo arba su lubinais apsėtu pūdymu.

Taryb. metais žemės ūkį pertvarkius soc. pagrindais, sparčiai stiprėjo materialinė-techninė Ž. bazė. Kasmet daugėjo ž. ū. mašinų bei padargų. Pagrindinių ž. ū. mašinų Lietuvoje buvo: traktorių (fizinių) 1960 pab.— 17 900, 1968 pab.— 35 400; traktorinių plūgų 11 800 ir 15 600; traktorinių kultivatorių 11 900 ir 24 100; traktorinių sėjamųjų 10 300 ir 15 300; grūdų kombainų 1700 ir 7500. Dėl to pagrindiniai ž. ū. darbai buvo sparčiai mechanizuojami. 1968 dirvos ruošimas sėjai, javų sėja, derliaus nuėmimas taryb. ūkiuose ir kolūkiuose buvo mechanizuotas beveik 100%, grūdų džiovinimas — 96%, bulvių sodinimas — 71%, bulvių kasimas — 78%, šienavimas — 56%, miner. ir org. trąšų krovimas (vežant į laukus) — 62%. Daugumos dirvų ariamasis sluoksnis pasiekė maždaug 24—25 cm storį. Visos dirvos pavasario sėjai yra suariamos rudenį. Apie $^{1}/_{3}$ skustinų ražienų yra nuskutama. Pavasarį dirvos paruošiamos sėjai kultivatoriais su akėčiomis, o sunkesnėse žemėse dar ir volais. Kad iš juodųjų pūdymų išnyktų piktžolės, jie įdirbami sluoksniškai, per vasarą ariant 4—5 kartus; pasėliai yra akėjami ir purkščiami herbicidais. Žemės dirbimo kultūrą kelti skatina kasmet (nuo 1966) rengiamos rajoninės ir respublikinės arimo varžybos.

Mechanizuojant žemės ūkio darbus, išplėsti *melioracijos* ir žemės kultūrinimo darbai. 1970 buvo 1 mln. ha nudrenuotų žemių. Per drėgnos žemės yra melioruojamos kompleksiškai. Nusausintuose plotuose šalinami krūmai ir akmenys, raunami kelmai ir paskiri medžiai, lyginami žemės paviršiaus nelygumai ir, ūkiams pageidaujant, įrengiamos sėtinės pievos ir ganyklos. Pastaraisiais metais, be sausinamosios melioracijos, pradėjo plisti drėkinamoji: paviršinis drėkinimas, lietinimas ir podirvinis drėkinimas (šliuzavimas). Daugėja miner. ir org. trąšų; 1960 vienam hektarui ariamosios žemės teko vid. 233 kg miner. trąšų (skaičiuojant sąlyginiais vienetais), 1968 — 488 kg. Paplito rūgščių dirvų kalkinimas. Kalkinamos miner. dirvos, kurių rūgštingumo rodiklis mažesnis kaip 5,5, ir durpinės, kurių pH mažesnis kaip 5,0. Kalkinama klintmilčiais, kalkių purvu, cemento dulkėmis ir vietinėmis kalkinėmis medžiagomis — klintiniais ir durpingais tufais. 1967—69 kasmet pakalkinta maždaug 100 000 ha. Kad miner. trąšos būtų vartojamos racionaliau, zoninės agrochem. laboratorijos sudarinėja dirvų rūgštumo ir jų tręšimo fosforu ir kaliu kartogramas, kuriomis vadovaujasi ūkiai, tręšdami įv. augalus. Augalams apsaugoti nuo ligų, kenkėjų ir piktžolių naudojamos agrotechn., chem. ir biol. priemonės bei jų kompleksai. 1969 įv. chem. medžiagomis buvo nupurkšta 557 500 ha pasėlių: 91% visų linų pasėlių, 88% kukurūzų, 68% javų, 29% cukrinių runkelių, 21% dobilų. Kasmet išbeicuojama daugiau kaip 90% sėjai naudojamų sėklų. Augalų ligų ir kenkėjų signalizacijos ir prognozių punktai praneša ūkiams apie kilusias ž. ū. augalų ligas ar pasirodžiusius kenkėjus ir nurodo kovos su jais būdus.

Tarybų Lietuvoje įvedamos moksliškai pagrįstos sėjomainos. 1969 sėjomainų projektus turėjo 85% visų ūkių; tie projektai apėmė 1 700 000 ha ariamos žemės, o 1 140 000 ha plote jie buvo jau įgyvendinti. Kolūkių ir taryb. ūkių brigados, skyriai turi tarp savęs suderintas sėjomainas, kurios sudaro ūkio sėjomainų sistemą. Lietuvos TSR ūkiuose įvestos daugiausia 7—9 laukų sėjomainos su 2 daugiamečių žolių laukais, 3—4 javų, 1—2 kaupiamųjų augalų ir 1 užimtojo pūdymo lauku. Juodųjų ir sideracinių pūdymų plotai yra maži; sėjomainas turinčiuose ūkiuose 1968 jie sudarė 2,2% viso pasėlių ploto. Labai pakilo visų ž. ū. augalų derlingumas. 1950 javų vid. derlius buvo 7,9, bulvių — 138, cukrinių runkelių — 135 cnt/ha. 1965—69 vid. derlius buvo (cnt/ha): javų 19,2, bulvių 141, cukrinių runkelių 211, sėjamųjų žolių šieno 24,3, pievų šieno 17,9.

Ž. dar *Ganyklos*, *Laukininkystė*, *Pievos*, *Trąšos*, *Žemės ūkis*.

Lit.: Žemės ūkio rūmų apyskaita (1936—1938), K., 1940; **M. Gregorauskas**, Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **P. Kulikaus-**

kas, **R. Kulikauskienė, A. Tautavičius,** Lietuvos archeologijos bruožai, V., 1961; **P. Dundulienė,** Žemdirbystė Lietuvoje (Nuo seniausių laikų iki 1917 metų), V., 1963; Ketvirtis amžiaus socializmo keliu, V., 1965; **P. Vasinauskas,** Agrotechnika, V., 1966; Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema, V., 1969.

ŽEMDIRBŸSTĖS INSTITÙTAS, Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo institutas, — Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos mokslinė įstaiga Akademijoje (prie Dotnuvos). Sudarytas 1956 iš *Žemdirbystės ir dirvožemio instituto,* Dotnuvos bandymų stoties ir Valstybinės selekcijos stoties (Akademijoje). Ž. i. centre yra (1970) 7 skyriai: lauko kultūrų selekcijos (jame yra varpinių javų ir šakniavaisių selekcijos, bulvių, linų ir ankštinių javų selekcijos ir žolių selekcijos sektoriai), agrotechnikos (žemdirbystės, tręšimo, augalininkystės sektoriai), žolių ūkio (pievų ir ganyklų sektorius, žolių agrotechnikos sektorius), agronominės biologijos (jam priklauso mikrobiologijos, agronominių analizių laboratorijos), lauko darbų organizavimo, augalų apsaugos, moksl. informacijos ir propagandos. Be to, in-tas turi 2 filialus ir 9 *bandymų stotis.* Jo Vokės filialas (įk. 1956 Trakų Vokėje,

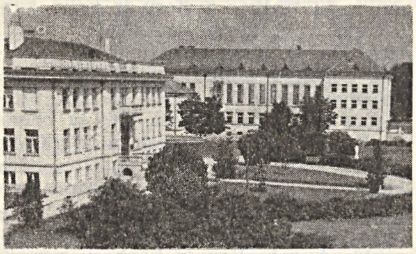

Žemdirbystės instituto pastatai

Vilniaus rj.) turi dirvožemio skyrių (dirvožemių genezės ir resursų sektorius, dirvožemių fizikos ir biologijos sektorius), selekcijos, žemdirbystės, tręšimo, žolės miltų sektorius, herbicidų laboratoriją; Vėžaičių filialas (Klaipėdos rj.; įk. 1967 vietoj Samališkės bandymų stoties) — žemdirbystės sektorių, tręšimo ir kalkinimo sektorių, žolių ūkio sektorių, agronominių analizių laboratoriją. In-tui priklauso šios bandymų stotys: Dūkšto, Elmininkų (Anykščių rj.), Joniškėlio, Kaltinėnų (Šilalės rj.), Perlojos (Varėnos rj.), Radviliškio, Rumokų (Vilkaviškio rj.), Upytės (Panevėžio rj.) ir Vytėnų (Kauno rj.). Institutas turi 3106 ha eksperimentinį ūkį, Vokės filialas — 2267 ha, Vėžaičių filialas — 3529 ha. Prie in-to nuo 1966 veikia ž. ū. kadrų kvalifikacijos kėlimo m-la.

In-tas yra svarbiausias agronomijos moksl. darbo centras Lietuvoje. Jis tiria Lietuvos TSR dirvožemius, jų racionalų naudojimą ir gerinimą, kuria naujas lauko, sodo ir daržo augalų veisles, nustato šių augalų auginimo, derliaus dorojimo ir laikymo agrotechnines bei organizacines priemones įvairiomis dirvožemio, klimato ir kt. sąlygomis. Be to, per Vokės filialą in-tas metodiškai

Žemdirbystės instituto eksperimentinio ūkio galvijai

vadovauja trims Lietuvos TSR zoninėms agrochemijos laboratorijoms. Tiriamieji darbai vykdomi kartu su kitomis Lietuvos mokslo įstaigomis ir aukštosiomis m-lomis, koordinuojami su kitų taryb. respublikų org-jomis. Kai kurie tręšimo ir bakterinių preparatų vartojimo tyrimai vykdomi pagal sąjungines programas.

In-tas su filialais, bandymų stotimis ir kitomis jam 1956 perduotomis mokslo įstaigomis iki 1970 pr. nustatė Lietuvos sąlygas atitinkančios žemdirbystės ir augalininkystės sistemos moksl. pagrindus. Išaiškino dirvožemių pagr. savybes, sudarė apžvalginius ir detalius jų žemėlapius, sukūrė dirvožemių kartografavimo ir vertinimo metodiką. Parengė įv. dirvožemių naudojimo priemones, diferencijuotas pagal jų tipą, mechaninę sudėtį ir kt. savybes bei sąlygas. Išaiškino rūgščioms dirvoms kalkinti tinkamų kalkinių medžiagų telkinius ir savybes. Nustatė dirvos dirbimo, tręšimo, kalkinimo ir dirvožemių derlingumo didinimo būdus skirtingomis gamtinėmis sąlygomis. Sukūrė apie 50 lauko, daržo ir sodo augalų veislių, įv. metu rajonuotų Lietuvos TSR (iš jų 14 veislių rajonuota kitose taryb. respublikose). Atrinko svarbiausius lauko, daržo ir sodo augalus ir parengė agrotechnikos priemones geriausiems jų derliams gauti įvairiose Lietuvos gamtinėse zonose. Sukūrė racionalius pievų ir ganyklų įrengimo mineraliniuose ir durpiniuose dirvožemiuose, jų priežiūros ir naudojimo metodus. Išaiškino kai kuriuos augalininkystės produktų laikymo ir perdirbimo, žolės miltų gamybos, sodininkystės, bitininkystės, augalų apsaugos, augalininkystės mechanizavimo, lauko darbų organizavimo klausimus. Mokslo laimėjimus diegia į ž. ū. gamybą per in-to, jo filialų ir bandymų stočių eksperimentinius ūkius, rajonų parodomuosius ūkius, melioracinės statybos v-bas ir kitas ž. ū. įstaigas bei org-jas. Eksperimentiniuose ūkiuose auginama elitinė ir superelitinė sėkla sėklininkystės ūkiams. Moksl. informacija ir rekomendacijos gamybai teikiamos per spaudą, radiją, televiziją, konferencijas, pasitarimus, parodomuosius seminarus, kursus, parodas, priimamas ekskursijas, savos gamybos mokomuosius kino filmus.

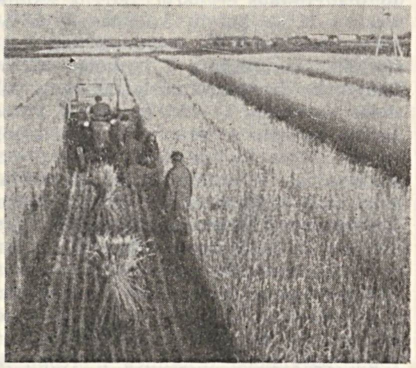

Žemdirbystės instituto bandymų laukeliai

In-te (su filialais ir bandymų stotimis) dirba 220 moksl. darbuotojų (1970 pr.), iš jų 1 mokslų daktaras, 102 mokslų kandidatai. Jame iki 1970 pr. parengta 111 mokslų kandidatų. In-tas leidžia savo darbus (1954—55 „Žemdirbystės ir dirvožemio instituto darbai", 2 t., o nuo 1956 „Lietuvos Žemdirbystės mokslinio tyrimo instituto darbai", iki 1970 pr. išleista 10 t.), informacijos biuletenius (nuo 1958; iki 1970 pr. išleista 20 nr.). Iki 1965 in-to direktorius P. Vasinauskas, nuo 1966 A. Būdvytis.

ŽEMDIRBŸSTĖS IR̃ DIRVÓŽEMIO INSTITÙTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Žemdirbystės ir dirvožemio institutas, — mokslinio tyrimo įstaiga, įkurta 1952, reorganizuojant *Žemės ūkio institutą.* Iki 1953 buvo Vilniuje, nuo 1953 Trakų Vokėje (Vilniaus rj.). Jam priklausė eksperimentinė bazė Trakų Vokėje, Radviliškio pelkių bandymų stotis. 1956 perorganizuotas į *Žemdirbystės institutą.*

„ŽEMDIRBIŲ BALSAS" — nacionalistinis savaitraštis, ėjęs 1919—23 (su pertraukomis) Kaune. Leido tautininkams artima Ekonominė bei politinė Lietuvos žemdirbių s-ga. Red. S. Banaitis.

ŽEMĖLAPIS ž. *Lietuvos žemėlapiai.*

ŽEMĖPATIS, Žemininkas, — senovės lietuvių dievas, saugojęs ir globojęs sodybas, trobesius, gyvulius ir apskritai ūkį. Jis savo galia prilygęs *Žemynai* ir garbintas kartu su ja, pradedant ir baigiant įvairius ž. ū. darbus. Ž. mini XVI a. rašytojai M. Mažvydas, J. Bretkūnas, J. Lasickis. M. Strijkovskis rašo, kad Ž. garbei lietuviai, nuėmę derlių, darė apeigines vaišes, vad. *sambarį.*

Lit.: **M. Stryjkowski,** Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi, t. 1, Warszawa, 1846; **P. Dundulienė,** Senovės lietuvių religijos klausimu.—„Istorija", t. 10, V., 1969.

ŽĒMĖS KÒDEKSAS — įstatymų leidybos aktas, kuriame sistemingai išdėstytos teisės normos, reguliuojančios žemės santykius.

Iki 1940 Lietuvoje žemės santykius reguliavo civ. teisės normos. 1940 žemė buvo nacionalizuota, priimti pirmieji tarybiniai žemės įstatymai, įsigaliojo 1928 TSRS ir sąjunginių respublikų žemės naudojimo ir žemėtvarkos pagrindai. 1940—70 žemės santykiai Lietuvoje buvo reguliuojami atitinkamais atskirais įstatymais. 1970.XII.16 Lietuvos TSR AT patvirtino Lietuvos TSR Žemės kodeksą (įsigalioja 1971.VII.1).

Kodeksą sudaro preambulė ir 11 skyrių, kurie suskirstyti dar į 46 skirsnius, o šie — į 224 straipsnius. Preambulėje apibendrinami pagrindiniai tarybinės žemės teisės požymiai. I skyriuje nusakomi kodekso uždaviniai, apibrėžiami jo reguliuojami santykiai, to reguliavimo principai ir valstybinės žemės nuosavybės teisę patvirtinančios normos, aptariami žemės naudojimo teisės, žemės sklypų suteikimo ar paėmimo, valstybinės žemės naudojimo kontrolės institutai. Kiti kodekso skyriai reguliuoja atskirų valstybinio žemės fondo kategorijų naudojimą, žemės kadastro ir žemėtvarkos vedimo, žemės ginčų nagrinėjimo ir atsakomybės už žemės įstatymų pažeidimus tvarką.

Lietuvos TSR Ž. k. tikslas yra padėti toliau vystyti tuos piliečių ir org-jų santykius, kurie yra susiję su žemės, pagrindinės ž. ū. gamybos priemonės ir kitų liaudies ūkio šakų erdvinės bazės, — racionaliu panaudojimu komunizmo kūrimo interesais. Kodeksas nustato, kad visa žemė yra valstybės nuosavybė, kad ji sudaro vieną valstybinį žemės fondą, kuris susideda iš: 1) ž. ū. paskirties žemės, 2) gyv. vietovių žemės, 3) pramonės, transporto, kurortų, rezervatų ir kitos ne ž. ū. paskirties žemės, 4) valstybinio miškų fondo žemės, 5) valstybinio vandenų fondo žemės, 6) valst. rezervo žemės. Visa žemė turi būti naudojama pagal pagrindinę jos paskirtį. Kodeksas ypač saugo ž. ū. paskirties žemę — ji turi būti naudojama ž. ū. reikalams, todėl visų pirma skiriama ž. ū. įmonėms, įstaigoms ir org-joms. Kitiems reikalams ž. ū. paskirties žemė gali būti skiriama tik išimties atvejais. Ž. ū. paskirties žemės ir kitų žemės plotų naudotojai turi kelti dirvožemio derlingumą, saugoti žemę nuo vandens ir vėjo erozijos, pelkėjimo, piktžolių, kovoti su ž. ū. augalų kenkėjais, ligomis. Kodeksas reguliuoja visą žemėnaudą. Kad žemės resursai būtų naudojami racionaliai, kodeksas įveda **valstybinį žemės kadastrą,** kuriame sužymimi gamtinės, ūkinės ir teisinės žemės plotų padėties duomenys.

ŽEMĖS PLUTOS FIZIKA — geofizikos mokslo šaka. Lietuvoje daromi gravimetriniai, magnetometriniai, elektrožvalgybiniai ir seisminiai žemės plutos tyrimai. Gravimetrinius (arba svorio jėgos pagreičių) matavimus Lietuvoje pirmą kartą atliko 1930 prof. K. Sleževičius pagal Pabaltijo Geod. komisijos programą (pagrindinis atramos punktas buvo Kauno I forte, šalia astronomijos stoties; svorio jėgos pagreičio reikšmė buvo nustatyta pagal Potsdamo sistemą). 1950—51 Lietuvos ir Latvijos mokslininkų jungtinė ekspedicija padarė keletą meridianinių gravimetrinių profilių r. Lietuvoje. 1953 pradėta ištisinė regioninė Lietuvos gravimetrinė nuotrauka, kurią daugiausia darė Geol. ir geogr. in-tas (S. Blinstrubas, A. Ražinskas). 1961 A. Ražinskas, remdamasis gauta medžiaga, sudarė Lietuvos teritorijos gravitacijos anomalijų žemėlapius. Be to, jis surado koreliacinius ryšius tarp gravitacijos anomalijų ir dabartinių Žemės plutos judesių; tai padėjo spręsti geofiz. laukų tarpusavio ryšių problemas, išaiškinti anomalijų priežastis.

Magnetiniai matavimai buvo pradėti taip pat 1930, Pabaltijo Geod. komisijos iniciatyva suorganizuotoje ekspedicijoje. Jie buvo daromi Baltijos j. pakrantėje (prie Lietuvos krantų matuota 44 vietose); Lietuvai šioje ekspedicijoje atstovavo prof. P. Brazdžiūnas. 1936—38 K. Sleževičius ir I. Saldukas matavo Žemės magnetizmo parametrus Lietuvoje. 1947—48 Kauno geofiz. observatorijos darbuotojas V. Kolobkovas tyrė Tauragės magnetinę anomaliją, 1949 S. Blinstrubas ir V. Kolobkovas — Tumasonių-Subatės magnetinę anomaliją. 1951—58 sąjunginės gamybinės org-jos sudarė kai kurių Lietuvos dalių magnetinio lauko žemėlapius. 1955—66 magnetinių anomalijų interpretavimo srityje daug dirbo S. Blinstrubas. Magnetinę deklinaciją nuo 1959 tiria A. Bobinas; eksperimentiniu-empiriniu būdu jis sudarė magnetinės deklinacijos žemėlapį 1971 metų viduriui (1970,5 metų epochai). Ryšį tarp geol. sąrangos ir magnetinio lauko tiria Geol. in-to moksl. bendradarbė N. Gedvilaitė.

Elektrožvalgyba Lietuvoje pirmą kartą atlikta 1950, tiriant kristalinio guolio gylį Biržų rajone. Elektrinio zondavimo metodą čia panaudojo Sąjunginio Naftos geologijos in-to bendradarbis U. Goriunovas. 1954 Lietuvoje padaryti telūrinių srovių bandomieji matavimai (V. Bardovskis, M. Berdičevskis). 1958 geologai V. Tvaronavičius ir A. Vaznonis, norėdami nustatyti mažiausiai karstinių procesų paveiktas zonas, tyrė vertikalaus elektrinio zondavimo efektyvumą Biržų—Pasvalio apylinkėse. R. Apirubytė elektrinio zondavimo metodu tyrė anhidritų sluoksnių susiklostymą Kauno—Prienų apylinkėse. Vertikaliu elektriniu zondavimu nustatyta, kad visoje Lietuvoje ant nelaidaus elektrai horizonto, atitinkančio prekambrio sluoksnius, slūgso elektrai laidžių nuogulų sluoksniai su didelės varžos intarpais. Šiuo metodu galima tirti ir vandenų mineralizaciją. Išbandžius įvairius elektrožvalgybos metodus, nustatyta, kad vertikalaus zondavimo metodas ir telūrinių srovių metodas, papildytas seisminiais matavimais, gali būti taikomi visoje Lietuvoje. Elektromagnetinio lauko atkūrimo metodas efektyvus tik v. Lietuvoje, tiriant kristalinio guolio reljefą.

Pirmieji seisminiai tyrimai atsispindinčių bangų metodu Lietuvoje buvo atlikti 1952 Stoniškiuose (Šilutės rj.) nuosėdinių uolienų slūgsojimo gyliui nustatyti; nuo 1956 šis metodas vartojamas kristalinio guolio paviršiui tirti. 1960 Virbalio apylinkėse telūriniu zondavimu ištyrus uolienų struktūrinę sąrangą ir gręžiniu aptikus naftą, seisminiais matavimais imta ieškoti naftos.

ŽEMĖS REFORMA, agrarinė reforma,— žemės nuosavybės, jos valdymo ir naudojimo sistemos pertvarkymas, iš dalies ar iš esmės pakeičiantis istoriškai susiklosčiusius agrarinius santykius (ž. *Agrarinis klausimas*). Pagal tikslus ir turinį Ž. r. gali būti feodalinė, buržuazinė, revoliucinė-demokratinė ir socialistinė.

Lietuvoje pirmoji didelė Ž. r. buvo XVI a. antrosios pusės *valakų reforma,* įtvirtinusi feod. santykius ir sudariusi sąlygas galutinai paversti valstiečius baudžiauninkais. Pirmoji buržuazinė Ž. r. buvo *baudžiavos* panaikinimas, Užnemunėje ir Klaipėdos krašte paskelbtas 1807 (Užnemunėje galutinai įvykdytas 1864), kitose Lietuvos dalyse 1861. Ši reforma sudarė sąlygas kapitalizmui žemės ūkyje. Sekanti buržuazinė Ž. r., sustiprinusi kapitalizmą žemės ūkyje, buvo 1906—14 *Stolipino reforma.*

Revoliucinės-demokratinės ir drauge socialistinės Ž. r. pobūdį turėjo Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės 1918.XII.16 manifestu paskelbtas žemės nacionalizavimas ir 1919.I.14 Žemės dekretu nustatyti Ž. r. pagrindai. Tais aktais buvo visiškai panaikinta privatinė žemės nuosavybė, feodalinė dvarininkų žemėvalda ir visos *baudžiavinės liekanos.* Žemė negalėjo būti nei perduodama, nei perkama ir parduodama, nei nuomojama ar užstatoma. Majoratai, visa dvarininkų, bažnyčių, vienuolynų ir turtingųjų valstiečių žemė su gyvuoju ir negyvuoju ž.ū. inventoriumi turėjo atitekti tiesiog Tarybų respublikai, o smulkiųjų savininkų žemė buvo palikta naudotis tiems, kas ją dirbo. Buvo numatyta organizuoti socialistinio žemės ūkio židinius — ž. ū. komunas, nacionalizuotuose dvaruose pradėta kurti liaudies ūkius, kuriuos tvarkė renkami darbininkų k-tai. Tačiau bežemiams ir mažažemiams valstiečiams nebuvo dalijama dvarininkų žemė, ir dėl to susilpnėjo darbininkų klasės ir darbo valstiečių s-ga. Tarybų valdžia nesuspėjo tuo metu šios klaidos atitaisyti, ir buržuazija tai panaudojo savo kontrrev. propagandai, slopindama 1918—19 proletarinę revoliuciją, vėliau kovodama prieš rev. judėjimą.

Lietuvos burž. vyriausybė, norėdama atitraukti valstiečius nuo prasidedančios soc. revoliucijos, 1918.XII.1 pažadėjo Ž. r., sudarė Ž. r. komisiją ir paskelbė, kad bežemiai ir mažažemiai valstiečiai gaus žemės. Siekdama sustiprinti kontrrev. jėgas, ji 1919.VI išleido įstatymą, duodantį teisę burž. kariuomenės savanoriams gauti nemokamai 8—20 dešimtinių žemės iš buvusių majoratinių dvarų. Kai proletarinė revoliucija buvo nuslopinta, buržuazija delsė vykdyti Ž. r. Reformos įstatymo projektas buvo parengtas 1920.VII. Steigiamasis seimas jį priėmė 1922.IV. Ž. r. įstatymas nustatė, kad vieno ūkio maksimalus dydis yra 80 ha. Jo priėmimą nulėmė buržuazijos baimė dėl naujo rev. kovos pakilimo, nemažą vaidmenį suvaidino ir tai, kad dvarininkai daugiausia buvo nelietuviai, kad liet. buržuazijos atstovai Ž. r. dėka siekė patys įsigyti dvarų centrus. Į Ž. r. fondą buvo

imamos žemės tų ūkių, kurių žemės plotas viršijo 80 ha (vadinamiesiems „pavyzdiniams" ūkiams ir „nusipelniusių" asmenų dvarams buvo daroma išimtis — jie buvo paliekami nesumažinti). Dvarininkams buvo leidžiama pasilikti geriausią žemę, iš jos 25 ha miško. Iš paimamų žemių jų buv. savininkams buvo leista nuimti derlių. Už paimtą reformos reikalams žemę iš valst. iždo buvo atlyginama 1910—14 žemės kainomis priklausomai nuo žemės rūšies. Valstiečiams žemė buvo parduodama arba, raštu pareiškusiems norą, išnuomojama 36 metams. Išperkamuosius mokesčius už parduotą žemę reikėjo sumokėti per 36 metus. Nemokamai žemę gavo kariai savanoriai, įstoję į burž. kariuomenę iki 1918 naujokų šaukimo, pasižymėję mūšiuose, sužeisti, žuvusiųjų savanorių šeimų nariai. Faš. vyriausybė po 1926 Ž. r. vykdymą iš esmės sustabdė. 1927 buvo nustota parceliuoti dvarus. 1929 nenusavinamos žemės norma vienam ūkiui buvo padidinta iki 150 ha. 1930 leista po 80 ha palikti dvarininko šeimos nariams. 1927—35 faš. vyriausybė grąžino dvarininkams apie 17 500 ha žemės, apie 3300 ha vandens ploto ir apie 16 500 ha miško. Už nusavintas žemes dvarininkai iki 1938 gavo 13,7 mln. lt. Ž. ū. kultūrai kelti dvarininkams buvo galima išnuomoti net iki 1000 ha. Dvarininkai, stambieji valstiečiai naudojosi *Žemės ūkio rūmų* pašalpomis ž. ū. kultūrai kelti, per ž. ū. kooperacijos org-jas teikiamais priedais ž. ū. produktų kainoms palaikyti, Žemės banko ipotekinėmis paskolomis.

1919—39 buvo išdalyta 459 000 ha žemės. Jos gavo 38 747 naujakuriai ir 26 367 mažažemiai (Lietuvoje tuo metu buvo apie 100 000 bežemių ir apie 115 000 mažažemių). Pagal Ž. r. įstatymą bežemiai ir mažažemiai galėjo gauti iki 20 ha žemės, tačiau 4690 naujakurių tegavo jos vid. po 1,7 ha, 9537 — po 5,7 ha, 23 968 — po 11,9 ha. Mažažemiams valstiečiams teko vid. po 3,4 ha. Daugiausia žemės gavo burž. kariuomenės savanoriai, ypač karininkai, burž. polit. veikėjai nežemdirbiai (jie gavo vidutiniškai po 26,6 ha). Buržuazinė Ž. r. tedavė žemės maždaug ketvirtadaliui būtinai jos reikalingų žemdirbių. Be to, naujakuriai, išskyrus burž. kariuomenės savanorius, tegavo menką materialinę pagalbą įsikurti. Dėl įv. sunkumų 1930 35,4% naujakurių jau buvo netekę gautosios žemės. 1930—1935 *ekonominės krizės* metu naujakurių padėtis dar pasunkėjo. Išsigandusi kylančio rev. judėjimo, buržuazija 1934 išperkamuosius mokesčius už žemę sumažino, atidėjo jų mokėjimą. Tačiau tai naujakuriams maža tepadėjo — 1937 jau 45% jų nebevaldė žemės (ji daugiausia atiteko naujiesiems dvarininkams ir buožėms). Trečdalio naujakurių skolos 1939 prašoko 50% jų ūkių vertės, jie nepajėgė mokėti net palūkanų už skolas.

Sudėtinė šios Ž. r. dalis buvo nuolat spartinamas kaimų skirstymas *vienkiemiais*. 1919—39 naujai sudaryta 159 118 vienkiemių (1 654 643 ha ploto). 1939 kaimuose beliko apie 10% valstiečių. Ekonomiškai pajėgesniems valstiečiams, daugiausia buožėms, vienkiemių sistema padėjo racionaliau ūkininkauti, bet apsunkino mažažemius ir daugumą vidutiniųjų valstiečių — eidami į vienkiemius, jie netekdavo *servitutų*, pasidarydavo skolų trobesiams perkelti ir naujiems statydintis (jeigu likdavo kaimo teritorijoje, gaudavo žymiai mažiau žemės).

Buržuazinė Ž. r. žemės klausimo neišsprendė. Apkarpiusi dvarininkų žemėvaldą (1901—05 Lietuvoje didesni kaip 100 dešimtinių ūkiai turėjo 1 005 000 ha žemės, t. y. 30% visų ž. ū. naudmenų, o 1930 — 273 400 ha, t. y. 6,3%) ir pašalinusi kai kurias feodalizmo liekanas kaime, ji paspartino kapitalizmo vystymąsi Lietuvos žemės ūkyje, turėjo teigiamos įtakos ž. ū. gamybai, bet kartu paspartino valstiečių diferenciaciją, sudarė sąlygas buožių ūkiams plėstis skurstančių, išvaržomų valstiečių sąskaita.

Burž. valdžios agrar. politiką griežtai kritikavo LKP. 1923 LKP CK plenumas konstatavo, kad liet. buržuazija nesuinteresuota aprūpinti žeme bežemių ir mažažemių, kad ji duoda jiems žemės tiek, kiek būtina, norint juos atitraukti nuo rev. judėjimo. Nuosekliai demaskuodama buržuazijos manevrus, LKP nuolat reikalavo padaryti radikalią Ž. r.: konfiskuoti stambiųjų savininkų žemę su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi, perduoti ją be atlyginimo ž. ū. darbininkams ir mažažemiams valstiečiams; skirti jiems žemės tiek, kad jie galėtų iš jos gyventi; atimti ir perduoti į Ž. r. fondą žemę, kuri Ž. r. metu atiteko buožėms, spekuliantams, kunigams, aukštiesiems valdininkams; atleisti bežemius ir mažažemius valstiečius naujakurius nuo bet kokių mokesčių; padaryti Ž. r. ir Klaipėdos krašte (Ž. r. įstatymas Klaipėdos kr. nelietė); visą Ž. r. vykdymą pavesti ž. ū. darbininkų ir mažažemių valstiečių k-tams.

Lenkijos okupuotame *Vilniaus krašte* Ž. r. buvo dar labiau ribota, negu Lietuvos burž. valstybėje, nors žemės badas jame buvo didesnis, o agrariniai santykiai aštresni. 1919 Lenkijos buržuazija pažadėjo duoti žemės valstiečiams, bet šio pažado nevykdė. Tik 1920.VII, kai Raudonoji Armija, vydama lenkų interventus iš taryb. žemės, pasiekė pergalių, Lenkijos seimas priėmė Ž. r. įstatymą, kuriuo buvo žadama pirmiausia aprūpinti žeme invalidus, kareivius ir ž. ū. darbininkus, bežemius ir mažažemius valstiečius, kovos su Raudonąja Armija dalyvius. Vėliau, buržuazijos diktatūrai sustiprėjus, tas įstatymas kelis kartus buvo keičiamas. R. vaivadijoms (jų tarpe Vilniaus) maksimali žemės nuosavybės norma buvo nustatyta 300 ha, o specializuotiems ūkiams — iki 700 ha; už parceliuojamas žemes dvarininkams iš valst. iždo turėjo būti mokama rinkos kaina. Jau 1928 60% valstiečių, pirkusių žemę, neįstengė laiku mokėti įnašų už ją, 40% iš jų grėsė varžytynės. Ekonominės krizės laikotarpiu naujakurių padėtis dar pasunkėjo.

Nuvertus Lietuvoje faš. diktatūrą, Liaudies Seimas 1940.VII.22 deklaracija paskelbė žemės nacionalizaciją, nustatė valstiečių ūkiams maksimalią žemės valdymo normą (30 ha), atleido valstiečius nuo išperkamųjų mokesčių už žemę pagal buržuazinę Ž. r., nuo mokesčių nepriemokų ir adm. pabaudų. 1940.VII.26 buvo sudaryta Valstybinė žemės komisija, VIII.5 priimtas Valstybinio žemės fondo įstatymas, iki IX.24 atlikti visi parengiamieji Ž. r. darbai. Nuo tos dienos pradėta žemę skirstyti, o XI.3 paskelbta, kad Ž. r. iš esmės įvykdyta.

Į valstybinį žemės fondą buvo paimta 607 592 ha žemės iš 28 719 ūkių. 19 125 ha buvo paimta iš vienuolynų ir bažnyčių, 108 644 ha iš 889 senųjų (buv. baudžiauninkų paveldėtojų) dvarininkų (jiems žemės nepalikta), 102 772 ha iš 956 naujųjų dvarininkų, valdžiusių daugiau kaip po 100 ha, 333 160 ha iš 21 405 stambiųjų valstiečių, daugiausia buožių. 43 891 ha sudarė buvusių valstybinių (kultūrinių) ūkių, burž. savivaldybių ir visuom. org-jų bei kitokių savininkų žemė. Buvo išskirstyta 576 518 ha, neišskirstyta 31 074 ha (daugiausia išdalytųjų valstiečiams dvarų sodybvietės ir netinkama ž. ū. gamybai žemė).

Bežemiams valstiečiams buvo duodama iki 10 ha žemės, mažažemiams — tokie priedai, kad jų ūkiai būtų maždaug 10 ha dydžio. 30 559 bežemiai (smulkūs žemės nuomininkai, dvarų kumečiai, bežemiai kaimo amatininkai ir kt.) gavo 213 909 ha, vid. po 7 ha (kaimo amatininkai gavo vid. po 2,4 ha); 41 906 mažažemiai gavo 167 311 ha, vid. po 4 ha. Taigi, bežemiai ir mažažemiai iš viso gavo 381 220 ha žemės. Be to, valstiečiams už valstybės reikalams paimtus iš jų 11 661 ha miško bei žemės buvo duota 12 557 ha žemės. Nacionalizuotieji miškai, durpynai, ežerai ir įsiterpusi tarp jų žemė buvo perduota valstybiniam miškų ūkiui, iš 357 dvarų (45 094 ha) suorganizuota 60 taryb. ūkių, 5618 ha perduota m-loms, socialinėms ir sveikatos apsaugos, kūno kultūros ir sporto įstaigoms, 4286 ha — kooperatyvams ir kt. viešosioms įstaigoms; 7864 ha paskirta miestų reikalams.

Ši Ž. r. visiškai likvidavo dvarininkų klasę, apribojo buožiją, sustiprino smulkiuosius valstiečius. Tačiau žemės klausimo ji galutinai dar neišsprendė. 1940 soc. revoliucijos išvakarėse Lietuvoje buvo didelis žemės badas, nedarbas. Todėl, įvykdžius Ž. r., dar liko 35 320 bežemių ir mažažemių.

Be žemės nacionalizavimo ir jos perdavimo tiems, kas ją dirbo, t. p. visuom. reikalams, 1940—41 Ž. r. sudėtinė dalis buvo ir daug kt. priemonių, kurios turėjo palengvinti darbo valstiečių padėtį, padėti naujakuriams įsikurti, apriboti buožiją, stiprinti kaime soc. ūkinin-

kavimo pradus. Nacionalizuotuose bankuose buvo panaikintos darbo valstiečių skolos už pirktą žemę, o ūkiams iki 5 ha buvo panaikintos skolos iš viso, ūkiams nuo 5 iki 10 ha — pusė jų, ūkiams nuo 10 iki 15 ha — ketvirtadalis. Darbo valstiečiai ir ž. ū. darbininkai buvo atleisti nuo visų mokesčių, rinkliavų ir baudų liekanų, priskaitytų jiems iki 1940.I.1 (ir nuo 1929 nederliaus paskolos grąžinimo); valstiečiai, iki žemės nacionalizavimo valdę ne daugiau kaip 5 ha žemės, buvo atleisti nuo visų nesumokėtų mokesčių bei rinkliavų ir už 1940 metus. 1940.XI naujakuriams buvo paskirta 20 mln. lt kreditas ir 900 000 m^3 miško medžiagos (su 80% valst. kainų nuolaida). Pavasario sėjai naujakuriai iš kitų sąjunginių respublikų gavo 15 000 t veislinės sėklos; sėklai įsigyti jiems vyriausybė suteikė 1 mln. rb kreditą. Naujakuriams ir mažažemiams valstiečiams buvo paskirta 4,6 mln. rb kreditas karvėms įsigyti. Iš kitų sąjunginių respublikų gauta 7500 t išspaudų ir 16 700 t avižų, pašarams įsigyti paskirtas 2 mln. rb kreditas. Naujakuriai buvo visiškai atleisti nuo privalomųjų pristatymų valstybei ir ž. ū. mokesčių 1941 metais, o darbo valstiečiams, valdantiems 5—10 ha, privalomieji pristatymai valstybei ir ž. ū. mokesčiai buvo nustatyti labai maži. Buvo pagerinta ir ž. ū. darbininkų padėtis: jiems 2 kartus buvo didinamas atlyginimas (1940 — 20%, 1941 pr. — dar 30%), 1941 pr. įsigaliojo ž. ū. darbininkų samdos priv. ūkiuose taisyklės; jos nustatė 8 val. darbo dieną (tik atskirais atvejais ji galėjo trukti 10 val.), atlyginimo minimumą, aprūpinimo butu, kuru, šviesa, maistu sąlygas, įvedė apmokamas atostogas. Ž. r. sumažintiems ūkiams buvo nustatyti didesni privalomieji pristatymai valstybei, progresyviniai ž. ū. mokesčiai. Privalomieji pristatymai valstybei ir ž. ū. mokesčiai buvo padidinti tiems ūkiams, kurie nuolat samdėsi darbininkų ir turėjo ne darbo pajamų.

LKP V suvažiavimas, įvykęs 1941.II, nurodė, jog reikia bežemiams ir mažažemiams, gavusiems žemės, kuo daugiau padėti žemę įdirbti, žiūrėti, kad valstybės teikiami kreditai būtų teisingai skirstomi ir tikslingai naudojami, visokeriopai remti bendro ž. ū. mašinų naudojimo, bendro žemės dirbimo d-jų, kolektyvinės pagalbos organizavimą. 1941 pavasarį jau veikė 42 *mašinų-traktorių stotys* (MTS), 283 *mašinų-arklių nuomojimo punktai* (MANP). Per pavasario sėją MTS ir MANP įdirbo daugiau kaip 40 000 ha darbo valstiečių žemės. Per ž. ū. kredito kooperaciją darbo valstiečiai 1941.I—VI gavo 27,5 mln. rb kredito. Buvo sustabdytas kaimų skirstymas į vienkiemius, paskirti spec. kreditai naujakurių grupinėms sodyboms kurti (1941 pavasarį buvo suprojektuotos 5123 sodybų grupės iš 16 000 ūkių), ž. ū. mašinoms ir veisliniams gyvuliams kolektyviai (kolektyvams bent iš 5 ūkių) įsigyti.

Lietuvą okupavus hitlerininkams, 1941.VII vadinamoji Laikinoji Lietuvos vyriausybė paskelbė Žemės denacionalizacijos įstatymą, pagal kurį bežemiai ir mažažemiai neteko iš Tarybų valdžios gautosios žemės (ji buvo grąžinama ankstesniems savininkams). Buožės ir dvarininkai atėmė iš naujakurių ne tik žemę, bet ir derlių, gyvulius, padargus. Vok. faš. okupantai tos denacionalizacijos nepripažino ir 1941.IX Ostlando reichskomisaro įsakymu paskelbė, kad visa, kas buvo Tarybų valdžios nacionalizuota, priklauso Vokietijai, kad žemės ūkiui priklausantis gyvas ir negyvas inventorius pereina senųjų savininkų naudojimuisi arba perduodamas naujiems valdytojams, kad naujakuriai laikomi samdiniais asmenų, kuriems perduodama žemė. 1941.XI okupantų sudarytos „savivaldos" finansų gen. tarėjas paskelbė, kad visi valstiečiai, Tarybų valdžios atleisti nuo mokesčių, rinkliavų, baudų ir žemės išperkamųjų mokesčių, turi juos sumokėti iki 1941 pabaigos. Taryb. ūkiai buvo verčiami vok. kolonistų ūkiais arba gavo vok. kilmės valdytojus.

1944.VIII.30 Lietuvos TSR AT priėmė įstatymą dėl vok. faš. okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo. Pagal jį visi valstiečiai, gavę žemės 1940—41, turėjo teisę patys ją tuoj pat atsiimti su pasėliais, gyvuliais, inventoriumi ir trobesiais. Maksimali žemės norma vienam valstiečių ūkiui buvo palikta ta pati — 30 ha, bet, atsižvelgiant į žemės kokybę ir vietą, ji galėjo būti mažinama iki 20 ha, o asmenims, rėmusiems vok. faš. okupantus, — iki 5 ha. Naujakuriams ir mažažemiams valstiečiams buvo duodama tiek žemės, kad susidarytų 10—15 ha ūkiai. Gavusieji žemės asmenys drauge gavo ir gyvulių bei trobesių iš mažinamų ūkių. Valstybinį žemės fondą sudarė ne tik žemė, imama iš dvarų ir apkarpomųjų ūkių, į jį pateko ir likę be šeimininkų bei pabėgusiųjų su okupantais asmenų, vok. kolonistų ūkiai. 1948 į valstybinį žemės fondą buvo paimta ir Tarybų valdžių represuotų burž. nacionalistų pogrindžio dalyvių bei jų talkininkų žemė. 1944—48 Ž. r. buvo daroma ir Klaipėdos krašte. Į valstybinį žemės fondą Lietuvoje buvo paimta 1 575 094 ha žemės, jos (688 466 ha) gavo 96 330 bežemių ir mažažemių. 1948.III duomenimis, bežemiai valstiečiai vidutiniškai gavo po 7,5, o mažažemiai — po 3,9 ha žemės. Padidėjo ir soc. ūkio sektorius: buvo sukurti 106 taryb. ūkiai su 153 949 ha žemės, 17 728 ha žemės paskirta MTS ir MANP, 68 296 ha — įv. įmonių ir įstaigų pagalbiniams ūkiams, 156 091 ha — miškų ūkiui, 43 076 ha — kitiems valstybiniams, visuomeniniams ir miestų reikalams. 1944—48 žemės gavo visi, kam jos reikėjo ir kas norėjo gauti (valstybiniame žemės fonde likusi žemė vėliau, kolektyvizavus žemės ūkį, atiteko daugiausia kolūkiams).

Kaip pasikeitė Lietuvoje žemėvalda po 1940—41 ir 1944—48 žemės reformų, matyti iš lentelės.

Sunkiomis karo ir pokario sąlygomis Tarybų valdžia naujakuriams ir kitiems darbo valstiečiams perdavė daugiau kaip 100 000 gyvenamųjų ir ūkio trobesių, daugiau kaip 160 000 gyvulių, daugiau kaip 100 000 ž. ū. mašinų ir padargų, davė daugiau kaip 1 mln. m^3 miško medžiagos, 158 mln. rb. (to meto rb verte) kreditą. Naujakuriai 2 metams buvo atleisti nuo ž. ū. produktų privalomųjų pristatymų valstybei ir ž. ū. mokesčių. Įv. lengvatų gavo ir valstiečiai, turintys gausias šeimas, darbo valstiečių ūkiai, neturintys darbingų asmenų. 1945 pr. buvo sukurta 42 MTS ir 260 MANP. 1947 pab. jau dirbo 58 MTS ir apie 300 MANP (aptarnavo apie 70 000 valstiečių ūkių). Darbo valstiečiams, ypač naujakuriams ir buv. bežemiams, tuo metu daug padėjo *žemės ūkio kooperacija*.

1940—41 ir 1944—48 tarybinės Ž. r. buvo revoliucinės-demokratinės ir drauge turėjo ryškų soc. pobūdį. Tai sąlygojo faktas, kad jos buvo vykdomos, Lietuvai tapus tarybų socialistine respublika, kurioje socialistinės ūkio formos labai greitai įsigalėjo visose kitose liaudies ūkio šakose (pramonėje, prekyboje, transporte, fin. sistemoje ir kitur). Tarybinės Ž. r., visiškai likviduvusios dvarininkų žemėvaldą, aprūpinusios žeme bežemius ir mažažemius valstiečius, panaikinusios spekuliaciją žeme, kūrė socialistines žemės ūkio, jo gamybinio aptarnavimo formas — taryb. ir kt. valst. ūkius, MTS, MANP. Jos sustiprino darbininkų ir darbo valstiečių s-gą, izoliavo buožes nuo darbo valstiečių, padėjo parengti prielaidas sąmoningam darbo valstietijos posūkiui į soc. agrar. reformą — *kolektyvizaciją*.

Žemėvalda iki tarybinių žemės reformų ir po jų

Ūkių grupės	Prieš 1940—41 žemės reformą		Po 1940—41 žemės reformos (1941.V.1)		1948.I.1	
	ūkių (tūkst.)	jų procentas visų ūkių tarpe	ūkių (tūkst.)	jų procentas visų ūkių tarpe	ūkių (tūkst.)	jų procentas visų ūkių tarpe
Iki 5 ha	97,3	27,4	65,7	17,2	118,8	30,3
5—10 ,,	91,3	25,7	154,6	40,0	146,9	37,4
10—20 ,,	104,9	29,6	104,9	27,1	108,5	27,6
20—30 ,,	38,6	10,9	61,0	15,7	18,2	4,7
Daugiau kaip 30 ha	22,7	6,4	—	—	—	—
Iš viso	354,8	100,0	386,2	100,0	392,4	100,0

Lit.: **A. Rimka**, Lietuvos ūkis (Statistikos tyrinėjimai), K.—V., 1922; Teziai apie darbą tarp Lietuvos valstiečių. — „Komunistas", 1924, Nr. 1; Žemės ūkio ministerijos metraštis (1918—

1924 m.), K., 1927; **V. Balčiūnas,** Lietuvos kaimų žemės tvarkymas, K., 1938; Lietuvos statistikos metraštis (1939 m.), V., 1940; Liaudies Seimo stenogramos, K., 1940; **A. Sniečkus,** Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą (1941 m. vasario 1 d.), K., 1941; **A. Sniečkus,** Apie priemones vokiečių okupacijos padariniams Lietuvos TSR žemės ūkyje likviduoti, V., 1944; **V. Niunka,** Kaip Lietuvos buržuazija buvo pavergusi darbo valstiečius. — ,,Komunistas", 1948, Nr. 12; **J. Žiugžda,** Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; Lietuvos TSR istorija, t. 1—3, V., 1957—1965; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1—4, V., 1955—61; **A. Butkutė-Ramelienė,** Lietuvos Komunistų partijos kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje (1940—1941 m.), V., 1958; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **S. Vansevičius,** Lietuvos valstiečių teisinė padėtis buržuazijos valdymo metais, V., 1968.

ŽĒMĖS ŪKIO AKADĒMIJA, Lietuvos Žemės ūkio akademija, ŽŪA, — aukštoji žemės ūkio mokykla Noreikiškėse (Kauno rj.). Įsikūrė 1924, reorganizavus Dotnuvos ž. ū. technikumą (vėliau ten susikūrė atskira gyv. vietovė — Akademija). Iš pradžių veikė agronomijos ir miškininkystės skyriai, atkelti iš Kauno un-to matematikos-gamtos f-to. Mokymosi laikas — 3½ metų. Baigus reikėjo atlikti 1 metų praktiką, išlaikyti diplominius egzaminus ir apginti diplominį darbą. Nuo 1927 į miškininkystės skyrių studentai nebebuvo priimami. 1930—48 veikė dar ir namų ūkio sekcija. Ji rengė namų ūkio agronomes; mokymosi laikas — 3 metai. 1938 akademijoje dirbo 15 profesorių ir docentų, 15 asistentų, 6 neetatiniai dėstytojai, mokėsi 222 studentai. Akademija turėjo 30 000 tomų biblioteką, 460 ha mokomąjį dvarą. 1924—40 studentų skaičius įvairavo nuo 67 (1924) iki 264 (1932). Kasmet buvo priimama nuo 36 (1936) iki 82 (1932) studentų. Iki 1941 akademiją baigė daugiau kaip 500 žmonių. Akademijoje dirbo žymūs mokslininkai: agronomas ir bitininkas J. Kriščiūnas, pirmasis daržovių selekcininkas S. Nacevičius, selekcininkas ir genetikas D. Rudzinskas, dirvožemininkas V. Ruokis. Moksl. darbams skelbti buvo leidžiamas ,,Žemės ūkio akademijos metraštis" (iki 1941 išėjo 13 t.). Buržuazijos valdymo metais ŽŪA studentai dalyvavo rev. kovoje. Veikė LKP ir LKJS kuopelės. Rev. švenčių metu studentai iškabindavo raudonas vėliavas, platino atsišaukimus. Už rev. veiklą keletas studentų buvo pašalinta iš akademijos ir ištremta iš Dotnuvos. 1940/41 mokslo metais mokymo procesas buvo pertvarkomas pagal TSRS aukštųjų ž. ū. m-lų mokymo planus ir programas. Veikė 3 f-tai (agronomijos, miškininkystės ir namų ūkio), 13 katedrų, mokėsi 300 studentų. 1943 pr. okupacinė valdžia akademiją uždarė. 1944 vasarą vok. faš. kariuomenė susprogdino akademijos mokomąjį korpusą, sudegino biblioteką, archyvą, bendrabučius, sunaikino laboratorijų įrengimus.

1944 vėl pradėjo veikti agronomijos ir namų ūkio f-tai; juose mokėsi 230 studentų. 1946—47 ŽŪA perkelta į Kauną. Čia tais pačiais metais įsteigti ž. ū. mechanizavimo, žemėtvarkos ir hidromelioracijos f-tai. 1949 įsteigtas ž. ū. ekonomikos ir organizacijos f-tas; iš Vilniaus un-to perkeltas miškininkystės f-tas. 1951—54 veikė mėsos ir pieno technologijos, o 1960—67 — maisto produktų technologijos f-tas. 1964 akademija perkelta į Noreikiškes (Kauno rj.). Čia pastatyti mokomieji korpusai, bendrabučiai, gyv. namai. Akademija turi 4900 ha mokomąjį ūkį, 375 000 tomų biblioteką. 1970/71 mokslo metų pradžioje akademijoje dirbo 319 dėstytojų (iš jų 8 mokslų daktarai ir 153 mokslų kandidatai), mokėsi 5200 studentų (iš jų 2500 neakivaizdiniame skyriuje); veikė 5 f-tai (agronomijos, ž. ū. ekonomikos, ž. ū. mechanizacijos, hidromelioracijos ir žemėtvarkos, miškų ūkio). Akademija rengia agronomus, agronomus ekonomistus, ž. ū. buhalterius ekonomistus, ž. ū. inžinierius mechanikus, ž. ū. inžinierius elektrikus, inžinierius hidrotechnikus, inžinierius žemėtvarkininkus ir miškų ūkio inžinierius. Mokslo laikas įv. f-tuose nuo 4 metų 4 mėn. iki 4 metų 10 mėn. Neakivaizdinio mokymo skyrius (įst. 1950) rengia 7 specialybių ž. ū. specialistus. 1966 įsteigtas kvalifikacijos kėlimo fakultetas, kuriame 1—6 mėn. tobulinasi baigę aukštąjį mokslą ž. ū. specialistai; 1966—1970 jame kvalifikaciją kėlė 2300 žmonių. Veikia visuom. profesijų fakultetas (nuo 1966). Jis rengia įv. f-tų studentus visuomeniniam ir kultūriniam darbui kaime; ruošiami žurnalistai, fotokorespondentai, lektoriai, buitinės kultūros instruktoriai, muzikinių, šokių ratelių vadovai, dramos režisieriai, sporto teisėjai. 1966—70 tą f-tą baigė 307 studentai.

Kasmet į akademijos dieninius skyrius priimama 600—675 studentai, į neakivaizdinį skyrių 500—550. 1945—70 akademiją baigė 8200 specialistų, iš jų 3330 agronomų, 1500 inžinierių mechanikų, 790 miškų ūkio inžinierių, 825 agronomai ekonomistai, 490 inžinierių žemėtvarkininkų, 580 inžinierių hidrotechnikų.

Veikia ŽŪA moksl. taryba ir f-tų moksl. tarybos. Jos turi teisę svarstyti 8 specialybių mokslų daktaro disertacijas ir teikti 17 specialybių mokslų kandidato laipsnius. Nuo 1948 pr. iki 1970 vid. akademijoje apginta 7 mokslų daktaro ir 460 mokslų kandidato disertacijų. Prie 24 katedrų veikia aspirantūra. 1970 buvo 50 aspirantų.

Svarbesnieji ŽŪA moksl. darbuotojų moksl. darbai: parengta Lietuvos TSR dirvožemių žemėlapis, mikroelementų pasiskirstymo dirvožemiuose kartogramos; išvesta naujų ž. ū. augalų veislių; tiriama racionalus herbicidų panaudojimas, priešsėlių parinkimas, traktorių konstrukcijos, kompleksinis ž. ū. mechanizavimas, dirvožemio vandens balansas; nagrinėjama ž. ū. ekonomikos, žemėtvarkos ir miškotvarkos klausimai. Akademijoje veikia mikroelementų moksl. tyrimo laboratorija (nuo 1961), dirvožemio vandens balanso elementų tyrimo laboratorija (nuo 1968). Moksl. darbą dirba ir Studentų moksl. d-ja (1970 turėjo daugiau kaip 500 narių). Akademija leidžia (nuo 1953) ,,Lietuvos Žemės ūkio akademijos mokslo darbus"; iki 1970 išleista 16 t. Akademijos dėstytojai 1945—70 išleido apie 300 knygų. Akademijoje veikia meno saviveiklos kolektyvai (akademinis choras, liaudies šokių ansamblis, dramos studija, estradinis orkestras), sporto klubas ,,Pilėnai" (1970 jam priklausė 1900 studentų), Draugystės klubas, palaikąs ryšius su kitų taryb. respublikų ir užsienio studentais. Akademijoje leidžiamas (nuo 1954) laikraštis ,,Žemės ūkio specialistas". ŽŪA rektoriai: 1924—28 P. Matulionis, 1928—34 J. Tonkūnas, 1934—1940 V. Vilkaitis, 1940—41 ir 1944—45 J. Kriščiūnas, 1941—43 B. Vitkus, 1945—53 M. Mickis, 1953—56 J. Tatoris, 1956—62 J. Bulavas, nuo 1962 Z. Urbonas.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 896

ŽĒMĖS ŪKIO DRAUGĪJOS. Jau nuo XVII a. Lietuvoje prie klebonijų veikė šv. Izidoriaus draugijėlės, kurioms vadovavo kunigai. Susirinkimuose valstiečiai aptardavo ir ž. ū. klausimus. Ž. ū. d. pradėta steigti XIX a. pradžioje. 1832 ž. ū. d-ja įsisteigė Klaipėdoje. Ji organizavo ž. ū. parodas (1846 Priekulėje, 1847 Budelkiemyje, 1848 ir 1857 Mišeikiuose, 1851 Priekulėje, 1857 Tauralaukyje), nuo 1857 bandė drenuoti laukus, 1883 pradėjo steigti kergimo punktus, 1873 įsteigė pieno perdirbimo b-vę, 1887 — ž. ū. m-lą (per 17 m-los veikimo metų joje mokėsi 270 mokinių). 1873 Rietave B. Oginskis įkūrė d-ją gyvuliams globoti, kurios tikslas buvo mokyti, kaip elgtis su gyvuliais, kaip juos auginti. Jos veikloje dalyvavo L. Ivinskis. 1875 Kaune įkurta Sodininkystės d-ja (ž. *Sodininkystės draugijos*). Nuo 1881 Raseiniuose veikė Žemaitukų arkliams veisti d-ja. Ji įsigijo 3 veislinius eržilus, steigė kergimo punktus, pradėjo rašyti Žemaitukų kilmės knygas, rengė parodas. D-ja skatino ir kt. veislių arklių auginimą, todėl 1891 pavadinta Raseinių darbiniams ir kinkomiesiems arkliams veisti d-ja. 1890 Rietave įsikūrė Žemaitukų arkliams veisti d-ja, 1897 — Raseinių žemės ūkio ir gyvulininkystės d-ja. Pastarosios tikslas buvo plėsti laukininkystę, gyvulininkystę ir namų pramonę Raseinių apskrityje. 1899 d-ja turėjo 252 narius, 1913 — 172. Ji kasmet (VI.24) rengdavo parodas Raseiniuose, įsteigė 1907 Paverkšnyje (Raseinių rj.) ž. ū. m-lą, organizavo ž. ū. būrelius, pienininkystės įmones, vartotojų b-ves, turėjo ž. ū. mašinų pardavimo sandėlį. Išleido 52 leidinius (rusų ir lenkų k.) ž. ū. kultūros kėlimo, specifiniais ūkininkavimo dvaruose klausimais. 1899 įsikūrė Vilniaus gubernijos ž. ū. d-ja (1912 turėjo 262 narius), 1900 — Kauno gubernijos ž. ū. d-ja; ji 1902 suorganizavo Kauno gub. savitarpio ž. ū. draudimo d-ją, 1902 Ukmergėje — ž. ū. tyrimo k-tą, Zarasuose — melioracijos k-tą, Panevėžyje — k-tą

Olandų veislės galvijams veisti, sudarė kaimo archit-ros komisiją, spirito varyklų k-tą, statistikos biurą. Steigė kergimo punktus, platino veislinę sėklą. Turėjo apie 320 narių. Išleido 32 leidinius ž. ū. klausimais. 1900 pradėjo veikti Suvalkų gub. ž. ū. d-ja. Visos minėtos Ž. ū. d. buvo dvarininkų, stambių žemvaldžių d-jos. Pirmoji valstiečių Ž. ū. d. buvo Marijampolės ūkininkų draugovė, kurią 1907 įkūrė liberalioji buržuazija. Jos nariais galėjo būti visi valstiečiai. Draugovė laikė agronomą, kuris važinėjo po ūkius ir patarinėjo valstiečiams (1913 aplankė 77 ūkius), sudarinėjo sėjomainos planus, rengė 3—4 dienų kursus. 1911 Marijampolės ūkininkų draugovė su „Žagrės" b-ve surengė Marijampolėje ž. ū. parodą. Visų minėtųjų Ž. ū. d. veikla nutrūko, prasidėjus I pasaul. karui. 1915 Vilniuje įsikūrė bitininkų d-ja „Bitė", tačiau ji nieko nenuveikė.

Buržuazijos valdymo metais kūrėsi naujos Ž. ū. d. Daugelis jų siekė komercinių tikslų, pelno, vertėsi prekyba ir todėl faktiškai buvo ž. ū. kooperatyvai ar b-vės, o ne d-jos. 1919—30 susikūrė nedidelių ž. ū. d-jų, kurios veikė menkai ir trumpai. Keletas svarbesniųjų Ž. ū. d. veikė iki 1940. 1922—24 įkurtos Olandijos galvijų auginimo, Žalųjų galvijų auginimo ir vietinių galvijų auginimo d-jos; 1933 jos susijungė į Lietuvos Galvijų auginimo ir kontrolės ratelių s-gą. 1923—39 veikė Klaipėdos lietuvių ūkininkų d-ja, kuriai 1936 priklausė 2700 dvarininkų ir stambių valstiečių. D-ja steigė ž. ū. mokyklas, organizuodavo kursus, skatino daržininkystę ir sodininkystę, skirdavo pašalpas pievoms, ganykloms kultūrinti, veisliniams gyvuliams įsigyti. 1925 įsikūrė Ardėnų veislės arkliams auginti Lietuvoje d-ja, 1927 — Lengviesiems arkliams auginti Lietuvoje d-ja, 1928 — Lietuvos Vietinių arklių gerinimo d-ja; 1936 jos sujungtos į Lietuvos Arklių auginimo ir gerinimo d-ją. 1926 įkurtos Kiaulių augintojų d-ja, Avių augintojų d-ja, Cukrinių runkelių auginimo d-ja, 1927 — Bitininkų d-ja, Naminių paukščių ir smulkiųjų gyvulių augintojų d-ja. D-jų nariai buvo daugiausia turtingieji valstiečiai, ir d-jos rūpinosi jų reikalais, teikė jiems paskolas, pašalpas veisliniams gyvuliams, sėklai įsigyti, pavyzdingiems ūkiams tvarkyti. Ž. ū. d. suvaidino teigiamą vaidmenį: platino veislinius gyvulius, veislinę sėklą, kėlė ž. ū. kultūrą, organizavo kursus, paskaitas, teikė agronominę pagalbą valstiečiams. Įsteigus Ž. ū. rūmus (1926), d-jos veikė jų žinioje.

Taryb. metais, pertvarkius žemės ūkį socialistiniais kooperatiniais pagrindais, Ž. ū. d. neteko reikšmės ir nustojo veikusios.

Lit.: P. Šalčius, Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 metų, K., 1937; Lietuvos kooperacija 1932—1938 m., K., 1939.

ŽĒMĖS ŪKIO EKONÒMIKOS INSTITŪTAS, Žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo institutas, — Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos mokslinė įstaiga Vilniuje. Įkurtas 1959. In-tas su ž. ū. skaičiavimo centru (įk. 1970) turi 18 skyrių: rentabilumo ir kainų, ūkiskaitos, apskaitos ir planavimo, gamybos vystymo ir specializavimo, gyvulininkystės ekonomikos, žemdirbystės ekonomikos, laukininkystės mechanizavimo ekonomikos, gyvulininkystės mechanizavimo ir elektrifikavimo ekonomikos, darbo normavimo ir apmokėjimo, gamybos valdymo ir darbo moksl. organizavimo, ekonominio matematinio modeliavimo, programavimo, programavimo automatizavimo, elektroninių skaičiavimo mašinų eksploatavimo, elektroninių skaičiavimo mašinų techninio aptarnavimo, duomenų paruošimo ir kontrolės, matematinio aprūpinimo, tarpūkinio kooperavimo, moksl. informacijos ir propagandos. In-tas kompleksiškai nagrinėja racionalios ž. ū. tvarkymo sistemos ekonominius pagrindus. Svarbiausios jo tyrimų temos: racionalus žemės ūkio išdėstymas, vystymas ir specializavimas, kolūkiečių ir taryb. ūkių darbininkų materialinio suinteresuotumo sistemos tobulinimas, veiksmingesnis ek. kategorijų panaudojimas, planuojant ir organizuojant gamybą, darbo moksl. organizavimas, matematinių metodų panaudojimas žemės ūkyje. In-te dirba 94 moksl. darbuotojai. Iki 1970 vid. in-to mokslininkai parašė 33 mokslų kandidato ir 1 mokslų daktaro disertaciją. Ž. ū. e. i. kartu su kitais Lietuvos TSR Ž. ū. m-jos in-tais išleido veikalą „Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema" (1969). Be to, in-tas išleido (iki 1970 vid.) 42 leidinius — monografijas, moksl. techn. informacijos straipsnių rinkinius, brošiūras apie kolūkiečių materialinį skatinimą, kolūkių pirmininkų ir kt. vadovaujančių darbuotojų darbo apmokėjimą, mechanizuotų ž. ū. darbų kolūkiuose normavimą ir apmokėjimą, techn. normavimą žemės ūkyje, ūkinės-finansinės veiklos analizę, žemdirbystės intensyvinimą, gamybos valdymą ir darbo organizavimą ž. ū. įmonėse, matematinių metodų ir elektroninių skaičiavimo mašinų naudojimą žemės ūkyje. Leidžia „Žemės ūkio ekonomikos mokslinio tyrimo instituto darbus" (1965—69 išėjo 2 tomai). Iki 1966 in-to direktorius J. Laurinaitis, nuo 1966 B. Poškus.

Elektroninė skaičiavimo mašina **Žemės ūkio ekonomikos instituto** ž. ū. skaičiavimo centre; duomenų perforavimas elektroninei skaičiavimo mašinai

„ŽĒMĖS ŪKIO EKONÒMIKOS MÓKSLINIO TYRÌMO INSTITŪTO DARBAĨ" — tęstinis mokslo darbų leidinys, einantis nuo 1965 Vilniuje. Leidžia Ž. ū. ekonomikos institutas. Iki 1969 išėjo 2 t.

ŽĒMĖS ŪKIO INSTITŪTAS, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Žemės ūkio institutas, — mokslinio tyrimo įstaiga, veikusi 1946—52 Vilniuje. Nuo 1948 jam priklausė gyvulininkystės moksl. tyrimo stotis su eksperimentine baze Baisogaloje (Radviliškio rj.), nuo 1950 dar ir eksperimentinė bazė Trakų Vokėje (Vilniaus rj.), agrochemijos stotis Vilniuje, Radviliškio pelkių bandymų stotis. 1952 perorganizuotas į *Žemdirbystės ir dirvožemio institutą* ir *Gyvulininkystės ir veterinarijos institutą*.

ŽĒMĖS ŪKIO KOOPERÃCIJA — savarankiškas ūkinis-visuomeninis žemės ūkio gamintojų susivienijimas, turintis tikslą bendromis pastangomis ir lėšomis apsirūpinti gamybos priemonėmis, gauti kreditų, realizuoti ir perdirbti savo narių ūkių produkciją, kelti žemės ūkio kultūrą, bendrai dirbti žemės ūkio darbus. Ž. ū. kooperacija yra įv. formų. Ją sudaro prekybos, vartotojų, kredito, tiekimo, realizavimo, ž. ū. produktų perdirbimo, draudimo, bendro žemės dirbimo kooperatyvai ir d-jos.

Lietuvoje Ž. ū. k. pradėjo vystytis XIX a. antrojoje pusėje. Pirmuosius ž. ū. kooperatyvus suorganizavo dvarininkai. 1871 pradėta steigti žemvaldžių kredito kooperatyvus (ž. *Kredito kooperacija*). 1892 įsisteigė Kėdainių d-ja ž. ū. produktams įsigyti ir parduoti (ž. *Vartotojų kooperacija*). 1899 Raseiniuose susikūrė sviesto gamintojų koop. b-vė „Biruta" (1901 pasivadino Kauno gub. pieninių ūkių b-ve „Biruta"). Valstiečių kooperatyvai dėl caro valdžios trukdymų ėmė kurtis tik pačioje XIX a. pab.

(sparčiau paplito po 1905 revoliucijos). Burdamiesi į kooperatyvus, valstiečiai stengėsi apsisaugoti nuo stambiojo kapitalo išnaudojimo. Ž. ū. k. iš pat pradžių tapo ne tik ekonominės, bet ir polit. kovos arena. Ž. ū. kooperatyvus, iš vienos pusės, steigė ir dėl vadovavimo jiems kovojo klerikalai, stambieji valstiečiai, iš kitos — liberalioji buržuazija, pažangioji inteligentija, smulkesnieji valstiečiai. Prieš I pasaul. karą Lietuvoje veikė apie 200 kredito kooperatyvų (turėjo 89 000 narių), apie 150 prekybos kooperatyvų (25 000 narių), 23 koop. pieninės. Prekybos kooperatyvų v-bose 1911 stambiųjų valstiečių buvo 36%, kunigų 25%, dvarininkų 13%, vargonininkų 4%, gydytojų 4% ir kitų 18%. Panaši padėtis buvo ir kitų koop. org-jų vadovaujančiuose organuose. I pasaul. karo metais beveik visos žemės ūkio koop. org-jos nustojo veikusios. Po karo jos vėl ėmė sparčiai steigtis. Jau 1919 jų buvo įregistruota net 254. Polit. valdžią paėmusiai liet. buržuazijai kooperacija buvo viena iš pagr. priemonių tvirtintis ekonomikoje, kapitalui kaupti, polit. įtakai tarp darbo žmonių plėsti. Todėl burž. ir smulkiaburž. partijų veikėjai varžėsi dėl įtakos joje. Nemažą reikšmę kooperacijos vystymui turėjo ir liet. buržuazijos siekimas įsigalėti prekyboje, išstumti iš jos kitų tautybių asmenis (žydus, rusus, lenkus).

Buržuazija skleidė reakcines kooperacijos teorijas („kooperatizmo", „koop. socializmo", „moderniojo kapitalizmo", „solidarizmo"). Kūrėsi vad. neutralieji (daugiausia liaudininkų ir socialdemokratų vadovaujami) ir krikščioniškieji (Ūkininkų s-gos ir krikščionių demokratų vadovaujami) kooperatyvai, jų s-gos. 1919—28 įsikūrė 624 kredito ir 884 prekybos (daugiausia žemės ūkio) kooperatyvai. Iki 1929 įsisteigė 516 koop. pieninių. 1919—28 įsikūrė 13 regioninių ir 8 respublikinės ž. ū. kooperatyvų s-gos, jų tarpe „neutraliosios" ir krikščioniškosios kooperacijos resp. centrai. Kredito kooperacijai finansuoti „neutralistai" 1920 įsteigė Lietuvos Kooperacijos banką, o klerikalai 1922 — Ūkininkų s-gos centr. banką. „Neutralistai" prekybos kooperacijos veiklai koordinuoti 1920 įkūrė Lietuvos Kooperacijos b-vių s-gą, 1923 — Lietuvos Ž. ū. kooperatyvų s-gą (*„Lietūkį"*), o klerikalai tuo pačiu tikslu 1925 — Lietuvos Kooperatyvų centrą, 1927 — Lietuvos Ūkininkų kooperatyvų s-gą. Pieno ūkio kooperacijai koordinuoti „neutralistai" 1927 įsteigė Centrinę Lietuvos pieno perdirbimo b-vių s-gą *„Pienocentrą"*, o klerikalai Pieno perdirbimo b-vių s-gą. 1925 susikūrė ir 2 vad. idėjiniai kooperatyvų centrai: „neutralistų" — Lietuvos Kooperatyvų taryba ir klerikalų — Lietuvos Kooperacijos vyriausiasis k-tas. Miesteliuose ir bažnytkaimiuose dažnai lygiagrečiai veikė, vieni su kitais konkuruodami, ir „neutralistų", ir klerikalų ž. ū. kooperatyvai. Daugumas jų ekonominiu atžvilgiu buvo silpni, neturėjo prityrusių vadovų; daugelyje jų veikė grobstytojai, spekuliantai, jiems nuolat reikėjo kovoti su stipria privataus kapitalo konkurencija. Dėl to dauguma kooperatyvų, beveik visos regioninės jų s-gos veikdavo neilgai. Ypač daug jų likvidavosi po 1926 faš. perversmo, kai valstybė liovėsi protegavusi bei šelpusi krikščioniškąją kooperaciją ir tautininkai, susitarę su „neutralistais", ėmėsi kooperatyvų jungimo politikos. 1929 apyskaitas pateikė tik 426 kredito, 268 ž. ū. prekybos (205 vartotojų b-vės ir 63 ž. ū. d-jos) ir 4 kiti ž. ū. kooperatyvai. Palaipsniui likvidavosi ar susijungė ir kooperatyvų resp. s-gos. 1931 iš jų liko tik „Lietūkis" ir „Pienocentras", Lietuvos Kooperacijos bankas ir Lietuvos Kooperatyvų taryba. Gaivališkas kooperacijos vystymasis tuo laikotarpiu, įvairių burž. sluoksnių kova dėl įtakos joje, daugelio jos vadovų vertelgiškos machinacijos bei suktybės, staigus pašalpų ir valst. parangų nutraukimas, priverstinis kooperatyvų jungimas padarė didžiulę žalą eiliniams kooperatyvų nariams (daugiausia valstiečiams): jie neteko savo pajų, turėjo dengti kooperatyvų nuostolius, išpirkti vad. draugiškuosius vekselius. Užtat iš to pasipelnė nemaža kooperatyvų ir jų s-gų vadovų. Faš. diktatūrai stiprėjant, Ž. ū. k. palaipsniui buvo pajungiama faš. valstybei, virto iš esmės valst. kapitalizmo atmaina. 1933 akcine b-ve buvo paverstas Lietuvos Kooperacijos bankas, 1938 — Centrinė draudimo s-ga *„Kooperacija"*, 1939 — prie *Žemės ūkio rūmų* veikusi smulkiųjų ž. ū. šakų kooperatyvų s-ga „Sodyba". 1940.I pradėjo veikti kooperatyvų s-ga *„Linas"*, kurios uždavinys buvo monopolizuoti pramoninį linų apdirbimą ir eksportą. „Lietūkis" ir „Pienocentras" tapo stambiomis kapitalistinėmis prekybos monopolijomis, įrankiu centralizuotai valstybės ūkinei politikai vykdyti ir palaipsniui monopolizavo javų, sviesto, kiaušinių eksportą, ėmė kontroliuoti grūdų ir pieno ūkį. Šių monopolijų veikloje lemiamą vaidmenį vaidino ne kooperatyvų nariai, bet vadovaujančiuose organuose įsitvirtinusi nedidelė kapitalistų grupė ir faš. vyriausybė. 1940 pr. „Lietūkis" jungė 214 prekybos kooperatyvų (jie turėjo 363 parduotuves), „Pienocentras" — 182 pieno perdirbimo b-ves (su 2159 grietinės nugriebimo punktais).

1940 pr. „Lietūkio" vadovaujami prekybos kooperatyvai turėjo 29 284 narius (iš jų 63% buvo valstiečių; pastarųjų tarpe valstiečiai, turintys iki 10 ha žemės, sudarė 24,4%), „Pienocentro" pieninės turėjo 21 700 narių (smulkieji valstiečiai tesudarė 23%). Koop. centrų ir kooperatyvų v-bas iš esmės sudarė turtingieji valstiečiai, dvarininkai, valst. pareigūnai. Nors Ž. ū. k. jungė daugiausia turtinguosius valstiečius bei dvarininkus ir burž. valdžia panaudojo ją savo įtakai tarp darbo valstiečių išlaikyti, o vėliau ir faš. režimui stiprinti, ji vis dėlto davė tam tikros naudos ir platesniems valstiečių sluoksniams, šiek tiek saugojo juos nuo priv. kapitalo išnaudojimo, nes parūpindavo rinką jų produkcijai realizuoti kad ir minimaliomis, bet tvirtomis kainomis. Be to, buvo išugdytas kooperatinis ir valstybinis-kooperatinis ž. ū. tiekimo, ž. ū. produkcijos perdirbimo ir realizavimo aparatas, sudaryta materialinė-techninė ir organizacinė bazė, kuri vėliau buvo panaudota, žemės ūkį pertvarkant soc. pagrindais.

Klaipėdos krašte veikė ž. ū. kredito ir prekybos kooperacija, kuri palaikė glaudžius ūkinius ir organizacinius ryšius su R. Prūsijos koop. centrais. Pieninės buvo daugiausia privačios.

Vilniaus krašte veikė ž. ū. kredito ir pieno ūkio kooperacija. Vilniaus vaivadijoje 1938 veikė 106 ž. ū. kredito kooperatyvai (38 000 narių), 12 prekybos ž. ū. kooperatyvų (2000 narių), 48 koop. pieninės (15 000 narių).

1940—41, vykdant socialistinius ž. ū. pertvarkymus, taryb. pagrindais buvo pertvarkyta taip pat ž. ū. kredito ir prekybos kooperacija. „Pienocentrui" prižiūrėti Liaudies vyriausybė paskyrė komisarą, o kai buvo sudaryta Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba (LKT), jis dirbo Maisto pramonės liaudies komisariato (vėliau Mėsos ir pieno pramonės liaudies komisariato) tiesiogiai prižiūrimas. „Pienocentrui" ir jo jungiamoms pieno perdirbimo b-vėms buvo perduotos visos nacionalizuotos pieno pramonės įmonės. Jis plėtė specializuotą pieno ir pieno produktų prekybos tinklą, prižiūrėjo priv. sūrinių veiklą, vykdė valstybines pieno paruošas. Į koop. pienines buvo įtraukta apie 3000 naujų narių. Daliai buožių pasitraukus, 1941 67% pieninių narių sudarė valstiečiai, turintys iki 20 ha žemės. 1941 pr. buvo perrinktos pieno perdirbimo b-vių v-bos, į jas pateko daugiausia darbo valstiečiai. Vykdant LKP V suvažiavimo (1941.II) nutarimus, be įvairių kolūkių formų, 1941 buvo organizuojami bendro naudojimosi mašinomis rateliai, veislinių gyvulių punktai (tam buvo skirta 3 375 000 rb kredito). Paskolos veislinių gyvuliams ir mašinoms kolektyviai įsigyti buvo duodamos bent 5 ūkių kolektyvui.

Vok. faš. okupantai ir jų talkininkai soc. pertvarkymus ž. ū. kooperacijoje panaikino, pajungė ją grobikiškai faš. Vokietijos politikai.

Lietuvą išvadavus, svarbiausias Ž. ū. k. uždavinys buvo padėti naujakuriams, gavusiems iš Tarybų valdžios žemės, įsikurti, o smulkiesiems ir vidutiniesiems valstiečiams — atkurti savo ūkius. Per kooperatyvus buvo organizuojamos ir ž. ū. produktų paruošos. Tuoj po išvadavimo buvo atkuriamos veikusios prieš karą vartotojų b-vės. 1944.IX buvo atgaivinta „Pienocentro" ir „Lino" veikla, pradėjo veikti koop. pieninės; 1944.X—1945.III buvo atkurti ž. ū. kredito kooperatyvai. Vykdant Lietuvos TSR LKT 1945.V.25 nutarimą „Dėl žemės ūkio kooperacijos Lietuvos TSR", buvo suorganizuota Lietuvos Ž. ū. kooperacijos

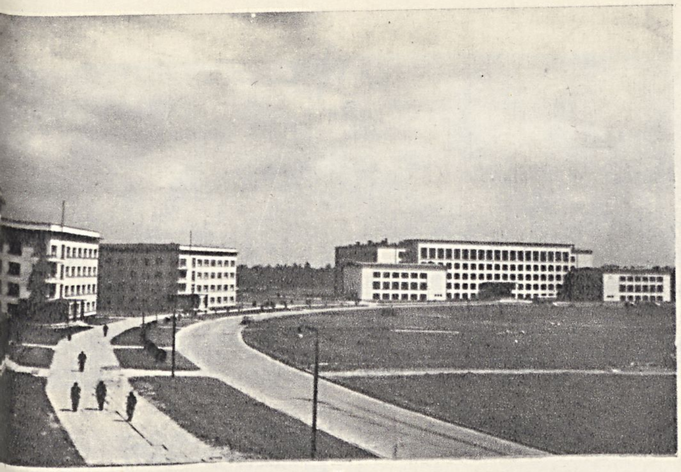

1

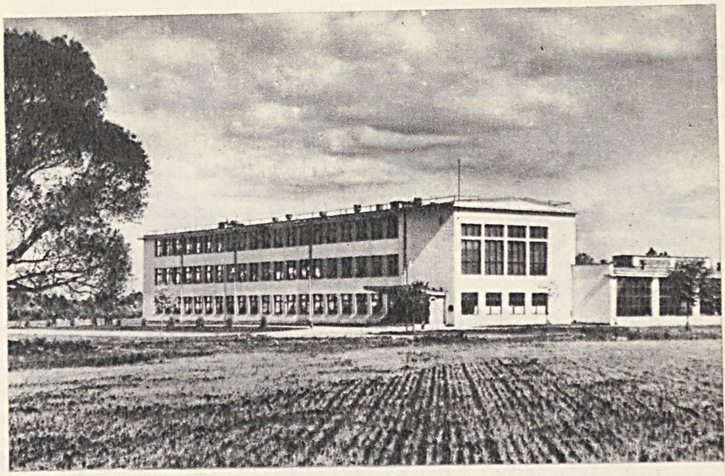

2

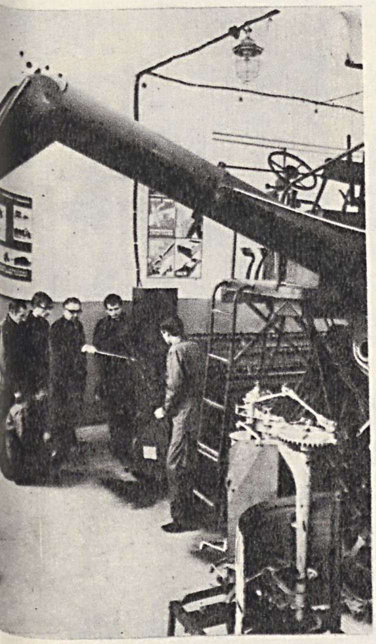

3

4

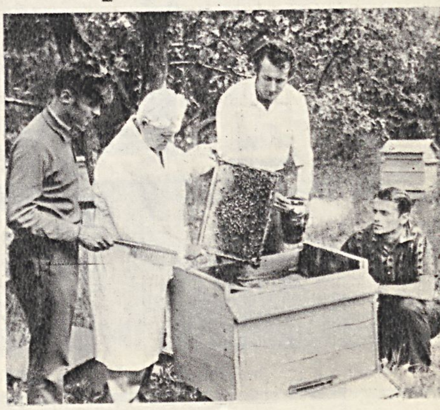

5

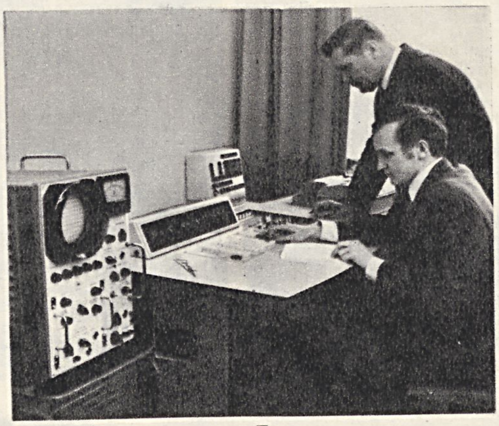

7

8

6

ŽEMĖS ŪKIO AKADEMIJA

1. Akademijos miestelis. **2.** Ž. ū. mechanizacijos f-to rūmai. **3.** Derliaus nuėmimo ir dorojimo mašinų laboratorija. **4.** Augalininkystės paskaita. **5.** Prof. J. Kriščiūnas su studentais prie bičių. **6.** Hidraulikos laboratorija. **7.** Elektroninių skaičiavimo mašinų laboratorija. **8.** Studentų skaitykla. **9.** Akademinis choras „Daina"

9

1

2

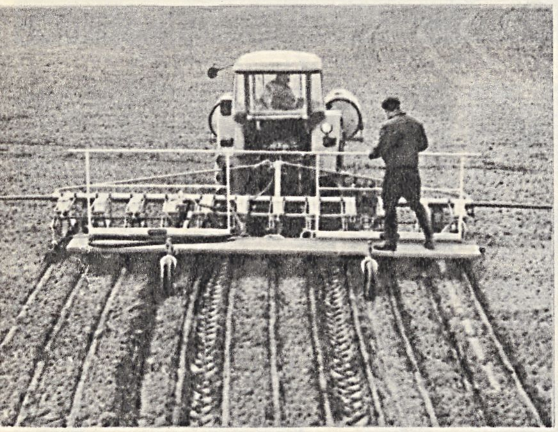

3

4

5

6

7

8

9

ŽEMĖS ŪKIS I

1. Rugių kirtimas Anykščių rj. Svėdasų kolūkyje. 2. Cukrinių runkelių purkštimas Šiaulių rj. „Raudonosios vėliavos" kolūkyje. 3. Cukrinių runkelių sėja Kėdainių rj. Aristavos kolūkyje. 4. Lauko tręšimas Panevėžio rj. Paliūniškio kolūkyje. 5. Panerio taryb. ūkio (Vilniuje) šiltnamis. 6. Bulvių kasimas Šilutės rj. Jonaičių taryb. ūkyje. 7. Šakių rj. Lenino kolūkio sodas. 8. Švenčionių rj. Cirkliškio parodomojo ūkio technikos kiemas. 9. Samališkės bandymų stoties (Klaipėdos rj.) eksperimentinio ūkio bitynas

s-ga, kuri jungė besiorganizuojančias universalaus tipo Ž. ū. k. d-jas; „Pienocentrui" buvo pavesta organizuoti pieno kooperacijos b-ves; sukurta Veisliniams gyvuliams bei paukščiams auginti ir kontroliuoti b-vių s-ga, kuri turėjo organizuoti atitinkamas b-ves apskrityse; „Linui" buvo pavesta organizuoti linininkystės d-jas.

Visam Ž. ū. k. darbui vadovauti buvo įsteigta Vyriausioji Ž. ū. k. v-ba prie Lietuvos TSR LKT ir Ž. ū. k. sektoriai prie apskričių vykd. k-tų. Pieno ūkio kooperacijos darbui vadovauti, kaip ir 1940—41, buvo įpareigotas Mėsos ir pieno pramonės liaudies komisariatas (nuo 1946 m-ja). Tarybinė Ž. ū. k. buvo organizuojama gana lėtai, nes trūko parengtų darbui joje kadrų, taip pat ž. ū. mašinų ir padargų, miner. trąšų. Ž. ū. kooperacijai trukdė ir burž. nacionalistų teroras. Vis dėlto ž. ū. kooperatyvai 1946 turėjo 138 mašinų nuomojimo punktus, 73 javų valymo punktus, 53 kergimo punktus, 18 malūnų, 54 kalves, nemaža kt. įmonių.

Ž. ū. k. d-jos rūpinosi ir savo narių produkcijos realizavimu miestų rinkoje susidarančiomis kainomis. 1946 rudenį jos pradėjo organizuoti ir pirmuosius kooperatinius pasėlius; tai buvo kolektyvinio žemės dirbimo užuomazga. 1947 pr. jau veikė 215 universalaus tipo Ž. ū. k. d-jų (11 704 nariai), 68 linininkystės d-jos (5860 narių), 172 pieno b-vės (5612 narių), 82 veislinių gyvulių bei paukščių auginimo ir kontroliavimo b-vės (1932 nariai).

Ž. ū. k. tolesniam vystymuisi labai didelę reikšmę turėjo LKP CK XIII plenumas (1947.IV). Jis nurodė, kad Ž. ū. k. turi tapti pagr. įrankiu kaimui soc. pagrindais pertvarkyti. Po jo imta plačiau traukti į Ž. ū. k. darbo valstiečius, plėsti kooperacijos gamybinę veiklą. Kad patobulėtų organizacinė Ž. ū. k. sistema ir pagerėtų vadovavimas jai, kad nebūtų dubliavimo vadovaujant, buvo likviduota Vyriausioji ž. ū. kooperacijos v-ba prie Lietuvos TSR MT ir Ž. ū. k. sektoriai prie apskričių vykd. k-tų, o Ž. ū. k. s-ga buvo perorganizuota į Lietuvos TSR Ž. ū. kooperacijos centro s-gą, kuri jungė apskričių Ž. ū. k. s-gas (pastarosios savo ruožtu jungė visus atitinkamos apskrities ž. ū. kooperatyvus, be kredito kooperatyvų). Buvo likviduotas „Linas", ir linininkystės d-jos susiliejo su Ž. ū. k. d-jomis. „Pienocentras" ir Veisliniams gyvuliams bei paukščiams auginti ir kontroliuoti b-vių s-ga susijungė ir pasivadino Lietuvos Gyvulininkystės-pienininkystės kooperacijos s-ga, o jų nariai kooperatyvai persitvarkė į gyvulininkystės-pienininkystės koop. d-jas. Tobulinant organizacinę Ž. ū. k. struktūrą, siekiant, kad Ž. ū. k. kuo geriau kooperuotų valstiečius ir juos gamybiškai aptarnautų, 1948.III ji buvo atleista nuo linų pluošto ir sėmenų kontraktacijos ir paruošų. 1948.VIII visa pieno pramonė buvo perduota Mėsos ir pieno pramonės m-jai, o gyvulininkystės-pienininkystės kooperacijos draugijos persitvarkė į universalaus tipo Ž. ū. k. draugijas arba įsiliejo į jas.

Nors 1947.II pradėjo kurtis ir pirmieji kolūkiai, iki masinio kolektyvizavimo lygiagrečiai plėtė savo darbą ir Ž. ū. k. d-jos. 1949 pr. buvo 505 Ž. ū. k. d-jos, kurios jungė 54 269 narius (apie 14% visų darbo valstiečių ūkių); 74% jų sudarė smulkieji valstiečiai. D-jos turėjo 431 gyvulių kergimo punktą, 350 kalvių, 167 malūnus, nemaža kt. įmonių. Per Ž. ū. k. d-jas valstiečiams buvo skirstomos miner. trąšos, ž. ū. mašinos, padargai ir kt. inventorius, jos rūpinosi ž. ū. technikos remontu, javų kūlimu ir valymu, gyvulių kergimu, padėjo savo nariams dirbti žemę, jose išsiplėtė kolektyvinio darbo pradai. Draugijų visuom.—koop. pasėliai 1948 užėmė 29 387 ha; jos turėjo 235 visuom. gyvulininkystės fermas. 1949 Ž. ū. k. turėjo 44 ž. ū. produktų supirkimo bazes, 140 prekybos įmonių, 25 dešrų dirbtuves, 15 kepyklų. Kooperatyvų v-bose ir tiesioginėje jų ūkinėje veikloje tais metais dalyvavo daugiau kaip $^1/_3$ visų Ž. ū. k. d-jų narių (apie 19 000). Tai buvo gera kolektyvinio darbo m-la. Ž. ū. k. d-jų pagrindu 1947 susiorganizavo 6 kolūkiai, 1948 — 116, 1949 — jau 878. Ž. ū. kolektyvizacijai įgijus masinį pobūdį, 1949.X.15 beliko 201 ž. ū. kooperacijos d-ja (12 115 narių). 1949 pab. paprastoji prekybinė-gamybinė Ž. ū. k. likvidavosi. Jos mašinos, inventorius, padargai, darbo ir produktyvieji gyvuliai buvo perduoti kolūkiams (dalis mašinų — mašinų-traktorių stotims).

Lit.: **V. Leninas,** Apie kooperaciją, V., 1954; **P. Šalčius,** Kooperacija (Kooperacijos paskaitų kursas), K., 1931; Lietuvos kooperacija, K., 1932; **P. Šalčius,** Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 metų, K., 1937; Lietuvos kooperacija 1932—1938 m., K., 1939; **A. Sniečkus,** Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą, K., 1941; **M. Gregorauskas,** Buržuazinės Lietuvos kooperacija — darbo žmonių išnaudojimo įrankis, V., 1948; **A. Sniečkus,** Tarybų Lietuvos kolektyvinių ūkių uždaviniai, V., 1949; Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) VI suvažiavimo rezoliucija, V., 1949; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **V. Kapsukas,** Buržuazinė Lietuva, V., 1961; **V. Kapsukas,** Lietuvių buržuazijos stiprėjimas ir jos reikalų reiškėjai. — Raštai, t. 5, V., 1962; **A. Venckus,** Prekybinės kooperacijos socialinis bei ekonominis vaidmuo buržuazinėje Lietuvoje. — „Ekonomika", t. 3, sąs. 2, 1963; **V. Pauliukonis,** Valstybinio-monopolistinio kapitalizmo Lietuvoje klausimu. — Ten pat; **P. Oleka,** LKP kova už socialistinį žemės ūkio pertvarkymą Tarybų Lietuvoje, V., 1966.

ŽẼMĖS ŨKIO MAŠĨNOS IR̃ PADÂRGAI. Seniausi žemės dirbimo įrankiai buvo medinės lazdos, kauliniai, akmeniniai peiliai, *kirviai, kapliai, šakės,* kastuvai. Seniausias ž. ū. padargas buvo *arklas,* išsivystęs iš kaplio. Neolite atsirado titnaginiai piautuvai. Mūsų eros pradžioje jau buvo vartojama *akėčios,* arklas su geležiniu noragu, *dalgis,* geležinis *piautuvas.* Tokiais ž. ū. padargais žemė buvo dirbama ir feod. laikotarpiu.

XVIII a. pab.—XIX a. pr. dvaruose ir dideliuose ūkiuose ėmė plisti vietinės gamybos ir importiniai geležiniai plūgai, geležinės akėčios, vagotuvai, arpai, kuliamosios mašinos. XIX a. pirmojoje pusėje dvaruose jau būta šienapiovių,

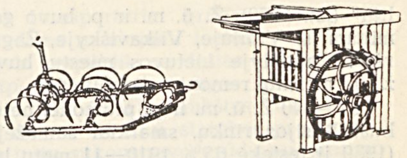

1930—38 Lietuvoje gamintos **žemės ūkio mašinos ir padargai:** spyruoklinės akėčios ir arklinė kuliamoji

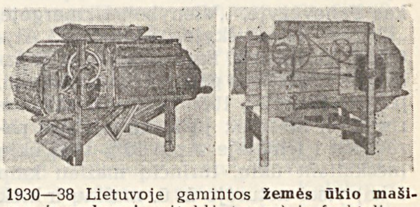

1930—38 Lietuvoje gamintos **žemės ūkio mašinos ir padargai:** vėtyklė (arpas) ir fuchtelis

vandeniu sukamų ir garinių kuliamųjų, ketinių volų, arpų, šiaudapiovių, kultivatorių, arklinių grėblių. Po baudžiavos panaikinimo (1861), plintant kapit. santykiams ir žemės ūkiui vis labiau darantis prekiniu ūkiu, pradėta vartoti dar tobulesnė ir įvairesnė ž. ū. technika. Dvaruose sparčiai plito angliški, švediški, Varšuvos plūgai, įv. sistemų akėčios, ekstirpatoriai, sėjamosios, kertamosios, šiaudapiovės, kuliamosios mašinos. Daugiausia ž. ū. technikos buvo Suvalkų gub., mažiausiai — Vilniaus gub. Daug Ž. ū. m. ir p. gamino dvarų ir kaimų kalviai, amatininkai. Smulkūs valstiečiai vartojo daugiausia tradicinius pačių pasigamintus ž. ū. padargus: žagres, spragilus, medines rankines vėtykles. Tačiau kai kurie jau turėjo ir geležinius plūgus, akėčias. Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje — XX a. pr. buvo gana išsivysčiusi Ž. ū. m. ir p. gamyba. Kaune Ž. ū. m. ir p. gamino M. Rekošo f-kas „Minerva" (įst. 1862), Tilmansų f-kas (įst. 1867), M. Šuvalovo f-kas „Mars" (įst. 1869), Šmitų f-kas „Vestfa-

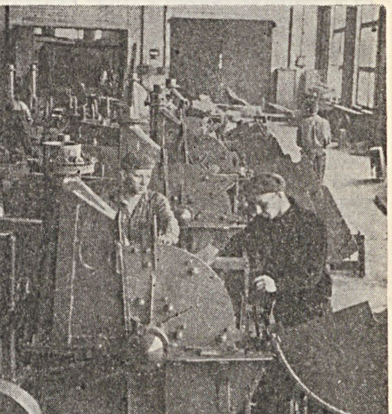

Žemės ūkio mašinos ir padargai. Radviliškio žemės ūkio mašinų gamyklos mašinų surinkimo cechas

lija" (įst. 1879). Ž. ū. m. ir p. buvo gaminami ir Vilniuje, Vilkaviškyje, Žagarėje. Daugelyje Lietuvos miestų buvo ž. ū. mašinų remonto dirbtuvės.

1919—40 Ž. ū. m. ir p. pramonė, netekusi Rusijos rinkų, smarkiai sumažėjo (1939 ji tesiekė 65% 1910—11 metų lygio). Nesudėtingas Ž. ū. m. ir p. gamino: „Liviela", „Metalas" (buv. „Vestfalija"), „Neris" Kaune, Turčionių fabrikas Panevėžyje, „Vienybė" Ukmergėje, „Plūgas" Vilkaviškyje, „Ūkmašina" Alytuje ir kt. įmonės. Paprastesnius ž. ū. padargus ir mašinas gamino kaimo kalviai, patys valstiečiai. 1930 buvo 920 000 įvairių Ž. ū. m. ir p.; jų atskiros rūšys parodytos 1 lentelėje. Apie 10% visų ūkių (neskaitant ūkių, turinčių mažiau kaip 1 ha) visai neturėjo ž. ū. mašinų ir kiek tobulesnių ž. ū. padargų. Pagrindinė traukiamoji jėga visuose ūkiuose buvo arkliai. 1930 Lietuvoje buvo 544 *traktoriai.*

Tarybų Lietuvos žemės ūkis, pertvarkomas soc. pagrindais, buvo gausiai ap-

1 lent. **Lietuvos ž. ū. mašinos ir padargai 1930**

Traktorių	544
Plūgų	370 128
Akėčių	211 322
Arklinių kauptuvų ir bulviakasių	39 420
Sėjamųjų	4 374
Kertamųjų ir grėbiamųjų	35 541
Kuliamųjų	44 268
Grūdų valymo mašinų	83 899
Akselinių	77 611

rūpintas ž. ū. technika. 1940—41 ir pirmaisiais pokario metais prie ž. ū. darbų mechanizavimo, žemės dirbimo gerinimo, žemdirbystės kultūros kėlimo daug prisidėjo *mašinų-traktorių stotys* (MTS) ir *mašinų-arklių nuomojimo punktai,* teikiantys valstiečiams ir besikuriantiems kolūkiams techninę ir organizacinę pagalbą. 1940 pab. žemės ūkyje dirbo 1200 traktorių. Vok. faš. okupantai sunaikino arba išsivežė 480 traktorių, 98 000 įvairių ž. ū. mašinų. 1957 Lietuvoje buvo 129 MTS, kurios turėjo 8518 traktorių. 1958 MTS buvo pertvarkytos į remonto-technikos stotis, kurioms buvo pavesta kolūkius aprūpinti ž. ū. mašinomis bei padargais ir juos remontuoti. Nuo 1958 visa ž. ū. technika priklauso kolūkiams, taryb. ir kt. valst.

2 lent. **Tarybų Lietuvos pagrindinės ž. ū. mašinos ir padargai**

	1950	1960	1969
Traktorių (fizinių vienetų)	4 200	17 900	37 700
Traktorių (skaičiuojant 15 AG)	6 800	31 000	67 700
Grūdų kombainų	251	1 727	8 478
Runkelių kombainų	—	10	933
Siloso kombainų	—	817	2 332
Linų kombainų	9	54	493
Bulvių kombainų	3	72	266
Traktorinių linarovių	153	679	1 069
Traktorinių šienapiovių	381	2 729	7 158
Sudėtingų grūdų valymo mašinų	75	777	2 593
Žolės miltų gamybos agregatų	—	1	427
Traktorinių plūgų	3 753	11 842	17 785
Traktorinių kultivatorių	1 405	11 928	27 512
Traktorinių sėjamųjų	1 270	10 117	16 553

ūkiams. 1968 kolūkiai ir taryb. ūkiai turėjo 131 mln. vertės Ž. ū. m. ir p. Vienam hektarui ariamosios žemės ž. ū. mašinų ir padargų teko vid. už 61,7 rb (1960 už 46,3 rb). Pagrindinių Ž. ū. m. ir p. kiekis parodytas 2 lentelėje. Be to, kolūkiai ir taryb. ūkiai turi daug kitos technikos: sunkvežimių, transporterių, kėlimo ir krovimo įrengimų, automatinio melžimo prietaisų, automati-

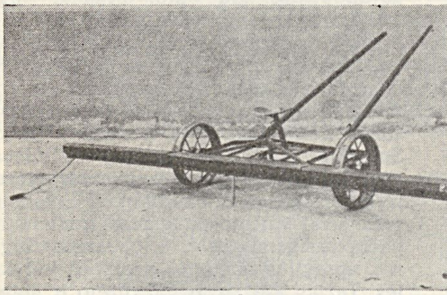
1

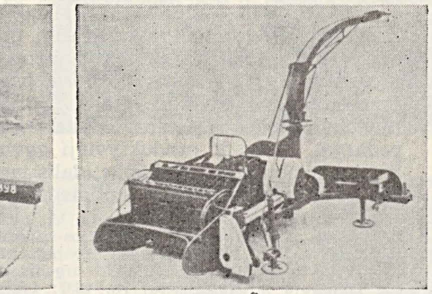
2

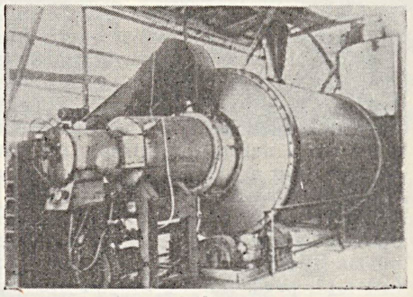
3

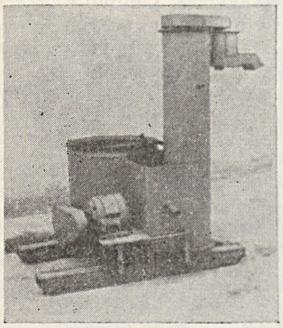
4

5

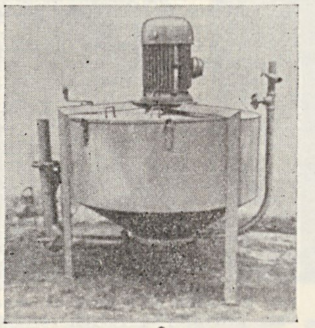
6

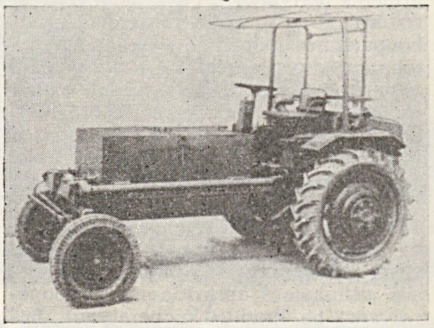
7

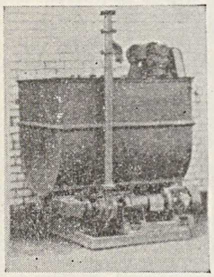
8

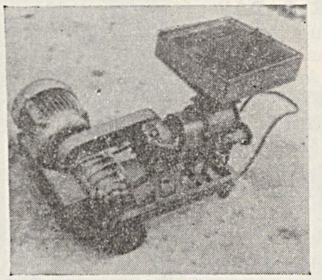
9

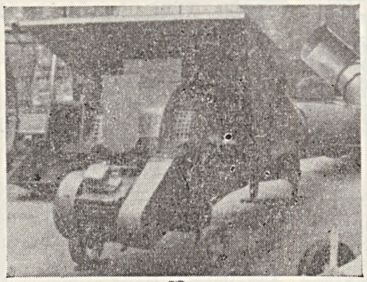
10

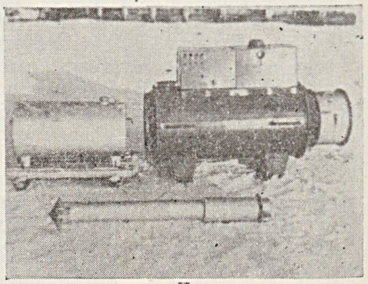
11

Tarybų Lietuvoje gaminamos **žemės ūkio mašinos ir padargai. 1.** Arklinė dobilų sėjamoji ADS-5. **2.** Šienapiovė smulkintuvas KIK-1,4. **3.** Žolės miltų agregatas AVM-0,4. **4.** Akmenų atskirtuvas K-5. **5.** Šakniavaisių smulkintuvas KPI-4. **6.** Ėdalo maišytuvas „Nemunas". **7.** Ėdalo dalytuvas RK-0,8. **8.** Ėdalo maišytuvas dalytuvas SRŽK-2,0. **9.** Pneumatinis grūdų transporteris TZP-10. **10.** Pneumatinis šieno ir šiaudų transporteris TPE-10 A. **11.** Stacionarinis šilumos generatorius TGS-400

nių girdyklų. (Apie ž. ū. mechanizavimą ž. dar *Žemės ūkis.*) Žemės melioravimo technika sukoncentruota melioracinės statybos v-bose (ž. *Melioracija*).

Ž. ū. mašinomis ir padargais (vietinės gamybos ir užsieniniais) visas ž. ū. įmones aprūpina resp. susivienijimas „Lietuvos ž. ū. technika". 1968 Lietuvos žemės ūkiui patiekta 4879 traktoriai, 4535 traktoriniai plūgai, 2543 traktorinės sėjamosios, 5111 traktorinių kultivatorių, 1547 traktorinės šienapiovės, 1645 grūdų kombainai, 2024 sunkvežimiai.

1945—55 Ž. ū. m. ir p. gamyba Lietuvoje buvo maždaug 1939 lygio. Buvo gaminami įv. Ž. ū. m. ir p. — akėčios, plūgai, sėjamosios, kuliamosios. 1956 ž. ū. mašinų ir padargų gamybą pradėta plėsti. „Komunaro" g-la (Vilniuje) gamino dobilų sėjamąsias ir kuliamąsias mašinas, automatines girdyklas, šakniavaisių smulkinimo mašinas (iki 1959). G-la „*Neris*" 1958—61 gamino kuliamąsias mašinas (po 1300—1400 per metus), įvairias kitas ž. ū. mašinas. „Ūkmašina" (Alytuje) iki 1963 gamino dobilų sėjamąsias, šiaudų kapokles, vėtykles. Įv. akėčios, noragai ir kt. padargai buvo gaminami Rokiškyje, Vilkaviškyje. Ž. ū. mašinas ir padargus, jų atsargines dalis gamino daug kitų metalo apdirbimo įmonių. 1958 pagaminta 6,4 mln. rb (1955 kainomis) vertės įvairių ž. ū. mašinų. 1959—61 Lietuvos ž. ū. mašinų gamybos pramonė buvo pertvarkyta ir pradėta specializuoti žolės miltų agregatams gaminti. Juos gamina „Neries" firma, kuriai priklauso Vilniaus „Neries", Radviliškio ir Rokiškio ž. ū. mašinų g-los. Tarybų Lietuvoje, be žolės miltų agregatų, gaminamos ž. ū. mašinų atsarginės dalys (Vilniuje), šienapiovės (Radviliškyje), šakniavaisių smulkinimo mašinos (Rokiškyje), org. trąšų barstytuvai (Vilniuje). 1969 buvo pagaminta 25,3 mln. rb vertės (1960 3,5 mln. rb vertės) ž. ū. mašinų, 4,7 mln. rb vertės jų atsarginių dalių (1960 — 700 000 rb vertės), 3,7 mln. rb vertės traktorių atsarginių dalių (1960 — 200 000 rb), 12 000 šakniapiovių (1960 — 2500), 7000 organinių trąšų barstytuvų (1960 — 5), 1260 žolės miltų agregatų (1965 — 500).

Ž. ū. mašinų tinkamumą eksploatacijai Lietuvos sąlygomis nustato *Mašinų bandymų stotis* (Domeikavoje, Kauno rj.). Žemės ūkio gamybos atskirų procesų ir ž. ū. darbų kompleksinio mechanizavimo problemas sprendžia Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-tas, Specialus vitaminizuotų pašarų gamybos mašinų konstravimo biuras, Ž. ū. akademija, Ž. ū. ekonomikos in-tas.

Lit.: Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas 1930 m., t. 3, K., 1931; **M. Gregorauskas**, Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **P. Dundulienė**, Žemdirbystė Lietuvoje (nuo seniausių laikų iki 1917 metų), V., 1963.

ŽEMĖS ŪKIO MECHANIZACIJOS IR ELEKTRIFIKACIJOS INSTITUTAS, Lietuvos Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos mokslinio tyrimo institutas,— Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos mokslinė įstaiga Raudondvaryje (Kauno rj.). Įsteigtas 1956 vietoj

Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos instituto administracijos pastatas

Fizikos-technikos in-to ž. ū. mechanizacijos sektoriaus. Turi 12 skyrių (dirvos paruošimo mechanizavimo, javų ir žolių derliaus dorojimo mechanizavimo, šakniavaisių dorojimo mechanizavimo, ž. ū. produktų džiovinimo, vitamininių pašarų gamybos mechanizavimo, galvijų fermų mechanizavimo, kiaulių fermų mechanizavimo, paukštidžių mechanizavimo, ž. ū. gamybos procesų elektrifikavimo, kompleksinio mechanizavimo, moksl. informacijos ir propagandos, patentinį), chemijos-radioizotopų laboratoriją, konstravimo biurą, eksperimentines dirbtuves ir 3437 ha eksperimentinį ūkį. In-te dirba (1970 pr.) 73 mokslo darbuotojai (iš jų 27 mokslų kandidatai). In-tas nagrinėja pašarų gamybos, jų ruošimo, gyvulininkystės fermų ir gyvulių priežiūros mechanizavimo klausimus. Tobulina žolės miltų gamybos technologiją ir mašinų kompleksus. Tiria žolės miltų granuliavimą ir saugojimą, pašarų džiovinimą aktyvia ventiliacija, tobulina šiam tikslui naudojamus įrengimus ir automatizavimo priemones. Tiria šakniavaisių, žolių sėklojų dorojimo technologiją, org. ir miner. trąšų saugojimo ir vartojimo būdus, rengia technines užduotis ž. ū. mašinoms bei jų darbinėms dalims konstruoti. In-tas ruošia kompleksinio gyvulininkystės fermų mechanizavimo priemones, parenka mašinas srovinėms pašarų ruošimo ir skirstymo linijoms. Instituto sukurti vitamininių žolės miltų agregatai, pašarų piaunamosios-smulkintuvai, pneumatiniai transporteriai grūdams, šienui ir šiaudams naudojami Lietuvoje ir kitose taryb. respublikose. In-tas surado būdą, kaip atskirti vitamininga žolių dalis ir gaminti iš jų labai aukštos kokybės žolės miltus. Su Ž. ū. statybos projektavimo in-tu sukonstravo grūdų apdorojimo srovines linijas sandėliams, technologines linijas gyvulininkystės fermoms.

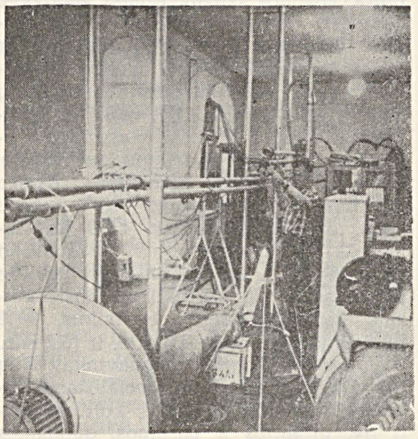

Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos instituto melžimo įrengimų laboratorija

In-tas per savo organizuojamas technikos apžiūras ir seminarus propaguoja ž. ū. melioracijos ir elektrifikacijos mokslo laimėjimus. Prie in-to veikia ž. ū. specialistų kvalifikacijos kėlimo mokykla. Iki 1970 pr. in-tas parengė 116 knygų, brošiūrų, straipsnių rinkinių, 26 bukletus ir plakatus, padėjo rengti leidinius: „Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema", „Kolūkinės technikos katalogas", „Traktorininko žinynas", „Laukų mechanizatoriaus žinynas" ir kt. Nuo 1969 in-tas leidžia savo darbus (1969 išleista 2 tomai).

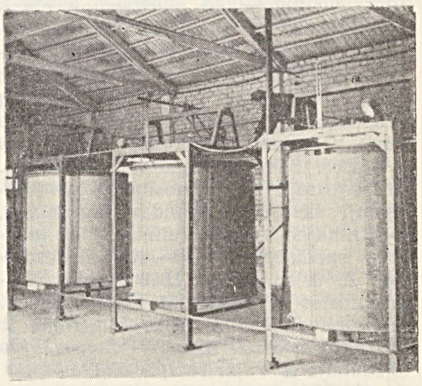

Pašarų džiovinimo tyrimas **Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institute**

Iki 1959 in-to direktorius buvo A. Saukevičius, 1959—65 J. Vitkauskas, nuo 1965 yra J. Dromantas.

Lit.: Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos institutas, K., 1966.

ŽEMĖS ŪKIO MOKYKLOS. 1859 Rietave L. Ivinskio iniciatyva buvo įsteigta ž. ū. m-la lietuvių dėstomąja kalba. Ją išlaikė I. Oginskis. Iki I pasaul. karo Lietuvoje (be Klaipėdos kr.) buvo įsteigtos ir veikė 6 ž. ū. m-los: Pagojyje (Raseinių rj.; įst. 1891), Joniškėlyje (įst. 1900), Paverkšnyje (Raseinių rj.; įst. 1907), Bubiuose (Kauno rj.; įst. 1910), Dotnuvoje (įst. 1911), Obeliuose (įst. 1911). 1915 šios mokyklos evakuotos į Rusiją ir ten po kurio laiko nustojo veikusios.

1919—40 veikė 4 laipsnių ž. ū. m-los: žiemos Ž. ū. m., žemesniosios, aukštesniosios ir aukštosios. **Žiemos Ž. ū. m.** pradėta steigti 1927. Jų buvo valstybinių ir privačių. Šiose m-lose raštingi valstiečių vaikai nuo 17 metų amžiaus buvo 5 mėn. (lapkričio—balandžio mėn.) mokomi specialiųjų ir bendrųjų disciplinų. Žiemos Ž. ū. m. specialybės nesuteikdavo. 1936—37 veikė 6 žiemos Ž. ū. m. (visos privačios). Jose mokėsi

190 mokinių. 1927—38 visas žiemos Ž. ū. m. baigė apie 500 jaunuolių. Iki 1938 jos buvo pavaldžios Ž. ū. m-jai, nuo 1938 Ž. ū. rūmams. **Žemesniąsias Ž. ū. m.** pradėta steigti 1920. Į jas buvo priimami jaunuoliai, sulaukę 15 metų ir baigę pr. m-los 4 skyrius. Buvo mokomasi nepilnus 2 metus. M-los specialybės nesuteikdavo. Mokyklos turėjo mokomuosius ūkius. 1937—38 veikė 9 valstybinės ir 8 privačios žemesniosios Ž. ū. m. Jose mokėsi 1450 mokinių; apie 70% jų buvo pasiturinčių valstiečių vaikai. Iš viso šias m-las iki D. Tėvynės karo pab. baigė apie 4000 mokinių. Įv. metu veikė šios **aukštesniosios Ž. ū. m.**: 1919—22 Dotnuvos vidurinė žemės ūkio ir miškų m-la, 1922—24 Dotnuvos ž. ū. technikumas, 1925—28 privati Gruzdžių gyvulininkystės ir pienininkystės m-la (Šiaulių rj.), 1925—35 Aukštosios Fredos aukštesnioji sodininkystės ir daržininkystės m-la (Kaune), 1926—28 Belvederio aukštesnioji pienininkystės ir gyvulininkystės m-la (Jurbarko rj., prie Seredžiaus; 1928 pavadinta aukštesniąja pienininkystės m-la; veikė iki 1944), 1928—38 Gruzdžių aukštesnioji gyvulininkystės m-la. Į jas buvo priimami jaunuoliai, baigę g-jos 4 klases. Buvo mokomasi 2—3 metus. M-los turėjo mokomuosius ūkius. Baigusieji šias m-las gaudavo agronomo, pienininkystės ar gyvulininkystės techniko specialybę. 1919—40 aukštesniąsias Ž. ū. m. baigė 1500 žmonių. Žemesniosios ir aukštesniosios Ž. ū. m. buvo pavaldžios Ž. ū. m-jai. Veikė ir dvi **aukštosios Ž. ū. m.** — *Žemės ūkio akademija* ir *Veterinarijos akademija*.

1940—41 Lietuvos Ž. ū. m. buvo pertvarkomos Tarybų Sąjungos Ž. ū. m. pavyzdžiu. D. Tėvynės karo metais buvo sudegintos Plungės, Raseinių m-los, daug m-lų apgriauta, išgrobstytas jų inventorius, mokymo priemonės, apiplėšti mokomieji ūkiai. 1945 veikė 8 Ž. ū. m. Tais pačiais metais įsteigti pirmieji 6 ž. ū. technikumai (Gruzdžių vet. technikumas, Šiaulių rj.; Joniškėlio ž. ū. technikumas; Marijampolės gyvulininkystės technikumas; Kauno ž. ū. technikumas; Kauno sodininkystės ir daržininkystės technikumas; Vilniaus ž. ū. technikumas). 1946 ž. ū. technikumuose mokėsi 700 moksleivių, 53 moksleiviai juos baigė. 1955 Ž. ū. m. pertvarkytos į technikumus. 1959 įsteigta 10 naujų ž. ū. technikumų, iš jų 9 taryb. ūkiuose. 1960 jau veikė 39 ž. ū. technikumai; juose mokėsi 8430 moksleivių. Tais metais šiuos technikumus baigė 1750 žmonių. 1965 įsteigti pirmieji 2 taryb. ūkiai-technikumai (Buivydiškio, Vilniaus rj., ir Klaipėdos, Paupio kaime). Šio tipo technikumuose mokymosi ir gamybos procesai glaudžiai susiję. 1970/71 mokslo metais buvo 12 taryb. ūkių-technikumų, 14 ž. ū. technikumų, 2 žemės ūkio buhalterinės apskaitos technikumai, 2 hidromelioracijos technikumai, 1 agrozootechnikumas, 2 ž. ū. mechanizacijos technikumai; juose mokėsi 19 400 moksleivių, dirbo 1050 dėstytojų. 16 technikumų turi neakivaizdinius skyrius. Stacionariniuose skyriuose rengiami 13 specialybių ž. ū. darbuotojai, neakivaizdiniuose — 6 specialybių. 1945—1970 ž. ū. technikumus baigė 37 700 specialistų. Ž. ū. technikumai turi mokomuosius ūkius. Priklauso Ž. ū. m-jai. 1969/70 veikusių ž. ū. technikumų sąrašas, žinių apie specialybes, priėmimą, mokymosi sąlygas pateikta straipsnyje *Technikumai*.

Be minėtųjų m-lų, 1951—59 ž. ū. specialistus rengė specialiosios vid. m-los kolūkių ir taryb. ūkių vadovaujantiems kadrams ruošti: Dotnuvoje (1951—58), Verkiuose (prie Vilniaus, 1951—56), Šilutėje (1952—59), Šiauliuose (1958—59). Jos parengė 1020 ž. ū. specialistų. 1962—66 Dotnuvoje veikusią vienmetę kolūkių ir taryb. ūkių vadovaujančių kadrų ruošimo m-lą baigė 670 žmonių. 1969 veikė 4 m-los ž. ū. darbuotojų kvalifikacijai kelti, kuriose tobulinosi ž. ū. technikumus baigę specialistai. Kvalifikuotus ž. ū. darbininkus (traktorininkus, buldozerininkus, mechanizatorius ir kt.) 1944—54 rengė ž. ū. mechanizacijos m-los, 1953—59 darbo rezervų m-los, o nuo 1959 *profesinės technikos mokyklos*. 1969 veikė 18 kaimo profesinių technikos m-lų, rengusių traktorininkus mašinistus, elektromonterius, mechanizatorius.

ŽEMĖS ŪKIO RŪMAI, ŽŪR,— iš dalies valstybinė, iš dalies visuomeninė žemės ūkio reikalų įstaiga, veikusi 1926—40 Kaune. Rūpinosi daugiausia stambiųjų ūkininkų ir dvarininkų reikalais. ŽŪR sudarė 60 narių. Iš jų 38 rinkdavo apskričių savivaldybių tarybos, 17 deleguodavo įvairios ž. ū. d-jos, org-jos, kooperatyvų s-gos, 5 skirdavo vyriausybė. 1939 ŽŪR nariais buvo 15 dvarininkų, 33 buožės ir aukšti valdininkai, 4 mokslo darbuotojai, 8 įv. įstaigų tarnautojai. ŽŪR direktorių skirdavo prezidentas.

ŽŪR turėjo agronomijos, žalienų, gyvulininkystės, smulkiųjų ūkio šakų, namų pramonės, statybos ir namų ūkio skyrius, ž. ū. sąskaitybos ir ekonomikos biurą, spaudos skyrių. Rūmai vadovavo Jaunųjų ūkininkų ratelių veiklai žemės ūkio srityje, Galvijų auginimo ir kontrolės ratelių s-gai, Arklių auginimo ir gerinimo d-jai, Kiaulių augintojų d-jai. 1927—38 prie ŽŪR veikė Ž. ū. tyrimo įstaiga. ŽŪR turėjo atstovus Vyriausiojoje žemės tvarkymo komisijoje, Užsienio prekybos komisijoje, Krašto statybos k-te, Draudimo taryboje prie valst. draudimo įstaigos. 1939 pr. Žemės ūkio rūmuose dirbo 92 darbuotojai (iš jų 63 ž. ū. specialistai); periferijoje rūmai turėjo 538 agronomus, instruktorius, kontrolasistentus, technikus. 1939 ŽŪR biudžetas buvo 6,6 mln. lt (6,2 mln. lt sudarė vyriausybės asignavimai); iš jų 2,4 mln. lt skirta ž. ū. specialistams apmokėti, 1,4 mln. lt — ž. ū. kultūrai kelti (įv. premijos ir pašalpos, duodamos dvarininkams ir stambiems ūkininkams sėklai, veisliniams gyvuliams įsigyti, mašinoms pirkti, ūkiniams pastatams statyti, kultūrinėms pievoms ir ganykloms įsirengti). ŽŪR šelpė grietinės nugriebimo punktus, organizavo javų valymo punktus, mašinų naudojimo ratelius, įv. gyvulių priežiūros, šėrimo, namų ūkio, audimo, mezgimo kursus, parodas, paskaitas, ekskursijas, turėjo lauko bandymų ūkių (1938 — 7), išlaikė keliolika žiemos ž. ū. m-lų (1938 — 14), leido laikraščius „Ūkininko patarėjas" ir „Naujoji sodyba", žurnalą „Žemės ūkis". Klaipėdos krašte veikė Klaipėdos krašto ŽŪR.

„ŽEMĖS ŪKIO SPECIALISTAS" — Žemės ūkio akademijos savaitraštis, einantis nuo 1954.IX.3.

ŽEMĖS ŪKIS — liaudies ūkio šaka, apimanti lauko, daržo, sodo augalų, gyvulių, naminių paukščių, kailinių žvėrių auginimą, bičių laikymą. Ž. ū. teikia žmonėms maisto produktus, pramonei — kai kurias žaliavas.

Ž. ū. yra vienas seniausių Lietuvos gyventojų verslų. Jau vėlyvajame akmens amžiuje (IV—II t-metis pr. m. e.) baltų protėviai pradėjo laikyti galvijus, kiaules, avis, ožkas, ėmė sėti miežius, soras, kviečius, kiek vėliau ir ankštinius augalus. Atsirado kaplinė žemdirbystė, kurios pagr. įrankiai buvo raginiai, vėliau ir akmeniniai kapliai. Žalvario (XVI—VI a. pr. m. e.) ir ankstyvajame geležies (V—I a. pr. m. e.) amžiuje gyvulininkystė ir lydiminė žemdirbystė jau buvo svarbiausi gyventojų verslai. Mūsų eros I—IV a. paplitus geležiniams darbo įrankiams, padargams, ėmus daugiau sėti rugių, avižų ir kitų varpinių, t. p. ankštinių javų, pluoštinių augalų, pradėjus žemės dirbimui naudoti gyvulius, pagr. verslu tapo miškinė-dirvoninė žemdirbystė. Žemei dirbti užteko mažiau žmonių, todėl ūkininkauti galėjo ir atskira šeima. Gimininė santvarka ėmė irti. Ilgainiui gyvuliai ir dirbamoji žemė tapo atskiros šeimos nuosavybe. Klasinės visuomenės formavimosi laikotarpiu paspartėjus gamybinių jėgų vystymuisi ir padidėjus darbo našumui, Ž. ū. produktų žmonės pradėjo gaminti daugiau, negu reikėjo pramisti. Ėmė rastis turtingesnių žemės ir kitų gamybos priemonių savininkų, pradėjo didėti turtinė nelygybė. Formavosi feodalų (žemvaldžių, *bajorų*) ir *valstiečių* (žemdirbių) klasės (ž. dar *Feodalizmas*, *Baudžiava*). IX—XI a. daugiausia auginta galvijų, arklių (žirgų), mažiau kiaulių, dar mažiau smulkiųjų raguočių, šiek tiek vištų. Išsivystė pūdyminė žemdirbystė. XI—XIII a. jau turėta svirnų, tvartų, kiek vėliau ir klojimų. XIV—XV a. svarbiausias žmonių verslas buvo žemdirbystė, antraeiliai verslai — gyvulininkystė, medžioklė, žvejyba, bitininkystė. XVI a. labiau išplitus prekiniams piniginiams santykiams, susidarė platesnė rinka Ž. ū. gaminiams. Ž. ū. intensyvinimo, didžiojo kun-ščio pajamų didinimo tikslais XVI a. vid. pradėta vykdyti *valakų reformą*. Įsigalėjo

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 897 ir 912

trilaukis, padidėjo Ž. ū. produktyvumas, sparčiau ėmė vystytis gamybinės jėgos. XVIII a. antrojoje pusėje vidaus ir užsienio rinkoje dar labiau padidėjo Ž. ū. produktų paklausa. Dvarininkai, siekdami didesnių pajamų, plėtė palivarkinį ūkį, didino lažą, mokesčius. Valstiečiai nepajėgė įsigyti gerų darbinių gyvulių, padargų, neįstengė atlikti prievolių išsiplėtusiose dvarų valdose. Žemė vis labiau buvo alinama. XIX a. pradžioje Lietuvos žemės ūkyje atsirado kapit. santykių užuomazgų. Daugėjant nuskurdusių valstiečių, bežemių, laisvai samdomų žmonių, turtingesnieji valstiečiai, kiek vėliau ir dvarininkai, ėmė naudoti samdomąjį darbą. Kauno gubernijoje XIX a. vid. apie 22% dvarų vyrų sudarė samdiniai — bernai. Dvarininkai pradėjo pirkti tobulesnį Ž. ū. inventorių, įvedė daugialaukes sėjomainas, didino darbinių gyvulių skaičių. Tačiau stambiems kapit. ūkiams vystytis ir plačiau naudoti samdomąją darbo jėgą trukdė baudžiaviniai santykiai. Stiprėjo valstiečių kova už baudžiavos panaikinimą. Ekonominio ir polit. gyvenimo raidos verčiama caro vyriausybė 1861 paskelbė baudžiavos panaikinimą (Užnemunėje ir Klaipėdos krašte panaikinta 1807). Pagal baudžiavos panaikinimo nuostatus dvarininkai ir toliau liko visos žemės savininkai. Valstiečiai gavo asmens laisvę ir teisę išsipirkti sodybinę žemę; iki tol dirbtą laukų žemę jie galėjo išpirkti, tik dvarininkui sutikus. Miškus, iš dalies ir ganyklas valstiečiai turėjo nuomotis iš dvaro už pinigus ir atodirbius (ž. *Baudžiavinės liekanos*). Dėl to 1861—62 visoje Lietuvoje kilo valstiečių bruzdėjimai. Po 1863 sukilimo caro valdžia, norėdama patraukti Lietuvos valstiečius į savo pusę, padarė naujų Ž. ū. reformų. Buvo panaikintos laikinosios valstiečių prievolės dvarui, jie gavo teisę per 49 metus išsipirkti savo skirtinę žemę. Tos reformos pagreitino kapit. santykių įsigalėjimą žemės ūkyje, ir XIX a. septintojo d-mečio pabaigoje Lietuvoje jau vyravo kapitalistinė Ž. ū. sistema. Daugumas dvarų virto kapit. ūkiais. Sustiprėjo valstiečių klasinė diferenciacija, praturtėjusieji pirko žemę iš nuskurdusių valstiečių ir dvarininkų. Kapitalizmo vystymąsi stabdė caro valdžios politika. Kauno gub. dvarininkams buvo palikta 40,6%, Vilniaus — 39,2%, Suvalkų — 22,2% visos žemės ir servitutai. Vietos gyventojams (katalikams) teisė įsigyti žemę 1865 caro įsaku buvo apribota.

Vystantis kapitalizmui, žymiai pasikeitė Ž. ū. specializacija. Pagrindinė liet. gubernijų Ž. ū. kryptis iki XIX a. pab. buvo laukininkystė, ypač javų ir linų auginimas. Nuo XIX a. pab. labiau vystėsi gyvulininkystė, pienininkystė. Dvaruose plito patobulintos Ž. ū. mašinos, garo varikliai, miner. trąšos. Dvarai pagamindavo daugiau Ž. ū. produkcijos, negu valstiečių ūkiai, ir didino grūdų bei kitų Ž. ū. produktų eksportą. Kapitalizmą žemės ūkyje dar labiau sustiprino 1906—14 *Stolipino reforma*. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje 1913 buvo (tūkst. ha): iš viso Ž. ū. naudmenų 4380, iš jų ariamosios žemės 2830 (pasėlių 2144, pūdymų ir dirvonų 686), pievų 750, ganyklų 770, sodų 30. Iš bendro pasėlių ploto 75,1% buvo javų, 2,7% linų, 8,8% bulvių, 0,7% daržovių, 0,9% pašarinių šakniavaisių, 11,7% daugiamečių ir vienmečių žolių, 0,1% kt. augalų. Vid. derlingumas (cnt/ha): javų 9,6, linų pluošto 2,9, šakniavaisių 210, bulvių 79, daugiamečių ir vienmečių žolių šieno 31. Bendrieji derliai (tūkst. t): grūdų 1537, linų pluošto 17, bulvių 1489, šakniavaisių 420, daugiamečių ir vienmečių žolių šieno 793, pievų šieno 1200. 1913 visi produktyvieji gyvuliai, perskaičiuoti į sąlyginius galvijus, sudarė 1 524 000. Iš karvės per metus primelžta apie 1200 kg pieno. Pagaminta apie 167 000 t mėsos (skerdienos), 837 000 t pieno, 277 mln. kiaušinių. Vidutiniškai vienam gyventojui pagaminta 270 kg pieno, 62 kg mėsos (skerdienos).

Per I pasaul. karą (1914—18) labai sumažėjo gyvulių (ypač arklių, galvijų), pasėlių plotų (daug laukų ėmė dirvonuoti), Ž. ū. inventoriaus, sudeginta arba sugriauta nemaža kaimų, sunaikinta apie 43% sodybų.

1918 pab.—1919 pr. susidarė ek. ir polit. prielaidos socialistiniam Ž. ū. kurti. Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė 1918. XII.16 manifestu paskelbė žemės nacionalizavimą, 1919.I.14 Žemės dekretu nustatė žemės reformos pagrindus. Buvo numatyta organizuoti Ž. ū. komunas, nacionalizuotuose dvaruose pradėta kurti liaudies ūkius, kuriuos tvarkė renkami darbininkų k-tai. Kontrrevoliucijos jėgos sutrukdė Tarybų valdžiai baigti šį darbą.

Buržuazinė Lietuvos vyriausybė, kad atitrauktų valstiečius nuo rev. judėjimo ir patrauktų juos į savo pusę, jau 1918 pažadėjo padaryti žemės reformą, bet pažadus tesėti delsė, ir valstiečiai toliau kovojo dėl žemės. 1919 kūrėsi Ž. ū. darbininkų profs-gos. Jos reikalavo išdalyti dvarų žemes. 1920 pavasarį Raseinių aps. Raudonės vls. valstiečiai užėmė dalį dvarų žemių. 1920 Kauno įgulos kareivių sukilimo pagr. reikalavimas t. p. buvo išdalyti dvarų žemes bežemiams ir mažažemiams valstiečiams. 1922 Steigiamasis seimas priėmė *žemės reformos* įstatymą. Pirmiausia imta aprūpinti žeme burž. kariuomenės savanorius, vėliau — bežemius ir mažažemius valstiečius. Žemės buvo duota maždaug 20% jos reikalingų bežemių ir mažažemių. Dvarininkų žemėvalda buvo apribota, bet nelikviduota. Toliau buvo tęsiamas dar 1911 pradėtas kaimų skirstymas į vienkiemius (ž. *Žemėtvarka*). LKP CK 1923 plenumas nurodė, kad liet. buržuazijai ir buožėms visai nerūpėjo pakankamai aprūpinti žeme visus jos reikalingus lauko darbininkus ir mažažemius valstiečius, kad ji siekė atitraukti juos nuo rev. judėjimo ir, pririšus prie mažo žemės sklypelio, suteikti buožėms ir dvarininkams pigių darbo rankų. LKP reikalavo išdalyti be atlyginimo visą stambiųjų žemvaldžių žemę su gyvu ir negyvu inventoriumi vargingiesiems valstiečiams, mažažemiams. Daugelis bežemių ir mažažemių valstiečių, gavusių žemės, gerai ūkininkauti nepajėgė, nes trūko Ž. ū. inventoriaus, gyvulių, pastatų. Jie greit prasiskolino (1939 apie 45% naujakurių žemės buvo atitekę dvarininkams ir stambiesiems žemvaldžiams). Kaime daugėjo mažažemių valstiečių, Ž. ū. darbininkų, stiprėjo buožija. Prieš 1940 reformą smulkieji valstiečių ūkiai (iki 10 ha) sudarė apie 50% visų ūkių, bet žemės jiems priklausė apie 17%; stambieji ūkiai (20 ha ir daugiau) sudarė apie 20%, o turėjo apie 60% visos žemės. Burž. valdžia įv. ekonominėmis priemonėmis rėmė stambiuosius ūkius, dvarus: teikė jiems veislinius gyvulius, sėklą, įv. primokėjimus, paskolas. Buvo propaguojama Danijos žemdirbystės sistema, iškeliant kapitalistinį Danijos Ž. ū. kaip sektiną Lietuvai pavyzdį. Kapit. elementų kaime stiprinimu, žemdirbystės ir gyvulininkystės kultūros kėlimu, Ž. ū. produkcijos realizavimo sąlygų gerinimu rūpinosi *Žemės ūkio rūmai, žemės ūkio kooperacija*.

Lietuvos Ž. ū. vystymasis labai priklausė nuo užsienio rinkų. 1919—29 pagrindinės Ž. ū. kryptys buvo: javų, linų, kartu pieno galvijų, lašininių kiaulių, vištų, žąsų auginimas. Nuo 1928—1929, sumažėjus užsienio rinkose javų ir ypač linų pluošto kainoms, imta plėsti galvijų, bekonų, paukščių auginimą. Ž. ū. vis labiau įgavo gyvulininkystės kryptį. Žemdirbystė buvo pertvarkoma gyvulininkystės poreikiams tenkinti. Didėjo pašarinių šakniavaisių, sėjamųjų žolių plotai. Dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje 1939 buvo (tūkst. ha): iš viso Ž. ū. naudmenų 4430, iš jų ariamosios žemės 3070 (pasėlių 2591, pūdymų ir dirvonų 479), pievų 790, ganyklų 526, sodų 44. Iš bendro pasėlių ploto 65,2% buvo javų, 3,3% linų, 0,3% cukrinių runkelių, 8,5% bulvių, 1,1% daržovių, 2,3% pašarinių šakniavaisių, 19,1% daugiamečių ir vienmečių žolių, 0,2% kt. augalų. 1934—38 vid. derlingumas (cnt/ha): javų 11,3, linų pluošto 3,6, cukrinių runkelių 203, šakniavaisių 213, bulvių 119, daugiamečių ir vienmečių žolių šieno 26,4. Bendrieji derliai (tūkst. t): grūdų 1865, linų pluošto 28, bulvių 2537, šakniavaisių 1199, daugiamečių ir vienmečių žolių šieno 1298, pievų šieno 1163. Pradėjus sėti daugiau pašarinių augalų, padaugėjo gyvulių. 1938—39 visų produktyviųjų gyvulių, perskaičiuotų į sąlyginius galvijus, buvo 1 712 000. Iš vienos karvės per metus buvo primelžiama apie 1400 kg pieno. Stambiųjų ūkių gyvulių produktyvumas buvo gerokai didesnis už smulkiųjų, nes stambieji ūkininkai turėjo lėšų veisliniams gyvuliams pirkti, naudojosi Ž. ū. specialistų paslaugomis, valstybės lengvatomis. 1938—39 per me-

tus vidutiniškai pagaminta apie 180 000 t mėsos (skerdienos), 1 240 000 t pieno, 270 mln. kiaušinių; vienam gyventojui — 58 kg mėsos (skerdienos), 400 kg pieno. Laukininkystėje, gyvulininkystėje vyravo rankų darbas. Bendrame Ž. ū. energetikos balanse gyvulių traukiamoji galia sudarė apie 80%. 1938 Lietuvoje, be Ž. ū. akademijos (įk. 1924), veikė 4 aukštesniosios ir 9 žemesniosios *žemės ūkio mokyklos*. 1938—39 buvo apie 200 agronomų. Ž. ū. moksl. įstaigose dirbo apie 20 moksl. darbuotojų.

1919—29 Ž. ū. produktų kainos vidaus ir užsienio rinkoje Lietuvos žemdirbiams buvo palankios. Sunkiau Ž. ū. produkciją realizuoti pasidarė nuo 1929, prasidėjus pasaulinei agrarinei perprodukcijos krizei, trukusiai iki II pasaul. karo. Daugiausia eksportuota javų, linų pluošto, sėmenų, bekono, sviesto, paukštienos ir kiaušinių, ypač į Vokietiją, D. Britaniją, šiek tiek ir į TSRS (ž. *Prekyba*). Ž. ū. produkcija 1919—40 sudarė apie $^2/_3$ viso Lietuvos ūkio produkcijos; Ž. ū. produktai ir gaminiai — apie 90% viso Lietuvos eksporto.

1940 Lietuvoje atkūrus Tarybų valdžią, žemė buvo paskelbta visos liaudies nuosavybe, įvykdyta žemės reforma. Iš dvarininkų, vienuolynų, bažnyčių ir stambiųjų ūkių buvo atimta daugiau kaip 585 000 ha žemės. Žeme buvo aprūpinta daugiau kaip 71 000 buv. kumečių, bežemių ir mažažemių valstiečių šeimų. Naujakuriams buvo teikiamas kreditas pastatams statytis, gyvuliams ir Ž. ū. inventoriui įsigyti. Gamybinę, techninę ir organizacinę pagalbą valstiečiams pradėjo teikti *mašinų-arklių nuomojimo punktai* ir *mašinų-traktorių stotys*. Buvo sukurti pirmieji *kolūkiai* ir *tarybiniai ūkiai*.

Vok. faš. okupantai, panaikinę Tarybų valdžios reformas, grobikiškai plėšė Lietuvos žemės ūkį. Okup. valdžia nuolat didino Ž. ū. produktų prievoles. 1943 bendras pasėlių plotas, palyginti su 1939, sumažėjo beveik 20%. 1942—43 visų Ž. ū. augalų derlingumas buvo 20—35% mažesnis, negu 1938—39. Per okupacijos metus produktyviųjų gyvulių sumažėjo 57%; 1945 veislinių galvijų tebuvo likę apie 2%.

Išvadavus Tarybų Lietuvą iš vok. okupacijos, buvo atkurta taryb. žemėvalda. Žemės gavo daugiau kaip 96 000 bernų, bežemių ir mažažemių valstiečių šeimų. Sudarytos palankios sąlygos stiprėti ir vystytis naujakurių ir vid. valstiečių ūkiams. Jau 1945 buvo atkurtas prieškarinis mašinų-traktorių stočių tinklas. Suorganizuota apie 300 mašinų-arklių nuomojimo punktų. Iš kitų taryb. respublikų gauta daug Ž. ū. technikos, sėklos, trąšų, koncentruotų pašarų, veislinių gyvulių. 1945—47 pasėlių plotai padidėjo 400 000 ha, arklių padaugėjo 23%, galvijų 17%; išsiplėtė Ž. ū. kooperacija. Susidarė sąlygos smulkius individualinius valstiečių ūkius pertvarkyti į stambias socialistines Ž. ū. įmones — kolūkius ir taryb. ūkius. LKP VI suvažiavimas (1949. II.16—19) iškėlė uždavinį pradėti masinę Ž. ū. *kolektyvizaciją*. Iki 1951 pab. buvo sukolektyvinta 94,1% visų valstiečių ūkių. Sukolektyvinus Ž. ū. (1952—53), buvo galutinai išspręstas agrar. klausimas, sudarytos prielaidos kaimo gamybinėms jėgoms toliau vystyti, gamybai intensyvinti, pradėta materialiai stiprinti kolūkius, taryb. ūkius, didinti juose *pašarų* gamybą, organizuoti *sėklininkystę, veislininkystę*. 1951—53 traktorių skaičius žemės ūkyje padidėjo 38%, elektros vartojimas 3 kartus, lėšos kapit. statybai visuom. sektoriuje 1,7 karto. 1953 jau buvo pasiektas prieškarinis kiaušinių produkcijos lygis. 1958 pasiektas ir viršytas mėsos ir pieno gamybos lygis. 1954—58 išsiplėtė žemių melioravimo darbai, gerėjo Ž. ū. materialinis ir techninis aprūpinimas. Ž. ū. tapo stambus, mechanizuotas, socialistinis. 1958 kolūkiams buvo parduota dauguma traktorių ir Ž. ū. inventoriaus, kuriuos turėjo mašinų-traktorių stotys. Padidėjo visuom. sektoriaus Ž. ū. produktų gamyba ir paruošos. 1959 jam teko 67,4% viso parduoto valstybei pieno ir 63,3% mėsos. 1959—65 (I septynmetyje) valstybei buvo parduota grūdų 9%, mėsos (gyvuoju svoriu) 12%, pieno 4%, kiaušinių 10% daugiau, negu numatyta septynmečio plane. Visa augalininkystės produkcija, perskaičiuota į pašarinius vienetus, padidėjo 80%. Didesniems gamybos augimo tempams ir geresniems rezultatams gauti nemažai sutrukdė tuo metu TSRS Ž. ū. vadovavime pasireiškusios subjektyvizmo klaidos. 1965—69 buvo sudaromi pastovūs Ž. ū. produktų paruošų planai, įvesti kainų priedai už valstybei parduodamus gyvulius, panaikintos ekonomiškai silpnų kolūkių skolos, pagerintas žemdirbių materialinis skatinimas, dar labiau išplėsti mechanizavimo, elektrifikavimo ir melioravimo darbai. Visa tai sudarė geras sąlygas toliau intensyvinti žemės ūkį. 1969 pab. buvo (tūkst. ha): iš viso Ž. ū. naudmenų 3582, iš jų ariamosios žemės 2484. Iš to ploto kolūkiuose, taryb. ūkiuose ir kt. valst. ūkiuose buvo (tūkst. ha): iš viso Ž. ū. naudmenų 3209, iš jų ariamosios žemės 2247 (pasėlių 2092, pūdymų ir dirvonų 12, melioruojamų, kultūrinamų ir kt. žemių 143), pievų 413 (iš to skaičiaus kultūrinių 114), ganyklų 530 (iš jų kultūrinių 217), sodų 19. Iš bendro pasėlių ploto 39,4% buvo javų, 1,8% linų, 1,2% cukrinių runkelių, 3,2% bulvių, 0,2% daržovių, 2,8% pašarinių šakniavaisių, 31,1% daugiamečių žolių, 13,8% vienmečių žolių, 6,5% kt. augalų. Nuolat didėja Ž. ū. augalų derlingumas (1 lent.).

Svarbiausios Lietuvos TSR gyvulininkystės šakos yra pieninė ir mėsinė galvijininkystė ir bekoninė kiaulininkystė; papildomosios — veislinių gyvulių auginimas, paukštininkystė. Jos derinamos su javų, linų, cukrinių runkelių, bulvių auginimu, daržininkyste, sodininkyste. Nuo 1970 pradėta daugiau auginti avių visuom. sektoriaus ūkiuose, kiekviename rajone kuriamos didelės jų fermos. Nedaugelyje ūkių vystoma bitininkystė, tvenkininė žuvininkystė, žvėrininkystė. 1965—69 derlingumo ir bendrųjų derlių didėjimas sudarė geras sąlygas gyvulininkystei plėsti, jos produktyvumui didinti. 1969 visuom. ūkyje iš karvės primelžta vid. 3070 kg pieno. Gyvulininkystės bendroji produkcija 1960—69 visų kategorijų ūkiuose padidėjo 1,5 karto, visuom. sektoriuje 2 kartus. 1969 gyvulininkystės produkcija sudarė daugiau kaip 80% prekinės Ž. ū. produkcijos. Gyvulininkys-

1 lent. **Pagrindiniai Lietuvos TSR žemės ūkio natūriniai rodikliai 1950—69**

	1950	1953	1958	1965	1969
Bendras pasėlių plotas (tūkst. ha)	2293,7	2190,1	2217,6	2439,6	2337,5
iš jo:					
javų	1493,2	1378,8	971,4	1043,0	902,6
linų	76,2	66,6	64,3	52,4	37,8
cukrinių runkelių (pramonei)	25,8	31,9	30,8	36,3	24,4
bulvių	225,4	219,8	226,9	208,7	193,8
Ž. ū. augalų derlingumas (cnt/ha)					
javų	7,9	4,7	7,4	16,2	24,2
linų pluošto	1,9	1,1	2,3	3,2	2,9
cukrinių runkelių (pramonei)	135	101	107	157	194
bulvių	138	114	101	125	151
Bendrieji derliai (tūkst. t)					
grūdų	1172	646	713	1691	2187
linų pluošto	15	7	15	17	11
cukrinių runkelių (pramonei)	349	322	327	569	473
bulvių	3122	2501	2301	2602	2926
Gyvulių skaičius (tūkst.)					
galvijų	731	817	1046	1526	1714
iš jų karvių	504	491	669	828	857
kiaulių	723	914	1210	1731	2079
Gyvulininkystės produktų gamyba (tūkst. t)					
mėsos (gyvuoju svoriu)	192	171	250	376	519
pieno	851	927	1386	2042	2465
kiaušinių (mln.)	266	313	409	541	674
Parduota ir pristatyta valstybei (tūkst. t)					
grūdų	154	72	9	126	232
cukrinių runkelių (pramonei)	292	311	311	546	433
mėsos (gyvuoju svoriu)	27	40	118	250	397
pieno	165	229	547	1121	1331
kiaušinių (mln.)	31	71	37	94	170

tė kolūkiams davė apie 80% piniginių įplaukų, augalininkystė — apie 18%. 1969 kiekvienam Lietuvos TSR gyventojui pagaminta: pieno 792 kg, mėsos (skerdienos) 118 kg. Bendrasis visuomeninis Ž. ū. produktas 1960—68 padidėjo 35%; nac. pajamos iš Ž. ū. — 19%. Jų lyg. svoris bendrose nacionalinėse pajamose 1968 sudarė 37% (1960 — 33%). Bendroji Ž. ū. produkcija visų kategorijų ūkiuose 1960—69 padidėjo 1,4 karto; iš jų visuom. sektoriuje — 1,8 karto. Darbo našumas žemės ūkyje sparčiai didėja, nes daug darbų mechanizuota ir elektrifikuota, patobulinta gamybos technologija ir organizavimas, padidinta dirbančiųjų atlyginimas, valstybinių Ž. ū. produktų supirkimo kainos. Darbo našumas kolūkiuose 1960—1969 padidėjo 2 kartus, taryb. ūkiuose — 1,6 karto. Tiesioginės darbo sąnaudos produkcijos vienetui pagaminti kolūkiuose 1965—68 sumažėjo: grūdų apie 3 kartus, bulvių ir cukrinių runkelių 1,4, mėsos ir pieno 1,2 karto.

Ž. ū. nuolat stiprinamas materialiai, vis geriau aprūpinamas kvalifikuotais kadrais, tobulinamas darbo organizavimas, gerinamos kaimo žmonių buitinės ir kultūrinės sąlygos. Valstybės ir kolūkių kapitaliniai įdėjimai į Ž. ū. gamybinius ir negamybinius objektus sudarė (mln. rb): 1960 — 82, 1969 — 371. Apie 90% Ž. ū. kapitalinių įdėjimų 1965—69 buvo skirta gamybiniams objektams, 67% jų — trobesių ir įrenginių statybai. Didėjantys kapitaliniai įdėjimai sudarė sąlygas didinti Ž. ū. fondus. Pagr. gamybiniai fondai 1960—69 padidėjo 93%. 1968—69 apie 62% pagr. gamybinių fondų sudarė pastatai ir stacionariniai įrenginiai, apie 15% mašinos ir įrengimai, apie 12% produktyvieji gyvuliai, apie 11% kitos gamybos priemonės. Kolūkiuose, taryb. ir kt. valst. ūkiuose 1956—60 buvo pastatyta gyvulininkystės pastatų (tūkst. vietų): galvijams 215, kiaulėms 415; 1961—65 atitinkamai 325 ir 617. 1969 pabaigoje tipinių buvo 62% kolūkių karvidžių ir veršidžių, 72% kiaulidžių, 65% grūdų sandėlių; 64% taryb. ūkių karvidžių ir veršidžių, 67% kiaulidžių, 58% grūdų sandėlių. Kaimuose pastatyta daug negamybinių objektų: gyv. namų, administracinių, buitinių ir kultūrinių pastatų. Nuo 1967 su valstybės parama kaimo gyventojai iš vienkiemių ėmė keltis į naujas kolūkių gyvenvietes. 1967 buvo likviduota 1830 vienkiemių, 1969 — 3610. 1967 kaime buvo pastatyta 6720 gyv. namų, 1969 — 8860.

1964 visi visuom. sektoriaus ūkiai gavo elektrą iš valstybinių el. tinklų. 1960 žemės ūkyje sunaudota 81 mln. kWh, 1969 — 553. 1969 pab. kolūkiuose, taryb. ir kt. valst. ūkiuose buvo (tūkst.): traktorių (fizinių) 37,7, įv. kombainų 12,5, sunkvežimių 21,0, el. variklių 164,6. Ž. ū. energetinė galia 1960—1969 padidėjo apie 2,5 karto, elektros naudojimas — beveik 6 kartus. Mechaninė energija bendrame Ž. ū. energetikos balanse 1969 sudarė apie 98%. Ž. ū. mechanizavimo lygį rodo 2 lentelė.

2 lent. **Žemės ūkio darbų mechanizavimas Lietuvos TSR kolūkiuose ir taryb. ūkiuose 1969** (%)

Ž. ū. darbai	Kolūkiuose	Taryb. ūkiuose
Dirvos ruošimas sėjai	100	100
Javų sėja	100	100
Javų derliaus nuėmimas (kombainais)	100	100
Bulvių kasimas	88	90
Šienui ir žaliajam pašarui skirtų augalų piovimas	65	70
Grūdų valymas	99	97
Vandens tiekimas		
galvijų fermose	68	84
kiaulių "	100	95
Pašarų dalijimas		
galvijų fermose	2	4
kiaulių "	23	24
Mėšlo šalinimas		
galvijų fermose	21	23
kiaulių "	34	41
Karvių melžimas	57	99

Daug paslaugų teikia ūkiams resp. susivienijimas „Lietuvos ž. ū. technika" (Vilniuje, įst. 1961). Jo rajonų skyriai ir tarprajoninės bazės aprūpina ūkius žemės ūkio ir kitomis mašinomis, įrengimais, jų atsarginėmis dalimis, miner. trąšomis, chemikalais ir kt. reikmenimis, mechanizuoja gyvulininkystės fermas, grūdų sandėlius, montuoja melžimo agregatus, remontuoja Ž. ū. techniką.

Nuo XX a. šeštojo d-mečio pr. imta daugiau sausinti žemių (nuo 1966 tai daroma valst. lėšomis). 1969 pab., be miško ūkio, buvo iš viso 936 000 ha intensyviai (detaliai) nusausintų žemių (arba 36% visų, be miško ūkio, sausintinų žemių), iš to ploto 872 000 ha drenuotų. Drenuotos žemės su nereikalingais sausinti plotais, be miško ūkio, sudarė 66% visų žemių. 1969 jau buvo ir 4000 ha drėkinamų kultūrinių ganyklų, daržų (projektuoti žemės drėkinimo sistemas 1965 pradėjo Respublikinis vandens ūkio projektavimo in-tas). Kolūkiuose, taryb. ir kt. valst. ūkiuose 1967—69 kasmet buvo sukultūrinama vidutiniškai po 90 000 ha sausinimo nereikalingų dirvų. Miner. trąšų tiekimas žemės ūkiui 1960—69 padidėjo daugiau kaip 2 kartus, iš jų azotinių apie 4 kartus. Miner. trąšų (sąlyginiais vienetais) 1969 visuom. sektoriaus ūkių ariamosios žemės hektarui buvo sunaudota apie 502 kg (beveik 10 kartų daugiau, negu jų teko ariamajai žemei Lietuvoje 1938). Gyvulininkystę vystyti padeda 1958 pradėta kombinuotųjų pašarų gamyba (1969 pagaminta 863 000 t) ir 1959 — *žolės miltų* gamyba (1969 pagaminta 68 000 t).

Geriau organizuoti darbą ž. ū. įmonėse, diegti patikrintas naujoves į praktiką padeda Lietuvos ž. ū. mokslo bei mokymo įstaigos. Ž. ū. specialistus rengia (1969) *Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija,* 21 žemės ūkio *technikumas,* 12 taryb. ūkių-technikumų; kvalifikuotus Ž. ū. mechanizavimo darbininkus — 19 kaimo *profesinių technikos mokyklų.* 1945—69 iš viso (be profesinių technikos m-lų) parengta apie 40 000 Ž. ū. specialistų, daugiausia agronomų, zootechnikų. 1969 pab. kolūkiuose, taryb. ir kt. valst. ūkiuose dirbo apie 18 000 agronomų, zootechnikų, vet. specialistų, inžinierių, ekonomistų su aukštuoju ir specialiuoju viduriniu išsilavinimu. Ž. ū. propagandos darbą dirba spauda, radijas, televizija.

Stiprėjant žemės ūkiui, gerėja kaimo gyventojų ek. padėtis, kyla kultūra. Indėlių kaimo vietovių taupomosiose kasose 1960—69 padaugėjo daugiau kaip 10 kartų, indėlininkų — apie 4 kartus. Nuo 1965 pradėta mokėti kolūkiečiams pensijas; 1969 apie 250 000 žmonių gavo kolūkiečio pensijas. Elektra 1969 naudojosi 263 000 kolūkiečių, taryb. ūkių darbininkų ir kitų kaimo darbuotojų sodybų. 1969 kaime veikė apie 1700 bibliotekų, apie 1000 kultūros namų, daugiau kaip 1300 kino įrenginių. 1969 už žmogaus darbo dieną kolūkiuose buvo mokama vid. 4,57 rb (1965 — 2,82 rb).

Ž. dar *Agrarinis klausimas, Agronomija, Bitės, Daržovės, Gyvulininkystė, Laukininkystė, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Liaudies ūkis, *Melioracija, Paukštininkystė, Sodai, Trąšos, Žemės ūkio draugijos, Žemės ūkio mašinos ir padargai, Žvėrininkystė.*

Lit.: **A. Rimka,** Lietuvos ūkis (Statistikos tyrinėjimai), K.—V., 1922; 20 metų Tarybų Lietuvos ūkiui, V., 1960; **M. Gregorauskas,** Tarybų Lietuvos žemės ūkis (1940—1960), V., 1960; **M. Meškauskienė,** Ekonominė Lietuvos padėtis pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1900—1913 m.), V., 1963; **A. Jablonskis,** Tarybų Lietuvos ekonomika ir jos ryšiai, V., 1968; Lietuvos TSR žemės ūkio tvarkymo sistema, V., 1969; **L. Bičkauskas-Gentvila,** Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos žemėvaldos teisių apribojimai poreforminiu laikotarpiu (1861—1905 m.).—„Istorija", t. 10, V., 1969; **A. Sniečkus,** Tarybų Lietuva — klestėjimo keliu, V., 1970 [sk. „Permainos kaime"]; **R. Volkaitė-Kulikauskienė,** Lietuviai IX—XII amžiais, V., 1970 [skyriai „Žemdirbystė", „Gyvulininkystė"].

„ŽEMĖS ŪKIS" — žemdirbystės, gyvulininkystės ir specialiųjų žemės ūkio kultūrų žurnalas, einantis nuo 1925.XII. 1925—44 ėjo Kaune, nuo 1963 eina Vilniuje. 1944—49 nebuvo leidžiamas. 1949—55 vietoj „Ž. ū." ėjo *„Lietuvos kolūkietis",* 1956—62 — *„Socialistinis žemės ūkis".* 1925—26 leido Ž. ū. m-ja, 1927—1941.II ir 1941.VII—1942 — Ž. ū. rūmai, 1941.III—VI — Ž. ū. liaudies komisariatas, 1942—44 — Ž. ū. vadyba, 1963—64 — Ž. ū. produktų gamybos ir paruošų m-ja; nuo 1965 leidžia Ž. ū. ministerija. 1941 Nr. 1 ir 1942 Nr. 1 išėjo kaip „Ūkininko patarėjo" priedai. „Ž. ū." redaktoriai: 1925—27 J. Alek-

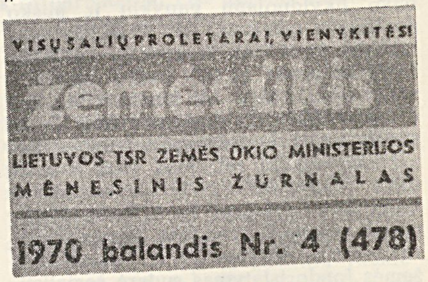

„Žemės ūkis". 1970 Nr. 4 antraštė

sa, 1927—39 J. Krikščiūnas, 1939—40 ir 1941—44 B. Gaidžiūnas, 1940.VIII—1941.I A. Musteikis, nuo 1963 A. Mačianskas. Žurnalas nagrinėja žemdirbystės, gyvulininkystės, augalininkystės, ž. ū. ekonomikos, mechanizacijos ir elektrifikacijos problemas, skelbia naujausias ž. ū. mokslo įstaigų rekomendacijas, informuoja apie TSRS ir užsienio šalių žemdirbių patyrimą.

ŽEMĖTVARKA — sistema priemonių, tvarkančių žemę (teritoriją), kaip gamybos priemonę. Ž. turinį nulemia gamybos būdas. Ž. padeda tobulinti žemės valdymo ir naudojimo formas, racionaliai naudoti žemę.

Pirmieji Ž. darbai Lietuvoje atlikti XVI a., *valakų reformos* metu. Šia reforma buvo siekiama sudaryti taisyklingus didelius kun-ščio žemių masyvus, tiksliai atskirti juos nuo bajorų žemių, nustatyti ir apskaičiuoti valstiečių žemių valdas, kad galima būtų nustatyti prievoles pagal žemės kiekį, suplanuoti kaimus, sodybas, kelius, įvesti pažangesnį trilaukį ūkį. Ji sudarė sąlygas atimti iš valstiečių žemės nuosavybės teisę, įvesti feodalinę žemės rentą, galutinai paversti valstiečius baudžiauninkais. Panaikinus *baudžiavą* (1861), buvo įvesta nauja Ž., kuri turėjo sudaryti sąlygas vystytis kapitalizmui žemės ūkyje. 1910 priimtas *Stolipino reformos* įstatymas, o 1911 nauji Ž. nuostatai. Prasidėjo kaimų skirstymas į vienkiemius. Iki 1914 Kauno ir Vilniaus gubernijose buvo išskirstyti į vienkiemius 2154 kaimai (Klaipėdos krašte kaimai išskirstyti į vienkiemius XVIII a. pab.—XIX a. pr., Užnemunėje pradėti skirstyti XIX a. pr.).

1919 Lietuvos burž. vyriausybė priėmė Ž. įstatymą; tai buvo šiek tiek pakeistas carinis 1911 Ž. įstatymas. 1922 priimtas *žemės reformos* įstatymas, o 1925 išleistas Ž. įstatymas; jis buvo nuolat papildomas ir taisomas. 1935 išleistas naujas Ž. įstatymas. Pagal tuos Ž. įstatymus pirmiausia buvo naikinami rėžiai ir žemės jungiamos į didesnius masyvus (reikėjo sujungti apie 3 mln. rėžių), buvo atnaujinamos ir tiesinamos žemių valdų ribos, tiesinami seni ir vedami nauji keliai (iki 1937 pertvarkyta 21 000 km įv. kelių), kaimai toliau skirstomi į vienkiemius (1919—37 išskirstyta apie 6100 kaimų ir sudaryta apie 140 000 vienkiemių). Pagal Ž. įstatymą buvo likviduojami ganyklų ir miško medžiagos *servitutai* (iki 1938 likviduota apie 90 000 ha servitutų). 1919—39 buvo sudaryta 14 000 naujų nedidelių vienkiemių (iki 2 ha žemės 4700, 2—8 ha — 9500). Ž. darbus vykdė Ž. ū. m-jos žemėtvarkos departamentas. Žemę nuo valakų reformos metų matuodavo *matininkai*. 1940 nacionalizavus žemę, buvo pradėtas burž. Ž. likvidavimas ir naujos Ž. įvedimas. Žemės nacionalizavimo deklaracija ir Valstybinio žemės fondo įstatymas sudarė socialistinės Ž. pagrindus. Vok. faš. okupantai socialistinius žemės pertvarkymus panaikino. 1944 priimtas įstatymas dėl okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo. Buvo grąžinta žemė naujakuriams, gavusiems ją 1940—41. 1948 Tarybų Lietuvos valstiečiai pradėjo jungtis į kolūkius. Kolektyvizacijos laikotarpiu buvo formuojami dideli žemės masyvai, nustatomos naujos žemės valdų ribos, naikinami žemės intarpai ir iškyšuliai, matuojami žemės plotai, rengiami valst. aktai, suteikiantys kolūkiams teisę amžinai naudotis žeme. Nustačius kolūkių, taryb. ūkių žemės plotus ir ribas, buvo pradėta vidinė ir tarpūkinė Ž. Numatytos vietos kolūkių, taryb. ūkių gyvenvietėms, gamybiniams centrams, numatyti sėjomainų masyvai, keliai, ganyklos, sodai, sudaryti kolūkių ir taryb. ūkių sėjomainų planai. Taryb. metais Ž. darbai vykdomi kompleksiškai su kitais žemės tvarkymo darbais; kartu melioruojamos drėgnos žemės (ž. *Melioracija*), pradedamos drėkinti sausos žemės, tvarkomos upių ir upelių vagos, reguliuojamas ežerų vandens lygis, steigiami gamtos ir kt. draustiniai, priemiesčių poilsio ir žaliosios apsaugos zonos, tvarkomas miškų ūkis. Ž. darbams vadovauja Žemės ūkio m-jos Ž. v-ba, darbus vykdo specialistai žemėtvarkininkai. 1961 įsteigtas Ž. projektavimo in-tas (ž. *Projektavimo institutai:* Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas). Ž. specialistus rengia Žemės ūkio akademija ir Kauno ž. ū. technikumas.

Lit.: V. **Balčiūnas**, Lietuvos kaimų žemės tvarkymas, K., 1938; E. **Žukauskaitė**, Žemėtvarkos klausimai Lietuvoje. — „Lietuvos Žemės ūkio akademijos moksliniai darbai", t. 4, K., 1958; E. **Galvelytė**, Kai kurie žemėtvarkos istorijos klausimai Lietuvoje. — „Geografija ir geologija", t. 5, V., 1968.

„ŽEMĖTVARKA IR MELIORACIJA" — profesinis matininkų ir kultūrtechnikų žurnalas, ėjęs 1929—40 Kaune du, keturis, šešis kartus per metus. Leido Lietuvos Matininkų ir kultūrtechnikų s-ga. Redaktoriai: M. Chmieliauskas, A. Guogis. 1935—39 leido priedą „Hidrologinė bibliografija".

ŽEMGULIAI — kaimas Klaipėdos rj., Antkopčio apyl., 15 km į r. nuo Gargždų, prie Žemaičių plento. 93 gyv. (1970). Per kaimą teka Veiviržas (Minijos intakas). Felčerių-akušerių punktas (nuo 1962), aštuonmetė m-la (1945—53 pradinė, 1953—61 septynmetė). 1923 buvo 315 gyventojų. 1947 kaime burž. nacionalistai nužudė J. Etminą. 1959 buvo 283 gyv.

ŽEMGULIS Petras [1921.VI.14 Veiviržėnuose (Klaipėdos rj.) — 1943.II.26 Choroševskojėje (RTFSR, Oriolo sr.)] — Didžiojo Tėvynės karo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. Nuo 1940 VLKJS narys. 1940—41 LLKJS Tauragės aps. k-to I sekretorius. Nuo 1942 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje, buvo pulko komjaunimo org-jos sekretoriumi. Žuvo fronte.

ŽEMYGALA — kaimas Raseinių rj., Nemakščių apyl., 7 km į š. r. nuo Skaudvilės, 5 km į v. nuo Nemakščių. 18 gyv. (1970). Ž. minima XIV a. ist. šaltiniuose. 1959 buvo 57 gyv.

ŽEMYNA, Žemynėlė, — senovės lietuvių žemės ir derliaus deivė, įsivaizduota kaip moteris — gimdytoja, maitintoja. Spėjama, kad Tacito (I a.) minima dievų motina, kurią garbinę aisčiai, yra ta pati Ž. Ji minima M. Mažvydo, M. Daukšos (XVI a.), D. Kleino, M. Pretorijaus (XVII a.) raštuose. Lietuviai Ž. garbinę, išėję pirmą kartą arti, sėti, pradėdami ar baigdami doroti derlių, pirmąkart išgindami gyvulius, t. p. per gimtuves, vestuves, laidotuves. XVII a. Sembos sūduviai, pradėdami arti, Ž. garbei atlikdavę žemynėliavimo apeigas, per kurias šeimininkas 3 sėmimais pripildydavęs kaušelį alaus ir dalį jo nuliedavęs Žemynai, dar ir maldą sukalbėdavęs. Panašias apeigas lietuviai praktikavo ir nuėmę derlių, per *sambarį*.

Lit.: M. **Prätorius**, Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, B., 1871; P. **Dundulienė**, Senovės lietuvių religijos klausimu. — „Istorija" t. 10, V., 1969.

ŽEMKALNIS — rašytojo Gabrieliaus *Landsbergio* slapyvardis.

ŽEMKALNIS Vytautas — architektas. Ž. Vytautas *Landsbergis*.

ŽEMOJI GĖRVĖ — upė Biržų rj., Apaščios deš. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 71 km^2. Prasideda apie 12 km į p. r. nuo Nemunėlio Radviliškio. Teka į š. ir v. r. Įteka į Apaščią 6 km nuo jos žiočių, netoli Kočėnų, 18 km į š. nuo Biržų. Intakas Pekla (kair.). Vid. nuolydis 124 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,43 m^3/s.

ŽEMOJI PANEMUNĖ — kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., 8 km į v. nuo Vilkijos, Nemuno kair. krante. 173 gyv. (1970). Viena kaimo dalis gatvinio tipo, kita — vienkieminė. Yra ryšių skyrius, parduotuvė, 50 lovų ligoninė (įst. 1945), aštuonmetė m-la (1855 įsteigta parapinė m-la; nuo 1953 septynmetė), biblioteka (nuo 1954). Kaime yra piliakalnis ir senkapis.

Piliakalnis įrengtas Nemuno kranto iškyšulyje. Iš v. ir p. jį juosia upelis; rytuose yra 3,5 m aukščio pylimas ir griovys. Piliakalnio aikštelė ovali, 46 m ilgio, maždaug 15 m pločio. Joje rastas kultūrinis sluoksnis. Į r. nuo piliakalnio yra sen. gyvenvietės pėdsakų. Piliakalnis naudotas I t-metyje ir II t-mečio pradžioje.

Senkapis yra Nemuno slėnyje (vietos gyventojų vadinamas prancūzkapiais). Tai plokštinis kapinynas su griautiniais ir degintiniais žmonių kapais. 1938 jame rasta žmonių kaulų ir įv. dirbinių. Į Kauno ist. muziejų iš to senkapio pateko sidabrinis žiedas, sidabrinė lankinė segė, 2 žalvarinės pasaginės segės (viena su zoomorfinėmis, kita su aguoninėmis galvutėmis) ir kt. Kaimo laukuose rasta akmeninių kirvukų ir žalvarinis r. Pabaltijo tipo atkrastinis kirvis.

Jau XVI a. pab. ar XVII a. pr. buvo Ž. P. kaimas ir dvaras. Raseinių seniūnas J. Chžonstovskis 1677 pardavė Ž. P. didžiojo kun-ščio raštininkui A. Gelgudui. XVIII amžiuje Ž. P. atiteko Tiškevičiams, vėliau — Fergisams. 1732 pastatyta koplyčia, 1877 — mūrinė bažnyčia. Vykdant buržuazinę žemės reformą, Ž. P. dvaras buvo išparceliuotas. 1923 Ž. P. bažnytkaimyje buvo 137 gyv.,

o dvaro žemėje įsikūrusiame kaime — 77 gyv.; 1959 kaime buvo 191 gyv.

Lit.: **P. Tarasenka**, Lietuvos archeologijos medžiaga, K., 1928 [p. 268].

ŽĖMOSIOS VIĖSOS — kaimas Širvintų rj., 6 km į š. v. nuo Širvintų, prie Vilniaus—Ukmergės plento, Širvintos (Šventosios intakas) kair. krante; Viesų apylinkės centras. 23 gyv. (1970). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1968), kultūros namai, biblioteka. 1 km į š. nuo Ž. V. yra Senosios Viesos. 1959 kaime buvo 21 gyv.

ŽĖMUOGĖS — *uoginių augalų* rūšis.

ŽENÁUSKAS Kazimieras [g. 1913.X.12 Užuožeriuose (Radviliškio rj.)] — agronomas, žemės ūkio mokslų kandidatas (1951). 1945 Raudonosios Armijos karys. 1947 baigė Ž. ū. akademiją. 1951—1952 Melioracijos in-to moksl. bendradarbis. 1952—58 Žemdirbystės in-to (iki 1956 Žemdirbystės ir dirvožemio in-tas) pievininkystės sektoriaus vadovas. Nuo 1958 dėsto Vilniaus Ped. in-te; nuo 1963 docentas, nuo 1966 ž. ū. pagrindų katedros vedėjas. Paskelbė mokslinių straipsnių apie pievų, ganyklų ir pašarinių augalų derlumo didinimą ir jų kokybės gerinimą.

ŽENTELÝTĖ Lilija [g. 1927.I.2 Kaune] — veterinarijos gydytoja, veterinarijos mokslų kandidatė (1955). 1952 baigusi Vet. akademiją, dirba jos fiziologijos katedroje; nuo 1964 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie avių prieskrandžių motoriką ir sekreciją.

ŽEPKÁITĖ Regina [g. 1925.VII.28 Alytuje] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1965). 1950 baigė Vilniaus un-tą. 1950—51 ir nuo 1961 Ist. in-to moksl. bendradarbė. 1951—58 mokytojavo vid. m-lose. Nuo 1959 TSKP narė. Tyrinėja Lietuvos ir Lenkijos santykius, Lietuvos tarptautinės padėties ir užsienio politikos klausimus XX a.

Ršt.: Priešiška Lietuvai Vatikano politika 1918—27 metų laikotarpiu. — „LTSR MA darbai", 1962, A 1; Lietuvos—Tarybų Rusijos taikos sutartis ir Vilniaus klausimas.— Ten pat, 1963, A 2; Fašistinis perversmas Lietuvoje.— Lietuvos TSR istorijos bruožai, K., 1965; **A. Gaigalaitė, R. Žepkaitė,** Lietuvos TSR istorija X—XI klasei, K., 1969.

ŽERKŠČIAĨ — kaimas Akmenės rj., Ventos apyl., 8 km į p. v. nuo Akmenės, 1 km į p. nuo Ventos gyvenvietės, Ventos upės kair. krante. 95 gyv. (1970). Iš v. ir p. kaimą supa Avižlių miškas. Yra vandens malūnas, pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1563 (turėjo 22 valakus). 1941 kaime hitlerininkai ir burž. nacionalistai nužudė Avižlių apyl. pirmininką K. Mačių. 1959 buvo 100 gyv.

ŽERÒMSKAS Renius [g. 1937.IV.16 Alytuje] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1969). 1960 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1970 dirbo jame ped. darbą. Nuo 1970 dėsto Vilniaus Inžineriniame statybos in-te. Paskelbė moksl. straipsnių apie automobilių agregatų amžiaus pailginimą. Kelių tos srities išradimų autorius.

ŽERUOLĨENĖ Kazė [Noreikaitė; g. 1922. I.28 Marijampolėje] — gydytoja terapeutė, medicinos mokslų kandidatė (1969). 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1946 to un-to laborantė, dėstytoja. Paskelbė moksl. straipsnių gastroenterologijos klausimais.

Ršt.: **M. Marcinkevičius, M. Krikštopaitis, K. Noreikaitė,** Vidaus ligų propedeutika, V., 1963.

ŽERUŌLIS Jonas [g. 1907.III.25 Rygoje] — teisininkas, teisės mokslų daktaras (1971), Lietuvos TSR nusipelnęs teisininkas (1965). 1926 baigęs Ukmergės gimnaziją, iki 1935 dirbo Kauno miesto savivaldybėje padieniu darbininku, sąskaitininku, kasininku. 1934 baigė Kauno un-tą. 1935—1937 Kaune teismo kandidatas (stažistas). 1937—39 teismo tardytojas Ukmergėje, Vilniuje; dalyvavo Ukmergės antifašistinio liau-

dies fronto k-to ir Lietuvos Raudonosios pagalbos org-jos veikloje. 1939—40 Vilniaus apylinkės teisėjas. 1940—41 Šiaulių apygardos teismo prokuroras, Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo narys. 1941—44 Vilniaus miesto savivaldybės raštininkas, advokatas (Vilniuje). 1942—1943 pogrindinės J. Mozelio vadovaujamos antifaš. org-jos narys; 1943 buvo kalinamas. 1944 Mickevičiaus būrio partizanas. Nuo 1944 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1948 civ. teisės ir proceso katedros vedėjas, 1959—61 teisės f-to dekanas, nuo 1961 docentas. 1944—1946 dar ir Lietuvos TSR Aukščiausiojo Teismo konsultantas, Valst. arbitražo prie Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos valst. arbitras; 1945—61 advokatas, 1947—49 Lietuvos TSR Advokatų kolegijos prezidiumo pirmininkas. Nuo 1958 TSKP narys. Padėjo parengti Lietuvos TSR civ. kodeksą ir civ. proceso kodeksą. Paskelbė moksl. straipsnių apie taryb. civ. proceso atskirąją teiseną, taryb. civ. proceso principų sąvoką ir sistemą, procesinius teisinius santykius taryb. civ. procese, taryb. civ. proceso ieškininės formos esmę. Vienas iš vadovėlio „Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai" (1964) autorių.

Ršt.: **J. Žeruolis, A. Žiurlys,** Piliečių teisės ir pareigos pagal Lietuvos TSR civilinį kodeksą, V., 1965; Сущность советского гражданского процесса, Вильнюс, 1969.

ŽEVŽIKÒVAS Jakovas [g. 1911.XII.30 Mūro Strėvininkuose (Kaišiadorių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Nuo 1934 Komunistų partijos narys. Buvo Mūro Strėvininkų kuopelės sekretorius, 1940—41 Rūdiškių (Trakų rj.) vls. partorgas, Trakų aps. prokuroras. Nuo 1942 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—1944 mokėsi taryb. ir part. darbuotojų kursuose Šujoje (Ivanovo sr.). 1944—46 LKP Ukmergės aps. k-to skyriaus vedėjas. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1948—50 LKP Kaišiadorių aps., 1950—52 Žiežmarių rj. k-to I sekretorius. 1952—55 mokėsi Aukštojoje part. m-loje prie TSKP CK. 1955—58 LKP Kaišiadorių rj. k-to I sekretorius, 1958—1959 LKP CK atsakingasis organizatorius. 1959—67 Batniavos taryb. ūkio (Kauno rj.) direktorius. Pensininkas.

ŽIÁUBERIS Edmundas [g. 1932.III.11 Kražiuose (Kelmės rj.)] — dailininkas. 1957 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to grafikos f-tą. 1957—68 „Lietuvos pionieriaus", nuo 1969 „Genio" redakcijos dailininkas. Nuo 1957 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Nuo 1958 TSKP narys. 1967 Kelmėje, 1969 Vilniuje surengė individualines kūrybos parodas. Linoraižinių technika sukūrė lakštinės grafikos darbų, iliustravo knygų.

Kūriniai: estampai — ciklai „Žemaitijos saviveiklininkai" (1962—66), „XX amžius" (1966—1967), „Duona" (1969), J. Lemežio, V. Paltanavičiaus (abu 1962) portretai; iliustruotos knygos — V. Petkevičiaus „Gilės nuotykiai Ydų šalyje" (1964), „Sieksnis, Sprindžio vaikas" (1966) ir „Didysis medžiotojas Mikas Pupkus" (1969), R. Skučaitės „Klaidų miestas" (1966), O. Sedelskytės „Užuožerių Antanukas" (1967), L. Inio „Visam gyvenimui" (1968), ir kt.

ŽIBÀ — upė Kretingos rj., Darbos kair. intakas. Ilgis 16 km, baseino plotas 48 km^2. Prasideda Pryšmančių apylinkėse, 5 km į v. nuo Kretingos. Teka į š. per Žibos pelkę. Įteka į Darbą 4 km nuo jos žiočių. Vidutinis debitas žiotyse 0,55 m^3/s.

ŽIBARTÓNIAI — kaimas Panevėžio rj., Krekenavos apyl., 10 km į v. nuo Krekenavos; kolūkio centras. 281 gyv. (1970). Pro kaimą teka Liaudė (Nevėžio intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1960), aštuonmetė mokykla (1912—49 pradinė, 1949—62 septynmetė), kultūros namai, biblioteka (nuo 1948). Ist. šaltiniuose XVIII a. minimas Ž. dvaras. 1959 kaime buvo 293 gyv.

ŽIBĖNÝTĖ Eugenija [iki 1929 Marija **Šivytė;** 1905 Peterburge — 1953.VI.13 Kaune] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1916—19 Petrograde mokėsi g-joje. 1919 gyveno Kaune, dirbo samdine, f-kų, statybų darbininke. Nuo 1924 Komunistų partijos narė. Už rev. veiklą buvo kalinta. 1929—33 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te (Maskvoje). 1933—44 part. ir adm. darbuotoja įvairiose TSRS vietose. 1944—51 LKP Kauno miesto k-to darbuotoja, LKP Kauno miesto Lenino rj. k-to sekretorė.

ŽIBIKAĨ — kaimas Akmenės rj., Viekšnių apyl., 5 km į p. v. nuo Viekšnių; kolūkio centras. 451 gyv. (1970). Per kaimą teka Pievys (Ventos intakas), iš v. prieina Medžialenkės ež. Yra plytinė, pr. m-la (nuo 1918). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1760. 1959 buvo 386 gyv.

ŽIBIKAS Jonas [g. 1908.VI.16 Urvikiuose (Mažeikių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš bežemių valstiečių. 1919—20 ir 1930—37 dirbo pas

buožes Latvijoje. 1929—30 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1937—40 dirbo ž. ū. darbus Mažeikių aps. Nuo 1939 Komunistų partijos narys. 1940—41 milicininkas Mažeikiuose. 1942—44 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys; fronte sunkiai sužeistas. 1945—52 dirbo part. darbą Mažeikiuose, Tirkšliuose. 1952—55 mokėsi Resp. part. m-loje. 1955—56 Židikų (Mažeikių rj.) mašinų traktorių stoties part. org-jos sekretorius. 1956—65 Sedos miesto vykd. k-to pirmininkas. Pensininkas.

ŽIBIÑČIUS, žibintas, senis, kriaunys, stačiokas,— prietaisas, į kurį buvo įstatoma uždegta balana patalpai apšviesti. Lietuvoje buvo paplitęs XVII—XIX amžiuje. Susideda iš trinkos, kaklo ir lūpų.

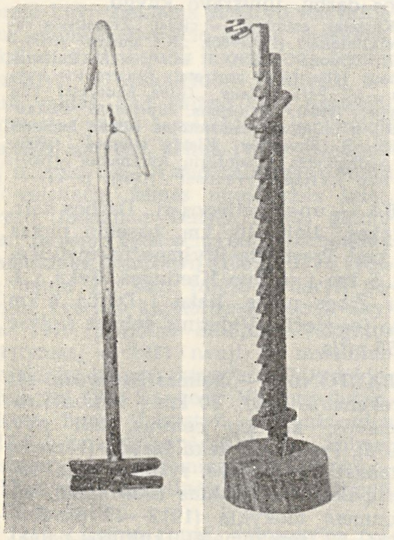

Žibinčiai: pakabinamas ir pastatomas

Kartais vietoj trinkos pritaisytas trikojis. Kaklas — pušinė maždaug 1,5 m ilgio lazda. Lūpos dažniausiai buvo daromos iš žalio alksnio, vėliau — iš skardos. Į jas buvo įkišama užžiebta balana. Apdegusi anglis nubraukiama. Iškilmių metu Ž. buvo kabinamas prie balkio. Prieš I pasaul. karą dar buvo vartojami patobulinti pakeliamieji Ž.

Lit.: **K. Ščesnulevičius,** Balanos. — „Gimtasai kraštas", 1935, Nr. 2; **P. Snarskis,** Telšių kraštotyros muziejaus žibinčių kolekcija.—„Muziejai ir paminklai", V., 1968.

ŽIBINIÑKAI — kaimas Kretingos rj., Rūdaičių apyl., 10 km į š. v. nuo Kretingos, 7 km į š. r. nuo Palangos. 69 gyv. (1970). Ties Ž. rasta neolito stovyklos liekanų. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1756. 1923 buvo 108 gyv., 1959 — 76.

„ŽIBIÑTAS" — **1.** Komunistinis nelegalus hektografuotas leidinys, išėjęs 1923 Biržuose. Išleido LKJS Biržų parajonio k-tas. Redagavo Biržų g-jos mokiniai komjaunuoliai. Paskelbė LKJS atstovo prie Komunistinio Jaunimo Internacionalo Vykd. K-to L. Šapiros nekrologą, eilėraštį, skirtą Kauno kalėjime mirusio LKP nario J. Janušausko atminimui, kritikavo aušrininkų org-jos ideologiją, išspausdino korespondencijų iš Biržų, Pasvalio apylinkių.

2. Pažangus savaitraštis, ėjęs 1933. VII—1934.VI Telšiuose. Ofic. leidėjai ir redaktoriai: 1933 — V. Gedvilas, 1934 — M. Činikas, L. Daukša, A. Bauža. Faktiškai redagavo M. Gedvilas. Už antifaš. pobūdžio straipsnius laikraštis buvo ne kartą konfiskuojamas, redaktoriai baudžiami piniginėmis baudomis ir kalinami. Valdžios uždarytas.

ŽIBÕS PÉLKĖ — pelkė Kretingos rj., 6 km į š. r. nuo Palangos. Plotas 500 ha (pramoninis 300 ha). Plyninė žemapelkė, ištįsusi apie 6 km iš š. į p. abipus Žibos (Darbos kair. intako). Durpių klodo didž. storis 1 m, vid. 0,77 m. Durpės žemapelkinės. Vid. susiskaidymas 40%. Durpių ištekliai apie 2,3 mln. m^3.

ŽIBULIAĨ — kaimas Raseinių rj., Ilgižių apyl., 10 km į r. nuo Betygalos, 13 km į š. nuo Ariogalos; kolūkio centras. 130 gyv. (1970). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, felčeriųakušerių punktas, pr. m-la (nuo 1967), kultūros namai (nuo 1969), biblioteka (nuo 1966). 1959 buvo 98 gyv.

„ŽIBURÉLIS"— **1.** Šelpimo draugija, veikusi 1894—1940. Įkurta G. Petkevičaitės ir J. Juškytės iniciatyva. Iki 1903 d-jai vadovavo G. Petkevičaitė. XIX a. pab. d-ja veikė š. ir vid. Lietuvoje. Dauguma d-jos narių buvo liberalinių ir demokratinių pažiūrų moterys (E. Brazdytė-Perekšlienė, I. Čepulytė, R. Eidrigevičienė, T. Goesaitė, M. Grincevičiūtė, E. Gruzdytė, J. Gruževskaitė-Antanavičienė, E. Jodinskaitė, F. Povickaitė-Bortkevičienė, M. Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė, S. Ruščicaitė-Montvilienė). 1902 paskelbti d-jos įstatai. 1903 d-jos centras perkeltas į Vilnių. Nuo 1903 d-jai vadovavo F. Bortkevičienė ir P. Višinskis. Iki 1906 d-ja veikė nelegaliai. D-jos lėšas sudarė aukos ir nario mokestis. Nelegalios veiklos laikotarpiu d-ja šelpė daugiausia demokratinių ir socialdemokratinių pažiūrų moksleivius, pažangius rašytojus, publicistus, menininkus. Iki 1906 d-ja yra suteikusi pašalpų ir stipendijų P. Avižoniui, J. Biliūnui, A. Didžiuliui, V. Didžiulytei, V. Kapsukui, A. Kriščiukaičiui, V. Kudirkai, K. Ulianskiui, A. Varnui, Žemaitei (pastaroji vėliau pati tapo d-jos nare). „Ž." legalizavimo iniciatoriai ir ofic. steigėjai buvo J. Bagdonas, P. Gaidelionis, S. Matulaitis, G. Sapkauskaitė ir J. Vileišis. 1906—40 d-jos pirmininkė buvo F. Bortkevičienė. D-ją legalizavus, jos veikla išsiplėtė. D-ja kasmet mokėjo po 5—10 stipendijų, keletą pašalpų. D-joje buvo daugiau kaip 100 narių. D-jos lėšas, be aukų ir nario mokesčio, sudarė pajamos už koncertus, spektaklius ir kt. pramogas. 1906—18 d-ja šelpė įvairių visuomeninių pažiūrų moksleivius, raštijos, meno darbuotojus (J. Herbačiauską, J. Janonį, Jovarą, K. Jurgelionį, P. Rimšą, J. Savickį, J. Zikarą ir kt.). 1915 d-joje buvo įsteigtas Žemaitės vardo fondas. 1920 d-jos centras persikėlė į Kauną. Nuo 1922 d-ja pasivadino „Lietuvos žiburėliu". D-ja turėjo skyrius Panevėžyje, Šiauliuose, Ukmergėje, Marijampolėje (Marijampolės skyrius tvarkėsi savarankiškai). Be F. Bortkevičienės, d-jos veikloje aktyviai dalyvavo S. Geniušienė, V. Gudavičienė, D. Sleževičienė, S. Žemaitienė. 1921 d-ja Kaune įsigijo 3 namus ir įsteigė moksleivių bendrabutį (apie 30 vietų). Dalis bendrabutyje gyvenančių moksleivių buvo išlaikomi nemokamai, dalis mokėjo nedidelį mokestį. Bendrabutyje apsigyvendavo iš Lenkijos okupuoto Vilniaus kr. pabėgę moksleiviai, kuriems šelpti d-ja gaudavo lėšų iš Kauno miesto savivaldybės. Lėšos buvo kaupiamos ir iš d-jos narių mokesčio, aukų, buv. stipendininkų grąžinamų pinigų. D-jos bendrabutyje gyveno daugiausia pažangių pažiūrų moksleiviai: pradedantys rašytojai J. Būtėnas, P. Cvirka, V. Montvila, J. Šimkus, dailininkai J. Aleknavičius, M. Bulaka, V. Kosciuška, B. Žekonis, aktorius M. Chadaravičius. Ilgametis bendrabučio seniūnas buvo V. Žemaitis. Bendrabutyje gyveno už antifaš. veiklą iš g-jų pašalintų moksleivių (V. Bergas, A. Dikčius, A. Guzevičius, P. Tryčius). Policija bendrabutyje dažnai darydavo kratas. 1935 d-ja buvo valdžios uždaryta, bet, teismui panaikinus valdžios nutarimą, 1936 vėl ėmė veikti.

Lit.: **V. Kapsukas,** Šelpimas mokslan einančios lietuvių jaunuomenės. — Raštai, t. 1, V., 1960 [p. 121—128]; **G. Petkevičaitė-Bitė,** Pasikalbėjimai, V., 1967 [p. 654—664].

2. Vaikų žurnalas, ėjęs 1920—44. Iki 1924 buvo leidžiamas Jurbarke (leido ir redagavo A. Giedrius-Giedraitis), vėliau — Kaune (leido Lietuvos Raudonasis kryžius, faktiškai redagavo V. Soblys, S. Zobarskas, kurį laiką L. Gira, B. Brazdžionis). Ėjo kas mėnesį ir dukart per mėnesį. Bendradarbiavo K. Binkis, B. Brazdžionis, P. Cvirka, A. Giedrius-Giedraitis, L. Gira, K. Jakubėnas, A. Kazanavičienė, V. Ruzgas, T. Šuravinas, V. Tamulaitis ir kt. Žurnale pirmuosius eilėraščius skelbė V. Grybas, E. Matuzevičius, E. Mieželaitis, V. Reimeris. Iliustravo daugiausia K. Petrikaitė-Tulienė.

ŽIBURỸS Pranas [1906 Daugėlaičiuose (Vilkaviškio rj.) — 1941] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1926—28 ir nuo 1934 Komunistų partijos narys. Rev. darbą dirbo Kybartuose, Virbalyje. 1940—41 LKP Gražiškių (Vilkaviškio rj.) vls. k-to sekretorius. Hitlerininkų ir vietinių burž. nacionalistų nužudytas.

„ŽIBURỸS"— **1.** Klerikalinė švietimo ir labdarybės draugija, veikusi 1906—40 Užnemunėje. D-jos steigėjas ir pirmininkas buvo kun. J. Staugaitis, sekretorius A. Staugaitis. „Ž." steigė m-las, kursus, bibliotekas, knygynus, rengė paskaitas, koncertus, vaidinimus, organizavo chorus, rūpinosi beglobiais vaikais ir seneliais. D-ja skiepijo jaunimui rel. pasaulėžiūrą, kovojo su materialistine ideologija. Žymiausi d-jos skyriai — Marijampolės ir Seinų. Iki I pasaul. karo

įsteigė pr. m-las Marijampolėje, Kalvarijoje, Seinuose, Virbalyje, Garliavoje, Naumiestyje (dab. Kudirkos Naumiestis) ir kitur. Tų m-lų dėstomoji kalba buvo lietuvių. 1907 pradėjo veikti pirmoji „Ž." vid. m-la su dėstomąja liet. kalba — Marijampolės mergaičių prog-ja. I pasaul. karo pradžioje prog-ja perkelta į Trakus, vėliau — į Rusiją. 1911—14 d-ja leido žrn. „Žiburys". Po I pasaul. karo „Ž." įsteigė g-jas Marijampolėje, Seinuose, Prienuose, Šakiuose, Vilkaviškyje, Kudirkos Naumiestyje ir kt. vietose. 1925 „Ž." g-jose mokėsi daugiau kaip 1600 mokinių. Ilgiausiai (iki 1940) veikė Prienų ir Šakių „Ž." g-jos. D-jos lėšas sudarė narių mokesčiai, aukos, pajamos už parduotas, suaukotas arba d-jos centro v-bos išleistas knygas, mokinių tėvų mokesčiai.

2. Brazilijos lietuvių kultūros draugija, veikusi 1930—32 Bom Retire (San Paulo priemiestis). Pirm. S. Tolutis. Dauguma narių — kair. pažiūrų darbininkai. D-ja turėjo biblioteką, klubą, rengė liet. vakarus (pastatė Keturakio „Ameriką pirtyje" ir kt. veikalus). Prisijungė prie pažangios Brazilijos lietuvių d-jos „Kultūra" (ž. *Kultūra* 3).

3. Nelegalus hektografuotas laikraštis, ėjęs 1900 Peterburge. Leido Lietuvių skaitymo d-ja. Redagavo K. Būga ir P. Paškonis. Rašė literatūros, mokslo ir politikos klausimais. Išėjo 2 nr.

4. Klerikalinis neperiodinis žurnalas, ėjęs 1911.I—1914.III Marijampolėje. Leido „Žiburio" draugija. Redaktorius M. Gustaitis.

ŽIBURKUS Jonas [g. 1901.II.24 Šiauliuose] — karo veikėjas, artilerijos generolas majoras (1944), Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1971). 1919 pr. Šiauliuose dalyvavo rev. darbininkų kar. būrio operacijoje nuginkluojant okupantų įgulą. Po to tarnavo Raudonosios Armijos Žemaičių pulke, 4 Pskovo divizijoje, dalyvavo mūšiuose prie Polocko, Daugpilio. 1920 Maskvoje baigė artileristų kursus. 1920—26 būrio baterijos vado pavaduotojas, baterijos vadas. Nuo 1921 TSKP narys. 1924 Puškine baigė Aukštąją artilerijos vadų m-lą. 1926—29 divizijos artilerijos pulko m-los viršininkas, diviziono vado pavaduotojas, diviziono vadas, pulko štabo viršininkas. 1929 Sevastopolyje baigė zenitinės artilerijos kursus. 1930—1931 tobulinimosi kursų kurso viršininkas, 1931—32 tų kursų priešlėktuvinio mokomojo diviziono vadas. 1937 baigęs Leningrado Artilerijos akademiją, iki 1941 dirbo Gorkio zenitinės artilerijos m-los dėstytoju, katedros viršininku, m-los viršininko pavaduotoju. 1941—42 28 armijos priešlėktuvinės apsaugos vadas. 1942—43 16 liet. divizijos artilerijos viršininkas. 1943—46 zenitinės artilerijos junginio vadas. Vadovavo kar. junginiams mūšiuose prie Charkovo, Kursko, Kijevo, Gluchovo, Konotopo, Žitomiro, Berdičevo, Proskurovo, Drogobičo, Samboro, Karpatų kalnuose, Lenkijoje, Čekoslovakijoje. 1946 Taryb. Armijos Novograd Volinskio (Ukrainos TSR) įgulos viršininkas, zenitinės artilerijos junginio vadas. 1947—50 Pabaltijo kar. apygardos artilerijos viršininko pavaduotojas. 1950—56 Taryb. Armijos Vilniaus įgulos viršininkas. Nuo 1957 LDAALR Lietuvos TSR resp. k-to pirmininkas. 1952—61 ir nuo 1964 LKP CK narys. 1950—58 TSRS AT deputatas. Nuo 1959 LTSR AT deputatas.

Ršt.: Žemaičių pulkas, V., 1969.

„ŻYCIE LUDU" („Liaudies gyvenimas") — liberalinis lietuvių laikraštis, ėjęs 1924.I—1929.XII Vilniuje lenkų kalba. Iki 1929 ėjo kas savaitę, 1929 — kas 2 savaitės. Leido ir redagavo K. Veleckas. Laikraštis buvo Lenkijos valdžios persekiojamas, kai kurie numeriai konfiskuoti, redaktorius baudžiamas kalėjimu.

„ŻYCIE ROBOTNICZE" („Darbininkų gyvenimas") — profsąjunginis darbininkų savaitraštis, ėjęs 1919.IX—X Kaune lenkų ir lietuvių kalbomis. Leido Kauno miesto profs-gų Centro Biuras. Išėjo 4 nr. Oficialius redaktorius K. Misiūra, faktinis — V. Matuševskis.

ŽIČKIS Tomas [1763 Kupriškiuose (Vilniaus aps.) — 1839.X.18 Vilniuje] — matematikas. 1783 baigęs Vilniaus un-tą ir gavęs filos. daktaro laipsnį, mokytojavo Vilniaus mkt. seminarijoje. Nuo 1791 Vilniaus un-te dėstė elementarinę matematiką; 1807—09 ekstraordinarinis, nuo 1809 ordinarinis profesorius, 1820—22 fizikos ir matematikos f-to dekanas, 1823 un-to rektorius. Vizitavo un-to prižiūrimas vid. m-las, paskelbė 2 ataskaitas apie dėstymo lygį jose.

ŽIČKAI — kaimas Molėtų rj., Mindūnų apyl., 6 km į p. v. nuo Labanoro, 1 km į š. nuo Stirnių ežero r. galo. 62 gyv. (1970). Prie kaimo yra Adomaičio, Duobulio ežerai, iš r. prieina Labanoro miškai. Kaimas gatvinis. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Yra parduotuvė (nuo 1965), pr. m-la (nuo 1945). 1959 buvo 74 gyv.

ŽIČKUS, Žičkauskas, Tomas [1844.XII.21 Simanėliškiuose (Vilkaviškio rj.) — 1929.VII.21 Marijampolėje] — poetas. 1859—1863 mokėsi Marijampolės keturklasėje m-loje. Dalyvavo 1863 sukilime. Paskelbus sukilėliams amnestiją, 1865 baigęs Suvalkų g-jos IV klasę, mokytojavo: 1866—81 Krosnoje (Lazdijų rj.), 1881—1892 Marijampolėje, 1892—96 Zubrinkoje (Suvalkų aps.), 1896—1909 vėl Marijampolėje ir prie pat jos (Degučiuose, Kvietiškyje), 1909—15 Žaiginyje (Raseinių rj.). 1915—18 gyveno Maskvoje ir Tušine (prie Maskvos). Dalyvavo Lietuvių d-jos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikloje. Nuo 1918 gyveno Marijampolėje. Nuo 1884 bendradarbiavo „Aušroje", „Šviesoje", „Unijoje". Pasirašinėjo T. Linkio, T. J. Juozūno, T. J. L. Žintaučio, T. Zuikio slapyvardžiais. Parašė ist. tematikos poemėles „Istoriška daina apie Vilnių ir jo karalius" ir „Birutė", jumoristinių eilėraščių, pasakėčių, rimuotų patarlių. Meninė Ž. kūrybos vertė nedidelė. Išvertė lenkų rašytojų S. Goščinskio, F. Bernatovičiaus kūrinių.

Ršt.: [Kūryba]. — Lietuvių poezija. XIX amžius, V., 1955.

Lit.: **J. Tumas,** Lietuvių literatūros paskaitos (Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė), K., 1924; Lietuvių literatūros istorija, t. 2, V., 1958.

ŽIDANAVIČIUS Juozas [slap. **Seirijų Juozas;** 1866.VIII.21 Seirijuose (Lazdijų rj.) — 1945.XII.26 Amsterdame (JAV, Niujorko valstija)] — rašytojas. 1892 baigęs Plocko (Lenkija) kunigų seminariją, kunigavo Lenkijoje. 1904 išvyko į JAV, kunigavo Amsterdame (Niujorko valstija). Parašė apie 30 dramos kūrinėlių (daugiausia komedijų) saviveiklos scenai, religinių brošiūrų, giesmynų. Ž. dramose („Ubagų balius", 1920; „Mikutis ir Genutė", 1925; „Mažas kryželis, bet sunkus", 1925; „Bajoras gaidys", 1926; „Meilės galybė", 1927; „Moterims neišsimeluosi", 1928; „Šv. Jonas ir Erodiada", 1929; „Penkeri vienas bus vienas", 1929; „Cingu lingu", 1929; „Gudrus apgavikas", 1929; „Liuciperis ir pragaro karalienė", 1932; „Šv. Akvilinos mirtis", 1932, ir kitose) vyrauja religinė ir buitinė-moralinė tematika. Joms būdinga primityvus didaktizmas, lėkštas sąmojis.

ŽYDĖLIAI — kaimas Ignalinos rj., Zuikų apyl., 8 km į p. nuo Ignalinos, 2 km į v. nuo Švenčionių—Naujojo Daugėliškio kelio; kolūkio centras. 103 gyv. (1970). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1924). 1959 buvo 93 gyv.

ŽYDĖLIS Jonas [1904.III.3 Montviliškyje (Kėdainių rj.) — 1943.XI.27 IX forte (prie Kauno)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš valstiečių. 1916—22 dirbo ž. ū. darbus. 1923—27 grioviakasys, miško darbininkas. 1927—30 Montviliškio, 1930—40 Ž. ū. akademijos kooperatyvo (Dotnuvoje) vedėjas. 1940—41 Lietkoopsąjungos Dotnuvos sk. pirmininkas. Nuo 1940.X Komunistų partijos narys. Vok. faš. okupacijos pradžioje slapstėsi, buvo kalinamas Krakėse (Kėdainių rj.), Kėdainiuose, kankinamas. 1941 pabaigoje Dotnuvos apylinkėse su kitais įkūrė LKP ir LLKJS pogr. kuopeles. 1941—43 Antihitlerinio komiteto narys. 1943.VIII, nenorėdamas, kad nukentėtų suimtas įkaitu brolis Stasys, pasidavė policijai. Hitlerininkų sušaudytas.

ŽIDIKAI — miestelis Mažeikių rj., 21 km į v. nuo Mažeikių; apylinkės centras. 418 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Pastatai išsidėstę pagal kelius. Miestelio centre — praplėstos gatvės formos aikštė. Iš Ž. keliai eina į Mažeikius, Pikelius, Sedą, Ylakius, Vainiuodę

(Latvijos TSR). Girininkija (nuo 1967), parduotuvė (nuo 1964), ryšių skyrius (nuo 1935), 25 lovų ligoninė (1940—52 ambulatorija su gimdymo skyriumi), vaistinė (nuo 1893), vid. m-la (1948—54 septynmetė), vaikų darželis (nuo 1961), kultūros namai (nuo 1956), biblioteka (nuo 1940). Miestelyje yra originalios archit-ros liaudies meistrų statyta (1819) akmens mūro bažnyčia. XVI a. teismų dokumentuose minimi Ž. dvaras ir Ž. kaimas, kuriuos 1568 karalius padovanojo Vilniaus kaštelionui J. Chodkevičiui. 1636 pastatyta bažnyčia. 1680 Židikuose įsikūrė jėzuitai. Po 1773 jiems priklausęs Ž. dvaras atiteko Edukacinei komisijai, o 1781 atiduotas Žemaičių seniūnui A. Gelgaudui. XIX a. Ž. išaugo, tapo valsčiaus centru. 1846 buvo 28 kiemai; 1859 — 195 gyv., 1897 — 1243. Veikė 3 odų dirbtuvės, apie 20 parduotuvių, vyko turgūs ir prekymečiai. 1905 Ž. valsčiaus valstiečiai ir ž. ū. darbininkai dalyvavo rev. judėjime; tų metų pab. buvo paleista carinė valsčiaus valdyba, išrinktas valsčiaus rev. k-tas. 1918 Židikuose susikūrė kom. kuopelė. 1919.I buvo išrinktas rev. k-tas, paskelbta Tarybų valdžia. Po I pasaul. karo Ž. buvo valsčiaus centras (1923 — 948 gyv.). Hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai vok. faš. okupacijos metais ir burž. nacionalistai pokario metais nužudė Ž. komjaunuolius ir tarybinius aktyvistus B. Dapkų, D. Jasmontą, P. Kauprį, Z. Želvį ir daug kitų. 1959 miestelyje buvo 429 gyventojai. Židikuose nuo 1915 iki mirties (1930) gyveno rašytoja M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana; ji čia ir palaidota.

ŽIDINỸS — atvira ugnies kūrenimo vieta gyvenamajame būste. Seniausi Lietuvos teritorijoje žinomi Ž. yra akmens amžiaus stovyklavietėse aptinkamos duobės, kuriose buvo kūrenama ugnis. I t-mečio piliakalniuose ir gyvenvietėse randama židinių, buvusių gyv. būsto aslos viduryje, moliu plūktoje ar akmenimis grįstoje 1—1,4 m skersmens aikštelėje. Aplink Ž. buvo sudedama eilė akmenų arba suplūkiamas žemas molio pylimėlis, kad žarijos nesisklaidytų po aslą. IX—XII a. atvirą Ž. pakeitė krosnis. Tik v. Žemaitijoje (Šilalės, Plungės, Kretingos rj.) kai kuriose XV—XVI a. sodybose buvo statomi namai su atviru židiniu. Nuo XVI a. dvarų, pilių ir turtingųjų miestiečių rūmų sienose V. ir Vid. Europos pavyzdžiu būdavo įrengiami puošnūs Ž. su dūmtraukiu, apdailinti marmuru, spalvotaisiais metalais. Ist. šaltiniuose minimi puošnūs Ž., buvę XVI—XVII amžiuje Klaipėdos, Biržų ir kt. pilių salėse bei didikų rūmuose. XX a. židiniai kartais įrengiami vasarnamiuose. Šiuolaikiniuose butuose daromi nekūrenami Ž. interjerui papuošti. Nuo pirmykštės bendruomenės laikų židinyje buvo saugoma *ugnis,* todėl prie Ž. buvo atliekama daug įv. apeigų, būrimų.

„ŽIDINỸS" — klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1924—40 Kaune. 1924—32 leido V. Mykolaitis-Putinas, 1932—40 — J. Grinius. Redagavo V. Mykolaitis-Putinas, P. Mantvydas, I. Skrupskelis, S. Šalkauskis, K. Bauba. Propagavo klerikalinių org-jų ideologiją, rel. pasaulėžiūrą. Rašė filosofijos, lit-ros mokslo, liet. kalbos, spaudos istorijos, politikos, visuomeninio gyvenimo klausimais, išspausdino grožinės lit-ros kūrinių, recenzijų.

ŽỸDIŠKĖS — kaimas Trakų rj., Kariotiškių apyl., 5 km į š. r. nuo Trakų, Skaisčio ežero r. gale. 105 gyv. (1970). Prie ežero įsikūrę Vilniaus un-to poilsio namai. XIX amžiuje Ž. priklausė Tiškevičiams. 1959 buvo 89 gyv.

ŽỸDIŠKIŲ ĔŽERAS — kitas *Skaisčio* ežero pavadinimas.

ŽIDÓNIENĖ Marija [g. 1910.X Lesongalyje (Panevėžio rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizaninio judėjimo dalyvė. Kilusi iš darbininkų. 1924—42 darbininkė Latvijoje, Panevėžyje. 1941 pab.—1942.V Poželos antifaš. partiz. org-jos Panevėžyje ryšininkė. Teikė partizanams materialinę paramą, jos namuose vyko partizanų susirinkimai, buvo slepiama sprogstamoji medžiaga. 1942.V buvo suimta, kalinama. 1944—47 virėja, nuo 1947 adm. darbuotoja Panevėžyje.

ŽIDÓNIS Vilius [g. 1933.IV.26 Meškalaukyje (Pasvalio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—61 Kauno automatizacijos priemonių g-los konstruktorius, gamybos skyriaus viršininkas. 1961—66 Kapsuko maisto pramonės automatų g-los specialaus skaičiavimo ir konstravimo biuro vyriausiasis inžinierius. Nuo 1967 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te; kartu vadovauja įpakavimo automatų moksl. tyrimo laboratorijai; nuo 1968 docentas. Vienas ir su kitais padarė apie 50 išradimų, susijusių su įpakavimo automatų kūrimu. Paskelbė moksl. straipsnių įpakavimo automatų konstravimo teorijos ir praktikos klausimais.

ŽYDOVAĨNIAI — kaimas Molėtų rj., Joniškio apyl., 8 km į p. nuo Inturkės, 8 km į v. nuo Joniškio. 52 gyv. (1970). Yra parduotuvė (nuo 1950), ryšių skyrius (nuo 1950), felčerių-akušerių punktas (nuo 1957), biblioteka (nuo 1955), Gačkiškių pr. m-la. 1959 buvo 40 gyv.

ŽYDŲ KALBÀ ž. *Jidiš.*

ŽYDŲ LITERATŪRÀ (lit-ra jidiš ir hebrajų kalbomis Lietuvoje; ryšiai su lietuvių lit-ra).

LITERATŪRA JIDIŠ KALBA. Pirmieji lit-ros kūriniai jidiš kalba Lietuvoje pasirodė XVII a. Iki XVIII a. lit-ra jidiš kalba buvo hebrajų kalbos nemokančios žydų liaudies lit-ra. Jos tematika buvo religinė ir pasaulietinė didaktinė. Ž. l. vystytis paskatino XVIII a. antrojoje pusėje prasidėjęs žydų šviečiamasis „Haskalos" judėjimas, kurio dalyviai kovojo su religiniu fanatizmu, patriarchaliniais santykiais, siekė piliečių teisių lygybės, rūpinosi pasaulietine kultūra. Stambus šio judėjimo centras buvo Vilnius. Čia gyveno ir kūrė daug žydų rašytojų. Vienas populiariausių žydų rašytojų švietėjų buvo vilnietis A. Dikas (1807—93), parašęs daugiau kaip 300 didaktinių apsakymų ir apybraižų apie Lietuvos žydų gyvenimą. Natūralistiškai vaizduodamas varguomenės buitį, jis propagavo sentimentalų miesčionišką humanizmą, abstrakčią dorovę, liaudies švietimą. Iš Žagarės kilęs J. Dinezonas (1858—1913) sukūrė sentimentalistinį žydų romaną („Heršele", 1895; „Josele", 1899, ir kt.). Jo kūryba pasižymėjo ryškiais buities vaizdais, tikėjimu gėrio ir teisingumo pergale.

XIX a. pab. ir XX a. pr. sparčiai vystantis kapitalizmui ir stiprėjant klasių kovai, žydų lit-roje ryškėjo idėjinė diferenciacija. Vienos Ž. l. kryptys atspindėjo socialistinę ir demokratinę darbo žmonių ideologiją, kitos — nacionalistinę, sionistinę buržuazijos ideologiją. Iš Lietuvos kilę proletarinės žydų poezijos pradininkai M. Vinčevskis (tikr. B. Novochovičius, 1856—1932) ir M. Rozenfeldas (1862—1923) rašė proletariato kovos ir socializmo temomis. Vilniuje ir Kaune gyvenęs A. Reizenas (1876—1953) novelėse ir socialinėje lyrikoje vaizdavo darbo žmonių psichologiją, prasidedantį darbininkų judėjimą. Vienas pirmųjų žydų rev. poetų buvo A. Lesinas (tikr. A. Valtas, 1872—1938), ligi 1897 gyvenęs ir kūręs Lietuvoje, o vėliau JAV. Tačiau jis kūryboje neišvengė smulkiaburžuazinių nacionalistinių tendencijų. Po 1905—07 revoliucijos visuomenėje pasireiškusios dekadentinės ir nacionalistinės nuotaikos ryškiai atsispindėjo D. Einhorno (g. 1886) poezijoje (eil. rinkinys „Tylios dainos", 1909), A. Vaiterio (tikr. A. Devenišskis, 1878—1919) simbolistinėse dramose. Poetas L. Neidusas (1890—1918) subtiliai apdainavo gamtą (eil. rinkinys „Nemunas", 1918). Jehoaš (tikr. J. Bliumgartenas, 1872—1927) išleido stambų eilėraščių ir poemų rinkinį „Audinys", M. Taičas (1882—1935) apdainavo Lietuvos peizažus. J. Švarcas (g. 1885) sukūrė poemų ciklą, kuriame idealizavo Lietuvos miestelių buitį. J. Livšinas (1878—1937) liet. folkloro motyvais parašė pasakas „Neris", „Džiugas, žemaičių karžygys". Žydų lit-ros ir kultūros klausimais daug rašė sionistinių pažiūrų rašytojas I. Eljaševas (1873—1924).

XX a. pradžioje Vilniuje gyveno ir kūrė dramaturgas P. Hiršbeinas (1880—1948), romanistas ir dramaturgas simbolistas A. Kaciznė (1885—1941), lit-ros kritikai ir istorikai Š. Citronas (1860—1930), Š. Nigeris (tikr. Š. Čarnis, 1883—1954). Vilniuje pradėjo savo veiklą Ž. l. kritikas ir istorikas M. Erikas (tikr. Z. Merkinas, 1898—1937). 1919 prie Švietimo liaudies komisariato veikė Ž. l. leidybos skyrius, buvo parengti spaudai žydų patarlių bei priežodžių ir jaunųjų žydų rašytojų kūrybos rinkiniai. Po

I pasaul. karo Vilniuje gyveno ir kūrė: poetas ekspresionistas M. Kulbakas (1896—1940); prozininkas M. Danielis (tikr. D. Mejerovičius, 1897—1940), rašęs apie rev. įvykius Vilniuje 1919; romanistas, psichologinio rom. „Gyvenimas" (1923) autorius A. Grodzenskis (g. 1891); poetė, vaikų rašytoja S. Reizen (1888—1941); poetas ir vertėjas L. Stockis (1907—67); pedagogas ir tautosakininkas Š. Bastomskis (1891—1941); rašytojai D. Kaplanovičius (g. 1880), Ch. Lunskis (g. 1881) ir kt. Žydų filologas Z. Reizenas (1888—1941) vadovavo 1925—41 Vilniuje veikusiam Žydų moksl. in-tui (IVO), išleido „Žydų literatūros, spaudos ir filologijos leksikoną" (4 t., 1928—29). Ketvirtajame d-metyje Vilniuje susidarė pažangių žydų rašytojų grupė „Jaunasis Vilnius" („Jung-Vilne"). Jos iniciatorius buvo lit-ros kritikas Š. Belisas (g. 1907). Grupei priklausė poetai H. Glikas, Š. Kohanas, Leizeris Volfas (tikr. L. Mekleris), Ch. Vogleris, prozininkai Š. Kačerginskis, M. Levinas, B. Sarinas (tikr. M. Levinas). Vėliau dalis šios grupės narių suartėjo su reakciniais nacionalistiniais sluoksniais. Vilniuje buvo gausiai leidžiami Ž. l. klasikų veikalai. Čia išėjo Š. Ašo (1880—1957) dramos „Paveldėtojai" (1911), „Įpėdiniai" (1913), dramų dvitomis (1922), „Apsakymai" (1922), Šolom Aleichemo (1859—1916) „Raštai" (26 t., 1925—26), apys. „Tevjė pienininkas" (1938), „Rinktiniai laiškai" (1941) ir daugelis kt. knygų, J. Pereco (1851—1915) „Apsakymai" (1913), „Raštai" (18 t., 1925—27), dramos kūriniai, atsiminimai ir knygos vaikams.

Po I pasaul. karo naujas Ž. l. centras susidarė Kaune. Čia apie žrn. „Vispe" („Sala") telkėsi pažangūs žydų rašytojai: H. Blošteinas (g. 1895), parašęs apie 20 poezijos ir prozos knygų Lietuvos darbo žmonių gyvenimo ir rev. kovos temomis; daugelio pjesių ir romanų autorius B. Oršanskis (g. 1884), K. Zingmanas (1889—1925) ir kt. Žurnale debiutavo pažangūs poetai Judika (tikr. J. Cikaitė, g. 1900), D. Frakeris (1906—1924), D. Framas (g. 1903), J. Gotfaršteinas (g. 1901), D. Grinšpanas (1900—1934). Almanachuose „Mir alejn" („Mes patys") ir „Šliachn" („Keliai") bendradarbiavo poetai S. Aizenaitė (g. 1912), N. Gotlibas (1901—67) ir J. Gotlibas (1914—45), prozininkai L. Heimanas (g. 1908), J. Kaplanas (g. 1901); almanachuose „Brikn" („Tiltai"), „Tojern" („Vartai") bendradarbiavo poetas A. Goldblatas, prozininkas ir lit-ros kritikas J. Josadė (g. 1911), kritikė E. Eljašev-Veisbart (g. 1878), prozininkas D. Umru (tikr. Liackovičius, 1910—1941). Ketvirtajame d-metyje pradėjo reikštis rašytojai M. Elinas (g. 1910), J. Lacmanas (g. 1906), G. Oševičius (g. 1908). Keletą knygelių vaikams parašė E. Chackelsytė (g. 1882).

1940 atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią, prie Rašytojų s-gos veikė žydų rašytojų sekcija, buvo leidžiamas lit-ros almanachas jidiš kalba „Bleter" („Lapai"), kuriame savo kūrybą spausdino poetai J. Lacmanas, G. Oševičius, L. Rudnickaitė, Ch. Vogleris, prozininkai Ch. Elinas, M. Elinas, J. Josadė, D. Umru. Be to, žydų rašytojų kūrinius skelbė žrn. „Štraln" („Spinduliai"). Jame buvo išspausdinta ištraukos iš H. Blošteino poemos „Lietuva, mano lopšinė", J. Lacmano, G. Oševičiaus, Š. Zirmano eilėraščių.

Vok. faš. okupantai nužudė jidiš kalba rašiusius rašytojus E. Eljašev-Veisbart, H. Gliką, Ch. Eliną, A. Kaciznę, S. Kahaną, Ch. Lunskį, Š. Matisą, S. Reizen, L. Rudnickaitę, žydų lit-ros propaguotoją liet. spaudoje N. Šapirą. Kai kurie žydų rašytojai dalyvavo pasipriešinimo judėjime. Kauno gete eilėraščių sukūrė S. Jašunskytė (1961 Varšuvoje išėjo jos eilėraščių rink. „Ir mums nušvito saulė"). H. Glikas parašė pasipriešinimo kovotojų himną „Niekad nesakyk, kad eini paskutinį kelią".

Po D. Tėvynės karo Lietuvoje liko nedaug jidiš kalba rašančių rašytojų (dalis jų išvyko į kt. taryb. respublikas arba emigravo). G. Oševičius išleido poemų ir baladžių rink. „Iš varžtų išsiveržus" (1947), eilėraščių ir poemų rink. „Saulių kelias" (1969) ir kt. kūrinius, kuriems būdinga pažangos ir reakcijos kovos problematika, filosofinis tikrovės reiškinių apibendrinimas. Jaunimo ir vaikų gyvenimo temomis poezijos kūrinių parašė J. Kotliaras (1908—1962). Poezijos almanache jidiš kalba „Horizontai" (1965) eilėraščių paskelbė J. Lacmanas (g. 1906). M. Elinas (g. 1910; lietuviškai rašo M. Eglinio slapyvardžiu) parašė prozos kūrinių apie vok. faš. okupantų ir liet. burž. nacionalistų piktadarybes, taryb. žmonių kovą prieš fašizmą.

Glaudžius ryšius su Tarybų Lietuva palaiko ir liet. tematika rašo kai kurie iš Lietuvos kilę, bet kitose taryb. respublikose gyvenantys žydų rašytojai. Iš Kauno kilęs prozininkas Š. Gordonas (g. 1909) išleido aps. rinkinius „Karo dienomis" (1946), „Birobidžano senbuviai" (1947), rom. „Po piūties" (1948); šiuose kūriniuose daugiausia vaizduojamas kolūkinio kaimo gyvenimas. Iš Krakių (Kėdainių rj.) kilusi novelistė Š. Goršman (g. 1906) išleido apysakų ir apsakymų rinkinius „Gyvenimo jėga" (1948) ir „Trisdešimt trys novelės" (1961), kuriuose išraiškingai parodoma taryb. moters psichologija. Liet. tematika daug rašo J. Rabinas (g. 1900; rom. „Prie Nemuno"). Apysakų ir apsakymų parašė iš Žagarės kilęs prozininkas M. Razumnas (g. 1896). Savo kūrinius Lietuvos žydų rašytojai skelbia Maskvoje leidžiamame žurnale „Sovetiš heimland" („Tarybinė tėvynė").

LITERATŪRA HEBRAJŲ KALBA. Lietuvos žydai vieni iš pirmųjų pasaulyje ėmė vartoti hebrajų kalbą pasaulietiniuose raštuose. Salantiškis M. Ginzburgas (1795—1864) hebrajų kalbą apvalė nuo viduramžiško ir talmudistinio įmantrumo. Lit-rai hebrajų kalba turėjo įtakos šviečiamojo judėjimo idėjos, bet joje buvo stiprios ir nacionalistinės tendencijos. Pirmasis žydų poetas švietėjas Rusijos imperijoje buvo vilnietis A. Lebenzonas (1794—1878). Alegorinėje dramoje „Tiesa ir tikėjimas" (1840) jis išjuokė religinį fanatizmą, šventeiviškumą, kritikavo moralinį palaidumą. A. Lebenzonas apdainavo Vilnių („Poemų rinkinys", 1869; „Dainos", 1870). Jo sūnus M. Lebenzonas (1828—52) sukūrė poemą „Trojos sugriovimas" (1849), eilėraščių ir poemų iš žydų senosios ir vid. amžių istorijos („Siono giesmės", 1850). Lit-ra hebrajų kalba romantiškomis spalvomis vaizdavo senovę, buvo mažai susijusi su liaudies gyvenimu. XIX a. vid. lit-roje hebrajų kalba sustiprėjo real. tendencijos. Jos ryškiai atsispindėjo kauniečio A. Mapu (1808—67) kūryboje. Romanuose „Siono meilė" (1850), „Samarijos kaltė" (d. 1—2, 1866) ir ypač „Veidmainyje" jis smerkė šventeivas, avantiūristus, fanatikus, dvasininkų skleidžiamą obskurantizmą. Vilnietis J. Gordonas (1829—92) sukūrė poemų ist. temomis — apie žydų išvarymą iš Ispanijos 1492, apie Judėjos karą su Roma („Jūrų gelmėse", „Liūto nasruose"). Pasakėčiose, eilėraščiuose ir poemose Gordonas demaskavo kulto tarnus ir dogmatinę jų kazuistiką (satyr. poemos „Dėl nieko", 1884, „Dėl menkniekio", 1884, ir kt.). Hebrajų kalba rašė vilniečiai J. Broidesas (1851—1902), Š. Finas (1819—91), B. Silinkeris (1881—1933), K. Šapira (1840—1900), K. Šulmanas (1838—1904). XIX a. pab. vykstant klasinei žydų visuomenės diferenciacijai, lit-ra hebrajų kalba vis labiau darėsi nacionalistinė, sionistinė. 1918—40 hebrajų kalba rašė Š. Citronas, Š. Gensas, A. Glazmanas, L. Goldberg, N. Grinblatas, D. Prochovnikas, A. Šapira, M. Šneideris, J. Trivašas.

RYŠIAI SU LIETUVIŲ LITERATŪRA. Glaudžius ryšius su Lietuva, ypač su Vilniumi, palaikė žydų lit-ros klasikai Mendele-Moicher-Sforimas (1836—1917), Šolom Aleichemas, Š. Ašas. Žydų rašytojai U. Kacenelenbogenas (g. 1885) ir E. Goldšmitas (1882—1941) leido jidiš kalba almanachą „Lite" („Lietuva", 1914—16 Vilniuje ir 1922 Panevėžyje), kuriame buvo išspausdinta liet. liaudies dainų ir liet. rašytojų (Žemaitės, Vaižganto, B. Sruogos ir kt.) kūrinių vertimų, straipsnių apie liet. folklorą ir lit-rą. E. Goldšmitas jidiš kalba išleido brošiūrą „Lietuva ir lietuviai". Vilniuje 1914 keliomis kalbomis išėjo lit. rinkinys „Meno dienos", kuriame buvo paskelbta lietuvių, žydų, rusų, lenkų, baltarusių rašytojų kūrinių. Žydų ir lietuvių lit-rų ryšiai intensyviai plėtojosi tarp I ir II pasaul. karo. Lietuvoje A. Šulmanas parengė žydams skirtą liet. kalbos vadovėlį (1923), I. Kisinas (1904—58) sudarė hebrajų kalba „Lietuvių literatūros antologiją" (kn. 1, 1931), kurioje buvo išspausdinta V. Mykolaičio-Putino liet. lit-ros apžvalga, N. Grinblato straipsnis apie V. Krėvės kūrybą, V. Krėvės apsakymų. U. Kacenelenbogenas išvertė į jidiš kalbą liet. liaudies dainų ir To-

ronte (Kanada) išleido jų rink. „Dainos" (1930). J. Glicmanas (1904—41) išvertė į jidiš kalbą ir Lietuvos žydų periodikoje išspausdino Maironio, B. Sruogos ir kitų liet. poetų eilėraščių, parašė apybraižų apie liet. rašytojus. Liet. kalba 1931 Kaune buvo išleistas rink. „Rinktinės žydų apysakos" (v. O. Finkelšteinas, Ch. Lemchenas, G. Zimanas), kuriame išspausdinta S. Ašo, Šolom Aleichemo, J. Pereco, A. Reizeno, D. Einhorno kūrinių. 1938 išėjo rink. „Žydų rašytojų apysakos" (v. G. Zimanas). Jame išspausdinta J. Pereco, A. Reizeno, Z. Šnejuro, Šolom Aleichemo ir E. Šteinbargo kūrinių. Žydų rašytojų kūrinių buvo išspausdinta lietuvių period. spaudoje. 1939—40 pažangių jaunimo žurnalų „Mūsų jaunimas" ir „Štraln" redakcijos surengė kelis bendrus lietuvių ir žydų lit-ros vakarus. Juose savo kūrybą skaitė J. Baltušis, K. Boruta, P. Cvirka, Ch. Elinas, M. Elinas, L. Gira, K. Korsakas, J. Lacmanas, V. Montvila, G. Oševičius, A. Venclova. Žydų lit-rą liet. kalba populiarino N. Šapira (1894—1943); jis išleido knygas: „Lietuva L. Neiduso kūryboje" (1931), „Vilnius naujojoj žydų poezijoje" (1935) ir „Naujosios žydų literatūros metmenys" (1938).

Atkūrus Lietuvoje Tarybų valdžią (1940), jidiš kalba leistas žurnalas „Bleter" („Lapai") išspausdino V. Kapsuko atsiminimų, J. Janonio eilėraščių. Liet. kalba išėjo M. Geršenzono vodevilis „Direktorius", žurnale „Raštai" (1941, Nr. 3) išspausdinta D. Umru apysaka „Viena para".

Pokario laikotarpiu liet. kalba išleista Šolom Aleichemo apysakų rink. „Tevjė pienininkas" (1949, v. D. Urbas), apysakų ir apsakymų rink. „Trys našlės" (1959, 1968, v. D. Urbas), G. Oševovičiaus poezijos rinkiniai „Pažinimo medus" (1964, v. A. Baltakis, V. Bložė, E. Mieželaitis ir kt.), „Šventoji kasdienybė" (1968). Vaikams išleisti liet. kalba J. Kotliaro eilėraščių rinkiniai „Rytas" (1952, v. K. Kubilinskas), „Namukas" (1969, v. K. Kubilinskas). Maskvoje jidiš kalba leidžiamame žurnale „Sovetiš heimland" išspausdinta liet. poetų A. Baltakio, V. Bložės, J. Degutytės, Just. Marcinkevičiaus, E. Mieželaičio eilėraščių (v. G. Oševovičius ir A. Vergelis). Lenkijoje jidiš kalba išleistame rinkinyje „Pasauli, duok pavyzdį" (1957) išspausdintos keturios J. Olickio verstos K. Donelaičio pasakėčios. Lenkijos periodinėje spaudoje jidiš kalba paskelbta E. Mieželaičio eilėraščių iš rinkinio „Žmogus" (1962, v. G. Oševovičius).

ŽIDŽIŪNAS, Židanavičius, Rojus [1895. XII.5 Merkinėje (Varėnos rj.) — 1955. III.20 Niujorke] — rašytojas. Baigė Merkinės pr. m-lą. Dirbo siuvėju Merkinėje, Vilniuje. Nuo 1913 gyveno JAV. 1916—55 dirbo liet. laikraščių („Keleivio", „Darbininko" ir ilgiausiai „Laisvės") redakcijose bei spaustuvėse. Kelerius metus tarnavo JAV kariuomenėje ir laivyne. 1919 mokėsi muzikos pas M. Petrauską, prisidėjo prie lietuvių darbininkų styginio orkestro „Kanklės" organizavimo. Apie 1925 dėl asmeninių ambicijų nutraukė ryšius su pažangiaisiais JAV lietuviais, apie 1934 vėl juos užmezgė. 1925—26 redagavo žrn. „Rimbas", 1928 —1930 — žrn. „Tarpininkas", 1933—35 — žrn. „Išmintis". Priklausė Lietuvių darbininkų susivienijimui.

Nuo 1914 JAV lietuvių pažangiojoje period. spaudoje („Kovoje", „Naujojoje gadynėje", „Laisvėje") ir almanachuose („Atžalose", „Švyturyje") skelbė eilėraščius, poemas, literatūros kritikos straipsnius, apsakymus. Išleido eilėraščių (daugiausia jumoristinių) rinkinius „Dainos juokeliai, net linksta keliai" (1916), „Juokdarys" (1923), „Daug labų dienų" (1944), komediją „Meilės rykštė" (1924). Pasirašinėjo Aurės Žvaigo, Hokaus Pokaus, Hocus Focus, Merkinės Vaidilos, Atlikto Kriukio, R. Prakeiktojo ir kt. slapyvardžiais. 1914—25 Ž. eilėraščiuose ir poemose „Jaunas kalinys", „Teisybė" smerkiamas darbo žmonių išnaudojimas, apdainuojama proletariato rev. kova, liečiami 1917 įvykiai Rusijoje, Spalio revoliucija. Ž. parašė t. p. nemaža gamtinės ir meilės lyrikos kūrinių. Pagal Ž. tekstus M. Petrauskas, L. Ereminas, A. Bačiulis sukūrė dainų.

Lit.: R. Mizara, Rojus Židžiūnas — pažangus Amerikos lietuvių poetas. — „Laisvė", 1955. IV.19; R. Mizara, Žvilgsnis į praeitį, V., 1960; B. Pranskus, Proletarinė lietuvių literatūra, V., 1964.

ŽIĖBENA — pelkė Kaišiadorių rj., į p. nuo Kaišiadorių. Plotas 239 ha (pramoninis 206 ha). Ežerinės kilmės žemapelkė, apie 4 km ištįsusi iš š. r. į p. v. Pelkę maitina per ją tekanti Lomena (Neries intakas) ir gruntiniai vandenys. Durpių klodo didž. storis 8 m, vid. 2,2 m. Vyrauja alksninės ir viksvinės durpės. Vid. susiskaidymas 34%, vid. peleningumas 11%. Durpių ištekliai 4,8 mln. m^3. Kasamos trupininės durpės. Iki 1970 iškasta 10%. Nusausinti pelkės pakraščiai paversti pievomis.

ŽIĒDAS — papuošalas, mūvimas ant rankos piršto. Lietuvos vyrai, moterys ir net vaikai nuo mūsų eros pradžios mūvėjo žiedus ant abiejų rankų, kartais net po kelis. I t-metyje buvo paplitę įvijiniai žiedai, susukti iš pusapvalės, apvalios ar trikampės žalvario vielos; vidurinė apvija kartais būdavo platesnė, o kraštinės papuoštos įkartomis. Rečiau nešiota žiedus, padarytus iš metalo juostelės, kartais su susukta akute. Sidabriniai Ž. mūvėta labai retai. XI—XIII a. atsirado žiedų su praplatinta priekine dalimi, papuošta įkartomis arba pynimu. Pagausėjo sidabrinių žiedų. XIII a. didikai dėvėdavo žiedus-antspaudus su prilipdyta apskrita plokštele, kurioje išgraviruotas piešinys ar herbas, ir žiedus su stiklo ar brangakmenio akutėmis. XIV a. paplito aukso žiedai su brangiomis akutėmis; juos dėvėdavo turtingieji. Tokius žiedus XV a. pradėjo kalti ir vietos auksakaliai. Vėlesniais laikais tiek miesto, tiek kaimo žmonės mūvėdavo Ž. su įv. akutėmis. XIX a. pradėta susituokus mūvėti lygius aukso žiedus. Žiedai mūvimi ir dabar; ypač paplitę sutuoktuvių žiedai.

Lit.: R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuviai IX—XII amžiais, V., 1970 [p. 184].

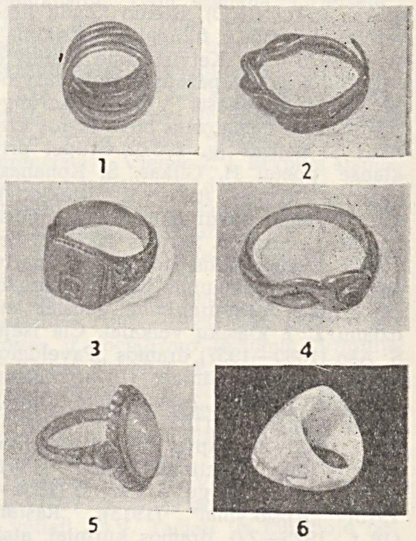

Žiedai: *1* — įvijinis (X—XI a.); *2* — su pinta priekine dalimi (XIV—XVI a.); *3* — su antspaudu (XIII a.); *4* — su stiklo akute (XIX a.); *5* — su gintaro akute (XIX a.); *6* — gintarinis (XX a.)

ŽIEDĒLIS Apolinaras [g. 1934.I.12 Vieštovėnuose (Plungės rj.)] — geologas, geologijos-mineralogijos mokslų kandidatas (1966). 1959 baigęs Vilniaus un-tą, iki 1961 dirbo techniku geologu Geologijos ir gelmių apsaugos v-boje, inžinieriumi geologu Kauno ž. ū. projektavimo in-te. 1964—69 Vilniaus un-to dėstytojas, nuo 1969 Kolūkių statybos projektavimo in-to geologas. Paskelbė moksl. straipsnių apie inžinerinį geologinį kartografavimą ir rajonavimą, gruntų (ypač moreninių) formavimąsi, jų fizines ir mechanines savybes.

ŽIEGAS — ežeras Zarasų rj., 4 km į v. nuo Dusetų. Plotas 86 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1850 m, didž. plotis 710 m, kranto linijos ilgis 6000 m. Krantai aukšti, statūs. Išteka upelis į Žiegelio ežerą. P. pakrantėje yra Pažiegės kaimas. Ežeras verslovinis.

ŽIEGĒLIS — ežeras Zarasų rj., 5 km į v. nuo Dusetų. Plotas 35,5 ha. Ežeras ištįsęs iš š. į p.; ilgis 1330 m, didž. plotis 500 m, kranto linijos ilgis 3800 m. Krantai aukšti, statūs. Išteka Žiegelė (Šventosios kair. intakas). Prie Ž. įsikūrusi Antažiegė. Ežeras verslovinis.

ŽIEGŽDRIAĪ — kaimas Kauno rj., Samylų apyl., 11 km į r. nuo Kauno, Kauno

marių p. krante. 1959 buvo 358 gyv., 1970 — 681. Psichoneurologinė ligoninė (nuo 1959), parduotuvė. Kaimo š. pakraštyje yra nedidelis apardytas I t-mečio pirmosios pusės piliakalnis.

Piliakalnį 1956 tyrinėjo Vilniaus un-to archeologai. Ištirta dalis aikštelės (100 m^2). Aptikta 2 kultūriniai sluoksniai. Apatinis sluoksnis susidaręs, gyvenant čia nedidelei bendruomenei. Jame rasta pastato liekanų, akmenų grindinių, apdegusio molio gabaliukų, lipdytinės keramikos brūkšniuotu, lygiu ir grublėtu paviršiumi. Viršutiniame sluoksnyje radinių beveik neaptikta. Spėjama, kad jis susidarė vėliau, naudojant piliakalnį kaip slėptuvę. Piliakalnio p. r. papėdėje aptikta sen. sodybvietės pėdsakų; rasta puodų šukių nežymiai grublėtu paviršiumi. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje).

ŽIEMGĀLIAI — baltų gentis, gyvenusi Latvijoje (pagal Lielupę, Bauskės, Duobelės, Tukumo apylinkėse) bei š. Lietuvoje (Joniškio, Linkuvos, Žagarės apylinkėse) ir kalbėjusi *žiemgalių kalba*. XIII a. pradžioje Ž. ribojosi vakaruose su kuršiais, pietuose su lietuviais, rytuose su sėliais, o šiaurėje siekė Rygos įl., kur (Lielupės žiotyse) turėjo uostą. Žiemgalius pirmą kartą (apie 870) mini skandinavų, vėliau (XI—XIII a.) rusų (Nestoras), Livonijos ordino ir kt. kronikininkai, vadindami juos ir jų gyvenamą kraštą „Seimgala", „Seimgaler", „Semgalli", „Zimigola". XIII a. šiauriniai Ž. buvo užkariauti kalavijuočių ir kartu su kitomis jų užkariautomis gentimis susiliejo į latvių tautą, o pietiniai pateko į liet. kun-ščių valdas ir sulietuvėjo. 1323 Gediminas laiškuose save vadina ir Ž. kun-ščiu, rūpinasi jiems kunigo, mokančio žiemgališkai.

Lit.: **J. Endzelīns,** Ievads baltu filoloģijā, Rīgā, 1945; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1958—61; **J. Šliavas,** Kai kurios pastabos žiemgalių klausimu.—„Kraštotyra", V., 1967; **J. Šliavas,** Nebaigti ieškojimai.— Ten pat, V., 1969.

ŽIEMGĀLIŲ KALBÀ — indoeuropiečių kalba, priklausanti baltų kalbų grupei Baltų gentis, kalbėjusi žiemgalių kalba, gyveno dab. Latvijos vidurinėje dalyje (apie Jelgavą, Bauskę, Duobelę) ir vid. Lietuvos š. dalyje (apie Žagarę, Joniškį, Linkuvą, Žeimelį). Ž. k. išnyko veikiausiai apie XV a., šiauriniams žiemgaliams sulatvėjus, o pietiniams — sulietuvėjus. Rišlių Ž. k. tekstų nėra likę. Apie Ž. k. ypatybes galima spręsti iš ist. dokumentuose aptinkamų tikrinių vardų, kai kurių dabartinių šio krašto vietovardžių ir vienos kitos dabartinės šio krašto kalbos ypatybės, kalbininkų laikomos žiemgališka. K. Būga, remdamasis tuo, kad kai kurie Vilniaus kr. vietovardžiai pasitaiko ir žiemgalių srityse, teigė, jog žiemgaliai į vėlesnę savo teritoriją VI—VII a. atsikėlę iš Vilniaus apylinkių. Remiantis įvairiomis Ž. k. liekanomis, galima išskirti tokias Ž. k. ypatybes: a) žiemgaliai, kaip lietuviai ir prūsai, išlaikė nepakitusius minkštuosius priebalsius „k", „g" (V. Dambės tyrinėjimai); b) liet. kalbos priebalsiams „š", „ž" žiemgalių kalboje, kaip ir latvių, prūsų, kuršių bei sėlių kalbose, atliepia „s", „z"; c) žiemgaliai, kaip ir latviai bei dalis sėlių, junginiuose „an", „en", „in", „un" veikiausiai neišlaikė „n"; d) žiemgaliams, J. Endzelyno nuomone, būdingas įspraustinis balsis po priebalsio „r" (kartais ir „l"); e) žiemgaliams, K. Būgos nuomone, buvusi būdinga priesaga „-uve" (kitos baltų kalbos čia vartojusios „-ava", „-uva").

Lit.: **J. Endzelīns,** Ievads baltu filoloģijā, Rīgā, 1945; **K. Būga,** Rinktiniai raštai, 3 t., V., 1958—61; **V. Dambe,** Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki.— Rakstu krājums, Rīgā, 1959; **A. Sabaliauskas,** Žiemgaliai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1966, Nr. 5.

ŽIEMKĒLIS — pelkė Kauno rj., 14 km į š. r. nuo Kazlų Rūdos, 12 km į v. nuo Garliavos. Plotas 576 ha (pramoninis 436 ha). Pelkė plyti seklioje lygiadugnėje limnoglacialinių smėlynų lomoje. Šiaurės vakaruose kopos pavidalo smėlėtas gūbrys skiria Ž. nuo Ežerėlio pelkės. Pelkėje prasideda Bartupė (Pilvės intakas). Durpių klodo didž. storis 2,8 m, vid. 1,59 m. Vyrauja žemapelkinės durpės. Vid. susiskaidymas 22%, vid. peleningumas 6,1%; ištekliai 6,9 mln. m^3. Pelkė apsausinta, eksploatuojama. Ji susidarė, pažliugus ir supelkėjus sausumai.

ŽIEZDRAS — ežeras Ignalinos ir Utenos rj., Linkmenų v. pakraštyje. Plotas 57 ha, didž. gylis 36 m, vid. gylis 11,3 m. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1940 m, didž. plotis 490 m, kranto linijos ilgis 4350 m. Š. r. krantas aukštas, kiti žemesni. Pietuose Ž. siauru sąsiauriu jungiasi su Ūsių ež.; rytuose maždaug 100 m sąsmauka skiria Ž. nuo Pakalo ež.

ŽIEZDRĒLIS — ežeras Utenos rj., 7 km į v. nuo Linkmenų, prie Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Plotas 53 ha, didž. gylis 13,5 m, vid. gylis 5,4 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 2370 m, didž. plotis 340 m, kranto linijos ilgis 5200 m. Krantai daugiausia aukšti, p. v. krantas apaugęs mišku. Per Ž. teka Kiaunos baseino upelis. Siaura sąsmauka šiaurės rytuose skiria Ž. nuo Švento ež. Prie ežero yra Žiezdrelės kaimas.

„ŽIEŽIRBA", Lietuvos Socialdemokratinio jaunimo sąjunga „Žiežirba", — jaunimo organizacija, veikusi 1922—36. Dirbo kultūros, švietimo ir ateizmo darbą; rengė vakarus, koncertus, paskaitas, steigė ir rėmė bibliotekas, knygynus, liaudies un-tus, muziejus. Svarbiausi „Ž." veikėjai buvo D. Budrys, L. Čereška, V. Galinis, A. Gučas, J. Sabaliauskas. 1922—26 „Ž." leido laikr. „Žiežirba". „Ž." sudarė skyriai (kuopos), turintys ne mažiau kaip 5 žmones. Skyrių atstovai rinko centro k-tą (vėliau — centro v-bą). 1923 pr. veikė 10 „Ž." skyrių, o 1923 pab. skyrių atstovų I suvažiavime Kaune dalyvavo 16 skyrių delegatai, atstovavę 1057 nariams. 1926 faš. perversmo išvakarėse veikė 47 „Ž." skyriai su 1500 narių. „Ž." vadovų tarpe vyravo reformistinės ir oportunistinės nuotaikos. Tai skaldė darbininkų jaunimo vienybę. Faš. teroras, taikstymasis su esama santvarka didino narių nepasitenkinimą vadovybe. Vis daugiau jaunuolių, pritariančių LKP keliamoms bendro darbininkų ir antifašistinio *liaudies fronto* idėjoms, įsitraukė į rev. kovą. Po faš. perversmo „Ž." veikla buvo suvaržyta; karo komendantai neleisdavo šaukti susirinkimų, trukdė organizuoti vakarus, uždarinėjo „Ž." skyrius. Kai kurie „Ž." nariai 1927 padėjo rengti nesėkmingus antifaš. sukilimus Tauragėje, Alytuje, Kėdainiuose, dalyvavo *plečkaitininkų* veikloje. Už tai jie buvo kalinami, baudžiami adm. tvarka. Dalis jų pabėgo į užsienį. 1936.II „Ž." su kitomis opozicinėmis org-jomis buvo uždaryta.

„ŽIEŽIRBA"— **1.** Liberalinis satyros žurnalas, išėjęs (1 nr.) 1917.VI Petrograde. Tekstą parašė ir išleido J. Petrėnas (Tarulis). Iliustravo P. Galaunė, J. Justinavičius, V. Žiedas.

2. Socialdemokratinis jaunimo laikraštis, ėjęs 1922—26 Kaune iš pradžių vieną, vėliau du kartus per mėnesį. 1922—23 ėjo kaip „Socialdemokrato" priedas. Leido s-d. jaunimo s-gos „Žiežirba" CK. Išėjo 39 nr. Redagavo D. Budrys, A. Jakubėnas, K. Savickis. Išspausdino J. Janonio, A. Jakubėno, L. Tolstojaus kūrinių.

ŽIEŽMARÀ — upė Trakų ir Kaišiadorių rj., Neries kair. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 65 km^2. Prasideda Ausieniškių apylinkėse, 4 km į š. v. nuo Vievio. Vingiuodama teka į pietus. Įteka į Nerį 85 km nuo jos žiočių, ties Niauriškėmis, 15 km į š. nuo Vievio.

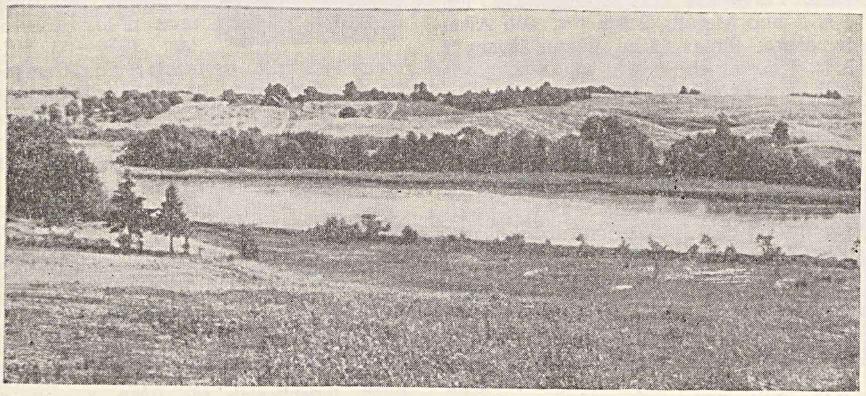

Žiegas

Intakas — Lapoja (deš.). Vid. nuolydis 293 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,49 m^3/s. Aukštupį kerta Vilniaus—Kauno glžk.

ŽIEŽMĀRIAI — miesto tipo gyvenvietė Kaišiadorių rj., 7 km į p. nuo Kaišiadorių, 1 km į p. nuo Vilniaus—Kauno plento; apylinkės ir vaismedžių medelyno centras. 1734 gyv. (1970). Gyvenvietės p. pakraščiu teka Strėva (Nemuno intakas); į Strėvą ties Ž. įteka Kertus. Plano struktūra stačiakampė. Centre yra keturkampė gotikinė aikštė. Gyvenvietė užstatyta kompaktiškai. Teritorija 173 ha (1968). Gatvių tinklas taisyklingas. Yra 20 gatvių; jų bendras ilgis 8,5 km. Keliai jungia Ž. su Kaišiadorimis, Stakliškėmis, Kruoniu. Yra pieninė, melioracinės statybos v-ba, buitinio aptarnavimo paviljonas, 50 lovų ligoninė (nuo 1952), vaistinė (nuo 1871), veterinarijos punktas, vid. m-la (iki 1944 pradinė, 1944—49 prog-ja), vaikų darželis-lopšelis (nuo 1948), kultūros namai (nuo 1950), biblioteka (nuo 1947). Keletas Ž. amatininkų ir valstiečių sodybų (past. XIX a.) — vertingi archit. požiūriu pastatai.

Ž.— sena gyvenvietė, ne kartą minima XIV a. ist. šaltiniuose kaip atsparos punktas prieš kryžiuočius jų kelyje į Vilnių. 1348 ties Ž., prie Strėvos u., Lietuvos kariuomenė sumušė Kryžiuočių ordino ir jo talkininkų jėgas. Ist. šaltiniuose 1494 minimas Ž. valsčius, 1495 — dvaras. Nuo XVI amžiaus Ž.— žymus prekybos punktas prie senojo Vilniaus—Kauno prekybos trakto. 1501 pastatyta bažnyčia, o jos klebonui leista laikyti 2 smukles. 1501 Žygimantas Senasis suteikė Žiežmariams Magdeburgo teises. 1520 jau buvo m-la. Ž. įtraukti į 1529—67 Lietuvos miestų sąrašus. Per 1550—51 maro epidemiją išmirė daug Ž. gyventojų, tačiau miestas greitai atsigavo. XVI a. viduryje Ž. buvo pavieto centras. Pagal 1567 seimo nutarimą Ž. turėjo mokėti 15 kapų grašių karo reikalams. 1600 buvo apie 100 gyv. namų, degtinės varykla, kepykla, 11 mėsinių, 38 alaus ir midaus smuklės, vyko turgūs. XVII a. vid. Žiežmariuose rinkdavosi Starodubo bajorų seimeliai. XVIII a. miestas ėmė nykti. Nemažai nuostolių jam buvo padaryta per Šiaurės karą (XVIII a. pr.). 1780 miestelyje buvo 7 gatvės, 2 malūnai, degtinės varykla. XVIII a. veikė parapinė m-la, kurioje 1782 mokėsi 2 bajorų, 15 miestelėnų ir 3 valstiečių vaikai. 1792 Stanislovas Augustas patvirtino miesto teises ir herbą. Ž. dvaras iki 1795 priklausė J. Poniatovskiui, XIX a. — Tiškevičiui. Po 1795 Ž. pateko į dvaro valdžią. XIX a. pr. po kelių gaisrų miestelis sunyko. Per Ž. 1812 ėjo pagrindinis Napoleono kariuomenės kelias į Rusiją. XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Ž. buvo valsčiaus centras. Nuo XIX a. vid. miestelis ėmė vėl augti. XIX a. pab. jame vyko dideli turgūs ir prekymečiai, buvo per 50 parduotuvių ir smuklių, pašto stotis. 1897 buvo 2795 gyv., 271 medinis ir 8 mūriniai gyv. namai. 1905 Ž. ir apylinkių valstiečiai ir ž. ū. darbininkai dalyvavo rev. veiksmuose prieš caro valdžią. 1919 pr. veikė rev. k-tas. 1923 buvo 2198 gyv. Pradėjus sparčiau augti Kaišiadorims, Ž. nebeaugo. Miestelyje buvo malūnas, lentpiūvė, elektrinė, vaistinė, pr. m-la, žiemos ž. ū. m-la, biblioteka, girininkija, paštas, keliasdešimt priv. krautuvių. Buržuazijos valdymo metais veikė LKP ir LKJS kuopelės. 1941 rudenį hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai sušaudė apie 2000 Ž. ir apylinkių gyventojų. 1944.VII.15—16 kautynėse su hitlerininkais ties Ž. pasižymėjo seržantas S. Amiršojevas; už tai jam po mirties buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas (1945).

Taryb. metais Žiežmariuose pastatyta nemažai gamybinių pastatų, keletas bendrabučių, keliasdešimt individualių gyv. namų. 1950—55 Ž. buvo rajono centras. 1958 jiems suteiktos miesto tipo gyvenvietės teisės. 1958 įsteigtas valst. medelynas — vienas didžiausių dekoratyvinės sodininkystės medelynų Tarybų Sąjungoje. Jame auginama apie 100 rūšių dekoratyvinių medžių, 40 rūšių gėlių, vaismedžių. 1951—55 ėjo rajono laikr. „Lenino vėliava". 1959 buvo 1598 gyv.

Žiežmariai. Kauno gatvė

ŽIEŽMUÕ — ežeras Trakų rj., 10 km į š. r. nuo Daugų, 3 km į v. nuo Dusmenų. Plotas 27 ha, didž. gylis 9 m. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 1280 m, didž. plotis 360 m, kranto linijos ilgis 3200 m. Krantai daugiausia aukšti. Per ežerą teka Žižma (Varėnės kair. intakas). P. pakrantėje įsikūręs Dusmenėlių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽIEŽŪLIS — 1. Ežeras Molėtų rj., 15 km į š. r. nuo Molėtų, 2 km į v. nuo Aiseto ežero. Plotas 15 ha. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 1040 m, didž. plotis 260 m, kranto linijos ilgis 2400 m. Š. r. krantas aukštas, kiti žemesni. Nenutekamas.

2. Ežeras Varėnos rj., 4 km į p. v. nuo Varėnos, 6 km į r. nuo Perlojos. Plotas 10 ha. Ežeras ištįsęs iš v. į r.; ilgis 760 m, didž. plotis 150 m, kranto linijos ilgis 1720 m. Krantai aukšti, statūs. Nenutekamas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽIEŽULNỸS — ežeras Utenos rj., 8 km į š. r. nuo Tauragnų. Plotas 26 ha. Ežeras ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 1400 m, didž. plotis 220 m, kranto linijos ilgis 3100 m. Krantai aukšti, š. r. krantas apaugęs mišku. Per Ž. teka upelis į Uteno ež. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽYGÁIČIAI — kaimas Tauragės rj., 18 km į š. v. nuo Tauragės, prie kelio į Vainutą; apylinkės ir tarybinio ūkio centras. 465 gyv. (1970). Per kaimą teka Ežeruona (Jūros intakas); į ją ties Ž. įteka Balčia. 2 parduotuvės, valgykla, ryšių skyrius, ambulatorija (1953—67 ligoninė), vid. m-la (1947—60 septynmetė, 1960—61 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1960), biblioteka (nuo 1945).

Žygaičiai

Ž. girininkija yra Trumpiškiuose. Ž. apylinkėse rastas žalvario amžiaus baltiškojo tipo įmovinis kirvis. Ist. šaltiniuose Ž. minimi 1561 (17 valakų, 15 kiemų, 1 smuklė). 1608 pastatyta medinė bažnyčia. XIX a. vid. įsteigta m-la (1863 joje mokėsi 58 mokiniai). 1886 buvo 205 gyv., 1923 — 298. 1937—50 Ž.— valsčiaus centras. 1944.X.10 prie Ž. kautynėse su hitlerininkais didvyriškai žuvo kpt. A. Bibilašvilis; 1945 jam suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas. 1959 kaime buvo 357 gyv.

ŽIGÁITIS Rimvydas [g. 1933.X.9 Kazlų Rūdoje] — kompozitorius. 1951 baigė Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-lą. 1951—1952 studijavo Lietuvos TSR Konservatorijoje. 1957 baigė Maskvos konservatorijos A. Aleksandrovo vadovaujamą kompozicijos klasę. 1957—60 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los, 1957—1961 Vilniaus specialiosios vidurinės muz. m-los dėstytojas. 1960—63 Vilniaus Ped. in-to dėstytojas, muz. teorijos katedros vedėjas. Nuo 1960 TSKP narys. Nuo 1963 Filharmonijos meno vadovas. Sukūrė instrumentinių ir vokalinių kūrinių, pasižyminčių optimistiška nuotaika, veržlumu.

Kūriniai: uvertiūra simf. orkestrui „Jaunystė" (1965), kantata vaikų, vyrų ir mišriam chorui ir pučiamųjų orkestrui „Leninui, tėvynei — širdies daina" (1969, J. Nekrošiaus ž.), kantatos vaikų chorui ir orkestrui „Keliai" (1959, V. Reimerio ž.) ir „Skambėk, moksleivių daina" (1962, A. Matučio ž.), poema chorui ir orkestrui „Lik sveika, gimtoji planeta" (1963, V. Reimerio ž.), poema kameriniam orkestrui „Prie paminklo" (1968), Iškilminga muzika vargonams, berniukų chorui ir styginiam orkestrui (1970), fortepijoninis trio (1957), 6 preliudai fortepijonui (1960), vokalinis ciklas „Neramūs

1

2

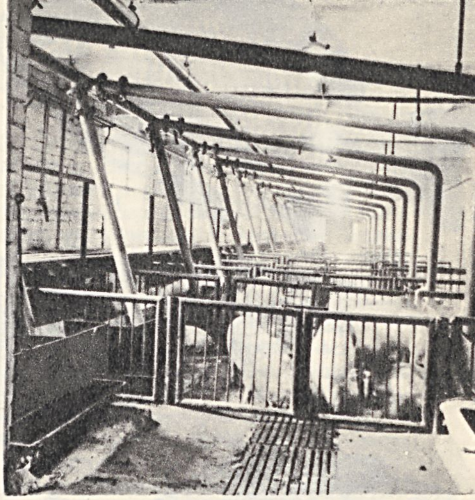

3

4

5

6

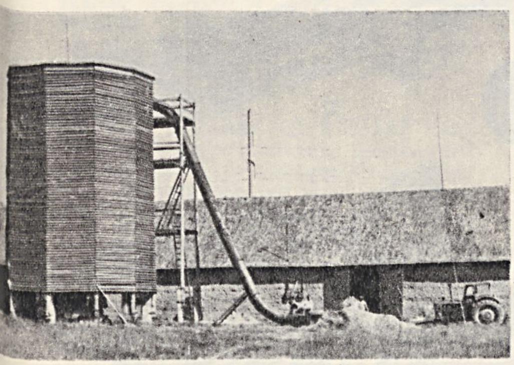

7

8

9

10

ŽEMĖS ŪKIS II

1. Radviliškio rj. „Draugo" kolūkio galvijai. **2.** Karvių melžimas Kauno rj. „Pergalės" kolūkyje. **3.** Kuršėnų taryb. ūkio bekonų skyrius. **4.** Pasvalio rj. „Atžalyno" kolūkio avys. **5.** Vievio paukštyno viščiukai. **6.** Mišinio piovimas silosui Kėdainių rj. Aristavos kolūkyje. **7.** Panevėžio rj. LKP VI suvažiavimo kolūkio šienainio bokštas. **8.** Pašarų ruošimas Radviliškio rj. „Draugo" kolūkyje. **9.** Kauno rj. „Aušros" kolūkio karvidės. **10.** Kapsuko veislininkystės stotis

ŽUVYS II

1. Paprastasis karosas. **2.** Kirtiklis. **3.** Sykas. **4.** Ūsorius. **5.** Raudė. **6.** Paprastasis kūjagalvis. **7.** Upinė nėgė. **8.** Plakis. **9.** Perpelė. **10.** Stinta
11. Paprastoji aukšlė. **12.** Vijūnas. **13.** Ožka. **14.** Karpis. **15.** Salatis. **16.** Kuoja

paukščiai" (1962, B. Mackevičiaus ž.), muzika K. Inčiūros pjesei „Eglė žalčių karalienė" (1966), choro ir solo dainos („Kosmonautų daina", 1962, A. Maldonio ž.; „Bus rytas, diena", 1963, V. Reimerio ž., ir kt.), choreografinė poema „Kanonadoms nutilus" (1964), choreografinė baladė „Trys kareiviai" (1967), pramoginio šokio „Ku-kū" muzika (1963), instrumentinės pjesės, kūriniai kaimo kapelai, estradinė muzika ir kt.

Lit.: **J. Gaudrimas,** Lietuvių tarybinė muzika, V., 1960; Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 3, V., 1967.

ŽÝGAS Albertas [g. 1917.VI.6 Kramatorske (Donecko sr.)] — gydytojas patologas anatomas, medicinos mokslų kandidatas (1964). 1944 baigęs Kauno un-tą, dirba Vilniaus un-to patologinės fiziologijos ir patologinės anatomijos katedroje. Nuo 1953 TSKP narys. Nuo 1959 patologinės anatomijos kurso vedėjas; nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių gūžio morfologijos, balantidiozės patogenezės, širdies navikų, eksperimentinės imunohistomorfologijos ir kitais patologinės anatomijos klausimais.

ŽYGĒLIS Balys [g. 1886.XII.22 Libertavoje (Anykščių rj.)] — švietimo, spaudos darbuotojas. 1908 Peterburge įsigijęs pr. m-los mokytojo teises, mokytojavo Papilės, Linkuvos, Kriukų pr. m-lose. 1914—17 tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1919—20 Joniškio prog-jos direktorius. Dalyvavo Lietuvos Valstiečių liaudininkų s-gos veikloje. 1921—33 Lietuvos Mokytojų prof. s-gos pirmininkas. Prisidėjo prie Kauno suaugusiųjų g-jos ir Kėdainių mkt. seminarijos steigimo. 1926—40 koop. b-vės „Spaudos fondas" direktorius. Vienas „Lietuviškosios enciklopedijos" (t. 1—9, 1933—1941) leidimo organizatorių. Dalyvavo įvairių šelpimo ir kultūrinių org-jų veikloje. 1940—41 Lietuvos TSR Valst. leidyklos direktoriaus pavaduotojas. 1944—62 adm. darbuotojas Kaune. Pensininkas.

ŽYGĒLIS Vytautas [g. 1930.I.12 Kaune] — chirurgas, medicinos mokslų kandidatas (1968). 1954 baigęs Kauno Med. in-tą, iki 1957 dirbo to in-to fakultetinės chirurgijos katedros klinikiniu ordinatoriumi. 1957—58 Varėnos ligoninės vyriausiasis gydytojas ir chirurginio skyriaus vedėjas. Nuo 1958 Vilniaus geležinkelio ligoninės chirurgas. Paskelbė moksl. straipsnių apie barbiturinės nejautros įtaką hemodinamikai ir kitais anesteziologijos klausimais.

ŽYGĒNAI — kaimas Šakių rj., Kidulių apyl., 6 km į p. r. nuo Kidulių, prie kelio į Šakius. 237 gyv. (1970). Iš š. prie kaimo prieina Lenktinės, iš p. — Zuikingirio, iš r. — Trakučio miškas. Kaimo p. pakraščiu teka Kregždantė (Jotijos intakas). Yra parduotuvė, pr. m-la (nuo 1922). Kaimas susikūrė buržuazinės žemės reformos metais, išparceliavus Dambravos dvarą. 1959 kaime buvo 248 gyv.

ŽYGÌMANTAS AUGÙSTAS [1520.VIII.1 Krokuvoje — 1572.VII.7 Knišine (Lenkija, Bialistoko vaivadija)] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1529—72), Lenkijos karalius (1530—72). Žygimanto Senojo ir Bonos sūnus, paskutinis Gedimino dinastijos palikuonis. Tėvų rūpesčiu, Lietuvos feodalams pritariant, Lietuvos Ponų taryba, nepaisydama 1501 susitarimo su Lenkija, 1522 Vilniuje pripažino Žygimantą Augustą Lietuvos didžiojo kun-ščio įpėdiniu. 1529 Vilniaus seimas paskelbė jį Lietuvos didžiuoju kun-ščiu, 1530, nenorėdami nutraukti personalinės unijos su Lietuva, Lenkijos feodalai vainikavo jį Lenkijos karaliumi, nors faktiškai abi valstybes tebevaldė Žygimantas Senasis ir jo žmona Bona. 1544 Ž. A. perėmė visą LDK valdžią. Mirus Žygimantui Senajam (1548), Ž. A. tapo visateisiu abiejų valstybių valdovu.

Ž. A. stengėsi prie Lietuvos ir Lenkijos prijungti Livoniją, dėl to kovojo su Maskvos valstybe. 1557 sudarė su Livonijos ordinu karinę Pasvalio sutartį prieš Maskvą. 1559 Vilniaus seimas ją patvirtino. 1561 prasidėjus Maskvos—Livonijos karui, Livonijos ordinas pasidavė Ž. A. globai. Dėl to LDK įsikišo į Livonijos karą su Maskvos valstybe. Karo metu rusų kariuomenė užėmė Polocką, kuris 1570 paliaubų sutartimi su Livonijos r. dalimi atiteko Maskvos valstybei. Likusi Livonijos dalis, išskyrus Rygos miestą, Livonijos šiaurę, Saremos salą, tapo pavaldi LDK. Po Liublino unijos (1569) Livonija tapo pavaldi ir LDK, ir Lenkijai (Žečpospolitai).

Lietuvos santykiai su Krimo totoriais buvo geri beveik visą Ž. A. valdymo laikotarpį. Nuo 1556 nusistojo geri Ž. A. santykiai su Turkija, nuo 1568 — ir su Švedija. 1563 dėl sunkios polit. situacijos Ž. A. pripažino Hohencolernams (vokiečių kun-ščių dinastija) paveldėjimo teises vasalinėje Prūsijoje (vėliau tai davė formalų pagrindą susijungti Prūsijai su Brandenburgu). 1546—48 Ž. A. įsakymu buvo bandoma sutvarkyti valstybės pinigų ūkį. Kad papildytų iždą,

Žygimantas Augustas (nežinomo autoriaus vario raižinys)

Ž. A. savo žemėse 1547 pradėjo *valakų reformą*, kurios metu buvo išaiškintos ir nustatytos galimos didžiojo kun-ščio iždo pajamos; nuo 1559 buvo pradėta valst. girių revizija ir apskaita, tikrinamos jų naudojimo teisės. 1567 miškai buvo suskirstyti į girininkijas, kurių kiekviena gavo prižiūrėtoją. Miško eksporto ėmėsi daugiausia valst. iždas.

Ž. A. valdant, didžiojo kun-ščio valdžia tebesilpnėjo, jos kompetenciją vis labiau siaurino bajorai. Jie nesiliovė kovoję dėl lygių teisių su didikais, ir Ž. A. turėjo nusileisti. 1566 jis patvirtino II Lietuvos Statutą, ginantį plačiųjų bajorijos sluoksnių interesus. II Lietuvos Statute buvo įteisinti bajorų teismai: žemės teismai civ. byloms; pakamario teismai byloms, susijusioms su žemėvalda; pilies teismai baudžiamosioms byloms. Tapęs 2 valstybių valdovu, Ž. A. iš pradžių nepalaikė Lenkijos feodalų siekimo sudaryti su Lietuva uniją, įjungti Lietuvą į Lenkijos Karalystę, tikėdamasis savo įpėdiniams užtikrinti LDK sostą paveldėjimo keliu. Priešintis unijai jį kurstė ir Radvilos, į kurių įtaką pateko, 1547 prieš savo motinos Bonos ir Lenkijos feodalų valią vedęs Barborą Radvilaitę (mirė 1551). Didėjant bajorų galiai, sunkėjant Lietuvos padėčiai dėl karų su Maskva, spaudžiant lenkų feodalams, Lietuvos bajorams nusprendus uniją sudaryti, pasikeitė šiuo klausimu ir Ž. A. pozicija. Jis ėmė siekti unijos, ir ji 1569 Liubline buvo sudaryta. Kai, sudarant uniją, susidūrė Lietuvos ir Lenkijos valstybių interesai, Ž. A. palaikė Lenkijos feodalus.

Ž. A. valdymo metais Lietuvoje aukščiausią laipsnį pasiekė reformacijos judėjimas. Dėl politinių ir asmeninių priežasčių Ž. A. kurį laiką reformaciją toleravo. Jo Vilniaus dvare gyveno ir veikė reformacijos šalininkai humanistai J. Kozminskis ir L. Pražmickis (Discordia). Tačiau iki gyvenimo pabaigos Ž. A. palaikė katalikus ir netrukdė katalikų bažnyčiai kovoti su reformacija. Ž. A. Vilniaus dvaras padėjo plisti humanizmui Lietuvoje: didysis kun-štis, gavęs humanistinį išsilavinimą, surinko didelę biblioteką, pradėtą komplektuoti 1546. Ž. A. dvare buvo ir paveikslų rinkinių, 15 muzikantų dvaro kapela. Ž. A. pastatė Vilniuje patrankų liejyklas, išplėtė Vilniaus pilies arsenalą.

Lit.: **L. Kolankowski,** Zygmunt August, Wielki książę Litwy do roku 1548, Lwów, 1913; **O. Halecki,** Dzieje unii Jagiellońskiej XVI wieku, t. 2, Kraków, 1920; **K. Hartleb,** Biblioteka Zygmunta Augusta, Lwów, 1928; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **И. Греков,** Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв., М., 1963.

ŽYGÌMANTAS KARIBUTÁITIS [m. 1435] — Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto vietininkas Čekijoje, husitų judėjimo dalyvis. Kunigaikščio Kaributo Algirdaičio sūnus. Gyveno Jogailos ar Vytauto dvare. Čekai husitai, kariaudami su feodalais vokiečiais, kurių imperatorius Zigmantas pretendavo į

Čekijos sostą, 1422 pasiūlė jį Vytautui ir Jogailai. Vytautas tą pasiūlymą priėmė, bet, pats negalėdamas vykti į Čekiją, pasiuntė ten savo vietininku Ž. K. su 5—7 tūkst. karių. Atvykęs į Prągą, Žygimantas Kaributaitis Vytauto vardu paėmė Čekijoje valdžią, paskelbė karą Zigmantui, užsitikrino deš. husitų vado J. Žižkos paramą. Pasinaudodami Ž. K. veikla, Vytautas ir Jogaila 1422 paskelbė karą Zigmanto sąjungininkui Kryžiuočių ordinui. Ordinas buvo priverstas pasirašyti Lietuvai palankią Melno taiką (1422). Imperatorius Zigmantas nenorėjo jos pripažinti. Jam įsiteikdami, Vytautas ir Jogaila 1423 atšaukė Ž. K. iš Čekijos. Bet ir grįžęs Ž. K. palaikė ryšius su husitais, o 1424 prieš Vytauto ir Jogailos valią vėl išvyko į Čekiją. Čia jis pasiskelbė husitu, Lietuvos kun-ščiu, Čekijos ir Moravijos karaliumi, tačiau vainikuotas nebuvo. Mirus Vytautui, Ž. K. rėmė jo įpėdinį Švitrigailą, siūlė lietuviams sudaryti su husitais kar. sąjungą prieš Lenkiją. 1434 husitams karą su vok. feodalais galutinai pralaimėjus, Ž. K. atvyko į Livoniją, Švitrigailos sąjungininkę prieš Žygimantą Kęstutaitį, paveržusį iš Švitrigailos Lietuvos sostą. Dalyvavo Pabaisko mūšyje (1434), buvo sužeistas ir pateko į Žygimanto Kęstutaičio nelaisvę; joje ir mirė.

Lit.: **B. Dundulis,** Lietuvos sąjunga su husitais kovoje prieš vokiečių feodalų agresiją 1420—1422 m.—„VVU mokslo darbai", t. 13, V., 1957; **F. Bartoš,** Kníže Zikmund Korybutovič v Čechách. — „Sborník historický", t. 6, Praha, 1959; **B. Dundulis,** Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje, V., 1960.

ŽYGIMANTAS KĘSTUTAITIS [apie 1365 — 1440 Trakuose] — Lietuvos didysis kunigaikštis (1432—40). Vienas jauniausiųjų Kęstučio sūnų. 1382, Kęstučio konflikto su Jogaila metu, pateko į Jogailos nelaisvę; 1384 pabėgo pas kryžiuočius. Vytautui antrą kartą ieškant kryžiuočių pagalbos (1389), Ž. K. su savo ir Vytauto šeimos nariais tapo ordino įkaitu ir išbuvo juo iki Salyno sutarties (1398). Po to gavo valdyti Naugarduką, vėliau Starodubą. Visą laiką rėmė didįjį kun-štį Vytautą. Dalyvavo Vorsklos ir Žalgirio mūšiuose. Jo parašas figūruoja Salyno, Torunės ir Melno sutartyse. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK) valdant Jogailos broliui Švitrigailai, Ž. K. dalyvavo valst. veikloje, buvo LDK sutarties su Kryžiuočių ordinu Skirsnemunėje (1431.VI.19), paliaubų su Jogaila dėl Podolės ir Volinės (1431.IX.1) liudininku; rėmė didįjį kun-štį Švitrigailą, kovojusį su Lenkijos Ponų taryba dėl Lietuvos valst. savarankiškumo. Vėliau, Lenkijos ponų kurstomas gelbėti katalikybę Lietuvoje nuo tariamo pravoslavijos rėmėjo Švitrigailos, prisidėjo prie Lietuvos didikų sąmokslo prieš Švitrigailą. 1432.IX.1 netikėtai užpultas Ašmenoje, Švitrigaila pabėgo į Polocką, o Ž. K. buvo paskelbtas Lietuvos didžiuoju kun-ščiu. Jo valdžiai pakluso Vilnius, Trakai, Kaunas, Žemaitija, Gardinas, Brestas, Palenkė. Švitrigailos valdžioje liko Polockas, Vitebskas, Smolenskas, Kijevas, Volinė. Ž. K. ir Švitrigaila stengėsi išstumti vienas kitą iš LDK teritorijos. Ž. K. ieškojo Lenkijos paramos. Gardino sutartimi (1432.X.15) Ž. K. pripažino esąs Jogailos vasalas, sutiko, kad po jo mirties Lietuva atitektų Jogailai ir jo sūnums, atsižadėjo Lenkijos feodalų užimtos Podolės, taip pat Volinės, kuri turėjo pereiti Lenkijai po Ž. K. mirties. Lenkijos ponų iš Ž. K. ir jo šalininkų išreikalauti pasižadėjimai sukėlė Lietuvoje didelį nepasitenkinimą. Keletas aukštų pareigūnų perėjo į Švitrigailos pusę. Pats Ž K. ir jo šalininkai t. p. nebuvo patenkinti susidariusiais ryšiais su Lenkija ir stengėsi išlaikyti Lietuvos valst. savarankiškumą. Lenkijos ponai nepasitikėjo Žygimantu Kęstutaičiu. Jiems reikalaujant, jis davė pažadus Lenkijai (1433, 1434, 1437, 1439). Norėdamas patraukti į savo pusę rusų, baltarusių ir ukrainiečių feodalus pravoslavus, 1434.V.6 privilegija Ž. K. sulygino jų teises su liet. feodalų katalikų teisėmis. 1435 ties Pabaisku (Ukmergės rj.) Ž. K. sumušė Švitrigailą ir jo sąjungininką Livonijos ordiną ir netrukus įsigalėjo visoje LDK. Nugalėjęs Švitrigailą, Ž. K. ir Lietuvos feodalai stengėsi likviduoti Lenkijai padarytas nuolaidas. Paskutiniais Ž. K. valdymo metais (1438—40), kilus Lenkijos konfliktui su Vokietijos imperatoriumi ir Vengrijos karaliumi Albrechtu II dėl Čekijos karaliaus sosto, Ž. K. tarėsi su Albrechtu II ir Kryžiuočių ordinu dėl koalicijos prieš Lenkiją. Nusilpęs ordinas nesiryžo stoti į koaliciją. Jai nepritarė ir dalis Lietuvos didikų. Ž. K. žuvo nuo sąmokslininkų. Palaidotas Vilniaus katedroje.

Lit.: **Б. Барвіньский,** Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-русский (1432—1440), Жовква, 1905; **B. Dundulis,** Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., V., 1968.

ŽYGIMANTAS SENASIS [1467.I.1 — 1548.IV.1 Krokuvoje] — Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1506—48). Kazimiero Jogailaičio ir Elžbietos Habsburgaitės sūnus. 1506 mirus Lietuvos didžiajam kun-ščiui ir Lenkijos karaliui Aleksandrui, Lietuvos feodalai, nesilaikydami 1501 susitarimo su Lenkija nuostatų dėl bendrų abiem valstybėms valdovo rinkimų, paskelbė Aleksandro brolį Žygimantą Senąjį Lietuvos didžiuoju kun-ščiu. Kad nenutrūktų asmeninė Lietuvos—Lenkijos unija, ir Lenkijos feodalai tais pačiais metais išsirinko Ž. S. savo karaliumi. Valdydamas 2 valstybes, Lietuvoje jis gyveno ne nuolat. 1529 patvirtino Lietuvos Statutą. Siekė išlaikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valdžioje rusų žemes, ypač Smolenską, dėl to 3 kartus kariavo su stiprėjančia Maskvos valstybe. Pirmasis karas (1507—08) nepakeitė valst. sienų. Po antrojo karo (1512—22) Smolenskas, Gomelis, Černigovas ir Starodubas atiteko Maskvos valstybei; karas pasibaigė 11 metų paliaubomis. Per trečiąjį karą (1534—37) sienos tik šiek tiek pakito; trečiasis karas pasibaigė 7 metų paliaubomis. Naudodamasis totorių kun-ščių savitarpio vaidais, 1507, 1513, 1520—21 Ž. S. sudarė su Krimo chanatu sutartis, tačiau jos buvo trumpalaikės, o santykiai su totoriais — daugiausia įtempti; 1526 totoriai net puolė LDK. Ž. S. palaikė savo sesers sūnaus Kryžiuočių ordino magistro Albrechto pastangas reformuoti ordino valstybę į pasaulietinę Prūsijos kun-stę. Jis nesistengė, kad Lietuvai būtų grąžintos kryžiuočių užgrobtos liet. žemės, ir tereikalavo, kad Albrechtas taptų Lenkijos vasalu. Ž. S. nebuvo palankus Lenkijos feodalų siekimui sujungti Lietuvą su Lenkija. LDK sostą jis norėjo išlaikyti savo sūnui Žygimantui Augustui.

Perėmęs iš brolio Aleksandro išeikvotą valstybės iždą, Ž. S. stengėsi sutvarkyti didžiojo kun-ščio dvarų pajamas (1514.III.28 nuostatai), natūrinę feod. rentą keitė pinigine (Žemaitijos valsčių tvarkymo 1529.I.8 nuostatai), surašydino bajorus, privalančius eiti karo tarnybą (1508.XII.13—1509.II.16 Vilniaus seimo nutarimas), ir priv. dvarus (1528 nuostatai), tolygiai paskirstė tarp jų mokesčius ir karo prievoles. LDK karuose plačiai naudojosi samdytąja kariuomene. Griežtai laikėsi katalikybės, kovojo su reformacija, leido prieš ją ediktus; 1513 išgavo iš popiežiaus teisę skirti vyskupus. Ž. S. valdymo laikais Lietuvoje plito humanizmo ir renesanso idėjos. Kun-ščio rūmuose lankėsi Italijos ir kt. kraštų meistrai ir menininkai.

Lit.: **Z. Wojciechowski,** Zygmunt Stary, Warszawa, 1946; **A. Dembińska,** Zygmunt I, Poznań, 1948; Lietuvos TSR istorija, t. 1, V., 1957; **W. Pociecha,** Królowa Bona 1494—1557 (Czasy i ludzie odrodzenia), t. 4, Poznań, 1958; **Н. Бережков,** Итинерарий великих князей литовских по материалам Литовской Метрики (1481—1530).— «Археологический ежегодник", М., 1962.

ŽYGININKAI — 1938 rudenį susiformavusios nelegalios prohitlerinės lietuvių nacionalistų organizacijos nariai. Org-ja įkurta, krikščionių demokratų (L. Bistras), valstiečių liaudininkų (M. Sleževičius) ir voldemarininkų (A. Sliesoraitis) vadovams pritarus P. Dielininkaičio parengtam programiniam dokumentui („Lietuvos ateities pagrindai, dėl kurių sutaria visuomenės grupės") ir suplanavus, kaip jį įgyvendinti. Buvo sudaryti du org-jos centrai: Kaune (vadovas P. Karvelis) ir Klaipėdoje (vadovai J. Pajaujis ir A. Sliesoraitis). Spaudoje (ž. *„Žygis"*) ir savo šalininkų susirinkimuose Ž. reikalavo: 1) pertvarkyti vyriausybę — pašalinti iš jos hitlerininkų nepageidaujamus žmones, papildyti ją atvirais vok. fašizmo šalininkais iš opozicinių burž. partijų ir vyriausybės vadovu paskirti A. Voldemarą; 2) susitarti su Vokietija ir kapituliuoti prieš Hitlerį Čekoslovakijos pavyzdžiu. 1938.XII.29 Klaipėdoje įsisteigė legali Ž. org-ja — Lietuvių aktyvistų sąjunga (LAS). Jos vadu buvo išrinktas užsienyje gyvenantis A. Voldemaras, gen. sekretoriumi, einančiu vado pareigas,— A. Sliesoraitis. LAS, kaip ir hitlerininkų org-jos, buvo tvarkoma vado įsakymais. Klaipė-

doje Ž. įsteigė apręžtos atsakomybės b-vę „Vajus" (tikrieji jos savininkai buvo P. Karvelis, M. Sleževičius, E. Galvanauskas), kuri leido laikr. „Žygis". LKP demaskavo antiliaudinius Ž. sumanymus. Dėl visuomenės priešiškumo žygininkams ir kai kurių Kauno Ž. represavimo kiti Kauno Ž. nedrįso visiškai solidarizuotis su LAS veikla. Vyriausybė, tenkindama Vokietijos reikalavimus, Ž. amnestavo. Vokietijai užgrobus Klaipėdos kr., vienpartinė tautininkų vyriausybė, bijodama liaudies nepasitenkinimo ir iš dalies nusileisdama Ž. reikalavimams, bet nekeisdama režimo esmės, persitvarkė į koalicinę „vieningo darbo" vyriausybę. Į ją įėjo ir kai kurie Ž., pvz., L. Bistras. Daugelis Ž. įsijungė į 1940.XI.27 Berlyne įsteigtą *Lietuvių aktyvistų frontą*, o vėliau bendradarbiavo su hitleriniais okupantais.

„ŽYGIS" — nacionalistinis laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1938.XII.12 Klaipėdoje. 1938. XII.17 kiek pakeistas tas pats numeris išėjo dar kartą. Išleido *žygininkai*. Ofic. redaktorius P. Gedvilas, faktinis J. Pajaujis. Paskelbė žygininkų programą. 1939.I.8—II.28 ėjo „Bendro žygio" pavadinimu (išėjo 4 nr.).

ŽIGULYTĖ Pranė [g. 1901.V.23 Joniškyje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Kilusi iš valstiečių. Nuo 1919 Komunistų partijos narė. 1919—21 dirbo Joniškyje. 1921 LKP Šiaulių rj. k-to kurjerė, gabeno kom. lit-rą iš Kauno į Šiaulius, Joniškį, Mažeikius, Telšius. Už tai 1921 suimta, bet pabėgo ir išvyko į Tarybų Rusiją. 1922—24 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1925—36 adm. darbuotoja Maskvoje, Irkutske, mokytoja BTSR liet. kaimuose. 1937 asmenybės kulto sąlygomis neteisėtai represuota. 1958 reabilituota. Nuo 1954 gyvena Joniškyje. Pensininkė.

ŽIKARAS Jonas [nuo 1932 **Juknevičius;** g. 1902.V.27 Daržbalyje (Kėdainių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1914—18 dirbo pas buožes. Nuo 1918 stalius. 1924—26 LSDP narys. 1927—33 LKP narys. Rev. darbą dirbo Krakių (Kėdainių rj.) vls., buvo Daržbalio part. kuopelės sekretoriumi. 1932 LKP Krakių parajonio k-to sekretorius, LKP Kauno rj. k-to narys. 1932—33 mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te (Maskvoje). Nuo 1933 dirbo staliumi Baltarusijoje, Novorosijske, Gruzijoje. 1948 represuotas, iki 1954 kalėjo, Vėliau dirbo staliumi Krasnodaro krašte. 1963 reabilituotas. Nuo 1964 pensininkas.

ŽIKARAS Juozas [iki 1934 Vladas **Butkus;** 1909.V.15 Kuršėnų vls. — 1942. IV.1] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1914 su tėvais išvažiavo į Grozną (Čečėnijos-Ingušijos ATSR). 1928 baigęs technikumą, dirbo šaltkalviu Grozne. Nuo 1928 Komunistų partijos narys. 1930 VKP(b) Čečėnijos sr. k-to skyriaus vedėjas. 1930—1934 Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. Jį baigęs, atvyko į Kauną pogr. darbo dirbti. 1935 Kaune suimtas. 1937 už naudojimąsi padirbtu pasu nuteistas 1 metus kalėti. Paleistas dirbo LKP CK neleg. lit-ros gabenimo aparate. Buvo 5 kartus suimtas, kaip asmuo be pilietybės ištremtas į Lenkiją, Latviją. 1938 adm. tvarka metus kalintas Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. Ištremtas į Latviją, 1939 perėjo Latvijos—TSRS sieną. Už nelegalų sienos perėjimą taryb. organų 1940 nubaustas 3 metus kalėti. Mirė lageryje. 1969 reabilituotas.

ŽIKARONYS — kaimas Kaišiadorių rj., Kietaviškių apyl., 10 km į p. v. nuo Elektrėnų, 11 km į p. r. nuo Žiežmarių; kolūkio centras. 98 gyv. (1970). Pr. m-la (nuo 1924), biblioteka (nuo 1947). 1959 buvo 118 gyv.

ŽILAIČIAI — kaimas Plungės rj., Tverų apyl., 2 km į š. v. nuo Tverų, prie kelio į Rietavą. 82 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1643. 1959 buvo 100 gyv.

ŽYLAKIAI — kaimas Telšių rj., Luokės apyl., 4 km į p. r. nuo Luokės. 70 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1522. 1959 buvo 72 gyv.

Lit.: **A. Jonušis,** Žylakių kaimas.—„Kraštotyra", V., 1967 [p. 110—114].

ŽILĖNAS Alfonsas [g. 1921.X.27 Kivyliuose (Akmenės rj.)] — ekonomistas, ekonomikos mokslų daktaras (1965). 1945 baigė Vilniaus un-tą; nuo 1946 dirba jame pedagoginį darbą. 1954 gavo ekonomikos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1958 docentas. 1960—64 statistikos, buhalterinės apskaitos, finansų ir kredito katedros, nuo 1964 finansų ir kredito katedros vedėjas. Nuo 1961 TSKP narys. Daktaro disertacija — „Lietuvos valstietijos apmokestinimas kapitalizmo sąlygomis ir esminis jo pakeitimas, esant socialistinei santvarkai". Nuo 1966 profesorius. Nuo 1970 finansų ir apskaitos f-to dekanas. Nuo 1966 Studentų moksl. d-jų resp. tarybos pirmininkas, nuo 1969 Sąjunginės studentų moksl. darbo tarybos narys. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" geografijos skyriaus redaktorius konsultantas. Tiria taryb. finansų raidą ir šiuolaikines jų problemas. Be atskirais leidiniais išėjusių darbų, paskelbė moksl. straipsnių finansų istorijos ir teorijos klausimais, išleido mokymo priemonių studentams.

Ršt.: Kolūkių piniginės pajamos ir jų paskirstymas, V., 1959; Kapitalistinių valstybių mokesčių bendroji teorija, V., 1960; Buržuazinės mokesčių politikos klasinė esmė ir mokesčių sistemos raidos Lietuvoje (1919—1939 m.) bruožai, V., 1963; Valstietijos apmokestinimo teorija ir praktika kapitalizmo sąlygomis. — „Ekonomika", t. 5, sąs. 1, 1964; Налоговое обложение литовского крестьянства в условиях капитализма и существенное изменение его обложения при социалистическом строе, Вильнюс, 1964; Valstybinis kreditas kapitalistinėse šalyse, V., 1967.

ŽILĖNAS Algimantas [g. 1930.XI.15 Ažvinčiuose (Ignalinos rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1954 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1954—56 Ž. ū. statybos projektavimo in-to inžinierius, 1956—58 Antalieptės (Zarasų rj.) hidroelektrinės statybos inžinierius. Nuo 1958 Antalieptės elektros tinklų rajono viršininkas. Nuo 1969 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių apie inžinerinę hidrologiją, taip pat straipsnių kraštotyros klausimais.

ŽILĖNAS Vincas [g. 1907.XII.31 Vaišniūnuose (Ignalinos rj.)] — istorikas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros veikėjas (1965). 1928—29 bendradarbiavo žurnale „Vilniaus šviesa", 1929—35 laikraščio „Vilniaus žodis" redakcijos narys. 1930—36 studijavo istoriją Vilniaus un-te. 1935—1939 „Vilniaus žodžio" vyriausias redaktorius. 1938—39 oficialus „Lietuvos žinių" korespondentas Lenkijai, 1939—1940 „Lietuvos žinių" gen. atstovas Vilniuje. 1930—40 veikė Lietuvių „Kultūros" švietimo d-joje, 1932—40 buvo jos v-bos narys. 1940—44 dirbo „Lietūkio" Vilniaus skyriuje, 1944—46 Valstybinėje plano komisijoje. 1947—52 Etnografijos muziejaus, nuo 1952 Lietuvos TSR Istorijos-etnografijos muziejaus direktorius. Kruopščiu moksliniu ir organizaciniu darbu per 23 vadovavimo muziejui metus daug prisidėjo prie jo fondų gausinimo (per tą laiką eksponatų padaugėjo nuo 15 000 iki 200 000) ir ekspozicijos įrengimo. 1948—64 organizavo muziejaus mokslines tiriamąsias ekspedicijas, joms vadovavo. Apie ekspedicijų rezultatus skaitė pranešimus TSRS MA ir Pabaltijo MA etnografų ir archeologų konferencijose. 1967 kartu su muziejaus bendradarbiais suorganizavo lietuvių liaudies meno parodą Čekoslovakijoje. Leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos" (t. 1, 1958) paskelbė moksl. straipsnių apie lietuvių gyvenamuosius namus ir XVII a. ginklų kalyklą Valkininkuose.

Ršt.: Dėl lietuviškos mokyklos (1905—1914), V., 1935.

Lit.: **A. Vyšniauskaitė,** Šviesus muziejininko paveikslas.—„Muziejai ir paminklai", V., 1968.

ŽILĖNIENĖ Birutė [g. 1939.V.24 Kaune] — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1967). 1961 baigė Vilniaus un-tą. 1960—61 Chemijos ir chem. technologijos in-to laborantė, 1961—63 ir nuo 1966 moksl. bendradarbė. Nuo 1963 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių apie metalų apsaugą nuo korozijos.

ŽILEVIČIUS Jonas [g. 1911.VI.1 Rygoje] — inžinierius elektrikas, technikos mokslų kandidatas (1970), Lietuvos TSR nusipelnęs išradėjas (1961). 1934 baigęs Charkovo Elektrotechnikos in-tą, iki 1941 dirbo inžinieriumi Charkovo g-lose, dėstė Charkovo Ž. ū. elektrifikavimo ir mechanizavimo in-te, buvo Charkovo Chemijos mašinų gamybos eksperimentinio instituto mokslinis bendradarbis. 1941—44 Tambovo „Komsomoleco" gamyklos vyriausiasis energetikas. 1944—48 Lietuvos TSR Komunalinio ūkio m-jos (iki 1946 Komunalinio ūkio liaudies komisariatas) vyriausiasis energetikas, ministro pavaduotojas. Nuo 1945 TSKP narys. 1948—1951 LKP CK pram. skyriaus vedėjo pavaduotojas. 1951—53 Elektros skaitiklių g-los direktoriaus pavaduotojas. 1953—56 dėstė ž. ū. elektrifikavimo ir mechanizavimo technikume, Vilniaus Ped. in-te. 1955—57 Vilniaus Ped. in-to elektrografijos laboratorijos viršininkas. 1957—66 Elektrografijos in-to direktorius, nuo 1966 to in-to skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie elektrografijos proceso fiz. pagrindus, elektrografijos metodų taikymą oscilografijoje, dauginimo aparatūroje, elektrorentgenografijoje. Padarė daugiau kaip 40 elektrografijos srities išradimų (rotacinė elektrografinė kopijavimo ir dauginimo mašina REM-600 K, ofsetinių spausdinimo formų greito parengimo aparatas ERA-F, seisminis elektrografinis oscilografas SEO-1, elektrorentgenografinis aparatas ir kt.).

ŽILEVIČIUS Jonas [g. 1920.V.16 Dziduose (Šiaulių rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1964). 1950 baigęs Kauno un-tą, pradėjo jame dėstyti, nuo 1951 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-te. Nuo 1967 docentas. Vadovėlio „Hidraulika" (1966) bendraautoris. Paskelbė moksl. straipsnių apie Lietuvos upių pavasario potvynio maksimalaus debito nustatymą, mišriosios kanalizacijos darbo rodiklius.

ŽILEVIČIUS Juozas [g. 1891.III.28 Jėrubaičiuose (Plungės rj.)] — muzikas. 1905 eksternu baigė Palangos prog-ją. Iš vargonininko N. Sasnausko pramokęs muzikos, 1908—14 vargoninkavo Plungėje, važinėjo į Varšuvą mokytis vargonuoti pas M. Sužinskį. Plungėje suorganizavo chorą, rengė liet. vakarus. Surinko liaudies dainų, parengė jų rinkinį (jį įteikė Lietuvių mokslo d-jai). 1915—18 Petrogrado Kotrynos berniukų g-jos mokytojas. 1915 įstojo į Petrogrado konservatorijos vargonų klasę (vadovas Ž. Handšinas), vėliau studijavo kompozicijos teorijos klasėje (vadovai V. Halafatis, J. Vitolis, A. Žitomirskis). Lygia greta lankė Petrogrado Archeologijos ir Meno istorijos in-tus. 1918 išlaikė brandos atestato egzaminus. 1919 baigęs Petrogrado konservatoriją, dirbo Lietuvos ir Baltarusijos TSR Švietimo liaudies komisariato įgaliotiniu (rūpinosi į Petrogradą evakuotomis kultūros vertybėmis). Sukūrė simfoniją f-moll liet. liaudies dainų temomis (1922 ją instrumentavo E. Gailevičius). 1919—20 dėstė Vitebsko konservatorijoje. 1920 grįžęs į Lietuvą, buvo Lietuvių meno kūrėjų draugijos (LMKD) dramos artistų sekcijos sekretoriumi ir muz. sekcijos tarybos nariu, Dramos vaidyklos administratoriumi ir Operos vaidyklos dirigentu. Ligi 1923 atstovavo LMKD Valstybės archeologijos komisijoje. Dėstė vaidybos studijoje ir Kauno muz. m-loje. 1922—24 Švietimo m-jos meno skyriaus viršininkas. Vadovavo muz. mokytojų vasaros kursams, parengė m-loms muz. programą. Kaune organizavo kamerinio (1922) ir simfoninio (1923) orkestrų koncertus su įvadinėmis paskaitomis, buvo vienas 1924 Lietuvos dainų šventės organizatorių. Parengė leidinį apie to meto Lietuvos chorus „Muzikos almanachas" (1924) ir vadovėlį „Jaunas dainininkas" (1927). 1924—25 redagavo žrn. „Muzikos menas". 1924—29 dėstė Klaipėdos muz. m-loje. 1928—29 šios m-los direktorius. 1925 redagavo žrn. „Muzika". Organizavo muz. folkloro rinkimą, sudarė apie 300 liet. liaudies instrumentų rinkinį. 1929 apsigyveno JAV. Ligi 1961 vargoninkavo Elizabete (Niudžersio valstija), vėliau persikėlė į Čikagą. Dalyvavo JAV Lietuvių vargonininkų s-gos veikloje, įv. miestuose organizavo lietuvių dainų šventes ir kt. renginius. 1932 įkūrė Amerikos lietuvių parapijų chorų s-gą, ligi 1952 buvo tos s-gos dainų švenčių vyriausiuoju dirigentu. 1939 dirigavo jungtiniam liet. chorui Niujorko pasaul. parodoje. Nuo 1940 „Muzikos žinių" žurnalo (leidžiamo Elizabete) redkolegijos narys. Liet. muzikos istorijos klausimais rašė Lietuvos period. spaudoje (iki 1940), JAV žurnaluose „Margutis", „The musical quarterly" („Muzikos ketvirtraštis"), įv. šalių muz. enciklopedijoms teikė lituanistinę medžiagą. Surinkęs daug lietuvių muz. folkloro, medžiagos iš lietuvių muz. kultūros istorijos, Čikagoje įsteigė Lietuvių muzikologijos archyvą. „Muzikos žinių" žurnalo prieduose spausdina „Lietuvių muzikų vardyną". Sukūrė kamerinės instrumentinės muzikos, vokalinių (solo ir choro) veikalų, operečių, proginių kantatų, religinės muzikos kūrinių (trejas mišias, išsp. 1931 ir 1953; mišparus, išsp. 1935, giesmių).

Ršt.: Česlovas Sasnauskas, K., 1936.
Lit.: J. **Gaudrimas**, Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos, t. 2, V., 1964.

ŽILIAĨ — 1. Kaimas Šiaulių rj., Kuršėnų apyl., 12 km į š. nuo Kuršėnų, Ventos deš. krante, prie geležinkelio ir plento į Mažeikius. 146 gyv. (1970). Prie kaimo prieina Rekčių, Pusbaublių, Žilių miškai. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, pr. m-la. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1665. 1959 buvo 162 gyv.

2. Kaimas Kupiškio rj., Alizavos apyl., 10 km į š. nuo Kupiškio, Pyvesos deš. krante. 61 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1585. 1923 buvo 93 gyv., 1959 — 58.

ŽILIBÈRAS (Gilibert) Žanas Emanuelis [1741.VI.21 Karete (Prancūzija, netoli Lijono) — 1814.IX.2 Lijone] — botanikas. 1763 baigęs Monpeljės un-tą (Prancūzija), gavo med. daktaro laipsnį. 1764—68 dirbdamas gydytoju Lijone, tyrinėjo vietos augaliją. 1768—75 Lijono un-to chirurgijos profesorius; Lijone įsteigė bot. sodą. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kiemo iždininko, Gardino seniūno A. Tyzenhauzo pakviestas, 1775 atvyko į Gardiną; jame įkūrė med. m-lą, bot. sodą, akušerių m-lą. 1777—81 Gardino med. m-los direktorius, medicinos, chirurgijos ir gamtos mokslų profesorius. 1781—83 Vilniaus un-to gamtos mokslų katedros profesorius. Dėl jėzuitų šalininkų užgauliojimų, niekinimų ir dėl kt. priežasčių 1783 išvyko iš Vilniaus, išsiveždamas daugumą herbarų. Po to buvo gydytojas Lijone, Lijono un-to gamtos mokslų profesorius, bot. sodo direktorius; dalyvavo Prancūzijos burž. revoliucijoje.

Dirbdamas Vilniuje, un-to med. kolegijos kieme įsteigė pirmąjį Lietuvoje bot. sodą, un-tui pateikė pirmuosius botanikos, zoologijos, paleontologijos rinkinius, tyrė Vilniaus apylinkių florą. Ž.

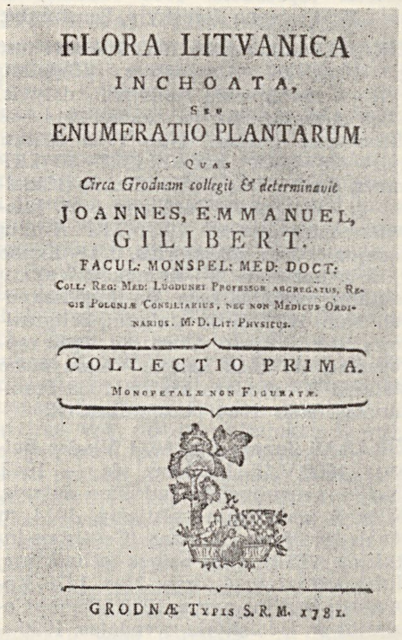

FLORA LITVANICA
INCHOATA,
SEU
ENUMERATIO PLANTARUM
QUAS
Circa Grodnam collegit & determinavit
JOANNES, EMMANUEL,
GILIBERT.
FACUL: MONSPEL: MED: DOCT:
COLL: REG: MED: LUGDUNEI PROFESSOR AGGREGATUS, REGIS POLONIÆ CONSILIARIUS, NEC NON MEDICUS ORDINARIUS. M: D. LIT: PHYSICUS.
COLLECTIO PRIMA.
MONOPETALÆ NON FIGURATÆ.
GRODNÆ TYPIS S. R. M. 1781.

Žano Emanuelio Žilibero „Lietuvos floros" (1781) titulinis puslapis

pirmasis aprašė Lietuvos florą (veikalas „Lietuvos flora" lot. k., 5 d., 1781—82). Lituanistinių duomenų jis pateikė ir kt. veikaluose: „Karolio Linėjaus Europos augalų sistema" (lot. k.; 2 sk. apie Lietuvos florą), „Fitologiniai bandymai" (lot. k.; aprašyta visa Lietuvoje Ž. surinkta floristinė medžiaga ir palyginta su Lijono apylinkių flora), „Medikas gamtininkas" (pranc. k.; 2 sk. apie Lietuvos D. Kunigaikštystės fiz. geogr. sąlygas). Be to, remdamasis savo tyrimais, rašė apie augalų lyčių skirtingumus, fenologinius reiškinius.

Kai kurie Ž. pateikti duomenys (pvz., apie augalų lytis) nesutapo su to meto spekuliatyvinės scholastikos teiginiais, todėl jo veikalo „Lietuvos flora" 4-ji ir 5-ji dalys buvo eksjėzuitų paimtos iš Vilniaus un-to knygyno ir sunaikintos. Ž. palikti Vilniaus un-te keli herbarai, uždarius un-tą, buvo perkelti į Kijevo un-tą.

Ršt.: Indagatores naturae in Lithuania, Vilnae, 1781; Flora Lithuanica inchoata, collectiones 1—5, Grodnae—Vilnae, 1781—82; Exercitium botanicum in schola principe Universitatis Vilnensis peractum, Vilnae, 1782; Caroli Linnaei botanicorum principis systema plantarum Europae, Coloniae-Allobrogum, 1785—87; Exercitia phytologica, Lugduni Gallorum, 1792; Histoire des plantes d'Europe, Lyon, 1798 [II leid. 1806]; Le médecin naturaliste, Lyon—Paris, 1800.

Lit.: **M. Natkevičaitė,** Jonas Emanuelis Gilibert Lietuvos botanikos tėvas. — „Gamta", 1940, Nr. 1.

ŽILIBÈRAS DÈ LANUÀ (Ghillebert, Gilbert, Guillebert de Lannoy) [1386—1462 Lilyje (Prancūzija)] — prancūzų keliautojas, diplomatas. Paliko kelionių aprašymų, kuriuose yra žinių ir apie Lietuvą. Pirmą kartą joje lankėsi 1413—14 kaip privatus keliautojas, važiuodamas iš Prūsų Baltijos pajūriu per Klaipėdą, Liepoją į Novgorodą ir Pskovą; grįždamas atgal, važiavo rogėmis iš Daugpilio Lietuvos r. pakraščiu, toliau per Vilnių, Trakus, Kauną į Ragainę. Aprašė Vilniaus, Trakų, Kauno ir kt. pilis, Trakų žvėryną. Antrą kartą pro Lietuvą keliavo 1421 (į Krimą, Konstantinopolį, Siriją, Palestiną) kaip Burgundijos princo Filipo ir Anglijos karaliaus Henriko V pasiuntinys. Tos kelionės metu, ieškodamas sąjungininkų prieš Turkiją, buvo užsukęs pas karalių Jogailą (į nežinomą miestelį netoli Lvovo) ir pas did. kun-štį Vytautą (į nežinomą vietovę „Kamenich"). Aprašė vaišes pas juos, gautas dovanas, Novgorodo ir Pskovo pasiuntinių apsilankymą pas Vytautą. Aprašymuose daug netikslumų, prieštaringų, abejotinų žinių.

Lit.: **P. Klimas,** Ghillebert de Lannoy, K., 1931.

ŽILINAĨ — kaimas Varėnos rj., Jakėnų apyl., 10 km į p. nuo Onuškio, 9 km į p. r. nuo Dusmenų; kolūkio centras. 197 gyv. (1970). Kaimo v. pakraštyje yra Steginio ežeras. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Parduotuvė, girininkija, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, veterinarijos punktas, vid. m-la (1920—1949 pradinė, 1949—62 septynmetė, 1962—67 aštuonmetė), kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1951). XIX a. buvo Ž. kaimas ir Ž. dvaras. 1959 kaime buvo 99 gyv.

ŽILINĖLIAI — kaimas Varėnos rj., Jakėnų apyl., 12 km į š. r. nuo Varėnos miestelio, prie Vilniaus—Alytaus plento. 141 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Žilinėlių miškas. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė. Pr. m-la (nuo 1925). Ž. minimi XIV a. ist. šaltiniuose. 1959 buvo 180 gyv.

ŽILINSKÁITĖ Genovaitė [g. 1927.IV.1 Januškoniuose (Radviliškio rj.)] — dailininkė. 1955 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to dailiosios tekstilės f-tą. Nuo 1955 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. 1955—56 Kretingos vilnonių audinių f-ko „Laisvė", nuo 1956 Lentvario kilimų f-ko dailininkė.

Sukūrė masinei gamybai skirtų vilnonių audinių ir kilimų projektų, unikalių ornamentinių kilimų, teminius kilimus „Eglė žalčių karalienė", „Grybautojai" (abu 1962), „Slidininkai" (1963), „Varna ir lapė" (1965), „Vilnius" (1966), „Kaukės", „Lietuviai barzdočiai dūmoja" (abu 1967), gintaro papuošalų ir kt.

ŽILINSKÁITĖ Vytautė [g. 1930.XII.13 Kaune] — rašytoja. 1955 baigusi Vilniaus un-to ist. ir filol. f-tą, iki 1966 dirbo „Jaunimo gretų" redakcijoje. 1958 pradėjo skelbti periodinėje spaudoje eilėraščius. Po pirmojo poez. rinkinio „Nesustok, valandėle" (1961) Ž. perėjo į prozą. Satyrų ir jumoreskų rinkiniuose „Ne iš pirmo žvilgsnio" (1962), „Ir aš ožius ganiau!" (1965), „Angelas virš miesto" (1967), „Romantikos institutas arba Pafilosofavimai" (1968), „Karuselėje" (1970) Ž. liečia aktualias ir opias gyv. meto buities, moralės problemas, kritikuoja socialinę pažangą trukdančius visuom. reiškinius, žalingus papročius, įpročius, dvasinį siaurumą. Ž. kūriniai pagrįsti komiškomis situacijomis, satyriškai hiperbolizuotos psichologijos charakteriais. Svarbų vaidmenį juose atlieka jumoristinė detalė, šmaikštus, sąmojingas, dažnai ironiškas pasakojimas. Kai kuriuose kūriniuose sėkmingai naudojamas groteskas, satyr. sąlygiškumas. Ž. kultivuoja lit. parodijų žanrą. Rinkinyje „Ir aš ožius ganiau!" yra liet. poetų, o rinkinyje „Angelas virš miesto" — prozininkų stiliaus parodijų. Dokumentinėje apysakoje „Mano neapykanta stipresnė" (1964, II leid. 1970; V. Kapsuko premija 1965) Ž. pavaizdavo Raseinių komjaunuolių pogr. veiklą vok. faš. okupacijos metais. Ž. išleido knygų vaikams: „Mikė milžinas" (1967), „Melagių pilis" (1968), „Senelio Šalčio ūsai" (1969). Ž. satyrų išversta į rusų (rinkiniai „Ideali žmona", 1964; „Karkvabalis", 1966; „Įsimylėjėlius — visuomenės labui", 1968), vokiečių („Žydrasis karkvabalis", 1970), estų (rink. „Hipnozės įtaka", 1969), latvių bei kt. kalbas. Parašė scenarijų kino filmui „Tas prakeiktas nuolankumas" (pagal Vaižganto apys. „Dėdės ir dėdienės"; 1970).

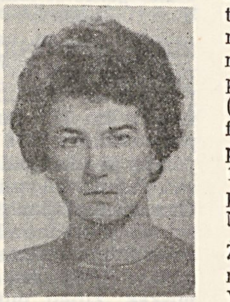

Lit.: **J. Bulota,** Satyrikės žingsnis pirmyn. — „Pergalė", 1965, Nr. 12; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **A. Pakalnis,** Drąsiai, pilietiškai, meniškai. — „Literatūra ir menas", 1967.VIII.26; Lietuvių literatūros istorija, t. 4, V., 1968.

ŽILÌNSKAS Gerardas [1910.II.23 Kalvarijoje — 1968.IX.30 Vilniuje] — matematikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1947). 1936 baigė Kauno un-tą, 1937—39 specializavosi Mančesterio un-te (Anglija) skaičių teorijos srityje. 1939—41 Kaišiadorių g-jos mokytojas. Nuo 1940 dirbo ped. darbą Vilniaus un-te; nuo 1947 docentas, 1944—1960 un-to bendrosios matematikos katedros, 1960—62 skaičiavimo matematikos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių tiesinių formų sandaugų ir kvadratinių formų klausimais. Išleido vid. m-loms vadovėlius „Plokštumos trigonometrija" ir „Trigonometrijos uždavinynas" (abu 1941), aukštosioms m-loms — „Aukštoji algebra" (1960).

ŽILÌNSKAS Juozas [g. 1900.II.13 Juostininkuose (Anykščių rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. 1940 vasarą Surviliškio (Anykščių rj.) dvaro komisaras. Vok. faš. okupacijos metais palaikė ryšius su partizanais, 2 kartus buvo suimtas. 1944—45 Raguvos (Panevėžio rj.) vls. partorgas, vėliau ūkinis darbuotojas. Nuo 1966 pensininkas.

ŽILÌNSKAS Jurgis [1885.IV.23 Januškoniuose (Radviliškio rj.) — 1957.III.15 Voterberyje (JAV, Konektikuto valstija)] — gydytojas anatomas. 1912 baigė Tartu un-tą. 1913—15 gydytojas Panevėžio apskrityje, 1915—16 — Vilniuje, Molodečne (BTSR). 1916—18 Tartu un-to fakultetinės chirurgijos klinikos asistentas. 1918 gydytojas Šiauliuose. 1919—22 Kauno karo ligoninės chirurgas. 1920—22 kartu ir Aukštųjų kursų dėstytojas. 1921 tobulinosi Miuncheno Anatomijos ir antropologijos in-te. Prisidėjo prie Kauno un-to med. f-to organizavimo, įkūrė to f-to anatomikumą ir anatomijos muziejų. 1922—40 Kauno un-to anatomijos katedros vedėjas, profesorius. 1927 už darbą „Lietuvių kaukolės dėžė" gavo med. daktaro laipsnį. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius. 1944 pasitraukė į Vakarus, nuo 1948 gyveno JAV.

Tyrė lietuvių etninės antropologijos — kraniologijos, serologijos ir somatologijos — dalykus. Remdamasis savo kraniologiniais bei serologiniais tyrimais ir archeologijos bei etnografijos duomenimis, bandė nusakyti kai kurias lietuvių etnogenezės ypatybes. Tačiau, nebūdamas pastarųjų sričių specialistas, padarė daug paviršutiniškų išvadų. Jo antropologijos darbuose gausu statistinių duomenų, bet kai kurie iš tų darbų (ypač ankstyvieji, pvz., disertacija) teoriškai

nepagrįsti ir reakcingi. Kultūros pažanga per ist. laikotarpį juose siejama su tariama žmogaus biol. evoliucija, keliamos reakc. mintys apie biologinę žmonių nelygybę. Vėlesniuose (1930—39) darbuose dažnai remiamasi taryb. mokslininkų (ypač V. Bunako) nuomonėmis, iškeliami rasizmą kritikuojantys teiginiai. Norėdamas duoti plačią lietuvių antropologinę charakteristiką, Ž. su bendradarbiais ištyrė 5000 lietuvių karių ir 1000 R. Prūsijos lietuvių, tačiau šio darbo nebaigė. Paruošė medikams anatomijos vadovėlių.

Ršt.: Neurologijos paskaitos, K., 1925; Osteologijos ir sindesmologijos vadovėlis, K., 1931; Splanchnologija, K., 1934; **J. Žilinskas, A. Jurgutis**, Crania Lithuanica, K., 1939.

ŽILÎNSKAS Pranas [g. 1910.IX.5 Totoriuose (Biržų rj.)] — pažangus Argentinos lietuvių visuomenės veikėjas. Kilęs iš valstiečių. 1929 emigravo į Argentiną. Dalyvavo darbininkų judėjime, platino kom. spaudą. 1935—47 Argentinos Komunistų partijos narys. 1936—43 Buenos Airese prisidėjo prie pažangaus savaitraščio „Momentas" leidimo. 1944—49 dalyvavo s-gos „Laisvoji Lietuva" veikloje (buvo jos centro v-bos narys). 1949—51 savaitraščio „Tėvynė" ofic. redaktorius. Už rev. veiklą 1951 kalintas. 1955 grįžo į Lietuvą, dirba Kauno „Drobės" f-ke. Nuo 1958 TSKP narys.

ŽILÎNSKAS Stasys [1891.I.18 Vižaiduose (Vilkaviškio rj.) — 1965.XII.15 Kaune] — gydytojas otorinolaringologas, medicinos mokslų kandidatas (1956). 1916 baigė Maskvos universitetą. 1916—18 Karo gydytojas Kaukaze. 1918 grįžo į Lietuvą, iki 1925 dirbo gydytoju Lazdijuose. 1925—31 Kauno universiteto ausų, nosies ir gerklės ligų katedros asistentas. 1928—29 tobulinosi Paryžiuje ir Berlyne. 1931—40 Kauno karo ligoninės ausų, nosies ir gerklės ligų skyriaus vedėjas. 1940—41 Kauno II poliklinikos skyriaus vedėjas, gydytojas. 1944—50 Kauno un-to, nuo 1951 Kauno Med. in-to otorinolaringologijos katedros ir ausų, nosies bei gerklės ligų klinikos vedėjas. Nuo 1957 docentas. Pirmasis Lietuvoje pradėjo nagrinėti otoneurologijos klausimus. Tyrė neurologinių ligonių klausos ir vestibuliarinio analizatoriaus funkciją; patobulino tos funkcijos tyrimo metodiką. Išleido pirmąjį lietuvišką otorinolaringologijos vadovėlį. Paskelbė moksl. straipsnių apie ūminių pūlinių otitų gydymą, kremzlinius gerklės navikus, klausos sutrikimus, gydant tuberkuliozinį meningitą streptomicinu, audinių terapiją ir kitais otorinolaringologijos klausimais.

Lit.: Ausų, nosies ir gerklės ligos, V., 1964.

ŽILÎNSKAS, Žilinskis, Tomas Ferdinandas [1840.I.19 Domeikuose (Kapsuko rj.) — 1925.VI.22 Žiūrių Gudeliuose (Vilkaviškio rj.)] — pedagogas, kultūros veikėjas. Baigęs Suvalkų gimnaziją, 1863—66 mokėsi Varšuvos Aukštosios mokyklos juridiniame skyriuje. 1866 paskirtas Veiverių (Prienų rj.) ped. kursų lietuvių valstiečių vaikams mokytoju. Kursus 1872 pertvarkius į mkt. seminariją, be kt. dalykų, joje dėstė liet. kalbą (1880—1887 ir 1893—1903). Dirbdamas Veiveriuose, su kitais parengė apie 700 lietuvių mokytojų. 1903 apsigyveno Kaune. Dalyvavo „Dainos" d-jos, „Nemuno" b-vės veikloje, buvo vienas klerikalinės švietimo d-jos „Saulė" steigėjų. Dėstė liet. kalbą suaugusiųjų kursuose ir įvairiose Kauno m-lose. I pasaul. karo metu Voronežo pr. m-lų pabėgėlių vaikams vedėjas ir prižiūrėtojas. Su kun. K. Olšausku įsteigė priegiaudų vedėjų m-lą, jai vadovavo. Dirbo Voronežo mkt. kursuose ir „Saulės" d-jos buhalterijos kursuose. Po karo dirbo buhalterijos ir mokytojų kursuose Kaune. Nuo 1919 Švietimo m-jos patarėjas.

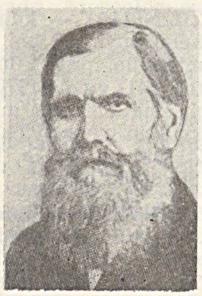

Lit.: „Lietuvos mokykla", 1921, kn. 3; 1925, Nr. 6 [T. Žilinskui skirti nr.].

ŽILINŪ-BŪRBONIŲ MIŠKAÎ — miškų masyvas Varėnos ir Trakų rj., 6 km į š. v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, 1 km į š. nuo Vilniaus—Alytaus plento. Plotas 1830 ha; medynų 1120 ha, pelkių 560 ha. Didesnioji dalis priklauso Valkininkų miškų ūkio Žilinų bei Ūtos girininkijoms, mažesnioji — Trakų rajono „Nemuno" kolūkiui. Masyvą sudaro Žilinų miškas (575 ha), Burbonių miškas (1079 ha) ir 176 ha kolūkinis miškas. Žilinų miškas pietuose siekia Juodžiuko ir Netečiaus ežerus. Miškai labai pelkėti: Burbonių miške yra didžioji *Burbonių pelkės* dalis, Žilinų miške — *Juodžiuko pelkė* ir *Puodžių pelkės* dalis. 1960 didesnioji pelkių dalis nusausinta, kasamos durpės. Nesupelkėjusių plotų dirvožemiai jauriniai, susiformavę ant skeletingų fliuvioglacialinių smėlių; ten vyrauja kiškiakopūstiniai miško tipai. 94% medynų savaiminės kilmės. Pušynų yra 33%, beržynų 32%, drebulynų 17%, eglynų 16%, juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 28%, pusbrandžiai medynai 39%, pribręstantieji 15%, brandieji 18%. Medynų vid. amžius 42 metai, vid. bonitetas I,9, vid. skalsumas 0,7, vid. tūris 137 ktm/ha, vid. prieauga 3,2 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, voverių, jerubių, tetervinų. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 4000 ktm. Rytuose prie Ž.-B. m. įsikūręs Žilinų, šiaurėje — Burbonių kaimas.

ŽILINŪ PÉLKĖ — pelkė Varėnos rj., 5 km į š. v. nuo Valkininkų geležinkelio stoties, į v. nuo Lieluko ežero. Plotas 222 ha. Ežerinės kilmės žemapelkė, apie 3,5 km ištįsusi iš š. v. į p. r. Išilgai pelkės į Lieluką teka bevardis upelis. Durpių klodo didž. storis 5,7 m, vid. 1,83 m. Vyrauja plynraistinės durpės; pietryčiuose yra viksvinių. Vid. susiskaidymas 27%, vid. peleningumas 11,8%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 7,2 m). 1965 pelkė paversta kultūrine pieva. Vakaruose prie pelkės įsikūręs Žilinų kaimas.

ŽILIÓNIS Vincas [1905.XI.28 Vidgiriuose (Kapsuko rj.) — 1964.III.20 Kaune] — rašytojas. 1926 Marijampolėje baigė g-ją, 1927 — ped. kursus. 1927—1931 mokytojavo Raseinių, Panevėžio apskričių pr. m-lose. Nuo 1925 bendradarbiavo periodinėje spaudoje („Jaunime", „Lietuvos žiniose", „Kultūroje", „Varpe"). Palaikė ryšius su trečiafrontininkais. 1932 Telšiuose redagavo laikraštį „Žemaitis". 1933 Alytaus ž. ū. d-jos kepyklos vedėjas. 1933—34 Pempiškių (Šilutės rj.), 1935—39 Aukštakalnių (Lazdijų rj.) pr. m-lų mokytojas. 1938 išleido rom. „Būdviečių mokykla". Dėl buržuazinės švietimo sistemos kritikos romane Ž. buvo reakc. spaudos koneveikiamas. 1938—40 V. Žibinto slapyvardžiu paskelbtuose lit. kritikos straipsniuose, recenzijose smerkė dekadentines tendencijas liet. lit-roje, kėlė lit-ros visuomeniškumo, idėjinio pažangumo principus. Dalyvavo liaudies fronto veikloje. 1940 Lietuvos Kooperatyvų tarybos sekretorius Kaune. Išleido apsakymų rinkinį „Svetima moteris" (1940). 1940—41 Švietimo liaudies komisariato pradinių m-lų v-bos viršininkas. Parengė pirmąjį tarybinį vadovėlį pr. m-loms „Literatūros skaitymai" (su J. Ambraška, 1940). Redagavo eilėraščių ir apsakymų antologiją „Gegužės pirmoji" (1941). Vok. faš. okupacijos metais buvo suimtas, vėliau slapstėsi. 1944 dirbo „Tarybų Lietuvos" redakcijoje. 1945—47 Vilniaus antikvariato vedėjas. 1947—49 Švietimo m-jos m-lų inspektorius. 1950—56 Kauno IV vid. m-los direktorius. Paskelbė apybraižų, apsakymų apie vok. faš. okupacijos laikotarpį, liet. rašytojų knygų recenzijų. Parašė rom. „Atsisakom nuo senojo svieto" (1959).

Reikšmingiausias ikitaryb. laikotarpio Ž. kūrinys — rom. „Būdviečių mokykla" — pasižymi ryškiais socialiniais apibendrinimais, pažangiomis idėjomis. Jame panaudota nemaža autentiškų faktų. Ž. kritiškai pavaizdavo buržuazinę švietimo sistemą, sukūrė tikroviškų kaimo mokytojų buities vaizdų. Romano meninį įtaigumą mažina charakterių schematizmas, kai kurių epizodų sentimentalumas. 1955 Ž. išleido naują, išplėstą „Būdviečių mokyklos" redakciją. Joje veiksmas perkeltas į paskutiniuosius buržuazijos valdymo metus. Apsakymų rinkinio „Svetima moteris" kūrinių siužetus daugiausia sudaro miesčioniškos istorijos, nemotyvuotos gilesnėmis so-

cialinėmis ar psichologinėmis priežastimis. Vertingesni apsakymai, kur vaizduojama kaizerinė okupacija Lietuvoje (,,Germanai", ,,Rekvizicijos"), 1905—07 revoliucijos įvykiai (,,Dėl geresnio gyvenimo"), atskleidžiamas burž. kaimo tamsumas, primityvumas (,,Krito rasa", ,,Parvažiavo"). Taryb. metų ist. romane ,,Atsisakom nuo senojo svieto" Ž. episkai vaizduoja 1905—07 revoliuciją Lietuvoje, daugiausia dėmesio skirdamas socialiniams konfliktams. Romanas pagrįstas gausia dokumentine ir memuarine medžiaga, turi ist. kronikos bruožų.

Ž. išvertė į liet. kalbą V. Jano, A. Golubiovos, N. Šundiko, T. Rido knygų jaunimui.

Lit.: **A. Rabačiauskaitė,** Teisingo kelio ieškant. — ,,Literatūra ir menas", 1956.III.17; **J. Josadė,** Knyga ir tikrovė, V., 1961 [str. ,,Istorinė tiesa ir jos meninis įkūnijimas"]; **J. Būtėnas,** Vincą Žilionį palydint. — ,,Pergalė", 1964, Nr. 4; Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; [Autobiografija].— Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; [Autobiografija]. — ,,Jaunimo gretos", 1968, Nr. 8.

ŽILIONÝTĖ Marija [**Šmitienė;** g. 1930. II.20 Marijampolėje] — dainininkė (sopranas). 1951—54 Kauno muz. teatro choro artistė, nuo 1954 solistė. 1954 baigė Kauno Gruodžio muz. m-lą.

Vaidmenys: Amelija (Dž. Verdžio ,,Simonas Bokanegra"), Ramunė (J. Karnavičiaus ,,Gražina"), Silva (I. Kalmano ,,Silva"), Laimutė (B. Gorbulskio ,,Meilė ir skarda"), Čianita (J. Miliutino ,,Čianitos pabučiavimas"), Elena (Ž. Ofenbacho ,,Gražioji Elena"), Daina (E. Žilinskio ,,Gintaro kranto vaikinai"), Hana (F. Leharo ,,Linksmoji našlė") ir kt.

ŽILŶS Pranas [g. 1891.VIII.13 Kalvarijoje] — pilietinio karo Rusijoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. 1917—19 raudonarmietis. Nuo 1924 TSKP narys. 1924—42 tarnautojas Maskvoje. 1931—32 padėjo organizuoti kolūkius Maskvos srityje. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1943—44 dirbo TSRS, 1944—56 — Lietuvos TSR Valst. kontrolės m-joje. Nuo 1958 pensininkas.

ŽILÝTĖ Birutė Janina [g. 1930.VI.2 Naiňiškiuose (Panevėžio rj.)] — dailininkė. 1956 baigė Lietuvos TSR Dailės in-to

grafikos f-tą. Nuo 1963 Čiurlionio meno m-los dėstytoja. Sukūrė lakštinės grafikos ir sienų tapybos kūrinių, apipavidalino ir iliustravo vaikiškų knygų. Bendradarbiauja žurnale ,,Genys". Už J. Rainio eil. rinkinio ,,Aukso sietelis" iliustracijas 1969 Bratislavos tarptautinėje vaikiškų knygų parodoje laimėjo ,,Aukso obuolio" prizą. Ž. kūriniai dekoratyvūs, knygų iliustracijos spalvingos, atitinkančios vaikų fantaziją.

Kūriniai: iliustruotos knygos — K. Jakubėno ,,Abėcėlė" (1958) ir ,,Grybai, paukščiai ir žvėreliai" (1960), liet. liaudies daina ,,Vilkas grikius sėjo" (1963), A. Liobytės ,,Pabėgusi dainelė" (1966) ir ,,Pasaka apie narsią Vilniaus mergaitę ir galvažudį Žaliabarzdį" (1969), J. Rainio ,,Aukso sietelis" (1967); estampai — triptikas ,,Jaunystė" (1959), ciklai ,,Anykščiams"

Birutė Žilytė. J. Rainio eil. rink. ,,Aukso sietelis" iliustracija (1967)

(1961), ,,Eglė" (1965), ,,Vilnius" (1966); Vilniaus vaikų kavinės ,,Nykštukas" (su A. Steponavičiumi ir L. Ločeriu, 1964) ir Valkininkų vaikų sanatorijos ,,Pušelė" (su A. Steponavičiumi, 1970) interjerų sieninė tapyba, ir kt.

Lit.: **V. Kisarauskas,** Grįžtanti vaikystė.— ,,Kultūros barai", 1970, Nr. 6; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

ŽILIÙKAS Antanas [g. 1940.X.30 Nariūnuose (Zarasų rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1968). 1963 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, jame dėsto. Paskelbė moksl. straipsnių apie plieno įtempimų-deformacijų diagramas, nuovargio reiškinius, pagreitintą metalų patvarumo nustatymą.

ŽILIÙKAS Romualdas [g. 1938.IX.15 Kloviniuose (Utenos rj.)] — biofizikas, biologijos mokslų kandidatas (1968). 1963 baigęs Vilniaus un-tą, dirbo jame biofizikos laboratorijos laborantu; nuo 1965 jos asistentas. Nuo 1968 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių nervinės ląstelės biofizikos klausimais.

ŽĨLIUS, Žilinskas, Jonas [slap. **Jonila;** 1870.X.18 Domeikuose (Kapsuko rj.) — 1932.III.2 Klaipėdoje] — rašytojas, buržuazinis visuomenės veikėjas. Mo-

kėsi Marijampolės gimnazijoje, Plocko (Lenkija) kunigų seminarijoje. 1893 išvyko į JAV. Nuo 1893 ,,Vienybėje lietuvninkų", ,,Varpe", ,,Tėvynėje", ,,Tėvynės sarge", ,,Vilniaus žiniose" ir kitur spausdino eilėraščius, publicistinius straipsnius. 1894 baigė Overbruko (Pensilvanijos valstija) kunigų seminariją. Kunigavo Plimute (Pensilvanijos valstija), Bostone (Masačusetso valstija). 1894—98 Susivienijimo lietuvių Amerikoje pirmininkas. 1896—1899 redagavo žrn. ,,Tėvynė". Vienas Paryžiaus pasaul. parodos (1900) Lietuvos sk. organizatorių. 1908—14 studijavo teologiją Ciuricho ir Berlyno un-tuose. Dalyvavo Lietuvių mokslo d-jos veikloje. Per I pasaul. karą labdarybės tikslais lankėsi Rusijos miestuose, kuriuose gyveno lietuvių karo pabėgėlių. 1916 vėl išvyko į JAV. 1917—19 Liet. tautos tarybos (JAV) narys. 1919—20 buržuazinės Lietuvos vyriausybės fin. delegacijos JAV narys. Po 1920 atsisakė kunigystės. 1921 grįžo į Lietuvą. 1925—1926 Klaipėdos kr. gubernatorius.

1890—1907 Ž. poet. kūryba išleista rinkiniais ,,Dainų pynės iš gyvenimo dabartinės gadynės" (1907) ir ,,Veikalai, veikalėliai ir vertimai" (3 t., 1912). Ž. eilėraščiuose vyrauja tėvynės meilės, kovos prieš nac. priespaudą temos, dažnai reiškiamos nacionalistinės tendencijos. Jiems būdinga retorinės, publicistinės intonacijos. Kai kuriuose eilėraščiuose liečiama JAV lietuvių darbininkų sunkaus gyvenimo tema. Jumoristinėse padrikos kompozicijos poemėlėse ,,Radynos" ir ,,Vestuvės" vaizduojama XIX a. pab. liet. valstiečių buitis. Eiliuotoje dramoje ,,Jono vaikai" vaizduojami 1905—07 revoliucijos Lietuvoje reiškiniai, keliama buržuazinė tautinės vienybės idėja. Ž. dar parašė lit. padavimų (rinkiniai ,,Palemonas ir jo padermė", 1928; ,,Gelionas ir Kurkas", 1929, ir kt.). Ž. kūrybos meninė vertė nedidelė. Ž. išvertė į liet. kalbą A. Mickevičiaus ,,Konradą Valenrodą", ,,Gražiną", ,,Vėlinių" II dalį, rusų bilinų (rink. ,,Lietuviškasis karalius ir jo giminė", 1928).

Publicistinėse ir istorinėse brošiūrose (lietuvių k. — ,,Kražių skerdynė ir jos pasėkos", 1894; ,,Kun. A. Burba", 1898; ,,Lietuviai Amerikoj", 1899; ,,Gudai ir lietuviai", 1900; ,,Kelionė į Europą", 1902; ,,Lietuvos rubežiai", 1920; anglų k. — ,,Lietuvos nepriklausomybės byla", su T. Naruševičiumi, 1918) žymu nacionalistinės tendencijos, propaguojama tautinės vienybės idėja. Be to, Ž. parengė ir išleido bibliografinį darbą ,,Suskaita, arba statistika, visų lietuviškų knygų, atspaustų Amerikoj..." (1900), XIX a. pr. liet. poezijos antologiją ,,Lietuviški dainiai" (1899), ,,Albumą lietuviškos parodos Paryžiuje" (1902). Pasirašinėjo dar slapyvardžiais bei kriptonimais Ir. Jonas, Amerikietis, M. Jonas, Jns, Mr. Jns Jonas ir kt.

ŽĨLIUS Vitas [1911.VII.11 Jurbarke — 1961.X.7 Vilniuje] — dirigentas, pedagogas, Lietuvos TSR nusipelnęs artistas (1955). 1936 baigė Kauno konservatorijos fagoto klasę. 1935—44 grojo

Lietuvos radijo ir Filharmonijos simfoniniuose orkestruose. 1940—49 Vilniaus Talat-Kelpšos muz. m-los dėstytojas (1947—49 direktoriaus pavaduotojas mokymo reikalams). 1947—61 Lietuvos TSR konservatorijos dėstytojas (1957—61 pučiamųjų instrumentų katedros vedėjas). 1957 suorganizavo Vil-

niaus pučiamųjų orkestrą (dab. „Trimitas"), pasiekusį interpretacinio meistriškumo. Su orkestru koncertavo daugelyje Lietuvos vietų. 1955 ir 1960 respublikinėse dainų šventėse buvo jungtinio pučiamųjų instrumentų orkestro vyriausiasis dirigentas. Sukūrė koncertinių pjesių, maršų pučiamųjų orkestrui, choro dainų, harmonizavo liet. liaudies dainų ir instrumentavo liaudies šokių. Parašė vadovėlį „Pučiamųjų orkestro instrumentai" (1956).

ŽILIUS Vladislovas [g. 1939.V.13 Varsneliuose (Šilalės rj.)] — dailininkas. 1958 baigė Telšių taikomosios dailės technikumą, 1964 — Lietuvos TSR Dailės in-tą (grafikos specialybė). Nuo 1964 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose (trečiojoje ir ketvirtojoje ekslibrio bienalėje Malborke, Lenkija, 1967 ir 1969; antrojoje grafikos bienalėje Krokuvoje, 1968; grafikos parodoje Barselonoje, 1969). Vilniuje 1965, 1966, 1967 ir 1970 surengė individualines parodas. 1965—1966 „Vagos" leidyklos dailės leidinių redakcijos vedėjas. Nuo 1971 „Minties" leidyklos vyriausiasis dailininkas. Sukūrė lakštinės grafikos darbų, iliustravo knygų, apipavidalino kino filmą „Jausmai" (1968), J. Stavinskio pjesę „Spūsties valanda" (Klaipėdos dramos teatre, 1969). Kuria daugiausia oforto technika. Ofortams būdinga filos. potekstė, grakšti linija, filigraninė ornamentika. Linoraižiniai pasižymi ekspresyvumu, stambiomis dėmėmis.

Kūriniai: ciklai — „Vilniaus legendos" (ofortai), „Modus vivendi" (sausa adata), „Laiptai į dangų" (pagal M. Sluckio romaną; linoraižiniai), erdvinės kompozicijos jūros tema (kartono raižiniai; visi 1967); iliustruotos knygos — H. Korsakienės „Laikinoji sostinė" (1961), V. Montvilos „Į saulės taką" (1963), J. Janonio „Ave, vita" (1964), J. Marcinkevičiaus „Mediniai tiltai" (1966), V. Mozūriūno „Lyrika" (1967), Maironio „Vakaro mintys" (1968); 2 atvirukų komplektai „Vilnius" (1967), ekslibriai.

Lit.: **I. Korsakaitė**, Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

ŽILMAS — ežeras Ignalinos rj., 3 km į p. r. nuo Rimšės. Plotas 100 ha, didž. gylis 29 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. v. į p. r.; ilgis 2800 m, didž. plotis 750 m, kranto linijos ilgis 7200 m. Krantai neaukšti, dugnas daubotas. Per Ž. į Apvardų ež. teka Žilma. Prie ežero įsikūrę Nagėnų, Vilkuočių kaimai. Ežeras verslovinis; žuvies 1969 sugauta 4,5 kg/ha.

ŽILVÌTIS. Lietuvoje žilvitis, arba vytinis gluosnis *(Salix viminalis)*, užauga iki 5—6 m, kartais ir aukštesnis. Paplitęs paupiuose, paežerėse, pagrioviuose, pakelėse. Geriausiai auga drėgnuose, retkarčiais užliejamuose dirvožemiuose. Auginamas dekoratyviniais tikslais prie sodybų ir kitur, be to, kartais naudojamas daubų, griovų, upių, ežerų šlaitams tvirtinti. Nuo seno Ž. vytelės vartojamos *pynimui*. Taryb. metais pintinius Ž. dirbinius (krepšelius, kėdes ir kt.) pradėjo gaminti Panevėžio „Tulpės" įmonė (įk. 1968).

„ŽILVÌTIS" — liaudies šokis (ratelis). Buvo paplitęs visoje Lietuvoje. Muz. metras $^3/_8$, tempas greitokas. Šokėjai sukdavosi ratu, paskui — poromis už parankių (arba eidavo ratu, keisdamiesi vietomis). Šokdami dainuodavo daugiausia dainą „Pasėjau žilvitį tėvelio sodely..." Dar 1911 scenoje „Ž." šoko Rygos lietuviai. „Žilvičiu" vadinama t. p. choreografinė figūra, kurią šokdami šokėjai pasisuka veidu vienas į kitą ir eina ratu kiekvienas priešinga kryptimi, pakaitom prasilenkdami tai iš dešinės, tai iš kairės.

Lit.: **M. Grigonis**, Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; „Mūsų tautosaka", t. 7, K., 1933 [p. 99]; **J. Lingys**, Lietuvių liaudies žaidimai, V., 1955; Suk, suk ratelį, V., 1957.

ŽYMANTAS, Žymontas, Antanas [1879. X.14 Smalkoje (Telšių rj.) — 1949.IV.2 Čikagoje] — liberalinis JAV lietuvių visuomenės veikėjas. Rašytojos Žemaitės sūnus. 1905 išvyko į JAV, dirbo įv. laikraščių redakcijose. 1914—18 Tėvynės mylėtojų d-jos pirmininkas. Studijavo mediciną. Nuo 1919 dirbo „Naujienų" spaustuvėje raidžių rinkėju, korektoriumi. Dalyvavo Lietuvių socialistų s-gos veikloje.

ŽYMANTIENĖ Julija — rašytoja. Ž. *Žemaitė*.

ŽINDÁIČIAI — kaimas Jurbarko rj., 12 km į š. nuo Jurbarko, prie kelio į Eržvilką; apylinkės ir kolūkio centras. 204 gyv. (1970). Per kaimą teka Mituva (Nemuno intakas). Parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1952), felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), pr. m-la (nuo 1922), biblioteka (nuo 1951). Ist. šaltiniuose Ž. minimi 1561 (5 valakai, 5 kiemai). 1959 buvo 158 gyv.

ŽINDÙLIS Petras [1920.VII.10 Stuobrinėje (Rokiškio rj.) — 1968.V.5 Kaune] — aktorius. 1941 baigė Rokiškio g-ją. 1942 dirbo aktoriumi Panevėžio, 1943—48 Šiaulių dramos teatre. Baigė Šiaulių dramos teatro vaidybos studiją. 1948—59 Kauno jaunojo žiūrovo, 1959—68 Kauno dramos teatro aktorius.

Vaidmenys: Skotininas (D. Fonvizino „Nesubrendėlis"), Žukovas (V. Katajevo „Baltuoja burė vieniša"), Žaveras (V. Hugo „Vargdienių" inscenizacija), Ruoplainis (R. Blaumanio „Sūnus palaidūnas"), Bartonas (A. de Benedečio „Labanakt, Patricija!"), Lašininis (K. Kubilinsko „Molio Motiejukas"), Tomas (D. Urnevičiūtės „Numintas slenkstis"); kino filmuose — Daugnora („Ignotas grįžo namo"), Šešplaukis („Kalakutai"), Daktaras („Marš, marš, tra-ta-ta"), ir kt.

ŽINDULIŲ PÉLKĖ — pelkė Širvintų rj., 7 km į p. r. nuo Širvintų, 2 km į r. nuo Vilniaus—Ukmergės plento. Plotas 162 ha. Ežerinės kilmės raistinė aukštapelkė, Graužų miško dalis. Jos š. pakraštyje telkšo Žindulių ež. Durpės žemapelkinės, plynraistinės. Jų klodo didžiausias storis 6 m, vidutinis 3,1 m; vid. susiskaidymas 40%, vid. peleningumas 3%.

ŽINDUÕLIAI. Lietuvos teritorijoje gyvena 62 rūšių laukiniai Ž.: graužikų būrio *(Rodentia)* — 20 rūšių, šikšnosparnių *(Chiroptera)* — 15, plėšriųjų *(Carnivora)* — 13, porakanopių *(Artiodactyla)* — 7, vabzdžiaėdžių *(Insectivora)* — 5, kiškiažvėrių *(Lagomorpha)* — 2 rūšys. Baltijos jūroje prie Lietuvos krantų aptinkama irklakojų *(Pinnipedia)* 3 rūšys, banginių *(Cetacea)* — 1. Laukiniai Lietuvos Ž. surašyti lentelėje.

SEZONIŠKUMAS. Dauguma žinduolių veiklūs ištisus metus. Stambieji Ž. (pvz., vilkas, šernas, elnias) pasiruošia žiemai, apaugdami tankesniu kailiu, sukaupdami kūne riebalų. Smulkieji žinduoliai kaupia žiemai maisto atsargas (bebras, geltonkaklė pelė, voverė), persikelia iš atvirų vietų į pastatus (daugelis pelinių graužikų). Barsukas, ežys, miegapelės, sicista, šikšnosparniai žiemoja stipriai įmigę. Kai kurių rūšių šikšnosparniai (pvz., rudasis nakviša, natuzijaus šikšnys) išskrenda žiemoti į šiltesnius kraštus.

BIOTOPAI. Pagrindinė Lietuvos Ž. gyvenamoji vieta yra miškas. Vieni Ž. laipioja medžiais (miegapelės, miškinė kiaunė, voverė), kiti nuolat laikosi ant žemės (baltasis kiškis, briedis, lūšis) arba gyvena urvuose (barsukas, geltonkaklė pelė, rudasis pelėnas). Šie Ž. veisiasi ir minta miške. Daugelis kitų miško Ž. ieško maisto ir atvirose vietose (lapė, stirna, šernas, šikšnosparniai). Prie vandens gyvena gerai plaukiojantys ir nardantys Ž. su neperšlampamu kailiu (audinė, bebras, ondatra, ūdra, vandeninė žiurkė, vandeninis kirstukas). Atvirose vietose gyvena nedaug Ž. rūšių (pilkasis kiškis, paprastasis pelėnas). Žmonių gyvenamuose ir ūkiniuose pastatuose gyvena sinantropiniai Ž. (naminė pelė, juodoji ir rudoji žiurkės).

FAUNOS KITIMAS. Lietuvos Ž. fauna susiformavo, pasitraukus ledynams. Ji turi Palearktikos v. dalies mišriųjų miškų faunos bruožų. Dėl žmogaus ūkinės veiklos ir medžioklės XV—XVI a. fauna ėmė sparčiai kisti. Visiškai išnyko *taurai, stumbrai* (apie XVII a.), sabalas (apie XVI a. vid.), vilpišys, miškinis tarpanas (XIX a. pr.), ernis (XIX a. vid.), rudasis lokys (paskutinis nušautas 1883 Gudų girioje), bebras (XX a. pr.). Dalis išnykusių Ž. žmogaus vėl įveista. XIX amžiaus pabaigoje šiaurės Lietuvoje reaklimatizuoti danielius, taurusis elnias [1956 šių elnių papildomai paleista į Padauguvos (Kauno rj.), Šešuolių (Ukmergės ir Širvintų rj.) ir Punios (Alytaus rj.) miškus], 1948 — bebras. 1950 ir 1953 aklimatizuota kanadinė audinė, 1954 — dėmėtasis elnias, 1954 ir 1956 — ondatra. 1969—70 į Pašilių mišką (Panevėžio rj.) atvežta stumbrų. Nuo 1948 Lietuvoje paplito usūrinis šuo.

1970 pr. Lietuvoje priskaičiuota 250 kanadinių audinių, 9470 barsukų, 5000 bebrų, 7400 briedžių, 320 danielių, 66 dėmėtieji elniai, 1800 tauriųjų elnių, 8100 miškinių kiaunių, 6000 baltųjų kiškių, 264 000 pilkųjų kiškių, 13 300 rudųjų lapių, 150 lūšių, 60 500 stirnų, 3 stumbrai, 12 000 šernų, 14 400 usūrinių šunų, 3000 ūdrų, 56 vilkai, 29 000 voverių.

GLOBA IR APSAUGA. Daugelis Ž. dėl jų praktinės, estetinės ar mokslinės

Žinduolių būriai ir rūšys	Paplitimas
	BANGINIAI
Jūros kiaulė, *Phocoena phocaena*	Baltijos jūroje. Dažna.
	GRAUŽIKAI
Bebras, *Castor fiber*	Prie vandenų. Dažnas.
Miegapelė didžioji, *Glis glis*	Mišriuose miškuose. Reta.
,, lazdyninė, *Muscardinus avellanarius*	Mišriuose miškuose, kur auga lazdynai. Dažnoka.
,, miškinė, *Dryomys nitedula*	Mišriuose miškuose, parkuose. Reta.
,, sodinė, *Eliomys quercinus*	Mišriuose miškuose, parkuose. Reta.
Ondatra, *Ondatra zibethica*	Aklimatizuota. Prie užžėlusių vandenų. Dažna.
Pelė dirvinė, *Apodemus agrarius*	Javų laukuose, krūmynuose, pievose; žiemą — ūkiniuose pastatuose. Dažna.
,, geltonkaklė, *Apodemus flavicollis*	Mišriuose miškuose, krūmynuose. Dažna.
,, mažylė, *Micromys minutus*	Javų laukuose, pamiškėse, pievose; rudenį — ūkiniuose pastatuose. Retoka.
,, miškinė, *Apodemus sylvaticus*	Mišriuose miškuose su tankiu pomiškiu. Dažnesnė Lietuvos pietryčiuose.
,, naminė, *Mus musculus*	Pastatuose, vasarą ir dirbamuose laukuose. Labai dažna.
Pelėnas paprastasis, *Microtus arvalis*	Dirbamuose laukuose, pievose. Dažnas.
,, pievinis (tamsusis), *Microtus agrestis*	Po tankia augalų danga šlapiose pievose, krūmynuose. Dažnas.
,, rudasis, *Clethrionomys glareolus*	Mišriuose miškuose, parkuose. Dažnas.
,, vandeninis, *Microtus oeconomus*	Užliejamose ir supelkėjusiose pievose, vandenų pakraščiuose. Retas.
Sicista miškinė, *Sicista betulina*	Miškingose vietose. Reta.
Voverė, *Sciurus vulgaris*	Spygliuočių, mišriuose miškuose, parkuose. Dažna.
Žiurkė juodoji (naminė), *Rattus rattus*	Pastatuose, vasarą ir daržuose. Dažna.
,, rudoji (pilkoji), *Rattus norvegicus*	Drėgnuose rūsiuose, sandėliuose. Dažna.
,, vandeninė, *Arvicola terrestris*	Pievose, daržuose, prie ežerų, tvenkinių ir nesraunių upių. Dažna.
	IRKLAKOJAI
Ruonis ilgasnukis, *Halichoerus grypus*	Baltijos jūroje. Žiemą dažnokas.
,, paprastasis (jūros šuo), *Phoca vitulina*	Baltijos jūroje. Žiemą dažnokas.
,, žieduotasis, *Phoca hispida*	Baltijos jūroje. Labai retas.
	KIŠKIAŽVĖRIAI
Kiškis baltasis, *Lepus timidus*	Mišriuose miškuose, eglynuose. Dažnokas.
,, pilkasis, *Lepus europaeus*	Dirbamuose laukuose, žiemą — pamiškėse. Dažnas.
	PLĖŠRIEJI
Audinė europinė, *Mustela lutreola*	Miškingose vietose prie sraunesnių upelių. Labai reta.
,, kanadinė, *Mustela vison*	Aklimatizuota. Auginama zoofermose, žvėrininkystės ūkiuose.
Barsukas, *Meles meles*	Mišriuose miškuose. Dažnokas.
Kiaunė akmeninė, *Martes foina*	Prie gyvenviečių, rečiau miškuose. Reta.
,, miškinė, *Martes martes*	Miškuose. Dažna.
Lapė, *Vulpes vulpes*	Miškingose vietose. Dažna.
Lūšis, *Lynx lynx*	Mišriuose miškuose. Retoka.
Šermuonėlis, *Mustela erminea*	Įv. vietose, dažnai prie gyvenviečių. Retokas.
Šeškas, *Mustela putorius*	Įv. vietose, dažnai gyvenvietėse. Dažnokas.
Ūdra, *Lutra lutra*	Prie ežerų ir upių. Dažnoka.
Usūrinis šuo, *Nyctereutes procyonoides*	Mišriuose, lapuočių miškuose arti vandens. Dažnas.
Vilkas, *Canis lupus*	Miškingose vietose. Retokas.
Žebenkštis, *Mustela nivalis*	Įv. vietose. Dažnoka.
	PORAKANOPIAI
Briedis, *Alces alces*	Spygliuočių ir mišriuosę miškuose, pelkynuose. Dažnas.
Danielius, *Cervus dama*	Š. Lietuvos ir Jurbarko rj. miškuose. Dažnokas.
Elnias dėmėtasis, *Cervus nippon*	Įveistas Dubravos miške (Kauno rj.).
,, taurusis, *Cervus elaphus*	Š. Lietuvos, Jurbarko rj. ir kituose mišriuose miškuose. Dažnas.
Stirna, *Capreolus capreolus*	Miškeliuose su tankiu pomiškiu. Dažna.
Stumbras, *Bison bonasus*	Lietuvos TSR valst. stumbryne (Panevėžio rj.).
Šernas, *Sus scrofa*	Drėgnuose miškuose, brūzgynuose. Dažnas.
	ŠIKŠNOSPARNIAI
Nakviša mažasis, *Nyctalus leisleri*	Miškuose, parkuose. Retas.
,, rudasis, *Nyctalus noctula*	Miškuose, parkuose. Dažnas.
Pasagnosis mažasis, *Rhinolophus hipposideros*	Mūrinių pastatų griuvėsiuose. Labai retas.
Šikšnys dvispalvis, *Vespertilio discolor*	Prie gyvenviečių, parkuose. Retas.
,, natuzijaus, *Vespertilio nathusii*	Lapuočių miškuose, parkuose, prie gyvenviečių. Dažnas.
,, nykštukas, *Vespertilio pipistrellus*	Prie gyvenviečių, parkuose. Dažnas.
,, šiaurinis, *Vespertilio nilssoni*	Uoksuose, senuose pastatuose. Retokas.
,, vėlyvasis, *Vespertilio serotinus*	Prie gyvenviečių. Retokas.
Šikšnosparnis ausytasis, *Plecotus auritus*	Prie gyvenviečių, parkuose, senuose pastatuose. Dažnas.
,, bechšteino, *Myotis bechsteinii*	Uoksuose. Retas.
,, kūdrinis, *Myotis dasycneme*	Gyvenvietėse, parkuose, arti vandens. Dažnas.
,, natererio, *Myotis nattereri*	Uoksuose, pastatuose. Labai retas.
,, plačiaausis, *Barbastella barbastellus*	Gyvenvietėse, parkuose. Dažnokas.
,, ūsuotasis, *Myotis mystacinus*	Uoksuose, trobesiuose. Dažnas.
,, vandeninis, *Myotis daubentonii*	Gyvenvietėse, parkuose, arti vandens. Dažnas.
	VABZDŽIAĖDŽIAI
Ežys, *Erinaceus europaeus*	Miškuose, parkuose, prie gyvenviečių. Dažnas.
Kirstukas nykštukas, *Sorex minutus*	Drėgnuose miškuose, krūmynuose. Dažnokas.
,, paprastasis, *Sorex araneus*	Drėgnuose miškuose, pievose, dirbamuose laukuose. Labai dažnas.
,, vandeninis, *Neomys fodiens*	Vandenų pakraščiuose. Dažnas.
Kurmis, *Talpa europaea*	Lapuočių miškuose, soduose. Dažnas.

reikšmės yra globojami. Ž. ypač saugomi vienuolikoje botaninių-zoologinių draustinių: Baranavos miško (Švenčionių rj.), Čepkelių raisto (Varėnos rj.), Girulių miško (Klaipėdos rj.), Kanio raisto (Švenčionių rj.), Kamšos miško (Kauno rj.), Punios šilo (Alytaus rj.), Užpelkių miškų (Radviliškio ir Kelmės rj.), Užvinčių girios (Ignalinos ir Utenos rj.), Virbalgirio (Vilkaviškio rj.), Žagarės miško (Joniškio rj.), Žaliosios girios (Panevėžio ir Pasvalio rj.). Medžiojamųjų Ž. medžioklę reguliuoja Gamtos apsaugos įstatymas ir medžioklės taisyklės. Ž. *Audinės, Barsukai, Bebrai, Briedžiai, Elniai, Ežiai, Graužikai, Kiaunės, Kiškiai, Kurmiai, Lapės, Lūšys, Mamutai, Meškos, Nutrijos, Ondatros, Stirnos, Stumbrai, Šermuonėliai, Šernai, Šeškai, Šikšnosparniai, Ūdros, Usūriniai šunys, Vilkai, Voverės, Žebenkštys*. Apie naminius žinduolius ž. *Arkliai, Avys, Galvijai, Katės, Kiaulės, Ožkos, Šunys, Triušiai*. Be to, ž. *Gamtos apsauga, Gyvulininkystė, Medžioklė, Zoologija, Žvėrininkystė*.

Lit.: **A. Mačionis**, Lietuvos gyvūnija.— Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 1, V., 1958; **T. Ivanauskas, N. Likevičienė, S. Maldžiūnaitė**, Vadovas Lietuvos žinduoliams pažinti, V., 1964.

ŽINĖNAI — kaimas Jonavos rj., Kulvos apyl., 13 km į p. v. nuo Jonavos, 2 km į v. nuo Neries; kolūkio centras. 104 gyv. (1970). Iš v. prieina Mikulskių miškas. 1959 buvo 192 gyv.

ŽINĖNŲ MIŠKAS — miškas Radviliškio rj., 5 km į p. nuo Radviliškio. Priklauso Radviliškio miško pramonės ūkio Radviliškio girininkijai. Plotas 555 ha; medynų 522 ha. Reljefas lyguminis. Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, vietomis velėniniai gliejiški išplauti bei sujaurėję, priesmėliniai ir priemoliniai. 96% medynų savaiminės kilmės. Vyrauja mišrūs drebulynai ir beržynai. Drebulynų yra 41%, beržynų 32%, eglynų 17%, juodalksnynų ir baltalksnynų po 4%, uosynų 2%. Medynų vid. amžius 50 metų, vid. bonitetas II,1, vid. skalsumas 0,81, vid. tūris 150 ktm/ha, vid. prieauga 3,0 ktm/ha. Gausu stirnų, yra briedžių, šernų, lapių, kiaunių, voverių. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 1500 ktm. Vakaruose netoli Ž. m. įsikūręs Žinėnų kaimas.

„ŽIÑGSNIS"— pažangių dailininkų leidinys, išėjęs (1 nr.) 1934.VI Kaune. Išleistas Kauno meno mokyklos mokinių komunistų iniciatyva. Leidinyje paskelbta J. Kuzminskio, V. Mackevičiaus, B. Motuzos, M. Račkauskaitės-Cvirkienės, I. Trečiokaitės-Žebenkienės, L. Vaineikytės, S. Vaitkaus, B. Žekonio ir kt. dailininkų kūrinių, kuriuose propaguojami soc. idealai, aukštinamas darbas.

„ŽINIÀ APIĒ LĒNKŲ VAĨNĄ SŪ MASKÓLIAIS" — laikraštis, ėjęs 1864.II.1— III.1 Augustavo (Lenkija) gubernijoje lietuvių ir lenkų („Wiadomości o naszej wojnie z Moskalami") kalbomis.

Liet. tekstą rengė ir redagavo M. Akelaitis. Lenkiško teksto redaktorius B. Radziševskis. Išėjo 2 nr. Laikraštis rašė apie 1863—64 sukilimo eigą Lenkijoje ir Kauno gubernijoje, ragino Augustavo gub. valstiečius dalyvauti sukilime.

„ŽINYČIA"— klerikalinis žurnalas, ėjęs 1900—02 Tilžėje. Leido „Tėvynės sargas". Ofic. redaktorius J. Lapinas, faktiškai redagavo J. Tumas-Vaižgantas, A. Milukas. Išėjo 5 nr. Paskelbė straipsnių apie liet. kalbą, literatūrą, istoriją, tautosaką, išspausdino grož. lit-ros kūrinių. 1903 sujungtas su žrn. „*Dirva*" ir pavadintas „Dirva-Žinynu".

„ŽINIJA" — klerikalinė knygų leidimo bendrovė, veikusi 1925—40 Kaune. B-vei vadovavo F. Kemėšis, K. Pakštas, A. Liepinis, P. Raulinaitis, K. Ruginis. „Ž." išleido originalinės (Šatrijos Raganos, Vaižganto, J. Paukštelio, A. Jakšto, K. Inčiūros) ir verstinės (F. Fersterio, D. Papinio, S. Lagerlef, H. Malo, E. Ožeškovos) lit-ros veikalų. 1938—40 „Ž." b-vė išleido 40 knygų seriją „Skaitymų biblioteka" (red. A. Vaičiulaitis).

„ŽINIJA", Lietuvos TSR „Žinijos" draugija (iki 1963 **Lietuvos TSR Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugija**), — visuomeninė politinių ir mokslinių žinių skleidimo organizacija, veikianti nuo 1948. Jos organizatoriai buvo J. Banaitis, A. Čistiakovas, B. Dauguvietis, K. Korsakas, J. Kupčinskas, J. Matulis, P. Mažylis, Z. Načas, V. Niunka, K. Preikšas, P. Slavėnas, M. Zalužskaja, Z. Žemaitis, J. Žiugžda. Iš pradžių d-jai priklausė daugiausia Vilniaus ir Kauno mokslo, kultūros, švietimo darbuotojai, visuom. veikėjai. Nuo 1950 „Ž." skyriai veikia visuose miestuose ir rajonuose. „Ž." nariai yra individualūs ir kolektyviniai. Pagal teritorinį ir gamybinį principą jie priklauso pirminėms „Ž." org-joms (iki 1958 grupėms), iš kurių sudarytos „Ž." miestų, miestų rajonų ir rajonų org-jos. Mokslų akademijos, Vilniaus un-to, Vilniaus Aukštosios part. m-los, Kauno Politechnikos in-to ir Ž. ū. akademijos pirminės „Ž." org-jos turi „Ž." rajonų org-jų teises. Vyriausias „Ž." organas yra d-jos suvažiavimas. Tarp suvažiavimų d-jai vadovauja v-ba, jos renkamas prezidiumas ir prezidiumo sudaromas organizacinis vykdomasis biuras. „Ž." yra Visasąjunginės „Žinijos" d-jos dalis. 1948 d-jai priklausė 100, 1960 — 12 000, 1970 — apie 30 000 narių. Dauguma narių — mokytojai, technikos ir žemės ūkio specialistai, gydytojai, aukštųjų m-lų ir mokslo įstaigų darbuotojai.

„Ž." organizuoja paskaitas visų mokslo šakų temomis, rengia teminius klausimų ir atsakymų vakarus, leidžia metodinius patarimus lektoriams, rengia parodas. Prie „Ž." v-bos sudarytos mokslinės metodinės tarybos svarsto metodinius klausimus, recenzuoja paskaitas, nagrinėja aktualias polit. ir moksl. žinių skleidimo problemas. 1970 veikė 16 mokslinių metodinių tarybų: TSKP istorijos, filosofijos ir ateizmo, visuot. istorijos ir tarpt. gyvenimo, ekonomikos, valstybės ir teisės, kar. žinių, mokslų apie Žemę, fizikos ir matematikos, astronomijos, biologijos, chemijos, technikos, žemės ūkio, medicinos, lit-ros ir meno, sporto. Be to, prie „Ž." v-bos yra jaunimo komisija (koordinuoja paskaitų skaitymą jaunimui) ir sociologinių tyrimų grupė (tiria paskaitų efektyvumą). Lektorių kvalifikacijai kelti rengiamos metodinės konferencijos ir seminarai. „Ž." dalyvauja liaudies universitetų darbe. Jai priklauso Vilniaus planetariumas. Nuo 1957 „Ž." leidžia žrn. „Mokslas ir gyvenimas". 1948 „Ž." lektoriai skaitė apie 1600 paskaitų, 1960 — 179 000, 1969 — apie 160 000. 1954 „Ž." lektorių paskaitų klausėsi 1,7 mln., 1960 — 5 mln., 1969 — apie 10 mln. žmonių. 1969 „Ž." suorganizavo 41 000 pokalbių, 6000 klausimų ir atsakymų vakarų, 643 metodines konferencijas ir seminarus, išleido 113 leidinių. „Ž." v-bos pirmininkai: 1948—70 J. Matulis, nuo 1970 V. Niunka. Pirmininko pavaduotojai: 1949—53 V. Kuzminskis, 1950—1966 J. Bučas, 1950—61 P. Slavėnas, 1953—56 J. Bulavas, 1953—61 V. Taurinskas, 1956—64 K. Baršauskas, 1958—1961 M. Gedvilas, 1961—63 R. Skaisgiris, nuo 1961 K. Meškauskas, nuo 1963 S. Nekrašius (nuo 1967 pirmasis pavaduotojas), nuo 1964 J. Grigonis, nuo 1966 A. Nemūra, nuo 1967 A. Sinkevičius. Atsakingieji sekretoriai: 1948—49 P. Rotomskis, 1949—53 V. Taurinskas, 1953—55 H. Zabulis, 1956—63 G. Žaliukas, 1963—67 A. Sinkevičius, 1967—68 J. Samaitis; nuo 1968 moksl. sekretorius R. Zamulaitis.

„ŽINIOS"— **1.** Socialistinis savaitraštis, ėjęs 1921—22 Čikagoje. Red. S. Strazdas. Išspausdino J. Biliūno, K. Binkio, B. Sruogos, A. Šimėno, J. Tysliavos kūrinių.

2. Komunistinis laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1934.I Vilniuje. Išleido Liet. komunistų biuras prie V. Baltarusijos KP CK. Ofic. redaktorė S. Damkauskaitė, faktiškai redagavo J. Karosas (1934.II abudu buvo suimti).

3. Liberalinis dienraštis, ėjęs 1936. VI.23—VII.9 Kaune vietoj nustojusių eiti „Lietuvos žinių". Leido „Varpo" bendrovė, redagavo B. Paramskas. Išėjo 14 nr.

4. Tarybinis Rokiškio aps. laikraštis, ėjęs 1944.IX.13—XII.3 du—tris kartus per savaitę.

5. Liberalinis Brazilijos lietuvių savaitraštis, ėjęs 1946—51 San Paule. Redagavo S. Bakšys.

„ŽINIŲ IR LITERATŪROS ARUODAS" — liberalinis savaitraštis, ėjęs 1930.V—IX Kaune. Leido ir redagavo V. Šlekys.

„ŽINOVAS"— bulvarinis laikraštis, ėjęs 1933—34 Kaune. Leido ir redagavo J. Dabrila.

ŽIÓBIŠKIO PELKĖ — pelkė Rokiškio rj., 8 km į š. v. nuo Rokiškio, 0,5 km į p. nuo Žiobiškio. Plotas 200 ha. Pelkę sudaro 2 masyvai; per vakarinį teka Vingerinė (Nemunėlio intakas). Ž. p.— ežerinės kilmės plynraistinė žemapelkė. Durpių klodo didž. storis 6,5 m, vid. 2,64 m. Apie 50% sudaro raistinis klodas, 33% — daugiasluoksnis, 17% — plynraistinis. Vid. susiskaidymas 38%, vid. peleningumas 15,2%. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis; jo didž. storis 3,8 m. Dugne priemolis, priesmėlis, smėlis. Pelkė nusausinta.

ŽIÓBIŠKIS — kaimas Rokiškio rj., 9 km į š. v. nuo Rokiškio, 11 km į p. r. nuo Juodupės; apylinkės ir kolūkio centras. 197 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Vingerinė (Nemunėlio intakas), iš š. r. prieina Vingerinės miškas. Yra parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1948), aštuonmetė m-la (nuo 1936 pradinė, 1949—59 septynmetė), kultūros namai (nuo 1957), biblioteka (nuo 1949). 1803 pastatyta medinė bažnyčia. 1859 buvo 18 namų, 128 gyv., pašto stotis, smuklė. 1918 Žiobiškyje P. Kirstukas įkūrė LKP kuopelę. 1940 čia veikė gausi komjaunimo org-ja. 1941.VII hitlerininkai ir vietiniai burž. nacionalistai po kankinimų sušaudė Vyžuonos miške grupę Ž. komjaunuolių. 1959 buvo 154 gyv.

ŽIÓBRIAI. Į Lietuvos upes žiobrys (*Vimba vimba*) plaukia neršti iš Baltijos j. Neršia Nemune, Neryje ir jų intakuose, Bartuvoje, Ventoje gegužės—birželio mėnesiais. Po neršto grįžta į jūrą. Ž. jaunikliai iki rudens, kartais ir iki kitų metų pavasario gyvena upėse, po to grįžta per Kuršių marias į jūrą; ten gyvena, kol subręsta. Ž. ištekliams didinti žuvininkystės ūkiai Neryje prieš nerštą įrengia dirbtinių nerštaviečių. Ikrai inkubuojami ir jaunikliai auginami Rusnės žuvivaisos įmonėje. 1960—65 Ž. įveista Kauno mariose. Verslinė Ž. žūklė ribojama. 1938 buvo sugauta pardavimui 34 t upėse, 17 t Kuršių mariose, 0,4 t Baltijos jūroje; 1950 — iš viso 203 t, 1955 — 321 t, 1960 — 356 t, 1965 — 138 t; 1969 — 42 t Kuršių mariose, 14 t upėse, 8 t Baltijos jūroje. Sužvejoti Ž. kepami, sūdomi, rūkomi. Nemuno pakrančių gyventojai Ž. žūklės metu, birželio mėn., naktimis (ypač per Jonines) kai kuriose vietose nuo seno rengia vaišes, vad. žiobrines. Tuo metu Ž. kepami virš laužo, rūkomi.

Lit.: **Р. Вольскис,** Некоторые данные о миграции взрослой сырти в р. Нямунас и заливе Куршю марес.— „Труды АН Литовской ССР", 1964, В 2; **J. Narkevičius, V. Kantminas,** Dirbtinis žiobrio (*Vimba vimba* L.) veisimas.—„Lietuvos Veterinarijos akademijos darbai", t. 7, K., 1964; **R. Volskis,** Žiobrys, V., 1969.

ŽIÓGAIČIAI — kaimas Mažeikių rj., Mažeikių apyl., 9 km į r. nuo Mažeikių, prie Šiaulių—Liepojos geležinkelio; kolūkio centras. 185 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Ašva (Vadaksties intakas), iš p. prieina Mažeikių miškas. Yra pr. m-la (nuo 1920). 1959 buvo 183 gyventojai. Žiogaičiuose 1904 gimė poetas L. Skabeika; čia jis ir mirė (1936).

ŽIÓGAS Juozas [1869 Rubežninkuose (Joniškio rj.) — 1935.IX.21 Rudiškiuose

(Joniškio rj.)] — kraštotyrininkas. Baigęs Žemaičių kunigų seminariją, buvo Gaidės (Ignalinos rj.), Medingėnų, Užvenčio (Kelmės rj.), Šiaudinės (Akmenės rj.), Rudiškių (Joniškio rj.) kunigas. XIX a. pab.—XX a. pr. tyrinėjo Lapušiškės (Ignalinos rj.), Mičiūnų, Norkūnų ir Radišių (Rokiškio rj.) pilkapius, Imbarės (Kretingos rj.) piliakalnį ir kapinyną, Gaidės ir jos apylinkių kapinynus. Jo surinktų archeologinių radinių kolekcijoje buvo apie 500 akmeninių kirvukų (apie 300 įtveriamųjų ir apie 200 su skyle kotui), daug geležies amžiaus įrankių, ginklų, papuošalų. Ž. tyrinėjo ir etnografinę medžiagą, tautosaką. Jo surinkto senienų rinkinio likučiai po II pasaul. karo pateko į Šiaulių „Aušros" muziejų. „Informacinėje Kauno gubernijos knygoje" (1901; „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii") ir tęstiniame leidinyje „Lietuvių Tauta" (1909) paskelbė publicistinių straipsnių apie Lietuvos archeologinius paminklus ir etnografinę medžiagą. Buvo Lietuvių mokslo d-jos narys.

Lit.: D. Krištopaitė, Kraštotyrininkų pirmtakas. — Gaidės ir Rimšės apylinkės, V., 1969.

ŽIOGĒLIAI — kaimas Kretingos rj., Darbėnų apyl., 5,5 km į p. r. nuo Darbėnų, Akmenos deš. krante. 94 gyv. (1970). Yra Kašučių aštuonmetė m-la (1923—1949 pradinė, 1949—61 septynmetė). 1959 buvo 127 gyv.

ŽIRGÝNAI — žemės ūkio įmonės, kurios veisia, tobulina, platina veislinius arklius ir gerina kitų ūkių arklius. Lietuvoje yra (1970 pr.) 5 valstybiniai Ž.: „Nemuno" (Šilutės rj.; įk. 1945), Vilniaus (Riešėje; įk. 1949), „Sūduvos" (Kapsuko rj.; įk. 1950), Žagarės (įk. 1952) ir Dusetų (įk. 1967). Priklauso Ž. ū. m-jos veislininkystės stočių v-bai. 1970 pr. Ž. iš viso turėjo 21 975 ha žemės (iš jų 15 666 ha ž. ū. naudmenų), 1347 arklius, iš jų 963 veislinius (295 eržilus, 268 kumeles, 400 eržiliukų ir kumelaičių). Iš veislinių eržilų 162 buvo Lietuvos sunkiųjų veislės, 69 Žemaičių, 23 Orlovo ir Rusų ristūnų, 18 Grynakraujų jojamųjų, 9 Trakėnų, 8 Hanoverio ir 6 kt. veislių; iš veislinių kumelių — 66 Lietuvos sunkiųjų veislės, 36 Žemaičių, 40 Orlovo ir Rusų ristūnų, 50 Grynakraujų jojamųjų, 41 Trakėnų, 29 Hanoverio ir 6 kt. veislių. Ristūnų veislių arklių daugiausia pirkta iš Voronežo srities Ž., Grynakraujų jojamųjų veislės — iš Ukrainos TSR Ž., Trakėnų — iš Lenkijos ir Rostovo srities Ž., Hanoverio — iš VDR ir Kaliningrado srities Ž.

„Nemuno" žirgyne (4467 ha žemės, 282 veisliniai arkliai) veisiami Lietuvos sunkiųjų, Trakėnų ir Hanoverio veislių arkliai. Tobulinama Lietuvos sunkiųjų veislės arklių Linksmo Brito 0425, Linksmo Belbdino 5130, Marso 01252, Sakalo 5201 linijos, Žvaigždės 0805 šeima. Lietuvos sunkiųjų veislės eržilas Aras — žinginės rungties sąjunginių varžybų (1962) rekordininkas. **Vilniaus žirgyne** (2530 ha, 223 veisliniai arkliai) veisiami Žemaičių ir Grynakraujų jojamųjų veislių arkliai. Žemaičių veislės arklių stambinimui, tobulinimui naudojami tos veislės eržilai Agrastas 156, Šachtioras II 235, tipinga Žemaičių veislės arklių grupė (kilusi iš senojo tos veislės arklių, Žemaitukų, tipo eržilo Erelio 3), Šiaurės Švedijos veislės eržilai. Žemaičių veislės eržilai Šachtioras II 235 — risčios rungties (1963), Mitas — risčios, žinginės rungčių ir trikovės (1969) sąjunginių varžybų rekordininkai. **„Sūduvos" žirgyne** (6231 ha, 144 veisliniai arkliai) veisiami Lietuvos sunkiųjų, Grynakraujų jojamųjų ir Trakėnų veislių arkliai. Tobulinamos Lietuvos sunkiųjų veislės arklių Marso 01252, Karaliaus 5242 linijos. Lietuvos sunkiųjų veislės eržilas Sakalas 01860 — galios rungties sąjunginių varžybų (1961 ir 1962) rekordininkas. **Žagarės žirgyne** (3119 ha, 161 veislinis arklys) t. p. veisiami Lietuvos sunkiųjų, Grynakraujų jojamųjų ir Hanoverio veislių arkliai. Tobulinama Lietuvos sunkiųjų veislės arklių Linksmo Brito 0425, Marso 01252 linijos, Kursantės 05881 šeima. **Dusetų žirgyne** (5628 ha, 153 veisliniai arkliai) veisiami Orlovo ir Rusų ristūnai.

Ž., ypač „Nemuno", daug prisidėjo prie Lietuvos sunkiųjų veislės arklių sukūrimo. Vilniaus žirgyne sukurta sustambintų Žemaičių veislės arklių grupė. Žirgynuose 1969 iš 100 kumelių užauginta vid. 64 kumeliukai, daugiausia Vilniaus (vid. 77), Dusetų (73) žirgynuose. Tais metais Lietuvos TSR ir kai kurių kitų taryb. respublikų ūkiams bei sporto org-joms Ž. pardavė 73 veislinius arklius. Ž. gerina arklius savo zonos ūkiuose per savo suorganizuotus valstybinius nemokamus kumelių kergimo punktus (1969 jų buvo 237), rūpinasi šių ūkių arklių veislininkyste. Visi Ž. rentabilūs (1969 gavo 1 335 000 rb grynųjų pajamų).

ISTORINIAI DUOMENYS. Lietuvos teritorijoje jau feod. laikais būta Ž. Minimi valstybiniai (didžiojo kun-ščio) Ž.: 1367 — Kauno apylinkėse (50 arklių), 1414 — didelis žirgynas Trakuose, 1574 — Meteliuose (452 arkliai), Punioje. Buvo ir privačių Ž., pvz., 1379 Žemaitijoje, Medininkų sr. (400 arklių).

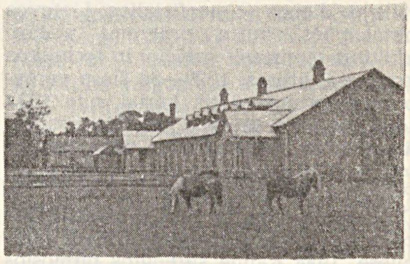

Žagarės žirgyno arklidės

Valstybiniuose Ž. arklių priežiūra buvo reguliuojama spec. instrukcijomis. III Lietuvos Statute (1588) nustatytos veislinių arklių kainos: veislinis eržilas — 8 kapos grašių, veislinė kumelė — 4 kapos. XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje veikė Vilniaus zemskinis (savivaldybinis) eržilų depas; 1900 jis turėjo 77 veislinius eržilus. XIX a. pab.—XX a. pr. Rietave ir Plungėje Ž. turėjo dvarininkai Oginskiai. XX a. pr. būta priv. žirgynų Lentvaryje, Raudondvaryje (Vilniaus rj.). 1922—34 Žemaičių veislės arklių valst. žirgynas buvo Plungėje, 1934—44 — Gruzdžiuose (Šiaulių rj.). Plungėje žirgynas turėjo 250 ha žemės, Gruzdžiuose — 360 ha. 1938 jame buvo 71 veislinis arklys. Iš 100 kumelių 1937 užauginta vid. 90 kumeliukų. 1924—37 žirgynas pardavė 109 veislinius arklius. Jis kasmet gaudavo daugiau kaip 26 000 lt valst. dotacijos. 1944 vok. faš. okupantai žirgyno arklius išgabeno į Vokietiją. 1936—44 veikė Kėdainių lengvųjų arklių valstybinis žirgynas, turintis 342 ha žemės. 1940 pr. jame buvo 106 Grynakraujų jojamųjų veislės arkliai. Iš 100 kumelių 1939 užauginta vid. 66 kumeliukai. 1936—42 žirgynas pardavė 112 veislinių arklių. 1939 gavo 121 500 lt valst. dotacijos. 1944 vok. faš. okupantai sugriovė žirgyno pastatus, veislinius arklius išgabeno.

1945—63 Ž. išlaikė valstybė. Nuo 1964 pr. jie veikia ūkiskaitos pagrindais.

ŽIRGINIÑKAI, žirgaičiai, kaniūkai, — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečiai, kurių baudžiavinė prievolė buvo

„Nemuno" žirgyno veislinės kumelės su kumeliukais

auginti didžiajam kunigaikščiui žirgus (ž. *Arkliai*). Žirgininkų buvo ištisi kaimai. Tai patvirtina daugelio kaimų vardai: Žirgaičiai, Žirgeliškiai, Žirgėnai, Kaniūkai (iš rusų „koniuchi"). Užaugintus žirgus Ž. atiduodavo į žirgynus, kur specialistai (vad. „maštalieriai") juos kariškai mankštindavo.

ŽIRGINIS SPORTAS. Lietuvoje kultivuojamos šios Ž. s. rūšys: klasikinės jojimo rungtys (jodinėjimas, konkurai, trikovė, voltižiruotė), greičio lenktynės ir greičio lenktynės su kliūtimis (stiplčezas). Be to, žiemą populiarios žirgų lenktynės su rogutėmis ant užšalusių ežerų, vasarą — žirgų lenktynės su sport. vežimėliais.

Organizuotos raitelių lenktynės pradėtos kultivuoti 1920 kariuomenėje. Nuo 1929 Kaune kasmet vykdavo vad. raitųjų dienos — neoficialios Lietuvos pirmenybės, kurių programą sudarė kliūtinis jojimas, greičio ir technikos konkurai, krosas. 1929—33 šiose varžybose dalyvaudavo tik kariai, nuo 1933 jose atskiroje grupėje pradėjo rungtyniauti ir civ. jojikai. Nuo 1934 kasmet vykdavo Klaipėdos taurės, nuo 1935 — Palangos taurės jojimo varžybos. Po D. Tėvynės karo jojimas iš pradžių paplito Anykščių, Joniškio ir Utenos rajonuose. 1954 Kaune surengtos pirmosios parodomosios jojimo varžybos, prie Kauno jaunimo sporto m-los įsteigta Ž. s. bazė. 1955 įkurta Lietuvos TSR Jojimo federacija. Nuo 1956 kasmet rengiamos Lietuvos TSR jojimo pirmenybės, Lietuvos raiteliai pradėjo dalyvauti TSRS pirmenybėse. 1956 Ž. s. bazė įkurta Vilniuje. Nuo 1960 žymiai daugiau dėmesio jojimui pradėjo skirti žirgynai; jojimo sekcijos buvo suorganizuotos Anulyno (Telšių rj.), Bernatonių (Panevėžio rj.), Priekulės taryb. ūkiuose, Žemdirbystės in-to eksperimentiniame ūkyje (Akademijoje, Kėdainių rj.), Dusetų, „Nemuno" (Šilutės rj.), „Sūduvos" (Kapsuko rj.) žirgynuose ir kitur. 1964 Kaune įvyko Lietuvos TSR, Estijos TSR ir Lenkijos raitelių varžybos; nuo 1965 tokios varžybos kasmet vyksta Vilniuje. 1965 Lietuvos TSR Jojimo federacija įsteigė geriausiojo Lietuvos raitelio prizą; jį gavo A. Butkus (1965), A. Navickas (1966), R. Basys (1967), J. Čiūderytė (1968), J. Rupšėnas

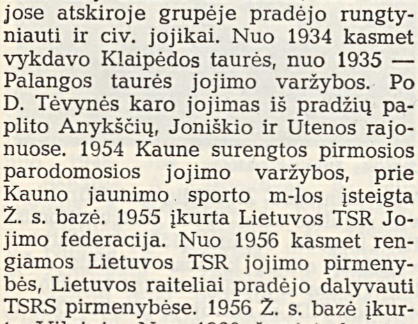

Žirginis sportas. Žirgų su rogutėmis lenktynės ant Sartų ežero (1969)

(1969). 1965 A. Butkus laimėjo bronzos medalį TSRS jojimo pirmenybių stiplčezo rungtyje. 1969 Klaipėdoje įkurta Ž. s. bazė, Vilniuje ir Kaune — specializuotos jojimo ir šiuolaikinės penkiakovės m-los. Lietuvos raiteliai dalyvavo daugelyje tarpt. varžybų (Bulgarijoje, Lenkijoje, VDR, Vengrijoje ir kitur). 1970 pr. Lietuvoje jojimą kultivavo apie 900 raitelių (jų tarpe 9 TSRS sporto meistrai), treniruotėms ir varžyboms buvo naudojama apie 200 žirgų.

Nuo seno Lietuvoje, ypač r. Aukštaitijoje, buvo mėgstamos įv. žirgų lenktynės. Iki šiol populiarios žirgų lenktynės rogutėmis ant užšalusių ežerų, ypač ant Sartų ež., prie Dusetų. Lenktynės čia jau vyko XIX a. pab., kai į Dusetų apylinkes dvarininkai atvežė ristūnų veislių žirgų iš Rusijos ir Latvijos. Iš pradžių buvo lenktyniaujama tiesiu keliu, vėliau apvaliu, nuo 1939 — ovalo formos 1600 m keliu. Pirmosios oficialios ir organizuotos lenktynės ant Sartų ež. vyko 1934 (jose dalyvavo 60 važiuotojų). Po D. Tėvynės karo, kai kolūkiai ir taryb. ūkiai įsigijo ir užaugino daugiau ristūnų veislių žirgų, jų lenktynės ant ledo paplito visoje Lietuvoje. Jos vyksta ant Alaušo, Rubikių, Zaraso ir kt. ežerų. Lenktynės ant Sartų ež. nuo 1950 tapo respublikinės, joms atrenkami patys greičiausieji žirgai, kurie, paskirstyti pagal amžių, lenktyniauja grynaveislių mišrūnų grupėse. Geriausieji važiuotojai apdovanojami asmeniniais ir komandiniais prizais. 1970 lenktynėse dalyvavo 104 važiuotojai.

Pastaraisiais metais Rokiškyje, Širvintose, Zarasuose ir kt. rajonų centruose pradėtos organizuoti žirgų vasaros lenktynės sport. vežimėliais. Nuo 1958 Utenoje vyksta tarprajoninės, nuo 1966 respublikinės žirgų lenktynės (1969 jose dalyvavo 93 važiuotojai). Lietuvos važiuotojas A. Žarnauskas su žirgu Aplombu sport. vežimėliu 1969 Kirgizijos TSR prizo varžybose užėmė I vietą.

ŽIRGŪLIS Vaclovas [g. 1915.I.28 Liepojoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1926—40 darbininkas Palemone, Kaune, Jurbarke, Radviliškyje, Petrašiūnuose. 1930 įstojo į LKJS, buvo kuopelės sekretorius. Nuo 1933 Komunistų partijos narys. Spausdino atsišaukimus. 1936—38 tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1940—41 adm. darbuotojas Kaune. 1942—43 Raudonosios Armijos 16 liet. divizijos karys. 1943—44 mokėsi spec. m-loje Balachnoje (Gorkio sr.). 1944—55 part. darbuotojas Kaune, Prienuose, Kėdainiuose, Simne (1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje). 1955—59 Lazdijų rj. vykd. k-to pirmininkas. Nuo 1959 Biržų malūno direktorius, Kauno „Pergalės" g-los skyriaus viršininkas.

ŽIRGULỸS Aleksandras [g. 1909.V.15 Liepojoje (Latvijos TSR)] — tekstologas, vertėjas, Lietuvos TSR nusipelnęs kultūros-švietimo darbuotojas (1969). 1937 baigė Kauno un-tą (liet. kalbos ir lit-ros specialybė). 1935—45 mokytojavo Šakių, Kybartų, Kauno, Panevėžio, Kėdainių g-jose. 1945—46 Enciklopedijų, žodynų ir mokslo lit-ros leidyklos redaktorius. Nuo 1946 „Vagos" leidyklos redaktorius. Rinko žodžius „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekai. Su K. Gasparavičiumi parašė „Lietuvių kalbos rašybos žodyno" (1948) skyrius apie rašybą ir skyrybą. Parengė spaudai D. Poškos („Mužikas Žemaičių ir Lietuvos", 1947), Vaižganto („Vaizdai", 1947; „Rinktiniai raštai", 2 t., 1957), A. Baranausko („Anykščių šilelis", 1954), Lazdynų Pelėdos („Raštai", 7 t., 1954—55), Žemaitės („Raštai", 6 t., 1956—57), M. Katkaus („Raštai", 1965), G. Petkevičaitės (Raštų 6 t., 1966—68) raštų tekstus su kalbiniais ir bibliografiniais aiškinimais. Paskelbė straipsnių tekstologijos, grož. lit-ros vertimo, kalbos kultūros klausimais.

Vert.: **V. Lacis,** Į naują krantą, V., 1953; **A. Upytis,** Praeities šešėliai, V., 1955; **V. Lacis,** Žvejo sūnus, V., 1956 [II leid. 1969]; **V. Lacis,** Zytarų šeima, 2 t., V., 1958; **J. Jaunsudrabinis,** Baltoji knyga, V., 1959; **J. Jaunsudrabinis,** Aija, V., 1960; **K. Simonovas,** Gyvieji ir mirusieji, V., 1962; **R. Kaudzytis, M. Kaudzytis,** Matininkų laikai, V., 1963; **K. Simonovas,** Kareiviu niekas negimsta, V., 1965; **A. Upytis,** Paskutinis lašas, V., 1966; **R. Blaumanis,** Vyndedzėse greit vestuvės!, V., 1969.

ŽIRGŲ̃ RĀGAS, Arklių ragas, — *Birštvyno rago* iškyšulys.

ŽIRMANÁITĖ Riva [g. 1904.XII.30 Vilniuje] — revoliucinio judėjimo dalyvė. Siuvėja. 1920—27 V. Baltarusijos Komunistinės jaunimo s-gos narė, priklausė Vilniaus org-jai. 1924.V.1 dalyvavo demonstracijoje Vilniuje, už tai kalinta. Nuo 1927 Komunistų partijos narė (su pertrauka 1938—60). 1928—30 dirbo Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) CK techn. aparate, transportavo kom. lit-rą. 1930 mokėsi part. m-loje Minske. Vėliau dirbo part. darbą Varšuvoje, buvo VBKP Lydos, Naugarduko apygardų k-tų sekretorė. 1932 nuteista 7 metus kalėti. 1936 amnestuota, buvo VBKP Vilniaus miesto k-to narė; dirbo siuvėjų profs-goje. 1939—45 darbininkė Minske, Tambove, Kuibiševo srityje, 1945—66 Vilniuje. Pensininkė.

ŽIRMANAS Šolemas [1908.V Vilniuje — 1941 ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis, žydų poetas. Nuo 1922 dirbo Vilniuje stalių d-vėse. 1924—28 priklausė V. Baltarusijos Komunistinei jaunimo s-gai. 1929—38 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) narys. Už rev. veiklą 1929 nuteistas 6 metus kalėti. Kalėjo Vilniuje, Koronove, Gardine. 1935 VBKP Vilniaus apyg. k-to narys. 1936—38 kalėjo Kartuzų Berezos konc. stovykloje. Dar m-loje pradėjo rašyti eilėraščius. Kalėjime sukurtuose eilėraščiuose (kai kurie jų tapo polit. kalinių dainomis) vaizduojama polit. kalinių kova prieš burž. terorą. Hitlerininkų nužudytas. 1950 Maskvoje išleistas jo eil. rinkinys. „Pro grotas".

ŽIRMŪNAI — Vilniaus miesto dalis Neries deš. krante, aukščiau Antakalnio tilto. Pietvakariuose ir vakaruose ribojasi su Šnipiškėmis, šiaurėje — su Baltupiais. Ž. — naujas gyv. rajonas (apie

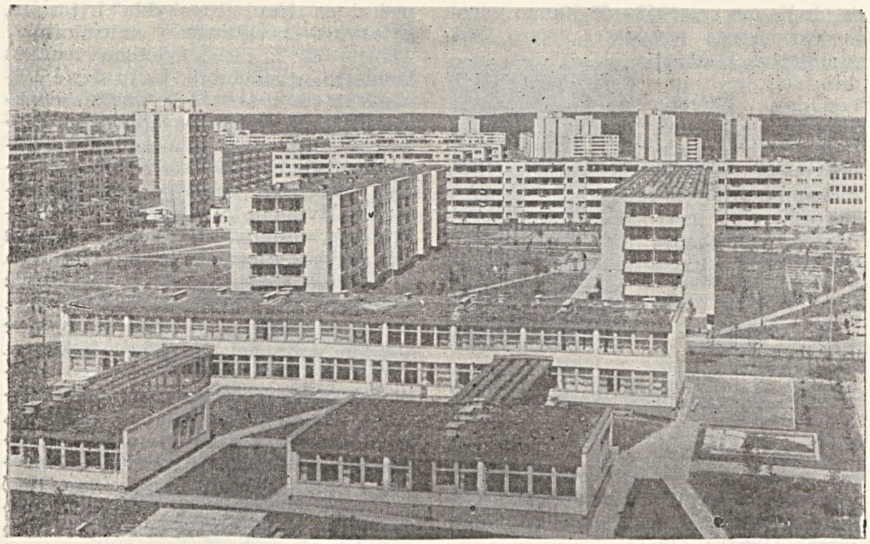

Žirmūnai. Bendras vaizdas

45 000 gyv.), užstatytas 5—9 aukštų daugiabučiais gyv. namais. Yra keletas pram. įmonių (jų tarpe didelė kuro aparatūros g-la), prekybos ir buitinio aptarnavimo centras, 2 vid. m-los, keli vaikų darželiai. Už Ž. architektūrinį projektą ir jo įgyvendinimą archit. B. Kasperavičienei ir B. Krūminiui, inž. V. Zubrui ir namų statybos kombinato direktoriui Š. Liubeckiui 1968 paskirta TSRS Valst. premija. Iki XX a. septintojo d-mečio Ž. vietoje tebuvo keletas gatvių, apstatytų nedideliais mediniais namais. Didesnioji, šiaurinė, neapgyventa teritorijos dalis buvo vadinama Karo lauku. Iki II pasaul. karo čia vykdavo kariuomenės pratimai, paradai. Kompleksinė Ž. gyvenamojo rajono statyba pradėta 1962.

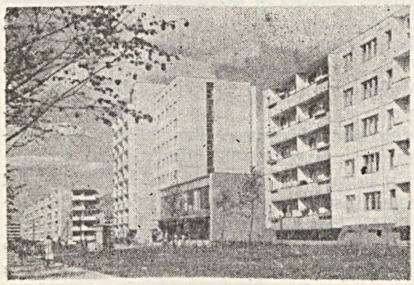

Žirmūnai. Žirmūnų gatvė

ŽIRNAJÀ — upė Širvintų ir Ukmergės rj., Šventosios kair. intakas. Ilgis 21 km, baseino plotas 49 km^2. Prasideda prie Bagaslaviškio, 5 km į r. nuo Gelvonų. Teka į š. v. per Gelvės, Žirnajų ež. Įteka į Šventąją 31 km nuo jos žiočių, ties Dagiais, 9 km į p. v. nuo Ukmergės. Vid. nuolydis 404 cm/km. Vid. debitas žiotyse 0,32 m^3/s.

ŽIRNAJAĨ — ežeras Ukmergės rj., 12 km į p. nuo Ukmergės, prie kelio į Gelvonus. Plotas 189 ha, didž. gylis 26 m. Ežeras rininis, ištįsęs iš š. į p.; ilgis 3120 m, didž. plotis 1000 m, kranto linijos ilgis 7760 m. Krantai gana aukšti, pietrytinis apaugęs mišku. Per ežerą teka Žirnaja (Šventosios intakas). Prie Ž. yra Jurdonių, Žuklių, Raguvos, Špokiškio, Totoriškio kaimai. 1968, išardžius Maigių malūno užtvanką (prie Žirnajos upės), ežeras nuseko. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽIRNÁUSKAS Jokūbas [1906.X.18 Ukmergėje — 1970.II.27 Kaune] — fizikochemikas, chemijos mokslų kandidatas (1948). 1940 baigė Vilniaus un-tą. 1945—52 dėstė Vilniaus un-te. Nuo 1952 dirbo ped. darbą Veterinarijos akademijoje; nuo 1953 docentas, chemijos katedros vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie pH matavimo metodą, t. p. chemijos dėstymo metodikos ir gamtos mokslo filosofijos klausimais.

ŽĨRNIAI. Lietuvos TSR auginami valgomieji, arba sėjamieji, Ž. *(Pisum sativum)* ir pašariniai Ž. *(P. arvense)*, dar vad. peliuškomis. Ir vieni, ir kiti užauga 30—130 cm aukščio. Iš valgomųjų Ž. daugiausia paplitę aižomieji (jų ankšties vidus dengtas pergamentiniu sluoksniu), daug mažiau konserviniai, arba cukriniai (be pergamentinio sluoksnio). Ž. pradėti selekcionuoti 1922 Dotnuvos selekcijos stotyje; dabar selekcionuojami Žemdirbystės in-te. Iš viso sukurtos (iki 1970 pr.) 8 lietuviškos Ž. veislės. Lietuvoje rajonuotos Ž. veislės: valgomųjų — Greitukai (nuo 1950); pašarinių — Rainiai (nuo 1963); konservinių — Ranij 301 (nuo 1960), Prevoschodnij 240 (nuo 1960), Borec 20-40 (nuo 1961), Kubanec 1126 (nuo 1967). Valgomieji Ž. geriau dera vid. sunkumo karbonatiniuose priemoliuose. Pašariniai Ž. gerai auga ir lengvesniuose, nelabai rūgščiuose dirvožemiuose. Ž. sėjami anksti pavasarį, paprastai balandžio pab.—gegužės pr. Dažniausiai auginami Ž. mišiniai su vasariniais varpiniais javais, ypač su miežiais. Svarbiausios grybinės ligos: stiebų, lapų, ankščių, kartais ir sėklų — askochitozė, Ž. miltligė. Ž. lapams, stiebams labiausiai kenkia įv. sitonai (vabalai) ir amarai; sėkloms — Ž. mėnuliuotųjų vaisėdžių (drugių) vikšrai, žirninių grūdinukų (vabalų) lervos. Iš viso Ž. ir jų mišinių 1969 pasėta 5800 ha, arba 0,2% bendro Lietuvos TSR pasėlių ploto (1953 — 37 000 ha, 1,3%; 1959 — 8800 ha, 0,4%). Jų pasėlių plotai mažėja, nes plečiami kitų pašarinių ankštinių augalų pasėliai. Ž. ir jų mišinių grūdų vid. derlingumas 1969 visų kategorijų ūkiuose 25,6 cnt/ha. Valgomųjų aižomųjų Ž. grūdai maistui vartojami nemalti arba sumalti; jų sėlenos, virkščios, pelai vartojami pašarui. Žali konservinių Ž. grūdai konservuojami maistui (1969 konservų f-kams pristatyta kiek daugiau kaip 1000 t). Ž. auginimas tiriamas Žemdirbystės in-te.

Iš archeologinių radinių sprendžiama, kad Lietuvos teritorijoje Ž. buvo paplitę jau IX—XIII a. Dvarų inventoriai ir kt. dokumentai rodo, kad XVI a. jų sėta daug. 1933—37 Lietuvoje (be Vilniaus kr.) kasmet buvo sėjama vid. 60 600 ha valgomųjų ir pašarinių Ž.; jų vid. derlingumas buvo 8,1 cnt/ha.

Lit.: A. Sabaliauskas, Dėl žirnio pavadinimo kilmės. — „Literatūra ir kalba", t. 2, V., 1957.

ŽIRNIKAĨ — kaimas Skuodo rj., Lenkimų apyl., 10 km į p. v. nuo Skuodo, abipus Kretingos—Skuodo geležinkelio. 123 gyv. (1970). Parduotuvė, pr. m-la (nuo 1953). Po D. Tėvynės karo Žirnikuose burž. nacionalistai nužudė 6 žmones. 1959 buvo 158 gyv.

ŽĨRNMEDIS. Lietuvoje auga geltonasis Ž. *(Caragana arborescens)*. Jis yra introdukuotas. Užauga iki 2—6 m aukščio. Auginamas dekoratyviniais tikslais miestuose, parkuose, sodybose, kapinėse. Kartais sodinamas ir pakelių, geležinkelių apsauginėse juostose; juo sutvirtinti Rambyno kalno šlaitai (Šilutės rj., prie Nemuno). Dažnai klaidingai vadinamas geltonąja akacija.

ŽITKĒVIČIUS Leonardas [g. 1914.XI.6 Vabalninke] — poetas. 1938 baigė Klaipėdos Ped. in-tą. Mokytojavo Veisiejuose, Žasliuose, Trakuose. 1939—41 studijavo Vilniaus un-te. 1944 pasitraukė į Vakarus. Nuo 1949 gyvena JAV. 1927 pradėjo spausdinti eilėraščius. Išleido eil. rinkinius vaikams „Čyru vyru pavasaris" (1935), „Su tėvelio kepure" (1938), „Muzikantų brigada" (1941), „Tarp tūkstančio žvaigždelių" (1944), „Nemunėlio šnekos" (1945), „Saulutė debesėliuos" (1953). Satyrinių ir jumoristinių eilėraščių rinkiniuose „Šilkai ir vilkai" (1950), „Daiktai ir nuorūkos" (1955), „Vizijos prie televizijos" (1957) pašiepė įvairius visuomeninio ir kultūrinio lietuvių emigrantų gyvenimo reiškinius. Satyrinę ir jumoristinę poeziją pasirašinėja Runcės Dandierino, Balio Pavabalio slapyvardžiais.

ŽITKEVIČIŪTĖ Irena [g. 1929.III.8 Pilviškiuose (Vilkaviškio rj.)] — inžinierė technologė, technikos mokslų kandidatė (1965). 1951 baigė Kauno Politechnikos

in-tą. 1952—54 Kauno „Bituko", Garliavos (Kauno rj.) plytinių meistrė, techn. kontrolės skyriaus viršininkė. 1954—61 Statybinių medžiagų m-jos, Naujų stat. medžiagų in-to inžinierė. Nuo 1964 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių silikatų chemijos ir antikorozinių dangų struktūros klausimais; vieno išradimo autorė.

ŽITKUS, Žitkevičius, Kazys [slap. **Vincas Stonis**; g. 1893.XII.30 Vabalninke] — poetas. 1919 baigė Kauno kunigų seminariją. Dėstė tikybą Kauno g-jose, mkt. seminarijoje. 1953—59 Kauno kunigų seminarijos rektorius. Nuo 1911 „Ateityje", „Draugijoje", „Pavasaryje", „Naujojoje romuvoje" spausdino eilėraščius. Eil. rinkinyje „Ašarėlės" (1924) vyrauja gamtos, melancholiško liūdesio, vienišumo motyvai, vietomis epigoniškai sekama Maironiu, liaudies dainų poetika. Ž. eilėraštis „Daina" („Gražių dainelių daug girdėjau") virto liaudies daina. Ž. parašė m-loms tikybos vadovėlių, alkoholizmą smerkiančią brošiūrą „Dainų pasiklausius" (1925), straipsnį apie A. Niemį (išsp. „Tautosakos darbuose", t. 1, 1935). Išvertė į liet. kalbą A. Puškino, M. Lermontovo, J. Baltrušaičio kūrinių. 1970 išleista Ž. poezijos rinktinė „Lyrika".

Lit.: V. Daujotytė, Duoklė pagal išgales.— „Pergalė", 1970, Nr. 8.

ŽITKUS Kęstutis [g. 1928.I.30 Paežeryje (Panevėžio rj.)] — dailininkas. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios tapybos f-tą. 1950—63 Kauno „Dailės" kombinato dailininkas, nuo 1963 Čiurlionio dailės muziejaus (Kaune) direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Nuo 1950 dalyvauja dailės parodose. Odos dirbinius eksponavo tarpt. parodoje Briuselyje (1958). Sukūrė monumentaliosios tapybos darbų (mozaika „Kanklininkė"), daug odos dirbinių, pram. grafikos kūrinių.

ŽITKŪTĖ Birutė [g. 1934.VII.1 Panevėžyje] — mikrobiologė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1961 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1964 dirbo Žemėtvarkos projektavimo in-to agrochemijos laboratorijos agrochemikė. Nuo 1967 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių biogeocenologijos ir dirvožemio mikrobiologijos klausimais.

ŽIUGŽDA Alfredas Leonidas [g. 1921. V.26 Marijampolėje] — gydytojas terapeutas, medicinos mokslų daktaras (1959), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1965). 1942 baigė Kauno universitetą. 1942—44 dirbo Kauno aps. san. inspekcijoje. 1944—51 dirbo ped. darbą Kauno un-te, nuo 1951 dirba jį Kauno Med. in-te. 1948 gavo medicinos mokslų kandidato laipsnį. Nuo 1950 docentas. 1951—52 infekcinių ligų katedros, nuo 1952 vidaus ligų propedeutikos katedros vedėjas. 1951—53 dar ir Kauno sr., 1953—56 Kauno miesto vyriausiasis terapeutas. Nuo 1963 profesorius. Daktaro disertacijoje apibendrino Birštono kurorto gydomąjį darbą ir jo perspektyvas. Paskelbė mokslinių straipsnių kurortologijos ir vidaus ligų klausimais, išvertė med. knygų.

Ršt.: A. Žiugžda [ir kt.], Bendrosios terapijos pagrindai, V., 1966; J. Kupčinskas, J. Danys, A. Žiugžda, Vidaus ligos, 2 d., V., 1966—67; Vidaus ligos, V., 1968; A. Žiugžda, A. Valkšnytė, Vidaus ligų propedeutikos laboratoriniai darbai, K., 1969.

ŽIUGŽDA Juozas [g. 1893.III.1 Plyniuose (Kapsuko rj.)] — istorikas, pedagogas, visuomenės veikėjas, Lietuvos TSR MA akademikas (1946), istorijos mokslų daktaras (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs mokslo veikėjas (1959). 1908—11 mokėsi Veiverių mkt. seminarijoje. 1911—1915 mokytojavo Stolaukio (Vilkaviškio rj.) pr. m-loje. 1913 įstojo į Lietuvių mokslo draugiją, dalyvavo jos tų metų suvažiavime.

1916—17 studijavo Maskvos un-to ist. ir filol. f-te. 1917 dirbo Liet. d-joje nukentėjusiems dėl karo šelpti Maskvoje ir Jekaterinodare (dab. Krasnodaras). Įsikūrus Kubanės-Juodosios jūros, vėliau Šiaurės Kaukazo Tarybų Respublikai, Ž. dirbo jos Užsienio ir tautinių reikalų liaudies komisariate, buvo Šiaurės Kaukazo Tarybų Respublikos Užsienio ir tautinių reikalų kolegijos narys. 1918 pab. dirbo Maskvos gubernijos Liaudies Ūkio Taryboje, 1919 pr.— Lietuvos TSR, Lietuvos ir Baltarusijos TSR Švietimo liaudies komisariate. 1920—25 Marijampolės real. g-jos mokytojas. 1926—40 mokytojavo Kauno g-jose. 1923—29 Kauno un-te studijavo filologiją ir istoriją. 1914—40 rašė, daugiausia lit-ros ir liet. kalbos klausimais, periodinėje spaudoje („Laisvoji mintis", „Lietuvos žinios", „Aušrinė", „Kultūra", „Socialdemokratas", „Mokykla ir gyvenimas", „Mokykla ir visuomenė", „Gimtoji kalba") ir kt. leidiniuose. Stambiausias to laikotarpio Ž. darbas — studija „Žemaitės kūryba" (1935). Išvertė G. Hauptmano „Paskendusį varpą" (1921), V. Nemirovič-Dančenkos „Auksinio saulėlydžio šalį" (1926), A. Alioržo „Didįjį pasaulio sukrėtimą" (1931). Su A. Janulaičiu ir M. Matijošaityte parengė J. Biliūno raštų tomą (1937), kai kuriuos liet. kalbos vadovėlius, jų tarpe su J. Ambraška — „Lietuvių kalbos gramatiką" (1938). 1919—40 aktyviai veikė Lietuvos Mokytojų prof. s-goje, buvo jos centro v-bos nariu; dirbo Liet. kalbos ir lit-ros mokytojų s-goje. Vienas iš ped. d-jos „Naujoji mokykla" ir jos žrn. „Mokykla ir visuomenė" iniciatorių.

1940—41 Ž. dirbo švietimo liaudies komisaro pavaduotoju, kartu dėstė Vilniaus un-te. 1941—42 Penzos sr. švietimo skyriaus vedėjo pavaduotojas, Penzos Mokytojų tobulinimosi in-to direktorius ir Penzos sr. lektorių biuro lektorius. 1942—44 Maskvoje dirbo parengiamąjį švietimo organizavimo Lietuvoje darbą, dėstė istoriją Tarybų Lietuvos vyriausybės surengtuose part. ir taryb. darbuotojų kursuose Maskvoje, Šujoje (Ivanovo sr.), Norske (Jaroslavlio sr.), 1944 — Aukštosios part. m-los prie VKP(b) CK liet. filiale (Maskvoje). 1943—48 Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaras, švietimo ministras. Karo ir pokario metais parengė taryb. vid. m-lai lietuvių kalbos gramatikos (morfologijos ir sintaksės) vadovėlių. 1944—1969 dėstė Vilniaus un-te; nuo 1945 profesorius, 1944—49 ir 1965—69 Lietuvos TSR istorijos, 1949—60 TSRS istorijos katedros vedėjas. 1946—66 Lietuvos TSR MA viceprezidentas, paskui prezidiumo narys; be to, 1948—69 Ist. in-to direktorius. 1946—50 TSRS AT deputatas. Nuo 1947 Lietuvos TSR AT deputatas; kurį laiką buvo jos švietimo ir kultūros komisijos pirmininkas. Nuo 1947 TSKP narys. 1949—64 LKP CK narys. Nuo 1958 TSRS—Lenkijos Draugystės d-jos Lietuvos sk. pirmininkas. „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas, enciklopedijos ist. skyriaus vyriausiasis redaktorius.

D. Tėvynės karo metais ir vėliau daugiausia tyrinėjo lietuvių kovas su kryžiuočiais, lietuvių ir rusų, lietuvių ir lenkų tautų santykių ist. raidą, 1863 metų sukilimą, nac. išsivadavimo judėjimą Lietuvoje XIX a. pab., kovą už Tarybų valdžią Lietuvoje 1918—19 ir 1940, Lietuvos valstiečių kovą dėl žemės buržuazijos valdymo metais, reakcinį katalikų bažnyčios vaidmenį Lietuvos istorijoje. Tais ir kitais klausimais yra parašęs daugiau kaip 80 moksl. darbų. Ž. vadovavo autorių kolektyvui, rašiusiam akademinės „Lietuvos TSR istorijos" 3 tomus, apimančius laikotarpį nuo seniausių laikų iki 1940, taip pat Lietuvos TSR istorijos trumpąjį kursą, pats parašė atskirus tų veikalų skyrius. Buvo V. Lenino raštų vertimų į liet. kalbą redakcinės komisijos narys. Redagavo „Lietuvos TSR istorijos šaltinių" 4 tomus, 1905—1907 revoliucijos dokumentų leidinį, 1861—62 rev. pakilimo ir 1863 sukilimo Lietuvoje ir Baltarusijoje dokumentų 2 tomus ir kitus Ist. in-to leidinius. Dalyvavo ir skaitė pranešimus moksl. konferencijose, simpoziumuose, sesijose Tarybų Sąjungoje ir Lenkijoje. Rašo period. spaudoje.

Ršt.: Žemaitės kūryba. — „Darbai ir dienos", t. 4, K., 1936; Lietuvių tautos kova prieš vokiškuosius grobikus riterius, Maskva, 1942; Kaip vokiškieji imperialistai stengėsi pavergti Lietuvą 1917—1918 metais, Maskva, 1943; Lietuvių tautos istorijos klastojimas lietuvių buržuazinėje nacionalistinėje istoriografijoje. — „Komunistas", 1946, Nr. 2—3; Lietuvių ir rusų tautų draugystė istorijos raidoje, V., 1947; Reakcinė katalikų dvasiškija — amžinas lietuvių tautos priešas, K., 1948; Lietuvių tautos

kova dėl Tarybų valdžios 1918—1919 metais, V., 1948 [ir rusų k.]; Tarybų Sąjungos pagalba lietuvių tautai apginant savo laisvę ir nepriklausomybę 1939 ir 1940 metais, V., 1949; Didysis rusų tautos poetas.— Puškinas ir lietuvių literatūra, V., 1950; Antanas Mackevičius — Lietuvos valstiečių vadovas kovoje prieš carizmą ir dvarininkus, V., 1951; Lietuvos kaimo darbo žmonių kova dėl žemės buržuazijos viešpatavimo metais, V., 1952; N. T. Černyševskis ir demokratinio judėjimo vystymasis Lietuvoje XIX amžiaus antrojoje pusėje. — ,,Pergalė", 1953, Nr. 8; Развитие культуры Литовского народа в XIII—XV вв.— Очерки по истории СССР XIV—XV вв., т. 2, М., 1953; Ukrainos susijungimo su Rusija reikšmė lietuvių tautai. — ,,Komunistas", 1954, Nr. 5; Развитие демократического движения в Литве в 60-х годах XIX в. и влияние на него русского революционно-демократического движения.— ,,Исторические записки", М., 1954, № 45; Историческое значение присоединения Литвы к России в конце XVIII — начале XIX в.— Ten pat, № 46; Уничтожение фашистского режима и восстановление Советской власти в Литве.— ,,Доклады и сообщения Института истории Академии Наук СССР", вып. 4, 1955; Общественно-политическая и философская мысль в Литве в XIX веке.— Очерки по истории философской и общественно-политической мысли народов СССР, т. 2, М., 1956; **Ю. Жюгжда, Д. Файнгаузас,** Революционное движение в немецких войсках в Литве (1918—1919 гг.).— ,,Новая и новейшая история", 1957, № 3; K. Marksas lietuvių tautos istorijos klausimais. — Su marksizmo vėliava, V., 1959; Tarybų Rusijos pagalba Lietuvos darbo žmonėms kovoje už Tarybų valdžią 1918—1919 metais. — Už socialistinę Lietuvą, V., 1960; Švietimo liaudies komisaras, [J. Leščinskis-Lenskis]. — ,,Komunistas", 1960, Nr. 8; Взаимоотношения литовского и русского народов в историческом развитии.— Советская Прибалтика в братской семье народов СССР, вып. 3, Рига, 1960; Buržuazinės santvarkos Lietuvoje krizė ir fašistinės diktatūros nuvertimas (1939—1940).— Mokslas Tarybų Lietuvoje, V., 1961; Katalikų bažnyčios ekspansija į Pabaltijį ir į Rytų Europą, V., 1962; Rozwój stosunków przyjażni między narodami litewskim i polskim, Wilnius, 1962; Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje, K., 1964; **Антанас Мацкявичус.**— За нашу и вашу свободу (Герои 1863 г.), М., 1964; **Ю. Жюгжда, А. Гайгалайте,** Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде и освободительная борьба трудящихся Литвы.— Ленин и Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде, М., 1964; Kryžiuočių ordino žlugimas ir jo idėjinių palikuonių revanšizmas. — Lietuvių karas su kryžiuočiais, V., 1964; Отражение аграрного вопроса в восстании 1863—1864 гг. в Литве.— Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, Вильнюс, 1965; Kultūros suklestėjimas.— Ketvirtis amžiaus socializmo keliu, V., 1965; Rusų knygos spausdinimo istorinė reikšmė.— Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva, V., 1966; Didysis Spalis ir Lietuvos valstybingumas. — ,,Komunistas", 1967, Nr. 12; Борьба трудящихся Литвы за свободу и независимость.— Борьба за Советскую власть в Прибалтике, М., 1967; Победа социалистической революции в Литве.— Ten pat; Социалистические преобразования.— Ten pat; Didžioji Spalio socialistinė revoliucija ir Vilniaus klausimo išsprendimas.— Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969; Lietuvių tautos istorijos klausimai V. Lenino raštuose.— Leninizmo pergalė Lietuvoje, V., 1970; Революция 1940 года в Литве.— О характере революции 1940 года в Прибалтике, Таллин, 1970.

ŽIUGŽDÀ Juozas Vytautas [g. 1930. XI.14 Juodeliuose (Kapsuko rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1964). 1955 baigęs Kauno Politechnikos in-tą, iki 1957 dirbo inžinieriumi Usolės vakuuminiame druskos f-ke (Irkutsko sr.). 1957—66 Energetikos ir elektrotechnikos in-to, nuo 1967 Fizikinių-techninių energetikos problemų in-to moksl. bendradarbis, nuo 1968 laboratorijos vadovas. Nuo 1961 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių šiluminės fizikos klausimais, jų tarpe apie neizoterminės plokštės lokalinį šilumos atidavimą, esant laminariniam pasienio sluoksniui.

ŽIUGŽDÀ Robertas [g. 1920.V.17 Vilkaviškyje] — diplomatas, žurnalistas, istorikas, istorijos mokslų kandidatas (1968). 1937—41 studijavo Kauno un-to technikos ir technologijos f-tuose. 1942—43 tarnavo Raudonosios Armijos 16 liet. divizijoje. 1946 baigė TSRS Užsienio reikalų m-jos Aukštąją diplomatijos m-lą. Nuo 1946 TSKP narys. 1946—48 dirbo TSRS Užsienio reikalų m-joje, 1948—1954 Lietuvos TSR Užsienio reikalų m-joje; 1948—65 Vilniaus un-to dėstytojas. 1955—65 dirbo LKP CK aparate. 1965—68 laikr. ,,Moscow News" (,,Maskvos naujienos") korespondentas JAV; bendradarbiavo JAV lietuvių pažangiojoje spaudoje. Nuo 1968 vėl Vilniaus un-to dėstytojas. Tyrinėja Klaipėdos problemą 1919—39, burž. Lietuvos užsienio politikos, JAV vidaus ir užsienio politikos klausimus.

Ršt.: Tarybinė Klaipėda, V., 1951; **Р. Жюгжда, А. Смирнов,** Литовская ССР (Краткий историко-экономический очерк), М., 1957; Litwa Radziecka, Wilnius, 1958; JAV pažangieji lietuviai ir Tarybų Lietuva.—,,Komunistas", 1969, Nr. 3.

ŽIULỸS Jonas [g. 1901.XII.23 Lenkeliškiuose (Utenos rj.)] — pažangus Kanados lietuvių visuomenės veikėjas. Iki 1928 dirbo tėvo ūkyje. 1928 išvyko į Kanadą, dirbo žemės ūkyje, miško kirtėju, prie geležinkelių tiesimo. Nuo 1937 Toronte baldų apmušėjas. 1933 įstojo į Lietuvių lit-ros d-ją, 1935 — į Sūnų ir dukterų Kanados lietuvių savitarpinės pašalpos d-ją, buvo renkamas į šių org-jų Toronto skyrių vadovaujamuosius organus. Nuolatinis ,,Liaudies balso" rėmėjas. 1957 ir 1970 lankėsi Tarybų Lietuvoje.

ŽIUPSNỸS Stepas [1870.X.30 Gudžiūnuose (Kėdainių rj.) — 1905.IV.9 Šiauliuose] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Baigė Šiaulių g-jos 4 klases. Dirbdamas Liepojos uosto raštininku, XX a. pr. sukūrė LSDP org-ją, vadovavo jos veiklai; už tai buvo ištremtas į Saratovą. 1904 grįžęs į Lietuvą, dirbo buhalteriu Šiauliuose, Bubių (Šiaulių rj.) dvare. 1905 pr. vėl dalyvavo LSDP veikloje. Rinko liet. tautosaką. Už Liepojos ir Šiaulių darbininkų surinktus pinigus jam 1905 Šiaulių kapinėse pastatytas paminklas.

ŽIŪRAĨ — 1. Kaimas Molėtų rj., Luokesos apyl., 5 km į š. v. nuo Molėtų, prie kelio į Anykščius; kolūkio centras. 108 gyv. (1970). Iš p. prie kaimo prieina Limino ež. Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė, pastatyta kolūkio ūkinių pastatų. Yra pr. m-la (įst. 1931), biblioteka (nuo 1965). XIX a. buvo Ž. kaimas ir Ž. dvaras. 1959 kaime buvo 24 gyv.

2. Kaimas Varėnos rj., Marcinkonių apyl., 8 km į š. nuo Marcinkonių. 92 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Ūla (Merkio intakas), iš š. prieina Trakiškių miškas. Yra pr. m-la, kultūros namai (nuo 1966). Prie kaimo rasta 3 neolito stovyklų liekanų. Radiniai laikomi Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Istoriniuose šaltiniuose kaimas minimas 1712. 1959 buvo 106 gyventojai.

ŽIŪRÀITIS Algis [g. 1928.VII.27 Raseiniuose] — dirigentas, RTFSR nusipelnęs artistas (1968). 1950 baigė Lietuvos TSR konservatorijos fortepijono klasę.

1950—54 Lietuvos TSR Operos ir baleto teatro koncertmeisteris, dirigentas. Nuo 1953 TSKP narys. 1955—1960 sąjunginio radijo Didžiojo simf. orkestro dirigentas. 1958 baigė Maskvos Čaikovskio konservatorijos dirigavimo klasę. Nuo 1960 Maskvos Didžiojo teatro dirigentas. 1968 Romos tarptautinio dirigentų konkurso laureatas. Dirigavo daug koncertų per sąjunginį radiją ir televiziją, Maskvos filharmonijoje, daugumą Didžiajame teatre pastatytų baletų. Gastroliavo Anglijoje, Norvegijoje, Danijoje, Airijoje, Egipte, Čekoslovakijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Italijoje, Meksikoje, Kuboje, Lenkijoje.

Pastatyti spektakliai: Lietuvos TSR Operos ir baleto teatre — S. Moniuškos ,,Halka" (1951), A. Borodino ,,Kunigaikštis Igoris" (1952), A. Račiūno ,,Marytė" (1953); Maskvos Didžiajame teatre — P. Čaikovskio ,,Gulbių ežeras", A. Chačaturiano ,,Spartakas", N. Karetnikovo ,,Vanina Vanini", S. Balasaniano ,,Leili ir Medžnunas", V. Vlasovo ,,Aselė", S. Prokofjevo ,,Leitenantas Kižė", I. Stravinskio ,,Šventasis pavasaris" ir ,,Kareivio istorija", ir kt.

ŽIŪRIAĨ — kaimas Šakių rj., Slavikų apyl., 4 km į š. nuo Slavikų, 1 km nuo RTFSR Kaliningrado srities sienos. 156 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Šešupė, per kaimą — jos intakas Gedupis. Prie Šešupės yra V—VI a. kapinynas su griautiniais kapais. Keli žalvariniai radiniai (lankinė segė, storėjančiais galais apyrankė) yra Istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Kaimas įsikūrė XVI a. pabaigoje. 1959 buvo 186 gyv.

ŽIŪRIŲ̃ GUDẼLIAI — kaimas Vilkaviškio rj., Paežerių apyl., 7 km į p. r. nuo Pilviškių, Šešupės kair. krante. 145 gyv. (1970). Prie kaimo yra Žiūrių ež. ir Žiūrių pelkė (joje kasamos durpės). Pr. m-la, biblioteka (nuo 1953). Kaimo laukuose rastas mezolito kaulinis dvipusis žeberklas su šonuose įdėtomis titnago skeltelėmis (laikomas Kauno ist. muziejuje). XIX a. pab. kaime veikė pr. m-la. 1895 buvo 247 gyv. (34 kiemai), 1959 — 177 gyv. Žiūrių Gudeliuose 1850 gimė rašytojas V. Pietaris.

ŽIŪRKĖS, **žvynės**,— pelių šeimos *graužikų* gentis.

ŽIURLYS Alfonsas [g. 1911.VIII.11 Vėžionyse (Kupiškio rj.)] — teisininkas, teisės mokslų kandidatas (1964). 1930—1938 „Pienocentro" sąskaitininkas. 1937 baigė Kauno un-tą. 1938—40 draudimo b-vės „Kooperacija" skyriaus vedėjas. 1940—41 Kauno apyg. teismo prokuroro padėjėjas, Teisingumo liaudies komisariato kodifikacijos skyriaus viršininkas. 1941—44 advokatas Kaune, Kupiškyje. Nuo 1945 dirba ped. darbą Vilniaus un-te; nuo 1966 docentas, 1968 teisės f-to dekanas. 1945—56 dar ir Teisės, Istorijos, Ekonomikos in-tų moksl. bendradarbis. Padėjo parengti Lietuvos TSR civ. kodeksą, Lietuvos TSR šeimos ir santuokos kodeksą. Paskelbė moksl. straipsnių šeimos ir butų teisės klausimais.

Ršt.: Teisinių terminų žodynas, V., 1954; Valstybinė motinos ir vaiko interesų apsauga Tarybų Sąjungoje, V., 1959; K. Domaševičius, A. Burkauskas, E. Medžys, A. Žiurlys [ir kt.], Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai, V., 1967.

„ŽIŪRŌNAS" — liberalinis savaitraštis, ėjęs 1885—86 Karaliaučiuje. Leido ir redagavo K. Kibelka. Spausdintas gotiškais spaudmenimis.

ŽIŽMÀ — upė Telšių ir Šiaulių rj., Ventos kair. intakas. Ilgis 24 km, baseino plotas 172 km^2. Prasideda Pabalvės apylinkėse, 5 km į p. nuo Tryškių. Teka per Balvio ež. į r. Nuo santakos su Upyna pasuka į š. r. Įteka į Ventą 269 km nuo jos žiočių, priešais Rekčius, 8 km į š. v. nuo Kuršėnų. Intakai: Rauda, Upyna (abu deš.). Vid. nuolydis 174 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,08 m^3/s.

ŽIŽMAĨ — kaimas Eišiškių rj., Dieveniškių apyl., 3 km į p. nuo Dieveniškių. 222 gyv. (1970). Kaimas gatvinis. Pr. m-la. 1895 kaime buvo 180 gyv. (15 kiemų), 1959 — 263 gyv.

ŽĨŽMARAS Karolis [1885 Vastakiškėje (Ignalinos rj.) — 1935.XII ten pat] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. Peterburge dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose. 1918 pab. grįžo į Lietuvą. Nuo 1920 Komunistų partijos (1923—35 V. Baltarusijos KP) narys. Buvo V. Baltarusijos KP Daugėliškio (Ignalinos rj.) parajonio k-to sekretoriumi. 1927 už rev. veiklą suimtas ir 1929 grupinėje komunistų byloje nuteistas 5 metus kalėti. Kalėjo Švenčionyse, Vilniuje, Grudziondze (Lenkija). Kalėjime sunkiai susirgo.

ŽĨŽMARAS Povilas [1888? Paliesiuje (Ignalinos rj.) — 1944.XII Šiaudiniuose (Utenos rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1909 išvyko į Uralą, vėliau į Peterburgą, kur įsijungė į rev. veiklą. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose, Rusijos piliet. kare. 1919 grįžo į Lietuvą. Nuo 1920 Komunistų partijos (1923—38 V. Baltarusijos KP) narys. Burž. nacionalistų nužudytas.

ŽLABỸS Juozas [slap. **Juozas Žengė**; g. 1899.IV.20 Gimbūčiuose (Joniškio rj.)] — rašytojas. Mokėsi Žagarės prog-joje, studijavo Kauno un-te. Buvo Lietuvos kariuomenės karininkas. Nuo 1921 period. spaudoje skelbė eilėraščius. Aktyvus „Keturių vėjų" grupės dalyvis. Bendradarbiavo dar „Karyje", „Lietuvoje", „Lietuvos aide", „Literatūros naujienose", „Varpe", hitlerinės okupacijos meto burž. nacionalistų spaudoje. Ž. futuristiniams eilėraščiams ir „nervuotai poemai" „Anykščių šilelis" (1930) būdingos valiūkiškos nuotaikos, maištavimas prieš sustabarėjusias elgesio normas ir estetinius kanonus, polinkis į formalistinius eksperimentus. Ž. dar išleido apsakymų rink. „Gyvenimo novelės" (1940).

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3, d. 1, V., 1961.

ŽLABỸS Kostas [1894.V.22 Taučiūnuose (Joniškio rj.) — 1919.VIII Bargavonių miške (Joniškio rj.)] — 1918—19 proletarinės revoliucijos Lietuvoje dalyvis. Kilęs iš valstiečių. Iki I pasaul. karo statybos darbininkas, kalvis. Dalyvavo saviveiklos būreliuose, kovojo prieš klerikalus. 1918—19 kovojo už Tarybų valdžią Lietuvoje, buvo Skaistgirio (Joniškio rj.) valsčiaus vykd. k-to pirmininku. Nuslopinus Tarybų valdžią, slapstėsi. Nuo 1919 LKP narys. Vok. okupantų nužudytas.

ŽLĖJÀ Antanas [1898.V.8 Biliakiemyje (Utenos rj.) — 1941 Odesoje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1914—18 dirbo f-ke Petrograde. Nuo 1917.IV Komunistų partijos narys. Dalyvavo Spalio revoliucijos įvykiuose Petrograde. 1918.XII išrinktas į Utenos rev. k-tą. Nuo 1919.III Utenos aps. Darbininkų ir vargingųjų valstiečių atstovų tarybos vykd. k-to justicijos skyriaus vedėjas. Buvo LKP Utenos aps. k-to pirmininkas, Lietuvos ir Baltarusijos KP II (jungtinio) suvažiavimo (1919.III.4—6 Vilniuje) delegatas. 1919.VIII pasiųstas dirbti pogr. darbo į Šiaulius. Vėliau LKP Utenos parajonio organizatorius. 1920 suimtas, kalintas Kaune ir Šiauliuose. TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1923 atvyko į TSRS. Trumpą laiką mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te (Maskvoje). 1923—38 adm. darbuotojas Ukrainos miestuose.

ŽLIBINAĨ — kaimas Plungės rj., 10 km į p. r. nuo Plungės, prie kelio į Žarėnus; apylinkės ir kolūkio centras. 258 gyv. (1970). Plano struktūra radialinė. Keliai jungia Ž. su Plunge, Kantaučiais, Žarėnais. Daugumas pastatų išsidėstę palei kelius. Kaimo p. v. pakraščiu teka Sausdravas (Minijos intakas). Yra vandens malūnas (nuo 1954), ryšių skyrius (nuo 1935), felčerių-akušerių punktas (nuo 1963), aštuonmetė m-la (1917—55 pradinė, 1955—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1955), parduotuvė (nuo 1941). Ist. šaltiniuose kaimas minimas XVII amžiuje. 1773 pastatyta bažnyčia. 1895 buvo 80 gyv., 1923 — 223, 1959 — 200.

ŽLIŌBIŠKIAI — kaimas Anykščių rj., Viešintų apyl., 5 km į p. r. nuo Viešintų, Pelyšos (Šventosios intako) deš. krante. 91 gyv. (1970). Per kaimą teka Kaulupys, š. pakraščiu — Jonupys (abu Pelyšos intakai). Iš š. ir r. prieina Šimonių giria. Ž. kaimas (12 valakų) minimas 1596 Pelyšių dvaro inventoriuje. 1959 kaime buvo 98 gyv.

ŽMIEJÁUSKAS Pranas [1898.V.15 Žeimiuose (Jonavos rj.) — 1960.XII.20 ten pat] — žemės ūkio darbininkas, Socialistinio Darbo Didvyris (1949). Ikitaryb. laikotarpiu kumetis. 1945—48 Žeimių taryb. ūkio laukininkystės brigadininkas; 1948—59 grandininkas. 1951—59 Lietuvos TSR AT deputatas. Nuo 1955 TSKP narys.

ŽMONÀ — rašytojos Liudvikos *Didžiulienės* slapyvardis.

ŽMUIDZINÁVIČIUS Antanas [1876.X.31 Seirijuose (Lazdijų rj.) — 1966.VIII.9 Kaune] — dailininkas, TSRS Dailės akademijos narys korespondentas (1958), Lietuvos TSR nusipelnęs meno veikėjas (1946), Lietuvos TSR liaudies dailininkas (1954), TSRS liaudies dailininkas (1957). Vaikystėje piešė, tapė akvarele. 1894 baigęs Veiverių (Prienų rj.) mkt. seminariją, iki 1898 mokytojavo Zavaduose, Vaneve (Lenkija, netoli Lomžos). 1898—1904 mokytojavo Varšuvoje; mokėsi J. Zolotariovo vakarinėje piešimo m-loje ir V. Gersono tapybos studijoje. Dalyvavo kultūrinėje Varšuvos lietuvių veikloje. Aliejiniais dažais ir akvarele nutapė kompozicijų, peizažų, portretų, parašė eilėraščių. Nuo 1902 dalyvavo Varšuvos Krivulto salono dailės parodose. 1905—06 studijavo tapybą Paryžiuje, privačiose Kolarosi ir Viti akademijose (H. Anglados dirbtuvėje), dalyvavo Paryžiaus lietuvių kultūrinės d-jos „Lituanija" veikloje.

Antanas Žmuidzinavičius. „Trys pušys", aliejus, 1935

1898—1906 susiformavo realistinė (vėliau nedaug besikeitusi) Ž. tapybos kryptis, paveiksluose išryškėjo piešinio primatas, polinkis į buitiškumą arba romantinį stilizavimą („Negyvoji gamta", 1900; „Gavo laišką", „Rudaraistis", „Seni beržai", visi 1904).

1906 atvykęs į Vilnių, Ž. su M. Čiurlioniu, P. Rimša ir kt. dailininkais organizavo pirmąją lietuvių dailės parodą (atidaryta 1907.I), įkūrė Lietuvių dailės d-ją. 1907—15 buvo šios d-jos v-bos pirmininkas. Dalyvavo Vilniaus lietuvių scenos mėgėjų veikloje — apipavidalino nemaža ‚gyvųjų paveikslų", M. Petrausko operoje „Birutė" (1906) atliko Krivių krivaičio vaidmenį. Nutapė liaudies gyvenimą vaizduojančių kompozicijų („Lietuvis po darbo", „Bulviakasis", „Linų mynimas", „Per kiaurą naktį", „Ištrėmimas", visos 1906), portretų (autoportretas, 1907), virtuoziškų švelnaus kolorito peizažų („Neris prie Antakalnio", „Dzūkų kaimelis", abu 1906; „Povilo Višinskio kapas", 1907). 1908 Ž. keliavo po V. Europą, su P. Kalpoku gilino studijas Miunchene, dalyvavo čia surengtoje Meno s-gos (Kunstverein) dailės parodoje. Nutapė V. Europos miestų („Miunchenas naktį"), Alpių kalnų, Gibraltaro pajūrio vaizdų. Ž. kūrybai šiuo metu nemažą poveikį turėjo impresionistinė dailė. 1908—09 Lietuvių dailės d-jos reikalais Ž. lankėsi JAV. Dalyvavo JAV lietuvių kult. d-jų veikloje, skaitė paskaitas apie liet. dailę. Nutapė Amerikos peizažų, JAV lietuvių portretų. 1912 Hamburge studijavo sienų tapybą. 1914 su T. Ivanausku keliavo Arkties vandenyno pakrantėmis, nutapė Šiaurės peizažų. 1915—19 mokytojavo Vilniaus lietuvių g-joje, 1916—1919 vadovavo Vilniaus rankdarbių dirbtuvės (Darbo namų) liet. skyriui. 1919 buvo Lietuvos taryb. vyriausybės sudarytos vaizduojamosios dailės kolegijos narys, atsakingas už muziejų darbą. 1909—19 Ž. tapyboje daugiau dėmesio skiriama koloritui, atsirado daugiau ekspresyvumo, psichologiškumo (peizažai — „Nelaiminga šalis", 1910; „Sielininkai", „Jūros platybėse", abu 1911; „Nemunas prieš audrą", 1917; „Stokholmas saulėlydyje", 1919; portretai — T. Daugirdo, žmonos, abu 1910; J. Basanavičiaus, P. Rimšos, abu 1911). Apie 1913 Ž. peizažuose įsivyravo upių ir ežerų pakrančių, saulėlydžio ir saulėtekio motyvai, besikartojantys ir vėlesniuose kūriniuose. Iki 1919 Ž. apipavidalino ir iliustravo nemaža knygų (A. Jaroševičiaus albumą „Lietuvių kryžiai", 1912; pasakas — Vydūno „Sigutė", 1913; „Giedrė", 1915; elementorių „Lietuvio vaiko pradžiamokslis", 1918, ir kt.).

Nuo 1919 Ž. gyveno Kaune. Dalyvavo Lietuvių meno kūrėjų d-jos veikloje. Nupiešė plakatų, pašto ženklų, 10 litų banknoto projektus. 1922—24 lankėsi JAV, surengė individualines tapybos parodas Vašingtone (1923), Čikagoje ir Niujorke (1924). 1926—28 vadovavo atgaivintai Lietuvių dailės d-jai. 1926—40 dėstė Kauno meno m-loje. Dalyvavo buržuazinių org-jų veikloje, 1929—34 buvo Šaulių s-gos centro v-bos pirmininkas, 1929 ir 1931—34 redagavo Šaulių s-gos žrn. „Trimitas". Žemaičių Antano ir A. Žemaičio slapyvardžiais išleido vaizdelių rink. „Lietuvos keliais" (1921), „Priešui ir tėvynei" (1931), eil. rink. „Gyvenimo takais" (1930). Dalyvavo Lietuvos ir tarptautinėse dailės parodose, surengė individualines kūrybos parodas Panevėžyje (1927), Kaune (1927, 1936 ir 1940), Klaipėdoje (1936), Alytuje (1938). Daugelyje šio laikotarpio paveikslų Ž. realistiškai pavaizdavo vešlią Lietuvos gamtą, dirbančius žmones (peizažai „Tinklai džiūsta", 1926; „Šieno kupetos pamario pievose", 1927; „Audrai slenkant", 1930; „Ronžės tiltelis", 1931; „Lietuvos Sachara", 1936; „Rytmetis", 1937; „Žemaičių plentas ties Gargždais", 1939; kompozicijos „Žvejys taiso tinklą", „Linų kūlimo talka Dzūkijoje", abi 1926; „Nemuno auklėtiniai", „Rugiapiūtė", abi 1927). Tačiau buržuazijos valdymo metais Ž. kūryboje atsirado daugiau stilizavimo, išorinio efekto siekimo. Tai ypač ryšku 1922—24 JAV sukurtuose paveiksluose ir kai kuriuose tipiškuose Lietuvos peizažuose („Vakaro idilija", 1926, „Dvi pušys", 1931, „Trys pušys", 1935, „Piliakalnis temstant", 1939). Dauguma vok. faš. okupacijos laikotarpio kūrinių yra pilko kolorito, perkrauti detalėmis. Reikšmingesnis yra peizažas „Vakaras" (1943), kuriame subtiliu koloritu perteikta vakaro nuotaika.

1944—51 Ž. dirbo Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to, 1951—53 Lietuvos TSR Dailės in-to, nuo 1953 Kauno Politechnikos in-to dėstytoju; nuo 1947 profesorius. 1956 lankėsi Krime, ten nutapė peizažų. 1959—63 Lietuvos TSR AT deputatas. Dalyvavo respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose, surengė individualines tapybos parodas Maskvoje (1951), Vilniuje ir Kaune (1956), Palangoje (1963). Taryb. metais prasiplėtė ir pagilėjo Ž. kūrybos tematika, praturtėjo meninės išraiškos priemonės. Portretuose jis vaizdavo Lietuvos proletariato vadovus, kultūros veikėjus (portretai: S. Čiurlionienės, S. Nėries — „Diemedžiu žydėsiu", abu 1941; V. Kapsuko, 1945), peizažinėse kompozicijose poetizavo žmogaus darbą ir naujo gyvenimo keičiamą Lietuvos gamtą („Žvejai", 1945; „Grįžta iš mokyklos", 1947; „Miškas valstybei", 1948; „Rytmetis Klaipėdos apylinkėse", 1949; „Šienas valstybei", „Pramonė atgyja", abu 1951). Ž. ėmė rinktis turtingesnius, originalesnius gamtos motyvus, kūrybiškiau juos traktuoti. Peizažuose realistiškai, taupiomis priemonėmis vaizdavo Nemuno pakrančių, Baltijos pajūrio ir kitų Lietuvos vietų intymius kampelius ir plačias panoramas („Žvejai saulėtekyje", 1947; „Vilutė Palangoje", 1947; „Nemuno žiotys", „Nemuno krantai", 1950; „Pabaltijo piramidė", abu 1951; „Nemunas atgyja", „Pamaryje", abu 1952; ciklas „Čia bus Kauno jūra", 1953—59; „Miško bala", 1954; „Vandenyno platybėse", 1955; „Rudaminos piliakalnis", 1956).

Ž. sukaupė daug archeologinių retenybių, etnografinių senienų, liet. liaudies dailės dirbinių, liaudies muzikos instrumentų, profesionaliosios dailės kūrinių, dokumentinės medžiagos apie Lietuvos dailę. Ypač gausi velnių skulptūrėlių kolekcija. Daug surinktų vertybių ir savo paveikslų Ž. 1960 padovanojo valstybei. Visa tai laikoma A. Žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių muziejuje (įst. 1965 Kaune).

Ršt.: Paletė ir gyvenimas, V., 1961.

Leid. Антанас Ионасович Жмуйдзинавичюс, [albumas su I. Borisovos įvad. str.], M., 1953; Antanas Žmuidzinavičius, [albumas su J. Mackonio įvad. str.], V., 1957; Velniai (Dailininko A. Žmuidzinavičiaus kolekcija), V., 1969.

Lit.: Žemaitis (Žmuidzinavičius Antanas), [katalogas, Čikaga, 1924]; Antano Žmuidzinavičiaus (Žemaičio) apžvalginė kūrinių paroda, [katalogas], K., 1927; Dailininko A. Žmuidzinavičiaus darbų apžvalginė paroda, [katalogas, K., 1936]; Antano Žmudzinavičiaus-Žemaičio tapybos paroda, [katalogas], K., 1940; Antanas Žmuidzinavičius, [katalogas su V. Ulozos įvad. str.], V., 1956; A. Žmuidzinavičiaus, TSRS liaudies dailininko, 80 metų amžiaus sukakčiai paminėti parodos katalogas, [P. Stausko įvad. str.], K., 1957; **J. Jurginis,** Lietuvos meno istorijos bruožai, V., 1960; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Lietuvos dailė 1907—1940, [katalogas], V., 1968; **S. Budrys,** Lietuvių dailė 1930—1940 m. — „Pergalė", 1969, Nr. 2; **J. Umbrasas,** Lietuvių dailės draugija.—„Menotyra", kn. 2, V., 1969; **I. Korsakaitė,** Gyvybinga grafikos tradicija, V., 1970.

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 704

ŽMUIDZINĀVIČIUS Bronius [g. 1923.I.2 Ežeriekuose (Varėnos rj.)] — Didžiojo Tėvynės karo partizanas. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1940.VII įstojo į LKJS. 1940—41 Ežeriekų komjaunimo org-jos sekretorius. 1943.IV užmezgė ryšius su partizanų būriu „Už tėvynę", platino neleg. lit-rą, dirbo agit. darbą. 1944.III—V „Dainavos" būrio, nuo 1944.V Šarūno partizanų būrio kovotojas. 1944—46 LLKJS Alytaus aps. k-to instruktorius, sekretorius. Nuo 1947 TSKP narys. 1946—49 dirbo LKP Alytaus aps. k-te. 1949—51 mokėsi Resp. part. m-loje. Nuo 1951 part. darbuotojas Obeliuose, Druskininkuose, Lazdijuose, Vilniuje, Rokiškyje. Nuo 1962 LKP Alytaus rj. k-to sekretorius.

ŽODÝNAI — abėcėliniai žodžių rinkiniai, kuriuose aiškinama žodžių reikšmė, vartosena, daryba, kilmė, istorija, rašyba arba vienų kalbų žodžiai verčiami į kitas kalbas. Pagal žodžių atranką ir jų aiškinimo pobūdį Ž. gali būti verčiamieji, aiškinamieji, etimologiniai, terminų, rašytojų kalbos, sinonimų, tarptautinių žodžių, skolinių, tikrinių vardų, rašybos ir kitokie. Mokslas apie žodynų sudarymo principus vadinasi *leksikografija*.

Verčiamieji Ž. Liet. leksikografijoje verčiamieji Ž. yra seniausi ir gausiausi. Pirmasis verčiamasis liet. kalbos žodynas — K. Širvydo parengtas ir Vilniuje išspausdintas lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodynas („Dictionarium trium linguarum", 1629; V leid. 1713). Žodynas

iškėlė liet. kalbą greta to meto Lietuvos kultūriniame gyvenime įsigalėjusių lenkų ir lotynų kalbų, turėjo įtakos vėlesniesiems Ž. Ligi XIX a. pab. jis buvo vienintelis spausdintas liet. kalbos žodynas Lietuvoje. XVII a. antrojoje pusėje vokiečių-lietuvių kalbų žodynus R. Prūsijoje rengė D. Kleinas ir F. Pretorijus (išliko rankraštis). XVIII a. pirmojoje pusėje išspausdintas pirmasis R. Prūsijoje liet. kalbos žodynas — F. Hako lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas („Vocabvlarivm Lithvanico-Germanicvm et Germanico-Lithvanicvm", 1730). Šio žodyno medžiaga panaudota J. Brodovskio vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyne (išliko dalis rankraščio). Žymiai didesnį žodyną („Litauisch-deutsches und deutsch-litauisches Lexicon", 1747) parengė Pil. Ruigys, panaudojęs K. Širvydo, F. Hako, rankraštinių Ž. ir gyvosios kalbos leksikos. Pil. Ruigio žodyną, dvigubai jį papildęs ir perdirbęs, 1800 antrąkart išleido K. Milkus. Ch. Temleris 1772 parengė lyginamąjį latvių-lietuvių kalbų žodyną (rankraštis).

XIX a. pirmojoje pusėje lietuvių-lenkų arba lenkų-lietuvių kalbų Ž. rengė A. Butkevičius, S. Stanevičius, Kaj. Nezabitauskis-Zabitis, K. Daukša ir kt. Išliko D. Poškos lenkų-lotynų-lietuvių kalbų, S. Daukanto lenkų-lietuvių kalbų, D. Sutkevičiaus lietuvių-lenkų kalbų, L. Ivinskio lenkų-lietuvių kalbų ir kitų Ž. rankraščiai. Išspausdintas S. Daukanto lotynų-lietuvių kalbų žodynėlis „Žodrodis" (1838).

XIX a. antrojoje pusėje stambų lietuvių-vokiečių kalbų žodyną („Wörterbuch der litauischen Sprache", 1851) R. Prūsijoje išleido G. Neselmanas. Žodyne pateikta daug šnekamosios kalbos leksikos (G. Neselmano talkininkų užrašytos iš gyvosios kalbos arba jo paimtos iš tautosakos rinkinių ir J. Brodovskio žodyno rankraščio). G. Neselmanas rengė žymiai papildytą žodyno leidimą (išliko nebaigtas rankraštis, kuriame yra apie 28 000 žodyninių straipsnių). Geriausias iš R. Prūsijoje parengtų žodynų yra F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos žodynas" („Wörterbuch der litauischen Sprache"; I d. — „Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas", 2 t., 1870—74, II d. — „Lietuvių-vokiečių kalbų žodynas", 1883). F. Kuršaitis žodžius kruopščiai surinko iš gyvosios kalbos bei raštų, daugiausia rėmėsi aukštaičių vakariečių tarme, kartu stengdamasis kuo plačiau aprėpti kitų tarmių leksiką (jis susirašinėjo su M. Valančiumi, tarėsi su A. Baranausku, P. Rimkevičiumi, lankėsi Lietuvoje). F. Kuršaitis pirmasis sukirčiavo visą liet. leksiką, tiksliai pažymėdamas priegaides. Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje lietuvių-lenkų kalbų žodyną rengė M. Akelaitis, lyginamąjį lietuvių-slavų kalbų žodyną ir lietuvių-rusų kalbų žodyną (išliko rankraštis) — J. Juška. A. Dyrikis parengė lietuvių-latvių kalbų žodyną (rankraštis), A. Juška — latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodyną (rankraštis), lenkų-lietuvių-lotynų-rusų kalbų žodyną (rankraštis) ir didelį lietuvių-lenkų kalbų žodyną, kurį, papildytą J. Juškos parengtais rusų kalbos atitikmenimis, 1897 pradėjo leisti Rusijos MA („Litovskij slovar A. Juškeviča s tolkovanijem slov na russkom i polskom jazikach", t. 1—3, 1897—1922; raides A—D redagavo J. Juška, F. Fortunatovas, E—J — J. Jablonskis, K—Kukštuoties — K. Būga, M—N — J. Šlapelis). Žodyne pateikta apie 30 000 liaudies kalbos žodžių su sakiniais. JAV išleista M. Tvarausko anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų kalbų žodynas („Tlumočius, arba slovnikas angelckai-lietuviškas ir lietuviškai-angelckas", 1875), P. Saurusaičio „Sutrumpintas angliškai-lietuviškas žodynėlis" (1899) ir „Sutrumpintas lietuviškai-angliškas žodynėlis" (1900), R. Prūsijoje — M. Miežinio „Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiškas žodynas" (1894).

XX a. pr. A. Lelys (Lalis) JAV išleido „Lietuviškos ir angliškos kalbų žodyną" (1903, II leid. 1905, III leid. 1911, 1915 perspausdinta), „Angliškos ir lietuviškos kalbų žodyną" (1905, II leid. 1907, III leid. 1911, 1915 perspausdinta) ir Lietuvoje „Lenkų ir lietuvių kalbų žodyną" (1912, II leid. 1919, III leid. 1922), J. Ambraziejus Lietuvoje išleido „Lenkiškai-lietuviškai-rusišką žodyną" (1907), Vydūnas R. Prūsijoje — vokiečių-lietuvių kalbų žodyną („Deutsch-litauischer Wortschatz", 1916).

Nemaža dvikalbių verčiamųjų Ž. Lietuvoje išleista buržuazijos valdymo metais. J. Šlapelis parengė „Lietuvių kalbos žodyną, išverstą rusiškai, lenkiškai ir vokiškai" (1920—22), S. Šmidtas — „Lietuviškai-lenkiškai-rusišką žodyną" (1922), J. Mačernis ir P. Gaigalas — „Esperanto-lietuvių ir lietuvių-esperanto kalbų žodynėlį" (1922), K. Šepetienė — „Vokiečių kalbos žodynėlį, išverstą lietuviškai ir rusiškai" (1922), J. Baronas — „Rusiškai lietuvišką žodyną" (1924, II leid. 1933), A. Šolcas ir J. Talmantas — „Kišeninį vokiškai-lietuvišką žodyną" (1929), A. Herlitas — „Angliškai-lietuvišką žodyną (1931), V. Kuliešius — „Praktišką lotyniškai-lietuvišką žodyną" (1932), B. Sereiskis — „Lietuviškai-rusišką žodyną" (1933), K. Jokantas — „Lotyniškai lietuvišką žodyną" (1936), B. Giedra — „Pilną esperanto-lietuvių kalbų žodyną" (1936), S. Mačiulionis — „Kišeninį lietuviškai-ispanišką žodynėlį" (1937), J. Šlapelis — „Kirčiuotą lenkišką lietuvių kalbos žodyną" (1938, II leid. 1940), H. Radauskas — „Lenkiškai lietuvišką žodyną" (1939), J. Žilinskas — „Kišeninį prancūziškai-lietuvišką žodyną" (1939), M. ir A. Iešmantos — „Lenkų-lietuvių žodyną" (1940), J. Zablockis ir Č. Kuleša — „Kirčiuotą lenkų-lietuvių ir lietuvių-lenkų žodyną" (1940) ir kt. G. Vagneris ir B. Jodelis Brazilijoje išleido „Lietuviškai-portugališką žodyną" (1927), J. Ryteris Latvijoje — „Lietuviškai-latvišką žodyną" (1929), J. Barysta Argentinoje — „Lietuvių-ispanų žodyną (1933). Šveicarų kalbininkai M. Nidermanas, A. Senas, P. Brenderis ir liet. kalbininkas A. Salys Heidelberge (VFR) išleido dvikalbį (lietuvių-vokiečių kalbų) „Lietuvių rašomosios kalbos žodyną" (5 t., 1926—68), kuriame nuo II t. vidurio teikiama leksikos ir iš šnekamosios bei taryb. metų rašomosios liet. kalbos.

Taryb. metais Lietuvoje išleista daug dvikalbių verčiamųjų Ž.: B. Sereiskio „Trumpas lietuviškai-rusiškas žodynas" (1948), Ch. Lemcheno „Rusų-lietuvių kalbų žodynas" (1949, II leid. 1955), V. Baravyko „Anglų-lietuvių kalbų žodynas" (1953, su kitais autoriais; 1958, 1961), „Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" (I. Rachmanovo žodyno vertimas; 1954), J. Talmanto „Lenkų-lietuvių kalbų žodynas" (1955), „Lotynų-lietuvių kalbų žodynas" (A. Malinino žodyno vertimas; 1955, II leid. 1958), V. Kosuchino ir A. Lyberio „Lietuvių-rusų kalbų žodynas" (1956), E. Juškienės, K. Kaziūnienės, M. Katilienės ir D. Šlapoberskio „Prancūzų-lietuvių kalbų žodynas" (1957), B. Piesarsko ir B. Svecevičiaus „Lietuvių-anglų kalbų žodynas" (1960), Ch. Lemcheno „Trumpas mokyklinis rusų-lietuvių kalbų žodynas" (1960), S. Sabalio „Lietuvių-esperanto kalbų žodynėlis" (1960), A. Lyberio „Lietuvių-rusų kalbų žodynas" (1962), I. Karsavinos ir S. Kairiūkštytės „Lietuvių-prancūzų kalbų žodynas" (1962), A. Kareckaitės, H. Kazlauskaitės ir V. Kazlauskaitės „Trumpas mokyklinis vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas" (1963), D. Šlapoberskio parengtas „Vokiečių-lietuvių kalbų žodynas" (1963), V. Vaitkevičiūtės „Lenkų-lietuvių kalbų žodynas" (1964), E. Juškienės, K. Kaziūnienės ir M. Katilienės „Trumpas mokyklinis prancūzų-lietuvių ir lietuvių-prancūzų kalbų žodynas" (1966), V. Baravyko ir B. Piesarsko „Trumpas mokyklinis anglų-lietuvių ir lietuvių-anglų kalbų žodynas" (1966), V. Barono ir V. Galinio „Rusų-lietuvių kalbų žodynas" (2 t., 1967), Ch. Lemcheno „Trumpas mokyklinis rusų-lietuvių kalbų žodynas" (1968), K. Puodėno „Esperanto-lietuvių kalbų žodynėlis" (1969) ir kt. A. Buojatė ir V. Subatniekas Latvijoje išleido „Lietuvių-latvių kalbų žodyną" (1964), V. Leugasas Estijoje — „Lietuvių-estų kalbų žodyną" (1969). VFR leidžiamas 4 tomų A. Kuršaičio „Lietuvių-vokiečių kalbų žodynas" (t. 1—2, 1968—70).

Aiškinamieji Ž. Rinkti medžiagą aiškinamajam liet. kalbos žodynui, apimančiam visą liet. kalbos leksiką (bendrinius žodžius ir tikrinius vardus), XX a. pradžioje pradėjo K. Būga. Iš įvairių šaltinių jis surinko apie 0,6 mln. lapelių su žodžiais ir sakiniais. Dėl ankstyvos mirties pats K. Būga tesuspėjo išleisti „Lietuvių kalbos žodyno" I sąsiuvinį (1924). Pagal jo rankraščius dar buvo išleistas žodyno II sąsiuvinis (iki žodžio „anga", 1925). K. Būgos pradėtą darbą tęsė 1930 įkurta Lietuvių kalbos žodyno redakcija, kuriai vadovavo J. Balčikonis. Iki 1941 redakcijos

darbuotojai ir jos talkininkai žodyno kartoteką papildė maždaug 1 mln. lapelių. Rašant naują žodyno tekstą, atsisakyta nuo kai kurių K. Būgos žodyno dalykų (tikrinių vardų, žodžių etimologinių bei istorinių aiškinimų ir kt.), žymiai pakeista žodyno sandara. Liet. kalbos institutas išleido J. Balčikonio redaguoto „Lietuvių kalbos žodyno" I (A—B, 1941) ir II (C—F, 1947) tomus. Rengdamas spaudai tolimesnius žodyno tomus, Liet. kalbos ir lit-ros in-tas 1952 sudarė naują žodyno rašymo ir redagavimo instrukciją, pagrįstą taryb. leksikografijos teorija ir praktika. Pagal šią instrukciją buvo perredaguoti prieš 1952 parengti žodyno III ir IV tomai (G—J, 1956—57), parengti spaudai V—VIII tomai (K—O, 1959—70) ir nauji I bei II tomų leidimai (1968—1969). Rengdami „Lietuvių kalbos žodyno" I—VIII tomus, daug pasidarbavo leksikografai N. Grigas, Z. Jonikaitė, S. Kėzytė, J. Kruopas (VI—VIII ir I—II tomų atsakingasis red.), A. Kučinskaitė, A. Lyberis, J. Paulauskas, J. Senkus, B. Tolutienė, K. Ulvydas (III—V tomų atsakingasis red.), B. Vosylytė ir kt. Žodyno III—VI tomų rengėjams 1965 paskirta Resp. premija. Iki 1970 „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekoje sukaupta daugiau kaip 3 mln. lapelių. Numatoma išleisti iš viso apie 15 žodyno tomų. „Lietuvių kalbos žodynas" atspindi liet. kalbos raidą, liet. tautos materialinės bei dvasinės kultūros istoriją, ryšius su kaimyninėmis tautomis. Jis turi didelę reikšmę liet. kalbotyrai, taip pat baltistikai, slavistikai ir lyg. ist. kalbotyrai, deda tvirtą pamatą kitokio tipo (istoriniams, etimologiniams, frazeologiniams, sinonimų) liet. kalbos žodynams. Liet. kalbos ir lit-ros in-tas taip pat išleido platiesiems visuomenės sluoksniams skirtą vienatomį normatyvinį aiškinamąjį „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną" (1954), parengė spaudai išplėstą jo redakciją — „Literatūrinės lietuvių kalbos žodyną".

Terminų Ž. XIX a. pirmojoje pusėje J. Pabrėža sudarė lotynų-lietuvių kalbų botanikos terminų žodyną (apie 1829, rankraštis) ir augalų morfologijos terminų žodyną (rankraštis). XX a. pr. P. Matulionis parengė botanikos terminų žodynėlį „Žolynas" (išleista tik d. 2, 1907). Vėliau išleista: M. Šikšnio „Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis" (1919), Z. Žemaičio „Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis" (1920), J. Elisono „Zoologijos sistematikos terminų žodynėlis" (1920), A. Vireliūno „Įvardai, arba terminai, priimti terminologijos komisijos" (1924), „Lietuviškas botanikos terminų žodynas" (red. J. Dagys, 1938), S. Šalkauskio „Bendroji filosofijos terminija" (1938). Medicinos terminų pateikė P. Avižonis („Akių ligų vadovas", 1940). Taryb. metais išleista: A. Novodvorskio „Trumpas rusiškai-lietuviškas techninis žodynas" (1949), A. Žiurlio „Teisinių terminų žodynas" (1954), I. Kisino „Bibliotekinė ir bibliografinė terminologija" (1956), V. Gudelio „Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas" (1956), P. Brazdžiūno, H. Horodničiaus, H. Jonaičio, A. Puodžiukyno ir J. Zdanio „Fizikos terminų žodynas" (1958), A. Novodvorskio „Anglų-lietuvių kalbų politechninis žodynas" (1958), V. Steponaičio ir kt. autorių „Sportinių terminų žodynas" (1959), A. Novodvorskio, L. Kumpiko, J. Mikucko, J. Stanaičio, S. Vasausko ir J. Vidmanto „Rusų-lietuvių kalbų politechninis žodynas" (1959), J. Čeičio „Melioracijos terminų žodynas" (1960), K. Daukšo „Chemijos žodynas" (1960), A. Krutulio „Trumpas muzikos žodynas" (1960), A. Jurevičiaus ir A. Čižo „Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas" (1962), J. Petronio, V. Vanago ir A. Zalatoriaus „Literatūros terminų žodynas" (1962), J. Dagio, A. Lekavičiaus ir V. Mališauskienės „Botanikos terminų žodynas" (1965), K. Meškausko, A. Poviliūno, V. Purono ir A. Skupeikos „Rusiškai lietuviškas ekonomikos terminų žodynas" (1966), V. Nečiūno „Kišeninis anglų-lietuvių medicinos žodynas" (1966), V. Širkienės ir J. Šukio „Prancūzų-lietuvių medicinos žodynas" (1966), „Vokiečių-lietuvių kalbų politechninis žodynėlis" (1968), J. Vosyliaus „Trumpas farmacinis poliglotinis žodynas" (1970) ir kt.

Etimologiniai Ž. XIX a. pradžioje K. Būga surinko apie 20 000 žodžių etimologiniam žodynui. H. Benderis parengė etimologizuotų liet. kalbos žodžių indeksą („A Lithuanian Etymological Index", 1921). Nemaža lietuvių ir slavų kalbų etimologijų pateikta K. Būgos koreguotame ir papildytame R. Trautmano baltų-slavų kalbų žodyne („Baltisch-slavisches Wörterbuch", 1923). Mokslinį etimologinį liet. kalbos žodyną parengė E. Frenkelis („Litauisches etymologisches Wörterbuch", 2 t., 1955—65).

Rašytojų kalbos Ž. XIX a. S. Stanevičius, S. Daukantas ir kiti vertėjai vertimų paraštėse pateikė rečiau vartojamų liet. žodžių aiškinimus. XX a. išleistuose K. Donelaičio, V. Kudirkos, Maironio, Žemaitės, Vaižganto ir kt. rašytojų raštų leidimuose pateikti rečiau vartojamų žodžių žodynėliai. K. Grinius išleido „V. Kudirkos raštų žodyną" (1924). J. Kabelka parašė darbą „Kristijono Donelaičio raštų leksika" (1964). Č. Kudzinovskis Lenkijoje išleido S. Chilinskio „Naujojo testamento" vertimo žodžių indeksą (1964). J. Kruopas paskelbė darbą „1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika" („Kalbotyros klausimai", t. 12, 1970).

Sinonimų Ž. Liet. kalbos sinonimų pateikta aiškinamajame „Lietuvių kalbos žodyne" (t. 1—8, 1941—70), K. Buko indoeuropiečių kalbų sinonimų žodyne („A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages", 1949). A. Lyberis parengė „Lietuvių kalbos sinonimų žodyną" (1961).

Tarptautinių žodžių Ž. Liet. kalba išleista tarptautinių žodžių Ž.: J. Šlapelio „Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis" (1907), „Svetimųjų ir tarptautinių žodžių žodynėlis" (1923), J. Norkaus „Svetimųjų ir nesuprantamųjų žodžių žodynėlis" (1924), K. Borutos, P. Čepėno ir P. Sirutytės-Čepėnienės „Tarptautinių žodžių žodynas" (red. J. Žiugžda, 1936), „Tarptautinių žodžių žodynas" (F. Petrovo ir kt. autorių žodyno vertimas; red. Ch. Lemchenas, 1955, II leid. 1969).

Skolinių Ž. XIX a. antrojoje pusėje pasirodė pirmieji didesni liet. kalboje vartojamų skolinių tyrinėjimai ir skolinių rinkiniai. Nemaža slavizmų pateikė A. Briukneris veikale „Slavų skoliniai lietuvių kalboje" („Die slavischen Fremdwörter im Litauischen", 1877). Daug skolinių pateikta K. Būgos studijose „Lituanica" (1912), „Visų senieji lietuvių santykiai su germanais" (1921) ir „Lietuvių-baltarusių santykiai ir jų senumas" (1925). P. Skardžiaus darbe „Senieji slavų kalbų skoliniai lietuvių kalboje" („Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen", 1931), J. Otrembskio Tverečiaus tarmės apraše („Wschodniolitewskie narzecze twereckie", d. 3, 1, 1932—34), K. Alminauskio darbe „Germanizmai lietuvių kalboje" („Die Germanismen des Litauischen", 1934), M. Margerio knygoje „Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas" (1956), A. Sabaliausko darbe „Lietuvių kalbos leksikos raida" („Lietuvių kalbotyros klausimai", t. 8, 1966).

Tikrinių vardų Ž. Lietuviški tikriniai vardai pradėta rinkti XIX a. Paskelbta J. Spruogio „Senosios Žemaičių žemės XVI amžiaus vietovardžių žodynas" („Geografičeskij slovar drevnej Žomojtskoj zemli XVI stoletija", 1888), Vaižganto „Sąrašas geografiškųjų Lietuvos vardų" („Dirva-Žinynas", 1904, kn. 1, 2), V. Kalvaičio „Lietuviškų vardų klėtelė" (1910), „Lietuvos apgyventos vietos" (1925). „Lietuvių kalbos rašybos žodyne" (1948) pateikta asmenvardžių, vietovardžių ir tikrinių vardų žodynėlis, „Lietuvos TSR administraciniame teritoriniame suskirstyme" (1950) — Lietuvos gyvenamųjų vietų vardai. Išleistas „Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas" (1963).

Rašybos Ž. J. Jablonskis pateikė rašybos žodynėlį liet. rašybos taisyklių rinkinyje „Mūsų rašyba" (1917) ir išleido skaitinių „Vargo mokyklai" priedą „Mūsų žodynėlis" (1918). M. Vasiliauskas parengė žodynėlį „Rašyk taisyklingai" (1924), A. Kalnius, Z. Kuzmickis ir J. Talmantas pateikė rašybos žodynėlį „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlyje" (1938). Taryb. metais K. Gasparavičius, N. Grigas, J. Lazauskas, K. Ulvydas ir A. Žirgulys parengė „Lietuvių kalbos rašybos žodyną" (1948), N. Grigas ir A. Lyberis — „Lietuvių kalbos rašybos žodyną mokykloms" (1956).

ŽODŽIŲ DARYBA — naujų žodžių sudarymo būdai. Ž. d. tyrinėja *leksikologija.*

Pagal darybą liet. kalbos žodžiai skirstomi į paprastuosius ir darinius. Paprastųjų žodžių kamienas yra dary-

biškai neskaidomas, dažniausiai sutampa su šaknimi (pvz., „vaĩk-as", „gẽr-as", „bė̃g-ti"). Dariniai esti afiksiniai ir sudurtiniai.

Afiksiniai dariniai, dar vad. **vediniais,** daromi, prie pagr. kamieno pridedant afiksus (priesagas, priešdėlius, galūnes). Liet. kalboje dažniausi yra priesagų vediniai (pvz., „vaik-ẽl-is", „vaik-išk-as", „vaik-ė̃-ti"). Antrąją vietą užima galūnių vediniai (pvz., „stãl-ius", „valg-ùs", „àk-ti"). Su priešdėliais dažnai daromi veiksmažodžiai (pvz., „už-migti", „api-bėgti"), rečiau vardažodžiai (pvz., „ùž-sienis", „apý-geris"). Afiksai yra pagrindinės vedinių darybos priemonės. Be jų, sudarant vedinius, naudojamasi ir pagalbinėmis darybos priemonėmis: šaknies balsių kaita ir metatonija (pvz., „pìktas" ir „pỹktis", „šaũkti" ir „šūkauti", „šliùžas" ir „šliaũžti", „šáltas" ir „šaltis", „tiĨpti" ir „talpùs").

Sudurtiniai dariniai daromi, sujungiant 2 savarankiškų žodžių kamienus. Liet. kalboje daugiau yra sudurtinių daiktavardžių ir mažiau sudurtinių būdvardžių. Kitos kalbos dalys sudūrimo būdu beveik nesudaromos. Sudurtinių žodžių dėmenimis gali eiti visų savarankiškų kalbos dalių kamienai (dažniausiai daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių). Jie sujungiami arba betarpiškai (pvz., „brólvaikis", „mẽdvilnė", „šlúotražis", „aštuonmẽtis,-ė"), arba su jungiamuoju balsiu (pvz., „piliãkalnis", „rugiapiū́tė", „savìvalda", „geraširdis,-ė").

Naujų žodžių dar yra susiformavę dėl 2 sinonimų kontaminacijos (pvz., „žabagaraĩ" iš „žãbai"+„žagaraĩ"), dėl reduplikacijos (pvz., „tẽtė", „lė́lė"). Dabartinėje liet. kalboje pasidaroma daug *santrumpų* ir sutrauktinių žodžių (pvz., TSRS, LKP, VVU, partkòmas, komjaunìmas).

Lit.: **P. Skardžius,** Lietuvių kalbos žodžių daryba, V., 1943; **V. Urbutis,** Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba.— Dabartinė lietuvių kalba, V., 1961; **V. Urbutis,** Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai.—„Kalbotyra", t. 3, V., 1961; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, V., 1965.

ŽOD̃ŽIŲ JUNGINIAĨ — sintaksiniai vienetai, sudaryti iš dviejų (ar kelių) gramatiškai susijusių savarankiškos leksinės reikšmės žodžių. Ž. j. yra sakinio sudedamosios dalys. Ž. j. dėmenys esti susiję valdymo (pvz., „rašyti laišką", „grožėtis gamta", „pulkas gulbių", „nueiti prie ežero"), derinimo (pvz., „tiesus kelias", „beržai svyruokliai") ir prišliejimo (pvz., „gražiai rašyti", „labai geras", „moka dirbti") ryšiais. Pagal struktūrą Ž. j. esti vientisiniai, sudėtiniai ir išplėstiniai. Vientisiniais vadinami Ž. j., sudaryti iš 2 savarankiškos leksinės reikšmės žodžių: pagrindinio ir priklausomojo dėmens (pvz., „skaityti knygą", „sauja uogų", „šviesi ateitis", „nukristi nuo stogo"). Sudėtiniais vadinami Ž. j., kurių pagrindinis dėmuo turi ne mažiau kaip 2 priklausomus dėmenis (pvz., „rašyti laišką tėvams", „anksti išmoko skaityti", „senas mūro malūnas prie kelio"). Išplėstiniai Ž. j. padaromi iš vientisinių, prie jų priklausomojo dėmens prijungus savarankiškos leksinės reikšmės žodį. Prie šio pastarojo galima jungti kitą ir t. t. Tad išplėstiniame junginyje vieno sudedamojo junginio priklausomas dėmuo yra kito pagrindinis (pvz., „išausti ilgą juostą", „perskaityti labai įdomią knygą"). Išplėsti gali būti ir sudėtiniai Ž. j. (pvz., „nekantriai laukti pavasario darbų", „atnešė savo svečiui pačias gražiausias juostas").

Ž. j. pagal pagr. dėmenį yra skirstomi į veiksmažodinius (pvz., „i š a u s t i juostą", „a t e i t i paryčiu", „v e r k t i iš džiaugsmo", „s a k ė s i matęs", „m ė g s t a girtis", „p a v a i š i n o mane obuoliais", „i l g i s i gimtųjų namų"), daiktavardinius (pvz., „tėvų n a m a i", „m e i l ė darbui", „į v y k i s miške", „n a m a s be stogo", „raiboji g e g u t ė", „ž i n g s n i s atgal", „k e l i o n ė po gimtąjį kraštą"), būdvardinius (pvz., „r e i k l u s sau", „g a r s u s apylinkėje", „p a n a š u s į tėvą", „tamsiai ž a l i a s"), skaitvardinius (pvz., „š i m t a s tūkstančių", „šimtų š i m t a i", „š i m t a s be vieno"), įvardinius (pvz., „k e l e t a s dienų", „k a ž k a s iš pažįstamų", „š i s t a s bendra", „k a ž k a s labai gražaus") ir prieveiksminius (pvz., „d a u g dienų", „šviesiai m ė l y n a i", „ž e m y n galva", „labai t o l i nuo namų").

Ž. j. pagal dėmenų sintaksinius santykius skirstomi į objektinius (pvz., „skaldyti malkas", „pasitikėti draugais"), atributinius (pvz., „nauja knyga", „paukščio lizdas") ir aplinkybinius (pvz., „augti miške", „grįžti į pavakarį", „parausti nuo šalčio", „ateiti kirvio", „bėgti šuoliais", „nepadėjęs neieškok", „negydomas išgijo").

ŽÕLĖS — augalai nesumedėjusiomis, žiemą paprastai nunykstančiomis antžeminėmis dalimis. Lietuvoje yra daugiau kaip 1000 laukinių ir daugiau kaip 250 dažnesnių kultūrinių Ž. rūšių.

LAUKINĖS Ž. yra visi vandens augalai, visi Lietuvos sporiniai induočiai ir vienskilčiai augalai, didžioji dalis dviskilčių. Kai kurioms didelėms dviskilčių šeimoms (pvz., graižažiedžiams, kryžmažiedžiams) Lietuvoje atstovauja beveik vien tik Ž.

Vienmečių Ž. (terofitų) visas gyvenimo ciklas nuo išdygimo iki sėklų subrandinimo trunka tik vegetacijos periodą; jos žiemoja sėklomis. Tai daugelis piktžolių, augančių dirvose (aklės, dirvinis pentinius, rugiagėlė, dirvinė smilguolė), prie sodybų ir palei kelius (balandos, šiurkštusis burnotis, gailioji dilgėlė, durnaropė, galinsoga, bevainikė ramunė, smulkiažiedė sprigė, takažolė), kai kurios mezoparazitinės (akišveitės, barškučiai) ir parazitinės Ž. (brantai), kai kurios smėlynų Ž. (drugialaišis, smiltyninis gyslotis), nedaugelis miško Ž. (kūpoliai).

Dvimetės Ž., peržiemojusios sėklomis, pirmųjų metų vegetacijos periode užaugina gana stambias lapų skroteles, kurios žiemoja. Tik antrųjų metų vegetacijos periode jos užaugina žydinčius ūglius ir subrandina sėklas. Prie dvimečių Ž. priklauso kai kurios stambios Ž., augančios pelkėtose vietose (pelkinė usnis), smėlėtose, saulėtose vietose ir bergždynuose (ežeinis, kardažolė, nakviša, šunlielė, mažažiedė tūbė), patvoriuose (varnalėšos).

Žiemkentės Ž. sudaro tarpinę grupę tarp vienmečių ir daugiamečių Ž. Jų subrendusios sėklos sudygsta to paties vegetacijos periodo pabaigoje; su lapų skrotelėmis peržiemoję augalai kitame vegetacijos periode išleidžia vaisingus ūglius ir subrandina sėklas. Tai daugiausia kryžmažiedžių šeimos Ž. (bokštytė, trikertė žvaginė).

Daugiamečių Ž. daugiausia. Jų yra įv. dydžio, pvz., nendrė užauga net daugiau kaip 4 m aukščio. Amžius irgi įvairus; pvz., vienos varpinės Ž. sulaukia 3—4 metų amžiaus (avižuolė), kitos — 30 metų ir daugiau (briedgaurė, kupstinė šluotsmilgė). Pagal vegetacijos pobūdį skiriamos šios pagrindinės daugiamečių Ž. grupės: sultingalapės, pvz., perkūnropė, šilokai; chamefitinės (kurių žiemojantys pumpurai iškilę aukščiau žemės paviršiaus), pvz., paprastoji, plačialapė ir vaistinė veronikos; hemikriptofitinės (kurių žiemojantys pumpurai priglūę prie žemės paviršiaus), pvz., kiaulpienės, raktažolės, daugelis skėtinių, varpinių, vėdrynų, viksvų, — jos sudaro daugumą visų daugiamečių Ž.; geofitinės (žiemojančios požeminėmis dalimis — šakniastiebiais, gumbais, svogūnais), pvz., daugelis lelijinių (baltašaknės, pakalnutė), orchidinių; hidrofitinės (kurių žiemojančios dalys pasinėrusios vandenyje) — vandens augalai su lapais, plaukiojančiais vandens paviršiuje (lūgnės, vandens lelijos ir kt.) arba pasinėrusiais vandenyje (dauguma plūdžių ir kt.).

Ž. sudaro natūralių *pievų,* daugelio *pelkių augalų* bendrijas. Mažiausiai žmogaus paveikta yra užliejamųjų pievų Ž. sudėtis. Jose auga apie 400 rūšių Ž.; dažniausiai vyrauja varpinės Ž. (beginklė dirsė, nendrinis dryžutis, pievinis ir raudonasis eraičinai, kiškio ašarėlės, paprastoji ir pievinė miglės, pievinis pašiaušėlis, poavižė, kupstinė šluotsmilgė, šunažolė, paprastasis varputis, mažiau — pašarinis motiejukas, baltoji smilga ir kt.), rečiau — viksvos (lieknoji, dvieilė, kupstinė viksvos, mažesnių upelių slėniuose — gelsvoji, paprastoji viksvos, trainė ir kt.). Kai kurios geofitinės Ž., vadinamos pavasariniais efemeroidais (baltažiedė ir geltonžiedė plukės, rūtenis ir kt.), gausiai žydi baltmiškiuose prieš medžių sulapojimą.

Retųjų Ž. augavietės saugomos mokslo ir praktikos reikalams (daugiamečių Ž. sėklos fondams, selekcijai). Prie jų priklauso stačiosios dirsės pieva ir poavižės pieva su labai retu raudonžiedžiu pieviniu šalaviju Nevėžio žemupio salpoje, Delavinio kelerijos pieva su labai retomis Ž. — Borbaso gvazdiku ir kampuotuoju česnaku — Merkio žem-

upio salpoje, pelkinio mėlito pievos Minijos salpoje ties Kartena (Kretingos rj.), kiškio ašarėlių pievos su raudonąja lelija ir smulkiažiede gegužraibe Jūros u. salpoje, pieva su kalnine arnika ir siauralapiu gencijonu ties Medininkais (Vilniaus rj.) ir kt. pievos. Labai retos kai kurios miškų (blizgė, garbeniai, ilgalūpė ir kt.), pelkių, vandens ir smėlynų Ž. yra saugomos gamtos apsaugos įstatymu.

Ž. — jautrūs aplinkos sąlygų indikatoriai (ž. *Pelkių augalai*). Pagal kai kurias Ž. bendrijas nustatomi medynų tipai (kiškiakopūstiniai eglynai su kiškio kopūstu ir medute, baltmiškiniai eglynai ir ąžuolynai su akluote, garšva, kvapiąja krune, krūmokšnine žliūge, kerpiniai pušynai su šilumamėgėmis smėlynų Ž. — smėliniu eraičinu, liet. naktižiede, dilgėliniai juodalksnynai su dilgėle, kemeru, sprige). Daugelis Ž. — *vaistiniai augalai*. Natūralių pievų ir ganyklų varpinės ir ankštinės Ž., kai kurios pelkių, vandens, smėlynų Ž. (ž. *Pelkių augalai, Vandens augalai, Smėlynų augalai*) turi įv. praktinę reikšmę. Visos *piktžolės*, kai kurios parazitinės Ž. (ž. *Parazitiniai augalai*) yra ūkiniu požiūriu žalingos. Apie 15% Ž. yra nuodingos (ž. *Nuodingieji augalai*).

KULTŪRINĖS Ž. siauresne (ūkine) prasme yra *pašarinės žolės;* platesne (botanine) prasme — t. p. ir dauguma kitų kultūrinių augalų, jų tarpe *daržovės, gėlės, javai, linai, šakniavaisiai.*

Lit.: Nemuno žemupio užliejamosios pievos, V., 1955; Lietuvos augalija. — Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 1, V., 1958; Lietuvos TSR flora, 3 t., V., 1959—63; Растительность лугов и низинных болот Литовской ССР, Вильнюс, 1967; **M. Natkevičaitė-Ivanauskienė,** Išsaugokime savitą Lietuvos augaliją.—„Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 4; **J. Dagys,** Pajūrio augalai.—„Mokslas ir gyvenimas", 1970, Nr. 7.

ŽOLĖS MÌLTAI — pašaras gyvuliams, gaminamas iš jaunos pievų žolės, neprażydusių ankštinių bei neišplaukėjusių varpinių pašarinių žolių. Ž. m. gaminami, greitai išdžiovinant susmulkintą žolę 600—700° t-ros oro srovėje pneumatiniuose būgniniuose agregatuose. Jų gamyba yra racionaliausias žolės sudorojimo būdas, nes, anksti ją sudorojus, išsaugoma 90—95% maistingųjų medžiagų (pradalgėse džiovintame šiene išlieka 40—50% maistingųjų medžiagų, ant žaiginių ir dirbtiniu būdu džiovintame 62—75%). Žolės miltuose yra 18—24% proteinų, iki 400 mg/kg karotino, gausu B grupės ir kt. vitaminų. Žolės

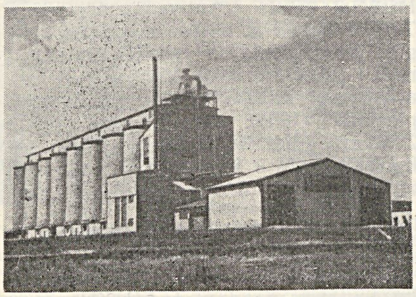

Stoniškių žolės miltų gamykla (Šilutės rj.)

miltais gerinami kombinuotieji pašarai. Lietuvos TSR — Ž. m. gamybos pram. būdu Tarybų Sąjungoje iniciatorė. Ž. m. pradėti gaminti 1959 Rusnėje iš Nemuno žemupio užliejamųjų pievų žolės. 1962 Šilutės rj. įsteigta 12 specializuotų ūkių, gaminančių Ž. m. Juose dirba daugiau kaip 80 agregatų, pagaminančių per vasarą apie 35 000 t žolės miltų. 1970 žolės miltus 534 agregatais gamino daugiau kaip 400 kolūkių, taryb. ir kt. valst. ūkių; pagaminta 76 000 t.

Pirmuosius Lietuvoje Ž. m. agregatus 1960 pradėjo gaminti Baltijos laivų statykla. Nuo 1963 juos gamina „Neries" ž. ū. mašinų firma. Iki 1969 pab. pagaminta 6250 Ž. m. agregatų, iš jų 1260 pagaminta 1969. Ž. m. agregatai siunčiami į kitas taryb. respublikas ir eksportuojami (daugiausia į VDR). Juos konstruoja ir projektuoja Specialus vitaminizuotų pašarų gamybos mašinų konstravimo biuras (įst. 1961 Vilniuje). Ž. m. agregatus bando Lietuvos Valstybinė zoninė mašinų bandymų stotis (Domeikavoje, Kauno rj.), jų naudojimą žemės ūkyje tiria Žemdirbystės, Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos, Gyvulininkystės, Veterinarijos ir Ž. ū. ekonomikos institutai. Specialus vitaminizuotų pašarų gamybos mašinų konstravimo biuras kompleksiškai nagrinėja Ž. m. gamybos problemą.

Lit.: **J. Kunskas, J. Lukoševičius, V. Valušis,** Vitamininių žolės miltų gamyba ir naudojimas, V., 1966; **И. Лукошевичюс, И. Григалаускас, А. Вингилис,** Опыт производства витаминной травяной муки в Литве, Вильнюс, 1967; **M. Piščiukaitė,** Žolės miltų gamybos ekonominis efektyvumas Lietuvos TSR, V., 1971.

ŽOSTAUTAĨ — kaimas Kėdainių rj., Pernaravos apyl., 21 km į v. nuo Kėdainių, 12 km į p. v. nuo Krakių, Šušvės deš. krante; kolūkio centras. 173 gyv. (1970). Iš š. v. prieina Lapkalnio, iš p.— Pavinkšnių miškas. Pr. m-la (nuo 1948). 1959 buvo 201 gyv.

ŽOSTAUTÁITĖ Petronėlė [g. 1925.IX.17 Joskilduose (Panevėžio rj.)] — istorikė, istorijos mokslų kandidatė (1965). 1950 baigė Vilniaus Ped. in-tą. 1950—58 Radviliškio vid. m-los mokytoja. Nuo 1959 Ist. in-to moksl. bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių apie R. Prūsijos lietuvių valstiečių padėtį XVIII a. antrojoje pusėje, R. Prūsijos lietuvių vokietinimą ir pasipriešinimą jam 1848—1914, darbininkų ir valstiečių parengiamuosius kursus prie Vilniaus un-to 1941 ir 1944—1950, Vilniaus aukštąsias m-las taryb. metais („LTSR MA darbai", 1962—64, 1968 A 1; „Iš lietuvių kultūros istorijos", t. 4, 1964).

ŽÒSTAUTAS Antanas [g. 1928.XII.23 Paištakiuose (Panevėžio rj.)] — veterinarijos gydytojas, veterinarijos mokslų kandidatas (1969). 1959 baigė Leningrado Vet. in-tą. 1959—63 Taujėnų taryb. ūkio (Ukmergės rj.) vet. gydytojas, nuo 1963 Resp. vet. laboratorijos cheminio toksikologinio skyriaus vedėjas. Paskelbė moksl. straipsnių apie įvairių kobalto dozių įtaką veršelių augimui, gyvulių šėrimą miner. pašarais.

ŽÙDIŠKĖS — kaimas Vilniaus rj., Avižienių apyl., 16 km į š. nuo Vilniaus, 11 km į p. r. nuo Maišiagalos. 97 gyv. (1970). Yra aštuonmetė m-la (1942—53 pradinė, 1953—62 septynmetė). 1959 buvo 114 gyv.

ŽUKAĨ — kaimas Šilutės rj., Vilkyškių apyl., 7 km į r. nuo Vilkyškių, prie kelio į Tauragę. 276 gyv. (1970). Pro kaimą teka Gilувė (Jūros intakas). Į p. tęsiasi Mociškių, į r. — Jūros miškai. Parduotuvė, felčerių-akušerių punktas, aštuonmetė m-la, kultūros namai (nuo 1958), biblioteka (nuo 1952). 1959 buvo 214 gyv.

ŽUKÃIČIAI — kaimas Jurbarko rj., Rutkiškių apyl., 7 km į r. nuo Eržvilko, Šaltuonos deš. krante. 70 gyv. (1970). Kaimo š. pakraščiu teka Viščiova (Šaltuonos intakas). Prie Šaltuonos pastatyta 80 kW hidroelektrinė, yra malūnas, lentpiūvė. 1959 buvo 84 gyv.

ŽUKÁITĖ Elena [g. 1928.VII.5 Sudeikiuose (Utenos rj.)] — geografė, geografijos mokslų kandidatė (1968). 1958 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių ežerų termikos klausimais.

ŽUKÁITĖ Irena [g. 1929.VIII.23 Prienuose] — dainininkė (dramatinis sopranas), Lietuvos TSR nusipelniusi artistė (1964). 1953 baigė Lietuvos TSR konservatorijos solo dainavimo klasę. Nuo 1954 Akademinio operos ir baleto teatro solistė, 1954—68 ir Lietuvos TSR konservatorijos dėstytoja. Nuo 1959 TSKP narė. Gastroliavo Maskvoje, Leningrade, Gorkyje, Jaroslavlyje, Minske, Kaliningrade, Murmanske, Rygoje ir kituose TSRS miestuose, VDR, Lenkijoje.

Vaidmenys: Toska, Baterflai, Minija (Dž. Pučinio „Toska", „Madam Baterflai", „Mergina iš Kalifornijos"), Elzbieta, Aida, Amelija, Elena (Dž. Verdžio „Don Karlas", „Aida", „Kaukių balius", „Sicilijos mišparai"), Mikaela (Ž. Bizė „Karmen"), Ortrūda (R. Vagnerio „Lohengrinas"), Santuca (P. Maskanjo „Kavalerija rustikana"), Jaroslavna (A. Borodino „Kunigaikštis Igoris"), Liza, Marija (P. Čaikovskio „Pikų dama", „Mazepa"), Nataša (A. Dargomižskio „Undinė"), Tamara (A. Rubinšteino „Demonas"), Natalija (T. Chrenikovo „Audroje"), Fata Morgana (S. Prokofjevo „Meilė trims apelsinams"), Rūta (V. Laurušo „Paklydę paukščiai") ir kt.

ŽUKÁITĖ Marija Nemira [**Vainilavičienė;** g. 1943.I.28 Vilniuje) — chemikė, chemijos mokslų kandidatė (1969). 1965 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių apie nikelio elektrokristalizacijos procesus, vieno tos srities išradimo bendraautorė.

ŽŪKAS Juozas [g. 1921.IV.26 Niu Britene (JAV, Konektikuto valstija)] — inžinierius statybininkas, technikos mokslų kandidatas (1962). 1953 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1953—54 inžinierius Kauno Politechnikos in-te, nuo 1954 ten pat dirba ped. darbą, nuo 1967 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie gulinčių ant tampraus pagrindo plokščių skaičiavimą optiniu-poliarizaciniu metodu ir konstrukcijų modeliavimą, taikant pastarąjį metodą.

ŽŪKAS Stepas [1904.X.18 Dubeliuose (Širvintų rj.) — 1946.V.6 Kaune] — dailininkas, revoliucinio judėjimo dalyvis. 1915 su tėvais pasitraukė į Rusiją. 1920 baigė Irkutsko g-jos 4 klases. 1921 grįžo į Lietuvą. 1929 baigė Kauno meno mokyklos tapybos studiją. 1930 įsijungė į revoliucinę veiklą. Palaikė ryšius su LKP; dalyvavo Kauno darbininkų „Vilties" klubo, pažangių dailininkų ir rašytojų „Linijos" d-jos veikloje, buvo vienas nelegalaus polit. satyros žurnalo „Šluota" organizatorių. 1933 ir 1934 kalintas IX forte. „Šluotoje" ir legalioje period. spaudoje išspausdino karikatūrų, sukūrė lakštinės grafikos („Kauno gatvelė", „Senas kiemas", abu 1929; „Brazilka", 1932; „Darbininkų mitingas", 1935) ir tapybos kūrinių (peizažai „Varpinė", „Vartai", abu 1936; „Kauno kalėjimas", 1940; akvarelės), apipavidalino Valst. teatro spektaklių (P. Vaičiūno „Prisikėlimą", 1936; K. Binkio „Atžalyną", 1938, ir kt.). 1940 vadovavo „Agitpropui", atkūrė ir redagavo „Šluotą". Valst. teatre apipavidalino J. Germano „Liaudies sūnų" (1940).

Stepas Žukas. „Kauno kalėjimas", tempera, 1940

1941—44 gyveno TSRS gilumoje. Pereslavl Zaleskyje (RTFSR, Jaroslavlio sr.) dirbo Lietuvos TSR Valstybinių meno ansamblių dailininku, su V. Jurkūnu apipavidalino montažą „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo" (1943). Bendradarbiavo laikraščiuose „Tiesa", „Tarybų Lietuva", „Tėvynė šaukia". Nupiešė antifaš. karikatūrų („Agresorių taikos paukštė", „Į hitlerinę vergiją", „Plechavičius", „Sidabrinė kulka"). 1944—46 vadovavo Dailininkų s-gos Kauno skyriui, dirbo Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to dėstytoju. Nupiešė karikatūrų („Buožė", „Pataikūnai"), Kauno dramos teatre apipavidalino B. Gorbatovo „Nepavergtuosius" (1945). 1966 Vilniuje, 1967 Kaune surengtos Ž. kūrinių parodos. Ž. kūrybai būdinga realistiškumas, aštri socialinė tematika, aktualumas.

Leid.: Veidai ir kaukės, [karikatūrų albumas], K., 1939; Stepas Žukas, [kūrinių albumas su J. Šimkaus įvad. str.], V., 1951.

Lit.: **P. Gudynas,** Stepas Žukas, V., 1954; **A. Savickas,** Peizažas lietuvių tapyboje, V., 1965; Stepas Žukas — dailininkas kovotojas, [parodos katalogas], V., 1966; Stepas Žukas, [atsiminimai], V., 1968.

ŽŪKAS Vladas [g. 1925.IV.18 Pakiršinyje (Radviliškio rj.)] — bibliografas, filologijos mokslų kandidatas (1960). 1951 baigęs Vilniaus un-tą, dirba jame dėstytoju. Nuo 1963 docentas. 1964—1967 bibliotekininkystės katedros vedėjas. 1964—68 tęstinio leidinio „Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai" (t. 5—7) atsakingasis redaktorius. Parengė bibliografines rodykles „Adomas Mickevičius" (1955), „Julius Janonis" (1965), „Antanas Strazdas" (su P. Vitkauskiene, 1969), „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis" (su V. Karužiene ir E. Juodžiu, 1970), leidinį „Bibliografijos vaidmuo Lietuvos TSR ekonominėje ir kultūrinėje statyboje" (1965). Paskelbė V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, Žemaitės ir kt. rašytojų kūrinių bibliografijas, bibliografinės ir archyvinės medžiagos apie S. Baltramaičio, K. Jablonskio, J. Plioterio darbus, V. Šekspyro liet. bibliografiją, straipsnių liet. bibliografijos istorijos, metodikos, liet. spaudos, lit-ros, žurnalistikos, švietimo klausimais.

ŽUKAUSKAITĖ Elena [g. 1929.VI.17 Kėdainiuose] — inžinierė žemėtvarkininkė, ekonomikos mokslų kandidatė (1959). 1953 baigė Ž. ū. akademiją. Nuo 1956 dirba joje ped. darbą; 1960—61 žemėtvarkos, nuo 1966 žemėtvarkos-geodezijos katedros vedėja, nuo 1967 docentė. Nuo 1961 TSKP narė. Paskelbė moksl. straipsnių žemėtvarkos ir žemės naudojimo klausimais.

ŽUKAUSKAITĖ Julija [g. 1906.IV.3 Tukume (Latvijos TSR)] — kalbininkė, filologijos mokslų kandidatė (1962). 1925 baigusi Panevėžio mkt. seminariją, dirbo įv. m-lose. 1946 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1947 to un-to dėstytoja; nuo 1968 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie „kad", „jog", „kai" ir kt. jungtukus („Kalbotyra", t. 2, 3, 1960—61; „Dabartinė lietuvių kalba", 1961).

ŽUKĀUSKAS Albinas [g. 1912.I.25 Bubeliuose (Lenkija, netoli Seinų)] — rašytojas. 1934 baigė Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnaziją. 1935—36 studijavo Vilniaus un-to teisių f-te, 1936—39 Varšuvos Aukštojoje žurnalistų mokykloje. Dalyvavo pažangiųjų moksleivių ir studentų veikloje. Bendradarbiavo vienkartiniuose pažangių vilniečių literatų leidiniuose „Varsnos", „Varpos", „Vingis", „Vienkartinis", „Sėja". 1940—41 „Vilniaus balso" redaktorius. 1941—44 Panevėžio dramos teatro administratorius, 1944—46 šio teatro lit. dalies vedėjas. 1946—48 laikr. „Literatūra ir menas" redakcijos darbuotojas. 1948—53 Grožinės literatūros leidyklos vyriausiasis redaktorius. 1948—53 TSKP narys. 1953—59 Lietuvos Kino studijos redaktorius, scenarijų skyriaus vedėjas. Nuo 1965 dirba Literatūros fondo direktoriumi.

Eilėraščius pradėjo spausdinti 1928. Poez. rinkinyje „Laikai ir žmonės" (1938) vyrauja skurdaus valstiečių gyvenimo, protesto prieš socialinę ir nacionalinę priespaudą motyvai. Daugeliui eilėraščių būdinga niūrokas emocinis tonas, daugiaplaniai vaizdai, moderniškas eiliavimas (laisvosios eilės). Aps. rinkinyje „Žemė plaukia į pietus" (1939) vaizduojama Vilniaus kr. lietuvių valstiečių buitis, jų kova dėl žemės, parodomos kaimo inteligentų pastangos šviesti liaudį. Apsakymuose vyrauja fragmentiškas, impresionistinis pasakojimas; veikėjų paveikslai neryškūs. Ikitarybinėje Ž. poezijoje ir prozoje atsispindi Vilniaus kr. lietuvių visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo specifika.

Pokario laikotarpio Ž. poezijoje (rink. „Mūsų frontas", 1951) vyrauja publicistinis tonas ir temos (naujų soc. santykių įsigalėjimas Lietuvoje, kova už taiką, kolūkių kūrimasis). Gausu siužetinių eilėraščių. Poez. rinkiniams „Ilgosios varsnos" (1962), „Sunkus džiaugsmas" (1969) būdingi nueito gyvenimo kelio apmąstymai, kaimo buities, gamtos vaizdai, antifaš., antiimp. motyvai, polinkis į epiškumą, liaudiškai sodrią, šmaikščią frazę. Nemažą Ž. poezijos dalį sudaro jumoristiniai ir satyriniai eilėraščiai (rink. „Antivandenė", 1967). Taryb. metais Ž. išleido ir prozos knygų: jumoristinių ir lyrinių miniatiūrų rink. „Alaburdiškių Venera" (1964), apsakymų vaikams rinkinius „Debesų piemenė" (1963), „Oro šulinys" (1964). Ž. išvertė į liet. kalbą nemaža rusų, lenkų, baltarusių ir kt. tautų rašytojų prozos ir poezijos kūrinių.

Vert.: **H. Leberechtas,** Šviesa Koordėje, V., 1951; Indų apsakymai, V., 1954; **M. Muratovas,** Jemeljanas Pugačiovas, V., 1955; **Z. Biadulia,** Sidabro tabokinė, V., 1956; **M. Sarbievijus,** Miškų žaidimai, V., 1958; **J. Porazinska,** Už devynių upių, V., 1958; **T. Konvickis,** Skylė danguje, V., 1962; **I. Selvinskis,** Poezija, V.,

1963 [su V. Giedra]; **M. Gareckis,** Vilniaus komunarai, V., 1965; **Ch. Berulava,** Poezija, V., 1966; **M. Tankas,** Kalendoriaus lapeliai, V., 1969.

Lit.: Lietuvių literatūros istorija, t. 3 (d. 2), t. 4, V., 1965—68; [Autobiografija]. — Tarybų Lietuvos rašytojai, V., 1967; **A. Baltakis,** Vilniaus krašto pagimdytas poetas. — „Pergalė", 1969, Nr. 11; **E. Matuzevičius,** Ilgosios varsnos. — „Literatūra ir menas", 1969.XI.22.

ŽUKÁUSKAS Alfonsas [g. 1896.III.31 Sviliuose (Biržų rj.)] — visuomenės veikėjas, agronomas. Kilęs iš valstiečių. 1909—13 mokydamasis Biržų keturklasėje m-loje, dalyvavo slaptame moksleivių lavinimosi būrelyje, draugavo su J. Janoniu. 1918 baigė į Tulos gub. evakuotą Dotnuvos ž. ū. m-lą. 1918—1921 RKP(b) narys. 1919 ypatingosios paskirties būrio kovotojas, malšino kontrrev. maištus Tulos gubernijoje. 1920 BTSR Ž. ū. liaudies komisariato (Minske) darbuotojas. 1922 grįžo į Lietuvą. Dirbo girininku, Biržų-Pasvalio aps. agronomu, Pasvalio ž. ū. d-joje. 1924 su kitais suorganizavo Laisvamanių etinės kultūros draugiją (LEKD), buvo vienas aktyviausiųjų jos veikėjų. Kūrė ž. ū. d-jas, LEKD skyrius, koop. pienines, bendradarbiavo jo iniciatyva įkurtame Pasvalio ž. ū. d-jos laikraštyje „Artojas". 1926 išrinktas į seimą kaip LSDP atstovas. Po 1926 faš. perversmo suimtas ir iki 1928 kalintas. 1929—37 Joniškio, 1937—40 Jonavos rajoninis agronomas. Propagavo spaudoje cukrinių runkelių auginimą. 1938—1940 LEKD pirmininko pavaduotojas, redagavo d-jos laikr. „Laisvoji mintis". Vienas iš Butų nuomininkų d-jos steigėjų, jos pirmininko pavaduotojas. 1939 išleido kn. „Laisvamanybės pagrindai". 1940—41 Ž. ū. departamento direktorius, Respublikinės ž. ū. komisijos pirmininkas. Vok. faš. okupacijos metais slapstėsi. 1945—58 Vyriausiosios mėsos pramonės v-bos viršininkas, Valstybinės ž. ū. kultūrų veislių tyrimo komisijos inspektorius Lietuvos TSR. Pensininkas.

Lit.: Planingas žemės ūkis, K., 1939; Avininkystė kolektyviniame ūkyje, K., 1949; Kolūkio galvijų ferma, V., 1950; Linų veislių bandymai Lietuvos TSR 1948—50 metais, V., 1951; **A. Žukauskas** [ir kt.], Žemės ūkio kultūrų veislės, rajonuojamos Lietuvos TSR, V., 1957.

ŽUKÁUSKAS Algirdas [g. 1923.II.2 Biržuose] — inžinierius mechanikas, Lietuvos TSR MA akademikas (1962), technikos mokslų daktaras (1963), Lietuvos TSR nusipelnęs inžinierius (1965). 1940 įstojo į VLKJS. 1941—1944 dalyvavo Kauno miesto komjaunimo organizacijos pogr. veikloje. 1947 baigęs Kauno un-tą, iki 1950 jame dirbo ped. darbą. Nuo 1950 TSKP narys. 1951—53 Kauno Politechnikos in-to dėstytojas (1952 Maskvos Energetikos in-te specializavosi šilumos mainų tyrimo srityje). 1953 gavo techn. mokslų kandidato laipsnį. 1953—56 Fizikos-technikos in-to, 1956—62 Energetikos ir elektrotechnikos in-to direktorius. 1956—62 Lietuvos TSR MA narys korespondentas. 1957—61 kartu ir Lietuvos TSR MT Valstybinio mokslinio technikos k-to, 1961—65 Valstybinio moksl. tyrimo darbų koordinavimo k-to pirmininkas; nuo 1958 Lietuvos TSR energetikos ugdymo komisijos pirmininkas. Nuo 1966 Lietuvos TSR MA viceprezidentas. Nuo 1967 profesorius. TSRS MA aukštųjų t-rų šiluminės fizikos tyrimų koordinavimo moksl. tarybos narys, analoginės resp. moksl. tarybos pirmininkas; Respublikinių mokslo ir technikos premijų k-to prie Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas, „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" vyriausiosios redakcijos narys, „Žinijos" d-jos v-bos narys. 1958—61 kandidatas į LKP CK narius, nuo 1962 LKP CK narys. 1962—66 TSRS AT, nuo 1967 Lietuvos TSR AT deputatas.

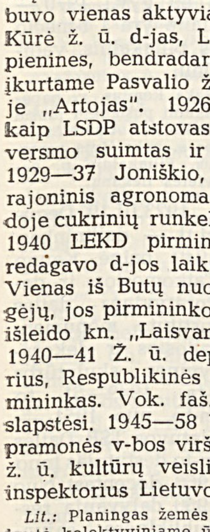

Ž. pirmasis (1951) Lietuvoje pradėjo tirti šilumos mainus; Lietuvos TSR MA sistemoje suorganizavo atitinkamas laboratorijas. Su bendradarbiais tyrė kūnų šilumos atidavimą skysčių ir aukštų t-rų dujų srautuose, šilumos mainus laminariniame skysčio sraute. Daktaro disertacijoje apibendrino šilumos mainų skysčiuose tyrimus. Tirdamas šilumos pernešimo turbulentiniame srauto sluoksnyje charakteristikas, nustatė lokalinius šilumos pernešimo, kai skysčio srautas apteka plokščius paviršius, parametrus, gavo vertingų duomenų apie skersai aptekamo cilindro šilumos mainus su srautu; išnagrinėjo vamzdinių šilumokaičių ir kūnų sistemų su kreiviniais paviršiais šilumos atidavimo efektyvumą ir intensyvinimą, nustatė konvekcinių šilumos mainų skysčiuose dėsningumus ir sudarė tų mainų skaičiavimo formules konkretiems atvejams. Ž. pasiūlytieji šilumos atidavimo skaičiavimo metodai taikomi, konstruojant šilumos mainų aparatus, naudojamus energetikoje, chem. pramonėje ir įvairiose naujausios technikos srityse. Ž. tyrimų rezultatai pateikiami techn. žinynuose ir šilumos mainų vadovėliuose TSRS ir užsienyje. Apie 20 jo vadovaujamų mokslininkų apgynė mokslų kandidatų disertacijas. Ž. prisidėjo prie perspektyvinių Lietuvos TSR energetikos ugdymo ir ž. ū. elektrifikavimo planų sudarymo, prie fizikos technikos mokslų vystymo respublikoje, Lietuvos šiluminės elektrinės statybos, yra vienas iš moksl. tyrimo darbų Lietuvoje koordinavimo vadovų. Paskelbė daugiau kaip 100 moksl. straipsnių šilumos mainų, energetikos vystymo, technikos progreso klausimais. Tarpt. kongresuose ir konferencijose Minske (1961, 1965, 1968), Čikagoje (1966), Tokijyje (1967), Juliche (VFR, 1968), Herceg Novyje (Jugoslavija, 1969), Paryžiuje (1970) skaitė pranešimus apie šilumos mainus.

Ršt.: Cilindro šilumos atidavimas skersiniame skysčio sraute. — „Fizikos-technikos instituto darbai", t. 1, V., 1955; Теплоотдача в поперечном потоке жидкости.— „Теплоэнергетика", М., 1955, № 4; Теплоотдача при поперечном омывании цилиндра.— Теплопередача и тепловое моделирование, М., 1959; **A. Žukauskas, A. Šlančiauskas, E. Jaronis,** Ultragarso poveikis šilumos atidavimui priverstinės konvekcijos atveju. — „LTSR MA darbai", 1960, B 3; **А. Жукаускас, И. Жюгжда,** Экспериментальное исследование теплообмена пластины при продольном обтекании в ламинарном пограничном слое.— „Инженерно-физический журнал", **Минск,** 1961, № 11; **A. Zhukauskas, A. Ambrazyavichyus,** Heat transfer of a plate in a liquid flow.—„International journal of heat and mass transfer", vol. 3, No. 4, London, 1961; Некоторые проблемы конвективного теплообмена в несжимаемой жидкости.—„LTSR MA darbai", 1965, B 3; **A. Zhukauskas, A. Shlantshyauskas,** Interaction of velocity and temperature fields for viscous fluids in the process of heat transfer. — ISME 1967 Semi-international symposium, Tokyo, 1967; **А. Жукаускас, В. Макарявичюс, А. Шланчяускас,** Теплоотдача пучков труб в поперечном потоке жидкости, Вильнюс, 1968; **А. Жукаускас, Г. Гимбутис, А. Тамулёнис,** Теплообмен и сопротивление трения в трубе при дозвуковом течении продуктов сгорания пропано-кислородной смеси.— Тепло- и массоперенос, т. 1, М., 1968; **А. Жукаускас, И. Жюгжда,** Теплоотдача в ламинарном потоке жидкости, Вильнюс, 1969; **A. Pedišius, A. Šlančiauskas, A. Žukauskas,** Šilumos pernešimas turbulentiniame pasienio sluoksnyje. — „Mokslas ir technika", 1969, Nr. 6; **A. Šlančiauskas, R. Ulinskas, A. Žukauskas,** Šilumos atidavimo priklausomybė nuo šiluminio apkrovimo turbulentiniame skysčių sraute.— Ten pat, Nr. 10.

ŽUKÁUSKAS Antanas — rašytojas. Ž. *Vienuolis.*

ŽUKÁUSKAS Jurgis [g. 1918.IV.13 Obojanėje (Kursko sr.)] — gydytojas akušeris ginekologas, medicinos mokslų kandidatas (1954). 1947 baigė Kauno un-tą. 1947—54 Eksperimentinės medicinos ir onkologijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1954 dirba Kauno Med. in-to akušerijos ir ginekologijos katedroje; nuo 1958 docentas. Sukonstravo hidrotubacijos aparatą. Paskelbė moksl. straipsnių apie nevaisingų moterų kiaušidžių funkcijos sutrikimų, moterų lyties organų uždegimų diagnostiką, su kitais išvertė med. knygų.

Ršt.: **J. Žukauskas, Č. Vikšraitis,** Moters buities ir darbo higiena, V., 1961 [II leid. 1965]; **Č. Vikšraitis, J. Žukauskas,** Šeimų vaisingumo sutrikimai, V., 1963; Pranas Mažylis, V., 1970.

ŽUKÁUSKAS Kazys [g. 1927.XI.26 Kižiuose (Kapsuko rj.)] — pedagogas, pedagogikos mokslų kandidatas (1961), Lietuvos TSR nusipelnęs mokytojas (1965). 1947 baigė Kauno fin. technikumą, 1951 — Vilniaus Ped. in-to ped. f-tą. 1951—53 to in-to dėstytojas. 1953—1956 Maskvos Lenino ped. in-to aspirantas. Nuo 1954 TSKP narys. 1956—57 Vilniaus Ped. in-to direktoriaus pavaduotojas neakivaizdinio mokymo reikalams. 1957—67 Šiaulių Ped. in-to direktorius, rektorius. Nuo 1962 docentas. Nuo 1967 aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministro pavaduotojas. Parašė knygą „Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905—1907 m." (1960), periodinėje spaudoje paskelbė straipsnių Lietuvos m-lų istorijos ir pedagogikos klausimais.

ŽUKÁUSKAS Konstantinas [g. 1933.VI.20 Žeimelyje (Pakruojo rj.)] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1966). 1956 baigė Vilniaus un-tą. 1956—57 Fizikos ir matematikos in-to

moksl. bendradarbis, 1958—61 to pat in-to prietaisų konstravimo grupės vadovas, 1961—64 elektroninių skaičiavimo mašinų laboratorijos vadovas, nuo 1964 techn. kibernetikos sektoriaus vadovas. Nuo 1964 TSKP narys. Devynių išradimų radiotechnikos ir skaičiavimo technikos srityje autorius. Paskelbė moksl. straipsnių įvairiais fizikos, kibernetikos ir skaičiavimo technikos klausimais.

ŽUKÁUSKAS Michailas [iki 1928 **Amdūras**; g. 1903.VII.18 Marijampolėje] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1916—19 darbininkas Subatėje (Latvijos TSR), 1919—28 — Rokiškyje. 1923 įstojo į LKJS. Nuo 1927 Komunistų partijos narys. 1927 padėjo pereiti Lietuvos—Latvijos sieną LKP IV konferencijos delegatams, vykstantiems į Maskvą. 1927—28 LKP Rokiškio parajonio komiteto narys. 1928 pabėgo nuo policijos, norėjusios jį suimti, slapstėsi; LKP CK leidus, išvyko į TSRS. Maskvoje mokėsi Vakarų tautinių mažumų kom. un-te. 1932 atvyko dirbti part. darbo į Lietuvą. Nuo 1932 bendradarbiavo laikraščiuose „Balsas", „Partijos darbas" (slap. Vabalas). 1932—1933 LKP CK lit-ros transporto vedėjas, dirbo Kaune. 1933 pavasarį kooptuotas į LKP CK Sekretoriato narius (slap. Vabalas, Kirka). 1933 nuteistas 6 mėn. kalėti už naudojimąsi netikru pasu. Atnaujinus 1928 bylą, 1934 nuteistas 15 metų kalėti (po kasacijos bausmė sumažinta iki 8 metų). TSRS ir Lietuvai pasikeitus polit. kaliniais, 1935 išvyko į Maskvą. 1935—36 Tarptautinės Lenino m-los liet. sektoriaus kabineto vedėjas, dėstytojas. 1936—38 mokėsi tos m-los lektorių f-te. 1938—40 tekintojas Maskvoje. 1940—41 LKP CK sektoriaus vedėjas. 1941 pabaigoje Komunalinių įmonių darbuotojų profs-gos Penzos sr. k-to pirmininkas. 1942.I—VI LKP CK ir Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos įgaliotinis evakuotųjų Lietuvos gyventojų reikalams Turkmėnijoje, 1942—44 part. ir taryb. darbuotojų kursų Norske (Jaroslavlio rj.), Šujoje (Ivanovo sr.) dėstytojas. 1944—48 LKP CK sektoriaus vedėjas. 1946—48 rinko ir skelbė žurnale „Komunistas" part. gyvenimo kroniką. 1948—59 LKP CK atsakingasis organizatorius. Nuo 1959 Taryb.-part. m-los prie LKP CK ūkio dalies vedėjas, part. k-to sekretorius, visuom. mokslų kabineto vedėjas.

ŽUKÁUSKAS Mindaugas [g. 1933.VI.29 Tauragnuose (Utenos rj.)] — inžinierius hidrotechnikas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1958 baigė Ž. ū. akademiją. 1958—59 Kėdainių melioracijos mašinų stoties darbų vykdytojas. 1959—61 Panevėžio hidromelioracijos technikumo dėstytojas. 1964—67 Hidrotechnikos ir melioracijos in-to moksl. bendradarbis. Nuo 1967 dirba ped. darbą Kauno Politechnikos in-to Panevėžio vakariniame f-te. Paskelbė moksl. straipsnių vandens balanso klausimais.

ŽUKÁUSKAS Ričardas Saulius [g. 1938. VII.5 Kaune] — inžinierius technologas, technikos mokslų kandidatas (1967). 1960 baigė Kauno Politechnikos in-tą. 1960—62 Klaipėdos eksperimentinės silikatinių gaminių g-los cecho viršininkas, Stat. medžiagų m-jos inžinierius. Nuo 1965 Chemijos ir chem. technologijos in-to moksl. bendradarbis, kartu Dailės in-to dėstytojas. Sudarė vitražinio stiklo technologiją Vilniaus stiklo f-kui „Raudonoji aušra", paskelbė moksl. straipsnių stiklo kristalizacijos ir sitalų teorijos klausimais.

ŽUKÁUSKIENĖ Janina [g. 1937.VIII.27 Antagavėje (Ignalinos rj.)] — zoologė, biologijos mokslų kandidatė (1969). 1960 baigusi Vilniaus un-tą, dirba Zoologijos ir parazitologijos in-to moksl. bendradarbe. Paskelbė moksl. straipsnių apie vorų paplitimą Lietuvoje ir jų bioekologiją, mikrobiologinį kovos su uogakrūmių kenkėjais metodą.

ŽŪKLIAI — kaimas Ukmergės rj., Ukmergės apyl., 12 km į p. nuo Ukmergės. 94 gyv. (1970). Biblioteka. 1 km į v. nuo Ž. yra Žirnajų ež.; kaimo gyventojai nuo seno jame žūklavo. 1435 vykstant Pabaisko mūšiui, kautynės ėjo ir Ž. laukuose. Daug karių buvę prigirdyta Žirnajų ežere. Prieš I pasaul. karą iš Ž. nemaža jaunimo išvažiavo į JAV. 1916 Žukliuose įsteigta pr. m-la (iki 1920 ją išlaikė mokinių tėvai). 1926.VIII R. Šarmaičio iniciatyva buvo įkurta LKJS Žuklių kuopelė (pirmaisiais nariais buvo A. Ambrasas, K. Stimburys, J. Šarmaitis ir kt.). 1927 buvo įkurta LKP Žuklių kuopelė (sekr. J. Šarmaitis). Vietos šauliams įskundus, 1927, 1928 ir 1929 daug Ž. ir aplinkinių kaimų pogrindininkų buvo suimta. Dalis jų buvo ištremta į Telšių, Šakių aps., kiti įkalinti. Nuo 1930 LKJS ir LKP pogr. kuopelės Žukliuose nustojo veikusios. 1930 kaime buvo 32 kiemai (17 valakų), gyveno apie 200 žmonių. 1935 kaimas buvo išskirstytas į vienkiemius. Už simpatijas Tarybų valdžiai vok. faš. okupacijos metais Ž. gyventojai A. Ambrasas, J. Imbrasas, M. Gaidytė buvo kalinti Ukmergės kalėjime. 1959 buvo 121 gyv.

ŽUKLIENĖ Rožė [g. 1929.VIII.17 Jonėnuose (Ignalinos rj.)] — botanikė fitopatologė, biologijos mokslų kandidatė (1962). 1952 baigė Vilniaus un-tą. 1952—54 Vytėnų sodininkystės-daržininkystės bandymų stoties (Kauno rj.) moksl. bendradarbė. 1954—58 Ž. ū. akademijos laborantė. 1961—62 Botanikos in-to moksl. bendradarbė. Nuo 1962 dėsto Ž. ū. akademijoje; nuo 1966 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie vaismedžių ligas.

Ršt.: **R. Žuklienė, L. Žuklys,** Žemės ūkio fitopatologija, [vadovėlis aukštosioms m-loms], V., 1965; **A. Minkevičius, M. Strukčinskas, O. Špokauskienė, Z. Vinickas, R. Žuklienė** [ir kt.], Vadovas augalų ligoms pažinti, V., 1970.

ŽŪKLIJAI — **1.** Kaimas Trakų rj., Tolkiškių apyl., 9 km į v. nuo Rūdiškių, 7 km į š. r. nuo Onuškio, prie Vilkokšnio ežero. 112 gyv. (1970). Prie kaimo, maždaug 100 m nuo ežero, yra piliakalnis. Jo aikštelė ovali, 20 m ilgio, 10 m pločio, apsupta 2 m aukščio pylimo. Aikštelėje yra maždaug 0,5 m storio kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio š. papėdėje rasta sen. gyvenvietės pėdsakų. Apie 300 m į š. r. nuo piliakalnio buvo pilkapių. 100 m į v. nuo piliakalnio yra nedidelė kalva, kurią vietos gyventojai t. p. vadina piliakalniu. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1611. 1959 buvo 195 gyventojai.

2. Kaimas Šakių rj., Kriūkų apyl., 4 km į p. v. nuo Kriūkų, 1,5 km į p. nuo Nemuno. 1959 buvo 69 gyv., 1970 — 48. Nemuno slėnio šlaite yra I t-mečio ir II t-mečio pradžios piliakalnis, vadinamas Maskvyčio kalnu.

Piliakalnio r. papėde teka Remtus, v. papėde — Pelutupis, iš š. piliakalnį puslankiu juosia pylimas (maždaug 1 m aukščio). Aikštelės ilgis 42 m, plotis 10 m; jos š. pakraštyje pastebėtas kultūrinis sluoksnis. Piliakalnio p. papėdėje rasta sen. gyvenvietės liekanų.

ŽUKLỸS Leonas [g. 1923.III.19 Degučiuose (Rokiškio rj.)] — dailininkas.

1949 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto monumentaliosios ir dekoratyvinės skulptūros f-tą. 1949—51 to in-to, nuo 1951 — Lietuvos TSR Dailės in-to dėstytojas (nuo 1966 docentas). Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse dailės parodose. Sukūrė skulptūrinių portretų ir kamerinių figūrinių skulptūrų. Kūriniams dažnai vartoja medį.

Kūriniai: skulptūriniai portretai — A. Strazdo (1949), P. Cvirkos (1950), A. Raguočio (1950), S. Nėries (1951), kolūkiečio (tėvo, 1957), V. Mykolaičio-Putino (1958), Gražinos (1958), kolūkietės (1960), trijų Rusnės žvejų (1961—63), A. Pronckaus (1962), I. Trečiokaitės-Žebenkienės (1963), K. Kavecko (1967); paminkliniai biustai — V. Rekašiaus (1956), A. Hrebnickio (1960); kamerinės figūrinės skulptūros — „Tekintojas racionalizatorius S. Tarnauskas" (1954), „Talkininkė" (1963), „Giedros viltys" (1966), „Darbininkas" (1967), „Draugystė" (1968), „Duona" (1969), ir kt.

ŽUKLỸS Lionginas [g. 1927.II.1 Degučiuose (Rokiškio rj.)] — fitopatologas, biologijos mokslų kandidatas (1958). 1948 baigęs Joniškėlio ž. ū. technikumą, iki 1949 dirbo Rokiškio aps. ž. ū. skyriaus agronomu. 1954 baigė Ž. ū. akademiją. 1957—60 Kauno botanikos sodo moksl. bendradarbis. Nuo 1960 dirba ped. darbą Ž. ū. akademijoje. Nuo 1961 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie įv. augalų ligas.

Ršt.: **R. Žuklienė, L. Žuklys,** Žemės ūkio fitopatologija, [vadovėlis aukštosioms m-loms], V., 1965; **S. Pileckis, V. Valenta, A. Vasiliauskas, L. Žuklys,** Svarbiausių miško medžių kenkėjai ir ligos, V., 1968; **A. Minkevičius, M. Strukčinskas, O. Špokauskienė, Z. Vinickas, R. Žuklienė, L. Žuklys,** Vadovas augalų ligoms pažinti, V., 1970.

ŽUKLỸS Vladas [g. 1917.XII.15 Petrograde] — dailininkas. 1950 baigė Kauno Taikomosios ir dekoratyvinės dailės in-to monumentaliosios ir dekoratyvinės skulptūros f-tą. Nuo 1950 Kauno vidurinės meno mokyklos dėstytojas. Nuo 1950 dalyvauja respublikinėse ir sąjunginėse dailės parodose. Sukūrė skulptūrinių portretų, kamerinių figūrinių skulptūrų ir bareljefų.

Kūriniai: figūrinės skulptūros —„V. Kapsukas" (1951), „Jaunas metalistas" (1953), „A. Strazdelis" (1954), „Kolūkio kalvis" (1957), „Kolūkio laiškanešė" (1958); paminklinis biustas V. Kapsukui (Kaune, 1954); portretai — dail. P. Rimšos (1957), tėvo (1959); medalis „Akademikas A. Purėnas. 1881—1962", ir kt.

ŽUKÒVSKIS Simonas Feliksas [1782 Gorne (BTSR, Minsko sr.) — 1834.II.9 Vilniuje] — filologas helenistas, hebraistas. 1805 baigęs Vilniaus un-tą, jame dėstė graikų, o nuo 1808 dar ir hebrajų kalbą. Buvo un-to bibliotekos direktoriaus G. Grodeko pavaduotojas, cenzūros k-to narys. Parašė gr. kalbos vadovėlį („Początki języka greckiego", 1806), hebrajų kalbos gramatiką („Gramatyka języka hebrajskiego", 1809), parengė spaudai Ch. Jakobso gr. lit-ros chrestomatiją („Chrestomatia grecka", 1806) ir gr. kalbos skaitinius („Wypisy greckie", 1817), J. Faterio hebrajų kalbos skaitinius („Wypisy hebraiskie", 1811). Tyrinėjo Lietuvos istoriją, sen. slavų literatūrą, arabistiką, bendradarbiavo Vilniaus period. spaudoje.

ŽUKÒVSKIS-ŽÌLBERIS Mejeris [g. 1907.III.10 Breste (BTSR)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš darbininkų. 1923—24 mokėsi Bresto amatų m-loje, 1924 joje įstojo į komjaunimo org-ją. Nuo 1925 Komunistų partijos narys. 1925—27 Vakarų Baltarusijos Komunistų partijos (VBKP) Bresto apyg. k-to technikas, vėliau VBKP Centr. technikos įgaliotinis Gardine. Nuo 1928 organizavo pogr. spaustuvių įrengimą Vilniuje ir kt. vietose. 1929—30 mokėsi part. m-loje Minske. 1930—34 vadovavo VBKP CK techn. aparatui. 1933 Maskvoje baigė Tarptautinę Lenino m-lą. 1935 VBKP Vilniaus miesto k-to sekretorius, 1936—37 VBKP Vilniaus apyg. k-to sekretorius. 1939 Raudonajai Armijai vaduojant V. Baltarusiją, su kitais Pinske suorganizavo Darbininkų gvardiją. Vėliau tarnavo vidaus reikalų kariuomenėje. D. Tėvynės karo metais dirbo Novosibirsko pram. įmonėse. Nuo 1945 ūkinis darbuotojas Vilniuje. Paskelbė atsiminimų apie rev. veiklą Vilniuje ir Baltarusijoje.

ŽULIẼNĖ Regina [g. 1927.VIII.16 Kaišiadoryse] — agronomė, žemės ūkio mokslų kandidatė (1962). 1952 baigusi Ž. ū. akademiją, iki 1966 dirbo Rumokų (Vilkaviškio rj.) bandymų stoties moksl. bendradarbe. Nuo 1966 dėsto Ž. ū. akademijoje; nuo 1967 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių cukrinių runkelių ir kukurūzų agrotechnikos klausimais. Viena vadovėlio kaimo profesinėms technikos m-loms „Agronomijos pagrindai" (1967) autorių.

ŽULỸS Vladas [g. 1928.II.1 Dirvoniškyje (Utenos rj.)] — kalbininkas. 1959 baigė Vilniaus un-tą. 1959—62 Arminų vid. m-los (Vilkaviškio rj.) mokytojas, mokymo dalies vedėjas. Nuo 1965 Vilniaus un-to Kauno vakarinio f-to dėstytojas (1966—67 to f-to filol. katedros vedėjas). Paskelbė mokslinių straipsnių apie J. Rėzos leksiką, nosinius galūnių balsius, A. Vijūką-Kojelavičių, nekaitomuosius įvardžius („Pergalė", 1959, Nr. 11; „Kalbotyra", t. 14, 1966; „Baltistica", t. 3, sąs. 1, 1967; t. 5, sąs. 2, 1969).

ŽŪ̃LPA Kazimieras [**Žiulpa**; 1807—1892 Stumbruose (Mažeikių rj.)] — liaudies tapytojas. Dirbo Mažeikių apylinkėse. Augalinių motyvų ornamentais dekoravo kraitines skrynias, spintas ir kt. baldus, trobesių duris. Nemaža Ž. dekoruotų baldų laikoma Šiaulių „Aušros" muziejuje.

Lit.: **Z. Žemaitytė, J. Petrulis,** Margosios skrynios.—„Kultūros barai", 1967, Nr. 4.

ŽŪOBRIS — vienadantis arimo padargas su verstuvėmis. Ž. minimas M. Daukšos „Postilėje" (1599). Buvo paplitęs iki XIX a. pab., daugiausia vid. Lietuvoje.

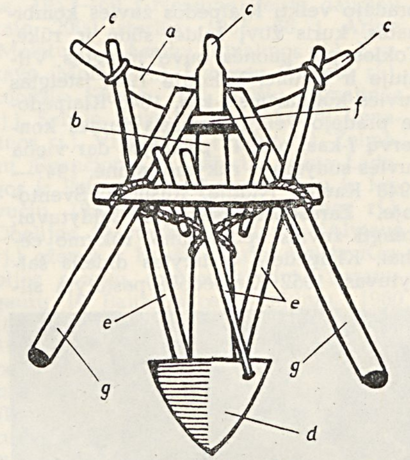

Žuobris: *a* — ranktūris, *b* — išara, *c* — rankenos, *d* — noragas, *e* — verstuvės, *f* — tvėrė, *g* — ienos

Ž. sudarė ranktūris, išara, noragas, tvėrė, 2 sprudukliai, 3 verstuvės, 3 rankenos, ienos arba grąžulas (pav.). Išara baigėsi trikampio formos geležiniu noragu. Kitas išaros galas įspraustas tarp ienų ir pritaisytas prie ranktūrio. Iš abiejų išaros pusių pritaisytos dvi medinės pastovios verstuvės. Be to, Ž. turėjo ir trečią, kilnojamą, verstuvę — kabliuką, pritaisytą ant medinio koto ties tvėrės viduriu. Ją artojas ardamas kilnojo nuo vieno norago šono ant kito. Lengva dirva paprastai buvo ariama Ž. su ienomis, pasikinkius vieną arklį, o sunki — Ž. su grąžulu, pasikinkius porą arklių ar jaučių.

Lit.: **P. Dundulienė,** Žuobris (Senovinis arimo įrankis Vidurio Lietuvoje).—„Istorija", t. 2, V., 1960; Lietuvių etnografijos bruožai, V., 1964; **M. Katkus,** Raštai, V., 1965 [„Balanos gadynė"].

ŽÙPERKA Kazimieras Romualdas [g. 1937.III.4 Gėlainiuose (Kėdainių rj.)] — kalbininkas, filologijos mokslų kandidatas (1969). 1958 baigęs Šiaulių Ped. in-tą, dirba jame ped. darbą. Nuo 1960 TSKP narys. Paskelbė moksl. straipsnių liet. kalbos stilistikos klausimais.

ŽURÁUSKIENĖ Eleonora [g. 1930.XII.17 Pavidaujyje (Jurbarko rj.)] — fizikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1958). 1953 baigė Vilniaus un-tą. 1956—60 dėstė Vilniaus Ped. in-te. Nuo 1960 dirba ped. darbą Vilniaus un-te, nuo 1965 docentė. Paskelbė moksl. straipsnių apie org. molekulių liuminescencijos ir absorbcijos spektrų kvazilinijinę struktūrą.

ŽURNÃLAS — viena periodinės spaudos rūšių. Ž. *Periodika.*

ŽURNALÌSTŲ SĄJUNGA, Lietuvos TSR Žurnalistų sąjunga, — spaudos, radijo, televizijos, leidyklų ir Eltos darbuotojų kūrybinė organizacija. Įkurta 1957 Vilniuje. Įeina į TSRS Žurnalistų s-gą. Rūpinasi, kad Lietuvos žurnalistai vykdytų ideologinius kom. visuomenės kūrimo uždavinius. Padeda spaudai, radijui, televizijai gerinti darbą, rūpinasi žurnalistų prof. meistriškumo, kūrybinės iniciatyvos ugdymu, propaguoja kitų taryb. respublikų žurnalistų veiklos vertingiausią patyrimą, analizuoja žurnalistikos teorijos ir istorijos problemas. Turi 8 sekcijas (apybraižininkų, reporterių, satyrikų, fotožurnalistų, ž. ū. ekonomikos žurnalistų, pramonės ekonomikos žurnalistų, žurnalistų tarptautininkų, turizmo žurnalistų), 3 komisijas. Veikia s-gos Kauno skyrius, teritoriniai Aukštaitijos, Žemaitijos ir Dainavos kūrybiniai susivienijimai. Kaune veikia s-gos skyrius. S-ga organizuoja konferencijas, seminarus, stovyklas, menines fotografijos parodas, keičiasi parodomis su kitomis taryb. respublikomis. 1964 įsteigė metinę respublikinę V. Kapsuko premiją už geriausius žurnalistikos darbus. 1957—59 s-gai vadovavo organizacinis biuras (pirm. J. Karosas). Nuo 1959 s-gos v-bos pirmininkas J. Karosas. 1959—69 atsakingasis sekretorius Č. Zgirskis, nuo 1969 K. Bagarauskas. 1970 s-gai priklausė 637 nariai. S-gos suvažiavimai vyko 1959, 1962, 1966.

„ŽURNÃLŲ IR̃ LAĨKRAŠČIŲ STRAĨPSNIŲ MẼTRAŠTIS" ž. *„Spaudos metraštis".*

ŽUTAŪTAI — kaimas Kretingos rj., Žalgirio apyl., 15 km į p. r. nuo Kretingos, 8 km į p. nuo Kartenos. 175 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Kartenalė (Minijos intakas). Kaimas minimas 1599 Kartenos dvaro inventoriuje (32 valakai). 1923 buvo 305 gyv., 1959 — 150.

ŽUTAŪTŲ MIŠKAI — miškų masyvas Kretingos rj., 2 km į p. r. nuo Kartenos. Priklauso Kretingos miškų ūkio Kartenos girininkijai. Plotas 2329 ha; medynų 1734 ha. Masyvas apie 8 km ištįsęs iš š. į p., nekompaktiškas, labai vingiuotais pakraščiais. Š. dalį sudaro Vėlaitinės (388 ha) ir Margelių (55 ha) miškai, vid.— Bumbulių miškas (885 ha), p.— Žutautų miškas (1001 ha). Bumbulių miške apie 270 ha užima aukštapelkė (*Kalniškių tyro* dalis), apaugusi skurdžiomis pušimis; joje kasamos durpės kraikui. Šiaurėje masyvas beveik siekia Alanto (Minijos intako) slėnį, pietryčiuose — Reiskių tyrą. Šiaurėje per miškus į Alantą teka Kūlupis, pietuose (per Žutautų mišką) — Kartenalė (Minijos intakas) ir jos intakas Tyrupalis. Paviršius — mažai banguota lyguma. Dirvožemiai jauriniai ir velėniniai jauriniai, vidutiniškai sujaurėję, priesmėliniai, susiformavę ant moreninių priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnokas žaliašilis ir šilagiris. Eglynų yra 37%, beržynų 32%, pušynų 22%, drebulynų 4%, juodalksnynų 3%, ąžuolynų ir baltalksnynų po 1%. Jaunuolynai sudaro 40%, pusbrandžiai medynai 45%, pribręstantieji 8%, brandieji 7%. Medynų vid. amžius 36 metai, vid. bonitetas I,6, vid. skalsumas 0,74, vid. tūris 132 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Bumbulių miške 1955—57 įveista 6 ha tuopos. Yra briedžių, stirnų, šernų, lapių, usūrinių šunų, kiaunių, baltųjų ir pilkųjų kiškių, voverių. Miškai eksploataciniai. Per metus iškertama apie 4400 ktm. Prie Vėlaitinės miško yra Vėlaičių kaimas, tarp Bumbulių ir Žutautų miškų — Bumbulių kaimas, į p. nuo Žutautų miško — 2 Žutautų kaimai. Iki I pasaulinio karo Vėlaitinės, Margelių ir Bumbulių miškai priklausė grafui A. Plioteriui, o Žutautų miškas — kun-ščiui Oginskiui. Mediena buvo plukdoma Minija į Vokietiją. 1922 dalis miškų suvalstybinta, kiti parduoti valstiečiams. 1967.X miškai labai nukentėjo nuo vėtros; išversta, sulaužyta, sužalota apie 20 000 ktm.

ŽUVĖDROS, kirlės. Lietuvoje aptinkamos 7 Ž. *(Sterninae)* rūšys: upinė Ž. *(Sterna hirundo)*, juodoji Ž. *(Chlidonias nigra)*, mažoji Ž. *(Sterna albifrons)*, baltasparnė Ž. *(Chlidonias leucoptera)*, baltaskruostė Ž. *(Ch. hybrida)*, plėšrioji Ž. *(Hydroprogne tschegrava)* ir ilgauodegė Ž. *(Sterna macrura)*. **Upinės Ž.** dažnos. Gyvena kolonijomis prie upių, ežerų, pajūryje. Vienos peri smėlyje, kitos klampiose pelkėse ant kupstų arba vandens paviršiuje plūduriuojančių šaknų, meldų. Lizdus dažnai krauna rudgalvių kirų kolonijose. Lietuvoje būna balandžio—rugpiūčio mėn. Žiemoja Afrikoje. Lesa žuvis (daugiausia aukšles), vabzdžius. **Juodosios Ž.** taip pat dažnos. Paplitusios prie užžėlusių ežerų, tvenkinių ir upelių. Gyvena kolonijomis. Lietuvoje būna balandžio—rugpiūčio mėn. Lesa daugiausia vabzdžius. **Mažosios Ž.** retokos. Pasitaiko prie didesnių upių, prie jūros, rečiau prie ežerų. Peri akmenuotame smėlyje. Lietuvoje būna balandžio—rugsėjo mėn. Žiemoja Afrikoje. Lesa žuvis, vandens vabzdžių vikšrus, jūroje — vėžiagyvius. **Baltasparnės Ž.** retos; peri Žuvinto ežere. **Baltaskruostės Ž.** kartais užskrenda; 1959 perėjo Žuvinto ežere. **Plėšriosios** ir **ilgauodegės Ž.** labai retos; pasitaiko tik traukimo metu.

Lit.: **T. Ivanauskas**, Lietuvos paukščiai, kn. 1, V., 1957; **M. Valius**, Lietuvos vandens ir pelkių paukščiai, V., 1960.

ŽUVYČIAI — kaimas Trakų rj., Semeliškių apyl., 10 km į p. nuo Elektrėnų, 5 km į š. v. nuo Semeliškių. 81 gyv. (1970). Kaimo p. pakraščiu teka Vuolasta (Strėvos intakas); jos pakrantėje yra piliakalnis. Aikštelė ovali, 18 m ilgio, 10 m pločio; jos r. pakraštyje būta neaukšto pylimo. Aikštelėje rastas kultūrinis sluoksnis. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1790 (6 kiemai, 44 gyv.). 1959 buvo 97 gyv.

ŽUVIES PRAMONĖ. Lietuvoje iki II pasaul. karo truputį žuvies konservų pagamindavo nedidelės vaisių ir daržovių konservų įmonės „Liesil", „Skanėstas" (Kaune) ir „Baltika" (Vilniuje). Dalis sugautos žuvies buvo rūkoma ir sūdoma nedidelėse rūkyklose ir sūdymo įmonėlėse (daugiausia Klaipėdoje). 1945 pradėjo veikti Klaipėdos žuvies kombinatas, kuris žuvį šaldė, sūdė ir rūkė. Tokios pat įmonės buvo įrengtos Vilniuje ir Kaune. Vilniuje 1945 įsteigtas žuvies kulinarijos f-kas. 1946 Klaipėdoje pradėjo veikti pirmasis žuvies konservų f-kas, o 1947 pastatyta dar viena žuvies sūdymo ir rūkymo įmonė. 1947—1948 Kaune, Nidoje, Rusnėje, Šventojoje, Zarasuose pastatyti šaldytuvai, įrengti žuvies apdorojimo, rūkymo cechai, Klaipėdoje atstatytas didelis šaldytuvas. 1952 Klaipėdoje pastatyta silkių apdorojimo įmonė, 1957 — dar vienas žuvies konservų f-kas. 1960 buvo pagaminta 26,7 mln. sąlyginių žuvies konservų dėžučių (iš jų 26,5 mln. Klaipėdoje). Didėjant sugaunamos žuvies kiekiui ir dėl to sunkėjant jos pristatymui į krantą, buvo pradėta žuvį apdoroti ir gaminti jos produktus spec. laivuose. Jūsų žvejybos laivynas gavo didelių laivų — žuvies perdirbimo įmonių (ž. *Laivai, Žvejyba*). 1969 žuvies produkciją gamino: 1 vidutinysis žvejybos traleris refrižeratorius (pagaminta 280 t šaldytos žuvies produktų), 4 vidutinieji žvejybos traleriai šaldytuvai (pagaminta 4880 t šaldytos žuvies produktų), 4 gamybiniai refrižeratoriai („Žibertas", „Giedrys", „Neva", „Janonis"; pagaminta 26 400 t šaldytos žuvies produktų, 7,7 mln. sąlyginių dėžučių konservų), 3 žuvies apdorojimo plaukiojančios bazės („Ribackaja slava", „Bojevaja slava", „Mickevičius-Kapsukas"; pagaminta 24 100 t šaldytos žuvies produktų, 18 000 t sūdytos žuvies produktų, 1,6 mln. sąlyginių dėžučių konservų), 24 didieji žvejybos traleriai šaldytuvai (pagaminta 100 000 t šaldytos žuvies produktų, 14 300 t žuvies miltų). 1969 apie 75% sugautos žuvies buvo apdorojama laivuose. Kita žuvies dalis apdorojama sausumoje. Klaipėdoje veikia Lietuvos Gamybinei Ž. p. v-bai priklausantys konservų f-kas (1969 pagamino 23,3 mln. sąlyginių dėžučių žuvies konservų, 1080 t rūkytų, sūdytų, šaldytų žuvies produktų, 9840 t žuvies miltų), Klaipėdos žuvies g-la (1969 pagamino 19 000 t žuvies produktų). Prekybos ministerija turi 4 žuvies apdorojimo įmones (Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje); 1969 jos pagamino 3200 t žuvies kulinarijos produktų, pusfabrikačių, rūkytos žuvies. Neringos (Nidoje), Pajūrio (Šventojoje), Rusnės žuvininkystės ūkiai turi žuvies apdorojimo įmones, kurios 1969 pagamino 1980 t rūkytų ir sūdytų žuvies produktų, 577 000 sąlyginių dėžučių konservų. Žuvies produktų

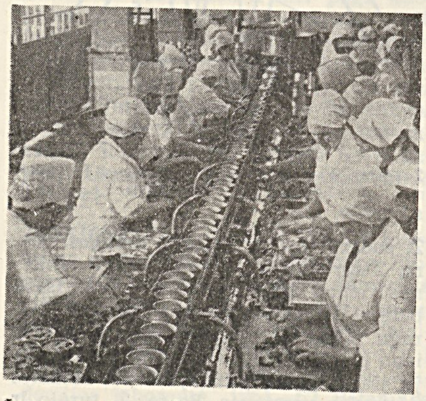

Žuvies pramonė. Klaipėdos žuvies konservų fabriko fasavimo konvejeris

Žuvies pramonė. Lydekų įdarymas Šiaulių žuvies apdorojimo įmonėje

Jūrų žuvies produktų gamyba Lietuvos TSR 1950—69 (tūkst. t)

	1950	1960	1969
Iš viso apdorota žuvies	18,6	117,0	324,1
iš jų laivuose	—	12,7	233,0
Iš viso pagaminta žuvies produktų	11,4	86,9	228,6
iš jų:			
šaldytos žuvies	2,4	11,4	162,1
nugarinės	—	—	2,0
sūdytos žuvies	7,7	7,2	24,3
sūdytų silkių	0,02	60,0	18,8
rūkytų žuvies produktų	0,6	3,6	2,8
kulinarinių žuvies produktų	0,05	0,2	0,3
konservų (mln. sąlyginių dėžučių)	1,9	28,2	52,7
žuvies miltų	—	1,3	17,7

bendroji gamyba ir jos augimas parodyta lentelėje. Ž. p. gamina daugiau kaip 20% visos Lietuvos TSR maisto pramonės produkcijos. Tarybų Lietuvos 1 gyventojui 1969 buvo pagaminta apie 70 kg įvairių žuvies produktų. Žuvies konservai, sūdytos silkės tiekiama Ukrainai, Baltarusijai ir kt. taryb. respublikoms, eksportuojama.

ŽUVINČIŲ EŽERAS — ežeras Ukmergės rj., 4 km į š. v. nuo Gelvonų. Plotas 17 ha. Ežeras ovalus; ilgis 570 m, didž. plotis 400 m, kranto linijos ilgis 1500 m. Krantai daugiausia žemi, pelkėti. Per Ž. e. teka Žuvinta (Šventosios kair. intakas). Prie ežero yra Žuvinčių kaimas. Ežeras skirtas mėgėjiškai žūklei.

ŽUVININKYSTĖ — žuvų ūkio šaka, apimanti žuvų veisimą, auginimą, racionalų žuvų išteklių naudojimą gamtiniuose ir dirbtiniuose vandens baseinuose; mokslas, tiriąs žuvų veisimą, auginimą, racionalią žvejybą.

Žuvų išteklių saugojimu ir didinimu Lietuvoje buvo šiek tiek rūpinamasi jau XV a. 1447 buvo išleistas įstatymas, draudžiąs pertvėrinėti upes, kad žuvys galėtų jomis laisvai plaukioti. XV a. prie malūnų buvo daromi tvenkiniai ir auginamos žuvys (daugiausia karosai). Žuvų tvenkiniai minimi 1560 žemės valdų inventoriuose. XIV—XVI a. didieji kun-ščiai turėjo vandens administratorių —„nevadininkų", kurie tvarkė žvejybą valst. valdų upėse ir ežeruose. Feodalai savo vandenyse galėjo elgtis kaip tinkami. XIX a. įvestos taisyklės, draudžiančios valst. vandenyse žvejoti neršto metu, badyti žuvį žeberklais. 1870—78 Verkiuose (prie Vilniaus) įrengta pirmoji Lietuvoje žuvivaisos įmonė. 1880—85 Trakų Vokėje (Vilniaus rj.) pagal M. *Girdvainio* projektą

Drevernos žuvininkystės ūkio prieplauka (Kuršių mariose)

Vasaknų žuvininkystės ūkio (Zarasų rj.) žvejai

įrengta dar viena žuvivaisos įmonė. 1919—40 žuvų ūkį, žvejybą tvarkė ir reguliavo Ž. ū. m-ja. Buvo išleista įstatymų, reguliuojančių ir reglamentuojančių žvejybą, nurodyta, kuriuo metu, kokio ilgio ir kokią žuvį buvo galima gaudyti.

Tarybų Lietuvoje, pradėjus vystyti žuvų ūkį moksl. pagrindais, susirūpinta žuvų veisimu, racionaliu jų išteklių naudojimu, žuvų apsauga. 1970 veikė 6 žuvivaisos įmonės: Trakų Vokės (įst. 1880), Ignalinos (įst. 1962), Rusnės (įst. 1962), Simno (įst. 1964), Žeimenos (Švenčionių rj., įst. 1965) ir Laukystos (Kaišiadorių rj., įst. 1966). Žuvivaisos įmonės nuo 1963 inkubuoja peledžių, žiobrių, seliavų, lydekų, lašišų ikrus ir augina žuvų lervutes, mailių, skirtus paleisti ežeruose ir upėse.

1969 į vidaus vandenis įleista apie 72 mln. įvairių vystymosi stadijų žuvų (1 lent.); peledžių lervučių — 41,1 mln. Į Lietuvos vidaus vandenis introdukuojamos ir juose aklimatizuojamos vertingų rūšių žuvys iš kitų vandens baseinų. 1953 iš Dvinos buvo atgabenta suaugusių sterlių ir 860 jų įleista į Nemuną. 1953—60 į Nemuną įleista daugiau kaip 2000 sterlių. 1955—66 į Arino (Molėtų rj.), Asalnų (Ignalinos rj.), Krakavo (Molėtų rj.), Luokesų (Molėtų rj.), Luodžio (Zarasų rj.), Lūšių (Ignalinos rj.), Seirijo (Lazdijų rj.), Šakarvų (Ignalinos rj.), Vilkokšnio (Trakų rj.), Žeimenų (Švenčionių rj.) ežerus įleista Ladogos ir Peipuso ežerų ripuso ikrų ir lervučių. 1953—57 į Ilgio (Ignalinos rj.), Obelijos (Alytaus rj.), Simno (Alytaus rj.) ežerus ir Kuršių marias įleista Kaspijos sazanų (reproduktorių). Sazanų gautų iš Baltarusijos tvenkinių, 1960 įleista į Vilnojos (Vilniaus rj.) ežerą. 1963 į Dunojaus ež. (Lazdijų rj.) įleista baltųjų amūrų. 1956—70 į Alaušo (Utenos rj.), Almajo (Ignalinos rj.), Dysnų (Ignalinos rj.), Ilgio (Ignalinos rj.), Kretuono (Švenčionių rj.) ežerus įleista daugiau kaip 17 mln. vad. stiklinių unguriukų, atvežtų iš Anglijos ir Prancūzijos. 1970 į Žeimenos upę įleista 76 200 lašišų ir 38 800 šlakių jauniklių. Ne visos

1 lent. **Lietuvos TSR žuvivaisos įmonių produkcija** (mln. vienetų)

	1966	1969
Lervutės	49,4	66,2
Mailius	—	0,5
Šiųmetukai	0,2	3,2
Metinukai	0,8	—
Dvivasariai	0,2	0,5

bandomos įveisti žuvys Lietuvoje prigijo. Kad žuvys turėtų daugiau maisto, 1960—61 Kauno mariose paleista iš p. Ukrainos atvežtų reliktinių Kaspijos vėžiagyvių. Iš čia vėžiagyviai perkeliami į ežerus. Ežerų, kuriuose įkurdinamos naujos žuvys, produktyvumas padidėja 3—5 ir daugiau kartų (bendras Lietuvos ežerų produktyvumas didesnis kaip 10 kg/ha).

Vidaus vandenų produktyvumas Lietuvoje didinamas, apsaugant žuvį neršto metu, saugant nerštavietes, įrengiant dirbtines nerštavietes, racionaliai žvejojant. Gamtos apsaugos k-tas nustato verslinės ir mėgėjiškos žvejybos terminus, kokias žuvis leidžiama ar draudžiama gaudyti, kiek galima sužvejoti, žuvų prekinius dydžius, ežerus, kuriuose draudžiama žvejoti. 1969 buvo 11 Ž. ūkių, auginančių žuvis tvenkiniuose. Jie turi daugiau kaip 3500 ha tvenkinių, kuriuose užaugina beveik 1000 t žuvies per metus (2 lent.). Be to, yra 9 Ž. ūkiai, kurie žuvų neaugina, o verčiasi tik *žvejyba*.

2 lent. **Lietuvos TSR žuvininkystės ūkių tvenkiniai ir jų produkcija 1969**

Ūkis	Ūkio įsteigimo data	Tvenkinių plotas (ha)	Užauginta žuvies (t)
Arnionių (Molėtų rj.)	prieš I pasaul. karą	678	91,4
Arvydų (Vilniaus rj.)	1905	390	8,1
Bubių (Šiaulių rj.)	XX a. pr.	336	12,8
Dūkšto	XIX a. pab.	144	5,0
Išlaužo (Prienų rj.)	1964	404	194,3
Padievyčio (Šilalės rj.)	1962	346	80,2
Pasruojės (Telšių rj.)	1963	234	63,7
Raseinių	1967	234	89,7
Šalčininkų	1964	275	49,6
Šilo Pavėžupio (Kelmės rj.)	XIX a. pr.	346	235,0
Vasaknų (Zarasų rj.)	1943	150	2,5

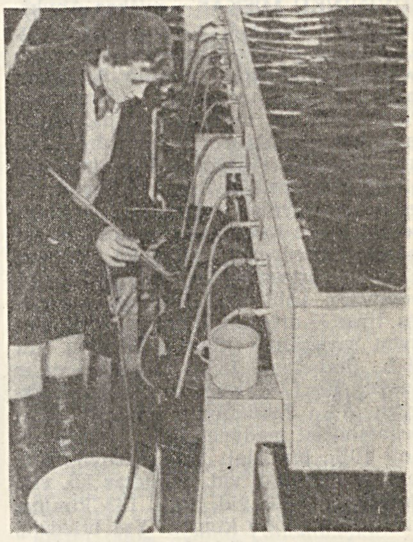

Žuvininkystė. Ikrų inkubavimas Ignalinos žuvivaisos įmonėje

Ž. klausimais XIX a. pab.—XX a. pr. rašė M. Girdvainis, C. Stanevičius, J. Šernas. 1919—40 Ž. tyrinėjo T. Ivanauskas, J. Maniukas, A. Rondomanskis, K. Ščesnulevičius, P. Šivickis. Taryb. metais Ž. klausimus daugiausia tiria *Zoologijos ir parazitologijos institutas* (ichtiologijos sektorius, hidrobiologijos sektorius, žuvivaisos laboratorija, geogr. skyrius). Taip pat Ž. klausimus tiria Botanikos in-tas — vandens mikrobiologiją, fitoplanktoną; Vilniaus un-to zool. katedra — kai kurių žuvų mitybą, nerštą, botanikos katedra — vandens augalus, fiz. geografijos katedra — ežerų hidrologinį režimą; Vilniaus Ped. in-to zool. katedra — Kauno marių zooplanktoną. Žuvininkystės v-bos centrinė žuvivaisos laboratorija tiria tvenkinių hidrochem. režimą, tręšimą, karpių maitinimą; Hidrotechnikos ir melioracijos in-tas — žuvų apsaugą hidrotechn. įrenginiuose, nerštaviečių apsaugą melioruojamuose ir tvarkomuose vandens baseinuose, ypač Nemuno užliejamosiose pievose. Ž. *Zoologija:* Ichtiologija.

Lit.: **J. Maniukas,** Kuršių marių biologinis produktyvumas ir žuvininkystės vystymosi perspektyvos.—,,Lietuvos TSR Mokslų akademijos Biologijos instituto darbai", t. 2, V., 1954; **Н. Мосевич, И. Манюкас,** Исследование некоторых озер Литовской ССР и перспективы их рыбохозяйственного использования.— ,,LTSR MA darbai", 1956, B 2; **A. Kublickas,** Ungurio mityba Kuršių mariose. — ,,LTSR MA darbai", 1957, B 2; **A. Kublickas,** Kai kurių bentofaginių žuvų mityba Kuršių mariose. — Ten pat; **И. Манюкас,** Некоторые данные о лососевых рыбах озер Литовской ССР.— Ten pat, 1957, B 4; **A. Minkevičius, E. Mardosaitė,** Dusios, Metelio ir Obelijos ežerų makrofitų bentosas ir fitoplanktonas. — ,,Lietuvos TSR Mokslų akademijos Biologijos instituto darbai", t. 3, V., 1958; **Б. Багджюс,** Материалы по промыслсго-биологической характеристике щуки *(Esox lucius)* залива Куршю марёс.— ,,LTSR MA darbai", 1959, B 1; **Б. Багджюс,** Результаты исследования биологии судака *(Lucioperca lucioperca)* залива Куршю марёс.— Ten pat; **R. Volskis,** Žuvininkystė ežeruose, V., 1959; **A. Grigelis** [ir kt.], Žuvininkystė, V., 1967.

ŽUVININKŲ MIŠKAS — miškas Anykščių rj., 6 km į š. v. nuo Troškūnų, 0,5 km į p. v. nuo Panevėžio—Švenčionėlių geležinkelio. Priklauso Anykščių miškų ūkio Juostininkų girininkijai. Plotas 1009 ha; medynų 862 ha. Reljefas lyguminis. Šiaurės rytuose pro Ž. m. teka Vašuoka (Viešintos kair. intakas). Miške yra 2 pelkės: Rujos (ji beveik visa išeksploatuota) ir Barnikių. Iš Rujos pelkės išteka Rekstinas (Juostos deš. intakas). Dirvožemiai velėniniai jauriniai gliejiški, priesmėliniai, ant riedulingų priemolių. Labiausiai paplitęs augavietės tipas — drėgnas šilagiris. 98% medynų savaiminės kilmės. Beržynų yra 46%, drebulynų 18%, baltalksnynų ir pušynų po 12%, eglynų 7%, juodalksnynų 5%. Jaunuolynai sudaro 36%, pusbrandžiai medynai 42%, pribręstantieji 10%, brandieji 12%. Medynų vid. amžius 29 metai, vid. bonitetas I,5, vid. skalsumas 0,79, vid. tūris 143 ktm/ha, vid. prieauga 4,9 ktm/ha. Yra briedžių, stirnų, šernų, usūrinių šunų, lapių, kiaunių, voverių, tetervinų, perkūno oželių; Rujos durpyno karjeruose peri antys. Miškas eksploatacinis. Per metus iškertama apie 3100 ktm.

ŽUVINTAI — kaimas Alytaus rj., Verebiejų apyl., 7 km į š. nuo Simno, Žuvinto ežero p. krante. 182 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Bambena (į Žuvinto ež.). Yra biblioteka. XVII a. ist. šaltiniuose minimas Ž. valsčius. 1827 buvo 246 gyventojai. B. Ditkevičius buržuazijos valdymo metais buvo suorganizavęs kaime LKP kuopelę. 1959 buvo 209 gyventojai.

ŽUVINTAS — ežeras Kapsuko rj., 19 km į p. r. nuo Kapsuko, 8 km į š. nuo Simno. Plotas 1032 ha, didž. gylis 2,5 m. Ežeras ištįsęs iš š. r. į p. v.; ilgis 5700 m, didž. plotis 3020 m, kranto linijos ilgis 16,5 km. Yra 2 salos (iš viso 8,8 ha). Krantai žemi, pelkėti (ežerą supa Žuvinto pelkė). Beveik visą dugną dengia molingas, kai kur karbonatingas sapropelis; jo sluoksnio vid. storis 2,3 m, didž. 3,7 m. Vietomis (daugiausia p. r. ir p. pakraštyje) dugne yra molio, smėlio. Į Ž. įteka Bambena ir dar 4 upeliai, išteka Dovinė (Šešupės deš. intakas). Ž. priklauso didelės vandens apykaitos ežerų klasei. Daugiausia vandens per Ž. prateka pavasarį. Žiemą vietomis ežeras užšąla iki dugno. Beveik visas ežero dugnas (95%) apaugęs. Tik š. r. gale augalijos danga neištisinė. Labiausiai paplitę siauralapiai švendrai, paprastosios nendrės, mažažiedės vandens lelijos, paprastosios lūgnės, plūduriuojančiosios plūdės, alijošiniai aštriai ir kietieji, trapieji, stambieji bei dygliuotieji maurabragiai. Iš viso rastos 138 makrofitų rūšys. Yra daug plūduriuojančių salų (jos užima apie 290 ha; sudarytos paprastai iš švendrų, rečiau nendrių, susipynusių šakniastiebių).

Ežere rastos 77 zooplanktono rūšys. Vidutinė metinė zooplanktono biomasė 936,6 mg/m^3 (pagal ją Ž. skiriamas prie vid. maistingumo ežerų). Daugiausia zooplanktono būna vasarą (1960 buvo net 1507 mg/m^3). Suregistruota daugiau kaip 1000 vabzdžių, kirmėlių, moliuskų ir kt. bestuburių rūšių. Iš ežere rastų 18 rūšių žuvų daugiausia yra lydekų, lynų, raudžių, kuojų, karšių, ešerių, plakių, paprastųjų karosų. Ežero plūduriuojančiose salose ir pakrantėse peri daug vandens paukščių, be to, nemažai jų nutupia čia pailsėti pavasarį ir rudenį. Ž. ežeras ir jo apylinkės paskelbtos ornitologiniu rezervatu (ž. *Žuvinto rezervatas*). Netoli ežero įsikūrę Riečių, Aleknonių, Žuvintų, Bambininkų, Daukšių kaimai.

Ž.— ledyninės kilmės ežeras, pasiekęs senatvės stadiją. Jo dubuo — pažemėjimo, susidariusio tarp 3 įv. krypties galinių morenų ruožų, dalis. Kita, didžioji šio pažemėjimo dalis yra virtusi pelke. Dabartiniai ežero kontūrai susiformavo maždaug prieš 2700 metų.

ŽUVINTO PELKĖ — pelkė Kapsuko rj., 7 km į š. v. nuo Simno. Didžiausia Lietuvos TSR pelkė. Plotas 6847 ha (pramoninis 5534 ha). Pelkė apie 14 km ištįsusi iš š. r. į p. v. lėkštame limnoglacialinės lygumos duburyje, kurį supa dugninės ir galinės morenos. Šiaurės vakaruose moreninis gūbrys skiria Ž. p. nuo Amalvų pelkės. Aplink Ž. p. yra velėninio jaurinio priemolio dirvos. Iš š. v. prieina Buktos miškas. Pelkės r. dalyje telkšo Žuvinto ež.; per pelkę ir ežerą teka Dovinė (Šešupės intakas), iki ežero vad. Bambena. Be to, pelkės p. pakraščiu į Žuvintą teka Kiaulyčia su sufozinės kilmės intaku Rude. Pelkę maitina gruntiniai vandenys, krituliai, iš dalies Dovinės potvyniai. Dovinė dalija pelkę į 2 dalis, kurių viduryje yra aukštapelkės, iškilusios maždaug 6,5 m aukščiau Žuvinto ež. lygio. Aukštapelkes sudaro kimininės plynės ir beveik koncentriškai jas supantys raistai ir plynraisčiai. Į p. v. nuo Dovinės esančioje aukštapelkės dalyje yra duburiuotųjų kompleksų. Aukštapelkių stuomenų papėdėje driekiasi siauri tarpinio tipo plynraisčiai ir plynės. Ž. p. pakraščiuose (išskyrus š. v.) — žemapelkė; joje vyrauja viksvynai ir viksviniai nendrynai, tik š. r. dalyje yra žemapelkinis liekna s. Aukštapelkė užima 3400 ha, žemapelkė 2000 ha, likusią dalį — tarpinio tipo pelkė. Žemapelkės durpių klode vyrauja viksvinės durpės. Apie 75% aukštapelkės durpių klodo sudaro kimininės durpės, likusią dalį — mediuminės. Durpių klodo didž. storis 8,1 m, vid. 3,9 m. Vid. susiskaidymas 22%, vid. peleningumas

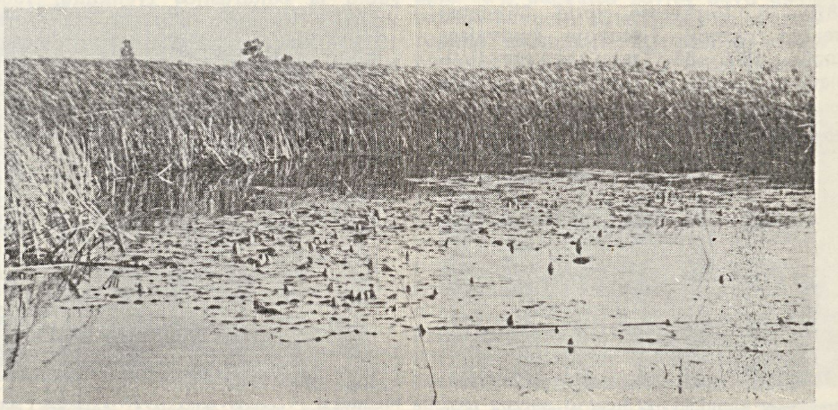

Žuvinto pelkė

8,7%. Durpių ištekliai 217 mln. m^3. Po durpėmis yra ežerinių nuosėdų sluoksnis (jo didž. storis 2,9 m). Pelkė susidarė, užželiant ledyninės kilmės ežerui, kurio liekana yra Žuvintas. Pelkėje peri daug vandens ir pelkių paukščių. Jos dalis — 2881 ha — įeina į *Žuvinto rezervatą*. Pelkės pakraščiuose įsikūrę Aleknonių, Bambininkų, Daukšių, Žuvintų kaimai.

ŽUVINTO REZERVĀTAS — ornitologinis rezervatas Kapsuko ir Alytaus rj., 15 km į p. r. nuo Kapsuko, 7 km į š. v. nuo Simno. Plotas 5421 ha; iš jų 1032 ha užima Žuvinto ež., 2881 ha — Žuvinto pelkės dalis, 1211 ha — Buktos miškas. Rezervate saugomi ir stebimi retai kitur Lietuvoje gyvenantys paukščiai (daugiausia vandens ir pelkių), reliktinės ir retos augalų rūšys. Rezervate auga 473 rūšių augalai; iš retesniųjų paminėtini: laplandinis gluosnis, šlaitinė rūgštynė, griovinė našlaitė, siauralapis gencijonas, kilnioji glindė. Yra 29 rūšių žinduolių: daug lapių, usūrinių šunų, ūdrų, stirnų, kiškių; pasitaiko barsukų, miškinių kiaunių, šermuonėlių, šeškų; gausu graužikų. Priskaičiuota 217 rūšių paukščių. Nuo 1937 Žuvinto rezervate kasmet peri gulbės nebylės. Ypač gausu ančių (daugiausia didžiųjų ir kryklių); daug laukių, kragų, krakšlių, kirų, lingių, tetervinų, pempių, griciukų, tikučių, vištelių, gaidukų; yra baublių. Rudenį ir pavasarį, paukščių traukimo metu, labai daug paukščių (gulbės giesmininkės, š. rūšių antys, želmeninės ir baltakaklės žąsys, jūrų ereliai, sakalai keleiviai, daugybė varnėnų) nutupia Žuvinte ir jo apylinkėse pailsėti.

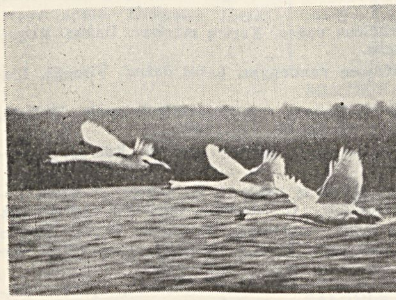

Gulbės Žuvinte

Į Žuvinto ež. ir jo apylinkių fauną dėmesys buvo atkreiptas XIX a. viduryje: 1855—62 paukščius stebėjo ir kolekcionavo Lenkijos mokslininkas V. Tačanovskis. Nuo 1920 ežero ir pelkės paukščius tyrinėjo prof. T. Ivanauskas, 1921—40 vabzdžius — A. Palionis, 1924—37 augaliją — botanikai K. Regelis, V. Kochas, J. Kuprevičius. 1937 Žuvinte įvestas rezervato režimas. Oficialiai Ž. r. buvo įsteigtas 1946. Jis buvo paskirtas Lietuvos TSR Mokslų akademijai, 1963 perduotas Gamtos apsaugos k-tui. Jame dirba Mokslų akademijos, Vilniaus un-to ir Vilniaus Ped. in-to biologai. 1960—61 Žuvinto rezervate dirbo Zoologijos ir parazitologijos in-to vadovaujama kompleksinė moksl. ekspedicija.

Lit.: **T. Ivanauskas,** Apie žvėris ir paukščius, V., 1956 [p. 209—230]; **T. Ivanauskas, J. Muraška, T. Zubavičius,** Žuvintas, V., 1961; Заповедник Жувинтас, Вильнюс, 1968; **В. Скуодис,** Жувинтас.— Заповедники Советского Союза, М., 1969.

ŽUVYS. Lietuvoje yra gėlavandenių (gyvenančių gėluosiuose vandenyse), įvairiavandenių, arba praeivių (vieną amžiaus dalį gyvenančių gėluosiuose vandenyse, kitą — jūroje arba vandenyne), ir jūrinių (gyvenančių jūroje) žuvų.

Gėluosiuose (vidaus) vandenyse gyvena (pastoviai ar laikinai) 53 rūšių Ž.: karpinių *(Cyprinidae)* šeimos 24 rūšys, lašišinių *(Salmonidae)* — 9, ešerinių *(Percidae)*, nėginių *(Petromyzonidae)* ir vijūninių *(Cobitidae)* — po 3, dyglinių *(Gasterosteidae)* ir erškėtinių *(Acipenseridae)* — po 2, kūjagalvinių *(Cottidae)*, lydekinių *(Esocidae)*, menkinių *(Gadidae)*, silkinių *(Clupeidae)*, stintinių *(Osmeridae)*, šaminių *(Siluridae)* ir ungurinių *(Anguillidae)* — po 1 rūšį. Gėlavandenių Ž. (su introdukuotomis) yra 43 rūšys. Iš introdukuotų (auginamų tvenkiniuose, įveistų ežeruose, upėse) Ž. aklimatizavosi sidabrinis karosas, laukinis karpis (sazanas), peledė, ežerinis sykas, upokšnių šalvis, vaivorykštinis upėtakis; bandoma aklimatizuoti baltąjį amūrą, čyrą, plačiakaktį ir sterlę. Įvairiavandenių Ž. yra 10 rūšių, iš jų 9 anadrominės (neršia upėse, auga ir bręsta jūroje), 1 rūšis (ungurys) katadrominė (neršia vandenyne, auga gėluosiuose vandenyse). Visos gėlavandenės ir įvairiavandenės Ž. surašytos lentelėje.

Baltijos jūroje prie Lietuvos krantų gyvena ne daugiau kaip 30 jūrinių Ž. rūšių. Pagr. verslovinės Ž. yra strimelė, arba Baltijos silkė *(Clupea harengus harengus membras)*, menkė *(Gadus morhua callarias)*, kilkė, arba šprotas, bretlingis *(Clupea sprattus balticus)*, upinė plekšnė *(Pleuronectes flesus)*, jūrinė plekšnė *(Platessa platessa)*. Mažesnę verslovinę reikšmę turi uotas *(Rhombus maximus)*, dar mažesnę — vėjažuvė *(Belone acus)*, keturūsė vėgėlė *(Enchelyopus cimbrius)*, skumbrė *(Scomber scombrus)*, limanda *(Limanda limanda)*, jūrinė vėgėlė *(Zoarces viviparus)*. Iš neverslovinių Ž. minėtinos: jūrinė adata *(Nerophis ophidion)*, builis *(Cottus scorpius)*, mažasis grundalas *(Gobius minutus)*, lumpenas *(Lumpenus lampretaeformis)*, jūrinė rupūžė *(Cyclopterus lumpus)*, didysis tobis *(Ammodytes lanceolatus)*, mažasis tobis *(A. tobianus)*.

Ž. pasiskirstymas vandens telkiniuose daugiausia susijęs su vandens telkinių pratekamumu, morfologine struktūra (baseino didumu, reljefu, plotu, forma, gyliu) ir vandens t-ra. **Upėse** yra skiriami keli Ž. pasiskirstymo regionai. **Upėtakiniam regionui** (pvz., Merkiui, Žeimenai ir jų intakams) yra būdinga smarki srovė, slenksčiai, akmenuotas dugnas, šaltas vanduo. Augalų reta. Užutakiuose tėkmė lėtesnė, gausiau augalų. Šiame regione labiausiai paplitę upėtakiai, rainės, gružliai, strepečiai, šapalai, rečiau aukšlės, ešeriai. **Kiršliniame regione** (pvz., Nemuno, Neries vidurupių aukštutinėse dalyse bei šių upių intakuose) tėkmė sraunoka, vanduo šaltokas ir apydrumstis. Dažnesnės Ž. — upėtakiai, kiršliai, lašišos, šlakiai, skersnukiai, retesnės — vėgėlės, šapalai, ūsoriai, lydekos. **Ūsoriniame regione** (pvz., Nemuno vidurupyje), palyginti su kiršliniu regionu, vandens srovė lėtesnė, vanduo šiltesnis ir drumstesnis, daugiau augalų. Jų dugnas žvirgždėtas arba smėlėtas. Dažnesnės Ž. — ūsoriai, šapalai, vėgėlės, lydekos, sterkai. **Karšiniame regione** (pvz., Nemuno žemupyje) vanduo teka lėtai, susidaro senvagių, žiogių. Dugnas smėlėtas, dumblinas, ypač įlankėlėse ir tarp bunų. Gausu augalų. Paplitusios Ž. — karšiai, plakiai, lydekos. **Ežerai** pagal būdingas jiems Ž. rūšis ir biologinį produktyvumą skirstomi į kelis tipus. **Seliaviniai ežerai** (pvz., Dusios, Platelių, Lūšių) — gilūs (vid. gylis 10—15 m); prie jų dugno t-ra vasarą 5—6°, žiemą 2—3°. Vanduo skaidrus. Dumblo nedaug. Siaura, truputį nutolusi nuo kranto vandeninių augalų juosta. Šie ežerai mezotrofiniai (vidutiniamaisčiai). Būdingos Ž.— seliavos, sykai. **Karšiniai ežerai** (pvz., Sartų, Obelijos, Galsto) vid. gilumo (5—10 m); prie dugno t-ra vasarą 7—10°, žiemą 1—2°. Daug dumblo, gausu minkštosios augalijos. Pereinantys iš mezotrofinių į eutrofinius. Pagrindinės Ž. — karšiai, nemažai stintų, mažiau seliavų. **Sterkiniai ežerai** (pvz., Dysnų, Tausalo) — negilūs (3—5 m); vandens t-ra vienoda iki dugno. Vanduo drumstas. Nemažai dumblo. Platoka vandeninių augalų juosta. Pereinantys iš mezotrofinių į eutrofinius (gausiamaisčius). Pagrindinės Ž.— sterkai, unguriai, stintos. **Lydekiniai ir lyniniai ežerai** (pvz., Žuvinto, Kertuojų, Išnarų) — seklūs (vid. gylis iki 3 m), uždumblėję, užželiantys; jų terminis režimas panašus į negilių ežerų. Daugiausia eutrofiniai, pereinantys į hipertrofinius. Pagrindinės Ž. — lydekos, lynai, karosai. Kuojos, ešeriai, aukšlės paplitusios įv. tipų ežeruose.

Apie 70% Lietuvos gėlųjų vandenų Ž. rūšių yra bentofagės (mintančios dugniniais gyvūnais, iš dalies ir smulkiais augalais), apie 10% — ichtiofagės (mintančios kt. žuvimis). Likusių rūšių Ž. yra planktofagės (mintančios tik zooplanktonu) ir augalėdės bei mintančios mišriu maistu.

Labiausiai paplitusios Lietuvos gėlųjų vandenų Ž. ligos: **infekcinės** — karpių, sazanų odos, vidaus organų raudonligė; šių Ž. žiaunų puvinys (branchiomikozė); įvairių Ž. odos dermatomikozė; **invazinės** — karpinių Ž. odos, raumenų gumbinė liga; įvairių Ž. odos, žiaunų ichtioftiriozė, piscikoliozė, glochidiozė, arguliozė; karpių, sazanų jauniklių odos, žiaunų chilodoneliozė; įv. amžiaus šių Ž. žiaunų daktiliogirozė; įvairių Ž. akių parazitinė katarakta (dip-

ILIUSTRACIJOS ĮKLIJOJE prie p. 449 ir 913

LIETUVOS GĖLAVANDENĖS IR ĮVAIRIAVANDENĖS ŽUVYS

Šeimos ir rūšys	Pirmą kartą neršiančių patelių				Paplitimas, mityba, reikšmė
	amžius (metais)	ilgis* (cm)	svoris (g)	neršto laikas (mėnesiai)	
DYGLINĖS					
Dyglė devynspyglė, *Pungitius pungitius*	1	~5 (L)	~0,5	V—VIII	Stovinčių ir tekančių vandenų užželusiuose pakraščiuose, kūdrose, durpynų duobėse. Dažnoka. Planktofagė. Neverslovinė.
Dyglė trispyglė, *Gasterosteus aculeatus*	1	5—7 (L)	2—5	V—VI	Kuršių mariose — labai dažna; upėse ir kai kuriuose ežeruose — dažnoka. Minta smulkiais gyvūnais, žuvų ikrais bei jų lervomis. Mažavertė, verslovinė Kuršių mariose.
ERŠKETINĖS					
Erškėtas atlantinis, *Acipenser sturio*	10—14	120—150 (L)	50 000—60 000	V—VI	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Nemuną. Neršia srauniame vandenyje. 1—1,5 metų amžiaus jaunikliai migruoja į jūrą. Labai retas, nykstantis. Bentofagas. Labai vertingas.
Sterlė, *Acipenser ruthenus*	6—7	35—40 (L)	250—300	V—VI	Atgabenta iš Dvinos. Įveista Nemune, Kauno mariose. Reta. Bentofagė. Labai vertinga.
EŠERINĖS					
Ešerys, *Perca fluviatilis*	3	12—14 (l)	35—50	IV—V	Stovinčiuose ir tekančiuose vandenyse. Dažnas. Stambesnieji ichtiofagai, smulkesnieji bentofagai. Vertė vidutinė, verslovinis. Ž. *Ešeriai.*
Pūgžlys, *Acerina cernua*	1—2	6—8 (l)	5—10	IV—V	Stovinčiuose ir tekančiuose vandenyse. Dažnas. Bentofagas, be to, ėda žuvų ikrus ir jų lervas. Vertė vidutinė, verslovinis.
Sterkas, *Lucioperca lucioperca*	3—4	34—40 (l)	570—900	V	Kuršių mariose — labai dažnas; Kauno mariose ir Dysnų ežere dažnas, Nemune — dažnokas; įveistas Tausalo ir Luodžio, veisiamas ir kt. ežeruose. Ichtiofagas. Labai vertingas, verslovinis. Ž. *Sterkai.*
KARPINĖS					
Amūras baltasis, *Ctenopharyngodon idella*	6	45—50 (l)	~3000	IV—VIII	Atgabentas iš Amūro upės. Auginamas Arnionių, Bubių, Išlaužo tvenkiniuose, Dunojaus ežerėlyje. Augalėdis. Vertingas.
Aukšlė paprastoji, *Alburnus alburnus*	2	7—9 (l)	6—10	V—VII	Stovinčiuose ir tekančiuose vandenyse. Labai dažna. Pelaginė. Minta zooplanktonu, vabzdžiais. Mažavertė, verslovinė.
Aukšlė srovinė, *Alburnoides bipunctatus*	2	5—6 (l)	2—3	V—VI	Sraunesnėse upių vietose. Apyretė. Minta zooplanktonu, smulkiais vabzdžiais. Neverslovinė.
Gružlys, *Gobio gobio*	2	6—8 (l)	5—7	V—VI	Sraunesnėse upių vietose ir Kuršių mariose — labai dažnas; pratekamuose ežeruose — retokas. Bentofagas. Vartojamas jauku plėšriosioms žuvims gaudyti.
Karosas paprastasis, *Carassius carassius*	3—4	11—13 (l)	50—80	V—VII	Uždumblėjusiuose ežeruose, kūdrose. Dažnokas. Bentofagas ir augalėdis. Vertė vidutinė, verslovinis.
Karosas sidabrinis, *Carassius auratus gibelio*	3—4	20—24 (l)	250—400	V—VII	Kilęs iš Tolimųjų Rytų. Auginamas tvenkiniuose, įveistas kai kuriuose mažuose ežeruose. Visaėdis. Vertė vidutinė, verslovinis.
Karpis, *Cyprinus carpio*	4	35—40 (l)	2000—2500	V—VII	Pagrindinė tvenkinių žuvis. Įveistas ir kai kuriuose mažuose ežeruose. Visaėdis. Vertingas, verslovinis. Ž. *Karpiai, Sazanai.*
Karšis, *Abramis brama*	8—9	29—32 (l)	550—750	V—VI	Kuršių ir Kauno mariose, vid. gylio ežeruose — dažnas; kt. ežeruose, t. p. upėse — retesnis. Bentofagas. Vertingas, verslovinis. Ž. *Karšiai.*
Kartuolė, *Rhodeus sericeus*	2—3	5—6 (l)	4—5	IV—V	Ežeruose ir lėtai tekančiose upėse, Kuršių mariose. Dažna. Augalėdė. Vertė labai maža.
Kuoja, *Rutilus rutilus*	4—5	12—16 (l)	70—100	IV—V	Stovinčiuose ir tekančiuose vandenyse. Labai dažna. Visaėdė. Mažavertė, verslovinė.
Lynas, *Tinca tinca*	4—5	20—25 (l)	150—350	VI—VII	Stovinčių vandenų dumblingose ir prižėlusiose vietose. Dažnas. Bentofagas. Vertingas, verslovinis. Ž. *Lynai.*
Meknė, *Leuciscus idus*	4—5	25—28 (l)	200—300	IV—V	Upėse, didesniuosiuose ežeruose, Kuršių mariose. Retoka. Bentofagė. Vertė vidutinė.
Ožka, *Pelecus cultratus*	4	~26 (l)	~175	V—VI	Kuršių marių p. dalyje — dažna, centr. ir š. dalyse — retoka. Pelaginė. Minta zooplanktonu, vabzdžiais. Mažavertė, verslovinė.
Plačiakaktis, *Hypophthalmichthys molitrix*	5	~50 (l)	~2400	VIII—IX	Atgabentas iš Amūro upės. Auginamas Arnionių, Bubių, Išlaužo tvenkiniuose, Dunojaus (Lazdijų rj.) ežerėlyje. Augalėdis. Vertingas.
Plakis, *Blicca bjoerkna*	4—5	12—14 (l)	40—70	V—VI	Kuršių ir Kauno mariose — labai dažnas; ežeruose, upėse — dažnas. Bentofagas. Mažavertis, verslovinis.
Rainė, *Phoxinus phoxinus*	2—3	5—7 (l)	2—4	IV—VI	Srauniose upelių ir upių vietose. Dažnoka. Minta zooplanktonu, vabzdžių lervomis. Neverslovinė.
Raudė, *Scardinius erythrophthalmus*	4—5	10—15 (l)	20—75	V—VII	Stovinčių vandenų prižėlusiuose pakraščiuose. Dažna. Visaėdė. Mažavertė, verslovinė.
Salatis, *Aspius aspius*	4—5	30—35 (l)	350—600	IV—VI	Kuršių ir Kauno mariose, didesniosiose upėse. Dažnas. Ichtiofagas. Verslovinis.
Saulažuvė, *Leucaspius delineatus*	1	4—6 (l)	1—2	V—VI	Stovinčių vandenų prižėlusiuose pakraščiuose. Dažnoka. Planktofagė. Neverslovinė.
Skersnukis, *Chondrostoma nasus*	3—4	23—26 (l)	200—280	IV—V	Nemuno ir Neries vidurupiuose. Dažnas. Augalėdis. Vertingas, verslovinis.
Strepetys, *Leuciscus leuciscus*	3	12—14 (l)	35—50	IV—V	Upėse ir pratekamuose ežeruose. Dažnas. Bentofagas, minta ir vabzdžiais. Neverslovinis.
Sapalas, *Leuciscus cephalus*	4—5	18—24 (l)	110—220	V—VI	Upėse — dažnas; pratekamuose ežeruose — retokas. Bentofagas, iš dalies ichtiofagas. Vertė vidutinė.
Ūsorius, *Barbus barbus*	4—5	27—32 (l)	300—450	V—VI	Nemuno ir Neries vidurupiuose. Dažnas. Bentofagas. Vertingas, verslovinis.
Žiobrys, *Vimba vimba*	5—6	24—26 (l)	250—320	V—VI	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Nemuną ir jo intakus. Dažnas. Antramečiai jaunikliai išplaukia į jūrą. Bentofagas. Labai vertingas, verslovinis. Ž. *Žiobriai.*

* *(l)* — nuo žiomenų pradžios iki kūno žvynuotosios dalies pabaigos;
(L) — nuo žiomenų pradžios iki uodegos peleko pabaigos;
(lc) — nuo žiomenų pradžios iki uodegos peleko vid. spindulio pabaigos

Šeimos ir rūšys	Pirmą kartą neršiančių patelių				Paplitimas, mityba, reikšmė
	amžius (metais)	ilgis* (cm)	svoris (g)	neršto laikas (mėnesiai)	
	KŪJAGALVINĖS				
Kūjagalvis paprastasis, *Cottus gobio*	2	~8 (l)	~8	IV—V	Sraunesniosiose upelių ir upių vietose — retas, pratekamuose ežeruose — labai retas. Bentofagas. Neverslovinis.
	LAŠIŠINĖS				
Čyras, *Coregonus nasus*	6—7	~40 (lc)	~800	X—XI	Atgabentas iš Sibiro vandenų. Auginamas Simno žuvivaisos įmonės tvenkiniuose. Bentofagas. Labai vertingas.
Kiršlys, *Thymallus thymallus*	3—4	20—25 (lc)	85—120	V	Nemuno, Neries vidurupiuose ir kai kuriuose intakuose (pvz., Merkyje, Žeimenoje). Retokas. Bentofagas. Labai vertingas.
Lašiša, *Salmo salar*	4—7	50—75 (lc)	850—7000	X—I	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Nemuno intakus. Negausi, retėjanti. 2—3 metų amžiaus jauniklės migruoja į jūrą. Suaugusios gėluosiuose vandenyse neminta. Labai vertinga. Verslovinė žūklė ribojama. Ž. *Lašišos.*
Peledė, *Coregonus peled*	2—3	~28 (lc)	~300	XI	Atgabenta iš Sibiro vandenų. Įveista tvenkiniuose, ežeruose. Planktofagė. Labai vertinga, verslovinė. Ž. *Peledės.*
Seliava, *Coregonus albula*	2—3	14—18 (lc)	30—50	XI—XII	Didesniuosiuose, gilesniuosiuose ežeruose. Dažna. Planktofagė. Labai vertinga, verslovinė. Ž. *Seliavos.*
Sykas, *Coregonus lavaretus*	5—6	27—38 (lc)	200—700	XI—XII	Kuršių mariose ir Platelių ežere. Dažnokas. Iš Kuršių marių rudenį jaunikliai migruoja į jūrą. Lūšių ir Trakų ežeruose įveistas iš Peipaus ežero. Bentofagas. Labai vertingas, verslovinis. Ž. *Sykai.*
Šalvis upokšninis, palija, *Salvelinus fontinalis*	2—3	~18 (lc)	~110	X—XII	Kilęs iš Š. Amerikos. Auginamas Aukštadvario, Trakų Vokės tvenkiniuose. Įveistas Vokėje (Neries intake). Bentofagas ir ichtiofagas. Labai vertingas.
Šlakis, *Salmo trutta*	5—6	50—60 (lc)	1500—2500	IX—XI	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Kuršių marias, Nemuną ir jo intakus. Dažnokas, retėjantis. 2—4 metų amžiaus jaunikliai migruoja į jūrą. Bentofagas ir ichtiofagas. Labai vertingas. Verslovinė žūklė uždrausta. Šlakio pastoviai gyvenanti upeliuose susmulkėjusi forma yra margasis upėtakis (*S. t. fario*). Ž. *Upėtakiai.*
Upėtakis vaivorykštinis, *Salmo gairdnerii*	3—4	~23 (lc)	~200	IV—V	Kilęs iš Š. Amerikos. Auginamas Aukštadvario, Trakų Vokės ir Verkių tvenkiniuose, Žeimenos žuvivaisos įmonės tvenkiniuose. Bentofagas ir ichtiofagas. Labai vertingas. Ž. *Upėtakiai.*
	LYDEKINĖS				
Lydeka, *Esox lucius*	3—4	35—45 (l)	550—800	III—V	Ežerų ir upių užžėlusiuose pakraščiuose. Dažna. Ichtiofagė. Vertinga, verslovinė. Ž. *Lydekos.*
	MENKINĖS				
Vėgėlė, *Lota lota*	4	~40 (L)	~500	XI—II	Kuršių ir Kauno mariose, upėse, pratekamuose ežeruose. Dažna. Ichtiofagė, minta ir vėžiais. Vertinga, verslovinė.
	NĖGINĖS				
Nėgė jūrinė, *Petromyzon marinus*	...	60—80 (L)	700—1100	III—V	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Kuršių marias ir Nemuno deltą. Labai reta. Suaugusios gėluosiuose vandenyse neminta. Vertinga.
Nėgė mažoji, *Lampetra planeri*	4—5	12—17 (L)	3—8	V	Upėse ir upeliuose. Dažna. Suaugusios neminta, po neršto žūsta. Vartojamos jauku žuvims gaudyti.
Nėgė upinė, *Lampetra fluviatilis*	7—8	31—40 (L)	40—200	V	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Nemuną ir jo intakus. Jaunikliai po 5—6 metų migruoja į jūrą. Dažna. Suaugusios gėluosiuose vandenyse neminta, po neršto žūsta. Vertinga, verslovinė.
	SILKINĖS				
Perpelė, *Alosa fallax*	3—4	30—33 (lc)	350—450	V—VI	Iš Baltijos j. plaukia neršti į Kuršių marias ir Nemuno deltą. Šiųmetukai migruoja į jūrą. Suaugusios gėluosiuose vandenyse neminta, po neršto grįžta į jūrą. Labai vertinga, verslovinė.
	STINTINĖS				
Stinta, *Osmerus eperlanus*	1—2	5—12 (lc)	2—20	IV—V	Kuršių mariose ir Nemuno žemupyje labai dažna, didesniuosiuose ir gilesniuosiuose ežeruose dažna. Iš Kuršių marių dalis stintų plaukia maitintis į Baltijos j. Planktofagė. Vertinga, verslovinė. Ž. *Stintos.*
	ŠAMINĖS				
Šamas, *Silurus glanis*	4—5	50—60 (L)	1000—2000	V—VIII	Didesniosiose upėse ir pratekamuose ežeruose. Retokas. Ichtiofagas, minta ir varlėmis, vandens paukščiais. Vertingas. Ž. *Šamai.*
	UNGURINĖS				
Ungurys, *Anguilla anguilla*	~8	~60 (L)	~400	...	Iš Atlanto vandenyno jaunikliai plaukia į Baltijos j., Kuršių marias, Nemuną, jo intakus ir ežerus. Kuršių mariose ir Nemuno žemupyje — dažnas; kt. vandenyse — retas. Iš v. Europos atgabentas mailius papildomai leidžiamas į ežerus. Bentofagas ir ichtiofagas. Labai vertingas, verslovinis. Ž. *Unguriai.*
	VIJŪNINĖS				
Kirtiklis, *Cobitis taenia*	2	6—7 (L)	3—4	V—VII	Pratekamų ežerų pakraščiuose. Dažnas. Minta smulkiais gyvūnais. Neverslovinis.
Šlyžys, *Nemachilus barbatulus*	2—3	6—10 (L)	4—7	IV—V	Mažose, akmeningose upėse. Dažnas. Minta smulkiais gyvūnais, ikrais. Neverslovinis.
Vijūnas, *Misgurnus fossilis*	3	~18 (L)	...	V—VI	Stovinčių vandenų dumblingose vietose. Retokas. Bentofagas. Neverslovinis.

lostomatozė); įvairių Ž. odos, raumenų, žiaunų juodadėmė; karpinių Ž. odos, raumenų opistorchozė; šių Ž. kūno ertmės liguliozė; plėšriųjų Ž. raumenų, vidaus organų difiliobotriozė; lynų, seliavų, peledžių žiaunų ergaziliozė; karosų odos lerneozė.

Iki XX a. pradžios Lietuvos vidaus vandenyse, ypač Kuršių mariose ir Nemune, buvo gausu lašišų, erškėtų, sparių, o ežeruose — sykų. Pastaraisiais metais lašišų sužvejojama retai, erškėtų — dar rečiau, o sparių visai neaptinkama. Kai kurios taryb. laikotarpiu aklimatizuotos Ž., pvz., sidabrinis karo-

sas, sazanas, peledė, jau tapo verslovinėmis.

Ž. išteklius saugo gamtos apsaugos įstatymas (1959), žuvų apsaugos Lietuvos TSR vidaus vandenyse įstatymas (1965) ir žūklės Baltijos baseine taisyklės (1960). Pastarosios taikomos Kuršių mariose. Šie įstatymai ir taisyklės nustato, kada ir kur draudžiama žvejoti, draudžia naudoti kai kuriuos žūklės įrankius ir būdus, nustato saugomų Ž. mažiausius verslovinius dydžius, atitinkamus žvejybinių tinklų akių dydžius, neverslovinio dydžio Ž., leidžiamas priegaudos normas bei vertingų Ž. sugavimo limitus.

Lietuvoje Ž. ženklinti pradėta 1958 Kuršių mariose (karšius ir sterkus) ir 1959 — Nemune (žiobrius). Ženklinimas padėjo išaiškinti šių Ž. neršto, gyvenimo vietų ir žiemojimo kelius bei arealus, kelionių iš gėlųjų vandenų į jūrą ir atgal laiką ir trukmę.

Ž. dar *Zoologija:* Ichtiologija, *Žuvininkystė, Žvejyba, Žuvies pramonė.*

Ž. LIAUDIES KŪRYBOJE. Pagal liet. mitologiją Ž. žmogui teikė vaisingumo, gyvybingumo. Ž. yra neretas vaizdavimo objektas liet. tautosakoje. Apie jas dainuojama žvejų ir kt. žanrų dainose („Eisim eisim, mieli broliai, marių žuvų gaudyt"; „Karšės neršėjo, starkai šokinėjo žalioje Krokų lankoje"). Dainose Ž. įvaizdis kartais simbolizuoja mergelę. Stebuklinėse pasakose minimas žuvų karalius, gyvulinėse pasakose („Kiaulė ir žuvis"; „Lydys ir ešerys") pasakojama apie Ž. savybes, etiologinėse sakmėse aiškinama, iš kur atsirado Ž. pelekai, ešerio dygliai. Patarlėse ir priežodžiuose Ž. įvaizdžiu apibendrinama žmonių gyvenimo reiškiniai („Kame žuvis be ašakų, mėsa be kaulų"; „Lovoj gulėdamas, žuvies nesugausi", „Tyli it žuvis vandeny"; „Žuvis ieško kur giliau, žmogus — kur geriau"). Ž. menamos mįslėse ir minklėse. Ž. motyvų yra kraičio skrynių, langų, kilimų ornamentikoje, taip pat dabartiniuose keramikos, gintaro, medžio, odos, metalo dirbiniuose. Iš Ž. vardų yra kilę kai kurie ežerų ir upių vardai (Aukšlinis, Ešerinis, Karosupis, Karpiškis, Lydekis, Lydekupis, Lynežeris, Raudupis, Šamukas, Vėgėlė, Žiobriškė, Žuvinė, Žuvintas), žmonių pavardės (Ešerys, Karosas, Karpis, Karšys, Lydeka, Mekšraitis, Pyplys, Unguraitis, Žuvelis).

Lit.: **T. Ivanauskas** [ir kt.], Lietuvos gėlųjų vandenų žuvys, V., 1956; **И. Манюкас,** Некоторые данные о лососевых рыбах озер Литовской ССР.—„Труды АН Литовской ССР", 1957, В 3; **И. Манюкас,** Ихтиофауна, состояние запасов и промысел рыб в заливе Куршю марес.— Куршю марес (Итоги комплексного исследования), Вильнюс, 1959; **J. Maniukas,** Baltijos jūros prie Lietuvos TSR krantų kompleksiniai tyrimai (Žuvys).—„LTSR MA darbai", 1961, C 3; **И. Манюкас,** Комплексное ихтиологическое исследование Каунасского водохранилища (2. Ихтиофауна и ее направленное формирование). — „Труды АН Литовской ССР", 1964, В 2.

„ŽVAIGŽDĖ" — **1.** Liberalinė lietuvių švietimo draugija, veikusi 1906—18 Rygoje. Įkurta A. Buivydo, L. Jakavičiaus, P. Mašioto (pirmasis draugijos v-bos pirmininkas), M. Šikšnio, K. Venclausko, K. Vizbaro ir kitų iniciatyva. Turėjo apie 700 narių. Rygos priemiesčiuose išlaikė penkias lietuvių pr. m-las (1914 jose mokėsi 514 mokinių). Prie m-lų veikė vakariniai suaugusiųjų kursai. M-lose dirbo mokytojai O. Dvariškytė, S. Lansbergaitė, M. Misiūnaitė, Z. Orlauskaitė, O. Rakštienė ir kt. Ped. darbui vadovavo P. Mašiotas ir M. Šikšnys. „Ž." turėjo biblioteką, chorą, artistų mėgėjų būrelį, rengė paskaitas, koncertus, pasilinksminimus; jų pajamas skyrė m-loms išlaikyti.

2. Klerikalinis JAV lietuvių laikraštis, ėjęs 1901—44. 1901—03 leido ir redagavo kun. V. Varnagiris Niujorke. 1903 kun. A. Milukas laikraštį pirko ir perkėlė į Šenandorą, 1909 — į Filadelfiją. Nuo 1903 redagavo J. Pranaitytė. Iki 1923 ėjo kas savaitę, 1923—26 — kas mėnesį, nuo 1926 — keturiskart per metus.

3. Klerikalinis mėnesinis žurnalas, ėjęs 1920—40 Kaune. Iki 1926 leido Šv. Kazimiero d-ja, nuo 1926 — jėzuitai. Redagavo kun. M. Vaitkus, kun. J. Paukštys.

4. Tarybinis Švenčionių rj. laikraštis, einantis nuo 1951 dukart per savaitę. Tapatus leidinys rusų kalba —„Zvezda".

5. Tarybinis Pakruojo rj. laikraštis, ėjęs 1951.I.I—1962.IV.25 dukart per savaitę.

6. Tarybinis buvusio Ariogalos rj. laikraštis, ėjęs 1951.I.17—1962.IV.22 dukart per savaitę.

„ŽVAIGŽDĖLĖ"— klerikalinis vaikų savaitraštis, ėjęs 1916.III.15—XII.22 Petrograde. Leido J. Narjauskas, redagavo K. Rėklaitis.

„ŽVAIGŽDIKIS"— teatro trupė, veikusi 1931—32 Kaune. Vadovas V. Bičiūnas; dailininkai S. Ušinskas, M. Ginsburgas, V. Bičiūnas; kompozitoriai J. Karnavičius, V. Kuprevičius. Spektaklius režisavo V. Bičiūnas, M. Kukinas. Trupę sudarė aktoriai B. Baltys, P. Gintalas, C. Griniūtė, F. Jakštas, J. Linkevičius, N. Namikaitė-Bičiūnienė, E. Petrikaitė, J. Rakštytė, J. Sliesoraitis, B. Smolskis, E. Vaičiūnas, A. Vaitiekūnas, A. Vedegys ir kt. Pastatė P. Gintalo „Septynerias duris" („Dangaus svečią"), V. Bičiūno „Ponią Barbę" (sulietuvinta G. Zapolskos pjesė „Ponios Dulskos moralė") ir kt. Vaidino daugiausia provincijoje.

„ŽVAIGŽDŪTĖ"— **1.** Klerikalinis vaikų laikraštėlis, ėjęs 1923—40 Kaune. Iki 1931 mėnesinis, vėliau dvisavaitinis. Iki 1934 leido Lietuvių katalikų blaivybės d-ja, vėliau jėzuitai, „Maldos" b-vė. Redagavo mkt. S. Tijūnaitis, kunigai J. Blažys, J. Kuzmickis. Bendradarbiavo B. Brazdžionis, V. Tamulaitis, L. Žitkevičius ir kt. Nuo 1927 buvo leidžiamos „Ž." skaitytojų surinktos pasakos („Mūsų pasakos", 5 kn., 1927—32).

2. Tarybinis mėnesinis vaikų žurnalas, ėjęs 1950—57 Vilniuje. Leido LLKJS CK. Redagavo M. Sluckis, S. Laurinaitis, A. Vasiliauskas. Bendradarbiavo rašytojai V. Grybas, K. Kubilinskas, J. Kotliaras, J. Macevičius, Br. Mackevičius, A. Matutis, E. Mieželaitis, J. Šimkus, E. Tautkaitė, dailininkai S. Krasauskas, G. Kuniškis, J. Mackonis, A. Makūnaitė, G. Marengolcas, P. Rauduvė, S. Rozinas, G. Rozinienė, D. Tarabildienė.

ŽVALGĀKALNIS — kaimas Širvintų rj., Čiobiškio apyl., 4 km į š. v. nuo Čiobiškio, Neries deš. krante. 49 gyv. (1970). Ist. šaltiniuose Ž. minimas 1385. 1959 buvo 81 gyv.

ŽVALGÝBA — slaptoji politinė *policija,* 1919—40 įvairiais pavadinimais veikusi Lietuvoje. Ž. uždavinys buvo kovoti su rev. judėjimu, ypač su LKP veikla, stiprinti kapit. santvarką ir burž. diktatūrą, t. p. kovoti su užsienio valstybių žvalgomuoju darbu Lietuvoje. Lietuvos burž. valstybės gyvavimo pradžioje politinės policijos funkcijas vykdė kar. organai — Gen. štabo žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalis. Tuo metu jos veiklai vadovavo M. Lipčius, J. Budrys-Polovinskas ir kt. Jie savo darbą tvarkė pagal caro Rusijos polit. policijos pavyzdį ir rėmėsi jos patyrimu (Lietuvoje dirbo buvę žymūs jos darbuotojai — V. Sizichas, F. Dunajevas ir kt.). 1923 polit. sekimo darbas buvo perduotas Vidaus reikalų m-jos kriminalinės policijos B skyriui (viršininkas A. Račys), kuris 1924 buvo pavadintas polit. policijos skyriumi. 1933 polit. policijos funkcijas perėmė valst. saugumo policija, pavaldi Vidaus reikalų m-joje naujai sukurtam Valst. saugumo departamentui. Lietuva buvo suskirstyta į valst. saugumo apygardas (centrai Kaune ir Klaipėdoje, nuo 1939 ir Vilniuje) ir bendras saugumo ir kriminalinės policijos apygardas (centrai Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir Ukmergėje). Apygardos buvo suskirstytos rajonais: Kaune ir Vilniuje jų buvo po keletą, Klaipėdos krašte — keliolika, kitur rajonai teritoriniu atžvilgiu sutapo su apskritimis (išskyrus Šiaulių apskritį, turėjusią 3 rajonus). Valst. saugumo departamentas (dir. A. Povilaitis) turėjo agentūrinį skyrių, kuris tvarkė polit. sekimo darbą revoliucinėse, antifašistinėse, opozicinėse partijose ir kt. org-jose; ypatingąjį skyrių, kurio agentai sekė įtariamuosius asmenis ir saugojo vyriausybės narius; kvotų, žinių ir identifikacijos skyrius, kurie vedė kvotas, tvarkė įskaitą ir sistemino gautą iš kt. skyrių medžiagą. Tokia Ž. struktūra išliko beveik nepasikeitusi iki pat faš. valdžios nuvertimo 1940, kai visa Lietuvos burž. valstybės žvalgomojo ir baudžiamojo aparato sistema buvo likviduota.

Ž. buvo vienas patikimiausių burž. santvarkos Lietuvoje ramsčių. Ji vykdė polit. sekimą, vedė kvotą polit. bylose, rengė kaltinamąją medžiagą prieš rev. judėjimo dalyvius, perduodavo ją teismo organams, kad šie iškeltų baudžiamąsias bylas, arba adm. organams (miestų ir apskričių komendantams, apskričių viršininkams), kad nubaustų adm. tvarka. Neretai savo iniciatyva arba vyriausybės pavedimu Ž. organizuodavo melagingais provokatorių ir išdavikų parodymais pagrįstas bylas (kupininkų procesas 1923—26, keturių LKP vadovų teismo parengimas po 1926 faš. perversmo ir kt.). Kvotos metu revoliucionieriai dažnai būdavo žiauriai kankinami (pvz., O. Šmeigauskaitės ir kt. kankinimas elektros srove).

Siekdama savo tikslų daugiausia per slaptą agentūrą, kurią stengėsi įdiegti revoliucinėse, antifašistinėse, opozicinėse partijose ir kt. org-jose, Ž. visą savo egzistavimo laiką naudojo polit. provo-

kacijos metodus. LKP atliko didelį darbą, demaskuodama ir izoliuodama Ž. agentus, reikalaudama, kad kom. org-jų nariai būtų budrūs ir griežtai laikytųsi konspiracijos taisyklių. Masiniais suėmimais Ž. stengėsi palaužti rev. ir antifaš. judėjimo dalyvių kovingumą, sumažinti jų veiklos efektyvumą; ji skleidė revoliucionierių tarpe likvidatorines nuotaikas, tautinę neapykantą. Ž. rėmė įv. reakcines, nacionalistines org-jas (Šaulių s-gą ir kt.), kurios savo ruožtu teikė jai visokeriopą pagalbą.

Iš pradžių Ž. ypač glaudžiai bendradarbiavo su Vokietijos kar. žvalgyba ir polit. policija. Vėliau ji daugiau bendradarbiavo su kitų kapit. valstybių (ypač Latvijos, Estijos, Suomijos) polit. policijomis, kartu su jomis vykdė bendras akcijas prieš darbo žmonių kovą dėl politinio ir ekonominio išsivadavimo. 1939 ir 1940 Lietuvos faš. vyriausybė, pasiuntusi Ž. vadovą A. Povilaitį į Berlyną, mėgino per jį užmegzti priešiškus Tarybų Sąjungai ryšius su hitlerine Vokietija ir pajungti Lietuvą hitlerinės Vokietijos globai. 1940 atkūrus Lietuvoje taryb. santvarką, daug Ž. tarnautojų pabėgo į Vokietiją ir rado prieglobstį gestapo įstaigose. D. Tėvynės karo pradžioje su vok. faš. kariuomenės daliniais jie grįžo į Lietuvą. Susitelkę vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos liet. skyriuje, jie padėjo gestapui organizuoti masines taryb. žmonių žudynes ir kovą su antifaš. judėjimo dalyviais bei partizanais. 1944 su hitlerininkais pasitraukę iš Lietuvos, dauguma jų vėliau perėjo tarnauti į kitų kapitalistinių šalių (daugiausia V. Vokietijos ir JAV) žvalgybą.

ŽVANGŪČIAI — mušamasis liaudies muzikos instrumentas, dar vadinamas *džinguliais*.

ŽVEJÝBA. Lietuvos žvejai žvejoja Atlanto vandenyne, Baltijos jūroje, Kuršių mariose, ežeruose, upėse, tvenkiniuose.

JŪRŲ ŽVEJYBA verčiasi Lietuvos jūrų Ž. laivynas (Klaipėdoje). Jis turi 4 bazes — Baltijos, okeaninio, tralinio ir refrižeratorinio laivyno, kuriose laivai sukoncentruoti pagal paskirtį. 1969 Lietuvos jūrų Ž. laivynas turėjo 251 Ž. laivą (neskaitant žuvies priėmimo, transportavimo, perdirbimo ir kt. spec. laivų); iš jų 38 mažuosius, 150 vidutiniųjų Ž. tralerių, 24 didžiuosius Ž. tralerius šaldytuvus, 39 kitus Ž. laivus (ž. *Laivai*). Juose dirbo 10 300 žmonių. Ž. laivynas aprūpintas moderniais jūrų Ž. tinklais (drifteriniais, traliniais, gaubiamaisiais ir kt.), prietaisais gaudyti žuvį kabliukais, šviesos ir elektros priemonėmis (ž. *Elektrinė žūklė*). Lietuvos žvejai, bandydami elektrinę žūklę, bendradarbiauja su VDR, Lenkijos, Bulgarijos žvejais. Daug žvejybos procesų — tinklų išmetimas, įtraukimas, žuvies išėmimas — mechanizuota. Didieji Ž. laivai aprūpinti hidrolokatoriais, tolimojo plaukiojimo prietaisais; jie gali, neužsukdami į uostus, plaukioti 60—80 dienų. Be Ž. laivyno, Baltijos jūroje žvejoja „Baltijos" žvejų kolūkis (Klaipėda), Neringos (Nida) ir Pajūrio (Šventoji) žuvininkystės ūkiai. Jie žvejoja mažaisiais ir vidutiniaisiais Ž. traleriais, seineriais. 1969 Atlanto vandenyne ir Baltijos jūroje sugauta 99% Lietuvos žvejų visos sugautos žuvies pagal svorį (ž. lent.). Atlanto vandenyne (Norvegų, Šiaurės jūrose, prie Labradoro p-lio, Niufaundlendo salos, Afrikos krantų) sugaunama 85—90% visos žuvies, Baltijos jūroje — 10—15%. Daugiausia sugaunama silkių (25—30% visos sugaunamos žuvies), menkių (15—20%), chekų, stauridžių, kilkių, plekšnių. Jūrų Ž. tvarko Lietuvos Gamybinė žuvies pramonės v-ba (Klaipėdoje). Klaipėdoje yra jūrų žvejybos uostas (jo krantinės ilgis 1200 m), turintis 16 elektrinių portalinių kranų, didelį žuvies šaldytuvą, žuvies perdirbimo įmonių (ž. *Žuvies pramonė*).

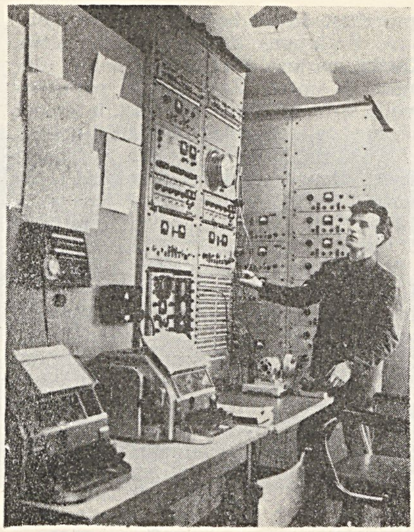

Klaipėdos jūrų **žvejybos** uosto radijo centras

VIDAUS VANDENŲ ŽVEJYBA skiriama į verslovinę, arba pramoninę, ir mėgėjišką. Verslovinė Ž. vyksta Kuršių mariose (41 300 ha), Antalieptės, Elektrėnų ir Kauno mariose (9500 ha), 720 ežerų (67 000 ha), 4 upėse (Nemune, Neryje, Nemunėlyje, Žeimenoje) ir žuvininkystės ūkių tvenkiniuose (4000 ha). Kuršių mariose žvejoja Drevernos (Klaipėdos rj.), Kintų (Šilutės rj.), Rusnės ir Neringos (Nida) žuvininkystės ūkiai. 1969 Kuršių mariose sugauta apie 0,5% Lietuvos žvejų visos sugautos žuvies, arba apie 42% vidaus vandenyse sugautos žuvies (ž. lent.). Daugiausia sugaunama kuojų, karšių, ungurių, sterkų, lydekų, žiobrių. Ežeruose, tvenkiniuose ir upėse žvejoja 16 žuvininkystės ūkių. 1969 čia sugauta apie 0,3% visos žuvies, arba apie 26% vidaus vandenyse sugautos žuvies, daugiausia aukšlių, karšių, lynų, lydekų, vėgėlių, karpių, karosų. Visuose žuvininkystės ūkiuose dirba 200—300 žvejų. 1969 ūkiai turėjo 70 traukiamųjų tinklų, 3500 statomųjų tinklaičių, 230 valčių. Vidaus vandenų verslovinę Ž. tvarko Žuvininkystės v-ba prie Lietuvos TSR MT. Mėgėjiška žvejyba leidžiama 890 ežerų (61 700 ha). Šią Ž. tvarko *Medžiotojų ir žvejų draugija*. 1970 pr. buvo 40 500 žvejų mėgėjų — Medžiotojų ir žvejų d-jos narių. Kasmet rengiamos žvejų mėgėjų *sportinės žūklės* pirmenybės.

ŽVEJYBOS TAISYKLĖS. Tarybų Lietuvoje Ž. vidaus vandenyse reguliuoja TSRS MT 1958.IX.15 patvirtinti Žuvies išteklių apsaugos ir Ž. reguliavimo TSRS žuvininkystės ūkių vandenyse nuostatai. Jais nustatyta bendroji žūklės tvarka ir sąlygos visuose TSRS vandens telkiniuose. Lietuvos TSR MT 1959.II.11 patvirtino nuostatus, reguliuojančius žuvies išteklių apsaugą ir žvejybą Lietuvos TSR žuvininkystės ūkių vandenyse; nuostatuose nustatyta draudžiamos žvejoti vietos, žūklės terminai ir įrankiai, atsakomybė už tų nuostatų pažeidimus. Verslovinės žvejybos teisę (ją dar reguliuoja Lietuvos TSR MT 1964.X.31 priimtos Ž. apsaugos Lietuvos TSR vidaus vandenyse taisyklės) turi tik valstybinės ir kooperatinės Ž. įmonės, žuvininkystės ūkiai. Lietuvos TSR žuvininkystės ūkių vandenys paskirstomi Ž. organizacijoms, kurios žiūri, kad tie vandenys neužželtų, tvarko nerštavietes, veisia vertingas žuvis. Žuvims gaudyti leidimus duoda, Ž. vietas skiria 1957 sudarytas Gamtos apsaugos k-tas prie Lietuvos TSR MT. K-tas t. p. prižiūri, kad Ž. org-jos ir žvejai mėgėjai laikytųsi taisyklių, kad nemažėtų žuvų ištekliai. Verslovinė Ž. draudžiama: a) ežeruose, hidroelektrinių tvenkiniuose ir kanaluose IV.1—VI.1; b) karšinių gyvenamuose vandenyse IV.1—VII.1; c) seliavų ir sykų gyvenamuose vandenyse XI.1—XII.30. Draudžiama žuvis sprogdinti, šaudyti, nuodyti, badyti žeberklais, vandenis teršti nuodingomis atliekomis. Neleidžiama daugiau kaip $^2/_3$ upės, upelio, pratakos ar kanalo pločio užimti statomais, užmetamais ar plukdomais Ž. įrankiais. Griežtai nustatyti verslinės Ž. įrankių (traukiamųjų tinklų, statomųjų ir plukdomųjų tinklaičių, venterių, bučių ir gaudyklių) ilgiai bei jų akių dydžiai. Neleidžiama žvejoti nesubrendusių ir neneršusių vertingųjų žuvų. Nustatyti leidžiamų žvejoti žuvų min. ilgiai (cm), pvz.: karšio — 30, lydekos — 35, sterko — 40, žiobrio — 24, ungurio — 45, ūsoriaus — 40.

Lietuvos žvejų 1938—69 sugauta žuvis (t)

Sugauta	1938	1950	1960	1969
Jūrose	950	17 480	116 300	324 200
Kuršių mariose	760	1 600	1 410	1 300
Ežeruose, upėse ir hidroelektrinių tvenkiniuose	840	990	750	800
Žuvininkystės ūkių tvenkiniuose	80	—	140	980
Iš viso	2 630	20 070	118 600	327 580

Už Ž. taisyklių pažeidimus baudžiama adm. baudomis; sunkesniais ar pakartotiniais tų pažeidimų atvejais keliamos baudžiamosios bylos. Kuršių mariose, TSRS priklausančioje Baltijos j. dalyje, Nemune žemiau Smalininkų verslinę Ž. reguliuoja TSRS Žuvies pramonės m-jos 1960.VI.21 patvirtintos Žvejybos Baltijos baseine taisyklės. Lietuvos TSR žvejai, žvejojantys tarpt. vandenyse, laikosi tarptautinių Ž. konvencijų.

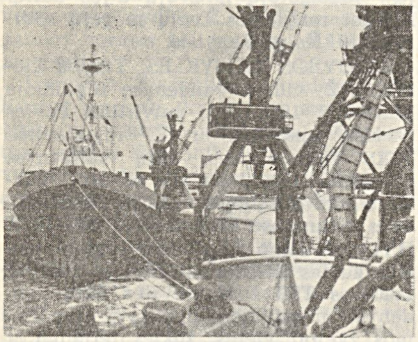

Didysis žvejybos traleris šaldytuvas „Elektrėnai" Klaipėdos jūrų žvejybos uoste

Mėgėjiška žūklė leidžiama Medžiotojų ir žvejų d-jos nariams tai d-jai skirtuose vandenyse. Ji tvarkoma pagal Lietuvos TSR MT 1960.XI.19 patvirtintas mėgėjiškos žūklės Lietuvos TSR vidaus vandenyse taisykles. Šios taisyklės nustato mėgėjiškos žūklės įrankius, leidžiamą sužvejoti žuvų kiekį, jų rūšis, dydžius.

ISTORINIAI DUOMENYS. Ž. buvo vienas seniausių Lietuvos teritorijos gyventojų verslų. Paleolito (X—IX t-metis pr. m. e.) ir mezolito (IX—V t-metis pr. m. e.) stovyklavietėse randama kaulinių ir raginių *žeberklų*, o neolito (IV—III t-metis pr. m. e.) stovyklavietėse — *tinklų* liekanų, tinklų molinių svarelių, pušies žievės plūdžių, įrankių tinklams traukti. Geležies amžiuje jau buvo gaminami geležiniai žeberklai. Apie Ž. baltų kraštuose IX a. rašė anglosaksų keliautojas Vulfstanas. XIV a. Ž. minima Dusburgo kronikoje. XVI a. dvarų inventoriuose surašyti žuvingi ežerai. Didesniuosiuose dvaruose, turinčiuose ežerų, XVII a. buvo žvejų tarnybos. Vilniuje XVII a. įsikūrė žvejų cechas. Ž. reikalai aptariami Lietuvos Statutuose (1529 ir 1588). 1557 valakų įstatymas uždraudė žvejoti valst. vandenyse neršto metu. Kiekvienas jam priklausančiuose ežeruose ir upėse galėjo žvejoti kaip tinkamas. 1844 žvejybos Kuršių mariose plotai buvo paskirstyti aplinkiniams kaimams. XIX a. buvo išleista taisyklių, draudžiančių žvejoti neršto metu, gaudyti žuvį žeberklais, nuodyti ją, nustatyta, kokio mažiausio svorio žuvis galima gaudyti.

1919—40 žvejybą Lietuvoje tvarkė Žemės ūkio m-ja. Buvo nustatyta, kuriuo metu ir kokio ilgio kokią žuvį galima žvejoti, uždrausta nuodyti, šaudyti, sprogdinti žuvis, badyti jas žeberklais. Buvo žvejojama Baltijos j. pakrantėse, Kuršių mariose (41 200 ha plote), ežeruose ir upėse. Žuvį gaudė pavieniai žvejai valtimis. 1938 Baltijos j. ir Kuršių marių žvejai turėjo apie 1000 valčių ir 15 600 tinklų. 1938 sugauta 26 300 cnt žuvies. Daug žuvies buvo įvežama (1938 įvežta 140 900 cnt žuvies; jos vertė 4,2 mln. lt). Per D. Tėvynės karą jūrų Ž. visiškai nutrūko.

Verslovinė jūrų Ž. pradėta organizuoti 1946, įsteigus Žuvies pramonės liaudies komisariatą, aktyviosios jūrų Ž. bazę ir jūrų Ž. uostą Klaipėdoje. Ž. laivynas pradėjo gauti pirmuosius mažuosius Ž. tralerius, botus ir pradėjo žvejoti Baltijos jūroje. 1947 Baltijos jūroje sugauta 65% visos Lietuvos žvejų sugautos žuvies. 1950 pirmieji 2 vidutinieji Ž. traleriai išplaukė gaudyti silkių į š. Atlantą. 1951 įsteigta speciali ekspedicinė silkių Ž. bazė. 1953 Atlanto vandenyse buvo sugauta 58%, o 1959 — 79% visos Lietuvos žvejų sugautos žuvies. 1958 vietoj Žuvies pramonės m-jos įsteigta Lietuvos Gamybinė žuvies pramonės v-ba ir Žuvininkystės v-ba. 1947—48 pradėta steigti žvejų kolūkius. 1952 Lietuvoje jų buvo 15. 1957—58 jie pertvarkyti į žuvininkystės ūkius. Liko „Baltijos" ir „Baltija" (ž. *Žvejų kolūkiai*). Specialistus Ž. laivynui rengia Klaipėdos jūreivystės m-la (įst. 1947). Iki 1970 ji parengė 3600 jūrų navigacijos, Ž., laivų remonto, ryšių ir kt. specialistų.

Lit.: **P. Gargasas,** Lietuvos TSR žuvies pramonės išvystymas.—„LTSR MA darbai", 1961, A 2; **Е. Урбонавичюс, В. Кальниболоцкий,** Рыбная промышленность Литвы и перспективы ее развития.— «Рыбное хозяйство», Москва, 1967, № 9; **П. Гаргасас,** Экономика рыбной промышленности Литовской ССР, Вильнюс, 1969.

ŽVEJÓTGALA — kaimas Biržų rj., Sodeliškių apyl., 17 km į š. v. nuo Biržų, 2 km į r. nuo Latvijos TSR sienos. 113 gyv. (1970). Felčerių-akušerių punktas, pr. m-la (nuo 1924), biblioteka. 1959 buvo 140 gyv.

ŽVEJŲ KOLŪKIAI — kooperatinės žvejybos įmonės, paremtos visuomenine žvejybos priemonių nuosavybe ir kolektyviniu jų narių darbu. Siekiant sutvarkyti žvejybą Lietuvos vidaus vandenyse ir Baltijos jūros Lietuvos pakrantėse, organizuoti verslinę žvejybą, sutelkti pavienius žvejus į kolektyvus, 1948 buvo pradėta organizuoti žvejų kolūkius. 1948—49 įsteigta 14 Ž. k.: „Pasienietis" (Nidoje), Telmano (Rusnėje), „Žuvėdra" (Šventojoje), „Audra" (Palangoje), Rozos Liuksemburg (Kintuose, Šilutės rj.), Kirovo (Drevernoje, Klaipėdos rj.), „Banga", „Baltijos žvejys" (abu Klaipėdoje), „Dzūkija" (Lazdijų rj.), „Nemunas" (Kaune), „Nemuno žvejys" (Jurbarko rj.), „Gegužės pirmoji", „Pergalė" (abu Ignalinos rj.), „Naujasis žvejys" (Molėtų rj.). Visi Ž. k. per metus sugaudavo vid. 3500 t žuvies. Didžiausias Ž. k. buvo Telmano (vid. 800 t žuvies per metus). Ž. k. buvo pavaldūs Lietuvos Respublikinei Ž. k. s-gai. 1954 ta s-ga buvo pertvarkyta į Žvejų kolūkių ir Motorinių žvejybos stočių v-bą. 1958—59 vidaus vandenų Ž. k. buvo pertvarkyti į žuvininkystės ūkius (ž. *Žvejyba, Žuvininkystė*), „Žuvėdra" ir „Audra" likviduoti, o „Bangos" ir „Baltijos žvejo" Ž. k. susijungė į „Baltijos" žvejų kolūkį (Klaipėdoje). „Baltija" priklauso Lietuvos gamybinei žuvies pramonės v-bai.

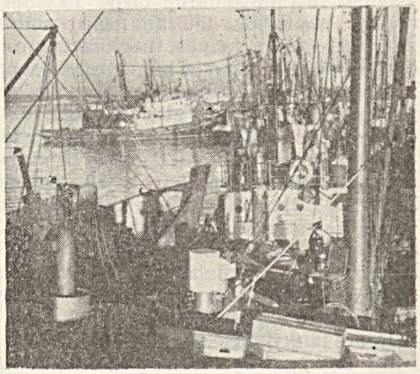

„Baltijos" žvejų kolūkio laivai

„Baltijoje" 1970 pr. buvo apie 400 narių, iš jų daugiau kaip 260 žvejų. Kolūkis turėjo 43 laivus (tralbotus, tralerius, seinerius, dores). 1969 sugauta 13 700 t žuvies, iš jų 10 800 t menkių ir 2430 t strimelių. „Baltijos" žvejai gaudo žuvį Baltijos jūroje prie Lietuvos, Latvijos, Estijos, Lenkijos krantų.

ŽVELESỸS — upė Šilutės rj., Ašvos kair. intakas. Ilgis 19 km, baseino plotas 27 km^2. Prasideda Piaulokių apylinkėse, 15 km į p. r. nuo Švėkšnos. Teka į vakarus. Įteka į Ašvą 17 km nuo jos žiočių, ties Razmais, 5 km į pietus nuo Švėkšnos.

ŽVELSÀ — upė Plungės ir Klaipėdos rj., Minijos kair. intakas. Ilgis 38 km, baseino plotas 144 km^2. Prasideda Dausynų miške, 5 km į š. r. nuo Endriejavo. Labai vingiuodama teka į v. Įteka į Miniją 62 km nuo jos žiočių, ties Žvelsėnais, 5 km į š. r. nuo Gargždų. Intakas — Trumpė (deš.). Vid. nuolydis 268 cm/km. Vid. debitas žiotyse 1,87 m^3/s.

ŽVĖRÝNAS — Vilniaus miesto dalis Neries deš. krante, upės kilpoje, į v. nuo miesto centro. Neris juosia Ž. iš r., p. ir p. v. Šiaurės rytuose Ž. ribojasi su Saltoniškėmis, šiaurės vakaruose prieina iki Karoliniškių, šiaurėje remiasi į Šeškinės kalvas. Didesnioji Ž. dalis apstatyta daugiausia nedideliais gyv. namais. Š. dalyje pastatyta keletas didelių pram. įmonių. Veikia konditerijos f-kas „Pergalė", pieno kombinatas, duonos kepykla, Eidukevičiaus odos ir avalynės įmonių susivienijimo vaikų avalynės cechas, Modelių namų avalynės skyrius, Lengvosios pramonės m-jos projektavimo ir konstravimo biuras „Puntukas", Vietinės pramonės m-jos eksperimentinis meninio konstravimo biuras, Lietuvos kino studija. Yra vaikų ir infekcinė ligoninės, 2 vid. m-los, tarybinė partinė m-la, ž. ū. buhalterinės apskaitos technikumas, medicinos m-la,

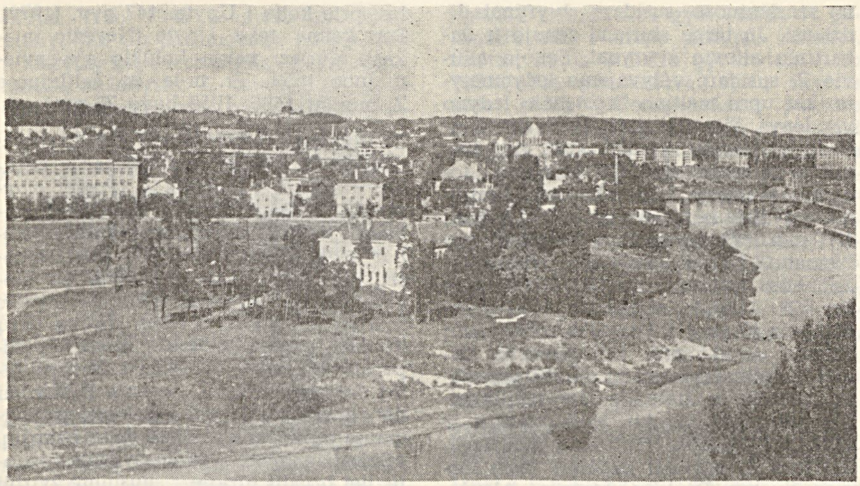

Žvėrynas. Vaizdas nuo Čiurlionio gatvės

profesinė technikos mokykla, Buivydiškio taryb. ūkio-technikumo sodininkystės ir daržininkystės skyriai, keli vaikų darželiai.

Nuo XVI a. iki XIX a. vidurio Ž. valdė Radvilos. Čia buvo jų medžioklės rezervatas. Iš to kilo ir Ž. vardas. 1880 Ž. įsigijo Vilniaus turtuolis V. Martinsonas. Jis suskirstė Ž. stačiakampiais sklypais ir išpardavė Vilniaus gyventojams. 1901 Ž. prijungtas prie Vilniaus miesto. Tais pačiais metais buvo pastatytas medinis tiltas, sujungęs Ž. su miesto centru (1906 pastatytas mūrinis tiltas).

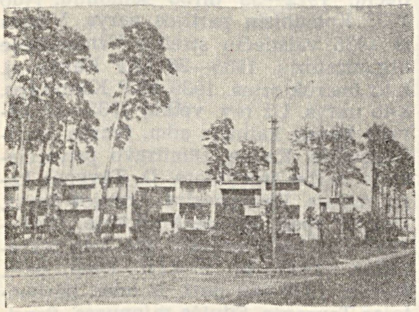

Žvėrynas. Kompozitorių gyvenamieji namai

XIX a. pab. ir XX a. pr. Žvėrynas buvo užstatytas stačiakampiais kvartalais. Buvo pastatyta Vilniaus gubernatoriaus V. Nazimovo vasaros rezidencija (XIX a. pab.), cerkvė (1903), infekcinė ligoninė (1908), maurų stilių imituojanti karaimų kinesė (1913—22). Taryb. metais Žvėryno š. dalyje išaugo pram. rajonas. Pastatyta naujų m-lų, nemažai gyv. namų, iš kurių ypač išsiskiria jaukumu, patogumu namai, skirti kompozitoriams.

ŽVĖRIÑČIAUS MIŠKAS — miškas Prienų rj., į r. nuo Prienų, Nemuno deš. krante (Birštono kilpoje). Priklauso Prienų miško pramonės ūkio Birštono girininkijai. Plotas 670 ha; medynų 580 ha. Paviršius — mažai banguota lyguma, šiaurėje ir šiaurės rytuose terasomis žemėjanti Nemuno link. Dirvožemiai jauriniai, mažai sujaurėję, smėliniai. 86% medynų savaiminės kilmės. Pušynų (daugiausia brukninių-mėlyninių) yra 90%, eglynų 8%, beržynų ir juodalksnynų 2%. Jaunuolynai sudaro 44%, pusbrandžiai medynai 53%, pribręstantieji 3%. Medynų vid. amžius 46 metai, vid. bonitetas I,7, vid. skalsumas 0,71, vid. tūris 166 ktm/ha, vid. prieauga 3,6 ktm/ha. Yra stirnų, lapių, kiaunių, voverių, Nemune — bebrų. Ž. m. įeina į Prienų miesto žaliąją zoną.

ŽVĖRININKỸSTĖ — gyvulininkystės šaka, apimanti kailinių žvėrelių auginimą. 1970 pr. Lietuvoje buvo 4 kailinių žvėrelių ūkiai ir 5 zoofermos. Medžiotojų ir žvejų d-jai priklauso Jovariškių (Trakų rj., įst. 1948), Juodpetrių (Tauragės rj., įst. 1949), Noreikių (Šiaulių rj., įst. 1950) ir Taujėnų (Kėdainių rj., įst. 1956) zoofermos; Ž. ū. m-jai — Vilkijos (įst. 1951), Jonavos (įst. 1964) ir Lapių (Kauno rj., įst. 1965) Ž. taryb. ūkiai ir Priekulės taryb. ūkio Ž. ferma (įst. 1965); Lietuvos Vartotojų kooperatyvų s-gai — Kretingos Ž. ūkis (įst. 1956). Zoofermose ir Ž. ūkiuose 1970 pr. veislinių patelių buvo: juodsidabrių lapių 4370, mėlynųjų lapių 3005, audinių 27 073. 1969 paruošų org-joms parduota kailiukų: juodsidabrių lapių 14 375, mėlynųjų lapių 17 211, audinių 97 588. Ž. ūkiuose ir zoofermose 1969 gauta 2,6 mln. rb grynųjų pajamų (ž. lentelę). Rentabiliausi 1969 buvo Kretingos Ž. ūkis (pelnas sudarė 55,8% visos savikainos), Vilkijos (44,3%) ir Jonavos (31,4%) Ž. taryb. ūkiai. Žvėreliai maitinami daugiausia mėsos subproduktais, žuvimi ir žuvų atliekomis, arkliena, javų grūdais, pienu, daržovėmis. Veislinių žvėrelių į Lietuvą įvežta: juodsidabrių lapių — iš Maskvos sr. ir Latvijos TSR, mėlynųjų lapių — iš Maskvos, Kaliningrado sričių ir šiek tiek iš Norvegijos, audinių — iš Švedijos, Suomijos ir Belgijos.

Pirmoji juodsidabrių lapių ferma Lietuvoje įsteigta 1929 Obelynėje (Kauno rj.) T. Ivanausko iniciatyva. 1936 juodsidabres lapes augino 9 ūkiai, nutrijas — 30, audines — 12 ūkių.

Ž. *Audinės, Lapės, Nutrijos, Triušiai.*

Žvėrininkystės ūkių ir zoofermų ūkinės veiklos pagr. rodikliai

Zoofermos arba ūkio pavadinimas	Buvo veislinių patelių 1970 pr.			Parduota paruošų org-joms kailiukų 1969			Gauta grynųjų pajamų (tūkst. rb)
	juodsidabrių lapių	mėlynųjų lapių	audinių	juodsidabrių lapių	mėlynųjų lapių	audinių	
Jonavos	—	—	10 500	—	—	35 049	345,0
Jovariškių	317	240	—	638	628	—	17,8
Juodpetrių	448	—	—	762	—	—	—
Kretingos	1 050	1 120	10 500	3 650	7 280	41 650	1 557,6
Lapių	600	745	—	1 646	3 928	—	122,0
Noreikių	400	—	—	859	—	—	3,0
Priekulės	630	—	—	2 214	—	—	39,0
Taujėnų	325	—	573	387	—	826	16,0
Vilkijos	600	900	5 500	4 219	5 375	20 063	499,0

Kretingos žvėrininkystės ūkis

ŽVĖRYS — laukiniai *žinduoliai;* siauresne prasme — plėšrieji laukiniai žinduoliai.

ŽVĖRNAS — ežeras Molėtų rj., 18 km į p. nuo Molėtų, 3 km į r. nuo Dubingių. Plotas 178 ha, didž. gylis 5 m. Ežeras ovalus; ilgis 1900 m, didž. plotis 1470 m, kranto linijos ilgis 6000 m. Yra sala (0,03 ha). Krantai žemi, vietomis pelkėti. Įteka 2 bevardžiai upeliai, išteka upelis į Baluošų ež.

„ŽVILGSNIS" — socialdemokratinis laikraštis, išėjęs (1 nr.) 1912.II.10 Vilniuje. Išleido K. Juchnevičius.

ŽVILIŪNAI — kaimas Anykščių rj., Surdegio apyl., 3 km į p. v. nuo Subačiaus miestelio. 86 gyv. (1970). Pro kaimą teka Vašuoka (Viešintos intakas), iš š. r. prieina Živiliūnų miškas. Aštuonmetė m-la (pradinė įst. 1923). Yra vertinga archit. požiūriu aukštaitiška sodyba (past. XIX a.). 1959 buvo 98 gyv.

ŽVINGIAI — kaimas Šilalės rj., Pajūrio apyl., 5 km į p. nuo Pajūrio; kolūkio centras. 184 gyv. (1970). Įsikūręs Jūros (Nemuno intako) kair. krante, upės vingyje; prie kaimo į Jūrą įteka Odmuo. Keliai jungia Ž. su Pajūriu ir Didkiemiu. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas (nuo 1968), vid. m-la (nuo 1910 pradinė, 1949—55 septynmetė, 1965—69 aštuonmetė), biblioteka (nuo 1950). XVI a. pradžios ist. šaltiniuose minimas Ž. miestelis. XVI a. pab. pastatyta bažnyčia (1779 perstatyta). 1606 įsteigta parapinė m-la. 1792 Ketverių metų seimas suteikė Žvingiams Magdeburgo teises ir herbą. XIX a. pirmojoje pusėje Žvingiuose veikė pr. m-la (1804 joje mokėsi 17 berniukų), vandens malūnas. 1841 buvo 350 gyv., 1897 — 213, 1923 — 173. Burž. nacionalistai 1946 išžudė Ž. m-los mokytojo V. Danisevičiaus šeimą, nužudė S., A. ir J. Averlingus, P. Stungą. 1959 buvo 181 gyv.

ŽVYRAS — biri nuosėdinė uoliena, kurios tūrio ne mažiau kaip pusę sudaro 1—10 mm skersmens dalelės; likusią dalį sudaro smėlis ir gargždas. Iš uolienų jame vyrauja dolomitų, klinčių, gneisų, magmatitų ir granitų nuotrupos, iš mineralų — kvarcas.

Lietuvoje Ž. telkinių daugiausia yra Baltijos ir Žemaičių aukštumose, Pietryčių lygumoje ir upių (Nemuno, Neries, Šventosios, Dubysos) slėniuose. Yra ledyno tirpsmo vandenų suklostyto Ž. ir vėlesniais laikais upių, ežerų ir jūros pakrantėse susidariusio Ž. Ledyno tirpsmo vandenų suklostytas Ž. paplitęs zandrinėse lygumose, fliuvioglacialinėse terasose, deltose, ozuose, keimuose ir pakraštinių morenų ruožuose. Šiai genetinei grupei priskiriami Serapiniškių (Trakų rj.; 20 mln. m^3), Kiaulupio (2 mln. m^3) ir Andreikėnų (0,25 mln. m^3; abu Utenos rj.), Svėdasų (Anykščių rj.; 0,4 mln. m^3), Šukionių (Pakruojo rj.; 0,4 mln. m^3) Ž. telkiniai. Upių slėniuose ir senslėniuose susidarę žvyrynai didžiausi. Jų tarpe skiriami senojo ir dabartinio aliuvio žvyrynai. Senojo aliuvio Ž. susidarė vėlyvajame ledynmetyje, kai upes maitino tirpstančio ledyno vandenys. Šio tipo didž. žvyrynai: Kalnėnų (Jurbarko rj.; 36,8 mln. m^3), Rizgonių (Jonavos rj.; 36,3 mln. m^3), Jočionių (Vilniuje; 8,5 mln. m^3), Kaišialakių (Vilniaus rj.; 8 mln. m^3), Gargždų (1,4 mln. m^3). Dabartinio aliuvio Ž. yra Nemuno, Neries, Dubysos, Šventosios, Žeimenos upių žemutinėse terasose. Iš šio tipo telkinių didžiausi: Vilijampolės (prie Kauno; 5,3 mln. m^3), Škėvonių (Prienų rj.; 0,5 mln. m^3). Ežerinės kilmės Ž. telkiniai randami didesniųjų ežerų terasose ir atabrade. Jie susiformavo, kai ežerų vanduo ardė krantus ir perklostė išplautą moreninę medžiagą. Šio tipo Ž. telkiniai nedideli, lęšio formos. Jų yra Drūkšių, Metelio, Alaušo, Dusios ežerų terasose. Jūrinės kilmės žvyrynų yra Baltijos j. ir Kuršių marių holoceno terasose, apie Klaipėdą, į š. nuo jos iki Šventosios ir į p. nuo Juodkrantės. Jų tarpe pram. reikšmės telkinių mažai. Didžiausias — Smeltės telkinys (apie 0,5 mln. m^3).

Iš viso Lietuvoje rasta apie 250 Ž. telkinių. Detaliai išžvalgytų telkinių ištekliai — apie 142 mln. m^3 (1969). Kasmet sunaudojama 6—7 mln. m^3 žvyro. Lietuvos Ž. prastokas, todėl, gaminant stat. medžiagas, į jį reikia pakankamai primaišyti magminių uolienų skaldos. Geriausias yra vid. ir p. r. Lietuvos senojo aliuvio ir fliuvioglacialinių terasų žvyras.

ŽVIRBLAIČIAI — kaimas Plungės rj., Alsėdžių apyl., 2 km į r. nuo Alsėdžių, abipus kelio į Telšius. 220 gyv. (1970). Kaimo v. pakraščiu teka Sruoja (Varduvos intakas). 1959 buvo 295 gyv.

„ŽVIRBLĖLIS", „Žvirblis", — liaudies šokis (žaidimas). Buvo paplitęs visoje Lietuvoje. 1832 jį minėjo L. Ivinskis. Muz. metras $^2/_4$ arba $^3/_8$, tempas įvairuoja. Šokėjai sukdavosi ratu. Jo viduryje vaikščiodavo vienas šokėjas — „žvirblis", kuris paskui šokdindavo kt. šokėjus. Populiariausias „Ž." dainos tekstas — „Skrenda žvirblis per ulyčią..." Ukmergės apylinkėse „Ž.", kaip šokį-sutartinę, šokdavo 3 moterys. Buvo paplitęs ir vaikų žaidimas „Ž.". Jį žaisdami, vaikai klausinėdavo, ką žvirbleliui skauda, šokinėdavo, žvirblį vaizduojantį žaidėją peštelėdavo už plaukų. Vaikų žaidimo motyvais J. Lingys sukūrė sceninę „Ž." kompoziciją.

Lit.: **M. Grigonis,** Žaidimų vainikas, Tilžė, [1919]; „Mūsų tautosaka", t. 7, K., 1933 [p. 96]; **A. Juška,** Lietuviškos svotbinės dainos, t. 2, V., 1955; **Z. Slaviūnas,** Sutartinės, t. 3, V., 1959; Jaunieji darbininkai, V., 1961.

ŽVIRBLĖNAI — kaimas Anykščių rj., Staškūniškio apyl., 4 km į p. r. nuo Kavarsko, 5 km į v. nuo Kurklių. 59 gyv. (1970). Pr. m-la. Ist. šaltiniuose kaimas minimas 1559. 1959 buvo 104 gyventojai.

ŽVIRBLIAI — kaimas Panevėžio rj., Upytės apyl., 7 km į š. v. nuo Ramygalos, prie kelio į Upytę. 147 gyv. (1970). Per kaimą teka Upytė (Nevėžio intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959). Pr. m-la. Ist. šaltiniuose Ž. minimi 1585. 1959 buvo 75 gyv.

ŽVIRBLIAI. Lietuvoje yra dvi Ž. rūšys: naminis Ž. *(Passer domesticus)* ir karklažvirblis, arba laukinis Ž. *(Passer montanus).* Ž. labai dažni. Naminiai Ž. labiau paplitę miestuose, karklažvirbliai — kaimuose, miestelių pakraščiuose, pamiškėse. Lizdus krauna po stogais, gandralizdžiuose, inkiluose, medžių šakose, uoksuose. Sėslūs. Minta javų grūdais, augalų sėklomis, daigais, pumpurais, uogomis, vabzdžiais. Padaro žalos daržams, sodams, javams. Ž. minimi liet. liaudies dainose, pasakose, padavimuose, apie juos sukurta daug patarlių, priežodžių (pvz., „geriau žvirblis rankoje, nei briedis girioje", „nusiuntė žvirblį kanapių laistyti", „žodis žvirbliu išlekia, o jaučiu grįžta").

Lit.: **T. Ivanauskas,** Lietuvos paukščiai, kn. 3, V., 1964.

ŽVIRBLINIAI — kaimas Pasvalio rj., Vaškų apyl., 16 km į š. v. nuo Pasvalio, 4 km į š. r. nuo Vaškų; kolūkio centras. 42 gyv. (1970). V. pakraščiu teka Yslykis (Lielupės intakas). Pr. m-la (nuo 1927), biblioteka (nuo 1966). 1959 buvo 40 gyv.

ŽVIRBLIS Pranas [g. 1908.X.3 Kunigiškiuose (Prienų rj.)] — revoliucinio judėjimo dalyvis. Kilęs iš mažažemių valstiečių. 1922—35 dirbo samdiniu. Nuo 1935 Komunistų partijos narys. Vienas iš 1935 valstiečių streiko Užnemunėje organizatorių. 1935—36 LKP Kauno rj. k-to instruktorius, 1939 LKP Kauno aps. k-to narys. Už rev. veiklą 1935—38 keturis kartus kalintas adm. tvarka Marijampolėje, Kaune, Dimitravo priverčiamojo darbo stovykloje. D. Tėvynės karo metais Raudonosios Armijos karys, mokėsi spec. m-loje Maskvoje. 1944—1946 LKP Marijampolės aps. k-to sekretorius. 1946—48 mokėsi Resp. part. m-loje. 1949—63 part. ir adm. darbuotojas Tauragės, Šilutės rajonuose. Pensininkas.

ŽVIRBLIS Vladas [1920.XI.1 Rimeisiuose (Ukmergės rj.) — 1946.XII.16 Mėgučiuose (Ukmergės rj.)] — pedagogas. 1941 baigė g-ją Kaune, vėliau — ped. kursus Ukmergėje.

Nuo 1941 VLKJS narys. Vok. fašistų okupacijos metais dirbdamas Dubingių (Molėtų rj.) ir Medilių (Širvintų rj.) pr. mokyklose, platino antifaš. atsišaukimus. Nuo 1944 Šešuolių (Ukmergės rj.) valsčiaus švietimo skyriaus ir pr. m-los vedėjas. Buvo išrinktas valsčiaus Švietimo ir meno darbuotojų profs-gos pirmininku, vadovavo ž. ū. smulkaus kredito valstiečių d-jai, dalyvavo valsčiaus vykd. k-to

darbe. Nuo 1946 Mėgučių pr. m-los mokytojas. Jo pastangomis Mėgučiuose atidarytas klubas-skaitykla. Burž. nacionalistų nužudytas. Ž. vardu buvo pavadinta Ukmergės mkt. seminarija (1949—1956 ped. m-la), Mėgučių pr. m-la.

Lit.: M. Sluckis, Sąsiuviniai ant sniego.— Kad žemėje žydėtų gėlės, K., 1960.

ŽVÌRBLONIAI — kaimas Pakruojo rj., Rozalimo apyl., 5 km į p. r. nuo Rozalimo, prie kelio į Smilgius; tarybinio ūkio centras. 129 gyv. (1970). Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Parduotuvė, ryšių skyrius, felčerių-akušerių punktas, kultūros namai (nuo 1958). Ist. šaltiniuose Ž. minimi 1585. 1959 buvo 63 gyv.

ŽVIRĖNAS Algimantas [g. 1925.II.2 Gireišiuose (Rokiškio rj.)] — inžinierius mechanikas, technikos mokslų kandidatas (1957). 1951 baigęs Maskvos Durpininkystės in-tą, iki 1956 dirbo Melioracijos in-to (Kaune) moksl. bendradarbiu. 1956—60 Ž. ū. mechanizacijos ir elektrifikacijos in-to skyriaus vedėjas, 1960—66 to in-to direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams. Nuo 1966 dėsto Kauno Politechnikos in-te; nuo 1968 docentas. Paskelbė moksl. straipsnių apie melioracijos, dirvų paruošimo ir tręšimo darbų mechanizavimą, durpių džiovinimą.

ŽVIRGŽDÁIČIAI — kaimas Šakių rj., 10 km į r. nuo Kudirkos Naumiesčio, prie kelio į Griškabūdį; apylinkės ir kolūkio centras. 231 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Nenupė (Šešupės intakas). Kuriasi nauja kolūkio gyvenvietė (nuo 1959). Yra parduotuvė, ryšių skyrius (nuo 1946), felčerių-akušerių punktas (nuo 1946), aštuonmetė m-la (nuo 1922 pradinė, 1949—61 septynmetė), kultūros namai (nuo 1962). 1827 buvo 78 gyventojai. 1944.VIII prie Ž. įvyko Raudonosios Armijos kautynės su vok. faš. kariuomene. Priešų tankų kontratakos metu pasižymėjo leitenantai V. Kolesnikovas, F. Koroliovas, seržantai M. Chairutdinovas, I. Jeriomenka, M. Korobovas, I. Samochinas, I. Ševčenka, eilinis A. Vildimanovas. 1945 jiems suteikti Tarybų Sąjungos Didvyrių vardai. 1959 kaime buvo 83 gyv.

ŽVIR̃GŽDĖ — kaimas Kauno rj., Batniavos apyl., 5 km į p. r. nuo Vilkijos, 1 km į r. nuo Kauno—Jurbarko plento. 29 gyv. (1970). Per kaimą teka Žvirgždė (Karklės intakas). Iš p. prieina Pakarklės miškas. Ist. šaltiniuose Ž. minima 1559. 1959 buvo 27 gyv.

ŽVIRGŽDĖNAI — kaimas Alytaus rj., Daugų apyl., 4 km į š. nuo Daugų. 235 gyv. (1970). R. pakraštyje yra Niedulio ež. Kuriasi nauja taryb. ūkio gyvenvietė. Ist. dokumentuose Ž. minimi 1375. Buržuazijos valdymo metais Žvirgždėnuose veikė LKP kuopelė. 1959 buvo 252 gyv.

ŽVIR̃GŽDŽIAI — kaimas Raseinių rj., Girkalnio apyl., 11 km į p. nuo Raseinių, 17 km į v. nuo Ariogalos. 190 gyv. (1970). P. pakraščiu teka Bebirva (Šaltuonos intakas). Yra Juodkėnų felčerių-akušerių punktas (nuo 1961), pr. m-la (nuo 1961). 1959 buvo 163 gyv.

ŽVIRONÁITĖ Sigutė [g. 1934.I.16 Kaune] — fizikė, fizikos-matematikos mokslų kandidatė (1962). 1957 baigė Vilniaus un-tą. Nuo 1960 Fizikos ir matematikos in-to mokslinė bendradarbė. Paskelbė moksl. straipsnių atominių spektrų teorijos klausimais.

ŽVIRÕNAS Antanas [1899.X.30 Užpaliuose (Utenos rj.) — 1954.X.6 Vilniuje] — fizikas, fizikos-matematikos mokslų kandidatas (1940). 1918—21 studijavo Tomsko Technologijos in-te. 1921—23 mokėsi Karo m-loje Kaune; aktyviai dalyvavo LSDP veikloje. 1928 baigęs Kauno un-tą, iki 1931 dirbo jame asistentu. 1931—33 tobulinosi Ciuricho un-te. 1934—39 Kauno un-to privatdocentas, 1939—40 docentas. 1936—40 žrn. „Gamta" redaktorius. Nuo 1940 Vilniaus un-to profesorius. 1944—45 fizikos ir matematikos f-to dekanas, bendrosios fizikos katedros vedėjas. Dėstė bendrąją fiziką, teorinę mechaniką, fizikos istoriją, tobulino mokomąsias laboratorijas. Tyrė gyvsidabrio rezonansinės spektro linijos Zemano efektą. Tais klausimais paskelbė moksl. straipsnių.

„MAŽOSIOS LIETUVIŠKOSIOS TARYBINĖS ENCIKLOPEDIJOS" III TOMO AUTORIŲ SĄRAŠAS

Abromas Vytautas
Adomavičiūtė Jadvyga, ž. ū. m. kand.
Adomonis Juozas
Adomonis Tadas, doc.
Aidulis Juozas
Aleinikovas Fedotas, techn. m. kand.
Aleksienė Gražina
Ambrazas Algirdas
Angelytė Venė
Anskaitis Vincas
Areška Vitas, doc., filol. m. kand.
Asadauskas Balys
Astramskas Eduardas
Atlavinytė Ona, biol. m. kand.
Auga Vladas
Auryla Vincas, doc., filol. m. kand.
Babiliūtė Irena
Bagdonavičius Vaclovas
Bagdonavičiūtė Irena, geogr. m. kand.
Bojeraitė Estera
Bakanas Petras
Balčiūnas Jonas
Balkevičius Jonas Zemvaldas, doc., filol. m. kand.
Balnytė Janina
Banevičius Vytautas
Banys Algirdas, ž. ū. m. kand.
Baranauskas Antanas
Baranauskas Boleslovas
Baranauskas Vincas, ek. m. kand.
Baranauskienė Marija, ž. ū. m. kand.
Barkauskas Kazys
Baršauskas Juozas, doc., archit-ros kand.
Bartkutė-Dambrauskienė Kristina
Basalykas Alfonsas, prof., geogr. m. dr.
Basiulis Jonas, doc., filol. m. kand.
Batūra Romas
Baublys Petras, doc., med. m. kand.
Bėčius Kostas, doc., ž. ū. m. kand.
Bederis Leizeris
Bendžius Andrius, doc., ist. m. kand.
Bernotienė Stasė
Bertašius Algimantas
Beržinis Viktoras
Bikelis Algirdas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Bikulčius Algirdas
Biziulevičius Stasys, med. m. dr.
Boguševičiūtė Albina
Brancovskis Michailas
Brantienė Marijona
Bratkauskas Pranas
Brazauskas Mykolas
Brazauskas Vincas, doc., geogr. m. kand.
Brazdžiūnas Povilas, Lietuvos TSR MA akad., prof.
Brundza Kazys, prof., biol. m. dr.
Bružaitė Nijolė
Būda Vytautas, filol. m. kand.
Budreika Eduardas, prof., archit-ros dr.
Bulavas Jonas, prof., ž. ū. m. dr.
Bulota Jonas, filol. m. kand.
Bulota Kęstutis, fiz.-mat. m. kand.
Buračas Balys
Burakauskas Adolfas
Burkšaitienė Laima
Būtėnas Julius
Butkevičius Izidorius, ist. m. kand.
Butkus Tadas
Butkus Vytautas, biol. m. kand.
Bužinskas Petras
Cachajevas Gabibas, prof., biol. m. dr.
Cemnolonskienė Irena
Chaleckas Jonas
Chomskis Vaclovas, prof., geogr. m. dr.
Cirtautas Albinas, doc., teisės m. kand.
Cukerzis Jakovas, doc., biol. m. kand.
Čapienė Uršulė, ž. ū. m. kand.
Častenka Genadijus
Čekys Jonas
Čepas Alfonsas teisės m. kand.
Čepas Ričardas, ist. m. kand.
Čerbulėnas Klemensas, ist. m. kand.
Čereška Bronislovas, ek. m. kand.
Černeckis Vincas, ist. m. kand.
Česnulevičiūtė Petrė, doc., filol. m. kand.
Četkauskaitė Genovaitė
Čibiras Povilas, prof., med. m. dr.
Čiurlys Petras
Čižas Algirdas, doc., techn. m. kand.
Dagys Jonas, doc., ek. m. kand.
Dagys Jonas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., biol. m. dr.
Dagytė Emilija
Dailidė Algirdas
Damašius Klemensas
Danilevičius Edvardas, biol. m. kand.
Danilevičius Viktoras, doc., ž. ū. m. kand.
Daraškevičius Vasilijus, doc., biol. m. kand.
Daugudis Vytautas
Dauknys Juozas
Deksnys Vladas
Dereškevičius Kazys, doc., ž. ū. m. kand.
Dičius Pranas, teisės m. kand.
Dikčius Aleksandras
Dikčius Antanas, ek. m. kand.
Dobrovolskas Jonas, doc., ist. m. kand.
Domaševičius Kęstutis, doc., teisės m. kand.
Doveika Kostas, filol. m. kand.
Dovydaitis Jurgis
Dovydėnas Vytautas, techn. m. kand.
Drąsutienė Elena
Drotvinas Vincentas, doc., filol. m. kand.
Drulytė-Raudeliūnienė Genovaitė
Drūtis Algimantas
Dučinskas Alfredas, ž. ū. m. kand.
Dūda Algirdas
Dumašiūtė Zelma, filol. m. kand.
Dundulienė Pranė, prof., ist. m. dr.
Dundulis Bronius, prof., ist. m. dr.
Džiavečka Edmundas
Eidukas Petras
Eigminas Kazys
Eitminavičiūtė Irena, biol. m. kand.
Endzinas Arnoldas
Endziulaitis Antanas
Erslavaitė Genovaitė
Feigelsonas Grigorijus
Firkovičius Romualdas
Gaigalaitė Aldona, doc., ist. m. kand.
Gaigalas Algirdas, geol.-miner. m. kand.
Gaivenis Kazimieras, filol. m. kand.
Gaižauskienė Joana, biol. m. kand.
Galaunė Paulius, doc.
Galčienė Jūratė
Galinis Vytautas, doc., biol. m. kand.
Galinis Vytautas, filol. m. kand.
Galkutė Gražina
Galnaitytė Elzė, doc., filol. m. kand.
Galperinas Borisas
Galvydytė Daina, doc., geogr. m. kand.
Garunkštis Aleksas, doc., geogr. m. kand.
Gasiūnas Ipolitas, biol. m. kand.
Gasparavičius Kazimieras
Gaudrimas Juozas, prof., meno m. dr.
Gedminas Antanas
Genzelis Bronius, doc., filos. m. kand.
Geralavičius Vytautas, ž. ū. m. kand.
Gerulis Vytautas, doc., ž. ū. m. kand.
Gervė Merūnas
Gineitis Leonas, filol. m. dr.
Giniūnas Kazys
Girdenis Aleksas, doc., filol. m. kand.
Girdzijauskas Juozas, doc., filol. m. kand.
Gluosnis Aleksandras, techn. m. kand.
Grabauskas Bronius, doc., ek. m. kand.
Grabienė Birutė
Gregorauskas Marijonas, prof., ek. m. dr.
Grenda Česys, doc., filol. m. kand.
Grybauskienė Danutė
Grigaitytė Aldona
Grigaitytė Marija
Grigas Kazys, filol. m. kand.
Grigelis Antanas, biol. m. kand.
Grigelytė Genovaitė
Grigelytė Marija, biol. m. kand.
Grinaveckienė Elena, filol. m. kand.
Griškevičius Albinas
Griškūnaitė Emilija, ist. m. kand.
Gučas Alfonsas, doc., ped. m. kand.
Gučas Rimantas
Gudanavičius Stasys, biol. m. kand.

Gudelis Vytautas, prof., geol.-miner. m. dr.
Gudynas Pranas
Gudonytė Alma
Gulbinskas Albinas, doc., ek. m. kand.
Gulbinskienė Aleksandra, doc., ist. m. kand.
Gurauskas Vytautas
Heleris Jakovas
Hofmanas Antanas
Horodničius Henrikas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Yla Stasys
Ilčiukienė Elena
Ylevičienė Fajina
Ivanauskas Albertas
Ivanauskas Pranas
Jackūnas Kazimieras, ž. ū. m. kand.
Jakaitienė Evalda, filol. m. kand.
Jakimavičius Algimantas, biol. m. kand.
Jankauskas Mykolas, ž. ū. m. kand.
Jankevičienė Algė, archit-ros kand.
Jankūnas Antanas
Januškis Vaidotas
Jaronis Enrikas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Jasas Rimantas
Jasiulis Leonas
Jaskūnaitė Ona
Jauniškis Bronius
Jezerskas Leonas
Jonaitis Henrikas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Jonynas Ambraziejus, filol. m. kand.
Jovaiša Leonas, doc., ped. m. kand.
Jovaišas Albinas, filol. m. kand.
Jovarauskas Albinas
Jučas Mečislovas, ist. m. kand.
Judelevičius Dovydas, doc., filol. m. kand.
Jukna Feliksas
Junevičius Vandalinas
Juodelis Petras
Juodka Jurgis
Juonienė Stanislova
Juospaitis Jonas
Juozapavičius Pranas
Juozulynienė Vilhelmina
Jurevičius Algirdas
Jurginis Juozas, Lietuvos TSR MA akad., prof., ist. m. dr.
Jurkštas Vytautas
Kabašinskienė Birutė
Kabelka Jonas, doc., filol. m. kand.
Kačiulis Justinas, filol. m. kand.
Kadzevičius Stasys
Kaikaris Alfonsas
Kairienė Bronė
Kairytė Genovaitė
Kairiūkštis Jonas
Kairiūkštytė-Jacinienė Halina
Kalasauskas Juozas
Kalnibolockis Vladimiras
Kalpokas Vladislovas, doc., ž. ū. m. kand.
Kaminskas Antanas, techn. m. kand.
Kancevičius Vytautas, ist. m. kand.
Kančys Benediktas
Kanopka Eduardas, doc., farm. m. kand.
Kanopka Juozas
Kapačiauskas Jonas, techn. m. kand.
Kaplanas Viktoras, techn. m. kand.
Kapočius Laurynas
Karakozova Elvyra, doc., filos. m. kand.
Karalevičius Leonardas
Karaliūnas Simas, filol. m. kand.
Karazija Stasys, ž. ū. m. kand.
Karlonas Bronius
Karosas Jonas
Katelė Jonas
Katilius Kazys, doc., med. m. kand.
Kazakevičius Vytautas
Kazlauskas Jonas, prof., filol. m. dr.
Kazlauskienė Vida
Kenstavičius Jonas, ž. ū. m. kand.
Kernagis Aleksandras
Kirklys Albertas
Kirsnys Vytautas, med. m. kand.
Kirvaitis Jonas, ž. ū. m. kand.
Kisnėrius Jurgis, geol.-miner. m. kand.
Kleinas Mečys
Klupšas Kęstutis, techn. m. kand.
Kneiferavičius Vladas
Knystautas Vladas
Komodaitė Judita
Korkutis Vincas, geol.-miner. m. kand.
Korsakaitė Ingrida, meno m. kand.
Kosmauskas Stepas
Kostkevičiūtė Irena, filol. m. kand.
Kriaučiūnas Jonas, doc., chem. m. kand.
Kriaučiūnas Jonas, ž. ū. m. kand.
Krikštopaitis Marijonas, doc., med. m. dr.
Kriščiūnas Alfonsas
Krotas Rostislavas, biol. m. kand.
Krukaitė Rachilė, meno m. kand.
Kruopas Jonas, doc., filol. m. kand.
Kubiliūnas Osvaldas
Kubilius Adomas
Kubilius Vytautas, filol. m. kand.
Kublickas Albertas, doc., biol. m. kand.
Kudaba Česlovas, doc., geogr. m. kand.
Kulbis Albertas
Kulešova Vera
Kulikauskas Juozas
Kulikauskas Pranas, doc., ist. m. kand.
Kulikauskienė Regina, prof., ist. m. dr.
Kuncienė Ona, ist. m. kand.
Kunevičius Zenonas
Kunskas Rimvydas
Kurkulis Bronius
Kurliandčikas Šlioma
Kutavičiūtė Vanda
Kuzavinis Kazimieras
Kuzma Antanas
Kuzmickas Vincas
Kuzmickienė Apolonija
Kuzminskis Vytautas
Kuzminskis Vytautas, doc.
Kvietkauskas Valdemaras
Labanauskas Benediktas, ž. ū. m. kand.
Labūnaitis Vytautas
Labutis Vitas, doc., filol. m. kand.
Laigonaitė Adelė, doc., filol. m. kand.
Landsbergienė Jonė
Landsbergis Vytautas
Lankutienė Janina
Lankutis Jonas, filol. m. kand.
Lapinskaitė Janina, doc., biol. m. kand.
Lasys Adolfas, techn. m. kand.
Lastas Vytautas, doc., geogr. m. kand.
Latinytė Ona
Laurinaitis Stasys
Laužikas Jonas, prof., ped. m. dr.
Lazauskas Juozas, biol. m. kand.
Lazickaitė Aldona
Lazutka Stasys, doc., ist. m. kand.
Lebedys Julius
Lebedys Jurgis, prof., filol. m. dr.
Lekavičius Algirdas, biol. m. kand.
Lemchenas Chackelis
Levinskas Antanas
Liakas Aronas, doc., teisės m. kand.
Likas Albinas
Likevičienė Natalija, biol. m. kand.
Linčius Augustinas, geol.-miner. m. kand.
Lisenkaitė Liudvika, doc., filol. m. kand.
Logminas Vytautas, biol. m. kand.
Lučinskas Kazys
Lukoševičius Jonas, ek. m. kand.
Lukšaitė Ingė
Lukšienė Meilė, doc., filol. m. kand.
Maceika Juozas
Macevičius Jonas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, filos. m. kand.
Macevičius Juozas, doc., geogr. m. kand.
Mackevičius Antanas
Mackonis Rapolas
Mačionis Augustinas
Makarevičienė Marija
Makariūnas Kęstutis, fiz.-mat. m. kand.
Makauskas Antanas, med. m. kand.
Maknys Vytautas
Maksimaitienė Ona, ist. m. kand.
Malcienė Mariana
Maldžiūnaitė Stanislova, biol. m. kand.
Maliukevičius Rokas, ist. m. kand.
Mančinskas Česlovas, ist. m. kand.
Maniukas Juozas, biol. m. kand.
Marcinkevičienė Marija
Marcinkevičius Juozas
Margevičius Pranas
Markauskas Albertas
Markauskas Klemensas
Marma Benediktas, biol. m. kand.
Martynaitis Marijonas, prof., techn. m. kand.
Martinenka Genadijus
Martinkėnas Vincas
Masionis Antanas
Matulaitytė Stasė, ist. m. kand.
Matusevičienė Nijolė
Matuzevičius Eugenijus
Matuzonis Juozas
Mazelaitis Juozas
Mažiulienė Janina
Mažiulis Vytautas, prof., filol. m. dr.
Mažrimienė Monika
Merkevičius Algimantas
Merkys Vytautas, ist. m. dr.
Mertinienė Elena
Meškauskienė Rūta
Micelmacheris Viktoras, prof., med. m. dr.
Michelbertas Mykolas, ist. m. kand.
Mickevičius Tomas
Mickis Rimvydas, ž. ū. m. dr.
Mikalauskas Antanas
Mikšytė Regina, filol. m. kand.
Mikuckas Justinas, doc., techn. m. kand.
Mikulionis Stasys
Milenskis Nikalojus, doc.
Miliūnienė Ona, geogr. m. kand.
Milius Vacius, ist. m. kand.
Milvydienė Genovaitė, chem. m. kand.
Minius Vladas, med. m. kand.
Minkevičius Antanas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof.
Minkevičius Jokūbas, doc., filos. m. kand.
Minkevičius Jonas, archit-ros kand.
Mironas Ričardas, doc., filol. m. kand.

Misevičienė Stasė
Misevičius Juozas
Misevičiūtė Aldona Ona, ž. ū. m. kand.
Misiūnas Bernardas
Mišeikytė Aldona
Miškinis Algimantas, archit-ros kand.
Morkūnas Algimantas, biol. m. kand.
Morkūnas Kazys, filol. m. kand.
Motuza-Matuzevičius Boleslovas
Mulevičienė Izabelė
Mulevičius Leonas, ist. m. kand.
Murauskas Gediminas
Mureika Jonas
Nainys Vytautas, techn. m. kand.
Nakaitė Laima, ist. m. kand.
Narbutas Kazimieras
Narvilas Pranas
Nastopka Kęstutis, filol. m. kand.
Natkevičaitė-Ivanauskienė Marija, prof., biol. m. dr.
Naudužas Julius
Naujokaitis Juozas
Nausėdas Vladas
Navasaitis Algirdas, doc., biol. m. kand.
Neciunskas Mečys
Nemura Antanas, Lietuvos TSR MA narys korespondentas
Pajaujis Juozas
Pakalka Kazys, filol. m. kand.
Pakštas Balys
Palaima Jurgis, doc., ped. m. kand.
Palionis Jonas, prof., filol. m. dr.
Paplauskas Vladas
Paragys Antanas
Paškauskas Algis
Paškevičius Juozas, doc., geol.-miner. m. kand.
Paškūnas Leonardas
Paštukas Algis
Paukštė Vilhelmas, ž. ū. m. kand.
Paulauskas Vaclovas
Paulauskas Vytautas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Pavilonis Salezijus, prof., med. m. dr.
Pečiūra Petras
Pelanis Petras
Petraitis Juozas, prof., ž. ū. m. kand.
Petrika Antanas
Petronis Jonas
Petrulis Juozas
Petrulis Juozas
Petuchauskas Markas, meno m. kand.
Pikčilingis Juozas, doc., filol. m. kand.
Pilypaitis Antanas, doc.
Pinkus Stasys
Pipynė Sigizmundas
Plečkaitis Romanas, prof., filos. m. dr.
Plioplys Kazys
Pocius Zigmantas
Podsedlovskis Tadeušas, med. m. kand.
Polukordas Henrikas, prof., med. m. dr.
Poška Adolfas
Poškaitis Kazys
Poškienė Apolonija
Povilavičienė Stasė
Poviliūnas Antanas, ek. m. kand.
Požarskas Mykolas
Prialgauskaitė Eliza, med. m. kand.
Pronskietytė Dalia
Prūsaitė Janina, biol. m. kand.
Puidokas Bronius
Pupkis Aldonas, filol. m. kand.
Purvinas Erikas, doc., biol. m. kand.
Pušinienė Elena
Rabačiauskaitė Aurelija
Rabcevičius Eugenijus, ek. m. kand.
Radzvilovaitė Efrosinija
Ragevičius Mykolas, doc., ek. m. kand.
Raguotienė Genovaitė, doc., ped. m. kand.
Raguotis Bronius, filol. m. kand.
Rainfeldas Solomonas
Rainys Algirdas, geogr. m. kand.
Ramanauskas Vytautas, biol. m. kand.
Ramoškis Antanas
Raudeliūnas Vytautas
Raudoniskytė Sara
Raulinaitis Adolfas
Ražinskas Antanas, doc., fiz.-mat. m. kand.
Rickevičiūtė Kristina, doc., filos. m. kand.
Rimantienė Rimutė, ist. m. kand.
Rimka Ričardas
Rimkus Vaclovas
Rimkus Vytenis
Rimša Pranas
Ročka Marcelinas, doc., filol. m. kand.
Rosa Leonidas
Ruzgaitė Aliodija
Ruzgas Vincas
Sabaliauskas Algirdas, filol. m. kand.
Sabaliauskas Jonas, techn. m. kand.
Sabaliauskas Jonas
Sakalauskas Alfonsas
Samas Aloizas
Samulevičius Jurgis
Samulionis Algis, filol. m. kand.
Sauka Leonardas, filol. m. kand.
Saulis Bronius
Sausanavičiūtė Angelė, ek. m. kand.
Sebeženkovaitė Taisa, ist. m. kand.
Seibutis Algirdas, doc., biol. m. kand.
Sideravičius Kazys
Sideravičius Rimantas
Sirvydis Jonas
Skardžius Jonas, ek. m. kand.
Skeivys Stepas
Skibarka Eugenijus
Skrodenis Stasys, filol. m. kand.
Skuodis Vytautas
Slanksnys Algirdas
Slavėnas Paulius, Lietuvos TSR MA akad., prof., fiz.-mat. m. dr.
Sliesoriūnas Feliksas, ist. m. kand.
Sližienė Nijolė, filol. m. kand.
Smagurauskas Mečislovas
Spelskis Antanas, prof., archit-ros dr.
Stačiokas Stasys, doc., teisės m. kand.
Stakauskas Juozapas
Stanaitis Algirdas, doc., geogr. m. kand.
Stanaitis Jonas, doc.
Stancevičius Antanas, doc., ž. ū. m. kand.
Stanikas Petras, ek. m. kand.
Stankevičius Antanas
Stankūnavičius Adolfas, biol. m. kand.
Stonys Juozas, doc., filol. m. kand.
Straukaitė Danutė
Stravinskas Antanas
Strazdas Juozas
Strazdas Zenonas
Subatavičius Bronius
Sukackas Vytenis, biol. m. kand.
Surblys Konstantinas, doc., ist. m. kand.
Suščenkienė Aldona
Suveizdienė Genovaitė
Svičiulienė Pranė
Šadžius Henrikas, ist. m. kand.
Šakūnas Stasys
Šarkinienė Irena, doc., biol. m. kand.
Šarmaitis Romas, doc., ist. m. kand.
Šaulys Algirdas
Ščemeliovas Vaclovas, doc., geogr. m. kand.
Šešelgis Aleksandras, filol. m. kand.
Šešelgis Kazys, prof., archit-ros dr.
Šidlauskas Algirdas, doc., ist. m. kand.
Šimkevičius Jonas
Šimkūnas Romas
Šimkūnas Vladas
Šimonytė Bronislova
Šiurkus Telesforas, prof., med. m. dr.
Šnipas Pranas, prof., med. m. dr.
Šniukšta Tomas, doc., vet. m. kand.
Šopa Eugenijus
Štaras Povilas, doc., ist. m. kand.
Šulcaitė Vilija
Šulskis Jonas, doc., biol. m. kand.
Švarcas Elijošius
Švedas Jonas, prof.
Talat-Kelpšaitė Giedrė, ist. m. kand.
Tamašauskienė Jūratė
Tamošaitis Justinas, geogr. m. kand.
Tamošiūnas Mindaugas, ist. m. kand.
Tamulaitienė Jūratė
Tarasonienė Aldona
Tarvidas Jonas
Tarvydas Rimvydas, doc., geol.-miner. m. kand.
Tarvydas Stasys, doc., geogr. m. kand.
Tarvydienė Elena, biol. m. kand.
Tauras Antanas, doc., archit-ros kand.
Taurinskas Vladas
Tautavičius Adolfas, ist. m. kand.
Tervydis Antanas
Tikuišis Rimantas
Tyla Antanas, ist. m. kand.
Tinfavičius Mykolas
Tiškevičius Konstantinas, doc., ist. m. kand.
Tomonis Stasys
Trakymas Antanas
Trečiakauskas Kęstutis
Treinienė Elena, ist. m. kand.
Trofimovas Nikolajus
Trumpa Edvardas
Trusovas Nikolajus
Tumelis Juozas
Tumpa Romualdas
Tursa Gediminas
Tutkus Vytautas
Ulevičius Pranas, ist. m. kand.
Ulevičius Vladimiras
Ulys Bronislovas, ž. ū. m. kand.
Uloza Vilius
Ulpis Antanas
Umbrasas Jonas, doc., meno m. kand.
Umbrasas Kazys, doc., filol. m. kand.
Umbražiūnas Kazimieras
Uogintas Vytautas, doc., ist. m. kand.
Uosis Stasys, doc., ek. m. kand.
Urbanavičienė Bronislova
Urbanavičius Vytautas, ist. m. kand.
Urbanavičius Eugenijus
Urbonas Albinas, doc., biol. m. kand.
Urbonas Zigmas
Urbonavičius Algirdas
Urbonienė Jūratė
Urbutis Vincas, doc., filol. m. kand.
Uspalis Kostas, fiz.-mat. m. kand.
Vadopalas Antanas, doc., ž. ū. m. kand.
Vaičiūnas Albinas

Vaištarienė Ksavera, chem. m. kand.
Vaišvila Antanas Faustas
Vaitekūnas Donatas
Vaitiekūnas Bronius
Vaitiekūnas Stasys
Vaitiekūnas Vincas
Vaitilavičius Adomas, doc., med. m. kand.
Vaitkevičius Bronius, ist. m. dr.
Vaitkevičius Kostas Vytautas
Vaitkevičiūtė Valerija, filol. m. kand.
Vaitkūnas Gytis, filos. m. kand.
Vaitkus Juozas
Vaitulevičiūtė Marija
Vaivutskas Antanas
Valaika Povilas
Valaitis Jonas
Valatka Vitas
Valeckienė Adelė, filol. m. kand.
Valiulytė Elena, filol. m. kand.
Valius Mečius, doc., biol. m. dr.
Valkūnas Leonas, doc., filol. m. kand.
Vanagas Aleksandras, filol. m. kand.
Vanagas Vytautas, filol. m. kand.
Vanagienė Ema
Vansevičius Stasys, doc., teisės m. kand.
Varakauskas Rokas, doc., ist. m. kand.
Vasiliauskas Zenonas
Vasiliauskienė Marija
Vasiljevas Viktoras, geol.-miner. m. kand.
Vasinauskas Petras, Lietuvos TSR MA narys korespondentas, prof., ž. ū. m. dr.
Vegys Jonas, techn. m. kand.
Veisaitė Irena, doc., filol. m. kand.
Velžytė Vincenta
Venckus Antanas, ek. m. kand.
Vėsulas Algirdas
Vidmantas Edvardas
Vidmantas Jurgis, prof., techn. m. dr.
Vidžbelis Jonas Algirdas
Viliūnas Vytautas
Vilkončius Ipolitas
Virbickas Pranas
Viščinis Klimas
Vyšniauskaitė Angelė, ist. m. kand.
Vitkus Juozas
Vodzinskas Eduardas, geol.-miner. m. kand.
Vojevodskaitė Arimeta
Volskis Ričardas, biol. m. kand.
Volungevičius Algirdas
Zaborskaitė Vanda, filol. m. dr.
Zajančkauskas Petras, biol. m. kand.
Zaksas Irmija, prof., filos. m. dr.
Zalatorius Albertas, filol. m. kand.
Zažeckienė Kostė
Zgirskis Česlovas
Zimanas Genrikas, prof., filos. m. dr.
Zinkevičius Zigmas, prof., filol. m. dr.
Zinkus Jonas, doc., filol. m. kand.
Zubovas Vladimiras
Žėkaitė Janina, filol. m. kand.
Žekas Antanas
Žekonis Vytautas
Žemaitis Zigmas, prof.
Žemaitytė Zita
Žepkaitė Regina, ist. m. kand.
Žilėnas Alfonsas, prof., ek. m. dr.
Žilėnas Vincas
Žiugžda Juozas, Lietuvos TSR MA akad., prof., ist. m. dr.
Žiurlys Alfonsas, doc., teisės m. kand.
Žlioba Povilas
Žostautaitė Petronėlė, ist. m. kand.
Žukaitė Elena, geogr. m. kand.
Žukas Antanas
Žukas Vladas, doc., filol. m. kand.
Žukauskas Alfonsas
Žukauskas Jurgis, doc., med. m. kand.
Žukauskas Kazys, ped. m. kand.
Žukauskas Ričardas Saulius, techn. m. kand.
Žukauskienė Janina, biol. m. kand.
Žulys Vladas Algirdas
Žvirėnas Algimantas, doc., techn. m. kand.

Parengti spaudai „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" III tomą padėjo Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos darbuotojai: vyr. mokslinis redaktorius T. Butkus, mokslinė redaktorė V. Kutavičiūtė, vyr. mokslinis redaktorius S. Laurinaitis, vyr. mokslinis redaktorius A. Paragys, vyr. mokslinis redaktorius A. Račis.

DAUGIAUSIA FOTOGRAFIJŲ III TOMUI PATEIKĖ:

Aleknavičius Bernardas
Baltrušaitis Bronius (spalvotos meno kūrinių reprodukcijos)
Bortkevičius Vytautas
Buračas Balys
Danilevičius Eugenijus
Dilys Jonas
Garunkštis Antanas
Ivanauskas Stanislovas
Ylevičius Vytautas
Jodikaitienė Felicija
Karpavičius Povilas
Kazėnas Zinas
Koreškovas Valerijus
Kudaba Česlovas
Kunskas Rimvydas
Lučinskas Kazys
Miškinis Algimantas
Paulauskas Stasys
Sakalauskas Mečislovas
Vasauskas Leonas
Verbickas Kęstutis

Tekstinius žemėlapius ir schemas braižė Izidorius Kucka.

PASTEBĖTOS KLAIDOS IR PATIKSLINIMAI

I TOMAS

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
12	II	11—12 iš virš.	LITHUANICA"	LITUANICA"
12	II	28 iš ap.	technikos	teisės
13	III	24 iš virš.	1895—1921	1895—1912
21	II	20 iš virš.	1905—32	1907—32
35	III	29 iš ap.	N. Renjė	M. Renjė
39	II	3—4 iš virš.	nepaėmė. Palaidotas Vilniaus katedroje.	nepaėmė.
40	II	11 iš virš.	1934	1932
47	II	9 iš ap.	Ūkojo	Ukojo
47	III	18—19 iš virš.	sušaudė komunistą A. Urboną, valsčiaus žemės ūkio komisijos pirm. S. Rimkų ir apylinkės komjaunimo org-jos sekr. L. Malakauską.	sušaudė valsčiaus ž. ū. komisijos pirm. S. Rimkų ir apylinkės komjaunimo org-jos sekr. L. Malakauską.
49	III	20 iš ap.	1923—28	1923—27
50	I	32 iš ap.	Švenčio	Švenčiaus
64	III	10 iš ap.	1861	1961
64	III	8 iš ap.	1957	1952
68	I	4 iš virš.	P. Visloucho	F. Visloucho
69	III	34 iš virš.	2620 kW	2400 kW
73	III	15 iš virš.	1957	1959
75	I	20 iš ap.	Metelio	Metelių
79	I	5 iš ap.	1946—53	1945—53
84	III	25 iš ap.	Skapiškyje, Kolainiuose.	Skapiškyje.
88	I	13 iš ap.	1777	1773
95	III	9 iš virš.	X—XIV a.	X—XVI a.
95	III	18 iš ap.	A. Blandrata.	Dž. Blandrata.
95	III	3 iš ap.	Jokūbas Klainauskas	Jokūbas iš Kalinovkos
99	I	32—31 iš ap.	nuo 1939 veikia	1939—59 veikė
102	III	12 iš ap.	P. Sendrauskį, N. Šablinskį, P. Katkų.	N. Šablinskį, P. Katkų.
103	I	9 iš virš.	Kreicvaldo	Kroicvaldo
104	II	22 iš virš.	Kaveckas	Kaveckis
106	II	37 iš ap.	1913—14	1911—14
120	II	32 iš virš.	Klyklių	Klykių
124	III	23—22 iš ap.	„Pariziejai"	„Fariziejai"
137	III	11—12 iš virš.	(rytuose) ir Sągardų (vakaruose)	(vakaruose) ir Sungardo (rytuose)
153	I	27 iš virš.	paiždininkis	kiemo iždininkas
162	III	4 iš virš.	bevardis upelis	Lakaja
167	II	24 iš virš.	Akva	Akla
169	II	21—22 iš virš.	Paantvardžiuose	Paantvardyje
169	II	23—26 iš virš.	1893—99 studijavo Maskvos un-to gamtos-matematikos ir istorijos filologijos f-tuose.	1893—99 studijavo Maskvos un-to fizikos-matematikos f-to gamtos skyriuje (1898 baigė) ir istorijos-filologijos f-te.
173	II	8 iš ap.	Buka	Būka
179	I	8 iš ap.	1909	1910
179	II—III	parašas po iliustracija apačioje	**Antano Baranausko** „Anykščių šilelio" leidimų lenkų (1909),	**Antano Baranausko** „Anykščių šilelio" leidimų lenkų (1910),
180	I	35 iš ap.	1920—21	1920—22
181	I	23 iš virš.	Peršokšnos	Peršokšnų
181	III	30—31 iš virš.	*Margirio* partizanų būriui.	*Margirio partizanų būriui.*
186	I	21—22 iš virš.	jo ilgis 11,3 m, plotis 5,9 m, aukštis (virš žemės) 3,3 m.	jo ilgis 12,7 m, plotis 6,3 m, aukštis 5,2 m (1,2 m žemėje).
186	II	13 iš ap.	klasei),	klasei; su A. Puodžiukynu),
188	III	9 iš virš.	Puotkaliuose	Puodkaliuose
190	II	9 iš virš.	1909	1919
199	III	18 iš virš.	Novos	Šedvygos
210	I	22 iš ap.	miško tipas	augavietės tipas
210	II	14 iš virš.	1826—32	1824—32
215	I	9 iš virš.	Yslikio	Yslykio
215	I	13 iš virš.	Yslikį	Yslykį
217	I	20 iš virš.	M. Morkūno	J. Morkūno
217	I	37 iš virš.	1913—32	1913—37
230	III	18—19 iš virš.	Bilvyčių	Bilviečių
231	II	34 iš ap.	Rokiškio	Biržų
231	II	24 iš ap.	Voronežo	Voroneco (BTSR)
238	I	28 iš ap.	Svilė	Svyla
240	I	8 iš ap.	(5 t., 1924—35)	(4 t., 1924—39)
250	III	23—22 iš ap.	S. Noskovskiu	Z. Noskovskiu
270	III	9 iš virš.	Piltynė	Piltyna
279	I	10 iš virš.	Kisieliaus	Kisielio
282	I	22 iš ap.	Selekcija ir sėklininkystė	Augalų selekcija ir sėklininkystė
287	I	27 iš ap.	K. Uliauskas	K. Ulianskas
288	III	16—15 iš ap.	Kėdainių rj., Tiskūnų apyl.,	Panevėžio rj., Petriškių apyl.,
297	I	29 iš ap.	Red.	Ofic. redaktorius
298	II	16 iš ap.	1886	1885
305	II	34 iš virš.	Chotine	Chocime
305	II	22 iš ap.	Chotinu	Chocimu
306	II	11 iš ap.	1909.XI.4	1909.XI.14
306	III	26 iš ap.	1899	1898
308	III	2 iš virš.	1930	1933
313	III	3 iš ap.	Iešmanto	Iešmantos
320	I	5 iš virš.	Žaliavužskio	Žaliabužskio
328	I	4 iš ap.	V. Goštauto	A. Goštauto
332	I	28 iš virš.	1898	1897
338	I	32—30 iš ap.	ž. ū. m-la. Dabikinėje 1907 gimė Lietuvos TSR nusipelnęs artistas režisierius J. Miltinis.	ž. ū. m-la.
341	II	44 iš virš.	Videniškio	Videniškių
341	III	9 iš virš.	Skarulskių	Skorulskių
343	I	9 iš ap.	1933—36	1934—36
344	III	1 iš ap.	Lietuvių	Lietuvos
345	I	9 iš virš.	t. 4, V., 1962	t. 4, V., 1963
349	III	27 iš virš.	liaudies	tautos

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
356	III	11 iš ap.	1906—14	1907—14
359	I	27 iš virš.	1823	1824
361	II	30 iš ap.	Buržuazinis	Socialistinis
361	III	22 iš virš.	1926—32	1923—32
361	III	23 iš virš.	(1916—26).	(1916—22).
364	III	8 iš virš.	Toločkių	Toločių
371	I	3 iš ap.	Derbutų	Darbutų
372	II	33 iš virš.	„Lūžis" (1940)	„Lūžis" (1941)
372	II	35 iš virš.	„Dauboje", 1940	„Dauboje", 1941
373	II	40—41 iš virš.	Kalvarijos	Žemaičių Kalvarijos
391	III	17—16 iš ap.	T. Nešukočiui	T. Nešokočiui
397	I	34 iš ap.	(29 000) ir kt.	ir kt.
408	I	9 iš ap.	1900—06	1898—1906
410	II	18 iš ap.	Žuvinto	Žuvintų
420	I	3—4 iš virš.	K. Pakanavičius, P. Dargužis	P. Dargužis
427	III	25 iš ap.	1907—15	1907—14
429	I	25—26 iš virš.	1944—49 Grož. lit-ros leidyklos	1944 Valst. leidyklos, 1945—48 Grož. lit-ros leidyklos Kaune
430	III	15 iš ap.	rys. Nuo 1958 docentas.	rys.
433	I	11 iš ap.	„Ondyna wód druskienickich"	„Ondyna druskienickich źródeł"
441	III	12 iš ap.	1761	1762
449	I	36 iš virš.	Barčiai, Žebrėnai, Kryžiai, Graudžiai	Barčiai, Zebrėnai, Graužiai
457	III	parašas po paveikslu	Iliustracija pasakai **„Eglė žalčių karalienė"** (dail. A. Makūnaitė, paspalvintas medžio raižinys, 1962)	S. Nėries poemos **„Eglė žalčių karalienė"** iliustracija (dail. S. Valiuvienė, 1961)
470	III	22 iš ap.	L. Mordosas	L. Mardosas
470	III	11 iš ap.	**prie p. 464**	**prie p. 465**
476	III	32 iš ap.	1944—49	1945—49
481	II	26 iš ap.	1957	1955
481	II	11 ir 9 iš ap.	1957	1959
482	III	11 iš ap.	A. Alkinas	M. Alkinas
484	II	18—19 iš virš.	poesio	poezio
484	II	20 iš virš.	Litovoj	Litovaj
487	I	20 iš ap.	„Sakalai"	„Šakalai"
503	I	21 iš virš.	30 respublikos sportininkų	34 respublikos sportininkai
507	III	28 iš virš.	(1809), Medicinos in-tas, Vakcinacijos in-tas,	(1809), Vakcinacijos in-tas,
510	I	31 iš virš.	Red.	Ofic. redaktorius
514	I	25 iš ap.	Juodimo	Juodymo
518	I	30 iš virš.	„Dainavos"	„Dainavos partizano"
522	II	5—6 iš virš.	Išteka Spengla	Per G. teka Spengla
526	I	18 iš virš.	1965	1964
529	II	19—18 iš ap.	Dž. Verdžio „Don Karlas" (1959), V. Gokijelio	V. Gokijelio

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
537	I	17 iš virš.	provincijos	provincijų
537	I	25 iš ap.	1873	1874
537	II	34—36 iš virš.	redaktoriaus pavaduotojas	redaktorius, redaktoriaus pavaduotojas
538	III	9 iš ap.	Paplinijys	Paplienija
540	I	12 iš virš.	Baudijų (Alytaus rj.)	Baudėjų (Prienų rj.)
540	II	32—31 iš ap.	Vozgėliai	Vosgėlis
540	III	21 iš ap.	Graužai	Graužiai
540	III	18 iš ap.	Mažeikių	Akmenės
540	III	16 iš ap.	Šalčininkų	Eišiškių
544	II	1 iš virš.	**GELOVÌNIS**	**GELOVÌNĖ**
548	I	1—2 iš virš.	P. Slavinskas	P. Slavinskis
550	II	9 iš virš.	Dvarčionyse	Dvarčėnuose
550	II	27 iš ap.	*ž. Požeminiai vandenys*	(*ž. Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Požeminiai vandenys).
554	III	17 iš ap.	S. Madeiskerytė	Š. Madeiskerytė
559	I	33 iš virš.	Kiaunė	Kiauna
565	II	18 iš ap.	(1943)	(1945)
587	II	28 iš ap.	B. *Kislingas*	J. *Kislingas*
588	I	6 iš ap.	„Naujoji gadynė"	„Nauja gadynė"
591	I	9 iš ap.	F. Supė	F. Zupė
595	I	35—36 iš virš.	Prišmančių	Pryšmančių
597	III	8—7 iš ap.	aktyvistų, jų tarpe rev. judėjimo dalyvę E. Laukaitytę.	aktyvistų.
599	I	16 iš ap.	(nuo 1962), biblioteka (nuo 1952).	(nuo 1962).
604	III	3 iš virš.	Linkuvė	Linkava
607	III	41 iš ap.	(1957)	(1959)
612	III	17 iš virš.	D. Kalinausku	B. Kalinausku
614	I	22—23 iš virš.	A. Vienožinskį	J. Vienožinskį
618	III	31 iš virš.	Didžioji Upytė	Mažoji Upytė
622	II	22 iš ap.	„Anheli" (1925)	„Anhelį" (1923)
625	III	11 iš ap.	Natangiją	Notangą
626	III	30 iš virš.	*Ž. Požeminiai vandenys.*	*Ž. Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika:* Požeminiai vandenys.
626	III	2—1 iš ap.	Nuo 1965 H. t. veikia ir Bartkuškėse (Vilniaus rj.).	Nuo 1965 dar vienas H. t. veikia Bartkuškėse (Širvintų rj.).
627	III	10 iš virš.	(1953)	(1955)
631	II	14 iš virš.	1857.I.6	1858.I.6
636	III	14 iš virš.	1944.XII.28—1962.IV.30	1961.XI.7—1962.IV.30
637	I	8 iš virš.	1934	1936
639	I	16 iš ap.	Verniejaus	Vernijo
642	II	31 iš virš.	1956	1954

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
642	III	16—15 iš ap.	1933—34 leido laikr. „Pasaulėžiūra" ir „Sveikata"	1934—35 leido laikr. „Pasaulėžiūra" ir gyvenimas"
655	II	16 iš ap.	„Blakė" (1963)	„Blakė" (1962)
656	II	4 iš virš.	Mažeikių	Kelmės
656	III	38 iš virš.	Telšių	Plungės
658	I	33—32 iš ap.	Kubiliuose (Vilkaviškio rj.)	Kubilėliuose (Šakių rj.)
659	II	13—12 iš ap.	J. Turgenevo	I. Turgenevo
659	II	5 iš ap.	Ž. Zand	Ž. Sand
662	II	26 iš ap.	Kėdainių	Radviliškio
662	III	35 iš virš.	(1896—1900), „Savaitraštį"	(1897—1899), „Lietuviškai-vokišką savaitraštį"
662	III	38 iš virš.	1898	1896
663	II	32 iš virš.	1941.VI	1941.VII.28
664	I	27—28 iš virš.	„Lietuvių kalbos chrestomatiją"	„Lietuvišką chrestomatiją mokyklai"
664	III	11 iš virš.	Panevėžio	Radviliškio
672	I	34 iš ap.	(1915)	(1916)
676	I	21 iš ap.	Biržų	Pasvalio
678	I	13 iš virš.	Lietuvos Vyriausiąją Tarybą	Lietuvos Vyriausiąją tautinę tarybą
679	III	28 iš virš.	Reibeniuose	Reibiniuose
680	II	11 iš virš.	„Darbo žmonių kova"	„Darbo liaudies kova"
681	III	31 iš virš.	1930—35	1932—35
686	II	33—31 iš ap.	1811—32 dėstė Vilniaus un-to skulptūros katedroje (nuo 1816 katedros vedėjas, profesorius).	1811—32 vadovavo Vilniaus un-to skulptūros katedrai (nuo 1816 profesorius).
688	I	25 iš ap.	1616	1614
688	I	23—21 iš ap.	1642 Kaune, 1654 Pašiaušyje, Šiaulių aps., 1693 Alukštoje, 1708 Žadeikiuose,	1648 Kaune, 1654 Pašiaušėje (Kelmės rj.), 1693 Ilūkstėje (Latvijos TSR), 1708 Žodiškėse (BTSR, Smurgainių rj.),
689	II	29 iš virš.	1950—62	1951—62
694	II	24 iš ap.	1950—63	1951—63
695	III	25 iš virš.	(1957)	(1958)
698	I	34 iš ap.	VII.17	VII.30
702	I	16—17 iš virš.	1948 nužudė komjaunuolius P. bei A. Gečius ir jų motiną.	1946 nužudė komjaunuolius P. bei A. Gečus ir jų motiną.
702	I	35—36 iš virš.	S. Bolenu	P. Bolenu
702	III	29 iš ap.	I. Levinsonu	J. Levinsonu
706	III	14 iš virš.	(1948—63	(1957—63
707	I	14 iš virš.	**Lietuvių mokslo draugystė Amerikoje**	**Lietuvių mokslo draugystė**
707	I	9 iš ap.	1894 „Pensilvanijos darbininką",	1896—98 „Pensilvanijos darbininką" ir „Darbininką",
707	II	15 iš ap.	laikr.	žrn.
709	I	24 iš ap.	K. Vidikauskas	K. Vidikas
709	II	11 iš ap.	J. Naujokas	V. Daukšys
710	II	29 iš virš.	1960	1961
712	II	21 iš ap.	Rytuose išteka	Per J. L. teka
713	I	10 iš virš.	Plinkšės ež.	Plinkšių ež.
725	I	11 iš virš.	1960	1959
725	II	29 iš virš.	K. Simonovo	A. Simukovo
728	I	7 iš virš.	valdyboje	vadyboje

II TOMAS

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
21	I	15—16 iš virš.	1953—61 „Komunizmo keliu"	1953—62 „Komunistiniu keliu"
25	III	21 iš virš.	parengė ir	parengė ir 1846
45	III	4 iš virš.	Kėdainių	Panevėžio
45	III	6 iš ap.	Ukmergės	Širvintų
46	II	11 iš ap.	Pelėkas	Pelekas
54	III	3 iš virš.	(1920—40)	(1921—40)
55	III	28—29 iš virš.	D. Vajėgaitė	G. Vajėgaitė
58	III	21 iš ap.	1918—23	1916—26
66	I	11 iš virš.	(1964)	(1962)
66	I	13—14 iš virš.	„Žaidimas su velniu"	„Užmirštas velnias"
66	III	8 iš virš.	1944 — redaktorius	1944—45 redaktorius
85	II	11 iš ap.	Girėnus	Girionis
85	III	22 iš ap.	(nuo 1950)	(nuo 1962)
93	III	12 iš ap.	7 t.	8 t.
94	II	16 iš ap.	(1933—36)	(1934—36)
95	II	11 iš ap.	„Soročincų jomarkas"	„Soročincų mugė"
99	III	34 iš virš.	(1935—40)	(1935—38)
99	III	33 iš ap.	1924—40)	1920—40)
99	III	27 iš ap.	(1924—36)	(1924—40)
102	I	21 iš ap.	1960—64	1960—63
102	I	20 iš ap.	nuo 1964	nuo 1963
106	I	17 iš virš.	**„KAZEMATO-WIEC"**	**„KAZETEMO-WIEC"**
106	I	25 iš virš.	„Kazematowiec	„Kazetemowiec
109	II	parašas po pav.	Vilniaus	Stoties
119	I	33 iš ap.	1926	1925
128	II	13—14 iš virš.	I. Vanagickas	J. Vanagickas
134	II	25—24 iš ap.	elektronikos	elektrotechnikos
136	I	25 iš ap.	Saudogalėje	Saudogaloje
139	II	16 iš ap.	407 gyv.	272 gyv.

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
139	II	10—6 iš ap.	bažnyčia. 1790 ist. šaltiniuose minimas K. palivarkas. 1883 buvo 143 gyv. Kinėje palaidotas kurį laiką čia gyvenęs astronomas P. Slavinskis (1795—1881).	bažnyčia.
144	II	1 iš virš.	1965	1964
149	II	35 iš virš.	1932	1931
156	I	29 iš ap.	S. Simaitis	E. Simaitis
156	II	15 iš virš.	1946—52	1946—56
156	II	24 iš virš.	1952	1956
156	II	27 iš virš.	1952 — K. Gerulaitis.	1956 — K. Gerulaitis.
157	III	32 iš ap.	J. Sakas	Dž. Sakas
166	I	22 iš virš.	Valstybinis	Valstybinės
168	III	20 iš virš.	J. Bitaitis	I. Bitaitis
171	I	10 iš ap.	1940	1944
171	I	8 iš ap.	1924	1927
172	I	8 iš virš.	1959	1960
175	III	18 iš virš.	1616	1614
175	III	20 iš virš.	Šiaulių	Kelmės
177	III	16 iš ap.	Trakų	Kauno
178	II	20—21 iš virš.	Gulbinų, Mažeikių ir Montaviškių	Gulbinų ir Montartiškių
201	III	2 iš ap.	„Kardiograma" (1962)	„Kardiograma" (1963)
209	I	26 iš ap.	1950—62	1961—62
211	II	33 iš ap.	1965	1964
212	I	32 iš ap.	1908	1909—10
217	II	20 iš virš.	**K. Noreikienė**	**K. Noreikaitė**
Įklija prie 224 p.		3 iš virš.	paruošimo cechas	audimo cechas
228	I	14—13 iš ap.	(nuo 1960). Kaime 1860 gimė kalbininkas J. Jablonskis.	(nuo 1960).
228	II	37 iš ap.	1923.VI.1	1923.VII.1
238	I	2 iš virš.	1961—65	1961—64
240	I	31 iš virš.	Kunigiškio-Pajevonio	Kunigiškių-Pajevonio
241	III	36 iš virš.	Šemulių	Šiemulių
242	I	32 iš ap.	Laukžemės	Laukžemio
242	I	31 iš ap.	Laukžemėje	Laukžemyje
246	I	25 iš virš.	P. Sendrauską	P. Sandrauską
250	I	36 iš ap.	1922—40	1925—36
262	II	12 iš virš.	1939	1938
264	I	12 iš ap.	612 km.	312 km.
281	III	9 iš virš.	1917—33	1917—24
281	III	10 iš virš.	kurį laiką	1924—34
281	III	11 iš virš.	nuo 1937	nuo 1934
286	III	30 iš virš.	Mislibožas	Mislibužas
291	I	29 iš virš.	Visaginio	Visagino
294	III	25 iš virš.	1907—17	1906—18
295	I	3 iš ap.	1933—36	1933—35
297	III	11 iš ap.	(1954)	(1956)
300	II	20 iš virš.	Kumpuotė	Kumpotė
301	III	28—29 iš virš.	Jame dalyvavo V. Kapsukas, K. Požela. 1918	Jame dalyvavo V. Kapsukas. K. Požela 1918
303	II	13 iš virš.	Kelmės	Radviliškio
303	II	5 iš ap.	žurnalistas.	žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1967).
304	I	2—3 iš virš.	žurnalistas, Lietuvos TSR nusipelnęs žurnalistas (1967).	žurnalistas.
305	I	28 iš virš.	1944—46	1945—46
306	III	5 iš virš.	1950—61	1950—60
308	II	33 iš ap.	hauptsächlisten	hauptsächlichsten
322	III	34 iš virš.	P. Velioniškis	P. Veliuoniškis
330	I	30 iš ap.	1946—49	1946—48
330	I	28 iš ap.	1951—52	1948—52
334	I	6 iš ap.	Marnaka I	Marnaka
344	III	7 iš ap.	Liaudies pagalbos s-gos	Raudonosios pagalbos
349	III	19 iš ap.	1957	1959
350	I	2 iš virš.	1958	1960
350	I	3 iš virš.	1959	1960
366	II	17 iš virš.	1923	1924
374	II	14 iš virš.	1963	1962
426	II	10 iš ap.	paritetas	pavietas
426	III	3 iš virš.	J. Danilavi-	I. Danilavi-
444	III	9 iš virš.	1951—59	1953—59
446	III	12—11 iš ap.	Kupiškio	Luokės
447	III	4 iš virš.	Šupinio	Šiupinio
448	III	3 iš virš.	„Dainavos" partizanų	„Dainavos partizano"
452	III	10 iš ap.	E. *Vitaitis*	S. *Vitaitis*
454	I	27 iš virš.	„Rinktinę"	rink. „Mano kraštas"
457	II	25 iš ap.	Bemerkungen	Anmerkungen
458	I	24 iš ap.	(1937)	(1936)
460	III	10—11 iš virš.	Mislibožas	Mislibužas
468	II	38 iš virš.	Saulažolės	Saulažolių
472	II	19 iš virš.	1963	1967
475	II	3 iš ap.	1912—13	1912—14
491	I	30—29 iš ap.	Kuriškėse (netoli Pabradės)	Kuriškiuose (Molėtų rj.)
504	I	12 iš virš.	889 vėjo	899 vėjo
513	II	13 iš ap.	Mesteliškiuose	Miesteliškiuose
520	II	36 iš ap.	1912 Kaune]	1912.XI.7 Kupiškyje]
523	II	14 iš virš.	Įkurtas 1936.	Pradėta statyti 1930; gamybą pradėjo 1932.
527	II	16 iš virš.	I. Stubelevičių	S. Stubelevičių
527	II	19 iš ap.	F. D. (Daugirdo)	P. D. (Daugirdo)
527	II	17 iš ap.	(1907)	(1909—10)
529	I	23 iš virš.	(1965)	(1966)
533	I	15 iš virš.	1924—29	1924—28
535	II	3 iš ap.	Yslikio	Yslykio
537	III	32—31 iš ap.	Rengiamas vandentiekis ir kanalizacija.	1956 pradėjo veikti vandentiekis ir kanalizacija.
549	III	17 iš virš.	1927—39	1927—38
560	I	5 iš ap.	paapygardinė m-la	apskrities m-la
561	III	5 iš virš.	1900.XII.8	1900.XII.7
564	I	20 iš ap.	1948	1961
570	III	8—9 iš virš.	1831—32 Vilniaus un-to rektorius	1831—32 ėjo Vilniaus un-to rektoriaus pareigas

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
580	III	19 iš virš.	1919.X.5	1919.X.3
589	I	7 iš ap.	(1929)	(1930)
590	I	12 iš ap.	„Eglė ir Žilvinas"	„Žilvinas ir Eglė"
591	III	14 iš ap.	1945—57	1945—55
591	III	10—9 iš ap.	1934—40 Vilniuje veikė Sanitarijos-higienos in-tas su M. skyriumi;	1934—40 Vilniuje veikė Varšuvos higienos in-to filialas, nuo 1940 — Sanitarijos ir higienos in-tas su M. skyriumi;
591	III	8 iš ap.	1957	1955
592	III	1 iš virš.	įst. 1930	įst. 1933
599	I	11—12 iš virš.	Akmenėje	Dabikinėje (dab. Venta, Akmenės rj.)]
599	II	13 iš ap.	(1904—06)	(1904—05)
602	III	27 iš virš.	**MINGĖLAITĖ**	**MINGILAITĖ**
603	II	17—16 iš ap.	Prasevičiumi	Prascevičiumi
604	II	21 iš virš.	Girstaitiškyje	Girsteitiškyje
605	II	13—12 iš ap.	1949—1958	1949—1957
606	II	18 iš ap.	N. Turgenevo	I. Turgenevo
611	III	18 iš ap.	jo našumo	jų našumo
614	III	28 iš ap.	56 m²	56 km²
616	III	27 iš virš.	1933—67	1934—67
623	III	36 iš virš.	1954—60	1951—60 (1957—60 kaip Vilniaus Ped. in-to filialas)
631	III	17 iš virš.	1912	1911—12
632	II	18 iš ap.	(1937)	(2 t., 1934—35)
641	II	9 iš ap.	1948—54	1949—54
648	II	6—5 iš ap.	Šiladys	Šiladis
651	III	30 iš virš.	Rūkuose	Rukuose
660	III	10 iš ap.	Nikolskaja	Nikolskoje
665	I	9 iš virš.	Vencavų	Vencavo
665	I	14 iš ap.	laisvė	valia
669	II	28 iš ap.	Nuo 1884	Nuo 1883 (Nr. 19)
672	I	15 iš ap.	1938.I—1941.III	1939.I—1941.III
681	I	9 iš virš.	1253).	1254).
682	III	7—8 iš virš.	Aukštumalės	Aukštumalos
692	II	13 iš ap.	1932	1933
701	III	32 iš virš.	Rusų-lietuvių kalbų	Trumpas rusiškai-lietuviškas
704	III	31 iš virš.	Peltyna	Piltyna
715	I	26 iš virš.	N. Toporovo	V. Toporovo
719	III	36—35 iš ap.	radiologas	rabiologas
724	II	12 iš virš.	**ÓŽNUGARIS**	**ÓŽNUGARIAI**
733	II	14 iš virš.	1950—59	1950—60
757	III	16 iš virš.	1963	1964
758	II	12 iš virš.	Panevėžiui	Panevėžio apskričiai
766	II	34—33 iš ap.	Lithuanica	Lituanica
771	I	2 iš ap.	Kaune ėmė veikti	Kaune 1943 ėmė veikti
777	II	4 iš ap.	1931	par. 1932
777	III	21 iš ap.	1965	1964
778	I	20 iš ap.	словянских	славянских

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
784	I	26 iš ap.	valdymo metais	valdymo metais (iki 1930)
797	I	36 iš virš.	1917—29	1917—24
799	II	12—13 iš virš.	„Tolimi keliai",	„Tolimieji kraštai",
800	I	28—27 iš ap.	Viešintų (Anykščių rj.)	Šimonių (Kupiškio rj.)
806	III	26—25 iš ap.	fizikos-matematikos	technikos
807	I	25 iš virš.	A. Olizorovskis	A. Olizarovskis
816	II	8 iš virš.	1761—63	1761—1840
816	II	36 iš ap.	1914	1915
817	II	33 iš ap.	(1916—18),	(1915—17; 1917—18 Voroneže),
817	II	31 iš ap.	(1916)	(1917—18)
817	III	24 iš virš.	(1920—33)	(1818—33)
817	III	33 iš ap.	(1926—40)	(1925—40)
817	III	11 iš ap.	1936—38	1936—39
817	III	3 iš ap.	(1933—40)	(1933—39)
818	I	37 iš ap.	„Lietuvos ūkininkas" (1920—40)	„Lietuvos ūkininkas" (1919—40)
818	I	35 iš ap.	(1918—21); 1930—32;	(1918 ir 1920—21; 1931—32;
818	I	33 iš ap.	„ABC" (1931—34)	„ABC" (1933—34)
818	I	16 iš ap.	(1933—37)	(1933—36)
818	I	4 iš ap.	(1935—36)	(1934—36)
818	II	16 iš virš.	(1919)	(1918—19)
818	II	21 iš virš.	(1924—26).	(1924—25).
818	II	37 iš virš.	(1921—39)	(1921—40)
818	II	27 iš ap.	„Jėga ir grožis" (1923—28)	„Jėga ir grožis" (1923—27)
818	II	4 iš ap.	(1922—40)	(1923—40)
818	II	3—2 iš ap.	(1928—1940)	(1920—1940)
818	III	2 iš virš.	(1924—26)	(1928—29)
818	III	3 iš virš.	(1932—40)	(1933—40)
818	III	31 iš virš.	(1928)	(1928—29)
818	III	32 iš virš.	(1929—40)	(1929—39)
818	III	38 iš virš.	(1930), „Lietuvių balsas" (1931)	(1930—31), „Lietuvių balsas" (1931—40)
818	III	37 iš ap.	„Lietuvis" (1933).	„Lietuvis" (1933—35).
818	III	8 iš ap.	(1931—40)	(1935—40)
819	I	6 iš virš.	(1928)	(1929—41)
819	I	9 iš virš.	(1931—39)	(1931—40)
819	I	31 iš ap.	„Žariją" (1928).	„Žariją" (1928—29).
819	I	28 iš ap.	„Kolektyvas" (1922—31),	„Kolektyvas" (1921—31),
819	I	20 iš ap.	1931), „Komjaunuolį" (1931—33),	1930), „Komjaunuolį" (1931—34),
819	II	2 iš virš.	(1937—38)	(1936—38)
819	II	3 iš virš.	(1933).	(1933—40).
821	III	3 iš virš.	mezozoinės	paleozoinės
830	II	23 iš ap.	1873.X.9	1873.X.19
841	I	33—34 iš virš.	„Lietuvos ūkininke",	„Ūkininke",
846	II	16 iš virš.	1829	1828
846	II	16—17 iš virš.	praktinį agronomijos in-tą	žemės ūkio in-tą

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
847	III	30—29 iš ap.	Piliakalnio	Piliakalnių
848	II	15 iš ap.	Yliškiuose	Yliškėse
863	III	23 iš ap.	1909 ir 1913	1909 ir 1913—14
864	I	7 iš virš.	L. Vilenčikytė	L. Vilenčikaitė
865	III	1 iš ap.	Karutė	Karautis
875	I	5 iš ap.	Burgelis	Burgalis
876	III	24—23 iš ap.	Plinkšius)	Plinkšes)
880	I	16 iš ap.	(1908)	(1907)
886	II	21 iš virš.	Bartkuškyje	Bartkuškėse
888	II	13—14 iš virš.	J. Morčinskio	J. Moračinskio
893	II	17 iš ap.	1951—65	1952—65
896	I	8 iš ap.	1960	1961
900	III	22 iš ap.	M. Gadonas	V. Gadonas
901	III	16 iš ap.	1926	1921
903	I	6 iš virš.	„Edgardo	„Edgaro
906	II	30—29 iš ap.	1944—1955	1945—1955
911	II	3 iš ap.	1941.IX.27—29	1940.IX.27—29
914	III	30 iš ap.	1872	1871
919	II	20—19 iš ap.	Skersabalių	Skersabalio
924	III	21 iš virš.	D. Šimanas	A. Šimanas
929	II	12 iš virš.	1940—44	1940—42
947	III	5 iš virš.	Uogis	Uogys

III TOMAS

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
19	II	16 iš ap.	medifikavimą	modifikavimą
40	II	18 ir virš.	**RASTINĒNAI**	**RASTINĒNAI**
49	III	17 iš virš.	1934.VI	1933
53	I	14 iš ap.	1906—14	1906—10
53	III	30 iš ap.	J. Blandrata	Dž. Blandrata
57	I	31 iš ap.	Reketa	Reketija
135	III	4 iš ap.	K. Urbonavičius	K. Urbanavičius
137	III	9 iš ap.	(1964)	(1962)
232	I	5 iš ap.	teologijos-filologijos	teologijos-filosofijos
238	II	2 iš virš.	**I. Kostkevičitūė**	**I. Kostkevičiūtė**
259	I	3 iš ap.	1877	1878
259	II	7 iš virš.	Už marksistinės lit-ros laikymą	Už revoliucinę veiklą
264	I	26—27 iš virš.	G. Kasakovskio „Rožančius", 1853, ir „Garbė dievo", 1885	J. Kasakauskio „Rožančius", 1853, ir nežinomo autoriaus „Garbė dievo", 1855
264	II	1 iš ap.	(1889—96), „Ūkininkas" (1890—1904),	(1890—96), „Ūkininkas" (1890—95),
267	I	13 iš virš.	S. Levino	I. Gutmano
340	I	20 iš ap.	„Lietuvos istorijos darbai", t. 1, V.,	„Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, K.,
416	II	6 iš ap.	(1906)	(1907)
416	III	23—24 iš virš.	„Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1954, II leid. 1963) ir	„Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1954; I. Rachmanovo žodyno vertimas), „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1963) ir
485	III	2 iš ap.	(1959)	(1970)
507	I	8—9 iš virš.	(„Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje")	(„Senieji slavų kalbų skoliniai lietuvių kalboje")
522	II	14 iš virš.	1924—41	1924—40
531	II	35 iš ap.	J. Požela	K. Požela
544	I	11 iš virš.	1963	1965
553	III	27 iš ap.	J. ir P. Taurinskai	A. ir J. Taurinskai
596	II	5 iš virš.	J. Kotliarevskio	I. Kotliarevskio
637	III	19 iš virš.	P. Narbuto	T. Narbuto
643	I	28 iš virš.	1962	1967
656	III	7 iš ap.	Katiliškėse	Gruzdžiuose
662	III	22 iš virš.	laikr.	žrn.
662	III	35 iš virš.	liauvių	lietuvių
686	II	19 iš ap.	S. Marcelį	K. Marcelį
716	II	26—27 iš virš.	1941 Marijampolėje]	1941.VII.5 Rudžių giraitėje (Kapsuko rj.)]
763	III	15 iš virš.	respublikinės	visasąjunginės
764	I	24 iš virš.	V. Goštauto	A. Goštauto
769	III	10 iš ap.	1822—13	1812—13
784	III	12—11 iš ap.	pradėjo veikti	pradėjo veikti (1897)
876	II	14 iš virš.	teatre. 1952—53 mo-	teatre, 1951—52 ir
904	II	5 iš virš.	1948	1947
931	III	19 iš virš.	(1925).	(1925),
944	II	8 iš ap.	Kuniškis	Kuniskis

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
580	III	19 iš virš.	1919.X.5	1919.X.3
589	I	7 iš ap.	(1929)	(1930)
590	I	12 iš ap.	„Eglė ir Žilvinas"	„Žilvinas ir Eglė"
591	III	14 iš ap.	1945—57	1945—55
591	III	10—9 iš ap.	1934—40 Vilniuje veikė Sanitarijos-higienos in-tas su M. skyriumi;	1934—40 Vilniuje veikė Varšuvos higienos in-to filialas, nuo 1940 — Sanitarijos ir higienos in-tas su M. skyriumi;
591	III	8 iš ap.	1957	1955
592	III	1 iš virš.	įst. 1930	įst. 1933
599	I	11—12 iš virš.	Akmenėje	Dabikinėje (dab. Venta, Akmenės rj.)]
599	II	13 iš ap.	(1904—06)	(1904—05)
602	III	27 iš virš.	**MINGĖLAITĖ**	**MINGILAITĖ**
603	II	17—16 iš ap.	Prasevičiumi	Prascevičiumi
604	II	21 iš virš.	Girstaitiškyje	Girsteitiškyje
605	II	13—12 iš ap.	1949—1958	1949—1957
606	II	18 iš ap.	N. Turgenevo	I. Turgenevo
611	III	18 iš ap.	jo našumo	jų našumo
614	III	28 iš ap.	56 m^2	56 km^2
616	III	27 iš virš.	1933—67	1934—67
623	III	36 iš virš.	1954—60	1951—60 (1957—60 kaip Vilniaus Ped. in-to filialas)]
631	III	17 iš virš.	1912	1911—12
632	II	18 iš ap.	(1937)	(2 t., 1934—35)
641	II	9 iš ap.	1948—54	1949—54
648	II	6—5 iš ap.	Šiladys	Šiladis
651	III	30 iš virš.	Rūkuose	Rukuose
660	III	10 iš ap.	Nikolskaja	Nikolskoje
665	I	9 iš virš.	Vencavų	Vencavo
665	I	14 iš ap.	laisvė	valia
669	II	28 iš ap.	Nuo 1884	Nuo 1883 (Nr. 19)
672	I	15 iš ap.	1938.I—1941.III	1939.I—1941.III
681	I	9 iš virš.	1253).	1254).
682	III	7—8 iš virš.	Aukštumalės	Aukštumalos
692	II	13 iš ap.	1932	1933
701	III	32 iš virš.	Rusų-lietuvių kalbų	Trumpas rusiškai-lietuviškas
704	III	31 iš virš.	Peltyna	Piltyna
715	I	26 iš virš.	N. Toporovo	V. Toporovo
719	III	36—35 iš ap.	radiologas	rabiologas
724	II	12 iš virš.	**ÓŽNUGARIS**	**ÓŽNUGARIAI**
733	II	14 iš virš.	1950—59	1950—60
757	III	16 iš virš.	1963	1964
758	II	12 iš virš.	Panevėžiui	Panevėžio apskričiai
766	II	34—33 iš ap.	Lithuanica	Lituanica
771	I	2 iš ap.	Kaune ėmė veikti	Kaune 1943 ėmė veikti
777	II	4 iš ap.	1931	par. 1932
777	III	21 iš ap.	1965	1964
778	I	20 iš ap.	СЛОВЯНСКИХ	СЛАВЯНСКИХ

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
784	I	26 iš ap.	valdymo metais	valdymo metais (iki 1930)
797	I	36 iš virš.	1917—29	1917—24
799	II	12—13 iš virš.	„Tolimi keliai",	„Tolimieji kraštai",
800	I	28—27 iš ap.	Viešintų (Anykščių rj.)	Šimonių (Kupiškio rj.)
806	III	26—25 iš ap.	fizikos-matematikos	technikos
807	I	25 iš virš.	A. Olizorovskis	A. Olizarovskis
816	II	8 iš virš.	1761—63	1761—1840
816	II	36 iš ap.	1914	1915
817	II	33 iš ap.	(1916—18),	(1915—17; 1917—18 Voroneže),
817	II	31 iš ap.	(1916)	(1917—18)
817	III	24 iš virš.	(1920—33)	(1818—33)
817	III	33 iš ap.	(1926—40)	(1925—40)
817	III	11 iš ap.	1936—38	1936—39
817	III	3 iš ap.	(1933—40)	(1933—39)
818	I	37 iš ap.	„Lietuvos ūkininkas" (1920—40)	„Lietuvos ūkininkas" (1919—40)
818	I	35 iš ap.	(1918—21); 1930—32;	(1918 ir 1920—21; 1931—32;
818	I	33 iš ap.	„ABC" (1931—34)	„ABC" (1933—34)
818	I	16 iš ap.	(1933—37)	(1933—36)
818	I	4 iš ap.	(1935—36)	(1934—36)
818	II	16 iš virš.	(1919)	(1918—19)
818	II	21 iš virš.	(1924—26).	(1924—25).
818	II	37 iš virš.	(1921—39)	(1921—40)
818	II	27 iš ap.	„Jėga ir grožis" (1923—28)	„Jėga ir grožis" (1923—27)
818	II	4 iš ap.	(1922—40)	(1923—40)
818	II	3—2 iš ap.	(1928—1940)	(1920—1940)
818	III	2 iš virš.	(1924—26)	(1928—29)
818	III	3 iš virš.	(1932—40)	(1933—40)
818	III	31 iš virš.	(1928)	(1928—29)
818	III	32 iš virš.	(1929—40)	(1929—39)
818	III	38 iš virš.	(1930), „Lietuvių balsas" (1931)	(1930—31), „Lietuvių balsas" (1931—40)
818	III	37 iš ap.	„Lietuvis" (1933).	„Lietuvis" (1933—35).
818	III	8 iš ap.	(1931—40)	(1935—40)
819	I	6 iš virš.	(1928)	(1929—41)
819	I	9 iš virš.	(1931—39)	(1931—40)
819	I	31 iš ap.	„Žariją" (1928).	„Žariją" (1928—29).
819	I	28 iš ap.	„Kolektyvas" (1922—31),	„Kolektyvas" (1921—31),
819	I	20 iš ap.	1931), „Komjaunuolį" (1931—33),	1930), „Komjaunuolį" (1931—34),
819	II	2 iš virš.	(1937—38)	(1936—38)
819	II	3 iš virš.	(1933).	(1933—40).
821	III	3 iš virš.	mezozoinės	paleozoinės
830	II	23 iš ap.	1873.X.9	1873.X.19
841	I	33—34 iš virš.	„Lietuvos ūkininke",	„Ūkininke",
846	II	16 iš virš.	1829	1828
846	II	16—17 iš virš.	praktinį agronomijos in-tą	žemės ūkio in-tą

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
847	III	30—29 iš ap.	Piliakalnio	Piliakalnių
848	II	15 iš ap.	Yliškiuose	Yliškėse
863	III	23 iš ap.	1909 ir 1913	1909 ir 1913—14
864	I	7 iš virš.	L. Vilenčikytė	L. Vilenčikaitė
865	III	1 iš ap.	Karutė	Karautis
875	I	5 iš ap.	Burgelis	Burgalis
876	III	24—23 iš ap.	Plinkšius)	Plinkšes)
880	I	16 iš ap.	(1908)	(1907)
886	II	21 iš virš.	Bartkuškyje	Bartkuškėse
888	II	13—14 iš virš.	J. Morčinskio	J. Moračinskio
893	II	17 iš ap.	1951—65	1952—65
896	I	8 iš ap.	1960	1961
900	III	22 iš ap.	M. Gadonas	V. Gadonas
901	III	16 iš ap.	1926	1921
903	I	6 iš virš.	„Edgardo	„Edgaro
906	II	30—29 iš ap.	1944—1955	1945—1955
911	II	3 iš ap.	1941.IX.27—29	1940.IX.27—29
914	III	30 iš ap.	1872	1871
919	II	20—19 iš ap.	Skersabalių	Skersabalio
924	III	21 iš virš.	D. Šimanas	A. Šimanas
929	II	12 iš virš.	1940—44	1940—42
947	III	5 iš virš.	Uogis	Uogys

III TOMAS

Puslapis	Skiltis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
19	II	16 iš ap.	medifikavimą	modifikavimą
40	II	18 ir virš.	**RASTINĖNAI**	**RASTINĖNAI**
49	III	17 iš virš.	1934.VI	1933
53	I	14 iš ap.	1906—14	1906—10
53	III	30 iš ap.	J. Blandrata	Dž. Blandrata
57	I	31 iš ap.	Reketa	Reketija
135	III	4 iš ap.	K. Urbonavičius	K. Urbanavičius
137	III	9 iš ap.	(1964)	(1962)
232	I	5 iš ap.	teologijos-filologijos	teologijos-filosofijos
238	II	2 iš virš.	**I. Kostkevičitūė**	**I. Kostkevičiūtė**
259	I	3 iš ap.	1877	1878
259	II	7 iš virš.	Už marksistinės lit-ros laikymą	Už revoliucinę veiklą
264	I	26—27 iš virš.	G. Kasakovskio „Rožančius", 1853, ir „Garbė dievo", 1885	J. Kasakauskio „Rožančius", 1853, ir nežinomo autoriaus „Garbė dievo", 1855
264	II	1 iš ap.	(1889—96), „Ūkininkas" (1890—1904),	(1890—96), „Ūkininkas" (1890—95),
267	I	13 iš virš.	S. Levino	I. Gutmano
340	I	20 iš ap.	„Lietuvos istorijos darbai", t. 1, V.,	„Lietuvos istorijos instituto darbai", t. 1, K.,
416	II	6 iš ap.	(1906)	(1907)
416	III	23—24 iš virš.	„Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1954, II leid. 1963) ir	„Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1954; I. Rachmanovo žodyno vertimas), „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyną" (1963) ir
485	III	2 iš ap.	(1959)	(1970)
507	I	8—9 iš virš.	(„Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje")	(„Senieji slavų kalbų skoliniai lietuvių kalboje")
522	II	14 iš virš.	1924—41	1924—40
531	II	35 iš ap.	J. Požela	K. Požela
544	I	11 iš virš.	1963	1965
553	III	27 iš ap.	J. ir P. Taurinskai	A. ir J. Taurinskai
596	II	5 iš virš.	J. Kotliarevskio	I. Kotliarevskio
637	III	19 iš virš.	P. Narbuto	T. Narbuto
643	I	28 iš virš.	1962	1967
656	III	7 iš ap.	Katiliškėse	Gruzdžiuose
662	III	22 iš virš.	laikr.	žrn.
662	III	35 iš virš.	liauvių	lietuvių
686	II	19 iš ap.	S. Marcelį	K. Marcelį
716	II	26—27 iš virš.	1941 Marijampolėje]	1941.VII.5 Rudžių giraitėje (Kapsuko rj.)]
763	III	15 iš virš.	respublikinės	visasąjunginės
764	I	24 iš virš.	V. Goštauto	A. Goštauto
769	III	10 iš ap.	1822—13	1812—13
784	III	12—11 iš ap.	pradėjo veikti	pradėjo veikti (1897)
876	II	14 iš virš.	teatre. 1952—53 mo-	teatre, 1951—52 ir
904	II	5 iš virš.	1948	1947
931	III	19 iš virš.	(1925).	(1925),
944	II	8 iš ap.	Kuniškis	Kuniskis

Академия наук Литовской ССР
МАЛАЯ ЛИТОВСКАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, т. 3
На литовском языке

Издательство «Минтис» Литовской ССР, 1971 г.

Viršelis J. LIOLIO
Tituliniai puslapiai V. BAČĖNO

Tome yra 12 spalvotų iškiliosios spaudos įklijų, 4 spalvotos ofseto įklijos, 24 giliaspaudės įklijos ir 3 spalvoti žemėlapiai.

„Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos" redakcijos adresas: Vilnius, P. Cvirkos g. 1.

Popierių gamino J. Janonio popieriaus fabrikas Kaune.

Rinko, spausdino ir įrišo Valst. „Vaizdo" spaustuvė Vilniuje. Užs. Nr. 3906. Įklijas iškiliąja spauda, giliaspaude ir ofsetu spausdino Valst. K. Poželos spaustuvė Kaune. Užs. Nr. 406.

Pradėta rinkti 1969.XI.21.
Pasirašyta spausdinti 1971.III.5.

Tiražas 60 000 (1—30 000) egz. Popierius spaudos, baltas, $84\times108^{1}/_{16}=30$ pop. lapų; 100,8 (60) apsk. sp. lanko+4,78 (2,85) apsk. sp. lanko įklijų; 202,7 leidybinio lanko. Leidinio Nr. 11224. LV 08048. Kaina 5 rb.